IESV CHRISTI D.N.

Nouum testamentum, *siue Nouum fœdus.*

Cuius Græco textui respondent interpretationes duæ: vna, vetus: altera, noua, Theodori Bezæ, diligenter ab eo recognita.

EIVSDEM TH. BEZAE ANNOTAtiones, quas itidem hac secunda editione recognouit, & accessione non parua locupletauit.

INDICES etiam duo, theologis (præsertim Hebraicæ, Græcæ & Latinæ linguæ studiosis) multum profuturi, adiecti sunt.

RESPONSIO eiusdẽ ad Seb. Castellionẽ, in qua multi N. Testamenti & harũ in ipsum annotationum loci accuratissimè excutiũtur, seorsum excusa prostat.

ANNO M. D. LXV

Excudebat Henricus Stephanus, illustris viri HVLDRICI FVGGERI typographus.

SERENISSIMAE REGINAE,

& ſuis virtutibus non minus quàm regiis decoribus ſplendidæ,

D. ELISABETAE,

Anglorum Reginæ, in Hibernia & circuniacentibus inſulis, &c. dominæ.

PETO à ſereniſſima tua maieſtate, Regina, vt me de huius operis iampridem à me inſtituti, & nunc ſub auguſto tuo nomine apparentis, ratione nonnihil diſſerentē, benignè & patienter audias. Annus iam agitur octauus ex quo noſtram hanc noui Teſtamenti vel potius Fœderis verſionem, additis annotationibus, aggreſſus, aliquod eius operis ſpecimen edidi. Confidebam enim fore vt ii in quorum manus hæc noſtra incidiſſent, ſi quidem amici nobis eſſent, monitorum officio fungerentur: ſin verò vel inuidi vel maleuoli, ſeuerè in ſingula inquirendo, quædam vel inueniendi, vel diligentius conſiderandi, vel etiam corrigendi occaſionem ſaltem aliquam nobis præberent. Hanc enim ego ex ipſis etiam inimicorum calumniis vel maximam vtilitatem capiēdam eſſe ſemper exiſtimaui. Itaque quod olim perfectis operibus Apellem ferunt factitaſſe, id ego mihi in iſto vixdum inchoato faciendum putaui: eóque cōſilio nec Regiæ tuæ maieſtati, quæ tum (vt omnes magno cum mœrore audiebamus) de capite ipſo, Euangelicæ veritatis cauſa, periclitabatur, nec cuiquam etiam alii qualecunque illud meum ſcriptum dicaui, ſed omnibus Chriſtianæ religionis ſtudioſis veluti ſpectandum propoſui. Sed ecce cōtra ſpem & expectationem noſtram, ab amicis nihil præter immodicas laudes, quas minimè omniū optabam aut ſperabam, retuli: altera verò ex parte duo tantùm apparuerunt, Sebaſtianus Caſtellio & Franciſcus Balduinus: quorum ille vt nulla erat in his rebus doctrina nullóque iudicio præditus, multa quidem reprehendit, ſed temere planè & imperitè, ſicut in mea reſpōſione planum feci, adeò vt vix in vno & altero loco nos adiuuerit: alter verò, planè virulentus Apoſtata, contētus in genere culpare quod antea laudabat, nihil peculiare, quod quidem alicuius ſit momenti, obſeruauit. Et tamē eum noſtra legiſſe, atque adeò in iis profeciſſe, ſic cōſtat vt ne ipſe quidem inficiari poſſit. Tum ſic egomet mecū, Quod tot amici & tales laudant, maleuoli verò tanto tempore nondum carpere ſine manifeſta calumnia potuerunt, dignum eſt fortaſſis quod ſemel inchoatum, pro viribus abſoluas. Itaque ex Gallicis illis ciuilibus diſcordiis ſeruatus, hoc conſilio ad opus iterum redii: in quo quid præſtare ſtuduerim, partim res ipſa oſtendet, partim etiam optimè (opinor) aperuero, ſi eadem illa quæ initio ſuperioris editionis fuerā teſtatus, iterum repetiero, quibus videlicet de cauſis hoc quicquid eſt ſcripti (quod nonnulli fortaſſis ſi non inutile, at certè non ita neceſſarium arbitrari poſſent) tanta contentione ſim aggreſſus.

QVAM neceſſe ſit in Eccleſia Dei extare emendatam vtriuſque Teſtamenti Latinam interpretationem, non eſt quòd pluribus conemur oſtēdere, quum de

eo nemo possit dubitare quin sese pietati ac religioni Christianæ inimicum esse profiteatur. Dicendum est igitur mihi potius quæ me causa impulerit vt post aliorũ, ac præsertim Erasmi, interpretationes, in hoc argumento versarer: deinde etiam paucis est explicanda ratio quam in hoc opere absoluẽdo sum sequutus. Vulgatæ illius editionis qua iampridem vtimur, quis author fuerit, video inter doctos homines non constare. Hoc quidẽ constat, præterquam quòd plurimis locis à librariis est deprauata, sæpe illam à Græcis discedere, sæpe obscurè multa interpretari, quædam prætermittere, quædam adiicere: vt eam minimè mirũ sit eruditis hominibus nunquam satisfecisse, imperitis autem multis magnos errores obiecisse. Eruditos voco, non eos duntaxat qui præcipuè hoc nomine digni sunt, quales sanè perpauci semper extiterunt: sed eos quoque qui vel mediocrem vtriusque linguæ peritiam ad pietatis studium attulerunt. Cæteros autem, quod ad id attinet de quo agimus, nihil moror: quorum tamen duo genera esse video. Vnum, eorum qui per imperitiam, quòd pleraque errata non modò non intelligant, sed ne suspicari quidem possint, idcirco in recepta illa interpretatione acquiescunt: qui tamen procul dubio meliora amplecterentur si quis illa commonstraret. Alterum, eorum qui peruerso quodam ingenio præditi, ita in crassis illis & obscuris tenebris versantur vt veritatis lucem sponte refugiant. Illi commiseratione sanè aliqua digni sunt: isti verò planè indigni quorum corruptis & deprauatis iudiciis quisquam commoueatur: quinimo aperti sunt veritatis hostes. mirus enim est inter mendacium & ignorantiam, qua isti tantopere delectantur, consensus. Adferunt tamen ipsi aliquid, ne nihil dicere videantur. Maiores nostri (inquiunt) illa interpretatione fuerũt contenti. Cedo verò quos maiores appellatis? Nam Augustinum, Ambrosium, Hilarium, vllum denique scriptorem eruditum esse nego qui non ab illa sæpenumero discesserit. Id si pernegatis, ipsorum libros vobis iudices fero. Ad Hieronymum autem quod attinet, si Vetus illa editio tam erat emendata quàm vos esse vultis, cur ipse Damasi Romani Episcopi hortatu, idẽ in illa tentauit quod olim Origenes in Veteris testamenti Græca interpretatione? Nam ista certè de qua agimus, si Hieronymo tribuatur, necesse est fateamur illum plurimis & iis quidem manifestissimis erratis teneri. Denique quum (vt olim idem conquerebatur) tot penè sint huius editionis exemplaria quot sunt codices, primùm omnium oportuit decidere quænam illa sit cæteris anteponenda. Veritas certè quamuis vetustior sit mendacio, tamen non perinde vt vinum probatur vetustate. Quum igitur in illa Vulgata editione (quam tamen ego quoad eius fieri potuit integram seruaui) permulta requirantur, laudandus est profectò eorum labor qui illam emendare studuerunt. Ex illis autẽ alii, vt omnẽ nouitatis suspicionẽ effugerent, ex collatione antiquissimorũ codicũ conati sunt quæ luxata videbantur restituere: a[illegible] Hieronymi exemplum & Pontificum decreta, ipsamque adeò rationem sequuti, ad Græcorum vsque fontes recurrerũt. nam de Nouo testamento hîc à nobis quæritur. In vtrisque nonnulla probo, quædam reprehendo. Illos in eo laudo quòd antiquitati tantum honorem habuerint: in eo vitupero quòd dum à Latinorum codicum vestigiis nunquam volunt discedere, sæpenumero errata erratis cumularunt. Istorum verò consilium, eruditionem, diligentiam, sicut non possum non vehementer approbare, ita quædam (quod eorum pace dixerim) in ipsis desidero.

Nam vt in genere de omnibus loquar, quũ in ipsis Græcis codicibus maxima sit interdum varietas, videntur omnes vel satis multis exemplaribus non fuisse instructi, vel non satis de hac annotanda varietate soliciti. Video enim illos, cæteris neglectis, ea demum plerũque annotasse quæ ipsi probabant: quũ singula potius annotare oportuerit, vt suum cuique iudicium relinqueretur. Id ergo ab illis factum esse vehementer cuperem. In singulis autem quid requiram, ac præsertim in Erasmo, qui superiores omnes magno post se interuallo reliquit, malo ex nostrarum annotationum collatione intelligi quàm ipse sigillatim explicare: nequis quod veritatis studio dico, vel ab inuidia, vel ab obtrectandi studio profectum putet. Pauca tamen commemorabo quæ ad consilii nostri explicationem pertinent. Veterem interpretem Erasmus meritò in eo reprehendit quòd vnum idémque vocabulum sæpe diuersis modis explicet. Atqui in eo ipso quoties peccat? Leuiculum hoc est, dices. Ego verò aliter censeo, nisi quum ita necesse est, in his quidem libris in quibus sæpe videas mirifica quædam arcana velut vnius vocabuli inuolucris tegi: vt quo propius abest à Græcis & Hebræis Latina interpretatio, eo mihi quidem magis probanda videatur: ita tamen vt simplicitate illa sermonis seruata, quæ in his Spiritus sancti oraculis planè diuina est & admirabilis, asperum illud & horridum scribendi genus vitet. Deinde quàm immeritò multis locis Veterem interpretem reprehendit, tanquam à Græcis dissentientem? Dissentiebat, fateor, ab iis exemplaribus quæ ille nactus erat: sed non vno loco comperimus aliorum codicum, & quidem vetustissimorum, authoritate eam interpretationem niti quam ille reprehendit. Quinetiam aliquot locis animaduertimus, Veteris interpretis lectionem, quanuis cum nostris Græcis exemplaribus interdũ ei non cõueniat, tamẽ ipsis rebus multo melius quadrare: nẽpe quòd ille, quisquis fuit, emendatius aliquod exemplar nactus esset. Præterea quisquis ex veterum scriptis aut Græcis aut Latinis ista emendanda susceperit, nisi admodum attentè & cõsideratè id faciat, omnia certè corruperit potius quã emẽdarit. Neq; enim scriptores illos seu Græcos seu Latinos existimãdũ est, quoties locũ aliquẽ citarẽt, toties vel libros inspexisse, vel singula verba numerasse. Fuisset enim hoc infiniti penè laboris, nec (vt ego quidem arbitror) prorsus necessarii: quũ ne ipsi quidẽ Apostoli vel cum Hebræa veritate, vel cum Græca interpretatione totidem verbis semper cõsentiant, vt qui de sententia potius ipsa quàm de syllabis laborent. Itaque sicut Erasmi studium ac diligentiam in eo magnopere laudo quòd veterum scripta tam diligenter euoluerit: ita cogor, quod ad ipsam locorum collationem attinet, nonnullam in eo maiorem attentionem desiderare. qua in re ab ipso peccatum esse non semel & in Græcis & in Latinis theologis animaduerti. Sed & illud fateor videre me nõ posse, cur quod vno loco cõprobauit, alio reiiciat: quod alibi mutauit, alibi retineat. quod tamẽ poterat vel memoriæ vel librariorum culpæ tribui, nisi id esset infinitis penè locis commissum. Nam quòd interdum in ipsa interpretatione occurrunt quæ in annotationibus non probantur, in eo culpa est manifesta typographi, alioqui diligentissimi, qui interpretationem ipsam non satis diligẽter cum annotationibus cõparandam curauit. Denique vt sunt varii hominum sensus, partim eorũ rationibus adductus qui hoc nostro felici & erudito seculo theologiã sanctissimè & eruditissimè explicarũt, partim etiã meũ iudiciũ sequutus, nõnulla mihi animaduertisse videor

ab eo præterita quæ mutanda exiſtimarem : nonnulla rurſus mutata quæ relinquenda potius fuiſſe viderentur. Quid igitur? Nempe (vt de noſtro tandem inſtituto aliquid dicam) ſi is eſſet omnium, ac præſertim Regum & Principum, animus qui eſſe debebat, & quem tibi eſſe audio, Regina, nihil certè haberẽt antiquius quàm vt primo quoque tempore doctiſſimos & religioſiſſimos quoſque vndique cogerent, ex quorum iudicio & authoritate, vtriuſque Teſtamenti interpretatio quæpiam ſemel ederetur, cuius, quoad eius fieri poſſet, ſacra & inuiolata eſſet authoritas. Neque enim ab vno quopiam tantum opus rite abſolui poſſe videtur. Sed plerique aliud habent ſcilicet quod agant: & ea quoque eſt in multis doctis alioquin hominibus ambitio, (quidni enim dicam quod res eſt?) ea φιλαυτία, is pruritus, vt multo malint vel aliud quiduis curare, vel in his etiam ſacris tractandis, ab optimis diſcedere, potiuſquam videri nihil ipſi dixiſſe aut ſcripſiſſe. Ea quoque typographorum quorundam auaritia eſt & impietas, quibuſdam etiam in locis in quibus Euangelium docetur, vt dum lucrum captant, nihil tam ſit ineptum, tam ridiculum, tam impium, quod Eccleſiæ Dei non obtrudant: ſcelerati certè homines, ac planè digni qui communi omnium Principum authoritate ſeuerè coerceantur. Quum igitur illud adhuc requiramus quod eſt in primis neceſſarium, nonnullam certè laudem merẽtur qui in iſta ſeneſcentis mundi corruptione, ſua omnia ſtudia in rem iſtã omniũ longè vtiliſſimam ac maximè neceſſariã conferunt. In iis autem etſi, Dei beneficio, poſſum nomẽ ipſe meũ profiteri, nunquã tamẽ profectò eò progreſſus eſſem vt in hoc argumenti genere quicquam ſcriberem quod publicè appareret, niſi me optimorum ac doctiſſimorum hominum authoritas in hanc velut arenam inuitum ac reluctãtem pertraxiſſet. Satis enim, Dei gratia, intelligo quàm non ſatis ſim inſtructus omnium earum rerum cognitione quæ ad hoc perficiẽdum requiruntur: & aliorum exemplo didici quàm facilè in omniũ reprehenſionem hoc ſcribendi genus incurrat: in quo videlicet, ſiquid noui adferas, cæteros reprehẽdere: ſin verò ab aliis dicta commemores, actum agere videaris. Sed quum me quo primùm tẽpore iſta ſum aggreſſus, partim Robertus ille Stephanus noſter, homo iuuãdæ Eccleſiæ Dei natus, incitaret: partim verò alii permulti non deſinerent tum vt tardum & cũctantem accuſare, tum etiam reprehẽdere quòd donum Dei in me (vt ipſi dicebant) collatum, tam diu ſepultum iacère ſinerem: tandem conſtitui, illorũ iudicia à me diutius contemni non poſſe quin pro modeſtiæ & conſtantiæ laude, in arrogantiæ & pertinaciæ crimen inciderem. Parui igitur illorum conſiliis, præſertim eximii illius ſerui Dei, ac optimi mei in Chriſto parentis Iohannis Caluini authoritate victus: cuius & viui iudicium tanti feci, & nunc (quãdo ita Deo viſum eſt) nobis erepti memoriã ſic veneror, vt quod illo hortatore ſuſceptum, nunc expolire ſtudeo, omnino confidã Eccleſiis inutile non fore. Studui autem in primis vt non modò à Græcis, ſed etiã à recepta iam olim editione quamminimùm deflecterem. Verborum proprietatẽ adeò ſtudioſè ſum ſectatus, vt etiam à ſynonymis, quoad eius fieri potuit, libens abſtinuerim. Singula Græca vocabula eodẽ vbique modo exprimere ſtudui, niſi quũ diuerſa fuit ſignificatio, aut peculiaris aliqua ratio incidit: quã & ipſam breuiter plerunque annotaui. Hebraiſmos tum in ſingulis dictionibus, tum in ſenſibus integris plurimos obſeruaui, partim doctiſſimorum hominum commentariis, partim quorundam amicorum & collegarum meorum, ac præſertim Antonii Ceuallerii (hominis non vulgari doctrina, & ſingulari quodam in Hebræis iudicio præditi) diligentia ac eruditione ſummopere adiutus. In ipſis porro Hebraiſmis Latinè exprimẽdis aliquoties malui nõ ſummã habere Latinitatis rationẽ, quàm temere (vt Sebaſtianus Caſtellio fecit) quicquã audere. Videtur enim Hebræus ille ſermo, præſertim in iis quæ ad religionis myſteria pertinent, plurima neſcio quomodo ἐμφατικώτερα ac diuinè prorſus exprimere, quæ nullo alio idiomate ſatis feliciter poſſis declarare. Quòd ſi Græcè loquẽs Spiritus ſanctus, ab iſtiuſmodi Hebraiſmis non abſtinuit, & doctiſſimi quoque Græcorũ interpretes illos adeo nõ reiecerũt, vt iis etiã tanquã gemis quibuſdã ſcripta ſua exornarint, non eſt (opinor) cur hoc meum ſtudium quiſpiam reprehendat. Deinde quum in illis explicandis non ſemper conſentiant doctiſſimi etiam ſcriptores, ſatius eſſe exiſtimaui, integra omnia interdum relinquere quàm committere vt allata vna interpretatione, alias omnes viderer reieciſſe. Neque tamen nobis religio fuit in annotationibus illuſtrare quæ obſcurius dicta videbantur, & quid potiſſimùm ſequeremur, paucis indicare. In ipſis autem annotationibus ſtudui vt nihil prorſus appareret ad oſtentationem compoſitum, quum alioquin multæ ſeſe liberius exultandi occaſiones offerrent. Itaque verborum & formularum interpretatione contentus, addidi exempla ex profanis authoribus petita, non quoties licuit, ſed quoties (meo iudicio) ita neceſſe fuit. Res autem ipſas tum attigi quum viſa eſt ſententiæ expoſitio cum ipſa vocabulorum interpretatione coniungenda: in cæteris memini quid in hoc opere mihi eſſet propoſitum. Ex veteribus Origenem acerbè reprehendi, quem tantum abeſt vt cum Eraſmo veteribus omnibus anteponam, vt contrà liberè profitear, nullum mihi magis impurum ſcriptorem videri. Ex recentioribus verò Caſtellionem (de quo paulo antè dixi) aliquot locis pupugi, quòd intolerandam ipſius audaciam exiſtimem. In his autem omnibus concinnandis, cum Vallæ, Stapulenſis, Eraſmi annotationibus, etiam veterum tum Græcorum tum Latinorum, & recentiorum quoque doctiſſima ſcripta diligenter contuli: à quibus me plurimùm adiutum eſſe vltro profiteor: quanquam ne his quidem aut illis ita fui addictus vt meum iudicium liberè non ſim ſequutus. Ad hæc omnia acceſſit exemplar ex Stephani noſtri bibliotheca cum vigintiquinque plus minus manuſcriptis codicibus, & omnibus penè impreſſis, ab Henrico Stephano eius filio, & paternæ ſedulitatis hærede, quamdiligentiſſimè collatum: quæ res vna præ cæteris magnopere me in pleriſque ſubleuauit, quũ interdum viderẽ, quæ alioqui ſola interpretũ coniectura nitebantur, alicuius codicis authoritate confirmata: interdum autem ex veteris lectionis veſtigiis aditus ad cognoſcendam veritatem nobis pateferet. in quo tamen hunc modum tenuimus, vt admonitione contenti, ex ingenio aut ſimplici coniectura ne apicem quidem mutaremus.

HAEC tum igitur, Regina, conſilia mea fuerunt: quæ ne nunc quidẽ mutaui, ſed quanta maxima fide ac diligẽtia potui, ſum perſequutus. Emendaui plurima, expunxi quæ videbantur redundare, adiunxi difficiliorum quorundam locorum expoſitiones: denique operam dedi, quantum quidem in me ſitum fuit, vt & multæ loquendi formulæ pleriſque non ſatis adhuc (quod ſine inuidia dictum ſit) perſpectæ, & ipſa in primis Apoſtolicarum diſputationum methodus, omnibus paterent. qua in re quantum ſit à nobis ſudatum, ii demum

intelligent qui ſingula diligenter expendent. Sed quorſum hæc apud te, Regina? quaſi ſcilicet regiam tuam maieſtatem huius vel illius homunculi ſermonibus impediri conueniat. Ego verò (vt paucis reſpondeam) de me quidem nihil habeo quod dicam, quem tamen confido tuæ maieſtati nec ignotum, nec inuiſum, imò ne moleſtum quidem eſſe, idque in Domini mei Ieſu Chriſti gratiam, cuius gloriæ ſic ſtudes, vt omnes fidos eius ſeruos etiam amare conſueueris: ſed de excellētiſſimis tuis dotibus, & maximis in Eccleſiam Dei beneficiis, quæ me ad hoc ſuſcipiendum conſilium impulerunt, neceſſariò mihi agendum puto, tum ne ingratus videar, tum etiam multo magis vt hac tam commoda occaſione Reges ac Principes omnes, propoſito ſibi tuæ maieſtatis exemplari, ad verè regias laudes quærendas accendantur. Minimè quidem, fateor, pendet Dei regnum à Regum potentia, quos etiam plerunque (quæ eſt mundi perfidia) infeſtiſſimos habuit: ſed tamen ſiquid eſt in terris in quo liceat diuinæ gloriæ imaginem velut in ſpeculo intueri, illud eſt profectò quod in te hodie præ cæteris orbis terrarum Principibus conſpicitur: regia videlicet maieſtas, pura Dei notitia ac reuerentia exornata: quarum rerum illa Reges ſupra mortales plurimos attollit, iſta verò etiam Angelis exæquat. Verè autem hæc à me dici quum & pii omnes magno cum gaudio intelligant, & Antichriſtiani ipſi magno cum dolore intus agnoſcant, minimè vereor ne dum hæc de te prædico, in adulationis ſuſpicionem incidam. Quæ porro de tuis virtutibus, ſuperſtite adhuc altero illo noſtrorū temporum Ioſia, Eduardo Rege fratre tuo, fuerit expectatio, vel illud declarat quòd illo in cælum recepto, certum ſit neminem bonum fuiſſe qui non tacito ſaltem cum gemitu (quoniam apertè non licebat) iniuriam non ſolùm tibi ſed etiam toti Angliæ regno factam deploraret, atque adeò qui non mala illa quæ poſtea euenerunt, à Deo Optimo Maximo deprecaretur. Aſperrimis autem illis tempeſtatibus quæ tot pias & ſanctas animas, quibus indignus erat mūdus, in cælū vſque expulit, quis te tandē à crudeliſſima & indigniſſima morte liberauit? Is vnus profectò qui te (ſicut omnes præſagiebant, & res ipſa declarat) pacandis tā multorū miſeriis deſtinarat. Quæ tunc in his quoque regionibus pro tua ſalute fuſæ ſint preces ac lacrymæ, tum à nobis exteris, tum à tuæ gentis exulibus, quibus tum hæc ciuitas perfugium erat, & quæ viciſſim fuerint omnium gratulationes quū de alterius illius obitu, tuáque inauguratione nuntius eſſet allatus, & cælū & terra penè ipſa teſtari poſſunt. Iam tum enim præſagiebāt omnes quæ poſtea ſunt cōſequuta, fore videlicet vt te apparente, ſæuiſſimam illam tempeſtatē placidiſſima quædā tranquillitas exciperet. Quod tamen euenit, nempe vt ſine turbis & cæde, tum diuina tum humana penè omnia in Angliæ regno, vno veluti momento componerentur, hoc ne ſperare quidem homines audebant. Eſt igitur hæc adeò ſubita rerum inſtauratio diuinitus quidem data, ſed ſecundum Deum ab illa tua virtute profecta, qua teipſam planè, vt multis aliis, reliquos orbis terrarū Principes ſuperaſti. Clementiam dico & illam naturæ lenitatem, qua ſic ipſa tibi vel ferociſſimos quoſuis ita deuinxiſti, vt quanto ſanctæ pacis artes omnibus illis virtutibus bellicis præſtent, quæ cū humani generis pernicie effloreſcūt, re ipſa perſpicuè demonſtraris. Anglia igitur tibi, Regina, ſecundū Deum Optimum Maximum, cuius nobiliſſimum es inſtrumentum, iſtud pacis beneficiū debet: quod etſi per ſe eſt excellens, altero tamen illo inferius eſt, cuius gratia, pax ipſa hominibus eſt expetenda: quod & ipſum tibi debet Anglia, nempe verum Dei cultum, nunc tandē à ſordidiſſimis illis Antichriſtianiſmi ſordibus repurgatum. Hoc illud eſt igitur quod te meritò ſupra omnes horum temporum Reges, ipſis etiam è cælo conſentientibus Angelis, attollit. Aliis enim quod placet, non licet: qui quidem carnis prudentia potius quàm Dei ſapientia in conſilium adhibita, peſſimè tum ſibiipſis, tum populis ſuis conſulunt: alii qui plurimi & potentiſſimi ſunt, apertum cum pietate bellum gerunt: nonnulli qui pauci ſunt, religionem quidem profitentur, ſed quomodo tandem inſtitutam, & quàm multis adhuc næuis deformatam, præſertim ſi diſciplinam Eccleſiaſticam ſpectes? Idololatriam damnant aliqui, nec tamen idola profligant. Miſſam Papiſticam eiiciunt nonnulli, ſed vt ſuam introducant. Tranſſubſtantiatio ab omnibus ſummo conſenſu repudiatur, ſed ita vt non deſint quidam qui nihilo ineptius delirium tanquam Chriſtianæ religionis arcem tueantur: adeò quidem vt (quod non ſine horrore dico) nonnullos iam non pudeat apertè Chriſtum ſimul & quod ad naturas attinet, cum Neſtorio diuidere, & quod ad proprietates, cum Eutychete confundere. Hæc enim eſt iuſta præfractæ contumaciæ merces. Quid multa? non deſunt alii qui Macedonii & Tritheitarum horrendas blaſphemias tum voce tum ſcriptis aſſerant: quibus nunc hæreſibus miſeræ Polonicæ Eccleſiæ diuexantur. At tibi, Regina, tuiſque populis quod haud ſcio an cuiquam noſtra tempeſtate regno, per te datum eſt, puræ videlicet ac ſinceræ Euangelii doctrinæ integra profeſſio, ad quam ſi (vt boni omnes ſperant, & fideliſſimi quique tuarum regionum Epiſcopi iampridem deſiderant) plenam quoque diſciplinæ Eccleſiaſticæ inſtaurationem adiunxeris, ſanè non video quid amplius vel Anglia ipſa poſſit à te flagitare, vel tua maieſtas in ipſam cōferre: niſi fortaſſis illud (quod vtinam breui diuinitus contingat) vt aliquo tandem tam auguſta virgine Regina, non indigno reperto marito Rege, ſobolem in maternas virtutes ſimul & in regna ſucceſſuram, longiſſimæ vitæ curſu peracto, felix populis tuis relinquas. Iam verò cuiuſmodi eſt duplex illud tuum facinus? Nota ſunt illa vetera Scotorum cum Anglis diſſidia: at tu illa omnia memorabili planè officio (beneficio) aboleuiſti, quum Scotiam in extremū periculū adductā, ab Antichriſti fraudulenta tyrānide, opportuniſſimis auxiliis ſummiſſis aſſeruiſti. Bellorū inter Frācos & Anglos geſtorū celebres ſunt hiſtoriæ: & tamen nuper quū & regni ipſius Gallici ſtatus & Eccleſiarum Gallicarum pericula promptum auxilium flagitarent, (nihil enim amplius de funeſtiſſimo illo bello dicendum arbitror, ne vulnerum cicatrices nōdum perſanatas refricare velle videar) quæ tua tunc fuit in iuuandis piis voluntas? adeò quidem vt iſtam qualemcunque Gallicarum Eccleſiarum libertatem, aſſertore & vindice (vnà cum inclyto D. Amiralio & magna Gallicæ nobilitatis parte) illuſtriſſimo principe Condenſi, à Chriſtianiſſimo Rege Carolo impetratam, Regiæ tuæ maieſtati & illuſtriſſimis Germaniæ principibus, exēplum tuum ſequutis, omnes magna ex parte deberi meritò fateantur. Quominus autem plenum hoc beneficium fuerit, rectè profectò iudicant qui nulli æquè rei atque noſtris ipſorum peccatis imputandum eſſe arbitrantur. Id quod eo liberius teſtor quòd iſtis tum conſiliis tum etiam pleriſque rebus præſens (quandoquidem ita Deo viſum eſt) interfui. Itaque cōfecta pace, quum in hanc vrbem, alteram videlicet patriam meam, ex qua viginti antè menſibus fueram ad Poſ-

ſiacenum illum conuentum euocatus, rediiſſem, cum alia multa mihi occurrerunt de quibus ſæpe ac multum cogitarem, tum verò maximè tanti beneficii accepti memoria non aliter animo meo obuerſari cœpit quàm obæratis perpetuæ de exoluendo ære alieno curæ ac ſolicitudines: nec prius mihi quieſcẽdum putaui quàm hoc tibi, quãtumuis ceſſantibus aliis multo locupletioribus, non quidem illius beneficii (quod in æſtimationem non cadit) pretium perſoluerem, ſed grati ſaltem animi monimentum velut communi Galliæ patriæ meæ nomine, Regiæ tuæ maieſtati conſecrarem. Cui enim potius hæc conueniunt quàm tibi, quæ ſingulari Dei Optimi Maximi beneficio id etiam es conſequuta, vt non modò quid hîc dicatur, abſque interprete intelligere, ſed etiam tum de his linguis, tum de rebus ipſis vel optimè poſſis iudicare? En igitur tibi, Regina, qualecunque munus: quod ſi tibi gratum fuiſſe cognouero, nõ mediocrem laborum meorum fructum me percepiſſe exiſtimabo, atque adeò Eccleſiis iſtud quicquid eſt, non inutile fore, multo (vt mihi quidem videor) certius præſagiam. Dominus te, Regina, Spiritu illo ſuo, quem Dauid Rex & ipſe נְדִיבָה tanquam principum proprium appellat, magis ac magis locupletet: zelo gloriæ ſuæ te tuóſque populos veſtiat: templo denique ſuo penitus repurgando, omnibúſque Excelſis ſemel abolendis, inuicta ſua fortitudine te potenter fulciat ac confirmet.

Geneuæ, Anno à nato Ieſu Chriſto, M. D. LXIIII, Decembr. XIX, quo die ante biennium Gallica nobilitas illuſtriſſimo principe Condenſi duce, tuis & illuſtriſſimorum quorundam Germaniæ principum ſubſidiis freta, non procul Druidum vrbe, fortiſſimè præliata, prima reſtituendæ in Galliis Chriſtianæ religionis fundamenta ſanguine ſuo feliciter Deo conſecrauit.

HENRICVS STEPHANVS LECTORI S. D.

DVABVS hiſce paginis, alioqui vacaturis, ea quæ ſequuntur carmina, ex amicorum conſilio, mãdaui, olim quidem à me penè adhuc puero ſcripta, & illi præclaræ Græci Noui teſtamenti editioni præfixa quæ anno M. D. L. ex officina patris mei Rob. Stephani prodiit: nunc autem ex tempore, ac raptim duntaxat (vt illi ipſi amici norunt) recognita, & ex parte tamen incudi etiam reddita.

Τὴν τριπόθητον ὁρᾷς καὶ τὴν πολύευκτον ἐκείνην,
Κείνην τὴν γλυκερὴν καὶ τὴν πολυτερπέα δέλτον,
Ἔνθεος ἣν ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν·
Ἣ μεγάλοιο Θεοῦ κραδίην οἰκτίρμονα φαίνει
Πᾶσιν ἀλιτροῖσιν, κοινὴ δέ τε πᾶσιν ἀνώχθη
Ὅσσοις ἠελίοιο καταυγάζουσιν ὀπωπαί·
Ἣ μούνη στήθεσσι φερέσβιον ἧδος ὀπάζει,
Καὶ τὴν οὔλυμπόνδε καὶ εἰς ἀΐδαο φέρουσαν
Δείκνυσιν, ὄφρα Θεοῦ κατεναντίον ἄμμε καθίζῃ.
Νήπιος ὃς δέλτου ταύτης ἀπὸ θυμὸν ἐρύξας,
Μαστεύει θνητῆς σοφίης ἀλιτήμονα θεσμόν.
Νήπιος ὃς φέγγους στυγνὴν προβέβουλεν ὁμίχλην,
Ἣ φάος ἱμερόεν μέσσῃ ἐνὶ δίζεται ὄρφνῃ.
Εἰ γὰρ καὶ πάσης σοφίης ἐπὶ μέτρον ἵκοιτο,
Γράμμασι δ' ὅσσα Θεὸς μυστήρια τοῖσδε διδάσκει,
Τῶνδ' ἀμύητος ἔοι, σκοπιὴν περὶ δηλὸς ἀλᾶται,
Νηπιάας ὀχέων, κενεοῖς δὲ συνέστιν ὀνείροις.
Ὃς δὲ βίβλου λογίων ταύτης δεδαημένος ἐστὶν,
Εὗρε φάος γλυκερὸν, γλυκερῇ συνοπαδὸν ὀμβροτοιῶ
Ἐλπίδι, εὐφροσύνην μούνη ἣ πραπίδεσσιν ἀέξει,
Εὐφροσύνην πάσης ἀμιγῆ μελεδῶνος ἀνιγρῆς·
Καὶ μένος ἀμφιχυθεῖσα τόσον στήθεσσιν ἐγείρει,
Ὥστε μιν οὐ Φάλαρις, καὶ οὐ Βούσιρις ὁμοκλῶν,
Οὐ βρόχοι, οὐ κλοιοὶ, οὔτε ξίφη, οὐ πυρὸς ὁρμὴ,
Οὐχ ἕτεραι κρυερῶν βασάνων ἐθέλησαν ἀνάγκαι.
Δὴ γὰρ ὀϊζυρὸν βίοτον βίου οἶδεν ἀμείβων
Ὀλβίου, ἀϊδίου, ἀγαθῶν πλέου αἰὲν ἐόντων·
Ὅντε μόρος Χριστοῦ, Χριστοῦ σωσίμβροτον αἷμα
Δωρεῖται, βροτέῃσι καθάρσιον ἀμπλακίῃσι.
Χριστοῦ, ὃς ἡμετέροις ὀλεσιμβρότου ἅμματα ῥήξων

Δαίμονος, ἦλθ' ἐπὶ γῆν, καὶ σκῆνος γῆς ἐπιεῖται,
Ἀμπλακίης ἔξω, τἆλλ' εἴκελον ἡμετέροισι,
Σωθεργὸν ἐκπρολιπὼν ἕδος ᾧ πατρὶ ὑψιμέδοντι.
Ληϊστῆρσι δ' ὁμοῦ σταυρὸν ποτὶ γαῖα πέπαρται,
Ὡς καὶ ἀναίτιος ὤν, ἀλιτήματος ἀνδρομέοιο
(Πατρὸς ἑοῦ βουλῆσι) κακὴν ἀποτίνοι ἀμοιβήν.
Ἀλλὰ θανὼν ἀνόρουσεν ὑπὲκ τύμβοιο τριταῖος·
Γῆν τε λιπὼν μετέπειτα, φέρων ἐπὶ σάρκινον ὄγκον,
Οὐρανὸν εἰσανέβη παλινόστιμος ἀστερόεντα.
Οὐρανὸν εἰσανέβη, ὀλοὸν δεσμοῖσι πεδήσας
Δαίμονα, τοὺς ἡμᾶς δολερῶς μενέεσκε πεδῆσαι·
Σὺν κείνῳ δ' ἀέλληπτον ἄγων πολὺν ἄλλον ὅμιλον,
Τόν τ' Ἀΐδην, Θάνατόν τε, καὶ Ἀμπλακίην ἀλεγεινήν,
Τόν τε Νόμον τελετῇσιν ἀγαλλόμενον πολυμόρφοις.
Κεῖθι δὲ δεξιτερῆφιν ἑοῦ παρὰ πατρὶ κάθηται,
Πᾶσι δ' ἐπωνυμίην ἐπαληθεύουσιν ἀπ' αὐτοῦ,
Θυμὸν ἐπιπνείει κρατερόφρονα, καὶ μένος ἁδρόν,
Οὐρανόθεν πρὸς ἀγῶνας ἐφοπλίζων πολυμόχθους·
Ἔστε δικασσόμενος καταβῇ πάλιν, ὢν ἀδόκητος,
Τοῖς τ' ἤδη δόλιχον βιότου διὰ πάντα δραμοῦσι,
Τοῖς τ' οὔπω βιότου τελευτήσασιν ἐν χθονὶ τέρμα·
Καὶ ἐσθλοῖς μὲν ἑῆς μεταδῷ βασιληΐου ἀρχῆς,
Ἄσπετον εἰς αἰῶνα τιθεὶς ναετῆρας Ὀλύμπου,
Τοὺς δὲ κακῶν ῥεκτῆρας ἐλᾷ ἐς Ταρτάρου ὄρφνην.
Ταῦτα τὰ καλὰ πέλει παιδεύματα καὶ βιόδωρα,
Ὧν οὐδ' ἔστιν ὄναρ σοφίη γε διδάσκαλος ἡμῖν,
Ἀλλ' ἡ Χριστιανῶν δέλτος πολυήρατος ἥδε,
Σειρήνων πολλῶν λιγυρωτέρη οὔασι δέλτος,
Χρυσοτέρη χρυσοῖο παρ' ὄμμασι Χριστιανοῖσιν,
Ἔνθεος ἣν ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν.

Euangelium secundum Matthæum.

Τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον.

EVANGELIVM, Εὐαγγέλιον. Id est, summa beatæ illius doctrinæ quam nobis Iesus Christus annuntiauit. Quum enim Euangelium Græcis quemuis bonum & optatum nuntium declaret, propriè dici cœpit de vera illa salutis doctrina, quæ non est excogitata ab hominibus, sed è cælo ad nos allata, sicut prædictum fuit Esa. 52. b. 7. vt mutua sit inter fidem & Verbum prædicatum relatio, Rom. 10. d. 17. Quoniam autem Christus est nõ tantùm huius rei nuntius, sed etiam ille ipse in quo tota hæc felicitas residet, idcirco Euãgelii nomen peculiari ratione inscriptum est quatuor istis Matthæi, Marci, Lucæ & Iohannis libellis, quibus rerum à Christo dictarum & gestarum historia continetur. Sed & illud obseruãdum est, interdum Euãgelii nomine neque hos quatuor libellos, neque ipsam propriè doctrinam, sed eius potius doctrinæ annuntiationem significari, vt Rom. 1. a. 1, & 1. Cor. 4. c. 15, & 2. Cor. 8. c. 18, & alibi sæpe. Nos autem vbique hoc vocabulum, quasi Ecclesiæ Christi peculium, vt alia eiusmodi omnia, libenter retinuimus. Secundũ Matthæum, τὸ κατὰ Ματθαῖον. id est, vt scriptũ & traditum est à Matthæo. Castellio conuertit, Authore Matthæo: quod mihi duriusculum videtur. Magis enim (vt opinor) propriè loquetur qui Deum huius Euangelii authorem vocabit, scriptorem, Matthæum. Fateor tamen Euangelium Matthæi & aliorum, non minus quàm Pauli vel Petri Epistolas, atque etiam authorem pro scriptore dici solere: sed non puto temere scriptũ κατὰ Ματθαῖον potius quàm Ματθαίου, vel διὰ Ματθαίου, vel aliud eiusmodi: quoniã videlicet Euangelii nomen hoc in loco non tam aliquod scripti genus declarat quàm ipsius scripti sententiam: cuius author sit Christus, scriptor Matthæus. Idque etiam magis liquet ex inscriptione quæ in Latinis codicibus reperitur, nempe, Sanctum Domini nostri Iesu Christi Euangelium, secundum Matthæum.

Matthæi, vel à Matthæo

Κεφάλαιον α.

1 ΒΙΒΛΟΣ γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβίδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.

2 Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ. Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ.

3 Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν Φαρὲς καὶ τὸν Ζαρὰ ἐκ τῆς Θάμαρ. Φαρὲς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐσρώμ. Ἐσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ.

4 Ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ. Ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ναασσών. Ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Σαλμών.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 LIBER generationis Iesu Christi, filii Dauid, filii Abraham.

2 Abrahã genuit Isaac. Isaac autẽ genuit Iacob. Iacob autẽ genuit Iudam, & fratres eius.

3 Iudas autem genuit Phares & Zarã è Thamar. Phares autẽ genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.

4 Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.

VETVS.

CAP. I.

LIBER generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham.

Abraham genuit Isaac. Isaac autem genuit Iacob. Iacob autem genuit Iudam & fratres eius.

Iudas autem genuit Phares & Zaram de Thamar. Phares autẽ genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.

Arã autẽ genuit Aminadab. Aminadab autẽ genuit Naasson. Naassõ autem genuit Salmon.

Luc. 3. e. 24. Iesus Christus ex Abrahamo, et da, et familia D... cut Deus promis...

Gen. 21. a. 2.

Gen. 25. d. 24.

Gen. 29. d. 35.

Gen. 38. g. 2...
1. Par. 2. a. 5.
ruth 4. d. 18.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Liber, Βίβλος, id est recensio, Hebræorum idiotismo, vt Genes. 5. a. 1, ספר תולדת. Subauditur autem, Hic est, vel aliquid eiusmodi: vt sit hic titulus non totius historiæ, sed sequẽtis genealogiæ. nam etiam hoc totum, βίβλος γενέσεως, nihil aliud quàm genealogiam declarat. Cicero eodem modo libellum nominũ dixit. Generationis, γενέσεως. id est, maiorum ex quibus ortus est Christus. Vocabulũ autem Generationis retinui, partim quòd Christianorum aures illi sint assuetæ, partim etiã quòd optimè videatur Christi ἀνθρώπινον exprimere. quia æternus ille Dei Filius non potest dici ex Dauide & Abrahamo genitus, quin statim veniat in mentem illud Iohannis, Et Sermo ille factus est Caro. Filii Dauid, υἱοῦ Δαβίδ. Fateor apud Hebræos filiorum appellatione, sicut etiam apud Latinos poetas nepotum vocabulo posteros omnes intelligi. quæ res fecit vt nonnulli tum hoc, tum aliis locis maluerint dicere, Dauide prognatum. Sed ego illud malui: quia (nisi fallor) siquis diligenter expendat promissionum formulam, ad quas respexit Matthæus, intelliget Dominum disertè polliceri Abrahamo & Dauidi fore vt non tam ex ipsorum posteritate quàm ex illis ipsis, beatum illud semẽ exoriatur. Neque temere factum est vt Christus peculiariter vocetur filius Abrahami & Dauidis: quasi ex iis qui intercesserunt non tam fuerit oriundus, quàm verus & proximus illorum duorum filius, promissionis & fidei virtute. Filii Abrahã, υἱοῦ Ἀβραάμ. Quanuis hæc possint de Dauide exponi, qui fuerit ex Abrahami genere: malo tamen vtrunque ad Christum referre, vt idem & filius Dauidis & filius Abrahami dicatur.

5 Σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Βοὸζ ἐκ τῆς Ῥαχάβ. Βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὠβὴδ ἐκ τῆς Ῥούθ. Ὠβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί.

6 Ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶντα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου.

7 Σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ῥοβοάμ. Ῥοβοὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιά. Ἀβιὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀσά.

8 Ἀσὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωράμ. Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζίαν.

9 Ὀζίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωάθαμ. Ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἄχαζ. Ἄχαζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐζεκίαν.

10 Ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε τὸν Μανασσῆ. Μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμών. Ἀμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσίαν.

11 Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος.

12 Μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος, Ἰεχονίας ἐγέννησε τὸν Σαλαθιήλ. Σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν Ζοροβάβελ.

13 Ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιούδ. Ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιακείμ. Ἐλιακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀζώρ.

14 Ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν Σαδώκ. Σαδὼκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀχείμ. Ἀχεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιούδ.

15 Ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλεάζαρ. Ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησε τὸν Ματθάν. Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ.

16 Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσὴφ τὸν ἄνδρα Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ΙΗΣΟΥΣ, ὁ λεγόμενος Χριστός.

1.Reg.16.a.1, & 17.b.12. 2.Reg.12.f.24 — 3.Reg.11.g.43. 1.par.3.b.10. — 4.Reg.20.d.21. & 21.d.18. 1.par.3.b.13. — 4.Reg.23.g.34 & 24.a.1. 2.par.36.a.4. 4.Reg.24.b.6. 2.par.37.b.9. — 1.Par.3.b.16. 1.Esd.3.a.2, & 5.a.2.

5 Salmon autem genuit Booz è Rachab. Booz autem genuit Obed è Ruth. Obed autem genuit Iesse.

6 ‖ Iesse autem genuit Dauid regem. ‖ Dauid autem rex genuit Solomonem " ex ea quæ *fuerat uxor* Vriæ.

7 ‖ Solomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abia. Abia autem genuit Asa.

8 Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Hoziam.

9 Hozias autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.

10 ‖ Ezecias autē genuit Manasse. Manasses autē genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam.

11 ‖ Iosias autē genuit Iakim. Iakī autē genuit Iechoniā & fratres ei⁹, " ī deportatione Babylonica.

12 Post verò deportationem Babylonicam, ‖ Iechonias genuit Salathiel. ‖ Salathiel autem genuit Zorobabel.

13 Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autē genuit Azor.

14 Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.

15 Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.

16 Iacob autē genuit Ioseph virum Mariæ, ex qua " genitus est IESVS ille qui dicitur Christ⁹.

5 Salmō aūt genuit Booz de Rahab. Booz autē genuit Obed ex Ruth. Obed autem genuit Iesse.

6 Iesse autē genuit Dauid regē. Dauid autem rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit Vriæ.

7 Salomō aūt genuit Roboā. Roboā aūt genuit Abiā. Abia aūt genuit Asa.

8 Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Iorā autem genuit Oziam.

9 Ozias autem genuit Ioatham. Ioathā autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.

10 Ezecias autem genuit Manassē. Manasses autem genuit Amō. Amon autem genuit Iosiam.

11 Iosias autē genuit Iechoniā & fratres ei⁹, in trāsmigratione Babylonis.

12 Et post trāsmigrationem Babylonis, Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.

13 Zorobabel autē genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor.

14 Azor autē genuit Sadoc. Sadoc autē genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.

15 Eliud autē genuit Eleazar. Eleazar autē genuit Matthā. Matthā autē genuit Iacob.

16 Iacob autem genuit Ioseph uirum Mariæ, de qua natus est IESVS, qui uocatur Christus.

6 Ex ea quæ *fuerat uxor* Vriæ, ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου. Vulgata, Ex ea quæ fuit Vriæ: quod rectè emendauit Erasmus, vt eclipsi Græcis familiari non modò subaudiatur γυναικὸς, sed & participium Aoristi secundi γενομένης addatur: ne videatur Solomon natus ex adulterio.

11 Genuit Iakim. Iakim autem genuit Iechoniam, ἐγέννησε τὸν Ἰακείμ. Ἰακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν. Sic ex vetusto codice restituit Robertus Stephanus: de cuius diligentia & religione in sacris libris excudendis, apud omnes doctos & pios homines constare puto. Sed & ea quæ paulo pòst sequitur genealogiæ distributio in tres τεσσαρεσκαιδεκάδας, ita legendum esse conuincit. Euangelium tamen Hebræum Matthæi, Lutetiæ excusum, aliter numerum suppleuit. Nam post Abiud versu 13, subiicit Abnerū, & Abnero Eliacim. Sed omnia exēplaria Græca & Latina, quæ mihi inspicere licuit, dissentiūt. In deportatione Babylonica, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος. Vulg. In trāsmigratione Babylonis. Eras. In exilio Babylonico: & paulo pòst, versu 16, Demigratione Babylonica: perinde acsi φυγὴ & μετοικεσία idē valerēt. quod minimè puto. Videtur enim φυγὴ propriè eorū esse qui exilii causa solum vertūt. μέτοικοι autē dicūtur (sicut Budæus annotat) non tātùm qui sedes spōte mutāt, sed etiā qui deportātur. quod posterius significare voluit Euāgelista. Aristoteles οἰκονομικῶν β, de Cleomene Alexandrino loquens, à quo sunt Canobitæ deportati, αὐτὸς, inquit, μετῴκισεν. Vnde Metœci dicti, de quibus agitur in l. Certa. C. de iure fisci, lib. x. Sic apud Hebræos differre vidētur גולה, id est μετοικεσία, & נוד, id est φυγή. Sed illud quoque obseruandū est, natū non esse Iechoniā ex Iakimo in ipsa trāsmigratione Babylonica, vtpote quæ cōtigerit vndecimo demū anno post ipsius Iechoniæ exiliū. Erat autē natus Iechonias quū regnū iniret, annos octodecī, sicut scribitur 2. Reg. 24.b.8. vt necesse sit totos 29 annos inter ipsius ortū & Babylonicā deportationem intercedere. Itaque non aliò respexit Euangelista quàm vt significaret captiuitatem illam incidere in Iakimi & Iechoniæ tempora.

16 Genitus est, ἐγεννήθη. Vulgata, Natus: quod idem valet. Idem enim Lucas 2. b. 11. de Christo loquens, ἐτέχθη ὑμῖν σωτὴρ, inquit: quū cap. 1. ver. 57, de Elizabetha dixisset, ἐγέννησεν υἱόν. Sed & apud Latinos Genitus & Natus permutantur. Prætuli tamen hoc quidem loco Erasmi versionem, ne vnum verbum pluribus modis, nulla necessi-

tate coactus, interpretarer: quod vitare cōstitui quoad eius fieri poterit. Capite quidē secundo, quo dilucidior sit sensus, vertemus Natum, quia expressa natalis loci illic fiet mentio: & forma loquendi fortassis esset durior si illic ponerem Genitus. Qui dicitur, ὁ λεγόμενος. Vulgata, Qui vocatur. id est ὁ καλούμενος. Christus, Χριστός. Hebraicè משיח, id est vnctus. est enim verè rex, Sacerdos, & Propheta. Latini Græcam vocem integram seruare maluerunt quàm vnctum aut delibutum vocare.

17 Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραὰμ ἕως Δαβὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ Δαβὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ, γενεαὶ δεκατέσσαρες.

18 Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν. μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσὴφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου.

19 Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν.

17 " Vniuersæ igitur progenies ab Abraham vsque ad Dauid, progenies quatuordecim: & à Dauid vsque ad deportationē Babylonicam, progenies quatuordecim: & à deportatione Babylonica vsque ad Christum, progenies quatuordecim.

18 IESV verò Christi " natiuitas " ita fuit. ‖ Nam quum mater eius Maria desponsa esset Ioseph, " priusquam ipsi conuenissent, inuēta est " vterum ferre " ex Spiritu sancto.

19 Porro Ioseph vir eius, " quum esset iustus, & nollet eam ‖ " ignominiæ exponere, voluit clam eam dimittere.

17 Omnes itaque generationes ab Abrahā usque ad Dauid, generationes quatuordecim: & à Dauid usque ad transmigrationē Babylonis, generationes quatuordecim: & à transmigratione Babylonis usque ad Christum, generationes quatuordecim.

18 Christi autē generatio sic erat. Quū esset desponsata mater ei⁹ Maria Ioseph, antequā cōuenirēt, inuēta est in utero habēs de Spiritu sācto.

19 Ioseph autē uir eius, quū esset iustus, & nollet eā traducere, uoluit occultè dimittere eam.

Luc.1.c.27. — Deut.24.a.1.

17 Vniuersæ igitur progenies, πᾶσαι οὖν αἱ γενεαί. Id est, Omnes isti suis gradibus, prout alius alium genuit, in hac familiæ Dauidis descriptione enumerati. Itaque hoc demum est quod Hebræi תולדות vocant, passiuè quidem acceptum pro iis qui gignuntur. Generationis autem nomen, quod Vetus interpres & Erasmus vsurparūt, Græco quidem respondet, sed mihi visum est obscurius. Castellio maluit Genera interpretari, vocabulo magis ambiguo: quanuis animaduerterim Herodotum in Clio πέμπτον γένος dixisse, quum de abnepotis filio ageret. Certè Vetus ipse interpres ita vt ego interpretatus est Luc. 1. e. 50.

18 Natiuitas, ἡ γέννησις. Vulgata, Generatio. quod huic quidem loco non videtur conuenire, quum generandi verbum vix (vt opinor) possit ad partum accommodari, sed ad conceptum tantùm pertineat. Latius ergo patet Gignere. sed quum verbali nomine careat, coacti sumus synonymum quærere: quod & ipsum alibi quàm apud Vlpianum non memini legere. Natiuitatem tamen maluimus dicere quàm ortum, nequis cum Serueto illo impio existimet Filium Dei tum demum exortum, & quod ad hypostasin attinet à Patre fuisse distinctum, quum ex Virgine natus esset. quanuis constet, hoc loco de Filio Dei, quatenus homo factus est, institutam esse narrationem. Ita fuit, οὕτως ἦν. Verbum ἦν positum est in Aoristi secundi significatione, sicut infrà 2. c. 15, & 12. d. 44. & Marci 11. d. 32. Erasmus conuertit, sic habet. id est οὕτως ἔχει. Terent. Adelph. Nam ita est homo. Nam quum mater eius Maria esset desponsa Ioseph, μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ. id est, sponsione promissa. Neque enim adhuc in eandem domum conuenerant, quod tamen existimat Chrysostomus. Constat certè τὸ μνηστεύεσθαι & γαμεῖν apud Græcos, sicut apud Hebræos ארש, & illud quod ipsi per periphrasin dicunt לקח אשה, non minus inter se differre quàm apud Latinos sponsalia à nuptiis. quod vel hic vnus Terentii versus indicat, Placuit, despondi, nuptiis hic dictus est dies. Et hanc quoque Iudæis consuetudinem fuisse vt inter sponsalia & nuptias tempus aliquod intercederet, constare potest ex Deuteronomii capite 21. c. 12. Porro particula γὰρ ab aliis omissa, hoc loco non est causalis, sed expletiua, sicut etiam coniunctio Nam interdum apud Latinos.

Priusquam ipsi conuenissent, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς. id est, Priusquam illam duxisset domum. Siue, Ante nuptias. Erasmus, Priusquam congressi fuissent: eos nimirum sequutus qui hoc exponunt de mariti cum vxore cōgressu, quasi iam antea Maria fuerit Iosephi vxor, à qua tamē abstinuerit, nimirū ex virginitatis voto. Sed nō dubito quin veteres hac in re sint planè hallucinati: quod videtur vnus penè Gerson inter illos recentiores animaduertisse, quem immeritò flagellat Erasmus hoc nomine, Infrà, Luc. 1. f. 59. Vterū ferre, ἐν γαστρὶ ἔχουσα. Vulg. In vtero habens. Erasmus, grauida, id est ἔγκυος. Ad verbum, In ventre habens. quod dicendi genus proprium est Græcis medicis, præsertim Hippocrati: cuius loco apposui quod proximè visum est accedere. E Spiritu sancto, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, De Spiritu sancto. Quanuis autem De pro E interdum ponatur, tamen hoc loco minimè necesse fuit hanc enallagen accersere: quod annotauit Erasmus. Ista verò narrantur προληπτικῶς, id est per anticipationem, quanuis aliter censeat Theophylactus. Nam alioquin minimè oportuisset Iosephum in somnis admoneri eius rei quam satis antea intelligeret.

19 Quum esset, ὤν. Erasmus, Quia erat. Ad verbum, Existens. Vulgatus interpres & Latinè loquutus est, & Græcorum participium eleganter expressit. Ignominiæ exponere, παραδειγματίσαι. Vel, In eam exemplum statuere. Hæc enim est notatio Græci huius verbi, quod Augustinus ad verbum Epist. 59 vertit Exemplare, & Vetus interpres Traducere: non malè quidem, nisi nimium ambiguæ & tamen angustæ significationis esset Traducendi verbum. Dicitur autem τὸ παραδειγματίζειν tum de capitali supplicio, vt Num. 25, והוקע, vbi verbum Hebræum יקע Græcus interpres vertit παραδειγματίζειν: tum etiam de quauis publicæ ignominiæ pœna: veluti quum in Creta insula adulteræ mulieres asino insidentes, & Romæ, captiui hostium duces, manibus post terga reuinctis, post triumphantium currum ducebantur. Inde factum vt hoc verbum de omni publica infamia dici cœperit, etiā quæ à iudice non irrogatur: sicut apud Plutarchum περὶ πολυπραγμοσύνης vsurpatur, vbi Archilochū poetam ait obscœnis quibusdam versiculis ἑαυτὸν παραδειγματίζειν. quod quidem exemplum ego eo libentius profero quòd mihi quoque iuueni idem accidit: quam tamen notam spero me & factis & dictis contrariis iam olim eluisse. Vt autē ad rem redeam, nō assentior iis qui existimant hic agi de pœna illa capitali quæ in adulteros erat constituta. Ec cur de simplici potius probro & dedecore hoc accipiēdum putem, has causas habeo. Primùm enim, vt hominis est iusti & probi suas iniurias dissimulare & condonare, potius quàm summo iure persequi: ita obseruādum est boni ciuis esse publica crimina, inter quæ adulterium censetur, etiamsi accusationem instituere nolis, magi-

ſtratui ſaltem indicare, potius quàm ad ea conniuere, aut vbi priuatim tibi conſulueris, id quod reip. intereſt non curare, atque etiam aliquo modo tegere. Notum eſt autem qua ſeueritate iuſſerit Dominus adulteria vindicari, & Iſraelem ea tollere è medio ſui. Deinde quum ſciret Ioſephus fieri etiam poſſe vt Maria ab alio quopiam ante deſponſionem eſſet grauidata, maluit eam exiſtimare grauidam ἀπὸ πυρείας (vt etiam loquitur Iuſtinus in Dialogo πρὸς Τρύφωνα) potius quàm ἀπὸ μοιχείας: vt viri boni ſolent omnia (quoad eius fieri poteſt) in meliorem partem accipere. Id autem ſi contigiſſet, id eſt, ſi ante ſponſalia rem habuiſſet cum alio, Mariam ducere vxorem eum oportebat (ſicut cauit Moſes, Deut. 22. d. 28) ex parentum conſenſu, à quo vitium fuiſſet ipſi oblatum ante deſponſionem. quod tamen ſine aliquo Mariæ dedecore fieri non potuiſſet, ſi de illius fraude conqueſtus fuiſſet Ioſeph: cui etiam fas fuiſſet eam ducere, &, non inuenta virgine, ad iudices lapidandam trahere, vt eodem loco cauetur. Itaque noluit (vt erat vir inſigni probitate) vel vxorem alienam retinere, vel iniuriam ſuam ſummo iure perſequi: ſed clam potius & cauſa nulla expoſita (ſicut Iudæi conſueuerant) ſponſione & fide data, illam abſoluere ac liberare. Dimittere eam, ἀπολῦσαι αὐτήν. Eraſmus, Ab ea diuertere. Docet Modeſtinus iuriſconſultus, Diuortium inter virum & vxorem fieri, Repudium verò ſponſæ remitti. Erat autem hoc tempore Maria deſponſa tantùm, non nupta. proprium ergo fuit repudiandi vocabulum: ſed malui Vulgatam verſionem retinere: quanuis potius reſpondeat τῷ ἀφιέναι, quòd appareat Euangeliſtas atque etiam Paulum in re duriſſima quæſiuiſſe molliſſimum aliquod vocabulum, ideóque libentius dicere ſolitos ἀπολύειν, vel ἀφιέναι, quàm ἀποπέμπειν, vel ἐκβάλλειν: quæ propria quidem ſunt, ſed duriora.

20 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ, λέγων, Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβὶδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου. τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου.

20 Hæc autem quum cogitaſſet, ecce, angelus Domini in ſomnio apparuit ei, dicens, Ioſeph fili Dauid ne metuito accipere Mariam vxorem tuam. Nam quod in ea genitum eſt, ex Spiritu ſancto eſt.

20 *Hæc autem eo cogitante, ecce, angelus Domini apparuit in ſomnis ei, dicēs, Ioſeph fili Dauid noli timere accipere Mariā uxorē tuā. quod enim in ea natum eſt, de Spiritu ſancto eſt.*

Luc. 1. c. 38.

21 Τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ΙΗΣΟΥΝ. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν.

Act. 4. b. 11.

21 Pariet autē filium, ‖ & vocabis nomen eius IESVM. Ipſe enim ‖ ſeruabit populū ſuum ex peccatis ipſius.

21 *Pariet autem filiū, & uocabis nomen eius IESVM. ipſe enim ſaluū faciet populum ſuum à peccatis eorum.*

22 (Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,

22 (Porro totum hoc factū eſt vt impleretur quod ait Dominus per Prophetam, dicentem,

22 *(Hoc autē totū factū eſt ut adimpleretur quod dictū eſt à Domino per Prophetam, dicentem,*

20 Quum cogitaſſet, αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος. id eſt ἐννοήσαντος, quum apud ſe conſtituiſſet, ſeruata Aoriſti ſignificatione. Vulg. & Eraſmus, Eo cogitante. Ecce, ἰδού. Hebræis הנה, qua particula ſingulis penè verſibus vtuntur. Interdum tamen hæc ipſius vis eſt vt lectorem præparet ad aliquid inſigne & mirificum audiendum. In ſomnio, κατ' ὄναρ. id eſt, Nocturna viſione. Nam κατὰ ſæpe idem valet quod In, vel Per. Vulgata & Eraſmus, In ſomnis maluerunt interpretari, quaſi ſcriptum ſit ἐνύπνιον. Atqui ὕπνος & ὄνειρος ſiue ὄναρ inter ſe differunt, non minus quàm ſomnus à ſomnio. quod indicat hic Homeri verſiculus Iliad. β, - θεῖός μοι ἐνύπνιον ἦλθεν ὄνειρος. Ne metuito, μὴ φοβηθῇς. Vulgata, Noli timere: quo modo vbique fere conuertere ſolet prohibendi particulam. Eraſmus, Ne metuas. Hæc autem indicant, timore Dei adductum Ioſephum cogitaſſe de ſponſa repudianda, ſiue quòd (vt antè dixi) alii viro obnoxiam arbitraretur: ſiue quòd adulteram fouere nullo modo ſibi fas aut honeſtū eſſe ſciret. Accipere, παραλαβεῖν, traditā videlicet tibi à parentibus vel cognatis. Nam ſeruari hîc debet vis præpoſitionis παρὰ pro ἀπό, quam ſatis probat vniuerſa Demoſthenis oratio περὶ ἁλοννήσου, in qua diſputatur de his duobus vocabulis, λαμβάνειν & ἀπολαμβάνειν. Eraſmus, eorum ſequutus opinionem qui virginitatis votū hîc ſomniant, conuertit Adiungere: perinde acſi ſcriptum eſſet προσλαβεῖν: atque interpretatur Adiungere in conſuetudinem vitæ. iam enim, inquit, acceperat, ſed diuortium meditabatur. quam interpretationem neque veram, neque veriſimilem eſſe opinor. Vxorem tuam, τὴν γυναῖκά σου, quæ tibi pacta eſt pro vxore. Falluntur qui hæc verba ſic accipiunt quaſi iam antè Maria eſſet quidē nupta, ſed Ioſephus ex voto ab ea abſtineret. tantùm enim eā Ioſephus deſponderat, vt ſuprà diximus. Verùm quæ deſponſa erat, iam pro vxore habebatur, niſi quid incidiſſet quod ſponſalia dirimeret; quamobrem etiam pro adultero puniebatur non minus qui deſpoſam quàm qui nuptam corrupiſſet, Deut. 22. c. 23. Poſſumus & interpretari τὴν γυναῖκά σου, Vt ſit vxor tua, vt Marci 12. b. 23. vbi tamen non additur articulus, nec pronomen. Itaque non erit hîc ſimplex appoſitio, ſed ſupplendum erit εἰς τὸ היה, cuiuſmodi eclipſis apud Hebræos paſſim occurrit. Genitum eſt, γεννηθέν. Hîc propriè accipitur τὸ γεννᾶσθαι, quum ſuprà poſitum ſit αὐτὸ τὸ τίκτειν. Sed ſciendum eſt hoc verbum, ſicut apud Hebræos ילד, & Gignere apud Latinos, de iis etiam dici in quorum ortu nullus pater interuenit, ſicut hoc loco non eſt exiſtimandum Spiritum ſanctum ex ſeſe generaſſe Chriſti corpus, ſed ex ipſius virginis ſubſtantia feciſſe, ſiue cōdidiſſe. Vulg. Natum, τεχθέν. Eraſmus, Conceptum, συλληφθέν. Ex Spiritu ſancto, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, De Spiritu ſancto. Eraſmus, A Spiritu ſancto. Et ſanè conſtat, ſæpe has præpoſitiones permutari: malui tamen ἐκ præpoſitionē retinere. quanquam ſiquis veretur ne hæc interpretatio fanaticis illis fauere videatur qui corpus Chriſti ſpirituale faciunt, tanquam ἐκ materiam declaret, illis licebit vti præpoſitione à.

21 Seruabit, σώσει. id eſt Liberabit. Neque video cur aliter fuerit vertēdum. Virg. Seruatum ex vndis. Vulgata & Eraſmus, Saluum faciet, periphraſi (vt opinor) minimè neceſſaria. Apparet autem vel ex hoc loco, quem Ἰησοῦν Græci, Ieſum Latini vocant, Hebraicè dici יהושע à ישע, quod declarat τὸ σώζειν: vt planè inepta ſint Oſiandri & quorundam in hunc locum commenta. Ipſius, αὐτῶν. Ad verbum, Eorum. Numeri autem mutatio ex Hebræorum idiomate nata eſt, qui in nominibus collectiuis, eiuſmodi dicendi genera frequenter vſurpant, vt & Græci & Latini interdum.

22 Impleretur, πληρωθῇ. Vulgata, Adimpleretur. Eraſmus, Perficeretur. id eſt πληρωθῇ. quia hoc dicendi genus (inquit) Latinis auribus eſt ignotum, niſi quum ſentimus addi quod deerat rei conſummandæ. Atqui Cicero multis locis vſurpat Implere pro Præſtare. quo ſenſu videtur hîc vſurpatum. Neque verò hoc annotaſſem niſi voluiſſem ſemel eſſe dictum quod ſæpiſſime fuiſſet nobis repetendum. Per Prophetam, διὰ τοῦ προφήτου. Nonnulla exemplaria nomen habent Eſaiæ expreſſum. Vide infrà 2. b. 17.

23 Ἰδοὺ, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός.

23 ‖ Ecce, virgo quædam vterum feret, & pariet filium, & vocabis nomen eius Emmanuel: quod eſt, ſi interpreteris, Nobiſcum Deus.)

23 *Ecce, uirgo in utero habebit, & pariet filiū, & uocabunt nomen eius Emmanuel: quod eſt interpretatum, Nobiſcū Deus.)*

Eſaiæ 7. c. 14.

24 Διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἐποίησεν ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

24 Experrectus autē Ioſeph ex ſomno, fecit vt ei imperarat angelus Domini, & accepit vxorem ſuam:

24 *Exurgēs autē Ioſeph à ſōno, fecit ſicut præcepit ei angelus Domini, & accepit coniugem ſuam:*

25 Καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ΙΗΣΟΥΝ.

25 Et non cognouit eam, quouſque peperiſſet filium illum ſuum primogenitum: vocauitque nomen eius IESVM.

25 *Et nō cognoſcebat eā, donec peperit filiū ſuū primogenitum: & uocauit nomē eius IESVM.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

1 ΤΟΥ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ, μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα,

1 QVVM ergo natus eſſet Ieſus in ea Bethleem *quæ eſt* Iudææ, temporibus Herodis regis, ecce, magi ab Oriēte aduenerunt Hieroſolyma,

1 *QVū ergo natus eſſet Ieſus in Bethleem Iudææ, in diebus Herodis regis, ecce magi ab Oriente uenerunt Ieroſolymam,*

Luc. 2. a. 6.

2 Λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ.

2 Dicentes, Vbi eſt ille rex Iudæorum qui natus eſt? vidimus enim eius ſtellam in Oriente, & venimus vt adoremus eum.

2 *Dicentes, Vbi eſt qui natus eſt rex Iudæorū? uidimus enim ſtellam eius in Oriente, & uenimus adorare eum.*

23 Virgo quædā, ἡ παρθένος. Huius particulæ Quædam apud Latinos ea vis eſt quæ articuli Græci hoc loco. ה quoq; litera nō fruſtra eſt addita in Hebræo, nimirū vt inſignis quædā Virgo ſignificetur, ab æterno videlicet ſelecta. Et vocabis, καὶ καλέσεις. Scio in pleriſque exēplaribus legi, καὶ καλέσουσι. id eſt, & vocabūt. vel, & vocabitur: quam etiā lectionē ſequitur Iuſtinus Martyr in Dialogo πρὸς Τρύφωνα: ſed quū nonnulla antiqua exēplaria cum Hebræis fontibus cōſentiāt, & hæc apoſtrophe Prophetæ Spiritu Dei correpti, & Virginem poſt tot ſecula naſciturā, quaſi præſentem alloquentis, magnā vim habere videatur, ſequutus ſum in hac re iudicium meum, nulla (vt opinor) ſenſus iniuria. Quod eſt, ſi interpreteris, ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον. Vulgata, Quod eſt interpretatum. Eraſmus, Quod ſiquis interpretetur, ſonat. Illud eſt ambiguum, hoc à Græcis recedit.

24 Experrectus autem Ioſeph, διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσήφ. Eraſmus, Excitatus autem Ioſeph: ſed hoc quidem loco plus eſt τὸ διεγείρεσθαι quàm excitari. Vulgata, Exurgens autem Ioſeph. id eſt ἀναστάμενος δὲ Ἰωσήφ. Imperarat, προσέταξεν. Præterita perfecta & Aoriſti ſæpe cum pluſquamperfectis confunduntur à Græcis. Vulgata, Præcepit. ~~quo vno vocabulo in hac re fere vti ſolet. Nos autem, quum diuerſis vocabulis vtantur ſacri ſcriptores, conabimur cuique Græco Latinum aliquod opponere.~~

25 Quouſque, ἕως οὗ. Notandum eſt aduerſus Heluidianos, ἕως interdum ita referri ad tempus præcedens vt de ſequenti non affirmetur contrariū: quod ſatis indicāt vel poſtrema verba huius Euangelii, ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. id eſt, Ecce, vobiſcū ſum vſque ad conſummationem ſeculi. Ex quibus verbis colligere non poſſis, Chriſtum non eſſe nobiſcum futurum poſt conſummationem ſeculi. Neque aliter interdum accipitur particula עד apud Hebræos, vt 2. Sam. 6. d. 23: vbi dicitur Michol nullos liberos ſuſtuliſſe, vſque ad diem obitus ſui. Filium illum ſuū, τὸν υἱὸν αὐτῆς. Vulgata & Eraſmus, Filium ſuum. Nobis autem non videtur Græcus articulus otioſus: ita tamen vt vis eius ſit ἀναφορικὴ, non διαστολική. id eſt, vt de eo agi ſignificetur cuius antè facta eſt ab angelo mentio: non autem vt filius hic ab aliis Mariæ filiis diſtinguatur, quos ego quidē nullos fuiſſe credo. Aſſentior enim iis qui Te Maria virgine, vt ſelectiſſimo organo, ſanctiſſimè ſentiūt. Vocauitque nomen eius Ieſum, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. id eſt, (vt fere dicunt Græci) ἐκάλεσεν αὐτὸν Ἰησοῦν τοὔνομα, Latini, Vocauit eum Ieſum nomine.

IN CAPVT II.

1 Ergo, δέ. Eraſmus, autē. Sed (vt exiſtimo) hæc particula hoc loco non eſt diſcretiua (vt vocant), ſed potius συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, id eſt, copulatiua ſentētiæ (vt Grammaticorum more loquar) ſicut ſæpe apud Latinos Ergo & Igitur. Natus eſſet, γεννηθέντος. Cur ita vertere hoc loco maluerim, vide ſuperioris capitis verſum 16. In ea Bethleem *quæ eſt* Iudææ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Sic loquuntur Hebræi, vt Iudicum 19. d. 18 dicitur Bethleem Iuda: id eſt Bethleem quæ eſt in tribu Iuda. quod addi ſolet ad alterius differentiam, quæ eſt in tribu Zabulon, id eſt in Galilæa inferiore. Vulgata vertit, In Bethleem Iudææ. Eraſmus, vt Hebraiſmum molliret, addidit [ciuitate] appellatiuum. Sed hoc quoque non ſatis exprimit differētiam illam: itaque aliquid amplius ſuppleui. Præpoſitionem quoque hîc & aliis locis ſeruaui, quam tamen Latini vrbium nominibus vel nunquam, vel certè rarò præponūt, quia videlicet obliquorū terminatio caſum indicat. Ego verò inflexione vocem mutare nolui, quam Græcè ſcribens Euangeliſta retinuit. Quare neceſſariò vſurpanda fuit præpoſitio tum hoc loco tum plurimis aliis. Iudæa autem hîc intelligitur regio: ſic propriè dicta à tribu Iuda, ſub qua etiam tribus Beniamin comprehenditur: diſtinguitúrque à Samaria, Peræa, Trachonitide, & vtraque Galilæa. Magi, μάγοι. Perſicum vocabulum, apud Perſas honeſtum. Ita enim ſuos ſacerdotes, aut (vt alii volunt) philoſophos vocabant. Apud Græcos autem, & tandem apud Latinos quoque, magorum nomen nonniſi in vitio poni cœpit. Cæterùm magorum gentem Herodotus non in Perſide, ſed in Media collocat, lib. 1, & 3: vt iſtos quoque, ſicut & Chaldæos, appareat non ex artis, ſed ex gentis vocabulo fuiſſe nominatos.

2 Dicentes, λέγοντες. Solent fere Hebræi hiſtorias quæ narrantur, inductis ipſis perſonis explicare. Latini cōtrà plerunque obliquis narrationibus quas vocant, vtuntur: quo modo etiā quidā nuper totam hanc periodum cōuertit. Me verò iſtius ſimplicitatis quam Spiritus ſanctus amplexus eſt, nunquā pudebit. Nam certè hæc narratio plus habet energiæ quàm ſi obliquè aliena dicta referrētur, eo quòd nō tā narrari res quā geri videatur.

Vbi est ille rex Iudæorum qui natus est? ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Vulgata, Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Erasmus, Vbi est ille qui natus est rex Iudæorum? Ego vocabulorũ collocationẽ mutaui, vt sensus esset dilucidior. Nam alioqui viderentur magi aliud quærere, nempe, vbi sit ille qui minimè natus est priuatus, sed rex Iudæorum ab ipsis incunabulis. qui sensus non conuenit. Eadem traiectione vsus est Lucas 19. f. 38.

3 Ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ.

His autem auditis Herodes rex turbatus est, & tota Hierosolyma cum eo.

Audiẽs autẽ Herodes rex, turbatus est, & omnis Ierosolyma cũ illo.

4 Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται.

Et conuocatis omnibus principibus Sacerdotum & Scribis populi, percontatus est ab eis vbi Christus nasceretur.

Et congregans omnes principes Sacerdotũ et Scribas populi, sciscitabatur ab eis ubi Christus nasceretur.

5 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου,

At illi dixerunt ei, In ea Bethleẽ quæ est Iudææ. Sic enim scriptum est per Prophetam,

At illi dixerunt ei, In Bethleẽ Iudææ. sic enim scriptũ est per Prophetã

Mich. 5. a. 2. Iohan. 7. f. 41.

6 Καὶ σὺ Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ.

‖ Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquam minima es inter duces Iuda. ex te enim exibit Dux qui pascet populũ illum meum Israel.

Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquã minima es in principibus Iuda. ex te enim exiet Dux qui reget populũ meum Israel.

7 Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς

Tum Herodes clam vocatis

Tũc Herodes clã uo-

3 Tota Hierosolyma, πᾶσα Ἱεροσόλυμα. Erasmus, Tota Hierosolymorum vrbs: offensus mutatione declinationis, quia Hierosolyma paulo antè plurali numero vsurpat Euãgelista: sed hoc ego nihil moror. Nã Cicero etiam ipse pro Flacco, vtroque genere vsus est in hac vrbe appellanda. Quòd autem Egesippus vocatam esse putat Hierosolymam quasi ἱερὸν Σολύμων, & Eusebius, quasi ἱερὸν Σολομῶντος, hoc certè arguit magnam Hebraicæ linguæ imperitiam: vnde etiam factum puto vt librarii huic nomini aspirationem præposuerint.

4 Principibus sacerdotum, ἀρχιερεῖς. Erasmus, Pontificibus. id est, primariis sacerdotibus: quales erãt posteri Aharonis, in viginti quatuor classes distributi, vt apparet ex 1. Paralip. 24. b. 5. vbi etiam vocãtur principes sanctuarii: & 2. Paral. 36. c. 14 disertè principes Sacerdotum dicũtur. Theophyl. in cap. 14 Marci, ita vocatos esse existimat qui aliquando Põtifices maximi fuissent: sicut Romæ dicebantur Prætorii, Quæstorii, Consulares. Nam eo tempore venale factum erat summum sacerdotium, ita vt iam perpetuum non esset. Sed hoc commentitium esse, ex iis apparet quæ paulo antè attulimus. Erasmus hoc loco pontifices interpretatur: ego verò malui, discriminis causa, Põtificis nomen vni Pontifici Maximo seruare. Scribis, γραμματεῖς. Sic Hebræi vocant Legis interpretes, à verbo ספר, quod enarrare etiam & exponere significat. Apparet autẽ à Græcis sic dictos quòd sicut scribæ publicarum tabularum custodes erant, sic penes istos, tanquam sequestres, libri Legis essent velut depositi, cuius videlicet interpretatio ipsis erat commissa. Ideóque adiunxit Euangelista τοῦ λαοῦ, populi: acsi dicas, publicos Legis interpretes. Nos igitur vocabulum longa iam consuetudine à sacris scriptoribus vsurpatum, libenter retinuimus. Nam quòd nonnulli Scribarum appellatione intelligunt lictores, & eos omnes quibus exequendæ iudicum sententiæ munus incumbit, id ne in vetere quidem Testamento perpetuum est: sicut constat ex 2. Reg. 22. a. 3 de Saphan, qui librum Legis inuentũ, non vt quilibet ex ordine scribarum, sed vt primarius doctor interpretatus est, atque adeo ex multis locis Ezræ & Nehemiæ. In nouo autem Testamento legisperitos & doctores hoc nomine significari, facilè (vt spero) mihi concedet quisquis diligẽter expenderit quæ scripta sunt Matthæi 7. d. 29, item 17. b. 10, item 23. a. 2. Marci 12. c. 28. Lucæ 7. e. 30, item 11. f. 46. 1. Corinth. 1. c. 20. Erant autem & ipsi Sanhedrim, id est ordinarii iudices, vt apparet ex Num. 11. c. 16: & interdũ dicebãtur מחוקקים à verbo חקק, quod & scribere & statuere declarat: qua ratione etiam γραμματεῖς & νομικοὶ dici possunt, quoniam eorum Senatusconsulta pro lege habebantur. Quos autem solent Euangelistæ vocare πρεσβυτέρους λαοῦ, & à Scribis distinguere, erant ii quoque eiusdem ordinis, & pars summi concilii, de quo infrà dicemus, 5. c. 22. Nam vltra Sacerdotes & Leuitas, & eos qui populo præerãt in centurias & decurias distributo, in idem conciliũ etiã accensebãtur qui peritia Legis & authoritate pares illis habebantur: cuiusmodi erant Christi tẽpore Pharisaicæ sectæ homines, & Sadducæi. Hæc autem ita esse liquet ex Num. 11. c. 16, Deut. 1. c. 13, & libro Sanhedrim.

5 In ea Bethleem quæ est Iudææ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Vulgata, Iudæ. videtur enim legisse Ἰούδα, pro τῆς Ἰουδαίας.

6 Terra Iuda, γῆ Ἰούδα. id est, quæ in Iudæa sita es, quæ pars es tribus regionis Iuda. Nam mihi quidẽ durum videtur γῆν interpretari pro vrbe, quomodo tamẽ Euripides in Hecuba vsurpauit. Alia exẽplaria habẽt τῆς Ἰουδαίας, Iudææ, quod planius est. In Michæa legitur Bethleẽ Ephratha. Est enim hoc alterũ vrbis cognomẽtũ, quo ab altera discernitur. Nequaquã minima es, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ. Hanc lectionẽ sequitur etiã Iustinus, quũ tamen in Hebræo legatur צעיר, & in Græca editione ὀλιγοστὸς εἶ. vt quod Michæas 5. a. 1 in Hebræo negat, videatur hîc affirmari. Alii igitur existimant in posteriore membro subaudiri apud Prophetã aduersatiuã particulã: quod videtur sẽsus ipse postulare, & alibi etiã reperitur, vt Psal. 119. ver. 141, & 157, & Ioh. 9. f. 30: vt totus loc⁹ ita sit legẽdus, Et tu Bethleẽ Ephratha, paruula es inter chiliadas Iuda: ex te tamẽ egredietur mihi qui sit dominator in Israele. Ita igitur fiet vt eadem sit Michææ & Matthæi sententia. Sed alii simpliciter sentiũt, Matthæũ respexisse ipsius prophetiæ exitũ, ac proinde non minimã dixisse, quam Propheta, nondũ videlicet nato Christo, minimã vocauit. In summa, apparet Prophetã significare voluisse, hoc oppidulũ, quãuis exiguũ, Messiæ tamẽ exortu nobilissimum ac celeberrimũ fore: quod paulo apertius declarat Græca hæc interpretatio. Inter duces, ἐν τοῖς ἡγεμόσιν. Vulgata, in principibus. In Hebræo legitur באלפי. hoc est in chiliadibus, seu potius inter chiliarchas. Distributus enim erat populus Israeliticus in chiliadas, sicut apparet ex cap. Exod. 18. d. 25, & Gedeonis oratione, Iudic. 6. b. 15.

Dux, ἡγούμενος. Participiũ loco nominis, id est ἡγεμών, quod Hebræis est vsitatissimũ. Pascet, ποιμανεῖ. Vulgata, reget, quod respondet τῷ ἄρξει. Erasmus, Gubernaturus est. id est κυβερνήσει. Ego elegantẽ sanè metaphoram seruaui. Sic solet Homerus reges ποιμένας λαῶν vocare. Populum illum meum Israel, τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Articulum expressi, cuius emphasis hoc loco non fuit negligenda, quum bis repetatur à Domino, vt suam in illum vnum populum beneuolentiam singularem declaret. 7 Vocatis, καλέσας. Erasmus, Accersitis. id est

μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος.

magis, exquisiuit ab eis quo tẽpore stella apparuisset.

catis magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis.

8 Καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ, εἶπε, Πορευθέντες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ.

Et eis Bethleem dimissis, dixit, Profecti illuc, penitus exquirite de puerulo: postquam autem inueneritis, renunciate mihi, vt & ego veniam & adorem eum.

Et mittens illos in Bethleẽ, dixit, Ite, & interrogate diligẽter de puero: & quũ inueneritis, renunciate mihi, ut & ego ueniẽs adorẽ eum.

9 Οἱ δὲ, ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν. καὶ ἰδοὺ, ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον.

Ipsi verò audito rege, profecti sunt. & ecce, stella quam viderãt in Oriente, præibat eis, donec venit stetitque supra locũ in quo erat puerulus.

Qui quũ audissent regẽ, abierũt. & ecce stella quã uiderant in Oriẽte, antecedebat eos, usquedũ ueniẽs staret suprà ubi erat puer.

10 Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα, ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα·

Visa autem stella, gauisi sunt gaudio magno valde:

Vidẽtes autem stellã, gauisi sunt gaudio magno ualde.

11 Καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν.

Et ingressi domum, inuenerunt puerulum cum Maria matre ipsius: & procidentes adorauerũt eum: apertísque thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, & thus, & myrrham.

Et intrãtes domũ, inuenerũt puerũ cum Maria matre eius: & procidentes adorauerũt eũ: & apertis thesauris suis, obtulerũt ei munera aurũ, thus, & myrrhã.

12 Καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν.

Et diuinitus admoniti in somnio ne reuerterẽtur ad Herodem, per aliam viam regressi sunt in regionem suam.

Et respõso accepto in somnis ne redirẽt ad Herodẽ, per aliã uiam reuersi sũt in regionẽ suã.

13 Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσὴφ, λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοί. μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό.

Ipsis autem regressis, ecce, angelus Domini apparet in somnio Ioseph, dicens, Experrectus accipe puerulum & matrem eius, & fuge in AEgyptum: & esto illic vsquedum dixero tibi. Futurum est enim vt Herodes quærat puerulum ad eum perdendum.

Qui quũ recessissent, ecce, angelus Domini apparuit in sõnis Ioseph, dicens, Surge & accipe puerũ & matrẽ eius, et fuge in AEgyptũ: & esto ibi usquedũ dicã tibi. futurũ est enim ut Herodes quærat puerũ ad perdendum eum.

14 Ὁ δὲ, ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς, καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον.

Ille verò experrectus accepit puerulum & matrẽ eius nocte, & secessit in AEgyptum.

Qui consurgens accepit puerũ & matrẽ eius nocte, & secessit in AEgyptum.

μεταπεμψάμενος. Exquisiuit, ἠκρίβωσε. Vulgata, Diligenter didicit. Erasmus, Accuratè perquisiuit. Vocabulum Græcum significat in genere, summa & exquisita diligentia aliquid facere. Quo tempore stella apparuisset, τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος. Vulgata, Tempus stellæ quæ apparuit eis. Ad verbum, Tempus apparentis stellæ. Erasmus (quem sequor) mihi videtur hunc hellenismum optimè expressisse. est enim positum φαινομένου pro φανέντος.

8 Et eis Bethleem dimissis, καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ. Erasmus expunxit pronomen, & vertit πέμψας, iussis ire. id est, κελεύσας ἰέναι. Ego verò existimo, regem illis à se dimissis, blandè & benignè iter commonstrasse. Penitus exquirite, ἀκριβῶς ἐξετάσατε. Vulgata, Interrogate diligenter, neutro duorum vocabulorum satis expresso. Erasmus, Accuratè, id est ἐπιμελῶς.

9 Præibat, προῆγεν. Vulgata, Antecedebat. Erasmus, Præcedebat. quod & ipsum Latinis significat ita præcedere vt sis dux viæ. sed illud propius abest à Græco. Subauditur autem reciprocum pronomen, sicut accidit in coniugatione quam Hebræi Hithpahel vocant. Virg lib. 8, Haud secus Æneas se matutinus agebat. Supra locum in quo, ἐπάνω οὗ. Vulgata, suprà vbi. Suppleuit Græcorum eclipsin Erasmus, quem sequuti sumus. Est autem hæc integra loquutio, ἐπάνω τοῦ τόπου ἐφ' οὗ. atque inde factum est vt οὗ degenerarit in aduerbium loci.

11 Inuenerunt, εὗρον. In omnibus vetustis exemplaribus scriptum erat εἶδον, viderunt. Procidentes, πεσόντες. Erasmus, prostrati. Ad verbum, quum cecidissent. Significatur autem adorantium gestus. Sic Latinè Accidere alicui dicitur qui prostratus alicui supplicat.

12 Diuinitus admoniti, χρηματισθέντες. Vulgata, Respõso accepto: non satis propriè, quia percontantibus demum respõsum datur. Erasmus, Oraculo admoniti. Ego verò etsi religionem nullam statuo in vocabulis, tamen Oraculum libens refugio, veluti idolorum superstitione cõtaminatum. Dicitur autem χρηματίζεσθαι is quem Deus colloquio suo dignatur, etiamsi nihil tale quærat vel expectet. Itaque hũc locum interpretatur Iustinus Martyr, Dialogo πρὸς Τρύφωνα, κατ' ἀποκάλυψιν κελευσθέντες. id est, per arcanam declarationem iussi. Ne reuerterentur, μὴ ἀνακάμψαι. Vulgata, Ne redirent. id est, μὴ ἐπανελθεῖν. Verbũ autem ἀνακάμπτειν nauale esse videtur, & propriè significat in contrariã partẽ flectere: sicut ἀναστρέφειν de peditib⁹ & equitibus dicitur. Diodorus libro ιη, ὁ δὲ τῶν φίλων ναύαρχος ἀνέκαμψεν εἰς Καρχηδόνα. id est, præfect⁹ autẽ classi qui missus fuerat, versus Carthaginẽ cursũ reflexit.

13 Apparet, φαίνεται. Vulgata, Apparuit. Cõuenit tempus præsens narrationibus etiam rerum præteritarum. Sextũ exẽplar scriptũ habebat ἀποκλῖναι: quã lectionẽ si sequaris, optimè vertes ex Cicerone pro Sextio, Ad necẽ.

14 Secessit, ἀνεχώρησεν. Præpositio ἀνὰ hîc idẽ valet quod χωρὶς: paulo antè verò in eodẽ verbo, idẽ quod πάλιν.

15 Καὶ ἦν ἐκεῖ ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρώδου· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου.

Osee 11.a.1.

15 Et fuit illic vsque ad obitum Herodis: vt impleretur quod ait Dominus per Prophetam, dicentem, ‖Ex AEgypto vocaui Filium meum.

15 *Et erat ibi vsque ad obitum Herodis: ut adimpleretur quod dictũ est à Domino per Prophetam, dicentem, Ex AEgypto uocaui Filiũ meum.*

16 Τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν· καὶ ἀποστείλας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεέμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων.

16 Tum Herodes, quum vidisset se illusum esse à magis, excanduit valde: & missis *carnificibus* interemit omnes pueros qui erant in Bethleem, & in omnibus finibus eius, à bimulis & inferioribus, secundũ tempus quod exquisierat ex magis.

16 *Tũc Herodes, uidẽs quoniam illusus esset à magis, iratus est ualde: & mittens occidit omnes pueros qui erãt in Bethleem, & in omnibus finibus eius, à bimatu & infra, secũdũ tempus quod exquisie rat à magis.*

17 Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

17 Tunc impletum fuit quod ait Dominus per Hieremiã Prophetam, dicentem,

17 *Tunc adimpletũ est quod dictũ est per Ieremiã Prophetã, dicentẽ,*

Hier. 31.c.15.

18 Φωνὴ ἐν Ῥαμᾶ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολύς, Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς· καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί.

18 ‖Vox in Rhama audita est, lamentatio & fletus & eiulatus multus, Rachel plorans filios suos: & noluit consolationẽ admittere *de eo* quòd non sint.

18 *Vox in Rhama audita est, ploratus & ululatus multus, Rachel plorãs filios suos: et noluit cõsolari, q̃a nõ sũt.*

19 Τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου, ἰδού, ἄγγελος Κυρίου κατ᾽ ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ,

19 Quum autem obiisset Herodes, ecce, angelus Domini in somnio apparet Ioseph in AEgypto,

19 *Defuncto autem Herode, ecce, angelus Domini apparuit in somnis Ioseph in AEgypto,*

15 Et fuit καὶ ἦν. Vulg. Et erat. Vide caput primum versiculo 18. Obitum, τελευτῆς. Ita vocant Græci mortẽ metonymicè, quòd (vt inquit Demosthenes) sit πέρας τοῦ βίου ἑκάστῳ. alioqui τελευτὴ extremum significat cuiuscunque rei, adeò quidem vt τελευτὴ θανάτοιο, interdum mortem ipsam apud Hom. declaret. Latini ratione parũ dissimili obitum vocant, sumpta metaphora ab iis qui iter faciunt. τελευτὴν igitur vbiq; interpretabimur obitum, & θάνατον mortem.

16 Se illusum esse, ὅτι ἐνεπαίχθη. Vulg. Quoniam illusus esset. Sæpe enim vsurpat has particulas Quoniam & Quia: quæ in hoc dicendi genere sunt barbaræ, atque etiam perobscuræ multis. Excanduit, ἐθυμώθη. Vulg. iratus est. id est ὠργίσθη. Erasm. indignatus est. Cicero θυμὸν excandescentiam interpretatur, quem sequuti sumus. Missis *carnificibus*, ἀποστείλας. Vulg. mittens. Verbum absolutum posuit Matthæus secundũ phrasim Hebraicam, Psal. 57.a.4. ישלח, Mittet è cælo, & liberabit me. quomodo etiam apud Græcos vsurpatur verbum πέμπειν, nullo addito casu. Herodot. in Clio, ἀπεῖπέ σφι πέμψας, ὅπλα δήϊα μὴ ἐκτῆσθαι. Eras. ergo vt eclipsin suppleret, vertit, missis satellitibus. At ego, missis carnificibus: quod mihi melius visum est conuenire sceleris atrocitati. in quo Erasmum etiam ipsum sequor, qui ita loqui maluit infrà 14.b.10. Nuper Castellio hunc locum his verbis est interpretatus, Misit interfectum: quàm rectè, iudicẽt alii. Mihi quidem ἐμφατικώτερον esse videtur per alium interficere quàm mittere qui interficiat. Interemit, ἀνεῖλε. Vulg. occidit. id est ἐφόνευσεν. Eras. interfecit. id est διεχειρίσατο, vel διειργάσατο. Vide infrà 10.28. Eius αὐτῆς: videlicet Bethleẽ. neque hic vllam amphiboliã video, quæ nos cogat ad repetendũ antecedens, sicut fecit Eras. A bimulis & inferioribus, ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω. Vetus interpres, à bimatu & infra. Nam etiam in quibusdam exemplaribus legitur κάτω, & eum legisse apparet, ἀπὸ διέτους. id est ἀπὸ διετίας. Sed potius legendum esse, ἀπὸ διετοῦς, præterquam quòd omnium exemplarium consensus probat, Hebræorum etiam idioma confirmat, qui opinor hoc loco dicerent מבן שנתים ולמטה, à filio duorum annorum, & infra: seruata etiam enallage numeri singularis pro plurali. Erasmus, Quotquot essent bimuli & minores: quæ interpretatio longius recedit à Græcis. Secundum tẽpus, κατὰ τὸν χρόνον. Hoc nõ video cur minus sit Latinè dictum quàm Ciceronis illud, Secundum naturam. Erasmus autem non hoc tantùm loco, sed etiam aliis plurimis mutauit Secundum in Iuxta: quod tamen posterius nusquam legi apud idoneos authores.

17 Quod ait Dominus per Hieremiã Prophetã, dicentem, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Κυρίου διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. In codicibus impressis legitur, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. Sed probatur hæc lectio quam sequutus sum, manuscripti exemplaris authoritate: & ita solere loqui Matthæum, superiora ostendunt. Certè magna vis est horum verborum, ex quibus intelligimus, non ipsos Prophetas, sed Dominum ore Prophetarum loqui.

18 Lamentatio, θρῆνος. Hoc vocabulum prætermisit Vulgata, neque etiam legit Iustinus dialogo πρὸς Τρύφωνα. Fletus, κλαυθμός. Vulgata, ploratus. Mihi autẽ videtur Flere Latinorum à κλάειν Græcorum deriuatum, quanuis Latinũ illud diphthongo non scribatur. Eiulatus, ὀδυρμός. Vulgata, vlulatus. Eras. ploratus. Ego malui eiulatum conuertere quàm fletum vel vlulatum, quorum illud non satis magnam vim habet, hoc potius declarat τὸν ὀλολυγμόν. Consolationẽ admittere, παρακληθῆναι. Vulg. Consolari, quod passiuè rarò dicitur à Latinis. Itaque rectè fecit Erasmus qui periphrasin quæsierit. Cæterùm παρακαλεῖν interdum etiam precari, interdũ hortari declarat. Quare variis etiã modis fuit alibi vertendũ. *De eo* quòd non sint, ὅτι οὐκ εἰσί. id est, quòd sublati sint, & perempti: siue quòd desierint esse inter homines, more loquendi sacris etiam scriptoribus familiari, vt Psal. 39.b.14. Addidi autem hæc verba *de eo*, vt locum alioqui satis obscurum illustrarem. Nam quòd Vulg. interpretatur, Quia non sunt, videtur obscurius dictũ. Eras. Propterea quòd non sint: quod videtur sensum diuersum ostendere. Neque enim existimo Euangelistam exponere causam quamobrem non admiserit consolationem, sed narrare potius de qua re noluerit consolatione vlla permulceri.

19 Quum autem obiisset, τελευτήσαντος δέ. Vulgata & Erasmus, Defuncto autem. vide suprà versu 15. Obire verò pro mori, absolutè & à Plauto & à Plinio vsurpatur, quod planè respondet Græco verbo τελευτᾶν.

20 Λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ. τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου.

20 Dicens, Experrectus accipe puerulum & matrẽ eius, & proficiscere in terram Israel. Mortui sunt enim qui petebant animam pueruli.

20 *Dicẽs, Surge & accipe puerũ & matrem eius, & uade in terrã Israel: defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri.*

21 Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ.

21 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ipsius, & venit in terram Israel.

21 *Qui consurgens accepit puerum & matrem eius, & uenit in terram Israel.*

22 Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν· χρηματισθεὶς δὲ κατ᾽ ὄναρ, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας.

22 Quum autẽ audisset Archelaum regnare in Iudæa pro Herode patre eius, timuit illuc abire: verùm diuinitus admonitus in somnio, secessit in partes Galilææ.

22 *Audiens autẽ quòd Archelaus regnaret in Iudæa pro Herode patre suo, timuit illò ire: & admonitus in somnis, secessit in partes Galilææ.*

23 Καὶ ἐλθὼν, κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέθ, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται.

23 Et quum eò venisset, habitauit in vrbe quæ dicitur Nazareth: vt impleretur quod dictũ est per Prophetas, fore vt Nazarenus vocaretur.

23 *Et ueniens, habitauit in ciuitate quæ uocatur Nazareth: ut adimpleretur quod dictũ est per Prophetas, Quoniã Nazaræus uocabitur.*

Κεφάλαιον γ΄.

CAP. III.

CAP. III.

1 Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγίνεται Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, κηρύσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας,

1 Temporibus autem illis adfuit Iohãnes Baptista, prædicans in deserto Iudææ,

1 *In diebus autem illis uenit Iohannes Baptista, prædicans in deserto Iudææ,*

Mar. 1.a.4. Luc. 3.a.3.

2 Καὶ λέγων, Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

2 Dicénsque, Resipiscite. appropinquauit enim regnũ cælorum.

2 *Et dicẽs, Pœnitẽtiã agite. appropinquauit enim regnũ cælorum.*

20 Proficiscere, πορεύου. Vulg. & Eras. Vade. id est βάδιζε. Mortui sunt, τεθνήκασι. Vulg. & Eras. Defuncti sunt, quo modo paulo antè verterant τὸ τελευτᾶν. Animam, τὴν ψυχήν. id est vitam, Hebræorum idiotismo, à quo nec Græci (præsertim poetæ) abhorrent, nec Latini. Differentiam enim illam animi & animæ subtilioribus relinquimus.

5 22 Patre eius, πατρὸς αὐτοῦ. Fuit Archelaus Herodis magni filius, ex Marthaca Samaritana, regni successor relictus à patre: sed postea ab Augusto factus Iudææ Ethnarcha, quum aliquandiu regis nomine fuisset abusus, tãdem in exilium pulsus est.

23 Et quũ eò venisset, καὶ ἐλθών. Hæc genera dicendi sumpta sunt ab Hebræis, quibus sunt isti pleonasmi frequentes: veluti quum dicunt, Et surgens abiit, Et respondit, dicens: & similia multa, quæ infinitis locis occur-
10 runt, neque tamen putauimus immutanda. Habitauit, κατῴκησεν. id est, sibi domiciliũ delegit, in quo non cõmoraretur ad tempus, sed cum familia habitaret, patriæ valedicens. Nam apud Græcos differũt κατοικεῖν & παροικεῖν, sicut apud Latinos habitare & commorari. Sic enim Cicero, Natura, inquit, domicilium nobis non habitandi, sed commorandi dedit. Ideo etiam Petrus vitam nostram παροικίαν vocat eleganter, 1. Epist. 1.c.17. Fateor tamen hanc differentiam non esse perpetuam. Illic autem domicilium fixisse Iosephum, vel ex eo liquet quòd
15 propterea Christus vocatus est Nazarenus. In vrbe, εἰς πόλιν. Frequẽter εἰς pro ἐν ponitur, vt Mar. 2.a.1, ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι, pro ἐν οἴκῳ, & alibi sæpe. Itaq; satis fuerit semel id annotasse. Sic apud Hebræos אל pro ב deseruiente ponitur, vt Gen. 49.c.29, אל-המערה. Fore vt Nazarenus vocaretur, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται. Vulg. & Eras. Nazaræus vocabitur. Nam fieri etiam potest vt abundet ὅτι, sicut alibi frequentissimé. Existimo tamen eam particulã indicare, hæc esse Euangelistæ verba, referentis non tam ipsa Prophetarum verba quàm sententiam. Nazarenum
20 autem dixi pro Nazaræo, vt discrimen aliquod constituerem inter nomen gentile & nomen sectæ: quanuis eorum sententiam non improbem qui Euangelistam putant ad eos quoque respexisse qui Nazaræi ex voto dicebantur: modò hæc eorum sententia dextrè intelligatur. Nam commentitiam illam epistolam Lentuli cuiusdã Proconsulis, in qua describitur Christi forma & habitus qualis erat Nazaræorum, nemo sani iudicii homo est (opinor) qui non perspiciat ab homine Romano neque scriptam neque conuersam fuisse, sed ab indocto quo-
25 piam confictam: sicut infinita alia eiusmodi, quæ nobis hodie lucri causa à typographis, partim interpolata, partim ita vt sunt ineptissima, veteris alicuius scriptoris nomine proponuntur.

IN CAPVT III.

1 Temporibus autem illis, ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Dierum appellatione apud Hebræos tempus significatur. quod non pigebit nos aliquando imitari: hoc tamen loco putauimus mutandum, propterea quòd inter eas hi-
30 storias quæ præcesserunt ea de quibus hîc agitur, satis longũ tẽporis interuallũ intercessit. Castellio, Quodã autẽ tẽpore. quàm rectè, ipse viderit. Adfuit, παραγίνεται. Vulg. Venit, id est ἦλθεν. Eras. Accedit, id est προσέρχεται. Γίνεσθαι verò pro היה accipi, notius est quàm vt sit probandum. Deinde præsens tempus, quanuis narrationibus accommodatum, mutaui in præteritum, quod videtur melius cum sequentibus & præcedentibus (hoc quidem loco) cohærere, quum hoc facilè patiatur Hebraicæ linguæ ratio. Contrà verò paulo pòst præteritum interpretabimur per præsens. Prædicans, κηρύσσων, videlicet βάπτισμα μετανοίας, id est Baptismum resipiscentiæ, quod ad-
35 didit Marcus: quanuis concio quæ sequitur, ad hoc etiam participium referri possit. Frequenter tamen hoc vocabulũ absolutè ponitur ex consuetudine, à qua discedere noluimus. Quòd autẽ dicitur Iohannes concionatus in solitudine, nõ est ita accipiendũ quasi fugerit hominũ cõspectũ, vt ii postea fecerũt qui propterea dicti sunt eremitæ: sed desertũ, ex vulgi consuetudine, hîc vocatur regio saltuosa, in qua habitabat Zacharias, vt scribi-
40 tur Luc. 1.d.40. Ibi quoq; fuisse domũ Ioab legimus 2. Sam. 2.f.34, & huius deserti sex oppida numerãtur Ios. 15.51.

2 Resipiscite, μετανοεῖτε. Vulg. Pœnitentiam agite. Eras. quoque eodem modo, sed addidit, Vitæ prioris. quã

interpretationem multas ob causas repudio: sed ob eam potissimùm, quòd multi imperiti occasionem ex hoc dicendi genere arripuerint falsarum opinionum de satisfactione, quibus hodie agitatur Ecclesia. Cæterùm μετανοεῖν, quum est verbum absolutū, propriè significat post factum sapere, & de errore admisso ita dolere vt corrigas: quod (vt opinor) Latinis propriè significat resipiscere. Itaque nunquam ponitur nisi in bono: vt (meo quidem iudicio) Ausonius in illo suo epigrammate omnibus noto μεταμέλειαν potius quàm μετάνοιαν dicturus fuerit, si versus pentametri ratio permisisset. Semper enim cùm μετάνοια cohæret ὁ σωφρονισμός: sicut hæc duo rectè coniunguntur à Plutarcho in Dialogo περὶ τῶν ζώων φρονιμωτέρων. Μεταμέλεσθαι verò declarat post rem aliquā factam solicitum esse & anxium: pro quo Latini dicunt pœnitere, atque id etiam vsurpari potest in vitio. Neque enim propriè complectitur vitæ & consilii mutationem in melius (vt quidam tradunt), sed simpliciter solicitudinem quandam καὶ δυσαρέστησιν (id est displicentiam) exprimit, quæ facit vt rem factam, seu bona seu mala sit, infectam esse velimus, etiam quum non est nouo consilio locus relictus. Itaque Matthæus de Iuda proditore loquens, μεταμεληθεὶς, inquit, ἀπέστρεψε, non μετανοήσας: tristitiam significans à qua est absorptus. Sic etiam apud Paulum, 2. Cor. 7. b. 8, μεταμέλεσθαι declarat dolorem capere ex eo quod factum erat: & Rom. 11. d. 29 dona Dei dicūtur ἀμεταμέλητα. id est, eiusmodi vt non possint ipsi displicere, quum semel placuerunt: quod Hebræis declarat vocabulum נחם, quum μετανοεῖν potius significetur verbo שוב: vnde תשובה, id est conuersio. Itaque Petrus Act. 3. c. 19, quum μετανοήσατε dixisset, statim subiunxit, καὶ ἐπιστρέψατε, vt illud explicaret. Idem facit Paulus Act. 26. e. 20. Ergo μετανοεῖν & μετάνοιαν vbique interpretabimur resipiscere & resipiscentiam: (ita enim hic nobis loqui liceat) μεταμέλεσθαι verò, pœnitere. Appropinquauit, ἤγγικε. Vide infrà 4. c. 17. Regnum cælorum, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. id est, regnum cæleste. Respicit autem hoc dicendi genus prædictiones de Messia, & ipsius regno, quod ab ipso etiam vulgo cæleste vocabatur, quia Messiam à Deo expectabat, quanuis quale hoc regnum futurum esset, non intelligeret.

Esa. 40. a. 3. mar. 1. a. 3. luc. 3. a. 4. ioan. 1. c. 23.

3 Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ῥηθεὶς ὑπὸ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

3 Nam hic est ille de quo dictum est per Esaiam prophetā, dicentē, ‖Vox clamantis in deserto, Parate viā Domini, complanate semitas eius.

3 *Hic est enim de quo dictū est per Esaiā prophetā, dicētē, Vox clamātis in deserto, Parate uiā Domini, rectas facite semitas eius.*

Mar. 1. a. 6.

4 Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον.

4 ‖Ipse verò Iohānes habebat vestimentum suum è pilis camelorum, & zonam pelliceam circum lumbos suos. alimentum autem eius erat locustæ, & mel agreste.

4 *Ipse autem Iohānes habebat uestimentū de pilis camelorū, & zonā pelliceā circa lūbos suos: esca autē eius erat locustæ & mel syluestre.*

Mar. 1. a. 5. luc. 3. b. 7.

5 Τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα, καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου.

5 ‖Tunc exiuit ad eum Hierosolyma, & tota Iudæa, totáque regio circumiacens Iordani:

5 *Tunc exibat ad eū Hierosolyma & omnis Iudæa, & omnis regio circa Iordanem:*

6 Καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

6 Et baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata sua.

6 *Et baptizabātur ab eo in Iordane, confitentes peccata sua.*

7 Ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;

7 Quum vidisset autem multos ex Pharisæis & Sadducæis venientes ad Baptismum suū, dixit eis, Progenies viperarū, quis vobis præmōstrauit vt fugeretis à futura ira?

7 *Vidēs autem multos Pharisæorū & Sadducæorū ueniētes ad Baptismū suū, dixit eis, Progenies uiperarum, qs demonstrauit uobis fugere à uentura ira?*

8 Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας.

8 Ferte igitur fructum dignū iis qui resipuerint:

8 *Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ.*

Ioan. 8. c. 39. act. 13. d. 26.

9 Καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.

9 Et ne putetis *vobis* dicendum apud vosipsos, ‖Patrem habemus Abraham. dico enim vobis, Deum posse etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

9 *Et ne uelitis dicere intra uos, Patrē habemus Abrahā. dico enim uobis quoniā potēs est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.*

Infrà 7. c. 19.

10 Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

10 ‖Iam verò securis ad radicē arborum posita est. Omnis igitur arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.

10 *Iam enim securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor quæ non facit fructū bonum, exciditur, & in ignem mittitur.*

Mar. 1. b. 8. luc. 3. c. 19. iohan. 1. d. 26. act. 1. a. 5. & 11. c. 16, & 19. a. 4.

11 Ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν· ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός μου ἐστὶν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.

11 ‖Ego quidē baptizo vos aqua ad resipiscentiam: is verò qui ponè me venit, validior me est, cuius non sum dignus qui soleas portem: ipse vos baptizabit Spiritu sancto & igni.

11 *Ego quidē baptizo uos in aqua in pœnitētiam: qui autē post me uēturus est, fortior me est: cuius nō sū dignus calceamēta portare: ipse uos baptizabit in Spiritu sancto et igni.*

3 Complanate, εὐθείας ποιεῖτε. id est, planas & æquabiles facite. quod vulgò dicimus, *Applanir, Dresser & unir*: sicut fieri solet principibus solenni comitatu in vrbem ingressuris. Εὐθὺ enim planum & æquabile separatim non significat, sed vtrūque simul, ideóq; à Cicerone ferè semper cōiunguntur. Vulg. & Eras. Rectas facite, ad verbū.

4 Locustæ, ἀκρίδες. Laborant plurimi in huius nominis explicatione. Nonnulli enim existimarunt ita vocari summas olerum partes. Alii cancros interpretātur, quos ad Iordanis ripam, tanquam in Lege prohibitos, abiecerint piscatores. Sed hæc explicatio prorsus absurda est. Neque enim vllos cancros Græci vocant ἀκρίδας, sed squillas καρίδας dicunt: pro quo vidētur isti corruptè ἀκρίδας legisse. Vnde verò squillæ in Iordane, quū præsertim in mare nō influat, sed arenis absorbeatur? Deinde nō dubiū est quin Iohānes cibis in Lege prohibitis vesci nec debuerit, nec voluerit. Denique sunt qui ex ἀκρίδας fecerint ἀχράδας, quo nomine Græci pyra syluestria vocant: sed repugnat omnium codicum consensus. Nos Veterem interpretem sequi non dubitauimus. nam solitos fuisse in Oriente nonnullos locustis vesci, ex Plinio & aliis liquet: & à Mose numerantur locustæ, vbi ciborū discrimen explicat, vt quidem omnes Hebræū vocabulum ארבה interpretantur. Sed & in Græcia ἀκρίδας (quæcunque sit tandem huius nominis significatio) fuisse inter viliores cibos numeratas, constat ex Aristophane in Acharnēs. Et apud Plut. in Symposio Thales ita loquitur, καίτοι γὰρ ἀκρίδας καὶ ὄρνιθας αἱ τὰ πτερὰ καὶ κελεθῶν συγκομίζειν ἐθέλοντες οὐδὲν διαφέρει τύραννος, αὐδ' ἐπιδὼν μᾶλλον ἄρχειν ἢ ἀνδρῶν βουλόμενος. Certum est autem significari hoc nomine tenuissimum victum & maximè parabilem. Annotat etiam Epiphanius κατ' Ἐβιωναίων, nonnullos Iudæos deprauatè pro ἀκρίδες legisse ἐγκρίδες, quod nomen declarat bellaria ex melle.

5 Exiuit, ἐξεπορεύετο. Eras. Egressa est. id est ἐξέβη. nam πορεύεσθαι, ἰέναι, ἔρχεσθαι, βαίνειν, sæpe confunduntur. Totáque regio circumiacens Iordani, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. Et tota regio circum Iordanem. Eras. Totáque regio vndique finitima Iordani. Nōnulla exemplaria addunt ποταμῷ, fluuio. subauditur autem in Græco γῆ, terra, & vsurpatur continens pro contento. περίχωρος enim idem valet quod περικειμένη, id est circumiacēs: quo vocabulo vtitur T. Liuius.

6 Confitentes peccata sua, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Confiteri peccata sua ab Hebræis dicuntur qui se modis omnibus peccatores esse profitentur, & veniam à Dei misericordia petūt, vt Dan. 9. a. 3, & deinceps. Hinc igitur apparet Iohannem non alios admisisse ad suum Baptismum quàm qui doctrinam gratuitæ remissionis peccatorum seriò se amplecti testarentur, cuiusmodi etiam ἐξομολόγησις in vetere Ecclesia à Catechumenis requirebatur. Inepti sunt itaque qui hoc testimonio & aliis similibus ad confirmandam auricularem illam suam singulorum peccatorum confessionem abutuntur. alioquin dicant ipsi quomodo potuerit summus pontifex totius Israelis peccata confiteri, sicut iubet Dominus Leuit. 16. e. 21.

7 Multos ex Pharisæis, πολλοὺς τῶν Φαρισαίων. Vulg. Multos Pharisæorum. Græca est constructio, vt etiam notat Erasmus: quam sequutus Plinius alicubi dixit Degeneres canum, & nigras lanarū. Progenies, γεννήματα. Illud est quod vernaculo sermone, inuidioso vocabulo, dicimus *Engeance*. Præmonstrauit, ὑπέδειξεν. Vulg. Demonstrauit: vt videatur legisse ἀπέδειξεν. Eras. Submonstrauit: nouo vocabulo, id est (vt ipse exponit) clanculum indicauit: quod mihi quidem videtur penitus alienum ab hoc loco. Nam potius ὑπὸ idem hic valere puto quod πρό: sicut in ὑφηγεῖσθαι, ὑποφθάνειν, ὑποφαίνειν, ὑποφήτης. sic etiam videtur vsurpari Act. 9. c. 16: vbi Erasmus cū Vetere interprete ὑποδείξω vertit Ostendam: sicut ὑπόδειγμα accipitur pro παράδειγμα Heb. 4. c. 11. Futura, τῆς μελλούσης. Ita etiam in antiquissimo codice Latino scriptum se reperisse testatur Erasmus: qui tamen dicere maluit Ventura, quasi scriptum sit, μελλούσης ἥκειν.

8 Ferte fructum, ποιήσατε καρπόν. Siue, Proferte. Vulgata, ad verbum, Facite fructum. Eras. Facite fructus. Lego autem καρπὸν numero singulari, consentientibus cum Vulgata interpretatione vetustissimis exemplaribus. Dignum resipiscentia, ἄξιον τῆς μετανοίας. id est, qui vos ostendat verè resipuisse. Vulgata, Dignum pœnitentiæ. Eras. Qui deceant pœnitentiam. id est πρέποντας τῇ μετανοίᾳ. Cæterùm cur pœnitentiæ nomē mutarim, paulo antè dixi. Iudas certè infelix quum se suspenderet, fructum edidit, ex quo omnes intelligerent, seriò ipsum pœnituisse, resipuisse verò nequaquā. Itaque non temere est quòd resipiscentiam à pœnitētia voluimus distingui.

9 Et ne putetis *vobis* dicēdum, καὶ μὴ δόξητε λέγειν. Id est, Ne putetis causam esse cur de Abrahamo superbiatis. Vulg. Et ne velitis dicere. Eras. Ne hac mente sitis vt dicatis. Cæterùm τὸ δοκεῖν, neque hìc simpliciter significat Videri, quod vulgò dicimus *sembler*, neque putare aut existimare, sicut Luc. 12. e. 40. g 51, item 13. a. 2: sed aliquid sibi per arrogantiam & animi elationem persuadere, vel sibi de aliquo placere: sicut etiam accipitur Philip. 3. a. 4, & Marci 10. f. 42. Itaque addidi pronomen Vobis, & λέγειν conuerti Dicendum, paulo liberius quàm soleam, vt aliquo modo hoc dicendi genus saltem adumbrarem: quod quidem vernaculo sermone satis commodè exprimimus, quum dicimus, *Ne pensez pas, ou ne cuidez pas dire*. Apud vosipsos, ἐν ἑαυτοῖς. id est ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, vt interpretatur Marcus cap. 2. a. 8. ἑαυτοῖς enim hoc loco est secundæ personæ: & ἐν præpositionem in hoc genere dicendi Latini interpretantur Apud. Possemus tamen conuertere Inter vos, id est ἐν ὑμῖν, vt loquitur infrà cap. 20. d. 26, & alibi sæpe: quia præpositio ἐν idem quoque valet apud Græcos quod Inter apud Latinos: vt infrà cap. 11. b. 11, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, id est inter genitos ex mulieribus. Sed prior illa expositio mihi magis arridet. Vulg. & Eras. sæpe conuertunt, Intra vos: quod non modò non est Latinum, (vt opinor) sed etiam obscurū. Etiam ex lapidibus, καὶ ἐκ τῶν λίθων. Coniunctionem καὶ magnā hoc loco vim habere, & non incommodè à nobis expressam esse, nemo (vt opinor) dubitabit. Eam autem addidimus, vetusti exēplaris fidem sequuti, & Theophylacti Romæ excusi. Excitare liberos, ἐγεῖραι τέκνα. Vulg. Suscitare filios. Eras. Facere vt surgant filii. Ego causam non video cur vtar periphrasi, quum ἐγείρειν propriè sit transitiuum. Deinde τέκνον, id est prolis nomen, seu liberorum, latius quàm filiorū patet. quod semel annotatum volui, quū idem infinitis penè locis occurrat.

10 Iam verò, &c. ἤδη δὲ καί. Apparet Veterem interpretem & Erasmum in annotationibus legisse γάρ: quod etsi malè non conuenit, tamen nullius exemplaris vetusti authoritate legimus confirmatum. Abiicitur, βάλλεται. Obseruanda est emphasis temporis præsentis, vt iudicium Dei non tanquam futurum procul demonstret, sed veluti iam præsens oculis subiiciat. Itaque non probo Castellionis interpretationem, qui conuertit, Excindenda est, & in ignem iniicienda. Erasmus & Vulgata, Mittitur: quæ significatio etiam huic verbo conuenit, sed tū præcipuè quum de telis agitur, quæ ob eam etiam causam missilia dicuntur. Itaque verbum delegi quod maiorem rei inutilis contemptum declarat: composito tamen vsus pro simplici, sicut in Hebræorum scriptis facere sæpe necesse est. Infrà Erasmus, cap. 5. ver. 13 conuertit βληθῆναι, vt proiiciatur.

11 Ego quidem baptizo, ἐγὼ μὲν βαπτίζω. Vel (si vetustum quoddam exemplar sequaris, in quo scriptum est, μὲν οὖν) Ego igitur baptizo. Quanuis autem hoc meo quantulocūque labore sic omnes iuuare cupiam vt à me nullus offendatur, & ab inani λογομαχίᾳ tam certè abhorream quàm qui maximè: tamen hoc loco non possum dissimulare quorundam audaciam, quæ vtinam intra verba consisteret. Isti igitur (quorum princeps est Sebastianus Castellio) Baptizandi verbum, (quod quidem, si vocabulum ipsum spectes, respondet Hebræo טבל, potius quàm רחץ) olim in nouo mysterio vsurpatum à sacris scriptoribus, tótque seculis postea, omnium Eccle-

siarum tacito consensu, huic vni sacramento consecratum, adeo vt in vulgaria etiam idiomata omnium penè gentium transierit: audent tamen temere immutare, vt modò lauandi, modò abluendi vocabulo vtantur. Delicati certè homines, qui neque perpetua tot seculorum authoritate commouentur, neque quotidiana vulgi consuetudine in loquendo adduci possunt vt Theologis licere putent quod cæteris artium magistris & professoribus omnes concedunt. hoc est, vt quæ longo vsu & optima fide possederint, tanquam sua retineant. Neque est cur aliquot veterum scriptorum authoritatem prætexãt, veluti quod Cyprianus Tingentes dixit pro Baptizantes, & Tertullianus quodam loco Christũ Sequestrem pro Mediatore vocat. Nam quod illis veteribus quasi nouum erat, nobis vetus est: & iam tum ea ipsa vocabula quæ nunc vsurpamus, fuisse Ecclesiæ magis familiaria, & proinde illis ipsis magis placuisse, id conuincit, quòd admodum rarò deprehenduntur aliter loquuti. At isti ex hac nouitate gloriola captant. Verùm quid agas cum istis malis geniis, qui pro Angelis nobis fabricãt Genios, & quibus religio est Christum Mediatorem appellare? Nam de Trinitatis verbo minimè (vt opinor) dubitant quin sit expungendum, qui sese in Deum credere erubescunt profiteri. Sed age, confidentibus istis hominibus suam confidentiam relinquamus, de quibus (vt spero) copiosius aliquando à nobis dicetur. Aqua, ἐν ὕδατι. Vulg. In aqua. Præpositio addita est (vt annotat Erasmus) ex Hebræorum idiotismo, apud quos scilicet ב præpositio, causarũ omne genus declarat. Itaque Lucas, qui minus interdũ videtur hebraizare quàm reliqui tres Euãgelistæ, præpositionem omisit cap. 3. d. 16. Hoc autẽ annotaui nequis in hac particula vim aliquã subesse putaret: quod ii videntur sibi persuasisse qui pueros non putant rite baptizatos nisi prorsus immergantur. Ad resipiscentiam, εἰς μετάνοιαν. id est, vt resipiscatis. Externum enim Baptismi signum eos admonebat de corrigenda vita: & ita quidem admonebat vt insitionem in Christi venturi corpus, quo vetus homo moritur, & nouus nascitur, verè & efficaciter in iis obsignaret qui Iohanni crederent. Vulgata, In pœnitentiam. Erasmus maluit conuertere, Ad pœnitentiam. Illud constat, εἰς & πρὸς, id est, In & Ad, in hoc dicendi genere, eodem sensu vsurpari. Aristot. Eth. 2, οὐ γὰρ μικρὸν εἰς τὰς πράξεις εὖ καὶ κακῶς χαίρειν. Item lib. 10, δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ. Ex quibus exemplis apparet, rem eãdem vtraque præpositione explicatam. Sic etiam Latini sæpissime vtuntur præpositione Ad: vt quum dicunt aliquid conferre ad vitam beatè transigendam, & multa similia. Terentius verò dixit, Pisciculos emere in cœnam: & Quintilianus, Vti re aliqua in argumẽtum. Sed videtur interdum præpositione Ad vel instrumentum vel causa efficiens potius quàm finis significari. Itaque pro ratione eorum de quibus agitur, considerandum est vtra interpretatio magis conueniat: sicut infrà cap. 12. d. 41, εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ, nolim conuertere In prædicationem, sed Ad prædicationem. Neque verò hæc annotassem nisi frequentissimè occurreret hæc loquẽdi formula. Qui venit, ὁ ἐρχόμενος. Vulg. & Eras. Qui venturus est. Sed (ni fallor) Iohannes de re præsenti loquitur: neque venturum notat, sed eum qui iam sit in via, atque adeo proximus, digito commõstrauit. quamobrem etiam dixit ὀπίσω μου, id est ponè me, potius quàm μετ' ἐμὲ, post me: vt significet Christum iam à tergo imminere. Validior, ἰσχυρότερος. Vulg. & Erasmus, Fortior. rectè quidem: sed tamen quia pro ἰσχύειν ferè dicere soleo Valere, idcirco etiam ἰσχυρὸν Validũ potius quàm Fortẽ sum interpretatus.

Dignus, ἱκανός. Erasmus, Idoneus. Atqui (ni fallor) non hic agitur quàm sit aptus aut accommodatus ad hoc officium præstandum, sed quàm dignus sit qui cum Christo comparetur. Alioquin ἱκανὸς sufficiẽtem significat: quo modo etiam Gallis dicuntur sufficientes quorum non modò vires corporis aut virtutes animi sufficiant rei alicui præstandæ, sed etiam qui digni sint quibus aliquid committatur. Hebræi ad eundem modum vtũtur voce ראוים. Latinis tamen haud satis scio an Sufficiens hac significatione vsurpetur: itaque conuerti tãquam ἄξιος scriptum esset, Veterem interpretem sequutus tum hoc loco, tum etiam infrà 8. a. 8, & 1. Cor. 15. a. 9. Alibi verò (vt Coloss. 1. b. 12, & 2. Cor. 3. a. 5) idoneum dicere malui. Sic etiam Herodianus, ἱκανώτατος ἦν πάντων ἀνθρώπων προσποιήσασθαι τὴν εὔνοιαν, Omnium hominum erat aptissimus ad simulandam beneuolentiam. Castellio interpretatur, Adeo præstantior, cuius Latinitatis exemplũ non memini legere. Soleas, τὰ ὑποδήματα. Sic Græci vocant quæ Latini soleas, quibus plantæ pedis duntaxat obteguntur. Videtur prouerbiale esse hoc dicẽdi genus, quo etiam vtitur Dauid Psal. 60. b. 10: ortum (vt opinor) à consuetudine Iudæorum, qui aduenientium hospitum pedes lauare consueuerant, (regione nimirùm calidiore: quod ex variis locis intelligimus) atque etiam sanctiorem aliquem locum ingressuri, calceos ponere. Itaque Mosen & alios aliquot iubet Dominus, cum illis colloquuturus, calceos exuere: accommodans sese (vt opinor) ad eius gentis ritum & consuetudinem. Hodie quoque Turcis hunc morem esse ferũt, vt domos ingressuri, calceos exuant: sicut olim facere consueuerant qui erant accubituri. Portem, βαστάσαι. Hoc loco βαστάζειν simpliciter idem valet quod φέρειν, quum propriè de magnis oneribus dicatur, sicut Latinis Baiulare. Spiritu sancto, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Rursus nobis abundat præpositio, quæ ex Hebræorum idiomate addita est. Adiungunt enim isti præpositionem casui instrumenti, item propriis nominibus locorum, alia ratione quàm vel Græci vel Latini.

Luc. 3. d. 18.

12 Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.

12 ‖ Cuius ventilabrum in manu ipsius, & perpurgabit aream suam: & coget triticum suum in horreum, paleam autem exuret igni inextinguibili.

12 *Cuius uentilabrũ in manu sua, & permũdabit areã suã: & congregabit triticũ in horreũ suũ, paleas autẽ cõburet igni inextinguibili.*

Mar. 1. b. 9. Luc. 3. d. 21.

13 Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ.

13 ‖ Tunc aduenit Iesus à Galilæa in Iordanem ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.

13 *Tũc uenit Iesus à Galilæa in Iordanẽ ad Iohannem, ut baptizaretur ab eo.*

14 Ὁ δὲ Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτὸν, λέγων, Ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με;

14 At Iohannes obnixè prohibebat eum, dicens, Ego necesse habeo à te baptizari, & tu venis ad me?

14 *Iohãnes autẽ prohibebat eũ, dicens, Ego à te debeo baptizari, & tu uenis ad me?*

12 Cuius ventilabrum in manu ipsius, οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. id est, Qui manu gestat ventilabrum. Additũ enim relatiuum sequente antecedente, satis indicat Hebræam esse phrasin. quod magis etiam apparet ex hac lectione quã sequitur Iustinus Martyr, πρὸς Τρύφωνα, οὗ τὸ πτύον αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Id est, ad verbum, Cuius ventilabrũ suũ in manu eius. Perpurgabit, διακαθαριεῖ. Id est, Omnino purgabit. nã hæc est vis præpositionis διά. Eras. Repurgabit. Exuret, κατακαύσει. Vulg. Vret. Erasm' rectè addidit præpositionẽ, quæ declarat totã fore exurẽdã.

14 Obnixè prohibebat, διεκώλυεν. Vulg. & Eras. Prohibebat. Addidi aduerbiũ, ad vim præpositionis διά exprimẽdã: quæ certè nõ debuit prætermitti. Necesse habeo, χρείαν ἔχω. Vulg. Debeo, id est ὀφείλω. Eras. Mihi opus est: qua

interpretatione minus quidpiam quàm illa significari, declarat illud Ciceronis ad Lentulũ, Legẽ Curiatam Consuli ferre opus esse, non necesse esse. Et tu venis ad me? καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με; Vide Mar. 4. b. 13.

15 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἄφες ἄρτι. οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. τότε ἀφίησιν αὐτόν.

15 Respondens autem Iesus dixit ad eum, Omitte *me* nunc, ita enim decet nos implere omnem iustitiam. Tunc omittit eum.

15 *Respondens autem Iesus dixit ei, Sine modò. sic enim decet nos implere omnẽ iustitiam. Tunc dimisit eum.*

16 Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος. καὶ ἰδοὺ, ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί, καὶ εἶδε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν.

16 Et baptizatus Iesus ascendit statim ex aqua. Et ecce, aperti sunt ei cæli, & vidit Spiritum Dei descendentem tanquã colũbam, & venientẽ super ipsum.

16 *Baptizatus autem Iesus, confestim ascendit de aqua. & ecce, aperti sunt ei cæli & uidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam, & uenientem super ipsum.*

17 Καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα.

17 Et ecce vox è cælis, dicens, ‖ Hic est Filius ille meus dilectus in quo acquiesco.

17 *Et ecce uox de cælis, dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi cõplacui.*

2. Pet. 1. d. 17. Coloss. 1. c. 13.

Κεφάλαιον δ´

CAP. IIII.

1 Τότε ὁ Ἰησοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου.

1 Tunc Iesus subductus fuit in desertũ à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.

CAP. IIII.

1 *Tunc Iesus ductus est in desertũ à Spiritu, ut tẽtaretur à diabolo.*

Mar. 1. b. 12. Luc. 4. a. 1.

2 Καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα, ὕστερον ἐπείνασε.

2 Et quum ieiunasset dies quadraginta & noctes quadraginta, postea esuriit.

2 *Et quũ ieiunasset quadraginta diebus & quadraginta noctibus, postea esuriit.*

3 Καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πειράζων, εἶπεν, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται.

3 Et quum venisset ad eum tẽtator, dixit, Si Filius es Dei, dic vt isti lapides panes fiant.

3 *Et accedẽs tẽtator dixit ei, Si filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiãt.*

4 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Γέγραπται, Οὐκ

4 At ille respondẽs dixit, Scri

4 *Qui respõdẽs dixit,*

15 Respondẽs, ἀποκριθείς. Ex hoc verbo & oratione Christi perspicuũ est Iohãnẽ & oratione & manu conatũ fuisse Christi propositũ impedire, singulari tamẽ vtrinque modestiæ exẽplo. Omitte me, ἄφες. Vulgata, Sine. Et paulo pòst, ἀφίησιν, dimisit. Ego Erasmi versionem prætuli, quia melius respondet Græco verbo: quod tamẽ etiã interdũ coactus sum interpretari Permittere, Remittere, & Relinquere: vt sunt interdũ variæ vnius & eiusdẽ vocabuli significationes. Nũc, ἄρτι. Vulg. Modò. Idẽ hìc valet ἄρτι quod ἐς τὸ παρόν. id est in præsens: alioqui significat πρὸ ὀλίγου, & tẽpus præteritũ notat. Vide infrà, 26. c. 29. Implere, πληρῶσαι. Eras. Vt cõpleamus: quasi subaudiatur ὥστε. Ego verò puto cũ illo πρέπον ἐστὶν esse iungendũ. 16 Ei, αὐτῷ. Iohãni scilicet. Nouã enim periodũ incipio ab his verbis, καὶ ἰδοὺ quãuis etiã ad Christũ hoc pronomẽ referri possit, si ἐπ' αὐτὸν accipias pro ἐφ' ἑαυτόν. Nã nõ modò vtrique visum est hoc signũ, sed ipsi quoque circũstãti turbæ. quod sequẽs Patris cælestis oratio satis declarat, & Lucas etiã cap. 3. e. 21. 22, disertè narrat. 17 Filius ille meus dilectus, ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός. Vide infrà, 17. a. 5. In quo acquiesco, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Vulg. In quo mihi cõplacui. Eras. In quo mihi bene cõplacitũ est. In hoc verbo explicando quàm variè multi se torserint, tũ ex doctissimis Budæi cõmẽtariis, tũ ex Erasmi annotationibus intelligi potest. Ego paucis dicã quod sentio. Δοκεῖν idẽ valet quod sentire & existimare: à quo deductũ est εὐδοκεῖν, quod interdũ casum habet adiunctũ, atque idẽ valet quod approbare. Iam verò quia quæ approbamus, illis quoque fauemus, inde factũ vt etiã significet Bene erga aliquẽ esse affectũ. Rursus quia propẽsio ista animi ex eo nascitur quòd res aliqua planè nobis satisfacit, (necesse enim est vt iudiciũ præeat animi assensioni) idcirco idẽ quoq; valet quod cõquiescere siue acquiescere in re quapiã. id est ἐναναπαύεσθαι καὶ ἀρέσκεσθαι: sicut hoc loco accipitur. Significat enim Pater, Christũ eũ vnũ esse quẽ quũ intuetur, omnẽ in nos indignationẽ cõceptã deponat. Itaque vnus est μεσίτης & pacificator Christus. quod optimè intelligi potest si locus iste cõparetur cũ Exodi 28. f. 36. vbi summus sacerdos iubetur apparere in cõspectu Domini, laminã præferẽs in vertice, in qua sculptũ esset, SANCTVS DOMINI, vt (inquit) Dominus placetur ipsis. Nã fuisse summũ illum pontificẽ, Christi æterni nostri pontificis typũ, in Epist. ad Heb. copiosè declaratur. Rectè igitur dicit Christus Iohã. 15. a. 5, Sine me nihil potestis facere. Cæterũ à verbo εὐδοκῶ oritur verbale εὐδοκία, frequẽter in nouo Testamẽto repetitũ: cuius significationes ad thema sunt exigẽdæ, atque ad id de quo agitur accõmodandæ. Quòd autẽ præteritũ conuerterimus per præsens, nemo (vt opinor) mirabitur, qui vel Psalmorũ lectioni assueuerit. Sed & hoc modo Græcos interdũ loqui, vel illud Demosth. Περὶ στεφάνου ostendit, Οἰκοδομῆσαι τοὺς προγόνους ταῦτα τὰ δικαστήρια ὑπείληφα. Maiores nostros existimo istas curias ædificasse. Quãquã hìc etiã potest retineri significatio præteriti perfecti, vt declaret Pater se iã esse in Filio hominibus recõciliatũ. IN CA[illegible] IIII.

1 Subductus fuit, ἀνήχθη. Præpositio ἀνὰ idẽ hìc valet quod ἄνω, id est sursũ, sicut Budæus existimat. quod si verũ est, habita fuit ratio situs deserti, vt sunt fere montes deserti & inculti. quo modo etiã accipitur idẽ verbũ Luc. 4. a. 5. Nihil tamen impedit quominus ἀνὰ pro χωρὶς vel ἀπὸ accipiatur, vt vertas, Abductus fuit. id est ἀπήχθη: vel seductus, id est seorsum ductus: sicut vsurpauit Cicero Epist. ad Attic. lib. 5, Quum hæc disseruissem, inquit, seducit me Scaptius. A Spiritu, ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Si libeat ἀναφορὰν articuli seruare, vertere licebit, Ab eo Spiritu: vt de eodẽ illo Spiritu hìc agi cõstet cuius paulo antè mẽtio facta fuerat. i. de Spiritu sancto: quod etiã animaduertit Eras. in annotationibus, quãuis nõ mutarit versionẽ, quod neque ego sum ausus. 2 Dies, ἡμέρας. Vulg. Diebus. Annotãt grãmatici tẽpus cõtinuũ fere quarto casu poni: cuius etiã hoc loco aliquod est põdus.

3 Quũ venisset ad eum, προσελθὼν αὐτῷ. Vulg. Accedẽs: qui etiã αὐτῷ, ei, cõiunxit cũ verbo εἶπε. Eras. Quũ accessisset. Ego vti malui adeundi vocabulo, quoties licuit: vel (vt hoc loco, & aliis plurimis) dissoluere compositionẽ. Tentator, ὁ πειράζων. Tentare hoc loco ponitur in vitio, pro Solicitare ad malũ: quum interdum significet explorare, vt 2. Cor. 13. b. 5. Dic, εἰπέ. Eras. Iube, id est κέλευε. Atqui quũ Deus quippiã dicit, etiã impe rat: quò etiam respexit Satan. Itaque (ni fallor) emphasis huius vocabuli seruãda fuit. Hebræis quoq; verbum אמר quod respondet τῷ εἰπεῖν, vtrunq; significat, nẽpe & dicere & iubere. 4 Viuet, ζήσεται. Eras. suo mo

Deut.8.a.3 ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.

Τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἵστησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ·

Καὶ λέγει αὐτῷ, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω. γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. (Psal.90.c.12)

Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πάλιν γέγραπται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου. (Deut.6.c.16)

Πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν.

Καὶ λέγει αὐτῷ, Ταῦτα πάντα σοι δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι.

Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε σατανᾶ. γέγραπται γὰρ, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. (Deut.6.c.13, & 10.d.20)

Τότε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος· καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλθον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ.

ptũ est, ‖Nõ ẽ solo pane viuet homo, sed ex omni verbo ¨pro deunte ¨per os Dei.

5 Tunc ¨transfert eum diabolus in Sanctam vrbem, & statuit eum super ¨pinnas ¨templi.

6 Dicitque ei, Si Filius es Dei, ¨iace teipsum deorsum. nã scriptũ est, ‖ ¨Quia angelis suis ¨mãdabit de te, ¨& *ipsi* ¨tollẽt te in manus, ¨nequando ¨ offendas ad lapidem pedem tuum.

7 Dixit ei Iesus, ¨Rursum scriptũ est, ‖Non ¨tentabis Dominum Deum tuum.

8 Rursum transfert eum diabolus in montem sublimem valde, & ¨ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.

9 Dicitque ei, Hæc omnia tibi dabo si procidens adoraueris me.

10 Tunc dicit ei Iesus, ¨Abi satana. scriptũ est enim, ‖Dominum Deum tuum adorabis, & ei soli ¨seruies.

11 Tunc omittit eum diabolus: & ecce, angeli accedebãt, & ministrabant ei.

Scriptũ est, Nõ in solo pane uiuet homo, sed in omni uerbo q̃d procedit de ore Dei.

5 Tũc assumpsit eum diabolus in Sanctã ciuitatẽ, & statuit eũ super pinnaculũ templi.

6 Et dicit ei, Si filius Dei es, mitte te deorsũ. scriptũ est enim, Quia angelis suis mandabit de te, et in manibus tollẽt te, ne fortè offendas ad lapidẽ pedẽ tuum.

7 Ait illi Iesus, Rursum scriptũ est, Nõ tentabis Dominum Deum tuum.

8 Iterũ assumpsit eum diabolus in montẽ excelsum ualde, & ostẽdit ei omnia regna mũdi, & gloriam eorum.

9 Et dicit ei, Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me.

10 Tunc dicit ei Iesus, Vade satana. scriptum est enim, Dominũ Deũ tuum adorabis, & illi soli seruies.

11 Tũc reliquit eũ diabolus: et ecce, angeli accesserunt, et ministrabant ei.

re prætulit periphrasin, Victurus est. Constat Hebræorũ more positũ esse hoc loco futurũ pro præsenti, cuius enallages ea vis est vt significet aliquid amplius: quasi dicas, viuere solet. Prodeũte, ἐκπορευομένῳ. Vulg. quod procedit. Eras. Quod egreditur. Ego causam nõ video cur repudietur participiũ. Per, διά. Hebræa simpliciter habẽt על־כל־מוצא פי יהוה de omni exitu oris Dei. Id est, omni eo quod egressũ fuerit ex ore Dei, siue, quod De' cõstituerit & decreuerit. Itaque apparet Græcos sentẽtiã nõ verba interpretatos. 5 Trãsfert, παραλαμβάνει. Hoc loco παραλαμβάνειν declarat acceptũ trãsferre, vt paulo pòst versu 8. Itaque Lucas cap. 4, eandẽ historiã narrãs, maluit vti verbo ἀνάγειν. Est autẽ hic idiotismus Hebræorũ, apud quos sæpe posito vno verbo intelligitur cõsequẽs, vt dicemus infrà, 13. g. 43. & Mar. 8. b. 11. Luc. 3. b. 7. & 21. g. 38. Pinnas, πτερύγιον. Vulg. & Eras. Pinnaculũ, barbarè. Sic aũt vocat Matthæus ambitũ quo planũ tẽpli tectũ ambiebatur, nequis inde posset decidere, sicut cautũ erat Deut. 22. b. 8. 6 Iace teipsũ, βάλε σεαυτόν. Vulg. Mitte te. de qua interpretatione suprà diximus cap. 3. c. 10. Eras. Præcipita te: audacius fortasse, quãuis sensum expresserit: nisi cũ verbo cõiungas particulã κάτω, deorsum. Quia, ὅτι. Prætermittere solet hãc particulã Eras. multis locis, & meritò quidẽ. Sed videtur hìc citari ab Euãgelista integer versiculus Hebraicus, qui incipit à particula כי, qua videlicet redditur ratio eorũ quæ præcedũt. Mãdabit, ἐντελεῖται. Ἐντέλλεσθαι mãdare, & ἐντολάς mãdata vbique cõuertemus, nõ autẽ præcipere & præcepta: vt nobis cõstemus, quũ præsertim Græci iuriscõsulti mãdatũ vocẽt ἐντολήν. Et *ipsi*, &. Euãgelista nõ recẽset singula Dauidis verba. prætermisit enim mẽbrũ vnũ, & particulã & addidit. Ideo inserui pronomẽ, vt magis perspicua fieret sentẽtia. Tollẽt te in manus, ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε. id est, te manibus gestabunt. Nã ἐπί præpositio (id est על) quã Eras. omisit, minimè redũdat: & τὸ αἴρειν hic nõ declarat iacentẽ subleuare, sed aliquid in manibus ferre & gestare: ducta significationis origine ab iis qui onus aliquod gestaturi, attollũt in humeros: quãobrẽ etiã In manus malui interpretari, quã In manibus. Nequãdo, μήποτε. Vulg. Ne fortè. Atqui nullus hìc fortunæ locus, & hãc interpretationẽ plurimis locis rectè emẽdauit Erasmus. Offendas, προσκόψῃς. Sic Vulg. interpretatio, quã miror hoc quidẽ in loco ab Erasmo repudiatã, quã in Luca cap. 4, retinuerit. Nã præte[illegible]quòd exprimit oẽs particulas, est etiã Latina oratio: quũ Quintilianus dixerit ex Cicerone, Offẽdere ad [illegible]: & Columella, Cornu ad stipitẽ offendere. Eras. Impingas. 7 Rursum, πάλιν. Annotat Eras. refert[illegible]posse ad verbũ ἔφη, vel ad γέγραπται: & illo quidẽ modo significare iterationẽ, isto cõtrarietatẽ. id est e diuerso, vel cõtrà: nẽpe vt Christus Scripturæ locos cõparet. Mihi vtroque modo videtur iterationẽ significare posse. Tẽtabis, ἐκπειράσεις. Puto pro simplici accipiẽdum: sed quũ τὸ πειράζειν simplex paulo antè idẽ valeat quod solicitare ad malũ, hìc significat explorare & experiri: quo posteriore Latino verbo nõ malè exprimitur τὸ ἐκπειράζειν. Sic igitur Dominus dicitur tẽtare, id est explorare & probare animos nostros. Futurũ autẽ Indicatiui pro Imperatiuo positũ est, Hebræorũ mõre: quasi dictũ esset, Ne tẽtato. Prohibitiones enim Hebræi per futurũ cõcipiũt. 8 Ostẽdit, δείκνυσιν. Videtur Latinũ Indicare à Græco ἐνδείκνυειν sumptũ: itaque mihi magis placet quàm Mõstrare, vel Cõmonstrare: sed spectandũ quid cui loco cõueniat. 10 Abi, ὕπαγε. Octo vetusti codices additũ habebãt ὀπίσω μου, ponè me. quod videtur ex aliis locis additũ. Vide Mar. 8. d. 33. Seruies λατρεύσεις. Eras. Coles. λατρεύς dicitur qui & δοῦλος, vt testatur Eustathius ex Aristophane grãmatico in Iliad. φ, & Odyss. ξ. Itaque Paulus quũ dixisset Rom. 1. b. 9, λατρεύω, eadẽ epistola 16. c. 18, vsurpauit τὸ δουλεύειν, vt distinctio illa duliæ, latriæ, & hyperduliæ, non modò inepta sit, sed etiam falsa. Potius enim cõstituenda fuit duplex adoratio: vna religiosa, quæ soli Deo debetur: altera ciuilis, quæ ad huius vitæ δουλείαν spectat.

Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

Καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρέθ, ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς Καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλείμ.

Ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

Γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν·

Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε φῶς μέγα, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.

Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν, καὶ λέγειν, Μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Περιπατῶν δὲ ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὴν θά-

12 ‖Quum audisset autem Iesus Iohãnem ¨traditum esse *in custodiam*, ¨rediit in Galilæam.

13 Et relicta Nazareth, venit & habitauit in Capernaum ¨*urbe* maritima, in finibus Zabulon & Nephthalim.

14 Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem,

15 ‖Terra Zabulon & terra Nephthalim ¨*ad* viã maris trans Iordanem, Galilæa ¨Gentium:

16 Populus ¨positus in tenebris, vidit lucem magnam: & ¨positis in regione & ¨vmbra mortis, lux exorta est.

17 ¨‖Ex eo tẽpore cœpit Iesus prædicare, & dicere, Resipiscite. ¨appropinquauit enim regnum cælorum.

18 Ambulans autem Iesus ¨ad

12 Quum autem audisset Iesus quòd Iohãnes traditus esset, secessit in Galilæam. (Mar.1.b.14 luc.4.c.14 ioh.4.f.43)

13 Et relicta Nazareth, uenit & habitauit in ciuitate Capharnaũ maritima, in finibus Zabulon & Nephthali.

14 Vt adimpleretur q̃d dictũ est per Esaiã prophetã,

15 Terra Zabulon & terra Nephthali, uia maris trans Iordanem, Galilæa Gentium: (Esa.9.a.1)

16 Populus qui ambulabat in tenebris, uidit lucẽ magnã: & sedẽtibus in regione & umbra mortis, lux orta est eis

17 Exinde cœpit Iesus prædicare, et dicere, Pœnitẽtiã agite. appropinquauit enim regnum cælorum. (Marc.1.b.15)

18 Ambulãs autẽ Iesus

12 Traditum esse, παρεδόθη. id est, in carcerem cõiectum esse. Subaudiendum enim est εἰς φυλακήν. quod nos expressimus, vt planior esset oratio. Sic Cic. ad Quintũ fratrẽ, Hominẽ cõprehendit, & in custodiã Ephesi tradidit. Rediit, ἀνεχώρησεν. id est ἐπανῆλθεν. vel (vt Lucæ 2. f. 29) ὑπέστρεψεν. Suprà etiã, cap. 2. b. 12 dicuntur magi ἀναχωρῆσαι, id est ἐπαναστρέψαι. vt ἀνά idem hìc valeat quod πάλιν. Alii conuertũt, Secessit: quod occasionem præbuit
5 hoc loco disserendi de persequutionis fuga. Sed si secedere volebat Christus vt Herodis tyrannidẽ vitaret, cur iret in Galilæam, quæ erat in ditione Herodis Antipæ, ac non potius maneret in Iudæa, quæ iam erat redacta in prouinciam? Christus ergò persequutionis metu nõ secessit in Galilæã, vnde profectus erat vt baptizaretur à Iohanne: sed potius ad Galilæos statim accurrit, nihil veritus Herodis accensam rabiẽ. Ideo Marcus simpliciter dixit cap. 1. b. 14, ἦλθεν, & Iohannes ἀπῆλθεν, cap. 4. f. 43. Neque tamẽ nego Christũ suo tẽpore persequutionẽ
10 vitasse, vt scribit Matth. cap. 12. b. 15, hoc eodẽ verbo vtẽs. 13 *Vrbe* maritima, τὴν παραθαλασσίαν. Hìc sciendum est articulũ non esse additũ vt distinguatur hæc vrbs ab alia eiusdẽ nominis, sed duntaxat ad ipsius vrbis sitũ exprimendũ: vt sciamus Iesum patria expulsum non fugisse lucẽ, quũ vrbs ista multo celebrior esset quàm Nazareth. 15 *Ad* viam maris, ὁδὸν θαλάσσης. Vulg. Via maris, sexto casu, vt opinor. Erasmus, Iuxta viam maris. id est, vergens ad mare, Galilææ videlicet, quod idẽ dicitur Tiberiadis & Genesareth. Subauditur autem
15 κατά vel πρός, vt annotat Theophylactus. quæ eclipsis sanè dura est, Hebræis tamen satis familiaris. Sed apparet locũ Esaiæ non esse integrũ citatũ ab Euãgelista. Significatur ergo his verbis ἡ παραλία, id est ea portio Galilææ quæ est ad lacũ Tiberiadis, in qua sitæ sunt Capernaũ, Bethsaida & Chorazin, vrbes prædicatione Christi celeberrimæ. Trãs Iordanẽ, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Constat, habita Iudææ ratione, Galilæã vtrãque esse cis Iordanẽ. Quare locus iste est perobscurus, quẽ tamẽ his verbis puto illustrari posse. Vocabulũ Hebræũ עבר latus significat, adeo
20 vt aduerbialiter sumptũ, nõ minus declaret citerius litt⁹ quàm vlterius: sicut in Deuteronomio frequẽter dicitur de Mose, qui Iordanẽ nunquã traiecit. Quare videri potest hoc loco non tam designari Peræa, id est trans Iordanẽ sita regio, quã ora & littus quod Iordanis alluit. Quòd siquis vrgere velit proprietatẽ Græci vocabuli πέραν, id est trãs, dicã quod etiã planius erit: vicinas & continuas quatuor regiones hìc designari, nẽpe tribũ Zabulõ, tribũ Nephthalim, orã lacus vlteriorẽ: (id est, Peræã regionẽ, in qua sũt Chorazin & Genezareth, quas re-
25 giones frequenter Christus inuisit) denique etiã Galilæã gentium, superiorẽ vocatã: quæ etsi aliqua ex parte cõprehẽdat tribũ Nephthalim, tamẽ ad tribũ Aser potissimũ pertinet, quæ maritima erat, & Tyri finibus vicina: quò etiã peruenit Christus, vt narratur infrà, cap. 15. c. 21. Atque hoc modo ter repetendũ erit vocabulũ γῆ, terra: & copulatiuæ, per asyndeton omissæ, supplendæ fuerint: perinde acsi ita integrè scriptũ esset, γῆ Ζαβουλών, γῆ Νεφθαλείμ, καὶ ἡ παρ' ὁδὸν τῆς θαλάσσης πέραν Ἰορδάνου, καὶ Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. Gentiũ, ἐθνῶν. Hoc nomẽ retinuimus vt fami-
30 liare sacris scriptoribus, quo vocabãt Iudæi cæteros populos in Dei fœdere non cõprehensos. Sic [illegible] dicta est Galilæa superior, nõ solùm quòd Tyriis & Sidoniis esset finitima: sed etiã propter viginti il[illegible] Salomone datas Tyriorũ regi, sicut refertur 1. Reg. 9. b. 11. Intellige igitur Galilæã & partes vicinas. [illegible] apud Esaiã גליל pro appellatiuo nomine Galilææ accipiũt. 16 Positus, ὁ καθήμενος. id est qui [illegible]g. qui ambulabat. ita enim habẽt Hebræa. Sed in quibusdã codicibus Latinis legimus sedebat. [illegible]ημένοις.
35 Vulg. Sẽdẽtibus. Eras. Qui sedebãt. Nã hoc quoque significat Græcũ vocabulũ. Sed sedere ex [illegible] idiomate hìc ponitur pro habitare & incolere. qua significatione nõ memini legere hoc verbũ apud idoneos authores, quanuis Latini sedẽ domiciliũ vocẽt. Vmbra mortis, σκιᾷ θανάτου. Hebraismus, id est vmbrosa siue tenebricosa morte. Quanquam hìc צלמות vnicum vocabulum est ex duobus conflatum, vt rectè annotat Erasmus.
17 Ex eo tẽpore, ἀπὸ τότε. Vulg. Exinde. Ad verbũ, Ex tũc. id est (vt loquũtur Hebræi) מעת. Appropinquauit,
40 ἤγγικε. Eras. Instat. id est ἐνέστηκε. quod nõ probo. Neq; enim dicere voluit Christus, regnũ cælorũ nõ procul abesse, sed iam ad eos peruenisse. quamobrem etiam maluimus interpretari Appropinquauit, quàm Appropinquat.
18 Ad mare, παρὰ τὴν θάλασσαν. Hebraismus, pro lacu. Qui dicitur, τὸν λεγόμενον. Vulg. Qui vocatur. i. τὸν καλούμενον. Erasmus, Qui vocabatur. Iaciẽtes, βάλλοντας. Vulg. Mittẽtes. Illud autẽ (vt magis propriũ) sum amplexus: siquidem iactus retis Latinè quoque dicitur, sicut Græcè ὁ βόλος. Rete, ἀμφίβληστρον. Sic dictum ab ἀμφί & βάλ-
45 λειν, quòd, quum iacitur, in orbem complectatur ingens aquæ spatium. Est autẽ (opinor) retis species quæ Gallis dicitur Vn esprevier. Ἀπὸ γὰρ στενοῦ (inquit Ruffus lib. 2. De appellationibus partium corporis humani) εἰς τὸ πλάτος ἀνευρύνεται, καὶ κοιλαίνεται. id est, ex angusto in latum expanditur & incuruatur. Nec illud est (meo iudicio) quod

Latini Verriculum appellant. Itaque Vallæ interpretationem non recipio. Sed huius vocis propriam appellationem apud Latinos non reperio, quare generis nomen retinui.

θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε δύο ἀδελφοὺς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν. (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφοὺς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν· καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς.

Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν Γαλιλαίαν ὁ Ἰησοῦς, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

Καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, καὶ δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικούς· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, qui dicitur Petrus, & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare: (erant enim piscatores)

19 Et dicit eis, Sequimini me, & faciam vos piscatores hominum.

20 Illi verò statim omissis retibus, sequuti sunt eum.

21 Tunc progressus illinc, vidit alios duos fratres, Iacobum filium Zebedæi, & Iohānem fratrem eius, in nauigio cum Zebedæo patre suo, sarcientes retia sua: & vocauit eos.

22 Illi autem statim omisso nauigio & patre suo, sequuti sunt eum.

23 Et circumiit totam Galilæā Iesus, docens in synagogis ipsorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans quemuis morbum, & quemuis languorem in populo.

24 Tunc exiit fama eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè affectos, variis morbis & cruciatibus detentos, & dæmoniacos, & lunaticos, & paralyticos: sanauitque eos.

iuxta mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus, & Andreā fratrē eius, mittentes rete in mare: (erāt enim piscatores)

19 Et ait illis, Venite post me, & faciā vos fieri piscatores hominum.

20 At illi continuò, relictis retibus sequuti sūt eum.

21 Et procedens inde, vidit alios duos fratres, Iacobū Zebedæi, & Iohannē fratrē eius in naui cum Zebedæo patre eorum, reficientes retia sua: & vocauit eos.

22 Illi autem statim relictis retibus & patre, sequuti sunt eum.

23 Et circuibat Iesus totam Galilæam, docens in synagogis eorum, & prædicans Euāgelium regni, & sanans omnē lāguorem & omnē infirmitatem in populo.

24 Et abijt opinio eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè habentes, varijs languoribus & tormentis comprehensos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos, & paralyticos: & curauit eos.

19 Sequimini me, δεῦτε ὀπίσω μου. Vulg. & Eras. Venite post me. pro quo dicere malui, ponè me. Est autē δεῦτε propriè aduerbium hortantis, sicut Hebraicum לכו. 20 Statim, εὐθέως. Vulgata, Continuò, συνεχῶς. Erasmus, Illico. id est παραυτίκα. 21 Sarcientes, καταρτίζοντας. Vulgata, Reficientes: ad verbum, redintegrantes. nam ἄρτιον dicitur quod integrū est. Sed de hoc verbo plura Mar. 1. b. 19, & Rom. 9. e. 22. 23 Circūiit, περιῆγεν. Ad verbū, Circumegit. sed ἄγειν pro ire accipitur, vt alibi annotatū est. Circūagere verò à Latinis pro circūducere accipitur. Synagogis, συναγωγαῖς. id est, cœtibus & conuentibus sacris. Collegiorū autē nomē, quod Castellioni placuit, angustioris est significationis, vt ipsa verbi notatio declarat: neque Græco nomini respondet, quū Synagoga ex delectis certis hominibus nō constaret, sed popularis esset Iudæorū cōuentus ad audiendum Dei verbū. Sed illum fefellit nimirū quòd sicut συναγωγὴ παρὰ τὸ συνάγειν, sic collegiū à colligendo dici, falsò existimauit: & quum hoc nomē Iudæorū Ecclesiis factum sit peculiare, putaui omnino esse retinendum.

Ipsorum, αὐτῶν. Galilæorum videlicet, quod tamen nō præcessit. Regni, τῆς βασιλείας. id est, annuntians felicē illum nuntiū regni Messiæ tandiu expectati. Quòd ergo Euangelium regiū cōuertit Castellio, obscurum est, atque etiam (vt dicam quod sentio) parū appositū. Sanans, θεραπεύων. Admonet Erasmus eruditè, τὸ θεραπεύειν impropriè hîc vsurpari, quū apud medicos significet propriè pharmacis, manu aut victus ratione sanare. quod mederi dicunt. Quemuis, πᾶσαν. Sic etiam interpretatur infrà Erasmus 10. a. 1. Est enim hæc particula hoc lo[illegible] vniuersalis simpliciter, sed indefinita, vt idem rectè notat. Quod si nonnulli animaduertissent, nō ad[illegible] interpretarentur illud, Deus vult omnes homines saluos fieri, & similes locos, quibus abutūtur a[illegible] Prædestinationis doctrinā. Languorē, μαλακίαν. Propriè apud medicos ignauiā stomachi sig[illegible] quā aliter vocant κίσσαν: sed pro iis morbis hîc accipitur quibus correpti, etsi nō decūbunt, ta[illegible] & cōtabescunt. 24 Exiit, ἀπῆλθεν. Vulgata ad verbū, Abiit. id est יצא, vt Psal. 19. b. 5. Eras. Dimana[illegible] quod respondet potius τῷ διελθεῖν, quo vtitur Plato in Epist. in ea significatione. Cic. pro Amerino, Ego etiamsi omnia quæ dicenda sunt, liberè dixero, nequaquā tamē similiter oratio mea exire & in vulgus emanare poterit. Fama, ἀκοή. Vulgata, Opinio. id est δόξα. Ad verbū, Auditio: quod vocabulū Cæsar & Cicero vsurpant pro fama & rumore, sicut Hebræi suum שמע. Nos tamē illud, vt magis familiare, prætulimus.

Obtulerūt, προσήνεγκαν. Eras. Adduxerūt. id est προσῆγον. Affectos, ἔχοντας. Vulg. ad verbū, Habētes: quod rectè mutauit Erasmus. nā Malè habere simpliciter positū pro Ægrotū esse, Latinū esse negat. Galli, seruato hellenismo, dicūt *Auoir mal.* Cruciatibus, βασάνοις. Vulg. Tormētis. id est στρέβλαις, vt Attici vocāt. Eras. Torminibus cōuertit, vt vitaret amphiboliam. quæ tamē etiā in Græco locū habet: sed facilè vocabulo præcedente tollitur. Deinde Torminum appellatione certus tantùm morbus continetur, quum βασάνους vocet Euangelista sæuos omnes morbos qui ægrotum acerrimis doloribus excruciant, quasi tormentis & equuleo impositos. Detentos, συνεχομένους. Vulgata, Comprehensos. id est συνειλημμένους. Erasmus, Constrictos. id est συνεστριγμένους, vel συνδεδεμένους. Certè τὸ συνέχεσθαι hîc idem valet quod captum teneri, & veluti haberi à morbo. Dæmoniacos, δαιμονι-

ζομένους. Quidam nuper vertit furiosos, vocabulo certè nimium generali, & periculosa etiam versione. Nec enim desunt quibus dæmonium siue diabolus nihil aliud est quàm μανία, morbus videlicet naturalis, & qui pharmacis sanari possit.

Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας καὶ Δεκαπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων καὶ Ἰουδαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

25 Et sequuta est eū turba multa à Galilæa ac Decapoli & Hierosolymis & Iudæa, & regionibus trans Iordanem sitis.

25 Et sequutæ sūt eū turbæ multæ de Galilæa et Decapoli et de Hierosolymis & de Iudæa, & de trans Iordanem.

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς, λέγων,

Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Μακάριοι οἱ πενθοῦντες· ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται.

Μακάριοι οἱ πρᾳεῖς· ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν.

Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην· ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται.

Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες· ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται.

Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί· ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται.

Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ.

Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν.

1 Qvum vidisset autem turbam, ascendit in montem: & quum consedisset, adierunt eum discipuli eius.

2 Tunc aperto ore suo docebat eos, dicens,

3 ‖Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum cælorum.

4 ‖Beati qui lugent: quoniam ipsi consolationem accipient.

5 ‖Beati mites: quoniā ipsi hæreditatis iure terram possidebunt.

6 ‖Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur.

7 Beati misericordes: quoniam ipsi misericordiā cōsequentur.

8 ‖Beati mundo (qui sunt puri) corde: quoniā ipsi Deum videbunt.

9 Beati pacifici: quoniam filii Dei vocabuntur.

10 Beati qui persequutionem patiuntur iustitiæ causa: quoniam ipsorum est regnum cælorum.

11 ‖Beati eritis quum conuitiati fuerint vobis, & persequuti fuerint, & dixerint quiduis mali aduersus vos, ‖mētiētes, propter me.

12 Gaudete & exultate, quoniam merces vestra multa est in cælis. ita enim persequuti fuerunt Prophetas qui *fuerunt* ante vos.

CAP. V.

1 Videns autem Iesus turbas, ascēdit in montem: & quum sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius.

2 Et aperiens os suum, docebat eos, dicens,

3 Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorū est regnum cælorum. Luc. 6. c. 20

4 Beati qui lugēt: quo niā ipsi consolabuntur. Luc. 6. c. 21

5 Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram. Esa. 61. a. 2. 3 Psal. 38. c. 11

6 Beati qui esuriunt et sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur. Esa. 65. b. 9

7 Beati misericordes: quoniam ipsi misericordiam consequētur.

8 Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt. Psal. 24. a. 4

9 Beati pacifici: quoniā ipsi filij Dei vocabūtur.

10 Beati qui persequutionē patiuntur propter iustitiam: quoniā ipsorū est regnū cælorum.

11 Beati estis quum maledixerint vobis homines, & persequuti vos fuerint, & dixerint omne malū aduersum vos, mentientes, propter me. 1. Pet. 3. c. 14

12 Gaudete & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis. sic enim persequuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos. 1. Pet. 4. d. 14

25 Et Iudæa, καὶ Ἰουδαίας. Vide Mar. 3. a. 7. Et regionibus trans Iordanem *sitis*, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata ad verbum, Et de trans Iordanem. quæ loquutio est præcisa. Itaque rectè fecit Erasmus qui suppl[illegible] aliquot vocabula, ne videretur καὶ accipi pro etiam, quasi dicantur ex his regionibus sequuti Iesum, e[illegible] planē.

IN CAPVT V.

1 Turbam, ὄχλους. Turbas in plurali non memini legere alia significatione quàm pr[illegible] vbique vtemur numero singulari.

2 Aperto, ἀνοίξας. Hebraicum dicendi genus, cuius tamen hanc emphasin nonnu[illegible] demum tribuatur qui serium & eximium aliquid dicturi sunt. Sed hoc perpetuum non est.

3 Pauperes, οἱ πτωχοί. Paupertatis nomine συνεκδοχικῶς intelliguntur omnes cum e[illegible] miseriæ. Sed additur Spiritus nomen, vt significetur, eorum demum beatā paupertatem quorum ferocia eiusmodi castigationibus domita, sese libens Deo subiicit, & meliorem vitam appetit.

5 Hæreditatis iure possidebunt, κληρονομήσουσιν. Ad verbum, Hæreditabunt. Eras. Hæreditatem terræ accipient. Vulg. Possidebunt. id est κτήσονται. Sed ius possessionis prætermittendum non fuit. Nam si hæreditatis iure cælum possidemus, & idcirco hæredes sumus quia in Christo gratis adoptati per fidem, vbi merita quæ nōnulli iactant? Simpliciter tamen interdum κληρονομεῖν pro κτᾶσθαι accipitur.

9 Vocabuntur, κληθήσονται. id est erunt. Significat enim Hebræis verbum vocandi קרא sic acceptum, aliquid eiusmodi esse vt idcirco ab omnibus celebretur.

11 Cōuitiati fuerit vobis, ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς. Vulg. Maledixerit vobis homines. i. κακολογήσωσιν ὑμᾶς. Cæterū addidit

Vetus interpres rectum, qui deesse videbatur, ad explendam constructionem: sed is in plerisque linguis suppleri solet. Sic enim Cicero 1. Off. Deserendi (inquit) officii plures solent esse causæ. nam aut inimicitias suscipere nolunt: aut suis studiis sic impediuntur, vt quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Erasmus vertit, Probra iecerint in vos. Quòd si periphrasis mihi placuisset, dicere maluissem, Probris affecerint vos, nulla addita præpositione. Persequuti fuerint, διώξωσι. Διώκειν (id est persequi) forense verbum est, quo eas potissimum iniurias hîc puto significari quibus viri innocentes afficiuntur, quum ex tyrannorum edictis ad iudicum tribunalia pertrahuntur, id est, ad publicam iniuriam, quæ authoritate magistratus armatur. sicut primum illud ὀνειδίσωσιν, ad conuicia priuatorum hominum refero: postremum autem εἴπωσιν, ad testium & iudicum iniquitatem. Quarũ omniũ iniuriarũ manifestissima exẽpla nobis hodie suppeditant ii qui veritatẽ Dei in nobis persequũtur. Quiduis mali, πᾶν πονηρὸν ῥῆμα. Vulgata, Omne malum. neque enim legit ῥῆμα, quod etiam non reperitur apud Chrysostomum lib. 3. περὶ ἱερωσύνης. Eras. Omne malum verbum. Nos verò suprà ostendimus, πᾶν indefinitè accipi, 4.d.23. ῥῆμα verò respondet דבר Hebræorũ, quod & ipsum pro indefinita particula vsurpatur: vt à nobis sine vlla sensus iniuria potuerit prætermitti. Propter me, ἕνεκα ἐμοῦ. Secundum exemplar scriptum habebat, ἕνεκεν δικαιοσύνης, iustitiæ causa. Alibi ἕνεκα soleo causa interpretari: sed vitanda fuit absurditas.

Marc.9.g.50 luc.14.g.34

13 Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

13 ‖Vos estis sal terræ. quòd si sal infatuatus fuerit, quo salietur? ad nihil valet amplius nisi vt abiiciatur foras, & conculcetur à quibusuis.

13 *Vos estis sal terræ. quòd si sal euanuerit, in quo salietur? ad nihilũ valet vltrà, nisi vt mittatur foras, et cõculcetur ab hominib⁹.*

14 Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη·

14 Vos estis lux mundi. Nõ potest vrbs occultari supra montem posita:

14 *Vos estis lux mũdi. nõ potest ciuitas abscondi supra montem posita:*

Marc.4.c.21 luc.8.b.16.& 11.c.33

15 Οὐδὲ καίουσι λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

15 ‖Neque accendũt lucernã, & ponunt eam subter modiũ: sed in candelabrũ, & splendet omnibus qui sunt in domo.

15 *Neque accendũt lucernã, & ponunt eam sub modio, sed super cãdelabrũ, ut luceat omnibus q in domo sunt.*

1.Pet.2.c.12

16 Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

16 ‖Ita splendeat lux vestra coram hominibus, ‖ vt videãt vestra bona opera, glorificéntq; Patrem vestrũ qui est in cælis.

16 *Sic luceat lux vestra corã hominibus, ut uideãt opera uestra bona, et glorificẽt Patrẽ uestrũ qui in cælis est.*

17 Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας. οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι.

17 Ne existimate me venisse vt dissoluam Legem, aut Prophetas: non veni vt dissoluam, sed vt impleam.

17 *Nolite putare quoniã ueni soluere Legẽ, aut Prophetas: nõ ueni soluere, sed adimplere*

Luc.16.d.17

18 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται.

18 ‖Amen quippe dico vobis, vsquedum præterierit cælum & terra, iota vnũ aut vnus apex nequaquã præterierit ex Lege, vsquedũ omnia facta fuerint.

18 *Amẽ quippe dico uobis, donec transeat cælũ & terra, iota unum aut unus apex nõ præteribit à Lege, donec omnia fiant.*

13 Infatuatus fuerit, μωρανθῇ. Vulg. Euanuerit: vt μωραίνεσθαι, illud sit quod Gallicè dicimus *euenter*. Quo, ἐν τίνι. id est, per quod. Vulg. ad verbum, In quo. In pro Per, Hebræorum idiotismo, de quo alibi dixi. Salietur, ἁλισθήσεται. id est, Quid tandem supererit quo vti possis ad saliendum? Vel, Sal ipse infatuatus, quo tandem salietur? vt est apud Marcum 9.v.50. Amplius, ἔτι. Vulg. & Eras. Vltrà. id est περαιτέρω. A quibusuis, ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Vulg. & Eras. ad verbum, Ab hominibus. sicut vernaculo sermone dicimus, *Des gens, ou D'un chascun*.

14 Vrbs, πόλις. Erasmus, Oppidum. Ego vbique vrbem conuerti, sicut Vallæ placet: quòd ciuitatis nomen latius pateat.

15 Accendunt, καίουσι. Impersonaliter, vt admonuimus suprà, versu 11. Cæterùm Græcis hoc verbũ non tam accendere quàm vrere significat: sed apparet hîc habere significationem Hebraicæ coniugationis, quam vocãt Hiphil [illegible]. Nam qui accendit, facit vt aliquid vratur: sicut apud eosdem Græcos καθίζειν interdum neutrũ est, in[illegible]ὸ μιᾶ σαββάτων, vt infrà 21.a.7. Apertius Lucas, qui pro καίουσι scripsit ἅψας. Sic enim Aristophanes in [illegible] τοῦ λύχνου. Lucernam, λύχνον. Ita vocatur vel instrumentum ipsum, puta lampas, cui oleum [illegible]iam imponitur quod accendatur: vel id ipsum quod ardet, puta fax, aut candela. In ca[illegible]ν. vel, Supra candelabrum. instrumentum videlicet eminenti loco positum, cui imponebat[illegible]cerna. Homerus Odyss. σ, λαμπτῆρας vocat, ni fallor.

16 [illegible] δοξάσωσι. id est, Gloriam Dei prædicent: pro quo Basilius dicit δοξολογεῖν. Glorificandi autem [illegible]atum & familiare sacris scriptoribus, interdum significat gloriosè Dei maiestatem & laudes pr[illegible]m verò, gloriam & splendorem alicui afferre. quæ posterior significatio nõ videtur propriè conue[illegible]inibus, quibus satis est Dei gloriam profiteri, quam reipsa amplificare non possunt.

17 Vt dissoluam, καταλῦσαι. id est aboleam, eleganti translatione: quoniam videlicet homines legibus quasi vinculis adstringuntur.

18 Amen, ἀμήν. id est, verè & certò. Hebræorum autem vocabulum ab אמון deriuatum, quod veritatem significat, quum non modò Græci omnes noui Testamenti scriptores retinuerint, sed vulgata quoque linguarũ idiomata, ne hîc quidem volui expungere: quanuis id licuerit, quoniam in hoc dicendi genere vulgata idiomata non solent id vsurpare. Quintum exemplar habebat bis scriptum ἀμήν. Vsquedum præterierit, ἕως ἂν παρέλθῃ. Verbum Hebræum חלף, cui Græcum παρέλθῃ ex aduerso respondet, significat sic aliquid præterire vt etiam mutetur: quo modo vsurpatur Psalmo 102.c.27. Nequaquam, οὐ μή. Duplex est negatio in Græco: sed quæ magis neget quàm simplex, contrà quàm apud Latinos. Nos verò ita vertimus vt à simplici negatione di-

stingueremus: quod idem fecimus in οὐδαμῶς. Ex, ἀπό. Vulgata, à. Præpositiones ἐκ & ἀπό sæpe apud Græcos permutantur, veluti quum dicimus, εἰκὼν ἀπὸ ξύλου. id est imago è ligno, vt suprà 3.a.4.

Iaco.2.b.10

19 Ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

19 Quisquis igitur soluerit vnum ex mandatis hisce minimis, & ita docuerit homines, minimus vocabitur in regno cælorum: quisquis autẽ fecerit & docuerit, iste magnus vocabitur in regno cælorum.

19 *Qui ergo soluerit unũ de mãdatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus uocabitur in regno cælorũ: qui aũt fecerit & docuerit, hic magnus uocabitur in regno cælorum.*

Luc.11.f.39

20 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεῖον τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

20 Dico enim vobis, nisi abundauerit vestra iustitia ‖ plus quã Scribarum & Pharisæorum, vos nequaquam ingressuros in regnum cælorum.

20 *Dico enim uobis, quia nisi abũdauerit iustitia uestra plusquam Scribarũ & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum.*

Exo.20.c.13 deut.5.b.17

21 Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει.

21 Audistis dictum fuisse antiquis, ‖Non occides: quisquis autem occiderit, tenebitur iudicio.

21 *Audistis quia dictũ est antiquis, Non occides: qui autẽ occiderit, reus erit iudicio.*

22 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῇ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ῥακά, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ μωρέ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

22 Ego verò dico vobis, quicunque irascitur fratri suo temere, tenebitur iudicio: quicunque verò dixerit fratri suo, raca, tenebitur consessu: quisquis autẽ dixerit, fatue, tenebitur gehenna ignis.

22 *Ego aũt dico uobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio: qui autẽ dixerit fratri suo, racha, re⁹ erit concilio: qui autẽ dixerit, fatue, reus erit gehẽnæ ignis.*

19 Soluerit, λύσῃ. Id est transgressus fuerit. Nam etsi paria non sunt peccata, tamen nullum est tam leue peccatũ quod nos non expellat è regno Dei, nisi per Christũ cõdonetur. Hic itaque sensus est, Quicunque violauerit vel minimum præceptum Legis, & sic docuerit homines, (id est, suo exẽplo hominibus præierit) is minimus, siue nullus erit in regno cælorum. hoc est, in Ecclesia non cẽsebitur corã Deo: is autem qui præstiterit Legem, & docuerit, excellentissimus habebitur in regno Dei. Mentionem autem facit doctrinæ in vtroque membro: quia discipulos alloquitur, futuros Euangelii doctores. Sic igitur plerique interpretantur. Quidam verò illud, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, conuertit, Licet ita doceat homines: perinde acsi scriptum sit, κἄν, (cuius enallages exemplum habes infrà 15.a.5, & Lucæ 18.b.7.) & οὕτω non referatur ad λύσῃ præcedens: sed contrariam sententia exprimat, propter aduersatiuã particulã præcedentẽ: idémq. valeat atq; κατὰ τὰς ἐντολάς. vt sit huius loci hæc sententia, Qui contra vel minimum horum præceptorum fecerit, licet ita doceat homines, (id est, etiamsi doceat homines ex præscripto horum mandatorum facere quæ ipse contemnit) minimus vocabitur in regno cælorum. Quæ interpretatio cum eo conuenit quod Christus ait infrà, cap. 23.a.3, Quæ dixerint vobis vt seruetis, seruate, & facite: secundum autem opera eorum ne faciatis. Et certè planior erit antithesis, si dicamus opponi inter se duo doctorum genera: vnum, eorum qui docent quidem Verbum in Ecclesia, sed ipsi interim nihil minus præstant quàm quod ab aliis requirunt: alterum, eorum qui quod docent, reipsa præstant. Illos igitur dicit Dominus, etiamsi alioquin fuerint doctissimi, tamen minimos esse in Ecclesia Dei. Vnum, μίαν. Latini dicerent, Vel vnum, ad exprimendam emphasin: & Græci quoque κἂν μίαν: quo modo loquitur Marcus 6.g.56. Hisce minimis, τῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων. Articulus additus designat certum præceptorũ genus, quæ Pharisæi & Scribæ non admodum magni facerent: quod etiam ostendunt eæ quæ sequuntur expositiones in secundã Tabulam. Itaque ad exprimendam vim articuli, libens conuertissem, Quæ minima sunt: nisi existimarem Christum ironicõs ex aliorum sensu loqui. Vocabitur, κληθήσεται. id est erit. Hebraismus hoc vno versiculo bis vsurpatus, de quo diximus suprà, versu 9.

20 ingressuros, εἰσέλθητε. Vulgata, Intrabitis. Erasmus, Possitis ingredi. Ego malui per futurum interpretari. Nàm familiare hoc est Euangelistis, præcedente duplici illa negatione, vsurpare futurum exactum coniunctiui pro futuro indicatiui.

21 Audiuistis, ἠκούσατε. Hoc verbo significat Legis interpretationes, cuiusmodi solebant suis auditoribus tradere Scribæ & Pharisæi. Neque verò Christus hoc loco Legislatorem agit, (vt qui nõ Legis sed Euangelii sit minister) sed peruersas Scribarum interpretationes diluens, patefacit quis sit Legis rigor, vt salutem à se vno petendam esse ostendat. Tenebitur, ἔνοχος ἔσται. Erasmus Obnoxium, Vulgata Reum conuertit: quorũ neutrũ videtur satis conuenire. Obnoxius enim esse potest etiam is qui non est in culpa: sicut obnoxii sunt sancti homines multis iniuriis. & Rei Latinis dicuntur (vt ait Cicero) omnes de quorum re disceptatur. ἐνέχεσθαι verò significat teneri. id est αἱρεῖσθαι καὶ ἁλίσκεσθαι. sicut quum dicimus aliquem furti teneri, aut sacrilegii. Idem valet ergo ἔνοχος ἔστω, quod ἐνεχέσθω. id est, (vt Latini Iurisconsulti loquuntur) damnas esto. à quo tamen abstinui, ne viderer nouitatem affectare. Videtur autem his verbis non tam actio dari aduersus homicidã quàm præcipi vt ad iudicem damnandus potius quàm audiendus trahatur.

22 Iudicio, κρίσει. Iudicium intelligit in quo sedebant Triumuiri, qui de pecuniariis & minimis eiusmodi causis cognoscebant. Consessus verò siue συνέδριον ex XXIII iudicibus constabat, qui de causis maioribus atq; adeo de capitalibus nonnullis statuebãt. Summi verò iudices erant LXXI, ad quos pertinebat cognitio de grauissimis rebus: vt quum de integra aliqua tribu, de pseudopropheta, de summo Sacerdote, de bello vel pace agebatur: sicut ex Thalmudistis multi annotarunt. Christus igitur, de diuinis iudiciis & peccatorum discrimine disserens, totam hanc orationem ad consuetam ciuilium iudiciorum formam accommodauit. nam de ipsis politicis legibus certum est eum non agere. Raca, ῥακά. vel Racha, vt habent Latini codices Vulgatæ editionis. Cæterùm hoc vocabulum, cuiuscunque tandem sit significationis, retinui, Matthæum ipsum vel certè Græcum

eius interpretem sequutus, qui peregrinam hanc vocem maluit vsurpare quàm Græcam aliam substituere. Admonuit me verò Emmanuel Tremellius, vir suæ (id est Hebrææ) linguæ peritissimus, in Talmud sæpe legi ריקא, pro quo Syri dicunt רקא, & significare hominem cerebro vacuum, quem etiã vernacula lingua *follem*, ab inanitate vocamus. Est autem hoc conuitium aliquanto leuius quàm si quempiam μωρὸν (id est stultum) vocaris. Nam ריק vnde deductum illud est, significat vacuum & inane. quod ante me alii annotarũt. Castellio balatronem est interpretatus: quàm rectè, ipse viderit. Matthæi interpretatio Hebraica legit רשע. id est malũ. quod non probo. Maius enim est conuitium vocari malum quàm stultum: de quo tamen postea agitur tanquam de atrociore iniuria quàm hæc sit. Assentior igitur iis qui Raca volunt inconditam esse voculam hominis indignantis. ita vt tres gradus hîc constituantur eorum qui contra hominum opinionem, pro homicidis apud Deum censentur. Vnus, eorum qui intus duntaxat aduersus proximum commouentur: alter, eorum qui eousque efferuescunt vt iracundum aliquid euomant: tertius denique, eorum qui in apertum aliquod conuitium erumpunt. Afferam tamen aliquam præterea coniecturam, de qua iudicent alii. Quid si igitur dicamus Racha (vt habent veteres Latini codices) illud esse quod Hebræi רשע dicunt? Nam pinguis ille sonus literæ schin non aliter potuit quàm per χ (id est ch) exprimi, vt nos Galli hodie pronuntiamus. Significat autem illud nomen Hebræis hominem malum & irrequieto animo quippiam sinistri agitantem, quem in vernaculo sermone *mauuais* aut *malin* vocamus. Itaque μωρὸς is erit qui ab Hebræis dicitur נבל. quod nomen interdum non illos fatuos & stolidos declarat, sed planè vecordes, adeo vt aduersus Deum ipsum insaniant: sicut Psal. 14 describuntur. Consessu, συνεδρίῳ. Vulgata & Erasmus, Concilio. Et certè fateor concilii vocabulum id valere, sed illud propius abest à Græco. Gehennæ, εἰς τὴν γέενναν. Vocabulum hoc Hebræum est ex duobus compositum, & vallem Hinnon declarat, quæ etiam תופת, Tophet dicitur, in qua olim Israelitæ superstitionibus vicinarum gentium addicti, filios suos diis adolebant, inaudita quadam immanitate. Inde factum vt acciperetur pro loco cruciandis in æternum reprobis destinato, atque adeo pro ipso supplicio & cruciatu, quo afficiuntur cum Satana & angelis ipsius: sicut Erasmus & alii multi annotarunt. Vide Ierem. 7. g. 31. Ignis, πυρός. id est ardẽtem: ex Hebræorum idiotismo, qui simili ratione Carnem peccati pro carne peccatrice dicunt: & Hominem auaritiæ, pro homine auaro. Si tamen gehennã pro ipso cruciatu accipias, nulla erit enallage. Sed hoc quoque accommodauit Christus ad ius ciuile Israelitarũ, apud quos (sicut ex libro Sanhedrim Babylonico constat) summum concilium quadruplici suppliciorum genere vtebatur, antequam Herodes & post Herodem Romani totum hunc ordinem perturbassent: nempe strãgulatione, gladio, lapidatione, & combustione: inter quas non dubium est quin hæc grauissima fuerit. Inde factum vt æternas illas pœnas, ignis supplicio passim sacri scriptores comparent. Quod autem Christus mentionem facit iudicii, & consessus, & demum gehennæ ignis, ostẽdit peccata quidẽ alia aliis esse grauiora, sed omnia tamẽ eiusmodi vt eorum rationem reddere oporteat, & pœnas luere, quantumuis sibi blandiãtur homines. Quas pœnas communi nomine Paulus Mortem vocauit, quum diceret, Mortem esse stipendium peccati.

Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ,	23 Igitur si munus tuum " attuleris ad altare, & illic memineris fratrem tuũ habere aliquid contra te,	23 *Si ergo offers munus tuũ ad altare, & ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid aduersum te,*	
Ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε· πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου.	24 Omitte illic munus tuum coram altari, & abi: " primùm reconciliator fratri tuo, & tum veniens offer munus tuum.	24 *Relinque ibi mun⁹ tuũ ante altare, & uade: prius recõciliare fratri tuo, & tũc ueniẽs, offeres munus tuum.*	
Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ᾽ αὐτοῦ, μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ.	25 ‖ " Esto amicus " aduersario tuo citò, " dum es in via cum eo: " nequando te tradat aduersarius iudici, & iudex te tradat " ministro, & in " custodiã " coniiciaris.	25 *Esto cõsẽtiẽs aduersario tuo citò, dũ es in uia cum eo: ne fortè tradat te aduersarius iudici, & iudex tradat te ministro, & in carcerem mittaris.*	Luc. 12. g. 58.

23 Attuleris, προσφέρῃς. Vulgata, Offers. Erasmus, Obtuleris. Et fateor προσφέρειν hoc etiã significare: sed hîc videtur minus quiddam valere. vult enim Christus vt priusquam afferatur munus, reconciliatio fiat. Nisi fortè quis malit hoc accipere acsi dictum esset, In ipso etiam oblationis actu (vt loquuntur) prius esse cogitandum de reconciliatione quàm de offerendo munere. Est autem obseruandum, Christum accommodare totũ hunc sermonem ad temporum suorum rationem. Itaque inepti sunt qui ex hoc loco habenda nunc esse altaria & vsurpandas oblationes colligunt: sed ii longè sunt ineptissimi qui quod dictũ est de mutua reconciliatione, ad Purgatorium suum transferunt.

24 Primùm, πρῶτον. Hanc particulam alii coniungunt cum ὕπαγε, alii cum διαλλάγηθι. quod posterius videtur melius conuenire.

25 Esto amicus, ἴσθι εὐνοῶν. Erasmus, Habeto beneuolentiam. Ad verbum, Esto beneuolus. Id est, Redi in gratiam, & fac vt sis amicus. Nec enim monet tantùm vt bene velimus aduersario, sed vt cum eo trãsigamus: quod fiet si præcidamus omnem inimicitiarum causam. Vulgata vertit, Esto consentiens. Et indicat Augustinus (sicut annotat Erasmus) nonnullos vertisse, Esto concors. Ex quibus coniicio, Veterem interpretem legisse συννοῶν. facilis enim fuit lapsus ευ in συ: atque adeo hæc lectio fortassis est verior, quum Veteris interpretis authoritate nitatur, & sensum habeat (ni fallor) pleniorem. Vnum tantùm obstat quòd συννοεῖν apud idoneos authores (vt semel atque iterum initio Alcibiadis posterioris apud Platonem) reperiatur pro Secum cogitare aliquid. id est ἐννοεῖν, potius quàm pro ὁμονοεῖν, id est consentire. quanuis hanc quoque significationem facilè admittere videatur particula συν, ex qua componitur. Aduersario, τῷ ἀντιδίκῳ. Ad verbum, Contralitigatori. Neque enim ἀντίδικος tam latè patet Græcis quàm Latinis Aduersarius, nisi quum est verbum forense: quia tunc idem valet atque pars aduersa, vt vulgus loquitur. Dum, ἕως ὅτου. Alibi verti Quousque: quod huic loco non conuenit. Hîc enim idem valet quod Interim dum, vt infrà 14. v. 22. in quo genere dicendi etiam vsurpatur ἕως simplex, sine vlla adiectione, vt Marci 6. f. 45. Nequando, μήποτε. Vulgata, Ne fortè: quod rectè mutatum est ab Erasmo plurimis locis, vt annotauimus suprà, 4. a. 6. Ministro, τῷ ὑπηρέτῃ. id est lictori, vel apparitori: ὑπηρέται tamen

in genere dicuntur qui subseruiunt: qui etiam διάκονοι vocantur, vt infrà 20. d. 26. Itaque vtrunque Græcum vno Latino exprimere solemus, nisi quum de Diaconis Ecclesiasticis fit mentio. hos enim maluimus ex consuetudine Diaconos Græco nomine vocare. Custodiam, φυλακήν. Græci honesto vobabulo sic carcerem vocant: quem etiam ob eam causam οἴκημα dicebant Athenienses (id est domicilium) authore Plutarcho in Solone. Sed & Latinis custodia vocatur carcer. Cic. ad Quintum fratrem, libro 1, Hominem comprehendere, & in custodiam tradere. Coniiciaris, βληθήσῃ. Ad verbum, Iaciaris. Vulgata, Mittaris: quod paulo lenius videtur. In secundo manuscripto exemplari legitur βληθῇς, rectius.

Ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.	26 Amen dico tibi, nequaquam exibis illinc vsquedum " reddideris " vltimum " quadrantem.	26 *Amẽ dico tibi, nõ exies inde donec reddas nouissimũ quadrantem.*	
Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ μοιχεύσεις.	27 Audistis dictum fuisse antiquis, ‖ " Non mœchaberis.	27 *Audistis quia dictum est antiquis, Non mœchaberis.*	Exo. 20. c. 14
Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.	28 Ego verò dico vobis, " Quicunque aspicit mulierem vt eam concupiscat, iam " adulterauit eam in corde suo.	28 *Ego autẽ dico uobis quia omnis qui uiderit mulierẽ ad cõcupiscẽdum eam, iam mœchatus est eam in corde suo.*	
Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.	29 ‖ Quòd si oculus tuus dexter " facit vt tu offendas erue eum, & abiice abs te. " expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, " ac non totum corpus tuum coniiciatur in gehennam.	29 *Quòd si oculus tuus dexter scãdalizat te, erue eũ, & proiice abs te. expedit enim tibi ut pereat unũ mẽbrorũ tuorũ, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam ignis.*	Infrà 11. a. 8 mar. 9. g. 47
Καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.	30 Et, si dextera tua manus facit vt tu offendas, " excinde eam, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac nõ totum corpus tuum " coniiciatur in gehennam.	30 *Et, si dextera man⁹ tua scãdalizat te, abscinde eã, & proiice abs te. expedit enim tibi ut pereat unũ mẽbrorũ tuorũ, quã totũ corpus tuũ eat in gehennam.*	
Ἐρρέθη δὲ ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον.	31 Dictum est autem, ‖ " Quisquis " dimiserit vxorem suam, det ei " libellum discessionis.	31 *Dictũ est aũt, Quicũq; dimiserit uxorẽ suã, det ei libellum repudij.*	Infrà 19. a. 7 deut. 24. a. 1 mar. 10. a. 4 luc. 16. d. 18 1. cor. 7. b. 10

26 Reddideris, ἀποδῷς. Erasmus, Persolueris. id est ἀποτίσῃς. Nam hoc declarat verbum ἀποδιδόναι hoc in loco, vt mox quoque versu 33. Vltimum, ἔσχατον. Vulgata, Nouissimum. id est νεώτατον. Erasmus, Extremum: quo propriè τὸ ἄκρον declaratur. Græci ἔσχατον dicunt à σχεῖν, id est à continendo & cohibendo, id videlicet in quo necesse est vt consistamus: sicut Latinè illud dicitur vltimum, vltra quod pergere non liceat. Quadrantem, κοδράντην. Latina vox Græcè declinata, vt multæ aliæ passim apud Euangelistas: cuiusmodi ista sunt à nobis semel collecta, ἀσσάριον, δηνάριον, ἰοῦστος, κεντυρίων, κῆνσος, κολωνία, κουστωδία, λεγεὼν, λέντιον, λιβερτῖνος, λίτρα, μίλιον, μάκελλον, μεμβράνα, μόδιος, ξέστης, πραιτώριον, ῥέδα, σιμικίνθιον, σικάριος, σουδάριον, σπεκουλάτωρ, ταβέρνη, φόρον, τίτλος, φραγέλλιον, φραγελλοῦν. id est, Assarius, Denarius, Iustus, Centurio, Census, Colonia, Custodia, Legio, Linteum, Libertinus, Litra, Miliare, Macellum, Membrana, Modius, Sextarius, Prætorium, Rheda, Semicinctiũ, Sicarius, Sudariũ, Speculator, Taberna, Forum, Titulus, Flagellum, Flagellare. Sed vt ad rem redeam, Ad vltimum quadrantem soluere, prouerbialiter dicitur is quicum summo iure agitur. Quòd autem Castellio annotauit, id esse quod Latini dicunt, Ad denarium soluere, id ipse quidẽ putauit: (quod venia dignum est: quum & docti viri in loco Ciceronis quem citat ex Oratione pro Quintio, decepti fuerint) sed aliũ esse sensum, intelligent sani lectores ex aliis locis. quod etiam noster Hotomanus suis in eum locum annotationibus non omisit.

27 Non mœchaberis, οὐ μοιχεύσεις. vel, Ne mœcheris: sed tamen sub vna specie scortationis, eáque grauissima, πορνείαν quoque complectitur: sicut contra μοιχεία interdum ἀντὶ πορνείας accipitur.

28 Quicunque aspicit, πᾶς ὁ βλέπων. Vulg. Omnis qui viderit. Atqui τὸ βλέπειν plus est quàm ὁρᾶν, quanuis interdũ cõfundãtur: sicut apud Latinos plus est aspicere quàm videre. Vide infrà 6. a. 4. Adulterauit, ἐμοίχευσεν. Vulgata, Mœchatus est. Erasmus, Adulteriũ cõmisit. Adulterandi verbo non tantùm vtitur Suetonius (quod etiã Erasmus annotauit) sed etiam Cicero, quanuis translatitiè. Cæterùm adulterare hîc accipio generaliter pro corrumpere & stuprare. Itaque γυναῖκα non conuerti vxorem, cum Erasmo: sed mulierem. Malui enim sequi Veterem interpretem, quia non additur τινὸς, vel ἀδελφοῦ.

29 Facit vt tu offendas, σκανδαλίζει. Vulgata, Scandalizat te. Erasmus, Tibi est obstaculo id est ἐμποδίζει. Idem paulo pòst, Obstiterit tibi. Cæterùm ea faciunt vt offendamus quæ impediunt quominus inoffenso cursu pergamus in Lege Domini. Peccata enim sunt veluti saxa ad quæ impingimus. Idcirco autem conuerti per periphasin, quia non tam oculus ipse est nobis offendiculo quàm id quod per eum cernimus: in quo constituendã putaui differentiam, vt σκανδαλίζειν hîc accipiatur forma Hebrææ coniugationis Hiphil. Ac non, καὶ μή. Vulgata, Quàm. quod rectè mutauit hoc versiculo & item proximo Erasmus.

30 Excinde, ἔκκοψον. Vulgata, Abscinde. Erasmus, Amputa. Ego malui proprietatẽ Græci vocabuli seruare, quum etiam & Vetus ipse interpres & Erasmus suprà sic conuerterint, cap. 3. b. 10. Coniiciatur, βληθῇ. Secundum exemplar habebat ἀπέλθῃ. id est abeat.

31 Quisquis, ὅτι ὅς. Abundat ὅτι. quod constat ex imperatiuo sequente, δότω. Dimiserit, ἀπολύσῃ. Erasmus, Repudiauerit. ἀπολύειν propriè significat absoluere, sicut Latini Absoluere creditorem dicunt: sed malui vti vocabulo clariore, quanuis dimittere respondeat potius τῷ ἀφιέναι: quo verbo vtitur Paulus 1. Cor. 7. c. 11. Vide suprà 1. c. 19. Libellum discessionis, ἀποστάσιον: quasi dicas abscessionale. Nam ἀφίστασθαι inter cætera significat seorsum stare, vel ponere, id est discedere, vel separare.

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται.

32 Ego verò dico vobis, eum qui dimiserit vxorem suam, extra rationem scortationis, facere vt ea mœchetur: & eum qui dimissā duxerit, mœchari.

32 *Ego autem dico vobis, quia omnis qui dimiserit uxorē suā, excepta fornicationis causa, facit eā mœchari: et q dimissā duxerit, adulterat.*

Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου.

33 Rursum audistis dictū fuisse antiquis, ‖Non peierabis, sed reddes Domino quæ tu iuraueris.

33 *Iterū audistis quia dictū est antiquis, Nō periurabis, reddes autē Domino iuramenta tua.*

Exo. 20.a.7 / Leu. 19.c.12 / Deu. 5.b.11

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ·

34 Ego verò dico vobis, ne iuretis omninò: neque per cælū, quia thronus Dei est:

34 *Ego autē dico vobis, nō iurare omnino: neque per cælū, quia thronus Dei est:*

Μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως·

35 Neque per terram, quia scabellum est pedum eius: neque per Hierosolyma, quia vrbs est magni regis:

35 *Neq; per terrā, quia scabellū est pedū ei⁹: neque p Ierosolymā, quia ciuitas est magni regis:*

Μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι.

36 Neque per caput tuum iures, quia non potes vnum capillum album aut nigrum facere.

36 *Neque per caput tuū iuraueris, quia non potes unū capillum, albū facere aut nigrum.*

Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, ναὶ ναί, οὒ οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν.

37 ‖Esto autem sermo vester, etiam etiam, non non: quod autem supra hæc redundat, à malo est.

37 *Sit autē sermo vester, est est, nō non: quod autem his abundātius est, à malo est.*

Iac. 5.c.12

32 Extra rationem, παρεκτὸς λόγου. Vulgata, Excepta causa. Erasmus, Nisi causa. id est, εἰ μὴ ἕνεκα. Extra hîc est in exceptione positum, sicut apud Terentium in Phormione, Neque cognatus, extra vnam aniculam, quisquam ei aderat. Quo etiam modo Græci suum ἔξω interdum vsurpāt. Verti autem λόγου rationem, non causam, id est αἴτιον. Scortationis, πορνείας. Erasmus, Stupri. Vulgata, fornicationis. Hîc autem poni certum est πορνείαν pro adulterio. quanuis etiam πορνεύεσθαι, id est scortari, dicatur de vxore quæ palam omnibus prostat, vno & altero adultero non cōtenta: quo modo vsurpauit Dion libro quinquagesimooctauo, de Messalinæ & Silii nuptiis loquens.

33 Rursùm, πάλιν. In vno exemplari vetusto scriptum offendimus πλὴν. id est præterea, vel cæterùm. Peierabis, ἐπιορκήσεις. id est violabis iusiurandum. Significat enim ἐπιορκεῖν aliquid facere supra iusiurandum, & illud transgredi. Latinis quoque (vt inquit Cicero Offic. tertio) Peierare, non est falsum iurare: sed, quod ex animi tui sententia iuraris, id non facere, periurium est. Cuius rei lectorem admonere placuit, quia quæ sequuntur, alioqui non videntur cohærere. Reddes, ἀποδώσεις. Erasmus, Persolues, id est ἀποτίσεις. vt suprà, versu 26. Quæ tu iuraueris, τοὺς ὅρκους σου. Cicero de Legibus, Cautè vota reddunto.

34 Ne iuretis, μὴ ὀμόσαι. Vulgata, Non iurare. τὸ ὀμόσαι positum est pro ὀμόσατε, imperandi modo: nisi illud λέγω ὑμῖν interpreteris, iubeo vos: sicut etiam paulo pòst, versu 39. Cæterùm etsi neque mei est propositi cōmentaria scribere, neque libens quenquam reprehendo, in hoc præsertim scribendi genere, in quo non dubito quin ipse in varias reprehensiones incurram: tamen monendum esse putaui lectorem vt quædam ab Erasmo scripta in hunc locum de iureiurando, & superiorem de litigando, cum summo iudicio legat. Nam etsi malo omnia in meliorem partē accipere, quoad eius fieri potest, & eius laboribus tam faueo quàm qui maximè, tamen dissimulare non possum, pleraque sic ab eo explicari in his capitibus, vt videri possit vel ab opinione Anabaptistarum, vel à fanaticorum illorum distinctione, qui hæc omnia ad solos quosdā perfectos pertinere credunt, non prorsus dissentire. Per cælum, ἐν τῷ οὐρανῷ. Ad verbum, In cælo: quæ phrasis sæpe repetitur infrà, cap. 23. b. 16. Est autem nata ex Hebræorum idiomate, apud quos ב litera sæpe ponitur pro iurantis aduerbio, vt Gen. 22. c. 16, & Iosue 2. b. 12. Cæterùm fuit hæc iurisiurandi formula etiam profanis gentibus familiaris, vt liquet ex illo Virgilii loco, Per sidera iuro. Thronus. θρόνος. id est solium, siue sedes regia. Græcum vocabulum libens retinui, quod Gallico etiam idiomate vsurpatur.

35 Scabellum, ὑποπόδιον. Erasmus, subsellium: fortassis non satis rectè. ὑποπόδιον enim Græcis dicitur non illud quo sedemus, (siue sedes sit, siue subselliū) sed quod sedentis pedibus est subiectum: & à Latinis Scamnum à scandendo, itémque scabellum forma diminutionis dicitur, quo scilicet in sedē altiorem ascenditur. Ouidius, Et caua sub tenerum scamna dedisse pedem. Græci elegantiores βάθρον appellant.

36 Per caput, ἐν τῇ κεφαλῇ. Sic Iulus apud Virgilium, Per caput hoc iuro. Album aut nigrum, λευκὴν ἢ μέλαιναν. Octauum exemplar tollit particulam ἢ: vt sit hic sensus, non posse homines capillū qui sit albus, nigrum reddere: itaque non videri capitis sui dominos.

37 Esto autem, ἔστω δέ. Vel, Sit autem. Erasmus, Erit autem, ἔσται δέ. Etiam etiam, ναὶ ναί. Vulgata & Erasmus, Est est. Idem tamen infrà 21. b. 16, ναὶ interpretatur quidni id est, πῶς γὰρ οὔ; & vertit vt ego hîc feci, 2. Cor. 1. d. 17. Quòd autem existimat conduplicationem hanc ad eundem non pertinere, sed priorem particulam esse interrogantis, posteriorem respondentis, nullius (quod sciam) exemplaris authoritate confirmatur. Ita enim scribendum fuisset, ναὶ; ναί. οὔ; οὔ. quod nusquam legi. Idem rursus aliam affert interpretationem, quasi nimirum iubeat Dominus vt si sermo noster affirmat, verè affirmet: si negat, verè neget. Sed ea quæ statim subiiciuntur, indicant hîc agi de ipsa affirmandi & negandi formula, non autem de ipsius affirmationis & negationis veritate. Quomodo enim hæc cohæreant non video, Verè affirmetis quæ affirmatis, & verè negetis quæ negatis. quod autem supra hæc redundat, à malo proficiscitur. Non desunt igitur qui putent geminatam vtranque particulam emphaseως causa, quasi Dominus, propterea quòd fere iuramus vt nobis credatur, iubeat vt gemina potius affirmatione & negatione vtamur, quàm Dei nomen temere vsurpemus. Hanc enim consuetudinem in asseueratione fuisse apud Hebræos vsurpatam, apparet ex 2. Reg. 10. v. 15, vbi legimus יש יש pro eo quod hîc dicitur ναί,

ναί. Sed tamen quia in omnibus codicibus interponitur distinctio, sunt qui existiment in his verbis, ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, Esto autem sermo vester, prolepsin esse, qua diuiditur λόγος in duas species, affirmantem videlicet & negantem: id est, in ναὶ & οὔ. Sic enim vsurpari has particulas liquet ex 2. Cor. 1. d. 17. vbi sermonem suum testatur Apostolus non fuisse ναὶ, & οὔ, id est varium & inconstantem, vt rem eandem modò affirmaret, modò negaret: sicut parasitus ille apud Terentium loquitur, Negat quis: nego: ait: aio. Quare hæc Christi verba perinde possunt accipi acsi ita scriptum esset, ἔστω δὲ ὑμῶν ὁ λόγος ὁ μὲν ναί, (id est καταφατικός) ναί· ὁ δὲ οὔ, (id est ὁ ἀποφατικός) οὔ. Hoc est; Vester sermo sit: affirmans quidem, etiam: negans verò, non. Nam simplici & nudæ affirmationi aut negationi quod ita adiicitur vt redundet, à malo proficiscitur. Idque prorsus respondet totidem fere Iacobi verbis 5. c. 12. vbi sic scribit, ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναί, ναί· καὶ τὸ οὔ, οὔ. quæ verba simili ratione interpretor de non iurando, non autem de affirmationis aut negationis veritate: quum totum illum locum Iacobus ex hoc Christi sermone sit mutuatus. Sed & Basilius in Psal. 14, ita vt nos, interpretatur hunc locum de nuda vel affirmatione vel negatione.

Quod autem supra hæc redundat, τὸ δὲ περισσὸν τούτων. Vulgata, Quod autē his abundantius est. Erasmus, Quod vltra hæc adiungitur. Ego sic coactus sum interpretari, vt quæ sit hoc loco vis τοῦ περισσοῦ exprimerem: quo nimirum vocabulo non tam hîc significatur abundantia quàm superflua redundantia. Quod videntur illi non considerasse qui ex his Christi verbis censent penitus interdictum esse iusiurandum: quum tamen id vnum iurisiurandi genus reprehendat Christus, quod quum alioquin fiat per nomen Dei, tamen redundat. id est, quod simplici affirmationi vel negationi additur, quum minimè sit necessarium. Nam & ipse Dominus, & Prophetæ, & Apostoli, quoties necesse est iurant: atque adeo in Dei cultu numeratur quoque iusiurandum. A malo, ἐκ τοῦ πονηροῦ. ἐκ pro ἀπό. id est à conscientia mala, siue à diabolo. Significat enim πονηρὸς aliquid amplius quàm κακός, nempe eum qui sit in omni scelere exercitatus: quanuis hæc differentia non semper obseruetur.

Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.

38 Audistis dictum fuisse, ‖Oculum pro oculo, & dētem pro dente.

38 *Audistis quia dictum est, Oculum pro oculo, & dentem pro dente.*

Exod. 21. c. 24 / leuit. 24. d. 20 / deut. 19. d. 21

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην.

39 Ego verò dico vobis, ‖ne resistatis malo: sed quisquis te cædet in dextera tuam maxillā, obuerte ei & alteram:

39 *Ego autem dico vobis, nō resistere malo: sed si quis te percusserit in dexterā maxillam tuā, præbe illi & alteram:*

Luc. 6. d. 29 / rom. 12. d. 17 / 1. cor. 6. b. 7

Καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον.

40 Et ei qui vult tecum iudicio cōtendere, ac tunicā tuam capere, dimitte ei etiā palliū:

40 *Et ei qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium:*

Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο.

41 Et quisquis te angariabit ad miliare vnum, abi cum eo duo.

41 *Et quicūque te angariauerit mille passus, uade cum illo & alia duo.*

38 Oculū, ὀφθαλμόν. sub. erue. Hæc est lex talionis, de qua vide apud A. Gelliū Phauorini disputationē.

39 Malo, τῷ πονηρῷ. Hoc nonnulli exponūt tertio casu. id est, Ne resistite improbis & scelestis hominibus. Alii (vt Chrysostomus) sexto casu. hoc est, Ne iniuriam pensate iniuria, sed vincite improbos patientia: sicut monet Petrus ne malū pro malo reddamus, 1. Epist. 3. b. 9. Articulum autem certum est interdum etiam indefinitè poni, vt frustra de eo laborarit Erasmus. Quisquis, ὅστις. Vulgata, Si quis, id est εἴ τις: quod quidem mollius etiā cohæret cum iis quæ subiiciuntur. Te cædet, σε ῥαπίσει. Vulgata, Te percusserit. id est σε πατάξῃ. Erasmus, Impegerit alapam. Videtur tamen Græcum vocabulum fidelius expressisse Vetus interpres. nam ῥαπίζειν is demum dicitur Græcis qui contumeliæ causa, virga aut fuste aut etiam crepida alium cædit: (nam ῥαπὶς & virgam & crepidam significat) sicut Omphale sandalio caput Herculis verberabat. Plut. in Themistocle, τοὺς ἐν τοῖς ἀγῶσι προεξανισταμένους ῥαπίζουσι. id est, Eos qui in certaminibus intempestiuè surgunt, cædūt. Et paulo pòst, id explicās, ἐπαραμένου, inquit, τὴν βακτηρίαν ὡς πατάξοντος. hoc est, Quum baculum extulisset veluti percussurus. Quòd autem dextræ fit potius mentio quàm sinistræ, quum in sinistram potius feratur impetus ferientis, id quoque non puto esse negligendum. Duplex enim est iniuria, quum ad illam accedit contemptus. Quos autem contemnimus, eos fere solemus auerso ictu cædere, nimirum in sinistrum latus, iubētes à nobis facessere, quasi etiam indignos quos verberemus. Sed hoc tamen fortassis nimium est argutum. Obuerte, στρέψον. Ad verbum, Verte. Vulgata, Præbe, id est πάρεχε. In vno codice scriptum erat τρέψον, eodem manente sensu. Alteram, τὴν ἄλλην. Apud Græcos differentia illa inter ἄλλος & ἕτερος non obseruatur tam diligenter quàm inter Alius & Alter apud Latinos: neque Hebræi hæc distinguunt, quum pro vtroque vnicam vocem אחר vsurpent.

40 Ei qui vult tecum iudicio contendere, τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι. id est ἀμφισβητεῖν καὶ δικάζεσθαι. vt σοὶ ἀντὶ τοῦ πρός σε accipiatur. Aristides, κρίνομαι πρὸς ἐκεῖνον. id est, cum illo contendo iudicio. In hoc tamen genere dicendi κρίνειν potius dicunt Græci, & iungunt cum quarto casu. Itaque considerandum num etiam passiuè verti possit σοί. id est ὑπὸ σοῦ. hoc est, Volenti à te in iudicium vocari, siue occasionem quærenti tecum litigandi in iudicio: vt si quis tibi eripiat quod tuum est. Multi enim has occasiones captant maioris inferendæ iniuriæ. Erasmus, Ei qui te velit in ius trahere. id est, τῷ θέλοντί σε κρίνειν. Capere, λαβεῖν. Vulgata & Erasmus, Tollere. id est ἀφαιρῆσθαι. Dimitte, ἄφες. Cicero pro Balbo, Sui quenque iuris & retinendi & dimittendi esse dominum. Erasmus, Permitte.

41 Angariabit, ἀγγαρεύσει. Erasmus, Adegerit te. Duabus de causis hoc verbum retinui: primùm quia Latinum nullum habeo quod satis vim illius exprimat: deinde quia Vlpianus etiam iurisconsultus illud non repudiauit libro xl. Pandectarum De priuilegiis Veteranorum. Angari autem (vt notant Erasmus & Budæus) Persis dicebantur quos hodie *Postas* vocamus. Sed hoc interest, quòd hodie certis spatiis collocati sunt qui principum stipendiis aluntur, vt equos habeant ad cursum paratos: Persarum verò cursoribus (sicut etiā hodie Turcarum) fas erat cuiusuis equos, vel naues, aut ipsos etiam homines rapere ad cursum. Vnde factū vt Angariare accipiatur pro cogere ad currendum, vel ad ferendum aliquid: sicut infrà cap. 27. d. 32. refertur de Cyrenæo illo, quem adegerunt Iudæi ad baiulandum crucem. Proponitur ergo à Christo seruitutis genus penè intolerabile, quod peculiari etiam vocabulo declarandum fuit. Ad miliare vnum, μίλιον ἕν. Addidi præpositionem, vt constructionem lenirem alioquin asperiorem. μίλιον autē Latinum est vocabulum corruptum, quum Græci potius stadiis soleant metiri locorum interualla. Duo, δύο. Vulgata, (vt est in quibusdam exemplaribus) Et alia duo. id est, ἔτι ἄλλα δύο, scilicet μίλια. Puto autem Veterem interpretē, propterea quòd conuerterat μίλιον mille passus,

addidisse Alia de suo, ne ambigua esset oratio. Ita conficientur milliaria tria, quum hîc fiat duorum duntaxat mentio. Sed si sententiam ipsam spectemus, hæc discrepantia nullius est momenti.

Deut. 15. b. 8

42 Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῇς.

Leuit. 19. d. 18

43 Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου.

Luc. 6. d. 27

44 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς·

Luc. 23. c. 24 / act. 7. 9. 60 / 1. cor. 4. c. 13 / Luc. 6. c. 31

45 Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

46 Ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι;

47 Καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν;

48 Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι.

42 ‖Petenti abs te dato: & volẽtẽ mutuari abs te, ne auersere.

43 Audistis dictum fuisse, ‖Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.

44 Ego verò dico vobis, ‖diligite inimicos vestros, benedicite iis qui deuouent vos, benefacite iis qui oderunt vos, ‖& precamini pro iis qui vos infestant, & persequuntur vos:

45 ‖Vt sitis filii Patris vestri qui est in cælis. facit enim vt sol suus exoriatur super malos ac bonos, & pluit super iustos & iniustos.

46 Nam si dilexeritis eos qui diligunt vos, quam mercedem habebitis? nónne & publicani idem faciunt?

47 Et si cóplexi fueritis fratres vestros solùm, quid amplius facitis? nónne & publicani ita faciunt?

48 Estote igitur vos perfecti, vt Pater vester qui est in cælis, perfectus est.

42 Qui autem petit à te, da ei: & volenti mutuare à te, ne auertaris.

43 Audistis quia dictũ est, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.

44 Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, benefacite iis qui oderunt vos, & orate pro persequentibus & calumniãtibus vos:

45 vt sitis filij Patris vestri qui in cælis est: qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos.

46 Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habetis? nónne & publicani hoc faciunt?

47 Et si salutaueritis fratres vestros tãtùm, quid amplius facitis? nónne & ethnici hoc faciunt?

48 Estote ergo vos perfecti, sicut & Pater vester qui in cælis est, perfectus est.

42 Volentem, θέλοντα. Erasmus, Cupientem. Velle respondet τῷ βούλεσθαι: sed siqua est inter βούλεσθαι & θέλειν differentia, fateor me non habere vocabulum Latinum quo hæc possim distinguere.

43 Diliges, ἀγαπήσεις. Futurum pro Imperatiuo: sicut paulo pòst μισήσεις, oderis. Nonulli cõuerterunt, Amato: quoniam amare amplius quiddam significare videtur quàm diligere, ex Ciceronis quodam loco.

44 Benedicite, εὐλογεῖτε. Hebraica phrasis, pro Bene precemini, vel Beneficio afficite. Alioquin εὐλογεῖν idẽ valet quod ἐπαινεῖν, laudare: quæ significatio huic loco minimè conuenit. neque enim mẽdacii præceptor est Spiritus sanctus. Totũ autem hoc membrũ, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, non est in vulgata editione. Vide infrà cap. 25. c. 34, & 26. c. 26. Iis qui deuouẽt, τοὺς καταρωμένους. Vel, Iis qui imprecãtur. hoc enim propriè declarat τὸ καταρᾶσθαι. ex quo Chryses ab Homero dicitur ἀρητήρ, id est precator, seu sacerdos. Iis qui oderũt τοῖς μισοῦσι. Vel, τοὺς μισοῦσιν. vt in vetustis omnibus exemplaribus scriptũ reperimus. Precamini, προσεύχεσθε. Videtur Græca præpositio significationẽ augere. nã εὔχεσθαι, optare vel vouere significat: & προσεύχεσθαι, aliquid optare ab aliquo. quod videtur etiã Augustinus confirmare Epistola 59, ad Paulinum. Qui vos infestant, τῶν ἐπηρεαζόντων. Vulgata, Calumniãtibus: permutato vocabulorum ordine, quasi prius facta sit mentio τῶν διωκόντων quàm τῶν ἐπηρεαζόντων. Erasmus, Qui lædũt. id est βλαπτόντων. Nos conati sumus vim huius vocabuli exprimere. Nam ἐπηρεάζειν propriè militare verbũ est, ab ἐπὶ & ἄρης ductũ: vnde ἐπήρεια, quasi ἐπάρεια, id est martius & hostilis insultus. Cui significationi bene conuenit τὸ διώκειν, quod sequitur. Significat enim, Euangelii hostes cum impetu irruere in gregem Domini: & eo non cõtentos quòd placidæ oues non resistãt, fugientes etiã persequi. Pronomen autem ὑμᾶς, sicut bis ponitur ab Euangelista, ita etiã bis sumus interpretati: quia in eius repetitione videtur esse magna emphasis; quam Vetus interpres & Erasmus neglexerunt.

45 Sitis, γένησθε. Γίγνεσθαι interdum idem valere quod εἶναι, vel illud Homericum epitheton ostendit, quo vocat θεοὺς αἰειγενέτας, id est (vt alibi dicit) αἰὲν ἐόντας, id est, semper existentes. Facit enim, &c. ὅτι ἀνατέλλει, &c. Vulgata vertit, Qui: videtur enim legisse, ὅστις: & fortassis rectius quàm ὅτι. melius enim videtur cohærere. Est autem in verbo ἀνατέλλει forma coniugationis Hebræorum quam vocant Hiphil: quam non satis videtur exprimere Erasmus, quum interpretatur Exoriri sinit. Plus est enim facere quippiã quàm sinere fieri. Et pluit, καὶ βρέχει. Ad verbum, Et rigat, videlicet pluuia. Erasmus, Pluuiam mittit: eadem nimirũ forma qua modò diximus accipi τὸ ἀνατέλλειν.

46 Habebitis, ἔχετε. Videtur ἔχετε pro ἕξετε hîc vsurpari, & alibi quoque, vt infrà 6. a. 1: & in vno exemplari legimus ἕξετε. Publicani, οἱ τελῶναι. Sic dicũtur qui vectigalia redimũt. Erant autem isti reliquis Iudæis exosi, tum quòd profanis hominibus (id est Romanis) operam suam quasi ad opprimendam populi Dei libertatem locassent, tum etiam quòd fere hoc hominum genus auaritiæ sit deditum. Postremò quòd Iudæi iniquissimè ferrent Romanorum iugum. Vide infrà, 9. v. 10.

47 Cõplexi fueritis, ἀσπάσησθε. Vulgata, Salutaueritis. ἀσπάζεσθαι, salutare quidẽ significat, sed osculo & cõplexu: qui mos istarũ gentiũ erat. Hic autẽ hoc vno officio cætera etiã cõprehendit: alioqui cõtenti fuissemus Vulgata versione, quã frequẽter in Epistolis Pauli sequuti sumus. Fratres, τοὺς ἀδελφούς. In omnibus vetustis codicibus legebatur τοὺς φίλους, amicos. Amplius, περισσόν. Idẽ hîc valet περισσὸν quod πλέον: & subauditur, Quã alii. Sic etiã infrà 17. c. 13. Et publicani ita faciũt, καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν. Vulg. Ethnici. Ita etiã in secũdo & quarto exẽplari scriptum offendimus, καὶ οἱ ἐθνικοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι: Et ethnici (id est exteræ & profanæ gentes) idem faciunt.

48 Estote, ἔσεσθε. Erasmus ad verbum, Eritis: qui videlicet existimauit hanc Christi concionem ad solos quosdam

quosdam perfectos pertinere. quæ opinio falsissima est. Nemo autẽ ignorat apud Hebræos sæpissime futurum indicatiui accipi pro imperandi modo, vt infrà, 6. a. 6.

Κεφάλαιον ϛ´

1 Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς· εἰ δὲ μήγε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

2 Ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

3 Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου·

4 Ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

CAP. VI.

1 Attẽdite ne eleemosynam vestram detis coram hominibus, vt spectemini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud Patrem vestrũ qui est in cælis.

2 ‖Itaque quum dabis eleemosynam, ne cures buccina cani coram te, sicut hypocritæ faciũt in synagogis & in plateis, vt gloriam consequantur ab hominibus. amen dico vobis eos referre [reportare] mercedem suam.

3 Quum verò tu das eleemosynam, ne nouerit sinistra tua quid faciat dextera tua:

4 Vt sit tua eleemosyna in occulto: Pater autem tuus qui te aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

CAP. VI.

1 Attendite ne iustitiã vestram faciatis corã hominibus, vt videamini ab eis: alioqui mercedẽ non habebitis apud Patrem vestrum qui in cælis est.

Rom. 12. b. 8

2 Quum ergo facis eleemosynã, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in vicis, vt honorificẽtur ab hominibus. amen dico vobis, receperũt mercedem suam.

3 Te autem faciente eleemosynã, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua:

4 vt sit eleemosyna tua in abscondito: & Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.

IN CAPVT VI.

1 Attendite, προσέχετε. Possemus etiam vertere, Adhibete animũ. Nam προσέχειν adhibere significat: & subaudiri videtur τὸν νοῦν: quod etiam sæpe exprimitur. Iungitúrque tertio casui apud Græcos: vt ante particulã μὴ, quæ sequitur, videatur subaudiendus articulus τῷ. Eleemosynam, ἐλεημοσύνην. Ita vocãt sacri scriptores quicquid officii præstatur miseris & inopibus, quod Hebræi חסד vocant. In manuscripto verò vno exemplari legebatur δικαιοσύνην (id est iustitiam): quod legit & interpretatus est Vetus interpres. Sed sciendum iustitiæ nomine apud Hebræos beneficentiam quoque intelligi, vt Danielis 4. c. 24. Itaque Græci interpretes, Deuteronomii 24. c. 13, pro iustitia verterunt ἐλεημοσύνην. Verbum autem ποιεῖν interpretatus sum dare, potius quàm facere, vt Latinè loquerer. Nam eleemosynam dare & beneficiũ dare idem declarant, excepto eo quòd Græcum eleemosynæ nomẽ quiddã significat multo expressius, id nimirũ beneficii genus quod miseris & calamitosis præstatur: quod nescio an Latinè pari vocabulo exprimi possit. Nam certè benignitatem exercere, & benignè facere, latius patent. Vt spectemini, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulgata, Vt videamini: quæ loquutio est ambigua, vt ex Augustino annotat Erasmus. Deinde θεᾶσθαι plus est quàm ὁρᾶσθαι, sicut apud Latinos plus est Spectari quàm Videri. Mercedẽ, μισθόν. Mercedis nomen passim in sacris Scripturis accipitur pro constituto quidem præmio, sed eo tamen gratuito: vt frustra scholastici mutuam meriti & mercedis relationem somnient.

2 Ne cures buccina cani, μὴ σαλπίσῃς. Σαλπίζειν illud est omnino quod Latini buccinare dicũt. hic autem accipitur tanquam in Hebræa coniugatione hiphil הריע. Itaque nón satis rectè Vulgata, Noli tuba canere. Erasmus rectius, Ne tubis canatur: mutato actiuo in passiuum. Hypocritæ, ὑποκριταί. id est simulatores: quod vocabulum theologi retinuerunt. Dicitur autem propriè de histrionibus personam aliquam sustinentibus in fabulas conuenitque (vt annotat Erasmus) cum eo quod dixerat paulo antè, Vt spectemini, tãquam in theatro videlicet: quod & ipsum tibicinibus perstrepebat, vt tota hæc actio planè histrionica videri posset, in qua seriò nihil ageretur. Synagogis, συναγωγαῖς. Vocabulum Græcum retinuimus, vt suprà 4. d. 23. quũ videlicet agitur de cõuentu, seu loco ipso in quem conuenire solebant Iudæi ad Scripturam tractãdam, quo modo hic quoque accipi videtur: sicut per plateas intelligitur forũ quod ciuilibus negotiis & commerciis est accommodatum. Celebriores igitur omnes vrbiũ locos captabant ii de quibus hîc agitur: sicut histriones quæsiuisse solent πανηγύρεις, vel lucri vel ostentationis causa. Plateis, ῥύμαις Sic malui interpretari quàm Vicis: tum ad vitandam amphiboliam, tum etiam quia non quoslibet vicos, sed plateas & fora verisimile est istos quærere. quæ potissimum significatio videtur conuenire Græco vocabulo ῥύμη, quum deducatur à ῥύω, id est ὁρμῶ, vt eum in vrbe locũ significet in quem omnes certatim confluunt. Vt gloriam consequantur, ὅπως δοξασθῶσι. Vulgata, Vt honorificentur. nam δοξάζεσθαι idem hîc valet quod τιμᾶσθαι. Δόξα autem opinionem significat & existimationem & gloriã. Itaque Erasmus interpretatus est Glorificentur: quo modò etiam nos, quoties quidem agitur de Dei laude & gloria. Referre [reportare], ἀπέχουσι. id est ἀποφέρουσι. nempe gloriosam illam prædicationem, quæ ab hominibus proficiscitur. Vulgata, Receperunt. Eras. Habent. ἀπέχειν abstinere significat. hîc autẽ idem valet quod ἀπολαμβάνειν, id est, ex re aliqua percipere. Plutarchus in Solone, de scortatoribus loquens, quorum filios Solon constituit ad alendum patrem non cogi, Ὁ γὰρ ἐν γάμῳ παρορῶν τὸ καλόν, οὐ τέκνων ἕνεκα δῆλός ἐστιν ἀλλ' ἡδονῆς ἀγόμενος γυναῖκα, τόν τε μισθὸν ἀπέχει, καὶ παρρησίαν αὐτῷ πρὸς τοὺς γενομένους οὐκ ἀπολέλοιπεν, οἷς αὐτὸ τὸ γενέσθαι πεποίηκεν ὄνειδος. id est, Qui enim honestatem illam ac decus nuptiarum despexit, declarat sese non liberorum sed voluptatis gratia mulieris consuetudinem quæsiuisse: itaque mercedem suam refert. neque sibi ius vllum reliquum facit eos cõueniendi qui ex eo concubitu nati sunt: vt qui effecerit vt ne nasci quidem sine infamia & dedecore potuerint. Sic etiam apud Lucam τὸ ἀπελπίζειν significat ex mutuo lucrum spectare: & Apud Aristotelem libro οἰκονομικῶν β, ἀποπορεύεσθαι, ab alio discedere.

3 Quum verò tu das, σοῦ δὲ ποιοῦντος. Vulgata ad verbum, Te autem faciente: quod paulo obscurius videbatur. Erasmus, Cæterùm quum præstabis.

4 Qui te aspicit, ὁ βλέπων. Ad verbum, Qui videt. quo modo Vulgata & Erasmus. Atqui βλέπειν dicitur quasi

βλέπειν ἴνα. id est, adiicere oculos. quod plus est quàm videre, vt diximus suprà 5.e.28. Abundat autem relatiuũ αὐτὸς Hebraico more: vel additum est (vt annotauit Erasmus) vt personam Patris distinguat ab eo in quem confertur beneficium. Decrat tamen in vetustis exemplaribus, 4.6.8. In propatulo, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc desunt apud Veterem interpretem, leguntur tamen in vetustis codicibus, & addenda videntur ad explendam antithesin.

5 Καὶ ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταί. ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

5 Et quũ precaris, ne sis vt hypocritæ. amãt enim in cõuentibus & in angiportis platearũ stando precari, vt appareãt hominibus. amen dico vobis, eos referre mercedem suam.

5 Et quũ oratis, nõ eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis & in angulis platearũ stantes orare, vt uideãtur ab hominibus. amẽ dico uobis, receperũt merã dẽ suam.

6 Σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ. καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

6 Tu verò quum precaris, introito in conclaue tuum, & clauso ostio tuo precare Patrẽ tuum qui est in occulto: & Pater tuus qui te aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

6 Tu autẽ quũ oraueris, intra in cubiculũ tuũ, & clauso ostio ora Patrem tuũ in abscondito, & Pater tuus qui uidet in abscondito, reddet tibi.

7 Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται.

7 Precantes autem ne sitis loquaces vt Ethnici. putãt enim fore vt sua illa loquacitate exaudiantur.

7 Orãtes autẽ nolite multum loqui, sicut Ethnici. putãt enim quòd in multiloquio suo exaudiãtur.

8 Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.

8 Ne igitur ipsis assimilemini. nouit enim Pater vester quibus sit vobis opus, antequam vos petatis ab eo.

8 Nolite ergo assimilari eis. scit enim Pater uester quid opus sit uobis, antequam petatis eum.

Luc.11.a.2

9 Οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς, ΠΑΤΕΡ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.

9 Vos igitur ita precamini, ‖PATER noster qui es in cælis, sanctificetur nomẽ tuum:

9 Sic ergo uos orabitis, PATER noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.

10 Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

10 Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo, ita etiam in terra.

10 Adueniat regnum tuũ: fiat uoluntas tua, sicut in cælo, & in terra.

11 Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

11 Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.

11 Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.

5 Quum precaris, ὅταν προσεύχῃ. Vulg. Quum oratis, ὅταν προσεύχησθε. Eras. Quum oraueris, ὅταν προσεύξῃ. Amant enim, ὅτι φιλοῦσι. Hoc loco videtur Erasmus rectè nouam periodũ inchoasse, vt sensus esset aptior. Vulgatus autẽ interpres habet Qui, vt legisse videatur οἳ pro ὅτι. At φιλοῦσι vertit Eras. Solẽt. id est εἰώθασι. Ego verò etsi hunc sensum esse non nego, & φιλεῖν sæpe accipi pro solere, tamen vulgatam interpretationẽ probo. quia Græcis respondet: & hoc dicendi genus video & ab Horatio & à Plinio & à Cornelio Tacito vsurpatum. Sic etiam vulgò Galli, *Qui aiment à prier.* Angiportis, γωνίαις. id est, vbi desinũt viæ in angulos. ibi enim sunt biuia, aut triuia, in quibus fere habentur hominũ conuentus. Catullus, Nunc in quadriuiis & angiportis. Vulg. & Erasmus, Angulis. quod non placuit, ne quis angulum pro loco abdito interpretetur. Vt appareant, ὅπως ἂν φανῶσι. Vulgata, Vt videantur. Erasmus, Quò conspicui sint. id est ὅπως ἐμφανεῖς γένωνται.

6 Conclaue, ταμιεῖον. Vulg. Cubiculum. Latius patet Græcis ταμιεῖον. significat enim generaliter locum secretiorem in quo recondimus aliquid. Hic autẽ conuenire videtur Conclauis vocabulũ. Alioqui penarium vel cellam dixissem, si ageretur de rebus ad familiæ victum pertinẽtibus: sicut Luc.12.c.24. & infrà 24.c.26. τὰ ταμιεῖα vertit Erasmus cũ Vetere interprete, penetralia. In propatulo, ἐν τῷ φανερῷ. Iterũ hæc desunt in editione vulgata.

7 Ne sitis loquaces, μὴ βαττολογήσητε. Vulg. Nolite multum loqui. Erasmus, Ne sitis multiloqui. id est πολύλογοι. quo idem declaratur. Longæ tamen preces hic non damnantur, sed quæ vanæ sunt, inanes & superstitiosæ. Longa enim non est oratio in qua nihil redundat: contrà verò breuis esse non potest quæ non proficiscitur ex animo pio & fideli. Sua illa loquacitate, ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν. Vulgata ad verbum, In multiloquio suo.

8 Assimilemini, ὁμοιωθῆτε. id est, similes fiatis. Videtur enim mihi hoc verbum (quod etiam non reiecit Erasmus infrà cap.7.e.21) optimè respondere verbo Græco. Cicero quoque Assimilandus dixit. Antequam vos petatis ab eo, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. In quodam exẽplari manuscripto legimus, πρὸ τοῦ ὑμᾶς ἀνοῖξαι τὸ στόμα. id est, Antequam vos aperueritis os.

9 Sanctificetur, ἁγιασθήτω. id est, sanctè colatur. Est autem hoc vocabulum theologis peculiare, respondens Hebræo קדש, cuius variæ sunt significationes, quas suis locis explicabimus.

10 Ita etiã, καί. Apud Hebræos sæpissime deest particula similitudinis ἀνταποδοτική. Vide Mar.3.c.26.

11 Panem quotidianum, ἄρτον τὸν ἐπιούσιον. Mihi religio fuit quicquam immutare in hac precationis formula, in Ecclesia Dei tanto iam tẽpore vsurpata: dicã tamen quod sentio, vbi alias interpretationes attulero. Nonnulli Supersubstantialem verterunt: quòd videatur hoc vocabulum formatum ab ἐπὶ & οὐσία: & (vt existimat Erasmus) in precatione tam cælesti Christus de eo pane non loquatur quem à suis parentibus accipiunt etiam gentes. Sed hoc certè falsum est, quum potius Christus hoc orationis compendio comprehenderit quicquid est à Deo flagitandum. Et quod addit Lucas, τὸ καθ' ἡμέραν, id est in singulos dies, declarat de terreno & corruptibili cibo hic agi, cuius quærendi solicitudinem, non curam, Christus conatur tot verbis nobis eximere. Alii interpretantur Crastinum, vt deducatur ab ἐπιοῦσα. quod etiam Hebræi cuiusdam Euangelii authoritate confirmat Hieronymus, à quo Erasmus non dissentit. Sed hoc (ni fallor) manifestè pugnat cum Christi doctrina, qui nos vetat solicitos esse de crastino: nisi quis interpretetur crastinum dici qui vsque in crastinum

diem sufficiat. quod mihi quidem non placet. Puto igitur nouum esse vocabulum, qualia à sacris scriptoribus multa sunt conficta. idque deduco ab ἐπὶ & οὐσία, sicut à περιουσία iidem formarunt περιούσιος, vt eum demum panem, seu victum (Hebræorum more) significari intelligas qui nostris viribus sustentandis sufficiat. id est (vt Græci interpretãtur) ἐπὶ τὴν οὐσίαν ἡμῶν καὶ σύστασιν ἐπαρκοῦντα, minimè videlicet delicatum, sed frugalem: vt victum & vestitum habentes, contenti simus. Panis enim appellatione cætera omnia tolerandæ huic nostræ vitæ necessaria comprehenduntur. Huic interpretationi adstipulatur vetus versio. nam quod vulgatum est & vsitatum, id quotidianum dicimus. Quia tamen quotidianum sic quoque potest accipi quasi cibus in vnum tantùm diem petatur, huic autem interpretationi id obstat, quòd in hoc orationis compẽdio Lucas non contentus ἐπιούσιον dixisse, etiam addit τὸ καθ' ἡμέραν: idcirco fortassis præstiterit Panem cibarium interpretari, vocabulo Latinis vsitato in hac quoque significatione: vel per periphrasin, Panem sustentandis nobis idoneum. Verùm tãti apud me non fuit hæc amphibolia vt quicquam innouandum putarem quo offendi possent infirmiores.

12 Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.

12 Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.

12 Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.

Infra 13.c.19

13 Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

13 Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à ‖malo. Quia tuum est regnum, & potẽtia, & gloria in secula. Amen.

13 Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo. Amen.

Marc.11.c.25 eccl.28.a.2

14 Ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος.

14 ‖Nam si remiseritis hominibus offensas ipsorũ, remittet etiam vobis Pater ille vester cælestis:

14 Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & uobis Pater uester cælestis delicta uestra.

15 Ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

15 Sin autem non remiseritis hominibus ipsorum offensas, nec Pater vester remittet vobis offensas vestras.

15 Si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater uester dimittet uobis peccata uestra.

16 Ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

16 Quum autem ieiunatis, ne sitis vt hypocritæ tetrici. obscurant enim facies suas, vt appareant hominibus ieiunare. amen dico vobis, referunt mercedem suam.

16 Quum autem ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes. exterminant enim facies suas, ut pareant hominibus ieiunãtes. amen dico uobis, quia receperunt mercedem suam.

17 Σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλήν, καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι.

17 Tu verò, quum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua:

17 Tu autem quum ieiunas, unge caput tuum, & faciem tuam laua:

12 Remitte, ἄφες. Vulgata, Dimitte. quo modo ipse quoque Cicero quinta Verrina dixit, Dimittere de summa: sed illud prætuli, non modò quia magis vsitatum, sed etiam quia Vetus ipse interpres aliis plerisque locis ita est interpretatus. Debita, ὀφειλήματα. id est peccata. Vide infrà cap.23.b.16.

13 Inducas, εἰσενέγκῃς. id est εἰσάγῃς. Nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur. Inducit autem Dominus in tentationem eos quos Satanæ arbitrio permittit, vt cor eorum impleat: sicut loquitur Petrus Act.5.a.3. Est enim vis præpositionis εἰς diligenter consideranda. Quia tuum, ὅτι σοῦ. Tota hæc κορωνὶς non legitur in Vulgata editione, neque adscripta erat in quodam vetere exemplari. Est autem huius loci hæc sententia, Patrem nostrum cælestem eum demũ esse cui summæ & infinitæ maiestatis, potestatis ac gloriæ laus sit tribuenda. In secula, εἰς αἰῶνας. id est in perpetuum. Sic enim dicere solent Hebræi לעולם: apud quos tamen interdum hoc dicendi genus non perpetuũ, sed longũ tẽporis spatium declarat. Sed quid cui loco cõueniat, diligenter est considerãdum.

14 Hominibus, ἀνθρώποις. id est æqualibus vestris. Iubet enim vt homines esse meminerimus, & planè nostri similes, eos à quibus offendimur: quibuscum deinde Pater ille cælestis confertur. Itaque si simpliciter conuertamus Aliis, erit quidẽ sermo ornatior, sed perierit hæc emphasis. Offensas, τὰ παραπτώματα. Sic conuerti potius quàm errata, (id est ἁμαρτήματα) vt vim Græci vocabuli exprimerẽ. Significat enim παραπίπτειν aliquid amplius quàm πταίειν, vt declarat Apostolus Rom.11.b.11. id est, ita impingere & offẽdere ad aliquid vt cõcidas: quod (nisi fallor) Latini offensam appellãt: apud quos etiã translatitiè accipitur pro eo quo animũ alicuius offendimus. Vulgatus interpres, quum hic vertat priore loco Peccata, paulo pòst vertit Delicta. id est πλημμελήματα. Erasmus, Errata, & cap.18.d.35, delicta. Pater vester ille cælestis, πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Post οὐράνιος (id est cælestis) Vetus interpres addit, Delicta vestra: & eadem verba omittit sequẽti versiculo: vt facilè appareat ex sequẽte versu in hũc esse translata. Est autem geminati articuli magna vis, præsertim si Patris appellatio diligenter consideretur. grauius enim peccatur in Patrem quàm in alium quemuis. Deinde quis hic Pater est? is nimirum qui nos creauit, quique in cælis dominatur: & ab hoc petemus veniam quam fratri nostro negabimus?

16 Quum autem ieiunatis, ὅταν δὲ νηστεύητε. Erasmus, Porro quũ ieiunaueritis. id est, ὅταν δὲ νηστεύσητε. Tetrici, σκυθρωποί. Vulgata, Tristes, non satis rectè. hic enim non agitur de animi tristitia, sed de vultu ad tristitiam composito, sicut ipsa Græci vocabuli notatio declarat. Videtur autem hoc cohærere cum γίνεσθε: vt sit hæc sententia, Ne sitis tetrici, vt hypocritæ solent. Obscurant, ἀφανίζουσι. id est, colorem natiuum faciei vitiant & corrũpunt, vt appareat macra & pallida facie. Alioqui τὸ ἀφανίζειν idẽ valet quod delere quidpiam, & tollere è medio, ita vt nusquam appareat: quamobrem etiam Vulgata vertit Exterminant. id est ἐξορίζουσι: sed parũ appositè. Appareant ieiunare, φανῶσι νηστεύοντες. Vulgata ad verbum, Appareãt ieiunantes. id est, vt omnes intelligant ipsos ieiunare. nam certè ieiunabant. Quod autem attinet ad verbum Appareant, sic animaduertimus vsurpari à Cicerone 2. de Finibus, Membra nobis ita data sunt (inquit) vt ad quandam rationem viuendi data esse appareant. Minimè igitur necesse fuit quicquam mutare. Erasmus, Quò perspicuum sit hominibus ipsos ieiunare.

17 Vnge, ἄλειψαι. Vetustissimum fuisse vnguentorum vsum ex ipsius Mosis libris apparet. Non tamen commendat luxum Christus, sed quicquid nouum & affectatum est reprehendit.

Ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

18 Vt ne appareas hominibus ieiunare, sed Patri tuo qui est in occulto: & Pater tuus qui aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

18 *Ne uidearis hominibus ieiunans, sed Patri tuo qui est in abscondito: & Pater tuus qui uidet in abscondito, reddet tibi.*

Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσι.

19 Ne thesauros cógerite in terra, vbi tinea & erosio corrumpit, & vbi fures perfodiunt ac furantur.

19 *Nolite thesaurizare uobis thesauros in terra, ubi ærugo & tinea demolitur, & ubi fures effodiunt & furantur.*

Luc.12.d.33
1.tim.6.d.19

Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν, οὐδὲ κλέπτουσιν.

20 ‖Sed congerite vobis thesauros in cælo, vbi neque tinea neque erosio corrumpit, & vbi fures non perfodiunt neque furantur.

20 *Thesaurizate autem uobis thesauros in cælo: ubi neque ærugo neque tinea demolitur, & ubi fures non effodiunt nec furantur.*

Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν.

21 Nā vbi est thesaurus vester, illic erit etiam cor vestrum.

21 *Vbi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum.*

Luc.11.e.34

Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται·

22 ‖Lucerna corporis est ocul^o: itaque si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit:

22 *Lucerna corporis est oculus: si igitur oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit:*

Ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον;

23 Quòd si ocul^9 tu^9 mal^9 fuerit, totū corpus tuū tenebrosū erit. Ergo si lumē quod est in te, tenebræ sūt, ipsæ tenebræ quātæ?

23 *Si autem oculus tuus fuerit nequā, totū corpus tuum tenebrosum erit. Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt?*

Luc.16.c.13

Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾷ.

24 ‖Nemo potest duobus dominis seruire. aut enim vnum habebit odio, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. Non potestis Deo seruire & mammonæ.

24 *Nemo potest duobus dominis seruire. aut enim unum odio habebit, & alterum diliget: aut unum sustinebit, & alterum contemnet. non potestis Deo seruire & mammonæ.*

Luc.12.c.22
philip.4.a.6
1.tim.6.b.8
1.pet.5.e.7
psal.54.d.23

Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;

25 ‖Propterea dico vobis, ne estote soliciti de anima vestra, quid esuri sitis, aut quid bibituri: neque de corpore vestro, qua re sitis induendi. nónne anima plus est quàm alimentum, & corpus quàm vestitus?

25 *Ideo dico uobis, ne soliciti sitis animæ uestræ, quid manducetis, neque corpori uestro, quid induamini. Nónne anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm uestimentum?*

18 In propatulo, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc deerāt hoc loco in omnib^9 vetustis codicibus, neque legūtur in Vulgata.

19 In terra, ἐπὶ τῆς γῆς. Idem valere ἐπὶ τῆς γῆς quod ἐν τῇ γῇ (id est in terra) ostēdit antithesis ἐν τῷ οὐρανῷ, id est in cælo. Eorū igitur auaritiā notat qui pecuniā solēt non modò recondere, sed etiā defodere. Vbi tinea & erosio corrumpit, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει. Vulg. Vbi ærugo & tinea demolitur. Eras. Vbi ærugo & tinea corrumpit. Primùm demiror cur hæc duo vocabula σὴς καὶ βρῶσις fuerint permutata. neque enim dubiū est quin σὴς tineā declaret, etymologia (ni fallor) Hebræa à עש, quæ vox tineam declarat, vt Esaiæ 51.c.8. Ærugo igitur respōdet τῇ βρώσει, quæ tamen posteriore loco hîc ponitur. Deinde pro ærugine vbique lego ἰὸν (vt Iacobi 5.a.3) βρῶσιν nusquā. Quare existimo hoc vocabulum latius patere, quo videlicet intelligantur omnia quæ solent depasci res in terra defossas. Quamobrē idem Iacobus vestimenta vocat σητόβρωτα, quòd à tineis vorentur. Itaque generaliter erosionē vertimus, quū βρῶσις etiā pro cibo accipiatur, quasi deuorationē dicas. Cyprianus (vt Erasmus notat) vertit alicubi Comestura: quod verbū apud Catonē quoque reperitur. Cæterū ἀφανίζει hoc loco sum interpretat^9 corrūpit, ex Luca, qui in hac eadē re vtitur verbo διαφθείρειν: quū paulo antè sim interpretatus ἀφανίζουσι, obscurāt, etymologiam verbi sequutus. Perfodiunt, διορύσσουσι. Vulgata, Effodiunt. id est ἐξορύττουσι, quod emendauit Erasmus.

21 Vbi est, ὅπου ἐστὶν. Erasmus, Fuerit. id est ὅπου ἂν ᾖ. 22 Simplex, ἁπλοῦς. Oculū vocat allegoricè, mentis iudicium: cui cōparando potius quàm accumulādis opib^9 incūbere nos oportuit: vt sicut oculis corp^9, ita etiam recta ratione (id est Spiritu Dei) illustrata tota vita nostra regeretur. Simplicē ergo intelligit purū & integrū: cui opponitur malus, id est aliquo vitio inquinatus: quē etiā in vernaculo sermone vocamus *un mauuais œil*. Lucidū autē corpus vocat quod luce oculorū illustratur: cui opponitur tenebrosum, id est quod in tenebris positum est.

24 Vnum, τὸν ἕνα. Erasmus, Hunc. id est, τὸν μὲν: quia (inquit) alioquin bis videbitur res eadē inculcari. Atqui nō est nouū bis idē dicere, in cōmuni sermone, præsertim apud Hebræos: sed tamen propter cōiunctionem disiunctiuā videri possit inepta repetitio: sicut idē Erasmus in Cōuiuio religioso obseruauit. Perinde enim est acsi quis diceret, Aut Petrus me vincet, & ego cedā: aut ego cedam, & Petrus me vincet: quod omnino esset absurdum. Itaque præstat vtrāque partē ad vtrūlibet referri, vt vtrūcūque delegeris, ei opponatur quod significatur per alterū. veluti si dicas, aut A excludes & admittes B, aut A admittes & excludes B. Quod etiā de B potes dicere hoc pacto, Aut B excludes & admittes A, aut B admittes, & excludes A, ita videlicet vt manēte eadē persona res trāsferatur. Nā ineptū esset dicere, Aut A excludes & B admittes, aut B admittes & A excludes. Aut vni adhærebit, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται. Vetus interpres, Aut vnum sustinebit: vt videatur legisse, ἢ ἕνα ἀνέξει. Mammonæ, μαμμωνᾷ. id est delicijs & auaritiæ. Vox est Syriaca, significans quæcunque ad rem pecuniariam pertinent.

25 De anima vestra, τῇ ψυχῇ ὑμῶν. id est, de vita vestra tolerāda, sicut apparet ex iis quæ cohærent.

Aut quid bibituri, καὶ τί πίητε. Hanc particulam reperi in omnibus exēplaribus Græcis, quæ quidem mihi videre cōtigit: quanuis superuacuam esse censeat Erasmus, quòd nomine cibi etiam potus intelligatur. Quàm alimentum, τῆς τροφῆς. Vulgata, Esca, id est βρώματος. quo verbo non videtur potus comprehēdi, nisi συνεκδοχικῶς. Erasmus, Quàm cibus, id est σίτου: rectè quidem, sed συνωνύμως.

Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;

26 Intuemini in volucres cæli: non serunt enim, neque metunt, neque cogunt in horrea, & Pater vester cælestis alit eas. nónne vos multo præstatis eis?

26 *Respicite uolatilia cæli, quæ non serunt, neque metunt, neque cōgregant in horrea, & Pater uester cælestis pascit illa. nónne uos magis pluris estis illis?*

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

27 Quis autem ex vobis solicitè cogitando potest apponere ad staturam suam cubitum vnum?

27 *Quis autē uestrum cogitans potest adijcere ad staturam suam cubitum unum?*

Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει.

28 Ac de vestitu quid soliciti estis? discite quomodo lilia agrorum crescant: non fatigantur, neque nent.

28 *Et de uestimento quid soliciti estis? Considerate lilia agri quomodo crescunt: non laborant, neq; nent.*

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

29 Sed dico vobis, ne Solomonem quidem cum vniuersa gloria sua, sic amictum fuisse vt vnum ex istis.

29 *Dico autem uobis quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut unum ex istis.*

Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ, σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

30 Quòd si herbam agri, quæ hodie extat, & cras in clibanū mittitur, Deus ita circumuestit: nónne vos multo magis, ô exigua fide præditi?

30 *Si autem fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic uestit: quanto magis uos, modicæ fidei?*

Μὴ οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες, Τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περιβαλώμεθα;

31 Ne igitur estote soliciti, dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus, aut quo amiciemur?

31 *Nolite ergo soliciti esse, dicentes, Quid māducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?*

(Πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ.) οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος

32 (Nā omnia ista gētes requirūt) nouit enī Pater vester cælestis

32 *(Hæc enim oīa Gētes inquirūt) scit enī Pater uester*

26 Intuemini, ἐμβλέψατε. Vulgata, Respicite, id est ἀναβλέψατε. Erasmus, Vertite oculos, τρέψατε τοὺς ὀφθαλμούς. In volucres, εἰς τὰ πετεινά. Vulgata & Erasmus, Volatilia. quod nusquam legi non addito appellatiuo.

Cæli, οὐρανοῦ. id est aereas, siue in aere versantes. Nam cælum pro aere vsurpare, omnibus penè linguis vsitatum est. Appellatiuorum autem genitiuis vtuntur Hebræi adiectiuorum loco, vt omnes norunt. Cogunt, συνάγουσι. Vulgata, Congregant, id est συναθροίζουσι. Erasmus, Cōuehunt, id est συγκομίζουσι. Cicero in hac significatione sæpe etiam vtitur verbo Conducendi, quod respondet τῷ συνάγειν. Multo præstatis eis? μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Vulgata, Magis pluris estis illis? Erasmus, Longè præcellitis illa? Verbum διαφέρειν comparationem declarat. significat enim præstare & excellere. Illud autem μᾶλλον Græci coniungunt etiam comparatiuis, maioris emphasis causa. cuius constructionis exēpla passim occurrūt: sicut apud Plautū aliquoties particula Magis redūdat. Nos igitur, vt aliquo modo exprimeremus hūc pleonasmū, perinde vertim^9 acsi scriptū esset πολὺ διαφέρετε.

27 Solicitè cogitando, μεριμνῶν. Vulgata, Cogitans. At plus est μεριμνᾶν (id est solicitum esse) quàm cogitare, vt annotat Erasmus. cuius opinionem confirmat Ciceronis illud Tusc. 4, Solicitudo est ægritudo cum cogitatione. Itaque μεριμνᾶν deriuant grammatici παρὰ τὸ μερίζειν τὸν νοῦν, quòd solicitudo animum (vt inquit Virgilius) rapiat in partes varias. Neq; verò hæc addidissem, nisi ex propria huius verbi vi & significatione pēderet tota explicatio huius doctrinæ, qua nōnulli otiosi vētres ad mēdicitatē suā propugnādā abutūtur: quū Christus nō vetet, imò verò iubeat, nos labore victū quærere, & curare rē domesticā: sed solicitudinē prohibeat, & anxietatē animi, cui semper coniūcta est diffidentia. Apponere, προσθεῖναι, id est addere, vt vertit Erasmus: vel adiicere, vt interpretatur Vulgata. Horatius, Et illi, quos tibi dempserit, apponet annos. Staturam, ἡλικίαν. vel (si mauis) quantitatem, id est ποσότητα. Nam ἡλικίας nomine, hoc quidem loco, non significatur ætas, sed ipsa corporis (vt ita dicam) quantitas ac magnitudo: formato nomine ab ἡλίκος, id est quantus. Sic etiam accipi videtur apud Plutarchum libro περὶ παίδων ἀγωγῆς, vbi τοὺς παῖδας ait ἡλικίαν λαβεῖν, id est αὐξάνεσθαι.

28 Discite, καταμάθετε. Eras. Cognoscite. i. γινώσκετε. Vulg. Cōsiderate, θεωρήσατε, vel κατανοήσατε, siue σκέψασθε. Agrorū, ἀγροῦ. Hebraismus, pro agrestia, siue, quæ passim in agris occurrunt. Non fatigātur, οὐ κοπιᾷ. Vulgata & Erasmus, Non laborant. id est οὐ πονεῖ, vel ἐργάζεται. Hebraicum quoque verbum עמל hæc omnia declarat.

29 Cum, ἐν. Ad verbum, In gloria, sicut loquūtur Hebræi, & interdum Græci. Vide infrà cap. 11.c.21. Gloriā autem vocat maiestatem & splendorem illum qui reges magis celebres reddit, vnde ab Hebræis הוד vocatur.

Amictum fuisse, περιεβάλετο. Vulgata, Coopertus, συνεκαλύφθη, nimium generaliter: quanuis id sequatur paulo pòst Erasmus. Sed illud Latinum Græco prorsus respondet.

30 Herbā, χόρτον. Vulg. Fœnū. Eras. gramē. Ego verò herbā potius cōuerti, quæ de segetib^9 etiā dicitur: fœnū verò & gramē (ni fallor) nō itē. de segetib^9 autē hîc agitur, vt opinor. Quæ hodie extat, σήμερον ὄντα. Eras. Quod hodie quū sit. Sic Demosth. περὶ στρατοῦ, ζώντων Ἀθηναίων καὶ ὄντων. i. viuis & superstitib^9 Atheniēsibus. i. quod vulgò dicimus, Esse in natura. Nónne vos multo magis? οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς; Vulg. Quāto magis vos? i. πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς; Vulg. Modicæ fidei: nō satis exprimēs τὸ ὀλίγον. Eras. Parū fidentes, & alibi, Exigua fiducia præditos interpretatur. Ego verò fidē à fiducia, vt causam ab effectu distinguo. Hoc autē obseruādū est, in sacris literis πίστιν dici fidē: à qua denominantur πιστοί, non tam qui fidem datam seruēt quàm qui credant Dei promissis: de quo copiosius alibi dicemus.

O exigua fide præditi, ὀλιγόπιστοι; Eras. lógius à Græco recedēs, Annō multo magis vobis id faciet?

31 Requirunt, ἐπιζητεῖ. Erasmus, Exquirunt. id est ἐκζητεῖ. Vide infrà 12.c.39.

ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων.

Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.

Κεφάλαιον ζ.

ΜΗ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε.

Ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε· καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς;

Ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, Ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου;

Ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

vos indigere his omnibus.

33 Sed quærite primò regnum Dei,& iustitiam eius , & ista omnia adiicientur vobis.

34 Ne sitis igitur soliciti de crastino:nam crastinus *dies* solicitus erit de *rebus* suis. sufficit diei sua vexatio.

CAP. VII.

1 NE iudicate, vt ne iudicemini.

2 Quo enim iudicio iudicatis, iudicabimini:& ‖ qua mensura metimini, vicissim metientur vobis.

3 Quid autem aspicis festucã quæ est in oculo fratris tui,trabem verò quæ est in oculo tuo non animaduertis?

4 ‖Aut quomodo dices fratri tuo, Sine eiiciam festucam ex oculo tuo:& ecce trabes in oculo tuo?

5 Hypocrita,eiice primùm trabem illam ex oculo tuo,& tum dispicies vt eiicias festucã ex oculo fratris tui.

quia his omnib⁹ indigetis.

33 *Quærite ergo primùm regnum Dei,& iustitiam eius:& hæc omnia adiicientur uobis.*

34 *Nolite ergo soliciti esse in crastinũ: crastinus enim dies solicitus erit sibiipsi.sufficit diei malitia sua.*

CAP. VII.

1 *NOlite iudicare,& nõ iudicabimini:nolite condẽnare , & nõ cõdemnabimini.*

2 *In quo enim iudicio iudicaueritis,iudicabimini:& in qua mẽsura mensi fueritis,remetietur uobis.*

3 *Quid autẽ uides festucã in oculo fratris tui,& trabem in oculo tuo non uides?*

4 *Aut quomodo dicis fratri tuo,Frater, sine eijciã festucam de oculo tuo: & ecce,trabs est in oculo tuo?*

5 *Hypocrita,eijce primũ trabem de oculo tuo, & tunc uidebis eijcere festucam de oculo fratris tui.*

Luc.6.c.37 rom.2.a.1 1.cor.4.a.3.

Marc.4.c.25 luc.6.f.38

Luc.6.f.41

23 Adiicientur,προστεθήσεται.Paulo antè vsi sumus Apponendi verbo, quod Græco respõdet,sed hîc fuisset obscurius. Adiici enim hoc loco significat pro auctario dari.

34 De crastino,εἰς τὴν αὔριον.id est περὶ τῆς αὔριον, vt etiam legit Clemens in Pædagogo.Vulgata & Eras. ad verbum,In crastinum.Sed hoc dicendi genere significatur vel differri aliquid in diem sequentem, vt Act.4.a.3: vel rei continuatio ad certum vsque tempus.Homerus Odyss.ξ, -- μεῖνα πλεῖον ὅρος εἰς ἐνιαυτόν.Neutrum autem hic significari puto, ac potius Hebræorum phrasin esse,apud quos reperio ב interdũ significare propter. Cuius exemplũ habes huic nostro prorsus simile,Prouer.27.a.1.   Solicitus erit de *rebus* suis,μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς.Vulg. Solicitus erit sibiipsi. id est μεριμνήσει ἑαυτῆ.sicut in Victoriano codice scriptum reperimus.Erasmus, Curam habebit sui ipsius.id est φροντίσει ἑαυτῆς.   Sua vexatio, κακία αὐτῆς. Vulg.Malitia sua. Ponitur autem κακία pro κάκωσις,vt annotat ex veteribus Erasmus:sicut etiam(vt opinor)Virgilius laborem improbum vocauit. Alioquin hoc vocabulum vitiositatem declarat,interprete Cicerone.

IN CAPVT VII.

1 Ne iudicate,μὴ κρίνετε.Vulg.Nolite iudicare:quo modo fere solet explicare particulã μὴ , sequente imperandi modo,quem etiam mutat in infinitũ:idque dicendi genus imposuit Augustino,qui ex hac voce Nolite (quæ tamen in Græco non est)arripit ansam philosophãdi de libero arbitrio,libro de Gratia & Libero arbitrio, cap.2.quod vidit & annotauit superiore cap. Erasmus.   Vt ne iudicemini,ἵνα μὴ κριθῆτε.Vulg.Et non iudicabimini,καὶ οὐ μὴ κριθῆτε.Erasmus omisit particulam Vt. Quod autem in Vulgata additur, Nolite condemnare, & non condemnabimini(quod etiam arbitratur Erasmus ex margine in contextũ irrepsisse) in vno exẽplari manuscripto Græcè legimus,μὴ καταδικάζετε,καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε.

2 Quo enim,ἐν ᾧ γάρ. Vulg.In quo enim. Erasmus rectè expunxit particulã ἐν, quam Latini in hoc quidem dicendi genere non exprimunt.   Iudicabimini,κριθήσεσθε. Eras.Iudicabitur de vobis.Illud enim reiicit,quia Latinè existimat iudicatum non dici eum de quo iudicatum est : atqui Liuius participio sic vtitur, quum , inquit, Eximendo de medio ciues vestros,prohibendo iudicatos addictósque duci.   Vicissim metientur vobis , ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Vulg.ad verbum,Remetietur vobis,impersonaliter. Erasmus,Ea metientur vobis alii. Mihi verò videtur Remetiri plerũque idem valere quod iterum metiri.hîc autem addita particula ἀντὶ aliquid amplius declarat,fore videlicet vt mensura mensuram exæquet. Idque etiam optimè respondet Hebræorum prouerbio, quod apud illos circunfertur,מדה כנגד מדה,id est mensura pro mensura:pro quo Latini dicunt par pari referre.

3 Aspicis,βλέπεις. Vulg.& Erasmus, Vides.Sed præterquam quòd βλέπειν plus est(vt antè dixi)quàm ὁρᾶν, sensus etiam videtur postulare vt illo verbo vtamur. Nec enim damnatur qui vel fratris vel suos erores videt & intelligit,sed qui in alienos intuetur studio reprehendendi,suos autem dissimulat : quod studiũ verbo Aspiciendi potius quàm Videndi declaratur.

4 Quomodo,πῶς.id est qua fronte:sicut vulgò etiam dicimus,*Comment*. Est enim admirãtis potius quàm simpliciter interrogãtis.   Sine,ἄφες.Ad verbum,Dimitte,vel,Omitte.Interdum autem necesse est vt idiomati aliquid demus. Abundat vocabulum Frater in Vulgata,vt annotauit Erasmus. Certè in nullis exẽplaribus reperimus ἀδελφέ, videtur tamen optimè blanditias illas hypocritarum declarare.   Eiiciam,ἐκβάλω.Erasmus,Eximam.quod melius respondet τῷ ἐξαιρεῖν.Idem sequenti versiculo eiicere interpretatur.   Trabs,vel trabes,ἡ δοκός. Vulg. Trabs est. Sed regi puto hãc particulam ab aduerbio ἰδού,ecce. Itaque abundat verbũ substantiuum apud Veterem interpretem,quod tamẽ vult suppleri Erasmus,ex Gaza. Poscit autem ratio antitheseos vt κάρφος hîc significet festucam potius quàm paleam.

5 Dispicies vt eiicias,διαβλέψεις ἐκβαλεῖν.Vulgata,Videbis eiicere. Ad verbum, Dispicies eiicere. Versionem

quam sum sequutus,probauit etiam Erasmus in annotationibus : quanuis in eius versione legatur Perspicies, quod respondet quoque eidem verbo διαβλέπειν,sed diuerso sensu.

Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων· μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς.

Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

Ἢ τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;

Καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

Εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, δώσει ἀγαθὰ [illegible] αἰτοῦσιν αὐτόν;

Πάντα οὖν ὅσα [illegible] θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται.

Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς.

Ὅτι στενὴ ἡ πύλη, καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν.

6 Ne date *quod* sanctum *est* canibus , nec proiicite margaritas vestras coram porcis : nequando conculcent eas pedibus suis , & conuersi lacerent vos.

7 ‖Petite,&dabitur vobis:quærite,& inuenietis:pulsate,& aperietur vobis.

8 Quisquis enim petit,accipit: & qui quærit,inuenit:& pulsanti aperietur.

9 Nam quis est ex vobis homo, qui,si filius eius petierit ab eo panem, det ei lapidem?

10 Et,si piscem petierit, num serpentem dabit ei?

11 Si vos igitur,quũ sitis mali, nostis dona bona dare liberis vestris,quãto magis Pater vester qui est in cælis, dabit bona iis qui ab ipso petent?

12 Quæcunque igitur volueritis vt faciant vobis homines, ita &vos facite eis.ista enim est Lex & Prophetæ.

13 ‖ Introite per angustam portam:quoniam lata est porta & spatiosa via quæ abducit in exitium,multique sunt qui introeunt per eam.

14 Quia angusta est porta , & stricta via quæ ducit ad vitam : & pauci sunt qui inueniant eam.

6 *Nolite dare sanctum canibus : neque mittatis margaritas uestras ante porcos:ne fortè conculcent eas pedibus suis,& conuersi dirumpant uos.*

7 *Petite,& dabitur uobis:quærite,& inuenietis:pulsate,& aperietur uobis.*

8 *Omnis enim qui petit,accipit : & qui quærit,inuenit:& pulsanti aperietur.*

9 *Aut quis est ex uobis homo,quem si petierit filius suus panem,nũquid lapidem porriget ei?*

10 *Aut si piscem petierit, nunquid serpentem porriget ei?*

11 *Si ergo uos,quũ sitis mali,nostis bona data dare filijs uestris,quanto magis Pater uester qui in cælis est,dabit bona petẽtib⁹ se?*

12 *Omnia ergo quæcunque uultis ut faciant uobis homines,ita & uos facite illis . hæc est enim Lex & Prophetæ.*

13 *Intrate per angustam portam: quia lata porta, & spatiosa uia est quæ ducit ad perditionẽ, & multi sunt qui intrant per eam.*

14 *Quàm angusta porta, & arcta uia est quæ ducit ad uitã, & pauci sũt qui inueniunt eam!*

Infrà 21.b.22 mar.11.c.24 luc.11.b.9 ioh.14,b.13, & 16.c.14 iac.1.a.6

Luc.6.c.31 tob.4.c.16

Luc.13.c.24

6 Quod sanctum *est*,τὸ ἅγιον.Sic rectè Eras.vertit, vt ostenderet Sanctum esse neutri generis, quod apud Græcos ex articulo cognoscitur. Vulgata,Sanctum. In duobus vetustis exemplaribus legimus τὰ ἅγια, sancta.
Pedibus suis,ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν. Ad verbum,In pedibus suis.id est inter pedes suos.nisi ἐν accipias pro Per,Hebræorum more.quod vtrunque notat Erasmus.   Conuersi , στραφέντες. Id quia quibusdam videtur ad canes pertinere,ideo addunt pronomen *illi*.Potest tamen vtrunque ad canes simul & porcos referri.   Lacerent, ῥήξωσι.Vulgata,Dirumpant,impropriè: quanuis τὸ ῥηγνύειν etiam rumpere declaret.

9 Nam quis,ἢ τίς. vel,nunquis.Eras. An quisquam.ἢ particula vel interrogandi vim vel ratiocinãdi hoc quidem loco commodè habere potest. Quòd autem Vulgata conuertit, Aut quis,certè non conuenit,quum hîc non sit locus disiunctiuæ.Idem etiam factum infrà,cap.12.c.29.   Ex vobis homo, ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος. Erasmus, Vestrûm homo,eodem sensu. Quod autem additur appellatiuum Homo,id nõ modò(vt opinor) factum est ex Hebræorum idiotismo,(sicut alibi frequenter,vt infrà 12.a.11)sed fortassis etiam aliquam vim habet, vt apparet ex conclusione.argumentatur enim à comparatis.   Qui si filius eius petierit ab eo panem, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον. Vulgata,ad verbum, Quem si filius suus petierit panem,Græca constructione seruata.quam imitatus Virgilius dixit, Pacem te poscimus omnes:pro,à te.Erasmus, Qui,si filius eius petierit panẽ: testatus se à Græcis paulum deflexisse.   Det ei lapidem?μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; Vulg.Nunquid lapidem porriget ei? id est,μήτι λίθον παρέξει αὐτῷ; Erasmus,Lapidem daturus sit illi ? Repetitio particulæ interrogantis , & eclipsis nominatiui ante verbum ἐπιδώσει,constructionem faciunt paulo duriorem.quod dicendi genus iterum occurrit infrà,12.a.11,& 2.Cor.12.f.17.Itaque Erasmus,quem sum sequutus,vertit relatiuum nominandi casu,& μὴ interrogationis aduerbium sustulit. Verbum autem ἐπιδιδόναι hoc quidem loco idem valet quod simplex διδόναι, vt rectè interpretatus est Erasmus:qui tamen sequenti versiculo vti maluit verbo porrigendi post Veterem interpretem.

13 Qui introeunt , οἱ εἰσερχόμενοι. Vetusta exemplaria tria habent οἱ ἐρχόμενοι , qui incedunt , vel gradiuntur.

14 Quia angusta est,ὅτι στενή:subauditur ἐστί,est. Vetus interpres,Quàm angusta. Itaque existimat Erasmus eum legisse ὡς στενή.in quo non dubium est quin fallatur. Siquidem in vetustis codicibus legimus τί στενή. idque Theophylactus Romanus ita interpretatur quasi particula τί sit admirantis:& ita scriptum esset,βαβαί,πόσον ἐστὶ στενή.id est,Papæ,quàm est angusta. Apparet igitur Veterem quoque interpretem hanc lectionem & interpretationem sequutum esse. Nos tamen,quia in codicibus impressis legimus ὅτι,nihil mutandum putauimus.

15 Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες.

15 Cauete verò vobis à pseudoprophetis, qui veniunt ad vos cum vestimentis ouium, sed intrinsecus sunt lupi rapaces.

15 *Attendite à falsis prophetis, qui ueniunt ad uos in uestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces.*

16 Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλὴν, ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα;

Luc.6.g.43.44

16 A fructibus eorum agnoscetis eos. ‖Num colligunt ex spinis vuam, aut ex tribulis ficus?

16 *A fructibus eorum cognoscetis eos. nunquid colligũt de spinis uuas, aut de tribulis ficus?*

17 Οὕτω πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ, τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ.

17 Ita omnis arbor bona fert fructus bonos, putris autẽ arbor fert fructus malos.

17 *Sic omnis arbor bona fructus bonos facit: mala autem arbor malos fructus facit.*

18 Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν.

18 Non potest arbor bona fructus malos ferre, neque arbor putris fructus bonos ferre.

18 *Non potest autem arbor bona malos fructus facere: neque arbor mala bonos fructus facere.*

19 Πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

supra,3.b.10

19 ‖Quæcunque arbor nõ fert fructum bonum, exciditur, & in ignem conijcitur.

19 *Omnis arbor quæ nõ facit fructum bonum exciditur, & in ignem mittitur.*

20 Ἄραγε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.

20 Nempe igitur ex fructibus ipsorum agnoscetis eos.

20 *Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.*

21 Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Rom.2.b.13 Iac.1.d.22

21 ‖Non quisquis dicit mihi Domine Domine, introibit in regnum cælorum, sed qui facit quod vult Pater meus qui in cælis est.

21 *Non omnis qui dicit mihi Domine Domine, intrabit in regnum cælorum: sed qui facit uoluntatem Patris mei qui in cælis est, ipse intrabit in regnum cælorum.*

22 Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, Κύριε Κύριε οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν;

22 Multi dicent mihi in illo die, Domine Domine nónne per nomen tuum prophetauimus, & per nomen tuum dæmonia eiecimus, & per nomen tuum multas virtutes edidimus?

22 *Multi dicent mihi in illa die, Domine Domine nõnne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo uirtutes multas fecimus?*

23 Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.

Luc.13.e.25.27 Psal.6.b.9

23 Tunc autem profitebor eis, ‖Nunquam noui vos. ‖discedite à me qui facitis iniquitatem.

23 *Et tunc confitebor illis, Quia nunquã noui uos. discedite à me omnes qui operamini iniquitatem.*

15 Cauete, προσέχετε. Vulg. Attendite. quo modo nos etiam aliquoties: sed hoc loco sequuti sumus Erasmi versionem, quæ visa est melius conuenire. Ouium, προβάτων. Trãslatitiè vocat oues, mansuetos & fraudis nescios homines, quales isti se esse toto habitu simulant.

17 Putris, σαπρόν. Vulg. Mala. id est κακόν. Videtur autem putrem potius quàm malam arborem bonæ opponere, quoniam non agit de iis qui aperti hostes erant veræ religionis, sed de iis qui specie tenus videri poterant omnium religiosissimi.

18 Neque arbor, οὐδὲ δένδρον. Quoddam vetus exemplar habebat, οὐδὲ πάλιν δένδρον. id est, neque rursus, vel, neque contrà arbor.

19 Quæcunque arbor, πᾶν δένδρον. Vnum vetus exemplar interpositam habebat particulam οὖν, igitur.

20 Nempe igitur, ἄραγε. Vulg. & Eras. Igitur. Mihi verò videtur hæc particula idem valere quod ἄρα οὖν: & præter illationem etiam habere vim confirmandi.

21 Qui facit, ὁ ποιῶν. Sic rectè Vulgata. Erasmus, Qui fecerit. id est ὁ ποιήσας. Quod vult, τὸ θέλημα. Vulg. & Eras. ad verbum, Voluntatem, quod est ambiguum.

22 Nónne, οὐ. Particula οὐ, quum propriè sit negans indefinita, interdum tamen interrogantis vice fungitur: quod ex sola pronuntiatione intelligitur, idque quum affirmare volumus id de quo quæritur, vt hoc loco. Apud Hebræos autẽ huiusmodi interrogationes affirmationẽ augẽt. Per nomen tuũ, τῷ σῷ ὀνόματι. Plerunque additur ἐν Hebraico more in hoc dicẽdi genere: quod idcirco Vulgata expressit, quãuis in Græco sit prætermissũ. Rectè autem Erasmus addidit præpositionẽ Per, quæ signum est causæ. nam si vertas ad verbum, nomine tuo, intelliges ὑπὲρ σοῦ. id est vice tua. Significat autem nomen hoc loco celebrem illam Dei virtutem, quam testatur quisquis Deum appellat. Virtutes, δυνάμεις. Ad verbũ, potestates. quo nomine, ex Hebræorum idiotismo (qui גבורות hæc dicunt) à consequenti intelliguntur quæcunque facta illam Dei infinitam potestatem testantur, quæ ἐνεργήματα δυνάμεων vocat Paulus 1. Cor. 12. b. 10. nisi quòd ea videtur ad certam speciem restringere, quia à dono sanationum & aliis distinguit. Accipiuntur igitur δυνάμεις pro cælestis δυνάμεως (id est virtutis & potestatis) effectis, sicut etiam loquitur Iustinus Apologetico posteriore, vbi agit de Simone mago, sed addit μαγικάς. Edidimus, ἐποιήσαμεν; Vulg. Fecimus, Erasmus, Præstitimus. Atqui præstare virtutes, non magis Latinè dicitur quàm facere. & ipse interpretatur infrà cap. 13. g. 58, ἐποίησε, edidit.

23 Profitebor, ὁμολογήσω. id est palàm dicam. Vulgata & Erasmus, Confitebor. Et certè ὁμολογεῖν propriè significat confiteri: sed huic loco visa est mihi aptior illa significatio, quum alioquin cõfitendi vocabulum retinere soleamus. Vide infrà cap. 10. d. 32. Qui facitis iniquitatem, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. id est, omnibus sce-

leribus & flagitiis addicti homines, Hebraico idiotismo, פועלי און: quem libenter sanè retinuimus, quòd videatur quædam eius esse emphasis. nam ἐργάζεσθαι dicuntur qui aliqua ex re quæstum quotidie faciunt: quo modo etiam Latini vtuntur verbo Facere. dicunt enim Medicinam facere, Argentariam facere, & similia. Dicuntur ergo facere iniquitatem, & à Christo reiiciuntur hoc in loco, non qui vno & altero scelere sunt contaminati, sed qui hanc velut artem faciunt, vt sceleste agendo vitam tolerent, & Dei nomine abutantur ad quæstum, quò cupiditatibus suis satisfaciant. de quibus agit Paulus in 1. Tim. 6. b. 5. Videtúrque hic locus ex Psal. 6 desumptus. Quidam maleficos interpretantur, id est κακοποιούς: cuius vocabuli veritus sum ne nimis angusta videretur significatio. Duo verò ex vetustis exemplaribus habebant additum πάντες, omnes, quod etiam reperitur apud Veterem interpretem.

24 Πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ αὐτούς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν·

24 ‖Quisquis igitur audit ex me sermones istos, & eos præstat, assimilabo eum viro prudenti, qui ædificauit domum suam super petram:

24 *Omnis ergo qui audit uerba mea hæc, & facit ea, assimilabitur uiro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram:*

Luc.6.g.47

25 Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἔπεσε. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

25 Descendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerũt venti, & inciderunt domui illi: & non cecidit. fundata enim fuerat super petram.

25 *Et descendit pluuia, & uenerunt flumina, et flauerunt uenti, & irruerunt in domum illã: & non cecidit. fundata enim erat super petrã.*

26 Καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐτούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον·

26 Et quisquis audit ex me hos sermones, & eos non præstat, assimilabitur viro fatuo, qui ædificauit domum suam super arenam:

26 *Et omnis qui audit uerba mea hæc, & non facit ea, similis erit uiro stulto, qui ædificauit domũ suam super arenam:*

27 Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔπεσε, καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη.

27 Descendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & impacti sunt domui illi: & cecidit, & fuit casus eius magnus.

27 *Et descendit pluuia, & uenerunt flumina, et flauerunt uenti, & irruerunt in domum illã: & cecidit, & fuit ruina illius magna.*

28 Καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

28 ‖Et factum est, quum finisset Iesus sermones istos, percellebatur turba super doctrina ipsius.

28 *Et factum est quum cõsummasset Iesus uerba hæc, admirabantur turbæ super doctrina eius.*

Mar.1.b.22 Luc.4.c.32

29 Ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ Γραμματεῖς.

29 Docebat enim eos vt habens authoritatem, & non vt Scribæ.

29 *Erat enim docens eos sicut potestatem habens, & non sicut Scribæ eorum & Pharisæi.*

Κεφάλαιον η'

CAP. VIII.

CAP. VIII.

1 Καταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί.

1 Qvum autem descendisset è monte, sequuta est eum turba multa.

1 *Qvum autem descendisset de monte, sequutæ sunt eum turbæ multæ.*

24 Assimilabo, ὁμοιώσω. id est comparabo. Vulgata, Assimilabitur. id est ὁμοιωθήσεται: sicut etiam scriptum legimus in quodam vetere exemplari. Prudenti, φρονίμῳ. Vulgata, Sapienti, σοφῷ. Interdum tamen φρονεῖν vertemus Sapere, interdum Cogitare.

25 Pluuia, βροχὴ, à βρέχειν, quod est rigare. Erasmus, Imber, id est ὄμβρος. Inciderunt domui, προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Erasmus, Irruerunt in domum. id est ἐφώρμησαν εἰς τὴν οἰκίαν. Liuius, Fuga trepidum, ac pauc incidentem portis. Cecidit, ἔπεσε. Erasmus, Est prostrata. Et paulo pòst, Deiecta est. id est κατεβλήθη.

27 Impacti sunt domui illi, προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, Irruerunt, vt suprà: quũ hic diuersõ verbo vtatur Euangelista, quamuis eadem manente sententia. Casus, πτῶσις. Horatius, - celsæ grauiore casu Decidunt turres. Vulgata & Erasmus, Ruina.

28 Et factum est, καὶ ἐγένετο. Hebraicum dicendi genus, ויהי. ideo addere solet Erasmus particulam Vt: sed malui retinere Hebraismum, qui nimium sæpe fuisset mutandus. Finisset, συνετέλεσεν. Vulgata, Consummasset: quo etiam alicubi vti cogimur, vt Iohãnis cap. 19. e. 30. Idem autem hìc valet συντελεῖν quod simplex τελεῖν, cuius alioqui multiplex est significatio. Percellebatur, ἐξεπλήσσοντο, vel obstupescebat. Vulg. Admirabantur: id est ἐθαύμαζον. quod quidem minus aliquid significat quàm ἐκπλήττεσθαι. Ad verbum, Excutiebãtur. nam qui obstupescunt, illis veluti valido aliquo ictu mens excutitur.

29 Docebat, ἦν διδάσκων. Vulgata ad verbum, Erat docens. Periphrasis Hebræa, Græcis etiam familiaris: cuius tamen interdum ea vis est vt moram significet & perseuerantiam in aliqua re facienda: quamobrem etiã alicubi retinuimus. Authoritatem, ἐξουσίαν, siue potestatem, vt conuertit Vetus interpres. id est δύναμιν. nam hæc inter se parum differunt. Interdum autem ἐξουσία declarat ἀξίωσιν, id est dignitatem, vt Ioh. 1. v. 12. Sed licentiæ nomen, quamuis Græco vocabulo ἐξουσία opponatur, tamen vbique repudiaui, quià plerunque in vitio ponitur, & potestatem significat ab alio acceptam, quæ videlicet non conuenit αὐτοκράτορι, id est illi cui merum est imperium. Talem autem hìc sese præstitit Christus, in doctrina cælesti promulganda se planè Deum ostendens, à quo Lex ipsa esset perlata, quique pro suo iure, de vita & morte dissereret. Itaque pro eo quod Prophetæ dicunt, Hoc dicit Dominus, ipse dicere solet, Amen amen dico vobis.

Mar.1.d.40 luc.5.c.12

2 Καὶ ἰδού, λεπρὸς ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

2 ||Et ecce, leprosus veniens adorauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

2 *Et ecce, leprosus ueniens adorabat eum, dicens, Domine, si uis, potes me mundare.*

3 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἥψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα.

3 Extensáque manu tetigit eũ Iesus, dicens, Volo, purgator. Statim igitur purgata fuit eius lepra.

3 *Et extendẽs Iesus manum, tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confestim mundata est lepra eius.*

Leuit.14.a.4

4 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅρα μηδενὶ εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον ὃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

4 Tunc dicit ei Iesus, Vide ut nulli dicas: sed abi, ostende teipsum sacerdoti, & offer donũ illud quod ||imperauit Moses, ut hoc sit eis testimonio.

4 *Et ait illi Iesus, Vide nemini dixeris: sed uade, ostende te sacerdoti, & offer munus tuum quod præcepit Moyses, in testimonium illis.*

Luc.7.a.1

5 Εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ εἰς Καπερναούμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος, παρακαλῶν αὐτόν,

5 ||Ingressum autem Iesum in Capernaũ adiit Centurio, precans eum,

5 *Quum autem introisset Capharnaum, accessit ad eum Centurio, rogans eum,*

6 Καὶ λέγων, Κύριε, ὁ παῖς μου βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικός, δεινῶς βασανιζόμενος.

6 Et dicens, Domine, puer meus proiectus est domi paralyticus, vehementer vexatus.

6 *Et dicens, Domine, puer meus iacet in domo paralyticus, & male torquetur.*

7 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν.

7 Tunc dicit ei Iesus, Ego, quũ venero, sanabo eum.

7 *Et ait illi Iesus, Ego ueniam, & curabo eum.*

8 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος ἔφη, Κύριε, οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς· ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγον, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

8 Et respondens Centurio dixit, Domine non sum dignus vt sub tectum meum ingrediaris: sed solùm loquere, & sanabitur puer meus.

8 *Et respondens Centurio ait, Domine non sum dignus ut intres sub tectum meum: sed tantùm dic uerbo, & sanabitur puer meus.*

9 Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

9 Nam & ego sum homo sub potestate *constitutus*, & habeo sub me milites: & dico huic, proficiscere, & proficiscitur: & alteri, veni, & venit: & seruo meo, fac hoc, & facit.

9 *Nam et ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: et dico huic, uade, & uadit: & alij, ueni, & uenit: & seruo meo, fac hoc, & facit.*

IN CAPVT VIII.

2 Leprosus, λεπρός. Lepra non declarat morbũ quem Græci elephantiasin, nos *ladrerie* vocamus, sed pertinacissimæ scabiei genus. qua de re multa apud Græcos medicos traduntur. Sed præterea videtur Dominus hoc morbo populum suum peculiariter castigasse.

3 Purgator, καθαρίσθητι. Vulgata rectè ad verbum, Mundare, vel Munderis. sed vitanda fuit amphibolia, quæ quidem in Græco nulla est. Eras. Mundus esto: quod potius exprimit neutrum absolutum, quum καθαρίζεσθαι sit passiuum.

4 Donum illud, τὸ δῶρον. De certo munere loquitur. Itaque articulum ab aliis omissum expressimus.

5 Ingressum autem Iesum, εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ. Vulgata, Quum autem introisset: neque additur nomen Iesu: cuius etiam loco vetusta omnia habebant αὐτῷ. Erasmus, Porro quum ingressus fuisset Iesus. Nos verbum εἰσέρχεσθαι, quum idem valeat quod εἰσιέναι, modò introire, modò ingredi, sumus interpretati: quanquam hoc postremum potius respondet τῷ ἐμβαίνειν. Cæterùm vti voluimus quarto casu potius quàm sexto, vel periphrasi: propterea quòd tertius hic casus minimè ponitur absolutè, sed refertur ad verbum proximum προσῆλθον: cui additur relatiuum αὐτῷ, redundans, ex idiotismo Hebræo: quo tamen Ionicam dialecton vti, alibi admonuimus.

Precans, παρακαλῶν. Vulgata, Rogans. id est δεόμενος. Erasmus, Obsecrans. id est ἀντιαζόμενος. Alii, Supplicans. id est ἱκετεύων.

6 Puer, ὁ παῖς. Vel filius, vel seruus. Nam historia quæ apud Lucam narratur cap.7.a.2, etsi multis in rebus est isti simillima, tamen (vt nonnulli iudicant) ex multis circunstantiis diuersa est: vt hîc fortasse non de seruo, sed de filio agatur. Vtcunque sit, pueri etiam à Latinis serui dicuntur, sicut apud Hebræos נער & puerum & ministrum declarat. Proiectus est, βέβληται. in lecto videlicet, quasi cadauer, sicuti sunt paralytici. Sic Virgilius, Sternitur & toto proiectus corpore terræ. Vulg. Iacet. id est κεῖται. Eras. Decumbit. id est κατάκειται.

7 Sanabo, θεραπεύσω. Vulgata, Curabo. Erasmus, Medebor: qui tamen hanc versionem meritò reiecit suprà cap.4.d.23. Certè hic ponitur pro ἰᾶσθαι: quo vocabulo postea vtitur.

8 Dignus, ἱκανός. Erasmus, Idoneus. Vide suprà cap.3.c.11. Loquere, εἰπὲ λόγον. Eras. ad verbũ, Dic verbũ, sicut vulgò dicimus, *Dites un mot*: sed pro loqui videtur simpliciter etiã accipi infrà 12.v.32. Vulg. Dic verbo. nam in quibusdam codicibus scriptum inuenimus εἰπὲ λόγῳ, sed eodem sensu. Nam εἰπὲ (id est dic) accipitur Hebraico more, pro iube. λόγῳ verò significat loquutione & verbis. perinde acsi diceret, Tantùm loquere: nam tantùm opus est vt verbo iubeas. Alioquin λόγος non verbum sed sermonem & orationem declarat. vide infrà versu decimosexto.

9 Sub potestate *constitutus*, ὑπὸ ἐξουσίαν. Erasmus, Alterius potestati subditus. Ego Vulgatam interpretationem prætuli, non modò quia propius accedit ad Græca, sed etiam quia participium τεταγμένος (id est constitutus) suppleuit ex Luca. Sed tamen rectius fortasse legeris ἐπ' ἐξουσίαν, pro quo vulgò dicimus, *en authorite*, vel, *en estat*. cuius coniecturæ duplicem affero rationem. Neque enim simpliciter dixit Centurio, ἐγὼ γάρ, sed καὶ γὰρ ἐγώ. vt sit hoc argumentum integrum, Non opus est Domine vt tu ipse venias. neque enim dignus sum cuius tectũ subeas. Impera duntaxat, & sanabitur puer meus. Nam ego quoque, qui tamen, si tecum conferar, vix vmbram habeo alicuius imperii, quia tamen sum præditus aliqua potestate, & seruos habeo quibus mandem quod libuerit, possum mãdata mea per alios exequi. Deinde quod adiecit, Et habeo mihi subiectos milites, videtur illi demum conuenire qui sese dixerit aliqua præditum authoritate. Nolui tamen quicquam mutare, ex coniectura.

10 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐθαύμασε, καὶ εἶπε τοῖς ἀκολουθοῦσιν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

10 Hæc autem quum audisset Iesus, miratus est: & ait sequentibus, Amen dico vobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni.

10 *Audiens autem hæc Iesus miratus est: & sequentibus se dixit, Amen dico uobis, non inueni tantam fidem in Israel.*

11 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

11 Dico autem vobis multos ab Oriente & Occidente venturos, & discubituros cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum:

11 *Dico autem uobis quòd multi ab Oriente & Occidẽte uenient, et recũbẽt cũ Abrahã, Isaac & Iacob in regno cælorum:*

Infrà 22.b.13

12 Οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

12 ||Filios verò regni eiectum iri in tenebras exteriores. illic erit fletus & stridor dentium.

12 *Filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores. ibi erit fletus & stridor dentium.*

13 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ ἑκατοντάρχῳ, Ὕπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι. Καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.

13 Et dixit Iesus Centurioni, Abi, & vt credidisti fiat tibi. Sanatúsque est puer eius eo ipso momento.

13 *Et dixit Iesus Centurioni, Vade, & sicut credidisti fiat tibi. Et sanatus est puer ex illa hora.*

Mar.1.c.29 luc.4.f.38

14 Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου, εἶδε τὴν πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν.

14 ||Et quum venisset Iesus domum Petri, vidit socrum eius in lecto proiectam, & febricitantem.

14 *Et quum uenisset Iesus in domum Petri, uidit socrum eius iacentem & febricitantem.*

15 Καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετός· καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

15 Tetigitque manum eius, & reliquit eam febris: & surrexit, ac ministrauit eis.

15 *Et tetigit manum eius, & dimisit eam febris: & surrexit, & ministrabat eis.*

Mar.1.c.32 luc.4.g.40

16 Ὀψίας δὲ γενομένης προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζομένους πολλούς· καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λόγῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν.

16 ||Quum autem serum *diei* esset, obtulerũt ei dæmoniacos multos: & eiecit spiritus verbo, omnésque malè affectos sanauit.

16 *Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes, & eijciebat spiritus uerbo: & omnes malè habentes curauit.*

Esa.53.b.4 1.pet.2.d.24

17 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν.

17 ||Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, Ipse inualetudines nostras accepit, & morbos portauit.

17 *Vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, Ipse infirmitates nostras accepit, & ægrotationes nostras portauit.*

11 Discubituros, ἀνακλιθήσονται. Translatio sumpta est à cõuiuiis, quibus sæpe solet comparari vitæ æternæ felicitas. Nam ἀνακλίνεσθαι pro κατακλίνεσθαι hîc ponitur. Latini recumbendi quidẽ verbo vtuntur (quod Vetus interpres vsurpauit, simili etiam significatione) sed raro.

12 Filios regni, οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας. id est indigenas, quos vocant vulgò naturales subiectos. Intelligit autem Dei regnum, ad quod pertinebant in genere quicunque erant Abrahæ filii: quum longè alia sit ratio corã Deo censendi filios Abrahæ, nimirum ex fide. Castellio regios interpretatur, duplici errore. Primùm enim, quanuis soleant Hebræi filios generaliter vocare qui sunt alicui rei peculiariter destinati (vt infrà, 9.v.15, filii thalami dicuntur qui cum sponso versantur, & Iohan.16.v.12, filius perditionis, id est exitio deuotus) tamen peculiaris est hoc loco emphasis huius nominis, adeo vt nullo modo expungendum fuerit, quoniam nullus in hoc regno censetur nisi idem sit filius. Deinde non temerè scriptum est FILII REGNI, potius quàm FILII REGIS, quoniam multi sunt in regno quos tamen rex tandem vt infidos reiicit: omnes autem regis filii, sunt vnici illius naturalis filii cohæredes. Exteriores, τὸ ἐξώτερον. id est quæ extra sunt: vt intelligas extra regnum nullam esse lucem.

13 Eo ipso momento, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, Ex illa hora. Erasmus, In illa hora. Vide infrà, cap.9.c.22. Post hæc testatur Erasmus (cui adstipulantur veteres codices) se additum reperisse, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα. id est, Et reuersus Centurio domum suam eo ipso momento, inuenit puerum suum valentem.

16 Quum autem serum *diei* esset, ὀψίας δὲ γενομένης. Vulgata, Vespere autẽ facto. id est, ἑσπέρας δὲ γενομένης. Erasmus, Quum autem appetisset vespera. Liuius, Castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Obtulerunt, προσήνεγκαν. Erasmus, Adduxerunt. id est προσήγαγον. Verbo, λόγῳ. id est, loquendo dũtaxat & iubendo, vt ii solẽt quorũ est summa potestas. Cic.2.in Catil. Ego vehemẽs ille Consul, qui verbo ciues in exiliũ eiicio. Et paulo post, Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos eiicerẽ qui hæc loquũtur. Vide suprà, vers.8.

17 Inualetudines, ἀσθενείας. id est ἀρρωστίας. Hebr. חלי. quanuis certum sit Esaiam generaliter agere de iis

omnibus quæ Christus propter nostra peccata pertulit, & spiritualia ipsius in nos beneficia propriè respicere, quorum tamen specimen in sanandis ægrotis edidit. Vulgata & Erasmus solent infirmitates interpretari, sed impropriè.

Luc.9.g.57

Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλους περὶ αὐτὸν, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν.

Καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ.

Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

Ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν, καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

Mar.4.d.31 luc.8.d.22

Καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Καὶ ἰδοὺ, σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων· αὐτὸς δὲ ἐκάθευδε.

Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤγειραν αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα.

18 ‖Quum vidisset autem Iesus turbam multam circum sese, iussit *suos discipulos* abire in vlteriorem *ripam.*

19 Et quum accessisset quidam Scriba, dixit ei, Magister, sequar te quocunque abieris.

20 Tunc dicit ei Iesus, Vulpes lustra habent, & volucres cæli, nidos: filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.

21 Alius autem ex discipulis eius dixit ei, Domine, permitte mihi primùm abire, & sepelire patrem meum.

22 Iesus autem dixit ei, Sequere me, & sine vt mortui sepeliant mortuos suos.

23 ‖Et quum ipse esset ingressus nauigium, sequuti sunt eũ discipuli eius.

24 Et ecce, motus magnus factus est in mari, adeo vt nauis operiretur à fluctibus: ipse verò dormiebat.

25 Et accedentes discipuli excitauerunt eum, dicentes, Domine serua nos, perimus.

18 Videns autem Iesus turbas multas circumse, iussit discipulos ire trãs fretum.

19 Et accedens unus Scriba ait illi, Magister, sequar te quocunque ieris.

20 Et dicit ei Iesus, Vulpes foueas habent, & uolucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet.

21 Alius autem de discipulis eius ait illi, Domine, permitte me primùm ire, & sepelire patrem meum.

22 Iesus autem ait illi, Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.

23 Et ascendente eo in nauiculam, sequuti sunt eũ discipuli eius.

24 Et ecce, motus magnus factus est in mari, ita ut nauicula operiretur fluctibus: ipse uerò dormiebat.

25 Et accesserunt ad eum discipuli eius, & suscitauerũt eum, dicentes, Domine salua nos, perimus.

18 In vlteriorem *ripam*, εἰς τὸ πέραν. Vulg. Trans fretũ. id est πέραν τῆς θαλάσσης, vel τοῦ πορθμοῦ. Erat enim Capernaum sita ad lacum Tiberiadis. In Vulgata editione additur, Discipulos suos: quæ verba in nullis Græcis codicibus reperiuntur, quanuis videantur necessaria: nam alioqui videri posset hoc mandatum de traiiciendo lacu ad turbam pertinere.

19 Quidam Scriba, εἷς γραμματεύς. Vulgata & Erasmus ad verbum, Vnus Scriba. quo genere dicendi vtimur etiam in vernaculo nostro sermone.

20 Lustra, φωλεούς, Vulgata & Erasmus, Foueas. id est ὀρύγματα, vel διορυγάς. Ego lustra interpretor, seruata eiusdem etymologiæ ratione, si grammaticis credimus. Nidos, κατασκηνώσεις: propriè vmbracula. nã σκηνὴ à σκιὰ deriuatur, declarátque propriè tabernaculum ex frondibus & ramis contextum. Virgil. 1. Æneidos, -tum syluis scena coruscis Desuper, &c. quo modo etiam nidi ab auibus construuntur. Filius autem hominis, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Quòd nonnulli putant sic vocatum Christum quòd filius esset vnius tantùm hominis (id est Mariæ) cæteri verò, filii potius hominum, eo refellitur quòd sic Ezechielem sæpe vocat Spiritus Dei: vt alios taceam. Rursus quòd nonnulli volunt humanam naturam Christi sic indicari, etsi verum est, tamen mihi quoque videtur plerisque locis non vsqueadeo magnum pondus habere. Assentior igitur illis qui Hebraicam phrasin esse volunt, pro homine, sicut Homerus sæpe υἷες Ἀχαιῶν (filios Achiuorum) vocat Achiuos. Sic enim omnino accipitur capite 49 Ieremiæ, & aliis locis plurimis: quanuis Vetus interpres fere vertat plurali numero, Filii hominum. Sed hoc addo, propterea quòd familiare est Hebræis vt de se loquantur in tertia persona, ideo accipi loco pronominis primæ personæ, in Euangelica historia: in qua non memini quenquam, præter vnum Christũ, filium hominis vocatum, idque tum demum quum ipse de se loquitur.

21 Primùm abire, πρῶτον ἀπελθεῖν. Vetustum quoddam exemplar hoc vocabulum πρῶτον non habebat, & videtur expungi posse.

22 Suos, τοὺς ἑαυτῶν. Leuiculum est quod admonet Erasmus, vertendum fuisse, Suos ipsorum, quia ἑαυτῶν additur. Constat enim loco simplicium pronominum reciproca à Græcis vsurpari in huiusmodi locis: vt paulo antè ἀπ' ἐμαυτοῦ, pro ἀπ' ἐμοῦ. Sed hoc potius obseruandum erat, mortuos priore loco dici eos quorum omnes sensus peccatum conspiuit: sicut copiosius describit Paulus Ephes. 2. a. 1.

23 Quum ipse esset ingr, &c. ἐμβάντι αὐτῷ εἰς πλοῖον. Vulgata, Ascendente eo in nauiculam. id est τὸ πλοιάριον. Eras. Quum esset ingressus nauim. id est τὴν ναῦν. Est autem πλοῖον quodcũque nauis genus, παρὰ τὸ πλεῖν, quod nauigare significat in genere, πλοιάριον verò Lentulus dicit nauigiolum, lib. 12 Epistol. Gallis, *une flette.*

25 Excitauerunt, ἤγειραν. Hoc verbum quum est transitiuum, conuerto Suscitare, vt suprà cap. 3. b. 9. quũ videlicet agitur de ipsa creatione: quæ quidem Deo tribuitur hoc nomine in sacris literis, vt intelligamus non magis esse Deo difficile facere vt sint ea quæ non sunt, quàm nobis dormientem hominem excitare. Quo posteriore vocabulo vtor vbi de somno disseritur, vt hoc loco: quoties autem absolutè vel passiuè accipitur, interpretari soleo Surgere, vel expergefieri, vel excitari: vt suprà, cap. 1. d. 14, & 2. c. 13.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι; Τότε ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ· καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν, λέγοντες, Ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι, ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι, χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης.

Καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν, λέγοντες, Τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;

Ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη.

Οἱ δὲ δαίμονες παρεκάλουν αὐτὸν, λέγοντες, Εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑπάγετε. Οἱ δὲ ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. Καὶ ἰδοὺ, ὥρμησε πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν.

Οἱ δὲ βόσκοντες ἔφυγον, καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων.

26 Et dicit eis, Quid timidi estis, ô exigua fide præditi? Tunc experrectus obiurgauit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.

27 Homines verò mirati sunt, dicentes, Qualis est iste, vt venti quoque & mare auscultent ei?

28 ‖Et quum ipse venisset ad vlteriorem ripam, in regionem Gergesenorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, è monumentis exeuntes, sæui valde: adeo vt non valeret (posset) quisquam præterire per viam illam.

29 Et ecce clamarunt, dicentes, Quid nobis tecum, Iesu fili Dei? venisti huc vexatũ (ut torqueres) nos ante tempus?

30 Erat autẽ longè ab eis grex porcorum multorum pascẽs.

31 Dæmones verò precabantur eum, dicẽtes, Si eiicis nos, permitte nobis abire in gregẽ porcorum illorum.

32 Et ait eis, Abite. Illi verò egressi abierunt in illum gregẽ porcorum: & ecce, ruit totus ille grex porcorum è præcipitio in mare, & mortui sunt in aquis.

33 Pastores autem fugerunt: & quum abiissent in vrbem, renuntiarũt omnia, & quæ dæmoniacis facta fuerant.

26 Et dicit ei, Iesus, Quid timidi estis modicæ fidei? Tunc surgens, imperauit uentis & mari: & facta est tranquillitas magna.

27 Porro homines mirati sunt, dicentes, Qualis est hic, quia uenti & mare obediunt ei?

28 Et quum uenisset Iesus trans fretum, in regionem Gerasenorũ, occurrerunt ei duo habentes dæmonia, de monumentis exeuntes, sæui nimis, ita ut nemo posset transire per uiam illam.

Mar.5.a.2 luc.8.d.26.

29 Et ecce clamauerunt, dicentes, Quid nobis & tibi Iesu fili Dei? uenisti huc ante tẽpus torquere nos?

30 Erat autem non longè ab illis grex multorũ porcorum pascens.

31 Dæmones autem rogabant eum, dicentes, Si eiicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum.

32 Et ait illis, Ite. At illi exeuntes abierũt in porcos: & ecce, magno impetu abiit totus grex per præceps in mare, & mortui sunt in aquis.

33 Pastores autem fugerunt: & uenientes in ciuitatem, nuntiauerunt hæc omnia, & de iis qui dæmonia habuerant.

26 Obiurgauit, ἐπετίμησε. Vulgata, Imperauit. id est ἐνετείλατο. Eras. Increpauit: quod potius respondet τῷ ἐπιπλήττειν. Interdum autem accipitur pro Additis minis præcipere, vt infrà, cap. 12. b. 16. sicut apud Latinos accipitur Interminari. Est autem hæc phrasis Hebraica, vt apparet ex Psal. 106. b. 9, & Naum 1. a. 4. Et videtur vti hoc verbo Spiritus sanctus vbi de inhibenda maris tempestate agitur, quòd vis vi obiici & opponi videatur. qua etiam ratione de Satana dicitur, Increpet te Dominus, Zach. 3. a. 2.

27 Qualis, ποταπός. Annotat Erasmus hanc particulam ita interrogare vt habeat admirationis emphasin: quod non est perpetuum. distingui tamen debet à ποδαπός, cuias. Vt ei, ὅτι αὐτῷ. Vulg. & Eras. ad verbum, Quia ei. quod dicendi genus Latinis est ignotum. Galli verò sic loquuntur, quum dicunt, *Quel homme est ceci, que les uens & la mer luy obeissent?* Sed particulam Quia nusquam memini legere hoc modo vsurpatam. Auscultant, ὑπακούουσιν. Erasmus & Vulgata, Obediunt. id est πείθονται. Certè illa translatio in Latino sermone non est durior quàm in Græco.

28 Sæui, χαλεποί. id est ὠμοί. Nam (vt rectè annotat Eras.) hoc vocabulum multa declarat.

29 Clamarunt, ἔκραξαν. Eras. Vociferabantur. id est ἐβόων. Quid nobis tecum τί ἡμῖν καὶ σοί; Eras. Quid rei nobis tecũ? & rectè quidem. nam subauditur πρᾶγμα: quũ sic loquatur Demosthenes περὶ στεφάνου, Διονύσιος μηδὲν εἶναι σοὶ καὶ Φιλίππῳ πρᾶγμα. Sed præcisè etiam interdum sic loquuntur Latini. vt Cicero, Quid huic cum Fabio? Idem, Cum Vatinii legionibus quid erat Antonio? Vulg. ad verbum, Quid nobis & tibi?

30 Longè μακράν. Vulg. Non longè: repugnante quidem fide omnium Græcorum exemplarium, quæ nobis videre contigit: sed tamen rectius (ni fallor) quàm si negantem particulam Nõ addas: quum testentur alii Euangelistæ gregem porcorum ibi in montibus fuisse, non procul (vt existimo) dissitis. Porcos autẽ ibi fuisse mirum non est, quum testetur Iosephus lib. 17. cap. 13, Gadara vrbem fuisse Græcanici instituti, ac proinde Syriæ attributam.

31 Eiicis, ἐκβάλλεις. Vulg. addit Hinc. id est ἐντεῦθεν. Permitte nobis abire, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν. Vulgata, Mitte nos. id est πέμψον ἡμᾶς. Porcorum illorum, τῶν χοίρων. Puto articulum hic poni δεικτικῶς, & gregem illum quasi in conspectu fuisse: quod exprimendum putaui.

32 Ruit, ὥρμησε. Vulg. Impetu abiit: non necessaria periphrasi. Eras. Ferebatur. id est ἐφέρετο. E præcipitio, κατὰ τοῦ κρημνοῦ. Vulg. & Eras. Per præceps: nec id quidem Latinè, (vt opinor) nec satis appositè. Ponitur enim κατὰ pro ἀπὸ, vt in illo Homeri Odyss. ξ, κατὰ πέτρης βαλέειν, de saxo deiicere. Mortui sunt, ἀπέθανον. Erasmus, Perierunt. id est ἀπώλοντο.

33 Pastores, οἱ βόσκοντες. Eras. Qui pascebant. Vide infrà, cap. 19. a. 4. Quum abiissent, ἀπελθόντες. Vulg.

d. i.

venientes.id est ἐρχόμενοι.Erasmus,Digressi.id est μεταβάντες. Omnia,πάντα.Vulgata,Omnia hæc. id est πάντα ταῦτα.quòd etiam videtur cum iis quæ sequuntur melius conuenire. Quæ dæmoniacis facta fuerant,τὰ τῶν δαιμονιζομένων.vel (vt Erasmus)quæ dæmoniacis accidissent.Sic enim rectè Hellenismus(alioquin obscurus) illustratur. Vulgata,De iis qui dæmonia habuerant.id est περὶ τῶν δαιμονιζομένων. Simili dicendi genere etiam vtitur infrà,cap.21.b.21.

34 Καὶ ἰδού, πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῷ Ἰησοῦ· καὶ ἰδόντες αὐτὸν παρεκάλεσαν ὅπως μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

34 Et ecce, tota vrbs exiuit in occursum Iesu:& quum vidissent eum, rogarunt vt digrederetur à finibus ipsorum.

34 *Et ecce tota ciuitas exijt obuiam Iesu: & viso eo,rogabat eum ut transiret à finibus eorum.*

Κεφάλαιον θ.

CAP. IX.

1 ΚΑΙ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, διεπέρασε, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

2 Καὶ ἰδού, προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον· καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπε τῷ παραλυτικῷ, Θάρσει τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

3 Καὶ ἰδού, τινὲς τῶν Γραμματέων εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτος βλασφημεῖ.

4 Καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν, Ἱνατί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

5 Τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, ἔγειραι καὶ περιπάτει;

6 Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας· (τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ,) Ἐγερθεὶς ἆρόν σου τὴν κλίνην, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

7 Καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

8 Ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐθαύμασαν, καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεόν, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις.

1 ET ingressus nauigium,traiecit, & venit in suam vrbem.

2 ‖Et ecce, obtulerunt ei paralyticum in lecto proiectum: quúmque vidisset Iesus fidem eorum,dixit paralytico, Confide fili, remissa sunt tibi peccata tua.

3 Et ecce, quidam è Scribis dicebant apud se,Iste blasphemat.

4 Et quum vidisset Iesus cogitationes eorū, dixit, Quid cogitatis mala in cordibus vestris?

5 ‖Vtrū enim est facilius,dicere, remissa sunt tibi peccata: an dicere, surge & ambula?

6 Vt autem sciatis authoritatem habere Filium hominis in terra remittendi peccata, (tunc dicit paralytico) Surge, tolle tuum lectum, & abi domum tuam.

7 Tunc *ille* surrexit,abiítque domum suam.

8 Turba verò quum *hoc* vidisset, mirata est, & glorificauit Deum,qui dedisset talem potestatem hominibus.

1 *ET ascendens Iesus in nauiculam,transfretauit, & venit in ciuitatem suam.*

2 *Et ecce, offerebant ei paralyticum iacentē in lecto: & uidens Iesus fidem illorum, dixit paralytico,Confide fili,remittuntur tibi peccata tua.*

3 *Et ecce,quidā de Scribis dixerunt intra se, Hic blasphemat.*

4 *Et quum uidisset Iesus cogitationes eorum,dixit, Vt quid cogitatis mala in cordibus uestris?*

5 *Quid est facilius, dicere, dimittuntur tibi peccata tua: an dicere,surge & ambula?*

6 *Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata: (tunc ait paralytico,) Surge, tolle tuū lectū,& uade in domum tuam.*

7 *Et surrexit, & abijt in domum suam.*

8 *Videntes autem turbæ timuerunt, & glorificauerunt Deum,qui dedit potestatem talem hominibus.*

Mar.2.a.3 luc.5.d.18

34 Digrederetur,μεταβῇ.Vulgata, Transiret.id est διαβαίνῃ.Eras.Decederet.id est ἀποχωρήσῃ.& infrà,cap.12.a.9,progressus. id est προβάς.

IN CAPVT IX.

1 Ingressus,ἐμβάς.Vulgata, Ascendens.id est ἐπιβαίνων:& addit Iesus,Ἰησοῦς.

2 Obtulerunt,προσέφερον.Eras.Adduxerunt,quæ interpretatio neque Græco vocabulo respondet, neque huic loco conuenit.Neque enim ducebatur sed ferebatur paralyticus,& quidem in lecto decumbens,vt narratur Mar.2.a.1. Quúmque vidisset,καὶ ἰδών.id est,quum ex manifesto signo cognouisset. Sic in hoc eodem cap.versu 4,ἰδὼν τὰς ἐνθυμήσεις.& Exodi 20.c.18,Omnis populus videbat voces. Confide,θάρσει. Eras.Bono animo esto.Cic.in hac significatione dicere solet Confidere animo.θαρρεῖν autem idem etiam valere quod apud Latinos Confidere,vel illud Herodiani confirmat lib.4,ἐθάρρει δὲ αὐτῷ θεραπεύοντι αὐτὸν πάλαι.id est,Confidebat autem ei,vtpote iam pridem sui studioso. Remissa sunt,ἀφέωνται. Vulg.& Eras.Remittuntur, ἀφίενται. Sed est in tempore perfecto emphasis minimè negligenda.

3 Blasphemat,βλασφημεῖ.id est impiè loquitur. Nam hac significatione vsurpatur à sacris scriptoribus, quum apud Græcos disertiores idem valeat quod συκοφαντεῖν.id est calumniari,vel maledicere, siue alterius famam maledictis lædere.

4 Quum vidisset,ἰδών.Chrysostomus legit,εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, quum sciret Iesus. Quid, ἱνατί. Hebr.למה,pro Quamobrem,vel quorsum. 5 Vtrum enim est,τί γάρ ἐστι,pro,πότερον γάρ ἐστι. Vulg.ad verbum,Quid est? quod in Latino præsertim sermone nouum est.deinde etiam omisit coniunctionem. 7 Tunc *ille* surrexit,καὶ ἐγερθείς.Pro καὶ vertimus tunc,quia(vt sæpe nobis dicendum erit)Vau Hebræorum ita etiam accipitur:& visa est mihi hæc significatio huic loco melius conuenire.Eras.autem rectè fecit quòd relatiuum addiderit, vt tolleret amphiboliam. 8 Mirata est,ἐθαύμασαν. Vulg.Timuerunt.id est ἐθαμβήθησαν, vt existimat Erasmus. Sed etiamsi ita scriptum esset Græcè,potius dicendum fuerat,Expauerūt. Exemplar quoddam habebat ἐφοβήθησαν: quod potius videtur legisse Vetus interpres.

9 Καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματθαῖον λεγόμενον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

10 Καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδού, πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

11 Καὶ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι εἶπον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Διατί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν;

12 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

13 Πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν. οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

14 Τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου, λέγοντες, Διατί ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλά, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσι;

15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν.

9 ‖Et quum prætergrederetur Iesus illinc, vidit quendam sedentē ad telonium, qui Matthæus dicebatur,& dixit ei, Sequere me. Atque *is* surgens sequutus est eum.

10 Et factum est quū Iesus accumberet domi *illius*, ecce, multi publicani & peccatores qui venerāt,simul accubuerūt cum Iesu & discipulis eius.

11 Quúmque *id* vidissent Pharisæi, dixerunt discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus edit magister vester?

12 Iesus autem quum *hoc* audisset,dixit eis,Qui valent, non egent medico, sed malè affecti.

13 Profecti verò discite quid sit, ‖Misericordiā volo, & nō sacrificium.non enim veni vt vocarē iustos, ‖sed peccatores ad resipiscentiam.

14 Tunc adeunt eum discipuli Iohannis,dicentes, ‖Quare nos & Pharisæi multū ieiunamus, discipuli verò tui non ieiunant?

15 Et dixit eis Iesus, Num possunt filii thalami lugere quandiu cum eis est sponsus? Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus,& tunc ieiunabunt.

9 *Et quū transiret inde Iesus,uidit hominem sedentem in telonio,Matthæum nomine,& ait illi,Sequere me.Et surgēs sequutus est eum.*

10 *Et factum est, discumbēte eo in domo,ecce,multi publicani & peccatores uenientes discumbebant cum Iesu & discipulis eius.*

11 *Et uidentes Pharisæi dicebant discipulis eius, Quare cū publicanis & peccatoribus manducat magister uester?*

12 *At Iesus audiens ait, Non est opus ualentibus medicus ,sed malè habentibus.*

13 *Euntes autem discite quid est, Misericordiam uolo,& non sacrificium. non enim ueni uocare iustos,sed peccatores.*

14 *Tunc accesserunt ad eum discipuli Iohānis,dicentes, Quare nos & Pharisæi ieiunamus frequenter, discipuli autem tui non ieiunant?*

15 *Et ait illis Iesus, Nūquid possunt filij sponsi lugere quandiu cum illis est sponsus? Venient autem dies quum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt.*

Mar.2.b.14 luc.5.f.27

Osee 6.c.6 infrà 12.a.7

1.Tim.1.c.15

Mar.2.c.18 luc.5.f.33

9 Quum prætergrederetur,παράγων.Hic ἄγειν ponitur pro βαδίζειν:vt in illo Terentii,Quò te agis?Erasmus, Præteriens,παριών.Sed videtur hic poni παράγειν pro μεταβαίνειν, siue προβαίνειν(sicut paulo pòst versu 27.)id est digredi,vel progredi:quod ostendit particula ἐκεῖθεν .ita tamen vt in ipso itinere id esse factum intelligamus. Alioquin idem valet quod παροδεύειν & παριέναι, vt infrà,cap.20.d.30. Sedentem,καθήμενον.Sic Vetus interpres. Eras.autem maluit vertere desidentem, id est otiosum sedentem.quod nō probo.Nam & iudices καθημένους eadem ratione dicas desidere,non sedere.Deinde vix vnquam est otiosum hoc hominum genus. Ad teloniū, ἐπὶ τὸ τελώνιον.id est ad publicanorum mensam,quò videlicet tributa referebantur. Memini porrò me apud Chrysostomum legere Telonium pro scrinio. Qui Matthæus dicebatur, Ματθαῖον λεγόμενον. Vulgata, Matthæum nomine,id est Ματθαῖον τοὔνομα.

10 Domi,ἐν τῇ οἰκίᾳ,Matthæi videlicet,sicut liquet ex Luca.Quamobrem etiam Erasmus addidit relatiuum Illius. Ecce,καὶ ἰδού.Particula καὶ omnino abundat hoc loco,vt meritò sit prætermissa à Vulgato interprete. Sic etiam infrà,cap.28.b.9.apud Lucam autem sæpissime:cuius pleonasmi simile prorsus exemplum habemus Gen.22.a.1. Et peccatores,καὶ ἁμαρτωλοί.Publicani,siue potius publicanorum socii,qui fere prouinciales erāt, propterea quòd Iudæa in prouinciam redacta,operā suam ad exactionem tributorum, Romanis locabāt, (quibuscum etiam plerunque versabantur)à cæteris Iudæis inter profanos censebantur,ideóque חטאים(id est peccatores & scelerati)vocabantur. Sed nunc miro quodam Dei iudicio factum est vt publicanis illis in Dei regnū ingressis,ipsi Iudæi inter Turcas sint facti publicani.

11 Edit,ἐσθίει.i.vt vertit Eras.Sumit cibum. Vetustum quoddam exemplar additum habet, καὶ πίνει, & bibit.

13 Profecti verò,πορευθέντες δέ.Erasmus,Quin potius ite.id est,μᾶλλον δὲ πορευθέντες , sicut scribit Euangelista noster infrà,cap.10.a.6. Misericordiam,ἔλεον.Hoc ipsum est quod ἐλεημοσύνην suprà vocauit, cap.6.a.1,vbi diximus quàm latè pateat hoc vocabulum. Sacrificium,θυσίαν.Causa(vt opinor) non fuit cur hac interpretatione offenderetur Valla.nam etsi thus Latinum vocabulum à θύω deriuatur,minimè tamen inde efficitur θύειν & θυσίαν de suffitibus tantùm dici,quum τὸ θύειν mactare & occidere significet. Deinde nihil prohibet quominus θυσία interdum ipsum sacrificium,interdum verò victimam declaret. Ad resipiscētiam,εἰς μετάνοιαν. Vetus interpres hæc non interpretatur,& certè deerant in vetustis duobus exemplaribus.

15 Filii thalami,οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος. Vulgata,Filii sponsi.Erasmus filios thalami interpretatur,vt ego in Marco & Luca. Nam(vt ipse rectè notat)νυμφῶνος appellatione non significatur sponsus,sed thalamus. Vocantur autem filii thalami quos sponsus in suum vsque thalamum admittit,vt maximè familiares : sicut dicunt Hebræi filios plagarum,filios mortis,& alia id genus quæ passim occurrunt:sicut annotauimus suprà,cap.8.a.12. Tolletur, ἀπαρθῇ.Legitur in vetere codice ἀρθῇ,eodem sensu. Vulgata, Auferetur,id est ἀφαιρεθῇ.

Οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.

16 Nullus autē immittit panniculum impexum in vestimentum vetus: illud enim ipsius supplementum tollit aliquid ex illo vestimento, & fit peior fissura.

16 *Nemo autem immittit commissuram panni rudis in uestimentum uetus: tollit enim plenitudinem eius à uestimento, & peior scissura fit.*

Οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μή γε, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοί, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινούς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.

17 Neque iniiciunt vinum nouū in vtres veteres, alioqui rūpuntur vtres, & vinū effunditur, & vtres pereūt: sed iniiciūt vinum nouum in vtres recentes, & vtraque conseruantur.

17 *Neque mittunt uinum nouum in utres ueteres, alioqui rumpuntur utres, & uinum effunditur, & utres pereunt: sed uinum nouum in utres nouos mittunt, & ambo conseruantur.*

mar.5.b.22 luc.8.f.41.

Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδού, ἄρχων ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν· ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐτήν, καὶ ζήσεται.

18 ¶Hæc eo loquente ipsis, ecce, quidam princeps synagogæ quū venisset, adorauit eum, dicens, Filia mea modò defuncta est: sed veni & impone manum tuam super eam, ac viuet.

18 *Hæc illo loquente ad eos, ecce, princeps unus accessit, & adorabat eū, dicens, Domine, filia mea modò defuncta est: sed ueni, impone manum tuam super eam, & uiuet.*

Καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

19 Tunc surgens Iesus sequutus est eūm, & discipuli eius.

19 *Et surgēs Iesus sequebatur eū, & discipuli eius.*

(Καὶ ἰδού, γυνὴ αἱμορροοῦσα δώδεκα ἔτη, προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

20 (Et ecce, mulier sanguinis profluuio laborans à duodecim annis, accedens à tergo, tetigit fimbriam vestimēti illius.

20 *Et ecce, mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retro, & tetigit fimbriā uestimenti eius.*

16 Immittit, ἐπιβάλλει. Sic rectè Vulgata & Erasmus. Budæus tamen maluit interpretari assuit, vel addit: cui non possum assentiri. Neque enim ἐπὶ hoc loco nota est adiectionis ad iustam mensuram, sed supplemētum potius declarat eius cui deerat aliquid. Deniq; τὸ ἐπιβάλλειν hoc loco idem valet quod ἐμβάλλειν. quamobrem malui apud Marcum interpretari ἐπιῤῥάπτει, insuit, quàm assuit. Panniculum, ἐπίβλημα ῥάκους. Vulgata, Commissuram panni. Erasmus, Assumentum panni. Budæus, Additamentum panniculi. Existimat enim significare προσθήκην, id est additamentum & auctarium. quod mihi quidem non placet: nisi auctarium voces quod rei alicui sarciendæ adhibetur. sic enim Euangelista ipse postea exposuit quum πλήρωμα vocauit. Neque verò assumentum melius conuenit, quod etiam Latinum vocabulum esse non arbitror. Commissura autem non ineptè videretur dictionem Græcam exprimere, nisi potius commissionem ipsam & futuram declararet, quàm illud quod insuitur, quódque hoc loco dicitur ἐπίβλημα: nos (vt notat etiam Erasmus) vulgò peciam vocamus. Ergo nullam ex his interpretationibus recipio. Sed videndum est cur duo vocabula Græca vno Latino expresserim. ἐπίβλημα dixi vocari hoc loco illud ipsum quod insuitur: ῥάκος autem, quum vestem detritam & lacerā declaret, hìc tamen est potius materiæ vocabulum, & pannum significat. quod satis intelligi potest ex epitheto illi adiuncto: vt idem omnino valeat ἐπίβλημα ῥάκους atque ῥάκος ἐπιβαλλόμενον. id est pannus qui insuitur. Nos vulgò diceremus *une piece de drap*. quod etiam vnico vocabulo ῥάκους significari potuit. Sed delectantur hac constructione Græci: vt si Latinè dicas vrbem Romæ pro Roma, aut vitam rustici viuere, pro rusticè viuere. Quum autem panniculus Latinis idipsum quod insuitur & eius præterea materiam declaret, vtrunque illud Græcum putaui hoc vno Latino non ineptè exprimi posse. Impexum, ἀγνάφου. Vulgata & Erasmus, Rude. Budæus Impolitum interpretatur, eodem sensu. In vestimentum, ἐπὶ ἱματίῳ. Suprà cap.5.40 ἱμάτιον sumus interpretati pallium: hìc autē & aliis plurimis locis pro omni vestimenti genere accipi videtur. Illud enim ipsius supplementum tollit, αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου. Vulgata, Tollit enim plenitudinem eius à vestimento. Eras. Aufert enim supplementum illius à vestimento. Budæus, Aufert enim illud supplementum eius à veste. Hi omnes videntur existimasse τὸ πλήρωμα positum quarto casu, & coniungi cum verbo αἴρει. Certè ita sensisse Veterem interpretem apparet ex eo quod vertit plenitudinem: & Erasmum quoque, ex ipsius annotationibus. Offensus enim (inquit) dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & deformior fit ruptura. Atqui τὸ πλήρωμα (quo vocabulo idē illud significatur quod paulo antè vocauit ἐπίβλημα, illud videlicet quod ad implendā & sarciendam fissuram immittitur) ponitur potius recto casu, dicitúrque detrahere aliquid de veste detrita, quū ipsum sit nouum. quo modo postea Vinum nouum dicitur veteres vtres frangere. Supplementum autem eius vocat à quo videlicet immissum est. Hoc enim melius videtur conuenire quàm si ad pallium referas, quum statim repetatur nomen ἱματίου. Præterea articulum expressi, & addidi casum verbo, vt ambiguitatē illam constructionis vitarem, à qua illos dixi fuisse deceptos. Fissura, σχίσμα. Erasmus, Ruptura. id est ῥῆγμα. Vulgata, Scissura. id est τμῆσις.

17 Iniiciunt, βάλλουσιν. Erasmus & Vulgata, Mittunt. Recentes, καινούς. Vulgata & Erasmus, Nouos. Ego diuersum vocabulum quæsiui, propterea quòd (vt annotauit Erasmus) Euangelista vtitur duplici vocabulo, νέος & καινός: quorum illud, eorum est qui ætatem sentiunt, hoc opponitur vetustati: vt νέος potius iuuenem significet quàm nouum, quod tamen discrimen non semper obseruatur.

18 Quidam princeps, ἄρχων. Sic vulgò legunt, vt subaudiatur particula τις. quam tamen particulam reperimus expressam in tribus vetustis exemplaribus. Vulgata, Princeps vnus: vt legisse videatur εἷς. quod etiam scriptum erat in quatuor exemplaribus. de quo dicendi genere diximus suprà, 8.c.19, ne quis putet vnum à pluribus distingui. Addidi autem *synagogæ* nomen ex Marco 5.v.22. Modò, ἄρτι: vel, nuper. quanquam illud maiorem emphasin habet. Cicero sexto in Verrem, Quid dico nuper? imò verò modò ac planè paulo antè vidimus.

20 Sanguinis profluuio laborans, αἱμορροοῦσα. Quod vno verbo Græci dicunt, pluribus necessariò explicuimus. Vulgata, Quæ sanguinis fluxum patiebatur. id est αἱμορραγίαν πάσχουσα. Erasmus maluit interpretari, Quæ

sanguinis profluuio laborauerat: impropriè, ni fallor. nondum enim laborare desierat. A duodecim annis, δώδεκα ἔτη. Sicut Luc.8.f.43, ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα. Ad verbum, Duodecim annos. Sed poscit Latinæ linguæ ratio præpositionem, si cum αἱμορροοῦσα iungas, sequutus Vulgatam lectionem. Nam secundus codex distinctionem habebat post αἱμορροοῦσα: & deinde additum habebat, δώδεκα ἔτη ἔχουσα ἐν τῇ ἀσθενείᾳ. id est ad verbum, Duodecim annos habens in ea infirmitate. sicut dixit Virgilius, - vna cum gente tot annos Bella gero.

Ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ, Ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι.

21 Dicebat enim apud se, Si solùm tetigero vestimentum eius, seruabor.

21 *Dicebat enim intra se, Si tetigero tantùm uestimentum eius, salua ero.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτήν, εἶπε, Θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης)

22 Iesus verò conuersus & intuitus eam, dixit, Confide filia: fides tua te seruauit. Et seruata est mulier ab eo momento.)

22 *At Iesus conuersus & uidens, dixit, Confide filia, fides tua te saluam fecit. Et salua facta est mulier ex illa hora.)*

Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον,

23 Et quum venisset Iesus domum principis synagogæ, vidissétque tibicines & turbam tumultuantem,

23 *Et quum uenisset Iesus in domum principis, & uidisset tibicines & turbam tumultuantem,*

Λέγει αὐτοῖς, Ἀναχωρεῖτε· οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει. Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.

24 Dicit eis, Recedite: nō enim mortua est adolescentula, sed dormit. Et deridebant eum.

24 *Dicebat, Recedite: non est enim mortua puella, sed dormit. Et deridebāt eum.*

Ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον.

25 Quum autem fuisset eiecta turba, ingressus prehendit manum eius: & surrexit adolescentula.

25 *Et quum eiecta esset turba, intrauit, & tenuit manum eius, & dixit, Puella, surge. Et surrexit puella.*

Καὶ ἐξῆλθεν ἡ φήμη αὕτη εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην.

26 Et exiit hæc fama in totam illam regionem.

26 *Et exijt fama hæc in uniuersam terram.*

Καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτῷ δύο τυφλοί, κράζοντες, καὶ λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς υἱὲ Δαβίδ.

27 Quúmque prætergrederetur illinc Iesus, sequuti sunt eū duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri fili Dauid.

27 *Et transeunte inde Iesu, sequuti sunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri fili Dauid.*

Ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ τυφλοί, καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πιστεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ κύριε.

28 Quum autem venisset domum, adierunt eum cæci illi, & dicit eis Iesus, Creditis me hoc posse facere? Dicunt ei, Etiam Domine.

28 *Quum autem uenisset domum, accesserunt ad eum cæci, & dicit eis Iesus, Creditis quia hoc possum facere uobis? Dicunt ei, Vtique Domine.*

Τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, λέγων, Κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν.

29 Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundum fidem vestram fiat vobis.

29 *Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundū fidem uestram fiat uobis.*

Καὶ ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί· καὶ ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω.

30 Et aperti sunt oculi eorū: & grauiter interminatus est eis Iesus, dicens, Videte nemo sciat.

30 *Et aperti sunt oculi eorum: & comminatus est illis Iesus, dicens, Videte ne quis sciat.*

22 Momento, ὥρας. Vetus interpres ad verbum, Hora. Erasmus, Tempore. id est χρόνου. Mihi verò videtur momentum melius huic loco conuenire, quum hìc significetur ille temporis articulus quo hæc dicta sunt. Respondet autem Chaldaico vocabulo שעתא, quod vsurpatur apud Danielem 4.f.30. & significat ipsum temporis momentum quo aliquid extat, à verbo שעה. id est respexit.

25 Prehendit, ἐκράτησε. Vulgata & Erasmus, Tenuit. id est εἶχεν. Infrà tamen cap.12.a.11, Erasmus vertit, Apprehendit. Rursus cap.13.a.3, κρατοῦσι interpretatur Ceperat. Vocabulum autem ipsum propriè significat vi adhibita aliquid capere aut retinere: veluti quum trahimus reluctantem iniecta manu: sicut etiam Erasmus interpretatus est infrà, cap.18.c.28. Hìc autem & aliis locis multis idem valet quod ἅπτεσθαι, id est prehendere, vel tangere. Marci autem 7.a.3, & 4, pro retinere, & studiosè quidpiam obseruare accipitur. Post hæc verba Prehendit manum eius. Vulgata addit, Et dixit, Puella surge. καὶ εἶπε, κοράσιον ἔγειρε. quæ tamen in nullis codicibus Græcis legimus. Sunt autem petita ex Lucæ 8.g.54.

26 Hæc, αὕτη. id est, huius rei fama, vt Act.3.v.6. In secundo exemplari scriptum erat αὐτοῦ, eius. id est de eo. Vide suprà cap.4.d.24. Regionem, γῆν. id est χώραν. Vulgata & Erasmus ad verbum, Terram: quod poeticum est.

27 Quúmque prætergrederetur illinc Iesus, καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ. Vulgata, Et transeūte inde Iesu. id est διερχομένῳ. Erasmus, Et quum discederet illinc Iesus. id est ἀπερχομένῳ. Vide suprà, cap.9.a.9.

28 Domum, εἰς τὴν οἰκίαν. Dicitur Iesus domum venisse, eam nimirum in qua consueuerat habitare quū in ea vrbe sibi domicilium delegisset. Nam quum ita loquimur, ea demum significatur domus quam is incolit qui venisse dicitur: nisi quidpiam addideris ex quo distinctio intelligatur. Cæci illi, οἱ τυφλοί. Illi videlicet qui paulo antè ipsi occurrerant. itaque articulus non fuit omittendus.

29 Secundū, κατά. Erasmus, Iuxta. quod magis etiam est insolens apud Latinos quàm illud. 30 Aperti sunt, ἀνεῴχθησαν. Quartum exemplar addit παραχρῆμα, id est illico. Hebræis autem dicuntur oculi clausi, qui nihil vident, quibus opponūtur aperti. Et grauiter interminatus est, καὶ ἐνεβριμήσατο. Addidi aduerbiū Grauiter,

ad vim vocabuli exprimendam. Nam ἐμβριμᾶσθαι significat, addita increpatione & cum fremitu aliquid edicere: vt plusculum aliquid declaret quàm ἐπιτιμᾶν, quo vtitur infrà, cap. 12. b. 16.

31 Οἱ δὲ, ἐξελθόντες διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ.

Luc. 11. b. 14

32 Αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν δαιμονιζόμενον.

33 Καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου, ἐλάλησεν ὁ κωφός. καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ Ἰσραήλ.

Infrà 12. b. 24; mar. 3. c. 22; luc. 11. c. 15

34 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἔλεγον, Ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

Mar. 6. a. 6; luc. 13. e. 22

35 Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

Mar. 6. e. 34

36 Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν, ὅτι ἦσαν ἐκλελυμένοι καὶ ἐρριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα.

Luc. 10. a. 2; iohan. 4. e. 36

37 Τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι.

38 Δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ι.

Mar. 3. b. 15; luc. 9. a. 1

1 ΚΑΙ προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν

31 At illi egressi sparserunt eius famam in tota illa regione.

32 ‖Ipsis autē egredientibus, ecce obtulerūt ei hominem mutum dæmoniacum.

33 Et eiecto dæmonio loquutus est mutus: & mirata est turba, dicens, Nunquam apparuit tale quidpiam in Israel.

34 ‖Pharisæi verò dicebāt, Per principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

35 ‖Et circuibat Iesus vrbes omnes ac vicos, docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans quēuis morbum & quenuis languorem in populo.

36 ‖Quum vidisset autem turbam, misericordia cōmotus est super eis, quòd essent dissipati & disiecti quasi oues non habentes pastorem.

37 Tunc dicit discipulis suis, ‖Ipsa quidē messis multa, operarii autem pauci.

38 Rogate igitur dominū messis vt emittat operarios in messem suam.

CAP. X.

1 TVnc aduocatis duodecim discipulis suis, dedit eis po-

31 Illi autē exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa.

32 Egressis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem.

33 Et eiecto dæmonio, loquutus est mutus: & mirata sunt turbæ, dicentes, Nunquam apparuit sic in Israel.

34 Pharisæi autem dicebant, In principe dæmoniorum eiicit dæmones.

35 Et circuibat Iesus omnes ciuitates & castella, docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & curans omnem languorem & omnem infirmitatem.

36 Videns autem turbas, misertus est eis: quia erant uexati, & iacentes sicut oues non habentes pastorem.

37 Tunc dicit discipulis suis, Messis quidem multa, operarij autem pauci.

38 Rogate ergo dominum messis ut mittat operarios in messem suam.

CAP. X.

1 ET conuocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spiri-

31 Egressi, ἐξελθόντες, scilicet domo. Vulgata, Exeuntes. Eras. Quum abiissent. id est ἀπελθόντες. Sparserunt eius famam, διεφήμισαν αὐτόν. Ad verbum, Diffamarunt eum, sicut etiam vertit Vetus interpres. Sed prætterquam quòd hoc verbum raro à Latinis vsurpatur, etiam in vitio ponitur pro διαβάλλειν & ἀτιμάζειν.

33 Tale quidpiam, οὕτως. Vulgata & Erasmus ad verbum, Sic. Ponitur autem οὕτως pro τοιοῦτο, sicut infrà, Mar. 2. b. 12. & omnino hoc est quod Hebræi dicunt כזאת.

34 Principem dæmoniorum, τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων. Apparet igitur impuros spiritus cuidam etiam capiti subiici, sicut è contrario caput electorum est Christus. Quamobrem etiam diabolus ab angelis suis distinguitur infrà, 25. v. 41. & nomen principatuum & potestatuum tribuitur etiam regno tenebrarum, Coloss. 2. v. 15. Hic est igitur qui & Satan, & Diabolus, & Tentator, & Princeps mundi & Beelzebub vocatur.

35 In populo, ἐν τῷ λαῷ. Hæc non legit Vetus interpres, & in quibusdam Græcis exemplaribus non inuenimus. Sed in quodam additum erat, καὶ πολλοὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ, Et multi sequuti sunt eum.

36 Misericordia commotus est, ἐσπλαγχνίσθη. Vulgata, Misertus est. Erasmus, Affectu misericordiæ tactus est. Indicat hoc verbum (quo Græci interpretes expresserunt Hebræum רחם) summam & vehementem commiserationem ex intimis visceribus profectam: qualis est illius qui apud Virgilium lib. 10, Ingemuit miserans grauiter, dextrámque tetendit. Quod vt exprimerem, circumloquutionem adhibui ex Cicer. Tuscul. 4, Nemo (inquit) parricidæ supplicio misericordia commouetur. Super eis, περὶ αὐτῶν. id est eorum causa. sicuti Mar. 14. c. 23, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est ὑπὲρ πολλῶν. Similem constructionem habemus Psal. 103. c. 17. Vulgata, His. Erasmus, Erga illos. Dissipati, ἐκλελυμένοι. Ad verbum, Exoluti. quia quæ soluta sunt & deiuncta, eadem quoque sunt dissipata. Alioquin hoc vocabulum idem valet quod verbum simplex Soluere: veluti quum vires exolutas dicimus, & æs alienum exoluere. Vulgata vertit Vexati. id est ἐσκυλμένοι: quod etiam scriptum erat in sex vetustis codicibus: item apud Chrysostomum, Hieronymum, Hilarium, Theophylactum, sicut Erasmus obseruauit. Sed hoc notandum videtur, σκύλλεσθαι propriè non de quauis molestia dici, sed de fatigatione & lassitudine ex via: quod facilè (vt spero) mihi concedent quicunque vsum huius verbi obseruarunt. Itaque commiseratur hic turbam Iesus, quòd de via plerique essent defessi: deinde, quòd nemo ex illis, quos oportebat huic vni rei intentos esse, curam salutis eorum gereret, adeo vt huc & illuc errarent tanquā oues pastore destitutæ. Et disiecti, καὶ ἐρριμμένοι, id est palantes: quod dixit Plutarchus in libello De virtutibus mulierum, περιερρῖφθαι χεῖσθαι.

38 Emittat, ἐκβάλῃ. vt infrà, cap. 12. e. 35. Vulg. Mittat. Eras. Extrudat. Ad verbū, Eiiciat. Intelligimus igitur vel celeriter mittendos in opus Dei, vel etiam inuitos & cunctantes extrudendos. Sumus enim omnes in istis præsertim rebus tardissimi.

IN CAP. X.

1 Tūc aduocatis, καὶ προσκαλεσάμενος. Vulg. Cōuocatis. id est συγκαλέσας. Eras. Accersitis. i. μεταπεμψάμενος.

πνευμάτων ἀκαθάρτων, ὥστε ἐκβάλλειν αὐτὰ, καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν.

2 Τῶν δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. πρῶτος, Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος, καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ·

3 Φίλιππος, καὶ Βαρθολομαῖος· Θωμᾶς, καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος·

4 Σίμων ὁ Κανανίτης, καὶ Ἰούδας Ἰσκαριώτης, ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν.

5 Τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων, Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε.

6 Πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.

7 Πορευόμενοι δὲ κηρύσσετε, λέγοντες ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

8 Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια

testatem aduersus spiritus impuros, vt eiicerent eos, & sanarent omnem morbum & omnem languorem.

2 Porro duodecim Apostolorū nomina sunt hæc. Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedæi, & Iohannes frater eius:

3 Philippus, & Bartholomæus: Thomas, & Matthæus ille publicanus: Iacobus *filius* Alphæi: & Lebbæus, cognominatus Thaddæus:

4 Simon Cananites, & Iudas Iscariotes, qui etiam prodidit eum.

5 Hos duodecim misit Iesus, & addidit eis mandata, dicēs, In viam Gentium ne abieritis, & in vrbem Samaritanorum ne ingrediamini:

6 Sed proficiscimini potius ‖ ad oues perditas domus Israel.

7 Profecti verò prædicate, ‖dicentes, Appropinquauit regnū cælorum.

8 AEgrotos sanate, leprosos purgate, mortuos excitate, dæ-

tuum immundorū, ut eiicerent eos, & curarent omnem languorem & omnem infirmitatem.

2 Duodecim autem discipulorūnomina sunt hæc. Primus, Simō qui dicitur Petrus: & Andreas frater eius: Philipp⁹ & Bartholomæus:

3 Iacobus Zebedæi, & Iohannes frater eius: Thomas & Matthæus publicanus: & Iacobus Alphæi & Thaddæus.

4 Simon Cananæus, & Iudas Iscariotes, qui & tradidit eum.

5 Hos duodecim misit Iesus, præcipiens eis, dicens, In uiam Gentiū ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis.

6 Sed potius ite ad oues quæ perierunt domus Israel.

Act. 13. g. 46

7 Euntes autē prædicate, dicentes, Quia appropinquauit regnum cælorū.

Luc. 10. b. 9

8 Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones eij-

Aduersus spiritus. vel, In spiritus, κατὰ πνευμάτων. vt in duobus exēpl. scriptū inuenimus. Sic etiā Theophylacti codex Romæ impressus: vt omnino idem sit κατὰ πνευμάτων cum eo quod dicit Lucas ἐπὶ δαιμόνια. Alii tamen codices non habent κατά: sed omnino videtur vel addendum, vel supplendum. Similis autem eclipseωs exemplum habes infrà, cap. 12. c. 31.

2 Apostolorum, ἀποστόλων. Vulgata (vt quædam exemplaria habent) Discipulorum, id est μαθητῶν. Nos Græcū vocabulum (vt alia multa Ecclesiæ Christi familiaria) libenter retinuimus. Latinè possis legatos vocare. Ἀπόστολος autem simili etymologia Hebræis שליח vocatur, Abd. a. 1. Primus, πρῶτος. Quid si hoc vocabulum ab aliquo additum est qui Petri primatum vellet stabilire? nihil enim sequitur quod cohæreat. Sed tamen hoc idem obseruauimus alibi vsurpatū simili ratione, vt dicemus Mar. 3. b. 16. Sed & reperimus ita scriptū in omnibus exemplaribus, & Theophylacto Romano, qui disertè admonet, primos idcirco recenseri Petrum & Andream quòd essent πρωτόκλητοι. In hoc autem ordine nihil mysterii latere, vel illud declarat, quòd Marci 3, & Luc. 6, idem prorsus ordo non obseruatur: & hoc etiā loco in Vetere translatione Philippus & Bartholomæus Iacobo & Iohanni præponuntur. Sed & apud Paulum ipsum Galat. 2. b. 9, Iacobus Petro præponitur: vt planè sint ridiculi qui volunt hoc argumento tyrannidem Antichristi confirmare.

3 Ille publicanus, ὁ τελώνης. Erasmus, Qui fuerat publicanus. Sed articulus suam vim habet, quæ non fuit negligenda. Non putaui tamen supplendum ὁ λεγόμενος, cum Erasmo: quum satis intelligatur publicanum esse desiisse, ex quo factus est Christi Apostolus. Cognominatus, ὁ ἐπικληθείς. Vulgata non legit totū illud, Λεββαῖος ὁ ἐπικληθείς, quod tamen omnes Græci codices habent.

4 Cananites, Κανανίτης. Vulgata & Erasmus, Cananæus, id est Κανανaῖος, vt etiā scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. Existimant nonnulli potius legendum Καννίτης, Cannites, vel Καννaῖος, Cannæus: & rectè eos sentire, vel illud declarat quòd Lucas 6. c. 15, & Act. 1. b. 13, ζηλωτὴν vocat. zelum enim Hebraicè & Syriacè declarat קנא. Itaque (vt rectè obseruat quidam Hebraicæ linguæ peritus) nomē Chananæorum, quod crebrò occurrit in sacris libris, hoc quoque loco vel librariis parum doctis, vel expositoribus Hebraicæ linguæ imperitis imposuit. Meritò tamen quæsierit aliquis cur appellatiuum nomen Hebræum Euangelista inflexerit Græca terminatione, & quidem eiusmodi vt gentile siue patrium nomen meritò videri possit, à Cana Galilææ oppido deductum, & huic Simoni additum vt à Simone Petro distingueretur. Sed hîc rursus duplex occurrit difficultas. Vna, cur dicatur Cannites seu Cannæus, quum Cana simplici litera n scribatur. Altera, cur gentile nomen Lucas appellatiuo Græco ζηλωτής explicarit. Iscariotes, Ἰσκαριώτης. Hebr. איש-קריות, vir Kerioth, id est Keriothites. Sic enim solent Hebræi gentilia nomina circumloqui: vt vulgò dicimus *enfant de Paris*, pro *Parisien*. Est autē Kerioth, nomē vrbis in tribu Iuda, Ioh. 15. v. 25. ex qua fuit proditor iste cognominatus inter Apostolos, vt distingueretur ab altero Iuda, fratre Iacobi, qui Lebbæus quoque & Thaddæus dicebatur. Lebbæum autē Latinè Corculū non ineptè dicas, quod fuit Scipionis illius Nasicæ cognomentum. Prodidit, παραδούς. Vulgata, Tradidit: quæ propria etiam est huius vocabuli significatio, sed hoc loco & alibi sæpe accipitur ἀντὶ τοῦ προδοῦναι.

5 Addidit eis mandata, dicens. παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων. id est, additis mandatis, in hæc verba. Vulgata, Præcipiens eis. Erasmus, Quibus præceperat. Nos fere παραγγέλλειν interpretabimur denuntiare: sed hîc studuimus perspicuitati. In viam Gentium, εἰς ὁδὸν ἐθνῶν. id est, iter ad exteras & profanas Gentes, Ierem. 2. d. 18. Nam

alioquin vias Gentium vocant Prophetæ profanos & impios illarum mores: vt Ierem. 10. a. 3. Vrbem, πόλιν. Vulgata, Ciuitates, nulla sensus iniuria. Ponitur enim πόλιν indefinitè, neque de metropoli videtur posse intelligi, quum articulus non addatur.

ἐκβάλλετε, δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε.

Μὴ κτήσησθε χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν,

Μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν.

Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι κἀκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε.

Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν.

Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω.

Καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· γίνεσθε οὖν

monia eiicite: dono accepistis, dono date.

9 ‖ Ne comparate aurum, neque argentum, neque æs in zonis vestris:

10 Neque peram ad iter, neque binas tunicas, neque soleas, neque virgam. ‖ nam dignus est operarius alimento suo.

11 ‖ In quamcunque verò vrbē aut vicum introieritis, exquirite quis in ea sit dignus: & illic manete vsquedum exeatis.

12 Introeuntes autem domum, salutate eam.

13 Et si quidem fuerit domus digna, veniat pax vestra super eam: sin autem non fuerit digna, pax vestra ad vos reuertatur.

14 ‖ Et quicunque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes domo aut vrbe illa, ‖ excutite puluerē pedum vestrorum.

15 Amen dico vobis, tolerabilior erit conditio terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicii, quā vrbis illius.

16 ‖ Ecce, ego mitto vos vt oues in medio luporū: estote igitur

cite: gratis accepistis, gratis date.

9 *Nolite possidere aurū, neque argentum, neque pecuniā in zonis uestris:*

10 *Non peram in uia, neq; duas tunicas, neque calceamenta, neque uirgam. dignus enim est operarius cibo suo.*

11 *In quamcunque autem ciuitatem aut castellū intraueritis, interrogate quis in ea dignus sit: & ibi manete donec exeatis.*

12 *Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes: Pax huic domui.*

13 *Et si quidē fuerit domus illa digna, ueniet pax uestra super eā: si autē non fuerit digna, pax uestra reuertetur ad uos.*

14 *Et quicunque nō receperit uos, neq; audierit sermones uestros, exeuntes foras de domo uel ciuitate illa, excutite puluerem de pedibus uestris.*

15 *Amē dico uobis, tolerabilius erit terræ Sodomorū & Gomorrhæorū in die iudicii, quā illi ciuitati.*

16 *Ecce, ego mitto uos sicut oues in medio luporū: e-*

8 Dono, δωρεάν. Terent. Eunucho, Hanc tibi dono do. Vulgata, Gratis. Erasmus, Gratuitó.

9 Ne comparate, μὴ κτήσησθε. Vulgata, Nolite possidere: quod certè nimium latè patet. Neque enim hîc interdicitur harum rerum possessio, vt nonnulli Apostolorum peruersi imitatores fingunt: sed de hac vna profectione agitur, ad quam vult Dominus Apostolos accingi absque vllis sarcinis, atque adeo absque viatico: non modò vt nullis impedimentis retardētur, sed etiam vt hac prouidentiæ diuinæ quasi degustatione ad futuram illam functionem Apostolicam præparentur. Ideo quærit ex illis domum reuersis Dominus ecquid illis in via defuerit, Luc. 22. d. 35. Æs, χαλκόν. Ænei erant asses & quadrantes. Vulgata, Pecuniā: nimium generali vocabulo. In zonis, εἰς τὰς ζώνας. Erasmus, In crumenis. id est ἐν βαλαντίοις.

10 Ad iter, εἰς ὁδόν. id est, cuiusmodi gestare solent qui aliquò proficiscuntur. Vulgata, In via. id est ἐν ὁδῷ. Virgam, ῥάβδον. In decem vetustis codicibus scriptum reperimus plurali numero ῥάβδους, & apud Lucam quoque. Qua ratione fortassis vterque cum Marco potest conciliari, apud quem conceditur Apostolis gestare ῥάβδον: sed additur μόνον, quæ particula etiam pro μίαν accipi potest. Plurium igitur virgarum hîc mentio fit, sicut & plurium vestium. Baculos enim moris fuisse gestare quum iter facerent, vel ex ipsa Paschæ ceremonia intelligitur. Alimento, τῆς τροφῆς. Vulgata & Erasmus, Cibo. id est σίτου. Quoddam exemplar scriptum habebat τοῦ μισθοῦ, (id est mercede) quod etiā legitur Lucæ 10. b. 7, & 1. Timoth. 5. c. 18. Cæterùm mirifica hæc est demonstratio, quam vtinam plerique satis intelligerent, Dignus est operarius mercede sua: ergo nobis non deerit. nititur enim hoc promissum iustitia Dei, quæ fallere non potest. Tanti est vocatione sua defungi. Sed meminerimus, hanc mercedem (quod ad Deum attinet) esse gratuitam, & ab æternæ etiam vitæ dono distinguendam.

11 Dignus, ἄξιος. Erasmus in Annotationib⁹ putat ἄξιον idoneū significare hoc loco. Ego verò existimo propriè accipi, & ad ministerii Ecclesiastici dignitatem hæc pertinere: quæ paucis quidē verbis, sed egregiè describitur Heb. 11. g. 38. Sed dign⁹ hic demū habetur qui se indignū esse cōfitetur, sicut paulo antè Cēturio, cap. 8. a. 8.

12 Salutate, ἀσπάσασθε. Suprà c. 5. g. 47, vertimus complecti, quod hîc fuisset durius: quanquam hoc etiam vtrunque ferat sententia huius loci. Domū enim vocat eos qui in vna domo versantur. Eam, αὐτήν. Quinq; vetusti codices hæc addita habebant, λέγοντες, Εἰρήνη ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ. id est, dicentes, Pax *sit* in hac domo. quod etiam legit Vetus interpres. addit enim, Dicentes, Pax huic domui. Item sic habet Theophylacti codex Romanus, quē Erasmus non vidit. Cæterùm hæc salutationis formula ad Hebræorum morem pertinet, qui Pacis nomine fausta & prospera omnia intelligunt.

13 Veniat, ἐλθέτω. Aut (vt in vno exemplari scriptum erat) εἰσελθέτω. id est, introeat.

14 Et quicunque nō, καὶ ὃς ἐὰν μή. Sextū quoddam exēplar habuit scriptum in plurali, καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν, Et quicunque nō receperint vos, neque audierint: eodē manēte sensu. Domo, τῆς οἰκίας. Vulgata addit Foras, id est ἔξω, quod etiam in vno vetere exēplari legimus. Vestrorum, ὑμῶν. Quoddam exēplar addit ἐπ' αὐτῇ, id est κατ' αὐτῆς. vt apud Homer. Iliad. β, Τάων ἐπὶ πρώτοισι κεκριμένων (?) ἀχαιοί Εν πεδίῳ ἵστατο.

15 Amen, ἀμήν. Duo codices addunt γὰρ, enim.

φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.

Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς.

Καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.

Ὅταν δὲ παραδιδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε. δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλήσετε.

Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν.

Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

Ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ τελέσητε τὰς πόλεις τοῦ Ἰσραὴλ ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ.

prudentes vt serpentes, & innocentes vt columbæ.

17 Cauete autem ab hominibus. tradent enim vos in consessus, & in synagogis suis flagellabunt vos.

18 Sed & ad præsides ac reges ducemini mea causa, *ut hoc sit* eis & Gentibus testimonium.

19 ‖ Sed quum tradiderint vos, ne estote soliciti quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis illo momento quod loquamini.

20 Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri *is est* qui loquitur in vobis.

21 Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filiū: & insurgent liberi in parentes, & morte multandos eos curabunt.

22 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum: ‖ verùm qui sustinuerit ad finem vsque, is seruabitur.

23 Quum autem persequētur vos in ea vrbe, fugite in aliam. Amē enim dico vobis, nequaquam obieritis vrbes Israelis quin venerit Filius hominis.

24 ‖ Non est discipulus supra magistrum, neque seruus supra dominum suum.

stote ergo prudētes sicut serpētes, & simplices sicut columbæ.

17 *Cauete autem ab hominibus: tradent enim uos in conciliis, & in synagogis suis flagellabunt uos.*

18 *Et ad præsides & ad reges ducemini propter me, in testimonium illis & Gentibus.*

19 *Quū autem tradent uos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. dabitur enim uobis in illa hora quid loquamini.* Mar. 13. b. 11 Luc. 12. b. 11

20 *Non enim uos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris uestri qui loquitur in uobis.*

21 *Tradet autē frater fratrē in mortē, & pater filiū: & insurgent filij in parentes, & morte eos afficient.*

22 *Et eritis odio omnibus hominibus propter nomē meum. qui autē perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit.* Mar. 13. b. 13 Luc. 21. d. 19

23 *Quū autem persequentur uos in ciuitate ista, fugite in aliā. Amē dico uobis, non consummabitis ciuitates Israel donec ueniat Filius hominis.*

24 *Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominū suum.* Luc. 6. f. 48 Ioh. 13. b. 16 & 15. c. 20

16 Innocentes, ἀκέραιοι. Id est, qui ne iniuriam quidem vlciscamini, nedum inferatis: translatione Græci vocabuli fortassis sumpta à placidis animalibus, quæ natura nullis cornibus armauit ad depellendam iniuriam: aut quæ certè, etiamsi armata sint, tamen illis non vtuntur ad inuadendos homines. Vulg. Simplices. id est ἁπλοῖ, qui opponuntur hypocritis. Cicero, Innocens dicitur, non qui leuiter nocet, sed qui nihil nocet.

17 Hominibus, ἀνθρώπων. Erasmus addidit pronomen Illis, vt exprimeret articuli vim: quam ego quidem hîc non agnosco: quanuis concedam, astutos innocentibus opponi. Videtur ergo potius additus articulus vt discipuli intelligerent quàm periculosam viam ingrederentur, in qua potius ab ipsis hominibus quàm à feris timendum esset. Nam præcipuè in religionis causa verissimum est illud prouerbium, Homo homini lupus. Synagogis, συναγωγαῖς. Erasmus, Conciliabulis: quòd non putet loqui Christum de solis Iudæorum cōuentibus. quia fortassis ex sequentibus colligebat, hæc monita pertinere ad vniuersalem Apostolorum vocationem. Quod etiam si concessero, tamen respondeo, συνέδρια Gentium, esse συναγωγὰς Iudæorum. Nec verò absurdum est, quanuis longius postea sermonem suum Christus extendat, eum tamē incipere à persequutionibus magis propinquis, & quæ iam instabant.

18 Sed & ad Præsides, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δέ. Vulgata, Et ad Præsides: non expressa particula δέ. Erasmus, Quin & ad Principes. ἡγεμόνας autem hîc vocat Præsides prouinciarum, sicut accipitur infrà cap. 27, & in Actis Apostolorum: quum alioquin hoc vocabulo in genere duces significentur. Eis & Gentibus, αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν. id est, aduersus eos & aduersus Gentes, vt liquet ex Luc. 9. v. 5.

19 Sed quum, ὅταν δέ. Vulgata, Quum autem: quæ interpretatio non satis declarat vim particulæ δέ pro ἀλλά positæ.

20 In vobis, ἐν ὑμῖν. id est per vos, vel intra vos.

21 Morte multandos curabunt, θανατώσουσιν. Vulgata & Erasmus, Morte afficient. Est hoc vocabulum plerunque forense: hîc autem accipitur veluti in coniugatione hiphil: quod declarat præcedens illud, εἰς θάνατον: tamen illo etiam modo accipi posse non nego. Nam iure dici potest interficere qui interficiendum curat.

22 Ad finem vsque, εἰς τέλος. Vide infrà, 24. v. 13.

23 In ea vrbe, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. in ea videlicet quam ingressi fueritis. Vulgata & Erasmus, In ciuitate hac, vel ista. Exēplar vnū habebat, διώκωσιν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης. id est, vos abegerint ex ea vrbe. In aliam, εἰς τὴν ἄλλην. Exemplar quoddā additū habebat, κἂν ἐκ ταύτης ἐκδιώξωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν. id est, quòd si ex ea quoque vrbe vos exegerint, fugite in aliam. Alterum verò, ἐὰν δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ διώκωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην, si verò in alia vos persequuti fuerint, fugite in aliam. Verbum autem διώκειν modò conuertimus Persequi, modò Abigere & Exigere, propter additam variā constructionem. Obieritis, τελέσητε. Vulgata, Consummabitis. Erasmus, Perambulaueritis. Ad verbum, Finieritis. Exēplar quoddam, πληρώσητε, Impleueritis. quo modo etiam loquitur

Paulus Rom.15.d.19. Sed verbum Latinum quo vsus sum, videtur satis commodè Græcum explicare: quia vtraque significatione accipitur, nempe pro peragere & pro circuire. Quin, ἕως ἄν. Videtur hæc accipi pro πρὶν ἤ: alioqui significant vsquedum: quo modo conuertere solemus.

25 Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ;

25 Sufficit discipulo vt sit sicut magister ipsius, & *ut* seruus *sit* sicut dominus ipsius. ‖ si ipsum patremfamiliâs Beelzebul vocarũt, quanto magis domesticos eius?

25 *Sufficit discipulo ut sit sicut magister eius, & seruo sicut dominus ei⁹. si patremfamiliâs Beelzebub uocauerunt, quanto magis domesticos eius?*

Infrà, 12.b.24

26 Μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς. οὐδὲν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

26 Itaque ne eos timete: ‖ nihil enim est opertum quod nõ sit retegendum, & nihil occultum quod non sit cognoscendum.

26 *Ne ergo timueritis eos. nihil enim est opertum quod non reueletur, & occultum, quod non sciatur.*

Marc.4.c.20 luc.8.c.17 & 12.a.2

27 Ὃ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί· καὶ ὃ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων.

27 Quod dico vobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aurem auditis, prædicate supra domos.

27 *Quod dico uobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate super tecta.*

28 Καὶ μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.

28 Et ne timete *uobis* ab iis qui trucidant corpus, animam autem non possunt trucidare: sed timete potius eum qui potest & animam & corpus perdere in gehenna.

28 *Et nolite timere eos qui occidũt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eũ qui potest & animã & corpus perdere in gehennam.*

29 Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν;

29 Nónne duo passerculi assario væneunt, & vnus ex eis non cadet humi sine Patre vestro?

29 *Nónne duo passeres asse uæneunt, & unus ex illis non cadet super terram sine Patre uestro?*

30 Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσί.

30 Vestri verò etiã ‖ capilli capitis omnes numerati sunt.

30 *Vestri autem & capilli capitis omnes numerati sunt.*

2.Reg.14.c.11 act.27.f.34

25 Et *ut* seruus *sit*, καὶ ὁ δοῦλος. Dicendum potius fuerat, καὶ τῷ δούλῳ, & seruo, vt ista cum superioribus cohærerent. & ita legit Vetus interpres. Beelzebul, Βεελζεβούλ. Vulgata, Beelzebub. Nam etiam quoddam exemplar legit Βεελζεβούβ: & scribendum esse β, nõ λ, apparet ex 2.Reg.1.a.2. Fuit autem Acaronitarum idolum, quod commodè possis dominum muscarum appellare. cuiusmodi fuit Græcorum Μύαγρος, ab Acaronitis profectus, vt testatur Plinius lib.10.cap.28. vbi tamẽ pro Acaron perperam legitur Achorem, & apud eundẽ lib.29.cap.6, Myioden, pro Μυιώδην. Vocarunt, ἐκάλεσαν. Quidam vetustus codex scriptum habebat καλοῦσι, vocant.

26 Quod non sit cognoscendum, ὃ οὐ γνωσθήσεται. Vulgata, Quod non sciatur, non expressa futuri significatione, in quo tamen posita est vis huius sententiæ. Erasmus, Quin futurum sit vt sciatur. id est, ὃ οὐ μέλλει γνωσθῆναι.

27 Supra domos, ἐπὶ τῶν δωμάτων. id est, in ipsis ædium tectis, populo circumstanti aut prætereunti. Erant enim olim (quemadmodum etiam hodie in illis regionibus) ita fabricata ædium summa, vt in illis ambulare & versari possent: sicut liquet ex Deuteronomii 22.b.8, & 2.Sam.11.a.2, & Act.10.b.9. Vulgata, Super tecta. Erasmus, In tectis. Neuter (vt opinor) satis commodé. Nam quantum possum intelligere, δῶμα idem omnino valet quod οἶκος, aut ea certè pars domus intra quam habitatur. Sed ἐπὶ particula indicat de qua parte ædiũ agatur. Erasmus autem ex Hieronymo arbitratus est ἐπὶ significare in, & δῶμα supremam partem ædium, quam Græci vocant πύργος, vel ὑπερῷον: quod quidem debuit idonei alicuius scriptoris authoritate confirmare.

28 Qui trucidant, τῶν ἀποκτεινόντων. Vertimus ἀποκτείνειν trucidare, quòd melius vocabulum nõ haberemus: (est enim trucidare maius quidpiam quàm occidere. Virgilius Æn.2, Fit via vi, rumpunt aditus, primósque trucidant) φονεύειν verò occidere, & φόνον cædẽ, διαχειρίζεσθαι interficere, ἀναιρεῖν interimere: vt cuique Græco suũ Latinum opponamus. Videtur autem Christus vsurpasse vocabulum quo significaretur cædes cum sæuitia & crudelitate coniuncta, vt significetur nullos quantũuis immanes tyrannos esse nobis metuendos. Potius, μᾶλλον. Erasmus, Magis: & fateor quidem hanc esse propriam huius vocabuli declarationem: (sicut etiam suprà conuertimus, 6.d.30, & 7.b.11) sed hoc quidem loco non est dubium quin aliud declaret. Neque enim monet Christus vt hunc magis quàm illos timeamus, sed vt hunc vnum potius timeamus quàm illos.

29 Assario, ἀσσαρίου. Hoc vocabulum Romanum est, cuius mentionem facit Varro libro de Analogia primo. Fuit autem assarius dimidia pars assis, non libralis illius veteris, sed semuncialis: quem testatur percussum lege Papyria Plinius libro 33.cap.3. adeo vt assarius tantùm fuerit quarta vnciæ pars. quod primus (vt existimo) docuit Georgius Agricola libro De externis ponderibus secundo, homo in hoc argumenti genere felicissimè versatus. Vulgata, Asse. Erasmus vertit, Minuto asse: referens ad pretii vilitatem, vt vim exprimeret diminutiui. Humi, ἐπὶ τὴν γῆν. id est χαμαί. Ad verbum, Ad terram. quod vsurpauit etiam Virgilius libro quinto Æneidos, --grauitérque ad terram pondere vasto Concidit. Et libro duodecimo, --incidit ictus Ingẽs ad terrã duplicato poplite Turnus. Vulg. Super terrã. Eras. In terrã. Aliquãdo verò ἐπὶ τῆς γῆς & ἐν τῷ οὐρανῷ opponũtur, vt suprà, 6.c.19. Tũc igitur non Humi, sed In terra interpretamur. Chrysostomus (vt annotat Erasmus) videtur legisse εἰς παγίδα, in laqueum. Cadere autẽ humi, Hebræorum more dicitur quod perit & aboletur, vt 2.Reg.10.v.10. Sine, ἄνευ. id est, non interueniente decreto & voluntate. Alioqui videretur significari Patrẽ cælestem simul cum passerculis cadere, vt quidem solet hæc particula plerunque vsurpari. Illo modo vsurpatur apud Demosthenem περὶ στεφάνου, Καὶ ταῦτα συνετέχθη τῷ ναυάρχῳ ἄνευ τοῦ δήμου Ἀθηναίων, Et hæc quidem à classis præfecto

comparata sunt sine populo Atheniensi. Id est, non adhibita authoritate & consensu populi Atheniensis. Vestro, ὑμῶν. Addit quoddam exemplar, τοῦ ἐν οὐρανοῖς. id est, qui est in cælis.

31 Μὴ οὖν φοβηθῆτε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς.

31 Ne igitur timete: vos multis passerculis præstatis.

31 *Nolite ergo timere: multis passeribus meliores estis uos.*

32 Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

32 ‖ Quisquis igitur confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui est in cælis:

32 *Omnis ergo qui confitebitur me corã hominibus, confitebor & ego eum corã Patre meo qui in cælis est:*

Marc.8.d.38 luc.9.c.26 & 12.b.8 2.tim.2.b.12

33 Ὅστις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

33 Quisquis autem negauerit me coram hominibus, negabo eum & ego coram Patrẽ meo qui est in cælis.

33 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum corã Patre meo qui in cælis est.*

34 Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν.

34 ‖ Ne existimetis me venisse vt mittam pacem in terram: non veni vt mittam pacem, sed gladium.

34 *Nolite arbitrari quia pacem uenerim mittere in terram: non ueni pacem mittere, sed gladiũ.*

Luc.12.f.51

35 Ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς.

35 ‖ Nam veni facturus vt dissideat filius aduersus patrem suum, & filia aduersus matrem suam, & nurus aduersus socrũ suam.

35 *Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiã aduersus matrẽ suã, & nurum aduersus socrum suam.*

Mich.7.b.6

36 Καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ.

36 Et inimici hominis *erunt qui sunt* domestici ipsius.

36 *Et inimici hominis, domestici eius.*

37 Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

37 ‖ Qui amat patrem aut matrem supra me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam supra me, non est me dignus.

37 *Qui amat patrem aut matrem plus quàm me, non est me dignus: & qui amat filiũ aut filiam super me, nõ est me dignus.*

Luc.14.f.26

38 Καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

38 ‖ Et qui non accipit crucem suam, ac sequitur me à tergo, non est me dignus.

38 *Et qui non accipit crucem suã, & sequitur me, non est me dignus.*

Infrà 16.d.24 marc.8.d.34 luc 9.c.23 & 14.f.27

39 Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

39 ‖ Qui inuenerit animam suam, perdet eam: & qui perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

39 *Qui inuenit animam suam, perdet illam: & qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.*

Infrà 16 d.25 marc 8.d.35 luc.9.c.24 & 17.g.33 iohan.12.d.25

40 Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με.

40 ‖ Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui misit me.

40 *Qui recipit uos, me recipit: & qui me recipit, recipit eũ qui me misit.*

Luc.10.c.16 iohan.13.c.20

31 Multis passerculis præstatis vos, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς. Vulgata, Multis passeribus meliores estis vos. Erasmus, Vos pluris estis quàm multi passerculi. Idem tamen suprà, cap.6.c.26, vti maluit verbo præcellẽdi, quum illic Vetus interpres vertisset διαφέρετε, pluris estis. Castellio, Vos passeribus multo estis præstantiores. quod nõ probo. Est enim in Christi verbis ἐλάττωσις. quæ species etiam est amplificationis: acsi diceret Christus, Videtis tam viles esse passerculos vt duo non amplius quàm assario væneant, qui tamen absque Patris vestri decreto non intereunt. Quid ergo metuitis? nam certè hac ratione oportuerit multos passerculos coniungi vt vos pretio superent.

32 Me, ἐν ἐμοί. Ad verbum, In me. Et sic paulo pòst, ἐν αὐτῷ, in eo, pro αὐτόν, id est eum. quæ constructio est Hebraica, cuius exẽplum habes Nehem.9.a.2. Hîc enim ἐν respondet præpositioni על, & Cõfiteri accipitur pro palàm & publicè agnoscere & profiteri: quæ oris cõfessio fidem semper consequitur. Hoc est nimirum quod vernacula lingua dicimus *Aduoüer publiquement, & recognoistre.* Vnde factum vt confessiones vocet Ecclesia quas ediderunt Christiani suæ religionis professiones: sicut etiam sacrificia ἐξομολογητικά in Lege תודות dicebantur. Coniunctæ sunt enim istæ publicæ professiones cum eius laude quem nos agnoscere profitemur.

34 Vt mittam, βαλεῖν. Hebraïs. להביא: vt si dicas, *Pour faire uenir*, aut *Pour faire arriuer.* Gladium, μάχαιραν. Heb. חרב cum sex punctis, pro belli calamitate.

35 Filius, ἄνθρωπον. Heb. איש pro בן, vt Deut.22.v.30. quo modo etiam accipitur אדם Prouerb.15.v.20. Vulgata & Erasmus, Hominem. Nurus, νύμφην. Erasmus, Sponsam. Sed hîc opponitur socrui.

37 Qui amat, ὁ φιλῶν. Erasmus, Qui amauerit, ὁ φιλήσας. Supra me, ὑπὲρ ἐμέ. Vulgata, Plus quàm me. id est πλέον ἐμοῦ. Horatius 3.Car. --tres *cyathos* prohibet supra Rixarum metuens tangere Gratia.

38 Me à tergo, ὀπίσω μου. Ad verbum, Retro me. Vel post me, vt suprà cap.3.c.11. Quod certè notandum est, vt qui Deum colunt cultu à se excogitato, intelligant sese non sequi Christum, sed illi præire velle. Itaque ὀπίσω sum interpretatus A tergo: quia quum non satisfecerit Euangelistæ verbum ἀκολουθεῖν, sed addendum aliquid præterea iudicarit, hoc quoque putauimus necessariò exprimendum, quod à Vetere interprete & ab Erasmo fuit neglectum. Multi enim se Christum sequi dicunt, quum illi soli sequantur qui à tergo sequuntur: id est, qui illum verbo suo præeuntem possunt ostendere.

39 Qui inuenerit, ὁ εὑρών. Vulgata, Qui inuenit. Animam inuenire (id est, vitam suam seruare) dicitur qui præsenti vitæ cõsulit. Videtur enim periisse qui in certo vitæ discrimine versatur, & è contrario veluti seipsum

recuperare, qui ex eo saluus euadit. Dicuntur tamen hæc ex vulgari opinione hominum, qui periisse putant eos qui moriuntur, & euasisse qui ex morte elabuntur, quoniam de futura vita non cogitant.

Luc.10.c.16 Iohan.13.c.20

41 Ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται· καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου λήψεται.

41 ‖Qui recipit Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit iustũ in nomine iusti, mercedem iusti accipiet.

41 *Qui recipit Prophetã in nomine Prophetæ, mercedẽ Prophetæ accipiet, & qui recipit iustum in nomine iusti, mercedẽ iusti accipiet.*

Mar.9.f.41

42 Καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

42 ‖Et quicunque potum dederit vni ex his paruis poculum frigidæ solũ, in nomine discipuli, amẽ dico vobis, non perdiderit mercedem suam.

42 *Et quicũque potum dederit uni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ tantùm in nomine discipuli, amen dico uobis, non perdet mercedem suam.*

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν.

1 ET factum est quum finem fecisset Iesus præcipiendi duodecim discipulis suis, digressus est illinc vt doceret, & prædicaret in vrbibus eorum.

1 *ET factum est quum consummasset Iesus præcipiens duodecim discipulis suis, trãsiit inde ut doceret & prædicaret in ciuitatibus eorum.*

Luc.7.c.18

2 Ὁ δὲ Ἰωάννης, ἀκούσας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, πέμψας δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

2 ‖Iohãnes autem quum audisset in vinculis opera Christi, missis duobus ex discipulis suis,

2 *Iohannes autem quum audisset in uinculis opera Christi, mittens duos de discipulis,*

3 Εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;

3 Dixit ei, Tune is es qui venturus erat, an alterum expectabimus?

3 *Ait illi, Tu es qui uenturus es, an alium expectamus?*

4 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε·

4 Et respondens Iesus dixit eis, Profecti renuntiate Iohanni quæ auditis & videtis:

4 *Et respondens Iesus ait illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audistis & uidistis:*

5 Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, καὶ χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

5 Cæci visum recipiunt, & claudi ambulant, leprosi mundãtur, & surdi audiunt, mortui excitantur, & pauperibus euangelizatur.

5 *Cæci uidẽt, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur.*

41 In nomine, εἰς ὄνομα. Ad verbum, In nomen, εἰς pro ἐν posito. id est, vt Prophetam, & eo quòd est Propheta, sicut explicatur Marci 9.f.41. Debemus enim Christum colere in ipsius seruis: alioqui nihil præstamus quod profanæ quoque gentes cumulatè non præstent.

42 Paruis, μικρῶν. Vulgata, Minimis, (sicut etiam legit Hilarius, vt annotauit Erasmus) id est ἐλαχίστων, quod etiam scriptum inuenimus in vno exemplari. Paruos autem vocat per concessionem, homines coram mundo viles & abiectos, quos Hebræi צעירים vocant. Solum, μόνον. Vulgata & Erasmus, Tantum. Ego verò malui vt nomen interpretari. Deerat in quinto exemplari. In nomine discipuli, εἰς ὄνομα μαθητοῦ. Vide Mar.9.v.41.

IN CAPVT XI.

1 Quum finem fecisset, ὅτε ἐτέλεσεν. Vulgata, Quum consummasset: quod respondet τῷ συντελεῖν, & transitiuum est. Præcipiendi, διατάσσων. Vulgata ad verbum, Præcipiens. Erasmus, Mandandi, ἐντελλόμενος. Porro διατάσσειν edicere declarat, vnde διατάξεις & διατάγματα dicuntur principum edicta, vt Hebr.11.c.23. Sed hoc loco nihil aliud declarat quàm præceptis aliquem formare & instituere. Nam tota illa concione Christus quales illos esse oporteret ostẽdit. Eorum, αὐτῶν. Nempe discipulorum. id est in Galilæa, vnde plerique erant oriundi, vt apparet ex Act.2.v.7.

2 In vinculis, ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ. Erasmus, In carcere. Vocabulum Græcum (vt etiam notat Erasmus) à vinculis dictum est. Quum igitur Latinis vinculorum appellatione tam compedes quàm carcer ipse significetur, à Vetere interprete nolui discedere. Opera, τὰ ἔργα. Erasmus, Facta. id est, τὰ πεπραγμένα. qui etiam hoc nomine Veterem interpretem reprehendit. Atqui si potius putauit Facta dicendũ, cur toties in Epistolis Pauli operum nomen retinuit, & de operibus hodie potius quàm de factis disputatur?

3 Is qui venturus erat, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata, Qui venturus es: neglecto articulo. Erasmus per præsens, Ille qui vẽturus est. Græcum participium est anceps ad vtrunque tempus: sicut apud Latinos Venturus potest cum omnibus temporibus verbi substãtiui coniungi. Visum est autem mihi imperfectum optime omnium conuenire. Expectabimus, προσδοκῶμεν. Ad verbum, Expectamus: quo modo Vulgata & Erasmus. Mihi videtur præsens pro futuro positum, sicut ἔχει pro ἕξει suprà cap.5.g.46.

4 Videtis, βλέπετε. id est ὁρᾶτε. Vulgata, Quæ audistis & vidistis. Sed de re præsenti loqui videtur, & in eo conueniunt omnia exemplaria.

5 Visum recipiunt, ἀναβλέπουσι. Vulgata, Vident, non expressa præpositione ἀνά. Euangelizatur, εὐαγγελίζονται. id est, pauperibus annuntiatur Euangelium. Cæterùm Euangelium, euangelizare & euangelizari, vocabula Græca, tanquam in Latina Ecclesia iampridem vsurpata, libenter retinuimus. Hæc autem pertinent ad illum Esaiæ locum 61.a.1, Ad euãgelizandum pauperibus misit me: cuius fit mẽtio Luc.4.c.18. vbi tamẽ legimus ענוים. id est mansuetis, & iis qui hominibus superbis & elatis opponuntur, non עניים, quos solent Græci interpretes πένητας & πτωχοὺς interpretari. Sed tenue est hoc discrimen, si rem ipsam spectemus. Vulgata & Erasmus, Pauperes euangelizantur, eodem sensu manente: sed constructione paulo duriore.

Καὶ μακά-

6 Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

6 Et beatus est qui non fuerit offensus in me.

6 *Et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me.*

7 Τούτων δὲ πορευομένων, ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

7 Illis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere turbæ de Iohãne, Quid exiistis in desertũ vt spectaretis? arundinem quæ agitetur à vento?

7 *Illis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere ad turbas de Iohanne, Quid exiistis in desertum uidere? arundinem uento agitatam?*

8 Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδού, οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν.

8 Sed quid exiistis vt videretis? hominem mollibus vestibus amictum? ecce, qui gerũt molles vestes, in domibus regum sunt.

8 *Sed quid exiistis uidere? hominem mollibus uestitum? ecce, qui mollibus uestiuntur, in domibus regum sunt.*

9 Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

9 Sed quid exiistis vt videretis? Prophetam? certè dico vobis, etiam amplius quàm Prophetam.

9 *Sed quid exiistis uidere? Prophetam? etiam dico uobis, & plus quàm Prophetam.*

10 Οὗτος γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

10 Iste enim est de quo scriptũ est, ‖Ecce, ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam corã te.

10 *Hic est enim de quo scriptũ est, Ecce, ego mitto angelum meũ ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te.*

Malach.3.a.1

11 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, μείζων Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μείζων αὐτοῦ ἐστιν.

11 Amẽ dico vobis, non surrexit inter eos qui gignũtur è mulieribus, quisquã maior Iohãne Baptista: sed qui est minimus in regno cælorũ, maior eo est.

11 *Amen dico uobis, non surrexit inter natos mulierum maior Iohãne Baptista: qui autẽ minor est in regno cælorum, maior est illo.*

6 Qui non fuerit offensus in me, ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. id est, qui ex me non ceperit offendiculi occasionem. Vulgata, Qui non fuerit scandalizatus in me. Erasmus, Qui non fuerit offensus per me. Quod sic accipi posset, quasi dicat Christus eos fore beatos quos ipse non læserit. qui sensus non conuenit. Sic autem vt verti, loquitur etiã Cicero sæpe, vt libro 2. de Inuentione, Si quo in vitio eius offenderemur. Infrà, cap.13.g.57, Eras. vertit, Offendebãtur super eo, ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Et cap.26.d.31, Offendiculũ patiemini mea causa, σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί. qui tamen variam istam & multiplicẽ interpretandi rationẽ sæpe, idque meritò, reprehendit.

7 Illis autem abeuntibus, τούτων δὲ πορευομένων. Erasmus, Euntibus autem illis: at ego πορευομένων existimo hìc poni pro ἀπερχομένων. Quæ agitetur, σαλευόμενον. Significat vocabulum Græcum vndarum more huc & illuc impelli: quod poeta dicit vndantem & fluctuantem, vim Græci vocabuli exprimens: Galli verò, *qui flotte*. Heliodorus Æth. hist. lib.3, τῆς ψυχῆς ἀμφοτέροις ἐφ᾽ ὑγροῦ τοῦ πάθους σαλευούσης. id est, Animo vtriusque ex humido affectu fluctuante. Latini quoque dicunt segetes fluctuare, quum vento agitantur. Vulgata, Agitatam.

8 Sed, ἀλλά. Sic vernaculo sermone dicimus, *Mais qu'estes vous allez voir?* Interrogat enim ἀλλὰ hoc loco. Erasmus, Agè: & pauló pòst, At. Vestibus, ἱματίοις. Accipitur ἱμάτιον generali significatione hoc loco, vt suprà cap.9.b.16. Vulgata prætermisit. Qui gerũt, οἱ φοροῦντες. Vulg. Qui mollibus vestiũtur, οἱ μαλακοῖς ἠμφιεσμένοι.

9 Amplius, περισσότερον. Erasmus, Excellentiorem. Ego malui sic conuertere, siue vt nomen, siue vt aduerbium accipias. Ad verbum τὸ περισσὸν dicitur quod superat & abundat, interdum in laude, vt hic: interdum in vitio, vt suprà, cap.5.f.37.

10 Nuntium meum, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, Angelum meum: quod rectè mutauit Erasmus, quum de homine loquatur. Præparabit, κατασκευάσει. Hæc nimirum petita sunt à regum & principum consuetudine, quorum aduentus multo antè tempore solet nuntiari, vt ipsis maiore cum pompa occurratur.

11 Surrexit, ἐγήγερται. Hebraicè קם. id est (vt Erasmus interpretatur) exortus est. Inter eos qui gignuntur è mulieribus, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Vulgata ad verbum, Inter natos mulierum. Erasmus, Inter eós qui nascuntur è mulieribus. Ego verò puto hic poni τοὺς γεννητοὺς in propria significatione, nempe vt hoc ad virum referatur qui prolem gignit ex vxore: quo modo non potest dici Christus γεννητὸς γυναικός, quum conceptus sit ex Spiritu sancto. Hebræis tamen verbum ילד tam de patre quàm de matre dicitur: quamobrem Iob cap.15.b.14, & 25.b.4, natus vel generatus ex muliere, hominem declarat. Infrà quoque Lucæ 1.b.13. de Elisabetha dicit Angelus Zachariæ, γεννήσει υἱόν σοι. Ex quo liquet τὸ γεννᾶν etiam de matre dici. Sed quomodocunque accipias, constat intelligi hæc Christi verba de iis qui consueto naturæ ordine gignũtur, ex semine viri videlicet: quod in Christũ non cadit, quanuis natum ex muliere. Quòd autem Erasmus annotat sibi videri γεννητοῖς neutrum esse, mihi ne probabile quidem videtur. nam quid tandem secundum naturam parere potest mulier præter hominẽ? Sed, δέ. Vulgata, Autem, non satis commodè expressa particula δέ. Eras. Attamen. id est ὅμως. Minimus, μικρότερος. Vulg. & Eras. ad verbũ, Minor. Sed interdũ solent Græci συγκριτικὰ vsurpare ἀντὶ τῶν ὑπερθετικῶν, & contrà quoq; hæc pro illis vsurpare: quam enallagen etiam in nostro sermone vernaculo vsurpamus. Sic enim hoc exprimas, *Le plus petit*, aut, *le moindre*: quod dicendi genus frequenter etiam deinceps occurret. Quod autem subiicitur, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, apud Theophylactum coniungitur cum μείζων ἐστίν, quasi hæc de seipso Christus dicat: qui quũ reipsa sit maximus, atque adeo princeps regni Dei, tamen opinione hominũ sit minimus. Sed in aliis omnibus codicibus adscripta erat distinctio post οὐρανῶν, vt plenissima illa lux quæ à Christi prædicatione mundo affulsit, cum ea veluti scintilla cõferatur quæ ad Iohannẽ vsque emicuerat. Idque videntur ea quæ consequuntur, optimè declarare. Neque enim hìc comparantur inter se personæ, sed doctrinæ genera, præconium videlicet Iohannis cum Lege & Prophetarum concionibus, & cum illo rursus, clarissima illa Euangelii prædicatio. Et regnum cælorum declarat nouum Ecclesiæ statum, in quo vera Dei gloria elucet.

Luc.16.d.16

Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν.

Πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν.

Mal.4.b.5.

Καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἠλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.

Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Luc.7.c.31

Τίνι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶ παιδαρίοις ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν,

Καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε.

Ἦλθε γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων· καὶ λέγουσι, Δαιμόνιον ἔχει.

Ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγουσιν, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς.

12 ‖Porrò à diebus Iohannis Baptistæ vsque nũc regno cælorum vis affertur, & violenti rapiunt illud.

13 Nam omnes Prophetæ & ipsa Lex vsque ad Iohannem prophetarunt.

14 Et, si vultis recipere, ‖ipse est Elias ille qui venturus erat.

15 Qui habet aures ad audiendum, audiat.

16 ‖Sed cui assimilabo generationem hanc? Similis est puerulis qui sedent in foris, & acclamant sodalibus suis,

17 Ac dicunt, Tibia cecinimus vobis, & non saltastis: lamentati sumus vobis, & non planxistis.

18 Venit enim Iohannes nec edens nec bibens, & aiunt, Dæmonium habet.

19 Venit Filius hominis edens ac bibẽs, & dicunt, Ecce homo edax & vini potor, publicanorum amicus & peccatorũ. Sed iustificata est Sapientia à filiis suis.

12 A diebus autem Iohannis Baptistæ usque nunc regnum cælorũ uim patitur, & uiolenti rapiunt illud.

13 Omnes enim Prophetæ & Lex usque ad Iohãnem prophetauerunt.

14 Et, si uultis recipere, ipse est Elias qui uenturus est.

15 Qui habet aures audiendi, audiat.

16 Cui autem similem æstimabo generationẽ istã? Similis est pueris sedentibus in foro, qui clamantes coæqualibus,

17 Dicunt, Cecinimus uobis, & nõ saltastis: lamẽtauimus, & nõ plãxistis.

18 Venit enim Iohannes neque manducans neque bibens: & aiunt, Dæmonium habet.

19 Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicunt, Ecce homo uorax & potator uini, publicanorum & peccatorũ amicus. Et iustificata est Sapientia à filiys suis.

12 A diebus, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν. Hebraismus. id est, à tẽpore quo Iohãnes Baptista prædicare cœpit. Vsque nunc, ἕως ἄρτι. id est, Ad hunc vsque diem. quo modo vertit Erasmus. At ego non video cur minus liceat dicere Vsque nunc, quàm Vsque sub, Vsque adhuc, Vsque antè: quorum exempla frequenter occurrũt. Sic ἄρτι suprà, cap.3.d.15, pro νῦν positũ esse diximus, vt idem valeat ἕως ἄρτι atque ἕως νῦν. id est (vt loquuntur Hebræi) עד עתה. Vis affertur, βιάζεται. id est, quasi impetu quodam in illud perrumpitur. Est enim veluti omnibus expositus hic Patris cælestis thesaurus, quem videri poterat antea occultasse, sicut explicatur Rom.16.d.25.26. Vulg. & Eras. Vim patitur: quod mihi visum est obscurius. Rapiunt, ἁρπάζουσιν. id est arripiunt, vel diripiunt, vt testatur Erasmus se legisse in aureo codice. metaphora sumpta à castris, aut ab arce quapiam quæ irrumpentibus hostibus diripitur. Sic autẽ feruens illa vis Spiritus significatur, qua correpti fideles, summo studio ad vitam æternã feruntur. 13 Prophetarũt, προεφήτευσαν. Futura tantùm vaticinati sunt, quæ nunc præsentia clarè & perspicuè cernũtur. Cæterùm hoc quoque vocabulũ, tanquã Christianorũ auribus familiarissimũ, nõ inuiti vsurpauimus. 14 Qui venturus erat, ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. id est (vt suprà dixerat vno verbo) ὁ ἐρχόμενος. Hæc autem participia (vt rectè obseruat Erasmus) ad imperfectũ etiã pertinẽt. Itaq; nõ rectè vertit Vulgata, Qui vẽturus est. 16 Generationẽ hãc, γενεὰν ταύτην. id est, hoc hominũ genus, tam præfractũ & cõtumax. Nationis itaq; nomẽ plerũq; latius patet: quãuis quũ familiarẽ huic genti peruicaciã exprobret, nationẽ hoc quoque loco nõ ineptè possis interpretari. Sed vocabulũ Hebræũ דור, quod (vt ego quidẽ existimo) huic opponitur, ætatẽ propriè declarat: & deducitur non à generando, sed potius ab incolendo & habitando. Itaque significat hominum vniuersitatẽ, quæ eodẽ tẽpore in orbe terrarũ degit. Quamobrẽ etiam Ætatem cõuertimus infrà, cap.24.c.34. Similis est, ὁμοία ἐστί. Genus hoc dicendi petitũ est è medio, ac proinde spectanda est dicti sententia, non autẽ dictũ ipsum. Neque enim Iudæi cõparantur puerulis, sed iis quos cõpellant pueruli, in hac similitudine. Solitos autẽ fuisse in plateis puerulos istiusmodi cantiunculis se oblectare probabile est, & Christũ de industria sic voluisse Scribarũ & Pharisæorum fastum deiicere. Sodalibus, τοῖς ἑταίροις. Vulgata, Coæqualibus, id est ὁμήλιξι. 17 Lamentati sumus, ἐθρηνήσαμεν, id est, Lugubres cantiones cecinimus. Vulg. Lamẽtauimus. Eras. Lugubria cecinimus: quod Græcis significat θρηνῳδεῖν. Cuius verbi vis optimè exprimitur Historiæ Æthiopicæ Heliodori lib.5. his verbis, ᾖδετο γυναικὸς ἁβρόν τι καὶ γοερὸν, οἷον ἐ[illegible] ἀηδόνος ᾠδὴν, ἐν νυκτὶ μυρομένης. 18 Iohannes, Ἰωάννης. Quoddam exemplar addit πρὸς ὑμᾶς, Ad vos. Edax. φάγος. Vulgata, Vorax, id est βορός. Erasmus, Comedonem. Sed hoc Comedonis vocabulum prꝛterquã quòd est obsoletũ, etiã plusculũ aliquid declarat, eũ videlicet qui bona & facultates suas abliguriat. Itaque Erasmus ipse infrà, Lucæ 7.c.34, Edacẽ interpretatur, nõ Comedonẽ. Peccatorum, ἁμαρτωλῶν. Vide suprà, 9.b.10. Iustificata est, ἐδικαιώθη. Hoc vocabulũ Theologis admodũ familiare, quãuis nõ eadẽ semper significatione accipiatur, tamẽ libẽs amplector. Cæterùm quod paulo ante hæc eadẽ verba reperimus scriptũ Lucæ cap.7.c.29, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν θεόν, id est, Et omnis populus qui audierat, & publicani iustificarunt Deũ: id (ni fallor) optimè hũc locum explicat. Ait enim Lucas publicanos & turbã iustificasse Deũ. id est, agnouisse Dei sapientiã & bonitatẽ in Christo & Iohãne elucentẽ: vt meritò postea Christus Pharisæis exprobrans peruicaciã, dixerit iustificatã esse Sapiẽtiã à filiis suis. id est, eos demũ qui verè filii sapiẽtiæ essent, id est sapiẽtes (ex Hebræo idiotismo, de quo sæpe iã diximus) Dei sapientiã agnoscere in eo quẽ Pharisæi cõtẽnerẽt. Iustificatur igitur Sapiẽtia à filiis suis, quũ Euangeliũ Christi recipitur. eáq; interpretatio optimè cohæret cũ præcedẽtibus, præsertim si Lucas cũ Matthæo cõiungatur. Quod etiã planius fiet si καὶ verteris Sed, vt nos fecimus. Nã illud ו Hebræorũ (cui respõdet καὶ Græcorũ) hãc etiã significationẽ admittit, vt manifestè apparet Act.10.d.28, & infrà, 12.v.39. Castellio cõuertit, Estq; suis aliena sapientia: cui nõ assentior. Nam vt δικαιοῦσθαι fatear à Paulo etiam accipi pro ἐλευθεροῦσθαι, id est liberari,

Rom.6.b.7: tamen nemo non videt aliud esse liberari quàm alienum fieri, & hunc sensum parum cõuenire. Neque verò (vt ipse putat) cogimur in hanc sententiam descendere, quia scriptum est ἀπὸ non ὑπό. solent enim hæ particulæ permutari, vt apparet infrà, cap.16.c.21. item Marci 8.d.31, Lucæ 9.c.22, & 17.e.25. Sed & in veteribus synodis Græcè scriptis passim repetitur hæc formula, ἀπὸ πάσης συνόδου ἐλέγχθη. Suis, αὐτῆς. nempe τῆς σοφίας. Valla, Eius. refert enim ad γενεάν: sed perperam, ni fallor.

Τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ πλεῖσται δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ μετενόησαν,

Οὐαί σοι Χοραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδάν· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν.

Πλὴν λέγω ὑμῖν, Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ ὑμῖν.

Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν σοί, ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς σήμερον.

Πλὴν λέγω ὑμῖν ὅτι γῇ Σοδόμων ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ σοί.

Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις.

20 ‖Tunc cœpit *ita* exprobrare vrbibus in quibus editæ fuerant plurimæ virtutes ipsius, quòd non resipuissent,

21 Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethsaidã: nã si in Tyro & Sidone editæ fuissẽt virtutes quæ editæ sunt apud vos, olĩ cũ sacco & cinere *sedentes* resipuissent.

22 Quinetiam dico vobis, Tyri & Sidonis tolerabilior erit cõditio in die iudicii q̃ vestra.

23 Et tu Capernaum, quæ es vsque ad cælũ sublata, vsque ad inferos deprimêris. nam si Sodomis editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud te, mãsissent vsque ad hodiernũ diẽ.

24 Quinetiam dico vobis, terræ Sodomorũ tolerabilior erit conditio in die iudicii quã tua.

25 ‖In illo tẽpore respõdẽs Iesus dixit, Cõfiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd abscõderis hæc à sapiẽtibus & intelligẽtibus, & ea detexeris infãtibus.

20 Tũc cœpit exprobrare ciuitatibus in quib⁹ factæ sunt plurimæ uirtutes eius, quia nõ egissent pænitentiam,

Luc.10.c.13

21 Væ tibi Chorozain, uæ tibi Bethsaida: quia si in Tyro & Sidone factæ essent uirtutes quæ factæ sũt i uobis, oli in cilicio et cinere pænitẽtiã egissẽt.

22 Verũtamẽ dico uobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicii q̃ uobis.

23 Et tu Capharnaũ, nunquid usque in cælũ exaltaberis? usque in infernũ descẽdes: quia si in Sodomis factæ fuissent uirtutes quæ factæ sũt in te, fortè mãsissẽt usq; i hãc diẽ.

24 Verũtamẽ dico uobis quia terræ Sodomorũ remissi⁹ erit i die iudicii quã tibi.

25 In illo tẽpore respõdens Iesus dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quia abscondisti hæc à sapiẽtib⁹ & prudẽtib⁹, & reuelasti ea paruulis.

Luc.10.d.21

20 Cœpit, ἤρξατο. Quoddam exemplar addit ὁ Ἰησοῦς, Iesus. Exprobrare, ὀνειδίζειν. Alibi idem verbum interpretati sumus Conuitiari: quæ interpretatio huic loco non conuenit. 21 Chorazin, Χοραζίν. In vno exemplari legimus Χοροζαΐν, sicut Vetus interpres cõuertit. Bethsaidan, Βηθσαϊδάν. In tribus exemplaribus scriptum erat Βηθσαϊδά. quod Vetus interpres sequutus est. Cum sacco & cinere *sedentes*, ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ. Particulam ἐν exprimo per σύν, id est Cum: & suppleo ex Lucæ 10.c.13, participium καθήμεναι, sedentes: quod etiam hoc loco adscriptum erat in vno exemplari. Illa autem enallage In pro Cum, etsi nata videtur ex Hebræorum idiotismo, cuius exemplum habes prorsus simile Nehem.10.a.1: tamen (vt alibi ostendimus) occurrit etiam interdum apud Græcos disertiores. Cæterùm fuisse veterum quoque hanc consuetudinem, inter profanas gentes, vt in graui luctu sese iacentes puluere & cinere aspergerẽt, vel ex Homeri versiculis liquet Iliad.σ, quibus Achillem lugentem non tam describit quàm depingit eruditissimus poeta. Itémque ex istis Plutarchi περὶ δεισιδαιμονίας verbis, quibus superstitiosum quendam ita describit, ἔξω κάθηται, φησί, σακκίον ἔχων, καὶ περιεζωσμένος ῥάκεσι ῥυπαροῖς, πολλάκις δὲ γυμνὸς ἐν πηλῷ κυλινδούμενος. quæ cõsuetudo postea fuit ad pœnitentes, quos vocant, (vtinam maiore cum iudicio & feliciore exitu) traducta. 22 Quinetiam, πλήν. Hebraicè אך. Vulgata, Veruntamen. Erasmus, Attamẽ. Fateor enim hanc particulam absolutè positam plerunque idem valere quod ὅμως: (sicut accipitur Lucæ 10.b.11.d.20, & 22.c.22, & alibi aliquoties) sed interdum quoque poni videtur pro Sed (id est אבל) vt Lucæ 6.d.24, & 12.d.31, & 23.d.28. Hic autem vsurpatur in ea specie correctionis qua vtimur quum superiora quidem minimè reprehendimus vt falsa, sed tamen amplificamus. Sic etiam omnino accipitur אך Psal.23.b.6, pro ἀλλὰ καί, & hîc quoque paulo pòst, versu 24, & infrà, 26.f.64. Nonnullis tamen placet illatiuam esse, pro eo quod Galli dicunt *Mais pourtant*, Itali autem *pero*. quo modo commodissimè exponi posse videtur Lucæ 6.e.35. Tolerabilior erit conditio, ἔσται ἀνεκτότερον. τὸ ἀνέχεσθαι inter cætera tolerare significat, idque (ni fallor) propria significatione. Vulg. Remissius. Erasmus, Tolerabilius. Ego perspicuitatis causa malui tolerabiliorem conditionem interpretari. 23 Capernaum, Καπερναούμ. In vno exemplari scriptum erat Καφαρναούμ, vt infrà quoque cap.17.d.24. Quæ es vsque, ἡ ἕως. In quodam exemplari legimus, μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ, ἕως ᾅδου καταβήσῃ. id est, Num vsque in cælum extollêris? vsque in infernum descẽdes. sicut legit & interpretatus est Vetus interpres. Deprimêris, καταβιβασθήσῃ. Vulgata, Descendes: legit enim καταβήσῃ. Porro verbum καταβιβάζω, est Ex alto deiicio: vt ἀναβιβάζω, quod ei opponitur, significat In altum attollo. Propriè, Descendere facio, & Ascendere facio. Itaque malui vertere Deprimêris: quod & fecit Erasmus infrà, Lucæ 10.c.15. quo tamẽ loco Vetus interpres legisse videtur καταδυθήσῃ. vt qui interpretetur, Demergeris. Videtur autem esse allusio ad verba Esaiæ, 14.v.14, & 15. vt appareat prouerbialia fuisse hæc dicẽdi genera. Mansissent, ἔμειναν ἄν. Vulgata, Fortè mansissent. Sed ἂν particula non semper est δυνητική, vt rectè annotat Valla, ex aliorum locorum collatione. 24 Tua, σοί. In vno exemplari legimus ὑμῖν. id est vobis. 25 Respondens, ἀποκριθείς. Atqui nemo eum interrogarat. Sciendum est igitur verbum ענה dici de omni continuatione orationis, etiamsi vnus & idem sit perpetuò loquutus. Sed tamen cognoscenda videtur historia ex Lucæ 10.c.17. Cõtigerũt enim hæc post septuaginta discipulos reuersos, quos verisimile est cum Iesu varios sermones habuisse. Inter loquendum igitur, quum Iesus ex discipulorum sermone intellexisset plebem auidè excepisse verbum Dei (quod à principibus & Pharisæis partim contemnebatur, partim etiam oppugnabatur)

tandem in hæc verba erupit. Confiteor tibi, ἐξομολογοῦμαί σοι. id est, Agnosco coram te. Vel, Gratias ago, vt rectè explicat Erasmus. Nam apud Hebræos sic etiam accipitur verbum ידה in coniugatione hiphil. Est autem apostrophe ad Patrem, quũ antea Christus septuaginta illos discipulos alloqueretur. Itaque nõ tacet Lucas hæc dixisse Christum spiritu exultantem, & animi impetu correptum, quòd gloriam Patris videret mundo patefieri. quod non annotassem, nisi hoc quoque pertineret ad explicationem participii ἀποκριθεὶς, quod præcessit.

Intelligentibus, ξυνετῶν. à ξυνιέναι, vt rectè obseruauit Valla. Vulgata, Prudentibus. id est φρονίμοις. Dicuntur autem ista per concessionem. Tales enim oportuerat esse Scribas & Pharisæos, qui tamen erant omnium maximè rudes. Infantibus, νηπίοις. νήπιος Græcis dicitur à νὴ & εἰπεῖν, sicut Latinis Infãs ab in & fari, quod ad animũ transfertur. Itaque paruuli dicuntur qui alibi vocantur idiotæ & illiterati. Vulg. & Eras. Paruulis. Videtur autem Christus translatitiè alludere ad illud Dauidis, Psal. 8. a. 3, Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudẽ tuam.

26 Ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

26 Etiam Pater, quia ita placuit tibi.

26 *Ita Pater, quoniam sic fuit placitum ante te.*

27 Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ· οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

27 ‖ Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit Filium nisi Pater, neque Patrem quisquam nouit nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius retegere.

27 *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit Filiũ nisi Pater: neque Patrẽ quis nouit nisi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.*

Ioh. 3. d. 35 & 6. e. 46

28 Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.

28 Venite ad me omnes qui fatigati estis & onerati, & ego faciam vt requiescatis.

28 *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.*

29 Ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.

29 Tollite iugum meum super vos, & discite à me quòd mitis sim & humilis corde: ‖ & inuenietis requiem animabus vestris.

29 *Tollite iugum meũ super vos, & discite à me, quia mitis sum & humilis corde: & inuenietis requiẽ animabus vestris.*

Ierem. 6. d. 16

30 Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

30 ‖ Iugum enim meum facile est, & onus meum leue est.

30 *Iugum enim meũ suaue est, & onus meum leue.*

1. Iohan. 5. a. 3

Κεφάλαιον ιβ΄.

CAP. XII.

CAP. XII.

1 Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας, καὶ ἐσθίειν.

1 In illo tempore ibat Iesus sabbatho per sata: discipuli verò ipsius esuriebant, cœperúntque vellere spicas, & edere.

1 *In illo tempore abiit Iesus per sata sabbatho: discipuli autem eius esurientes cœperunt vellere spicas, & manducare.*

Mar. 2. d. 23 luc. 6. a. 1

26 Etiam, ναί. Particula est qua testatur Christus se in Patris consilio prorsus acquiescere. Pater, ὁ πατήρ. Pater vocandi casu, vt ὁ Θεός μου, Marci 15. c. 34. quo modo etiam à Paulo vsurpatur ad Rom. 8. c. 15, & Gal. 4. a. 6. sic infrà, 27. d. 29. & 40. Fortassis autem hîc est Hebræorum idiotismus, qui suo illo ה vtuntur partim pro nominatiuo articulo, partim pro vocãdi aduerbio. Sed & Atticos ita loqui obseruauim⁹. sic enim Aristoph. in Ranis, ὁ παῖς ἀκολούθει δεῦρο. Quia ita placuit tibi, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Particulam ὅτι, quam expunxit Erasmus, non puto abundare. Addit enim Christus causam cur Patris factũ probet, eam videlicet quæ apud Christianos omnes plurimum valere debet: id est Patris cælestis voluntatem. Cæterùm εὐδοκία id declarat quod Gallicè vocamus *bon plaisir*: & ἐγένετο εὐδοκία, periphrasis est verbi εὐδόκησε: de quo diximus suprà, 3. d. 17. Deinde alius est Hebraismus in ἔμπροσθέν σου, coram te. pro quo etiam dicunt In oculis tuis, pro Apud te, vel simplicis pronominis loco, sicut sumus interpretati.

27 Nouit, ἐπιγινώσκει. Alibi vsi sumus agnoscendi vocabulo pro ἐπιγινώσκειν: sed hîc videtur poni compositum pro simplici.

28 Qui fatigati estis, οἱ κοπιῶντες. Vulg. & Eras. Qui laboratis. Vide suprà, cap. 6. d. 28. Certè plus est κοπιᾶν quàm πονεῖν, si propriam vtriusque significationem spectemus: sicut etiam apud Latinos plusculum declarat fatigatum esse quàm laborare: quanuis interdum ista permutentur.

29 Humilis corde, ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. id est ταπεινόφρων, vt interdum Græci vno vocabulo declarant. cui opponitur ὑπερήφανος, homo videlicet superbus & ferox. 30 Facile, χρηστός. id est quod facilè ferri & quo facilè vti possimus, παρὰ τὸ χρῆσθαι. Illud autem de quo tam multis differit Erasmus in hunc locum, nimirum qua ratione dicatur iugum Christi leue, planè explicatur 1. Ioh. 5. a. 2, & 3. Mandata eius (inquit) grauia non sunt: quia omne quod genitum est ex Deo, vincit mundum: & hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra. Quisquis verò existimat ideo leue esse Christi iugum quòd Dei duntaxat amorem & proximi requirat, ille profectò seipsum ignorat, neque etiam nouit quod sit Legis & Euangelii discrimen.

IN CAPVT XII.

1 In illo tempore, ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ. siue Per id tempus. Hæc autem verba significant hanc historiam non narrari ex temporis serie, sicut etiam constat ex Luca & Marco. Ibat, ἐπορεύθη. id est ἐβάδιζεν. Sic enim hoc loco accipitur hoc verbum, & aoristus pro imperfecto positus videtur. Vulgata, Abiit, ἀπῆλθε. Nonnulli vertunt per plusquãperfectum, Iuerat: sed non satis cõmodè, ni fallor. Sabbatho, τοῖς σάββασι. Erasmus interpretatur Sabbathis, & Veterem etiam interpretem reprehendit. Atqui plurale pro singulari positum esse, satis indicant sequentia. Neque est quòd de hebdomade intelligas. Nam de septimo demum die hîc agi, & eo quidem soleni, Lucas ostendit. neque hoc murmur Iudæorum alio die exoriri potuisset: siquidem non violassent Legem discipuli. Nam quòd Erasmus ait singulos dies hebdomadis fuisse sabbatha appellatos (quod etiam asserit Theophylactus infrà, cap. 28.) etiamsi verum esset, præsenti loco quadrare non posset. Sata, σπορίμων. Erasmus, Segetes. Illud propius abest à Græco.

2 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπον αὐτῷ, Ἰδοὺ, οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν σαββάτῳ.

2 Pharisæi autem, quum *eos* vidissent, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt ‖ quod nõ licet facere in sabbatho.

2 *Pharisæi autem videntes dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt quod non licet eis facere sabbathis.*

Deut. 23. d. 25

3 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;

3 Ipse verò dixit eis, Non legistis quid fecerit ‖ Dauid, quum esuriret ipse, & ii qui erant cum eo?

3 *At ille dixit eis, Non legistis quid fecerit Dauid quando esuriit, & qui cum eo erant?*

1. Reg. 21. b. 6

4 Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις;

4 Quomodo introierit domũ Dei, & panes propositionis ederit, quibus vesci non erat ipsi licitum, neque iis qui cum eo erãt, sed ‖ Sacerdotib⁹ solis?

4 *Quomodo intrauit in domũ Dei, & panes propositionis comedit: quos nõ licebat ei edere, neque iis qui cum eo erant, nisi solis Sacerdotibus?*

Exo. 29. e. 33

5 Ἢ οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι τοῖς σάββασιν οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ ἀναίτιοί εἰσι;

5 Aut nõ legistis ‖ in Lege, sabbathis Sacerdotes in templo sabbathum profanare, & sine crimine esse?

5 *Aut non legistis in Lege, quia sabbathis Sacerdotes in templo sabbathũ violant, & sine crimine sunt?*

Leuit. 8. f. 32 & 14. b. 9 nume. 28. b. 9

6 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι τοῦ ἱεροῦ μείζων ἐστὶν ὧδε.

6 Dico autem vobis, *quendam* templo maiorem hîc esse.

6 *Dico autem vobis quia templo maior est hîc.*

7 Εἰ δὲ ἐγνώκειτε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε τοὺς ἀναιτίους.

7 Quòd si nossetis quid sit, ‖ Misericordiam volo, & non sacrificium, non condemnassetis insontes.

7 *Si autẽ sciretis quid est, Misericordiam volo, & non sacrificiũ, nũquam condẽnassetis innocentes.*

Osee 6. c. 7

8 Κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

8 Nam Dominus est etiam sabbathi, Filius hominis.

8 *Dominus enim est Filius hominis etiam sabbathi.*

9 Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν.

9 ‖ Et digressus illinc venit in synagogam eorum.

9 *Et quũ inde transisset, venit in synagogã eorũ.*

Mar. 3. a. 1 luc. 6. a. 6

10 Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπος ἦν τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν. καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες, Εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

10 Et ecce, quidam *illic* erat manum habens aridam: & interrogarũt eum, dicentes, Licétne sabbathis *quempiam* sanare? vt accusarent eum.

10 *Et ecce, homo manum habens aridã: & interrogabant eum, dicentes, Si licet sabbathis curare? vt accusarent eum.*

11 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃς ἕξει πρόβατον ἓν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ;

11 Ipse verò dixit eis, Quis erit ex vobis qui habeat ouem vnã, &, si ea inciderit sabbatho in foueam, non apprehendat eam & erigat?

11 *Ipse autem dixit illis, Quis erit ex vobis homo qui habeat ouem vnam, &, si ceciderit hæc sabbathis in foueam, nónne tenebit & leuabit eam?*

2 Quum *eos* vidissent, ἰδόντες. Duo exemplaria addunt αὐτούς. id est eos. Licet, ἔξεστι. Vetus interpres addit αὐτοῖς eis: quod tamen videtur expungendum. Est enim generale sabbathi mandatum. In sabbatho, ἐν σαββάτῳ. In quodam exemplari legitur ἐν σάββασι, eodem tamen sensu: quod tamen satis indicat superiore loco esse numeri enallagen. quanuis hoc posteriore loco liceat interpretari sabbathis, plurali numero. Loquuntur enim Pharisæi in genere de quouis sabbatho.

4 Propositionis, προθέσεως. Hebræi panes facierum vocant, quòd coram Domino appositi, tota hebdomade manerent in aurea mensa huic cultui consecrata: sicut edixit Dominus Leuit. 24. a. 6. Græci interpretes interdum etiam ἐνωπίους, interdum προκειμένους sunt interpretati. Quidam Latinè appositítios non ineptè vocauit: maluimus tamen appellationem vulgò vsurpatam retinere. Sed, εἰ μή. Hebr. כי־אם pro Sed, vt Genes. 24. v. 38. Vide Gal. 2. c. 16. Vulg. & Eras. Nisi, sententia & hoc loco & alibi sæpe deprauata.

5 Sabbathis, σάββασι. Nulla hic est numeri enallage, quia de singulis sabbathis hoc intelligitur. Profanare, βεβηλοῦσι. Vulgata, Violant, quod latius patet, neque etiam conuenit. Sine crimine esse, ἀναίτιοί εἰσι. id est, extra culpam esse, vt qui in Legem non peccent. Est autem eiusmodi argumentum, Sacerdotes quũ Dei opus faciunt sabbatho, tamen Legem non violant. Itaque sabbathi Lege omnia opera non prohibẽtur sine exceptione. Quòd si sacerdotes quominus sabbatho quiescerent excusabat templi cultus, multo magis ipse tẽpli & sabbathi Dominus, Dei opus faciẽs, sabbathi Lege non tenebatur. Apparet ergo Christũ propositam hypothesin ad thesin reuocare: & meritò quidem. Nam superstitiosè reprehensi fuerant discipuli à Pharisæis, ac proinde nulla excusatione egebant.

6 Maiorem, μείζων. Pleraque vetera exẽplaria & Theophylactus quoque legũt μεῖζον. id est maius quidpiam. Subauditur enim τι.

7 Non, οὐκ ἄν. Vulgata, Nũquam. id est οὐδέποτε. Erasmus, Nequaquam. Particula ἂν facit vt finitus modus pro optatiuo accipiatur: neque quicquam addit significationi vel negantis particulæ, vel sequentis verbi.

8 Etiam sabbathi, καὶ τοῦ σαββάτου. Deerat καὶ particula in veteribus exemplaribus: neque exprimitur à veteri interprete. Videtur tamen emphasin habere minimè negligendam. Vide Mar. 2. v. 28.

10 Erat, ἦν. Quatuor codices additum habebant ἐκεῖ, illic. Vetus interpres videtur neutrum legisse. Interrogarunt, ἐπηρώτησαν. Vulg. & Eras. Interrogabant, id est ἐπηρώτων. Licétne, εἰ ἔξεστι. Vulg. ad verbum, Si licet. Sed εἰ apud Græcos sæpe pro ἆρα ponitur: quod imitantur etiam aliquãdo Latini, sed in subiectione tantum. Terentius, Visam si domi est. Sanare, θεραπεύειν. Vulgata & Erasmus, Curare. Vide suprà, 4. d. 23.

Πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν.

Τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

Οἱ δὲ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ ἐξελθόντες, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας.

Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν·

Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

Esaie 42.a.1

Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ᾑρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου· θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ.

Οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει· ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν·

12 Quantum autem homo præstat oui? Itaque licet sabbathis benefacere.

13 Tunc dicit homini illi, Extende manum tuam. Et is extendit: éstque restituta sana vt altera.

14 Pharisæi verò egressi cœperunt consilium aduersus eum, vt eum perderent.

15 Iesus autem quum hoc nosset, secessit illinc, sequutáque est eum turba multa, sanauitque eos omnes.

16 Et interminatus est eis ne ipsum palàm facerent.

17 Vt impleretur quod dictum erat per Esaiam Prophetam, dicentem,

18 ‖Ecce seruus meus, quem elegi: dilectus meus, in quo acquiescit anima mea: ponam Spiritum meum super eum, & iudiciũ Gentibus annũtiabit.

19 Nõ litigabit, neque clamabit, neque audiet quisquam in plateis vocem eius.

20 Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans nõ extinguet: vsquedum proferat ad victoriam iudicium:

12 Quanto magis melior est homo oue? Itaque licet sabbathis benefacere.

13 Tunc ait homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est sanitati sicut altera.

14 Exeuntes autem Pharisæi cõsiliũ faciebant aduersus eũ, quomodo perderent eum.

15 Iesus autem sciens recessit inde, & sequuti sũt eũ multi, & curauit eos omnes.

16 Et præcepit eis ne manifestum eum facerent.

17 Vt adimpleretur quod dictum est per Isaiam Prophetam, dicentem,

18 Ecce puer meus quem elegi: dilectus me⁹, in quo bene complacuit animæ meæ: ponã Spiritum meũ super eũ, & iudiciũ Gentibus nuntiabit.

19 Non contendet, neque clamabit, neq; audiet aliquis in plateis vocẽ ei⁹.

20 Arundinem quassatam non confringet, & linũ fumigans non extinguet: donec eijciat ad victoriã iudicium:

12 Quantum autem, πόσῳ οὖν. Particulam οὖν non memini alibi legere in assumptione argumenti positam pro ἀλλά, vel δέ. Apparet tamen omnino ita esse accipiendam hoc loco, quum statim subiiciatur argumenti conclusio. Benefacere, καλῶς ποιεῖν. Erasmus, Beneficio afficere. id est ἀγαθοποιεῖν, vel ἀγαθοποιεῖν.

13 Homini illi, τῷ ἀνθρώπῳ. Additum habebant duo exemplaria ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα, arefactam manum habenti. quod tamen satis intelligitur præposito articulo quem expressimus.

14 Cœperunt, ἔλαβον. Vulgata, Fecerunt. Legimus etiam in vno exemplari ἐποίησαν. id est, consilium indixerunt: sicut dicunt Græci ἐκκλησίαν ποιεῖν. Sic etiam Marci 3.a.6, συμβούλιον ἐποίουν. Vt, ὅπως. Vel quomodo. id est πῶς, indefinitè acceptum. Sic Demosthenes, σκόπει ὅπως τοὺς λόγους ἐρεῖς.

16 Interminatus est, ἐπετίμησεν. id est, additis minis vetuit. Vulgata, Præcepit. ad verbum, Increpauit. Vide suprà 8.c.26. Terentius, Interminatus sum ne faceres.

18 Seruus meus, ὁ παῖς μου. Nonnulli filiũ conuertunt: alii puerũ, ambigua voce. nam apud Græcos ὁ παῖς vocabulum est ambiguum. Alii & puerum & filium interpretantur. Sic enim citat Cyprianus libello aduersus Iudæos, vt Erasmus obseruauit. Sed Cyprianum constat hunc locum ita citasse vt de verbis ipsis Prophetæ non fuerit solicitus: quod etiam Euangelistæ plerunque faciunt, sicut vel ex hoc loco apparet. Certè apud Hebræos עבד semper pro seruo, nunquam (quod sciam) pro filio ponitur: quamuis aliud sentiat Erasmus, qui etiam existimat filii vocabulum melius Christo conuenire. Nam, inquit, non defuerunt apud Græcos qui serui vocabulum vererentur tribuere Filio Dei, quorũ est Chrysostomus. Atqui ita loquitur ipse Paulus Philip. 2.a.7, quum dicit Filium Dei se exinaniuisse, forma serui accepta. Neque verò à serui nomine abhorruit Latinus interpres, quoties in aliis eiusdem Prophetæ locis Christus παῖς vocatur. Et hoc quoque videtur ad immensam ipsius bonitatem magnopere pertinere. Denique non patitur Hebrææ linguæ ratio (quantum intelligo) vt filium vertamus.
Iudicium Gẽtibus annuntiabit, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. Iudicii appellatione compositum statum intelligit: quia videlicet à Christo vera religio erat inter Gentes promulganda, eiectis superstitionibus. quod vbicunque fit, ibi regnare dicitur Dominus & iudicare, id est rebus præesse & moderari.

20 Quassatam, συντετριμμένον. Virgil. primo Æneidos, Quassatam ventis liceat subducere classem. Quassatum autem Latinis est quod vernaculo sermone dicimus *froissé* aut *escaché*. Erasmus, Comminutam: id est contritam. quæ propria est verbi συντετριμμένον significatio. Sed hîc accipi pro quassatam indicat verbum sequens. Nam quî fieri potest vt quod iam comminutum est & cõtritum, confringas? Itaque grammatici Hebræi ex hoc Prophetæ loco differentiam esse ostendunt inter רצץ & שבר, quòd illud non declaret penitus cõterere & comminuere. Proferat, ἐκβάλῃ (vt infrà versiculo 35. pro ἐκπέμπει καὶ προφέρει) id est, pronuntiet & ferat, sed cum vi quadam, (frustra videlicet obsistente Satana & mundo) iudicium ac sententiam, qua se victorem declaret omnium inimicorum suorum. Tunc enim rebellium colla confringet, non iam clemens & humilis, sed seuerus iudex, & maiestate plenus. Vulgata & Erasmus ad verbum, Eiiciat. In Hebræo pro εἰς νῖκος legitur לאמת. id est εἰς ἀλήθειαν. Sed (vt antè dixi) Euangelista sententiam spectat, singula verba non numerat. Iustinus quoque in dialogo cum Tryphone, duas affert huius loci Græcas interpretationes, quarum neutra cum hac consentit in verbis.

Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι.

Τότε προσηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος, τυφλὸς καὶ κωφός· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτόν, ὥστε τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν.

Καὶ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον, Μήτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαβίδ;

Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες εἶπον, Οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.

Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, ἐρημοῦται· καὶ πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται.

Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη· πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ;

Καὶ εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί.

Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν

21 Et in eius nomine Gentes sperabunt.

22 ‖Tunc oblatus est ei dæmoniacus cæcus & mutus: & sanauit eum, adeo vt qui cæcus ac mutus *fuerat*, & loqueretur & videret.

23 Et obstupuit tota turba, dicebátque, Nonne iste est filius ille Dauid?

24 Pharisæi verò, quum hæc audissent, dicebant, ‖Iste nõ eiicit dæmonia nisi per Beelzebul principem dæmoniorum.

25 Iesus autem, quũ sciret cogitationes eorum, dixit ei, Omne regnũ dissidens aduersus sese, vastatur: & omnis vrbs aut domus dissidens aduersus seipsam, non stabit.

26 Sed si Satanas Satanam eiicit, aduersus seipsum dissidet: quomodo ergo stabit regnum eius?

27 Et, si ego per Beelzebul eiicio dæmonia, filii vestri per quem eiiciunt? propterea ipsi erunt vestri iudices.

28 Sin autem per spiritũ Dei ego eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

29 Nam quomodo potest ali-

21 Et in nomine eius Gentes sperabunt.

22 Tunc oblatus est ei dæmonium habens, cæcus & mutus: & curauit eum, ita ut loqueretur & videret.

Supra 9.d.32. luc.11.b.14

23 Et stupebant omnes turbæ, & dicebant, Nunquid hic est filius Dauid?

24 Pharisæi autem audientes dixerunt, Hic non eijcit dæmones nisi in Beelzebub principe dæmoniorum.

Supra 9.d.34. mar.3.c.22. luc.11.c.17.

25 Iesus autem, sciens cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum diuisum contra se, desolabitur: & omnis ciuitas uel domus diuisa contra se non stabit.

26 Et si Satanas Satanam eijcit, aduersus se diuisus est: quomodo ergo stabit regnum eius?

27 Et, si ego in Beelzebub eijcio dæmones, filij vestri in quo eiiciunt? ideo ipsi, iudices vestri erunt.

28 Si autem ego in Spiritu Dei eiicio dæmones, igitur peruenit in nos regnum Dei.

29 Aut quomodo potest

21 Et in eius nomine, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Omissa est hoc loco pars altera huius versiculi, ita vt legitur in Hebræis: siue quòd Euangelistæ non soleant singulis verbis insistere, siue librarii culpa, qui, propterea quòd nomen κρίσιν & superiorem versiculum & istius priorem partem terminat, idcirco facilè potuit inter scribendum integram lineam prætermittere. quod quàm sæpe librariis vsuuenerit, norunt optimè qui veteres codices manuscriptos cum excusis comparant. Deinde pro, Et in eius nomine Gentes sperabunt, legitur in Hebræo, Et legem eius insulæ expectabunt: sed eadem manente sententia.

22 Oblatus est, προσηνέχθη. Erasmus, Adductus est. id est προσήχθη. Vide Mar. 7.d.32. Qui cæcus ac mutus *fuerat*, τὸν τυφλὸν καὶ κωφόν. Vetus interpres hæc non legit.

23 Obstupuit, ἐξίσταντο. id est ἐξεπλήσσοντο. Latinum vocabulum nullum habeo quo vno possit Græcum illud ἐξίστασθαι satis exprimi. Significat autem præ admiratione apud se non esse, & de statu mentis deiici. Vide Marci 2.b.12. Nonne, μήτι. Vulg. Nunquid. Erasmus, Num: quæ particulæ ita quærunt vt subintelligatur negatio. Itaque non videtur huic loco satis conuenire. Filius ille, ὁ υἱός. In Complutensi editione legitur ὁ Χριστὸς ὁ υἱός. id est, Christus ille filius.

24 Per Beelzebul, ἐν τῷ Βεελζεβούλ. Vulgata ad verbum, In Beelzebub. Erasmus, Præsidio Beelzebub. Vide suprà, 9.d.34.

25 Quum sciret, εἰδώς. In secundo exemplari scriptum erat ἰδών, quum vidisset. Dissidens, μερισθεῖσα. Vulgata & Erasmus, Diuisum. id est διαιρεθεῖσα. quod non satis conuenit, si Latinæ linguæ vsum spectes. Nam diuisum esse aut partitum, idem hîc valet ac dissidere, siue in varias partes ac factiones scissum esse: sicut è contrario dicuntur vnum esse quibus optimè inter se conuenit. Itaque τὸ μερίζειν hac significatione respondet Hebræo verbo פרד. Vastatur, ἐρημοῦται. Erasmus, Desolatur: quod est translatitium, & μονοῦσθαι significat: vnde μεμονωμένη dicitur vidua, quæ sola relicta est, 1. Tim. 5.a.5.

26 Sed si, καὶ εἰ. Vulg. & Eras. ad verbum, Et si. Ego verò omnino puto καί pro ἀλλά positum, cuius particulæ vsus est in assumptione argumentorum.

27 Filii vestri, οἱ υἱοὶ ὑμῶν. Heb. id est vestri, siue vestrates: siue de discipulis Christi hoc intelligamus, siue de exorcistis illis, quorum exemplum refertur Act. 19. v.13. Eiiciunt, ἐκβάλλουσι. In duobus exẽplaribus scriptum erat ἐκβαλοῦσι, eiicient. Ipsi erunt vestri iudices, αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί. Erasmus, Ipsi iudicabunt de vobis. id est, αὐτοὶ κρινοῦσιν ὑμᾶς. Familiaris autem est hæc loquendi formula sacris scriptoribus, qua dicitur aliquis eum iudicare cuius vitia suæ virtutis exemplo etiam tacens coarguit: quo modo accipiendum est quod paulo pòst de regina Austri commemoratur.

28 Sin autem, εἰ δέ. Ita loquuntur Latini quum alterum si præcessit. & hoc dicendi genus melius respondet Græcis quàm illud Quòd si, quo vtitur Erasmus. Nempe, ἄρα. Vulgata, Igitur. Eras. Ergo. id est οὖν.

29 Nam, ἤ. Vulgata, Aut: quod non conuenit huic loco. Erasmus, Alioqui. Particulam autem ἤ interdum

poni ἀναλογικῶς, Budæus prolatis exemplis ostendit. Sed hoc ego adiicio, in eo duntaxat argumenti genere vsurpari quod ab absurdo ducitur, quantum quidem ego potui obseruare.

οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρόν, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει;

quis ingredi domum validi *alicuius*, & vasa eius diripere, nisi primò vinxerit validum illũ, & tũc domũ illius diripiet?

quisquam intrare in domum fortis, & uasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem, & tunc domum illius diripiet?

30 Ὁ μὴ ὢν μετ᾽ ἐμοῦ, κατ᾽ ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ᾽ ἐμοῦ, σκορπίζει.

30 Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non cogit mecum, spargit.

30 *Qui non est mecum, contra me est: & qui non congregat mecũ, spargit.*

...r.3.d.28
...12.b.10
...h.5.d.13

31 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις.

31 ‖Propterea dico vobis, quoduis peccatũ & blasphemia remittetur hominibus: blasphemia verò in Spiritum non remittetur hominibus.

31 *Ideo dico uobis, Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus: Spiritus autem blasphemia non remittetur.*

32 Καὶ ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ᾽ ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι.

32 Et quisquis loquutus fuerit aduersus Filium hominis, remittetur ei: quisquis autem fuerit loquutus aduersus Spiritũ sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo, neque in futuro.

32 *Et quicunque dixerit uerbum contra Filiũ hominis, remittetur ei: qui autẽ dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo, neque in futuro.*

33 Ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλόν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν· ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρόν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν. ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται.

33 Aut facite arborem bonã, & fructum eius bonum: aut facite arborem putrem, & fructũ eius putrem. nam è fructu arbor cognoscitur.

33 *Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem malam, & fructum eius malum. siquidem ex fructu arbor agnoscitur.*

.6.g.45

34 Γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ.

34 Progenies viperarum, quomodo possitis bona loqui, quũ sitis mali? ‖nam ex abundantia cordis os loquitur.

34 *Progenies uiperarum, quomodo potestis bona loqui, quum sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur.*

Validi *alicuius*, τοῦ ἰσχυροῦ. Vulgata, Fortis: de quo diximus suprà, 3.c.11. Validum quoque omnes τὸν ἰσχυρὸν infrà interpretãtur, 14.d.30. Erasmus, Potentis. id est δυνατοῦ, quod ad copias & facultates potius refertur. Cæterùm articulus significationem habet quã grammatici vocant ἀόριστον, id est infinitam. Itaque adieci particulam *alicuius*.

Vasa, σκεύη. id est res & supellectilem omnem, siue instrumentum: quo modo etiam vasorum vocabulum à Latinis accipi videtur, quum dicunt Colligere vasa, id est res suas. Fluxit autem hoc dicendi genus ab Hebræis, apud quos כלי quoduis instrumentum atque adeo supellectilem declarat, vt Ezech.12.a.4.

31 Blasphemia, βλασφημία. Erasmus, Conuitium. Quidam Maledictum. Vocabulum Græcum quid valeat, & cur seruare illud maluerimus, antè diximus 9.a.3. In Spiritum, τοῦ Πνεύματος. Spiritus, nimium obscurè. Malui igitur subaudire præpositionem κατὰ, vt suprà, 10.a.1. Quod sit autem peccatum in Spiritum sanctum, exposui 1.Ioh.5.v.16.

32 Loquutus fuerit, εἴπῃ λόγον. Vide suprà, 8.a.8. In hoc, ἐν τούτῳ. In decem vetustis exemplaribus scribitur ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. id est in præsenti seculo. Neque in futuro, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. id est, neque in vita, neque post mortem. Notum enim est cuiuis Christiano, duplicis vitæ siue duplicis seculi mentionem fieri in sacris literis: quorum vnum ab eo die incipit quo nascimur, & huius vitæ spatio terminatur: alterũ verò propriè ab eo die quo morimur initium capit, éstque infinitum. Cæterùm quia peccatorum remissio, quam quispiam in ipso mortis articulo consequitur, propriè respicit futurũ seculum, ideo (opinor) dicit Christus fore vt blasphemia in Spiritum sanctum neque in hac vita constitutis, neque etiam morientibus (id est nunquam) remittatur: quum alioquin multa peccata in hac vita remittãtur, (vt 2.Samuelis 12.d.13) & rursus multorum absolutio in extremum vitæ momentum differatur. Præterea quanuis nulla peccata post mortem propriè remittãtur, sed vel in vita, vel in ipsa morte: tamen quia huius remissionis plenum fructum non percipient fideles nisi ab extremo illo die iudicii futuri, videtur quodammodo ipsa peccatorũ remissio in illum diem differri, ac vicissim declaratio eorum quæ non fuerint remissa. Neque nouum est hoc loquendi genus, quum fere semper soleat Spiritus sanctus, quoties agitur vel de salute nostra, vel de exitio diaboli & reproborum, nos in extremum illum diem perinde reiicere acsi interim neque Dei gloria fruerentur electorum animæ, neque cruciatum vllum sentirent reprobi. Quod vtrunque quum falsum sit, apparet & remissionem & condemnationem in futurum seculum reiici, propterea quòd eo die Dominus planè sua iudicia reuelabit & exequetur. Sic ergo loquitur Paulus Rom.2.a.5, & 1.Cor.1.a.8, & 5.a.5, & 2.Cor.5.b.10, & 2.Tim.4.b.8, & alibi. Sic etiam Petrus 1.Epist.1.a.5. Itaque futurum seculum, siue à die mortis singulorum, siue à die iudicii supremi, siue ab vtroque, diuersa tamen ratione inchoatur: & nimium sunt inepti qui volunt ex hoc loco purgatorium illum ignem extruere.

33 Facite, ποιήσατε. id est, ponite vel statuite, in vestris videlicet de me sermonibus. Argumẽtatur enim Iesus (vt mihi quidem videtur) ab effectu ad causam. Calumniabantur ipsius miracula Pharisæi: respondet Iesus fuisse in primis de homine (id est de se) iudicandum, vt sicut ex arbore fructum, sic ex homine ipso facta æstimarent. At illi contrà, quum nihil haberent quod in Christi moribus possent arguere (erat enim eius vita penitus inculpata) tamen mirifica illa ipsius facta carpebant tanquam diabolica. Simul autem Christus eorum hypocrisin coarguit.

34 Possitis, δύνασθε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Potestis. Sed res ipsa apertè ostendit indicatiuum

pro optatiuo positum esse. Sic Aristoteles, οὐδὲν πώποτε ζῷον ἐχρῆν εἶναι, ὃ τὸ μὲν εἶδος ἔχει ἑτέρου ζῴου, τὴν δὲ διάνοιαν ἄλλου. pro, ὀφείλει ἂν ἔχειν. Gregorius de Baptismate, οὐδὲν τῷ Θεῷ μέγα ὃ μὴ καὶ πένης δίδωσι. pro, δοίη ἄν. quæ exẽpla obseruauit Budæus ille Græcæ linguæ doctissimus. Cordis, τῆς καρδίας. Hoc quidem deerat in plerisque vetustis exemplaribus, sed omnino tamen videtur addendum. Significatur enim, ex corde, tanquam penu, depromi quæcunque homines dicunt aut faciunt. Thesaurum enim mox vocat quod intus reconditum est.

35 Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά.

35 Bonus homo è bono thesauro cordis profert bona: & malus homo ex malo thesauro profert mala.

35 *Bonus homo de bono thesauro cordis profert bona: & malus homo de malo thesauro profert mala.*

36 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργόν, ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

36 Sed dico vobis, quodcũque verbum otiosum loquuti fuerint homines, de eo reddituros rationem in die iudicii.

36 *Dico autem uobis quoniam omne uerbum otiosum quod loquuti fuerint homines, reddent rationẽ de eo in die iudicij.*

37 Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.

37 Ex sermonibus enim tuis iustificaberis, & ex sermonibus tuis condemnaberis.

37 *Ex uerbis enim tuis iustificaberis, & ex uerbis tuis condemnaberis.*

38 Τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν.

38 Tunc responderũt quidam è Scribis ac Pharisæis, dicentes, Magister, ‖ velimus ex te signum videre.

38 *Tunc responderunt ei quidã de Scribis & Pharisæis, dicentes, Magister, uolumus à te signũ uidere.*

Infrà 16.a.1
Luc.11.c.29
1.Cor.1.c.22

39 Ὁ δὲ, ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

39 Ipse verò respondens dixit eis, Natio mala & adulterina signũ requirit: sed signũ nõ dabitur ei nisi signum illud Ionæ Prophetæ.

39 *Qui respondens ait illis, Generatio mala & adultera signũ quærit, & signũ non dabitur ei, nisi signũ Ionæ Prophetæ.*

40 Ὥσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας.

40 ‖Sicut enim fuit Ionas in vẽtre ceti tres dies & tres noctes, ita erit Filius hominis in corde terræ tres dies & tres noctes.

40 *Sicut enim fuit Ionas in uentre ceti tribus diebus & tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.*

Ione 2.a.1

41 Ἄνδρες Νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ

41 Nineuitæ resurgent in iudi-

41 *Viri Niniuitæ surgent*

36 Otiosum, ἀργόν. In quodam exemplari pro ἀργὸν scriptum erat πονηρόν, id est malum. Rursus in alio neutrum scriptum erat. sed receptam lectionem maximè probo. Argumentatur enim Christus à comparatis, cõparans peccatorum maxima cum minimis: quæ tamen tam parua esse non possint quin reddenda sit eorum ratio, nisi Christi satisfactionem amplectamur. Otiosos autem sermones vocat, vanas & inutiles nugas, cuiusmodi sunt pleraque in quibus plurimi totam vitam consumunt. De eo, περὶ αὐτοῦ. Erasmus particulam περὶ iunxit cum præcedentibus, eodem tamen sensu seruato.

37 Iustificaberis, δικαιωθήσῃ. id est absoluẽris. Opponitur enim τῷ καταδικασθήσῃ. Itaque inepti sunt qui ex hoc loco & similibus conantur operum iustitiam (id est qualitatẽ, qua in nobis coram Deo iusti simus) stabilire: quum iustificari hoc loco non significet iustum fieri, sed iustum declarari. Diuersum autem est illud ex quo iusti simus, ab ipsius iustitiæ testimonio: & tota Scriptura testatur nos, quum in nobis iusti non simus, in Christo tamen (qui est iustitia nostra) per fidem apprehenso, iustificari. id est, pro iustis censeri, ac proinde absolui. Sed hæc fides ex ipsius fructibus (id est ex operibus) censetur, nempe vt vera distinguatur à falsa & adulterina. Et ex, καὶ ἐκ. In vno exemplari scriptum erat ἢ ἐκ, vel ex: fortassis rectius. Quanquam in hoc dicendi genere καὶ pro ἢ interdũ accipitur. Aristoteles, ἡ ἀρετὴ μετὰ λύπης καὶ ἡδονῆς. Sic etiam accipi videtur Rom.4.c.13.

38 Responderunt, ἀπεκρίθησαν. Erasmus, Interrogarunt. id est ἐπηρώτησαν. Velimus, θέλομεν. Vulg. & Eras. Volumus. quod nimium imperiosè dictum videtur.

39 Natio, γενεά. Vulgata & Erasmus, Generatio. Ego illud malui vsurpare quod planum est, & vocabulum Græcum optimè exprimit, hoc quidem loco. nam γενεὰ etiam alia interdum declarat, nempe & progeniẽ & ætatem, vt alibi obseruauimus. Quinetiam Erasmus ipse nationẽ interpretatus est infrà, Lucæ 11.d.29. Mala, πονηρά. Erasmus, Praua. Ego verò malui semper eodem modo: quãuis fortassis rectius v[illegible] scelerată. Adulterina, μοιχαλίς. vel adultera. Vsitatum enim est Scripturæ, adulteros vocare omnes e[illegible] à vero Dei cultu deficiũt: inter quos præcipuè numerãdi sunt hypocritæ. Mihi videtur tamẽ hìc potius Iud[illegible] vocari spurii & degeneres, quos Hebræi vocãt בני נכר, & Græci generali nomine ἀλλογενεῖς. Sed adulterii nomen optimè conuenit, quoniam ratio habenda est promissionis Abrahamo factæ, & semini eius, videlicet legitimo, non adulterino. Requirit, ἐπιζητεῖ. Vulgata & Erasmus, Quærit. Sed aliqua est emphasis præpositionis ἐπὶ, adeo vt etiã pro desiderare, & summo studio aliquid efflagitare, ἐπιζητεῖν à Græcis, & requirere à Latinis vsurpetur. Sed signum, καὶ σημεῖον. Iterum καὶ pro ἀλλά. vt suprà, 11.v.19, & Act.10.v.28.

40 Tres dies, τρεῖς ἡμέρας. Vulg. & Erasm. Tribus diebus. Sed miror cur constructionẽ mutarint, quũ præsertim grammatici omnes testentur tempus continuum (cuius hìc est magna emphasis) quarto casu declarari. In corde, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraicè בלב, id est intra. Nam apud Hebræos cor pro medio accipitur, & ad res etiam inanimas transfertur, vt Exodi 15.a.8. quod in vernaculo sermone imitamur, vt quum dicimus, *Le cœur du bois*, *Le cœur de la pomme*. Sed & medium pro intimo vsurpatur omnibus linguis. Cor autem terræ vocat sepulchrũ, quoniam qui sepulti sunt, velut in terræ visceribus sunt absorpti. Docet itaque Christus resurrectionẽ suã fore istis perfidis & impiis omniũ signorũ vice, idque in eorum perniciem. Quod autem ad trinoctii supputationẽ attinet, coniungenda est nox cum die, vt ipsius appendix: sicut suo loco ostendemus.

41 Nineuitæ, ἄνδρες Νινευῖται. Illud ἄνδρες addere fere solent Græci, Latini prætermittunt. Hebræi quo-

que addunt, sed primitiuis, non deriuatiuis. dicunt enim Viri Nineuæ. sicut Viri Ierusalem. Hoc autem annotaui, quia nonnullos video parum apposite, arrepta occasione ex hac particula, quibusdam locis de humanæ vitæ conditione differere. Resurgent, ἀναστήσονται. Vel Surgent, vt pro simplici accipiatur, atque referatur ad iudiciorum consuetudinẽ. Solent enim assurgere qui in publicis cœtibus aliquid sunt dicturi. quò respexit Christus. Nisi malimus ad ipsam resurrectionem hoc referre. nam certum est hîc agi de extremo iudicio.

κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδού, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

Ionæ 3.b.5

Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτήν· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδού, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

3.Reg.10.a.1
2.paral.9.a.1

Ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὑρίσκει.

Τότε λέγει, Ἐπιστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον, καὶ κεκοσμημένον.

Τότε πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ· καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ, καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ.

Heb. 6.a.4, & 10.e.26
2.pet.2.d.20

Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις, ἰδού, ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱστήκεισαν ἔξω, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι.

Mar.3.d.31
luc.8.c.20

Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Ἰδού, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ἑστήκασι, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ εἰπόντι αὐτῷ, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου;

cio cũ natione hac, & condemnabunt eam: ‖quòd ipsi resipuerint ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas *est* in hoc loco.

42 ‖Regina Austri surget in iudicio cum natione hac, & condemnabit eam: quòd venerit à terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis, & ecce, plus q̃ Solomõ *est* in hoc loco.

43 Cæterùm quũ impurus spiritus exierit ab homine, ambulat per arida loca, quærens requiem, & non inuenit.

44 Tunc dicit, Reuertar domũ meam, vnde exiui. Et quum venit, inuenit *eam* vacantẽ, versam & ornatam.

45 Tunc proficiscitur & accipit secum septẽ alios spiritus peiores quàm ipse *sit*: & ingressi habitãt illic, ‖fitque vltima cõditio hominis illius deterior priore. ita etiam erit nationi huic malæ.

46 ‖ Quum autẽ adhuc loqueretur turbæ, ecce, mater & fratres eius stabant foris, quærentes eius colloquium.

47 Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris stant, quærentes tuum colloquium.

48 Ipse verò respondens dixit illi qui *hoc* ei dixerat, Quæ est mater mea, & q̃ sunt fratres mei?

in iudicio cũ generatione ista, & condemnabũt eã: quia pœnitentiã egerunt in prædicatione Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas hîc.

42 *Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam: quia uenit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: & ecce, plus quã Salomõ hîc.*

43 *Quum autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quærẽs requiem, & non inuenit.*

44 *Tunc dicit, Reuertar in domum meam unde exiui. Et ueniens, inuenit eam uacantem, scopis mundatam & ornatam.*

45 *Tunc uadit, & assumit septem alios spiritus secũ nequiores se: & intrantes habitant ibi: & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus. sic erit & generationi huic pessimæ.*

46 *Adhuc eo loquente ad turbas, ecce, mater eius et fratres stabãt foris, quærentes loqui ei.*

47 *Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris stãt, quærentes te alloqui.*

48 *At ipse respondens dicẽti sibi, ait, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?*

Et condemnabunt, καὶ κατακρινοῦσι. Vide Rom.2.v.27.

42 Austri, νότου. id est meridiei. Ea verò 1.Reg.10, Regina Sabæ vocatur, quam nonnulli volunt fuisse Meroes insulæ metropolin, ex Iosephi authoritate, qui hanc reginam ipsi quoque Ægypto præfuisse tradit. At ego Iosepho non possum in eo assentiri, quum nihil impediat quominus hæc potius accipiamus de Sabæorum regione, apud omnes authores celebri: cuius etiam situm (si diligenter metiamur) comperiemus esse aut eiusdẽ, aut certè nõ multum diuersæ à Iudæa longitudinis: hoc est, sub eodem fere meridiano ac Iudæam: (æquales enim locorum longitudines definiunt geographi, quum loca ipsa sub vno & eodem meridiano sita sunt) adeo vt Sabæorum regionis situs, habita ratione Iudææ, sit prorsus meridionalis. Terminis, περάτων. id est extremis. Cicero, Quum nullum tot calamitatibus & ærumnis terminum inueniremus. Vulg. & Eras. Finibus. id est ὅρων. Indicant autem etiã ista hanc reginã è Sabæa potius quàm Meroe aduenisse. Sita enim est Sabæa & Saba eius metropolis in extremo Arabiæ felicis littore, non procul ab ipsis sinus Arabici faucibus.

44 Versam, σεσαρωμένον. à Verrendo, non à Vertendo: quo participio idonei authores vtuntur. Vulgata, Scopis mundatam. Erasmus, Scopis purgatam.

45 Peiores, πονηρότερα. Ita vertimus, ne à nobis dissidere videamur. Alioqui enim suprà admonuimus, πονηρὸν amplius aliquid significare quàm κακὸν: vt mihi minimè displiceat Erasmi versio, qui interpretatur Sceleratiores. Vulgata, Nequiores: quod propriè libidinosiores declarat. Ingressi, εἰσελθόντα. Erasmus, Ingressus, εἰσελθὸν, quod testatur se legisse in quodam exemplari. Vltima conditio, τὰ ἔσχατα. Vulgata, Nouissima hominis illius. Erasmus, Postrema illius hominis. Mihi verò visum est hoc dicendi genus perobscurum.

47 Tuum colloquium, σοὶ λαλῆσαι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Tibi loqui. In vno exemplari legimus σε ἰδεῖν, videre te.

48 Et qui, καὶ τίνες. Erasmus, Aut qui. id est ἢ τίνες.

Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου, καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

Ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφός, καὶ ἀδελφή, καὶ μήτηρ ἐστί.

Κεφάλαιον ιγ'.

Ἐν δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν.

Καὶ συνήχθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοί, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει.

Καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς, λέγων, Ἰδού, ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν.

Καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτόν, ἃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν· καὶ ἦλθε τὰ πετεινά, καὶ κατέφαγεν αὐτά.

Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν· καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·

Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά.

Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλήν, καὶ ἐδίδου καρπόν, ὃ μὲν ἑκατόν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

49 Et protensa manu sua in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.

50 Quisquis enim fecerit quod vult Pater meus qui est in cælis, is est meus frater, & soror, & mater.

CAP. XIII.

1 ILLo verò die egressus Iesus domo, sedit iuxta mare.

2 Et coacta est ad eum turba multa, adeo vt nauigium ingressus sederet. tota autem turba supra littus stabat.

3 Et loquutus est eis multa per parabolas, dicens, Ecce, *quidam* qui seminabat exiit ad seminandum:

4 Et in seminando, alia quidem ceciderunt iuxta viam: & venerunt volucres, & deuorauerunt ea.

5 Alia verò ceciderunt in petrosa, vbi non habebant terrã multam: & statim exorta sunt, propterea quòd non habebãt profundam terram:

6 Sole autem exorto torrefacta sunt, & propterea quòd nõ habebant radicem, exaruerũt.

7 Alia verò ceciderunt in spinas: & ascenderunt spinæ, & suffocarunt ea.

8 Alia verò ceciderunt in terram bonam: & ediderunt fructum, aliud quidem centena, aliud verò sexagena, aliud verò tricena.

9 Qui habet aures ad audiendum, audiat.

49 *Et extendens manum in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.*

50 *Quicunque enim fecerit uoluntatem patris mei qui in cælis est, ipse meus frater & soror & mater est.*

CAP. XIII.

1 *IN illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare.*

Mar.4.a.1
luc.8.a.5

2 *Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ: ita ut in nauiculam ascendens sederet. & omnis turba stabat in littore.*

3 *Et loquutus est eis multa in parabolis, dicens, Ecce, exiit qui seminat seminare:*

4 *Et dum seminat, quædam ceciderunt secus uiam: & uenerunt uolucres cæli, & comederunt ea.*

5 *Alia autem ceciderunt in petrosa, ubi non habebant terram multam, & cõtinuò exorta sũt, quia non habebant altitudinẽ terræ.*

6 *Sole autem orto æstuauerunt, & quia non habebat radicem, aruerũt.*

7 *Alia autem ceciderũt in spinas, & creuerunt spinæ, & suffocauerunt ea.*

8 *Alia autem ceciderunt in terram bonam, & dabant fructũ, aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud triceesimum.*

9 *Qui habet aures audiendi, audiat.*

IN CAPVT XIII.

2 Supra littus ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. Vulgata & Erasmus, In littore. id est ἐν τῷ αἰγιαλῷ.

3 Per parabolas, ἐν παραβολαῖς. id est per comparationes & similitudines. Vocabulum autem Græcum seruaui, ipsi etiam vulgo satis iam familiare. *Quidam* qui seminabat, ὁ σπείρων. Vulgata, Qui seminat. Ad verbum, Seminans. Sciendum est autem articulum hoc loco, (cui respondet apud Hebræos litera ה præfixa verbis & participiis) esse ἀόριστον, id est indefinitum: quasi dixisset σπείρων τις. id est. quidam qui sementem faciebat.

4 In seminando, ἐν τῷ σπείρειν. Terentius, In agendo partem ostendent. Vulgata, Dum seminat. Erasmus, Quum seminaret. *In uiam, παρὰ τὴν ὁδόν. Vulg. Secus uiam. Eras. iuxta uiam. Ego uero παρὰ non puto aliud declarare quam ἐπὶ in uersiculis ut hoc uernaculo sermone Le long du chemin*

5 In petrosa, ἐπὶ τὰ πετρώδη. Erasmus, In loca saxosa. Illud propius abest à Græco, & frequenter etiam apud Plinium occurrit.

6 Torrefacta sunt, ἐκαυματίσθη. Erasmus, Exusta sunt, Veterem etiam interpretem (cui potius subscribo) reprehendens. Atqui si exusta erant, cur adderet exaruisse? Adde quòd τὸ καῦμα ardorem & æstum declarat, à quo deducitur καυματίζεσθαι, id est ardore exhauriri, æstuare, & æstu nimio torreri. Vertimus autem Torrefacta sunt, potius quàm Æstuarunt: quòd æstus propriè de calore humido, eóque suffocante aut præfocante potius dicatur. hoc est, de eo qui vdo cælo sudorem nimium exprimendo, nostra corpora penitus resoluit. Vernacula lingua dicimus, *Vne chaleur sorbi nue & estouffee.* Quanquam etiam æstus de ardore solis dicitur: sed vocabuli propriam significationem obseruandam putaui. Et propterea quòd non, καὶ διὰ τὸ μή. Sic etiam Erasmus superiore versiculo.

7 Alia verò, ἄλλα δέ. Eras. Alia rursus. id est ἄλλα πάλιν. Assurrexerunt, ἀνέβησαν. id est excreuerunt. Plinius (quem sequor) hac significatione vti solet Assurgendi vocabulo.

8 Centena, ἑκατόν. Vulgata, Centesimum. id est ἑκατοστόν. Erasmus, Centuplum. id est ἑκατονταπλοῦν, vt loquitur Theophrastus. Ad verbum, Centum, vt subaudias grana. Sed præstat primarios numeros pro deriuatis interpretari, ex Hebræorum more.

Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπον αὐτῷ, Διατί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.

Infrà 25.c.29

Ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσι.

Esa.6.c.9
mar.4.b.12
luc.8.b.10
iohan.12.f.40
act.28.f.16
rom.11.a.8

Καὶ ἀναπληροῦται ἐπ᾽ αὐτοῖς ἡ προφητεία Ἡσαΐου ἡ λέγουσα, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

Ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι βλέπουσι· καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει.

10 Tunc accedentes discipuli dixerunt ei, Quare per parabolas loqueris eis?

11 Ipse verò respondens dixit eis, Quia vobis datū est nosse mysteria regni cælorum, illis autem non est datum.

12 ‖Quisquis enim habet, dabitur ei, & reddetur abundantior: quisquis autem non habet, etiā quod habet tolletur ab eo.

13 Propterea per parabolas loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, nec intelligunt.

14 ‖Itaque completur in ipsis prophetia Esaiæ, quæ dicit, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & nō cernetis.

15 Pinguefactum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis conniuerunt: nequando cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.

16 Vestri verò beati sunt oculi, quòd cernant: & aures vestræ, quòd audiant.

10 Et accedentes discipuli dixerunt ei, Quare in parabolis loqueris eis?

11 Qui respondens ait illis, Quia uobis datum est nosse mysteria regni cælorum, illis autem non est datum.

12 Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo.

13 Ideo in parabolis loquor eis, quia uidentes non uident, & audientes non audiunt, neque intelligunt.

14 Et adimpletur in eis prophetia Esaiæ, dicens, Auditu audietis, & non intelligetis: & uidētes uidebitis, & nō uidebitis.

15 Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierūt, & oculos suos clauserūt: nequādo uideant oculis, & auribus audiāt, & corde intelligāt, & cōuertantur, & sanē eos.

16 Vestri autē beati oculi, quia uident: & aures uestræ, quia audiunt.

11 Quia, ὅτι. Erasmus omisit hanc particulam tanquam redundantem, vt sæpe aliâs πλεονάζει. Mihi autem videtur causæ vim habere hoc loco, & cum superiore interrogatione cohærere. Itaque puto rectè expressam esse à Vetere interprete. Mysteria, μυστήρια. id est arcana. Hîc quoque vocabulum Græcum seruaui, sed quo frequenter Cicero etiam ipse vtitur. Illis autē non est datum, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται. In duobus exemplaribus scriptum erat, ἐκείνοις δὲ ἐν παραβολαῖς, Illis verò per parabolas. quod est in Luca.

12 Reddetur abundantior, περισσευθήσεται. Sic rectè Erasmus, vt ostenderet non significari simplicem abundantiam, sed incrementum. Neque enim statim abundat cuius facultates auctæ sunt. Quod habet, ὃ ἔχει. id est, quod se putat habere, Luc.8.vers.18. Euanida sunt enim Dei dona in reprobis, de quibus nihilominus superbiunt.

13 Quia, ὅτι. In sexto exemplari scriptū erat, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσι, μηδὲ συνιῶσι· Καὶ τότε πληρωθήσεται αὐτοῖς. Id est, Vt videntes (nam hîc accipitur βλέπειν pro ὁρᾶν) non videant, & audientes non audiant, neque intelligant. Tunc igitur implebitur eis.

14 Auditu, ἀκοῇ. Sic rectius conuertit Vetus interpres quàm Erasmus, qui Auribus interpretatur, quasi scriptum sit ἀκοαῖς: & apud Esaiam non אזנים, sed שמוע. Est autem hæc Hebraica phrasis, audiendo audire, & videndo videre, omnibus (vt existimo) satis nota. Audietis, ἀκούσετε. In duobus exemplaribus scriptum erat, ἀκούσητε καὶ βλέψητε. id est, audiatis & videatis: quod melius quadrat cum Hebræis. Quanquam hæc etiam futura indicatiui possumus per imperandi modum vertere: hoc modo, Auditu audite, & ne intelligite: & videntes videte, & ne cernite. Est enim familiarissima Hebræis hæc enallage. Quod autem attinet ad οὐ μὴ, quanuis plerunque sint hæ particulæ negantes (sicut annotat Erasmus, & Budæus quoque in Commentariis linguæ Græcæ) tamen interdum etiam ἀπαγορευτικῶς ponuntur. Euripides, οὐ μὴ ἐρεῖς, nequaquam dixeris. Aristoph. νεφέλαις, Οὐ μὴ σκώψῃς, μηδὲ ποιήσῃς ἅπερ οἱ τρυγοδαίμονες οὗτοι. id est, Nequaquam irriseris, neque feceris quæ fæculenti isti dii solent. Sic etiam commodius accipi posse videtur Gal.5.c.16. Non cernetis, οὐ μὴ ἴδητε. vel, Non perspicietis. Vulgata, Nō videbitis. Erasmus rectè mihi videtur distinxisse τὸ ἰδεῖν à βλέπειν. Nam hoc quidem loco, τὸ βλέπειν videtur simpliciter accipi pro eo quod Latini dicunt Videre, quod longè minus est quàm ἰδεῖν, id est perspicere & cernere. Hoc enim est potius animi quàm oculorum: sicut plus est intelligere quàm audire. Sed tam commodo & apto vocabulo non potest notari hæc differentia in aurium sensu. Nam συνιέναι, semper est mentis, quum vtrunque illud de oculis propriè dicatur. Fateor tamen hanc differentiam perpetuam nō esse. Siquidem etiam duobus versiculis sequentibus ἀκούειν dici videtur non de simplici auditione, sed de eo quod quum audieris, intelligas: contrà τὸ βλέπειν, versiculo 16, pro Cernere: versiculo autem 17, ἰδεῖν & βλέπειν de externa visione dicuntur, sine vllo discrimine. Hæc autem annotaui, partim nequis temere putet quicquam mutatum: partim quòd ista verborum notione videtur hic locus nonnihil illustrari.

15 Pinguefactū est, ἐπαχύνθη. Vulg. & Eras. Incrassatū est: quod nō memini legere apud idoneos authores. Testantur autem physiognomi cor magnum & obesum declarare ingenium hebes & stolidum. Oculis suis conniuerunt, τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν. Occludendi vocabulum (quo vtuntur Vetus interpres & Erasmus) nimium latè patet: quum καμμύειν pro καταμύειν Græcis propriè de oculis dicatur, sicut apud Latinos Conniuere. Conuertātur, ἐπιστρέψωσι. Iam antè admonuimus שוב (id est cōuerti) idem valere quod μετανοεῖν. i. resipiscere.

Quoties

Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

Ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος.

Παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας καὶ μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονηρός, καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς.

Ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν·

Οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστι· γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται.

Ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων· καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

17 ‖Amen enim dico vobis, multi Prophetæ & iusti desiderarunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

18 Vos igitur audite parabolā eius qui seminat.

19 ‖Quoties quispiam audit sermonē de regno illo, & nō intelligit, venit ille Malus, & rapit quod satū est in corde ipsius: is est qui iuxta viam semen excepit.

20 Qui verò in petrosa semen excepit, is est qui sermonem audit, & eum statim cum gaudio accipit:

21 Non habet autem radicem in sese, sed temporarius est: ortáque oppressione vel persequutione propter sermonem, statim offenditur.

22 Qui verò in spinas semē excepit, is est qui sermonem audit: sed solicitudo seculi huius, & fallacia diuitiarū suffocat sermonem, & fit infructuosus.

17 Amen quippe dico uobis quia multi Prophetæ & iusti cupierunt uidere quæ uidetis, & non uiderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

18 Vos ergo audite parabolam seminantis.

19 Omnis qui audit uerbum regni & non intelligit, uenit Malus, & rapit quod seminatum est in corde eius. hic est qui secus uiam seminatus est.

20 Qui autem super petrosa seminatus est, hic est qui uerbum audit, & cōtinuò cum gaudio accipit illud:

21 Non habet autem in se radicem, sed est temporalis: facta autem tribulatione & persequutione propter uerbum, continuò scandalizatur.

22 Qui autem seminatus est in spinis, hic est qui uerbum Dei audit: & solicitudo seculi istius, & fallacia diuitiarū suffocat uerbum, & sine fructu efficitur.

Luc.10.d.24

Mar.4.b.15
luc.8.b.11

19 Quoties quispiam audit, παντὸς ἀκούοντος. Vulgata, Omnis qui audit. id est, πᾶς ὁ ἀκούων. Erasmus, Quūquis audit. Ad verbum, Omni audiente. Sed constat huiusmodi casus absolutos in particulam Quum resolui solere. Hoc autem loco particula vniuersalis addita participio, exprimenda fuit. Itaque pro Quum dixi Quoties: & verbo præposui particularem Quispiam: quoniam τὸ καθόλου existimo referri ad tempus, orationem autem ipsam, quod ad subiectum attinet, potius indefinitam esse quàm vniuersalem. Neque enim παντὸς ἀκούοντος declarat Omnibus audientibus, sed Quoties aliquis audit. Sermonē de regno illo, τὸν λόγον τῆς βασιλείας. Vulgata, Verba regni. Erasmus ad verbum, Sermonem regni: quod mihi visum est obscurum. Dicimus enim Latinè Sermonem de re aliqua fieri, non alicuius rei: & rursus, Sermo eius dicitur à quo, non de quo habetur. Itaque haud satis scio quò respexerit ille qui nuper Sermonem regium conuertit. Nam etsi hæc est consuetudo Hebræi sermonis vt genitiuos appellatiuorum pro adiectiuis vsurpēt, hoc tamen perpetuum non est, quum sæpe appellatiua vim suam conseruent. Deinde prætermittendus non fuit articulus, quo ostenditur de certo regno hîc agi, nempe cælesti & æterno: quam tamen emphasin non putauimus vbique obseruandam. Ille Malus, ὁ πονηρός. Erasmus rectè articulum expressit: & haud scio an in Dominica oratione addendus fuerit. Nos tamen illic noluimus quicquam mutare, nequis offenderetur. Rapit, ἁρπάζει. In quodam exemplari legitur αἴρει, tollit. Quod satum est, τὸ ἐσπαρμένον. Satio ista ad auditionē duntaxat refertur, absque intelligentia, quanuis fiat cordis mentio. Nam siue semen excipiatur animo, siue minus, qui seminat, semper animo seminat. Semen excepit, σπαρείς. Ad verbū, Satus. Nam homo satus hîc dicitur eadem ratione qua satū agrum vocamus qui semen excepit: vt rectè obseruat Erasmus.

21 Temporarius, πρόσκαιρος. Vulg. Temporalis: quod etiam vocabulum pro eo quod nonnisi ad tempus perseuerat, à Quintiliano vsurpatur lib.6.cap.10. Illud autem apud vtrunque Plinium frequenter occurrit. Deinde quum vulgò in scholis opponantur temporalia spiritualibus, studui amphiboliam vitare. Oppressione, θλίψεως. Vulg. Tribulatione, id est τρίψεως, potius quàm θλίψεως. Eras. Afflictione. Sed afflictus magis propriè dicitur ὁ καταβεβλημένος. Affligere enim significat prosternere, & ad terram dare ita vt elidas: quod Græci dicunt προσαράσσειν καὶ προσρηγνύειν. At θλίβειν significat πιέζειν, & tam arctè aliquid stringere vt opprimas. Itaque afflictionis nomen exprimit quidē rem ipsam, sed non ita videtur Græco vocabulo respondere. Vel, ἤ. In quinto exemplari scriptum erat καὶ, &c.

22 Sed, καί. Vulgata & Erasmus, Et. Respondet autem particula καὶ Hebræorum literæ ו, quæ interdum etiam ponitur pro אבל, id est Sed: vt Genes.42.b.10. Et vsus etiam erat Euangelista in superiore membro particula δὲ: & ita Vetus ipse interpres conuertit 1.Iohan.2.c.20. Sed de hac enallage sæpe iam dictum est à nobis.

Fallacia, ἀπάτη. Ἀπατᾶν significat extra viam ducere, & facere vt aliquis à via aberret, vt annotauit Erasmus: sed Latinum verbum non addidit: id autem est Seducere, eadem prorsus translationis ratione. Sed seductionem pro fallacia vix Latinè dicas. Sermonem, τὸν λόγον. Quoddam exemplar addit τοῦτον, hunc. Infructuosus, ἄκαρπος. Vulgata, Sine fructu, impropriè. potest enim aliquid sine fructu esse quod tamen non sit infructuosum. Exemplo nobis est salix, quam Homerus appellat ὠλεσίκαρπον, quasi frugiperdam dicas, quæ tamen propterea infructuosa non est. Erasmus, Infrugifer: quod vocabulum non memini legere apud idoneos authores: quanquam frugifer dicatur Lucano libro primo, Quantis frugifero quercus sublimis in agro.

Ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιών, ὃς δὴ καρποφορεῖ, καὶ ποιεῖ, ὁ μὲν ἑκατόν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα.	23 Qui verò in terram bonam excepit semen, is est qui sermonem audit & intelligit, qui videlicet fructum fert: editque alius quidem centena, alius sexagena, alius verò tricena.	23 *Qui uerò in terram bonam seminatus est, hic est qui audit uerbum, & intelligit, & fructum affert: & facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud uerò tricesimum.*	
Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ.	24 Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnũ cælorum homini seminanti bonum semen in agro suo.	24 *Aliam parabolam proposuit illis, dicens, Simile factum est regnum cælorũ homini qui seminauit bonum semen in agro suo.*	
Ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρός, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου καὶ ἀπῆλθεν.	25 Quum autem dormirent homines venit eius inimicus, & seminauit zizania inter triticum: abiitque.	25 *Quum autem dormirent homines, uenit inimicus eius, & superseminauit zizania in medio tritici: & abiit.*	
Ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια.	26 Quũ verò germinasset herba, & fructum edidisset, tunc apparuerunt etiam zizania.	26 *Quũ autẽ creuisset herba, & fructum fecisset, tũc apparuerũt & zizania.*	
Προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια;	27 Accedentes autem serui patrisfamiliâs, dixerunt ei, Domine, nonne bonum semẽ seminasti in tuo agro? vnde ergo habet zizania?	27 *Accedentes autem serui patrisfamiliâs, dixerũt ei, Domine nonne bonum semen seminasti in agro tuo? unde ergo habet zizania?*	
Ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, Ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. Οἱ δὲ δοῦλοι εἶπον αὐτῷ, Θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά;	28 Ille verò dixit eis, Inimicus quispiam hoc fecit. Serui autem dixerunt ei, Vis igitur abeamus & colligamus ea?	28 *Et ait illis, Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt ei. Vis igitur imus, & colligimus ea?*	
Ὁ δὲ ἔφη, Οὔ· μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον.	29 At ille dixit, Non: ne colligẽdo zizania, eradicetis simul cũ eis triticum.	29 *Et ait, Non: ne fortè colligentes zizania, eradicetis simul cum eis & triticum.*	
Ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ· καὶ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς, Συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια, καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας, πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά· τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.	30 Sinite simul crescere vtraque vsque ad messem: & tempore messis dicã messoribus, Colligite primum zizania, & ligate ea in fasciculos, ad exurendum ea: triticum verò cogite in horreum meum.	30 *Sinite utraque crescere usque ad messem: & in tempore messis dicam messoribus, Colligite primum zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburendũ: triticum autem congregate in horreum meum.*	
Mar.4.d.30 Luc.13.d.18 — Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ·	31 ‖Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnũ cælorum grano sinapis, quod acceptum quispiam seminauit in agro suo:	31 *Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod accipiens homo seminauit in agro suo:*	
Ὃ μικρότερον μέν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων· ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστὶ, καὶ γίνεται δένδρον· ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.	32 Quod minimum quidem est omnium seminum: quum autem excreuerit, maximum est olerũ: & fit arbor: adeo vt veniant volucres cæli & nidulentur in ramis ipsius.	32 *Quod minimum quidem est omnibus seminibus: quum autem creuerit, maius est omnibus oleribus: & fit arbor: ita ut uolucres cæli ueniãt & habitent in ramis eius.*	

23 Qui videlicet, ὃς δή. Miror placuisse Erasmo vt relatiuũ referretur ad λόγον, quum appareat Christum non de vno aliquo homine, sed de vno hominum genere loqui, cuius postea varias species enumerat. Nam (vt ait Paulus 1. Corinth. 12, a. 4) varia sunt dona. Fructum fert, καρποφορεῖ. Hoc exprimunt Græci vno verbo, pro quo barbari dicunt Fructificare. Tricena, τριάκοντα. In duobus exemplaribus repetitur, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω: id est, qui habet aures ad audiendum, audiat.

24 Seminanti, σπείροντι. Vulgata, Qui seminauit, id est σπείραντι. quod etiam scriptum inuenimus in duobus exemplaribus, & videtur melius cohærere cum iis quæ proximè consequuntur.

25 Inter, ἀνὰ μέσον. Vulgata, In medio. Ad verbum, Per medium. Sic Gallicè dicimus *parmi*. Hebræi בתוך.

27 Seminasti, ἔσπειρας. Eras. Seminaueras. id est ἐσπείρεις. Sed frequentissimè aoristi pro plusquamperfectis accipiuntur, vt infrà 6. a. 5.

30 Ad exurendum, πρὸς τὸ κατακαῦσαι. Vulgata & Erasmus, Ad comburendum. Vide suprà 3. c. 12.

32 Olerum, τῶν λαχάνων. Erasmus, Inter olera. In tribus vetustis exemplaribus additur πάντων omnium, sicut etiam legit Vetus interpres. Veniant, ἐλθεῖν. In Complutensi editione legitur κατελθεῖν. i. descendant.

Et nidulentur, καὶ κατασκηνοῦν. Sic Erasmus rectè conuertit. Nidos enim suprà vocauit κατασκηνώσεις, 8. c. 20. quasi tabernacula vel vmbracula dicas: qua etiam ratione à Græcis disertioribus καλιαὶ dicuntur, quòd sint ex bacillis & festucis compacti. Vulg. Et habitent.

Ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.	33 ‖ Aliam parabolam loquutus est eis, *dicens*, Simile est regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier condidit in farinæ satis tribus, vsquequo fermentaretur tota.	33 *Aliam parabolam loquutus est eis, Simile est regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec fermentatum est totum.*	Luc.13.c.20.
Ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις· καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς.	34 Hæc omnia loquutus est Iesus per parabolas ad turbam: ‖& absque parabola nihil loquutus est eis.	34 *Hæc omnia loquutus est Iesus in parabolis ad turbas: & sine parabolis non loquebatur eis.*	Mar.4.d.34
Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου· ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.	35 Vt compleretur quod dictum fuit per Prophetam, dicentem, ‖Aperiã per parabolas os meum: eructabo occultata à iactis fundamẽtis mũdi.	35 *Vt impleretur quod dictum erat per Prophetã, dicentem, Aperiam in parabolis os meum: eructabo abscondita à constitutione mundi.*	Psal.73.a.8
Τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ Ἰησοῦς, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ.	36 Tunc dimissa turba venit domum Iesus, & adierunt eum discipuli eius, dicentes, Edissere nobis parabolam zizaniorum agri illius.	36 *Tunc dimissis turbis uenit in domum, & accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes, Edissere nobis parabolam zizaniorum agri.*	
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα, ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου·	37 Ipse verò respondens dixit eis, Qui seminat bonum semen, est Filius hominis:	37 *Qui respondens ait illis, Qui seminat bonum semen, est Filius hominis:*	
Ὁ δὲ ἀγρός, ἐστὶν ὁ κόσμος. τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνιά, εἰσιν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ.	38 Ager autem, est mundus. bonum verò semen, sunt filii regni: zizania verò, sunt filii illius Mali.	38 *Ager autem, est mundus. bonum uerò semen, hi sunt filii regni: zizania autem filii sunt Nequam.*	
Ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρας αὐτά, ἐστὶν ὁ διάβολος· ὁ δὲ θερισμός, συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν. οἱ δὲ θερισταί, ἄγγελοί εἰσιν.	39 Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus: ‖ messis verò, consummatio seculi est. messores autem, Angeli sunt.	39 *Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus: messis uerò, consummatio seculi est. messores autem Angeli sunt.*	Apoc.14.c.15 Ioel 3.c.13
Ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζάνια, καὶ πυρὶ κατακαίεται· οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου.	40 Sicut ergo colliguntur zizania, & igni exuruntur: ita erit in consummatione seculi huius.	40 *Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur: sic erit in cõsummatione seculi.*	
Ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασι-	41 Mittet Filius hominis Angelos suos, qui colligent ex ipsius	41 *Mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent de regno eius*	

33 Loquutus est eis, ἐλάλησεν αὐτοῖς. Quoddam exemplar addit λέγων, dicens, cuius authoritatem sumus sequuti. Condidit, ἐνέκρυψεν. Vetusta omnia exẽplaria scriptũ habebant ἔκρυψεν, eodem sensu. Vulg. Abscondit. Erasmus, Abscondidit. Ego verò quum τὸ κρύπτειν interpretari soleam Occultare, hîc malui condendi vocabulo vti. Id enim occultare vel abscondere dicimur quod eo consilio seponimus vt vbi sit, ab aliis non intelligatur. Satis tribus, σάτα τρία. id est, epha vnũ, siue modios quatuor & semis. Nam סאה apud Iudæos mensura fuit rerum aridarum, sesquimodium capiens, quam ter continebat epha. Sed existimo nonnullos intempestiuè in hac mensura philosophari. Tota, ὅλον. Vulgata & Erasmus, Totum. At ego repetendum puto ἄλευρον.

35 Aperiam per parabolas, ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς. Hebræũ dicendi genus, pro Loquar parabolas. A iactis fundamentis, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata & Erasmus, A cõstitutione. καταβάλλειν significat in inferiorem locum iacere: sicut fieri solet in ædificiorum fundamentis. Vnde καταβολὴ, fundamentum. Verùm quia hoc loco non res ipsa, sed tempus rei gestæ significatur, malui vti verborum ambitu: quem etiam probat Erasmus in annotationibus.

36 Edissere, φράσον. Id est, declara & explica: quo posteriore vocabulo vtitur hîc Erasmus, quum infrà 15. b. 15. cũ Vetere interprete maluerit simplex Disserendi verbum vsurpare. Est igitur φράζειν hoc loco diuersum à λέγειν, vel λαλεῖν: vnde φράσις Græcis dicitur qui Latinis stylus. Permutantur hæc tamen interdum, vt φράζειν & λαλεῖν, idem valeant. Itaque Cicero Theophrasti nomen in Oratore interpretans, eum dicit à diuinitate loquendi nomen inuenisse. Agri illius, τοῦ ἀγροῦ. id est, quæ in illo agro sata fuisse dixisti. Est enim articuli vis hoc loco ἀναφορική. suprà verò 6. c. 28, & 30, aliter accipitur ἀγροῦ, non addito articulo, nempe adiectiui loco.

38 Regni, τῆς βασιλείας. Vide suprà 8. b. 12. Filios autem regni non vocat vt suprà 8. b. 12, omnes in genere regni Dei incolas, sed eos demũ qui sic sunt in Ecclesia vt sint etiam ex Ecclesia. Illius Mali, τοῦ πονηροῦ. Vulgata, Nequam. Erasmus rectè expressit articulum, non modò quia de diabolo agitur, (qui κατ' ἐξοχὴν dicitur ὁ πονηρὸς) sed etiam vt distinguatur casus.

λείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα, καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν·

42 Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

43 Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

44 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ· ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον.

45 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας·

46 Ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην, ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν.

47 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ·

48 Ἣν, ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ

regno omnia offendicula, & eos qui faciunt iniquitatem:

42 Proiiciéntque eos in fornacem ignis: illic erit fletus, stridórque dentium.

43 ‖ Tunc iusti fulgebunt vt sol, in regno Patris sui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

44 Rursus simile est regnum cælorum thesauro occultato in agro: quem inuentum homo occultauit, & præ gaudio quod accipit ex eo, subducit *sese*, & omnia quæ habet vendit, emítque agrum illum.

45 Rursus simile est regnum cælorum cuipiam negotiatori, quærēti pulchras margaritas:

46 Qui inuenta quapiam magni pretii margarita, abiens venundedit omnia quæ habebat, & emit eam.

47 Rursum simile est regnum cælorum sagenæ iactæ in mare, & quæ ex omni *rerum* genere coegit:

48 Quam impletam *piscatores* subduxerunt in littus: & sedentes collegerunt quæ bona sunt, in vasa, putria verò

omnia scandala, & eos qui faciūt iniquitatē:

42 Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.

43 Tunc iusti fulgebunt sicut sol, in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat.

44 Simile est regnum cælorum thesauro abscondito in agro: quem qui inuenit homo, abscondit, & præ gaudio illius uadit & uendit uniuersa quæ habet, & emit agrū illum.

45 Iterum simile est regnum cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas:

46 Inuenta autē una pretiosa margarita, abiit & uendidit omnia quæ habuit, & emit eam.

47 Iterum simile est regnum cælorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscīu congreganti:

48 Quam, quum impleta esset, educentes, & secus littus sedentes, elegerunt bonos in uasa, malos autem

Sapien.3.b.7. dan.12.b.3.

41 Qui faciunt iniquitatem, τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν. De hoc dicendi genere vide suprà 7.d.23. Cæterùm qui hac parabola abutuntur vt hæreticorum impunitati patrocinentur, multis modis errāt. Nec enim hic agitur de peculiari sed de vniuersali repurgatione, eáque non Ecclesiæ solùm sed totius mundi: vt ex Angelorum quæstione, & patrisfamiliâs responso, & ipsa parabolæ explicatione liquet. Deinde, neque de ciuilis magistratus officio, nec de ministerio Verbi disserit Christus hoc in loco, sed de extremo Dei ipsius iudicio, quod per Angelos suos exequetur. Tertiò, quum Christus ipse zizania interpretetur omnia offendicula, siue omnes eos qui sunt iniquitati dediti, nemo non videt solos hæreticos nō posse intelligi in hac similitudine, ac proinde tolli omnia ciuilia iudicia ab iis qui hanc parabolā sic exponunt acsi nollet Christus in hæreticos animaduerti.

42 In fornacem ignis, εἰς κάμινον πυρός. i. in fornacem ardentem, ex Hebræorum idiomate, vt Psal.21.c.10.

43 Patris sui, τοῦ πατρὸς αὐτῶν. In quodam exemplari, pro τοῦ πατρὸς αὐτῶν, scriptum erat τῶν οὐρανῶν, cælorum.

44 Præ, ἀπό. In hoc dicendi genere libentius Græci vtuntur præpositione ὑπό: quanquam ita etiam interdū loquitur Thucydides ille ἀττικώτατος. Gaudio quod accipit ex eo, τῆς χαρᾶς αὐτοῦ. id est, de eo thesauro reperto. nisi malimus ad ipsum inuentorem referre, & vti reciproco. Vulgata ad verbum, Gaudio illius. quod quia perobscurum est, circuitione vsi sumus. Erasmus, Quod habet super eo. Subducit *sese*, ὑπάγει. id est, clàm discedit. Nam ὑπάγει id videtur declarare hoc loco, & amplius aliquid significare quàm ἀπέρχεσθαι, id est abire: quo modo sæpe sumus interpretati.

46 Qui inuenta, ὃς εὑρών. Vulg. Inuenta autem. id est, εὑρὼν δέ. quod scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. Magni pretii, πολύτιμον. Hoc Græci vno verbo exprimūt. Vulg. & Eras. Pretiosa. id est τίμιον. Odius, Exerces pretiosa odia & constantia magno. Habebat, εἶχε. Erasmus, Possidebat. id est ἐκέκτητο.

47 Sagenæ, σαγήνῃ. Hoc vocabulo vtitur Manilius lib.5. Est autē sagena, retis genus, à quo vernaculū vocabulū *seine* deductū videri possit. Eras. verriculo: quo nomine Valla (neque id rectè admodum, meo iudicio) interpretatur ἀμφίβληστρον. vt suprà 4.c.19 monuimus, ex Ruffi medici descriptione lib.1. quo loco de partibus oculorum agit. Nam tunica oculi quæ Græcis medicis ἀμφιβληστροειδής, à figura τοῦ ἀμφιβλήστρου, appellatur, omnino refert illud retis genus quod nostri dicunt *un esprenier*: Latini verò (ni fallor) fundam. Virg. lib.1. Georg. Atque alius funda latum iam verberat amnem, Alta petens, pelagóque alius trahit humida lina. Quo loco Seruius fundam interpretatur βόλον: Romani quoque iaculum. Atque adeo nostri piscatores, quod superius diximus appellari *l'esprenier*, (id est ἀμφίβληστρον) vocitant *un iet*, vtraque lingua vim & etymon Græci vocabuli retinente. Fundam verò dictam volunt eo loco Grammatici quòd desuper in amnem fundatur, & mox cum præda in sublime referatur: quo modo etiā Gallico sermone dicimus, *l'esprenier fond d'enhaut*: nimirum de aue loquentes, quum toto impetu è sublimi deorsum fertur, & corruere in prædam videtur: vnde appellationem quoque lingua nostra vernacula habuit genus illud retis quod ἀμφίβληστρον Græci dicunt. Cæterùm in superioribus Virgilii versiculis, Humida lina, omnes interpretantur Verriculū. i. (vt nonnulli volunt) σαγήνην. Quæ quidē etsi *superuacua* tamē libēter hoc loco annotauimus, quòd plerosque, huiusmodi vocabulorū proprietates magnopere obseruādas, parū intellexisse videam. Et quæ ex omni *rerum* genere coegit, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ. i. quæ collegit res varias. Neque enim hoc de piscibus tantùm intelligo, etsi aliter sentire videtur Erasmus: quū vocabulū σαπρά viuis piscibus parū cōueniat: neque, si ita esset, videatur Euangelista vsurpaturus fuisse neutrū genus.

48 Putria verò, τὰ δὲ σαπρά. i. qualia multa è maris fundo vnà cum piscibus eruuntur, vt sunt, muscus, alga, & cætera eiusmodi. Vulg. Malos autem, referens ad pisces. Eras. Quæ verò mala.

ἔξω ἔβαλον.

49 Οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος· ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι, καὶ ἀφοριοῦσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων·

50 Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

51 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Συνήκατε ταῦτα πάντα; Λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.

52 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τοῦτο πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά.

53 Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν.

54 Καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν· ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς, καὶ λέγειν, Πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη, καὶ αἱ δυνάμεις;

55 Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριὰμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας;

56 Καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα;

57 Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

58 Καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.

Κεφάλαιον ιδʹ

1 Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ·

foras abiecerunt.

49 Ita erit in consummatione seculi: exibunt Angeli, & separabunt malos è medio iustorum:

50 Proiiciéntque eos in caminū ignis: illic erit fletus & stridor dentium.

51 Dicit eis Iesus, Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.

52 Ipse verò dixit eis, Propterea omnis Scriba edoctus in regno cælorum, similis est cuipiā patrifamiliâs, qui profert è thesauro suo noua & vetera.

53 Et factum est quum finisset Iesus parabolas istas, soluit illinc.

54 ‖ Et quum venisset in patriā suam, docuit eos in synagoga eorum: *adeo* vt percellerentur, ac dicerent, Vnde huic sapientia ista & virtutes?

55 Nōne iste est ille fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, ‖ & fratres eius Iacobus & Ioses & Simon & Iudas?

56 Et sorores eius nónne omnes apud nos sunt? vnde igitur isti hæc omnia?

57 Et offendebantur in eo. Iesus autem dixit eis, ‖ Non est Propheta inhonoratus nisi in patria sua & domo sua.

58 Neque edidit illic virtutes multas, propter incredulitatem eorum.

CAP. XIIII.

1 In illo tempore audiuit Herodes tetrarcha famā *de* Iesu:

foras miserunt.

49 Sic erit in cōsummatione seculi: exibūt Angeli, & separabunt malos de medio iustorum:

50 Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.

51 Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.

52 Ait illis, Ideo omnis Scriba doctus in regno cælorum, similis est homini patrifamiliâs, qui profert de thesauro suo noua & uetera.

53 Et factū est quum consummasset Iesus parabolas istas, transiit inde.

54 Et ueniens in patriam suam, docebat eos in synagogis eorum: ita ut mirarentur, & dicerent, Vnde huic sapientia hæc, & uirtutes?

55 Nónne hic est fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, & fratres eius Iacob & Ioseph & Simon & Iudas?

56 Et sorores eius nónne omnes apud nos sunt? unde ergo huic omnia ista?

57 Et scandalizabantur in eo. Iesus autē dixit eis, Non est Propheta sine honore nisi in patria sua & in domo sua.

58 Et non fecit ibi uirtutes multas, propter incredulitatem eorum.

CAP. XIIII.

1 In illo tempore audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu:

Mar.6.a.1 luc.4.c.16

Ioh.6.c.42

Mar.6.a.4 luc.4.d.24 ioh.4.f.44

Mar.6.b.14 luc.9.a.7

49 Exibunt, ἐξελεύσονται, videlicet missi à Domino. Eras. venient, id est ἐλεύσονται. neque id malé. Nam Hebræorum more sæpe intelligitur consequens ex antecedente, vt suprà 4.v.5. Et ita accipitur προσελθὼν pro ἐλθών, Luc.14.v.10, & 1.Pet.3.v.19, & infrà 18.v.15. Separabunt, ἀφοριοῦσι. Eras. Segregabunt. quo verbo etiam Vetus interpres vtitur. Ego verò illud potius sum amplexus, quia Græcum vocabulum eam demū segregationem declarat quæ certo scopo destinata est: vt hoc loco dicantur impii ἀφορίζεσθαι, morti videlicet secūdæ. Hoc autem videtur Latino vocabulo Separari vtcunque exprimi: cuius ea vis esse videtur vt significet sepositum aliquid ad certum finem comparare. 51 Dicit eis Iesus, λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Vulgata hoc non legit.

52 Edoctus, μαθητευθείς. Participium, non nomen, à verbo μαθητεύειν, id est διδάσκειν: quo vtitur infrà 28.d.19. quod tamen etiam neutra significatione accipitur pro discipulum esse, vt infrà 27.g.57. Quid sit autem Scriba diximus suprà, 2.v.4. Sed videtur hìc in genere pro doctore accipi. In regno, εἰς βασιλείαν. Eras. Ad regnū. Ego malo εἰς pro ἐν positum esse, quæ permutatio etiam apud idoneos authores locum habet. Sic enim Sophocles in Aiace, ἐμοὶ μὲν ἀρκεῖ τοῦτο εἰς δόμοις μένειν. pro ἐν δόμοις. Regnum autem cælorum vocat, vel Ecclesiam in qua regnat Deus, vel doctrinam ipsam quæ in Eclesia regnat, per metonymiam.

53 Parabolas, παραβολάς. Erasmus, Sermones, id est λόγους. Soluit, μετῆρεν. Vulgata, Trāsiit. Ad verbum, Transtulit, subaudito reciproco. sed pro simplici αἴρειν accipitur: dicitúrque propriè non de itinere terrestri, sed de nauigatione. Apparet autem ex Lucæ 8.c.22, Iesum post hunc habitum sermonē cōscendisse nauim, neque statim in patriam venisse. Itaque perinde cōuertimus acsi scriptum esset ἔλυσεν.

54 Adeo vt percellerentur, ὥστε ἐκπλήττεσθαι. Vide suprà 7.d.28. Sapientia, ἡ σοφία. Quoddam exemplar legit πᾶσα ἡ σοφία, omnis sapientia. 57 In eo, ἐν αὐτῷ. Vide suprà 11.a.6. Inhonoratus, ἄτιμος. Nonnulli, Inglorius, id est ἄδοξος. Vulgata, Sine honore. Erasmus, Expers honoris. 58 Edidit, ἐποίησεν. id est ἀπέδειξεν. Vide suprà 7.c.22. Incredulitatem, ἀπιστίαν. Quidam interpretari malunt Diffidētiam. quod non probo. Fiducia enim à fide & diffidentia ab incredulitate sic differunt, vt effecta distinguuntur à causis.

2 Καὶ εἶπε τοῖς παισὶν αὐτοῦ, Οὗτός ἐστιν Ἰωάννης ὁ βαπτιστής· αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ.

3 Ὁ γὰρ Ἡρώδης κρατήσας τὸν Ἰωάννην, ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο ἐν φυλακῇ, διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ.

4 Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, Οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν.

5 Καὶ θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἐφοβήθη τὸν ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

6 Γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρώδου, ὠρχήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος ἐν τῷ μέσῳ· καὶ ἤρεσε τῷ Ἡρώδῃ.

7 Ὅθεν μεθ' ὅρκου ὡμολόγησεν αὐτῇ δοῦναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται.

8 Ἡ δὲ, προβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς, Δός μοι, φησὶν, ὧδε ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.

9 Καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς· διὰ δὲ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους, ἐκέλευσε δοθῆναι.

10 Καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

11 Καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἐδόθη τῷ κορασίῳ· καὶ ἤνεγκε τῇ μητρὶ αὐτῆς.

12 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦραν τὸ σῶμα, καὶ ἔθαψαν αὐτό· καὶ ἐλθόντες ἀπήγγειλαν τῷ Ἰησοῦ.

2 Et dixit pueris suis, Iste est Iohannes ille Baptista: ipse surrexit à mortuis, & propterea virtutes agunt in eo.

3 ‖ Nam Herodes prehenderat Iohannem, & vinxerat eum, & coniecerat in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui.

4 Dicebat enim ei Iohannes, Non licet tibi eam habere.

5 Et quum vellet eum occidere, timebat turbam, ‖ quòd eum haberent vt Prophetam.

6 Quum autem agerentur natalitia Herodis, saltauit filia Herodiadis in medio: & placuit Herodi.

7 Vnde cum iureiurando spopondit se daturum ei quicquid petiisset.

8 Illa verò, producta à matre sua; Da mihi (inquit) hîc in patina caput Iohannis Baptistæ.

9 Et contristatus est rex: sed propter iusiurandum, & eos qui simul accumbebant, iussit dari.

10 Et misso *carnifice* decollauit Iohannem in carcere.

11 Et allatum est caput eius in patina, datúmque est puellæ: & *ipsa* obtulit matri suæ.

12 Tunc accesserunt discipuli eius, & sustulerunt corpus, idque sepelierunt: & venientes renuntiauerunt Iesu.

2 Et ait pueris suis, Hic est Iohannes Baptista: ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo.

3 Herodes enim tenuit Iohannem, & alligauit eum, & posuit in carcerem, propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui.

4 Dicebat enim illi Iohannes, Non licet tibi habere eam.

5 Et volens illum occidere, timuit populum: quia sicut Prophetam eum habebant.

6 Die autem natalis Herodis saltauit filia Herodiadis in medio: & placuit Herodi.

7 Vnde cum iuramento pollicitus est ei dare quodcunque postulasset ab eo.

8 At illa præmonita à matre sua, Da mihi, inquit, hîc in disco caput Iohannis Baptistæ.

9 Et contristatus est rex: propter iuramentum autem, & eos qui pariter recumbebant, iussit dari.

10 Misitque & decollauit Iohannem in carcere.

11 Et allatum est caput eius in disco, & datum est puellæ: & illa attulit matri suæ.

12 Et accedentes discipuli eius, tulerunt corpus, & sepelierunt illud: & venientes nuntiauerunt Iesu.

Mar. 6. c. 17. Luc. 3. d. 19.

Infrà 21. c. 26.

IN CAPVT XIIII.

2 Pueris, παισίν. id est seruis, vel famulis, vt Eras. conuertit. Nam de huius Herodis Antipæ filiis nihil traditur. Iste, οὗτος. In secundo codice scriptum erat, μήτι οὗτος. id est, nunquid iste? Baptista, ὁ Βαπτιστής. Veteres duo codices additum habebant, ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα, id est, quem ego decollaui. Agunt, ἐνεργοῦσιν. Vide Marci 6. b. 14.

3 Philippi, Φιλίππου. Deerat hoc nomen in vno vetere exemplari: neque etiam adscribitur in plurimis vetustis codicibus, Luc. 3. d. 19. sed scriptum reperimus summo omnium exemplarium consensu Mar. 6. c. 17. Iosephus verò non Philippi vxorem fuisse tradit, sed Herodis secundi, qui Pater fuit ὁμοπάτριος huius Herodis cognomento Antipæ.

5 Timebat, ἐφοβήθη. In duobus vetustis codicibus scriptum erat ἐφοβεῖτο. quod sum sequutus. Turbam, ὄχλον. Eam turbam intelligit quæ Iohannem assectabatur. Erasmus, Multitudinem. id est τὸ πλῆθος. Vulgata, Populum. id est τὸν δῆμον, vel λαόν.

6 Quum autem agerentur natalitia, γενεσίων δὲ ἀγομένων. Sic Valla rectè conuertit. Vulg. Die autem natalis. Eras. Quum autem celebraretur natalis. In medio, ἐν τῷ μέσῳ, id est, palàm & spectantibus omnibus: sicut etiam Latini Ponere in medio & Proferre in medium dicunt.

7 Spopondit, ὡμολόγησε. Propriè vsurpatur in mutua stipulatione hoc verbum, significátque factam stipulationem responso suo ratam habere: vt quum vnus quærit, Spondes? alter respondet, Spondeo, posterior iste dicitur ὁμολογεῖν, id est assentiri, & confessione sua sese ad id præstandum obligare. Vnde factum vt pro ἐπαγγέλλεσθαι generaliter accipiatur, sicut etiam apud Latinos spondere vsurpari cœpit. Sed quorsum hoc? nempe vt intelligatur qua ratione ὁμολογεῖν toties verterimus confiteri, hîc verò spondere. Petiisset, αἰτήσηται. Vulg. addit, ab eo.

8 Producta, προβιβασθεῖσα. id est, inducta prius & persuasa. Plinius lib. 9. cap. 5, Nulla sponsione ad hoc productus. Id autem verbum omnino Græco respondet: neque me deterret ipsius homonymia, quum Græci vocabuli προβιβάζεσθαι non minus sit varia significatio. Vulgata, Præmonita. Erasmus, Prius instructa.

9 Contristatus est, ἐλυπήθη. Eras. Indoluit. Sed Contristandi verbum, quo vsus sum cum Vetere interprete, licet asperum sit, apud idoneos tamen authores inuenitur. Sed, δέ. Vulgata, Autem. Sed particula δέ est hoc loco discretiua. Erasmus, Attamen. id est μέντοι.

10 Et misso *carnifice*, καὶ πέμψας. Vide suprà 2. c. 16. Addidit Marcus accusatiuum quem suppleuimus. Erasmus, Missis carnificibus.

12 Corpus, σῶμα. Quoddam exemplar legit πτῶμα, id est cadauer, sicut etiam loquitur Marcus 6. d. 29. Præterea in quibusdam codicibus additur relatiuum αὐτό.

13 Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ' ἰδίαν· καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἠκολούθησαν αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ τῶν πόλεων.

14 Καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἶδε πολὺν ὄχλον· καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν.

15 Ὀψίας δὲ γενομένης, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν· ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα.

16 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν ἀπελθεῖν· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν.

17 Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ, Οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθύας.

18 Ὁ δὲ εἶπε, Φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧδε.

19 Καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τοὺς χόρτους, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐλόγησε· καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις.

20 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, δώδεκα κοφίνους πλήρεις.

21 Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

13 ‖ Quum autem hoc audisset Iesus, secessit illinc in nauigio in desertum locum priuatim: & quum hoc audisset turba, pedibus sequuta est eum ab vrbibus.

14 Et egressus Iesus vidit multam turbam: & misericordia commotus est erga eos, sanauítque eorum ægrotos.

15 ‖ Quum autem serum diei esset, adierunt eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & tempus iam præteriit: dimitte turbam vt abeat in vicos, & emant sibi escas.

16 Iesus autem dixit eis, Non habent necesse abire: date eis vos quo vescantur.

17 Ipsi verò dicunt ei, Non habemus hîc nisi quinque panes & duos pisces.

18 Ipse autem dixit, Afferte mihi eos huc.

19 Et iussa turba per herbas discumbere, & acceptis quinque illis panibus ac duobus piscibus, suspiciens in cælum benedixit: & quum fregisset, dedit discipulis panes, discipuli verò turbæ.

20 Et comederunt omnes, & saturati sunt. sustulerúntque quod superfuerat fragmentorum, duodecim cophinos plenos.

21 Qui autem ederant, fuere viri quasi quinquies mille, absque mulieribus ac puerulis.

13 Quod quum audisset Iesus, secessit inde in nauicula in locum desertum seorsum: & quum audissent turbæ, sequutæ sunt eum pedestres de ciuitatibus.

14 Et exiens vidit turbam multam: & misertus est eis, & curauit languidos eorum.

15 Vespere autem facto accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & hora iam præteriit: dimitte turbas, ut euntes in castella emant sibi escas.

16 Iesus autem dixit eis, Non habent necesse ire: date illis uos manducare.

17 Responderunt ei, Non habemus hîc nisi quinque panes & duos pisces.

18 Qui ait eis, Afferte mihi illos huc.

19 Et quum iussisset turbam discumbere super fœnum, acceptis quinque panibus & duobus piscibus, aspiciens in cælum, benedixit: & fregit, & dedit discipulis panes, discipuli autem turbis.

20 Et manducauerunt omnes & saturati sunt. Et tulerunt reliquias, duodecim cophinos fragmentorum plenos.

21 Manducantium autem fuit numerus quinque millia uirorum, exceptis mulieribus ac paruulis.

Mar. 6. d. 32. Luc. 9. b. 10.

Mar. 6. e. 35. Luc. 9. b. 12. Iohan. 6. a. 5.

13 Priuatim, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Erasmus, Seorsum. id est χωρίς.

14 Eorum ægrotos, τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν. Vulg. Languidos eorum. id est παρέτους. Eras. Ex illis qui malè valebant.

16 Non habent necesse, οὐ χρείαν ἔχουσιν. Alibi conuertimus χρείαν ἔχειν, opus esse, & indigere. Sed necesse fuit interdum variæ constructionis habere rationem.

17 Ipsi verò dicunt ei, οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ. Vulgata, Responderunt ei, ἀπεκρίναντο αὐτῷ.

19 Herbas, χόρτους. vel gramina. Vulgata, Fœnum, quod (vt ego quidem existimo) nonnisi de herbis resectis dicitur. In qua etiam significatione accipi videtur 1. Cor. 3. c. 12. Et acceptis, καὶ λαβών. Particula καὶ non erat in vetustis codicibus, neque reperitur in Vulgata versione. Suspiciens, ἀναβλέψας. Aoristus pro præsenti ἀναβλέπων. Significatur enim precantis gestus. Cæterùm τὸ ἀναβλέπειν alibi interpretati sumus visum recipere. Sed hoc loco ἀνὰ idem valet quod ἄνω sursum. Vulgata, Aspiciens, id est βλέπων. Erasmus, Sublatis oculis. id est, ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμούς, vt infrà loquitur Matthæus 17. b. 8. Benedixit, εὐλόγησεν. id est εὐχαρίστησε, bene precatus est, & gratias egit Deo Patri: sicut etiam loquitur noster Euangelista infrà 15. v. 36. quod annotaui, nequis rudior benedictionis appellatione intelligat crucis signum in aerem sparsum, aut consecrationem magicam.

20 Quod superfuerat, τὸ περισσεῦον. Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus *Le pardessus*. Vulgata, Reliquias. id est λείψανα. Fragmentorum, τῶν κλασμάτων. Vetus interpres post περισσεῦον distinguit, & hæc connectit cum πλήρεις, molliore certè iunctura. Vertit enim, Duodecim cophinos fragmentorum plenos. Erasmus post τῶν κλασμάτων distinguit, sicut & plerique codices, & interpretatur De fragmentis, id est, ἀπὸ κλασμάτων: quum nusquam legatur addita præpositio. Quinetiam sequenti cap. 15. d. 37, quod hoc loco vsurpauit, ipse repudiat.

Cophinos, κοφίνους. In hac historia etiam apud cæteros Euangelistas fit mentio κοφίνων, quod non obseruauit Erasmus, qui tradit Lucam non cophinos, sed σπυρίδας (id est sportulas) vocare: quum σπυρίδων mentio fiat à Matthæo & Marco duntaxat, idque in altero miraculo quod proximo capite commemoratur, & Marci 8. b. 19. Est autem cophinus, mensuræ genus vtrasque res metiens, nimirum & aridas & liquidas, Iulio Polluce teste. Et quod ad liquidas attinet, idem tradit, tres choas, id est (vt Latini loquuntur) congios tres cepisse. Rerum autem aridarum quàm capax fuerit, non memini legere.

21 Quasi, ὡσεί. id est fere. Sic enim vsurpatur etiam à Cicerone & Terentio. Vetus interpres non legit, aut certè prætermisit. Erasmus, Ferme. id est σχεδόν. Vide Mar. 5. b. 13. Ac puerulis, καὶ παιδίων. Erasmus in annotationibus legit παίδων, & pueros interpretatur.

22 Καὶ εὐθέως ἠνάγκασεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους.

23 Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ' ἰδίαν, προσεύξασθαι. Ὀψίας δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.

24 Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων· ἦν γὰρ ἐναντίος ὁ ἄνεμος.

25 Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀπῆλθε πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

26 Καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, λέγοντες, Ὅτι φάντασμά ἐστι· καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἔκραξαν.

27 Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θαρσεῖτε· ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

28 Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με πρός σε ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα.

29 Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐλθέ. Καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ Πέτρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα, ἐλθεῖν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

30 Βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν, ἐφοβήθη· καὶ ἀρξάμενος καταποντίζεσθαι, ἔκραξε, λέγων, Κύριε σῶσόν με.

31 Εὐθέως δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας;

32 Καὶ ἐμβάντων αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος.

33 Οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς εἶ.

34 Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν

(margin: ...6.f.46; ...6.b.16; ...6.g.54)

22 Et ſtatim coegit Ieſus diſcipulos ſuos inſcendere in nauigium, & præire ſibi in ripam vlteriorem, dum dimitteret turbam.

23 Dimiſſa igitur turba aſcendit in montem priuatim, ad orandum. ‖Quum autem ſerum diei eſſet, ſolus erat illic.

24 Nauigium verò iam in medio maris erat, vexatum à fluctibus: nam ventus erat contrarius.

25 Quarta autem noctis vigilia abiit ad eos Ieſus, ambulãs ſuper mare.

26 Et eo viſo ſuper mare ambulante, diſcipuli turbati ſunt, dicentes, Spectrum eſt: & præ metu clamarunt.

27 Sed ſtatim loquutus eſt eis Ieſus, dicens, Confidite: ego ſum, ne timete.

28 Reſpondens autem ei Petrus dixit, Domine, ſi tu es, iube me ad te venire ſuper aquas.

29 Ipſe verò dixit, Veni. Et quũ deſcendiſſet è nauigio Petrus, ambulauit ſuper aquas vt veniret ad Ieſum.

30 Videns autem ventum validum, timuit: & quum cœpiſſet demergi, clamauit, dicens, Domine ſerua me.

31 Statim verò Ieſus, extenta manu, apprehendit eum, dicitque ei, O exigua fide prædite, quid dubitaſti?

32 Et quum eſſent ingreſſi nauigium, quieuit ventus.

33 Qui autem erãt in nauigio, venientes adorauerunt eum, dicentes, Verè Dei filius es.

34 ‖Et quũ traieciſſent, venerũt

22 Et ſtatim compulit Ieſus diſcipulos aſcendere in nauiculam, & præcedere eũ trans fretum, donec dimitteret turbas.

23 Et dimiſſa turba aſcendit in mõtem ſolus, orare. Veſpere autem facto ſolus erat ibi.

24 Nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus: erat enim contrarius uentus.

25 Quarta autem uigilia noctis uenit ad eos, ambulans ſuper mare.

26 Et uidentes eum ſuper mare ambulãtem, turbati ſunt, dicentes, Quia phantaſma eſt: & præ timore clamauerunt.

27 Statimque Ieſus loquutus eſt eis, dicens, Habete fiduciam: ego ſum, nolite timere.

28 Reſpondens autem Petrus dixit, Domine, ſi tu es, iube me ad te uenire ſuper aquam.

29 At ipſe ait, Veni. Et deſcendens Petrus de nauicula, ambulabat ſuper aquam ut ueniret ad Ieſum.

30 Videns uerò uentũ ualidum, timuit: & quum cœpiſſet mergi, clamauit dicens, Domine, ſaluum me fac.

31 Et cõtinuò Ieſus extendẽs manum, apprehẽdit eum, & ait illi, Modicæ fidei, quare dubitaſti?

32 Et quum aſcendiſſẽt in nauiculã, ceſſauit uẽtus.

33 Qui autem in nauicula erãt, uenerunt, & adorauerũt eũ, dicentes, Verè filius Dei es.

34 Et quũ tranſfretaſſẽt, ue-

22 Coegit, ἠνάγκασε. Vulg. & Eraſ. Compulit. Nam probabile eſt Euangeliſtam hoc vocabulũ vſurpaſſe vt oſtẽderet diſcipulos inuitos à Domini latere diſceſſiſſe. Præire ſibi, προάγειν αὐτόν. Vulg. & Eraſ. præcedendi verbo vtuntur. Vide ſuprà 2.b.9. In quibuſdam codicibus deeſt αὐτόν. Rurſus in aliis legitur προσάγειν, ſed mendoſé. Dum, ἕως οὗ. Vulg. & Eraſ. Donec: non minus impropriè quàm ſi ego (ita vt ſoleo) hîc quoque conuertiſſem Vſquequo. Neque enim hîc declaratur finis temporis alicuius, ſed medium potius interuallum, quẽadmodum apud Hebræos עד pro עוד vſurpatur. Sicut ſuprà 5. d.25, poſitum eſt ἕως ὅτου, & ab vtroque interprete rectè conuerſum. Item Ioh. 12. e. 35: vbi iterum perperam verterunt Donec.

25 Vigilia, φυλακῇ. Propriè cuſtodia. Nemo autem (opinor) ignorat veteres in quatuor vigilias diuiſiſſe noctes, quibus videlicet excubiæ agebantur, quas eadem ratione Græci φυλακὰς vocant.

30 Videns, βλέπων. id eſt, Animaduertens: tranſlatione à corpore ad animum.

31 Quid, εἰς τί. vel, quorſum. Ad verbum, Ad quid: quod vernaculo ſermone dicimus *A quoy faire*. Vulgata, Quare, id eſt διὰ τί. Eraſmus, Cur. Cic. Attico, Ad quid laboramus res Romanas? Quem locum ſuſpicor corruptum. Dubitaſti, ἐδίστασας. Sicut Latinè dubius dicitur qui ex duabus viis non ſatis nouit vtram ſequatur, ſic à Græcis dicuntur διστάζειν quorum animus nunc huc, nunc illuc rapitur. Itaque mihi non diſplicuit hoc loco Vetus interpres: quum alioqui Dubitandi vocabulum etiam reſpondeat τῷ ἀμφιβάλλειν.

γῆν Γεννησαρέτ.

35 Καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας.

36 Καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα μόνον ἅψωνται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. καὶ ὅσοι ἥψαντο, διεσώθησαν.

Κεφάλαιον ιε.

1 Τότε προσέρχονται τῷ Ἰησοῦ οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, λέγοντες,

2 Διατί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ νίπτονται τὰς χεῖρας αὐτῶν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν.

3 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Διατί καὶ ὑμεῖς παραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν;

4 Ὁ γὰρ Θεὸς ἐνετείλατο, λέγων, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· καὶ, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.

5 Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ὃς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί, Δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ·

in terram Genneſaret.

35 Et quum agnouiſſent eum viri loci illius, miſerunt in totam circumiacentẽ regionem illam: & obtulerunt ei omnes malè affectos.

36 Et precabantur eum vt ſolùm tangerent fimbriam pallii ipſius. & quotquot tetigerũt, ſeruati ſunt.

CAP. XV.

1 T‖Vnc accedunt ad Ieſum Hieroſolymitani quidam Scribæ & Phariſæi, dicentes,

2 Quare diſcipuli tui tranſgrediuntur traditionẽ Seniorum? non enim lauant manus ſuas, quum edunt panem.

3 At ille reſpondens dixit eis, Quare & vos tranſgredimini mandatum Dei per traditionẽ veſtram?

4 Nam Deus mandauit, dicens, ‖Honora patrem tuum & matrẽ. &, ‖Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur.

5 Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri aut matri, Donum quodcunque à me *erit*, tibi proderit, etiãſi nequaquam honorauerit patrẽ ſuum aut matrem ſuam, *inſons erit.*

nerũt in terrã Geneſar.

35 Et quum cognouiſſent eum uiri loci illius, miſerunt in uniuerſam regionem illam, & obtulerunt ei omnes malè habentes.

36 Et rogabant eũ ut uel fimbriam ueſtimenti eius tangerent. & quicũque tetigerũt ſalui facti ſunt.

CAP. XV

1 TVnc acceſſerunt ad eum ab Ieroſolymis Scribæ & Phariſæi, dicentes,

2 Quare diſcipuli tui trãſgrediuntur traditionem Seniorum? non enim lauant manus ſuas quum panem manducant.

3 Ipſe autem reſpondens ait illis, Quare & uos tranſgredimini mandatum Dei, propter traditionem ueſtram?

4 Nam Deus dixit, Honora patrem & matrem. &, Qui maledixerit patri uel matri, morte moriatur.

5 Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri uel matri, Munus quodcunque eſt ex me, tibi proderit. Et non honorificabit patrem ſuum aut matrẽ ſuam:

(margin: Mar.7.a.1 — Exo.20.b.12 & 21.c.17, deut.5.b.16, epheſ.6.a.2 — Exo.21.c.17, leuit.20.b.9, prouer.20.c.20)

34 Genneſaret, Γεννησαρέτ. In duobus exemplaribus legimus Γεννησαρά, Genneſara. In alio quodam, Γεννησαρέθ, Geneſareth. Vulgata legit Γεννησάρ, Geneſar: & Ioſue 11.a.2. pro eo quod Hebræi habent כנרות, Chaldæus paraphraſtes habet גנוסר.

35 Miſerũt, ἀπέστειλαν. Eraſ. Miſerãt nuntios, vt plena eſſet cõſtructio. Sed illã eclipſin idonei authores imitãtur: vt Terent. Eunucho, Miſit porro orare vt ad ſe veniã. Et Cicero ad Atticũ, Itaque obuiã illi miſimus Athenas. Affectos, ἔχοντας. Eraſ. ſequutus Vulgatam, Habentes: quod tamẽ rectè idem mutauit ſuprà, 4.d.24.

36 Vt ſolùm, ἵνα μόνον. Vulgata, Vt vel, ἵνα κἄν. quod non legitur hoc loco, ſed Mar. 6.g.56. Pallii, ἱματίου. id eſt ſummæ veſtis: id quod ad emphaſin facit, vt rectè notat Eraſmus. Vulgata, Veſtimenti. Seruati ſunt, διεσώθησαν, pro ἐσώθησαν. Vulgata & Eraſmus, Salui facti ſunt, id eſt à morbo liberati.

IN CAPVT XV.

1 Hieroſolymitani quidam Scribæ, οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων Γραμματεῖς. Eraſmus, Qui ab Hieroſolymis *uenerant* Scribæ. Sed articulus οἱ (vt ego quidem exiſtimo) potius pertinet ad Γραμματεῖς quàm ad participium aliquod ſubauditum. Eum autem expreſſi per ſyncategorema particulare, perinde acſi ſcriptum ſit τινὲς, ſicut legitur apud Marcum cap.7.a.1. Nam (vt ait Magentinus in Ariſtotelem De interpretatione) articulus ſingularis idem pollet quod vniuerſalis determinatio, quam vocant: pluralis non item.

2 Seniorum, πρεσβυτέρων; id eſt maiorum, vt Eraſmus rectè interpretatus eſt Mar. 7.a.3. Sed mihi videntur hîc deſignari penes quos erat gubernatio, qui iampridem iſtiuſmodi ritus approbarant. Vide infrà, 16.v.21.
Edunt panem, ἄρτον ἐσθίωσιν. id eſt, cibum capiunt, ex Hebræorum idiotiſmo qui paſſim occurrit.

3 Per traditionem, διὰ τὴν παράδοσιν. id eſt traditione. Eraſmus, Propter. Et certè hac ſignificatione plerũque hæc præpoſitio ſecundo caſui iungitur: hîc tamen potius ſignificari videtur cauſa per quam aliquid fit. Traditionis autem vocabulum doctrinam declarat quæ ore tradebatur. Inſtitutum Latinè dicas, aut conſtitutionẽ, vt cenſet Eraſmus, qui etiam ita interpretatur Marci 7.a.4. Eiuſdem autẽ capitis verſiculo quinto, ritum traditum exponit: nono verò & decimo, conſtitutionem. Ego verò retinui vocabulum quod Græco reſpondet, & à Gellio etiam vſurpatur lib.3.cap.21.

4 Honora, τίμα. Honoris appellatione intelligitur omne genus officii aut potius pietatis filiorum erga parentes, ſicut rectè & piè annotauit Eraſmus. Morte moriatur, θανάτῳ τελευτάτω. Vide Mar.cap.7.b.10.

5 Donum quodcunque à me *erit*, tibi proderit, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς. Eraſmus, Quicquid doni à me *profecturum erat*, id in tuum vertitur commodum. Idem autem apud Marcum, Donum quodcunque ex me, in tuum cedet commodum. Vetus autem interpres cum noſtra interpretatione omnino conſentit. Nam δῶρον quarto caſu ponitur, conſtructione Atticis familiari, pro δῶρα. Senſus autem hic eſt, Quicquid templo donauero, cedet in rem tuam. perinde enim eſt acſi tibi dedero: quia (vt noſtri Phariſæi loquuntur) tibi meritorium erit. Nam hac ſpecie religionis illi ad ſe transferebant omnia: quaſi qui templo donaſſet, filii officium impleuiſſet. Eraſmi autem interpretationem non ſequor, multas ob cauſas. Primùm, quia nimium

procul recedit à Græcis: deinde quia nouum verbum adsciscit, idque per præteritum imperfectum explicat, nulla coactus necessitate. Quinetiam coniunctiuum interpretatur per præsens indicatiui, quum potius per futurum vertendum sit: nisi propriam significationem seruare malis. Postremò videtur illud δῶρον post articulum collocare: perinde acsi scriptum esset, ὃ ἐὰν δῶρον ᾖ ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς αὐτοῦ. Quòd autem in annotationibus dicit sibi videri potius legendum esse ὠφεληθῇ, vt sit Iuuaris, (sunt enim hæc ipsius verba) planè non intelligo. Ergo Veteris interpretis potius sententiam sequor. supplet enim duntaxat verbum substantiuum, eclipsi omnibus linguis familiari. Quid si autem ita vertas? Donum *est* quo à me iuuari possis. vt sit hic sensus, Donum, id est, id quod templo Domini largior, (quod Corban vocat Marcus 7. b. 11) illud demum est quo à me iuuari potes. Vel, Donum est & templo consecratum id omne quo à me potueras iuuari. id est, Illud omne quo poteras à me iuuari, consecraui templo. Quam postremam interpretationem affert Theophylactus. Vtramuis autem sequaris, coniungenda erit particula ἐὰν potentialis cum verbo ὠφεληθῇς, neque vllius vocabuli significationem detorseris. Etiamsi nequaquam honorauerit, καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ. Vulg. Et non honorificabit. Erasmus, Et non honorabit. Ego verò existimo καὶ pro κἂν positum: cuius enallages aliud exemplum habes suprà 5. c. 19. Quòd autem idem admonet, si per tertiam personam interpreteris (ita vt fecit) legendum esse τιμήσει, id mihi quidem non facilè persuaserit. solet enim præcedente οὐ μὴ, subiunctiuus pro futuro indicatiui etiam apud idoneos authores vsurpari. τιμήσῃ verò (nam ita legitur in omnibus vetustis codicibus, & plerisque etiam impressis) non est secunda persona futuri à verbo τιμῶμαι, (sicut ille videtur existimasse) quum sit eius verbi prorsus diuersa significatio, sed tertia potius aoristi prioris coniunctiui à verbo τιμῶ, quam diximus pro futuro indicatiui solere vsurpari. Sed (vt mihi quidem videtur) planior erit sententia si coniunctiui significatione seruata, hoc membrum tanquam altera pars traditionis, cum superiore coniungatur, & hîc demum expleatur constructio, sicut fecimus. Suppleuimus autem quod visum est accommodatissimum, nempe *insons erit*: id est ἀναίτιος ἔσται. Sic enim scriptum est suprà 12. a. 5. & respondet Hebræorum formulæ נָקִי, cuius exempla passim occurrunt, vt Gen. 24. a. 8, & Exodi 21. d. 19. cui opponitur ὀφείλει, & ἔνοχός ἐστι. Potest tamē ita explicari hic locus vt καὶ particula pleonasmo Hebræis vsitatissimo redundet, nec quicquā sit supplendū. nempe si ita interpretemur totum hunc locum, Vos autem dicitis, Quicunque dixerit, &c. non honorabit patrem, &c. id est, non tenebitur ex illo præcepto aliquid aliud patri præstare.

Καὶ ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν.

6 Et irritum fecistis mandatū Dei per traditionem vestram.

6 Et irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem uestram.

Ὑποκριταὶ, καλῶς προεφήτευσε περὶ ὑμῶν Ἠσαΐας, λέγων,

7 Hypocritæ, bene de vobis prophetauit Esaias, dicens,

7 Hypocritæ bene prophetauit de uobis Esaias, dicēs,

Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

8 ‖ Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labiis me honorat: cor autem eorum procul abest à me.

8 Populus hic labiis me honorat: cor autem eorū longè est à me.

Esa. 29. d. 13.

Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

9 Sed frustra me colunt, docentes doctrinas *quæ sunt* mandata hominum.

9 Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas, mandata hominum.

Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐτοῖς, Ἀκούετε καὶ συνίετε.

10 ‖ Et aduocata turba dixit eis, Audite & intelligite.

10 Et conuocatis ad se turbis, dixit eis, Audite & intelligite.

Mar. 7. c. 17

Οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

11 Non quod ingreditur in os, polluit hominem, sed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.

11 Non quod intrat in os, coinquinat hominem: sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.

Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ, Οἶδας ὅτι οἱ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον ἐσκανδαλίσθησαν;

12 Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei, Nosti Pharisæos audito sermone isto offensos fuisse?

12 Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei, Scis quia Pharisæi, audito uerbo hoc, scandalizati sunt?

6 Irritum fecistis, ἠκυρώσατε. Deriuatur hoc verbum à κῦρος, quo plena authoritas ac imperium declaratur. Itaque ἀκυροῦν propriè significat omni imperio & authoritate spoliare. Apparet igitur eos qui Dei verbo quicquam detrahunt aut adiungunt, quocunque obtentu id faciant, tamen non minus esse nocentes quàm si Deum ipsum conarentur è suo solio detrahere. quod vt melius intelligeretur, placuit indicare huius verbi etymon. Est autem hoc referendum ad hominum conatus. Nam, quod ad rem ipsam attinet, inuito Satana & ipsius organis frustra laborantibus, stant Dei præcepta in Ecclesia ipsius.

7 Bene, καλῶς. Erasmus, Rectè. id est ὀρθῶς. Prophetauit, προεφήτευσε. Eras. Prædixit. Alii, Vaticinatus est, sicut etiam Eras. vertit Mar. 7. a. 6. Ego neque volui, neque (vt opinor) debui vocabulum tam familiare Christianorum auribus immutare. Quòd si mihi nouitas placeret (vt quibusdam, qui vtinam verbis tenus Scripturam profanarent) mallem vti prædicendi verbo, quod Græco vocabulo prorsus respondet. Nam vaticinari opponitur potius τῷ μαντεύεσθαι.

8 Appropinquat, ἐγγίζει. Apparet Veterem interpretem legisse, ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, Populus iste labiis me honorat. Erasmus autem existimat studiosum aliquem suppleuisse cætera ex editione Græcorum. Sed tamen magno consensu omnia vetusta exemplaria cum nostris Græcis consentiebant.

9 Frustra, μάτην. Vulg. malè, Sine causa. *Quæ sunt* mādata, ἐντάλματα. Hæc dicūtur per appositionē, vt rectè obseruat Eras. Simile exēplū habes Rom. 8. g. 23: quia tamē id obscurius erat, addidi, *quæ sunt*, ad locū illustrandū.

11 Polluit, κοινοῖ. Κοινὸν ex Hebræorum idiotismo dicitur quod Latini vocant profanum: quasi commune dicas, id est, cuius est vsus vulgaris & omnium communis: vel quod promiscuo omnium vsu veluti inquinatū est ac contaminatum, sicut exponitur Act. 10. b. 14. A quo deriuatur verbum κοινοῦν, pro quo nonnulli communicandi verbo vtuntur, vt Vetus interpres Mar. 7. b. 15. sed quos nolim imitari. Vulgata vertit Coinquinare. Erasmus in annotationibus, Impurum reddere. Itaque quod in ipsius versione legitur Impurat, typographorum incuriam arguit. Idem apud Marcum vertit Inquinare,

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Πᾶσα φυτεία ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος, ἐκριζωθήσεται.

13 Ipse verò respondens dixit, ‖Omnis planta quam non plantauit Pater ille meus cælestis, eradicabitur.

13 At ille respondens ait, Omnis plantatio quam non plantauit Pater meus cælestis, eradicabitur.

Ioh. 15. a. 8

Ἄφετε αὐτούς· ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν. τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ, ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.

14 Sinite eos: ‖duces sunt cæci cæcorum. porrò si cæcus cæco præierit, ambo in foueā cadēt.

14 Sinite illos: cæci sunt duces cæcorum. cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueam cadunt.

Luc. 6. f. 39

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν ταύτην.

15 ‖Respondens autem Petrus dixit ei, Edissere nobis parabolam istam.

15 Respondens autem Petrus dixit ei, Edissere nobis parabolam istam.

Mar. 7. b. 17.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;

16 Iesus autem dixit, Adhuc & vos sine intelligentia estis?

16 At ille dixit, Adhuc & uos sine intellectu estis?

Οὔπω νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται;

17 Nondum intelligitis, quicquid ingreditur in os, in ventrem cedere, & in latrinam eiici?

17 Non intelligitis quia omne quod in os intrat, in uentrem uadit, & in secessum emittitur?

Τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος, ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται, κἀκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

18 Quæ autem proficiscuntur ex ore, ex ipso corde egrediuntur, & illa polluunt hominem.

18 Quæ autem procedūt de ore, de corde exeunt, & ea coinquināt hominē.

Ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροὶ, φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, κλοπαὶ, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι.

19 ‖Nam ex corde egrediuntur cogitationes malæ, cædes, adulteria, scortationes, furta, falsa testimonia, obtrectationes.

19 De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ.

Gen. 6. a. 5. & 8. d. 21

Ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον· τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν, οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

20 Hæc sunt quæ polluunt hominem: illotis autem manibus vesci, non polluit hominem.

20 Hæc sunt quæ coinquinant hominem: non lotis autem manibus manducare, non coinquinat hominem.

Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος.

21 ‖Et egressus illinc Iesus recessit in partes Tyri & Sidonis.

21 Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis.

Mar. 7. c. 24

Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ Χαναναία ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα, Ἐλέησόν με Κύριε, υἱὲ Δαβὶδ, ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται.

22 Et ecce, mulier Chananæa à finibus illis egressa, clamauit, dicens ei, Miserere mei Domine, fili Dauid, filia mea malè à dæmonio vexatur.

22 Et ecce, mulier Chananæa à finibus illis egressa, clamauit, dicens ei, Miserere mei Domine fili Dauid, filia mea malè à dæmonio uexatur.

14 Cæco præierit, τυφλὸν ὁδηγῇ. Significat ὁδηγεῖν ducem esse itineris. Itaque præeundi vocabulo sum vsus vt proximè accederem ad vocabulum Græcum. quo modo etiam antè expressi τὸ προάγειν synonymū. Vulgata, Ducatum præstet. Erasmus, Dux fuerit. Foueam, βόθυνον. In vno exemplari legimus βόθρον eodem sensu. Notandum est autem vtrunque addici exitio, tum eum qui præit, tum eum qui sequitur, sicut etiam dicit Dominus Ezech. 14. v. 10.

16 Sine intelligentia estis? ἀσύνετοί ἐστε; Vulgata, Sine intellectu estis? Et apud Marcum, Imprudentes estis? Eras. Intelligentia caretis?

17 Intelligitis, νοεῖτε. Idem est hoc loco τὸ νοεῖν quod συνιέναι. Alioquin Cogitare significat & animo versare. Cedere, χωρεῖ. Vulgata, Vadit, βαδίζει. Eras. Abit, ἄπεισι. Latrinam, ἀφεδρῶνα: à seorsum sedendo, sicut Latinis vocatur Latrina à lauando, seu latendo. Vulg. & Eras. Secessum: quod non memini legere hac significatione apud idoneos authores. Græci tamen ἄφοδον, quasi diuerticulum, fere vocant.

19 Cogitationes, διαλογισμοί. Hoc modo etiam interpretamur τὰς ἐνθυμήσεις, quòd melius vocabulum nō habeamus. Potest tamen διαλογισμὸς quibusdam locis conuerti Ratiocinatio, item Disceptatio: quod tamen postremum respondet τῇ διασκέψει. Cædes, φόνοι. Vulgata Homicidia: id est ἀνδροφονίαι. Indicat Eras. scriptum esse in nonnullis codicibus φθόνοι, inuidiæ. Scortationes, πορνεῖαι. Vulgata, suo more, Fornicationes. Eras. Stupra: quo vocabulo magis videtur significari vis mulieri illata. Obtrectationes, βλασφημίαι: id est, sermones quibus aliena fama læditur. Nam hæc vocabuli Græci vis est, παρὰ τὸ τὴν φήμην βλάπτειν. id est, à lædenda fama & existimatione. Itaque Demosthenes & alii passim vsurpant pro Calumnia, vt suprà annotauimus, cap. 9. a. 3. Nos in rebus sacris & ad Deum pertinentibus vocabulum Græcum retinuimus. Hîc autem Christus videtur ea duntaxat recensere quæ ad mutua hominum inter se dissidia spectant: itaque Obtrectationes sumus interpretati. Vulgata, Blasphemiæ. Eras. Conuicia: id est λοιδορίαι, vel ὀνείδη. Nos, vernacula lingua vocamus *blasmes*, Græco vocabulo per syncopen contracto. Sed sanè execranda est Castellionis audacia qui propterea quòd obtrectationem alicubi Cicero zelotypiam interpretatur, Dominum ausus est obtrectatorem vocare: quum obtrectator nunquam nisi in vitio, & eo quidem maximo, ponatur.

21 Partes, τὰ μέρη. id est, regiones vicinas Tyro & Sidoni. Partes autem pro regione ipse etiam Cic. vsurpauit ad Atticum lib. 3, Sine te (inquit) non esse nobis illas partes tenendas, propter Antonium.

22 Mulier, γυνή. In Complutensi editione additur τις, quædam. Chananæa, Χαναναία. Legitur Hebraicè כנענית, non autem קנית, à Cana maiore, oppido tribus Aser: quod tamen in hoc tractu situm est, vt apparet ex Iosue 19. c. 28. Vt autem ita sentiam vel hæc ratio me impellit, quòd Χαναναίους vbique per χ scribi inuenio: quæ scribendi ratio non videtur locum habere posse in altero vocabulo quod incipit à ק. Clamauit, di-

cens ei, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα. Eras. Clamauit ad eum, dicens. Ego verò puto à Vetere interprete pronomen αὐτῷ rectè coniunctum cum participio λέγουσα. In quodam exemplari scriptum erat, ἔκραξεν ὀπίσω αὐτοῦ: id est, clamauit post eum. quod indicat Iesum sese ab illa auertisse, aut ipsam præ pudore non ausam in ipsius conspectū venire. Malè, κακῶς. Eras. Miserè: id est ἀθλίως. A dæmonio vexatur, δαιμονίζεται. Hoc dicunt Græci vno verbo. Eras. A dæmonio agitatur. Castellio, Furiata: quam versionem non probo, nequis morbum naturalem faciat ex malo quod præter naturã est. Itaque malui crassius & apertius loqui: sicut diximus suprà, 4.v.24.

Ὁ δὲ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Ἀπόλυσον αὐτήν· ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν.

23 Illè verò non respondit ei quicquam. Tunc accedentes discipuli eius rogarunt eum, dicentes, Dimitte eam: nam clamat post nos.

23 *Qui non respondit ei uerbum. Et accedentes discipuli eius rogabant eum, dicentes, Dimitte eam: quia clamat post nos.*

Suprà 10.a.6

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.

24 Ipse verò respondens dixit, ‖Nō sum missus nisi ad oues perditas domus Israel.

24 *Ipse autem respondēs ait, Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Isral.*

Ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ, λέγουσα, Κύριε βοήθει μοι.

25 Illa autē venit & adorauit eū, dicēs, Domine succurre mihi.

25 *At illa uenit & adorauit eum, dicens, Domine, adiuua me.*

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

26 Ipse verò respondens dixit, Non est bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.

26 *Qui respōdens ait, Nō est bonum sumere panē filiorum, & mittere canibus.*

Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν.

27 Ipsa autem dixit, Etiam Domine: etenim catelli vescuntur (edunt ex) micis quæ cadunt è mensa dominorum suorum.

27 *At illa dixit, Etiam Domine: nam & catelli edūt de micis quæ cadunt de mensa dominorū suorū.*

Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις· γενηθήτω σοι ὡς θέλεις. Καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς, ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

28 Tunc respondens Iesus dixit ei, O mulier, magna *est* fides tua: fiat tibi vt vis. Et sanata fuit filia eius ab eo momento.

28 *Tunc respondens Iesus ait illi, O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut uis. Et sanata est filia eius ex illa hora.*

Mar.7.d.31.

Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἦλθε παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἀναβὰς εἰς τὸ ὄρος, ἐκάθητο ἐκεῖ.

29 ‖Et digressus illinc Iesus venit iuxta (ad) mare Galilææ: & quū ascendisset in montem, sedit illic.

29 *Et quum transisset inde Iesus, uenit secus mare Galilææ: & ascendens in mōtē, sedebat ibi.*

Esa.35.b.5

Καὶ προσῆλθον αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, ἔχοντες μεθ᾽ ἑαυτῶν χωλοὺς, τυφλοὺς, κωφοὺς, κυλλοὺς, καὶ ἑτέρους πολλούς· καὶ ἔρριψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς·

30 ‖Tunc adiit (venit ad) eum turba multa, habens secum claudos, cæcos, mutos, mancos, & alios multos: & abiecerunt eos ad pedes Iesu: & sanauit eos:

30 *Et accesserunt ad eū turbæ multæ, habentes secum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos: & proiecerunt eos ad pedes eius: & curauit eos:*

23 Quicquam, λόγον. Ad verbum, Sermonē. Sed videtur hîc ex Hebræorū idiotismo (de quo alibi diximus sæpe) λόγος poni pro indefinita particula, vt infrà 22.d.46. Rogarūt, ἠρώτων. i. ἐδέοντο. Nā sicut apud Latinos Rogandi verbū ambiguum est, ita etiā τὸ ἐρωτᾶν apud Græcos: vt Luc.7.a.3, & 2. Thess.2.a.1, & infrà 16.a.1, τὸ ἐπερωτᾶν eadem significatione accipitur. Dimitte, ἀπόλυσον. De hoc aliquoties diximus. Eras. Amitte: quod Latinū quidem est, sed ambiguum. Quamobrem etiam idem paulo pòst, versū scilicet 32, vertit ἀπολῦσαι, Dimittere.

24 Ad, εἰς, ἀντὶ τῆς πρός. Domus Israel, οἴκου Ἰσραήλ. i. gentis Israeliticæ. Habebant enim omnes tribus cōmunē patrem Israelem. quod nō puto de vlla alia gente dici posse. Nā impropriè Virg.1. Æneid. Romanos Assaraci domū vocauit, si Seruii interpretationem sequamur, in hoc versu, Quum domus Assaraci Phthiam clarásque Mycenas, Seruitio premet. 25 Succurre, βοήθει. Græcū verbum (vt obseruat Eras.) significat ad vocē alicuius accurrere auxilii ferendi causa. Itaque Latino illo vocabulo propriè exprimitur. Vulg. Adiuua. i. ἐπικούρησον. 26 Bonum, καλόν. Eras. Honestum: quod plerunque pertinet ad decorū, quod Græci τὸ πρέπον vocant. Nam honestū pro virtute apud Græcos dicitur τὸ καλόν, adiuncto articulo: fateor tamen honestos etiā dici qui boni sunt, & virtute præditi. Sed quum hîc agatur de eo quod iustū & fas est, & opponatur potius τῷ ἀδίκῳ quàm τῷ ἀπρεπεῖ, malui Veterem interpretem sequi. In quodam exemplari scriptum erat. οὐκ ἔξεστι, non licet.

27 Etenim, καὶ γάρ. Vulgata, Nam &. i. (vt in quodā exemplari scriptum erat) καὶ γὰρ καί. Vide Mar.7.e.28.

30 Habens, ἔχοντες. Eras. Ducentes. Nam id etiam (inquit) significat ἔχω. Atqui nusquā reperi ab alio annotatā hanc significationem. Obseruant quidē grammatici vsurpari ἀντὶ τοῦ φέρω, vt in illo Hom. Iliad. α, στέμματ᾽ ἔχων ἐν χερσί. Item pro ἐλαύνω. i. ago. Sed hæ omnes significationes ad verbum HABEO referri cōmodè possunt, atque etiam debent. Alioqui licebit hoc modo infinitas verborum significationes fingere: quod video libenter facere eos omnes qui Græca lexica scripserunt, non sine temporis iactura, & maximo studiosorum incōmodo: quum hoc modo Græca lingua non doceatur, sed fœdissimè corrumpatur. Mancos, κυλλούς. Vulg. Debiles, ἀσθενεῖς. Eras. Mutilos. At ego existimo mancos hîc vocari non quibus manus esset truncata (sicut propriè dicūtur infrà 18.a.8) sed quorum membra debilitata essent, vt paralysi, & aliis id genus morbis: aut etiam naturæ vitio. Id autē partim coniicio ex eo quòd postea illis opponit τοὺς ὑγιεῖς. i. sanos: partim quòd nusquam legitur Christus aut pedes, aut manus, aut alia mēbra cuiquam largitus: quanuis id illi difficile non fuit. Etsi autem mancus propriè is dicitur qui manu caret, tamē ad cætera etiam membra id interdū transfertur, vt πηρὸν significet. Præterea pro eo quoq; vsurpatur q̃ mēbra habet debilitata: perinde enim est ac si illis careret. Sic Cic. pro Rabirio perduell. reo, Mācus, inquit, & mēbris omnibus captus, & debilis. qua significatione accipitur hoc loco.

Ὥστε τοὺς ὄχλους θαυμάσαι, βλέποντας κωφοὺς λαλοῦντας, κυλλοὺς ὑγιεῖς, χωλοὺς περιπατοῦντας, καὶ τυφλοὺς βλέποντας· καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν Ἰσραήλ.

31 Adeo vt turba mirata sit, quū videret mutos loquentes, mancos sanos, claudos ambulātes, cæcos videntes: & glorificarunt Deum Israel.

31 *Ita ut turbæ mirarētur, uidentes mutos loquētes, claudos ambulantes, cæcos uidentes: & magnificabant Deum Israel.*

Marc.8.a.1

Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπε, Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι· καὶ ἀπολῦσαι αὐτοὺς νήστεις οὐ θέλω, μήποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ.

32 ‖Iesus autem aduocatis discipulis suis dixit, Commoueor misericordia erga turbā: quia iam triduum permanent apud me, & non habent quo vescantur: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via.

32 *Iesus autē conuocatis discipulis suis dixit, Misereor turbæ: quia triduo iā perseuerant mecū, et non habent quod manducent: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in uia.*

Καὶ λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι, ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον;

33 Tunc dicunt ei discipuli eius, Vnde nobis in deserto tot panes vt saturemus turbam tantam?

33 *Et dicūt ei discipuli, Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, ut saturemus turbam tantam?*

Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτὰ, καὶ ὀλίγα ἰχθύδια.

34 Dicit igitur eis Iesus, Quot panes habetis: Illi autem dixerūt, Septem, & paucos pisciculos.

34 *Et ait illis Iesus, Quot habetis panes? At illi dixerunt, Septem, & paucos pisciculos.*

Καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὄχλοις ἀναπεσεῖν ἐπὶ τὴν γῆν.

35 Tunc iussit turbam discumbere humi:

35 *Et præcepit turbæ ut discumberent super terram.*

Καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους καὶ τοὺς ἰχθύας, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· οἱ δὲ μαθηταὶ τῷ ὄχλῳ.

36 Et acceptis septem illis panibus ac piscibus, quum gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis: discipuli verò turbæ.

36 *Et accipiens septem panes & pisces, gratias agens fregit, & dedit discipulis suis: & discipuli dederunt populo.*

Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, ἑπτὰ σπυρίδας πλήρεις.

37 Comederúntque omnes, & saturati sunt: & sustulerunt quod superfuerat fragmentorum, septem sportas plenas.

37 *Et comederunt omnes, & saturati sunt: & quod superfuit de fragmentis tulerunt, septem sportas plenas.*

Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τετρακισχίλιοι ἄνδρες, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

38 Erant autem qui comederāt, quater mille viri, absque mulieribus & puerulis.

38 *Erant autē qui manducauerunt, quatuor millia hominum, extra paruulos & mulieres.*

Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἐνέβη εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια Μαγδαλά.

39 Tunc dimissa turba inscendit in nauigium: venítque in fines Magdala.

39 *Et dimissa turba, ascendit in nauiculam. & uenit in fines Magedan.*

31 Vt turba, ὥστε τοὺς ὄχλους. In quodam exemplari additur πάντας. id est, tota. Mancos sanos, κυλλοὺς ὑγιεῖς. Hieronymus hæc verba non legit, & Eras. supposititia esse arbitratur: reperiuntur tamen in omnibus vetustis exemplaribus. Sed in vno vetere codice pro κωφοὺς λαλοῦντας, legimus κωφοὺς ἀκούοντας, ἀλάλους λαλοῦντας. id est, surdos audientes, mutos loquentes. Glorificarunt, ἐδόξασαν. id est, magnificè extulerunt & collaudarunt. Vulgata, Magnificarunt. id est ἐμεγάλυναν: cuius significatio aut eadem est, aut non multū diuersa. Vide suprà, 5.b.16.

32 Permanent apud me, προσμένουσί μοι. id est, à meo latere non discedūt. quod alio vocabulo dicunt Græci παραμένειν, vnde Parmenones dicti sunt serui qui dominos affectabātur. Nā hæc etiā vis est præpositionis πρός. Vulgata & Erasmus, Perseuerant, id est διαμένουσι, vel διακαρτεροῦσι. Apud Marcum autem 8.a.2, Vetus interpres vertit, Sustinent, id est ὑπομένουσιν. Erasmus, Manent. Ne, μήποτε. Aliàs vertimus Nequando, sed particula ποτέ hoc loco παρέλκει. Deficiant, ἐκλυθῶσιν. id est λειποψυχῶσι, vel ἐκκάμνωσιν: ad verbum, Exoluātur. Vide Mar.8.a.3.

33 Vnde nobis, πόθεν ἡμῖν. Vulgata, Vnde ergo nobis. id est πόθεν οὖν ἡμῖν, sicut scriptum legimus in vno exēplari. Tot, τοσοῦτοι. Hoc vocabulo propriè significatur discreta quantitas. Vulgata, Tantos, id est τηλικοῦτοι, quod declarat quantitatem continuam. Interdum tamen Tantus etiam de discreta dicitur pro Tam multus. Itaque eodem versiculo turbam tantam interpretati sumus. Saturemus, χορτάσαι. Hoc propriè dicitur de armentis. Nam χόρτον Græci vocant gramen aut pabulum: sic Gallico idiotismo *repaistre & repas* honestè etiam tribuitur hominibus.

35 Discumbere, ἀναπεσεῖν. Græcis (inquit Erasmus) ἀναπεσεῖν, significat humi considere, non in lectis: sed hoc quidē fateor me nusquā legisse. Docet Athenæus lib.1. ἀναπίπτειν, quum de animo dicitur, idē valere quod ἀθυμεῖν, id est animo concidere: (vt Budæus ex Cicerone interpretatur) quum verò de corporis habitu, dici de remigibus, qui quum impellunt remos, dicuntur à Græcis προνεύειν, quòd corpore propendeant in caput: quum remos adducunt, ἀναπίπτειν, quòd corpus resupinent. Inde suspicor factum vt accipiatur pro ἀνακλίνεσθαι, & ἀνακεῖσθαι, id est, accumbere vel recumbere, vel in lectis vel humi, ad cibum capiendum. quod satis declaratur eo quod Lucas de vltimo illo Paschæ conuiuio loquens, ἀνέπεσε inquit: Matthæus autem, ἀνέκειτο, eadem prorsus significatione.

36 Ac piscibus, καὶ τοὺς ἰχθύας. Hoc deerat in vno codice. Turbæ, τῷ ὄχλῳ. Vulgata, Dederunt populo. id est ἔδωκαν τῷ λαῷ.

37 Quod superfuerat fragmentorum, τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων. Vide suprà, cap.14.c.20.

38 Absq;, χωρίς. Vulg. Extra, ἔξω. Eras. Præter id. id est παρά. de quo etiā suprà diximus cap.14.c.21.

39 Fines, ὅρια. Eras. alicubi dicit se scriptū reperisse ὄρη. id est montes. Magdala, Μαγδαλά. Vulgata, Magedan. Secundum autem exemplar Μαγαδάν, Magadan. Vnde suspicor hunc tractum esse qui Maceda sæpe in libro Iosue vocatur.

Mar. 8.b.11
luc.12.g.54
Suprà 12.c.39

Κεφάλαιον ιϛ.

ΚΑΙ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτὸν σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὀψίας γενομένης λέγετε, Εὐδία· πυῤῥάζει γὰρ ὁ οὐρανός.

Καὶ πρωῒ, Σήμερον χειμών· πυῤῥάζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός. Ὑποκριταὶ, τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν, τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε;

Suprà 12.c.34

Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ· καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἀπῆλθε.

Ionæ 2.a.1
Mar. 8 b.14
lu. 12.a.1

Καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

Οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν.

Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε;

Suprà 14.b.17
Iohan. 6.a.9

Οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε;

CAP. XVI.

1 ET quum accessissent Pharisæi & Sadducæi, tentantes rogarunt eum vt signum è cælo ipsis ostenderet.

2 Ipse verò respondens dixit eis, Quando serum est diei, dicitis, Serenitas *erit*: rubet enim cælum.

3 Et manè, Hodie *erit* tempestas: rubet enim cælum triste. Hypocritæ, faciem quidem cæli nostis discernere, signa verò temporum non potestis?

4 Natio mala & adultera signum requirit: sed signum nō dabitur ei nisi signum illud Ionæ Prophetæ. Et relictis ipsis abiit.

5 Et quum venissent discipuli eius in vlteriorē ripam, obliti fuerant sumere panes.

6 Iesus autem dixit eis, Videte & cauete à fermēto Pharisæorum & Sadducæorum.

7 Ipsi verò disceptabant inter se, dicentes, Panes non sumpsimus.

8 Id autem quũ nosset Iesus dixit eis, Quid disceptatis inter vos, exigua fide præditi, quòd panes non sumpsistis?

9 Nondum intelligitis, neq; meministis quinque illos panes *hominum* quinquies mille, & quot cophinos acceperitis?

CAP. XVI.

1 *ET accesserunt ad eũ Pharisæi & Sadducæi, tentantes: & rogauerunt eum ut signũ de cælo ostenderet eis.*

2 *At ille respondens ait illis, Facto uespere dicitis, Serenum erit: rubicundum est enim cælum.*

3 *Et mane, Hodie tempestas: rutilat enim triste cælum. Faciem ergo cæli diiudicare nostis, signa autem tēporũ nō potestis?*

4 *Generatio mala & adultera signum quærit: & signum non dabitur ei nisi signum Ionæ Prophetæ. Et relictis illis abijt.*

5 *Et quum uenissent discipuli eius trans fretũ, obliti sunt panes accipere.*

6 *Qui dixit illis, Intuemini & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.*

7 *At illi cogitabant inter se, dicentes, Quia panes non accepimus.*

8 *Sciens autem Iesus dixit, Quid cogitatis inter uos, modicæ fidei, quia panes non habetis?*

9 *Nondũ intelligitis, neque recordamini quinque panum in quinque millia hominum, & quot cophinos sumpsistis?*

IN CAPVT XVI.

1 Et quũ accessissent, καὶ προσελθόντες. Eras. Et aggressi, καὶ ἐπελθόντες. Vetus autē interpres legit, καὶ προσῆλθον αὐτῷ: & participium πειράζοντες cum his coniungit, addita καὶ coniunctione. Sic enim vertit, Et accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi tentantes: & rogauerunt, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι πειράζοντες· καὶ ἐπηρώτησαν. quo modo etiā videtur mollior verborũ constructio. Tentantes, πειράζοντες. id est, vt experirentur ecquid hoc posset præstare quod petebāt: sed malo animo ad id petendũ ipsos instigante, nempe quòd sperarent se reperturos aliquid in eo vnde iustæ reprehensionis occasionē arriperēt: vel impellēte ipsos diffidētia, aut curiositate importuna. quibus omnibus modis dicitur Deus tentari, id est ad iracundiā prouocari, quasi cum eo velint homines certare. Alioquin dicitur etiam Dominus suos tentare, id est explorare: & diabolus tentare, id est ad malum solicitare. 3 Faciem quidem, τὸ μὲν πρόσωπον. Hebraicè פנים. Quòd si verterimus Vultũ, non erit fortasse dictũ illepidius quàm illud Maronis 5. Æneidos, Mē ne salis placidi vultum fluctúsque quietos Ignorare iubes? Nam ratio carminis ferre potest Faciē, quũ tamen poeta disertissimus maluerit Vultũ dicere. Quē etiam transferre ad bruta animantia idem nō dubitat, Induerat Circe in vultus ac terga ferarũ. Adeo quidem vt vanissimũ esse somnium appareat quòd nuper quidam voluerit vultũ de faciei tantùm parte dici quæ oculos, frontem & supercilia complectitur, neque de cæteris quoque rebus dici posse. Vulg. Faciē ergo, τὸ μὲν οὖν πρόσωπον. Eras. prætermisit μὲν. Cæterùm Facies (Hebræorũ more) dicitur externa species, & quasi vultus rerũ omnium: quo modo etiam Latinè loqui licere Gellius ostendit lib. 13. cap. 28. Sed tamē (ni fallor) τὸ πρόσωπον nōnisi de homine dictũ inuenias apud Græcos disertiores: quo modo etiam Plinius faciē, tantùm hominis esse dicit, pro vultu: cætera enim os aut rostrũ habere dicuntur. Discernere, διακρίνειν. vel (vt alii vertunt) diiudicare: sed illud videtur Græco vocabulo prorsus respondere. Non potestis, οὐ δύνασθε; In vno exēplari scriptum erat οὐ δοκιμάζετε; Non probatis? In quatuor aliis, οὐ συνίετε; Non intelligitis? 4 Signum illud, τὸ σημεῖον. De certo illo & celebri facto loquitur. Itaque articulum ab aliis omissum exprimendum putaui.

Abiit, ἀπῆλθε. Traiecisse lacum cum discipulis declarat apertè Marcus cap. 8. b. 13. quod notandum fuit, vt intelligatur quomodo sequens versiculus cum isto cohæreat. 7 Disceptabant inter se, διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς. Ἐν pro inter, nō pro intra, seu apud. Nā verisimile est de ea re inter se esse colloquutos. 8 Id autē quũ nosset, γνοὺς δὲ. Indicāt hæc verba Iesum hāc illorũ disceptationē nō cognouisse ex aliis: sed (quæ vis diuinitatis ipsius erat) per se cognouisse qua de re illi inter se cōtenderēt. Non dubiũ est enim quin alii in alios culpā reiicerēt.

Sumpsistis, ἐλάβετε. In vno exemplari scriptum erat ἔχετε. id est habetis: sicut etiam vertit Vetus interpres.

9 Meministis, μνημονεύετε. Vulg. Recordamini. id est ἀναμιμνήσκεσθε. Eras. Memoria tenetis. id est διὰ μνήμης

ἔχετε. Hominum quinquies mille, τῶν πεντακισχιλίων. i. quibus paui quinque hominũ millia. quod genus dicēdi à vulgi consuetudine petitum est, sicut pleraque alia. Vulgata, quia id obscurius videbatur, vertit, In quinque millia hominum. Erasmus longiore circuitu, Quum homines essent quinquies mille: quasi τῶν πεντακισχιλίων ponatur absolutè.

Suprà 15.d.34

Οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλάβετε;

Πῶς οὐ νοεῖτε ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν, προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων;

Τότε συνῆκαν ὅτι οὐκ εἶπε προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς διδαχῆς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

Mar. 8.c.27
luc. 9.c.18

Ἐλθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς Φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;

Οἱ δὲ εἶπον, Οἱ μὲν Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν, ἄλλοι δὲ Ἠλίαν, ἕτεροι δὲ Ἱερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.

Λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι;

Iohan. 6.g.69

Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

10 Neque septē illos panes quater mille *hominum*, & quot sportas acceperitis?

11 Quomodo non intelligitis me nō dixisse vobis de pane, vt caueretis à fermēto Pharisæorum & Sadducæorum?

12 Tunc intellexerunt eum nō dixisse vt cauerent à fermento panis, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

13 Quum venisset autem Iesus in partes Cæsareæ *quæ dicitur* Philippi, interrogauit discipulos suos, dicens, Quem me dicũt homines esse, Filium hominis?

14 Illi verò dixerunt, Alii quidē Iohānem Baptistam, alii verò Eliam, alii verò Ieremiā, aut vnum ex prophetis.

15 Dicit eis, Vos autem quem me dicitis esse?

16 Respondēs verò Simon Petrus dixit, Tu es Christus ille Filius Dei viuentis.

10 *Neque septem panum, & quatuor millium hominum, & quot sportas sumpsistis?*

11 *Quare non intelligitis quia non de pane dixi uobis, cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum?*

12 *Tũc intellexerũt quia non dixerit cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.*

13 *Venit autem Iesus in partes Cæsareæ Philippi: & interrogabat discipulos suos, dicens, Quem me dicunt homines esse, Filium hominis?*

14 *At illi dixerunt, Alij Iohannem Baptistam, alij autem Eliam, alij uerò Ieremiam, aut unum ex Prophetis.*

15 *Dicit illis Iesus, Vos autem quē me esse dicitis?*

16 *Respondens Simon Petrus dixit, Tu es Christus filius Dei uiui.*

11 Quomodo non intelligitis, πῶς οὐ νοεῖτε. πῶς hoc loco non declarat simplicem interrogationē, sed cum admiratione coniunctam. Vulg. Quare non intelligitis? id est διὰ τί; Eras. elegantius, Quî fit vt non intelligatis? Ego crassius malui, quum præsertim particula Quomodo, apud ipsum etiam Ciceronem, admirationem declaret. Sic enim scribit lib. de Amicitia, Quomodo (vt alia omittam) mortē filii tulit? De pane, περὶ ἄρτου. In duobus vetustis codicibus, 4, & 8 videlicet, legimus περὶ ἄρτων, de panibus. Dixisse vobis, εἶπον ὑμῖν. Eras. addidit pronomē Illud, vt melius cohærerēt sequētia. Sic enim interpretatur, Me nō de pane dixisse vobis illud: quod satis per se intelligi puto. Est autem Hebræorũ more permutata negans particula in Græcis. Vt caueretis à fermento, προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης. Duo ex vetustis codicibus scriptum habent, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν. προσέχετε δέ. id est, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis. cauete verò: vel, sed cauete: ita vt repetas εἶπον, & sit hic sensus, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis, sed potius dixi vobis, cauete à fermento.

12 Dixisse vt cauerent, εἶπε προσέχειν. Vulg. Dixerit cauendum. id est, προσεκτέον, vel potius φυλακτέον. Erasmus. Iussisset cauere. id est, ἐκέλευσε προσέχειν. Nam alibi admonuimus, Dicere pro Iubere sæpe vsurpari in Hebræo sermone.

13 Cæsareæ *quæ dicitur* Philippi, τῆς Καισαρείας τῆς Φιλίππου. Supplendum fuit aliquid ad articulum illum exprimendum, quo videlicet distinguitur hæc Cæsarea ad radicem Libani ædificata à tetrarcha Philippo, vt Tiberio gratificaretur, ab ea quam Herodes Magnus condidit Octauii Augusti memoriæ ad mare mediterraneum. Me, με. In plerisque exemplaribus Veteris versionis, & vno ex nostris Græcis, nō reperimus hoc pronomen: & certè si sustuleris, mollius cum istis connectentur verba illa, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, Filium hominis. Et Hieronymum constat ex ipsius commentariis in hunc locum hoc pronomē non legisse: adeo vt vel με pronomen, vel hoc totũ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, videri possit redundare, quũ Christus de se loquatur vt de tertio quopiam, sicut solet, quoties Filium hominis se vocat: adeo quidem vt excepto hoc vno loco nusquam (ni fallor) reperias additum pronomen. Sed contrà testatur Eras. se in nōnullis Græcis codicibus duntaxat reperisse scriptum, Quem me dicunt esse? Itaque meritò suspicari possit quispiam hoc pronomen ab aliquo annotatum in albo libri, ne illa verba τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου perinde acciperentur acsi Christus non de se sed de tertio quopiam discipulos interrogaret, postea ab aliquibus fuisse contextui insertum, ab aliis verò perinde acceptum acsi aliqua esset diuersa lectio annotata: qui propterea τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου expunxerint. Neque verò id fuit factu difficile, quũ hæc formula loquendi de seipso quasi de tertio aliquo, sit à consuetudine Latini & Græci sermonis aliena: plerique autē ex veteribus etiā eruditissimis sacrarũ literarũ interpretibus, Hebræorũ idioma nō modò nō tenuerint, sed etiā cōtēpserint: quæ res fecit vt plerisque in locis miserabiliter sanè cæcutierint. Quia tamen apud Epiphaniũ in Anchorato & in veteribus manuscriptis & impressis legimus, τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; absit vt quicquā detrahamus. Imò verò per appositionem hoc erit explicandum, acsi diceret Dominus, Videtis me nunc vt vnum quempiam ex hominum numero in mundo versari: quid igitur de me sentiunt homines? Deinde etiam omnia cohærebunt si post εἶναι non simplicem distinctionem scribas, sed accentum interrogantem: & sic interpreteris, Quē me dicunt homines esse? An Filiũ illum hominis? id est, promissum illum Messiam? Erit enim subaudienda particula ἆρα, quam eclipsin inuenio infrà, 18. c. 11, in duplici etiam interrogatione, sicut hoc loco. Et τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου seruata vi articuli pro Messia positum repetio Luc. 17. c. 16. Sed tamen absit vt apicem ex nuda coniectura immutem.

Iohan.1.f.42 · Iohan.20.c.21

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Κἀγὼ δέ σοι λέγω ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν· καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.

Καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.

Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν

17 Tunc respondens Iesus dixit ei, Beatus es Simon bar-Iona: quia caro & sanguis hæc nõ retexit tibi, sed Pater meus qui est in cælis.

18 ‖Sed & ego tibi dico, tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo meã Ecclesiam: & portæ inferorum non superabũt eam.

19 ‖Et tibi dabo claues regni cælorum: & quicquid ligaueris in terra, erit ligatum in cælis: & quicquid solueris in terra, erit solutum in cælis.

20 Tunc interdixit discipulis suis vt nemini dicerent, ipsum esse Iesum illum Christum.

21 Ex eo tẽpore cœpit Iesus indicare discipulis suis oportere se abire Hierosolymam, &

17 Respondens autem Iesus dixit ei, Beatus es Simon bar-Iona: quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed Pater meus qui in cælis est.

18 Et ego dico tibi quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam: & portæ inferi nõ præualebunt aduersus eam.

19 Et tibi dabo claues regni cælorum: & quodcunque ligaueris super terram, erit ligatum in cælis: & quodcũque solueris super terram, erit solutum in cælis.

20 Tunc præcepit discipulis suis ut nemini dicerẽt quia ipse esset Iesus Christ⁹.

21 Exinde cœpit Iesus ostendere discipulis suis quia oporteret eum ire Hierosolymam, & mul-

17 Bar-Iona, βὰρ Ἰωνᾶ. Quum Græcè scribens Euangelista, vocabula peregrina vsurparit, nos quoque retinuimus. Annotat Hieronymus corruptum locum videri, & legendũ βὰρ Ἰωάννα: sicut etiã legitur apud Veterem interpretem in quibusdam codicibus, & vetustis aliquibus exemplaribus Græcis, Iohan.1.f.42.& 21.c.17. Caro & sanguis, σὰρξ καὶ αἷμα. Carnis appellatione Hebræis sæpe homines dicuntur, vt humana imbecillitas significetur, sicut Psal.78.d.39. quod & ipsum de equis dicitur Esa.31.b.3. Sed in Nouo Testamento aliquoties caro & sanguis totam humanam naturam συνεκδοχικῶς significant, eámque interdum ita vt est corrupta & infirma, sicut hoc loco & 1.Cor.15.f.50: vel simpliciter qualis est in sese, vt à spirituali videlicet & excellẽtiori natura distinguatur, vt Gal.1.c.16, & Ephes.6.b.12, & Hebr.2.b.14.& alibi sæpe, quum de altera Christi natura disseritur.

18 Sed & ego, κἀγὼ δέ. Vulgata, Et ego, omissa particula δὲ, quæ etiam in vno vetere codice deerat. Erasmus, At ego vicissim. id est κἀγὼ ἀν μέρει. Tu es Petrus, & super hanc petram, σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ. Dominus Syriacè loquẽs, nulla vsus est agnominatione, sed vtrobique dixit Cepha: quemadmodũ & vernaculum nomen *Pierre* tam de proprio quàm de appellatiuo dicitur. In Græco quoque sermone πέτρος & πέτρα non re, sed terminatione tantùm differunt. Sed videtur Matthæus (aut siquis fuit eius interpres) hoc terminationis discrimine voluisse Petrum (qui pars est ædificii) ab ipsa petra cui innititur ædificiũ (id est à Christo ipso) distinguere: ipsumque adeo Petrum à fidei professione, quæ toti Ecclesiæ est communis. quod veteres etiam apertè testantur: vt planè sit ridiculus Antichristus, quum ex hoc loco tyrannidem suam conatur stabilire. Ecclesiam, ἐκκλησίαν. Vocabulo ἐκκλησίας significari ciuium conuentum, nemo est qui ignoret: quo modo etiam accipitur Act.19.f.32, & 39. Hebræi עדה, & קהל vocant. Sed postea communis loquendi consuetudo fecit vt pro eorum cœtu accipiatur qui Christum profitentur: sicut Synagoga de Iudæis propriè & peculiariter dici cœpit. Interdum verò pro Senatu ecclesiastico vsurpatur, vt infrà, 18.c.18, quia nimirum cogitur nomine totius Ecclesiæ cui præest. Alibi vocatur à Paulo πρεσβυτέριον, 1.Tim.4.d.14. Nos igitur receptum vocabulum mutare noluimus, quamuis nostra ætate nonnulli sint qui ciuitatis & reipublicæ nominibus vti malint: sed quos ego ne in eo quidem imitari velim. Portæ inferorum, πύλαι ᾅδου. De aduersariis Dei & Ecclesiæ perinde loquitur Dominus ac de regno munito: quod interdum σκότος, interdum ᾅδην pari ratione vocat. cuius regni princeps est Diabolus. Itaque portarum appellatione vrbes & consilio & propugnaculis munitas intelligimus. id est, quicquid vel consilio vel viribus potest Satan tenebrarum princeps. id denique quod Hebræi vocant מצודה, & Paulus ὀχυρώματα, 2.Cor.10.a.4. Superabunt eam, κατισχύσουσιν αὐτῆς. Vulgata, Præualebũt aduersus eam. Erasmus, Valebunt aduersus illam, id est ἰσχύσουσι κατ' αὐτῆς. Atqui certum est valere aliquid Satanam aduersus Ecclesiam, à quo sæpe grauissimè premitur, sed hactenus tamen vt nunquã opprimatur. Quare quum neque (vt existimo) Vulgata versio satis sit Latina, neque Erasmica satis expressa, quærendum fuit aliud vocabulum. Iam verò quum nullum in promptu haberem quod Græco & Hebræo יכל posset opponi, vsus sum synonymo, quo res eadem significatur.

19 Claues, τὰς κλεῖς. Hac metaphorica loquutione significatur œconomi potestas (sicut apparet Esaiæ 22.f.22) qua funguntur omnes ministri in Ecclesia Dei, vt apparet infrà, 18.c.18. Ministerium enim Euangelicũ rectè dici potest clauis regni cælorum, quum Euangelium sit virtus Dei ad salutem cuiuis credenti: & vicissim odor mortis in mortem cuiuis non credenti. Ostendat igitur Antichristus hanc clauem, & nos illi credemus. Cæterùm quum posceret metaphoræ analogia vt Matthæus vteretur aperiendi & claudendi vocabulis, (sicut fecit Esaias, & post Esaiam Iohannes Apoc.3.b.7) maluit Spiritus sanctus ligandi & soluendi verba vsurpare: nempe vt intelligamus quàm misera sit conditio eorum quibus cælum clauditur. id est, quorum retinẽtur peccata: (sicut Iohannes interpretatur infrà, 20.e.23.) qui videlicet quum nolint oblatum Christum fide amplecti, manent obstricti peccatorum vinculis. contrà verò, quàm beati sint illi quibus apertum est cælum, vt qui à filio Dei liberati sint ipsius cohæredes, quia Euangelio crediderunt. Quorsum autem hæc ad indulgentiarum fumos, & totam illam Antichristi tyrannidem?

20 Vt nemini, ἵνα μηδενί. Eras. Necui, id est, μήτινι. Iesum illum Christum, Ἰησοῦς ὁ Χριστός. In tribus exemplaribus non legebatur Ἰησοῦς: & sanè videtur abundare, vt annotat Erasmus.

ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ, λέγων, Ἵλεώς σοι Κύριε· οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο.

Ὁ δὲ στραφεὶς εἶπε τῷ Πέτρῳ, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, σκάνδαλόν μου εἶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

Τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

multa pati à Senioribus & principibus Sacerdotum, & Scribis, & occidi, & tertio die suscitari.

22 Et prehensum eum Petrus cœpit obiurgare, dicens, Propitius tibi sis Domine: nequaquam erit tibi hoc.

23 At ille conuersus dixit Petro, Abscede à me satana, scandalo es mihi: nam non sapis quæ *sunt* Dei, sed quæ *sunt* hominum.

24 ‖Tunc Iesus dixit discipulis suis, Siquis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, ac sequatur me.

25 ‖Quisquis enim voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

26 Quid enim prodest cuipiã si totũ mundum lucratus fuerit, anima verò sua mulctetur? aut quam dabit quispiam cõpensationem animæ suæ?

ta pati à Seniorib⁹ et Scribis & principibus Sacerdotum, & occidi, & tertia die resurgere.

22 Et assumens eum Petrus, cœpit increpare illum, dicens, Absit à te Domine, non erit tibi hoc.

23 Qui conuersus dixit Petro, Vade post me satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum.

24 Tunc Iesus dixit discipulis suis, Siquis uult post me uenire, abneget semetipsum, & tollat crucem suã, & sequatur me.

25 Qui enim uoluerit animam suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.

26 Quid enim prodest homini si mundum uniuersum lucretur, animæ uerò suæ detrimentum patiatur? aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?

Suprà 10.d.38 · mar.8.d.34 · luc.9.c.23.& 14.f.27

Suprà 10.d.39 · mar.8.d.35 · luc.9.c.24.& 17.g.33 · iohan.12.d.25

mar.8.d.36 · luc.9.c.25

21 A, ἀπό. ἀπὸ pro ὑπὸ iterum hic positum est. de qua enallage suprà diximus, 11.c.19. Senioribus, πρεσβυτέρων. Hebraicè זקנים, vt Deut.21.a.2. Est autem nomen non tam ætatis quàm dignitatis: & eos designat penes quos erant iudicia, quæ Hebræi Græco vocabulo vocant Sanhedrin, id est συνέδρια. vt ii planè sint πρεσβύτεροι quos Latini eadem ratione Senatores vocant. Sic apud Homerum aliquoties dicuntur γέροντες iidem qui ἀριστῆες, vt Iliad. β. Suscitari, ἐγερθῆναι. Vulg. Resurgere, ἀναστῆναι. Eras. Resuscitari. id est iterum suscitari.

22 Prehensum, προσλαβόμενος. i. manu prehẽsum seduxisset, vt solẽt familiarius aliquid dicturi. Eras. Abduxisset. i. ἀπαγαγών. qui tamẽ in annotationib⁹ in Mar.8.d.33, adfert eã interpretationẽ quã sum sequut⁹. Vulg. Assumẽs. i. προσλαμβάνων. Propitius tibi sis, ἵλεώς σοι. Sic rectè Eras. Latinè dicas, Respice te. Vul. Absit. i. μὴ γένοιτο.

23 Abscede à me, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulg. Vade post me. Eras. Abi post me. Vide Mar.8.d.33. Satana, σατανᾶ. Per antonomasiã propriè vocatur Satan: (id est aduersarius) ab Hebræis, à verbo שטן, qui à Græcis dicitur διάβολος, id est calumniator: & ὁ πειράζων, id est tentator, Apoc.12.b.9, & 10. Sed hoc nomen iis etiam accommodatur qui Dei voluntati aduersantur, vel obstinata malitia, vt Iudas, Iohan.6.g.70: vel leuitate quadam aut arrogantia, vt hoc loco Petrus: cui in hoc quidem cognomine successisse Antichristum libens concessero, vtcũque clamitet se errare non posse, & à nemine iudicandum. Sapis, φρονεῖς. Hoc verbo significatur Petrum arrogantia & falsa quadam de se persuasione peccasse.

25 Animam suam seruare, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι. id est vitam. nisi malimus animæ appellatione totum hominem comprehẽdi, synecdoche Hebræis familiari. Et certè hæc est (ni fallor) huius loci germana interpretatio, quam etiam videtur apertè Lucas confirmare cap.9.c.25, quum hæc Matthæi & Marci verba, τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ, id est, sua ipsius anima mulctetur, interpretatur ἑαυτὸν ζημιωθείς. id est si seipso mulctetur. Bellissimè ergo cohærebunt omnia hoc modo, Siquis seipsum voluerit seruare (loquitur enim Euangelista ex communi hominum opinione, quibus nihil hac vita est charius) is seipsum perdet. hæc enim præpostera cupiditas in æternum exitium ipsum præcipitabit. Contrà verò, qui Christi & Euangelii causa seipsum perdiderit, (ita enim rursus loquitur Euangelista ex eorum sensu qui omnium hominum stultissimos & miserrimos eos esse opinantur qui vitam malint profundere quàm Christum abnegare) is quũ videatur periisse, seipsum tandem aliquando recuperabit: quippe qui hoc modo seipsum seruauerit, alioquin periturum. Inueniet eam, εὑρήσει αὐτήν. id est recipiet eam, aut potius seipsum lucrifecerit: vt qui sibi alioquin morituro, æternam vitam parauerit: sicut Lucas ipse exponit cap.17.g.33. Nam εὑρίσκειν apud Græcos etiam declarat labore suo aliquid consequi: vt exponit Vlpianus in orationem Demosthenis κατὰ Τιμοκράτους. & Inuenire à Latinis vsurpatur pro parare sibi & acquirere, teste Donato in Terentii Eunuchum. Erit igitur vehemẽtior antithesis, si dixerimus illos, qui vt sibi consulant, Christum abnegant, non modò lucrum non facere quod captant, sed etiam eius rei quã seruatam esse volunt, (id est suiipsius) iacturam facere, quod damnum est omnium maximum: istos verò contrà, qui pro Christo mori non dubitant, non modò nullum detrimentum pati, sed seipsos potius lucrifacere, quo lucro nullum maius possit homini contingere.

26 Anima verò sua mulctetur, τὴν δὲ ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ; id est seipsum perdat, vt Lucas interpretatur. Vulgata ζημιωθῇ vertit Detrimentum pati, Eras. Iacturam facere. Ego verò non video cur periphrasis quærenda fuerit, quum de iudicio Dei hîc agatur: quemadmodum proximus versiculus declarat: & ζημιοῦν apud Græcos sit vocabulum forense, sicut mulctare apud Latinos. Compensationem animæ suæ, ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id est, quo seipsum redimat: quod vernaculo sermone dicas, *Qu'est-ce que l'homme baillera en eschange de sa personne?* Vulgata ad verbum, Commutationem pro anima sua: quæ interpretatio mihi visa est obscurior. Eras. Cu-

ius permutatione redimat animam suam: perspicua periphrasi, sed non prorsus necessaria. Itaque in annotationibus Marci Veterem interpretationem amplectitur.

Μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.

27 Futurum est enim vt Filius hominis veniat cū gloria Patris sui cum Angelis suis: ‖ & tunc reddet vnicuique secundum facta eius.

27 *Filius enim hominis uenturus est in gloria Patris sui cum Angelis suis: & tūc reddet unicuique secundum opera eius.*

Psal. 61. c. 12, rom. 2. a. 6

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

28 ‖ Amē dico vobis, sunt quidam ex his qui hîc adstant, qui nequaquam gustabunt mortem, vsquedū viderint Filiū hominis veniente in regnū suū.

28 *Amen dico uobis, sunt quidam de hîc stantibus, qui non gustabunt mortem donec uideant Filiū hominis uenientem in regno suo.*

Mar. 9. a. 1, luc. 9. c. 27

Κεφάλαιον ιζ.

CAP. XVII.

CAP. XVII.

Καὶ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν.

1 Sexto verò pòst die accepit Iesus Petrum ac Iacobū & Iohannem fratrē eius, & subducit eos priuatim in montē sublimem.

1 *Et post dies sex assumit Iesus Petrum et Iacobum & Iohānem fratrem eius, & subducit illos in montem excelsum seorsum.*

Mar. 9. a. 2, luc. 9. d. 27

Καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν· καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς.

2 Transformatúsque est coram eis, & splenduit facies eius vt sol: vestimenta autem eius facta sunt alba vt lux.

2 *Et transfiguratus est ante eos: & resplenduit facies eius sicut sol: uestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix.*

Καὶ ἰδοὺ, ὤφθησαν αὐτοῖς Μωσῆς καὶ Ἠλίας, μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες.

3 Et ecce, conspecti sunt eis Moses & Elias, cum eo colloquentes.

3 *Et ecce, apparuerunt illis Moyses & Elias, cum eo loquentes.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε τῷ Ἰησοῦ, Κύριε καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· εἰ θέλεις ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνάς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσῇ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ.

4 Respondens autem Petrus dixit Iesu, Domine, bonum est nos hîc esse: si vis, faciamus hic tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.

4 *Respondens autem Petrus dixit ad Iesum, Domine, bonum est nos hîc esse: si uis, faciamus hîc tria tabernacula, tibi unum, & Moysi unum, & Eliæ unum.*

Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς· καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε.

5 Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida inumbrauit eos: & ecce vox è nube, dicens, ‖ Hic est Filius ille meus dilectus, in quo acquiesco: ipsum audite.

5 *Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbrauit eos: & ecce uox de nube, dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum audite.*

Supr. 3. d. 17, 2. pet. 1. d. 17

27 Cum gloria, ἐν δόξῃ. ἐν pro σὺν, vt alibi sæpe. Vide suprà, 6. d. 29. Angelis, ἀγγέλων. In secundo exēplari additur ἁγίων. id est sanctis. Secundum facta, κατὰ τὴν πρᾶξιν. Erasmus, Iuxta facta. Vulgata, Secundum opera. id est κατὰ τὰ ἔργα, sicut etiam legimus in vno exemplari.

28 Amen, ἀμήν. In quodam codice additum erat γὰρ, enim. Ex his qui hîc stant, τῶν ὧδε ἑστηκότων. Vulgata, De hic stantibus. Erasmus, Hic stantes. id est ὧδε ἑστῶτες. quod scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. Gustabunt mortem, γεύσωνται θανάτου. id est morientur. sicut Heb. 2. c. 9. In regnum suum, ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ. ἐν existimo pro εἰς positum esse. Cæteri ad verbum interpretantur, In regno suo. In vno veteri codice legitur, ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ. id est In gloriam suam. quibus verbis ista optimè explicantur de Christi ascensione, & iis quæ postea consequuta sunt: de quibus magnificè scribit Paulus Ephes. 4. b. 10, & 1. Cor. 15. c. 23. & Dominus ipse meminit infrà, 28. d. 18.

IN CAPVT XVII.

1 Sexto pòst die, μεθ' ἡμέρας ἕξ. Vulgata & Erasmus, Post sex dies. Vide Mar. 9. a. 2. Subducit, ἀναφέρει. id est ἀνάγει: quod etiam legimus in quodam exemplari. Nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur: vt infrà hoc eodem capite, versu 17, & suprà, 4. a. 1.

2 Alba, λευκά. Candidum, quod vsurpat Erasmus, potius significat splendidum & fulgens. id est τὸ λαμπρόν: (quod quidē propriè de igne dici solet, vt author est Aristoteles sectione octaua Problematū) quanuis id postea de albo colore dici quoque cœpit, omnium videlicet splendidissimo. Lux, τὸ φῶς. In quodam exemplari legitur ἡ χιών, nix: quod sequutus est Vetus interpres. Aristoteles porro libro primo De coloribus, φῶς colorem ignis esse scribit his verbis, τὸ δὲ φῶς ὅτι πυρός ἐστι χρῶμα, δῆλον· οὐκ ἐν τῷ μηδεμίαν δὲ ἄλλην ἢ ταύτην ἔχον εὑρίσκεσθαι χρόαν, &c. id est, Quòd autem lumen, aut lux, sit color ignis, perspicuum ex eo est, quoniam nullum alium præter lūc, habere colorem reperitur, &c. φῶς autem lucem vertimus, quanquam non dubitem apud philosophos differentiam lucis & luminis obseruari: quæ tamen apud reliquos scriptores fere negligi solet.

3 Conspecti sunt, ὤφθησαν. Vulg. Apparuerunt. id est ἐφάνησαν. Colloquentes, συλλαλοῦντες. Erasmus admonet in annotationibus potius verti debuisse Confabulantes: à quo tamen verbo quidam meritò refugiūt, quum neque respondeat Græco verbo συλλαλεῖν, neque Scripturæ maiestati conueniat, neque etiam tritum sit apud Latinos scriptores: quanuis fabulari à fando deriuetur.

4 Respondens, ἀποκριθείς. Hebraismus, de quo alibi diximus. nam propriè respondent qui sunt rogati. Lucida, φωτεινή. In quarto codice scriptū erat φωτός, lucis, Hebraico idiotismo. Filius ille meus, ὁ υἱός μου. Articulum expressi, cuius videtur hîc esse emphasis maxima, non tam vt distinguatur à filiis aliis (quum sit vni-

genitus) quàm ad dignitatis commendationem. Nos enim non natura, sed adoptione sumus filii: qua ratione etiam Christus ipse dicitur primogenitus inter multos fratres, quia licet vnicus sit proprio iure, princeps tamen est inter multos, quatenus adoptionis fons est ac caput.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβήθησαν σφόδρα.

6 Et quum hæc audissent discipuli, ceciderunt in faciem suam, & timuerunt vehementer.

6 *Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suā, & timuerūt ualde.*

Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἥψατο αὐτῶν, καὶ εἶπεν, Ἐγέρθητε, καὶ μὴ φοβεῖσθε.

7 Tunc accedens Iesus tetigit eos, dixitq;, Surgite, & ne timete.

7 *Et accessit Iesus, & tetigit eos, dixitque eis, Surgite, & nolite timere.*

Ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα εἶδον, εἰ μὴ τὸν Ἰησοῦν μόνον.

8 Sublatis autem oculis suis neminem viderūt, nisi Iesum solum.

8 *Leuantes autem oculos suos neminem uiderunt, nisi solum Iesum.*

Καὶ καταβαινόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

9 Et quū descenderent de mōte, mandauit eis Iesus, dicens, Nemini dixeritis hanc visionem, vsquequo Filius hominis à mortuis resurgat.

9 *Et descendentibus illis de monte, præcepit eis Iesus, dicens, Nemini dixeritis uisionem, donec Filius hominis à mortuis resurgat.*

Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Τί οὖν οἱ Γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

10 Tunc interrogauerūt eum discipuli sui, dicentes, Quid igitur Scribæ dicunt, ‖ oportere vt Elias primùm veniat?

10 *Et interrogauerunt eum discipuli, dicentes, Quid ergo Scribæ dicūt quod Eliam oporteat primùm uenire?*

Mal. 4. b. 5, suprà 11. b. 14, mar. 9. b. 11

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα.

11 Iesus autem respondens dixit eis, Elias quidem veniet primùm, & restituet omnia:

11 *At ille respōdēs ait eis, Elias quidem uenturus est primùm, & restituet omnia:*

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Ἠλίας ἤδη ἦλθε, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, ἀλλ' ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν· οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν.

12 Sed dico vobis, Eliam iam venisse, quē non agnouerūt, sed fecerunt ei quæcunque voluerūt: ita futurum est vt & Filius hominis patiatur ab eis.

12 *Dico autem uobis quia Elias iam uenit, & non cognouerunt eum: sed fecerunt in eo quæcunque uoluerunt. sic & Filius hominis passurus est ab eis.*

Τότε συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

13 Tunc intellexerunt discipuli cum de Iohanne Baptista hæc sibi dixisse.

13 *Tunc intellexerunt discipuli quia de Iohanne Baptista dixisset eis.*

Καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπος, γονυπετῶν αὐτῷ,

14 Et quum venissent ad turbā, adiit eum quidam, accidēs ei ad genua,

14 *Et quū uenisset ad turbam, accessit ad eum homo genibus prouolutus ante eum,*

Καὶ λέγων, Κύριε ἐλέησόν μου τὸν υἱὸν, ὅτι σεληνιάζεται, καὶ κακῶς πάσχει· πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς τὸ ὕδωρ.

15 Et dicens, Domine miserere filii mei, quoniam lunaticus est, & malè afficitur: nam sæpe cadit in ignem, & sæpe in aquam.

15 *Dicens, Domine miserere filio meo, quia lunaticus est, & malè patitur: nam sæpe cadit in ignē, & crebrò in aquam.*

6 Ceciderunt in faciem suam, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. Phrasis Hebræa, נפלו על-פניהם. id est proni adorarunt. Timuerunt, ἐφοβήθησαν. Erasmus suo more, Territi sunt, per passiuum: quum tamen actiuæ sit significationis φοβεῖσθαι.

8 Sublatis autem, ἐπάραντες δέ. Vulgata, Leuantes. Erasmus per periphrasin minimè necessariam, Vbi verò sustulissent. Hoc interdum vnico verbo ἀναβλέπειν declaratur: vt suprà, 14. b. 19.

9 Nemini, μηδενί. Eras. Necui, μή τινι, vt suprà, 16. c. 20.

12 Quē non agnouerunt, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν. In nono exemplari scriptum erat, καὶ οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, & non crediderunt ei. Ei, ἐν αὐτῷ. ad verbum, In eo. In vetustis duobus codicibus deerat præpositio ἐν.

14 Quidam, ἄνθρωπος. In duobus exēplaribus additur τις. id est homo quidam: quod expressit Erasmus. Accidens ei ad genua, γονυπετῶν αὐτῷ. Vulg. Prouolutus ante eum. id est κυλινδούμενος ἐναντίον αὐτοῦ. Erasmus, Flectens genua illi. Atqui γονυπετεῖν (vt ipse Erasmus obseruauit in annotationibus) amplius aliquid significat, eum nimirum supplicantium gestum quem depingit elegantissimè Homerus Iliad. α, in extremo, vbi Thetidem describit Ioui supplicantem.

15 Lunaticus est, σεληνιάζεται. Lunatici vocantur qui certis lunæ temporibus comitiali morbo, lycanthropia, cynanthropia, & qui ea melancholia morbo laborant quæ Græcis medicis θηριώδης (id est fera & immanis) dicitur, aut alio furoris genere agitantur: de quibus poeta in hunc modum, Quàm multos etiam furiis hinc sæpe videmus Vexari, sortémque animo indignamur acerbam. Quorum etiam meminit Iurisconsultus Paulus in l. Bouem. Tit. de Ædilitio edicto. Cæterùm hoc ita accipiendum est hoc quidem loco vt ad morbum naturalem sciamus diabolicum quoque furorem accessisse, sicut indicant ea quæ paulo pòst commemorantur. Sunt autem hæc distinguenda, ne in eorum errorem incidamus qui profanè ridere solent quæcunque de dæmoniacis sacræ literæ testantur, quasi hæc omnia videlicet ad naturales morbos pertineāt: quū suprà, 4. d. 24, apertè lunatici à dæmoniacis distinguantur, & profana illa opinio infinitis Scripturæ locis possit conuinci. Malè afficitur, κακῶς πάσχει. In vno codice legimus, κακῶς ἔχει. Vulg. ad verbum, Malè patitur. Eras. Miserè affligitur, ἀθλίως θλίβεται.

Mar. 9.c.14
luc. 9.e.37

Καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι.

16 ‖Et "obtuli eum discipulis tuis, nec potuerunt eum sanare.

16 *Et obtuli eum discipulis tuis, & non potuerunt curare eum.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε.

17 Respondens autem Iesus dixit, O natio incredula & "perversa: "quousque tandem ero vobiscum? quousque tandem "tolerabo vos? adducite mihi eum huc.

17 *Respondens autem Iesus ait, O generatio incredula & perversa, quousque ero uobiscum? usquequo patiar uos? afferte huc illum ad me.*

Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον· καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

18 Et "obiurgauit dæmonium Iesus, exiitque illud ab eo: & sanatus est puer ex illo momento.

18 *Et increpauit illum Iesus, & exijt ab eo dæmonium: & curatus est puer ex illa hora.*

Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ κατ' ἰδίαν, εἶπον, Διατί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

19 Tunc adeuntes discipuli Iesum priuatim, dixerunt, Quare nos non potuimus illud eiicere?

19 *Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secretò, & dixerunt, Quare nos non potuimus eijcere illum?*

Luc. 17.b.6

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ· καὶ μεταβήσεται· καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν.

20 Iesus autem dixit eis, Propter incredulitatem vestram. ‖amen quippe dico vobis, si habeatis fidem "quantulum *est* granum sinapis, dicetis monti huic, "Demigra hinc illuc: & demigrabit: & nihil impossibile erit vobis.

20 *Dixit illis Iesus, Propter incredulitatem uestram. amen quippe dico uobis, si habueritis fidē sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc illuc: & transibit: & nihil impossibile erit uobis.*

Τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

21 Hoc verò genus *dæmoniorum* non "egreditur nisi per precationem & ieiunium.

21 *Hoc autem genus non eijcitur nisi per orationē & ieiunium.*

Infrà 20.b.17
mar. 9.c.31
luc. 9.f.44

Ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

22 ‖ Versantibus autem ipsis in Galilæa, dixit eis Iesus, Futurū est vt Filius hominis tradatur in manus "hominum.

22 *Conuersantibus autem illis in Galilæa, dixit illis Iesus, Filius hominis tradēdus est in manus hominum.*

Καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. Καὶ ἐλυπήθησαν σφόδρα.

23 Et trucidabunt eum, sed tertio die suscitabitur. Et "contristati sunt vehementer.

23 *Et occident eum, & tertia die resurget. Et contristati sunt uehementer.*

Ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς Καπερναοὺμ, προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες τῷ Πέτρῳ, καὶ εἶπον, Ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;

24 Quum autem venissent Capernaum, venerunt ad Petrum qui didrachma accipiunt, dixeruntque, Magister vester "non "soluit "didrachma?

24 *Et quum uenissent Capharnaum, accesserunt qui didrachma accipiebant, ad Petrum, & dixerunt ei, Magister uester non soluit didrachma?*

16 Obtuli, προσήνεγκα. In duobus veteribus codicibus legitur προσηνέγκαν, id est obtulerunt, pro oblatus est, de quo dicendi genere alibi diximus.

17 Peruersa, διεστραμμένη. Sic Cicero, Roscii oculos peruersissimos fuisse dicit, id est διεστραμμένους. Eras. Distorta. Quousque tandem, ἕως πότε. Sic rectè Erasmus, quum Vetus interpres neglexerit particulam πότε: quæ interdum quidem abundat, sed hic habet suam emphasin. Quum autem bis repetatur, Erasmum miror posteriore loco prætermisisse: quum præsertim ista repetitio pondus addat sententiæ. Tolerabo, ἀνέξομαι: vel ad verbum, Sustinebo. Vulgata & Erasmus, Patiar. Sed aliquid amplius videtur significare ἀνέχεσθαι quàm πάσχειν. Multi enim etiam inuiti & repugnantes multa patiuntur. ἀνέχεσθαι autem dicuntur translatiè qui volentes onus subeunt, & sub eo perdurant.

18 Obiurgauit dæmonium, ἐπετίμησεν αὐτῷ. Hoc exprimit disertè Lucas infrà 6.e.41. vt neque ambigere debuerit Hieronymus, neque rectè Theophylactus ad puerum retulerit. Est autem ex Hebræorum idiotismo relatiuum præpositum antecedenti, vt infrà, 26.v.23.

20 Quantulum *est* granum sinapis, ὡς κόκκον σινάπεως. Vulgata & Erasmus ad verbum, Sicut granum sinapis: quod quum mihi videretur obscurum & ambiguum in Latino sermone, coacti sumus à verbis Græcis aliquantulum deflectere, vt planius loqueremur. Demigra, μετάβηθι, vel Abi. Nam Digrediendi vocabulū, quo solemus vti in transferendo hoc verbo, nullum hîc locum habet.

21 Egreditur, ἐκπορεύεται. Vulgata, Eiicitur. id est ἐκβάλλεται.

22 Versantibus, ἀναστρεφομένων, vel fortassis Reuertentibus: quæ significatio huius vocabuli etiā vsitata est, & nō malè conuenit huic loco. Nam inde digressus rediit Capernaū per Galilæam, vt constat ex Marci 9.e.30. Hanc autem posteriorem interpretationem si sequaris, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ pro εἰς τὴν Γαλιλαίαν positum erit, & ita scriptum inuenimus in vno vetere codice. Hominum, ἀνθρώπων. In vno exemplari additur ἁμαρτωλῶν. id est peccatorum: quo vocabulo Gentes intelliguntur à fœdere Dei alienæ. Auget enim hæc quoque circunstantia sceleris atrocitatem.

23 Contristati sunt, ἐλυπήθησαν. Erasmus, Mœrore affecti sunt: qui tamen verterat ἐλυπήθη, indoluit, suprà, 14.a.9.

Λέγει, Ναί. Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, προέφθασεν αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι δοκεῖ, Σίμων; οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη, ἢ κῆνσον; ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων;

25 Dicit, Etiam. Et quum ingressus fuisset domum, præuenit eum Iesus, dicens, Quid tibi videtur Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributa aut censum? "à filiis suis, an ab alienis?

25 *Ait, Etiam. Et quū intrasset in domum, præuenit eum Iesus, dicens, Quid tibi uidetur Simō? Reges terræ à quibus accipiunt tributum uel censum? à filijs suis, an ab alienis?*

Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων. Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄραγε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί.

26 Dicit ei Petrus, Ab alienis. Ait ei Iesus, "Nempe igitur liberi sunt filii.

26 *Et ille dixit, Ab alienis. Dixit illi Iesus, Ergo liberi sunt filij.*

Ἵνα δὲ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτοὺς, πορευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον, καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν, ἆρον· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις στατῆρα· ἐκεῖνον λαβὼν δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ.

27 Sed ne offendamus eos, profectus ad mare, mitte hamum: & eum piscem qui "ascenderit primus, tolle: & aperto ore eius, inuenies "staterem: acceptum illum da eis "pro me & pro te.

27 *Vt autem non scandalizemus eos, uade ad mare, & mitte hamum, & eum piscem qui primus ascenderit, tolle: & aperto ore eius, inuenies staterem: illum sumens, da eis pro me & te.*

Κεφάλαιον ιη.

CAP. XVIII.

CAP. XVIII.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες, Τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν;

1 Eo ipso tempore adierunt Iesum discipuli, dicentes, "Quisnam maximus est in regno cælorum?

1 *In illa hora accesserūt discipuli ad Iesum, dicentes, Quis putas maior est in regno cælorum?*

Mar. 9.c.33
luc. 9.f.46

Καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν,

2 Et quum aduocasset "puerulum Iesus, statuit eum in medio eorum,

2 *Et aduocans Iesus paruulum, statuit eum in medio eorum,*

Καὶ εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

3 ‖Et dixit, Amen dico vobis, nisi "conuersi fueritis, & fiatis vt pueruli, nequaquam ingrediemini in regnum cælorum.

3 *Et dixit, Amen dico uobis, nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum.*

Infrà 19.b.14
1. cor. 14. d. 20

Ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

4 Quisquis igitur "demiserit seipsum sicut *est* puerulus iste, is est maximus ille in regno cælorum.

4 *Quicunque ergo humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cælorum.*

Καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτον ἓν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται.

5 Et quisquis exceperit aliquē puerulum talem in nomine meo, me excipit.

5 *Et qui susceperit unum paruulum talem in nomine meo, me suscipit.*

24 Non, οὐ. Hæc particula nihil hîc negat, sed interrogat, vt alibi sæpe. Erasmus, Num. quo aduerbio fere vtimur quum negatum esse volumus id de quo quærimus. Itaque Non videtur huic loco optimè conuenire. Soluit, τελεῖ. id est soluere solet. Didrachma, τὰ δίδραχμα. Hoc est sicli Sanctuarii dimidium, quod Israelitæ pendebant olim ex Lege scripta Exodi 30.b.13. Romani verò postea exegerunt, Iudæis subacta. qua de re sic scribit Iosephus, de Vespasiano loquens, Stipendiū vbicunque degerent, Iudæis indixit, quos binas drachmas singulis annis inferre in Capitolium iussit, ita vt antea Hierosolymorum templo solebant.

25 A filiis suis, ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν. Hîc mihi dubium non est quin Filiorum nomen propriè accipiatur. Nam si Hebræorum more filios intelligi dicas pro veris & naturalibus, quos vocant, subiectis, quibus opponantur populi vi armorum subacti, falsa fuerit Petri responsio, quum ne ipsi quidem Romani ciues à tributo essent immunes: vt docet Dionysius libro Antiquitatum quarto.

26 Nempe igitur, ἄραγε. Vulg. & Eras. Ergo. Vide suprà 7.c.20.

27 Ascenderit, ἀναβάντα, ad hamum videlicet. Eras. Prodierit. quod respondet τῷ ἐξελθόντα, vel ἐξιόντα. Staterem, στατῆρα. Is igitur nummus erat tetradrachmus: sicut etiam veteres testantur: ita tamen vt à statere aureo distinguatur, quorum alii vnciales, id est octo drachmarum, alii didrachmi fuerunt. Pro, ἀντί, id est, vice: Nam propriè ἀντὶ τινός significat Loco aut vice alicuius. Vide Mar. 10.f.45.

IN CAPVT XVIII.

1 Quisnam, τίς ἄρα. Vulg. Quis putas. Eras. Quis, omissa particula expletiua, quam tamen Latini videntur exprimere, ipso etiam approbante infrà, 24.d.45.

2 Puerulum, παιδίον. Vulg. Paruulum: quod non tam est ætatis quàm staturæ. itaque meritò reprehenditur. Eras. Puellum. [illegible] Phrasi Hebræa dictum est pro resipueritis, vt alibi docuimus.

3 Conuersi fueritis, στραφῆτε. Phrasi Hebræa dictum est pro resipueritis, vt alibi docuimus.

4 Demiserit, ταπεινώσῃ. Vulgata ad verbum, Humiliauerit. Nam ταπεινὸν grammatici dictum volunt quasi ἐδάφειον: sicut humilis Latinis ab humo dicitur. Sed humiliandi verbum apud idoneos authores nō legi. Demissum autē eundem esse cum humili, vel illud Cic. indicat ex 5. Tusc. Non est ausus, inquit, elatè & amplè loqui, quum humiliter demisseque sentiret.

Mar.9.f.42 luc.17.a.1

Ὃς δ' ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης.

Οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ἀνάγκη γάρ ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα. πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται.

Suprà 5.e.30 mar.9.f.43

Εἰ δὲ ἡ χείρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὰ, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν ἢ κυλλὸν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

Καὶ εἰ ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

Psal.34.b.8

Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διαπαντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Luc.19.b.10

Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

Luc.15.a.4

Τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐννενηκονταεννέα, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον;

6 ‖Quisquis autem offenderit aliquẽ ex paruis istis qui in me credunt, præstiterit ei vt suspẽdatur mola asinaria in collo eius, ac demergatur in profundo maris.

7 Væ mundo ab offendiculis. necesse est enim vt eueniãt offendicula: veruntamen væ homini illi per quem offendiculum euenit.

8 ‖Si verò manus tua vel pes tuus facit vt tu offendas, excinde ea, & abiice abs te. bonum est tibi ad vitam ingredi claudum aut mãcum *potius* quàm duas manus vel duos pedes habentem conüci in ignem æternum.

9 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum, & abiice abs te: bonum est tibi luscum ingredi in vitam, *potius* quàm duos oculos habentem conüci in gehennam ignis.

10 Videte ne contemnatis aliquem ex paruis istis: ‖dico enim vobis, angelos eorum in cælis per omne *tempus* videre faciem Patris mei qui in cælis est.

11 ‖Venit enim Filius hominis vt seruet quod perierat.

12 ‖Quid vobis videtur? si fuerint alicui homini centum oues, & errauerit vna ex eis, nõne relictis ipsis nonagintanouẽ, profectus in montes, quæret eam quæ aberrauerat?

6 *Qui autem scandalizauerit unum de pusillis istis qui in me credũt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris.*

7 *Væ mundo à scandalis. necesse est enim ut ueniant scandala: ueruntamen uæ homini illi per quem scandalum uenit.*

8 *Si autem manus tua uel pes tuus scandalizat te, abscinde eum, & proiice abs te. bonum tibi est ad uitam ingredi debilem uel claudum, quàm duas manus uel duos pedes habentem mitti in ignem æternum.*

9 *Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum, & proiice abs te: bonum tibi est unum oculum habentem in uitam intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.*

10 *Videte ne contemnatis unum ex his pusillis: dico enim uobis quia angeli eorum in cælis semper uident faciem Patris mei qui in cælis est.*

11 *Venit enim Filius hominis saluare quod perierat.*

12 *Quid uobis uidetur? si fuerint alicui centum oues, & errauerit una ex eis, nonne relinquit nonaginta nouem in montibus, & uadit quærere eam quæ errauit?*

6 Paruis, τῶν μικρῶν. Vulg. & Eras. Pusillis. Præstiterit ei, συμφέρει αὐτῷ. Ad verbum, Confert ei. Sed hoc videtur comparatè accipiendum, sicut fecimus, mutato etiam tempore. Sic etiam paulo pòst videtur καλὸν vsurpari pro ἄμεινον. Vulg. & Eras. Expedit. Asinaria, ὀνικὸς. id est grandis: vt opponatur trusatili, sicut annotat Hilarius. Nonnulli de mola inferiore intelligunt, quæ ὄνος vocatur, & crassior esse solet, quum superiori substernatur. In vno manuscripto exemplari scriptum inuenimus λίθος μυλικὸς, lapis molaris. In, ἐπὶ. Vetusta exemplaria pleraque scriptum habebant εἰς: in vno tamen legimus περὶ, circa. Latini in hoc dicendi genere ferè vtuntur præpositione de, vel ex. 5

Profundo, πελάγει. id est τῷ βάθει. Dicitur enim πέλαγος quod Latini altum vocant. postea verò pelagus pro ipso mari coeptum est vsurpari: & ita interpretatus essem nisi adderetur τῆς θαλάσσης.

8 Facit vt tu offendas, σκανδαλίζει σε. Vide suprà, 5.e.29, & 30. Ea, αὐτά. Vulgata, Eum. id est αὐτόν. 10 *Potius* quàm, ἤ. Aut καλὸν positum est pro ἄμεινον, aut subauditur μᾶλλον, sicut apud Homerum in illo versiculo, βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι, lib. Iliad. α. Et in illo impio Sepulcro, θέλω πτύχης σταλαγμὸν ἢ φρενῶν πίθον. Sic quoque apud Hebræos ferè subauditur particula יותר ante מ, vt Psal. 118.b.8, & 9. item Prouerb. 3.b.13.

In, εἰς. Vulgata & Erasmus, Ad. id est πρὸς. Nam etiam permutantur sæpe istæ præpositiones, sicut apud Hebræos ב pro אל. 15

9 Luscum, μονόφθαλμον. Vulgata, Vnum oculum habentem. Ego autem cum Erasmo Luscum interpretari malui. Nam luscus Latinis dicitur qui altero captus est oculo, non is quem Galli vulgò vocant *un louche*, Latini strabonem, Græco etiam vocabulo.

10 Per omne *tempus*, διὰ παντός. Subauditur, χρόνου, quod ego expressi. Neque video cur minus Latinè dicatur Per omne tempus, quàm Ad omne tempus. Vulgata tamen & Erasmus interpretati solent, Semper. id est ἀεί. 20

11 Venit enim, ἦλθε γάρ. Tota hæc periodus in nonnullis Græcis codicibus non reperitur.

12 Homini, ἀνθρώπῳ. Vetus interpres vel hoc nõ legit, vel prætermisit, sed nulla sensus iniuria: quamuis, nisi exprimas, subaudiri necesse sit, vt vis comparationis intelligatur. Profectus in montes, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθείς. Erasmus Veterem interpretem sequutus vertit, In montibus, & vadit. Coniungit enim ἐπὶ τὰ ὄρη cum 25

præcedentibus: quo modo etiam legit Theophylactus, per montes cælum intelligens. Sed hoc dicendi genus non ita est vsitatum, & in plerisque antiquis exemplaribus hæc ita distincta sunt vt ἐπὶ τὰ ὄρη coniungatur cũ participio πορευθείς: quod melius conuenit.

Καὶ ἐὰν γένηται εὑρεῖν αὐτὸ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι χαίρει ἐπ' αὐτῷ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐννενηκονταεννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις.

Οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων.

Leuit.19.d.17 eccles.19.b.13 luc.17.a.3 iac.5.d.18

Ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου. ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου.

Deut.19.b.15 iohan.8.b.17 2.Cor.13.a.1 hebr.10.e.28 1.Cor.5.a.9 2.thess.3.d.14

Ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετὰ σεαυτοῦ ἔτι ἕνα ἢ δύο, ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα.

Ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ. ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης.

13 Quod si acciderit vt inueniat eam, amẽ dico vobis, gaudet super ea magis quàm super illis nonagintanouẽ quæ non aberrarunt.

14 Ita nõ vult Pater vester qui in cælis est, vt pereat vnus ex paruis istis.

15 ‖Si verò peccauerit in te frater tuus, veni, & argue eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus es fratrem tuum:

16 Sin verò te non audierit, accipe tecum adhuc vnum aut duos: ‖vt in ore duorum aut trium testium stabile sit omne verbum.

17 Quòd si neglexerit eos audire, dic Ecclesiæ: quòd si Ecclesiam audire neglexerit, sit tibi velut quispiam Ethnicus & quispiam publicanus.

13 *Et si contigerit ut inueniat eam, amen dico uobis quia gaudet super eam magis quàm super nonaginta nouẽ quæ nõ errauerunt.*

14 *Sic non est uoluntas ante Patrem uestrũ qui in cælis est, ut pereat unus de pusillis istis.*

15 *Si autem peccauerit in te frater tuus, uade & corripe eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus eris fratrẽ tuum:*

16 *Si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc unum uel duos: ut in ore duorum uel trium testium stet omne uerbum.*

17 *Quòd si non audierit eos, dic Ecclesiæ: si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus & publicanus.*

14 Non vult Pater vester, οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Vulg. & Eras. ad verbum, Non est voluntas coram Patre vestro. qui Hebraismus mihi visus est obscurior. Vnus, εἷς. Ita scriptum reperimus in veteribus codicibus. Erasmus autem mauult legere ἕν, vt subaudiatur παιδίον. 5

15 In te, εἰς σέ. Id est, te tantùm conscio. Falluntur enim qui de priuatis iniuriis hoc accipiunt, quum Christus nihil aliud voluerit his verbis quàm occulta peccata à manifestis distinguere. Itaque peccare in aliquem dicitur non modò qui priuatim eum lædit, sed etiam qui eo tantùm conscio vel in Deum vel in alium quemuis peccat. Veni, ὕπαγε. Vulg. Vade. Ex antecedente intelligitur consequens, Hebræorum more. Vide suprà, 14.v.49. 10

16 In ore, ἐπὶ στόματος. Hebraicè, על פי. id est sermone ac testimonio. Sic enim accipitur interdum Oris vocabulum pro sermone & loquutione: vt Num. 3.c.16. atque adeo pro tacito etiam testimonio, id est quum res ipsa per se loquitur, vt infrà, 21.v.16. Stabile sit, σταθῇ. id est, ratum firmúmque habeatur: quod Hebræis explicatur verbo יקום. Verbum, ῥῆμα. Hebraicè דבר. id est negotium de quo agitur. 15

17 Neglexerit audire, παρακούσῃ. id est, non sit audire dignatus, aut se audire dissimularit. Nam hoc significat παρακούειν: sicut παρορᾶν dicuntur qui non dignantur aspicere, vel fingunt se non videre. Vulgata & Erasmus, Non audierit. id est μὴ ἀκούσῃ. Ecclesiæ, ἐκκλησίᾳ. Quidam nuper conuertit Reipublicæ, hunc fortasse respiciens quòd in Iudicum consortium etiam Leuitæ & Sacerdotes olim in Repub. Israelitica legebantur, aut quia existimauit de negotiis forensibus hic agi: quod etiamsi illi concederem, minimè tamen ipsius interpretationem approbarem, quum Reipub. vocabulum pro ipso Senatus aut populi conuentu vsurpari non soleat: vt quod illud sit, dicere Reipub. vix à quoquam intelligi posse videatur. Sed de animi offensionibus hic agi & Senatu ecclesiastico, (cuius iurisdictio à politici magistratus functione, in Ecclesia præsertim Christiana, apertissimè distinguitur) vel ex eo constat quod de ligando & soluendo postea commemoratur. Neque enim Christus politicas leges præscribit. Hæc autẽ potestas ac iurisdictio penes eos erat qui ἀρχισυνάγωγοι propterea vocantur Mar. 5.v.22. & huius consuetudinis exemplum extat apud Iohã. 9.d.22, item 12.f.42, itẽ 16.a.2. vt apud Iudæos idem fuisse videatur pœnæ genus, ἀποσυνάγωγον γίγνεσθαι, atque apud Christianos excommunicari. Porro de Ecclesiæ vocabulo diximus suprà, 16.c.18. Sed notandum est turpiter errare qui ex hoc loco confici volunt, de singulis rebus referendum esse ad totius multitudinis cœtum. Aiunt enim Ecclesiæ nomen nusquam aliter accipi: quod vel ex hoc ipso loco falsum esse conuincitur. Nam certè tanquam de Iudæis hæc dici apparet saltem ex eo quod addit, Sit tibi sicut Ethnicus & publicanus. Sed iudicia de his rebus penes Seniores fuisse apud Iudæos, nec semper cogi consueuisse totum populi cœtum, omnes illarum rerũ scriptores testantur. & certè nisi Christus ad suorum temporum consuetudinem totum hunc sermonem accommodasset, quis eum loquentem intellexisset? Quòd si quis excipiat, tyrannicam fuisse illam consuetudinem, ne id quidem verè dixerit, quum Christus sic loqui non potuerit quin eum morem vt legitimum approbaret. Neque verò quum hæc dico Oligarchiam volo in Ecclesiam Dei inuehere, sed doceo Aristocratiam Christianam non esse nouum aliquod institutum, Dei verbo & democratiæ Ecclesiasticæ repugnans: sicut nonnulli ex vnica vocula temere arrepta sunt arbitrati. Postremò obseruandum etiam est Ecclesiæ nomẽ hoc vno loco totius Noui testamẽti de Iudæis dici: quorũ generales cœtus solẽt Synagogæ peculiari nomine vocari. Itaque Euangelista pro Seniorum collegio ἐκκλησίαν dixit. Lucas autem πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, 22.v.66. Vide infrà, Marci 5.v.22. Quispiã Ethnicus, ὁ ἐθνικός. id est profanus & alienus à religione. Nam solent sacri scriptores ἔθνη & ἐθνικοὺς Græcè vocare eos qui Hebraicè גוים dicuntur, id est, qui erãt alieni à Repub. Israelis, & fœdere promissionis non comprehendebantur: vt ait Paulus Ephes. 2.c.12. Latini theologi postea (quorum authoritatem libens sequor) Ethnicos Græco nomine appellarunt. Articulum autẽ conati etiam sumus exprimere, qui hoc quidem loco est ἀόριστος. itaque interpretati sumus particula indefinita Quispiam. 20 25 30 35 40

Ioh.20.c.23

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ.

Πάλιν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

Luc.17.a.4

Τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις;

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.

Luc.17.a.4

Διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ.

Ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων.

Μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἀποδοθῆναι.

Πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα σοι ἀποδώσω.

18 Amen dico vobis, ‖quæcunque ligaueritis in terra, erunt ligata in cælo: & quæcúque solueritis in terra, erunt soluta in cælo.

19 Rursum dico vobis, si duo ex vobis consenserint in terra, quodcunque petierint, fiet eis à Patre meo qui in cælis est.

20 Vbi enim sunt duo vel tres coacti in nomine meo, illic sũ in medio eorum.

21 Tunc adiens eum Petrus dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittã ei? an‖vsque septies?

22 Dicit ei Iesus, Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies.

23 Propterea simile est regnũ cælorum regi, qui voluit conferre rationem cum seruis suis.

24 Et quum cœpisset conferre, oblatus est ei quidam debitor decies mille talentorum.

25 Quum autem is non posset hæc reddere, iussit eũ dominus eius venundari, & vxorẽ eius, & liberos, & omnia quæ habebat, & reddi *debitum*.

26 Procidens ergo seruus ille adorabat eum, dicens, Domine, differ iram erga me, & omnia tibi reddam.

18 Amen dico uobis, quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo: & quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cælo.

19 Iterum dico uobis, quia si duo ex uobis consenserint super terram, de omni re quãcunque petierint, fiet illis à Patre meo qui in cælis est.

20 Vbi enim sunt duo uel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.

21 Tũc accedẽs Petrus ad eum dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & dimittã ei? usque septies?

22 Dixit illi Iesus, Non dico tibi usque septies, sed usque septuagies septies.

23 Ideo assimilatũ est regnũ cælorũ homini regi, qui uoluit rationẽ ponere cum seruis suis.

24 Et quũ cœpisset rationẽ ponere, oblatus est ei unus qui debebat ei decem millia talenta.

25 Quũ autẽ nõ haberet unde redderet, iussit eũ dominus eius uenũdari, & uxorẽ eius, et filios, et omnia quæ habebat, & reddi.

26 Procidens autẽ seruus ille orabat eũ, dicens, Patiẽtiam habe in me, & omnia reddam tibi.

18 In cælo, ἐν τῷ οὐρανῷ. Quæ hoc loco philosophatur Origenes in hoc genere dicendi, quum paulo antè Christus Petrum alloquens, 16.c.19, dixerit plurali numero, ἐν τοῖς οὐρανοῖς, (si quidem hæc sunt Origenis) non modò inepta sunt, sed etiam Hebræorum linguæ summam arguunt imperitiam. Appellant enim Hebræi cælos plurali numero שמים, & in vno vetere exemplari disertè scriptum inuenimus ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Res ipsa denique ostendit istas speculationes prorsus vanas esse & inanes.

19 Rursum, πάλιν. In antiquis omnibus codicibus additum erat ἀμὴν, amen. Consenserint, συμφωνήσωσι. Translatio est à corpore ad animum. nam de voce & cantu propriè id dicitur. Quodcunque, περὶ παντός. Vulg. ad verbum, de omni re, quod etiam videtur coniungi posse cum verbo συμφωνήσωσιν, con uenerint.

21 An vsque, ἕως. vel, vt Erasmus, Num vsque. Vide suprà, 16.b.13.

22 Septuagies septies, ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. Ad verbum, Septuagies septem, videlicet peccata. Sed tamẽ potius videtur ἑπτὰ pro ἑπτάκις positum ex Hebræorum more, apud quos שבע vtrunque declarat.

25 Non posset reddere, μὴ ἔχοντος ἀποδοῦναι. ἔχειν pro δύνασθαι (id est habere pro posse) frequẽter ponitur. Itaque hæc interpretatio simplicissima est. Vulg. Non haberet vnde redderet. Erasmus, etiam longius à Græcis recedẽs, Non esset soluẽdo. quod Græcis significat οὐχ οἷόν τε ἦν ἀποδοῦναι. Reddi *debitum*, ἀποδοθῆναι. Subaudi τὸ ὀφειλόμενον, vt loquitur infrà, d.30. Erasmus, Fieri solutionem, sensu rectè expresso.

26 Ergo, οὖν. Vulgata & Erasmus, Autẽ, id est δέ. Seruus ille, ὁ δοῦλος. In tribus vetustis codicibus, additur ἐκεῖνος, ille. quo modo etiam legit Vetus interpres: quanuis appositus articulus satis declaret ἀναφορὰν. Adorabat, προσεκύνει. Admonet Erasmus se in nonnullis exemplaribus legisse παρεκάλει. id est precabatur. pro quo Vetus interpres, Orabat: nisi corrupta sint exemplaria. Sed suspicor corruptum fuisse locum à sciolo quopiam, qui ciuilem adorationem in Oriente passim vsurpatam, non potuit à Dei cultu distinguere.

Differ iram erga me. μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί. Hoc loco θυμὸς iram significat, & quidem præcipitem, quam Galenus propriè ὀξυθυμίαν appellat: iræ acerbitatem & præcipitationem dicere possumus: quod Cicero excandescentiam cõmodissimè interpretari videtur: animum autem Horatius in illo versiculo, Ira furor breuis est, animum rege. Vnde & animosi Græcis dicuntur θυμώδεις, vel θυμοειδεῖς, atque adeò θυμικοί. Est autẽ Galeno nõ parua differentia inter ὀξυθύμους καὶ θυμώδεις: quo modo etiam apud Latinos non tantùm inter iræ præcipitis, sed etiam inter acerbæ vehementisque iracundiæ homines & animosos differentia maxima est. Iam igitur qui differre & cohibere possunt, dicuntur μακρόθυμοι: quos nonnulli longanimes vocant, vocabulo parum La-

parum La-

Latino. & μακροθυμία idẽ penè est quod πρᾳότης, lenitas & clementia: quæ tamẽ à lentitudine, aut animi despon-sione & demissione (quam Græci quoque ἀθυμίαν vocãt) distinguitur. Necessariò autem periphrasin quæsiui, sed quæ vocabuli etymon ostenderet. Vulg. Patientiam habe. Eras. Esto patiens. non satis propriè, ni fallor.

Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἀπέλυσεν αὐτὸν, καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ.

Ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια· καὶ κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε, λέγων, Ἀπόδος μοι ὅ, τι ὀφείλεις.

Πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτὸν, λέγων, Μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι.

Ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν· ἀλλ' ἀπελθὼν ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακὴν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον.

Ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν σφόδρα· καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ αὐτῶν πάντα τὰ γενόμενα.

Τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ, Δοῦλε πονηρὲ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με·

Οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ ἐγώ σε ἠλέησα;

Καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ.

Οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώματα αὐτῶν.

27 Commotus autem misericordia dominus serui illius, dimisit eum, & mutuũ remisit ei.

28 Egressus verò seruus ille inuenit vnum ex conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & prehensum eũ suffocabat, dicẽs, Redde quod debes.

29 Procidens ergo conseruus eius ad eius pedes, precabatur eum, dicẽs, Differ irã erga me, & omnia reddam tibi.

30 Ille verò noluit: sed abiens coniecit eum in carcerem, quousque redderet debitum.

31 Quũ autẽ vidissent conserui eius quæ facta fuerãt, cõtristati sunt vehementer: & quum venissent, declararunt domino suo omnia quæ facta fuerant.

32 Tunc eo aduocato dominus ipsius dixit ei, Serue male, totũ debitum illud remisi tibi, quia precatus es me:

33 Nónne oportuit & te misereri conserui tui, vt & ego tui misertus sum?

34 Tunc iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, vsquequo redderet id omne quod sibi debebatur.

35 Ita & Pater meus cælestis faciet vobis, nisi remiseritis suo quisque fratri ex cordibus vestris, offensas eorum.

27 Misertus autem dominus serui illius dimisit eum, & debitum dimisit ei.

28 Egressus autem seruus ille inuenit unum de cõseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & tenens suffocabat eum, dicens, Redde quod debes.

29 Et procidens conseruus eius rogabat eum, dicẽs, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.

30 Ille autem noluit: sed abiit, & misit eum in carcerem, donec redderet debitum.

31 Videntes autem conserui eius quæ fiebant, contristati sunt ualde: & uenerunt, & narrauerunt domino suo omnia quæ facta fuerant.

32 Tunc uocauit illum dominus suus, & ait illi, Serue nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniã rogasti me:

33 Nónne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum?

34 Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, quoadusque redderet uniuersum debitum.

35 Sic & Pater meus cælestis faciet uobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus uestris.

Κεφάλαιον ιθ'.

CAP. XIX.

CAP. XIX.

Καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

1 ET factum est, quum finiisset Iesus sermones istos, soluit à Galilæa, & venit in fines Iudææ, traiecto Iordane.

1 ET factum est, quum consummasset Iesus sermones istos, migrauit à Galilæa, & uenit in fines Iudææ trans Iordanem.

Mar.10.a.1

27 Dimisit, ἀπέλυσεν. Eras. Absoluit. Atqui (ni fallor) absoluere dicitur debitor qui soluit quod debet: non creditor, qui debitum condonat. Mutuum. δάνειον. Vul. Debitum. i. ὀφείλημα. Eras. Æs alienum.

28 Suffocabat, ἔπνιγεν. Erasm. longo vsus circuitu, Obtorto collo trahebat: sensu tamen fideliter expresso. Quod, ὅ, τι. In omnibus vetustis legitur εἴ τι, siquid: sed perperam, ni fallor.

29 Ad pedes eius, εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ. Hæc omissa sunt à Vetere interprete & ab Erasm. quæ tamen in omnibus nostris vetustis codicibus Græcis reperimus. Omnia, πάντα. Hoc deerat in sex veteribus codicibus, nec tamen videtur redundare. 30 Abiens, ἀπελθών. Vel abundat hoc participiũ, ex vulgata loquendi cõsuetudine, sicut pleraque alia: vel simplicem motũ declarat. Neque enim existimãdus est creditor ab illius latere discedere, sed potius illũ per vim rapere in carcerem. Itaque rectius fortassis verterimus Pergens quàm Abiens.

31 Quæ facta fuerant, τὰ γενόμενα. In quibusdã codicib' legitur γινόμενα, quæ fiebãt: quo modo vertit Eras. & Vetus interpres. Declararunt, διεσάφησαν. Vulg. Narrarunt: id est, διηγήσαντο.

33 Nónne oportuit, οὐκ ἔδει. In quodam exemplari additur οὖν, ergo. 35 Offensas eorum, τὰ παραπτώματα αὐτῶν. Hæc non legit Vetus interpres, neque Hieronymus: sed, nisi addas, absolutè ponetur verbum ἀφιέναι: quod vix alibi reperias. Præterea in omnibus Græcis codicibus hæc scripta inuenimus.

IN CAPVT XIX.

1 Finiisset, ἐτέλεσεν. Vulgata & Erasmus, Consummasset: quod melius respondet composito συντελεῖν. Interdum tamen etiam consummandi vocabulo vtimur, præsertim in passiuo, vt amphiboliam vitemus.

Soluit, μετῆρεν. Vulgata, Migrauit. Erasmus, Demigrauit, id est μετῴκησεν: vterque impropriè, quũ hìc agatur

h.i.

de nauigatione, & proprio vocabulo sit vsus Euangelista. Traiecto Iordane, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata & Erasmus ad verbum, Trans Iordanem. Sed illo modo malui conuertere, ne existimaret lector Iordanẽ medium fuisse inter Iudæam & Galilæam. Describitur enim hoc loco non situs Iudææ, sed iter quo Dominus contendit in Iudæam, nimirum per eam regionem quæ Peræa dicitur, vt apertius explicat Marcus, qui addit διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, quum posset Christus per Samariam non traiecto lacu, in Iudæam peruenire.

Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ.

2 Et sequuta est eum turba multa, sanauitque eos illic.

2 Et sequutæ sunt eum turbæ multæ: & curauit eos ibi.

Καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτὸν, καὶ λέγοντες αὐτῷ, Εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;

3 Tunc adierunt eum Pharisæi, tentantes eum, & dicentes ei, Licétne homini dimittere vxorem suam quauis ex causa?

3 Et accesserunt ad eũ Pharisæi tentantes eum, & dicentes, Si licet homini dimittere uxorem suã quacunque ex causa?

Gen.1.d.14

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς;

4 Ille verò respondens dixit eis, Non legistis ‖opificem ab initio fecisse masculum & fœminam?

4 Qui respondens ait eis, Non legistis quia qui fecit ab initio, masculum & fœminam fecit eos?

Gen.2.d.24
1.corint.6.d.16
ephes.5.g.31

Καὶ εἶπεν, Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

5 Et dixisse, Propterea relinquet homo patrem & matrẽ, & agglutinabitur vxori suæ: & qui duo *fuerant*, erunt vna caro.

5 Et dixit, Propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una.

Ὥστε οὐκ ἔτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία. ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

6 Itaque non amplius sunt duo, sed vna caro. quod ergo Deus coniunxit, homo ne seiungat.

6 Itaque iam non sunt duo, sed una caro. quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.

Deut.24.a.1

Λέγουσιν αὐτῷ, Τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν;

7 Dicunt ei, Cur ergo ‖Moses mandauit dare libellum discessionis, & eam dimittere?

7 Dicunt illi, Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudii, & dimittere?

Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω.

8 Dicit eis, Moses pro duritia cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras: cæterùm à principio non fuit ita.

8 Ait illis, Quoniã Moyses ad duritiam cordis uestri permisit uobis dimittere uxores uestras: ab initio autem non fuit sic.

Suprà,5.e.32
mar.10.b.11
luc.16.d.18
1.cor.7.b.11

Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, εἰ μὴ

9 Dico autẽ vobis, ‖quicunque dimiserit vxorem suã, nisi

9 Dico autem uobis, quia quicũque dimiserit uxo-

3 Dimittere, ἀπολῦσαι. De hoc verbo diximus suprà cap.1.c.19. Erasmus, Diuortium facere: periphrasi minimè (vt opinor) necessaria. Quauis ex causa, κατὰ πᾶσαν αἰτίαν; Vel, In quouis crimine? Nam αἰτία & causam & crimen declarat. In vno exemplari legimus ἁμαρτίαν, peccato.

4 Non, οὐκ. Id est, annon: de quo diximus suprà, capite decimosexto, b.13. Opifex, ὁ ποιήσας. Vulgata & Erasmus ad verbum, Qui fecit: quod perobscurum est, nisi addideris ἄνθρωπον: id est hominem. Placuit igitur potius ex Hebræo idiotismo accipere pro participio absoluto, id est הבורא vel העושה, vt loquuntur Hebræi. Græci disertiores dicerent ὁ δημιουργός. Latinè autem verbali nomine hoc explicandum est. Sic etiam suprà 8.d.33, appellatione τῶν βοσκόντων intelliguntur pastores. Fecisse, ὅτι ἐποίησεν. Sustulimus pronomen αὐτούς, eos: quia sic redundat ex Hebr. idiotismo, vt sensum huius loci possit etiam perturbare in Latino sermone.

5 Relinquet, καταλείψει. Vulgata, Dimittet: quod respondet τῷ ἀφιέναι. Erasmus, Deseret. quod durius est, & melius videtur respondere τῷ ἐγκαταλείπειν. Agglutinabitur, προσκολληθήσεται. Vulgata, Adhærebit, αἱ-ρήσεται. Erasmus, quem hîc sequor, optimè expressit Græcum vocabulum, quo significatur arctissima coniunctio viri & vxoris, quasi glutine coniunctorum. Qui duo *fuerant*, erũt vna caro, ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Vulg. & Erasm. ad verbum, Erunt duo in carne vna. vel in carnem vnam. Ego putaui primùm explicandam esse vim articuli οἱ, quo significatur conditio coniugum ante matrimonium: quod commodissimè exprimeremus totidem verbis vernacula nostra lingua, *Les deux seront une personne.* Latinè verò non item. Deinde illustrandus est omnino hic Hebraismus, quo vix quicquam dici potest obscurius in Latino sermone. Itaque sciendum est verbum ἔσονται, erunt, accipi pro γενήσονται, id est fient: vt in illis dicendi formulis, Esto mihi in protectorem, Eris nobis in caput. Præterea præpositio à Latinis exprimi non solet in hoc dicendi genere, nisi quum dicimus, Esse pro amico, id est amici loco: quod Hebræi dicerent Esse in amicum. qui sensus huic loco non conuenit. Denique vna caro nihil aliud declarat quàm vnum corpus: vt explicatur 1. Cor.7.b.16. quem Hebraismum retinuimus, quia non est tã obscurus quin facilè intelligi possit: quũ frequentissimè soleat in Sacris scriptoribus occurrere. Hic ergo sensus est, Qui ante duo erãt homines, incipiũt quasi vnus homo esse. quod ipse postea explicat.

6 Coniunxit, συνέζευξεν. Inde coniuges dicti, & coniugium: quod vocabulum Græco penitus respondet, seruata etiam translatione à iugo. Erasmus, Copulauit. Seiungat, χωριζέτω. Vulgata & Erasmus, Separet. quod vocabulum melius exprimit τὸ ἀφορίζειν, vt alibi diximus. Neque tamen ignoro, seiungere opponi τῷ συζευγνύειν, quo verbo vtitur Euripides de hac eadẽ re (id est de matrimonii dissolutione) loquens. Sed quũ necessariò quærendum esset synonymum, illud præ cæteris delegi quod cum superiore συζευγνύειν pugnat ex diametro.

8 Pro duritia cordis vestri, πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν. Hoc loco πρὸς accipitur vel pro κατὰ, vt apud Plutarchum, πρὸς ἀρετήν, id est, habita virtutis ratione, & pro meritis: vel pro διὰ, vt apud Aristophan. πρὸς ταῦτα, pro διὰ ταῦτα, id est idcirco: quæ vtraque significatio conuenit Latinæ præpositioni Pro. Dicunt

enim Latini, Pro amore mutuo, id est, Amoris mutui causa: & Pro loco vel tempore, id est quod ineptè dicitur pro loci & temporis qualitate. Vulgata & Erasmus ad verbum, Ad duritiã cordis vestri. Permisit, ἐπέτρεψεν. Lex moralis quam vocant, simpliciter præcipit bona, & prohibet mala, quoniam conscientiam spectat: leges autem ciuiles, si bene sunt constitutæ, nihil quidem præcipiunt quod Deus prohibuerit, & nihil prohibẽt quod Deus præceperit, sed improbitate hominũ cogũtur multa duntaxat moderari, quæ penitus tollere non possũt: & hæc sunt quæ permitti legibus dicuntur. Exempli causa, Fœnerari prohibet Christiana charitas: fœnus tamẽ, propter hominum commercia magistratus vident se simpliciter prohibere non posse. Itaque, quod vnum reliquum est, fœnoris modum certum constituunt. An verò propterea fœnerari bona conscientia licet? Minimè profectò. Neque enim à ciuilibus legibus sed ex Dei verbo petẽda est conscientiæ regula. Imò ne ciuiles quidem leges probant sed damnant potius quod duntaxat tolerant, cogente hominum improbitate. Sic etiam Dominus per Mosen ciuiles leges condens, non præcepit diuortia: (ita enim fuisset sibi contrarius) sed iis à quibus impetrari non poterat vt vxores retinerent, præcepit vt vxoribus darent diuortii libellum, nempe vt iis aduersus maritorum sæuitiam consuleretur. Nec tamen propterea desinebant adulteri esse coram Deo qui vxores repudiabant.

ἐπὶ πορνείᾳ, γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται· καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.

ob scortationem, & aliã duxerit, eum mœchari: & qui dimissam duxerit, mœchari.

rem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimissã duxerit, mœchatur.

Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικὸς, οὐ συμφέρει γαμῆσαι.

10 Dicunt ei discipuli eius, Si tale est negotiũ hominis cum vxore, non expedit contrahere matrimonium.

10 Dicunt ei discipuli eius, Si ita est causa hominis cum uxore, non expedit nubere.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται.

11 Ipse verò dixit eis, Non omnes capiunt hunc sermonẽ, sed quibus datum est.

11 Qui dixit illis, Non omnes capiunt uerbum istud, sed quibus datum est.

Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτω· καί εἰσιν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· καί εἰσιν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.

12 Sunt enim eunuchi qui ex matris vtero nati sunt ita: & sũt eunuchi qui castrati sunt ab hominibus: & sũt eunuchi qui seipsos castrarunt propter regnum cælorum. Qui potest capere, capiat.

12 Sunt enim eunuchi qui de matris utero sic nati sunt: & sũt eunuchi qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnũ cælorũ. Qui potest capere, capiat.

Suprà 18.a.3
mar.10.b.13
luc.18.c.15

Τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία ἵνα τὰς χεῖρας ἐπιθῇ αὐτοῖς, καὶ προσεύξηται· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

13 ‖Tunc oblati sunt ei pueruli vt manus eis imponeret, & precaretur: discipuli autem obiurgarunt eos.

13 Tunc oblati sunt ei paruuli, ut manus eis imponeret, & oraret: discipuli autem increpabãt eos.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

14 Iesus autem ait, Sinite pueru-los, & ne prohibete eos ad me venire. taliũ est enim regnum cælorum.

14 Iesus uerò ait eis, Sinite paruulos, & nolite eos prohibere ad me uenire. talium est enim regnum cælorum.

Καὶ ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν.

15 Et quum imposuisset eis manus, profectus est illinc.

15 Et quum imposuisset eis manus, abiit inde.

9 Ob scortationem, ἐπὶ πορνείᾳ. Hoc nunquam additurus erat Christus, nisi neglectæ fuissent leges in adulteros latæ. Neque enim repudio opus erat vbi capitali supplicio dirimebatur matrimoniũ. Vide 1. Corinth. 7.v.15.

10 Tale est, οὕτως ἐστίν. Vulgata ad verbum, Ita est. Terentius Phormione, Ita ingenium eius fuit. Erasm. Ad istum modum habet. Αἰτίαν verò non cõuertimus causam, sed negotiũ, vt perspicuitati studeremus. Contrahere matrimonium, γαμῆσαι. Græcis γαμεῖν propriè de marito dicitur, sicut γαμεῖσθαι de vxore: quo modo etiã Latinis vir vxorem ducere dicitur, mulier verò nubere. Sed hoc loco agi videtur de matrimonio in genere. Vide infrà, cap.22.c.30.

11 Capiunt, χωροῦσι. Id est, recipiunt & admittunt: sicut translatitiè quoque angustum locum dicimus non posse res multas capere. vnde χωρίον locus dicitur. Alioqui quũ neutrum est τὸ χωρεῖν, aliud declarat, vt suprà 15. b.17. Significat ergo Christus hanc doctrinam in iis locum non habere quibus hoc non datum est: quia videlicet non omnium communis, aut in cuiusuis arbitrio posita virtus est continẽtiæ, sed rarum est donum Spiritus sancti: ex quo consequitur, non temere modò, sed etiam contra Dei voluntatem facere qui perpetuum cælibatum vouent, quod ipsa etiam experientia ostendit. Erasmus per periphrasin, Sunt capaces.

12 Ex vtero, ἐκ κοιλίας. Propriè & ad verbum, E ventre. Certè nemini dubium esse potest quin de vtero loquatur, vt catachresis ista in omnibus linguis locum habet: sed quia paulò durior erat Latinis, vt fere sit poetica, sequutus sum Veterem interpretem & Erasmum. κοιλία porro & γαστὴρ non modò apud medicos, verumetiam apud reliquos omnes fere scriptores, nunc pro ventriculo, nunc pro ventre propriè dicto, nunc pro vtero accipiũtur. Castrati sunt, εὐνουχίσθησαν. Vulgata & Erasmus, Eunuchi facti sunt: qui tamen paulò pòst interpretantur εὐνουχίζειν castrare. εὐνοῦχος autem Græcis medicis (quod etiam institutiones Græcæ libro primo de Adoptionibus testantur) generis nomen est, quod in spadones, thlibias & castratos diuiditur. Seipsos castrarunt, εὐνούχισαν ἑαυτούς. Id est, à coniugio abstinent, & continentiam seruant, ex Dei dono videlicet, vt Deo seruiant liberius. Sed hoc ad illam perpetui cælibatus legem non spectat.

Mar.10.b.17
Luc.18.d.18

Καὶ ἰδού, εἷς προσελθὼν εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον;

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. εἰ δὲ θέλεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωήν, τήρησον τὰς ἐντολάς.

Exod.20.c.13

Λέγει αὐτῷ, Ποίας; Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Τό, Οὐ φονεύσεις, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις.

Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. καί, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

Λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος, Πάντα ταῦτα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου· τί ἔτι ὑστερῶ;

Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.

Ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον, ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

16 ‖Et ecce, quidam accedēs dixit ei, Magister bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?

17 Ipse verò dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempe* Deus. Si vis autem ad vitā ingredi, serua mandata.

18 Dicit ei, Quæ? Iesus autem dixit,‖ Nō occides, Non mœchaberis, Non furaberis, Non dices falsum testimonium.

19 Honora patrem & matrem. Et, Diliges proximū tuum teipsum.

20 Dicit ei adolescens, Omnia hæc obseruauià iuuētute mea: quo adhuc deficior?

21 Ait ei Iesus, Si vis perfectus esse, abi, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.

22 Quum audisset autem adolescēs eum sermonem, abiit contristatus. habebat enim bona multa.

16 Et ecce, unus accedens ait illi, Magister bone, quid boni faciam ut habeam uitam æternam?

17 Qui dixit ei, Quid me interrogas de bono? unus est bonus, Deus. Si autem uis ad uitam ingredi, serua mandata.

18 Dicit illi, Quæ? Iesus autem dixit, Non homicidium facies. Non adulterabis, Non facies furtum, Non falsum testimonium dices.

19 Honora patrem tuum & matrem tuam. Diliges proximum tuum sicut teipsum.

20 Dicit illi adolescens, Omnia hæc custodiui à iuuentute mea: quid adhuc mihi deest?

21 Ait illi Iesus, Si uis perfectus esse, uade, uende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & ueni, sequere me.

22 Quum audisset autem adolescens uerbum, abiit tristis: erat enim habens multas possessiones.

17 Dicis, λέγεις. In duobus exemplaribus ita leguntur sequentia, τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός. εἰ δὲ θέλεις. id est, Quid me interrogas de bono? vnus est bonus. Si vis autem, &c. quam lectionem sequutus est Vetus interpres, interposito tātùm Dei nomine. sic enim vertit, Vnus est bonus, Deus. Pro quo mallem dicere, Vnus Deus, bonus est: vel addere particulam Nempe, sicut fecit Erasmus, ad illustrandam sententiam.

18 Quæ? ποίας, id est τίνας; Nam τὸ ποῖον propriè de qualitate quærit. Sic in vernaculo sermone vtimur interrogantibus particulis, *quels* & *desquels*, etiam quum de substantia quærimus. Non occides, τό, Οὐ φονεύσεις: id est, Ne occidito. quæ ratio in cæteris præceptis locum habet. Vetus interpres & Erasmus verterunt per periphrasin, Non facies homicidium. Quod autem attinet ad voculam τό, solet à Græcis præponi iis quæ τεχνικῶς accipiuntur. Non mœchaberis, Οὐ μοιχεύσεις. De hoc alibi diximus.

19 Matrem, μητέρα. In quodam vetere exemplari erat additum pronomen σου, id est tuam. Et, καί. Vetus interpres hanc particulam non legit. Origenes autem totum hoc supposititium esse arbitratur, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν: primùm, quòd apud Marcum & Lucam nihil addatur eiusmodi: deinde, quòd res eadem iteretur. Postremò, quia quum (vt testatur Apostolus Rom.13.c.9) his verbis tota Lex contineatur, non conuenit vt dicatur adhuc aliquid ei deesse qui hæc omnia præstiterit. Respondeo, Si hoc præscriptum sequamur, vt quæ in eadem historia explicanda apud omnes Euangelistas non reperiuntur, ea vt adulterina repudiemus, fore vt bonam Euangeliorum partem deleamus. Deinde hæc iterationis species facilè excusari potest, nō modò si καί dixerimus poni in epexegesi: (vt in illo Virgilii, Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ) sed etiam si rem ipsam spectemus. Loquitur enim ἐμφατικώτερον qui diligere iubet quàm qui vetat dāno afficere. Præterea quanuis in loquendo & scribendo frequentius soleat præponi totum quidpiam, quod deinde in suas partes secetur, interdum tamen contrarius ordo instituitur, quum nulla ratio prohibeat quominus id rectè fiat. vt 1. Cor.10.g.32. Quod autem ad postremam rationem attinet, ea satis indicat Origenem non vidisse quid hîc ageretur. Neque enim iuuenis iste verè respondit sese præcepta illa omnia impleuisse: neque sua responsione hoc illi concedit Dominus: sed quum longissimè abesset ab eo quod sese existimabat consequutum, hunc morbū in ipsius animo latentem detexit Dominus, proposito illi veræ charitatis exemplo, ex quo is demum intelligeret quàm temere respondisset. Sed hîc quoque hallucinatum esse Origenem nemo mirabitur, qui ipsius in Epistolam ad Romanos commenta legerit, quibus præcipuum religionis nostræ caput vir ille fœdissimè prophanauit. Nec minus hallucinantur qui hanc Legis interpretationem accipiūt pro consilio Euangelico, vt vocant, quod certos quosdam perfectos obliget. Quasi verò Christus venerit vt Legem aliquam nouam cōderet, ac nō potius vt à Legis maledictione nos liberaret.

20 Obseruaui, ἐφυλαξάμην. Vulg. Custodiui, sicut & nos solemus τὸ φυλάττειν interpretari, sed diuersa significatione. Nam custos legum dicitur qui impedit quominus ab aliis violentur. Quo adhuc deficior? τί ἔτι ὑστερῶ; Ὑστερεῖν significat restare, & tardius venire. Inde factum vt etiam pro deficí accipiatur, neutri absoluti significatione. Vulgata & Erasmus, Quid adhuc mihi deest?

21 Quæ habes, σου τὰ ὑπάρχοντα. id est, bona tua & facultates. Pauperibus, πτωχοῖς. Πτωχοὶ propriè dicūtur mendici: πένητες autem, pauperes, id est, qui honestam inopiam tolerant. Itaque nonnulli suprà 5.a.3, & Lucæ 4.c.8, & 6.c.20, πτωχοὺς malunt conuertere mendicos quàm pauperes. Sed hæc differentia non est perpetua. Videtur autem pauperes hîc vocare qui à Solomone dicuntur דלים Prouerb.22.b.9. id est, quos inopia totos exedit, qui alia ratione אביונים dicuntur.

22 Habebat enim, ἦν γὰρ ἔχων. Vulg. & Eras. ad verbum, Erat enim habens: quem Hebraismū minimè necesse

fuit hoc loco retinere. Bona, κτήματα. Vulgata & Erasm. ad verbū, Possessiones: sed (ni fallor) apud Latinos nō tam latè patet hoc vocabulum quàm quæ Græci κτήματα vocant. Illis enim possessio tantùm fundos declarat, quum κτημάτων appellatione intelligatur quicquid ab aliquo possidetur.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Πάλιν δὲ λέγω ὑμῖν, εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

Ἀκούσαντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες, Τίς ἄρα δύναται σωθῆναι;

Ἐμβλέψας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Παρὰ ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστι· παρὰ δὲ Θεῷ πάντα δυνατά ἐστι.

Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Ἰδού, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν;

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνοις, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

Καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγρούς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει.

Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ ἔσχατοι, πρῶτοι.

23 Iesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis, diues difficilè introibit in regnū cælorum.

24 Rursum verò dico vobis, Facilius est camelum per foramen acus transire quàm diuitem in regnum Dei introire.

25 His autem auditis discipuli eius perculsi sunt valde, dicentes, Quis ergo potest seruari?

26 Intuitus autem *eos* Iesus dixit eis, Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autē omnia possibilia sunt.

27 ‖Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te: quid ergo erit nobis?

28 Iesus autem dixit eis, Amen dico vobis, vos qui sequuti estis me, in regeneratione quū sederit Filius hominis in throno gloriæ suæ, sedebitis etiam vos *inquam* super thronos duodecim,‖ iudicātes duodecim tribus Israel.

29 Et quisquis reliquerit domos, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorē, aut liberos, aut agros, causa nominis mei, cētuplicia accipiet, & vitam æternam hæreditatis iure possidebit.

30 ‖Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

23 Iesus autem dixit discipulis suis, Amen dico uobis quia diues difficilè intrabit in regnum cælorum.

24 Et iterum dico uobis, Facilius est camelum per foramen acus transire quàm diuitē intrare in regnū cælorum.

25 Auditis autem his discipuli mirabātur ualde, dicentes, Quis ergo poterit saluus esse?

26 Aspiciens autem Iesus dixit illis, Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autem omnia possibilia sunt.

27 Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te: quid ergo erit nobis?

28 Iesus autem dixit illis, Amen dico uobis, quòd uos qui sequuti estis me, in regeneratione quum sederit Filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & uos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel.

29 Et omnis qui reliquerit domum, uel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorē, aut filios, aut agros, propter nomen meum, centuplum accipiet, & uitam æternam possidebit.

30 Multi aūt erūt primi, nouissimi: et nouissimi, primi.

Mar.10.d.28
Luc.18.c.28

Luc.22.c.30

Mar.10.f.31
Luc.13.f.30

24 Facilius, εὐκοπώτερον, id est ῥᾷον. Nam Græcorum copiam assequi non possumus. Itaque sæpius quàm velimus vti cogimur synonymis. Ad verbum, Leuioris est laboris. Camelum κάμηλον. Prouerbialis loquutio, quam apud Thalmudistas obseruauit Caninius. Quidam hoc vocabulo anchorariū funem intelligunt, & κάμιλον hac significatione scribunt. Ego verò illis assentior qui camelum pro animali accipiunt, tantisper dum illi opinionem suam, idonei scriptoris alicuius authoritate confirmarint. Introire, εἰσελθεῖν. Erasmus, Ingredi. quo modo etiam nos plerunque. Sed hîc studuimus seruare paronomasiam τοῦ διελθεῖν & εἰσελθεῖν. Vtroque tamē loco legimus εἰσελθεῖν, in quinque vetustis codicibus.

25 Perculsi sunt, ἐξεπλήσσοντο. Virgilius 9. Æneidos, Obstupuit magno laudū perculsus amore Euryalus. Vulgata, Mirabantur. id est ἐθαύμαζον. Erasmus, Expauerunt, id est ἐθαμβήθησαν. Vide suprà, 7.d.28. Ergo, ἄρα. Hoc loco ἄρα non tātùm est particula interrogans, sed etiam illatiua, vt grammatici loquūtur. itaque rectè conuersa est quasi scriptum esset οὖν: quanuis Erasmus in annotationibus malit interpretari τίς ἄρα, Quisnam.

27 Ecce, ἰδού. In quodam exemplari legimus, ἰδού, Κύριε, id est, Ecce, Domine.

28 In regeneratione, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ. Hæc ita distincta sunt in quinque veteribus codicibus vt ad sententiam sequentem pertineant, quo modo etiam fere legi solēt: in aliis autem sic vt cum præcedentibus cohæreāt. Si prior illa lectio magis arridet, παλιγγενεσία pro eo die sumitur quo incipiēt electi nouam illam vitam viuere, quum videlicet corpore & animo fruentur hæreditate illa cælesti. Sed si cum præcedentibus, id est cum participio ἀκολουθήσαντες coniūgamus, regenerationis nomine intelligemus Euangelii prædicationē, quod ipse Christus in terras attulit, quia tum veluti deintegro conditus est mundus: nec aliter solent Prophetæ de Messiæ aduentu loqui. Throno, θρόνου. Vulgata & Erasmus, Sede, id est καθέδρας. Thronus autem augustius aliquid significare videtur. Gloriæ, δόξης. Hebraismus, id est glorioso & maiestatis pleno.

29 Domos, οἰκίας. In duobus codicibus legimus οἰκίαν, id est domum. Centuplicia, ἑκατονταπλασίονα. Vulgata & Erasmus, Centuplum. Vide Marci 10.b.30. Hæreditatis iure possidebit, κληρονομήσει. Vide suprà, 5.a.5.

Κεφάλαιον κ.

Ὁμοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

Συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

Καὶ ἐξελθὼν περὶ τὴν τρίτην ὥραν, εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς.

Κἀκείνοις εἶπεν, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, δώσω ὑμῖν.

Οἱ δὲ ἀπῆλθον. Πάλιν ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐννάτην ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως.

Περὶ δὲ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ἐξελθὼν εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀργούς, καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί;

Λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. Λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε.

Ὀψίας δὲ γενομένης λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ, Κάλεσον τοὺς ἐργάτας, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθόν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων, ἕως τῶν πρώτων.

Καὶ ἐλθόντες οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον.

CAP. XX.

1 Simile enim est regnũ cælorũ patrifamiliâs, qui exiit cum prima luce ad conducẽdos operarios *quos mitteret* in vineam suam.

2 Pactus autem cũ operariis denario in diem, misit eos in vineam suam.

3 Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stãtes in foro otiosos:

4 Et illis dixit, Abite & vos in vineam, & quodcũque iustum fuerit, dabo vobis.

5 Illi autem abierunt. Rursum egressus circa sextam & nonã horam, fecit itidem.

6 Circa horam autem vndecimam egressus, inuenit alios stantes otiosos, ac dicit eis, Cur hîc statis totum diem otiosi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos cõduxit. Dicit eis, Abite & vos in vineam: & quicquid fuerit iustum accipietis.

8 Quum autem serum diei esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde eis mercedẽ, incipiẽs ab vltimis vsque ad primos.

9 Et quum venissent qui circa vndecimam horam *conducti fuerant*, acceperunt singuli denarium.

CAP. XX.

1 Simile est regnum cælorum homini patrifamiliâs, qui exiit primo mane conducere operarios in vineam suam.

2 Conuentione autem facta cum operariis ex denario diurno, misit eos in vineam suam.

3 Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stantes in foro otiosos:

4 Et dixit illis, Ite & vos in vineam, & quod iustũ fuerit, dabo vobis.

5 Illi autẽ abierunt. Iterũ autem exiit circa sextam & nonam horam: & fecit similiter.

6 Circa vndecimam verò exiit, & inuenit alios stãtes, & dicit illis, Quid hîc statis tota die otiosi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Ite & vos in vineam.

8 Quũ serò autẽ factum esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à nouissimis vsque ad primos.

9 Quum venissẽt ergo qui circa vndecimã horam venerant, acceperunt singulos denarios.

IN CAPVT XX.

1 Patrifamiliâs, ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ. Abundat ἀνθρώπῳ, vel pro τινὶ ponitur, ex Hebræi sermonis consuetudine. Sic etiã Herodotus in Thalia dixit ἀνὴρ ἁλιεύς, Homerus βουληφόρον ἄνδρα. Et Sallustius, Mulier ancilla pro Ancilla quædam. Cũ prima luce, ἅμα πρωΐ. Sic loqui solet Cicero. Nã hoc est quod ait Demosthenes, ἅμα τῇ ἡμέρᾳ. Ad verbum, Cum mane. Vulgata, Primo mane. Erasmus, Diluculo. id est ὄρθρῳ. *Quos mitteret* in vineã suam, εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. Illud suppleuimus, quoniam deest ex Hebræorum idiotismo, cuius manifestum exemplum inuenio Gen. 45. v. 4.

2 Pactus, συμφωνήσας. Vulgata & Erasmus, Conuentione facta. συμφωνεῖν (vt diximus 18. c. 19) vocabulum est musicorum proprium, quum ex diuersis vocibus vnum efficiunt concentum. Inde factum vt pro consentire accipiatur, & in contractibus faciendis communi consensu aliquid pacisci: quo modo etiam Erasmus infrà interpretatur, versu 13. Denario, ἐκ δηναρίου. Vulgata ad verbum, Ex denario. Sed (vt annotat Erasmus) Latini non exprimunt præpositionem. In diem, τὴν ἡμέραν. Subauditur κατὰ distributiua particula: sed cuius non videtur propria significatio hîc vsurpari, quum de vno tantùm die agatur, cui tota vita hominis confertur. Sic Ouidius, Inque diem alipedùm ius & moderamen equorũ. Itaque non malè conuertit Vetus interpres Diurno, si sensum spectes. Erasmus autem non item, qui interpretatur, In singulos dies.

3 Egressus, ἐξελθών. Quum ter repetatur hoc verbum in hac similitudine, eodem semper modo conuertere malui, quàm modò per participium Egressus, modò per verbum Exiit: sicut video fecisse Veterem interpretem, quem sequitur Erasmus.

7 Vineam, ἀμπελῶνα. In duobus exemplaribus additum erat μου. id est, meam. Quæ autem sequuntur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε, id est, Et quicquid fuerit iustum, accipietis: neque apud Veterem interpretem reperiuntur, neque legitur apud Hieronymum, vt obseruat Erasmus. scriptum tamen inuenimus in omnibus nostris vetustis codicibus.

9 Horam, ὥραν. Subauditur ἦλθον, Venerant in vineam: vel ἐμισθώθησαν, id est, conducti fuerant: quod etiã malo, ne videantur fuisse in mora. Acceperunt singuli denarium, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον. Hoc loco ἀνὰ significat æqualem distributionem, quomodo etiam vsurpatur hodie à medicis in medicamentorum compositionibus. Vulgata, Singulos denarios.

Ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι ἐνόμισαν ὅτι πλείονα λήψονται· καὶ ἔλαβον καὶ αὐτοὶ ἀνὰ δηνάριον.

Λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου,

Λέγοντες, ὅτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἴσους ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας, τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν καύσωνα.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν ἑνὶ αὐτῶν, Ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς μοι;

Ἆρον τὸ σόν, καὶ ὕπαγε. θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί.

Ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς; ἢ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;

Οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι· καὶ οἱ πρῶτοι, ἔσχατοι. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

Καὶ ἀναβαίνων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς,

Ἰδού, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ Γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ·

Καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖξαι καὶ μαστιγῶσαι καὶ σταυρῶσαι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

Τότε προσῆλθεν αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς, προσκυνοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι παρ' αὐτοῦ.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Τί θέλεις; Λέγει αὐτῷ, Εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο υἱοί

10 Venientes autem & primi, existimarunt se plus esse accepturos: sed acceperũt ipsi quoque singuli denarium.

11 Et quum accepissent, murmurabãt aduersus patrẽfamiliâs,

12 Dicentes, Isti vltimi vnam horam *opus* fecerunt, & eos æquales nobis fecisti, qui portauimus põdus diei, & æstum.

13 Ipse verò respondens dixit vni eorum, Amice, non facio tibi iniuriã: nónne denario pactus es mecum?

14 Tolle quod tuum est, & abi. volo autem huic vltimo dare vt & tibi.

15 Annon licet mihi quod volo facere in meis? an oculus tuus malus est quia ego bonus sum?

16 Sic vltimi erunt primi: & primi, vltimi. multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

17 Et ascendens Iesus Hierosolyma, assumpsit duodecim discipulos suos priuatim in via, & dixit eis,

18 Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotũ ac Scribis, & condemnabunt eum morte:

19 Tradéntque eum Gẽtibus, vt illudant, & flagellent, & crucifigant: sed tertia die resurget.

20 Tunc venit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filiis suis, adorans & petens aliquid ab eo.

21 Ipse verò dixit ei, Quid vis? Ait ei, Dic vt sedeãt isti duo filii

10 Venientes autem & primi, arbitrati sunt quòd plus essent accepturi: acceperunt autem & ipsi singulos denarios.

11 Et accipientes murmurabant aduersus patremfamiliâs,

12 Dicentes, Hi nouissimi unã horam fecerunt, & pares illos nobis fecisti, qui portauimus pondus diei & æstus.

13 At ille respondens uni eorum dixit, Amice, non facio tibi iniuriam: nõne ex denario conuenisti mecum?

14 Tolle quod tuum est, & uade. uolo autem & huic nouissimo dare sicut & tibi.

15 Aut non licet mihi quod uolo facere? an oculus tuus nequam est quia ego bonus sum?

16 Sic erunt nouissimi, primi: & primi, nouissimi. multi enim sunt uocati, pauci uerò electi.

17 Et ascendens Iesus Ierosolymam, assumpsit duodecim discipulos secretò, & ait illis,

18 Ecce, ascendimus Ierosolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis, & condemnabunt eum morte:

19 Et tradent eum Gentibus ad illudẽdum, & flagellendum, & crucifigendum: & tertia die resurget.

20 Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi, cũ filiis suis adorans, & petens aliquid ab eo.

21 Qui dixit ei, Quid uis? Ait illi, Dic ut sedeãt hi

Suprà 19.d.13 mar.10.c.31 luc.13.f.40 infr.22.b.14

Mar.10.c.32 luc.18.c.31

Ioan.18.f.31

Mar.10.c.35

12 *Opus* fecerunt, ἐποίησαν. Hebraicè עשו. Subauditur autem ἔργον, vt sit periphrasis, pro εἰργάσαντο. Sic vulgò dicimus, *Qui ont faict une heure.* Vulgata adverbum, Fecerũt. Erasmus, Fuerunt in opere. Est autem illa eclipsis ab Hebræis orta, qui in verbo includunt verbale nomen, vt Psal. 13. b. 4, Ne dormiã mortis. videlicet dormitionẽ. Æstum, καύσωνα. In duobus exemplaribus scriptum est hoc vocabulum cum nota interrogationis aut indignationis potius, καύσωνα; æstum? Solet autem particula καὶ vel εἶτα in eiusmodi dicendi genere, peculiari quadam significatione vsurpari. Sic Virgilius - & quisquam numen Iunonis adoret Præterea?

13 Amice, ἑταῖρε. Propriè hoc vocabulo sodalis intelligitur. Neque verò quisquis sodalis est, amicus est: nos tamen alios sequuti, amicum interpretati sumus: quòd hoc fere vocabulo soleamus ignotos etiam compellare. Sic in vernaculo sermone quempiam ignotum compellantes, vocamus interdum *compagnon*, Græcam phrasin imitati. Pactus es mecum? συνεφώνησάς μοι; In vno codice legimus, συνεφώνησά σοι; pactus sum tecum?

15 In meis, ἐν τοῖς ἐμοῖς; Si vitare velis amphiboliam, adde appellatiuum cum Erasmo, In *rebus* meis. id est, de meo: sicut Augustinus interpretatur Sermone 59, de Verbis Domini, vt obseruat Erasmus. Vetus autem interpres hæc nõ legit. Malus, πονηρός. Id est, An inuides istis benignitatem meã? Nam Hebræis עין רעה, id est, oculus malus, inuidẽtiam declarat, quoniam videlicet elucent huiusmodi affectus potissimùm in oculis. Sed suprà 6 c. 25, oculus malus pro vitioso in genere accipi videtur, cui opponitur simplex, id est purus & sincerus. quamobrem etiam discessi à Vetere interprete, qui oculum nequam conuertit.

17 Priuatim in via, &c. κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν. In vno exemplari legimus κατ' ἰδίαν· καὶ ἐν τῇ ὁδῷ, εἶπεν. id est, priuatim: & in via dixit: quam lectionem maximè probo. Vetus autem interpres illud ἐν ὁδῷ non legit.

19 Sed tertia die, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Vide suprà 13. c. 22.

μου, εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Λέγουσιν αὐτῷ, Δυνάμεθα.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ᾽ οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ πατρός μου.

Mar.10.g.41 luc.22.c.25

Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, εἶπεν, Οἴδατε ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

Οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ᾽ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος·

Καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦλος.

Ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ

mei, vnus ad dextram tuam, & alter ad sinistram, in regno tuo.

21 Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibiturus sum, & baptismate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Possumus.

23 Tunc dicit eis, Poculum quidem meum bibetis, & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem ad dextram meam & sinistram meã, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est à Patre meo.

24 ‖Et quũ hæc audissent *alii* decem, indignati sunt de duobus fratribus.

25 Iesus autem quum eos aduocasset, ait, Scitis principes Gentiũ in eas dominari, & qui magni sunt, licentia vti in eas.

26 Verùm non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos magnus fieri, sit vester minister:

27 Et quicunque voluerit inter vos primus esse, sit vester seruus.

28 Sicut Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt

duo filii mei, unus ad dexteram tuam, & unus ad sinistram, in regno tuo.

21 Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? Dicunt ei, Possumus.

23 Ait illis, Calicem quidem meum bibetis: sedere autem ad dexteram meam, & sinistram, non est meum dare uobis, sed quibus paratum est à Patre meo.

24 Et audientes decem indignati sunt de duobus fratribus.

25 Iesus autem uocauit eos ad se: & ait, Scitis quia principes Gentium dominantur eorum: & qui maiores sunt, potestatem exercent in eis.

26 Non ita erit inter uos: sed quicunque uoluerit inter uos maior fieri, sit uester minister:

27 Et qui uoluerit inter uos primus esse, erit uester seruus.

28 Sicut Filius hominis nõ uenit ministrari, sed mi-

22 Quod ego bibiturus sum, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα, &c. In tribus exemplaribus legimus, ὃ ἐγὼ πίνω· ἢ τὸ βάπτισμα, &c. quod ego bibo: aut baptismate. in aliis autem duobus, hæc omnia, καὶ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; & baptismate quo ego baptizor, baptizari: neque in hoc versiculo, neque in proximo habentur: & suspicantur nonnulli addita ex Marco, quum apud veterem interpretem non legantur. Sunt autem quasi prouerbialia hæc dicendi genera, quibus fidelium conditio explicatur. Nam primùm omnium metonymicè poculum pro eo accipitur quod poculo continetur. Deinde poculi appellatione intelligitur apud Hebræos modus vel pœnæ quæ peccatis nostris infligitur, (vt Psal.11.b.6, & infrà cap.26.f.39. vbi Dominus personam nostrã sustinet) vel afflictionis, quæ ad nos probandos & confirmandos immittitur à Deo, vt hoc loco: vel lætitiæ, qua cumulantur fideles, vt Psal.23.a.5. significat denique cuiusque sortem & conditionem, vt Psal.16.a.5. Porrò Erasmus Veterem interpretẽ meritò in eo reprehendit quòd ποτήριον vertat calicem, id est κύλικα. quod tamen ipse non emendauit infrà, 26.d.39. Baptismi autem nomen refero ad metaphoram Scripturis familiarem, ac præsertim Dauidi, qui comparantur afflictiones, aquarum gurgitibus, quibus veluti submerguntur qui miseriis & calamitatibus vexantur.

23 Dare, δοῦναι. In tribus codicibus legitur, τοῦτο δοῦναι, id est hoc dare, Hebraica repetitione relatiui. Vetus interpres addit pronomen ὑμῖν, vobis: quam lectionem si sequamur, nihil supplendũ erit in proximo mẽbro. *Dabitur* quibus, οἷς. Erasmus, Iis contingit [illegible]ibus. Sed vocabulum contingentiæ libens refugio, quoties præsertim de iis agitur in quibus decretum Dei æternum nobis proponitur considerandum. Verbũ autem δοθήσεται, quod in Græco suppletur, Latinè expressi.

24 *Alii* decem, οἱ δέκα. Addidi particulam Alii, vt vim articuli Græci exprimerem, & amphiboliam Latini sermonis vitarem.

25 In eas dominari, κατακυριεύουσιν αὐτῶν. Cicero de Senectute, Ita enim senectus honesta est, si ad extremum spiritum dominatur in suos. Ita igitur volui exprimere vim præpositionis κατὰ, tum in hoc verbo, tum in eo quod sequitur proximè, resoluta compositione, quod etiam placet Erasmo in annotationibus. Vulgata, Dominantur eorum: duplici errore, quum repetendus sit genitiuus Gentium, & hoc verbum apud Latinos tertio casui iungatur. Sed hoc quoque obseruãdum est quod Erasmus non præteriit, hoc vocabulo, & eo quod proximè consequitur, non quamuis dominationem significari, sed cum imperiosa quadam acerbitate coniunctam: quam prohibet Paulus Ephes.6.b.9. Sic accipitur Act.19.c.16, & 1.Pet.5.a.3. Nam alioquin fideles verbi Dei ministri, authoritate funguntur minimè omnium contemnenda, quam paucis explicat Paulus 2. Corinth.10.a.4, & deinceps. Ideo etiam interpretatus sum κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν, licentia vtuntur aduersus eas, quum alioquin soleamus ἐξουσίαν interpretari authoritatem. Videtur enim licentia plerunque poni in vitio, & tyrannicam illam vocem optimè declarat, Si libet, licet. Potestas autem respondet τῇ δυνάμει. Et Potestatem exercere, quo vtuntur Vetus interpres & Erasmus, non memini legere apud idoneos authores.

26 Sit, ἔστω. In sex vetustis codicibus legimus ἔσται, erit.

δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

Καὶ ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱεριχὼ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

Καὶ ἰδοὺ, δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν, ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει, ἔκραξαν λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε, υἱὸς Δαβίδ.

Ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα σιωπήσωσιν· οἱ δὲ μεῖζον ἔκραζον, λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε υἱὸς Δαβίδ.

Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς ἐφώνησεν αὐτοὺς, καὶ εἶπε, Τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν;

Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί.

Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν· καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Κεφάλαιον κα.

ΚΑΙ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγὴ πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, τότε ὁ Ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητὰς,

Λέγων αὐτοῖς, Πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑμῶν· καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ᾽ αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι.

Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε ὅτι ὁ Κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς.

Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,

ministraret, darétque animam suam *in* redemptionis pretium pro multis.

29 ‖Tunc egrediẽtibus ipsis ex Iericho, sequuta est eum turba multa.

30 Et ecce, duo cæci sedẽtes iuxta viam, quum audissent Iesum præterire, clamarũt, dicentes, Miserere nostri Domine Fili Dauid.

31 Turba autẽ obiurgabat eos vt silerent: illi verò magis clamabant, dicentes, Miserere nostri Domine Fili Dauid.

32 Et quũ substitisset Iesus, vocauit eos, & ait, Quid vultis faciam vobis?

33 Dicũt ei, Domine, vt aperiãtur oculi nostri.

34 Misericordia autem cõmotus Iesus tetigit oculos eorũ: & statim visum receperunt oculi eorum, & sequuti sunt eum.

CAP. XXI.

1 ET quum appropinquassent Hierosolymis, & venissent Beth-phage ad mõtem Olearum, tunc Iesus misit duos discipulos,

2 Dicens eis, Ite in vicum qui vobis est ex aduerso, & statim inuenietis asinam ligatam, & pullũ cum ea: soluite, & adducite mihi.

3 Et siquis vobis aliquid dixerit, dicite, Domino his opus esse: statim enim mittet eos.

4 Hoc autem totum factũ est vt impleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem,

nistrare, & dare animam suam redemptionẽ pro multis.

Phil.2.a.7

29 Et egredientibus illis ab Iericho, sequuta est eum turba multa.

Mar.10.g.46 luc.18.g.35

30 Et ecce, duo cæci sedentes secus uiam, audierũt quia Iesus transiret: & clamauerunt, dicentes, Domine miserere nostri, Fili Dauid.

31 Turba autem increpabat eos ut tacerent: at illi magis clamabant, dicentes, Domine miserere nostri, Fili Dauid.

32 Et stetit Iesus, & uocauit eos, & ait, Quid uultis ut faciam uobis?

33 Dicunt illi, Domine, ut aperiantur oculi nostri.

34 Misertus autem eorum Iesus, tetigit oculos eorũ: & confestim uiderunt, & sequuti sunt eum.

CAP. XXI.

Mar.11.a.1 luc.19.d.29

ET quum appropinquassent Ierosolymis, & uenissent Beth-phage ad montem Oliueti, tunc Iesus misit duos discipulos,

2 Dicens eis, Ite in castellum quod contra uos est, & statim inuenietis asinam alligatam, & pullũ cum ea: soluite & adducite mihi.

3 Et siquis uobis aliquid dixerit, dicite quia Dominus his opus habet: & confestim dimittet eos.

4 Hoc autem factum est ut adimpleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem,

28 *In* redemptionis pretium, λύτρον. Vulg. Redemptionem. Verùm (vt obseruat Erasmus) τὸ λύτρον ipsam redemptionem non declarat, sed eius pretium: id est, quicquid datur ad eos redimendos qui captiui tenentur. Homerus ἄποινα vocat. Pro multis, ἀντὶ πολλῶν. vide Marci 10.g.45.

29 Egredientibus, ἐκπορευομένων. In vno exemplari legitur in numero singulari, ἐκπορευομένου αὐτοῦ: id est, egrediente eo.

30 Præterire, παράγει. Vel prætergredi, vt suprà 9.a.9. Sic autem verto vt melius exprimatur præpositio παρά. Vulgata & Erasmus, Transiret: id est, διέρχεται. Domine, Κύριε. Hoc vocabulum in omnibus Græcis codicibus collocatum est post ἡμᾶς. apud Veterem autem interpretem & Erasmum inchoat hoc membrum.

32 Quum restitisset, στάς. Ad verbum, Quum stetisset: quum tamen στάς hoc loco non opponatur sedẽti aut iacenti, sed ambulanti. Vocauit, ἐφώνησε. Voce videlicet, nõ per alium. Hoc enim potius significat τὸ καλεῖν, vel potius τὸ μεταπέμπεσθαι.

34 Oculi eorum, αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί. Hæc non erant in duobus vetustis codicibus, neque etiam reperiuntur apud Veterem interpretem. Vulgata, Viderunt: id est ἔβλεψαν. Solent autem Hebræi oculos clausos vocare qui videndi vsu carent, ac proinde dicuntur iis aperiri quibus videndi vsus restituitur.

IN CAPVT XXI.

1 Beth-phage, Βηθφαγή. Antiqua omnia legunt Βηθσφαγή, id est Bethsphage. Hebræa enim hæc omnia variè sunt à Græcis corrupta. Olearum, ἐλαιῶν. Vulgata, Oliueti, id est ἐλαιῶνος, sicut etiam vocatur Act.1.b.12.

2 Ex aduerso, ἀπέναντι: id est, e regione. Sicut apud Virgilium 1. Æn. Carthago dicitur sita Italiã contra. Sic ab Hebræis quoque vsurpatur נגד.

3 Aliquid dixerit, εἴπῃ τι. In quodam exemplari scriptũ legimus, εἴπῃ, Τί ποιεῖτε; dixerit, Quid facitis? Sta-

tim enim mittet, εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ. Vulgata & Erasmus coniunctionem δὲ interpretantur Et:non ineptè, modò copulam accipias loco particulæ caussalis:quod alibi frequenter occurrit, vt infrà ca.23.b.12. sed ego perspicuitati studui, nequem ambiguitas falleret. Porro veteres codices & Theophylactus scriptum habent ἀποστέλλει, id est, mittit, eodem (vt existimo) sensu, sed mutato tempore futuro in præsens, vt melius significetur illum nullam moram esse interpositurum. Nam ad Iesum & discipulos non placet referre, quum paulo antè dixerit fuisse missos, sed ad dominum asinæ potius, qui auditis discipulis, statim esset illis traditurus asinam cum pullo.

Esa.62.d.11. Zach.9.b.9 Iohan.12.b.15

Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιών, Ἰδού, ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πραΰς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον, καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.

Πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταί, καὶ ποιήσαντες καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς,

Ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτῶν.

Ὁ δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ. ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ.

Οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ. εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις, λέγουσα, Τίς ἐστιν οὗτος;

Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ προφήτης ὁ ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας.

(margin: κατα κάνω)

5 ‖Dicite filiæ Sion, Ecce, rex tuus venit tibi mansuetus, & insidens asinæ, ac pullo filio subiugis *asinæ*.

6 Profecti sunt autem discipuli, fecerúntque sicut imperarat eis Iesus.

7 Et adduxerunt asinam & pullum, & eis imposuerunt pallia sua, & collocarunt *ipsum* super ea.

8 Plurima autem turba strauerunt pallia sua in via: alii verò cædebāt ramos ex arboribus, & sternebant in via.

9 Porro turba quæ præibat & quæ sequebatur, clamabat, dicēs, Hosanna Filio Dauid: benedictus qui venit in nomine Domini: hosanna *ô qui es in cælis* altissimis.

10 Et quum introisset Hierosolyma, cōmota est vniuersa vrbs, dicens, Quis est hic?

11 Turba autem dicebat, Hic est Iesus ille Propheta ex Nazareth *vrbe* Galilææ.

5 Dicite filiæ Sion, Ecce, rex tuus uenit tibi mansuetus, & sedens super asinam, & pullum, filium subiugalis.

6 Euntes autem discipuli fecerunt sicut præcepit illis Iesus.

7 Et adduxerunt asinā & pullum, & imposuerunt super eos uestimenta sua, & eū desuper sedere fecerunt.

8 Plurima autem turba strauerunt uestimēta sua in uia. alii autem cædebant ramos de arboribus, & sternebant in uia.

9 Turbæ autem quæ præcedebant & quæ sequebantur, clamabant dicentes, Hosanna filio Dauid: benedictus qui uenit in nomine Domini: hosanna in altissimis.

10 Et quum intrasset Ierosolymam, commota est uniuersa ciuitas, dicens, Quis est hic?

11 Populi autem dicebāt, Hic est Iesus Propheta à Nazareth Galilææ.

5 Filiæ Sion, τῇ θυγατρὶ Σιών. Id est, ciuitati Sion. Nam familiare est Hebræis filiarū nomen vrbibus ipsis accommodare: cuius phrasis exempla plurima vel vnus Threnorum liber suppeditabit, & aliquoties ita loquitur Pindarus. Insidens asinæ, ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον. Propius ad Græcum participium accederet, Conscensa asina: sed quia sub spectaculo exigui temporis Propheta longiorem regni Christi statum descripsit, libenter retinui præsens tempus, quod melius continuum actum (vt loquuntur) exprimit. Nonnulli, propterea quòd hoc loco additur fœmininus articulus, non de asina, sed de asino hoc dictum intelligunt, vt illud καὶ πῶλον, & pullum, per epexegesin dicatur: quia Christus disertè ab aliis Euangelistis memoratur super pullum sedisse. Et fateor nomē חמור quo vtitur Zacharias 9.b.9, quanuis toti speciei tribuatur, tamen magis propriè de mari intelligi: quum alterum habeant vocabulum Hebræi quo asina significatur, & quo etiam vtitur Propheta in posteriore membro. Sed non temere est quòd Matthæus tum asinæ tum pulli disertè facit mentionem. Iam verò quum in tota hac historia distinguantur ὄνος & πῶλος, necesse non fuit fœmininum articulum exprimere. Quod igitur dicere videtur Propheta Christum super asinam & pullum sedisse, nemo non videt quomodo sit intelligendum. Nam quia pullo quem conscendit Dominus, adiuncta erat asina, pulli videlicet comes, ideo dicitur & matre & pullo vectus fuisse, communi loquendi consuetudine. sicut etiā vernacula nostra lingua dicitur aliquis ire tribus aut quatuor equis, si totidem habeat comites. Filio subiugis *asinæ*, υἱὸν ὑποζυγίου. Subiugalis nomen apud Latinos legere non memini: subiuges autem equas memorat Plinius, sed adiectiuè: ideo expressi appellatiuum. Filii verò vocabulum etiam vsurpat Columella, de onagris loquens, libri 6.c.37.

7 Pallia, τὰ ἱμάτια. Id est, vestem exteriorem. Vulgata, Vestimenta: quod latius patet, vt alibi diximus. Hîc autem videtur de palliis tantùm agi. an enim nudi Christum sequerentur? Collocarunt, ἐπεκάθισαν. Quædā exemplaria legunt, ἐπεκάθισεν, insedit. Et alia rursus ἐκάθισεν, sedit. Super ea, ἐπάνω αὐτῶν. Frobenius excudit ἐπάνω αὐτῆς, super eam, asinam scilicet. Sed ex aliis Euangelistis liquet Dominum vectum fuisse non asina, sed pullo. Lego igitur αὐτῶν plurali numero, & ad vestimenta refero, quibus stratis insedit: vel ad asinam & pullum, vt consentiat Matthæus cum Zacharia. Quomodo autem intelligendum sit, Dominum vtroque vectum fuisse, quum reliqui Euangelistæ pulli tantùm meminerint, paulo antè diximus. Vetus interpres vertit, Desuper. Itaq; videtur tantùm legisse ἐπάνω, nullo expresso relatiuo.

9 Quæ præibat, προάγοντες. In quodam codice additur αὐτὸν: id est, ei. Hosanna, Ὡσαννά. Vel Ὡσανά, Hosana. Ita enim nos in quibusdam exemplaribus legimus. Nam Hebraicè scriberetur הושענא, vocabulo ex duobus corruptis & per syncopen contractis composito: quum potius dicendum fuerit הושיעה-נא, id est, Serua, vel opitulare quæso. Fuit autem hæc solennis formula acclamationis, ideóque Hebraicè expressa ab Euangelistis: qua vtebantur Iudæi in festo Tabernaculorum, quum ramos gestarent ex Domini mandato, Leuitic. 23.g.40. Hac de re multa nugatur Plutarchus συμποσιακῶν 4.cap.5. qui rursus in Thesei vita simile quiddam refert de Atheniensium festo, quod ὠσχοφόρια, à gestandis ramis, vocabant: si modò sacra cum profanis licet comparare. In illo igitur festo quum hanc vocem identidem multi ingeminarent, tandem eò ventum est

vt ipsos etiam salicum & cæterarum deinceps arborum ramos Hosanna vocitarent: sicut quidam nostri seculi vir doctus & diligens obseruauit ex Rabbinorum libris. Itaque existimat hac significatione hîc esse accipiendum perinde acsi gestiens turba declararet sese hos ramos Filio Dauidis ferre, eúmque Deum ac Messiam agnoscere. Nam alioquin (inquit) si Hosanna significat Salua quæso, quid erit Salua quæso Filio Dauid? Videtur enim potius dicendum fuisse υἱὲ Δαβίδ, Fili Dauid, vel υἱὸν Δαβίδ, Filium Dauid. At ego malo, propriā verborum declarationem sequutus, interpretari, Opitulare quæso. Neque enim facilè mihi persuaserim Christum illo tempore pro Deo habitum, ne ab iis quidem qui eum haberent pro Messia. Deinde quæ proximè sequuntur, satis ostendunt hæc omnia ex Psalmo 118 esse petita, & huiusmodi acclamationibus plebem prosperum successum suo Messiæ à Domino petiisse. Neque est cur ista constructio nos moretur, quū sæpe etiam reperiatur verbum הושיע absolutè positum pro opitulari & salutem adferre: sicut liquet ex multis locis, ipsóque adeo versiculo Psalmi 118, ex quo hæc esse petita diximus. Quinetiam prorsus similis constructionis exēplum habemus Psalmo 86.c.16. Benedictus, εὐλογημένος. Hebraismus, id est, Laudandus & extollendus. siue, Bene sit ei qui venit in nomine Domini: quem videlicet Dominus Regem nobis dedit. Qui venit, ὁ ἐρχόμενος. Vel, Is qui venturus erat. Nam (vt alibi annotauimus) hoc verbum etiam tempore præsenti videtur futurum aliquid significare, quum de eo dicatur qui adhuc est in via. Et hæc verba fortassis respiciunt Prophetarum prædictiones de Messia. *O qui es in cælis* altissimis. ἐν τοῖς ὑψίστοις. Hebraismus. Quia verò obscurum erat alioquin hoc dicendi genus, ideo putaui aliquid supplendum quo illustraretur. Suppleui autem quod maximè visum est accommodatum, quum præsertim similis eclipsis exemplum reperissem Psalmo 148.a.1, & 7. Quòd si magis placebit altera sententia de salicum ramis, quos testarentur se in Dei honorem gestare, conuertes, Hosanna *ei qui est* in *cælis* altissimis, id est Deo.

Καὶ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

Καὶ προσῆλθον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

Ἰδόντες δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησε, καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ, ἠγανάκτησαν.

Καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ναί. οὐδέποτε ἀνέγνωτε, Ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον;

Καὶ καταλιπὼν αὐτούς, ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς Βηθανίαν, καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ.

Πρωΐας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν, ἐπείνασε.

Καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ,

12 ‖Et introiuit Iesus in templū Dei, & eiecit omnes‖ vēdentes & ementes in templo: mensásque numulariorum, & cathedras vendētium colūbas subuertit.

13 Et dixit eis, Scriptum est, Domus mea, domus orationis (precationis) vocabitur: ‖at vos fecistis eā speluncam latronum.

14 ‖Tunc venerunt ad eum cæci & claudi in templo: & sanauit eos.

15 Quum vidissent autem principes Sacerdotum & Scribæ mirāda illa quæ fecerat, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hosanna Filio Dauid, indignati sunt.

16 Et dixerunt ei, Audis quid isti dicant? Iesus autem dixit eis, Etiam. nunquam legistis, ‖Ex ore infantium & lactentiū perfecisti laudem?

17 Et eis relictis, exiit extra vrbem in Bethaniam, & diuersatus est illic.

18 Manè autem rediens in vrbem, esuriit.

19 Et quū vidisset ficum quan-

12 Et intrauit Iesus in templum Dei, & eiiciebat omnes uendentes & ementes in templo: & mēsas numulariorum, & cathedras uendentium columbas euertit.

13 Et dicit eis, Scriptum est, Domus mea, domus orationis uocabitur: uos autem fecistis illam speluncam latronum.

14 Et accesserunt ad eum cæci & claudi in templo: & sanauit eos.

15 Videntes autem principes Sacerdotum & Scribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in templo, & dicētes, Hosanna filio Dauid, indignati sunt.

16 Et dixerunt ei, Audis quid isti dicūt? Iesus autem dixit eis, Vtique. nunquam legistis, Quia ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem?

17 Et relictis illis, abiit foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibique mansit.

18 Manè autem reuertens in ciuitatem, esuriit.

19 Et uidens fici arborem

Mar.11.b.11 Luc.19.g.45 Iohan.2.c.13 Deut.4.c.15 Esa.56.c.7 Ierem.7.b.11 Mar.11.c.14 Luc.19.g.46 Psal.8.a.3

12 Subuertit, κατέστρεψε. Idem hîc valet κατὰ quod κάτω. Vulgata & Eras. Euertit.

13 Vocabitur, κληθήσεται. Id est, erit: de quo Hebraismo sæpe diximus.

16 Etiam, ναί. Vulgata, Vtique. Erasmus, Quidni? id est, πῶς γὰρ οὔ. Perfecisti, κατηρτίσω: id est ἐτέλεσας. Nam τὸ ἄρτιον idem hîc valet quod τέλειον, id est, quod omnibus suis partibus constat, ita vt nihil neque desit neque supersit: sumpta nimirum metaphora à numero quem τέλειον appellant geometræ, qui τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσιν ἴσος ἐστίν. Nam ἄρτιος ἀριθμὸς numerus par dicitur, is nempe qui in duas tantùm æquales partes diuidi potest. ἄρτιος autem ἄνθρωπος pro τέλειος vsurpatur 2. Timoth.3.d.17. Vnde καταρτίζειν, ἀπαρτίζειν, ἐξαρτίζειν, quæ frequenter occurrunt, interdum pro τελειοῦν, id est perfectum & integrum reddere: interdum pro ἁρμόζειν & ἑτοιμάζειν, id est aptare & præparare, vt Rom. 9.e.22, 2. Tim.3.d.16, & alibi. Cæterùm quod in Hebræo legitur יסדת, ab hac interpretatione non dissentit. Nam quæ sunt perfecta, etiam sunt firmissima. Sed & Oris vocabulum pro voce & testimonio accipitur. Vide suprà 18.b.16.

19 Ficum, συκῆν: arborem videlicet. Itaque Vulgata & Erasmus per periphrasin interpretantur Arborem fici: à qua tamen periphrasi hoc eodem versiculo discesserunt. neque certè necessaria erat, quum amphibolia omnis postea tollatur.

Mar.11.b.13

ἦλθεν ἐπ' αὐτὴν, καὶ οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ εἰ μὴ φύλλα μόνον· καὶ λέγει αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ.

Καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ ἐθαύμασαν, λέγοντες, Πῶς παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ συκῆ;

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν, καὶ μὴ διακριθῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ κἂν τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, γενήσεται.

Mar.11.d.17 luc.10.a.t

Καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ πιστεύοντες, λήψεσθε.

Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερὸν, προσῆλθον αὐτῷ διδάσκοντι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, λέγοντες, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην;

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα· ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, κἀγὼ ὑμῖν ἐρῶ ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου πόθεν ἦν; ἐξ οὐρανοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Οἱ δὲ διελογίζοντο παρ' ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ ἡμῖν, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

Supra 14.a.5

Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· φοβούμεθα τὸν ὄχλον. πάντες γὰρ ἔχουσι τὸν Ἰωάννην ὡς προφήτην.

Καὶ ἀποκριθέντες τῷ Ἰησοῦ εἶπον, Οὐκ οἴδαμεν. Ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτὸς, Οὐδὲ

dam in via, venit ad eam, & nihil inuenit in ea nisi folia solùm: tunc dicit ei, ‖ Ne amplius ex te fructus nascatur in æternum. Et exaruit illico ficus.

20 Quum igitur hoc vidissent discipuli, mirati sunt, dicentes, Quomodo illico exaruit ficus?

21 Respondens autem Iesus ait eis, Amen dico vobis, si habueritis fidem, neque hæsitaueritis, non solùm hoc *quod factum est* ficui, facietis, verumetiam si monti isti dixeritis, Tollitor, & proiicitor in mare, fiet:

22 ‖ Et quæcunque precando petieritis, si credideritis, accipietis.

23 Et quum venisset in templum, principes Sacerdotum & seniores populi eum docêtem adierunt, dicentes, Qua authoritate facis ista? & quis tibi dedit istam authoritatem?

24 Respondens autem Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam: quam si dixeritis mihi, dicam & ego vobis qua authoritate ista faciam:

25 Baptisma Iohânis vnde erat? è cælo, an ex hominibus? At illi ratiocinabantur apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet nobis, Quare ergo non credidistis ei?

26 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: timemus turbam. ‖ omnes enim habêt Iohânem vt Prophetam.

27 Et respôdentes Iesu dixerunt, Nescimus. Ait eis & ipse, Nec

unam secus uiam, uenit ad eam, & nihil inuenit in ea nisi folia tantùm: & ait illi, Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum. Et arefacta est continuò ficulnea.

20 Et uidentes discipuli mirati sunt, dicentes, Quomodo côtinuò aruit?

21 Respondens autê Iesus ait eis, Amen dico uobis, si habueritis fidem, & non hæsitaueritis, non solùm de ficulnea facietis, sed & si monti huic dixeritis, Tolle, & iacta te in mare, fiet:

22 Et omnia quæcunque petieritis in oratione credentes, accipietis.

23 Et quum uenisset in têplum, accesserunt ad eû docentem principes Sacerdotum & seniores populi, dicentes, In qua potestate hæc facis? & quis tibi dedit hâc potestatê?

24 Respondens Iesus dixit eis, Interrogabo uos & ego unum sermonem: quê si dixeritis mihi, & ego uobis dicam in qua potestate hæc facio:

25 Baptismus Iohannis unde erat? è cælo, an ex hominibus? At illi cogitabant inter se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet nobis, Quare ergo non credidistis illi?

26 Si autem dixerimus, Ex hominibus: timemus turbam. omnes enim habent Iohannê sicut Prophetã.

27 Et respondentes Iesu, dixerunt, Nescimus. Ait illis & ipse, Nec ego di-

21 Hæsitaueritis, διακριθῆτε. Qui hæsitat, alternantibus sententiis secû ipse quasi litigat & disceptat: vt annotat doctissimus Budæus in Commentariis: quamobrê etiam alicubi vsi sumus disceptandi verbo. Sic etiam accipitur Rom.4.d.20, & Act.10.c.20. Denique διακρίνεσθαι est quod vernaculo sermone dicimus *faire difficulté*. Hoc *quod factum est* ficui, τὸ τῆς συκῆς. Vulgata, De ficulnea. Ad verbum, Illud ficus. Vide suprà 8.c.33. Erasmus, Quod accidit ficui. Proiicitor, βλήθητι. Sic Erasmus in annotationibus. Vulg. Iacta te: passiuo per actiuû expresso, sicut etiam antea ἄρθητι vertit Tolle, pro Tollitor. 22 Precando, ἐν τῇ προσευχῇ. Id est, inter precandum. Vulg. & Eras. ad verbum, In oratione, nimiû obscuré. Si credideritis, πιστεύοντες. Ad verbum, credentes: sed participium hoc loco conditionem in se includit. 23 Eum adierunt, προσῆλθον αὐτῷ. Hoc ordine hæc verba colloco, Principes Sacerdotum & Scribæ eum docentem adierunt: idque propter amphiboliam quæ in Græco sermone est, nam alioqui videri posset princi pes quarto casu dici. Qua authoritate ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ: siue, Qua potestate. nã inter ista parum interest. Quæsiuimus autem quod minimè ambiguum videri possit. ποία verò pro τίνι annotauimus suprà, 19.v.18. 24 Rem quandam, λόγον ἕνα. Ad verbum, Sermonem vnum. Sed Hebræis (vt iam antè monuimus) דבר rem omnem in genere significat, atque adeo pro particula indefinita vsurpatur: pro quo Græci theologi interdum λόγον, interdum ῥῆμα vsurpant. Poni autem ἕνα (id est vnum) pro τινά, sæpe iam est à nobis annotatum. Hoc igitur omnino illud est quod vernaculo sermone dicimus, *Ie vous demanderay un mot.* 25 Baptisma, τὸ βάπτισμα. Sic vocabatur συνεκδοχικῶς Iohannis prædicatio, totúmque adeo ministerium. Prædicabat enim Baptismum resipiscentiæ in remissionem peccatorum, Mar.1.v.4. Vide Act.19.v.3. E cælo, ἐξ οὐρανοῦ: id est à Deo. Ita enim melius apparet antithesis: & cælum pro Deo Syriacè vsurpari, quidam Hebraicæ linguæ peritus obseruat: quod tamê est ad imperiû referendum, vt sursum homines mentem attollant quû de Deo

de Deo agitur. Ratiocinabantur, διελογίζοντο. Id est, Rationes conferebant in vtranque partem, vt constat ex sequente dilemmate. Itaque sic conuertere malui quàm Cogitabant, cum Vetere interprete, quem sequitur Erasmus. Suprà tamen idem verbum διαλογίζεσθαι conuerti Disceptare: id est διασκέπτεσθαι, vbi de mutua colloquutione agitur, quam Latini Dialogum vocant. Apud se, παρ' ἑαυτοῖς. Vulgata, Inter se: id est ἐν ἑαυτοῖς.

ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ; Ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο· καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ, εἶπε, Τέκνον ὕπαγε, σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐ θέλω· ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε.

Καὶ προσελθὼν τῷ δευτέρῳ, εἶπεν ὡσαύτως. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἐγὼ κύριε· καὶ οὐκ ἀπῆλθε.

Τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; Λέγουσιν αὐτῷ, Ὁ πρῶτος. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς Ἰωάννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ· οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ· ὑμεῖς δὲ ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ.

Ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε· Ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν.

Ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ.

Καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν.

Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων, καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως.

Ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων, Ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

ego vobis dicam quo iure ista faciam.

28 Quid autem vobis videtur? Quidam habebat duos filios: & accedens ad priorem, dixit, Fili abi, hodie operare in vinea mea.

29 Ille verò respondens ait, Nolo: sed postea quum resipuisset abiit.

30 Et accedens ille ad secundû, dixit itidem. Is verò respondês ait, Ego *abeo* domine. Sed non abiit.

31 Vter è duobus fecit quod voluit *eius* pater? Dicunt ei, Prior. Dicit eis Iesus, Amen dico vobis, publicani & meretrices præeunt vobis in regnum Dei.

32 Venit enim ad vos Iohannes via iustitiæ, & non credidistis ei: publicani verò & meretrices crediderût ei. vos autem qui *hoc* vidistis, non pœnituistis postea, vt ei crederetis.

33 ‖ Aliã parabolam audite: Fuit quidam paterfamiliâs qui plantauit vineam, & sepem circum posuit ei, foditque in ea torcular, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregre profectus est.

34 Quum autem tempus fructuû appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, vt eius fructus acciperent.

35 Agricolæ verò, captis eius seruis, alium quidem ceciderunt, alium verò trucidarunt, alium autem lapidarunt.

36 Rursû misit alios seruos plures prioribus, & fecerût eis itidê.

37 Postremò autem misit ad eos filium suû, dicens, Reuerebuntur filium meum.

eo uobis in qua potestate hæc facio.

28 Quid autem uobis uidetur? Homo quidam habebat duos filios: & accedens ad primum, dixit, Fili uade, hodie operare in uinea mea.

29 Ille autem respondens ait, Nolo: postea autê pœnitentia motus abiit.

30 Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens ait, Ego domine: & non iuit.

*31 Quis ex duobus fecit uoluntatê patris? Dicût ei, Prim*us*. Dicit illis Iesus, Amen dico uobis quia publicani & meretrices præcedunt uos in regnû Dei.*

32 Venit enim ad uos Iohannes in uia iustitiæ, & non credidistis ei: publicani autem & meretrices crediderunt ei. uos autem uidentes, nec pœnitentiam habuistis postea, ut crederetis ei.

33 Aliam parabolam audite: Homo erat paterfamiliâs qui plantauit uineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregre profectus est.

34 Quum autem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas ut acciperent fructus eius.

35 Et agricolæ, apprehensis seruis eius, alium ceciderût, alium occiderût, aliû uerò lapidauerût.

36 Iterum misit alios seruos plures prioribus: & fecerunt illis similiter.

37 Nouissimè autem misit ad eos filium suum, dicens, Verebuntur filium meû.

Esa.5.a.1.b.5 ierem.2.d.21 mar.12.a.1 luc.20.b.9

29 Quum resipuisset, μεταμεληθείς. Vulg. & Eras. per periphrasin, Pœnitentia motus. Hîc autê & paulo pòst μεταμέλεσθαι pro μετανοεῖν ponitur: de quo suprà diximus 3.a.2. Hoc est quod dicimus vernaculo sermone, *se rauiser.* 30 Ego *abeo*, ἐγώ. Subauditur πορεύομαι, quod expressi. Origenes legit, ναὶ κύριε, Etiã domine: & quædã exemplaria, ἐγὼ ὑπάγω. 31 Præeunt vobis, προάγουσιν ὑμᾶς. i. cessantibus & recusantibus vobis, properant ad regnum Dei, vt vos oportuerit saltem eorum exemplum imitari. Itaque præire impropriè hîc dicuntur quos nemo sequatur. 32 Via iustitiæ, ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης. Erasm. eodem sensu, Per viam iustitiæ .i. vita & moribus integer, in quo nihil reprehendi posset. nam דרך pro vita & moribus accipitur. Sed & ἐν ὁδῷ possumus accipere pro εἰς ὁδόν, vt sit hæc sententia, Iohânem venisse qui eos in viam iustitiæ induceret. Prior tamen sensus magis est genuinus. Vt crederetis ei, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ. Iter igitur ad fidê est μεταμέλεια, quoniã cogit morbus vel inuitos ad medicû côfugere. 33 Elocauit, ἐξέδοτο. Cic.5. in Verrê, Xenô ad se pertinere negabat, elocatum esse fundû dicebat. Vulg. & Eras. Locauit: nulla quidê sensus iniuria: sed ostêdere volui nullã esse causã cur simplex pro côposito vsurpemus. 37 Reuerebûtur, ἐντραπήσονται. i. αἰδέσονται. Orta significatione ex eo quòd ii quos pudet, soleãt faciem ab iis auertere quorû aspectû non sustinent. Nonnulli addunt particulã Fortasse, vel (vt ipsi loquuntur)

i. i.

fortè: quia apud Lucam etiam disertè additur ἴσως. Alioqui enim (inquiunt) videtur Deus ignorare quid sit futurum, quum Iudæi Filium ipsius non sint reueriti. Vnde postea curiosæ quæstiones ortæ sunt de prouidentia, de quibus multa Erasmus hoc loco. Ego in nullis Græcis codicibus reperi particulam ἴσως vel τάχα additam hoc loco: & quod ad quæstiones illas attinet, puto inanes esse argutias. Loquitur enim hic Deus in persona patrisfamiliâs, hominum more affirmans quod est verisimile futurum: sicut pœnitere quoque Deum dicimus, quũ tamen consilium non mutet. [5]

38 Οἱ δὲ γεωργοὶ, ἰδόντες τὸν υἱὸν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ.

[Infrà 26.a.3 & 27.a.1 ioh.11.g.53]

38 Agricolæ verò viso Filio dixerũt inter se, Iste est hæres, venite, trucidemus eum, & obtineamus hæreditatem eius.

38 Agricolæ autem, videntes Filium, dixerunt intra se, Hic est hæres, venite, occidamus eum, & habebimus hæreditatem eius.

39 Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, καὶ ἀπέκτειναν.

39 Tunc captum eum eiecerũt extra vineam, & trucidarunt.

39 Et apprehensum eum eiecerunt extra vineam, & occiderunt.

40 Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις;

40 Quum igitur venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

40 Quum ergo venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

41 Λέγουσιν αὐτῷ, Κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτούς· καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδόσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.

41 Dicunt ei, Malos ipsos malè perdet: & vineã suam elocabit aliis agricolis, qui reddẽt ei fructum temporibus suis.

41 Aiunt illi, Malos malè perdet. & vineam suã locabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.

42 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

[Psal.118.c.22 act.4.b.11 rom.9.g.33 1.petr.2.b.7]

42 Dicit eis Iesus, Nunquam legistis in Scripturis, Quẽ lapidem reprobarunt ædificantes, is factus est caput anguli: A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

42 Dicit illis Iesus, Nunquam legistis in Scripturis, Lapidem quem reprobauerũt ædificantes, hic factus est in caput anguli: A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

43 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν ὅτι ἀρθήσεται ἀφ᾽ ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.

43 Propterea dico vobis, fore vt tollatur à vobis regnũ Dei, & detur genti quæ ferat eius fructus.

43 Ideo dico vobis quia auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.

44 Καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλασθήσεται· ἐφ᾽ ὃν δ᾽ ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

[Esa.8.c.14]

44 Porro qui ceciderit super lapidem istum, conquassabitur: super quem verò ceciderit, dissipabit eum.

44 Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem verò ceciderit, conteret eum.

38 Inter se, ἐν ἑαυτοῖς. Vulgata, Intra se, id est Apud se. Nostram interpretationem Erasmus in annotationibus affert, & sequentia etiam confirmãt. Nam alioqui ἐν ἑαυτοῖς vtroque modo verti potest, vt diximus suprà, 3.b.9. Obtineamus, κατάσχωμεν. Idem hic valet σχεῖν quod κρατεῖν. i. vi occupatum aliquid retinere, quod etiam κατέχειν dicitur.

42 Quem lapidem, λίθον ὅν. Mutaui collocationem verborum, quia Latini ab hoc dicendi genere abhorrent. Nam illud Virgilii, Vrbem quam statuo, vestra est, planè est poeticum. [10] Ædificantes, οἱ οἰκοδομοῦντες, id est architecti, sicut suprà 19.a.4, ponitur ὁ ποιήσας pro ὁ ποιητὴς, vel ὁ δημιουργὸς, ex Hebræorum consuetudine. Cæterùm familiaris est ista trãslatio sacris scriptoribus, ac præsertim Paulo, quoties agitur de Ecclesia. i. de cælesti Ierusalem. Is factus est caput anguli, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Vulgata & Erasmus ad verbum, Hic factus est in caput anguli: quod dicendi genus Hebraicum est, pro Cœpit esse caput anguli. Nã ita hîc accipitur verbũ γίγνεσθαι, vt [illegible] suprà cap.19.a.5. [15] Caput autem anguli dicitur lapis in angulo præcipuus, qui totius ædificii iũcturam sustinet, ac proinde alibi dicitur ἀκρογωνιαῖος, qua de re vide Ephes.2.v.20. Factum est istud, ἐγένετο αὕτη. Tres sunt omnino huius relatiui interpretationes, quantum intelligere possum. Nam alii censent enallagen esse Hebræam fœminini relatiui pro neutro, quo Hebræi carent: & perinde interpretantur acsi τοῦτο scriptum esset, quod referatur ad complexum orationis: vt sit hic sensus, Lapis reiectus ab architectis cœpit esse caput anguli: quæ res facta est à Domino, & cum summa admiratione à nobis spectatur. [20] Hæc est, inquam, quorũdam interpretatio, quæ mihi simplicissima videtur. Plerique tamen ex Græcis & Latinis interpretibus (inter quos pauci omnino fuerunt Hebrææ linguæ periti) vel ad caput, vel ad angulum referunt. Nam vtrunque, & κεφαλή, id est Caput, & γωνία id est Angulus, Græcis fœmininum est, cum relatiuo conueniens. Hanc postremam sententiam si sequamur, vertendum erit, A Domino factus est iste, videlicet Angulus: quo modo explicat Theophylactus, & postea θαυμαστὴ mirabilis. [25] Si autem referas ad κεφαλὴν, id est Caput, vertes quidem neutro genere, sicut fecimus, sed diuerso sensu. Neque enim relatiuum pertinebit ad totum orationis complexum, sed ad Caput dũtaxat. Sed (quod veterum pace dixerim) vtraque hæc interpretatio mihi videtur incõmoda, neque aliunde profecta quàm ex Hebraicæ linguæ ignoratione.

43 Quæ ferat fructus eius, ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Vulgata & Erasmus ad verbum, Facienti fructus eius. [30] Nos verò, quia de re iam præsenti non loquitur, in participio conuertendo vsi sumus periphrasi, & nostro more, ferre fructum maluimus dicere quàm fructum facere. Cæterùm fructus regni Dei ferre dicuntur qui tota sua vita se regni cælestis ciues esse comprobant, & fructus illos edunt nõ carnis, sed Spiritus, de quibus agit Apostolus Gal.5.d.22. 44 Conquassabitur, συνθλασθήσεται. Hoc modo & Vetus interpres & Erasmus conuerterunt apud Lucam, cap.20.c.18. hîc verò vti maluerunt confringẽdi verbo. Dissipabit, λικμήσει. Vulg. & Eras. [35] Conteret. Ad verbum, Ventilabit: id est, ita comminuet vt minutæ partes in auras dispergantur. Intelligitur enim ex consequenti antecedens. Cic. in Pisonem, Statuam deturbare, affligere, comminuere, dissipare.

45 Καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει.

45 Et quum audissent principes sacerdotum ac Pharisæi parabolas eius, cognouerunt hæc de se dici.

45 Et quũ audissent principes Sacerdotum & Pharisæi parabolas eius, cognouerunt quòd de ipsis diceret.

46 Καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆσαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπειδὴ ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

46 Et quuũ studerent eũ prehendere, timuerũt turbam, quoniã vt prophetam eum habebat.

46 Et quærentes eum tenere, timuerũt turbas: quoniam sicut prophetam eũ habebant.

CAP. XXII.

1 ΚΑΙ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων,

1 TVnc respondens Iesus, rursum loquutus est eis per parabolas, dicens,

CAP. XXII.

1 ET respõdens Iesus, dixit iterum in parabolis eis, dicens,

[Luc.14.d.16. apo.19.b.9]

2 Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ·

2 Simile est regnum cælorum cuidam regi qui fecit nuptias filio suo.

2 Simile factum est regnum cælorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo:

3 Καὶ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους· καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν.

3 Et misit seruos suos qui vocarent vocatos ad nuptias: sed noluerunt venire.

3 Et misit seruos suos vocare inuitatos ad nuptias: & nolebant venire.

4 Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους, λέγων, Εἴπατε τοῖς κεκλημένοις, Ἰδοὺ τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα, οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτιστὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα· δεῦτε εἰς τοὺς γάμους.

4 Rursus misit alios seruos, dicens, Dicite vocatis, Ecce, prandium meum paraui, tauri mei & altilia mactata sũt, & omnia parata: venite ad nuptias.

4 Iterum misit alios seruos, dicens, Dicite inuitatis, Ecce, prãdium meum paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata: venite ad nuptias.

5 Οἱ δὲ, ἀμελήσαντες ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ.

5 Illi autem quum hoc neglexissent, abierunt, alius quidem in agrum suum, alius verò ad mercaturam suam.

5 Illi autem neglexerunt: & abierunt, alius in villam suam, alius verò ad negotiationem suam.

6 Οἱ δὲ λοιποὶ, κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν.

6 Reliqui verò prehensos seruos eius contumeliis affecerunt, & trucidarunt.

6 Reliqui verò tenuerunt seruos eius, & contumeliis affectos occiderunt.

7 Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ὠργίσθη· καὶ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησε.

7 Rex autem quum hoc audisset, iratus est: & missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos, & vrbem eorum incendit.

7 Rex autem quum audisset, iratus est, & missis exercitibus suis perdidit homicidas illos, & ciuitatem illorum succendit.

8 Τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ, Ὁ μὲν γάμος ἕτοιμός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι.

8 Tũc dicit seruis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt: sed qui vocati erant, non erant digni.

8 Tunc ait seruis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui inuitati erãt non fuerunt digni.

9 Πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἂν εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους.

9 Ite ergo ad compita viarum, & quotcunque inueneritis, vocate ad nuptias.

9 Ite ergo ad exitus viarum, & quoscunque inueneritis, vocate ad nuptias.

10 Καὶ ἐξελθόντες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδοὺς, συνήγαγον πάντας ὅσους εὗρον, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς· καὶ ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων.

10 Et egressi serui illi in vias, cõgregarũt omnes quos iuenerũt, malos pariter ac bonos: & impletæ sunt nuptiæ conuiuis.

10 Et egressi serui eius in vias, congregauerunt omnes quos inuenerunt, malos & bonos: & impletæ sunt nuptiæ discumbentium.

45 Ac Pharisæi, καὶ οἱ Φαρισαῖοι. In quodam exemplari scriptum erat καὶ οἱ Γραμματεῖς, & Scribæ.

IN CAPVT XXII.

1 Respondens, ἀποκριθείς. Aut impropriè accipitur hoc verbum, sicut apud Hebræos sæpe ענה, aut (quod verisimilius est) varii hinc & inde agitati sunt sermones, quum ita cœpit loqui Dominus. Loquutus est, εἶπεν, [5] i. ἐλάλησεν. Hoc enim commodius est propter sequens participium λέγων. Vulgata & Erasmus ad verbum, Dixit. 3 Vocatos, κεκλημένους. Vulg. & Erasm. inuitatos. Atqui in Græco idem est verbum ingeminatum: & vocandi quoque verbum in hoc argumẽto theologis est peculiare, ad res videlicet spirituales translatum. Sed & apud Hebræos קרואים pro inuitatis conuiuis accipitur, vt 1.Sam.9.b.13. 4 Altilia, τὰ σιτιστά. à σιτίζειν, quod declarat cibare & alere, sicut annotat Erasm. vnde etiam apud Irenæum legitur Saginata. Mactata, τεθυμένα. Hoc [10] verbum θύειν quum de sacrificiis propriè dicatur, postea ad alias etiam epulas tractum est. Sed hoc quoque certũ est, profanos illos principes olim solennia conuiuia fuisse à sacrificiis auspicatos. 5 In agrum suũ, εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν. Vel, rus suũ. Vulg. Villã, quod Erasmus improbat in annotationibus. 7 Rex, ὁ βασιλεύς. In codicibus vetustis additur ἐκεῖνος, ille. 9 Compita, διεξόδους. Vulg. & Eras. ad verbũ, Exitus: quod mihi visum est obscurius. Cõpita autẽ Latini vocant laxiora spatia, in quæ vici atque adeò ambulacra & viæ in hortis plures ex[15]eunt. i. desinũt. Quamobrẽ etiã διέξοδοι hîc vocantur, quũ propriè dicantur ἄμφοδα. Alii interpretãtur vicos vrbis frequentes, quos vernaculo sermone vocamus *les rues passantes*. i. quibus plerique prætereũt. 10 Illi, ἐκεῖνοι. Vulg. Eius. i. αὐτοῦ, quod etiam reprehendit Erasm. in annotat. Nuptiæ, γάμος. In vno exemplari legitur νυμφών, i. thalamus, quod melius conuenit. Cõuiuis, ἀνακειμένων. Vulg. & Erasm. ad verbũ, Accubẽtibus. Sed sæpe iam diximus quæ sit istorum participiorum vis apud Hebræos.

Εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου·

Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; Ὁ δὲ ἐφιμώθη.

Τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς διακόνοις, Δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, καὶ ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

Τότε πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ.

Καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων.

Εἰπὲ οὖν ἡμῖν, τί σοι δοκεῖ; ἔξεστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι, ἢ οὔ;

Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐτῶν, εἶπε, Τί με πειράζετε ὑποκριταί;

Ἐπιδείξατέ μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου. Οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ δηνάριον.

11 Ingressus autem rex vt spectaret conuiuas, vidit illic hominem non indutum veste nuptiali:

12 Tunc dicit ei, Amice, quomodo huc introisti non habēs vestē nuptialem? At illi os occlusum est.

13 Tunc dicit rex ministris, Ligatis pedibus & manibus eius, tollite eum, & conicite in tenebras exteriores: ‖ illic erit fletus & stridor dentium.

14 ‖ Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

15 ‖ Tunc profecti Pharisæi consilium ceperunt vt illaquearent eum in sermone.

16 Itaque mittunt ad eum discipulos suos cum Herodianis, dicentes, Præceptor, scimus te veracem esse, & viam Dei in veritate docere, nec quenquam curare: non enim respicis in personam hominum:

17 Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet censum dare Cæsari, an non?

18 Cognita autem Iesus malitia eorum, ait, Quid me tētatis hypocritæ?

19 Ostendite mihi numisma cēsus. Ipsi verò obtulerunt ei denarium.

11 Intrauit autem rex vt videret discumbentes: & vidit ibi hominem non uestitum ueste nuptiali:

12 Et ait illi: Amice, quomodo huc intrasti non habens uestem nuptialē? At ille obmutuit.

13 Tunc dixit rex ministris, Ligatis manibus & pedibus eius, mittite eum in tenebras exteriores: ibi erit fletus, & stridor dentium.

14 Multi enim sunt uocati, pauci uerò electi.

15 Tunc abeuntes Pharisæi consilium inierunt ut caperent eum in sermone.

16 Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes, Magister, scimus quia uerax es, & uiam Dei in ueritate doces, & nō est tibi cura de aliquo: non enim respicis personam hominum:

17 Dic ergo nobis, quid tibi uidetur? licet censum dare Cæsari, an non?

18 Cognita autem Iesus nequitia eorū ait, Quid me tentatis hypocritæ?

19 Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium.

Suprà 8.b.12, & 13.f.42 infrà 25.c.30

Suprà 20.b

Mar. 12.b.13 luc. 20.d.20

12 At illi os occlusum est, ὁ δὲ ἐφιμώθη. Ad verbum, Capistratus est. id est, prorsus obmutuit, quasi capistro aut fræno iniecto. Vulg. & Eras. Obmutuit. Sed hoc eodem capite versu 34, Vetus interpres conuertit ἐφίμωσε, silentium imposuit. Erasmus, os obthurauit. Certè interdum pro σιωπᾶν accipitur translatitiè, etiam mari accommodatum, vt infrà Marci 4.d.39.

13 Ministris, διακόνοις, id est, iis qui conuiuis ministrabant. Alioqui potius dixisset τοῖς ὑπηρέταις, vt suprà 5.d.25. Tollite eum, ἄρατε αὐτόν. Hæc non legit Vetus interpres: reperimus tamen in omnibus vetustis codicibus, atque etiam apud Theophylactum Romanum.

15 Vt, ὅπως. Vel, Quomodo. Potest enim vel coniunctio esse πλικὴ, vel pro infinito subiuncto accipi, vt Linacer vocat. Illaquearent, παγιδεύσωσιν. Vulgata, caperent: id est ἐπιλάβωνται, vt loquitur Lucas 20.d.20.

16 Herodianis, Ἡρωδιανῶν. Quinam Herodiani vocentur à Matthæo & Marco, non satis constat. Quidam ita vocatos esse arbitrantur quosdam ex Iudæis qui Herodem haberent pro Messia, quòd alienigenarū primus apud Iudæos regnarit. quod quum de Herode Magno Antipatri filio sit intelligēdum, qui iampridem obierat quum hæc agerentur, & ipsi etiam Iudæorum genti maximè fuerat inuisus, non video qua ratione hæc opinio probabilis videri posit. Alii igitur existimant Herodianos appellari eos qui censerent tributa Cæsari soluenda, quibus videlicet colligendis rex Herodes Antipatri filius ab Augusto esset cōstitutus. At ego fateor me nusquam hoc legisse: quanuis non negem Herodem veluti precariò regnum possedisse: idque ἐπὶ φόροις τεταγμένοις, vt ait Appianus Ἐμφυλίων lib.5. Sed vt hoc concedam, quorsum tamen ista nunc factio commemoraretur, mortuo iampridem Herode, & Iudæa in prouinciam redacta? Quantum igitur possum cōiecturis assequi, Herodiani ab Herode illo magno cognominati sunt: qui, vt erat ille homo profanus, nouā quandā religionē ex Paganismo & Iudaismo cōflabant. Nec dubiū est quin Herodes Antipas & reliqui illius liberi paterna vestigia sequerētur. Sed & illud facilè coniici potest siquis cōferat Matth.16.v.6, cū Mar.8.v.6, Sadducæorum opinionibus fauisse Herodem cum suis. Denique probabile est eos qui tributū Cæsari dandū non esse defendebāt (quorū sectæ principes fuerunt Iudas Gaulonites & Sadducus quidā Pharisæus, vt scribit Ioseph. li. Antiq.18, ca.2.) ab Herode & aulicis assentatoribus sub publicæ libertatis specie fuisse defensos, quatenus quidē id tutò facere poterant, quū videlicet paterno regno se fuisse magna ex parte à Romanis spoliatos ægerrimè paterētur magni illius Herodis liberi. Hinc illud fermentū Herodis, Mar.8.v.15, & fortasis illæ simultates quarū fit mentio, Luc.23.v.12. quæ huc tandē deuenerūt vt Herodes Antipas proditionis accusatus Lugdunum deportaretur. In veritate, ἐν ἀληθείᾳ, id est verè & sincerè: quod apud Demosthenem declarat ἐπ' ἀληθείας, apud Hebræos באמת.

17 Censum, κῆνσον. Vocabulū est Latinū, quo significatur facultatū æstimatio, pro cuius ratione in prouinciis vectigalibus tributū soluebatur. Itaque ipsum tributū hoc nomine declaratur, vt suprà 17.a.25.

19 Denarium, δηνάριον. Ex his apparet imposita fuisse & exacta tributa in prouinciis Romanis ad denarium, non ad drachmā, quanuis septima duntaxat ponderis parte drachma denariū superaret. Itaque hoc tri-

buti genus videtur ab eo diuersum cuius facta mentio est suprà 17.v.24. Nam hoc viritim persolutum, templo inferebatur, ex Dei mandato: (Exodi 30.b.13) illud verò pro census ratione Romanis soluebatur.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή;

Λέγουσιν αὐτῷ, Καίσαρος. Τότε λέγει αὐτοῖς, Ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ.

Καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν· καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ Σαδδουκαῖοι, οἱ λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν,

Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς εἶπεν, Ἐάν τις ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἐπιγαμβρεύσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀδελφοί· καὶ ὁ πρῶτος, γαμήσας ἐτελεύτησε· καὶ μὴ ἔχων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρίτος, ἕως τῶν ἑπτά.

Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν ἑπτὰ ἔσται γυνή; πάντες γὰρ ἔσχον αὐτήν.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ.

Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι.

20 Tūc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio?

21 Dicunt ei, Cæsaris. Tunc dicit eis, ‖ Reddite ergo quæ sūt Cæsaris, Cæsari, & quæ sūt Dei, Deo.

22 Quum igitur hoc audissent, mirati sunt: & omisso eo abierunt.

23 ‖ In illo die adierunt eum Sadducæi, ‖ qui dicūt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum,

24 Dicētes, Magister, ‖ Moses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filios, eius frater ducet affinitatis iure vxorem eius, & suscitabit semen fratri suo.

25 Fuerūt autē apud nos septem fratres: & primus vxore ducta obiit: & quum non haberet semen, reliquit vxorem suam fratri suo.

26 Similiter etiam secundus & tertius, vsque ad illos septem.

27 Post omnes autē mortua est & mulier.

28 In resurrectione ergo cuius è septē erit vxor? omnes enim habuerunt eam.

29 Respōdens autem Iesus dixit eis, Erratis, nescientes Scripturas, neque potestatem Dei.

30 Nā in resurrectione neque vxores ducūt, neq; nuptū dātur: sed sunt vt angeli Dei in cælo.

20 Et ait illis Iesus, Cuius est imago hæc & superscriptio?

21 Dicunt ei, Cæsaris. Tūc ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.

22 Et audientes mirati sunt: & relicto eo abierunt.

23 In illo die accesserunt ad eum Sadducæi (qui dicunt non esse resurrectionem) & interrogauerunt eum,

24 Dicentes, Magister, Moyses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filium, ut ducat frater eius uxorem illius, & suscitet semen fratri suo.

25 Erant autem apud nos septem fratres: & primus uxore ducta defunctus est: & non habens semen, reliquit uxorem suam fratri suo.

26 Similiter secundus & tertius, usque ad septimum.

27 Nouissimè autē omniū & mulier defuncta est.

28 In resurrectione ergo, cuius erit de septē uxor? omnes enim habuerūt eā.

29 Respondens autem Iesus ait illis, Erratis, nescientes Scripturas, neque uirtutem Dei.

30 In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur: sed sunt sicut Angeli Dei in cælo.

Rom.13.b.7

Mar.12.b.19 luc.20.d.27 Act.23.b.6

Deut.25.a.5

21 Reddite, ἀπόδοτε. i. Persoluite, vt suprà 5.v.26. Admonet Erasmus hoc conuerti etiā posse præsenti tēpore, Redditis: vt intelligamus Christū arrepta occasione notasse illorum vitam: quasi diceret, Redditis Cæsari quod illius habet imaginē, & illud reddite Deo quod Dei habet inscriptionem atque imaginē, nēpe animam. Sed fateor me non videre quomodo hæc interpretatio cum regulis grammaticæ cohæreat. Omnino enim scribēdum fuisset, ἀποδίδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, ἀπόδοτε οὖν καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. nec enim hæc responsio cū interrogatione cohæreret.

24 Filios, τέκνα. Ad verbum, liberos. τέκνων autem appellatione constat etiā filias intelligi. Sed hîc agi de masculis tantū prole, colligi videtur ex ratione condendæ Legis. Nam siquis filias duntaxat reliquerit, perinde est, quod ad familiæ quidem nomen attinet, ac si orbus decessisset: quum nomen ad posteros per filias transire nō posit. Præterea Deut.25.b.7, non fit mentio seminis, i. posteritatis in genere (quod Erasmus tamē arbitratus est) sed filii & nominis. Cæterùm quū Vetus interpres conuerterit filiū, & Erasmus quoque, vt quidē extat impressa eius versio: ego plurali numero verti filios, Græca sequutus: quod tamen ita intelligendum est vt sciamus hic agi de specie, non de numero, quū satis esset vel filiū reliquisse, vt idē Eras. rectè obseruauit. Ducet affinitatis iure, ἐπιγαμβρεύσει. Vulg & Erasm. Vt ducat. Hoc vocabulū puto respondere Hebræo יבם, quod non dicitur de quauis vxore, sed de ea demū quæ ex hac lege ducitur, quia videlicet cognata est. i. affinitate cōiuncta: vt magis speciale quiddā videatur hoc quidē loco significare τὸ ἐπιγαμβρεύειν quàm τὸ κηδεύειν. quo posteriore verbo vtitur Eurip. in Hecuba pro eo quod Latini dicunt Affinitatem cū aliquo contrahere, & Sibi affinem asciscere. Hebræi verò חתן. Itaque adhibēda fuit periphrasis, vt vis huius verbi explicaretur. Nam etiam γαμβρὸς Græcis nō modò generum, sed affinem etiam in genere significat, atque adeò vxoris interdum fratrē, vt apud Sophoclem in Tyranno. Semen, σπέρμα. Hebraicè זרע: quo nomine significatur in genere posteritas. Sed quū in Hebræo fiat mentio non seminis, sed nominis, videtur σπέρμα de mascula tantùm prole hoc loco accipiendum.

26 Etiam secundus, καὶ ὁ δεύτερος. Particulam καὶ omiserunt Vulgata & Erasmus.

30 Vxores ducunt, γαμοῦσιν. Erasm. Matrimonium contrahunt: quod tam mulieri quàm viro cōuenit. Atqui γαμεῖν de viris dicitur, sicut γαμεῖσθαι de mulieribus, vt superius monuimus. Itaq; neutrā interpretationē sum sequutus. Differentia tamen illa inter γαμεῖν & γαμεῖσθαι perpetua nō est: (quū velit Paulus mulieres viduas γαμεῖν, i. nubere, 1. Tim.5.c.14: & 1. Cor.7.f.34, mulier dicatur γαμήσασα pro γαμηθεῖσα) sed hoc tamen loco & plerisque aliis videtur obseruanda. Nuptū dantur, ἐκγαμίζονται. Dicūtur

i. iii.

ἐκγαμίζονται quas parentes ἐκγαμίζουσιν, id est nuptum tradunt & collocāt, 1. Cor. 7. g. 38. Vulgata, Nubentur: quod barbarum est. Erasmus, Elocantur, id est ἐκδίδονται.

Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, λέγοντος,

Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς, Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

Οἱ δὲ Φαρισαῖοι, ἀκούσαντες ὅτι ἐφίμωσε τοὺς Σαδδουκαίους, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό.

Καὶ ἐπηρώτησεν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικὸς, πειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων,

Διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.

Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή.

Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται.

Συνηγμένων δὲ τῶν Φαρισαίων, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς,

Λέγων, Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ; τίνος υἱός ἐστι; Λέγουσιν αὐτῷ, Τοῦ Δαβίδ.

Λέγει αὐτοῖς, Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων,

Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

31 De resurrectione verò mortuorum non legistis quod vobis dictum est à Deo, dicente,
32 ‖Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac & Deus Iacob: Deus non est Deus mortuorum, sed viuentium.
33 Et quum hoc audisset turba, perculsa est ob doctrinam eius.
34 ‖Pharisæi verò, quum audissent eum occlusisse os Sadducæis, coacti sunt in vnum:
35 Tunc interrogauit eum quidam ex ipsis Legis interpres, tentans eum, & dicens,
36 Magister, quod est mandatū magnum in Lege?
37 Iesus autem dixit ei, ‖Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua.
38 Istud est primum & magnū mandatum.
39 Secundum autem simile est huic, ‖Diliges proximū tuum vt teipsum.
40 Ab istis duobus mandatis tota Lex & Prophetæ pendent.
41 ‖Coactis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus,
42 Dicens, Quid vobis videtur de Christo? cuius filius est? Dicunt ei, Dauidis.
43 Dicit eis, Quomodo ergo Dauid per Spiritum vocat eū Dominum: dicens,
44 ‖Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dexteram meam vsquedum ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorū.

31 De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictū est à Deo, dicente vobis,
32 Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob? Non est Deus mortuorum, sed uiuentium.
33 Et audientes turbæ mirabantur in doctrina eius.
34 Pharisæi autem, audiētes quòd silentium imposuisset Sadducæis, conuenerunt in unum:
35 Et interrogauit eum unus ex eis Legis doctor, tentans eum,
36 Magister, quod est mandatum magnum in Lege?
37 Ait illi Iesus, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua.
38 Hoc est maximum & primum mandatum.
39 Secundum autem simile est huic, Diliges proximum tuum sicut teipsum.
40 In his duobus mandatis uniuersa Lex pendet & Prophetæ.
41 Cōgregatis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus,
42 Dicens, Quid uobis uidetur de Christo? cuius filius est? Dicunt ei, Dauid.
43 Ait illis, Quomodo ergo Dauid in Spiritu uocat eum Dominū? dicens,
44 Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

Exodi 3. b. 6 — Marci 12. c. 28 — Deut. 6. a. 5 — Leui. 19. d. 18, mar. 12. c. 31 — Mar. 12. d. 35, luc. 20. g. 41 — Psal. 109. a. 1

34 Occlusisset os, ἐφίμωσε. Vide suprà 12. In vnum, ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, In idem: id est, simul & eodem loco.

35 Legis interpres, νομικὸς: id est Γραμματεὺς, Scriba: vt disertè dicit Marcus 12. c. 28. Hebræi תורה מורה vocāt. Vnde & תורה: sicut Græcis νομικὸς & νόμος sunt παρώνυμα.

37 Ex, ἐν. Ad verbum In: quod miror in hoc primo membro fuisse mutatum, in duobus sequentibus seruatum à Vetere interprete & Erasmo. Et ex tota cogitatione tua, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. In Hebræo legimus, Et totis viribus tuis. Apud Marcum autem & Lucam fit mentio ἰσχύος & διανοίας. Quatuor enim partiū meminerunt, nempe καρδίας, ψυχῆς, διανοίας, καὶ ἰσχύος, quum in Hebræo Deut. 6. a. 5, tres tantùm cōmemorentur, nempe לבב נפש מאד: id est, καρδία, ψυχή, καὶ ἰσχύς, siue δύναμις. Cur igitur ἰσχὺς hic prætermittatur, & διάνοιαν addant Marcus & Lucas, affirmare non possum. Habeo quidem coniecturas cur hic aliquid prætermissum, aliquid rursus additum suspicer: sed quum in omnibus vetustis codicibus ita legatur, nolui quicquam immutare.

40 Ab istis pendent, ἐν ταύταις κρέμανται. Vetus & Erasmus ad verbū, In his. sic enim apud Hebræos construitur verbum תלה, vt 2. Sam. 18. b. 10. תלוי באלה: sed in hac præsertim significatione Latini ita non loquūtur. Fortassis autem hæc respiciunt ad תפלות, quæ appēdi iusserat Dominus vt legis μνημόσυνα. de quibus paulò pòst dicemus.

41 Cuius filius est, τίνος υἱός ἐστι: id est, Ex cuius gente & familia ortus est? Ex Hebræorum idiomate, qui posteros omnes vocant filios.

43 Per spiritum, ἐν πνεύματι. Vide Mar. 12. v. 36.

44 Ponam, θῶ: id est, Faciam vt sint. Hebraicum dicendi genus, de quo alibi diximus. Sic quoque Eu-

rip. in Hecuba, ἐχθρὸν σε θήσω τὸν ἐλεύθερον φθόνου. Scabellum, ὑποπόδιον. In duobus exemplaribus scriptum erat ὑποκάτω, id est sub. Vide suprà 5. f. 35.

Εἰ οὖν Δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι;

Καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῷ ἀποκριθῆναι λόγον· οὐδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι.

Κεφάλαιον κγʹ

Τότε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

Λέγων, Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι.

Πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε. κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε. λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι.

Δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων· τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι κινῆσαι αὐτά.

Πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις· πλατύνουσι δὲ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν.

45 Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius est?
46 Et nemo poterat ei respondere quicquā: neque ausus fuit quisquam ab illo die amplius eum interrogare.

CAP. XXIII.

1 TVnc Iesus loquutus est turbæ & discipulis suis,
2 ‖Dicēs, In cathedra Mosis sedent Scribæ & Pharisæi:
3 Omnia ergo quæ dixerint vobis vt seruetis, seruate & facite: sed secundum opera eorū ne facite. dicunt enim, & non faciunt.
4 ‖Ligant enim onera grauia difficiliaque portatu, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolūt ea mouere.
5 Omnia verò opera sua faciunt vt spectentur ab hominibus. dilatāt enim ‖phylacteria sua, & producunt fimbrias palliorum suorum.

45 Si ergo Dauid uocat eum Dominum, quomodo filius eius est?
46 Et nemo poterat ei respondere uerbum: neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare.

CAP. XXIII.

1 TVnc Iesus loquutus est ad turbas & ad discipulos suos,
2 Dicens, Super cathedrā Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi:
3 Omnia ergo quæcūque dixerint uobis, seruate & facite: secundum opera uero eorum nolite facere. dicunt enim, & non faciunt.
4 Alligant enim onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominum: digito autē suo nolunt ea mouere.
5 Omnia uerò opera sua faciunt ut uideantur ab hominibus: dilatant enim phylacteria sua, & magnificant fimbrias.

2. Esdr. 8. a. 4 — Luc. 11. f. 46, act. 15. b. 10 — Num. 15. d. 38, deut. 6. b. 8, & 22. b. 12

45 Vocat, καλεῖ. In quatuor vetustis codicibus repetitur ἐν πνεύματι: id est, Spiritus prophetici impulsu.

46 Quicquam, λόγον. Vide suprà 15. c. 23. Neque verò duntaxat apud Hebræos דבר pro quolibet re ponitur, sed etiam λόγος αὐτῷ πράγματος apud ipsos disertiores Græcos. Sopho. in Trachiniis, τὸ λοιπὸν δ' οὐχὶ φθόνου Γενήσεται, Ζεὺς ὅπου πράκτωρ φανῇ.

IN CAPVT XXIII.

2 Sedent, ἐκάθισαν. Vulgata ad verbum, Sederunt. Sed vsurpatur aoristus sæpe pro præsenti, vt suprà 3. d. 17, & alibi sæpe. Significat autem Dominus hunc ordinem interpretandæ Legis (cuius fit mētio Numer. 11. b. 16) diuinitus esse constitutum, ac proinde audiendam esse veritatem, etiam ex ore mercenariorum & hypocritarum doctorum. Sicut etiam nostra memoria in Papatu Deus conseruauit Verbum suum, & Baptismum. Sed quid si etiam tūm Verbum deprauabantur eis erat credendum? Minimè. Hæc enim non est Mosis sed Satanæ cathedra. Vult ergo credi Dei doctrinæ, etiamsi vitiosissimi sint doctores: sed ita vt à fermento caueatur, sicut dixit suprà 16. v. 6. Ex quo loco restringenda est particula vniuersalis quæ hic vsurpatur. Quòd si quis roget an propterea toleràndi sint mercenarii: certa est responsio, tolerandos quidem esse priuatis, quibus illos coercere non licet, audita tamē distinctione vt si qui sunt sinceri doctores & si quæ puræ Ecclesiæ in terris, cū iis nos aggregemus. Itaque non rectè faciunt hodie qui à Papistis petūt vel doctrinam Verbi vel Baptismum, quum alibi, Dei gratia, purè administrentur. Sed interea fidelis magistratus officium est non modo hæreticos sed etiam vitiosos doctores seuerè coercere, & purum Dei cultum inter suos subditos stabilire.

3 Vt seruetis, τηρεῖν. Vetus interpres hoc non legit: deerat quoque in vno vetere exemplari. Ligant enim, δεσμεύουσι γάρ. In eodem exemplari scriptum reperimus, δεσμεύουσι δέ: id est, ligant verò. Cæterùm non est hoc accipiendum de Verbi diuini corruptelis, quas omnino vitare oportuit: sed de externa illa Legis exactione, in qua plerunque sunt immodici qui sibi maximè indulgent.

5 Vt spectentur, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulg. Vt videantur: id est ὅπως ὀφθῶσι. Ab hominibus, τοῖς ἀνθρώποις. Hoc est quod vernaculo sermone dicimus, des gens, id est palàm & ab omnibus. Dilatant enim, πλατύνουσι δέ: id est, faciunt quamamplissima: quod nimirum in his rebus quasi summam pietatis collocarēt. In quo errore etiam nostro hoc tempore Iudæi versantur. Cæterùm particulam δὲ tanquam causalem sum interpretatus. nam commodius sic accipi, res ipsa ostendit, & γὰρ in vno exemplari legimus. Phylacteria, φυλακτήρια. Ita significauit quæ Moses Exodi 13. c. 16, & Deut. 6. b. 8, טוטפות. Rabbini Chaldaicè vocant תפלין. His igitur vocabulis existimauit Epiphanius significari limbos siue fascias quibus prætexerentur vestes. Ego verò censeo fuisse potius laminas, aut membranulas quasdam, quas hodie etiamnum Iudæi corio inclusas partim fronti alligant, partim brachio, inscriptis quatuor quas vocant פרשית, i. lectionibus sacris. Eas autem Græci (nouo nomine nouæ rei quæsito) vocarunt φυλακτήρια, à conseruando: quod nos quidem immutare noluimus. Erat enim hic ritus (quem postea Iudæi suis superstitionibus contaminarunt) à Domino constitutus vt esset veluti μνημόσυνον Legis & beneficiorum quæ Dominus in ipsos contulerat. De his qui volet plura cognoscere, & quæ sit in his rebus Iudæorum cæcitas, legat Pauli Fagii hominis diligentissimi annotationes in cap. Exodi 13. Huiusmodi sunt quæ superstitiosi quidam etiamnum hodie pro amuletis ex collo suspendunt, inscripto præsertim initio Euangelii secundum Iohānem: quam magicam superstitionem iam olim damnauit Antiochena Synodus, expressò etiā nomine φυλακτηρίων. Et producunt fimbrias, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα. i. Faciunt quam longissimas, vel (vt alii interpretari malunt) Magnificè iactant & efferūt quasi certum pietatis argumen-

tum. Sic enim accipitur verbum μεγαλύνεσθαι apud Euripidem in Bacchis: & Magnificare apud Varronē & Plinium. Illam tamen interpretationem magis probo, quòd cum superiore verbo πλατύνειν melius consentiat. Cæterùm κρασπέδων appellatione intelliguntur contorti quasi cincinni filorum quæ ab extrema vestium ora pēdebant: & ציצת vocantur, Num. 15. d. 38: cap. verò Deut. 22. b. 12. גדלים *gedilim*: quanuis non desint qui inter ista discrimen aliquod constituant. Erat autem hæc vestium forma à Deo constituta Israelitis: quæ tamen profanis etiam gentibus non fuit ignota: siquidem non dissimilem vestem tribuit Nestori Homerus Iliad. x.

Marc. 12. d. 38
Luc. 11. f. 43, & 20. g. 46

Φιλοῦσί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς,

6 ‖Amántque primos accubitus in cœnis: & primos consessus in conuentibus:

6 *Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis:*

Καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββί, ῥαββί.

7 Et in foris salutationes, & vocari ab hominibus Rabbi, Rabbi.

7 *Et salutationes in foro, & uocari ab hominibus Rabbi.*

Ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί. εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητής, ὁ Χριστός· πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε.

8 Vos autē ‖ne vocemini Rabbi. vnus est enim doctor vester, *nempe* Christus: omnes autem vos, fratres estis.

8 *Vos autem nolite uocari Rabbi. unus est enim magister uester: ōnes autem uos, fratres estis.*

Malach. 1. b. 6

Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

9 ‖Et patrem vestrum neminē vocetis in terra: vnus est enim Pater vester qui in cælis est.

9 *Et patrem nolite uocare uobis super terram: unus est enim Pater uester qui in cælis est.*

Μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· εἷς γὰρ ὑμῶν ἐστιν ὁ καθηγητής, ὁ Χριστός.

10 Nec vocemini doctores: vnus enim vester est doctor, *nempe* Christus.

10 *Nec uocemini magistri: quia magister uester unus est, Christus.*

Ὁ δὲ μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος.

11 Sed qui maximus est vestrū, sit minister vester.

11 *Qui maior est uestrum, erit minister uester.*

Luc. 14. c. 11, & 18. c. 14

Ὅστις δὲ ὑψώσει ἑαυτόν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὅστις ταπεινώσει ἑαυτόν, ὑψωθήσεται.

12 ‖Porro qui sese extollet, deprimetur: & qui sese demiserit, extolletur.

12 *Qui autem se exaltauerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabitur.*

6 Primos consessus, πρωτοκαθεδρίας. quasi præsidentias dicas, vt rectè explicat Erasmus: qui tamen maluit interpretari per modum infinitum, Primo sedere loco. Vulgata, Primas cathedras. Conuentibus, συναγωγαῖς. id est, quando coguntur conuentus & concilia. Neque enim hic designari puto locum ipsum: alioqui retinuissem vocabulum Synagogæ. Vide suprà 6. a. 2.

7 Rabbi, Rabbi, ῥαββί, ῥαββί. רב eminentem declarat, & eum qui multorum sit instar. Erat ergo valde fastuosus hic titulus. Quod etiam intelligitur ex repetitione, qua nimirum isti valde capiebantur: sicuti hodie qui Pharisæis & Scribis successerunt, nulla re magis afficiuntur quàm quum salutantur Domini magistri nostri. Obseruarunt præterea nonnulli titulum רב iis fuisse attributum qui in Babylonicis academiis magisterium consequebantur: רבי autem iis qui in regione Israel per impositionem manuum sapientes essent declarati: titulum denique רבנן peculiarem fuisse sapientibus domus Dauid.

8 Ne vocemini, μὴ κληθῆτε. id est, Ne ambiatis hunc honorem. Neque enim vetat Christus ne suum honorem exhibeamus magistratui, aut magistris, sed ambitionē damnat, vt declarat Augustinus Sermone de Verbis Domini, ex Matth. 11. quod rectè annotauit Erasmus. Doctor, καθηγητής. In duobus codicibus legimus διδάσκαλος, eodem sensu: & fortasse rectius, ne postea videatur eadem inculcare: quanuis aut nullū, aut certè exiguum sit in re ipsa discrimen. Videtur autem Dominus respicere quod scriptum est Esaiæ 54. e. 13, & Ierem. 31. f. 34. *Nempe* Christus, ὁ Χριστός. Hoc neglexit Vetus interpres: quod tamen scriptum erat in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos tantùm excipias. Erasmus autem rectè addidit particulam Nempe, ad illustrandam sententiā, sicut etiam suprà 19. c. 17. Omnes autem vos, fratres estis, πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε. Totū hoc deest in vno exemplari, in hoc quidem versiculo: sed additur sequenti, cui etiam videtur melius conuenire.

9 Vestrum neminē vocetis, μὴ καλέσητε ὑμῶν. Vulgata & Erasmus, Nolite vocare vobis. legerūt enim ὑμῖν. Sed in omnibus manuscriptis codicibus, & Complutensi editione, atque adeo Theophylacto Romano, legimus ὑμῶν: excepto vno vetusto exemplari, in quo neutrum legebatur. Hæc autem respiciunt Iudæorum consuetudinem: apud quos non modò אבות, id est patres, sed etiam אבותינו, id est patres nostri, salutabantur Rabbini qui prouectioris erant ætatis. Itaque quanuis inter πατέρα ὑμῶν sit aliquid interiectum, tamen non puto ὑμῶν pro ὑμῖν positum, sed pro ὑμέτερον, per traiectionem. cuius aliud exemplum habes suprà 8. v. 8. neque referendum ad καλέσητε, sed ad πατέρα. Particulam autem μὴ conuerti quasi scriptum sit μηδένα, vt perspicuitati studerem. Qui in cælis est, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. In quodam exemplari hæc verba, πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε, id est, Vos autem omnes, fratres estis: ex superiore versiculo in hunc erant translata: & sanè videntur isti melius conuenire quàm superiori.

10 Doctores, καθηγηταί. Hebraicè מורים vel מלמדים: de quibus agitur 2. Paral. 17. b. 9. Græci à præeundo καθηγητὰς vocant, qui & διδάσκαλοι dicuntur, à docendo. Apparet autē huiusmodi titulos perlibenter fuisse à Scribis vsurpatos. Neque enim temere est quòd Paulus inter cætera hoc quoque illis obiicit, quòd se confiderent ὁδηγοὺς εἶναι τυφλῶν, id est, cæcorum duces, Rom. 2. c. 19. Quò etiam videtur Dominus respexisse suprà 15. b. 14. & hoc eodem capite, versiculo 16.

11 Sed qui max. ὁ δὲ μείζων. Particulam δὲ prætermittunt Vetus interpres & Erasmus: quæ tamen est necessaria, & additur in omnibus exemplaribus. Eam autem conuertimus tanquā ἀλλά, vt melius intelligatur quæ sit vis ipsius hoc loco. De enallage comparatiui pro superlatiuo [illegible] diximus. Sit, ἔσται. Vulgata & Erasmus ad verbum, Erit. Constat autem futura pro imperatiuis sæpissim[e] ab Hebræis vsurpari: quam enallagē nisi serues, certè obscurior erit hic locus. Adde quòd etiam in manuscripto vno exemplari scriptū erat ἔστω, vt suprà quoque 20. d. 26. & 27.

12 Extollet, ὑψώσει. vel (vt vertit Vulgata & Erasmus) Exaltabit. Ad verbum, Sublimabit: quo vocabulo vtitur

Ennius. Videtur autem Christus alludere ad ipsum Rabbinorum nomen, qui sic dicuntur à verbo רבב, quasi magnum dicas. Deprimetur, ταπεινωθήσεται. Vulgata & Erasmus, ad verbum, Humiliabitur. Vide suprà, 18. a. 4, vbi demittere sumus interpretati, actiuo verbo nimirum, sicut hic quoque in proximo membro.

Οὐαὶ δὲ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν.

13 Sed væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam claudītis regnum cælorum coram hominibus: ‖vos enim non introitis, nec introeuntes sinitis introire.

13 *Væ autem uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia clauditis regnū cælorū ante homines. uos enim non intratis, nec introeuntes sinitis intrare.*

Luc. 11. g. 52

Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα.

14 ‖Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui exeditis domos viduarum, & qui in speciem vtimini longis precibus: propterea auferetis grauius iudicium.

14 *Væ uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos uiduarū, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis iudicium.*

Mar. 12. c. 40
Luc. 20. g. 47

Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηράν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον· καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν.

15 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam circumitis mare & aridam vt faciatis vnum proselytū: & quū fuerit factus, facitis eū filium gehēnæ duplo magis quàm vos sitis.

15 *Væ uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia circumitis mare & aridam ut faciatis unum proselytum: & quum fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo quàm uos.*

Οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοί, οἱ λέγοντες, Ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει.

16 Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quisquis iurauerit per templum, nihil est: quicunque autē iurauerit per aurū tēpli, debet.

16 *Væ uobis duces cæci, qui dicitis, Quicunque iurauerit per templum, nihil est: qui autem iurauerit in auro templi, debet.*

Μωροὶ καὶ τυφλοί, τίς γὰρ μείζων ἐστίν, ὁ χρυσός, ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσόν;

17 Stulti & cæci, vtrū enim maius est, aurum, an templū quod sanctificat aurum?

17 *Stulti & cæci, quid enim maius est, aurū, an tēplū quod sanctificat aurum?*

Καί, Ὃς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ, ὀφείλει.

18 Et, Quisquis iurauerit per altare, nihil est: quicunque autem iurauerit per donum quod est super ipsum, debet.

18 *Et, Quicūque iurauerit in altari, nihil est: quicunque autem iurauerit in dono quod est super illud, debet.*

13 Clauditis, κλείετε.) Videtur mihi Christus alludere ad illud traditionum genus quod Thalmudistæ vocant סיג לתורה id est sepimentū Legis, quibus arceri dicunt homines à transgressione Legis. Contrà verò Christus dicit à vitæ æternæ ingressu sic prohiberi homines, quia nimirum in illis externis subsistant. Cælorū, τῶν οὐρανῶν. In quinto codice scriptum erat τοῦ Θεοῦ, Dei. Coram hominibus, ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Huius particulæ ἔμπροσθεν varia est significatio, vt etiam ostendit in Elenchis Aristoteles. Itaque nonnulli pro temporis aduerbio accipiunt: vt significetur, istos qui videri volebant cæteris aditum in cælum patefacere, nō modò id non facere, sed etiam multo antè præcludere cælorum fores. Ego verò malo opponere τῷ ὄπισθεν: vt fores corā hominibus claudere dicātur qui alioquin ingressuris coràm & in os ianuam occludūt: quod vernaculo sermone dicimus *fermer l'huis au visage*. Introeuntes, εἰσερχομένους: id est, iam habentes pedem in limine. Erasmus, vt planius loqueretur, vertit, Aduenientes, id est προσερχομένους.

14 Exeditis, κατεσθίετε. Quæ vis sit præpositionis κατὰ in his verbis, suprà exposuimus. Vulgata & Erasmus, Comeditis. Et qui in speciem vtim. &c. καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Ad verbū, Et prætextu longum precantes. Vetus interpres, Orationes longas orantes: vt planè videatur, expuncta καὶ particula, legisse μακρὰ tertio casu, & πρόφασιν interpretari προσευχὴν, id est orationem: quum id potius declaret quod illi obtendebant auaritiæ suæ. Opponitur enim τῇ ἀληθείᾳ, etiam apud Paulum. Philip. 1. c. 18. Et negligenda non fuit coniunctio καὶ, quam Erasm. interpretatur Idque, acsi duplex notetur istorum improbitas: vna, quòd facultates viduarum vorarēt: altera, quòd tātū scelus pietatis studio tegerēt. Cæterùm quū in aliquibus Veteris editionis exēplaribus nō hoc tantùm loco, sed etiam versiculo superiore & aliquot sequentibus, nempe 23. 25. 27. 29. scriptum sit Qui, non Quia, i. οἳ, non ὅτι, sequutus sum hanc lectionem vt optimam. Sic enim paulo pòst, versu scilicet 16, dicitur, οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ οἱ λέγοντες. Auferetis grauius iud. λήψεσθε περισσότερον κρίμα: (i. vt vertit Erasm.) grauius puniemini. Vulgata ad verbū, Accipietis amplius iudicium. Sed Accipere iudicium apud Latinos aliud significat. Deflexi tamen à Græcis quamminimum fieri potuit.

15 Aridam, τὴν ξηράν. Ita dicitur Hebræis ea terræ portio ex qua De⁹ nostri causa aquas repulit: cuius beneficii recordatio fecit vt hoc nomen non inuitus retinerem. Sed & Phanias in Epigrāmate εἰς ἰχθύας, τμήματι ᾱ Epigram. Græcorum, ξηρὸν, aut ξερὸν, ita vsurpat in hoc versiculo, Ἀκτῖνα καλαμευτὰ ποτὶ ξερὸν ἐλθ' ἀπὸ πέτρας. dixit autē ξερὸν pro ξηρὸν poeticè: quod etiam Latinè verti potest Siccū. Virg. Postquā exhausta palus, terræq; ardore dehiscunt, Exilit in siccū. Et alio in loco, Donec rostra tenēt siccū, & sedere carinæ Omnes innocuæ. Proselytū, προσήλυτον. Ita à Græcis vocabātur qui patria relicta superstitione Iudaismū erant amplexi, quasi aduētitios dicas: quod vocabulū, theologis etiā Latinis satis familiare, retinendū putauimus. Hebræi quoq; suū illud גר quo omnis aduena significatur, ad istos propriè transferūt. Filiū gehēnæ, υἱὸν γεέννης. i. exitio & interitu dignū. Vide suprà 5. c. 22, & 8. b. 12. Duplo magis, διπλότερον. Ad verbū, duplicibus. Colum. lib. 1. ca. 8. sic vtitur absoluto. Duplicia, inquit, ferramenta, quàm seruorū numerus exigit. i. duplo plura. 16 Per, ἐν. Ad verbū, in: qui Hebraismus est à nobis annotatus suprà 5. f. 34. Debet, ὀφείλει. i. obnoxius est multæ: quod Latini dicūt multā cōmittere: sicut à Græcis ii quib⁹ imposita est multa, dicūtur οἱ ὀφλόντες, vel ὀφληκότες, absolutè. Sed hæc præstat ad Syriacā dialectō referre, qua vsus est Dominus. Syriacè autē, qui peccat dicitur חיב, i. debitor: & peccatū חובא, i. debitū, vt apparet ex Chaldaica periphrasi, Gen. 50. c. 17, & Psal. 1. a. 1. Vnde ortū illud dicendi genus, Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris. 17 Quod sanct. ὁ ἁγιάζων. i. facit vt aurum pro

re sancta habeatur, diuinis nimirum vsibus consecratum. Hæc autem vna est ex significationibus verbi Hebræi קדש, quod Græci vertunt ἁγιάζειν, & Latini quoque theologi Sanctificare.

Μωροὶ καὶ τυφλοί, τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον;

19 Fatui ac cæci, vtrū enim maius est, munus, an altare quod sanctificat munus?

19 Cæci, quid enim maius est, donum, an altare quod sanctificat donum?

Ὁ οὖν ὀμόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ.

20 Qui ergo iurauerit per altare, iurat per ipsū & per omnia quæ super illud sunt.

20 Qui ergo iurat in altari, iurat in eo & in omnibus quæ super illud sunt.

3.Reg.8.b.13
2.par.6.a.2

Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν.

21 ‖Et qui iurauerit per templū, iurat per ipsum & per eum qui habitat in eo.

21 Et quicunque iurauerit in templo, iurat in illo & in eo qui habitat in ipso.

Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ.

22 Et qui iurauerit per cælum, iurat per thronum Dei & per eum qui sedet super ipsum.

22 Et qui iurat in cælo, iurat in throno Dei & in eo qui sedet super eum.

Luc.11.f.42

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίστιν· ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

23 ‖Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniā decimatis mentham & anethum & cuminum, & omittitis quæ grauiora sunt Legis, iudicium & misericordiā ac fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere.

23 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia decimatis mentham & anethum & cyminum, & reliquistis quæ grauiora sunt Legis, iudicium & misericordiam & fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere.

Ὁδηγοὶ τυφλοί, οἱ διϋλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες.

24 Duces cæci, qui excolatis culicem: camelum autem deglutitis.

24 Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.

Luc.11.e.39

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας.

25 ‖Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam purgatis exteriorem poculi patinæque partem, intus autem *illa* plena sunt rapina & intéperantia.

25 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia mundatis quod deforis est calicis & paropsidis, intus autem plena sunt rapina & immunditia.

Φαρισαῖε τυφλέ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρόν.

26 Pharisæe cæce, purga primū quod est intra poculum & patinam, vt id quoque quod extra est, purum fiat.

26 Pharisæe cæce, munda prius quod intus est calicis & paropsidis, ut fiat & id quod deforis est, mūdū.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας.

27 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam assimiles estis sepulchris dealbatis, quæ extrà quidē apparent speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorū, omniq; immūditia.

27 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia similes estis sepulchris dealbatis, quæ à foris parēt hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia.

Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι, ἔσωθεν δὲ μεστοί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνομίας.

28 Ita & vos extrà quidem apparetis hominibus iusti, intus autem pleni estis hypocrisi & iniquitate.

28 Sic & vos à foris quidē paretis hominibus iusti, intus autem pleni estis hypocrisi & iniquitate.

19 Fatui ac, μωροὶ καί. Hæc deerant hoc loco in duobus exemplaribus. neque etiam reperiuntur apud Veterem interpretem.

23 Omittitis, ἀφήκατε. Vel (vt Vulg. & Eras.) Reliquistis. Apparet tamen ex præcedēte verbo ἀποδεκατοῦτε, præteritum loco præsentis positum esse. Fidem, τὴν πίστιν. i. dictorum & conuentorū constantiam ac veritatem, vt definit Cicero: quod explicandum putaui, ad vitandam homonymiam. Nam solet alioquin accipi pro fiducia quæ in Christum recumbit. hic autem videtur Christus agere duntaxat de mutuis hominū inter se officiis.

25 Patinæ, παροψίδος. Vulg. Paropsidis: quo vocabulo vtuntur etiā Latini poetæ. Sed paropsis videtur hîc generalius accipi: & in duobus vetustis exemplaribus legitur τοῦ πίνακος. Quare de paropsidis vsu & forma nullus est hic (vt opinor) disserendi locus. Vide (si libet) Athenæum initio libri noni, & Erasmū in hunc locum. Plena sunt, γέμουσιν. Plena sunt, videlicet pocula & patinæ. Nam alioqui dicendū fuerat præposito articulo, τὰ δὲ ἔσωθεν, interiora verò, sicut loquitur Lucas 11.f.39. aut certè pro γέμουσιν scribendum erat γέμει. Ideo suppleui relatiuum. Rapina, ἐξ ἁρπαγῆς. In quatuor antiquis exemplaribus legimus ἐξαρπαγῆς coniunctè, & (ni fallor) rectius. Respondet autem hoc vocabulum Hebræo חמס, quo omne sceleris genus significatur ad interuertendas res alienas comparatum: itaque latius patet quàm Græcum aut Latinum nomen. Intemperantia, ἀκρασίας. In septem vetustis codicibus scriptum erat ἀδικίας, iniustitia. Vulg. legit hic quoque ἀκαθαρσίας. i. immunditia, vt infrà 27. Ceterū rapinæ & intemperātiæ nomine dapes intelligit ex alienis interuersis facultatib' ad luxum comparatas. 27 Assimiles estis, παρομοιάζετε. Addit aliquid significationi præpositio παρά, quam non putaui negligendā. Vulg. & Eras. Similes estis. Id Græci vno verbo exprimunt: Latini assimilare quidē dicūt, sed actiuè. Dealbatis, κεκονιαμένοις. i. opere tectorio indutis: à κονία, quo[illegible]cem & tectorium opus declarat, vt explicat doctissimus Budæus. Immūditia, ἀκαθαρσίας. Vulg. & Eras. spurcitia: quod potius respondet τῇ ῥυπαρίᾳ.

28 Hypocrisi, ὑποκρίσεως. i. simulatione: sed Græcum vocabulum vsitatum retinere maluimus.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφητῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων.

29 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum:

29 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum:

Καὶ λέγετε, Εἰ ἦμεν ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡμῶν, οὐκ ἂν ἦμεν κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν.

30 Et dicitis, Si fuissemus temporibus patrum nostrorum, non fuissemus eorum socii in cæde Prophetarum.

30 Et dicitis, Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine Prophetarum.

Ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς ὅτι υἱοί ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας.

31 Itaque testamini aduersus vosmetipsos, vos esse filios eorum qui Prophetas occiderūt.

31 Itaque testimonio estis vobismetipsis quia filii estis eorum qui Prophetas occiderunt.

Καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.

32 Vos quoque complete mensuram patrum vestrorum.

32 Et uos implete mensuram patrum uestrorum.

Ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς γεέννης;

33 Serpentes, progenies viperarum, quomodo effugere possitis iudicium gehennæ?

33 Serpentes, genimina viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ?

Διὰ τοῦτο ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφούς, καὶ Γραμματεῖς· καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσετε, καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν.

34 Propterea ecce, ego mitto ad vos Prophetas & Sapientes, & Scribas, & ex ipsis *nonnullos* trucidabitis & crucifigetis: & ex ipsis nonnullos flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini ex vrbe in vrbem.

34 Ideo ecce, ego mitto ad uos Prophetas & Sapientes & Scribas: & ex illis occidetis & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in synagogis uestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem.

Ὅπως ἔλθῃ ἐφ᾽ ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου.

35 Vt veniat super vos omnis sanguis iustus, effusus super terram à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ *filii* Barachiæ, ‖quem occidistis inter templum & altare.

35 Vt ueniat super uos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram à sanguine Abel iusti usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare.

2.Par.24.f.21

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην.

36 Amen dico vobis, veniēt hæc omnia super nationem istam.

36 Amen dico uobis, uenient hæc omnia super generationem istam.

Luc.13.g.34
4.Esdr.1.e.30

Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

37 ‖Ierusalem, Ierusalem, quæ trucidas Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui congregare liberos tuos ‖ quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluistis?

37 Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties uolui congregare filios tuos, quēadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti?

Ἰδού, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.

38 Ecce, relinquitur vobis domus vestra deserta.

38 Ecce, relinquetur uobis domus uestra deserta.

Λέγω γὰρ ὑμῖν, Οὐ μή με ἴδητε ἀπ᾽ ἄρτι ἕως ἂν εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

39 Dico enim vobis, nequaquā me videbitis ab hoc tēpore vsquedū dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

39 Dico enim uobis, Non me uidebitis amodo, donec dicatis, Benedictus qui uenit in nomine Domini.

30 In cæde, ἐν τῷ αἵματι. Ad verbum, in sanguine, quod fuisset, hoc quidem loco, obscurum. 32 Vos quoque complete, καὶ ὑμεῖς πληρώσατε. Hebræum prouerbium est, cuius hic est sensus, Pergite vos quoque imitari maiores vestros, vt tandem vestra improbitas ad summum gradum perueniat. 33 Quomodo, πῶς. In vno vetere codice scriptum erat πόθεν, id est quo. 34 Ex ipsis nonnullos, ἐξ αὐτῶν. Subauditur τινάς: id est, Nonnullos: quod expressimus etiam in hoc membro. Vide infrà cap. 27.a.9. 35 Vt veniat, ὅπως ἔλθῃ. Hebræū dicendi genus, quod imitantur quodammodo Latini iurisconsulti, quum dicunt noxam caput sequi. Est autem hæc huius loci sententia, Vt rei & obnoxii sitis: vel, vt in vestrum caput redundet sanguis iustus. Sanguis iustus, αἷμα δίκαιον: id est, iustorū & innocentum cædes. Occidistis, ἐφονεύσατε. In quodam exemplari legimus ἐφόνευσαν, occiderunt. Assentior autem iis qui hæc referunt ad ea quæ scripta sunt Paral. 24.v.30. & Ioiadam binomium fuisse existimant. 37 Ad te, πρὸς αὐτήν. In vno codice scriptum erat πρός σε, eodem sensu. Volui, ἠθέλησα. De externo ministerio loquitur, & quatenus in genere fuit huic genti seruandæ promissus, de qua etiam fuit peculiariter, iam inde à promissione Abrahamo facta, solicitus. Gallina, ὄρνις. Hoc tamen vocabulū generaliter auem declarat plerunque. Nam gallina propriè dicitur ἀλεκτορίς, præsertim apud poetas.

39 Ab hoc tempore, ἀπ᾽ ἄρτι. Hebraismus מעתה Ex nunc. Vulgata ad verbum, Amodo. Vide infrà 26.c.29.

Κεφάλαιον κδ.

Mar.13.a.1 luc.21.a.5, & 19.g.44

Καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ· καὶ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς τοῦ ἱεροῦ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ βλέπετε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ μὴ καταλυθήσεται.

Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος;

Ephes.5.b.6 coloss.2.c.18

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός· καὶ πολλοὺς πλανήσουσι.

Μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων. ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε. δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι, ἀλλ' οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος.

Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ λοιμοὶ, καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους.

Πάντα δὲ ταῦτα, ἀρχὴ ὠδίνων.

Supra 10.b.17 luc.21.c.12 iohan.15.c.20, & 16.a.2

Τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλῖψιν, καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς· καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.

Καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοί· καὶ ἀλλήλους παραδώσουσι, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους.

CAP. XXIIII.

1 ET ‖egressus Iesus ¨è templo, abibat: & accesserunt discipuli eius, vt ostentarent ei ædificia templi.

2 ¨Iesus autem dixit eis, ¨Nónne videtis hæc omnia? amen dico vobis, non relinquetur hîc lapis super lapidem, qui nō ¨dissoluatur.

3 Sedente autem eo in monte Olearum, adierunt eum discipuli ¨priuatim, dicentes, Dic nobis, quando hæc erunt? & quod *erit* signum ¨aduentus tui, & consummationis seculi?

4 Et respondens Iesus dixit eis, ‖Videte nequis vos ¨seducat.

5 Multi enim venient in nomine meo, dicētes, Ego sum Christus: multósque seducent.

6 Futurum est autem vt audiatis bella, & ¨rumores bellorum: videte ne turbemini. oportet enim ¨omnia *hæc* fieri, sed nondum ¨erit finis.

7 Insurget enim gens in gentē, & regnum in regnum: & erunt pestilētiæ, & fames, & terræmotus ¨singulis locis.

8 Hæc autem omnia principiū *sunt* dolorum.

9 ‖Tunc tradent vos oppressioni, & trucidabunt vos: & odio eritis omnibus ¨gentibus propter nomen meum.

10 Et tunc offendentur multi: & alius alium prodet, & ¨odio habebit ¨alius alium.

CAP. XXIIII.

1 ET egressus Iesus de templo, ibat: & accesserunt discipuli eius ut ostenderent ei ædificationes templi.

2 Ipse autem respondēs dixit illis, Videtis hæc omnia? amen dico uobis, non relinquetur hîc lapis super lapidem, qui non destruatur.

3 Sedente autem eo super montē Oliueti, accesserunt ad eum discipuli secretò, dicentes, Dic nobis quando hæc erunt? & quod signum aduentus tui, & cōsummationis seculi?

4 Et respondens Iesus dixit eis, Videte ne quis uos seducat.

5 Multi enim uenient in nomine meo, dicentes, Ego sum Christus: & multos seducent.

6 Audituri enim estis prælia & opiniones præliorum. uidete ne turbemini: oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis.

7 Consurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus per loca.

8 Hæc autem omnia, initia sunt dolorum.

9 Tunc tradent uos in tribulationem, & occidēt uos: & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.

10 Et tunc scādalizabūtur multi: & inuicē tradēt, & odio habebūt inuicem.

IN CAPVT XXIIII.

1 E tēplo, abibat, ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. Quoddam exēplar legit, ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, ἐπορεύετο: quæ lectio melius conuenit. itaque eam sum sequutus cum Vetere interprete. 2 Iesus autem dixit eis, ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. In duobus vetustis codicibus scriptum erat, ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς: id est, ipse verò respondens dixit eis. Eam lectionem sequitur Vetus interpres: quem hoc loco immeritò flagellat Erasmus, quum idem ipse suprà annotarit verbum Respondendi ab Hebræis sæpe impropriè accipi, & habitum inter eos sermonem constet antequā hæc diceret Iesus. Nónne, οὐ. Hanc particulam non legit Vetus interpres, & deesse comperimus in quinque vetustis codicibus. Dissoluatur, καταλυθήσεται. In ædificio coniuncti lapides & coagmentati, dicuntur dissolui quum diruuntur. Sic loquitur Cicero de Senect. Opus ipsa suum eadem quæ coagmentauit natura dissoluit. Vulgata & Erasmus interpretantur, Destruatur. 3 Priuatim, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Erasmus, Secretò: id est ἀπορρήτως. Aduentus, παρουσίας. à παρεῖναι, id est Adesse, pro Aduenire, sicut etiam infrà accipitur vers. 27. Nam propriè non aduentum, sed præsentiam declarat. Cæterùm in quibusdam vetustis exemplaribus hæc omnia sine interrogatione leguntur. 4 Seducat, πλανήσῃ. Hîc πλανᾶν accipitur forma coniugationis Hebrææ Hiphil: nā propriè neutrū est, ideo verti oportuit perinde acsi scriptum esset ἀποπλανήσῃ. Homer. Ilia. β, οἵ με μέγα πλάζουσι. i. ἀπατῶσι. 6 Rumores, ἀκοάς. Vulg. Opiniones: id est δόξας. Nos suprà 4.d.24, ἀκοὴν, Famam conuertimus. Sed quia plurali numero vtendum erat, synonymum quæsiuimus. Omnia, πάντα. In quodam exemplari additur ταῦτα, hæc. quod expressimus. Est, ἐστί. Annotat Eras. sese alicubi legisse ἔσται, Erit: quam lectionem maximè probo. Est autem hæc sententia, ne illis quidē peractis finem fore malorū. 7 Singulis locis, κατὰ τόπους. i. passim. Nā κατὰ hoc loco distributiuum est. Vulg. Per loca, præpositione non satis expressa. Eras. Variis locis. 9 Gentibus, ἐθνῶν. In vno codice non additur hoc vocabulum, quo etiā sublato videtur plenior esse sententia. 10 Prodet, παραδώσουσι. Vulg. & Erasm. ad verbum, Tradēt. Sed τὸ παραδιδόναι existimo positum ἀντὶ τοῦ προδιδόναι, sicut etiā infrà ca.26.b.16. Sic etiā Hebræis נתן nō modò tradere, sed etiā prodere significat, vt Ier. 38.c.19. Odio habebūt, μισήσουσι. Hoc quoq; cōmodius Græci vno vocabulo exprimūt quā Latini. Alius aliū, ἀλλήλους. Hoc Græci vno vocabulo exprimūt. Erasmus addit, Inuicē: quod abūdat & magis respondet τῷ ἐναλλάξ.

11 Multipl.

Καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ πλανήσουσι πολλούς.

Καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.

Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

Καὶ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος.

Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ· (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω)

Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη·

Ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαινέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ·

Καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ.

Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαββάτῳ.

Ἔσται γὰρ τότε θλῖψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ' οὐ μὴ γένηται.

11 Et multi pseudoprophetæ surgent, ac seducent multos.

12 Et quoniam ¨multiplicata erit iniquitas, refrigescet charitas multorum.

13 Sed ¨qui sustinuerit ad finem vsque, is seruabitur.

14 Et prædicabitur istud Euangelium regni ¨in vniuersa terra vt sit testimonio omnibus gentibus: & tunc veniet finis.

15 ‖Quum ergo videritis ¨abominationem illam vastatricē quæ dicta est ‖ à Daniele Propheta, positam in loco sancto: (qui legit, ¨animaduertat)

16 Tunc qui in Iudæa *fuerint*, fugiant in montes:

17 Qui ¨supra domum, non descendat ¨vt sumat quicquam è domo sua:

18 Et qui in agro, non reuertatur ¨retrò vt sumat ¨vestimenta sua.

19 Væ autem vterum ferentibus & lactantibus per illos dies.

20 Orate verò ne fiat fuga vestra hyeme, ‖ neque ¨sabbatho:

21 Erit enim tūc oppressio magna, qualis non fuit à principio mundi ad hoc vsque tempus, neque erit.

11 Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos.

12 Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum.

13 Qui autem perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit.

14 Et prædicabitur hoc Euangelium regni in uniuerso orbe, in testimonium omnibus gentibus: & tunc ueniet consummatio.

15 Quum ergo uideritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele Propheta, stantem in loco sancto: (qui legit, intelligat)

Mar.13.b.14 luc.21.d.20 Dan.12.d.11

16 Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes:

17 Et qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua.

18 Et qui in agro, non reuertatur tollere tunicam suam.

19 Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.

20 Orate autem ut non fiat fuga uestra in hyeme, uel sabbatho.

Act.1.b.12

21 Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi usque modò, neque fiet.

12 Multiplicata erit, πληθυνθῆναι. Vulgata & Erasmus, Abundabit, περισσεύσει.
13 Qui sustinuerit, ὁ ὑπομείνας. Vulgata & Erasmus, Qui perseuerauerit: id est ὁ διακαρτερήσας.
14 In vniuersa terra, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ. Ad verbum, In vniuersa habitabili. Vulgata, In vniuerso orbe: id est, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τῆς γῆς. Vocat autem Euangelium regni, felicem de regno cælorum nuntiationem. Finis, τὸ τέλος. Vulgata & Erasmus, Consummatio: id est συντέλεια.
15 Abominationem illam vastatricem, βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Ad verbum, Abominationem desolationis: qui Hebraismus est obscurior. Sic etiā infrà Apocalypseωs cap.17.a.1, legimus, κρίμα τῆς πόρνης: id est, Damnationem meretricis illius, pro Damnandam illam meretricem. Est autem locus hic petitus ex Dan.12.v.11, vbi Hebraicè legimus שקוץ שומם quod etiam interpretari possumus, Abominationem stupendam. Sic autem designat Propheta profanationem templi, collocatis ibi idolis, & multis patratis quæ per Legem non licebant: vnde etiam mox sequutum est & templi & vrbis & gentis excidium, vt ex historiis apparet. Animaduertat, νοείτω: vel, secum consideret. Vulgata & Erasmus, Intelligat: quæ interpretatio non satis videtur conuenire huic loco, quamuis interdum pro συνιέναι vsurpetur, vt suprà cap.15.b.17, & 16.b.11. In Marco autem, 8.b.17, alterum ab altero apertè videtur distingui.
17 Supra domum, ἐπὶ τοῦ δώματος: id est, In superiore ædium parte. Vulgata & Erasmus, In tecto. Vide suprà 10.c.27. Vt sumat quicquam è domo sua, ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. In vetustis exemplaribus legitur, ἆραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας, (quo modo etiam legit Theophylactus & Valla) id est, ad tollenda ea quæ sunt è domo sua: nempe res suas quas domi habet.
18 Retrò, ὀπίσω. Vel, rursus: sicut dixit Virgilius, Rursus & incipiant in corpora velle reuerti. Vestimenta, τὰ ἱμάτια. Vestimentum hoc loco generaliter accipitur, cuius latè patet significatio, vt testantur iurisconsulti. Cæterùm in quatuor vetustis exemplaribus legitur in singulari τὸ ἱμάτιον: id est pallium, nimirum quod fugienti, in primis necessarium est aduersus aeris iniuriam. Idem ergo de cæteris eiusmodi rebus statuendum: & significatur summa trepidatio & necessitas fugæ.
20 Sabbatho, ἐν σαββάτῳ. In quatuor codicibus legimus σαββάτου secundo casu, sicut paulo antè, χειμῶνος.
21 Neque erit, οὐδ' οὐ μὴ γένηται. Triplex negatio est adhibita (vt annotat Erasmus) emphaseωs causa, quū Latinis contrà vel duplex negatio affirmet. Censet autem idem in annotationibus, verti posse, Neque fiat: vt sit abominantis. Atqui si hoc recipiamus, potius scribendum fuerit, οὐ μὴ γένοιτο: ex infinitis autem exemplis apparet Coniunctiui præsens in hac constructione pro futuro Indicatiui vsurpari ab hoc Euangelista.

Καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· διὰ δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.

22 Et nisi contracti fuissent dies illi, periret omnis caro: sed propter electos contrahentur dies illi.

22 Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro: sed propter electos breuiabuntur dies illi.

Τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς, ἢ ὧδε· μὴ πιστεύσητε.

Mar.13.c.21 Luc.17.e.23

23 Tunc siquis vobis dixerit, ‖Ecce, hîc Christus, aut hîc: ne credite.

23 Tunc siquis vobis dixerit, Ecce, hîc est Christus, aut illic: nolite credere.

Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα· ὥστε πλανῆσαι, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

24 Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & edent signa magna & miracula: ita vt seducant (si fieri possit) etiā electos.

24 Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia, ita ut in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi.

Ἰδοὺ, προείρηκα ὑμῖν.

25 Ecce, prædixi vobis.

25 Ecce, prædixi vobis.

Ἐὰν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν, Ἰδοὺ, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστὶ, μὴ ἐξέλθητε· ἰδοὺ ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε.

26 Itaque si dixerint vobis, Ecce, in deserto est: ne egredimini. Ecce, in conclauibus: ne credite.

26 Si ergo dixerint vobis, Ecce, in deserto est: nolite exire. Ecce, in penetralibus: nolite credere.

Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

27 Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & apparet vsque in Occidentem: ita etiam erit aduentus Filii hominis.

27 Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & paret usque in Occidentem: ita erit & aduentus Filii hominis.

Ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

Luc.17.g.37

28 ‖Vbicúnque enim fuerit cadauer, illuc cōgregabūtur aquilæ.

28 Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.

Εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

Mar.13.c.24 Luc.21.e.25 Esa.13.b.10 Ezech.32.b.7 Ioel.2.g.31 & 3.e.15

29 ‖Statim autem post oppressionē dierum illorum sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum, & stellæ cadent è cælo, & potestates cælorum concutientur.

29 Statim autē post tribulationem dierum illorum, sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum commouebuntur.

Καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ τότε

30 Tunc apparebit signum Filii hominis in cælo: & tunc

30 Et tunc parebit signum Filii hominis in cælo:

22 Omnis caro periret, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ: id est, tota gens funditus interiret. Duplex Hebraismus. Non seruaretur, pro, periret: (nam in his loquutionibus negans particula non cohæret cum signo vniuersali OMNIS, sed cum verbo, vt liquet ex Eph.4.v.29.) & Caro pro homine: ex quibus illū mutauimus vt obscuriorem, hunc vt satis vsitatum retinuimus.

23 Aut hîc, ἢ ὧδε. In quodam codice legitur ἢ ἐκεῖ, aut illic: idque melius.

24 Surgent, ἐγερθήσονται: id est exorientur, vt suprà 11.v.11. Et edent signa, καὶ δώσουσι σημεῖα. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et dabunt signa. Idem autem valet διδόναι quod ἀποδεικνύειν: id est, palam aliquid designare insigne, quod omnibus spectandum proponatur. Sic enim vsurpant Hebræi verbum נתן interdum, vt Nehem.9.b.10.

Seducant, πλανῆσαι. In quodam exemplari scriptum erat πλανηθῆναι: id est vt seducantur, vel (vt conuertit Vetus interpres) In errorem inducan[illegible]

28 Cadauer, τὸ πτῶμα. Vulgata, Cor[illegible]d est τὸ σῶμα. qua occasione arrepta nonnulli Ecclesiam quam falsò vocant, pro Christo ipso substituunt: quod quidem facilè refelli potest etiamsi legamus τὸ σῶμα. Sed certè omnes codices quos mihi videre contigit, scriptum habebant τὸ πτῶμα. Ita etiam habet Theophylactus Romanus, & Theodoritus περὶ προνοίας λόγῳ ς. Sed γὰρ non legit, nec Vetus etiam interpres.

Aquilæ, οἱ ἀετοί. Vulgata, Et aquilæ: redundante copulatiua.

29 Potestates cælorum, αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν. Aut (vt alii vertunt) virtutes: modò intelligas non ἀρετὰς, sed δυνάμεις scriptum esse. Cæterùm existimo ex Hebræorum idiotismo Potestates cælorum pro ipsis cælis potentibus dici. Nolui tamen temere quicquā immutare. Cōcutientur, σαλευθήσονται: vel, vacillabunt, instar fluctuantis nauis in mari. Vulgata & Erasmus, Commouebuntur: quod non tantam habet emphasin: respondet enim τῷ συγκινεῖσθαι.

30 Signum, τὸ σημεῖον. Qui hoc referunt ad crucis figuram, mihi quidem videntur sine ratione loqui. Describitur enim mox quod sit futurum hoc signum, summa gloria videlicet, & maiestas, quæ testabitur Christum illum dominum cæli & terræ (qui, quo tempore hæc dicebat, inter vulgares homines censebatur, ac nunc quoque in suis membris contemnitur) aduentare, vt orbem terrarum iudicet. In cælo, ἐν τῷ οὐρανῷ. In vno codice legimus, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, qui est in cælis.

κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

omnes tribus terræ plangent, ‖& videbunt Filium hominis venientem in nubibus cæli cum potentia & gloria multa.

& tunc plangent omnes tribus terræ, & videbūt Filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute multa & maiestate.

Apoc.1.b.7 dan.7.b.13 zach.12.d.11

Καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, καὶ ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν.

31 ‖Is verò mittet Angelos suos cum tubæ voce magna, & cogent electos eius à quatuor ventis, à cælorum extremo ad eorum extremum.

31 Et mittet Angelos suos cum tuba & voce magna: & congregabunt electos eius à quatuor uentis, à summis cælorum usque ad terminos eorum.

1.Cor.15.g.52 1.thess.4.d.16

Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν· ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλὸς, καὶ τὰ φύλλα ἐκφύῃ, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος·

32 A ficu autem discite parabolam: quum iam ramus eius tener fit, & folia germinat, nostis propè esse æstatem.

32 Ab arbore autem fici discite parabolam: quum iam ramus eius tener fuerit, & folia nata, scitis quia propè est æstas:

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦτα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

33 Ita & vos, quum videritis hæc omnia, scitote illum propè esse ad fores.

33 Ita & uos, quum uideritis hæc omnia, scitote quia propè est in ianuis.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται.

34 Amen dico vobis, nequaquam præterierit ætas hæc vsquedū omnia ista facta sint.

34 Amen dico uobis quia non præteribit generatio hæc donec omnia hæc fiant.

Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται· οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

35 ‖Cælum & terra præteribūt: sermones autem mei nequaquam præteribunt.

35 Cælum & terra transibunt: uerba autem mea non præteribunt.

Mar.13.d.32

Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου μόνος.

36 De die autem illo & hora nemo scit, ne Angeli quidem cælorū, sed Pater meus solus.

36 De die autem illa & hora nemo scit, neque Angeli cælorum, nisi solus Pater.

Ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

37 Sicut autem erant dies Noe, ita erit & aduentus Filii hominis.

37 Sicut autem in diebus Noe, ita erit & aduentus Filii hominis.

Ὥσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε

38 ‖Sicut enim diebus qui præcesserunt diluuium, edebant & bibebant, vxores ducebant & nuptum dabant, ad eum vsque diem quo ingressus est

38 Sicut enim erant in diebus ante diluuiū comedentes & bibētes nubētes & nuptum tradētes, usque ad eum diem quo intrauit

Luc.17.f.28 gen.7.b.5 1.pet.3.d.20

Omnes tribus, πᾶσαι αἱ φυλαί, id est, omnes gentes, seu populi. Alludit enim vel ad dispersionem quæ refertur Gen.10 & 11, vel ad Israeliticæ gentis distributionem. Plangent, κόψονται. Ouidius, Plangere nuda meis conabar pectora palmis. Inde factum vt pro lugere accipiatur absoluta significatione.

In nubibus, ἐπὶ τῶν νεφελῶν: vel, supra nubes, id est nubibus insidentem: quo modo etiam sublatus est in cælum, & pulcherrimè describitur à Dauide, Psalmo 104. Est autem totus hic locus translatus ex Danielis 7, & Zachariæ 12.

31 Voce, φωνῆς. In quatuor codicibus vetustis scriptum erat μετὰ σάλπιγγος καὶ φωνῆς πολλῆς, cum tuba & voce magna: quo modo conuertit Vetus interpres. A cælorum extremo ad eorum extremum, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν: id est, ab vno extremo ad alterum: siue, à toto terrarum orbe qui cælo tegitur. Vulg. & Erasmus obscurè, A summis cælorum vsque ad terminos eorum. quam interpretationem meritò Valla reprehendit. Hoc dicendi genus etiam reperies Deut.4.e.32. & 28.g.64.

32 Ficum, συκῆς. Vulgata, arbore fici: quo modo etiam suprà 21.b.19. quia ficus Latinis est anceps. Sed hanc ambiguitatem tollunt ea quæ sequuntur. Parabolam, παραβολήν. Erasmus, Similitudinem: ne quis (ait) somniet ficū parabolas dicere. Sed hæc certè amphibolia nimiū est absurda. Tener, ἁπαλός: vel potius læuis. Hoc enim refero ad corticē & librū, cuius læuor indicat succum illum vitalem è radice ad librum euasisse: quod vernaculo sermone dicimus, *quand la seue est montee*. Erasmus ad gemmam refert, eodem manente sensu. Germinat, ἐκφύῃ: vel, edit. Accipitur autem illud etiam transitiuè: quum apud Plinium lib.7.cap.6, dicatur fœtus capillum germinare: metaphora ab arboribus sumpta. Vulgata, Nata. Erasmus, Enata. id est ἐκφύωνται: vel, ἐκφύηται. Ego verò malo actiuè accipere.

34 Amen, ἀμήν. In quibusdam exemplaribus additur δὲ, autem. Ætas, γενεά. Vulgata ad verbum, generatio. Sed γενεά (vt obseruat Erasmus) pro eo hîc vsurpatur quod Latini ætatem aut seculum vocant: velut quum dicitur Nestor τρεῖς γενεάς, tres ætates vixisse. Vide suprà 11.b.16.

36 Et hora, καὶ τῆς ὥρας. In vno codice scriptum erat, ἢ τῆς ὥρας, vel hora. Sed, εἰ μή. Vulg. & Eras. ad verbum, Nisi. Vide suprà 12, v.4.

38 Edebant, τρώγοντες: id est ἐσθίοντες, quum illud propriè de brutis dici velint grammatici: vt etiam videatur magna esse huius verbi emphasis, quo significatur homines brutorum instar fore ventri deditos. Nam alioqui edere & bibere, per se non est vitium.

Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν.

Καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν ἅπαντας· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Luc.17.g.35
1.thess.4.d.17

Τότε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραλαμβάνεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται.

Δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύλωνι· μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.

Mar.13.d.35

Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύριος ὑμῶν ἔρχεται.

Luc.12.e.39
2.thess.5.a.2
apoc.16.c.18

Ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυγῆναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Luc.12.e.42

Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;

Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν·

Καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίειν δὲ καὶ πίνειν μετὰ τῶν μεθυόντων·

Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει.

Noe in arcam:

39 Nec cognouerunt diluuium vsque dum venisset, & sustulisset omnes: ita erit & aduentus Filii hominis.

40 ‖Tunc duo erunt in agro: vnus "accipietur, & alter relinquetur.

41 Duæ molentes in "pistrino: vna accipietur, & altera "relinquetur.

42 ‖Vigilate ergo, nescitis enim qua hora Dominus vester venturus sit.

43 ‖Illud autem scitote, si sciret paterfamiliás "qua vigilia fur venturus sit, vigilaret, nec fineret perfodi domum suam.

44 Propterea & vos estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis venturus est.

45 "‖Quis igitur est fidelis seruus & prudens, quem constituit dominus super famulitiū suum, vt det illis alimentum in tempore?

46 Beatus seruus ille, quem, quū venerit dominus eius, inuenerit ita facientem.

47 Amen dico vobis, omnibus bonis suis præficiet eum.

48 Quòd si dixerit seruus ille malus in corde suo, "Tardat dominus meus aduentum:

49 Cœperitque verberare "conseruos, "quinetiam edere & bibere cum ebriis:

50 Veniet dominus serui illius die quo non expectat, & hora qua non nouit.

Noe in arcam:

39 Et non cognouerunt donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit & aduentus Filii hominis.

40 Tunc duo erūt in agro: unus assumetur, & unus relinquetur.

41 Duæ molentes in mola: una assumetur, & una relinquetur.

42 Vigilate ergo: quia nescitis qua hora dominus uester uenturus sit.

43 Illud autem scitote, quoniam si sciret paterfamiliás qua hora fur uenturus esset, uigilaret utique, & non sineret perfodi domum suam.

44 Ideo & uos estote parati: quia qua nescitis hora, Filius hominis uenturus est.

45 Quis putas est fidelis seruus & prudens, quē constituit dominus suus super familiam suam, ut det illis cibum in tempore?

46 Beatus ille seruus, quē, quum uenerit dominus eius, inuenerit sic facientem.

47 Amen dico uobis quoniam super omnia bona sua constituet eum.

48 Si autem dixerit malus seruus ille in corde suo, Moram facit dominus meus uenire:

49 Et cœperit percutere cōseruos suos, māducet autem & bibat cū ebriosis:

50 Veniet dominus serui illius in die qua non sperat, & hora qua ignorat.

40 Accipietur, παραλαμβάνεται. Præsentia pro futuris, vt apparet ex Luca, 17.g.34.

41 Pistrino, μύλωνι. In tribus codicibus legitur μύλῳ, eodem sensu. Vulgata & Erasmus, Mola: id est μύλῳ. Consueuisse verò mulieres tum apud Græcos, tum apud barbaros, molere & coquere, apertè constat ex Plutarcho, qui in libro problematum Romanorū quærit cur id apud Romanos fieri non soleret. Relinquetur, ἀφίεται: id est ἀφεθήσεται. Quidam codex addit δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς, εἷς παραλαμβάνεται, καὶ εἷς ἀφίεται, Duo erunt in lecto vno: vnus accipietur, & alter relinquetur.

43 Qua vigilia, ποίᾳ φυλακῇ. Ad verbum, Qua custodia. Vide suprà 14.c.25. Vulgata & Erasmus, Qua hora, ποίᾳ ὥρᾳ.

44 Non putatis, οὐ δοκεῖτε. Vulgata, Nescitis, οὐκ οἴδατε. Vide suprà 3.b.9.

45 Quis igitur, τίς ἄρα. Vulgata, Quis putas. Erasmus, Quisnam. Ego verò existimo particulā ἄρα ita adhiberi in huiusmodi interrogatione vt superioris sermonis nascentem conclusionem declaret, vt infrà 19. a.1: alioquin non video quomodo hæc cohæreant. Famulitium, θεραπείας. In quodam codice legitur οἰκετείας, eodem sensu. Vulgata, Familiam: nimium generali nomine.

48 Tardat aduentum, χρονίζει ἐλθεῖν. Vulgata, Moram facit venire: Erasmus, Cunctatur venire.

49 Conseruos, συνδούλους. Quatuor codices addunt αὐτοῦ suos, vt vertit Vetus interpres. Quinetiam edere, ἐσθίειν δέ. Sic puto vertendam hanc particulam hoc loco: ponitur enim pro ἔτι. in quo dicendi genere disertiores Græci dixissent, καὶ ἐσθίειν δέ. Erasmus in annotationibus legit ἐσθίειν τε. In quatuor autem exemplaribus & Theophylacto scriptum est, ἐσθίῃ δὲ καὶ πίνῃ, edat autem & bibat: quod legit Vetus interpres.

Καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

51 Et "separabit eū, "ac partem ei assignabit cum hypocritis: ‖illic erit fletus & stridor dentium.

51 Et diuidet eū, partēmq; eius ponet cum hypocritis: illic erit fletus & stridor dentium.

Supra 13.f.42
infra 25.c.33

Κεφάλαιον κε.

Τότε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου.

Πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν φρόνιμοι, καὶ αἱ πέντε μωραί.

Αἵτινες μωραὶ, λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν ἔλαιον·

Αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγγείοις αὐτῶν μετὰ τῶν λαμπάδων αὐτῶν.

Χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι, καὶ ἐκάθευδον.

Μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, Ἰδοὺ, ὁ νυμφίος ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ.

Τότε ἠγέρθησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν.

Αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις εἶπον, Δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν· ὅτι αἱ λαμπάδες ἡμῶν σβέννυνται.

Ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι, λέγουσαι, Μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε ἑαυταῖς.

Ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν ὁ νυμφίος· καὶ αἱ ἕτοιμοι εἰσῆλθον

CAP. XXV.

1 Tvnc erit simile regnum cælorum decem virginibus, quæ sumptis lampadibus suis exierunt in occursum "sponsi.

2 Quinque autem ex eis erant prudentes, & quinque, fatuæ.

3 Quæ erant fatuæ, acceptis lampadibus suis, non ceperāt oleum secum:

4 Prudentes verò ceperant oleum in vasis suis vnà cū suis lampadibus.

5 Tardante verò sponso, "nictarunt omnes, ac dormierūt.

6 Media autem nocte clamor ortus est dicentium, Ecce, sponsus venit, exite in occursum eius.

7 Tunc surrexerunt omnes illæ virgines, & "præpararunt lampades suas.

8 Fatuæ autem prudentibus dixerunt, Date nobis ex oleo vestro: quia lampades nostræ extinguuntur.

9 Responderunt verò prudētes illæ, dicentes, "Nequaquam, ne non sufficiat nobis & vobis: ite verò potius ad eos qui vēdūt, & ipsæ vobis emite.

10 Quum autem irent emptum, venit sponsus: & quæ paratæ erant, introierunt cum

CAP. XXV.

1 Tunc simile erit regnum cælorum decem uirginibus, quæ accipientes lampades suas exierunt obuiam sponso & sponsæ.

2 Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinque, prudentes.

3 Sed quinque fatuæ acceptis lampadibus, nō sumpserunt oleum secū:

4 Prudentes uerò acceperunt oleum in uasis suis cum lampadibus.

5 Moram autem faciente sponso, dormitauerunt omnes, & dormierunt.

6 Media autem nocte clamor factus est, Ecce, sponsus uenit, exite obuiam ei.

7 Tunc surrexerunt omnes uirgines illæ, & ornauerunt lampades suas.

8 Fatuæ autem sapientibus dixerunt, Date nobis de oleo uestro: quia lampades nostræ extinguuntur.

9 Responderunt prudentes, dicentes, Ne fortè nō sufficiat nobis & uobis: ite potius ad uendentes, & emite uobis.

10 Dum autē irent emere, uenit spōsus: & quæ paratæ erāt, intrauerunt

51 Separabit eum, διχοτομήσει αὐτόν. Vulg. Diuidet. Eras. Dissecabit. Et certè hæc est propria huius vocabuli significatio: vnde luna διχότομος dicitur, quum dimidiata lucet. Sed quod proximè sequitur, satis declarat (opinor) διχοτομεῖν hoc loco vsurpari pro ἀφορίζειν. Significatur enim fore vt Dominus eum seruū non habeat in reliquorum numero, sed separatum ita tractet vt dignus est. Hom. Iliad. α, τὼ ὡς βουλεύσαντι δίτμαγεν: id est, διχωρίσθησαν: quū propriè, διέτμαγεν declaret τὸ διχοτομεῖν .i. διακόπτειν καὶ διαιρεῖν. Alii putant grauissimū suppliciū hoc vocabulo declarari: cuius exemplū habemus. 1.Sam.15.g 33, & Dan.3.d.29. Ac partem ei assignabit cum hypocritis, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει. Hebraismus, pro, Ita tractabit vt solent serui qui boni videri malunt quàm esse. Videtur autem sumptum hoc dicendi genus à dominorum consuetudine in demenso seruis & ancillis assignando, prout se fidos præstabant. Vulg. & Eras. Ponet partem eius cum hypocritis.

IN CAPVT XXV.

1 Sponsi, τοῦ νυμφίου. Vulgata addit, Et sponsæ, καὶ τῆς νύμφης. Solebat autem nuptiarū pompa noctu ferè celebrari, idque à puellis.

5 Nictarunt, ἐνύσταξαν: vel dormitarunt, vt Vulgata & Erasmus, sensu rectè expresso. Nam τὸ νυστάζειν, est propriè oculis somno grauatis conniuere: tamen quum sequatur ἐκάθευδον, proprium verbum Latinum vsurpare malui.

7 Apparārunt, ἐκόσμησαν, id est κατεσκεύασαν. Inde κοσμήτορες λαῶν apud Homerum dicuntur duces, ab instruendis ac disponendis copiis.

9 Nequaquam, ne non sufficiat, μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ: vel (vt legimus in quatuor codicibus) μήποτε μὴ οὐκ ἀρκέσῃ. Est autem μήποτε particula nō tam percontantis quàm addubitantis, vt obseruat doctissimus ille Budæus, prolatis exemplis. Ego verò præterea puto eclipticum esse dicendi genus, & supplendum aliquid pro ratione eius de quo agitur: sicut fecit Erasmus hoc loco. Vulgata, Ne fortè non sufficiat. Cæterùm in vno codice pro πορεύεσθε δὲ μᾶλλον, scriptum erat, πορεύεσθε μᾶλλον: quam lectionem si sequamur, nulla erit eclipsis. Ita enim licebit omnia connectere, Ne non sufficiat nobis & vobis, ite potius, &c.

μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους· καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα.

eo ad nuptias: clausaque est ianua.

cum eo ad nuptias: & clausa est ianua.

Ὕστερον δὲ ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι, Κύριε κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν.

11 Postea verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.

11 *Nouissimè veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.*

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς.

12 Ipse verò respondens ait, Amen dico vobis, non novi vos.

12 *At ille respondens ait, Amen dico vobis, nescio vos.*

Supra 14.d.43 mar.13.d.33

Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν οὐδὲ τὴν ὥραν ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

13 ‖ Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam qua Filius hominis veniet.

13 *Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam.*

Luc.19.b.12

Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

14 ‖ *Ita enim est vt quum* quispiã peregre proficiscens vocauit seruos suos, & tradidit eis bona sua:

14 *Sicut enim homo peregrè proficiscens vocauit seruos suos & tradidit illis bona sua.*

Καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ, δύο, ᾧ δὲ, ἕν, ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν· καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως.

15 Et huic quidem dedit quinque talenta, alii autem duo, alii verò vnum: vnicuique secũdum ipsius facultatem: & peregre profectus est statim.

15 *Et uni dedit quinque talenta, alii autem duo, alii verò unum: unicuique secundum propriam uirtutem: & profectus est statim.*

Πορευθεὶς δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, εἰργάσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα.

16 Profectus autẽ qui quinque talenta acceperat, negotiatus est ex iis: & fecit altera quinque talenta.

16 *Abiit autẽ qui quinque talenta acceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinque.*

Ὡσαύτως καὶ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε καὶ αὐτὸς ἄλλα δύο.

17 Itidem & qui duo acceperat, lucratus est & ipse altera duo.

17 *Similiter & qui duo acceperat, lucratus est alia duo.*

Ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ.

18 Qui autem vnum acceperat, abiens defodit illud in terram, & abscondit pecuniam domini sui.

18 *Qui autem unum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui.*

Μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ' αὐτῶν λόγον.

19 Post multum verò tempus venit dominus seruorum illorum, & cõferet rationem cũ eis.

19 *Post multum verò tempore venit dominus seruorum illorum & posuit rationem cum eis.*

Καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα, λέγων, Κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε, ἄλλα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.

20 Tunc accedens is qui quinque talẽta acceperat, attulit altera quinque talenta, dicens, Domine, quinque talẽta tradidisti mihi, ecce, altera quinque talenta lucratus sum ex eis.

20 *Et accedens qui quinque talẽta acceperat, obtulit alia quinque talenta, dicens, Domine, quinque talenta tradidisti mihi, ecce, alia quinque superlucratus sum.*

13 Qua Filius hominis veniet, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. Hæc non legit Vetus interpres, neque reperimus in tribus vetustis codicibus.

14 *Ita enim est* vt, &c. ὥσπερ γὰρ &c. Res ipsa ostẽdit, hoc dicendi genus petitum esse è medio, ac proinde supplendum esse aliquid vt iusta sit loquutio. Vulg. & Erasmus, Sicut enim homo: admodum obscurè. Vide Mar.13.v34.

15 Ipsius facultatem, τὴν ἰδίαν δύναμιν. Vulg. Virtutem: quod non conuenit huic loco. Facultatem enim hic appellat prudentiã & peritiam in negotiando. ἰδίαν autem, quod alii interpretantur propriã, malui pro relatiuo αὐτοῦ accipere, vitato etiam reciproco propter amphiboliam.

16 Negotiatus est, εἰργάσατο. Propriè, ἐργάζεσθαι, in hoc genere dicitur non quisquis negotiatur, sed is demum qui lucrum facit: sicut etiam accipitur infrà Luc.19.c.16. Hic ergo generaliter accipitur pro πραγματεύεσθαι. Plinius medicos dicit animas negotiari, eadem significatione. Arist. οἰκονομικῶν β, τὸ δέκατον μέρος παρ' ἑκάστου ἔλαβε, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν ἐλλείψει ἐργάζεσθαι. Vulg. ad verbum, Operatus est: quod verbum Latini hac significatione (quod sciam) nunquã vsurpãt. Galli dicunt, *trafiquer, ou practiquer.* Ex iis, ἐν αὐτοῖς. Vulg. ad verbum, In eis. Eras. Per ea. Fecit, ἐποίησεν. Cic.4. in Verrem, Quibusnam, inquit, rebus in ea prouincia maximam vno anno pecuniam facere posset. Eras. Confecit. In duobus autem exemplaribus scriptum erat ἐκέρδησεν, lucratus est: sicut conuertit Vetus interpres.

18 Abiens, ἀπελθών. Redundat, & deerat in duobus codicibus.

20 Ex eis, ἐπ' αὐτοῖς: vel, per ea: vt rectè vertit Eras. Nam in quibusdam etiam codicibus scriptum erat, ἐν αὐτοῖς. Itaque nolui ἐπὶ interpretari pro πρὸς, id est præter. Vetus autem interpres hæc non legit: quia videlicet non ἐκέρδησα, sed ἐπεκέρδησα scriptum habebat, id est Superlucratus sum: vt ipse conuertit.

Ἔφη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

21 Dixit autem ei dominus eius, Bene habet, serue bone & fidelis: in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam: ingredere in gaudiũ domini tui.

21 *Ait illi dominus eius, Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui.*

Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν εἶπε, Κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε, ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.

22 Accedens autem & qui duo talenta acceperat, ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce, alia duo lucratus sum supra ea.

22 *Accessit autem & qui duo talenta acceperat, & ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce, alia duo lucratus sum.*

Ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

23 Ait ei dominus eius, Bene habet, serue bone & fidelis: in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam: ingredere in gaudium domini tui.

23 *Ait illi dominus eius, Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium domini tui.*

Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον εἰληφὼς, εἶπε, Κύριε, ἔγνων σε ὅτι σκληρὸς εἶ ἄνθρωπος, θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας.

24 Accedẽs autẽ & qui vnũ talẽtũ acceperat, ait, Domine, noueram te hominẽ durum esse, qui metas vbi non seminasti, & inde cogas vbi non sparsisti.

24 *Accedens autem & qui unum talentum acceperat, ait, Domine, scio quia homo durus es, metis vbi non seminasti, & cõgregas vbi nõ sparsisti.*

Καὶ φοβηθεὶς, ἀπελθὼν ἔκρυψα τὸ τάλαντόν σου ἐν τῇ γῇ· ἴδε, ἔχεις τὸ σόν.

25 Itaque timens abii & occultaui talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum est.

25 *Et timens abii, & abscõdi talentũ tuũ in terra: ecce habes quod tuũ est.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρὲ, ᾔδεις ὅτι θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, καὶ συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα·

26 Respondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & cunctator, sciebas me metere vbi non seminaui, & inde cogere vbi non sparsi:

26 *Respondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & piger, sciebas quia meto vbi non semino, & congrego vbi non sparsi:*

Ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις· καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ.

27 Oportuit ergo te committere pecuniam meam mensariis: & veniẽs ego recepissem meum, cum fœnore.

27 *Oportuit ergo te committere pecuniam meã nummulariis, & veniens ego recepissem vtique quod meum est, cum vsura.*

Ἄρατε οὖν ἀπ' αὐτοῦ τὸ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα.

28 Tollite ergo ab eo talẽtum, & date ei qui habet decem talenta.

28 *Tollite itaque ab eo talentũ & date ei qui habet decem talenta.*

Supra 13.b.12 marc 4.c.25 luc. 8.c.18 & 19.d.26

(Τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται, καὶ περισσευθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.)

29 ‖ (Omni enim habenti dabitur, & augebitur: qui verò non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.)

29 *(Omni enim habenti dabitur, & abundabit: ei autem qui non habet, & quod uidetur habere, auferetur ab eo.)*

Supra 8.b.12 & 22.b.13

Καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

30 Et inutilem seruum eiicite in tenebras extimas: illic erit fletus & stridor dentium.

30 *Et inutilem seruum eiicite in tenebras exteriores: illic erit fletus & stridor dentium.*

Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι

31 |Quum autem venerit Filius hominis cum gloria sua, & o-

31 *Quum autem venerit Filius hominis in maiestate sua, & omnis*

21 Bene *habet*, εὖ: id est, καλῶς ἔχει. Nam subauditur verbũ, quod expressimus declarationis causa. Vulgata, Euge: id est, εὖγε: quod nusquam reperi scriptum in Græcis codicibus. Ingredere in gaudiũ, εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν. Hebræum dicendi genus, quasi diceret, Adesdum vt fructum percipias benignitatis meæ, vt re ipsa sentias quàm gratum sit mihi officium tuum. Simile dicendi genus habes Psal.69.d.28.

24 Et inde cogas, καὶ συνάγων ὅθεν. Bis idẽm exprimit, diuersis modis, Hebræorum more: nec dubito quin hæc fuerint vulgò prouerbialiter vsurpata.

26 Cunctator, ὀκνηρέ. Vulg. & Eras. Piger: id est ῥάθυμε.

27 Committere, βαλεῖν, vel ponere: sicut Alphius ille fœnerator apud Flaccũ in Epodo, quærit Calẽdis ponere. Pecuniam, ἀργύριον: id est χρήματα. Nam latiore significatione hic accipitur: sicut vulgò dicimus *de l'argent*, pro omni pecunia: quo modo etiam Hebræi כסף dicunt.

29 Quod habet, ὃ ἔχει. In quinque vetustis codicibus scriptum erat, ὃ δοκεῖ ἔχειν, quod videtur habere: sed fortassis ex Luca. Vtcunque sit, si legamus ὃ ἔχει, quod habet, explicandum erit per concessionem. Nam quicquid isti habent, euanidum est. Ab eo, ἀπ' αὐτοῦ. Hæc redundant Hebræorum more.

31 Cum gloria, ἐν τῇ δόξῃ: id est, μετὰ δόξης, sicut loquitur noster Euangelista suprà 16.c.27. & 24.c.30. Respõdet igitur particula ἐν illi ב Hebræorũ, cuius multiplex est significatio: quũ etiam idem valeat quod CVM: vt Exod.15.c.19, dicitur Pharao ingressus in curru suo & equitibus suis. Vide infrà, Act.1.b.10.

ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ.

mnes sancti Angeli cum eo, tunc sedebit super thronum gloriæ suæ.

Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ.

32 Καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων.

Et cogetur coram eo omnes gentes, & separabit eos alteros ab alteris, vt pastor separat oues ab hœdis.

32 Et congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos abinuicem, sicut pastor segregat oues ab hœdis.

33 Καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων.

Et statuet, oues quidem ad dextram suam, hœdos autem ad sinistram.

33 Et statuet oues quidem à dextris suis, hœdos autem à sinistris.

34 Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

Tunc dicet rex his qui ad dextram ipsius *erunt*, Venite "benedicti Patris mei, possidete regnum paratum vobis " a iactis fundamentis mundi.

34 Tunc dicet rex his qui à dextris eius erunt, Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.

[Esa.58.b.7 / Eze.b.18.b.7]

35 Ἐπείνασα γάρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με·

‖Esuriui enim, & dedistis mihi *quo vescerer*: sitiui, & dedistis mihi potum: hospes eram, & collegistis me:

35 Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me:

[Eccle.7.d.39]

36 Γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με· ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με.

Nudus, & amiciuistis me: ‖ "ægrotaui, & inuisistis me: in carcere erã, & venistis ad me.

36 Nudus, & operuistis me: infirmus, & visitastis me: in carcere eram, & uenistis ad me.

37 Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, καὶ ἐθρέψαμεν; ἢ διψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν;

Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & "aluimus? aut sitientem, & dedimus tibi potum?

37 Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem, & dedimus tibi potum?

38 Πότε δέ σε εἴδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ γυμνόν, καὶ περιεβάλομεν;

Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & amiciuimus?

38 Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & cooperuimus te?

39 Πότε δέ σε εἴδομεν ἀσθενῆ ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρός σε;

Aut quando te vidimus ægrotum aut in carcere, & venimus ad te?

39 Aut quando te vidimus infirmum aut in carcere, & venimus ad te?

40 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.

Et respondens rex dicet eis, Amen dico vobis, quatenus id fecistis vni ex istis fratribus meis minimis, mihi fecistis.

40 Et respondens rex dicet illis, Amen dico vobis, quandiu fecistis uni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis.

[Psal.6.c.9. / supra 7.c.23. / luc.13.f.27.]

41 Τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ εὐωνύμων, Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.

Tunc dicet etiam iis qui ad sinistram *erunt*, ‖Maledicti, abite à me in ignem æternum, " qui paratus est diabolo & Angelis eius.

41 Tunc dicet & iis qui à sinistris erunt, Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & Angelis eius.

42 Ἐπείνασα γάρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με·

Esuriui enim, & non dedistis mihi *quo vescerer*: sitiui, & non dedistis mihi potum:

42 Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare: sitiui, & non dedistis mihi potum:

43 Ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με· γυμνός, καὶ οὐ περιεβάλετέ με· ἀσθενής, καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με.

Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non amiciuistis me: ægrotus & in carcere e*ram*, & non inuisistis me:

43 Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non operuistis me: infirmus & in carcere, & non visitastis me.

34 Benedicti, εὐλογημένοι: id est, beati & felices, quos Pater meus suis beneficiis cumulauit. Vide suprà 5. g.44. Dicuntur enim homines Deo benedicere quum eius laudes prædicant: contrà verò Deus benedicere hominibus, quum illos beat. A iactis fundamentis ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata, A constitutione: id est ἀπὸ καταστάσεως. Eras. Ab exordio: id est, ἀπ' ἀρχῆς. Vide suprà 13.e.35.

36 Ægrotaui, ἠσθένησα: id est, ἠῤῥώστησα. Sic Plin. lib.8. cap.51, suem ægrotantẽ vocat inualidam. Vulgata & Eras. Infirmus: quod nusquam legi pro ægroto positum. 5

37 Aluimus? ἐθρέψαμεν; Vel, Nutriuimus? Vulgata & Erasmus, Pauimus? id est, ἐβοσκήσαμεν. 40 Quatenus ἐφ' ὅσον. Vul. Quandiu, perperam. quasi subaudiatur χρόνον.

41 Qui paratus est, τὸ ἡτοιμασμένον. In vno exemplari scriptũ erat, ὃ ἡτοίμασεν ὁ πατήρ μου, quem parauit Pater meus.

44 Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοί, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνόν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι;

Tunc ipsi quoque respondebunt ei, dicentes, Domine, quãdo te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & nõ ministrauimus tibi?

44 Tunc respondebunt ei & ipsi, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudũ, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?

45 Τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε.

Tunc respõdebit eis, dicens, Amen dico vobis, quatenus id non fecistis vni ex istis minimis, nec mihi fecistis.

45 Tunc respondebit illis, dicens, Amen dico uobis, quandiu non fecistis uni de minoribus his, nec mihi fecistis.

[Dan.12.a.2 / ioan.5.e.29]

46 Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον· οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

‖ Et abibunt isti in suppliciũ æternum: iusti verò in vitam æternam.

46 Et ibunt hi in supplicium æternum: iusti autem in uitam æternam.

Κεφάλαιον κϛ.

CAP. XXVI.

[Mar.14.a.1 / luc.22.a.1]

1 ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

ET factum est quum finisset Iesus omnes istos sermones, dixit discipulis suis,

ET factum est quum consummasset Iesus sermones hos omnes, dixit discipulis suis,

2 Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.

Scitis " intra duos dies Pascha " fore, & Filium hominis tradendum vt crucifigatur.

2 Scitis quia post biduũ Pascha fiet, & Filius hominis tradetur ut crucifigatur.

[Ioan 11.f.47]

3 Τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα.

‖Tunc coacti sunt principes Sacerdotũ " & Scribæ & seniores populi " in aulã Põtificis maximi qui dicebatur Caiapha.

3 Tunc congregati sunt principes Sacerdotum & seniores populi in atriũ principis Sacerdotũ qui dicebatur Caiphas.

4 Καὶ συνεβουλεύσαντο ἵνα τὸν Ἰησοῦν κρατήσωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν.

Et simul consultarũt vt Iesũ dolo prehenderẽt, & trucidarẽt.

4 Et consilium fecerunt ut Iesum dolo tenerent, & occiderent.

5 Ἔλεγον δέ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.

Dicebant autem, " Non in festo, ne tumultus fiat in populo.

5 Dicebant autem, Non in die festo, ne fortè tumultus fieret in populo.

[Mar.14.a.3 / ioan.12.a.2]

6 Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ, ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ,

‖ Quum autem Iesus esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi,

6 Quum autem Iesus esset in Bethania, in domo Simonis leprosi,

7 Προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀλάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κατέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀνακειμένου.

"Venerat ad eum mulier, habens " alabastrũ vnguenti " grauis pretii, & effuderat super caput ipsius accumbentis.

7 Accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis.

IN CAPVT XXVI.

2 Intra duos dies, μετὰ δύο ἡμέρας. Vulg. & Erasmus, Post biduum. Vide Mar.8.d.31. Fore, γίνεται. Vulgata, in futuro, Fiet: id est γενήσεται. Et paulo pòst, Tradetur, pro traditur: vt obseruat Erasmus. Apparet tamẽ enallagen esse temporis, ex vulgata loquendi consuetudine petitam, qua dicitur id iam fieri quod mox omnino futurum est.

5 3 Et Scribæ, καὶ οἱ γραμματεῖς. Hæc deerant in vetustis codicibus, neque etiam reperiuntur apud Veterẽ interpretem. In aulam, εἰς τὴν αὐλήν. Vulgata & Erasmus, In atrium. Vide Luc.11.v.21.

4 Simul cõsultarunt, συνεβουλεύσαντο. Vulg. Consilium fecerunt: id est, συμβούλιον ἐποίησαν. Erasmus quoque per periphrasin, Consilium inierunt.

5 Non in festo, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ. Appellatione festi non dies aliquis cert[illegible] totum Azymorum festum
10 intelligitur, cuius primus & octauus dies ita erant sacri vt esset ab omni opere [illegible]tinendum. Ideo nolui diem festum dicere cum Vetere interprete. Cæterùm non temere ab istis iniicitur festi mentio. Nam quia scriptũ est Deut.17.v.12, & 13, ita puniendos esse qui Pontificis aut iudicum maiestatem læserint, vt totus populus eorũ pœnis erudiatur, idcirco hic mos obtinuerat apud Iudæos (sicut obseruat Fagius ex Maymoni, in tractatu de rebellibus) vt in huiusmodi reos sub tribus illis solennibus festis animaduerteretur. Deliberant ergo Sanhedrin
15 cum primariis sacerdotibus, an sint hunc morem sequuturi. quod quanuis iis non placuit, tamen Dei prouidẽtia ac voluntate ita accidit, vt Christus sui æterni sacrificii testem totum Israelem haberet.

7 Venerat ad eum, προσῆλθεν αὐτῷ. Apparet ex Iohanne 12.a.2, hæc gesta esse antequam Christus ingrederetur Ierosolyma. Nam certè circunstantiarum varietas tanta non est vt diuersam hanc historiam ab illa possimus constituere, cum Osiandro. Sed quum Euangelista accederet ad narrationem proditionis, distulit in
20 hũc locum historiam eius facti, vnde Iudas occasionem arripuit prodendi Dominum. Ideo conuertimus προσῆλθεν & κατέχεεν per plusquamperfectum: cuius enallages multa passim exempla occurrunt, vt Gene.12.a.1, & suprà 25.a.4. & hoc eodem capite versu 48. Alabastrum vnguenti, ἀλάβαστρον μύρου. Alabastra dicta sunt vascula vnguentaria, quòd alabastritem lapidem veteres plerunque excauarent ad eos vsus: quoniam optimè ser-

uare vnguenta incorrupta traditur, vt refert Plinius libro 13. cap. 2, & rursus libro 35. cap. 8. Aliam etymologiam planè (vt existimo) ridiculam adfert Erasmus, quanuis ex Suida repetitam: sed hæc ad nostrum scopum nō pertinent. Herodotus quoque in Thalia, inter munera quæ Cambyses per legatos ad regem Æthiopum misit, recenset μύρου ἀλάβαστρον. Grauis pretii, βαρυτίμου. Sic loquitur Sallustius. Cœpit (inquit) graue pretium per omnem prouinciam fructibus esse. Nam olim (vt rectè hoc loco annotat Erasmus) æs appendebatur, non numerabatur: ex qua consuetudine orta sunt multa dicendi genera. Idem tamen maluit cum Vetere interprete pretiosum interpretari. i. τίμιον. In tribus vetustis codicibus scriptum erat πολυτίμου, magni pretii, vt suprà 13. f. 46.

Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγανάκτησαν, λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη;

8 Videntes autē discipuli eius indignati sunt, dicentes, Quorsum perditio hæc?

8 *Videntes autem discipuli indignati sunt, dicentes, Vt quid perditio hæc?*

Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς.

9 Potuit enim istud vnguentum venundari magno, & dari pauperibus.

9 *Potuit enim istud venundari multo, & dari pauperibus.*

Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ.

10 Quum autem hoc cognouisset Iesus, ait eis, Quid molestiam exhibetis isti mulieri? opus enim bonum operata est erga me.

10 *Sciens autem Iesus ait illis, Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.*

Deut. 15. b. 11

Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

11 ‖ Semper enim pauperes habetis vobiscum: me verò non semper habebitis.

11 *Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis.*

Βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν.

12 Quòd enim hæc vnguentū hoc iniecit corpori meo, ad sepeliendum me fecit.

12 *Mittens enim hæc vnguētū hoc in corpus meū, ad sepeliendum me fecit.*

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

13 Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, etiam quod hæc fecit, dicetur ad memoriam ipsius.

13 *Amen dico uobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur & quod hæc fecit, in memoriam eius.*

Mar. 14. b. 12 luc. 22. a. 7

Τότε πορευθεὶς εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς,

14 ‖ Tūc profectus vnus ex duodecim, qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes Sacerdotū,

14 *Tunc abiit unus de duodecim qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes Sacerdotum:*

Εἶπε, Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια.

15 Ait eis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? Ipsi verò appēderunt ei triginta argenteos *numos*.

15 *Et ait illis, Quid uultis mihi dare, & ego uobis eum tradam? At illi cōstituerunt ei triginta argenteos.*

Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ.

16 Et ex eo tēpore quærebat opportunitatē vt eum proderet.

16 *Et exinde quærebat opportunitatem ut eum traderet.*

Mar. 14. b. 10 luc. 22. a. 7

Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα;

17 ‖ Primo autem die Azymorum venerunt discipuli ad Iesum, dicentes ei, Vbi vis paremus tibi ad vescendum Pascha?

17 *Prima autem Azymorum accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes, Vbi uis paremus tibi comedere Pascha?*

8 Perditio, ἀπώλεια. id est inutilis profusio.

10 Molestiam exhibetis, κόπους παρέχετε: vel, estis labori: id est, molesti estis, vt verterunt Vulgata & Erasmus, sensu expresso. Ad verbum, Laborem præbetis, siue (vt loquitur Liuius) curam. Laborem enim appellat animi molestiam.

11 Semper, πάντοτε. Hæc particula & de loco & de tempore dicitur: quæ postrema significatio conuenit. Commodè autem altero Latino aduerbio (quod sciam) exprimi nō potest. Itaque soleo vertere perinde ac si scriptum esset ἀεί. Habebitis, ἔχετε. Vulgata & Erasmus ad verbū Habetis: sed præsens pro futuro videtur positum, sicut etiam suprà 5. g. 46, & 6. a. 1.

12 Quòd enim hæc iniecit, βαλοῦσα γὰρ αὕτη. Vulgata, Mittens enim hæc: quæ interpretatio obscura est, neque Græcis respondet. Itaque Erasmi versionem sum sequutus. Ponitur enim βάλλειν pro ἐκχέειν, quod iniiciendi vocabulo videtur melius exprimi.

13 Dicetur, λαληθήσεται: id est λεχθήσεται. Erasmus, Narrabitur. Memoriam, μνημόσυνον: id est μνήμην, vt etiam annotauit Erasmus. In quodam exemplari scriptum erat μαρτύριον: id est testimonium.

15 Appenderunt, ἔστησαν. Vulgata & Erasmus, Constituerunt, id est, pacti sunt, non expressa vi Græci vocabuli. Nam τὸ ἱστάναι hoc loco respondet Hebræo verbo שקל. Argenteos *numos*, ἀργύρια. Ita legitur in omnibus Græcis codicibus: nec dubium est quin ἀργύρια vocet quæ Hebræi כספים: siue denarios Romanos intelligas, siue siclos Hebræos, siue tetradrachma Attica. Iosephus autem libro Antiquitatum secundo ἀργυρῶν meminit, non ἀργυρείων: idque rectius fortassis, vt aliquid subaudias. Sed & Symmachus & Aquila apud Zachariam ἀργυροῦς scribunt, non ἀργύρια. Ioachimus autem Camerarius, vir eruditissimus (quem, sicut debeo, honoris causa nomino) in libello quem inscripsit De Græcorum ac Latinorum numismatis, se didicisse scribit de Græcorū commentariis, singula ἀργύρια valuisse minam Atticam: quod ego quidem optarem idonei alicuius scriptoris authoritate confirmatum. Solet enim Iosephus ἀργυρῶν appellatione siclos intelligere, (vt liquet ex libro 9. cap. 2. si conferantur quæ illic commemorat de fame quæ in Samaria erat, cum capite 6. secundi Regum) eósque τετραδράχμους, vt ipse disertè dicit libro Antiquitatum 3. capite 9. Quam rationem si sequamur, minam Atticam drachmarum cētum, id est recentiorem, æstimabimus argenteis vigintiquinque, ac proinde eodem calculo, triginta istos argenteos numos tetradrachmos francicis libris plus minus XXI. Itaque necesse esset ἀργύρια & ἀργυροῦς distinguere: quod vellem à Camerario copiosius explicatum.

16 Proderet, παραδῷ. Vulgata & Erasmus, Traderet. Mihi in tota hac historia videtur τὸ παραδιδόναι positum ἀντὶ τοῦ προδιδόναι. In vno exemplari additur αὐτοῖς, eis.

17 Primo autem die, τῇ δὲ πρώτῃ. Subauditur ἡμέρα: nondum tamen aduenerat decimusquintus dies, qui primus est azymorum: sed quoniam à vespera eius diei quo hæc gesta sunt (nimirum decimiquarti) initium capiebat Azymorum festum: Romanorum autem more vespera præcedenti diei coniungitur, non sequenti: ideo decimusquartus dies vocatur primus Azymorum. Constat autem hoc loco Christum obseruasse Legem, quam plerique transgressi sunt traditionis causa, sicut alibi dicemus: quod Græci interpretes multi non viderunt, & quidem inter cæteros Nicephorus ille cuius nugæ nuper editæ sunt, ineptiarum atque adeo impietatis plenæ. Vt autē tota hæc historia melius intelligatur, & quid quo die sit gestum, placuit hoc diagrāma subnectere, quo res omnis perspicuè repræsentatur.

		Huius diei nocte cœnat & capitur: ipso verò die damnatur, crucifigitur, moritur, sepelitur.	Integrū hunc diem quiescit in sepulchro.	Huius diei noctem transigit in sepulchro, diluculo verò resurgit.					
Triduū cū trinoctio iunctū Iudæorum more.		1	2	3					
Dies hebdomadis qua passus est Christus ex consuetudine Iudæorum.	5 sabbathi	6 sabbathi	Sabbathum	1 sabbathi	2	3	4	5	6
Dies septem Azymorum ex traditione Iudæis obseruata.		Parasceue Paschæ. 1	Pascha. 2	3	4	5	6	Festi dies 7	
Dies Azymorū ex Lege quam Christus seruauit.	Parasceue Paschæ.	Pascha. 1	2	3	4	5	6	Festi dies 7	
Supputatio dierū primi mensis ex more Iudæorū, à vespera ad vesperam.	NOX DIES 14 D.	15 N. D.	16 N. D.	17 N. D.	18 N. D.	19 N. D.	20 N. D.	21 N. D.	22 N. D.

Supputatio dierum primi mensis more Romanorum, ab ortu solis ad ortum: 1/2 | 13 | 14 | 15 | 16 | 17 | 18 | 19 | 20 | 21 | 1/2

Dierū hebdomadis appellatio ex nostra cōsuetudine: Dies Mercurii. Iouis. Veneris. Sabbathi. Domini. Lunæ. Martis. Mercurii. Iouis. Veneris.

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα, καὶ εἴπατε αὐτῷ, Ὁ διδάσκαλος λέγει, Ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστιν, πρὸς σὲ ποιῶ τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου.

18 Ipse verò dixit, Abite in vrbē ad quēdam, & dicite ei, Magister dicit, Tēpus meum propè est, apud te faciam Pascha cum discipulis meis.

18 *At Iesus dixit, Ite in ciuitatem ad quendam, & dicite ei, Magister dicit, Tempus meum propè est, apud te facio Pascha cum discipulis meis.*

Καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

19 Et fecerunt discipuli sicut præceperat eis Iesus: & parauerunt Pascha.

19 *Et fecerūt discipuli sicut constituit illis Iesus: & parauerunt Pascha.*

Ὀψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα.

20 Quum autem serum diei esset, recubuit cum duodecim.

20 *Vespere autem facto discumbebat cum duodecim discipulis suis.*

18 Ad quendam, πρὸς τὸν δεῖνα. Rectè conuersum est ὁ δεῖνα, quidam, quum certus homo intelligatur, is nimirum qui Iohannis Apostoli ædes conduxerat: quas ille paulo antè emerat, permutatis cum Caiapha pōtifice amplis facultatibus, quas in Galilæa possederat. Hæc ineptus ille Nicephorus de Iohanne, homine videlicet locuplete, vt qui post Christi mortem in Galilæam redierit ad piscationem. Faciam, ποιῶ. Alii, Facio. Ego malo præsens positum esse pro futuro, sicut paulo antè dixi versiculo 11.

19 Præceperat, συνέταξεν. Positus est aoristus pro plusquamperfecto.

20 Recubuit, ἀνέκειτο: vel accubuit. Etsi disertis verbis non iubentur Israelitæ stare in edendo agno, tamen quia ex præscripto Legis Mosaicæ tum calceati erant, tum etiam baculum gestabant tanquam festinabundi, & ad iter accincti: probabilis coniectura est, eos tum non recubuisse aut accubuisse mensæ, quum ex more

patrio, sumpturi cibum, calceos exuebant, vt suprà monuimus. Quum ergo non dubium sit quin omnes veteris Legis ceremonias diligenter obseruarit Dominus, vt omnem pro nobis iustitiam impleret, existimandum est ἀνέκειτο hoc loco dici de cœna quæ peracto solenni ritu Paschatis adornata est. Cum duodecim, μετὰ τῶν δώδεκα. In quodam codice additum erat μαθητῶν, discipulis. Vetus interpres etiam addit pronomen Suis.

Mar.14.b.18 / Luc 22.b.14 / ioan 13.c.21

Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

21 ‖Et edentibus ipsis, dixit, Amen dico vobis, vnus vestrum me prodet.

21 Et edentibus illis, dixit, Amen dico uobis quia vnus uestrum me traditurus est.

Καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν, Μήτι ἐγώ εἰμι, κύριε;

22 Tunc contristati vehementer, cœperũt dicere singuli eorũ ei, Num ego sum, domine?

22 Et contristati ualde, cœperunt singuli dicere, Nunquid ego sum, domine?

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ὁ ἐμβάψας μετ᾽ ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα, οὗτός με παραδώσει.

23 Ipse verò respondens ait, Qui intingit mecum manum in catino, iste me proditurus est.

23 At ipse respondens ait, Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.

Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

24 Filius quidem hominis abit, sicut scriptum est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonũ erat homini illi si natus non fuisset.

24 Filius quidem hominis uadit, sicut scriptum est de illo. Væ autem homini illi per quem Filius hominis traditur: bonũ erat ei si natus non fuisset homo ille.

Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, εἶπε, Μήτι ἐγώ εἰμι, ῥαββί; Λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶπας.

25 Respondens autem Iudas qui prodebat eum, dixit, Num ego sum, rabbi? Dicit ei, Tu dixisti.

25 Respondens autem Iudas qui tradidit eum, dixit, Nunquid ego sum, rabbi? Ait illi, Tu dixisti.

1.Cor.11.c.24

Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον, καὶ εὐλογήσας, ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

26 ‖Edentibus autem eis, accepit Iesus panem: & quum benedixisset, fregit, deditque discipulis, & ait, Accipite, comedite: hoc est corpus meum.

26 Cœnantibus autem eis, accepit Iesus panem, & benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, & ait, Accipite, & comedite: hoc est corpus meum.

Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, καὶ εὐχαριστήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες.

27 Et accepto poculo, ac gratiis actis, dedit eis, dicẽs, Bibite ex eo omnes.

27 Et accipiens calicem, gratias egit, & dedit illis, dicens, Bibite ex hoc omnes.

Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

28 Hoc est enim sanguis meus, Noui testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.

28 Hic est enim sanguis meus Noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπ᾽ ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ᾽ ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου.

29 Dico autem vobis, Non bibam ab hoc tempore ex hoc fructu vitis, vsque ad diem illum quum ipsum bibam vobiscum nouum in regno Patris mei.

29 Dico autem uobis, Non bibam amodo de hoc genimine uitis usque in diẽ illum quum illud bibam uobiscum nouum in regno Patris mei.

Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

30 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem Olearum.

30 Et hymno dicto exierũt in montem Oliueti.

Mar.14.c.27 / Iohan.16.d.30, & 18.b.8 / Zach.13.c.7

Τότε λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. γέγραπται γὰρ, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.

31 ‖Tunc dicit eis Iesus, Omnes vos ista nocte offendemini in me. scriptum est enim, ‖Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.

31 Tunc dicit illis Iesus, Omnes uos scandalum patiemini in me in ista nocte. scriptũ est enim, Percutiam pastorẽ, & dispergentur oues gregis.

Mar.14.c.28, & 16.b.7

Μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

32 Postquam autem surrexero, ‖præibo vobis in Galilæam.

32 Post quam autem resurrexero, præcedam uos in Galilæam.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοὶ, ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι.

33 Respondens verò Petrus dixit ei, Etiamsi omnes offendantur in te, ego nunquam offendar.

33 Respondens autem Petrus ait illi, Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor.

Iohan.13.d.38

Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

34 Dixit ei Iesus, ‖Amen dico tibi, ista nocte antequam gallus vocem mittat, ter me abnegabis.

34 Ait illi Iesus, Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.

Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον.

35 Dicit ei Petrus, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te abnegabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.

35 Ait illi Petrus, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.

Mar.14.d.32 / Luc.22.d.39

Τότε ἔρχεται μετ᾽ αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανῆ, καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς, Καθίσατε αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξωμαι ἐκεῖ.

36 Tunc venit Iesus cum eis in locũ qui dicitur Gethsemane: & dicit discipulis, Sedete hîc, vsquequo abiens, precatus fuero illic.

36 Tunc uenit Iesus cum illis in uillam quæ dicitur Gethsemani, & dixit discipulis suis, Sedete hîc donec uadam illuc, & orem.

Καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς

37 Et assũpto Petro & duob⁹ filiis

37 Et assumpto Petro & duobus filiis

23 Qui intingit, ὁ ἐμβάψας. Erasmus ad verbum, Qui intinxit. Ego tamen malo conuertere per præsens, vt sit Qui intingit, idem atque Qui intingere consueuit. Sic enim vulgò loqui solent: & attingere videtur quod ait Dauid Psal.41.b.10, Qui eo nedebat panem mecum: id est ὁ ἐσθίων μετ᾽ ἐμοῦ, vt loquitur Marcus: is videlicet quem eadem mensa dignabar. Sed & in quodam exemplari scriptum erat, ὁ ἐμβαπτόμενος: sicut etiam legitur Marci 14.b.20: quod tamen non est ita accipiendum quasi eo ipso tempore quo hæc à Domino dicebantur, Iudas manum haberet in patina, (fuisset enim hoc manifestum & indubitatũ signum, vt rectè obseruat Erasmus) sed ad mutuum conuictum referendum est, sicut paulo antè dixi.

24 Homini illi, αὐτῷ. Præponitur relatiuum antecedenti, Hebræorum more: vt suprà, 17.v.18.

25 Qui prodebat, ὁ παραδιδούς: id est, qui in eo iam totus erat vt proderet: ἐδίδου tamen paulo pòst vsurpatur significatione aoristi secundi.

26 Quum benedixisset, εὐλογήσας. In septem codicibus vetustis legitur εὐχαριστήσας, gratiis actis, eodem sensu: & Mar.8.a.6, & 7, hæc duo εὐχαριστεῖν καὶ εὐλογεῖν pro eodem vsurpantur. Itaque non est cur consecrationis (quam vocant) vocabulo magicam aliquam verborum sacramentalium murmurationem intelligamus. Hoc tamen certum est, ratam esse in cælo ceremoniam quæ ex Dei præcepto in sacramentorum vsu peragitur: ac proinde panem & vinum in sacra illa actione, qualitate mutari, quum fiant corporis & sanguinis Domini symbola: quod neque ex sui natura, neque ex virtute certarum vocum pronuntiatarum habent, sed ex Filii Dei institutione, quæ recitari & explicari debet, vt habeat fides quod amplectatur tum in verbo, tum in elementis.

Est, ἐστι, metonymicè: ita tamen, vt sciamus præter signum à credentibus verè percipi per fidem spirituali modo id quod externo symbolo repræsentatur, totũ videlicet Christum cũ suis donis. Neque tamen vel transsubstantiatio, vel realis (quam vocant) coniunctio, vel transfusio, aut commistio cogitanda, sed signi & rei coniunctio symbolica & sacramentalis. Nam illa neque consistere possunt cum veritate humanitatis Christi, neque ad salutem sunt necessaria. Neque enim vt Christi participes fiamus, eius corpus oportet realiter in terris adesse, sed nos potius Spiritus sancti virtute & fide in cælum ascendere, & illic eum amplecti, vt cum eo consideamus in cælestibus: in summa, verè nos coniungi & vnum fieri cum toto Christo Deo & homine necesse est, vt salui simus: quod non alio quàm spirituali modo fit per fidem, quæ quidem fides in nobis creatur & confirmatur per Spiritum sanctum: idque prædicatione verbi Dei, & adiunctis prædicationi symbolis, quibus omnes nostri sensus excitantur & percelluntur, vt verè mittamur in Christi ipsius possessionem.

27 Ex eo, ἐξ αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, Ex hoc: id est ἐκ τούτου. Omnes, πάντες. Num igitur habendi sunt pro Ecclesiæ pastoribus qui sacramentum dimidium sustulerunt illis quos laicos vocant?

28 Hoc, τοῦτο. Vulgata & Erasmus, Hic: referentes scilicet ad αἷμα, id est sanguinem. Atqui si ita interpretemur, nullum erit huius propositionis subiectum, præter ipsum sanguinem qui Christi esse dicatur. Panem autem & vinum esse subiecta de quibus prædicentur corpus & sanguis, apertè liquet ex Luc.22.c.20, qui addit nomen ποτήριον: ita tamen vt continens pro contento accipiatur, vulgata & trita omnibus linguis consuetudine loquendi. Clamitabunt autem (sat scio) nonnulli sacrilegam esse meam audaciam: sed ita certè loquitur Lucas vt ambigi non possit quin Christus poculum indicarit quum hæc diceret: vt, velint nolint, tropum agnoscere cogantur in pronomine demonstratiuo. Omnino igitur dicendum est, HOC, id est, poculum seu vinum hoc quod ego in manibus teneo, EST SANGVIS MEVS, sacramentaliter nimirum.

Testamenti, διαθήκης: vel fœderis. id est, quo nouum fœdus vobiscum sancitur. Prior interpretatio merito conuenit, & Epistolæ ad Hebræos authoritate confirmatur. Rursus in fœderibus sanciẽdis adhiberi solitas fuisse & vini libationes & sanguinis fusionem, non modò sacræ, sed etiam profanæ historiæ testantur. Pro περὶ: id est ὑπὲρ. Vide suprà 9.c.36. Effunditur, ἐκχυνόμενον, id est effundetur. Loquitur enim de re mox futura, tanquam iam præsenti.

29 Ab hoc tempore, ἀπ᾽ ἄρτι: id est ἀπὸ τοῦ νῦν. Nam ἄρτι idem etiam valet quod νῦν, vt suprà diximus cap.3.d.15. Vulgata barbarè, Amodo. Fructu, γεννήματος. A γεννᾶν, id est gignendo, dicitur γέννημα, quod etiam stirpibus conuenit. Latini (quod sciam) aliud commune vocabulum non habent quàm fructum: id est καρπόν. Nam genimen, quo vtitur Vetus interpres, barbarum est. Columella progeniem vitis dixit, sed alio sensu. Bibam, πίνω. Iterum præsens pro futuro. Vide suprà 5.g.46, & hoc eodem capite v.11, & 18.

30 Quum hymnum cecinissent, ὑμνήσαντες. Vulgata, Hymno dicto: quod rectè mutauit Erasmus, vt intelligatur Apostolos ipsos vnà cum Christo hymnum cecinisse.

35 Abnegabo, ἀπαρνήσομαι. In quatuor vetustis codicibus scriptum erat in subiunctiuo ἀπαρνήσωμαι, abnegauero. Vulgata & Erasmus, Negabo, ἀρνήσομαι.

36 Locum, χωρίον. Sic Valla, & quidem rectè, vt opinor. Vulgata & Erasmus, Villam.

Ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

Zebedæi, cœpit contristari, & grauissimè angi.

Zebedæi, cœpit contristari & mœstus esse.

38 Τότε λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ.

38 Tūc dicit eis Iesus, Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hic, & vigilate mecum.

38 *Tunc ait illis, Tristis est anima mea usque ad mortem: sustinete hic, & uigilate mecum.*

39 Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, προσευχόμενος καὶ λέγων, Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ.

39 Et progressus paululum, procidit in faciem suam, precans & dicens, Pater mi, si possibile est, abeat à me poculum istud: veruntamen non vt ego volo, sed vt tu.

39 *Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans & dicens, Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste: ueruntamen non sicut ego uolo, sed sicut tu.*

40 Καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας, καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ;

40 Tunc venit ad discipulos, & reperit eos dormientes: & dicit Petro, Itáne non potuistis vnam horam vigilare mecum?

40 *Et uenit ad discipulos suos, & inuenit eos dormientes: & dicit Petro, Sic non potuistis una hora uigilare mecum?*

41 Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

41 Vigilate & orate, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus, sed caro infirma est.

41 *Vigilate & orate, ut non intretis in tentationem. Spiritus quidē promptus est, caro autem infirma.*

42 Πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν προσηύξατο, λέγων, Πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.

42 Rursum secūdò abiit, & precatus est, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum abire à me quin bibam ipsum, fiat voluntas tua.

42 *Iterum secundò abiit, & orauit, dicens, Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illū, fiat uoluntas tua.*

37 Grauissimè angi, ἀδημονεῖν. Vulgata, Mœstus esse. Erasmus, Affici mœstitudine. Prudēter verò hæc sunt intelligenda. nam τὸ ἀδημονεῖν significat præ mœrore concidere animo, & inopem consilii esse: quæ omnia sic in Christo fuerunt vt tamen ab omni peccato fuerit immunis: has autem horribiles pœnas sustinuerit quòd sentiret iram Dei in nos accensam, quorū peccata in ipso vlciscebatur Pater. Vnde etiam profecta est vox illa, Deus meus Deus meus, cùr dereliquisti me? Alioqui, nisi hoc diligenter obserues, videbuntur multi martyres ipso Christo constantiores: quod absit vt cogitemus. Exhorruit ergo Christus non mortem per se, sed iram Dei in peccatum, cuius pondus illi erat nostra causa sustinendum. Quid verò miseris istis fiet quos Christus non subleuabit? Iam igitur Christus inferorum atrium ingreditur, vt suos inde liberet.

38 Vndiquaque tristis, περίλυπος. Præpositio περὶ auget significationem. Declarat enim animum vndique mœrore obsessum & circumuallatum. Vulgata, Tristis. Erasmus, Mœsta.

39 Abeat, παρελθέτω: id est, Prætereat me, & intactum relinquat. Vulgata & Erasmus ad verbum, Transeat. quod fortassis tolerari posset, nisi adderetur præpositio. Nam eodem dicendi genere apud Senecam lib. de Benef. 2. cap. 28, dicitur grando pessimi cuiusque agros transire: id est intactos relinquere. Hoc idem exprimunt Hebræi verbo עבר, duplici tamen, eáque contraria significatione. Nam aliquando idem valet quod accedere & capiti incumbere, vt Thren. cap. 4. d. 21. Etiam (inquit Propheta) super te transibit calix. Id est, etiam ad te perueniet ira & furor Domini. Aliquando verò contrà idem valet quod Prætermittere & intactum relinquere, vt hoc loco: & insalutatum præterire, vt Gen. 18. a. 3, Ne transeas (inquit Abraham) à seruo tuo. Id est, ne me insalutatum prætereas. Sic apud Græcos accipitur τὸ παρελθεῖν, vt in istis Anacreontis versiculis sanè perlepidis, Ὁ πλοῦτος εἴγε χρυσοῦ Τὸ ζῆν παρεῖχε θνητοῖς, Ἐκαρτέρουν φυλάττων, Ἵν' ἂν θανεῖν ἐπέλθῃ, Λάβῃ τι, καὶ παρέλθῃ.

Poculum, ποτήριον. Vulgata & Erasmus, Calix. Quum autem paulo antè Erasmus Veterem interpretem flagellarit quòd Græcum vocabulum τρύβλιον alio Græco vocabulo conuerterit, & suprà etiam 20. c. 22, disertè hanc versionem emendarit, miror eum hoc loco idem non fecisse. Quòd si profanis pictoribus hîc quoque credendum est, hæc omnia scilicet ad exectrandum illud non Christi, sed Antichristi sacrificium pertinent. Nam quia calicis hîc fit mentio, inepti pictores totam hanc actionem ita pingunt vt Christus procidens Missam illam execrandam obire videatur: nec istos pudet imperitorum vulgus tam impiis & tam crassis erroribus in superstitionis tenebris retinere. Poculi autem appellatione ex Hebræorum idiotismo significatur ira Dei, & supplicium pro peccatis nostris. Vide suprà 20. c. 22.

40 Itáne, οὕτως. Vulgata, Sic. Erasmus, Adeó. Quinque Veteres codices sic distingunt, οὕτως; οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ; id est, Itáne? nō potuistis vnam horam vigilare mecum? Quæ repetitio interrogationis, aut expostulationis potius, magnam videtur emphasin habere. Vnam horam, μίαν ὥραν. Vulgata & Erasmus, Vna hora. Ego malui vertere quarto casu, quo videlicet tempus continuum declaratur.

42 Rursum secundò, πάλιν ἐκ δευτέρου. Erasmus, Rursus altera vice. Ego existimo πάλιν hîc significare conuersionem in contrariam partem, non iterationem: quo modo πάλιν & ἀνάπαλιν ἀναλογία sumitur apud geometras. Propriè autem Rursum idem valere quod retrò, & Prorsum etiam idem quod ante, Latini grammatici [illegible] Quòd si vtrunque iterationem significare malumus, sic etiam Latinè Plautus dixit Rursum denuò.

Quin, ἐὰν μὴ. Vulgata & Erasmus, Nisi. Vide Marcum cap. 10. e. 30.

43 Καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας· ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ βεβαρημένοι.

43 Et quum venisset reperit eos rursum dormientes: erant enim oculi eorum grauati.

43 *Et uenit iterum, & inuenit eos dormientes: erāt enim oculi eorum grauati.*

44 Καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἀπελθὼν πάλιν, προσηύξατο ἐκ τρίτου, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

44 Et relictis eis, rursum abiit: & precatus est tertiò, eundem sermonem dicens.

44 *Et relictis illis, iterum abijt: & orauit tertiò, eundem sermonem dicens.*

45 Τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν, καὶ ἀναπαύεσθε· ἰδοὺ, ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν.

45 Tunc venit ad discipulos suos, & dicit eis, Dormite quod superest, & requiescite: ecce, appropinquauit hora, & Filius hominis traditur in manus peccatorum.

45 *Tunc uenit ad discipulos suos, & dicit illis, Dormite iam & requiescite: ecce, appropinquauit hora, & Filius hominis traditur in manus peccatorum.*

46 Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ, ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με.

46 Surgite, eamus: ecce, appropinquauit qui me prodit.

46 *Surgite, eamus: ecce, appropinquauit qui me tradit.*

47 Καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ, Ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα, ἦλθε, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ.

47 ‖Et adhuc eo loquente, ecce, Iudas, vnus ex duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, à principibus Sacerdotum & senioribus populi.

47 *Adhuc eo loquente, ecce, Iudas, unus de duodecim, uenit, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, missi à principibus Sacerdotum & senioribus populi.*

Mar. 14. e. 43. luc. 22. c. 47. iohan. 18. a. 3.

48 Ὁ δὲ παραδιδοὺς αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν.

48 Is verò qui prodebat eum, dederat eis signū, dicēs, Quemcunque osculatus fuero, is est: prehendite eum.

48 *Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens, Quemcunque osculatus fuero, ipse est: tenete eum.*

49 Καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπε, Χαῖρε ῥαββί. καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

49 Itaque statim quum venisset ad Iesum, dixit, Aue rabbi. Et deosculatus est eum.

49 *Et confestim accedens ad Iesum, dixit, Aue rabbi. Et osculatus est eum.*

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἑταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει; Τότε προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

50 At Iesus dixit ei, Amice, quorsum ades? Tunc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & prehenderunt eum.

50 *Dixitque illi Iesus, Amice, ad quid uenisti? Tūc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & tenuerunt eum.*

51 Καὶ ἰδοὺ, εἷς τῶν μετὰ Ἰησοῦ, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ· καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

51 Et ecce, vnus ex iis qui erant cum Iesu, extensa manu exeruit gladium suum: & percusso seruo Pontificis maximi, abstulit auriculam eius.

51 *Et ecce, unus ex iis qui erant cum Iesu, extendens manum, exemit gladium suum: & percutiēs seruum principis Sacerdotum, amputauit auriculam eius.*

52 Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν, ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται.

52 Tunc ait ei Iesus, Conuerte gladium tuum in locum suum. ‖quicūque enim acceperint gladium, gladio peribunt.

52 *Tunc ait illi Iesus, Cōuerte gladium tuum in locum suum. omnes enim qui acceperint gladiū, gladio peribunt.*

Gen. 9. b. 6. apoc. 13. c. 10.

43 Repetit eos rursum, εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν. In duobus codicibus legimus, καὶ ἐλθὼν πάλιν, εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας: id est, Et quum rursum venisset, inuenit eos dormientes: sicut conuertit Vetus interpres.

45 Quod superest, τὸ λοιπόν. Vel, De cætero. Vulgata & Eras. Iam, ἤδη.

47 A, ἀπό. Vulgata & Erasmus addunt participium Missi, ἀπεσταλμένοι: quod facilè subauditur.

48 Prehendite, κρατήσατε, vel retinete, ita vt elabi, ne si velit quidem, possit. Nam vocabulo Græco significatur vis aliqua afferri.

49 Aue, χαῖρε. Ad verbum, Gaude. Latini Salue aut Aue dicunt. Fuit autem hic ritus osculo salutandi, orientalibus familiaris, cuius sæpe fit mentio apud Paulum in extremis epistolis.

50 Quorsum, ἐφ' ᾧ: id est εἰς τί, vt suprà dixit versu 8. Nonnulla exemplaria obseruat Erasmus scriptum habuisse ἐφ' ὃ, & nouè vsurpatum esse articulum postpositiuū, pro τίνι, vel τί: quum tamen sic etiam apud Thucydidem vsurpetur, & apud Herodotum legerim ἐπ' ὧν pro quamobrem. Fateor tamen ἐφ' ᾧ plerunque indefinitè poni, pro ὥστε, vel idem valere quod In quo, vel quoad: id est ἐφ' ὅσον.

51 Exeruit, ἀπέσπασεν. Ad verbum, Euulsit. Vulgata & Eras. Exemit. Abstulit, ἀφεῖλε. Cic. ad Quintum fratrem, libro 3, Auriculam fortasse mordicus abstulisset. Vulgata & Erasmus, Amputauit. id est ἀπέκοψε.

52 Qui acceperint, οἱ λαβόντες: id est, qui vsurparint. Ita enim accipitur interdum apud Hebræos נשא quod respondet τῷ λαμβάνειν, vt Exodi 20. b. 7, & Psalmi 50. c. 16. Sic etiam in vernaculo nostro sermone,

mettre la main à l'espee, id est, manum ensi apponere, significat gladium exerere feriendi causa. Dicuntur autem ipsi accipere gladium, quibus à Domino non traditur. id est, qui præter vocationē gladio vtuntur. Peribūt, ἀπολοῦνται. In quinque vetustis codicibus ἀποθανοῦνται, morientur.

53 Ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων; *(Esa. 53. c. 10)*

53 An putas me non posse nunc precari Patrem meum, qui huc sistat mihi plures quàm duodecim legiones Angelorū?

53 *An putas quia non possum modò rogare Patrem meum, & exhibebit mihi plus quàm duodecim legiones Angelorum?*

54 Πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαί, ὅτι οὕτω δεῖ γενέσθαι;

54 Quomodo ergo implerentur ‖ Scripturæ, *quæ dicunt* sic oportere fieri?

54 *Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri?*

55 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με. καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. *(Suprà c. 31)*

55 In illa hora dixit Iesus turbæ, Vt aduersus latronem exiuistis cum gladiis & fustibus, vt comprehenderetis me. quotidie apud vos sedebam docēs in templo, nec prehendistis me.

55 *In illa hora dixit Iesus turbis, Tanquam ad latronem existis cum gladiis & fustibus comprehendere me. quotidie apud uos sedebam docens in templo, & non me tenuistis.*

56 Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν. Τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον. *(Mar. 14. f. 53; luc. 22. f. 54; ioh. 18. c. 14)*

56 Hoc autem totum factum est vt implerentur scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes, relicto eo, fugerunt.

56 *Hoc autem totum factū est ut adimplerentur scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.*

57 Οἱ δὲ, κρατήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήγαγον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, ὅπου οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.

57 ‖ Illi verò prehensum Iesum abduxerunt ad Caiapham Pontificem maximum, vbi Scribæ & seniores coacti erant.

57 *At illi tenentes Iesum, duxerunt ad Caipham principem Sacerdotum, ubi Scribæ & seniores conuenerant.*

58 Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν, ἕως τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ εἰσελθὼν ἔσω, ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, ἰδεῖν τὸ τέλος. *(Mar. 14. f. 55)*

58 Petrus autem sequebatur eum procul vsque in aulam Pontificis maximi, & ingressus intrò, sedebat cū ministris, vt videret finem.

58 *Petrus autem sequebatur eum à longe, usque in atrium principis Sacerdotum: & ingressus intrò, sedebat cum ministris, ut uideret finem.*

59 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τὸ συνέδριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως αὐτὸν θανατώσωσι·

59 ‖ Principes autem Sacerdotum & seniores & totus consessus quærebant falsum testimonium contra Iesum, vt eum morte multarent:

59 *Principes autem Sacerdotum & omne concilium quærebant falsum testimonium contra Iesum, ut eum morti traderent:*

60 Καὶ οὐχ εὗρον· καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων, οὐχ εὗρον. ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευδομάρτυρες,

60 Et non inuenerunt: etiam quum multi falsi testes accessissent, non inuenerunt. Postremò verò aduenientes (*accedentes*) duo falsi testes,

60 *Et non inuenerunt, quum multi falsi testes accessissent. Nouissimè autē uenerunt duo falsi testes,*

53 Qui huc sistat mihi, καὶ παραστήσει μοι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et exhibebit mihi: quanuis Exhibere potius respondeat τῷ παρέχειν. Cæterùm animaduerti Hebræos in huiusmodi trāsitionibus personarum sæpe vsurpare copulatiuam coniunctionem, contra Græcorum & Latinorum cōsuetudinem, qui simplici pronomine relatiuo potius vtuntur, vt ex hoc loco apparet. Sic etiam infrà 27. v. 53, & alibi sæpe. Legiones, λεγεῶνας. Vocabulum Latinum corruptum, de quo alibi diximus.

54 Quomodo ergo, πῶς οὖν. Præcisa est loquutio: neque enim cum superiore versu videntur ista posse connecti. Respondet igitur tacitæ obiectioni, cur subsidium à Patre non petat in extremo periculo: & ita quidem respondet vt interrogare videatur. quod schema Rhetores vocant ἐπερώτησιν. Implerentur, πληρωθῶσιν. In vno exemplari legitur πληρωθήσονται, implebuntur. Sic, ὅτι οὕτω. Subaudiendum videtur participium λέγουσαι: quod expressimus, vt particula ὅτι accipiatur εἰδικῶς, sicut annotat Erasmus.

55 Aduersus, ἐπί. Vulgata & Erasmus, Ad, id est πρός. Vt comprehenderetis me, συλλαβεῖν με. In vetustis omnibus exemplaribus adscripta erat nota interrogationis, vel potius expostulationis.

58 Procul, ἀπὸ μακρόθεν. Vulgata, ad verbum, A longè. Abundat ἀπό, quod etiam non erat in tribus vetustis codicibus. Sic tamen reperias apud Homerum ἀπ' οὐρανόθεν.

59 Morte multarent, θανατώσωσι. Vulgata & Erasmus, morti traderent. Vide suprà 10. c. 21. In quodam codice scriptum erat ἀπολέσωσι, perderent.

60 Etiam quum multi, καὶ πολλῶν. In vno vetere exemplari non repetitur οὐχ εὗρον in hoc membro, neque ante πολλῶν adscribitur καί: quam lectionem sequutus est vetus interpres. mihi tamen non videtur ocio sa repetitio. Postremò verò, ὕστερον δέ: id est ὕστατον δέ. Assentior enim Erasmo, qui comparatiuum pro superlatiuo positum putat.

61 Εἶπον, Οὗτος ἔφη, Δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν.

61 Dixerūt, Iste dixit, ‖ Possum dissoluere templum Dei, & triduò ipsum ædificare.

61 *Et dixerunt, Hic dixit, Possum destruere templum Dei, & post triduum reædificare illud.* *(Ioan. 2. c. 19)*

62 Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Οὐδὲν ἀποκρίνῃ; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

62 Et surgens Pontifex maximus dixit ei, Nihil respondes? quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

62 *Et surgens princeps Sacerdotū ait illi, Nihil respondes ad ea quæ isti aduersū te testificantur?*

63 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἵνα ἡμῖν εἴπῃς εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

63 Iesus autem silebat. Et respondens Pontifex maximus dixit ei, Adiuro te per Deum viuentem vt dicas nobis an tu sis Christus ille Filius Dei.

63 *Iesus autem tacebat. Et princeps Sacerdotum ait illi, Adiuro te per Deum uiuum ut dicas nobis si tu es Christus Filius Dei.*

64 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Σὺ εἶπας· πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

64 Dicit ei Iesus, Tu dixisti: quinetiam dico vobis, Ab hoc tempore videbitis ‖ Filium hominis sedentem ad dextram potentiæ Dei, & venientem in nubibus cæli.

64 *Dicit illi Iesus, Tu dixisti. ueruntamen dico nobis, Amodo uidebitis Filium hominis sedentem à dextris uirtutis Dei, & uenientem in nubibus cæli.* *(Suprà 16. d. 27; rom. 14. b. 10; 1. thess. 4. b. 14)*

65 Τότε ὁ Ἀρχιερεὺς διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, λέγων, Ὅτι ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδε, νῦν ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ.

65 Tunc Pontifex maximus dirupit vestimenta sua, dicens, Blasphemauit: quid amplius egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam eius.

65 *Tunc princeps Sacerdotum scidit uestimenta sua, dicens, Blasphemauit: quid adhuc egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam.*

66 Τί ὑμῖν δοκεῖ; Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἔνοχος θανάτου ἐστί.

66 Quid vobis videtur? Ipsi verò respondentes dixerunt, Tenetur mortis pœna.

66 *Quid uobis uidetur? At illi respondentes dixerunt, Reus est mortis.*

67 Τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν· οἱ δὲ ἐρράπισαν,

67 ‖ Tunc inspuerunt in faciē eius, & colaphos ei inflixerūt, alii verò bacillis eum ceciderunt,

67 *Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt: alii autem palmas in faciem eius dederunt,* *(Esa. 50. c. 6)*

68 Λέγοντες, Προφήτευσον ἡμῖν Χριστέ, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

68 Dicentes, Vaticinare nobis Christe, quis sit qui te percussit.

68 *Dicentes, Prophetiza nobis Christe, quis est qui te percussit.*

61 Dissoluere, καταλῦσαι: id est destruere. vide suprà 24. v. 2. Triduò, διὰ τριῶν ἡμερῶν. Sic vulgò Galli *en trois iours*. vt sit διά positum pro ἐν. Plin. lib. 9. cap. 51, Cæteræ fœminæ in triduo excludunt. Vetus interpr. Post triduum: id est μετὰ τρεῖς ἡμέρας. quomodo etiam accipitur Marci 2. a. 1, & Galat. 2. a. 1. Idem infrà Marci 14. f. 58, interpretatur, Per tres dies: & Erasmus, Tribus diebus. Ædificare, οἰκοδομῆσαι. Vulgata, Reædificare: id est ἀνοικοδομῆσαι, quia mentio facta est destructionis.

62 Quid *illud est quod*, τί. Vulgata, Ad ea quæ: id est, πρὸς ἅ, nulla adscripta distinctione post ἀποκρίνῃ: quū tamen in omnibus codicibus quos mihi videre licuit, ista dirimātur duplici interrogatione hoc loco. Erasmus ad verbum, Quid? Nos verò aliquid addendum putauimus vt magis perspicua esset sentētia. Aduersum te testificantur? σου καταμαρτυροῦσιν; Erasmus, Testimonium dicunt aduersum te? Videtur enim particulam τί accepisse pro aduerbio: vt sit hic sensus, Qui fit vt isti aduersum te testimonium dicant?

63 Adiuro, ἐξορκίζω: id est, Interposito iureiurando & Dei authoritate præcipio: vt intelligas te coram Deo consistere, & velut à Deo ipso rogari. Græcis tamen scriptoribus hoc verbum significat iureiurādo aliquid solenniter confirmare, sicut etiam Latinis Adiurare: apud Theologos autem accipitur pro eo quod vulgò dicunt Coniurare. Vnde in primis illis Ecclesiæ incunabulis exorcistæ dicti qui miraculorum dono pollentes, inuocato Christi nomine, diabolos eiiciebant. Dei, τοῦ Θεοῦ. Quoddam exemplar addit τοῦ ζῶντος, viuentis, formula loquendi admodum vsitata.

64 Quinetiā, πλήν. Vulgata & Eras. Veruntamen. Vide suprà 11. c. 22. Ab hoc tēpore, ἀπ' ἄρτι, deinceps, siue posthac. Idem enim hic valet quod μετέπειτα: distinguitque hæc particula priorem Christi aduentum à posteriore quem expectamus. Vulg. & Eras. Amodo. Ad dextram potentiæ Dei, ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως. Nomen Dei suppleuimus ex Luca. Idem autem valet Ad dextram potestatis Dei, atque, Ad dextram potentis Dei: & Deus hîc nobis instar principis alicuius proponitur. Nam qui assident ad dextram principis, ii sunt principi longè charissimi, atque adeo veluti principis collegæ, quòd honoratiore loco sedeāt. Vulgata & Erasmus, A dextris virtutis. In nubibus, ἐπὶ τῶν νεφελῶν. Vide suprà 24. c. 30.

65 Dirupit, διέρρηξε. Hanc consuetudinem omnibus fere priscis gentibus in luctu solennem fuisse, ex multis Homeri locis constat. maximè verò ex illo Iliad. χ, in quo Priamus Hectorem deflet: quod etiam Virgilius imitatus est 5. Æneid. his versiculis, Tum pater Æneas humeris abscindere vestem, Auxilióque vocare deos, &c. Atque adeo illud idem Persis commune fuisse ostendit Herodotus in Thalia, Cambysæ mortem describēs. Sed & Iudæi id facere tenebantur si ab Israelita quopiam audissent blasphemiam in Deum: idque ex traditione quæ scripta extat in Talmud, volumine De magistratibus, Tit. De quadruplici morte.

66 Tenetur mortis pœna, ἔνοχος θανάτου ἐστί. Cic. ad Q. fratrem libro 2, Vt qui non discessissent, ea pœna quæ est de vi, tenerentur. Id est obnoxii essent pœnæ. Vulg. & Erasmus, Reus est mortis. Vide suprà 5. c. 21.

67 Bacillis ceciderunt, ἐρράπισαν. Vide Mar. 14. g. 65.

68 Vaticinare, προφήτευσον. Vide Mar. 14. v. 65.

Mar.14.g.66 luc.22.f.55 ioan.18.c.25

69 Ὁ δὲ Πέτρος ἔξω ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ· καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία παιδίσκη, λέγουσα, Καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Γαλιλαίου.

69 ‖ Petrus autem sedebat extra in aula: & accessit ad eum quædam ancilla, dicens, Et tu cum Iesu Galilæo eras.

69 *Petrus verò sedebat foris in atrio: & accessit ad eum una ancilla, dicens, Et tu cum Iesu Galilæo eras.*

70 Ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπροσθεν πάντων, λέγων, Οὐκ οἶδα τί λέγεις.

70 Ipse verò negauit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicas.

70 *At ille negauit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicis.*

71 Ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα, εἶδεν αὐτὸν ἄλλη· καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ, Καὶ οὗτος ἦν μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου.

71 Eum autem egredientem in vestibulum vidit alia *ancilla*: & dixit iis qui *erant* illic, Et iste erat cum Iesu Nazareno.

71 *Exeunte autem illo ianuam, vidit eum alia: & ait his qui erant ibi, Et hic erat cum Iesu Nazareno.*

72 Καὶ πάλιν ἠρνήσατο μεθ' ὅρκου, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.

72 Tunc rursus negauit cum iureiurando, Non noui hominem.

72 *Et iterum negauit cum iuramento, Quia non noui hominem.*

73 Μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες εἶπον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ.

73 Paulo pòst autem accesserunt qui astabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex ipsis es: nā & loquutio tua te manifestum facit.

73 *Et post pusillum accesserunt qui stabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex illis es: nam & loquela tua manifestum te facit.*

74 Τότε ἤρξατο καταναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

74 Tunc cœpit seipsum deuouere, & iurare, *dicens*, Non noui hominem. Et statim gallus misit vocem.

74 *Tunc cœpit detestari, & iurare quia non nouisset hominē. Et cōtinuò gallus cantauit.*

75 Καὶ ἐμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος τοῦ Ἰησοῦ, εἰρηκότος αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. Καὶ ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς.

75 Tunc meminit Petrus verbū Iesu, qui dixerat ei, Priusquam gallus vocem mittat, ter me abnegabis. Et egressus extra, fleuit amarè.

75 *Et recordatus est Petrus verbi Iesu quod dixerat, Priusquam gallus cantet, ter me negabis. Et egressus foras, fleuit amarè.*

Κεφάλαιον κζ.

CAP. XXVII.

CAP. XXVII.

Mar.15.a.1 luc.22.g.66 ioan.18.c.28

1 Πρωίας δὲ γενομένης, συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε θανατῶσαι αὐτόν.

1 Mane autem quum esset, consilium ceperūt omnes principes Sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morte multarent.

1 *Mane autem facto, consilium inierūt omnes principes Sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, ut eum morti traderent.*

2 Καὶ δήσαντες αὐτὸν ἀπήγαγον, καὶ παρέδωκαν αὐτὸν Ποντίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι.

2 Et vinctum eum abduxerūt, ac tradiderunt Pontio Pilato præsidi.

2 *Et vinctum abduxerunt eum, & tradiderunt Pontio Pilato præsidi.*

69 Extra, ἔξω. Extra eum locum videlicet in quo consederat Pontifex, non autem extra domum, siue foris, vt Vulgata & Erasmus interpretantur. Erat enim in atrium ingressus, vt dictum est suprà versu 58: & paulo pòst ex atrio dicitur sese in vestibulum recepisse.

71 Eum autem ingredientem, ἐξελθόντα δὲ αὐτόν. Deest pronomen αὐτὸν in vno codice: & certè quum postea addatur, abundabit secundo loco, nisi vertas tanquam absolutè positum, sicut fecit Vetus interpres: quem in eo quoque sequutus sum, quòd ἐξελθόντα sum interpretatus præsenti tempore. Existimo enim hæc contigisse non iam egresso Petro, sed in ipso egressu. Iis qui *erant* illic, τοῖς ἐκεῖ. Tria exemplaria legunt, λέγει αὐτοῖς, Ἐκεῖ καὶ οὗτος, dicit eis, Illic & iste.

72 Non noui, ὅτι οὐκ οἶδα. In vno exemplari scriptum erat, idque (ni fallor) rectius, λέγων, Οὐκ οἶδα, dicens, Non noui.

73 Paulo pòst, μετὰ μικρόν: id est μετ' ὀλίγον. Vulgata & Erasmus, Post pusillum. Qui astabant, οἱ ἑστῶτες: id est οἱ παρεστῶτες, vt loquitur Marcus. Vulgata & Erasmus ad verbum, Qui stabant.

74 Seipsum deuouere, καταναθεματίζειν. Ita exprimo vim præpositionis κατὰ, quasi scriptū sit καθ' ἑαυτοῦ. ἀνάθεμα Græci Theologi vocant quod Hebræi חרם. Vnde ἀναθεματίζειν: id est, extremis diris & execrationibus deuouere. Vulgata, Detestari. Erasmus, Execrari. Non noui, ὅτι οὐκ οἶδα. Vulgata, Quia non nouisset. Erasmus, Quòd non nosset: quasi scriptum sit, ὅτι οὐκ οἶδε. Ego verò potius existimo particulam ὅτι abundare, & subaudiendum participium Dicens, ex Hebræorum idiotismo: de quo dicemus Mar. 10. c. 33.

IN CAPVT XXVII.

1 Mane autem quum esset, πρωίας δὲ γενομένης. Ad verbum, Matutino autem facto tempore. Nā subauditur ὥρας. Latini plerunque simpliciter dicunt Mane. Vulgata & Erasmus, Mane autem facto.

2 Præsidi, ἡγεμόνι. Sic vocant Latini eum qui prouinciæ præest: Græci autem plerique scriptores ἐπίτροπον & ἔπαρχον. nam ἡγεμὼν propriè ducem significat.

3 Τότε ἰδὼν Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτόν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις,

3 Tunc Iudas qui eum prodiderat, videns eum damnatum esse, pœnitens, retulit triginta argenteos *numos* ad principes Sacerdotum, & seniores,

3 *Tunc videns Iudas qui eum tradidit, quòd damnatus esset, pœnitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus Sacerdotum, & senioribus,*

4 Λέγων, Ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα ἀθῷον. Οἱ δὲ εἶπον, Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει.

4 Dicens, Peccaui prodito sanguine innoxio. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

4 *Dicens, Peccaui tradens sanguinem iustum. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.*

5 Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ, ἀνεχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο.

5 Et *ipse* abiectis illis *numis* argenteis in templum, secessit: & abiens, ‖ strangulauit *sese*.

5 *Et proiectis argenteis in templo, recessit: & abiens laqueo se suspendit.* Act.1.c.18

6 Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύρια εἶπον, Οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν, ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι.

6 Principes autem Sacerdotū acceptis *numis* illis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in corbanan, quoniam pretium sanguinis est.

6 *Principes autem Sacerdotum acceptis argenteis dixerunt, Non licet eos mittere in corbanā: quia pretium sanguinis est.*

7 Συμβούλιον δὲ λαβόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις.

7 Consilio autem capto, emerunt ex eis agrum illum figuli, ad sepulturam hospitum.

7 *Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli, in sepulturam peregrinorum.*

8 Διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον.

8 Quapropter vocatus est ager ille, ‖ ager sanguinis, vsque in hodiernum diem.

8 *Propter hoc vocatus est ager ille, Haceldama, hoc est ager sanguinis, vsque in hodiernum diem.* Act.1.c.19

9 (Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ,

9 (Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam Prophetam, dicentem, ‖ Et acceperunt triginta *numos* argēteos, pretium æstimati, qui æstimatus fuit à filiis Israel.

9 *(Tūc impletū est quod dictum est per Ieremiā prophetam, dicentem, Et acceperunt triginta argēteos, pretium appretiati, quem appretiauerūt à filiis Israel.* Zach.11.c.13.

3 Prodiderat, παραδιδούς: significatione præteriti plusquamperfecti. In vno codice legitur παραδούς, & quidem rectius. Vulgata, Tradidit. Retulit, ἀπέστρεψε: ab Hebræo השיב, id est restituit. Sic in quibusdam Galliæ partibus vulgò dicunt *retourner l'argent*, pro eo quod rectius dicitur, *rendre l'argent*.

4 Innoxio, ἀθῷον. Vulgata, Iustum: id est δίκαιον, sicut in quodam codice legimus, eodem sensu. Est autem Hebraismus, quo significat Iudas innocentem hominem à se proditum ad cædem.

5 Secessit, ἀνεχώρησε: id est abiit ex hominum conspectu. Nam secretum aliquem locum quæsiuisse non dubium est, torquente ipsum conscientia, & adigente ad suspendium. Vulgata & Erasmus, Recessit. Strangulauit *sese*, ἀπήγξατο. Vide Act 1. c. 18.

6 Corbanan, κορβανᾶν: id est templi ærarium. Vocabulum est Syriacum, [*seu Chaldaicum*] quod quum Euangelistæ Græcè scribentes noluerint mutare, ego quoque retinui. Sanguinis, αἵματος: id est vitæ, aut cædis. Tanti enim æstimant vitam Filii Dei religiosi isti homines: nostris Pharisæis planè similes, quibus religio est iudiciis capitalibus interesse, quum interim pios omnibus modis persequantur ad necem, & aliis tradant iugulandos quos suis præiudiciis damnarunt. Non prorsus dissimile factum de Chiis refert Herodotus, qui quum Pactyam quendam ipsorum opem implorantem Harpago præfecto dedidissent, & proditionis mercedem accepissent agrum Atarnensem, nihil penitus ex eo agro diis rite offerri posse statuerunt.

7 Agrum illum figuli, τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Quum articulus & quidem duplex à Græcis addatur, putaui hoc non temere esse factum, sed Euangelistam de hoc agro loqui vt celebri & omnibus noto, quem etiam designasset Propheta Zacharias 11. c. 13. cuius oraculū postea recitat. Itaque articuli vim expressi. Hospitum, τοῖς ξένοις. Ad verbum, hospitibus: id est peregrinis & exteris: veluti Romanis & aliis, quibus etiam mortuis coniungi, religio erat Iudæis.

9 Ieremiam, Ἱερεμίου. Sic habent constanter omnes codices: & hic nodus vetustissimos quosque interpretes torsit: quia videlicet testimonium ex Zacharia sumptum est, non ex Ieremia, vt planè videatur esse ἁμάρτημα μνημονικόν: sicut censet Augustinus libro De consensu Euangelistarum tertio, cap. 7: itémque Eusebius ἀποδείξεως libro 10. Quòd si quis hunc errorem malit vel librariis tribuere, vel (quod potius arbitror) alicuius imperitiæ, qui Ieremiæ nomen adscripserit, quum Euangelista, vt alibi sæpe, ita etiam hoc loco tantùm scripsisset διὰ τοῦ προφήτου: necesse tamen est vt fateamur iam olim hunc errorem in sacros codices irrepsisse. Alias multas rationes adfert Erasmus ex veteribus scriptoribus collectas. Sed in ista postrema coniectura illud quoque me confirmat, quòd in Syriaca paraphrasi, (quam sanè cōstat non posse non esse vetustissimā) non adscribitur vllius Prophetæ nomen. Deinde in literarū cōpendiis facilè potuit ζου in ιου mutari. Et acceperunt, καὶ ἔλαβον. Quia hoc oraculū, vt Græcè scribitur, parū videtur respondere Hebraicæ veritati, in primis tenendū est, ita plerunque citari solere Vetus testamentum à sacris Noui testamenti scriptoribus, vt sensum respexerint, & Prophetiæ potius impletionem quàm oraculi ipsius verba recensuerint. Id autem nemini mirum aut temerarium videbitur, qui sibi persuaserit quod res ipsa conuincit, eundem Spiritum ore Euangelistarum loquutum esse, qui aperuerit os Prophetarum. Deinde Prophetarum munus fuisse, quid futurum esset, prædicere: Euāgelistarum verò, quid sit factum narrare. Itaque quum Spiritus Dei illorum oracula in nouo Testamento non exscribat, sed interpretetur, minimè certè debuit itidem enumerādis vocabulis astringi. Deinde & hoc notandū est,

versionem illam Græcam Prophetarum quæ extat sub nomine Septuaginta interpretum, vel supposititiam esse, (quod partim ex Iosepho, partim ex infinitis, & iis quidē crassissimis erroribus licet intelligere) vel certè aliam & plerunque diuersam ab ea qua vtuntur noui Testamēti scriptores: quod, vel ex hoc loco licet intelligere: quem tamen constat variis modis fuisse conuersum. Nam vt cætera omittam de quibus copiosè agit Eusebius libro ἀποδείξεως τ, Septuaginta interpretes, & Symmachus, pro eo quod Euangelista mentionem facit κεραμέως, verterunt χωνευτήριον, id est Fornacem: in qua videlicet aurum & argentum exploratur. Aquila verò re consentiens cum nostro Euangelista, πλάστην interpretatur. Sed nunc age, ad rem accedamus. Zacharias sic habet ad verbum, Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me, Proiice illud ad figulum, honestum pretium quo æstimatus sum ab eis. Accepi igitur triginta argenteos, & proieci eos in domo Domini ad figulum. Nunc cum illis conferamus Euangelistæ verba, quæ sic habent, Et acceperunt triginta argenteos, pretium illius æstimati quem filii Israel æstimarunt, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus. Hæc autem siquis conferat, intelliget Euangelistam non tam vaticinium ipsum Prophetæ repetere quàm eius impletionem narrare: quanuis videatur in ipsius Prophetæ persona loqui. Itaque Zacharias de seipso loquens, vtitur prima persona, Accepi & Proieci: Euangelista verò cōtrà, narrās quod ab aliis est factū, tertiis personis vtitur ἔλαβον & ἔδωκαν. Deinde narrat Zacharias quid ipse fecerit Domini iussu. Euāgelista verò neque de Zacharia Propheta, neque de Iuda loquitur, sed narrat quid fecerint Iudæi: eos nimirū accepisse triginta illos argenteos à Iuda proiectos in domum Domini: & ex iis agrum emisse à figulo quodam. Explicat igitur quomodo impletum fuerit illud quod à Propheta dictum est, Proieci eos ad figulum. Id est, quos futurū erat vt darent figulo. Ex quo etiam apparet יוצר accipi à Propheta propria significatione: & eos falli qui Kimhi authoritatem sequuti, putant in eo vocabulo mutatum esse א in י, vt significet eum qui præerat templi ærario: id est seniores & Sacerdotes quibus restituti fuerunt triginta argentei. Neque enim melior interpres quærendus quàm Euāgelista, qui disertè facit figuli mentionem: ita vt hæc verba Prophetæ, Ad figulum, Gallicè verti debeant, *pour un potier*, potius quàm *au potier*. Cæterùm hæc verba Prophetæ, Honestum pretium quo æstimatus sum ab eis, Euangelista his verbis exposuit, Pretium illius æstimati quem filii Israel æstimarunt: mutata prima persona in tertiam, quia inducit Propheta Deum ipsum loquentem: Euangelista verò ipse in persona sua loquitur. Deinde passiuum dicendi genus in actiuum transfert. Postremò explicat emphasin relatiui Eis, quo vtitur Propheta ad rei indignitatem amplificandam. Significatur enim Dominus triginta tantùm argenteis æstimatus: idque ab iis ipsis quos Dominus pro populo peculiari complexus erat. Et hæc quidē hactenus de huius loci explicatione. Cæterùm quod ad verborum interpretationem attinet, hæc verba, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, interpretatur Erasmus, Quem æstimatum emerunt (Pharisæi scilicet) à filiis Israel: id est à Iuda Israelita. Vulgata, Quem appretiauerunt à filiis Israel. At ego puto cōmodius sic verti posse, Quem æstimarūt qui sunt ex filiis Israel: id est, qui æstimatus fuit à filiis Israel. perinde acsi dixisset, τινὲς, vel οἱ ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ. Nam ita conueniunt Græca cum Hebræis. Deinde τιμᾶσθαι, pro Emere rem æstimatam, nusquam legi. Præterea præpositio Latinorum A in illo dicendi genere quod vsurpat Erasmus, fero respondet τῷ παρά. Vix enim dicere licet ἀγοράζεσθαι ἀπό τινος, sed potius παρά τινος. Itaque mihi videtur subaudiendus articulus οἱ, vel τινὲς, ante ἀπὸ, vt hæc verba, ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, ordine constructionis præponantur verbo ἐτιμήσαντο, non subsequantur: ἀπὸ autem idem valeat quod ἐξ, vt infrà 21. In quo dicēdi genere etiam hæc eclipsis est bis vsurpata suprà 23. d. 34, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε, καὶ ἐξ αὐτῶν σταυρώσετε, pro τινὰς ἐξ αὐτῶν: id est Occidetis ex ipsis, & crucifigetis ex ipsis, pro Nonnullos ex ipsis. Sed & multo apertius in recto casu eadem omnino eclipsis apparet, Actorum. 21. c. 16, & Ioh. 16. v. 17.

Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος.)	10 Et dederunt eos ad *emendum* agrum figuli, sicut cōstituit mihi Dominus.)	10 *Et dederunt eos in agrum figuli, sicut cōstituit mihi Dominus.)*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ, Σὺ λέγεις.	11 ‖Iesus autem stetit corā præside, & interrogauit eum præses, dicens, Tú*ne* es rex ille Iudæorum? Dixit autem ei Iesus, Tu dicis.	11 *Iesus autem stetit ante præsidem, & interrogauit eum præses, dicēs, Tu es rex Iudæorum? Dixit illi Iesus, Tu dicis.*
Καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο.	12 Et quū ipse accusaretur à principibus Sacerdotum & senioribus, nihil respondit.	12 *Et quum accusaretur à principibus Sacerdotū & senioribus, nihil respondit.*
Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσι;	13 Tunc dicit ei Pilatus, Non audis quàm multa aduersum te testificentur?	13 *Tunc dicit illi Pilatus, Non audis quanta aduersum te dicūt testimonia?*
Καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα· ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν.	14 Et non respondit ei ad vllum verbum: ita vt miraretur præses valde.	14 *Et non respondit ei ad ullum uerbum: ita ut miraretur præses uehementer.*
Κατὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον.	15 Præses autē in festo consueuerat turbæ dimittere vnū vinctum, quem voluissent.	15 *Per diem autem solennem consueuerat præses populo dimittere unum uinctum, quē uoluissēt.*
Εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον, λεγόμενον Βαραββᾶν.	16 Habebant verò tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.	16 *Habebat autem tunc uinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.*
Συνηγμένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ	17 Ipsis igitur coactis, dixit eis	17 *Cōgregatis ergo illis, di-*

Mar. 15. a. 3
luc. 23. a. 3
ioh. 18. f. 33

11 Túne es rex ille, σὺ εἶ ὁ βασιλεύς. Ad verbum, Tu es ille rex. Sed adiuuanda est interrogatio pronūtiatione: ideo addidi particulam NE, vt hic locus corrumpi facilè non possit. Vim quoque articuli seruaui, sicut Erasmo placuit in annotationibus.

16 Habebant, εἶχον. Vulgata & Erasmus, Habebat, εἶχεν.

Πιλάτος, Τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;	Pilatus, Vtrum vultis dimittā vobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?	*dixit Pilatus, Quem uultis dimittam uobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?*
Ἤδει γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν.	18 Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum.	18 *Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum.*
Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ αὐτοῦ, λέγουσα, Μηδέν σοι καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ· πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ' ὄναρ δι' αὐτόν.	19 Sedente autem eo pro tribunali, misit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi *rei sit* cum iusto illo: multa enim passa sum hodie in somniis propter eum.	19 *Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum uxor eius, dicens, Nihil tibi & iusto illi: multa enim passa sum hodie per uisum propter eum.*
Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους ἵνα αἰτήσωνται τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν.	20 ‖Principes autem Sacerdotum & seniores persuaserūt turbæ vt peteret Barabban, Iesum verò perderet.	20 *Principes autem Sacerdotum & seniores persuaserunt populis ut peteret Barabban, Iesum uerò perderent.*
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; Οἱ δὲ εἶπον, Βαραββᾶν.	21 Respondens autem præses dixit eis, Vtrū è duobus illis vultis vt vobis dimittam? Ipsi verò dixerunt, Barabban.	21 *Respōdens autem præses ait illis, Quem uultis uobis de duobus dimitti? At illi dixerunt, Barabban.*
Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; Λέγουσιν αὐτῷ πάντες, Σταυρωθήτω.	22 Dixit eis Pilatus, Quid igitur faciam Iesu qui dicitur Christus? Dicunt ei omnes, Crucifigatur.	22 *Dixit illis Pilatus, Quid igitur faciam de Iesu qui dicitur Christus? Dicūt ōnes, Crucifigatur.*
Ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον, λέγοντες, Σταυρωθήτω.	23 Præses autem ait, Enimuero quid mali fecit? At illi amplius clamabant, dicentes, Crucifigatur.	23 *Ait illis præses, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, dicentes, Crucifigatur.*
Ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων, Ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου· ὑμεῖς ὄψεσθε.	24 Videns autem Pilatus se nihil proficere, sed maiorem tumultū fieri, accepta aqua abluit manus coram turba, dicēs, Innoxius ego sum à sanguine huius iusti: vos videritis.	24 *Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret, accepta aqua lauit manus coram populo, dicēs, Innocens ego sum à sanguine iusti huius: uos uideritis.*
Καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπε, Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.	25 Et respondens vniuersus populus dixit, Sāguis eius super nos & super filios nostros.	25 *Et respondens uniuersus populus dixit, Sanguis eius super nos, & super filios nostros.*
Τότε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν· τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.	26 Tunc dimisit eis Barabban: Iesum autem flagellatum tradidit vt crucifigeretur.	26 *Tunc dimisit illis Barabbā: Iesum autem flagellatum tradidit eis ut crucifigeretur.*

περισσῶς

Marc. 15. a. 11
luc. 23. c. 18
iohan. 18. g. 40
act. 3. c. 14

21 E duobus illis, ἀπὸ τῶν δύο. Particula ἀπὸ manifestè hîc ponitur pro ἐκ, sicut suprà, hoc eodem capite, versu nono. Sic etiam Appianus, ἐμφυλίων ά, Μέτελλόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι ὄντες ἀπὸ τῆς βουλῆς τῷ Σύλλᾳ συνῆσαν, ἐψηφίζετο εἶναι πολεμίους. Id est, Metellum & alios è Senatu quotquot cum Sylla erant, hostes iudicauit.

22 Iesu, Ἰησοῦν. Ad verbum Iesum, quarto casu. Est autem Hellenismus. Vulgata, De Iesu.

23 Amplius, περισσῶς. Vulgata, Magis: id est μᾶλλον. Vide suprà 5. g. 47.

24 Se nihil proficere, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ. Vel, hoc nihil eum iuuare. vt nō subaudiatur αὐτὸς, sed τι. Sed maiorem tumultum fieri, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται. vel, sed potius tumultum oriri. Vulgata & Erasm. Sed quòd magis tumultus fieret. Abluit manus, ἀπενίψατο τὰς χεῖρας. Similis quædam cæremonia instituitur Deut. 21. b. 6. ad quam tamen non fit mihi verisimile Pilatum respexisse. Triclinius verò Sophoclis interpres, versiculum illum ex Aiace explicans, ἀλλ' εἶμι πρός τε λουτρά, & c. ita scribit, ἔθος ἦν τοῖς παλαιοῖς, ἐπὶ φόνον αἰθρώπου, ἢ ἄλλας σφαγὰς ἐπιοῦσιν, ὕδατι ἀπονίπτειν τὰς χεῖρας, εἰς κάθαρσιν τοῦ μιάσματος. Id est, Veteribus mos erat, in hominum cæde aliisue mactationibus, aqua abluere manus, expiationis causa. Vnde illud Virgilii 2. Æneid. Me bello è tanto digressum & cæde recenti Attrectare nefas, donec me flumine viuo Abluero. Coram turba, ἀπέναντι τοῦ ὄχλου. ἀπέναντι hoc loco accipio pro ἔμπροσθεν. Vulgata & Erasmus, Coram populo. A sanguine, ἀπὸ τοῦ αἵματος. id est cæde, ex Hebræorum consuetudine. quod tamen dicendi genus etiam apud Euripidem in Hecuba reperitur.

25 Sanguis eius, τὸ αἷμα αὐτοῦ. Hebraismus non ita facilis ad explicandum, nisi longo circuitu. Est enim hic sensus, Siquid peccabitur in eo occidendo, nos & posteritas nostra pœnas luamus.

26 Flagellatum, φραγελλώσας. Quod scribit in hunc locum Erasmus, Christum à Pilato virgis cæsum,

quòd damnatos, ante vltimum supplicium virgis cædere, ex more esset Romano, id (ni fallor) huic loco nõ cõuenit, quum neque damnatus adhuc esset à Pilato Christus, neque etiam alia ratione fuerit ab eo flagellatus quàm vt rationem inueniret eius liberandi, si Iudæorũ crudelitati aliqua ex parte satisfecisset, sicut ex Ioanne constat.

Mar.15.b.16 Ioh.19.a.1

27 Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν.

27 ‖ Tunc milites præsidis, quũ abduxissent Iesum in prætoriũ, coegerunt ad eum vniuersam cohortem.

27 *Tunc milites præsidis suscipiẽtes Iesum in prætorium, congregauerunt ad eum vniuersam cohortem.*

28 Καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην·

28 Et quum exuissent eum, circumposuerunt ei chlamydem coccinam:

28 *Et exuentes eũ, chlamydem coccineam circundederunt ei:*

29 Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ· καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ, λέγοντες, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

29 Et coronam è spinis contextam imposuerunt eius capiti, & arundinem in dextram eius: &genu ante eum summisso, illudebant ei, dicentes, Aue rex Iudæorum.

29 *Et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput eius, & arundinem in dextra eius: & genu flexo ante eũ, illudebant ei, dicentes, Aue rex Iudæorum.*

30 Καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

30 Et quum inspuissent in eum, ceperunt arũdinem illã, & verberabant caput eius.

30 *Et expuentes in eum, acceperunt arundinem, & percutiebant caput eius.*

31 Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι.

31 Et quum illusissent ei, exuerũt eum chlamyde, induerúntque vestimentis suis: & abduxerunt eum vt crucifigerent.

31 *Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamydem, & induerunt eum uestimentis eius: & duxerunt eum ut crucifigerent.*

Mar.15.b.21 Luc.23.d.26

32 Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον, ὀνόματι Σίμωνα· τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

32 ‖ Exeuntes autem inuenerunt quendam Cyrenæum, nomine Simonem: hunc angariauerũt vt portaret crucem eius.

32 *Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonem: hunc angariauerunt ut tolleret crucem eius.*

Mar.15.b.22 Luc.23.c.32 Ioh.19.c.16

33 Καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανίου τόπος,

33 ‖ Et quum venissent in locũ qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus,

33 *Et uenerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus.*

34 Ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον· καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.

34 Dederunt ei acetum bibendum cum felle mistum: & quũ gustasset, noluit bibere.

34 *Et dederunt ei uinum bibere cum felle mistum: & quum gustasset, noluit bibere.*

Mar.15.b.24

35 Σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον.

35 ‖ Postquam autem crucifixerunt eum, partiti sunt eius vestimenta, sortem iaciẽtes: vt impleretur quod dictũ est à Propheta, ‖ Partiti sunt sibi vestimẽta mea, & super vestem meam iecerunt sortem.

35 *Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserũt uestimenta eius, sortem mittentes: ut impleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem, Diuiserunt sibi uestimenta mea, & super uestem meam miserunt sortem.* Psal.22.c.19

36 Καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.

36 Et sedentes seruabant eum illic.

36 *Et sedentes seruabant eum.*

37 Καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ ΙΗΣΟΥΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

37 Et imposuerunt super caput eius crimen ipsius scriptum, HIC EST IESVS REX ILLE IVDAEORVM.

37 *Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptam, HIC EST IESVS REX IVDAEORVM.*

38 Τότε σταυροῦνται σὺν αὐτῷ δύο λῃσταί, εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων.

38 Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones: vnus ad dextrã, & alter ad sinistram,

38 *Tũc crucifixi sũt cũ eo duo latrones: unus à dextris, & unus à sinistris.*

39 Οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν,

39 Qui verò præteribant conuiciabantur ei, mouentes capita sua,

39 *Prætereuntes autem blasphemabant eum, mouentes capita sua,*

40 Καὶ λέγοντες, Ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτόν· εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

40 Et dicentes, ‖ Tu qui destruis templum, & triduò ædificas, serua temetipsum: si Filius Dei es, descendas è cruce.

40 *Et dicentes, Vah qui destruis templum Dei, & in triduo illud reædificas salua temetipsum: si Filius Dei es, descende de cruce.* Ioh.2.c.19

41 Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν Γραμματέων καὶ πρεσβυτέρων, ἔλεγον,

41 Similiter autem etiam principes Sacerdotum illudentes cum Scribis & senioribus, dicebant,

41 *Similiter & principes Sacerdotum illudentes cũ Scribis & senioribus, dicebant,*

42 Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. εἰ βασιλεὺς Ἰσραήλ ἐστι, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ.

42 Alios seruauit, seipsum non potest seruare. si rex Israel est, descendat nunc è cruce, & credemus ei.

42 *Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere. si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credemus ei.*

43 Πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεόν, ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει αὐτόν. εἶπε γὰρ, Ὅτι Θεοῦ εἰμι υἱός.

43 ‖ Confidit in Deo, liberet eũ nunc, si vult eum. dixit enim, Filius Dei sum.

43 *Confidit in Deo, liberet nunc eum, si uult. dixit enim, Quia Filius Dei sum.* Psal.22.b.9 Sap.2.d.18

44 Τὸ δ' αὐτὸ καὶ οἱ λῃσταὶ οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ, ὠνείδιζον αὐτῷ.

44 Idipsum autem etiam latrones qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei.

44 *Idipsum autem & latrones qui crucifixi erãt cum eo, improperabãt ei.*

45 Ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐννάτης.

45 A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super vniuersam regionem, vsque ad horam nonã.

45 *A sexta autem hora tenebræ factæ sũt super uniuersam terrã, usque ad horam nonam.*

46 Περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἠλὶ, Ἠλὶ, λαμὰ σαβαχθανί; τοῦτ' ἔστι, Θεέ μου, Θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλιπες;

46 Circiter verò horam nonã exclamauit Iesus voce magna, dicẽs, ‖ Eli, Eli, lama sabachthani? Hoc est, Deus meus, Deus meus, cur deseruisti me?

46 *Et circa horam nonam clamauit Iesus uoce magna, dicens, Eli, Eli, lama sabacthani? Hoc est, De⁹ meus, De⁹ meus, ut quid dereliquisti me?* Psal.22.a.2

27 Quum abduxissent, παραλαβόντες. Vulgata & Erasm. ad verbum, Suscipientes. Ego verò arbitror ex antecedente intelligi consequens, sicut diximus suprà 4.v.5. Cohortem, σπεῖραν. Spira contortum funem declarat ex multiplicibus funiculis, ita circumuolutis vt in se non recurrant. Inde factum vt pro militum caterua accipiatur hoc loco, & apud Ennium, vt Festus testatur. Sed & apud Appianum, ἐμφυλίων α. Sic etiã Hebræis idem vocabulum חבל funem propriè declarat, translatitiè verò pro caterua & cœtu accipitur: vt primo Samuelis cap.10.a.5.

28 Circumposuerunt, περιέθηκαν. Ita loquitur quia superiniicitur chlamys & circumuoluitur, carẽs nimirum manicis. Vulgata & Erasmus, Circundederunt.

29 Contextam, πλέξαντες: id est Implexis spinis concinnatam. Apparet igitur milites per lasciuiam & ludibrium regiam quandam speciem Christo affinxisse. Ante, ἔμπροσθεν. Vertere solemus ἔμπροσθεν Coram, sed hìc aliquid amplius videtur significari. Rex, ὁ βασιλεύς. pro, ὦ βασιλεῦ. Vide suprà 11.d.26.

30 Verberabant, ἔτυπτον. Vulgata & Erasmus, Percutiebant, ἐπαίσαν. Caput, εἰς τὴν κεφαλήν. Ad verbum In caput: quo modo etiam Gallicè loquentes dicimus, en la teste. Latini omittunt præpositionem.

32 Angariauerunt, ἠγγάρευσαν. Vide suprà 5.f.41.

33 Golgotha, γολγοθᾶ. Ita reperimus scriptum in omnibus codicibus, perperam tamen, pro γολγολθᾶ, altero λ detracto. Quod est, ὅς ἐστι λεγόμενος. Ad verbum, Qui est dictus. In quodam codice legitur, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. i. Quod est, si interpreteris: sicut suprà 1.d.23.

34 Acetum, ὄξος. In quodam exemplari legimus οἶνον, id est Vinum: sicut etiam conuertit Vetus interpres. Sed illa lectio melius quadrat vaticinio Dauidis. Vide Ioh.19.v.29.

35 Vt impleretur, ἵνα πληρωθῇ. Totum hoc membrum cum Prophetæ testimonio in nullis vetustis codicibus reperimus.

37 Crimen, αἰτίαν. Vulgata & Erasmus, Causam: quod etiam declarat Græcis αἰτία, sed illa tamen significatio videtur huic loco melius conuenire.

40 Qui dissoluis, ὁ καταλύων. In quodam codice, additur οὐά, quod rectè Vulgata conuertit Vah. Est enim χλευαστικόν. Ponitur autem ὁ καταλύων quasi in vocandi casu, vt paulo antè annotauimus, 23.b.14.

41 Et senioribus, καὶ πρεσβυτέρων. In vetustis omnibus addebatur, καὶ Φαρισαίων, & Pharisæis.

42 Seruare, σῶσαι. Addita erat nota interrogationis, aut ridiculæ potius percontationis, in sex vetustis codicibus. Ei, αὐτῷ. Vetusta exemplaria pleraque scriptum habebant ἐπ' αὐτῷ. quoddam etiam, ἐπ' αὐτὸν, vt non videantur vsqueadeo inter se differre, Credere Deo, & Credere in Deum. Hoc enim discrimen potius statuerem inter Credere Deo, & Credere Deum.

43 Si vult eum, εἰ θέλει αὐτόν. Id est, Si est ei gratus. Nã θέλειν sic interdum accipitur, ex Hebræorum more, qui sæpissime ex antecedente intelligunt consequens, & ex consequente antecedens, in vocabulorũ significatione. Sic dicitur Deus nolle iniquitatem, id est non approbare, vel potius quam puniat.

44 Idipsum autem, τὸ δ' αὐτὸ. Integrum hunc versiculum non reperimus in vno vetere codice: sed sublatum puto à quopiam qui hæc pugnare censuerit cum iis quæ tradit Lucas de altero latronum.

45 Vniuersam regionem, πᾶσαν τὴν γῆν. [illegible] Vulg. & Erasm. Vniuersam t[illegible]m, quasi omnes mundi plagæ fuerint obscuratæ. Vide Mar.15.v.33.

46 Exclamauit, ἀνεβόησεν. Nam ἀνὰ vim addit verbo, quæ non fuit negligenda. Vulgata & Erasm. Clamauit. Lamma, λαμά. In tribus exemplaribus legimus λαμμά, in septem λιμά, in vno λημά: quæ variatio nata est partim ex ignoratione linguæ Hebraicæ, partim ex diuersa apud ipsos Hebræos vocalium pronuntiatione.

Deseruisti, ἐγκατέλιπες. In hac tanta calamitate videlicet. Nam plus est (vt notat Erasmus) ἐγκαταλιπεῖν, quàm καταλιπεῖν: sicut deserere plus videtur esse quàm derelinquere, quo posteriore vsus est Vetus interpres.

47 Τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος.

48 Καὶ εὐθέως δραμὼν εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄξους, καὶ περιθεὶς καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτόν.

Psal.69.e.22

49 Οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον, Ἄφες, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν.

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν κράξας φωνῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα.

51 Καὶ ἰδοὺ, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν.

2.Par.3.d.14

52 Καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν· καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη.

53 Καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς.

54 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γενόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος.

55 Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ

47 Quidam autem ex iis qui illic stabant, quum hoc audissent, dicebant, Eliam vocat iste.

48 Et statim currens quidam ex eis, ‖quum acceptam spógiam impleuisset aceto, & circũposuisset calamo, dedit ei vt biberet.

49 Reliqui verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias seruaturus eum.

50 Iesus auté quum rursum clamasset voce magna, emisit spiritum.

51 ‖Et ecce, aulæum templi fissum est in duas partes à summo vsque ad imum: & terra mota est, & petræ fissæ sunt.

52 Et monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt.

53 Qui egressi è monumentis post resurrectionem eius, introierunt in sanctam vrbé, & apparuerunt multis.

54 Cẽturio verò & qui cum eo erant seruantes Iesum, viso terræmotu & iis quæ facta fuerát, timuerunt vehementer, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.

55 Erant autem illic mulieres

47 Quidam autem illic stantes & audientes dicebant, Eliã uocat iste.

48 Et continuò currens unus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arũdini, & dabat ei bibere.

49 Cæteri uerò dicebãt, Sine, uideamus an ueniat Elias liberans eum.

50 Iesus autem iterum clamans uoce magna, emisit spiritum.

51 Et ecce, uelum templi scissum est in duas partes à summo usque deorsum: & terra mota est, & petræ scissæ sunt:

52 Et monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant surrexerunt.

53 Et exeuntes de monumentis post resurrectionẽ eius, uenerunt in sanctã ciuitatem, & apparuerunt multis.

54 Centurio autem, & qui cum eo erant custodientes Iesum, uiso terræmotu & iis quæ fiebant, timuerunt ualde, dicẽtes, Verè Filius Dei erat iste.

55 Erãt autem ibi mulieres

47 Eliam, Ἠλίαν. Alludunt isti (vt solent irrisores) ad nomen Eli, quod significat Deus meus, non imperitia linguæ, sed quòd profanus & crudelis animus huc eos impelleret. Non posset autem amarissima ista paronomasia intelligi nisi Euangelista Hebræa illa verba recitasset.

48 Et circumposuisset, καὶ περιθεὶς i. ἐπιθεὶς, imposuisset, extremo nimirum calamo circumuolutam. Calamum autem potius quàm arundinem interpretor hoc loco, non modò quia vsitatum est Latinis vocabulum: sed etiam quia fortassis hyssopi culmum declarat, sicut videtur apparere ex Iohannis 19.e.28. vt illic quasi arborescere hyssopum oporteat, sicut & sinapi, suprà 13.v.32: quemadmodum etiam sesamam & milium Herodotus seriò testatur, vt oculatus testis, in Babylonia in proceram arborem assurgere. Hoc tamen affirmare non ausim, quum 1.Sam.4.v.33. videatur, tanquam inter herbas humillima, cedris arborum procerissimis opponi.

49 Seruaturus, σώσων. Vulgata, Liberans: id est σώζων, aut potius ἐλευθερῶν. Erasmus, Liberaturus: id est ἐλευθερώσων, vel ῥυσόμενος. Cæterùm in duobus vetustis codicibus, post σώσων αὐτόν, additum erat, ἄλλος δὲ λαβὼν λόγχην, ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευρὰν, καὶ ἐξῆλθεν ὕδωρ καὶ αἷμα. id est, Alius autẽ accepta lancea confodit ipsius latus, & exiit aqua & sanguis. Quæ opinor ex Iohanne annotata, postea librariorum culpa in contextum irrepsisse: idque alieno loco, quum hæc sint Christi mortem consequuta, vt ex Iohanne apparet.

51 Aulæum, τὸ καταπέτασμα. Aulæum illud intelligit quo suspenso dirimebãtur Sancta sanctorum à Sancto. Fissum est, ἐσχίσθη. Vulgata & Erasmus, Scissum est, id est ἐτμήθη.

52 Aperta sunt, ἀνεῴχθησαν. Contextus narrationis huc nos deducit vt fissis petris, intelligamus aperta fuisse sepulchra, quæ videlicet testarentur Christi morte deuictam fuisse mortem. Quæ verò postea referuntur de sanctorum quorundam resurrectione & apparitione, etsi continenter ab Euangelista narrantur, ne vnius & eiusdem facti historiã veluti discerperet, tamẽ Christi resurrectionẽ esse consequuta, ex proximè sequenti versiculo apparet.

53 Qui egressi, καὶ ἐξελθόντες. Erasmus ad verbum, Et egressi. Vide suprà 26.e.53. Introierunt, εἰσῆλθον. Vulgata & Erasmus, Venerunt, ἦλθον. Apparuerunt, ἐνεφανίσθησαν. In quodam codice legimus ἐφάνησαν, eodẽ sensu. Declarat autem hæc apparitio illos non resurrexisse vt iterum inter homines versarentur, rursus morituri, sicut Lazarus, & alii, sed potius vt in vitam æternã Christum, cuius virtute resurrexerant, comitarentur: idque vt viuificæ Christi virtutis certa testimonia extarent. Quòd siquis roget quibus apparuerint, quos sermones habuerint, an & quando in cælum ascenderint, dicam me hæc omnia quæ Deus nos celauit, libenter ignorare.

54 Seruantes, τηροῦντες. Vulgata & Erasmus, Custodientes, φυλάσσοντες.

55 Mulieres, γυναῖκες. In duobus vetustis codicibus scriptum erat, καὶ γυναῖκες, Etiam mulieres.

57 Discipulus,

μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, διακονοῦσαι αὐτῷ.

56 Ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου.

57 Ὀψίας δὲ γενομένης ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας, τοὔνομα Ἰωσὴφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευσε τῷ Ἰησοῦ.

58 Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. Τότε ὁ Πιλάτος ἐκέλευσεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα.

59 Καὶ λαβὼν τὸ σῶμα ὁ Ἰωσὴφ, ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ.

60 Καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ· καὶ προσκυλίσας λίθον μέγαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν.

61 Ἦν δὲ ἐκεῖ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου.

62 Τῇ δὲ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευὴν, συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον,

63 Λέγοντες, Κύριε, ἐμνήσθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν, Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι.

64 Κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας· μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς κλέψωσιν αὐτὸν, καὶ εἴπωσι τῷ λαῷ, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης.

65 Ἔφη δὲ αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Ἔχετε κουστωδίαν· ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε.

66 Οἱ δὲ, πορευθέντες ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον, μετὰ τῆς κουστωδίας.

multæ procul spectãtes, quæ sequutæ fuerant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.

56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Iose mater, & mater filiorum Zebedæi.

57 ‖Quum autem serum diei esset, venit homo diues ab vrbe Arimathæa, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus fuerat Iesu:

58 Is adiit Pilatum, & petiit corpus Iesu. Tunc Pilatus iussit reddi corpus.

59 Et Ioseph quũ accepisset corpus, inuoluit illud sindone pura:

60 Posuítque in monumẽto suo nouo quod exciderat in petra: & aduoluto saxo magno ad ostium monumenti, abiit.

61 Erat autem illic Maria Magdalene & altera Maria, sedẽtes contra sepulchrum.

62 Postero autem die quæ sequitur Parasceuen, coacti sunt principes Sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,

63 Dicentes, Domine, meminimus planum illum dixisse quũ adhuc viueret, Tertio post die surgam.

64 Iube ergo muniri sepulchrũ vsque in diem tertium: nequando veniant discipuli eius nocte, & furentur eum, dicántque populo, Surrexit à mortuis: & erit vltimus error peior priore.

65 Dixit eis Pilatus, Habetis custodiã: abite, munite sicut scitis.

66 Ipsi autem profecti munierunt sepulchrum, obsignato lapide, cum custodia.

multæ à lõgè, quæ sequutæ erant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.

56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Ioseph mater, & mater filiorũ Zebedæi.

57 Quum autem serò factum esset, uenit quidã homo diues ab Arimathæa, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus erat Iesu:

Mar.15.d.42 luc.23.g.50 ioh.19.d.38

58 Hic accessit ad Pilatũ, & petiit corpus Iesu. Tũc Pilatus iussit reddi corpus.

59 Et accepto corpore, Ioseph inuoluit illud in sindone munda.

60 Et posuit illud in monumento suo nouo quod exciderat in petra: & aduoluit saxum magnum ad ostium monumenti, & abiit.

61 Erant autem ibi Maria Magdalene & altera Maria, sedentes contra sepulchrum.

62 Altera autem die quæ est post Parasceuẽ, conuenerunt principes Sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,

63 Dicentes, Domine, recordati sumus quia seductor ille dixit adhuc uiuens, Post tres dies resurgam.

64 Iube ergo custodiri sepulchrum usque in diem tertium: ne fortè ueniãt discipuli eius, & furẽtur eum, & dicãt plebi, Surrexit à mortuis: & erit nouissimus error peior priore.

65 Ait illis Pilatus, Habetis custodiam: ite, custodite sicut scitis.

66 Illi autem abeũtes munierunt sepulchrum, signantes lapidem, cum custodibus.

57 Discipulus fuerat, ἐμαθήτευσε. Vulgata & Erasmus, Discipulus erat: id est ἐμαθήτευεν. Est autem hoc verbum interdum etiam transitiuum pro docere, vt infrà 28.d.19. à quo passiuum deducitur μαθητευθεὶς, quod vsurpatur suprà 13.g.52. 61 Contra, ἀπέναντι. i. E regione. vt in illo Virgilii loco, Vrbs antiqua fuit, (Tyrii tenuere coloni) Carthago, Italiã cõtra, Tyberináque lõgè Ostia, &c. 63 Planum, πλάνος. i. Præstigiator, quem γόητα Græci vocãt. qualem fuisse Christum Iudæi etiam hodie dicere non verentur. Vocabulum hoc Græcum vsurpat Cicero pro Cluentio, & Horatius libro 1. Epist. Vulgata, Seductor, non malè, ἀπὸ τοῦ πλανᾶν. Surgam, ἐγείρομαι. Vulgata, Resurgam, ἀναστήσομαι. præsens pro futuro. Interpretor autem μετὰ τρεῖς ἡμέρας, tertio pòst die, vel intra tres dies, vt annotauimus Mar.8.d.31. 64 Nocte, νυκτός. Hoc deest in Vulgata, neque scriptum erat in duobus vetustis codicibus. 65 Habetis, ἔχετε. Potest etiam imperandi modo verti, Habete, vt notat Erasmus: sed malo per indicatiuum interpretari. Custodiam, κουστωδίαν. id est, Præsidiarios milites, templi nimirum custodiæ designatos. Itaque sæpe commemoratur in Actis Apostolorum ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, & Pharisæis ac Pontificibus adiungitur. Mirum est autem istos superstitiosissimos homines nulla magni illius Sabbathi religione inductos fuisse vt à muniendo & obsignando sepulchro abstinerent, quod per Legem vix eis licuisset. Hæc enim gesta fuisse ineunte iam Sabbatho, apparet ex versu 62.

Κεφάλαιον κη'.

Mar. 16. b. 6
Ioh. 20. a. 1

Ὀψὲ δὲ σαββάτων, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνή, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον.

Καὶ ἰδού, σεισμὸς ἐγένετο μέγας. ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐτοῦ.

Ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπή, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών.

Ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος εἶπε ταῖς γυναιξί, Μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε.

Οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γάρ, καθὼς εἶπε. δεῦτε, ἴδετε τὸν τόπον ὅπου ἔκειτο ὁ Κύριος.

CAP. XXVIII.

1 EXtremo auté Sabbatho, quum lucesceret in primũ *diem* hebdomadis, venit Maria Magdalene & altera Maria vt spectarent sepulchrum:

2 Et ecce, terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini quum descendisset è cælo, & accessisset, deuoluit lapidem ab ostio, sedebátque super eum.

3 Erat autem visus eius vt fulgur, & vestimentum eius albũ sicut nix.

4 Custodes autem perculsi sunt præ ipsius timore, & facti sunt sicut mortui.

5 Respõdens autem Angelus dixit mulieribus, Vos *verò* ne timete: scio enim vos Iesum crucifixum quærere.

6 Non est hîc: surrexit enim prout dixit. Venite, videte locum vbi iacebat Dominus.

CAP. XXVIII.

1 Vespere autem Sabbathi quæ lucescit in prima Sabbathi, venit Maria Magdalene & altera Maria videre sepulchrum.

2 Et ecce, terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini descendit de cælo, & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum.

3 Erat autem aspectus eius sicut fulgur, & vestimentum eius sicut nix.

4 Præ timore autẽ eius exterriti sunt custodes & facti sunt velut mortui.

5 Respondens autem Angelus dixit mulieribus, Nolite timere vos. scio enim quòd Iesũ qui crucifixus est quæritis.

6 Non est hîc: surrexit enim, sicut dixit. Venite, videte locum vbi positus erat Dominus.

IN CAPVT XXVIII.

1 Extremo autem Sabbatho, ὀψὲ δὲ σαββάτων. i. Exeunte iam Sabbatho, quod excipitur à primo die sequentis hebdomadis. Nam ὀψὲ absolutè positum idem valet quod serò, aut vespere. i. ἑσπέρας: & ita sumus semper interpretati. quum autem habet casum adiunctum, idem valet quòd ἐν ὑστέρῳ. i. In extremo. Itaque hoc loco extremam partem Sabbathi significat, Romanorum more, qui diem naturalem ab ortu solis ad sequentem ortum numerant: non autem Hebræorum, qui à vespera diem inchoant. Iam enim corrupta erat maxima ex parte veterum consuetudo. quam etiam ob causã suprà diximus decimumquartum diem vocatum esse primũ diẽ azymorum. Quod quum non obseruaret Osiander, existimauit vesperam hîc Hebræorum more vocari extremã festi partem. i. initium noctis quæ inter Sabbathum & primum à Sabbatho diem (quem Dominicum vocamus) intercedit: ideóque in iis quæ sequuntur, non subaudit ἡμέρα, vt sit plena hæc loquutio, τῇ ἡμέρᾳ ἐπιφωσκούσῃ, sed contrà subintelligit νυκτί, docétque ex Thalmudis quodam loco, lucis appellatione interdum noctis initium. i. primam facem, intelligi. Ego verò malo ad diluculum hæc referre, aut certè tempus diluculo proximũ, quòd mihi videatur hæc interpretatio simplicissima, & cũ aliorũ Euangelistarum narratione consentiens. Eras. Vespera autem Sabbathorum: quam interpretationem repudiaui: primũ quia Euangelista (vt antè dixi) non primã noctis partem, quæ vespera dicitur, sed vltimam designat, quam diluculum vocat: aut eam certè quæ proxima est diluculo. Deinde quòd τὰ σάββατα conuertere potius oportuit singulari numero, quum hîc sit enallage numeri, de qua diximus suprà 12. a. 1. aut certè Sabbathum pro festo Paschæ accipiatur. Quum lucesceret in primum *diem* hebdomadis, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων. Id est, Quum iam primus à sabbatho dies immineret, siue Primi à sabbatho diei lucescente diluculo. Cæterùm sciendũ est (quanuis diuersum existimet Osiander) subintelligi ἡμέρα ante illud τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Nam alioquin ista cohærere cum superioribus nõ possunt: sicut tamen videtur velle Vetus interpres, & eũ sequutus Eras. qui interpretantur, Quæ lucescit: quasi scripserit Mat. ἑσπέρα τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Sic autẽ planè loquitur Herod. in Thalia, ἅμ' ἡμέρῃ δὲ διαφωσκούσῃ οἱ ἕξ, κατὰ συνεθήκαντο, παρῆσαν. i. Quũ primùm autẽ diluxisset dies, sex illi, sicut constituerant, affuerunt. Nam & hoc sciendum, ἡμέραν hîc vsurpari pro luce: sicut dies interdum apud Latinos quoque accipitur. Itaque potuissem interpretari, Die lucescente: vel, Quum dies lucesceret. sed malui præcisè dicere, Quum lucesceret: quo modo etiam Terẽtius loquitur. Postremò sciendum μίαν σαββάτων dici diem à Sabbatho proximum, quem Dominicum vocamus. i. hebdomadis sequẽtis primum. μία enim pro πρώτη accipitur Hebræorum more. i. Vna pro Prima. (quam enallagẽ etiam apud Homerum Iliados π annotat Eustathius) idque ita esse liquet ex Mar. 16. v. 9. Denique σαββάτων vocabulo nõ iam septimus dies, (vt paulo antè) nec singuli dies hebdomadis, (quos communi nomine solẽt Ferias vocare) sed ipsa potius septimana intelligitur: vocabulo etiam deducto ab Hebræis, apud quos plurali numero שבתות vocatur septimana, vt Leuit. 23. c. 15, & 25. a. 8. 3 Visus, ἰδέα. Eras. in annotationibus speciem siue formam interpretatur: quæ videntur mihi latius patere, quum hîc de facie tãtùm agatur: imò verò ne de facie quidem tota, sed de oculorum radiis. Vulgata, Aspectus: idque non malè, nisi vsurparetur potius pro actione ipsa videndi, quàm pro specie & acie oculorum. Possumus tamen per synecdochen interpretari Vultum, qui hac ratione ὄψις quoque dicitur à Græcis. 4 Præ timore ἀπὸ τοῦ φόβου. Ἀπὸ pro ὑπὸ, vt suprà diximus 13. f. 44. Custodes, οἱ τηροῦντες. i. φύλακες. Ad verbum, Ii qui seruabant, subauditur τὸν τάφον, sepulchrum. 5 Respondens, ἀποκριθείς. Sæpe iam annotaui huiusmodi participia apud Hebræos redundare, ac præterea verbum ענה quod Græci vertunt ἀποκρίνεσθαι, etiã dici de eo qui sermonem inchoet. Vos *verò* ne timete, μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς. Videtur magna esse emphasis pronominis ὑμεῖς, quam conatus sum exprimere. Apparet enim Angelum voluisse perterritis custodibus mulieres cõfirmare: acsi diceret, Istis quidem terrorem, vobis autẽ consolationẽ affero. 6 Prout dixit, καθὼς εἶπε. In quodam exemplari additur ὑμῖν, vobis. Iacebat, ἔκειτο. Vulgata & Eras. Positus erat: quo modo etiam vertimus suprà 3. c. 10, & 5. b. 14. Sed quũ hoc loco propria significatione accipiatur, minimè necesse fuit synonymon quærere.

Καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν. καὶ ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε. ἰδού, εἶπον ὑμῖν.

Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης, ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

Ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς, λέγων, Χαίρετε. Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.

Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβεῖσθε· ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κἀκεῖ με ὄψονται.

Πορευομένων δὲ αὐτῶν ἰδού τινες τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα.

Καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβούλιόν τε λαβόντες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις,

Λέγοντες, Εἴπατε, Ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἔκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμωμένων.

Καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐτόν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν.

Οἱ δέ, λαβόντες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν. καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον.

7 Et citò profectæ dicite discipulis eius eũ surrexisse à mortuis. Et ecce præit vobis in Galilæam, illic eum videbitis. ecce dixi vobis.

8 Tunc egressæ citò à monumento cum timore & gaudio magno, currebant vt renuntiarent discipulis eius.

9 Quũ autem proficiscerẽtur vt renuntiarẽt discipulis eius, ecce, Iesus occurrit eis, dicẽs, Auete. Illæ autẽ, accesserunt, & prehenderunt pedes eius, & adorauerunt eum.

10 Tunc ait eis Iesus, Ne timete: abite, annunciate fratribus meis vt abeant in Galilæam, illic me videbunt.

11 Proficiscentibus autem ipsis, ecce, quidam ex custodia venerunt in vrbem, & nunciauerunt principibus Sacerdotũ omnia quæ facta fuerant.

12 Tũc coacti cum senioribus, consilio capto, pecuniam multam dederunt militibus,

13 Dicentes, Dicite, Discipuli eius nocte venerunt, & eum furati sunt nobis dormientibus.

14 Quòd si hoc auditum fuerit apud præsidem, nos persuadebimus ei, & securos vos præstabimus.

15 Ipsi verò accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti: & diuulgatus est iste sermo apud Iudæos vsque ad hodiernum diem.

7 Et citò euntes dicite discipulis eius quia surrexit. Et ecce præcedit vos in Galilæam, ibi eum videbitis. ecce prædixi vobis.

8 Et exierunt citò de monumento cum timore & gaudio magno, currentes nunciare discipulis eius.

9 Et ecce, Iesus occurrit illis, dicens, Auete. Illæ autem accesserunt, & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum.

10 Tunc ait illis Iesus, Nolite timere: ite, nunciate fratribus meis vt eant in Galilæam, ibi me videbunt.

11 Quæ quum abiissent, ecce, quidam de custodibus venerunt in ciuitatem, & nunciauerunt principibus Sacerdotum õnia quæ facta fuerãt.

12 Et congregati cum senioribus, consilio accepto pecuniam copiosam dederunt militibus,

13 Dicentes, Dicite, Quia discipuli eius nocte venerũt, & furati sunt eum, nobis dormientibus.

14 Et, si hoc auditum fuerit à præside, nos suadebimus ei, & securos vos faciemus.

15 At illi accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti: & diuulgatum est verbum istud apud Iudæos vsque in hodiernum diem.

9 Quum autem proficiscerentur vt ren. dis. eius, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. Illud ὡς melius exprimimus Gallicè hoc modo, *comme elles alloyent*. Sic Plautus in Menæchmis, Nam rus vt ibat. quod ferè Græci dicunt ἐν τῷ πορεύεσθαι. Ita etiam Lucas Act. 1. b. 10. Deest autem totum hoc membrum apud Veterem interpretem, & in quodam exemplari. ac certè videtur, etiamsi sustuleris, integra manere sententia.

Ecce, καὶ ἰδού. Hebraicè והנה. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et ecce: & rectè quidem Vetus interpres, qui præcedens membrum non legit: Eras. autem qui legit & interpretatus est, debuit omittere copulatiuã hoc loco redundantem, sicut suprà 9. a. 10, & infinitis locis apud Lucam, qui hoc pleonasmi Hebraici genere mirum in modum delectatur.

10 Fratribus meis, τοῖς ἀδελφοῖς μου. In quodam exemplari scriptum erat τοῖς μαθηταῖς μου, Discipulis meis. Illic, κἀκεῖ. Erasmus ad verbum, Et illic: sed videtur iterum abundare καί: ideo Veterem interpretem sum sequutus.

11 Quæ facta fuerant, τὰ γενόμενα. Erasm. Quæ acciderant. i. τὰ συμπεπτωκότα.

12 Pecuniam multam, ἀργύρια ἱκανά. In quodam codice legitur ἀργύριον ἱκανόν, idque (ni fallor) rectius. ἱκανὸς autem quum propriè declaret sufficientem, accipitur hoc loco & alibi sæpe pro πολύς. quod hoc quidem loco Gallicè ita exprimeremus, *donner de l'argent à l'aduenant*.

13 Nobis dormientibus, ἡμῶν κοιμωμένων. Hanc lectionem cum Veteribus codicibus consentientem sequuti, non expressimus particulam ὅτι præcedentem. Ea verò non redũdabit si legeris ὑμῶν κοιμωμένων, vobis dormientibus, vt excudit Colinæus.

14 Apud præsidem, ἐπὶ ἡγεμόνος. i. à Præside, siue Coram præside: vt dixit Lucianus ἐπὶ Ῥαδαμάνθυος, coram Rhadamantho. Vide 1. Timoth. 6. c. 13, & Apoc. 10. v. 11. Nam periculum erat ne hoc nomine milites apud Pilatum deferrentur. Vulgata & Eras. ad verbum, Sub præside.

Οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς.

16 Vndecim autē discipuli profecti sūnt in Galilæam, in montem vbi constituerat eis Iesus.

16 *Vndecim autem discipuli abierunt in Galilæam, in montem ubi cōstituerat illis Iesus.*

Καὶ ἰδόντες αὐτὸν, προσεκύνησαν αὐτῷ· οἱ δὲ ἐδίστασαν.

17 Et quum vidissent eum, adorauerunt eum: quidam autem dubitauerunt.

17 *Et uidentes eum, adorauerunt: quidam autē dubitauerunt.*

Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων, Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς.

Ioh.17.a.2
heb.1.6.2

18 Et accedens Iesus loquutus est eis, dicēs, ‖Data est mihi omnis authoritas in cælo & in terra:

18 *Et accedens Iesus loquutus est eis, dicens, Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.*

Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος·

Mar.16.c.15

19 ‖Profecti ergo docete omnes gentes, baptizātes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti·

19 *Euntes ergo docete omnes gentes: baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti.*

Διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. ἀμήν.

20 Docentes eos seruare omnia quæ mandaui vobis. & ecce, ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationē seculi. Amen.

20 *Docentes eos seruare omnia quæcunque mandaui uobis: & ecce, ego uobiscū sum omnib⁹ diebus usque ad consummationem seculi.*

19 Ergo, οὖν. Deerat in nostris vetustis codicibus. In nomine, εἰς τὸ ὄνομα. Id est, Inuocato Patre, Filio, & Spiritu sancto. Vel In nomen. Nam Baptismo consecramur Deo, quoniam ibi nostra adoptio in Christo per Spiritum sanctum sancitur.

20 Omnibus diebus, πάσας τὰς ἡμέρας. Id est, In omne tempus. Alloquitur enim Ecclesiam. Quum autem idem ipse Dominus paulo antè dixerit, Me verò non semper habebitis, & mox in cælum ascenderit, apparet distinguendum esse præsentiæ & absentiæ modum, vt qui corpore est absens, virtute tamen sit totus præsentissimus, qua & seipsum & sua omnia nobis verè per fidem spiritualiter communicat. 5

Euangelium secundum Marcum.

Τὸ κατὰ Μάρκον εὐαγγέλιον.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΑΡΧΗ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Mal.3.a.1

CAP. I.

1 PRincipium Euangelii Iesu Christi Filii Dei:

2 Vt scriptum est in Prophetis, ‖Ecce, ego mitto nunciū meū ante faciem tuam, qui parabit viam tuam coram te.

CAPVT I.

1 *INitium Euangelii Iesu Christi Filii Dei:*

2 *Sicut scriptum est in Esaia Propheta, Ecce, ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te.*

Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

Esaiæ 40.a.3
ioh.1.c.15
luc.3.a.4

3 ‖Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

3 *Vox clamantis in deserto. Parate uiam Domini, rectas facite semitas eius.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

2 In Prophetis, ἐν προφήταις. Ita scriptum reperimus in omnibus nostris codicibus vetustis, exceptis duobus, in quibus legimus ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ: id est In Esaia propheta: quo modo interpretatus est hunc locū Vetus interpres, & citat quoque Hieronymus ad Pammachium De optimo genere interpretandi. Hinc nata 10 illa quæstio, cur geminum vaticinium adducens Euangelista, vnum videlicet ex Malachia, alterum ex Esaia, hunc tamen vnum nominet. In quo nodo explicando ne frustra laboremus, præstat plurali numero legere, ἐν προφήταις, quòd tot veterum codicum ac ipsius etiam Theophylacti authoritas consentiat. Illud

quidem constat, appellatione Prophetarum intelligi ipsorum libros: quod tamen dicendi genus præcipuè vsurpatur quum ex minoribus Prophetis aliquod testimonium petitur, etiamsi vnus tantū ex illis citetur, vt Act. 7.e.42. nempe quòd hi duodecim essent in vnum volumen compositi, vt docent Hebræorum interpretes.

Mitto, ἀποστέλλω. Loquitur Malachias tanquam de re iam præsenti, vt solent etiam alii Prophetæ: nimirum de re futura tam certi quàm si eam oculis cernerent. In Græca tamen editione legitur ἐξαποστελῶ, Mittam. Nun- 5 cium meum, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, Angelum: sed hoc quidē loco de homine agitur, vt rectè annotat Erasmus: qui tamen certum aliquem nuncium designari putat articulo, quum omnes alioqui Prophetæ venturum Christum nunciarint. Sed responderi potest, hanc potius emphasin esse in his verbis πρὸ προσώπου σου, id est Ante faciem tuam: quibus indicatur hîc agi de eo demum nuncio qui Messiam non procul positum, (vt alii) sed præ- 10 sentem commōstraret. Ante faciem tuam, πρὸ προσώπου σου. In Hebræis & Græca editione legitur Meam, & hoc loco nō ponitur, sed post verba sequentia, vbi legimus ἔμπροσθέν σου, Ante te. quibus verbis Hebraismus ille explicatur. Sumpta enim est metaphora à regum consuetudine, qui solent habere suos anteambulones.

Viam tuam, τὴν ὁδόν σου. In Hebræo non additur pronomē, & pro κατασκευάσει in Græca editione legitur ἐπιβλέψεται, i. Inspiciet: non satis rectè, quum in Hebræo non legatur פנה upanah in Cal, sed פנה upinnah in Pihel, 15 quod idem verbum in Esaia verterunt ἑτοιμάζειν. Itaque cum ex hoc loco tum ex aliis multis liquet Euangelistas non vsos fuisse Græca illa interpretatione quæ nunc circunfertur.

Ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

4 ‖Baptizabat Iohānes in deserto, & prædicabat baptismū resipiscentiæ ad remissionem peccatorum.

4 *Fuit Iohannes in deserto baptizans, & prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum.*

Mat.3.a.4

Καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμῖται· καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

5 ‖Et exibat ad eū tota Iudææ regio ac Ierosolymitæ: & baptizabantur omnes ab eo in Iordane flumine, confitentes peccata sua.

5 *Et egrediebatur ad eū omnis Iudææ regio, & Ierosolymitæ uniuersi: & baptizabantur ab illo in Iordanis flumine, confitentes peccata sua.*

Matth.3.a.5

Ἦν δὲ Ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον.

6 Induebatur autem Iohānes pilis camelorum, & zona pelliceа circa lumbos suos: ‖& edebat locustas & mel syluestre.

6 *Et erat Iohannes uestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius: & locustas & mel syluestre edebat.*

Leuit.11.c.22

Καὶ ἐκήρυσσε, λέγων, Ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ.

7 ‖Et prædicabat, dicens, Venit pòne me qui validior me est, cuius non sum dignus qui incuruatus soluam corrigiam solearum.

7 *Et prædicabat, dicens, Veniet fortior me post me, cuius nō sum dignus procumbens soluere corrigiam calceamentorum eius.*

Mat.3.c.11
luc.3.c.16.
Ioh.1.d.27

4 Baptizabat, ἐγένετο βαπτίζων. Verbum ἐγένετο nonnulli ad ἀρχὴ referunt, vt testimonia Prophetarum parenthesi includantur: sed primū versiculum ego malo seorsum legere: quod & Erasmo placet. Sic enim vetustissimi quique scriptores Hebræi, & ex Græcis quoque Herodotus, Thucydides & Ephorus libros historiarum inchoant. Cæterùm existimat Valla verbum ἐγένετο à sequentibus esse separandum, vt sit hæc sententia, quēdā 20 Iohannem extitisse qui in deserto baptizaret. Nam (inquit) incipiendum fuit à nuncupatione viri potius quàm ab eius actione, tāquam de eius nomine fuisset iam facta mentio: vt apud Iohannē, Fuit homo missus à Deo cui nomē erat Iohānes. nec dicitur, Fuit homo missus, sed Fuit homo: deinde, missus à Deo. i. qui missus fuit à Deo. At ego existimo, si hoc verum esset, addendum fuisse post ἐγένετο, vel τις, vel ἄνθρωπος. Quod autem Marcus à Iohannis prædicatione perinde exorditur acsi mentionem eius aliquam antea fecisset, id commune habet cum 25 Matthæo. Erat enim Iohannis nomen celebrius quàm vt esset exordium altius petendum. Sed hanc tamen partem egregiè persequutus est Lucas. Erasmus igitur rectè coniunxit verbum ἐγένετο cum participio βαπτίζων, periphrasi Græcis etiam familiari pro ἐβάπτιζεν. i. Erat baptizās, pro Baptizabat: sicut dixit Plautus in Curcul. Sūt bibentes, pro Bibunt. Vetus interpres maluit cum ἐν ἐρήμῳ connectere. vt sit hæc sententia, Fuisse (id est versatum esse) Iohannem in deserto, vbi baptizaret & prædicaret. Sed repugnat verborum series. Dicendum enim 30 fuisset, ἐγένετο Ἰωάννης ἐν ἐρήμῳ βαπτίζων, vt paulò pòst, nempe versiculo 13. Ad remisionem, εἰς ἄφεσιν. vel, In remissionem. Sed IN præpositio præparationem significat, non effectum, inquit Erasmus. At ego (quod veterum pace dixerim) non puto resipiscentiam posse à remissione peccatorum separari, nec alium fuisse Iohannis baptismum quàm Christi ipsius arbitror. Quòd autem Erasmus subiungit, Iohannem prius baptizasse, deinde prædicasse Baptismum, eiusmodi est vt ne refutatione quidem videatur indigere. Quid enim? quum diceret Io- 35 hannes, Pœnitentiam agite, appropinquat enim regnum cælorum: non docebat quos erat baptizaturus? Imò verò nisi prius docuisset in quem finem baptizaret, quis tandem ad eius baptismum accessisset? Certè quum sacramēta sint σφραγῖδες, necesse est vt præeat doctrina quā obsignent. Neq; est cur Catabaptistæ hæc arripiāt aduersus pædobaptismum, quum hîc negocium Iohanni fuerit cum adultis: ac ne tū quidem quum infantes baptizantur, verbum à signo separetur in Ecclesia Dei.

40 5 Omnes, πάντες. In quodam codice non scribitur πάντες, hoc loco, sed post Ἱεροσολυμῖται, in mēbro præcedenti. & fortasse rectius.

7 Venit, ἔρχεται. Tam in præsenti quàm futuro accipi hoc potest, vt alibi diximus: sed præsentis significatio magis conuenit: vt Christum intelligas iam esse in via, & Venisse pro Adesse positum. Qui valid. me est, ὁ ἰσχυρότερός μου. Rectè articulum expressit Erasmus, à Vetere interprete prætermissum. Dignus, ἱκανός, 45 Vide Matth. 8.a.8. Eras. Idoneus, id est ἐπιτήδειος. Incuruatus, κύψας. Vulg. & Erasm. Procūbens: id est προσπεσών. Voluit enim Euangelista infimi serui conditionem significare. Deerat tamen hoc participium in vno vetere codice.

Act.1.a.5,& 2.a.4,& 11.c.10,& 19.a.4

Ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

8 ‖Ego quidem baptizaui vos aqua: ipse verò baptizabit vos Spiritu sancto.

8 *Ego baptizaui uos aqua, ille uerò baptizabit uos Spiritu sancto.*

Mat.3.d.13. luc.3.d.21

Καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρὲτ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὸ Ἰωάννου εἰς τὸν Ἰορδάνην.

9 ‖Et factum est diebus illis, venit Iesus à Nazareth urbe Galilææ, & baptizatus est in Iordane à Iohanne.

9 *Et factum est in diebus illis, uenit Iesus à Nazareth Galilææ, & baptizatus est à Iohanne in Iordane.*

Καὶ εὐθέως ἀναβαίνων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανούς, καὶ τὸ Πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν, καταβαῖνον ἐπ᾽ αὐτόν.

10 Et statim ascendens ex aqua, vidit findi cælos, & Spiritum tanquam columbam descédere super eum.

10 *Et statim ascendens de aqua, uidit cælos apertos, & Spiritum tanquam columbam, descendentē & manentem in ipso.*

Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα.

11 Et vox extitit è cælis, Tu es Filius ille meus dilectus, in quo acquiesco.

11 *Et uox facta est de cælis, Tu es Filius meus dilectus, in te complacui.*

Mat.4.a.1. luc.4.a.1

Καὶ εὐθὺς τὸ Πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὴν ἔρημον.

12 ‖Statímque Spiritus eũ expellit in desertum.

12 *Et statim Spiritus expulit eum in desertum.*

Καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων· καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ.

13 Et fuit illic in deserto dies quadraginta, tentante eum Satana: erátque cum feris: & Angeli ministrabant ei.

13 *Et erat in deserto quadraginta diebus & quadraginta noctibus, & tentabatur à Satana: eratq; cum bestiis: & Angeli ministrabant illi.*

8 Quidem, μέν. Hanc particulam à Vetere interprete intẽpestiuè prætermissam in antithesi, rectè Erasmus restituit: quanquam animaduertimus illã in vno vetere exemplari non adscribi. Baptizaui, ἐβάπτισα. In vno codice, sicut apud Matthæum & Lucam, hîc quoq; legitur βαπτίζω: quod indicat in media actione hæc esse dicta à Iohanne, vt totam Baptismi vim doceret à Christo manare, qui interius baptizat. i. vt rem ipsam à signo distingueret. Aqua, ἐν ὕδατι. De pleonasmo præpositionis ἐν, alibi diximus: qui quidẽ notandus est hoc loco, nequis prorsus imperitus, In aqua pro Intra aquam accipiat: cuiusmodi ineptiis pleni sunt Sophistarum libri.

9 Vrbe Galilææ, Γαλιλαίας. Suppleui quod deerat constructioni. Est autem hoc additum nõ discriminis alicuius causa, (sicut in vrbe Cana factum est Ioh.2.a.1), sed ad situm vrbis exprimendum. Hoc verò pertinet nõ modò ad fidem faciendam historiæ, sed etiam ad intelligendum cur Iesus diceretur Nazarenus & Galilæus per contumeliam, vt eum vocabat Iulianus ille apostata, Iudæos sequutus, quorum fit mẽtio Ioh.7.g.52. In Iordane, εἰς τὸν Ἰορδάνην. De hac enallage εἰς pro ἐν sæpe iã diximus. Demosth. περὶ στεφ. Τοσούτῳ βελτίων πολίτης γέγονα εἰς αὐτὰ ταῦθ᾽ ἃ λέγω, pro ἐν αὐτοῖς τούτοις. i. tanto in his rebus quas dico præstantior ciuis fui.

10 Et statim ascendens, καὶ εὐθέως ἀναβαίνων. Videlicet Iohannes. Descenderat enim cum Iesu in aquã, vt Philippus cum Eunucho, Act.8.y.38. Erasmus, Et statim quum ascẽderet. Existimauit enim ἀναβαίνων pro ἀναβαίνοντος positum, ad Iesum posse referri: verbum autem εἶδε, ad Iohannem: quum ipsa ratio constructionis declaret participium esse cum verbo coniungendum, vt vtrunque ad eandem personam pertineat. Videtur ergo mollior verborum syntaxis si de Iesu hæc omnia accipias: quum præsertim vox illa cælestis ad eum dirigatur, vt quidem hîc refertur à Marco. Sed quum ipsius potissimùm Iohannis causa sit editum hoc signum, vt appareт Ioh.1.e.33, & 34, (quam etiam ob causam Matthæum opinor hæc ita describere, vt Pater è cælo Iohannẽ & circunstantes potius quàm Filium ipsum videatur compellare) non dubito quin relatiuum quod subauditur, ad Iohannem pertineat, qui hæc dicatur vidisse. Ac, ne lõgius abeamus, similem in relatiuo amphiboliam reperies infrà 2.b.13, vbi αὐτός, quod ante verbum ἐξῆλθε subauditur, non refertur ad paralyticum, cuius mentio proximè facta illic erat, sed ad Iesum, ab octauo vsque versiculo repetitum. Simile exemplum extat infrà 11.a.6 & 7, vbi quum tria hæc verba εἶπον, ἀφῆκαν, ἤγαγον, ita connectantur vt ad eandem personam omnino videantur pertinere: apparet tamen εἶπον & ἤγαγον, de discipulis dici, ἀφῆκαν verò de iis qui discipulos interpellarent. Postremò (vt ad rem redeam) aduerbium εὐθέως, ex Matthæo didici non esse cũ verbo εἶδε, sed cum participio ἀναβαίνων coniũgendũ, vt etiam conuerti potuerit, εὐθέως ἀναβαίνων, pro εὐθέως ἀναβάς, simulac ascendisset: id est ἅμα τῷ ἀναβῆναι.

Findi, σχιζομένους. Participium positum est loco verbi, Atticorum more. In quodam exemplari scriptum erat ἀνοιγομένους. i. Apertos, sicut conuertit Vetus interpres. Super eum, ἐπ᾽ αὐτόν. In quodam codice scriptum reperimus ἐπ᾽ αὐτῷ, cõstructione magis vsitata: nisi fortassis quartũ casum ideo vsurpauit quòd significetur motus ad locũ. Ceterũ quod apud Veterẽ interpretẽ additur, Et manentẽ, καὶ μένον, additũ videtur ex Iohanne, 1.e.33.

11 In quo, ἐν ᾧ. Vulg. In te, ἐν σοί: quæ lectio videtur melius cõuenire, vt vitetur mutatio personæ, quan tumuis apud Hebræos frequens. Certè ita scriptum erat in tribus vetustis exemplaribus. Cur autem εὐδόκησα verterimus Acquiesco, diximus Matth.3.d.17.

12 Spiritus, τὸ Πνεῦμα. In quodam exemplari additur ἅγιον, sanctus, quod vocabulum magnam lucem affert huic loco. Nam ne illud quidem quod additur apud Matthæum, subductum fuisse à Spiritu vt tentaretur à diabolo, satis videtur omnem amphiboliam tollere, quum apud Hebræos sæpe antecedens relatiui loco repetatur, vt Psal.48.a.1: nec regula illa Didymi sit perpetua quæ tradit πνεύματος appellatione Spiritum sanctũ intelligi, quoties illi præponitur articulus, vt liquet ex Ioh.3.a.8, & aliis locis. Expellit, ἐκβάλλει. Vallæ visa est hæc expositio paulo durior. Et certè constat τὸ ἐκβάλλειν interdũ idẽ valere atque τὸ ἐξάγειν καὶ ἐκπέμπειν, vt Mat. 12.e.35, Ioh.10.a.4. Sed videtur hîc notari hoc verbo repẽtina quædam mutatio, quum Christus, quia adhuc inter homines tãquam plebeius & priuatus vixerat, quasi noua quadam persona induitur, & cælesti planè ratione non modò proximæ luctæ præparatur, sed etiam toti suo muneri inauguratur. Non est igitur existimandum, fuisse illum quasi inuitũ & reluctantẽ extrusum, sed diuinæ potius virtutis in ipso corporaliter habitãtis motu & impulsu ad tempus ex hominum conspectu abreptum: idque nostra causa, vt nobis sanctificatus, carnem & diabolum superaret.

13 Fuit, ἦν. Vulgata & Erasmus, Erat. Mihi verò videtur huic loco melius cõuenire significatio aoristi

posterioris. In deserto, ἐν τῇ ἐρήμῳ. Hæc addere non fuit necesse, quum præcedat relatiuum ἐκεῖ. Itaque comperimus vetustos codices hîc variare, quum in vno hæc deessent, quemadmodum etiam in editione Vulgata: in altero verò ἐκεῖ non esset adscriptum. Dies quadrag. τεσσαράκοντα ἡμέρας. Addit Vulgata, Et quadraginta noctibus, καὶ τεσσαράκοντα νύκτας: quod in vno etiam vetere exemplari scriptum legimus. Tentante, πειραζόμενος. Hoc participium ita conuertendum fuit, tum quòd à Latinis raro vsurpetur præsentis temporis passiuum participium: tum verò quia verbum ἦν non sic cohæret cum πειραζόμενος, vt pro præterito imperfecto ἐπειράζετο ponatur, vt suprà versu 6. imò verò significatur, in eo deserto tentatum fuisse Christum in quo quadraginta dies & quadraginta noctes sit versatus. Feris, θηρίων. Θηρίον apud Græcos non minus latè patet quàm bestia apud Latinos: sed pro feris bestiis hîc accipitur, quæ in desertis illis versantur. Itaque Erasmi versionem sum sequutus.

Mat.4.b.12. luc.4.c.14. iohan.4.f.43

Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ·

14 ‖Postquam autem traditus fuit Iohãnes in custodiam, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei:

14 *Postquã autem traditus est Iohannes, uenit Iesus in Galilæã, prædicans Euangelium regni Dei:*

Καὶ λέγων, Ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρὸς, καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· μετανοεῖτε, καὶ πιστεύετε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ.

15 Et dicens, Impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei: resipiscite, & credite Euangelio.

15 *Et dicens, Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnũ Dei: & pœnitemini, & credite Euangelio.*

Matth.4.c.18. luc.5.a.2

Περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον ἐν τῇ θαλάσσῃ, (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

16 ‖Ambulans autem ad mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare, (erant enim piscatores)

16 *Et præteriens secus mare Galilææ, uidit Simonem & Andream fratrem eius, mittentes retia in mare, (erant enim piscatores)*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς γενέσθαι ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

17 Et dixit eis Iesus, Sequimini me, & faciam vt sitis piscatores hominum.

17 *Et dixit eis Iesus, Venite post me, & faciam uos fieri piscatores hominum.*

Καὶ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

18 Et *ipsi* statim omissis retibus suis, sequuti sunt eum.

18 *Et protinus relictis retibus, sequuti sunt eum.*

Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν ὀλίγον, εἶδεν Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς ἐν τῷ πλοίῳ καταρτίζοντας τὰ δίκτυα.

19 Tunc progressus illinc paululum, vidit Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem eius, qui & ipsi in nauigio sarciebant retia:

19 *Et progressus inde pusillum, uidit Iacobum Zebedæi & Iohannem fratrem eius, & ipsos componentes retia in naui:*

Καὶ εὐθέως ἐκάλεσεν αὐτούς· καὶ ἀφέντες τὸν πατέρα αὐτῶν Ζεβεδαῖον ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ τῶν μισθωτῶν, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ.

20 Statímque vocauit eos: & *ipsi* omisso patre suo Zebedæo in nauigio cum mercenariis, sequuti sunt eum.

20 *Et statim uocauit illos: & relicto patre suo Zebedæo in naui cum mercenariis, sequuti sunt eũ.*

Καὶ εἰσπορεύονται εἰς Καπερναούμ· καὶ εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐδίδασκε.

21 ‖Et ingrediuntur Capernaũ: statímque sabbatho ingressus Iesus in synagogam, docebat.

21 *Et ingrediuntur Capharnaum: & statim sabbathis ingressus in synagogam, docebat eos.*

14 Postquam traditus esset, μετὰ τὸ παραδοθῆναι, in custodiam videlicet: vt diximus suprà Mat.4.b.12. Vsurpari autem hoc vocabulum sæpe cum eclipsi, quæ pro ratione eius de quo agitur supplenda sit, vel illud exemplum docet Demosthenis κατὰ Νεαίρας, Προὐκαλεσάμην παραδοῦναι τὰς θεραπαίνας: id est, Postulaui vt ancillas traderet, nimirum ad quæstionem habendam.

15 Euangelio, ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Præpositio ἐν hoc loco abundat, nisi malimus existimare ἐν pro εἰς positum esse: sicut Credere Deo, & Credere in Deum dicunt theologi.

16 Ambulans, περιπατῶν. In duobus exemplaribus legitur παράγων, id est, præteriens: quod sequitur Vetus interpres.

17 Sequimini me, δεῦτε ὀπίσω μου: id est ἀκολουθεῖτέ μοι, vt rectè conuertit Erasmus. Vt sitis, γενέσθαι. Γίγνεσθαι accipio pro εἶναι: id est esse, potius quàm pro fieri, vel effici. Sic Homerus Deos vocat αἰειγενέτας: id est semper existentes. Ita verò construitur verbum ποιεῖν apud Græcos: quum Latini per subiunctiuum hoc efferant cũ vt particulâ. Dicunt enim Faciam vt sitis. Galli phrasin Græcam sequuntur, *ie vous feray estre.* Sic Demosthenes περὶ στεφ. Τοῦτο τὸ ψήφισμα τὸν τότε τῇ πόλει περιστάντα κίνδυνον παρελθεῖν ἐποίησεν.

19 Sarciebant, καταρτίζοντας. Ad verbum, Redintegrantes. nam ἄρτιον dicitur quod perfectum est & integrum, quum alioquin ex multis partibus constet. Vnde etiam factum vt pro coagmentare & componere accipiatur Rom.9.e.22. & pro complere, & omnibus suis numeris absolutum reddere, vt nihil desit aut redundet: vt 2.Tim.3.vt.7. Vulgata, Componentes. Erasmus, Reconcinnabant.

20 Sequuti sunt eum, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ. Id est ἠκολούθησαν αὐτῷ: quod etiam scriptum inuenimus in quodam exemplari.

21 Et ingreditur, καὶ εἰσπορεύονται. In quodam exemplari scriptum erat, καὶ εἰσπορεύεται, tunc ingreditur.

Et paulo pòst pro εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκεν, legimus ἐδίδασκεν εἰς τὴν συναγωγὴν, docebat in synagoga, absque participio εἰσελθών. Item in proximo versiculo post ἐξεπλήσσοντο, additum erat πάντες, omnes. Sabbato, τοῖς σάββασιν. Vulgata & Erasmus, Sabbatis. Sed satis apparet pluralem numerum positum pro singulari, vt diximus Matth. 12.a.1, & Act. 16.c.13. quæ permutatio videtur in Latino sermone obscurior.

Matth.7.c.28
luc.4.c.32

Luc.4.c.32

22 Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ Γραμματεῖς.

23 Καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀνέκραξε,

24 Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

25 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ.

26 Καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ κράξαν φωνῇ μεγάλῃ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ.

27 Καὶ ἐθαμβήθησαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτοὺς, λέγοντας, Τί ἐστι τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη, ὅτι κατ' ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

28 Ἐξῆλθε δὲ ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εὐθὺς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας.

22 ‖Et percellebantur super doctrina eius. docebat enim eos vt authoritatem habens, & nō vt Scribæ.

23 ‖Erat autem in synagoga eorum quidam in quo erat spiritus impurus: qui exclamauit,

24 Dicens, Ah, quid nobis tecum Iesu Nazarene? venisti vt perderes nos? noui te quis sis, *nimirum* Sanctus ille Dei.

25 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo.

26 Tunc, quum discerpsisset eū spiritus impurus, & clamasset voce magna, exiit ab eo.

27 Et expauerunt omnes, ita vt mutuò quærerent inter se, dicentes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc, vt per potestatem imperet etiam spiritibus impuris, & auscultent ei?

28 Peruenit autē fama eius statim in totam regionem circumiacentem Galilææ.

22 Et stupebant super doctrina eius. erat enim docens eos quasi potestatē habens, & non sicut Scribæ.

23 Et erat in synagoga eorum homo in spiritu immundo, & exclamauit,

24 Dicens, Quid nobis & tibi, Iesu Nazarene? venisti perdere nos? scio qui sis, Sanctus Dei.

25 Et comminatus est ei Iesus, dicens, Obmutesce, & exi de homine.

26 Et discerpens eum spiritus immundus, & exclamans voce magna, exiit ab eo.

27 Et mirati sunt omnes: ita vt conquirerent inter se, dicentes, Quidnam est hoc? quænam doctrina hæc noua, quia in potestate & spiritibus immundis imperat, & obediunt ei?

28 Et processit rumor eius statim in omnem regionem Galilææ.

23 In quo erat spiritus impurus, ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ. sic infrà, 5.v.5. Quo genere dicendi vtentes Græci, dicunt ἐν ἐγκλήμασιν εἶναι: & Latini, in culpa esse. Sed tamē nimis obscura fuerit interpretatio si vertas ad verbum, In spiritu immundo, cum Vetere interprete. sicut vulgò dicimus, *estre en fiebure*, pro eo quod Latini dicunt, Febre teneri. Ideo Erasmus maluit interpretari, obnoxius spiritui: sensu ita expresso vt discedat à Græcis, à quibus studuimus propius abesse. Ita etiam infrà loquitur cap. 5.a.2. Cæterùm quòd initio huius versiculi καὶ interpretati sumus Autem, nemo (opinor) reprehendet qui varium huius particulæ vsum in sacris scriptoribus obseruarit. Itaque in hoc eodem versiculo eiusdem particulæ loco substituimus prouocabulum, vt melius cohæreret oratio. 5 10

24 Ah, ἔα. vel Hem. quæ particulæ conueniunt exclamationi, partim à dolore, partim à rei nouitate proficiscenti. Ad verbum, sine, παρὰ τὸ ἐᾶν: sed multa verba in aduerbia degenerant, vt ἄγε, ἄπαγε, & pleraque eiusmodi. Vetus interpres aut nō legit, aut prætermisit. Valla legit εἶα. Nazarene, Ναζαρηνέ. Alibi Ναζωραῖος dicitur Iesus nomine gentili, à Nazareth Galilææ ciuitate & patria Mariæ, in quam se receperat Ioseph: vnde factū vt (sicut prædictum erat) Nazarenus sit Christus vocatus, Matth. 2.d.13. Considerāda est igitur fraus Satanæ, qui quum illum sciret esse natum in Bethleem, vt Prophetæ prædixerant de Messia, & Sanctum illum Domini esse fateretur, populi tamen errorem fouebat, ne Christum, quē sciebāt omnes in Bethlehem nasciturū ex familia Dauid, (Matth. 2.a.5.) pro Messia haberent. Neque Satanam fefellit hæc expectatio, vt apparet Iohan. 7.f.42. 15 20

Noui te quis sis, οἶδά σε τίς εἶ. Hellenismus, pro, Noui quis tu sis. Sic Terentius in And. Obserua filiū quid agat. In quodam codice legitur οἴδαμεν, scimus. *Nimirum* Sanctus ille Dei, ὁ ἅγιος. Particula NIMIRVM rectè addita est ab Erasmo ad leniendam transitionem. Simile dicendi genus extat Matthæi 19.c.17. Alludit autem Satan ad nomen illud quod Pontificis maximi tiaræ inscriptum erat, vt scriptum est Exod. 28.f.36.

26 Quum discerpsisset, σπαράξαν. Vide infrà cap. 9.c.20. 25

27 Ita vt mutuò quærerent inter se, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτούς. Conquirendi verbum (quo vsus est post Veterem interpretem Erasmus) Latinis significat diligenter aliquid inuestigare. συζητεῖν autem hoc loco est hominum attonitorum, qui mutuò sese rogitant & interpellāt. Sed in συζητήσει vtraque pars interdum idem quærit, interdum quod alius oppugnat, alter tuetur: vnde factum vt συζητεῖν interdum vertamus altercari. Vt, ὅτι. Sic etiam hæc particula accipitur infrà cap. 4.d.41, & 6.a.2. Vulgata & Erasmus, Quia, barbarè. Per potestatem, κατ' ἐξουσίαν. Cicero 6. in Verr. Non per præstigias, sed palàm per potestatē vno imperio ostiatim totū oppidum compilarit. Id est pro suo iure & authoritate, seu pro imperio, vt loquitur Terentius. Alioquin ἐξουσίαν fere solemus interpretari authoritatem, & δύναμιν potestatem. Vetus interpres vertit, In potestate: id est (vt sæpe alibi scriptum reperitur) ἐν ἐξουσίᾳ. Nam κατὰ hoc loco est nota causalis: velut etiam quum dicunt Græci κατὰ τύχην, id est (vt vernaculo sermone loquuntur) *par fortune*. Erasmus, Cum authoritate: id est μετ' ἐξουσίας, vt Act. 26.c.12. Auscultant, ὑπακούουσιν. Vulgata & Erasmus, Obediunt: id est πείθονται. 30 35

28 Circumiacentem Galilææ, περίχωρον τῆς Γαλιλαίας. Vulgata, Regionem Galilææ: id est, χώραν τῆς Γαλιλαίας: quum tamen subaudiatur γῆν ante περίχωρον: & ita dicatur fama Iesu non modò per totam Galilæam, sed etiam in vicinas regiones sparsa.

Matth.8.b.14
luc.4.f.32

29 Καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελθόντες, ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος καὶ Ἀνδρέου, μετὰ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

30 Ἡ δὲ πενθερὰ Σίμωνος κατέκειτο πυρέσσουσα· καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ περὶ αὐτῆς.

31 Καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτὴν, κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς· καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

32 Ὀψίας δὲ γενομένης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ τοὺς δαιμονιζομένους.

33 Καὶ ἡ πόλις ὅλη ἐπισυνηγμένη ἦν πρὸς τὴν θύραν.

34 Καὶ ἐθεράπευσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις· καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λαλεῖν τὰ δαιμόνια ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν.

35 Καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο.

36 Καὶ κατεδίωξαν αὐτὸν ὁ Σίμων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ.

37 Καὶ εὑρόντες αὐτὸν, λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι πάντες ζητοῦσί σε.

38 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, ἵνα κἀκεῖ κηρύξω. εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα.

29 ‖Et statim è synagoga egressi, venerunt domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

30 Socrus autem Simonis decumbebat febricitans: & statim dicunt ei de illa.

31 Tunc accedens erexit eam, prehensa manu eius: & dimisit eam febris statim, & ministrauit eis.

32 Quum autem serum diei esset, occidente sole, adducebāt ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos.

33 Et vrbs tota coacta erat ad ostium.

34 Et sanauit multos malè affectos variis morbis: & dæmonia multa eiecit: & nō sinebat loqui dæmonia quòd ipsum nossent.

35 Et manè, valde multa nocte, quum surrexisset exiit, & abiit in desertum locum, & illic precabatur.

36 Et prosequuti sunt eum Simon & qui cum ipso erant.

37 Et quum inuenissent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt.

38 Tunc dicit eis, Eamus in cōtigua oppidula, vt & illic prædicem. ad hoc enim sum egressus.

29 Et protinus egredientes de synagoga, venerūt in domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

30 Decumbebat autem socrus Simonis febricitans: & statim dicūt ei de illa.

31 Et accedens eleuauit eā, apprehensa manu eius: & continuò dimisit eam febris, & ministrabat eis.

32 Vespere autem facto, quum occidisset sol, afferebant ad eum omnes malè habentes, & dæmonia habentes.

33 Et erat omnis ciuitas congregata ad ianuam.

34 Et curauit multos qui vexabantur variis languoribus: & dæmonia multa eiiciebat, & non sinebat ea loqui quoniam sciebant eum.

35 Et diluculo valde surgens, egressus abiit in desertum locum: ibique orabat.

36 Et prosequutus est eum Simon & qui cum illo erant.

37 Et quum inuenissent eum dixerunt ei, Quia omnes quærunt te.

38 Et ait illis, Eamus in proximos vicos & ciuitates, vt & ibi prædicem. ad hoc enim veni.

32 Occidente sole, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος. Ad verbum, Quum occideret sol. Sed noluimus repetere particulam Quum. Dicuntur autem δύεσθαι & καταδύεσθαι quæ aquam subeunt: vt appareat hoc dicendi genus profectum ex vulgi opinione, qui solem mergi putabat Oceano: sicut ex alio non minus inepto errore, in vernaculo nostro sermone dicimus, solem, quum occidit, ire cubitum, & occidentem solem appellamus cubantem. Vulgata & Erasmus, Quum occidisset, significatione aoristi posterioris: quum optimus Marci interpres Lucas 4.g.40, vtatur participio præsenti, δύνοντος. quanquam, quod ad rem ipsam attinet, aut nullum, aut paruum est discrimē. Significatur enim in genere, extremū diem, ipsúmque adeo crepusculum sanandis ægrotis fuisse cōsumptum. 5

33 Tota, ὅλη. Vulgata, Omnis: id est πᾶσα. quod rectè mutauit Erasmus, ne omnes ciuitates concurrisse intelligas, Interdum tamen τὸ πᾶν etiam in quantitate discreta vsurpari constat, vt infrà cap. 2.b.13.

34 Eiecit, ἐξέβαλε. Vulgata & Erasmus, Eiiciebat: id est ἐξέβαλλε. Sed illud melius conuenit, quia mollius cum superiore verbo cohæret. Sinebat, ἤφιε. Ita habēt omnia exemplaria, quum potius dici soleat ἀφίει. puto igitur aoristum secundum esse ab ἱέω τὸ πέμπω. Sic infrà capite 11.b.16. Quòd ipsum nossent, ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν. Possent hæc ita explicari, vt non sit passus eos dicere, sibi cognitum esse Iesum: vel, non passum omnino loqui, idque propterea quòd ipsum sciebat esse Messiam. Nam quatuor codices addūt Χριστὸν εἶναι, sicut scribit Lucas, 4.g.41. Causa autem huius interdicti est (si credimus Erasmo) ne id ante tempus effutirent. Ego verò aliam potius rationem esse puto, quòd videlicet diaboli munus non sit prædicare Euangelium. Quamobrem etiam Paulus ægrè fert Pythonis testimonium, Act. 16.d.18. 10 15

35 Manè valde multa nocte, πρωῒ ἔννυχον λίαν. Vulgata, Diluculo valde: prætermisso aduerbio ἔννυχον, vel ἔννυχα, vt legimus in tribus vetustis codicibus, quo significatur tempus adhuc veluti intra noctem latens. Nos verò quum hoc exprimere altero vocabulo Latino non possemus, necessariò recessimus à Græcis. Erasmus pro λίαν vertit adhuc, id est ἔτι. 20

36 Et prosequuti sunt, καὶ κατεδίωξαν: videlicet velut fugientem, vt sæpe solebat ad precandum solitudinem captare. Vulgata & Erasmus legerunt κατεδίωξεν, singulari numero, sicut in duobus vetustis codicibus scriptum legimus.

38 Contigua, τὰς ἐχομένας: id est (vt vertit Vulgata & Erasmus) proxima: παρὰ τὸ ἔχεσθαι, quod hærere & quasi affixū esse significat. Legimus autē in vno codice, ἄγωμεν ἀλλαχοῦ εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, Eamus aliò in cōtigua oppidula. Oppidula, κωμοπόλεις. Ita vocat composito nomine quæ neque merentur duntaxat vici nomen, neque etiam dici possunt vrbes, quòd non sint mœnibus cinctæ: ideóque vsi sumus diminutiuo quo vtcunque id explicaretur. Nam pagi nomen latius patere existimo. Hebræi פרזים, Galli *bourgades* appellant. 25

Erat autem ſcriptum in ſecundo exemplari εἰς τὰς ἐγγὺς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις: id eſt, in propinquos vicos & ciuitates: quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres. Ad hoc, εἰς τοῦτο. Poſita eſt εἰς αὐτὸ τοῦτο πρός: id eſt IN PROAD. Sic Columel. lib. 7. cap. 8, Sub vmbra, inquit, cratibus in hoc factis: id eſt, ad eum vſum. Egreſſus ſum, ἐξελήλυθα. Tertius codex legit ἐλήλυθα, id eſt veni: & ita conuertit Vetus interpres.

Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, εἰς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλλων.	39 Et prædicabat in ſynagogis eorum in tota Galilæa: & dæmonia eiiciebat.	39 *Et erat prædicans in ſynagogis eorum, & in omni Galilæa: & dæmonia eiiciens.*
Καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτὸν λεπρὸς παρακαλῶν αὐτόν, καὶ γονυπετῶν αὐτόν, καὶ λέγων αὐτῷ, Ὅτι ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.	40 ‖Venitque ad eum leproſus precans eum, eique ad genua accidens, ac dicens ei, Si velis, potes me purgare.	40 *Et uenit ad eum leproſus deprecans eum, & genu flexo dixit ei, Si uis, potes me mundare.*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς σπλαγχνισθεὶς, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Θέλω καθαρίσθητι.	41 Ieſus autem miſericordia cõmotus, extenſa manu, tetigit eum, & dixit ei, Volo: purgator.	41 *Ieſus autem miſertus eius extendit manum ſuam, & tangens eum, ait illi, Volo: mundare.*
Καὶ εἰπόντος αὐτοῦ, εὐθέως ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ ἡ λέπρα, καὶ ἐκαθαρίσθη.	42 Et quum hæc dixiſſet, ſtatim abiit ab eo lepra, & purgatus fuit.	42 *Et quum dixiſſet, ſtatim diſceſſit ab eo lepra, & mundatus eſt.*
Καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτόν·	43 Et grauiter interminatus ei Ieſus, ſtatim ablegauit eum:	43 *Et comminatus eſt ei, ſtatimque eiecit illum:*
Καὶ λέγει αὐτῷ, Ὅρα μηδενὶ μηδὲν εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου ἃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.	44 Dixitque ei, Vide ut nemini quicquam dicas: ſed abi, oſtende teipſum ſacerdoti, & offer pro purgatione tui quæ ‖imperauit (præcepit) Moſes, vt hoc ſit eis teſtimonio.	44 *Et dicit ei, Vide nemini dixeris: ſed uade, oſtende te principi Sacerdotum, & offer pro emundatione tua quæ præcepit Moyſes, in teſtimonium illis.*
Ὁ δὲ ἐξελθὼν ἤρξατο κηρύσσειν πολλά, καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον, ὥστε μηκέτι αὐτὸν δύνασθαι φανερῶς εἰς πόλιν εἰσελθεῖν· ἀλλ' ἔξω ἐν ἐρήμοις τόποις ἦν, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν πανταχόθεν.	45 ‖Ille verò egreſſus cœpit prædicare multa, & rem diuulgare, ita vt iam non poſſet Ieſus manifeſtè introire in ciuitatẽ: ſed foris in deſertis locis erat, & veniebant ad eum vndique.	45 *At ille egreſſus cœpit prædicare & diffamare ſermonem: ita ut iam nõ poſſet manifeſtè introire in ciuitatem, ſed foris in deſertis locis eſſet: & conueniebãt ad eum vndique.*
Κεφάλαιον β΄	CAP. II.	CAP. II.
Καὶ πάλιν εἰσῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ δι' ἡμερῶν, καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι.	1 Et rurſus intrauit Capernaũ interiectis *aliquot* diebus, & auditũ eſt eũ domi eſſe.	1 *Et iterum intrauit Capharnaum poſt dies, & auditũ eſt quòd in domo eſſet.*

Matth. 8. a. 2. Luc. 5. c. 12 — Leuit. 14. a. 4 — Luc. 5. d. 18 — Matt. 9. a. 1

40 Si velis, ὅτι ἐὰν θέλῃς. Ad verbum, Quòd ſi velis. Particula ὅτι (vt alibi infinitis locis) abundat. Sed eius loco ſcriptum erat in quodam exemplari, Κύριε, Domine.

42 Quum *hæc* dixiſſet, εἰπόντος αὐτοῦ. Hæc deerant in vetuſtis duobus exemplaribus.

43 Ablegauit, ἐξέβαλεν. Eiiciendi verbum, quo vſus eſt Vetus interpres, non quadrat: & tamen videtur aliquid amplius ſignificare Euangeliſta quàm declaret verbum emittere: quod vſurpat Eraſmus, quia additur interminatio. placuit igitur quod medium erat.

44 Vt nemini, μηδενί. Subauditur particula ἵνα, quam expreſſi. Quòd autem negationes duas adſcriptas habemus, Atticiſmus eſt alienus à Latino idiomate, vbi duæ negationes fortius negant. Sacerdoti, τῷ ἱερεῖ. Vulgata, Principi Sacerdotum: id eſt Ἀρχιερεῖ. Nec video cur ita conuerterit Vetus interpres, niſi fortaſſis quia additur articulus. Sed liquet ex Leuit. 13. a. 2. non modò penes ipſum ſummum Pontificem, ſed etiã penes omnes ex Aaronis poſteritate Sacerdotes fuiſſe iudicium de lepra. Itaque articulus hoc loco non ponitur διακριτικῶς, ſed potius (vt ex Magentino Budæus obſeruauit) ἰσοδυναμεῖ τῷ προσδιορισμῷ τῷ καθόλου: veluti ſi de tota hominis ſpecie loquens dicas ὁ ἄνθρωπος. Pro, περὶ: id eſt ὑπέρ, vt annotauimus Matth. 9. d. 36, & 26. c. 28.

45 Rem, τὸν λόγον. Ad verbum, ſermonem. Sed Hebraiſmus eſt, de quo iam ſæpe diximus. Diuulgare, διαφημίζειν. Vulgata, Diffamare. Sed hoc verbum à Latinis ſemper in vitio ponitur. Non poſſet, μὴ δύνασθαι. Intellige tantam turbam fuiſſe vt periculum ſæpe incurrerit ne elideretur: & paratam idcirco nauiculam habere ipſum oportuerit, vt explicatur infrà cap. 3. b. 9. Ieſus, αὐτόν. Ad verbum, ipſe. Sed quum hoc ita Græcè ſcriptum ſit vt dubitare poſſis an ad purgatum leproſum, an verò ad Ieſum pertineat, rectè Eraſmus (quem ſequuti ſumus) pro relatiuo ipſum antecedens poſuit.

IN CAPVT II.

1 Interiectis *aliquot* diebus, δι' ἡμερῶν. Sic Lucas Act. 24. e. 17, δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων, pluribus autem annis interiectis. Vulg. Poſt dies. Eraſ. Poſt aliquot dies: id eſt μεθ' ἡμέρας, quo modo etiam loquitur Marcus noſter infrà cap. 9. a. 2, & 14. f. 58, ſed addito dierum numero. Paulus quoque hoc dicendi genus (id eſt præpoſitionem διὰ pro μετὰ) vſurpat Galat. 2. a. 1. & Matthæus 26. f. 61, ſed expreſſo certo dierum numero: quum tamen abſolutè dicant διὰ πολλοῦ: id eſt, multo interiecto tempore. Sed & in veteribus Latinis codicibus teſtatur Eraſmus ſe legiſſe ſcriptum, Poſt dies octo, quanuis eam lectionem ipſe non probet. Ego verò hoc dicendi genus puto ex Hebræorum idiomate profectum, qui ita ſolent dicere indefinitè מקץ ימים, vt Gen. 4. a. 3. Ita enim exponi à Græcis מקץ oſtendemus infrà cap. 8. d. 31. Sed & Danielis 8, ver. vltimo, ſic ponitur ימים abſolutè, pro Aliquot diebus. Addidimus autem particulam indefinitam ex Eraſmo, & præpoſitionem διὰ vertimus per participium Interiectis: quòd eius ſignificatio ita videatur hoc loco melius expreſſa quàm ſi vertas Poſt, id eſt μετά. quanuis quod ad ſenſum attinet, etiamſi ita interpreteris, ſententiam nihil immutes. Domi, εἰς οἶκον. Ad verbum, in domo, id eſt ἐν οἴκῳ, vt etiam legimus in vno exemplari. Intelligit autem domum eam in qua commorari ſolebat. nam eam vrbem ſibi delegerat, relicta Nazareth, vt ſcribitur Matth. 4. d. 13.

Καὶ εὐθέως συνήχθησαν πολλοί, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν. καὶ ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον.	2 Statimque coacti ſunt multi, *adeo* vt iam nõ caperent *eos* ne ea quidem *loca* quæ *erant* ad oſtium: & loquebatur eis ſermonem *Euangelii*.	2 *Et conuenerunt multi, ita ut non caperet neque ad ianuam: & loquebatur eis uerbum.*
Καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτόν, παραλυτικὸν φέροντες, αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων.	3 Tunc veniunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.	3 *Et uenerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.*
Καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσαι αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν· καὶ ἐξορύξαντες χαλῶσι τὸν κράββατον ἐφ' ᾧ ὁ παραλυτικὸς κατέκειτο.	4 Et quum non poſſent ei appropinquare propter turbam, detexerũt tectum *ædium* in quibus erat, eòque perfoſſo, *funibus* demiſerunt grabatum in quo paralyticus iacebat.	4 *Et quum non poſſent offerre eum illi præ turba, nudauerunt tectum ubi erat, & patefacientes ſubmiſerunt grabatum in quo paralyticus iacebat.*
Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, λέγει τῷ παραλυτικῷ, Τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.	5 Quum autem vidiſſet Ieſus fidem eorũ, dixit paralytico, Fili, remiſſa ſunt tibi peccata tua.	5 *Quum autem uidiſſet Ieſus fidem illorum, ait paralytico, Fili, dimittuntur tibi peccata tua.*
Ἦσαν δέ τινες τῶν γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι, καὶ διαλογιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν,	6 Erant autem illic quidam ex Scribis ſedentes, & ratiocinantes in cordibus ſuis,	6 *Erant autem illic quidam de Scribis ſedentes, & cogitantes in cordibus ſuis,*
Τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός;	7 Quid iſte ita loquitur blaſphemias? ‖quis poteſt remittere peccata, niſi ſolus Deus?	7 *Quid hic ſic loquitur? blaſphemat. Quis poteſt dimittere peccata, niſi ſolus Deus?*

Eſa. 43. d. 25 — Iob. 14. a. 4

2 Ne ea quidem, μηδὲ τά. Vulgata, Neque. Eraſmus, Nec illa. Sed particula μηδὲ in hoc dicendi genere id declarat quod Latinè, Ne quidem. *Loca* quæ *erant* ad oſtium, τὰ πρὸς τὴν θύραν. Vulgata, Ad ianuam: omiſſo articulo τά. Senſus planus eſt, nempe nec domum ipſam, nec veſtibulum & loca veſtibulo vicina capere potuiſſe multitudinem quæ ad eum audiendum conuenerat. Sermonem, τὸν λόγον. Euangelii ſermonem intelligit, quod expreſſi. Nam ideo addit articulum. neque enim mihi pleonaſmus eſſe videtur.

4 Appropinquare, προσεγγίσαι. In quodam codice ſcriptum erat, προσενέγκαι: id eſt offerre, in ipſius videlicet conſpectum, vt explicat Lucas 5. d. 19. Ita etiam conuertit Vetus interpres. Propter turbam, διὰ τὸν ὄχλον. Vulgata & Eraſmus, Præ turba: id eſt, ἀπὸ vel ὑπὸ τοῦ ὄχλου. Sic enim vſurpata eſt particula ἀπὸ Matth. 28. a. 4, & Lucæ 22. e. 45. Detexerunt tectum, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην. Ita expreſſit Eraſmus in annotationibus paronomaſiam, quæ non apparet, ſi cum Vetere interprete conuertas, Nudauerunt tectum: id eſt, ἐγύμνωσαν τὴν στέγην. Ædium in quibus, ὅπου. Vulg. ad verbum, Vbi erat, nimium obſcurè, quũ Chriſtus nõ eſſet in ipſo tecto, ſed in loco inferiore. Ita enim erant ædes conſtructæ (ſicut alibi docuimus) vt ſuperior pars eſſet plana. Ea igitur perfoſſa, demiſerunt paralyticum in inferiorem locum in quo Ieſus concionabatur: quòd perrumpere alioqui in ipſius conſpectum non poſſet. Eòque perfoſſo, καὶ ἐξορύξαντες. Vulgata, Et patefacientes: id eſt, καὶ ἀνοίξαντες. Eraſ. Perfoſſóque tecto. *Funibus* demiſerunt, χαλῶσι. Vulgata, Submiſerũt. Eraſmus, quẽ ſequor, vſus eſt periphraſi, vt vim Græci vocabuli exprimeret. Eſt autem præſens pro præterito, quæ enallage narrationibus conuenit, & Marco eſt familiaris. Grabatum, τὸν κράββατον. Ita vocant Latini propriè lectos viliores, in quibus meridiari ſolebant veteres, non autem vel accumbere ad menſam, vel nocte quieſcere. Latini à Græcis hoc vocabulum mutuati ſunt, ſed correpta antepenultima & penultima producta: vt in illo Martialis, Sed ſi nec focus eſt, nudi nec ſponda grabati. Nam etiam in quibuſdam Græcis exemplaribus ſcriptum erat κράβατον, in aliis rurſum, κράββατον.

5 Remiſſa ſunt, ἀφέωνται: id eſt ἀφεῖνται, vt poſt Herodianum interpretatur Budæus in Commentariis. Sed & accipi poteſt pro Remiſſa ſunto, vel Remittuntur: tertia videlicet perſona plurali coniunctiui pro ἀφῶνται: quem modum Diomedes Mandatiuum vocat. vt ἀφέῃ pro ἀφῇ dicitur πλεονασμῷ τοῦ ε, Iliad. α, ſicut disertè in eum locum ſcribit Euſtathius: & ἀφέω pro ἀφῶ, vt idem ſcribit Odyſſ. τ. Itaque nulla cauſa erat cur Eraſmus ab eo ſe deceptum quereretur, qui quærenti reſponderat conuerti poſſe Remittuntur. Vulgata, Remittuntur, id eſt, ἀφίενται, ſicut in Aldino exemplari Herodoti in Euterpe legimus ἀνέωνται, non ἀνίενται.

6 Ratiocinantes, διαλογιζόμενοι. Vulgata & Eraſmus, cogitantes. id eſt διανοούμενοι. Neque ignoro διαλογίζεσθαι ſæpe pro διανοεῖσθαι poni, vt alibi diximus: ſed tamẽ quum proprium verbum haberem, nolui ſynonymum quærere. Eſt autem διαλογίζεσθαι idem omnino quod ratiocinari: id eſt, rationes ſecum vel cum aliquo ſubducere: vnde factum vt pro cogitare & animo verſare accipiatur. Nam qui ſecum aliquid in vtranque partem verſat, duplicem quodammodo perſonam ſuſtinet. Vide Matth. 21. c. 25.

Καὶ εὐθέως ἐπιγνοὺς ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτως διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς, εἶπεν αὐτοῖς, Τί ταῦτα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

8 Et quum statim cognouisset Iesus spiritu suo, eos ita ratiocinari apud se, dixit eis, Quid ista ratiocinamini in cordibus vestris?

8 *Quo statim cognito Iesus spiritu suo quia sic cogitarent intra se, dicit illis, Quid ista cogitatis in cordibus vestris?*

Τί ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν τῷ παραλυτικῷ, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι, καὶ ἆρόν σου τὸν κράββατον, καὶ περιπάτει;

9 Vtrum est facilius, dicere paralytico, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge, & tolle graab tum tuum, & ambula?

9 *Quid est facilius, dicere paralytico, Dimittuntur tibi peccata: an dicere, Surge, tolle grabatũ tuũ, & ambulas?*

Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας (λέγει τῷ παραλυτικῷ)

10 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse authoritate remittendi peccata in terra, (ait paralytico)

10 *Vt autem sciatis quòd Filius hominis habet potestatẽ in terra remittendi peccata (ait paralytico)*

Σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

11 Tibi dico, surge, ac tolle grabatum tuum, & abi domum tuam.

11 *Tibi dico, Surge, tolle grabatum tuum, & abi in domum tuam.*

Καὶ ἠγέρθη εὐθέως, καὶ ἄρας τὸν κράββατον ἐξῆλθεν ἐναντίον πάντων· ὥστε ἐξίστασθαι πάντας, καὶ δοξάζειν τὸν Θεόν, λέγοντας, Ὅτι οὐδέποτε οὕτως εἴδομεν.

12 Tunc *ille* statim surrexit: sublatóque grabato, egressus est coram omnibus: adeo vt obstupescerent omnes, & glorificarent Deum, dicentes, Nunquam tale quicquam vidimus.

12 *Et statim surrexit ille, & sublato grabato abiit coram omnibus: ita vt mirarentur omnes & honorificarent Deum, dicentes, Quia nunquam sic vidimus.*

Matth. 9.a.9 luc.5.e.27

Καὶ ἐξῆλθε πάλιν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς.

13 ‖Et egressus est rursus ad mare: totáque turba veniebat ad eum, ac docebat eos.

13 *Et egressus est rursus ad mare: omnisque turba veniebat ad eum, ac docebat eos.*

Καὶ παράγων εἶδε Λευὶν τὸν τοῦ Ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον· καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

14 Et quum prætergrederetur, vidit Leuin Alphæi *filium* sedentem ad telonium: dixitque ei, Sequere me. Et is surgens sequutus est eum.

14 *Et quum præteriret, vidit Leuin Alphæi sedentem ad telonium: & ait illi, Sequere me. Et surgens sequutus est eum.*

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ, καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· ἦσαν γὰρ πολλοί, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

15 Et factum est ‵quum Iesus accúberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores simul discumbebant cum Iesu & discipulis eius: erãt enim multi, & ‵sequuti fuerant eum.

15 *Et factum est, quum accumberet in domo illius, multi publicani & peccatores simul discumbebãt cum Iesu & discipulis eius. erant enim multi, qui & sequebãtur eum.*

Καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Τί ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει καὶ πίνει;

16 Qúmque Scribæ ac Pharisæi vidissent eum edétem cum publicanis & peccatoribus, dixerunt discipulis eius, ‵Quid *est* quòd cum publicanis & peccatoribus edit ac bibit?

16 *Et Scribæ & Pharisæi videntes quia manducaret cum publicanis & peccatoribus, dicebant discipulis eius, Quare cũ publicanis & peccatoribus manducat & bibit magister vester?*

Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. Οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

17 Et quum *hoc* audisset Iesus, dicit eis, ‵Iis qui valent non opus est medico, sed iis qui male affecti sunt. ‖non veni vt vocarem iustos, sed peccatores ‵ad resipiscentiam.

17 *Hoc audito Iesus ait illis, Non necesse habent sani medico, sed qui male habent. non enim veni vocare iustos, sed peccatores.*

1.Tim.1.c.15

12 Obstupescerent, ἐξίστασθαι. Vel, Percellerentur. Vulgata, Mirarentur, θαυμάζειν. Nam ἐξίστασθαι Græcis significat mentem alicuius veluti loco emouere: quod etiam significatur verbo græco ἐκπλήττειν, & Latino percellere: vt in illo Ciceronis pro Milone, Martem cõmunem adde, qui sæpe spoliantem iam & exultantem euertit & perculit. Idem Pro domo sua, Desinant homines iisdem machinis sperare me restitutum posse labefactari quibus stantem perculerunt. Tale quicquam, οὕτως. Vide Matth. 9.d.33.

14 Leuin. Λευΐν. Hoc fuisse alterum ipsius nomen (quum ipse sese Matthæum etiam vocet suprà 9.a.9) disertè dicit Lucas 5.e.27. Itaque Caninius non rectè videtur existimasse Matthæum fuisse Leuitam. Basiliensis editio habet Λευΐ, sed Λευΐν scriptum reperimus in omnibus vetustis codicibus.

15 Quum ipse accum. ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτόν. Ad verbum, In discumbere ipsum. vbi IN pro INTER ponitur. Latini autem in hoc dicendi genere nomen aut pronomen ab anteriore parte non vsurpant. Dicũt enim Inter discumbendum, Inter prandendum, absolutè: à posteriore verò interdum, vt Liuius, Inter spoliãdum corpus hostis veruto percussus. Itaque necessariò mutanda fuit phrasis Græca. Sequuti fuerant, ἠκολούθησαν. Vulgata, Sequebantur: id est ἠκολούθουν: quod etiam scriptum inuenimus in quodam exemplari,

16 Quid est quòd, τί ὅτι. Vulgata, Quare id est διατί sicut etiam legimus in quodã codice. Edit ac bibit, ἐσθίει καὶ πίνει. In quodam exemplari additur, ὁ διδάσκαλος ὑμῶν, magister vester. quod etiam cõuertit Vetus interpres, vt in quibusdam exemplaribus impressis legitur.

17 Iis qui valent, οἱ ἰσχύοντες: id est, Qui sunt integris viribus. Vulgata, Sani: id est ὑγιαίνοντες. Erasmus, Qui bene valent. Ad resipiscentiam, εἰς μετάνοιαν. Erasmus, Ad pœnitentiam: de quo alibi diximus. hæc autem nõ legit Vetus interpres, neque etiam duo ex vetustis exemplaribus.

Καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύοντες· καὶ ἔρχονται καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσι;

18 Discipuli autem Iohannis ‵ac Pharisæorum ieiunabant: veniunt igitur & dicunt ei, Quare discipuli Iohannis & Pharisæorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant?

18 *Et erant discipuli Iohannis & Pharisæi ieiunantes: & veniunt & dicunt illi, Quare discipuli Iohannis & Pharisæorum ieiunant: tui autem discipuli non ieiunant?*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, νηστεύειν; ὅσον χρόνον μεθ' ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν.

19 ‖Tunc ait eis Iesus, Num possunt filii thalami quo *tempore* cum ipsis est sponsus, ieiunare? quandiu habent secum sponsum, non possunt ieiunare.

19 *Et ait illis Iesus, Nunquid possunt filii nuptiarum, quandiu sponsus cum illis est, ieiunare? Quanto tempore habent secum sponsum, non possunt ieiunare.*

Matth.9.b.14 luc.5.f.33

Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

20 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt illis diebus.

20 *Venient autem dies quum auferetur ab eis sponsus: & tunc ieiunabunt in illis diebus.*

Καὶ οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιρράπτει ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· εἰ δὲ μή, αἴρει τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.

21 ‵Sed nemo panniculum impexum insuit vestimento veteri: alioquin, illud ipsius supplementũ nouũ detrahit *aliquid* ex vetere *vestimẽto*, & fit peior fissura.

21 *Nemo assumentũ panni rudis assuit vestimento veteri: alioquin aufert supplementum nouum à veteri, & maior scissura fit.*

Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μή, ῥήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκούς, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον.

22 Et nemo inicit vinum nouum in vtres veteres: alioquin vinũ nouum dirumpit vtres, & vinũ effunditur, & vtres pereunt: sed ‵vinum nouum in vtres recentes iniciendum est.

22 *Et nemo mittit vinum nouum in vtres veteres: alioquin dirumpet vinũ vtres, & vinum effundetur, & vtres peribunt: sed vinum nouum in vtres nouos mitti debet.*

Καὶ ἐγένετο παραπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων· καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας.

23 ‖Factum est autem ‵vt ipse præteriret Sabbatho per sata, & cœperunt discipuli eius iter faciendo vellere spicas.

23 *Et factum est iterum quum Sabbathis ambularet per sata, & discipuli eius cœperunt progredi & vellere spicas.*

Matth.12.a.1 luc.6.a.1

Καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ, Ἴδε, τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασιν ὃ οὐκ ἔξεστι;

24 Tunc Pharisæi dixerunt ei, Ecce, cur faciũt Sabbatho quod non licet?

24 *Pharisæi autem dicebant ei, Ecce, quid faciunt sabbathis quod nõ licet?*

18 Ac Pharisæorum, καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων: videlicet discipuli. In quibusdam codicibus legitur, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, & Pharisæi eodem sensu. Nam Pharisæorum discipuli, & ipsi Pharisæi erant. Quod autem putat Erasmus hæc etiam conuerti sic posse, Et qui sunt ex Pharisæis: id est ex factione Pharisaica: sensum quidem eundem habet, sed non satis conuenit. Dixisset enim Euangelista οἱ ἐκ τῶν Φαρισαίων, sicuti sæpe in Actis loquitur Lucas: & apud Paulum reperias τοὺς ἐκ περιτομῆς.

19 Quo *tempore* ἐν ᾧ. Subaudi χρόνῳ: quæ eclipsis est Græcis in hoc dicendi genere familiaris. Erasmus, In quo: vt repetatur νυμφῶνι: id est thalamo. Sed illa interpretatio videtur melius conuenire cum iis quæ proximè consequuntur. Subiicitur enim ὅσον χρόνον: id est quanto tempore, siue quam diu. Itaque idem Erasmus Luc.5.f.33, ἐν ᾧ interpretatur Dum, pro Interim dum.

21 Sed nemo. καὶ οὐδείς. καὶ deerat in quinque exemplaribus. Insuit, ἐπιρράπτει. Vulg. & Erasmus, Assuit. quod neque memini legere apud idoneos authores, neque sensum huius loci declarat: vt copiosius ostendimus Matth.9.b.16. vnde petenda sunt quæ ad hunc versiculum pertinent.

22 Vinum iniic. est, τὸν οἶνον βλητέον. Græcis τὸν οἶνον, id est vinum, ponitur quarto casu. Dicunt enim, γραπτέον μοι ἐπιστολήν, id est, scribendum est mihi epistolam: quod dicendi genus imitatus Virgilius dixit, – pacem Troiano à rege petendum. Et Cicero, Iterandum eadem ista mihi. Sed hæc sunt Latinis admodum rara.

23 Vt ipse præteriret, παραπορεύεσθαι αὐτόν. In quodã exẽplari legitur (quo modo etiã vertit Vulg.) πάλιν αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διαπορεύεσθαι. i. vt rursus ipse Sabbatho iret, vel iter faceret. Nã πορεύεσθαι pro ἰέναι hîc accipitur, sicut & Matth.12.a.1. Alii legunt ἐν τῷ παραπορεύεσθαι αὐτόν. i. quũ ipse præteriret. Iter faciẽdo, ὁδὸν ποιεῖν. Vel ὁδοποιεῖν vnico verbo, vt legit Theophylactus. Videtur autem permutata verborum collocatio. nam planior erit oratio si dicas, Iter faciendo vellere spicas: quàm si ad verbũ interpreteris, Iter facere vellendo spicas. Itaque illo modo malui conuertere. Vulgata, Progredi. i. προβαίνειν. Eras. Inter viam: id est ἐν τῇ ὁδῷ, vel παρὰ τὴν ὁδόν.

24 Faciunt, ποιοῦσιν. In quodam codice additur οἱ μαθηταί σου, discipuli tui: quod tamen addere non erat necessarium, quum præsentes eos commonstrarent Pharisæi.

1.Reg.21.b.6

Καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ ὅτε χρείαν ἔσχε, καὶ ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;

25 Et ipse dixit eis, Nunquam legistis ‖quid fecerit Dauid "quũ egeret, & esuriret ipse & qui cum eo *erant?*

25 *Et ait illis, Nunquam legistis quid fecerit Dauid quando necessitatem habuit, & esuriit ipse & qui cum eo erant?*

Exod.29.c.33
Leuit.8.f.31. & 24.b.9

Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ ἀρχιερέως, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι;

26 Quomodo ingressus sit domũ Dei "sub Abiathar Pontifice maximo, & panes propositionis ederit, quos non licet edere ‖nisi Sacerdotibus, & dederit etiam iis qui secum erant?

26 *Quomodo introiuit in domum Dei sub Abiathar principe Sacerdotum, & panes propositionis manducauit, quos non licebat manducare nisi Sacerdotibus, & dedit eis qui cũ eo erant?*

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον.

27 Dixit etiam eis, Sabbathum propter hominem factum est, nõ homo propter Sabbathum.

27 *Et dicebat eis, Sabbathum propter hominem factum est, & non homo propter Sabbathum.*

Ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

28 Itaque Filius hominis est etiam "Sabbathi dominus.

28 *Itaque dominus est Filius hominis etiam Sabbathi.*

Κεφάλαιον γ'.

CAP. III.

CAP. III.

Matth.12.a.9
Luc.6.a.6

ΚΑὶ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα.

1 ET ‖ introiuit rursus in synagogam: erátque illic quidã aretactam manum habens:

1 *ET introiuit iterum in synagogam: & erat ibi homo habens manum aridam:*

Καὶ παρετήρουν αὐτὸν εἰ τοῖς σάββασι θεραπεύσει αὐτὸν· ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

2 Et obseruabant an Sabbathis sanaturus esset eum: vt ipsum accusarent.

2 *Et obseruabant eum si Sabbathis curaret, ut accusarent illum.*

Καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι εἰς τὸ μέσον.

3 Tunc ait homini habenti manum arefactam, Surge in medium.

3 *Et ait homini habenti manum aridã, Surge in medium.*

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Οἱ δὲ ἐσιώπων.

4 Eis autem dixit, Licet Sabbathis benefacere, an malefacere *cuipiam?* hominẽ seruare, an trucidare? Ipsi verò silebant.

4 *Et dicit eis, Licet Sabbathis benefacere, an malefacere? animam saluam facere, an perdere? At illi tacebant.*

Καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ' ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πωρώσει

5 Et quũ circũspexisset eos cũ ira, "cõdolescens quòd occalluisset

5 *Et circũspiciẽs eos cũ ira, cõtristatus super cæcitate*

25 Quum egeret, ὅτε χρείαν ἔσχε. Χρείαν ἔχειν fere interpretamur opus esse, ex Columellæ authoritate. Hîc autem synonymum quæsiuimus necessariò, quia absolutè ponitur.

26 Sub Abiathar Pontifice max. ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ ἀρχιερέως. Ita scriptum inuenimus in omnibus codicibus, quum 1.Sam.21.a.1. Pontifex vocetur Achimelech, pater autem ipsius Abiathar. Sed præterquam quòd apparet ex 1. Paralip.24.a.2 & 3, duos fuisse Pontifices qui vicissim fungerentur sacerdotio, (quanuis vnus præcipuus esset, alter verò ab eo secũdus, vt liquet ex 2.Reg.24.c.18) siquis hũc locum Paralipomenωn, & præterea, 2. Sam.8.d.17 contulerit cum 2.Sam.15.f.29.g.35, & 1.Reg.2.e.26.27, & 2.Reg.25.v.18: comperiet & patrem & filium binomios fuisse, quũ vterque modò Achimelech, modò Abiathar dicatur. 5

28 Sabbathi dominus, κύριος σαββάτου. Id est, Sabbathum habet in sua potestate, vt possit pro suo imperio illi moderari. Videtur autem mihi propter particulam ὥστε, sumptum esse argumentum à comparatis. Nam si Sabbathum propter hominem constitutum est, ac proinde maior est habenda vitæ hominis ratio quàm Sabbathi, multo magis Sabbathum debet Christo subiici. 10

IN CAPVT III.

4 Benefacere, ἀγαθοποιῆσαι: id est beneficio afficere: qua significatione rarò vsurpatur verbum illud apud Latinos: tametsi ab eo dicuntur benefici homines, & benefacta & beneficia. Ideò addidi pronomen CVIPIAM, ne posset locus deprauari. Paulus 1.Tim.6.b.18, eadem significatione vtitur verbo ἀγαθοεργεῖν. In quodam codice legitur τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν; id est, quid Sabbathis licet? vt triplex sit interrogatio in hoc versiculo. Hominem seruare, an trucidare? ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Vetus interpres suo more vertit σῶσαι saluã facere, & ἀποκτεῖναι perdere: id est ἀπολέσαι, vt etiã scriptũ inuenimus in duobus exemplaribus. Cæterùm Animæ vocabulũ vel pro vita accipi potest, vel Hebraica synecdoche, pro homine. Illo modo si accipias, durior erit loquutio, Trucidare vitam. Itaque Animæ vocabulũ non repetes ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, sed τὸ ἀποκτεῖναι oppones his duobus coniunctis, ψυχὴν σῶσαι. Sin autem pro homine accipias (vt ego interpretor) plana erit sententia. 15 20

5 Condolescens, συλλυπούμενος. Est (ni fallor) peculiaris quædam vis hoc loco præpositionis σύν: neque idem valet συλλυπούμενος quod simplex participium λυπούμενος, sicut apud Latinos condolere & condolescere 25

accipiuntur: sed significatur Dominus minimè iratus hominum more, in quibus ira nihil aliud est quàm vindicandæ iniuriæ summa appetitio. Ideo cum maleuolentia semper coniuncta est, & cum dolore quidem, sed quem ex iniuria nobis facta concipimus, non autem ex eius vel improbitate vel imprudentia à quo lædimur. At contrà Dominus ita iratus erat ipsorum malitiæ vt simul eum caperet commiseratio aduersariorum, & nihil prætermitteret quo illos reuocaret ad officium: tantum aberat vt vlciscendi rabie ferretur. Quòd occalluisset cor eorum, ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν. Vulg. & Eras. Super cæcitate cordis eorũ. Atqui πώρωσιν aliud esse quàm πήρωσιν, constat vel ex capite Iohannis 12.f.40. Declarat enim πῶρος callum & duritiem in articulis, vnde oritur πωροῦσθαι, id est callum obducere, & πώρωσις quod postremum quum altero vocabulo Latino nõ possem interpretari, vsus sum periphrasis subsidio. Videtur autẽ Vetus interpres non πώρωσις, sed πήρωσις legisse, aut hæc duo cõfudisse, cum hoc in loco, tum aliis plurimis. Quidam nuper vertit torporem, quasi tarditas & sopor hîc accusetur in Iudæis, sicut alibi sæpe in Apostolis, ac non potius summa contumacia & obduratus animus. 5 10

τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

cor eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et is extendit: restitutáque est manus eius sana vt altera.

cordis eorũ, dicit homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est manus illi.

Καὶ ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι, εὐθέως μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ' αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσι.

6 Tunc egressi Pharisæi, statim "cum Herodianis consilium inierunt aduersus eum, vt eum perderent.

6 *Exeuntes autem Pharisæi, statim cum Herodianis consilium faciebãt aduersus eum, quomodo eum perderent.*

Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν· καὶ πολὺ πλῆθος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἠκολούθησαν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας,

7 Sed Iesus cum discipulis suis secessit ad mare: & magna multitudo sequuta est eum à Galilæa, & à Iudæa,

7 *Iesus autem cum discipulis suis secessit ad mare: & multa turba à Galilæa & Iudæa sequuta est eum,*

Καὶ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, πλῆθος πολὺ, ἀκούσαντες ὅσα ἐποίει, ἦλθον πρὸς αὐτόν.

8 Et ab Hierosolymis, & ab Idumæa, "& *regione quæ est* trans Iordanem: "& qui circa Tyrum ac Sidonem habitabant, magna multitudine, quum audissent "quanta faceret, venerunt ad eum.

8 *Et ab Ierosolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanem: & qui circa Tyrum & Sidonem multitudo magna, audientes quæ faciebat, uenerunt ad eũ.*

Καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, διὰ τὸν ὄχλον, ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν.

9 Ipse autem dixit discipulis suis vt nauigiolum sibi "semper adesset propter turbã, ne ipsum opprimerent.

9 *Et dixit discipulis suis ut nauicula sibi deseruiret propter turbam, ne cõprimerent eum.*

Πολλοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν, ὥστε ἐπιπίπτειν αὐτῷ ἵνα αὐτοῦ ἅψωνται ὅσοι εἶχον μάστιγας.

10 Multos enim sanauerat, adeo vt "ruerẽt in eum vt ipsum tangerent quotquot tenebantur flagellis.

10 *Multos enim sanabat, ita ut irruerent in eum ut illum tangerent quotquot habebant plagas.*

6 Cum Herodianis, μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν. Vide Matth.22.v.16.

7 Et à Iudæa, καὶ ἀπὸ Ἰουδαίας. Hierosolyma, cuius statim fit mentio, in ea regione sita est quæ Iudææ nomine peculiariter intelligitur: sed digna erat cuius speciatim fieret mentio. Sic infrà 16.v.7, Dicite, inquit Angelus, discipulis & Petro. 15

8 Et *regione quæ est* trans Iordanem, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. & Eras. Et trans Iordanem: quod dicendi genus certè obscurum est, quum repetenda sit præpositio ἀπό, vt (si vitare volueris amphiboliam) dicendum fuerit, Et à trans Iordanẽ. Nos igitur suppleuimus aliquid, studentes perspicuitati, perinde acsi scriptum esset, καὶ ἀπὸ τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Intelligit autem regionem quæ à Iosepho Peræa dicitur. Et qui circa Tyrum, &c. καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα. Hæc ita distinguenda sunt vt pertineant ad verbum ἦλθον, quod sequitur, sicut superiora cohærent cũ verbo ἠκολούθησαν, quod in plerisque codicibus impressis non est obseruatũ neque etiam ab Erasmo, qui idcirco coactus est repetere paulo pòst prouocabulum Qui. Vertit enim ἀκούσαντες, qui quum audissent: perinde acsi scriptum esset οἱ ἀκούσαντες. Magna multitudine, πολὺ πλῆθος. Vulgata & Erasmus, Multitudo magna, per appositionem. Ego per sextum casum malui, vt subaudiatur præpositio κατά. Quanta, ὅσα. id est, quàm immensa & quàm mirifica. Nam ὅσον & ἡλίκον sæpe permutantur: & verior est sensus si ad qualitatem potius quàm ad multitudinẽ referas. Vulgata & Erasmus, Quæ, id est ἅ. Nam sæpe accipitur ὅσον loco prouocabuli, præsertim apud Atticos: sed ita vt plerunque præcedat τὸ πᾶν, vel aliquid eiusmodi. Mallem igitur interpretari vel quanta, (sicut fecimus) vel quæcunque. Sic etiam accipitur infrà cap.5.b.18. 20 25

9 Vt semper adesset, ἵνα προσκαρτερῇ. Vulg. & Erasmus, Deseruiret: quod non respondet Græco vocabulo. Significat enim προσκαρτερεῖν, in re aliqua aut apud aliquem perseuerare, ita vt semper præstò sis: ideóque de pedissequis dicitur: neque tamen hinc consequitur idem valere quod deseruire. Budæus Græcæ linguæ doctissimus vertit, Vt assidua comes esset. Alibi verò etiam pro perdurare accipitur, vt Act.1.c.14. Opprimerent, θλίβωσιν. Vulgata, Comprimerent. Erasmus, Premerent: quod (inquit) Latinius est & accommodatius ad Græcum sermonem. Atqui neque θλίβειν simpliciter significat Premere, sed ita premere vt opprimas, vt diximus Matth.13.c.21. neque recusabat premi Christus. Nam quod infrà cap.5.c.24 & 31, & aliis aliquot locis, συνθλίβεσθαι dicitur Christus & ἀποθλίβεσθαι, quum tamen elisus non fuerit: apparet per hyperbolen dictum esse, propterea quòd tam grauiter premebatur vt penè opprimeretur. 30 35

10 Ruerent, ἐπιπίπτειν. Sic loquitur Cicero pro Plancio, Non illum accuso (inquit) qui est in summa sacra via quum ad Fabium fornicem impellor, sed eum qui in meipsum incurrit & incidit. Vulgata & Erasmus,

irruerent:id est ἐφορμᾶν. Tenebantur flagellis, εἶχον μάστιγας: id est, morbis tanquam flagellis à Deo corripiebantur. Sic etiam infrà 5.c.29. Vulg. Habebant plagas. Eras. Affligebãtur. Ego malui retinere flagelli vocabulũ. Nam in hocloquendi genere magna quædam emphasis esse videtur: ex quo intelligimus quæ vera sit morborum origo, & quo consilio à Deo immittantur: qua de re agit Apostolus 1. Cor.11.g.30, & Hebr.12.b.6: eodẽ etiã vocabulo vsurpato. Itaque nouum hoc dicendi genus malui retinere quàm Latinorum consuetudini seruiendo, non tam piè loqui.

Καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα ὅταν αὐτὸν ἐθεώρει, προσέπιπτεν αὐτῷ, καὶ ἔκραζε, λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς ἵνα μὴ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσι.

Καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός· καὶ ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν.

Καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν,

Καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους, καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια.

Καὶ ἐπέθηκε τῷ Σίμωνι ὄνομα Πέτρον.

Καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰακώβου (καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα Βοανεργές, ὅ ἐστιν υἱοὶ βροντῆς)

Καὶ Ἀνδρέαν, καὶ Φίλιππον, καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Ματθαῖον, καὶ Θωμᾶν, καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Θαδδαῖον, καὶ Σίμωνα τὸν Κανανίτην,

11 Et spiritus impuri quum eũ conspexerant, accidebant ei *ad pedes*, & clamabant, dicentes, Tu es Filius ille Dei.

12 Ipse verò multum interminabatur eis ne ipsum palàm facerent.

13 Tunc ascendit in montẽ, & aduocauit ad se quos ipse voluit: & venerunt ad eum.

14 Et constituit duodecim qui secum essent, & quos mitteret vt prædicarent,

15 Haberéntque potestatem sanandi morbos, & eiiciendi dæmonia.

16 Primum Simonem, (cui imposuit nomen Petrum)

17 Et Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi, (& imposuit eis nomina Boanerges, quod est filii tonitrui)

18 Et Andream, & Philippum, & Bartholomæũ, & Matthæũ, & Thomam, & Iacobum Alphæi *filium*, & Thaddæum, & Simonem Cananiten.

11 Et spiritus immundi quum illum uidebant, procidebant ei, & clamabant, dicentes, Tu es Filius Dei.

12 Et uehementer comminabatur eis ne manifestaret illum.

13 Et ascendẽs in mõtem, uocauit ad se quos uoluit ipse: & uenerunt ad eũ.

14 Et fecit ut essent duodecim cum illo, & ut mitteret eos prædicare:

15 Et dedit illis potestatem curandi infirmitates, & eiiciendi dæmonia.

16 Et imposuit Simoni nomen Petrus.

17 Et Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi: & imposuit eis nomina Boanerges, quod est filii tonitrui:

18 Et Andream, & Philippum, & Bartholomæũ, & Matthæum, & Thomam, & Iacobũ Alphæi, & Thaddæum, & Simonem Cananæum.

Infrà 6.a.7 matth.10.a.1 luc.9.a.1

11 Spiritus, πνεύματα. In iis videlicet quos inuaserant. Accidebant ei *ad pedes*, προσέπιπτεν αὐτῷ. Addidi πρὸς τοὺς πόδας, ad pedes, vt planior & magis Latina esset oratio: quum sic etiam scribatur infrà cap.7.c.25. Vulg. & Eras. Procidebant ei.

12 Multum, πολλά. Vulgata & Eras. Vehementer. id est σφόδρα.

13 Tunc ascendit, καὶ ἀναβαίνει. Ita placuit conuertere coniunctionem καί, vt melius cohæreret oratio. Nam penè infinitum esse huius particulæ vsum, quæ respondet literæ Hebræorum ו vocabulis præpositæ, iam sæpe diximus. Venerunt, ἀπῆλθον. Compositum pro simplici positum, vt Luc.23.e.33.

14 Et cõstituit duodecim, &c. καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. Eras. Veterem interpretem sequutus, quum putaret esse traiectionem particulæ ἵνα, interpretatur, Fecitque vt duodecim secũ essent. Ego verò malo existimare ex vulgi consuetudine petitum esse hoc genus loquendi, Fecit duodecim: id est elegit ac designauit duodecim qui secum familiariter versarentur. quod satis indicat particulæ ἵνα repetitio: & quidem copulatiua interiecta, quæ indicat verbum ἐποίησε repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sensus autem nullus erit si in hoc quoque membro, vt in superiore, particulam ἵνα per traiectionẽ explices. Accipitur ergo τὸ ποιεῖν pro καθιστάναι, vt Iohan. 6.b.15 quod vt melius intelligeretur, maluimus interpretari Cõstituit, quàm Fecit: quum alioquin, quoad eius fieri potest, non soleamus à Græcis discedere. Testatur autem Erasmus post δώδεκα se legisse in nonnullis exemplaribus οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, quos etiam Apostolos vocauit: quæ verba si adiicias, nostram interpretationem valde confirmabunt: quanuis videri possint adiecta ex Lucæ 6.b.13.

15 Haberéntque, καὶ ἔχειν. Transitio erit durior propter mutatum modum, si subaudias ὥστε: quod fecit Eras. qui interpretatur, Vtque haberent, quum antè verterit κηρύσσειν Ad prædicandum: vt hic quoque debuerit potius interpretari Et ad habendum. Nam quod existimat cum superioribus posse cohærere, quasi scriptum sit ἔχειν pro ἵνα ἔχωσι, eiusmodi est vt ne refutatione quidem indigere videatur. Necesse est ergo repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum ἀποστέλλῃ, & ita potius conuertere, Eósque mitteret vt prædicarent & potestatem haberẽt. Vulg. Et dedit: vt legisse videatur καὶ ἔδωκεν.

16 Primũ Simonem, πρῶτον Σίμωνα. Hæc verba testatur Eras. in nonnullis Græcis codicibus extare, & ex Matthæo desumpta arbitratur. Ego verò non dubito quin hæc sit germana lectio. nam præterquam quòd ita loquitur Matthæus & Lucas, nisi ita legas, versiculus proximus incipiens à particula καί, cum duobus sequentibus, nullum prorsus verbum habebit cum quo connecti possit. Neque est quòd quisquam miretur post πρῶτον non sequi δεύτερον, τρίτον, & similes particulas, quum sæpe occurrat eiusmodi dicendi genus, vt Matth.10.a.2, Act.26.e.20. Rom.1.a.8, & 3.a.2. Deinde quòd pro ἐπέθηκεν αὐτῷ, scriptum est ἐπέθηκε Σίμωνι, natum est ex Hebræorum idiotismo, apud quos sæpe repetitur antecedens loco relatiui, vt Psal.48.a.1. quamobrem etiam ista sum interpretatus vt si scriptum esset ᾧ ἐπέθηκε.

17 Boanerges, Βοανεργές. Ita scriptum erat hoc nomen in omnibus codicibus, pro בני רגש, vt facilè appareat expungendum esse ο. Sed vix vllum peregrinum vocabulum inuenias Græcis literis incorruptè scriptũ.

18 Thaddæum, Θαδδαῖον. In quodam codice legitur Λεββαῖον, Lebbæum, cui videlicet cognomen fuit

Thaddæo: qui idẽ & Iudas (vt ex Luca apparet) dictus est: adeo vt trinomius fuerit. Itaque Iudas proditor, vt ab eo distinguatur, vbique dicitur ἰσκαριώτης. Cananiten, κανανίτην. Vide Mat.10.a.4.

Καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ παρέδωκεν αὐτόν. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον.

Καὶ συνέρχεται πάλιν ὄχλος, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γάρ, Ὅτι ἐξέστη.

Καὶ οἱ Γραμματεῖς οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβάντες ἔλεγον, Ὅτι Βεελζεβοὺλ ἔχει, καὶ ὅτι ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

Καὶ προσκαλεσάμενος αὐτούς, ἐν παραβολαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς δύναται σατανᾶς σατανᾶν ἐκβάλλειν;

Καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη.

Καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰκία ἐκείνη.

Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν καὶ μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, ἀλλὰ τέλος ἔχει.

19 Et Iudam Iscarioten, qui & prodidit eum. venerúntque domum.

20 Conuenit autem rursum turba, adeo vt ne capere quidẽ cibum possent.

21 Et quum hæc audissent ipsius propinqui, venerunt vt prehenderẽt eum: dicebãt enim eum apud se non esse.

22 Scribæ verò qui Hierosolymis descenderant, dicebant eum habere Beelzebul, & per principem dæmoniorum eiicere dæmonia.

23 Quum autem eos aduocasset, dixit eis per parabolas, Quomodo potest Satanas Satanam eiicere?

24 Neque si regnũ aduersus sese dissideat, potest stare regnũ illud.

25 Neque si domus contra semetipsam dissideat, potest stare domus illa.

26 *Sic* quoq; si Satanas insurrexit & dissidet aduersus semetipsum, stare non potest, sed finẽ habet.

19 Et Iudam Iscarioten, qui & tradidit illum. & ueniunt ad domum.

20 Et conuenit iterum turba, ita ut non possent neque panem manducare.

21 Et quum audissent sui, exierunt tenere eum. dicebant enim, Quoniam in furorem uersus est.

22 Et Scribæ qui ab Ierosolymis descenderant, dicebant, Quoniam Beelzebub habet, & quia in principe dæmoniorum eiicit dæmonia.

23 Et conuocatis eis, in parabolis dicebat illis, Quomodo potest Satanas Satanam eiicere?

24 Et si regnum in se diuidatur, non potest regnum illud stare:

25 Et si domus super semetipsam dispertiatur, nõ potest dom⁹ illa stare:

26 Et si Satanas consurrexerit in semetipsum, dispertitus est, & non poterit stare, sed finem habet.

Matth.9.d.34, & 12.b.24 luc.11.b.14

19 Venerúntque domum, καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον. Quum hæc soleant cum sequente versiculo connecti, nos contrà superioribus adiunximus. Omnino enim videtur hæc esse sententia, duodecim illos, quum essent à Domino selecti ex reliqua discipulorum turba, vt posthac cum eo versarentur, domum cũ eo reuertisse: quod antè facere non solebant, quum ipsos Dominus in suum contubernium nondum adsciuisset. Copulandum est igitur verbum ἔρχονται cum ἐποίησε, quod positum est versiculo 14. Nam illa, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, & quæ consequuntur vsque ad προσῆπτε, construenda sunt διὰ βατικῶς, vt loquuntur grammatici. Neque nos offendere debet tẽporis mutatio, Hebræis, ac Marco præsertim, familiaris: quamobrem etiam prius ἔρχονται sum interpretatus Venerũt, nequem offenderet hæc enallage Latinis non ita frequens.

20 Adeo vt ne, &c. ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν. Frequẽs Hebraiſ. Edere panẽ, pro Cibũ capere.

21 Ipsius propinqui, οἱ παρ' αὐτοῦ. Ad verbum, Qui ab eo erant: quo modo vernaculo sermone dicimus, *Ceux qui luy estoyent quelque chose*: id est, ipsius gentiles & agnati: qui quàm parum æqui fuerint Christo, liquet ex Iohanne 7.a.3.4.5. In hoc tamen dicendi genere Græci fere vtuntur præpositione πρός, & cognatos τοὺς πρός τινος, vel τοὺς πρὸς αἵματος appellant. Nonnulli de iis hoc accipiunt qui quum domi apud ipsum essent, exierunt vt furentem turbam compescerent. Nam relatiuum αὐτὸν & ὅτι ἐξέστη, ad turbam referunt, non ad Iesum. Sed vt taceam quæ de cognatorum Christi incredulitate ac maleuolentia narrat Iohãnes, certè ea quæ in hoc extremo capite narrantur de iisdem Christum accersentibus, quos ipse contempsit, videntur indicare de ipsius cognatis hæc quoque esse accipienda: quos tamen facilè concedo non omnes in hoc scelus conspirasse, quum paulo pòst inter eos etiam Maria ipsius mater recenseatur: de qua absit vt tale quicquam cogitem. Deinde etiam verbum κρατῆσαι, quo vis quædam significatur, impedit quominus illi sententiæ assentiar. Quis enim studeat furentem multitudinem vi coercere? Quod etiamsi concederem, tamen non erat eo tempore tantus discipulorum zelus, vt hoc ipsis vel in mentem veniret. Vulgata, οἱ παρ' αὐτοῦ interpretatur Sui: quod vocabulum nimium latè patet. Erasmus, Qui ad eum *attinebant*: quum potius dicendum fuisse videatur, Qui eum sanguine attingebant. Cõuenit igitur hæc Iudæorum consuetudo cum lege XII. Tab. qua cauetur vt qui furiosi sunt & mente capti, ad agnatos & gentiles deducantur. Quod autem attinet ad verbum ἐξελθεῖν, vel pro simplici accipiendum est, (quo modo etiam sumus interpretati tum hoc loco, tum etiam infrà cap.8.b.11, & 11.b.11) vel certè ad Nazareth referendum est, totámque eam regionẽ, (quæcunque tandem ea fuerit) ex qua isti eo consilio sunt profecti vt Iesum quasi insanum abducerent, cogeréntque domi se continere: veriti fortassis Herodem & Pharisæos, ipsósque adeo Romanos, siquis hac occasione tumultus oriretur. Nam etiam non deerant qui Christum vellent regem creare, vt docetur Iohan.6.b.18. Eum apud se non esse, ὅτι ἐξέστη. Vel, ex potestate exisse. Sic enim Cicero 3. Tuscul. vt Budæus obseruauit, Exisse, inquit, ex potestate qui dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis, cui regimen totius animi à natura tributum est. Conatus sum tamẽ hunc eundem sensum ita explicare vt à Græco vocabulo propius abessem, quum ἐξίστασθαι ad verbum declaret Extra se esse, Suprà 2.b.12. Alibi sæpe idem hoc verbum conuertimus Obstupescere, quando idem valet quod ἐκπλήττεσθαι. Vulgata & Erasmus, In furorem versus est: id est ἐμάνη: vel potius, εἰς μανίαν ἐτράπη.

24 Neque si regnum, καὶ ἐὰν βασιλεία. Vulgata & Erasmus, Et si regnum. Ego verò quum viderem particulam καί neque in hoc versiculo, neque in proximo satis cohærere posse, & duas istas similitudines probandæ superiori negationi adhibitas, putaui καί cum οὐ, quod proximè consequitur, prorsus coniungendum: vt sit καὶ οὐ pro οὐδὲ positum.

26 *Sic* quoque si Satanas, καὶ εἰ ὁ σατανᾶς. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et si Satanas: sed nemo non

videt, ne hoc quidem loco satis commodè posse copulatiuam vsurpari, quum declaret similitudinis accommodationem. Sciendum est igitur Hebraicam esse enallagen ו pro כ, quæ sæpissime in Prouerbiorum libro vsurpatur, vt 25.d.25, & 26.b.9, & 27.c.15. nisi malimus subaudire ἔτας, vt Matth.6.b.10.

27 Οὐ δύναται οὐδεὶς τὰ σκεύη τοῦ ἰσχυροῦ, εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον τὸν ἰσχυρὸν δήσῃ· καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει.

27 Non potest quisquam validi *alicuius* vasa, ingressus domum eius, diripere, nisi primò validū illum vinxerit: & tūc domum eius diripiet.

27 Nemo potest vasa fortis, ingressus in domum eius, diripere, nisi prius fortem alliget: & tunc domum eius diripiet.

Matth.12.c.38 luc.12.b.10 1.iohan.5.d.16

28 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πάντα ἀφεθήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, καὶ βλασφημίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν·

28 Amen dico vobis, quæuis peccata remittentur filiis hominum, & blasphemiæ quibuscunque blasphemarint:

28 Amen dico vobis, quoniam omnia dimittentur filiis hominum peccata, & blasphemiæ quibus blasphemauerint:

29 Ὃς δ' ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου κρίσεως.

29 Sed quicunque blasphemarit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed tenetur æterno iudicio.

29 Qui autem blasphemauerit in Spiritum sanctum, non habebit remissionem in æternum, sed reus erit æterni delicti.

30 Ὅτι ἔλεγον, Πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει.

30 Dicebant enim, Spiritum impurum habet.

30 Quoniam dicebant, Spiritum immundum habet.

Matth.12.d.46 luc.8.c.19

31 Ἔρχονται οὖν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ· καὶ ἔξω ἑστῶτες, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν φωνοῦντες αὐτόν.

31 Veniunt igitur fratres & mater eius: & foris stantes, miserunt ad eū, & eum vocarūt.

31 Et veniunt mater eius & fratres: & foris stantes, miserunt ad eum, vocantes eum.

32 Καὶ ἐκάθητο ὄχλος περὶ αὐτόν. εἶπον δὲ αὐτῷ, Ἰδού, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ζητοῦσί σε.

32 Sedebāt autem circa eum turba. *Illi* verò dixerunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.

32 Et sedebat circa eum turba, & dicunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.

33 Καὶ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, ἢ οἱ ἀδελφοί μου;

33 Tunc respondit eis, dicens, Quæ est mater mea, aut fratres mei?

33 Et respondens eis ait, Quæ est mater mea & fratres mei?

34 Καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους, λέγει, Ἴδε ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

34 Et quum circunspexisset in circuitu circum se discipulos sedentes, ait, Ecce mater mea & fratres mei.

34 Et circunspiciens eos qui in circuitu eius sedebant, ait, Ecce mater mea & fratres mei.

35 Ὃς γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἀδελφός μου καὶ ἀδελφή μου καὶ μήτηρ ἐστί.

35 Quicūque enim fecerit quod Deus vult, is est frater meus, & soror mea, & mater.

35 Qui enim fecerit voluntatem Dei, hic frater meus & soror mea & mater est.

27 Diripiet, διαρπάσει. In quinque codicibus scriptum erat διαρπάσῃ, quod sanè melius cohæret cum præcedētibus. Nā alioquin præcisum erit dicendi genus, Et tūc diripiet, pro, Quod si fecerit, tum demum diripiet.

28 Filiis hominum, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebraismus: id est hominibus. vt Homerus υἷας Ἀχαιῶν, Achiuos vocat.

29 Iudicio, κρίσεως: id est κατακρίσεως, condemnatione, vt sæpe alibi κρίνειν pro κατακρίνειν. In quodam codice legimus ἁμαρτίας: id est peccato. quam lectionem sequutus Vetus interpres, interpretatur Delicti. Vocare autem videtur æternum delictum, quod nunquam deletur.

30 Dicebant enim, ἔλεγον γάρ. Verba sunt Euangelistæ causam afferentis cur Iesus mentionem fecisset peccati in Spiritum sanctum. Itaque præcisum est hoc dicendi genus: quo etiam vtitur Marcus noster infrà cap.5.a.8.

31 Veniunt igitur, ἔρχονται οὖν. Vulg. & Erasmus legerunt, καὶ ἔρχονται, Et veniunt. Est autem hoc loco particula οὖν epanalepseωs nota. Redit enim Marcus ad historiam quam narrare cœperat versu 21. de ipsius propinquis. Fratres & mater eius, οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, Mater eius & fratres: quem etiam ordinem seruat editio Græca Basiliensis. Nos tamen in veteribus omnibus, atque adeo in Complutensi editione, item apud Theophylactum, fratres inuenimus priores appellatos hoc quidem loco, sicut paulo pòst contrà, priore loco mater nominatur. Neque verò huius rei mentionem fecissem, nisi suspicarer veterem lectionem superstitione quorundam inuersam, qui magnam putant iniuriam matri Domini fieri, nisi nomen ipsius cæteris præponatur. Illud autē omnibus notum esse credo, fratrum & sororū appellatione apud Hebræos passim intelligi omnes qui eiusdē sint cognationis. Et vocarunt, φωνοῦντες. id est accersentes. Erasmus, Qui euocarent. id est φωνήσοντας.

32 *Illi* verò dixerunt ei, εἶπον δὲ αὐτῷ. Vulg. & Eras. Et dicunt, καὶ λέγουσι. quod in vno tantùm codice scriptum inuenimus. itaque alterum sumus amplexi. Neque enim hæc dicta sunt à circunstante turba, sed ab iis quos miserant propinqui vt eum accerserent. Et fratres tui, καὶ οἱ ἀδελφοί σου. In quinque vetustis exemplaribus additum erat, καὶ αἱ ἀδελφαί σου, & sorores tuæ.

33 Aut fratres mei? ἢ οἱ ἀδελφοί μου; Vulg. & Eras. legunt, καὶ οἱ ἀδελφοί μου; & fratres mei?

34 Et quum circunspexisset in circuitu, &c. καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους. Vulg. legit, τοὺς κύκλῳ αὐτοῦ καθημένους id est, eos qui in circuitu ipsius sedebant. Eras. autem, τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημένους. i. in circuitu circum se discipulos sedentes. Sed quancunque harum lectionū sequaris, eadē manebit sententia.

Κεφάλαιον δ΄.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

Matth.13.a.1 luc.8.a.4

1 ΚΑΙ πάλιν ἤρξατο διδάσκειν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ συνήχθη πρὸς αὐτὸν ὄχλος πολύς, ὥστε αὐτὸν ἐμβάντα εἰς τὸ πλοῖον, καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἦν.

1 ET rursus cœpit docere iuxta mare: & coacta est ad eū turba multa, adeo vt ipse nauigiū ingressus, sederet in mari. tota autem turba iuxta mare in terra erat.

1 ET iterum cœpit docere ad mare: & congregata est ad eū turba multa, ita ut nauim ascēdens sederet in mari: & omnis turba circa mare super terram erat.

2 Καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν παραβολαῖς πολλά, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ·

2 Et docebat eos per parabolas multa, dicebátque eis in doctrina sua:

2 Et docebat eos in parabolis multa, & dicebat illis in doctrina sua:

3 Ἀκούετε, ἰδού, ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι·

3 Audite, Ecce, *quidam* qui seminabat, exiit ad seminandum:

3 Audite, Ecce, exiit seminans ad seminandum:

4 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτό.

4 Et factum est in seminando, aliud quidem cecidit iuxta viā: venerúntque volucres cæli, & deuorauerunt illud:

4 Et dum seminat, aliud cecidit circa viam: & venerunt volucres cæli, & comederunt illud.

5 Ἄλλο δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ πετρῶδες, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν· καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·

5 Aliud verò cecidit in petrosa, vbi non habebat terrā multam: & statim exortum est, propterea quòd non habebat profundam terram:

5 Aliud verò cecidit super petrosa, vbi non habuit terram multam: & statim exortum est, quoniam non habebat altitudinem terræ:

6 Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

6 Sole autem exorto, torrefactum est, & propterea quod non habebat radicem, exaruit.

6 Et quādo exortus est sol, exæstuauit, & eo quòd nō habebat radicē, exaruit.

7 Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας· καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ συνέπνιξαν αὐτό, καὶ καρπὸν οὐκ ἔδωκε.

7 Et aliud cecidit in spinas: & assurrexerunt spinæ, ac suffocarunt illud, & fructum nō dedit.

7 Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ, & suffocauerunt illud, & fructū non dedit.

8 Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν καλήν· καὶ ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα· καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

8 Et aliud cecidit in terram bonam, dedítque fructum assurgētem ac crescētem: & tulit aliud tricena, & aliud sexagena, & aliud centena.

8 Et aliud cecidit in terram bonam: & dabat fructum ascendētem & crescentem: & afferebat unum triginta, & unum sexaginta, & unū centū.

9 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

9 Tunc dixit eis, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

9 Et dicebat, Qui habet aures audiendi, audiat.

10 Ὅτε δὲ ἐγένετο καταμόνας, ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, τὴν παραβολήν.

10 Quum autem esset solus, interrogarunt eum qui circa eum erant cum duodecim, de parabola.

10 Et quum esset singularis, interrogauerunt eū ii qui cum eo erant duodecim, parabolam.

11 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω, ἐν παραβολαῖς

11 Et dixit eis, Vobis datū est nosse mysterium regni Dei: iis autē qui foris sunt, per parabolas

11 Et dicebat eis, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: illis autem qui foris sūt, in parabolis

IN CAPVT IIII.

2 In doctrina sua, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. Accipio διδαχὴν pro actione verbi διδάσκειν, vt perinde sit acsi dixisset Marcus, ἐν τῷ διδάσκειν, inter docendum.

5 Petrosa, τὸ πετρῶδες. i. τὰ πετρώδη, vt infrà versu 16.

8 Aliud tricena, ἓν τριάκοντα. Omnes nostri vetusti codices scriptum habebant ἐν τριάκοντα, id est cum tricesimo, ἐν ἑξήκοντα, cum sexagesimo, ἐν ἑκατὸν, cū cētesimo, vt loqui solēt rei rusticæ scriptores. sed malui quidem ego ἓν legere, ita vt distributiuè accipiatur, & subaudiatur σπέρμα.

10 Solus, καταμόνας. Ad verbum Solitariè. Est enim aduerbium, sed commodius vertitur per nomen. Vulgata, Singularis. Qui circum illum erant, οἱ περὶ αὐτόν. Vel (vt Vulgata) qui cum eo erant. Codex Erasmi scriptum habuit, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, eodem (ni fallor) sensu. Nam eleganter etiam Græci τοὺς περί τινα appellant eos qui sunt cuipiam dediti & addicti, ita vt eum sectentur, sintque ipsius velut factionis. Aesch. κατὰ Κτησ. Φέροντας μὲν τῷ δήμῳ ἐλπίδας κενάς, Δημοσθένει δὲ ἀργύριον καὶ τοῖς περὶ αὐτόν. i. Populo quidem vanam spem afferentes, Demosthenei autem & eius sectatoribus, pecuniam. Sic etiam (vt citat Budæus) Plutarch. in Demetrio, τοὺς περὶ Φαληρέα vocat eos qui Phalerei partes sequebātur. Igitur hoc loco minimè significantur externi aliqui homines qui Christo adessent. (turbam enim amandarat) sed ii demum qui solebant eum assectari, & discipuli ipsius erant: quales habuit quidem, præter selectos illos duodecim, etiam alios multos. Isti igitur eum vel domum, vel in desertum sequuti, quæsierunt de parabola.

11 Iis qui foris sunt, τοῖς ἔξω. id est exteris. Sicut autem Ecclesia siue domus Dei interdum omnes com-

prehendit qui veram religionem profitentur, etiamsi hypocritæ sint plerique: interdum verò electos duntaxat & verè credentes: ita etiam exterorum appellatione intelliguntur modò quicunque non accensentur cœtui fidelium, (vt 1. Corinth. 5. d. 12.) modo verò ii qui vt in Ecclesia sint, tamē ex vera Ecclesia nō sunt: de quibus agitur hoc loco, & Rom. 9. b. 9.

τὰ πάντα γίνεται·

Ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι· καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι, καὶ μὴ συνιῶσι· μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν ταύτην; καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε;

Ὁ σπείρων, τὸν λόγον σπείρει.

Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδὸν, ὅπου σπείρεται ὁ λόγος· καὶ ὅταν ἀκούσωσιν, εὐθέως ἔρχεται ὁ σατανᾶς, καὶ αἴρει τὸν λόγον τὸν ἐσπαρμένον ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν.

Καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι, οἳ ὅταν ἀκούσωσι τὸν λόγον, εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσιν αὐτόν·

Καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσκαιροί εἰσιν· εἶτα γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται.

Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι· οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες·

Καὶ αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι εἰσπορευόμεναι συμπνίγουσι τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούουσι τὸν λόγον, καὶ παραδέχονται καὶ καρποφοροῦσιν, ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Μήτι ὁ λύχνος ἔρχεται ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῇ;

omnia ista fiunt:

11 ‖Vt videntes videant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur, & remittātur eis peccata.

13 "Præterea dixit eis, Nescitis parabolam istā? "& quomodo omnes parabolas cognoscetis?

14 Seminator ille, sermonem seminat.

15 Isti autem sunt qui iuxta viā *semen excipiunt*, in quibus *videlicet* seminatur sermo: sed postquam audierūt, statim venit Satanas, & tollit sermonem seminatum in cordibus eorum.

16 Et isti sunt similiter qui in petrosa semen excipiunt: qui *videlicet* quum audierint sermonē, statim cū gaudio accipiunt eū:

17 Et non habent radicem in se, sed temporarii sunt: deinde orta oppressione aut persequutione propter sermonem, statim offenduntur.

18 "Hi sunt autē qui in spinas semen excipiūt, hi sunt *inquam* qui sermonem audiunt;

19 Sed solicitudines "seculi huius, & fallacia ‖ diuitiarū, & cupiditates quæ in cæteris rebus *versantur*, introeūtes suffocāt sermonē, isque redditur "infructuosus.

20 Hi sunt verò qui in terrā bonam semen exceperunt, qui *videlicet* audiunt sermonem, & accipiunt: & fructum ferūt, "aliud tricena, aliud sexagena, aliud cētena.

21 Dixit etiam eis ‖ Num lucerna venit vt subter modium ponatur, aut subter lectum? nónne vt candelabro imponatur?

omnia fiunt:

11 Vt videntes videant, & non videant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando cōuertantur, & dimittantur eis peccata.

13 Et ait illis, Nescitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoscetis?

14 Qui seminat, verbum seminat.

15 Hi autem sunt qui circa viam, vbi seminatur verbum, & quum audierint, confestim venit Satanas, & aufert verbum quod seminatum est in cordibus eorum.

16 Et hi sunt similiter qui super petrosa seminātur, qui quum audierint verbum, statim cum gaudio accipiunt illud:

17 Et non habent radicem in se, sed temporales sunt: deinde orta tribulatione & persecutionē propter verbum, confest. in scandalizantur.

18 Et alii sunt qui in spinis seminantur, hi sunt qui verbum audiunt:

19 Et ærumnæ seculi, & deceptio diuitiarum, & circa reliqua concupiscentiæ introeuntes suffocant verbum, & sine fructu efficitur.

20 Et hi sunt qui super terram bonam seminati sunt, qui audiunt verbum & suscipiunt: & fructificant, unum triginta, & unū sexaginta, & unum centum.

21 Et dicebat illis, Nunquid venit lucerna ut sub modio ponatur, aut sub lecto? nónne ut super candelabrum ponatur?

Esa. 6. c. 9. mat. 13. b. 14. luc. 8. b. 10. ioh. 12. f. 40. act. 28. f. 26. rom. 11. a. 8.

1. Tim. 6. d. 17.

Mat. 5. b. 15. luc. 8. c. 16. & 11. e. 33.

13 Præterea dixit eis, καὶ λέγει αὐτοῖς. vide infrà, ver. 24. Et quomodo, καὶ πῶς. Id est, Quomodo igitur? Est autem petitum à vulgo hoc dicendi genus, vt suprà diximus, Mat. 3. c. 14. Sic Homerus Iliad. α, Καί νύ ἐν Δαναοῖσι θεοπροπέων ἀγορεύεις. Virg. Et quisquā numen Iunonis adoret Præterea? 15 In quibus, ὅπου. Vulg. & Eras. Vbi, quæ interpretatio obscura est. Neque enim hoc aduerbium refertur ad ὁδὸν, sed ad eos qui viæ comparantur. Itaque perspicuitati studere malui, quum præsertim in quodam codice legerim οἷς, quibus. 18 Hi sunt autem καὶ οὗτοί εἰσιν. Vulgata & Erasmus, Et alii sunt, καὶ ἄλλοι εἰσίν. sicut etiam scriptum legimus in quodā exemplari. Cæterùm quòd bis repetitur οὗτοί εἰσιν, vel excusandum est per epanalepsin, vel potius alterum redundat. nam si tollas, planior erit sententia. Et posteriore loco non erat in quatuor vetustis codicibus. 19 Seculi huius, τοῦ αἰῶνος τούτου. Id est, Ad huius vitæ negotiā pertinentes. Infructuosus, ἄκαρπος. Vulg. Sine fructu, ambiguè, quū non sit infructuosum quicquid est sine fructu. Eras. Infructifer, nouo vocabulo. 20 Aliud tricena, ἓν τριάκοντα. Subauditur participium τὸ σπειρόμενον. Alioqui dicendum fuerat potius οἷς, in accommodatione parabolæ. 21 Venit, ἔρχεται. Id est affertur. In quodam codice scriptum

erat ἅπτεται, id est Accenditur, vt vertit Erasmus: quum tamen in Basiliensi editione legatur καίεται, id est Ardet.

Οὐ γάρ ἐστί τι κρυπτὸν ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ· οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ᾽ ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Βλέπετε τί ἀκούετε· ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν.

Ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ.

Καὶ ἔλεγεν, Οὕτως ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βάλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς,

Καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν· καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός.

22 ‖Non est enim quicquam occultum quod non manifestandum fit: vel *quod* abscōdatur, sed *oportet* vt palam proferatur.

23 Siquis habet aures ad audiendum, audiat.

24 Præterea dixit eis, "Videte quid audiatis: ‖qua mensura metimini, alii vobis metientur, & adiicietur vobis qui auditis.

25 ‖Qui enim habet, dabitur ei: & qui non habet, etiā quod habet, tolletur ab eo.

26 Item dicebat, "Ita est regnum Dei vt si quispiam iaciat semē in terram,

27 "Et dormiat, & exurgat nocte ac die: & semen germinet, & assurgat quomodo ipse nescit.

22 Non est enim aliquid absconditum quod non manifestetur: nec factum est occultum, sed ut in palam veniat.

23 Siquis habet aures audiendi, audiat.

24 Et dicebat illis, Videte quid audiatis. in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.

25 Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo.

26 Et dicebat, Sic est regnum Dei quemadmodum si homo iaciat semētem in terram,

27 Et dormiat, & exurgat nocte & die: & semē germinet, & increscat dum nescit ille.

Mat. 10. c. 26. luc. 8. c. 17. & 12. a. 2.

Mat. 7. a. 2. luc. 6. f. 38.

Mat. 13. b. 12. & 25. c. 29. luc. 8. c. 18. & 19. c. 26.

22 Non manifestandum fit, ἐὰν μὴ φανερωθῇ. Vel, Non manifestetur: modò intelligas esse modum potentialem. ponitur enim ἐὰν pro ἄν. Quod autē Erasmus in annotationibus legit εἰ μὴ ἵνα φανερωθῇ, neque in vetustis codicibus reperimus, neque videtur conuenire. Vel *quod* abscondatur: sed *oportet* vt in apertum veniat, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ᾽ ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Quamuis plana sit huius loci sententia, (præsertim si conferatur cum capite Lucæ 8. c. 17.) tamen quomodo cohæreat verborum constructio non facilè iudicari potest. Est enim eclipsis in hac oratione, quam nonnulli vel neglexerunt, vel non animaduerterunt, nonnulli parum commodè videntur expleuisse. Vulgata igitur ita vertit, Nec factum est occultum, sed vt in palam veniat. Erasmus hoc modo, Neque fuit secretum, sed vt in propatulum veniat. Sic autem supplet in annotationibus, Neque factum est occultum *ut maneat occultum*, sed vt in apertum veniat. Atqui nemo est qui non videat aliquid præterea deesse quod à parte anteriore coniungatur cum illo Factum est. Deinde si ita libeat pro arbitrio supplere integras sententias, non video quid non tandem nobis corrumpere liceat. Castellio nimis audacter (vt pleraque alia) sic interpretatus est, Neque quicquam tam arcanè fit quod non palàm futurum sit: id est, οὐδέ τι γίνεται οὕτως ἀπόκρυφον ὥστε μὴ αὐτὸ εἰς φανερὸν ἐλθεῖν. Ego verò hanc licentiam nolui imitari. Primùm igitur particulam μηδὲ interpretatus sum Vel, vt melius cohæreret oratio. Nam sæpe iam admonui, plures negantes particulas à Græcis negandæ vni rei adhiberi, contrà quā facere Latini soleant. Deinde relatiuū ὃ repetii ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Est enim (vt opinor) hæc eclipsis minimè coacta, aut à Vulgata loquendi consuetudine remota: & mutationem temporis facilè excusat Hebraismus. Illud autem, ἐγένετο ἀπόκρυφον, quum potuissemus ad verbum interpretari, factum vel redditum sit absconditum: malui vertere per verbum cuius est periphrasis: perinde ac si scriptum esset ἀποκρυφθήσεται. Bis enim idem dicit Euangelista noster, quum μὴ φανερωθῆναι, id est Non manifestari, idem valeat atque ἀποκρυφθῆναι, id est Abscondi. Postremò supplendum fuit aliquid necessariò, cui subiungatur ἵνα. Id igitur suppleuimus quod maximè visum est esse accommodatum, nempe δεῖ oportet: cuius eclipsis exemplum habes infrà cap. 9. b. 12, & 14. e. 49. item 1. Iohannis 2. c. 19, & quidem eodem prorsus dicendi genere. Palàm proferatur, εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Vulg. In palam veniat. Eras. In propatulum veniat.

24 Præterea dixit eis, καὶ λέγει αὐτοῖς. Familiaris est Marco ista transitio, quia vel diuersos sermones, vel diuersas eiusdem sermonis partes connectit, sicut infinitis locis in Deuteronomio legimus, ET DIXIT MOSES. Solemus autem in hoc præsertim scriptore particulam καὶ non tantùm per copulam & interpretari, sed etiam per tum, autem, præterea, etiam, igitur, verò, prout requirit sententia. Videte quid audiatis, βλέπετε τί ἀκούετε. i. Attendite diligenter istis quæ vobis dicuntur. Pars ista huius versiculi cum sequente toto, non vno modo legitur in exemplaribus Græcis. Sic enim in nonnullis scriptum est, βλέπετε τί ἀκούετε· καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. ὃς ἔχει γὰρ, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν. id est, Videte quid audiatis: etiam adiicietur vobis qui auditis. Nam qui habet, ei dabitur: & qui non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo. qua mensura metimini, alii metientur vobis qui auditis, & adiicietur vobis. Theophylactus Romanus, & omnia vetusta nostra exemplaria consentiebant in lectione quam sequuti sumus: vt mirer Erasmum in Theophylacto diuersam lectionem annotasse. Tantùm in duobus codicibus pro μετρηθήσεται legebatur ἀντιμετρηθήσεται, sicut apud Matthæum, id est, Vicissim alii metientur: & in alio codice deerant ista, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. quæ etiam Vetus interpres non legit.

26 Ita vt, οὕτως ὡς. Sic Plautus, Vt voles esse me, ita ero. Vulgata & Eras. Sic quemadmodum.

27 Et dormiat, ac exurgat nocte & die, καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν. Id est, Semente facta, transigat securus noctes & dies, minimè videlicet dubitans quin semen germinet. Est autem prouerbiale illud dicendi genus Hebræis, cuius exemplum habemus Psalmo 3. a. 6. Nam quòd Erasmus existimat referri illud καὶ ἐγείρηται, ad semen, non potest conuenire propter copulam interiectam. dicendum enim fuerat, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν ὁ σπόρος, &c. Deinde illud ἐγείρεσθαι certum est opponi τῷ καθεύδειν. vt sit simile quiddam ei quod dicūt Hebræi Exire & Introire, pro Versari in loco aliquo, & officium suum facere. de quo dicemus, Act. 1. d. 21.

Assurgat, ἀναβαίνῃ. id est, Crescat & adolescat. Ad verbum, Prolongetur. Vulgata, Increscat, ἐπαύξηται. Erasmus, Surgat in altum. rectè quidem, quum sic loquatur Columella: sed vno verbo satis id potuit declarari.

Quomodo ipse nescit, ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Ex his verbis intelligimus, ministrorum officiū esse agrum studiosè excolere cætera Domino commendare, qui pro bona sua voluntate dabit successum. Debent igitur agriculturæ tantùm culpam præstare: atque vt fructus non respondeat animi voto, non est quòd vana ægritudine seipsos macerent, si quidem officio suo sint defuncti. Vis enim illa qua semen in iis qui filii Dei sunt; adolescit. sicut ab vno sancto Spiritu promanat, ita etiam est hominibus tam occulta vt nonnisi ex fructu possit apparere. Itaque accipitur ὡς indefinitè pro ὅπως. Vulgata & Erasmus, Dum nescit ille. Nam hac quoque significatione accipitur ἕως, vt Mat. 26.d.36. nempe pro Interim dum. Sed alia interpretatio certior est, & magis cogruit cum proximo versiculo. Annotat Erasmus αὐτὸς etiam ad σπόρον. i. semen, referri posse, quòd exurgat vi naturæ, quum ipsum hoc nesciat: sed quorsum hoc cuiquam in mentem veniat?

Αὐτομάτη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ, πρῶτον χόρτον, εἶτα στάχυν, εἶτα πλήρη σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ.

28 Sponte enim terra fructum fert, primùm herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica.

28 *Vltro enim terra fructificat, primùm herbam, deinde spicā, deinde plenum frumentum in spica.*

Ὅταν δὲ παραδῷ ὁ καρπός, εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον, ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός.

29 Quum autem prodiderit sese fructus, statim mittit falcē: quoniam adest messis.

29 *Et quum produxerit fructus, statim mittit falcem, quoniam adest messis.*

Matth. 13. f. 31. Luc. 13. d. 19.

Καὶ ἔλεγε, Τίνι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; ἢ ἐν ποίᾳ παραβολῇ παραβάλωμεν αὐτήν;

30 Dicebat etiā, Cui rei assimilabimus regnū Dei? aut qua collatione conferemus illud?

30 *Et dicebat, Cui assimilabimus regnum Dei? aut cui parabolæ comparabimus illud?*

Ὡς κόκκῳ σινάπεως, ὃς ὅταν σπαρῇ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρότερος πάντων τῶν σπερμάτων ἐστὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς·

31 Velut grano sinapis: quod quū seminatur in terra, minimum est omnium seminum quæ in terra sunt:

31 *Sicut granum sinapis: quod quum seminatum fuerit in terra, minus est omnibus seminibus quæ sunt in terra:*

Καὶ ὅταν σπαρῇ, ἀναβαίνει, καὶ γίνεται πάντων τῶν λαχάνων μείζων· καὶ ποιεῖ κλάδους μεγάλους, ὥστε δύνασθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν.

32 Sed quum seminatum fuerit, assurgit, & fit maximum omniū olerū: editque ramos magnos, ita vt possint sub eius vmbra volucres cæli nidulari.

32 *Et quum seminatum fuerit, ascendit, & fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita ut possint sub umbra eius aues cæli habitare.*

Matth. 13. e. 34.

Καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον, καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν.

33 Et talibus multis parabolis loquebatur eis sermonē, prout poterant audire.

33 *Et talibus multis parabolis loquebatur eis verbum, prout poterant audire.*

Χωρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐπέλυε πάντα.

34 Absque parabola verò non loquebatur eis: priuatim autem discipulis suis explicabat omnia.

34 *Sine parabola autem non loquebatur eis: seorsum autem discipulis suis edisserebat omnia.*

Mat. 8. c. 23. Luc. 8. c. 22.

Καὶ λέγει αὐτοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὀψίας γενομένης, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν.

35 Dixit autem eis die illo, quum serum diei esset, Transeamus in vlteriorem ripam.

35 *Et ait illis in illa die, quum serò esset factum, Transeamus contrà.*

Καὶ ἀφέντες τὸν ὄχλον παραλαμ-

36 Dimissa igitur turba accepe-

36 *Et dimittētes turbā, assu-*

28 Sponte, αὐτομάτη. Nomen pro aduerbio αὐτομάτως, quo significatur aliquid fieri vi quadam seipsam mouente. Vulgata & Erasmus, Vltro: id est ἑκουσίως: quod de solo dici vix potest, quum prius coli & seri oporteat.

29 Prodiderit sese, παραδῷ. Forma huius verbi, vt μεταβάλλειν, ἀναστρέφειν, ἀνακλίνειν, & aliorum aliquot, respondet coniugationi Hebræorum Hithpael: quod vt melius intelligeretur, malui exprimere reciprocum quàm per passiuum interpretari. Vulgata, Produxerit: id est προαγῇ, vel προφέρῃ, & quidem absolutè: quod nusquam memini legere, nisi pro ὁ καρπὸς legas τὸν καρπόν. Eras. Productus fuerit.

30 Cui rei, τίνι. In duobus cōdicibus scriptum erat πῶς, quomodo. Vulgata & Erasmus, Cui. Nos vertimus, Cui rei, vt neutrum esse intelligatur. Conferemus, παραβάλωμεν. In quibusdam codicibus notat Eras. legi θῶμεν. i. Componemus, eodem sensu. Sed pro ὁμοιώσωμεν καὶ παραβάλωμεν, rectius scriptum legimus in nōnullis exemplaribus, ὁμοιώσομεν, & παραβαλοῦμεν.

31 Velut grano, ὡς κόκκῳ. Vulgata & Erasmus, Sicut granum: id est ὡς κόκκος. In sex codicibus scriptum erat, ὡς κόκκον, quarto casu. Sed neutra lectio cum superioribus satis cohæret, nisi multa subaudias.

33 Prout, καθώς. Hoc est quod barbarè dicunt, Secundum quod. Latini dicere solent Prout, vel Vt. Cicero, Pro se quisque, vt in quo erat authoritatis plurimum, ad populum loquebatur. Vide Act. 2. a 4.

34 Explicabat, ἐπέλυε: nempe tanquam ænigmatum nodos. Vulgata, Edisserebat. i. ἔφραζεν: vt Mat. 13. e. 36. Erasmus, Exponebat.

35 In vlteriorem ripam, εἰς τὸ πέραν. Vulgata, Contrá. i. εἰς τὸ ἀντιπέραν, vel εἰς τὸ κατέναντι.

36 Acceperunt, παραλαμβάνουσι. i. In altum prouehere incipiunt. Superiorem enim sermonem habuerat ex naui.

βάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ· καὶ ἄλλα δὲ πλοιάρια ἦν μετ' αὐτοῦ.

runt eum vt erat in nauigio: sed & alia nauigiola erant cum eo.

munt eum ita ut erat in naui: & aliæ naues erāt cum illo.

Καὶ γίνεται λαῖλαψ ἀνέμου μεγάλη· τὰ δὲ κύματα ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε αὐτὸ ἤδη γεμίζεσθαι.

37 Tunc oritur turbo venti magnus, fluctúsque irruebāt in nauigium, ita vt iam impleretur.

37 *Et facta est procella magna uenti, & fluctus mittebat in nauim, ita ut impleretur nauis.*

Καὶ ἦν αὐτὸς ἐπὶ τῇ πρύμνῃ ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον καθεύδων· καὶ διεγείρουσιν αὐτόν, καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἀπολλύμεθα;

38 Erat autem ipse in puppi, ceruicali indormiens: tunc expergefaciunt eum, dicúntque ei, Magister, nō est tibi curæ quòd perimus?

38 *Et erat ipse in puppi super ceruical dormiens: & excitant eum, & dicunt illi, Magister, nō ad te pertinet quia perimus?*

Καὶ διεγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ, καὶ εἶπε τῇ θαλάσσῃ, Σιώπα, πεφίμωσο. Καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

39 Experrectus igitur obiurgauit ventum, dixitque mari, Sile, obmutesce. Tum quieuit ventus: factáque est tranquillitas magna.

39 *Et exurgens comminatus est uento, & dixit mari, Tace, obmutesce. Et cessauit uentus, & facta est tranquillitas magna.*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν;

40 Dixit autem eis, Quid ita timidi estis? quomodo fidē non habetis?

40 *Et ait illis, Quid timidi estis? necdum habetis fidem?*

Καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

41 Et timuerūt timore magno, dicebántque alius ad aliū, Quisnam iste est, vt etiam ventus & mare auscultent ei?

41 *Et timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum, Quis, putas, est iste, quia uentus & mare obediunt ei?*

Κεφάλαιον ε'.

CAP. V.

CAP. V.

Matt. 8. d. 28. Luc. 8. d. 26.

Καὶ ἦλθον εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν.

1 Et venerunt in vlteriorē ripam maris, in regionem Gadarenorum.

1 *Et uenerūt trans fretum maris in regionē Gerasenorum.*

Καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἀπήντησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ·

2 Egressóque ei è nauigio, statim occurrit è monumentis homo in quo erat spiritus impurus:

2 *Et exeunti ei de naui statim occurrit de monumētis homo in spiritu immundo:*

Ὃς τὴν κατοίκησιν εἶχεν ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι·

3 Qui domicilium habebat in monumētis, & ne catenis quidem quisquam poterat eū vincire:

3 *Qui domicilium habebat in monumētis, & neque catenis iam quisquā poterat eum ligare:*

Διὰ τὸ αὐτὸν πολλάκις πέδαις καὶ ἁλύσεσι δεδέσθαι, καὶ διεσπᾶσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις, καὶ τὰς πέδας συντετρῖφθαι· καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἴσχυε δαμάσαι.

4 Propterea quòd sæpe pedicis & catenis vinctus fuerat, sed discerptæ fuerāt ab eo catenæ, & pedicæ contritæ: neque quisquam potuerat eum domare.

4 *Quoniam sæpe compedibus & catenis uinctus, dirupisset catenas, & compedes comminuisset: & nemo poterat eū domare.*

37 Turbo, λαῖλαψ. Vulgata & Eras. Procella. i. θύελλα. Impleretur, γεμίζεσθαι. i. πληροῦσθαι. In vno codice scriptum erat βυθίζεσθαι. i. In profundum iret, siue mergeretur.

40 Quid ita timidi estis? quomodo fidem non habetis? τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; Hæc ego quidē ita lego vt obiurgantis sint potius quàm interrogantis: sed ita vt admirationem habeant connexā. Sed in duobus vetustis codicibus scriptum sic erat, τί δειλοί ἐστε; οὔπω ἔχετε πίστιν; i. Quid timidi estis? nondum habetis fidem? quomodo etiam conuertit Vulgata. Valla distinctè legit hoc modo, τί δειλοί ἐστε; οὕτω, πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; i. Quid timidi estis? itáne? quomodo non habetis fidem?

41 Alius ad alium, πρὸς ἀλλήλους. Vulgata, Ad alterutrum: idque barbarè, vt Valla obseruauit. Erasmus, Inter sese. i. πρὸς ἑαυτούς. Vt, ὅτι. Vulgata, Quia. Erasm. Quoniam. Vide suprà 1. c. 27.

IN CAPVT V.

1 Venerunt, ἦλθον. In duobus codicibus legimus ἦλθεν, Venit. Gadarenorum, Γαδαρηνῶν. In duobus exemplaribus legitur Γεργεσηνῶν, Gergesenorum: in alio verò Γερασηνῶν, Gerasenorum: sicut etiam vertit Vetus interpres. Quibus nominibus vna regio significatur in tribu Manasse sita trans Iordanem, vt liquet ex Luca 6. d. 26. Eam vocat Strabo Gadarida lib. 16.

2 Egressóque ei, καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ. Duo vetusti codices scriptum habebant, καὶ ἐξελθόντος αὐτοῦ, Et egresso eo: alius verò, καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν, Et egressis ipsis. Vtrumuis autem sequaris, non abūdabit αὐτῷ, quod sequitur. In quo erat spiritus, ἐν πνεύματι. Vide suprà 1. c. 23. vbi diximus ideo dici quempiam in spiritu, quòd eum spiritus quasi inclusum teneat ac deuinctum.

3 Et ne catenis quidem, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν. Vulg. & Erasm. Et neque catenis: quum in hoc dicēdi genere οὐδὲ nō significet Neque, sed Ne quidem. In vno codice additur οὐκέτι, Amplius. Alioqui δῆσαι nō significabit simpliciter vincire, sed vinctum continere.

4 Discerptæ fuerant, διεσπᾶσθαι. Vel Distractæ. Sic enim Cicero, Conueniunt, inquit, bonorum empto-

res ad reliquias vitæ lacerandas ac distrahendas. Vulg. Dirupisset. quod respondet τῷ διεσπάσθαι. Ab eo, ἀπ' αὐτοῦ. In quodam manuscripto exemplari scriptum erat ἀπ' αὐτοῦ: quod confirmat has duas particulas interdum permutari, sicut annotauimus suprà, Matth. 11. c. 19.

Καὶ διαπαντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἦν κράζων, καὶ κατακόπτων ἑαυτὸν λίθοις.

5 Et per omne *tempus* die ac nocte in montibus & in monumentis "erat clamans, & concidens seipsum lapidibus.

5 *Et semper die ac nocte in monumentis & in montibus erat clamans, & concidens se lapidibus.*

Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ μακρόθεν, ἔδραμε καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ.

6 Quum vidisset autem Iesum procul, cucurrit & adorauit eũ:

6 *Videns autem Iesum a longè, cucurrit & adorauit eum:*

Καὶ κράξας φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ὁρκίζω σε τὸν Θεὸν μή με βασανίσῃς.

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei altissimi? "adiuro te *per* Deũ ne me torqueas.

7 *Et clamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi Iesu Fili Dei summi? adiuro te per Deum ne me torqueas.*

(Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ, Ἔξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου)

8 (Dicebat enim ei, Exi spiritus impure ex isto homine)

8 *(Dicebat enim illi, Exi spiritus immunde ab homine)*

Καὶ ἐπηρώτα αὐτόν, Τί σοι ὄνομα, Καὶ ἀπεκρίθη λέγων, Λεγεὼν ὄνομά μοι· ὅτι πολλοί ἐσμεν.

9 Tunc interrogauit eũ, Quod tibi nomen *est*? Et respondit dicens," Legio mihi nomen *est*: quia multi sumus.

9 *Et interrogabat eum, Quod tibi nomen est? Et dicit ei, Legio mihi nomen est: quia multi sumus.*

Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ ἵνα μὴ αὐτοὺς ἀποστείλῃ ἔξω τῆς χώρας.

10 Et multum precabatur eũ ne "mitteretur extra illam regionem.

10 *Et deprecabatur eũ multum ne se expelleret extra regionem.*

Ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τὰ ὄρη ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη.

11 Erat autem illic "ad montes grex porcorum magnus "pascens.

11 *Erat autem ibi circa montem grex porcorum magnus pascens.*

Καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν πάντες οἱ δαίμονες, λέγοντες, Πέμψον ἡμᾶς εἰς τοὺς χοίρους, ἵνα εἰς αὐτοὺς εἰσέλθωμεν.

12 Et precati sunt eum "omnes *illi* dæmones, dicentes, Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.

12 *Et deprecabantur eum spiritus, dicentes, Mitte nos in porcos, ut in eos introeamus.*

Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς εὐθέως ὁ Ἰησοῦς. Καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, (ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι) καὶ ἐπνίγοντο ἐν τῇ θαλάσσῃ.

13 Et permisit eis statim Iesus. Et egressi spiritus illi impuri introierunt in porcos: & ruit ille grex è præcipitio in mare, (erãt autem "quasi bis mille) & suffocati sunt in mari.

13 *Et concessit eis statim Iesus. Et exeuntes spiritus immundi introierunt in porcos: & magno impetu grex præcipitatus est in mare, ad duo millia: & suffocati sunt in mari.*

Οἱ δὲ βόσκοντες τοὺς χοίρους ἔφυγον, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. Καὶ ἐξῆλθον ἰδεῖν τί ἐστι τὸ γεγονός.

14 Qui verò pascebant porcos, fugerunt, & renuntiarunt in vrbẽ & in agros. Et *illi* egressi sunt vt viderẽt quid illud esset quod factum fuerat.

14 *Qui autem pascebant eos, fugerunt, & nuntiauerunt in ciuitatem & in agros. Et egressi sunt uidere quid esset facti.*

5 Erat, ἦν. Id est versabatur. Neque enim ponitur ἦν κράζων, pro ἔκραζεν: id est erat clamans, pro clamabat. Nam etiam in vetustis codicibus post ἦν addita erat distinctio.

7 Adiuro te *per* Deum, ὁρκίζω σε τὸν Θεόν. id est Confirma mihi interposito per Dei nomen iureiurando, fore vt non me vexes. Nam ὁρκίζειν significat iusiurandum ab aliquo exigere, vt tibi caueas. Vnde factum vt etiam acciperetur pro imperare aliquid, diuini numinis authoritate interposita, vt accipitur Act. 19. c. 13, & 1. Thess. 5. d. 27.

10 Precabatur, παρεκάλει. Is videlicet dæmon eum precabatur qui legatione fungebatur etiam pro cæteris: quod notandũ est propter relatiuũ αὐτούς, quod proximè sequitur. Mitteretur, ἀποστείλῃ. Vulgata, Expelleret: id est ἐκβάλλῃ. Mutaui actiuam loquutionem in passiuam, vt reciproci pronominis amphiboliam effugerem in Latino sermone.

11 Ad montes, πρὸς τὰ ὄρη. Ad, pro Apud. Cicero, Ad Marcum Leccam habitare. In vetustis codicibus legitur, πρὸς τῷ ὄρει: id est Ad montem. Est autem tota hæc regio maxima ex parte aspera, intercursantibus montibus Galaad. Pascens, βοσκομένη. In vno codice scriptum erat βοσκομένων, pascentium.

12 Omnes, πάντες. Deerat hæc particula in tribus codicibus, & apud Veterem interpretem. & fortassis aliquos offendit vniuersalis particula qui non considerarunt vim articuli sequentis οἱ δαίμονες: quãobrem etiã expressi pronomen ILLI.

13 In mare, εἰς τὴν θάλασσαν. Existimat Zieglerus in descriptione Palæstinæ (quod mihi verisimile videtur) hic nõ intelligi lacum Genesareth, siue Tiberiadis, quem Iordanis influit, sed eius regionis stagnum quoddam infame, de quo sic Strabo lib. 16, Ἔστι δὲ καὶ ἐν τῇ Γαδαρίδι ὕδωρ μοχθηρὸν λιμναῖον, οὗ τὰ γευσάμενα κτήνη τρίχας καὶ ὁπλὰς καὶ κέρατα ἀποβάλλει: id est, Est etiam in Gadaride *regione* stagnum aquæ pessimæ, qua degustata, pecora pilos, vngulas & cornua amittunt. Quasi bis mille, ὡς δισχίλιοι. Vel, vt Vulgata vertit, Ad duo millia: quanuis in hoc dicẽdi genere haud satis scio an supplẽda sit potius particula Vsque, & certus numerus significetur. Ponitur autẽ ὡς pro μέχρι, vel σχεδόν, quæ enallage in nostro vulgato sermone locũ habet. diceremus enĩ, *Il y en auoit comme deux mille, c'est à dire, enuiron deux mille.* Sic eadẽ particula vsurpatur Luc. 8. f. 42, & Act. 1. c. 15. Vide infrà 6. b. 44.

Sanæ

Καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον καθήμενον καὶ ἱματισμένον, καὶ σωφρονοῦντα, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα· καὶ ἐφοβήθησαν.

15 Veniunt igitur ad Iesum, & conspiciunt eum qui fuerat dæmoniacus, sedentem ac vestitũ, & "sanæ mẽtis, "eum *inquam* qui habuerat legionem: & timuerunt.

15 *Et ueniunt ad Iesum, & uident illum qui à dæmonio uexabatur, sedentem, uestitum, & sanæ mentis: & timuerunt.*

Καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες, πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ, καὶ περὶ τῶν χοίρων.

16 "Et qui *id* viderant, narrauerunt eis "quomodo actum esset cum dæmoniaco, & de porcis.

16 *Et narrauerunt illis, qui uiderant, qualiter factum esset ei qui dæmonium habuerat, & de porcis.*

Καὶ ἤρξαντο παρακαλεῖν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

17 Tunc *illi* cœperũt eum rogare vt abiret ex finibus ipsorum.

17 *Et rogare cœperunt eum ut discederet de finibus eorum.*

Καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον, παρεκάλει αὐτὸν ὁ δαιμονισθεὶς ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ.

18 Ipso verò ingresso in nauigium, rogabat eum ille qui fuerat dæmoniacus vt esset cum ipso.

18 *Quúmque ascenderet nauim, cœpit illum deprecari qui à dæmonio uexatus fuerat ut esset cum illo.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκ ἀφῆκεν αὐτόν, ἀλλὰ λέγει αὐτῷ, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου πρὸς τοὺς σούς, καὶ ἀνάγγειλον αὐτοῖς ὅσα σοι ὁ Κύριος ἐποίησε, καὶ ἠλέησέ σε.

19 Iesus autem non permisit ei, sed ei dixit, Abi domum tuã ad tuos, & eis renuntia "quanta tibi Domin⁹ præstiterit, "& *quãtopere* misertus sit tui.

19 *Et non admisit eum, sed ait illi, Vade in domũ tuam ad tuos, & annuntia illis quanta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui.*

Καὶ ἀπῆλθε, καὶ ἤρξατο κηρύσσειν ἐν τῇ Δεκαπόλει ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· καὶ πάντες ἐθαύμαζον.

20 Abiit igitur *ille*, & cœpit prædicare in Decapoli quanta ipsi fecisset Iesus: & omnes mirabãtur.

20 *Et abiit, & cœpit prædicare in Decapoli quãta sibi fecisset Iesus: & omnes mirabantur.*

Καὶ διαπεράσαντος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ πλοίῳ πάλιν εἰς τὸ πέραν, συνήχθη ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτόν· καὶ ἦν παρὰ τὴν θάλασσαν.

21 Et quum Iesus rursum traiecisset nauigio in vlteriorem *ripam*, coacta est turba multa ad eum: erátque "apud mare.

21 *Et quum transcendisset Iesus in naui rursum transfretum, conuenit turba multa ad eum: & erat circa mare.*

Καὶ ἰδού, ἔρχεται εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων, ὀνόματι Ἰάειρος· καὶ ἰδὼν αὐτόν, πίπτει πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.

22 ‖Et ecce, venit "vnus ex principibus synagogæ, nomine Iairus: & quum vidisset eum, accidit ad pedes eius.

22 *Et uenit quidam de archisynagogis, nomine Iairus: & uidens eum procidit ad pedes eius.*

Matth. 9. c. 18
luc. 8. f. 41

Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλά,

23 Et multum precabatur eum,

23 *Et deprecabatur eũ multũ*

15 Sanæ mentis, σωφρονοῦντα. Participium Græcum hac periphrasi optimè exprimitur. Nam σωφρονεῖν dicitur ὁ τὸ σῶμα καὶ ὑγιῆ φρονεῖν. Quamobrẽ etiã Paulus Act. 26. v. 25, opponit σωφροσύνην τῇ μανίᾳ. Eũ *inquã* qui habuerat legionem, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα. Hæc non erant in quodam codice, neque etiam expressa sunt à Vetere interprete, quum tamen non sint frustra apposita. conferunt enim multum ad emphasin miraculi, vt prudenter notat Erasmus. Nam ista (opinor) coniungenda sunt cum καὶ σωφρονοῦντα. id est & sanæ mentis. sicut in superiore membro, is qui dæmoniacus fuerat, (id est miserrimè vexatus) adeo vt immanissimæ belluæ similior esset quàm hominis, opponitur homini quieto & composito. Neque tamen duo homines inter se comparantur, sed eiusdem hominis dispares atque adeo prorsus contrarii habitus. Quanquam fortassis hæc possunt non ineptè accipi per epexegesin, vel epanalepsin. Nam similes loquendi formulæ sæpe apud hunc nostrum occurrunt, vt infrà capite 12 d. 44.

16 Et qui *id* viderant, narrauerũt eis, καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες. Vulgata & Erasmus, Et narrauerunt illis, qui viderant: qui ordo in Græcis etiam seruatur, sed absque amphibolia: quam vt in Latino sermone vitaremus, collocationem verborum necessariò mutauimus. In quibusdam exemplaribus scriptum erat, διηγήσαντο δέ, &c. id est, Qui autem viderant, narrarunt eis. Quomodo actum esset &c. πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ. Vulgata, Qualiter factum esset. Erasmus, Qualiter accidisset ei qui dæmonium habuerat.

19 Quanta, ὅσα. Vide suprà 3. b. 8. Et *quantopere*, &c. καὶ ἠλέησέ σε. Ad verbum, Et misertus sit tui: quod certè parum videtur cohærere cum præcedentibus, vt etiam annotat Erasmus. Putaui igitur repetendam esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ particulam ὅσα: sed ita vt quum priore loco sit nomẽ, hìc degeneret in aduerbium, aut certè subaudiatur κατά. Apparet enim Marcum fuisse breuitatis amantẽ, quæ res fecit vt omnium Euangelistarum meritò videri possit difficillimus.

21 Apud mare, παρὰ τὴν θάλασσαν. Eras. & Vulgata, Circa mare: id est περί.

22 Vnus ex principibus synagogæ, εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων. Hinc apparet non temere cõuenisse cœtus singulis Sabbathis, sed certos homines solitos fuisse multitudini moderari in singulis synagogis, vbi Moses explicabatur (Act. 14. v. 21) à doctoribus, qui Pharisæi & Scribæ dicuntur Matth. 23. v. 2. Hi sunt igitur qui archisynagogi dicuntur, qui particularium etiam Ecclesiarum negotia administrabant, & propterea censentur Ecclesiæ nomine, Matth. 18. v. 17.

o. i.

λέγων, Ὅτι τὸ θυγάτριόν μου ἐσχάτως ἔχει· ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς αὐτῇ τὰς χεῖρας, ὅπως σωθῇ· καὶ ζήσεται.

Καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ· καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, καὶ συνέθλιβον αὐτόν.

(Καὶ γυνή τις οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἔτη δώδεκα·

Καὶ πολλὰ παθοῦσα ὑπὸ πολλῶν ἰατρῶν, καὶ δαπανήσασα τὰ παρ' ἑαυτῆς πάντα, καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα·

Ἀκούσασα περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐλθοῦσα ἐν τῷ ὄχλῳ ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ ἱματίου αὐτοῦ·

Ἔλεγε γάρ, Ὅτι κἂν τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἅψωμαι, σωθήσομαι.

Καὶ εὐθέως ἐξηράνθη ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς· καὶ ἔγνω τῷ σώματι ὅτι ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος.

Καὶ εὐθέως ὁ Ἰησοῦς ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ, ἔλεγε, Τίς μου ἥψατο τῶν ἱματίων;

Καὶ ἔλεγον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Βλέπεις τὸν ὄχλον συνθλίβοντά σε, καὶ λέγεις, Τίς μου ἥψατο;

Καὶ περιεβλέπετο ἰδεῖν τὴν τοῦτο ποιήσασαν.

Ἡ δὲ γυνὴ φοβηθεῖσα καὶ τρέμουσα, εἰδυῖα ὃ γέγονεν ἐπ' αὐτῇ, ἦλθε, καὶ προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θύγατερ, ἡ πί-

dicens, Filiola mea "in extremū adducta est: "rogo vt venias, & imponas ei manus, vt seruetur: & "viuet.

24 Abiit igitur *Iesus* cum eo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.

25 (Tunc mulier quædam "quæ erat "in fluxione sanguinis "*ab* annis duodecim:

26 Fuerátque multa perpessa à multis medicis, & expenderat omnia sua, & nihil adiuta fuerat, sed potius in deterius venerat:

27 Quum audisset de Iesu, venit in turba à tergo, & tetigit vestimentum eius.

28 Dicebat enim, Si vel vestimēta eius tetigero, seruabor.

29 Et statim exaruit fons sanguinis eius: & "sensit corpore se sanatam esse "ex eo flagello.

30 Statim autē Iesus quū "apud se cognouisset vim "quæ ex ipso exierat, cōuersus in turba, dixit, Quis tetigit vestimenta mea?

31 Et dixerunt ei discipuli ipsius Vides turbam te opprimētem, & dicis, Quis me tetigit?

32 *Ipse* verò circunspiciebat vt videret eam quæ hoc fecerat.

33 Mulier autem timens & tremens, quum sciret quod in se factum fuerat, venit, & "accidit ei *ad pedes*, dixitque ei "omnem veritatem.

34 Ille autem dixit ei, Filia, fi-

diens, Quoniam filia mea in extremis est, Veni, impone manus super eā, ut salua sit & uiuat.

24 Et abiit cum illo: & sequebatur eum turba multa, & cōprimebant eum.

25 (Et mulier quæ erat in profluuio sanguinis annis duodecim:

26 Et fuerat multa perpessa à compluribus medicis, & erogauerat omnia sua, nec quicquā profecerat, sed magis deterius habebat:

27 Quum audisset de Iesu, uenit in turba retro, & tetigit uestimētū eius.

28 Dicebat enim, Quia si uel uestimentum eius tetigero, salua ero.

29 Et confestim siccatus est fons sanguinis eius: & sensit corpore quia sanata esset à plaga.

30 Et statim Iesus in semetipso cognoscens uirtutem quæ exierat de illo, conuersus ad turbā, aiebat, Quis tetigit uestimenta mea?

31 Et dicebant ei discipuli sui, vides turbā comprimentem te, & dicis, Quis me tetigit?

32 Et circūspiciebat uidere eā quæ hoc fecerat.

33 Mulier uerò timens & tremens, sciens quod factum esset in se, uenit, & procidit ante eum, & dixit ei omnem ueritatem.

34 Ille autē dixit ei, Filia fi

23 In extremū adducta est, ἐσχάτως ἔχει. Ad verbum, Extremè habet. Sic enim loquūtur Græci. Vulg. & Erasmus, In extremis est: obscurè. Rogo vt venias, ἵνα ἐλθών. In quodam exemplari legitur, ἐλθέ, ἵνα ἐλθών, veni, vt quum veneris, imponas ei manus. quam lectionem si cum Vetere interprete sequamur, nulla eclipsi opus erit, quæ alioquin est prorsus necessaria, sed tamen non ita frequens: vt planè mirer ab Erasmo non fuisse annotatam. Viuet, ζήσεται. Vulgata, Viuat: id est ζήσῃ: quod etiam legimus in quodā codice: sed præstat legere ζήσεται, ne sit ταυτολογία, Marci breuitati parū cōueniens. Denique ex Mat. 9. c. 18, apparet hanc esse germanā lectionē. 5

25 Quæ erat, οὖσα. Erasmus, Quæ fuerat. Ego veterem interpretationem restitui, quia de eo tempore hæc narrantur quo nondum eo morbo laborare desierat. In fluxione, ἐν ῥύσει. Sic Cic. 3 & 4. Tusc. sanos opponit iis qui sunt in morbo: id est, qui morbo aliquo tenentur. ῥύσιν autem verti fluxionem, Plinium secutus lib. 20 cap. 14. Erasmus, Obnoxia profluuio sanguinis: quæ interpretatio præterquam quòd à Græcis discedit, etiam videtur non satis indicare perpetuum fuisse morbum, & significationi verborum multum detrahit. 10
Ab annis duodecim, ἔτη δώδεκα. Vide Mat. 9. c. 20.

29 Sensit, ἔγνω. Ad verbum, Cognouit: sed illud magis proprium est hoc loco. Verbum autem γινώσκω nō minus latè patet quàm αἰσθάνομαι. Ex eo flagello, ἀπὸ τῆς μάστιγος. Sic rectè cōuertit Erasmus expresso articulo. Quid autem flagelli appellatione intelligatur, suprà diximus, cap. 3. b. 10. Vulgata, A plaga. id est ἀπὸ τῆς πληγῆς. Complutensis editio addit αὐτῆς, suæ. 15

30 Apud se, ἐν ἑαυτῷ. Erasmus, In semetipso: quod obscurum est, & (ni fallor) parū Latinum. Quæ ex ipso exierat, τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐξελθοῦσαν. Erasmus, Ex sese prodiisse: non expresso articulo, vt planè mirer ab eo reprehensum esse hoc loco Veterem interpretem.

31 Opprimentem, συνθλίβοντα. Vide suprà cap. 3. b. 9. 33 Accidit ei *ad pedes*, προσέπεσεν αὐτῷ. Vulg. Procidit ante eum, ἔπεσεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Erasmus, Accidit ei. Vide suprà 3. b. 11. Omnem veritatem, πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν: id est, rem totam ita vt gesta erat: quo modo etiam vulgò dicimus, *Toute la verité*. Erasmus testatur se legisse, πᾶσαν τὴν αἰτίαν αὐτῆς, totam causam suam: & in nonnullis etiam exemplaribus additum fuisse ἔμπροσθεν πάντων, coram omnibus. 20

στις σου σέσωκέ σε· ὕπαγε εἰς εἰρήνην, καὶ ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς μάστιγός σου)

Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχονται ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγοντες, Ὅτι ἡ θυγάτηρ σου ἀπέθανε· τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον;

Ὁ δὲ Ἰησοῦς, εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον λαλούμενον, λέγει τῷ ἀρχισυναγώγῳ, Μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε.

Καὶ οὐκ ἀφῆκεν οὐδένα αὐτῷ συνακολουθῆσαι, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου.

Καὶ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχισυναγώγου, καὶ θεωρεῖ θόρυβον, κλαίοντας καὶ ἀλαλάζοντας πολλά.

Καὶ εἰσελθὼν λέγει αὐτοῖς, Τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; τὸ παιδίον οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ. Ὁ δέ, ἐκβαλὼν ἅπαντας, παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ παιδίου καὶ τὴν μητέρα, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον ἀνακείμενον.

Καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου, λέγει αὐτῇ, Ταλιθὰ κοῦμι· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Τὸ κοράσιον (σοὶ λέγω) ἔγειραι.

Καὶ εὐθέως ἀνέστη τὸ κοράσιον, καὶ περιεπάτει· ἦν γὰρ ἐτῶν δώδεκα. καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ.

Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς πολλὰ ἵνα μηδεὶς γνῷ τοῦτο· καὶ εἶπε δοθῆναι αὐτῇ φαγεῖν.

des tua te seruauit: abi "in pace & esto sana ex flagello tuo)

35 Adhuc eo loquente veniunt *quidam* à principe synagogæ, dicētes, Filia tua mortua est: quid amplius vexas magistrum?

36 Iesus autem, statim vt audiit hunc sermonem qui dicebatur, dicit præfecto synagogæ, Ne metue, solummodo crede.

37 Neque permisit vt quisquam ipsum cōsequeretur nisi Petrus & Iacobus & Iohānes frater Iacobi.

38 Tunc venit domum præfecti synagogæ, & tumultum conspicit, flētes & eiulantes multum.

39 Et ingressus dicit eis, Quid tumultuamini & fletis? puella nō est mortua, sed dormit.

40 Et deridebant eum. Ipse verò, eiectis omnibus, accipit patrem & matrem puellæ, & "eos qui secum erant, & ingreditur "*eò* vbi puella "erat iacens.

41 Prehensáque manu puellæ, dicit "ei, Taliha cumi: quod est, si interpreteris, Puella (tibi dico) surge.

42 Et statim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.

43 *Ipse* verò "multum imperauit eis nequis id resciret: dixitque vt daretur puellæ quo vesceretur.

des tua te saluā fecit: uade in pace, & esto sana à plaga tua)

35 Adhuc eo loquente ueniunt ab archisynagogo, dicentes, Quia filia tua mortua est: quid ultrà uexas magistrum?

36 Iesus autem, audito uerbo quod dicebatur, ait archisynagogo, Noli timere, tantummodo crede.

37 Et non admisit quenquam se sequi, nisi Petrum & Iacobum & Iohannem fratrem Iacobi.

38 Et ueniunt in domū archisynagogi, & uidit tumultum, & flentes, & eiulantes multum.

39 Et ingressus ait illis, Quid turbamini & ploratis? puella non est mortua, sed dormit.

40 Et irridebant eum. Ipse uerò, eiectis omnibus, assumit patrem & matrem puellæ, & qui secum erant, & ingrediūtur ubi puella erat iacēs.

41 Et tenens manū puellæ, ait illi, Talitha cumi: quod est interpretatum, Puella (tibi dico) surge.

42 Et confestim surrexit puella, & ambulabat: erat autē annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.

43 Et præcepit illis uehementer ut nemo id sciret: & dixit dari illi manducare.

34 In pace, εἰς εἰρήνην, pro ἐν εἰρήνῃ: quo modo etiam scriptum erat in vetusto quodam exemplari: id est σὺν εἰρήνῃ, cum pace. Sicut Hebræi dicunt לְכִי לְשָׁלוֹם, i. Samuelis 1. c. 17. pro eo quod Latini dicunt, feliciter.

35 A principe synagogæ, ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου: id est, ab ædibus principis synagogæ. nam Iairus ipse cum Iesu erat. Quod dicendi genus non satis intellectum, obiecit nonnullis errorem qui pro Ab archisynagogo, legunt Ad archisynagogum, vt eruditè admonet Erasmus: cui tamen in eo non assentior quòd præcisum hunc sermonem esse putat, veluti quum Græci dicunt ἐν ᾅδου, quum ad verbum sic loquatur Terentius in Hecyra, Sed quid Bacchidem à nostro affine exeuntem video? id est, ab affinis domo. Idem Phorm. Quæ hæc est anus exanimata, à fratre quæ egressa est meo? id est, à domo fratris, vt Donatus explicat. 5

40 Eos qui secū erant, τοὺς μετ' αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, Qui erāt cum illo: videlicet patre. Ego verò hoc dictum accipio de tribus discipulis, quos certè minimè introduxerat vt postea eiiceret. positum est igitur αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ. Eò vbi, ὅπου. Vulgata ad verbum, Vbi: quod Latinis durius est, nisi exprimas antecedens ἐκεῖ, eò. Itaque Erasmum sum in eo sequutus. Erat iacens, ἦν ἀνακείμενον: id est iacebat. cōpositum pro simplici. Nam alioqui τὸ ἀνακεῖσθαι significat recumbere & discumbere, vt alibi diximus: & κείμενον scriptum erat in vetustis exemplaribus duobus. 10

41 Ei, αὐτῇ. In vetusto quodam codice legimus αὐτῷ, idque (ni fallor) rectius: certè magis accommodatè ad regulas grammatices, quum præcesserit παιδίον: quod nomen diminutionis forma deducitur à παῖς, & tam de puero quàm de puella dicitur. Sic etiam interdum loqui solent Attici, vt Thucydides, Ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, λεγόμενον μὲν καὶ πρότερον πολλαχόσε ἐγκατασκῆψαι. quasi in priore membro pro νόσος præcedat νόσημα. 15

43 Multum, πολλά. Vulgata & Erasmus, Vehementer: id est δεινῶς, vel σφόδρα. 20

Κεφάλαιον ϛ.

Matth.13.g.54
luc.4.c.16

1 ΚΑΙ ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ· καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

2 Καὶ γενομένου σαββάτου ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ διδάσκειν· καὶ πολλοὶ ἀκούοντες ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἡ σοφία ἡ δοθεῖσα αὐτῷ, ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται;

3 Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς Μαρίας, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ καὶ Ἰούδα καὶ Σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς; Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ.

Iohan 4.f.44

4 Ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

CAP. VI.

1 ET egressus est illinc, venítque in patriam suam: & sequuti sunt eum discipuli eius.

2 Quúmque aduenisset Sabbathum, cœpit in synagoga docere: multíque audientes percellebantur, dicētes, Vnde huic ista? & quæ est hæc sapientia quæ data est ei, vt etiam virtutes tales per manus eius edantur?

3 Nónne iste est faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & Iose & Iudæ & Simonis? nónne & sorores eius hîc sunt apud nos? Et offendebantur in ipso.

4 Dicebat autē eis Iesus, Non est Propheta inhonoratus nisi in patria sua, & inter cognatos, & in domo sua.

CAP. VI.

1 *ET egressus inde, abiit in patriam suā, & sequebantur eum discipuli sui.*

2 *Et facto Sabbatho cœpit in synagoga docere: & multi audientes admirabantur in doctrina eius, dicentes, Vnde huic hæc omnia? & quæ est sapientia quæ data est illi, & virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur?*

3 *Nónne hic est faber, filius Mariæ, frater Iacobi & Ioseph & Iudæ & Simonis? nónne & sorores eius hîc nobiscum sunt? Et scandalizabantur in illo.*

4 *Et dicebat illis Iesus, Quia non est Propheta sine honore nisi in patria sua & in domo sua, & in cognatione sua.*

IN CAPVT VI.

2 **Quúmque aduenisset**, καὶ γενομένου. Vulgata ad verbum, Et facto Sabbatho. Sed γίνεσθαι accipitur hoc loco pro aduenire, vt in illa dicendi formula quæ sæpe occurrit, ὀψίας γενομένης. quāuis etiam accipi commodè possit γιγνομένης pro οὔσης, & γενομένου pro ὄντος, vel παρόντος: id est quum adesset, vt interpretatur Erasmus. Mihi tamen videtur altera significatio, hoc quidem loco, magis propria, quū ita accipiatur τὸ γίγνεσθαι, Iohan.6.b.10.11. Sic etiam Herodotus in Clio, (exemplo tamen non prorsus simili) ἐπεὶ δὲ ὁ Κῦρος πορευόμενος ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα, ἐγίνετο ἐπὶ Γύνδῃ ποταμῷ: id est, quum Cyrus Babylonem contendens, ad Gyndem fluuium peruenisset. Sic etiam legimus Exodi 10.d.13, הבוקר היה, id est mane fuit. Percellebantur, ἐξεπλήσσοντο: id est obstupefiebant. In quodam codice & apud Veterem interpretem additur, ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ: id est super doctrina eius. Ista, ταῦτα; Vulgata addit Omnia πάντα; Hæc sapientia, ἡ σοφία. Vulgata & Erasmus prætermittunt articulum, qui tamen mihi videtur omnino fuisse exprimendus, quum ponatur ἐξοχῆς ἕνεκα. Vt etiam virtutes tales per manus eius edātur, ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται; Vulgata vertit, Et virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur? vt subaudiatur τίνες εἰσί: perinde acsi tertia hæc sit interrogatio, atque ita scriptum, καὶ δυνάμεις τοιαῦται αἱ διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γινόμεναι: quod etiam scriptum erat in vno vetere exemplari: quanquam melius fortasse conueniet hæc lectio, si pro τοιαῦται legas αὗται, id est istæ. Erasmus autem ita legit vt nos, sublata tantùm particula ὅτι, quæ tamen omnino videtur necessaria. Complectitur enim hoc membrum rationem superioris admirationis: neque post αὐτῷ proximè præcedens, scribēda est interrogationis nota, sed simplex distinctio: sicut etiam scriptum habent omnia tum vetera manuscripta, tum impressa exemplaria quæ vidimus. alioqui non video quo modo cum præcedentibus ista cohærere possint. Ergo vt redeam ad nostram interpretationem ὅτι particula hoc loco accipitur sicut etiam suprà capite primo c.27, & 4.d.41. δυνάμεις autem vocātur mirifica illa Christi facta, quæ diuinam ipsius virtutem ac potestatem declarabant: sicut admonuimus Matthæi capite 27.c.22. Superest vt admoneam, in duobus vetustis exemplaribus legi ἵνα καὶ, id est vt etiā, & γίνωνται, id est fiant: quæ propius accedunt ad Latinam loquendi rationem. Posita enim erit coniunctio ἵνα pro ὥστε. Denique Per manus eius, Hebræorum more, significat eius opera & virtute.

3 Faber ille, filius, ὁ τέκτων, ὁ υἱός. Erasmus legit in nonnullis codicibus, ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ Μαρίας, filius ille fabri illius & Mariæ. Sed omnia nostra vetusta exemplaria in priore lectione consentiebant, quam fortasse mutauit aliquis, existimans hāc artem Christi maiestati parum conuenire. Sed vt præterea vetustorum codicum consensum, Iustinus antiquissimus scriptor, disertè testatur fabrum fuisse lignarium, & aratra ac iuga cæteráque eiusmodi fabricasse. Iose, Ἰωσῆ. Vulgata, Ioseph. Nonnulla Græca exemplaria Ἰωσῆτος, Iosetis. Sorores eius, αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ. In quodam exemplari additur πᾶσαι, omnes. More autem Iudæorum agnati & cognati, fratres & sorores dicebātur. Apud nos, πρὸς ἡμᾶς: id est παρ' ἡμῖν, sicut Iohan.1.a.1, πρὸς τὸν Θεόν, apud Deū, & 1.Corinth.16.b.6. Vulgata & Erasmus, Nobiscum: id est μεθ' ἡμῶν.

4 Inhonoratus, ἄτιμος. Vel expers honoris, sicut ἄλογος expers rationis. Videtur tamē hoc loco eū significare cui tantum abest vt iustus honos tribuatur, vt etiam afficiatur contumelia. Vulgata vertit, Sine honore: & Erasmus, Cōtemptus: id est καταφρονητός. Inter cognatos, ἐν τοῖς συγγενέσι. Vetus interpres, In cognatione sua: id est ἐν τῇ συγγενείᾳ αὐτοῦ, permutato etiam ordine, qui restituendus videtur, quum ita vt nos vertimus habeant omnia tum manuscripta, tum impressa exemplaria: & in hac enumeratione videatur Euangelista ordinem sequi à natura institutum: quem pulchrè describit Aristoteles initio primi libri De republica. Itaque οἰκίαν non conuerti familiam, sed domum, ne bis idem inculcare videatur. Puto enim domum hoc loco minus latè patēre quàm συγγένειαν, id est gentem ac familiam totam: quum alioquin sæpe his omnibus vocabulis idem declaretur.

5 Καὶ οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀρρώστοις ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε.

6 Καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, καὶ περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ, διδάσκων.

7 Καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀποστέλλειν δύο δύο, καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων.

8 Καὶ παρήγγειλεν αὐτοῖς ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδόν, εἰ μὴ ῥάβδον μόνον, μὴ πήραν, μὴ ἄρτον, μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκόν·

9 Ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια· καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας.

10 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅπου ἐὰν εἰσέλθητε εἰς οἰκίαν, ἐκεῖ μένετε ἕως ἂν ἐξέλθητε ἐκεῖθεν.

11 Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν ὑμῶν, ἐκπορευόμενοι

5 Neque potuit illic virtutem vllam edere, sed quum paucis ægrotis imposuisset manus, sanauit eos.

6 Mirabatúrque propter incredulitatem eorum, & circuibat vicos in orbem, docens.

7 Tunc aduocauit duodecim illos, cœpítque eos mittere binos, deditque eis potestatem *aduersus* spiritus impuros.

8 Et præcepit eis vt nihil sumerent ad iter, nisi virgam tantùm, non peram, nō panem, non æs in zona:

9 Sed *ut* calcearētur sandaliis: & ne induerentur binis tunicis.

10 Et dicebat eis, Vbicunque introieritis domum, illic manete vsquedum exeatis illinc.

11 Et quicunque nō receperint vos, neque audierint vos, egressi

5 *Et nō poterat ibi uirtutē ullam facere: nisi paucos infirmos impositis manibus curauit.*

6 *Et mirabatur propter incredulitatem eorum: & circuibat castella in circuitu, docens.*

Matth.9.d.35
luc.13.c.22

7 *Et uocauit duodecim, & cœpit eos mittere binos, & dabat illis potestatem spirituum immundorum.*

Matth.10.a.1
suprà 3.b.14
luc.9.a.1

8 *Et præcepit eis ne quid tollerent in uia nisi uirgam tantùm: non peram, non panem, neque in zona æs:*

9 *Sed calceatos sandaliis: & ne induerentur duabus tunicis.*

Act.12.b.8

10 *Et dicebat eis Quocūque introieritis in domum, illic manete donec exeatis inde.*

11 *Et quicunque non receperint uos, exeuntes*

Matth.10.b.14
luc.9.a.5

5 Neque potuit, καὶ οὐκ ἠδύνατο: id est Noluit. Sic contrà scribit Corinthus περὶ διαλέκτων, Ἀττικὸν καὶ τὸ θέλει ἀντὶ τοῦ δύναται· ὡς ὁ Πλάτων, Τὰ χρεία οὐδέν με ἐθέλει διδάσκειν. Itaque Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secundo, hunc locum manifestè torquet, quum ex eo colligit à comparatis, humanæ naturæ imbecillitatem in regeneratis. Sed tamen notandum est hoc dicendi genus, quo significatur homines incredulos & ingratos quasi Deo manus vincire, ne ipsis opem ferat. Sed, εἰ μή. Vulg. Nisi. Eras. Nisi quòd. Vide Gal.1.b.7

Sanauit *eos*, ἐθεράπευσε. Relatiuum suppleui: quam eclipsin vt vitaret Vetus interpres, conuertit, Paucos infirmos impositis manibus curauit: perinde acsi scriptum sit, ὀλίγους ἀρρώστους, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε: quo modo etiam legi potest eadem manente sententia.

6 In orbem, κύκλῳ. Vel, vt Vulgata, In circuitu. Erasmus, Vndique circumiacentes: id est τὰς ἐν κύκλῳ πάντοθεν κειμένας. Ego verò malui ἐν κύκλῳ referre ad verbum περιῆγεν, (quum articulum non habeat adiunctum) quàm ad κώμας.

7 Duodecim illos, τοὺς δώδεκα. In vno codice additum erat, μαθητὰς αὐτοῦ, discipulos suos. Expressimus autem articulum vt planior esset sententia. Binos, δύο δύο. Ad verbum, Duos duos. Nam Hebræi distributiuis carent. Vide infrà v.39. *Aduersus* spiritus, τῶν πνευμάτων. Vulg. ad verbum, Spirituum. Sed omnino videtur subaudienda præpositio κατά, vt diximus Matthæi 10.a.1, & 12.c.31.

8 Vt nihil, ἵνα μηδέν. Vt Vulgata & Erasmus, Nequid: id est μή τι. Ad iter, εἰς ὁδόν. Vulg. In via, ἐν ὁδῷ. Vide Mat.10.a.10 Virgam, ῥάβδον. Vide Matth.10.a.10.

9 Calcearentur, ὑποδεδεμένους. Ad verbum, Calceatos esse. Nam subauditur εἶναι, vt sit periphrasis pro ὑποδεδέσθαι: vnde dicta sunt ὑποδήματα, quasi subligacula dicas, quòd solerent loris & vinculis accommodari: de quibus Virg.lib.8, Et Tyrrhena pedum circūdat vincula plantis. Quod autē videtur Marcus à Matthæo dissentire, facilè explicari potest. Neque enim simpliciter prohibet Dominus Apostolis apud Matthæum ne sint calceati, non magis quàm vt sint vestiti, sed non vult vllis sarcinis onerari, inter quas numerat perā, vestes, calceos, virgas, & cætera eiusmodi, vt in Matthæo diximus. Sandaliis, σανδάλια. Vocabulum Græcum, quod Terentius ipse vsurpauit, nos quoque post alios interpretes non inuiti retinuimus. Testantur autem Græci authores ita vocari muliebre calceamentum. Sed tum ex hoc loco, tum etiam ex Act.12.b.8, apparet Euangelistas inter ὑποδήματα & σανδάλια, nullum posuisse discrimen, vt rectè obseruauit Erasmus. Et ne induerentur, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι. In duobus codicibus legimus eodē sensu ἐνδεδύσθαι, id est indutos esse. Nonnulli verò legunt, καὶ μὴ ἐνδύσησθε, & ne induamini: quod durius videtur. Quanquam apud Hebræos frequentes sunt eiusmodi personarum mutationes. Cæterùm indui simul binis tunicis, nemo (vt opinor) consueuerat. Est igitur spectanda sententia potius quàm dictum ipsum, sicut in plerisque idiotismis facere necesse est: vt binis tunicis indui dicātur qui vna non contenti, alteram etiam habent, vt modò hac, modò illa vtantur. Fuisse verò eiusmodi aliquod vestium genus quas propterea Hebræi חליפות, id est mutatorias vocant, ex plurimis Scripturæ locis apparet. Cæterùm considerandus est Christi scopus, vt videlicet nullo prorsus impedimento retardētur Apostoli, quos vult omnino ad hanc obeundam peregrinationem velut ad cursum paratos & expeditos esse.

10 Vbicunque, ὅπου: id est, quocunque loco cōstiteritis. Ponitur enim τὸ εἰσέρχεσθαι εἰς οἰκίαν pro καταλύειν, id est diuertere, & hospitium sibi deligere: quum alioquin εἰς οἰκίαν videatur redundare. Simile dicendi genus occurrit infrà cap.7.c.24. Illinc, ἐκεῖθεν: id est ex eo loco. Vetat enim hospitium mutare in ista veluti peruolitatione. Nonnulli referunt non ad ὅπου sed ad οἰκίαν, sensu prorsus inepto.

11 Et quicunque, καὶ ὅσοι. Anantapodoton ex vulgi sermone petitum. nam si ita loquaris, Quicunque non crediderit, condemnabitur: tum demum plena & iusta est oratio. Sic Virgilius: Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.

Act.13.g.51.& 18.b.6

ἐκεῖθεν, ἐκτινάξατε τὸν χοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις ἢ Γομόῤῥοις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

illinc, ‖ excutite puluerem qui subest pedibus vestris, *ut hoc sit* testimonio aduersus eos. Amen dico vobis, tolerabilior erit Sodomorum *conditio* siue Gomorrhorum in die iudicii, quàm vrbis illius.

inde, excutite puluerẽ de pedibus uestris, in testimonium illis.

Καὶ ἐξελθόντες ἐκήρυσσον ἵνα μετανοήσωσι.

12 Egressi igitur *illi* prædicabãt vt resipiscerent *homines*.

12 *Et exeuntes prædicabant ut pœnitentiam agerent.*

Luc.9.c.14

Καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλλον, καὶ ἤλειφον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀῤῥώστους· καὶ ἐθεράπευον.

13 Et dæmonia multa eiiciebãt, ‖ vngebántque oleo multos ægrotos: & sanabant *eos*.

13 *Et dæmonia multa eiiciebant, & ungebant oleo multos ægros, & sanabant.*

Matth.14.a.1 Luc.9.a.7

Καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης, (φανερὸν γὰρ ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ) καὶ ἔλεγεν, Ὅτι Ἰωάννης ὁ βαπτίζων ἐκ νεκρῶν ἠγέρθη, καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ.

14 ‖ Audiuit autem *hæc* rex Herodes, (clarum enim factum erat nomen eius) dixítque, Iohannes ille qui baptizabat, surrexit à mortuis, & propterea virtutes agunt in eo.

14 *Et audiuit rex Herodes, (manifestum enim factum est nomen eius) & dicebat, Quia Iohannes Baptista resurrexit à mortuis, & propterea uirtutes operantur in illo.*

Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίας ἐστίν· ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Ὅτι προφήτης ἐστίν, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν.

15 Alii dicebant, Elias est. Alii verò dicebant, Propheta est, vel vnus ex Prophetis illis.

15 *Alii autem dicebant, Quia Helias est. Alii verò dicebant, Quia Propheta est, quasi unus ex Prophetis.*

Luc.3.d.19

Ἀκούσας δὲ ὁ Ἡρώδης εἶπεν, Ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν· αὐτὸς ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν.

16 ‖ Quum igitur *hæc* audisset Herodes, ait, Hic est Iohannes quẽ ego decollaui: ipse surrexit à mortuis.

16 *Quo audito Herodes ait, Quem ego decollaui Iohannem, hic à mortuis resurrexit.*

Amen, ἀμὴν. Hanc periodum in omnibus nostris exemplaribus Græcis legimus, exceptis tantùm duobus. in vulgata tamen versione prætermittitur, & fortassis ex Matthæo adscripta fuit.

12 Egressi igitur *illi*, ἐξελθόντες. Vulgata ad verbum, Et exeuntes. Erasmus, Et egressi. Ego verò existimo καὶ hoc loco & aliis multis pro οὖν vsurpari: quam enallagen sæpe iam diximus inde ortam esse quòd ו Hebræorum varias habeat significationes.

13 Vngebántque, καὶ ἤλειφον. Fuit igitur oleum symbolum mirificæ istius virtutis, non autem medicamentum quo morbos curarent. Iam verò quum temporaria hæc dona iampridem cessarint, quorsum hæc ceremonia retineatur?

14 Herodes, Ἡρώδης. Quoddam exemplar habebat, τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ: id est auditionem, siue rumorem qui de Iesu ferebatur. quod nisi addas, non modò manca fuerit constructio, sed etiam hæc pertinere videbuntur ad prodigia illa per Apostolos edita, quorum proximè meminit: quum potius ad Christum ipsum pertineant, vt declarant sequentia. Quòd autem Herodes ab Euangelista ornatur regis nomine, quum duntaxat esset Tetrarcha, ad vulgi ac præsertim aulicorum morem referendum est. Clarum, φανερόν. Erasmus, Innotuerat: id est ἐγνωρίσθη. Vulgata, Manifestum. quo modo etiam solemus alibi interpretari. Factum erat, ἐγένετο. Vel, erat: quum γίνεσθαι & εἶναι sæpe permutentur. Ille qui baptizabat, ὁ βαπτίζων. In vno codice legimus eodem sensu, ὁ Βαπτιστής, Baptista: id est baptizator. Solent enim (vt sæpe diximus) Hebræi participia vsurpare loco nominum quæ verbalia vocamus: & Vetus interpres ita legit. Virtutes agunt in eo, ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. Sic Eras. vertit: in eo tantùm dissentiens à Vetere interprete quòd maluit agendi verbo vti quàm operandi. Vocat autem Marcus δυνάμεις hoc loco, non (vt paulo antè) facta illa Christi mirifica & vim omnem humanam superantia, sed ipsam potius vim & facultatem illa efficiendi. Quòd si pro factis ipsis accipere libeat, videtur etiam hic locus cõmodè sic posse passiuo verbo explicari, Efficiuntur istæ virtutes ab eo. Nam verbum ἐνεργοῦσι pro ἐνεργοῦνται, accipi passiua significatione potest, vt ἀρκεῖν pro ἀρκεῖσθαι, apud Xenophontem: & τοὺς ἀποκεχωρηκότας, pro ἀποκεχωρισμένους, apud Herodotum. ἐν αὐτῷ verò, pro ὑπ᾽ αὐτοῦ vel δι᾽ αὐτοῦ intelligi etiam potest, quum ב apud Hebræos (cui respondet præpositio Græca ἐν) omne causarum genus declaret.

15 Vel vnus ex Prophetis illis, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν. Hic locus varias recipit interpretationes. Sic enim Vulgata, Quasi vnus ex Prophetis, omissa particula ἢ, quã etiam in sex vetustis exemplaribus non legimus. vt sit hic sensus, Quosdam habuisse Iesum pro Propheta, eóque minimè vulgari: sed qui cum excellentissimo quouis veterum illorum conferri iure potuerit. Erasmus autem conuertit, Vel tanquam vnus ex Prophetis. vt sit hæc sententia, Alios dixisse Eliam esse, alios Prophetam in genere: alios neque pro Iohanne, neque pro Elia habuisse, sed admiratos ipsius facta, cunctabundos pronuntiasse, ipsum videri posse aliquem ex veteribus illis Prophetis qui resurrexisset. Vt autem dicã quod sentio, ego malo ὡς pro ὅτι positum esse, & ita quidem vt sit παρέλκον, sicut τὸ ὅτι, in superioribus tribus membris: disiunctiuam autem existimo esse necessariam, vt quadruplex fuerit opinio: vna Herodis, qui existimabat Iohannem esse: altera, eorum qui pro Elia habebant: tertia, eorum qui Prophetam esse arbitrabantur: quarta demum eorum qui sentiebant vnum esse ex veteribus illis Prophetis, quicunque tandem is esset.

16 Iste est Iohannes quem ego decollaui, ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν. Ad verbum, Quem ego decollaui Iohannem, iste est: Græca constructione, sicut dixit Quintilianus, Ne, quos porrexerim cibos, venena fiant. Vetus interpres, Quem ego decollaui Iohannem, hic à mortuis resurrexit. Nam non legit οὗτός ἐστιν, & pro αὐτὸς ἠγέρθη, legit οὗτος ἠγέρθη, sicut etiam in vno vetusto exemplari scriptum legimus. Erasmus, Cui

ego præcidi caput, Iohannes iste est: id est, ᾧ ἐγὼ ἀπέταμον τὴν κεφαλὴν, οὗτός ἐστι. Cæterùm illud ἀκούσας δὲ, interpretatus sum, Quum igitur audisset, potius quàm, Quum audisset autem, cum Erasmo: vel, Quo audito, cũ Vetere interprete: quia existimo hæc esse dicta per epanalepsin. Apparet enim Euangelistam, ex his Herodis verbis, describendæ mortis Iohannis occasionem quæsiuisse.

Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης, ἀποστείλας ἐκράτησε τὸν Ἰωάννην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὅτι αὐτὴν ἐγάμησεν.

17 Ipse enim Herodes missis *satellitibus* prehenderat Iohannem, & vinxerat eum in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam vxorem.

17 *Ipse enim Herodes misit, ac tenuit Iohannem, & uinxit eum in carcerem, propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam.*

Luc.3.d.19

Ἔλεγε γὰρ ὁ Ἰωάννης τῷ Ἡρώδῃ, Ὅτι οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου.

18 Dicebat enim Iohannes Herodi, ‖ Non licet tibi habere vxorem fratris tui.

18 *Dicebat enim Iohannes Herodi, Non licet tibi habere uxorem fratris tui.*

Ἡ δὲ Ἡρωδιὰς ἐνεῖχεν αὐτῷ, καὶ ἤθελεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι· καὶ οὐκ ἠδύνατο.

19 Herodias autem imminebat ei, & cupiebat eum trucidare: nec poterat.

19 *Herodias autem insidiabatur illi, & uolebat occidere eum: nec poterat.*

Matth.21.c.26

Ὁ γὰρ Ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν Ἰωάννην· εἰδὼς αὐτὸν ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτόν· καὶ ἀκούσας αὐτοῦ πολλὰ ἐποίει, καὶ ἡδέως αὐτοῦ ἤκουε.

20 Herodes enim metuebat Iohannem: sciens eum *esse* ‖ virũ iustum ac sanctum, & obseruabat eum: auditóque eo multa faciebat, & libẽter eũ audiebat.

20 *Herodes enim metuebat Iohannem: sciens eum uirũ iustum & sanctum, & custodiebat eum: & audito eo multa faciebat, & libenter eũ audiebat.*

Καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, ὅτε Ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ καὶ τοῖς χιλιάρχοις καὶ τοῖς πρώτοις τῆς Γαλιλαίας·

21 Quum igitur dies opportunus adesset, quo tempore Herodes in natalitiis suis cœnam faciebat proceribus suis ac chiliarchis & primariis Galilææ:

21 *Et quum dies opportunus accidisset, Herodes in natali suo, cœnam fecit principibus, & tribunis & primis Galilææ;*

Καὶ εἰσελθούσης τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος καὶ ὀρχησαμένης, καὶ ἀρεσάσης τῷ Ἡρώδῃ καὶ τοῖς συνανακειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ κορασίῳ, Αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλῃς, καὶ δώσω σοί.

22 Et introisset filia ipsius Herodiadis, ac saltasset, placuissétque Herodi & simul accumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quodcunque volueris, & dabo tibi.

22 *Quúmque introisset filia ipsius Herodiadis, & saltasset, & placuisset Herodi, simúlque recumbẽtibus, rex ait puellæ, Pete à me quod uis, & dabo tibi.*

Καὶ ὤμοσεν αὐτῇ, Ὅτι ὃ ἐάν με αἰτήσῃς, δώσω σοί, ἕως ἡμίσους τῆς βασιλείας μου.

23 Iurauítque ei, Quodcunque à me petieris, dabo tibi, vsque ad dimidium regni mei.

23 *Et iurauit illi, Quia quicquid petieris, dabo tibi, licet dimidium regni mei.*

17 Ipse enim Herodes, αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης. In quodam exemplari scriptũ erat, ὁ γὰρ Ἡρώδης, Herodes enim idque fortassis rectius.

19 Imminebat ei, ἐνεῖχεν αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, Insidiabatur: id est ἐπεβούλευεν αὐτῷ. Ego verò nusquam memini legere ἐνέχειν pro insidiari. Interpretatur Hesychius ὠργίζετο: sed aliquid etiam amplius videtur significare, nempe summam offensionem, quæ facit vt omnes captemus occasiones quibus cuipiam noceamus: quod Latini translatitiè declarant verbo Imminere. Itaque melius (opinor) explicat Eustathius Odyss. τ, κατά τινος ἔχειν, vt hic noster loquitur infrà 11.d.25. & Iohannes Apoc.2.a.4.d.14.g.20. sed addito casu. Galli (vt opinor) hoc exprimunt, quum dicunt, *en auoir à quelcun*.

20 Auditóque eo, καὶ ἀκούσας αὐτοῦ. In quodam codice legimus, καὶ ἀκούων αὐτοῦ, & eum audiens. Multa faciebat, πολλὰ ἐποίει. In quodam codice legitur πολλὰ ἠπόρει: id est, multum hæsitabat: vt qui animo esset ancipiti & dubio, vt planè nesciret quò se verteret. Hæc enim est vis verbi Dei vt conscientias excitet, neque sinat reprobos torpere, quin saltem exagitent eos anxiæ cogitationes, donec in barathrum desperationis præcipitentur. prior tamen lectio magis est recepta. Libenter, ἡδέως, id est ἀσμένως. Mirum est tyrannum libẽter audiisse sententiam Domini in se latam. Sed ea est vis veritatis vt etiam qui illam pessimè oderũt, tamen reuereantur: nec dubium est quin aliquos bonos motus habuerit Herodes: sed cadebat semen in saxosa loca, itaque radices non egit.

21 Proceribus, τοῖς μεγιστᾶσιν. Vulgata, Principibus. Erasmus, Primatibus: quod non memini apud idoneos authores legere. Nonnulli, magnates vocant, vocabulo (vt ego equidem existimo) parum Latino. Apparet autem in Oriente Megistanas appellatos quià Latinis proceres vocantur, quasi maximates dicas. Itaque non modò Suetonius, de Persarum rege loquens, Græcum vocabulum retinuit (vt obseruauit Erasmus) sed etiam Cornelius Tacitus de Armeniis agens. Primariis, τοῖς πρώτοις. Vulg. Primis. Erasmus, Primoribus: quum illud vocabulum hac significatione magis Latinum sit, & Græco optimè respondeat.

22 Filia ipsius Herodiadis, τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος. In quodã exemplari scriptum erat αὐτοῦ: quam lectionem si sequaris, conuertes hoc modo, Filia eius *scilicet Herodis* Herodias. Sed apparet ex Matthæo, Herodiadem esse matris ipsius nomen: quam etiam testantur omnes veteres non ex Herode Antipa, sed ex marito Philippo hanc filiam sustulisse. Eius autem filiæ nomen Euangelistæ quidem non exprimunt, sed Iosephus Salomen vocat: in eo dissentiens à nostris, id est à veritate, quòd Herodiadem dicit non Philippo, sed Herodi secundo nuptam fuisse, quum eam Herodes iste cognominatus Antipas abduceret à marito.

24 Ἡ δὲ ἐξελθοῦσα εἶπε τῇ μητρὶ αὐτῆς, Τί αἰτήσομαι; Ἡ δὲ εἶπε, Τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

24 At illa egressa dixit matri suæ, Quid petam? Illa verò dixit, Caput Iohannis Baptistæ.

24 *Quæ quum exiisset dixit matri suæ, Quid petam? At illa dixit, Caput Iohannis Baptistæ.*

25 Καὶ εἰσελθοῦσα εὐθέως μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα, ᾐτήσατο, λέγουσα, Θέλω ἵνα μοι δῷς ἐξ αὐτῆς ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

25 Puella igitur cupidè statim ad regem ingressa, id petiit, dicens, Velim vt iam nunc des mihi in patina caput Iohannis Baptistæ.

25 *Quúmque introisset statim cum festinatione ad regem, petiuit, dicens, Volo ut protinus des mihi in disco caput Iohannis Baptistæ.*

26 Καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους, οὐκ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι.

26 Rex autem valde tristis factus, noluit *tamen*, propter iusiurandum & eos qui simul accumbebant, eam reiicere.

26 *Et contristatus est rex: propter iusiurandum & propter simul discumbentes, noluit eã contristare:*

27 Καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτωρα, ἐπέταξεν ἐνεχθῆναι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

27 Et statim rex misso spiculatore, imperauit vt afferretur caput eius.

27 *Sed misso spiculatore præcepit afferri caput eius in disco.*

28 Ὁ δὲ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ, καὶ ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν τῷ κορασίῳ, καὶ τὸ κοράσιον ἔδωκεν αὐτὴν τῇ μητρὶ αὐτῆς.

28 Ille verò abiit, ac decollauit eum in carcere: attulitque caput eius in patina, & dedit illud puellæ, & puella dedit illud matri suæ.

28 *Et decollauit eum in carcere: & attulit caput eius in disco, & dedit illud puellæ, & puella dedit matri suæ.*

29 Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦλθον, καὶ ἦραν τὸ πτῶμα αὐτοῦ, καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ἐν μνημείῳ.

29 Quúmque hoc audissent discipuli eius, venerunt, & sustulerũt cadauer eius, & posuerunt in monumento.

29 *Quo audito, discipuli eius venerunt, & tulerunt corpus eius, & posuerunt illud in monumento.*

Luc.9.b.10

30 Καὶ συνάγονται οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀπήγγειλαν αὐτῷ πάντα, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν.

30 ‖ Coacti sunt autem Apostoli ad Iesum, & annuntiauerunt ei omnia, & quæ egerant, & quæ docuerant.

30 *Et conuenientes Apostoli ad Iesum, renuntiauerunt ei omnia quæ egerant & docuerant.*

31 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν εἰς ἔρημον τόπον, καὶ ἀναπαύεσθε ὀλίγον. Ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι καὶ οἱ ὑπάγοντες πολλοί· καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν.

31 Et dixit eis, Venite vos priuatim in desertum locum, & requiescite paululum. Erãt enim multi venientes & abeuntes: & ne cibum quidem capere ipsis vacabat.

31 *Et ait illis, Venite seorsum in desertum locum, & requiescite pusillum. Erant enim qui ueniebant & redibant, multi: & nec spatium manducandi habebant.*

Egressa, ἐξελθοῦσα. rectè. Nec enim solebant mulieres cum viris accumbere, vt etiam liquet ex Balsasaris conuiuio, quod apud Danielem describitur.

25 Cupidè, μετὰ σπουδῆς. Ad verbũ, Cũ studio. σπουδὴ enim Græcis dicitur studiũ, id est (vt Cic. interpretatur) assidua & vehemens ad aliquam rem magna cum voluntate applicatio. Vulgata & Erasmus, Cum festinatione. Velim, θέλω. Vulgata & Erasmus, Volo: quod Latinis videtur imperiosum. Vide infrà 10.e.35. Iam nunc, ἐξ αὐτῆς. Ad verbum, ex hac, videlicet hora. subauditur enim ὥρας. quod aliquando exprimitur, vt Matth.15.v.28. Vulgata & Erasmus, Protinus: quod aduerbium est variæ significationis, ideóque à nobis repudiatum. Deerant autem hæc duo vocabula in duobus vetustis exemplaribus, & sanè rarò occurrũt. Vsurpantur tamen etiam à Paulo Philip.2.c.23. 5

26 Valde tristis factus, περίλυπος γενόμενος. Vulgata, Contristatus est: id est ἐλυπήθη. Erasmus, Dolore affectus. Neuter satis expressit vim præpositionis περὶ. de qua diximus suprà Matth.26.d.38. Noluit *tamen*, οὐκ ἠθέλησεν. Particula quam addidimus videtur sententiam illustrare, & sæpe apud Hebræos desideratur, vt diximus Matth.2.v.6. Propter, διὰ. Hoc refertur ad sequens verbum ἠθέλησεν, non autem ad præcedentia: & post ὁ βασιλεὺς, in quodam exemplari additum erat, ὡς ἤκουσεν, vt audiuit. Reiicere, ἀθετῆσαι. Vulgata, Contristare: id est λυπεῖν. Hoc vocabulum propriè rei inanimatæ tribuitur: & opponitur τῷ τιθέναι, id est ponere & statuere. Nam ἀθετεῖν νόμον, declarat legem irritam facere, & quasi deponere. Inde factum vt acciperetur pro reiicere & contemnere. 10 15

27 Et statim, καὶ εὐθέως. In vno codice legimus ἀλλ' εὐθέως, Sed statim. Vetus quoque interpres legit ἀλλά: sed prætermisit ὁ βασιλεὺς, tanquam minimè necessarium. Spiculatore, σπεκουλάτωρα. Vox Latina corrupta, ι in ε mutato, sicut pleraque alia passim reperiuntur, de quibus diximus Matth.5.d.26. vt λεγεὼν, in quo vocabulo eadem fit vocalium permutatio. Erant autem spiculatores, principum satellites, sic dicti à gerendis spiculis: quorum mentionem facit Cornelius Tacitus. Vnde Spiculatoria caliga apud Suetonium in Caligula, sicut Bayfius rectè emendauit. Vt afferretur, ἐνεχθῆναι. Erasmus, Inferri: quòd accumberet videlicet: quasi iusserit Herodes caput mensæ vt ferculum aliquod inferri. Vetus autem interpres post ἐνεχθῆναι legit ἐν δίσκῳ, vel πίνακι, in disco: quum id hoc loco non reperiatur in Græcis codicibus. 20

29 Cadauer, πτῶμα. Vulgata, Corpus: id est σῶμα, sicut apud Matthæum scribitur 14.b.12. nullo quidem discrimine, si grammaticis credimus, qui σῶμα propriè dici volunt [illegible]. Sed nimirum hoc ferre non possunt aures quorundam, ne cadauera videantur adorare. 25

31 Venite vos priuatim, δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν. In quodam codice legimus, δεῦτε, ὑπάγωμεν, Venite,

eamus. Vulgata omisit ὑμεῖς αὐτοί. Erasmus interpretatur, Vos soli: hoc est, dimissis cæteris. Positum enim est (inquit) αὐτοὶ pro soli, quemadmodum καθ' ἑαυτὸν esse dicitur qui solus est absque arbitris. quam expositionem iudico planè esse violentam. Itaque putarim potius alterum redundare, vel etiam ὑμεῖς ex albo irrepsisse in contextum. Et ne cibum quidem capere ipsis vacabat, καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν. Vulgata, Et nec spatium 5 manducandi habebant: quum in hoc genere dicendi μηδὲ idem valeat quod nequidem: & εὐκαιρεῖν aliquid amplius significet quàm spatium habere. In quodam codice legimus, οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρως εἶχον, eodem sensu.

Matth.14.b.13. luc.9.b.10.

32 Καὶ ἀπῆλθον εἰς ἔρημον τόπον τῷ πλοίῳ κατ' ἰδίαν.

32 ‖ Abierunt igitur in desertũ locum nauigio seorsim.

32 *Et ascendentes in nauim, abierunt in desertum locum seorsum.*

33 Καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν πολλοί, καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέδραμον ἐκεῖ, καὶ προῆλθον αὐτοὺς, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν.

33 Vidit autem eos abeuntes turba, & agnouerunt eũ multi: & pedibus ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, præuenerúntque eos, & conuenerunt ad eum.

33 *Et uiderunt eos abeuntes, & cognouerunt multi: & pedestres de omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, & præuenerunt eos.*

Matth.9.d.36. & 14.b.14. luc.9.b.11.

34 Καὶ ἐξελθὼν εἶδεν ὁ Ἰησοῦς πολὺν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, ὅτι ἦσαν ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα· καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς πολλά.

34 ‖ Tunc egressus vidit turbam multam Iesus, & misericordia commotus est super eis, quoniam erant vt oues non habentes pastorem: cœpítque eos docere multa.

34 *Et exiens uidit turbã multam Iesus, & misertus est super eos, quia erant sicut oues non habentes pastorem: & cœpit illos docere multa.*

Matth.14.b.15.

35 Καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης, προσελθόντες αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγουσιν, Ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἤδη ὥρα πολλή·

35 ‖ Quum autem iam multus dies esset, adierunt eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & iã multus dies est:

35 *Et quum iam hora multa fieret, accesserunt discipuli eius, dicentes, Desertus est locus hic, & iam hora præteriit:*

36 Ἀπόλυσον αὐτοὺς, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς καὶ κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν.

36 Dimitte eos, vt profecti in circumiacentes agros ac vicos, emant sibi panes: nam quo vescantur non habent.

36 *Dimitte illos, ut euntes in proximas uillas & uicos, emant sibi cibos quos manducent.*

37 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν διακοσίων δηναρίων ἄρτους, καὶ δῶμεν αὐτοῖς φαγεῖν;

37 At ille respondens dixit eis, Date vos ipsis quo vescantur. Tunc dicunt ei, Num ut profecti emamus ducentis denariis panes, & demus eis quo vescantur?

37 *Et respondens ait illis, Date illis uos manducare. Et dixerunt ei, Euntes emamus ducentis denariis panes, & dabimus illis manducare?*

32 Abierunt igitur, καὶ ἀπῆλθον. Eras. legit ἀπῆλθεν, abiit, singulari numero. Aliter hoc legit Vet. interp.

33 Turba, οἱ ὄχλοι. Hoc non legit Vetus interpres, neque etiam in veteribus codicibus reperimus. Agnouerunt eum, ἐπέγνωσαν αὐτόν. In quatuor exemplaribus scriptum erat αὐτοὺς, eos: quod videtur legisse 10 Vetus interpres, quia noluit repetere tanquam superuacuum. Pedibus, πεζῇ. Vulgata, Pedestres: id est πεζοί, sicut etiam legimus in vetustis duobus exemplaribus. Erasmus, Pedestri itinere, vt subaudias ὁδῷ. Et conuenerunt ad eum, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν. In vno codice, pro πρὸς αὐτὸν, scriptum erat αὐτῷ, id est eò. Vetus autem interp. totum hoc membrũ non legit. Cõplutenses verò pro συνῆλθον cõuenerunt, impresserunt ἦλθον, venerunt.

35 Quum autem iam multus dies esset, καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης. Vulgata ad verbum, Et quum iam 15 hora multa fieret: quæ versio est obscura & parum Latina. Dicunt enim Latini multum diem, non multam horam. Cicero Attico, Multus sermo ad multum diem. Item Cæsar, Multo die cognouit à suis montem teneri. Itaque miror Erasmum sic maluisse interpretari, Et quum iam multum diei præterisset: id est καὶ ἤδη πολλῆς ὥρας, vel ἡμέρας, διελθούσης. Iam multus dies est, ἤδη ὥρα πολλή. Vulgata, Hora præteriit: id est ὥρα παρῆλθεν. vt loquitur Matth.14.b.15. Erasmus, Multum temporis effluxit: quæ Græcis non respondent. Quoddam exemplar pro ἤδη, scriptum habebat articulum fœmininum ἡ.

20 36 Circumiacentes agros, τοὺς κύκλῳ ἀγρούς. Hîc videtur κύκλῳ quodammodo degenerare in aduerbiũ: paulo aliter tamẽ quàm suprà hoc eodem capite versu 6, vbi vertimus, In orbẽ, quoniam articulũ nõ habebat adiunctum. hîc autem videtur ecliptica esse oratio, quam sic explere possis, τοὺς ἐν κύκλῳ κειμένους: id est περιχώρους. Vulgata vertit, Proximas: id est τοὺς ἔγγιστα, quod etiam scriptum erat in quodam exemplari. ἀγροὺς verò conuer 25 ti agros potius quàm villas: id est ἀγροικίας: qua de re diximus aliquid Matth.22.a.5. Emant sibi panes: nam quo vescantur non habent, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσι. Positum videtur τί pro ὅ,τι. Vetus interpres, Emant sibi cibos quos manducent. Nam etiam in quodam codice scriptum erat, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς τί φάγωσιν.

37 *Num ut* profecti emamus, ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν. Quamuis in nõnullis codicibus hæc periodus legatur 30 absque nota interrogante, tamẽ quũ hæc à discipulis dicantur non inter sese deliberantibus, sed alloquentibus Dominũ, existimo cũ interrogationis aut admirationis potius nota legi oportere. Est enim interrogatio, sed cũ admiratione, atque adeo cum ironia quadam coniuncta: quo dicendi genere vtimur etiam quum indignantes aliquid negamus nos facturos: vt supplere necesse sit quippiam, sicut hoc loco fecimus. Quòd si ἀγοράσωμεν legas, & paulo pòst δώσομεν, sicut etiam in duobus vetustis codicibus scriptum erat, subaudienda tantùm e- 35 rit particula interrogans, quæ sæpe prætermittitur, adiuuante pronuntiationem accentu: & ita conuertemus,

Num abeuntes ememus panes ducentis denariis, & dabimus eis ad vescendum? quæ lectio mihi quidem simplicissima videtur. Quod autem ad ducentorum denariorum summam attinet, si ex Budæi calculo singulos denarios tribus assibus regiis & semisse æstimemus, fient unciæ quas turonos vocamus, 8400, vt satis appareat sufficere nullo modo potuisse quinque virorum millibus, præter mulieres & pueros. Sed ex coniectura loquuti sunt discipuli, quum turbam non recensuissent. quod postea facile fuit facere, illis per centenos & quinquagenos distributis.

Matth.14.b.17 luc.9.b.13 iohan.6.a.9

38 Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; ὑπάγετε καὶ ἴδετε. Καὶ γνόντες, λέγουσι, Πέντε, καὶ δύο ἰχθύας.

38 Ipse verò dicit eis, Quot panes habetis? abite & videte.‖ Et illi re cognita, dixerunt, Quinque, & duos pisces.

38 *Et dicit eis, Quot panes habetis? ite & videte. Et quum cognouissent dicunt, Quinque, & duos pisces.*

39 Καὶ ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλῖναι πάντας συμπόσια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ.

39 Tunc iussit eos facere vt accumberent omnes per conuiuia super viridi gramine.

39 *Et præcepit illis ut accumbere facerent omnes secundum contubernia super uiride fœnum.*

40 Καὶ ἀνέπεσον πρασιαὶ πρασιαί, ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα.

40 Accubuerũt igitur sigillatim per areolas, *partim* centeni & *partim* quinquageni.

40 *Et discubuerunt in partes per centenos et quinquagenos.*

41 Καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐλόγησε, καὶ κατέκλασε τοὺς ἄρτους, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσιν αὐτοῖς· καὶ τοὺς δύο ἰχθύας ἐμέρισε πᾶσι.

41 Et acceptis quinque illis panibus, ac duobus illis piscibus, suspiciens in cælum, benedixit, ac fregit panes: deditque discipulis suis vt illis apponerent: & duos pisces partitus est omnibus.

41 *Et acceptis quinque panibus et duobus piscibus, intuens in cælũ, benedixit, et fregit panes: et dedit discipulis suis ut ponerent ante eos: et duos pisces diuisit omnibus.*

42 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν.

42 Comederuntque omnes, & saturati sunt.

42 *Et manducauerunt omnes, et saturati sunt.*

43 Καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων.

43 Et sustulerunt fragmentorũ duodecim cophinos plenos, & ex piscibus.

43 *Et sustulerunt reliquias fragmentorũ, duodecim cophinos plenos, et de piscibus.*

44 Καὶ ἦσαν οἱ φαγόντες τοὺς ἄρτους, ὡσεὶ πεντακισχίλιοι ἄνδρες.

44 Erant autem qui comederãt, quasi quinquies mille viri.

44 *Erant autem qui manducauerũt, quinque millia uirorum.*

45 Καὶ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν εἰς τὸ πέραν πρὸς Βηθσαϊδάν, ἕως αὐτὸς ἀπολύσῃ τὸν ὄχλον.

45 Et statim coegit discipulos suos inscendere nauigium, & præire Bethsaidam in vlteriorem *ripam*, dum ipse dimitteret turbam.

45 *Et statim coegit discipulos suos ascẽdere nauim, ut præcederent eum trãs fretum ad Bethsaidam, dum ipse dimitteret populum.*

38 Re cognita, γνόντες, sub. τοῦτο, nempe quot panes haberent. Vulg. & Erasm. Et quum cognouissent: nimium obscurè.

39 Facere vt accumberent, ἀνακλῖναι. Hoc verbum quum propriè neutrum sit, hîc degenerat in formam coniugationis Hiphil. In editione verò Basiliensi legitur ἀνακλιθῆναι passiua significatione, quasi dicas, reclinari. Vulg. & Eras. Vt facerent accũbere. Vide infrà 7.v.37. Per conuiuia, συμπόσια συμπόσια. Vulgata, Secundum contubernia. Erasmus, Distributis conuiuiis. Neuter satis commodè, ni fallor. Hebræi, pro distributiuis, quibus carent, vti solent vocabulis geminatis. veluti si binos intelligant, dicunt δύο δύο, vt suprà 6.a.7. id est, vt vernaculo sermone dicimus, *deux à deux*. Græci verò adhibent in eum vsum præpositionem κατά. Itaque conuerti perinde ac si scriptum esset κατὰ συμπόσια, & paulo pòst πρασιαὶ πρασιαί, id est κατὰ πρασιάς. συμπόσια autem (id est conuiuia) vocat quæ vulgò vocamus *tablees*: id est, numerum hominum quantum potest vna mensa capere. Necesse enim fuit tantam multitudinem in varias tanquam turmas conuiuarum distribui. Hoc vidit Erasmus, sed obscurè admodum explicauit. Super, ἐπί. Erasmus, In. Sed illa certè interpretatio melius conuenit, & propria est huic præpositioni, quoties tertio casui iungitur. Itaque Vulgatam versionem retinui.

40 Per areolas, πρασιαὶ πρασιαί. Vel, vno vocabulo, Areolatim. Dicũtur enim πρασιαί, hortorum areolæ. Distributis igitur turmis conuiuarum super viridi gramine, videri poterant prata in totidem veluti areolas distincta. Vulgata, Per partes: id est κατὰ μέρη. Erasmus, Diuisi in viridaria: id est κατὰ κήπους. *Partim* centeni, & *partim* quinquageni, ἀνὰ ἑκατὸν, καὶ ἀνὰ πεντήκοντα. De ἀνὰ præpositione diximus Matth.20.a.9. Vulgata, Per centenos & quinquagenos. Erasmus, Centeni & quinquageni: quæ vtraque versio sic posset intelligi quasi singulæ conuiuarum cateruæ centum quinquaginta conuiuas fuerint complexæ. Itaque vt eam amphiboliam vitarem, quæ non est in Græco sermone, addidi particulam partim. Quanuis autem in ea re parum esse momenti quibusdam videri possit, nemini tamen hæc diligentia displicere debet.

41 Benedixit, εὐλόγησεν: id est, gratias egit Deo patri, & nomen eius inuocauit: etiamsi ex Luca τοὺς ἄρτους commodè repeti potest ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt dicemus Luc.9.b.16. Hoc autem placuit admonere, quia multi verbum Benedicendi, quoties occurrit, nimis cupidè sine iudicio arripiunt, vt transferant in alienum sensum: præsertim superstitiosi, qui pro suo more imaginantur signum crucis in aerem sparsum. quod quidem non minus hîc est absurdum quàm si quis eum dicat istis panibus egisse gratias. Nam εὐλογεῖν hoc loco idem valere quod εὐχαριστεῖν, nemo dubitabit qui hunc versiculum compararit cum cap.8.v.6.

44 Qui comederant, οἱ φαγόντες. Complutẽsis addit τοὺς ἄρτους, panes illos. Quasi, ὡσεί. i. fere. Terentius, Quasi ad talenta decem coegi. Vetus interpres hanc particulam non legit, neque etiam vetusti codices adscriptam habebant.

46 Καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

46 Et quum amandasset eos, abiit in montem ad precandũ.

46 *Et quum dimisisset eos, abiit in montem orare.*

Matth.14.c.23 iohan.6.b.16

47 Καὶ ὀψίας γενομένης ἦν τὸ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, καὶ αὐτὸς μόνος ἐπὶ τῆς γῆς.

47 ‖Quum autem serum *diei* adesset, erat nauigium in medio mari, & ipse solus in terra.

47 *Et quum serò esset, erat nauis in medio mari, et ipse solus in terra.*

48 Καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ ἐλαύνειν (ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς) καὶ περὶ τετάρτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἔρχεται πρὸς αὐτούς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης· καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς.

48 Viditque eos vexatos in *nauigio* prouehendo: (erat enim ventus eis contrarius) & circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans super mare: volebátque eos præterire.

48 *Et uidens eos laborantes in remigando: (erat enim uentus contrarius eis) et circa quartam uigiliam noctis uenit ad eos, ambulans supra mare: et uolebat præterire eos.*

49 Οἱ δέ, ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἔδοξαν φάντασμα εἶναι, καὶ ἀνέκραξαν.

49 Illi verò viso eo ambulante super mare, putarunt spectrum esse: & exclamauerunt:

49 *At illi ut uiderunt eũ ambulantem supra mare, putauerunt phantasma esse: et exclamauerunt:*

50 (Πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδον, καὶ ἐταράχθησαν) καὶ εὐθέως ἐλάλησε μετ᾽ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

50 (Omnes enim videbãt eum, & turbati sunt) sed statim loquutus est cum eis, & eis dixit, Confidite, ego sum, ne timete.

50 *(Omnes enim uiderunt eum, et cõturbati sunt) et statim loquutus est cũ eis, et dicit eis, Confidite, ego sum, nolite timere.*

51 Καὶ ἀνέβη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ πλοῖον· καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος· καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον.

51 Tunc ascendit ad eos in nauigium, quieuitque ventus: & *ipsi* multo magis apud sese obstupescebant, & mirabãtur.

51 *Et ascendit ad illos in nauim: et cessauit uentus, et plus magis intra se stupebant.*

52 Οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις· ἦν γὰρ ἡ καρδία αὐτῶν πεπωρωμένη.

52 Non enim intellexerãt *quod factum fuerat* illis panibus: quoniam cor eorũ stupidum erat.

52 *Non enim intellexerunt de panibus: erat enim cor eorum obcæcatum.*

53 Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον ἐπὶ τὴν γῆν Γεννησαρέτ, καὶ προσωρμίσθησαν.

53 Et quum traiecissent venerunt in terram Genezaret: & appulerunt.

53 *Et quum trãsfretassent uenerunt in terram Genezareth: et applicuerunt.*

46 Et quum amandasset eos, καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς: vel, Et quum valedixisset eis. Nam hoc idem verbum etiam significat valedicere: sed de iis propriè dicitur quibuscum nihil amplius commercii simus habituri: sicut etiam in vernaculo sermone dicimus, *dire à dieu*, vt Luc.9.g.61. quod tamẽ non esse perpetuũ apparet, tum ex hoc loco, tum etiam ex Luc.9.g.61. Act.18.c.21, & 2.Corin.2.d.13. Vulgata & Erasmus, Quum dimisisset. i. ἀπολύσας, vel potius ἀποπεμψάμενος. Eos, αὐτοῖς. Discipulos videlicet. Nã quanuis ad turbam etiam referri posse videatur, tamen verisimile est de discipulis intelligendum, quos iusserat traiicere: quum subducere se potius à turba soleat, quàm palàm illi valedicere.

48 In prouehendo, ἐν τῷ ἐλαύνειν, subaudi τὸ πλοῖον, nauigio. Est enim τὸ ἐλαύνειν nautarum, qui remis prouehunt nauem: & metaphoricè ad equites & aurigas transfertur. Verbo autem Prouehendi vtitur etiam absolutè Plinius lib.21.cap.13, In Hispania, inquit, mulis prouehunt. loquens de nauibus, quibus imposita aluearia prouehuntur. Vulgata & Eras. In remigando. i. ἐν τῷ ἐρέσσειν, vel κωπηλατεῖν. Et circa quartam vigiliã, καὶ περὶ τετάρτην φυλακήν. Eras. pro καὶ vertit At, quod non videtur huic loco satis cõuenire. Certè in vetusto quodam exemplari, initio huius versiculi, pro καὶ εἶδεν scriptum erat καὶ ἰδών, neque hoc loco repetita erat copula: quæ lectio non est repudianda.

51 Et multo magis, καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ. i. καὶ πολλῷ μᾶλλον. Vulg. Et plus magis. quod est barbarè & obscurè dictum. Erasmus, Et vehementer supra modum: id est, καὶ σφόδρα ὑπὸ μέτρως. Cæterùm λίαν idem valet quod πάνυ: ἐκ περισσοῦ verò, est Ex abundanti, pro quo etiam vulgò dicimus *d'abondant*. quasi dicat Euangelista, tantũ abfuisse vt quum cognouissent spectrum non esse, desierint obstupescere, vt etiam multò magis quàm antea sint perculsi, quũ viderent ventos ac mare ipsius imperio acquieuisse. Et mirabantur, καὶ ἐθαύμαζον. Hæc deerant in vetusto vno codice: & sanè, videri possunt adiectitia. quod etiam suspicatus est Erasmus. nisi dicamus idem valere atque, Præ admiratione. Nam ἐξίστασθαι longè plus est quàm θαυμάζειν.

52 Non enim intellexerant *quod factum fuerat* illis panibus, οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. id est, Miraculum illud quinque panum vel non perceperant, vel non satis considerauerant, adeo vt ista Christi virtus illis non minus esset noua quàm si miraculo illi recens facto non interfuissent. Vulg. & Eras. Non enim intellexerant de panibus: id est, περὶ τῶν ἄρτων. Ego malui aliquid supplere. Nam alioqui noua est ista constructio verbi συνιέναι. Itaque sic videntur etiam Græca explenda, οὐ γὰρ συνῆκαν τὸ πραχθὲν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. Quòd si non placet hæc eclipsis, accipies τὸ συνιέναι αὐτὶ τοῦ προσέχειν τὸν νοῦν, & ita conuertes, Non enim animum aduerterant ad panes illos: i. ad miraculũ illud quinque panum. Stupidum erat, ἦν πεπωρωμένη. Vulg. & Eras. Erat obcæcatũ: id est ἦν γὰρ πεπηρωμένη. Suprà autem cap.3.a.5, docui πώρωσιν aliud esse quàm πήρωσιν, adeo quidem vt aliquid etiam amplius quàm σκληροκαρδίαν declaret. quanuis hoc in loco stupiditatem & vecordiam duntaxat significet. Cæterùm in tribus vetustis codicibus pro ἦν γὰρ, scriptum erat, ἀλλ᾽ ἦν πεπωρωμένη, id est sed occalluerat.

53 Appulerunt, προσωρμίσθησαν. Vulgata, Applicuerunt: quod verbum latius patet quàm προσορμίζεσθαι: id est ἐλλιμενίζειν. Quamobrem etiam Erasmus vertit, Applicuerunt in portum. Ego verò malui verbo Ap-

pellendi vti, quod & ipsum propriè dicitur, quum ex pelago aut freto aliquis πρὸς ὅρμον (id est ad littus) accesserit: vt ait idoneus author Donatus.

Καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπιγνόντες αὐτὸν, 54

Περιδραμόντες ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραββάτοις τοὺς κακῶς ἔχοντας περιφέρειν, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι. 55

Καὶ ὅπου ἂν εἰσεπορεύετο εἰς κώμας, ἢ πόλεις, ἢ ἀγρούς, ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐτίθουν τοὺς ἀσθενοῦντας· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ ἅψωνται· καὶ ὅσοι ἂν ἥπτοντο αὐτοῦ, ἐσώζοντο. 56

54 Tunc ipsis egressis è nauigio, statim agnito eo,

55 Quum percurrissent totã illam circumiacentem regionẽ, cœperunt in grabatis malè affectos circunferre vbi audiebãt eum esse.

56 Et quocunque introisset in vicos, aut vrbes, aut agros, in foris ponebant ægrotos: & precabantur eum vt vel fimbriam pallii ipsius tangerent: & quotquot tangebant eum, seruabantur.

54 Cúmque egressi essent de naui, continuò cognouerunt eum:

55 Et percurrentes vniuersam regionem illam, cœperunt in grabbatis eos qui se malè habebãt circunferre, vbi audiebant eum esse.

56 Et quocunque introibat in vicos, vel in villas, aut ciuitates, in plateis ponebant infirmos, & deprecabantur eum vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent: & quotquot tangebant eũ, salui fiebant.

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VII.

CAP. VII.

Matth.15.a.2

1 ΚΑΙ συνάγονται πρὸς αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι, καί τινες τῶν Γραμματέων, ἐλθόντες ἀπὸ Ἱεροσολύμων.

2 Καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ κοιναῖς χερσί, τοῦτ᾽ ἔστιν ἀνίπτοις, ἐσθίοντας ἄρτους, ἐμέμψαντο.

3 Οἱ γὰρ Φαρισαῖοι καὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας, οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων.

1 TVnc coguntur ad eum Pharisæi, & quidam ex Scribis, qui venerant Hierosolymis.

2 Et quum vidissent quosdam ex discipulis eius pollutis manibus (id est illotis) edere panem, conquesti sunt.

3 Nam Pharisæi & omnes Iudæi, nisi pugno lauerint manus, non edunt, tenentes traditionem seniorum.

1 ET conueniunt ad eum Pharisæi, & quidam de Scribis, venientes ab Ierosolymis.

2 Et quũ vidissent quosdam ex discipulis eius communibus manibus (id est non lotis) manducare panes, vituperauerunt.

3 Pharisæi enim & omnes Iudæi, nisi crebrò lauerint manus, non mãducant, tenentes traditionem seniorum.

55 Quum percurrissent, περιδραμόντες. In quodam codice additum erat, οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου, id est eius loci homines. quod apud Matthæum etiam habetur: & sanè, si addatur, mollior erit iunctura duorum participiorum, ἐπιγνόντες & περιδραμόντες: alioqui cogemur supplere coniunctionem, quam expressit etiam Erasmus. Nisi potius περιέδραμον legas, id est percurrerunt: sicut in vno vetusto codice scriptum erat. & paulo post, καὶ ἤρξαντο, addita videlicet copula. Vbi audiebant eum esset, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι. Erasmus, Quum audissent eũ illic esse. Putauit enim ὅπου esse aduerbium temporis, sicut apud Latinos interdum Vbi pro Postquam accipitur: quasi hoc sit ad eos referendum qui quum Iesum agnouissent, statim cæteris nuntiarint illum adesse: illi verò quum hæc audissent, ægrotos ad eum adduxerint. Sed τὸ περιφέρειν, ostendit istos huc & illuc discursasse, eò nimirum vbi Iesum esse intelligebant, qui regionem illam peragrabat. Deinde quod paucis dixerat Marcus, sequenti versiculo pluribus explicatur: vt minimè dubium sit quin Vetus interpretatio retinenda sit. Nam aduerbium ἐκεῖ ex idiotismo Hebræorum redundat, & in vno etiam vetusto exemplari scriptum non erat.

56 In foris, ἐν ταῖς ἀγοραῖς. Vulg. In plateis, id est ἐν πλατείαις: sicut in quodã exemplari legimus. Quanquam (vt annotat Erasmus) paruum in eo sit discrimen, quum platea pro foro esse possit. Tangebant eũ, ἥπτοντο αὐτοῦ, vel, tangebant eam, videlicet fimbriam. Potest enim vel ad κράσπεδον referri, vel ad ipsum Christum. Nam de ea quæ vestimentum illius tetigerat, dicit Dominus, Quis me tetigit?

IN CAPVT VII.

1 Tunc coguntur, καὶ συνάγονται. Vulg. & Erasmus, Et conueniunt: id est καὶ συνέρχονται. quum plerunque τὸ συνάγεσθαι vertant congregari. Particulam autem καὶ expressi (vt alibi sæpe) per aduerbium temporis. Nam præterquam quòd ea significatio melius videtur conuenire, Matthæus quoque cap. 15.a.1, scriptũ habet, τότε προσέρχονται.

2 Pollutis, κοιναῖς. Vulg. & Erasmus, ad verbum. Communibus: id est (vt ipse explicat) illotis. Neque tamen nostra interpretatio falsa est. Nam idcirco Pharisæi illotis manibus cibum capi nolebant, quòd illas communi rerum attrectatione pollui existimarẽt. Vide Mat. 15.b.11. Edere panem, ἐσθίοντας ἄρτους. Apud Græcos sæpe participia pro infinitis verborum modis ponuntur. Edere autem panem, Hebræorum idiotismo, idẽ valet quod cibum capere, vt alibi diximus. Conquesti sunt, ἐμέμψαντο. Vulg. Vituperauerunt. Eras. Incusabant, siue accusarunt. quas omnes significationes admittit verbum Græcum μέμφεσθαι: quia nimirum eos de quibus conquerimur, vituperare & accusare solemus. Ego eam significationem sum amplexus quæ huius verbi propria est, ni fallor: præsertim quoties absolutè ponitur: quam etiam Erasmus annotauit.

3 Pugno, πυγμῇ. Vulg. & Erasmus verterunt, Crebrò: vt meritò suspicetur Erasmus Veterem interpretem legisse non πυγμῇ, sed πυκνῇ. Verùm præterquam quòd hæc lectio nullius veteris codicis authoritate fulcitur, & hoc aduerbium non minus est inusitatum quàm πυγμῇ, (potius enim dicimus πυκνά, vel πυκνῶς) vereor vt ipsa etiam sententia aliam interpretationem postulet. Theophyl. interpretatur, ἄχρι τοῦ ἀγκῶνος, id est ad cubitum

ad cubitum vsque: quasi cubitaliter dicas. Sed πυγμὴ neque πῆχυν declarat, id est cubitum, (nisi pro cubiti mensura eáque decurtata accipias: quanuis aliter scribat Erasmus) neque ἀγκῶνα, id est ipsam lacerti iuncturã vbi os exterius eminet, quod nonnulli volunt ab Hippocrate κύβιτον vocari. Deinde huius ritus ac consuetudinis nulla (quod sciam) apud alios scriptores sit mentio, vt hæc Theophylacti interpretatio ne verisimilis quidem mihi videatur. Ego igitur simplicem Græci vocabuli significationem sequutus sum, ex quo intelligamus summo studio affectatas fuisse istas ablutiones à Iudæis, vt facere solent qui manum manui affricant, & pugnum inserunt alterius palmæ. Id verò quàm bene conueniat, constabit ex iis quæ Munsterus de his rebus annotauit in Deuteron. 8, ex Centum benedictionum libro. Tradunt, inquit, manus primùm abluendas & tergendas: alioqui panis qui comeditur, immundus iudicatur. Et mox, Fundenda est aqua tribus vicibus super manus: in prima fusione sunt digiti sursum leuandi, in posterioribus leuandi. Sunt manus simul lauandæ, non vna post alteram. Denique opus est vt in ablutione manuum, sinistra tanquam famula, subseruiat dextræ. Tenentes, κρατοῦντες: i. studiosè ac pro viribus obseruantes. quod etiam obtinendi verbo significatur: vt in illo Terentii, Antiquum obtines. Est autem quædam emphasis τοῦ κρατεῖν, hoc loco: quàm optimè videtur Cicero his verbis explicare pro Flacco, O morem, inquit, præclarum, disciplinámque quã à maioribus accepimus, si quidem teneremus: sed nescio quo pacto iam de manibus elabitur. Declaratur enim hoc verbo vis quædam quæ à Græcis κράτος vocatur. Ideo interdum significat vi capere, quod vno verbo dicimus Prehendere: interdum verò coercere: interdum etiam totis viribus retinere, vt hoc loco. Quod autem attinet ad Traditiones & Seniorum nomen, vide Matth. v.a.

4 Καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βαπτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσι. καὶ ἄλλα πολλά ἐστιν ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων καὶ ξεστῶν καὶ χαλκίων καὶ κλινῶν.

5 Ἔπειτα ἐπερωτῶσιν αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, Διατί οἱ μαθηταί σου οὐ περιπατοῦσι κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ ἀνίπτοις χερσὶν ἐσθίουσι τὸν ἄρτον;

6 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι καλῶς προεφήτευσεν Ἡσαΐας περὶ ὑμῶν τῶν ὑποκριτῶν· ὡς γέγραπται, Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία

4 Et à foro *venientes*, nisi loti fuerint, non edunt. Et alia multa sunt quæ acceperunt tenenda, nempe lotiones poculorũ, & sextariorum, & æramentorum & lectorum.

5 Deinde interrogarunt eum Pharisæi & Scribæ, Quare discipuli tui non ambulant secũdum traditionem seniorum, sed illotis manibus edunt panem?

6 Ille verò respondens dixit eis, Enimuero bene prophetauit Esaias de vobis hypocritis: vt scriptum est, ‖ Populus iste labiis me honorat, cor autem

4 Et à foro, nisi baptizentur, non comedunt. Et alia multa sunt quæ tradita sunt illis seruare, baptismata calicum & vrceorum & æramentorum & lectorum.

5 Et interrogabant eum Pharisæi & Scribæ, Quare discipuli tui non ambulant iuxta traditionem seniorum, sed communibus manibus manducant panem?

6 At ille respondens dixit eis, Bene prophetauit Esaias de vobis hypocritis: sicut scriptum est, Populus hic labiis me honorat, cor autem

Esa.29.d.13

4 A foro venientes, ἀπὸ ἀγορᾶς. In quodam exemplari additum reperimus, ὅταν ἔλθωσι, quod in quibusdam Veteris editionis exemplaribus est expressum. Loti fuerint, βαπτίσωνται. Vulg. Baptizentur. quod meritò mutauit Eras. quum de solenni illa ablutione non agatur, cui (vt antè dixi) longa iam consuetudine Gentium omnium dicata & consecrata est Baptismi appellatio. Plus autẽ est βαπτίζεσθαι hoc in loco quàm χερνίπτειν, quòd illud videatur de corpore vniuerso, istud de manibus duntaxat intelligendum. Neque verò τὸ βαπτίζειν significat lauare, nisi à consequenti. Nam propriè declarat tingendi causa immergere. Plut. περὶ δεισιδαιμονίας, Βάπτισον σαυτὸν εἰς θάλασσαν. Nazianz. oratione εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, Μὴ γινώμεθα χρυσοκάπηλοι καὶ χρυσέμποροι, μηδὲ φορτιζώμεθα πλέον ἢ δυνάμεθα φέρειν, ἵνα μὴ αὐτάνδρῳ τῇ νηὶ βαπτισθῶμεν, καὶ τὸ χάρισμα ναυαγήσωμεν. Ideo etiam translatitiè accipitur pro μεθύειν apud Plat. in Symp. Sicut Latinis qui ebrius est, madidus interdum vocatur: cui opponitur siccus, id est sobrius. Non edunt, οὐκ ἐσθίουσι. Vulgata superiore versiculo vertit, Non manducant: hoc autẽ loco, Non comedunt. Erasmus, qui hanc Veteris inconstantiam reprehendit, priore loco interpretatur, Capiunt cibũ: posteriore, Non comedunt. Ego verò iã antè admonui, pro φαγεῖν, nos vesci dicere, pro ἐσθίειν, edere: nisi quũ Latinæ linguæ ratio nos cogit ista permutare. Acceperunt tenenda, παρέλαβον κρατεῖν. Quid propriè declaret τὸ παραλαμβάνειν, admonet hoc loco Erasmus, & nos exposuimus Matth. 1.d.20. Vulgata, Quæ tradita sunt illis seruare. Erasmus, Quæ susceperunt seruanda. ex cuius annotationibus apparet nonnullos codices non κρατεῖν, sed τηρεῖν scriptum habere, eodem tamen sensu seruato. Ab hac autem consuetudine de qua hîc agitur, Pharisæi peculiari epitheto vocantur βαπτισταί, à Iustino in dialogo πρὸς Τρύφωνα. Et sextariorum, καὶ ξεστῶν. Vulg. & Erasmus, Vrceorum. Ξέστην Romanam esse vocem corruptam, vel ex Galeno constare potẽst, qui lib. 1. De compositione medicamentorum secundum genera, sic ait, de Andromacho iuniore loquens, καίτοι θαυμάσειεν ἄν τις ὅπως ἐν Ῥώμῃ διατρίβων, ἀντὶ λιτρῶν οὐκ ἐμέτρησε κοτύλας. ἐπιχώρια γὰρ ταῦτα τὰ μέτρα, τό, τε τῆς λίτρας, καὶ τὸ τοῦ ξέστου, καὶ τὸ τῆς οὐγγίας. Idem, παρὰ μὲν τοῖς Ἀθηναίοις οὔτε τὸ μέτρον ἦν, οὔτε τοὔνομα τούτου· νυνὶ δ᾽ ἀφ᾽ οὗ Ῥωμαῖοι κρατοῦσι, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ξέστου παρὰ πᾶσιν ἐστὶν τῇ ἑλληνικῇ διαλέκτῳ χρωμένοις ἔθνεσιν, αὐτὸ δὲ τὸ μέτρον οὐκ ἴσον τῷ Ῥωμαϊκῷ. Ξέστης igitur (qui Latinis sextarius) partim mensuram declarat duarum heminarum apud Romanos capacem, vt docet harum rerum peritissimus Georgius Agricola: partim etiam vas eius mensuræ capax, cuius appellatione hoc loco cætera tum maiora, tũ minora quotidianis vsibus destinata comprehenduntur, ex quibus videlicet vinum aut aqua fundebatur: sicut ποτηρίων nomine existimo comprehendi vasa ex quibus potatur. Itaque mirari subit Erasmum maluisse ξεστῶν deriuare à neutro ξεστά, & lignea vasa intelligere, sic appellata, inquit, quòd torno poliantur, aut quòd sculpturis ornata sint: quæ ipsius interpretatio longiore refutatione non indiget. Nam si à verbo ξέειν deriuare placet, (vnde λιθοξόοι lapidicidæ vocantur) mallem de hydriis intelligere, quæ ex more Iudæorum lapideæ erant, de quibus agit Iohannes capite 2.a.6.

5 Non ambulant, οὐ περιπατοῦσι. i. non instituunt vitam, ex Hebræorum idiotismo, apud quos ambulare idem valet quod viuere. & via dicitur vitæ genus quod aliquis tanquam viam sequatur: quò pertinet illẽ Posidippi, siue (vt alii volunt) Cratetis versiculus, ποίην τις βιότοιο τάμοι τρίβον; Traditionem, παράδοσιν. Eras. Ritũ traditum. qui paulo antè verterat Instituta. & hoc eodem capite versibus 9 & 10, Constitutionem. Vide Matth. 15.a.3. Illotis, ἀνίπτοις. Vulg. Communibus, κοιναῖς, quod in vetusto quodam exemplari scriptum erat.

αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

Ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων· καὶ ἄλλα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Καλῶς ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε.

Μωσῆς γὰρ εἶπε, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου· καί, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.

Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί, Κορβᾶν (ὅ ἐστι, δῶρον) ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς·

Καὶ οὐκέτι ἀφίετε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ·

Ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τῇ παραδόσει ὑμῶν ᾗ παρεδώκατε· καὶ παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

Καὶ προσκαλεσάμενος πάντα τὸν ὄχλον, ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀκούετέ μου πάντες, καὶ συνίετε.

Οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσπορευόμενον εἰς αὐτόν, ὃ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι· ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ, ἐκεῖνά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον.

Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

eorum procul abest à me.

7 Frustra verò me colunt, docentes doctrinas *quæ sunt* mandata hominum.

8 Nam omisso mandato Dei, tenetis traditionem hominum, lotiones sextariorum & poculorum: aliáque similia eiusmodi multa facitis.

9 Præterea dixit eis, *sanè* bene abrogatis mandatum Dei, vt traditionem vestram seruetis.

10 Moses enim dixit, ‖ Honora patrem tuum & matrem tuam: &, ‖ Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.

11 Vos autem dicitis, Si dixerit quispiam patri vel matri Corban (id est munus) quodcunque ex me *erit, tibi* proderit: *insons erit.*

12 Nec permittitis amplius eum quicquam præstare patri suo aut matri suæ:

13 Abrogantes sermonem Dei traditione vestra quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.

14 ‖ Præterea aduocata tota turba, dixit eis, Audite me omnes, & intelligite.

15 Nihil est extra hominē quod ingrediens in eum, possit eum polluere: sed quæ egrediuntur ex eo, illa sunt quæ polluūt hominem.

16 Siquis habet aures ad audiendum, audiat.

eorum longe abest à me.

7 In uanum autem me colunt, docentes doctrinas, præcepta hominum.

8 Relinquentes enim mandatum Dei, tenetis traditiones hominum, baptismata urceorum & calicum: & alia similia his facitis multa.

9 Et dicebat illis, Bene irritum facitis præceptū Dei, ut traditionem uestram seruetis.

10 Moyses enim dixit, Honora patrem tuum & matrem tuam: &, Qui maledixerit patri uel matri, morte moriatur.

11 Vos autem dicitis, Si dixerit homo patri aut matri, Corban (quod est donum) quodcunque ex me, tibi profuerit.

12 Et ultrà non dimittitis eum quicquam facere patri suo aut matri:

13 Rescindentes uerbum Dei per traditionem uestram quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.

14 Et aduocans iterū turbam, dicebat illis, Audite me omnes, & intelligite.

15 Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coinquinare: sed quæ de homine procedunt, illa sunt quæ cōmunicāt hominē.

16 Siquis habet aures audiendi, audiat.

a Exod.20.b.12 deut.5.b.16 ephes.6.a.2 Exod.21.c.17 leuit.20.b.9 prou.20.a.20

Matth.15.b.10

6 Abest, ἀπέχει vel, distat: id est, ἄπεστι. sicut scriptum legimus in quodam vetere codice.

8 Similia eiusmodi, παρόμοια τοιαῦτα. Vulg. & Eras. Similia his: id est παρόμοια, vel, vt quidam excudeerunt, προσόμοια τούτοις: quod postremum in nullis codicibus reperimus. Quanquam si τοιαῦτα legas, videtur alterum abundare. Sed tamen ita legunt omnes & interpretantur paulo pòst, versiculo 13.

9 *Sanè* bene, καλῶς. Vulg. & Erasmus, Bene. Nos autem particulam SANE addidimus, vt ironia melius intelligeretur. Sic enim loquitur Terentius in Adel. vt annotat Donatus. Et Aristophanes quoque ironicè dicere solet, πάνυ καλῶς: & in vno codice manuscripto, vt paulo antè versu 6, ita hîc quoque legimus ὅτι καλῶς. quæ particula videtur non abundare, sed respondere causali coniunctioni Hebræorum כי, quæ sæpe ponitur confirmationis causa, præposita hac particula ה, vt 2. Sam.23.c.19. Sic etiam interdum Græci vsurpant: vt in illo Platonis in Apologia, ἃν δ' οἶδ' ὅτι κακῶν ὄντων, eorum quæ certò scio esse mala. Itaque commodè etiam conuertere licuit, vt suprà versu 6, Enimuero be[illegible] terùm nonnulli post καλῶς subiiciunt distinctionem, vt subaudiendum sit aliquid: quasi dicat Dominus, [illegible]è sanè facitis. Sed hoc non satis probo. Nec ie enim satis rectè cohæreret sequens verbum, nisi præterea subaudias particulam aliquam. Itaque coniungo cum ἀθετεῖτε, sicut legitur in veteribus omnibus codicibus. Rursus nonnulli hæc interpretantur ex idiomate Gallico, à quo Latini prorsus abhorrent. Sic enim Galli, *Vous reiectez bien*: id est, vos bene reiicitis. pro, at vos: vel, vos verò reiicitis. Abrogatis, ἀθετεῖτε. Erasmus, Reiicitis, adstipulante Cypriano. Ego verò existimo τὸ ἀθετεῖν idem hîc significare quod τὸ ἀκυροῦν infrà, versu 3. & Matth.15.a.6. Vide suprà cap.6.d.26.

10 Morte moriatur, θανάτῳ τελευτάτω: id est Absque vlla spe veniæ impetrandæ morte mulctetur. Est enim hæc emphasis Hebraica, quam tamen melius exprimas ad verbum, si dicas, θανάτῳ θανατούσθω: id est, מות יומת seruata paronomasia.

11 Corban, κορβᾶν. Vide Matth.15.a.5.

14 Tota, πάντα. Vulgata, Iterum: id est πάλιν: quod in duobus vetustis codicibus legimus.

15 Polluere, κοινῶσαι. Vide Matth.15.b.11. Quæ egrediuntur ex eo, τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, Quæ de homine procedunt: id est τὰ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενα: quod in vno manuscripto codice legimus. Sed videtur procedendi vocabulum respondere τῷ προχωρεῖν.

Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς οἶκον ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τῆς παραβολῆς.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὐ νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι;

Ὅτι οὐκ εἰσπορεύεται αὐτοῦ εἰς τὴν καρδίαν, ἀλλ' εἰς τὴν κοιλίαν· καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται, καθαρίζον πάντα τὰ βρώματα.

Ἔλεγε δὲ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενον, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Ἔσωθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι,

Κλοπαί, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρός, βλασφημία, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη.

Πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται, καὶ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Καὶ ἐκεῖθεν ἀναστὰς ἀπῆλθεν εἰς τὰ μεθόρια Τύρου καὶ Σιδῶνος· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν, οὐδένα ἤθελε γνῶναι· καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν.

17 Et quum introisset domum, *digressus* à turba, interrogarunt eum discipuli eius de parabola.

18 Tunc dicit eis, Itáne & vos desipitis? non intelligitis quicquid extrinsecus ingreditur in hominem, non posse eum polluere?

19 Non enim ingreditur in cor eius, sed in ventrem: & in latrinam abit, purgans omnes escas.

20 Dicebat autem, quod ex homine egreditur, illud polluere hominem.

21 ‖ Intus enim ex corde hominum malæ cogitationes egrediuntur, adulteria, scortationes, cædes,

22 Furta, auaritiæ, scelera, dolus, proteruia, oculus malus, obtrectatio, superbia, amentia.

23 Omnia hæc scelera intus exeunt, & polluunt hominem.

24 ‖ Et illinc surgens abiit in confinia Tyri ac Sidonis: & ingressus domum, neminem volebat hoc scire: sed non potuit latere.

17 Et quum introisset in domum à turba, interrogabant eum discipuli eius parabolam.

18 Et ait illis, Sic & uos imprudentes estis? Non intelligitis quia omne extrinsecus introiens in hominem, non potest eum communicare?

19 Quia non intrat in cor eius, sed in uentrem uadit: & in secessū exit, purgans omnes escas.

20 Dicebat autem, quoniam quæ de homine exeunt, illa communicant hominem.

21 Ab intus enim de corde hominum malæ cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia,

22 Furta, auaritiæ, nequitiæ, dolus, impudicitiæ, oculus malus, blasphemia, superbia, stultitia.

23 Omnia hæc mala ab intus procedunt, & communicant hominem.

24 Et inde surgens abiit in fines Tyri & Sidonis: & ingressus domum, neminem uoluit scire: & non potuit latere.

Gen.6.a.5.& 8.d.21

Matth.15.c.21

17 A turba, ἀπὸ τοῦ ὄχλου. Erasmus, Semotus à turba. Significat enim ἀπό, vel (vt alii scribunt) ἄπο, absentiam & separationem, vt in illo Homerico, αὐτὰρ ὁ ἀπ' οἶος ἔην ἐμοῦ ἔπος.

18 Itáne & vos sine intelligentia estis? οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; Erasmus, Adeo & vos: qui tamen in annotationibus eam versionem præfert quam nos sequuti sumus. Vide Matth.15.b.16. Non, οὐ. Erasmus, Nondum: legit enim οὔπω.

19 Abit, ἐκπορεύεται. Vulgata, Vadit, βαδίζει. Erasmus, Exit. Intelligitur autem ex antecedente consequens, sicut εἰσέρχεσθαι ponitur pro regredi Luc.17.a.7. Purgans, καθαρίζον. Erasmus legit Expurgans, ἐκκαθαρίζον, eodem sensu. Dicitur enim id quod in latrinam eiicitur, expurgare omnes cibos, quoniam est cibi fæx & purgamentum: vt videri etiam possit actiuum pro passiuo vsurpatum. Nam certè purgamentum potius dici videtur quod expurgetur quàm quod expurget.

21 Intus, ἔσωθεν: id est ex corde: vt mox explicatur. Sic autem hæc particula sæpe vsurpatur à Plauto vt motum ex loco declaret: veluti in Cistellaria, Dic me orare vt aliquis intus prodeat.

22 Auaritiæ, πλεονεξίαι. Ita significantur infinita versutiarum genera, quibus alii ex aliorum incommodis sua captant commoda, dum nemo sua sorte contentus manet. Notandum enim est non tam affectus illos prauos significari quàm eorum effecta, siue actiones ex illis promanantes, quæ sunt multiplices: quam ob causam vsus est Euangelista multitudinis numero. Scelera, πονηρίαι. Πονηρὸν propriè vocant Græci (vt alibi diximus) hominem ad malè agendum exercitatum. Itaque πονηρία inueteratam malitiam declarat, omniū scelerum matrem. Vulgata, Nequitiæ: quo vocabulo libidinosæ illecebræ & inertiæ significantur. Erasmus, Fraudes: i. ποσσισμοί. Proteruia, ἀσέλγεια, vel, Nequitia. Quòd si plurali numero legas ἀσέλγειαι (sicut scriptū erat in tribus veteribus codicibus) malim conuertere flagitia, quàm impudicitiæ, cum Vetere interprete, i. ἀκολασίαι, vel ἀκαθαρσίαι. Oculus malus, ὀφθαλμὸς πονηρός. Hebraismus pro inuidia. Vide Mat.20.b.15. Obtrectatio, βλασφημία. Vide Matth.15.c.19. Amentia, ἀφροσύνη. Vulg. & Eras. Stultitia: id est μωρία.

24 Surgens, ἀναστάς: i. Profectus, πορευθείς, ex Hebræorum idiotismo. In confinia, εἰς τὰ μεθόρια. Vulg. In fines: i. εἰς τὰ ὅρια. quod legimus in vno codice. nam sic etiam paulo pòst loquitur versu 31, & pro μεθόρια Matthæus dicit μέρη. Intelligit igitur extremos Palæstinæ fines quibus à Tyro & Sidone, id est à Phœnicia, dirimitur. quod quidem annotare placuit, nequis existimet Dominum in eam regionem venisse quæ inter Tyrum & Sidonem intercedit: quod opinatur Eras. Neque enim superioris Galilææ fines vnquam est egressus, vt ad profanas gentes proficisceretur. Ac Sidonis, καὶ Σιδῶνος. Hæc deerant in vno vetere exemplari: sed ab aliquo deleta esse opinor qui nō intellexerit quid μεθορίων appellatione hoc loco intelligatur. Ingressus domū, εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν: i. quum in hospitium aliquod diuertisset: quicunque tādem eius hospes fuit. Neque enim hic habitabat, sed in Capernaū potius. Itaque quum quidā excuderint εἰς τὴν οἰκίαν, expungendū putauimus articulū, nequis τὸ ἔρχεσθαι εἰς οἰκίαν, opponat τῷ ἀποδημεῖν. sicut accipitur Matth.9.d.28. quum hîc potius declaret τὸ ἀπολύειν, vt etiam annotauimus suprà 6.b.10. Sed, καί. Vulg. & Erasmus, Nec: id est οὐδέ. Vide Matth.13.c.22.

25 Ἀκούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχε τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον, ἐλθοῦσα προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ·

Quum enim de eo audisset mulier cuius filiola habebat spiritum impurum, venit & accidit ad pedes eius:

Mulier enim statim ut audiuit de eo, cuius filia habebat spiritum immundum, intrauit, & procidit ad pedes eius:

26 (Ἦν δὲ ἡ γυνὴ ἑλληνίς, συροφοίνισσα τῷ γένει) καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλλῃ ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς.

(Erat autem mulier Græca, Syrophœnissa genere) & rogauit eum vt dæmonium eiiceret ex filia sua.

(Erat enim mulier Gentilis, Syrophœnissa genere) & rogabat eum ut dæmonium eiiceret de filia eius.

27 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα· οὐ γὰρ καλόν ἐστι λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

Iesus autē dixit ei, Sine prius saturentur liberi: non est enim bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.

Qui dixit illi, Sine prius saturari filios: non est enim bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.

28 Ἡ δὲ ἀπεκρίθη, καὶ λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ὑποκάτω τῆς τραπέζης ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν παιδίων.

Ipsa verò respondit, & dixit ei, Etiam Domine: etenim catelli edunt sub mensa ex micis puerorum.

At illa respondit, & dixit illi, Vtique Domine: nam & catelli comedunt sub mensa de micis puerorum.

29 Καὶ εἶπεν αὐτῇ, Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὕπαγε· ἐξελήλυθε τὸ δαιμόνιον ἐκ τῆς θυγατρός σου.

Tunc dixit ei, Propter istum sermonem abi: exiit dæmoniū ex filia tua.

Et ait illi, Propter hūc sermonem uade: exiit dæmonium à filia tua.

30 Καὶ ἀπελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς, εὗρε τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθός, καὶ τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης.

Quum autem illa abiisset domum suam, inuenit dæmoniū exisse, & filiam proiectam super lectum.

Et quum abiisset domum suam, inuenit puellam iacentem supra lectū, & dæmoniū exisse.

31 Καὶ πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, ἀνὰ μέσον τῶν ὁρίων Δεκαπόλεως.

Tunc regressus è finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare Galilææ, per medios fines Decapolis.

Et iterum exiens de finibus Tyri, uenit per Sidonem ad mare Galilææ, inter medios fines Decapoleos.

25 Quum enim audisset, ἀκούσασα γάρ. Vulgata & Erasmus, Mulier enim statim vt audiuit: id est εὐθὺς γὰρ ἀκούσασα γυνή: vt scriptum inuenimus in quodam codice, nisi quòd pro γὰρ legebatur ἀλλά, verùm.

26 Erat autem, ἦν δέ. Vulgata & Erasmus, Erat enim, id est ἦν γάρ: quod non conuenit. Erasmus quoque in annotationibus legit, ἦν δέ. Græca, ἑλληνίς. Vulgata, Gentilis: id est religione profana, ἐθνική. Nam qua ratione posset Græca dici quæ ex Syrophœnice erat? Notum autem est ex Paulo, omnes Gentes profanas & diuersæ à Mosaica religionis, eo tempore à Iudæis generali Græcorum nomine fuisse comprehensas. Syrophœnissa, συροφοίνισσα. Syrophœnice regiuncula fuit, cui testatur non modò Tertullianus lib. in Marcionem 3, (vt Erasmus annotat) sed etiam Iustinus dialogo cum Tryphone habito, attributam fuisse Damascum. Matthæus hanc eandem ex vetusto totius illius tractus nomine, vel, ex Iudæorum more, Chananæam vocat. Cæterùm in veteribus codicibus duobus scriptum erat συροφοινίκισσα, eodem sensu. Rursus in septem aliis exemplaribus & Complutensi editione legitur σύρα φοίνισσα, duobus distinctis vocabulis, quorum altero videtur totum quiddam significari, altero verò pars illius. Latè enim patet Syriæ nomen, adeo vt ipsam etiam Babyloniam & Mesopotamiam complectatur, vt scribit Plinius libri quinti capite duodecimo. Itaque miror cur hanc lectionem mendosam esse scripserit in hunc locum Erasmus. Nam quòd regionem Phœnicem arbitratur fuisse Iudæorum, id oportuerat idonei alicuius scriptoris authoritate confirmari. Theophylactus autem legit duntaxat, ἑλληνὶς τῷ γένει.

27 Obiicere, βαλεῖν. Vulgata, Mittere: quam interpretationem nemo non videt parum conuenire. Erasmus, Proiicere: quod & ipsum, quanuis sit tolerabilius, tamen non satis quadrat. Itaque rectius videtur idem conuertisse Obiicere, Matth. 15. c. 26. Catellis, κυναρίοις. Vulg. Canibus. Erasmus autem rectè expressit diminutiuum, quo vsus videtur Dominus vt maiore cum contemptu loqui videretur.

28 Etenim, καὶ γάρ. Vulgata, Nam &. Erasmus, Nam quoque. Vtraque interpretatio (ni fallor) parum est commoda. Confirmat enim his verbis mulier quod Christus dixerat, quasi id non impediat quominus illi cōcedatur quod petit. Ita se res habet, inquit illa, vt tu dicis. nam satis esse debet catellis si vel micas excipiāt. micas igitur peto, non filiorum panem.

31 Regressus, πάλιν ἐξελθών. Vetus interpres, Iterum exiens. Eras. Rursum egressus. Neuter (vt opinor) sensum expressit. Eum enim semel egressum esse oportet qui rursum egreditur. Sciendum est igitur, πάλιν hoc loco non significare iteratione̅, sed idem valere quod εἰς τοὐπίσω: vt πάλιν ἐξελθεῖν declaret ex illis finibus egressum, vt eò reuerteretur vnde initio digressus erat. Quum enim ad extremos Israelitarum fines peruenisset, progredi amplius non poterat, nisi vellet externis etiā Gētibus annūtiare Euangeliū. Itaq; significatur eū protinus ad oues perditas Israelis rediisse. Erat enim (vt ait Paulus) Circuncisionis minister. E finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare. ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν. Vulg. E finibus Tyri venit per Sidonē ad mare. i. ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου ἦλθε διὰ Σιδῶνος: quo modo scriptū erat in duobus codicibus. Sed deprauatā esse hanc lectionem, ex eo primùm constat quod Christum nusquā legimus Israelitarum fines egressum. Nam quorsum id faceret? Tyrū enim & Sidonē profanæ Gentes incolebāt. Deinde quū Sidon à Galilæa sit remotior quàm Tyrus,

Septentrionem versus, qui dici potest per Sidonem in Galilæam reuertisse? Decapolis, δεκαπόλεως. Regiuncula est à numero decem vrbium sic vocata, quas (inquit Plinius lib. 3. capite 18) intercursant & cingunt tetrarchiæ: vt per medios eius regionis fines Christum reuertisse, minimè sit mirandum.

32 Καὶ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν μογιλάλον, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ τὴν χεῖρα.

Et offerunt ei surdum difficulter loquentem: & precantur eum vt imponat ei manum.

Et adducunt ei surdum & mutum: & deprecabantur eum ut imponat illi manum.

33 Καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ᾽ ἰδίαν, ἔβαλε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ· καὶ πτύσας ἥψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ.

Ipse verò quum abduxisset eum è turba priuatim, misit digitos suos in auriculas eius: & quum spuisset, tetigit linguam eius.

Et apprehendens eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas eius: & expuens, tetigit linguam eius.

34 Καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, ἐστέναξε, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἐφφαθά, ὅ ἐστι, διανοίχθητι.

Ac suspiciens in cælum, ingemuit, dixitque ei, Ephphatha, quod est, Adaperitor.

Et suspiciens in cælum ingemuit, & ait illi, Ephphetha, quod est, adaperire.

35 Καὶ εὐθέως διηνοίχθησαν αὐτοῦ αἱ ἀκοαί· καὶ ἐλύθη ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει ὀρθῶς.

Et statim adapertæ sunt eius aures: & solutum est vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.

Et statim apertæ sunt aures eius: & solutum est uinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.

36 Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν. ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον.

Et interdixit eis necui dicerent. sed quantūcunque ipse eis interdixisset, multo magis loc prædicabant.

Et præcepit illis ne cui dicerent. quanto autē eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant.

37 Καὶ ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Καλῶς πάντα πεποίηκε· καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν, καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.

Et supramodum percellebantur, dicentes, Bene omnia fecit: facit vt & surdi audiant, & muti loquantur.

Et eo amplius admirabantur, dicentes, Bene omnia fecit: & surdos fecit audire, & mutos loqui.

32 Offerunt, φέρουσι. Vulgata & Erasmus, Adducunt. Et certè constat φέρειν & ἄγειν sæpe permutari, vt infrà 9. c. 17. sed seruanda est propria verborum significatio quoad eius fieri potest. Malo igitur simplex φέρειν pro cōposito προσφέρειν positum esse, quo plerunque vti solet Matthæus, 8. b. 16. itē 9. a. 2. item 12. b. 22. Difficulter loquentem, μογιλάλον. Vulg. Et mutū, καὶ ἄλαλον: & videtur pro hac interpretatione facere quod dicit turba vltimo huius capitis versu. Sed videndum est num de balbo potius quàm de muto loquatur. Primùm, quia hæc est propria huius vocabuli significatio: deinde, quia si de muto hic ageretur, hoc addi nihil erat necesse, quum qui natura surdus est, idem etiam mutus esse intelligatur. Præterea paulo pòst non dicit simpliciter Euangelista eum loqui cœpisse, sed rectè loqui. ex quo probabilis saltem coniectura elicitur, eum etiam antea potuisse loqui, sed admodum impeditè. Quòd autem turba mentionē facit ἀλάλων, idcirco fit quia communi loquēdi vsu, qui difficulter loquitur, absolutè dicitur loqui nō posse: vel quòd præter hunc balbum alios prorsus mutos sanasset Dominus, sicut Matthæus indicat cap. 15. c. 30. Nam alioqui de vno loquentes, singularem numerum vsurpassent.

33 Quum abduxisset, ἀπολαβόμενος: id est, ab illorum manibus acceptum abduxisset. Nam ex antecedente intelligitur consequens, Hebræorum more. Vulg. Apprehendens. Eras. Quum apprehendisset: id est ἐπιλαβόμενος, vt legitur in Complutensi editione. Quum spuisset, πτύσας. Vulg. Expuens, id est ἀποπτύσας: quod est auersantis & abominantis. Eras. per periphrasin, Sputo emisso.

34 Adaperitor, διανοίχθητι. Quidam in hunc locū annotauit ex Syriaci sermonis idiomate, διανοιχθῆναι idem valere quod Græcum vocabulum ἀναβλέπειν, id est visum recipere: & cum à Syris vocari apertum quem Græci βλέποντα dicunt: id est qui visum habet oculorum. Id ego quidem illi concedo: sed quorsum hoc, quum de surdo ac non de cæco hìc agatur?

36 Sed quantumcunque ipse eis imperasset, ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο. Vulg. Quanto autem eis præcipiebat. Eras. Sed quo magis ipse eis præceperat. Existimarunt igitur ὅσον hìc poni cōparatiuè, quod non possum probare. Omnino enim dicendum fuisset ὅσῳ, & comparatiuum aliquod adiungendum. Deinde etiam subiungendum fuisset τοσούτῳ, vt appareret esse ἀπόδοσιν: cuius exempla profert Hermogenes De inuentione, tomo 4. cap. περὶ περιόδου. Superest ergo vt aduerbium esse dicamus indefinitè positum, vel certè nomen, vt ita conuertas; Sed quicquid ipse eis inhibuisset, multo amplius prædicabant. sicut in illo Horatii, Quicquid delirāt reges, plectuntur Achiui. Sic etiam vernaculo nostro sermone, *Mais quelque chose qu'il leur eust defendu, ils le publioyent tant plus.* Multo magis, μᾶλλον περισσότερον: subaudi, quàm si ille non prohibuisset: quæ eclipsis in huiusmodi generibus dicendi est omnibus linguis vsitata. Cæterùm abundat quidem particula μᾶλλον: (sicut in illo Euripidis versiculo ἐν Ἑκάβῃ, Θανὼν δ᾽ ἂν εἴη μᾶλλον δυστυχέστερος. de quo pleonasmo diximus Matth. 6. d. 26.) sed tamen quia hoc dicendi genus videtur aliqua emphasi non carere, nos perinde sumus interpretati acsi scriptū esset, πολλῷ περισσότερον. Vulgata, Tanto magis plus. Eras. Hoc potius amplius. Existimarunt enim supplendum τοσούτῳ, & μᾶλλον hìc poni in correctione. Atqui non præcessit ὅσῳ: & quoties legitur μᾶλλον pro imò vel potius, fere adiungitur aliqua particula, vt μᾶλλον δέ, vel μᾶλλον γάρ. Denique hanc interpretationem quiuis (opinor) intelligere potest Græcis non respondere.

37 Supramodū, ὑπερπερισσῶς. i. ὑπερμέτρως. Ad verbum, Superabundanter. Vulg. Eo amplius. i. τοσούτῳ μᾶλλον. Facit vt & surdi audiant, καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν. Vul. Et surdos fecit audire: quā interpretationē meritò reprehendit in annotationibus Eras. Latinis enim Facio, cum infinito modo, id significat quod fingo vel pono: id est ὑποτίθεμαι.

Κεφάλαιον η´

Matth.15.d.32

Ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις παμπόλλου ὄχλου ὄντος, καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσι, προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς,

Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι.

Καὶ ἐὰν ἀπολύσω αὐτοὺς νήστεις εἰς οἶκον αὐτῶν, ἐκλυθήσονται ἐν τῇ ὁδῷ. τινὲς γὰρ αὐτῶν μακρόθεν ἥκουσι.

Καὶ ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι ἄρτων ἐπ᾽ ἐρημίας;

Καὶ ἐπηρώτα αὐτούς, Πόσους ἔχετε ἄρτους; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.

Καὶ παρήγγειλε τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσι· καὶ παρέθηκαν τῷ ὄχλῳ.

Καὶ εἶχον ἰχθύδια ὀλίγα· καὶ εὐλογήσας, εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά.

Ἔφαγον δὲ, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν περισσεύματα κλασμάτων, ἑπτὰ σπυρίδας.

Ἦσαν δὲ οἱ φαγόντες ὡς τετρακισχίλιοι· καὶ ἀπέλυσεν αὐτούς.

Matth.15.d.39

Καὶ εὐθέως ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά.

CAP. VIII.

1 Diebus illis, quum multa omnino turba esset, nec haberent quo vescerentur, aduocauit Iesus discipulos suos, dixitque eis,

2 Misericordia commoueor erga turbam: quia iam triduũ manent apud me, nec habent quo vescantur.

3 Quòd si dimisero eos ieiunos domum suam, deficient in via. quidam enim ex eis procul venerunt.

4 Responderunt autem ei discipuli eius, Vnde istos quispiam possit hic satiare panibus in deserto?

5 Interrogauit autẽ eos, Quot panes habetis? Ipsi verò dixerũt, Septem.

6 Tunc præcepit turbæ vt discumberet humi: & acceptis septem illis panibus, quũ gratias egisset, fregit deditque discipulis suis vt apponerent: & apposuerunt turbæ.

7 Habebant autem pisciculos paucos: & quum benedixisset, dixit vt hos etiam apponerent.

8 Comederunt autem, & saturati sunt: & sustulerunt fragmentorum quæ superfuerant, septem sportas.

9 Erãt autẽ qui comederãt, quasi quater mille: dimisitque eos.

10 ‖Et statim ingressus in nauigium cum discipulis suis, venit in partes Dalmanútha.

CAP. VIII.

1 *In diebus illis iterum quum turba multa esset, nec haberent quod manducarent: conuocatis discipulis, ait illis,*

2 *Misereor super turbã: quia ecce, iam triduò sustinent me, nec habent quod manducent.*

3 *Et si dimisero eos ieiunos in domum suam, deficient in via. quidam enim ex eis de longè venerunt.*

4 *Et responderunt ei discipuli sui, Vnde illos quis poterit hic saturare panibus in solitudine?*

5 *Et interrogauit eos, Quot panes habetis? Qui dixerunt, Septem.*

6 *Et præcepit turbæ discumbere super terram: & accipiens septem panes, gratias agens fregit: & dabat discipulis suis ut apponerent: & apposuerunt turbæ.*

7 *Et habebant pisciculos paucos: & ipsos benedixit, & iussit apponi.*

8 *Et manducauerunt, & saturati sunt: & sustulerunt quod superauerat de fragmentis, septem sportas.*

9 *Erant autem qui manducauerant, quasi quatuor millia: & dimisit eos.*

10 *Et statim ascendens nauim cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha.*

IN CAPVT VIII.

1 Multa omnino, παμπόλλου. Sic Cicero hanc particulam cum superlatiuo coniungit interdum, vt 1. Offic. Miserrima est omnino ambitio, honorúmque contentio. id est, παντάπασι δὴ ἀθλιωτάτη ἡ φιλαρχία καὶ φιλοτιμία. Vulgata, Iterum multa: id est πάλιν πολλοῦ, sicut scriptum legimus in exemplaribus duobus. Erasmus, Admodum multa: id est πάνυ πολλοῦ.

3 Deficient, ἐκλυθήσονται. Ad verbum, Exoluentur: quòd in deliquio animi, nerui resoluantur: alioquin ἐκλύεσθαι etiam dissipari declarat, vt Matth.9.d.36.

4 Vnde, πόθεν. Id est, quo ex loco: quum videlicet in solitudine versemur. Cæterùm in vno codice additum erat ὅτι, cuius aliqua vis est in interrogatione: vt ita conuerti possit, Nam vnde possit quispiam istos satiare panibus in deserto? vt in illo Virgilii, Nam quis te iuuenum confidentissime, nostras Iussit adire domos? Panibus, ἄρτων. Panis appellatione apud Hebræos sæpe iam admonuimus omnem cibum significari: hic tamen id ipsum intelligi puto quod panem vocamus: vt sit argumentum à comparatis sumptum. quasi dicerent discipuli, ne panes quidem posse eo loco satis multos inueniri, nedum aliquid opsonii tantæ alendæ multitudini.

7 Quum benedixisset, εὐλογήσας. Vide Matth.14.b.19, & 26.c.26. Vt apponerent, παραθεῖναι. Vulg. & Eras. Apponi: id est παρατεθῆναι. Nam mendosè legitur in annotationibus Eras. παραθῆναι.

9 Quasi, ὡς. Vide suprà 5.b.13.

10 Dalmanutha, Δαλμανουθά. Annotat Erasmus quendam Græcum codicem habuisse Μαγδαλά, cuius meminit Matthæus, siue (vt quidam legunt) Magedam. Augustinus autem scribit plerosque codices habuisse Mageda. Sed & in quodam codice pro εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά, scriptum erat, εἰς τὰ ὅρια Μαδεγαδά, in fines Madegada.

Καὶ ἐξῆλθον οἱ Φαρισαῖοι, καὶ ἤρξαντο συζητεῖν αὐτῷ, ζητοῦντες παρ᾽ αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν.

Καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ, λέγει, Τί ἡ γενεὰ αὕτη σημεῖον ἐπιζητεῖ; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσεται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον.

Καὶ ἀφεὶς αὐτούς, ἐμβὰς πάλιν εἰς τὸ πλοῖον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πέραν.

Καὶ ἐπελάθοντο λαβεῖν ἄρτους· καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον μεθ᾽ ἑαυτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.

Καὶ διεστέλλετο αὐτοῖς, λέγων, Ὁρᾶτε, βλέπετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, καὶ τῆς ζύμης Ἡρώδου.

Καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν.

Καὶ γνοὺς ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχετε; οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε; ἔτι πεπωρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν;

Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέπετε; καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκούετε; καὶ οὐ μνημονεύετε;

11 ‖Et venerunt Pharisæi, cœperúntque altercari cum eo, quærentes ab eo signum è cælo, tentantes eum.

12 Ipse verò quum altè ingemuisset spiritu suo, dixit, Cur natio ista signũ requirit? amen dico vobis, si dabitur nationi isti signum.

13 ‖Et eis relictis, ingressus rursus nauigiũ, abiit in vlteriorẽ ripam.

14 ‖Fuerant autem obliti discipuli sumere panes, & panem non habebant nisi vnum secũ in nauigio.

15 Tunc interdixit eis, dicens, ‖Videte, cauete à fermento Pharisæorum, & fermento Herodis.

16 Disceptabant igitur alii aduersus alios, dicentes, Panes nõ habemus.

17 Id autem quum nosset Iesus, dixit eis, Quid disceptatis quòd panes non habetis? nondum animum aduertitis, nec intelligentia præditi estis? adhuc stupidum habetis cor vestrum?

18 Quum oculos habeatis non cernitis? & quũ aures habeatis nõ auditis? nec meministis?

11 *Et exierũt Pharisæi: & cœperũt conquirere cũ eo, quærentes ab illo signum de cælo, tentantes eum.*

12 *Et ingemiscens spiritu, ait, Quid generatio ista signum quærit? amen dico vobis, si dabitur generationi isti signum.*

13 *Et dimittens eos, ascẽdit iterum nauim, & abiit trans fretum.*

14 *Et obliti sunt panes sumere: & nisi unum panem non habebant secum in naui.*

15 *Et præcipiebat eis, dicens, Videte, & cauete à fermento Pharisæorum, & fermento Herodis.*

16 *Et cogitabãt ad alterutrum, dicentes, Quia panes non habemus.*

17 *Quo cognito ait illis Iesus, Quid cogitatis quia panes non habetis? nondum cognoscitis, nec intelligitis? adhuc cæcatum habetis cor vestrum.*

19 *Oculos habentes non uidetis? & aures habentes non auditis? nec recordamini?*

Matth.16.a.1 Matth.16.a.4 Matth.16.a.5 Matth.16.a.6

11 Et venerunt, καὶ ἐξῆλθον. Vulgata, Et exierunt. Erasmus, Et egressi sunt. vterque ad verbum. Est autem hoc dicendi genus Hebræis familiare, quo significatur Pharisæos eo consilio profectos domo vt eum aggrederentur: vel ex antecedente intelligitur consequens. Priusquam enim ad Iesum veniant, necesse est vt domo egrediantur. Inde factum vt πορεύεσθαι, ἀπέρχεσθαι & ἐξέρχεσθαι sæpe ponantur pro simplici ἔρχεσθαι. Vide su-
5 prà 3.c.21, & infrà 11.b.11. Altercari cum eo, συζητεῖν αὐτῷ. Vulg. Conquirere, Eras. Disputare. Vide sup.1.c.27.

12 Quum altè ingemuisset spiritu suo, καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ. Vulgata, Ingemiscens spiritu. Nam etiam in vno Græco exemplari deerat αὐτοῦ. Erasmus, Quum ingemuisset spiritu suo: rectè obseruata temporis aoristi ratione. Cæterùm στενάζειν (teste Aphrodisæo) à cordis angustia dicitur: estque στενάζειν καὶ στεναχίζειν quod Latini dicunt gemere & suspirare. Addidi aduerbium altè, quia præpositio ἀνά non videtur otiosa, sed i-
10 dem valere quod ἄνω: vt intelligamus Dominum tanta istorum infidelitate vehementer offensum, intus æstuasse. Quamobrem etiam Euangelista addidit τῷ πνεύματι αὐτοῦ, spiritu suo: vt sciamus ex intimo corde & ipsis animi penetralibus profecta hæc suspiria. Cur, τί. Tota huius orationis indoles intelligitur ex pronũtiatione. Neque enim hoc loco simpliciter interrogat Dominus, sed potius expostulat de tanta peruicacia, & quidem summo cum dolore, quòd illos videret sibiipsis perniciem accersere. Si, εἰ. Hæc sunt per aposiopesin dicta:
15 quæ figura cõuenit grauiter commotis, sicut Psal.95.b.11. Solet autem particula אם ab Hebræis adhiberi in iureiurando, imprecationis loco: quia qui iurat, Deum simul aduocat vltorem. Deus quum per seipsum iurat, & e fide & gloria sua permittit iudicium fieri ex verbis quæ affirmat. Christus autem suam denuntiationem hoc loco ita confirmat, acsi diceret, Patiar haberi mendax ac impostor, vel aliquid simile. Quum plenam sententiam concipiunt Hebræi, imprecatio ipsa disertè ponitur, Hæc faciat mihi Dominus: pro quo dicunt profani homi-
20 nes, Emoriar, vel dispeream: quod fidelibus, nedum Christo ipsi, parum conuenit. Sed tamen in vno codice scriptum erat, οὐ δοθήσεται, non dabitur.

14 Et panem non habebant nisi vnum, καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον. Sic Vetus interpres, quem nos sequuti sumus, mutata tantùm verborum collocatione. Erasmus, Nec præter vnum panem habebant. Sic autem loquitur vt nos fecimus, Cicero De amicitia, Sed hoc primùm, inquit, sentio, nõnisi in bonis amicitiã esse posse.
25 15 Cauete, βλέπετε: id est (vt ait Matth.16.a.6) προσέχετε. Nam βλέπειν quum de oculis propriè dicatur, hoc loco ad animum transfertur. Herodis, Ἡρώδου. Annotat Erasmus quosdam codices pro Ἡρώδου habere Ἡρωδιανῶν, Herodianorum, cuius factionis fit mentio suprà 3.a.6. Nos de iis diximus Matth.22.b.16.

16 Alii aduersus alios, πρὸς ἀλλήλους. Vulg. barbarè, Ad alterutrum. Erasmus, Inter sese. Ego verò studui Græci pronominis tanquam vestigia sectari.
30 17 Id autem quum nosset, καὶ γνούς. Vide Matth.16.a.8. Animum aduertitis, νοεῖτε. Vulgata, Cogitatis. Erasmus, vno verbo, Animaduertitis. Sed hoc vtrunque raro ponitur absolutè. Cæterùm τὸ νοεῖν interdum pro συνιέναι accipitur, vt suprà cap. 7.b.18. Hic autem quum vtrunque addatur, videtur illud minus quidpiam significare. Neque enim quicquid consideramus, statim intelligimus. Reprehendit autem Dominus discipulorum incogitantiam, qui non satis attentum animũ haberent ad ea consideranda quæ ab ipso fiebant: ex quo
35 consequebatur vt ea non intelligerent. Stupidum, πεπωρωμένην. Vide suprà 6.v.52.

18 Nec meministis, οὐ μνημονεύετε. In nonnullis codicibus, & Romano Theophylacto non adscribitur

nota interrogationis,sed coniungitur hoc verbum cum proximo versiculo, sicut etiam apud Matth. cap.16.b. 9.Sed Apostolorum responsio,& repetita similis interrogatio ver.20, satis ostendit ita distinguẽdum esse hũc locum vt nos fecimus,Frobenianam editionem sequuti.

Iohan.6.a.11

Ὅτε τοὺς πέντε ἄρτους ἔκλασα εἰς τοὺς πεντακισχιλίους, πόσους κοφίνους πλήρεις κλασμάτων ἤρατε; Λέγουσιν αὐτῷ, Δώδεκα.	19 Quum quinque illos panes fregi in *homines* quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.	19 *Quando quinque panes fregi in quinque millia, & quot cophinos fragmentorum plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.*
Ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ εἰς τοὺς τετρακισχιλίους, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων ἤρατε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.	20 Quum autem septẽ illos *hominibus* quater mille, quot sportas fragmẽtis plenas sustulistis? Illi verò dixerunt, Septem.	20 *Quando & septem panes in quatuor millia, quot sportas fragmentorum tulistis? Et dicunt ei, Septem.*
Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς οὐ συνίετε;	21 Tunc dixit eis, Quomodo *hæc* non intelligitis?	21 *Et dicebat eis, Quomodo nondum intelligitis?*
Καὶ ἔρχεται εἰς Βηθσαϊδάν· καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλὸν, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα αὐτοῦ ἅψηται.	22 Venit autem Bethsaidan: & obtulerunt ei cæcum, & precati sunt eum vt ipsum tangeret.	22 *Et veniunt Bethsaidã: & adducunt ei cæcum, & rogabant eum ut illum tangeret.*
Καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς τοῦ τυφλοῦ, ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω τῆς κώμης· καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα αὐτὸν εἴ τι βλέπει.	23 Tunc prehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & quũ inspuisset in oculos eius, imposuissétque ei manus, interrogauit eum ecquid videret.	23 *Et apprehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & expuens in oculos eius, impositis manibus suis, interrogauit eũ si quid videret.*
Καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε, Βλέπω τοὺς ἀνθρώπους· ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας.	24 Qui quum oculos sustulisset, dixit, Video homines: nã cerno instar arborum ambulãtes.	24 *Et aspiciens ait, Video homines uelut arbores ambulantes.*
Εἶτα πάλιν ἐπέθηκε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι· καὶ ἀποκατεστάθη, καὶ ἐνέβλεψε τηλαυγῶς ἅπαντας.	25 Deĩde rursum imposuit manus oculis eius, fecitque vt *denuò* oculos attolleret: & restitutus est, viditque procul & dilucidè omnes.	25 *Deinde iterum imposuit manus super oculos eius, & cœpit uidere: & restitutus est, ita ut clarè uideret omnia.*

19 Quinque illos panes, τοὺς πέντε ἄρτους. Vulgata & Erasmus hoc quoque loco prætermittunt articulũ, quem nos in tota illa historia putamus habere vim διαφορᾶς, vel (vt loquuntur grammatici) διαστολῆς γνώσεως. Itaque putauimus exprimendum. 5

20 Quot sportas fragmentorum plenas, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων. Ad verbum, Quot sportarum complementa fragmentorum: quod nemo intelligeret. Itaque Vulg. interpretatur, Quot sportas fragmentorum: id est, πόσας σπυρίδας κλασμάτων, vel πόσων σπυρίδων κλάσματα. Erasmus autem conuertit, Quot sportas ex reliquiis fragmentorum. Putat enim πληρώματα idem valere quod περισσεύματα: quod ego quidem non ausim affirmare. 10

21 Quomodo *hæc* non intelligitis? πῶς οὐ συνίετε; Id est, Quî fieri potest vt tam aperta támque manifesta non intelligatis? Vid Matth.16.b.11. Frobeniana editio habet, πῶς οὐ νοεῖτε; Quomodo non aduertitis animum? Sed & in tribus vetustis codicibus scriptum erat, οὔπω συνίετε; nondum intelligitis? Rursus in alio quodam, πῶς οὔπω συνίετε, quomodo nondũ intelligitis? quæ quidẽ non sunt interrogãtis, sed admirãtis simul & expostulãtis. 15

22 Obtulerunt, φέρουσι: vel (vt Vulg.& Eras.) Adducunt. Cæcum enim adduci oportuit.

24 Qui quum oculos sustulisset, καὶ ἀναβλέψας, vel Quum respexisset. Erasmus, Et recepto visu. Ego verò existimo particulam καὶ vim habere relatiui pronominis, vel potius relatiuum αὐτὸς subaudiendum, vt ita cõuertas, Et quum is aspexisset. vel, Quum autem is aspexisset. de quo dicendi genere alibi diximus. Ἀναβλέπειν verò hic non declarat vidẽdi facultatẽ amissam recuperare, vt alibi sæpe: (neque enim adhuc visum receperat, nisi tenuiter admodum, sicut ex ipsius responso apparet) sed exprimit ipsum cæci gestum & habitum, oculos attollentis, & explorãtis ecquid oculorum aciem recepisset. Aut idem valet quod simplex βλέπειν, declarans ipsam videndi actionem. Itaque exprimi etiam poterat verbo Aspicere absolutè posito. Sic Plinius, Cancri, inquit, in obliquum aspiciunt. & ita etiam accipitur ἀναβλέπειν infrà 16.a.4. Nam cerno instar arborum ambulantes, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας. Erasmus, Quoniam velut arbores cerno ambulantes: quod etiam sic accipi potest quasi participium ambulantes, ad arbores pertineat. Hæc enim ostendunt cæcum istum potuisse motum hominum percipere, nõ autem formam ipsam distinguere: quasi diceret, Video corpora rectæ staturæ, sed quæ mouentur, quum arbores sint immobiles. Ego igitur, vt amphiboliam vitarem, (quæ nulla est in Græco sermone) ὡς δένδρα, cõuerti, Instar arborum. Vetus interpres, Video homines velut arbores ambulantes. Coniunxit enim hoc membrum cum superiore, & ita legit, βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας: quam lectionem maximè probo, quũ præsertim Cõplutensis editionis atque adeo vnius codicis vetusti authoritate cõfirmetur. 20 25 30

25 Fecitque vt *denuò* oculos attolleret, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι: id est, Iterũ iussit vt reipsa exploraret an perspicuè iã cerneret. Itaque particulã πάλιν repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ἀναβλέψαι accipio sicut in versiculo superiore. nam etiam in vno vetusto codice scriptum erat βλέψαι, non ἀναβλέψαι. Erasmus, Et fecit vt visum reciperet. quã interpretationem non probo. nam proximè sequitur καὶ ἀποκατεστάθη. Itaque inanis hîc esset battologia, Marci breuitati minimè conueniens. Vetus interpres, Et cœpit videre. Legit enim καὶ ἤρξατο ἀναβλέψαι: (sicut etiam in quodam codice legimus) quod mallem interpretari, Et cœpit aspicere: repetita (ut antè dixi) particula πάλιν, & 35

verbo ἀναβλέψαι similiter exposito, sicut & paulo pòst accipitur. Cæterùm τὸ ποιεῖν ponitur hoc loco pro authorem esse cuipiam alicuius rei faciendæ, vt etiam accipitur Act.3.b.12. Sic vernaculo sermone dicimus, *Il le feit regarder*, quæ est circumloquutio coniugationis Hiphil. Viditque καὶ ἐνέβλεψε. In quinque vetustis exemplaribus & editione Complutensi scribitur ἀνέβλεψε: quod Erasmus interpretatur, Ac denuò videbat: idque (ni fallor) non satis commodè. Omnino enim hic ponitur compositum pro simplici ἔβλεψε, vt liquet ex particula ἅπαντας adiuncta. Vulgata, Ita vt videret, ὥστε ἀναβλέψαι, sicut habebat quoddam exemplar. Sed mihi placet in primis Frobeniana editio, quæ habet διέβλεψε, id est peruidit. Initio enim non nisi ex parte aliqua visum receperat. Procul & dilucidè, τηλαυγῶς. Vulg. Clarè. Erasmus, Dilucidè. Nos verò studuimus Græci aduerbii significationem paulo clarius explicare. Componitur enim ex τῆλε, id est eminus, & αὐγὴ, quod lucem & splendorem declarat. In vno vetere exemplari scriptum erat δηλαυγῶς: id est perspicuè, siue pellucidè. Omnes, ἅπαντας: Vulgata, Omnia, id est πάντα: quod annotatum erat in quodam exemplari. 5 10

Καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων, Μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ.	26 Tunc *Iesus* misit eum domũ suam, dicens, Neque in vicum illum ingreditor, neque *hæc* dicito cuiquam in vico.	26 *Et misit illum in domum suam, dicens, Vade in domum tuam, & si in uicum introieris, nemini dixeris.*
Καὶ ἐξῆλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὰς κώμας Καισαρείας τῆς Φιλίππου· καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων αὐτοῖς, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι;	27 Ingressus est autem Iesus ac discipuli eius in vicos Cæsareæ *quæ cognominatur* Philippi: & in via interrogauit discipulos suos, dicens eis, Quem me dicunt homines esse?	27 *Et egressus est Iesus & discipuli eius in castella Cæsareæ Philippi: & in uia interrogabat discipulos suos, dicens eis, Quem me dicunt esse homines?*
Οἱ δὲ ἀπεκρίθησαν, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· καὶ ἄλλοι Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ ἕνα τῶν προφητῶν.	28 Illi verò responderunt, Iohãnem Baptistam: & alii Eliam: alii verò vnum ex Prophetis.	28 *Qui responderunt illi, dicentes, Iohãnem Baptistam: alii Eliam: alii uerò quasi unum de prophetis.*
Καὶ αὐτὸς λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστός.	29 Tunc ipse dixit eis, Vos autẽ quẽ me dicitis esse? Respondens verò Petrus dicit ei, Tu es ille Christus.	29 *Tunc dicit illis, Vos uerò quem me esse dicitis? Respondens Petrus ait ei, Tu es Christus.*
Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ.	30 Tunc interminatus est vt nulli *id* dicerent de se.	30 *Et comminatus est eis ne cui dicerent de illo.*
Καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι.	31 Et cœpit eos docere quòd oporteret Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus, principibúsque Sacerdotum, ac Scribis, & trucidari: & tribus post diebus resurgere.	31 *Et cœpit docere eos quoniam oportet Filium hominis pati multa, & reprobari à senioribus & à summis Sacerdotibus & Scribis, & occidi: & post tres dies resurgere.*

Matth.16.b.13 Luc.9.c.19

26 Neque in vicum illum, μηδὲ εἰς τὴν κώμην. Omnino fuit exprimendus articulus, ne videretur generale Christi interdictum. Totus autem hic locus ad finem vsque versiculi variè legitur in Græcis exemplaribus. Nam testatur Erasmus se codicem habuisse in quo post λέγων scriptum esset, ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς, μηδὲ ἐν τῇ κώμῃ: id est, Si in vicum introieris, nemini dixeris, ne in vico quidem. Veterem autem interpretem legisse apparet, λέγων, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς. Sic enim conuertit, Dicens, Vade domum tuam: &, si in vicum introieris, nemini dixeris. Denique in vno vetusto codice deerat totum illud, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ. quem si sequamur, vertendum erit, Ne ingreditor quidem in vicum illum. Certè videtur posterius hoc membrum abundare, nisi pro ἐν τῇ κώμῃ, legas ἐκ τῆς κώμης: quod tamen nusquam reperi. 15 20

28 Vnum, ἕνα. Vulgata, Quasi vnum: id est ὡσεὶ ἕνα.

29 Ille Christus, ὁ Χριστός. Rectè hîc Erasmus articulum expressit, à Vetere interprete prætermissum. Additum autem reperimus in vno vetusto exemplari ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, Filius Dei.

30 Interminatus est, ἐπετίμησε. Vide Matth.8.d.26, & 12.b.16. Id est, adhibitis minis prohibuit. Terẽt. in And. Interminatus sum ne id faceres. Paulo pòst accipitur pro obiurgare, vt alibi sæpe. *Id* dicerent, λέγωσι. Addidi relatiuum pronomen, quod sæpe alibi prætermittitur: hic autem omnino supplendum putaui, nõ modò quia dicere de se, pro, loqui de se, videtur obscurius dictum: sed etiam quia ex Matthæo apparet cap.16.c.20, & ex Luca 9.c.21, hoc Christi interdictum non esse generale, sed ad ea referendum qu[illegible]nè præcesserunt. 25

31 A, ἀπὸ, id est ὑπό. Vide Matth.11.c.19. In vno tamen codice scriptum erat ὑπὸ[illegible] Rursus autem in alio quodã legimus, ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων τῶν πρεσβυτέρων, à filiis hominum senioribus. Tribus post diebus, μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Vulgata & Erasmus ad verbũ, Post tres dies: quæ interpretatio non modò est obscura hoc quidem loco, sed etiam (vt existimo) falsa. Itaque magnas peperit controuersias inter doctissimos viros, qui hunc locum cum aliis multis conciliare student: in quibus disertè dicitur Christus non post tres dies, sed ipso die tertio resurrecturus. Dicam igitur & ego quod sentio, vt eruditiores iudicent. Qui ad synecdochen confugiunt, non penitus expediunt nodum: quia nemo Latinè dicet post tres dies fieri quod fit intra illud tempus. Quid ergo? Certè genus dicendi quo vsus est Dominus in suo sermone, minimè ambiguum fuisse, declarat Pharisæorum oratio, Matth.27.g.64: petentium à Pilato vt iubeat muniri sepulchrum in tertiũ vsque diem: quia (inquiũt) meminimus impostorem illum dixisse, quum adhuc viueret, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. Hoc igitur dicendi genus si ambiguum fuisset, trium dierum mentionem non fecissent Pharisæi, quibus elapsis se nihil metuere testantur, quum in id duntaxat spatium à Pilato præsidium petunt. Hoc igitur quum videret Stapulensis, homo tam pius quàm eruditus, alia via aggressus est hunc nodum explicare. Ostendit enim ex Apollonio gram- 30 35 40

matico præpositionem μετὰ interdum poni pro ἐν apud Græcos, veluti quum dicunt μετὰ χεῖρας ἔχειν, pro ἐν χερσί: id est in manibus habere. Sed hoc fateor non satis conuenire, quum in eiusmodi exemplis (qualia permulta reperiuntur) nullum temporis interuallum significetur. Erasmus igitur aliam excogitat rationem, nempe vt triduũ supputetur à captiuitate Christi, non ab occisione: sed hanc interpretationem satis refutat illud quod ex Pharisæorum oratione collegimus. Deinde quum resurrectio morti opponatur, constat tẽpus futuræ resurrectionis constitutum, potius ab ipsa morte quàm à captiuitate initium ducere. Quid igitur? Nempe hoc affirmare nõ dubito, fieri non posse vt in hoc dicendi genere & similibus μετὰ respondeat Latinæ præpositioni Post cũ quarto casu. Nam primum omnium (vt in proposito nobis exemplo maneamus) qui post tres dies futurum aliquid pronuntiat, nullum certum diem constituit, non quartum, non quintum, non sextum, non septimum, non denique vllum alium. Itaque nemo sic loqui solet: neque (vt opinor) creditor vllus est qui mutui solutionem velit hac formula stipulari. Deinde id ipsum liquet ex illa Pharisæorum petitione. Nam si μετὰ τρεῖς ἡμέρας, declarat Post tres dies, quid tãdem ineptius fingi potest hac oratione, Iube muniri sepulchrum in tertium vsque diem, quia iste post tres dies sese dixit resurrecturum? Nam potius ante tertium diem exactum nihil illis metuẽdum fuisse, aut certè post tertium diem maximè fuisse custodiendum sepulchrum, ea loquutio declarat. Ex quo efficitur, interpretationem illam stare non posse. Tandem igitur, vt ad nostram accedamus, dico ב præpositionem vocabulis apud Hebræos, quum propriè respondeat Græcæ præpositioni ἐν, & Latinæ In, tamen interdum idẽ valere quod μετὰ, id est post: idque interdum, ita vt res non post tempus exactum, sed intra ipsum geri dicatur: sicuti accipitur Leuit. 12. a. 6. Quinetiã interdum pro μετὰ accipitur, ita vt tempus præteritũ excludatur, vt Deut. 4. g. 46, & eiusdem libri 9. a. 4, & Esa. 20. a. 1. Itaque quum in hoc dicendi genere ἐν τρισὶν ἡμέραις sit locus ב Hebræorum, nihil mirum est Euangelistas, ita Græcè scribentes vt plerunque hebraissent, illud ב modò per ἐν, modò per μετὰ expressisse: eodem tamen sensu. Denique hoc etiam dico, apud ipsos disertiores Græcos præpositionem μετὰ sæpe pro ἐν & εἰς vsurpari, idque etiam quum certum aliquod tempus nondum præteritum declaratur: vt in illo versiculo Homeri, Odyss. χ, μνηστῆρσιν ἀεισόμενος μετὰ δαῖτα, id est ἐν δαιτί, seu potius μεταξὺ δαιτὸς, aut παρὰ δαῖτα: pro quo Latini dicerent, Inter prandendum, aut in prandio: non autem, post prandium. Sic Euripides Βάκχαις, τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖς: id est interdiu. quod & apud Aristophanem & apud Plutarchum reperias in dialogo, πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, vbi de ranis loquitur. Apparet igitur μετὰ non semper declarare cõsequens tempus, sed etiam interiectum, & adhuc vigens. Quamobrem Deut. 31. c. 10. pro eo quod in Hebræo legitur, A fine septem annorum, Græcus interpres vertit, μετὰ ἑπτὰ ἔτη, quum tamen de anno remissionis (id est de ipso anno septimo) agatur, sicut declarant ea quæ proxime consequuntur: quanuis nonnulli Hebræorum interpretes aliter sentiant. Videtur enim etiam illud מקץ respondere præpositioni μετὰ, pro ἐν vsurpatæ, in hoc quidem dicendi genere: quod Galli sic ad verbum exprimerent, *Au bout de sept ans*, septimum ipsum annum intelligentes, eúmque vel inchoatum, sicut accipitur manifestè Deut. 15. a. 1: vel penè peractum, vt eo loco quem paulo antè citaui. Græci verò hoc exprimunt nonnunquam per μετὰ, vt modò ostendimus: interdum per ἐν, vt infrà 15. c. 29, ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel per διὰ, vt Deut. 15. a. 1, & infrà 14. f. 58, & Matth. 26. f. 61, διὰ τριῶν ἡμερῶν: vel per εἰς, præsertim quum de futuro agitur, vt Æschines, εἰς ἕκτην ἡμέραν τραγῳδοὺς ἀπέστειλε. Itaque (vt ad rem redeam) μετὰ τρεῖς ἡμέρας, idem omnino declarat atque ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel διὰ τριῶν ἡμερῶν, vel εἰς τρίτην ἡμέραν: id est (vt ipse Matthæus explicat, 16. c. 21) τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ: id est (vt loquuntur Latini) tertio post die, vel tribus post diebus. quam interpretationem germanam esse vel illud declarat, quòd, si eam sequaris, optimè cohærebit illa Pharisæorum petitio, nempe vt ad diem vsque tertium muniatur sepulchrum, eo quòd dixisset ille sese tribus post diebus resurrecturum. His enim loquendi formulis tertium ipsum diem à Latinis intelligi, satis constat ex oppositis dicẽdi generibus, in quibus nimirum vsurpatur præpositio antè. Veluti quum dicimus præcise III, IIII, vel V. Nonas, Idus, Calendas, & sic deinceps, quum sit plena loquutio III, vel IIII, vel V. die ante Nonas, Idus, Calendas: sicut loquitur Cornelius Tacitus lib. 12. quum, inquam, id dicimus, præpositio antè, non excludit diem ipsum Nonarum, Iduum, Calendarum, sed significatur dies II, vel III, vel IIII ante Nonas, Idus, Calendas. Sic etiam Priscianus, quum ita loquimur, Annos X natus, existimat subaudiri præpositionem antè: quum tamen id de eo dicatur qui decimum ipsum annum agit. Vtramuis igitur harum interpretationum sequaris, nempe Intra tres dies, vel Tribus post diebus, siue Tertio post die, rectè (ni fallor) expresseris illud μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Quamobrẽ aliis aliquot locis eandem loquutionem similiter conuertimus.

32 Καὶ παρρησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ.

32 Et apertè eum sermonem loquebatur. Tunc prehendit eum Petrus, cœpitque obiurgare.

32 *Et palàm uerbum loquebatur. Et apprehendẽs eum Petrus, cœpit increpare eum.*

33 Ὁ δὲ ἐπιστραφεὶς, καὶ ἰδὼν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐπετίμησε τῷ Πέτρῳ, λέγων, Ὕπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

33 Ipse verò conuersus, & intuitus discipulos suos, obiurgauit Petrum, dicens, Abscede à me Satana: nam non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum.

33 *Qui cõuersus & uidẽs discipulos suos, comminatus est Petro, dicens, Vade retro me Satana: quoniã non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum.*

34 Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

34 Et quum aduocasset turbam cũ discipulis suis, dixit eis, Quicunque vult me sequi, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suã, ac sequatur me.

34 *Et conuocata turba cũ discipulis suis, dixit eis, Siquis uult me sequi, deneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.*

Mat. 10. d. 38, & 16. d. 24. luc. 9. c. 23, & 17. f. 34.

32 Et apertè eum sermonem loquebatur, καὶ παρρησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Vulg. Et palàm verbum loquebatur. Atqui soli discipuli aderant quum hæc diceret. Rectius igitur Erasmus παρρησίᾳ vertit apertè, id est σαφῶς: sermone minimè obscuro vel ambiguo. Cæterùm quòd Vetus interpres vertit verbum, & Erasmus sermonem, planè obscurum erat, ex Hebræorũ videlicet idiomate. Itaque expressimus articulum, quo generalis illa SERMONIS significatio ad id restringitur de quo disserebat Dominus.

33 Abscede à me, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, Vade retro me. Videtur enim hæc Christi verba ita accepisse quasi Petrus non præire, sed sequi iubeatur, sicut discipulum decet. Præire autem velle videbatur qui præce-

ptorem reprehendere auderet. Ita etiam ex suo illo Origene exposuit hunc locũ Erasmus in annotationibus in 4. Matthæi caput. Atqui ὕπαγε (vt ipse quoque rectè annotauit) nõ significat Vade, (id est βάδιζε, vel ἴθι) sed ἄπιθι, id est abi, siue discede. Is autem qui nos sequitur à tergo, certè non discedit à nobis: & Christus tanta Petri temeritate meritò commotus, nõ modò iubet Petrum locum mutare, sed à se facessere tanquam à Dei regno alienum: minimè id quidem vt hac acerbissima obiurgatione discipulum abigeret, sed vt ille deinceps sese ducere modulo suo metiri. Itaque illud ὀπίσω μου Vetus interpres non rectè conuertit Retro me: quod dicendi genus ne Latinum quidẽ est. Nec totum dicit Erasmus, quum interpretatur Post me. neque enim ὀπίσω idem hic valet quod ponè & à tergo, (sicut Matth. 4. c. 19, δεῦτε ὀπίσω μου, venite post me. & 1. Tim. 5. c. 15, ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ, sequutæ Satanã. & 2. Pet. 2. b. 10, τοὺς ὀπίσω σαρκὸς, qui carnis vestigia sequuntur: sicut denique vsurpatur versu proximo) sed abscessionem & discessionem declarat, propter verbum ὕπαγε adiunctum. Nam qui prorsus discedit à nobis, versis in contrariam partem vestigiis abit: sicut in vernaculo nostro sermone, *Aller derriere quelqu'un*, aliud declarat quàm *Aller arriere de quelqu'un*: quod vtrunque tamen à Græcis vna particula ὀπίσω exprimi potest pro ἔμπαλιν posita: & quidem adiecto casu, sicut dixit Herodianus, ἔμπαλιν αὐτοῦ τρέχειν, retrorsum currere. quod vernacula lingua diceremus, *courir en arriere*. vnde boues ὀπισθονόμοι, quos Plinius retro pascentes vocat. Vsus sum igitur abscedẽdi verbo, quod mihi videtur illud ὕπαγε ὀπίσω optimè exprimere, translatitia significatione, sicut hic accipitur, nimirum pro abire ex alicuius conspectu. Sapis, φρονεῖς. Vide Mat. 26. d. 23.

35 Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου, οὗτος σώσει αὐτήν.

35 Nam quisquis voluerit animam suam seruare, perdet eã: quisquis autem perdiderit animam suam causa mea & Euangelii, is seruabit eam.

35 *Qui enim uoluerit animam suam saluam facere perdet eam. qui autem perdiderit animam suam propter me & Euangelium, saluam faciet eam.*

Matth. 10. d. 39 & 16. d. 25 luc. 9. c. 24. & 17. g. 33 iohan. 12. d. 25

36 Τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ;

36 Quid enim profuerit cuipiã si lucratus fuerit mũdum totũ, & anima sua mulctetur?

36 *Quid enim proderit homini si lucretur mundum totum, & detrimentum animæ suæ faciat?*

37 Ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

37 Aut quam dabit quispiam compensationem animæ suæ?

37 *Aut quid dabit homo commutationis pro anima sua?*

38 Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων.

38 Nam quicunque puduerit mei ac meorũ sermonum in natione ista adultera & peccatrice, Filium etiã hominis pudebit eius, quãdo venerit cũ gloria Patris sui cũ Angelis illis sanctis.

38 *Qui enim me cõfusus fuerit & uerba mea in generatione ista adultera & peccatrice, & Filius hominis confundetur eũ quum uenerit in gloria Patris sui cum Angelis sanctis.*

Matth. 10. d. 33 luc. 10. c. 26, & 12. b. 8

Κεφάλαιον θ'.

CAP. IX.

1 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει.

1 Præterea dixit eis, Amẽ dico vobis, sunt quidã ex iis qui hîc adstãt, qui nequaquam gustabũt mortem, vsquedum viderint regnum Dei venisse cum potentia.

1 *Et dicebat illis, Amẽ dico uobis, quia sunt quidam de hic stantibus qui non gustabunt mortem donec uideant regnum Dei uenientem in uirtute.*

Matth. 16. d. 28 luc. 9. c. 27

2 Καὶ μεθ' ἡμέρας ἕξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ

2 Sexto verò pòst die accepit Iesus Petrum & Iacobum &

2 *Et post dies sex assumit Iesus Petrũ & Iacobũ &*

Matth. 17. a. 1 luc. 9. a. 28

35 Is, οὗτος. Deerat hoc loco pronomen in vno vetusto codice, & à Vetere interprete non exponitur. Mihi tamen videtur magna esse emphasis huius repetitionis, quam grammatici epanalepsin vocant.

36 Profuerit cuipiam. Vsurpat Euangelista ἄνθρωπον indefinitè pro τινὰ, sicut alibi sæpe obseruauimus. Pro ἄνθρωπον Frobenius excudit ἄνθρωπος. sed nusquam legi ὠφελεῖν neutropassiui forma vsurpatum. Vetus quidam codex legit ὠφελεῖ, iuuat.

37 Aut quam dabit, ἢ τί δώσει. In quodam vetere exemplari scriptum erat, τί γὰρ δῷ, quam enim dederit: & fortassis rectius.

38 Puduerit, ἐπαισχυνθῇ. Vulg. Cõfusus fuerit: barbarè omnino. Infrà autem Luc. 9. d. 26, vsus est erubescẽdi verbo. Angelis illis sanctis, τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. Repetitio articuli à nobis expressa est, qua vtitur (ni fallor) Euangelista, vt maiestatis illius amplitudinem oculis nostris subiiciat, alludens fortassis ad celebrem illam Esaiæ visionem.

IN CAP. IX.

1 Qui hic adstant, τῶν ὧδε ἑστηκότων: id est τῶν ὧδε παρόντων, qui hîc adsunt. Ponitur enim ἑστάναι pro εἶναι, vt apud Latinos adstare dicitur quispiam, etiamsi sedeat. Sic accipitur Act. 7. g. 55, & paulo pòst, infrà 11. a. 5, & d. 29. Cum potentia, ἐν δυνάμει. Vulgata & Erasmus δύναμιν vertunt virtutem, de quo alibi dicemus. Regnum autem Dei vocat tempus illud quo Deus in Ecclesia sua patefacto Euangelio, regnum suum [illegible] inchoaturus erat: quod statim à resurrectione fieri cœpit, frustra ringente & fremente mundo. Antea verò, quum Christus adhuc infimus hominum esset, paucis quibusdam discipulis, iisque infirmissimis eum affectantibus, quodammodo sepulta erat immensa Regis nostri potestas.

2 Sexto pòst die, μεθ' ἡμέρας ἕξ, vel Sex pòst diebus. Vulgata & Erasmus, Post dies sex: quo dicendi genere

nullum certum tempus significari ostendimus superiore capite, versu 31. Hæc igitur gesta sunt sexto die ab eo quo Dominus sermonem præcedentem habuerat, gesta inquam sunt sexto ipso die, & quidem sub vesperam. Hoc enim est quod ait Lucas, non octauo, sed fere octauo post die ista euenisse: quia videlicet inclinante iam die septimo gesta sunt. Numerat enim Lucas eum etiam diem quo superiorem sermonem Christus habuerat: & præterea tempus obseruat quo in montem ascenderunt: imminente nimirum nocte, quæ octauum diem auspicabatur, quo tempore Dominus de more in montem conscendit vt oraret: non tamen solus, vt fere solebat, sed tribus assumptis discipulis. Id que vel ex eo liquet, quòd idem Lucas narrat discipulorum oculos somno fuisse grauatos, & postero demum die, octauo videlicet, è monte descendisse: in quo nimirum pernoctarant. Scio tamē Chrysostomum alia ratione Lucam cum Matthæo & Marco cōciliare: quasi toti sex isti dies inter sermonem habitum & trāsformationem Domini intercesserint: quia particulam ὡσεὶ non ad initium octaui diei, vt ego, sed ad finem refert.

Ἰωάννην, ϰαὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν ϰατ' ἰδίαν μόνους· ϰαὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν.

Iohannē, & subduxit eos solos in mōtem sublimem priuatim: & trāsformatus fuit coram eis.

& Iohannem, & ducit illos in montem excelsum seorsum solos: & transfiguratus est coram ipsis.

3 Καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα, λευϰὰ λίαν ὡς χιών, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται λευϰᾶναι.

3 Et vestimēta eius facta sunt ˇcoruscātia, cādida valde vt nix, ˇqualia non potest fullo ˇin terra ˇdealbare.

3 Et vestimenta eius facta sunt splendentia, & cādida nimis uelut nix: qualia fullo non potest super terrā candida facere.

4 Καὶ ὤφθη αὐτοῖς Ἠλίας σὺν Μωσεῖ, ϰαὶ ἦσαν συλλαλοῦντες τῷ Ἰησοῦ.

4 Et visus est eis Elias cum Mose, qui colloquebantur cum Iesu.

4 Et apparuit illis Elias cum Moyse, & erant loquentes cum Iesu.

5 Καὶ ἀποϰριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Ῥαββί, ϰαλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· ϰαὶ ποιήσωμεν σϰηνὰς τρεῖς, σοὶ μίαν, ϰαὶ Μωσεῖ μίαν, ϰαὶ Ἠλίᾳ μίαν.

5 Tunc respondens Petrus dicit Iesu, Rabbi, bonū est nos hic esse: ˇfaciamus igitur tabernacula tria, tibi vnum, & ˇMosi vnum, & Eliæ vnum.

5 Et respondens Petrus ait Iesu, Rabbi, bonum est nos hic esse: & faciamus tria tabernacula, tibi unum, & Moysi unū, & Eliæ unum.

6 Οὐ γὰρ ᾔδει τί λαλήσῃ· ἦσαν γὰρ ἔϰφοβοι.

6 Nec enim sciebat quid ˇloqueretur: erant enim ˇexterriti.

6 Non enim sciebat quid diceret: erant enim timore exterriti.

7 Καὶ ἐγένετο νεφέλη ἐπισϰιάζουσα αὐτοῖς· ϰαὶ ἦλθε φωνὴ ἐϰ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀϰούετε.

7 Et extitit nubes quæ inumbrauit eos: venitq; vox è nube, dicens, Hic est Filius ille meus dilectus, ipsum audite.

7 Et facta est nubes obumbrans eos: & uenit uox de nube, dicens, Hic est Filius meus charissimus, audite illum.

8 Καὶ ἐξάπινα περιβλεψάμενοι, οὐϰέτι οὐδένα εἶδον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον μεθ' ἑαυτῶν.

8 Et repentè quum circumspexissent, non amplius viderunt quēquam, sed solum Iesum secum.

8 Et statim circumspiciētes, neminem amplius uiderunt, nisi Iesum tantùm secum.

Matth. 17. b. 9

9 Καταβαινόντων δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ διηγήσωνται ἃ εἶδον, εἰ μὴ ὅταν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐϰ νεϰρῶν ἀναστῇ.

9 ‖Quum verò descēderent è monte, interdixit eis ne cui narrarent quæ viderant, nisi quum Filius hominis à mortuis resurrexisset.

9 Et descendentibus illis de monte, præcepit illis ne cuiquam quæ uidissēt narrarēt, nisi quū Filius hominis à mortuis resurrexerit.

10 Καὶ τὸν λόγον ἐϰράτησαν πρὸς ἑαυτούς, συζητοῦντες τί ἐστι τὸ ἐϰ νεϰρῶν ἀναστῆναι.

10 ˇIpsi igitur id continuerunt apud se, ˇmutuò quærētes ˇquid illud esset, A mortuis resurgere.

10 Et uerbum continuerunt apud se, conquirentes quid esset, Quum à mortuis resurrexerit.

Coruscantia, στίλβοντα. Vulgata & Erasmus, Splendentia, vel splendida: id est λαμπρά. Mihi verò videtur verbum στίλβειν aliquid amplius significare quàm λάμπειν. Qualia, οἷα, qualia. Erasmus, Quàm, nomine in aduerbium mutato, vt (inquit) vitetur sermonis absurditas: quam ego quidem non video. In terra, ἐπὶ τῆς γῆς. vel (vt Vulgata & Erasmus) super terram: id est, nullus prorsus fullo. Hoc enim additum est ex vulgò vsurpata loquendi consuetudine, vt omnes semel fullones excipiantur. Sic nos quoque vernaculo nostro sermone diceremus, Il n'y a foulon au monde. Vel, Il n'y a foulon sur la terre. Dealbare, λευϰᾶναι. Vulgata & Erasmus, Cādida facere: periphrasi (vt ego quidem existimo) minimè necessaria.

5 Faciamus igitur, ϰαὶ ποιήσωμεν. Vel, Faciemus igitur, id est, ϰαὶ ποιήσομεν, vt in vno vetere codice legimus. Ponitur autē ϰαὶ pro οὖν, vt alibi sæpe. Erasmus etiā alicubi legit, θέλεις ποιήσωμεν: id est Vis faciamus: quod optimè quadrat: sed addenda erit interrogationis nota. Mosi, Μωσεῖ. In hoc nomine scribendo, sicut in plerisque Hebraicis & Syriacis, mirum in modum variare comperimus vetera exemplaria. Quædam enim μωσῆ, quædam μωϋσῆ, alia μωσῆ, alia μωϋσεῖ scriptum habebant.

6 Loqueretur, λαλήσει. Vel potius (vt in quatuor exemplaribus legimus) λαλήσῃ. Hoc (inquit Euangelista) dixit Petrus, quòd nesciret quid sibi dicendum esset: quod vernaculo sermone diceremus, Il ne sçauoit qu'il deuoit dire. Exterriti, ἔϰφοβοι: id est, præ metu apud se non erant, ἀπὸ φόβου ἐξίσταντο. Id enim valet præpositio ἐϰ. In Complutensi editione legitur ἔμφοβοι: id est metu occupati. Erasmus, Expauefacti: id est ἐϰθαμβοι.

10 Ipsi igitur id continuerunt, ϰαὶ ἐϰράτησαν τὸν λόγον. Eras. ad verbum, Hoc tenuerūt. Tenere enim risum & linguam

linguam dicimus, pro cōtinere & coercere. Indicat autem τὸ ϰρατεῖν (si Græci vocabuli etymologiā spectemus) discipulos non sine vi quadam & labore hoc arcanum tandiu tacuisse. Nam cæteros probabile est ex iis quæsiuisse equid in monte gestum esset, & quos sermones habuisset. Cæterùm τὸν λόγον conuertimus per pronomen ID, nequis hæc referret ad illud duntaxat quod dixerat Dominus, quū de tota historia transformationis potius sit intelligendum. Expressimus etiam relatiuum ad molliendam transitionem. Mutuò quærentes, συζητοῦντες. Vulg. Conquirentes. Eras. Disputantes. Nos pro συζητεῖν dicere solemus Altercari, quando personæ casus illi adiungitur: vt συζητεῖν τινι, vel πρός τινα, sicut suprà annotauimus 1. c. 27. Hic autem maluimus per periphrasin interpretari. Quid illud esset, A mortuis resurgere, τί ἐστι τὸ ἐϰ νεϰρῶν ἀναστῆναι. Vul. Quid esset, Quum à mortuis resurrexerit, id est, τί ἐστιν ὅταν ἐϰ νεϰρῶν ἀναστῇ. Eras. Quid esset hoc quod dixerat, A mortuis resurgere: longiore vsus circuitu, vt articulum explicaret, à Vetere interprete omissum. Hæc autem quæstio de qua hîc disceptatur inter tres illos Christi primarios discipulos, non est simpliciter accipienda, quasi de futura resurrectione dubitarent: (nam etsi erant admodum rudes, tamen non ita erant, opinor, imperiti, vt hominis felicitatem hujus vitæ spatio terminari putarent) sed quum nullam corporum resurrectionem præter illam vniuersalem intelligerent, & Pharisaicis opinionibus essent imbuti de terrestri Messiæ regno & Eliæ aduentu, non poterant capere quod Christus dixerat de singulari illa & peculiari sua resurrectione tertio die futura. Quamobrem etiam quum Dominus iam esset in cælum conscensurus, non verentur ex eo quærere an esset eo tempore regnum Israelis restituturus, Act. 1. a. 6. vt intelligamus quàm necesse sit Christum corpore à nobis abesse, vt eum non in terra, sed in cælo quærere discamus.

11 Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες, Ὅτι λέγουσιν οἱ Γραμματεῖς ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

11 Et interrogarunt eum dicentes, ˇCur Scribæ dicunt oportere vt ‖Elias prius veniat?

11 Et interrogabant eū, dicentes, Quid ergo dicunt Pharisæi & Scribæ quia Eliam oportet uenire primùm?

Malach. 4. b. 5

12 Ὁ δὲ ἀποϰριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἐλθὼν πρῶτον, ἀποϰαθιστᾷ πάντα· ϰαὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ πάθῃ, ϰαὶ ἐξουδενωθῇ.

12 Ipse verò respondens dixit eis, Elias quidem prius veniens, ˇrestituet omnia: ˇ& ‖ vt scriptum est ˇde Filio hominis, oportet vt multa patiatur, & pro nihilo habeatur.

12 Qui respondens ait illis, Elias quum uenerit primò, restituet omnia: & quomodo scriptum est in Filium hominis, ut multa patiatur & contemnatur.

Esa. 53. a. 4

13 Ἀλλὰ λέγω ὑμῖν ὅτι ϰαὶ Ἠλίας ἐλήλυθε, ϰαὶ ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν, ϰαθὼς γέγραπται ἐπ' αὐτόν.

13 Sed dico vobis, & Eliam venisse, & istos ei fecisse quæcūque voluerunt, sicut scriptum est de eo.

13 Sed dico uobis quia & Elias uenit, & fecerunt illi quæcunq; uoluerūt, sicut scriptum est de eo.

Matth. 17. c. 14. Luc. 9. c. 38

14 Καὶ ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητάς, εἶδεν ὄχλον πολὺν περὶ αὐτούς, ϰαὶ Γραμματεῖς συζητοῦντας αὐτοῖς.

14 ‖Et quum venisset ˇad discipulos suos, vidit turbam multā circa eos, & Scribas cum eis altercantes.

14 Et ueniens ad discipulos suos, uidit turbam magnam circa eos, & Scribas conquirentes cū illis.

15 Καὶ εὐθέως πᾶς ὁ ὄχλος ἰδὼν αὐτὸν ἐξεθαμβήθη, ϰαὶ προστρέχοντες ἠσπάζοντο αὐτόν.

15 Et statim tota turba viso eo expauit: & accurrentes salutauerunt eum.

15 Et confestim omnis populus uidens Iesum, stupefactus est, & expauerunt: & accurrentes salutabant eum.

16 Καὶ ἐπηρώτησε τοὺς Γραμματεῖς, Τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς;

16 Tunc ˇinterrogauit Scribas, Quid altercamini ˇinter vos?

16 Et interrogauit eos, Quid inter uos conquiritis.

17 Καὶ ἀποϰριθεὶς εἷς ἐϰ τοῦ ὄχλου εἶπε, Διδάσϰαλε, ἤνεγϰα τὸν υἱόν μου πρὸς σε, ἔχοντα πνεῦμα ἄλαλον.

17 Et respondens quidā è turba dixit, Magister, adduxi filium meum ad te, habentem spiritū mutum.

17 Et respondens unus de turba, dixit, Magister, attuli filiū meū ad te, habentē spiritū mutum.

11 Cur, ὅτι. Vulg. Quid ergo, τί οὖν. Erasmus, Quid est quod, τί ἐστιν ὅ, τι. Atqui ὅτι particula interdum pro διὰ τί accipitur, etiam indefinitè: sicut paulo pòst versiculo 28, iidem interpretes rectè exposuerunt. Sic etiam apud Homerum Odyss. τ. ϰαὶ ξείνοιο ὅτι... Οὐλλῶ ὅτι πάθῃ.

12 Restituet, ἀποϰαθιστᾷ. Notandum hoc dicendi genus, forma quadam concessionis dictum: quasi diceret Dominus, Verum quidem est quod illi dicunt, Eliam videlicet (vt prædixit Malachias) primùm venturum, qui instauret omnia: sed vobis dico ista iam esse completa. Et vt, ϰαὶ πῶς. Locus hic est obscurus. nusquam enim legi πῶς pro ὡς vel ὅπως positum, & tamen necesse est (ni fallor) vt ita accipiatur. Deinde deest verbum cui subiiciatur particula ἵνα: quod quidem nos ex superioris capitis versu 31, & Luc. 9. c. 22, supplendum putauimus. Cæterùm in quodam vetusto codice scriptum erat non ϰαὶ πῶς, sed ϰαθὼς: quod maximè probarem nisi viderem copulatiuam coniunctionem necessariò hîc requiri. Hoc denique obseruandum est, ἵνα hoc loco non esse τελιϰόν, sed ἐϰβατιϰόν potius. periphrasis enim est infiniti, sicut in illo Homeri Iliad. α, ἢ ἐθέλεις ὄφρ' αὐτὸς ἔχῃς γέρας. pro ἢ ἐθέλεις αὐτὸς ἔχειν γέρας. Sequitur enim, αὐτὰρ ἔμ' αὔτως ἧσθαι δευόμενον. De Filio hominis, ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου: vel, super Filio hominis. Sic vsurpauit hanc particulam Herodotus initio Thaliæ, Κῦρος γὰρ πέμψας ἐπὶ τὸν ... πρὸς Ἄμασιν ἐπὶ θυγατέρα, Cyrus enim eum esse qui ad Amasin super filia legatos miserit. Pro nihilo habeatur, ἐξουδενωθῇ. Vulgata & Erasmus, Contēnatur, id est ϰαταφρονηθῇ: quod verbum est nimis dilutum. Alludit tamen (opinor) ad illum Psalmi 22, versiculum, Vermis sum, & non homo.

14 Ad discipulos, πρὸς τοὺς μαθητάς. Reliquos discipulos intelligit quos pridie eius diei reliquerat quum in montem ascenderet cum Petro Iohanne & Iacobo.

16 Inter vos, πρὸς αὐτούς. Frobeniana editio habet πρὸς αὐτούς, aduersus eos, nimirum aduersus discipulos meos. quam lectionem magis probo.

Καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν καταλάβῃ, ῥήσσει αὐτόν· καὶ ἀφρίζει, καὶ τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, καὶ ξηραίνεται. καὶ εἶπον τοῖς μαθηταῖς σου ἵνα αὐτὸ ἐκβάλωσι, καὶ οὐκ ἴσχυσαν.

18 Qui vbicunque eum corripuerit, lacerat eum: *ipse* verò spumat, & stridet dētibus suis, & exarescit: & dixi discipulis tuis vt eiicerent, sed non potuerunt.

18 *Qui ubicunque eum apprehenderit, allidit illum: & spumat, & stridet dentibus, & arescit. Et dixi discipulis tuis ut eiicerent illum, & non potuerunt.*

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ λέγει, Ὦ γενεὰ ἄπιστος, ἕως πότε πρὸς ὑμᾶς ἔσομαι; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετε αὐτὸν πρός με.

19 Ipse verò respondens ei dixit, O natio incredula, quousque tandē apud vos ero? quousque tandem tolerabo vos? adducite eum ad me.

19 *Qui respondens eis dixit, O generatio incredula, quandiu apud uos ero? quandiu uos patiar? Afferte illum ad me.*

Καὶ ἤνεγκαν αὐτὸν πρὸς αὐτόν. καὶ ἰδὼν αὐτὸν, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτόν· καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκυλίετο ἀφρίζων.

20 Illum igitur adduxerunt ad eum. Quum autem eum vidisset, continuò spiritus discerpsit eum: & *ille* quum cecidisset in terram, voluebatur spumās.

20 *Et attulerunt eum. Et quum uidisset eum, statim spiritus conturbauit illum: & elisus in terram, uolutabatur spumans.*

Καὶ ἐπηρώτησε τὸν πατέρα αὐτοῦ, Πόσος χρόνος ἐστὶν ὡς τοῦτο γέγονεν αὐτῷ; Ὁ δὲ εἶπε, Παιδιόθεν.

21 Tunc interrogauit *Iesus* patrem eius, Quantum temporis est quòd hoc accidit ei? Ipse verò ait, Ab infante.

21 *Et interrogauit patrē eius, Quantum temporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait, Ab infantia.*

Καὶ πολλάκις αὐτὸν καὶ εἰς πῦρ ἔβαλε καὶ εἰς ὕδατα, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν. ἀλλ' εἴ τι δύνασαι, βοήθησον ἡμῖν, σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς.

22 Et sæpe eum in ignem abiecit & in aquas, vt perderet eū. Sed siquid potes, succurre nobis, misericordia commotus erga nos.

22 *Et frequenter eum in ignem & in aquas misit, ut eū perderet. Sed si quid potes, adiuua nos, misertus nostri.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι.

23 Iesus autem dixit ei, Si potes hoc credere, omnia fieri possunt credenti.

23 *Iesus autem ait illi, Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti.*

Καὶ εὐθέως κράξας ὁ πατὴρ τοῦ παιδίου μετὰ δακρύων ἔλεγε, Πιστεύω Κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ.

24 Pater verò pueri statim clamans cum lacrymis dixit, Credo, Domine: succurre incredulitati meæ.

24 *Et continuò exclamās pater pueri cum lacrymis aiebat, Credo Domine: adiuua incredulitatem meam.*

18 Vbicunque, ὅπου ἄν. Erasmus, Quandocunque. Sed hoc quidem loco rectè mihi videtur Vetus interpres propriam huius aduerbii significationem amplexus. melius enim ex circunstantia loci, quàm temporis, declaratur huius periculi magnitudo. Lacerat, ῥήσσει. Vulgata, Allidit: id est ῥάσσει, siue προσαράσσει, quod etiam optimè conuenit. Est autem hæc laceratio ad internum dolorem viscerum referenda, quòd spiritu illum inuadente (sicut in colico dolore accidit) non aliter afficeretur quàm si reuera sentiret viscera discerpi. Cicero verò ad Atticum scribens, etiam ad animi dolorem transtulit, quum sese diceret mœrore suo lacerari.

19 Quousque tandem, ἕως πότε. Vulgata, Quandiu. Erasmus, Quousque. Vide Matth.17.c.17.

20 Quum autem eum vidisset, καὶ ἰδὼν αὐτόν. Erasmus, Et viso illo. Significatur, simulatque Iesus puerum in conspectum suum adductum aspexisset, spiritum cœpisse pro suo more sæuire, sicut Græca manifestè ostendunt: quia ἰδὼν est masculinum, πνεῦμα neutrum. Discerpsit, ἐσπάραξεν, seu vellicauit, sed cum sensu grauissimo. Idem enim hoc loco valet σπαράττειν quod ῥήσσειν, de quo diximus paulo antè. nisi de totius corporis conuulsione intelligere malis, quam Græci σπάραγμα vocant. Vulg. conturbauit: id est ἐτάραξεν. Nam hæc quoque significatio τῷ σπαράττεσθαι tribuitur ab Hesychio: & in duobus vetustis codicibus scriptum legimus ἐτάραξεν.

21 Quòd, ὡς. Plinius, Tertius hic dies est quòd audiui. Vulgata, ex quo, ἐξ οὗ, sicut etiam in quodam exemplari scriptum inuenimus. Ab infante, παιδιόθεν. Vulgata, Ab infantia, seruato quidem sensu, sed non sine mutatione, quæ minimè fuit necessaria. Sic enim loquitur Columella lib.1. capite octauo: Eligendus, inquit, rusticis operibus ab infante duratus. Erasmus, à puero: id est παιδόθεν.

22 Succurre, βοήθησον. Vulgata, Adiuua. Erasmus, Subueni. Vide Matth. cap.15.c.25.

23 Si potes hoc credere, τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Vulgata prætermisit articulum, qui tamen maximo cōsensu in omnibus exemplaribus reperitur, & quidem cum verbo πιστεῦσαι coniunctus: vt eorum sententiam probare non possim qui cum superiore verbo εἶπεν connectunt. Positum est igitur τὸ pro τοῦτο, & hæc Christi verba cum illius petitione optimè cohærent. Quum enim dixisset ille, Si potes, succurre nobis: respondet vicissim Dominus, Si tu hoc potes credere, me nimirum tibi posse succurrere, nihil est quod à me non impetres. Fieri possunt, δυνατά. Vulgata & Erasmus, Possibilia. Ego verò studui amphiboliam vitare. Neque enim Christus (vt opinor) significat, eum qui fide sit præditus omnia posse, quod tamen rectè intellectum, verum est: sed potius, nihil esse quod ipse non possit ac velit eius causa qui ipsius verbis fidem habuerit.

24 Pueri, παιδίου: id est παιδός. Nam παιδίον (teste Hippocrate) de primo vitæ septennio dicitur, παῖς autem de secundo. Hunc verò iam puerum extitisse declarat patris responsio, vers.19. & disertè etiam παῖς vocatur, non παιδίον, apud Matthæum & Lucam.

Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος, ἐπετίμησε τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, λέγων αὐτῷ, Τὸ πνεῦμα τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν, ἐγώ σοι ἐπιτάσσω, Ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ, καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.

25 Quum vidisset autem Iesus turbam simul accurrere, obiurgauit spiritum illum impurū, dicens ei, *Tu* spiritus mute & surde, ego tibi impero, Exi ab eo, & ne amplius ingreditor in eum.

25 *Et quum uidisset Iesus concurrentem turbam, comminatus est spiritui immundo, dicens illi, Surde & mute spiritus, ego præcipio tibi, Exi ab eo, & amplius ne introeas in eum.*

Καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν, ἐξῆλθε· καὶ ἐγένετο ὡσεὶ νεκρὸς, ὥστε πολλοὺς λέγειν, Ὅτι ἀπέθανεν.

26 Et quum clamasset *spiritus*, multúmque discerpsisset eum, exiuit: & *ille* factus est quasi mortuus, adeo vt multi dicerent mortuum esse.

26 *Et exclamans & multum discerpens eum, exiit ab eo: & factus est sicut mortuus, ita ut multi dicerent, Quia mortuus est.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς κρατήσας αὐτὸν τῆς χειρὸς, ἤγειρεν αὐτόν· καὶ ἀνέστη.

27 Iesus verò prehensa manu eius, erexit eum: & *ille* surrexit.

27 *Iesus autem tenens manum eius, eleuauit eum: & surrexit.*

Καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν εἰς οἶκον, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν, Ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

28 Et quum esset ingressus domum, discipuli eius interrogarunt eum priuatim, Cur nos non potuimus *spiritum* illū eiicere?

28 *Et quum introisset in domum, discipuli eius secretò interrogabant eū, Quare nos non potuimus eiicere eum?*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

29 *Ipse* verò dixit eis, Hoc genus *dæmoniorum* nulla re potest exire nisi per precationem & ieiunium.

29 *Et dixit illis, Hoc genus in nullo potest exire nisi in oratione & ieiunio.*

Κἀκεῖθεν ἐξελθόντες παρεπορεύοντο διὰ τῆς Γαλιλαίας· καὶ οὐκ ἤθελεν ἵνα τις γνῷ.

30 Et illinc egressi, vnà iter faciebant per Galilæam: nec volebat vt quisquam id sciret.

30 *Et inde profecti prætergrediebantur Galilæam: nec uolebat quēquam scire.*

Matth.17.d.22 luc.9.e.22

Ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ ἀποκτανθεὶς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

31 Docebat enim discipulos suos, & dicebat eis, Filius hominis tradetur in manus hominum, qui trucidabunt eum: sed trucidatus, tertio die resurget.

31 *Docebat autem discipulos suos, & dicebat illis, Quoniam Filius hominis tradetur in manus hominum, & occident eum, & occisus, tertia die resurget.*

Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα, καὶ ἐφοβοῦντο αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

32 Ipsi verò ignorabant hoc dictum, & timebant eum interrogare.

32 *At illi ignorabant uerbum, & timebant interrogare eum.*

Καὶ ἦλθεν εἰς Καπερναούμ. καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, ἐπηρώτα αὐτοὺς, Τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε;

33 Venit igitur Capernaū: & quum venisset domum, interrogauit eos, Quid in via inter vos disceptabatis?

33 *Et venerunt Capharnaum. qui quum domi essent, interrogabat eos, Quid in uia tractabatis?*

Matth.18.a.1 luc.9.f.45.

25 Simul accurrere, ἐπισυντρέχει. Vulg. cōcurrendi vocabulo vtitur, quod respōdet τῷ συντρέχειν. Rectè autem Eras. vt emphasin præpositionis ἐπὶ exprimeret, compositione resoluit. Tu spiritus, τὸ πνεῦμα. In Græco non est pronomen, sed id addidi vt vim articuli minimè otiosi exprimerem. Spiritum autem mutum & surdum ab effectu vocat.

29 Nulla re, ἐν οὐδενί: id est, nulla alia ratione. Abundat enim ἐν addita casui instrumenti, ex Hebræorū idiotismo. Vulgata, In nullo: quæ interpretatio est nimium obscura.

30 Vnà iter faciebant, παρεπορεύοντο: id est, Adiunctis sibi discipulis suis, iter fecit per Galilæam. Vulg. Prætergrediebantur. Erasmus, Iter fecerunt. Idem autem existimat ex præpositione παρὰ intelligendum illos clam aut celeriter, & velut obiter fecisse iter per Galilæā, ita vt nec aperirent se vsquam, nec commorarentur: & videri poterant (inquit ille) declinasse Galilæam in discessu, nisi obstaret præpositio διά. At ego quamuis constitear παρὰ præpositionem in quibusdam verbis hanc vim habere, tamen nusquam legi παραπορεύεσθαι in ea significatione positum, sed pro συμπορεύεσθαι, id est, vnà & quasi ad latus incedere: vel pro adambulare, id est, ambulando proximè iter facere: sicut accipitur infrà 11.c.20. Quum autem Cæsareā Philippi venirent Capernaum, omnino fuit ipsis obeunda Galilæa, nisi Iordane traiecto maluissent regionem admodum incultam peragrare. Celerem verò & veluti clandestinam fuisse hanc profectionem, ex iis quæ sequuntur satis intelligi potest: sed ita vt aliquandiu tamen illic sint versati, quum Matthæus cap.17.d.22, vtatur verbo ἀναστρέφεσθαι.

31 Tradetur, παραδίδοται. Iterum de re mox futura loquens, præsenti vtitur pro futuro, vt sæpe alibi. Hominum, ἀνθρώπων. In quodam exemplari additum erat ἁμαρτωλῶν, peccatorum.

32 Hoc dictum, τὸ ῥῆμα. Vulg. Verbum. quæ interpretatio est perobscura. Eras. Quod dixerat, ὃ εἶπεν.

33 Et quum venisset domum, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος. Erasmus, Et quum venisset in domum, siue in ædes, inquit, non vtique suas. Atqui cuiuscūque essent ædes istæ, eas sibi pro domicilio delegerat Dominus, sicut intelligimus ex Matthæo 4.b.13. Itaque nunc dicitur ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, id est, ad verbum, Factus domi: Capernaum scilicet reuersus, in qua vrbe domicilii sui sedem posuerat: vt quum ea abesset, domo abesse videretur. De verbo γίγνεσθαι vide suprà 6.a.2.

Οἱ δὲ ἐσιώπων· πρὸς ἀλλήλους γὰρ διε- 34 λέχθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, τίς μείζων.

Καὶ καθίσας ἐφώνησε τοὺς δώδεκα, καὶ 35 λέγει αὐτοῖς, Εἴ τις θέλει πρῶτος εἶναι, ἔσται πάντων ἔσχατος, καὶ πάντων διάκονος.

Καὶ λαβὼν παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν· καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ, εἶπεν αὐτοῖς, 36

Ὃς ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται 37 ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με.

Luc.9.f.49 Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, λέγων, 38 Διδάσκαλε, εἴδομέν τινα τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν· καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν.

1.Cor.12.a.3 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Μὴ κωλύετε αὐτόν. 39 οὐδεὶς γάρ ἐστιν ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, καὶ δυνήσεται ταχὺ κακολογῆσαί με.

Ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ᾽ ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν 40 ἐστιν.

Matth.10.d.42 Ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς ποτήριον ὕδατος 41 ἐν τῷ ὀνόματί μου, ὅτι Χριστοῦ ἐστέ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

34 Ipsi verò siluerunt: nam alii aduersus alios disseruerant in via, quis esset cæteris maior.

35 Et quum consedisset, vocauit duodecim illos, & dixit eis, Siquis vult prim⁹ esse, erit omniū vltimus, & omnium minister.

36 Et acceptum puerulum statuit in medio eorum: cóque in vlnas recepto, dixit eis,

37 Quisquis vnum ex talibus pueris exceperit nomine meo, me excipit: & quicunque me exceperit, non me excipit, sed eum qui misit me.

38 ‖Respondit autem ei Iohannes, dicens, Magister, vidimus quendã per nomẽ tuũ eiiciẽtem dæmonia, qui non sequitur nos: & prohibuimus eũ, quia nõ sequitur nos.

39 Iesus autẽ ait, Ne illum prohibete: ‖nullus enim est qui edat virtutem per nomen meum, & possit citò maledicere mihi.

40 Nam qui non est cõtra nos, pro nobis est.

41 ‖Quisquis enim potum dederit vobis poculum aquæ in nomine meo, *id est* quòd sitis Christi, amẽ dico vobis, nequaquam perdiderit mercedem suam.

34 *At illi tacebant: siquidem in via inter se disputauerant quis eorum maior esset.*

35 *Et residens vocauit duodecim, & ait illis, Siquis vult primus esse, erit omnium nouissimus, & omnium minister.*

36 *Et accipiens puerum, statuit eum in medio eorũ: quem quum complexus esset, ait illis,*

37 *Quisquis vnum ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit: & quicunque me susceperit, non me suscipit, sed eum qui misit me.*

38 *Respondit illi Iohannes, dicens, Magister, vidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, qui non sequitur nos: & prohibuimus eum.*

39 *Iesus autem ait, Nolite prohibere eũ. nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò malè loqui de me.*

40 *Qui enim nõ est aduersum nos, pro nobis est.*

41 *Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ in nomine meo, quia Christi estis, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.*

34 Quis *esset* cæteris maior, τίς μείζων. Vulgata, Quis eorum maior esset: id est, τίς μείζων γένηται αὐτῶν, sicut in quodam exemplari erat annotatum. Ponitur autem μείζων, maior, pro μέγιστος, maximus.

35 Erit, ἔσται. In quodam exemplari scriptum erat ἔστω, esto: & mihi quidem videtur vberior sensus si hãc lectionem sequamur: nisi malimus futurũ indicatiui pro imperandi modo positum esse ex Hebræorum idiomate. noluí tamen temere quicquam mutare. Idem obseruandum est infrà 10.f.43.

36 Eo in vlnas recepto, ἐναγκαλισάμενος. Erasmus rectè pluribus verbis Græci vocabuli vim expressit. Sic enim etiam Lucas explicat capite 2.d.28. Vulgata, Amplexus. Nos quidem in hoc scribendo vocabulo comperimus Græca exemplaria tum hoc loco, tum etiam proximo capite, non consentire: sed hanc esse germanam lectionem non dubium est.

37 Nomine meo, ἐπὶ ὀνόματί μου: id est mea causa, quòd mihi hunc honorem habeat. Paulo pòst autem aliter accipitur. Non me excipit, sed eum qui me misit, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με. Erasmus testatur nonnullos Græcos codices scriptum habuisse, οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποστείλαντά με: id est, non me solum recipit, sed etiam eum qui me misit. In quo dicendi genere particula μόνον interdum subauditur, vt Rom. 4.b.9. Sed recepta lectio mihi magis probatur. nec enim hic negatio (vt ab illo eruditè obseruatũ est) illud remouet, sed corrigit potius: quasi dicat, Nõ tam me recipit, quàm eum qui misit me. Sic etiam accipitur Iohan. 5.e.30, & 6.d.37.

38 Vidimus, εἴδομεν. In quodam vetere exemplari scriptum erat οἴδαμεν, nouimus. Per nomen tuũ, τῷ ὀνόματί σου. Erasmus ad verbũ, Nomine tuo: quæ interpretatio visa est mihi obscurior hoc loco. Neque enim hoc dicendi genere idem hic significatur quod paulo antè. itaque aliter sumus interpretati, quum præsertim in duobus vetustis codicibus addatur præpositio ἐν, quam certum est ex Hebræorũ idiomate idem valere quod διὰ, vel cum accusatiuo (quum videlicet significatur causa propter quã fit aliquid, vt in versiculo superiore:) vel cum genitiuo, sicut hoc loco, & quoties agitur de causa per quam fit quidpiam: vt illic quidem ἐν τῷ ὀνόματι ponatur pro διὰ τὸ ὄνομα, hic verò pro διὰ τοῦ ὀνόματος. quod discrimen Erasmus paulo pòst animaduertit. Quia non sequitur nos, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν. Hæc non legit Vetus interpres, & in quodam Græco codice non legimus.

40 Contra nos, pro nobis, καθ᾽ ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν. Vulgata, Contra vos, pro vobis, καθ᾽ ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν, sicut legitur in plurimis tum manuscriptis, tum etiam excusis exemplaribus. Sed altera illa lectio mihi quidem magis probatur.

41 Quòd sitis Christi, ὅτι Χριστοῦ ἐστέ. Hæc verba explicant quid apud Matthæum significet, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, 10.d.42.

Matth.18.a.6 Luc.17.a.1 Καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν 42 πιστευόντων εἰς ἐμὲ, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον εἰ περίκειται λίθος μυλικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν.

Matth.5.e.29, & 18.a.8 Καὶ ἐὰν σκανδαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν· καλόν σοι ἐστὶ κυλλὸν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ τὰς δύο χεῖρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον· 43

Isa.66.g.24 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ 44 τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

Καὶ ἐὰν ὁ πούς σου σκανδαλίζῃ σε, ἀπόκοψον αὐτόν· καλόν ἐστί σοι εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν, ἢ τοὺς δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον· 45

Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ 46 τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

Καὶ ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ 47 σε, ἔκβαλε αὐτόν· καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός·

Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ 48 τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

Leuit.2.c.13 Πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται· καὶ πᾶσα 49 θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται·

Matth.5.b.13 Luc.14.f.34 Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε; ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις. 50

42 ‖Et quisquis offenderit vnum ex paruis istis qui credunt in me, bonum esset ei potius si circumponeretur saxum molare circa collum eius, & proiiceretur in mare.

43 ‖Quòd si manus tua facit vt tu offendas, abscinde eam: bonũ est tibi ad vitam ingredi mancum, *potius* quàm duas manus habentem abire in gehennam, in ignem inextinguibilem:

44 ‖Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

45 Et si pes tuus facit vt tu offendas, abscinde eum: bonum est tibi ingredi in vitam claudum, *potius* quàm duos pedes habẽtem proiici in gehennam, in ignem inextinguibilem:

46 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

47 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum: bonum est tibi introire in regnum Dei vnoculum, *potius* quàm duos oculos habẽtem proiici in gehennam ignis:

48 Vbi vermis eorum non obit, & ignis non extinguitur.

49 Nam omnis *homo* igne salietur: ‖& omnis oblatio sale salietur.

50 ‖Bonus est sal: si verò sal insulsus fuerit, quónam ipsum condietis? habete in vobisipsis salem, & pacẽ habete inter vos mutuó.

42 *Et quisquis scandalizauerit vnum ex his pusillis credentibus in me, bonum est ei magis si circundaretur mola asinaria collo eius, & in mare mitteretur.*

43 *Et si scandalizauerit te manus tua, abscinde illam: bonum est tibi debilem introire in uitam, quàm duas manus habentem ire in gehennã, in ignẽ inextinguibile:*

44 *Vbi uermis eorum nõ moritur, & ignis non extinguitur.*

45 *Et si pes tuus te scandalizat, amputa illum: bonum est tibi claudum introire in uitam æternam, quàm duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis:*

46 *Vbi uermis eorum non moritur, & ignis nõ extinguitur.*

47 *Quòd si oculus tuus scandalizat te, eiice eũ: bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quàm duos oculos habentem, mitti in gehennam ignis.*

48 *Vbi uermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.*

49 *Omnis enim igne salietur: & omnis uictima sale salietur.*

50 *Bonum est sal: quòd si sal insulsum fuerit, in quo illud condietis? Habete in nobis sal, & pacem habete inter uos.*

Κεφάλαιον ι.

CAP. X.

Matth.19.a.1 Κἀκεῖθεν ἀναστὰς ἔρχεται εἰς τὰ ὅρια 1 τῆς Ἰουδαίας, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου·

1 Et quum illinc surrexisset, venit in fines Iudææ per regionem *quæ est* trans Iordanem:

CAP. X.

1 *Et inde exurgens uenit in fines Iudææ ultra Iordanem:*

42 Bonum esset ei potius, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον. Erasmus, Melius foret ei: id est, ἄμεινον ἂν ἦν αὐτῷ. Coniunxit enim particulam μᾶλλον cum absoluto καλὸν, vt sit periphrasis τοῦ ἄμεινον. Sed hæc traiectio sanè dura est, nec (vt ego quidem arbitror) necessaria.

43 Quòd si, καὶ ἐάν. Vulgata & Erasmus ad verbum Et si. Sed nemo non videt idem valere καὶ ἐάν, & εἰ δὲ quo vtitur Matthæus. Hæc causa cur καὶ sæpe etiam interpretati simus Autem & Verò, quando sententias potius quàm verba connectit. 44 Eorum, αὐτῶν. Eorum videlicet qui in illam flammam fuerint proiecti. Relatiuum ergo ponitur absque antecedente expresso, ex Hebræorum more, vt Psal.87.v.1.

49 Oblatio, θυσία. Heb. מנחה Vulg. & Eras. Victima. Sale salietur, ἁλισθήσεται. Id est, salienda est, vt placeat sacrificium. Sic quoque quũ dicit omnes esse sale saliendos, non prædicit aliquid futurũ, sed ostendit quid ab omnibus requiratur, nempe vt verbo incorrupto conditi, sese Deo consecrent.

50 Bonus est sal, καλὸν τὸ ἅλας. Erasmus, Bona res est sal: eodem manente sensu. Idem tamen ita vertit vt nos fecimus, Lucæ 14.f.34.

IN CAPVT X.

1 Quum surrexisset, ἀναστάς: id est, profectus, seu digressus, ex Hebræorum dialecto: apud quos Sedere idem valet quod habitare & manere aliquo in loco: & Surgere, idem quod abire, siue proficisci. Per regionem *quæ est* trans Iordanem, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata, Trans Iordanem, sensu non expresso. neque

enim hic describitur situs Iudææ, sed iter quo Dominus in Iudæam venit: traiecto videlicet Iordane per regionem quæ Peræa dicitur, quum per Samariam posset rectà ex Galilæa illuc contendere. Vide Matth. 19. a. 1.

Græce	Latine	Vetus interpres
καὶ συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι πρὸς αὐτὸν· καὶ, ὡς εἰώθει, πάλιν ἐδίδασκεν αὐτούς.	& conuenit rursum turba ad eum: &, vt consueuerat, rursum docebat eos.	& conueniunt iterum turbæ ad eum: & sicut consueuerat, iterum docebat illos.
Καὶ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι ἐπηρώτησαν αὐτὸν, Εἰ ἔξεστιν ἀνδρὶ γυναῖκα ἀπολῦσαι; πειράζοντες αὐτόν.	2 Tunc accedentes Pharisæi interrogarunt eum an liceret viro vxorem dimittere: tentantes eum.	2 Et accedentes Pharisæi interrogabant eum, Si licet uiro uxorem dimittere? tentantes eum.
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Τί ὑμῖν ἐνετείλατο Μωσῆς;	3 Ipse verò respondens dixit, Quid vobis mandauit Moses?	3 At ille respondens dixit eis, Quid uobis præcipit Moyses?
Οἱ δὲ εἶπον, Μωσῆς ἐπέτρεψε βιβλίον ἀποστασίου γράψαι, καὶ ἀπολῦσαι.	4 Ipsi autem dixerunt, ‖ Moses permisit libellum abscessionis scribere, & dimittere *uxorem*.	4 Qui dixerunt, Moyses permisit libellum repudii scribere, & dimittere.
Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν ὑμῖν τὴν ἐντολὴν ταύτην.	5 Tunc respondens Iesus dixit eis, Pro duritia cordis vestri scripsit vobis ˘ mandatum istud.	5 Quibus respondens Iesus ait, Ad duritiam cordis uestri scripsit uobis præceptum istud.
Ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ Θεός.	6 A principio verò creationis, ‖ masculum & fœminam fecit Deus.	6 Ab initio autem creaturæ, masculum & fœminam fecit eos Deus.
Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ·	7 ‖ Propterea relinquet homo patrem suum & matrem, & agglutinabitur vxori suæ:	7 Propter hoc relinquet homo patrem suum & matrem, & adhærebit ad uxorem suam:
Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ.	8 Et qui duo *fuerant*, ˘ erunt caro vna. Itaque nō sunt amplius duo, sed vna caro.	8 Et erunt duo in carne una. Itaq; iam non sunt duo, sed una caro.
Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.	9 ‖ Quod ergo Deus coniunxit, homo ne seiungat.	9 Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.
Καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πάλιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπηρώτησαν αὐτόν.	10 Et domi rursum discipuli eius eadem de re interrogarunt eum.	10 Et in domo iterum discipuli eius de eodem interrogauerunt eum.
Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται ἐπ᾽ αὐτήν.	11 (*Ipse* verò dixit eis, ‖ Quicunque dimiserit vxorem suam, & duxerit aliam, mœchatur aduersus eam.	11 Et ait illis, Quicunque dimiserit uxorem suam, & aliam duxerit, adulterium committit super eam.
Καὶ ἐὰν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλλῳ, μοιχᾶται.	12 Et, si mulier dimiserit virū suū, & nupserit alteri, mœchatur.	12 Et si uxor dimiserit uirum suum, & alii nupserit, mœchatur.
Καὶ προσέφερον αὐτῷ παιδία, ἵνα ἅψηται αὐτῶν· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμων τοῖς προσφέρουσιν.	13 ‖ Tunc obtulerunt ei puerulos vt tangeret eos: discipuli verò obiurgabant eos qui offerebant.	13 Et offerebant illi paruulos, ut tangeret illos: discipuli autem comminabantur offerentibus.
Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἠγανάκτησε, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.	14 Quod quum vidisset Iesus, indignatus est, & dixit eis, Sinite puerulos venire ad me, & ne prohibete eos. talium enim est regnum Dei.	14 Quos quum uideret Iesus, indignè tulit, & ait illis, Sinite paruulos uenire ad me, & ne prohibueritis eos. talium enim est regnum Dei.
Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.	15 Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnum Dei vt puerulus, nequaquam in id ingredietur.	15 Amen dico uobis, quisquis non receperit regnū Dei uelut paruulus, non intrabit in illud.
Καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὰ, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ᾽ αὐτὰ, ηὐλόγει αὐτά.	16 Et quum accepisset eos in vlnas, impositis in eos manibus, benedixit eis.	16 Et complexans eos, & imponens manus super illos, benedicebat eos.

Deut. 24. a. 2

Genes. 1. d. 27. matth. 19. a. 4. Genes. 2. d. 24. 2. cor. 6. d. 16. ephes. 5. g. 31.

1. Cor. 7. b. 10

Matth. 5. e. 32. & 19. b. 9. mar. 10. b. 11. luc. 16. d. 18. 1. cor. 7. b. 10.

Matth. 19. b. 13. luc. 18. c. 15.

5 Mandatum, τὴν ἐντολήν. Mandatum videlicet de scribendo diuortii libello, siquis pro sua duritia nō posset vxorem ferre. Neque enim Moses præceptum dedit de repudiandis vxoribus, sed vxoribus potius contra inflexibilem maritorum duritiem prospexit. Vide Matth. 19. v. 8.

5

Græce	Latine	Vetus interpres
Καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδὸν, προσδραμὼν εἷς καὶ γονυπετήσας αὐτὸν, ἐπηρώτα αὐτὸν, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;	17 Et ˘ egrediente eo *ut se daret* in viam, ‖ quidam, quum accurrisset, ˘ & accidisset ei ad genua, interrogauit eum, Magister bone, quid faciam vt vitam æternam ˘ possideam?	17 Et quum egressus esset in uiam, procurrens quidam genu flexo ante eum, rogabat eum, Magister bone, quid faciam ut uitam æternam percipiā?
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.	18 Iesus autem dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempe* Deus.	18 Iesus autem dixit ei, Quid me dicis bonū? nemo bonus, nisi unus, Deus.
Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, Μὴ ἀποστερήσῃς, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα.	19 Mandata nosti, ‖ Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimoniū dicito, ˘ Ne damno afficito *quenquam*, Honora patrem tuum & matrem.	19 Præcepta nosti, Ne adulteres, Ne occidas, Ne fureris, Ne falsum testimonium dixeris, Ne fraudē feceris, Honora patrem tuum & matrem.
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.	20 Ille verò respondens dixit ei, Magister, hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.	20 At ille respondens ait illi, Magister hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ, ἠγάπησεν αὐτὸν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἕν σοι ὑστερεῖ· ὕπαγε, ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι, ἄρας τὸν σταυρόν.	21 Iesus autem cum intuitus, dilexit eum, & dixit ei, Vnum te deficit: abi, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me, ˘ sublata *in humeros* cruce.	21 Iesus autem intuitus eum, dilexit eum: & dixit ei, Vnum tibi deest: uade, quæcunque habes uende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & ueni, sequere me.
Ὁ δὲ, συγνάσας ἐπὶ τῷ λόγῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.	22 Ille verò ˘ mœstus factus ˘ propter hunc sermonem, abiit contristatus: habebat enim bona multa.	22 Qui contristatus in uerbo, abiit mœrens: erat enim habens multas possessiones.
Καὶ περιβλεψάμενος ὁ Ἰησοῦς λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελεύσονται.	23 Et quum circumspexisset Iesus dicit discipulis suis, Quàm difficilè qui ˘ opes habent, in regnum Dei introibunt.	23 Et circumspiciens Iesus ait discipulis suis, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt.

Matth. 19. b. 16. luc. 18. d. 18.

Exodi 20. c. 13.

17 Et egrediente eo *ut se daret* in viam, καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδόν. Vulgata, Et quum egressus esset in viam. Videtur enim viam accepisse pro vico, vt Egredi in viam, idem valeat atque foras exire, & domo progredi in publicum. At ego significari puto hæc esse gesta quum domo egressus, ad iter se compararet, atque adeo iter ipsum iniret. Scribit enim Matthæus, postquam pueris bene precatus esset, eum illinc esse profectū
5 cap. 19. b. 15. Quidam, quū accurrisset, προσδραμὼν εἷς. In quodā exēplari scriptū erat, ἰδού τις πλούσιος προσδραμών, ecce quidam diues quum accurrisset. In Complutensi verò editione pro εἷς scriptum erat τις, de quo diximus Matth. 8. c. 19. Et accidisset ei ad genua, καὶ γονυπετήσας αὐτόν. In quodam exemplari scriptum reperimus αὐτῷ, & fortasse rectius. Vide Matthæum 17. b. 14. Alius codex pro αὐτὸν habet ἔμπροσθεν αὐτοῦ, coram eo, vt legit Vetus interpres. Possideam? κληρονομήσω; Vulgata, Percipiam? De huius verbi propria significatione diximus
10 Matthæi 5. a. 5. Hic autem translatitiè accipitur ἀντὶ τοῦ κτᾶσθαι, sicut in vernaculo nostro sermone omne genus prædiorum & possessionum solemus hæreditates vocare.

19 Ne damno afficito *quenquam*, μὴ ἀποστερήσῃς. Vulgata, Ne fraudem feceris. & alibi sæpe, ἀποστερεῖν, fraudare. Atqui fraudare propriè is dicitur qui per fraudem interuertit aliena. Verbum autem ἀποστερεῖν latius patet apud Græcos. significat enim quempiam re sua priuare, siue eam retineas, siue fraude aut vi eripias. Itaque
15 generali vocabulo conuertimus, Damno afficere, Erasmi interpretationem sequuti, 1. Cor. 6. b. 8, sed addito quarto casu. Cæterùm videtur hoc mandatum compendio quodam superiora omnia complecti. Deerat tamē in vno manuscripto codice, & fortassis redundat.

20 Iuuentute mea, νεότητός μου. In quodam codice additur, τί ἔτι ὑστερῶ; quo adhuc deficio?

21 Sublata *in humeros* cruce, ἄρας τὸν σταυρόν. Hæc non legit Vetus interpres. Addidit autem Erasmus, In
20 humeros, vt amphiboliam vitaret. Vnus codex post σταυρὸν addit σου tua: & in hoc versiculo post ὑστερεῖ, additum reperio in duobus codicibus, εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, si vis esse perfectus.

22 Mœstus factus, συγνάσας: id est λυπούμενος (χαλεπαίνων), sicut loquitur Matthæus cap. 19. d. 22. Erasmus, Molestia affectus: id est χαλεπαινόμενος. Atqui molestiam à tristitia differre puto, sicut causa ab affectu diuersa est: adeo quidē vt molestia sæpe iram potius quàm tristitiam gignat. Propter hunc sermonem, ἐπὶ τῷ λόγῳ. Vulgata, In ver-
25 bo. quæ interpretatio & barbara est & obscura, vt taceā Verbum potius declarare τὸ ῥῆμα quàm τὸν λόγον. Erasmus, Propter sermonem: rectè quidem expressa præpositione, (ponitur enim ἐπὶ pro διά, sicut iterum versu 24) sed omisso articulo.

23 Opes, χρήματα. Vulgata & Erasmus, Pecunias. Sed pecuniæ appellatione, etiam quum latissimè patet, bona nonnisi mouentia appellantur: vt propriè id declaret quod vernaculo sermone dicimus *chevance*. Græ
30 cum autem vocabulum (vt ait Aristoteles Ethicorum 4) ea omnia complectitur ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται, id est, quorum pretium numis æstimatur. Sic enim appellantur ὅσα τις χρήσιμα εἶναι, vt docet Budæus ex Xenophontis Œconomico.

Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ τοῖς χρήμασιν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

24 Discipuli verò expauerunt ad hos sermones ipsius. Iesus autem rursum respondens dixit eis, Filii, quàm difficile est vt qui cõfidunt opibus, in regnum Dei ingrediantur.

24 *Discipuli autem obstupescebant in uerbis eius. At Iesus rursus respondẽs ait illis, Filioli, quàm difficile est confidentes in pecuniis, in regnum Dei introire.*

Εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem in regnum Dei ingredi.

25 *Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum Dei.*

Οἱ δὲ περισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες πρὸς ἑαυτούς, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

26 Illi verò amplius percellebantur, dicẽtes inter se, Et quis potest seruari?

26 *Qui magis admirabantur, dicentes ad semetipsos, Et quis potest saluus fieri?*

Ἐμβλέψας δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς λέγει, Παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ' οὐ παρὰ τῷ Θεῷ. πάντα γὰρ δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

27 Intuitus autem eos Iesus, dicit, Apud homines *hoc est* impossibile, sed non apud Deum: nã omnia possibilia sũt apud Deũ.

27 *Et intuens illos Iesus ait, Apud homines impossibile est, sed non apud Deum: omnia enim possibilia sunt apud Deum.*

Matth.19. d.27 luc.18.c.28

Καὶ ἤρξατο ὁ Πέτρος λέγειν αὐτῷ, Ἰδού, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

28 ‖Tunc Petrus cœpit ei dicere, Ecce, nos reliquimus omnia & sequuti sumus te.

28 *Et cœpit ei Petrus dicere, Ecce, nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγρούς, ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου,

29 Respondens autem Iesus ait, Amẽ dico vobis, nullus est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut liberos, aut agros, mea causa & Euangelii,

29 *Respondens Iesus ait, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domũ, aut fratres, aut sorores, aut patrem aut matrem aut filios, aut agros, propter me & propter Euãgeliũ,*

Ἐὰν μὴ λάβῃ ἑκατονταπλασίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, οἰκίας, καὶ ἀδελφούς καὶ ἀδελφάς, καὶ μητέρας, καὶ τέκνα, καὶ ἀγρούς, μετὰ διωγμῶν, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

30 Quin accipiat centuplicia nunc isto tempore, domos & fratres & sorores, & matres, & liberos, & agros, cum persequutionibus, & in seculo venturo vitam æternam.

30 *Qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fratres & sorores, & matres, & filios, & agros, cũ persequutionibus, & in seculo futuro uitam æternam.*

24 Vt qui confidunt, τοὺς πεποιθότας. Vulgata, Confidentes. Sed rectè monet Erasmus ex Cicerone, cõfidentem apud Latinos participium non esse, sed nomen, & aliud declarare. Itaque quærenda fuit periphrasis.

25 Transire, διελθεῖν. Erasmus, Ingredi, εἰσελθεῖν, sicut in plerisque codicibus legitur. Sed & Complutensis editio post εὐκοπώτερον addit γὰρ, enim: & ista quæ sequuntur ad finem vsque versiculi, nempe, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν, animaduertimus in duobus vetustis codicibus deesse. Nam etiam vt non addas, subaudiuntur ex præcedenti versiculo.

26 Et quis potest: καὶ τίς δύναται. Coniunctio ET hoc loco & aliis similibus non est copulatiua, sed illatiua potius: sed cum interrogatione semper, vt Mat.3.d.14. Sic Virgilius Æneid.1, Et quisquam numen Iunonis adoret. Præterea In quo tamen genere dicendi Græci fere vsurpant particulam εἶτα, vt Aristophanes in Pluto, ὦ μιαρώτατε ἀνδρῶν ἁπάντων, εἶτ' ἐσίγας Πλοῦτος ὤν; Scelestissime virorũ omnium, & tu silebas, Plutus quũ sis?

29 Aut vxorem, ἢ γυναῖκα. Hæc suspicatur Erasmus ex Matthæo & Luca perperam à quopiam addita, propterea quòd mox quum repetuntur res relictæ, nulla fit vxorum mentio. reperimus tamen in omnibus exemplaribus.

30 Quin, ἐὰν μή. Vulgata, Qui non: id est, ὃς οὐ μή, sicut scribitur Luc.18.f.30. Omnia tamen exemplaria constanter ἐὰν μή scriptum habebant hoc loco. Et simile exemplum occurrit Matth.26.d.42. & apud Homerum Iliad.β, in his versiculis, Οὐ γὰρ πω σφιν γε μεταστήσεται οὐδ' ἠβαιόν, Εἰ μὴ νὺξ ἐλθοῦσα διακρινέει μένος ἀνδρῶν. Videtur autem id esse quod Hebræi dicunt אם לא vt Amos 3.a.4. Centuplicia, ἑκατονταπλασίονα: id est, centies tantundem, nempe quo ad verum vsum & commoda huius etiam vitæ attinet, si modò illa non ex copiis & cupiditate nostra, sed ex Dei nostri voluntate (quæ vna est certissima bonorum regula) metiamur: adeò vt fideles in media etiam egestate huius promissionis euentum sentiant. Itaque perridiculus erat Iulianus ille Apostata, quum hũc locum exagitans, quæreret num centum etiam vxores habituri essent Christiani. Nunc isto tempore, νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ. Hæc verba in Theophylacti Romani codice cum sequentibus connectuntur, adscripta distinctione post ἑκατονταπλασίονα: vt primùm sit in genere proposita promissio centuplicis compensationis, quæ deinde duas diuersorum bonorum species complectatur, nimirum præsentis huius vitæ commoda, & perpetuam æternæ vitæ hæreditatem. Itaque hanc distinctionem probo. Et matres, καὶ μητέρας. In tribus vetustis scriptum legimus, καὶ πατέρα καὶ μητέρα, & patrem & matrem. Neque certè verisimile est Christum in hac promissione id quod vel præcipuum erat prætermisisse. Ego verò legendum puto καὶ πατέρας καὶ μητέρας plurali numero, vt omnia centuplicia promittantur: & Theophylactũ ita legisse apparet ex ipsius interpretatione. Cũ persequutionibus, μετὰ διωγμῶν. Non promittit persequutiones Dominus, (quod absurdum esset) sed fore dicit vt in

mediis etiam persequutionibus centuplo sint feliciores quàm vnquã antea, qui Christum omnibus huius vitæ commodis anteposuerint.

Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι, καὶ οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι.

31 ‖Multi autem primi, erũt vltimi: & vltimi, primi.

31 *Multi autẽ erunt primi, nouissimi: & nouissimi, primi.*

Math.19.d.30 luc.13.f.03

Ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἦν προάγων αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες ἐφοβοῦντο. Καὶ παραλαβὼν πάλιν τοὺς δώδεκα, ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν.

32 ‖Erant autem in via ascendẽtes Hierosolyma: & præibat eis Iesus, & expauescebant, & sequẽtes timebant. Et ipse, assumptis rursum duodecim, cœpit eis dicere quæ sibi erant euentura.

32 *Erant autẽ in uia ascẽdentes Ierosolymam: & præcedebat illos Iesus, & stupebant, & sequentes timebant. Et assumens iterum duodecim, cœpit illis dicere quæ essent ei euentura.*

Matth.20.b.17 luc.18.f.31

Ὅτι ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς Γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσι·

33 Dicens, Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis: & condemnabunt eũ morte, tradéntque eũ Gentibus:

33 *Quia ecce ascendimus Ierosolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis & senioribus: & damnabunt eum morte, & tradent eum Gentibus:*

Καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, καὶ μαστιγώσουσιν αὐτόν, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

34 Qui illudent ei, & flagellabũt eum, & inspuent in eum, & trucidabunt eum: sed tertia die resurget.

34 *Et illudent ei, & conspuent eum, & flagellabunt eum, & interficient eũ: & tertia die resurget.*

Math.20.c.20

Καὶ προσπορεύονται αὐτῷ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἵνα ὃ ἐὰν αἰτήσωμεν ποιήσῃς ἡμῖν.

35 ‖Tunc accedũt ad eum Iacobus & Iohannes filii Zebedæi, dicentes, Magister, velimus vt quicquid petierimus, præstes nobis.

35 *Et accedunt ad eum Iacobus & Iohannes filii Zebedæi, dicentes, Magister, uolumus ut quodcumque petierimus, facias nobis.*

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τί θέλετε ποιῆσαί με ὑμῖν;

36 Ipse verò dixit eis, Quid me vultis vobis præstare?

36 *At ille dixit eis, Quid uultis ut faciam uobis?*

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δὸς ἡμῖν ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων σου καθίσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου.

37 Illi autem dixerunt ei, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alter ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua.

37 *Et dixerunt, Da nobis ut unus ad dextram tuã & alius ad sinistrã tuam sedeamus in gloria tua.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι;

38 Iesus autem dixit eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibo, & baptismo quo ego baptizor, baptizari?

38 *Iesus autem ait eis, Nescitis quid petatis: potestis bibere calicem quem ego bibo, aut baptismo quo ego baptizor, baptizari?*

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δυνάμεθα. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε·

39 Ipsi verò dixerunt ei, Possumus. Iesus autẽ dixit eis, Poculum quidem quod ego bibo, bibetis: & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini:

39 *At illi dixerunt ei, Possumus. Iesus autẽ ait eis, Calicem quidem quẽ ego bibo, bibetis, & baptismo quo ego baptizor, baptizabimini:*

Τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται.

40 Sed sedere ad dextram meã & ad sinistram meam, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est.

40 *Sedere autẽ ad dexteram meã uel ad sinistram, nõ est meũ dare, sed quibus paratum est.*

33 Dicens, Ecce, ὅτι ἰδού: id est, כי הנה, vt loquuntur interdum Hebræi, etiam in initiis: vt Amos 4.a.3, vbi videtur eadem vsurpari transitio ab oratione recta ad obliquam, subaudito לאמר, quod hic expressimus. Vide infrà 11.d.31, & 14.g.70.

35 Velimus, θέλομεν. Ad verbum, Volumus, id est optamus. Est enim rogandi, non imperandi significatione positum. Cicero, Eum honorem deos tibi fortunare volo. Sic autem solent Græci conuertere verbum Hebræum חפץ, per θέλειν vel ζητεῖν, vt Malach.3.a.1.

38 Et baptismo, καὶ τὸ βάπτισμα. Vulgata, Aut baptismo, ἢ τὸ βάπτισμα, vt legimus in quodam exemplari. Quid autem significetur hoc dicendi genere, diximus Matth.20.v.26.

40 Et ad sinistram, καὶ ἐξ εὐωνύμων. Hic iterum Vulgata pro καὶ legit ἢ, & ita etiam inuenimus scriptũ in quodam exemplari, sed perperam, ni fallor.

41 Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἤρξαντο ἀγανακτεῖν περὶ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

42 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, λέγει αὐτοῖς, Οἴδατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν, κατακυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν, κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

Luc.22.c.25

43 Οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται διάκονος ὑμῶν.

44 Καὶ ὃς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος.

45 Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

Matth.20.d.29 luc.18.f.35

46 Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεριχώ· καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἀπὸ Ἱεριχὼ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὄχλου ἱκανοῦ, υἱὸς Τιμαίου Βαρτιμαῖος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν.

47 Καὶ ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖός ἐστιν, ἤρξατο κράζειν καὶ λέγειν, Ὁ υἱὸς Δαβὶδ Ἰησοῦ, ἐλέησόν με.

48 Καὶ ἐπετίμων αὐτῷ πολλοὶ ἵνα σιωπήσῃ· ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβὶδ, ἐλέησόν με.

49 Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτὸν φωνηθῆναι· καὶ φωνοῦσι τὸν τυφλὸν, λέγοντες αὐτῷ, Θάρσει, ἔγειραι· φωνεῖ σε.

50 Ὁ δὲ, ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

41 Et quum hæc audiissent alii decem, cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.

42 Iesus autem quum eos aduocasset, dixit eis, ‖Scitis eos qui bus placet imperare Gentibus, dominari in eas: & qui magni sunt inter eas, licentia in eas vti.

43 Verùm nō ita erit inter vos: sed quicunque voluerit fieri magnus inter vos, erit minister vester:

44 Et quicúque voluerit ex vobis fieri primus, sit omniū seruus.

45 Nam & Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt ministraret, & daret animā suam redemptionis pretium pro multis.

46 Tunc veniunt Hiericho: ‖cóque egrediente ab Hiericho, ac discipulis eius, & turba mul ta, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta viam mendicans.

47 Et quum audisset ipsum esse Iesum illum Nazarenum, cœpit clamare, & dicere, Fili Dauid Iesu miserere mei.

48 Et obiurgabant eum multi vt sileret: ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

49 Tunc Iesus quum substitisset, iussit eum vocari. vocant igitur cæcum, dicentes ei, Confide, surge: vocat te.

50 Ipse verò abiecto pallio suo quum surrexisset, venit ad Iesum.

41 Et audientes decem cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.

42 Iesus autem uocans eos, ait illis, Scitis quia hi qui uidentur principari gentibus, dominantur eis: & principes eorum potestatem habent ipsorum.

43 Non ita est autem in uobis: sed quicunque uoluerit fieri maior, erit uester minister:

44 Et quicunque uoluerit in uobis primus esse, erit omnium seruus.

45 Nam & Filius hominis non uenit ut ministraretur ei, sed ut ministraret, & daret animā suam redemptionem pro multis.

46 Et ueniunt Iericho: & proficiscente eo de Iericho, & discipulis eius, & plurima multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta uiam mendicans.

47 Qui quum audisset quia Iesus Nazarenus est, cœpit clamare, & dicere, Fili Dauid Iesu miserere mei.

48 Et comminabantur ei multi ut taceret: at ille multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

49 Et stans Iesus præcepit illum uocari. & uocāt cæcū, dicētes ei, Animæquior esto, surge: uocat te.

50 Qui proiecto uestimento suo, exiliens, uenit ad eum.

42 Quibus placet, οἱ δοκοῦντες: vel, Quibus constitutum est ac decretum. Illud enim (vt opinor) significat τὸ δοκεῖν hoc loco, sicut dixi Matth.3.b.9, & Philip.3.a.4. nisi posteriorem interpretationem sequi malimus. Sic enim Xenophon lib. ἐμ' ἀπομνημ. secundo, οἷς δὲ ταῦτα ἀρέσκοι, κάλαμον φέρειν ἐδόκει: id est, quibus hæc placeret, iis constitutum est vt arundinem gestarent. Scimus autem nullos imperiosius aut crudelius dominari quàm ii faciant qui imperio delectantur, vel quibus semel decretum est imperium non amittere. Vulg. & Erasmus, Qui videntur: quam interpretationem non possum probare. Neque enim hîc agitur de iis qui videtur sibi reges aut imperatores, quū tales reipsa non sint: sed de iis qui verè dominantur aliis, & quorū potestas nō est imaginaria.

43 Erit, ἔσται. In vno codice scriptum erat ἔστω, esto. idque rectius, ni fallor: sicut etiam legitur apud Mat. 20.d.26, & paulo antè annotauimus 9.e.35.

45 Pro multis, ἀντὶ πολλῶν: id est, multorum vice. Subiit enim vicem nostram, & peccata nostra portauit. Vel pro multis, id est multorum causa, vt ἀντὶ pro ὑπὲρ vel ἕνεκα ponatur: veluti quum dicimus ἀνθ' ὧν, id est ὧν ἕνεκεν, quo modo etiam accipitur Matth.17.d.27.

46 Filius Timæi, υἱὸς Τιμαίου. Non dubito quin hæc explicatio nominis Syriaci Bartimæi, ex albo libri in contextum irrepserit. Non temere autem videtur nomen cæci istius expressum, quum dicatur postea Iesum sequutus, vt probabile sit celebratum fuisse ipsius nomen inter discipulos.

47 Fili, ὁ υἱός. Rectus pro vocandi casu, sicut alibi annotauimus. Scriptum erat tamen hoc etiam loco in duobus vetustis codicibus υἱέ, & nomen Ἰησοῦ in vno deerat. Sed & in alio quodam hæc quæ sequenti versu legimus, nō habentur, ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με, Ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

49 Quum substitisset, στάς. Vulgata & Erasmus Standi vocabulo vtuntur. Ego vti illo malui, vt melius intelligatur opponi τῷ προάγειν. Iussit, εἶπε. Ad verbum, Dixit: ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Mat. 4.a.3. In duobus autem codicibus scriptum legimus, εἶπε, Φωνήσατε αὐτόν, dixit, Vocate eum.

50 Quum surrexisset, ἀναστάς. In quodam codice scriptum erat ἀναπηδήσας, exiliens, vt Vetus interpres conuertit.

51 Καὶ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί θέλεις ποιήσω σοι; Ὁ δὲ τυφλὸς εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββονὶ, ἵνα ἀναβλέψω.

52 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ εὐθέως ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει τῷ Ἰησοῦ ἐν τῇ ὁδῷ.

51 Et respondens dixit ei Iesus, Quid vis tibi præstem? Cæcus autē ait ei, Rabboni, vt visum recipiam.

52 Iesus autem dixit ei, Abi, fides tua te seruauit. Statim igitur recepit visum, & sequebatur Iesum per viam.

51 Et respondens Iesus dixit illi, Quid tibi uis faciam? Cæcus autem dixit ei, Rabboni, ut uideam.

52 Iesus autem ait illi, Vade, fides tua te saluum fecit. Et confestim uidit, & sequebatur eum in uia.

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

Matth.21.a.1 luc.19.d.29

1 Καὶ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς Ἱερουσαλὴμ, εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

2 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν κώμην τὴν κατέναντι ὑμῶν· καὶ εὐθέως εἰσπορευόμενοι εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

3 Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Τί ποιεῖτε τοῦτο; εἴπατε, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει· καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ ὧδε.

4 Ἀπῆλθον δὲ καὶ εὗρον τὸν πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου· καὶ λύουσιν αὐτόν.

5 Καί τινες τῶν ἐκεῖ ἑστηκότων ἔλεγον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον;

6 Οἱ δὲ εἶπον αὐτοῖς καθὼς ἐνετείλατο ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἀφῆκαν αὐτούς.

1 Qvum autem appropinquarent Hierosolymis Bethphage & Bethaniæ ad montem Olearum, misit duos è discipulis suis,

2 Et dicit eis, Abite in vicum qui vobis est ex aduerso: & statim vt ingrediemini in eum, inuenietis pullum ligatum, supra quem nullus hominum sedit: soluite eum & adducite.

3 Quòd siquis vobis dixerit, Cur hoc facitis? dicite Dominum eo opus habere: & eum statim huc mittet.

4 Abierunt autem & inuenerunt pullum ligatum apud ostium foris in biuio: & soluerunt eum.

5 Tunc quidam eorum qui illic adstabant, dixerūt eis, Quid facitis qui soluitis pullum?

6 Ipsi verò dixerūt eis prout mādarat Iesus: & *illi* dimiserūt eos.

1 Et quum appropinquarent Ierosolymæ & Bethaniæ ad montem Oliuarum, mittit duos ex discipulis suis,

2 Et ait illis, Ite in castellum quod contra uos est: & statim introeuntes illuc, inuenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominum sedit: soluite illum & adducite.

3 Et siquis uobis dixerit, Quid facitis? dicite, Quia Domino necessarius est: & continuò illum dimittet huc.

4 Et abeuntes inuenerunt pullū ligatum ante ianuam foris in biuio: & soluunt eum.

5 Et quidam de illic stantibus dicebant illis, Quid facitis soluentes pullum?

6 Qui dixerunt eis sicut præceperat illis Iesus: & dimiserunt eos.

51 Rabboni, ῥαββονί. Legitur alicubi ῥαββουνὶ perperam: quanuis hoc discrimen non sit positum in re ipsa, sed in pronuntiatione, quā ego video inter Iudæos esse multiplicem. Annotat autem Caninius Ribbon Syriacè dici non quemuis dominum, sed αὐτοκράτορα, & soli Deo propriè tribui: quod si verùm est, certè hic cæcus multo apertius Christi diuinitatem asseruit quàm quisquā alius ante ipsius resurrectionem. Nam quod idē Caninius tradit, Christum ante mortē à nemine fuisse vocatum Rabboni, ex hoc loco refelli potest. Itaque mihi fit verisimile, differentiā illam inter Rabbi & Rabboni inanē esse. Neque enim Deus simpliciter vocatur Ribbon, sed cum adiectione של־עולם. Et Iohannes Rabboni non aliter quàm διδάσκαλον interpretatur 20.d.16.

IN CAPVT XI.

1 Bethphage, εἰς Βηθφαγή. Munsterus scribit בית־פאגי, & tradit magistros etiam Hebræorum hunc locū commemorare. Vtcunque sit, hic quoque produnt Græci librarii Hebraicæ linguæ imperitiam. nam in omnibus vetustis codicibus, atque adeo apud Theophylactum, perperam scriptum reperimus Βηθσφαγῆ. Vetus autem interpres hæc non legit. Sed idem rectè (vt opinor) εἰς Βηθανίαν Bethaniæ interpretatur. Puto enim vtrobique esse circumloquutionem tertii casus: vt significentur hæc gesta quum Dominus non procul abesset ab his tribus locis, nimirum Hierosolymis, Bethphage, & Bethania. Erasmus autem εἰς Ἱερουσαλήμ conuertit Hierosolymis: in aliis duobus præpositionem εἰς seruauit ἀντὶ τῆς πρός, vt qui interpretetur Ad Betphage & Bethaniā, id est, circiter aut versus Bethphage & Bethaniam.

2 Vicum, κώμην. In quodam exemplari legimus πόλιν, vrbem: & video nonnullis placuisse hæc intelligere de ipsa Hierusalem: quorum tamen sententiā non probo. Multi quoque imperiti homines multa hic garriunt de eo quod addidit Dominus, κατέναντι ὑμῶν, qui contra vos est: quum κατέναντι idem valeat quod e regione & ex aduerso. Statim vt ingrediemini, εὐθέως εἰσπορευόμενοι. Ita sum interpretatus, vt ostenderē particulam εὐθέως coniungendam cum participio εἰσπορευόμενοι: quod alioquin videbitur redundare: qui pleonasmus est Hebræis familiaris, sed tamen (vt arbitror) non necessarius hoc loco. Vulgata & Erasmus, Statim ingredientes: sensu aliquantulum diuerso, aut loquutione (ni fallor) parum Latina. Nullus hominum, οὐδεὶς ἀνθρώπων: id est nullus prorsus. Abūdat enim alioquin genitiuus ἀνθρώπων. veluti quū Latini Nemo homo dicunt, & Nusquā gētium. Vetus interpres, Nemo adhuc hominum. Legit enim οὔπω οὐδεὶς ἀνθρώπων, sicut in duobus exemplaribus scriptum inuenimus: mallem tamen conuertere, Nondum quisquam hominum. vel, Nondum vllus homo.

3 Hoc? τοῦτο; Vulgata, Quid facitis? τί ποιεῖτε expuncta hac particula.

5 Qui soluitis, λύοντες. Sic loquuntur Latini per periphrasin participii. Vulgata & Erasmus, Soluentes.

Iohan.12.b.14

Καὶ ἤγαγον τὸν πῶλον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐπέβαλον αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν· καὶ ἐκάθισεν ἐπ' αὐτῷ.

7 ‖Adduxerunt igitur pullum ad Iesum, & iniecerunt ei pallia sua, seditque super eum.

7 *Et duxerunt pullum ad Iesum, & imponunt illi vestimenta sua: & sedit super eum.*

Πολλοὶ δὲ τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν· ἄλλοι δὲ στοιβάδας ἔκοπτον ἐκ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον εἰς τὴν ὁδόν.

8 Multi verò pallia sua strauerunt per viam: alii autem frondes cædebant ex arboribus, & sternebant in viam.

8 *Multi autem vestimenta sua strauerunt in via: alii autem frondes cædebant de arboribus, & sternebant in via.*

Καὶ οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

9 Et qui præibant, quíque sequebantur, clamabãt dicentes, Hosanna, benedictus qui venit in nomine Domini.

9 *Et qui præibant, & qui sequebantur clamabant, dicentes, Hosanna benedictus qui venit in nomine Domini.*

Εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

10 Benedictum regnum patris nostri Dauid, quod venit in nomine Domini: hosanna *ô qui es in cælis* altissimis.

10 *Benedictum quod venit regnum patris nostri Dauid: hosanna in excelsis.*

Matth. 21.d.10
Luc. 19.g.45

Καὶ εἰσῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἰς τὸ ἱερόν· καὶ περιβλεψάμενος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλθεν εἰς Βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα.

11 ‖Et ingressus est Hierosolymam Dominus, & in templum: quúmque circũspexisset omnia, & vespera iam hora esset, venit Bethaniam cum duodecim.

11 *Et introiuit Ierosolymam in templum: & circunspectis omnibus, quũ iam vespera esset hora, exiit in Bethaniam cum duodecim.*

Matth.21.b.19

Καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ Βηθανίας, ἐπείνασε.

12 ‖Et postero die quum exissent Bethania, esuriit.

12 *Et alia die quũ exirẽt à Bethania, esuriit.*

Καὶ ἰδὼν συκῆν μακρόθεν, ἔχουσαν φύλλα, ἦλθεν εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ· καὶ ἐλθὼν ἐπ' αὐτήν, οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα. οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων.

13 Quúmque procul vidisset ficum habentem folia, venit *visurus* videlicet num inueniret aliquid in ea: & quum venisset ad eam, nihil inuenit nisi folia. non enim erat tempus ficuum.

13 *Quúmque vidisset à longè ficum habentem folia, venit, siquid fortè inueniret in ea: & quum venisset ad eã, nihil inuenit præter folia: non enim erat tẽpus ficorum.*

7 Super eum, ἐπ' αὐτῷ, id est super pullum. Frobenius excudit ἐπ' αὐτόν, eodem manente sensu. Theophylacti codex Romanus habet ἐπ' αὐτῶν, super ea, videlicet vestimenta, sicut in Matthæo diximus. Annotat præterea Erasmus quosdam codices habere ἐπ' αὐτήν, vt ad asinam referatur, quod (inquit) cum Matthæo cõsentit. Sed nos illic eam lectionem deprauatam esse ostendimus, quum Lucas & Iohannes solius pulli mentionem faciant quo vectus fuerit Dominus.

8 Ex arboribus, ἐκ τῶν δένδρων. In vno exemplari scriptum erat ἐκ τῶν ἀγρῶν, ex agris. Nam etiam nonnullis placet στιβὴν herbæ seu fruticis genus esse quo solebant tori infarciri: quos idcirco στοιβάδας, vel στιβάδας, vocabant. Malo tamen veterem lectionem sequi, vt Marcus cum Matthæo prorsus consentiat.

9 Benedictus, εὐλογημένος. Hebraismus, id est Bene sit ei qui ad nos venit. In nomine Domini, ἐν ὀνόματι Κυρίου, id est diuinitus, & à Deo missus. Omnia autem hæc respiciunt promissiones de venturo Messia, quãuis quod ipsius regnum esset non intelligerent.

10 Benedictum, εὐλογημένη. Id est felix ac prosperum sit. In nomine Domini, ἐν ὀνόματι Κυρίου. Hæc verba in hoc quidẽ versiculo deerant in vno vetusto exemplari, & fortassis ab aliquo sunt expũcta qui hos titulos Domini & patris Dauidi tribui existimauit, quum tamen ad participium ἐρχομένη pertineant ista ἐν ὀνόματι Κυρίου, illa verò τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ, ad βασιλεία referantur, sicut ostendit distinctio in codicibus emendatis adscripta post Κυρίου. Nisi existimare malimus genitiuum πατρὸς regi à Κυρίου, vt sit hic sẽsus, Benedictum regnũ quod venit in nomine eius qui Dominus est patris nostri Dauid. Solet enim sæpe Dauid in Psalmis Messiam vocare Dominum, vt Christus ipse paulo pòst explicat cap.12.d.36. Sed illa sententia longè est planior. Itaque vt omnem ambiguitatem vitarem, ausus sum verborum Græcorum collocationem mutare. Nam in Græcis nulla est eiusmodi amphibolia, quoniam scriptum non est τοῦ Κυρίου καὶ πατρός, vel τοῦ Κυρίου πατρός, sed Κυρίου, τοῦ πατρός.

11 Et vespera, &c. ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας. Erasmus ὥρας rectè annotat pro tempore vsurpari, & tempus vespertinum interpretatur. Ego verò cum Vetere interprete Græcam loquutionem integram seruaui, quòd Latinos etiam videam ab ista enallage non abhorrere. Plinius libro 19, His horæ rigandi, matutina & vespera. ὀψίας verò conuerti perinde acsi scriptum esset ἑσπέρας: quia serotinum apud Latinos non vespertinum, sed tardum declarat. Venit, ἐξῆλθεν. Vulgata, Exiit. Erasmus, Egressus est. Vide suprà 3.c.21, & 8.b.11.

12 Et postero die, καὶ τῇ ἐπαύριον: id est (vt loquuntur Hebræi) In crastino. Nam disertiores Græci dicũt τῇ ὑστεραίᾳ, vel τῇ ἐπιούσῃ. Vulgata, Alia die: quod dicendi genus idem interpres exponit modò Altera die, vt Mat. 27.g.62, id est Secunda, vt etiam loquitur Liuius: modò In crastinum, vt Iohan.1.f.43. modò Sequẽti die, vt Act. 10.d.23, modò Postero die, vt nos hic fecimus. Ita enim loquuntur Latini.

13 Visurus videlicet num inueniret, εἰ ἄρα εὑρήσει. De εἰ in subiectione posito, alibi diximus. Subaudi[illegible] autem participium Visurus: vt in illo Virgilii, -equidẽ per littora certos Dimittã, & Libyæ lustrare extrem[illegible] iubebo, Si quibus eiectus syluis aut montibus errat. Sic etiam Homerus Iliad. α, Εἰ μ' αὐτὴ πρὸς Ὄλυμπον ἀγάννιφον, αἴ κε πίθηται. Expressimus igitur quod subaudiebatur, & simile est exemplum Act.27.v.12.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι. Καὶ ἤκουον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

14 Tunc respondens Iesus dixit ficui, Ne amplius ex te in seculum quisquam fructum comedat. Et hoc audierunt discipuli eius.

14 *Et respondens dixit ei, Iam non amplius in æternum ex te fructum quisquam manducet. Et audiebant discipuli eius.*

Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεροσόλυμα. Καὶ εἰσελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερόν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς κατέστρεψε.

15 Veniunt igitur Hierosolymam. Et ingressus Iesus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant & emebant in tẽplo, & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas subuertit.

15 *Et veniunt Ierosolymã. Et quum introisset in tẽplum, cœpit eiicere vendentes & ementes in tẽplo, & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas euertit.*

Καὶ οὐκ ἤφιεν ἵνα τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ.

16 Nec sinebat vt quisquam deportaret vas per templum.

16 *Et non sinebat vt quisquã transferret vas per templum.*

Esa.56.c.7
Ierem.7.b.11

Καὶ ἐδίδασκε λέγων αὐτοῖς, Οὐ γέγραπται, Ὅτι ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν; ὑμεῖς δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν.

17 Et docebat dicens eis, Nonne scriptum est ‖ domum meã, domum precationis vocatum iri ab omnibus Gentibus: ‖ vos autem eam fecistis, speluncam latronum.

17 *Et docebat dicẽs eis, Nõne scriptum est, Quia domus mea, domus orationis vocabitur omnibus Gẽtibus: vos autẽ fecistis eam, speluncam latronũ.*

Καὶ ἤκουσαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, καὶ ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσουσι. ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτόν, ὅτι πᾶς ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

18 Et hoc audierunt Scribæ & principes Sacerdotum, & quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quia tota turba percellebatur super doctrina ipsius.

18 *Quo audito, principes Sacerdotum & Scribæ quærebant quomodo eũ perderent. timebant enim eum, quoniam vniuersa turba admirabatur super doctrina eius.*

Καὶ ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, ἐξεπορεύετο ἔξω τῆς πόλεως.

19 Quum verò vespera esset, egressus est Iesus ex vrbe.

19 *Et quum vespera facta esset, egrediebatur de ciuitate.*

Matth.21.b.19

Καὶ πρωὶ παραπορευόμενοι εἶδον τὴν συκῆν ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν.

20 ‖Et manè adambulantes ficui, viderunt eam exaruisse radicitus.

20 *Et quum manè transirent, viderunt ficum aridam factam à radicibus.*

Καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Ῥαββί, ἴδε, ἡ συκῆ ἣν κατηράσω, ἐξήρανται.

21 Tunc recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus illa cui imprecatus es, exaruit.

21 *Et recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus cui maledixisti, aruit.*

Καὶ ἀποκριθεὶς Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ἔχετε πίστιν Θεοῦ.

22 Et respondens Iesus dixit eis, Habete fidem Dei.

22 *Et respondens Iesus ait illis, Habete fidem Dei.*

14 Respondens, ἀποκριθείς. Hic manifestè apparet Hebraismus, de quo alibi diximus. Quis enim dicatur ficui respondere? Abundat igitur hoc participium, & de eo quoque dicitur qui loqui incipit.

15 Veniunt, ἔρχονται. Quoddam exemplar habebat additum πάλιν, rursum.

16 Nec sinebat, καὶ οὐκ ἤφιεν. Ita reperi scriptum in omnibus codicibus. Necesse est autem vt ab aoristo posteriori verbi ἀφίημι deducatur, addito præpositionis augmento, sicut in ἠπίσταμαι ab ἐπίσταμαι, ἠπεχθανόμην ab ἀπεχθάνομαι, & quibusdã aliis verbis, quæ tamen pauca sunt. Sic etiam suprà 1.c.34. Vas, σκεῦος. Id est instrumentum vllum, profanum videlicet, cuiusmodi plurima habebant isti quibus atrium templi esse cœperat pro foro. Extat etiam de hoc abusu Canon 87 Synodi Constantinopolitanæ sub Iustiniano coactæ.

17 Vocatum iri, κληθήσεται: id est, palàm erit & habebitur: de quo Hebraismo alibi diximus.

18 Timebant enim eum, ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτόν. Ita scriptum erat in omnibus vetustis codicibus, vno excepto, qui non habebat αὐτόν: & sanè videtur abundare.

20 Adambulantes, παραπορευόμενοι: id est, iuxta ipsam ficum iter facientes. Erat enim in via, vt dicit Matthæus. Itaque παρὰ idem valet quod apud Latinos præpositio AD, id est iuxta, in compositione. Vulg. Quum transirent: id est διερχόμενοι. Eras. Prætereuntes. Vide suprà 9.e.30.

21 Imprecatus es, κατηράσω. Vulg. Maledixisti: quod respondet τῷ κακολογεῖν. Erasmus, Execratus es. Nos (vt opinor) magis propriè vertimus imprecari. Nam ἀρᾶσθαι idem valet quod εὔχεσθαι, precari: & tam in vitio quàm in laude vsurpatur. Itaque apud Homerum Iliad. α, Chryses promiscuè dicitur ἀρητὴρ & ἱερεύς.

22 Habete fidem Dei, ἔχετε πίστιν Θεοῦ. In quodam exemplari scripta erat interrogatio post Θεοῦ. Sed præstat indefinitè legere. quod liquet ex versiculo 24, in quo explicatur hæc sententia: ex quo etiam apparet, fidem Dei passiuè dici, quæ Deo habetur. Erasmus, Confidite Deo: id est θαρρεῖτε τῷ Θεῷ, sensu tamen rectè expresso. Nam fidem Dei habere, nihil aliud declarat quàm certum esse, Deum præstiturum quod promisit.

Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τούτῳ, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ.

23 Amen enim dico vobis, quicunque dixerit monti huic, Tollitor & proiicitor in mare: nec hæsitauerit in corde suo, sed crediderit futura quæ dicit, erit ei quicquid dixerit.

23 *Amen dico uobis, quia quicunque dixerit huic monti, Tollere & mittere in mare: & non hæsitauerit in corde suo, sed crediderit quia quodcunque dixerit, fiat: fiet ei.*

Matth.7.a.7 Luc.11.b.9

Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πάντα ὅσα ἂν προσευχόμενοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε· καὶ ἔσται ὑμῖν.

24 ‖Propterea dico vobis, quæcunque precantes petitis, credite vos accepturos: & erunt vobis.

24 *Propterea dico uobis, Omnia quæcunque orantes petitis, credite quia accipietis: & euenient uobis.*

Matth.6.b.14

Καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατά τινος· ἵνα καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφῇ ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

25 ‖Et quum adstiteritis precantes, remittite siquid habetis aduersus aliquem: vt & Pater ille vester qui in cælis *est*, remittat vobis offensas vestras.

25 *Et quum stabitis ad orandum, dimittite siquid habetis aduersus aliquem: ut & Pater uester qui in cælis est, dimittat uobis peccata uestra.*

Εἰ δὲ ὑμεῖς οὐκ ἀφίετε, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

26 Nam si vos non remiseritis, nec Pater ille vester qui in cælis *est*, remittet offensas vestras.

26 *Quòd si uos non dimiseritis, nec Pater uester qui in cælis est, dimittet uobis peccata uestra.*

Matth.21.b.14 Luc.20.a.1

Καὶ ἔρχονται πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἐν τῷ ἱερῷ περιπατοῦντος αὐτοῦ, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι·

27 ‖Tunc veniunt rursus Hierosolyma: & quum ipse ambularet in templo, veniunt ad eum principes Sacerdotum, & Scribæ & seniores:

27 *Et ueniunt rursus Ierosolymam. Et quum ambularet in templo, accedunt ad eum summi Sacerdotes & Scribæ & seniores:*

Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔδωκεν ἵνα ταῦτα ποιῇς;

28 Et dicunt ei, Qua authoritate ista facis? & quis tibi dedit authoritatem istam, vt hæc facias?

28 *Et dicunt ei, In qua potestate hæc facis? & quis dedit tibi hanc potestatem ut ista facias?*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ ἀποκρίθητέ μοι, καὶ ἐρῶ ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

29 Iesus autem respondens dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam. Respondete igitur mihi, & dicam vobis qua authoritate hæc faciam.

29 *Iesus autem respondens ait illis, Interrogabo uos & ego unum uerbum, & respondete mihi: & dicam uobis in qua potestate hæc faciam.*

Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; ἀποκρίθητέ μοι.

30 Baptisma Iohannis è cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.

30 *Baptismus Iohannis de cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.*

Καὶ ἐλογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

31 Ratiocinabantur autem apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

31 *At illi cogitabant secū, dicentes, Si dixerimus, De cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?*

Ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· ἐφοβοῦντο τὸν λαόν. ἅπαντες γὰρ εἶχον τὸν Ἰωάννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν.

32 Sed si dicamus, Ex hominibus: timemus populum. omnes enim sentiebant de Iohanne, eū verè Prophetam fuisse.

32 *Si dixerimus, Ex hominibus: timebant populum. omnes enim habebant Iohannem quia uerè Propheta esset.*

23 Amen enim dico vo. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν. Vulg. & Eras. nō legerūt particulā γὰρ, aut putarūt redundare.

24 Accepturos, λαμβάνετε. Ad verbum, Accipitis. Sed de hac temporum enallage sæpe iam diximus, cuius tamen aliqua videtur esse emphasis. Loquitur enim de re certò futura, tanquam iam esset præsens. Sed & in vno vetusto codice scriptum erat Prophetarum more, ἐλάβετε, quod etiam est ἐμφατικώτερον. In alio tamen exemplari legimus λήψεσθε, quemadmodum scribitur Matth.21.b.22.

25 Et quum adstiteritis orantes, καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι: id est, quum apparueritis coram altari Domini preces vestras fundentes. Vulg. & Eras. στήκητε interpretantur stabitis. & ex hoc etiā loco colligit Eras. Israelitas stantes precari solitos: quum potius verisimile sit, si non semper, at certè plerunque solenni ritu, flexis genibus orasse, vt apparet ex Dan. 6.b.10. adeo quidem vt Flectere genua pro toto Dei cultu interdum accipiatur, vt 1. Reg.19.d.18. Mich.6.b.6, & alibi sæpe. Itaque τὸ στήκειν declarat τὸ παρίστασθαι καὶ παρεῖναι: id est, sistere se in conspectum & adesse, siue stes, siue sedeas: cuius significationis exēpla passim occurrunt, vt Exodi 33.b.10, & 2. Paral.34.f.31. Esa.3.b.12, & alibi. Vide suprà 9.a.1.

26 Nam si, εἰ δὲ. Vulg. & Eras. Quòd si. Sed præstat δὲ pro γὰρ accipere, vt in illo Homeri Iliad. π, (apud quem etiam frequens est ista enallage,) Μὴ σύ γ' ἄνευθεν ἐμεῖο λιλαίεσθαι πολεμίζειν Τρωσὶ φιλοπτολέμοισιν. ἀτιμότερον δέ με θήσεις. Annotat autem Eras. in plerisque Græcis codicibus totum hunc versiculum non addi, & à Theoph. etiā non legi. Nos tamē in plerisque vetustis exēplaribus reperimus, atque adeo in Theophylacto Romano.

28 Et quis tibi, καὶ τίς σοι. In vno codice scriptum erat, ἢ τίς σοι, aut quis tibi. In aliis autem duobus totum hoc membrum non additur.

32 Sed si dicamus, ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν. Veteres omnes codices & Complutensis editio non habent ἐὰν:

& post ἀνθρώπων adscribunt interrogationem, vt sit deliberantium & adhuc incertorum hominum oratio. Sed mihi magis arridet recepta lectio, quam etiam sequitur Theophylactus. Apparet autem ab iis corruptam fuisse qui offensi sunt subita ista transitione orationis rectæ ad obliquam. Potius enim dicendum videbatur (vt etiam conuertimus) φοβούμεθα, vt scribitur apud Matthæum 21.c.26, quàm ἐφοβοῦντο. Sed huiusmodi transitiones Hebræis sunt familiares, quarū alia exempla habemus Luc.5.c.14, & 7.a.4, & 5. item Act.15.b.5. quanuis Lucas multo minus hebraisset quàm Marcus. Vide suprà 10.e.33. Sentiebant de Ioanne, εἶχον τὸν Ἰωάννην: id est εἶχον περὶ τοῦ Ἰωάννου. sic enim potius loquuntur Græci. Vulg. & Eras. Habebant Iohannem: quæ interpretatio non satis videtur conuenire cum iis quæ sequuntur. Fuisse, ἦν. Vulg. Esset, quod rectè emendauit Erasmus, quum hæc sint gesta post Iohannis mortem.

Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσι τῷ Ἰησοῦ, Οὐκ οἴδαμεν. Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

33 Tunc respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et Iesus respondens dicit eis, Nec ego dicam vobis qua authoritate hæc faciam.

33 *Et respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et respondens Iesus ait illis, Neque ego dico uobis in qua potestate hæc faciam.*

Κεφάλαιον ιβ΄.

CAP. XII.

CAP. XII.

Matth.21.e.33 Luc.20.b.9 Esa.5.a.1 Ierem.2.d.21

ΚΑΙ ἤρξατο αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς λέγειν, Ἀμπελῶνα ἐφύτευσεν ἄνθρωπος, καὶ περιέθηκε φραγμὸν, καὶ ὤρυξεν ὑπολήνιον, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς· καὶ ἀπεδήμησε.

1 ET‖ cœpit eis per parabolas dicere, Vineam plantauit quidam, & circumposuit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregre profectus est.

1 *ET cœpit illis in parabolis loqui. Vineam pastinauit homo, & circundedit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregre profectus est.*

Καὶ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς τῷ καιρῷ δοῦλον, ἵνα παρὰ τῶν γεωργῶν λάβῃ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος.

2 Misitque seruum ad [illos] agricolas *suo* tempore, vt ab agricolis [illis] acciperet ex fructu vineæ.

2 *Et misit ad agricolas in tempore seruum, ut ab agricolis acciperet de fructu uineæ.*

Οἱ δὲ, λαβόντες αὐτὸν ἔδειραν, καὶ ἀπέστειλαν κενόν.

3 Illi verò captum eum ceciderunt, ac remiserunt inanem.

3 *Qui apprehensum eū ceciderunt, & dimiserunt uacuum.*

Καὶ πάλιν ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς ἄλλον δοῦλον· κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον.

4 Et rursum misit ad eos aliū seruum, *&* *illi* huic quoque lapidato caput vulnerarunt, & remiserunt dedecoratum.

4 *Et iterum misit ad illos alium seruum: & illum in capite uulnerauerunt, & contumeliis affecerunt.*

Καὶ πάλιν ἄλλον ἀπέστειλε· κἀκεῖνον ἀπέκτειναν· καὶ πολλοὺς ἄλλους, τοὺς μὲν δέροντες, τοὺς δὲ ἀποκτείνοντες.

5 Et rursum alium misit, & illum trucidarunt: multósque alios, hos quidem cædentes, illos verò trucidantes.

5 *Et rursum alium misit, & illum occiderunt: & plures alios, quosdam cædentes, alios uerò occidentes.*

IN CAPVT XII.

1 Per parabolas, ἐν παραβολαῖς. Parabola dicitur passim in Euangelio non tam comparatio, aut collatio, quales adhiberi à plerisque scriptoribus solent ad ea illustranda quæ alioquin videri possent obscurius dicta, quàm allegoria & ænigma: quòd non facilè ab omnibus intelligatur. Hebræi משל & חידה vocant. Siquis autem roget cur ἐν παραβολαῖς dixerit Marcus potius quàm ἐν παραβολῇ, quum vnam tantùm parabolam hic recenseat: respondeo, quanuis vnam duntaxat commemoret, multas tamen fuisse à Domino propositas, quæ copiosè à Matthæo referuntur. Deinde etiam existimo, his verbis non tam multitudinem parabolarum significari, quàm genus ipsum orationis quo Christus vsus est, ob eam causam quam ipse explicat Matth.13.e.35. vt ἐν παραβολαῖς, idem valeat quod παραβλήδην, vt loquitur Nonnus: id est δι' αἰνιγμάτων. Dicere, λέγειν. Quædam exemplaria habent λαλεῖν, loqui, vt conuerterunt Vulgata & Erasmus: quam lectionem si sequaris addendum erit participium, λέγων, dicens, eclipsi Hebræis familiari, de qua diximus aliquid suprà 10.e.33.

2 Suo tempore, τῷ καιρῷ. Erasmus, Quum opportunum esset: id est ὅτε ἦν εὔκαιρον. Vulg. In tempore, sensu nonnihil diuerso. Nam in tempore significat *bien à poinct*: suo tempore verò, *en sa saison*, id est, tempore quo colligi fructus solent.

3 Inanem, κενόν: vel, vacuum, vt rectè conuertit Erasmus. Sed quia cæteris fere locis inanem interpretantur, eandem vbique rationem seruare maluimus.

4 Lapidato, λιθοβολήσαντες. Hanc esse significationem propriam verbi Lapidare, Quintilianus innuit lib.8.cap.2, nempe pro Lapides in aliquem conicere. Sed sciendum est, βάλλειν de eo dici propriè apud Græcos qui non modò ictu petit, sed etiam collimat. Vetus interpres hoc non legit, & animaduertimus etiam in duobus vetustis codicibus deesse. Caput vulnerarunt, ἐκεφαλαίωσαν. Erasmus, Comminuerunt caput: quod non sine hyperbole intelligi potest. Maluimus ergo paucis mutatis Vulgatam editionem retinere, quū præsertim Lucas in hac eadem parabola vtatur verbo τραυματίζειν. Mentionem autem facit Marcus vulnerū capitis, quasi grauissimorum. Sed noua est hæc significatio verbi κεφαλαιοῦν, vt hoc planè sit quod Græci dicunt ἅπαξ λεγόμενον. Itaque Theophylactus ἐκεφαλαίωσαν interpretatur συνεπλήρωσαν καὶ ἐκορύφωσαν τὴν ὕβριν: id est, omni contumeliæ genere quasi in summam quandam redacto affecerunt, omnémque iniuriam in eo veluti consumpserunt. Ego verò fictum vocabulum esse puto à κεφαλὴ, sicut à γόνυ fit γουνάζειν, & ab οὖς fit ὠτίζειν, & similia. Dedecoratum, ἠτιμωμένον. Verbum ἀτιμάζειν, cui ἰσοδυναμεῖ τὸ ἀτιμοῦν, video tot modis partim à Vetere interprete, partim ab Erasmo conuerti, contumelia afficere, id est ὑβρίζειν: ignominia afficere, quod

mihi non displicet: contemptui habere, id est καταφρονεῖν: inhonorare, dehonestare, exhonorare: quæ non memini legere apud idoneos authores quanuis inhonoratum Latinè dicamus eum cui honos non est habitus. Theophylacti codex scriptum habet ἠτιμωμένον: quod verbum, si Eustathio credimus, Homericũ est. Vetus autem interpres pro καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον, legit καὶ ἠτίμησαν, & ignominia affecerunt: sicut in quodam codice scriptum reperimus.

Ἔτι οὖν ἕνα υἱὸν ἔχων ἀγαπητὸν αὐτοῦ, ἀπέστειλε καὶ αὐτὸν πρὸς αὐτοὺς ἔσχατον, λέγων, Ὅτι ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

6 Quum ergo vnum adhuc haberet filium suum dilectũ, misit etiam illum vltimum ad eos, dicens, Reuerebuntur filium meum.

6 Adhuc ergo unum habens filium charissimum, & illum misit ad eos nouissimũ, dicens, Quia reuerebuntur filium meum.

Ἐκεῖνοι δὲ οἱ γεωργοὶ εἶπον πρὸς ἑαυτούς, Ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτόν, καὶ ἡμῶν ἔσται ἡ κληρονομία.

7 Illi verò agricolæ dixerunt inter se, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, & nostra erit hæreditas.

7 Coloni autem dixerũt adinuicem, Hic est hæres: uenite, occidamus eum, & nostra erit hæreditas.

Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἀπέκτειναν, καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος.

8 Et captum eum trucidarunt, & eiecerunt extra vineam.

8 Et apprehẽdẽtes eum occiderunt, & eiecerunt extra uineam.

Τί οὖν ποιήσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; Ἐλεύσεται, καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργούς, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις.

9 Quid ergo faciet Dominus vineæ? Veniet, & perdet agricolas, & dabit vineam aliis.

9 Quid ergo faciet dominus uineæ? Veniet & perdet colonos, & dabit uineam aliis.

Psal. 118.c.22 / esa. 28.d.18 / matth. 21.d.42 / act. 4.b.11 / rom. 9.g.33 / 1. pet. 2.a.8

Οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέγνωτε; Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας·

10 Ne hanc quidem Scripturam legistis? ‖Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli:

10 Nec Scripturam hanc legistis, Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli:

Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

11 A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

11 A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

Καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε. καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

12 Studebant igitur eum prehendere, sed timuerunt turbam: norant enim eum aduersus ipsos illam parabolam dixisse. itaque omisso eo abierunt.

12 Et quærebant eum tenere, & timuerunt turbam: cognouerunt enim quoniam ad eos parabolam hanc dixerit. Et relicto eo abierunt.

Matth. 22.b.15 / luc. 20.d.20

Καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς αὐτόν τινας τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Ἡρωδιανῶν, ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσι λόγῳ.

13 ‖Et miserunt ad eum quosdam è Pharisæis & Herodianis, vt eum captarent sermone.

13 Et mittunt ad eum quosdam ex Pharisæis & Herodianis, ut eum caperent in uerbo.

7 Agricolæ, οἱ γεωργοί. Quoddam exemplar hæc addita habebat, θεασάμενοι αὐτὸν ἐρχόμενον πρὸς αὐτούς, id est, quum vidissent eum venientem ad se.

8 Et captum eum, καὶ λαβόντες αὐτόν. Vulgata, Et apprehendentes eum, καὶ κρατήσαντες αὐτόν. Erasmus, Et arreptum eum, καὶ κρατήσαντες αὐτόν.

9 Agricolas, τοὺς γεωργούς. In quodam codice additur τούτους, istos.

11 Istud, αὕτη: id est res ista. Est enim Hebraismus manifestus, de quo diximus Matth. 21.d.42. Errant igitur qui vel ad κεφαλὴν, vel ad γωνίαν referunt: ac multo etiam magis qui legit, Factus est iste, vt ad lapidem & Christum referatur.

12 Studebant, ἐζήτουν: id est affectabant, & mirificè cupiebant. Id enim declarat apud Latinos verbũ Studere cum quarto casu coniunctum, cuius vice hîc ponitur infinitus modus. Respondet ergo τὸ ζητεῖν hac significatione verbo בִּקֵּשׁ. Vulg. & Erasm. ad verbum, Quærebant. Enim, γάρ. Non pertinet hæc ratio ad proximum verbum ἐφοβήθησαν, sed ad ἐζήτουν: & rursus, καὶ ἀφέντες pertinet ad ἐφοβήθησαν, quod est remotius. Quæ synchysis vt melius intelligatur, & quamobrem καὶ primo & tertio loco conuerterimus vt συλλογιστικόν, secundo verò vt διακριτικόν: ita disponendum puto hunc versiculum, docendi gratia, alioquin nonnihil obscurum, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον. καὶ ἀφέντες αὐτὸν, ἀπῆλθον: id est, Studebant igitur eum prehendere: norant enim quòd aduersus ipsos parabolam illam dixisset: sed timuerunt turbam. itaque omisso eo abierunt. Aduersus ipsos, πρὸς αὐτούς. Sic rectius conuertit Erasmus quàm Vetus interpres Ad eos. Declarat enim πρὸς hoc loco ἐναντίωσιν, vt in illo Chrysostomi περὶ προσευχῆς, ἀπαλυσάμενοι τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ἁμαρτίας.

13 Captarent, ἀγρεύσωσι: vel, caperent. Nam ἀγρεύειν, quod propriè declarat venari, etiam de eo dicitur qui prædam cepit quam venabatur. Sic Isiodorus in Epigrammatibus. ἀγρευθεὶς δ' ἤγρευσεν: id est ἑλεῖ δ' ἁλούς, vt ab aliis est annotatum. Secundum exemplar scriptum habebat, eodem sensu, παγιδεύσωσι, illaquearent.

Sermone, λόγῳ. Vulgata, Verbo: id est ῥήματι, vt alibi dictum est. Potest autem hoc referri vel ad eorum orationem qui Christo insidiabantur, vel ad Christi responsionem, qua illi sperabant fore vt sese in laqueos indueret, vel ad vtrosque.

Οἱ δὲ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις. Ἔξεστι κῆνσον Καίσαρι δοῦναι, ἢ οὔ; δῶμεν, ἢ μὴ δῶμεν;

14 Illi verò, quum venissent, dicunt ei, Magister, scimus te veracem esse, neque curare quenquam: non enim respicis in personam hominum, sed in veritate viam Dei doces: Licet censum Cæsari dare, an non? demus, an non demus?

14 Qui uenientes dicũt ei, Magister, scimus quia uerax es, & non curas quenquam: nec enim uides in faciem hominum, sed in ueritate uiã Dei doces: Licet dare tributũ Cæsari, an non dabimus?

Ὁ δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὴν ὑπόκρισιν, εἶπεν αὐτοῖς, Τί με πειράζετε; φέρετέ μοι δηνάριον, ἵνα ἴδω.

15 Ipse verò, quum sciret eorũ hypocrisin, dixit eis, Quid me tentatis? proferte mihi denarium, vt videam.

15 Qui sciens uersutiam illorum, ait illis, Quid me tentatis? afferte mihi denarium, ut uideam.

Οἱ δὲ ἤνεγκαν. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Καίσαρος.

16 Illi verò protulerũt. Tunc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio? Illi verò dixerunt ei, Cæsaris.

16 At illi attulerunt ei. Et ait illis, Cuius est imago hæc & inscriptio? Licunt ei, Cæsaris.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος, Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ. Καὶ ἐθαύμασαν ἐπ' αὐτῷ.

17 Et respondens Iesus dixit eis, ‖Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ Dei sunt, Deo. Et admirati sunt super eo.

17 Respondens autem Iesus dixit illis, Reddite igitur quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sũt Dei, Deo. Et mirabantur super eo.

Rom. 13.b.7

Καὶ ἔρχονται Σαδδουκαῖοι πρὸς αὐτόν, οἵτινες λέγουσιν ἀνάστασιν μὴ εἶναι· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν, λέγοντες,

18 ‖Tunc veniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum, dicentes,

18 Et uenerunt ad eum Sadducæi, qui dicit resurrectionem non esse: & interrogabant eum, dicentes,

Matth. 22.c.23 / luc. 20.e.27

Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν ὅτι ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, καὶ καταλίπῃ γυναῖκα, καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

19 Magister, ‖Moses scripsit nobis, vt si cuius frater mortuus sit, ac reliquerit vxorẽ, & filios non reliquerit, accipiat ipsius frater vxorem eius, & excitet semen fratri suo.

19 Magister, Moyses nobis scripsit, ut si cuius frater mortuus fuerit, & dimiserit uxorem, & filios non reliquerit, accipiat frater eius uxorẽ ipsius, & resuscitet semen fratri suo.

Deut. 25.a.5

Ἑπτὰ ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος ἔλαβε γυναῖκα, καὶ ἀποθνήσκων οὐκ ἀφῆκε σπέρμα.

20 Septem ergo fratres fuerũt: ac primus accepit vxorem, & moriens nón reliquit semen.

20 Septem ergo fratres erant: & primus accepit uxorem, & mortuus est, non relicto semine.

14 In personam, εἰς πρόσωπον. Vulgata, In faciem. Nam hoc propriè declarat πρόσωπον, seu vera sit, seu fictitia: nisi mauis os aut vultum interpretari. Sed & hoc nomine significantur qualitates tum animi, tum corporis, tum etiam rerum externarum, quæ à rhetoribus vocantur personæ attributa: seu vera sint illa, seu ficta, & ad tempus quæsita, vt in theatris fieri solet. Errant igitur, & quidẽ periculoso errore, qui vbi mentio fit προσωποληψίας, agi putant de ipsis (vt vulgò loquimur) personis, id est ipsis hominibus: & hoc testimonio eludunt quæcunque de æterna prædestinatione non minus sanctè quàm verè traduntur. Errant & illi qui quum alioquin Personæ appellatione rectè intelligant significari qualitates illas de quibus diximus, tamen non animaduertunt non damnari personarum omnium discrimina: (quod fieri non potest quin summa rerum omnium ἀταξία inuehatur) sed eam demum προσωποληψίαν dici & reprehendi quæ tenebras offundit veritati. Sed hæc fortasse παρέργως: quæ tamen placuit semel annotare, vt quæ vis sit horum vocabulorum intelligatur. Viam Dei, τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Hebraicè דרך יהוה: quo dicendi genere interdũ significatur via qua ad Deũ peruenitur, id est, sancti mores, & cum Lege Dei cõsentientes, vt hoc loco & alibi sæpe: interdum verè ipsa Dei facta & gesta, vt Psalmo 18.e.31. plurali præsertim numero. Licet, ἔξεστι. In duobus codicibus ante ἔξεστι legimus εἰπὲ οὖν ἡμῖν, dic ergo nobis: quod fortassis irrepsit ex Matthæo. An non? ἢ οὔ; Totum hoc, ἢ οὔ; δῶμεν, deest apud Veterem interpretem. Simpliciter enim conuertit, Licet dare tributum Cæsari, an non dabimus? Sed iteratam Interrogationem in omnibus codicibus & apud Theophylactum quoque inuenimus. Ponitur autem δῶμεν potentiali modo: quasi dicas, Debemus dare, an non debemus dare? quod rectè Erasmus obseruauit.

15 Hypocrisin, ὑπόκρισιν. Vulgata, Versutiam: id est πανουργίαν, vel potius πολυτροπίαν.

19 Reliquerit, καταλίπῃ. Vulgata, Dimiserit: quæ interpretatio melius conuenit Diuortio. Ita enim conuertere solet τὸ ἀπολύειν. Sed vsus est Vetus interpres Dimittendi verbo propter sequens verbum ἀφῇ, quod ipsum exponere cogimur Reliquerit. neque enim possumus Græcorum copiam assequi. Filios, τέκνα. Erasmus, Liberos: quam interpretationem cur non probem, dixi Matth. 22.c.24. Sed in vno vetere exemplari scriptum inuenimus τέκνον, & apud Matthæum quoque constanter legitur in Vulgata editione Filium, singulari numero: quam lectionem maximè probo. Satis enim erat vel vnum filium reliquisse, vt absolueretur frater à suscitandi fraterni seminis lege.

20 Septem ergo, ἑπτὰ οὖν. Erasmus non legit particulam οὖν, quæ tamẽ videtur requiri, vt narrationis

exordium declaret. Addidimus igitur, partim ex Veteris interpretis authoritate, partim quia in vno vetusto codice scriptam inuenimus.

Καὶ ὁ δεύτερος ἔλαβεν αὐτὴν, καὶ ἀπέθανε, καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀφῆκε σπέρμα· καὶ ὁ τρίτος ὡσαύτως.

21 Et secundus accepit eam, & mortuus est, "& ne ipse quidem reliquit semen: & tertius itidem.

21 Et secundus accepit eam, & mortuus est, & nec iste reliquit semen: & tertius similiter.

Καὶ ἔλαβον αὐτὴν οἱ ἑπτὰ, καὶ οὐκ ἀφῆκαν σπέρμα· ἐσχάτη πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

22 Et acceperunt eam septem illi, neque reliquerunt semen: vltima omnium mortua est & "mulier.

22 Et acceperunt eam similiter septem, & nõ reliquerunt semen: nouissima omnium defuncta est & mulier.

Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅταν ἀναστῶσι, τίνος αὐτῶν ἔσται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

23 In resurrectione ergo, "quum resurrexerint, cuius eorum erit vxor? nam septem habuerunt eam vxorem.

23 In resurrectione ergo, quum resurrexerint, cuius de iis erit uxor? septem enim habuerunt eam uxorem.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ;

24 Tunc respondens Iesus dixit eis, " Nónne propterea erratis "quòd nesciatis Scripturas, neque potentiam Dei?

24 Et respondens Iesus ait illis, Nónne ideo erratis non scientes Scripturas, neque uirtutem Dei?

Ὅταν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται· ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

25 Postquã enim à mortuis resurrexerint, neque vxores ducũt, neque nuptũ dãtur: sed sunt vt Angeli qui in cælis *sunt*.

25 Quum enim à mortuis resurrexerint, neq; nubent, neque nubentur sed sunt sicut Angeli in cælis.

Περὶ δὲ τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐγείρονται, οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῇ βίβλῳ Μωσέως, ἐπὶ τῆς βάτου ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, λέγων, Ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ;

Exod. 3.b.6
matth. 22.c.32

26 De mortuis verò, quòd suscitandi sint, non legistis in libro Mosis, "quomodo in rubo loquutus sit ei Deus, dicens, ‖Ego *sum* Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?

26 De mortuis autẽ quòd resurgant, non legistis in libro Moysi, super rubum quomodo dixerit illi Deus, inquiens, Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?

Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ Θεὸς ζώντων· ὑμεῖς οὖν πολὺ πλανᾶσθε.

27 Non est Deus mortuorum, sed Deus viuentium: vos ergo multum erratis.

27 Non est Deus mortuorum, sed uiuorum: uos ergo multum erratis.

Matth. 22.d.35

Καὶ προσελθὼν εἷς τῶν Γραμματέων, ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, εἰδὼς ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν αὐτὸν, Ποία ἐστὶ πρώτη πασῶν ἐντολή;

28 ‖Et quum accessisset quidam è Scribis qui audierat eos disceptãtes, & sciebat eum bene illis respondisse, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.

28 Et accessit unus de Scribis qui audierat illos conquirentes: & uidens quoniã bene illis responderat, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.

Deut. 6.a.4

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ, Ὅτι πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν, Ἄκουε Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, Κύριος εἷς ἐστί·

29 Iesus autem respondit ei, "Primum omnium mandatorum *est*, ‖Audi Israel, Domin⁹ Deus noster, Dominus vnus est:

29 Iesus autẽ respõdit ei, Quia primum omnium mãdatũ est, Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus unus est:

Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή.

30 "Diliges igitur Dominũ Deũ tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota "cogitatione tua, & ex totis viribus tuis. hoc *est* primum mandatum.

30 Et diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mẽte tua, & ex tota uirtute tua. Hoc est primũ mãdatũ.

21 Et ne ipse, &c. καὶ οὐδὲ αὐτὸς, &c. In vno exemplari legimus, μὴ καταλιπὼν σπέρμα, non relicto semine.

22 Mulier, γυνή. Erasmus, Vxor. Est enim ambiguum nomen γυναικός. Sed illam interpretationem melius conuenire liquet ex conclusione quæstionis.

23 Postquam resurrexerint, ὅταν ἀναστῶσι. Hoc deerat in duobus codicibus, & potest expungi, nulla sensus iniuria.

24 Nónne propterea, οὐ διὰ τοῦτο. Sic solent Hebræi per interrogationem enuntiare quod maximè volunt haberi pro vero. Deest tamen in Theophylacto particula οὐ, & interrogationis nota. Quòd nesciatis, μὴ εἰδότες. Vulgata ad verbum, Non scientes. Sed quia præcessit διὰ τοῦτο, necesse fuit aliquantulum à verbis deflectere: quum ne sic quidem Græci loqui soleant.

26 Quomodo, ὡς, vel πῶς, vt in vno codice legimus. Est autem per traiectionem construendum hoc membrum, vt post αὐτῷ subiiciatur ἐπὶ τῆς βάτου. Similis traiectionis exemplum occurrit Rom. 12.a.3.

29 Primum, πρῶτον. Id est primarium ac præcipuum. Neque enim hic scriba, siue legis doctor, cum Pharisæis sentiebat, qui summam pietatem in externis ritibus ponebant.

30 Diliges igitur, καὶ ἀγαπήσεις. Vulg. & Eras. Et diliges. Sed apparet καὶ positam esse pro οὖν: quæ

enallage etiã apud Græcos disertiores reperitur. Demosthenes περὶ στεφ. Ὁ δὲ χαλκίδμος Διόνδας τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων οὐκ ἔλαβε. καί μοι λέγε ταῦτα τὰ ψηφίσματα. Sic quoque paulo pòst accipitur versu 37. Cogitatione, τῆς διανοίας: id est συνέσεως, vt Scriba responso suo explicat. Vide Matth. 22.d.37.

Καὶ δευτέρα ὁμοία, αὕτη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι.

31 Et secũdum *illi* simile, "hoc *est*, ‖Diliges proximum tuum vt teipsum. maius istis aliud mandatum non est.

31 Secundum autem simile est illi, Diliges proximum tuum tanquam teipsum. Maius horum aliud mandatum non est.

Leuit. 19.d.18
matth. 22.d.39
rom. 13.c.9
gal. 5.c.14
iacob. 2.b.8

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Γραμματεὺς, Καλῶς, διδάσκαλε ἐπ' ἀληθείας εἶπας· ὅτι εἷς ἐστι Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ·

32 Tunc dixit ei Scriba ille, Bene, magister, in veritate dixisti. nam vnus est Deus, nec alius est præter eum:

32 Et ait illi Scriba, Bene magister, in ueritate dixisti, quia unus est Deus, & non est alius præter eum:

Καὶ τὸ ἀγαπᾶν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος· καὶ τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ τῶν θυσιῶν.

33 Et diligere eum ex toto corde, & ex tota intelligentia, & ex tota anima, & ex totis viribus, ac diligere proximum vt seipsum, "plus est quàm omnia "holocautomata & sacrificia.

33 Et ut diligatur ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima, & ex tota fortitudine: & diligere proximum tanquã seipsum, maius est omnibus holocautomatibus & sacrificiis.

Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἰδὼν αὐτὸν ὅτι νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ, Οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐδεὶς οὐκέτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

34 Tum Iesus quum vidisset eũ cordatè respondisse, dixit ei, Nõ longè es à regno Dei. Et nemo "amplius audebat eum interrogare.

34 Iesus autem uidens quòd sapienter respondisset, dixit illi, Non es lõgè à regno Dei. Et nemo iam audebat eum interrogare.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἔλεγε, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, Πῶς λέγουσιν οἱ Γραμματεῖς ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι Δαβίδ;

35 ‖Et" respondẽs Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum esse filium Dauid?

35 Et respondens Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse Dauid?

Matth. 22.d.41
luc. 20.g.41

Αὐτὸς γὰρ Δαβὶδ εἶπεν ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

36 Nam ipse Dauid dixit "per Spiritum sanctum, ‖Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextrã meam, vsquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

36 Ipse enim Dauid dicit in Spiritu sancto, Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponã inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

Psal. 109.a.1

Αὐτὸς οὖν Δαβὶδ λέγει αὐτὸν κύριον· καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; Καὶ ὁ πολὺς ὄχλος ἤκουεν αὐτοῦ ἡδέως.

37 Ipse ergo Dauid dicit eũ Dominũ: vnde igitur filius eius est? Et multa turba audiebat eum libenter.

37 Ipse ergo Dauid dicit eum Dominum, & unde est filius eius? Et multa turba eum libenter audiuit.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, Βλέπετε ἀπὸ τῶν Γραμματέων τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς,

38 ‖Ipse autem dicebat eis "in doctrina sua, "Cauete à Scribis, "qui volunt" stolati ambulare, "& *amant* salutationes in foris,

38 Et dicebat eis in doctrina sua, Cauete à Scribis, qui uolũt in stolis ambulare, & salutari in foro.

Matth. 23.a.6
luc. 11.g.43
& 20.g.45

31 Hoc *est*, αὕτη. Subaudi ἐστί. Vulgata, Illi: id est αὐτῇ, quo modo scriptũ erat in duobus codicibus vetustis.

33 Plus est, πλεῖόν ἐστι. Vulg. Maius est, μεῖζόν ἐστι. In quodã codice legimus περισσότερον, amplius. Holocautomata & sacrificia, τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυσιῶν. Holocautomata vel holocausta interpretatur Græci id sacrificiorũ genus in quo tota victima Deo adolebatur, vt ipsa verbi notatio declarat. Hebræi עולות vocãt. θυσίας autẽ appellant ea sacrificia quæ ab Hebræis dicuntur זבחים: in quibus pars aliqua Sacerdotibus & conuiuio decidebatur, vt rectè notat Hieronymus in caput Esaiæ 56. Comprehenditur verò his duobus sacrificiorum generibus vniuersus ille cæremonialis cultus, in quo nonnulli hypocritæ summam pietatis collocabant.

34 Amplius, οὐκέτι. Abundat negatio, vt alibi diximus. Vulgata, Iam, ἤδη. Erasmus, Post illa, μετὰ ταῦτα.

35 Respondens, ἀποκριθείς: id est verba faciens, vt alibi docuimus. Seruari tamen potest propria huius verbi significatio. Nam scribit Matthæus fuisse in templo coactos Pharisæos, quum hæc diceret Christus. Est autem verisimile multum vtrinque habitum sermonem, cuius conclusionem duntaxat scripserint Euangelistæ.

36 Per Spiritum sanctum, ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ. Vel, In Spiritu sancto. Est enim quædam in hoc dicendi genere energia, quo significatur non tam Dauidem loquutum fuisse, quàm Spiritum Dei, qui quodammodo Dauidem ipsum possederit. Dicitur, inquam, nescio quomodo ἐμφατικώτερον Dauid in Spiritu loquutus, quàm Spiritus in Dauide. Ne quis tamẽ hoc arbitretur subtilius consideratũ, solemus interpretari Per Spiritũ.

38 In doctrina sua, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ: id est, inter docendum, ἐν τῷ διδάσκειν. Vide suprà, capite 4.a.2. Cauete, βλέπετε: id est φυλάττεσθε: vt infrà cap. 13.b.9. Sic apud Latinos quoque Videre pro Cauere accipitur, sed diuersa constructione ab ea quæ hic vsurpatur. Cicero 4. Academic. Sapientis hanc censet Arcesilas vim esse maximam, cauere ne capiatur, ne fallatur videre.

Qui volunt, τῶν θελόντων: id est τῶν φιλούντων, (vt loquitur Matthæus 23.a.4) qui amant, ideóque summo studio expetunt & ambiunt. Respondet enim τὸ θέλειν verbo חפץ, vt diximus suprà 10.e.35, quo significatur voluntas cum summa cupiditate coniuncta, vt Gen.34.c.19. Cæterùm hoc quoque notandum est, articulum hìc poni αἰτιολογικῶς, sicut Rom.1.b.18. perinde enim est acsi dixisset Marcus, θέλουσι γὰρ, volunt enim. Stolati, ἐν στολαῖς: id est ἐσταλμένοι. Idem autem valet stola quod vestis in genere: quamuis postea de muliebri veste ad talos vsque demissa, dici cœpit, vt rectè obseruat Baysius. Hìc tamen videtur exterior illa vestis fimbriata significari, cuius fit mentio Deut.22.b.12. Vulgata ad verbum, In stolis: sicut alibi annotauimus Suetonium scripsisse, Caligulam modò in crepidis vel cothurnis, modò in spiculatoria caliga processisse in publicum. id est crepidatum, vel caligatum. Et *amant* salutationes, καὶ ἀσπασμούς. Quia dura erat transitio à verbo ad nomẽ, Erasmus rectè addidit verbum ex Luca petitum.

39 Καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

40 Οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

41 Καὶ καθίσας ὁ Ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου, ἐθεώρει πῶς ὁ ὄχλος βάλλει χαλκὸν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον. καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολλά.

42 Καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ ἔβαλε λεπτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης.

43 Καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα αὕτη ἡ πτωχὴ πλεῖον πάντων βέβληκε τῶν βαλόντων εἰς τὸ γαζοφυλάκιον.

44 Πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον· αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς.

39 Primósque consessus in cõuentibus, & primos accubitus in cœnis.

40 Qui deuorant domos viduarum, & in speciem vtuntur longis precibus: isti auferẽt grauius iudicium.

41 Et quum sedisset Iesus ex aduerso gazophylacii, spectabat quomodo turba mitteret æs in gazophylacium. multi igitur diuites mittebant multa.

42 Et quum venisset quædam vidua pauper, misit minuta duo, quod est quadrans.

43 Tunc *ille*, quum aduocasset discipulos suos, dixit eis, Amen dico vobis, vidua hæc pauper plus misit quàm omnes qui miserunt in gazophylacium.

44 Nam omnes ex eo quod ipsis redundat, miserunt: hæc verò è penuria sua misit omnia quæ habebat, totum *inquam* victum suum.

39 Et in primis cathedris sedere in synagogis, & primos discubitus in cœnis.

40 Qui deuorant domos viduarum sub obtentu prolixæ orationis: hi accipient prolixius iudiciũ.

41 Et sedens Iesus contra gazophylacium aspiciebat quomodo turba iactaret æs in gazophylacium. & multi diuites iactabant multa.

42 Quum venisset autem vidua una pauper, misit duo minuta, quod est quadrans.

43 Et conuocans discipulos suos ait illis, Amen dico vobis, quoniam vidua hæc pauper plus omnibus misit qui miserunt in gazophylacium.

44 Omnes enim ex eo quod abũdabat illis, miserunt, hæc verò de penuria sua omnia quæ habuit misit, totum victum suum.

Matth. 23.b.14 luc. 20.g.47

Luc. 21.a.1

39 Primósque consessus, καὶ πρωτοκαθεδρίας. Vulgata, Et in primis cathedris sedere: nomine in verbum conuerso. Erasmus, Primásque sellas: quum tamen accipiendum sit Græcum vocabulum non de sellis ipsis, sed de sessione. Primos accubitus, πρωτοκλισίας. Hìc rectè reprehendit Erasmus Veterem interpretem quòd, vt sibi constaret, non potius verterit, Primi accumbere, nomine per verbum expresso. Sed quod hìc reprehendit, ipse suprà admisit, Matth.23.a.6, & quidem mutata Vetere editione.

40 Qui deuorant, οἱ κατεσθίοντες. Bellè quidem conueniunt Latina, quia versu 38 conuertimus τῶν θελόντων, qui volunt: in Græcis verò manifestum est solœcum, quum potius dicendũ fuerit τῶν κατεσθιόντων καὶ προσευχομένων, vel οἳ κατεσθίουσι καὶ προσεύχονται, vt loquitur Lucas 20.g.47. Nam οὗτοι quod sequitur, non minus pertinere existimo ad versiculum 38 & 39, quàm ad hunc 40. Similia verò dicendi genera etiam apud disertiores scriptores reperiuntur, vt Homerus Iliad.α, quum exorsus esset hanc comparationem à recto casu, Τρῶες δ' ὥς τ' ὄϊες πολυπάμμονος ἀνδρὸς ἐν αὐλῇ, subiicit hanc ἀπόδοσιν, diuerso casu, Ὣς Τρώων ἀλαλητὸς ἀνὰ στρατὸν εὐρὺν ὀρώρει. Idem Iliad.β, Φημὶ γὰρ οὖν κατανεῦσαι ὑπερμενέα Κρονίωνα Ἀστράπτων ἐπιδέξι', ἐναίσιμα σήματα φαίνων, pro ἀστράπτοντα & φαίνοντα: vbi Eustathius similia nonnulla in Euripide & Sophocle obseruat. Sed & Paulus 1. Tim.4.a.2, & 3, videtur pro rectis genitiuos ter vsurpare. Et in speciem, καὶ προφάσει. Vide Matth.23.b.14.

41 Ex aduerso, κατέναντι: siue Contrà, vt vertit Vulgata. Accipitur autem interdum pro ἔμπροσθεν: id est coram & in oculis: vt fere loquuntur Hebræi, vt Rom.4.c.17. Æs, χαλκὸν: id est pecuniam ex quocunque metallo: nempe ex Romanorum consuetudine, apud quos initio fuit æs signatum, vt docet Plinius lib. 34. cap.1. Terentius, Ancillam ære emptam suo. Nã si chalcos intelligeret, qui singuli septenis λεπτοῖς, id est minutis, æstimantur, potius scripsisset χαλκοὺς quàm χαλκόν.

42 Quadrans, κοδράντης. Hunc locum citat doctissimus Budæus lib. De asse quinto, sed non explicat. Est autem hæc supputatio (quantum quidem ipse de his rebus possum iudicare) prorsus contraria omnium scriptorum iudicio & authoritati: vt non prorsus vana sit suspicio, vel corruptum esse numerum τῶν λεπτῶν, vel potius hoc totum ὅ ἐστι κοδράντης, quum perperam ab aliquo annotatum esset, postea ex albo in contextum, culpa librariorum, irrepsisse: de quo tamen nihil temere affirmo. Illud quidem constat drachmam, quæ proximè ad denarium Romanum accedit, communi omnium doctorum calculo, & sine vlla (quod sciam) controuersia, sex obolis æstimari, obolum autem sex chalcis, chalcum autem septem λεπτοῖς, quæ nos quoque conuertimus Minuta: ex quo efficitur, si drachmam pro denario accipiamus, in quo sunt quadrantes quadraginta, singulos quadrantes valere minuta sex, & duodecim præterea minuta explendæ toti summæ superesse.

44 Ex eo quod ipsis redundat, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. Vulgata, Ex eo quod abũdat illis. Erasmus, Ex eo quod ipsis supererat. Hæc enim est vis τοῦ περισσοῦ, de qua diximus Matth.5.f.37. Legimus in quodam codice ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν, eodem quidem sensu, sed tamen rectius fortassis, quum postea legatur ἐκ τῆς ὑστερήσεως, nõ autem ἐκ τοῦ ὑστερήματος.

Κεφάλαιον ιγ'.

1 Καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, λέγει αὐτῷ εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Διδάσκαλε, ἴδε ποταποὶ λίθοι καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί.

2 Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Βλέπεις ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθῳ, ὃς οὐ μὴ καταλυθῇ.

3 Καὶ καθημένου αὐτοῦ εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κατέναντι τοῦ ἱεροῦ, ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας,

4 Εἰπὲ ἡμῖν πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ πάντα ταῦτα συντελεῖσθαι.

5 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς αὐτοῖς, ἤρξατο λέγειν, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

6 Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν.

7 Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων, μὴ θροεῖσθε· δεῖ γὰρ γενέσθαι. ἀλλ' οὔπω τὸ τέλος.

8 Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται σεισμοὶ κατὰ τόπους, καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί.

9 Ἀρχαὶ ὠδίνων ταῦτα. Βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ εἰς συναγωγὰς δαρήσεσθε, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων σταθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

CAP. XIII.

1 Et quum egrederetur è templo, dixit ei quidam è discipulis eius, Magister, vide quales lapides, & qualia *ista sint* ædificia.

2 Tunc Iesus respondens dixit ei, Vides ista magna ædificia? non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur.

3 Et quum sederet in mõte Olearũ ex aduerso templi, interrogarunt eum priuatim Petrus & Iacobus & Iohannes & Andreas,

4 Dic nobis quando hæc erũt, & quod signum *erit* quando futurum est vt omnia hæc consummentur.

5 Iesus autem eis respondens cœpit dicere, Videte nequis vos seducat.

6 Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: multósque seducent.

7 Quum autem audieritis bella & rumores bellorum, ne turbamini: oportet enim *ista* fieri. at nondum *erit* finis.

8 Surget enim gens in gẽtem, & regnum in regnum: eruntque terræmotus singulis locis, & erunt fames ac turbæ.

9 Principia dolorum ista. sed cauete vos vobisipsis: tradent enim vos in consessus & synagogas: cædemini, & coram præsidibus ac regibus sistemini mea causa, *ut hoc sit* testimonio aduersus eos.

CAP. XIII.

1 Et quum egrederetur de tẽplo, ait illi unus ex discipulis suis, Magister, aspice quales lapides, & quales structuræ.

2 Et respondens Iesus ait illi, Vides has omnes magnas ædificationes? nõ relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur.

3 Et quũ sederet in mõte Oliuarum contra templum, interrogabant eum separatim Petrus & Iacobus & Iohannes & Andreas,

4 Dic nobis quando ista fient, & quod signum erit quãdo hæc omnia incipient consummari?

5 Et respondens Iesus cœpit dicere illis, Videte ne quis vos seducat.

6 Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Quia ego sum: & multos seducent.

7 Quum audieritis autẽ bella & opiniones bellorũ, ne timueritis: oportet enim fieri. sed nondum finis.

8 Exurget enim gens cõtra gentem, & regnum super regnum: & erunt terræmotus per loca, & fames.

9 Initium dolorum hæc. videte autem vosmetipsos: tradent enim vos in conciliis & in synagogis vapulabitis, & ante præsides & reges stabitis propter me, in testimonium illis.

Matth. 24.a.1 luc. 21.a.5

Luc. 19.g.43

Ephes. 5.b.6 2. Thess. 2.a.3

IN CAPVT. XIII.

1 Vides, βλέπεις. Nonnulli (vt testatur Erasmus) legunt βλέπετε. Sic enim respondet Dominus quasi ab vno prouocatus communi cæterorum nomine. Non relinquetur, οὐ μὴ ἀφεθῇ. In duobus codicibus vetustis additur ὧδε, hìc, quod & apud Matthæum legitur.

6 In nomine meo, ἐν τῷ ὀνόματί μου. Id est, qui nomen meum mutuabuntur. Ego sum *Christus*, ὅτι ἐγώ εἰμι. Præcisa est oratio, quam rectè ex Matthæo videtur expleuisse Erasmus. Nam quod idem obseruat hæc ita posse accipi quasi dicat, Multi venturi sunt, dicentes se eum esse qui ego sum, eodem prorsus sensu dicitur: sed mihi non placet, propter longiorem circuitum, & duriorem eclipsin.

7 *Ista* fieri, γενέσθαι. In quodam codice additur ταῦτα: quod exprimendum putauimus. Nondum, οὔπω: id est οὐκ εὐθέως, non statim, vt explicat Lucas 12.a.9.

9 Cauete vobis, βλέπετε ἑαυτούς: id est φυλάττεσθε ἑαυτούς, vt diximus suprà 12.d.38. Vulgata, Videte vosmetipsos: & barbarè & obscurè. Sed hoc notãdum est, quum φυλάττεσθαί τινα Græcis fere declaret, Cauere ab aliquo, hìc contrà accipi βλέπειν: id est φυλάττεσθαι ἑαυτούς, pro Cauere sibiipsis. Apud Lucam ὁρᾶν & φυλάττεσθαι vnà coniungũtur, cap.12.b.15. Et synagogis, καὶ εἰς συναγωγάς. Pleraque exemplaria post συναγωγὰς distinctionem adscribunt, quæ sequuti sumus. Nonnulla tamen cum verbo δαρήσεσθε hæc coniungunt, ita vt εἰς pro ἐν accipiatur. Sed & in quodam codice scriptum inuenimus, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν δαρήσεσθε, & in synagogis ipsorum cædemini: quæ lectio prorsus consentit cum Matthæo 10.c.17. Et coram præsidibus, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων. In duobus codicibus legitur, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων δὲ, sed & coram præsidibus. Ponitur autem ἐπὶ pro Coram vel Ante, vt etiam accipitur 1. Tim.6.c.13. Sistemini, σταθήσεσθε. Vulgata, Stabitis. Erasmus, Ducemini, ἀχθήσεσθε, vt legitur in Theophylacti commentariis. Sed hanc lectionem si sequamur, positum videbitur ἐπὶ ἡγεμόνων pro ἐπὶ

ἡγεμόνας: id est ad reges, vt loquitur Matthæus. Vt hoc sit testimonio aduersus eos, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Id est, vt nobis auditis, tanto magis conuincantur, nec possint ignorantiam prætexere. Vulgata & Erasmus, ad verbum, In testimonium ipsis: nimium obscurè.

10 Καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη δεῖ πρῶτον κηρυχθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον.

10 Et apud omnes gentes oportet primùm prædicari Euangelium.

10 *Et in omnes gentes primùm oportet prædicari Euangelium.*

Matth. 10. b. 19. luc. 12. b. 11. & 21. c. 14.

11 Ὅταν δὲ ἀγάγωσιν ὑμᾶς παραδιδόντες, μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλήσητε, μηδὲ μελετᾶτε· ἀλλ' ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τοῦτο λαλεῖτε. οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

11 ‖Quum autem vos traditos duxerint, "ne antè soliciti estote quid dicturi sitis, "neque meditamini: sed quicquid datum fuerit vobis illo momēto, id loquimini. nō enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus sanctus.

11 *Et quum duxerint uos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini: sed quod datum uobis fuerit in illa hora, id loquimini: non enim uos estis loquentes, sed Spiritus sanctus.*

12 Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

12 Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater" filium: & insurgent liberi aduersus parentes, & eos curabunt morte mulctandos.

12 *Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & consurgent filii in parentes, & morte afficient eos.*

13 Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

13 Et eritis exosi omnibus "propter nomē meum: sed qui perseuerauerit, ad finem vsque is seruabitur.

13 *Et eritis odio omnibus propter nomen meum: qui autem sustinuerit in finē, hic saluus erit.*

Matth. 24. b. 15. Dan. 9. g. 25. Luc. 21. d. 20.

14 Ὅταν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ὅπου οὐ δεῖ, (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω) τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη·

14 ‖Quum autem videritis abominationem illam vastatricē, "quæ dicta est à ‖Daniele Propheta, "positam vbi non oportet, (qui legit, animaduertat) ‖tūc qui *fuerint* in Iudæa, fugiat in montes:

14 *Quum autem uideritis abominationem desolationis stantem ubi non debet, (qui legit intelligat) tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes:*

15 Ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβάτω εἰς τὴν οἰκίαν, μηδὲ εἰσελθέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ.

15 Qui verò *fuerit* supra domū, ne descēdat domum, nec ingrediatur vt quicquam sumat è domo sua.

15 *Et qui super tectum, ne descendat in domū, nec introeat ut tollat quid de domo sua.*

16 Καὶ ὁ εἰς τὸν ἀγρὸν ὤν, μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω, ἆραι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ.

16 Et qui fuerit in agro, ne reuertatur "retro vt sumat palliū suū.

16 *Et qui in agro erit, non reuertatur retro tollere uestimentum suum.*

17 Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

17 Væ autem vterum ferentibus & lactantibus per illos dies.

17 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.*

18 Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος.

18 Orate verò " ne fiat fuga vestra hyeme.

18 *Orate verò ut hyeme non fiant.*

10 Apud omnes gentes, εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Sic Demosthenes περὶ στεφ. Καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, Et progressus dixi apud vos. Vulgata, In omnes gentes: quam interpretationem si sequamur, vertemus κηρυχθῆναι, promulgari. 5

11 Ne antè soliciti estote, μὴ προμεριμνᾶτε. Ita rectè explicat Erasmus in annotationibus. Nam præcogitandi vocabulum, quod Vetus interpres vsurpat, neque Erasmus repudiat, non memini apud idoneos authores legere. Deinde non prohibetur cogitatio, sed solicitudo illa & anxietas quæ à diffidentia proficiscitur, vt diximus Matth. sexto d. 27. Neque meditamini, μηδὲ μελετᾶτε. Hoc ego refero ad artificiosam illam dicendi 10 rationem, cuiusmodi multa oratores tradunt exercendis suis discipulis in declamationibus fictitiis, quas μελέτας vocant. Vult ergo Christus suos quantumuis indoctos & rudes, in cælum respicere, vt Dei fide & causæ bonitate freti, aliunde quàm ab humana eloquentia præsidiū expectent. Cæterùm in quodam codice scriptum erat προμελετᾶτε, præmeditamini, quod melius videtur conuenire, quum præcesserit προμεριμνᾶτε.

13 Propter nomen meum, διὰ τὸ ὄνομά μου: id est, propter me, cuius doctrinam annuntiabitis. 15

14 Quæ dicta est, &c. τὸ ῥηθὲν, &c. Hoc membrum non legit Vetus interpres, neque etiam inuenimus in duobus codicibus. Positam, ἑστώς. Vel, stantem. Videtur tamen illa interpretatio commodior. Est autem huius loci hæc sententia, fore vt profanæ gentes ciuitatem Dei ipsúmque templum non modò contaminent ac polluāt suo ingressu, sed etiā funditus euertant. Cæterùm in vetustis nostris exēplaribus omnibus legitur ἑστὼς, vno tantùm excepto & editione Complutensi, quam sequi maluimus, & quodam alio præterea, in quo scriptum legimus ἑστηκός. Vbi non oportet, ὅπου οὐ δεῖ. In vno exemplari legimus, ἐν τόπῳ ἁγίῳ, in loco sancto. 20

16 Retro, εἰς τὰ ὀπίσω. Erasmus, Ad ea quæ reliquit à tergo: idest εἰς τὰ ὄπισθεν καταλειφθέντα. Atqui sæpe apud Græcos aduerbia pluraliter efferuntur: & εἰς τὰ ὀπίσω idem declarat quod ὀπίσω simplex.

18 Ne fiat fuga vestra hyeme, μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος. In quodam codice scriptum erat, μὴ χειμῶνος ταῦτα γίνηται, ἢ σαββάτου, ne hyeme fiant ista, vel sabbatho. Vulgata expungit ταῦτα, & ἢ σαββάτου. 25

19 Ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι θλῖψις, οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως ἧς ἔκτισεν ὁ Θεός, ἕως τοῦ νῦν, καὶ οὐ μὴ γένηται.

19 Erunt enim dies illi *talis* oppressio, qualis non fuit à principio "rerum conditarum quas condidit Deus, vsque ad hoc tēpus, nec erit.

19 *Erunt enim dies illi tribulationes tales, quales non fuerunt ab initio creaturæ quam condidit Deus, usque nunc, neque fient.*

20 Καὶ εἰ μὴ Κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς οὓς ἐξελέξατο, ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας.

20 Et nisi Dominus contraxisset dies illos, omnis caro periret: sed propter electos quos elegit, contraxit dies illos.

20 *Et nisi breuiasset Dominus dies, non fuisset salua omnis caro: sed propter electos quos elegit, breuiauit dies.*

Matth. 24. b. 23. luc. 21. b. 8.

21 Καὶ τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδού, ὧδε ὁ Χριστός, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ πιστεύσητε.

21 ‖Ac tum siquis vobis dixerit, Ecce hic Christus, vel, ecce illic, ne credite.

21 *Et tunc si quis uobis dixerit, Ecce, hic est Christus, ecce illic: ne credideritis.*

22 Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται· καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα πρὸς τὸ ἀποπλανᾶν, εἰ δυνατόν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

22 Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & edent signa ac miracula ad seducendū, si fieri possit, etiam electos.

22 *Exurgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & dabunt signa & portenta ad seducendos, si fieri potest, etiam electos.*

23 Ὑμεῖς δὲ βλέπετε. Ἰδού, προείρηκα ὑμῖν πάντα.

23 Vos autem cauete. Ecce, prædixi vobis omnia.

23 *Vos ergo uidete: ecce, prædixi uobis omnia.*

Ezech. 32. b. 7. esa. 13. b. 10. ioel. 2. b. 10. g. 31. & 3. c. 15.

24 Ἀλλ' ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, μετὰ τὴν θλῖψιν ἐκείνην, ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς.

24 ‖Cæterùm per illos dies, post oppressionem illam, sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum.

24 *Sed in illis diebus post tribulationem illam sol contenebrabitur, & luna nō dabit splendorem suū.*

25 Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπίπτοντες, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς σαλευθήσονται.

25 Et stellæ cæli excident, & potestates quæ in cælis *sunt* concutientur.

25 *Et stellæ cæli erunt decidentes, & uirtutes quæ in cælis sunt mouebuntur.*

26 Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ δόξης.

26 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum potentia multa & gloria.

26 *Et tunc uidebunt Filium hominis uenientem in nubibus cum uirtute multa & gloria.*

27 Καὶ τότε ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρου γῆς ἕως ἄκρου οὐρανοῦ.

27 Ipse verò tunc mittet Angelos suos, & suos electos "coget à quatuor ventis, ab extremo terræ vsque ad extremum cæli.

27 *Et tunc mittet Angelos suos, & congregabit electos suos à quatuor uentis, à summo terræ usque ad summum cæli.*

28 Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν. ὅταν αὐτῆς ἤδη ὁ κλάδος ἁπαλὸς γένηται, καὶ ἐκφύῃ τὰ φύλλα, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν.

28 A ficu verò discite parabolā, Quum ramus eius iam tener fit, & "germinat folia, nostis propè esse æstatem:

28 *A ficu autem discite parabolā. Quū iam ramus eius tener fuerit, & nata fuerint folia, cognoscitis quia in proximo sit æstas:*

29 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ταῦτα ἴδητε γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

29 Ita & vos, quum hæc videritis fieri, agnoscite propè esse & ad fores *regnum* Dei.

29 *Sic & uos, quū uideritis hæc fieri, scitote quòd in proximo sit in ostiis.*

30 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη μέχρις οὗ πάντα ταῦτα γένηται.

30 Amen dico vobis, nequaquā prætererit hæc ætas vsquedū "facta sint hæc omnia.

30 *Amen dico uobis quoniā non transibit generatio hæc donec omnia ista fiāt.*

19 Erunt enim, ἔσονται γάρ. Hebræum dicendi genus, cuius magna est emphasis: ita enim significatur fore vt toto illo tempore calamitas calamitatem excipiat: perinde acsi tempus ipsum nihil aliud esset quàm ipsissima (vt ita dicam) miseria. Sic Amos 5. e. 20, dicit diem Domini fore tenebras, non lucem. Sic à Latinis interdū sceleratissimus aliquis homo dicitur scelus. Legit autē Vetus interpres θλίψεις τοιαῦται, & quæ cōsequūtur, plurali numero: sicut etiam hæc scripta inuenimus in quodam exēplari. Rerum conditarum, κτίσεως. Vul- 5 gata ad verbum, Creaturæ, quod vocabulū nullo modo quadrat. Significat autem κτίσις interdum conditionē ac creationem mundi, vt suprà 10. a. 6. interdum res creatas, vt hoc loco, & Rom. 8. d. 21. interdum omnes conditos homines, vt infrà cap. 16. b. 15.

27 Et coget, καὶ ἐπισυνάξει. In quodam codice scriptum erat, καὶ ἐπισυνάξουσι: id est, qui cogant. de qua formula loquendi diximus alibi. 10

28 Germinat, ἐκφύῃ. Vulg. Nata fuerint, ἐκφυῇ: quod rarò dicitur.

Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ.

Matth.24.d.13

Βλέπετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε· οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ καιρός ἐστιν.

Ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος ἀφεὶς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ τῷ θυρωρῷ ἐνετείλατο ἵνα γρηγορῇ.

Γρηγορεῖτε οὖν· (οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ὀψέ, ἢ μεσονυκτίου, ἢ ἀλεκτοροφωνίας, ἢ πρωΐ)

Μὴ ἐλθὼν ἐξαίφνης, εὕρῃ ὑμᾶς καθεύδοντας.

Ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω, Γρηγορεῖτε.

31 Cælum & terra præteribunt, sermones autem mei nequaquam præteribunt.

32 Sed de die illo ac hora nemo scit, ne Angeli quidē qui in cælo sunt, nec ipse Filius, sed solus Pater.

33 ‖Cauete, vigilate & orate: nescitis enim quando tempus illud sit futurum.

34 Nam Filius hominis ita est vt quispiam qui peregre agens relicta domo sua, dataque seruis suis potestate, ac suo cuique opere, ianitori mandauit vt vigilaret.

35 Vigilate igitur: (nescitis enim quando dominus domus veniet, vespere, an media nocte, an in gallicinio, an manè)

36 Ne quum repentè venerit, inueniat vos dormientes.

37 Quæ autem dico vobis, omnibus dico, Vigilate.

31 Cælum & terra trāsibunt, uerba autem mea non transibunt.

32 De die autem illo uel hora nemo scit, neque Angeli in cælo, neque Filius nisi Pater.

33 Videte, uigilate, & orate: nescitis enim quando tempus sit.

34 Sicut homo qui peregre profectus reliquit domum suam, & dedit seruis suis potestatem cuiusque operis, & ianitori præcepit ut uigilet.

35 Vigilate ergo (nescitis enim quando dominus domus ueniat: serò, an media nocte, an galli cantu, an manè)

36 Ne quum uenerit repentè, inueniat uos dormientes.

37 Quod autem uobis dico, omnibus dico, Vigilate.

Κεφάλαιον ιδʹ.

Matth.26.a.1 luc.22.a.1

Ἦν δὲ τὸ πάσχα καὶ τὰ ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας· καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν.

Ἔλεγον δέ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μήποτε θόρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ.

Καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανίᾳ ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, κατακειμένου αὐτοῦ, ἦλθε γυνὴ ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου, νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς· καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβαστρον, κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς.

Ἦσαν δέ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτούς, καὶ λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν;

Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο πραθῆναι ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, καὶ δοθῆναι τοῖς πτωχοῖς. Καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε αὐτήν· τί αὐτῇ κόπους παρέχετε; καλὸν ἔργον εἰργάσατο εἰς ἐμέ.

Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, καὶ ὅταν θέλητε, δύνασθε αὐτοὺς εὖ ποιῆσαι· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

Ὃ εἶχεν αὕτη, ἐποίησε· προέλαβε μυρίσαι μου τὸ σῶμα εἰς τὸν ἐνταφιασμόν.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἂν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, λαληθήσεται εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

Καὶ ὁ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης, εἷς τῶν δώδεκα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῷ αὐτὸν αὐτοῖς.

Οἱ δὲ, ἀκούσαντες ἐχάρησαν· καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ ἐζήτει πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῷ.

Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἑτοιμάσωμεν ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;

CAP. XIIII.

1 ‖Erat autem Pascha, & azyma duobus pòst diebus, & quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum dolo prehensum trucidarent.

2 Dicebant autem, Non in festo, ne tumultus sit populi.

3 Quū autē *Iesus* esset Bethaniæ in domo Simonis Leprosi, accūbente eo venerat mulier habēs alabastrum vnguenti nardi liquidæ multi pretii: & confracto alabastro, effuderat ei in caput.

4 Quidam autem indignabantur apud sese, & dicebant, Quorsum profusio ista vnguenti facta est?

5 Nam poterat hoc vēdi amplius quàm trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.

6 Iesus autem ait, Omittite eam: quid ei molestiam exhibetis? bonum opus operata est erga me.

7 Semper enim pauperes habebitis vobiscum, & quandocunque volueritis, potestis eis benefacere: me verò non semper habebitis.

8 Hæc quod potuit fecit: occupauit enim vngere meum corpus ad sepulturam.

9 Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam id quod ista fecit, dicetur in memoriam ipsius.

Matth.26.b.14 luc.22.a.4

10 ‖Tunc Iudas Iscariotes, vnus ex duodecim, venit ad principes Sacerdotum, vt eum ipsis proderet.

11 Illi verò eo audito gauisi sunt: & polliciti sunt se pecuniam ei daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eū proderet.

Matth.26.b.17 luc.22.a.7

12 ‖Ac primo die Azymorum, quando pascha mactabant, dicūt ei discipuli ipsius, Vbi vis vt profecti paremus vt edas pascha?

CAP. XIIII.

1 Erat autem Pascha & azyma post biduum: & quærebant summi Sacerdotes & Scribæ quomodo eum dolo tenerent.

2 Dicebant enim, Non in die festo, ne fortè tumultus fieret populi.

3 Et quum esset Bethaniæ in domo Simonis Leprosi, & recumberet, uenit mulier habens alabastrum unguenti nardi spicati pretiosi: & fracto alabastro, effudit super caput eius.

4 Erant autem quidam indignè ferentes intra semetipsos, & dicentes, Vtquid perditio ista unguenti facta est?

5 Poterat enim unguentū istud uenundari plus quàm trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.

6 Iesus autem dixit, Sinite eam: quid illi molesti estis? bonum opus operata est in me.

7 Semper enim pauperes habetis uobiscum, & quum uolueritis, potestis illis benefacere: me autem non semper habetis.

8 Quod habuit hæc, fecit: præuenit ungere corpus meum in sepulturā.

9 Amen dico uobis, ubicunque prædicatum fuerit Euangelium istud in uniuerso mundo, & quod fecit hæc, narrabitur in memoriam eius.

10 Et Iudas Iscariotes, unus de duodecim, abiit ad summos Sacerdotes, ut proderet eum illis.

11 Qui audientes gauisi sunt: & promiserunt ei pecuniam se daturos. Et quærebat quomodo illū opportunè traderet.

12 Et primo die Azymorum quando pascha immolabant, dicunt ei discipuli, Quò uis eamus, & paremus tibi ut manduces pascha?

31 Ac hora, καὶ τῆς ὥρας. Nos etiam alibi sæpe Momentum vertimus, eodem sensu. Rectè quoque Erasmus interpretatur, Ac tempore: id est καὶ τοῦ καιροῦ. quo vocabulo vtitur Euangelista paulò pòst. Sed in sex vetustis codicibus scriptum erat ἢ ὥρας, vel hora, vt Vetus etiam interpres conuertit: vt facilè appareat non esse cur subtiliter hic inter diem & horam distinguamus, quum vtroque hoc vocabulo intelligatur in genere punctum illud temporis à Deo constitutum secundo Christi aduentui. Hoc autem placuit annotare propter fanaticos quosdam, qui iam inde à multis seculis se torserunt, vt futuri iudicii tempus ex Scripturis elicerent: quibus si obiicias hæc Christi verba, respondere solent, incertum quidem esse diem & horam, tempus autem & annum minimè. Quasi verò ratio illa propter quam noluit Deus vt hoc tempus cuiquam esset cognitum, (nempe vt de re ipsa certi, cuius euentum ignoramus, perpetuò in excubiis ageremus) minus valeat in tempore & anno, quàm in die & hora. Sed furentes istos vates partim præterita secula conuincunt, partim etiam futura redarguent. Piis autem omnibus hæc Christi doctrina sufficiet, vt eius aduentum religiosè expectent, in Dei verò arcana curiosè non inquirant. Neque verò possum dissimulare mihi non probari eorum sententiam qui dictū illud tanquā diuinum oraculū inculcare solent, Duo annorū millia ante Legem, duo millia sub Lege, duo millia post Legem. Nam vt de præteritorum annorum calculo nihil dicam, quî potest dictū illud cum his Christi verbis, sine manifesto cauillo, consentire? Eliæ verò prophetiam hanc esse si negaro, vt ego sanè pernego, vnde tandem probabitur? Nempe ex antiqua traditione. Quasi verò non satis sint notæ Iudæorum nugæ, aut quasi nunc primùm cœperint homines audacter mentiri, & licentiosè quiduis audere. Sed, εἰ μή. Vulgata & Erasmus, Nisi. Vide Matth.12.v.4, & Gal.2.v.16.

34 Vt quispiam, ὡς ἄνθρωπος. Nemo est qui non videat multa explendæ non modò sententiæ, sed etiam constructioni deesse, quæ ab aliis interpretibus omissa suppleuimus. Quia igitur paulo antè facta erat mētio Filii hominis venientis in nubibus (quem etiam paulo pòst vocat κύριον τῆς οἰκίας) ideo in supplenda ἀποδόσει, Filium hominis exprimendum putauimus. Ecclipsin verò non dissimilem annotauimus Matth.25.a.14. Potestate, τὴν ἐξουσίαν. Annotat Erasmus se alicubi legisse τὴν οὐσίαν, id est, bonis & facultatibus suis. quod fortassis melius conuenit. Ianitori, καὶ τῷ θυρωρῷ. Particulam καὶ abundare ostendit ratio Græcæ cōstructionis. Itaque expungendam putauimus. Vide Mat.28.b.9. Est autem hoc dicendi genus petitum ex veterum consuetudine, qui atrienses seruos & ianitorem in primis habere consueuerant, abundante seruorum multitudine.

IN CAPVT XIIII.

1 In festo, ἐν τῇ ἑορτῇ. Vide Matth.26.v.5.

3 Liquidæ, πιστικῆς. Id est, πιστῆς, παρὰ τὸ πιεῖν, quasi potabilem dicas. Nardum enim pro ipso nardino vnguento vsurpat etiam Athenæus libro δειπνοσ. 15. & conuiuiis liquida vnguenta conueniunt quibus perfundantur conuiuæ, non autem spissa quibus liniantur: quod tamē inuexit tandem luxuria, vt apparet ex his Plinii verbis, lib.13.cap.3, Quosdam, inquit, crassitudo maximè delectat, linique iam, non solùm perfundi, vnguentis gaudent. Æschylus autem ἐν Δεσμώτῃ, vocat φάρμακα πιστὰ liquida & quæ potanda præbentur, non aliter quàm βρώσιμα quæ voratur, & χριστὰ quibus iungimur. Theophylactus πιστικὴν interpretatur ἄδολον, id est germanam & minimè adulteratam. Nardinum enim multipliciter fuisse corruptum obseruat Plinius lib.13.cap.1. Sed πιστικὸν à πίστις deriuatum, ea quidem significatione, nusquam legi. Sunt denique qui πιστικὴν corrupto Latino vocabulo pro Spicata accipiant: quod aliquādo etiam credidi, sicut penula à Paulo φαινόλης vel etiam (vt alii scribunt) φελόνης vocatur 2.Tim.4.v.13. Laudatur enim maximè in vnguentis (inquit Plinius) ea nardi species quæ in aristas assurgit. Galenus ναρδόσταχυν, Plinius Nardispicam, officinæ Spicam nardi vocant.

5 Amplius, ἐπάνω. Ad verbum, Suprà. Sic Horatius, Paulatim mercaris agrum fortasse trecentis, Aut etiam supra numorum millibus emptum. Trecentis denariis, τριακοσίων δηναρίων. Id est libris Francicis quinquaginta duabus cum dimidia, si Budæi calculum sequamur. Fremebant in eam, ἐνεβριμῶντο αὐτῇ. Sic rectè Vetus interpres, diuisa verbi compositione. Apparet enim Latinum verbum Fremere à Græco βρέμειν seu βριμᾶν aut βριμοῦν deduci. Alibi frequenter ἐμβριμᾶσθαι vertimus Interminari, quoties videlicet pro ἐπιτιμᾶν vel ἀπειλεῖν accipitur. Hîc autem murmur & fremitus indignantium significatur, potius quàm interminatio.

8 Occupauit, προέλαβε: id est ἐφθάσατο. Vulg. & Eras. Præuenit. Liuius, Occupat Tullius in agrum Sabinum transire. Quod dicendi genus mihi visum est proximè ad hoc Græcum accedere.

12 Quando, ὅτε: id est quo die, nimirum ad vesperam, quæ initium erat diei decimiquinti, sicut pluribus ostendimus Matth. 26.b.17. Erasmus, Quum pascha immolarent: quam interpretationem vt nobi-

f.i.

guam rejeci. Ita enim videretur significari, hæc gesta esse inter conuiuium ipsum Paschæ.

Pascha, τὸ πάσχα. id est, agnum illũ cuius mactatio in festo Paschæ certis ritibus fiebat. Neque enim hic accipitur pro ipso die festo Paschæ: sed manifesta est metonymia, sacramentis peculiaris, qua rei ipsius nomen signo tribuitur. Simili ratione Christus etiam ipse à Paulo Pascha nostrum vocatur, 1. Corinth. 5. c. 7.

Mactabant, ἔθυον: id est mactare solebant, vt infrà cap. 15. a. 6, Dimittebat, pro dimittere solebat. Marcus enim nullam habet rationem Iudaicæ traditionis, cuius meminimus Matth. 26. v. 17. sed respicit partim Dei cōstitutionem, partim quod frequentius fieri à Iudæis etiam ipsis solebat. Neque enim erat traditioni locus nisi quum primus Azymorum dies, id est decimusquintus primi mensis, incidebat in προσάββατον, sicut hoc ipso anno cōgitisse liquet ex passionis historia. Vsus sum autem mactandi potius quàm sacrificandi verbo, vt conuiuia Paschæ domestica à sacrificiis illis discernam quæ in templo peragebantur à sacerdotibus.

Καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν· καὶ ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ.	13 Tunc mittit duos è discipulis suis, & dicit eis, Abite in vrbem: & occurret vobis quidam portans amphoram aquæ: sequimini eum:	13 *Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis, Ite in ciuitatem: & occurret vobis homo lagenam aquæ baiulans: sequimini eum:*
Καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ, εἴπατε τῷ οἰκοδεσπότῃ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει, Ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;	14 Et quocunque introierit, dicite patrifamiliâs, Magister dixit, Vbi est diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edā?	14 *Et quocunque introierit, dicite domino domus, Quia Magister dicit, Vbi est refectio mea vbi pascha cum discipulis meis manducem?*
Καὶ αὐτὸς ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον, ἕτοιμον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε ἡμῖν.	15 Tunc ipse vobis indicabit cœnaculum magnum stratum, paratum: illic parate nobis *pascha*.	15 *Et ipse vobis demonstrabit cœnaculum grāde stratum: & illic parate nobis.*
Καὶ ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἦλθον εἰς τὴν πόλιν, καὶ εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.	16 Abierunt igitur discipuli eius, venerúntque in ciuitatem, & inuenerunt *omnia* prout dixerat eis: & parauerunt pascha.	16 *Et abierunt discipuli eius, & venerunt in ciuitatem, & inuenerunt sicut dixerat illis: & parauerunt pascha.*
Καὶ ὀψίας γενομένης ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα.	17 Et quum serum *diei* esset, venit cum duodecim.	17 *Vespere autem facto, venit cum duodecim.*
Καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν καὶ ἐσθιόντων, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ.	18 ‖ Quúmque accubuissent, & ederent, ait Iesus, Amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me, qui edit mecum.	18 *Et discumbentibus eis & manducantibus, ait Iesus, Amen dico vobis, quia vnus ex vobis tradet me, qui manducat mecum.*
Οἱ δὲ ἤρξαντο λυπεῖσθαι, καὶ λέγειν αὐτῷ εἷς καθ' εἷς, Μήτι ἐγώ; Καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ;	19 Ipsi verò cœperunt contristari & ei dicere sigillatim, Nũ ego? Et alius, Num ego?	19 *At illi cœperunt contristari, & dicere ei singulatim, Nunquid ego?*
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ τρυβλίον.	20 Ipse autem respondens dixit eis, Vnus ex duodecim qui *manum* intingit mecum in catinum, *me prodet*.	20 *Qui ait illis, Vnus ex duodecim qui intingit mecum in catino.*

Matth. 26. b. 20 / luc. 22. b. 14 / Iohan. 13. c. 21

13 Amphoram, κεράμιον. Ita Græci vocant amphoras, quòd fere fictiles essent, vt apparet ex hoc Horatii versiculo, -- amphora cœpit Institui currente rota, cur vrceus exit? Vetus interpres, Lagenam: qui tamen Lucæ 22. a. 10, amphoram rectè conuertit. Erasmus, Hydriam. Idem apud Lucam Vas testaceum, περιφραστικῶς interpretatur. Videtur enim in genere pro fictili vase vsurpari. Sed præstat seruare significationem magis vsitatam, vt κεράμιον & κεραμεῖον distinguantur, propter sequens verbum βαστάζειν, quod propriè de grauibus oneribus dici opinor.

15 Cœnaculum, ἀνώγεον. Græca vox declarat contignationem ædium superiorem, cuicunque tandem vsui sit destinata, vt ex Varrone & Vitruuio liquet. Quia verò moris erat in ea domus parte cœnare, ideo cœnaculum dici cœpit. quod quum obseruarit Erasmus, miror eum maluisse triclinium, id est Græcum vocabulum altero Græco, interpretari. Paratum, ἕτοιμον. Hoc deerat in quodam exemplari, & sanè videtur initio fuisse scriptum in albo, vt explicaretur illud ἐστρωμένον quod præcessit.

16 Abierunt, ἐξῆλθον. Erasmus ad verbum, Exierunt. Sed apparet positum esse ἐξῆλθον pro ἀπῆλθον, quo vtitur Lucas. Inuenerunt *omnia*, εὗρον. Addidimus quod explendæ constructioni deesse videbatur. In vno codice scriptum legimus ἐποίησαν, fecerunt, fortassis ex Matthæo.

19 Sigillatim, εἷς καθ' εἷς. Ita scriptum vbique legimus, vno exemplari excepto, in quo scriptum erat καθεὶς. Ego verò existimo scribendum esse καθεῖς, sicut legitur Iohan. 8. a. 6. vel, si distinguere libet vocabula, καθ' εἷς. Est enim κατὰ ex καὶ εἶτα contractum, vt εἷς καθ' εἷς ad verbum declaret vnum & deinde vnum: quod vernaculo sermone dicimus Vn à vn. Vel L'un apres l'autre. Vetus interpres in Iohāne conuertit, Vnum post vnum.

Et alius, Num ego? καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ. Hæc deerant in duobus codicibus, & sanè videntur redundare.

20 Qui *manum* intingit, ὁ ἐμβαπτόμενος: id est, qui mecum vesci consueuit, vt exposuimus Matthæi 26. b. 23. Suppleuimus autem ex Matthæo quæ omnino requiruntur vt plena sit sententia.

Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.	21 Filius quidem hominis abit, prout scriptum est de eo: sed væ homini illi per quē Filius hominis proditur: bonum erat homini illi si natus non fuisset.	21 *Et Filius quidem hominis vadit, sicut scriptū est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis traditur. bonum erat ei si non esset natus homo ille.*
Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον, εὐλογήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.	22 ‖ Et edentibus ipsis, quum accepisset Iesus panem, & benedixisset, fregit: deditque eis, & ait, Accipite, edite: hoc est corpus meum.	22 *Et manducantibus illis, accepit Iesus panem, & benedicens fregit: & dedit eis, & ait, Sumite: hoc est corpus meum.*
Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς· καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες.	23 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dedit eis: & biberunt ex eo omnes.	23 *Et accepto calice, gratias agens dedit eis: & biberunt ex illo omnes.*
Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον.	24 Et dixit eis, Hoc est sanguis meus Noui illius testamenti, qui pro multis effunditur.	24 *Et ait illis, Hic est sanguis meus Noui testamenti, qui pro multis effundetur.*
Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.	25 Amen dico vobis, non bibā amplius ex fructu vitis vsque ad diem illum quum ipsum bibam nouum in regno Dei.	25 *Amen dico vobis, quia iam non bibam de genimine vitis vsque in diem illum quum illud bibam nouum in regno Dei.*
Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.	26 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem olearum.	26 *Et hymno dicto exierunt in montem oliuarum.*
Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πάντες σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. ὅτι γέγραπται, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα.	27 ‖ Tunc dicit eis Iesus, Omnes offendemini in me nocte ista. Nam scriptum est, ‖ Percutiam pastorem, & dispergentur oues.	27 *Et ait eis Iesus, Omnes scandalizabimini in me in nocte ista. quia scriptum est, Percutiam pastorem, & dispergentur oues.*
Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.	28 ‖ Sed postquam surrexero, præibo vobis in Galilæam.	28 *Sed postquam resurrexero, præcedam vos in Galilæam.*
Ὁ δὲ Πέτρος ἔφη αὐτῷ, Καὶ εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται, ἀλλ' οὐκ ἐγώ.	29 Petrus autē dixit ei, Etiamsi omnes offendantur, at non ego.	29 *Petrus autem ait illi, Et si omnes scandalizati fuerint, sed non ego.*
Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι σήμερον ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.	30 Tunc dicit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie nocte ista, priusquam bis gallus vocem miserit, ter abnegabis me.	30 *Et ait illi Iesus, Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac priusquā gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus.*
Ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον, Ἐάν με δέῃ συναποθανεῖν σοι, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὡσαύτως δὲ καὶ πάντες ἔλεγον.	31 At ille multo magis dicebat, Si me oportuerit commori tibi, haudquaquam te abnegabo. Itidem autem etiam omnes dicebant.	31 *At ille amplius loquebatur, Et si oportuerit me simul commori tibi, non te negabo. Similiter autē & omnes dicebant.*

Matth. 26. b. 26 / 1. cor. 11. e. 24 / Iohan. 16. d. 32 / Zach. 13. c. 7 / Infra 16. b. 7

21 Homini illi, αὐτῷ. Vide Matth. 26. v. 24.

27 Oues, τὰ πρόβατα. In quodam codice additur τῆς ποίμνης, gregis. fortassis ex Matthæo. Certè non additur apud Zachariam.

29 Offendantur, σκανδαλισθήσονται. Complutensis editio addit ἐν σοί, in te.

30 Hodie, σήμερον. In duobus exemplaribus legimus σὺ σήμερον, tu hodie: cuius pronominis videtur nō contemnenda emphasis. Nam ideo etiam non contentus dixisse σήμερον, addit τῇ νυκτὶ ταύτῃ.

31 Multo magis, ἐκ περισσοῦ μᾶλλον. Ad verbum, Magis ex abundanti. Vulgata non legit μᾶλλον, aut reiecit tanquam παρέλκον. Nam certè redundat: sed ita tamen vt ista conduplicatio magis exprimat vehementem Petri asseuerationem: sicut Erasmus rectè obseruat. Nos igitur vt hanc emphasin ostenderemus, conuertimus Multo magis, acsi scriptum esset πολλῷ μᾶλλον, vel πολλῷ περισσοτέρως. Erasmus autem distinguit post ἔλεγε, & μᾶλλον annectit iis quæ consequuntur, ideóque interpretatur, Imò si me oportuerit, &c. Sed præterquā quòd hæc aliter distincta in omnibus codicibus reperiuntur, vix etiam (opinor) reperias μᾶλλον pro Imò vel Potius positum alicuius membri initio, nisi addatur particula δέ: sicut in Matthæo annotauimus.

Matth.26.d.30 Luc.22.d.39

Καὶ ἔρχονται εἰς χωρίον οὗ τὸ ὄνομα Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Καθίσατε ὧδε ἕως προσεύξωμαι.

32 ‖Veniunt igitur in locum cuius nomen *est* Gethsemane. Tunc dicit discipulis suis, Sedete hîc vsquedum precatus fuero.

32 *Et ueniunt in prædiũ cui nomen Gethsemani: & ait discipulis suis, Sedete hîc donec orem.*

Καὶ παραλαμβάνει τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μεθ' ἑαυτοῦ· καὶ ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

33 Et assumit Petrum & Iacobum & Iohannem secum: cœpitque expauescere & grauissimè angi.

33 *Et assumit Petrum & Iacobum & Iohannem secum: & cœpit pauere & tædere.*

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε.

34 Et dixit eis, Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortẽ: manete hîc, & vigilate.

34 *Et ait illis, Tristis est anima mea usque ad mortem: sustinete hîc, & uigilate.*

Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ προσηύχετο ἵνα, εἰ δυνατόν ἐστι, παρέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ ἡ ὥρα.

35 Progressúsque paululũ, procidit in terram: & orauit vt, si possibile esset, abiret ab ipso hora illa.

35 *Et quum processisset paululum, procidit super terram: & orabat ut, si fieri posset, transiret ab eo hora.*

Καὶ ἔλεγεν, Ἀββᾶ ὁ πατὴρ, πάντα δυνατά σοι· παρένεγκε τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τοῦτο. ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.

36 Dixitque, Abba, Pater, omnia possibilia sunt tibi: transfer à me istud poculum. verùm nõ quid ego velim, sed quid tu.

36 *Et dixit, Abba, pater, omnia tibi possibilia sunt: transfer calicem hunc à me. sed non quod ego uolo, sed quod tu.*

Καὶ ἔρχεται καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Σίμων, καθεύδεις; οὐκ ἴσχυσας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι;

37 Tunc venit & inuenit eos dormiẽtes: dicitque Petro, Simon dormis? non potuisti vnã horam vigilare?

37 *Et uenit & inuenit eos dormiẽtes: & ait Petro, Simon, dormis? non potuisti una hora uigilare?*

Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

38 Vigilate & precamini, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus *est*, sed caro infirma.

38 *Vigilate & orate ut non intretis in tentationem. spiritus quidẽ promptus est, caro uerò infirma.*

Καὶ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

39 Et quum rursum abiisset, precatus est, & eundem sermonem dixit.

39 *Et iterum abiens orauit, eundem sermonem dicens.*

Καὶ ὑποστρέψας εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, (ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημένοι) καὶ οὐκ ᾔδεισαν τί αὐτῷ ἀποκριθῶσι.

40 Et reuersus inuenit eos rursum dormiẽtes, (erant enim oculi eorum grauati) neque sciebant quid ei responderent.

40 *Et reuersus, denuò inuenit eos dormientes, (erant enim oculi eorum grauati) & ignorabãt quid responderẽt ei.*

Καὶ ἔρχεται τὸ τρίτον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε· ἀπέχει, ἦλθεν ἡ ὥρα· ἰδοὺ, παραδίδοται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἁμαρτωλῶν.

41 Et venit tertiò, dicitque eis, Dormite quod superest, & requiescite: sufficit, venit hora: ecce, traditur Filius hominis in manus peccatorum.

41 *Et uenit tertiò, & ait illis, Dormite iam, & requiescite: sufficit, uenit hora: ecce, Filius hominis tradetur in manus peccatorum.*

Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ ὁ παραδιδούς με ἤγγικε.

42 Surgite, eamus: ecce, qui prodit me, appropinquauit.

42 *Surgite, eamus: ecce, qui me tradet, propè est.*

34 Et dixit eis, καὶ λέγει αὐτοῖς. In quatuor exemplaribus hæc coniunguntur præcedentibus: & pro λέγει scribitur λέγειν, dicere. Vigilate, γρηγορεῖτε. Complutensis liber addit μετ' ἐμοῦ, mecum.

36 Abba, pater, ἀββᾶ ὁ πατήρ. Vnum istorum est Syriacum, alterum Græcum, vt videri possit posterius additum esse vt prius illud peregrinum declararet. Sed ego puto potius inter illas gentes quarum idioma ex variarum gentium lingua & moribus erat conflatum, fuisse hanc ἀναδίπλωσιν receptam, vt si Gallicè dicas, *Monsieur mon pere*. Non quid ego, &c. οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ. Hunc locum variis modis deprauatũ inuenimus in plerisque codicibus scriptis. Omnino enim plenior esset sententia si pro τί legeremus ὅ, τι, vel ὡς, quod testatur Erasmus se in quibusdam exemplaribus legisse. vt subaudiatur γενηθήτω, quod à Matthæo & Luca exprimitur. Sententiam verò, quanuis imperfectam, idcirco non expleuimus quòd hæc aposiopesis non videatur sua emphasi carere in oratione tam ardenti.

40 Et reuersus, καὶ ὑποστρέψας. In quodam codice scriptum erat καὶ πάλιν ἐλθών, & quum denuò venisset. πάλιν autem quod ante καθεύδοντας hîc positum est, erat expunctum. Vulgata, Et reuersus, denuò inuenit eos dormientes, καὶ ὑποστρέψας, πάλιν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας.

41 Sufficit, ἀπέχει. Dubitanti mihi de hac interpretatione, tãdem occurrit locus Anacreontis in Odario, Ἄγε ζωγράφων ἄριστε, vbi postquam multa pictori præcepit, tandem veluti perfecta imagine, subiicit, Ἀπέχει·

βλέπω γὰρ αὐτήν. Id est, Sufficit. iam enim ipsam intueor. Erasmus annotat se in quibusdam codicibus legisse ἀπέχει τὸ τέλος, quod interpretarer, Abest finis: id est, Nihil iam finis superest. vel, Habent finem, ista videlicet quæ de me prædicta sunt, vt Luc. 22. v. 37. Traditur, παραδίδοται. Vulgata, Tradetur: quam interpretationem nõn probo. Est enim omnino seruanda præsentis temporis significatio hoc loco. Sic in proximo versiculo, ὁ παραδιδούς, non rectè interpretatus est, Qui tradet.

Matth.26.e.47 luc.22.e.47 ioan.18.a.3

Καὶ εὐθέως, ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, παραγίνεται Ἰούδας, εἷς ὢν τῶν δώδεκα, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, παρὰ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν Γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων.

43 ‖Et statim, adhuc eo loquente, adest Iudas qui erat vnus è duodecim, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, à principibus Sacerdotum & Scribis & senioribus.

43 *Et adhuc eo loquente uenit Iudas Iscariotes unus de duodecim, & cũ eo turba multa cum gladiis & lignis, à summis Sacerdotibus & Scribis & senioribus.*

Δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτὸν, καὶ ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς.

44 Dederat autem eis iste qui eum prodebat, commune signum, dicens, Quemcunque osculatus fuero, is est: comprehendite eum, & abducite tutò.

44 *Dederat autem traditor eius signum eis, dicens, Quemcunque osculatus fuero, ipse est: tenete eũ, & ducite cautè.*

Καὶ ἐλθὼν, εὐθέως προσελθὼν αὐτῷ, λέγει, Ῥαββὶ, ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

45 Quum igitur venisset, statim accedit ad eum, dicitque ei, Rabbi, rabbi: ac deosculatus est eum.

45 *Et quum uenisset, statim accedens ad eum ait, Rabbi: & osculatus est eum.*

Οἱ δὲ ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

46 Illi verò iniecerunt in eum manus, & ceperunt eum.

46 *At illi manus iniecerunt in eum: & tenuerunt eum.*

Εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπασάμενος τὴν μάχαιραν, ἔπαισε τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

47 Quidam autem adstantium exerto gladio percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit eius auriculam.

47 *Vnus autem quidã de circumstantibus educens gladium, percussit seruũ summi Sacerdotis, & amputauit illi auriculã.*

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με,

48 Et respondens Iesus dixit eis, Vt aduersus latronem existis cum gladiis & fustibus ad comprehendendum me?

48 *Et respondens Iesus ait illis, Tanquam ad latronem existis cum gladiis & lignis comprehendere me?*

Καθ' ἡμέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. ἀλλ' ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί.

49 Quotidie eram apud vos in templo docens, nec cepistis me. Sed *oportet* vt impleantur Scripturæ.

49 *Quotidie eram apud uos in templo docens, & non me tenuistis. Sed ut impleantur Scripturæ.*

Καὶ ἀφέντες αὐτὸν, πάντες ἔφυγον.

50 Tunc relicto eo, omnes fugerunt.

50 *Tunc discipuli eius relinquentes eum, omnes fugerunt.*

Καὶ εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθει αὐτῷ, περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ· καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι.

51 Quidam autem iuuenis sequebatur eum, amictus sindone super nudum *corpus*: & prehenderunt eum iuuenes.

51 *Adolescens autem quidam sequebatur eum, amictus sindone super nudo: & tenuerunt eum.*

Ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν σινδόνα, γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ' αὐτῶν.

52 Ipse verò derelicta sindone, nudus effugit ab illis.

52 *At ille reiecta sindone nudus profugit ab eis.*

43 Adest, παραγίνεται: id est πάρεστι. Videtur enim, si ita accipias τὸ παραγίνεσθαι, vberior esse sensus. Iudas, Ἰούδας. In quodam codice & Vulgata editione additur Ἰσκαριώτης, Iscariotes.

44 Tutò, ἀσφαλῶς: id est, ita diligenter & tanto cum præsidio vt elabi non possit. adeo sibi metuit mala conscientia, quam illis postea Christus exprobrat versu 48. Vulgata, Cautè: id est πεφυλαγμένως, vel εὐλαβῶς.

45 Rabbi, ῥαββί. In duobus exemplaribus semel tantùm hoc scriptũ inuenimus, in cæteris repetitum.

47 Quidam autem, εἷς δέ τις. In hoc genere dicendi vel τις redundat, vel (quum addatur secundus casus) traiectioni locus est: acsi scriptum esset, τὶς δὲ εἷς τῶν παρεστηκότων: id est, quidam verò qui vnus erat ex circunstantibus. Sed postponitur τις, quia est encliticum. Vulgata, Vnus autem quidam. Erasmus, Vnus autem quispiam. Cicero dicere solet Vnus aliquis: sed tum demum quum incerta est persona. Hîc autem certus & notus homo designatur. Neque enim quis hic esset ignorabat Marcus, præsertim si verum est quod magno consensu tradunt veteres, eum videlicet ex ipso Petro hoc Euangelium excepisse. quod tamen nolim affirmare.

49 Sed *oportet* vt, ἀλλ' ἵνα. Vide suprà 4. c. 22.

50 Omnes, πάντες. omnes videlicet discipuli, vt exprimit Matthæus, & Vetus etiam interpres: ne de illis agere Marcus videatur quos Iesus superiore oratione compellarat.

51 Super nudum *corpus*, ἐπὶ γυμνοῦ. Sic vernaculo sermone dicimus, *Sur le nud*. Latinos verò non existimo ita loqui. Addidimus ergo aliquid, quanuis nõ summa hîc à nobis habeatur Latinitatis ratio. Ad sindonem autem quod attinet, sic puto vocari linteum quo amictus ille, audito nocturno tumultu, repentè accurrerat. Nec enim ista alio consilio narrantur ab Euangelista quàm vt intelligatur qua licentia isti latrones fuerint in quosuis grassati.

Matth.26.f.57. luc.22.f.54 iohan.18.c.24.

Καὶ ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν Ἀρχιερέα· καὶ συνέρχονται αὐτῷ πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ Γραμματεῖς.

53 ‖Tunc abduxerunt Iesum ad Pontificem maximum: & conuenerunt cum eo omnes principes Sacerdotum, & seniores, & Scribæ.

53 *Et adduxerunt Iesum ad summum Sacerdotem: & conuenerunt omnes Sacerdotes, & Scribæ, & seniores.*

Καὶ ὁ Πέτρος ἀπὸ μακρόθεν ἠκολούθησεν αὐτῷ ἕως ἔσω εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ ἦν συγκαθήμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς.

54 Petrus autem procul sequutus est eum intrò vsque in aulam Pontificis maximi: & erat considens cum ministris, & calefaciens sese ad ignem.

54 *Petrus autem à longè sequutus est eũ vsque intrò in atrium summi Sacerdotis: & sedebat cũ ministris ad ignem, & calefaciebat se.*

Matth.26.f.59

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον ἐζήτουν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίαν, εἰς τὸ θανατῶσαι αὐτόν· καὶ οὐχ εὕρισκον.

55 ‖Principes autem Sacerdotum & totus consessus quærebant testimonium aduersus Iesum, vt eum morte mulctarẽt: nec inueniebant.

55 *Summi verò Sacerdotes & omne concilium quærebant aduersus Iesum testimonium, vt eũ morti traderent: nec inueniebant.*

Πολλοὶ γὰρ ἐψευδομαρτύρουν κατ᾽ αὐτοῦ· καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν.

56 Nam multi falsum testimonium dicebant aduersus eum: sed non erant paria ipsorum testimonia.

56 *Multi enim testimoniũ falsum dicebãt aduersus eum: & conuenientia testimonia non erant.*

Καί τινες ἀναστάντες ἐψευδομαρτύρουν κατ᾽ αὐτοῦ, λέγοντες,

57 Tunc quidam surrexerunt, & falsa testati sunt aduersus eum, dicentes,

57 *Et quidam surgentes, falsum testimonium ferebant aduersus eum, dicentes,*

Iohan.2.c.19.

Ὅτι ἡμεῖς ἠκούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω.

58 Nos audiuimus eum dicentem, ‖Ego destruam templum hoc quod est manibus factum, & triduò aliud absque manibus factum ædificabo.

58 *Quoniam nos audiuimus eum dicentem, Ego dissoluam templum hoc manufactum, & per triduum aliud non manufactum ædificabo.*

Καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν.

59 Sed ne sic quidem par erat testimonium eorum.

59 *Et non erat conueniens testimonium illorum.*

Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἰς τὸ μέσον, ἐπηρώτησε τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

60 Tum Pontifex maximus quũ assurrexisset in medium, interrogauit Iesum, dicens, Non respondes quicquam? *quid illud est quod isti aduersum te testificantur?*

60 *Et exurgens summus Sacerdos in medium, interrogauit Iesum, dicens, Non respondes quicquã ad ea quæ tibi obiiciuntur ab his?*

Ὁ δὲ ἐσιώπα, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Πάλιν ὁ Ἀρχιερεὺς ἐπηρώτα αὐτόν, καὶ λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ;

61 Ipse verò silebat, & nihil respondit. Rursum Pontifex maximus eum interrogauit, & dixit ei, Túne es ille Christus Filius Dei Benedicti?

61 *Ille autem tacebat, & nihil respondit. Rursum summus Sacerdos interrogabat eum, & dixit ei, Tu es Christus Filius Benedicti?*

53 Omnes, πάντες. Rectè. cogi enim oportebat summum concilium, quum accusaretur Christus vt blasphemus & pseudopropheta. Nam tertium crimen, læsæ Cæsareæ maiestatis, tandem fraude sacerdotum cõparatum est in illum, Pilatum ad eum damnandum adigerent.

54 Ad ignem, πρὸς τὸ φῶς: id est πρὸς τὸ πῦρ. Nam φωτὸς appellatiõne etiam ignem intelligi testatur Hesychius, à consequenti videlicet. Vulgata hoc prætermisit. Erasmus interpretatur, Ad lumen, refértque ad participium συγκαθήμενος. Siquidem, inquit, lumen illum prodidit. Sed nimium est insolens hæc traiectio.

56 Sed non erant, καὶ οὐκ ἦσαν. Vulgata, Et non erãt. Erasmus, Nec erãt. Sed si καὶ pro ἀλλὰ accipias, vt alibi sæpe, planior erit sententia. Paria, ἴσαι: id est, cohærentia, siue, (vt non malè sensum expressit Vetus interpres) Conuenientia. quod rectè explicat Erasmus in annotationibus. Idem tamen conuertit, Satis idonea: id est ἱκανά, nempe propter versiculum 59. Sed τὸ ἴσον nusquam legi hac significatione vsurpatum.

59 Par, ἴση. Videntur tamen hæc ita fuisse paulo antè commemorata quasi prorsus conueniret inter testes. Itaque Erasmus iterum ἴσαι conuertit, Satis idonea. Legit enim ista plurali numero, contra vetustorum codicum fidem. Sed si Euangelistas inter se comparemus, apparebit cur istorum testimonium Marcus impar fuisse scribat. Nam scribit Matthæus istos esse testatos se ex Christo audiuisse quòd posset templum destruere, & aliud ædificare: Marcus verò, quòd destructurus esset templum, & intra triduum instauraturus: quæ plurimum inter se differunt. Poterat enim illud pro inani duntaxat iactantia accipi. Iam verò quum duos testes fuisse disertè dicat Matthæus, necesse est (opinor) vt fateamur imparia fuisse ipsorum testimonia.

61 Benedicti, τοῦ εὐλογητοῦ: id est Dei, qui omni laude dignus est. Hoc autem est Dei nomen, quod sæpe in Hebræorum commentariis reperias ברוך הוא, quum alioquin soleat Dei nomen disertè exprimi. Estque εὐλογητὸς nomen à participio εὐλογημένος distinguendum. quod discrimen non video quî satis commodè possimus Latinè exprimere, nisi synonyma vel periphrasin quæras. Sed maluimus tritum apud Theologos vocabulum vsurpare. In quodam codice pro εὐλογητοῦ, scriptum erat τοῦ Θεοῦ ζῶντος: id est Dei viuentis.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐγώ εἰμι. καὶ ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

62 Iesus autem dixit, Ego sum. ‖& videbitis Filiũ hominis sedentem ad dextram potentiæ Dei, & venientem cum nubibus cæli.

62 *Iesus autẽ dixit illi, Ego sum: & uidebitis Filium hominis sedentem à dextris uirtutis, & uenientem cum nubibus cæli.*

Matth.24.c.30

Ὁ δὲ Ἀρχιερεὺς διαρρήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, λέγει, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων;

63 Pontifex maximus verò diruptis vestibus suis dixit, Quid adhuc nobis opus est testibus?

63 *Summus autem Sacerdos scindens uestimenta sua, ait, Quid adhuc desideramus testes?*

Ἠκούσατε τῆς βλασφημίας· τί ὑμῖν φαίνεται; Οἱ δὲ πάντες κατέκριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θανάτου.

64 Audistis blasphemiã: quid vobis videtur? Illi verò omnes contra eum iudicarunt, ipsum teneri mortis pœna.

64 *Audistis blasphemiam: quid uobis uidetur? Qui omnes condemnauerunt eum esse reum mortis.*

Καὶ ἤρξαντό τινες ἐμπτύειν αὐτῷ, καὶ περικαλύπτειν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ κολαφίζειν αὐτόν, καὶ λέγειν αὐτῷ, Προφήτευσον· καὶ οἱ ὑπηρέται ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον.

65 Et cœperunt quidam conspuere in eum: & obtegere faciem eius, & colaphos ei infligere, & dicere ei, Vaticinare: ministri verò bacillorum ictibus eum cædebant.

65 *Et cœperunt quidam conspuere eum, & uelare faciem eius, & colaphis eum cædere: & dicere ei, Prophetiza: & ministri alapis eum cædebant.*

Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ κάτω, ἔρχεται μία τῶν παιδισκῶν τοῦ Ἀρχιερέως·

66 ‖Quum verò Petrus esset in aula inferius, venit quædam ex ancillis Pontificis maximi:

66 *Et quum esset Petrus in atrio deorsum, uenit una ex ancillis summi Sacerdotis:*

Matth.26.g.69. luc.22.f.55 iohan.18.c.25

Καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ, λέγει, Καὶ σὺ μετὰ τοῦ Ναζαρηνοῦ Ἰησοῦ ἦσθα.

67 Et viso Petro qui se calefaciebat, intuita in eũ, dixit, Et tu cũ Nazareno Iesu eras.

67 *Et quum uidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait, Et tu cum Iesu Nazareno eras.*

Ὁ δὲ ἠρνήσατο, λέγων, Οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι τί σὺ λέγεις. Καὶ ἐξῆλθεν ἔξω εἰς τὸ προαύλιον· καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

68 Ipse verò negauit, dicens, Nõ noui, neque scio quid tu dicas. Et exiuit extra in vestibulum: & gallus vocem misit.

68 *At ille negauit, dicens, Neque scio, neque noui quid dicas. Et exijt foras ante atrium: & gallus cantauit.*

62 Potentiæ Dei, τῆς δυνάμεως. Per antonomasiam intelligitur potentia Dei: id est, potens ille Deus. Itaque articulus τῆς ponitur ἀντονομαστικῶς: quem quum exprimere non possemus, suppleuimus Dei nomen ex Lucæ 22.g.69. Videtur autem Marcus ab Hebræorum consuetudine mutuatus hanc Dei appellationem. Sic enim eorum magistri Deum interdum vocant הגבורה.

64 Audistis, ἠκούσατε. In quodam codice additur πάντως, omnino. Rursus in quodam alio post βλασφημίας adscripta erat nota interrogationis. Contra eũ iudicarunt, κατέκριναν αὐτόν. Vulgata & Erasmus, Condemnarunt: quod non satis cohæret cum iis quæ consequuntur. ideo dissoluimus compositionem.

65 Vaticinare, προφήτευσον. Vulgata, Prophetiza: cuius vocabuli formam repudio. Itaque προφητεύειν vertere soleo Prophetare, quod & ipsum fateor Latinum non esse. Sed profanos vates placuit à sacris ita distinguere, vt alibi dixi. Hic tamen, vt amphiboliam verbi & nominis vitarem, malui interpretari Vaticinare quàm Propheta, quamuis vaticinãdi verbum potius respondeat τῷ μαντεύεσθαι. Erasmus, Diuina: quæ etiam interpretatio est ambigua. Cæterùm in vno codice additur, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε, quis sit qui te percussit, ex Matthæo fortassis. Bacillorum ictibus eum cædebant, ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον. Ostendimus ex Plutarcho, Matth. 5.f.39, eos dici ῥαπίζειν qui fuste aut virga quempiam feriunt: vt illis non possim assentiri qui de iis hoc dici putant qui alapam (vt loquuntur) infligunt: nisi fortassis alicubi καταχρηστικῶς ita vsurpetur. Videtur autem hic locus nostram interpretationem optimè confirmare. Nam ὑπηρέτας vocat præsidis apparitores, qui in prouinciis ῥαπίδας, siue ῥάβδους, id est (vt idem Plutarchus in Romulo disertè explicat) bacillos gestabant: vnde etiam ῥαβδοῦχοι vocantur, Act.16.g.35. Meritò igitur de istis loquens Marcus, hoc verbo vtitur, quod nos quoque ob eam causam vertimus per periphrasin, bacillorum ictibus cædere. Nam τὸ βάλλειν pro παίειν accipitur tũ etiam quando cominus infligitur vulnus, vt ex his Homeri versiculis apparet Iliad. ε, Τὸν μὲν Φυλεΐδης δουρικλυτὸς ἐγγύθεν ἐλθὼν Βεβλήκει κεφαλῆς κατὰ ἰνίον ὀξέϊ δουρί.

66 Inferius, κάτω. Vulgata, Deorsum, prorsus ineptè. Notandum tamen est, hîc non agi de contignatione inferiore, quasi Christus in superiore causam dixerit. Nam si id ita esset, non satis esset (opinor) probabile quod narrat Lucas 22.g.61, Christum post tertiam abnegationem respexisse Petrum: nisi Petrum dicamus post secundam abnegationem, quæ in ipso vestibulo contigit, sese in eum ipsum locum recepisse vbi Christi causa agebatur. quod mihi idcirco non videtur verisimile, quòd simulatque se deprehensum agnouit, se recepit in vestibulum, cogitans nimirum de fuga si amplius vrgeretur. Describitur ergo ipsius aulæ situs, habita totius ædificii ratione, vel fortassis aliquot duntaxat gradibus supra aulam eminebat locus in quo sedebat Pontifex cum suis.

68 In vestibulum, εἰς τὸ προαύλιον. Vestibulum vocat locum portæ proximum, & ipsi aulæ oppositum, qui tamen intra ædes ipsas esset. Ideo enim hoc addidit Marcus vt explicaret aduerbium ἔξω, nequis Petrum existimaret domo exiisse: quod demum fecit post tertiam abnegationem.

Matth. 27. g. 71
luc. 22. f. 56
iohan. 18. c. 25

Καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν πάλιν, ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν, Ὅτι οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστιν.

Ὁ δὲ πάλιν ἠρνεῖτο. Καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν οἱ παρεστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ Γαλιλαῖος εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει.

Ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὃν λέγετε.

Matth. 27. g. 57
iohan. 13. d. 38

Καὶ ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. καὶ ἀνεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος οὗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι δίς, ἀπαρνήσῃ με τρίς. Καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε.

69 ‖Tunc ancilla quum "rursus vidisset eũ, cœpit dicere iis qui adstabãt, Hic est *unus* ex ipsis.

70 Ipse verò rursum negauit. Et rursus paulo pòst qui adstabant dixerunt Petro, Verè ex ipsis es: etenim Galilæus es, & loquutio tua similis est.

71 Ipse autẽ cœpit execrari & iurare, "*dicens*, Nõ noui hominem istum quem dicitis.

72 "‖Tunc secundò gallus vocẽ misit, & recordatus est Petrus verborum quæ dixerat ei Iesus, Priusquam gallus vocem bis miserit, ter me abnegabis. Et "quum erupisset, fleuit.

69 Rursus autem quum vidisset illum ancilla, cœpit dicere circunstantibus, Quia hic ex illis est.

70 At ille iterum negauit. Et post pusillum rursus qui astabant, dicebant Petro, Verè ex illis es: nam & Galilæus es.

71 Ille autem cœpit anathematizare & iurare, Quia nescio hominem istum quem dicitis.

72 Et statim gallus iterũ cantauit, & recordatus est Petrus verbi quod dixerat ei Iesus, Priusquam gallus cantet bis, ter me negabis. Et cœpit flere.

Κεφάλαιον ιε.

CAP. XV. — CAP. XV.

Matth. 27. a. 1
luc. 22. g. 66

ΚΑΙ εὐθέως ἐπὶ τὸ πρωῒ συμβούλιον ποιήσαντες οἱ Ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Γραμματέων, καὶ ὅλον τὸ συνέδριον, δήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήνεγκαν, καὶ παρέδωκαν τῷ Πιλάτῳ.

Καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ Πιλάτος, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

Καὶ κατηγόρουν αὐτοῦ οἱ Ἀρχιερεῖς πολλά.

Matt. 27. b. 12
luc. 23. a. 3
iohan. 18. f. 33

Ὁ δὲ Πιλάτος πάλιν ἐπηρώτησεν αὐτόν, λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; ἴδε πόσα σου καταμαρτυροῦσιν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκέτι οὐδὲν ἀπεκρίθη, ὥστε θαυμάζειν τὸν Πιλάτον.

1 S‖Tatim autem diluculo, consilio inito, summi sacerdotes cum senioribus & Scribis ac toto consessu, vinctum Iesum abduxerũt, "tradiderũtque Pilato.

2 Tunc interrogauit eum Pilatus, Túne es ille rex Iudæorum? Ipse verò respondens dixit ei, Tu dicis.

3 Et "multum accusabant eum principes Sacerdotum.

4 ‖Pilatus autem rursus interrogauit eum, dicens, Non respondes quicquam? ecce, quàm multa aduersus te testificantur.

5 Iesus autẽ nihil amplius respõdit, adeo vt miraretur Pilatus.

1 ET cõfestim manè consilium facientes summi Sacerdotes cum senioribus & Scribis, & vniuerso concilio, vincientes Iesum duxerunt, & tradiderunt Pilato.

2 Et interrogauit eum Pilatus, Tu es rex Iudæorum? At ille respondens ait illi, Tu dicis.

3 Et accusabant eũ summi Sacerdotes in multis.

4 Pilatus autem rursum interrogauit eum, dicens, Non respondes quicquã? vide in quãtis te accusãt.

5 Iesus autem amplius nihil respondit, ita ut miraretur Pilatus.

69 Rursus, πάλιν. Hæc particula coniungitur ab Erasmo cum verbo ἤρξατο, contra omnium codicum fidem. Videtur autem, vt hæc ita distingueret, eo adductus quòd disertè testetur Matthæus 26. g. 71, alteram hanc ancillam fuisse. Sed siquis Euangelistas inter se conferat, reperiet Petrum fuisse simul à pluribus agnitum, suggerentibus ancillis. quamobrem etiam apud Lucam vbi agitur de secunda abnegatione, fit mentio serui, non ancillæ. Ex ipsis, ἐξ αὐτῶν. Sic solent interdum Hebræi subiicere relatiua earum rerum quarum nulla antè facta est mentio. Sed tamen opinor hæc indicare aliquem habitum esse de Christo & ipsius discipulis sermonem inter seruos & ancillas, priusquam deprehenderetur Petrus.

70 Et loquutio tua similis est, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει. Hoc non legit Vetus interpres.

71 *Dicens*, Non noui, οὐκ οἶδα. Vel est mutatio personæ Hebræis familiaris: vel subaudiendum est participium, quod expressi, [illegible] suprà capite 10. e. 33.

72 Tunc secundò, καὶ ἐκ δευτέρου. Vulgata, Et statim, καὶ εὐθύς: quod legimus in quodam codice. Erasmus, Et iterum, καὶ πάλιν. Quum erupisset, ἐπιβαλών. Id est quum foras se proripuisset, vt ex Matthæo apparet. Nam præpositio ἐπὶ refertur ad plateam ædibus Pontificis proximam, in quam se proiecit Petrus quũ sese ancillæ excusasset. Vulgata, Cœpit flere. Erasmus, Prorupit in fletum, id est ἐπέβαλε τῷ κλαίειν. Possit etiam aliquis interpretari ἐπιβαλών, Quum animum adiecisset, id est re perpensa. Fuerat enim Petrus intuitu Christi & galli clamore velut ex profundissimo somno expergefactus.

IN CAPVT XV.

1 Tradiderunt, παρέδωκαν. Tradunt Christum Iudæi Pilato præsidi prouinciæ, quoniam illum omnino constituerant capitali supplicio afficere. quod ipsis non licebat, quoniam capitalium criminum cognitio fuerat eis erepta primùm ab Herode Magno, deinde à Romanis, anno (vt ipsi Iudæi tradunt) 40 ante templi euersionem, id est biennio antequam Christus crucifigeretur. Siquidem Dominus annum agens 34 fuit crucifixus, & euersum est templum anno ab ipsius ortu 72.

3 Multum, πολλά: vel, vt Vulgata & Erasmus, De multis: id est περὶ πολλῶν. Addit Complutensis editio, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο, ipse verò nihil respondit: idque videtur optimè conuenire cum iis quæ subiiciuntur.

Κατὰ δὲ ἑορτὴν ἀπέλυεν αὐτοῖς ἕνα δέσμιον, ὅνπερ ᾐτοῦντο.

Ἦν δὲ ὁ λεγόμενος Βαραββᾶς μετὰ τῶν συστασιαστῶν δεδεμένος, οἵτινες ἐν τῇ στάσει φόνον πεποιήκεισαν.

Καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος ἤρξατο αἰτεῖσθαι καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς λέγων, Θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

(Ἐγίνωσκε γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς)

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον ἵνα μᾶλλον τὸν Βαραββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἀποκριθεὶς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς, Τί οὖν θέλετε ποιήσω ὃν λέγετε βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

Οἱ δὲ πάλιν ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἔλεγεν αὐτοῖς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσοτέρως ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.

Ὁ δὲ Πιλάτος βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν, καὶ παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας, ἵνα σταυρωθῇ.

Οἱ δὲ στρατιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραιτώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν.

Καὶ ἐνδύουσιν αὐτὸν πορφύραν, καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον.

Καὶ ἤρξαντο ἀσπάζεσθαι αὐτόν, Χαῖρε βασιλεῦ τῶν Ἰουδαίων.

Καὶ ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καλάμῳ, καὶ ἐνέπτυον αὐτῷ, καὶ τιθέντες τὰ γόνατα προσεκύνουν αὐτῷ.

Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν πορφύραν, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμά-

6 In festo autem "dimittebat eis vnum ex vinctis, quemcunque postulassent.

7 Erat verò quidam qui dicebatur Barabbas, vinctus cum "seditionis sociis, qui "cædem per seditionem fecerant.

8 Et "vociferans turba cœpit petere "*ut faceret* prout semper ipsis fecerat.

9 Pilatus autem respondit eis, dicens, Vultis dimittam vobis regem illum Iudæorum?

10 (Nouerat enim eum per inuidiam traditum fuisse à Principibus sacerdotum)

11 Principes verò sacerdotum concitarunt turbam vt potius Barabbam ipsis dimitteret.

12 Tum Pilatus respondens, rursum dixit eis, Quid ergo vultis faciam isto quem dicitis regem Iudæorum?

13 Ipsi verò rursum clamauerunt, Crucifige eum.

14 Pilatus autem dicebat eis, Nã quid mali fecit? Illi autem amplius clamarunt, Crucifige eũ.

15 Pilatus autem volens turbæ satisfacere, dimisit eis Barabbã, & Iesum flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

16 Milites verò abduxerunt eũ intra aulam, id est prætorium, & cõuocarunt totam cohortẽ.

17 Et induerunt eum purpura, & circumposuerunt ei contextam coronam spineam.

18 Et cœperunt "eum salutare, *dicentes*, Aue rex Iudæorum.

19 "Et verberabant eius caput calamo, & inspuebant in eum, ac summissis genibus adorabant eum.

20 Quum autem illusissent ei, exuerunt eum purpura, & induerunt eũ vestimentis ipsius:

6 Per diem autem festum solebat dimittere illis vnum ex vinctis quẽcunque petissent.

7 Erat autem qui dicebatur Barabbas, qui cum seditiosis erat vinctus, qui in seditione fecerat homicidium.

8 Et quum ascẽdisset turba, cœpit rogare sicut sẽper faciebat illis.

9 Pilatus autem respondit eis, & dixit, Vultis dimittam vobis regem Iudæorum?

10 (Sciebat enim quòd per inuidiã tradidissent eũ summi Sacerdotes)

11 Pontifices autem concitauerunt turbã ut magis Barabbã dimitteret eis.

12 Pilatus autem iterum respõdens ait illis, Quid ergo vultis faciam regi Iudæorum?

13 At illi iterum clamauerunt, Crucifige eum.

14 Pilatus verò dicebat illis, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, Crucifige eum.

15 Pilatus autem volens populo satisfacere, dimisit illis Barabbam: & tradidit Iesum flagellis cæsum ut crucifigeretur.

16 Milites autem duxerunt eum in atrium prætorii, & conuocant totam cohortem:

17 Et induunt eum purpura, & imponunt ei plectentes spineam coronam:

18 Et cœperunt salutare eum, Aue rex Iudæorũ.

19 Et percutiebant caput eius arundine, & conspuebant eum, & ponentes genua, adorabant eum.

20 Et postquam illuserũt ei, exuerunt illum purpura, & induerunt eum uestimentis suis:

6 Dimittebat, ἀπέλυεν. Vel, Absoluebat: id est absoluere & liberare solebat, vt planius explicat Matthæus. Simile dicendi genus annotauimus suprà capite 14. b. 12.

7 Seditionis sociis, συστασιαστῶν. Ad verbum, Conseditiosis. Itaque nec Vetus interpres qui conuertit, Seditiosis: nec Erasmus qui interpretatur, Seditionis authoribus, Græcum vocabulum expresserunt. Cædem fecerant, φόνον πεποιήκεισαν. Vulgata, Fecerat homicidium. Erasmus, Cædem patrauerat. Videtur enim vterque legisse ὅστις ἐπεποιήκει: quamuis repugnet Frobenii editio. Cæterùm in vetustis codicibus scriptum constanter reperimus πεποιήκεισαν pro ἐπεποιήκεισαν, vno excepto in quo legebatur πεποιήκασι.

8 Vociferans, ἀναβοήσας. Vulgata, Quum ascendisset: id est ἀναβάς. Nam ἀναβήσας, quod annotat Erasmus, nusquam memini legere. *Vt faceret* prout, καθώς. Eclipsin ex vulgi sermone petitã rectè Erasmus suppleuit, quam Vetus interpres neglexit.

18 Eum salutare, *dicentes*, ἀσπάζεσθαι αὐτόν. Eclipsin huius participii suprà annotauimus cap. 10. e. 33, & 14. g. 71. Complutensis autem editio addit καὶ λέγειν, & dicere.

πια τὰ ἴδια· καὶ ἐξάγουσιν αὐτὸν ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν.

eduxerúntque vt crucifigerent eum.

& educunt illum ut crucifigerent eum.

Matth.27.d.32 luc.23.d.26

Καὶ ἀγγαρεύουσι παράγοντά τινα Σίμωνα Κυρηναῖον (ἐρχόμενον ἀπ' ἀγροῦ, τὸν πατέρα Ἀλεξάνδρου καὶ Ῥούφου) ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

21 ‖Præterea angariarunt prætereuntem quẽdam Simonem Cyrenæum (venientem rure, patrem Alexandri & Rufi) vt portaret crucem eius.

21 Et angariauerũt prætereuntem quempiam Simonem Cyrenæum (uenientem de uilla, patrẽ Alexandri & Rufi) ut tolleret crucem eius.

Matth.27.d.3[3] luc.23.d.33 iohan.19.d.17

Καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἐπὶ Γολγοθᾶ τόπον· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, κρανίου τόπος.

22 ‖Duxerúntque eum in locum Golgotha: quod est, si interpreteris, Caluariæ locus.

22 Et perducunt illum in Golgotha locum: quod est interpretatum, Caluariæ locus.

Καὶ ἐδίδουν αὐτῷ πιεῖν ἐσμυρνισμένον οἶνον· ὁ δὲ οὐκ ἔλαβε.

23 Et dederunt ei bibendum myrrhatum vinum: ipse verò non sumpsit.

23 Et dabant ei bibere myrrhatum uinum: & non accepit.

Mat.27.d.35 luc.23.d.33 iohan.19.d.23

Καὶ σταυρώσαντες αὐτόν, διεμέριζον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ' αὐτά, τίς τί ἄρῃ.

24 ‖Qúumque crucifixissent eũ, partiti sunt vestimenta eius, iacta sorte super ea, quis quid tolleret.

24 Et crucifigentes eum, diuiserunt uestimenta eius, mittentes sortem super ea, quis quid tolleret.

Ἦν δὲ ὥρα τρίτη· καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

25 Erat autem hora tertia quãdo crucifixerunt eum.

25 Erat autem hora tertia: & crucifixerunt eum.

Καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ ἐπιγεγραμμένη, Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

26 Erátque inscriptio criminis ipsius inscripta his verbis, REX ILLE IVDAEORVM.

26 Et erat titulus causæ eius inscriptus, REX IVDAEORVM.

Καὶ σὺν αὐτῷ σταυροῦσι δύο λῃστάς· ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ ἕνα ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ.

27 Crucifixerunt etiam cum eo duos latrones: vnum ad dextram, & alterum ad eius sinistram.

27 Et cum eo crucifigũt duos latrones: unum à dextris, & alium à sinistris eius.

21 Et Rufi, καὶ Ῥούφου. In quibusdam codicibus legit Erasmus τοῦ Ῥούφου: id est, qui filius erat Rufi: vt Rufus iste videlicet auus fuerit Alexandri, pater autem Simonis. Nam hoc ita ille explicat: quod nõ video quî possit conuenire, nisi perperam illic impressum est τοῦ Ῥούφου, pro τὸν Ῥούφου. Cæterùm notos & celebres in Ecclesia Dei istos fuisse oportet, quorum nuda nomina Marcus exposuerit. Mentio quidem fit Alexandri Act.19.f.33, & Rufi, Rom.16.b.13: sed incertũ est an hi sint quorũ hîc fit mẽtio: neque de eo magnopere solicitos esse nos oportet.

22 Golgotha, Γολγοθᾶ. Nonnulla exemplaria scriptum habebãt Γολγοθᾶν: Græca videlicet inflexione, apud quos hæc nomina mirum in modum sunt corrupta, propter Hebrææ & Syriacæ linguæ imperitiam. Nam propriè scribendum fuit Golgoltha.

23 Myrrhatum, ἐσμυρνισμένον. Id est Myrrha conditum. Vide Iohan.19.v.29.

25 Hora tertia, ὥρα τρίτη. Ita scriptum inuenimus summo consensu in omnibus nostris codicibus tum manuscriptis, tum impressis: & ex veteribus (vt Augustino & Hieronymo) apparet iampridem eam lectionem fuisse receptam, quanuis in speciem non videatur consentire cum eo quod scribitur Iohan.19.c.24, circiter horam sextam fuisse condemnatum à Pilato Christum. Laborat igitur Augustinus libri de consensu Euangelistarum tertii cap.13, in eo explicando nodo: sed (quod tanti viri pace dictum esse velim) satis infeliciter, vt eius opinionem minimè necesse sit commemorare. Duplici autem ratione soluitur. Primùm enim ex consueto loquendi modo hora tertia esse dicitur quum tertium signum datum est: & tertiam horam vocamus illud potius spatium quod inter tertiam & quartam intercedit quàm quod inter secundam & tertiam: quum tamen hæc verè pro hora tertia sit habenda. Deinde & hoc notandum est, veteres, quanuis in duodecim vncias singulos dies diuiderent, id est totum illud spatium quod inter ortum solis & occasum intercipitur: tamen interdum has vncias in quatuor quadrantes solitos diuidere, sicut & noctem pariter secabant. Sed noctis quadrantes vocabant φυλακάς, id est custodias: quod nulla probatione indiget: diei verò quadrantes sumebant eius horæ nomen à qua exordiebantur. Hac ergo ratione primus quadrans, primæ horæ nomine interdum intelligebatur, secundus tertiæ, tertius sextæ, quartus nonæ: vt minimè pugnet quod dicit Marcus, horam fuisse tertiam quũ crucifigeretur Christus, cum eo quod scribit Iohannes, damnatum fuisse circiter horam sextam. Imò verò ita explicat Iohãnes quod obscurius dixerat Marcus, quũ hora tertia cõplectatur horas, quartã, quintã, sextam, vel potius, (vt vulgum loqui diximus) tertiam, quartam, quintam, quam consequitur sexta, quæ propriè septima est. Ita vero solitos fuisse veteres diem distinguere, apparet ex parabola quæ scribitur Mat.20.a.1: vbi dies in istos quadrantes secatur, ex recepta nimirum consuetudine. Altera solutio violentior est, nempe si à librariis corruptus locus dicatur. Nam quum à Græcis designentur numeri per notas, & hac nota γ pingatur hora tertia, hoc autem signo ϛ hora sexta, lubricus fuit vtrinque lapsus. Hæc opinio est Hieronymi Psalmo 77, sicut Erasmus obseruauit. Quòd si libet existimare deprauatam esse numeri notam, quod ad me quidem attinet, malim existimare apud Iohannem potius reponendum esse ὥρα τρίτη, quàm apud Marcum ὥρα ἕκτη. Nam si hora erat penè sexta quum damnatus est Christus, quî potuit tam breui spatio abduci, crucifigi cum latronibus, ita otiosè derideri à prætereuntibus? Necesse est enim vt his omnibus vix dimidium horæ tribuamus, quum à sexta ad nonam tenebræ terram inuoluerint. Ergo verisimile est, quum primo diluculo ad Pilatum ductus fuerit Christus, tres penè horas in ipsius causæ cognitione consumptas, quum hora penè tertia damnatus fuerit: deinde hora tertia crucifixum, ad horam vsque sextam fuisse omnium ludibriis expositum, sicut copiosè explicant Euangelistæ: & hora demum nona post trium horarum tenebras, mortuum: quod autem diei superfuit, fuisse sepul-

turæ datum. Sed liberum hîc cuiuis iudicium esto. Quando crucifixerunt, καὶ ἐσταύρωσαν. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et crucifixerunt: sed καὶ pro ὅτι positum esse, apparet ex Hebræorum idiotismo, apud quos ו interdum positur pro כאשר, vt docent grammatici.

Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.

28 Et impleta est scriptura quæ dicit, ‖Et cum sceleratis numeratus est.

28 Et impleta est scriptura quæ dicit, Et cum iniquis reputatus est.

Esa.53.d.12

Καὶ οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτόν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες, Οὐά, ὁ καταλύων τὸν ναόν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν.

29 Et qui præteribant, conuitiabantur ei, mouentes capita sua, ac dicentes, Vah, ‖Tu qui destruis templum, & triduò ædificas:

29 Et prætereuntes blasphemabant eum, mouẽtes capita sua & dicentes, Vah qui destruis templum, & in tribus diebus reædificas:

Iohan.2.c.19

Σῶσον σεαυτόν, καὶ κατάβα ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

30 Serua teipsum, & descende è cruce.

30 Saluum fac temetipsum, descendens de cruce.

Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες, πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν Γραμματέων, ἔλεγον, Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι.

31 Similiter autem & principes Sacerdotum illudentes dicebant alii ad alios cum Scribis, Alios seruauit, seipsum seruare non potest.

31 Similiter & summi Sacerdotes illudentes ad alterutrum cũ Scribis, dicebant: Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere.

Ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν. Καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν.

32 Christus ille rex Israel descendat nunc è cruce, vt videamus & credamus. Et qui crucifixi erant cum eo, probris afficiebant eum.

32 Christus rex Israel descẽdat nunc de cruce, ut uideamus & credamus. Et qui cum eo crucifixi erant, conuitiabantur ei.

Γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης.

33 Quum verò aduenisset hora sexta, tenebræ factæ sunt super totam regionẽ vsque ad horam nonam.

33 Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per totam terram usque in horam nonam.

Καὶ τῇ ὥρᾳ τῇ ἐννάτῃ ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἐλωῒ Ἐλωΐ, λαμμᾶ σαβαχθανί; ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, εἰς τί με ἐγκατέλιπες;

34 Et hora nona clamauit Iesus voce magna, dicens, ‖Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est, siquis interpretetur, Deus meus, Deus meus, cur me deseruisti?

34 Et hora nona exclamauit Iesus uoce magna, dicẽs, Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est interpretatum, Deus meus, Deus meus, utquid dereliquisti me?

Psal.21.a.2 matth.27.e.46

28 Cùm sceleratis numeratus est, μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Ἀνόμους vocat τοὺς παρανόμους: id est legis præuaricatores, quasi exleges, aut extra legis orbitam ambulantes, quos Hebræi dicunt פושעים. Cæterùm verbum λογίζεσθαι, quod Vetus interpres vertit Reputare, Erasmus, Deputare, vel ipsum vocabulum τῆς λογιστικῆς, quæ species est Arithmetices, indicat interdum pro ἀριθμεῖσθαι vsurpari: quam significationem hîc seruandam fuisse inde apparet quòd respondet verbo נמנה quo vtitur Esaias capite 53.d.12, ex quo petitum est hoc testimonium: & historia etiam ipsa (ni fallor) ostendit. Dicitur enim Christus non modò habitus fuisse pro impio & peccatore, (qualis etiamnũ habetur hodie à Iudæis) sed vnà cum latronibus numeratus: quia nimirum quũ publicè inter duos latrones pẽderet, pro tertio latrone propter pœnæ similitudinẽ numerabatur. Denique plus est inter ipsos latrones coram cõspici & numerari, quàm haberi pro latrone. Superest vt ex Vigilii antiqui & eruditi scriptoris libris aduersus Eutychen, annotemus, hunc locum ab Eutychianis fuisse impudentissimè deprauatum, quũ ad stabiliendum suum errorem de vnica Christi natura, pro μετὰ ἀνόμων legerent μετὰ νεκρῶν, cum mortuis: vt inde colligerent non fuisse verè mortuum, sed pro mortuo habitum.

29 Vah, οὐά. Erasmus, Væ, id est οὐαί: cuius particulæ vsus est potius in maledicendo quàm irridendo. Tu qui destruis, ὁ καταλύων. Hieronymus, Qui destruit, vt Erasmus obseruat. Sed sequens verbum σῶσον satis indicat accipienda hæc esse vocandi casu: quod vt melius intelligeretur, pronomen Tu expressimus. Similem loquendi formam annotauimus Matth.23.b.14.

30 Et descende, καὶ κατάβα. Atticus imperatiuus pro κατάβηθι, vt ἀνάστα pro ἀνάστηθι. Vulgata, Descendens: id est καταβάς: sicut etiam legimus in vno codice.

31 Illudentes, ἐμπαίζοντες. Illudentes videlicet Christo. Est enim post hoc participium adscribenda distinctio, vt πρὸς ἀλλήλους connectatur cum ἔλεγον, sicut rectè legitur in Theophylacto: alioquin pro ἐμπαίζοντες potius dicendum erat συμπαίζοντες, vt significetur ipsos vnà inter se lusisse. Itaque ne posthac posset hic locus corrumpi, vitauimus verborum traiectionem. Seruare, σῶσαι. In vetustis codicibus & Theophylacto adscripta est interrogationis nota, quæ quidem magnum addit pondus ironiæ, vel sarcasmo potius.

32 Credamus, πιστεύσωμεν. In quodam codice additur αὐτῷ, ei.

33 Totam, ὅλην. Apud Matthæum legitur πᾶσαν. Quæritur autem à multis an de Iudæa duntaxat, an verò potius de vniuerso orbe terrarum hæc sint accipienda: quod posterius amplectitur Tertullianus Apolog. cap.21, hoc solis deliquium vocans mundi casum, quem Romani in suis archiuis habeant. Sed ego iis potius assentior qui de Ierusalem & tota vicina regione hoc dictum accipiunt. Nam familiare est sacris scriptoribus, terræ appellatione, etiamsi nihil adiiciatur, intelligere terram Chanaan, & γῆν pro χώραν, id est terram pro regione reperimus alibi: vt Matth.9.c.16, & Luc.4.d.25, vt ego quidem existimo. Confert autem hoc ad prodigii nouitatẽ, si intellexerimus nõ modò in Pascha, id est in plenilunio, accidisse hãc solis eclipsin, sed etiã reliquũ orbẽ illustrante sole, atque adeo in ipso meridie, hunc vnũ orbis terrarũ angulum in quo tantũ facinus patra-

batur, in densissimis tenebris delituisse. Nam quod de Dionysio illo refertur quem Areopagitam vocant, apud me non minus fide caret quàm multæ aliæ fabulæ quæ eiusdem authoris nomen præferunt: & si vniuersale fuisset hoc prodigium, esset proculdubio omnium astrologorum monimentis celebratum.

35 Καὶ τινες τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες, ἔλεγον, Ἰδού, Ἠλίαν φωνεῖ.

35 Et quidam "adstantium quũ audissent, dicebant, Ecce, Eliã vocat.

35 *Et quidam de circumstantibus audientes, dicebãt, Ecce, Eliam vocat.*

36 Δραμὼν δὲ εἷς, καὶ γεμίσας σπόγγον ὄξους, περιθείς τε καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτόν, λέγων, Ἄφετε ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας καθελεῖν αὐτόν.

Psal.69.e.22

36 Cucurrit autem quidam, ‖& impleta spongia aceto, & circũposita calamo, dedit ei potum, dicens, Sinite: videamus an veniat Elias ad detrahendũ eũ.

36 *Currens autem unus, & implens spongiam aceto, circumponénsque calamo, potum dabat ei, dicens, Sinite: uideamus si ueniat Elias ad deponendum eum.*

37 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην, ἐξέπνευσε.

37 Iesus autem emissa voce magna, expirauit.

37 *Iesus autem emissa uoce magna, expirauit.*

38 Καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω.

38 Et aulæum templi fissum est in duas partes, à summo vsque ad imum.

38 *Et uelum templi scissum est in duo, à summo usque deorsum.*

39 Ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων ὁ παρεστηκὼς ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ, ὅτι οὕτως κράξας ἐξέπνευσεν, εἶπεν, Ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος οὗτος υἱὸς ἦν Θεοῦ.

39 Quum vidisset autem Centurio qui adstabat ipsi ex aduerso, cum ita emisso clamore expirasse, dixit, Verè homo iste Filius erat Dei.

39 *Videns autem Centurio qui ex aduerso stabat, quia sic clamãs expirasset, ait, Verè hic homo Filius Dei erat.*

40 Ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι· ἐν αἷς ἦν καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου τοῦ μικροῦ καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ Σαλώμη·

40 Erant autem etiã & mulieres procul spectantes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi parui & Iose mater, & Salome:

40 *Erant autem & mulieres de longè aspicientes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi minoris & Ioseph mater, & Salome.*

41 Αἳ καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, ἠκολούθουν αὐτῷ, καὶ διηκόνουν αὐτῷ· καὶ ἄλλαι πολλαὶ αἱ συναναβᾶσαι αὐτῷ εἰς Ἱεροσόλυμα.

Luc.8.a.2

41 Quæ, etiam quum esset in Galilæa, ‖ sequutæ fuerant eum, & ministrauerãt ei, aliæque multæ quæ simul cum eo ascenderant Hierosolyma.

41 *Et quum esset in Galilæa, sequebantur eum, & ministrabant ei: & aliæ multæ quæ simul cum eo ascenderant Ierosolymam.*

42 Καὶ ἤδη ὀψίας γενομένης, (ἐπεὶ ἦν παρασκευή, ὅ ἐστι προσάββατον)

Matth.27.g.57 luc.23.g.50 iohan.19.g.38

42 ‖Quum autem serum diei iã esset, (quoniam erat parasceue, hoc est, "antesabbathum)

42 *Et quum iam serò esset factum, (quia erat parasceue, quod est Antesabbathum)*

43 Ἦλθεν Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, εὐσχήμων βουλευτής, ὃς καὶ αὐτὸς ἦν προσδεχόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς Πιλάτον, καὶ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

43 "Veniens Ioseph *ortus* ex Arimathæa, "honestus Senator, qui & ipse expectabat regnum Dei, "fidenti animo introiit ad Pilatum, & petiit corpus Iesu.

43 *Venit Ioseph ab Arimathæa, nobilis decurio, qui & ipse erat expectans regnum Dei, & audacter introiuit ad Pilatum, & petiit corpus Iesu.*

44 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκε· καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντυρίωνα, ἐπηρώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε.

44 Pilatus autem miratus est "si iam mortuus esset: & aduocato Centurione, interrogauit eum an "iamdudũ mortuus fuisset.

44 *Pilatus autẽ mirabatur si iam obiisset, & accersito Centurione interrogauit eum si iam mortuus esset.*

35 Adstantium, τῶν παρεστηκότων: id est τῶν παρόντων, præsentium, de quo alibi diximus. Aderat autem Cẽturio cum suis, nequis videlicet pendentibus opẽ aliquam adferret, vt intelligere licet ex Mat.27.d.36, & f.54.

42 Antesabbathum, προσάββατον: id est dies quæ sabbathum antegreditur. Vetus Ecclesia Vigiliam olim vocabat. Est autem nouum hoc vocabulum in re noua, sed non infeliciter (vt opinor) à Vetere interprete confictum. Erasmus, Quæ præcedit Sabbathum: quæ interpretatio non satis videtur explicare quid sit παρασκευή: sed potius ita accipi potest quasi aliqua esset parasceue quæ non præcederet Sabbathum, à qua distinguetur ista cuius hîc fit mentio.

43 Veniens, ἐλθών. Ita legimus ex quodam codice. Nam si legas ἦλθεν, (vt in omnibus aliis exemplaribus legitur) omnino addenda erit particula καὶ ante τολμήσας. Honestus, εὐσχήμων: id est plenus grauitatis & authoritatis. Vulgata, Nobilis: id est εὐγενής. Senatorem autem intelligo vnum ex eorum numero quos Senhedrin vocant Hebræi. Nisi malimus fuisse etiam in conciliũ adscitum à Pilato: sicut mos erat præsidibus prouinciarum, ex ipsis prouicialibus aliquos interdum in cõcilium adsciscere, ad explicãdas priuatorum controuersias. Fidenti animo, τολμήσας. Ad verbum, Audens. Vulgata, Audacter. Erasmus, Sumpta audacia. Ego audaciæ nomen repudiaui, quia in vitio ponitur. Idem autem valet hoc loco τολμήσας, quod θαρρῶν, vel πεποιθώς. Et certè mira fuit istius hominis fiducia. Nam corpus Iesu postulare non poterat quin sese non modò Iudæis omnibus, sed ipsi etiam Pilato palàm opponeret: & tamen eo tempore videbatur actum esse de Christo. Itaque miror nostro seculo aliquos inueniri posse tam impudentes vt ausint Ioseph & Nicodemi exempla suæ diffidentiæ prætexere. Hunc enim illi in sepultura Iesu comitem adiungit Iohannes.

44 Si, εἰ. Sic Terentius, Mirabar, hoc si sic abiret. Adhuc enim dubitabat Pilatus. Itaque non ponitur εἰ pro

ἤδη, vt rectè obseruauit Erasmus. Iamdudum, πάλαι. Vulgata, Iam, id est ἤδη: quod etiam testatur Erasmus scriptum esse in nonnullis exemplaribus.

45 Καὶ γνοὺς ἀπὸ τοῦ κεντυρίωνος, ἐδωρήσατο τὸ σῶμα τῷ Ἰωσήφ.

45 Et re cognita ex Centurione, donauit corpus ipsi Ioseph.

45 *Et quum cognouisset à Centurione, donauit corpus Ioseph.*

46 Καὶ ἀγοράσας σινδόνα, καὶ καθελὼν αὐτόν, ἐνείλησε τῇ σινδόνι, καὶ κατέθηκεν αὐτὸν ἐν μνημείῳ ὃ ἦν λελατομημένον ἐκ πέτρας· καὶ προσεκύλισε λίθον ἐπὶ τὴν θύραν τοῦ μνημείου.

46 Is autem emit sindonem, & detractum eum inuoluit sindone: depositúmque in monumento quod erat excisum è petra: & aduoluit saxum ad ostium monumenti.

46 *Ioseph autem mercatus sindonem, & deponens eum, inuoluit sindone: & posuit eum in monumento quod erat excisum de petra: & aduoluit lapidem ad ostium monumenti.*

47 Ἡ δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία Ἰωσῆ ἐθεώρουν ποῦ τίθεται.

47 Maria Magdalene verò & Maria Iose *mater*, spectabant vbi poneretur.

47 *Maria autem Magdalene & Maria Ioseph aspiciebãt ubi poneretur.*

Κεφάλαιον ις'

CAP. XVI.

CAP. XVI.

1 ΚΑΙ διαγενομένου τοῦ σαββάτου, Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Σαλώμη ἠγόρασαν ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν.

1 ET quũ exactum esset Sabbathum, Maria Magdalene, & Maria Iacobi *mater*, & Salome emerunt aromata, vt venientes vngerent eum.

1 *ET quum transisset Sabbathum, Maria Magdalene & Maria Iacobi & Salome emerũt aromata, ut uenientes ungerent Iesum.*

Luc.24.a.1 Iohan.20.a.1

2 Καὶ λίαν πρωῒ τῆς μιᾶς σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου.

2 Itaque valde mane, primo die hebdomadis veniũt ad monumentum, "exorto sole.

2 *Et ualde mane una Sabbathorum ueniunt ad monumentum, orto iam sole.*

3 Καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς, Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου;

3 Dicebántque inter sese, Quis deuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?

3 *Et dicebant ad inuicem, Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?*

4 Καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος· ἦν γὰρ μέγας σφόδρα.

4 "Et intuitæ, conspiciunt lapidem esse deuolutum: nam erat magnus valde.

4 *Et respicientes uidẽrunt reuolutum lapidẽ: erat quippe magnus ualde.*

5 Καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, περιβεβλημένον στολὴν λευκήν· καὶ ἐξεθαμβήθησαν.

5 ‖ Ingressæ igitur "in monumentum, viderunt iuuenem sedẽtem ad dextram, amictum stola candida: & expauerunt.

5 *Et introeuntes in monumentum, uiderunt iuuenem sedentem in dextris, coopertum stola candida: & obstupuerunt.*

Matth.28.a.1 Iohan.20.c.11

46 Sindonem, σινδόνα: id est ὀθόνιον, linteum, vt intelligimus ex Iohan.19.g.40.

IN CAPVT XVI.

2 Exorto, ἀνατείλαντος. Quomodo hæc inter se consentiant, iampridem à multis quæritur. Nam si orto demum sole venerunt ad sepulchrum, cur dixit λίαν πρωΐ: & Lucas etiam, ὄρθρου βαθέος: id est profundo diluculo: & rursum Iohannes, σκοτίας ἔτι οὔσης, hoc est, quum adhuc tenebræ essent? Ad hoc igitur responderi solet, summo quidem mane profectas esse, sed ad sepulchrum non ita manè peruenisse. Atqui Euangelistæ, ac præsertim Iohannes, omnino videntur indicare illud ipsum momentum quo peruenerunt ad sepulchrum. Deinde oportuisset procul ab vrbe dissitum esse monumentum, si quum ante lucem exissent, nonnisi post ortum solis eò peruenerunt. Nam quòd rursus excipiunt nonnulli, mulieres militum metu in itinere substitisse vsquedum diluxisset, sola coniectura nititur. Ego igitur, quod ad me attinet, deprauatum esse hunc locum existimo. Germanæ autem lectionis vestigia adhuc supererant in tertio codice, in quo scriptum erat, ἔτι ἀνατείλαντος: quo modo etiam citatur hic locus ab Eusebio libro ἀποδείξ. ι. κεφ. η. pro quo Vetus interpres habet, orto iam sole, quasi ἔτι pro ἤδη positum sit, sequente videlicet aoristo. Videbat enim commodè verti non posse, orto adhuc sole. At ego suspicor omissam particulam οὐκ, quum scripsisset Marcus οὐκ ἔτι ἀνατείλαντος ἡλίου: id est nondũ orto sole: ita nimirum explicans quod dixerat λίαν πρωΐ. Ex quo etiam optimè intelligitur cur scripserit Matthæus, τῇ ἐπιφωσκούσῃ, & Lucas, ὄρθρου βαθέος, & Iohannes σκοτίας ἔτι οὔσης, vt omnes inter se optimè consentiant. Neque verò hîc duntaxat omissa est negans particula οὐ, sed etiam suprà Matth.8.d.30, siquis eum locũ diligenter consideret. Quòd sicui placet integram veterem lectionem seruare, interpretari licebit, Adhuc oriente sole, quasi scriptum sit ἀνατέλλοντος: vt intelligamus mulieres sub primam auroram venisse. Nam certè nisi iam illuxisset, non potuissent eminus animaduertere reuolutum esse lapidem. Cæterùm in tanta varietate placuit nihil prorsus mutare, vt suum cuique iudicium liberum maneat.

4 Et intuitæ, ἀναβλέψασαι, id est ἐπιβλέψασαι: quum sepulchrum versus conuertissent oculos, Vide suprà 8.c.24.

5 In monumentum, εἰς τὸ μνημεῖον. Id est, in speluncam, in qua excisum erat sepulchrum.

Ὁ δὲ λέγει αὐταῖς, Μὴ ἐκθαμβεῖσθε. Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν.

Ἀλλ' ὑπάγετε, εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ τῷ Πέτρῳ, ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν.

Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου· εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις. καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ.

Ἀναστὰς δὲ πρωῒ πρώτῃ σαββάτου, ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια.

Ἐκείνη πορευθεῖσα ἀπήγγειλε τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις, πενθοῦσι καὶ κλαίουσι.

Κἀκεῖνοι ἀκούσαντες ὅτι ζῇ, καὶ ἐθεάθη ὑπ' αὐτῆς, ἠπίστησαν.

Μετὰ δὲ ταῦτα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν ἐφανερώθη ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν.

Κἀκεῖνοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς· οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν.

Ὕστερον, ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα ἐφανερώθη, καὶ ὠνείδισε τὴν ἀπι-

6 Ipse verò dixit eis, Ne expauescite: Iesum illum quæritis Nazarenũ qui fuit crucifixus: resurrexit, non est hîc: ecce locus vbi posuerant eum.

7 Sed abite, dicite discipulis eius & Petro, *ipsum* præire vobis in Galilæam: illic eum videbitis, ‖prout dixit vobis.

8 Tunc abeuntes citò, fugerũt à monumento: tenebat enim eas tremor & stupor. neque cuiquam quicquam dicebant: timebant enim.

9 Quum autem resurrexisset Iesus, manè, primo die hebdomadis ‖apparuit primùm Mariæ Magdalenæ, ‖ex qua eiecerat septem dæmonia.

10 Illa profecta annuntiauit iis qui cum ipso fuerant, lugentibus ac flentibus.

11 Illi verò quum audissent eũ viuere & conspectum fuisse ab ea, non crediderunt.

12 Postea autem ‖ duobus ex ipsis ambulatibus apparuit alia forma, quũ rus proficiscerêtur.

13 Et illi abierunt, & annuntiauerunt reliquis: *qui* ne illis quidẽ crediderunt.

14 ‖ Postremò, vnà sedentibus ipsis vndecim exhibuit sese, & exprobrauit increduli-

6 Qui dicit illis, Noli te expauescere: Iesũ quæritis Nazarenum crucifixum: surrexit, non est hîc: ecce locus vbi posuerunt eum.

7 Sed ite, dicite discipulis eius & Petro quia præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis, sicut dixit vobis.

8 At illæ exeuntes, fugerunt de monumento: inuaserat enim eas tremor & pauor: & nemini quicquam dixerunt: timebãt enim.

9 Surgens autem manè prima sabbathi, apparuit primò Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia.

10 Illa vadens nuntiauit iis qui cum eo fuerant, lugentibus & flentibus.

11 Et illi audientes quia viueret, & visus esset ab ea, non crediderunt.

12 Post hæc autem duobus ex his ambulantibus ostensus est in alia effigie, euntibus in villam.

13 Et illi euntes nuntiauerunt cæteris: nec illis crediderunt.

14 Nouissimè, recumbentibus illis vndecim apparuit, & exprobrauit incredu-

Matth. 26.c.32 supra 14.c.28 — Ioan. 20.d.26 — Luc. 8.a.2 — Luc. 24.b.13 — Luc. 24.e.36 Iohan. 20.c.19

6 Qui fuit crucifixus, τὸν ἐσταυρωμένον. Vulgata, Crucifixum. Eras. autẽ rectè vsus est periphrasi: vt significetur agi de re præterita. Nam apud Latinos hæc participia etiam paulo aliter vsurpantur. Erat autem adscripta interrogationis nota in duobus codicibus. Sed præstat (ni fallor) indefinitè legere, vt melius appareat Angelum declarare quod illi in animo habebant. Vnus tamen Deus est καρδιογνώστης. Sed hoc potuerat Angelus ex manifestis etiam signis colligere: & legationis suæ rationem proculdubio ex eo intellexerat à quo fuerat huic muneri destinatus. 5

8 Citò, ταχύ. Hoc deerat in vetustis codicibus. Enim, δέ pro γάρ, quã enallagen sæpe iã annotauimus.

9 Quum autem resurrexisset, ἀναστὰς δέ. In Complutensi editione additur ὁ Ἰησοῦς, Iesus. Admonet autẽ Theophylactus adscribẽdam esse distinctionem, qua significetur πρωΐ, ad sequentia pertinere. Quod ante eum obseruarat Hieronymus in Epistola ad Hedibiam, quæstione tertia, vt Erasmus in annotationibus docet. Causam verò huic distinctioni quærendæ præbuit quòd alioquin videatur Marcus contraria cæteris Euangelistis narrare. Nam Matthæus (inquit Hieronymus) scribit, Vespere Sabbathi illucescente in vnam Sabbathi, Dominũ surrexisse. Marcus autem, manè resurrectionem eius factam esse commemorat. Hunc igitur nodum vt soluat, recurrit ad illam distinctionem de qua antè dixi: aut (inquit) Marci testimonium non recipimus quod in raris fertur Euangeliis, omnibus penè Græciæ libris hoc capitulum in fine non habentibus. Hæc Hieronymus. Ego verò in hoc capite nihil animaduerto quod cum cæterorum Euangelistarum narratione pugnet, vel diuersi authoris stylum arguat: & testor in omnibus vetustis codicibus quæ nobis videre contigit, hoc caput inueniri. Reperimus tamen in vno codice quædam interiecta. Nam post ἐφοβοῦντο γάρ, hæc addita erant eadem manu in ipso contextu, πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐξήγγειλαν. μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ ἀνατολῆς ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλε δι' αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου σωτηρίας. id est, Omnia autem quæ ipsis fuerãt imperata, celeriter Petro & ipsius comitibus renuntiarunt. Postea verò etiam Iesus ipse ab Oriente ad Occidentem per eos sacrum illum & incorruptum æternæ salutis nuntium promulgauit. Sed quis hæc nõ animaduertat à diuerso prorsus authore profecta? Quod autem ad illam quæstionem attinet, non est quòd in ea soluenda multum laboremus. Nata enim est ex falsa verborum Matthæi interpretatione, de qua suo loco diximus: quam etiam si admitterem, tamen nusquam reperio Matthæum, aut alium quempiam Euangelistã scripsisse, vesperène Sabbathi, an verò circa diluculum primi diei hebdomadis, quem nũc Dominicum vocamus, Christus resurrexerit: probabilius tamen est ex iis quæ narrantur Matth. 28.a.1.2.3.4, diluculo resurrexisse, atque adeo circa auroram, vt disertè scribit Eusebius eo loco quem paulo antè citaui, receptam nimirum à Græcis opinionem commemorans. 12 Alia forma, ἑτέρᾳ μορφῇ. Vide Luc. 24.v.16. 10 15 20 25

14 Postremò, ὕστερον. Vulgata, Nouissimè. Erasmus, Postea, μετὰ ταῦτα. Ita enim alium nodum soluit, quem nectit Augustinus libri de consensu Euangelistarum 3. cap. 25. Nam existimat hæc euenisse antequam 30

appareret Christus ad mare Tiberiadis, sicut refert Iohannes: ideóq; quærit qua ratione hæc apparitio dici possit postrema. Respondeo, Marcum summo iudicio, vt breuitati studeret, declarationem resurrectionis Domini in tres veluti partes distribuisse. Primùm enim narrat quomodo mulieribus apparuerit: quod quidem non semel factum fuisse, ex aliis Euangelistis intelligitur. Marcus verò hæc omnia in vnum velut corpus coniungit. Deinde exponit quomodo eodem die fuerit duobus illis conspectus qui rus ibant. In postrema demũ parte commemorat quomodo discipulis apparuerit, incipiens à prima illa apparitione quæ facta est in eo ipso die quo resurrexit, quam aliæ postea multæ consequutæ sunt. Sed eas omnes rursus in vnam velut historiam contrahit: ideóque postremam hanc apparitionem vocat, quæ ab ipso die resurrectionis ad ascensionẽ vsque porrigitur, vt liquet ex versiculo 19. Eandem prorsus rationem sequitur Lucas postremo capite, in quo ita cõnectit primam illam apparitionem cum postrema, vt nisi quis hoc quod dixi consideret, sit existimaturus Dominum eo ipso die quo primùm apparuit discipulis, (id est quo resurrexerat) in cælum ascendisse, quum dies XL intercedant, vt ipsemet refert Act. 1.a.3. Vnà sedentibus, ἀνακειμένοις: id est, quũ vnà domi essent. Vulg. & Eras. de accubitu interpretantur, & ita adhuc conuertimus τὸ ἀνακεῖσθαι. Hic autem non agi de accubitu, quasi ipsis cœnantibus interuenerit Dominus, satis videtur declarare temporis circunstantia quam explicat Lucas. Nam duo illi quibus in via apparuit Dominus, quum iam appeteret vespera, domum ingressi sunt, vbi tempus aliquod incipiendæ cœnæ datum est. Inde, agnito Domino, statim reuersi sunt Hierosolymam, vt ista discipulis nuntiarent. Iam verò quum Emmaus, vnde regressi sunt, sexaginta stadiis ab vrbe distaret, vt disertè dicit Lucas, certè vt maximè etiam properarint, nonnisi valde profunda iam nocte potuerunt ad discipulos peruenire: in quod tempus vix fieri potest vt discipuli cœnam reiecerint. vt maximè sit probabile Christum ipsis lugentibus & precantibus, potius quàm cœnantibus interuenisse. Itaque existimo ἀνακειμένοις optimè hoc loco explicari posse συνηθροισμένοις, vel συνηγμένοις: quibus verbis vtuntur Lucas & Iohannes eandem historiam narrantes. Ponitur enim ἀνά pro σύν interdum, sicut in isto Homeri versiculo, Iliad. α, χολώσεται ὅν κεν ἵκωμαι. Vt τὸ ἀναχεῖσθαι idem valeat quòd συγχεῖσθαι, quod etiam declarat simul & vnà esse, vt in illo Sophoclis, βαλεῖν κατ' ἤμας πρὸς ὁμοῦ συγκειμένους. 5 10 15 20

στίαν αὐτῶν, καὶ σκληροκαρδίαν· ὅτι τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον οὐκ ἐπίστευσαν.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει.

Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς, σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας, κατακριθήσεται.

Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι, ταῦτα παρακολουθήσει, Ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι. Γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς.

Ὄφεις ἀροῦσι· κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψῃ· ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἕξουσιν.

Ὁ μὲν οὖν Κύριος μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

Ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος,

tatem eorum, & cordis duritiem: quòd iis qui ipsum conspexerant excitatum non crediderant.

15 Et dixit eis, ‖Profecti in mundum vniuersum, prædicate Euangelium omni creaturæ.

16 Qui crediderit & baptizatus fuerit, seruabitur: ‖qui verò nõ crediderit, condemnabitur.

17 Signa autem eos qui crediderint, hæc subsequentur, ‖ Per nomen meum dæmonia eiicient: ‖linguis loquentur nouis:

18 ‖Serpentes tollent: & siquid lethale biberint, nequaquam nocebit eis ‖ægrotis manus imponent, & bene habebunt.

19 ‖Dominus igitur postquam loquutus fuisset eis, sursum receptus est in cælum, & sedit ad dextram Dei.

20 Illi verò egressi prædicarunt vbiq;, ‖ Domino vnà operante,

tatem eorum, & duritiã cordis: quia iis qui viderant eum resurrexisse non crediderunt.

15 Et dixit eis, Euntes in mundum vniuersum, prædicate Euangelium omni creaturæ.

16 Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit: qui verò non crediderit, condemnabitur.

17 Signa autem eos qui crediderint, hæc sequẽtur, In nomine meo dæmonia eiicient: linguis loquentur nouis:

18 Serpentes tollent: & si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: super ægros manus imponẽt, & bene habebũt.

19 Et Dominus quidem Iesus postquam locutus est eis, assũptus est in cælũ, & sedit à dextris Dei.

20 Illi autem profecti prædicauerunt vbique, Domino cooperante,

Matth. 28.d.19 — Iohan. 12.g.48 — Act. 16.d.18 — Act. 2.a.4. & 10.g.46 — Act. 28.a.5 — Act. 28.b.8 — Luc. 24.g.51 — Hebr. 2.a.4

Non credidissent, οὐκ ἐπίστευσαν. Hîc obseruat Eras. ex Hieronymi dialogo secundo aduersus Pelagianos, in quibusdã Marci exemplaribus, & maximè in Græcis codicibus hæc scripta fuisse, Et illi satisfaciebant, dicentes, Seculũ istud iniquitatis & incredulitatis substantia est, quæ non sinit per immundos spiritus veram Dei apprehendi virtutem: idcirco iam nunc reuela iustitiam tuam. Sed quàm parũ hæc verba cõueniant Apostolorum personæ, & quàm impudenter Marco tribuantur, non est (opinor) cur pluribus ostendere conemur. 25 30

15 Omni creaturæ, πάσῃ τῇ κτίσει. Suprà 13.c.19, annotauimus varium vsum huius vocabuli in his libris. Hîc quidem accipitur pro homine: sed tamen si conuerterimus, omni homini, vel omnibus hominibus, magis quidem Latinum id erit, verùm non expresserimus emphasin quæ in hoc dicendi genere latet. Nam vocabulo κτίσεως simul indicatur loquentis dignitas: perinde acsi diceret Dominus, sibi iam decretum esse, sicut omniũ hominum conditor est, ita etiam per vniuersum orbem terrarum promulgare gratuitæ remissionis nuntium: quum antea vnam duntaxat gentem Iudæorum hoc beneficio esset dignatus, quasi non etiam reliquas gentes condidisset. Denique significatur hoc dicendi genere (quod explicat Petrus Act. 10.e.34, & 35, & quod Galat. 3. d. 28 dicit Paulus) in Euangelio non esse Iudæum neque Græcum, non seruum neque liberum, non masculũ aut fœminam. Præterea declaratur his verbis, Apostolicam functionem, quæ tunc demum est duodecim discipulis mandata, non vnius aut alterius Ecclesiæ angustiis terminari, sed totius orbis terrarum finibus comprehendi: neque tamen hoc munus fuit aut vni Petro demandatum, aut in Ecclesia Dei perpetuum. 35 40

17 Nouis, καιναῖς. Nouas linguas appellat, non recenter fabricatas, sed peregrinas, & quas nunquam antea nossent, qui singulari Spiritus munere repentè euadebant earũ periti. Planius ergo loquitur Lucas Act. 2.a.4, quum ἑτέρας, id est alias & diuersas, vocat.

τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθούντων σημείων.

& sermonem confirmante per signa subsequentia.

& sermonem cōfirmante sequentibus signis.

20 Subsequentia, ἐπακολουθούντων. Subsequentia videlicet eorum doctrinam, quæ istis tanquam sigillis obsignabatur. Neque enim hæc ad subsequentem aliquem librum referri possunt. Ex significatione verò huius vocabuli obseruandum est, oportere cum signis semper coniungere doctrinam: & ita quidem vt illi priores partes semper tribuamus, cui nimirum confirmandæ ista adhibeantur: vt si falsa est doctrina, idem quoque de signis & prodigiis ipsis statuamus, quemadmodum docet Dominus Deut. 13. a. 1

Euangelium secundum Lucam.

Τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον.

Κεφάλαιον α.

ἘΠΕΙΔΗΠΕΡ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων,

NOVA INTERPR. CAP. I.

1 QVoniā multi aggressi sunt componere narrationem earum rerū quarum plena fides nobis facta est,

VETVS. CAP. I.

1 *QVoniam quidē multi conati sunt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt, rerum,*

Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου·

Ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς, καθεξῆς σοι γράψαι κράτιστε Θεόφιλε·

Ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.

2 Prout tradiderunt nobis qui à principio spectatores ipsi & ministri fuerunt sermonis:

3 Visum est etiā mihi, omnia altè repetita penitus consequuto, ordine de iis ad te scribere, præstātissime Theophile:

4 Vt agnoscas earū rerū veritatem quas auditione accepisti.

2 *Sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi viderunt, & ministri fuerūt sermonis:*

3 *Visū est & mihi, assecuto omnia à principio diligenter, ex ordine tibi scribere, optime Theophile:*

4 *Vt cognoscas eorum verborum de quibus eruditus es, veritatem.*

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Aggressi sunt, ἐπεχείρησαν. Vulgata, Conati sunt. Significat autem τὸ ἐπιχειρεῖν (vt rectè obseruat Eras.) aliquid in manus sumere: quod Latini, ratione non prorsus dissimili, Aggrediendi vocabulo declarant: translatione non à manibus, sed à pedibus sumpta. quæ significatio diligenter est annotanda, nempe vt istos qui scribendi occasionē nostro Euangelistæ præbuerant, sciamus minimè id præstitisse quod erant aggressi. Nam alioquin quid aliud Lucas testaretur quàm se velle actum (quod aiunt) agere? Ergo nec Matthæus, nec Marcus ante Lucam scripserunt: de quibus proculdubio magis honorificè esset loquutus. & qui putidas quasdam nugas sub Nicodemi, Nazaræorum, Thomæ, Ægyptiorum, Proteuangelii titulis, iampridem ex Ecclesia Dei extrusas, rursum obtrudunt, viderint quàm bene de Ecclesia Dei mereantur. Cōponere, ἀνατάξασθαι. Vulg. Ordinare. Eras. Contexere, & digerere: quæ vt translatitia repudiaui. Budæus, Adstruere: quod nusquā memini legere ea significatione vsurpatum quæ possit huic loco accommodari. Ego verò existimo ἀνὰ pro σὺν poni, vt diximus Marci 16. c. 14, & ἀνατάξασθαι idem declarare atque τὸ συντάξασθαι, id est componere, siue conscribere & conficere. Narrationem, διήγησιν. Distinguere oportet, authore Aphthonio, διήγησιν & διήγημα, vt totū & partē. Itaque διηγήσεως appellatione Lucas intelligit libros ipsos de Christi dictis ac factis conscriptos, quēadmodū ipse explicat Act. 1. a. 1. vt ἀνατάξασθαι διήγησιν, nihil aliud declaret quàm historiā conscribere. Earū rerū quarū plena fides nobis facta est, περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. Ad verbum, De rebus quæ inter nos fuerunt prorsus certificatæ, vel certioratæ. neque enim possum Græcum vocabulū πληροφορεῖσθαι, altero Latino explicare. Vulgata, Quæ in nobis completæ sunt rerum. quæ interpretatio Græcis non respondet. Neque enim τὸ πληροφορεῖν declarat τὸ πληροῦν, id est implere, sed plenè certiorare, vt sæpe loquitur Vlpianus Iurisconsultus: vnde πληροφορεῖσθαι, quum ad personam refertur, significat certiorem ab aliquo fieri, ita vt de re quapiam nulla sit amplius dubitatio. sin autem ad res ipsas accommodetur, πεπληροφορημένα πράγματα dicuntur quæ certis testimoniis ita sunt comprobata vt de iis ambigi non possit, nisi quis velit apertam veritatē inficiari. Inde factum vt Paulus πληροφορίαν vocet partim quidem testimonium illud Spiritus sancti, per quem in corda electorum effunditur dilectio qua nos Deus dilexit, quum peccatores essemus: partim verò illius testimonii efficaciam in nobis, cuius vi certò scimus fore vt nihil nos possit separare à dilectione illa qua nos Deus in Christo dilexit ab æterno. Huic autem πληροφορίᾳ coniuncta est πεποίθησις illa quæ facit vt in mediis afflictionibus glorian tes, cum fiducia clamemus, Abba, Pater: suntque hi proprii & peculiares in electis effectus fidei, à qua fideles appellamur. Itaque qui hanc doctrinam oppugnant, sciant sese ipsi Christo & toti Christianæ religioni bellum indixisse. Vetus autem interpres, quanuis alioqui videatur summa religione sacros libros interpretatus, tamē quæ significatio sit horum vocabulorum non videtur cognouisse, nedum vt vim illorum intellexerit. Eras. verò paucis quidem exposuit verborum germanam significationem: sed (quod mirum est tanto viro in tam felici seculo contingere potuisse) fidei πληροφορίαν aut non intellexit, aut certè dissimulauit. Fidem enim dici putauit assensionem qua Christi historiæ assentimur: quum tamen quoties de ea fide disseritur qua Christum apprehendimus, & quæ filiis Dei propria & peculiaris est, certam persuasionem declaret gratuitæ & æternæ electionis nostræ in Christo, quæ per Spiritum sanctum in nobis agentem, quotidie magis ac magis obsignatur. Ità verò Erasmum sensisse vt dixi, liquet ex ipsius libello De præparatione ad mortē, in quo præcipuam illam pacis ac consolationis nostræ basin non modò non fulcit, sed etiam pro viribus conuellit. quod ego quidē nullo hominis odio, sed commiseratione potius annotaui: vt qui plus æquo sunt illius scriptis addicti, meliorem sibi in his quidem rebus præceptorem quærendum esse intelligant. Sed ad rem redeo. Erasmus igitur cōuertit hunc locum his verbis, Earum quæ inter nos certissimæ fidei sunt rerum: id est, (vt ipse in annotationibus explicat) Quæ sunt indubitatis argumentis persuasæ. Budæus autem interpretatur, De rebus inter nos exploratis. Atqui (ni fallor) Lucas huc non respexit, neque dicere voluit fidem adhibitam esse Apostolorum testimonio, sed de iis rebus se scripturum esse quarum plena fides antè sit facta, & quidem ab oculatis testibus. Neque enim hîc quæritur sitne creditum Apostolorum testimonio, annon: sed quàm certo testimonio possint ea confirmari de quibus ipse dicturus est, quum sint alioquin credibilia.

2 Prout tradiderunt, καθὼς παρέδοσαν. Ex hoc loco apparet Lucam ea scripsisse quæ auditione acceperat, non tam à Paulo (vt veterum nonnulli tradunt) quàm ab Apostolis qui cum Christo iam inde ab initio erant versati. Deinde hoc quoque videtur eorum ineptias refellere qui Lucam scribunt vnum fuisse ex septuagintaduobus discipulis, cui cum Cleopa apparuerit Dominus. Hæc autem somnia nobis peperit quorundam περιεργία, qua iampridem vsus est Satanas, vt (si fieri posset) sacris scriptoribus omnem fidem adimeret. Et fuit hoc fortassis, patrum memoria, commiseratione potius quàm insectatione dignum, quum densissimæ tenebræ omnem lucis conspectum hominibus eripuissent: nunc verò in tam manifesta luce veritatis, quid non illi merentur quos non pudet Ecclesiæ Dei ista somnia obtrudere, quibus ipsa Euangelii veritas in dubium reuocatur? Spectatores ipsi, αὐτόπται: id est θεαταί. Sic enim satis commodè mihi videtur exprimi posse Græcum illud vocabulum, quo significatur qui suis oculis aliquid vidit: quem Plautus oculatum testē festiuè vocat, & testi aurito opponit. Neque enim quisquā alienis oculis propriè dicitur quidpiā contemplari. Vulgata, Qui ipsi viderunt. Eras. Qui oculis suis viderant. Huc autem pertinet quod scribitur 1. Iohan. 1. a. 1, & 3. Ministri, ὑπηρέται. Ita vocat Apostolos honesto vocabulo, qui nimirum Christo adfuerunt, publica Euangelii prædicatione occupato: ita tamen vt ipse potius illis ministrarit, quanuis illorum magister esset ac Dominus, vt testatur infrà, 22. c. 27. Sermonis, τοῦ λόγου. Sicui placet de Filio Dei intelligere, qui ὁ λόγος etiam à Luca vocetur, non reclamo: quia alioquin Lucas non meminerit eius de quo scribere constituit, sed in genere dixerit se scripturum esse de rebus quibusdam quas ab idoneis testibus acceperit. quod exordium obscurum ac fortasse vitiosum videri posset. Et Epiphanius aduersus Marcellianos, sic disertè exponit. Et Cyrillus quoque in Apologetica in primum Anathematismum. Erasmus interpretatur, Eorum quæ narrabant: vt significet se hæc didicisse ex iis qui rebus ipsis non modò interfuerint, sed etiam pars eorum magna fuerint, vt loquitur Æneas ille Virgilianus, quoniam apud Hebræos דבר, interdum id declarat, vt mox versu quarto.

3 Omnia, πᾶσιν. Hoc nonnulli ad Apostolos referunt, quos assectatus fuerit Lucas, vt rem totam ex ipsis cognosceret: Sed præstat ad ea referre de quibus se scripturum profitetur. Altè repetita, ἄνωθεν. Sic à Latinis dicuntur proœmia altè repetita quæ à primis initiis & ipsa vsque origine ducuntur. Vulgata & Erasmus, Ab initio: id est ἀπ' ἀρχῆς. Alii, Denuò: quæ interpretatio non conuenit cum participio παρηκολουθηκότι. Budæus interpretatur Pridem: id est πάλαι. Sed res ipsa ostendit quomodo hoc aduerbium sit accipiendum hoc loco, quum Lucas multo altius quàm cæteri Euangelistæ hanc historiam sit exorsus. Addidi autem participium Repetita, partim vt planior esset sententia, partim vt mollius cohærerent duo aduerbia ἄνωθεν & ἀκριβῶς. Penitus, ἀκριβῶς. Græcum hoc vocabulum (vt etymologia ostendit) illi Latino prorsus respondet. Penitus enim Latinis idem declarat atque Intrinsecus, & ad intima vsque, vt apud Virgilium Æneidos 3, --& penitus causas tentare latentes. ἀκριβῶς autem à Græcis dicitur παρὰ τὸ εἰς ἄκρον βαίνειν, id est quòd ab imo ad supremum ascendatur: quod est exquisitæ & perfectæ diligentiæ. Vulgata, Exactè: quæ interpretatio est planè barbara. Erasmus, Exacta diligentia: quæsita periphrasi propter aduerbium ἄνωθεν proximè præcedens. Quidam, Accuratè: id est ἐπιμελῶς. Alii, Diligenter. Consequuto, παρηκολουθηκότι, id est καταμαθόντι καὶ πεπεισμένῳ, quum perdidicerim & intellexerim: vt rectè (mea quidem sententia) explicat Budæus in Commentariis. Nam verum quidem est quod Erasmus tradit, τὸ παρακολουθεῖν propriè significare aliquem assectari, vt Græci loquuntur, τὸ παρὰ πόδας ἀκολουθεῖν καὶ συμπαρομαρτεῖν: & de rebus etiā ipsis dici, quas qui ita consectetur vt nihil prætermittat, dicatur παρακολουθῆσαι. Sed Lucam opinor aliquid amplius significare, se nimirum ita hæc esse consectatum vt etiam perdidicerit. Nam alioquin non omnia consequimur quæ consectamur aut peruestigamus: vt accipiendum est illud Ciceronis 2. in Verr. Habeo autem certam viam atque rationem qua omnes illorum conatus inuestigare & consequi possim. Itaque non puto satis exprimi Lucæ sententiam ab iis qui vel Consectandi vel peruestigandi vocabulo vti maluerunt: quum alioquin τὸ παρακολουθεῖν multis locis optimè possimus eo etiam modo interpretari: & Peruestigare potius respondeat τῷ διϊχνεύειν, quo vtitur Lycophron initio Alexandræ. Vide 2. Timoth. 3. c. 10. Ordine, καθεξῆς, id est distinctè & distributè, vt ii solent qui ad scribendā historiam aliquod iudicium adferunt: quam laudem Ambrosius meritò tribuit Lucæ. Vulgata, Ex ordine. Erasmus, Deinceps. Græcum autem aduerbium propriè declarat Cohærenter, παρὰ τὸ ἔχεσθαι. Præstantissime, κράτιστε. Vulgata & Erasmus, Optime: id est ἄριστε. Annotat tamen Erasmus diuersas interpretationes. Potest enim κράτιστος deduci vel à κράτος, quod robur & imperium declarat: vel à κρατεῖν, id est vincere, siue compotem esse, quasi plurimum pollentem aut potentissimum dicas: vel à κρείττων, quod etiam potentiorem & potiorem significat: quam postremam expositionem vt simplicissimam selegi. Conuenit autem hoc epitheton viris principibus, & qui magna sunt authoritate. Itaque tribuitur Felici Act. 23. f. 26, & Festo, Act. 26. f. 25, vtrique Iudææ præsidi. Fuit igitur hic Theophilus, cui Lucas vtrunque suum librum inscribit, vir quispiam amplissimæ dignitatis, quales paucos semper habuit Ecclesia Dei. Adiunctum enim epithetum omnino videtur ostendere proprium alicuius nomen esse: neque inde efficitur, vni duntaxat homini Lucam, aut potius Spiritum sanctum, ista scripsisse.

4 Agnoscas, ἐπιγνῷς. Vulgata, Cognoscas, id est γνῷς. quod rectè emendauit Erasmus, Theophylacti authoritatem sequutus, qui hoc verbum ita exposuit, vt significet eius rei quam vtcunque semel cognoueris, maiorem de integro cognitionem nācisci. Earum rerum veritatem quas auditione accepisti, περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν. λόγους vocat (Hebræorum more) idipsum de quo dicturus est. Κατηχεῖν autē declarat voce aliquid significare, & κατηχεῖσθαι dicuntur qui ex aliorum relatu quippiam acceperunt, vt Act. 21. v. 21, & 24. Vnde factum vt in genere pro ἀπὸ στόματος διδάσκειν accipiatur, vt 1. Cor. 14. v. 19. Act. 18. v. 25. Ro. 2. v. 18. Gal. 6. v. 6. Sed postea de iis demùm dici cœpit qui prima religionis rudimenta in Ecclesia docebant, quorum discipuli propterea κατηχούμενοι vocabantur. Meminit etiam Porphyrius initio ἐμπειρικῶν ζητημάτων, παιδικῆς κατηχήσεως: quod annotare placuit propter eos qui apud profanos scriptores hoc vocabulum negant inueniri.

Cæterùm ἀσφάλειαν non conuerti Certitudinem, cum Erasmo, (nam hoc vocabulum apud idoneos authores non legi) sed veritatem, id est ἀλήθειαν, cum Vetere interprete, quamuis firmitatem propriè declaret. Neque enim hic quæritur (opinor) quàm firma, sed quàm vera sit Euangelii doctrina: quæ duo vt separari vix possint, distingui tamen debent.

1. Paral. 24. a. 1

Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἱερεύς τις ὀνόματι Ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας Ἀβιά· καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρών, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ.

5 FVit diebus Herodis illius regis Iudææ Sacerdos quidam nomine Zacharias, ‖ ex vice Abia: vxor verò ipsius erat ex filiabus Aaron, & nomen eius Elisabet.

5 *FVit in diebus Herodis regis Iudææ, Sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia: & uxor illius de filiabus Aaron, & nomen eius Elisabeth.*

Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι.

6 Erant autem iusti ambo in conspectu Dei, incedentes in omnibus mandatis & constitutionibus Domini inculpatè.

6 *Erant autem iusti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis & iustificationibus Domini sine querela.*

Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθότι ἡ Ἐλισάβετ ἦν στεῖρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν.

7 Nec erat ipsis proles, eo quòd esset Elisabet sterilis, & ambo prouecti iam essent ætate.

7 *Et non erat illis filius, eo quòd esset Elisabeth sterilis, & ambo processissent in diebus suis.*

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ,

8 Factum est autem quum is sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,

8 *Factum est autem quum sacerdotio fungeretur in ordine uicis suæ ante Deum,*

5 Diebus, ἐν ταῖς ἡμέραις. Id est temporibus: pro quo disertiores Græci dicerent ἐπὶ Ἡρώδου. Illum autem Hebraismum libens retineo: quo nimirum optimè exprimitur quàm breuis & caduca sit bonorum etiam regum potestas, nedum vt sit perpetua quorundam tyrannis. Illius regis, τοῦ βασιλέως. Articulum expressi, cuius vis est hoc loco διακριτική. Voluit enim (ni fallor) Lucas Herodem illum magnum Iudææ regem ab Herode Galilææ Tetrarcha distinguere. Ex vice, ἐξ ἐφημερίας. Quod Hebræi vocant מחלוקת & פקודה & משמרת, id Græci interpretes non modò διαίρεσιν, ἐπίσκεψιν & κλῆρον, id est distributionem siue classem, munus & sortem conuertunt, sed etiam ἐφημερίαν: idcirco nimirum quòd sorte distributis sacerdotibus ex posteritate Aaron, (vt scribitur 1. Paral. 24. a. 1) singulæ familiæ certis dierum vicibus sacerdotii munus obibant. Ex filiabus, ἐκ θυγατέρων: id est ex posteritate. quod Hebræorum idioma alibi exposuimus. Minimè autem mirandum est Elisabet cognatam fuisse Mariæ, quæ ex tribu Dauidis erat. Lex enim illa qua cauetur vt filiæ nubant viris ex sua tribu, (sicut scriptum est Num. 36. b. 8) quum huc spectaret ne tribuum distributiones confunderentur, non impediebat quominus cæteræ tribus cum Leuitica affinitatem inirent, quia Leuitis nulla propriè assignata fuerat portio.

6 In conspectu, ἐνώπιον. Hebraicè בעני יהוה, id est in oculis Domini. Vulgata, Ante: id est ἐναντίον. Est autem hic Hebraismus diligenter obseruandus, & planè dignus qui omnibus linguis vsurpetur. Ita enim optimè distinguitur vera illa & germana pietas à falsa & adulterina: vt eos demum sciamus bonos viros esse qui non ex opinione aut longa consuetudine, sed ex verbo Dei vitam instituunt: deinde qui quales videri volunt, tales sunt re ipsa in intimo animi recessu, quousque penetrare vni Deo licet. Hæc inquam est huius Hebraismi emphasis. Qui verò ex hoc loco & similibus conantur iustitiam operum stabilire, quorum meritis salus nostra vel in solidum, vel ex aliqua parte nitatur, illi se & indoctos & blasphemos esse sciant, quum tota Scriptura ipsis repugnet. Incedētes, πορευόμενοι, id est viuentes. Sic enim accipitur hoc loco πορεύεσθαι & in epistolis Petri & Iudæ sæpe: quum reliqui potius vtantur verbo περιπατεῖν, pro quo dicunt Hebræi הלך. Erasmus, Versantes: id est ἀναστρεφόμενοι. Nos hunc quoque Hebraismum seruauimus: ex quo perspicuè intelligitur, mādata Dei quasi instar viæ esse probis & integris hominibus, intra quorum fines sese contineant: vt neque ad dextram, neque ad sinistram deflectant, donec perueniant ad metam. In omnibus mandatis & constitutionibus, ἐν πάσαις ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι. Sæpe in sacris literis vbi agitur de Lege Dei, tria hæc vocabula coniunguntur מצות חוקים משפטים: quæ Græci interpretes conuertunt ἐντολαί, δικαιώματα, κρίματα. Videtur autē mihi eorum opinio probabilis, qui quoties ista coniunguntur, τὰς ἐντολὰς exponunt eam Legis partem quam Moralem vocant, in qua præcipitur quid Deo, quid proximo debeamus: δικαιώματα verò sacros ritus totámque adeo ceremonialem Legem: κρίματα denique eam partem quæ ad ciuilem politiam & forenses controuersias pertinet, quam Iudicialem appellant. Causa autem manifesta est cur Lucas non solùm mentionem fecerit τῶν ἐντολῶν, sed etiam τῶν δικαιωμάτων: quia nimirum Zacharias vnus erat ex Sacerdotum principibus. item cur tertiam speciem Legis prætererit: quia videlicet iudicia maxima ex parte penes Romanos erant. Cæterùm τὰ δικαιώματα propriè apud Græcos declarant quæcunque profert aliquis vt ius suum tueatur: vt apud Thucydidem libro primo, Δικαιώματα μὲν οὖν τάδε πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν ἱκανὰ κατὰ τοὺς τῶν Ἑλλήνων νόμους. Demosthenes περὶ στρ. vocat τὰ δίκαια, & Terentius in Phormione Iusta interpretatur. Sed Græci Bibliorum interpretes hoc vocabulum postea ad totam Legem Dei ac præsertim ad sacros ritus transtulerunt, ita nimirum maximè commendata Lege quòd certa sit omnis iustitiæ regula. Itaque vulgò solent ad verbū conuertere Iustificationes: quā interpretationem idcirco tantùm reieci vt hanc quoque occasionem calumniandæ iustificationis ex fide præciderem: quum alioquin τὸ δικαιοῦν iustificare, & τὴν δικαίωσιν iustificationem interpretari malim, quàm noua vocabula quærere cum infirmorum offensione. Quidam conuertit Instituta: sed hoc vocabulo videtur significari consuetudo non perscripta, quæ vsu potius quàm legislatoris authoritate inualuit: vt apparet ex illo Ciceronis loco in Pisonem, Qui eius ciuitatis, in qua in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores, non iura noritis. Hîc verò agitur de ritibus sacrorum à Deo acceptis, & à Mose promulgatis ac perscriptis, vt ipsa Hebraici vocabuli notatio declarat.

Inculpatè, ἄμεμπτοι, id est ἀμύμονες, vt loquitur Homerus: eiusmodi quos nemo iure posset culpare, quum sint (vt Erasmus conuertit) irreprehensibiles, id est ἀνεπίληπτοι, vt loquitur Paulus 1. Timoth. 3. a. 2. Nomen autem cōuerti per aduerbium, vt amphiboliam vitarem. Vulgata, Sine querela, id est de quibus nemo vnquam questus fuerat: quam laudem Erasmus maiorem esse putat quàm siquis innoxius dicatur, id est ἀναίτιος. At ego contrà, quum non sit æstimanda probitas ex vulgi iudicio, qui fere optimos quosque persequitur, magis laudabilem eius vitam esse puto qui nihil admiserit iusta reprehensione dignum, & millies tamen sit accusatus, quàm qui flagitiosè vixerit, & nullum inuenerit reprehensorem. Itaque ἄμεμπτον dici puto non qui improbis etiam ipsis satisfecerit, sed qui verè fuerit (vt inquit ille) Integer vitæ, scelerisque purus: qualis verè fuit Christus Dominus noster, toties ab improbis vexatus. Sed hîc obseruandum est quod Paulus scribit Rom. 4. a. 2, Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet quod glorietur, sed non apud Deum. Item 1. Corinth. 4. a. 4, Nullius mihi sum conscius, sed non in hoc iustificatus sum. Quum enim quæritur de ea iustitia quæ nos facit Christi cohæredes, tota eius laus Christo in solidum tribuenda est: qui quidem nobis per fidem gratuitò imputatur, vt stet illud Dauidis firmum, Non iustificabitur in conspectu tuo vllus viuens: & illud Pauli Galat. 2. d. 21, Si ex Lege est iustitia, frustra nimirum Christus mortuus est. Denique hoc loco & similibus aliis sciamus iustitiæ ipsius fructus duntaxat & testimonia, non autem efficientem causam aut materiam describi.

Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε τοῦ θυμιᾶσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου.

9 Secundum ritum functionis sacerdotalis, sortitus est munus suffimenti faciendi, postquā ingressus esset in tēplū Domini.

9 *Secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret, ingressus in templum Domini.*

Leuit. 16. d. 17 Exodi 30. a. 7

Καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προσευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος.

10 ‖ Et tota multitudo populi foris precabatur tempore suffitus.

10 *Et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi.*

Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου, ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.

11 Visus autem est ei Angelus Domini, stans ad dextram altaris suffitus.

11 *Apparuit autem illi Angelus Domini stans à dextris altaris incensi.*

Καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδών, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν.

12 Et Zacharias eo viso turbatus est, & pauor incidit in eum.

12 *Et Zacharias turbatus est, uidens, & timor irruit super eum.*

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβοῦ Ζαχαρία· διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην.

13 Dixit autem ei Angelus, Ne time Zacharia. Nam exaudita est deprecatio tua: vxórque tua Elisabet gignet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.

13 *Ait autem ad illum Angelus, Ne timeas Zacharia: quoniam exaudita est deprecatio tua: & uxor tua Elisabeth pariet tibi filium, & uocabis nomen eius Iohannē.*

Καὶ ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται.

14 Et erit tibi gaudio & exultationi, multíque super eius natiuitate gaudebunt.

14 *Et erit gaudium tibi & exultatio, & multi in natiuitate eius gaudebūt.*

Ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ, καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ.

15 Erit enim magnus in conspectu Domini, & vinū siceram que non bibet: & Spiritu sancto implebitur etiam ab vtero matris suæ:

15 *Erit enim magnus coram Domino, & uinum & siceram non bibet: & Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suæ:*

9 Sortitus est, ἔλαχε. Vulgata, Sorte exiit. Erasmus, Sorte illi obuenit. Ego non video cur quærenda fuerit periphrasis, quum apud Latinos Sortiri, quemadmodum apud Græcos λαγχάνειν, non modò significet sortem proiicere, sed etiam sortitione aliquid cōsequi. Liuius libro quarto belli Maced. Illa tacita suberat cura ne nouus cos. Græciam prouinciam sortiretur. Munus suffimenti faciendi, τοῦ θυμιᾶσαι. Vulgata, Vt incensum poneret. Solet enim pro suffimento incensum dicere. Erasmus, Vt odores incenderet. Ego eam interpretationem sum sequutus quæ propius abest à Græcis. Docent enim grāmatici, quando τὸ λαγχάνειν cōiungitur secundo casui, subaudiendum esse μέρος vel ἔργον, quod nos expressimus: ideóque in sequente participio conuertendo vsi sumus periphrasi. In templum, εἰς τὸν ναόν. Hic manifestè distinguit atrium à Templo, quod in Sanctum & in Sanctum sanctorum diuidebatur. Dicitur enim populus foris fuisse, extra Sanctum videlicet, in quo erat ara suffimenti collocata, quum populo non liceret Atrii fines egredi. Atrium autem ipsum vocatur ἱερὸν Matth. 21. a. 12. & in Actis Apostolorum sæpe.

14 Gaudio, χαρά. Vulgata & Erasmus ad verbum, Gaudium. Sed puto nomen Iohannis repetendū ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt locus sit appositioni & Hebræis & Græcis familiari, quam Latini exprimunt tertio casu.

15 In conspectu Domini, ἐνώπιον τοῦ Κυρίου. Hebraismus, quo significatur singularis quædam præstantia, vt Genes. 10. b. 9. dicitur Nembrod גבור ציר לפני יהוה, id est robustissimus venator corā Domino. Siceram, σίκερα. Vocabulum Hebræum retinuimus quo significatur, vt inquit Basilius κατὰ μεθυόντων, πᾶν τὸ δυνάμενον μέθην ἐμποιῆσαι, à שכר quod declarat inebriare, vt rectè obseruat Erasmus. Inde fortassis Galli potionem illam quam conficiunt ex pomis vocant *sidre*. Sed quòd quidam (vt etymologiam Hebræam adumbraret) temetum conuertit, mihi non placet. Sicera enim manifestè hoc loco distinguitur à vino, vt Leuit. 10. b. 9. Temetum autem antiquū fuisse nomen quo significabatur vinū, declarat Plin. 14. cap. 13. Etiam, ἔτι. Vulgata, Adhuc: quæ interpretatio non conuenit, nisi pro ἐκ κοιλίας, ex vtero, legas ἐν κοιλίᾳ, in vtero. Fortassis enim respicit quod postea refertur versu 41. Sed omnes codices constanter scriptum habebant ἐκ κοιλίας. Eras. Iam inde ab vtero, vt videatur ἔτι accepisse pro ἤδη. quam enallagen admitterem si idonei authoris testimonio esset cōfirmata. Mihi autem videtur ἔτι hoc loco esse particula αὐξητική, quæ respōdet Hebræo aduerbio גם, sicut vsurpatur Psal. 14. a. 3, aut certè accipi pro Præterea, ita vt cohæreat cum verbo πλησθήσεται, quasi scriptum sit καὶ ἔτι πλησθήσεται Πνεύματος ἁγίου ἐκ κοιλίας, & præterea implebitur Spiritu sancto ab vtero.

Malach.4.b.5 matth.11.b.14

16 Καὶ πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν.

16 ‖Multósque filiorum Israel "conuertet ad Dominum Deũ ipsorum.

16 *Et multos filiorum Israel conuertet ad Dominum Deum ipsorum.*

17 Καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἡλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων· ἑτοιμάσαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον.

17 Nam ipse præcedet "in conspectu eius, "cum spiritu & virtute Eliæ, "vt conuertat corda patrum in filios, & "rebelles "ad prudentiam iustorum: vt paret Domino "populum instructum.

17 *Et ipse præcedet ante illum in spiritu & uirtute Eliæ, ut conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iustorum: parare Domino plebem perfectam.*

18 Καὶ εἶπε Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον, Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύτης, καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς.

18 Tunc dixit Zacharias Angelo, "Quo *argumento* istud noscam? ego enim sum senex, & vxor mea "prouecta est ætate.

18 *Et dixit Zacharias ad Angelum, Vnde hoc sciã? ego enim sum senex, & uxor mea processit in diebus suis.*

16 Conuertet, ἐπιστρέψει. Id est, Faciet vt multi resipiscentes se conuertãt ad Deum à quo desciuerant. Nam (vt alibi ostendimus) resipiscentia vocatur ab Hebræis cõuersio: quod in vernaculo nostro sermone retinuimus. Castellio vertit, Reconciliabit: qui quamobrem à Græcis discesserit, nescio. Nam si proprium vocabulum quærebat, non video quem potuerit meliorem. Latinitatis authorem sequi Cicerone, qui sic loquitur lib. de Natura deorum primo, Quò facilius (inquit) animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ prauitate conuerterent. Deinde impropriè loqui existimo qui Iohannem dicat Israelitas Deo reconciliasse. Hoc enim vnius Christi est, quamuis Deus in ore ministrorum Euangelii posuerit reconciliationis sermonem: neque vsquã (vt opinor) ita loquitur Spiritus sanctus.

17 In conspectu eius, ἐνώπιον αὐτοῦ: id est, ita vt solent qui reges & principes antegrediuntur. Solent enim habere qui antecedant: quos vbi conspexeris, statim intelligas regem non procul abesse. Loquitur ergo ἐμφατικώτερον quàm si dixisset, Antecedet eum, vt nuper Castellio interpretatus est, ne hebraissare videretur. Nam omnes Prophetæ antecesserunt Christum: sed vnus Iohannes quasi apparitoris vice fuit, vt annotauimus Mar. 1. a. 2. Cum spiritu & virtute Eliæ, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἡλίου. De enallage præpositionis ἐν pro σὺν alibi diximus. Spiritum autem per metonymiam vsitatum est sacris scriptoribus vsurpare pro gratuitis donis quæ in nobis efficit Spiritus sanctus. Additur δύναμις ad significandam illorum donorum præstantiam quæ in Elia fuerunt, quem vnum cum Iohanne confert Angelus, non modò habita personarum ratione, sed etiam eorum temporum in quæ vterque incidit, & eius rationis vitæ quam vterque fuit sequutus. Mira enim est inter tempora Eliæ & Iohãnis, inter Achabum & Herodem, inter Iezabelem & Herodiadem similitudo. Vt conuertat, ἐπιστρέψαι. In editione Græca veteris Testamenti legimus ἀποκαταστήσει, id est in pristinum statũ restituet, eodem sensu. Placuit tamen hoc annotare, vt sciamus illam editionem qua nunc vtimur, diuersam esse ab ea qua vsi sunt Apostoli: vt facilè intelliget qui vtramque compararit. Cæterùm quia quod hîc dicitur de Iohannis munere, cum eo videtur prorsus pugnare quod Christus de se dicit infrà 12. g. 51, & 53, sciendum est hîc agi de vero & proprio Euangelii fine: illic autem Christum disserere de prædicationis Euangelicæ euentu, quæ longè maximam mundi partem offendit. Sed hoc tribui Euangelio non potest nisi κατὰ συμβεβηκός, quum sit doctrina veræ concordiæ ac pacis, sicut Angeli è cælo testati sunt. Significat igitur Propheta, fore vt Iohannes ille Christi apparitor vehementissima sua oratione homines compellat ad resipiscentiam, vt concordibus animis Euangelii nuntium accipiant: quum antea nec patribus cum filiis, nec filiis cum patribus conueniret: essẽtque & illi paternæ charitatis, & isti suæ in parentes pietatis immemores. Commemorauit enim Propheta eas inimicitias ex quibus maximam in humana societate perturbationem oriri necesse est, vt cæteræ quoque συνεκδοχικῶς intelligantur. Rebelles, ἀπειθεῖς. Vulgata, Incredulos, id est ἀπίστους, quemadmodum ἀπιστεῖν & ἀπειθεῖν sæpe confundit. Sunt autem (fateor) hæc vitia coniuncta, sed tamen distinguenda, hoc præsertim loco vbi agitur de filiorum erga patres officio: vt nemo non videat de filiorum contumacia potius quàm de diffidentia loqui Prophetam. Erasmus Inobedientes conuertit: quod vocabulum non legi apud idoneos authores. Ad verbum Imparentes, quod reperias apud Festum. Sed malui synonymon quàm obsoletam vocem vsurpare. Nam inobsequentes apud vnum Senecam reperio, immorigeros nusquam. Ad prudentiam iustorum, ἐν φρονήσει δικαίων. Nonnulli interpretantur, Prudentia iustorum: id est, non vi, vt homines inconsiderati faciunt: sed prudenti & sobria oratione, vt boni viri solent. Sed hanc interpretationem non admitto: primùm quia nihil tale legitur in Malachia, vnde petitus est hic locus: deinde quia hoc membrum ita videtur explicandum vt superiori respondeat. Malo igitur ἐν pro εἰς positum esse, vt infrà 23. f. 42: sicut in hunc locũ obseruat Erasmus, & nos sæpe iam annotauimus. Idem autem valet εἰς quod ἐπὶ in superiore membro, id est πρὸς, sicut Latinè In, pro Erga vel Aduersus, poni solet. Pulchrè igitur Angelus ita citat vaticinium Prophetæ, vt simul explicet. Nam pro eo quod scripsit Malachias, Erga patres, dixit Angelus, Ad prudẽtiam iustorum: attingens nimirum duas illas res quibus adduci possunt filii ad reuerendos patres: nempe si & prudẽtes & bonos viros esse cognouerint, quales nimirum illos effectura erat Iohannis prædicatio, vt vicissim his artibus sibi filios adiungerent: nempe vt Dominus paulo pòst succedens, paratos haberet auditorum animos. Neque enim locus esse potest Euangelio vbi nec patres nec filii officium faciunt: id est, vbi pacis ac concordiæ spiritus non regnat. Ideo etiam Angelus hanc appendicem adiunxit, quæ apud Prophetam non extat, vt huius coniunctionis scopus ac finis intelligeretur. Castellio ἐν φρονήσει interpretatur Ad frugalitatẽ, id est εἰς σωφροσύνην: quam rectè, ipse viderit. Ad me quidẽ quod attinet, φρόνησιν ἀντὶ τῆς σωφροσύνης nusquã legi: neque de frugalitate hic agi puto. Populũ instructum, λαὸν κατεσκευασμένον. Vulgata, Plebem perfectã, id est δῆμον κατηρτισμένον: quod neque vsquam legimus, neque putamus conuenire. Quamuis enim Baptismus Iohannis nõ fuerit nudum resipiscentiæ symbolum, sed annexam habuerit peccatorum remissionem in sanguine Christi protinus venturi: tamen constat ipsius ministerium, si cum Christi prædicatione conferatur, quasi rudem fuisse doctrinæ E[illegible]gelicæ informationem, vt populum perfecisse dici non possit, sed vias tantùm Domino venienti præpara[illegible].

18 Quo *argumento*, κατὰ τί: id est τίνι, vel διὰ τίνος. Vulgata, Vnde, id est πόθεν; sensu rectè expresso. Prouecta est ætate, προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς. Vulgata ad verbum, Processit in diebus suis, vt suprà quoque versu 7: quem Hebraismum non putaui necessariò retinendum.

19 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῷ, Ἐγώ εἰμι Γαβριὴλ ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρὸς σὲ, καὶ εὐαγγελίσασθαί σοι ταῦτα.

19 Et respondens Angelus dixit ei, Ego sum Gabriel "qui adsto in cõspectu Dei: missúsque sum vt te alloquar, & hæc tibi læta nuntiem.

19 *Et respondens Angelus dixit ei, Ego sum Gabriel qui adsto ante Deum, & missus sum loqui ad te, & hæc tibi euãgelizare.*

20 Καὶ ἰδοὺ, ἔσῃ σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα· ἀνθ' ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν.

20 Et ecce, silebis, nec loqui poteris *ad eum* vsque diem quo hæc fiant: eo quòd non credidisti sermonibus meis, qui implebuntur tempore suo.

20 *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui usque in diem quo hæc fiant: pro eo quòd non credidisti uerbis meis, quæ implebuntur in tempore suo.*

21 Καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν Ζαχαρίαν· καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ.

21 "Erat autẽ populus expectãs Zachariam: & mirabantur quòd is tardaret in templo.

21 *Et erat plebs expectãs Zachariam: & mirabantur quòd tardaret ipse in templo.*

22 Ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς· καὶ ἐπέγνωσαν ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς· καὶ διέμενε κωφός.

22 Ille verò egressus non poterat eis loqui: & cognouerunt eũ visionem vidisse in templo. Nam ipse innuebat eis: permansitque mutus.

22 *Egressus autem non poterat loqui ad illos: & cognouerunt quòd uisionem uidisset in templo. Et ipse erat innuens illis: & permansit mutus.*

23 Καὶ ἐγένετο ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

23 Et factum est, vt impleti sunt dies ministerii ipsius, abiit domum suam.

23 *Et factum est ut impleti sunt dies officii eius, abiit in domum suam.*

24 Μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα,

24 Post illos autem dies concepit Elisabet vxor eius: & occultauit se mensibus quinque, dicens,

24 *Post hos autem dies cõcepit Elisabeth uxor eius, & occultabat se mensibus quinque, dicens,*

25 Ὅτι οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις.

25 Nempe ita mihi fecit Dominus diebus quibus *mé* intuitus est, *ut* auferret probrum illud meum inter homines.

25 *Quia sic fecit mihi Dominus in diebus quibus respexit auferre opprobrium meum inter homines.*

26 Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ᾗ ὄνομα Ναζαρὲτ,

26 Mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in vrbem Galilææ cui nomen Nazaret,

26 *In mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in ciuitatem Galilææ cui nomen Nazareth,*

27 Πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσὴφ, ἐξ οἴκου Δαβὶδ· καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου, Μαριάμ.

27 Ad virginem "desponsam viro cui nomen erat Ioseph, "ex domo Dauid: nomen autem virginis *erat* Maria.

27 *Ad uirginem desponsatam uiro cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid: & nomen uirginis, Maria.*

Matth.1.c.18

19 Qui adsto, ὁ παρεστηκώς: id est, Qui appareo Domino, vt Latini loquuntur. Erasmus, Qui adstiti. Sed non video cur mutanda fuerit Vetus interpretatio. Vtitur enim præterito perfecto, quasi dicat Adstare consueui: quia vbicũque sunt Angeli, sunt in Dei conspectu, parati videlicet ad capessenda eius imperia. Sic enim Hebræi de regum & principum ministris loqui solent, quemadmodum à Latinis vocantur apparitores qui in magistratus conspectu solent apparere.

21 Erat autem, καὶ ἦν. De vario vsu literæ ו apud Hebræos non attinet repetere quæ toties iam diximus. Verbum autem ἦν, quamuis videatur περιφραστικῶς positum, vt sit ἦν προσδοκῶν, pro προσεδόκα, tamen seruaui, quòd videatur longiorem quandam moram significare: quasi dicas, Manebat vel perseuerabat expectans.

27 Desponsam, μεμνηστευμένην, id est sponsione promissam. neque enim adhuc Iosephus eam duxerat domum. Ideóque quum cogitaret de ipsa repudianda, iussus est ab Angelo eam accipere, id est ducere vxorem, vt in Matthæo exposuimus. Quod autem Erasmus hîc tradit, μνηστεύεσθαι Græcis propriè declarare sponsam proco tradere, eiusmodi est vt ne refutatione quidem indigeat. Ex domo, ἐξ οἴκου. Erasmus annotat, Chrysostomum homilia in Matthæum secunda addere, καὶ πατριᾶς, id est & familia: sicut etiam additur infrà, 2. a. 5. Eadem addita nos quoque reperimus in vno vetere codice: & certè quum Christus disertè dicatur filius Dauid, addendum fuisse videtur nomen τῆς πατριᾶς, vt intelligeretur ex ipsis Dauidis posteris natus. Nam domus appellatio etiam eos comprehendit qui vel cognatione attingebant familiam Dauidis, vel ex ipsius fratribus erant oriundi. Quod autem de Iosepho dicitur, de Maria quoque intelligendum est: alioquin Christus non posset dici ex lumbis Dauidis prodiisse

Καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν, εἶπε, Χαῖρε κεχαριτωμένη· ὁ Κύριος μετὰ σοῦ· εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν.

28 Ingressus igitur Angelus ad eam, dixit, Aue gratis dilecta: Dominus tecum *est*: benedicta tu inter mulieres.

28 *Et ingressus Angelus ad eam, dixit, Aue gratia plena: Dominus tecum: benedicta tu in mulieribus.*

Ἡ δὲ ἰδοῦσα διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ· καὶ διελογίζετο ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος.

19 Illa verò quum *eum* vidisset, perturbata est super eius sermone:& cogitabat qualis esset salutatio ista.

29 *Quæ quum uidisset, turbata est in sermone eius: & cogitabat qualis esset ista salutatio.*

Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ, Μὴ φοβοῦ Μαριάμ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ.

30 Tunc dixit ei Angelus, Ne time Maria: es enim in gratia apud Deum.

30 *Et ait Angelus ei, Ne timeas Maria: inuenisti enim gratiam apud Deũ.*

Esa.7.c.14
Infra 2.c.21
matth.1.d.21

Καὶ ἰδοὺ, συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱὸν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.

31 ‖Et ecce, concipies in vtero, & paries filium:‖& vocabis nomen eius Iesum.

31 *Ecce, concipies in utero, & paries filium: & uocabis nomen eius Iesum.*

Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

32 Hic erit magnus,& Filius Altissimi vocabitur, dabítque ei Dominus Deus sedem Dauid patris ipsius.

32 *Hic erit magnus, & Filius Altissimi uocabitur, & dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris eius.*

Dan.7.c.14
g.27
mich.4.b.7

Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.

33 ‖Regnabitque super domum Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.

33 *Et regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.*

28 Aue, χαῖρε: id est Gaude. Nam Auere (vt ait Festus) etiam significat gaudere. Est autem hoc omnibus gentibus familiare vt in primo congressu soleant occurrentibus benè precari. Gratis dilecta, κεχαριτωμένη. Hebraicè נרצה: quod participium Lucas nouo Græco vocabulo expressit. id est, quam Deus pro sua gratuita bonitate, gratam & acceptam habuit. Ad verbum, Gratificata: participio passiuo deducto à verbo χαριτῶ, quo vtitur Paulus Ephes.1.b.6. Et hoc quidem quum animaduerterit Erasmus, miror cur gratiosam sit interpre- 5
tatus, id est κεχαρισμένην. Etsi enim hoc epitheto exprimitur propensus Dei fauor, tamen negligitur quod præcipuũ erat, ex quo videlicet intelligi possit huius fauoris causam in sola Dei gratuita beneuolentia, atque adeo in eo ipso Christo residere, cuius mater erat futura. Vulgata conuertit, Gratia plena: quæ interpretatio nõ respondet Græcis,& multis occasionem præbuit multa parum apposite in hunc locum scribendi. Castellio interpretatus est Acceptam: sed ne hoc quidem satis ostendit quæ sit huius gratiæ origo. Mallem igitur conuertere, 10
Gratiam consequutam. quum præsertim Angelus paulo pòst velut hoc participium explicans, ipsam dicat χάριν εὑρηκέναι. Sed participium passiuum altero passiuo malui interpretari: & quia nostris propriè laboribus aut certè conatibus dicimur aliquid consequi, ideo quæsiui vocabula quibus omnem falsæ interpretationis ansam præciderem. Tecum *est*, μετὰ σοῦ. Expressi verbũ ἐστὶ, quod deerat, ne quis suppleat ἔστω, id est sit. Videtur enim Angelus narrare potius & gratulari beneficium præsens, quàm futurum precari. Nihil tamen prohi- 15
bet quominus hoc etiam modo interpretemur. Scriptum est enim, Qui iustificatus est, iustificetur adhuc: & ipsis sanctis Paulus gratiam ac pacem vbique solet optare. Benedicta, εὐλογημένη. Benedicta videlicet à Deo: id est, felix & beata effecta præ cæteris mulieribus. Itaque non videtur satis conuenire Erasmi opinio, qui Laudatam interpretatur,& de qua omnes bene loquantur: quod & ipsum verum esse, non inficior. Quis enim vltro nõ fateatur Mariam infinitis partibus omnium mulierum præstãtiam superare? Sed mi- 20
hi videtur Angelus potius explicare quid sit illud κεχαριτωμένη: sicut consueuerunt Hebræi bis idem inculcare, partim emphaseωs, partim perspicuitatis causa.

29 Quum *eum* vidisset, ἰδοῦσα. Deerat hoc participium in quodam codice. In quibusdam autem veteris editionis exemplaribus legitur, Quum audisset, ἀκούσασα, sublata nimirum meliore interpretatione à quopiam qui ita legendum putarit, vt ista quæ sequuntur melius cohærerent. Sed facilè intelligi potest Mariam, conspe- 25
cto Angelo, (in quo proculdubio maiestas aliqua cælestis apparebat) deinde etiam audita mirifica ista salutatione, vtraque re tam insolenti fuisse non mediocriter commotam. Nam quòd nonnulli existimant vel assuetam fuisse virginem his visionibus, vel tam blandã salutationem suspectã habuisse, mihi non probatur. Qualis, ποταπός: id est, quò tandem spectaret, & quæ esset huius salutationis sententia. Vel cuias, id est vnde profecta.
Voluit enim probare spiritum. 30

30 Es enim in gratia, εὗρες γὰρ χάριν. Vel, (vt Vulgata & Erasmus, ad verbũ) Inuenisti, siue, *nacta es* enim gratiam. Hebraicè autem מצא חן: id est inuenisse gratiam dicitur qui est in gratia cum aliquo. neque hîc quicquam valet quod de meritis quidam nugantur. Nam ne Græcis quidem, τὸ εὑρέσθαι, semper dicitur de eo quod labore tuo vel collatis beneficiis fueris adeptus, (quemadmodũ explicatur ab Vlpiano grammatico, & vsurpatur Rom.4.a.1) sed interdum etiam de eo quod tibi nihil tale quærenti vel speranti obtigerit, nedum vt studueris promereri. Sic Gregorius de Saule loquens Israelis rege designato præter omnẽ spem & expectationem, 35
ὅς, φησὶ, τὰς ὄνους τοῦ πατρὸς ἐπιζητῶν, βασιλείαν εὗρεν. Neque tamen casum aut fortunam vllam hîc agnosco, sed hoc potius constituo quod ait Paulus, nos esse dilectos à Domino, quum peccatores essemus, vt quisquis gloriatur, in Domino glorietur. 40

31 In vtero, ἐν γαστρί. Hebræus pleonasmus.

32 Altissimi, τοῦ ὑψίστου. Hebraismus. nam inter cætera nomina quæ Deo tribuuntur, apud Hebræos etiam dicitur עליון: id est summus vel supremus. Vocabitur, κληθήσεται. Filius Dei vocabitur, quia re vera Filius Dei est ab æterno vnigenitus, suo tamen tempore manifestatus in carne. Non est ergo quod יקרא simpliciter ita accipiamus pro יהיה, cũ impio illo Serueto, qui Samosateni errorem [illegible] nouauit: sed potius manifestationem æterni Filii Dei sciamus hoc vocabulo declarari. 45

Εἶπε δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον, Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω;

34 Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo erit istud, quandoquidem virum non sum cognitura?

34 *Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo fiet istud, quoniam uirum non cognosco?*

34 Quomodo, πῶς. Quidam admirationem Mariæ obstupefactæ rei nouitate, nec prorsus assentientis Angelo: quidam verò simplicem quæstionem esse volunt, cupientis amplius erudiri. Ego vtranque opinionem coniungo: ita tamen vt hanc admirationem non à diffidentia profectam, sed ex eo potius ortam esse credam quòd quum verbis Angeli credidisset, ipsa rei magnitudo cogeret sciscitari qua tandem ratione id fieri
5 posset. Vt autem ita credam, eò etiam adducor, quòd duntaxat de modo cõceptionis quærit. ex quo intelligitur non fuisse hoc vnum quæsituram, nisi cæteris credidisset, quæ magis etiam erant incredibilia: imò verò idcirco percontatam esse quomodo hunc posset concipere, quòd intellexisset atque credidisset fore vt Filium Dei æternum illum regem ac Messiam pareret. alioqui cur miraretur Virgo desponsa & breui nuptura, se cõcepturam ac parituram? Erit, ἔσται. Vulgata, Fiet, γενήσεται, eodem sensu. In tribus autem codicibus additum
10 erat pronomen μοι, mihi: quod nisi exprimatur, necessariò fuerit subaudiendum. Virum, ἄνδρα. Viri nomen hoc loco sexum declarat, neque (vt arbitror) maritum Iosephum significat. Dixisset enim potius τὸν ἄνδρα, aut τὸν ἄνδρα μου, addito etiam pronomine. Non sum cognitura, οὐ γινώσκω? Quia hoc verbum paulo aliter conuerti quàm vulgò soleant,& difficilis est hic locus, visum est paulo copiosius meam sententiam explicare: quã tamen Ecclesiæ authoritati libens subiicio: Quidam igitur, etiam ex veteribus, adferri putant à Maria rationem
15 cur penè incredibilis videretur Angeli narratio: vt sit hæc sententia, Tu quidem dicis fore vt concipiam ac pariam: quod fieri non potest, nisi cum viro congrediar, cui sum desponsa. Atqui adhuc ab eo abstinui, & porro consilium est abstinere. Quomodo tandem igitur credibile est fore quod dicis? Hanc autem interpretationem multis de causis non possum amplecti. Vnde enim probabitur Mariam eo tempore fuisse viro traditam, quum duntaxat dicatur μεμνηστευμένη, & disertè iubeatur Iosephus longo pòst tempore, quum iam intumuisset eius vte-
20 rus, illam παραλαμβάνειν? Item, vnde hoc seruandæ virginitatis propositum in muliere desponsa, quod omni exemplo & testimonio caret? Deinde quum intelligeret Maria cur sit institutum matrimonium, & innupta manẽs, multo liberius ac tutius posset virginitatem seruare, cur matrimonii nomine abuteretur? Quòd si post desponsionem demum de ea re cogitarat, nónne tamen mutuum viri consensum interuenire oportuit? Cõsensisse autem Iosephum, aut vllam eius rei mentionem inter eos factam vnde tandem colligemus? nimirum ex Pro-
25 teuangelio (quod vocant) libro certè impurissimo, & planè eiusmodi vt inter Christianos sine flagitio ne nominari quidem possit, quum à Matthæo & Luca, id est à veritate, apertè dissentiat. Postremò vt etiam ita esse demus, cur non potius ex Angeli sermone colligit Maria mutandum esse hoc consilium? cur non potius miratur qui fieri possit vt ex infimæ sortis hominibus talis tantúsque puer nascatur? Quidam igitur paulo aliter explicant. Volunt enim simplicem esse interrogationem: perinde acsi dixisset Maria, Assentior quidem tibi: sed dic
30 obsecro, quis sit eius rei modus futurus. Nam nunc quidem integra sum à viro, vtpote quæ nulli mortalium adhuc nupserim. Num igitur erit mihi cum Iosepho sponso meo consuescendũ, aut alia quapiã ratione fiet quod dicis? nam certè quæ narras, vix possim à mortali quopiam sperare. Videtur autem hæc expositio satis simplex & apposita. sed repugnat omnium codicum consensus, in quibus scriptam interrogationis notam reperio, nõ post τοῦτο, (vt certè debuit, si ita interpretari placet) sed post γινώσκω. Fuisset autem ita potius distinguendus & cõ-
35 uertendus hic locus, Quomodo erit istud? nam virum non cognosco: id est, nondũ nupsi, & adhuc integra sunt omnia. Præterea particula ἐπεὶ quum αἰτιολογικῶς ponitur, plerunque declarat connexum esse sermonem, (vt in cõiuncto syllogismo) cui nullum locum relinquit ista interpretatio. Id autem liquebit si non à conclusione, (vt fecit Maria) sed ab antecedente exordiaris, naturalem ordinem sequutus: hoc modo videlicet, Quum virum nõ cognoscam, quomodo fiet istud? Quam orationem non possis illo modo explicare. Itaque non desunt qui ter-
40 tiam expositionem adferant, quasi Maria μεμνηστευμένη, id est desponsa, prius dicta sit κατὰ πρόληψιν, cuiusmodi multa etiam in communi sermone interdum dici solent. Mariam igitur aiunt ad istam conceptus & partus mẽtionem meritò fuisse attonitam, quum de matrimonio nondum cogitasset. Verùm probabile non est, Mariam accepto hoc nuntio, fœdus matrimonii fuisse inituram. Neque enim id facere poterat quin & marito suo imponeret, & matrimonio abuteretur: quin denique sese in maximum discrimen adduceret. à quibus sceleribus
45 nõ dubito quin sanctissima & castissima virgo lõgissimè abfuerit. Quid igitur? mihi quidem de his rebus diu multúmque cogitanti simplicissima & maximè consentanea visa est interpretatio, quam sum sequutus. Venerat autem illa mihi iampridem in mentem, sed nunc demum in ea acquieui quum eam reperissem in optimi mei parentis & præstantissimi theologi D. Iohannis Caluini commentariis annotatam. Conabor autem (quod alibi sæpe facere studui) paulo fusius explicare quæ ille suo more, breuiter ac præcise tradidit. Maria quum in
50 Prophetarũ lectione valde esset exercitata, (id enim vel ille nobilis ipsius hymnus satis supérque ostẽdit) Messiã nimirum eo ipso tempore expectabat qui redempturus esset Israelem: & vt concedam perobscurũ adhuc fuisse tum ipsius personæ Christi, tum etiam futuri regni mysterium, tamen animo conceperat, Messiam fore extra omnium hominum sortem, cui nimirum tam multa passim in Prophetis tribuantur quæ humanæ naturæ non conueniant. Sed & in ipso vulgo sparsa erant eiusmodi multa de Messia, veluti quod refertur Iohannis septimo
55 d.27, fore vt quum ille veniret, nemo sciret vnde venisset, aut quibus ortus esset parentibus. Maria igitur, præter hæc omnia, quum esset ex stirpe Dauid, & disertè audisset ex Angelo, se illam esse quã Deus singulari & omnibus seculis inaudito gratiæ exemplo delegisset, ex qua Filius ille Altissimi & Rex æternus nasceretur, rectè statim colligit ex Angeli sermone, hic agi de mirifica aliqua concipiendi ratione. Hoc igitur assumens, ex Spiritus sancti & fidei virtute, & nihilominus tamen tãti mysterii magnitudine perculsa, percõtatur his verbis quî
60 tandem hoc fieri possit. quandoquidem (inquit) virum non sum cognitura: id est, Quandoquidem in eo quod polliceris, nullus locus est vulgari & consuetæ matrimonii coniunctioni, age, qua tandem ratione fiet quod narras? Hac igitur expositione non video quid dici possit accommodatius. Latini verò in hoc dicendi genere vtuntur participiali nomine in rus, quo rectè obseruant grammatici non innui tempus, sed qualitatem vel animi voluntatem. Ea verò solet per debeo, vel volo, vel possum, (sicut in potentiali modo) explicari: vt in illo Fa-
65 bii exemplo, Detinet atque obruit ingenia melius aliis vacatura: commodissimè hoc participiale nomen exposueris, Quæ possent aut deberẽt vacare. Itaque pro γινώσκω dixi, Sum cognitura: quod etiamsi libuerit futuri significatione accipere, nouum videri non debet. Est enim hæc enallage futuri pro præsenti sæpe iam à nobis annotata. Sic Virgilius, Progeniem sed enim Troiano à sanguine duci Audierat. pro, ducendam esse. Et Aristophanes, τί δρῶ? pro, τί δράσω? quid sum facturus? Atque adeo, ne longius abeamus, sic in proximo versiculo τὸ γεν-

γεννώμενον non declarat quod nascitur, sed quod nascetur: id est, (vt vernaculo sermone dicimus) *ce qui doit naistre*. Et simili prorsus exemplo, Iohan. 7. d. 27, οὐδεὶς γινώσκει, non rectè trāsfertur, Nemo scit, quum potius dicendū fuerit, Nemo cogniturus est, id est, (vt Galli vulgò loquuntur) *nul ne pourra cognoistre*. Superest vt annotemus ex Hebræorum idiomate ידע, id est cognoscere, honestè dici de mariti cum vxore & vicissim vxoris cum marito, consuetudine. Itaque intempestiuè philosophatur in hoc verbo Epiphanius in Antidicomarianitas, quod tamē rectè exposuit in libro quem inscripsit ἀγκυρωτόν. 5

35 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ, Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ.

35 Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus Altissimi inumbrabit te: propterea *id* etiam quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei.

35 *Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideóque & quod nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei.*

36 Καὶ ἰδοὺ, Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σου, καὶ αὐτὴ συνειληφυῖα υἱὸν ἐν γήρᾳ αὐτῆς· καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ.

36 Et ecce, Elisabet cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua: & hic mensis est sextus ipsi quæ vocabatur sterilis.

36 *Et ecce, Elizabet cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua, & hic mensis sextus est illi quæ uocatur sterilis.*

37 Ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ῥῆμα.

37 Quia apud Deum non erit impossibile vllum verbum.

37 *Quia non erit impossibile apud Deum omne uerbum.*

35 Superueniet, ἐπελεύσεται. Hoc vocabulo aptissimè significatur fore vt Spiritus sancti virtus, id est vis & efficacia, (sic enim δύναμις hoc loco accipitur) quasi patris generantis vices suppleat. Sed in eo summum est discrimen, quòd homines corrupti, ex sua substantia filios gignunt in corruptis mulieribus: in hoc autem mysterio quod humana ratione comprehendi non potest, Spiritus sanctus à Patre & Filio vnigenito procedens, 10 carnem Christi non gignit ex sese, sed creat ex selectæ virginis substantia, cui deinde animam indit, vtranque ipse sua vi sanctificans: cui deinde (eodem tamen momento) æternus ille Dei Patris Filius Deus in vnam eandémque personam coniungitur: ita vt nec Deus in hominem, nec homo in Deū mutetur: nec rursus duo Christi constituantur, quorum vnus sit Dei, alter verò Mariæ Filius: sed vnus sit Filius Dei in carne manifestatus, & vnus inter Deum & homines mediator. Castellio ἐπελεύσεται vertit Inuadet: quod verbum mihi non probatur 15 hoc loco. Solet enim plerunque in vitio vsurpari, neque satis videtur exprimere discrimen illud inter ἐπέρχεσθαι & εἰσέρχεσθαι, quod rectè obseruat his verbis Epiphanius aduersus Theodotianos, Εἰ Γαβριὴλ εἶπε, Πνεῦμα ἅγιον εἰσελεύσεται εἰς σέ, οὐκέτι υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐλήλυθα ἐν σαρκὶ παραγεγονότα, ἀλλὰ Πνεῦμα ἅγιον ἐν σαρκὶ παραγεγενῆσθαι: id est, Si Gabriel dixisset, Spiritus sanctus veniet in te, non iam liceret existimare Filium in carne venisse, sed Spiritum sanctum. Hæc Epiphanius. Ex quo apparet quanta fuerit impuri illius Serueti audacia, qui libro de Trinitate primo, quum hunc locum citaret, pro Spiritu sancto substituit τὸν λόγον, quasi λόγος hoc loco dicatur ἅγιον 20 Πνεῦμα, ac non potius vtriusque hypostases sint distinctæ. In quo etiam errore fuit ille cuius extant commentarii in Matthæum in quinquagintaquatuor Homilias distributi, & falsò inscripti Chrysostomo, vt Erasmus suā in eum librū præfatione rectè obseruauit. Propterea *id* etiam quod nascetur, διὸ καὶ τὸ γεννώμενον: vel quod gignetur. Potest enim τὸ γεννᾶσθαι, vel ad cōceptum, vel ad partum accōmodari. Particulam autem καὶ annotarunt veteres non pertinere ad verbū κληθήσεται, sed ad τὸ γεννώμενον. qua de re libet eiusdem Epiphanii verba sub- 25 iicere cum iis cohærentia quæ modò citauimus. Gabriel (inquit) οὐκ εἶπε μόνον, Διὸ τὸ γεννώμενον, ἀλλὰ Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον, ἵνα δείξῃ ἄνωθεν Θεὸν λόγον καὶ ἐν μήτρᾳ γεννώμενον κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐνανθρώπησιν. id est, Non dixit solùm, Propterea quòd gignetur: sed Propterea etiam quòd gignetur, vt ostenderet Deum verbum qui est ex alto, etiam in vtero genitum quum homo fieret. Hæc Epiphanius, ostendens hac particula designari vtriusque naturæ in vna Filii Dei persona coniunctionem. quæ emphasis vt melius intelligeretur, volui exprimere antecedens. Ex 30 te, ἐκ σοῦ. Ita scriptum inuenimus in nonnullis veteris editionis codicibus, item in libro Complutensi, sed & pluribus locis apud Epiphanium. Athanasius denique in epistola quadam ad Epictetum Corinthiorum episcopum, ita legendum esse, his verbis ostendit, ὁ Γαβριὴλ ἀσφαλῶς εὐηγγελίζετο τῇ Μαρίᾳ, λέγων οὐχ ἁπλῶς, Τὸ γεννώμενον ἐν σοί, ἵνα μὴ ἔξωθεν ἐπεισαγόμενον αὐτῇ σῶμα νομισθείη, ἀλλ' Ἐκ σοῦ, ἵνα φυσικὸν τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς εἶναι πιστευθῇ: id est, Gabriel 35 planè ac certò nuntium exposuit Mariæ, quum non simpliciter diceret, Quod gignetur in te, ne quis existimaret corpus in ipsam foris introductum: sed, Ex te, nempe vt natura fore ex ipsa crederemus quod gigneretur. Hæc Athanasius aduersus Dimœritas, qui corpus Christi cēsebant esse ipsius diuinitati coessentiale: quorum errorem postea sequuti sunt Eutychiani & Monothelitæ. Minimè igitur dubitaui hæc verba restituere, ex Græcis & Latinis plerisque codicibus aut temere aut malitiosè expuncta. nec dubito quin idem facturus fue- 40 rit Erasmus si Athanasii locum illum obseruasset. Sanctum, ἅγιον: id est, quum purum sit, & ab omni peccato prorsus immune, templum denique Dei in ipso corporaliter habitantis. Nam (vt rectè dicit Augustinus) eum oportuit sine peccato concipi & nasci, qui venit vt mundi tolleret peccatum. Vocabitur, κληθήσεται. Hic quoque (quemadmodum suprà versu 32) Vocandi verbo manifestatio intelligi debet potius quàm essentiæ principium, vt rectè in Seruetum doctissimus Caluinus obseruauit. Neque enim qui ex Maria natus est, duntaxat ho- 45 mo est, sed Deus in carne manifestatus. Quamobrem rectè constituit Ecclesia aduersus Nestorium, vt Maria θεοτόκος diceretur: & Cyrillus hoc verbum Vocabitur, sic explicat lib. in Ioh. 2. cap. 3. Vide 1. Ioh. 3. a. 1.

36 Et hic mensis, καὶ οὗτος μήν. Hebraicè: id est, sextum iam mensem agit à conceptu. Dicit autem vocatam fuisse sterilem, quòd nimirum sterilem adhuc fuisse inter omnes constaret, & ætate iam esset prouectiore.

37 Vllum, πᾶν. Vulgata & Erasmus, Omne. Solent enim Hebræi, quoties enuntiatio generaliter negat, 50 pro nullo dicere לא-כל, collocata tamē ante verbum negante particula. Sed apud Græcos & Latinos, Non omne declarat orationem specialem & indefinitam potius quàm generalem negationem. Verbum, ῥῆμα: id est, quicquid Deus semel futurum dixerit. Vel, res vlla, vt quidam sunt non malè interpretati. Sed illam tamen interpretationem prætuli, quòd melius videatur conuenire Gabrielis nuntio, & Mariæ ipsius responsioni. 55

38 Ecce

38 Εἶπε δὲ Μαριάμ, Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῆς ὁ ἄγγελος.

38 Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum. Et abiit ab ea Angelus.

38 *Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum uerbum tuum. Et discessit ab illa Angelus.*

39 Ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα.

39 Quum autem surrexisset Maria per eos dies, profecta est in montanam *regionem* cum festinatione in vrbem Iuda.

39 *Exurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum festinatione in ciuitatem Iuda.*

40 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου, καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ.

40 Et ingressa est domum Zachariæ, & salutauit Elisabet.

40 *Et intrauit in domum Zachariæ, & salutauit Elisabeth.*

41 Καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσεν ἡ Ἐλισάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς· καὶ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ.

41 Et factum est, vt audiuit Elisabet salutationem Mariæ, saliit fœtus in vtero eius, & repleta est Spiritu sancto Elisabet.

41 *Et factum est ut audiuit salutationem Mariæ Elisabeth, exultauit infans in utero eius: & repleta est Spiritu sancto Elisabeth.*

42 Καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ, καὶ εἶπεν, Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου.

42 Exclamauítque voce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, quia benedictus fructus vteri tui.

42 *Et exclamauit uoce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, & benedict⁹ fruct⁹ uentris tui.*

43 Καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μου πρός με;

43 Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?

43 *Et unde hoc mihi ut ueniat mater Domini mei ad me?*

44 Ἰδοὺ γὰρ, ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου.

44 Ecce enim, vt peruenit vox salutationis tuæ ad aures meas, saliit fœtus exultans in vtero meo.

44 *Ecce enim, ut facta est uox salutationis tuæ in aurib⁹ meis, exultauit in gaudio infans in utero meo.*

45 Καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα· ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίου.

45 Et beata quæ credidit: nam perficientur ea quæ dicta sunt ei à Domino.

45 *Et beata quæ credidit: quoniam perficientur ea quæ dicta sunt ei à Domino.*

38 Ecce ancilla Domini, ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου. Petitum est hoc dicendi genus ex consuetudine Hebræorum, qui de se perinde ac tertio quopiam loquentes, dicere solent, Ecce seruus Domini mei. Sed hic loquitur Maria ex animo, quum plerique in ore potius id habeant quàm in pectore.

39 In montanā *regionem*, εἰς τὴν ὀρεινήν. Vulgata & Erasmus, In montana. Intelligit autem montes Iu- 5 da expositos ad Meridiem Hierosolymorum, vt paulo pòst declarabimus. In vrbem Iuda, εἰς πόλιν Ἰούδα. In nullis codicibus inuenimus adscriptum ciuitatis nomen. In vno tamen exemplari scriptum erat, εἰς πόλιν Δαβίδ, quasi appellatione ciuitatis Iuda significetur vel Bethlehem, vel ipsa Hierusalem Iudææ metropolis: quæ & ciuitas Dauid dicitur propter arcem Mello in ea conditam, vt scribitur 2. Sam. 5. b. 9. Sed hoc planè repudio. Cogitanti verò mihi cur Euangelista non adscripserit ciuitatis nomen, venit fortassis in mentem id 10 quod res est. Scribitur Iosue cap. 21. b. 9, in sorte Leuitarum, filiis Aaronis data fuisse nouem oppida de tribu Iuda & Simeon, inter quæ primo loco nominatur Ciriath-arba, quæ & Hebron dicitur, & disertè etiam adiicitur sitam fuisse in monte Iuda, quemadmodum copiosius refertur eiusdem libri cap. 14. Quum igitur Zacharias ex familia Aaronis esset, & vna hæc vrbs sacerdotum commemoretur in montibus Iuda, non fuit necesse vt Euangelista de Zachariæ domicilio loquens, eius vrbis nomen disertè exprimeret, quum nemo esset 15 quin vbi mentio fieret sacerdotum & ciuitatis Iuda, satis intelligeret Hebronem intelligi.

41 Fœtus, βρέφος: id est ἔμβρυον. Nam propriè dicitur βρέφος de partu recens edito. Hæc interdum apud alios etiam authores permutantur. Aphrodisæus, ἐν μήτρᾳ δεκαμηνιαῖον βρέφος παρέμεινε. Dioscorides, τά τε καὶ τὰ βρέφη ἐκτιτρώσκει. Phocylides autem vtrunque coniunxit in hoc versiculo, Μηδὲ γυνὴ φθείρῃ βρέφος ἔμβρυον ἔνδοθι γαστρός, vt est ab aliis annotatum. Sed fortassis vsus est Lucas nomine βρέφους, potius quàm ἐμβρύου, vt hunc 20 motum inusitatum fuisse ostenderet, & puero iam nato magis conuenientem quàm adhuc intra vterum delitescenti. Nam alioquin minimè nouum est fœtus in vtero subsilire. Sed tamen hunc motum à Spiritu sancto profectum esse, satis etiam per se testatur Elizabetæ oratio de Christi conceptu vaticinantis, cui non interfuerat, & quem aliunde cognoscere non potuerat.

42 Quia benedictus, καὶ εὐλογημένος. Benedictus dicitur Christus humanæ naturæ ratione: id est qua- 25 tenus vnctus est, accepto Spiritu supra omnem mensuram, vt primogenitus sit inter multos fratres. Particulam autem καὶ tanquam causalem conuerti, Theophylactum sequutus, qui ita interpretatur, & prolatis exemplis hanc enallagen confirmat, de qua alibi diximus. Videtur autem vberior sensus si ita accipiamus, vt intelligatur benedictionem Mariæ ab eo manare quem in vtero gestabat.

44 Peruenit, ἐγένετο. Vulgata & Erasmus ad verbum, Facta est. Vide Mar. 9. e. 33, & Iohan. 6. b. 19, & 21.

45 Quæ credidit, ἡ πιστεύσασα. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus legitur, Quæ credidisti: & 30 paulo pòst, Fient tibi: quasi scriptum sit σοὶ pro αὐτῇ. Sunt autem frequentes apud Hebræos istæ personarum mutationes. Nam, ὅτι. Vel, perfectum iri, vt post πιστεύσασα non adscribatur distinctio, & ὅτι non αἰτιολογικῶς, sed εἰδικῶς accipiatur, sicut explicat Theophylactus. A Domino, παρὰ Κυρίου: id est quod barbarè vulgò dicunt, ex parte Dei. Distingui enim debet παρά ab ὑπό. quanquam, quod ad rem ipsam at- 35 tinet, nullum est discrimen. Dicitur enim Deus ipse facere quod ipsius ministri faciunt eius mandato.

v. i.

Καὶ εἶπε Μαριάμ, Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον,	46 Tunc ait Maria, Magnificat anima mea Dominum,	46 *Et ait Maria, Magnificat anima mea Dominum,*
Καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου.	47 Et exultat spiritus meus super Deo seruatore meo.	47 *Et exultauit spiritus meus in Deo salutari meo.*
Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί.	48 Quia respexit humilem ancillam suam: ecce enim ex hoc tempore beatam me prædicabũt omnes ætates:	48 *Quia respexit humilitatem ancillæ suæ. ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes:*
Ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατός, καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ.	49 Quia magnificè mecum egit potens ille, cuius sanctum est nomen:	49 *Quia fecit mihi magna qui potens est: & sanctum nomen eius:*
Καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰς γενεῶν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.	50 Et cuius misericordia in omnes ætates *parata est* timentibus ipsum.	50 *Et misericordia eius à progenie in progenies, timentibus eum.*
Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ· διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν.	51 ‖ Forte facinus fecit brachio suo: ‖ dissipauit superbos cogitatione cordis ipsorum.	51 *Fecit potentiam in brachio suo: dispersit superbos mente cordis sui.*

Esa.51.b.9
Psal.33.b.10
esa.29.c.15

46 Magnificat, μεγαλύνει: id est altè & magnificè prædicat, quod Hebræi declarant verbo גדל. Vide Matth.23.a.5.

47 Exultat, ἠγαλλίασε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Exultauit. Sed manifesta est temporis enallage, nisi καὶ iterum malis pro γὰρ, id est, Et pro Enim accipere. Nam oportuit præire intelligentiam Spiritus de tanto beneficio exultantis, vnde postea natum gaudium, quo totus est animus ita perfusus vt lingua in apertas Dei laudes erumperet. Super Deo, ἐπὶ τῷ Θεῷ. Vulgata & Erasmus, In Deo, quasi ἐπὶ pro ἐν ponatur. Ego malò ἐπὶ declarare causam, ipsámque adeo gaudii materiam. Seruatore, σωτῆρι. Vulgata, Salutari: id est σωτηρίῳ, vt scriptum legimus in quodam codice, eodem sensu.

48 Quia respexit, ὅτι ἐπέβλεψεν. Respicere pro diligere & gratuito fauore complecti, etiam à Latinis vsurpatur. Solent enim homines, si cuius ipsos capit commiseratio, in eum intueri: siquem autem aspernantur, ab eo auertere oculos. Itaque eosdem etiam habitus Deo tribuunt, eo tropo qui dicitur ἀνθρωποπάθεια.
Humilem ancillam suam, ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus ad verbum, Ad humilitatem ancillæ suæ. Sed humilitas ancillæ pro humili ancilla ponitur ex Hebræorum idiotismo: de quo diximus Matth.24.b.15. Significat autem ταπείνωσις humilitatem, id est vilem & abiectam conditionem, qualis est nimirum vilium seruulorum. Itaque inepti sunt qui modestiam cæterásque Mariæ virtutes hoc loco prædicant: quasi ταπείνωσις illud sit quod Græci ταπεινοφροσύνην vocant, Galli verò vernaculo sermone *humilité*: quasi denique Maria vlla sua merita, ac non potius infinitam Dei misericordiam collaudet, vt rectè obseruat Erasmus in hunc locum. Profert autem Theophylacti verba: quæ iterum libuit exscribere, vt præposteri isti Mariæ cultores intelligant, siquid illis mentis ac cordis superest, sanis hominibus nunquam placuisse ista quæ ipsi tam pertinaciter tuentur. Sic igitur ille, Ἡ παρθένος, πλεῖον πληροφορηθεῖσα, δοξολογεῖ τὸν Θεόν, ἐκείνῳ ἐπιγράφουσα τὸ θαῦμα, οὐχ ἑαυτῇ. ἐκεῖνος γὰρ, φησίν, ἐπέβλεψεν ἐπ' ἐμὲ τὴν ταπεινήν, οὐκ ἐγὼ πρὸς ἐκεῖνον ἀνέβλεψα· ἐκεῖνός με ἠλέησεν, οὐκ ἐγὼ αὐτὸν ἐζήτησα. καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί· οὐ μόνη Ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν πιστευσάντων γενεαί. διὰ τί δὲ μακαριοῦσιν; ἆρα διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετήν; οὐχί· ἀλλ' ὅτι ἐποίησε μετ' ἐμοῦ μεγαλεῖα ὁ Θεός: id est, Virgo plenius edocta glorificat Deum, illi miraculum adscribens, non sibi. Ille enim, inquit, respexit ad me humilem, non ego illum suspexi: ille mei misertus est, non ego illum quæsiui: & ex hoc tempore beatam me dicent omnes generationes. non sola verò Elisabet, sed & omnes credentium generationes. Sed quam ob causam beatam me dicent? num propter meam virtutem? Non: sed quia mihi magnifica fecit Deus. Hactenus Theophylactus, & quidem Romæ excusus annis abhinc tredecim. Ætates, γενεαί. Hebraicè דורות, vt diximus Matth.11.b.16. Quidam Nationes interpretantur: quasi dicat Maria fore vt vniuersus orbis terrarum hoc Dei beneficium celebret. Sed illud malo.

49 Quia magnificè mecum egit, ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα. Hebr. עשה נפלאות, vt Psal.98.v.1, ad quem locum videtur Maria respexisse. Deflexi autem aliquantulum à verbis ipsis, tum in hoc Mariæ cantico, tum etiam in altero Zachariæ, vt obscuriores Hebraismos illustrarem. Potens ille, ὁ δυνατός. Articulus hoc loco præstantiam declarat, & ὁ δυνατὸς Deum Græcis significat, sicut האל Hebræis: pro quo tamen Græci interpretes τὸν ἰσχυρὸν plerunque dicunt. Annotandus præterea Hebraismus, quo repetitur antecedens loco relatiui. Videbatur enim potius dicendum αὐτός, vel ἐκεῖνος: id est ipse vel ille. Cuius nomen, καὶ ὄνομα αὐτοῦ. Hebr. ושמו. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et nomẽ eius. Apparet autem [illegible] raismum esse à Græcorum & Latinorum idiomate alienum, nempe quòd soleant Hebræi sua quæ vocant [illegible]xa nominibus subiicere.

50 In omnes ætates, εἰς γενεὰς γενεῶν. Vel, in omnem posteritatem. In quibusdam codicibus legitur eodem sensu, εἰς γενεὰς καὶ γενεάς. Significatur autẽ γενεᾶς appellatione id quod Heb. דור, vel עד, vel עולם vocãt, Græci etiam αἰῶνα, Latini æuum, vel seculum, vel ætatem: vt intelligamus promissiones Dei complecti perennia ac perpetua bona: denique nunquam excidere verbum Dei, quemadmodum loquitur Paulus: vt illud sit quod Hebræi dicunt לדור דורים, aut לעולם עולמים. Vel hoc vocabulo declarantur nepotes, cæterique deinceps posteri: vt sit hæc sententia, tantam esse Dei misericordiam vt non solos credentes, sed etiam eorum posteros faciat bonorum suorum participes in mille vsque progenies, quemadmodum ipse testatur Exodi 20.b.6. Quòd si hanc interpretationẽ sequamur cum Vetere interprete, qui vertit, A progenie in progenies, id est ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, & cum Erasmo, qui ad verbum interpretatus est, In progeniem & progeniem: tum demum εἰς γενεὰς γενεῶν idem declarabit atque לבני בנים: id est in filios filiorum. Respicit autem Maria, atque adeo totidem verbis repetit quod scriptum est Psal.103.c.17. vbi vtriusque interpretationis exemplum extat. Timentibus, φοβουμένοις: id est religiosè ac reuerenter ipsum colentibus. Nam apud Hebræos יראה totum Dei cultum declarat. Verbum autem suppleui quod explendæ constructioni deerat.

51 Forte facinus fecit, ἐποίησε κράτος. Sic apud Hebræos עשה חיל, vt Psal.118.c.16. Vulgata, Fecit poten-

tiam. Erasmus, Præstitit robur: vterque nimium obscurè, quum eiusmodi enallage vix habeat locum in Latino sermone. Videtur autem ab hoc dicendi genere non multũ dissidere Homericũ illud Iliad. β, --- [Greek illegible] Brachio suo, ἐν βραχίονι αὐτοῦ. Pleonasmus hic est maximæ energiæ, & Hebræis familiaris, apud quos etiam זרוע accipitur pro robore. Dissipauit, διεσκόρπισεν: id est פזר, translatione sumpta à turbine, qui paleas abreptas huc & illuc spargit: quæ similitudo frequenter occurrit in Prophetis, & optimè declarat fore vt superborum consilia à ventis (quod aiunt) auferantur: id est tanquam res inanissimæ pereant, vt scribitur Esaiæ capite vicesimonono: quod quidem caput videtur Maria hoc suo cantico quasi commentariis quibusdam illustrare. Vel הפיץ, id est, ita comminuit vt frustra hinc & inde dissilierint: quæ interpretatio videtur respondere illi quod paulo antè dixerat ἐποίησε κράτος. Id autem Latini etiam Dispergendi verbo declarant, vt apud Terentium, An tibi mauis cerebrum dispergi? Itaque non reprehendo Veterem interpretem quod ad sententiam attinet: sed tamen hoc vocabulum repudiaui vt ambiguum. Quid si verò διεσκόρπισεν idem valeat atque apud Hebræos הפר? Video enim in sententia prorsus simili hoc vocabulum frequenter vsurpari, vt Psal.33.b.10, & 2.Sam.15.d.34, & Iob 5.b.12. Quocunque autem modo accipias, videtur Dissipandi vocabulum optimè conuenire. Cogitatione, διανοίᾳ. Accommodari hoc potest diuerso sensu ad verbum διεσκόρπισεν, vt significetur à Domino dissipari superbos, idque iis ipsis consiliis & artibus quibus conantur alios euertere: (comprehendit enim eos Dominus in astutia sua, & malum consilium (vt aiunt) ipsi consultori pessimum esse solet) aut dissipari superbos cum suis consiliis, aut denique propter praua eorum consilia. Vel coniungi potest cum nomine ὑπερηφάνους: vt sit hæc sententia, eos à Domino dissipari qui sibi in consiliis suis placent. Mihi verò satis fuit Græca simpliciter conuertisse, vt nulli expositioni præiudicium adferrem.

Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς.	52 Detraxit potentes è thronis, & extulit humiles.	52 *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.*
Πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.	53 ‖ Famelicos impleuit bonis, & diuites ablegauit inanes.	53 *Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes.*
Ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους	54 ‖ Suscepit Israel puerum suum, vt memor esset misericordiæ	54 *Suscepit Israel puerum suum, memorari misericordiæ suæ*
(Καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ) εἰς τὸν αἰῶνα.	55 (Prout loquutus est patribus nostris, nimirum Abrahamo, & semini eius) in æternum.	55 *(Sicut loquutus est ad patres nostros, Abraham & semini eius) in secula.*
Ἔμεινε δὲ Μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς· καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.	56 Mansit autem Maria cum illa quasi menses tres: & *postea* reuertit domum suam.	56 *Mansit autem Maria cum illa quasi mensibus tribus: & reuersa est in domum suam.*

1.Reg.2.a.6
psal.34.b.11
Esa.30.d.18, & 41.b.8, & 54.b.5
iere.31.a.3.d.20
Genes.17.c.19, & 22.c.15
psal.132.b.11

52 Potentes, δυνάστας. Græco vocabulo vtitur ipse Cicero Philippica vndecima, & Seneca in Thyeste, Anxius sceptrum tenet, & mouentes Cuncta dynastas, &c. adeo vt appareat in Oriente ita vocatos qui principes quidem essent, sed regibus & tetrarchis inferiores: iidem fortasse atque illi quos Persæ satrapas vocabant. Nos tamen hic noluimus nimium esse curiosi, quum satis constet ex antithesi, quosuis hic significari qui opibus aut genere sint insignes: id est ὑψηλοὺς potius quàm ἔξοχοι. E thronis, ἀπὸ θρόνων: vel è soliis. Videtur enim his nominibus augustius aliquid significari quàm sedis appellatione declaretur: quo tamen vocabulo Vetus interpres & Erasmus vti maluerunt. Humiles, ταπεινούς: id est vilis & abiectæ conditionis homines. quod placuit rursus obseruare, nequis inter ταπεινοὺς & ταπεινόφρονας nullum discrimen constituat: quanuis hoc quidem loco ταπεινοὶ dicantur qui non modò inter homines sunt infimi, sed etiã coram Deo nihil prorsus sibi tribuunt: qui denique verè pauperes sunt spiritu.

53 Famelicos, πεινῶντας. Vulgata & Erasmus ad verbum, Esurientes: quibus opponuntur πλουτοῦντες. Sed apparet participia loco nominum, quæ verbalia vocant, esse posita, Hebræorum more. Deinde verò ostendit antithesis non vocari famelicos, id est רעבים eos qui simpliciter esuriant, (possunt enim esurire etiam qui ditissimi sunt) sed eos qui ad extremam inopiam redacti sunt, quos Hebræi אביונים vocant ab אוה quod concupiscere & desiderare declarat. Est igitur vehementior antithesis quàm si πένητας opposuisset πλουσίοις. Cõueniunt autem hæc Mariæ verba cum iis quæ ab Hanna referuntur 1. Sam.2.a.6. Ablegauit, ἐξαπέστειλε. Vulg. & Erasmus, Dimisit: id est ἀφῆκε, vel ἀπέλυσε. Vtendum autem fuit vocabulo duriore, quale est Ablegare à se, & amandare.

54 Suscepit, ἀντελάβετο: id est prostratum, porrecta manu subleuauit. Est enim (vt inquit Galenus) τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι, manus proprium, & ex antecedente intelligitur consequens. quod Hebræi declarant verbo תמך, vtiturque eo Esaias c.41.b.10. quem locum videtur Maria cantico suo accommodare. Cicero sic solet hæc duo SVSCIPERE & TVERI, coniungere. Puerum suum, παιδὸς αὐτοῦ: id est seruum suum: quanquam etiam vocatur filius, & quidem primogenitus, Exodi.4.e.22. Sed videtur Maria (vt modò dixi) ista repetere ex Esa.41.b.8, & 9. vbi disertè dicitur Israel à Domino עבדי, id est seruus meus. Simpliciter tamen Græca conuerti, vt suum cuique iudicium integrum maneat.

55 Loquutus est, ἐλάλησε: id est pollicitus est. Sic enim etiam accipitur apud Hebræos אמר. Nimirum Abrahamo, τῷ Ἀβραάμ. Rectè annotat Erasmus Lucam variasse constructionem verbi ἐλάλησε: quod vt planius esset, adiecit particulam Nimirum, & Abrahamo Latina terminatione conuertit. Et semini eius, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Hebr. ולזרעו: id est posteritati eius, vt alibi diximus. Intelligit autem Isaacum, Iacobum, Dauidem, quibus nominatim Dominus renouauit promissionem factam Abrahamo, nisi aliter placeat explicare, vt statim dicam. In æternum, εἰς τὸν αἰῶνα. In quibusdam codicibus legitur ἕως αἰῶνος, in æternum vsque. Cæterùm in vetustis exemplaribus, atque adeo in Theophylacto Romano, ista sic distinguuntur vt hæc omnia καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, includantur parenthesi, & εἰς τὸν αἰῶνα connectatur cum superiore versiculo. Ego verò quanuis nihil immutarim contra tot exemplariũ cõsensum, tamen puto hæc posse etiam legi sine parẽthesi. Neq; enim video cur nõ potius Lucas hæc annexuisset ipsi

v.ii.

versiculo superiori. Fortassis igitur hæc est sententia, Dominum misertum esse Israelis extremo hoc tempore, vt ostenderet se memorem esse misericordiæ, quemadmodum pollicitus est maioribus, sese videlicet misericordia vsurum tum erga Abrahamum, tum erga ipsius posteros: idque non ad certum vsque gradum posteritatis, sed in infinitum vsque.

Græce		Vulgata
Τῇ δὲ Ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτήν· καὶ ἐγέννησεν υἱόν.	57 Elisabetæ verò impletum est tempus pariendi: & peperit filium.	57 *Elisabeth autem impletum est tempus pariendi: & peperit filiũ.*
Καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ὅτι ἐμεγάλυνε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ᾽ αὐτῆς· καὶ συνέχαιρον αὐτῇ.	58 Et audierunt accolæ & cognati eius Dominum magnifica misericordia sua vsum esse erga eam, ‖ & ei gratulabantur.	58 *Et audierunt vicini & cognati eius quia magnificauit Dominus misericordiam suam cum illa: & congratulabantur ei.*
Καὶ ἐγένετο, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἦλθον περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, Ζαχαρίαν.	59 Et factum est, die octauo venerunt vt circunciderent puerulum, & vocabant eum ex nomine patris ipsius, Zachariam.	59 *Et factum est, in die octauo venerunt circumcidere puerum, & vocabant eum nomine patris sui Zachariam.*
Καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπεν, Οὐχί· ἀλλὰ κληθήσεται Ἰωάννης.	60 Sed respondens mater eius ait, Nequaquam: sed vocabitur Iohannes.	60 *Et respondens mater eius, dixit, Nequaquã: sed vocabitur Iohannes.*
Καὶ εἶπον πρὸς αὐτήν, Ὅτι οὐδείς ἐστιν ἐν τῇ συγγενείᾳ σου ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ.	61 Et dixerunt ad eam, Nemo est in cognatione tua qui vocetur isto nomine.	61 *Et dixerunt ad illam, Quia nemo est in cognatione tua qui vocatur hoc nomine.*
Ἐνένευον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν.	62 Innuebant autem patri eius quid vellet eum vocari.	62 *Innuebant autem patri eius quem vellet vocari eum.*
Καὶ αἰτήσας πινακίδιον, ἔγραψε, λέγων, Ἰωάννης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐθαύμασαν πάντες.	63 Isque postulatis tabellis scripsit, dicens, ‖ Iohannes est nomen eius. Et mirati sunt omnes.	63 *Et postulans pugillarem scripsit, dicens, Iohannes est nomen eius. Et mirati sunt vniuersi.*
Ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ· καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν Θεόν.	64 Apertum est autem os eius illico, & lingua eius: & loquebatur benedicens Deo.	64 *Apertum est autem illico os eius, & lingua eius, & loquebatur benedicens Deum.*
Καὶ ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοὺς περιοικοῦντας αὐτούς· καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς Ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα.	65 Ortus est igitur timor omnibus accolis eorum: & in tota montana regione Iudææ diuulgata sunt omnia verba ista.	65 *Et factus est timor super omnes vicinos eorum: & super omnia montana Iudææ diuulgabantur omnia verba hæc.*

Marg.: Suprà, b.14 (v. 58); Suprà, b.13 (v. 63).

58 Magnifica misericordia sua vsum esse, ἐμεγάλυνε τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Vulg. Magnificauit misericordiam suam: id est, (vt loquuntur Hebræi) ויגדל חסדו: sicut scriptum est Genes.19.d.19.

62 Innuebant, ἐνένευον: id est, signis & nutibus petebant. quod loquendi genus ortum est ex vulgi consuetudine, vt alia multa: veluti quod paulo antè vsurpauit, quum diceret, venisse vt circuncideret puerum, pro, venisse vt circuncisioni pueri interessent. Quid, τὸ τί: id est quo nomine. Abundat autem articulus, pleonasmo Atticis familiari, vt in illo Aristoph. exemplo quod citat Budæus, εἰπὲ δή νυν ἐμοί. Σωκρατ τὸ τί;

63 Dicens, λέγων: id est in hæc verba: vel est pleonasmus, quem alibi diximus Hebræis esse familiarem, apud quos infinitis locis abundat לאמר.

64 Apertum est, ἀνεῴχθη: id est, restitutus est illi vsus vocis quem amiserat. Videtur enim quodammodo illius os occlusum qui loqui non possit: qua ratione dicuntur etiam cæcorum oculi, & surdorum aures aperiri, vt scribitur Esa.35.a.5. Lingua eius, ἡ γλῶσσα αὐτοῦ. In editione Complutensi additur διηρθρώθη: quo verbo significatur soluta fuisse linguæ vincula, vt iam posset articulatè & distinctè loqui. Sed videtur repeti posse verbum ἀνεῴχθη, id est נפתח, quod apud Hebræos etiam significatur solui ac liberari è vinculis, vt Iob 12.b.14.

65 Ortus est, ἐγένετο. Vulgata, Factus est. Erasmus, Peruasit, id est ἐπῆλθεν. Infrà verò Act.5.a.5, ita vertit vt nos hoc loco. Accolis, τοὺς περιοικοῦντας. Sic Cicero Ennenses, Siciliæ populum, vocat Cereris accolas, quòd apud eos Ceres diceretur habitare. Vulgata & Erasmus Vicinos interpretantur, id est γείτονας. cuius vocabuli visa est nimis angusta significatio. Dicuntur enim hoc loco Periœci, id est accolæ, omnes illi qui totũ illum regionis tractum incolebant, vt declarat sequens membrum. Alioquin apud geographos multo latius patet periœcorum appellatio, qua intelliguntur omnes ii qui sub eodem parallelo habitant. Diuulgata sunt, διελαλεῖτο: id est ad verbum, sermonibus omniũ celebrata sunt. pro quo dixit Matth.28.c.15, διεφημίσθη. Positus enim hic est παρατατικὸς ἀντὶ ἀορίστου. Omnia verba ista, πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα: id est, quicquid hîc dictum aut factum fuerat.

Græce		Vulgata
Καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, λέγοντες, Τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; Καὶ χεὶρ Κυρίου ἦν μετ᾽ αὐτοῦ.	66 Et omnes qui audierunt, reposuerunt *ea* in corde suo, dicentes, Quisnam puerulus hic erit? Manus autem Domini erat cum eo.	66 *Et posuerunt omnes qui audierant, in corde suo, dicentes, Quis, putas, puer iste erit? Etenim manus Domini erat cum illo.*
Καὶ Ζαχαρίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου· καὶ προεφήτευσε, λέγων,	67 Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto: prophetauitque, dicens,	67 *Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto: & prophetauit, dicens,*
Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ.	68 ‖ Benedictus Dominus Deus Israel, quòd inuiserit & redemerit populum suum:	68 *Benedictus Dominus Deus Israel: quia visitauit & fecit redemptionem plebi suæ.*
Καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ.	69 ‖ Et erexerit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui:	69 *Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui:*
Καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ᾽ αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ,	70 ‖ Prout loquutus est per os sanctorum, qui à seculo fuerunt, Prophetarum suorum,	70 *Sicut loquutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt, Prophetarum eius,*
Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν, καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς.	71 *Fore vt nos* seruaret ex inimicis nostris, & è manu omnium qui oderunt nos.	71 *Salutẽ ex inimicis nostris, & de manu omniũ qui oderunt nos.*

Marg.: Infrà 2.d.32. Matth.1.d.21 (v. 68); Psal.132.c.17 (v. 69); Psal.132.c.18. Ierem.23.a.6, & 30.b.10 (v. 70).

66 Reposuerunt, ἔθεντο. Hebraicè שמו: id est diligenter & attentè considerarunt, & velut infixerunt animo. Sic apud Homerum sæpe, —σὺ δ᾽ ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι. pro quo Virgilius, Sensibus hæc imis (res est non parua) reponas. Et alibi, — memori quæ condita mente teneto. Item, — manet alta mente repostum Iudicium Paridis. Manus autem Domini, &c. καὶ χεὶρ Κυρίου, &c. Hebraicè יד יהוה היה עליו, præsens Dei fauor & singularis quædam virtus in eo apparebat, sicut Ezechielis 1.a.3, appellatione Manus Dei intelligitur Spiritus prophetiæ. Non dissimili ratione Pindarus Olymp. 10. dixit, Θεοῦ σὺν παλάμᾳ: id est τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ βοηθείᾳ. Cæterùm Vulg. conuertit Etenim manus, καὶ γὰρ χείρ: quod etiam scriptum legimus in quodam codice, & videtur non malè conuenire.

68 Benedictus, εὐλογητός. Subauditur ἔστω. Perinde enim est acsi dixisset, ἐπαινείσθω, vel δοξαζέσθω: id est, Et laudetur ac prædicetur. Vel εὐλογητὸς declarat omni gloria & laude dignum, vt incipiat Zacharias ab epiphonemate. Nos autem libenter retinuimus hoc etiam loco Benedicendi vocabulum, tanquam theologis familiare, cuius significationem alibi exposuimus. Quòd inuiserit, ὅτι ἐπεσκέψατο. Hebraicè פקד: id est quòd se memorem esse declarauerit populi sui: adeo quidem vt ipse è cælo descenderit vt præsens eos inuiseret, & infinito pretio redimeret. Ita enim loquitur Dominus Exodi 3.c.8. quem locum videtur respexisse Zacharias: simul tamen designans Deum re ipsa iam præstitisse quod olim adumbrarat, id est è cælis verè descendisse, vt verum Israelem à captiuitate diaboli, peccati & mortis, sanguine suo redemptum sibi acquireret. Itaque propriam significationem verbi פקד retinendam putaui, quo ipsa Filii Dei in carne manifestatio & præsentia disertè exprimuntur. Castellio nuper, admodum frigidè & ambiguè totũ hunc locũ est interpretatus, quũ diceret Deum procurasse populi sui liberationem. Nam (vt emphasin verbi ἐπισκέπτεσθαι prætercam, de qua modò dixi) vel Christi beneficium quantum in nos extet, non satis intelligit, vel nimium parcè illud prædicat, qui ex Iesu, id est vno & solo nostræ salutis authore, facit salutis nostræ procuratorem. Denique nimium ieiune Deum laudat qui ab eo dicit id esse procuratum aut etiam administratum, quod ipse solus vltro & inchoauit & perfecit. Redemerit, ἐποίησε λύτρωσιν. Hebraicè עשה פדות. Est autem periphrasis quam vno verbo maluimus explicare, vt constructio quæ Hebræa potius est quàm Græca vel Latina, melius cohæreret. Nam solere interdum diuersas constructiones sic coniungi ab Hebræis, vel illud Ierem.3.v.16, satis ostendit ולא יזכרו בו ולא יפקודו id est, nec recordabuntur eius, nec visent, eam videlicet. Sed hoc obseruandũ est, quum multæ sint liberationis species, eam demum significari λυτρώσεως nomine, quæ nec vi, (vt olim contigit, quum Dominus populum eriperet Pharaoni) nec cum bona hostium gratia (vt quum populus Babylone reuerteretur) sed iusto persoluto pretio impetratur. Ideo toties repetit Apostolus nos sanguine Christi redẽptos, ingenti videlicet illo pretio quod olim adumbrabatur victimarum cruore, vt de salute nostra dubitare sit nefas. Hoc itaque videtur idẽ Castellio nuper nõ satis cõsiderasse, quũ λύτρωσιν interpretaretur liberationem.

69 Erexerit cornu salutis, ἤγειρε κέρας σωτηρίας. Hebr. הרים קרן הישועה. Est autem totum hoc dicendi genus translatitium, quo significatur, quum planè collapsæ viderentur vires Israelis, ac in primis actum esse videretur de magnificis illis promissis Dauidi factis, Dominum excitasse Christum illum suum, sicut scriptũ est Amos 9, qui inuicto suo robore, tanquam cornu quodam, prostratis aduersariis Israelis, æternum illud regnum assereret. Est autem Hebræis familiare קרן, id est cornu, pro vi & robore vsurpare, translatione sumpta ab animalibus cornupetis, vt 2. Sam.22.a.3, & quidẽ adiecto verbo הרים, quod respondet τῷ ἐγείρειν, quum agitur de amissæ potestatis aut virium instauratione, vt 1. Samuelis 2.b.10, & nominatim etiam vbi agitur de Messia, vt Psal.132.d.17.

70 Loquutus est, ἐλάλησε. Hebr. אמר: id est disertè promisit, vt suprà diximus versu 55. A seculo, ἀπ᾽ αἰῶνος. Hebr. מעולם, id est à condito mundo, vt Psalm.119.52, & Act.3.d.21. Interdum verò idem declarat ἀπ᾽ αἰῶνος quod ab æterno, vt Psalm.92.a.2, & alibi sæpe.

71 *Fore vt nos* seruaret ex inimicis, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν. Vulgata ad verbum, Salutem ex inimicis. Refertur autem σωτηρίαν ad verbum ἐλάλησε, quemadmodum & sequentes versiculi duo. Sed quia durior videri posset ista traiectio, rectè fecit Erasmus qui quæsita periphrasi studuerit illam emollire. Sed in ipsa periphrasi ab eo dissentio. Interpretatur enim, Fore vt seruaremur ab inimicis: cuius interpretationis amphiboliam nemo nõ videt. Malui igitur vti verbo ἐνεργητικῷ, & seruare præpositionem ἐξ, quum sic scripserit Virgilius, Seruatum ex vndis, Strophadum me littora primùm Accipiunt.

Graece		Beza		Vulgata
Ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ.	72	Vt vteretur misericordia erga patres nostros, ac memor esset Testamenti sui sancti:	72	*Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari Testamenti sui sancti:*
Ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν,	73	Et ‖ iurisiurandi quod iurauit Abrahamo patri nostro, *nimirum se* daturum nobis,	73	*Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrẽ nostrũ, daturũ se nobis,*
Ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ	74	Vt sine metu, è manu inimicorum nostrorum liberati, seruiremus ipsi	74	*Vt sine timore, de manu inimicorum nostrorũ liberati, seruiamus illi*
Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν.	75	‖ Cum sanctitate & iustitia in ipsius cõspectu, cunctos dies vitæ nostræ.	75	*In sanctitate & iustitia coram ipso, omnibus diebus nostris.*
Καὶ σὺ παιδίον, προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ. προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου, ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ·	76	Tu verò puerule, Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, vt pares vias eius:	76	*Et tu puer, Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias eius:*
Τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ, ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν.	77	Et des cognitionem salutis populo eius, per remissionem peccatorum ipsorum.	77	*Ad dandam scientiam salutis plebi eius, in remissionem peccatorum eorum.*
Διὰ σπλάγχνα ἐλέους	78	Propter viscera misericordiæ	78	*Per viscera misericordiæ*

Gen.22.c.16 ierem.31.f.33 heb.6.c.13.d.17

1.Pet.1.c.15

72 Vt vteretur misericordia, ποιῆσαι ἔλεος. Vulgata ad verbum, Ad faciendam misericordiã. Sic Hebr. לעשות חסד, quod esset in Latino sermone obscurius. Memor esset, μνησθῆναι: id est, re ipsa declararet se memorem esse: quomodo etiam accipitur hoc verbum suprà versu 54. Testamenti, διαθήκης, vel potius, pacti & fœderis, id est ברית: quanuis Testamenti vocabulum sua emphasi non caret, vt docet Epistola ad Hebræos. Itaque nolui quicquam mutare.

73 Et iurisiurandi quod iurauit, ὅρκον ὃν, &c. Apud Theophylactum legitur ὅρκου οὗ, & rectius, (opinor) vitata videlicet mutatione constructionis. Nam etiamsi legas quarto casu ὅρκον, non videtur tamen subaudienda præpositio κατ', (quæ eclipsis in hoc dicendi genere est prorsus inusitata) sed erit potius mutatio constructionis Hebraica. Hebræis enim verbũ זכר, iungitur & genitiuo casui, absque articulo videlicet & accusatiuo, vt Græcis μέμνημαι, & Latinis memini: apud quos tamen vix reperias diuersas eiusdem verbi in eadem periodo constructiones, nisi varietur etiam significatio. Ponitur ergo ὅρκον vel ὅρκου in appositione, quod aiunt: vt explicetur vocabulum διαθήκης præcedens. Ideo addidimus coniunctionem Et, vt intelligatur epexegesis. Se daturũ nobis, τοῦ δοῦναι ἡμῖν. Hebraicè לתת לנו Eras. Vt daret nobis: vt videatur etiã τοῦ ποιῆσαι retulisse ad verbũ ἐλάλησε, quod non possum probare. Apparet enim potius explicari his verbis iusiurandũ ipsum, id est quid illud sit quod Deus iureiurando promiserat Patribus. Ideo hæc accipio εἰδικῶς potius quàm πλικῶς. Nam etsi videtur articulus τοῦ indicare subintelligendum esse ἕνεκα, (quæ particula finem declarat) tamen hoc ego nihil moror. Puto enim Hebraismum esse, & articulum τοῦ respondere seruili literæ ל, quæ non minus accipitur εἰδικῶς quàm πλικῶς. Itaque Deut.4.c.21, quod Hebraicè legimus לבלתי עברי & ולבלת יבוא, Græci verterunt ἵνα μὴ διαβῶ, & ἵνα μὴ εἰσέλθω, pro ὅτι μὴ διαβήσομαι & ὅτι μὴ εἰσελεύσομαι. Itaque τοῦ δοῦναι perinde conuerti acsi scriptum esset δώσειν, vel ὅτι ἔμελλε δοῦναι, Veterem interpretem sequutus: à quo tamen in ea re dissentio quòd hæc videatur præcedentibus coniunxisse, vt nunc quidem ista imperitè in templis cantantur, quum potius pertineant ad sequentia.

74 Sine metu, ἀφόβως. Hebraicè לבטח: id est (vt loquitur Paulus Ephes.4.c.12) ἐν πεποιθήσει. Neque enim φόβον hîc vocat religiosum illum timorem qui alio vocabulo dicitur εὐλάβεια, & præcipua pars est pietatis: sed futuri mali ægritudinem, quam Latini metum vocant. Ea verò pugnat ex diametro cum fiducia illa filiorum Dei, qui fide iustificati pacem habent, vt loquitur Paulus Rom.5.a.1. Hæc igitur vt distinguerem, ἀφόβως potius conuerti Absque metu, quàm Sine timore, cum Vetere interprete & Erasmo. Cæterùm Theophylactus hoc aduerbium coniungit cum participio ῥυσθέντας, & interpretatur ἀκινδύνως: id est sine vllo nostro periculo. Christus enim, inquit, quiescentibus nobis crucifixus est. Sed vberior erit sensus & minus coacta interpretatio si ad λατρεύειν potiùs retul[illegible]mus.

75 In ipsius conspectu, ἐνώπιον αὐτοῦ. Hebraicè לעיניו quam ipse Deus animorum scrutator approbet vt minimè simulatam, vt diximus suprà 6. Vitæ nostræ, τῆς ζωῆς ἡμῶν. In duobus codicibus deerat τῆς ζωῆς: neque etiam Vetus interpres legit.

76 Tu verò, καὶ σύ. Videtur καὶ omnino accipi pro δὲ hoc loco, vt alibi sæpe. Ita enim melius notatur apostrophe. In quodam codice scriptum legimus, καὶ σὺ δέ, Sed & tu. Puerule, παιδίον. Vulgata & Erasmus, Puer. Videtur autẽ aliqua esse emphasis diminutiui, hoc saltẽ loco minimè negligenda; perinde acsi diceret Zacharias, Tu verò puerule qui nunc tantillus es, tamen in hoc Christi regno veluti primas tenebis. Eris enim Altissimi prænuntius, & viã ad salutẽ cæteris præmunies. Altissimi, ὑψίστου. Hebraicè עליון, id est Dei, vt diximus suprà versu 35. Vocaberis, κληθήσῃ: id est eris, & quidem publico testimonio. Vide Matth.5.a.9, & 1.Iohan.3.v.1.

77 Et des, τοῦ δοῦναι. Iterum putaui particulam Et adiiciendam, vt intelligatur epexegesis. Explicat enim quomodo Iohannes præparaturus sit viam Domino, nimirum quòd annuntiaturus esset salutem in sanguine agni illius quem etiam erat commonstraturus digito. Dare autem cognitionem, ex Hebræorum idiomate, id est לתת מדע, hoc loco dicitur qui aliis aditum patefacit ad rem quampiam cognoscendam. Nam quum idem dicitur de Deo, longè maiorem habet emphasin, vt Dan.1.c.17. Per remissionem, ἐν ἀφέσει. Hebraicè בסליחת עונות. Nam alioquin admodum raro additur præpositio huic casui, quum causam declarat instrumentalem aut quasi instrumentalem. Est autem remissio peccatorum, modus ipse per quem Deus Pater nos in Filio seruat, vt docet Paulus Rom.4.a.7, ex illo Dauidis versu, Beati quorum remissæ sunt iniquitates. Vulg. In remissionem. i. εἰς ἄφεσιν. Nam sæpe permutantur ἐν & εἰς. sed præstat accipere ἐν ἀφέσει pro δι' ἀφέσεως.

78 Propter viscera misericordiæ, διὰ σπλάγχνα ἐλέους. Hebraicè ברחמי חסדו: id est propter intimam & in ipsis visceribus hærentem misericordiam. Alii putant hoc dicendi genere declarari eum amorem quo

solent matres complecti sua viscera: id est suos natos. quæ interpretatio sensum eundem gignit atque superior. Sed videtur hic adumbrare Zacharias Christi ἐνσάρκωσιν, qui ex ipso Patris sinu ad nos missus est. Est igitur magna vis huius Hebraismi: [illegible] idcirco libenter retinuimus, & suprà etiam attigimus, quum explicaremus verbum σπλαγχνίζεσθαι, quod respondet Hebræorum verbo רחם. Cæterum Vulgata & Erasmus conuerterunt Per viscera: id est διὰ σπλάγχνων: quanquam, quod ad sententiam attinet, exiguum est in istis discrimen, nisi quum subtilius distinguendæ sunt causæ salutis nostræ.

Graece		Beza		Vulgata
Θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους·		Dei nostri, quibus inuisit nos ‖ Germen ex alto:		*Dei nostri, in quibus visitauit nos Oriens ex alto:*
Ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης.	79	Vt appareat iis qui in tenebris & vmbra mortis positi sunt, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.	79	*Illuminare iis qui in tenebris & in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.*
Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι· καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ.	80	Ipse autem puerulus crescebat & corroborabatur Spiritu: fuitque in desertis ad eum vsque diem quo se ostẽderet apud Israelem.	80	*Puer autem crescebat, & confortabatur Spiritu: & erat in desertis usque in diem ostensionis suæ ad Israel.*

Malach.4.a.2 zach.3.d.9 & 6.c.12 suprà b.17

Κεφάλαιον β.		CAP. II.		CAP. II.
Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.	1	Factum est autem, diebus illis venit edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur tota terra.	1	*Factum est autem in diebus illis, exiit edictum à Cæsare Augusto, ut describeretur uniuersus orbis.*
(Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου)	2	(Hæc descriptio prima facta est præside Syriæ Cyrenio)	2	*(Hæc descriptio prima facta est à præside Syriæ Cyrino)*

Quibus, ἐν οἷς: id est per quæ viscera, & qua misericordia impellente. Vulgata ad verbum, In quibus, nimium obscurè. Abundat autem iterum præpositio ἐν ex Hebræorum idiomate, quod paulo antè exposuimus. Germen, ἀνατολή. Hebraicè צמח. vocatur enim hoc nomine Messias ipso etiam teste Chaldæo paraphraste, Ierem.23.a.5. Zach.3.c.8, & 6.c.12. quibus locis Græci interpretes conuerterunt ἀνατολὴν, impropriè quidem, vt existimo. Nam ἀνατολὴ quum de sole dicitur, vel ipsum solis exortum, vel eam cæli partem declarat vnde sol exoritur: quum autem plantis & cæteris huiusmodi rebus, aut etiam ipsorum hominum ortui translatitiè tribuitur (vt Hebr.7.c.14, dicitur Dominus ἀνατέταλκε ἐξ Ἰούδα) nihil aliud declarat quàm earum rerum exortũ. In illis autem locis Ieremiæ & Zachariæ, & hic quoque idipsum quod exoritur, vocatur צמח, Græci verò disertiores (quod sciam) ἀνατολὴν nusquam, sed βλαστὸν vel βλάστημα vocant. Homerus autem ὄζον sæpe appellat, vt Latini Stirpem. Neque verò dubito quin eò respexerit alter hic Zacharias in hoc suo cantico, & Filii Dei manifestationẽ in carne, & diuinum ipsius conceptus & ortus arcanum his verbis indicarit. Addit enim ἐξ ὕψους: id est ex alto. pro quo Hebræi dicũt ממרום è cælo videlicet, vt sit antithesis cæterarum velut plantarum, quæ omnes è terra germinant: hæc autem è cælo, vnde panis ille viuus in partes inferiores terræ descendit. Vulgata & Erasmus Orientem interpretantur, quos deinde alii multi sequuti sunt: idcirco nimirum quia paulo pòst fit tenebrarum & lucis mentio. Sed nihil obstat quominus dicamus Zachariam, quum ad diuersas pro[phe]tias respiceret, diuersas etiam translationes coniunxisse, sicut Psal.97.v.11, lux dicitur sata esse iusto. Cert[è n]on video quomodo vel Hebraicum illud צמח quod Græcos ostendi impropriè conuertere ἀνατολὴν, vel Græcum ipsum vocabulum ἀνατολή, vel Oriens Latinum, possis aut pro sole, aut pro luce accipere, nisi valde coacta interpretatione: quod & semel tantùm fortasse apud poetam reperias. sic enim Aeneid.5. Et me, inquit, sæuus equis oriens afflauit anhelis. Cæterum in quodam codice Argentoratensis editionis scriptum legi ἀνατολῇ tertio casu, vt sit hæc sententia, Dominum nos respexisse suo exortu ex alto: qui sensus bene quidem conuenit, sed repugnat summus reliquorum exemplarium etiam manuscriptorum consensus: & manifesta est allusio huius loci ad vaticinia illa Ieremiæ & Zachariæ quæ paulo antè citaui, in quibus Messias dicitur ἀνατολὴ recto casu, & quasi proprio nomine.

79 Vt appareat, ἐπιφᾶναι. Hic germen illud è cælo exoriens confertur cum sole, quemadmodum sæpe Sol iustitiæ & Lux ipsa in vtroque Testamento dicitur: alioquin etiam in genere apud Hebræos Tenebrarum appellatione calamitas intelligitur, ac vicissim Lucis nomine liberatio, & quæ illam consequitur felicitas. Vmbra mortis, σκιᾷ θανάτου: id est vmbrosã & tenebricosa morte. Vide Matth.4.c.16. In viam pacis, εἰς ὁδὸν εἰρήνης: id est, in eam viam quæ ad veram felicitatem ducit. Nam Hebræi Pacis appellatione eum statum intelligunt in quo aliquis meritò acquiescat. Etsi autem multi multos sibi & diuersos fines proponunt, tamen res ipsa ostendit, eos demum rectam vitam ingredi qui Christum ducem sequuti, ad alteram illam vitam contendunt.

80 Ad eum vsque diem quo se ostenderet, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ. Vulgata ad verbum, Vsque ad diem ostensionis suæ. Ego vt perspicuitati studerem, à Græcis aliquantulum deflexi, nulla sensus iniuria.

IN CAPVT II.

1 Venit, ἐξῆλθε. Vel, vt Vulg. & Eras. Exiit, id est in publicũ emanauit. Vide Mar.8.b.11. Vt describeretur, ἀπογράφεσθαι, id est vt descriptis omnium ciuitatum capitibus, intelligeretur quæ cuiusque regionis, vrbis, familiæ, domus facultates essent. Ideóque vertit Erasmus, Vt cenceretur: rectè quidem: sed tamen hoc potius respondet τῷ τιμᾶσθαι: & Latini etiam Describendi vocabulo vtuntur eadem significatione qua Græci τῷ ἀπογράφεσθαι. Tota terra, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ad verbum, Tota habitabilis, ita vt subaudias γῆν terra. Sed hoc dictum est ὑπερβολικῶς, quum significetur ea duntaxat terræ portio quæ Romanis parebat. Regnabat autẽ in Iudæa Herodes, sed precariò, & ἐπὶ φόροις πεπαγμένοις, vt testatur Appianus.

2 Prima, πρώτη. Hoc vocabulum alii coniungunt cum ἀπογραφή, vt intelligamus primam hanc fuisse

describtionem Iudææ: alii cum ἐγένετο, vt significetur duas fuisse factas à Cyrenio descriptiones, quarum prior hic commemoretur, ea videlicet cuius nulla fit mentio à Iosepho, qui posteriorem duntaxat commemorat ab eodem Cyrenio factam, quum pulso Archelao, Iudæa in prouinciam redigeretur. Notandum tamen est, Lucam non scripsisse ὑπὸ Κυρηνίου, quanuis Vetus interpres conuerterit A Cyrino: sed simpliciter Κυρηνίου ἡγεμονεύοντος, id est quum præsidē Syriæ ageret Cyrenius: vt videri possit explicare potius quando sit facta hæc descriptio quàm à quo sit facta. Cyrenio, Κυρηνίου. Ita scribitur hoc nomē in omnib⁹ exēplaribus Græcis quæ vidi, atque adeo in Iustino & Iosepho Græco. Sed Dionis libro 54, legimus Κυρίνιον, & in Latino Coss. catalogo, P. Sulpitium Quirinum: vt mihi quidem emendatissimè videatur scriptum esse Κυρηνίου in Romano Theophylacto. Is autem est Quirinus de quo multa Corn. Tacitus libro tertio. Sed aliunde maior oboritur difficultas, de qua etiam mihi putaui aliquid dicendum. Apparet enim ex Iosepho non Cyrenium, sed Quintilium Varum, qui postea cæsus est ab Arminio in Germania, vltimis Herodis annis fuisse Syriæ præsidem, & quidem Saturnino successorem datum: nequis existimet inter Saturninum & Varum posse locū aliquem Cyrenio concedi. Deinde idem Iosephus meminit quidem descriptionis factæ à Cyrenio, sed quæ prorsus sit diuersa. nam hæc nostra descriptio vniuersalis est, illa verò Cyrenii ad Iudæam duntaxat pertinet: hæc viuente Herode, illa minimùm nouem annis interiectis, pulso in exilium Archelao, fuit instituta: vt planè cum in plerisque aliis, tum verò in hoc quoque infantiam suam prodiderit Nicephorus ille cuius magnum volumen nugarum & mendaciorum plenum nuper quidam edidit. Quid igitur? Nempe quod ad posteriorem nodum attinet, facilè solui potest, si dicamus duas diuersas descriptiones fuisse à Cyrenio factas. Sed hîc nos inuoluet prior ille nodus, quum tempore nascentis Christi, (si Iosephum sequamur) non Cyrenius, sed Varus, vel certè Saturninus Syriæ præfuerit. Iosephū autē in re tam celebri & ex actis publicis cognita, mirū est potuisse tam turpiter hallucinari. Præterea vix (opinor) hoc ferre potest imperii Romani cōsuetudo vt vnus idē pacatæ prouinciæ duobus tēporib⁹ diuersis præfuerit. Necesse est tamē vt Euāgelistæ sua cōstet authoritas. Itaq; superest vt vel in Syriæ præsidibus enumerandis errauerit Iosephus, vel potius vt quēadmodū ipse libro Antiquitatū 16, Volumnium adiungit Saturnino quasi collegam in Syriæ administratione, (quem tamen libro primo de bello Iudaico procuratorem Cæsaris fuisse dicit) sic etiam existimemus, huius descriptionis tempore Varum quidem fuisse Syriæ præsidem, sed ei adiunctum fuisse Cyrenium: qui quum in Herodis regno non posset dici Iudææ præses, neque tamen simplici procuratoris Cæsaris titulo videretur satis honestari, Syriæ etiam præses diceretur. Quid si verò potius totum hoc αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου, quum ab aliquo esset in albo libri annotatum qui Cyrenii descriptionem cum ista confuderit, postea in contextum irrepsit? Sed hoc quidem est nodum secare potius quàm soluere. Absit autem vt vel apicem vnum immutem, nedum quicquam detraham. Quod autem ad hanc orbis descriptionem attinet, libuit etiam quædam παρέργως subiicere, à nemine (quod sciam) animaduersa. Scribit Dion lib. 56, quum Augustus alendis exercitibus, quibus imperium Romanum continebatur, vicesimam instituisset, & id tributum omnes ægerrimè ferrent, adeo vt quiduis potius passuri viderentur, cōstituisse tributū ex agris & ædibus colligere. Statim igitur, inquit, μηδὲν εἰπὼν, μήθ' ὅσον μήθ' ὅπως αὐτὸ δώσουσιν, ἔπεμψεν ἄλλους ἄλλῃ τά τε τῶν ἰδιωτῶν καὶ τὰ τῶν πόλεων κτήματα ἀπογραψομένους: id est, Quum nō dixisset vel quantum, vel quemadmodum illud daretur, alios aliò misit qui priuatorum hominum ipsarúmque ciuitatum bona describerent. Possent igitur hæc Dionis verba videri ad hanc orbis descriptionē pertinere cuius mentionem facit Lucas, nisi repugnaret temporis series. Id enim ipse refert in annum imperii Augusti penultimum, quum Christus annum iam ageret decimumquartum. Itaque siquis hîc est coniecturæ locus, existimarim Augustum pro suo iure, quum Romani imperii breuiarium conficeret, huiusmodi descriptionem instituisse: non vt noua tributa exigeret, sed vt totius imperii facultates, copias, vires, ac prouentus quotidianos intelligeret. quamobrem etiam nullus est eo tempore in Iudæa excitatus tumultus, sicut postea factum est, quum Archelao pulso, & Iudæa à Cyrenio in prouinciam redacta, tributa à Romanis exigerentur. Neque enim alia ratione confici potuit hoc breuiarium, de quo post Suetonium sic scribit Dion eodem libro, Ab augusti morte, inquit, prolata sunt quatuor ipsius volumina, quorum tertium, τά τε τῶν στρατιωτῶν καὶ τὰ τῶν προσόδων, τῶν τε ἀναλωμάτων τῶν δημοσίων, τό τε πλῆθος τῶν ἐν τοῖς θησαυροῖς χρημάτων, καὶ ὅσα ἄλλα τοιουτότροπα εἰς τὴν ἡγεμονίαν φέροντα ἦν εἶχε: id est, Complectebatur quæ ad milites, quæque ad reditus sumptúsque publicos pertinebant, item quanta pecuniæ summa in fiscis esset, & quæcunque eiusmodi ad imperium spectabant. Sed de his hactenus.

Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.	3 Ibant igitur omnes vt describerētur, in suam quisque vrbē.	3 *Et ibant omnes ut profiterentur, singuli in suā ciuitatem.*
Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρὲτ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ ἥτις καλεῖται Βηθλεέμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ·	4 Ascendit autē etiā Ioseph à Galilæa, ex vrbe Nazaret, in Iudæam, ‖ in vrbem Dauid quæ vocatur Bethlehem, propterea quòd esset ex domo & familia Dauid:	4 *Ascendit autem & Ioseph à Galilæa, de ciuitate Nazaret, in Iudæā, in ciuitatem Dauid quæ uocatur Bethlehē, eo quòd esset de domo & familia Dauid:*
Ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ, οὔσῃ ἐγκύῳ.	5 Vt describeretur cum Maria desponsa sibi vxore, quæ erat prægnans.	5 *Vt profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore, prægnante.*
Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν.	6 Factum est autem quum essent illic, cōpleti sunt dies quibus ipsa pareret.	6 *Factum est autem quū essent ibi, impleti sunt dies ut pareret.*

Iohan. 7. f. 41

4 Ascendit, ἀνέβη. Hebraicè עלה, id est profectus est. Sunt tamen qui putent haberi rationem situs Hierosolymorum, vel templi potius.

5 Desponsa, μεμνηστευμένη. Differre τὸ μνηστεύεσθαι & τὸ γαμεῖν non minus quàm Sponsalia à nuptiis, alibi diximus. Cur igitur, dices, μεμνηστευμένη vocatur Maria quum iam nupsisset? nam probabile est ante profectionem apparuisse Iosepho Angelum à quo iussus est eam ducere. Respondeo, fieri posse vt in ipsa profectione Iosephus eam deprehenderit esse grauidam, & admonitus sit ab Angelo: vel, etiamsi nupsisset, tamen Lucam maluisse desponsam vocare quàm nuptam, propterea quòd Ioseph ab Angelo præmonitus, non secus

abstineret ab ea quàm si nondum eam duxisset. Possunt autem hæc coniungi vel cum ἀπογράψασθαι, vel cum ἀνέβη.

Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ· διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.	7 Peperit igitur filium suum primogenitum, & fasciis eum inuoluit, reclinauitque eum in præsepi: eo quòd non erat eis locus in diuersorio.	7 *Et peperit filium suum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & reclinauit eū in præsepio: quia non erat eis locus in diuersorio.*
Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν.	8 Erant autem pastores in eadem regione excubantes, & agentes vigilias noctis super gregem suum.	8 *Et pastores erant in regione eadem uigilantes, & custodientes uigilias noctis super gregem suū.*
Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Κυρίου περιέλαμψεν αὐτούς· καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν.	9 Et ecce, Angelus Domini superuenit ipsis, & gloria Domini circunfulsit eos: & timuerunt timore magno.	9 *Et ecce, Angelus Domini stetit iuxta illos, & claritas Dei circunfulsit illos: & timuerunt timore magno.*
Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ·	10 Tunc dixit eis Angelus, Ne timete: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnū, quod erit toto populo:	10 *Et dixit illis Angelus, Nolite timere: ecce enim euangelizo uobis gaudiū magnum, quod erit omni populo:*
Ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτὴρ, ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος ἐν πόλει Δαβίδ.	11 *Nempe* natum esse vobis hodie Seruatorē, qui est Christus Dominus, in vrbe Dauid.	11 *Quia natus est uobis hodie Saluator qui est Christus Dominus, in ciuitate Dauid.*
Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον, Εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.	12 Hoc autem vobis signum e*rit*, Inuenietis infantem fasciis inuolutum, iacentem in præsepi.	12 *Et hoc uobis signum, Inuenietis infantem pannis inuolutum, & positū in præsepio.*
Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν Θεὸν, καὶ λεγόντων,	13 Et repentè adfuit cum Angelo multitudo exercituum cælestium, laudantium Deum, & dicentium,	13 *Et subitò facta est cum Angelo multitudo militiæ cælestis, laudantiū Deū, & dicentium,*
Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.	14 Gloria in *cælis* altissimis Deo, & in terra pax, in homines beneuolentia.	14 *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax, in hominibus bonæ uoluntatis.*

8 Excubantes, ἀγραυλοῦντες. Sic apud Hesiodum in Theogonia, ποιμένες ἄγραυλοι cognominantur ἐν ἀγροῖς αὐλιζόμενοι, vt hic explicat Theophylactus. quod Latini simili ratione declarant Excubandi verbo, quasi extrà cubare dicas, id est foris atque adeo sub dio pernoctare. Idem etiam aliter interpretatur ἀγραυλοῦντας, τοὺς ἀγροτικὸν αὐλοῦντας, quasi rusticis cantibus noctem transegerint pastores: quam interpretationem planè repudio. Vulgata & Erasmus, Vigilantes, id est γρηγοροῦντες. Agentes vigilias, φυλάσσοντες φυλακάς. Ad verbum, Custodientes custodias, quam paronomasiam vt explicaret Erasmus conuertit, Excubantes excubias. Noctis, τῆς νυκτός. Hebræus est pleonasmus: neque enim vllæ sunt diei vigiliæ. Erasmus, Nocte, id est νυκτός: non addito articulo.

9 Superuenit, ἐπέστη. id est repentè venit, quum nihil minus expectarent. Nam inter omnes verbi ἐφιστάναι significationes hæc mihi visa est huic loco maximè accommodata. Sic autem Latini Superueniendi verbo vtuntur: vt Horatius, Grata superueniet quæ non sperabitur hora. Vulgata, Stetit iuxta illos: & Erasmus, Adstitit: id est παρέστη. Idem tamen in annotationibus explicat, Imminuit ex alto: quia nimirum cælitus apparuit Angelus, & ἐπὶ etiam declarat Super vel Suprà. Gloria, δόξα. Vulgata, Claritas, nempe vt amphibolia vitaretur, quia interdum apud Hebræos כבוד יהוה pro ipso glorioso Deo accipitur, vt Exodi. 16. c. 10, & alibi sæpe.

11 *Nempe* natum esse, ὅτι ἐτέχθη. Vulg. & Erasmus, Quia natus est, quasi ὅτι accipia[illegible]ως. At ego malo εἰδικῶς interpretari.

13 Adfuit, ἐγένετο: id est παρεγένετο. Vulgata & Erasmus, Facta est: quæ interpretatio non conuenit huic loco. Exercituum cælestium, στρατιᾶς οὐρανίου. Ita vocantur ab Hebræis copiæ Angelorum, quibus circunsepta est Dei, tanquam potentissimi cuiusdam monarchæ, maiestas. Vulgata & Erasmus, Militiæ cælestis. Ego verò militiam pro exercitu nusquam legi. Deinde, vt melius conuenirent sequentia, singularem numerum per pluralem conuerti.

14 Gloria, δόξα. Subauditur ἔστω vel ἐστὶ, id est esto, vel est, sensu aliquantulum diuerso propter sequens membrum. Nam si Esto subaudias, aut videbuntur Angeli non tam annuntiare factam pacem quàm futurā precari: aut καὶ pro γὰρ accipias necesse est: quo modo etiam Theophylactus explicat. vt sit hæc sententia, Gloria sit Deo, quòd pax in terris sit hominibus concessa. Quòd si vtrobique subaudiamus ἐστὶ, Angeli videbuntur & Deo ipsi magnam ipsius gloriæ amplificationem, & hominibus singulare Dei beneficium gratulari. In *cælis* altissimis, ἐν ὑψίστοις. Hebraicè במרומים, de quo aliquid diximus Matth. 21. a. 9. Non desunt etiam qui conuertant, Gloria Deo qui est in cælis, quasi scriptum sit τῷ ἐν ὑψίστοις. Sed interpretatio quam sequuti sumus, videtur melius conuenire sequenti antithesi. Nam alioquin simili ratione non dicendum esset, Pax homini-

bus qui sunt in terra. In homines, ἐν ἀνθρώποις, vel inter homines. Sed malo ἐν pro εἰς accipere: quam enallagen sæpe iam annotauimus. Alioquin si ἐν ἀνθρώποις conuertamus, In hominibus, aut coniungenda hæc erunt membro superiori, vt εὐδοκία seorsim legatur: aut certè abundabit præpositio ἐν, vt alibi sæpe: nisi pro εὐδοκία legamus εὐδοκίας, eo sensu quem paulo pòst explicabimus. Annotat etiam Erasmus, hanc præpositionem in nonnullis Græcis codicibus hoc loco non addi, & in plerisque veteris editionis codicibus deesse constat. Beneuolentia, εὐδοκία. Hanc particulam omnia Græca exemplaria quæ vidimus, atque adeo Theophylactus & Eusebius libro ἀποδείξεως δ, & Epiphanius κατ' Ἐβιωναίων, & Chrysostomus tomo quinto, homil. 56, quæ est De monachorum vita, & in Epistolam ad Coloss. connectunt cum ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ita vt tria sint huius gratulationis membra. Alii seorsim legunt, vt post ἐν τοῖς ἀνθρώποις adscripta distinctione, εὐδοκία seorsim veluti pacis illius fons & origo prædicetur. Significat autem εὐδοκία idipsum quod Hebræi רצון, Latini beneuolētiam (id est propensam animi volūtatem) vocant, diciturque tum de gratuito & infinito illo Dei amore in electos, quos ipse prior ante tempora æterna in Filio dilexit, vt Ephes. 1. a. 5, & b. 9, pro quo Vetus interpres solet Beneplacitum dicere: tū verò de mutua hominum inter se amicitia, qua fit vt alii aliorum commodis studeant, vt Rom. 10. a. 1: atque adeo de ea charitate qua homines ipsum Deum diligunt, vt Philip. 1. b. 15. quam postremam notionem Erasmus videtur non animaduertisse. Sed idem rectè eos reprehendit qui putarunt hic agi de hominum εὐδοκία, quum potius gratulentur Angeli hominibus gratuitam Dei cum ipsis reconciliationem. Rectè igitur Chrysostomus ad Coloss. εὐδοκίαν interpretatur καταλλαγήν: quanuis hæc ab illa differat vt consequens à causa. Non malè etiā Theophylactus ἐπανάπαυσιν, modò intelligamus Deū non in ipsis hominibus, sed in vno Filio acquiescere, in quo vno dilectos suos ἐχαρίτωσεν. Cæterùm Origines homilia in Lucam 13, itémque Chrysostomus plurimis locis, vt Homilia in Mat. 36, item in Sermone De ascensione Domini, item Homilia De natiuitate Domini, Vetus denique interpres, pro εὐδοκία legerunt εὐδοκίας. Hebræos autem nemo est qui nesciat solere adiectiuorum loco vti genitiuis appellatiuorum. Sic filii promissionis, electionis, vasa iræ, vasa misericordiæ, vasa electionis, Hebraicè dicuntur ii quibus Deus destinauit promissiones, quos elegit, in quos iram vel misericordiam decreuit exercere, quorum opera in rebus magnis vti cōstituit. Ita igitur hoc loco (sicut rectè Erasmus annotauit) vocātur οἱ ἄνθρωποι εὐδοκίας, id est ad verbum, Homines beneplaciti, vel (vt Vetus interpres conuertit) homines bonæ voluntatis, quos Hebraicè dicas אנשי רצון, id est, quos Deus ex gratuito suo proposito diligit & complectitur in Filio. sicut Daniel dicitur איש חמודות, id est vir desideriorum, pro viro multis modis desiderato. Sed hunc Hebraismum veteres (quod cum eorum pace ac venia dictum esse velim) quum non considerarent, variè corruperunt. Nam alii, vt Origenes (de quo quid sentirem, in præfatione dixi) εὐδοκίας coniungunt cum εἰρήνη, traiectione prorsus violenta: Chrysostomus in sermone De natiuitate Domini, manifestè ad bonam hominum voluntatem retulit. Veteres Latini ita etiam sunt interpretati, & eum errorem recentiores Sophistæ auxerunt. Ad me verò quod attinet, quanuis (vt antè dixi) in omnibus exemplaribus legerim εὐδοκία, & ita sim interpretatus: tamen Origenis, Chrysostomi, Veteris interpretis authoritatem, ipsam denique rationem sequutus, nō recusem legere εὐδοκίας, & totam hanc orationem in duo tantùm membra partiri, hoc modo, Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας: id est, Gloria in *cælis* altissimis Deo, & in terra pax in hominibus dilectis, vel complacitis. Neque enim hæc pax ad omnes pertinet, sed ad eos demum quos Deus gratia sua dignatur. Certè hoc modo plana erit omnium membrorum antithesis, & nihil prorsus hiulcum aut detortum apparebit.

15 Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεὲμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονὸς, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν.

15 Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cælum, "tum pastores illi dixerunt alii ad alios, "Eamus" sanè Bethlehem vsque, & videamus "factum istud quod Dominus "notum fecit nobis.

15 *Et factum est, ut discesserunt ab eis Angeli in cælum, pastores loquebantur ad inuicem, Transeamus usque Bethlehem, & uideamus hoc uerbum quod factū est, quod fecit Dominus & ostendit nobis.*

16 Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τήν τε Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσὴφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.

16 Venerunt igitur festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem iacentem in præsepi.

16 *Et uenerunt festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem positum in præsepio.*

15 Tum pastores illi, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες. Duplex hîc est hebraismus. Primùm enim ponitur καὶ pro τότε, in subiectione, vt apud Hebræos ו pro אז. nisi malimus καὶ abundare: de quo pleonasmo diximus Mat. 28. b. 9. Deinde appositio est speciei ad genus, pro quo dicunt Hebræi אנשים הרועים: quod dicendi genus imitantur quidem interdū Græci & Latini, vt alibi obseruauimus, sed raró. Itaque Veterem interpretē sequutus, prætermisi οἱ ἄνθρωποι tanquam redundans. Erasmus autem ad verbum conuertit, Et homines pastores, neglecto articulo, quem putaui potius exprimendum. Eamus, διέλθωμεν. Hebraicè נעבור. Vulgata & Erasmus ad verbum, Transeamus. Sed apparet compositum pro simplici accipiendum esse vt Act. 11. v. 22, sicut aliquoties apud Terentium verbum Transeo simili significatione vsurpatur. Nunquam tamen apud Græcos disertiores διέρχεσθαι legi pro ἰέναι καὶ πορεύεσθαι. Sanè, δή. Vulgata hanc particulam vt abundantem prætermisit. Erasmus conuertit, Iam: id est ἤδη vel νῦν. Sed Latinos constat similiter vsurpare aduerbium Sanè, præsertim in concessione.
Factum istud, τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός. Hebraicè הדבר הזה אשר היה. Vulgata, Hoc verbum quod factum est. Erasmus, Hoc quod audiuimus accidisse. Putauit enim ῥῆμα, id est (vt Hebræi loquuntur) דבר, dici rem nouam quæ rumore diuulgetur: quod vt interdū verū sit, (sicut apud Latinos nonnunquā rumor pro eo dicitur quod ipso rumore spargitur) tamen non est perpetuū. Imò verò hoc vocabulū non minus latè patet apud Hebræos quàm πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos: & ita hoc loco vsurpari credo, quum præsertim addatur participium γεγονός. Possumus tamen pro ipso Angelorum nuntio accipere, & interpretari, Istud de quo *nobis* facta sunt verba: vt sequentia per epexegesin explicentur. Ideo etiam in vno codice expunctum erat participium γεγονός, quasi redundans. Notum fecit, ἐγνώρισεν. Hebraicè הודיע. Nam propriè apud Græcos γνωρίζειν significat τὸ γινώσκειν vel ἐπιγινώσκειν. Interdum tamen accipitur, vt hoc loco, pro eo quod Ouidius vno verbo dixit Notificare: vt apud Athenæum dicitur rex Persarum præmia proposuisse τοῖς τὰς ἡδονὰς αὐτῷ γνωρίζουσι. Vulgata, Ostendit: id est ἔδειξε. Erasmus, Aperuit: id est ἤνοιξεν.

17 Ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου.

17 Quum vidissent autem, "diuulgauerunt "id quod dictum fuerat ipsis de puerulo illo.

17 *Videntes autem cognouerunt de uerbo quod dictum erat illis de puero hoc.*

18 Καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς.

18 Et omnes qui audierunt, mirati sunt ea quæ ipsis dicta fuerunt à pastoribus.

18 *Et omnes qui audierunt mirati sunt de iis quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos.*

19 Ἡ δὲ Μαριὰμ πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

19 Maria verò ista omnia conseruabat, "conferens *ea* in corde suo.

19 *Maria autem conseruabat omnia uerba hæc, conferens in corde suo.*

20 Καὶ ἐπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες καὶ αἰνοῦντες τὸν Θεὸν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς.

20 Reuersi sunt autem pastores, glorificantes & laudantes Deum super omnibus quæ audierant & viderant, prout ipsis dictum fuerat.

20 *Et reuersi sunt pastores, glorificantes & laudantes Deum in omnibus quæ audierant & uiderant, sicut dictum est ad illos.*

21 Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλληφθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ.

21 ‖ "Et quum aduenisset dies octauus vt circuncidērent puerulum, "tunc ‖vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum fuerat ab Angelo priusquam ipse in vtero conciperetur.

21 *Et postquam consummati sunt dies octo ut circumcideretur puer, uocatum est nomen eius Iesus, quod uocatum est ab Angelo priusquam in utero conciperetur.*

Gen. 17. b. 18. leuit. 12. a. 3. Supra, 1. c. 31. matth. 1. d. 21. iohan. 7. c. 22.

22 Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ,

22 Et quum impleti fuissent dies purgationis "Mariæ ‖secundum legem Mosis, adduxerunt eum Hierosolymam, "vt sisterent eum Domino,

22 *Et postquam impleti sunt dies purgationis eius secundum legem Moysi, tulerunt illum in Ierusalem, ut sisterent eum Domino,*

Leuit. 12. b. 6.

23 (Καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου, Ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται)

23 (Prout scriptum est in lege Domini, ‖Omnis masculus "primogenitus, sanctus Domino "erit)

23 *(Sicut scriptum est in lege Domini, Quia omne masculinum adaperiens uuluam, sanctum Domino uocabitur)*

Exodi 13. a. 2. numer. 8. c. 6.

24 Καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ Κυρίου, ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν.

24 Et vt darent "oblationem, ‖secundum *id* "quod dictum est in Lege Domini, par turturū, aut duos pullos columbarum.

24 *Et ut darent hostiam secundum quod dictum est in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.*

Leuit. 12. b. 36.

17 Diuulgauerunt, διεγνώρισαν: id est διεφήμισαν, vt Marci 1. d. 45. Vulgata, Cognouerūt. pro quo Erasmus in annotationibus substituit Pernouerunt: vt significetur, pastores tum demum pernosse quod antè audierant ex Angelis. Sed prior expositio mihi videtur multo simplicior. Id, περὶ τοῦ ῥήματος. Hebraicè על הדבר pro את-הדבר, vt Thren. 2. d. 14. Vulgata & Erasmus, De verbo. Sic in proximo versiculo ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων, pro ἐθαύμασαν τὰ λαληθέντα: in quo dicendi genere alii Euangelistæ fere vsurpant præpositionem ἐπί.
19 Conferens *ea*, συμβάλλουσα. Vel redundat hoc participium, vel supplendum est relatiuum quod expressimus: vt in illo Virgilii, -clypeóque sinistram Insertabam aptans. συμβάλλειν autem dicitur Maria, vel quòd simul ea omnia in animo veluti reponeret, vel quòd singula diligenter secum expenderet.
21 Et quum aduenisset dies octauus, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτώ. Vulgata & Erasmus, Et postquam consummati sunt dies octo. Vide Act. 2. a. 1. Tunc vocatum est, καὶ ἐκλήθη. Iterum καὶ pro τότε, nisi malimus abundare. Vide suprà, versu 15.
22 Mariæ, αὐτῆς. Vulgata, Eius, Mariæ videlicet. Oportuit enim impleri Legem, quanuis Maria Christi partu potius esset sanctificata. Expressimus autem ipsum antecedens, vt vitaremus ambiguitatem. In plerisque codicibus legitur αὐτῶν, & ita etiam legit Origenes, quem sequitur Erasmus. Sed non video qui hoc conueniat, quum lex purificationis ad solam matrem pertineat. Itaque veterem editionem sequi malui, cui Complutensis editio adstipulatur. Vt sisterent, παραστῆσαι. Vel Vt commendarent, inquit Erasmus. Ego verò nusquam legi hoc verbum in ea significatione. Et tamen si hoc concederem, apparet τὸ παραστῆσαι respondere verbo העביר, quo vtitur Moses Exodi 13. b. 11: quod ad verbum declarat transire facere: id est, sistere in conspectum.

Cal. sequitur Orig

23 Primogenitus, διανοῖγον μήτραν. Ad verbum, Adaperiens matricem, Hebraicè פטר רחם: id est πρωτότοκον. Neque enim simpliciter declarat eum qui nascitur, (vt putauit Erasmus) sed eum demum qui primus nascitur. Itaque hunc Hebraismum vt obscuriorem non retinui. Erit, κληθήσεται. Vel ad verbum, Vocabitur. Ponitur autem futurum indicatiui pro imperatiuo, esto. Sed vtrunque hunc Hebraismum sæpe iam exposuimus.
24 Oblationem, θυσίαν. Hebraicè מנחה, id est προσφοράν: nisi sacrificium malimus vocare. Nam alioquin plurali numero dicendum erat, hostias. Quod dictum est, τὸ εἰρημένον: id est, quod est mandatum. Ponitur enim אמר pro צוה, vt alibi annotauimus. In quodam exemplari legimus τὸ γεγραμμένον, quod scriptum est.

25 Καὶ ἰδοὺ, ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλὴμ ᾧ ὄνομα Συμεών· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, δίκαιος καὶ εὐλαβὴς, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ. καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτόν.

25 Et ecce, quidam erat in Hierusalem cui nomen Simeon: eratque homo iste iustus ac religiosus, expectans consolationem Israel: & Spiritus sanctus erat super eum.

25 *Et ecce, homo erat in Ierusalem cui nomen Simeon: & homo iste, iustus & timoratus, expectans consolationem Israel: & Spiritus sanctus erat in eo.*

26 Καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου.

26 Fueratque ipsi diuinitus nuntiatum à Spiritu sancto, ipsum non visurum mortem, priusquam vidisset Christum illum Domini.

26 *Et responsum acceperat à Spiritu sancto, non visurum se mortem nisi prius videret Christum Domini.*

27 Καὶ ἦλθεν ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν. καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ.

27 Is igitur venit impulsore Spiritu in templum. & quum introducerent puerulum Iesum parentes, vt eius causa facerent quod ex Lege consueuerant:

27 *Et venit in Spiritu in templum. Et quum inducerent puerum Iesum parentes eius, vt facerent secundum consuetudinē Legis proeo:*

28 Καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν Θεὸν, καὶ εἶπε,

28 Tunc ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deo, ac dixit,

28 *Et ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deum, & dixit,*

29 Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ·

29 Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum, in pace:

29 *Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum, in pace:*

30 Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου,

30 Quia viderunt oculi mei salutem tuam,

30 *Quia viderunt oculi mei salutare tuum,*

25 Religiosus, εὐλαβής. Vulgata barbarè, Timoratus: qua de re copiosius dicemus Hebr. 5. b. 7. Erasmus conuertit Pius, id est εὐσεβής: quod scriptum inuenimus in duobus codicibus vetustis. Super eum, ἐπ' αὐτόν. Hebraicè עליו: quo genere dicendi declaratur, vim illam Spiritus sancti cælitus illabi. Appellatione autem Spiritus familiare est sacris scriptoribus per metonymiam ipsa Spiritus sancti dona significare. Itaque noluimus à verbis vsitatis discedere.

26 Diuinitus nuntiatum, κεχρηματισμένον. Vide Matth. 2. b. 12. Accidit autem proculdubio Simeoni plenitudinem temporū religiosè scrutanti, illud ipsum quod Danieli, Dan. cap. 9. v. 2. Nō visurum mortē, μὴ ἰδεῖν θάνατον, id est mortem non sensurum. Hebræa periphrasis לבלתי ראות המות, pro כי לא ימות, vt Psal. 89. g. 49. Latini non dissimili forma loquendi, Somnum non vidisse dicunt pro non dormiuisse. Christum illum Domini, τὸν Χριστὸν Κυρίου. Hebraicè משיח יהוה. Est autem hæc appellatio omnibus regib' communis apud Hebræos, qua nimirum significatur quod ait Solomon Prouerb. 8. b. 15, reges à Domino accipere imperium, vt ipse quoque Homerus multis locis agnouit. Sed Messiæ (id est Christi & regis) nomen peculiari ratione conuenit Iesu Seruatori. Ideo expressimus articulum.

27 Impulsore Spiritu, ἐν τῷ Πνεύματι. Erasmus, Per Spiritum. Vulgata ad verbum, In Spiritu, id est ברוח: quem Hebraismum retinuimus Matth. 22. d. 43. Hîc verò propter amphiboliam explicuimus, ne quis arbitretur ista non re vera, sed per spiritualem aliquam visionem euenisse. Parentes, οἱ γονεῖς. Ita scriptum inuenimus in omnibus codicibus hoc loco, & paulo pòst, versu 41: sed non dubium est quin Euangelista spectet vulgi opinionem potius quàm quod res erat. Nam (vt postea cōmemorat) habebatur Iosephus pro Christi patre. Et paulo pòst, versu 3: & 48, ita appellatur: quū tamen (vt pulchrè dicit Nazianzenus) Christus, quatenus Deus est, ἀμήτωρ existat, quatenus homo, ἀπάτωρ: & rursus, Quia vnus est, vnum tantùm patrem & vnam matrem habeat: sed illum quidem, Deum: hanc autem, hominem, quia in ipso diuersæ distinctaque naturæ in vnam personam coaluerunt. Itaque non est cur Hebionitæ aut alii hæretici ex hoc loco & aliis similibus concludant Iesum fuisse Iosephi filium. In Vulgata editione additur relatiuum eius, αὐτοῦ. Quod ex Lege consueuerant, κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου. Vulgata & Erasmus ad verbum, Secundum consuetudinem Legis, obscurè.

28 Tunc ipse, καὶ αὐτός. Vulgata, Et ipse. Erasmus, Ipse quoque: quasi videlicet alii quoque sint Christum amplexi: quod non puto. Vide suprà, versu 25.

29 Dimittis, ἀπολύεις: id est, discedendi potestatem facis ex hac vita, vt patribus meis adiūgar, siue, vt ad te redeam. nam Dominus eum ad æternā pacem properantem velut è medio cursu reuocarat. Sanctos autē emorientes Deus à se ~~non ablegat~~, sed ad se potius reuocat: sicut princeps quispiam qui legatis facit copiam ex prouincia reuertendi. Vel τὸ ἀπολύειν respondet verbo הניח, quod etiā significat statuere & collocare. vt sit hæc sententia, Nunc demum Domine seruum tuum in vera pace ac tranquillitate constituis, vt qui præsens oculis suis conspexerit tuum Messiam: id est, illum ipsum à quo vno felicitas omnis est expectanda. Seruū tuum, τὸν δοῦλόν σου. Hebraicè עבדך: id est, me qui sum seruus tuus. Secundum verbum tuum, κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Hebraicè, כאמרך: id est, quemadmodum mihi pollicitus es. Respicit enim illud quod diuinitus intellexerat, vt paulo antè narrauit Lucas. In pace, ἐν εἰρήνῃ. Hebr. בשלום: id est feliciter & beatè, vt alibi exposuimus.

30 Viderunt oculi mei, εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου. Heb. ראו עיני. Est autem huius pleonasmi magna emphasis, vt quum Latinè dicimus, His ego oculis vidi, vt videri possit pleonasmus non esse. Nam animo quoque & opinione dicimur aliquid videre. Hîc autem de corporeo Christi conspectu sibi gratulatur Simeon: quem tamē antea fide jam erat verè complexus, vt Abrahamus dicitur diem Domini vidisse, Ioh. 8. v. 56. Apud Homerum Vlysses Circen alloquens, vt verum conspectum à falso & imaginario distingueret, Αὐτὸν, inquit, ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἴδω ἐρίηρας ἑταίρους. Salutem tuam, σωτήριόν σου. Hebraicè ישועתך, vt Psal. 50. d. 23, id est eum quem seruandis electis tuis destinasti: vnde etiam factum vt vocetur Iesus. quod nomen Simeon adumbrat. Vulgata & Erasmus, Salutare

lutare tuum. Sed iidem rectius Ephes. 6. c. 17 salutem interpretantur. Siquis obiiciat Salutem tuam posse etiam passiuè accipi, respondeo absurdiorem esse hanc amphiboliam quàm vt vitanda fuerit.

31 Ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν·

31 Quam parasti in oculis omnium populorum:

31 *Quod parasti ante faciem omnium populorū:*

32 Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ.

32 Lumē patefaciendum Gentibus, & gloriā populi tui Israel.

32 *Lumen ad reuelationem Gentium, & gloriā plebis tuæ Israel.*

33 Καὶ ἦν Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ.

33 Pater autem & mater eius mirabantur super iis quæ dicebantur de eo.

33 *Et erat pater eius & mater eius mirantes super iis quæ dicebantur de illo.*

34 Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς Συμεὼν, καὶ εἶπε πρὸς Μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτοῦ, Ἰδοὺ, οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον.

34 Et benedixit eis Simeon, dixitque Mariæ matri eius, Ecce positus est iste in casum & resurrectionem multorum in Israel, & in signum cui contradicatur:

34 *Et benedixit illis Simeon, & dixit ad Mariam matrem eius, Ecce positus est hic in ruinam & in resurrectionem multorum in Israel, & in signum cui contradicetur.*

Esa. 8. c. 14. rom. 9. g. 32. 1 pet. 2. b. 8.

35 (Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία) ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί.

35 (Quin & tuam ipsius animā traiiciet gladius) vt detegantur ex multis cordib' cogitationes.

35 *(Et tuam ipsius animā pertransibit gladius) vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes.*

36 Καὶ ἦν Ἄννα προφῆτις θυγάτηρ Φανουὴλ ἐκ φυλῆς Ἀσήρ· αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς.

36 Erat etiam *quædam* Anna prophetissa, filia Phanuel, ex tribu Aser: hæc processerat in multā ætatē, postquā vixisset cū viro annis septem à virginitate sua.

36 *Et erat Anna prophetissa filia Phanuel, de tribu Aser: hæc processerat in diebus multis, & vixerat cum viro suo annis septem à virginitate sua.*

37 Καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν.

37 Et *quum esset* vidua quasi annorum octogintaquatuor, non abscedebat à tēplo, ieiuniis ac deprecationibus seruiens Deo noctem ac diem.

37 *Et hæc vidua usque ad annos octogintaquatuor, quæ non discedebat de templo, ieiuniis & obsecrationibus seruiens nocte ac die.*

31 In oculis, κατὰ πρόσωπον. Hebr. לנגד: id est (vt alicubi dixit Virgilius) Ante ora. Sic Homer. Odyss. χ, Πρὶν λύσασθ' ἑτάροις, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἰδέσθαι. Vulg. ad verbum, Ante faciem: id est, tanquam signum aliquod edito loco positum, quo conuertantur omnium oculi. Alioquin κατὰ πρόσωπον accipitur pro eo quod barbari dicunt Secundum apparentiam, vt 2. Cor. 10. a. 1.

32 Reuelandum Gentibus, εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, Chald. נהורא לאי תגלאה לעממיא: id est, lucem quæ Gentibus manifestetur & illucescat. Alludit enim ad Psal. 98. a. 2, & Esa. 9. a. 2, & 42. a. 6, & 49. b. 6. Vulgata & Erasmus ad verbum, Ad reuelationem Gentium. quæ interpretatio nimium est obscura.

34 Positus est, κεῖται. Hebraicè נצב: id est, pro scopo est constitutus & destinatus à Deo, cui sic placet gloriæ suæ consulere. Sed tamen inter reproborum casum & Dei consilium interuenit ipsorum corruptio & spontanea infidelitas: quæ res facit vt totam exitii sui culpam meritò sustineant, quum Deus non aliter exequatur suum consilium quàm ipsorum scelera iustè vindicando. Casum & resurrectionem, πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν. In casum videlicet reproborum sua ipsorum culpa pereuntium, & in resurrectionem electorum, quibus datur vt credant. quod multo antè prædixit Esaias 8. c. 14 & 15. Nam vocabulum πολλῶν sigillatim est applicandū, non coniunctim. Sed operæpretium est hoc loco considerare sacrilegam Castellionis audaciā, qui vtrunque Testamentum nuper ita conuertit vt suo arbitrio quiduis non modò detraxerit aut addiderit, sed etiam mutarit. Is igitur quia inter cæteros errores hunc etiam tuetur qui homini liberum arbitrium concedit, à cuius voluntate pendeat diuini consilii constantia, id est qui causarum ordinem prorsus inuertit: videbat autem verbum κεῖται non posse sine violenta interpretatione ad solum euentum referri, sed potius æternam Dei destinationem declarare, idcirco in locum vnius copulatiuæ coniunctionis, duas disiunctiuas substituit, & totum hunc locum ita interpretatur, Scito hunc multorum vel casui, vel resurrectioni in Israelitis destinatum esse. Hoc est scilicet diuinæ prouidentiæ religiosè patrocinari. In signū, εἰς σημεῖον. Hebraicè, למטרא, vt Thren. 3. b. 12. Significat igitur Christum veluti scopum fore, quem omnes certatim figere contendant. Sed paulo pòst discedit à translatione. Origenes autem suo more planè ridiculus est, sic explicans hunc locum, Rom. 4. Contradicebatur, inquit, signo in quo Christus venerat, quia aliud in eo videbatur, aliud intelligebatur: caro videbatur, & aliud credebatur.

35 Traiiciet, διελεύσεται. Vulg. Pertransibit: quā interpretationem non reiicerē, nisi (vt rectè obseruat Eras.) inde arripuisset occasionē Augustinus parū aptæ expositionis, quasi significare voluerit Simeon fore vt hic dolor non insideret animo Mariæ, sed pertransiret duntaxat. Atqui Græcè non scriptum est παρελεύσεται, sed διελεύσεται. Itaque Erasmus, vt hoc incommodum vitaret, maluit Penetrandi vocabulum vsurpare. Sed ne hæc quidem interpretatio Græco verbo respondet. Nam ferrum quidem quod traiicit, idem etiam penetrat: sed non contrà, quodcunque penetrat, illud etiam dici potest traiicere: quo verbo significauit Simeon penitus vulnerandum esse ipsius animum acerbissimis doloribus.

37 Et *quum esset* vidua, καὶ αὕτη χήρα. Vulg. & Eras. Et hæc vidua. Apparet Hebraicā esse repetitionem in

x. i.

αὕτη & ἣ, quã noluimus imitari, ne nõ satis cohæreret oratio: sed duplicis relatiui loco expressimus participiũ οὖσα, quod in Græco sermone subauditur. Eiusmodi verò honestæ viduæ quarũ fieri videtur mẽtio 1. Sam. 2. v. 22, quotidianis tẽpli & pauperũ ministeriis multis occupabãtur: quẽ morẽ aliquatenus postea retinuerũt Apostoli. Quasi, ὡς. Vulgata, Vsque ad: id est ἕως, quod scriptũ legimus in duobus codicibus. Deprecationibus, δεήσεσι. Sic rectè Erasmus, vt annotabimus Act. [illegible].14. Vulgata, Obsecrationibus: quum Græcis Obsecrare significet τὸ ποτνιᾶν, vt idem Erasmus in hunc locum annotauit. Seruiens Deo, λατρεύουσα. Quid sit λατρεύειν, diximus Matth. 4. b. 10. Addidimus autem tertium casum, vt amphiboliam vitaremus.

38 Καὶ αὐτὴ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα ἀνθωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ.

38 Hæc igitur eo ipso momento quum superuenisset, vicissim confitebatur Domino, & loquebatur de eo omnibus qui expectabant redemptionem in Hierusalem.

38 *Et hæc, ipsa hora superueniens, confitebatur Domino, & loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionẽ in Ierusalem.*

39 Καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν νόμον Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ.

39 At illi vt perfecerunt omnia secundum Legem Domini, reuersi sunt in Galilæam, in vrbẽ suam Nazaret.

39 *Et ut perfecerũt omnia secundum Legem Domini, reuersi sunt in Galilæam, in ciuitatem suam Nazareth.*

40 Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, πληρούμενον σοφίας· καὶ χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ᾽ αὐτό.

40 Puerulus autem crescebat, & corroborabatur Spiritu, implebatúrque sapiẽtia: & Dei gratia ipsi inerat.

40 *Puer autem crescebat, & confortabatur Spiritu, plenus sapiẽtia: & gratia Dei erat in illo.*

41 Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ᾽ ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα.

Deut. 16. a. 1.

41 Ibant verò parẽtes eius quotannis Hierosolymam in festo Paschæ.

41 *Et ibant parentes eius per omnes annos in Ierusalem, in die solenni Paschæ.*

42 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβάντων αὐτῶν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς,

42 Quũ igitur factus esset anno rũ duodecĩ, ascenderũt ipsi Hierosolymã secundũ ritum festi:

42 *Et quum factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis in Ierosolymam secundum consuetudinem diei festi:*

43 Καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτούς, ὑπέμεινεν Ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ.

43 Peractísque *eius* diebus, quum reuerterentur illi, remansit puer Iesus in Hierusalem: quod nesciuit Ioseph nec mater eius.

43 *Consummatísque diebus, quum redirent, remansit puer Iesus in Ierusalem: & non cognouerunt parentes eius.*

44 Νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον ἡμέρας ὁδὸν, καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενέσι καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς.

44 Existimantes autem eum esse in comitatu, ierunt viam *unius* diei: & requirebant eum inter cognatos & inter notos.

44 *Existimantes autem illum esse in comitatu, uenerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos.*

45 Καὶ μὴ εὑρόντες αὐτὸν ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, ζητοῦντες αὐτόν.

45 Et quum eum non inuenissẽt, reuersi sunt in Hierusalem, quærentes eum.

45 *Et non inuenientes regressi sunt in Ierusalẽ, requirentes eum.*

46 Καὶ ἐγένετο, μεθ᾽ ἡμέρας τρεῖς εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἀκούοντα αὐτῶν καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς.

46 Et factum est, triduo pòst inuenerunt eum in templo, sedentem in medio magistrorum, & audientem eos & eos interrogantem.

46 *Et factum est, post triduum inuenerunt illum in templo, sedentem in medio doctorum, audientem illos & interrogantem eos.*

47 Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.

47 Obstupescebant autẽ omnes qui eum audiebant, super intelligentia & responsis eius.

47 *Stupebant autẽ omnes qui eum audiebant, super prudentia & responsis eius.*

48 Καὶ ἰδόντες αὐτὸν, ἐξεπλάγησαν· καὶ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπε, Τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ἰδοὺ,

48 Et viso eo fuerunt attoniti: & dixit mater eius ad eum, Fili, cur ita fecisti nobis? ecce,

48 *Et uidentes admirati sunt, & dixit mater eius ad illum, Fili, quid fecisti nobis sic? ecce*

38 Eo ipso momento, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Vide Matth. 9. c. 22. Vicissim confitebatur: id est ἀνθωμολογεῖτο. Vulg. Confitebatur. i. ὡμολογεῖτο. Sed (vt rectè obseruat Erasmus) non erat negligenda particula ἀντὶ, qua significatur Annam quasi succinuisse Simeoni in prædicando Messiæ aduentu, vel palàm & in omnium conspectu præsentiam Christi annuntiasse. In Hierusalem, ἐν Ἱερουσαλήμ. In vno codice scriptũ legimus ἐν τῷ Ἰσραήλ, in Israel. Sed & in nonnullis exemplaribus Latinis simpliciter legitur, Redemptionem Israel.

40 Implebatúrque, πληρούμενον. Vulgata, Plenus, πλήρης. Erasmus autem rectè expressit vim participii, quo significatur diuinæ naturæ infinita illa vis pro ætatis progressu sese in homine Christo exeruisse.

44 Ierunt, ἦλθον. Vulgata & Erasmus, Venerunt. Apparet autem ἔρχεσθαι positum esse pro ἰέναι: id est iter facere.

ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε.

pater tuus & ego cruciati quærebamus te.

pater tuus & ego dolentes quærebamus te.

49 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με;

49 Tunc dixit ad eos, Quid est quòd quærebatis me? *an* nesciebatis quòd in iis quæ Patris mei sunt, oportet me esse?

49 *Et ait ad illos, Quid est quòd me quærebatis? nesciebatis quia in iis quæ Patris mei sunt oportet me esse?*

50 Καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς.

50 Sed ipsi non intellexerunt verba quæ loquutus est eis.

50 *Et ipsi non intellexerunt uerbum quod loquutus est ad eos.*

51 Καὶ κατέβη μετ᾽ αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς Ναζαρέτ· καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. Καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

51 Descendit autem cum eis, venítque Nazaret: & erat eis subiectus. Et mater eius conseruabat omnia hæc in corde suo.

51 *Et descendit cum eis, & uenit Nazareth: & erat subditus illis. Et mater eius conseruabat omnia uerba hæc in corde suo.*

52 Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις.

52 Iesus autem proficiebat sapientia, & statura, ac gratia apud Deum & homines.

52 *Et Iesus proficiebat sapientia & ætate, & gratia apud Deum & homines.*

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

1 Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος,

1 Anno autẽ decimoquinto imperii Tiberii Cæsaris, Pontio Pilato præside Iudææ, tetrarcha Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarchã Ituræ & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilenes tetrarcha,

1 *Anno autẽ quintodecimo imperij Tiberij Cæsaris, procurante Pontio Pilato Iudæã, tetrarcha autẽ Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituræ & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilinæ tetrarcha,*

2 Ἐπ᾽ ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα, ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν, ἐν τῇ ἐρήμῳ.

2 Sub Pontificibus maximis Anna & Caiapha, factum est verbum Domini ad Iohannem Zachariæ filium, in deserto.

2 *Sub principibus Sacerdotum Anna & Caipha, factum est uerbum Domini super Iohannem Zacharia filium, in deserto.*

Act. 4. a. 6.

3 Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν·

3 Venit igitur in omnem regionem circumiacentem Iordani, prædicans Baptismum resipiscentiæ in remissionem peccatorum:

3 *Et uenit in omnem regionem Iordanis, prædicans Baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum:*

Matth. 3. a. 1. mar. 1. a. 4.

4 Ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

4 Vt scriptũ est in libro sermonum Esaiæ Prophetæ, dicentis,

4 *Sicut scriptum est in libro sermonum Esaiæ Prophetæ,*

48 Cruciati, ὀδυνώμενοι. Vulgata & Erasmus, Dolentes, λυπούμενοι. Sed τὸ ὀδυνᾶσθαι videtur ἐμφατικώτερον.

52 Et statura, καὶ ἡλικίᾳ. Hæc deerant in vno vetere exemplari. Puto autem ab aliquo fuisse expuncta qui ἡλικίαν pro ætate accepit. Satis enim intelligitur ætas illius augeri qui pergit viuere. Malè igitur Vetus interpres & Erasmus ἡλικίαν hoc loco ætatem interpretantur, quum accipiatur pro ipsa corporis statura, vt diximus Matth. 6. d. 27. Idem error admissus est infrà Ephes. 4. c. 13. In alio quodam exemplari primo loco scriptum erat ἐν τῇ ἡλικίᾳ, deinde σοφίᾳ καὶ χάριτι, qui ordo melius videtur conuenire.

IN CAPVT III.

1 Decimoquinto, πεντεκαιδεκάτῳ. Ita reperitur scriptum summo consensu in omnibus exemplaribus: quod placuit annotare, vt intelligamus non conuenire Epiphanii supputationem, qui quatuor Herodis magni postremos annos Christi vitæ tribuit. Nam si verum est Archelaum Herodis successorem nouem annis partim regem, partim tetrarcham Iudææ fuisse, cui deinde tres præsides per sex annos vsque ad annum Tiberii primum successerint, vt intelligimus ex Iosepho: necesse est dicamus, cui annus tricesimus in annum decimumquintum Tiberii incidit, vltimo anno Herodis & natum esse, & in Ægyptum deportatum, vnde redierit quum iam Archelaus in patris regnum successisset. Imperii, ἡγεμονίας. Apparet Lucam minimè fuisse solicitum de Tiberii imperio à Pilati præfectura distinguendo. Itaque nemo mirari debet quòd contra meũ morem idem vocabulum in eodem versiculo diuersis modis sim interpretatus. Sed & Græcos reliquos authores, qui Cæsarum vitas scripserunt, video sibi non constare. Nam pro imperio interdum ἡγεμονίαν, interdum ἀρχὴν, modò αὐτοκράτορα ἀρχὴν, modò αὐταρχίαν dicunt. Præsides autem prouinciarum fere vocant ἐπάρχους vel ἐπιτρόπους, nonnunquam etiam ἡγεμόνας.

2 Ad Iohannem, ἐπὶ Ἰωάννην: id est πρὸς Ἰωάννην, vt Hebræi vsurpant על pro אל.

Greek	Latin	Vulgata
Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.	‖Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.	*Vox clamantis in deserto, Parate uiam Domini, rectas facite semitas eius.*
Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας.	5 Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: & quæ curua sunt, fient *via recta*, & asperæ viæ "*fient* planæ.	*5 Omnis uallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erunt praua, in directa: & aspera, in uias planas:*
Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ.	6 Videbitque omnis caro "salutem Dei.	*6 Et uidebit omnis caro salutare Dei.*
Ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;	7 Dicebat igitur turbæ "venienti vt baptizaretur ab ipso, ‖Progenies viperarũ, quis præmonstrauit vobis vt fugeretis à futura ira?	*7 Dicebat ergo ad turbas quæ exibant ut baptizarentur ab ipso, Genimina uiperarum, quis ostendit uobis fugere à uentura ira?*
Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας· καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.	8 Ferte igitur fructus dignos iis qui resipuerint, & "ne cœperitis dicere apud vosipsos, Patrem habemus Abrahã. Dico enim vobis, posse Deum etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.	*8 Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ: & ne cœperitis dicere, Patrẽ habemus Abrahamũ. dico enim uobis quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.*
Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται· πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.	9 Iam verò & securis ad radicem arborum posita est: omnis ergo arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.	*9 Iam enim securis ad radicem arborum posita est: omnis ergo arbor nõ faciens fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.*
Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Τί οὖν ποιήσομεν;	10 Tunc interrogauit eum turba, dicens, "Quid igitur faciemus?	*10 Et interrogabant eum turbæ, dicentes, Quid ergo faciemus?*
Ἀποκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς, Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι· καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοίως ποιείτω.	11 Respondens autem dixit eis, ‖Qui habet duas tunicas, "impertiat non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.	*11 Respondens autem dicebat illis, Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.*
Ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆναι· καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διδάσκαλε, τί ποιήσομεν;	12 Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ei, Magister quid faciemus?	*12 Venerunt autem & publicani ut baptizarentur: & dixerunt ad illum, Magister quid faciemus?*
Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε.	13 Ipse verò dixit eis, Nihil amplius quàm quod constitutũ est vobis, "exigite.	*13 At ille dixit ad eos, Nihil amplius quã quod constitutum est uobis, faciatis.*

Margin: Esa.40.a.3; iohan.1.c.23; Matth.3.b.7; Iacobi 2.c.15; 1.iohan.3.c.17.

5 Fient, ἔσται. Hebr. יהיו: id est γενήσεται, fient, vt diximus Matth.19.a.5. vbi tres Hebraismos exposuimus qui hoc quoque loco vsurpantur. Ponitur enim Esse pro Fieri, & additur præpositio contra Græcæ & Latinæ linguæ consuetudinem: caro denique pro homine accipitur.

6 Salutem Dei, σωτήριον Θεοῦ: id est Messiam, salutis vnicum organum, à Deo non vni duntaxat genti Iudæorum, sed toti mundo exhibitum. Vulgata & Erasmus, Salutare Dei: de quo diximus suprà, capitis secundi versu tricesimo.

7 Venienti, ἐκπορευομένοις: id est, quæ domo profecta, ad eum venerat: vt diximus Marci 8.b.11. Nam familiare est Hebræis, posito vno verbo alterum consequens intelligere, quum Græci & Latini potius soleãt ex consequenti sumere antecedens, vt Prouerb.25.c.22, גחלים אתה חותה על ראשו: id est, carbones tu accipies super caput eius: id est accipies & pones.

8 Ne cœperitis dicere, μὴ ἄρξησθε λέγειν. In quodam codice scriptum erat, μὴ δόξητε λέγειν, sicut apud Matthæum legimus: id est, ne puretis vobis dicendum.

10 Quid igitur faciemus? τί οὖν ποιήσομεν; In eodem exemplari additur ἵνα σωθῶμεν; : vt seruemurt

11 Impertiat, μεταδότω. Vulg. Det, id est δότω, sensu aliquantulum diuerso.

13 Exigite, πράσσετε. Vulg. Faciatis: quæ est altera verbi πράσσειν significatio. Sed illam melius conuenire, vel illud ostendit quòd paulo pòst cap.13.g.58, πράκτορες vocantur qui multas exigunt: vt obseruat Erasmus, & probat Budæus in Commentariis.

Greek	Latin	Vulgata
Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες, Καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε· καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν.	14 Interrogarunt autem eum etiam "milites, dicentes, Et nos quid faciemus? Et ait eis, Neminem concutite, neque calumniemini: & contenti estote "stipendiis vestris.	*14 Interrogabant autem eum & milites, dicentes, Quid faciemus & nos? Et ait illis, Neminem concutiatis, neque calumniã faciatis: & contenti estote stipendiis uestris.*
Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ Ἰωάννου, μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός,	15 Expectante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohãne, númnam ipse esset Christus ille,	*15 Existimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohanne, ne forte ipse esset Christus,*
Ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης ἅπασι λέγων, Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.	16 Respondit Iohannes, dicens omnibus, ‖Ego quidẽ baptizo vos aqua: sed venit qui validior me est, cuius non sum dignus qui soluam corrigiam solearum: ipse vos baptizabit Spiritu sancto & igni.	*16 Respondit Iohannes dicens omnibus, Ego quidẽ aqua baptizo uos: ueniet autem fortior me, cuius non dignus soluere corrigiam calceamentorum eius: ipse uos baptizabit in Spiritu sancto, & igni.*
Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.	17 Cuius ventilabrum in manu ipsius, & perpurgabit aream suam: & coget triticum in horreum suum, paleam autem exuret igni inextinguibili.	*17 Cuius uentilabrum in manu eius, & purgabit aream suam: & congregabit triticum in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili.*
Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν εὐηγγελίζετο τὸν λαόν.	18 Multa igitur etiam alia "exhortans euangelizabat populo.	*18 Multa quidem & alia exhortans euangelizabat populo.*
Ὁ δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης ἐλεγχόμενος ὑπ' αὐτοῦ περὶ Ἡρωδιάδος τῆς γυναικὸς Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε πονηρῶν ὁ Ἡρώδης,	19 ‖Herodes autem tetrarcha quum argueretur ab eo de Herodiade vxore Philippi fratris eius, déque omnibus sceleribus quæ ipse fecerat,	*19 Herodes autem tetrarcha cum corriperetur ab illo de Herodiade uxore fratris sui Philippi, & de omnibus malis quæ fecit Herodes,*
Προσέθηκε καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.	20 Adiecit & hoc supra omnia, "quòd inclusit Iohannem in carcere.	*20 Adiecit & hoc super omnia, & inclusit Iohannem in carcerem.*
Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆναι ἅπαντα τὸν λαὸν, καὶ Ἰησοῦ βαπτισθέντος καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανόν·	21 ‖Factum est autem quum baptizaretur omnis populus, & Iesus baptizatus esset & precaretur, vt apertum sit cælum:	*21 Factum est autem quũ baptizaretur omnis populus, & Iesu baptizato & orante, apertum est cælum:*

Margin: Matth.3.c.11; mar.1.a.8; iohan.1.d.26; act.1.a.5, & 8.a.4, & 11.b.16, & 19.a.4; Matth.14.a.3; mar.6.c.17; Matth.3.d.13; mar.1.a.9; iohan.1.c.32.

14 Milites, στρατευόμενοι: id est στρατιῶται. Nam alibi admonuimus Hebræos vti participiis loco nominum quæ verbalia grammatici vocant. Stipendiis vestris, ὀψωνίοις ὑμῶν. Quid opsonii appellatione intelligatur, omnes norunt. Hic autem pro stipendio militari accipitur, quia non modò pecunia, sed etiam cibaria militibus dabantur. Polyb. lib.6, Ὀψώνιον δ' οἱ μὲν πεζοὶ λαμβάνουσι τῆς ἡμέρας δύο ὀβολοὺς, οἱ δὲ ταξίαρχοι διπλοῦν, οἱ δ' ἱππεῖς δραχμήν. σιτομετροῦνται δ' οἱ μὲν πεζοὶ πυρῶν Ἀττικοῦ μεδίμνου δύο μέρη μάλιστά πως· οἱ δ' ἱππεῖς κριθῶν μὲν ἑπτὰ μεδίμνους εἰς τὸν μῆνα, πυρῶν δὲ δύο. τῶν δὲ συμμάχων οἱ μὲν πεζοὶ τὸ ἴσον, οἱ δ' ἱππεῖς πυρῶν μὲν μέδιμνον ἕνα καὶ τρίτον μέρος, κριθῶν δὲ πέντε. δίδοται δὲ τοῖς μὲν συμμάχοις τοῦτ' ἐν δωρεᾷ· τοῖς δὲ Ῥωμαίοις τοῦ τε σίτου καὶ τῆς ἐσθῆτος, κἄν τινος ὅπλου προσδεηθῶσι, πάντων τούτων ὁ ταμίας τὴν τεταγμένην τιμὴν ἐκ τῶν ὀψωνίων ὑπολογίζεται. Id est, Stipendium accipiunt pedites, obolos duos singulis diebus, ductores ordinum, duplum, equites drachmam. Triticum autem datur peditibus, Attici medimni ex tribus duæ circiter partes: equitibus ordei septem medimni, singulis mensibus, tritici, duo. Sociis, pediti æqua portio, equiti, tritici medimnus & tertia pars, ordei quinque medimni: datúrque id sociis muneri: sed Romanis, si frumento, veste aut armis aliquibus eguerint, quæstor constitutum earum omnium rerum pretium ex eorum stipendiis subducit. Hæc ille, ex quibus intelligi potest quæ fuerit olim ipsorum quoque militum Romanorum frugalitas. Nam drachma circiter tribus assibus regiis & semisse, obolus septem denariolis, medimnus sex modiis Romanis æstimatur.

18 Exhortans, παρακαλῶν. Παρακαλεῖν interdum etiam precari, interdum consolari declarat. Hoc autem loco idem valet atque τὸ παραινεῖν.

19 Ipse, ὁ Ἡρώδης. Hebræa repetitio antecedentis loco relatiui, de qua alibi dictum est à nobis.

20 Quòd inclusit, καὶ κατέκλεισε. Vulgata & Erasmus, Et inclusit: ita vt videãtur ista non satis cohærere. Puto igitur καὶ pro ὅτι vsurpari hoc loco, vt interdum apud Hebræos ו pro ש, vel אשר.

22 Καὶ καταβῆναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματικῷ εἴδει, ὡσεὶ περιστερὰν, ἐπ' αὐτόν· καὶ φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ ηὐδόκησα.

23 Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, ὢν, ὡς ἐνομίζετο, υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἠλὶ,

24 Τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ, τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἰαννὰ, τοῦ Ἰωσὴφ,

25 Τοῦ Ματταθίου, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Ναοὺμ, τοῦ Ἐσλὶ, τοῦ Ναγγαὶ,

26 Τοῦ Μαὰθ, τοῦ Ματταθίου, τοῦ Σεμεῒ, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰούδα,

27 Τοῦ Ἰωαννᾶ, τοῦ Ῥησᾶ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Νηρὶ,

28 Τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἀδδὶ, τοῦ Κωσὰμ, τοῦ Ἐλμωδὰμ, τοῦ Ἢρ,

29 Τοῦ Ἰωσὴ, τοῦ Ἐλιέζερ, τοῦ Ἰωρεὶμ, τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ,

30 Τοῦ Συμεὼν, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰωνὰ, τοῦ Ἐλιακεὶμ,

31 Τοῦ Μελεᾶ, τοῦ Μαϊνὰν, τοῦ Ματταθὰ, τοῦ Ναθὰν, τοῦ Δαβὶδ,

32 Τοῦ Ἰεσσαὶ, τοῦ Ὠβὴδ, τοῦ Βοὸζ, τοῦ Σαλμὼν, τοῦ Ναασσὼν,

22 Ac descenderet Spiritus sanctus corporea specie tanquam columba, supra eum: & vox de cælo existeret, dicens, Tu es filius ille meus dilectus, in te acquiesco.

23 Ipse autem Iesus incipiebat esse quasi annorum triginta, filius (vt existimabatur) Ioseph, qui fuit *filius* Heli,

24 Qui fuit Matthat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Ianna, qui fuit Ioseph,

25 Qui fuit Mattathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Esli, qui fuit Naggæ,

26 Qui fuit Maath, qui fuit Mattathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioseph, qui fuit Iuda,

27 Qui fuit Ioanna, qui fuit Rhesa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,

28 Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosam, qui fuit Elmodam, qui fuit Er,

29 Qui fuit Iose, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui,

30 Qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioseph, qui fuit Ionam, qui fuit Eliacim,

31 Qui fuit Melea, qui fuit Mænan, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid,

32 Qui fuit Iessæ, qui fuit Obed, qui fuit Boos, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson,

22 Et descendit Spiritus sanctus corporali specie sicut columba in ipsum: & vox de cælo facta est, Tu es filius meus dilectus: in te complacuit mihi.

23 Et ipse Iesus erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur filius Ioseph, qui fuit Heli,

24 Qui fuit Matthat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Ianne, qui fuit Ioseph,

25 Qui fuit Mattathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Hesli, qui fuit Nagge,

26 Qui fuit Mahath, qui fuit Matthathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioseph, qui fuit Iuda,

27 Qui fuit Iohanna, qui fuit Resa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,

28 Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosan, qui fuit Elmadam, qui fuit Her,

29 Qui fuit Iesu, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui,

30 Qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioseph, qui fuit Iona, qui fuit Eliacim,

31 Qui fuit Melcha, qui fuit Menna, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid,

32 Qui fuit Iesse, qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson,

23 Ipse autem Iesus, &c. καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς. Hic locus paulo aliter citatur ab Epiphanio κατὰ Ἐβιωναίων, & bis κατὰ τῶν Ἀλόγων. Legit enim, ἦν δὲ Ἰησοῦς ἀρχόμενος εἶναι ὡς ἐτῶν τριάκοντα, ὢν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσήφ. id est, Iesus autem incipiebat esse quasi triginta annorum, filius (vt existimabatur) Iosephi. Hanc autem lectionem maximè probo, quia si ὢν coniungas cum ἀρχόμενος, vt scriptum sit ἦν ἀρχόμενος ὤν, durior erit hæc loquendi formula, pro ἤρχετο ὤν, vel εἶναι. Eadem tamen est sententia, vtramuis lectionem sequamur. Qui fuit *filius* Heli, τοῦ Ἠλί. De hac eclipsi alibi diximus. Non desunt qui γαμβροῦ malint subaudire, quod mihi non placet. Videtur enim eadem potius ratione eclipsis supplenda in hoc membro, atque in aliis qui sequuntur: neque etiam nouum aut à ratione alienum est vt generi vocentur socerorum filii, quum nurus suas Noemi filias vocet. Ruth. 1.b.10. Deinde sūt aliæ etiā rationes quib⁹ Matthæus & Lucas in hac genealogia cōciliētur, quæ ex aliis peti possunt. Nūc verò satisfecisse videbor officio meo si diuersas duntaxat lectiones annotaro, quæ quidem alicuius sunt momenti. Nam comperio in his scribendis nominibus infinitam esse codicum varietatem, partim propter summam Hebrææ linguæ imperitiam in plerisque non modò librariis, sed etiam interpretibus alioquin piis & eruditis: partim etiam quia puncta vocalia non omnes Hebræi eodem modo pronuntiant.

24 Qui fuit Ianna, τοῦ Ἰαννά. In vno codice inter Ianna & Ioseph scriptum legimus τοῦ Ἐλιέζερ, τοῦ Φαρές, qui fuit Eliezer, qui fuit Phares. Deinde inter Ioseph & Mattathiam, τοῦ Ἰωρίμ, τοῦ Ἰούδα, qui fuit Iorim, qui fuit Iuda.

25 Qui fuit Mattathiæ, τοῦ Ματταθίου. In eodē exemplari inter Mattathiā & Amos legitur τοῦ Ματθάθ, τοῦ Ἰακώβ, qui fuit Mattath, qui fuit Iacob. Deinde inter Amos & Naum interiicitur τοῦ Λευί, τοῦ Ἰσαάκ, qui fuit Leui, qui fuit Isaac. Præterea inter Naum & Esli scribitur, τοῦ Συμεών, τοῦ Ἀβραάμ, qui fuit Simeon, qui fuit Abraham. Postremò inter Esli & Nagge interpositum erat, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Θάρα, qui fuit Iuda, qui fuit Thara.

28 Qui fuit Elmodam, τοῦ Ἐλμωδάμ. In vno exemplari legimus Ἐλμαδάδ.

29 Qui fuit Iose, τοῦ Ἰωσῆ. Alibi scriptum erat Ἰησοῦ, Ieso: alibi Ἰησοῦ, Iesu.

33 Τοῦ Ἀμιναδὰβ, τοῦ Ἀράμ, τοῦ Ἐσρὼμ, τοῦ Φαρὲς, τοῦ Ἰούδα,

34 Τοῦ Ἰακὼβ, τοῦ Ἰσαὰκ, τοῦ Ἀβραὰμ, τοῦ Θάρα, τοῦ Ναχὼρ,

35 Τοῦ Σαροὺχ, τοῦ Ῥαγαῦ, τοῦ Φαλὲκ, τοῦ Ἐβὲρ, τοῦ Σαλὰ,

36 Τοῦ Καϊνὰν, τοῦ Ἀρφαξὰδ, τοῦ Σὴμ, τοῦ Νῶε, τοῦ Λάμεχ,

37 Τοῦ Μαθουσάλα, τοῦ Ἐνὼχ, τοῦ Ἰαρὲδ, τοῦ Μαλελεὴλ, τοῦ Καϊνὰν,

38 Τοῦ Ἐνὼς, τοῦ Σὴθ, τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ Θεοῦ.

33 Qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Esron, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ,

34 Qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abrahā, qui fuit Thara, qui fuit Nachor,

35 Qui fuit Saruch, qui fuit Ragau, qui fuit Phalec, qui fuit Heber, qui fuit Sale,

36 Qui fuit Arphaxad, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech,

37 Qui fuit Mathusala, qui fuit Henoch, qui fuit Iared, qui fuit Mahalaleel, qui fuit Cænan,

38 Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.

33 Qui fuit Aminadab, qui fuit Arā, qui fuit Esrō, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ,

34 Qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abrahæ, qui fuit Thare, qui fuit Nachor,

35 Qui fuit Sarug, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Heber, qui fuit Sale,

36 Qui fuit Cainā, q fuit Arphaxad, qui fuit Sē, q fuit Noe, qui fuit Lamech,

37 Qui fuit Mathusale, qui fuit Henoch, qui fuit Iared, qui fuit Malaleel, qui fuit Cainan,

38 Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.

Κεφάλαιον δ'.

1 Ἰησοῦς δὲ Πνεύματος ἁγίου πλήρης ὑπέστρεψεν ἀπὸ τοῦ Ἰορδάνου· καὶ ἤγετο ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον,

2 Ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις· καὶ συντελεσθεισῶν αὐτῶν, ὕστερον ἐπείνασε.

3 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ τῷ λίθῳ τούτῳ ἵνα γένηται ἄρτος.

4 Καὶ ἀπεκρίθη Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, λέγων, Γέγραπται ὅτι Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι Θεοῦ.

CAP. IIII.

1 Iesus autem plenus Spiritu sancto reuertit à Iordane, & actus est ab *eodem* Spiritu in desertum,

2 Dies quadraginta tentante *cum* diabolo. Neque comedit quicquam per illos dies, sed iis exactis postea esuriit.

3 Tunc dixit ei diabolus, Si Filius es Dei, dic isti lapidi vt fiat panis.

4 Et respondit ei Iesus dicens, Scriptum est, non pane solo victurum hominem, sed omni verbo Dei.

CAP. IIII.

1 Iesus autem plenus Spiritu sancto regressus est à Iordane: & agebatur in Spiritu in deserto,

2 Diebus quadraginta, & tentabatur à diabolo. Et nihil manducauit in diebus illis: & consummatis illis, postea esuriit.

3 Dixit autem illi diabolus, Si Filius Dei es, dic lapidi huic vt panis fiat.

4 Et respondit ad illum Iesus, Scriptum est, Quia non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo Dei.

Matth. 4.a.1. marci 1.b.12.

Deut. 8.a.3. matth. 4.a.4.

35 Qui fuit Arphaxad, τοῦ Ἀρφαξάδ. Ante hoc nomē legitur τοῦ Καϊνάν, quod non dubitaui expūgere, sequūtus authoritatem Mosis Gen. 11.b.12.

38 Qui fuit Dei, τοῦ Θεοῦ. Videlicet Filius, nō quòd ab eo vel ex eo sit genitus, sed quia ab eo factus. Nam hac quoque ratione Deus interdum sese patrem vocat, vt Deut. 32.a.6.c.28, & 29.

IN CAPVT IIII.

1 Ab *eodem* Spiritu, ἐν τῷ Πνεύματι. A Spiritu sancto videlicet, cuius mentio facta est in superiore membro. Nam articulus vim habet ἀναφορᾶς: aut etiam repetitur antecedens pro relatiuo, Hebræorum more, vt suprà 3.v.19. Vulgata, In spiritu, id est ברוח. Solent enim Hebræi (vt sæpe iam diximus) causarum omne genus interdum exprimere præfixa litera ב, quæ pro varia causæ ratione explicanda est. Hìc autem nemo nō videt ἐν τῷ Πνεύματι idem declarare atque ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Erasmus, Per spiritum: id est διὰ τοῦ Πνεύματος. quæ expositio nō satis conuenit, & videtur etiam ambigua. Posset enim ita accipi quasi non re vera, sed κατ' ὀπτασίαν, id est imaginariè, fuerit actus in desertum, vt etiam annotauimus suprà, cap. 2.d.26.

2 Dies quadraginta, τεσσεράκοντα ἡμέρας. Vetus interpres hæc coniungit cum verbo ἤγετο, contra fidem omnium exemplarium quæ vidimus. Ita tamen distinguit Eusebius ἀποδείξ. γ. κεφ. ϛ, & mihi quoque non displicet hæc distinctio, si modò ex Marco suppleas quod hìc deesse videtur perficiendæ sententiæ: acsi scriptum sit, Et actus est ab eodem Spiritu in desertum, *fuitque illic* dies quadraginta, tentante *cum* diabolo. Tentante *cum* diabolo, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Vulgata & Erasmus, Et tentabatur à diabolo. Annotauimus Marci 1.b.13, rarò à Latinis vsurpari passiuum participium præsentis temporis, qua de re adhuc inter grammaticos certatur. Itaque multo cōmodius exprimitur, passiuo in actiuum mutato, vt hìc fecimus, & paulo pòst versu 15.

4 Et respondit ei, καὶ ἀπεκρίθη πρὸς αὐτόν. Hebraicè, ויאמר אליו, vel ויען לו: quam constructionem Latini & Græci quoque respuunt, nisi quum de re agitur. Dicimur enim respondere ad aliquid, nō ad aliquem. Nam illud Plinii, Quum ad eos respondissem, fortassis est ἅπαξ λεγόμενον. Sed & apud vnum Lucam reperias hanc constructionem verbi ἀποκρίνεσθαι, eámque non ita frequenter, nimirum infrà cap. 6.a.3, & 14.a.5, & Act. 25.d.16. Pane, ἐπ' ἄρτῳ. Hebraicè על־הלחם, pro quo Vetus interpres ad verbum, In pane. Sed Latinos constat in hoc dicendi genere omittere præpositionem.

Καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης ἐν στιγμῇ χρόνου.

5 Tunc quum subduxisset eum diabolus in montem sublimẽ, ostendit ei omnia regna terræ "puncto temporis.

5 *Et duxit illum diabolus in mõtem excelsum, & ostendit illi omnia regna orbis terræ in momento temporis.*

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν. ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτήν.

6 Et ait ei diabolus, Tibi dabo "potestatem hanc vniuersam, & gloriam illorum *regnorum*.nã mihi "tradita est, & cuicunque voluero, do eam.

6 *Et ait illi, Tibi dabo potestatem hanc uniuersam, & gloriam illorum. quia mihi tradita sunt, & cui uolo, do illa.*

Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σου πάντα.

7 Itaque "si tu adoraueris me, erunt tua "omnia.

7 *Tu ergo si adoraueris coram me, erunt tua omnia.*

Καὶ ἀποκριθεὶς αὐτῷ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ· γέγραπται γὰρ, Προσκυνήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

Deut.6.c.16, & 10.d.20

8 Respondens autẽ Iesus dixit ei, "Abscede à me Satana: scriptum est "enim, ‖Adorabis Dominum Deum tuum, & ei soli seruies.

8 *Et respondens Iesus dixit illi, Scriptum est, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.*

Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ· καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εἰ ὁ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω.

9 Tũ duxit eum in Hierusalẽ, & eum statuit supra pinnas templi: & dixit ei, Si Filius Dei es, iace teipsum hinc deorsum.

9 *Et duxit illum in Ierusalem, & statuit eum super pinnam templi: & dixit illi, Si Filius Dei es, mitte te hinc deorsum.*

Psal.91.c.11

Γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε·

10 Scriptum est enim, ‖Angelis suis mandabit de te, vt custodiant te.

10 *Scriptum est enim, quòd Angelis suis mandauit de te, ut conseruent te:*

Καὶ ὅτι ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

11 Et in manus tollent te, "nequando offendas ad lapidem pedem tuum.

11 *Et quia in manibus tollent te, ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum.*

Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι εἴρηται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

Deut.6.c.16

12 Respondens autem Iesus dixit ei, Dictum est, ‖Non tentabis Dominum Deum tuum.

12 *Et respondens Iesus ait illi, Dictum est, Non tentabis Dominum Deũ tuũ.*

Καὶ συντελέσας πάντα πειρασμὸν ὁ διάβολος, ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ.

13 Et finita omni tentatione, diabolus abscessit ab eo ad tẽpus.

13 *Et consũmata omni tentatione, diabolus recessit ab illo usque ad tempus.*

5 **Puncto temporis,** *ἐν στιγμῇ χρόνου*. Hebræi ברגע: id est momento temporis, vt vertit Vetus interpres, diuersa tamen translatione, nimirum à ponderibus sumpta. Momentũ enim puto id esse quod Græci *ῥοπὴν* vocant. Sed vereor vt in hoc dicendi genere explicando non rectè sentiat Erasmus, sumptam esse metaphoram à puncto Mathematico. Neque enim vulgò Geometræ suum punctum vocant *στιγμὴν*, sed *σημεῖον*. vt videatur potius orta translatio à scribis & librariis, apud quos *στιγμὴ* in pingẽdis literarum notis videtur esse id cuius apud Geometras *σημεῖον* in lineis animo concipiendis idea quædam est.

6 Potestatem, *ἐξουσίαν*. Potestatem vocat Satanas metonymicè, (vt opinor) non tam ius ipsum monarchiæ quàm ipsas regiones orbis terrarum: quo modo Romanum imperium dicitur tota ditio Romano imperatori subiecta. Nam alioquin dicendum erat, Dabo tibi potestatem in hæc omnia. Tradita est, *παραδέδοται*. Tradita est, videlicet hæc potestas & gloria. Verè hactenus Satan, qui princeps est huius mundi, Ioh.12.v.31, & 16.v.11. sed quod colligit, falsum est. Neque enim pleno iure princeps est mundi, sed precariò duntaxat, & quidẽ definita potestate. Vulgata & Erasmus, Tradita sunt: quæ interpretatio nõ respondet Græcis, nisi pro *αὐτὴν* scribas *αὐτὰ*, vt etiam legit Vetus interpres.

7 Si tu adoraueris me, *ἐὰν σὺ προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου*. Vulgata ad verbum, Si adoraueris coram me. Erasmus, Si adoraueris *prouolutus* coram me. Ego malui *ἐνώπιόν μου* accipere pro simplici pronomine, vt sæpe apud Hebræos לפני ponitur simplicis affixi loco. Sed notanda est traiectio pronominis *σὺ*, quam miror seruatam fuisse ab interpretibus, quũ in Latino sermone diuersam requirat cõstructionem. Referretur enim ad verbum posterius, vt omnino dicendum fuerit, Tu igitur si adoraueris me, omnia possidebis. In vno codice additum erat *πεσὼν* procidens. Omnia, *πάντα*. Ita loquitur Satan, quia totius mundi regna illi ostentabat ex montis vertice: quod tamen non ita accipio quasi vel sit vllus mons tam sublimis vt ex eo despici possit vniuersus mũdus, vel imaginariè hæc facta sint, vt putat Theophylactus: sed quòd ex editissimo monte Satan subiecta regione amplissima, situm regionum per singulas mundi partes Christo commonstraret. Sed pro *πάντα* in omnibus vetustis codicibus legimus *πᾶσα*: quod videtur melius cohærere cum superiore versiculo, vt conuertas *ἔσται σοῦ πᾶσα*, tota tua erit, scilicet gloria illa quam dixi mihi esse traditam.

8 Abscede à me Satana, *ὕπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ*. Vide Marci 8.d.33. Cæterùm in vulgata editione & in tribus vetustis codicibus hæc non legimus. In reliquis tamen exemplaribus & apud Theophylactum reperiuntur. Enim, *γάρ*. Hæc particula deerat in codicibus quorum paulo antè memini. Seruies, *λατρεύσεις*. Erasmus, Coles. Vide Matth.4.b.10.

&

Καὶ ὑπέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ φήμη ἐξῆλθε καθ' ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ.

14 Reuersus est autem Iesus cũ virtute Spiritus in Galilæam: & fama de eo exiit in totam circumiacentem regionem.

14 *Et regressus est Iesus in uirtute Spiritus in Galilæam: & fama exiit per uniuersam regionẽ de illo.*

Καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων.

15 "Et ipse docebat in synagogis eorum, omnibus ipsum glorificantibus.

15 *Et ipse docebat in synagogis eorum: & magnificabatur ab omnibus.*

Καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ναζαρὲτ οὗ ἦν τεθραμμένος· καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων εἰς τὴν συναγωγὴν· καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι.

16 ‖Venit igitur Nazaret vbi fuerat nutritus: & intrauit vt cõsueuerat, die "Sabbathi, in synagogam: & surrexit vt legeret.

16 *Et uenit Nazareth ubi erat nutritus: & intrauit secundum consuetudinem suam die Sabbathi in synagogam: & surrexit legere.*

Matth.13.g.54 marci 6.a.1 Iohan.4.f.43

Καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον Ἠσαΐου τοῦ προφήτου· καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, εὗρε τὸν τόπον οὗ ἦν γεγραμμένον,

17 Tunc datus est ei liber Esaiæ prophetæ: "quúmq; explicuisset librum, inuenit locum *in* quo scriptum erat,

17 *Et traditus est illi liber Esaiæ prophetæ. Et ut reuoluit librum, inuenit locum ubi scriptum erat,*

Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίζεσθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει·

18 ‖Spiritus Domini super me, propterea quòd vnxit me: vt euangelizem "pauperibus misit me, vt sanem contritos corde, vt prædicem captiuis "dimissionem, & cæcis "visus recuperationem, "vt confractos emittam in libertatem:

18 *Spiritus Domini super me propter quòd unxit me: euãgelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde: prædicare captiuis remissionem, & cæcis uisum: dimittere confractos in remissionem:*

Esa.61.a.1

Κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν.

19 Vt prædicem annum Domini "acceptum.

19 *Prædicare annum acceptum, & diem retributionis.*

15 Et ipse, *καὶ αὐτός*. Fortassis *καὶ* ponitur Hebræorum more pro Quia.

16 Sabbathi, *τῶν σαββάτων*. Erasmus, Sabbathorum. Sed rectius conuertit Vetus interpres. Est enim enallage, de qua diximus Matth.12.a.1, nisi post *τῶν σαββάτων* adscribatur distinctio, vt hæc cohæreant cum participio *εἰωθός*, quemadmodum in Theophylacto Romano hæc distinguuntur.

17 Quúmque explicuisset, *καὶ ἀναπτύξας*. In vno codice legimus *καὶ ἀνοίξας*, & quum aperuisset. Est autem vtrunque hoc participium referendum ad eius temporis morem, quo libri non ita erant distinctis foliis compacti vt nunc sunt, sed terete baculo circumuoluti: cuius extrema vocabant vmbilicos, seu quòd vmbilici formam præferrent, seu quòd circumuoluto libro instar cuiusdam vmbilici in medio sita apparerent.

18 Pauperibus, *πτωχοῖς*. Sic verterunt Græci, quũ in Hebræo non legatur עניים, sed ענוים. Verùm quod ad sensum attinet, nihil interest. Dimissionem, *ἄφεσιν*. Vulgata & Erasmus, Remissionem, quod non videtur conuenire. Nam remittuntur debita, dimittuntur captiui. Visus recuperationem, *ἀνάβλεψιν*. Vulgata, Visum: quum *ἀνάβλεψις* potius declaret redditum visum, quasi reuidẽtiam dicas, vt Erasmus obseruat in annotationibus. De hoc autem membro quid mihi videatur, statim dicam. Vt confractos emittam in libertatem, *ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει*. Putauit Erasmus hoc membrum abundare: & certè necesse est vt vel redundet, vel quod proximè præcessit: id est *καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν*. quod facilè intelliget quisquis Hebræa cum Græcis contulerit. Certè Ambrosius hoc posterius non legit, quantum ex eius interpretatione colligi potest. Eusebius quoque quum in libris *ἀποδείξεως* hoc testimonium citet quinquies aut sexies, nusquam tamen hæc addidit, nisi vno tantùm loco. Ego verò non dubito quin hîc factum sit quod alibi sæpe, vt quum ad marginem editionis Septuaginta (quam vocant) vel annotata esset diuersa aliqua eiusdem loci interpretatio, Aquilæ puta, aut Symmachi, aut Theodotionis, vel non dissimilis sententiæ testimonium adscriptum, librarii deinde hæc omnia promiscuè in ipso contextu descripserint. Sic igitur habent Hebræa ולאסורים פקח-קוח, pro quibus Septuaginta interpretes verterunt, *καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν*. Acceperunt enim פקח-קוח pro vno vocabulo, sicut etiã interpretatur Kimhi: & quia de oculorũ apertione propriè dicitur, idcirco אסורים putarũt trãslatitiè significare עורים, id est cæcos, vt constaret antithesis, quia nimirũ qui vincti tenentur in carceris tenebris, nõ multo maiorẽ habẽt vsũ lucis quàm qui oculis sunt orbati, vt declaratur Esaiæ 42.b.7. Hanc igitur interpretationẽ quũ quispiã vel nõ intelligeret, vel putaret Hebræis non respondere, annotauit aliũ locũ quo putauit istũ posse illustrari, petitum ex eiusdẽ Prophetæ capite 58.b.6, vbi in Hebræo legitur שלח רצוצים חפשים, in Græcis autẽ *ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει*: quæ deinde in contextum irrepserunt, mutato tantùm verbo *ἀπόστελλε* in *ἀποστεῖλαι*, quòd alioquin non cohæreret constructio. Sed quisquis hunc locum primus annotauit ad marginem, res sanè dissimillimas inter se comparauit: vt nulla possit subesse suspicio, duo eiusdẽ Prophetæ testimonia coniungi. Poterat autem quisquis ille fuit, alium locum prorsus similem conferre ex capite 42.b.7, vbi pro eo quod in Hebræis legitur לפקח עינים עורות להוציא ממסגר אסיר, Græci habent *ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους*: id est, Vt aperias oculos cæcorum, & educas ex vinculis vinctos. qui locus hunc optimè explicat, quum in vtroque agatur de Christi officio. Hæc igitur mea sententia est. Sed mihi tamen religio fuit vel minimum apicem detrahere.

19 Acceptum, *δεκτόν*. In Hebræo legitur רצון, id est *εὐδοκίας*, vt suprà 2.b.14. Addit autem Vulgata editio, Et diem retributionis: id est *καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως*: quæ verba in Hebræis quidem habentur, sed in nullis Græcis codicibus à me reperta sunt hoc in loco.

20 Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε. καὶ πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ.

20 Et complicatum librum quum reddidisset ministro, sedit, & omnium in synagoga oculi erant intenti in eum.

20 *Et quum plicuisset librum, reddidit ministro & sedit: & omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum.*

21 Ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτούς, Ὅτι σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν.

21 Cœpit autem eis dicere, Hodie impleta est hæc Scriptura audientibus vobis.

21 *Cœpit autem dicere ad illos, Quia hodie impleta est hæc Scriptura in auribus vestris.*

22 Καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ, καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ;

22 Et omnes testimonium ei dabant, ac mirabantur super sermonibus *plenis* gratia, qui procedebant ex ore ipsius, dicebántque, Nonne iste est filius Ioseph?

22 *Et omnes testimonium illi dabant, & mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebāt de ore ipsius, & dicebant, Nonne hic est filius Ioseph?*

23 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἰατρέ, θεράπευσον σεαυτόν· ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ Καπερναούμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πατρίδι σου.

23 Et dixit ad eos, Omnino dicetis mihi hoc prouerbium, Medice, cura teipsum: quæcunque audiuimus facta fuisse in Capernaum, fac etiam hîc in patria tua.

23 *Et ait illis, Vtique dicetis mihi hanc similitudinem, Medice, cura teipsum: quanta audiuimus facta in Capharnaū, fac & hîc in patria tua.*

24 Εἶπε δέ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.

Iohan. 4. f. 44

24 Dixit autē, Amen dico vobis, nemo Propheta acceptus est in patria sua.

24 *Ait autem, Amen dico vobis quia nemo Propheta acceptus est in patria sua.*

25 Ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡλίου ἐν τῷ Ἰσραήλ, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν·

1. Reg. 17. b. 9. iac. 5. d. 17

25 Sed in veritate dico vobis, multæ viduæ erant diebus Eliæ in Israel, quādo clausum est cælum ad tres annos & sex menses, adeo vt fuerit fames magna per totam regionem:

25 *In veritate dico vobis, multæ viduæ erant in diebus Eliæ in Israel, quando clausum est cælum annis tribus & mēsibus sex, quum facta esset fames magna in omni terra:*

26 Καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἠλίας, εἰ μὴ εἰς Σάρεπτα τῆς Σιδῶνος, πρὸς γυναῖκα χήραν.

26 Sed ad nullam illarū missus est Elias, nisi Sareptam *urbem* Sidoniæ, ad mulierē viduam.

26 *Et ad nullam illarum missus est Elias, nisi in Sarepta Sidoniæ, ad mulierem viduam.*

20 Intenti, ἀτενίζοντες. Vulgata, Intendentes. Erasmus, Defixi. Vide Act. 1. b. 10.

21 Audientibus vobis, ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. Heb. באזניכם: id est, (vt Vetus interpres & Erasmus ad verbum interpretantur) In auribus vestris. Sic interdum reperias בעיניכם: id est in oculis vestris, pro Videntibus vobis. Sed hoc dicendi genus Latini quoque vsurpant, illud repudiant.

22 Testimonium suum ei dabant, ἐμαρτύρουν αὐτῷ: id est approbabant cōmuni consensu ac voce de quibus ipse disserebat. Nam τὸ μαρτυρεῖν hoc loco & aliis multis non declarat simpliciter testari de aliquo, vt solent testes à iudice rogati: sed publica professione quidpiam ita testari vt non modò assentiaris, sed etiam laudes ac comprobes. Itaque mihi quidem videtur respondere verbo Hebræo ידה, pro quo sæpe sacri scriptores vsurpant verbum ὁμολογεῖν, vnde תודה, id est μαρτυρία καὶ ὁμολογία, vt 1. Tim. 6. c. 12. & 13. Sic apud Xenophontem lib. ἀπομνημ. Κἀγὼ μαρτυρῶ τούτοις: id est, Ego quoque testimonio meo hæc approbo. Ac mirabantur, καὶ ἐθαύμαζον. In quodam codice additum erat οἱ ὄχλοι, turbæ. Hinc autem licet duo colligere, quæ si fuissent conseruata, non tam facilè quibusdam licuisset tyrannidem suam constituere: nempe isti collationi Scripturarum non solos doctores, sed ipsam quoque plebem interfuisse, & vernaculum sermonem in hac actione fuisse vsurpatum, vt quiuis omnia intelligere, quiuis etiam rogare ac respondere posset: rite tamen & certo ordine constituto, vt liquet ex Act. 13. c. 15. quem optimum Ecclesiæ morem quum Satan iam cœpisset Pauli ætate deprauare, restituit fidelis Apostolus, 1. Cor. 14. e. 16, & deinceps. Super sermonibus plenis gratiæ, ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος. Vulgata perobscurè, In verbis gratiæ. Neque enim gratia hoc loco (id est, vt Hebræi loquuntur, חן) declarat gratuitam reconciliationem, sed vim illam planè diuinam quæ in Christi verbis totóque habitu inerat, vt qui illum audiebant, nisi qui planè erant ἀναίσθητοι, non possent non illum amare, suspicere, complecti: quod etiam apparuit in illis quorum fit mentio Iohan. 7. g. 46, vt prædictum erat Psal. 45. a. 3. Erasmus, Super gratia sermonum, ita vt sit hypallage, integro tamen sensu.

23 Hoc prouerbium, τὴν παραβολὴν ταύτην. Heb. זה המשל. Vulg. Hanc similitudinē. Nos verò alibi Græcū vocabulū seruauimus, quū videlicet allegorica quædā narratio instituitur: hîc autē nemo non videt παραβολὴν dici quod Latini Prouerbiū vocāt, quia nimirū in plerisque prouerbiis, cuiusmodi hoc est, locus est similitudini & allegoriæ: quam rationem sequuti sunt Donatus ac Diomedes in Parœmia definienda.

25 In veritate, ἐπ' ἀληθείας. Sic loquitur etiā Quintilianus: de qua re diximus Mat. 22. b. 16. *Adeo* vt fuerit, ὡς ἐγένετο. Vulg. & Eras. Quum facta esset, vt ὡς pro ὅτε vel ἐπεὶ accipiatur. Sed præstat (opinor) accipere pro ὥστε, quod à Græcis ἀποτελεστικὸν vocatur, & interdū etiā cum indicatiuo iungitur: quanuis frequētius construatur cū infinitiuo. Totam regionem, πᾶσαν τὴν γῆν. Vulg. & Eras. Omnem terrā interpretantur. Ego verò non dubito quin ad vnicā Israeliticā regionē hoc factū pertinuerit, vt γῆ pro χώρα ponatur, sicut etiā accipitur Mat. 27. v. 45.

26 Sareptam, Σάρεπτα. Heb. צרפתה, pro quo legimus in quibusdam codicibus Σάρεφθα, & in aliis Σάρεπτα, sicut etiam apud Stephanum. Sidoniæ, τῆς Σιδῶνος: vel Sidoniorum. Est enim metonymia. vel subauditur χώρας, vel πόλεως, quo nomine apud Græcos non vrbs modò significatur, sed hominum cœtus quorum vnum est corpus, etiamsi per varios pagos habitent. Erasmus, Sidonis: id est ad Sidona spectantem, siue quæ erat in Sidoniorum agro & ditione: eodem quidem sensu, sed dicendi generē parum vsitato. Mulierem viduam, γυναῖκα χήραν. Hebraicè, אשה אלמנה: de quo pleonasmo diximus suprà, cap. 2. b. 15.

27 Καὶ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ Ἐλισαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ Ἰσραήλ· καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη, εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος.

27 Et multi leprosi erant in Israel sub Elisæo propheta: sed nemo eorum purgatus est, nisi Naaman Syrus.

27 *Et multi leprosi erant in Israel sub Elisæo propheta: & nemo eorū mundatus est, nisi Naaman Syrus.*

2. Reg. 5. d. 14

28 Καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα.

28 Tum repleti sunt omnes excandescentia in synagoga, hæc audientes.

28 *Et repleti sunt omnes in synagoga ira, hæc audientes.*

29 Καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ᾠκοδόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν.

29 Et quū surrexissent, eiecerūt eum extra vrbem, & duxerunt eum vsque ad supercilium montis super quem vrbs ipsorū erat ædificata, vt præcipitarēt eum.

29 *Et surrexerunt & eiecerunt illum extra ciuitatem, & deduxerunt illum vsque ad supercilium montis super quē ciuitas illorum erat ædificata, ut præcipitarent eū.*

30 Αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπορεύετο.

30 Ipse verò quum trāsisset per medium eorum, profectus est.

30 *Ipse autem transiens per medium illorum, ibat.*

31 Καὶ κατῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ πόλιν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι.

31 Et descendit in Capernaum vrbem Galilææ, ibique docebat eos Sabbathis.

31 *Et descendit in Capharnaum ciuitatē Galilææ, ibique docebat illos Sabbathis.*

Matth. 4. b. 13. marci 1. c. 21

32 Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ.

32 Et percellebantur super doctrina eius. Erat enim sermo ipsius cum authoritate.

32 *Et stupebant in doctrina eius: quia in potestate erat sermo ipsius.*

Matt. 7. d. 29. marci 1. c. 22

33 Καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ,

33 Erat autē in synagoga quidam habens spiritum dæmoniacum impurum, qui exclamauit voce magna,

33 *Et in synagoga erat homo habens dæmonium immundum: & exclamauit voce magna,*

Marci 1. c. 23

34 Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοι Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

34 Dicens, Ah, quid nobis tecū Iesu Nazarene? venisti vt perderes nos? noui te quis sis, *nimirum* Sanctus ille Dei.

34 *Dicens, Sine, quid nobis & tibi Iesu Nazarene? venisti perdere nos? scio te qui sis, Sāctus Dei.*

35 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ῥίψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον, ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν.

35 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo. Tunc dæmonium, abiecto illo in mediū, exiit ab eo, nihilque ei nocuit.

35 *Et increpauit illum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo. Et quū proiecisset illum dæmonium in medium, exiit ab illo, nihilque illum nocuit.*

36 Καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας, καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Τίς ὁ λόγος οὗτος, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι, καὶ ἐξέρχονται;

36 Et obortus est pauor in omnibus: & colloquebantur alii cum aliis, dicentes, Quid hoc rei est, quòd cum authoritate ac potestate imperat impuris spiritibus, & exeunt?

36 *Et factus est pauor in omnibus: & colloquebantur ad inuicem, dicentes, Quid est hoc verbū quia in potestate & virtute imperat immundis spiritibus, & exeunt?*

27 Sub Elisæo, ἐπὶ Ἐλισαίου. Id est, quo tempore Elisæus functus est munere Prophetæ.

28 Excandescentia, θυμοῦ. Vulgata & Erasmus, Ira: id est ὀργῆς.

29 Quum surrexissent, ἀναστάντες: id est, dimisso conuentu, egressi ex synagoga. Erasmus, Insurrexerunt, id est ἐπαναστάντες.

32 Cum authoritate, ἐν ἐξουσίᾳ. Vulgata ad verbum, In potestate. Sæpe autem annotauimus ἐν pro σὺν poni, & nomen ἐξουσίας exposuimus Matth. 7. d. 29, & Marci 1. c. 27.

33 Spiritum dæmoniacum impurum, πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου. Vulgata, Dæmonium immundum, sensu rectè expresso. Erasmus ad verbum, Habēs spiritum dæmonii impuri. quæ interpretatio tolerabilis est si πνεῦμα pro impulsu & afflatu accipias, quo modo sæpe accipi constat in vtroque Testamento: vt quum dicitur Daniel habuisse Spiritum deorum sanctorum, Dan. 4. a. 5. 6, & 5. c. 11. d. 14. Sed malo Hebræam esse geminationē: vt si spiritum diabolicum pro diabolo ipso dicas. Sic enim reperias טיט היון lutum cœni, pro luto cœnoso: id est, cœno profundissimo, Psal. 40. a. 3. & אדמת עפר, terra pulueris, pro puluere terrestri, id est humo, Dan. 12. a. 2. Idem dicendi genus reperio Apoc. 16. c. 14. alibi verò nusquā in Nouo testamento. Qui exclamauit, καὶ ἀνέκραξε. De hoc dicendi genere diximus Mar. 1. a. 10. Potest autem relatiuum referri ad spiritum illum, vel ad hominem qui erat dæmonii organum.

36 Quid hoc rei est? τίς ὁ λόγος οὗτος; Vulgata, Quod est hoc verbum? Erasmus, Quis sermo hic est? Mi-

hi verò videtur planior interpretatio quam sumus sequuti: quanuis possit hoc etiam referri ad ipsum Christi sermonem, vt interpretatur Theophylactus.

Καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου.

37 Et peruenit rumor de eo in omnem locum circuiacentis regionis.

37 *Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum regionis.*

Matth.8.b.14 marci 1.c.30

Ἀναστὰς δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος· ἡ πενθερὰ δὲ τοῦ Σίμωνος ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ· καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν περὶ αὐτῆς.

38 Quum surrexisset autem Iesus è synagoga, introiuit domũ Simonis: socrus verò Simonis detinebatur febri magna: & rogauerunt eum pro illa.

38 *Surgens autem Iesus de synagoga, introiuit in domum Simonis: socrus autem Simonis tenebatur magnis febribus: & rogauerunt illum pro ea.*

Καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ· καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. παραχρῆμα δὲ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς.

39 Tunc ipse adstans supra eam, obiurgauit febrim: & febris eam dimisit. illa verò quum illico surrexisset, ministrauit eis.

39 *Et stans super illam imperauit febri: & dimisit illam. Et continuò surgens ministrabat illis.*

Δύνοντος δὲ τοῦ ἡλίου, πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν. ὁ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθεὶς ἐθεράπευσεν αὐτούς.

40 Occidẽte autem sole, omnes qui habebant ægrotantes morbis variis, ducebant ipsos ad eũ: ille verò vnicuique ipsorũ impositis manibus, sanauit eos.

40 *Quum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum: at ille singulis manus imponens, curabat eos.*

Marci 1.d.35

Ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν, κράζοντα καὶ λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν, ὅτι ᾔδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι.

41 Exibant autem etiam dæmonia ex multis, clamantia ac dicentia, Tu es Christus ille Filius Dei. Sed ipse obiurgãs, non sinebat ea loqui, quòd scirent ipsum esse Christum.

41 *Exibant autem dæmonia à multis, clamantia & dicentia: Quia tu es Filius Dei. Et increpãs non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.*

Γενομένης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον, καὶ οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτόν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ· καὶ κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

42 Orto autem die egressus, profectus est in desertum locum: & turba quærebat eum, venerũntque vsque ad ipsum: & retinebant eum ne ab ipsis discederet.

42 *Facta autem die, egressus ibat in desertum locũ: & turbæ requirebant eum, & venerunt vsque ad ipsum: & detinebant illum ne discederet ab eis.*

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· ὅτι εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι.

43 Ille verò dixit eis, C[illegible] aliis vrbibus oportet me eu[illegible]gelizare regnũ Dei: nam ad hoc missus sum.

43 *[illegible] quibus ille ait, Quia [et] aliis ciuitatibus oportet me euangelizare regnum Dei: quia ideo missus sum.*

Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Γαλιλαίας.

44 Et prædicabat in synagogis Galilææ.

44 *Et erat prædicans in synagogis Galilææ.*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

CAP. V.

Matth.4.c.18 marci 1.b.16

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ.

1 Factum est autẽ, q[uum im]minerent ei, audiend[i] verbi Dei causa, ipse stabat apud stagnum Genezaret.

1 *F[actum] est autem quũ tu[rbæ] irruerent in eũ [v]t audirent verbum Dei, & ipse stabat secus stagnum Genezareth.*

Καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμνην· οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ' αὐτῶν ἀπέπλυναν τὰ δίκτυα.

2 Viditque duo nauigia quæ ad stagnum erant: piscatores verò quum ex iis descendissent, abluebant retia.

2 *Et vidit duas naues stantes secus stagnum: piscatores autem descenderant, & lauabant retia.*

37 Rumor, ἦχος: id est φήμη. Sic idem scriptor vsurpauit τὴν φωνήν Act.2.v.6.

39 Adstans supra eam, ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς. Sic describitur gestus Christi sese ad lecti fulcrum inclinãtis, vt febricitantem alleuaret. Dicunt enim alii Euangelistæ Christum prehendisse ipsius manum. 5

41 Quòd scirent, ὅτι ᾔδεισαν. Vel, se scire. Vide Mar.1.v.34.

42 Orto autem die, γενομένης δὲ ἡμέρας. Id est cum prima luce, eáque adhuc aduentante, vt liquet ex Mar.1.ver.35.

IN CAPVT V.

1 Quum immineret, ἐν τῷ ἐπικεῖσθαι: id est, quum quasi in illum incumberet præ visendi & audiendi studio: quæ res fecit vt cogeretur è naui docere. Hoc enim declarat τὸ ἐπικεῖσθαι hoc loco: quum alioquin etiam accipiatur pro instare, vt infrà cap.23.c.23. Vulgata, Quum irruerent: id est ἐν τῷ ἐφορμᾶν.

Ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων ὃ ἦν τοῦ Σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον· καὶ καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ πλοίου τοὺς ὄχλους.

3 Ingressus autem in vnum istorum nauigiorum, quod erat Simonis, rogauit eum vt à terra proueheret paululũ: quúmque cõsedisset, docebat turbam ex nauigio.

3 *Ascendens autem in vnam nauim quæ erat Simonis, rogauit eum à terra reducere pusillum: & sedens docebat de naui turbas.*

Ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα, Ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος, καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν.

4 Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Prouehito in altum, & demittite retia vestra ad capturam.

4 *Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Duc in altum, & laxate retia vestra in capturã.*

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Σίμων εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιστάτα, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες, οὐδὲν ἐλάβομεν· ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον.

5 Tum respondens Simon ait ei, Magister, quum per totam noctem nos fatigauerimus, nihil cepimus: tamen ex tuo iussu demittam rete.

5 *Et respondens Simon dixit illi, Præceptor, per totam noctem laborantes nihil cepimus: in verbo autem tuo laxabo rete.*

Καὶ τοῦτο ποιήσαντες, συνέκλεισαν ἰχθύων πλῆθος πολύ· διερρήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν.

6 Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem magnam. dirumpebatur autẽ rete eorum.

6 *Et quum hoc fecissent, concluserũt piscium multitudinem copiosam: rumpebatur autem rete eorum.*

Καὶ κατένευσαν τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς· καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν ἀμφότερα τὰ πλοῖα, ὥστε βυθίζεσθαι αὐτά.

7 Et innuerunt sociis qui erant in altero nauigio vt venirent, & ipsis opitularentur. Venerũt igitur, & impleuerũt ambas naues, ita vt mergerentur.

7 *Et annuerunt sociis qui erant in alia naui vt venirent & adiuuarent eos. Et venerunt & impleuerũt ambas nauiculas, ita vt mergerẽtur.*

Ἰδὼν δὲ Σίμων Πέτρος προσέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ Ἰησοῦ, λέγων, Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι, Κύριε.

8 Quum autem hæc vidisset Simon Petrus, accidit ad genua Iesu, dicens, Discede à me. Nam homo peccator sum, Domine.

8 *Quod quum videret Simon Petrus, procidit ad genua Iesu, dicens, Exi à me, quia homo peccator sum, Domine.*

Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων ᾗ συνέλαβον.

9 Pauor enim occuparat eum & omnes qui cum eo erant, super captura piscium quam cõprehenderant:

9 *Stupor enim circundederat eum & omnes qui cũ illo erãt, in captura piscũ quam ceperãt.*

Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, υἱοὺς Ζεβεδαίου, οἳ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ Σίμωνι. Καὶ εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβοῦ· ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν.

10 Similiter autem & Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socii Simoni. Tunc ait ad Simonem Iesus, Ne metue: ab hoc tempore homines viuos capies.

10 *Similiter autem Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socii Simonis. Et ait ad Simonem Iesus, Noli timere: ex hoc iam homines eris capiens.*

Καὶ καταγαγόντες τὰ πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

11 Illi autem quum subduxissent in terrã nauigia, relictis omnibus, sequuti sunt eum.

11 *Et subductis ad terrã nauibus, relictis omnibus, sequuti sunt eum.*

3 Proueheret, ἐπαναγαγεῖν: id est ἀναπλεῖν, cui opponitur τὸ κατάγειν, quo vtitur paulo pòst, id est τὸ καταπλεῖν. Neque enim ἀνά iterationem declarat in hoc verbo, vt putauit Vetus interpres, qui vertit Reducere: sed idem valet atque ἄγω. Eras. Abduceret, ἀπάγειν.

4 Demittite, χαλάσατε. Vulgata & Erasmus, Laxate: quod nullo modo respondet Græco vocabulo, de quo diximus Mar.1.a.4. 5

5 Magister, ἐπιστάτα. Ἐπιστάτης propriè declarat eum qui rei cuipiam sit præfectus, quem vocant Hebræi נציב, vel נשיא. Sed & in eadem significatione interdum ponitur רב, sicut Dan.2.g.48, vt minimè dubitem ἐπιστάτην à Luca dici quem cæteri Euãgelistæ Hebraico nomine seruato רבי appellant. Quũ nos fatigauerimus, κοπιάσαντες. Vulg. & Eras. Laborantes. Vide Mat.6.d.28. Ex tuo iussu, ἐπὶ τῷ ῥήματί σου. Heb. כדברך, iuxta verbũ 10 tuum, pro quo Vulgata ad verbum, In verbo tuo, id est, (vt vernaculo sermone exprimimus) A nostre parole. Ponitur autem ἐπί pro κατά, vt apud Platonem in Epist. legimus ἐπὶ νῷ pro κατὰ νοῦν: id est ex animi sentẽtia: & ῥῆμα pro mandato ponitur, sicut Dicere pro Iubere, vt alibi annotauimus.

7 Vt opitularẽtur, τοῦ συλλαβέσθαι: id est, vt vnà secum manus admouerent reti, quod simili translatione dicũt Græci συνάρασθαι. Vulg. & Eras. A diuuãdi vocabulo vtũtur, quod respõdet τῷ ἐπικουρεῖν. Ita vt mergerentur, ὥστε βυθίζεσθαι. In quodam codice additum erat ἤδη, pro quo in nonnullis Veteris editionis codicibus legitur Pené. 15

9 Occuparat, περιέσχεν. Heb. סבב, vel אפף, id est vndique conclusum tenebat, sicut Tacitus dixit Induere pauores. Super captura, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ. Capturam hoc loco vocat ipsos pisces captos, vt ostendit relatiuum proximum. Nam alioqui dicendum erat ἧς, non ᾗ. Sic Latini iactum retis interdum appellant quicquid piscium 20 vno retis iactu capitur, & ipsum capturæ nomen sic vsurpatur pro re capta, apud Plinium lib. 10, capite 40, vt annotarunt grammatici.

Math.8.a.2 mar.1.d.40

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας· καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

12 Et factum est, quum esset in quadam vrbe, tum ecce *adfuit* quidam plenus lepra: ac viso Iesu procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

12 *Et factum est, quum esset in vna ciuitatum, & ecce vir plenus lepra: & videns Iesum, procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si vis, potes me mundare.*

Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπών, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ᾽ αὐτοῦ.

13 *Iesus* autem extensa manu tetigit eum, dicens, Volo, purgator. Et statim lepra abiit ab eo.

13 *Et extendens manum tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confestim lepra discessit ab illo.*

Leuit.14.a.4

Καὶ αὐτὸς παρήγγειλεν αὐτῷ μηδενὶ εἰπεῖν· ἀλλὰ ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

14 Ipse verò præcepit ei vt nulli *hoc* diceret: sed vade, *inquit*, ostende teipsum sacerdoti, & offer pro purgatione tui, ‖prout præcepit Moses, *ut hoc fit* eis testimonio.

14 *Et ipse præcepit illi ut nemini diceret: sed vade, ostende te sacerdoti, & offer pro emundatione tua, sicut præcepit Moyses, in testimonium illis.*

Διήρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ· καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θεραπεύεσθαι ὑπ᾽ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν.

15 Dimanabant autem eo magis sermones de eo: & conueniebat turba multa vt audirent, & per eum sanarentur à morbis suis.

15 *Perambulabat autem magis sermo de illo, & conueniebant turbæ multæ, ut audirent & curarentur ab infirmitatibus suis.*

Αὐτὸς δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμενος.

16 Ipse autem secedens, erat in desertis, & precabatur.

16 *Ipse autem secedebat in desertum, & orabat.*

Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων· καὶ ἦσαν καθήμενοι Φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώμης τῆς Γαλιλαίας καὶ Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ· καὶ δύναμις Κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς.

17 Et factum est ‶ quodam die, ‶ quū ipse doceret, essentque Pharisæi sedentes ac Legis doctores, qui venerant ex omnibus vicis Galilææ & Iudææ & *ex* Hierusalem: & potentia Domini adesset *ei* ad sanandum illos:

17 *Et factum est in una dierum, & ipse sedebat docens: & erant Pharisæi sedentes & Legis doctores, qui uenerant ex omni castello Galilææ & Iudææ & Ierusalem: & uirtus Domini erat ad sanandum eos:*

Matth.9.a.2 mar.2.a.3

Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ὃς ἦν παραλελυμένος· καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν, καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ.

18 ‖‶Tunc ecce *adfuerunt* quidam ferentes in lecto hominem qui erat paralyticus: & studebant eū inferre, & ponere in ipsius conspectu.

18 *Et ecce uiri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus: & quærebant eum inferre, & ponere ante eum.*

Καὶ μὴ εὑρόντες διὰ ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν, διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάντες ἐπὶ τὸ δῶμα, διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον, ἔμπροσθεν τοῦ Ἰησοῦ.

19 Et quum non inuenissent qua parte eum inferrēt, propter turbam, ascenderunt supra domū, & per tegulas demiserunt eum cum lectulo in medium, ante Iesum.

19 *Et non inuenientes qua parte illum inferrēt præ turba, ascēderunt supra tectum: & per tegulas summiserunt eum cum lecto in medium, ante Iesum.*

Καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

20 Qui fide eorum ‶ visa, dixit, ‶Heus tu, remissa sūt tibi peccata tua.

20 *Quorum fidem ut uidit, dixit, Homo remittuntur tibi peccata tua.*

Καὶ ἤρξαντο διαλογίζεσθαι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες, Τίς ἐστιν οὗτος ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός;

21 Tūc cœperūt ratiocinari Scribæ & Pharisæi, dicētes, Quis est iste qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

21 *Et cœperūt cogitare Scribæ & Pharisæi, dicentes, Quis est hic qui loquitur blasphemias? Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus?*

Ἐπιγνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

22 Iesus autem quum nosset eorum ratiocinationes, respondens dixit eis, Quid ratiocinamini ‶ in cordibus vestris?

22 *Vt cognouit autem Iesus cogitationes eorum, respondens dixit ad illos, Quid cogitatis in cordibus uestris?*

Τί ἐστιν εὐκοπώτερον; εἰπεῖν, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι καὶ περιπάτει;

23 Vtrum est facilius? dicere, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge & ambula.

23 *Quid est facilius, dicere, Dimittuntur tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?*

Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (εἶπε τῷ παραλελυμένῳ) Σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἄρας τὸ κλινίδιόν σου, πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου.

24 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse authoritate in terra remittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, & sublato lectulo tuo, proficiscere domum tuam.

24 *Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, tolle lectum tuum, & uade in domum tuam.*

Καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς ἐνώπιον αὐτῶν, ἄρας ἐφ᾽ ᾧ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν Θεόν.

25 Is autē illico quum surrexisset in conspectu eorum, sublato eo in quo iacuerat, abiit domū suam, glorificans Deum.

25 *Et confestim consurgēs coram illis, tulit in quo iacebat: & abiit in domum suam, magnificans Deū.*

Καὶ ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν· καὶ ἐπλήσθησαν φόβου, λέγοντες, Ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμερον.

26 Et stupor cepit omnes, & glorificabant Deum: & repleti sunt timore, dicētes, Certè vidimus ‶ inopinata hodie.

26 *Et stupor apprehendit omnes, & magnificabant Deum: & repleti sunt timore, dicentes, Quia uidimus mirabilia hodie.*

Matth.9.a.9 marci.2.b.14

Καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τελώνην ὀνόματι Λευΐν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

27 ‖Posthæc verò exiit, & cōspexit publicanum nomine Leui, sedētem ad telonium, & dixit ei, Sequere me.

27 *Et post hæc exiit, & uidit publicanum nomine Leui, sedentem ad telonium, & ait illi, Sequere me.*

Καὶ καταλιπὼν ἅπαντα, ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

28 Et *ille* ‶ relictis omnibus surrexit, & ‶ sequutus est eum.

28 *Et relictis omnibus, surgens sequutus est eum.*

Καὶ ἐποίησε δοχὴν μεγάλην ὁ Λευῒς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ· καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολύς, καὶ ἄλλων οἳ ἦσαν μετ᾽ αὐτῶν κατακείμενοι.

29 Et fecit ei Leui epulum magnum domi suæ: erátque turba multa publicanorum, & aliorum qui cum ipsis accumbebant.

29 *Et fecit ei conuiuium magnum Leui in domo sua: & erat turba multa publicanorum & aliorū qui cum illis erant discūbentes.*

Καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγοντες, Διατί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίετε καὶ πίνετε;

30 ‶Qui autem ex eis erant Scribæ ac Pharisæi, murmurabant aduersus discipulos eius, dicentes, Quare cū publicanis & peccatoribus editis & bibitis?

30 *Et murmurabant Pharisæi & Scribæ eorum, dicentes ad discipulos eius, Quare cum publicanis & peccatoribus manducatis & bibitis?*

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτούς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ, ἀλλ᾽ οἱ κακῶς ἔχοντες.

31 Et respondēs Iesus dixit eis, Non opus est iis qui sani sunt, medico: sed iis qui malè affecti sunt.

31 *Et respondens Iesus dixit ad illos, Nō egent qui sani sunt, medico: sed qui malè habent.*

17 Quodam die, ἐν μιᾷ ἡμερῶν. Hebraicè באחד הימים, pro quo Vetus interpres ad verbum, In vna dierum: id est, vt vulgò loquimur, *Vn iour*. Ponitur autē εἷς pro τὶς, vt etiam ἀνὴρ & ἄνθρωπος, sicut sæpe annotauimus. Sic paulo antè, v.12, ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, in quadam ciuitate. Quum ipse, καὶ αὐτός. Καὶ pro ὅτι ex Hebræorum idiotismo interdum vsurpari, sæpe iam diximus: hîc autem vel redundat, vel poni videtur ו pro כאשר, id est pro ὅτι, vt respondeat initio versiculi sequentis, sicut Exodi 2.d.21, & alibi sæpe. Ad sanandum eos, εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς. In vno codice pro αὐτοὺς legimus αὐτόν: quā lectionē si sequamur, αὐτὸν referet Iesū, & à parte anteriore construetur, vt sit hic sensus, Virtutem Domini ad sanandum (id est χαρίσματα ἰαμάτων, vt loquitur Apostolus 1.Corinth.12.a.9) sese eo tempore exeruisse in Christo: alioquin pronomen αὐτοὺς referēdum est ad eos quorum facta est mentio versu 15.

18 Tunc ecce *adfuerunt*, καὶ ἰδού. Suppleuimus constructionem hoc loco, vt paulo antè.

20 Visa, ἰδών. Videre pro cognoscere, translatione Hebræis familiari. Heus tu, ἄνθρωπε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Homo, pro quo sæpe apud Ezechielem occurrit, Fili hominis.

22 In cordibus vestris, ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. In quibusdam Veteris editionis codicibus additur Mala: & in secundo Græco exemplari πονηρά.

26 Inopinata, παράδοξα. Sic Quintilianus τὸ παράδοξον interpretatur libro 9. Vulgata, Mirabilia, θαυμαστά. Erasmus, Incredibilia, ἄπιστα.

29 Epulum, δοχήν, id est ad verbum, acceptionem, quòd passim in eo omnes accipiātur. Annotat autem Erasmus ex libro Athenæi δειπνοσοφ. κ, splendidum epulum δοχὴν appellari.

30 Qui autem ex eis erant Scribæ, οἱ δὲ γραμματεῖς αὐτῶν. Erasmus non legit αὐτῶν, sed reperitur apud Veterem interpretem, & in vetustis codicibus. Est autem hoc pronomen connectendum cum οἱ, non autem cum γραμματεῖς.

1. Tim.1.c.15

32 Οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

32 Non veni vt vocarem iustos, sed peccatores ad resipiscentiā.

32 *Non ueni uocare iustos, sed peccatores ad pœnitentiam.*

Matth.9.b.14 mar.2.c.18

33 Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νηστεύουσι πυκνά, καὶ δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων· οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν;

33 Ipsi verò dixerunt ei, Quare discipuli Iohannis ieiunāt crebrò, & deprecationes faciunt, similiter & discipuli Pharisæorum: tui verò edunt & bibunt?

33 *At illi dixerunt ad eū, Quare discipuli Iohannis ieiunant frequēter, & obsecrationes faciunt, similiter & Pharisæorū: tui autē edūt & bibunt?*

34 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν;

34 Ipse autem dixit eis, Num potestis facere vt filii thalami, quo *tempore* cum ipsis est sponsus, ieiunent?

34 *Quibus ipse ait, Nunquid potestis filios sponsi, dum cum illis est spōsus, facere ieiunare?*

35 Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι καὶ ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

35 Aderunt autem dies ° quum tolletur ab eis Sponsus, tunc ieiunabunt illis diebus.

35 *Venient autem dies & quum ablatus fuerit ab illis sponsus, tunc ieiunabunt in illis diebus.*

36 Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτούς, Ὅτι οὐδεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν· εἰ δὲ μήγε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ.

36 Dicebat autem eis etiam per parabolam, Nemo pāniculum noui vestimenti immittit in vestimentum vetus: alioqui & illud nouum findit *vetus*, & veteri non conuenit panniculus *sumptus* ex nouo.

36 *Dicebat autem & similitudinē ad illos, Quia nemo commissuram a nouo uestimento immittit in uestimentum uetus: alioquin & nouum rumpit, & ueteri non conuenit commissura a nouo.*

37 Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκούς, καὶ αὐτὸς ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται.

37 Et nemo iniicit vinum nouum in vtres veteres: alioqui dirumpet vinum nouum vtres, & ipsum effūdetur, & vtres peribunt.

37 *Et nemo mittit uinum nouum in utres ueteres: alioquin rumpet uinum nouum utres, & ipsum uinum effundetur, & utres peribunt.*

38 Ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον· καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται.

38 Sed vinum nouum in vtres recentes ° iniiciendum est: & vtraque conseruantur.

38 *Sed uinum nouum in utres nouos mittendū est: & utraque conseruātur.*

39 Καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιὸν, εὐθέως θέλει νέον. λέγει γάρ, Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστι.

39 Et nemo qui biberit vetus, statim vult nouum. dicit enim, Vetus ° vtilius est.

39 *Et nemo bibens uetus, statim uult nouum. dicit enim, Vetus melius est.*

Κεφάλαιον ς΄. | CAP. VI. | CAP. VI.

Math.12.a.5 mar.2.d.23

1 Ἐγένετο δὲ ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν σπορίμων· καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ ἤσθιον, ψώχοντες ταῖς χερσί.

1 Factum est verò vt sabbatho ° altero primo pertrāsiret per sata. Vellebant autem discipuli spicas, edebántque, confricātes manibus.

1 *Factum est autem in sabbatho secundoprimo, quum transiret per sata, uellebant discipuli eius spicas, & manducabant confricantes manibus.*

2 Τινὲς δὲ τῶν Φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σάββασι;

2 Quidam autem Pharisæorū dixerunt eis, Cur facitis quod non licet facere Sabbathis?

2 *Quidam autem Pharisæorum dicebant illis, Quid facitis quod non licet in Sabbathis?*

1.Reg.21.b.6

3 Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε ὃ ἐποίησε Δαβὶδ ὁπότε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ὄντες;

3 Tunc respondens Iesus dixit eis, Ne hoc quidem legistis quod fecit Dauid quum esuriret ipse & qui cum eo erant?

3 *Et respondens Iesus ad eos dixit, Nec hoc legistis quod fecit Dauid, quum esurisset ipse & qui cum illo erant?*

35 Quum tolletur, καὶ ὅταν ἀπαρθῇ. In secundo codice deerat καί: & sanè vel redūdat vel est transposita hæc particula, quum potius debeat construi cum τότε, sicut apud alios Euangelistas.

39 Vtilius est, χρηστότερος. Id est salubrius. Vulgata & Eras. Melius, id est ἀμείνων. Vide infrà, 6.v.35.

IN CAPVT VI.

1 Altero primo, δευτεροπρώτῳ. Duæ erant Sabbathorum species: vna eorum quæ septimo quoque die recurrebant, altera eorum quibus ex peculiari Dei mandato feriandum erat, solennibus videlicet festis. Iā verò in festo plurium dierum (vt Paschæ & tabernaculorū) duo erāt Sabbatha, primus nimirum eius festi dies, & vltimus, eâdem parique prorsus ceremonia, vt disertè cauet Dominus Leuit.23. Commodè igitur Lucas

posterius illud Sabbathū, id est vltimū diem Azymorū (id enim intelligitur ex eo quòd fit mentio spicarū, vt rectè notat Epiph. κατὰ τῶν αἱρέσεων) vocat sabbathū secundoprimū, quem alterū primū Latinè voces licebit. Sed hæc aliáque multa licebit ex variis cōmentariis petere: volui tamen paucis indicare quā sententiam maximè probarem.

4 Ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε, καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ· οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς;

4 Quomodo introierit domū Dei, & panes propositionis sumpserit, ederitque, ac dederit etiā iis qui secum *erant*: quos panes non licet edere nisi solis Sacerdotibus?

4 *Quomodo intrauit in domum Dei, & panes propositionis sumpsit, & manducauit, & dedit his qui cum ipso erant: quos non licet manducare nisi tantùm Sacerdotibus?*

Exod.19.c.33 Leuit.8.f.31. & 24.b.9

5 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

5 Et dicebat eis, Filius hominis dominus est ° etiam Sabbathi.

5 *Et dicebat illis, Quia dominus est Filius hominis etiam Sabbathi.*

Matth.12.b.10 mar.3.a.1

6 Ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγήν, καὶ διδάσκειν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά.

6 Factum est verò etiam alio sabbatho vt ipse ingrederetur in synagogam, ac doceret. Erat autem ibi quidam ° cuius manus dextera erat arida.

6 *Factū est autē & in alio sabbatho ut intraret in synagogā, & doceret. Et erat ibi homo, & manus eius dextera erat arida.*

7 Παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύσει· ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν αὐτοῦ.

7 Obseruabant autem eum Scribæ ac Pharisæi an Sabbatho sanaturus esset *illum*, vt inuenirēt ° accusationem *aduersus* eū.

7 *Obseruabant autem Scribæ & Pharisæi si in Sabbatho curaret: ut inuenirent unde accusarent eum.*

8 Αὐτὸς δὲ ᾔδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν· καὶ εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι, καὶ στῆθι εἰς τὸ μέσον. Ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη.

8 At ipse norat cogitationes eorum: & dixit homini qui habebat manum aridam, Surge, & sta in medio. Ille verò surgens stetit.

8 *Ipse uerò sciebat cogitationes eorum: & ait homini qui habebat manū aridam, Surge, & sta in medium. Et surgens stetit.*

9 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτούς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς, τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν, ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀπολέσαι;

9 Dixit igitur eis Iesus, ° Interrogabo vos quiddam, Licet Sabbathis benefacere, an malefacere? *cupiam*? hominem seruare, an ° perdere?

9 *Ait autem ad illos Iesus, Interrogo uos si licet Sabbathis benefacere an malè: animam saluam facere, an perdere.*

10 Καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτούς, εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

10 Et quū eos omnes circunspexisset, ait homini, Extende manum tuam. ° Ille autem ita fecit: & restituta est manus eius ° sana sicut altera.

10 *Et circunspectis omnibus, dixit homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est manus eius.*

11 Αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας· καὶ διελάλουν

11 Ipsi autē repleti sūt amētia: &

11 *Ipsi autem repleti sunt insipientia. &*

5 Etiam Sabbathi, καὶ τοῦ σαββάτου. In vno exemplari addita hæc reperimus, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ θεασάμενός τινα ἐργαζόμενον τῷ σαββάτῳ, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, εἰ μὲν οἶδας τί ποιεῖς, μακάριος εἶ· εἰ δὲ μὴ οἶδας, ἐπικατάρατος καὶ παραβάτης εἶ τοῦ νόμου: id est, Eodem die quum quendam conspexisset operantē Sabbatho, dixit ei, Heus tu, si quidem ipse nosti quid agas, beatus es: sin autem non nosti, execrabilis es & Legis transgressor. Sed hæc in Ecclesia nō leguntur, neque mihi quidem videntur sapere maiestatem aut etiam veritatem Euangelicam. Vide Mar.2.v.28.

6 Cuius manus, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ. Hebraismus, de quo diximus suprà, capite 1.c.49.

7 Accusationem *aduersus* eum, κατηγορίαν αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, Vnde accusarent eum, ὅθεν κατηγορήσουσιν αὐτοῦ, sensu tamen rectè expresso. Addidimus autem præpositionem Aduersus, id est κατά, quæ hic necessariò subauditur, vt suprà Mat.10.a.1. quinetiam exprimitur apud Theophylactum, item in editione Frobeniana, & tribus vetustis codicibus.

9 Interrogabo vos quiddam, ἐπερωτήσω ὑμᾶς τι. Triplex esse potest huius loci distinctio. Nam aut coniungitur τι cum ἐπερωτήσω: quam lectionem, vt simplicissimam, sequuti sumus: aut sequentibus adiungitur, idque duplici ratione. Nam Theophylactus post τί adscribit distinctionem, vt ita conuertas, Interogabo vos: quid? licet sabbathis benefacere, an malefacere? In plerisque autem codicibus τί connectitur cū sequentibus sine distinctione, & pro πότερον accipitur, hoc modo, Interrogabo vos ecquid licet, &c. Est autem illud ἐπερωτήσω ὑμᾶς, dicendi genus, à quo nos quoque in vernaculo sermone nostro sæpe auspicamur interrogantem orationem. Sic enim totum hunc locum explicaremus, *Ie vous demande, Est-il loisible*, &c. Vetus interpres pro ἐπερωτήσω legit ἐπερωτῶ, interrogo: & pro τί videtur scriptum habuisse εἰ, id est Si, pro An: quam lectionem in vno demum exemplari reperimus. Benefacere, ἀγαθοποιῆσαι. Benefacere legendum est coniunctim, vno vocabulo, sicut etiam malefacere, quod respondet τῷ κακοποιῆσαι, quod notādum est, ne quis putet Christū simpliciter quærere num quid boni facere liceat Sabbatho. Id enim erat extra cōtrouersiam: & qui precationi aut concioni aut lectioni vacat, dicitur in genere rem bonam facere. Sed percontatur Christus ecquid liceat Sabbatho charitatis officia proximo præstare. Vide Mar.3.a.4. Perdere, ἀπολέσαι. Ergo qui non iuuat proximū, quū iuuare possit, interficit.

10 Ille autem ita fecit, ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω. Vulg. Et extendit, καὶ ἐξέτεινε, vt legitur apud Matthæū & Marcū, & hîc quoque in quodam codice. Erasmus, Ille autem fecit, prætermissa particula οὕτω, quam adiecit Stephanus noster ex editione Complutensi, cum qua consentiebant quinque alii codices vetusti. Sana sicut altera, ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Totum hoc deerat in quodam codice, neque reperitur in Vulgata editione.

λουν πρὸς ἀλλήλους, τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ.

colloquebantur alii cum aliis, quidnam facerent Iesu.

colloquebātur adinuicem, quidnam facerent Iesu.

12 Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ.

12 Factum est autem illis diebus, abiit in montem ad precandum, & pernoctauit *illic* precans Deum.

12 Factum est autem in illis diebus, exiit in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei.

Infra,9.a.1 matth.10.a.1 mar. 3.b.13.& 6.a.7

13 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ' αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε·

13 ‖Et quum dies ortus esset, aduocauit discipulos suos, & quũ ex ipsis elegisset duodecim, quos & Apostolos nominauit,

13 Et quum dies factus esset, uocauit discipulos suos: & elegit duodecim ex ipsis, quos & Apostolos nominauit:

14 (Σίμωνα, ὃν καὶ ὠνόμασε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον,

14 (Nempe Simonem, quem etiam nominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,

14 Simonem, quem cognominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,

15 Ματθαῖον καὶ Θωμᾶν, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου καὶ Σίμωνα τὸν καλούμενον Ζηλωτήν,

15 Matthæum & Thomam: Iacobum Alphæi *filium* & Simonem qui vocatur Zelotes,

15 Matthæum & Thomam, Iacobũ Alphæi & Simonem qui uocatur Zelotes,

16 Ἰούδαν Ἰακώβου καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης)

16 Iudam Iacobi *fratrem* & Iudã Iscariotem, qui etiam fuit proditor)

16 Et Iudam Iacobi & Iudam Iscariotē, qui fuit proditor.

17 Καὶ καταβὰς μετ' αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ· καὶ ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ τῆς παραλίου Τύρου καὶ Σιδῶνος, οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν·

17 Descendit cum eis, stetitque in loco campestri: turbáque discipulorum eius, & multitudo magna plebis ex tota Iudæa & Hierusalem, & à maritima *regione* Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum, & sanarentur à morbis suis:

17 Et descendens cum illis, stetit in loco cāpestri: & turba discipulorum eius, & multitudo copiosa plebis ab omni Iudæa & Ierusalem, & maritima Tyri & Sidonis, qui uenerant ut audirent eum, & sanarentur à languoribus suis:

18 Καὶ οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· καὶ ἐθεραπεύοντο.

18 Et qui torquebantur à spiritibus impuris: & sanabantur.

18 Et qui uexabātur à spiritib. immūdis, curabātur.

19 Καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ· ὅτι δύναμις παρ' αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἰᾶτο πάντας.

19 Et tota turba studebat eum tangere: quia virtus ab eo exibat, & sanabat omnes.

19 Et omnis turba quærebat eum tangere: quia uirtus de illo exibat, & sanabat omnes.

Matth.5.a.2

20 Καὶ αὐτὸς ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἔλεγε, Μακάριοι οἱ πτωχοί· ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

20 ‖Ipse verò sublatis oculis suis in discipulos, dicebat, Beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

20 Et ipse eleuatis oculis in discipulos suos, dicebat, Beati pauperes: quia uestrum est regnum Dei.

13 Et pernoctauit illic precans Deum, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et erat pernoctans in oratione (vel deprecatione) Dei. Ego verò malui aliquantulum à Græcis deflectere, vt planius loquerer.

13 Et quum elegisset, καὶ ἐκλεξάμενος. Vulgata & Erasmus, Et elegit. At ego existimo hunc versiculum decimumtertium cum decimoseptimo coniungendum esse, ita vt tres interiecti includantur parenthesi. Simile hyperbaton est Marci 3.c.19.

17 Maritima *regione* Tyri, τῆς παραλίου Τύρου. Vetus interpres, Et maritima Tyri, quum explere debuerit constructionem. Sed Erasmi explicationem non probo, qui existimat hanc esse sententiã, venisse nonnullos à maritima parte Tyri & Sidonis, hoc est, ab extrema parte quæ spectat ad mare: aut à maritima parte Iudææ, nempe Tyro & Sidone. Ego verò puto Tyrum & Sidonem vocari non ipsas vrbes, sed ipsis vicinam regionem, & totum illum maris tractum qui Syrophœnicia dicitur. Itaque genitiuos seruaui Tyri & Sidonis, quum ipse conuerterit, Maritima Tyro & Sidone. Neque enim video cur addendum fuerit τῆς παραλίου, nisi per appositionem id explices, sicut ipse fecit. verùm hæc appositio non satis videtur cohærere.

18 Qui torquebantur, οἱ ὀχλούμενοι. Ad verbum, molestabantur. quo verbo vtitur Modestinus Iurisconsul. si modò is Latinè scripsit. Vulgata & Erasmus, Qui vexabantur: id est οἱ βασανιζόμενοι, eodem tamen sensu. Videtur enim hic esse μίμησις in verbo ὀχλεῖσθαι, quo vnus Lucas vtitur, & quidem duobus tantùm locis, hic nimirũ, & Act.5.c.16.

21 Μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν· ὅτι χορτασθήσεσθε. Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν· ὅτι γελάσετε.

21 ‖Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. ‖Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

21 Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

Esa.65.c.13 Esa.61.a.3.& 7

22 Μακάριοί ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς, καὶ ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

22 ‖Beati eritis quum vos oderint homines, & separauerint vos, & conuiciati fuerint *vobis*, & nomen vestrum vt malum eiecerint, propter Filium hominis.

22 Beati eritis quum uos oderint homines, & quũ separauerint uos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen uestrum tanquam malum, propter Filium hominis.

Matth.5.a.3

23 Χαίρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρτήσατε. ἰδοὺ γὰρ, ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

23 Gaudete illo die, & salite. Ecce enim, merces vestra multa est in cælis: nam itidem faciebant Prophetis patres eorum.

23 Gaudete in illa die & exultate: ecce enim merces uestra multa est in cælo: secundum hæc enim faciebant Prophetis patres eorum.

24 Πλὴν οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις· ὅτι ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν.

24 ‖Sed væ vobis diuitibus: nã reportatis consolationem vestram.

24 Veruntamen uæ uobis diuitibus: quia habetis consolationem uestram.

Amos 6.a.1 eccles 31.a.8

25 Οὐαὶ ὑμῖν οἱ ἐμπεπλησμένοι· ὅτι πεινάσετε. Οὐαὶ ὑμῖν οἱ γελῶντες νῦν· ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε.

25 ‖Væ vobis qui impleti estis: nam esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: nam lugebitis & flebitis.

25 Væ uobis qui saturati estis: quia esurietis. Væ uobis qui ridetis nunc: quia lugebitis & flebitis.

Esa.65.c.13

26 Οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

26 Væ vobis quum bene vobis dixerint omnes homines: nã itidem faciebant pseudoprophetis patres eorum.

26 Væ quum benedixerint uobis omnes homines: secundum hæc enim faciebant pseudoprophetis patres eorum.

27 Ἀλλ' ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν· καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς.

27 ‖Sed vobis dico qui auditis: Diligite inimicos vestros: benefacite iis qui vos oderunt.

27 Sed uobis dico qui auditis, Diligite inimicos uestros: benefacite iis qui oderunt uos.

Matth.5.g.44

28 Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν· καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς.

28 Benedicite iis qui deuouent vos, & precamini pro iis qui infestant vos.

28 Benedicite maledicentibus uobis: & orate pro calumniantibus uos.

29 Τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς.

29 ‖Et qui tibi verberauerit maxillam, præbe & alteram: ‖& ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam ne prohibeto.

29 Et qui te percutit in maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui aufert tibi uestimentum, etiam tunicam noli prohibere.

Mat.5.f.39 1. Cor.6.b.7

30 Παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει.

30 Cuiuis autem petenti abs te da: & ab eo qui tollit *res* tuas, ne repetito.

30 Omni autem petenti te, tribue, & qui aufert quæ tua sunt, ne repetas.

22 Separauerint, ἀφορίσωσιν: id est ἀποσυναγώγους ποιήσωσιν, ex synagoga eiecerint, vt explicatur Iohan. 16.a.2. Sed & paulo pòst Lucas ipse exponit quæ sit ista separatio, quũ videlicet nomen alicuius expungitur è populo Dei: sicut apud Latinos dicebantur capitis diminutionē pati qui ex albo à cēsoribus expũgebātur. Est autem hæc pœna omnium maximè formidabilis in Ecclesia Dei: sed ita demum si censores fuerint Dei instrumenta, id est, si ex verbo Dei quispiam legitimo veræ Ecclesiæ iudicio damnetur: alioquin multo præstat ex impiorum consortio eiici quàm inter eos numerari, vt etiam explicat Dauid Psal.1.a.1 & 2.

23 Salite, σκιρτήσατε. Dicuntur lasciuientes pecudes σκιρτᾶν. quod Hebræis significat רקד, vt Psal.114.a.4. Latinis verò gestire, translatitiè de iis dicitur qui præ nimia lætitia non possunt se continere quin varios gestus edant, hinc & inde subsilientes. Vulgata & Erasmus, Exultate: eodem quidem sensu, sed tamen verbo synonymo, quod potius respondet τῷ ἀγαλλιᾶσθαι. Itidem, κατὰ ταῦτα: id est ὡσαύτως. Vulgata & Erasmus ad verbum, Secundum hoc. Existimo autem ταῦτα pro τὰ αὐτὰ positum, sicut in vno codice scriptum legimus infrà versu 26.

24 Sed, πλὴν. Vulgata & Erasmus, Veruntamen. Vide Matth.11.c.22. Reportatis, ἀπέχετε: id est quicquid boni vnquam vobis potest accidere, hoc totum iam ex vestris opibus consequimini. itaque nō est quòd aliam felicitatem speretis. Vide Matth.6.a.2, vbi huius vocabuli vim declarauimus. Vulgata & Erasmus, Habetis: id est ἔχετε.

25 Qui impleti estis, οἱ ἐμπεπλησμένοι. Virg. Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ. Vulg. & Eras. Qui saturati estis, οἱ κεχορτασμένοι, eodem tamen sensu. Sed in Theophylacti codice Romano additur νῦν, nũc, sicut in superioribus versiculis.

26 Omnes, πάντες. Hæc particula deerat in vetustis codicibus omnibus.

Matth.7.a.12 tob.4.c.16

31 Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως.

31 ‖Et prout vultis vt faciant vobis homines, vos etiam facite eis similiter.

31 *Et prout uultis ut faciant uobis homines, & uos facite illis similiter.*

Matth.5.g.46

32 Καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι.

32 °‖Nam si diligitis eos qui vos diligunt, °quæ vobis erit gratia? nam peccatores etiam diligunt eos à quibus diliguntur.

32 *Et si diligitis eos qui uos diligunt, quæ uobis est gratia? nam & peccatores diligentes se diligunt.*

33 Καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι.

33 Et si benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores etiā idem faciunt.

33 *Et si benefeceritis iis qui uobis benefaciunt, quæ uobis est gratia? siquidem & peccatores hoc faciunt.*

Matth.5.e.42 deut.15.b.8

34 Καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα.

34 ‖Et si mutuum dederitis *iis* à quibus speratis vos recepturos, quæ gratia erit vobis? nam & peccatores peccatoribus dant mutuum, vt recipiant paria.

34 *Et si mutuum dederitis iis à quibus speratis recipere, quæ gratia est uobis? nam & peccatores peccatoribus fœnerantur, ut recipiant æqualia.*

Matth.5.g.45

35 Πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε, καὶ δανείζετε, μηδὲν ἀπελπίζοντες· καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολύς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ ὑψίστου· ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηρούς.

35 Itaque diligite inimicos vestros, & benefacite, & mutuum date, nihil inde sperantes: & erit merces vestra multa, ‖ac filii eritis illius Altissimi: nam ipse benignus est erga ingratos & malos.

35 *Veruntamen diligite inimicos uestros, benefacite & mutuum date, nihil inde sperantes: & erit merces uestra multa, & eritis filii Altissimi: quia ipse benignus est super ingratos & malos.*

36 Γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί.

36 Estote ergo misericordes, prout & Pater vester misericors est.

36 *Estote ergo misericordes, sicut & Pater uester misericors est.*

32 Nam si, καὶ εἰ. Omnino poscit sententia vt καὶ pro כ accipiatur. Vulgata & Erasmus, Et si. Quæ vobis erit gratia? ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; id est, quid est in hoc vestro opere quod Deo gratum esse possit? vel, quid gratiæ possitis à Deo consequi hoc vestro facto? Videtur enim hæc ita explicare Matthæus, quū inquit, τίνα μισθὸν ἔχετε; quam mercedem referetis? Ex quibus etiam verbis apparet nonnullos frustra somniare mutuam inter meritum & mercedem relationem, quum idipsum à Luca χάρις dicatur quod μισθὸς à Matthæo. Possumus tamen hoc aliter etiam explicare, nempe si χάριν ad homines ipsos retulerimus, vt sit hæc sententia, Quæ vobis est gratia? id est, quæ est vestra in ea re liberalitas ac beneficentia? Nam qui eum diligit à quo vicissim diligitur, non potest dici quippiam largiri, sed reddere potius quod debet: adeo vt nisi id faciat, non possit vir bonus videri. Postremò qui eum demum diligit à quo se diligi putat, is profectò videtur non tam amicum quàm seipsum diligere, ideóque non aliis, sed sibiipsi gratificatur. Sed videtur mihi prima interpretatio maximè conuenire: quamobrem etiam ἐστὶ verti per futurum, sicut apud Matthæum ἔχετε interpretatus sum habebitis, id est ἕξετε: quia de beneficiorum mercede disserit Christus ex hypothesi: quasi diceret, Si in amando spectatis vestra commoda, quærite ea commoda quæ verè commoda sunt. diligite igitur inimicos vestros. Nam ita ostendetis vos ea commoda expectare quæ non ab hominibus, sed à Deo proficiscuntur, quum homines propter Deum diligatis. alioquin si amicos duntaxat diligatis, non à Deo, sed ab ipsis amicis paria expectate, vt profani homines solent. Est autem insignis hic locus, in quo apertè ostenditur discrimen præceptorum Euangelii ac philosophiæ, quum alioquin etiam Plato de diligendis inimicis præcipiat.

35 Inde sperantes, ἀπελπίζοντες. Fateor me nusquam alibi legisse ἀπελπίζειν in hac significatione, quum propriè declaret τὸ ἀπογινώσκειν, id est desperare. Et certè videri possit Dominus hoc loco considerare quid plerunque soleat homines deterrere ne fratri inopi pecuniam credant, (quia nimirum metuunt ne pereat quod inopi creditur) ideóque nobis istum metum velle extorquere, & nos huc adducere, vt quoties proximum in nomine Dei iuuerimus, nunquam illa cogitatio nostros animos subeat, nostro damno id esse à nobis factū: quum Deus ipse quasi vadem & sponsorem se interponat, fore vt multo etiam cum fœnore, quicquid crediderimus, recipiamus. Hanc autem interpretationem si sequamur, pro Inde sperantes, dicendum erit, Desperantes. Sed tamen nolui ex recepta interpretatione quicquam mutare, quum & ipsa commodum sensum habeat, & in multis verbis similem vim esse appareat præpositionis ἀπὸ, vt in ἀπέχειν & ἀπολαμβάνειν, id est ab alio accipere, & ἀπογράφειν, ab alio describere, & aliis plurimis. Itaque iubemur mutuum dare non quia nos postea mutuum recepturos sciamus, sed solo iuuandi proximi affectu impulsi. Falluntur enim qui hunc locum ad fœnoris prohibitionem detorquent, quasi prohibeat Christus quicquā supra sortem pacisci vel exigere. Illud tamen certū est, si iuuandus est proximus, etiam nulla recipiendæ sortis habita ratione, multo magis prohiberi fœneratorias pactiones. Benignus, χρηστός. Hoc vocabulum tribus omnino modis interpretamur. Nam quum de re dicitur, aliquando id declarat quo facilè quis vti possit, vt Matth.11.d.30, Christus testatur iugum suum esse χρηστὸν, id est facile: quo videlicet facilè & minima aut nulla potius cum molestia vtamur. Interdum verò declarat τὸ χρήσιμον, id est vtile & vsui nostro maximè accommodatum: quæ significatio vt non multū sit à superiore diuersa, tamen diuerso vocabulo exprimitur à Latinis, vt suprà, 5.g.39, οἶνος παλαιὸς, id est vinum vetus dicitur χρηστότερος, vtilius & magis salubre. Postremò quum personis accommodatur χρηστὸς, eum declarat qui facilē sui vsum aliis præbet, quem Latini benignum ac beneficum appellant vt hoc loco, & Rom.2.a.4, & Ephes.4.g.32. vnde χρηστότης toties ab Apostolo laudata, quam nos benignitatem ac facilitatem interpretamur.

Mat.7.a.1

37 Καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε· ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε.

37 ‖Ne iudicate, & non iudicabimini: ne condemnate, & non condemnabimini: °absoluite, & absoluemini.

37 *Nolite iudicare, & nō iudicabimini: nolite cōdemnare, & non condemnabimini: dimittite, & dimittemini.*

Mat.7.a.2 marci 4.c.24

38 Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· μέτρον καλὸν πεπιεσμένον καὶ σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυνόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

38 Date, & dabitur vobis. ‖mensuram inquam bonam, pressam, agitatam, & superfluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem enim mensurā qua metimini, vicissim metientur vobis *alii*.

38 *Date, & dabitur uobis. mensuram bonam & confertam & coagitatam & superfluentem dabūt in sinum uestrum. Eadem quippe mēsura qua mēsi fueritis, remetietur uobis.*

Mat.15.b.14

39 Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς, Μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν; οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται;

39 Dicebat autem eis parabolam, ‖Num potest cæcus cæco præire? nōne ambo in foueam cadent?

39 *Dicebat autem illis & similitudinem, Nunquid potest cæcus cæcū ducere? nōnne ambo in foueā cadunt?*

Mat.10.c.24 ioh.13.b.16, & 15.c.20

40 Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ· κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ.

40 ‖Non est discipulus supra magistrum suum: sed quisquis *erit* perfectus *discipulus*, erit vt magister.

40 *Non est discipulus super magistrum: perfectus autem omnis erit si sit sicut magister eius.*

Mat.7.a.3

41 Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς;

41 ‖Quid autem aspicis festucā quæ *est* in oculo fratris tui, trabem autem quæ est in oculo proprio, non animaduertis?

41 *Quid autem uides festucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideras?*

42 Ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, Ἀδελφέ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; Ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

42 Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eiiciam festucam quæ in oculo tuo est: quum ipse trabem quæ est in oculo tuo, nō respicias? Hypocrita, eiice primùm trabem illam ex oculo tuo: & tum dispicies vt eiicias festucam quæ est in oculo fratris tui.

42 *Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eiiciam festucam de oculo tuo: ipse in oculo tuo trabem non uidens? Hypocrita, eiice primùm trabem de oculo tuo, & tunc perspicies ut educas festucam de oculo fratris tui.*

Mat.7.b.17

43 Οὐ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρόν· οὐδὲ δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν.

43 ‖Non est enim arbor bona quæ ferat fructum putrem, neque arbor putris quæ ferat fructum bonum.

43 *Non est enim arbor bona quæ facit fructus malos: neque arbor mala faciens fructum bonum.*

37 Absoluite, ἀπολύετε. Vel, Remittite, & remittetur vobis. Sed absoluēdi verbum mihi magis placuit propter antithesin. Quum autem hîc non agatur de politicis iudiciis, constat absoluendi verbo significari bonitatem & æquitatem illam qua vtuntur Christiana charitate præditi in ferendis atque adeo condonandis iniuriis. cuius exemplum insigne cernimus in Iosepho, quum fratres à quibus tantam iniuriam acceperat, de vita sua penè desperantes alloquens, Vos (inquit, & quidem cum lacrymis) non misistis me huc, sed Deus.

38 Pressam, πεπιεσμένον. Vulgata & Erasmus, Confertam: à consequenti videlicet. Nam epitheta hæc omnia petita sunt ab eorum consuetudine qui res aridas, vt frumentum, vel legumina, vel aliquid eiusmodi, liberaliter metiuntur. Solent enim idipsum quod admetiuntur, comprimere, deinde modium succutere, postremò etiam cumulare, adeo vt supra iustam mensuram aliquid redundet. In sinum vestrum, εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν, Hebraicè, אל חיקם: quæ loquutio Hebræis est familiaris, vt Psal.79.d.12.

39 Parabolam, παραβολήν. Apud Theophylactum reperio καὶ παραβολήν, etiam parabolam, quemadmodum legit Vetus interpres.

40 Sed quisquis *erit* perfectus *discipulus*, erit vt magister, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ: id est, Tum demum discipulus est perfectus quum præceptori suo par euasit. Itaque Vetus interpres sententiam rectè expressit, quum hunc locum ita interpretaretur, Perfectus autem omnis erit si sit sicut magister eius. Erasmus autem ἔσται videtur accipere pro ἔστω, id est sit, Theophylactum sequutus. Putat enim his Domini verbis prohiberi discipulo ne vsurpet sibi quæ præceptor non vsurpauerit: nam ita perfectum fore si per omnia suū præceptorem imitetur. Rursus non incommodè possis ἔσται cum κατηρτισμένος connectere, & conformem, id est σύμμορφον, nempe ad eandem veluti formam ac speciem compositum, interpretari: vt conueniat hæc sententia cum eo quod scribitur Rom.8.f.29, & similitudo non autem perfectio significetur. Epiphanius κατ' Ἐβιωναίων ita etiam legit & explicat hunc locum, οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ. ἤτω δὲ κατηρτισμένος κατὰ πάντα ὁ μαθητὴς ὡς ὁ διδάσκαλος. τοῦτ' ἔστιν ἕτοιμος εἰς διωγμὸν καὶ κακολογίαν, καὶ πᾶν ὅπερ ἂν ἐπιφερόμενον. Sed omnino mihi videtur nō conuenire hæc explicatio huic loco, quum de persequutionibus hîc non agatur, sed de iis reprehensoribus qui non modò nihil prosunt, verumetiam nocent: perinde videlicet acsi quis cæcus velit cæco præire, aut siquis indoctus velit alios erudire. Quid enim aliud inde cōsequi possit quàm vt vterque cæcus in præcipitium ruat, & discipulus sub tali præceptore indoctior euadat? Siquidem discipuli sunt infra magistros, & summa laus est discipulorum tales esse quales sunt ipsorum magistri. Dicuntur autem ista omnia præcipuè in Scribarum inscitiam cūm insigni fastu coniunctam: qua de re vide Rom.2.v.17.

Mat.7.c.16 mar.12.c.33

Ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν.

44 ‖ Vnaquæque enim arbor ex fructu proprio cognoscitur. Neque enim è spinis colligunt ficus, neque è rubo vindemiant vuam.

44 *Vnaquæque enim arbor de fructu suo agnoscitur. Neque enim de spinis colligunt ficus: neque de rubo vindemiant uuam.*

Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν. ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.

45 Bonus homo ex bono thesauro cordis sui profert bonū: & malus homo ex malo thesauro cordis sui profert malū. ex abundantia enim cordis loquitur os eius.

45 *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum: & malus homo de malo thesauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loquitur.*

Mat.7.c.12 rom.2.b.13 iac.1.d.21

Τί δέ με καλεῖτε Κύριε, Κύριε· καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω;

46 ‖ Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico?

46 *Quid autem uocatis me Domine, Domine: & nō facitis quæ dico?*

Πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων μου τῶν λόγων, καὶ ποιῶν αὐτούς, ὑποδείξω ὑμῖν τίνι ἐστὶν ὅμοιος.

47 Quisquis venit ad me, & audit sermones meos, & eos præstat, indicabo vobis cui similis sit.

47 *Omnis qui uenit ad me, & audit sermones meos, & facit eos, ostendam uobis cui similis sit.*

Ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι οἰκίαν, ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν. πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σαλεῦσαι αὐτήν· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

48 Similis est cuipiam ædificanti domum, qui "fodit & excauauit, posuítque fundamentum super petram. Vbi autem venit inundatio, illisum est flumen domui illi, sed non potuit eam "quatere: fundata enim erat super petram.

48 *Similis est homini ædificanti domum, qui fodit in altum, & posuit fundamentum supra petram. Inundatione autem facta, illisum est flumen domui illi, & non potuit eam mouere: fundata enim erat supra petram.*

Ὁ δὲ ἀκούσας καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου· ᾗ προσέρρηξεν ὁ ποταμός· καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα.

49 Qui autem eos audiuit, nec præstitit, similis est cuipiam qui ædificauit domum suam super solum absque fundaméto: cui illisum est flumen; itaque statim cecidit, fuítque ruina domus illius magna.

49 *Qui autem audit & non facit, similis est homini ædificanti domum suā supra terram sine fundamento: in quam illisus est fluuius: & continuò cecidit, & facta est ruina domus illius magna.*

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VII.

Mat.8.a.5

Ἐπεὶ δὲ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς Καπερναούμ.

1 Q‖Vum autē "finisset omnia verba sua, "audiente populo, ingressus est Capernaum.

1 *QVum autem implesset omnia uerba sua in aures plebis, intrauit Capharnaum.*

Ἑκατοντάρχου δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔχων, ἤμελλε τελευτᾶν· ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος.

2 Centurionis autem cuiusdā "seruus malè affectus "moribūdus erat: qui erat ipsi "pretiosus.

2 *Centurionis autem cuiusdam seruus malè habens, erat moriturus: qui illi erat pretiosus.*

48 Fodit & excauauit, ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε. Crescit oratio. plus enim est excauare quàm fodere. Vulgata & Eras. Fodit in altum: id est ἔσκαψεν εἰς βάθος, sensu tamen rectè expresso. Quatere, σαλεῦσαι. Paulo antè & alibi etiam aliquoties idem verbum conuertimus Agitare: hîc autem quia amplius quiddam significat, nimirum agitando subuertere, aliud vocabulum quæsiuimus. Vulg. & Eras. Mouere: id est κινεῖν.

IN CAPVT VII. 5

1 Finisset, ἐπλήρωσε: id est ἐτέλεσε. Vulgata ad verbum, Impleuisset: quam interpretationem, vt ambiguam, reieci. Audiente populo, εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ. Vide suprà, 4.d.21.

2 Seruus, δοῦλος. Hinc colligit Eras. apud Matthæum cap. 5, παιδὸς appellatione non filium, sed seruum necessariò intelligi: sed non desunt qui negent quod assumit Erasmus, eandem videlicet historiam à Matthæo & Luca commemorari: quibus tamen non assentior. Moribundus erat, ἤμελλε τελευτᾶν. Vulgata ad 10 verbum, Erat moriturus. Ego verò malui moribundum dicere. Eras. Agebat animam. sensu quidem eleganter expresso, sed ita vt recedat à verbis Lucæ. Pretiosus, ἔντιμος: id est, quem plurimi faciebat. Ponitur enim ἔντιμος pro τίμιος, cui opponitur ἄτιμος: id est vilis, & parui pretii. Erasmus Charum mauult interpretari: quia, inquit, pretiosus de re dicitur, de homine non item, nisi translatitiè. Atqui constat mancipia in bonis numerari. 15

Ἀκούσας δὲ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους τῶν Ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ.

3 Is verò quum audisset de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & seruaret seruum suum.

3 *Et quum audisset de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogans eum ut ueniret & saluaret seruum eius.*

Οἱ δὲ παραγενόμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέγοντες ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο.

4 Isti autem quum venissent ad Iesum, precati sunt eum studiosè, dicentes "dignum esse cui hoc præberet.

4 *At illi quum uenissent ad Iesum, rogabant eū solicitè, dicētes ei, Quia dignus est ut hoc illi præstes.*

Ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν.

5 "Diligit enim, *aiebant*, gentē nostram, & synagogam ædificauit nobis.

5 *Diligit enim gentem nostram, & synagogam ipse ædificauit nobis.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη δὲ αὐτοῦ οὐ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ, Κύριε, μὴ σκύλλου· οὐ γάρ εἰμι ἱκανὸς ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην μου εἰσέλθῃς·

6 "Iesus ergo proficiscebatur cū eis. Et quum iam nō longè abesset domo, misit ad eum Centurio ille amicos, "dicens ei, Domine, ne vexare: neque enim sum dignus vt tectum meum subeas:

6 *Iesus autem ibat cum illis. Et quum iam non longè esset à domo, misit ad eum Centurio amicos, dicens, Domine, noli uexari: non enim sum dignus ut sub tectum meū intres:*

Διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρός σε ἐλθεῖν· ἀλλὰ εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

7 Ideo ne meipsum quidem sum dignum arbitratus qui venirem ad te: sed "dic verbo, & sanabitur puer meus.

7 *Propter quod & meipsum non sum dignum arbitratus ut uenirem ad te: sed dic uerbo, & sanabitur puer meus.*

Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

8 Etenim ego homo sum "sub potestate constitutus, habens sub me milites, & dico huic, Proficiscere, & proficiscitur: & alteri, Veni, ac venit: & seruō meo, Fac hoc, ac facit.

8 *Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, Vade, & uadit: & alii, ueni, & uenit: & seruo meo, Fac hoc, & facit.*

Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτόν· καὶ στραφεὶς, τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε, Λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

9 Auditis autem his, Iesus admiratus est eum: & conuersus dixit turbæ quæ ipsum sequebatur, Dico vobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni.

9 *Quo audito Iesus miratus est: & conuersus, sequentibus se turbis dixit, Amen dico uobis, nec in Israel tantam fidem inueni.*

Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες, εἰς τὸν οἶκον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον, ὑγιαίνοντα.

10 Et domum reuersi qui missi fuerant, sanum inuenerunt seruum qui ægrotus fuerat.

10 *Et reuersi qui missi fuerant, domum, inuenerūt seruum qui languerat, sanum.*

Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἑξῆς, ἐπορεύετο εἰς πόλιν καλουμένην Ναΐν· καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἱκανοὶ, καὶ ὄχλος πολύς.

11 Et factum est "die sequēti, proficiscebatur in ciuitatem quæ vocatur Nain: & proficiscebātur cum eo discipuli eius "multi, turbáque multa.

11 *Et factum est deinceps, ibat Iesus in ciuitatem quæ uocatur Nain: & ibant cum eo discipuli eius, & turba copiosa.*

4 Dignum esse, ὅτι ἄξιός ἐστιν. Sensum infiniti conuertimus per ipsum infinitum, vt melius intelligatur obliquam esse orationem: quod neque Vetus interpres neque Erasmus videntur considerasse, vt qui conuerterint παρέξει, præstes, quasi scriptum sit παρέξῃ, in secunda futuri à παρέχομαι. Nam mihi non fit verisimile Lucam Atticorum more scripsisse παρέξει pro παρέξῃ.

5 5 Diligit enim, *aiebant*, ἀγαπᾷ γάρ. Transitio est duriuscula ab obliqua oratione ad rectam: cuius tamē exemplum extat prorsus simile suprà, 5.c.14. Eam igitur vt emollirem, addidi verbum Aiebant, sicut illo loco Erasmus rectè suppleuit verbum Inquit.

6 Iesus ergo, Ἰησοῦς δέ. Hoc loco δὲ pro οὖν accipi commodè (ni fallor) potest, sicut rursus in sequenti 10 membro videtur pro ἀλλὰ vsurpari. Ita enim melius cohæret tota oratio. Dicens ei, λέγων αὐτῷ: id est, qui ei suo nomine hæc dicerent. Solent enim Hebræi (vt alibi etiam annotauimus) dialogis potius quàm obliquis sermonibus res gestas explicare. Est autem hæc consuetudo notanda hoc loco, vt Matthæus cum Luca concilietur in huius historiæ narratione.

7 Dic verbo, εἰπὲ λόγῳ: id est, solo duntaxat verbo iube vt ita fiat. Nam dicere pro iubere accipi, sæpe iam annotauimus. Vide Matth.8.a.8.

15 8 Sub potestate, ὑπ' ἐξουσίαν. Vide Matth.8.v.9.

11 Die sequenti, ἐν τῇ ἑξῆς. subauditur ἡμέρᾳ: vt quum dicimus τῇ ὑστεραίᾳ. In quibusdam codicibus atque adeò apud Theophylactum, legitur, ἐν τῷ ἑξῆς, subaudi χρόνῳ (vt initio sequentis capitis) id est postea, vel

deinceps: vt exposuit Eras. cum Vetere interprete. Multi, ἱκανοί. Deerat in octauo exemplari, neque est in editione Vulgata.

12 Ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ τῆς πόλεως, καὶ ἰδού, ἐξεκομίζετο τεθνηκώς, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτῇ χήρᾳ. καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ.

Vt autem appropinquauit portæ ciuitatis, ecce, defunctus efferebatur, qui vnigenitus erat matri suæ, & ipsi quidem viduæ: turbáque ciuitatis multa erat cum ea.

Quum autem appropinquaret portæ ciuitatis, ecce, defunctus efferebatur, filius vnicus matris suæ: & hæc vidua erat, & turba ciuitatis multa cum illa.

13 Καὶ ἰδὼν αὐτὴν ὁ Κύριος, ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτῇ, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Μὴ κλαῖε.

Et Dominus eam intuitus, misericordia commotus est super ea, & dixit, Ne fleto.

Quam quum vidisset Dominus, misericordia motus super eam, dixit illi, Noli flere.

14 Καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ (οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν) καὶ εἶπε, Νεανίσκε, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι.

Quúmque accessisset, tetigit loculum: (ii verò qui portabant, substiterunt) & dixit, Adolescēs, tibi dico, surge.

Et accessit, & tetigit loculum: (ii autem qui portabant steterunt) & ait, Adolescens, tibi dico, surge.

15 Καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρός, καὶ ἤρξατο λαλεῖν, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ.

Tunc resedit qui fuerat mortuus, & cœpit loqui: & ille dedit eum matri suæ.

Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui: & dedit illū matri suæ.

16 Ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν, λέγοντες, Ὅτι προφήτης μέγας ἐγήγερται ἐν ἡμῖν, καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.

Cœpit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Certè Propheta magnus surrexit inter nos, & certè Deus respexit populum suum.

Accepit autem omnes timor: & magnificabant Deū, dicētes, Quia Propheta magnus surrexit in nobis & quia Deus visitauit plebem suam.

17 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ Ἰουδαίᾳ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ.

Peruenítque iste de eo sermo in totam Iudæam, & in totam regionem circumiacentem.

Et exiit hic sermo in vniuersam Iudæam de eo, & in omnem circā regionem.

Matth. 11. a. 2

18 Καὶ ἀπήγγειλαν Ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ πάντων τούτων. Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης,

‖Et annuntiarunt Iohanni discipuli ipsius de his omnibus. qui conuocatos duos quosdam è discipulis suis

Et nuntiauerunt Iohanni discipuli eius de omnibus his. Et conuocauit duos de discipulis suis Iohannes:

19 Ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

Misit ad Iesum, dicens, Túne is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

Et misit ad Iesum, dicens, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?

20 Παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες, εἶπον, Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρός σε, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

Quum igitur venissent ad eū viri illi, dixerunt, Iohannes Baptista misit nos ad te, dicens, Túne is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

Quum autem venissent ad eum viri, dixerunt, Iohannes Baptista misit nos ad te, dicēs, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?

21 Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολλοὺς ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων καὶ πνευμάτων πονηρῶν, καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν.

Eadē autē hora multos sanauit à morbis & flagellis & spiritibus malis: & cæcis multis visum gratificatus est.

In ipsa autem hora multos curauit à languoribus & plagis & spiritib' malis: & cæcis multis donauit visum.

22 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε· ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

Et respondens Iesus dixit eis, Profecti annuntiate Iohanni quæ vidistis & audistis: cæcos visum recipere, claudos ambulare, leprosos purgari, surdos audire, mortuos excitari, pauperibus euangelizari.

Et respondens dixit illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audistis & vidistis: quia cæci vidēt, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur.

23 Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

Et beatus est quicunque non fuerit offensus in me.

Et beatus est quicunque non fuerit scandalizatus in me.

24 Ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς ὄχλους περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

Et quum abiissent nuntii Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbam, Quid existis in desertum vt spectaretis? arundinem quæ vento agitetur?

Et quum discessissent nuntii Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbas, Quid existis in desertum videre? arundinem vento moueri?

25 Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδού, οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες, ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν.

Sed quid existis vt videretis? hominem mollibus vestimentis amictum? ecce, qui vestitu honorifico & luxu vtuntur, sunt in palatiis regum.

Sed quid existis videre? hominem mollibus vestimentis indutum? ecce, qui in veste pretiosa sunt & deliciis, in domibus regum sunt.

26 Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; προφήτην; ναί λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

Sed quid existis vt videretis? Prophetam? certè dico vobis, etiam amplius quàm prophetam.

Sed quid existis videre? Prophetam? Vtique dico vobis, & plusquam Prophetam.

27 Οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Hic est de quo scriptum est, ‖Ecce, mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam coram te.

Hic est de quo scriptū est, Ecce, mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.

Malach. 3. a. 1

28 Λέγω γὰρ ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν προφήτης Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ οὐδείς ἐστιν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, μείζων αὐτοῦ ἐστι.

Nam dico vobis, inter eos qui gignuntur è mulieribus, nemo est maior Propheta Iohāne Baptista: sed qui minimus est in regno Dei, maior est eo.

Dico enim vobis, maior inter natos mulierū Propheta Iohanne Baptista nemo est: qui autem minor est in regno Dei, maior est illo.

29 Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεόν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Et his auditis, totus populus & publicani iustificarunt Deū, qui baptizati fuerant baptismo Iohannis.

Et omnis populus audiens & publicani iustificauerunt Deum, baptizati baptismo Iohannis.

---

12 *Qui vnigenitus erat*, μονογενής. Vulg. & Eras. Vnicus: id est μόνος. Exposui autem participiū ὤν, quod in Græco sermone commodè subauditur, vt melius cohæreant sequentia. Et ipsi *quidem* viduæ, καὶ αὐτῇ χήρᾳ. Huius loci triplicem lectionem inuenio in manuscriptis codicibus. Quidam enim habent, καὶ αὕτη ἦν χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ, id est (vt conuerterunt Vetus interpres & Eras.) Et hæc vidua erat, & turba ciuitatis multa cum ea. Sed hanc lectionem si sequamur, nemo non videt duram esse repetitionem verbi ἦν in vltimo membro, quum illud δὲ ὄχλος non sit coniungendū cum χήρα, sed cum καὶ ἰδού, ἐξεκομίζετο. Itaque nonnulli codices habent ἦν posteriore loco, non autem priore: id est post ἱκανός, non autem post αὕτη: & pro καὶ αὕτη χήρα, legunt αὐτῇ χήρᾳ. quam lectionem multo tolerabiliorem puto. Sed vtrique antepono eam quam sum sequutus in nonnullis exemplaribus repertam, hanc videlicet, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ καὶ αὐτῇ χήρᾳ, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ.

16 Surrexit, ἐγήγερται. Id est, exortus est, vt diximus Matthæi 11.b.11. Certè, ὅτι. Sæpe quidem redundat hæc particula, sed interdum tamen sua vi non caret: vt hoc loco non videtur otiosa, quum præsertim bis repetatur.

18 Qui, καὶ ὁ Ἰωάννης. Vulg. & Eras. ad verbum, Et Iohannes. Est autem Hebræa repetitio antecedentis pro relatiuo, quæ repetitio vt vitari posset, inuenta esse pronomina testatur Apollonius.

20 Viri illi, οἱ ἄνδρες. Vulg. & Eras. prætermittunt articulum, cuius vis est ἀναφορικὴ hoc loco. Sed tamen hæc deesse comperimus in vno vetusto codice, nulla sensus iniuria.

21 Eadem autem hora, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ: id est, eo ipso tempore quo ad Iesum venerunt. Neque enim ὥρα hic accipitur pro duodecima diei parte, quam etiam ob causam alibi conuertimus momentum. Sed & in vno exemplari scriptum legimus, ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. illo die.

Gratificatus est, ἐχαρίσατο. Vulg. & Eras. Donauit, ἐδωρήσατο: eodem quidem sensu: sed quum gratificandi verbum ita vsurpetur frequenter ab ipso Cicerone, vt prorsus respondeat verbo χαρίζεσθαι tum significatione, tum etiam constructione, nulla est ratio cur synonymum quæramus. Itaque deinceps interpretabimur hoc modo, præsertim in Pauli epistolis.

22 Respondens Iesus, ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς. Theophylactus hoc loco non habet ὁ Ἰησοῦς, & certè videtur potius superiori versiculo conuenire.

24 In desertum, εἰς τὴν ἔρημον. Annotat Erasmus, in nonnullis Latinis exemplaribus post hæc verba subiici notam interrogationis, vt θεάσασθαι coniungatur sequentibus: quæ distinctio mihi non displicet.

25 Honorifico, ἐνδόξῳ: id est, quo vtuntur viri nobiles, & suis opibus illustres. Eras. Splendido, λαμπρῷ. Vulg. Pretioso, id est τιμίῳ.

26 Amplius quàm prophetam, περισσότερον προφήτου. In tribus vetustis exemplaribus, & apud Theophylactum non additur προφήτου, neque etiam apud Matthæum.

29 Iustificarunt, ἐδικαίωσαν: id est, Deum vt iustum, bonum ac fidelem, & misericordem prædicarunt. Nam apud Hebræos sæpe צדקה fidem, benignitatem ac misericordiam declarat: adeo vt Septuaginta illi, quos vulgò vocant, interpretes, interdum ἐλεημοσύνην interpretentur. Itaque τὸ δικαιοῦν hoc loco penè idem declarat atque ὁμολογεῖν, δοξολογεῖν, δόξαν διδόναι. quæ verba alibi frequenter occurrunt. Nisi fortassis malimus dici Deum ab iis iustificari (id est iustum declarari) qui fide amplexi ipsius promissiones, cæteris hominibus præbent luculentum iustitiæ ac bonitatis diuinæ specimen. Eos enim gratis iustificat Dominus in Christi sanguine, vt iustitiam suam declaret, Rom. 3.d.25. Vide Matth. 11.c.19.

Οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς, μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ.

30 Pharisæi autem & Legis interpretes consilium Dei reiecerunt [a]aduersus semetipsos, non baptizati ab eo.

30 Pharisæi autem & Legis periti consilium Dei spreuerunt in semetipsos, nō baptizati ab eo.

Mat.11.b.16

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίνι οὖν ὁμοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης; καὶ τίνι εἰσὶν ὅμοιοι;

31 ‖ Dixit autem Dominus, Cui ergo assimilabo homines nationis istius? & cui rei similes sunt?

31 Ait autem Dominus, Cui ergo similes dicam homines generationis huius? & cui similes sunt?

Ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλαύσατε.

32 Similes sunt puerulis sedentibus in foro, & qui acclamant alii aliis, & dicunt, Cecinimus vobis tibiis, & non saltastis: lamentati sumus vobis, & non fleuistis.

32 Similes sunt pueris sedentibus in foro, & loquentibus ad inuicem, & dicentibus, Cantauimus uobis tibiis, & non saltastis: lamentauimus, & non plorastis.

Ἐλήλυθε γὰρ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶνον πίνων· καὶ λέγετε, Δαιμόνιον ἔχει.

33 Venit enim Iohannes Baptista, neque edens panem, neque bibens vinū: & dicitis, Dæmonium habet.

33 Venit autem Iohannes Baptista, neque manducans panem, neque bibēs uinum: & dicitis, Dæmonium habet.

Ἐλήλυθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγετε, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν.

34 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicitis, Ecce homo edax & vini potor, amicus publicanorum ac peccatorum.

34 Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicitis, Ecce homo deuorator & bibens uinum, amicus publicanorum & peccatorum.

Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων.

35 Sed iustificata est sapientia à filiis suis omnibus.

35 Et iustificata est sapientia ab omnibus filiis suis.

Ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν Φαρισαίων ἵνα φάγῃ μετ' αὐτοῦ· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Φαρισαίου, ἀνεκλίθη.

36 Rogauit autem eū quidā ex Pharisæis vt cum ipso vesceretur: itaque ingressus domum Pharisæi, discubuit.

36 Rogabat autem illum quidam de Pharisæis ut manducaret cum illo: & ingressus domum Pharisæi, discubuit.

Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ ἐν τῇ πόλει ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς, ἐπιγνοῦσα ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου,

37 Et ecce, mulier quæ fuerat in vrbe peccatrix, [a]quum cognouisset eum accubuisse in domo Pharisæi, allato alabastro vnguenti,

37 Et ecce, mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, ut cognouit quòd accubuisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum unguenti,

Mar.15.d.40
Ioan.10.c.11

Καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω, κλαίουσα, ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κατεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ.

38 ‖ Et stans apud pedes eius retro, flens cœpit lacrymis rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.

38 Et stans retro secus pedes eius, lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius, & unguento ungebat.

30 Reiecerunt, ἠθέτησαν. Sic accipitur verbum ἀθετεῖν Gal.2.d.21. Castellio conuertit Resciderunt. Sed alibi testatur Paulus verbum Domini non posse excidere: & absit vt de Deo minus diuinè sentiamus quàm de suo Ioue Homerus, quum sic eum loquentem inducit, --οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀπατηλὸν, Οὐδ' ἀτελεύτητον, ὅ,τί κεν κεφαλῇ κατανεύσω. Itaque quanuis soli homines in culpa sint quoties nullum beneficentiæ Dei locum relinquunt, tamen consilium Dei rescindi posse nego. Aduersus semetipsos, εἰς ἑαυτούς: id est suo maximo damno. Neque enim Deum, sed seipsos lædunt qui Dei gratiam aspernantur. Potest tamen etiam accipi εἰς pro ἐν, vt εἰς ἑαυτοὺς significet, Apud se: quia videlicet isti non audebant palàm Iohannis doctrinam aspernari, quòd populum metuerent, vt traditur Matth.21.c.26. Castellio conuertit εἰς ἑαυτοὺς, Quantum in se fuit: quod genus dicendi nusquam memini legere, nec puto reperiri nisi præposito articulo, vt τὸ εἰς ἐμὲ, vel τὸ κατ' ἐμέ. Poterat tamen videri hoc modo ista conuertisse vt leniret præcedentem interpretationem verbi ἠθέτησαν, nisi omnes nossent ita eum sentire de quibusdam Dei consiliis vt eorum firmitatem velit in hominis esse arbitrio ac potestate. Actum enim erat scilicet de Dei iustitia nisi eius patrocinium bonus vir iste suscepisset.

31 Dixit autem Dominus, εἶπε δὲ ὁ Κύριος. Hæc verba deerant in omnibus vetustis codicibus, quæ tamen prorsus videntur requiri, nisi duos versiculos proximè præcedentes includamus parenthesi, aut suo more Lucas ab oratione obliqua transeat ad rectam, vt suprà versu 5.

35 Omnib', πάντων. Hoc nō legim' in quodācodice, & in Vulgata quadā editioue. Vide Mat.11.c.19.

37 Quum cognouisset, ἐπιγνοῦσα, id est γνοῦσα. Nam alioquin τὸ ἐπιγνῶναι interpretamur Agnoscere.

38 Et stans, καὶ στᾶσα, id est adstans ac manens ad pedes. Nam τὸ στῆναι non opponitur τῷ κεῖσθαι

hoc loco, sed nihil aliud declarat quàm παρεῖναι: sicut etiam accipitur Act.7.g.56, & alibi sæpe. Itaque non assentior Erasmo, qui ex hoc loco colligit, thorum tam altè fuisse extructum vt stans attigerit accumbentis pedes.

Ἰδὼν δὲ ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ· ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι.

39 Quum autem id vidisset Pharisæus qui vocauerat eum, [a]dixit apud se, Hic si esset Propheta, nosset quæ & qualis sit ea mulier quæ tangit ipsum: nam est peccatrix.

39 Videns autem Pharisæus qui uocauerat eū, ait intra se, dicens, Hic si esset Propheta, sciret utique quæ & qualis est mulier quæ tangit eum, quia peccatrix est.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτὸν, Σίμων, ἔχω σοί τι εἰπεῖν. Ὁ δέ φησι, Διδάσκαλε, εἰπέ.

40 Tunc respondens Iesus dixit eis, Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait, Magister, dic.

40 Et respondens Iesus dixit ad illum, Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille ait, Magister, dic.

Δύο χρεωφειλέται ἦσαν δανειστῇ τινι· ὁ εἷς ὤφειλε δηνάρια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτερος πεντήκοντα·

41 Duo debitores, [a]inquit Iesus, erant cuidam creditori: vnus debebat denarios quingentos, alter verò quinquaginta:

41 Duo debitores erant cuidam fœneratori: unus debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta.

Μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Τίς οὖν αὐτῶν, εἰπὲ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει;

42 Quum autem illi non essent soluendo, gratificatus est vtrique. Horum igitur dic vter eū plus diliget.

42 Non habentibus illis unde redderent, donauit utrisque. Quis ergo eū plus diligit?

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπεν, Ὑπολαμβάνω ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὀρθῶς ἔκρινας.

43 Respondens verò Simon dixit, Existimo eum cui plus gratificatus est. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

43 Respondens Simon dixit, Aestimo quia is cui plus donauit. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἔφη, Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξε.

44 Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? ingressus sum domum tuam, aquam pedibus meis nō dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit.

44 Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? intraui in domum tuam, aquā pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis suis tersit.

Φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ ἀφ' ἧς εἰσῆλθον, οὐ διέλιπε καταφιλοῦσά μου τοὺς πόδας.

45 Osculum mihi non dedisti: hæc autem, ex quo intraui, non intermisit deosculari pedes meos.

45 Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intrauit, non cessauit osculari pedes meos.

Ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου οὐκ ἤλειψας· αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς πόδας.

46 Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.

46 Oleo caput meum non unxisti: hæc autem unguento unxit pedes meos.

Οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολύ· ᾧ δὲ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ.

47 Cuius rei gratia, [a]dico tibi remissa esse peccata eius multa. Nam dilexit multum: cui autem paululum remittitur, paululum diligit.

47 Propter quod dico tibi, remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum: cui autem minus dimittitur, minus diligit.

39 Dixit, εἶπε. In participio λέγων, quod statim subiicit, est Hebræus pleonasmus verbi לאמור. Sic infrà, 20.a.2. Est peccatrix, ἁμαρτωλός ἐστι. Respicit Pharisæus legem de eorum pollutione qui alios pollutos contigissent.

40 Respondens, ἀποκριθείς. Respondere dicitur apud Hebræos etiam qui sermonem inchoat, vt sæpe iam obseruauimus: sed hoc loco res ipsa ostendit Christum, vt verum Deum & καρδιογνώστην, Pharisæum istū sic compellasse vt interea ipsius cogitationibus responderit.

41 *Inquit Iesus.* Hoc suppleuimus perspicuitatis causa.

47 Dico tibi remissa esse, &c. λέγω σοι, ἀφέωνται. Particulam ὅτι expressi, quæ deesse videbatur hoc loco, & adscripta etiam erat in vno vetusto codice. Sic etiam paulo antè versu 9, & Mar.6.a.5. Nam dilexit, ὅτι ἠγάπησε. Vulgata & Erasmus, Quoniam dilexit. Ego verò malui illo modo interpretari, vt facilius intelligatur, in his verbis non ostendi causam remissionis peccatorum, sed potius ex consequente colligi antecedens. Deus enim prior nos dilexit, quum adhuc peccatores essemus. Itaque qui hoc loco abutuntur ad euertendam gratuitam ex sola fide iustificationem, non modò summam impudentiam, sed etiam infantiam suam patefaciunt. Negat enim Christus hanc esse peccatricem, sicut iste Pharisæus temere iudicarat. Testatur enim remissa ipsi fuisse vitæ prioris peccata: idque probat ex eo quod peccatorum remissionem consequitur, nempe ex charitate quam publicè erat testata. Charitas igitur non est iustificationis causa efficiens, sed effectum.

48 Εἶπε δὲ αὐτῇ, Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι.

48 Dixit autem ei, Remissa sunt tibi peccata.

48 *Dixit autem ad illam, Remittuntur tibi peccata.*

49 Καὶ ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Τίς οὗτός ἐστιν ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν;

49 Et cœperunt qui simul accumbebãt, dicere inter se, Quis est hic qui etiam peccata remittit?

49 *Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere intra se; Quis est hic qui etiam peccata dimittit?*

50 Εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα, Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.

50 Dixit autem ad mulierem, Fides tua te seruauit: vade in pacem.

50 *Dixit autem ad mulierem, Fides tua te saluam fecit: vade in pace.*

Κεφάλαιον η´.

CAP. VIII.

CAP. VIII.

1 ΚΑὶ ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, κηρύσσων καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ·

1 ET factum est deinceps, ipse iter faciebat per singulas vrbes & vicos, prædicans & euangelizans regnum Dei. & duodecim illi erãt cum eo:

1 *ET factum est deinceps, & ipse iter faciebat per ciuitates & castella, prædicans & euangelizans regnũ Dei: & duodecim cum illo:*

2 Καὶ γυναῖκές τινες αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν, Μαρία ἡ καλουμένη Μαγδαληνή, ἀφ᾽ ἧς δαιμόνια ἑπτὰ ἐξεληλύθει,

Mar.16.b.9

2 Et quædam mulieres quas sanauerat à spiritibus malis & morbis, Maria quæ vocabatur Magdalene, ex qua septem dæmonia exierant,

2 *Et mulieres aliquæ quæ erant curatæ à spiritibus malignis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua septẽ dæmonia exierant,*

3 Καὶ Ἰωάννα γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρώδου, καὶ Σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαί, αἵτινες διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς.

3 Et Iohanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ ministrabant ei ex facultatibus suis.

3 *Et Iohanna uxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ administrabant ei de facultatibus suis.*

4 Συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτόν, εἶπε διὰ παραβολῆς,

Mat.13.a.3 mar.4.a.1

4 Quum autem multa turba conueniret, & qui in singulis vrbibus erant, proficiscerẽtur ad eum, dixit per parabolam,

4 *Quum autem turba plurima conueniret, & de ciuitatibus properarẽt ad eũ, dixit per similitudinem,*

5 Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτόν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατέφαγεν αὐτό·

5 Quidam qui seminabat, exiit ad seminandum semen suũ: & in seminando aliud cecidit in viam, & conculcatum est, & volucres cæli deuorarunt illud:

5 *Exiit qui seminat, seminare semen suum: & dum seminat, aliud cecidit secus uiam, & conculcatum est, & volucres cæli comederunt illud:*

6 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ φυὲν ἐξηράνθη, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα.

6 Et aliud cecidit super petrã, & enatum exaruit, quia non habebat humorem:

6 *Et aliud cecidit supra petram, & natum aruit, quia non habebat humorem.*

7 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν· καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό.

7 Et aliud cecidit inter spinas: & simul enatæ spinæ suffocarunt illud:

7 *Et aliud cecidit inter spinas: & simul exortæ spinæ suffocauerunt illud:*

8 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, καὶ φυὲν ἐποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. Ταῦτα λέγων ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

8 Et aliud cecidit in terram bonam: & quum enatũ esset, edidit fructum cẽtuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

8 *Et aliud cecidit in terram bonam: & ortum fecit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures audiendi, audiat.*

9 Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες τίς εἴη ἡ παραβολὴ αὕτη.

9 Interrogabant autem eum discipuli eius, dicentes quæ esset ista parabola.

9 *Interrogabant autem eũ discipuli eius quæ esset hæc parabola.*

IN CAPVT VIII.

2 Quas sanauerat, αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι. Passiuum expressimus per actiuum, vt amphiboliam vitaremus.

3 Ei, αὐτῷ. In quatuor vetustis codicibus legimus αὐτοῖς, eis: id est Christo & eius discipulis.

4 Proficiscerentur, ἐπιπορευομένων. Vulgata & Erasmus, Properarent, σπευδόντων.

9 Dicentes, λέγοντες. Hoc participium neque in veteribus codicibus duobus, neque in Vulg. editione reperitur: & certè videtur non posse conuenire nisi pro εἴη legas ἐστι, vt sit recta oratio.

10 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν.

10 Ipse verò dixit eis, Vobis datum est nosse mysteria regni Dei: reliquis autem per parabolas loquor, vt videtes non videant, & audientes non intelligant.

10 *Quibus ipse dixit, vobis datum est nosse mysterium regni Dei: cæteris autem in parabolis, ut uidentes non uideant, & audientes non intelligant.*

Esa.6.c.9 mat.13.b.14 mar.4.b.12 ioan.12.f.40 act.28.f.26 rom.11.a.8

11 Ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή. Ὁ σπόρος, ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ·

11 Est autem hæc parabola, Semen, est sermo Dei:

11 *Est autem hæc parabola: Semen, est uerbum Dei:*

Mat.13.b.18 mar.4.b.15

12 Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδόν, εἰσὶν οἱ ἀκούοντες· εἶτα ἔρχεται ὁ διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν.

12 Qui autem in viam, ii sunt qui audiunt: deinde venit diabolus, & tollit sermonem è corde eorum, ne, quum crediderint, seruentur.

12 *Qui autem secus uiã, hi sunt qui audiunt: deinde uenit diabolus, & tollit uerbum de corde eorum, ne credentes salui fiant.*

13 Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον· καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἳ πρὸς καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται.

13 Qui verò super petram, ii sunt qui quum audierint, cum gaudio excipiunt sermonem: sed isti radices non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tentationis abscedunt.

13 *Nam qui supra petrã, qui quum audierint, cũ gaudio suscipiunt uerbum: & hi radices non habent, qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt.*

14 Τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσόν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται, καὶ οὐ τελεσφοροῦσι.

14 Quod autem in spinas cecidit, ii sunt qui audierunt: sed profecti, à solicitudinibus & diuitiis ac voluptatibus vitæ suffocantur, nec fructum perferunt.

14 *Quod autem in spinas cecidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudinibus & diuitiis & voluptatibus uitæ euntes suffocantur, & non referunt fructum.*

15 Τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ.

15 Quod autem in bonam terram cecidit, ii sunt qui in corde honesto ac bono auditum sermonem retinẽt, & fructum adferunt per patientiam.

15 *Quod autem in bonam terram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes uerbum retinẽt, & fructum adferunt in patientia.*

16 Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, καλύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν· ἀλλ᾽ ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.

16 Nemo porrò lucernam accensam operit vase, aut subter lectum ponit: sed candelabro imponit, vt qui ingrediuntur videant lumen.

16 *Nemo autem lucernã accendens, operit eam uase, aut subtus lectum ponit: sed supra candelabrum ponit, ut intrantes uideant lumen.*

Infra, 11.e.33 mat.5.b.15 mar.4.c.22

17 Οὐ γάρ ἐστι κρυπτόν, ὃ οὐ φανερὸν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον, ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

17 Non est enim quicquam occultum quod non sit futurum manifestum: nec absconditum, quod non sit cognoscendum, & venturum in apertum.

17 *Non est enim occultũ quod non manifestetur: nec absconditum quod non cognoscatur, & in palam ueniat.*

Infra, 12.a.2 mat.10.c.26 mar.4.c.22

10 Per parabolas *loquor*, ἐν παραβολαῖς. Suppleui verbum ex Matth.13.v.13.

14 Profecti, πορευόμενοι. Id est, simulatque audito verbo redierunt ad curanda sua negotia. Est enim per traiectionem explicandum hoc participium, quæ figura apud Lucam singulis penè versiculis occurrit. Itaque (quod tanti viri pace dixerim) non erat, opinor, cur Erasmus in hoc explicando nimium se torqueret, quasi sit passiuum participium à verbo πορεύω: quod, inquit, haud scio an significet Copiam adfero, vt significetur, copia diuitiarum obrui. Atqui non modò τὸ πορεύειν ita nunquam, quod sciam, accipitur, sed ne πορεῖν quidem aut πορίζειν vsquam memini legere pro abundare, vel copiam adferre: sed εὐπορεῖν potius aut εὐπορεῖσθαι: quod miror ipsi non venisse in mentem. Sed & altera expositio nihilo est magis accommodata, quasi πορευόμενοι dictum sit pro ἐμπορευόμενοι, vt ad negotiatores pertineat. Castellio conuertit, Eò veniunt, quasi πορευόμενοι ad progressum temporis referatur: quam etiam expositionem adfert Erasmus, sed ego ineptissimam esse existimo. Fructum perferunt, τελεσφοροῦσι. Sic Columella lib. 3. cap. 10, videtur Græcum hoc vocabulum eleganti periphrasi explicare. Puto autem deriuari non à τέλος, vt existimat Eras. sed à τέλειος & φέρω, vt declaret fructum perfectum & absolutum ferre: id est vsque eò vt maturescat.

15 Honesto ac bono, καλῇ καὶ ἀγαθῇ. Vulgata, Bono & optimo. quam interpretationem rectè quidem emendauit Erasmus, sed fortassis non satis feliciter exposuit. Putat enim Hebraicam esse conduplicationem pro egregiè bono, nempe sicut Ier.24.a.3, התאנים הטובות טובות, ficus bonas bonas vocat Propheta, ficus valde bonas. At ego puto merè Græcum esse hoc dicendi genus, & quidem ex ipsis philosophiæ adytis petitum. quanuis id etiam vulgus in ore haberet. Quia enim alia sunt externa, fortunæ videlicet (vt vocant) & corporis, alia verò animi bona, hominem his omnibus ornatum Græci καλὸν κἀγαθὸν vocant, quanuis τὸ καλὸν interdum latius pateat. Huic autem loco ita est accommodandum hoc dicendi genus vt intelligamus postre-

mum hoc hominum genus comparari primùm cum iis, qui quum externam quandam speciem fructus præ se ferant initio, tamen ad bonam frugem non perueniunt:(de quibus etiam vernaculum extat prouerbium, Inutilem esse pulchritudinem absque bonitate) deinde cum iis qui nullum prorsus fructum ferunt. Isti igitur è contrariò dicuntur καλοὶ κἀγαθοὶ, id est, qui non modò videri, sed etiam reipsa boni esse studeant: vt καλοὶ ad externam vitam, ἀγαθοὶ ad veras animi virtutes referatur. Retinent, κατέχουσιν. Notanda vis est huius vocabuli, quo significatur, non sine magno certamine posse istud bonum semen asseruari, luctante carne ac diabolo aduersus Spiritum Dei, nouum hospitem & capitalem ipsorum inimicum. Ideo etiam addit ἐν ὑπομονῇ, quia nimirum sancti patiendo vincunt. Sed & in vno vetusto codice adscriptum erat πολλῇ, multa. 5

Mat.13.b.12, & 23.c.29 mar.4.c.25 infrà,19.d.26

Βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε. ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

18 Videte ergo quomodo audiatis. ‖ quisquis enim habet, dabitur ei: & quicunque non habet, etiam quod videtur habere, tolletur ab eo.

18 *Videte ergo quomodo audiatis. qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod putat se habere, auferetur ab illo.*

Mat.12.d.46 mar.3.d.32

Παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον.

19 ‖ Venerunt autem ad eum mater & fratres eius, & non poterant eum conuenire propter turbam.

19 *Venerunt autem ad illum mater & fratres eius, & non poterant adire eum præ turba.*

Καὶ ἀπηγγέλη αὐτῷ, λεγόντων, Ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες.

20 Et annuntiatum est ei, dicentibus *nonnullis*, Mater tua & fratres tui stant foris, cupientes te videre.

20 *Et nuntiatum est illi, Mater tua & fratres tui stant foris, volentes te videre.*

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, Μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες, καὶ ποιοῦντες αὐτόν.

21 Ipse verò respondens dixit eis, Mater mea, & fratres mei, ii sunt qui sermonem Dei audiunt, & eum præstant.

21 *Qui respondens dixit ad eos, Mater mea & fratres mei hi sunt qui verbum Dei audiunt & faciunt.*

Mat.8.c.23 mar.4.d.36

Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἐνέβη εἰς πλοῖον, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης. Καὶ ἀνήχθησαν.

22 ‖ Factum est autem quodam die, ipse ingressus est in nauigiũ, ac discipuli eius: & dixit eis, Transeamus in vlteriorem ripam stagni. Et prouecti sunt.

22 *Factum est autem in una dierum, & ipse ascendit in nauiculam, & discipuli eius: & ait ad illos, Transfretemus trãs stagnum. Et ascenderũt.*

Πλεόντων δὲ αὐτῶν ἀφύπνωσε· καὶ κατέβη λαῖλαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην· καὶ συνεπληροῦντο, καὶ ἐκινδύνευον.

23 Nauigantibus autem eis sopitus est: & descendit turbo venti in stagnum: & complebantur, ac periclitabantur.

23 *Et nauigantibus illis obdormiuit: & descendit procella venti in stagnum: & complebantur, & periclitabantur.*

Προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐτόν, λέγοντες, Ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα. Ὁ δὲ ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῷ κλύδωνι τοῦ ὕδατος· καὶ ἐπαύσαντο, καὶ ἐγένετο γαλήνη.

24 Accedentes autem expergefecerunt eum, dicentes, Magister, magister, perimus. Ipse verò experrectus obiurgauit ventum ac fluctuationem aquæ: & cessauerunt, factáque est tranquillitas.

24 *Accedentes autem suscitauerunt eum, dicentes, Præceptor, perimus. At ille surgens increpauit ventum & tempestatem aquæ: & cessauit, & facta est tranquillitas.*

18 Quomodo audiatis, πῶς ἀκούετε. Id est, quomodo affecti ad audiendum Dei verbum accedatis, & eo audito, quomodo vos geratis. Videtur, δοκεῖ: videtur, nimirum aut sibi aut aliis, vt rectè notat Erasmus: vel potius & sibi & aliis. Nam hoc hominum genere nihil est superbius, siquis videat quod intus celant, aut magis comparatum ad fallendos homines. Vulg. Putat se habere: quæ interpretatio vnum tantùm sensum admittit. 10

19 Cõuenire, συντυχεῖν: id est συνέρχεσθαι, quo modo etiam accipitur interdum τὸ ἐντυχεῖν. Vulgata, Adire, προσιέναι.

20 Dicentibus *nonnullis*, λεγόντων. Heb. לאמר. Nõ legimus hoc participiũ in quodã codice & in Vulgata editione: in duobus autem exemplaribus additur αὐτῶν, quod relatiuum ad turbas refertur. Raró certè reperias hoc dicendi genus, cuius tamẽ apud Plutarchũ in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, penè simile exemplũ reperio, vbi miram cuiusdam canis historiam commemorat, Παρῶν γὰρ ὁ κύων μίμῳ πλοκὴν ἔχοντι δραματικὴν καὶ πολυπρόσωπον, ἄλλας τε μιμήσεις ἀπεδίδου τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασι καὶ πάθεσι προσφόρους, καὶ φαρμάκου πειρωμένων ἐν αὐτῷ ἀναιρετικοῦ, τὸν ἄρτον ἐδέξατο. & paulo pòst, ἔπειτα θαυμαζόντων, ἐξανάστας ἐβάδιζε πρὸς ὃν ἔδει. 15 20

22 Prouecti sunt, ἀνήχθησαν. Vide suprà, 5.a.3. Vulgata, Ascenderunt, ἀνέβησαν. Erasmus, Soluerunt: id est ἀπῆραν.

23 Sopitus est, ἀφύπνωσε. Vulgata & Erasmus, Obdormiuit, ἐκάθευδε, eodem sensu: quanquam fortassis Lucas magis propriè loquutus est quàm Matthæus & Marcus. Testantur enim Grammatici τὸ ὑπνοῦν amplius quiddam significare quàm τὸ καθεύδειν: & profundissimum fuisse hunc soporem, declarat geminata illa inclamatio discipulorum in ipso excitando. Complebantur, συνεπληροῦντο. Hoc dicendi genus, vt alia multa, petitum est è medio. Neque enim (si rem propius spectes) ipsi complebantur, sed nauis potius quæ illos vehebat. 25

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν; Φοβηθέντες δὲ ἐθαύμασαν, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

25 Dixit autem eis, Vbi est fides vestra? Timentes autem mirati sunt, dicentes alii ad alios, Quisnam iste est, vt ventis quoque & aquæ imperet, & auscultent ei?

25 *Dixit autem illis, vbi est fides vestra? Qui timentes mirati sunt, ad inuicem dicentes, Quis, putas, hic est, quia & ventis & mari imperat, & obediunt ei?*

Mat.8.d.28 mar.5.a.4

Καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας.

26 ‖ Et nauigarunt in regionem Gadarenorum quæ est in opposita ripa Galilææ.

26 *Et nauigauerunt ad regionem Gerasenorum, quæ est contra Galilæã.*

Ἐξελθόντι δὲ αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν αὐτῷ ἀνήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων ἱκανῶν, καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο, καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν, ἀλλ' ἐν τοῖς μνήμασιν.

27 Ipsi autem egresso in terrã, occurrit ex vrbe vir quidam qui habebat dæmonia à temporibus multis, & vestimento non induebatur, neque in *ulla* domo manebat, sed in monumentis.

27 *Et quum egressus esset ad terram, occurrit illi vir quidã qui habebat dæmonium iam temporibus multis, & vestimento non induebatur, neque in domo manebat, sed in monumentis.*

Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας, προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοί Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου μή με βασανίσῃς.

28 Is ergo quum vidisset Iesum, & exclamasset, accidit ei *ad pedes*, & voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei altissimi? rogo te ne me torqueas.

28 *Is ut vidit Iesum, procidit ante illum, & exclamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi est Iesu Fili Dei altissimi? obsecro te ne me torqueas.*

Παρήγγελλε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρόνοις συνηρπάκει αὐτόν· καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι καὶ πέδαις φυλασσόμενος· καὶ διαρρήσσων τὰ δεσμά, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρήμους.

29 Præcipiebat enim spiritui impuro vt exiret ab eo homine. nam à multo tempore corripuerat eum: itaque vinctus *ille* catenis & pedicis, custodiebatur: sed diruptis vinculis agitabatur à dæmone in deserta.

29 *Præcipiebat enim spiritui immundo ut exiret ab homine. multis enim temporibus arripiebat illum: & vinciebatur catenis & compedibus custoditus: & ruptis vinculis agebatur à dæmonio in deserta.*

Ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοί ἐστιν ὄνομα; Ὁ δὲ εἶπε, Λεγεών. ὅτι δαιμόνια πολλὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν.

30 Interrogauit autem eum Iesus, dicens, Quod tibi nomen est? Ipse verò dixit, Legio. Nam dæmonia multa ingressa erant in eum.

30 *Interrogauit autẽ illũ Iesus, dicẽs, Quod tibi nomen est? At ille dixit, Legio. quia intrauerant dæmonia multa in eum.*

Καὶ παρεκάλει αὐτὸν ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν.

31 Et rogabant eum ne imperaret ipsis vt abirent in abyssum.

31 *Et rogauerunt illum ne imperaret illis ut in abyssum irent.*

Ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν. Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς.

32 Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum *dæmonia* vt permitteret ipsis in illos ingredi. Et permisit eis.

32 *Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum ut permitteret eis in illos ingredi. Et permisit illis.*

Ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην· καὶ ἀπεπνίγη.

33 Egressa autem dæmonia ex eo homine, ingressa sunt in porcos: & grex ruit è præcipitio in stagnum: & suffocatus est.

33 *Exierunt ergo dæmonia ab homine, & intrauerunt in porcos: & impetu abiit grex per præceps in stagnum, & suffocatus est.*

27 Dæmonia, δαιμόνια. Ita legitur in omnibus codicibus.

29 Nam à multo tempore, πολλοῖς γὰρ χρόνοις: id est iampridem. Videtur autem hæc interpretatio melius conuenire cum eo quod paulo antè dixerat, ἐκ χρόνων ἱκανῶν. Erasmus, Frequenter, id est πολλάκις: quam etiã interpretationem non improbo. Itaque vinctus *ille*, καὶ ἐδεσμεῖτο. Vulg. Et vinciebatur. Ego verò studui vitare amphiboliam quæ ex Hebræo idiomate nascitur. Agitabatur, ἠλαύνετο: id est cum impetu impellebatur, vt eques calcaribus equum agitat. Sic enim loquitur Plautus in Asin. Vulg. & Eras. Agebatur, ἤγετο. quod verbum nimis est dilutum hoc loco. 5

31 In abyssum, εἰς τὴν ἄβυσσον. Græcum vocabulum retinuimus, quod in nostrum etiam (id est Gallicũ) idioma transiit. Significat autem immensæ profunditatis voraginem, id est eum ipsum locum quem idem Lucas infrà, 6.e.23, ᾅδην vocat, in quo nimirum dæmones constricti tenentur caliginis tenebris, 2. Pet.2.a.4. quod ne profani quidem scriptores ignorarunt. Sed videndum est vt in istis sobriè sapiamus ex Dei verbo, ne pro veritat aniles fabulas substituamus, quales multas Gregorius ille in suis Dialogis commemorat. 10

34 Ἰδόντες δὲ οἱ βόσκοντες τὸ γεγενημένον, ἔφυγον· καὶ ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς.

34 Quum autem pastores vidissent quod factum fuerat, fugerunt: & profecti annuntiarunt in vrbem & in agros.

34 *Quod ut uiderunt factum qui pascebant, fugerunt: & nuntiauerunt in ciuitatem & in uillas.*

35 Ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονός· καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον τὸν ἄνθρωπον ἀφ' οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐφοβήθησαν.

35 Exierunt igitur vt viderent quod factum erat: veneruntque ad Iesum, & inuenerunt hominem illum à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sanæ mentis, sedentem ad pedes Iesu: & timuerunt.

35 *Exierunt autem uidere quod factum est: & uenerunt ad Iesum, & inuenerunt hominem sedentem à quo dæmonia exierant, uestitum, ac sana mente, ad pedes eius, & timuerunt.*

36 Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ ἰδόντες, πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς.

36 Annũtiauerũt autẽ ipsis etiã ii qui viderãt, quomodo liberatus fuisset qui fuerat dæmoniacus.

36 *Nuntiauerunt autem illis & qui uiderãt quomodo sanus factus esset à legione.*

37 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ' αὐτῶν, ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο· αὐτὸς δὲ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, ὑπέστρεψεν.

37 Et rogauit eum tota multitudo circumiacentis regionis Gadarenorum vt discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur: ipse autem ingressus nauigium reuersus est.

37 *Et rogauerunt illum omnis multitudo regionis Gerasenorum ut discederet ab ipsis: quia magno timore tenebantur. Ipse autem ascendens nauim, reuersus est.*

38 Ἐδέετο δὲ αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ ἀφ' οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν αὐτῷ· ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

38 Rogauit autem eum vir ille à quo dæmonia exierant, vt esset cum eo: sed dimisit eum Iesus, dicens,

38 *Et rogabat illum uir à quo dæmonia exierant, ut cum eo esset: dimisit autem eum Iesus, dicens,*

39 Ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέ σοι ὁ Θεός. Καὶ ἀπῆλθε, καθ' ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς.

39 Reuertere domum tuam, & narra quanta tibi præstiterit Deus. Abiit igitur prædicãs per totam vrbem quanta ipsi præstitisset Iesus.

39 *Redi in domum tuam, & narra quanta tibi fecit Deus. Et abiit per uniuersam ciuitatem, prædicans quanta illi fecisset Iesus.*

40 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν Ἰησοῦν, ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος· ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν.

40 Factum est autem quum reuertisset Iesus, excepit eum turba: nam omnes expectabant eum.

40 *Factum est autem quum rediisset Iesus, excepit illum turba: erant autem omnes expectantes eum.*

Mat.9.c.20 mar.5.c.22

41 Καὶ ἰδού, ἦλθεν ἀνὴρ ᾧ ὄνομα Ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε· καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, παρεκάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

41 ‖Et ecce, venit quidam cui nomen Iairus, qui erat præfectus synagogæ: quúmque accidisset ad pedes Iesu, rogabat eum vt ingrederetur domum ipsius:

41 *Et ecce, uenit uir cui nomen Iairus, & ipse princeps synagogæ erat: & cecidit ad pedes Iesu rogans eum ut intraret in domum eius:*

42 Ὅτι θυγάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν. (Ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτόν, οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν.

42 Quoniam erat ei vnigenita filia quasi annorum duodecim, eáque moriebatur. (Inter eundũ verò turba coarctabat eum:

42 *Quia unica filia erat ei ferè annorum duodecim, & hæc moriebatur. (Et contigit dum iret, à turbis comprimebatur.*

43 Καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι,

43 Et mulier quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim, & in medicos impéderat totum victum, nec ab vllo potuerat curari,

43 *Et mulier quædam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim, quæ in medicos erogauerat omnem substantiam suam, nec ab ullo potuit curari:*

38 Rogauit autem, ἐδέετο δέ. Eras. Rogauerat enim: id est ἐδεῖτο γάρ. Nã etiã ita impressit Frobenius.

39 Quanta, ὅσα, vel quæcunque. Possumus enim vel ad multitudinem, vel ad qualitatem referre. Erasmus illud maluit, ego posterius delegi. ◦ Per totam vrbem, καθ' ὅλην τὴν πόλιν. Vrbem Gadarenorũ proculdubio intelligit, ex qua hunc fuisse dixit suprà, ver. 27. Quod autem narrat Marcus istum in Decapoli prædicasse, non pugnat cum eo quod Lucas hoc loco commemorat, quum Plin. lib. 5. cap. 18, inter Decapolitanæ regionis oppida numeret etiam Gadara. fuit igitur Decapolis partim cis Iordanem, partim trans Iordanem sita. 5

40 Quum reuertisset, ἐν τῷ ὑποστρέψαι: id est μετὰ τὸ ὑποστρέψαι. Vide Act. 2. a. 1.

43 Totum victum, ὅλον τὸν βίον: id est, id omne ex quo antè victitabat. Nam apud idoneos etiam authores βίος pro [illegible] ponitur. Sed si Eusebio credimus, non fuit ista tam inops quin superfuerit vnde statuam æneam sibi & Christo poneret Cæsareæ Philippi: vnde nonnulli non minus futile quàm ineptum argumentum 10

colligũt constituẽdæ suæ idolomaniæ. Curari, θεραπευθῆναι. Alibi τὸ θεραπεύειν vertere solemus Sanare: sed hoc loco propriè accipitur, quũ agatur de remediis quibus ad curandos morbos vtũtur medici. Vide Mat. 4. d. 23.

44 Προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς.

44 Quum accessisset à tergo, tetigit fimbriam pallii ipsius: & illico substitit fluxio sanguinis eius.

44 *Accessit retro, & tetigit fimbriam uestimenti eius: & cõfestim stetit fluxus sanguinis eius.*

45 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Τίς ὁ ἁψάμενός μου; Ἀρνουμένων δὲ πάντων, εἶπεν ὁ Πέτρος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, Ἐπιστάτα, οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι, καὶ λέγεις, Τίς ὁ ἁψάμενός μου;

45 Tunc ait Iesus, Quis *est* qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus & qui cum eo erant, Magister, turba te constringit & opprimit, & dicis, Quis *est* qui me tetigit?

45 *Et ait Iesus, Quis est qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus, & qui cum illo erant, Præceptor, turbæ te cõprimunt & affligunt, & dicis, Quis me tetigit?*

46 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἥψατό μού τις· ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ.

46 Iesus autem ait, Tetigit me aliquis. nam ego cognoui virtutem à me exiisse.

46 *Et dixit Iesus, Tetigit me aliquis: nam ego noui uirtutem de me exisse.*

47 Ἰδοῦσα δὲ ἡ γυνὴ ὅτι οὐκ ἔλαθε, τρέμουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ, δι' ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ ἀπήγγειλεν αὐτῷ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα.

47 Quum autem mulier illa vidisset se non latuisse, tremens venit, & accidens ei ad pedes, declarauit ei in conspectu totius populi quam ob causam tetigisset eum, & quomodo sanata fuisset illico.

47 *Videns autem mulier quia non latuit, tremens uenit, & procidit ante pedes eius, & ob quam causam tetigerit eũ, indicauit coram omni populo, & quemadmodum confestim sanata sit.*

48 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.)

48 Ipse verò dixit ei, Confide filia, fides tua te seruauit: vade cum pace.)

48 *At ipse dixit ei, Filia, fides tua saluam te fecit: uade in pace.)*

49 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχεταί τις παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγων αὐτῷ, Ὅτι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου· μὴ σκύλλε τὸν διδάσκαλον.

49 Adhuc eo loquẽte, venit quidam à præfecto synagogæ, dicens ei, Mortua est filia tua: ne vexa magistrum.

49 *Adhuc illo loquente, uenit quidam ad principem synagogæ, dicens ei, Quia mortua est filia tua, noli uexare illum.*

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας ἀπεκρίθη αὐτῷ, λέγων, Μὴ φοβοῦ· μόνον πίστευε, καὶ σωθήσεται.

50 Iesus autem hoc audito, respondit ei, Ne metue: crede solummodo, & seruabitur.

50 *Iesus autem audito hoc uerbo, respondit patri puellæ, Noli timere: crede tantùm, & salua erit.*

51 Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν εἰσελθεῖν οὐδένα, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παιδὸς καὶ τὴν μητέρα.

51 Ingressus verò domum, non permisit ingredi quenquam, nisi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrem ac matrem puellæ.

51 *Et quum uenisset domum non permisit intrare secum quenquam nisi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrẽ & matrem puellæ.*

52 Ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν. Ὁ δὲ εἶπε, Μὴ κλαίετε· οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

52 Flebant autem omnes, & plãgebant eam: ipse verò dixit, Ne flete: non est mortua, sed dormit.

52 *Flebant autem omnes & plangebant illam. At ille dixit, Nolite flere: nõ est mortua puella, sed dormit.*

53 Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν.

53 Et deridebant eum, quòd scirent esse mortuam.

53 *Et deridebant eum, sciẽtes quòd mortua esset.*

54 Αὐτὸς δὲ ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε λέγων, Ἡ παῖς, ἐγείρου.

54 Ipse verò eiectis foras omnibus, & prehensa manu eius, clamauit dicens, Puella, surge.

54 *Ipse autem tenens manum eius, clamauit dicens, Puella, surge.*

46 Cognoui, ἔγνων: id est sensi, & percepi. Vulg. & Eras. Noui: id est οἶδα.

50 Respondit ei, ἀπεκρίθη αὐτῷ: id est principi synagogæ, non autem ipsius seruo: quod quia ambiguum est, Vulgata & Erasmus maluerunt exprimere antecedens. 5

54 Eiectis foras omnibus, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας. Vetus interpres hæc non legit: reperimus tamen in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos excipias, quorum mirificus est cũ Vulg. editione consensus. Erasmus ex Marco addita suspicatur. Nam, inquit, iam antè testatus est Lucas Iesum non passum esse quenquam eò ingredi vbi funus erat puellæ, præter patrem & matrem & tres discipulos. Verùm (quod Erasmi pace dixerim) vt 10 hoc concedam, non tamen consequi videtur hæc addi non debuisse. Refertur enim illud ad eã turbam quæ cũ Iesu aduenerat. Quid igitur illis fiet quos plurimos domi reperit flentes ac eiulantes, vt disertè scribit Marcus? Hi sunt igitur à quibus deridebatur, & quos idcirco domo eiecit. Hoc quum non consideraret Erasmus, alium hîc nodum nectit, quomodo possit turba dici eiecta quam non passus sit ingredi. Sed, inquit, fieri potuit vt in

vestibulo constiterit turba, funus in interioribus ædibus positum fuerit. At ego existimo alios non esse passum ingredi, alios verò intus repertos domo eiecisse.

Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ ἀνέστη παραχρῆμα· καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν.

55 Et reuersus est spiritus eius, ac surrexit illico: & *ipse* præcepit vt ei daretur cibus.

55 *Et reuersus est spiritus eius: & surrexit cõtinuò. Et iussit illi dare manducare.*

Καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς· ὁ δὲ παρήγγειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός.

56 Et obstupuerunt parentes eius: ipse verò præcepit eis vt nulli dicerent quod factum fuerat.

56 *Et stupuerunt parentes eius: quibus præcepit ne alicui dicerent quod factum erat.*

Κεφάλαιον θ.

CAP. IX.

CAP. IX.

Matth.10.a.1 marci 3.b.13 & 6.a.7

Συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν.

1 Conuocatis autem *Iesus* duodecim discipulis suis, dedit eis vim & potestatem in omnia dæmonia, & morbos sanandi.

1 *Conuocatis autem duodecim Apostolis, dedit illis virtutem & potestatem super omnia dæmonia, & ut languores curarent.*

Matth.10.a.7

Καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἰᾶσθαι τοὺς ἀσθενοῦντας.

2 Misitque eos vt prædicarẽt regnum Dei, & sanarent ægrotos.

2 *Et misit illos prædicare regnum Dei, & sanare infirmos.*

Matth.10.a.9 marci 6.b.8

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδόν, μήτε ῥάβδους, μήτε πήραν, μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον, μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν.

3 Et dixit eis, Nihil sumite ad iter, neque virgas, neque peram, neque panem, neque pecuniam: neque binas tunicas habete.

3 *Et ait ad illos, Nihil tuleritis in via, neque virgam, neque peram, neque panem, neque pecuniam, neque duas tunicas habeatis.*

Καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε.

4 Et in quamcunque domum intraueritis, illic manete, & illinc exite.

4 *Et in quamcunque domum intraueritis, ibi manete, & inde exeatis.*

Infra,10.b.11 matth.10.b.14 marci6.b.11 act.13.g.51

Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάξατε εἰς μαρτύριον ἐπ᾽ αὐτούς.

5 Et quicunque nõ receperint vos, exeuntes ex vrbe illa, etiam puluerem à pedibus vestris excutite, *ut sit* testimonio aduersus eos.

5 *Et quicunque non receperint vos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem pedum vestrorum excutite in testimonium supra illos.*

Ἐξερχόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας, εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ.

6 Exeuntes igitur obibant singulos vicos, euangelizantes & sanantes vbique.

6 *Egressi autem circuibant per castella, euãgelizãtes & curãtes ubique.*

55 Surrexit, ἀνέστη. Iacent cadauera: puella verò, recepta vita, vt verè illam non modò reuixisse, sed etiam ab omni morbo liberatam esse constaret, surrexit è lecto.

IN CAPVT IX.

1 Duodecim discipulis suis, τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ. In octauo codice legimus τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, id est duodecim Apostolis, sensu nihil variato. Placuit tamen hoc annotare, nequis temere Veterem interpretem reprehendat. Theophylactus autem simpliciter legit τοὺς δώδεκα.

2 Et sanarent, καὶ ἰᾶσθαι. Hic libuit quasi παρέργως subiicere quæ Theophylactus in hunc locum annotauit, his verbis, Δεῖ τὸν τὴν διδασκαλίαν ἐγχειρισθέντα, καὶ κηρύσσειν καὶ θαυματουργεῖν. τὸ γὰρ κήρυγμα διὰ θαυμάτων βεβαιοῦται, τὰ τε θαύματα διὰ τοῦ κηρύγματος. πολλοὶ γὰρ πολλάκις θαύματα ἐποίησαν ἀπὸ δαιμόνων, ἀλλ᾽ οὐχ ἦν αὐτῶν τὸ κήρυγμα ὑγιές. διὸ οὐδὲ τὰ θαύματα αὐτῶν ἀπὸ Θεοῦ. Hæc considerent qui miracula separant à verbo.

3 Virgas, ῥάβδους. Sic scriptum inuenimus in omnibus vetustis exemplaribus, præter vnum, quod cum Vetere editione legit ῥάβδον, id est virgam. Vide Mat.10.b.10. Binas tunicas, ἀνὰ δύο χιτῶνας. Particula ἀνὰ distributionem declarat hoc loco: deerat tamen in vno codice. Habete, ἔχειν: id est ἔχετε, enallage Græcis familiari: quanuis sanè dura sit, quum præcedat αἴρετε, & μένετε subsequatur. Itaque in vno codice scriptum legimus ἔχετε, in alio verò simpliciter scriptum erat, μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, ita videlicet vt αἴρετε repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 Et illinc exite, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. In quodam codice scribitur, καὶ ἐκεῖθεν μὴ ἐξέρχεσθε, & ne illinc exeatis: quod in nonnullis etiam Veteris editionis exemplaribus legitur, & à Valla & Erasmo reprehenditur. Mihi verò, etiamsi negationem addideris, videtur eadem manere sententia. Nam in summa prohibet Dominus ne hospitium mutent. iubet igitur vt ex ciuitate aliqua discessuri, illinc exeant quò primùm diuerterint: aut vetat ne quum aliquò semel ingressi fuerint, inde exeant ad alium quærendum hospitem: quoniam videlicet ista promulgatio Euangelii per Apostolos, erat duntaxat veluti discursio quædam, nequis in Iudæa posset ignorantiam aduentus Christi prætexere.

6 Obibant, διήρχοντο, Vulg. & Erasmus, Circumibant, id est περιῆγον. Ceterùm τὸ διέρχεσθαι alibi vertimus Transire: hîc interpretari maluimus obire, quòd paulò melius videatur huic loco conuenire hæc significatio. Singulos vicos, κατὰ κώμας. Vulgata & Erasmus, Per castella. Ego exprimendam putaui particulam distributiuam.

Matth.14.a.1 marci 6.b.14

Ἤκουσε δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ᾽ αὐτοῦ πάντα· καὶ διηπόρει, διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό τινων ὅτι Ἰωάννης ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν·

7 Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & hæsitabat, propterea quòd dicebatur à quibusdam Iohannem excitatum esse à mortuis:

7 *Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebãt ab eo: & hæsitabat, eo quòd diceretur à quibusdã, Quia Iohãnes surrexit à mortuis:*

Ὑπό τινων δέ, ὅτι Ἠλίας ἐφάνη· ἄλλων δὲ ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

8 A quibusdam verò, Eliam apparuisse: ab aliis autem, Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

8 *A quibusdam verò, Quia Elias apparuit: ab aliis autem, Quia Propheta unus de antiquis surrexit.*

Καὶ εἶπεν ὁ Ἡρώδης, Ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφάλισα· τίς δέ ἐστιν οὗτος περὶ οὗ ἐγὼ ἀκούω τοιαῦτα; Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν.

9 Tunc ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et studebat eum videre.

9 *Et ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et quærebat videre eum.*

Mat.14.b.13 marci 6.c.35

Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι διηγήσαντο αὐτῷ ὅσα ἐποίησαν. καὶ παραλαβὼν αὐτούς, ὑπεχώρησε κατ᾽ ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά.

10 Reuersi autem Apostoli narrauerunt ei quæcunque fecerãt. Et *ipse* assumptis illis, secessit priuatim in locum desertum vrbis quæ vocatur Bethsaida.

10 *Et reuersi Apostoli narrauerunt illi quæcunque fecerunt. Et assumptis illis secessit seorsum in locum desertum qui est Bethsaidæ.*

Οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες, ἠκολούθησαν αὐτῷ· καὶ δεξάμενος αὐτούς, ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας ἰᾶτο.

11 Quod quum cognouisset turba, sequuta est eum: *ipse* autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos quibus sanatione opus erat, sanabat.

11 *Quod quum cognouissent turbæ, sequutæ sunt illum: & excepit eos, & loquebatur illis de regno Dei, & eos qui cura indigebant sanabat.*

Mat.14.b.16 marci 6.c.35 iohan.6.a.5

Ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν· προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα εἶπον αὐτῷ, Ἀπόλυσον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώμας καὶ τοὺς ἀγρούς, καταλύσωσι, καὶ εὕρωσιν ἐπισιτισμόν· ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν.

12 Dies autem cœperat inclinare: & accedentes duodecim dixerunt ei, Dimitte turbam, vt abeuntes in circumiacentes vicos & agros, *illuc* diuertant, & inueniant cibaria: nam hîc in loco deserto sumus.

12 *Dies autem cœperat declinare: & accedentes duodecim dixerunt illi, Dimitte turbas, ut euntes in castella villásque quæ circa sunt, diuertant & inueniãt escas: quia hîc in loco deserto sumus.*

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Οἱ δὲ εἶπον, Οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ πέντε ἄρτοι καὶ δύο ἰχθύες, εἰ μήτι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον βρώματα.

13 *Ipse* verò dixit eis, Date ipsis vos quo vescantur. Ipsi verò dixerunt, Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces, nisi nos profecti emamus toti huic populo escas.

13 *Ait autem ad illos, Vos date illis manducare. At illi dixerunt, Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces, nisi fortè nos eamus & emamus in omnem hanc turbam escas.*

7 Hæsitabat, διηπόρει. Hæsitandi verbum videtur potius respondere τῷ ἰσχυρίζεσθαι: sed tamen satis commodè exprimit τὸ διαπορεῖν, quum de iis dicatur qui ita perplexi & impediti quasi in luto tenentur, vt exitum non inueniãt, quod Græcis declarat πόρον μὴ εὑρίσκειν. Huius rei verũ exemplum qui requirit, consideret quid moliti sint aduersarii veritatis nostra memoria, & quàm varia subinde consilia frustra captent.

10 Vrbis quæ vocatur Bethsaida, πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά. Vulgata, Qui est Bethsaidæ, τῆς Βηθσαϊδά. In nonnullis codicibus legimus Βηθσαϊδάν. Cæterùm dicitur desertum esse eius ciuitatis à qua cognominabatur, quòd vel in eius agro censeretur, vel occurreret iis qui Tiberiade proficiscebantur in eam vrbem. Quomodo autem accipiẽda sit dictio πέραν apud alios Euangelistas in huius historiæ narratione, & qua ratione Matthæus & Marcus cum Iohanne concilientur, dicemus Iohan.6.

12 *Illuc* diuertant, καταλύσωσιν. Alibi τὸ καταλύειν cõuertimus dissoluere: quæ est propria huius verbi declaratio. Translatitiè autem accipitur pro recipere se in diuersoriũ: sed de iis tamen propriè dicitur qui curriculum iter conficiunt, quia nimirum equos soluunt quum ad diuersorium vẽtum est: qua significatione videtur Martialis vti Interiungendi vocabulo. Apud Latinos autem, qui in hospitium aut potius tabernam concedunt, dicuntur diuertere, quòd de via deflectant: & hospitia ipsa, diuersoria vocantur simili ratione. Cibaria, ἐπισιτισμόν. Vulgata & Erasmus, Escas, βρώματα. Est autẽ ἐπισιτισμὸς propriè (vt existimo) militare vocabulum, & id declarat quod Latini frumentationem dicunt.

13 Plus, πλεῖον. Erasmus, Plures, id est πλείους: quum in Frobenii editione legatur πλείω. Cic. Opiniones quum tam variæ sint, alterum fieri potest, vt earum nulla: alterum certè non pôtest, vt plus vna vera sit. Terentius, Ancillas secum adduxit plus decem. Nisi, εἰ μήτι. Sic sæpe in eclipsi adhibentur eiusmodi particulæ ex communi vsu loquendi. Potest autem hoc modo expleri sententia, Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces. Itaque non possumus eis dare quo vescantur, nisi fortè profecti, &c. Sed hoc præterea notandum est, hanc formulam loquendi fere vsurpari quoties absurdum quippiam aut ἀδύνατον sequi significatur: ideo subiicitur, ἦσαν γὰρ, aderant enim: quibus verbis Lucas causam adfert cur hoc discipuli tam absurdũ iudicarint. Toti huic populo, εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον. Heb. לכל העם הזה, id est qui toti huic populo sufficiat. Vulg. & Eras. ad

verbū, In omnē hūc populū, qua significatione interdū etiā vſurpatur præpoſitio In apud Latinos: ſed ita fere vt rei potius quàm perſonæ declarādæ adhibeatur: vt apud Terent. reperias, Emptos piſciculos in cœnam ſeni.

Ἦσαν γὰρ ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα.

14 Aderant enim quaſi viri quinquies mille. Ait autem diſcipulis ſuis, Facite vt diſcumbant per ſingulos quoſque diſcubitus quinquageni.

14 Erant autem fere uiri quinque millia. Ait autē ad diſcipulos ſuos, Facite illos diſcumbere per conuiuia quinquagenos.

Καὶ ἐποίησαν οὕτω, καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντας.

15 Ipſi igitur ita fecerunt, & diſcubuerunt illi omnes.

15 Et ita fecerunt: & fecerunt diſcumbere omnes.

Λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐλόγησεν αὐτοὺς καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς παραθεῖναι τῷ ὄχλῳ.

16 Ipſe verò acceptis quinque illis panibus & duobus piſcibus, ſuſpiciens in cælum, benedixit eis: & fregit, deditque diſcipulis vt apponerent turbæ.

16 Acceptis autem quinque panibus & duobus piſcibus, reſpexit in cælum, & benedixit illis: & fregit: & diſtribuit diſcipulis ſuis ut ponerent ante turbas.

Καὶ ἔφαγον, καὶ ἐχορτάσθησαν πάντες· καὶ ἤρθη τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς κλασμάτων, κόφινοι δώδεκα.

17 Comederunt igitur omnes illi, & ſaturati ſunt: & ſublatum eſt quod ſuperfuit ipſis fragmētorum, cophini duodecim.

17 Et manducauerunt omnes, & ſaturati ſunt: & ſublatum eſt quod ſuperfuit illis, fragmentorum cophini duodecim.

Matth. 16.b.13, marci 8.c.27

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον καταμόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταί· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτούς, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι;

18 ‖Et factum eſt, quum ipſe ſolus precaretur, erant cum eo diſcipuli: interrogauitque eos, dicens, Quem me dicit eſſe turba?

18 Et factum eſt quum ſolus eſſet orans, erant cū illo & diſcipuli: & interrogauit illos, dicens, Quē me dicunt eſſe turbæ?

Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἰωάννην τὸν βαπτιστήν· ἄλλοι δὲ Ἠλίαν· ἄλλοι δέ, ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

19 Ipſi autem reſpondentes dixerunt, Iohannem Baptiſtam: alii autem Eliam: alii verò, Prophetam quempiam ex antiquis reſurrexiſſe.

19 At illi reſponderunt, & dixerunt, Iohannem Baptiſtam: alii autem Eliam: alii uero, quia unus Propheta de prioribus ſurrexit.

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε, Τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

20 Dixit autem eis, Vos verò quē me eſſe dicitis? Reſpondens autem Petrus dixit, Chriſtum illum Dei.

20 Dixit autem illis, Vos autem quem me eſſe dicitis? Reſpondens Simon Petrus dixit, Chriſtum Dei.

Ὁ δὲ ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε μηδενὶ εἰπεῖν τοῦτο·

21 Ipſe verò interminatus eis, præcepit vt nulli hoc dicerent:

21 At ille increpans illos, præcepit ne cui diceret hoc:

Matth. 17.d.22, marci 8.c.31

Εἰπών, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

22 Dicens, ‖Oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à ſenioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & trucidari, & tertia die excitari.

22 Dicens, Quia oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à ſenioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & occidi: & tertia die reſurgere.

14 Aderant enim, ἦσαν γάρ. Vulg & Eraſ. Erant autem, ἦσαν δέ, contra omnium codicum fidem. Per ſingulos quoſque diſcubitus quinquageni, κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα. Κλισίας vocat Lucas quæ συμπόσια vocantur Marci 6.e.39, vbi expoſuimus hanc loquendi formulam.

15 Diſcubuerunt illi omnes, κατέκλιναν ἅπαντας. Sic ſcriptum inuenio in Veteris editionis pleriſque exemplaribus: quam lectionem magis probo quàm ſi ἅπαντας legas, & interpreteris, Fecerunt omnes diſcumbere: quanuis eiuſmodi repetitiones ſint Hebræis familiares.

16 Benedixit eis, εὐλόγησεν αὐτούς. In quodam codice legimus, προσηύξατο καὶ κατέκλασε, precatus eſt & fregit. Apud Iohannem verò in huius hiſtoriæ narratione 6.b.11, ſcriptū eſt, καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκε, & gratiis actis, dedit. Itaque non dubium eſt quin εὐλογεῖν hoc loco ſignificet τὸ εὐχαριστεῖν, id eſt gratias agere. Quia tamen additur relatiuum αὐτούς, & nimis abſurdum fuerit cogitare Chriſtum egiſſe panibus gratias, aut precatum eſſe panes ac piſces, emollienda eſt hæc interpretatio. Dicitur ergo panibus benedixiſſe, id eſt de his panibus ac piſcibus gratias egiſſe Deo Patri, & ſimul eum precatus vt tantilla panum ac piſcium copia tantam multitudinem paſceret: denique vt totum hoc conuiuium ad Dei gloriam referretur. Sic de Samuele dicitur Sam. 9.b.13, יברך הזבח: id eſt benedicere ſolet ſacrificio: & à Paulo 1.Tim.4.b.5, cibus dicitur ſanctificari verbo & oratione, ſiue gratiarum actione. Vtrunque enim ibi coniungit Apoſtolus, vt hîc quoque coniungēdum eſt. Nam partim pro cibo præſtito aguntur Deo gratiæ: partim autem petitur vt purè & ſobriè eo vti liceat, vt reliquam vitam in Dei cultu conſumamus. Inde factum vt Chriſtiani dicantur benedicere menſæ, & conſecrare menſam, quū tamen hæc benedictio non ad ipſos cibos, ſed ad Deum potius & conuiuas pertineat. In poculo verò benedictionis, cui benedicimus, (vt ſcribitur 1.Cor.10.d.16) vt ipſum benedicendi verbum poſſit eodem modo explicari, tamen prorſus diuerſus eſt benedictionis finis, vt ſuo loco explicabimus. Deditque, καὶ ἐδίδου. Vulgata & Eraſmus, Et diſtribuit, καὶ μετεδίδου.

18 Solus, καταμόνας, id eſt ſeparatus à turba: niſi malimus exponere ἐν τῷ εἶναι, quum fuiſſet, vt ſuprà 8.f.40, ἐν τῷ ὑποστρέψαι, quū reuertiſſet. aut fortaſſis quū ſolus oraret, interuenerūt diſcipuli. Diſcipuli, οἱ μαθηταί. Vul. & Eraſ. Et diſcipuli, καὶ οἱ μαθηταί, quū ne in Frobeniana quidē editione addatur καὶ, cui certè nullus hîc locus eſt. Nam ita ſignificatur alios præterea adfuiſſe: quod ſi verum eſt, quî dici poſſit Chriſtus fuiſſe καταμόνας?

23 Quotidie,

Ἔλεγε δὲ πρὸς πάντας, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

23 ‖Dicebat autē omnibus, Siquis vult me ſequi, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuā quotidie, & ſequatur me.

23 Dicebat autē ad omnes, Siquis uult poſt me uenire, abneget ſemetipſū, & tollat crucē ſuā quotidie, & ſequatur me.

Infrà, 14.f.27, matth.10.d.38, & 16.d.24, marci 8.d.35

Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει αὐτήν.

24 ‖Quiſquis enim voluerit animā ſuā ſeruare, perdet eam: quiſquis verò perdiderit animam ſuā mea cauſa, is ſeruabit eam.

24 Qui enim uoluerit animam ſuam ſaluam facere, perdet illam. nam qui perdiderit animam ſuam propter me, ſaluā faciet illam.

Infrà, 17.g.33, matth.10.d.39, & 16.d.25, marci 8.d.35, iohan.12.d.25

Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος κερδήσας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιωθείς;

25 ‖Quid enim prodeſt cuipiam ſi lucretur vniuerſū mundū, ſe ipſum autem perdat, ſiue ſeipſo multetur?

25 Quid enim proficit homo ſi lucretur uniuerſū mūdū, ſe autē ipſū perdat, & detrimētum ſui faciat?

Matth.16.d.26, marci 9.d.36

Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρός, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων.

26 ‖Quem enim puduerit mei ac meorum ſermonum, eius pudebit Filium hominis, quando venerit cū gloria ſua & Patris, ſanctorúmque Angelorum.

26 Nā qui me erubuerit & meos ſermones, hunc Filius hominis erubeſcet, quū uenerit in maieſtate ſua & Patris, & ſanctorum Angelorum.

Infrà, 12.b.9, matth.10.d.33, marci 8.d.38, 2.tim.2.b.12

Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἳ οὐ μὴ γεύσονται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

27 ‖Dico autem vobis verè, ſunt quidā ex iis qui hîc adſtant qui nequaquam guſtabūt mortem vſquedum viderint regnū Dei.

27 Dico autem uobis uerè, ſunt aliqui hîc ſtantes qui non guſtabunt mortē donec uideāt regnū Dei.

Matth. 16.d.28, marci 9.a.1

Ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτώ, καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

28 ‖Factum eſt autem, poſt hæc verba quaſi dies octo interceſſerant, quum aſſumptis Petro & Iohanne & Iacobo, aſcēdit in mōtem vt precaretur.

28 Factum eſt autem poſt hæc uerba fere dies octo, & aſſumpſit Petrū & Iacobū & Iohannē, & aſcēdit in montē ut oraret.

Matth.17.a.1, marci 9.a.1

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτόν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων.

29 Et facta eſt inter precandum ſpecies vultus eius alia, & veſtitus eius albus ac emicans.

29 Et facta eſt, dum oraret, ſpecies uultus eius altera, & ueſtitus eius albus & refulgens.

Καὶ ἰδού, ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας·

30 Et ecce, duo viri colloquebantur cū eo, qui erāt Moſes & Elias:

30 Et ecce, duo uiri loquebantur cū illo: erant autē Moyſes & Elias:

Οἳ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ.

31 Qui viſi cum gloria, dicebant ipſius exitum, quo futurum erat vt defūgeretur in Hieruſalē.

31 Viſi in maieſtate: & dicebāt exceſſum eius quē completurus erat in Ieruſalem.

Ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ· διαγρηγορήσαντες δὲ εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ.

32 Petrus verò & qui cum ipſo erant, grauati erāt ſomno: quū autem euigilaſſent, viderūt gloriā eius, & duos illos viros qui ſtabant cum eo.

32 Petrus uerò & qui cū illo erant, grauati erant ſomno: & euigilantes, uiderunt maieſtatem eius, & duos uiros qui ſtabāt cum illo.

23 Quotidie, καθ' ἡμέραν. Hoc neque apud alios Euangeliſtas additur, neque legitur in Complutenſi editione & quinque vetuſtis codicibus, neque explicatur à Theophylacto. Eſt tamen magna horum verborum emphaſis, quibus videlicet ſignificatur fore vt ſicut dies diem conſequitur, ita crux crucem excipiat.

25 Si lucretur, κερδήσας: id eſt ἐὰν κερδήσῃ, vt Matthæus & Marcus loquuntur. Sic enim reſoluendum eſt interdum participium apud Græcos, vt in illo Homeri verſiculo Iliad. 1, ἴσον ἐμοὶ φάσθαι: id eſt ἐάν τις φῇ. Subiicitur enim καὶ εἰ μάλα τις πτωχός.

26 Puduerit, ἐπαισχυνθῇ. Vulgata, Erubuerit. Optarim (inquit in hunc locum Eraſmus) Latinum eſſe quod poſuit Vetus interpres. Atqui ſic loquitur Virgilius Æneid. 2, ſed iura fidémque Supplicis erubuit. Sed hoc tamen eſt ποιητικώτερον.

28 Dies octo interceſſerant, ἡμέραι ὀκτώ. Eraſmus, Diebus octo, ἡμέρας ὀκτώ. Ego malui conſtructionem explere. Quomodo verò cum Matthæo & Marco conciliandus ſit Lucas, diximus Marci 9.a.2.

31 Exitum, τὴν ἔξοδον. Vulg. & Eraſ. Exceſſum, rectè quidem & eleganter, ſed ambiguè. Itaque nonnulli hac ambiguitate decepti, quòd Græca ignorarent, perinde ſunt interpretati acſi ἔκστασιν declararet: nonnulli rurſus, tanquam excellentiam ac præſtantiam, id eſt ἐξοχὴν aut ὑπεροχὴν, ſignificet. Accipitur autem Exitus pro morte apud idoneos etiam authores, vt annotat Valla. Quo futurum erat vt defungeretur, ἣν ἔμελλε πληροῦν. Vulg. & Eraſ. ad verbum, Quem completurus erat. Ego malui ſynonymum quærere, quo tamen optimè declaratur verbi Græci emphaſis. Fuit enim mors illa omnium acerbiſſima inſtar muneris impoſita Chriſto, quo ipſe non minus promptè quàm fideliter eſt defunctus, ita vt omnes Mediatoris partes impleuerit.

32 Quum autem euigilaſſent, διαγρηγορήσαντες δέ. Vulgata & Eraſmus, Experrecti, διεγερθέντες.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μίαν σοὶ, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν Ἡλίᾳ· μὴ εἰδὼς ὃ λέγει.

33 Et factum est quum illi discederét ab eo, dixit Petrus ad Iesu, Magister, bonú est nos hîc esse: atque adeo faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnú Mosi, & vnum Eliæ: nesciens quid diceret.

33 Et factum est quũ discederent ab illo, ait Petrus ad Iesum, Præceptor, bonũ est nos hîc esse: & faciamus tria tabernacula, unum tibi, & unum Moysi, & unum Eliæ: nesciens quid diceret.

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐπεσκίασεν αὐτούς· ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ ἐκείνους εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην.

34 Hæc autem ipso dicente, extitit nubes quæ inumbrauit eos: timuerűt autem dum ingrederentur in nubem.

34 Hæc autem illo loquẽte, facta est nubes, & obumbrauit eos: & timuerunt intrantibus illis in nubem.

Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε.

35 Et vox extitit è nube, dicens, Hic est filius ille meus dilectus: ipsum audite.

35 Et vox facta est de nube, dicens, Hic est filius meus dilectus: ipsum audite.

Καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνὴν εὑρέθη ὁ Ἰησοῦς μόνος· καὶ αὐτοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐδὲν ὧν ἑωράκασιν.

36 Et postquam vox illa extitisset, inuentus est Iesus solus: ipsi autem siluerűt, & nulli declararunt per id tempus quicquam eorum quæ viderant.

36 Et dum fieret vox, inuentus est Iesus solus: & ipsi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex his quæ viderant.

Matth. 17. b. 14. marci 9. c. 57.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

37 Factum est autem sequenti die, quum ipsi descendissent de mőte, occurrit ei turba multa.

37 Factum est autem in sequenti die, descendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa.

Καὶ ἰδοὺ, ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε, λέγων, Διδάσκαλε, δέομαί σου, ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐστί μοι.

38 Et ecce, quidam è turba exclamauit, dicens, Magister, rogo te, respice ad filium meum: nã vnigenitus est mihi.

38 Et ecce, vir de turba exclamauit, dicens, Magister, obsecro te, respice in filium meum, quia unicus est mihi.

Καὶ ἰδοὺ, πνεῦμα λαμβάνει αὐτὸν, καὶ ἐξαίφνης κράζει, καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ, καὶ μόλις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ, συντρῖβον αὐτόν.

39 Et ecce, spiritus arripit eum, & repentè clamat, & discerpit eű cum spuma, & vix discedit ab eo, conterens eum.

39 Et ecce, spiritus apprehendit eum, & subitò clamat, & elidit, & dissipat eum cum spuma, & vix discedit, dilanians eum.

Καὶ ἐδεήθην τῶν μαθητῶν σου ἵνα ἐκβάλλωσιν αὐτὸ, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν.

40 Et rogaui discipulos tuos vt ipsum eiicerent: sed non potuerunt.

40 Et rogaui discipulos tuos ut eiicerent illum: & non potuerunt.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; Προσάγαγε ὧδε τὸν υἱόν σου.

41 Respondens autem Iesus ait, O natio incredula & peruersa, quousque tãdem ero apud vos, & tolerabo vos? Adduc filium tuum huc.

41 Respondens autem Iesus dixit, O generatio infidelis & peruersa, usquequo ero apud uos & patiar uos? Adduc huc filium tuum.

Ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ, ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν· ἐπετίμησε δὲ ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰάσατο τὸν παῖδα· καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ.

42 Quum autem adhuc accederet, lacerauit eű dæmonium, & discerpsit: obiurgauit autem Iesus spiritum impurű, & sanauit puerum: & reddidit eum patri suo.

42 Et quum accederet, elisit illum dæmonium, & dissipauit. Et increpauit Iesus spiritum immũdum, & sanauit puerum: & reddidit illum patri eius.

36 Postquam vox illa extitisset, ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνήν: id est μετὰ τὸ γενέσθαι, cuius enallages exemplű aliud occurrit infrà, 11. versu 37. Itaque non videtur Vetus interpres rectè conuertisse, Dum fieret vox.

Per id tempus, ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. Vulgata & Erasmus ad verbum, In diebus illis. Hunc autem Hebraismum quum alibi sæpe retinuerimus, hîc mutauimus, quòd disertè dicat Marcus discipulos non aliquot diebus duntaxat tacuisse, sed vsquequo Christus resurrexisset.

39 Conterens, συντρῖβον. Vulgata & Erasmus, Dilanians, διασπαράσσον. In nonnullis codicibus legit Erasmus συντρίβοντος, id est atterente seu conterente. Nam vt in morbo etiam comitiali accidit, solent isti in membrorum conuulsione caput cæteráque membra terræ illidere, ita vt sese totos atterant.

42 Lacerauit, ἔρρηξεν. Vulgata, Elisit, id est ἔρριψεν, vt existimat Erasmus, vel potius ἔθλιψεν.

Ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ. Πάντων δὲ θαυμαζόντων ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ,

43 Percellebantur igitur omnes super magnifica Dei virtute. omnibus verò mirantibus super omnibus quæ faciebat, dixit discipulis suis,

43 Stupebant autẽ omnes in magnitudine Dei. Omnibúsque mirãtibus in omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos,

Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους· ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

44 Reponite vos in aures vestras sermones istos: futurum est enim vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

44 Ponite uos in cordibus uestris sermones istos. Filius enim hominis futurum est ut tradatur in manus hominum.

Matth. 17. d. 22. marci 9. c. 35.

Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθωνται αὐτό· καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ τοῦ ῥήματος τούτου.

45 Ipsi verò ignorabant dictum istud, erátque ipsis occultum, adeo vt illud non sentirent: & timebant eum interrogare de hoc dicto.

45 At illi ignorabant uerbum istud, & erat uelatum ante eos, ut non sentirent illud: & timebant eum interrogare de hoc uerbo.

Εἰσῆλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν.

46 Incidit autem disceptatio inter eos, quis esset eorum maximus.

46 Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorum maior esset.

Matth. 18. a. 1. marci 9. c. 33.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενος παιδίου, ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ,

47 Iesus autem visa cogitatione cordis ipsorum, acceptum puerulum, statuit apud se:

47 At Iesus uidens cogitationes cordis illorum, apprehendit puerum, & statuit illum secus se:

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας.

48 Et dixit eis, Quicunque exceperit puerulum hunc nomine meo, me excipit: & quicunque me exceperit, excipit eum qui me misit. nam qui minimus est inter vos omnes, is erit magnus.

48 Et ait illis, Quicunque susceperit puerum istum in nomine meo, me recipit: & quicunque me receperit, recipit eum qui me misit. nam qui minor est inter uos omnes, hic maior est.

Marci 9. f. 38.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶπεν, Ἐπιστάτα, εἴδομέν τινα ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμόνια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν.

49 Respondens autem Iohannes ait, Magister, vidimus quendam sub nomine tuo eiicienté dæmonia, & prohibuimus eum, quia is non sequitur nobiscum.

49 Respondens autem Iohannes dixit, Præceptor, uidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum.

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Μὴ κωλύετε· ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

50 Et dixit ei Iesus, Ne prohibete illum: qui enim non est aduersum nos, pro nobis est.

50 Et ait ad illum Iesus, Nolite prohibere: qui enim nõ est aduersus nos, pro nobis est.

43 Magnifica virtute, μεγαλειότητι. Vulgata, Magnitudine, μεγέθει. Erasmus, Magnificentia, μεγαλοπρεπείᾳ. Ego periphrasin vsurpaui necessariò. Nam vt solent mirifica illa Christi facta vocari μεγαλεῖα, ita virtus illa cælestis istorum operum effectrix, μεγαλειότης dicitur.

44 In aures vestras, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν: id est, attendite diligenter, & semel audita conseruate. Vulgata, In cordibus vestris, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, pro quo dicere solet Homerus, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν. & Virgilius, memori quæ condita mente teneto.

45 Occultű ipsis, παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν. Sic vsurpatur apud Hebræos נכחד, vt Psal. 68. a. 6, quum Latini potius tertio casu vtãtur. Vulgata, Et erat velatum ante eos, vt legisse videatur, ἔμπροσθεν αὐτῶν. Erasmus, Absconditum ab illis: quæ interpretatio etiam ambigua est

46 Incidit autem disceptatio, εἰσῆλθε δὲ διαλογισμός. Vulg. & Eras. Intrauit autẽ cogitatio. Atqui apparet ex Mar. 9. v. 34, habitã fuisse in via disputationem de ea re inter discipulos, vbi vtitur Euangelista verbo διαλογίζεσθαι. Itaque εἰς αὐτοὺς non rectè conuertit Vetus interpres In eos, quum apud Marcum scriptum sit πρὸς ἀλλήλους.

47 Visa, ἰδών. Quod oculorum est, ad animum transfertur: quemadmodum etiam paulo antè positum est αἰσθάνεσθαι pro συνιέναι, id est sentire pro intelligere. In nonnullis autem codicibus legitur εἰδώς, quum sciret.

Cogitatione, τὸν διαλογισμόν. Superiore versiculo Disceptationem sum interpretatus: sed pro Cogitatione hîc accipi, satis indicat cordis nomen. Nam ita in via de hac re disceptarant discipuli vt Christum id celatum vellent.

48 Erit, ἔσται. Vulgata legit ἐστὶν, est, in præsenti: quam lectionem magis sinceram esse puto. Sed & pro τοῦτο τὸ παιδίον, hunc puerulum, fortassis legendum est τοιοῦτο παιδίον, huiusmodi puerulum.

50 Ne prohibete illum, μὴ κωλύετε. In duobus exemplaribus statim subiicitur, οὐ γάρ ἐστι καθ' ὑμῶν, non est enim contra vos. deinde subiicitur, ὃς γὰρ οὐκ ἔστι, &c.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ.

51 Factum est autem, quum impleretur ¨tempus quo sursum reciperetur, tum ipse ¨sese obfirmauit vt proficisceretur in Hierusalem.

51 *Factum est autem dum complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam firmauit ut iret in Ierusalem.*

Καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ πορευθέντες εἰσῆλθον εἰς κώμην Σαμαρειτῶν, ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ.

52 Misitque nuntios ante faciē suam: qui profecti ingressi sunt ¨in vicum Samaritanorum, ¨vt pararent ei *hospitium*.

52 *Et misit nuntios ante conspectum suum, & euntes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum, ut pararent illi.*

4.Reg. 8.b.10, & 12

Καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτόν, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ.

53 ‖Sed *illi* non receperunt eum, ¨quòd habitum præferret proficiscentis in Hierusalem.

53 *Et non receperunt eū, quia facies eius erat eūtis in Ierusalem.*

Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, εἶπον, Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτούς, ὡς καὶ Ἡλίας ἐποίησε;

54 Quum autem hoc vidissent discipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerunt, Domine, vis ¨dicamus vt ignis descendat è cælo, & consumat eos, ¨vt etiam Elias fecit?

54 *Quum vidissent autem discipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerūt, Domine, uis dicimus ut ignis descendat de cælo, & consumat illos?*

Στραφεὶς δὲ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς.

55 Sed conuersus Iesus obiurgauit eos, dicens, Nescitis ¨cuius spiritus vos sitis.

55 *Et conuersus increpauit illos, dicens, Nescitis cuius spiritus estis.*

Mat.8.c.19

Ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. Καὶ ἐπορεύθησαν εἰς ἑτέραν κώμην.

56 ‖Filius autem [enim] hominis non venit vt perderet ¨animas hominum, sed vt seruaret. Abierunt igitur in alium vicum.

56 *Filius hominis non uenit animas perdere, sed saluare. Et abierunt in aliud castellum.*

51 Tempus quo sursum reciperetur, τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, Dies assumptionis eius. Sed (vt rectè obseruauit idem Erasmus Act.1.a.2) Assumi potius respondet τῷ ἀναλαμβάνεσθαι. cui tamen in eo non assentior quòd in ἀνάληψις putet præpositionem ἀνὰ declarare τὸ πάλιν, id est rursum: quum potius ascensum in superiorem locum significet. quod vt exprimerē, coactus sum periphrasin quærere, & à Græcis aliquantulum deflectere. Cæterùm quia apud Græcos ἀναλαμβάνειν τὸν παῖδα, opponitur τῷ ἀποκηρύττειν, sicut apud Latinos Agnitio liberorum contraria est Abdicationi: existimat doctissimus Budæus ἀνάληψιν hoc loco significare id tempus quo Christus antea velut à Patre abdicatus, ab eodem est agnitus, & in paternam domum receptus. Sed hæc argutia mihi non placet. Sese obfirmauit, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε. Hebraicè, חכין פניו, vt Ezech.4.a.3. Nā העז פניו non lego nisi in vitio positum, vt Prouerb.21.d.29. Significatur autem hoc genere dicendi, Christum certo iam proposito moriendi sese dedisse in viam, & deposito omni mortis terrore iter ingressum. Nam qui aliquò proficiscitur, eò conuertat vultum necesse est: sed verbo חכין aliquid etiam amplius significatur quàm vt simpliciter dicatur vultum suum direxisse Hierusalem versus. Quia verò obscurior visa est interpretatio si dicamus ad verbum, Obfirmauit faciem suam, perinde conuerti acsi scriptum esset, ἐστήριξεν ἑαυτόν, quum alioquin apud Hebræos sæpe hæc periphrasis vsurpetur simplicis affixi loco, vt versiculo sequenti, Ante faciem suam, nihil aliud declarat quàm Ante se. In summa, hæc est sententia, Christum, quum ipsius hora venisset, obfirmato animo iter ingressum esse.

52 In vicum, εἰς κώμην. In quibusdam codicibus legitur εἰς πόλιν, in vrbem: quam lectionem sequutus est Vetus interpres. Sed illam præfero: quia postea sequitur εἰς ἑτέραν κώμην, in alium vicum. Non fit igitur hoc loco mētio ipsius Samariæ metropolis, quam Euangelista non vocasset κώμην, quum iam esset magnificè constructa ab Herode Antipatri filio, qui Sebasten illam ab Augusto cognominauit: sed potius vicus aliquis obscurus eius regionis significatur. Vt pararent ei *hospitium*, ἑτοιμάσαι αὐτῷ. Sic apud Hebræos vsurpari solent verba ἐκλειπτικῶς: & ita ponitur τὸ παρασκευάζειν Act.10.b.10.

53 Quòd habitum præferret proficiscentis, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον. Ad verbum, Quia facies eius erat vadens. Sed, (inquit Erasmus) sicut oculi loqui dicuntur qui innuunt quod dictum velis, ita facies ire dicitur quæ præ se ferat iter aliquò destinatum esse. Ego verò per πρόσωπον intelligo totum habitum, ex quo facilè perspicere potuerunt Samaritani, Christū cum suis Iudæum esse, & Hierosolymam ad diem festum Paschæ proficisci. Norūt autem omnes quæ fuerit Samaritanorū hæresis de templo Hierosolymitano, quæ paucis explicatur Iohan.4.c.20.

54 Dicamus, εἴπωμεν: id est iubeamus: quem Hebraismum sæpe iam exposuimus. Vt etiam Elias fecit, ὡς καὶ Ἡλίας ἐποίησεν; Hæc non legimus in quodam codice & in Vulgata editione: minimè tamen videntur expungenda, quum insignem doctrinam cōtineant peruersæ quorundam κακοζηλίας. Reperiuntur etiam & explicantur apud Theophylactum.

55 Cuius spiritus sitis, οἵου πνεύματός ἐστε. Spiritum vocat, Hebræorum more, animi motum, qui partim ab interiore, partim ab externo aliquo afflatu proficiscitur, puta vel à Spiritu sancto, vel à spiritu malo. Inde factū vt dona Dei vocentur Spiritus: & econtrario quoque vitia hoc etiam nomine appellentur, vt spiritus auaritiæ, superbiæ, furoris, & eiusmodi multa quæ passim occurrunt.

56 Animas hominū, ψυχὰς ἀνθρώπων. Heb. נפשות האדם: id est, homines ipsos, aut hominū vitā. Cōperimus

autē hæc omnia, καὶ εἶπεν, οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς. ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι, deesse in quinque vetustis codicibus. Rursum in quibusdam annotat Erasmus non addi ἀνθρώπων quod etiā omittitur in Vetere editione.

Ἐγένετο δὲ πορευομένων αὐτῶν, ἐν τῇ ὁδῷ εἶπέ τις πρὸς αὐτόν, Ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ, Κύριε.

57 Factum est autem proficiscētibus ipsis, quidam in via dixit ei, Sequar te quocunque ieris, Domine.

57 *Factum est autem ambulantibus illis, in uia dixit quidam ad illum, Sequar te quocūque ieris, Domine.*

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

58 Dixit autem ei Iesus, Vulpes lustra habent, & volucres cæli, nidos: Filius autē hominis non habet vbi caput inclinet.

58 *Et dixit illi Iesus, Vulpes foueas habent, & uolucres cæli, nidos: Filius autem hominis nō habet ubi caput reclinet.*

Matth.8.c.21

Εἶπε δὲ πρὸς ἕτερον, Ἀκολούθει μοι. Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου.

59 ‖Ait autem ad alium *quendam*, Sequere me. Ille verò dixit, Domine, permitte mihi vt prius abeā ac sepeliam patrem meū.

59 *Ait autem ad alterum, Sequere me. Ille autem dixit, Domine, permitte mihi primùm ire, & sepelire patrem meum.*

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς· σὺ δὲ ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

60 Dixit autem ei Iesus, Sine vt mortui sepeliāt mortuos suos: tu verò profectus annuntia regnum Dei.

60 *Dixitque ei Iesus, Sine ut mortui sepeliant mortuos suos: tu autem uade, annūtia regnum Dei.*

Εἶπε δὲ καὶ ἕτερος, Ἀκολουθήσω σοι Κύριε, πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου.

61 Dixit autem etiam alius, Sequar te Domine: sed permitte mihi prius vt valedicam iis qui sunt domi meæ.

61 *Et ait alter, Sequar te Domine: sed permitte mihi primùm renuntiare his qui domi sunt.*

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ᾽ ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

62 Ait autem ei Iesus, Nemo qui manu sua admota aratro, respexerit ad ea quæ retro *sunt*, appositus est ad regnum Dei.

62 *Ait ad illum Iesus, Nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retro, aptus est regno Dei.*

Κεφάλαιον ι.

CAP. X.

CAP. X.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι.

1 POst hæc autem designauit Dominus etiam alios ¨septuaginta, misitque eōs binos ante faciem suam in omnē vrbem & locum quò futurum erat vt ipse veniret.

1 *POst hæc autem designauit Dominus & alios septuagintaduos, & misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem & locum quò erat ipse uenturus.*

Ἔλεγεν οὖν πρὸς αὐτούς, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι· δεήθητε οὖν τοῦ Κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

2 Dicebat ergo eis, ‖Messis quidem multa, sed operarii pauci: rogate ergo dominū messis vt emittat operarios in messem suam.

2 *Et dicebat illis, Messis quidem multa, operarii autem pauci: rogate ergo Dominum messis ut mittat operarios in messem.*

Mat.9.d.37

Ὑπάγετε, ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων.

3 ‖Abite, ecce, ego mitto vos vt agnos in medium luporum.

3 *Ite, ecce, ego mitto uos sicut agnos inter lupos.*

Mat.10.b.16

Μὴ βαστάζετε βαλάντιον, μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα· καὶ μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε.

4 Ne portate crumenā, neque peram, neque calceamenta: ‖& ¨neminem in via salutaueritis.

4 *Nolite portare sacculū, neque peram, neque calceamenta: & neminē per uiam salutaueritis.*

2.Reg.c.29

61 Vt valedicam, ἀποτάξασθαι. Vulgata, Renuntiare. Vide Mar.6.f.46.

IN CAPVT X.

1 Septuaginta, ἑβδομήκοντα. In vetere editione legimus Septuagintaduos, casúne an errore, nescio, quū vetustissimi quique interpretes 70 tantùm recenseant, vt copiosius ostendit Erasmus in hunc locum. Sed in vno codice additum reperimus μαθητάς, discipulos: quo fit vt suspicer, in Vetere editione quū scriptū esset δ̄ος. (vt sæpe librarii indocti ista cōpendia quæsierunt) postea nonnullos ex δ̄ος, duos fecisse: qui deinde versiculum 17 corruperunt, quum ex huius capitis initio vellent eum emendare. Verùm in eodem illo codice scriptum erat ἑβδομήκοντα δύο, vt planè nihil certi habeā quod constituam, nisi quòd præstat (opinor) septuaginta legere, quū cætera exemplaria in ea lectione consentiant. Nam quod veteres huc adferunt de duodecim fontibus & 70 palmis, nihil habet solidi: neque verò res ista tanti est momenti vt de ea contendere oporteat.

4 Neminē in via salutaueritis, μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. Hyperbolica loquutio qua vtūtur Hebræi quū alicui præcipitur vt celeriter & nulla prorsus interiecta mora aliquid obeat, 2.Reg.4.v.29. Alioqui comes & humanæ salutationes inter Christiana quoque officia numerātur. Hæc omnia igitur sunt κατά τι; & habita temporis ratione explicanda. vt planè ridiculi sint Monachi, quū votū illud fictitiæ paupertatis quā vocant, & Anabaptistæ quoque quū suam illam κοινωνίαν conantur hoc testimonio confirmare.

Matth. 10. b. 12 / marc 6. b. 10

Εἰς ἣν δ' ἂν οἰκίαν εἰσέρχησθε, πρῶτον λέγετε, Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

5 ‖In quamcunque domum ingrediamini, primùm dicite, Pax huic domui.

5 *In quamcunque domū intraueritis, primùm dicite, Pax huic domui.*

Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ ὁ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν· εἰ δὲ μήγε, ἐφ' ὑμᾶς ἀνακάμψει.

6 Quòd si fuerit illic quispiam filius pacis, requiescet super eū pax vestra: sin minus, ad vos reuertetur.

6 *Et si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra: sin autem, ad vos reuertetur.*

Deut. 24. c. 14 / matth. 10. b. 10 / 1. tim. 5. c. 18

Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε, ἐσθίοντες καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι. Μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν.

7 Manete autem in ea ipsa domo, edentes & bibentes quæ ab ipsis *apposita fuerint*: ‖dignus enim est operarius mercede sua. Ne trāsite è domo in domum.

7 *In eadem autem domo manete edentes & bibentes quæ apud illos sunt: dignus est enim operarius mercede sua. Nolite trāsire de domo in domum.*

Matth. 10. b. 11

Καὶ εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν·

8 ‖Sed & in quamcunque vrbem ingressi fueritis, & exceperint vos, edite quæ apponuntur vobis:

8 *Et in quācunque ciuitatem intraueritis, & susceperint vos, manducate quæ apponuntur vobis.*

Καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς, καὶ λέγετε αὐτοῖς, Ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

9 Et sanate ægrotos qui in ea fuerint, & dicite eis, Appropinquauit ad vos regnum Dei.

9 *Et curate infirmos qui in illa sunt: & dicite illis, Appropinquauit in vos regnum Dei.*

Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχωνται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴπατε,

10 In quamcunque autem vrbē ingressi fueritis, & non exceperint vos, egressi in plateas eius, dicite,

10 *In quācunque autē ciuitatē intraueritis, & nō susceperint vos, exeūtes in plateas eius, dicite.*

Supra 9. a. 5 / act. 13. g. 51. / & 18. b. 6.

Καὶ τὸν κονιορτὸν τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν, ἀπομασσόμεθα ὑμῖν· πλὴν τοῦτο γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

11 ‖Etiam puluerem qui adhæsit nobis ex vrbe vestra, vobis abstergimus: tamē hoc scitote, appropinquasse ad vos regnū Dei.

11 *Etiam puluerem qui adhæsit nobis de ciuitate vestra, extergimus in vos: tamē hoc scitote, quia appropinquauit regnū Dei.*

6 Quispiam filius pacis, ὁ υἱὸς εἰρήνης. Videtur non fuisse hoc loco prætermittendus articulus, cuius quidem vis est ἀόριστος, quùm fere soleat vel ἀναφορικῶς, vel κατ' ἐξοχὴν poni. Filius autem pacis Hebraico more vocatur qui faueat doctrinæ pacis siue Euangelii.

7 Manete, μένετε: id est, hospitium vobis deligite. quod Græcè dicunt καταλύειν. Neque enim τὸ μένειν hic propriè accipitur pro ישב, id est habitare, & sedes ponere, aut diutius hærere: sed pro הלין, id est diuertere & in hospitio tantisper morari dum quieueris, vt cœptum iter persequaris. Vnde mansionis vocabulum pro hospitio & diuersorio vsurpatum à Suetonio & Plinio, pro quo Hebræi dicunt מלון. In ea autem ipsa domo, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ. Vulg. & Eras. In eadem autem domo, ἐν τῇ αὐτῇ δὲ οἰκίᾳ. quæ interpretatio etiam ambigua est. Possunt enim hæc ita accipi quasi omnes iubeantur eundem habere hospitem, vel quasi prohibeātur hospitiū mutare: quod paulo pòst subiicitur: adeo vt si ita interpreteris, vix possit hæc battologia excusari. Erit autem plana sententia si à Græcis non discesseris. Nemo enim erit qui nō intelligat præcipi discipulis ne de quærendo commodo hospite laborent, vti faciunt videlicet qui vel in aliquo loco constituerunt diutius cōmorari, vel delicias ac voluptates, commoda denique sua captant. Iubet igitur econtrario Christus vt discipuli in quamcunque domum fuerint ingressi, id est quæcunque domus illis veniētibus patuerit, eam ipsam pro hospitio deligant. Neque enim hic instituitur solennis quædam prædicatio Euangelii, qualis fuit à discipulis vsurpata quū iam Ecclesias constituerent: sed mittuntur isti tanquam Christi apparitores, qui eum significarent aduentare Hierosolymā, & verum ac vltimum Iubileum promulgarent, nempe vt Christus supremarum suarum concionum, & passionis item ac resurrectionis plurimos testes haberet. Nam quod ad me attinet, ego hæc existimo gesta esse in vltima Christi profectione, quia superiore cap. versu 51, addidit Lucas, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ: id est, quum impleretur tempus quo futurum erat vt sursum reciperetur. Quæ ab ipsis *apposita fuerint*, τὰ παρ' αὐτῶν: subaudi παρατιθέμενα, quod participium exprimitur sequenti versiculo. Vulgata Quæ apud illos sunt: id est τὰ παρ' αὐτοῖς, vt Erasmus rectè annotauit: quanuis quod ad sententiam attinet, minimum intersit. E domo in domum, ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν. Hîc demum vetātur hospitium mutare, ob eam causam quam paulo antè dixi. & bellè quidem scilicet hoc quadrat Mendicantium, quos vocant, fratrum aut ventrum potius instituto, quos tamen non pudet profiteri se Apostolicam vitam agere, quòd hostiatim victum mendicare soleant.

8 Sed & in quācunque, καὶ εἰς ἣν δ' ἄν. Vulg. & Eras. Et in quācunque, καὶ εἰς ἣν ἄν, quum in emendatioribus exemplaribus addatur particula δὲ, & ita fere loqui soleant disertiores Græci. Nequis verò existimet hoc versiculo repeti quod superiore dictum fuerat, ac proinde inanem esse battologiam, cōsideranda est ratio superiori versiculo adiuncta. Quū enim dixisset Dominus, Edite & bibite quæ ab hospitibus apposita fuerint, addit rationem, Quia, inquit, dignus est operarius mercede sua. Perinde est igitur acsi dixisset, posse ipsos bona conscientia vesci hospitis bonis, etiamsi non haberent vnde soluerent, (mittebat enim eos ab omnibus rebus imparatos) quum ali etiam mercenarii soleant. Hîc autem alius est finis ipsi propositus. Vult enim vt contenti sint non modò quouis hospitio quod ipsis patuerit, sed etiam quouis apposito cibo, nempe ne seipsos quærāt, eorum exemplo quorum Deus venter est.

9 Ad vos, ἐφ' ὑμᾶς. Vulg. & Eras. In vos. Sed constat ἐπὶ vsurpari ἀντὶ τῆς πρὸς, vt suprà etiam annotauimus 3. a. 2. Vtuntur autē hac enallage nō modò Hebræi, sed etiam disertiores Græci. Sic enim Hom. Iliad. κ, ἐγὼ δ' ἐπὶ Νέστορα δῖον εἶμι. 11 Vobis, ὑμῖν. Id est aduersum vos, vt explicatur suprà, 9. a. 5. Vulg. & Eras. In vos.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνεκτότερον ἔσται ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

12 Dico autem vobis, Sodomorum conditionem die illo tolerabiliorem fore quàm vrbis illius.

12 *Dico vobis quia Sodomis in die illa remissius erit quàm illi ciuitati.*

Matth. 11. c. 21

Οὐαί σοι Χοραζὶν, οὐαί σοι Βηθσαϊδά· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι μετενόησαν.

13 ‖Væ tibi Chorazin, væ tibi Beth-saida. nam si in Tyro & Sidone editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud vos, olim cum sacco & cinere sedentes resipuissent.

13 *Væ tibi Chorozaim, væ tibi Beth saida: quia si in Tyro & Sidone factæ fuissēt virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere sedentes pœniterent.*

Πλὴν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν τῇ κρίσει, ἢ ὑμῖν.

14 Ideo Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio in iudicio quàm vestra.

14 *Veruntamen Tyro & Sidoni remissius erit in iudicio quàm vobis.*

Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ.

15 Et tu Capernaum quæ vsque ad cælum sublata es, vsque ad inferos depriméris.

15 *Et tu Capharnaum vsque ad cælum exaltata, vsque ad infernum demergeris.*

Mat. 10. d. 40 / iohan. 13. c. 20

Ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει· καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με.

16 ‖Qui vos audit, me audit: & qui vos reiicit, me reiicit: qui verò me reiicit, reiicit eum qui misit me.

16 *Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit: qui autem me spernit, spernit eum qui misit me.*

Ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ χαρᾶς, λέγοντες, Κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν ἐν τῷ ὀνόματί σου.

17 Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicentes, Domine, etiam dæmonia subiiciuntur nobis per nomen tuū.

17 *Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicentes, Domine, etiam dæmonia subiiciuntur nobis in nomine tuo.*

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν, ὡς ἀστραπὴν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα.

18 Ipse autem dixit eis, Spectabā Satanam, vt fulgur, è cælo cadentem.

18 *Et ait illis, Videbam Satanam, sicut fulgur, de cælo cadentem.*

Ἰδοὺ, δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ.

19 Ecce, do vobis potestatem calcandi serpentes & scorpiones, & supra omnem vim inimici. & nihil vos lædet.

19 *Ecce, dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici: & nihil vobis nocebit.*

Πλὴν ἐν τούτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑποτάσσεται· χαίρετε δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

20 Sed de eo ne gaudete quòd spiritus vobis subiiciantur: gaudete verò potius quòd nomina vestra scripta sint in cælis.

20 *Veruntamen in hoc nolite gaudere quia spiritus vobis subiiciuntur: gaudete autem quòd nomina vestra scripta sunt in cælis.*

Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις· ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

21 Eo ipso momento exultauit Iesus spiritu, & dixit, Cōfiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd hæc absconderis à sapientibus & intelligentibus, & detexeris ea infantibus: etiam Pater, quia ita placuit tibi.

21 *In ipsa hora exultauit spiritu & dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis: etiam Pater, quoniam sic placuit ante te.*

14 Ideo, πλήν. Vulgata & Erasmus, Veruntamen. Vide Matth. 11. c. 22.

16 Reiicit, ἀθετεῖ. Vide Marci 6. d. 26.

17 Per nomen tuum, ἐν ὀνόματί σου. Rectè. Nec enim discipuli in edendis miraculis plena illa potestate & summo imperio vtebantur, sicut ex Actis Apostolicis liquet, sed Christi nomen inuocabant, cuius se duntaxat ministros esse fatebantur.

18 Spectabam, ἐθεώρουν. Annotat Erasmus se in quibusdam codicibus legisse, Videbant: quam interpretationem planè repudio. Cadentem, πεσόντα. Collocatur Satan in aere cum suis Angelis, Ephes. 6. v. 12. Inde verò dicitur detrudi, & quidem cum impetu, quando voce Euangelii potestas ipsius aboletur.

19 Nihil vos lædet, οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ: vel (vt Vulgata & Erasmus) Nihil vobis nocebit. Ponitur enim τὸ ἀδικεῖν ἀντὶ τοῦ βλάπτειν, quum alioquin dicatur ἀδικεῖν quisquis etiam aliquid præter iustum & æquum facere conatur: & omnium iniuriis nulli sint æquè expositi atque ii quibus hoc vnum est curæ vt Deum religiosè colant.

21 Spiritu, τῷ πνεύματι, id est animo. Quanuis enim in tribus vetustis codicibus addatur τῷ ἁγίῳ, id est

sancto, vt in nonnullis etiam vetustis codicibus Latinis legitur :tamen hanc esse germanam lectionem puto, nec magis commodè hæc posse exponi de Spiritu sancto quàm quod dicitur Iohan. 13.c.21.turbatus fuisse spiritu : qui locus optimè explicatur Matth. 26.d.38. Quod autem existimat Erasmus, de Spiritu sancto hæc intelligi, quia adiunctus est articulus, non satis firma ratione nititur, vt alibi ostendimus. Ita placuit tibi, οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Vide Matth.11.d.26. Cæterùm in vetustis codicibus additur, καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, εἶπε, & conuersus ad discipulos, dixit : quæ verba non legit Vetus interpres, & sanè puto hîc redundare, quanuis aliter sentiat Valla.

22 Πάντα παρεδόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ υἱὸς, εἰ μὴ ὁ πατήρ· καὶ τίς ἐστιν ὁ πατὴρ, εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

22 Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit quis sit Filius, nisi Pater: & quis sit Pater, nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius detegere.

22 *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo. Et nemo scit quis sit Filius, nisi Pater: & quis sit Pater, nisi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.*

Matth.13.b.16

23 Καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, κατ' ἰδίαν εἶπε, Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε.

23 Tunc conuersus ad discipulos, seorsim dixit, ‖Beati oculi qui vident quæ vos videtis.

23 *Et conuersus ad discipulos suos, dixit, Beati oculi qui uident quæ uos uidetis.*

24 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

24 Dico enim vobis, multos Prophetas & reges cupiuisse videre quæ vos videtis, nec vidisse: & audire quæ auditis, nec audiuisse.

24 *Dico enim uobis quòd multi Prophetæ & reges uoluerunt uidere quæ uos uidetis, & non uiderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.*

Mat.22.d.35
Mar.12.c.28

25 Καὶ ἰδοὺ, νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων, Διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

25 ‖Tum ecce, quidam Legis interpres surrexit, tentans eum, & dicens, Magister, quid faciendo, vitam æternam possidebo?

25 *Et ecce, quidam Legis peritus surrexit, tentans illum, & dicens, Magister, quid faciendo, uitam æternam possidebo?*

26 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις;

26 At ille dixit ei, In Lege quid scriptum est? quomodo legis?

26 *At ille dixit ad eum, In Lege quid scriptum est? quomodo legis?*

Deut.6.a.5

27 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

Leuit.19.d.18

27 Ille verò respondens dixit, ‖Diliges Dominum Deum tuū ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota cogitatione tua: ‖& proximum tuum vt teipsum.

27 *Ille respondens dixit, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus uiribus tuis, & ex omni mente tua, & proximum tuum sicut teipsum.*

28 Εἶπε δὲ αὐτῷ, Ὀρθῶς ἀπεκρίθης· τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ.

28 Tum ipse dixit ei, Rectè respondisti: hoc fac, & viues.

28 *Dixitque illi, Rectè respondisti: hoc fac, & uiues.*

29 Ὁ δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτὸν, εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;

29 Ille autem volens iustificare seipsum, dixit Iesu, Et quis est meus proximus?

29 *Ille autem uolens iustificare seipsum, dixit ad Iesum, Et quis est meus proximus?*

30 Ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ, καὶ λῃσταῖς περιέπεσεν, οἳ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλθον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα.

30 Excipiens autem Iesus dixit, Quidā descendebat ab Hierusalem in Iericho, & incidit in latrones, qui expoliato eo & plagis impositis abierunt, eo seminece relicto.

30 *Suscipiens autem Iesus dixit, Homo quidam descendebat ab Ierusalem in Iericho, & incidit in latrones, qui etiam despoliauerunt eum, & plagis impositis abierunt, semiuiuo relicto.*

23 Seorsim, κατ' ἰδίαν. Hoc deest in Vulgata editione. videtur autem additum quia peculiariter pertinet ad discipulos quod dicturus est.

29 Iustificare seipsum, δικαιοῦν ἑαυτόν : id est, seipsum iustitia commendare, siue sese vt iustum approbare. Sic dicitur Iacobo Abraham non modò ex fide, sed etiam ex operibus iustificatus: quam homonymiam qui non animaduerterunt, conati sunt gratuitā ex fide iustificationem eiusmodi testimoniis euertere.

30 Excipiens, ὑπολαβών: id est (vt loquitur Plato in Euthydemo) ἐκδεξάμενος. pro quo in vernaculo nostro sermone diceremus, *prenant la parolle*. Sic Virgilius lib. Æneid. 9, vtitur excipiendi verbo absolutè posito, vt annotauit Valla, prolato etiam Xenophontis exemplo. Idem igitur declarat τὸ ὑπολαμβάνειν hoc loco atque τὸ ἀπαμείβεσθαι apud Homerum. quamobrem Erasmus conuertit, Respondens, id est ἀποκριθείς : quum alioquin etiam significet Existimare, vt sæpe sumus interpretari, & Sursum rapi, vt Act.1.b.9. siue Suscipere: quā postremam notionem sequutus hoc loco Vetus interpres, quum conuertisset ὑπολαβών suscipiens, sciolus quispiam mutauit in Suspiciens, quasi hæc Christus dixerit sublatis in cælum oculis. Plagis impositis, ἐπι-

θέντες. Sic Latinè conuertit Vetus interpres, quum hoc dicendi genere vtatur Cic. pro Sestio, & alibi sæpe, vt minimè necesse fuerit à Græcis deflectere.

31 Κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ· καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἀντιπαρῆλθεν.

31 Fortè autem Sacerdos quidam descendit per eandem viam: qui viso eo, ex aduerso præteriit.

31 *Accidit autem ut sacerdos quidam descenderet eadem uia: & uiso illo præteriuit.*

32 Ὁμοίως δὲ καὶ Λευΐτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ ἰδὼν, ἀντιπαρῆλθεν.

32 Similiter & Leuita, quum venisset ad eum locum, & illum vidisset, præteriit ex aduerso.

32 *Similiter & Leuita, quum esset secus locum, & uideret eum, pertransiit.*

33 Σαμαρείτης δέ τις ὁδεύων, ἦλθε κατ' αὐτὸν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἐσπλαγχνίσθη.

33 Samaritanus autem quidā iter faciens, venit ad eū, & eo viso, misericordia cōmotus est.

33 *Samaritanus autem quidam iter faciens, uenit secus eū: & uidens eū, misericordia motus est.*

34 Καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ, ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον· ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον, καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ.

34 Et accedens obligauit eius vulnera, infundens oleum ac vinum: & ipsum impositū suo iumento, duxit in diuersorium, & eius curam egit.

34 *Et appropinquās alligauit uulnera eius, infundēs oleū & uinum: & imponens illum in iumentū suum, duxit in stabulū, & curam eius egit.*

35 Καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθὼν, ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιμελήθητι αὐτοῦ· καὶ ὅ,τι ἂν προσδαπανήσῃς, ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, ἀποδώσω σοι.

35 Postero autem die abiens, prolatos duos denarios dedit hospiti, & dixit ei, Curam ipsius age: & quodcunque præterea insumpseris, ego quum rediero, reddam tibi.

35 *Et altera die protulit duos denarios, & dedit stabulario, & ait, Curā illius habe: & quodcūque supererogaueris, ego quum rediero, reddam tibi.*

36 Τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον γεγονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς;

36 Quis igitur horum trium tibi videtur proximus fuisse illi qui incidit in latrones?

36 *Quis horum trium uidetur tibi proximus fuisse illi qui incidit in latrones?*

37 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, καὶ σὺ ποίει ὁμοίως.

37 Ille autem dixit, Is qui vsus est misericordia erga eum. Ait igitur ei Iesus, Abi, & tu fac similiter.

37 *At ille dixit, Qui fecit misericordiam in illum. Et ait illi Iesus, Vade, & tu fac similiter.*

38 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά· γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

38 Factum est verò inter eundū, ipse ingressus est in quendam vicum: mulier autem quædam Martha nomine excepit eum domum suam.

38 *Factum est autem dū irent, & ipse intrauit in quoddam castellum: & mulier quædā Martha nomine excepit illum in domum suam,*

39 Καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ καλουμένη Μαρία, ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ.

39 Et huic erat soror quæ vocabatur Maria, quæ etiam assidens ad pedes Iesu, audiebat ipsius sermonem.

39 *Et huic erat soror nomine Maria, quæ etiā sedens secus pedes Domini, audiebat uerbum illius.*

40 Ἡ δὲ Μάρθα περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν· ἐπιστᾶσα δὲ εἶπε, Κύριε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με κατέλιπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐτῇ ἵνα μοι συναντιλάβηται.

40 Martha verò distrahebatur circa frequens ministerium: superueniens igitur ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me vt sola ministrem? dic ergo ei vt mihi vicissim opituletur.

40 *Martha autem satagebat circa frequens ministerium: quæ stetit, & ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me solam ministrare? dic ergo illi ut me adiuuet.*

31 Fortè, κατὰ συγκυρίαν: id est κατὰ συμβεβηκός, pro quo vulgò dicimus ad verbum *par rencontre*. quod tamen ita est accipiendum vt sciamus hominum quidem consilium ac deliberationem, non autem prouidentiam Dei excludi, quæ ita moderatur rebus omnibus vt casui ac fortunæ nullus prorsus locus relinquatur.

Ex aduerso præteriit, ἀντιπαρῆλθεν. Vulg. & Erasmus, Præteriit, id est παρῆλθεν. Sed non erat (opinor) negligenda particula ἀντί, qua significatur, istum non modò non accessisse, sed etiam deflexisse de via, nēpe quòd ei esset religio vel illum contingere, ne cadaueris contactu pollueretur.

32 Quum venisset ad eum locum, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον. Vulgata, Qum esset secus locum. Erasmus, Quum iret iuxta locum. Vide Marci 6.a.2, & Iohan.6.b.20. vbi τὸ γίγνεσθαι ponitur pro παραγίγνεσθαι. Itaque videtur participium ἐλθών, quod in plerisque codicibus additur, redundare, neque etiam conuersum est à Vulgato interprete.

33 Ad eum, κατ' αὐτόν: id est eò loci vbi ille iacebat. aliud enim est κατ' αὐτὸν quàm πρὸς αὐτόν: ideo Vetus interpres conuertit Secus eum.

40 Superueniens, ἐπιστᾶσα. Vide suprà, 2.b.9. Vt vicissim mihi opituletur, ἵνα μοι συναντιλάβηται: vel, vt

v na mecum manus admoueat operi, Est enim metaphora ab oneribus sumpta quæ vtrinque admotis manibus subleuantur. Vulgata & Erasmus, Vt me adiuuet, id est ἵνα μοι συναντιλάβηται.

Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μάρθα Μάρθα, μεριμνᾷς καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά·

41 Respondens autem dixit ei Iesus, Martha, Martha, solicita es, & satagis de multis:

41 *Et respondens dixit illi Dominus, Martha Martha, solicita es, & turbaris erga plurima:*

Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία. Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς.

42 Atqui vna re opus est. Maria verò bonam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

42 *Porro unum est necessarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.*

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

CAP. XI.

ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτόν, Κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι, καθὼς καὶ Ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.

1 ET factum est quum ipse precaretur quodam in loco, vt cessauit, dixit ei quidam ex eius discipulis, Domine, doce nos precari prout & Iohannes docuit discipulos suos.

1 *ET factum est quum esset in quodam loco orans, ut cessauit, dixit unus ex discipulis eius ad eum, Domine, doce nos orare, sicut docuit & Iohannes discipulos suos.*

Mat.6.b.4

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὅταν προσεύχησθε, λέγετε ΠΑΤΕΡ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

2 ‖Dixit autē eis, Quum precamini, dicite, PATER noster qui es in cælis, sanctificetur nomē tuum: veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo, etiam in terra.

2 *Et ait illis, Quū oratis, dicite, PATER, sanctificetur nomen tuum: adueniat regnum tuum: fiat uoluntas tua, sicut in cælo, sic in terra.*

Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν.

3 Panem nostrum quotidianū da nobis "in diem.

3 *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.*

Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν. καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

4 Et remitte nobis peccata nostra: "etenim ipsi remittimus omnibus qui nobis debent. Et ne nos inducas in tentationē, "sed libera nos à malo.

4 *Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem & ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem.*

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ πορεύσεται πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου, καὶ εἴπῃ αὐτῷ, Φίλε, χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους·

5 Dixit "etiam eis, Quis vestrum habebit amicum, & proficiscetur ad eum media nocte, & dicet ei, Amice, "da mihi mutuò tres panes:

5 *Et ait ad illos, Quis uestrum habebit amicū, & ibit ad illū media nocte, & dicet illi, Amice, commoda mihi tres panes:*

Ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρός με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐτῷ.

6 Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam ei.

6 *Quoniam amicus meus uenit de uia ad me, & non habeo quod ponam ante illum.*

IN CAPVT XI.

2 Noster qui es in cælis, ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Hæc non legit hoc loco Vetus interpres.

3 In diem, τὸ καθ' ἡμέραν: id est, quanto in hunc diem opus est: nempe vt apud Quintilianum, declamatione 13. feræ ac volucres dicuntur præsentis modò cibi memores, in diem viuere: ad quorum exemplum nos reuocat Christus, non vt honestam curam tuendæ huius vitæ nobis eximat, sed potius solicitudinem illam & ægritudinem animi cum diffidentia coniunctam, qua se plerique conficiunt. Hanc igitur interpretationem si sequamur, idem declarabit τὸ καθ' ἡμέραν, atque apud Matthæum σήμερον. sed illud tamen multo est expressius: quamobrem nolui cum Vetere interprete conuertere, Hodie. Possumus tamen τὸ καθ' ἡμέραν etiam exponere In singulos dies, id est quotidie, vt legitur in Veteris editionis quibusdam codicibus, & in Erasmi versione: vt illud sit quod vulgò dicimus, *iour à iour*. Sed non probo quod idem Erasmus adfert in annotationibus, nimirum hîc peti crastinum panem. Nam, inquit, qui vesperi orat pro victu postridiano, quid aliud petit quàm victum quotidianum? Rectè sanè, quasi vespere duntaxat sit huic precationi locus.

4 Etenim ipsi, καὶ γὰρ αὐτοί, vel, καὶ γὰρ καὶ αὐτοί. id est, etenim [illegible] ipsi, vt in vno vetusto codice scriptum legimus. Vulg. & Eras. Siquidem & ipsi: vt sit εἰ καὶ αὐτοί. Sed libera nos à malo, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Hanc quoque particulam [illegible] legit Vetus interpres.

5 Da mihi mutuò, χρῆσόν μοι. Vulgata, Commoda mihi, impropriè, quia hîc adfertur exemplum earum rerum quæ vsu consumuntur, quanuis Plautus semel atque iterū ita loquutus reperiatur: & χρῆσαι Græcis tam de commodato quàm de mutuo dicatur. Meritò igitur eam interpretationem reprehendit Valla, cuius vestigia sequutus est Erasmus. Castellio vertit, Mutua: quod verbum non memini legere in ea significatione apud idoneos authores.

Κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ, Μή μοι κόπους πάρεχε· ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν· οὐ δύναμαι ἀναστὰς δοῦναί σοι.

7 Et ille intus respondens dicat, Ne mihi molestiam exhibe: iā ostium clausum est, & pueruli mei mecum sunt in cubili: non possū surgere & dare tibi.

7 *Et ille deintus respondens dicat, Noli mihi molestus esse: iam ostium clausum est, & pueri mei mecum sunt in cubili: non possum surgere, & dare tibi.*

Λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστάς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον· διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς, δώσει αὐτῷ ὅσων χρῄζει.

8 Dico vobis, etiamsi non dederit ei surgens, eo quòd amicus eius sit: "at certè propter importunitatem eius surget, ac dabit ei quotquot sunt ei opus.

8 *Dico uobis, et si non dabit illi surgens, eo quòd amicus eius sit, propter improbitatem tamen eius surget, & dabit illi quotquot habet necessarios.*

Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

9 ‖Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

9 *Et ego dico uobis, Petite, & dabitur uobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur uobis.*

Mat.7.a.7, & 21.c.22 mar.11.c.24 iohan.14.b.13 & 16.c.23 iacob.1.a.10

Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει· καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

10 ‖Quisquis enim petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.

10 *Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.*

Mat.7.b.7

Τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ καὶ ἰχθὺν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

11 ‖Ecquis autem ex vobis pater, si filius ab eo petierit panem, lapidem ei dabit? aut si piscem, num pro pisce dabit ei serpentē?

11 *Quis autem ex uobis patrē petit panem, nunquid lapidem dabit illi? aut piscem, nūquid pro pisce serpentē dabit illi?*

Mat.9.d.32, & 12.b.22 mar.3.c.20

Ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠόν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον;

12 Aut si petierit ouum, num dabit ei scorpium?

12 *Aut si petierit ouum, nunquid porriget illi scorpionem?*

Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

13 Si vos igitur quum sitis mali, nostis bona dona dare liberis vestris, quanto magis Pater vester "cælestis dabit Spiritum sanctum iis qui ab eo petierint?

13 *Si ergo uos quum sitis mali, nostis bona data dare filiis uestris, quātomagis Pater uester cælestis dabit Spiritum bonum petentibus se?*

Καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφόν. ἐγένετο δὲ τοῦ δαιμονίου ἐξελθόντος, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι.

14 ‖Eiecit etiam dæmonium quod erat mutum: factum est autem, egresso dæmonio, loquutus est mutus, & mirata est turba.

14 *Et erat eiiciens dæmonium, & illud erat mutum: & quum eiecisset dæmonium, loquutus est mutus, & admiratæ sunt turbæ.*

Mat.9.d.33, & 12.b.22 mar.3.c.10

Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

15 Quidam verò ex eis dixerunt, ‖Per Beelzebul principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

15 *Quidam autem ex eis dixerunt, In Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia.*

Matth.9.d.24

Ἕτεροι δὲ πειράζοντες, σημεῖον παρ' αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ.

16 Et alii tentantes, signum è cælo petebant ab eo.

16 *Et alii tentantes, signū de cælo quærebant ab eo.*

8 At certè propter importunitatem, διά γε τὴν ἀναίδειαν. Particulam γε conuerterunt Vetus interpres, & Eras. Tamen, id est μέντοι: quum potius significet Quidē certè, vel At certè. Rursus quòd ἀναίδειαν exponunt Improbitatem, mihi non probatur. Improbitas enim declarat potius πονηρίαν vel κακίαν. neque puto ad rem pertinere quòd Virgilius laborem improbum vocauit. Significat autem in genere ἀναίδεια impudentiam: sed quia de certa specie impudentiæ hîc agitur, eorum videlicet qui nullo responso possunt abigi quominus molestè vrgeant, ideo importunitatem vertimus: quanquam, si spectemus quod hac similitudine Christus adumbrauit, hæc importunitas & quasi impudentia in Deo assiduè & singulis momentis die ac nocte rogando, vitium non est: imò verò in piis hominibus maximè commendatur.

11 Ecquis autem, &c. τίνα δὲ. In quibusdam codicibus legitur, τίς δὲ ὑμῶν. Sed quomodocunque legas, non vitaris ἀνακόλουθον, cuius simile exemplum habemus Exodi 32.a.1. Itaque vt planior esset oratio, non vertimus κατὰ πόδας, sed paulum deflexiмus: ita tamen (ni fallor) vt minus procul discesserimus quàm alii interpretes quos nobis videre contigit. Videtur verò hoc fuisse vulgatum prouerbium, cui respondet Plautinum illud quod Erasmus obseruat, Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera. Illi autem quod proximè sequitur, respondet Græcorum illud, ἀντὶ πέρκης σκορπίον: id est pro perca scorpium: quod idem Erasmus in Chiliadibus commemorat.

13 Cælestis, ὁ ἐξ οὐρανοῦ. Malui receptæ interpretationi assentiri quàm quicquam mutare: sed mihi tamen non prorsus propriè videtur Deus Pater dici ὁ ἐξ οὐρανοῦ, quum potius dicatur ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ. Puto igitur expuncto articulo, ita potius legendum, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν (additum enim hoc pronomen inueni in

vno codice & in Vulg. editione) ἐξ οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; id est, quanto magis Pater ille vester dabit è cælo Spiritũ sanctũ iis qui ab eo petierint? Nihil tamē sum ausus mutare ex coniectura. Sanctum, ἅγιον. In Vulgata editione legitur bonum, id est ἀγαθόν. contrà verò in omnibus Græcis codicibus legimus ἅγιον, exceptis duobus, qui cum Vulg. editione consentiebant.

Mat.12.b.25 marci 3.c.24

Αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα ἐρημοῦται, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει.

17 Ipse verò quum sciret cogitationes eorum, dixit eis, ‖ Omne regnum dissidens aduersus sese, vastatur: & domus aduersus sese dissidens, cadit.

17 Ipse autem ut uidit cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum in seipsum diuisum, desolatur: & domus supra domum cadit.

Εἰ δὲ καὶ ὁ Σατανᾶς ἐφ' ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια.

18 Quòd si etiã Satanas aduersus seipsum dissidet, quomodo stabit regnum eius? Nam dicitis, per Beelzebul eiicere me dæmonia.

18 Si autem & Satanas in seipsum diuisus est, quomodo stabit regnum eius? quia dicitis, in Beelzebub me eiicere dæmonia.

Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοὶ ἔσονται.

19 Quòd si ego per Beelzebul eiicio dæmonia: filii vestri per quem eiiciunt? propterea ipsi erunt vestri iudices.

19 Si autem ego in Beelzebub eiicio dæmonia, filii uestri in quo eiiciunt? ideo ipsi, iudices uestri erunt.

Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

20 Sin autem digito Dei eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

20 Porro si in digito Dei eiicio dæmonia, profectò peruenit in uos regnum Dei.

Ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλήν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ·

21 Quum validus quispiam armatus custodit aulam suam, in pace sunt ea quæ habet:

21 Quum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet:

Ἐπὰν δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτόν, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσιν.

22 Postquam verò quispiam eo validior inuadens vicerit eum, totam armaturam eius aufert qua confidebat, & spolia eius distribuit.

22 Si autem fortior eo superueniens uicerit eum, uniuersa arma eius aufert in quibus cõfidebat, & spolia eius distribuit.

Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

23 Qui non est mecum, contra me est: & qui non cogit mecũ, spargit.

23 Qui non est mecum, contra me est: & qui nõ colligit mecum, dispergit.

Matth. 12.d.43

Ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν· καὶ μὴ εὑρίσκον, λέγει, Ὑποστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον.

24 ‖ Quum impurus spiritus exierit à quopiam, transit per arida loca, quærens requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar domum meam vnde exiui.

24 Quum immundus spiritus exierit de homine, perambulat per loca inaquosa, quærens requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar in domum meam unde exiui.

Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον.

25 Veniens igitur inuenit eam versam & ornatam.

25 Et quum uenerit, inuenit scopis mundatam & ornatam.

17 Et domus aduersus sese dissidens, cadit, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει. Vulgata & Erasmus, Et domus super domum cadit. At ego puto post ἐπὶ οἶκον repetendum esse per syllepsin participium μερισθεὶς, quod & sententia ipsa ostendit, & ex Matthæi ac Marci collatione liquet. Nam Matthæus quum de regno diuiso mentionem fecisset, subiicit, καὶ πᾶσα οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς. Marcus autem, καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ. Sed & Theoph. hunc locum explicans, reperit participium, Siue, inquit, de familia, siue de ipsius ædificii structura hoc accipias. Dixit autem Lucas ἐπὶ οἶκον pro ἐφ' ἑαυτόν, Hebraica repetitione antecedentis pro relatiuo. Aduersus sese, ἐφ' ἑαυτόν. Valla potius conuertendum putat in seipso, vel supra seipsum: sed meritò reprehenditur ab Erasmo. Ponitur enim ἐπὶ pro κατὰ, vt in ἐπιόρκης pro κατόρκης, & ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, quæ est Æschyli Tragœdia, pro ἑπτὰ κατὰ Θηβῶν, vt rectè emendat Eustathius, quum vulgò legant ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις.

20 Digito Dei, ἐν δακτύλῳ Θεοῦ. Hebraicè אצבע אלהים, vt Exod.8.b.17. id est virtute ac potestate diuina. Est autem Patris ac Filii virtus, Spiritus sanctus. Ideo apud Matthæum legimus pro digito Dei, Spiritum Dei.

21 Aulam, τὴν αὐλήν: id est regiam suam. Vulgata & Erasmus, Atrium. Id enim propriè declarat αὐλή, locum videlicet apertum & vacuum ante ipsas ædes expositum, quem Galli vulgò Cortem vocant. Inde factum vt pro regum ac principum palatiis acciperetur, sicut notat Athenæus: quæ significatio optimè conuenit huic loco. In pace, ἐν εἰρήνῃ. Heb. בשלום: id est, tranquillè ac beatè suis bonis perfruitur.

22 Inuadens, ἐπελθών: el (vt Vetus interpres conuertit) Superueniens, id est ex inopinato veniens, vt apud Hom. Odyss. ε, τῷ μὲν δ' υἱὸς ἐπῆλθε. Sed illud est ἐμφατικώτερον.

Τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ· καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων.

16 Tunc proficiscitur & accipit septem alios spiritus peiores quàm sit ipse, & ingressi habitant illic: ‖ fitque vltima conditio hominis illius deterior priore.

26 Tunc uadit & assumit septem alios spiritus nequiores se, & ingressi habitant ibi: & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus.

Heb.6.a.4 1.pet.2.a.20

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπάρασά τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν αὐτῷ, Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας.

27 Factum est autem quum hæc diceret, attollens vocem quædam mulier è turba, dixit ei, Beatus vterus qui te portauit, & vbera quæ suxisti.

27 Factum est autẽ quum hæc diceret, extollens uocem quædam mulier de turba, dixit illi, Beatus uenter qui te portauit, & ubera quæ suxisti.

Αὐτὸς δὲ εἶπε, Μενοῦνγε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν.

28 Ipse autem dixit, Imò verò beati qui audiunt sermonem Dei, & eum obseruant.

28 At ille dixit, Quinimo beati qui audiunt uerbum Dei, & custodiunt illud.

Mat.12.c.38

Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων ἤρξατο λέγειν, Ἡ γενεὰ αὕτη πονηρά ἐστι· σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

29 ‖ Quum autem turba congregaretur apud eum, cœpit dicere, Natio hæc scelerata est: signum requirit: sed signum non dabitur ei, ‖ nisi signum illud Ionæ Prophetæ.

29 Turbis autem concurrentibus cœpit dicere, Generatio hæc, generatio nequam est: signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ.

Ionæ 2.a.1

Καθὼς γὰρ ἐγένετο Ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς Νινευΐταις, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ.

30 Nam prout fuit Ionas signũ Niniuitis, ita etiã erit Filius hominis nationi isti.

30 Nam sicut fuit Ionas signum Niniuitis, ita erit & Filius hominis generationi isti.

3.Reg.10.a.1 2.paral.9.a.1

Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτούς· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος, καὶ ἰδού, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

31 ‖ Regina Austri surget in iudicio cum viris nationis huius, & condemnabit eos: quòd venerit à terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis: & ecce, plus quàm Solomõ *est* hoc in loco.

31 Regina Austri surget in iudicio cum uiris generationis huius, & cõdemnabit illos: quia uenit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: & ecce, plus quàm Salomon hîc.

Ἄνδρες Νινευῒ ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδού, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

32 Viri Niniuitæ resurgent in iudicio cum hac natione, & condemnabunt eam: ‖ quòd ad præconium Ionæ resipuerint: & ecce plus quàm Ionas *est* hoc in loco.

32 Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitentiam egerunt ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas hîc.

Ionæ 3.b.5

Supra 8.b.16 mat.5.b.15 mar.4.c.21

Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι τὸ φέγγος βλέπωσιν.

33 ‖ Nullus verò lucernam accensam in occulto ponit, neque subter modium: sed in cãdelabrum, vt qui ingrediũtur, splendorem videant.

33 Nemo lucernam accendit, & in abscondito ponit, neque sub modio: sed supra candelabrum, ut qui ingrediuntur, lumen uideant.

Mat.6.c.22

Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστιν· ἐπὰν δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν.

34 ‖ Lucerna corporis est oculus: quum igitur oculus tuus fuerit simplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit: quũ verò malus fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit.

34 Lucerna corporis tui, est oculus tuus: si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem nequam fuerit, etiam corpus tuũ tenebrosum erit.

29 Scelerata est, πονηρά ἐστι. Cur πονηρὸν interdum malimus sceleratum quàm malum dicere, alibi exposuimus. Cæterùm apud Veterem interpretem & in duobus codicibus Græcis repetitur γενεά, natio. Natio hæc, est scelerata natio.

33 In occulto, εἰς κρυπτόν. Sic loquitur Cæsar. Vulgata & Erasmus, In abscondito, quod nusquam legi. In omnibus autem codicibus vetustis legimus εἰς κρυπτήν, & fortasse magis accommodatè. Cryptas enim & cryptoporticus vocabant olim abditos & concameratos locos, quos vulgò dicimus caueas. Splendorem, τὸ φέγγος: vel τὸ φῶς lumen, vt legerunt & intepretati sunt alii, eodem sensu.

35 Σκόπει οὖν μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστίν.

35 Considera ergo "num lumē quod in te est, tenebræ sint.

35 *Vide ergo ne lumē quod in te est, tenebræ sint.*

36 Εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅλον φωτεινὸν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινὸν, ἔσται φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε.

36 Itaque si corpus tuum totum lucidum *fuerit*; non habens aliquam partem tenebrosam: *sic* erit lucidum totum, vt quū lucerna fulgore te illustrat.

36 *Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidū totum, & sicut lucerna fulgoris illuminabit te.*

37 Ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν Φαρισαῖός τις ὅπως ἀριστήσῃ παρ᾽ αὐτῷ. εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν.

37 Postquam autem loquutus esset, rogauit eum quidam Pharisæus vt pranderet apud se. Ingressus igitur discubuit.

37 *Et quum loqueretur, rogauit illum quidam Pharisæus ut prāderet apud se. Iesus autem ingressus recubuit.*

38 Ὁ δὲ Φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου.

38 Pharisæus autem quum *hoc* vidisset, admiratus est "eum nō prius ablutū fuisse ante prādiū.

38 *Pharisæus autem cœpit intra se reputans dicere quare non baptizatus esset ante prandiū.*

39 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Νῦν ὑμεῖς οἱ Φαρισαῖοι τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε· τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας.

Mat.23.c.25

39 Dixit autem Dominus ei, ‖ "Vos quidem Pharisæi exteriorem poculi patinæque partem purgatis: sed quod intra vos est, plenum est rapina & scelere.

39 *Et ait Dominus ad illū, Nunc uos Pharisæi quod déforis est calicis & catini mūdatis: quod autem intus est uestrum, plenū est rapina & iniquitate.*

40 Ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε;

40 Dementes, nónne qui fecit quod foris est, etiam id quod intus est fecit?

40 *Stulti, nónne qui fecit quod déforis est, etiam id quod deintus est, fecit?*

41 Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην· καὶ ἰδοὺ, πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν.

41 Immo, "ea quæ adsunt date "*in* eleemosynam: & ecce, omnia erunt vobis pura.

41 *Verūtamen quod superest, date eleemosynam: & ecce, omnia munda sunt uobis.*

35 Nū sint, μὴ ἐστιν. Vul. Ne sint, μὴ ᾖ. Quē errorē quū Valla animaduerterit, miror nō correctū ab Eras.

38 Quum *hoc* vidisset, admiratus est, ἰδὼν ἐθαύμασεν. In vno exemplari scriptum legimus ἤρξατο διακρινόμενος ἐν ἑαυτῷ λέγειν, quam lectionem sequutus Vetus interpres conuertit, Cœpit intra se reputans dicere: quum τὸ διακρίνεσθαι alibi interpretetur hæsitare, vt Mar.11.c.23. Eum non prius, &c. ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη. Vulg. Quòd non baptizatus esset, prætermissa particula πρῶτον, quæ videri etiam potest redundare. Sed τὸ βαπτίζεσθαι idem hîc declarat atque τὸ λούεσθαι καὶ χερνίπτειν, vt diximus Mar.7.a.4.

39 Vos quidem, νῦν ὑμεῖς, Vulg. & Eras. Nunc vos. Verùm particula νῦν hoc loco non videtur esse tēporis aduerbium, sed potius coniunctio expletiua: nisi malimus interpretari, At vos: vel, Vos veró. Sic enim sæpe solet à Demosthene vsurpari in assumptionibus argumentorum. Quod intra vos est, τὸ ἔσωθεν: id est animus vester. Vulg. Quod intus est vestrū. Eras. Vallā sequutus, Quod intus est vestri. Cæterùm si conferamus cum hoc loco ea quæ scribuntur Matth.23.c.26, videri possit particula ὑμῶν potius pertinere ad ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας, per traiectionem, quæ huic nostro Euangelistæ est familiarissima. vt sic interpretari possimus, Sed quod intus est, (nempe intra patinam) plenum est vestra rapina. Matthæus enim apertè dicit patinas & pocula referta esse ipsorum rapinis. Agitur autē de puro ciborum vsu, contra Pharisæorū sententiā, qui putabant mundatis patinis omnia esse munda. Quasi verò (inquit Dominus) non sit potius habenda ratio eius quod intra patinam est quàm ipsius patinæ. Atqui dapes istæ quas apponitis, quanuis vobis mundæ videantur, quoniam patinas mundastis, & sunt ex earum genere [illegible]rum vsus in Lege conceditur: tamen alia ratione sunt immundæ, quia nimirum per rapinam & scelus bon[illegible]tra comparastis. Scelere, πονηρίας. Vulg. Iniquitate: id est ἀδικίας. Theophyl. inuidia interpretatur. Est e[illegible]m hoc vitiū semper cū mala mente & malo animo coniunctū.

41 Immo date, πλὴν δότε: vel, Quin potius: vt rapinæ & sceleri, quæ impediebant quominus purè vesci possent, opponatur charitas, qua futurū sit vt sanctificetur quod intra patinā est, etiamsi ablutæ nō fuerint patinæ. Est enim varius ac multiplex vsus istius particulæ, vt diximus Matth.11. c.22. Vulg. & Eras. Veruntamē date: vt sit hæc sententia, Impurè quidē vescimini, vt nūc facitis, & hallucinamini magnopere: sed tamē remediū huic malo adferri potest: puta si ex vestris istis facultatibus per fraudem partis, dederitis eleémosynam. Atqui nō hîc agitur (opinor) quo pretio possint pro rapinis & fraudib⁹ satisfacere, (vna enim nostra satisfactio est Christus) sed peruersa eorū opinio reprehēditur de legitimo ac puro ciborū vsu. Itaq; hāc expositionē planè repudio. Quod autē attinet ad verbū δότε, adfert alterā etiā interpretationē Eras. puta si significet Datis, indicandi modo: vt sit hic sensus, Quod quū ita sit. i. quum intus abūdetis rapina & scelere, Dominus autē animi potius quàm patinarū purificationē requirat, tamē ita estis stulti, vt vos existimetis liberari ab omni rapina, si paululū ex ea cōtuleritis in pauperes. Sed væ vobis, &c. Nā alioquin (inquit idē Eras.) duriusculè cohæret hæc adhortatio cū iis quæ præcedūt ac sequūtur. Qui enim cōuenit vt quos modò fecerit ita scelerosos, subitò, data eleemosyna, velit vndiquaq; mūdos viderit Hæc ille. Atqui non vidētur hæc pati posse grāmaticorū regulæ, vt δότε pro δίδοτε accipiatur, neq; mihi facilè persuaserim vsquā extare similis enallāges exēplū. Deinde hæc verba, Et ecce omnia munda sunt vobis, ironicè essent explicāda: quod fieri vix potest quin coacta sit interpretatio. Neq; vero duriusculè cohæret hæc adhortatio, quū nihil magis sit consentaneū quàm explicato morbo adhibere remediū: quod quidē quale sit, nō videtur Eras. (quod cū bona ipsius venia dictū esse velim) satis attētè cōsiderasse.

Ea quæ adsunt, τὰ ἐνόντα: vel, Pro facultatibus, ita vt κατὰ subaudiatur, & τὰ ἐνόντα vocet τὰ παρόντα, siue τὰ ὑπάρχοντα, vt infrà 12.v.33. Imò etiam fortassis τὰ ἐνόντα vocat τὸ ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ πίνακος, id est quibus pocula & patinas replebant: acsi diceret Christus, Pro eo quod rapina & malis artibus quæritis vnde viuatis, estote potius liberales in egenos, ex iis quæ vobis ad victum suppetunt. Vetus interpres cōuertit, Quod superest, id est τὸ λοιπὸν, seu potius τὸ περισσεῦον, quod nō probo. Theophyl. rectè quidem τὰ ἐνόντα interpretatur τὰ ὑπάρχοντα ὑμῖν, id

est quæ vobis adsunt, siue facultates vestras: sed quòd existimat Christum maluisse dicere τὰ ἐνόντα quàm τὰ ὄντα, vt Pharisæorum auaritiam notaret, quia nimirum diuitiæ insunt atque adeo insident auari hominis animo, id mihi quidem subtilius videtur quàm vt admitti possit. Adfert Erasmus aliā interpretationē, vt τὰ ἐνόντα positū sit absolutè pro τὸ ἐνὸν, vt intelligas, quæ facta sūt, fieri infecta nō posse: illud autē restare, quod sit in eorum potestate, vt rapinas pensent eleemosynis. quod non est concedendum, nisi commoda interpretatione explicetur, ita videlicet vt restituto, quoad eius fieri potest, quod malis artibus quæsiuimus, de nostro simus liberales. Neque enim existimādum est eum facere quod Deo gratum esse possit, qui ex malè quæsitis partē sibi seruet, partem pauperibus aut Deo etiam ipsi decidat, nedum vt hac ratione pro peccatis satisfaciat. Hinc illæ querelæ toties apud Prophetas repetitæ aduersus eos qui externo cultu putabant se Dei fauorem mereri, quencunque animum ad hæc sacra attulissent, quum (vt rectè scribitur Ecclesiastici 34.d.24) qui è bonis pauperum sacrificat, similis sit eius qui mactat filium corā patre. In eleemosynam, ἐλεημοσύνην. Cohæret ἐλεημοσύνην cum τὰ ἐνόντα, per appositionem non modò Hebræis, sed etiam Græcis familiarem. Sic Isocrat. ad Demonicum, ἀπέσταλκά σοι τόνδε τὸν λόγον δῶρον, τεκμήριον μὲν τῆς πρὸς ὑμᾶς φιλίας, σημεῖον δὲ τῆς πρὸς Ἱππόνικον συνηθείας. Sic etiam Plautus in Trinummo, Est ager (inquit) sub vrbe nobis, eum dabo dotem sorori. In qua constructione interdum etiam additur præpositio, sicut nos hic expressimus. Sin verò τὰ ἐνόντα interpretemur pro facultatibus, δότε ἐλεημοσύνην conuertemus ad verbum, Date eleemosynam. de quo vocabulo diximus Matth.6.v.1. Erunt, ἐστιν: id est ἔσται, vt etiam scriptum legimus in quodam exemplari, quanuis retineri etiam possit præsentis temporis significatio.

42 Ἀλλ᾽ οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ πήγανον καὶ πᾶν λάχανον, καὶ παρέρχεσθε τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

42 "Sed væ vobis Pharisæis, "quoniam "decimatis mentham & rutam, "& quoduis olus, sed præteritis "iudicium & charitatem Dei. "Hæc autem oportuit facere, & illa nō omittere.

42 *Sed uæ uobis Pharisæis quia decimatis mentham & rutam & omne olus, & præteritis iudicium & charitatē Dei. hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.*

43 Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς.

43 ‖ Væ vobis Pharisæis, quoniā diligitis primum consessum in conuentibus, & salutationes in foris.

43 *Væ uobis Pharisæis, quia diligitis primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro.*

Infrà, 20.g.46 mat.23.a.6 mar.12.d.38

44 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ περιπατοῦντες ἐπάνω οὐκ οἴδασιν.

44 ‖ Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ: quoniam estis vt monumenta quæ non apparent, & quæ nesciunt ii qui super ea ambulant.

44 *Væ uobis, quia estis ut monumenta quæ non apparent, & homines ambulantes suprà, nesciunt.*

Mat.23.c.27

45 Ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν λέγει αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις.

45 Respondens autem quidam ex Legis interpretibus, ait ei, Magister, quum hæc dicis, etiā nos afficis iniuria.

45 *Respondens autem quidam ex Legisperitis, ait illi, Magister, hæc dicēs, etiam contumeliam nobis facis.*

46 Ὁ δὲ εἶπε, Καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαὶ, ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε τοῖς φορτίοις.

46 Ipse autem ait, ‖ Væ vobis quoq; Legis interpretibus, quoniàm oneratis homines oneribus difficilibus portatu, sed ipsi vno ex digitis vestris non attingitis onera.

46 *At ille ait, Et uobis Legisperitis uæ, quia oneratis homines oneribus quæ portare non possunt, & ipsi uno digito uestro non tangitis sarcinas.*

Mat.23.a.4 act.15.b.10

47 Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς.

47 Væ vobis, quoniam ædificatis monumenta Prophetarum, patrès autem vestri trucidarunt eos.

47 *Væ uobis, quia ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem uestri occiderunt illos.*

42 Sed væ vobis, ἀλλ᾽ οὐαὶ ὑμῖν. Optimè hæc cohærent cum superioribus, vt minimè dubium sit quin ἀλλὰ sic conuerti oporteat. Quum enim mentionem fecisset beneficentiæ, futurum erat vt hîc Pharisæi suas decimas obiicerent. Ostendit igitur Dominus quantum absint à vera liberalitate, quantumuis externā illius speciem præ se ferant. Huc pertinet quod ait Paulus 1.Cor.1.a.3. Quoniam, ὅτι. In plerisque Vulgatæ editionis codicibus non legitur Quia, sed Qui, tum hoc versiculo, tum etiam aliis sequentibus: quam lectionem germanam esse puto, & ab iis deprauatam qui, quum scriptum esset vt vides in isto margine, & hoc literarū compendium ignorarent, pro οἱ legerunt ὅτι. Neque verò mirum hoc cuiquam videbitur qui manuscripta exemplaria cum impressis contulerit, in quibus permulta similia errata tam sæpe occurrunt, vt nemini dubium esse possit ex vno loco infinitos alios postea fuisse deprauatos, & ex vno aliquo exemplari errorem in alia plurima emanasse. Nihil tamen volui mutare contra vetustorū codicū fidem. Decimatis, ἀποδεκατοῦτε. i. decimam partem deciditis, nimirum ex Dei Lege persoluendam: quemadmodū Latinis dicebatur legio decimari quum decimus quisque ad supplicium legebatur ex militari disciplina vt infrà, 18.b.12. Alii contrà ad auaritiā Pharisæorum hoc referunt, qui ex quibusuis colligerent decimas. Et certè hoc etiam sensu accipitur verbum ἀποδεκατοῦν Heb.7.a.5. Sed priorem interpretationē potius recipio. Mentionem autem fieri inter olera, mēthæ & rutæ, quarum hodie rarus est in cibis vsus, nemo mirabitur qui Plinium, ipsúmque adeo Apitium legerit. Et quoduis olus, καὶ πᾶν λάχανον: vel, quoduis olus: id est omne genus olerum, vt rectè explicat August. in Enchiridio ad Laurētium, cap.99. simili ratione docens exponi oportere quod ait Apostolus 1.Timoth.2.a.4, Deū velle omnes homines saluos fieri.

Iudicium, τὴν κρίσιν. Hebraicè משפט, id est quod iustum & æquum est. Complectitur enim hoc vocabulum alterã illam partẽ iuris gentiũ, QVOD TIBI FIERI NOLIS, ALTERI NE FACIAS. Charitas autem Dei ad primam tabulam spectat, quæ quidem præcipua est, adeo vt illa ab hac diuelli nullo modo possit. Erasmus autem iudicium facit duplex: vnum hominum, quando ex cultu externo metimur pietatem: alterum Dei, quum ex animi affectu pietas æstimatur. Duplicem item charitatem: vnam hominum, quum leuiculo beneficio afficitur proximus: alteram Dei, quum in iis succurritur homini quæ ad æternam illius salutem pertinent. Sed hæc (vt opinor) ad hunc locum non spectant. Nam neque iudicium hîc accipitur pro animi opinione, aut sententia: neque vocabulum Θεοῦ est repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: neque charitas Dei aliud hîc declarat quàm eum amorem quem Deo debemus. Hæc autem oportuit, ταῦτα δὲ ἔδει. Ita interpretatur Vulg. editio, & particulam δὲ additam reperimus in duobus codicibus vetustis. Erasmus, Imò oportuit, μᾶλλον δὲ ἔδει. Dicit autem Christus oportuisse illa fieri, quoniam ex Lege debebantur decimæ Leuitis.

48 Ἄρα μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν· ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτούς, ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα.	48 Nempe testimonio vestro comprobatis facta patrum vestrorum: quoniam illi quidem eos trucidarunt, vos autem ædificatis eorum monumenta.	48 *Profectò testificamini quòd cõsentitis operibus patrum uestrorum: quoniam ipsi quidem eos occiderunt, uos autem ædificatis eorum sepulchra.*
49 Διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν, Ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ ἐκδιώξουσιν·	49 Propterea etiam Sapientia Dei dixit, Mittam ad eos Prophetas & Apostolos, & ex ipsis *quosdam* trucidabunt, & *quosdam* expellent:	49 *Propterea & Sapientia Dei dixit, Mittam ad illos Prophetas & Apostolos, & ex illis occident, & persequentur:*
50 Ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν, τὸ ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης,	50 Vt à natione ista requiratur sanguis omnium Prophetarũ, effusus à iactis fundamentis mundi,	50 *Vt inquiratur sanguis omniũ Prophetarũ qui effusus est à constitutione mundi, à generatione ista,*
51 Ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου τοῦ ἀπολομένου μεταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου· ναὶ λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.	51 ‖A sanguine Abel vsque ad sanguinẽ ‖Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: etiam dico vobis, requiretur ab hac natione.	51 *A sanguine Abel, usque ad sanguinem Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: ita dico uobis, requiretur ab hac generatione.*
52 Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε.	52 Væ vobis Legis interpretibus, quoniam sustulistis clauẽ cognitionis: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.	52 *Væ uobis Legisperitis, quia tulistis clauẽ scientiæ: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.*
53 Λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς, ἤρξαντο οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων·	53 Quum autem hæc eis diceret, cœperunt Scribæ & Pharisæi vehementer *ipsi* imminere, & eum allicere ad loquendum de multis:	53 *Quum autem hæc ad illos diceret, cœperunt Pharisæi & Legisperiti grauiter insistere, & os eius opprimere de multis:*

Gen.4.b.8 / 2.Paral.24.f.21

48 Testimonio vestro comp. μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε. Vulgata, Testificamini quòd consentitis. i. μαρτυρεῖτε ὅτι συνευδοκεῖτε. vide suprà, 4.d.22. Testimonium autem hoc non sumit Christus à præpostera illa cura exornandi martyrum sepulchra, sed ab ipsorum Pharisæorum moribus, vt qui patrum exemplo contra veros Dei seruos furerent, ac proinde, quanuis pietatis studium prætexerent, reuera tamen Prophetarum monimenta exornando, tanquam trophæa quædam auitæ crudelitatis erigerent.

49 Ex ipsis *quosdam*, ἐξ αὐτῶν. Subauditur τινὰς in Græco, quod Latinè expressimus, vt Matthæi 23.d.24, & 27.b.9, & Act.21.c.16. Expellent, ἐκδιώξουσι: id est, ita insectabuntur vt tandem expellant. Vulgata & Erasmus, Persequentur, id est διώξουσι. Ita enim etiam excudit Frobenius. sed vetusti codices legunt ἐκδιώξουσι: quod quidem est multo ἐμφατικώτερον.

50 Vt requiratur sanguis, ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα. Heb. דם כל-הנביאים ידרש: id est, vt ratio à vobis reposcatur, atque adeo pœnæ exigantur fusi sanguinis Prophetarum. Cæterùm illud ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, id est, à natione ista, quum in Græcis ponatur in extremo versiculo, collocauimus potius in principio, vt studeremus perspicuitati, nequis videlicet connectat cum participio ἐκχυνόμενον. Nam potius cohærere cum ἐκζητηθῇ, apparet ex fine proximi versiculi. Effusus, τὸ ἐκχυνόμενον. Eras. Qui effũditur. Atqui rectius (ni fallor) Vetus interpres animaduertit præsens pro præterito, aut potius pro futuro exacto vsurpatum.

52 Sustulistis, ἤρατε: id est ἀπεκρύψατε καὶ ἠφανίσατε, abscondistis & sustulistis è medio, vt nusquam cõpareant. Sic enim rectè (meo quidem iudicio) interpretatur Theophylactus. Nam quòd Erasmus existimat potius significari Scribas tulisse, id est in se recepisse & gestandas suscepisse claues cognitionis, quia nimirum sibi solis cognitionem Legis & docendi munus arrogabant: quanuis verè dicatur, tamen non possum probare. Neque enim verbum αἴρειν, sed αἴρεσθαι potius hac significatione solet à Græcis vsurpari.

53 Quum autem, &c. λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς. In quodam codice scriptum erat, καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντος αὐτοῦ, & eo illinc egresso. Imminere, ἐνέχειν. Vulgata & Erasmus, Insistere. vide Marci 6.c.19. In Complutẽsi editione & quodam alio codice legimus συνέχειν, id est vrgere & quasi cõprimere. Et eum allicere ad loquen. καὶ ἀποστοματίζειν αὐτόν. Sic legimus in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos tãtùm excipias in quibus

scriptum erat ἐπιστομίζειν, eadem (vt opinor) manente sententia. Sed vtrouis modo legas, rectè (vt arbitror) Erasmus in eo reprehendit Veterem interpretem quòd ἀποστοματίζειν verterit, os opprimere, quum id potius declaret τὸ ἐπιστομίζειν, quo vtitur Apostolus Tit.1.c.11. neque vlla ratione videatur hæc expositio posse conuenire. Nam qui ex cuiuspiam ore aliquid aucupatur vnde creet illi periculum, potius eum conatur ad loquendum prouocare quàm os ipsi occludere. Theophylactus aliam præterea interpretationem adfert, quasi ἀποστοματίζειν declaret ἀπὸ τοῦ στόματος κρατεῖν: id est, vt vernaculo nostro sermone optimè explicamus, *prendre par le bec*. Sed neque hoc verbum vsquã reperio vsurpatum ea significatione, neque hæc expositio admitti potest quin fateamur Lucam valde impropriè loquutum, vt qui dicat Scribas cœpisse ipsum ἀποστοματίζειν, id est (si hanc interpretationem recipiamus) in sermone illaqueare: quum potius dicendum fuerit ipsos id esse conatos quod tamen nunquam vel minima ex parte obtinuerunt. Quid igitur? Erasmus in hunc locum multa annotat eruditè: sed quid potissimùm sequatur non ostendit. Ego verò ingenuè dicam quod sentio. ἀποστοματίζειν reperio apud Athenæum pro memoriter aliquid referre, cuius exemplum profert Erasmus: apud Platonem autem in Euthydemo, accipitur ἀμυστὶ λέγειν, dicitúrque de grammaticis qui pueris ore suo verba præfantur, vt subsequantur illi, aut dictata excipiant: vnde Horatius, Occidit miseros crambe repetita magistros. loquens nimirum περὶ τῶν ἀποστοματιζομένων, id est de iis quæ præceptor viua voce solet discentibus inculcare. quo verbo vtitur etiam in ea significatione Aristoteles Elench. cap.3. Postremò apud Plutarchum in Theseo vsurpatur μελοδικῶς pro eo quod Latini dicunt Recitare & ore suo pronuntiare, sed cum quadam energia: vt furentes vates finguntur suos versus cum impetu repentè profundere. Loquitur enim de quadam Sibyllæ prædictione. Hæc autem omnia quum inter se comparo, venio in eam opinionem vt hoc loco putem ἀποστοματίζειν accipi forma Hebrææ coniugationis Hiphil, sicut passim alia multa obseruauimus: & eo significari quod sequenti versiculo declaratur, nempe conatos fuisse Pharisæos, multis ac variis propositis quæstionibus, varia ab ipsius ore responsa elicere: quòd fore sperarent vt aliquid aut nimium liberè, aut ambiguè, aut denique non satis consideratè effutiret, vnde arriperent calumniandi occasionem. Itaque conuerti ἀποστοματίζειν αὐτόν, eum allicere ad dicendum, vel loquendum, vt Græci vocabuli vim aliquatenus saltem adumbrarem. Erasmus interpretatur, Captiosè eum interrogare: quæ interpretatio fere eandem habet sententiam, sed à Græci verbi genuina explicatione paulo lõgius discedit, vt sequẽs versiculus ostẽdit. Nã (vt paucis dicã) ἀποστοματίζειν αὐτόν, nihil aliud declarat quàm θηρεῦσαι τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ: id est, venari quippiã ab ipsius ore. quod statim subiicitur.

54 Ἐνεδρεύοντες αὐτόν, καὶ ζητοῦντες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.	54 Insidiantes ei, & cupidè venantes aliquid ex ipsius ore, vt eum accusarent.	54 *Insidiãtes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, ut accusarẽt eum.*
Κεφάλαιον ιβ΄.	CAP. XII.	CAP. XII.
1 ἘΝ οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, ὥστε καταπατεῖν ἀλλήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις.	1 INterea quum coacta esset permulta turba, adeo vt alii alios conculcarent, cœpit dicere discipulis suis, In primis cauete vobis à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.	1 *MVltis autem turbis circunstantibus, ita ut se inuicem conculcarent, cœpit dicere ad discipulos suos, Attendite à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.*
2 Οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστίν, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται· καὶ κρυπτόν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.	2 ‖Nihil enim opertum est, quod non sit detegendum: neque occultum, quod non sit cognoscendum.	2 *Nihil autem opertum est, quod non reueletur: neque absconditum, quod non sciatur.*
3 Ἀνθ᾽ ὧν ὅσα ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται· καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων.	3 Propterea quæ in tenebris dixistis, in luce audientur: & quod in aurem loquuti estis in conclauibus, prædicabitur supra domos.	3 *Quoniam quæ in tenebris dixistis, in lumine dicentur: & quod in aurem loquuti estis in cubiculis, prædicabitur in tectis.*
4 Λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου, Μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι.	4 ‖Dico autem vobis amicis meis, Ne timete *vobis* ab iis qui trucidant corpus, & postea non habent quod amplius faciant.	4 *Dico autem uobis amicis meis, Ne terreamini ab iis qui occidunt corpus, & post hæc non habent amplius quod faciant.*

Mat.16.a.15 / mar.8.b.14 — Mat.10.c.26 / mar.4.c.22 / supra, 8.c.17 — Mat.10.c.28

54 Cupidè venantes, ζητοῦντες θηρεῦσαι. Vulg. Quærentes capere. Eras. Quærentes venari: vterque nimium obscurè.

IN CAPVT XII.

1 Interea, ἐν οἷς. Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus, *en ces entrefaictes*. Vulg. & Erasmus, Autem, id est δέ. Quum coacta esset, ἐπισυναχθεισῶν. Vulgata, Circunstantibus, περιεστωσῶν. Erasmus, Quum conuenisset, συνελθουσῶν. Permulta multitudo, μυριάδων. Sic rectè Valla. positus est enim definitus numerus pro infinito. Vulgata, Multis, quod est nimis dilutum. Eras. Innumera turbæ multitudo.

3 Propterea, ἀνθ᾽ ὧν. Vulgata & Erasmus, Quoniam: quasi sit ratio superioris dicti, quum potius sit cõsequutio quæ inde colligitur.

4 Timete, φοβηθῆτε. Vulgata & Erasmus, Terreamini: sensu non multum diuerso, sed tamen non satis rectè, quum φοβεῖσθαι nunquam (quod sciam) passiuè accipiatur.

5 Ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆτε· φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν· ναὶ λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε.

5 Præmonstrabo autem vobis quem timeatis: timete eum qui postquam trucidarit, præditus est authoritate conijciēdi in gehennā: etiam dico vobis, húc timete.

5 *Ostendam autem vobis quem timeatis: timete eum qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam: ita dico vobis, hunc timete.*

Matth.10.c.29

6 Οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δύο, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ;

6 ‖Nonne quinque passerculi væneunt assariis duobus, & vnus ex iis non est in obliuione apud Deum?

6 *Nonne quinque passeres væneunt dipondio, & unus ex illis non est in obliuione coram Deo?*

7 Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. μὴ οὖν φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε.

7 Quinetiam capilli capitis vestri omnes numerati sunt. ne igitur timete: multis passerculis præstatis.

7 *Sed & capilli capitis uestri omnes numerati sunt. Nolite ergo timere: multis passeribus pluris estis.*

Suprà 9.d.26 mar.10.c.32 2.tim.2.b.12

8 Λέγω δὲ ὑμῖν, Πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

8 ‖Dico autem vobis, Quisquis me confessus fuerit coram hominibus, Filius quoque hominis confitebitur eum coram Angelis Dei:

8 *Dico autem uobis, Omnis quicunque confessus fuerit me coram hominibus, & Filius hominis confitebitur illum coram Angelis Dei:*

9 Ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

9 Qui verò negauerit me in conspectu hominum, abnegabitur in conspectu Angelorum Dei.

9 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabitur coram Angelis Dei.*

Mat.12.c.31 mar.3.c.28 1.ioh.5.d.16

10 Καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσαντι οὐκ ἀφεθήσεται.

10 ‖Et quisquis dicet quippiam in Filiū hominis, ei remittetur: ei verò qui in Spiritum sanctū blasphemauerit, nō remittetur.

10 *Et omnis qui dicit uerbum in Filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in Spiritum sanctum blasphemauerit, non remittetur.*

Matth.10.c.19 mar.13.b.11

11 Ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε, ἢ τί εἴπητε·

11 ‖Quum autem adduxerint vos ad synagogas & ad magistratus ac potestates, ne soliciti estote quomódo aut quid pro defensione allaturi aut quid dicturi sitis:

11 *Quum autem inducent uos in synagogas & ad magistratus & potestates, nolite soliciti esse qualiter aut quid respondeatis, aut quid dicatis:*

12 Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ εἰπεῖν.

12 Spiritus enim sanctus docebit vos eo ipso momento, quæ oporteat dicere.

12 *Spiritus enim sanctus docebit uos in ipsa hora quid oporteat uos dicere.*

13 Εἶπε δέ τις αὐτῷ ἐκ τοῦ ὄχλου, Διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ᾽ ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν.

13 Dixit autem ei quidam è turba, Magister, dic fratri meo vt partiatur mecum hæreditatem.

13 *Ait autem ei quidam de turba, Magister, dic fratri meo ut diuidat mecum hæreditatem.*

14 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν ἐφ᾽ ὑμᾶς;

14 Ipse verò dixit ei, Heus tu, quis me vobis iudicem aut partitorem præfecit?

14 *At ille dixit ei, Homo, quis me constituit iudicem aut diuisorem super uos?*

15 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Ὁρᾶτε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ.

15 Dixit igitur eis, Videte, & cauete ab auaritia. neque enim quum *bona* cuipiam redundant, vita ipsi constat ex bonis suis.

15 *Dixitque ad illos, Videte & cauete ab omni auaritia: quia non in abundantia cuiusquam uita eius est ex ijs quæ possidet.*

5 Præmonstrabo, ὑποδείξω. De impendentibus periculis monet, quoniam improuisa vehementius feriunt. Itaque non est otiosa præpositio, quam tamen neglexerunt Vetus interpres & Erasmus. Vide Matth.3.b.7.

6 Assariis, ἀσσαρίων. Vulgata, Dipondio, id est assibus duobus. Erasmus, Minutis assibus. Neuter videtur intellexisse quid sit assarius, de quo diximus Matth.10.c.29.

8 Me, ἐν ἐμοὶ: vt paulo pòst ἐν αὐτῷ declarat αὐτὸν, eum, vt ex Matthæo liquet. Itaque quæ in hunc locum commentatur Theophylactus, certè ad rem non pertinent.

14 Heus tu, ἄνθρωπε. Vulgata & Erasmus, ad verbum, Homo. Vide suprà, 5. v.20.

15 Auaritia, τῆς πλεονεξίας. Vulgata, Omni auaritia, id est πάσης πλεονεξίας, vt in quodam codice scriptum inuenimus. Significat autem πλεονεξία immodicam acquirendi cupiditatē, etiā cum aliorum detrimēto. Itaque latius patet quàm φιλαργυρία. Neque enim quū, &c. ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. Quidam codices ἐστιν proximè coniungunt cum negante particula: & rectius, vt opinor. Nam,

alioquin omnino videri posset membrum alterum deesse, in quo declaretur qua in re vita sit posita, si in bonis sita non est. Præterea quædam exemplaria legunt ἡ ζωὴ αὐτῷ, pro ἡ ζωὴ αὐτοῦ: quædam etiam ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, eadem tamen manente sententia. Quia verò ita collocata sunt vocabula in hoc membro vt nonnulla sit huius loci obscuritas, aliorum sententias paucis explicabimus, & nostram quoque confirmabimus, nequis nouitate offendatur. Quidam igitur ... construunt cum ἐστι. quorum sententiam si sequamur, necesse est (opinor) dicamus relatiuum αὐτοῦ, quod sequitur post ζωὴ, abundare ex Hebræorum idiotismo. Quidam coniungunt cū περισσεύειν, sed ita vt sit neutrius generis, neque de persona, sed de re dicatur, vt περισσεύειν τινὶ, significet re quapiam abundare: quorum sententiam multis de causis repudio. Coniungo tamen τινὶ cum περισσεύειν, ita vt pronomen αὐτοῦ non redundet, & ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ, idem declaret atque ἐν τῷ περισσεύειν τινά: id est, quum quispiam abundat. Puto enim περισσεύειν vel impersonaliter poni, vt in illo Philostrati in Heroicis, περισσεύει σοφίας αὐτῷ: id est, abundat sapientia: vel, si hoc cuipiam videtur durius, subaudiendum esse cognatum casum, puta χρήματα, vel ὑπάρχοντα, quod etiam expressimus, vt planior esset hic locus. Quòd igitur nonnulli putant Christū significare, nullius vitam in eo positam esse quod ipsi redundat ex facultatibus suis, mihi non probatur. Nam hoc modo damnaretur tantùm redundantia, & quidem duntaxat tanquam inutilis ad tolerandam vitam: quod non conuenit cum proxima parabola, neque respondet huius sermonis grauitati. Deinde, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, connectendū esset cum ἐν τῷ περισσεύειν, per traiectionem: quæ mihi quidem videtur nimium violenta. Non desunt igitur qui putent hîc damnari auarorum ingenium, qui plerunque inter medias opes esuriunt, quo nomine iubeat Christus vt auaritiam detestemur. Sed præter quam quòd ne hoc quidem cohæret cum sequente similitudine, videtur etiam detorta expositio si hæc verba, Nō est ipsi vita ex facultatibus suis, interpreteris, Nō fruitur bonis suis. Theophylactus autem totum hoc, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, in cōmentario non attingit: & illud ζωή ἐστιν, exponit de vitæ prorogatione: quia (inquit) οὐ συνεκτείνεται τὸ τῆς ζωῆς μέτρον τῇ περιουσίᾳ: id est, vitæ modus non producitur vnà cum facultatum incremento. quæ interpretatio quanuis videatur non malè congruere cum adiuncto exemplo, tamen mihi non satisfacit. Existimo enim illud, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, non redundare, sed potius ostendere aliquid amplius significari. Est igitur (vt arbitror) germana hæc sentētia: Christus vt suos ab ista immodica opum cupiditate deterreat, euertit illud ipsum quo nituntur eiusmodi hominum consilia. Iam verò nemo est (opinor) tam amens vt vitam diuturniorem ab opibus expectet. Ergo nō huc spectant Christi verba. Quorsum igitur? Nēpe solent homines vitæ suæ præsidia in opibus collocare, adeo vt quo quisque ditior est, eo minus omnia pericula atque adeo ipsam mortem reformidet. Hinc illa diuitum arrogantia & supinitas, quasi Deum ipsum in cistis & horreis inclusum habeant in potestate. Contrà verò ostendit Dominus, vt quispiam sit locupletissimus, adeo vt omni opum genere redundet, tamen quòd viuit, hoc minimè debere acceptum ferre opibus suis, quum ipsius vitam ne temporis quidem momento possint vllæ bonorum copiæ conseruare. Vnus enim Deus qui vitam dedit, eam quoque quandiu libuit, & fouere & extinguere pro suo iure potest. Quorsum igitur quisquam à diuitiis pendeat, vt ii solent qui de iis accumulandis tantopere sunt soliciti. Hanc autem esse germanam sententiam, vel ex consequenti exemplo satis opinor liquere.

16 Εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐτούς, λέγων, Ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα·

16 Dixit autem eis parabolam in hæc verba, ‖Hominis cuiusdam diuitis exuberarat regio:

16 *Dixit autem similitudinem ad illos, dicens, Hominis cuiusdam diuitis uberes fructus ager attulit:*

Eccle.11.c.19

17 Καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Τί ποιήσω, ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρπούς μου;

17 Itaque ratiocinabatur apud se, dicens, Quid faciam? nec enim habeo vbi cogam fructus meos.

17 *Et cogitabat intra se, dicēs, Quid faciā, quia nō habeo quò congregem fructus meos?*

18 Καὶ εἶπε, Τοῦτο ποιήσω· καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω· καὶ συνάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γενήματά μου, καὶ τὰ ἀγαθά μου·

18 Et dixit, Hoc faciam: destruā horrea mea, & maiora ædificabo: & illic cogam omnes fructus meos, & bona mea:

18 *Et dixit, Hoc faciā: destruā horrea mea, & maiora faciā: & illuc cōgregabo omnia quæ nata sunt mihi, & bona mea.*

19 Καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου, Ψυχή, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά· ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου.

19 Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona reposita in annos multos: requiesce, comede, bibe, oblectare.

19 *Et dicā animæ meæ, Anima, habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, epulare.*

20 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Θεός, Ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται;

20 Dixit autem ei Deus, Demens, hac nocte animam tuā repetunt abs te: quæ verò parasti, cuius erunt?

20 *Dixit autem illi Deus, Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem parasti, cuius erunt?*

21 Οὕτως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν.

21 Ita *est* qui thesaurum congerit sibi, nec est in Deo diues.

21 *Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deum diues.*

16 In hæc verba, λέγων. Hebraicus pleonasmus, vt infrà, 14.v.3. Exuberarat, εὐφόρησεν. Vulg. & Eras. per periphrasin, Vberes fructus attulit. Regio, ἡ χώρα. Vulg. & Eras. Ager, id est χωρίον. Videtur autē emphasis esse in hoc verbo, quam etiam annotat Theophylactus, quasi iste non fundum quempiam, sed totam aliquam regionem possederit, vt ii solent qui domum domo, agrum agro coniungunt, de quibus Esaias 5.b.8

17 Ratiocinabatur, διελογίζετο. Mirè conuenit verbum λογίζεσθαι, quoniam istiusmodi homines totam vitam in subducendis rationibus consumunt.

19 Oblectare, εὐφραίνου. Vulg. Epulare, quod non satis latè patet. Erasmus, Gaude, χαῖρε. Est autem hæc suiipsius compellatio Hebræis familiaris. Sic etiam apud Homerum Vlysses seipsum adhortatur his verbis, τέτλαθι δὴ κραδίη.

21 Sibi, ἑαυτῷ: id est, sese respiciens, aut seipso fretus. In vno codice legimus ἐν ἑαυτῷ, ex quo intelli-

gitur quomodo dicatur aliquis πλουτῶν εἰς Θεὸν, quando videlicet omnia præsidia in vno Deo collocat, vt εἰς Θεὸν idem declaret atque ἐν Θεῷ, cui opponitur ἐν ἑαυτῷ. In Deo, εἰς Θεὸν, vel apud Deum, id est Dei respectu. Iubet enim nos Deus thesaurizare in cælis, ac proinde ab vnica eius prouidentia pendere: qua de re Apostolus 1. Tim.6.d.17.18.19. Vulg. In Deum. Erasmus, Erga Deum. Vtranque interpretationem repudio, nequis ex ea occasionem arripiat statuendi operum merita, quamuis bonis operibus gratuitam mercedem constitutam esse non negē. Cæterùm in quinque vetustis codicibus post πλουτῶν, id est diues est, subiicitur, ταῦτα λέγων, ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω, Hæc dicens, clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

	Greek	Latin	Vulgate
22	Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τῷ σώματι, τί ἐνδύσησθε.	Dixit autem discipulis suis, ‖Propterea dico vobis, ne soliciti estote de anima vestra, quid esuri sitis: neque de corpore, qua re sitis induendi.	*Dixitque ad discipulos suos, Ideo dico vobis, nolite soliciti esse animæ uestræ quid manducetis: neque corpori, quid induamini.*
23	Ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος.	Anima plus est quàm alimētum, & corpus quàm vestitus.	*Anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm uestimentum.*
24	Κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν· οἷς οὐκ ἔστι ταμεῖον οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς· πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;	Considerate coruos, nec enim seminant, neque metunt: quibus non est cella neque horreum, & *tamen* Deus alit eos: quanto vos præstatis volucribus?	*Considerate coruos, quia non seminant, neque metunt: quibus non est cellarium neque horreum, & Deus pascit illos: quanto magis uos pluris estis illis?*
25	Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;	Quis autem ex vobis solicitè cogitādo potest apponere ad staturam suam cubitum vnū?	*Quis autem uestrum cogitando potest adiicere ad staturam suam cubitum unum?*
26	Εἰ οὖν οὔτε ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶτε;	Itaque si ne id quidem quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?	*Si ergo neque quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?*
27	Κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει· λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ Σολομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.	Considerate lilia, quomodo crescāt: nō fatigātur, neque nēt: dico autem vobis, ne Solomonem quidem cum omni gloria sua amictū fuisse vt vnum ex iis.	*Considerate lilia quomodo crescunt: non laborant, neque nent: dico autem uobis, nec Salomon in omni gloria sua uestiebatur sicut unū ex istis.*
28	Εἰ δὲ τὸν χόρτον ἐν τῷ ἀγρῷ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;	Quòd si herbam quæ hodie est in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus ita circumuestit: quanto magis vos ô exigua fide præditi?	*Si autem fœnum quod hodie est in agro, & cras in clibanū mittitur, Deus sic uestit, quanto magis uos, pusillæ fidei?*
29	Καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίητε· καὶ μὴ μετεωρίζεσθε.	Vos igitur ne quærite quid esuri sitis, aut quid bibituri: & ne suspenso animo estote.	*Et uos nolite quærere quid māducetis, aut quid bibatis: & nolite in sublime tolli.*
30	Ταῦτα γὰρ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ· ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶδεν ὅτι χρῄζετε τούτων.	Hæc enim omnia gentes mūdi requirunt: Pater autem vester nouit vos istis indigere.	*Hæc autem omnia gentes mundi quærunt: Pater autem uester scit quoniam his indigetis.*

Matth.6.c.25 · 1.pet.5.b.7 · psal.54.d.26

24 Cella, ταμεῖον: vel cellarium, vt vertit Vetus interpres. sed illud est magis vsitatum. Erasmus, Penuarium, quod vocabulum non memini legere. Alibi ταμεῖον vertimus Conclaue, in re non prorsus simili. Et *tamen* Deus, καὶ ὁ Θεός. Eclipsin particulæ aduersatiuæ non dissimilem obseruauimus Matth.2.a.6.

29 Ne suspenso animo estote, μὴ μετεωρίζεσθε. Quidam τὸ μετεωρίζεσθαι interpretantur In sublime tolli, nempe vt ex astrorum cursu in futurum sibi consulant homines: quam interpretationem miror potuisse ab Erasmo approbari. Quidam de diuitum arrogantia explicant, vt idem declaret atque Altum sapere. Quidam ad instabilem illam hominum cupiditatem referunt qui semper inhiant altioribus. Suum cuique liberum iudicium esto. Ad me verò quod attinet, quia μετέωρος Græcis non eum modò declarat qui positus est in sublimi, (vt Socrates ille apud Aristophanē ἀεροβατῶν καὶ τὸν ἥλιον περιφρονῶν) sed etiam à consequenti significat τὸν ταλαιπωρούμενον καὶ ἀβεβαίως ἔχοντα, id est eum cuius animus velut in aere suspensus, modò huc, modò illuc inclinat: ideo existimo τὸ μετεωρίζεσθαι accipi pro eo quod Latini dicunt Animi pendêre, & dubio ac suspenso animo esse: quod iis eueniat necesse est qui de præsente vita soliciti, in humana duntaxat præsidia respiciunt.

30 Indigere, χρῄζετε. Clemens Alexandrinus in Pædagogo hæc omnia explicat περὶ τῆς τῶν περιττῶν ἐπιθυμίας, id est de cupiditate qua appetimus quæ minimè sunt necessaria, & in eam sententiam superiore versiculo Christum dixisse putat, μὴ μετεωρίζεσθε. Nam (inquit) μετεώρους ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀλαζονεία καὶ τρυφὴ ποιεῖ. Sed hoc vocabulum χρῄζειν & ταῦτα πάντα, quod sequitur in proximo versiculo, indicant hanc Christi doctrinam longius porrigi. Reprehendit enim Dominus eos omnes qui præsenti vitæ ita sunt addicti vt beatam illam ac sempiternam vitam vel prorsus obliuiscantur, vel illi certè postponant. Item qui huius vitæ necessaria præsidia vel in

aliis hominibus, vel in sua diligentia ac industria collocant. ex quo fit vt plerique anxii & irrequieti ne huius quidem vitæ commodis fruantur: quorum omnium vitiorum radix est diffidentia. Eam igitur his verbis Christus conatur suis eximere, non vt officio suo desint, sed vt in primis quærant quod præcipuum esse debet, & ita laborent vt impiam illam animi ægritudinem vitent, omnes denique cogitationes in Patrem cælestem reiiciant, vt monetur 1.Pet.5.b.7.

	Greek	Latin	Vulgate
31	Πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.	Quin potius quærite regnum Dei, & hæc omnia adiicientur vobis.	*Veruntamen quærite regnum Dei, & hæc omnia adiicientur uobis.*
32	Μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον· ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν.	Ne time, ô parue grex: nam visum est Patri vestro dare vobis regnum.	*Nolite timere, pusillus grex: quia complacuit Patri uestro dare uobis regnum.*
33	Πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην. Ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγγίζει, οὐδὲ σὴς διαφθείρει.	‖Vendite bona vestra, & date eleemosynā. Parate vobis crumenas quæ non veterascunt, thesaurum in cælis qui nunquā deficiat, quò fur non appropinquat, & *vbi* tinea nō corrumpit.	*Vendite quæ possidetis, & date eleemosynā. Facite uobis sacculos qui non ueterascunt, thesaurū non deficientē in cælis, quò fur nō appropiat, neque tinea corrumpit.*
34	Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.	Vbi enim thesaurus vester est, illic & cor vestrum erit.	*Vbi enim thesaurus uester est, ibi & cor uestrū erit.*
35	Ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι·	‖Sint lumbi vestri præcincti, & *vestræ* lucernæ accensæ:	*Sint lūbi uestri præcincti, & lucernæ ardētes:*
36	Καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων· ἵνα ἐλθόντος καὶ κρούσαντος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ.	Et vos similes *estote* iis qui expectant quando dominus suus reuersurus sit à nuptiis, vt quū venerit, ac pulsauerit, statim aperiant ei.	*Et uos similes hominibus expectantibus dominum suum quando reuertatur à nuptiis: ut quum uenerit, & pulsauerit, confestim aperiant ei.*
37	Μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γρηγοροῦντας. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται, καὶ ἀνακλινεῖ αὐτούς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς.	Beati serui illi, quos quum venerit dominus, inuenerit vigilātes. amē dico vobis, præcinctus faciet vt discumbant, & prodiens ministrabit eis.	*Beati serui illi quos quum uenerit dominus, inuenerit uigilantes. amē dico uobis quòd præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiēs ministrabit illis.*
38	Καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτω, μακάριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι.	Et si venerit secunda vigilia, & si tertia vigilia venerit, atque ita inuenerit, beati sunt serui illi.	*Et si uenerit in secunda uigilia, & si in tertia uigilia uenerit, & ita inuenerit, beati sunt serui illi.*
39	Τοῦτο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ.	‖Hoc autem scitote, si sciret paterfamiliâs qua hora fur venturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam.	*Hoc autem scitote quoniam si sciret paterfamiliâs qua hora fur ueniret, uigilaret utique, & non sineret perfodi domum suam.*
40	Καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.	Et vos igitur estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet.	*Et uos estote parati: quia qua hora nō putatis, Filius hominis ueniet.*
41	Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε, πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ καὶ πρὸς πάντας;	Dixit autem ei Petrus, Domine, nobis dicis istam parabolā, an etiam omnibus?	*Ait autē ei Petrus, Domine, ad nos dicis hāc parabolā, an & ad omnes?*

Matth.6.c.20 · 1.Pet.1.c.13 · Mat.24.d.43 · apoc.16.c.15

31 Quin potius, πλὴν. Vulg. Veruntamen. Vide suprà cap.11.f.41, & Mat.11.c.22. Omnia, πάντα. Deerat hæc particula in tribus vetustis codicibus: sed mihi tamen videtur minimè otiosa. 36 Reuersurus sit, ἀναλύσει: id est ἀναστρέψει, translatione à nautis sumpta: qua ratione qui discedit, dicitur soluere. Solebant autem nuptiæ nocte celebrari, vt alibi diximus. 37 Prodiens, παρελθών. Vulg. & Eras. Trāsiens, quæ significatio nō videtur cōuenire huic loco, nisi eò referas, quòd qui ministrant conuiuis, eos subinde oporteat locum mutare. Sed præstat (ni fallor) illo modo interpretari, vt idem declaret atque προελθών, vt etiā accipitur infrà, cap.17.b.7, vbi tamen agitur non de ministro, sed de eo qui ad mensam accūbit. Abundat autē huiusmodi participia ex Hebræorū idiotismo, vt in illis dicendi formulis, Respōdens dixit, Surgens abiit, Profectus venit, & similibus. Sic tamē loquuntur etiā disertiores Græci, quū significare volūt repentè & præter expectationē aliquē prodiisse in publicū. Æschines, ὁ δὲ σεμνῶς πάνυ παρελθὼν, ὁ Καλλίας ἐδημηγόρει. Demosth. ἐφοβεῖτο πάντας ὑμᾶς ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐγὼ καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, &c. quæ emphasis fortasse non est hoc loco negligenda.

39 Si sciret, εἰ ᾔδει. Vel Sciuisset, & mox, vigilasset, & siuisset, vt agatur de eo cuius domus iam sit perfossa.

42 Εἶπε δὲ ὁ κύριος, Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον;

42 Dixit autē Dominus, Quisnam est fidus dispensator ac prudens, quem dominus præficiet famulitio suo, vt in tempore det demensum?

42 *Dixit autem Dominus, Quis, putas, est fidelis dispensator & prudens, quem constituet dominus supra familiam suam, ut det illis in tempore, tritici mensuram?*

43 Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

43 Beatus seruus ille quem, quū venerit dominus, inuenerit ita facientem.

43 *Beatus ille seruus quem quum uenerit dominus, inuenerit ita facientem.*

44 Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

44 Verè dico vobis, omnibus suis bonis præficiet eum.

44 *Verè dico uobis quoniā supra omnia quæ possidet, constituet illum.*

45 Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἔρχεσθαι· καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖδας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι·

45 Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Tardat dominus meus aduentum: cœperitque verberare seruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

45 *Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Moram facit dominus meus uenire: & cœperit percutere seruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:*

46 Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει· καὶ διχοτομήσει αὐτόν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει.

46 Veniet dominus serui illius die quo non expectat, & qua hora non nouit: & separabit eum, partémque cum infidis ei assignabit.

46 *Veniet dominus serui illius in die qua nō sperat, & hora qua nescit: & diuidet eū, partémque eius cū infidelibus ponet.*

47 Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμάσας, μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσεται πολλάς·

47 Ille autem seruus qui nouit voluntatem domini sui, nec se comparauit, nec fecit ex voluntate eius, cædetur multis *plagis*:

47 *Ille autem seruus qui cognouit uoluntatem domini sui, & non præparauit, & non fecit secundū uoluntatem eius, uapulabit multis:*

48 Ὁ δὲ μὴ γνούς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας. παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολύ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ· καὶ ᾧ παρέθεντο πολύ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν.

48 Qui verò non nouit & fecit digna plagis, cædetur *plagis* paucis. Porro cuicunque multū datum est, multum repetetur ab eo, & apud quem deposuerunt multa, amplius reposcēt ab eo.

47 *Qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, uapulabit paucis. Omni autem cui multum datum est, multum quæretur ab eo: & cui cōmendauerunt multum, plus petent ab eo.*

49 Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη;

49 Ignem veni missurus in terram, & quid volo si iam accensus est?

49 *Ignem ueni mittere in terram, & quid uolo nisi ut accendatur?*

50 Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ;

50 Sed baptismo oportet me baptizari, & quomodo constringor vsquequo *hoc* perficiatur?

50 *Baptisma autē habeo baptizari, & quomodo coarctor, usq; dū pficiatur?*

42 Est, ἐστὶν. In vno exemplari scriptum erat, ἔσται erit. Demensum, σιτομέτριον. Serui (inquit Donatus in Phormionem) quaternos modios frumenti accipiebant in mensem, & id demēsum dicebatur. Vulgata, Mensuram frumenti. Erasmus, Demensum cibum, vt loquitur Plautus in Sticho.

48 Amplius, περισσότερον. Amplius videlicet quàm ab eo cui non tam multa commissa sunt: non autem amplius quàm sit ipsi commissum. Theophylactus autem hoc discrimen cōstituit in verbis διδόναι & παρατίθεσθαι. Illud enim accipit de miraculorum donis, hoc verò de Verbi ministerio. Legit autem καὶ ᾧ παρακατέθεντο, idque (vt opinor) rectius. Nam præterquam quòd pro commendare alicui & fidei committere, potius dicunt Græci παρακατατίθεσθαι, Paulus etiam donum Spiritus sancti παρακαταθήκην eleganter vocat 1. Tim. 6. d. 20, & 2. Tim. 1. d. 14. Sic tamē vsurpauit verbum παρατίθεσθαι noster Lucas infrà, 23. f. 46, & in Actis Apostolorū aliquoties.

49 Si iam accensus est, εἰ ἤδη ἀνήφθη. Ita legitur in omnibus vetustis codicibus quos vidimus, & apud Theophylactum, quem tamen miror, τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη, interpretari, πόσον θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη? Neque enim video quomodo hæc cohæreant, nisi potius legas ἀναφθῇ, vt εἰ pro ὅπως accipiatur, quemadmodum apud Homerum sæpe: & interpreteris, Quantopere velim vt iam accendatur? Sed ne hoc quidem mihi satis placet. Vulgata, Nisi vt accendatur. Videtur enim legisse, καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀναφθῆναι; vel potius, καὶ τί θέλω ἢ ἤδη ἀνῆφθαι; id est, & quid *aliud* velim quàm iam esse accensum? vt rectè coniicit Erasmus.

50 Oportet me baptizari, ἔχω βαπτισθῆναι. Vulgata & Erasmus, Habèo baptizari: quo dicendi genere vtitur Suetonius: itaque non repudio, sed malui planius loqui. Cæterùm in hoc versiculo comperi Epiphaniū plurimùm variare ab omnibus codicibus quos mihi cōtigit inspicere. Sic enim ille κατὰ Ἀρειομανιτῶν hunc locum citat, ποτήριον ἔχω πιεῖν, καὶ τί σπεύδω ἕως οὗ πίω αὐτό; καὶ βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἐβαπτίσθην: id est, Poculum habeo bibendum, & quid festino donec ipsum bibero? & baptismo oportet me baptizari, & quid volo si iam sum baptizatus? Sed existimo vel hunc locum esse in Græco Epiphanio deprauatum: vel doctissimum hominem, quum hæc scriberet, memoria sua confisum, & de sententia potius ipsa quàm de verbis solicitum, ipsa exemplaria non consuluisse. Est enim hoc veteribus omnibus familiare, vt in præfatione admonuimus: adeo vt eum oporteat summo iudicio præditum esse qui velit exemplaria nostra ex ipsorum scriptis emendare.

Quomodo, πῶς: id est πόσον, quantopere: neque est interrogantis, sed exclamantis.

51 Δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ; οὐχί, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν.

51 Putatis me aduenisse pacem daturum in terra? non, dico vobis, imò dissidium.

51 *Putatis quia pacē ueni dare in terrā? Non, dico uobis, sed separationem.*

52 Ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ δυσί, καὶ δύο ἐπὶ τρισί.

52 Erunt enim ex hoc tempore quinque in vna domo dissidentes, tres aduersus duos, & duo aduersus tres.

52 *Erūt enim ex hoc, quinque in domo una diuisi, tres in duos, & duo in tres.*

53 Διαμερισθήσεται πατὴρ ἐφ' υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρί· μήτηρ ἐπὶ θυγατρί, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρί· πενθερὰ ἐπὶ τὴν νύμφην αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθερὰν αὐτῆς.

53 Dissidebit pater aduersus filium, & filius aduersus patrem: mater aduersus filiam, & filia aduersus matrem: socrus aduersus nurum suā, & nurus aduersus socrum suam.

53 *Diuidetur pater in filium, & filius in patrem suum: mater in filiā, & filia in matrem: socrus in nurum suam, & nurus in socrum suam.*

54 Ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις, Ὅταν ἴδητε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, εὐθέως λέγετε, Ὄμβρος ἔρχεται· καὶ γίνεται οὕτω.

54 ‖Dicebat autē etiam turbæ, Quum videritis nubem exorientem ab Occasu, statim dicitis Imber venit: & ita fit.

54 *Dicebat autem & ad turbas, Quū uideritis nubem orientem ab Occasu, statim dicitis, Nimbus uenit: & ita fit.*

Matt. 16. a. 2

55 Καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, Ὅτι καύσων ἔσται· καὶ γίνεται.

55 Et quum Austrum flantem, dicitis, Æstus erit: & fit æstus.

55 *Et quum Austrum flātem, dicitis, Quia æstus erit: & fit.*

56 Ὑποκριταί, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν· τὸν δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ δοκιμάζετε;

56 Hypocritæ, faciem cæli & terræ nostis probare: hoc autem tēpus quî fit vt non probetis?

56 *Hypocritæ, faciem cæli & terræ nostis probare: hoc autem tempus quomodo non probatis?*

57 Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον;

57 Cur autem & per vos ipsos non iudicatis quod iustum est?

57 *Quid autem & a uobis ipsis nō iudicatis quod iustum est?*

58 Ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα, ἐν τῇ ὁδῷ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ· μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτήν, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ σε βάλλῃ εἰς φυλακήν.

58 ‖Enimuero dum abis cum aduersario tuo ad magistratū, da operam in via vt libereris ab eo: ne pertrahat te ad iudicē, & iudex tradat te exactori, & exactor coniiciat te in carcerem.

58 *Quū autem uadis cum aduersario tuo ad principem, in uia da operam liberari ab illo: ne forte trahat te ad iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerem.*

Matth. 5. d. 25

59 Λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως οὗ καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς.

59 Dico tibi, non exibis illinc vsquequò vltimum etiam minutum reddideris.

59 *Dico tibi, non exies inde donec etiam nouissimum minutum reddas.*

Κεφάλαιον ιγ'

CAP. XIII.

CAP. XIII.

1 Παρῆσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγγέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν Γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν.

1 Adfuerunt autē eo ipso tempore quidam annuntiātes ei de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuerat cum ipsorum sacrificiis.

1 *Aderant autem quidam ipso in tempore, nuntiantes illi de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificiis eorum.*

51 Dissidium, διαμερισμόν. Vulgata & Erasmus, Separationem: rectè quidem, nisi mauis Disparationem dicere. nam dispertitionem non dicimus. Sed Separare oppono τῷ ἀφορίζειν, ob eam causam quam alibi exposui nus: alioquin Dissidere respondet τῷ διΐστασθαι.

52 Aduersus duos, ἐπὶ δυσί. Vulgata, In duos: quæ interpretatio est obscura propter præcedens participium διαμεμερισμένοι, quod vertit Diuisi. Ponitur autem tertius casus pro quarto, vt in illo Homeri versiculo Iliados γ, Οἳ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι φέρον πολύδακρυν ἄρηα: pro ἐπ' ἀλλήλους, id est κατ' ἀλλήλων. Sic Lucas paulo pòst ἐπὶ τὴν νύμφην & ἐπὶ τὴν πενθεράν.

57 Iudicatis, κρίνετε. In quodam codice legitur διακρίνετε, discernitis. 58 Enimuero, ὡς. ~~Hanc particulam constat hoc loco causalem non esse, nec certè memini alibi eam legere cum imperandi modo. Itaque vel est expletiua, vel ponitur pro οὖν, Igi~~tur. Da operam, δὸς ἐργασίαν. Notandum hoc dicendi genus, quod non memini alibi legere. Vide suprà, cap. 3. c. 13. Pertrahat, κατασύρῃ. Ambrosius legit, Condemnet: id est reū peragat: vt planè videatur pro κατασύρῃ, legisse κατακρίνῃ, sicut Erasmus rectè coniicit. Exactori, πράκτορι: id est, ei qui mulctas exigit, cuiusmodi erant cōstitutæ in temere litigantes, iure Romanorum ciuili. Denique damnatos reos cogunt magistratuū ministri ad persoluendū quod debent, idque interdū etiam addita non tantū impensarum sed etiam carcerispœna in rebelles.

59 Minutum, λεπτόν. Vide Mar. 12. d. 42. Qui autem ex hoc loco statuūt purgatoriū, saltem legant Theophylacti commentaria, Romæ ipsius Pontificis auspiciis excusa.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν;	2 Et respondens Iesus dixit eis, Putatis hos Galilæos ˚præ omnibus Galilæis peccatores fuisse, quoniam talia passi sunt?	2 *Et respondens dixit illis, Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt?*
Οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε.	3 Non, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.	3 *Non, dico vobis: sed nisi pœnitentiam habueritis, omnes similiter peribitis.*
Ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτώ, ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωὰμ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτούς, δοκεῖτε ὅτι οὗτοι ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας ἀνθρώπους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Ἱερουσαλήμ;	4 Aut illi⁽os⁾ decem & octo, supra quos cecidit turris ˚in Siloam, & trucidauit eos: putatis ˚debitores fuisse præ omnibus hominibus qui habitāt in Hierusalē?	4 *Sicut illi decem & octo supra quos cecidit turris in Siloe, & occidit eos: putatis quia & ipsi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Ierusalem?*
Οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε.	5 Non, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.	5 *Non, dico vobis: sed si pœnitētiam non egeritis, omnes similiter peribitis.*
Ἔλεγε δὲ ταύτην τὴν παραβολήν, Συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην· καὶ ἦλθε καρπὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν.	6 Dixit autem hanc parabolā, Ficum habebat quidam plantatā in vinea sua: & venit quærēs fructū in ea, neque inuenit.	6 *Dicebat autem hanc similitudinem, Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua: & venit quærens fructum in illa, & non inuenit.*
Εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀμπελουργόν, Ἰδού, τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω· ἔκκοψον αὐτήν· ἱνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ;	7 Dixit autem vinitori, Ecce, anni tres sunt ˚ex quo venio quærens fructum in ficu ista, & non inuenio: excinde eam: ˚quorsum etiam terram inutilem reddit?	7 *Dixit autem ad cultorem vineæ, Ecce, anni tres sunt ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio: succide ergo illam: vt quid etiam terram occupat?*
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ, Κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ τοῦτο τὸ ἔτος, ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτήν, καὶ βάλω κοπρίαν·	8 Ille verò respondens dixit ei, Domine, dimitte eam etiam hoc anno, vsquequo fodero circum eam, & misero stercus:	8 *At ille respondens dicit illi, Domine, dimitte illam & hoc anno, vsque dum fodiam circa illam, & mittam stercora:*
κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν· εἰ δὲ μήγε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν.	9 Et si quidem tulerit fructū, *dimittes*: sin minus, in futurum excindes eam.	9 *Et si quidem fecerit fructum: sin autem, in futurum succides eam.*
Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι.	10 Docebat autem in quadam synagoga Sabbatho.	10 *Erat autem docens in synagoga eorū Sabbathis.*

IN CAPVT XIII.

2 Præ omnibus Galilæis, παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους. In hoc dicendi genere, quod etiam paulo pòst repetitur, necessariò subauditur ἄλλους, vel λοιπούς, vt sit plena loquutio, Præ reliquis, vel, aliis omnibus Galilæis. Sic Plinius de obeliscis loquens, Omnibus (inquit) quæ in mari visa sunt mirabiliorem. Pro, omnibus aliis.

4 In Siloam, ἐν τῷ Σιλωάμ. Subauditur τόπῳ, vel ποταμῷ, propter adiūctum articulum. Fuit enim Siloam riuulus vnde aquæductus in vrbem ferebatur, cuius meminit Iohannes 9.b.7, & Esaias 8.b.6, vbi Hebraicè vocatur שלוח. Itaque hoc nomen nihil pertinet ad vrbem שלו, quam Græci vocāt Σιλώμ, iam olim vastatam, vt liquet ex Ieremiæ 7.cap. Existimandum est potius ad ipsam piscinam fuisse extructam turrim quampiam, aut ipsius aquæductus castellum, quod repentè prostratum aliquot homines occiderit, sub hoc tempus quo Christus hunc habuit sermonem. Debitores, ὀφειλέται: id est ἁμαρτωλοί, peccatores. Vide Matth. 23.b.16.

7 Ex quo, ἀφ' οὗ. Hoc quoque legimus expressum in quodam codice: quod alioquin subaudiendum est, nisi malimus sic loquutum Lucam vt scripsit Virgilius libro Æneidos 1, -vna cum gente tot annos Bella gero. Venio, ἔρχομαι: id est veni, vel venire soleo. Similem loquendi formulam obseruauimus Matth. 26.b.23. Quorsum etiam terram, ἱνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ; Vulgata, Vt quid etiam terram occupat? Erasmus, Ad quid vel terrā occupat? id est onerat, sed inutili onere. hoc est enim (inquit) propriè καταργεῖν. At ego fateor me nusquam legisse καταργεῖν pro inutiliter onerare vel occupare. Hoc quidem cōstat, τὸ ἀργὸν significare quod est ignauum & iners, ac nullis prorsus viribus: vnde τὸ καταργεῖν sæpe apud Paulum occurrit pro eneruare & cassum ac irritum reddere: deinde etiam metaphoricè τὸ καταργεῖσθαι pro liberari. Existimo igitur hîc dici ficum τὴν γῆν καταργεῖν, quæ præterquam quòd erat infructuosa, eam etiam terræ partem quam occupabat, sterilem reddebat: quæ alioquin vitibus consita, non fuisset inutilis. Cæterùm in quodam exemplari scriptum legimus, ἵνα μὴ καὶ τὴν γῆν καταργῇ: id est, vt ne terram etiam inertem reddat.

8 Fodero circum eam, σκάψω περὶ αὐτήν. Hoc est quod Latini vno verbo dicunt Ablaqueare.

9 Et si quidē tulerit fructū, *dimittes*, κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν. Hoc (inquit doctissimus Budæus) mutilatū videtur iis qui Græcè nesciunt. Est enim schema Græcū quod anantapodoton dicitur, Atticæ linguæ propriū, oratio videlicet vno mēbro defecta. Hæc Budæus, quæ prolatis etiā ex Aristophane & Cicerone exēplis cōfirmat, annotationibus prioribus in Pandectas. Me verò non piguit explere quod deerat, vt perspicuitati studerem.

11 Adfuit,

Καὶ ἰδού, γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτώ· καὶ ἦν συγκύπτουσα, καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές.	11 Et ecce, mulier ˚adfuit, ˚habens spiritum inualetudinis ab annis decē & octo: eratque ˚incurua, nec prorsus sese poterat recuruare.	11 *Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo: & erat inclinata, nec omnino poterat sursum respicere.*
Ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς, προσεφώνησε, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου.	12 Ipsam autem quum vidisset Iesus aduocauit, & dixit ei, Mulier, ˚absoluta es ab inualetudine tua.	12 *Quam quum videret Iesus, vocauit eam ad se, & ait illi, Mulier, dimissa es ab infirmitate tua.*
Καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας· καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη, καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν.	13 Et imposuit ei manus: & illico ˚surrecta est, & glorificabat Deum.	13 *Et imposuit illi manus, & confestim erecta est, & glorificabat Deum.*
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος, ἀγανακτῶν ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ, Ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι· ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου.	14 Respondens autem ˚præfectus synagogæ, indignans quòd Sabbatho sanasset Iesus, dixit turbæ, Sex dies sunt quibus oportet operari: his ergo diebus venite & sanamini, & non die Sabbathi.	14 *Respondens autem archisynagogus, indignans quia Sabbatho curasset Iesus, dicebat turbæ, Sex dies sunt in quibus oportet operari: in his ergo venite, & curamini: & non in die Sabbathi.*
Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ ὁ Κύριος, καὶ εἶπεν, Ὑποκριτά, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;	15 Respondit ergo ei Dominus, & dixit, Hypocrita, vnusquisque vestrum Sabbatho nónne soluit bouem suum aut asinā à præsepi, & ducit aquatum?	15 *Respondens autem ad illum Dominus, dixit, Hypocritæ, vnusquisque vestrum Sabbatho non soluit bouem suum aut asinum à præsepio, & ducit adaquare?*
Ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;	16 Hanc autem filiam Abrahæ, quam vinxerat Satanas ecce decem & octo annos, nō oportuit à vinculo isto solui die Sabbathi?	16 *Hanc autem filiā Abrahæ, quam alligauit Satanas ecce decem & octo annis, non oportuit solui à vinculo isto, die Sabbathi?*
Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ, κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ' αὐτοῦ.	17 Et quum hæc diceret, pudore afficiebantur omnes qui se opponebant ei: sed tota turba gaudebat super omnibus gloriosis rebus quæ fiebant ab eo.	17 *Et quum hæc diceret, erubescebant omnes aduersarii eius: & omnis populus gaudebat in vniuersis quæ gloriosè fiebant ab eo.*
Ἔλεγε δέ, Τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν;	18 ‖Dixit autem Iesus, Cui rei simile est regnum Dei, & cui illud assimilabo?	18 *Dicebat ergo, Cui simile est regnū Dei, & cui simile æstimabo illud?* Matth. 13. d. 31. marci 4. c. 31
Ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ·	19 Simile est grano sinapis, quod acceptū quispiā misit i hortū suū:	19 *Simile est grano sinapis, quod acceptum homo misit in hortum suum:*

11 Adfuit, ἦν: id est παρῆν. Sic enim malo accipere quàm coniungere cum participio ἔχουσα. Habens spiritū inualetudinis, πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας, id est, morbo à Satana inflicto laborans, vt explicatur postea versu 16. Sic spiritus auaritiæ, dicitur spiritus ad auaritiam impellēs, & similia multa passim occurrunt, de quibus alibi diximus. Incurua, συγκύπτουσα, id est κατακεκυφυῖα. Vulgata, Inclinata: huius vocabuli vi non satis expressa. Erasmus, Contracta: quod rectè quidem explicat in Annotationibus, sed tamen non satis conuenit. Cōtractus enim esse potest qui minimè sit deorsum incuruus, imò verò qui sit etiam resupinatus. Huic opponitur τὸ ἀνακύψαι, id est recuruare. Nā recuruus aduersatur incuruo, sicut apud Græcos ὁ ἀνακεκυφὼς τῷ συγκεκυφότι.

12 Absoluta es, ἀπολέλυσαι. Vulgata, Dimissa es. Erasmus, Liberata es. Vterque Græci vocabuli propriam significationem neglexit, quam tamen seruare oportuerat. Tenebatur enim Satanæ quasi vinculis constricta, vt ne attollere quidem caput totis octodecim annis potuerit, sicut Dominus ipse postea loquitur. Vtitur ergo verbo ἀπολύειν composito pro simplici; sicut à Latinis etiam interdum Absoluere pro Soluere vsurpatur.

13 Surrecta est, ἀνωρθώθη, vel subrecta. Nam vtroque hoc participio vtuntur idonei authores. Vulgata & Erasmus, Erecta est. Erigimus autem iacentia, surrigimus quæ deorsum pendent.

14 Præfectus synagogæ, ἀρχισυνάγωγος. Vnus videlicet eorum qui synagogæ illi præerant. Plures enim Archisynagogos fuisse apparet ex Marci capite quinto, versu 22, & Act. 13. v. 15.

15 Hypocrita, ὑποκριτά. Complutensis editio cum quatuor vetustis codicibus legunt ὑποκριταί, hypocritæ: ita vt omnes doctores Christus appellet, quum sequatur ἕκαστος ὑμῶν, vnusquisque vestrum.

	Græcè	Beza	Vulgata
	καὶ ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.	& creuit, & euasit in arborem magnam,& volucres cæli nidulati sunt in eius ramis.	*& creuit,& factum est in arborem magnam,& volucres cæli requieuerunt in ramis eius.*
Matth.13.e.33	Καὶ πάλιν εἶπε, Τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;	20 ‖Et rursum dixit, Cui *rei* assimilabo regnum Dei?	20 *Et iterum dixit, Cui simile æstimabo regnum Dei?*
	Ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.	21 Simile est fermento quod acceptum mulier condidit in farinæ satis tribus, vsquequo fermẽtaretur tota.	21 *Simile est fermẽto quod acceptum mulier abscondit in farinæ sata tria, donec fermentaretur totum.*
Matth.9.d.35 marci 6.a.6	Καὶ διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας διδάσκων, καὶ πορείαν ποιούμενος εἰς Ἱερουσαλήμ.	22 ‖Transibat igitur singulas vrbes & vicos, docens, & iter faciens Hierosolymam.	22 *Et ibat per ciuitates & castella docens, & iter faciens in Ierusalem.*
	Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι; Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς,	23 Dixit autem ei quidam, Domine, num pauci sunt qui seruẽtur? Ipse verò dixit eis,	23 *Ait autem illi quidam, Domine, Si pauci sunt q saluantur? Ipse autem dixit ad illos,*
Matth.7.b.13	Ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πολλοί, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰσχύσουσιν.	24 ‖Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico vobis, studebunt intrare,& non poterunt:	24 *Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico vobis, quærẽt intrare, & non poterũt.*
	Ἀφ' οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι, καὶ κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν· καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ.	25 Ex quo *videlicet* surrexerit paterfamiliâs, & occluserit ostiũ, & cœperitis foris stare,& pulsare ostium, dicẽtes, Domine, Domine, aperi nobis: qui respondẽs dicet vobis, Nescio vnde vos sitis.	25 *Quum autem intrauerit paterfamiliâs, & clauserit ostium, & incipietis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, aperi nobis: & respondens dicet vobis, Nescio vos unde sitis:*
	Τότε ἄρξεσθε λέγειν, Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου καὶ ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας.	26 Tunc incipietis dicere, Edimus in tui cõspectu & bibimus, & in plateis nostris docuisti.	26 *Tunc incipietis dicere, Manducauimus coram te & bibimus, & in plateis nostris docuisti.*
Matth.7.c.13 & 25.d.41 Psal.6.c.13	Καὶ ἐρεῖ, Λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ· ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας.	27 ‖Et dicet, Dico vobis, nescio vnde vos sitis: ‖abscedite à me omnes qui facitis quod iniustũ est.	27 *Et dicet vobis, Nescio vos unde sitis: discedite à me omnes operarii iniquitatis.*
	Ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, ὅταν ὄψησθε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω.	28 Illic erit fletus & stridor dentium, quum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autẽ expelli foras.	28 *Ibi erit fletus & stridor dentium: quum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli foras.*
	Καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ ἀπὸ βορρᾶ καὶ νότου· καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.	29 Tunc venient *multi* ab Oriẽte, & Occidente, & Borea, & Austro: & discumbent in regno Dei.	29 *Et venient ab Oriente & Occidente & Aquilone & Austro, & accumbent in regno Dei.*
Matth.19.d.30 & 20.b.16 marci 10.d.31	Καὶ ἰδού, εἰσὶν ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶ πρῶτοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι.	30 ‖Et ecce, sunt vltimi qui erũt primi, & sunt primi qui erunt vltimi.	30 *Et ecce, sunt nouissimi qui erunt primi, & sunt primi qui erũt nouissimi.*
	Ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ, Ἔξελθε, καὶ πορεύου ἐντεῦθεν· ὅτι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι.	31 Eo ipso die accesserunt quidã Pharisæorum, dicentes ei, Exi, & abi hinc: nam Herodes vult te trucidare.	31 *In ipsa die accesserũt quidam Pharisæorum, dicentes illi, Exi, & vade hinc: quia Herodes vult te occidere.*

19 Et euasit, καὶ ἐγένετο. Vulg. & Eras. ad verbum, Et factum est.
25 Ex quo, ἀφ' οὗ. Cohærent ista cum præcedente verbo, & causa affertur cur volentibus ingredi nõ patebit aditus, quia nimirum serò venient, occlusis iam foribus. Vulgata & Erasmus, Postquam autem: quasi noua inchoetur periodus.

	Græcè	Beza	Vulgata
	Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, Ἰδού, ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἐπιτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι.	32 Tunc ait eis, Profecti dicite vulpi illi, Ecce, eiiciam dæmonia, & sanationes peragam hodie & cras, & tertia die consummabor.	32 *Et ait illis, Ite & dicite vulpi illi, Ecce, eiicio dæmonia, & sanitates perficio hodie & cras, & tertia die consummor.*
	Πλὴν δεῖ με σήμερον καὶ αὔριον καὶ τῇ ἐχομένῃ πορεύεσθαι· ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω Ἱερουσαλήμ.	33 Veruntamen oportet me hodie & cras & perendie iter facere: quia fieri non potest vt Propheta pereat extra Hierusalem.	33 *Veruntamen oportet me hodie & cras & sequenti ambulare: quia non capit Prophetam perire extra Ierusalem.*
Matth.23.d.37	Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὴν ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;	34 ‖Hierusalem, Hierusalẽ, quæ trucidas Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui cogere liberos tuos, quẽadmodum gallina pulliciem suam sub alas, & noluistis?	34 *Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui mittuntur ad te: quoties volui congregare filios tuos quemadmodum auis nidum suum sub pennis, & noluisti?*
	Ἰδού, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· ἀμὴν δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξῃ ὅτε εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.	35 Ecce, relinquitur vobis domus vestra deserta. Amen autem dico vobis, non videbitis me, vsquedum venerit *tempus* quum dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.	35 *Ecce, relinquetur vobis domus vestra deserta. Dico autem vobis quia non videbitis me donec veniat quum dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.*

Κεφάλαιον ιδʹ	CAP. XIIII.	CAP. XIIII.
ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν	1 ET factum est, quũ venisset domũ cuiusdã ex primo-	1 *ET factum est quum intraret Iesus in domum cuiusdam prin-*

32 Eiiciam, ἐκβάλλω. Vulg. & Eras. ad verbũ, Eiicio. Mihi verò videtur esse enallage præsẽtis pro futuro, quæ tamen sua emphasi non caret. Ita enim declarat se iã esse in ipso opere, neque vel Pharisæorũ inuidia, qui obiecto Herodis metu volebant eum abigere, nec Herodis conatibus & vllis consiliis posse impediri quominus quod semel est exorsus, ad finem perducat. Itaque Veterẽ etiam interpretationem non planè repudio. Sanationes peragam, ἰάσεις ἐπιτελῶ. Vulg. & Eras. Sanitates perficio: quasi ἰάσεις & ὑγιεία idem declarent. Hodie & cras, σήμερον καὶ αὔριον. Prouerbialiter dici hoc videtur pro Exiguo tẽporis spatio, vt interpretatur Theophylactus. Contigerunt enim hæc omnia in vltima Christi profectione, vt ego quidem arbitror. Nam quod ad historiæ seriem attinet, Lucam censeo quasi pro regula nobis esse proponendum, ad quam deinde Matthæi & Marci scripta accommodentur: quum ipse disertè testetur in procemio, se in historia ordine digerenda plurimum operæ posuisse. Sed hæc παρέργως. Potest tamen hoc dicendi genus etiam accipi sensu prorsus diuerso: quasi dicat sese, quicquid aduersarii moliantur, nihilominus tamen & hodie & cras, id est & in præsenti & in posterum, quandiu nimirum libuerit, suo munere functurum. Postremò notandum, hoc ita dici quasi nuntii in ipsius Christi persona loquantur, qui mos est Hebræis familiaris. Sed fere proponi solet aliquid ex quo id possit intelligi, vt apud Prophetas כה אמר יהוה, id est Hæc dicit Dominus: & in Iohãnis Apocalypsi, τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ἔσχατος, hæc dicit primus & nouissimus: deinde inducitur Deus ipse loquens. Itaque tale quidpiam hoc loco supplendum videtur. Consummabor, τελειοῦμαι. Iterum præsens pro futuro ponitur, vt etiam annotat Erasmus: cui tamen in eo nõ assentior, quòd τελειοῦμαι putat actiuè posse accipi pro τελειῶ: id est finiam [siue, absoluam] opus meum. Nam etsi hæc sententia bene conuenit, tamen τελειοῦμαι non memini legere actiuè positum: & vt ita vsurpari posse concedam, absolutè tamen poni non potuit. Hoc quidem certum est, Christi mortem intra triduum futuram, (id est iam proximam & instantem) hic designari, quæ vltima fuit peregrinationis Christi clausula, quum à resurrectione induerit immortalitatem. Sed malui Consummandi quàm Finiendi vocabulo vti: quia Finiri propriè dicuntur ea quæ imposito fine amplius nõ extant: (vt Finiri vita, dolor, morbus dicitur) mors autem Christi neque Christo ipsi, neque ipsius officio finem propriè imposuit, sed Christum potius consummauit: adeo quidem vt eadem hac oblatione suos dicatur consummasse, idque in perpetuum, quũ sit etiam æternus sacerdos. Quinetiam fortassis vsus est Dominus verbo כלה quod sacrificiis quoque conuenit: & Græcis Theologis dicuntur τελειοῦσθαι qui in mortem Christi baptizantur: & peculiariter τελειωθέντες absolutè vocantur qui pro Christo sanguinem fuderunt. quæ significatio an huc pertineat, & an hac ratione fideles dicantur in Christo τετελειωμένοι, iudicium penes lectorem esto.

33 Veruntamen, πλὴν. Hæc nonnulli cum superioribus cõiungunt, quasi iubeat Christus hæc quoque Herodi nuntiari. Sed malo distinguere: vt sit hic sensus, Quanuis quod mihi dicitis Herodem minari, non possit me impedire quominus fortiter pergam in eo quod cœpi, tamen non est quòd metuatis ne hic maneam. Discedam sanè, & quum aliquandiu oberraro, ipsam Hierosolymam breui perueniam, vbi re ipsa declarabitis quo studio me admoneatis vt mihi ab Herode caueam. Fieri non potest, οὐκ ἐνδέχεται. Vulgata, Non capit: sicut apud Græcos ἐγχωρεῖ accipitur pro ἔξεστι, licet. Docent autem subtilius Dialectici & Physici quomodo inter se differant τὸ μὴ ἐνδεχόμενον καὶ τὸ ἀδύνατον.

34 Pulliciem, τὴν νοσσιάν. Sic loquitur Columella plurimis locis, proprii in his rebus sermonis obseruantissimus. Vulg. & Eras. Nidum id est καλιάν. Sic tamen Virgilius lib. 4, ipsasque volantes Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam. In duobus autem codicibus legimus τὰ ἑαυτῆς νοσσία, pullos suos.

IN CAPVT XIIII.

1 Ex primorib. Phar. τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρ. Vel eos quos Sanhedrĩ vocabãt, vel prĩcipes Synagogæ ĩtelligo: quoniã

inuenio apud Matthæum 9. versu 18, ἄρχοντα simpliciter vocari qui ἀρχισυνάγωγος dicitur Mar. 5. v. 22. & hi rursus distinguütur à senioribus & Scribis, & à Principibus sacerdotũ, infrà, 24. v. 20, & Act. 4. v. 5. Sed & illud probabile est, distincta fuisse politicorum magistratuum & Archisynagogorum munera, sicut Deut. 29. v. 15, distinguit Moses. Non erant enim omnes Archisynagogi Pharisæi, sicut apparet ex Iohanne 7. v. 48, quum Pharisæus sit sectæ nomen: sed Pharisæos tum fuisse in magna existimatione liquet ex tota Euangelica historia. 5

Φαρισαίων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν.

ribus Pharisæis Sabbatho ad capiendum cibum, ipsi obseruabant eum.

apud Phariseorum Sabbatho manducare panẽ, & ipsi obseruabant eum.

Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπός τις ἦν ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ.

2 Et ecce, quidam hydropicus erat coram eo.

2 *Et ecce, homo quidã hydropicus erat ante illũ.*

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ Φαρισαίους, λέγων, Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν;

3 Tum respondens Iesus dixit Legis interpretib⁹ & Pharisæis, in hæc verba, Licétne sanare Sabbatho?

3 *Et respondens Iesus dixit ad Legisperitos & Pharisæos, dicens, Si licet Sabbatho curare?*

Οἱ δὲ ἡσύχασαν. Καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτὸν, καὶ ἀπέλυσε.

4 Ipsi verò tacuerunt. Tũ ipse prehẽsum eũ sanauit, & dimisit.

4 *At illi tacuerunt. Ipse verò apprehensum sanauit eum, ac dimisit.*

Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς, εἶπε, Τίνος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ εὐθέως ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

5 Et respõdens eis, dixit, Quis vestrum, *si ipsius* asinus aut bos in puteum incidat, non statim extrahet eum die Sabbathi?

5 *Et respondens ad illos, dixit, Cuius vestrum asinus aut bos in puteũ cadet, & nõ continuò extrahet illum die Sabbathi.*

Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.

6 Et non poterant ei ex aduerso ad ista respondere.

6 *Et non poterant ad hæc respondere illi.*

Ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέγων πρὸς αὐτοὺς,

7 Dixit autem parabolam iis qui vocati fuerant, attendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens eis,

7 *Dicebat autem & ad inuitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens ad illos,*

Ὅταν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γάμους, μὴ κατακλιθῇς εἰς τὴν πρωτοκλισίαν· μήποτε ἐντιμότερός σου ἦ κεκλημένος ὑπ' αὐτοῦ.

8 Quum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbito primo loco: ne fortè honoratior te sit vocatus ab eo:

8 *Quum inuitatus fueris ad nuptias, non discumbas in primo loco: ne fortè honoratior te sit inuitatus ab illo:*

Καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι, Δὸς τούτῳ τόπον· καὶ τότε ἄρξῃ μετ' αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν.

9 Et is qui te & illum vocauit, veniens dicat tibi, Da huic locũ: & tunc incipias cum pudore vltimum locum obtinere.

9 *Et veniens is qui te & illum vocauit, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum rubore nouissimum locum tenere.*

Prou. 25. a. 7

Ἀλλ' ὅταν κληθῇς, πορευθεὶς ἀνάπεσον εἰς τὸν ἔσχατον τόπον· ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε, εἴπῃ σοι, Φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον. τότε ἔσται σοι δόξα ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοί.

10 ‖Sed quum vocatus fueris, vade discubitum in vltimũ locum, vt quũ venerit qui te vocauit, dicat tibi, Amice, ascende superius. tunc erit tibi gloria in conspectu eorum qui tecũ discumbunt.

10 *Sed quum vocatus fueris, vade, recumbe in nouissimo loco: vt quum venerit qui te inuitauit, dicat tibi, Amice, ascende superius. tũc erit tibi gloria coram simul discumbentibus.*

Infrà, 18. c. 14
matth. 23. a. 12

Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

11 ‖Nam omnis qui se extollit, deprimetur: & qui se demiserit, extolletur.

11 *Quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur.*

Tob. 4. b. 7
prouerb. 3. b. 9

Ἔλεγε δὲ καὶ τῷ κεκληκότι αὐτὸν, Ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφούς σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσίους, μήποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένηταί σοι ἀνταπόδομα.

12 Dicebat autem etiam ei qui ipsum vocauerat, ‖Quum facis prandium aut cœnã, ne vocato amicos tuos, neq; fratres tuos, neque cognatos tuos, neque vicinos diuites: nequando & ipsi te vicissim vocent, ac retribuatur tibi gratia.

12 *Dicebat autẽ & ei qui se inuitauerat, Quũ facis prandiũ aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos diuites: ne fortè te & ipsi reinuitẽt, & fiat tibi retributio.*

3 In hæc verba, λέγων. Pleonasmus est huius participii, de quo diximus suprà, 11. v. 16.

5 Quis vestrum, τίνος ὑμῶν. Permutata est constructio verborum in hac periodo, ex Hebræorum idiotismo, quem exposuimus suprà, 11. b. 11. Ideo maluimus à Græcis aliquãtulum deflectere quàm verbum reddere pro verbo.

7 Attẽdẽs, ἐπέχων: id est προσέχων, quo modo etiã accipi τὸ ἐπέχειν obseruat Eustathius in Homerũ Odyss. 7. 10

Ἀλλ' ὅταν ποιῇς δοχὴν, κάλει πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλούς·

13 Sed quũ facis epulũ, voca pauperes, mancos, claudos, cæcos:

Sed quum facis conuiuium, voca pauperes, debiles, claudos, & cæcos:

Καὶ μακάριος ἔσῃ, ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι· ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

14 Et beatus eris, quia non possunt *gratiam* retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione iustorum.

14 *Et beatus eris, quia nõ habent retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione iustorũ.*

Ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων ταῦτα, εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

15 Hæc autem quum audisset quidam ex iis qui simul accumbebant, dixit ei, Beatus qui comedit panem in regno Dei.

15 *Hæc quũ audisset quidam de simul discumbentibus, dixit illi, Beatus qui manducat panem in regno Dei.*

Mat. 22. a.
apoc. 19. b. 9

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς·

16 Ipse autẽ dixit ei, ‖Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:

16 *At ipse dixit ei, Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos.*

Καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦλον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου εἰπεῖν τοῖς κεκλημένοις, Ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα.

17 Misitque seruum suum hora cœnæ, vt diceret vocatis, Venite, quia iam parata sunt omnia.

17 *Et misit seruum suum hora cœnæ dicere inuitatis ut venirent, quia iã parata sunt omnia.*

Καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες. Ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ, Ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελθεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτόν· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

18 Et omnes cœperunt vno *ore* se excusare. Primus dixit ei, Agrũ emi, & necesse habeo exire, & eum inspicere: rogo te, habe me excusatum.

18 *Et cœperũt simul omnes excusare. Primus dixit ei, Villam emi, & necesse habeo exire, & videre illã: rogo te, habe me excusatũ.*

Καὶ ἕτερος εἶπε, Ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

19 Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & proficiscor ad probandũ ea: rogo te, habe me excusatum.

19 *Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & eo probare illa: rogo te, habe me excusatum.*

Καὶ ἕτερος εἶπε, Γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν.

20 Et alius dixit, Vxorem duxi, & propterea nõ possum venire.

20 *Et alius dixit, Vxorem duxi, & ideo non possum venire.*

Καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα. Τότε ὀργισθεὶς ὁ οἰκοδεσπότης εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ, Ἔξελθε ταχέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως· καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε.

21 Quum igitur seruus aduenisset, annũtiauit ista domino suo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit seruo suo, Abi citò in plateas & vicos vrbis, & pauperes ac mãcos, claudósque & cæcos huc introducito.

21 *Et reuersus seruus nũtiauit hæc domino suo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit seruo suo, Exi citò in plateas & vicos ciuitatis, & pauperes ac debiles & cæcos & claudos introduc huc.*

Καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος, Κύριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί.

22 Et ait seruus, Domine, factũ est vt imperasti, & adhuc locus est.

22 *Et ait seruus, Domine, factum est ut imperasti, & adhuc locus est.*

Καὶ εἶπεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον, Ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμοὺς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμισθῇ ὁ οἶκός μου.

23 Tunc ait dominus seruo, Abi in vias & sepes, & coge ingredi, vt impleatur domus mea.

23 *Et ait dominus seruo, Exi in vias & sepes, & compelle intrare, ut impleatur domus mea.*

Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δείπνου.

24 Dico enim vobis neminem virorum illorum qui vocati fuerant, gustaturum cœnam meam.

24 *Dico autem vobis quòd nemo virorum illorũ qui vocati sunt, gustabit cœnam meam.*

Συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί· καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς,

25 Ibat autem turba multa cũ eo: & conuersus dixit eis,

25 *Ibant autẽ turbæ multæ cum eo: & conuersus dixit ad illos,*

Suprà. 9. c. 23
& 16. d. 24
mat. 10. d. 13

Εἴ τις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ καὶ τὴν μητέρα,

26 ‖Siquis venit ad me, & nõ odit patrem suum & matrem,

26 *Siquis venit ad me: & nõ odit patrẽ suũ & matrẽ,*

18 Vno *ore*, ἀπὸ μιᾶς: id est ἐξ ἑνὸς συνθήματος, inquit Theophylactus, quasi ex compacto & constituto. pro quo dicimus vernaculo nostro sermone, *d'un accord*, expressa etiam præpositione ἀπό. Quanuis enim isti aliquantulum diuersas causas adferant, tamen in eo conueniunt omnes quòd sua negotia prætexunt ne ad cœnam adsint. Potest autem commodissimè suppleri γνώμης, aut βουλῆς: id est sentẽtia vel consilio, sicut in illo Homeri versiculo Iliad. β, εἰ δέ ποτ' ἔς γε μίαν βουλεύσομεν, pro quo Latini dicunt, vno ore. Itaque Castellio qui nuper ἀπὸ μιᾶς cõuertit Ad vnũ, nõ videtur sensũ assequutus, neq; Vetus interpres qui Simul interpretatur, id est ἅμα. 5

ec. iii.

καὶ τὴν γυναῖκα, καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφὰς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι.

Καὶ ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν;

Ἵνα μήποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ,

Λέγοντες, Ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν ἐκτελέσαι.

Ἢ τίς βασιλεὺς πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶτον βουλεύεται εἰ δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ᾽ αὐτόν;

Εἰ δὲ μήγε, ἔτι αὐτοῦ πόῤῥω ὄντος, πρεσβείαν ἀποστείλας, ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην.

Οὕτως οὖν πᾶς ἐξ ὑμῶν ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται;

Οὔτε εἰς γῆν οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετόν ἐστιν· ἔξω βάλλουσιν αὐτό. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Κεφάλαιον ιε.

Ἦσαν δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἀκούειν αὐτοῦ.

Καὶ διεγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, λέγοντες, Ὅτι οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται, καὶ συνεσθίει αὐτοῖς.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων,

Τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα, καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν,

& vxorem & liberos, & fratres & sorores, atque adeo etiam animam suam, non potest meus esse discipulus.

27 ‖Et quisquis non portat crucẽ suam, & non sequitur me, nõ potest meus esse discipulus.

28 Quis enim ex vobis, si velit turrim ædificare, non prius sedens computat sumptus, an habeat quæ ad perfectionem *operis requiruntur?*

29 Ne, postquã posuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes qui spectarint, incipiant ei illudere:

30 Dicẽtes, Homo iste cœpit ædificare, & non potuit *ædificium* perficere.

31 Aut quis rex proficiscens vt committat prælium aduersus alterũ regem, sedẽs prius nõ cõsultat an possit cũ decem millibus occurrere ei qui cum viginti millibus venit aduersus ipsũ?

32 Alioquin, quũ adhuc ille procul est, legatione missa, rogat ea quæ ad pacem *pertinent.*

33 Sic ergo quisquis vestrum nõ valedicit omnibus bonis suis, nõ potest meus esse discipulus.

34 ‖Bonus est sal: si verò sal infatuatus fuerit, quo condietur?

35 Neque ad terrã neque ad sterquiliniũ appositus est: foras eũ abiiciunt. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

CAP. XV.

1 Accedebant autem ad eũ omnes publicani & peccatores, vt eum audirent:

2 Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Iste peccatores recipit, & vescitur cum eis.

3 Ipse verò loquutus est ad eos hanc parabolam, dicens,

4 ‖Quis ex vobis, si habeat centũ oues, & perdiderit vnã ex illis,

& uxorem & filios, & fratres, & sorores, adhuc autem & animam suã, non potest meus esse discipulus.

27 Et qui nõ baiulat crucem suam, & uenit post me, non potest meus esse discipulus.

28 Quis enim ex vobis, uolens turrim ædificare, nõ prius sedens cõputat sũptus qui necessarii sunt, si habeat ad perficiendum?

29 Ne posteaquam posuerit fundamentum, & nõ potuerit perficere, omnes qui uident incipiant illudere ei,

30 Dicentes: Quia hic homo cœpit ædificare, & non potuit consummare.

31 Aut quis rex iturus cõmittere bellum aduersus alium regem, non sedens prius cogitat si possit cum decem millibus occurrere ei qui cum uiginti millibus uenit ad se?

32 Alioquin adhuc illo longè agente, legationem mittens, rogat ea quæ pacis sunt.

33 Sic ergo omnis ex uobis qui nõ renuntiat omnibus quæ possidet, nõ potest meus esse discipulus.

34 Bonũ est sal: si aũt sal euanuerit, in quo cõdietur?

35 Neque in terrã neque in sterquiliniũ utile est: sed foras mittetur. Qui habet aures audiendi, audiat.

CAP. XV.

1 Erant autem appropinquantes ei publicani & peccatores ut audirent illum:

2 Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicẽtes, Quia hic peccatores recipit, & manducat cũ illis.

3 Et ait ad illos parabolam istam, dicens,

4 Quis ex uobis homo qui habet cẽtum oues, & si perdiderit unã ex illis,

Matth.10.d.38 & 16.d.24 marci 8.d.34

Mat.5.b.13 marci 9.g.50

Matth.18.b.12

28 Sedens, καθίσας. Domi videlicet omnia supputans, antequam opus aggrediatur.

31 Consultat, βουλεύεται: consultat, adhibitis nimirum etiam aliis in consilium, quum de rege hic agatur ac suscipienda expeditione. Vulg. & Eras. Cogitat, id est λογίζεται, vel ἐνθυμεῖται.

35 Appositus, εὔθετον, id est aptus & accommodatus: vt Varro agrum dixit appositum ad vitem: & Cicero dies ad agendum appositos. Vulgata & Erasmus, Vtilis, id est χρήσιμον.

οὐ καταλείπει τὰ ἐννενηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλὸς, ἕως εὕρῃ αὐτό;

Καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων;

Καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον, συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας· λέγων αὐτοῖς, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός.

Λέγω ὑμῖν ὅτι οὕτω χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας.

Ἢ τίς γυνὴ δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σαροῖ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως ὅτου εὕρῃ;

Καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας, λέγουσα, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπώλεσα.

Οὕτω, λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι.

Εἶπε δὲ, Ἄνθρωπός τις εἶχε δύο υἱούς.

Καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐτῶν τῷ πατρὶ, Πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας. Καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον.

Καὶ μετ᾽ οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα ὁ νεώτερος υἱὸς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακράν· καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ζῶν ἀσώτως.

non relinquit illas nonagintanouem in deserto, & pergit ad eam quæ periit, vsquedum eam inueniat?

5 Et inuentam imponit in humeros suos gaudens?

6 Veniénsque domum, conuocat amicos & vicinos? dicens eis, Gratulamini mihi: nam inueni ouem meam quæ perierat.

7 Dico vobis ita fore gaudiũ in cælo super vno peccatore resipiscente, maius quàm super nonagintanouem iustis, quibus nõ opus est resipiscẽtia.

8 Aut quæ mulier, si habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam vnam, non accendit lucernam, & verrit domũ, quæritque accuratè, vsquequo *eam* inueniat:

9 Et quum inuenerit, conuocat amicas ac vicinas? dicens, Gratulamini mihi: nam inueni drachmam quam perdideram.

10 Ita, dico vobis, gaudium est apud Angelos Dei super vno peccatore resipiscente.

11 Ait autem, Quidam habebat duos filios:

12 Quorum iunior dixit patri, Pater, da mihi partem substantiæ *mihi* contingentem. Ille igitur diuisit eis facultates.

13 Post dies autem non multos, quum omnia coegisset iunior ille filius, peregrè profectus est in regionem longinquam: & illic dissipauit substantiam suã, profusè viuendo.

nõnne dimittit nonagintanouem in deserto, & uadit ad illam quæ perierat donec inueniat eam?

5 Et quum inuenerit eã, imponit in humeros suos gaudens?

6 Et ueniens domum, cõuocat amicos & uicinos? dicens illis, Congratulamini mihi, quia inueni ouẽ meã quæ perierat.

7 Dico uobis quòd ita gaudium erit in cælo super uno peccatore pœnitentiã agente quàm super nonagintanouem iustis qui non indigẽt pœnitentia.

8 Aut quæ mulier habẽs drachmas decem, si perdiderit drachmam unã, nõnne accẽdit lucernã, & euerrit domum, & quærit diligenter donec inueniat:

9 Et quum inuenerit, cõuocat amicas & uicinas? dicens, Congratulamini mihi, quia inueni drachmam quam perdideram.

10 Ita, dico uobis, gaudiũ erit coram Angelis Dei super uno peccatore pœnitentiam agente.

11 Ait autem, Homo quidam habuit duos filios:

12 Et dixit adolescentior ex illis patri, Pater da mihi portionem substantiæ quæ me contingit. Et diuisit illis substantiam.

13 Et non post multos dies congregatis omnibus adolescentior filius peregrè profectus est in regionẽ longinquã, & ibi dissipauit substantiam suã, uiuendo luxuriosè.

IN CAPVT XV.

7 Maius quàm, ἤ. Sic apud Hebræos interdum omittitur particula יותר, sicut apud Græcos μᾶλλον, de quo alibi diximus. Quibus non opus est, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι. Quod simpliciter dicitur, intelligendum est κατὰ δόξαν, eorum videlicet respectu qui penitus sunt à Deo auersi.

5 8 Verrit, σαροῖ. In vetustissimis codicib⁹ Vulgatæ editionis (vt pòst Vallam Erasmus annotauit) perperam scriptum est Euertit pro Euerrit: qui error Gregorio põtifici Romano & aliis Græcæ linguæ imperitis occasionem præbuit multa in hunc locum parum apposite comminiscendi.

10 Apud Angelos, ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων. Vulg. & Eras. seruato obscuro Hebraismo, Coram Angelis. Leuiculum autem est quòd pro γίνεται, est, interpretantur Erit, γενήσεται. quæ enallage etiam occurrit infrà, 20. f. 35

10 12 Partem contingẽtem, τὸ ἐπιβάλλον μέρος. Sic loquitur Caius Iurisconsultus in l. nomino. D. de Senatusc. Sylleiano. Alioquin conuertere etiam licuit, quæ ad me pertinet, id est τὸ καθῆκον μέρος: vel, quæ mihi debetur. Nam sic quoque accipitur τὸ ἐπιβάλλειν. sed illa interpretatio prorsus respondet Græco vocabulo. Quæ ad me redit. Facultates, τὸν βίον. Βίος (vt alibi diximus) tum vitam, tum illud ipsum declarat quo vitam tuemur. Ideo conuertimus interdum Vitam, interdum Victum, nonnunquam Substantiam, post Quintilianũ,

15 vt facturi eramus hoc loco, nisi in eodem hoc versiculo occurreret οὐσία.

13 Profusè, ἀσώτως. Deriuant grammatici ἄσωτον ab α & σώζειν, vt eum declaret qui nihil sibi seruat: quem Latini effusum vel profusum simili ratione vocant. Vulg. & Eras. Luxuriosè, id est ἀσελγῶς.

14 Δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην· καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι.

15 Καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης· καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους.

16 Καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι· καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ.

17 Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, εἶπε, Πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων, ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι·

18 Ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου, καὶ ἐρῶ αὐτῷ, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐνώπιόν σου.

19 Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου.

20 Καὶ ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. Ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη· καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

21 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱός, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου.

22 Εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, Ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτόν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας·

23 Καὶ ἐνέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε· καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν·

24 Ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. Καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι.

25 Ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ· καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν.

26 Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων ἐπυνθάνετο τί εἴη ταῦτα.

14 Omnibus verò ab eo consumptis, orta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit *inopia* defici.

15 Abiit igitur & adhæsit vni ex ciuibus regionis illius: qui misit eum in agros suos vt pasceret porcos.

16 Et desiderabat implere ventrem suum siliquis quas edebāt porci: & nemo ei dabat.

17 Quum autem ad se rediisset, dixit, Quot mercenarii patris mei abundant panibus, ego verò fame pereo!

18 Surgens proficiscar ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cælum & aduersum te:

19 Neque amplius sum dignus vocari filius tuus: fac me vt vnum ex mercenariis tuis.

20 Surgens igitur venit ad patrem suum. Quum autem adhuc longè abesset, vidit eum pater ipsius, ac misericordia motus est: & accurrēs incidit in collū eius, & deosculatus est eum.

21 Dixit autem ei filius, Pater, peccaui in cælū & aduersum te, neque amplius sum dignus vocari filius tuus.

22 Dixit verò pater ad seruos suos, Promite stolam illā præcipuam, & induite eum, & date annulum in manum eius, & soleas in pedes:

23 Et adductum vitulum illū saginatum mactate: & vescentes oblectemur.

24 Quia filius iste meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Cœperunt igitur oblectari.

25 Erat autem filius eius senior in agro: qui vt veniens appropinquauit domui, audiuit concentum & choros.

26 Et vocatum vnum ex pueris percontatus est quid istud esset.

14 Et postquam omnia dissipasset, facta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit egere.

15 Et abiit & adhæsit uni ciuiū regionis illius: & misit illum in villā suam ut pasceret porcos.

16 Et cupiebat implere uentrem suum de siliquis quas porci māducabāt: et nemo illi dabat.

17 In se autem reuersus dixit, Quanti mercenarii patris mei abundant panibus, ego autem hic fame pereo!

18 Surgam & ibo ad patrē meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cælum & coram te:

19 Iam non sum dignus uocari filius tuus: fac me sicut unum de mercenariis tuis.

20 Et surgens uenit ad patrem suum. Quum autē adhuc longè esset, uidit illum pater ipsius, & misericordia motus est: & accurrens cecidit super collum eius, & osculatus est eum.

21 Dixitque ei filius, Pater, peccaui in cælum & coram te, iam non sum dignus uocari filius tuus.

22 Dixit autem pater ad seruos suos, Citò proferte stolā primā, & induite illum, & date annulū in manum eius, & calceamenta in pedes eius.

23 Et adducite uitulum saginatum, & occidite, & manducem⁹ & epulemur.

24 Quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat & inuentus est. Et cœperunt epulari.

25 Erat autem filius eius senior in agro: & quū ueniret & appropinquaret domui, audiuit symphoniā & chorū.

26 Et uocauit unum de seruis, & interrogauit quid hæc essent.

18 Peccaui in cælum, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανόν: id est, peccaui in Deum. Sic enim potius Hebræi dicunt חטאתי ליהוה, adeo quidem vt in vtriusque Testamenti contextu non putem reperiri huius loquutionis aliud exemplum. Puto autem hanc formulam ex eo ortam quòd Rabinorum sermone interdum cælorum appellatione Deus ipse in cælis habitans intelligitur, vt annotauimus Matth. 21.c.25.

26 Vnum ex pueris, ἕνα τῶν παίδων. Frobenii codex addit αὐτοῦ, id est suis, quod videtur expungendum. Apud Theophylactum autem legitur, ἕνα ἐκ τῶν παίδων δούλων: ac mihi quidem dubium non est quin δούλων culpa librarii ex albo libri in contextum irrepserit.

27 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἥκει· καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν, ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν.

28 Ὠργίσθη δὲ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν. ὁ οὖν πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν παρεκάλει αὐτόν.

29 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ πατρί, Ἰδού, τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐμοὶ οὐδέποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ·

30 Ὅτε δὲ ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν, ἦλθεν, ἔθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν.

31 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τέκνον, σὺ πάντοτε μετ᾽ ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ, σά ἐστιν.

32 Εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη.

27 Is verò dixit ei, Frater tuus venit: & mactauit pater tuus vitulum illum saginatū, quòd valentem illum receperit.

28 Indignatus est autem *ille*, nec voluit introire. Pater ergo ipsius egressus hortatus est eum.

29 Ipse verò respondens dixit patri, Ecce, tot annos seruio tibi, nec vnquam mandatum tuū sum transgressus, nec vnquam dedisti mihi hœdum, vt cum amicis meis oblectarer:

30 Sed quum filius iste tuus qui deuorauit facultates tuas cum meretricibus, venit, mactasti ei vitulum illum saginatum.

31 Ipse verò dixit ei, Fili, tu sem per mecum es, & omnia mea, tua sunt:

32 Oblectari autem & gaudere te oportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perieràtque, & inuentus est.

27 Isque dixit illi, Frater tuus uenit: & occidit pater tuus uitulū saginatum, quia saluum illum recepit.

28 Indignatus est autem, & nolebat introire. Pater ergo illius egressus cœpit rogare illum.

29 At ille respondens dixit patri suo, Ecce, tot annus seruio tibi, & nunquam mandatum tuum præteriui, & nunquam dedisti mihi hœdum, ut cū amicis meis epularer:

30 Sed postquam filius tuus hic, qui deuorauit substantiam suam cum meretricibus, uenit, occidisti illi uitulum saginatum.

31 At ipse dixit illi, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt:

32 Epulari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortu⁹ erat, & reuixit: perierat, & inuentus est.

Κεφάλαιον ιϛ

CAP. XVI.

CAP. XVI.

1 Ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, ὃς εἶχεν οἰκονόμον· καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

2 Καὶ φωνήσας αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ, Τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου· οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν.

3 Εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος, Τί ποιήσω, ὅτι ὁ κύριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ᾽ ἐμοῦ; σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι.

4 Ἔγνων τί ποιήσω, ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας, δέξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν.

1 Dixit autem etiam discipulis suis, Fuit homo quidam diues, qui habebat dispensatorem: & is delatus est apud eum vt qui dissiparet ipsius bona.

2 Vocauit eum igitur, & dixit ei, Quid hoc audio de te? redde rationem dispensationis tuæ. nō enim poteris amplius esse dispensator.

3 Dixit autem apud se dispensator, Quid faciam, quum dominus meus auferat à me dispensationem? fodere non possum, mendicare pudet.

4 Noui quid sim facturus, vt quum amotus fuero à dispensatione, recipiant me *aliqui* domos suas.

1 Dicebat autem & ad discipulos suos, Homo quidam erat diues qui habebat uillicum: & hic diffamatus est apud illum quasi dissipasset bona ipsius.

2 Et uocauit illum, & ait illi, Quid hoc audio de te? redde rationem uillicationis tuæ. iam enim non poteris uillicare.

3 Ait autem uillicus intra se, Quid faciā, quia dominus meus aufert à me uillicationem? Fodere non ualeo, mendicare erubesco.

4 Scio quid faciam, ut quum amotus fuero à uillicatione, recipiant me in domos suas.

29 Sum transgressus, παρῆλθον: id est ὑπερέβην, vel præterii, id est contempsi: quia quæ aspernamur, ne aspicere quidem sustinemus. Theophylactus legit παρεῖδον, despexi.

30 Facultates tuas, σοῦ τὸν βίον. Vulgata, Substantiam suam, id est τὸν αὐτοῦ βίον. Sed illud est ἐμφατικώτερον, & Græci omnes codices in eo consentiunt.

IN CAPVT XVI.

2 Non enim poteris, οὐ γὰρ δυνήσῃ: id est, tibi non fiet à me potestas. Nā alioquin dispensator esse poterat si hoc dominus ipsi concessisset. Esse dispensator, οἰκονομεῖν. Vulgata, Villicare. quod haud satis scio an aliud declaret quàm rusticari: certè non tam latè patet quàm τὸ οἰκονομεῖν, quod significat rem domesticam curare. Erasmus, Dispensare. quod quidem non legi absolutè positum.

Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, ἔλεγε τῷ πρώτῳ, Πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ μου;

5 Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dixit primo, Quantum debes domino meo?

5 Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dicebat primo, Quantum debes domino meo?

Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως γράψον πεντήκοντα.

6 Is autem ait, Centum batos olei. Tum ille dixit ei, Accipe tabulas tuas, & sede citò, & scribe quinquaginta.

6 At ille dixit, Centum cados olei. Dixitque illi, Accipe cautionem tuã, & sede, citò scribe quinquaginta.

Ἔπειτα ἑτέρῳ εἶπε, Σὺ δὲ πόσον ὀφείλεις; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν κόρους σίτου. Καὶ λέγει αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ γράψον ὀγδοήκοντα.

7 Deinde alii dixit, Tu verò quantum debes? Is autem ait, Centum coros tritici. Tum ipse dixit ei, Accipe tabulas tuas, & scribe octoginta.

7 Deinde alii dixit, Tu verò quantum debes? Qui ait, Centum coros tritici. Ait illi, Accipe literas tuas, & scribe octoginta.

Καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησεν. ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν εἰσι.

8 Et laudauit dominus dispensatorem iniustum, quòd prudenter fecisset: quamobrem filii huius seculi prudentiores sunt filiis lucis in suo genere.

8 Et laudauit dominus villicum iniquitatis, quia prudenter fecisset: quia filii huius seculi prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt.

Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας· ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς.

9 Et ego vobis dico, Facite vobis amicos ex mamona iniusto, vt quum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.

9 Et ego vobis dico, Facite vobis amicos de mammona iniquitatis: ut quũ defeceritis, recipiant uos in æterna tabernacula.

6 Batos, βάτους. Vulgata, Cados: & rectè quidem. Nam, vt apertè probat doctissimus Georgius Agricola, apud Hebræos בת mensura fuit rerum liquidarum, prorsus respondens Atticæ amphoræ, quæ Græcè non modò μετρητὴς, sed etiam κάδος & κεράμιον dicitur. quod neque Epiphanius, neque Hieronymus cognouit. Sed & in vetustis duobus codicibus, secundo & octauo, scriptum erat κάδους. Immeritò igitur Erasmus hoc quidem loco Veterem interpretem reprehendit. Tabulas, γράμμα. Sic vocant Latini obligationis instrumentum, vt vel ex eo liquet quòd ipsi tabulas nouas appellãt. Vulgata, Cautionem, quo vocabulo sic vtitur etiam Seneca.

7 Coros, κόρους. Apud Hebræos (vt hoc quoque παρέργως dicamus) כור (pro quo Græci interpretes & ipse quoque Iosephus κόρον dicunt) mensura fuit rerum aridarum, quæ decem Atticos medimnos capiebat, vt testatur idem Iosephus libri Antiquitatum 15. cap. 12. Locus igitur quem ex eodem citat Erasmus ex libri tertii vltimo capite, in quo videtur Corus æstimari medimnis Atticis quadraginta vno, omnino deprauatus est vel in numeri nota, vel in eo quod pro ἀττικοὶ, scribendum est ἰταλικοὶ, vt rectè obseruat Georgius Agricola, homo (meo quidem iudicio) omnium qui de his rebus ad hunc diem scripserũt, diligentissimus.

8 Iniustum, τῆς ἀδικίας. Heb. רעה, id est iniquitatis, vt vertit Vulgata. Sed fortassis hic dispensator sic vocatur, non quòd ex domini incommodis sua quæreret commoda, sed quòd malus antea fuisset dispensator: id est, non bene administrasset hoc munus, vt qui bona patrisfamiliâs dilapidasset. Videtur enim hæc interpretatio magis accommodata, ne videatur paterfamiliâs dispensatoris iniquum factum laudare, quum potius prudentiam approbet, qui sibi voluerit in futurum prospicere. Oporteret autem inter homines valde humanum ac liberalem esse patremfamiliâs qui eiusmodi œconomum laudaret. Spectandum est igitur illud quod hac similitudine adumbratur, ne putemus probari eum qui sit ex alieno liberalis. esset enim hic potius habendus pro fure. Sed Deum repræsentat hic paterfamiliâs, qui prodigos bonorum suorum dispensatores laudat potius quàm parcos & auaros. Prodigos autem appello qui quarum rerum velut œconomi sunt à Deo constituti, eas cum pauperibus libenter ac benignè communicant. Hãc igitur interpretationem si amplectamur, præstiterit τῆς ἀδικίας interpretari malum quàm iniquum, vt malus œconomus is sit omnino quem vulgò vocamus *un mauuais mesnager*. Quanquam, si scopum huius parabolæ spectemus, plana erunt omnia, quocunque modo accipias. Ineptum enim est insistere in singulis eius partibus, quum hoc vnum velit Christus hac parabolá docere, cautiores esse profanos homines in curandis huius vitæ negotiis quàm Filii Dei soliciti sint de vita æterna. Quamobrem, ὅτι. Vulgata & Erasmus, Quia. Mihi autem videtur in iis quæ sequuntur, collatio esse similitudinis, ita vt à comparatis argumentetur. Filii huius seculi, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Sic apud Rabinos בני העולם הזה, id est homines præsenti vitæ addicti, quos vocat Apostolus σαρκικοὺς, & opponit πνευματικοῖς, qui hoc loco dicuntur filii lucis, id est בני אורה, quos Dominus sui spiritus luce illustrauit. In suo genere, εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν. Alicubi γενεὰν nationem, generationem, progeniem, ætatem denique exposuimus. est enim multiplex huius vocabuli declaratio. Sed mihi quidem videtur hic accipi pro certo genere ac specie hominum, & εἰς pro ἐν vsurpari. Virgilius, Parce pio generi. Idem, Quod genus hoc hominum? Vulgata, In generatione sua. Erasmus, In natione sua. Nam Cicero quoque in hac significatione nationem candidatorum & nationem optimatium dicit. Sed illud planius est & magis tritum.

9 Iniusto, τῆς ἀδικίας. id est רעה, vel עול, quibus vocabulis quum significetur etiam afflictio, (quæ Latinis quoque malum dicitur) considerandum relinquo num ἡ ἀδικία id declararet hoc loco, ex Hebræorum idiotismo: vt dicatur μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ab effectu, quem designauit Horatius quum solicitas opes vocaret,

nisi malimus ornatas esse diuitias hoc epitheto: vel quòd (vt verè scripsit Ouidius) sint malorũ irritamenta: vel quòd (vt vulgato prouerbio iactatur) fere quisquis est diues, aut sit iniquus, aut iniqui hæres. Sed superior expositio videtur paulo melius conuenire huic loco: quia hæc omnia sunt dicta in eos qui quum verum diuitiarum vsum hunc esse nesciant vt in pauperes munifici ac liberales, Deo gratissimus, ex suis bonis nihil præter curam ac dolorem percipiunt. Quid si verò τὸν μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, interpretemur ממון שוא, id est falsas aut mendaces opes? Nam paulo pòst ἀδίκῳ μαμωνᾷ opponit τὸ ἀληθινῷ. Nolui tamen quicquam audere quod cæteris interpretationibus nullum locum relinqueret. Hoc quidem constat, Mamonam iniustitiæ intelligi non posse diuitias fraude aut scelere partas, quum ex infinitis locis constet, Deo non placere liberalitatem quæ ex puro fonte nõ proficiscatur. Probabilior esset opinio Theophylacti, qui sic existimat vocari facultates quibus vel per auaritiam vel per luxum antè abusus fuerat œconomus.

Ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι· καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν.

10 Qui fidelis est in paucissimis, etiam in multis fidelis est: & qui in paucissimis iniustus est, etiã in multis est iniustus.

10 Qui fidelis est in minimo, & in maiori fidelis est: & qui in modico iniquus est, & in maiori iniquus est.

Εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει;

11 Si ergo in iniusto mamona fideles non fuistis, verum mamona quis credet vobis?

11 Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis; quod uerum est quis credet uobis?

Καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;

12 Et si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est quis dabit vobis?

12 Et si in alieno fideles non fuistis, quod uestrũ est quis dabit uobis?

Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ.

13 Nullus seruus potest duobus dominis seruire: aut enim vnũ odio habebit, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. non potestis Deo seruire & mamonæ.

13 Nemo seruus potest duobus dominis seruire: aut enim unum odiet, & alterum diliget: aut uni adhærebit, & alterum contemnet. non potestis Deo seruire & mammonæ.

Matth. 6. c. 24

Ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ Φαρισαῖοι, φιλάργυροι ὑπάρχοντες· καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν.

14 Audiebant autem hæc omnia etiam Pharisæi, qui erant auari: & sannis eum excipiebant.

14 Audiebant autem omnia hæc Pharisæi, qui erant auari: & deridebant illum.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν· ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστιν.

15 Tunc dixit eis, Vos estis qui iustificatis vosipsos in hominũ conspectu: Deus autem nouit corda vestra: quia quod apud homines sublime est, abominationi est in conspectu Dei.

15 Et ait illis, Vos estis qui iustificatis uos coram hominibus: Deus autem nouit corda uestra: quia quod hominibus altum est, abominatio est ante Deum.

Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου· ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.

16 Lex & Prophetæ vsque ad Iohannem: ab eo tempore regnum Dei annuntiatur, & quiuis in illud vi irrumpit.

16 Lex & Prophetæ usque ad Iohannem: ex eo regnum Dei euangelizatur, & omnis in illud uim facit.

Matth. 11. b. 12

Εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν.

17 Facilius est autem cælum & terram præterire quàm Legis vnum apicem excidere.

17 Facilius est autem cælum & terram præterire quàm de Lege unum apicem cadere.

Matth. 5. c. 18

Πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχεύει· καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν, μοιχεύει.

18 Quisquis dimittit vxorem suam, & alteram ducit, mœchatur: & qui à viro dimissam ducit, mœchatur.

18 Omnis qui dimittit uxorem suam, & alterã ducit, mœchatur: & qui dimissam à uiro ducit, mœchatur.

Matt. 5. c. 32, & 19. b. 9, 1. cor. 7. b. 11

10 In paucissimis, ἐν ἐλαχίστῳ. Quia τὸ ἐλάχιστον hic opponitur τῷ πολλῷ, ideo non sum interpretatus In minimo. Fuisset enim subiiciendum ἐν μεγάλῳ, id est in magnis. Neque tamen ignoro πολὺ & ὀλίγον interdum de continua etiam quantitate dici. Sed puto significari illud ipsum quod Dominus declarauit similitudine talentorum, Matth. 25. b. 23, & c. 29, vbi iisdem penè verbis vtitur.

11 Verum *mamona*, τὸ ἀληθινόν. Μαμωνᾶ, quod puto esse indeclinabile, repetii ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Omnino enim id postulare videtur antithesis vt veræ opes, cælestes videlicet ac diuinæ, fluxis ac caducis opponãtur. In proximo versiculo similis est antithesis. Nam quæ profani homines bona fortunæ & externa vocant, Christus appellat aliena, nostræ nimirum fidei commissa: eáque opponit iis quæ qui sunt consequuti, verè possunt sua dicere, quia pars hæc optima nunquam ab illis aufertur.

13 Nullus seruus, οὐδεὶς οἰκέτης. Vide Matth. 6. v. 24.

14 Sannis excipiebant, ἐξεμυκτήριζον. Vulgata, Deridebant, κατεγέλων. Erasmus in annotationibus, Subsannabant. quod non memini legere apud idoneos authores.

18 Dimissam, ἀπολελυμένην. Qui hinc colligũt, post repudium nullum esse secundo matrimonio locum,

altera parte superstite, ineptè colligunt. Loquitur enim Dominus de repudiis apud Iudæos vsitatis, inter quæ numerari non potest repudium ob adulterium, quum adulteros ex Lege oporteret capitali pœna plecti. Et certè si valerent Leges, huic quæstioni nullus esset inter Christianos locus.

Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς.

Πτωχὸς δέ τις ἦν ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ ἡλκωμένος·

Καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ.

Ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχόν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ· ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη.

Καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ.

Καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπε, Πάτερ Ἀβραάμ, ἐλέησόν με, καὶ πέμψον Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου· ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ.

Εἶπε δὲ Ἀβραάμ, Τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι.

Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς, μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν.

19 Cæterùm quidā erat diues, & induebatur purpura & bysso, & se oblectabat quotidie splendidé.

20 Erat verò quidam mendicus nomine Lazarus, qui proiectus erat ad vestibulum eius, vlcerosus:

21 Et desiderans saturari micis quæ cadebant è mensa diuitis: sed & canes veniebant ac lingebant eius vlcera.

22 Factum est autem vt moreretur mendicus, & asportaretur ab Angelis in sinum Abrahæ: mortuus est verò etiam diues ille, ac sepultus est.

23 Et apud inferos sublatis oculis suis, quū esset in tormentis, vidit Abraham procul, & Lazarum in sinu eius.

24 Tum ipse clamans dixit, Pater Abraham, miserere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digitum suum in aquam, & refrigeret linguam meam: quoniam crucior in ista flamma.

25 Dixit autem Abraham, Fili memento te bona tua recepisse in vita tua, & Lazarū similiter mala: nunc autem hic solatio fruitur, tu verò cruciaris.

26 Et ad hæc omnia, inter nos & vos hiatus ingens constitutus est, vt ii qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque istinc huc transire.

19 Homo quidam erat diues, & induebatur purpura & bysso, & epulabatur quotidie splendidé.

20 Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, ulceribus plenus:

21 Cupiens saturari de micis quæ cadebant de mensa diuitis: sed & canes ueniebant & lingebant ulcera eius.

22 Factum est autem ut moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis in sinum Abrahæ: mortuus est autem & diues, & sepultus est.

23 In inferno. Eleuans autem oculos suos, quum esset in tormentis, uidit Abraham à lōgè, & Lazarum in sinu eius.

24 Et ipse clamans dixit, Pater Abrahā, miserere mei, & mitte Lazarum ut intingat extremum digiti sui in aquā, ut refrigeret linguam meam: quia crucior in hac flamma.

25 Et dixit illi Abraham, Fili, recordare quia recepisti bona in uita tua, & Lazarus similiter mala: nunc autem hic consolatur, tu uerò cruciaris.

26 Et in his omnibus, inter nos & uos chaos magnum firmatum est: ut ii qui uolunt hinc transire ad uos, non possint, neque inde huc transmeare.

19 Cæterùm quidam, ἄνθρωπος δέ τις. In quodam exemplari legimus, εἶπε δὲ καὶ ἑτέραν παραβολήν, Ἄνθρωπός τις ἦν, Dixit autem aliam etiam parabolam, Quidam erat, &c.

23 Et apud inferos, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ. Vulgata omisit præpositionem καί: qui error in causa fuit cur ex veteribus nonnulli parum appositè disputarint de sepultura diuitis in inferno. Sed hoc quidem verum est, in ista narratione proponi nobis res spirituales sub figuris sensui nostro accommodatis, ac proinde velut in mediis illis flammis collocari diuitis illius sepulchrum: quò etiam spectat quod de colloquio cum Abrahamo, & mittendo in aquam digito subiicitur.

26 Ad hæc omnia, ἐπὶ πᾶσι τούτοις: id est πρὸς τούτοις, præter hæc. Vulgata, In iis omnibus: quod Eras. iure correxit. Hiatus, χάσμα, id est vasta vorago, παρὰ τὸ χαίνειν. Sic Virgilius, -- quæ nunc satis ima dehiscat Terra mihi. Vulg. Chaos, librariorum errore, vt Budæus existimat. Constitutus est, ἐστήρικται. Vulgata & Erasmus, Firmatus est: quod non satis conuenit huic loco, quum agatur de re minimè firma ac solida, sed vacua potius ac inani: quæ tamen dicitur ἐστηρίχθαι, id est firmo & constanti Dei robore stabilita, vt difflue re non possit. Fortassis vsus est Dominus verbo רקע, quod quum propriè significet expandere, Græci interpretes vertere solent στερεοῦν, quod parum differt à στηρίζειν. vnde רקיע ipsi στερέωμα, id est firmamentum, appellant. nisi malimus στηρίζειν opponere Hebræorum verbo כון, quod & ipsum commodè interpretari possumus, constituere & collocare. vnde מכון, id est sedes firma ac stabilis.

31 Adducentur

Εἶπε δέ, Ἐρωτῶ οὖν σε πάτερ ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου.

Ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφούς, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου.

Λέγει αὐτῷ Ἀβραάμ, Ἔχουσι Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν.

Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐχί, πάτερ Ἀβραάμ· ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτούς, μετανοήσουσιν.

Εἶπε δὲ αὐτῷ, Εἰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ, πεισθήσονται.

27 Dixit autem *ille*, Rogo ergo te pater vt eum mittas domū patris mei.

28 Habeo enim quinque fratres, vt testificetur eis, ne & ipsi veniant in hunc locum tormenti.

29 Dicit ei Abraham, Habent Mosen & Prophetas: audiant eos.

30 Ille verò dixit, Non, pater Abraham: sed siquis ex mortuis abierit ad eos, resipiscent.

31 Abraham autem dixit ei, Si Mosen & Prophetas non audiunt, ne si quidem quispiam ex mortuis excitetur, assentientur.

27 Et ait, Rogo ergo te pater ut mittas eum in domum patris mei.

28 Habeo enim quinque fratres, ut testetur illis, ne & ipsi ueniant in hūc locum tormentorum.

29 Et ait illi Abraham, Habent Moysen & Prophetas: audiant illos.

30 At ille dixit, Non, pater Abraham: sed siquis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent.

31 Ait autem illi, Si Moysen & Prophetas non audiunt, neque siquis ex mortuis resurrexerit, credent.

Κεφάλαιον ιζ.

Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα. οὐαὶ δὲ δι' οὗ ἔρχεται.

Λυσιτελεῖ αὐτῷ εἰ μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων.

Προσέχετε ἑαυτοῖς. Ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ.

Καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σέ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπὶ σέ, λέγων, Μετανοῶ· ἀφήσεις αὐτῷ.

Καὶ εἶπον οἱ ἀπόστολοι τῷ Κυρίῳ, Πρόσθες ἡμῖν πίστιν.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, Ἐκριζώθητι, καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν.

CAP. XVII.

1 AIt autem discipulis, Fieri non potest quin eueniant scandala: sed væ illi per quem eueniunt.

2 Expedit ei si mola asinaria circumponatur collo eius, & abiectus fuerit in mare, *potius* quàm vt offēdat vnum ex paruis istis.

3 Cauete vobis. ‖ Si *vero* peccauerit in te frater tuus, obiurga eum: & si resipuerit, remitte ei.

4 ‖ Et, si septies in die peccauerit in te, & septies *uno* die reuertatur ad te, dicens, Resipui: remittes ei.

5 Tunc dixerunt Apostoli Domino, Adde nobis fidem.

6 Dixit autem Dominus, ‖ Si haberetis fidem quantulum *est* granum sinapis, diceretis huic sycamino, Eradicator, & plantator in mari: & obediret vobis.

CAP. XVII.

1 ET ait ad discipulos suos, Impossibile est ut non ueniant scandala: uæ autem illi per quē ueniunt.

Mat.18.a.7 mar.9.f.42

2 Vtilius est illi si lapis molaris imponatur circa collum eius, & proiiciatur in mare, quàm ut scandalizet unum de pusillis istis.

3 Attendite uobis. Si peccauerit frater tuus, increpa illū: & si pœnitentiam egerit, dimitte illi.

Mat.18.c.21

4 Et si septies in die peccauerit in te, & septies in die cōuersus fuerit ad te, dicens, Pœnitet me: dimitte illi.

Mat.18.c.21

5 Et dixerunt Apostoli Domino, Adauge nobis fidem.

6 Dixit autem Dominus, Si haberetis fidem sicut granum sinapis, diceretis huic arbori moro, Eradicare, & transplantare in mare: & obediret uobis.

Mat.17.c.20

31 Assentientur, πεισθήσονται. Ad verbum, Persuadebuntur. Vulg. & Eras. Credent.

IN CAPVT XVII.

1 Fieri non potest, ἀνένδεκτόν ἐστι: id est, aliter non potest contingere. siue, necesse est, vt loquitur Mat. 18.a.7. In tribus exemplaribus post μαθητάς, i. discipulos, additur αὐτοῦ, id est suos. Item deerat articulus τοῦ in vno exemplari.

5 Adde, πρόσθες. Vulg. & Eras. Adauge, id est προσαύξησον.

6 Quantulum *est* granum sinapis, ὡς κόκκον σινάπεως. Cur à Græcis aliquantulum deflexerimus, diximus Matth. 17.c.20. Miror autem potuisse cuipiam in mentem venire quod in hunc locum Erasmus scripsit, Nescio, inquit, an Interpres vsurparit κόκκον neutro genere. Nec enim esset sensus (mea sententia) absurdus, coccum velut habere fidem, quod in speciem humile & abiectum, non antè prodit vigorem suum quàm attritu prouocatum. Sic alibi vocat nos ad exemplum passerculorum ac liliorum. Hæc ille. Atqui κόκκον nusquam memini legere neutro genere. Deinde quis non videt granum sinapis pro re minima, prouerbiali figura, vsurpari? Perinde enim est acsi diceret Dominus, Si vel tantillum fidei nobis inesset quantulum est granum sinapis. Ergo quod de sinapis natura hîc traditur, planè est ἀπροσδιόνυσον. Sycamino, τῇ συκαμίνῳ: vel (vt alii volunt) sycomoro. Dioscorides enim cap. 144. lib. 1, sycomorum nonnullis eandem esse scribit quæ & sycaminus dicitur: nihilominus tamen sycaminum morum interpretatur: quæ etiam Galeni sententia est libro secundo

dd.i.

De alimentis, capite de Sycaminis. Atque adeo paulo pôst singulari capite de sycomoris disputat, quas inter ficum arborem & morum medias collocat: indéque nomen ipsis arbitratur esse positum, non autem (vt Dioscorides scribit) διὰ τὸ ἄτονον τῆς χύσεως, id est propter inefficacem gustum: quasi fatuam ficum dixeris. Eandem ipsam arborem (quã etiã veluti non admodum frequentem, Galenus in Alexandria se vidisse scribit) dictionibus inuersis Celsus Morosycon appellat. Quare quum certò apud Galenum scriptorem tum doctissimũ tum diligentissimum constet sycaminum diuersam esse à sycomoro, Erasmi sententiam non recipio: vt qui perperam sycaminum obseruasse videatur eandem esse quam συκομωραίαν infrà 19.a.4. appellat Lucas. Propius enim vero est, quum diuersis nominibus vtatur Euangelista, diuersas quoque arbores notari: & sycaminum quidem morum significare, (quam etiam opinionem sequutus est Vetus interpres) sycomorum verò vel συκομωραίαν, eam quæ inter ficum & morum media est, quocunque tandem à Latinis nomine appelletur: quanquam Plinio ficus Ægyptia sit. Sed hæc tamen fateor non esse huius loci.

7 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶντα ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ εὐθέως, Παρελθὼν ἀνάπεσαι;

7 Quis autem vestrum habet seruum arantem, aut pascẽtem, qui regresso ab agro, dicat statim, Prodi, & discumbe?

7 Quis autẽ vestrum habens seruum arantem aut pascentem, qui regresso de agro dicat illi, Statim transi, recumbe:

8 Ἀλλ' οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, Ἑτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος διακόνει μοι, ἕως φάγω καὶ πίω, καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ;

8 Imò nonne dicet ei, Para quod cœnẽ, & præcinctus ministra mihi vsquedum edero ac bibero: & post hæc edito tu & bibito?

8 Et non dicit ei, Para quod cœnem, & præcinge te, & ministra mihi donec manducem & bibam: & post hæc tu manducabis & bibes.

9 Μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ.

9 Num gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ipsi præcepta fuerant? non puto.

9 Nunquid gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ei imperauerat? non puto.

10 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, Ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν· ὅτι ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν.

10 Ita & vos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sum⁹: nam quod debuim⁹ facere, fecimus.

10 Sic & vos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus.

11 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας.

11 Et factum est, inter eundum Hierosolymam, ipse transibat per mediam Samariam & Galilæam.

11 Et factum est dum iret in Ierusalem, transibat per mediam Samariam & Galilæam.

12 Καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόρρωθεν.

12 Et quũ ingrederetur in quendam vicum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt procul.

12 Et quum ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem viri leprosi qui steterunt à longè.

13 Καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνήν, λέγοντες, Ἰησοῦ ἐπιστάτα, ἐλέησον ἡμᾶς.

13 Et extulerunt vocem, dicentes, Iesu magister miserere nostri.

13 Et leuauerunt vocem, dicentes, Iesu præceptor miserere nostri.

Leuit.14.a.2

14 Καὶ ἰδὼν εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτούς, ἐκαθαρίσθησαν.

14 Qui quum eos vidisset dixit eis, Profecti ‖ostendite vos Sacerdotibus. Et factum est vt inter eundem purgati sint.

14 Quos vt vidit, dixit, Ite, ostendite vos sacerdotibus. Et factum est dum irent, mundati sunt.

15 Εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἰδὼν ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε, μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν Θεόν.

15 Vnus autem ex ipsis vt vidit se sanatum esse, reuertit, glorificans Deum voce magna.

15 Vnus autem ex illis vt vidit quia mundatus est, regressus est, cum magna voce magnificans Deum.

16 Καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐχαριστῶν αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης.

16 Et procidit in faciem ad pedes eius, gratias ei agẽs: erátque iste Samaritanus.

16 Et cecidit in faciem ante pedes eius, gratias agens: & hic erat Samaritanus.

17 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθησαν; οἱ δὲ ἐννέα ποῦ;

17 Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem illi purgati sunt? nouem autem illi vbi sunt?

17 Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem mundati sunt? & nouem vbi sunt?

18 Οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗτος.

18 Non sunt reperti qui redierint vt tribuerent gloriam Deo, nisi alienigena iste.

18 Non est inuentus qui rediret & daret gloriam Deo, nisi hic alienigena.

19 Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀναστὰς πορεύου· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

19 Et dixit ei, Surge & abi: fides tua te seruauit.

19 Et ait illi, Surge, vade: quia fides tua te saluum fecit.

20 Ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀπεκρίθη αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως·

20 Interrogatus autem à Pharisæis quando venturum esset regnum Dei: respondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei ˇita vt obseruari possit:

20 Interrogatus autem à Pharisæis quando venit regnum Dei, respondit eis, & dixit, Non venit regnum Dei cum obseruatione:

21 Οὐδὲ ἐροῦσιν, Ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν.

21 Neque dicent, Ecce hîc, aut, ecce illic. ecce enim, regnũ Dei ˇintus habetis.

21 Neque dicent, Ecce hîc, aut, ecce illic. ecce enim regnum Dei intra vos est.

22 Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἐλεύσονται ἡμέραι ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῖν, καὶ οὐκ ὄψεσθε.

22 Dixit autem discipulis, Veniet tempus quum desiderabitis videre ˇvnum ex diebus Filii hominis: nec videbitis.

22 Et ait ad discipulos suos, Venient dies quãdo desideretis videre vnum diem Filii hominis: & non videbitis.

23 Καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ ἀπέλθητε, μηδὲ διώξητε.

23 ‖Et dicent vobis, Ecce hîc, ˇaut, ecce illic: sed ne abite, neque prosequimini.

23 Et dicent vobis, ecce hîc, & ecce illic. Nolite ire, neque sectemini.

Matth.24. Marc.13.

20 Ita vt obseruari possit, μετὰ παρατηρήσεως: id est, cum externo quopiam maiestatis splendore, ex quo possit agnosci. Alioquin ex manifestis etiam multis signis potuit intelligi, Christum esse Messiam illum cuius regnum tandiu fuerat expetitum. Sed de iis signis & notis hoc accipiendum est quæ Pharisæi animo conceperant, qui terrenum quoddam regnum Messiæ expectabant: in quo errore Iudæi etiamnum hodie versantur. Theophylactus mauult ad tempus referre quod obseruari non possit: quia, inquit, regno Dei non est aliquod tempus constitutum, sed semper est præsens ei qui velit credere, & viuere vt fidelem decet. Nonnulli demum παρατηρήσεις putant vocari παραδόσεις: id est traditiones, in quibus illi summam pietatem ponebant: quasi Christus neget regnum Dei in istis externis rebus positum esse, sed potius in animo per fidem purgato. Ex his autem interpretationibus primam maximè probo, quòd simplicissima videatur, & quæstioni propositæ in primis accommodata. Itaque non placuit ad verbum interpretari μετὰ παρατηρήσεως, cum obseruatione, ne nimis obscurè loquerer.

21 Intus habetis, ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν. Hebraicè בקרבכם: id est ad verbum, ἐν μέσῳ ὑμῶν, in medio vestri. quod nihil aliud declarat quàm ἐν ὑμῖν, vt fere semper conuerterunt Græci in Vetere testamento, pro παρ' ὑμῖν, id est apud vos, vt loquuntur Latini: nisi quòd particulæ ἐντὸς hæc videtur esse emphasis, vt significetur, Messiam ita apud eos esse vt minimè lateat, sed in medio versetur, omnium conspectui expositus, vt loquitur Iohãnes 1.d.27. Vel fortassis ita declaratur, eos non modò propinquum, sed intus etiam, id est domi suæ, Messiam habere: vt nisi peruersa illa opinio de terreno illius regno ipsis offunderet tenebras, non potuerint ipsum non agnoscere. Denique testatur eos vt absentem quærere quem domi præsentem reiicerent: & fontem eius erroris aperit, sicut etiam testatur Iohannes 1.b.11, Christum venisse in sua, & à suis non agnitum. Ideo malui ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν interpretari, Intus habetis: quàm Apud vos, aut In vobis, aut Inter vos est. Sunt qui malint ad verbum exponere, Intra vos est, quasi significetur regnum Christi spirituale esse, non autem terrenum, vt Pharisæi imaginabantur. quæ sententia vt vera sit, fortassis tamen non est huic loco satis accommodata, tribus de causis. Primùm enim videtur mihi violenta hæc expositio, Regnum Dei intra vos est: id est, positum est in iis quæ ad animum pertinent, non autem in externo illo splendore. Cuperem igitur aliquod exemplum proferri, non quo sententia hæc confirmaretur, (de cuius veritate non dubito) sed ex quo intelligeretur, hoc dicendi genus ita esse explicandum. Deinde non dicit simpliciter ἐντός ἐστιν, intus est, vel ἐν τοῖς ἐντός ἐστιν, est in iis quæ intus sunt, vel ἐντὸς ἀνθρώπου ἐστιν, intra hominem est, sed ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν, intra vos est. Omnino autem habenda est ratio eorum quos alloquitur, nimirum Pharisæorum, à quibus certè non est verisimile Christum sumere voluisse hypothesin in regni sui natura explicanda. Postremò non hîc agitur (opinor) de regno Christi in Ecclesia, sed de ipsius aduentu in mundum. Itaque Christi responsum huc quoque accommodandum est: ex quo tamen postea rectè colligi potest generalis doctrina, quum eadem sit conditio membrorum & capitis.

22 Vnum ex diebus Filii hominis, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Cur vnum ex diebus malim interpretari quàm vnum dierum, alibi exposuimus. Loquitur autem de priore Christi aduentu in mundum, & tempus fore dicit quo discipuli ipsum absentem magna cum animi tristitia frustra requirant. Nam quid non perpessos fuisse probabile est ab ea nocte qua captus fuit, ad eum vsque diem quo sese rediuiuum ipsis exhibuit, imò verò vsquedum à Spiritu sancto confirmarentur? Sed paulo pôst, diem Filii hominis appellat diem posterioris aduentus Domini, quem ait fulguris instar tum repentinum, tum etiam clarissimum fore: ita vt nullus sit angulus terræ tam remotus quò non is fulgor perueniat. Itaque non esse audiendos eos qui vel hîc vel illic Christum dixerint latitare: sicut hodie loquuntur qui Christum è cælo eliciunt. Sed tamen hunc posteriorem aduentum possumus à promulgato inter Gentes Euangelio auspicari. Tum enim cogi cœpit Ecclesia in vniuerso orbe terrarum, quam idcirco catholicam vocamus. Ex eo, inquam, cœpit Christus inter suos regnare: nec prius pugnare aduersus hostes desinet quàm subactis tandem damnatisque omnibus impiis, Deus sit omnia in omnibus.

23 Aut, ecce illic, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ. Vetus interpres legit καὶ ἰδοὺ ἐκεῖ, & ecce illic: eadem quidem manente sententia: sed tamen placuit hoc annotare quòd alibi videantur interdum permutatæ hæ particulæ obscuritatem nonnullam adferre, vt Rom.4.c.13. sicut etiam annotauimus Matth.12.c.37. Cæterùm in duobus exemplaribus post ἐκεῖ additum reperimus ὁ Χριστός, Christus.

Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν, εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ.

24 Nam sicut fulgur coruscans ex *una* regione quæ sub cælo est, in *alteram* quæ sub cælo est splendet: ita erit & Filius hominis die suo.

24 *Nam sicut fulgur coruscans de sub cælo, in ea quæ sub cælo sunt fulget: ita erit Filius hominis in die sua.*

Πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

25 Sed prius oportet eum multa pati, & reprobari à natione ista.

25 *Primùm autem oportet illum multa pati, & reprobari à generatione hac.*

Genes.7.b.5 / matt.24.d.38 / 1.pet.3.d.20

Καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

26 ‖Et prout factum est in diebus Noe, ita erit etiam diebus Filii hominis.

26 *Et sicut factum est in diebus Noe, ita erit & in diebus Filii hominis:*

Ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐξεγαμίζοντο, ἄχρις ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν· καὶ ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.

27 Edebant, bibebát, vxores ducebant, & dabantur nuptum, ad eum vsque diem quo introiit Noe in arcam: venitque diluuium, & perdidit omnes.

27 *Edebãt, & bibebant, uxores ducebant, & dabantur ad nuptias, usque in diem qua intrauit Noe in arcam: & uenit diluuium, & perdidit omnes.*

Ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ· ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώλουν, ἐφύτευον, ᾠκοδόμουν·

28 Similiter etiam vt accidit in diebus Lot: edebant, bibebant, emebant, vendebant, plantabant, ædificabant:

28 *Similiter sicut factum est in diebus Lot: edebant & bibebant, emebant & uendebant, plantabant & ædificabant:*

Genes.19.c.24

Ἧ δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων, ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας·

29 ‖ Quo autem die Lot exiit Sodomis, pluit igni & sulphure è cælo, & omnes perdidit:

29 *Qua die autem exiit Lot à Sodomis, pluit ignem & sulphur de cælo, & omnes perdidit:*

Κατὰ ταῦτα ἔσται ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται.

30 Secundum hæc erit dies quo Filius hominis detegetur.

30 *Secundum hæc erit qua die Filius hominis reuelabitur.*

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβάτω ἆραι αὐτά· καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁμοίως μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω.

31 In illo die siquis fuerit supra domum, & vasa eius in ipsa domo, ne descendat ad ea sumenda: & qui in agro, similiter nõ reuertatur retro.

31 *In illa hora, qui fuerit in tecto, & uasa eius in domo, ne descendat tollere illa: & qui in agro, similiter non redeat retro.*

Genes.19.c.26

Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ.

32 ‖Memineritis vxoris Lot.

32 *Memores estote uxoris Lot.*

Supra.9.c.24 / matt.10.d.39 / mar.8.d.35 / iohan.12.d.25

Ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτὴν, ζωογονήσει αὐτήν.

33 ‖ Quicunque quæsierit animam suam seruare, perdet eam: & quicũque eam perdiderit, viuificabit eam.

33 *Quicunque quæsierit animam suam saluam facere, perdet illã: & quicunque perdiderit illam, uiuificabit eã.*

Matt.24.d.41

Λέγω ὑμῖν, ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

34 ‖ Dico vobis, illa nocte erũt duo in lecto vno: vnus accipietur, & alter relinquetur.

34 *Dico uobis, in illa nocte erunt duo in lecto uno: unus assumetur & alter relinquetur.*

Δύο ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό· μία παραληφθήσεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται.

35 Duæ erunt molentes simul: vna accipietur, & altera relinquetur.

35 *Duæ erunt molentes in unum: una assumetur, & altera relinquetur.*

Δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

36 Duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

36 *Duo in agro: unus assumetur, & alter relinquetur.*

Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσιν αὐτῷ, Ποῦ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

37 Tũc respõdentes dicunt ei, Vbi Domine? Ipse verò dixit eis, ‖Vbi corpus, illuc cogentur & aquilæ.

37 *Respondentes dicunt illi, Vbi Domine? Qui dixit illis, Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.*

Matt.24.c.28

33 Viuificabit, ζωογονήσει, id est ζωοποιήσει, pro quo dicit Matthæus σώσει, seruabit. Nam hæc vita est salus æterna. Eras. Vitam illi parabit.

36 Duo erunt in agro; δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ. Hunc versiculum omisit Erasmus tanquam ex Matthæo adiectum: reperimus tamen in editione Complutensi & quatuor vetustis codicibus.

Κεφάλαιον ιη.

CAP. XVIII.

Luc.18.c.22 / rom.12.b.12 / 1.thess.5.c.17

Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν,

1 Dixit autem eis etiam parabolam, huc spectantem ‖quòd oporteret ipsos semper precari, nec segnescere,

1 *Dicebat autem & parabolam ad illos, quoniam oportet semper orare, & non deficere,*

Λέγων, Κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος·

2 Dicens, Iudex quidam erat in quadam vrbe qui Deum nõ timebat, nec quenquam reuerebatur:

2 *Dicens, Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur:*

Χήρα δὲ ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, λέγουσα, Ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου.

3 Erat autem in illa vrbe quædam vidua, quæ venit ad eum, dicens, Vindica me ab aduersario meo.

3 *Vidua autem quædam erat in ciuitate illa, & ueniebat ad eum, dicens, Vindica me de aduersario meo.*

Καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἐπὶ χρόνον· μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, Εἰ καὶ τὸν Θεὸν οὐ φοβοῦμαι, καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπομαι·

4 Ille autem noluit per *multum* tempus: post hæc verò dixit apud se, Etsi Deum non timeo, nec quenquam reuereor:

4 *Et nolebat per multum tempus: post hæc autem dixit intra se, Etsi Deum non timeo, nec hominem reuereor:*

Διά γε τὸ παρέχειν μοι κόπον τὴν χήραν ταύτην, ἐκδικήσω αὐτὴν· ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με.

5 Tamen quia molestiam mihi exhibet vidua ista, vindicabo eam, ne ad extremum veniens, obtundat me.

5 *Tamen quia molesta est mihi hæc uidua, uindicabo illam, ne in nouissimo ueniens sugillet me.*

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει.

6 Ait autem Dominus, Audite quid iudex ille iniustus dicat:

6 *Ait autem Dominus, Audite quid iudex iniquitatis dicat:*

Ὁ δὲ Θεὸς οὐ μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς;

7 Deus autem non vindicabit electos suos, clamantes ad ipsum die ac nocte, etiamsi irã differat super ipsis?

7 *Deus autem non faciet uindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis?*

37 Corpus, σῶμα. In vno exemplari & apud Theophylactum scriptum est πτῶμα, id est cadauer: sicut etiam in nonnullis codicibus testatur se legisse Eras. videturque hæc lectio magis accommodata similitudini à carniuoris auibus sumptæ. Vide Matthæum 24.c.28.

IN CAPVT XVIII.

1 *Huc spectantem*, quòd oporteret, πρὸς τὸ δεῖν. Sic rectè Erasmus, vt Hellenismum explicaret. Vulgata, Quoniam oporteret, ὅτι δεῖ. Segnescere, ἐκκακεῖν: vel, afflictionibus & malis cedere. Nam κακὸς propriè dicitur de segni & meticuloso, qui pedem referat in certamine, παρὰ τὸ χάζειν, vt annotat Eustathius. Vulg. Deficere, id est ἐκλύειν. Eras. Defatigari, id est ἐκκάμνειν.

2 Quenquam, ἄνθρωπον. Vel, homines. vt sit enallage numeri. Sed ἄνθρωπον sæpe pro particula τινὰ positum, iam antea obseruauimus. Puto igitur id esse quod vernaculo nostro sermone dicimus, *Il ne craignoit homme*. vel, *Il ne craignoit personne*. Sed & hoc placet παρέργως annotare (nequis miretur, impium & iniquissimum iudicem cum Deo comparari) hoc loco paria inter se non conferri, sed minus cum maiore: quasi dicat Dominus, Si etiam ab iniquissimis iudicibus per importunitatem ius obtinetur, quanto magis piorum assiduæ preces apud Deum valebunt?

4 Per *multum* tempus, ἐπὶ χρόνον. Eras. Aliquandiu. quam interpretationem non prorsus repudio: sed tamen quia χρόνος interdum de longo temporis spacio dicitur, & ea significatio melius repræsentat eam μακροθυμίαν cuius postea fit mentio, Veterem interpretem sum sequutus. Nam etiam apud Homerum Odyss. ξ, reperio ἐπὶ χρόνον ita vsurpatum vt non paruum temporis spacium declaret.

5 Obtundat me, ὑπωπιάζῃ με. Sic omnino oportuit hunc locum interpretari, potius quàm vt Vetus interpres aut Erasmus, qui verterunt, Sugillet, id est vituperet ac deroget, vt Erasmus explicat. Quorsum enim hoc adferat qui nec Deum timet, nec homines reueretur? Imò verò ὑπωπιάζειν propriè dicuntur pugiles quum pugnis aut cæstibus antagonistam obtundunt. vnde ὑπώπια dicuntur vulnera ex contusione accepta, præsertim in facie, (vt grammatici tradunt) liuida nimirum ex collecto ad cutim sanguine. Inde factum vt accipiatur pro domare & quasi validis ictibus subiicere reluctantem, vt accipitur 1. Cor.9.d.27. vbi Paulus comparationem à pugilibus sumptam prosequitur. Hic verò de ea molestia dicitur quam sustinet quispiam, cuius aures ab importuno aliquo flagitatore quasi verberantur: sicut apud Latinos simili prorsus translatione vsurpatur verbum Obtundere. quod & ipsum propriè de pugilibus dici ostendit illud Plauti in Amphitryone, Fateor. nam sum obtusus pugnis pessimè. In quibusdam igitur exemplaribus non videtur rectè legi ὑπωπιάζῃ, siue, vt scriptum est in Romano Theophylacto, ὑποπιέζῃ: id est opprimat aut affligat.

7 Etiamsi iram differat super ipsis? καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς; i. quantumuis tardus videatur in vlciscendis ipsorum iniuriis. Omnino enim accipitur καὶ pro κἂν siue καίτοι, vt rectè explicat Theophylactus: quam etiam enallagen annotauimus Matth.5.c.19, & 15.a.6. Chrysostomus tamen in oratione posteriore περὶ προσευχῆς, legit, καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς; id est, & iram differet super ipsis? quam lectionem sequutus Vetus interpres conuertit, Et patientiam habebit super illis? quasi neget Dominus se iram dilaturũ, vt suos vlciscatur,

quia nimirum sequitur, cum vindicaturum suos ἐν τάχει: quod alioquin pugnare videtur cum illa μακροθυμίᾳ. At ego non possum hanc sententiam amplecti, quũ & vniuersa Scriptura & sanctorum innumerabiles historiæ testentur, à Domino interdum diu differri supplicium in impios & Ecclesiæ aduersarios constitutum: vnde illæ Dauidis & Prophetarum querelæ, & vox illa martyrum quæ commemoratur Apoc.6.c.10. Sic enim placet Domino suos exercere, & patientiam etiam erga vasa ad interitum compacta commendare: vt loquitur Apostolus Rom.9.e.22. Alioquin quorsum iuberet Dominus vt in precando simus velut importuni, si statim ad vindicandos suos prorueret? Quomodo autem intelligendum sit illud ἐν τάχει tum in proximo versiculo, tum verò aliis multis Scripturæ locis, indicatur 1.Pet.3.b.8. & 9. Nisi malimus interpretari repente aut subitò, vel ad iræ Dei acerbitatem referre, quæ quidem tanta futura est vt simulatque momentum illud aduenerit perdendis impiis constitutum, statim eos penitus absumat: vt canit Dauid Psal.37.b.10, & 73.c.19, & 20. Castellio verò pro sua intolerabili audacia, manifestè hunc etiam locum corrupit, quum sic interpretaretur, Et tam erit in eos difficilis?

Λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;

8 "Dico vobis, vindicabit eos citò. Veruntamen Filius hominis quum venerit, num reperturus est fidem in terra?

8 Dico uobis quia citò faciet uindictam illorum. Veruntamen Filius hominis ueniens, putas inueniet fidem in terra?

Εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς, τὴν παραβολὴν ταύτην.

9 Dixit autem etiam quibusdam qui sibi persuaserant se iustos esse, & pro nihilo habebant reliquos, parabolam istam:

9 Dixit autem & ad quosdam qui in se confidebant tanquam iusti, & aspernabantur cæteros, parabolam istam:

Ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι· ὁ εἷς Φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος, τελώνης.

10 Duo homines ascenderant in templum vt precarentur, vnus Pharisæus, & alter publicanus:

10 Duo homines ascendebant in templum ut orarent: unus Pharisæus, & alter publicanus:

Ὁ Φαρισαῖος σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο, Ὁ Θεὸς εὐχαριστῶ σοι ὅτι οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοὶ, ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης.

11 Pharisæus stans hæc apud se precabatur, Deus, gratias ago tibi quòd non sim vt reliqui homines, rapaces, iniusti, mœchi: vel etiam vt iste publicanus.

11 Pharisæus stans hæc apud se orabat, Deus gratias ago tibi quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, iniusti, adulteri: uelut etiam hic publicanus.

Νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι.

12 Ieiuno bis "hebdomade, decimo quæcunque possideo.

12 Ieiuno bis in Sabbatho, decimas do omnium quæ possideo.

Καὶ ὁ τελώνης μακρόθεν ἑστὼς οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι· ἀλλ' ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ, λέγων, Ὁ Θεὸς ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ.

13 Publicanus autem procul stans, nolebat vel oculos in cælum attollere: sed percutiebat pectus suum, dicens, Deus, propitius esto mihi peccatori.

13 Et publicanus à longè stans nolebat nec oculos ad cælum leuare: sed percutiebat pectus suũ, dicens, Deus propitius esto mihi peccatori.

Λέγω ὑμῖν, κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος· ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

Supr.14.c.11 mat.23.a.12

14 Dico vobis, descendit iste iustificatus domum suam "potius quàm ille:|| quia quicunque se extollit, deprimetur: & qui se deprimit, extolletur.

14 Dico uobis, descendit hic iustificatus in domum suã ab illo: quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur.

8 Dico vobis, vindicabit eos, λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν. In Complutensi codice & manuscripto alio exemplari legitur ναὶ λέγω, Etiam dico. Rursus annotat Erasmus, in quodam codice extremam partem superioris versiculi cum isto connecti, hoc modo, ναὶ λέγω, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν: id est, Erasmo interprete, Etiam dico, longanimis super illis faciet vindictam. Sed receptam lectionem amplecti malo.

12 Hebdomade, τοῦ σαββάτου. Vulg. & Eras. Sabbatho: quæ interpretatio neque satis plana est, neque huic loco conuenit. Vide Matth.28.a.1.

14 Potius quàm ille, ἢ ἐκεῖνος. De eclipsi particulæ μᾶλλον alibi diximus. Sed quod Hieronymus aduersus Pelagianos vertit, Plus quàm ille, & Augustinus epistola octogesimasexta, Magis quàm ille: mihi quidem non placet. Stat enim illud Dauidis, Non iustificabitur in conspectu tuo vllus viuens. Item illud, Cor contritum Deus non abiicies: ex quibus efficitur, non fuisse ambobus istis communem iustitiam. Cæterùm in duobus codicibus manuscriptis, scriptum legimus παρ' ἐκεῖνον, eadem manente sententia. Sic enim Heb.9.f.23, ponitur παρὰ ταύτας pro ἢ ταύτας. Itaque non assentior Erasmo qui παρ' ἐκεῖνον conuertit Præ illo. Vetus autem interpres videtur potius legisse παρ' ἐκείνου, vt qui interpretatus sit, Ab illo, sententia prorsus inepta, quanuis eum conetur Eras. excusare, prolato Gellii exemplo. Sed quod plerique Græci codices scriptum habent ἢ γὰρ ἐκεῖνος, sanè non intelligo, nisi dicamus γὰρ redundare: & hunc locum suspicor variè fuisse deprauatum, quod insignem doctrinam contineat aduersus operum fiduciam. Nam hoc illud est quod facit vt mundus Euangelio tam pertinaciter resistat, quia nimirum arguitur de peccato.

Προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται· ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ, ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

15 ||Adferebant autem ad eum etiam infantes, vt eos tangeret: quum autem hoc vidissent discipuli, "obiurgarunt eos.

15 Adferebant autem ad illum & infantes, ut eos tangeret: quod quum uiderent discipuli, increpabant illos.

Matth.19.b.13 marci 10.b.13

Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτὰ, εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

16 Iesus verò "quum puerulos aduocasset, dixit, Sinite puerulos venire ad me, & eos non prohibete. talium est enim regnum Dei.

16 Iesus autem conuocans illos, dixit, Sinite pueros uenire ad me, & nolite uetare eos: talium est enim regnum Dei.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

17 Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.

17 Amen dico uobis, quicũque non acceperit regnũ Dei sicut puer, nõ intrabit in illud.

Καὶ ἐπηρώτησέ τις αὐτὸν ἄρχων, λέγων, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

18 ||Tunc interrogauit eum quidam "ex primoribus, dicens, Magister bone, quid faciendo, vitã æternam possidebo?

18 Et interrogauit eum quidam princeps, dicens, Magister bone, quid faciens uitam æternam possidebo?

Matth.19.b.16 marci.10.b.17

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

19 Dixit autem ei Iesus, "Cur me dicis bonum? nemo bonus nisi vnus, *nempe* Deus.

19 Dixit autem ei Iesus, Quid me dicis bonũ? nemo bonus nisi solus Deus.

Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.

20 Mandata nosti, ||Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimoniũ dicito. Honora patrẽ tuũ & matrẽ tuam.

20 Mandata nosti, Non occides, Non mœchaberis. Non furtum facies, Nõ falsum testimonium dices. Honora patrem tuum & matrem.

Exod.20.c.13

Ὁ δὲ εἶπε, Ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

21 Ille autem dixit, Hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.

21 Qui ait, Hæc omnia custodiui à iuuẽtute mea.

Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἔτι ἕν σοι λείπει· πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.

22 Iesus verò his auditis dixit ei, Adhuc vnum tibi deest: quæcũque habes, vende, & distribue pauperibus, & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.

22 Quo audito Iesus ait ei, Adhuc unũ tibi deest: omnia quæcunque habes, uende, & da pauperibus, & habebis thesaurũ in cælo: & ueni, sequere me.

Ὁ δὲ ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐγένετο· ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα.

23 At ille his auditis, valde tristis factus est: nam diues erat valde.

23 His ille auditis contristatus est: quia diues erat ualde.

Ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

24 Quum autem vidisset Iesus eum valde tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt.

24 Videns autem Iesus illum tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt?

Εὐκοπώτερον γάρ ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Facilius est enim camelum per foramẽ acus introire quàm diuitem introire in regnum Dei.

25 Facilius est enim camelum per foramen acus transire quàm diuitem intrare in regnum Dei.

Εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

26 Qui verò *hoc* audierant, dixerunt, Et quis potest saluus fieri?

26 Et dixerunt qui audiebant, Et quis potest saluus fieri?

15 Obiurgarunt illos, ἐπετίμησαν αὐτοῖς: id est eos à quibus adferebantur τὰ βρέφη, vt explicatur Marci 10.b.13, teneri nimirum & adhuc ab vberibus pendẽtes pueruli. Est enim aduersus hostes pædobaptismi seruanda propria significatio verbi προσφέρειν & nominis βρέφους, vt liquet ex eo quòd Dominus dicitur eos ἐναγκαλίσασθαι, id est in vlnas seu gremium recepisse, Marci 10.b.16: deinde ex iis quæ scribuntur infrà versu 17, & explicantur 1.Pet.2.a.2. quanuis alioqui παιδίον nomen sit generalius.

16 Quum puerulos aduocasset, προσκαλεσάμενος αὐτά. Fateor relatiuũ αὐτὰ ad puerulos referri: (quod vt melius intelligeretur, expressi ipsum antecedens) sed ex eo non conficitur, Dominum cõpellasse ipsos puerulos, ac proinde eos iam fuisse natu grandiores. Imò ex vulgata loquendi consuetudine dicitur puerulum ad se vocare qui nutricem accersit quæ infantem ipsum adferat. Itaque sic est hoc accipiẽdum vt sciamus eos à quibus adferebantur pueruli, quos discipuli abigebant, iussos fuisse à Domino propius accedere, vnà cum infantibus quos gestabant.

18 Ex primoribus, ἄρχων. Vide suprà, 14.v.1.

19 Cur me dicis bonum? &c. τί με λέγεις ἀγαθόν; &c. Marcionem, qui vnius Lucæ Euangelium admittit

dd.iiii.

tebat, sed plurimis locis diminutum & corruptum, testatur Epiphanius hunc locum sic deprauasse, μή με λέγε ἀγαθόν· οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεὸς ὁ πατήρ: id est, Ne me dicas bonum: vnus bonus est, *nempe* Deus Pater. Deinde in proximo versiculo pro οἶδας nosti, substituerat οἶδα, noui.

27 Ὁ δὲ εἶπε, Τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

27 Ipse autem dixit, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum.

27 *Ait illis, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deū.*

Matth. 19. d. 27 marci 10. c. 28

28 Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

28 ‖Dixit autē Petrus, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te.

28 *Ait autem Petrus, Ecce, nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te.*

29 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ,

29 Ipse verò dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut parētes, aut fratres, aut vxorem, aut liberos, regni Dei causa,

29 *Qui dixit eis, Amen dico uobis, nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios, propter regnum Dei,*

30 Ὃς οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

30 Qui non recepturus sit multiplicia hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam.

30 *Et nō recipiat multo plura in hoc tempore, & in seculo uenturo uitam æternam.*

Matth. 20. b. 17 marci 10. c. 32

31 Παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἰδοὺ, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου.

31 ‖Iesus autem assumptis illis duodecim, dixit eis, Ecce, ascēdimus Hierosolymam, & perficientur Filio hominis omnia quæ scripta sunt per Prophetas.

31 *Assumpsit autem Iesus duodecim, & ait illis, Ecce ascendimus Ierosolymam, & consummabuntur omnia quæ scripta sunt per Prophetas de Filio hominis.*

32 Παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται.

32 Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & contumeliis afficietur, & conspuetur.

32 *Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conspuetur.*

33 Καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται.

33 Et postquam eum flagellauerint, trucidabūt: sed die tertia resurget.

33 *Et postquam flagellauerint, occident eum: & tertia die resurget.*

34 Καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τούτων συνῆκαν· καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα.

34 Ipsi verò nihil horum intellexerunt: erántque ista verba ipsis occulta, nec cognouerunt quæ dicebantur.

34 *Et ipsi nihil horum intellexerunt: & erat uerbum istud absconditum ab eis, & non intelligebant quæ dicebantur.*

Matth. 20. d. 29 marci 10. d. 46

35 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχὼ, τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν.

35 ‖Factum est autem dum ipse appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat iuxta viam, mendicans.

35 *Factum est autem quum appropinquaret Iericho, cæcus quidā sedebat secus uiam, mendicans.*

36 Ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο τί εἴη τοῦτο.

36 Quum igitur *is* audisset turbā prætereuntem, percontabatur quid hoc esset.

36 *Et quum audiret turbā prætereuntem, interrogabat quid hoc esset.*

37 Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτῷ, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος παρέρχεται.

37 Nūtiauerūt autem ei Iesum Nazarenum transire.

37 *Dixerūt autem ei quòd Iesus Nazarenus transiret.*

38 Καὶ ἐβόησε, λέγων, Ἰησοῦ υἱὲ Δαβὶδ ἐλέησόν με.

38 Tunc clamauit dicens, Iesu Fili Dauid miserere mihi.

38 *Et clamauit dicens, Iesu fili David miserere mei.*

39 Καὶ οἱ προάγοντες ἐπετίμων αὐτῷ ἵνα σιωπήσῃ· αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβὶδ ἐλέησόν με.

39 Et qui præibant, obiurgabāt eum vt sileret: ipse verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

39 *Et qui præibant, increpabant eum ut taceret: ipse uerò multo magis clamabat, Fili David miserere mei.*

31 Filio hominis, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου. Vetus interpres habet, De Filio hominis. Putauit enim deesse præpositionem, & τῷ υἱῷ construi oportere cum participio γεγραμμένα, quum potius pertineant ad verbum τελεσθήσεται. Est enim in Græco contextu traiectio Lucæ familiaris, quam in Latina interpretatione mutauimus.

32 Contumeliis afficietur, ὑβρισθήσεται. Vulg. Flagellabitur; id est μαστιγωθήσεται. Dicitur autem ὕβρις omnis maior improbitas ac flagitium per impotentiam perpetratum. Itaque non tantùm ad id pertinet quòd flagellatus est Dominus, sed etiam quòd colaphis & bacillis cæsus est: imò verò seorsum fit mentio flagellationis in proximo versiculo.

34 Ipsis, ἀπ' αὐτῶν. Heb. מהם ab ipsis: id est, ita vt quasi ab ipsorum conspectu essent remota: quod postea ad animum transfertur. Expunximus autem præpositionem, vt vitaremus amphiboliam.

40 Σταθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν· ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτὸν,

40 Iesus autem quum substitisset, iussit eū adduci ad se: & quū is appropinquasset, interrogauit eum,

40 *Stans autem Iesus iussit illum adduci ad se. Et quum appropinquasset, interrogauit illum,*

41 Λέγων, Τί σοι θέλεις ποιήσω; Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω.

41 Dicens, Quid tibi vis faciam? Ille verò dixit, Domine, vt visū recipiam.

41 *Dicens, Quid tibi uis faciam? At ille dixit, Domine, ut uideam.*

42 Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀνάβλεψον· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

42 Et Iesus dixit ei, Recipito visum: fides tua te seruauit.

42 *Et Iesus dixit illi, Respice: fides tua te saluum fecit.*

43 Καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ δοξάζων τὸν Θεόν· καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδὼν, ἔδωκεν αἶνον τῷ Θεῷ.

43 Illico igitur visum recepit, ac sequebatur eum, glorificans Deum: & totus populus quum *hoc* vidisset, tribuit laudem Deo.

43 *Et confestim uidit, & sequebatur illum magnificās Deū: & omnis plebs ut uidit, dedit laudem Deo.*

Κεφάλαιον ιθ.

CAP. XIX.

CAP. XIX.

1 ΚΑΙ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἱεριχώ.

1 I*esus* autem ingressus Iericho, transibat:

1 *ET ingressus perambulabat Iericho:*

2 Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος Ζακχαῖος· καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώνης, καὶ οὗτος ἦν πλούσιος·

2 Et ecce, quidam qui nomine vocabatur Zacchæus, magister publicanorum, & diues:

2 *Et ecce uir nomine Zachæus, & hic princeps erat Publicanorum, & ipse diues:*

3 Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν τίς ἐστι· καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν.

3 Studebátque videre quis esset Iesus: nec poterat præ turba, quòd statura paruus esset:

3 *Et quærebat uidere Iesum quis esset: & non poterat præ turba, quia statura pusillus erat:*

4 Καὶ προσδραμὼν ἔμπροσθεν, ἀνέβη ἐπὶ συκομωραίαν, ἵνα ἴδῃ αὐτόν· ὅτι δι' ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι.

4 Præcurrens ascendit in sycomorum, vt eum videret: quoniam futurum erat vt illac transiret.

4 *Et præcurrens ascendit in arborē sycomorum, ut uideret eum: quia inde erat transiturus.*

5 Καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον, ἀναβλέψας ὁ Ἰησοῦς εἶδεν αὐτὸν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ζακχαῖε, σπεύσας κατάβηθι· σήμερον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι.

5 Vt autem venit ad eum locū, suspiciens Iesus eum vidit, & dixit ei, Zacchæe, festinans descēde. hodie enim domi tuæ oportet me manere.

5 *Et quum uenisset ad locum, suspiciens Iesus uidit illum, & dixit ad eum, Zacchæe, festinans descēde: quia hodie in domo tua oportet me manere.*

6 Καὶ σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων.

6 Tum is festinans descendit, & excepit eum gaudens.

6 *Et festinans descendit: & excepit illum gaudens.*

7 Καὶ ἰδόντες ἅπαντες διεγόγγυζον, λέγοντες, Ὅτι παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι.

7 Et omnes quum hoc vidissēt murmurabant, dicentes eū ingressum esse ad hominem peccatorem vt *ibi* diuersaretur.

7 *Et quum uiderēt omnes murmurabant, dicentes quòd ad hominem peccatorem diuertisset.*

8 Σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος εἶπε πρὸς τὸν Κύριον, Ἰδοὺ τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου, Κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς· καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν.

8 Adstans autem Zacchæus dixit Domino, Ecce, dimidiū bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & siquid cuipiā per calūniā eripui, reddo quadruplū.

8 *Stans autem Zacchæus dixit ad Dominum, Ecce, dimidium meorum bonorum do pauperibus: & si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.*

IN CAPVT XIX.

1 *Iesus* autem ingressus, καὶ εἰσελθών. Suppleuimus Iesu nomen, vt magis perspicua esset oratio.

2 Magister publicanorum, ἀρχιτελώνης. Intellige magistrum fuisse eius societatis quæ ibi coierat. Erant enim publicani necessariò in societates distributi, quæ suos habebant magistros, vt ex infinitis penè locis orationum Ciceronis apparet. Vulgata & Erasmus, Principem publicanorum, impropriè interpretantur.

4 Præcurrens, προδραμὼν ἔμπροσθεν. In Complutensi editione & manuscripto quodam codice legimus, προσδραμὼν ἔμπροσθεν, & quum antè accurrisset: quā lectionem magis amplector, nam alioquin abundabit aduerbium ἔμπροσθεν. Sycomorum, συκομωραίαν. De hoc arboris genere diximus nonnulla capite 17. & multa commemorat in hunc locum Erasmus, quæ ex eo petere licebit. Sed hoc placuit annotare, in hoc nomine scribendo miram esse vetustorum codicum varietatem. Nam præter συκομωραίαν, legimus etiam συκομορέαν, & συκομωρέαν & συκομοραίαν. Illac, δι' ἐκείνης. Sic rectè Erasmus. nam subauditur ὁδοῦ: quæ eclipsis in Græcis scriptoribus frequenter occurrit. Nisi malis repetere συκομωραίας. Vulgata, Inde, id est ἐκεῖθεν, quod non videtur posse conuenire.

8 Siquid cuipiam per calumniam eripui, εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα. Sic placuit explicare Græcum vocabulum συκοφαντεῖν: cuius propria significatio videtur optimè conuenire personæ magistri publicanorum. Istis

enim fere mos est, suis latrociniis prætexere reipublicæ commoda, & hoc obtentu ita impudenter prædari, vt siquis sese illorum rapacitati opponat, iniuriam sibi ac reipublicæ fieri clamitent. Vulgata & Erasmus, Siquid aliquem defraudaui: quæ interpretatio mihi videtur nimiũ esse generalis, neque satis expressè declarare istorum hominum summam in latrocinando impudentiam.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν.

9 Dixit autem ei Iesus, Hodie salus domui huic contigit, eo quòd ipse quoque es filius Abraham.

9 *Ait Iesus ad eum, Quia hodie salus domui huic facta est: eo quòd & ipse filius sit Abrahæ.*

Matth. 18. b. 11

Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

10 ‖Venit enim Filius hominis vt quærat & seruet quod perierat.

10 *Venit enim Filius hominis quærere & saluũ facere quod perierat.*

Ἀκουόντων δὲ αὐτῶν ταῦτα, προσθεὶς εἶπε παραβολήν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐτὸν εἶναι Ἱερουσαλήμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεσθαι.

11 Hæc autem ipsis audiētibus, pergens, dixit parabolam, eo quòd esset prope Hierusalem, & quòd putarent fore vt illico regnum Dei appareret.

11 *Hæc illis audiētibus, adiiciens dixit parabolã, eo quòd esset prope Ierusalem, & quia existimarent quòd confestim regnũ Dei manifestaretur.*

Matth. 25. a. 14

Εἶπεν οὖν, Ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακράν, λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι.

12 Dixit ergo, ‖Homo quidam nobilis profectus est in regionē lōginquam, vt acciperet sibi regnum, ac reuerteretur.

12 *Dixit ergo, Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum, & reuerti.*

Καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι.

13 Vocatis autem decem seruis suis, dedit eis decem minas, & dixit eis, Negotiamini donec veniam.

13 *Vocatis autem decem seruis suis, dedit eis decem minas, & ait ad illos, Negotiamini dum uenio.*

Οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ ἐμίσουν αὐτόν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ, λέγοντες, Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ᾽ ἡμᾶς.

14 Ciues autem eius oderant eum, miserúntque legationem post eum, dicentes, Nolumus hunc regnare in nos.

14 *Ciues autem eius oderant eum, & miserunt legationem post illum, dicentes, Nolumus hunc regnare super nos.*

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆναι

15 Et factum est quũ redisset, accepto regno, tum iussit vocari

15 *Et factum est ut rediret accepto regno, & iussit uocari*

9 Eo quòd, καθότι. Vel Quatenus pro Quandoquidem, vt apud Quintilianum lib. 4, Sed quatenus, inquit, forte quadã peruenimus ad difficilius narrationum genus, iam de iis loquamur. Itaque τὸ καθότι hoc loco causalis est particula, ponitúrque pro διότι: sicut Rom. 8. a. 3, ἐν ᾧ idem declarat atque διὸ, vt suo loco dicemus. Ipse quoque es filius Abrahã, καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν. Filium esse Abrahæ, nihil aliud declarat quàm gratis electum esse, Rom. 9. b. 8. & vestigiis fidei Abrahæ insistere, Rom. 4. b. 12. & opera Abrahæ facere, Ioh. 8. e. 39. ex quibus demum rectè colligitur certa futuræ salutis expectatio, Rom. 8. f. 19. Quòd autem ex antecedente particulari Dominus nectit vniuersalem conclusionem, id est, quòd ex Zacchæi fide colligit totius familiæ salutem, æstimandum est ex ratione fœderis quod cum ipso Abrahamo ita sancitum est vt eius etiam familiam comprehenderet: id enim ex fœderis tessera liquet, quæcum tota Abrahami familia fuit communicata: ita tamen vt Domino interim maneat libera eligendi vel reprobandi facultas. Itaque frigida est ratio quam Erasmus adfert, domum vocari filiam Abrahæ, quòd talis esse solet familia qualis est paterfamiliâs. Et absurdum quoque puto quod existimant nonnulli, appellatione Domus significari Zacchæum. Quòd autem Erasmus hunc locum sic interpretatur, Eo quòd & ipsa filia sit Abrahæ, ea demum ratione nititur quòd pro confesso assumpserit pronomen αὐτὸς referri ad οἶκον, quod vocabulum apud Græcos masculinum est, quum Latinis domus fœmineo genere dicatur: quamobrem etiam pro υἱὸς, id est filius, conuertit filia, id est θυγάτηρ. Eadē quoque ratio persuasit Theophylacto & aliis (opinor) vt per domum intelligerēt Zacchæum ipsum, quia durè de familia dicatur, ipsam esse filium Abrahæ. Verùm quod ad Erasmum attinet, licet confitear hoc loco domum accipi pro familia, tamen eius interpretationem non recipio, quia υἱὸς non potest filiam significare: quanuis filiorum appellatione obseruent Iurisc. etiam filias comprehendi: neque (vt arbitror) vsquam hoc dicendi genus vsurpatur. Deinde cur non potius Lucas vteretur vocabulo οἰκίας & θυγατρός? Puto igitur αὐτὸς non referri ad οἶκον, sed pro σὺ positum esse, sicut etiam cōuertimus, perinde nimirum acsi scriptum esset καθότι καὶ σὺ υἱὸς Ἀβραάμ εἶ. Excusatur autem hæc enallage duplici ratione. Sic enim alloquitur Dominus Zacchæum vt rationem habeat circunstantium. Itaque quum initio Zacchæum ipsum alloqueretur, postea ad illos se conuertit: quam personæ mutationem conati sumus emollire, quòd non ita frequenter soleat à Græcis aut Latinis vsurpari, nisi quum à recta oratione ad obliquam transitur, aut contrà. Sic tamen videtur Isocrates in Nicoclis persona loquutus, his verbis, Ἦν ἐπίστηθε ὅτι ποιοῦτός ἐστιν ὑμῶν ὁ βασιλεὺς, ὅς οὐ μόνον διὰ τοὺς προγόνους, ἀλλὰ καὶ δι᾽ ἐμαυτὸν, δικαίως ἂν καὶ μείζονος τιμῆς ἢ τηλικαύτης ἀξιωθείην, vbi fit transitus in eadem orationis specie à tertia persona ad primam, contrà quàm hoc loco à prima ad tertiam. Deinde nequis de hac enallage amplius dubitet, simile prorsus exemplum reperitur Psal. 22. f. 26, vbi ponitur יראיו pro יראיך. Et Esaiæ 6. b. 10, vsurpatur ורפא לו pro ורפאתי לו, & 48. v. 14, & Abd. v. 7.

11 Pergens, προσθείς. Vulgata & Erasmus ad verbum, Adiiciens. Sed apparet hoc dicendi genus esse ab Hebræis petitum, qui sic vsurpare solent verbum יסף quod respondet τῷ προστιθέναι. Sed apud vnum Lucã reperio hunc Hebraismum, & quidem tribus præterea locis vsurpatum, nempe infrà, 20. b. 11 & 12, & Act. 12. a. 3. alibi, in Nouo quidem testamento, nusquam.

αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύριον, ἵνα γνῷ τίς τί διεπραγματεύσατο.

seruos illos ad se quibus dederat pecuniam: vt cognosceret quis quid negotiatus esset.

seruos quibus dedit pecuniam: ut sciret quantum quisque negotiatus esset.

Παρεγένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου προσειργάσατο δέκα μνᾶς.

16 Adfuit autem primus, dicēs, Domine, mina tua decem minas lucrifecit.

16 *Venit autem primus, dicens, Domine, mna tua decem mnas acquisiuit.*

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εὖ ἀγαθὲ δοῦλε· ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων.

17 *Ille* autem ait ei, Bene habet serue bone: quia in minimo fuisti fidelis, habeto potestatem super decem vrbes.

17 *Et ait illi, Euge bone serue: quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens super decem ciuitates.*

Καὶ ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποίησε πέντε μνᾶς.

18 Et alter venit, dicens, Domine, mina tua confecit quinque minas.

18 *Et alter uenit, dicēs, Domine, mna tua fecit quinque mnas.*

Εἶπε δὲ καὶ τούτῳ, Καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων.

19 *Ille* verò & isti dixit, Tu quoque præsto quinque vrbibus.

19 *Et huic ait, Et tu esto super quinque ciuitates.*

Καὶ ἕτερος ἦλθε, λέγων, Κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου ἣν εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ.

20 Et alius venit, dicens, Domine, ecce mina tua quam habui sepositam in sudario:

20 *Et alter uenit, dicens, Domine, ecce mna tua quam habui repositã in sudario.*

Ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρωπος αὐστηρὸς εἶ· αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις ὃ οὐκ ἔσπειρας.

21 Timui enim te, quòd homo sis austerus: aufers quod nō deposuisti, & metis quod non seminasti.

21 *Timui enim te, quia homo austerus es: tollis quod non posuisti, & metis quod non seminasti.*

Λέγει δὲ αὐτῷ, Ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε, πονηρὲ δοῦλε· ᾔδεις ὅτι ἐγὼ ἄνθρωπος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερίζων ὃ οὐκ ἔσπειρα·

22 Tum *ille* dixit ei, Ex ore tuo te iudicabo, serue male: sciebas me hominē austerum esse, qui auferam quod non deposui, & metam quod non seminaui:

22 *Dicit ei, De ore tuo te iudico serue nequam: sciebas quòd ego homo austerus sum, tollens quod nō posui, & metēs quod nō seminaui:*

Καὶ διατί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό;

23 Quare igitur non dedisti pecuniam meam apud mensam, & ego veniens, cum vsuris eam exegissem?

23 *Et quare non dedisti pecuniam meam ad mēsam, & ego ueniens, cũ usuris utique exegissem illam.*

Καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶπεν, Ἄρατε ἀπ᾽ αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι.

24 Et astantibus dixit, Tollite ab eo minam, & date ei qui decem minas habet.

24 *Et astantibus dixit, Auferte ab illo mnã, & date illi qui decem mnas habet.*

Καὶ εἶπον αὐτῷ, Κύριε, ἔχει δέκα μνᾶς.

25 *Illi* verò dixerunt ei, Domine, habet decem minas.

25 *Et dixerunt ei, Domine, habet decem mnas.*

Suprà, 8. c. 18
Matth. 13. b. 12
& 25. c. 39
Mar. 4. c. 25

Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ.

26 *At ille*, Nam, *inquit*, ‖dico vobis, Omni habēti dabitur: ei autem qui non habet, etiã quod habet adimetur.

26 *Dico autem uobis, quia omni habenti dabitur: ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo.*

Πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ᾽ αὐτούς, ἀγάγετε ὧδε· καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου.

27 Quinetiam meos illos inimicos qui noluerũt me regnare supra se, adducite huc, & iugulate coram me.

27 *Veruntamen inimicos meos illos qui noluerũt me regnare super se, adducite huc: & interficite ante me.*

Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν, ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα.

28 Et his dictis, antegrediebatur ascendens Hierosolymam.

28 *Et his dictis, præcedebat ascendēs Ierosolymam.*

16 Lucrifecit, προσειργάσατο. Ad verbum, Adoperata est. Nos vocabulũ quæsiuimus illi Græco proximum. Nam Græcis eleganter dicitur pecunia ἐργαζομένη vel ἐνεργὸς, quæ fœnori data est: & contrà ἀργὸς, id est otiosa, quæ domi asseruatur. Vulgata & Erasmus, Acquisiuit, προσεκτήσατο.

23 Apud mensam, ἐπὶ τὴν τράπεζαν: id est τοῖς τραπεζίταις, apud mensarios, vt legitur in Complutensi editione.

26 *At ille*, Nam, *inquit*, dico vobis, λέγω γὰρ ὑμῖν. Necessariò fuit adiiciendum aliquid vt cohæreret hic versiculus cum superiore. Sic autem vsurpaui particulam Nam vt apud Virgilium positam inuenio, Æn. 8, Nã quis te iuuenum confidentissime nostras Iussit adire domos? Quum nihil præcesserit expressum cuius ratio adferatur: sed subaudiendum sit aliquid ad id de quo agitur accommodatum. Non dissimilis autem eclipsis exemplum inuenies 2. Reg. 10. v. 15, & Ioh. 1. v. 21.

27 Quinetiam, πλὴν. Vide Matth. 11. c. 22.

28 Antegrediebatur, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν. Sic quoque Vetus interpres hoc accipit vt sit periphrasis

verbi προηγεῖσθαι. quam expositionem maximè amplector. Nam hoc arguit singularem animi magnitudinem in Christo, ita alacriter ad mortem pergente, (quamuis iam cum terrore mortis & iudicio Dei luctaretur) vt etiam timentibus discipulis præiret, sicut disertè refertur Marci 4.c.32. Erasmus, Ibat pergẽs. Nam Græcis interdum εἰς τὸ ἔμπροσθεν προϊέναι accipitur ἀντὶ τοῦ προκόπτειν: id est promouere & pergere. Sed illa interpretatio mihi quidem plenior & vberior videtur.

	Græce		Latine		Vulgata
Matth.21.a.1 mar.11.a.1	Καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,	29	‖Et factum est quum appropinquasset Bethphage & Bethaniæ, ad montem qui vocatur Olearum, misit duos ex discipulis suis,	29	Et factũ est quũ appropinquasset ad Bethphage & Bethaniam, ad montem qui vocatur Oliueti, misit duos discipulos suos,
	Εἰπών, Ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην· ἐν ᾗ εἰσπορευόμενοι εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽ ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.	30	Dicens, Abite in vicum qui est ex aduerso: in quem introeuntes, inuenietis pullum alligatum, cui nemo vnquam hominum insedit: solutum eum adducite.	30	Dicens, Ite in castellum quod contra est: in quod introeuntes, inuenietis pullum asinæ alligatum, cui nemo vnquam hominum sedit: soluite illum & adducite.
	Καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, Διὰ τί λύετε; Οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.	31	Et siquis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quoniã eo opus est Domino.	31	Et siquis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quia Dominus operã ei᾽ desiderat.
	Ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς.	32	Profecti autem qui missi erãt, inuenerunt prout eis dixerat.	32	Abierunt autem qui missi erant: & inuenerunt sicut dixit illis stantem pullum.
	Λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτούς, Τί λύετε τὸν πῶλον;	33	Soluentibus autem ipsis pullum, dixerunt eis domini eius, Quare soluitis pullum?	33	Soluẽtib᾽ autẽ illũ pullũ, dixerunt domini eius ad illos, Quid soluitis pullũ?
	Οἱ δὲ εἶπον, Ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.	34	Ipsi verò dixerunt, Quoniã eo opus est Domino.	34	At illi dixerũt, Quia Dominus eum necessariũ habet.
Matth.21.a.7 ioh.12.b.14	Καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Καὶ ἐπιρρίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπεβίβασαν τὸν Ἰησοῦν.	35	‖Duxerunt igitur eum ad Iesũ. Et palliis suis pullo iniectis, imposuerunt Iesum.	35	Et duxerunt illum ad Iesum. Et iactantes vestimenta sua supra pullum, imposuerunt Iesum.
	Πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ.	36	Eunte autem ipso, substernebant pallia sua in via.	36	Eunte autem illo, substernebant vestimẽta sua in via.
	Ἐγγίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χαίροντες αἰνεῖν τὸν Θεὸν φωνῇ μεγάλῃ περὶ πασῶν ὧν εἶδον δυνάμεων,	37	Et quum iã appropinquaret ad descensum montis Olearũ, cœpit omnis multitudo discipulorum gaudentium laudare Deum voce magna de omnibus quas viderant virtutibus,	37	Et quum appropinquaret iam ad descensum montis Oliueti, cœperunt omnes turbæ descentium gaudentes laudare Deum voce magna, super omnibus quas viderant virtutibus,
	Λέγοντες, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι Κυρίου· εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις.	38	Dicentes, Benedictus Rex ille qui venit in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in locis altissimis.	38	Dicentes, Benedictus qui venit Rex in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in excelsis.
	Καί τινες τῶν Φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπον πρὸς αὐτόν, Διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου.	39	Tum quidam Pharisæorum è turba dixerũt ei, Magister, obiurga discipulos tuos.	39	Et quidam Pharisæorum de turbis dixerunt ad illum, Magister increpa discipulos tuos.
	Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσι, οἱ λίθοι κεκράξονται.	40	Et ipse respondens dixit eis, Dico vobis, si siluerint isti, mox lapides clamaturos.	40	Quibus ipse ait, Dico vobis quia si hi tacuerint, lapides clamabunt.
	Καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ᾽ αὐτῇ,	41	Et vt appropinquauit, visa vrbe, fleuit super ea,	41	Et vt appropinquauit, videns ciuitatem, fleuit super illam,

38 Rex ille qui venit, ὁ ἐρχόμενος βασιλεύς. Vide Matth.21.a.2.

40 Mox clamaturos, κεκράξονται. Sic Erasmus, vt emphasin exprimat temporis paulo pòst futuri. Legimus tamen in quodam codice κράξουσι, id est clamabunt.

Græce		Latine		Vulgata	
Λέγων, Ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σύ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου. νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου.	42	Dicens, Nempe si vel tu nosses vel hoc saltẽ tuo die, ‖ quæ ad pacem tuam pertinent. Sed ea nunc occulta sunt oculis tuis.	42	Dicens, Quia si cognouisses & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi: nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis.	Infrà, 21.a.6 mat.24.a.1 marci 13.a.1
Ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σέ, καὶ περιβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν·	43	‖Nam veniet tempus aduersum te, quo circumiicient tibi inimici tui vallum, & circuncingent te, & constringent vndique:	43	Quia uenient dies in te, & circundabunt te inimici tui vallo, & circundabunt te, & coangustabunt te undique.	
Καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί· καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ· ἀνθ᾽ ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου.	44	Téque solo æquabunt, & filios tuos intus: neque relinquent in te lapidem super lapidem: eo quòd non noueris tempus illud visitationis tuæ.	44	Et ad terram prosternent te, & filios tuos qui in te sunt: & non relinquent in te lapidem super lapidem: eo quòd non cognoueris tempus visitationis tuæ.	
Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερόν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ καὶ ἀγοράζοντας,	45	‖Et ingressus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant in eo & emebant,	45	Et ingressus in templũ cœpit eiicere vendentes in illo, & ementes,	Mat.21.b.12 marci 11.b.11
Λέγων αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς ἐστίν· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.	46	Dicens eis, Scriptum est, ‖Domus mea, domus precationis est: ‖vos autem reddidistis eam, speluncam latronum.	46	Dicẽs illis, Scriptum est, Quia domus mea, domus orationis est: uos autem fecistis illam speluncam latronum,	Esa.56.c.7 Ierem.7.b.11
Καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ᾽ ἡμέραν ἐν	47	Et docebat quotidie in	47	Et erat docẽs quotidie in	

42 Nempe si nosses, ὅτι εἰ ἔγνως. Doctissimus Budæus prioribus in Pãdectas annotationibus, rectè obseruãt orationem esse defectiuam, hominis partim commiserantis instantem vrbis cladem, partim inauditam perfidiam ac contumaciam ipsi exprobrantis. Hanc igitur germanam esse huius loci sententiam non dubito. Quidam tamen interpretantur, Vtinam nosses: & fateor nonnunquam coniunctionem εἰ sic explicari, sed ita vt vel optãdi modo vel subiunctiuo cõiungatur, aut certè sequatur αἲ particula εὐκτική. Vel tu, καὶ σύ. Vulgata & Erasmus, Et tu. Ego verò non video quis hîc locus esse possit copulatiuæ coniunctioni. Neque enim (opinor) deplorat Dominus quòd Hierusalem quoque non accepisset Euangelium, quod aliæ vrbes accepissent: sed hoc potius deflet quòd ne ipsa quidem liberatorem agnosceret sibi quasi propriè præ cæteris vrbibus ac peculiariter destinatum: vnde futurum denuntiat vt multo acerbiores det pœnas contempti Messiæ quàm vrbes reliquæ: nisi quòd videtur nõ dissimilia interminatus Chorazin & Bethsaidæ, & Capernaum, in quibus oppidis plerunque fuerat minimo cum fructu versatus. Ponitur ergo particula καὶ sicut apud Latinos Vel pro Saltem. Vel saltem, καί γε: id est, Si post tot Prophetas interfectos, & me quoque Prophetarum dominum toties repulsum, nunc saltem hac extrema profectione, aliquam tuiipsius rationẽ haberes. Ergo hic quoque particula καὶ accipienda est vt paulo antè: quod etiam liquet ex particula γε adiuncta. Vulgata, Et tu. Erasmus quoque similiter interpretatur, sed in annotationibus vehementer fallitur, nisi ego potius fallor. Putauit enim verbum ἔγνως absolutè poni, & in posteriore membro supplendum verbum, cui subiiciantur à tergo τὰ πρὸς εἰρήνην σου: vt sit hæc sententia, Si aliqua intelligentia tu quoque prædita esses, saltem hoc tuo die curares quæ ad pacem tuam pertinent. Alii verò nonnulli, sed recentiores, post ἔγνως subaudiunt aliquid, nempe imminentia tibi mala: & in posteriore membro itidem aliud verbum subaudiunt. Sed hæc nullius (quod sciam) interpretis idonei authoritate nituntur, & totam huius orationis emphasin eneruant: deinde si ita libeat verba foris accersere, quem locum non liceat hæreticis deprauare? Origenem autem annotat Erasmus non legere καί γε, quarũ tamen particularum maximum esse pondus rectè obseruat. Hoc tuo die, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ. Dies huius vrbis dicitur (Hebræorum more) tempus illud quo Dominus singulari beneficio eã dignatus erat, nisi ipsum non eminus vocantem, sed iam præsentem contempsisset. Quæ ad pacem tuam pertinent. τὰ πρὸς εἰρήνην σου. id est, ea in quibus posita est tota tua felicitas. Nam extra Christum non est salus: ex quo efficitur, nullos sibi peius consulere quàm qui oblatum Christum nolũt in se regnare. Quod igitur Gregorius Pacis nomine intelligit huius mundi delicias, & alii quoque aliter interpretantur, ne refutatione quidem indiget. Sunt autem hæc (vt modò dixi) cum verbo ἔγνως, quod in hac oratione vnicum est, coniungenda, vt non ineptè possis totam hanc orationem sic explere, Si vel tu vel hoc saltem tuo die eum agnosceres à quo vno tota pax & salus tua dependet, quàm felix esses ac beata. Sed longè vehementiorem orationem efficit posterioris membri aposiopesis.

43 Nam veniet tempus, ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι. Theophylactus hæc ita connectit cum superioris versiculi fine, vt ὅτι ponatur εἰδικῶς, in explanatione videlicet, hoc modo, Sed ea nunc sunt oculis tuis tecta, quoniam tempus imminet quo tui hostes, &c. Possemus etiam (ni fallor) ὅτι accipere pro διότι, ita vt sit conclusio ex superioribus nascens, & sic conuertas, Sed ea nunc tecta sunt oculis tuis. Quamobrem veniet tempus quo, &c. Sed præstat (ni fallor) pro causali coniunctione accipere, vt sit altera aposiopesis in fine versiculi superioris, cuius maximam esse energiam diximus. Sic igitur possit expleri sententia, Sed hæc tibi iam sunt ignota. Itaque peribis. Nam veniet tempus, &c.

44 Tempus illud visitationis tuæ, τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου: id est, hoc temporis punctũ quo Deus ipse te inuisit. Puto enim habendam esse rationem propriæ significationis τῆς ἐπισκοπῆς, vt annotauimus suprà, 1.f.68. Nam alioquin Hebræis פקודה, pro quo Græci reddunt ἐπισκοπὴν, multo latius patet.

47 Quotidie, τὸ καθ᾽ ἡμέραν: vel Interdiu. Nam vespere solebat se extra vrbem recipere, vt apparet ex Matthæo & Marco.

Mat.21.b.13 marci 11.c.17

τῷ ἱερῷ. οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ.

Καὶ οὐχ εὕρισκον τὸ τί ποιήσωσιν· ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων.

templo. ‖Principes autem sacerdotum & Scribæ, & "primores plebis studebant eum perdere:

48 Nec inueniebant quid facerēt: totus enim populus pendebat ab ipso, quum eum audiret.

templo. Principes autem Sacerdotum & Scribæ & principes plebis quærebant illum perdere:

48 Et non inueniebant quid facerent illi: omnis enim populus suspensus erat audiens illum.

Κεφάλαιον κζ

Mat.21.c.23 marci 11.d.27

1 ΚΑΙ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου, ἐπέστησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις,

2 Καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, ἢ τίς ἐστιν ὁ δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην.

3 Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ εἴπατέ μοι,

4 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

5 Οἱ δὲ συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Ὅτι ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

6 Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· πᾶς ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς· πεπεισμένος γάρ ἐστιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι.

7 Καὶ ἀπεκρίθησαν μὴ εἰδέναι πόθεν.

8 Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Esa.5.a.1 iere.2.d.21 mat.21.d.33 marci 12.a.1

9 Ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς· καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς.

10 Καὶ ἐν καιρῷ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δῶσιν αὐτῷ. Οἱ δὲ γεωργοὶ δείραντες αὐτὸν ἐξαπέστειλαν κενόν.

11 Καὶ προσέθετο πέμψαι ἕτερον δοῦλον· οἱ δὲ κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες ἐξαπέστειλαν κενόν.

CAP. XX.

1 ET factum est quodam dierum illorum quum ipse doceret populum in templo, & euangelizaret, superuenerūt principes Sacerdotum & Scribæ, cū Senioribus,

2 Et dixerunt ei, Dic nobis qua auctoritate ista facias, aut quis ille sit qui dedit tibi istam auctoritatem.

3 Respondens autem Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandā. Dicite igitur mihi,

4 Baptismus Iohannis è cælo erat, an ex hominibus?

5 At illi ratiocinati sunt apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

6 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: tota plebs lapidabit nos. persuasum enim est ei, Iohannem Prophetam esse.

7 Responderunt igitur se nescire vnde esset.

8 Tum Iesus dixit eis, Neque ego dicam vobis qua auctoritate hæc faciam.

9 Cœpit autem dicere ad plebē parabolam hāc, ‖Quidam plātauit vineam, & elocauit eam agricolis: & peregre abfuit multum tempus.

10 Et in tempore misit seruum ad illos agricolas, vt darent ex fructu vineæ: qui cæsum illum ablegarunt inanem.

11 Ille verò perrexit alterum seruum mittere: at ipsi hunc quoque cæsum & contumelia affectum ablegarunt inanem.

CAP. XX.

1 ET factum est in una dierum, docente illo populum in templo, & euangelizante, conuenerunt principes Sacerdotum & Scribæ cum Senioribus,

2 Et aiunt, dicentes ad illum, Dic nobis in qua potestate hæc facis, aut quis est qui dedit tibi hac potestatem.

3 Respondens autem Iesus dixit ad illos, Interrogabo vos & ego unum uerbum: respōdete mihi,

4 Baptismus Iohannis de cælo erat, an ex hominibus?

5 At illi cogitabant intra se, dicentes, Quia si dixerimus De cælo: dicet, Quare ergo non credidistis illi?

6 Si autē dixerimus, Ex hominibus: plebs uniuersa lapidabit nos. certi sunt enim Iohānē Prophetā esse.

7 Et responderunt se nescire unde esset.

8 Et Iesus ait illis, Neque ego dico uobis in qua potestate hæc facio.

9 Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hāc, Homo quidam plātauit uineā, & locauit eā colonis: & ipse peregre fuit multis temporibus.

10 Et in tempore misit ad cultores seruum, ut de fructu uineæ darent illi: qui cæsum dimiserunt eum inanem.

11 Et addidit alterum seruum mittere. Illi autem hunc quoque cædentes, & afficientes contumelia dimiserunt inanem.

Primores populi, οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ. Hi sunt qui paulo pòst vocantur Seniores, & Seniores populi, Mat.21. v.23, & ἄρχοντες alibi, vt diximus suprà, 14.v.1.

IN CAPVT XX.

1 Superuenerunt, ἐπέστησαν. Vulgata, Conuenerunt, συνήλθοσαν. Erasmus in annotationibus, Adorti sunt, id est ἐπῆλθον. Vide suprà, 2 b.9. 2 Dixerunt, εἶπον. Participium λέγοντες quod subiicitur, redundat ex He- 5 bræorum idiotismo, vt diximus suprà, 7.v.39.

12 Καὶ προσέθετο πέμψαι τρίτον· οἱ δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες ἐξέβαλον.

13 Εἶπε δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, Τί ποιήσω; πέμψω τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν· ἴσως τοῦτον ἰδόντες ἐντραπήσονται.

14 Ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοὶ, διελογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, ἵνα ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία.

15 Καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἀπέκτειναν. Τί οὖν ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος;

16 Ἐλεύσεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. Ἀκούσαντες δὲ εἶπον, Μὴ γένοιτο.

17 Ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς εἶπε, Τί οὖν ἐστι τὸ γεγραμμένον τοῦτο, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας;

18 Πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ' ἐκεῖνον τὸν λίθον, συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

19 Καὶ ἐζήτησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς ἐπιβαλεῖν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν λαόν· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε.

20 Καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι· ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος.

21 Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις·

12 Et perrexit mittere tertium: at illi & istum vulneratum eiecerunt.

13 Dixit igitur dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forsitā quum hunc viderint, reuerebuntur.

14 Viso autem eo agricolæ colloquuti sunt inter se, dicentes, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, vt nostra fiat hæreditas.

15 Et eiectum eum extra vineā, trucidarunt. Quid ergo faciet eis dominus vineæ?

16 Veniet & perdet agricolas istos, & dabit vineam aliis. Hoc autem quum audissent, dixerūt, Absit.

17 Ille verò intuitus eos ait, Quid illud est ergo quod scriptū est, ‖Quem lapidem reprobauerūt ædificantes, is factus est caput anguli?

18 Quisquis ceciderit super illū lapidem, conquassabitur: super quem autem ceciderit, dissipabit eum.

19 Tum studuerunt principes Sacerdotum & Scribæ inicere in eum manus eo ipso momento: sed timuerunt plebem: cognouerunt enim eum aduersus ipsos dixisse similitudinem istā.

20 Itaque obseruantes *eum*, miserunt insidiatores, qui se iustos esse simularent: "vt carperēt eius sermonem, tradituri eum "imperio & potestati Præsidis.

21 ‖Qui interrogauerunt eum, dicentes, Magister, scimus te rectè dicere & docere, nec "accipere personam, sed viam Dei in veritate docere:

12 Et addidit tertium mittere: qui & illum uulnerantes eiecerunt.

13 Dixit autem Dominus uineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectū: forsitan quum hunc uiderint, uerebuntur.

14 Quem quum uidissent coloni, cogitauerunt intra se, dicentes, Hic est hæres: occidamus illum, ut nostra fiat hæreditas.

15 Et eiectum illum extra uineam occiderit. Quid ergo faciet illis dominus uineæ?

16 Veniet & perdet colonos istos, & dabit uineam aliis. Quo audito dixerunt illi, Absit.

17 Ille autē aspiciens eos, ait, Quid est ergo hoc quod scriptum est, Lapidem quem reprobauerūt ædificantes, hic factus est in caput anguli?

18 Omnis qui ceciderit super illū lapidē, cōquassabitur, super quē autem ceciderit, cōminuet illum.

19 Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ mittere in illum manus illa hora: & timuerunt populum. agnouerūt enim quod ad ipsos dixerit similitudinē hāc.

20 Et obseruantes, miserūt insidiatores qui se iustos simularent: ut caperent eum in sermone, ut traderent illum principatui & potestati Præsidis.

21 Et interrogauerunt eū, dicentes, Magister, scimus quia rectè dicis & doces, & non accipis personam, sed uiam Dei in ueritate doces:

Psal.117.c.22 esa.28.d.16 act.4.b.11 rom.9.g.33 1.pet.2.a.8

Matth.22.b.16 marci 12.b.13

20 Itaque obseruantes *eum*, καὶ παρατηρήσαντες, id est captantes. Ponitur enim τὸ παρατηρεῖν hoc loco in vitio: nisi libeat subaudire τὸν καιρὸν, & seruata aoristi significatione, interpretari, Et obseruato tēpore opportuno. Vt carperent eius sermonem, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου: id est, vt aliquid ex ipsius sermone arripe rent, & hac occasione calumniam ei struerent. Sic enim hoc loco explicandum est τὸ ἐπιλαμβάνεσθαι. Vulgata & 5 Erasmus, Vt caperent eum in sermone: pro quo dicere maluissem, Vt interciperent eum. Legerunt autem λόγῳ, & nos in quibusdam codicibus legimus λόγον & λόγους. Sed magis est vsitata constructio quam sumus sequuti; & confirmatur etiam simili exemplo paulo pòst, versu 26. Imperio & potestati Præsidis, τῇ ἀρχῇ καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος: id est, Præsidi, penes quem erat imperium ac potestas. Sic ἀφιερωσεις Cæsaream maiestatem pro ipso Cæsare dicimus. Vulg. & Erasmus, Principatui.

10 21 Accipere, λαμβάνεις, id est rationem habere. Personam autem appellat externas, quas vocant, circunstantias, quas si quis respiciat, paria de paribus non constituat.

Ἔξεστιν ἡμῖν Καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ;

22 Licet nobis censum dare Cæsari, an non?

22 Licet nobis tributum dare Cæsari, an non?

Κατανοήσας δὲ αὐτῶν τὴν πανουργίαν, εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί με πειράζετε;

23 Animaduersa autem eorum calliditate, dixit eis, Quid me tentatis?

23 Considerans autē dolum illorū, dixit ad eos, Quid me tentatis?

Ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον· τίνος ἔχει εἰκόνα καὶ ἐπιγραφήν; Ἀποκριθέντες δὲ εἶπον, Καίσαρος.

24 Ostendite mihi denarium: cuius habet imaginem & inscriptionem? Respondentes autem dixerunt, Cæsaris.

24 Ostendite mihi denariū: cuius habet imaginē & inscriptionē? Respondētes dixerūt, Cæsaris.

Rom.13.b.7

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τοίνυν τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.

25 Tunc dixit eis, Reddite igitur quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ *sunt* Dei, Deo.

25 Et ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.

Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ· καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.

26 Itaque non potuerunt verba eius carpere coram populo: & mirati super eius responso, siluerunt.

26 Et non potuerunt verbum eius reprehendere coram plebe: & mirati in responso eius, tacuerunt.

Matth.22.c.23 marci 12.b.18

Προσελθόντες δέ τινες τῶν Σαδδουκαίων (οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι) ἐπηρώτησαν αὐτόν,

27 Accedentes autem quidam Sadducæorum, (qui negant esse resurrectionem) interrogarunt eum,

27 Accesserunt autē quidā Sadducæorum, (qui negant esse resurrectionem) & interrogauerunt eum,

Deut.25.a.5

Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, Ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗτος ἄτεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

28 Dicentes, Magister, Moses scripsit nobis, Si cuius frater mortuus fuerit habens vxorē, & fine liberis mortuus fuerit, vt eius frater accipiat vxorem illam, & excitet semē fratri suo.

28 Dicentes, Magister, Moyses scripsit nobis, Si frater alicuius mortuus fuerit habens uxorem, & hic sine liberis fuerit, ut accipiat eam frater eius uxorem, & suscitet semen fratri suo.

Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος, λαβὼν γυναῖκα, ἀπέθανεν ἄτεκνος.

29 Septem ergo fratres fuerunt, quorum primus accepta vxore mortuus est fine liberis.

29 Septem ergo fratres erant: & primus accepit uxorem, & mortuus est sine filijs.

Καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος.

30 Accepit igitur eam secundus, *qui* & ipse mortuus est fine liberis.

30 Et sequens accepit illam, & ipse mortuus est sine filio.

Καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἑπτά· οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον.

31 Deinde tertius accepit eam: itidem autem & illi septem: nec reliquerunt liberos, & mortui sunt.

31 Et tertius accepit illam: similiter & omnes septem: & non reliquerunt semen, & mortui sunt.

Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

32 Post omnes autem mortua est & mulier.

32 Nouissimè omniū mortua est & mulier.

Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

33 In resurrectione ergo, cuius eorum erit vxor? nam illi septē habuerunt eam vxorem.

33 In resurrectione ergo cuius eorum erit uxor? siquidem septem habuerunt eam uxorem.

Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ ἐκγαμίσκονται·

34 Tum respondens dixit eis Iesus, Filii huius æui ducunt vxores, & nuptum dantur:

34 Et ait illi Iesus, Filij huius seculi nubunt, & traduntur ad nuptias:

23 Animaduersa, κατανοήσας. Vulg. Cōsiderās, id est ἐννοῶν, vel σκεπτόμενος. Eras. Intellecta, id est συνείς. Calliditate, πανουργίαν. Vul. Dolo, nō satis expressē. Significat enim πανουργία quandā ad malè agendū solertiā, longo vsu & tractādis rebus omnibus quæsitā: sicut Latinis callidus dicitur à callēdo, vel ab eo quòd vsu artis callum duxerit. Eras. Versutia, id est πολυτροπία. Nam Cicero πολύτροπον versutum interpretatur.

26 Carpere, ἐπιλαβέσθαι, id est reprehendere, vt Vulgata & Erasmus interpretātur. Sic Plato in Gorgia, 5 ἐμοῦ δὲ λέγοντος, τῶν λόγων ἐπιλαβοῦ.

18 Sine liberis mortuus fuerit, ἄτεκνος ἀποθάνῃ. Omnia quæ vidi exemplaria ita scriptum habent. Vetus tamen interpres habet, Sine liberis fuerit, ἄτεκνος ᾖ, & quidem rectius, vt opinor.

34 Filii hui⁹ æui, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Vulg. & Eras. Filii huius seculi. Hebraismus est quē suprà exposuimus 16.b.8, qui tamen hoc loco paulo aliter accipitur. Nā illic vocātur Filii huius seculi qui præsenti vitæ sunt 10 addicti, & filiis lucis opponuntur: hic verò dicuntur hoc nomine quicunque in hoc mundo adhuc versantur. alioquin videretur matrimonium ad filios Dei non pertinere, vt impius ille Cyricius Papa docuit, contra tot manifesta Scripturæ testimonia, ac præsertim contra id quod scribitur Heb.13.a.4.

Οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίσκονται·

35 Qui verò digni habiti fuerint qui æuum illud consequantur, & resurrectionem ex mortuis, neque ducunt vxores, neque nuptum dantur:

35 Illi uerò qui digni habebuntur seculo illo & resurrectione ex mortuis, neque nubunt, neque ducunt uxores:

Οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται· ἰσάγγελοι γάρ εἰσι, καὶ υἱοί εἰσι τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες.

36 Neque enim mori possunt amplius. pares enim Angelis sunt: & filii sunt Dei, quum sint filii resurrectionis.

36 Neque ultrà mori poterunt. æquales enim Angelis sunt: & filij sunt Dei, quum sint filij resurrectionis.

Exodi 3.b.6

Ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροί, καὶ Μωσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει Κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰσαάκ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰακώβ.

37 Mortuos autem excitari, etiā Moses indicauit apud rubum, quum dicit Dominum Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Iacob.

37 Quia uerò resurgant mortui, & Moyses ostendit secus rubum, sicut dicit Dominum Deū Abraham, & Deum Isaac, & Deum Iacob.

Θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν.

38 Nam Deus nō est mortuorum, sed viuorum: omnes enim viuunt ei.

38 Deus autem non est mortuorum sed uiuorum: omnes enim uiuunt ei.

Ἀποκριθέντες δέ τινες τῶν γραμματέων εἶπον, Διδάσκαλε, καλῶς εἶπας.

39 Respondentes autem ei quidam ex Scribis dixerunt, Magister, bene dixisti.

39 Respondentes autem quidam Scribarum, dixerunt ei, Magister, bene dixisti.

Οὐκ ἔτι δὲ ἐτόλμων ἐπερωτᾷν αὐτὸν οὐδέν.

40 Nec amplius audebant eum quicquam interrogare.

40 Et amplius non audebant eum quicquam interrogare.

Matth.22.d.44 mar.12.d.35 psal.109.a.1

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Πῶς λέγουσι τὸν Χριστὸν υἱὸν Δαβὶδ εἶναι;

41 Dixit autem eis, Quomodo dicunt Christum filium esse Dauid:

41 Dixit autem ad illos, Quomodo dicunt Christum filium esse Dauid:

Καὶ αὐτὸς Δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

42 Et ipse Dauid dicit in libro Psalmorum, Dixit Dominus Dominō meo, Sede à dextris meis,

42 Et ipse Dauid dicit in libro Psalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,

Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;

43 Vsquedum posuero inimicos tuos scabellū pedum tuorum?

43 Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

Δαβὶδ οὖν Κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστιν;

44 Dauid ergo Dominū eum vocat, & quomodo filius eius est?

44 Dauid ergo Dominum illum uocat, & quomodo filius eius est?

Ἀκούοντος δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

45 Audiente verò toto populo, dixit discipulis suis,

45 Audiente autem omni populo, dixit discipulis suis,

Supra.11.f.43 matth.23.a.6 mar.12.d.38

Προσέχετε ἀπὸ τῶν γραμματέων τῶν θελόντων περιπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ φιλούντων ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

46 Cauete à Scribis, qui volunt ambulare stolati, & amant salutationes in foris, ac primos cōsessus in conuentibus, & primos accubitus in cœnis.

46 Attendite à Scribis, qui uolunt ambulare in stolis, & amant salutationes in foro, & primas cathedras in synagogis, & primos discubitus in conuiuiis.

36 Filii resurrectionis, υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως: id est homines resurrectionis participes. Est enim Hebraismus, quem sæpe iam exposuimus. Sicut autem verè dicuntur victuri qui æterna illa felicitate perfruentur, ita verè censentur resurgere qui in vitam æternam resurgunt: quum alioquin si resurrectionem in genere & per se consideremus, ex plurimis aliis Scripturæ testimoniis constet etiam impios resurrecturos vt æternum exitium 5 subeant: quod quidem non vita, sed mors dicitur: quia vita tam infelix, propriè dici vita non debet.

38 Nam Deus, Θεὸς δέ. Δὲ pro γὰρ, vt alibi quoque obseruauimus. Ei, αὐτῷ: id est, quod ad ipsum attinet cui omnia futura sunt præsentia. Itaque nisi futurum esset vt Abrahā, Isaac & Iacob resurgerent, Deus non se vocaret eorum Deum. Quòd siquis obiiciat, Deum non dicere se illorum Deum fore, sed esse: ex quo cō sequeretur, aut iam illos resurrexisse, aut hæc non pertinere ad corporum resurrectionem, sed ad animi vitam: 10 sic respondet huic obiectioni Christus, vt dicat, Deo iam viuere qui suo tēpore sunt resurrecturi, ideóque Deū de re certò futura non aliter quàm de re præsenti loqui. Quāuis enim animi immortalitas nec debeat nec possit à corporis resurrectione in hoc argumēto separari, tamen iis assentior qui hæc dicta accipiunt de corporū resurrectione potius quàm de animi immortalitate, de qua quæsitū non erat. Ostendit autem particula γὰρ ita tractandum esse hoc membrum vt sit ad tacitam obiectionem responsio. Nam alioquin potius dicendum fue 15 rat πάντες οὖν, id est omnes igitur, quàm πάντες γὰρ, omnes enim.

41 Dicunt, λέγουσι. In duobus codicibus additur τινὲς, quidam. Sed fortassis tertia persona posita est secundo loco, vt diximus suprà, 19.b.9. nisi malimus hæc non tam ad Scribas quàm de Scribis dicta: ad quos tamen dicitur oratio dirigi, propterea quòd ipsi præsentes aderant quum Christus hunc sermonem haberet.

47 Οἳ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσεύχονται· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

Κεφάλαιον κα΄

Mar.12.d.41

Ἀναβλέψας δὲ εἶδε τοὺς βάλλοντας τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον πλουσίους.

Εἶδε δὲ καί τινα χήραν πενιχρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ δύο λεπτά.

Καὶ εἶπεν, Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλεν.

Ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ· αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς ἅπαντα τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε.

Supra 19.g.34 matth.24.a.1 mar.13.a.1

Καί τινων λεγόντων περὶ τοῦ ἱεροῦ, ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμασι κεκόσμηται, εἶπε,

Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, ἐλεύσονται ἡμέραι ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ, ὃς οὐ καταλυθήσεται.

Ἐπηρώτησαν δὲ αὐτόν, λέγοντες, Διδάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ ταῦτα γίνεσθαι;

Eph.5.b.6 2.thess.2.a.3

Ὁ δὲ εἶπε, Βλέπετε μὴ πλανηθῆτε· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται

47 Qui deuorant domos viduarum, & in speciem precibus lõgis vtuntur: isti auferẽt grauius iudicium.

CAP. XXI.

1 Intuitus autem vidit diuites mittentes munera sua in gazophylacium.

2 Vidit autem etiam quandã viduam pauperculam mittentem illuc minuta duo.

3 Et dixit, Verè dico vobis, vidua hæc pauper misit amplus quàm omnes.

4 Nam omnes hi ex eo quod ipsis redundat, miserunt quod donarent Deo: hæc autem misit ex penuria sua totum victum quem habebat.

5 Et quibusdam dicentibus de templo, quòd pulchris lapidibus ac donariis ornatum esset, dixit,

6 Hæccine spectatis? venient dies quibus nõ relinquetur lapis super lapidẽ qui nõ destruatur.

7 Interrogauerunt autem eum, dicentes, Magister, quando hæc erunt? & quod signum quando futurum est vt ista fiant?

8 Ipse verò dixit, Videte ne seducamini: multi enim venient

47 *Qui deuorant domos uiduarum, simulantes longam orationem: hi accipient damnationẽ maiorem.*

CAP. XXI.

1 *Respiciens autem uidit eos qui mittebãt munera sua in gazophylacium diuites.*

2 *Vidit autem & quandam uiduam pauperculam mittentem æra minuta duo.*

3 *Et dixit, Verè dico uobis quia uidua hæc pauper plus quàm omnes misit.*

4 *Nam omnes hi ex abundanti sibi miserunt in munera Dei: hæc autem ex eo quod deest illi, omnem uictum suum quẽ habuit, misit.*

5 *Et quibusdam dicentibus de templo, quòd bonis lapidibus & donis ornatum esset, dixit,*

6 *Hæc quæ uidetis, uenient dies in quibus nõ relinquetur lapis super lapidẽ qui non destruatur.*

7 *Interrogauerunt autem illũ, dicẽtes, Præceptor quãdo hæc erũt? & quod signũ cũ fieri incipiẽt?*

8 *Qui dixit, Videte ne seducamini: multi enim ue-*

47 In speciem precibus longis vtuntur, προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Vulgata, Simulantes longam orationem, sensu rectè expresso: neque enim legendum opinor μακρᾷ sed μακρά, sicut scribitur in Matthæo & Marco, accedente etiam duorum codicum fide. Quanquã si μακρᾷ legas, facilè subaudietur ex Hebræorum idiotismo, verbale nomen προσευχῇ.

IN CAPVT XXI.

1 Intuitus autem, ἀναβλέψας, id est βλέψας, vel ἐπιβλέψας, vt exposuimus Mar.8.c.24. Vulgata, Respiciens. quod quidem declarat flexis in tergum oculis aspicere. Erasmus, Sublatis oculis, quasi gazophylacium in edito loco esset, aut quòd antea suos intuitus, oculos sustulerit in eos qui longius aberant.

4 Ex eo quod ipsis superest, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. In quodam codice scriptum legimus ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν, eodem quidem sensu, sed fortassis accommodatius, quia sequitur ἐκ τοῦ ὑστερήματος. Quod donarent Deo, εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ. Hebraicè, לתת ליהוה, ita vt ל causam finalem declaret. Et commodè etiam explicare possis, Ad dandum Deo, τοῦ δίδοναι τῷ Θεῷ. Nam dona Dei passiuè hîc dicuntur quæ Deo consecrantur, vt fides Dei quæ Deo habetur. Et apud Hebræos verbalia interdum pro infinitis verborum ponuntur, súntque per gerundi modũ explicanda, vt Esa.7.a.1. עלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל למלחמה עליה, pro להלחם. Sed & εἰς τὰ δῶρα positum est fortassis pro ἐν τοῖς δώροις, id est inter dona. Aut Lucas τὰ δῶρα vocat ipsum tẽpli ærarium seu gazophylacium, id est arculam ab Hebræis dictam ארון, cuius fit mentio 2.Reg.12.10: idque Chaldæorum idiomate, qui simili ratione hoc ærarium vocabant Corbanam, vt Matth.27.a.6, quum קרבן propriè declaret τὸ δῶρον, id est donum. Vulg. & Eras. In munera Dei: quæ interpretatio nimium est obsc.

5 Donariis, ἀναθήμασι. Græci ἀναθήματα vocant donaria quæ templorum ærariis consecrantur, παρὰ τὸ ἀνατίθεσθαι, id est, (vt nonnulli explicant) quòd eiusmodi dona soleant ex reliquis bonis excepta consecrari: vel (vt quosdam malle video) quòd soleãt de parietibus aut columnis templi suspendi. Hebræi hæc eadem (opinor) תרומה vocant à רום, quod & ipsum declarat sursum attollere: ita vt solebat solẽni ritu sacerdos oblationes quas manu gestabat, quasi coram Dei conspectu attollere. Sed ἀνάθεμα diuersæ significationis vocabulum, quanuis ab eodem verbo ἀνατίθεσθαι deriuetur, id declarat quod Hebræi חרם appellant, de quo dicemus Rom.9.a.3. quod discrimen rectè obseruauit Budæus, neglexit autem Erasmus, quum in hunc locum scriberet.

6 Hæccine spectatis? ταῦτα ἃ θεωρεῖτε. Vnus codex legit ταῦτα θεωρεῖτε. Ad verbum, Hæccine *sunt* quæ spectatis? Quanuis enim in Græcis codicibus non addatur interrogatio, (quæ etiam apud Hebræos sæpe omittitur) tamen non dubitaui eam apponere ex Matthæo & Marco. Erasmus, Ex his quæ videtis: quæ interpretatio non video quomodo cohæreat.

ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε· μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν.

Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε· δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ' οὐκ εὐθέως τὸ τέλος.

Τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἐγερθήσεται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν·

Σεισμοί τε μεγάλοι κατὰ τόπους καὶ λιμοὶ καὶ λοιμοὶ ἔσονται, φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται.

Πρὸ δὲ τούτων ἁπάντων ἐπιβαλοῦσιν ἐφ' ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι, παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακάς, ἀγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου.

Ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον.

Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν μὴ προμελετᾷν ἀπολογηθῆναι.

Ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα καὶ σοφίαν, ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν οὐδὲ ἀντιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν.

Παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων· καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν.

Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου.

Καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται.

Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

in nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: & tempus illud appropinquat. Ne igitur sequimini eos.

9 Quum verò audieritis bella & seditiones, ne terremini: oportet enim ista primùm fieri, sed non statim *erit* finis.

10 Tunc dixit eis, Insurget gẽs in gentem, & regnum in regnum:

11 Et magni terræmotus erunt singulis locis, & fames ac pestilentiæ, & terriculamenta, & signa è cælo magna erunt.

12 Sed ante hæc omnia iniicient vobis manus, & *vos* persequentur, tradentes in synagogas & carceres, adductos ad reges ac præsides, nominis mei causa.

13 Hæc autem cedent vobis testimonio.

14 Habete igitur fixum in cordibus vestris, non esse præmeditandam defensionem.

15 Ego enim dabo vobis os, & sapientiam cui non poterunt contradicere neque resistere omnes qui se vobis opponent.

16 Prodemini autem etiam à parentibus & fratribus & cognatis & amicis: & morte mulctabunt *quosdam* ex vobis:

17 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum.

18 Sed pilus capitis vestri non peribit.

19 Per patientiam vestrã possidete animas vestras.

niet in nomine meo, dicentes quia ego sum: & tempus appropinquauit: nolite ergo ire post eos.

9 *Quum autem audieritis prælia & seditiones, nolite terreri: oportet primùm hæc fieri, sed nondum statim finis.*

10 *Tunc dicebat illis, Surget gens contra gentem, & regnum aduersus regnum.*

11 *Et terræmotus magni erunt per loca, & pestilentiæ & fames, terroresque de cælo & signa magna erunt.*

12 *Sed ante hæc omnia iniicient uobis manus suas, & persequentur, tradentes in synagogas & custodias, trahentes ad reges & præsides, propter nomen meum.*

Mat.24.a.8 mar.13.b.9

13 *Continget autem uobis in testimonium.*

14 *Ponite ergo in cordibus uestris non præmeditari quemadmodum respondeatis.*

Supra 12.b.12 mat.10.b.19 mar.13.b.11

15 *Ego enim dabo uobis os, & sapientiam cui nõ poterunt resistere & contradicere omnes aduersarii uestri.*

16 *Trademini autem à parentibus & fratribus & cognatis & amicis, & morte afficient ex uobis:*

17 *Et eritis odio omnibus propter nomen meum.*

18 *Et capillus de capite uestro non peribit.*

Mat.10.c.30

19 *In patiẽtia uestra possidebitis animas uestras.*

Matth.10.c.22

8 In nomine meo, ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. Id est, nomen meum vsurpantes, vt ipse paulo pòst explicat. Nã alioquin dicuntur in nomine Christi venire pseudoprophetæ qui se fingunt à Christo missos.

10 Tunc, τότε. Hoc ego refero ad verbum ἐγερθήσεται, insurget, ita vt ἔλεγεν αὐτοῖς, dixit eis, vtrinque dispungatur.

12 Adductos, ἀγομένους. Vulg. & Eras. Trahentes, quasi scriptum sit ἄγοντες: quam lectionem si sequaris, subaudienda erit copulatiua καὶ, qua connectantur duo hæc participia.

13 Hæc autem cedent, ἀποβήσεται δέ. Id est, Is autem erit istarum rerum exitus, vt coram Deo & hominibus testata sit vestrorum hostium perfidia & crudelitas, ac vestra vicissim constantia. Vulg. & Eras. Continget autem, id est συμβήσεται δέ. Nos verò cur Contingentiæ vocabulum fugiamus, alibi exposuimus.

14 Habete igitur fixum, θέσθε οὖν. Sic Erasmus rectè expressit hoc dicendi genus, ipsis etiam Græcis disertioribus familiare. hoc enim est quod sæpe apud Homerum occurrit, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι, pro quo Virg. ~~memori quæ~~ condita mente teneto. Vulgata, Ponite.

19 Possidete animas vestras, κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. Id est, Quantumuis multa vos vndique mala circumstent, fruimini nihilominus virtute vestra, hæc omnia fortiter sustinendo. Nam vt mundus & Satan aduersus Ecclesiam coniurarint, & extrema quæque experiantur, non potest tamen ipsius pacem ac tranquillitatem perturbare, quum ex ipsis doloribus arripiat lætitiæ & exultationis argumentum, vt scribitur Rom.5.a.2, & 3. Hanc igitur expositionem si sequamur, Possidere animam nihil aliud declarabit quàm vita felice ac beata perfrui. Nonnulli verò perinde hoc explicant acsi significet In hac vita versari: sensu non multum di-

ce.iiii.

uerso à superiore. Alii accipiunt pro vitam suam & animum regere: quo modo iubet Paulus vt quisque vas suũ possideat cum honore, 1. Thess. 4. a. 4. i. quisque corpus suum ab omni labe purum conseruet. Alii demum κτᾶσθαι τὰς ψυχὰς putant idem declarare atque saluti suæ consulere: & (sicut hic noster Lucas alibi scribit) seipsum lucrifacere. nam (vt scribunt Matthæus & Marcus) qui perseuerauerit ad finem vsque, seruabitur. Quanuis autem istæ interpretationes parum varient, tamen quia nonnihil differunt, integrum Hebraismum seruare maluimus quàm cuiusquam opinioni præiudicium adferre. 5

Mat. 24. b. 15 / mar. 13. b. 14 / dan. 9. g. 17

Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλήμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς.

20 ‖ Quum autem videritis Ierusalem cingi ab exercitibus, tunc agnoscite appropinquare vastationem eius.

20 *Quum autem videritis circundari ab exercitu Ierusalem, tunc scitote quia appropinquauit desolatio eius.*

Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς, ἐκχωρείτωσαν· καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν.

21 Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes: & qui in medio eius, excedant: & qui "in agris, non ingrediantur in eam.

21 *Tunc qui in Iudæa sunt fugiant ad montes: & qui in medio eius, discedant: & qui in regionibus, non intrent in eam.*

Ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα.

22 Nam hi sunt dies vltionis, vt impleantur omnia quæ scripta sunt.

22 *Quia dies vltionis hi sunt, ut impleantur omnia quæ scripta sunt.*

Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις· ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ.

23 Væ autem vterum ferentibus & lactantibus in illis diebus. erit enim necessitas magna "in hac regione, & "ira in populo isto.

23 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. erit enim pressura magna super terram, & ira populo huic.*

Καὶ πεσοῦνται στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν.

24 Et cadent "acie gladii, & captiui ducentur in omnes Gentes: & Hierusalem calcabitur à Gentibus vsquequo impleantur tempora Gentium.

24 *Et cadent in ore gladii, & captiui ducentur in omnes Gentes: & Ierusalẽ calcabitur à Gentibus donec impleantur tempora nationum.*

Esa. 13. b. 10 / ezech. 32. b. 7 / mat. 24. c. 29 / mar. 13. c. 24

Καὶ ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις· καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου.

25 ‖ Tunc erũt signa in sole & luna & sideribus: & in terra angustia Gentium "in consilii inopia, resonante mari & salo:

25 *Et erunt signa in sole & luna & stellis: & in terris pressura Gẽtium, præ confusione sonitus maris & fluctuum:*

Ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ· αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

26 Exanimatis hominibus præ timore & expectatione *malorum* inuadentium orbem terrarum. nam potestates cælorum agitabuntur.

26 *Arescentibus hominibus præ timore & expectatione quæ superuenient uniuerso orbi. nam uirtutes cælorum mouebuntur.*

Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

27 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potentia & gloria multa.

27 *Et tunc uidebunt Filium hominis uenientem in nube cum potestate magna & maiestate.*

21 In agris, ἐν ταῖς χώραις. Vulgata & Eras. In regionibus: quæ interpretatio nimium est obscura. videtur enim Lucas hoc nomine intelligere, hoc quidem loco, villas, oppidula, prædia, ex quibus fere solent sese belli tempore in munitiorem locum recipere.

23 In hac regione, ἐπὶ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus, Super terram, non satis dilucidè, hoc quidem loco. 10 Ira, ὀργή. Iram vocat, Hebræorum more, eás calamitates quæ ab irato Deo immittuntur: alioquin ἐν τῷ λαῷ τούτῳ conuertissem, In hunc populum.

24 Acie, στόματι. Vulgata ad verbum, Ore. Nam Hebræi gladiorum aciem vocant פי חרב, & Græci quoque στόμα, quòd ea parte quasi mordeat, vel sanguinem hauriat; vnde etiam gladius anceps dicitur à Græcis δίστομος & ἀμφίστομος. Gentium, ἐθνῶν. In quodam exemplari deerat hoc vocabulum. 15

25 Tunc erunt, καὶ ἔσται: id est postquam exacta fuerint tempora Gentium saluti & Iudæorum vltioni constituta: qua de re copiosè Paulus Rom. 11. c. 25. Est autem notanda hæc particula, vt intelligamus qua ratione Christus ab excidio Hierosolymitano transeat ad futuri illius vniuersalis ac supremi iudicii narrationẽ. Ideo particulam καὶ oportuit hoc loco, si vsquam aliâs, per temporis aduerbium explicari. Et sideribus, καὶ ἄστροις. Vulg. & Eras. Et stellis. Atqui constat ἀστέρα & ἄστρον inter se differre, vt partem & totũ: quanuis quod ad sensum attinet huius loci, nullius sit momenti hoc discrimen. In consilii inopia, ἐν ἀπορίᾳ. Vulgata, Præ confusione. Erasmus, Per desperationem. neuter satis propriè: neque etiam video qua ratione. Vetus interpres & Erasmus potuerint hæc connectere cum participio ἠχούσης.

Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν.

28 Quum autem hæc fieri incipient, erigite & attollite capita vestra, ‖ quoniã appropinquat redemptio vestra.

28 *His autem fieri incipientibus, respicite & leuate capita uestra: quoniam appropinquat redemptio uestra.*

Rom. 8. d. 23

Καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς, Ἴδετε τὴν συκῆν καὶ πάντα τὰ δένδρα·

29 Dixit etiam eis *hanc* parabolam, Videte ficum & omnes arbores:

29 *Et dixit illis similitudinem, Videte ficulneam & omnes arbores:*

Ὅταν προβάλωσιν ἤδη, βλέποντες, ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε ὅτι ἤδη ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν.

30 Quum iam "emiserint *folia, uos eas* cernentes, per vos ipsos agnoscitis iam propè esse æstatem:

30 *Quum producunt iã ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas:*

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

31 Ita & vos quũ videritis hæc fieri, agnoscite propè esse regnũ Dei.

31 *Ita & uos quum uideritis hæc fieri, scitote quoniam propè est regnum Dei.*

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα γένηται.

32 Amen dico vobis, nequaquã præterierit hæc ætas quousque "hæc omnia facta fuerint.

32 *Amen dico uobis quia non præteribit generatio hæc donec omnia fiant.*

Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

33 Cælum & terra præteribunt, verba autem mea nequaquam præteribunt.

33 *Cælum & terra trãsibunt, uerba autem mea non transibunt.*

Rom. 13. d. 13

Προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς, μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς, καὶ αἰφνίδιος ἐφ' ὑμᾶς ἐπιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη.

34 ‖ Cauete autẽ vobis, nequando grauentur corda vestra crapula & ebrietate, & curis huius vitæ: & repentè vobis superueniat dies ille.

34 *Attendite autem uobis ne fortè grauentur corda uestra in crapula & ebrietate & curis huius uitæ: & superueniat in uos repentina dies illa.*

Ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.

35 Nam vt laqueus, inuadet in omnes "qui habitant in superficie totius terræ.

35 *Tanquam laqueus enim superueniet in omnes qui sedent super faciem omnis terræ.*

Ἀγρυπνεῖτε οὖν, ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

36 Excubate igitur, omni tẽpore rogantes "vt digni habeamini qui effugiatis ista omnia quæ futura sunt, & "consistatis corã Filio hominis.

36 *Vigilate itaque, omni tẽpore orantes, ut digni habeamini fugere ista omnia quæ futura sunt, & stare ante Filium hominis.*

Ἦν δὲ τὰς ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων· τὰς δὲ νύκτας ἐξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν.

37 Docebat autem interdiu in templo: noctu verò exiens, diuersabatur in monte qui vocatur Olearum.

37 *Erat autem diebus docens in templo: noctibus uerò exiens, morabatur in monte qui uocatur Oliueti.*

Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ ἀκούειν αὐτοῦ.

38 Et totus populus "diluculo veniebat ad eum, vt cũ audiret in templo.

38 *Et omnis populus manebat ad eum in templo, audire eum.*

30 Emiserint *folia*, προβάλωσι. Lucas τὸ προβάλλειν hoc loco absolutè pro ἐκφύειν seu βλαστεῖν vsurpat. Itaque Erasmus, vt constructionem expleret, suppleuit gemmas, quas Græci ὀφθαλμοὺς vocant. Vetus interpres ad fructum retulit, & ἀφ' ἑαυτῶν coniunxit cum προβάλωσι, neque legit participium βλέποντες, contra omnium codicum fidem. Castellio conuertit, Pullularint, quod planè est ἄκυρον. Ego verò quod constructioni deerat 5 suppleui ex Matthæo & Marco.

32 Hæc omnia, πάντα. Addidimus ταῦτα ex Matthæo, quanuis in nullis vetustis codicibus scriptum inuenerimus.

35 Qui habitant in superficie terræ, τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς: id est in omnes homines, vbicunque tandem fuerint. Ponitur enim verbum καθῆσθαι pro sedes ponere, sicut ab Hebræis vsurpatur ישב, vt 10 diximus Matth. 4. c. 16 & πρόσωπον τῆς γῆς illud est quod Hebræi פני הארץ, Latini superficiem terræ vocant.

36 Vt digni habeamini, ἵνα καταξιωθῆτε. Magna est huius verbi emphasis, ex quo intelligimus omnia deberi gratuitæ Dei electioni, qui nos prior dilexit. Erasmus igitur non satis expressè vertit, Vt liceat vobis, ἵνα ἐξῇ ὑμῖν. In duobus tamen codicibus legimus ἵνα κατισχύσητε ἐκφυγεῖν, vt valeatis effugere, nimirum per gratiam Dei quæ vobis aderit. Consistatis, σταθῆναι: id est ita appareatis vt intrepidè possitis vultum & sen- 15 tentiam iudicis sustinere. Hæc enim est filiorum Dei παῤῥησία & πεποίθησις, quam pulchrè describit Paulus Rom. 8. f. 33, & 34. Consistere igitur & Cadere opponuntur hoc loco: quemadmodum etiam Standi vocabulum à Terentio vsurpatur: quod tamen vt ambiguum repudiaui. Sic Psal. 1. b. 5, dicit Dauid, Impii in iudicio לא יקומו, id est non consistent: pro quo Græcus interpres perperam reddidit, οὐκ ἀναστήσονται. vnde postea emanauit eorum error qui impios resurrecturos negarunt. tanti est momenti veram vocabulorum significationẽ tenere.
20 38 Diluculo veniebat, ὤρθριζε. Sic solent Septuaginta, quos vocant, interpretes, explicare verbũ He-

bræum משכים, quasi dicas, Diluculari: pro quo in Veteri editione aliquoties legitur barbarum vocabulum Manicare, quod ipsum etiam Augustinum offendit, vt Erasmus in hunc locum obseruauit. Neque tamen ὀρθρίζειν declarat diluculo venire, sed diluculo surgere: qua etiam significatione reperio participium ὀρθρευόμενος apud Lucianum in Gallo. Sed (vt sæpe iam annotauimus, veluti Mar.8.b.11, & suprà 3.b.7) Hebræis est familiare, posito vno verbo intelligere consequens.

Κεφάλαιον κβ΄.

Mat.26.a.1 mar.14.a.1

Ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, ἡ λεγομένη πάσχα.

Καὶ ἐζήτουν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐτόν· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν.

Mat.26.c.14 mar.14.b.10

Εἰσῆλθε δὲ ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα.

Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς στρατηγοῖς τὸ πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς.

Καὶ ἐχάρησαν· καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι.

Καὶ ἐξωμολόγησε· καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου.

Mat.26.b.17 mar.14.b.13

Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.

Καὶ ἀπέστειλε Πέτρον καὶ Ἰωάννην, εἰπών, Πορευθέντες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα ἵνα φάγωμεν.

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν;

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἰδού, εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πόλιν, συναντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰκίαν οὗ εἰσπορεύεται.

Καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπότῃ τῆς οἰκίας, Λέγει σοι ὁ διδάσκαλος, Ποῦ ἐστι

CAP. XXII.

1 A‖Ppropinquabat autem festum azymorũ, quod dicitur pascha:

2 Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum tollerent *è medio*: timebant enim plebem.

3 ‖Introiit autem Satanas in Iudam cognominatum Iscariotem qui erat è numero duodecim.

4 Qui abiens colloquutus est cum principibus Sacerdotum ac præfectis *templo*, quomodo ipsis eum traderet.

5 Qui gauisi sunt: ac pacti sunt se daturos ei pecuniam.

6 Et *ipse* spopondit: quærebátque opportunitatem vt traderet eum ipsis absque turba.

7 ‖Venit autem dies azymorũ, qua oportebat mactari pascha.

8 Et misit Petrum & Iohannẽ, dicens, Profecti parate nobis pascha vt vescamur.

9 Ipsi verò dixerunt ei, Vbi vis paremus *illud*?

10 At ille dixit eis, Ecce, postquã introieritis in vrbem, occurret vobis quidam aquæ amphoram baiulans: sequimini eum domum in quam ingredietur.

11 Et dicite patrifamiliâs ædiũ, Dicit tibi Magister, Vbi est

CAP. XXII.

1 *A*Ppropinquabat autem dies festus azymorum, qui dicitur pascha:

2 *Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum interficerent: timebant verò plebem.*

3 *Intrauit autem Satanas in Iudam qui cognominabatur Iscariotes, vnum de duodecim.*

4 *Et abiit & loquutus est cum principibus Sacerdotum & magistratibus, quemadmodum illum traderet eis.*

5 *Et gauisi sunt: & pacti sunt pecuniã illi dare.*

6 *Et spopondit: & quærebat opportunitatem vt traderet illum sine turbis.*

7 *Venit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi pascha.*

8 *Et misit Petrum & Iohannem, dicens, Euntes parate nobis pascha, vt manducemus.*

9 *At illi dixerunt, Vbi vis paremus?*

10 *Et dixit ad eos, Ecce, introeuntibus vobis in ciuitatem, occurret vobis homo amphoram aquæ portans: sequimini eum in domum in quam intrat.*

11 *Et dicetis patrifamiliâs domus, Dicit tibi Magister, Vbi est*

IN CAPVT XXII.

2 Tollerent *è medio*, ἀνέλωσιν. Addidi E medio, vt vitarem amphiboliam in Latino sermone. Alibi vsi sumus verbo Interimendi, quod non videtur conuenire vltimo supplicio, quod Magistratus sententia interueniente de aliquo sumitur. Quamobrem etiam Necandi verbum vsurpauimus infrà, 23.v.32. & inuidiosè videtur positũ ἀνεῖλετε Act.2.d.23, & 10.f.39. vt significetur Christus velut à latronibus potius quàm à iudicibus per summum scelus interfectus.

4 Ac præfectis *templo*, στρατηγοῖς. Vulg. & Eras. Et Magistratibus, quo nomine potius intellexerim τοὺς πρεσβυτέρας. Vocatos autem fuisse στρατηγοὺς eos qui templi custodiæ præerant, (cuius fit mentio Matth.27.g.65) & distinctos fuisse à presbyteris & à principibus Sacerdotum, liquet ex versu 52 huius capitis. Castellio Antistites conuertit: quàm rectè, ipse viderit.

6 Spopondit, ἐξωμολόγησε. Alibi τὸ ἐξομολογεῖσθαι declarat palàm profiteri: hîc autem ad mutuam stipulationem refertur, in qua vnus rogat, Spondes? alter respondet, Spondeo. Nam ὁμολογεῖν ad verbum declarat, paribus verbis loqui, vt ii solent qui petentibus assentiuntur. Absque turba, ἄτερ ὄχλου. i. sine tumultu, vel clam turba quæ eum solebat assectari. quamobrem etiam id tempus obseruauit quo solum esse sciebat in horto.

7 Oportebat, ἔδει. Oportebat, nimirum ex Legis præscripto. Sed hoc quoque Dei mandatum Iudæi plerique traditionibus suis violabant, vt annotauimus Matth. 26.b.17. Vulgata & Erasmus, Necesse erat,

ἀνάγκη ἦν. Pascha, τὸ πάσχα: id est Agnum qui figura erat ipsius Phase: quæ metonymia alibi est à nobis annotata.

τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

Κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε.

Ἀπελθόντες δὲ εὗρον καθὼς εἴρηκεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ.

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.

Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Καὶ δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε, Λάβετε τοῦτο, καὶ διαμερίσατε ἑαυτοῖς.

Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ.

Καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαριστήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.

diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edam?

12 Tunc ipse ostẽdet vobis cœnaculum magnum stratum: illic parate *pascha*.

13 Profecti autem inuenerunt omnia prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

14 ‖Quum igitur adesset *constitutum* illud tempus, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.

15 Et dixit eis, Desiderio desideraui hoc pascha vesci vobiscum, antequam ego patiar.

16 Dico enim vobis me non amplius comesturum ex eo, quousque compleatur in regno Dei.

17 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dixit, Accipite hoc, & partimini vobis ipsis.

18 Dico enim vobis me non biturum ex fructu vitis, vsquequo regnum Dei venerit.

19 ‖Et accepto pane, quum gratias egisset, fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum quod pro vobis datur: hoc facite in mei recordationem.

20 Itidem etiam *dedit eis* poculum, postquã cœnasset, dicẽs, Hoc poculum *est* Nouum illud testamentum per sanguinẽ meum, qui pro vobis effunditur.

diuersorium vbi pascha cum discipulis meis manducem?

12 *Et ipse ostendet vobis cœnaculũ magnum stratum: & ibi parate.*

13 *Euntes autem inuenerunt sicut dixit illis: & parauerunt pascha.*

14 *Et quum facta esset hora, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.*

Mat.26.b.20 mar.14.b.18.

15 *Et ait illis, Desiderio desideraui hoc pascha manducare vobiscum antequam patiar.*

16 *Dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud donec impleatur in regno Dei.*

17 *Et accepto calice, gratias egit, & dixit, Accipite, & diuidite inter vos.*

18 *Dico enim vobis quòd non bibam de generatione vitis, donec regnum Dei veniat.*

19 *Et accepto pane gratias egit, & fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in meã commemorationem.*

Mat.26.c.26 mar.14.c.22 1.cor.11.e.24

20 *Similiter & calicem postquam cœnauit, dicens, Hic est calix Nouũ testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur.*

14 *Constitutum* illud tempus, ἡ ὥρα. Tot vocabulis libuit τὴν ὥραν interpretari, vt planius loquerer. Ita enim significatur vespertinum crepusculum, intra quod oportuit hanc cœnam peragi. Quod non satis videaris exprimere si cum Vetere interprete conuertas, Quum facta esset hora: vel cum Erasmo, Quum iam esset tempestiuum.

15 Desiderio desideraui, ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα. Hebr. חמאויתי תאוה, pro Summopere desideraui. Hunc autem versiculum testatur Epiphanius sic fuisse ab Hebionæis deprauatum, μὴ ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα κρέας φαγεῖν μεθ' ὑμῶν; id est, Nũ desideraui desiderio hoc pascha carne vesci vobiscum? Patiar, παθεῖν: id est supplicio mortis afficiar. Libenter autem retinuimus hoc vocabulum, Ecclesiæ Dei familiare.

Solent enim Græci in ista dupla Hebræa infinitum vertere in nomen verbale.

20 Postquam cœnasset, μετὰ τὸ δειπνῆσαι. Hîc libuit subiicere ex rituum Iudaicorum volumine quod ipsi כל-בו vocant, ceremoniam panis & poculi quæ sumunt Iudæi sub finem cœnæ agni paschalis. Ea igitur eiusmodi est, Emanuele Tremelio, homine doctissimo, interprete, Paterfamiliâs initio conuiuii sumit panem azymum integrum, quem in duas partes diuidit: quarum vni sic benedicit, Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, qui educis panem è terra. (Vel sic, Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, in esu panis azymi) Alteram autem partem recondit sub mappa, vt videntes pueruli rogent cur panem azymum abscondamus, & eum differamus comedere: deinde ne, si eum videant, comedant inter cœnandum imprudentes: postea peragit cœnã suã quisque lætus. qua peracta, resumit paterfamiliâs partẽ illam quam sub mappa absconderat, & ex ea recumbens comedit tantillum quanta est oliua, distribuítque singulis accumbentibus, in Paschæ memoriam: nec quicquam cibi deinceps ea nocte gustant, vt gustus panis azymi maneat in ore ipsorum. Deinde ad eundem modum discumbens bibit, & recitat gratiarum actiones, quibus sumpto cibo solent gratias agere Deo. Hæc est igitur illorum ceremonia, ad quam non desunt qui putent Christum respexisse quum sacrosanctam synaxin institueret: quod si verum est (neque enim hoc facilè concesserim) longè tamen aliter iudicandum est de sancta & solẽni institutione qua in ipsius Christi possessionem mittimur, quàm de externo illo ritu & traditione. Hoc poculum *est*, τοῦτο τὸ ποτήριον. Verbum substantiuum quod hîc deest, rectè suppletur ex 1. Cor. 11.e.25, sed à Vetere interprete non est positum suo loco. Vertit enim,

Hic est calix, pro Hic calix est. Est autem hoc loco duplex metonymia, quam agnoscere coguntur etiam ii qui in hac formula non desinunt τὸ ῥητὸν vrgere, vt quod semel tuendum susceperunt, omnibus modis defendant. Primùm enim ponitur continens (vt grammatici loquuntur) pro contento, poculũ videlicet pro vino quod ipso poculo continetur. Deinde vinum dicitur esse ipsum fœdus, quum sit duntaxat fœderis, aut eius potius quo fœdus sancitur, (nimirum sanguinis Domini) symbolum ac tessera: vera quidem illa & minimè inanis, sed tamen ab eo distinguenda quod ipsa repræsentat. Non est igitur quòd è cælo Christum eliciamus, vel Christi corpus immensum & inuisibile comminiscamur, vt propriam significationem verbi Est conseruemus. Est autem hæc metonymia non modò in Sacris literis frequens, vt est ab eruditissimis hominibus toties inculcatum, sed etiam ab ipso Homero vsurpata. Sic enim ille vbi mentionem facit fœderis inter Græcos & Troianos multis cæremoniis sanciti, libro Iliad. γ, Κήρυκες δ' ἀνὰ ἄστυ θεῶν φέρον ὅρκια πιστά, Ἄρνε δύω, καὶ οἶνον ἐΰφρονα καρπὸν ἀρούρης Ἀσκῷ ἐν αἰγείῳ. In quibus versiculis nemo non videt (liceat enim nobis profana cum sacris hactenus comparare) agnis & vino, quæ fœderis duntaxat symbola erant, tribui ipsam fœderis appellationem, simili prorsus dicendi genere quo hîc vsus Lucas poculum vocauit Nouum testamentum. Certum est enim Christum vsum esse formulis dicendi, ipsi vulgo vsitatis, in hac præsertim ceremonia quam volebat ab omnibus intelligi. Nouum illud testamentum, ἡ καινὴ διαθήκη: vel potius fœdus. Nam mihi quidem videtur hæc interpretatio melius conuenire, vt plenior sit veteris fœderis & noui collatio: neque tamen ausus sum quicquam hîc mutare. Sed putaui exprimendum articulum, qui additus videtur vt discipulis veniret in mentem quod pollicitus fuerat Dominus iam olim, Ierem. 31. f. 31. quam promissionem probabile est in populo Dei celebrem fuisse, quanuis à Scribis & Pharisæis non rectè explicaretur. Qui pro vobis effunditur, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. Quum hæc verba, si constructionem spectemus, necessariò non ad sanguinem, sed ad poculum pertineant, neque tamen de vino (nedum de poculo) intelligi possint, aut manifestum est solœcophanes, quum dicendum fuerit τοῦ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνομένου, vt legit Basilius in Ethicis, ὅρῳ κα': aut potius quum hæc essent ad marginem annotata ex Matthæo & Marco, postea in contextum irrepserunt: quod eo quidem facilius est admissum quòd quũ in superiore versiculo adscriptum esset τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, id est, Quod pro vobis datur, simile quippiam videtur adiiciẽdum fuisse vbi agitur de sanguine. Sed neque hoc additur apud Paulum 1. Cor. 11. e. 25, (qui tamen videtur ex hoc loco descripsisse Cœnæ institutionem) neque causam video cur solœcophanes Lucas vsurparet. Omnes tamen vetusti nostri codices ita scriptum habebant.

Mat. 26. b. 21 mar. 14. b. 19 iohan. 13. b. 18	Πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης.	21 ‖Veruntamen ecce manus eius qui me prodit, mecũ *est* in mensa.	21 *Veruntamen ecce manus tradentis me mecum est in mensa.*
Psal. 40. c. 11	Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ παραδίδοται.	22 Et filius quidem hominis ‖prout definitum est, vadit: veruntamen væ homini illi per quem proditur.	22 *Et quidem Filius hominis secundum quod definitum est, uadit: ueruntamen uæ homini illi per quem traditur.*
	Καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς τὸ τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.	23 Tunc ipsi cœperunt mutuò quærere inter se quisnam esset ex ipsis qui hoc facturus esset.	23 *Et ipsi cœperunt quærere inter se quis esset ex eis qui hoc facturus esset.*
	Ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων.	24 Orta est autem etiam contentio inter eos, quis eorum videretur esse maior.	24 *Facta est autem & contentio inter eos, quis eorũ uideretur esse maior.*
Mat. 20. d. 25 mar. 10. f. 42	Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν, εὐεργέται καλοῦνται.	25 Ipse verò dixit eis, ‖Reges gentium dominantur eis, & qui potestatem habent in eas, beneficii vocantur.	25 *Dixit autem eis, Reges gentium dominantur eorum: & qui potestatem habent super eos, benefici uocantur.*
	Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως· ἀλλ' ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, γενέσθω ὡς ὁ νεώτερος· καὶ ὁ ἡγούμενος, ὡς ὁ διακονῶν.	26 Vos autem non ita: sed qui maximus est inter vos, fit sicut qui minimus est, & qui princeps est, sicut qui ministrat.	26 *Vos autem non sic: sed qui maior est in uobis, fiat sicut iunior, & qui præcessor est, sicut ministrator.*

22 Definitũ est, τὸ ὡρισμένον. Sic loquitur Spiritus sanctus Act. 4. e. 27, & quidem apertius aliquanto nominans manum ac consiliũ Dei. Viderint igitur præposteri quidam iustitiæ Dei vindices scilicet ac patroni, qua fronte, quum de peccatis hominum agitur, prouidentiam Dei à consilio & decreto separent. Nempe, inquiunt, ne Deum faciamus mali authorem. Quid verò? Christum prodere, deridere, crucifigere, scelus non fuit? & tamen dicit ipse Christus, dicunt Apostoli id esse à Deo definitum, id inquam Dei manu & consilio prius, id est ab æterno, fuisse constitutum. sic, inquam, loquitur Deus ipse cuius authoritatem qui sequitur, emendatè sanè loquitur. Ergo, inquies, Deus fuit huius sceleris author? Absit. Clemens enim & bonus est Deus noster, mundum in Christo reconcilians sibi: & iustus quoque peccatorum nostrorum iudex, in eo qui factus est execratio pro nobis: sceleratus autẽ est Iudas, qui innocentissimum hominẽ prodit vt auaritiæ suæ seruiat: scelerati Iudæi, qui Seruatorem suum postulant ad necem: sceleratus Pilatus, qui repugnante conscientia insontem damnat. Distingue igitur Dei consilium ac decretum à causis mediis, id est ab istorum mala conscientia, & in vno eodémque facto, Dei iustitiam & bonitatem coles, diaboli & hominum iniquitatem & improbitatem detestaberis.

25 Benefici vocantur, εὐεργέται καλοῦνται: id est magnificis titulis ornantur. Sic enim mos semper fuit principes aliquibus cognomentis honestare, quæ postea transierunt etiam ad hæredes. Nominatim verò inter Ægypti reges numerantur duo Euergetæ. Sed & ab Hebræis principes generali nomine נדיבים (id est munifici & liberales) dicuntur per antonomasiam. quò videtur Lucas respexisse.

26 Qui minimus est, ὁ νεώτερος. Propriè dicitur de ætate, cuius tamen discrimina Dominus non tollit, nisi

hactenus vt stulta & vana ambitio vitetur. Malo tamen νεώτερον accipere in genere pro eo qui minimæ est authoritatis: sicut apud Hebræos interdum vsurpatur vocabulum צעיר.

Τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; Ἐγὼ δὲ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν.	27 Nam vter maior est, qui accumbit, an qui ministrat? nónne qui accumbit? At ego sum in medio vestrum vt qui ministrat.	27 *Nam quis maior est, qui recũbit, an qui ministrat? nonne qui recũbit? Ego autem in medio uestrũ sum sicut qui ministrat.*	
Ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου.	28 Vos porro ii estis qui permãsistis mecum in tentationibus meis.	28 *Vos autẽ estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.*	
Κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ πατήρ μου, βασιλείαν,	29 Ego igitur paciscor vobis, prout pactus est mihi Pater meus, regnum,	29 *Et ego dispono uobis sicut disposuit mihi pater meus, regnum,*	
Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ καθίσησθε ἐπὶ θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.	30 Vt edatis & bibatis in mensa mea in regno meo, ‖& sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.	30 *Vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.*	Mat. 19. d. 28
Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Σίμων, Σίμων, ἰδού, ὁ σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς, τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον·	31 ‖Dixit etiã Dominus, Simon, Simon, ecce, Satanas appetiit vos quos ventilaret sicut triticũ:	31 *Ait autem Dominus, Simon, Simon, ecce, Satanas expetiuit uos ut cribraret sicut triticum:*	1. Pet. 5. c. 8
Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου· καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου.	32 Sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: tu igitur aliquãdo conuersus, confirma fratres tuos.	32 *Ego autem rogaui pro te, ut non deficiat fides tua: & tu aliquando conuersus, confirma fratres tuos.*	
Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, μετὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνατον πορεύεσθαι.	33 Ipse verò dixit ei, Domine tecũ paratus sum & in carcerẽ & ad mortem proficisci.	33 *Qui dixit ei, Domine, tecum paratus sum & in carcerẽ & in mortẽ ire.*	
Ὁ δὲ εἶπε, Λέγω σοι Πέτρε, οὐ μὴ φωνήσει σήμερον ἀλέκτωρ πρὶν ἢ τρὶς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με.	34 ‖At ille dixit, Dico tibi Petre, non mittet vocem hodie gallus, priusquam ter neges me tibi notum esse.	34 *Et ille dixit, Dico tibi, Petre, non cantabit hodie gallus, donec ter abneges nosse me.*	Mat. 26. e. 34 Mar. 14. c. 30 iohan. 13. d. 38
Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑποδημάτων, μή τινος ὑστερήσατε; Οἱ δὲ εἶπον, Οὐδενός.	35 Dixit etiam eis, Quando misi vos ‖absque crumena & pera & soleis, num quid defuit vobis? Ipsi verò dixerunt, Nihil.	35 *Et dixit eis, Quando misi uos sine sacculo & pera & calceamentis, nunquid aliquid defuit uobis? At illi dixerunt, Nihil.*	Mat. 10. a. 9

27 In medio vestrum, ἐν μέσῳ ὑμῶν, i. inter vos: pro quo dicunt Hebræi בקרבכם, vt alibi annotauimus.

29 Paciscor, διατίθεμαι. Vel, lego, testamento meo videlicet: quæ interpretatio conuenit morituro, & Græco etiam vocabulo non repugnat: deinde etiam nititur authoritate Epistolæ ad Hebræos cap. 9. e. 17. Sed tamen quia simili ratione non potest dici Pater Filio regnum legasse, hoc autem loco significat Christus sese ius illud Filii nobiscum communicare, (quod quidem eiusmodi est vt Filius viuente etiam Patre sit ipsius bonorum particeps, præsertim si pater ita cum eo pactus fuerit) ideo ad ius illud pacti referri malo quo in vitæ æternæ consortiũ asciti sumus. Itaq; locus ille Epistolæ ad Hebræos fortassis pro allusione potius quàm pro genuina interpretatione accipiẽdus est. Neq; obstat quòd vita æterna toties dicitur hæreditas, & Christi dicimur cohæredes. Nam in genere τὸ κληρονομεῖν accipitur pro Possidere, & κληρονομία pro eo quod possidemus, sicut apud Hebræos accipitur נחלה & נחל: quibus tamen vocabulis vti videtur Scriptura vt declaret nos non vllis nostris meritis, sed gratuita adoptione vitam æternam consequi. Pendet autem hæc adoptio non à testamento, sed à fœdere, seu pacto, quod quidem non ipsius Patris qui nos adoptauit, & mori non potest, seu Filii potius in quo adoptati sumus, morte sancitur. Itaque simili ratione dicimur hæredes Dei qua cohæredes Christi: quia nimirum filii sumus, ex fœdere tamen, non ex testamento: alioquin Patrem à quo adoptati sumus, oporteret mori antequam hæreditatem acciperemus. Certè sic ista dicuntur de fœdere cum Abrahamo inito Act. 3. d. 25. quod vocatur vbique ברית. Theophylactus quoque διατίθεμαι ὑμῖν interpretatur συμφωνῶ πρὸς ὑμᾶς: à quo tamen in eo dissentio quòd βασιλείαν connectit cum verbo διέθετο, hoc modo videlicet, Prout igitur Pater mihi pactus est regnum, ita vobiscum paciscor, vt edatis & bibatis, &c. Ego verò malo post ὁ πατήρ μου adscribere distinctionem quæ in plerisque exemplaribus reperitur, & versiculum sequentem accipere pro huius declaratione.

31 Quos ventilaret, τοῦ σινιάσαι: id est agitaret & dispergeret, vel etiã excuteret. Vulgata & Erasmus, Vt cribraret. Ambrosius lib. 1. De vocatione Gentium cap. vlt. Vt cerneret. Sed hîc agitur de illo Satanæ studio quo totus ardet Ecclesiæ cœtum modis omnibus agitatum ac vexatum dissipãdi, fidem denique nobis excutiẽdi. Cribrandi autem & cernendi significatio tum demum conuenit vbi de Dei consiliis agitur in Ecclesia sua non perdenda, sed repurganda. Theophylactus interpretatur ταράξαι καὶ βλάψαι, id est turbare & lædere: quod potius respondet verbo σινιάσαι.

ff. ii

36 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς, Ἀλλὰ νῦν, ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν· καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.

36 Dixit ergo eis, At nunc, qui crumenam habet, sumat *eam*, similiter & peram: & qui non habet, vendat pallium suum, & emat gladium.

36 *Dixit ergo eis, Sed nunc, qui habet sacculum, tollat, similiter & peram: & qui non habet, vendat tunicã suã, & emat gladium.*

Esa. 53. d. 12

37 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τό, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει.

37 Dico enim vobis, adhuc oportere in me perfici ‖ scriptum illud, Et cum sceleratis numeratus est. Nã ea quæ *scripta sunt* de me, finem habent.

37 *Dico enim vobis quoniam adhuc hoc quod scriptum est, oportet impleri in me, Et cum iniquis deputatus est. Etenim ea quæ sunt de me finem habent.*

38 Οἱ δὲ εἶπον, Κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἱκανόν ἐστι.

38 At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladii hîc. Ipse verò dixit eis, Satis est.

38 *At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladii hîc. At ille dixit eis, Satis est.*

Mat. 26. d. 36
mar. 14. d. 32
iohan. 18. a. 1

39 Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη κατὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν· ἠκολούθησαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

39 ‖ Et egressus, profectus est ex more in montem Oliuarum: sequuti sunt autem eum etiam discipuli eius.

39 *Et egressus ibat secundum consuetudinem in montem Oliuarum: sequuti sunt autem illum & discipuli.*

Mat. 26. d. 41
mar. 14. d. 38

40 Γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου, εἶπεν αὐτοῖς, Προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν.

40 Quum verò peruenisset ad eum locum, dixit eis, precamini ne intretis in tentationem.

40 *Et quum peruenisset ad locum, dixit illis, Orate ne intretis in tentationem.*

41 Καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ᾽ αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολήν, καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύχετο,

41 Tum ipse auulsus est ab eis quasi ad iactum lapidis, positisque genibus precatus est,

41 *Et ipse auulsus est ab eis quantum iactus est lapidis, & positis genibus orabat.*

42 Λέγων, Πάτερ, εἰ βούλει παρενεγκεῖν τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ᾽ ἐμοῦ· πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω.

42 Dicens, Pater, si vis, transfer poculum hoc à me: veruntamen non mea voluntas sed tua fiat.

42 *Dicens, Pater, si uis, transfer calicem istum à me: ueruntamen non mea uoluntas sed tua fiat.*

43 Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ᾽ οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν.

43 Visus est autem ei Angelus è cælo corroborans eum.

43 *Apparuit autem illi Angelus de cælo confortans eum.*

44 Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστερον προσηύχετο. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.

44 Et *ipse* constitutus in angore, intentius orabat. Erat autem sudor eius quasi grumi sanguinis descendentes in terram.

44 *Et factus in agonia, prolixius orabat: & factus est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram.*

36 Sumat, ἀράτω, nimirum vt eius pretio gladium redimat, sicut omnino apparet ex iis quæ subiiciuntur de pallio. Nisi malimus post ὁ μὴ ἔχων subaudire μάχαιραν, quod ex Hebræorum consuetudine, priore loco omissum, exprimitur in posteriore, vice relatiui: vt sit hic sensus, Et qui non habet gladium, vendat pallium, & gladium emat. Hanc interpretationem sequutus est Theophylactus, qui ἀράτω interpretatur βαστάζέτω, id est ferat, quasi suos moneat Dominus ea tempora instare quibus ipsi sibi debeant humanis etiam præsidiis prospicere, quum antea præsente Domino, sola ipsius prouidentia tuti essent ac securi. Ego verò neque hoc prorsus admitto, neque video quid torquere debuerit veteres in hoc loco explicando, quasi de gladii aut belli iure hîc agatur. Ostendunt omnes circunstantiæ Christum Apostolis suis denuntiare tempus illud instare quo non, vt antea, quietè secum essent versaturi, (minantibus potius quàm reipsa pugnantibus aduersariis) sed in extremum periculum venturi tum huius vitæ, tum etiam fidei amittendæ. Itaque totus hic sermo allegoricus est: quasi dicat, Vixistis adhuc in pace, commilitones, nunc verò bellum instat acerrimum, & cæteris rebus omissis, de vnis armis cogitandum. Quænam autem illa sint arma, ipse, quum in horto precaretur, & Petrum gladio ferientem reprehenderet, suo exẽplo docere maluit quàm importunè hoc loco stupidis adhuc & ad res istas non satis attentis discipulis explicare. Cæterùm in septem codicibus vetustis pro ἀράτω, πωλησάτω, ἀγορασάτω legimus, ἀρεῖ, πωλήσει, ἀγοράσει, id est tollet, vendet, emet: quam lectionem annotat etiam Erasmus ex Basilio, ita vt sermo sit prædicentis imminentem afflictionem, non autem exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Ego verò priorem & magis receptam lectionem potius amplector: quam etiam suspicor deprauatam à quopiam, qui non aliter potuerit hunc nodum expedire.

37 Numeratus est, ἐλογίσθη. Vulg. & Eras. Deputatus est. Vide Mar. 15. c. 28.

40 Quum peruenisset, γενόμενος. Vide Mar. 6. a. 2, & suprà, 10. f. 32.

44 Constitutus in angore, γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ. Vulgata ad verbum, Et factus in agonia: quæ interpretatio nimium est obscura. Significat autem ἀγωνία summam Christi luctantis angustiam. Neque enim cum mortis duntaxat terroribus luctabatur Christus, vt cæteri homines solent, (alioquin videri possent multi martyres ipso Christo constantiores) sed cum terribili Patris irati iudicio, quo nihil formidabilius cogitari potest: quia nimirum peccatorum nostrorum onus in se receperat. Itaque in hac Christi deiectione consistit nostræ consolationis summa: tãtum abest vt propterea quicquam de ipsius maiestate diminuatur. Nam, vt diuinè prorsus ait Nazianzenus, μὴ διὰ τοῦτο ἄτιμος, ὅτι διὰ σὲ ταπεινός; Id est, Nũ propterea honore suo spoliãdus est, quia

propter te humilis factus? Intentius, ἐκτενέστερον. Vulg. & Eras. Prolixius. Ego verò malo ad ipsam orationis qualitatem referre, tum hoc loco tum & alibi. Grumi, θρόμβοι. Vulg. & Erasmus Guttæ: quæ interpretatio non satis est expressa. alioqui nolim eos imitari quos non pudet multa comminisci vt mulierculas non tam ad resipiscentiam ac fidem excitent quàm ad mollem quandam & inanem commiserationem commoueant: id est, vt Iudæos ac Pilatum potius quàm sua peccata discant execrari. Sed vicissim digni sunt magna reprehensione qui, ne videantur Christo tribuere tam insignia humanæ infirmitatis argumenta, partim ista extenuant, in quibus tamen posita est nostræ pacis & cum Deo reconciliationis summa: partim etiam eò impudentiæ prouecti sunt vt nonnulla tanquã ab hæreticis infarta expunxerint. Siquidem (vt est ab Erasmo annotatum) Hieronymus lib. contra Pelagianos secundo, & Hilarius lib. de Trinitate decimo, indicant in plerisque Græcorum ac Latinorum codicibus non fieri mentionem neque de sudore sanguineo, neque de Angelo confortante. At ego sacrilegam eorum audaciam execror qui hæc deleuerunt. Descendentes, καταβαίνοντες. Vel descendentis, id est καταβαίνοντος, vt in nonnullis codicibus legit Erasmus.

45 Καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητάς, εὗρεν αὐτοὺς κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης.

45 Et quum surrexisset à precatione, venissetque ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia.

45 *Et quum surrexisset ab oratione, & uenisset ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia.*

46 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί καθεύδετε; ἀναστάντες προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.

46 Et dixit eis, Quid dormitis? surgite, & precamini, ne introeatis in tentationem.

46 *Et ait illis, Quid dormitis? surgite, orate ne intretis in tentationem.*

Mat. 26. e. 47
mar. 14. e. 43
iohan. 18. a. 3

47 Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα, προήρχετο αὐτῶν, καὶ ἤγγισε τῷ Ἰησοῦ φιλῆσαι αὐτόν.

47 ‖ Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & is qui dicebatur Iudas, vnus è duodecim, præibat eis, & appropinquauit Iesu vt oscularetur eum.

47 *Adhuc eo loquente, ecce turba, & qui uocabatur Iudas, unus de duodecim, antecedebat eos, & appropinquauit Iesu ut oscularetur eum.*

48 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως;

48 Iesus autem dixit ei, Iuda, osculo Filium hominis prodis?

48 *Iesus autem dixit illi, Iuda, osculo Filium hominis tradis?*

49 Ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, εἰ πατάξομεν ἐν μαχαίρᾳ;

49 Videntes autem ii qui circa ipsum *erant*, quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, percutiemúsne gladio?

49 *Videntes autem hi qui circa ipsum erant quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, si percutimus in gladio?*

50 Καὶ ἐπάταξεν εἷς τις ἐξ αὐτῶν τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ οὖς τὸ δεξιόν.

50 Et quidam ex ipsis percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit auriculam eius dextram.

50 *Et percussit unus ex illis seruum principis sacerdotum: & amputauit auriculam eius dexteram.*

51 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐᾶτε ἕως τούτου. Καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐτοῦ, ἰάσατο αὐτόν.

51 Respondens autem Iesus dixit, Sinite huc vsque. Et tacta illius auricula, sanauit eum.

51 *Respondens autem Iesus ait, Sinite usq; huc. Et quum tetigisset auriculam eius, sanauit eũ.*

52 Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς παραγενομένους ἐπ᾽ αὐτὸν Ἀρχιερεῖς καὶ στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ, καὶ πρεσβυτέρους, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων;

52 Dixit autem Iesus eis qui ad ipsum venerant, *nempe* principibus Sacerdotum, & præfectis templo, & senioribus, Vt aduersus latronem existis cum gladiis ac fustibus?

52 *Dixit autem Iesus ad eos qui uenerant ad se, principes Sacerdotum & magistratus templi, & seniores, Quasi ad latronem existis cum gladiis & fustibus?*

53 Καθ᾽ ἡμέραν ὄντος μου μεθ᾽ ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ, οὐκ ἐξετείνατε τὰς χεῖρας ἐπ᾽ ἐμέ· ἀλλ᾽ αὕτη ὑμῶν ἐστιν ἡ ὥρα, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους.

53 Quum quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me: sed hæc est hora illa vestra, & potestas tenebrarum.

53 *Quum quotidie uobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me: sed hæc est hora uestra & potestas tenebrarum.*

Mat. 26. f. 57
mar. 14. f. 53
iohan. 18. c. 24

54 Συλλαβόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀρχιερέως. Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν.

54 ‖ Comprehensum autem eũ duxerunt, & introduxerunt domũ Pontificis maximi. Petrus verò sequebatur procul.

54 *Comprehendẽtes autem eum, duxerunt ad domum principis Sacerdotum. Petrus uerò sequebatur à longè.*

Mat. 26. g. 69
mar. 14. g. 66
iohan. 18. c. 26

55 Ἁψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, καὶ συγκαθισάντων αὐτῶν, ἐκάθητο ὁ Πέτρος ἐν μέσῳ αὐτῶν.

55 ‖ Quúmque accendissent ignẽ in medio aulæ, atque vnà consedissent, sedit & Petrus inter eos.

55 *Accenso autem igne in medio atrii, & circumsedentibus illis, erat Petrus in medio eorum.*

56 Ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις καθήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ, εἶπε, Καὶ οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν.

56 Quum verò eum vidisset ancilla quædam sedentem ad ignem, intentis in eum oculis dixit, Et iste cum eo erat.

56 *Quem quum vidisset ancilla quædam sedentem ad lumen, & eũ fuisset intuita, dixit, Et hic cum illo erat.*

57 Ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτὸν, λέγων, Γύναι, οὐκ οἶδα αὐτόν.

57 Ipse autem abnegauit eum, dicens, Mulier non noui eum.

57 *At ille negauit eum, dicens, Mulier, non noui illum.*

58 Καὶ μετὰ βραχὺ ἕτερος ἰδὼν αὐτὸν ἔφη, Καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπεν, Ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί.

58 Et paulo pòst alius videns eum, dixit, Et tu ex ipsis es. Petrus verò ait, Heus tu non sum.

58 *Et post pusillum alius videns eum dixit, Et tu de illis es. Petrus verò ait, O homo, non sum.*

59 Καὶ διαστάσης ὡσεὶ ὥρας μιᾶς, ἄλλος τις διϊσχυρίζετο, λέγων, Ἐπ' ἀληθείας καὶ οὗτος μετ' αὐτοῦ ἦν· καὶ γὰρ Γαλιλαῖός ἐστιν.

59 Et interposita quasi hora vna, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & iste cum illo erat: etenim Galilæus est.

59 *Et interuallo facto quasi horæ unius, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & hic cum illo erat: nam & Galilæus est.*

60 Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέγεις. Καὶ παραχρῆμα, ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ ἐφώνησεν ὁ ἀλέκτωρ.

60 Ait autem Petrus, Heus tu nescio quid dicas. Et illicò, adhuc ipso loquente, vocem misit gallus.

60 *Et ait Petrus, Homo, nescio quid dicis. Et continuò adhuc illo loquente cantauit gallus.*

61 Καὶ στραφεὶς ὁ Κύριος ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ· καὶ ὑπεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρίς.

Mat.26.c.34 iohan.13.d.31

61 Tum conuersus Dominus intuitus est Petrum: & recordatus est Petrus sermonis Domini, quomodo *nimirum* dixerat ipsi, ‖ Priusquam gallus vocem miserit, ter me abnegabis.

61 *Et conuersus Dominus respexit Petrum: & recordatus est Petrus verbi Domini, sicut dixerat, Quia prius quàm gallus cantet, ter me negabis.*

62 Καὶ ἐξελθὼν ἔξω ὁ Πέτρος ἔκλαυσε πικρῶς.

62 Et egressus foras Petrus fleuit amarè.

62 *Et egressus foras Petrus, fleuit amarè.*

63 Καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν, ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέροντες·

Mat.26.g.67 mar.14.g.65

63 ‖ At ii qui vnà tenebant Iesum, ei illudebant, cædentes *eum*:

63 *Et viri qui tenebant Iesum, illudebant ei cædentes:*

64 Καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν, ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον· καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

64 Et quum eum obuoluissent, verberabant faciem eius, & interrogabant eum, dicentes, Vaticinare quis sit qui te percussit.

64 *Et velauerunt eum, & percutiebant faciem eius: & interrogabant eum, dicentes, Prophetiza, quis est qui te percussit?*

65 Καὶ ἕτερα πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν.

65 Et alia multa conuiciantes dicebant in eum.

65 *Et alia multa blasphemantes dicebant in eum.*

66 Καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, Ἀρχιερεῖς τε καὶ Γραμματεῖς, καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον ἑαυτῶν,

Mat.27.a.1 mar.15.a.1 iohan.18.c.28

66 ‖ Et vt ortus est dies, conuenit ordo seniorum populi, & principes Sacerdotum & Scribæ, & adduxerunt eum in suum consessum,

66 *Et ut factus est dies, conuenerunt seniores plebis, & principes Sacerdotum & Scribæ, & duxerunt illum in concilium suum,*

67 Λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός; εἰπὲ ἡμῖν. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε:

67 Dicentes, "Num tu es ille Christus? dic nobis. Dixit autem eis, Si vobis dixero, nequaquam credetis:

67 *Dicentes, Si tu es Christus, dic nobis. Et ait illis, Si vobis dixero, non credetis mihi:*

68 Ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω, οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι, ἢ ἀπολύσητε.

68 Quòd si etiam interrogauero, nequaquam respondebitis mihi, neque dimittetis.

68 *Si autem & interrogauero, non respondebitis mihi, neque dimittetis.*

69 Ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ.

69 "Ab hoc tempore erit Filius hominis sedens ad dextram potentiæ Dei.

69 *Ex hoc autem erit Filius hominis sedens à dextris virtutis Dei.*

67 Num tu es, εἰ σὺ εἶ: vel, si tu es. Nam in vetustis codicibus duobus nulla erat adscripta interrogationis nota.

69 Ab hoc tempore, ἀπὸ τοῦ νῦν: id est deinceps.

70 Εἶπον δὲ πάντες, Σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ; Ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη, Ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐγώ εἰμι.

70 Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Ipse verò dixit eis, Vos dicitis me esse.

70 *Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Qui ait, Vos dicitis, quia ego sum.*

71 Οἱ δὲ εἶπον, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

71 At illi dixerunt, Quid amplius egemus testimonio? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius.

71 *At illi dixerũt, Quid adhuc desideramus testimonium? ipsi enim audiuimus de ore eius.*

Κεφάλαιον κγ'.

CAP. XXIII.

CAP. XXIII.

1 ΚΑΙ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τὸν Πιλάτον.

1 TVm surgens vniuersa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum.

1 *ET surgens omnis multitudo eorum duxerunt illum ad Pilatũ.*

2 Ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες, Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα Καίσαρι φόρους διδόναι, λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι.

2 Cœperunt autem eum accusare, dicentes, Comperimus istum peruertere "gentem, ‖ & vetare tributa dare Cæsari, quòd dicat se "Christum, *id est* regem esse.

2 *Cœperunt autẽ illũ accusare, dicentes, Hunc inuenimus subuertentem gentem nostram, & prohibentem tributa dare Cæsari, & dicentem se Christum regem esse.*

Mat.22.b.12 mar.12.b.17

3 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ἔφη, Σὺ λέγεις.

3 ‖ Pilatus autẽ interrogauit eũ, dicens, Tú ne es Rex Iudæorũ? Ipse verò respondens ei dixit, Tu dicis.

3 *Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tu es rex Iudæorum? At ille respondens illi, ait, Tu dicis.*

Mat.27.b.11 mar.15.a.2 iohan.18.f.33

4 Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους, Οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ.

4 Ait verò Pilatus ad principes Sacerdotum & turbam, Nullam inuenio "noxam in hoc homine.

4 *Ait autem Pilatus ad principes Sacerdotum & turbas, Nihil inuenio causæ in hoc homine.*

5 Οἱ δὲ ἐπίσχυον, λέγοντες, Ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε.

5 At illi "inualescebant, dicentes, Concitat populum, docens per vniuersam Iudæam, exorsus à Galilæa huc vsque.

5 *At illi inualescebant, dicentes, Commouet populum, docens per uniuersam Iudæã, incipiẽs à Galilæa usque huc.*

6 Πιλάτος δὲ ἀκούσας Γαλιλαίαν, ἐπηρώτησεν εἰ ὁ ἄνθρωπος Γαλιλαῖός ἐστι.

6 Pilatus verò, audita Galilæa, interrogauit nũ Galilæus esset.

6 *Pilatus autẽ audiens Galilæam, interrogauit si homo Galilæus esset.*

7 Καὶ ἐπιγνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου ἐστὶν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρώδην, ὄντα καὶ αὐτὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις.

7 Et quum cognouisset eum ad Herodis potestatem pertinere, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat per eos dies.

7 *Et ut cognouit quòd de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Ierosolymis erat illis diebus.*

8 Ὁ δὲ Ἡρώδης ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν· ἦν γὰρ θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν, διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ αὐτοῦ· καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον.

8 Herodes autem viso Iesu, gauisus est valde. cupiebat enim à multo *tempore* eum videre, eo quòd audiret multa de eo: & sperabat se signum aliquod visurum ab eo fieri.

8 *Herodes autem viso Iesu, gauisus est valde. erat enim cupiens ex multo tempore videre eum, eo quòd audiret multa de eo: & sperabat signum aliquod videre ab eo fieri.*

9 Ἐπηρώτα δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς· αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ.

9 Interrogauit autem eũ multis sermonibus: sed ipse nihil ei respondit.

9 *Interrogabat autem eum multis sermonibus: at ipse nihil illi respondebat.*

10 Εἱστήκεισαν δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς εὐτόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ.

10 Stabant autem principes Sacerdotum & Scribæ magna cõtentione eum accusantes.

10 *Stabãt autem principes Sacerdotum & Scribæ constanter accusantes eum.*

IN CAPVT XXIII.

2 Gentem, ἔθνος. In tribus codicibus manu scriptis additum erat ἡμῶν, nostram, & ita legit Vetus interpres. Christum, *id est* regem. Χριστὸν βασιλέα. Vel, vnctum regem.

4 Noxam, αἴτιον. Vocabulum Causæ quo vtitur Vetus interpres, nimium latè patet. Differentia autem illa inter noxam & noxiam, quæ hoc loco repetitur ab Erasmo, infinitis idoneorum scriptorum testimoniis refutatur.

5 Inualescebant, ἐπίσχυον. Vel, contrà nitebantur. nam vtrunque potest hoc verbo intelligi.

11 Ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ Ἡρώδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ, καὶ ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπρὰν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ.

11 Herodes autem cum militibus suis, quũ eũ pro nihilo habuisset, & illusisset *ei*, amictum veste splendida remisit ad Pilatum.

11 *Spreuit autem illum Herodes cum exercitu suo, & illusit indutum ueste alba, & remisit ad Pilatum.*

12 Ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ,τε Πιλάτος καὶ ὁ Ἡρώδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ' ἀλλήλων· προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς ἑαυτούς.

12 Et facti sunt amici inter sese Pilatus & Herodes eo ipse die: nam antea inimici erant inter se.

12 *Et facti sunt amici Herodes & Pilatus in ipsa die: nam antea inimici erant adinuicem.*

13 Πιλάτος δὲ, συγκαλεσάμενος τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν λαόν,

13 Pilatus verò, cõuocatis principibus Sacerdotum & magistratibus ac populo,

13 *Pilatus autem, conuocatis principibus Sacerdotum & magistratibus & plebe,*

Mat.27.c.23 mar.15.b.14 iohan.18.g.38, & 19.a.4

14 Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαόν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον, ὧν κατηγορεῖτε κατ' αὐτοῦ·

14 ‖Dixit eis, Obtulistis mihi hunc hominem vt qui auertat populum: & ecce, ego in vestri conspectu quæstione habita, nullam noxam inueni in homine isto, ex iis de quibus accusatis eum:

14 *Dixit ad illos, Obtulistis mihi hũc hominem quasi auertentem populum: & ecce, ego coram uobis interrogans, nullam causam inueni in homine isto ex his in quibus eum accusatis:*

15 Ἀλλ' οὐδὲ Ἡρώδης· ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἰδοὺ, οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ.

15 Sed ne Herodes quidem: nã remisi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte factum est ab eo.

15 *Sed neque Herodes: nam remisi uos ad illum, & ecce, nihil dignum morte actum est ei.*

16 Παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

16 Castigatum ergo eum dimittam.

16 *Emendatum ergo illum dimittam.*

17 Ἀνάγκην δὲ εἶχεν ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν ἕνα·

17 Necesse autem habebat dimittere eis in festo vnum *quempiam*:

17 *Necesse autem habebat dimittere eis per diẽ festum, unum:*

18 Ἀνέκραξαν δὲ παμπληθεὶ, λέγοντες, Αἶρε τοῦτον, ἀπόλυσον δὲ ἡμῖν τὸν Βαραββᾶν.

18 Exclamauit autem simul vniuersa turba, dicens, Tolle hunc, dimitte verò nobis Barabbam.

18 *Exclamauit autem simul uniuersa turba, dicens, Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbam.*

19 Ὅστις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει καὶ φόνον, βεβλημένος εἰς φυλακήν.

19 Qui erat propter seditionem quandam & cædem factã in vrbe, coniectus in carcerem.

19 *Qui erat propter seditionem quandam factam in ciuitate & homicidium, missus in carcerem.*

20 Πάλιν οὖν ὁ Πιλάτος προσεφώνησε, θέλων ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν.

20 Rursus ergo Pilatus alloquutus est *eos*, volens dimittere Iesum.

20 *Iterum autem Pilatus loquutus est ad eos, uolens dimittere Iesum.*

21 Οἱ δὲ ἐπεφώνουν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν.

21 Ipsi verò reclamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eũ.

21 *At illi succlamabãt, dicentes, Crucifige, crucifige eum.*

22 Ὁ δὲ τρίτον εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν αὐτῷ· παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

22 Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim iste mali fecit? nullam noxam capitalem inueni in eo: castigatum ergo eũ dimittam.

22 *Ille autem tertiò dixit ad illos, Quid enim mali fecit iste? nullam causam mortis inuenio in eo: corripiam ergo illum, & dimittam.*

11 Cum militibus suis. σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ. Vel copiis. Nam exercituum nomen videtur nimiũ militare. στράτευμα verò translatitiè hîc accipitur pro multitudine satellitum & nobilium qui Herodem è Galilæa sequuti erant: sicut apud Latinos agmen, manus, acies, copiæ, simili translatione vsurpantur. Nam alioquin Pilatus non sustinuisset Herodem armatum cum suis in Iudæam ingredi.

13 Et magistratibus, καὶ τοὺς ἄρχοντας. Loquitur proculdubio de iis quos Iudæi Sanhedrin (id est Senatores) vocant. Ideo Magistratus rectè conuertit Vetus interpres. Alibi verò aliquoties (vt suprà 14.a.1, & 18. v.18) Primores dixi, quoniam incertum est Senatorésne an præfecti Synagogæ eo nomine illic significẽtur. 5

15 Nam remisi vos ad illum, ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτόν. In tribus codicibus scriptum legimus, ἀνέπεμψε γὰρ αὐτὸν πρὸς ἡμᾶς, remisit enim eum ad nos: quæ lectio mihi videtur optimè conuenire. Illud enim complectitur ex quo intelligi possit, ne Herodem quidem vllum in eo crimen comperisse. Nam, inquit, eum ad nos remisit: quod facturus alioquin non erat si dignum esse comperisset in quem animaduerteret. 10

23 Οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις αἰτούμενοι αὐτὸν σταυρωθῆναι· καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἀρχιερέων.

23 At illi instabant vocibus magnis, petentes vt crucifigeretur: & inualescebant voces eorum ac principum Sacerdotum.

23 *At illi instabant, uocibus magnis postulantes ut crucifigeretur: & inualescebãt uoces eorum.*

24 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπέκρινε γενέσθαι τὸ αἴτημα αὐτῶν.

24 Tum Pilatus iudicauit vt fieret quod ipsi petebant.

24 *Et Pilatus adiudicauit fieri petitionem eorum.*

25 Ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυλακὴν, ὃν ᾐτοῦντο· τὸν δὲ Ἰησοῦν παρέδωκε τῷ θελήματι αὐτῶν.

25 Dimisit autem eis illum qui propter seditionem & cædem coniectus fuerat in carcerem, quem petierant: Iesum verò tradidit eorum cupiditati.

25 *Dimisit autem illis eũ qui propter homicidium & seditionem missus fuerat in carcerem, quem petebant: Iesum uerò tradidit uoluntati eorum.*

Matth.27.d.32 marc.15.b.21

26 Καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτὸν, ἐπιλαβόμενοι Σίμωνός τινος Κυρηναίου τοῦ ἐρχομένου ἀπ' ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν σταυρὸν, φέρειν ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ.

26 ‖Quum igitur abducerent eũ, prehenso Simone quodam Cyrenæo, qui veniebat rure, imposuerunt ei crucem ferẽdam ponè Iesum.

26 *Et quum ducerent eũ, apprehenderunt Simonem quendam Cyrenensem uenientẽ de uilla: & imposuerunt illi crucem portare post Iesum.*

27 Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ, καὶ γυναικῶν· αἳ καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνουν αὐτόν.

27 Sequebatur autem eum magna multitudo populi & mulierum: quæ & plangebant & lamentabantur eum.

27 *Sequebatur autẽ illum multa turba populi & mulierum: quæ plangebãt & lamentabãtur eũ.*

28 Στραφεὶς δὲ πρὸς αὐτὰς ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Θυγατέρες Ἱερουσαλὴμ, μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμὲ, πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν·

28 Conuersus autem ad eas Iesus dixit, Filiæ Hierusalẽ, ne flete super me, verùm super vobisipsis flete, & super liberis vestris:

28 *Conuersus autem ad illas Iesus dixit, Filiæ Ierusalem, nolite flere super me, sed super uosipsas flete, & super filios uestros:*

29 Ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦσι, Μακάριαι αἱ στεῖραι, καὶ κοιλίαι αἳ οὐκ ἐγέννησαν, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν.

29 Nam ecce venient dies quibus dicent, Beatæ steriles, & venteri qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt.

29 *Quoniam ecce uenient dies in quibus dicent, Beatæ steriles, & uentres qui non genuerunt, & ubera quæ nõ lactauerunt.*

Esa.2.d.19 osee 10.b.8 apoc.6.d.16.

30 Τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς· καὶ τοῖς βουνοῖς, Καλύψατε ἡμᾶς.

30 Tum incipient dicere montibus, ‖Cadite super nos: & collibus, Operite nos.

30 *Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos: & collibus, Operite nos.*

1.Pet.4.d.17

31 Ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;

31 ‖Nam si in virente ligno ista faciunt, in arido quid fiet?

31 *Quia si in uiridi ligno hæc faciunt, in arido quid fiet?*

Mat.27.d.38 marc.15.b.27 iohan.19.c.18

32 Ἤγοντο δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακοῦργοι σὺν αὐτῷ ἀναιρεθῆναι.

32 ‖Ducebantur autẽ etiam alii duo malefici vt cum eo necarentur.

32 *Ducebãtur autem & alii duo nequam cum eo, ut interficerentur.*

33 Καὶ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτὸν, καὶ τοὺς κακούργους, ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ ἀριστερῶν.

33 Quum igitur venissent in locum qui vocatur Caluaria, illic crucifixerunt eum, & maleficos: vnum ad dextram, alterum ad sinistram.

33 *Et postquam uenerunt in locum qui uocatur Caluariæ, ibi crucifixerunt eum & latrones, unum à dextris & alterum à sinistris.*

34 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔλεγε, Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. Διαμεριζόμενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἔβαλον κλῆρον.

34 Iesus autem dicebat, Pater, remitte eis: nesciunt enim quid faciant. Partientes verò vestimẽta eius, iecerunt sortem.

34 *Iesus autem dicebat, Pater, dimitte illis: non enim sciunt quid faciunt. Diuidẽtes uerò uestimenta eius, miserunt sortes.*

35 Καὶ εἱστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν. Ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγοντες, Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτὸν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός.

35 Et stabat populus spectans. Sannis autẽ excipiebant eũ etiã primores cum eis, dicentes, Alios seruauit, seruet seipsum, si hic est ille Christus Dei electus.

35 *Et stabat populus spectans. Et deridebant eũ principes cum eis, dicẽtes, Alios saluos fecit, se saluũ faciat, si hic est Christus Dei electus.*

28 Filiæ Hierusalem, Θυγατέρες Ἱερουσαλήμ. Hebraicè, בנות ירושלם: id est, vos Hierosolymitanæ mulieres.

33 Venissent, ἀπῆλθον: id est ἦλθον, vt suprà, Marci 3.v.13.

35 Primores, οἱ ἄρχοντες. Generale est hoc nomen hoc in loco. Comprehendit enim ipsos etiam Sacerdotum principes, & quicunque in populo aliqua erant dignitate. Vulg. & Eras. Principes, quod nomen videtur angustioris significationis. 5 Cum eis, σὺν αὐτοῖς. Hoc deerat in vno exemplari. Dei electus, ὁ τοῦ Θεοῦ

ἐκλεκτός. Heb. בחיר יהוה, id est, quem Deus præteritis cæteris hominibus hoc fauore cōplexus est, vt ipsum designarit Messiam. Alioqui solent electi Dei vocari quos Dominus ad vitam æternam ab æterno selegit.

36 Ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται, προσερχόμενοι καὶ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ·

36 Illudebant autem etiam ei milites, accedentes & acetum ei offerentes:

36 *Illudebant autem ei & milites, accedentes & acetum offerentes ei:*

37 Καὶ λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, σῶσον σεαυτόν.

37 Dicentésque, Si tu es Rex ille Iudæorum, serua temetipsum.

37 *Et dicentes, Si tu es rex Iudæorum, saluum te fac.*

38 Ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς, ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

38 Erat autem etiam inscriptio scripta super eum literis Græcis & Romanis & Hebraicis, HIC EST REX ILLE IVDAEORVM.

38 *Erat autem & superscriptio scripta super eū literis Græcis & Latinis & Hebraicis, HIC EST REX IVDAEORVM.*

39 Εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασφήμει αὐτόν, λέγων, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς σῶσον σεαυτὸν καὶ ἡμᾶς.

39 Vnus autem ex maleficis qui erant suspensi, conuiciabatur ei, dicens, Si tu es Christus ille, serua teipsum & nos.

39 *Vnus autem de iis qui pendebant latronibus, blasphemabat eū, dicēs, Si tu es Christus, saluū fac temetipsum & nos.*

40 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος ἐπετίμα αὐτῷ, λέγων, Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεόν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ;

40 Respondens autem alter obiurgauit eum, dicens, Ne Deum quidem times, quòd in eadem sis damnatione?

40 *Respondens autem alter increpabat eum, dicens, Neque tu times Deū, quòd in eadem damnatione es?*

41 Καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως· ἄξια γὰρ ὧν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν· οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε.

41 Et nos quidem iustè: nam digna factis recipimus: iste verò nihil insolens fecit.

41 *Et nos quidem iustè: nā digna factis recipimus: hic verò nihil mali gessit.*

42 Καὶ ἔλεγε τῷ Ἰησοῦ, Μνήσθητί μου Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

42 Dixítque Iesu, Domine, memento mei quum veneris in regnum tuum.

42 *Et dicebat ad Iesum, Domine, memento mei quū veneris in regnum tuum.*

43 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ.

43 Tum dixit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.

43 *Et dixit illi Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.*

44 Ἦν δὲ ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης.

44 Erat autem quasi hora sexta, & tenebræ factæ sunt super totam regionem vsque ad horā nonam.

44 *Erat autem fere hora sexta, & tenebræ factæ sunt in vniuersam terrā vsque in horam nonam.*

45 Καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον.

45 Et obscuratus est sol, & aulæum templi fissum est mediū.

45 *Et obscuratus est sol, & velum templi scissum est medium.*

46 Καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν.

Psal. 30. a. 6

46 Quúmque clamasset voce magna Iesus, ait, ‖Pater, in manus tuas depono spiritum meum. Et quum hæc dixisset expirauit.

46 *Et clamans voce magna Iesus, ait, Pater, in manus tuas commendo spiritum meum. Et hæc dicens expirauit.*

39 Vnus autem, εἷς δὲ. Matthæus, alterius latronis præterita historia, vtrunque pari scelere inuoluit: quod Augustinus per numeri heterosin excusat. Fuit enim in genere propositum Matthæo narrare, à Christo conuiciis lacerando nullum genus hominum abstinuisse. Sed & verisimile est alterum ex latronibus saltem silentio suo aliquandiu visum alteri conuiciatori consentire, donec victus aduersariorum Christi extrema improbitate, qui semimortuum, & non modò ad hæc omnia nihil responsantem, sed etiam pro ipsis orantem, exagitare non desinebant, in præclaram illam & sempiterna memoria dignam confessionem erumperet.

41 Insolens, ἄτοπον. Vulg. & Eras. Malum: sicut etiā ἄτοποι & πονηροὶ videtur pro iisdem aut certè nō multum dissimilibus accipi, 2. Thes. 3. a. 2. Hîc porro videtur ἄτοπον dici quicquid fit præter officium, quod non malè videtur insolentis nomine exprimi.

43 Hodie, σήμερον. Quærit Theophylactus quî hoc conueniat cum iis quæ dicuntur Heb. 11. g. 40, veteres illos sanctos, quorum illic fit mentio, non recepisse promissionem: & ad hunc nodum explicandum multa sanè absurda commemorat, quæ non attingo, ne à scopo videar aberrare. Tantùm dico, nimium audaces fuisse qui particulam σήμερον adiecta distinctione coniunxerunt cum verbo λέγω, quum in omnibus codicibus connectatur cum verbo ἔσῃ, & in quodam etiam exemplari legatur ὅτι σήμερον. Quomodo verò locus ille sit explicandus, dicemus suo loco, & item alter ille Petri, cuius falsa interpretatio nobis genuit quem vocāt Limbum. Vide de Paradiso 2. Corinth. 12. b. 4.

46 Depono, παραθήσομαι. Vel commendo id est συνίστημι. Sed illud magis est proprium, & huius loci sententiæ accommodatius. Erasmus, Commendabo. Nam etiam Psal. 31. b. 6, vnde petita sunt hæc Christi verba, legitur אפקיד futuro tempore. Sed prætérquam quòd familiares sunt Hebræis omnium temporum permu-

tationes, res ipsa ostendit significationem præsentis melius conuenire. Deinde in vetustis codicibus duobus & Theophylacto Romano scriptum est παρατίθημι, & in aliis tribus παρατίθεμαι.

47 Ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γενόμενον, ἐδόξασε τὸν Θεόν, λέγων, Ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν.

47 Quum vidisset autem Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deum, dicens, Verè hic homo iustus erat.

47 *Videns autem Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deū, dicens, Verè hic homo iustus erat.*

48 Καὶ πάντες οἱ συμπαραγενόμενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωροῦντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη ὑπέστρεφον.

48 Et omnis turba quæ simul ad hoc spectaculum accesserat, spectans quæ facta fuerant, verberans pectora sua reuertebatur.

48 *Et omnis turba eorum qui simul aderāt ad spectaculum istud, & videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua reuertebantur.*

49 Εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ μακρόθεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ὁρῶσαι ταῦτα.

49 Stabant autem omnes noti eius procul, & mulieres quæ erant eum consequutæ à Galilæa, videntes ista.

49 *Stabant autem omnes noti eius à longè: & mulieres quæ sequutæ eū erant à Galilæa, hæc videntes.*

50 Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι Ἰωσήφ, βουλευτὴς ὑπάρχων, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος·

Matth. 27. g. 57
marci 15. d. 43
iohan. 19. g. 38

50 ‖Tū ecce vir nomine Ioseph, senator, vir bonus ac iustus:

50 *Et ecce vir nomine Ioseph qui erat decurio, vir bonus & iustus:*

51 Οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀπὸ Ἀριμαθαίας πόλεως τῶν Ἰουδαίων· ὃς καὶ προσεδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ·

51 Qui non suffragatus fuerat consilio ac facto eorum, ex Arimathæa ciuitate Iudæorum: qui expectabat & ipse regnum Dei:

51 *Hic non consenserat cōsilio & actibus eorum, ab Arimathæa ciuitate Iudææ, qui expectabat & ipse regnum Dei:*

52 Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

52 Hic, *inquam*, adiens Pilatum, petiit corpus Iesu.

52 *Hic accessit ad Pilatū, & petiit corpus Iesu.*

53 Καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευτῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος.

53 Et detractum inuoluit sindone, posuitque illud in monumēto quod erat ex lapide excisū, in quo nondum quisquam positus fuerat.

53 *Et depositum inuoluit sindone, & posuit illud in monumento exciso, in quo nondum quisquam positus fuerat.*

54 Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευή, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.

54 Porro dies erat Parasceues, & Sabbathi dies succedebat.

54 *Et dies erat Parasceues, & Sabbathum illucescebat.*

55 Κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, ἐθεάσαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ.

55 Subsequutæ etiam mulieres quæ cum eo venerant ex Galilæa, spectarunt monumentum, & quomodo positum esset corpus eius.

55 *Subsequutæ autem mulieres quæ cum eo venerant de Galilæa, viderunt monumētū, & quēadmodum positum erat corpus eius.*

56 Ὑποστρέψασαι δὲ ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ μύρα· καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν, κατὰ τὴν ἐντολήν.

56 Reuersæ verò parauerunt aromata & vnguenta: ac Sabbatho quidem quieuerunt, secundum mandatum.

56 *Et reuertentes parauerunt aromata & vnguēta: & Sabbatho quidem siluerunt, secundum mādatum.*

Κεφάλαιον κδ

CAP. XXIIII.

1 Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων, ὄρθρου βαθέος ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα· καί τινες σὺν αὐταῖς.

1 P‖Rimo autem *die* hebdomadis, profundo diluculo venerunt ad monumentum, ferentes quæ parauerant aromata: & nonnullæ cum ipsis.

Marci 16. a. 1
iohan. 20. a. 1

1 *Vna autem Sabbathi valde diluculo venerunt ad monumentum, portantes quæ parauerant aromata.*

51 Expectabat, προσεδέχετο. Vel exceperat, & amplexus fuerat: quæ est propria huius vocabuli significatio.

54 Parasceues, παρασκευή. Malo cum Vetere interprete legere παρασκευῆς, quanuis illud excusari possit per appositionem, quam vocant. Et Sabbathi dies succedebat, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε. Vul. & Eras. ad verbū, Et Sabbathū illucescebat: quæ interpretatio est perobscura, nisi si quis Osiandrū sequutus, vesperā proximā à qua inchoabant Sabbathū, putet appellatione φωτὸς intelligi. Ego verò existimo Lucā hæc addidisse vt explicaret nomen Parasceues, & ἐπὶ pro Post accipiendum, quod ita sum interpretatus vt perspicuitati studerem.

IN CAPVT XXIIII.

1 Primo autem *die* hebdomadis, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulg. Vna autem Sabbathi. Erasmus, Vno autē Sabbathorum. Nostram interpretationem hoc loco confirmat Theophylacti authoritas. Vide Matth. 28. a. 1.

Profundo diluculo, ὄρθρου βαθέος. Id est (vt inquit Marcus) valde mane, siue, (vt ait Iohannes) quum adhuc te-

nebræ essent, id est, quum vixdum inciperet lucescere. Diuiditur enim crepusculum matutinum à Græcis in multas partes. Nam ὄρθρον propriè vocant primum diluculi punctum: vnde gallus dicitur ὀρθροβόας, quòd lucē prænuntiet primo statim diluculo. Huic succedit τὸ λυκαυγές, quum dubia iam lux est, quam excipit aurora. Totum autem crepusculum matutinum vocant δείλην πρωΐαν, & interdum quoque ὄρθρον: quamobrem Lucas addidit βαθέος, vt primam diluculi partem apertius declararet. Sed & Marcus quum dixisset πρωΐ, (quo vocabulo declaratur non modò crepusculum totum matutinum, sed etiam prima diei pars) addidit λίαν, id est valde: sicut Hom. Iliad. σ, quum extremam partem crepusculi describens vsus esset vocabulo πρωΐ, subiunxit ὑπ' ἠοῖ, vt planius loqueretur. Rectè ergo Iohannes dixit, σκοτίας ἔτι οὔσης, neque ab aliis Euangelistis dissentit: & ista (ni fallor) confirmant nostram coniecturam, de qua diximus Marci decimosexto a.2. Et nōnullæ cum ipsis, καί τινες σὺν αὐταῖς. Hæc deerant in vno vetere exemplari, neque habentur in Vulgata editione.

Εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου.	2 Inuenerunt autem lapidem deuolutum à monumento:	2 *Et inuenerunt lapidē reuolutum à monumēto:*
Καὶ εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.	3 Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.	3 *Et ingressæ nō inuenerunt corpus Domini Iesu.*
Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου, καὶ ἰδοὺ, δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις.	4 Et factum est "dum consternatæ in ea re hæsitarent, ecce, duo viri superuenerunt eis, induti "vestibus fulgurantibus:	4 *Et factum est dum mente consternatæ essent de isto, ecce, duo viri steterūt secus illas in veste fulgēti:*
Ἐμφόβων δὲ γενομένων αὐτῶν, καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν, εἶπον πρὸς αὐτάς, Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν;	5 Quum autem expauefactæ inclinarent faciem in terram, dixerunt eis, Quid "inter mortuos quæritis eum qui viuit?	5 *Quum timerent autē, & declinarent vultum in terram, dixerunt ad illas, Quid quæritis viuentem cum mortuis?*
Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη. μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ,	6 Non est hìc, sed surrexit. "mementote vt ‖loquutus sit vobis quum adhuc in Galilæa esset,	6 *Non est hìc, sed surrexit: recordamini qualiter loqut⁹ est vobis quū adhuc in Galilæa esset,*
Λέγων, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι.	7 Dicens, Oportet Filium hominis tradi in manus hominū peccatorum, & crucifigi: & die tertio resurgere.	7 *Dicens, Quia oportet Filiū hominis tradi in manus hominum peccatorū, & crucifigi, & die tertia resurgere.*
Καὶ ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ.	8 Recordatæ sunt igitur verborum illius.	8 *Et recordatæ sunt verborum eius.*
Καὶ ὑποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς.	9 Et reuersæ à monumēto annuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & reliquis omnibus.	9 *Et regressæ à monumēto nuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & cæteris omnibus.*
Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ Ἰωάννα καὶ Μαρία Ἰακώβου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἳ ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα.	10 Maria autem Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi *mater*, & reliquæ "cum eis erant quæ hæc dicebant Apostolis.	10 *Erat autem Maria Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi, & cæteræ quæ cum eis erant, quæ dicebāt ad Apostolos hæc.*
Καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς.	11 Sed visa sunt apud eos quasi deliramentum, verba earum, neque crediderunt eis.	11 *Et visa sunt ante illos sicut deliramentum verba ista, & non crediderunt illis.*
Ὁ δὲ Πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνημεῖον· καὶ παρακύψας βλέπει τὰ	12 ‖Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum: & "quum introspexisset, videt	12 *Petrus autē surgens cucurrit ad monumentū: & procumbens vidit*

Supra, 9.c.22 matth. 17.d.23 marci 9.c.31

Iohan. 10.b.6

4 Dum consternatæ in ea re hæsitarent, ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου. Vulg. & Eras. Dum mente consternatæ essent de hoc. De verbo διαπορεῖν diximus suprà, 9.a.7: sed rectè annotat doctissimus Budæus διαπορεῖσθαι plus esse quàm διαπορεῖν, sicut rursus ἐξαπορεῖσθαι aliquid amplius declarare videtur quàm διαπορεῖσθαι, 2. Cor. 4.b.8. Ideo addidimus participium Consternatæ. Vestibus, ἐσθήσεσι. Sic habent omnes codices, quanuis annotent grammatici nomen poeticum esse ἐσθήσεις pro ἐσθής.

5 Inter mortuos, μετὰ τῶν νεκρῶν. Vulg. & Eras. Cum mortuis. sed præstat pro μεταξὺ accipere: quanuis in hac significatione fere iungatur cum tertio casu. Deinde sciendum est hoc pertinere ad verbum ζητεῖτε. Abundat enim Lucas verborum traiectionibus, quæ sæpenumero sententiam reddunt obscuriorem.

6 Mementote, μνήσθητε. Μνήσθητε, inquit Erasmus in hunc locum, anceps est, Imperatiuine sit modi an Indicatiui. Id verò quid sit, & quomodo probabile fit, non video.

10 Cum eis, σὺν αὐταῖς. Vulg. & Eras. Quæ cum eis erant: id est αἱ σὺν αὐταῖς.

11 Quum introspexisset, παρακύψας. Vetus interpres, Procumbens, id est προσκυνῶν. Idem Iohan. 20.b.5,

& c.11, vertit, Quum se inclinasset, magis propriè, ni fallor. Alibi, id est Iac. 1.c.25, & 1. Pet. 1.b.12, vti maluit verbo Prospiciendi, quod hìc quoque substituit Erasmus: quum Prospicere aliud prorsus declaret, nimirum procul conspicere: quod quidem fit diuerso corporis gestu ab eo qui hoc verbo declaratur. Nam τὸ παρακύπτειν à consequenti significat, prono capite & propenso collo diligētius introspicere, nisi quum παρὰ designat prætereitionem ac contemptum. Tunc enim declarat, obiter & quasi prætereūdo limis oculis aspicere: vt si prateriēs alicuius ædes, caput immittas, & eo vix conspecto, statim discedas: pro quo Latini dicunt, A limine salutare. Est igitur Procumbendi vocabulum nimis generale, Prospiciendi verò improprium. Neque verò hæc obseruatio inanis est. ita enim significatur, Petrum rem totam diligenter esse perscrutatum: quo minus est nobis dubitandum de huius historiæ fide.

ὀθόνια κείμενα μόνα· καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός.	lintea sola *illic* iacētia: abiitque, apud semetipsum mirans hoc factum.	*linteamina sola posita: & abijt, secum mirans quod factum fuerat.*
Καὶ ἰδοὺ, δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ᾗ ὄνομα Ἐμμαούς.	13 ‖Et ecce, duo ex iis ibant eo ipso die in vicum distantem stadiis "sexaginta ab Hierusalem, cui *vico* nomen *est* Emmaus:	13 *Et ecce, duo ex illis ibāt ipsa die in castellū quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Ierusalem, nomine Emmaus:*
Καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων.	14 Et "colloquebantur inter se de iis omnibus quæ euenerant.	14 *Et ipsi loquebantur ad inuicem de his omnibus quæ acciderant.*
Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς.	15 Et factum est dum colloquerentur, & *se* mutuò rogitarent, ipse Iesus accessit, & vnà iter faciebat cum ipsis.	15 *Et factum est dum fabularentur, & secum quærerent, & ipse Iesus appropinquans ibat cū illis.*
Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν.	16 Oculi autem eorum "tenebantur ne eum agnoscerent.	16 *Oculi autē illorum tenebantur ne eum agnoscerent.*
Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καὶ ἐστὲ σκυθρωποί;	17 Dixit autem eis, Qui sunt hi sermones quos confertis inter vos ambulantes? "& *quid* estis tetrico vultu?	17 *Et ait ad illos, Qui sūt hi sermones quos confertis ad inuicem ambulantes, & estis tristes?*
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εἷς ᾧ ὄνομα Κλεόπας εἶπε πρὸς αὐτόν, Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις;	18 Respondens autem alter, cui nomen "Cleopas, dixit ei, Tu solus "commoraris in *urbe* Hierusalem, & ignoras quæ in ea facta sunt his diebus?	18 *Et respondens vnus cui nomen Cleophas, dixit ei, Tu solus peregrinus es in Ierusalem, & non cognouisti quæ facta sunt in illa his diebus?*

Mar. 16.c.12

13 Sexaginta, ἑξήκοντα. Sic in omnibus nostris codicibus legimus. Itaque apud Iosephum libri de bello Iudaico 7. cap. 26, nō rectè scribuntur stadia triginta.

14 Colloquebantur, ὡμίλουν. Erasmus, Confabulabantur: à quo verbo libens abstineo, ne fabulas narrasse isti videantur. Quanuis non ignorem Fabulari apud Plautum sæpe de omni sermone dici, vtpote quod à fando deducatur. Verbum autem ὁμιλεῖν propriè quidē & αὐτολεξεὶ significat vnà versari, sed hic accipitur pro συλλαλῆσαι, quo verbo vtitur Nazianzenus.

16 Tenebantur, ἐκρατοῦντο: id est retinebantur & impediebantur, ita nimirum statuente Domino. Ex hoc autem loco apparet quàm inconsideratè faciant qui corpori Domini glorificato ea tribuunt quæ vero corpori non possunt conuenire: veluti qui inuisibile, nulla quantitate, nullo loco circunscriptum imaginantur. Non multo minus errant qui Christum existimant à resurrectione varios vultus induisse: quia, inquiunt, corpus erat spirituale. Quanto melius Augustinus ad Consentium, corpus animale definit quod propter mortis dissolutionem & corruptionem cæteris animantibus simile est: spirituale verò, quod iam cum spiritu est immortale? Et paulo pòst, Sicut, inquit, animale corpus non est anima, sed corpus: ita & spirituale corpus non spiritum debemus putare, sed corpus. Quid quòd idem in epistola ad Dardanum, ne animæ quidē Christi tribuit, nedum corpori, vt duobus simul locis existere potuerit? Quod autem ad formæ & characteris mutationem attinet, si ita est vt vultum & staturam mutarit Dominus, quid necesse fuit istorum oculos teneri? Quod igitur Theophylactus citat ex Marci 16.c.12, Christum duobus istis apparuisse ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, ita explicandum est vt vel μορφὴ pro ipso habitu & vestitu corporis accipiatur, (apparuit enim illis tanquam & ipse ad iter accinctus: sicut Mariæ visus hortulani specie, non antè est ab ea agnitus quàm nominatim eam compellaret) vel referatur ad eam formam qua ipsis visus est, non qua ipse esset reuera. Hactenus enim tenebantur ipsorum oculi, non vt nullam in eo formam viderent, sed vt veram non perspicerent, vnde agnosci posset: ex quo efficitur, caligantibus eorum oculis diuersæ formæ imaginem fuisse obiectam, quum reuera, sicut idem erat corpus, eadem etiā esset eius forma.

17 Et *quid* estis tetrico vultu, καὶ ἐστὲ σκυθρωποί; Addidi particulam quæ omnino ad explendam sententiā requiritur. Sed in vno exemplari scriptum inuenimus καὶ ἔστησαν σκυθρωποί, quod ego interpretarer, At *illi* constiterunt tristes. Nam neque addita erat interrogationis nota, neque hæc cum superioribus erant coniuncta: & sanè germanam hanc lectionem esse arbitror, quanuis nihil sim ausus immutare. Quod autem attinet ad σκυθρωποί, rectè quidem Vetus interpres hoc loco tristes interpretatur: sed quum tristitia propriè sit animi, & de vultus habitu hìc agatur, studui planius loqui, & vocabulum Græcum paulo expressius declarare.

18 Cleopas, Κλεόπας. Alterum fuisse hunc nostrum Lucam, quidam ex veteribus arbitrantur, quorum opinio videtur refelli ex præfatione Actis Apostolorum præposita. Epiphanius autem aduersus Saturnilianos Nathanaelem fuisse tradit. Ita necesse vt repugnantia scribant qui curiosas quæstiones tractant ex coniecturis.

Commoraris, παροικεῖς. Differre παροικεῖν à κατοικεῖν, ficut apud Latinos Commorari & Habitare, obferuauimus Matth.2.d.23. Sed hoc quidem loco nolim eam differentiam fubtilius obferuare. Sicut tamen hoc placuerit, ita licebit interpretari, Tu folus aduena, *hoc uidelicet die fefto*, in Hierufalē venifti, qui hæc non noueris? Nifi fortè malimus παροικεῖν interpretari Accolere, vt ita exponatur, Túne folus accolis Hierufalem, & ifta nō nofti? Nā in vno codice legimus, παροικεῖς Ἱερουσαλήμ, non addita propofitione ἐν: & iftos verifimile eft fufpicatos effe, eum quem non agnofcebant, quique ftatim à folenni die ex vrbe profectus effet, ex vicino aliquo pago veniffe ad quem fefe reciperet. Vulgata & Erafmus, Tu folus peregrinus es in Hierufalem: vt παροικεῖν idem declaret atque τὸ ἐπιδημεῖν, quo vtitur Lucas Act.2.b.10. Sed mihi non fatis placet eorum expofitio qui addunt particulā Adeo, vt fit hæc fententia, Túne folus es adeo peregrinus & hofpes in Hierufalem vt ifta non cognoueris? Nam trāflatitiè dicitur hofpes effe in aliqua ciuitate qui ignorat quod cæteri illic norint. Sic Cic. pro Milone, An verò, iudices, vos foli ignoratis, vos hofpites in hac vrbe verfamini, veftræ peregrinantur aures, neque in hoc peruagato ciuitatis fermone verfantur? Sed hoc dicendi genus nefcio quomodo videtur à communi loquendi vfu remotius quàm vt Lucas eò refpexerit. Deinde ifta interpretandi libertas in his quidem libris mihi non placet, ne tum quidem quum de fententia nihil detrahitur.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ποῖα; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ.

19 Ipfe verò dixit eis, Quæ? At illi dixerunt ei, Quæ *facta funt* Iefu Nazareno, qui fuit Propheta, potens operibus & fermonibus corā Deo & toto populo.

19 *Quib' ille dixit, Quæ? Et dixerunt. De Iefu Nazareno, qui fuit uir Propheta, potens in opere & fermone coram Deo & omni populo*

Ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

20 Et quomodo eum tradiderunt principes Sacerdotum & magiftratus noftri vt morte damnaretur, & crucifixerūt eū.

20 *Et quomodo eum tradiderunt fummi facerdotes & principes noftri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.*

Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ· ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο.

21 Nos autem fperabamus illū effe qui redempturus effet Ifrael: atqui præter hæc omnia, tertium hunc diem agit hodie ex quo hæc facta funt.

21 *Nos autem fperabamus quia ipfe effet redempturus Ifrael: & nunc fuper hæc omnia, tertia dies eft hodie quòd hæc facta funt.*

Ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐπὶ τὸ μνημεῖον·

22 Sed & mulieres quædam ex nobis obftupefecerunt nos, quæ diluculo venerunt ad monumentum:

22 *Sed & mulieres quædam ex noftris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum:*

Καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἦλθον λέγουσαι καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέναι, οἳ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν.

23 Et non inuento eius corpore venerunt, dicentes fe etiam vifionem Angelorum vidiffe, qui dicunt eum viuere.

23 *Et non inuento corpore eius, uenerunt, dicentes fe etiam uifionem Angelorum uidiffe, qui dicunt eum uiuere.*

Καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτω καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον.

24 Et abierunt quidam eorum qui erant nobifcum, ad monumentum, & ita inuenerunt prout mulieres dixerant, ipfum verò non viderunt.

24 *Et abierunt quidam ex noftris ad monumentum: & ita inuenerunt ficut mulieres dixerunt, ipfū uerò non inuenerūt.*

Καὶ αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται.

25 Tum ipfe dixit eis, O amentes & tardi corde ad credēdum omnibus quæ loquuti funt Prophetæ,

25 *Et ipfe dixit ad eos, O ftulti & tardi corde ad credēdū in omnibus quæ loquuti funt Prophetæ,*

Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστόν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ;

26 Nónne hæc oportuit pati Chriftū, & introire in gloriā fuā

26 *Nónne hæc oportuit pati Chriftum, & ita intrare in gloriam fuam?*

19 Propheta, ἀνὴρ προφήτης. Ad verbum, Homo propheta, de quo pleonafmo fæpe iam diximus. Cæterùm fatis arguit Prophetæ nomen Cleopam vix tenuiffe prima Chriftianifmi rudimenta: nifi Prophetæ nomen latā fignificatione accipiamus, ficut vfurpatur Act.7.v.23. Hunc autem dicit operibus & fermonibus, id eft doctrina, totáque vita excelluiffe, idque tefte ipfo Deo & approbantibus hominibus.

20 Magiftratus, οἱ ἄρχοντες. Vide fuprà, 22.b.13 Vt morte dānaretur, εἰς κρίμα θανάτου: vel vt Vulg. & Eraf. In condemnationem mortis. Nam κρίμα pro κατάκριμα dici res ipfa oftendit, quum ii qui tradiderunt eum Pilato, noluerint in eum inquiri, fed vt conuictū damnari, & quidē capitali iudicio, præfide fruftra repugnante.

21 Atqui, ἀλλά γε. Vulg. Et nunc, καὶ νῦν γε. Tertium hunc diem agit, τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει. Agit, videlicet ille quē fperabamus fore Ifraelis liberatorem. Quanuis enim duriufculè hoc dicatur de eo quem ipfi adhuc mortuum effe putabant, tamen multo planior eft hic fenfus, & mollior eclipfis, quàm fi cum nonnullis fubaudias χρόνος, id eft tempus: deinde hac etiam ratione poteft hoc excufari, quòd ab eo dicatur qui ambigat num refurrexerit: & in eam quoque fententiā videatur nonnihil propendere, vt ex fequentibus apparet. Vulg. & Eraf. Tertius hic dies eft. Atqui hoc non eft nodum expedire, fed fecare potius.

22 Ex nobis, ἐξ ἡμῶν: id eft noftri gregis. Itaque Vetus interpres, fi fenfum fpectes, eleganter conuertit, Ex noftris: tum hoc loco, tum etiam verfu 24.

26 Et introire, καὶ εἰσελθεῖν. Vulgata legit, καὶ οὕτω εἰσελθεῖν, Et ita introire.

31 Ablatus

Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ.

17 Et exorfus à Mofe & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipfo *fcripta erant.*

17 *Et incipiens à Mofe & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipfo erant.*

Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο· καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρωτέρω πορεύεσθαι.

28 Appropinquarunt autem vico in quem proficifcebatur, & ipfe fingebat fe longius ire.

28 *Et appropinquauerūt caftello quò ibant: & ipfe fe finxit longius ire.*

Καὶ παρεβιάσαντο αὐτόν, λέγοντες, Μεῖνον μεθ' ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστί, καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. Καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς.

29 Sed *ipfi* adegerunt eum, dicentes, Mane nobifcum: quoniam aduefperafcit, & inclinauit dies. Ingreffus eft igitur vt maneret cum eis.

29 *Et coegerunt illum, dicentes, Mane nobifcum: quoniam aduefperafcit, & inclinata eft iam dies. Et intrauit cum illis.*

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ' αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς.

30 Et factum eft quum accubuiffet cum eis, fumpto pane benedixit, & fractum dedit eis.

30 *Et factum eft dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit ac fregit, & porrigebat illis.*

Αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν.

31 Adaperti funt autē oculi eorum, & agnouerunt eum: fed ipfe ablatus eft ex eorum confpectu.

31 *Et aperti funt oculi eorum, & cognouerunt eum: & ipfe euanuit ex oculis eorum.*

Καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς;

32 Tum inter fe dixerunt, Nónne cor noftrum ardebat in nobis dū loqueretur nobis in via, & quum adaperiret nobis Scripturas?

32 *Et dixerunt ad inuicē, Nónne cor noftrum ardens erat in nobis dum loqueretur in uia, & aperiret nobis Scripturas?*

Καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ εὗρον συνηθροισμένους τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς,

33 Et furgentes eo ipfo momēto, reuerfi funt in Hierufalem, & inuenerunt congregatos Vndecim, & eos qui cum ipfis erāt,

33 *Et furgentes eadē hora, regreffi funt in Ierufalem: & inuenerunt congregatos Vndecim, & eos qui cum illis erant,*

Λέγοντας, Ὅτι ἠγέρθη ὁ Κύριος ὄντως, καὶ ὤφθη Σίμωνι.

34 Dicentes, Surrexit Dominus verè, & confpectus eft Simoni.

34 *Dicentes quòd furrexit Dominus uerè, & apparuit Simoni.*

Καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ· καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου.

35 Tum ipfi expofuerunt quæ *gefta erāt* in via, & vt fuerat agnitus ab ipfis in fractione panis.

35 *Et ipfi narrabant quæ gefta erant in uia, & quomodo cognouerunt eum in fractione panis.*

Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

36 ‖Hæc autem ipfis loquētibus, ftetit ipfe Iefus in medio corū, & dixit eis, Pax vobis.

36 *Dum autem hæc loquūtur, ftetit Iefus in medio eorum, & dixit eis, Pax uobis: ego fū, nolite timere*

Marci 16.c.14. Iohan.20.e.19

Πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν.

37 Territi verò illi & expauefacti putabant fe fpiritū cōfpicere.

37 *Conturbati uerò & conterriti exiftimabant fe fpiritum uidere.*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί τεταραγμένοι ἐστέ, καὶ διατί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

38 Tum dixit eis, Quid turbati eftis, & quare difceptationes fubeunt corda veftra?

38 *Et dicit eis, Quid turbati eftis, & cogitationes afcendūt in corda ueftra?*

Ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας

39 Videte manus meas & pedes

39 *Videte manus meas & pe*

31 Ablatus eft extra confpectum ipforum, ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν. Vulgata, Euanuit ab oculis eorum. Sed rectè admonet Erafmus Euanefcendi vocabulū non fatis conuenire, quū hîc nō de fpectro, fed de vero corpore fiat mentio. Quòd autem idem interpretatur, Subduxit fefe ab oculis eorum, non fatis videtur repentinā illam corporis fubductionem declarare. Cæterùm ἐμφατικώτερον dixit Lucas ἀπ' αὐτῶν, quàm fi dixiffet αὐτοῖς, nēpe nequis exiftimet præfentem quidem Chriftum cum ipfis manfiffe, fed corpore quod cerni non poffet. Itaque dicere malui, Extra ipforum confpectum, quàm ipforum confpectui aut oculis ablatum.

32 Ardebat, καιομένη ἦν. In vno exemplari fcriptum legimus κεκαλυμμένη ἦν, obtectum erat.

35 In fractione panis, ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου: id eft, quum panem frangeret: qui mos erat hujus gentis, atque etiamnum hodie à Iudæis feruatur conuiuii initio, adhibita precatione. Eraf. Ex fractione panis, quafi ex hoc facto Chriftus ab illis agnitus dicatur, quum tempus potius declaretur quo Chriftum agnouerunt.

38 Difceptationes, διαλογισμοί. Id eft, variæ & perplexæ ambages, quales folent in mentē venire quum aliquid nouum & parum per fe probabile occurrit.

Græce	Noua interpr.	Vetus
μου, ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι· ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα.	meos: nam ego ipse sum: contrectate me,& videte: nam spiritus carnem & ossa non habet, prout me conspicitis habere.	des: quia ego ipse sũ: palpate & uidete: quia spiritus carnem & ossa nõ habet, sicut me uidetis habere.
40 Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας.	40 Et quum hæc dixisset, ostēdit eis manus ac pedes.	40 Et quũ hoc dixisset, ostēdit eis manus & pedes.
41 Ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς, καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε;	41 Adhuc autem ipsis non credentibus præ gaudio,& mirantibus, dixit eis, Habetis hic esculentum aliquid?	41 Adhuc autem illis non credentibus, & mirātibus præ gaudio, dixit, Habetis hic aliquid quod mãducetur?
42 Οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος, καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου.	42 Tum ipsi dederunt ei partem piscis assi, & aliquid ex fauo apiario.	42 At illi obtulerũt ei partem piscis assi, & fauum mellis.
43 Καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν.	43 Quæ ille accepit,& in corũ cõspectu comedit,	43 Et quũ manducasset coram eis, sumens reliquias dedit eis.
44 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Οὗτοι οἱ λόγοι οὓς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, καὶ προφήταις, καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ.	44 Dixit que eis, Hi sunt sermones quos loquutus sum vobis quum adhuc essem vobiscum: oportere impleri omnia quæ scripta sũt in lege Mosis,& Prophetis,& Psalmis de me.	44 Et dixit ad eos, Hæc sunt uerba quæ loquutus sum ad uos quũ adhuc essem uobiscum, quoniã necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in Lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me.
45 Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν, τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς,	45 Tunc aperuit eorũ mentem, vt intelligerent Scripturas.	45 Tũc aperuit illis sẽsũ ut intelligerẽt Scripturas.
46 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι οὕτως γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ·	46 Et dixit eis, Ita scriptum est,& ita oportuit Christũ pati, & resurgere à mortuis tertio die:	46 Et dixit eis, Quoniã sic scriptũ est, & sic oportebat Christũ pati, & resurgere à mortuis tertia die.
47 Καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.	47 Et prædicari in eius nomine resipiscentiam ac remissionem peccatorum apud omnes Gentes, incipiendo ab Hierusalem.	47 Et prædicari in nomine eius pœnitentiã, & remissionẽ peccatorũ in omnes gentes, incipientib. ab Ierosolyma.
48 Ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων.	48 Vos autẽ estis horum testes.	48 Vos autẽ testes estis horũ.
49 Καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ' ὑμᾶς· ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους.	49 ‖Et ecce, ego mittam promissum Patris mei super vos: vos autem manete in vrbe Hierusalem vsquequo induamini virtute ex alto.	49 Et ecce, ego mittã promissũ Patris mei in uos: uos autẽ sedete in ciuitate quoadusque induamini uirtute ex alto.
50 Ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἔξω ἕως εἰς Βηθανίαν, καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, εὐλόγησεν αὐτούς.	50 Eduxit autem eos foras Bethaniam vsque:& sublatis manibus suis, benedixit eis.	50 Eduxit autẽ eos foras in Bethaniã: & eleuatis manibus suis benedixit eis.
51 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ [illegible] αὐτὸν αὐτοὺς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, [illegible]ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν.	51 ‖Et factum est, dũ ipse benediceret eis, disiũctus ab eis, sursum ferebatur in cælum.	51 Et factũ est dũ benediceret illis, recessit ab eis, & ferebatur in cælum.
52 Καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης.	52 Ipsi autem adorato eo reuersi sunt in Hierusalem cum gaudio magno.	52 Et ipsi adorantes regressi sunt in Ierusalẽ cum gaudio magno.

Iohan.15.d.26 act.1.a.4

Marci 10.d.19 act.1.b.9

47 Incipiendo, ἀρξάμενον. Vulg. Incipientibus: id est ἀρξαμένων, videlicet, ὑμῶν vobis. Sed apud Græcos interdum quartus etiam casus absolutè ponitur: quod omnes norunt. Quòd autem Erasmus existimat ad Christum posse referri, non ob eam tãtùm causam repudiandum est quam ipse commemorat, id est quia Christus non cœpit ab Hierusalē, sed Apostoli: verumetiã quia κηρυχθῆναι dixit, non κηρύσσειν: & res ipsa clamat Christum hic agere de Apostolorum munere.

49 Manete, καθίσατε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Sedete: id est moramini, quieti expectate. Sic enim apud Hebræos accipitur verbum ישב, quod huic Græco opponitur, vt alibi obseruauimus. Induamini virtute ex alto, ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους: id est, vsquequo Spiritus sanctus è cælo in vos illabatur. Sic enim loquũtur Hebræi, vt Iud. 6. f. 34. Nos autē hunc quoque Hebraismũ, quia perelegans videtur, libenter retinuimus.

51 Disiunctus, διέστη. Vulgata & Erasmus, Recessit, ἀπεχώρησεν.

Græce	Noua interpr.	Vetus
53 Καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν. Ἀμήν.	53 Erántque semper in templo, laudantes & benedicentes Deũ. Amen.	53 Et erant semper in templo, laudantes & benedicentes Deum. Amen.

Euangelium secundum Iohannem:

Τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον.

Κεφάλαιον α.	NOVA INTERPR. CAP. I.	VETVS. CAP. I.
Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος.	1 In principio erat Sermo ille, & Sermo ille erat apud Deum, erátque ille Sermo, Deus.	1 In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deũ, & Deus erat Verbum.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 In principio, ἐν ἀρχῇ: id est ἀπ' ἀρχῆς, à principio, vt loquitur idem noster Iohannes suæ epistolæ 1. a. 1. quod putaui obseruandum, vt appareat non satis appositam esse eorum interpretationem qui seruata propria significatione præpositionis ἐν, principium interpretantur Patrem in quo erat Sermo. Est autem hæc sententia, Sermonem non cœpisse existere quum Deus initium faceret creandi quicquid conditum est. Nam, inquit Iohannes, iam tum existebat Sermo ille quum res creatæ condi cœperunt, ac proinde ante omnium rerũ principium iam erat. Alioqui dicitur etiam diabolus homicida fuisse ab initio, infrà, 8. f. 44: id est, quum primus homo esset conditus, siue à primo homine condito, antequam videlicet genus humanum propagaretur. Nam nondum existente homine, qui potuit esse homicida? Hîc autem agitur de eo quod omnium rerum creatarum exordiũ præcedit, sicut liquet ex iis quæ consequũtur. Itaque locum illũ de diabolo & similes alios frustra citãt hæretici, vt hæc Iohannis verba eludant, quibus æterna Filii hypostasis manifestò confirmatur. Erat, ἦν: id est ὑφίστατο, subsistebat, vt rectè explicant Græci. Est enim proprietas ipsius verbi εἶναι obseruanda: quod quidem vni Deo propriè conuenit, qui idcirco ab Hebræis יהוה, à Græcis ὁ ὢν dicitur: neque ideam quandã declarat, (vt Samosatenus existimabat, & qui eius errorem renouauit Seruetus) sed quod reuera existit. Et habenda etiam in primis ratio præteriti imperfecti, quo videlicet significatur Sermonis hypostasis, id est æterna Filii generatio, principio caruisse, vt qui iam existeret quum conderetur quicquid conditum est, vt ipse de se testatur infrà, 17. a. 5. Sermo ille, ὁ λόγος. Vulgata, Verbum: id est τὸ ῥῆμα, quod rectè mutauit Erasmus, veterum etiam fretus authoritate, puta Cypriani, Lactãtii, Hilarii, Hieronymi, Ambrosii, Augustini. Sed apud Græcos latè patet λόγος. Nam & orationem & rationem & definitionem, & alia nonnulla declarat: vnde factum vt Græci præsertim theologi quorum vestigia sequuti sunt Latini, variè hunc locum sint interpretati, dum explicare volunt qua ratione Filius dicatur λόγος: quæ omnia videtur Nãzianzenus his paucis verbis diligenter & perspicuè explanasse Concione 2 περὶ υἱοῦ, Δοκεῖ δέ μοι λέγεσθαι λόγος, ὅτι πρὸς τὸν πατέρα οὕτως ἔχει ὡς πρὸς νοῦν λόγος. οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν. τάχα δὲ ἂν εἴποι τις ὅτι καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. ὁ γὰρ νενοηκώς, φησί, τὸν υἱὸν (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἑωρακὼς) νενόηκε τὸν πατέρα, καὶ σύντομος ἀπόδειξις καὶ ῥᾳδία τῆς τοῦ πατρὸς φύσεως ὁ υἱός. γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. Id est, Sermo dicitur, quòd eam rationem habeat cũ Patre quem sermo cum mente: non solùm quia sit à Patre citra omnem perpessionem genitus, sed etiam quòd Patri sit coniunctus, eúmque exprimat. Sed & fortassis dicere possit aliquis, eandem esse Filii cum Patre rationem quæ finitionis cum definito. nam λόγος etiam finitionem declarat. Etenim qui mente complexus est Filium, (id enim est pro quo dixit, Qui vidit) is & Patrem complexus est: vt iam Filius non sit aliud quàm breuis ac facilis quædam demonstratio naturæ Patris. Siquidem omnis fœtus, est ceu tacita quædam expressio eius à quo productus est. Hæc ille. Basilius autem alias etiam rationes adfert Homilia in hunc locum scripta. Sed quanuis de rebus omnium abstrusissimis loquatur Iohannes, & hæc testimonia de Filio Dei verè ac sapienter dicta agnoscã, mihi tamen non fit verisimile tam subtiliter illum voluisse hoc loco disserere. Deinde habenda potius fuit (opinor) ratio idiomatis Hebræi quàm Græci. Quanuis enim Iohannes Græcè scripserit, tamen in tradenda theologia, ac præsertim in istis declarandis arcanis, neque à verbis neque à loquutionibus recessit: quæ in verbo Dei & in synagogis erant ita vsitatæ vt ab ipso etiam vulgo si non res ipsæ, at certè vocabula intelligerentur. Iam verò in editione Chaldaica (quam opinor populari sermoni maximè fuisse accommodatam) innumeris penè locis pro eo quod in contextu scribitur יהוה, scriptum inuenimus מימרא, vt mihi verisimile videatur Iohannem hoc nomen veluti è medio sumpsisse, quo soliti fuerint veteres illi Messiam vocare: quasi eum dicas de quo loquutus est, siue quem pollicitus est Dominus. Nam Iudæi de Messiæ diuinitate non prius cœperunt disputare quàm planè fuerunt excæcati, vt facilè cognoscet quisquis veterum Rabbinorum scripta cum recentiorum cõmentariis compararit. Fecit enim implacabile in Christum odium, & iustum vicissim Christi in eos iudicium, vt in torquendis Scripturæ locis qui pro Christi vtraque natura apertè faciunt, eos nõ pudeat ab ipsis etiam maioribus suis apertē dissentire. Ergo (vt ad rem redeam) ὁ λόγος benedictum illud semē declarat de quo Adæ, Abrahæ, Isaaco, Iacobo, Dauidi & electis omnibus loquutus est Dominus, quasi Sermonem seu promissum Dei voces. Nisi malis huc referre, quòd sit vnicus Patris interpres: qua ratione etiam Angelus interdũ appellatur, per quē videlicet Pater ipse semper loquutus, tandē extremis temporibus seipsum mũdo patefecit, vt infrà declaratur versu 18. Sed tamē postrema hæc notatio videtur nonnihil impropria, quia λόγος nusquam alibi (quod sciam) accipitur pro interprete seu pro eo qui loquatur, sed pro eo potius quod aliquis loquatur.

Cæteræ verò significationes huius vocabuli, quas Græci & Latini theologi tam cupidè arripiūt, Chaldaico vocabulo מימרא, non possunt vlla probabili ratione conuenire. Sed tamen hæc omnia atque adeo meipsum libens Ecclesiæ subiicio. Porro quod annotant veteres Græci, additum esse articulum vt hic Sermo ab aliis discernatur, (nam alioqui & Legem & Prophetas, & omnia Dei mandata Sermonem Dei vocamus) quia videtur cómodè & suo loco obseruatum, nullo modo negligendum censuimus: quanuis frequens illa pronominis Ille repetitio nonnullis fortasse parum placebit. Et sermo ille erat apud Deum, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Repetitur antecedens loco relatiui, non modò ex idiomate Hebræorum, sed etiam vt magis perspicua sit oratio. Præpositio autem πρὸς hypostasin Filii ab hypostasi Patris distinguit, aduersus Sabellium: ideóque nō dixit ἐν τῷ Θεῷ, vt rectè obseruat Basilius Homilia εἰς τὸ κατ' Ἰωάννην ἐν ἀρχῇ, & κατὰ Σαβελλιανῶν: quanuis vt ποίμενα σημαίνει indicet, alibi se in Patre esse dicat, infrà, 10. g. 38, quod tamen accipi potest de diuinæ in Christo potentiæ manifestatione. Non desunt etiam qui præpositionē πρὸς existiment significare μίμησίν τινα καὶ ὁμοίωσιν, id est assimilationē quandam, vt πρὸς τὸν Θεὸν idem declaret atque κατὰ Θεόν: veluti quum scribit Philo de Mundo, κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονέναι τὸν ἄνθρωπον: id est, ad imaginem & exemplar Dei conditum esse hominem: in qua opinione is est qui libellum scripsit περὶ συνουσίας, præferentem Basilii Magni nomen. Est enim Filius Patris character & imago prorsus ἀπαράλλακτος: quæ interpretatio hypostases distinguit, & tandem οὐσίαν confirmat, quū in Deo nihil non οὐσιωδῶς consideretur. Sed tamē hoc mihi subtilius videtur, quum in plurimis locis hæc præpositio simpliciter accipiatur pro Apud, vt Mar. 6. a. 3 & 6. c. 19. Rom. 15. g. 30. 1. Cor. 16. a. 6, pro quo dixit ipse Christus παρὰ σοί, de Patre loquens, infrà, 17. a. 5. Erátque ille sermo Deus, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. In Græco sermone additus articulus manifestè ostēdit τὸν λόγον habere subiecti rationem, Θεὸν verò attributi, vt etiam infrà, 4. d. 24 & Heb. 11. v. 10. quod omnino fuit annotandum, quia alioqui si inuersa enuntiatione dicas καὶ ὁ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, & Deus ille erat Sermo, personam Patris & Filii confuderis, quia vis articuli est διαφορική. Deinde impropriè dicas Deum esse sermonem, quia ὁ Θεὸς in Scripturis vel ipsam οὐσίαν declarat, quæ tribus hypostasibus vna & eadem est: vel certè distinctam Patris hypostasin significat, quoties videlicet inter se cōparātur hypostases, vt in superiore mēbro. Itaque vt vitaremus periculosam amphiboliam, quæ non est in Græco sermone, naturalem ordinem constructionis sequuti, priore loco subiectum, posteriore attributum collocauimus.

Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν.	2 Hic Sermo erat in principio apud Deum.	2 *Hoc erat in principio apud Deum.*
Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν ὃ γέγονεν. 3	‖Omnia per hunc *Sermonem* facta sunt, & absque eo factum est nihil quod factum sit.	3 *Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil quod factum est.*

Coloss. 1. b. 3

2 Hic *Sermo*, οὗτος. Expressi ipsum antecedens, nequis τὸν Θεὸν repetendū putet. Nā rectè quidē dicas Deū ex Deo genitū: Deū autē apud Deū, impropriè, quia πρὸς declarat hypostasis distinctionē. Filius autem non distinguitur à Patre, quatenus Deus est, sed quatenus Filius. Coniunctim tamen dicere licebit, Hic Sermo Deus, erat apud Deum, vt is rectè notat cuius aliquot extant in nostrum hunc Euangelistam Homiliæ sub Origenis nomine. Etsi autem iis assentior qui in his verbis putant epilogum quendam esse superiorum ἀξιωμάτων, tamē etiam existimo necesse fuisse hæc addi vt intelligeremus illud ἐν ἀρχῇ repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ in duobus posterioribus membris, quasi scriptum sit, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐν ἀρχῇ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. quæ obseruatio, & Sabellii, & Samosateni, & Arrii, & vetustiorum, nempe Hebionis & Cerinthi, hæreses manifestè conuincit. Annotat Augustinus libri de doctrina Christiana 3. capite 2, quosdam post καὶ Θεὸς ἦν adscripta distinctione, ὁ λόγος cōiungere cū οὗτος, quasi ita scripserit Iohānes, In principio erat Sermo, & Sermo erat apud Deum, erátque Deus. Sermo iste erat in principio apud Deum. Quæ distinctio mihi nō videtur peruertere sententiam, si modò ante tertium Erat, repetas ὁ λόγος, ita vt Deus à parte posteriore construatur, tanquam attributum. Nam alioqui de Sermonis diuinitate testimonium impiè corruperis. Apud Deum, πρὸς τὸν Θεόν. Quū non contentus Iohannes dixisse ἐν ἀρχῇ, hæc etiam addat, neque tamen verisimile sit eum voluisse ταυτολογεῖν, apparet non satis solidam esse Cyrilli sententiam, qui In principio interpretatur In Patre, qui est principium. Nam quæ esset hæc sententia, Sermo erat in Patre apud Deum?

3 Per eum *Sermonem*, δι' αὐτοῦ. Iterùm expressi antecedens, vt planior esset oratio. Quod autem Arriani ex hoc loco inæqualitatem Filii arguebant, quasi διὰ non causam efficientem, sed instrumentalem duntaxat declaret, eruditè & eleganter refutatur à Basilio Magno, libri de Spiritu sancto capite 50, ex Scripturæ authoritate, quæ ἐξ οὗ & δι' οὗ, tum Patri, tum Filio, tum etiam Spiritui sancto tribuit, vt Rom. 11. d. 36. Ephes. 4. d. 16. Coloss. 2. d. 19. Infrà, 2. a. 6. Rom. 5. a. 5, & alibi sæpe. Quomodo autem explicandus sit hic locus, nemo diuinius possit docere quàm Paulus Col. 1. b. 15 & 16. Absque eo, χωρὶς αὐτοῦ. Is cuius extant Homiliæ sub Origenis nomine, interpretatur Extra eū, (nam χωρὶς etiam declarat seorsum ac separatim) & eius expositionis causam nescio quam adfert. Quia, inquit, quum Extra audis, nihil omnino relinquis quod in ipso & per ipsum factum non sit. Hilarius quoque libro De Trinitate primo obscuram quādam adfert huius loci interpretationem. Ego existimo Iohannem, quum dixisset omnia per ipsum condita, (quibus verbis τὸ ὁμοούσιον καὶ συνδύναμον declarat) nunc iterum hypostasin distinguere, quum Filium adiungit Patri συνεργόν, vt ipse de se testatur infrà, 5. c. 17 & 19. Nihil quod factum sit, οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν: id est, ex iis quæ facta sunt, nihil factum est abque eo, siue (vt Epiphanii verbis vtar) πάντα τὰ γενόμενα, δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Itaque obseruatio illa Vallæ distinguentis ἐγένετο & γέγονεν, nullius est momenti. Magis etiā sunt importuni qui appellatione Nihili putant peccatum aut malitiā intelligi. Fuit autem hic locus varia distinctione corruptus, præsertimà Latinis. Coniungunt enim ὃ γέγονεν, quod factū est, cū sequenti versiculo: quem rursus trifariam distinguūt. Alii enim legunt, Quod factū est, in ipso vita erat. id est, quicquid factū est, subsistit etiam in eo, non in sese. Quam distinctionē sequitur ex Græcis Clemens in Pædagogo lib. 1. cap. 6. & Cyrillus, & Latini fere omnes. Vel, Quicquid factum, iam erat vita in eo, id est iam in ipso quodammodo viuebat. quod Augustino non displicet. Alii legunt, Quod factum est in ipso, vita erat: quā lectionem non rectè tribuit Augustino Erasmus in hunc locum scribens, quum disertè eā reprehendat lib. 5 de Genesi ad literam, cap. 13. Non, inquit, ita pronuntiare oportet, Quod factum est in illo, vita est. quid enim non in illo factū est? Theophylactus demum tertiam distinctionem adfert cuiusdam ex veteribus qui legerit, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ: id est, & sine ipso factum est nihil, quod factum est in ipso: deinde adscripto puncto subnectit, Vita erat, & vita erat lux hominum. Chrysost. verò omnes has distinctiones reprehendit, aduersus eos disserēs qui cōtendebant Spiritū sanctum, quem ipsi inter res creatas enumerabāt, intelligi in eo quod dicitur, Quod factū est, & ὃ γέγονεν ostēdit ad οὐδὲ ἕν pertinere, ita vt ἐν αὐτῷ sit sequētis versiculi initiū. Nāzianzenus quoque idem sentit in Oratione περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος: vt planè mirer quid Erasmo in mentē venerit

vt eum existimaret cū Cyrillo sentire. Hæc sunt autē ipsius verba, οὐδὲ ἐκεῖνο φοβηθήσομαι, τὸ πάντα διὰ τοῦ υἱοῦ γεγονέναι λέγεσθαι, ὡς ἑνὸς τῶν πάντων ὄντος καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. πάντα γὰρ ὅσα γέγονεν, εἴρηται, οὐχ ἁπλῶς ἅπαντα. οὐδὲ γὰρ ὁ πατήρ, οὐδ' ὅσα μὴ γέγονεν. Hæc ille, quæ manifestè ostēdunt eū coniunxisse ὃ γέγονεν cū οὐδὲ ἕν, tanquā exceptionē, qua res creatæ à non creatis distinguantur. Epiphanius quoque cōtra Ariomanitas, & in Anchorato, duobus locis eos disertè reprehendit qui aliter distinguunt, vitiato tamen exemplari Græco, vt res ipsa ostendit. Idem κατ' αἰρέσεων apertè post ὃ γέγονεν distinguit. Præterea in omnibus manuscriptis codicibus, vno duntaxat excepto, hanc distinctionē inuenimus. Theophylactus quoque pro nobis facit. Itaque non dubitauimus hanc lectionē cæteris anteponere, quia planam habet sentētiam, & doctissimorum interpretū Græcorum authoritate nititur. Quod autem adfert Erasmus, sibi magis placere lectionem quam hodie vulgò sequitur Latinorū vsus (quia apud hūc Euangelistam fere semper ex proximo membro sumitur gradus sequentis, vt, In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Et paulo pòst, In ipso vita erat, & vita erat lux hominum: & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt: quasi idcirco etiam legendum sit, Et sine eo factum est nihil: quod factum est, in ipso vita erat,) id non est eiusmodi vt magnopere nos debeat mouere.

Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων. 4	In ipso vita erat, & vita erat Lux illa hominum:	4 *In ipso uita erat: & uita erat Lux hominum:*
Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. 5	Et Lux ista in tenebris lucet, sed tenebræ eam non comprehenderunt.	5 *Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.*
Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης. 6	‖Fuit quidam missus à Deo, cui nomen Iohannes:	6 *Fuit homo missus à Deo cui nomen erat Iohannes.*
Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ.	7 Is venit ad *dandum* testimonium, *id est* vt testaretur de Luce, vt omnes per eum crederent.	7 *Hic uenit in testimonium, ut testimoniū perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illū.*
Οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.	8 Non erat ille Lux illa, sed *missus fuit* vt testaretur de illa Luce.	8 *Non erat ille Lux, sed ut testimonium perhiberet de Lumine.*
Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. 9	*Hic* erat Lux illa vera quæ illuminat omnem hominē venientem in mundum.	9 *Erat Lux uera quæ illuminat omnem hominē uenientem in mundum.*

Matth. 3. a. 1. marci 1. a. 2. luc. 3. a. 2.

4 In ipso, ἐν αὐτῷ: id est Per ipsum, ipsius videlicet vi & efficacia. Idem enim vitam indidit qui fecit vt existerent. Itaque præpositio ἐν idem declarat atque διὰ in superiore membro, & causam vitæ effectricem ac conseruatricem declarat, ex idiotismo Hebræorū, quē sæpe iam obseruauimus. Nam subtilius quàm par sit argutantur qui vitā explicant in Sermone fuisse antequam res conderentur, Platonicas ideas reuocando: quæ argutiæ mihi non placent. At illi impiè de Deo sentiunt qui vitā in eo esse existimant, quasi ipsius essentia rebus permisceatur: quā blasphemiam non puduit nostra memoria impurissimos illos Postellū & Seruetum affirmare. tanti est voculæ vnius obseruatio. Et tamen vel ipse quotidianus sermo potuerat illos erudire. nam quū vitam ac salutem nostram in aliquo homine sitam esse dicimus, quis est cui in mentem veniat ista naturæ permistio? ac quis nō potius de potestate, virtute, authoritate alicuius hominis cogitet? Itaque Cyrillus quū hunc locum rectè explicaret, non simpliciter dixit ipsum cunctis cōmistum, vitā eorum fieri, sed quasi commistum: quam particulam Erasmus, quum eius sententiam annotaret, certè non debuit prætermittere. Eadem ratio est explicandi illius quod ait Paulus Act. 17. f. 28, nos in Deo viuere, moueri & esse. Vita, ἡ ζωή. Additus articulus distinguit id vitæ genus de quo dicturus est, nimirum vitam humanam, ab ea quam indefinitè ζωὴν vocarat, cōmunem omnibus animantibus. Sed hæc distinctio nō videtur satis propriè hoc loco exprimi in Latino sermone potuisse. Nam si dicas, Vita illa, quū vitæ nomē præcesserit, videbitur huius pronominis vis esse ἀναφορικὴ potius quàm διακριτική. Potest etiam Sermo dici ἡ ζωή, id est vita, ab effectu, quia videlicet is est qui viuificat. Erat, ἦν: Erat, videlicet iam tum quū per eum essent facta omnia: alioquin dixisset ἐστί, est. Erat, ἦν, Iterum habenda est ratio præteriti imperfecti, quod vsurpauit Euāgelista potius quàm præsens aut præteritū, vt significaret lucem istam homini præluxisse ab ipso statim initio ipsius conditi. Lux illa, τὸ φῶς: id est, vis illa rationis & intelligentiæ in hominum animis accensa ad ipsum tanti boni authorem agnoscendum: nisi rursus malimus vitam illam, id est Sermonem viuificantem, ab effectu Lucem vocari, quòd hominem rationis luce donarit: quæ interpretatio nititur veterum authoritate, & optimè cohæret cum iis quæ proximè subiiciuntur. Siue autem pro huius lucis authore, siue pro ipso lucis munere accipias, adiunctus erit articulus declarādæ vel authoritatis vel muneris præstantiæ. Nam alioqui dicendū erat, ἡ ζωὴ ἦν φῶς ἀνθρώπων, sicut dixit, ὁ λόγος ἦν Θεός.

5 Et lux ista, καὶ τὸ φῶς: id est, Quæ lux. Solent enim Hebræi loco relatiui sæpe copulatiuam coniunctionem vsurpare, adiecto aut suppleto antecedente, vt annotauimus Marci 1. a. 10, & alibi sæpe. Non comprehenderunt, οὐ κατέλαβεν: id est percipere non potuerunt, vt ab ea illustrarentur, atque adeo non agnouerunt, vt ipse paulo pòst loquitur versu decimo, cuius rei causam adfert Paulus Rom. 1. c. 21.

7 Per eum, δι' αὐτοῦ. Per ipsum videlicet Iohannem. Nam quum de Christo ipso agitur, vsurpari potius solet particula εἰς vel ἐπὶ vel ἐν pro εἰς, præcedente verbo πιστεύειν. vt infrà, 12. f. 36. Act. 9. g. 42. Rom. 9. f. 33.

8 Lux illa, τὸ φῶς, Lux illa videlicet de qua diximus, id est Christus, qui vnus potest nostras tenebras illustrare, vt infrà, 8. b. 12. Est ergo vis articuli διαφορική. Nam alioqui additur etiam articulus Mat. 5. b. 14: vbi dicit Dominus Apostolis suis, Vos estis τὸ φῶς: id est lux mundi. Et, Luceat τὸ φῶς, id est lux vestra. Item infrà, 5. f. 34: vbi de hoc ipso Iohanne loquens Dominus, Ille, inquit, erat ὁ λύχνος ὁ καιόμενος: id est lucerna illa ardens, additis articulis duobus: quod miror non fuisse à Cyrillo annotatum.

9 Lux illa vera, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν: id est, quæ verè & propriè meretur Lucis nomen, quum natura luceat, non participatione. Cæterùm hæc omnia accipio pro attributo. Itaque ante verbum ἦν subaudio οὗτος, vt sit hæc integra propositio, Iste, de quo nimirum hîc agitur, & qui cum Iohanne comparatur, est Lux illa vera.

Vetus interpres ad verbum, Erat Lux vera, neglectis etiam articulis. Erasmus, Erat Lux illa, lux vera: quasi scriptum sit, τὸ φῶς ἦν τὸ ἀληθινὸν, scilicet φῶς: quæ verborum traiectio nimis est violenta: quamuis sententiã ipsam rectè alioqui expresserit, præsertim in Annotationibus. Venientem in mundum, ἐρχόμενον εἰς κόσμον, id est nascentem, vt explicat Christus ipse hoc dicendi genus infrà, 17.g.37. Quod autem nonnulli participium ἐρχόμενον putant posse ad τὸ φῶς referri, vt ita conuertas, Hæc est Lux illa vera quæ veniens in mundum illuminat omnem hominem: id inquam nimis est violentum, & tractationẽ huius argumenti, id est manifestationis Christi, confundit. Significatur ergo, nullum hominem nasci huius Lucis expertem. Nam infantes etsi vsum rationis non habent, aut certè perexiguum, tamen animo ipso sunt præditi qui suapte natura iam tum aptus est ad intelligendum ac ratiocinandum, vt alicubi rectè docet Lactantius: quamuis quominus officium faciat, instrumentorum corporis infirmitas impediat. Apparet enim ex iis quæ sequuntur, hoc esse accipiendum de beneficio Christi toti humanæ genti communi, vt minimè necesse fuerit nodum hunc nectere, qua ratione dicatur omnem hominem illuminare Christus, quum tam multi in tenebris maneant: quasi de regenerationis gratia hic agatur, quæ filiis Dei peculiariter est destinata.

Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.	10 In mundo erat, & mundus per eum factus est: sed mundus eum non agnouit.	10 *In mundo erat, & mundus per ipsum factus est: & mundus eum non cognouit.*
Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.	11 Ad suos venit, & sui eum nõ acceperunt.	11 *In propria venit, & sui eum non receperunt.*
Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ.	12 Quotquot autem eum acceperunt, dedit eis *hanc* dignitatẽ vt Filii Dei fierent, *nempe* iis qui credunt in nomen eius:	12 *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius:*
Οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν.	13 Qui non ex sanguine, neque ex libidine carnis, neque ex libidine viri, sed ex Deo geniti sunt.	13 *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.*

Hebr.11.a.4

10 Et mundus per ipsum factus est, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο: vel, nam mundus. Hoc enim additũ est ad explicandũ & confirmandum illud, In mundo erat: nam, inquit, mundus per ipsum factus est: itaque tota ipsius dispositio, imò verò singularum mundi partium consideratio, æternam opificis potentiam ac diuinitatẽ oculis hominum obiiciebat, vt scriptum est Psal.19.a.1, & Rom.1.c.19 & 20. Ideo rursus verbum ἦν explicandũ est per præteritum imperfectum, quo significatur hîc agi de Filii manifestatione, quæ cum ipso mundo cœpit, elucẽte ipsius gloria ac maiestate in rebus omnibus ab ipso conditis. Alterã verò, qua manifestatus est in carne, aggredietur proximo versiculo. Per eum, δι' αὐτοῦ. Per eum qui est vera illa Lux. Neque enim subaudiendũ est φωτὸς, quia dura esset loquutio, mundum factum esse per Lucem. quamobrem etiam in hoc versiculo & duobus sequentibus non vsurpauit pronomen αὐτὸ in neutro genere, sed αὐτόν. Itaque initio versiculi noni non suppleui τοῦτο, sed οὗτος: neque conuerti, Hæc erat Lux illa vera, sed, Hic erat Lux illa vera. Non agnouit, οὐκ ἔγνω. Vulg. & Eras. Non cognouit. Ego malui vsurpare vocabulum Agnoscendi: quia quamuis homines in densis illis tenebris versantes, quas peccatum inuexit, Deum propriè non cognouerint, tamen hactenus cognouerunt vt suo ipsorum testimonio conuincantur, quòd eum quem cognouerant, ne pro suæ quidem cognitionis modo agnouerint, id est coluerint & gloria affecerint, vt declarat Apostolus Rom.1.c.21, & Act.14.c.16 & 17.

11 Ad suos, εἰς τὰ ἴδια. Siue, Ad populum suũ, (fuit enim Israel populus Domino peculiaris) vel, Ad terram suam: sicut Psal.84.a.1, Terra Israeli à Deo tradita, in qua vna verus Deus coleretur, Terra Dei peculiari nomine dicitur, quum alioqui Domini sit terra vniuersa, & quicũque terram incolunt. Vulg. In propria. Eras. In sua. nam τὰ ἴδια idem declarat atque τὰ ἑαυτοῦ. Sed vtraque hæc interpretatio in Latino sermone videtur perobscura, quum hoc dicendi genere nihil aliud declaretur quàm quod expressimus, vt etiã accipitur infrà, 17.d.32, & Act.21.a.6, pro quo dicunt Hebræi לעמו, vel אל ארצו. Infrà verò 19.e.27, significat אל ביתו: id est domum suam, vel אליו, id est ad se, & 1.Thess.4.c.11, πράσσειν τὰ ἴδια, declarat, sua negotia curare. Acceperunt, παρέλαβον. De propria significatione verbi παραλαμβάνειν diximus Mat.1.d.20, quam hîc puto obseruandam. Ita enim significatur quod ipse Christus alibi explicat, se nimirum à Patre exiisse, à Patre missum, à Patre datum, vt qui credit non pereat: ex quibus manifestò intelligitur, hinc incipere Euangelistam loqui de Christi in carne manifestatione. Neque obstat quod mox vtitur simplici verbo ἔλαβον. Est enim hoc ex Hebræorum idiomate explicandum, qui eiusmodi cõpositis verbis carent: quamobrem etiam paulo antè versu 10, positum est ἔγνω pro ἐπέγνω.

12 *Hanc* dignitatem, ἐξουσίαν: id est, hoc iure & hac dignitate eos dignatus est, vt eos pro filiis adoptaret, sicut & Cyrillus explicat. Nam hoc totum nihil aliud declarat quàm gratiam υἱοθεσίας, quam meritò vocat ἐξουσίαν, id est ἀξίωσιν, vt scribit Paulus 2.Thess.1.v.5 & 11, quum hac ratione simus Dei hæredes, cohæredes autem Christi. Itaque Castellio & alii eiusdem farinæ, qui ἐξουσίαν interpretantur quasi duntaxat significet eligẽdi potestatem, & hoc loco abutuntur vt liberum suum arbitrium stabiliant, (quod & ipsum dicunt à gratia nõ penitus præstari, sed præueniri duntaxat & adiuuari) ii nunquam intellexerunt quid beneficii per Christum fide consequamur: nempe vt non modò filii Dei esse possimus si velimus, sed velimus & simus. Vulg. Potestatem filios Dei fieri. Quidam etiam authoritatem conuertũt: quæ interpretationes possunt etiam rectè explicari, sed tamen quum alibi sæpe ἐξουσίαν conuerterimus potestatẽ & authoritatem, vtrunque hoc loco repudiauimus: quia nõ agitur de potestate quã habemus in alios inferiores, sed de eo dignitatis gradu quem obtinemus apud eum qui est supra omnia. Eras. Vt liceret filios Dei fieri, Sophistas fortassis sequutus, & suum in primis Origenẽ quorum opinionem antea reiecimus. Idem tamen in Paraphr. & piè & eleganter totum hunc locum exposuit.

In nomen eius, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Poterat dicere εἰς αὐτὸν, in eum. Sed illud dicendi genus videtur tacitè includere Euangelii prædicationem, quæ sit fidei obiectum.

13 Ex sanguine, ἐξ αἱμάτων. Heb. דמים, vt Ezech.6 aliquoties. Malo enim hoc referre ad sanguinẽ quo fœtus in vtero alitur ac confirmatur, & quo infectus nascitur, quàm vel ad cognationem, vel ad ipsius viri semen. Neque verò hæc sunt indigna quæ hoc loco saltem attingantur, quũ ab istis nõ abhorreãt ipsi etiã Prophetæ, vt oculis hominum subiiciant miseram & sordidam ipsorũ originem. Hîc autem nemo non videt spiritualem

illam & sanctam ex gratia in Christo ἀναγέννησιν cum impuro illo & naturali hominis ortu conferri: de quo quum loqueretur Dauid, Ecce, inquit, in iniquitate sum formatus, & in peccatis concepit me mater mea. Cæterùm quod Augustinus de seminis paterni ac materni commistione disserit, quasi idcirco Euangelista sit vsus multitudinis numero, medicis relinquo: certè non videtur hoc suo loco obseruatum, quum sit potius enallage numeri ex Hebraico idiotismo. Ex libidine carnis, ἐκ θελήματος σαρκός. Alibi annotauimus θέλειν accipi pro ἐπιθυμεῖν. Itaque quum de cupiditate omnium vehementissima hîc agatur, Voluntatis nomen quo vsi sunt Vetus interpres & Erasmus, non dubitauĩ expungere, tanquam non satis expressum. Quod autem nonnulli Carnis appellatione fœminam intelligunt, nimirum quia subiecit Iohannes καὶ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, non video cur approbem, quamuis nonnihil eiusmodi adferat etiam Theophylactus. Imò verò Carnis nomine intelligitur crassa illa & impura hominis natura, quæ spiritui opponitur passim, ac præsertim infrà, 3.a.6. Nam tota illa Christi cum Nicodemo disputatio huc pertinet.

Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, (καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς) πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.	14 Et sermo ille Caro factus est, & cõmoratus est inter nos, (& spectauimus gloriam eius, gloriam *inquam* vt vnigeniti *egressi* à Patre) plenus gratiæ ac veritatis.	14 *Et verbũ caro factum est, & habitauit in nobis, (& vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à Patre) plenum gratiæ & veritatis.*
Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε,	15 Iohãnes testat' est de eo, & cla	15 *Iohannes testimoniũ perhibet de ipso & cla-*

Matt.1.c.18 Luc.1.a.7

14 Caro, σάρξ. Heb. בשר, id est Homo, per synecdochen, vt Esa. 40.b.5, & Ioel.2.g.28. Itaque non minus ineptus quàm impius erat Apollinaris quum ex hoc loco vrgeret animam hominis non fuisse à Christo assumptam: quod si verum esset, adhuc hæreret animus noster in ea maledictione cui est obnoxius. Commoratus est, ἐσκήνωσεν, id est παρῴκησεν, de quo diximus Matth.2.d.23. Videtur autem alludere ad veteris tabernaculi figuram. Est enim hoc vocabulum à tabernaculis seu tentoriis deductum: ex quo intelligitur, Christi moram apud nos temporariam fuisse. Nam quod nonnulli ex veteribus appellatione Tabernaculi, corpus intelligunt, (sicut etiam accipitur 2.Pet.1.c.13 & 14) putántque ita distingui duas in vno Christo naturas, quum alius sit qui habitat, alius in quo habitatur, mihi quidem non placet. Scimus enim Nestorium hac arrepta occasione, Christum in duas personas discerpsisse: & violenta est hæc expositio. Primùm, quia σκηνοῦν & σκηνοποιεῖν, non minus differunt quàm in tabernaculo commorari, & tabernaculum ipsum construere: quod discrimen Erasmus in suis Annotationibus confundit. Deinde hæc eadem expositio cogit nos interpretari, In nobis, id est in corpore huic nostro simili: quam declarationem nemo non videt (opinor) esse detortam, quamuis quorundam veterum authoritate nitatur. Certè quum Paulus de diuinitate Christi loquitur Coloss.2.b.9, non dicit diuinitatem commoratam esse in ipsius corpore, sed ipsam Deitatem corporaliter (id est οὐσιωδῶς) habitare in Christo. Christi autem nomen, totum Christum declarat, qui his verbis significatur verè & reipsa Deus esse, non participatione aut nuda sanctificatione, quasi diuinitas tanquam hospitio vsa sit ipsius corpore. Deinde vtitur verbo κατοικεῖν, quo fixum & perenne domicilium declaratur: neque dicit κατῴκησεν, sed κατοικεῖ, præsenti tempore vtens, quum Iohannes vtatur verbo σκηνοῦν, quod (vt antè dixi) temporariam commorationem non autem habitationem declarat: & quidem præterito tempore ἐσκήνωσεν, quia desiit ista commoratio Christi inter nos, quum iam in cælestibus sedeat, vbi nobis quærendus est per fidem. Ergo Pauli locus ille non rectè potest cum isto conferri. Inter nos, ἐν ἡμῖν. Vulg. In nobis: quam interpretationem proxima annotatione refutauimus: & hoc etiam quod subiicitur, Et spectauimus eius gloriam, satis refellit. Hoc quum rectè annotasset Erasm. postea à seipso visus est dissentire, quum sic interpretatur ἐσκήνωσεν quasi significet, Habitaculum siue domicilium fecit in nobis, vt (inquit) intelligamus eum cœpisse habitare in nobis, nec tamen desiisse. Hoc verò quid aliud est quàm Christi corpus adhuc in terris collocare: quòd tamen Petrus testatur fore vt cæli capiãt vsque ad tempora restitutionis omnium? Neque tamen Christi præsentiam tollimus ex Ecclesia, cum qua se perpetuò futurum dixit: sed ita, vt virtute Spiritus sancti, præsentia carnis modus definiatur, ne imaginariam Christi in cælum ascensionem constituamus. Gloriam, δόξαν. Sic vocat quicquid in Christo diuinam maiestatem velut hominum oculis subiecit. Castellio, Splendorem interpretatur, & ad Christi transfigurationem restringit. sed ineptè, vt alia pleraque, sicut liquet ex iis quæ scribuntur infrà, ver.49, & 2.v.11, & aliis innumerabilibus locis. Vt, ὡς. Hoc est quod Heb. vocant כף אמיתות, qua particula videlicet nõ similitudo duntaxat, sed ipsa rei veritas significatur. *Egressi* à Patre, παρὰ πατρός. Suppleui participium ἐξελθόντος, quo vtitur ipse Christus infrà, 16.d.27 & 28. item 17.b.8. Licuit etiam interpretari Qui esset à Patre, subaudito participio ὄντος. sic enim & ipse loquitur infrà, 7.d.29. Cyrillus tamen, & Valla ac Erasmus eum sequuti, malunt παρὰ πατρὸς coniungere cum δόξαν, vt ita conuertas, Gloriam vt vnigeniti à Patre, videlicet profectam. Sed hæc traiectio mihi videtur parum necessaria. Deinde quod idem Eras. post Vallam μονογενοῦς putat cõuerti posse Vnicum, mihi quidem non placet. nam vnicus etiam dici potest qui ex multis fratribus solus patri superest: vnigenitus autem dicitur Christus, diuinæ propriè naturæ respectu, non humanæ: nisi quatenus humana natura cum diuina vnita est, vt vnus tantùm sit Dei Filius, Deus & homo. Plenus, πλήρης. Sic scriptum inueni in omnibus nostris manuscriptis exemplaribus, exceptis duobus, in quibus scriptum erat πλήρη: quæ lectio non video quomodo cohærere possit, nisi ad ἐθεασάμεθα referamus, ita vt maior fuerit habita ratio sententiæ quàm verborum, vt in illo Hom. Iliados γ, Καὶ ποταμοὶ καὶ γαῖα, καὶ οἳ ὑπένερθε καμόντας ἀνθρώπους τίνυσθον, ὅ,τις κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ. Sed malo πλήρης legere, & connectere cum ὁ λόγος, ita vt illud καὶ ἐθεασάμεθα vsque ad πατρὸς includatur parenthesi. Vetus interpres conuertit, Plenum, sed nominandi casu, vt rectè obseruauit Valla, quia τὸν λόγον interpretatur Verbum. Quod autem Erasmus coniectat posse hæc connecti cum sequente versiculo, quasi his titulis ornetur Iohannes, posset fortassis etiam confirmari etymologia ipsius nominis, quia יוחנן declarat gratiosum. Sed istæ argutiæ frustra captantur, & præterquam quòd hæc distinctio nullius exemplaris authoritate confirmatur, ea quæ sequuntur satis indicant hæc ornamenta ad Christum pertinere, & ita accipienda vt ipsa gratiæ & veritatis οὐσίᾳ vnctum fuisse Christum intelligamus.

15 Testatus est, μαρτυρεῖ. Vulgata & Erasmus, Testatur. Sed existimo temporis esse enallagen Hebræis familiarem, vt infrà, 4.d.28. Sed durior est tamen transitus à præsenti ad præteritum. Ideo Cyrilli interpres vertit, Testatur & clamat. Chrysostomi verò interpres sibi non constat. Nec verò mihi displicet quod ab aliis annotatur, vsurpatum esse tempus præsens ab Euangelista, vt significetur perennis authoritas huius testimonii: quasi etiamnum hodie hæc testaretur Iohannes. quam emphasin siquis seruatam voluerit, conuertat

hoc modo, Iohannes testatur de eo, & clamauit, dicens, &c.

λέγων, Οὗτος ἦν ὃν εἶπον, Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.	mauit, dicens, Hic est de quo dicebam, Is qui ponè me venit, prælatus est mihi, quia præstantior me est.	mat, dicens, Hic erat quē dixi, Qui post me venturus est, ante me factus est: quia prior me erat.
Καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος·	16 ‖ Et ex plenitudine ipsius omnes accepimus, & gratiam pro gratia:	16 Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia:

Coloss. 1.c.19, & 2.b.9

Hic est, οὗτος ἦν. Vetus interpres & Erasmus, Hic erat. Ego verò non video quis locus sit præterito imperfecto in hoc sermone. Certè Cyrilli interpres vtitur præsenti in libro de Fide ad reginas, & hanc enallagen τοῦ ἦν pro ἐστὶ doctissimus Budæus annotauit, citans hæc verba Aphrodis. in primum Topicorū, vbi explicat Aristotelicū illud, τὸ τί ἦν εἶναι. Τὸ ἦν, inquit, οὐχ ὡς παρελθόντος χρόνου δηλωτικῷ κέχρηται νῦν, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἐστὶ συνήθης δὲ ἡ τοιαύτη ἐστὶ χρῆσις. ὁ γὰρ λέγων τί ἦν, ἴσον λέγει τῷ τί ἐστι· καὶ ὁ λέγων, τίς ὁ κόπτων ἦν τὴν θύραν, τίς ἐστιν ὁ κόπτων, λέγει. De quo, ὃν: id est περὶ οὗ, vt ipse explicat infrà, versu 31. Sic Aristophanes, λέγε τί σοι δοκεῖ λακεδαίμονα, pro περὶ λακεδαίμονος. Is qui ponè me venit, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος: id est, is ante quem sum missus, viam illi paraturus. Quamobrem qui ad Christi ætatem hæc referunt, (in qua opinione video esse non tantùm Augustinum, sed etiam Epiphanium aduersus Ariomanitas, quoniam videlicet Iohannes sex mensibus maior natu fuit quàm Christus) ii etsi nihil falsum aut impium tradunt, tamen non satis aptè hunc locum explicant. Quorsum enim hoc ad amplificandam Iohannis authoritatem, quòd aliquot mensibus maior natu esset quàm Christus? Rectius ergo Chrysostomus & Cyrillus ad prædicationis munus referunt. Videbat enim Iohannes quæ esset Iudæorum de se opinio, à qua quum ipsos vellet reuocare, Quid in me obstupescitis? inquit: imo verò scitote post me venturum qui vt tempore posterior, ita reipsa est infinitis partibus prior. Illum igitur crescere oportet, me verò minui, vt ipse apertè dixit infrà, 2.d.30. Cæterùm addidi particulam Is, vt perspicuitati studerem. Neque enim Erasmus rectè conuertit, Qui quum me sequeretur, quum hæc non cohæreant cum οὗτος, sed cum verbo εἶπον. Nam alioqui ὃς ἐρχόμενος dicendum fuerat potius quàm ὁ ἐρχόμενος. Deinde quod ad participium ἐρχόμενος attinet, potest quidem etiam conuerti per futurum tempus, vt diximus Matth. 3.c.11, & ita interpretantur Chrysostomus & Vetus interpres: (hæc enim quæ nunc præsente Christo recitat Iohannes, proculdubio dixerat antequam Christus ipse Iohanni conspiceretur) sed tamen illud malui explicare præsenti tempore, vt Iohannem sciamus de eo loqui cuius proximus sit aduentus, atque adeò qui iam sit in via. Prælatus est mihi, ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Sic Augustinus rectissimè omnium explicat hæc verba Loquutionum lib. 7. Chrysostomus quoque & Cyrillus in eandem sententiam disserunt. Est autem ortum hoc dicendi genus ex eo quòd illis qui dignitate excellunt, prior locus tribui soleat. Nam ἔμπροσθεν propriè ordinis est seu loci, nō temporis: quo modo etiam hic accipitur. Itaque Epiphanius κατ' Ἀρειομανιτῶν, non satis aptè hæc explicat de eo præsentiæ modo quo æternus sermo sese mundo conspiciendum præbuit, antequam homo fieret: qua de re dictum est suprà, versu 10. Ineptissimè autem ille Pseudorigenes hæc perinde accipit acsi Iohannes diceret Christum sibi obiectum ac cognitum fuisse iampridem, nempe quum Maria inuiseret Elisabetam: quæ historia refertur Luc. 1.d.41. Sed non est negligendum quod Chrysostomus obseruat, Iohannem, quanuis de re futura loquatur, (adhuc enim erat obscura Christi fama quum Iohannes hæc diceret) tamen præterito vti, ex Prophetarum consuetudine, quam & ipsam alibi obseruauimus. Vulg. conuertit ad verbum, Ante me factus est, perobscurè profectò & impropriè. Neque enim vsquam dici solet Christus factus esse, quin aliquid adiiciatur ex quo possit intelligi quatenus ei conueniat verbum γίγνεσθαι, vt Rom. 1.a.2. Gal. 4.a.3, & alibi. Deinde posset imperitus aut malitiosus aliquis vrgere participium Factus est, vt Arriani quondam Græcum verbum γέγονε: quasi hîc agatur de Christi ortu, aut quasi hæc perpetua vis sit verbi γίνεσθαι, vt naturæ alicuius conditæ originem declaret. Sic enim isti interpretabantur, ἔμπροσθέν μου γέγονε, siue γέγονεν, (vt scribitur infrà versu 31) quasi significet πρὸ ἐμοῦ ἐκτίσθη, creatus est priusquam ego. At ego istos libenter rogem vt vel vnum ex noui Testamenti libris exemplum proferant in quo ἔμπροσθεν tempus declaret. Deinde si quoties verbum γίγνεσθαι occurret, οὐσίας initium imaginemur, quot vnius hominis creationes imaginabimur? Sed hæc petere ex aliis licebit.

Quia præstantior me est, ὅτι πρῶτός μου ἦν. Vulgata & Erasmus, Quia prior me erat. Et certè πρῶτος absolutum pro comparatiuo πρότερος positum esse, id ostendit quòd de duobus est sermo. Nam alioqui principem & primarium declarat, vt Luc. 19.g.47. Act. 25.a.2, & alibi sæpe. quamobrem etiam nonnulli πρῶτός μου interpretantur princeps meus: quod mihi quidē durum & insolens videtur. Sed & illis non assentior qui πρῶτον, i. πρότερον putant Christū vocari temporis ordine, quòd æternus sit Dei Filius: quo modo video veteres hunc locū interpretari. Existimo potius causam adferri cur quū posterior venerit, sit priori prælatus. Quia, inquit Iohannes, agnosco hoc mereri ipsius præstantiam, vt mihi anteponatur. Iterum ergo accipio ἦν pro ἐστὶ, vt oratio tota melius cohæreat: & πρῶτος non ad tempus, sed ad dignitatem ac præstantiam personæ refero. Quòd si libeat ἦν interpretari Erat, bene etiam quadrabit sententia. Excellentior enim erat Iohanne Christus, etiam antequam homines eum Iohanni præferrent. Nam eius præstantia ab hominū fama ac iudicio non pendebat.

16 Et ex plenitudine ipsius, καὶ ἐκ πληρώματος αὐτοῦ. In duobus codicibus pro καὶ scriptū legimus ὅτι, id est nam: quam lectionem sequitur etiam Nonnus. Videntur enim ista cum proximè præcedentibus ita posse cohærere, vt vel complectantur alteram rationem cur Christus fuerit Iohanni prælatus, vel declarent qua ratione Christus sit Iohāne præstantior: quod posterius probabilius est. Præstantior me est Christus, inquit Iohannes. nam & ego & omnes alii doctores, quicquid habuimus, ex hoc perenni fonte hausimus. Sic igitur explicat Theophylactus. Sed lectori expendendum relinquo annon sint potius ista Euangelistæ verba, perinde acsi in superiore versiculo vsus esset obliqua oratione in Baptistæ testimonio commemorando. Est enim familiare Hebræis rectam loquutionem pro obliqua vsurpare, & ab illa ad hanc transire, vt infrà, versu 19 & 20, & alibi sæpe. Deinde, quod hic subiicitur de Christi plenitudine, Ex qua omnes sumpsimus, videri potest multo probabilius & conuenientius connecti cum eo quod sine controuersia dixerat Euangelista, Et habitauit in nobis plenus gratia & veritate. Deinde quia de ea gratia loquens quæ in homines est effusa per Christi prædicationem, Nos omnes, inquit, de plenitudine eius accepimus, & gratiam pro gratia. Atqui ii quos alloquitur Baptista, Christum adhuc ignorabant: & vt Christi officium nonnulli didicissent, tamen perobscura erat hæc cognitio: vt causa non videatur fuisse satis idonea cur vteretur particula vniuersali, & quidem præterito tempore

potius quàm præsenti aut futuro. Quòd si malimus ad eos Prophetas & sanctos referre qui Baptistam præcesserunt, quanuis vera erit sententia (vidit enim Abraham diem Domini, & gauisus est) tamen paulo longius petita videbitur, quia totus contextus ostendit hic agi de gratiæ copia in fideles nonnisi post Christi ascensionem effusæ: & manifestè Moses ac cum Mose omnes sancti qui sub Lege vixerunt, comparantur cum Christo, & iis qui in temporis plenitudinem inciderunt: vt ipse quoque Christus apertè docet Matth. 11.b.11, & 12. quæ antithesis perierit si hæc de Baptista & prioribus Prophetis accipias. Postremò, quum vtatur præteritis, ἐλάβομεν, ἐγένετο, ἐξηγήσατο, minus coactè ista accipiuntur dicta ab Euangelista de se & iis omnibus qui quum hæc scriberet, in Christum crediderant, & amplissimis donis Spiritus sancti fuerant donati. Ex quibus certissimè apparet Christi hominis diuinitas, cuius testimonia hoc loco ab Euangelista colliguntur. Huc enim pertinet quod scriptum est Marci 16.d.17, Lucæ. 24.g.49, infrà, 7.f.39. Act. 1.a.5, & 2.e.33. Fateor tamen hæc posse excusari ea ratione quam attulimus paulo antè, quum explicaremus illud ἔμπροσθέν μου γέγονε, quòd soleant Prophetæ de re futura loqui tanquam de re quæ iam acciderit. Sed nolim ad hanc solutionem confugere nisi coactus. Itaque (vt tandē absoluam) si hæc accipiamus non pro Baptistæ, sed pro Euangelistæ verbis, totum hunc locum sic interpretabimur, Et Sermo ille caro factus est, & habitauit inter nos, plenus gratia ac veritate, & spectauimus gloriam eius vt Vnigeniti egressi à Patre. Iohannes de eo testatus est & clamauit, dicens eum esse de quo dixisset, illum qui post se veniret, sibi esse prælatum, vt qui esset præstantior. Et de ipsius plenitudine nos omnes sumpsimus. Gratiam pro gratia, χάριν ἀντὶ χάριτος: id est (vt quidam vir eruditus explicat) חן על חן, gratiam supra gratiam: pro quo eleganter dixeris, gratiam gratiā cumulatam, vt significentur Spiritus sancti dona pleno cornu per Christum è cælis in suos effusa. Sed etiamsi concederem, apud Hebræos præpositionem על (quæ propriè respōdet præpositioni ἐπὶ, vt Esa. 29.a.1, & 30.a.2) interdum poni pro תחת, id est ἀντὶ, quod ipsum nusquam inuenio: tamen non sequitur ἀντὶ posse permutari cum ἐπὶ, nisi quis huius Hebraismi exemplum proferat. Ego verò apud idoneos Græcæ linguæ scriptores duplicem tantùm reperio significationem huius particulæ: quarum vna est propria, quum accipitur pro vice seu loco, vt ἀντὶ βρέφους, loco pueri, ἀντὶ πολλῶν, multorum loco, ἀντὶ βρώσεως, Heb. 12.d.16. id est ad verbū, pro edulio: (agitur enim de permutatione) altera translatitia, quum accipitur pro διὰ, id est propter: ita tamen vt causam non finalem, sed quæ velut origo est, declaret: veluti quum dicimus ἀνθ' ὅλου & ἀνθ' ὧν, vt Luc. 19.g.44. Act. 12.d.23. & ἀντὶ τούτου, vt Ephes. 5.g.31. Hic duas alias adiungo quas sacris scriptoribus peculiares opinor: vnam, quum accipitur pro ὑπὲρ, & commodum ac vtilitatem declarat: qua significatione reperio positum tribus locis, & quidem semper personæ coniunctum, non rei: nempe Matth. 17.d.27, & 20.d.28. Item Mar. 10.f.45. alteram, quum finem designat, quo modo reperio duobus duntaxat locis vsurpatum, nempe Corinth. 11.c.15, & Heb. 12.a.2. Ex his quatuor significationibus (neque enim plures reperio) deligat prudens lector quam volet. Ad me quidem quod attinet, ego Chrysostomo, Cyrillo & Theophylacto assentior, qui primam ex his quatuor appositissimam putarunt. Nam præterquam quòd propria est & maximè vsitata, sequens versiculus, in quo vetus fœdus ac sacerdotium cum nouo comparantur, sicut Ierem. 31.f.31.32.33.34, & in tota ad Hebræos Epistola, additus omnino videtur ad horum verborum explicationem, vt liquet ex particula causali.

Ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη· ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.	17 Nam Lex per Mosen data est, gratia & veritas per Iesum Christum extitit.	17 Quia Lex per Moysen data est: gratia & veritas per Iesum Christum facta est.
Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο.	18 ‖ Deum nemo vidit vnquam: vnigenitus ille Filius qui est in sinu Patris, ille *nobis* exposuit.	18 Deum nemo vidit unquam: unigenitus Filius qui est in sinu patris, ipse enarrauit.
Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου, ὅτε ἀπέστειλαν οἱ Ἰουδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ λευΐτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτὸν, Σὺ τίς εἶ;	19 Et hoc est testimonium Iohannis, quādo miserunt Iudæi ab Hierosolymis Sacerdotes & Leuitas, vt interrogarent eum, Tu quis es?	19 Et hoc est testimonium Iohannis, quando miserunt Iudæi ab Ierosolymis Sacerdotes & Leuitas ad eū, ut interrogarēt eum, Tu quis es?
Καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνή-	20 Et confessus est, neque ne-	20 Et cōfess' est, & nō ne-

1. Iohan. 4.c.12
1. tim. 6.d.16

17 Extitit, ἐγένετο. Sic Vetus interpres. Erasmus, Exorta est: quod non videtur satis expressum. Opponit autem Legi gratiam & veritatem, quoniam Lex morbum indicabat quem sanat Christus, & tantùm adumbrabat quod Christus reipsa præstat.

18 In sinu, εἰς τὸν κόλπον: id est, qui Patri est intimus ac co[illegible]simus, non modò amoris, sed etiam naturæ coniunctione atque adeo vnione. Sic enim nobis loqui lice[illegible] exprimamus cui non possunt satis idonea vocabula inueniri. Alibi quæ charissima sunt, vt liberi & vxo[illegible]cuntur ab Hebræis esse בחיק, id est in sinu, vt Num. 11.c.12. Deut. 13.b.6, & alibi sæpe. Sed multo maiorem esse horum verborum emphasin hoc loco, contextus ipse declarat. Nam si nemo Deum vidit, ne Filius quidem vidit, nisi vnum cum Patre Deum esse cōcedas, qui vnus seipsum videt, ideóque vnus seipsum potuit patefacere. Exposuit, ἐξηγήσατο, i. antea Legis vmbris occultatum, & humanæ mentis aciem effugientem detexit, & spectādum exhibuit. Nam qui ipsum videt, videt & Patrem, à quo separari non potest Spiritus sanctus, cuius gratia & veritas in Christo etiam cæcis illuxit. Est igitur notanda emphasis verbi ἐξηγεῖσθαι, quod de eo dicitur qui res alioqui latentes & obscuras planè ac dilucidè declarat, vt rectè annotat Erasmus: quanuis hîc personæ tribuatur. Huc quoque pertinet quod Sophoclis Græcus interpres obseruat, ἐξηγεῖσθαι propriè de rebus diuinis & excellentibus, ἑρμηνεύειν de vulgaribus & passim obuiis dici. Et hoc fortassis eò spectat vt significetur Filium propterea vocari Patris λόγον, interpretem videlicet siue enarratorem, vt annotauimus suprà versu 1.

19 Et hoc est, καὶ αὕτη ἐστίν. Existimo Euāgelistam, quum quædam de suo interposuisset, quibus Christi hominis diuinitatem confirmat, reuerti ad pleniorem narrationem eius testimonii Iohannis Baptistæ, quam duntaxat attigerat suprà, versu 15. Quòd siquis maluerit totum superiorem sermonem vni Baptistæ tribuere, vt hæc historia nouum testimonium aut potius idem repetitum complectatur, illi licebit interpretari, Hoc etiam est testimonium, &c.

20 Confessus est, ὡμολόγησε: id est palàm & apertè agnouit ac dixit. Vide Matth. 10.c.32. Neque

negauit, καὶ οὐκ ἠρνήσατο. Pleonasmus Hebræus, cuius tamen magna est emphasis, vt Psal. 40. b. 10. 11. 12, & Esa. 38. a. 1. Quinetiam statim repetit, καὶ ὡμολόγησε, vt eo apertius & Iohannis modestiam singularem, & ipsius simplicem ac planam responsionem, tum etiam Iudæorum improbitatem declaret.

σατο· καὶ ὡμολόγησεν, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός.	gauit: confessus est *inquam* se non esse Christum illum.	*gauit: & confessus est, Quia non sum ego Christus.*
Καὶ ἠρώτησαν αὐτόν, Τί οὖν; Ἠλίας εἶ σύ; Καὶ λέγει, Οὐκ εἰμί. Ὁ προφήτης εἶ σύ; Καὶ ἀπεκρίθη, Οὔ.	21 Tunc interrogauerũt eum, Quid ergo *es*? Túne *es* Elias? *Ipse verò* dixit, Non sum. *Et illi,* Es tu Propheta? Qui respondit, Non.	21 *Et interrogauerunt eum, Quid ergo? Elias es tu? Et dixit, Non sum. Propheta es tu? Et respondit, Non.*
Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τίς εἶ; ἵνα ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς· τί λέγεις περὶ σεαυτοῦ;	22 Dixerunt ergo ei, Quis es? vt responsum demus iis qui miserunt nos: quid dicis de teipso?	22 *Dixerunt ergo ei, Quis es? ut responsum demus ijs qui miserunt nos? quid dicis de teipso?*
Ἔφη, Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· καθὼς εἶπεν Ἠσαΐας ὁ προφήτης.	23 Ait, Ego *sum* vox clamantis in deserto, ‖ Cõplanate viam Domini, prout dixit Esaias Propheta.	23 *Ait, Ego vox clamantis in deserto, Dirigite viam Domini: sicut dixit Esaias propheta.*
Καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι, ἦσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων.	24 Porro qui missi fuerant, erãt ex Pharisæis.	24 *Et qui missi fuerant, erant ex Pharisæis.*
Καὶ ἠρώτησαν αὐτόν, καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστός, οὔτε Ἠλίας, οὔτε ὁ προφήτης;	25 Et interrogauerunt eum, ac dixerunt ei, Cur ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta?	25 *Et interrogauerunt eum, & dixerunt ei, Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta?*
Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης, λέγων, Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.	26 Respondit ei Iohannes, dicens, Ego baptizo aqua: sed in medio vestrum stat quem vos nescitis:	26 *Respondit eis Iohannes, dicens, Ego baptizo in aqua: medius autem vestrum stetit quem vos nescitis:*
Αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.	27 ‖Hic ille est qui ponè me venit, qui prælatus est mihi: cuius solearum ego non sum dignus vt soluam corrigiam.	27 *Ipse est qui post me uẽturus est, qui ante me factus est: cuius ego non sum dignus ut soluam eius corrigiã calceamenti.*
Ταῦτα ἐν Βηθαβαρᾶ ἐγένετο	28 Hæc in Bethabara facta sunt	28 *Hæc in Bethania facta*

Esa. 40. a. 3. mat. 3. a. 3. luc. 3. a. 4.

Mat. 3. c. 11. mar. 1. a. 7. luc. 3. c. 16. act. 1. a. 5, & 11. c. 16, & 19. a. 4.

Se non esse Christum illum, ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός. Vulg. & Eras. ad verbum, Non sum ego Christus. Ego verò etiam in hoc versiculo, sicut in superiore, pro recta oratione substitui obliquam, vt perspicuitati studerem. Deinde articulum expressi, quo summum aliquid significatur. Sic apud Virgilium, Túne ille Æneas? & apud Hebræos quoque המשיח.

21 Propheta, ὁ προφήτης. Id est à Deo missus, sicut olim solebant Prophetæ. Vel, Propheta ille? Nam videtur poscere linguæ Græcæ ratio vt de vno & certo quopiam propheta hæc accipiantur, qui eximatur ex cæterorum turba. De Christo tamen ipsos non rogitare, ex duabus causis apertè intelligitur. Iam enim ab initio palàm & sine ambagibus dixerat Iohannes se Christum non esse: cur igitur de eo iterum quærerent? Deinde quod infrà subiiciunt versu 25, Si neque Christus, neque Elias, neque es Propheta ille, &c. omnino ostendit ipsos à Christo distinguere eum Prophetam de quo percontantur. Itaque mihi non displicet Chrysostomi, Cyrilli & Theophylacti opinio, qui Iudæos tradunt in eo errore fuisse versatos, (quod etiam videtur confirmari ex eo quod scriptum est infrà, 7. v. 40, & 41, & 6. v. 14) vt non modò Eliæ illius Thesbitæ παλιγγενεσίαν expectarent, ex loco Malach. 4. b. 5, perperam exposito: sed etiam venturum quendam Prophetam sperarent Mosi similem, huc detorquentes quod Moses scripsit Deut. 18. c. 15, & 18. quod tamen de omnibus Prophetis, & ipso in primis Prophetarum capite, nimirum de Christo, est accipiendum. Illud verò Malachiæ testimonium ad Iohannem quidem pertinebat, sed alio sensu quàm ipsi in animo haberent: vt nihil mirum sit Iohannem ipsum, quum ex eorum sensu loquatur quibuscum erat ei negotium, negare se Eliam esse, quod tamen de eo Christus affirmat, Matth. 11. b. 14.

23 Complanate, εὐθύνατε. Vulg. & Erasmus, Dirigite. Diximus Matth. 3. a. 3, εὐθὺ declarare quod & planum est & æquabile. Itaque non dubito quin εὐθύνειν τὴν ὁδὸν, id sit hoc loco quod Latinè dicitur, Viam complanare seu purgare. Nam, inquit Vlpianus, purgare viam propriè dicitur ad libramentum proprium redigere, sublato eo quod superest.

25 Cur ergo baptizas? τί οὖν βαπτίζεις; Hinc apparet Iudæos non ignorasse mutationem aliquam fore in religione sub Messia, quod ex Ieremiæ cap. 31, apertè discere potuerant.

26 In medio vestrum, μέσος ὑμῶν: id est palàm & inter vos, vt alibi exposuimus. Stat, ἕστηκε. Vulgata, Stetit. Itaque nonnulli hoc referunt ad historiam quæ refertur Luc. 2. g. 46. sed parum accommodatè, ni fallor. Loquitur enim de re præsenti: & ἕστηκα significationem præsentis habere, ex plurimis locis liquidò apparet, vt Luc. 8. c. 20. Act. 1. b. 11. Rom. 5. a. 2, & alibi sæpe.

28 In Bethabara, ἐν Βηθαβαρᾶ. Vulgata, In Bethania, ἐν Βηθανίᾳ: quo modo etiam scriptum legimus in omnibus vetustis codicibus. Sic etiam legit Cyrillus, & eam lectionem annotat Epiphanius κατ᾽ Ἀλόγων. Sed tamen præstat assentiri Chrysostomo, qui hanc lectionem emendet. Constat enim Bethaniam Iudææ respe-

ctu sitam fuisse cis Iordanem stadiis ab Hierusalẽ quindecim, vt scribitur infrà, 11. b. 18. Fit quidem mentio loci בית ברה ad Iordanem Iudicũ 7. g. 24. Sed à Iosepho trans Iordanẽ ponitur regio Batanæa, quæ ad Bethaniæ nomen proximè accedit. In tanta nominum varietate non habeo quod potissimùm sequar.

πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτίζων.	trans Iordanem, vbi Iohannes baptizabat.	*sunt trans Iordanem, ubi erat Iohannes baptizans.*
Τῇ ἐπαύριον βλέπει ὁ Ἰωάννης τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν, καὶ λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.	29 Postero die videt Iohannes Iesum venientem ad se, & ait, Ecce Agnus ille Dei qui tollit peccatum mundi.	29 *Postera die uidet Iohannes Iesum uenientem ad se, & ait, Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.*
Οὗτός ἐστι περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον, Ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.	30 Hic est de quo dicebam, Ponè me venit vir qui prælatus est mihi: quia præstantior me est.	30 *Hic est de quo dixi, Post me uenit uir qui ante me factus est: quia prior me erat.*
Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ᾽ ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραήλ, διὰ τοῦτο ἦλθον ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων.	31 Et ego non noueram eum: sed vt manifestus fiat Israeli, propterea veni ego baptizans aqua.	31 *Et ego nesciebam eum, sed ut manifestetur Israeli, propterea ueni ego in aqua baptizans.*
Καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης, λέγων, Ὅτι τεθέαμαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ᾽ αὐτόν.	32 Tum *inquam* testatus est Iohannes, dicens, ‖Conspexi Spiritum descendentem quasi columbam de cælo, *qui* etiã mansit super eum.	32 *Et testimonium perhibuit Iohannes, dicens, Quia uidi Spiritum descendentem quasi columbam de cælo, & mansit super eum.*
Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ᾽ ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἐφ᾽ ὃν ἂν ἴδῃς τὸ πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ᾽ αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.	33 Et ego non noueram eum, sed qui misit me vt baptizarem aqua, ille mihi dixerat, Super quem videris Spiritum descendentem ac manentem super eũ, hic est qui baptizat Spiritu sancto.	33 *Et ego nesciebam eum, sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem uideris Spiritum descendentem, & manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.*

Mat. 3. d. 16. mar. 1. b. 10. luc. 3. d. 22.

29 Videt, βλέπει. Sic legunt emendatiores codices vetustæ editionis, quos neque Valla vidit, neque Erasmus, & pro Altera die, Postera die. Agnus ille, ὁ ἀμνός. Articulus adiunctus (vt ex Chrysostomo & Theophylacto Erasmus obseruauit) emphasin habet non modò dignitatis, vt à typico agno & cæteris legalibus victimis distinguatur, sed etiam relationis. Reuocat enim in mentem prophetias Esaiæ, & aliorum.

Qui tollit, ὁ αἴρων. Vide ne pro tollit legas tollet. Nam ita significatur hanc vim perpetuam ac natiuam Agno isti inesse: vt si dicas elleborum purgare cerebrum, nullum tempus certum declaras, sed vim potius elleboro insitam. Hæc Erasmus Chrysostomum sequutus: rectè sanè & appositè. Cæterùm Tollendi vocabulum ad temporis circunstantiam accommodo. Quia igitur externo baptismate, in quo occupatus erat Iohannes quum hæc diceret, abluuntur corporis sordes, significatur vocabulo Agni, sacrificium, cuius sanguine deleto chirographo, expiamur: verbo autem Tollendi, naturalis illius labis ac maculæ sublatio designatur, quum Christo per internum baptismum insitis nobis, vetus homo moritur, & nouus induitur. Illud ergo ad Iustificationem, hoc autem ad Sanctificationem pertinet, in quæ velut membra distribuere licet omne Christi in nos collatum beneficium. Peccatum, τὴν ἁμαρτίαν. Sic constanter scriptum habebant omnes nostri codices vetusti, quibus assentitur Augustinus libri aduersus Faustum duodecimi cap. 30, & Theophylactus quoque. Chrysostomus tamen videtur legisse ἁμαρτίας, id est peccata. Cyrilli autem interpres sibi non constat. Ego verò non dubito quin legendum sit singulari numero τὴν ἁμαρτίαν: neque tamen arbitror articulum significare προσδιορισμὸν τῶν καθόλου, id est rationem peccati formalem quam vocant: quasi scriptum sit πάσας ἁμαρτίας, id est omnia peccata, (vt explicat Theoph.) sed arbitror potius illam peccatorum omnium radicem, originale videlicet peccatum quod vocant, ac proinde ex consequenti fructus quoque huius ita declarari. quod quidem peccatum in iis mortificatur per Christi Spiritum qui Christum baptismo induerunt, vetere illo homine in ipsis crucifixo, mortuo, ac sepulto. qua de re copiosissimè disserit Apostolus toto capite 6 & 7 Epistolæ ad Romanos, vtique scribens τὴν ἁμαρτίαν numero singulari: quia ibi non agit de peccatorum remissione, quæ pars est altera iustificationis, sed de inchoata in nobis sanctificatione: quæ vt separari non possint, distingui tamen debent.

31 Non noueram eum, οὐκ ᾔδειν αὐτόν: non noueram, videlicet de facie. Nam alioquin nõ poterat ignorare Iohannes Messiam pro foribus esse quin vocationem suam ignoraret. Sed tamen ad eum diem non fuerat ipsi vlla cum Christo consuetudo, vel vt ipsum posset ex vultu agnoscere: veluti nec postea videntur vnà fuisse diutius, nempe ita constituente Dei prouidentia, ne res ex composito inter ipsos geri videretur. Cæterùm quod dicit Iohannes, Non noueram eum, ad id tempus referendum est quod præcessit Christi aduentũ ad Iohannem, vt ab ipso baptizaretur: qua de re scripserunt alii Euangelistæ. Antea igitur illum non norat, sed quum ille ad baptismum accederet, monitus est à Deo Iohannes, eum qui accedebat, Christum illum esse cui viam muniret, adiuncto etiam, de more, externo signo, quo hæc reuelatio confirmaretur. Iohannes igitur etiam ante signum præstitum, ex ea videlicet reuelatione, Christum aduentantem agnouit: ideóque illum ad baptismum venientem conspicatus. Imò verò, inquit, ego sum abs te baptizandus, & tu ad me venis? quæ verba sanè cum iis non pugnant quæ Iohannes hoc loco commemorat.

32 Tum *inquam* testatus est, καὶ ἐμαρτύρησεν. Eandem historiam narrari puto. Neque obstat huic expositioni quòd nouum sermonem videatur inchoare. nam sæpe apud Euangelistas in media oratione solent

eiusmodi verba interponi, vt Mat.4.a.9,& aliis plurimis locis. Siquis tamen hanc historiam malit à superiore distinguere, is conuertat, Testatus est etiam Iohannes.

Græce	Versio	Vulgata
34 Κἀγὼ ἑώρακα, καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.	34 Ego igitur vidi, & testor hunc esse Filium illum Dei.	34 *Et ego vidi, & te stimonium perhibui quia hic est Filius Dei.*
35 Τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ Ἰωάννης, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο.	35 Postero die iterum stabat Iohannes, & ex discipulis eius duo:	35 *Altera die iterum stabat Iohannes, & ex discipulis eius duo.*
36 Καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ.	36 Et intuitus Iesum ambulantem, dixit, Ecce Agnus ille Dei.	36 *Et respiciens Iesum ambulantem, dicit, Ecce Agnus Dei.*
37 Καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λαλοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ.	37 Audierunt autem eum duo illi discipuli loquentem, & sequuti sunt Iesum.	37 *Et audierũt eum duo discipuli loquentem, & sequuti sunt Iesum.*
38 Στραφεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας, λέγει αὐτοῖς,	38 Conuersus verò Iesus, & conspicatus eos sequentes *se*, dicit eis,	38 *Conuersus autem Iesus, & uidens eos sequentes se, dicit eis,*
39 Τί ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί (ὃ λέγεται, ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε) ποῦ μένεις;	39 Quid quæritis? Illi verò dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, si interpreteris, Magister) vbi moraris?	39 *Quid quæritis? Qui dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, interpretatum, Magister) ubi habitas?*
40 Λέγει αὐτοῖς, Ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. Ἦλθον καὶ εἶδον ποῦ μένει· καὶ παρ' αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. ὥρα δὲ ἦν ὡς δεκάτη.	40 Dicit eis, Venite & videte. Venerunt viderúntque vbi moraretur: & apud eum manserũt die illo. hora enim erat quasi decima.	40 *Dicit eis, Venite, & uidete. Venerunt & uiderunt ubi maneret: & apud eum manserunt die illo. hora autem erat quasi decima.*
41 Ἦν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ Ἰωάννου, καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ.	41 Erat Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant *illa* ex Iohanne, & sequuti fuerant eum:	41 *Erat autem Andreas frater Simonis Petri, unus ex duobus qui audierant à Iohanne, & sequuti fuerant eum.*
42 Εὑρίσκει οὗτος πρῶτος τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμωνα, καὶ λέγει αὐτῷ, Εὑρήκαμεν τὸν Μεσσίαν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον ὁ Χριστός.	42 Inuenit hic prior fratrem suum Simonem, & dixit ei, Inuenimus Messiam, quod est, si interpreteris, Christus.	42 *Inuenit hic primùm fratrem suum Simonem, & dicit ei, Inuenimus Messiam, quod est interpretatum Christus.*
43 Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Ἐμβλέψας δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Σὺ εἶ Σίμων ὁ υἱὸς Ἰωνᾶ· σὺ κληθήσῃ Κηφᾶς, ὃ ἑρμηνεύεται Πέτρος.	43 Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus dixit, Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod declaratur Petra.	43 *Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus dixit, Tu es Simon filius Iona: tu uocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus.*
44 Τῇ ἐπαύριον ἠθέλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ εὑρίσκει Φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.	44 Postero die voluit Iesus abire in Galilæam: inuenit autem Philippum, & dixit ei, Sequere me.	44 *In crastinum uoluit exire in Galilæam: & inuenit Philippum. & dicit ei Iesus, Sequere me.*

Mat.16.a.18

34 Et testor, καὶ μεμαρτύρηκα. Hic rursus, quia de re præsenti loquitur Iohannes, præteritum per tempus præsens putaui exprimẽdum: quanquam hoc etiam potest ad tempus ipsum huius visionis exprimendum referri. Filiũ illum, ὁ υἱός. Ne hic quidem (vt rectè notat Chrysost. Homilia 17) omittendus fuit articulus, cuius ea vis est tum vt summum aliquid declaret, tum vt istum ab iis distinguat qui passim à Mose & Prophetis filii Dei & filii Excelsi dicuntur: quod & Cyrillus obseruauit. 5

39 Vbi moraris? ποῦ μένεις; id est, Vbi tuum est hospitium? seu, Quò te recipis? Nam in Nazareth habitabat: itaque eo in loco peregrinus erat. Nisi quis existimet ad oppidum Nazareth hæc esse gesta: quod non arbitror, quum dicatur infrà versu 43, hinc reuertisse in Galilæam. Vulgata & Erasmus, Vbi habi. ... καταλύεις; Vide Luc.10.b.7. 10

40 Hora enim erat, ὥρα δὲ ἦν. Vulg. & Erasmus, Hora autẽ erat. Ego verò arbitror causam adferri cur totum illum diem apud Iesum manserint: quia nimirum aduesperascebat, quum Christũm conuenirẽt, à quo in diuersorium deducti, non potuerunt eo ipso die ad Iohannem reuerti: qua occasione pro sua prouidentia vsus est Deus ad illos diutius retinendos cum Christo. Quasi, ὡς. Vide Mar. 5.b.13. 15

42 Prior, πρῶτος. Vulg. Primùm, id est πρῶτον, vt scriptum erat in duobus vetustis codicibus & Theophylacto Romano. Christus, ὁ Χριστός. Erasmus, Vnctus, rectè quidem: sed nomen illud, quanuis Græcum, tamen magis in omnibus idiomatibus vsitatum, malui retinere.

43 Iona, Ἰωνᾶ. In vno codice scriptum legimus Ἰωάννου. Vide Matth.16.c.17. Vocaberis, κληθήσῃ. Alibi sæpe καλεῖσθαι pro εἶναι, id est Vocari pro esse accipitur. Sed hoc loco seruatur propria huius vocabuli notatio, (quanuis res sit nomini responsura) & præterea futuri temporis significatio obseruanda. Nam hoc nomen 20

men non tam illi nunc imponit, quàm se impositurum pollicetur. Lapis, πέτρος. (Petra) Vulgata, Petrus: quæ interpretatio propterea non conuenit quia Petrus Latinis nomen est proprium duntaxat, Græcis verò πέτρος etiam appellatiuum est, vt diximus Matth.16.c.17.

Græce	Versio	Vulgata
44 Ἦν δὲ ὁ Φίλιππος ἀπὸ Βηθσαϊδά, ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου.	44 Erat verò Philippus ex Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.	44 *Erat autem Philippus à Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.*
45 Εὑρίσκει Φίλιππος τὸν Ναθαναήλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὃν ἔγραψε Μωσῆς ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφῆται, εὑρήκαμεν Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ Ναζαρέθ.	45 Inuenit Philippus Nathanaelem, & dicit ei, Inuenimus *illum* de quo scripsit Moses in Lege, & Prophetæ, *nempe* Iesum filium Ioseph illum Nazarenum.	45 *Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei, Quem scripsit Moyses in Lege, & Prophetæ, inuenimus Iesum filium Ioseph à Nazareth.*
46 Καὶ εἶπεν αὐτῷ Ναθαναήλ, Ἐκ Ναζαρὲθ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι; Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Ἔρχου καὶ ἴδε.	46 Tum dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.	46 *Et dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & uide.*
47 Εἶδεν ὁ Ἰησοῦς τὸν Ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ, Ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι.	47 Vidit Iesus Nathanaelem venientem ad se, & dixit de eo, Ecce verè Israelita in quo dolus non est.	47 *Vidit Iesus Nathanael uenientem ad se, & dicit de eo, Ecce uerè Israelita in quo dolus non est.*
48 Λέγει αὐτῷ Ναθαναήλ, Πόθεν με γινώσκεις; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πρὸ τοῦ σε Φίλιππον φωνῆσαι, ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν εἶδόν σε.	48 Dicit ei Nathanael, Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei, Priusquam te Philippus vocaret, quum esses sub ficu vidi te.	48 *Dicit ei Nathanael, Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei, Priusquam te Philippus uocaret, quum esses sub ficu uidi te.*
49 Ἀπεκρίθη Ναθαναήλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ῥαββί, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.	49 Respõdit Nathanael, & dixit ei, Rabbi, tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Israel.	49 *Respondit ei Nathanael, & ait, Rabbi, tu es Filius Dei, tu es Rex Israel.*
50 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι εἶπόν σοι, εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις; μείζω τούτων ὄψει.	50 Respondit Iesus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis? maiora his videbis.	50 *Respondit Iesus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis: maius his uidebis.*
51 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.	51 Præterea dixit ei, Amen amen dico vobis, Deinceps videbitis cælum apertum, & Angelos Dei ascendentes ac descendentes super Filium hominis.	51 *Et dicit ei, Amen amen dico uobis, Amodo uidebitis cælum apertum, & Angelos Dei ascendentes & descendentes supra Filium hominis.*

Gen.49.b.10 deut.18.c.18 Esa.4.a.2.& 40.b.10.& 45 b.8. Ierem.23.a.5. & 23.c.14 ezech.34.f.23. & 37.f.24 dan.9.f.24

Κεφάλαιον β'.	CAP. II.	CAP. II.
1 Καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ ἐκεῖ.	1 Porro die tertio nuptiæ factæ sunt in Cana *oppido* Galilææ: erátque mater Iesu illic.	1 *Et die tertia nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ: & erat mater Iesu ibi.*
2 Ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον.	2 Vocatus est autem etiam Iesus ac discipuli eius ad nuptias.	2 *Vocatus est autem & Iesus & discipuli eius ad nuptias.*

45 *Illum* de quo scripsit, ὃν ἔγραψε. Vulgata, Quem scripsit. Vide suprà, versu 15. Mutauimus autem verborum collocationem, vt planior esset constructio. Notanda quoque est emphasis verbi εὑρήκαμεν, quod à Græcis de lucro etiam insperato & repentè oblato dicitur, quod ipsi idcirco εὕρημα vocant: quæ significatio videtur hîc obseruanda, quanuis Chrysostomus dicat εὑρίσκειν esse eius qui quærat: quod certè non est perpetuum. 5

50 Credis? πιστεύεις; Nonnulli codices indefinitè legunt, sed in plerisque inuenimus additam interrogationis notam, quam etiam approbat Chrysostomus. 10

51 Ascendentes ac descendentes, ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας. Ita significat diuinam virtutem quæ in toto ipsius ministerio erat conspicua futura, ministrantibus ei Angelis vt Ecclesiæ capiti.

IN CAPVT II.

1 Die tertio, τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ. Die nimirum tertio ex quo profectus erat à Iohanne, vel ex quo in Galilæam peruenerat. Exactiorem autem horum dierum supputationem siquis requirat, consulat Epiphanium κατὰ τῶν αἱρέσεων. 15

Καὶ ὑστερήσαντος οἴνου, λέγει ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτόν, Οἶνον οὐκ ἔχουσι.

3 Et quum defecisset vinum, mater Iesu dixit ei, Vinũ non habent.

3 *Et deficiente uino dicit mater Iesu ad eum, Vinum non habent.*

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι; οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου.

4 Dicit ei Iesus, Quid mihi tecum mulier? nondum venit hora mea.

4 *Et dicit ei Iesus, Quid mihi & tibi est mulier? nondũ uenit hora mea.*

Λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις, Ὅ,τι ἂν λέγῃ ὑμῖν ποιήσατε.

5 Dicit eius mater ministris, Quodcũq; dixerit vobis facite.

5 *Dicit mater eius ministris, Quodcunque dixerit uobis facite.*

Ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρίαι λίθιναι ἓξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν Ἰουδαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς.

6 Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex positæ secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ amphoras binas aut ternas.

6 *Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex, positæ secundum purificationem Iudæorũ, capientes singulæ metretas binas uel ternas.*

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος. Καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς ἕως ἄνω.

7 Dicit eis Iesus, Implete has hydrias aqua. Implèuerunt eas igitur vsque ad summum.

7 *Dicit eis Iesus, Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas usque ad summum.*

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἀντλήσατε νῦν, καὶ φέρετε τῷ ἀρχιτρικλίνῳ. Καὶ ἤνεγκαν.

8 Tunc dicit eis, Haurite nunc, & offerte architriclino. Obtulerunt igitur.

8 *Et dicit eis Iesus, Haurite nunc, & ferte architriclino. Et tulerunt.*

Ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτρίκλινος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον, (καὶ οὐκ ᾔδει πόθεν ἐστίν· οἱ δὲ διάκονοι ᾔδεισαν οἱ ἠντληκότες τὸ ὕδωρ) φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτρίκλινος,

9 Vt autem gustauit architriclinus aquam illam quæ facta fuerat vinum, (nesciebat autẽ vnde esset: sed ministri sciebãt qui hauserant aquam) vocat sponsum architriclinus,

9 *Vt autem gustauit architriclinus aquam uinum factam, & non sciebat unde esset: ministri autem sciebant qui hauserant aquam) uocat sponsum architriclinus,*

Καὶ λέγει αὐτῷ, Πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅταν μεθυσθῶσι, τότε τὸν ἐλάσσω· σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως ἄρτι.

10 Et dicit ei, Omnes primo loco bonum vinum apponunt, & quum *conuiuæ* sitim expleuerint, tunc id quod deterius est: tu seruasti bonum vinum vsque adhuc.

10 *Et dicit ei, Omnis homo primùm bonum uinum ponit, & quum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est: tu autem seruasti bonum uinum usque adhuc.*

4 Quid mihi tecum, τί ἐμοὶ καὶ σοί: id est, Quid mihi negotii tecum est? vt diximus Matth. 8. d. 29. Vulgata, Quid mihi & tibi? Quod nonnullos fefellit, ita lenientes huius responsi asperitatem, quasi diceret Dominus, Quid hoc ad nos pertinet quòd vinum non habeant? quum res ipsa clamet Christum longè aliò respexisse, nempe vt à carnali matris suæ respectu ad contemplandam in futuro miraculo Dei gloriam conuiuas reuocaret. Quamobrem etiam mulieri illi acclamanti, Beata viscera quæ suxisti, respondit, In ò beati qui audiunt verbum Dei & custodiunt illud. Quò etiam spectant quæ scribuntur Luc. 2. v. 49, & Matth. 12. v. 48.

6 Hydriæ, ὑδρίαι: id est Aquales, vt explicat Varro libro quarto de lingua Latina. Retinuimus tamẽ Græcum vocabulum, quòd Cicero ipse frequenter eo vtatur in orationibus in Verrem. Cæterùm ostendit ipsa notatio nominis non vino, sed aquæ destinata fuisse hæc vasa: quod ad fidem historiæ faciendam pertinet, nequis aut fæces aut vini quippiam intus resedisse suspicetur, quod postea insusæ aquæ vini colorem ac saporem indiderit. Eiusmodi autem vasa in quibus sedentes lauabant, Latinis solia dicebantur. Secundum purificationem, κατὰ τὸν καθαρισμόν: id est secundum ritum purificationis. Quòd si malimus conuertere, Ad purificationem Iudæorum, id est purificandis Iudæis, κατὰ posita fuerit pro εἰς, quæ enallage frequenter occurrit. De hac autem Iudæorum superstitione, quam postea in Ecclesiam Dei inuehere conatus est Hebion, atque adeo reipsa in Christianorum templa intulit Satan, pluribus disseritur Mar. 7. a. 3. Amphoras, μετρητάς: seu metretas, seu cados. Nam vtroque hoc vocabulo vtuntur Latini etiam scriptores. Illud tamen malui, vt Latinis magis vsitatum. Sed amphoras Atticas accipe, non Romanas, quæ dimidio, id est vrna, illas superant. Capiebant autem singulæ hydriæ ducenas aut trecenas vini libras, pondo singulas vnciarum duodecim. Pondus enim metretæ vini, centum libris æstimat doctissimus ac diligentissimus harum rerum scrutator Georgius Agricola. Ex his igitur intelligimus, Christum suppeditasse magnam vini copiam, nimirum ad libras mille octingentas: quæ res pertinet ad miraculi dignitatem ac magnitudinem.

8 Architriclino, ἀρχιτρικλίνῳ. Ita vocat eum qui totum conuiuium curabat. Nonnulli cum eo confundunt qui Magister conuiuii dicebatur à Latinis, à Græcis συμποσίαρχος, vt conuertit Gaza libro De senectute, vbi fit istorum magisteriorum mentio: quorum munus quale fuerit, discere licet ex Plutarchi libri συμποσιακῶν α, κεφ. δ. Fuit hic potius quem Græci ἐλέατρον vocabant, ἐπιστάτην τῆς ὅλης διακονίας, qui & προγεύστης erat, id est prægustator, & τραπεζοποιός: id est cuius officium erat dapes conuiuis apponere. quæ pulchrè explicantur Athenæi libro quarto. in Græcis autem dictionariis prætermissa sunt, quemadmodum & alia infinita. Is est denique qui Gen. 43. d. 16, dicitur אשר על הבית, & à nobis simili prorsus ratione *maistre d'hostel.*

10 Omnes, πᾶς ἄνθρωπος. Vulgata & Erasmus ad verbum, Omnis homo. Sic paulo pòst τίθησι, ponit: nos verò, Apponunt, vt minus inculta esset oratio. Quum *conuiuæ* sitim expleuerint, ὅταν μεθυσθῶσι. Vulgata & Erasmus, Quum inebriati fuerint. Ego verò suppleui quod deerat explendæ constructioni: deinde mollius verbum quæsiui. Neque enim apud Hebræos שכר, quod respondet Græco verbo μεθύειν, semper in vitio ponitur, vt Genes. 9. c. 21, sed interdum declarat liberalem vini vsum, qui tamen modum non excedat, vt Genes. 43. g. 34.

Ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ Ἰησοῦς ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

11 Hoc initium signorum fècit Iesus in Cana *oppido* Galilææ, & manifestam fecit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius.

11 *Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilææ, & manifestauit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius.*

Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καπερναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας.

12 Postea descendit Capernaum ipse & mater, & fratres & discipuli eius: manserúntque illic non multos dies:

12 *Post hoc descendit Capharnaum ipse & mater eius & fratres eius & discipuli eius: & ibi manserunt non multis diebus.*

Καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς.

13 Nam propè erat Pascha Iudæorum. Ascendit igitur Iesus Hierosolymam.

13 *Et propè erat Pascha Iudæorum & ascendit Iesus Ierosolymam.*

Καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστεράς, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους.

14 Et inuenit in templo venditores boum & ouium & columbarum, & numularios sedentes.

14 *Et inuenit in templo uendentes boues & oues & columbas, & numularios sedentes.*

Καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων, πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε.

15 Factóque flagello è funiculis, omnes eiecit è templo, & oues & boues, & argentariorum numulos effudit, mensásque subuertit.

15 *Et quum fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo, oues quoque & boues, & numulariorum effudit æs, & mensas subuertit.*

Καὶ τοῖς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν εἶπεν, Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν· μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου, οἶκον ἐμπορίου.

16 Et columbarum venditoribus dixit, Tollite hinc ista: ne facite domum Patris mei, domum mercatus.

16 *Et iis qui columbas uendebãt, dixit, Auferte ista hinc: & nolite facere domum Patris mei, domum negotiationis.*

Ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι γεγραμμένον ἐστίν, Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με.

17 Recordati sunt autem eius discipuli, scriptum esse, ‖ Zelus domus tuæ deuorauit me.

17 *Recordati sunt verò discipuli eius quia scriptum est, Zelus domus tuæ comedit me.*

Psal. 68. b. 10

Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ

18 Responderunt ergo Iudæi,

18 *Respõderũt ergo Iudæi,*

11 In Cana, ἐν Κανᾶ. Coniungenda hæc sunt cum verbo ἐποίησε, non autem cum ἀρχὴν τῶν σημείων, id est principium signorum, nequis cum nonnullis ineptis interpretibus existimet hoc primum fuisse signum non omnium quæ edidit Iesus, sed eorum duntaxat quæ edidit in Cana. quorsum enim hoc? Ergo vt amphiboliã vitarem, quæ quidem in Græco sermone nulla est, verborum collocationem mutaui.

12 Et fratres, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Frequẽs illa repetitio relatiui Eius respõdet Hebræorũ affixis, quæ vocãt: nos verò sine vlla sensus iniuria interdũ illa expunximus. Fratres autẽ vocat cognatos, Hebræorũ more.

13 Nam propè erat, καὶ ἐγγὺς ἦν. Vulgata, Et propè erat. Atqui vberior est sententia si καὶ accipias pro γάρ: quam particulam toties iam obseruauimus respondere Hebræorum ו, ideóque non modò copulatiuam esse, sed interdum quoque causalem, & discretiuam, atque adeo illatiuam, vt in hoc eodem versiculo.

15 Argentariorum numulos, τῶν κολλυβιστῶν τὸ κέρμα. Collybistas vocat eos qui ex collybo, id est pecuniæ permutatione quæstum faciebant, quos in Matthæo & Marco numularios sumus interpretati: hic verò malui dicere argentarios, quia κερματιστὰς superiore versiculo conuerti numularios: nempe nequis idem vocabulum in Græco repeti putet, quanuis nihil intersit quod ad sententiam attinet. Cæterùm τὸ κέρμα quod alii æs exponunt, ego numulos interpretari malui, quia à κείρειν deriuatur, quod declarat in minuta frusta concidere.

17 Zelus, ὁ ζῆλος. Hoc vocabulũ & alia ab eo deriuata, vt ζηλῶ & ζηλωτής, obseruaui variis significationibus in nouo Testamento vsurpari, quas omnes placuit compendii causa semel annotare. Interdum igitur ζῆλος honestum illud ac laudabile studium declarat quo accendimur ad alicuius virtutes imitandas aut etiam superandas, sine vllo tamen ipsius odio, vt 1. Corinth. 12. d. 31. Item 14. a. 1. c. 12. g. 39. 2. Corinth. 9. a. 2. Galat. 4. c. 18. Tit. 2. d. 14. Interdum verò Inuidiam ac liuorem, vt Act. 5. c. 17, & 7. b. 9, & 13. g. 45, & 17. b. 5, Rom. 13. d. 13, 1. Corinth. 3. a. 3, & 13. b. 4, 2. Cor. 12. f. 20, Gal. 5. d. 20, Iac. 3. c. 14, & 4. a. 11. Tertiò, accipitur pro sancta quadam zelotypia, quæ non proficiscitur à cuiusquam odio, verùm ab eorum amore quos non nostri, sed ipsorum potius causa amamus, vt 2. Cor. 11. a. 2. Quartò, pro sui ipsius amore, cui sancta illa zelotypia prætexitur, vt Gal. 4. c. 17. Quintò, pro animi æstu ex indignatione de iis concepta quæ indignè fiunt aduersus eum quem amamus, puta vel aduersus homines nobis charos, vt 2. Corinth. 7. b. 7, Coloss. 4. c. 13, vel aduersus Deum ipsum. Est autem hic zelus duplex: vnus nimirum, cum voluntatis Dei cognitione ac vera in eum fide coniunctus, qualis est Christi zelus de quo hîc agitur: item qui commendatur 2. Corinth. 7. cap. 11, & Apocalyps. 3. d. 19. alter verò qui non est secundum scientiam, & cæcus potius impetus ac furor dici debet, vt Rom. 10. a. 2. Philip. 3. b. 6. Act. 21. d. 20, & 22. a. 3. Galat. 1. c. 14. Hinc demum sexta significatio orta est, quum ζῆλος ad ignis ardorem transfertur, vt Heb. 10. e. 27.

καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν ὅτι ταῦτα ποιεῖς;

& dixerunt ei, Quod" signum ostendis nobis "vt ista facias?

& dixerunt ei, Quod signu ostendis nobis quia hæc facis?

19 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.

Mat.26.f.61, & 27.e.40 mar.14.f.58,& 15.e.29

19 Respondit Iesus & dixit eis, Destruite templum hoc, & tribus diebus erigam illud.

19 Respondit Iesus & dixit eis, Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.

20 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν;

20 Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum istud, & tu tribus diebus illud eriges?

20 Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud?

21 Ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

21 At ille loquebatur " de templo corporis sui.

21 Ille autem dicebat de templo corporis sui.

22 Ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι τοῦτο ἔλεγεν αὐτοῖς· καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς.

22 Quum ergo surrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius quòd hoc dixisset eis: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem Iesus dixerat.

22 Quum ergo resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius quia hoc dicebat: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem dixit Iesus.

23 Ὡς δὲ ἦν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ Πάσχα ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

23 Quum autem esset Hierosolymis in Pascha die festo, multi crediderunt in nomen eius, conspicientes signa quæ edebat.

23 Quum autem esset Ierosolymis in Pascha in die festo, multi crediderunt in nomine eius, uidentes signa eius quæ faciebat.

24 Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας·

24 Ipse autem Iesus non credebat eis semetipsum, eo quòd nosset "omnes:

24 Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis, eo quòd ipse nosset omnes

25 Καὶ ὅτι οὐ χρείαν εἶχεν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

25 Nec opus esset vt quisquam ei testaretur de homine. ipse enim sciebat quid esset in homine.

25 Et quia opus ei non erat ut quis testimonium perhiberet de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine.

Κεφάλαιον γ΄

CAP. III.

CAP. III.

1 ΗΝ δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν Φαρισαίων, Νικόδημος ὄνομα αὐτῷ, ἄρχων τῶν Ἰουδαίων.

1 ERat autem quidam ex Pharisæis cui nomen *erat* Nicodemo, "ex primoribus Iudæorum:

1 ERat autem homo ex Pharisæis, Nicodemus nomine, princeps Iudæorum:

2 Οὗτος ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτός, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββί, οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος· οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν ἃ σὺ ποιεῖς, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ.

2 Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus te à Deo venisse "magistrum: nemo enim potest hæc signa "edere quæ tu edis "nisi Deus sit cum eo.

2 Hic uenit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus quia à Deo uenisti magister: nemo enim potest hæc signa facere quæ tu facis nisi fuerit Deus cum eo.

18 Signum, σημεῖον. Quia Christus hoc facto non modò rem nouam facit, sed etiam repurgationem templi ac cultus diuini restitutionem aggreditur, deinde etiam templum vocarat Patris sui domum, isti signum quærunt, id est miraculum aliquod ex quo possit intelligi virtus ipsius ac authoritas cælestis, quæ ius illi tribueret tum ita loquendi, tum ista etiam faciendi. Quidam σημεῖον interpretantur argumentum, vt sit hic sensus, Quodnam nobis argumentum adfers quo comprobes tibi ista licere? Sed prior illa expositio est vberior, & melius quadrat Christi responso. Cæterùm quòd Castellio interpretatus est, Quod nobis exemplum præbes? quasi videlicet isti querantur Christum hoc suo facto homines ad quanuis licentiam concitare: non modò frigidum est, sed etiam Græcis vocabulis vim adfert. Vt, &c. ὅτι, &c. Vel, Cur ista facias? vt ὅτι pro διότι accipiatur. Vel, Quandoquidem ista facis? Petitum est autem è medio hoc dicendi genus, vt alia multa.

21 De templo corporis sui, περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ: id est de corpore suo, quod templum vocarat, idque iure, quum in eo (vt ait Apost. Coloss. 2.b.9) omnis plenitudo deitatis corporaliter habitaret.

24 Omnes, πάντας. In vno codice scriptum legimus πάντα, omnia.

IN CAPVT III.

1 Ex primoribus, ἄρχων. Vide Luc. 14.v.1.

2 Magistrum, διδάσκαλος: id est, Scimus te missum diuinitus ad nos erudiendos. Vulg. Scimus quia à Deo venisti magister. Ego verò verti per infinitum modum, vt amphiboliam vitarem, ne quis nimirum acciperet Magister vocandi casu. Edere, ποιεῖν. Sic etiam vertit ipse Erasmus suprà, 2.d.23. quum alioquin edere opponatur potius verbo ἀποκρύπτειν. Nisi Deus sit cum eo, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ. Ex Hebræorum idiotismo dicitur Deus esse cum illis in quibus diuina quædam præstantia elucet: quos simili penè ratione Græci vocant θείους καὶ ἀντιθέους, id est diuinos, & quasi alteros deos. Quòd si Nicodemus Christum bene nosset, non modò dixisset Deum cum ipso esse, quasi ipsius συνεργόν: sed Deum esse in ipso, vt loquitur Paulus 2. Cor. 5.d.19.

3 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

3 Respondit Iesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis "fuerit genitus "denuò, non potest videre regnum Dei.

3 Respondit Iesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit denuò, non potest uidere regnum Dei.

4 Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Νικόδημος, Πῶς δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρων ὤν; μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δεύτερον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι;

4 Dicit ei Nicodemus, Quomodo potest homo gigni "qui sit senex? num potest in ventrem matris suæ secundò introire, ac gigni?

4 Dicit ad eum Nicodemus, Quomodo potest homo nasci quum sit senex? numquid potest in uentrem matris suæ iterum introire, & nasci?

5 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

5 Respondit Iesus, Amen amen dico tibi, nisi quis fuerit genitus ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.

5 Respondit Iesus, Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.

6 Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκός, σάρξ ἐστι· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, πνεῦμά ἐστι.

6 Quod genitum est ex carne, "caro est: & quod genitum est ex Spiritu, spiritus est.

6 Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex Spiritu, spiritus est.

7 Μὴ θαυμάσῃς ὅτι εἶπόν σοι, Δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν.

7 Ne mireris me dixisse tibi, Oportet "vos gigni denuò.

7 Non mireris quia dixi tibi, Oportet uos nasci denuò.

8 Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ᾽ οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει· οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος.

8 "Ventus "quò vult spirat, & sonum eius audis, sed nescis vnde veniat & quò vadat: ita est quisquis genitus est è Spiritu.

8 Spiritus ubi uult spirat, & uocem eius audis, sed nescis unde ueniat & quò uadat: sic est omnis qui natus est ex Spiritu.

3 Fuerit genitus, γεννηθῇ. Vulgata & Erasmus, Natus fuerit. Ego verò in tota hac historia malui vti Gignendi quàm Nascendi verbo, quia de noua quodammodo hominis creatione hic agitur. Denuò, ἄνωθεν. Hebraicè שנית. Sic enim Vetus interpres (meo iudicio) rectius intellexit quàm Erasmus, qui interpretatur E supernis, id est ממרומים. Nam etsi Græca vox ἄνωθεν vtroque modo accipi potest, tamen considerandum fuit, hanc amphiboliam non esse in eo sermone quo vsus est Dominus. Nam responsum Nicodemi arguit Christum vsum esse vocabulo quo nihil aliud quàm iteratio significatur. Itaque Augustinus libri de Peccatorum remissione 2. cap. 27, ita hunc locum citat. Chrysostomus quoque quanuis vtranque interpretationem annotet, tamen non obscurè indicat se illam amplecti quam sequuti sumus: à qua miror cur defecerit Theophylactus, alioquin Chrysostomo prorsus addictus. Maluit Erasmus Cyrillum & suum illum Origenem sequi. Videre regnum Dei, ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ: id est introire in regnum Dei, vt explicatur infrà, versu 5. Regnum autem Dei non tam vocatur (opinor) ipse Christus (quanuis ita explicarint nonnulli ex veteribus) aut ipsa etiam vita æterna ad quam contendimus, quàm Ecclesia in qua Deus regnat. Differit enim Christus qua ratione ius ciuitatis Dei nanciscamur: Gratuita, inquit, adoptione per Spiritum sanctum, quo regeneramur in ipso Christo fide apprehenso.

4 Qui sit senex, γέρων ὤν; Vulgata & Erasmus, Quum sit senex? quæ interpretatio planè est ἄκυρος hoc loco. Neque enim omnis homo senex est: quod tamen videtur affirmare qui sic loquitur. Sciendum est autem, Nicodemum perinde respondere acsi Christi verba ad se vnum pertinerent: id est quod in genere Christus dixerat, ad hypothesin reuocare. Itaque sic omnino vertendus est hic locus.

5 Ex aqua & Spiritu, ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος. Vide infrà, 4.b.10.

6 Caro est, σάρξ ἐστι: id est carnalis, totus nimirum impurus & iræ Dei obnoxius. Neque enim carnis appellatione hoc posteriore loco significatur carnea illa corporis moles, sed tum animi tum corporis humani natura, peccato & morti addicta. idque ita esse vel ex eo liquet quòd Apostolus carni tribuit φρόνημα, Rom. 8. b.7. Caro igitur pro carnali ponitur, vt apud Hebræos sæpe appellatiua pro adiectiuis vsurpantur, atque adeo apud Græcos & Latinos, vt quum quispiam dicitur κάθαρμα, id est scelus, pro scelerato: & miseram hominis totius conditionem designat, vt Psal. 56.b.5, & 78.d.39. Poscit autem ratio antitheseωs vt vicissim Spiritus nomine posteriore loco non intelligamus hominis animum, sed totum hominem spiritualem, id est Spiritus sancti gratia Christo insitum, ac proinde in eo renouatum, qui & ipse Spiritus dicitur, vt natura ipsius perennis pura ac immortalis significetur: quanuis adhuc supersit lucta carnis, adeo vt vnus & idem homo fidelis, quandiu hîc versatur, & caro & spiritus diuersis respectibus dici possit, vt suo exemplo elegantissimè describit Paulus Epist. ad Rom. cap. 7.

7 Vos, ὑμᾶς. In quatuor codicibus scriptum legimus ἡμᾶς, nos, ita videlicet vt sese Christus aggreget hominibus reliquis. Sed quum sciamus nunquam in eo fuisse peccatum, vt qui ex Spiritu sancto fuerit conceptus, mihi videtur omnino altera lectio retinenda.

8 Ventus, τὸ πνεῦμα, id est ἄνεμος. Arist. de Mundo, ἄνεμος οὐδέν ἐστι πλὴν ἀὴρ πολὺς ῥέων καὶ ἀθρόος, ὅστις ἅμα καὶ πνεῦμα λέγεται. λέγεται δὲ καὶ ἑτέρως πνεῦμα, ἥ τε ἐν φυτοῖς καὶ ζώοις καὶ διὰ πάντων διήκουσα ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία. Apud Hebræos verò רוח magis etiam multiplicem habet significationem, apud quos etiam pro Spiritu illo Dei omnia viuificante accipitur, vt & apud Græcos ac Latinos theologos, qui ex Hebræorum fontibus hauserunt. Quia igitur Spiritus nomen est πολύσημον, & raro etiam à Latinis pro vento accipitur, ventū malui interpretari

quàm Spiritum. Nam hac significatione πνεῦμα hoc loco explicandum esse, apertè tradunt veteres, vt Chrysostomus, Cyrillus, Theophylactus, Augustinus De quæstionibus Veteris & noui Testamenti, quæstione 59. & id quoque manifestè probat quod de sonitu postea commemoratur. Regulam enim Didymi, tradentis τὸ πνεῦμα Spiritum sanctum declarare propter additum articulum, iam antè ostendimus non esse perpetuam, quum prætermittatur etiam articulus suprà, versu 5. vbi tamen constat agi de Spiritu sancto. Quò vult, ὅπου θέλει: id est libero & vago impetu. Est enim translatio ab iis animantibus sumpta in quibus propriè dicitur esse voluntas. Simili figura vtitur Paulus Rom. 8. d. 19. 20. 21. 22. Sonum, φωνὴν: id est ἦχον, vt Matth. 24. c. 31. item 1. Corinth. 14. b. 7 & 8. Sic etiam apud Hebræos accipitur קול, vt 2. Reg. 6. g. 32. Ezech. 43. a. 2.

Ἀπεκρίθη Νικόδημος καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι;

9 Respondit Nicodemus, & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?

9 *Respondit Nicodemus & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?*

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραήλ, καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις;

10 Respondit Iesus & dixit ei, Tu es magister Israelis, & hæc non nosti?

10 *Respondit Iesus & dixit ei, Tu es magister in Israel, & hæc ignoras?*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν· καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε.

11 Amen amen dico tibi, quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: sed testimoniū nostrum non recipitis.

11 *Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: & testimoniū nostrum non accipitis.*

Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἴπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε;

12 Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis?

12 *Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis?*

Καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.

13 Nullus enim ascendit in cælum, nisi qui descendit è cælo, *nempe* Filius hominis qui est in cælo.

13 *Et nemo ascendit in cælum nisi qui descendit de cælo, Filius hominis qui est in cælo.*

Καὶ καθὼς Μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου·

14 ‖ Prout autem Moses extulit serpentem in deserto, ita extolli oportet Filium hominis:

14 *Et sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis:*

Infrà, 12. c. 32. num. 21. c. 9

Ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.

15 Vt quisquis credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.

15 *Vt omnis qui credit in ipso, non pereat, sed habeat vitam æternam.*

10 Magister ille, ὁ διδάσκαλος. Hoc quoque loco videtur articulus suum pondus habere, quo significatur Nicodemum non modò pro doctore, sed etiam pro excellenti doctore habitum fuisse ab Israelitis.

11 Sed testimonium, καὶ μαρτυρίαν. Vulg. & Eras. Et testimonium. Sed hîc quoque poni καὶ pro ἀλλά, sensus ipse ostendit. Est autem tacita quædam antithesis in his verbis diligenter (meo quidem iudicio) obseruanda. Vos, inquit, tractatis ac docetis quæ non intelligitis, & creditur vobis: at ego certa & cognita doceo, & tamen doctrinam meam non admittitis. Non recipitis, οὐ λαμβάνετε, id est non admittitis. Id enim est pro quo postea dicit, non creditis. Nonnulli interpretantur, Non accipitis, vel non capitis, pro, non estis idonei ad intelligendum. quam amphiboliam vt vitaremus, vertimus potius Recipitis quàm Accipitis. Chrysostomus autem videtur legisse οὐδεὶς λαμβάνει, id est nemo accipit.

12 Non creditis, οὐ πιστεύετε. In vno exemplari scriptum erat οὐκ ἐπιστεύσατε, non credidistis: & paulo pòst pro πιστεύσετε, id est credetis, in alio quodam inuenimus πιστεύσητε, id est credituri sitis, eadem tamē manente sententia.

13 Nullus enim, καὶ οὐδεὶς. id est οὐδεὶς γὰρ, vt suprà, 1. b. 13, & alibi sæpe. Reddit enim causam cùr & ipse cælestia possit suo iure docere, & homines doctrinam cælestem non admittant: deinde hanc ipsam doctrinam explicat. Alioquin si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, Et nemo, non facilè possis æstimare quomodo tota hæc oratio cohæreat. Ascendit in cælum, ἀναβέβηκεν εἰς οὐρανόν. id est spiritualis intelligentiæ luce præditus est, vel vnquā fuit: nisi Filius ille qui homo factus ad nos vsque se dimisit, vt nos in cælum secum attollat. *Nempe* Filius hominis, ὁ υἱὸς ἀνθρώπου. Abundat Iohannes huiusmodi appositionibus in subiectione positis, vt suprà, 1. b. 12, & f. 45. Quod autē Christus se è cælo descēdisse dicit, primùm ad diuinæ naturæ incarnationē, deinde etiam ad ipsum cōceptionis modū referendum est, non ad corporis materiam, vt Apollinaris & alii hæretici existimarunt, & qui errorē eorū nostra memoria renouauit Schuenfeldius. Deinde quòd se Filiū hominis (i. hominē) in cælo esse docet, apertè duas naturas distinguit, & vnam hypostasin cōfirmat. Qui est in cælo, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Vel, qui erat in cælo, vt idē ipse Christus loquitur infrà, 6. g. 62. Certum est tamen, quum Christus, quatenus homo est, cœperit existere à cōceptu, impropriā esse hāc loquutionē. Impropriā dico, siquis naturas sigillatim consideret. nam alioquin maximè propria est loquutio, vt summa illa duarū in vno Christo naturarū cōiunctio significetur. Christus enim adeo vnus est vt quod vnius naturæ est propriū, interdū toti Christo tribuatur, secundū personæ vnitatē, vt quum dicimus Christum natū, passum, sepultū, &c. interdū verò quod vnius est, ad alterā transferatur, vt quū dicitur Dominus gloriæ crucifixus, 1. Cor. 2. b. 8. quam formulā omnes veteres theologi vocarunt idiomatum (i. proprietatum) cōmunicationem. Sed hæc fortassis nescio quo modò planius explicarētur per synecdochen, quæ quidē modò simplex est, modò duplex. Simplex, quū duntaxat subiecto toti tribuitur quod ad partem tantùm propriè spectat, vt si dicas Christum passum esse pro nobis: altera duplex, quum & in subiecto pars pro toto ponitur, & in attributo tribuitur toti quod vnius & quidē alterius partis propriū est, vt quū dicitur Dominus gloriæ crucifixus, Deus acquisiuisse Ecclesiā sanguine suo, Filius hominis fuisse in cælo antequā descēderet. Nā in his totus Christus est subiectū, quāuis vna dūtaxat ipsius

natura nominetur: & in attributo, toti Christo tribuitur quod vel hominis vel Dei proprium est: nempe vt Spiritus sanctus nos doceat Christi naturas ita distinguere vt tamen alteram ab altera non separemus. Nam nisi idem ille Christus qui passus est, Deus est æternus, & vicissim nisi idem Deus ille æternus passus est in carne sua, vbi fides nostra? Nā nec seruare potest, nisi Deus sit: nec redimere, nisi sit homo: & neutrū potest, nisi vnus & idem sit Deus & homo. Itaque (vt ad rem redeam) tam licet nobis cōuertere ὁ ὢν Qui erat, quàm Qui est. Libuit autem hæc paucis annotare aduersus eos homines quos non pudet nostro hoc seculo nefandos illos errores Nestorii & Eutychetis, iam olim totius Ecclesiæ tam aperto ac perpetuo consensu & tantis veterum omnium Patrum laboribus ac vigiliis damnatos, ab inferis reuocare.

Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.

16 ‖ Ita enim Deus dilexit mundum vt Filium suum vnigenitū dederit, vt quisquis credit in eū non pereat, sed habeat vitam æternam.

16 *Sic enim Deus dilexit mundum ut Filium suū unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat uitam æternam.*

1. Iohan. 4. b. 9

Οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ.

17 ‖ Non enim misit Deus Filiū suum in mundum vt condemnet mundum, sed vt seruetur mundus per eum.

17 *Non enim misit Deus Filium suū in mundum ut iudicet mūdum, sed ut saluetur mūdus per ipsū.*

Infrà, 9. g. 39, & 12. g. 47

Ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ κρίνεται· ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

18 Qui credit in eum, non condemnatur: qui verò non credit, iam condemnatus est: quia non credidit in nomen vnigeniti Filii Dei.

18 *Qui credit in eum nō iudicatur: q autē non credit, iā iudicatus est: quia nō credidit in nomine unigeniti Filij Dei.*

Αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς· ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα.

19 Hæc est autem cōdemnatio, ‖ quòd Lux venit in mundum, sed dilexerunt homines potius tenebras quàm Lucē: quia sunt eorum mala opera.

19 *Hoc est autem iudiciū: quia Lux uenit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm Lucem: erant enim eorū mala opera.*

Suprà, 1. a. 4

Πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

20 Quisquis enim peruersè agit, odit lucem, nec venit ad lucem, ne arguantur opera ipsius:

20 *Omnis enim qui mala agit, odit lucem, & non uenit ad lucem, ut non arguantur opera eius:*

Ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα.

21 Qui verò sincerè agit, venit ad lucem: vt manifesta fiant facta ipsius, quòd secundū Deū facta sint.

21 *Qui autem facit ueritatē, uenit ad lucē, ut manifestentur opera eius, quia in Deo sunt facta.*

Μετὰ ταῦτα ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν·

22 Postea venit Iesus & discipuli eius in Iudææ territorium:

22 *Post hæc uenit Iesus & discipuli ei᷒ in Iudæā ter*

16 Ita enim, οὕτω γάρ. Existimat Erasmus, ab hoc loco videri posse Euangelistæ verba, explanantis sermonem quem Christus cum Nicodemo habuerat: sed non video quamobrem hoc sit comminiscendum. Imò verò Christum oportuit hæc omnia subiicere, nisi vellet sermonem in medio veluti cursu abrumpere.

17 Vt condemnet, ἵνα κρίνῃ: id est ἵνα κατακρίνῃ, vt diximus alibi. Vulg. Vt iudicet: quæ interpretatio planè est repudianda propter amphiboliam. scimus enim Dominū iudicaturum viuos & mortuos. Hoc igitur Erasmus rectè emendauit. Sed præterea annotandum fuit, Condemnandi verbum non significare ipsam actionem, sed ipsius condemnationis causam: veluti si dicas maleficum quempiam à sua improbitate suisque sceleribus damnari, non autem à legibus, quæ per se bonæ sunt & sanctæ: neque à magistratu, qui ciues omnes bonos esse optaret. Sic igitur Christus non condemnat, id est condemnationis causa nō est, (qui enim possit mors à vita proficisci?) sed Christi potius contemptus & peccata nostra nos condemnant. Et tamen Christus iustus iudex in reprobos sententiam feret. Denique condemnare nihil aliud hoc loco declarat quàm perdere, vt liquet ex verbo Seruandi, quod ipsi opponitur. Vt seruetur mundus, ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος: id est non vna Iudæorū gens, sed quicunque crediderit in eum, vt dixit superiore versiculo. Mūdus ergo opponitur vni genti: & ineptè (ne quid acerbius dicam) faciunt qui eiusmodi testimonia citant vt æternam Dei prædestinationem euertant.

19 Condemnatio, ἡ κρίσις, id est condemnationis causa, sicut suprà exposuimus ipsum verbum κρίνειν. Nam quod Oseas de Israelitis dixerat 13. 1. 9, Perditio tua ex te est, hoc Christus in omnes incredulos pronuntiat. Sed qui propterea æternum Dei consilium tollit, perinde facit acsi negaret reprobos Dei voluntate nasci, quia ab hominibus gignuntur. Potius, μᾶλλον. Vulg. & Eras. Magis: quæ interpretatio sic posset accipi quasi & lucem & tenebras dilexerint homines, sed magis tamen tenebras quàm lucem, quum potius declaret Christus homines contempta luce tenebras esse amplexos. Non dissimilem errorem annotauimus Luc. 18. c. 14.

20 Opera ipsius, τὰ ἔργα αὐτοῦ. In vno codice additum erat ὅτι πονηρά ἐστιν, quia mala sunt: quod membrū videtur opponi illi quod in proximo versiculo additur, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα: id est, quòd secundum Deum facta sint. 21 Qui verò sincerè agit, ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν. Heb. עושה אמת: id est (vt ad verbum conuertit Vetus interpres & Erasmus) Qui facit veritatem. Veritatis autem nomen hoc loco declarat vitam verè bonam & omnis fraudis expertem: cui quum opponatur φαῦλον πράσσων, malui interpretari Peruersè quàm Malè agentem, vt melius appareat antithesis. Hîc enim notatur animus sibi malè conscius, nēpe qui à recta via deflectit, & aliud simulat, aliud agit. Secundum Deum, ἐν Θεῷ. Heb. את אלהים, id est cum Deo, vt Gen. 6. b. 9. Deo veluti duce, præeunte, id est σὺν Θεῷ, vel κατὰ Θεόν. Alii interpretantur, Per Deum, quia Deus efficit in nobis velle & operari: sed illa expositio est simplicior & accommodatior.

22 In Iudææ territorium, εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν. Vulg. In Iudæam terram. Eras. In terram Iudæam. Est enim

mollior collocatio, si totũ præcedat, pars sequatur. Sed Euangelistam opinor aliò respexisse. nã quum ex Iudææ metropoli exiret Iesus, non poterat simpliciter dici exire in Iudæam: ideo additur γῆν, quo vocabulo territoriũ ipsius Hierusalem, adeóque ipsa regio Iudææ vrbi circũiecta declaratur. Maluimus ergo territorium conuertere quàm terram. Sicut autem hoc dicendi genus nouum est, adeo vt putem esse ἅπαξ λεγόμενον, quod aiunt: ita vix (vt opinor) vsquam reperias qui annotarit quamobrem fit ab Euãgelista vsurpatum. Quinetiam in quodam vetusto codice comperimus simpliciter scriptum esse εἰς τὴν Ἰουδαίαν: quam lectionem si sequaris, in aliam difficultatem incides multo maiorem, quomodo videlicet Christus ex Iudæa in Iudæam dicatur profectus.

καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν, καὶ ἐβάπτιζεν.

& illic degebat cum eis, & ‖baptizabat.

ram: & illic demorabatur cũ eis, & baptizabat.

Infrà, 4. a. 1

23 Ἦν δὲ καὶ Ἰωάννης βαπτίζων ἐν Αἰνὼν ἐγγὺς τοῦ Σαλείμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ, καὶ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο.

23 Baptizabat autem etiam Iohannes in AEnon prope Salim, quoniam aquæ multæ erant illic, & veniebant ac baptizabantur.

23 Erat autem & Iohannes baptizans in AEnon iuxta Salim: quia aquæ multæ erant illic, & ueniebant & baptizabantur.

24 Οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης.

24 Nondum enim coniectus fuerat Iohannes in carcerem.

24 Nondum enim missus fuerat Iohannes in carcerẽ.

25 Ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν Ἰωάννου μετὰ Ἰουδαίων περὶ καθαρισμοῦ.

25 Orta est igitur quæstio quibusdam ex discipulis Iohannis cum Iudæis de purgatione.

25 Facta est autem quæstio ex discipulis Iohannis cũ Iudæis de purificatione.

26 Καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην, καὶ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε, οὗτος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτόν.

26 Venerúntque ad Iohannem, & dixerunt ei, Rabbi, is qui tecũ erat trãs Iordanem, cui tu ‖testimonium dedisti, ecce baptizat, & omnes veniunt ad eum.

26 Et uenerunt ad Iohãnẽ, & dixerunt ei, Rabbi, qui erat tecũ trãs Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce, hic baptizat, & omnes ueniunt ad eum.

Suprà, 1. d. 17, & e. 34

27 Ἀπεκρίθη Ἰωάννης καὶ εἶπεν, Οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδὲν ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

27 Respondit Iohannes & dixit, Homo non potest recipere quicquam nisi fuerit ei datum è cælo.

27 Respondit Iohannes & dixit. Nõ potest homo accipere quicquam nisi fuerit ei datum de cælo.

28 Αὐτοὶ ὑμεῖς μοι μαρτυρεῖτε ὅτι εἶπον, Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου.

28 Vos ipsi mihi testes estis me dixisse, Non sum ego Christus, sed missus sum *qui apparerem* coram eo.

28 Ipsi uos mihi testimonium perhibetis quòd dixerim, Non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illum.

Suprà, 1. c. 20

29 Ὁ ἔχων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν· ὁ δὲ φίλος τοῦ νυμφίου ὁ ἑστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ χαίρει διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται.

29 Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem spõsi qui stat & audit eũ, gaudio gaudet propter vocem spõsi. hoc ergo gaudium meum impletum est.

29 Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter uocem sponsi. Hoc ergo gaudium meum impletum est.

25 Igitur, οὖν. Vulg. & Eras. Autem, rectè quidem, si sensum spectes: sed tamẽ interdum apud Latinos quoque istæ particulæ quanuis propriè accommodentur significandis cõclusionibus, sermonis ingressum declarant, vt infrà, 4. a. 9. Sic apud Virgilium Egloga 7, Alternis igitur contendere versibus ambo. Cœperunt. 10
Cum Iudæis, μετὰ Ἰουδαίων. In veteribus omnibus nostris codicibus scriptum erat μετὰ Ἰουδαίου, id est cum Iudæo, videlicet quodam: & ita videtur legisse Chrysostomus.

26 Testimonium dedisti, μεμαρτύρηκας. Vide Luc. 4. d. 22.

27 Homo, ἄνθρωπος. Quidam hoc videntur ad Christum referre, vt pro relatiuo positum sit: quasi diceret Iohannes, Iste cui inuidetis, non excelleret tantis virtutibus nisi id esset cælitus consequutus: itaque Dei 15 ipsius liberalitati inuidetis. Sed ad hanc exprimendam sententiam omnino dicendum fuerat ὁ ἄνθρωπος: vt Mat. 26. g. 72 & 74. Existimo potius generalem esse sententiam, quæ tamen non modò Christum non complectatur, sed etiam reliquos omnes homines, vt per se omnibus viribus destitutos, illi opponat: vt sit hæc sentẽtia, Quid conamini meæ conditioni aliquid adiicere? hæc sors est omnium hominum vt ex se ne tantillum quidem possint consequi, sed quicquid eximium habent, ex Dei liberalitate tribui necesse sit. Quæ sit autem illius præstan- 20 tia, ipsi fatemini vos ex me intellexisse, & item quæ sit muneris mei ratio: illum videlicet esse Christum illũ cui sum missus apparitor. Quid ergo me vultis cum illo committere? imò æquum est vt illius præstantia paulatim emineat, ego verò paulatim deficiam. Mihi quidem nihil possit hac re iucundius accidere: & tantum abest vt vos deterream quo minus & ipsi ad eum transeatis, vt contrà moneam diligenter vt ab eo vno tanquam verè salutis authore toti pendeatis. Recipere quicquam, λαμβάνειν οὐδὲν, vel quicquam accipere. Sed illo verbo 25 vti malui propterea quòd (vt modò dixi) non significat Iohannes quid velint aut quid conentur homines, sed quid istis conatibus obtinere ac consequi possint.

28 *Qui apparerem* corã eo, ἔμπροσθεν ἐκείνου. Vulg. & Eras. Ante illũ: quæ loquutio est ambigua. Iam autẽ admonui ἔμπροσθεν nunquam reperiri in nouo Testamento pro temporis aduerbio. Sed & si conuertas, Missus sum coram eo: diuersa erit sententia. Itaque necessariò fuit supplendum, ex quo intelligatur Iohannem missum 30 vt quasi apparitoris officio fungeretur.

29 Gaudio gaudet, χαρᾷ χαίρει. Heb. שמח שמחה, pro eo quod Latinè dicas, mirificam quandam voluptatem capit ex ipsius sponsi sermone. Terent. Nam hunc scio mea solidè gauisurum gaudia. Plautus, Bene ei qui hoc gaudio gaudet. Ideo hanc paronomasiam libenter seruauimus.

30 Ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι.

30 Illum oportet crescere, me verò minui.

30 Illum oportet crescere, me autem minui.

31 Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν· ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστι, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν.

31 Qui supernè venit, supra omnes est: qui è terra est, terrenus est, & terrena loquitur: qui è cælo venit, supra omnes est.

31 Qui de sursum uenit, super omnes est: qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur: qui de cælo uenit, super omnes est.

32 Καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ· καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει.

32 Et quod vidit & audiuit, hoc testatur: sed testimonium eius nemo recipit.

32 Et quod uidit & audiuit, hoc testatur: & testimonium eius nemo accipit.

33 Ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθής ἐστιν.

33 Qui recipit eius testimoniũ, is obsignauit ‖quòd Deus verax sit.

33 Qui accipit eius testimonium, signauit quia Deus uerax est.

Rom. 3. a. 4

34 Ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεός, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα.

34 Nam is quem misit Deus, verba Dei loquitur. non enim *huic* admetitur Deus spiritum.

34 Quem enim misit Deus, uerba Dei loquitur. non enim ad mensuram dat Deus Spiritum.

35 Ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱόν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.

35 Pater diligit Filiũ, ‖& omnia dedit in manum eius.

35 Pater diligit Filium, & omnia dedit in manu ei⁹.

Matth. 11. d. 27

36 Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱόν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ, οὐκ ὄψεται ζωήν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ μένει ἐπ' αὐτόν.

36 ‖Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui verò non credit Filio, nõ videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.

36 Qui credit in Filium, habet uitam æternam: qui autem incredulus est Filio, non uidebit uitam, sed ira Dei manet super eum.

Habac. 2. a. 4
1. Iohan. 5. b. 10

Κεφάλαιον δ΄

CAP. IIII.

1 Ὡς οὖν ἔγνω ὁ Κύριος ὅτι ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι ὅτι Ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει ἢ Ἰωάννης·

1 Vt ergo cognouit Dominus Pharisæos audisse ipsum plures discipulos facere ‖& baptizare quàm Iohannem:

CAP. IIII.

1 Vt ergo cognouit Iesus quia audierunt Pharisæi quòd Iesus plures discipulos facit & baptizat quàm Iohannes:

Suprà, 3. c. 22

31 Supernè, ἄνωθεν. Vulgata & Erasmus, Ex supernis: quod nusquam memini legere apud idoneos authores. Qui è terra est, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς: id est, qui nihil aliud est quàm homo, terrenæ videlicet fæcis opificiũ. Itaque ὢν hoc loco originem declarat: sed paulo pòst, quum subiicitur ἐκ τῆς γῆς ἐστι, non significatur ipsa origo, 5 sed quæ originem sequuntur incommoda, nempe corruptio, ignorantia, tarditas, carnis rebellio: & ea quidem eiusmodi vt verè sentiatur à solis regeneratis, qualis erat Iohannes. Itaque secundo loco ἐκ τῆς γῆς ἐστι, rectè conuertit Erasmus Terrenum esse, vt omnis obscuritas & ταυτολογία vitetur: quam etiam ob causam existimo Augustinum alicubi legere, Terra est. sicut suprà versu 6, caro esse dicitur qui carnalis est. Postremò ἐκ τῆς γῆς λαλεῖν, 10 fructum istorum incommodorum declarat, nempe vt ab homine, qui propterea quòd è terra est, terrenus est, nihil nisi terrenum, id est abiectum, humile, & quod hominis infirmam ac imbecillam naturam coarguat, possit proficisci. Hæ sunt laudes quas sibi tribuit is quo nullus maior extitit inter eos qui è mulieribus gignuntur. Et tamen certum est, Deum inclusisse magnum thesaurum in vasis istis fictilibus: verùm quicquid hoc est, si cũ illis Christi diuitiis conferatur (de quibus hîc agitur) perinde est ac siquis guttulam aquæ cum immenso mari 15 comparet.

32 Quod vidit & audiuit, ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε. Id est, quod plenè & perfectè cognitum habet.

34 Admetitur, ἐκ μέτρου δίδωσιν. Ad verbum, Dat ex mensura, quæ periphrasis illo vnico verbo clarius exprimitur. Vulgata & Erasmus, Dat ad mensuram: id est ἐν μέτρῳ, vel κατὰ μέτρον δίδωσιν. Rectè autem, meo iudicio, Erasmus suppleuit pronomen αὐτῷ ei, videlicet Filio quem misit: quanuis nõ desint qui hæc in genere ex- 20 plicent, quasi dicatur Deus non dare ex mensura, id est non depromere quasi ex vase sua dona, quum sit veluti fons inexhaustus. Sed hæc ad vnum Filium pertinere satis liquet ex versiculo proximo.

35 Dedit in manũ eius, δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ: id est, arbitrio ac potestati eius permisit, vt ipse Christus explicat Matth. 28. d. 18. Altera autem interpretatio, quasi significetur omnia dare Pater per manum Filii, etsi verissima est, tamen non videtur accommodata, vel ob eam causam quòd potius dicendum fuisset δίδωσι 25 quàm δέδωκεν.

36 Non credit, ἀπειθῶν: siue, qui non est dicto Filii audiens, vt conuertit Cyprianus libro aduersus Iudæos 2. cap. 26, sicut Erasmus obseruauit. Vide infrà, Act. 14. a. 2. Non videbit vitam, οὐκ ὄψεται ζωήν. Hebraismus, pro, vita non fruetur, vt alibi exposuimus. Manet, μένει. Theophylactus legit μενεῖ, id est manebit: & ita citat Cyprianus eo loco quem modò citaui. Cyrillus quoque ita legit, nisi falsus est interpres.

IN CAPVT IIII. 30

1 Ipsum, ὅτι Ἰησοῦς. Vulgata & Erasmus, Quòd Iesus. Est autem antecedentis repetitio pro relatiuo, ex Hebræorum idiotismo, vt Psal. 48. a. 1.

(Καίτοιγε Ἰησοῦς αὐτὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ)

2 (Quanquam Iesus ipse nō baptizabat, sed discipuli eius)

2 *(Quanquam Iesus non baptizaret, sed discipuli eius)*

Ἀφῆκε τὴν Ἰουδαίαν, καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν·

3 Reliquit Iudæā, & abiit rursum in Galilæam.

3 *Reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam.*

Ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας.

4 Oportebat autē eum transire per Samariam.

4 *Oportebat autem eum transire per Samariam.*

Ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας λεγομένην Συχάρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακὼβ Ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ.

Gen. 33. d. 19, & 48. c. 22. Iosue 24. g. 32

5 Venit ergo in vrbem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit ‖Iacob Iosepho filio suo.

5 *Venit ergo in ciuitatem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædiū quod dedit Iacob Ioseph filio suo.*

Ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ Ἰακώβ. ὁ οὖν Ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ· ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη.

6 Erat autem ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, ita sedit ad fontem. hora *enim* erat quasi sexta.

6 *Erat autem ibi fons Iacob. Iesus fatigatus ex itinere, sedebat sic supra fontem. hora erat quasi sexta.*

Ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας ἀντλῆσαι ὕδωρ· λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Δός μοι πιεῖν.

7 Venit mulier Samaritana vt hauriret aquam: dicit ei Iesus, Da mihi potum.

7 *Venit mulier de Samaria haurire aquam: dicit ei Iesus, Da mihi bibere.*

Οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι.

8 Nam discipuli eius abierant in vrbem vt cibos emerent.

8 *Discipuli enim eius abierant in ciuitatem vt cibos emerent.*

Λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ Σαμαρεῖτις, Πῶς σὺ Ἰουδαῖος ὢν παρ' ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς, οὔσης γυναικὸς Σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις.

9 Dicit ergo ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, potum à me poscis quæ sum mulier Samaritana? non enim vtuntur Iudæi Samaritanis.

9 *Dicit ergo ei mulier il la Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? non enim coutuntur Iudæi Samaritanis.*

Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Εἰ ᾔδεις τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι, Δός μοι πιεῖν· σὺ ἂν ᾔτησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν.

10 Respondit Iesus & dixit ei, Si scires donum illud Dei, & quis sit qui dicit tibi, Da mihi potū: tu petiisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam.

10 *Respondit Iesus & dixit ei, Si scires donum Dei, & quis est qui dicit tibi, Da mihi bibere: forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam.*

Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, Κύριε, οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν;

11 Dicit ei mulier, Domine, neque quo haurias habes, & puteus profundus est: vnde ergo habes aquam illam viuam?

11 *Dicit ei mulier, Domine, neque in quo haurias habes, & puteus altus est: unde ergo habes aquā viuam?*

Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν

12 Num tu maior es patre nostro

12 *Nūqd tu maior es patre*

7 Ita, οὕτως: id est, ita vt lassus erat, vel idcirco quia lassus erat. Sic enim hæc particula reperitur vsurpata Act. 20. b. 11, atque adeo apud Terentium & alios idoneos authores, vt Erasmus obseruauit: neque video qua ratione possis δεικτικῶς aut μιμητικῶς accipere, quum hæc non dicantur forma dialogi. Hora *enim* erat, ὥρα ἦν. Apparet ex Cyrillo, Chrysostomo & Theophylacti commentario, scriptum fuisse in ipsorum codicibus ὥρα δὲ ἦν, vt suprà, 1. f. 39: ita vt δὲ pro γὰρ accipiatur. Ita enim explicatur ratio cur ad fontem sederit: Quia (inquit) lassus erat de via, & instabat meridies, maximus videlicet diei æstus. Non dubitaui igitur causalem particulam supplere, quum alioquin in narrationibus istæ particulæ non sine quadā etiam gratia omitti soleant, à nostro præsertim Euangelista, vt suprà, 1. d. 27 & 30, & f. 39. 40. 41. 42, & g. 45. 47, & in omnibus penè narrationibus.

10 Ergo, οὖν. Vide suprà, 3. c. 25. Sic etiam accipitur infrà versu 28. Vtuntur, συγχρῶνται. Vulgata, Coutuntur, quod vocabulum planè est barbarum & obscurum. Erasmus, Commercium habent, recedens à Græcis, vbi minimè necesse est. Nam Vtendi verbum simili prorsus significatione vsurpant Latini, vt vel ex illo Ciceronis loco apparet, Sextum, inquit, Alphenum propinquum nostrum, quo iste vtebatur plurimum.

11 Donum illud, τὴν δωρεὰν. Non dicit indefinitè δωρεὰν, donum, neque plurali numero τὰς δωρεὰς, dona: itaque additus articulus ostendit Christum de eximio aliquo dono disserere, de seipso videlicet quē Pater huic mulierculæ offerebat: & illud καὶ τίς ἐστιν accipiendum est pro epexegesi. Aquam viuam, ὕδωρ ζῶν. Hîc quidem non dubium est quin allegoricè per aquam intelligatur immensa illa charitas Dei erga nos in Filio effusa in corda nostra per Spiritum sanctum in vitam æternam, cuius fit mentio Rom. 5. a. 5: neque video cur aliter sit explicandum quod scriptum est suprà, 3. a. 5. Cæterùm aquam viuam appellat quæ perpetuò scaturiat, ita vt quisquis eam habet, perennem in se fontem habeat, neque aliam aquam sitiat: opponēs eam aquæ ex puteo haustæ, quæ in perpetuum vsum non possit sufficere. Deindè ab effectu sic apellat, quòd illa vitam æternam adferat, hæc verò caducam hāc vitam ad tempus reficiat. Sunt autem hæ metaphoræ Hebræis familiares, vt Ieremi. 2. c. 13, Ioel. 3. d. 18, Zach. 13. a. 1.

Ἰακὼβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ;

Iacob, qui dedit nobis hunc puteum, ex quo ipse bibit, & filii eius, & eius pecora?

nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit & filii eius, & pecora eius?

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν·

13 Respondit Deus & dixit ei, Quisquis bibit ex aqua ista, sitiet rursus.

13 *Respondit Iesus & dixit ei, Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum.*

Ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.

14 Quisquis autem biberit ex aqua illa quam ego ei dabo, non sitiet in æternum: sed aqua illa quam ego dabo ei, fiet in eo fōs aquæ salientis in vitam æternam.

14 *Qui autē biberit ex aqua quam ego dabo ei, nō sitiet in æternum: sed aqua quā ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in uitam æternam.*

Λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ, Κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ ἔρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν.

15 Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam istam, vt nō sitiā, neque veniam huc ad hauriēdum.

15 *Dicit ad eum mulier, Domine, da mihi hanc aquam, ut non sitiam, neque ueniam huc haurire.*

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε.

16 Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.

16 *Dicit ei Iesus, Vade, uoca uirū tuū, & ueni huc.*

Ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔχω ἄνδρα. Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Καλῶς εἶπας, Ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω.

17 Respondit mulier & dixit ei, Non habeo virum. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Non habeo virum.

17 *Respondit mulier & dixit, Non habeo uirū. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Quia non habeo uirum.*

Πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες· καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ἀνήρ. τοῦτο ἀληθὲς εἴρηκας.

18 Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes, non est tuus vir. hoc verè dixisti.

18 *Quinque enim uiros habuisti: & nunc quem habes, nō est tuus uir. hoc uerè dixisti.*

Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, Κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ.

19 Dicit ei mulier, Domine, video te Prophetam esse.

19 *Dicit ei mulier, Domine, uideo quia Propheta es tu.*

Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει προσεκύνησαν· καὶ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος ὅπου δεῖ προσκυνεῖν.

20 Patres nostri in hoc monte adorauerūt: & vos dicitis ‖Hierosolymis esse locum illum vbi oporteat adorare.

20 *Patres nostri in monte hoc adorauerunt: & uos dicitis quia Ierosolymis est locus ubi adorare oportet.*

Deut. 12. b. 6

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, πίστευσόν μοι ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί.

21 Dicit ei Iesus, Mulier, crede mihi, venit hora quādo neque in mōte hoc neque Hierosolymis adorabitis Patrem.

21 *Dicit ei Iesus, Mulier, crede mihi, quia uenit hora quando neque in mōte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis Patrem.*

Ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν· ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν.

22 ‖Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.

22 *Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.*

4. Reg. 17. f. 29

Ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν.

23 Sed venit hora, & nunc est, quum veri adoratores adorabunt Patrem Spiritu ac veritate: etenim Pater tales quærit qui ipsum adorent.

23 *Sed uenit hora, & nūc est, quando ueri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu & ueritate: nā & Pater tales quærit qui adorent eum.*

Πνεῦμα ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.

24 ‖Deus est Spiritus: & qui adorant eum, oportet vt Spiritu ac veritate adorent.

24 *Spiritus est Deus: & eos qui adorant eum, in Spiritu & ueritate oportet adorare.*

2. Cor. 3. d. 17

23 Spiritu ac veritate, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Abundat præpositio ἐν Hebræorum more, de quo diximus Matth. 3. c. 11. Spiritum autem opponit mandato quod carnale dicitur Heb. 7. c. 16, in sese videlicet consideratum, & signo à re ipsa seiuncto: ac simili prorsus ratione veritati confert non mēdacium, sed Legis ceremonias externas, quæ duntaxat adumbrabant quod reipsa præstat Christus. Itaque quæ de vero & falso Dei cultu, item de vtraque vita hîc differit Theophylactus, ad rem non pertinent.

24 Deus est Spiritus, Πνεῦμα ὁ Θεός. Iterum adiunctus articulus ostendit, Deum esse subiectum, Spiritum verò attributum, quemadmodum suprà, 1. a. 1. quod vt facilius intelligeretur, sequuti sumus naturalem

constructionis ordinem. Cæterùm Spiritus appellatio naturæ diuinæ in vniuersum tribuitur, nequis de tertia hypostasi propriè hic agi putet.

25 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, Οἶδα ὅτι Μεσσίας ἔρχεται ὁ λεγόμενος Χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα.

25 Dicit ei mulier, Scio Messiã venturum, qui dicitur Christus: quum venerit ille, nobis annũtiabit omnia.

25 *Dicit ei mulier, Scio quia Messias uenit, qui dicitur Christus: quumme rgo uenerit, ille nobis annuntiabit omnia.*

26 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι.

26 Dicit ei Iesus, Ego *is* sum, qui loquor tibi.

26 *Dicit ei Iesus, Ego sum, qui loquor tecum.*

27 Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει· οὐδεὶς μέντοι εἶπε, Τί ζητεῖς; ἢ, τί λαλεῖς μετ᾽ αὐτῆς;

27 "Interea autem venerunt eius discipuli, & mirati sunt quòd cum muliere loqueretur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?

27 *Et continuò uenerũt discipuli eius: & mirabantur quia cum muliere loquebatur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?*

28 Ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνὴ, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις,

28 Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abiit in vrbem, dixitque "eius loci hominibus,

28 *Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abiit in ciuitatem, & dicit illis hominibus,*

29 Δεῦτε, ἴδετε ἄνθρωπον ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός;

29 Venite, videte hominem qui dixit mihi quæcunque feci: nũ iste est Christus?

29 *Venite & uidete hominẽ qui dixit mihi omnia quæcunque feci: nũquid ipse est Christus?*

30 Ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν.

30 Exierunt ergo ex vrbe, & venerunt ad eum.

30 *Exierũt ergo de ciuitate, & ueniebant ad eum.*

31 Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ, λέγοντες, Ῥαββὶ, φάγε.

31 Interim autẽ rogabãt eũ discipuli, dicentes, Rabbi, comede.

31 *Interea rogabant eum discipuli, dicẽtes, Rabbi, manduca.*

32 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐγὼ βρῶσιν ἔχω φαγεῖν ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

32 Ille autẽ dixit eis, Ego cibum habeo quo vescar, quẽ vos nescitis.

32 *Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo manducare quem uos nescitis.*

33 Ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους, Μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν;

33 Dicebant ergo discipuli alii ad alios, Nũ quis attulit ei quo vescatur?

33 *Dicebant ergo discipuli aduuicẽ, Nũquid aliquis attulit ei mãducare?*

34 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον.

34 Dicit eis Iesus, Esca mea est exequi voluntatem eius qui misit me, & perficere ipsius opus.

34 *Dicit eis Iesus, Meus cibus est ut faciam uoluntatem eius qui misit me, ut perficiam opus eius.*

35 Οὐχ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἔτι τετράμηνόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; Ἰδοὺ λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη.

Matth.9.d.37 luc.10.a.2

35 Nónne vos dicitis, "Adhuc quadrimestre *spatium* superest, & messis aderit? ‖Ecce, dico vobis, attollite oculos vestros, & spectate regiones: nam albæ iam sunt ad messem.

35 *Nónne uos dicitis quòd adhuc quatuor menses sunt, & messis uenit? Ecce, dico uobis, leuate oculos uestros, & uidete regiones, quia albæ sunt iam ad messem.*

36 Καὶ ὁ θερίζων, μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον· ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων.

36 Porro qui metit, mercedem accipit, & cogit fructum in vitã æternã: vt & qui seminat, "simul gaudeat, & qui metit.

36 *Et qui metit, mercedem accipit, & cõgregat fructũ in uitã æternã: ut & qui seminat simul gaudeat, & qui metit.*

27 Interea, ἐπὶ τούτῳ: hoc est omnino quod ad verbũ dicimus in vernaculo sermone, *sur cela*, vel, *sur ce propos*. Cum muliere, μετὰ γυναικός: id est, inquit Erasmus, cũ ea, quæ nimirum Samaritana esset: quo modo etiã video hunc locum à plerisque explicari. Sed (vt mihi quidem videtur) exprimendæ huic sententiæ dicendum erat cum articulo μετὰ τῆς γυναικὸς, vt infrà, versu 39 & 42, quod etiam annotauimus suprà, 3.d.27. Deinde cur tantopere offenderentur colloquio Christi cum Samaritana, qui ex ipsa vrbe venirent, vbi ex Samaritanis cibum emerant? Mirantur ergo potius, solum cum sola muliere extranea colloqui. Habenda enim est ratio temporis & loci: quum alioquin non repudiaret Christus etiam mulieres alloqui, vtpote quæ sunt illum Hierusalẽ sequutæ, & ipsi ministrabant: sed tamen neque temere id fecit, neque frequenter, neque alloquutus est quasuis, neque vbiuis: sed ita vt omnis maledicendi occasio quantumuis suspiciosis hominibus eriperetur.

28 Eius loci hominibus, τοῖς ἀνθρώποις. Hîc demum valet quod in superiorem versiculum non ita appositè Erasmus annotarat. Si tamen simplici relatiuo vsus esset Euangelista, obscurè esset loquutus. Conati autem sumus articuli ἀναφορὰν paulo clarius exponere.

35 Adhuc quadrimestre *spatium* superest, ἔτι τετράμηνόν ἐστι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Adhuc quatuor menses sunt. Sic autem loquuntur Hebræi, ex quorum idiotismo hoc petitum est, vt Genes.40.b.12, & c.18. Ionæ 3.b.4, & infrà, 7.e.33.

36 Simul gaudeat, ὁμοῦ χαίρῃ. Hoc est (opinor) quod scriptum est Heb.11.g.40.

37 Dictum

37 Ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθινὸς, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων.

37 Nam in hoc "dictũ illud "verum est, Alius est qui seminat, & alius qui metit.

37 *In hoc enim est uerbũ uerum, quia alius est qui seminat, & alius est qui metit.*

38 Ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε· ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε.

38 Ego misi vos ad *id* metendũ in quo vos non laborastis: alii laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.

38 *Ego misi uos metere quod uos non laborastis: alij laborauerũt, & uos in labores eorum introistis.*

39 Ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τῶν Σαμαρειτῶν, διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς μαρτυρούσης, Ὅτι εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα.

39 Ex vrbe autẽ illa multi Samaritanorum crediderunt in eum propter sermonem mulieris, testãtis eum ipsi dixisse quæcunque ipsa fecerat.

39 *Ex ciuitate autem illa multi crediderunt in eũ Samaritanorum, propter uerbum mulieris testimonium perhibẽtis, Quia dixit mihi omnia quæcunque feci.*

40 Ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ Σαμαρεῖται, ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ᾽ αὐτοῖς· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας.

40 Quum ergo venissent ad eũ Samaritani, rogarunt eum vt apud ipsos maneret: & mansit ibi duos dies.

40 *Quũ uenissent ergo ad illum Samaritani, rogauerũt eũ ut ibi maneret: & mansit ibi duos dies.*

41 Καὶ πολλῷ πλείους ἐπίστευσαν διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ.

41 Ac multo plures crediderũt propter sermonem ipsius.

41 *Et multo plures crediderunt propter sermonem eius.*

42 Τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον, Ὅτι οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν· αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ Χριστός.

42 Et mulieri dicebant, Non amplius "propter tuos sermones credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus hunc esse verè Seruatorem illum mundi, Christum.

42 *Et mulieri dicebant, Quia iã non propter tuã loquelã credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus quia hic est uerè Saluator mundi.*

43 Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

43 Duobus autem pòst diebus exiit inde, & abiit in Galilæam.

43 *Post duos autem dies exijt inde, & abijt in Galilæam.*

44 Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει.

44 Ipse enim Iesus ‖"testatus fuerat, Prophetã in sua patria honorem non habere.

44 *Ipse enim Iesus testimonium perhibuit quia Propheta in sua patria honorem non habet.*

Matth.13.g.58 marci 6.a.4 luc.4.d.24

45 Ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἑωρακότες ἃ ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν.

45 Quum ergo venisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, quum omnia vidissent quæ fecerat Hierosolymis die festo: nã & ipsi venerãt ad diem festum.

45 *Quũ autem uenisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, quũ omnia uidissent quæ fecerat Ierosolymis in die festo: & ipsi enim uenerant ad diem festum.*

46 Ἦλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πάλιν εἰς τὴν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. Καὶ ἦν τις βασιλικὸς, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν Καπερναούμ.

46 Venit igitur Iesus rursũ ‖Cana *oppidum* Galilææ vbi fecerat ex aqua vinum. Erat autem "in Capernaum "regius quidã, cuius filius ægrotabat.

46 *Venit ergo iterũ in Cana Galilææ, ubi fecit aquã uinũ. Et erat quidã regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaũ.*

Suprà 2.a.1 b.11

37 Dictum illud, ὁ λόγος: id est paroemia seu prouerbium illud, vt ex Chrysostomo disertè explicat Theophylactus. Cicero de Oratore, Bona dicta, quæ salsa sint: nam ea, dicta appellantur proprio iam nomine. Verum, ἀληθινός. Vulgò legitur ὁ ἀληθινός. Sed in Theophylacto Romano nullus est additus articulus, & quisquis Græcè vel mediocriter nouit, facilè iudicare potest nullum hîc esse locum articulo.

42 Propter tuos sermones, διὰ τὴν σὴν λαλιάν. Hoc loco nõ videtur λαλιὰ declarare loquacitatem (quæ propria est huius vocabuli significatio) neque idioma seu loquutionem, (vt accipitur Mat.26.g.73, & Mar.14.g.70) sed idem prorsus quod λόγος, quo vsus est Euangelista suprà ver.39. Vetus autem interpres barbarè loquelã interpretatus est: Erasmus, Orationem: quod vocabulum vt ambiguum hoc loco repudiaui.

44 Testatus fuerat, ἐμαρτύρησεν. Si ita conuertas, perspicuus erit locus, alioquin valde obscurus, qui que valde torsit plerosque interpretes. Erit enim hæc sententia, Profectus est in Galilæam Christus: nempe Canam, Galilææ opidum, non autẽ in Nazareth patriã suã. Inde enim fuerat eiectus, adeo vt testatus esset Christus ex vetere prouerbio, Prophetas à suis non agnosci. Cæterùm nequis forsan moueatur quòd præterito perfecto tribuamus significationem plusquamperfecti, manifestum similis enallages exemplum suggeret proximus versiculus, in quo necesse est vt ἐποίησεν & ἦλθον interpreteris, fecerat & venerant: & rursus altero sequente versiculo, ἐποίησεν, fecerat.

46 In Capernaum, εἰς Καπερναούμ. Hoc ego per traiectionem connecto cum verbo ἦν, quòd omnino id videatur postulare proximi versiculi sententia. Ideo vt traiectionem vitarem, mutaui verborum collocationem. Regius quidam, τις βασιλικός: id est ex Herodis aulicis, & eorum numero qui plurimum apud eum

ii. i.

poterant. Quanuis enim Herodes non regis, sed tetrarchæ nomen haberet, tamen si nominis ambitione exci piasi, rex erat, ac saltem à vulgo rex dicebatur, vt apparet Mar. 6. b. 14. Vulgata Regulum interpretatur, qui à Græcis non βασιλικὸς, sed βασιλίσκος dicitur.

Οὗτος ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ἥκει ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν, καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα καταβῇ καὶ ἰάσηται αὐτοῦ τὸν υἱόν· ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν.

47 Is quum audisset Iesum venisse ex Iudæa in Galilæam, abiit ad eum, & eum rogauit vt descenderet ac sanaret ipsius filium: erat enim moribundus.

47 Hic quum audisset quia Iesus adueniret à Iudæa in Galilæam, abiit ad eum, & rogabat eum ut descenderet, & sanaret filium eius: incipiebat enim mori.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε.

48 Dixit ergo Iesus ei, Nisi signa & miracula videritis, non credetis.

48 Dixit ergo Iesus ad eum, Nisi signa & prodigia videritis, non creditis.

Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικὸς, Κύριε κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου.

49 Dicit ei regius ille, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.

49 Dicit ad eum regulus, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, ὁ υἱός σου ζῇ. Καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν αὐτῷ Ἰησοῦς· καὶ ἐπορεύετο.

50 Dicit ei Iesus, Vade, filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixerat ei Iesus: & profectus est.

50 Dicit ei Iesus, Vade, filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixit ei Iesus: & ibat.

Ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος, οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήντησαν αὐτῷ, καὶ ἀπήγγειλαν, λέγοντες, Ὅτι ὁ παῖς σου ζῇ.

51 Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & annuntiauerunt dicentes, Filius tuus viuit.

51 Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & nuntiauerunt dicentes quia filius eius uiueret.

Ἐπύθετο οὖν παρ' αὐτῶν τὴν ὥραν ἐν ᾗ κομψότερον ἔσχε· καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὅτι χθὲς ὥραν ἑβδόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός.

52 Percontatus est ergo ab eis horam qua melius habuerat: & dixerunt ei, Heri circiter horam septimam dimisit eum febris.

52 Interrogabat ergo horam ab eis in qua melius habuerit. Et dixerunt ei, Quia heri hora septima reliquit eum febris.

Ἔγνω οὖν ὁ πατὴρ ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐν ᾗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ὁ υἱός σου ζῇ· καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη.

53 Agnouit ergo pater id factum esse illa ipsa hora qua dixerat ei Iesus, Filius tuus viuit. & credidit ipse ac domus eius tota.

53 Cognouit ergo pater quia illa hora erat in qua dixit ei Iesus, Filius tuus uiuit. & credidit ipse & domus eius tota.

Τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

54 Hoc secundum signum rursus edidit Iesus, quum venisset ex Iudæa in Galilæam.

54 Hoc iterum secundum signum fecit Iesus, quum uenisset à Iudæa in Galilæam.

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

Levit. 23. a. 2. deut. 16. a. 1

Μετὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα.

1 Post hæc erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam.

1 Post hæc erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Ierosolymam.

Ἔστι δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα, ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδά, πέντε στοὰς ἔχουσα.

2 Est autem Hierosolymis ad forum pecuarium, piscina quæ nominatur Hebraicè Beth-esda, quinque porticus habens.

2 Est autem Ierosolymis super Probatica, piscina quæ cognominatur Hebraicè Bethsaida quinque porticus habens.

47 Vt descenderet, ἵνα καταβῇ: id est veniret. Sic enim vtuntur Hebræi verbis Ascendere ac Descendere, etiam non habita situs locorum ratione. Nam vrbs Capernaum erat in monte sita. Erat enim moribundus, ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν. Vide Luc. 7. a. 2. 50 Viuit, ζῇ: id est valet, ex Hebræorum idiotismo. Huc pertinet quod ait quidam, Non est viuere, sed valere, vita.

52 Melius habuisset, κομψότερον ἔσχε, id est ἐπὶ τὸ βέλτιον. Erit ergo κομψῶς ἔχειν id omnino quod Latini dicunt bellè h[illegible]. Sed hoc tamen est ἅπαξ λεγόμενον.

IN CAPVT V.

2 Ad forum pecuarium, ἐπὶ τῇ προβατικῇ. Subaudio ἀγορᾷ potius quàm aliud quippiam, si modò ita legendum est. Nam mihi quidem magis probatur vt legamus cum Theophylacto, ἦν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις προβατικὴ κολυμβήθρα: quam lectionem apparet habuisse Cyrilli & Chrysostomi exemplaria. Sic igitur conuertendus est (opinor) hic locus, Erat autem Hierosolymis pecuaria piscina. id est ex qua potare & in qua mersari pecudes solebant, quarum magnum numerum Hierosolymis esse oportuit. Neque enim est quòd κολυμβήθρας vocabulum

ad vrinatores referamus, non magis quàm ad pisces piscinas, de quibus agit Columella lib. 1. cap. 5, nisi qui fortassis animi causa solebant illic natare. Beth-esda, Βηθ-εσδά: id est domus effusionis, à fundendo (vt aiunt) victimarum sanguine: vnde etiam factum vt nonnulli προβατικὴν victimariam sint interpretati. At ego non puto victimas extra templum fuisse iugulatas, & in piscinam effusum sanguinem. Itaque malim ab aquarum effusione sic fuisse dictam hanc piscinam, fortassis quòd pluribus tubulis ac canalibus impleretur. Corruptè verò in Vulgata editione legitur Bethsaida, & in Theophylacto Romano Βηθσαϊδά.

Ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν.

3 In his iacebat multitudo magna ægrotorum, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motum.

3 In his iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motum.

Ἄγγελος γὰρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ· ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος, ὑγιὴς ἐγίνετο ᾧ δήποτε κατείχετο νοσήματι.

4 Angelus enim descendebat certo momento in piscinam, & turbabat aquam: itaque qui primus descendisset post aquæ turbationem, sanus fiebat à quocunque detineretur morbo.

4 Angelus autem Domini descendebat secundum tempus in piscinam, & mouebatur aqua: & qui prior descendisset in piscinam post motionem aquæ, sanus fiebat à quacunque detinebatur infirmitate.

Ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ τριακονταοκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ.

5 Erat autem quidam illic tricesimum octauum annum agens in morbo.

5 Erat autem quidam homo ibi triginta & octo annos habens in infirmitate sua.

Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γνοὺς ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ, Θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι;

6 Hunc quum vidisset Iesus decumbentem, & cognouisset eum iam multum temporis egisse in morbo, dicit ei, Cupis sanus fieri?

6 Hunc quum uidisset Iesus iacentem, & cognouisset quia iam multum tempus haberet, dicit ei, Vis sanus fieri?

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν, Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω ἵνα ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει.

7 Respondit ei ægrotus ille, Domine, nullum habeo qui, quum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam: sed interim dum ego venio, alius ante me descendit.

7 Respondit ei languidus, Domine, hominem non habeo ut quum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam: dum uenio enim ego, alius ante me descendit.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἔγειραι, ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει.

8 Dicit ei Iesus, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.

8 Dicit ei Iesus, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.

Καὶ εὐθέως ἐγένετο ὑγιὴς ὁ ἄνθρωπος· καὶ ἦρε τὸν κράββατον αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει. ἦν δὲ σάββατον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

9 Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum, & ambulabat. erat autem Sabbathum die illo.

9 Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum, & ambulabat. erat autem Sabbathum in die illo.

Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ τεθεραπευμένῳ, Σάββατόν ἐστιν, οὐκ ἔξεστί σοι ἆραι τὸν κράββατον.

10 Iudæi ergo dicebant ei qui sanatus fuerat, Sabbathum est, non licet tibi tollere grabatum.

10 Dicebant ergo Iudæi illi qui sanatus fuerat, Sabbathum est, non licet tibi tollere grabatum tuum.

Ierem. 17. c. 2[illegible]

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει.

11 Respondit eis, Qui me sanum fecit, is mihi dixit, Tolle grabatum tuum, & ambula.

11 Respondit eis, Qui me sanum fecit, ille mihi dixit, Tolle grabatum tuum, & ambula.

Ἠρώτησαν οὖν αὐτόν, Τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰπών σοι, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει;

12 Interrogauerunt eum ergo, Quis ille est qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula?

12 Interrogauerunt ergo eum, Quis est ille homo qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula?

Ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ᾔδει τίς ἐστιν. ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν, ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ.

13 Is autem qui sanatus fuerat, nesciebat quis esset: Iesus enim euaserat ex turba quæ erat in illo loco.

13 Is autem qui sanus fuerat factus, nesciebat quis esset: Iesus enim declinauit à turba constituta in loco.

4 Angelus enim, ἄγγελος γάρ. In duobus codicibus additum erat Κυρίου Domini. Certo tempore, κατὰ καιρόν. Sic Erasmus. nam καιρὸς propriè certum & constitutum temporis articulum declarat. Vulg. barbarè & ambiguè, Secundum tempus. Vide Act. 1. b. 7. 5 Agens in morbo, ἔχων ἐν ἀσθενείᾳ. Vulg. ad verbum, Habens in infirmitate. Eras. Morbo tenebatur, paulo longius recedens à Græcis. Ego spectaui quid vsus Latinæ linguæ ferret tum hoc loco, tum etiam in proximo versiculo. ἀσθένειαν autem vocauit morbum, ab effectu, quo nimirum ita erat debilitatus vt consistere non posset.

7 Qui mittat, ἵνα βάλλῃ. Heb. לשלח pro quo dicunt fere Græci τοῦ βάλλειν, vel πρὸς τὸ βάλλειν.

13 Euaserat, ἐξένευσεν. Hoc vocabulum nusquam in nouo Testamento reperitur nisi hoc vno loco. Significat autem clàm euadere, & se quodammodo surripere è turba: quum propriè dicatur de iis qui ex vndis enatant: fortassis quòd qui clam nititur ex turba elabi, corpus non aliter summittat quàm qui ex vndis emergat: vnde etiam εἰσδύειν dicitur ratione translationis non dissimili, qui veluti se emergens, in locum aliquem subit & irrepit: cui opponitur τὸ ἐκδύειν. Sed & vsitatum est, confertam & in varias partes velut exundantem multitudinem commoto mari conferre: vnde qui se recipiat, meritò dicatur quasi enatare,

i i. ii.

Quod autem arbitratur Erasmus, potius deducendum esse ἐξένευσεν à verbo ξενόω, quod declarat velut peregrinum & ignotum fieri, mihi quidem non potest probari. Vulgata, Declinauit. Nam ἐκνεύειν etiam hoc declarat: vnde viarum diuerticula dicuntur ἐκνεύσεις. Sed vtẽdum erat plusquamperfecto, & superior significatio videtur expressior. E turba quæ erat in illo loco, ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. Hæc (vt opinor) præstat coniungere cũ ἐξένευσεν quàm accipere vt absolutè posita. Nam quod existimat Erasmus fuisse potius dicendum ὄχλου τοῦ ὄντος, non puto magni esse momenti. 5

Μετὰ ταῦτα εὑρίσκει αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἴδε, ὑγιὴς γέγονας· μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τι σοί γένηται.

14 Postea inuenit eum Iesus in templo, & dixit ei, Ecce, sanus factus es: ne pecca amplius, vt nequid deterius tibi contingat.

14 *Postea inuenit eum Iesus in templo, & dixit illi, Ecce, sanus factus es: iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat.*

Ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλε τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ.

15 Abiit ille, & nuntiauit Iudæis Iesum esse qui sanum eum fecerat.

15 *Abiit ille homo, & nũtiauit Iudæis quia Iesus esset qui fecit eum sanũ.*

Καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν Ἰησοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει ἐν σαββάτῳ.

16 Ac propterea persequebãtur Iudæi Iesum, & studebant eum trucidare, quòd ista fecisset Sabbatho.

16 *Propterea persequebãtur Iudæi Iesũ, quia hæc faciebat in Sabbatho.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, Ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι.

17 Iesus autem respondit eis, Pater meus vsque adhuc operatur, & ego operor.

17 *Iesus autem respondit eis, Pater meus usquemodò operatur, & ego operor.*

Διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεόν, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ.

Infrà, 7.c.19.

18 ‖Propterea ergo magis studebant eum Iudæi trucidare, quia non solùm soluisset Sabbathũ, sed & Patrẽ suum dixisset Deũ, parem se faciens Deo.

18 *Propterea ergo magis quærebant eum Iudæi interficere, quia non solùm soluebat Sabbathũ, sed & Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.*

Ἀπεκρίνατο οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ᾽ ἑαυτοῦ οὐδέν, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιοῦντα· ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.

19 Respondit ergo Iesus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, non potest Filius à semetipso operari, *id est* nisi viderit Patrẽ operantem: quæcunque enim ille facit, hæc etiam Filius pariter facit.

19 *Respondit itaque Iesus, & dixit eis, Amẽ amẽ dico vobis, nõ potest Filius à se facere quicquam, nisi quod viderit Patrem facientẽ: quæcunque enim ille fecerit, hæc & Filius similiter facit.*

Ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱόν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ· καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα, ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε.

20 Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & opera istis maiora demonstrabit ei, vt vos miremini.

20 *Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit, & maiora his demonstrabit ei opera, ut uos miremini.*

Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ.

21 Sicut enim Pater excitat mortuos & viuificat, ita & Filius quos vult viuificat.

21 *Sicut enim Pater suscitat mortuos & uiuificat, sic & Filius quos uult uiuificat.*

18 Suum, ἴδιον: id est sibi propriũ ac peculiarem. Hoc autem illud est quo maximè offendebantur Iudæi, quum alioquin toti Israeli liceret Deum patris nomine compellare, vt Exo. 4.e.22. Verùm quum sibi Christus idipsum vendicaret quod Iudæi ad vnum Deum pertinere sciebant, nempe summam ac perpetuam huius mundi administrandi potestatẽ, (id enim significatur Operandi vocabulo, quod Christus & Patri & sibi cõmune esse dixerat) rectè colligunt illi, Christum propria quadã ratione se Filiũ Dei dicere, cui etiam se parem faceret. Rectè, inquam, illi colligunt: sed quia Christum ex hominis duntaxat specie metiuntur, & impedit ipsorũ prauitas quominus Dei gloriam in tanto ipsius opere elucentem cernant: ideo quod verè dixit Christus, blasphemiam esse iudicant. 10

19 Non potest, οὐ δύναται. Annotauimus Mar. 6.a.5, τὸ μὴ δύνασθαι interdũ poni pro μὴ θέλειν, id est, Non posse, pro nolle. Nam inter species τοῦ ἀδυνάτου rectè numerat τὸ ἀβούλητον Nanzianzenus λογ. β, περὶ υἱοῦ. Sed hoc loco agitur de eo quod omnibus modis ac propriè est ἀδύνατον. Neque tamen hoc arguit vllam in Christo imbecillitatem, siue hæc diuinæ naturæ, siue humanæ tribuas: nisi quis hoc accipiat pro imbecillitatis argumento, quòd Christus nihil aut velit aut possit quod Pater per ipsum & ipse cum Patre non velit aut possit. A semetipso, ἀφ᾽ ἑαυτοῦ: id est sine Patris non modò authoritate, sed etiã vi ac potentia effectrice. Nã alioquin vitã etiã habet in seipso, sed quia à Patre accepit, vt infrà, ver. 21 & 26. Sic apud Ciceronem de Oratore dicitur à se promere qui ab aliis non sumit. Est autem illa interpretatio notanda. Neque enim his verbis reprehenditur voluntatum in Christo distinctio, sed separatio: neque simpliciter negat se sua vi & authoritate, atque adeo pro suo iure operari, sed ex Iudæorum hypothesi, qui ipsum à Patre separabant, & nihil aliud quàm hominem esse putabant: qua de re plura dicemus infrà, versu 22. 15 20 25

Id est nisi viderit, ἐὰν μή τι βλέπῃ. Vulgata, Nisi quod viderit, vt pro τι videatur legisse ὅ, τι. Admonet Erasmus posse etiam expungi particulam τι, quæ sæpenumero apud Græcos redundat. Sed τι ποιεῖν pro ἐργάζεσθαι, absolutè positum non temere reperias: quanquam id potest vtcunque excusari idiotismo Hebræorum, de quo diximus Matth. 20.b.11. Itaque supplendum esset ἐκεῖνο, id est illud, quod nimirum facit Filius. Sed maior hic oritur scrupulus: ea enim est natura particulæ Nisi, vt si conditionem ponas quam tollit, simul totum præcedens membrum vel ponatur, si neget: vel tollatur, si affirmet. Nam si dicas, Nemo venit ad me nisi Pater meus traxerit eũ, consequitur aliquos venire si Pater eos traxerit, imò verò omnes quos traxerit, vt explicat disertè Christus infrà, 6.d.37: & e.45. Item, si dicas, Mors manet super omnes, nisi Christo crediderint, efficitur, mortem non manere super quenquã qui crediderit. Sic igitur hoc loco, si ita hæc conuertas, Filius non potest à seipso quicquam facere nisi quid [vel nisi quod] viderit Patrem facientem: videbitur consequi, Filium à seipso facere quod vidit Patrem facientem. Sunt autem hæc inter se contraria ex diametro, vt simul consistere non possint. Quid si igitur dicamus particulã Nisi non cõstituere totum membrum præcedens, sed eius priorem partẽ duntaxat? vt si argumentationem ita nectas, Filius non potest à seipso quicquam facere, nisi quid prius viderit Patrem facientem. Ergo Filius facit id quod facientem Patrem viderit: nempe vt illud A seipso non repetatur in conclusione contraria. Sed hoc planè durum est. Relinquitur ergo totum illud, Nisi quid viderit Patrem facientem, non esse partem propositionis alicuius hypotheticæ, sed potius epexegesin & interpretationem eius quod dixerat ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, id est à seipso. Itaque vt planior esset sententia, alioquin difficilis & impedita, nõ dubitaui particulam exegeticam supplere, quum præsertim viderem passim eiusmodi eclipses inueniri, vt infrà, versu 30, & 6.c.27 & 7.a.4. Postremò verò putaui illud quoque annotandum, οὐδὲν ποιεῖν nihil aliud declarare quàm οὐκ ἐργάζεσθαι. ex quo etiam apparet τι ποιεῖν, idem prorsus significare quod simplex ἐργάζεσθαι. quod opponitur verbo שבת, id est feriari, vnde Sabbathum dictum est: de cuius quiete violata Christus accusatus sese purgat. Ideo vt perspicuitati studerem, cõuerti οὐδὲν ποιεῖν, non operari, & τι ποιοῦντα, operantem, sicut in nostro vulgato sermone, *Ne faire rien, & ne besongner point*, synonyma sunt, item *faire quelque chose, & besongner.* Viderit Patrem operãtem, βλέπῃ τὸν πατέρα τι ποιοῦντα. In hoc sermone duo verba vsurpantur quæ se mutuò respiciunt, Demonstrare & Videre: illud Patri, hoc Filio tribuitur: & quidem (vt opinor) humanæ naturæ respectu, quatenus quidem cũ diuina hypostaticè coaluit. Nam si simpliciter & per se ad diuinã naturam hæc referas, præterquam quòd subtilissimè hæc erunt explicanda, (vt facilè apparet ex iis quæ veteres Græci, ac præsertim Nanzianzenus, in hũc locum aduersus Arrianos disserunt) videbitur etiam Christus non magnam habuisse rationem ruditatis eorum quos alloquitur. Præterea sicut veteres fatentur propriè humanæ naturæ respectu Filium dici missum in carnem, & Patrem illi iudicium dedisse, Filio datam esse cæli & terræ potestatem, & similia: sic etiam opinor propriè dici Patrem Filio demonstrare opera sua, item Filium videre Patrem operantem, quatenus videlicet Filius homo factus Spiritum accepit sine mensura: quum plenitudo deitatis in ipso habitet corporaliter. Nam Demonstrare idem declarat atque Docere: quo vocabulo vtitur infrà, 8.d.28, id est vim ac potestatem, suam denique deitatem Filio communicare: & Videre idem valet atque Intelligere ac discere: id est illam vim recipere: quod idem paulo pòst significatur Audiendi verbo. Ergo (vt paucis omnia complectar) testatur Christus nihil prorsus à se fieri cuius authorem nõ habeat Patrem, à quo impellatur ac regatur omnibus in rebus, & quamuis hæc ita dicat vt sese Iudæorum captui accommodans, omnia Patri in solidum tribuat, quemadmodũ & aliis plurimis locis, séque veluti discipulum in artificis officina eruditum proponat: tamen diuinam suam maiestatem fortiter asserit, quum Deum Patrem vocat, quum sese dicit pariter cum eo operari, quum se vitæ ac mortis æternæ potestatem habere, se mundi gubernatorem constitutum, suam denique gloriam à Patris gloria separari non posse profitetur. Pariter, ὁμοίως: id est simili ratione, atque adeo vnà & coniunctim. Nam hoc, inquit Nanzianzenus, non est accipiendum κατὰ τὴν τῶν γινομένων ὁμοίωσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς ἐξουσίας ὁμοτιμίαν: id est, quasi res à Patre factas Filius, similes alias faciendo, exprimat: sed quod in agendo par ac coniuncta sit Patris ac Filii virtus ac dignitas. Hæc ille, sanctè quidem & piè, nequis Patris ac Filii bina opera inter se conferri putet: sed tamen quia (vt modò dixi) hæc referenda potius opinor ad Filium, non simpliciter quatenus Deus est, sed quatenus homo factus, diuina illa vi, qua totus plenus est, regitur ac impellitur: idcirco existimarim Christum in superiore illa magistri ac discipuli similitudine permanere. Sũt igitur, inquit, Pater ac Filius in vna veluti officina pares ac coniuncti: eorundem operum artifices, adeo vt quicquid facit Pater, hoc non faciat solus, sed Filius etiam vnà cum ipso, & pari quidem ratione: nequis quamuis similia, tamen diuersa Patris ac Filii opera esse putet, aut aliquod discrimen imaginetur inter Patris ac Filii in agendo consilium ac virtutem. Sic igitur Filius de se vt homine loquitur, qui apud Patrem omnia viderit, & separatim à Patre nihil agat. Itaque nequis putaret Patris ac Filii opera non modò distingui, sed etiam separari, ὁμοίως malui conuertere Pariter quàm Similiter, vel Itidem. 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50

Οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ.

22 Neque enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudiciũ dedit Filio:

22 *Neque enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio:*

22 Neque enim Pater iudicat quenquam, οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα. Iudicandi verbum hoc loco, & paulo pòst versu 27 & 30, respondet verbo שפט, quo videlicet significatur αὐτοκρατορικῶς plenum imperium ac summa mundi administrandi potestas: vt planè in duobus versiculis superioribus videatur sibi tribuere nomẽ illud Dei יהוה; in hoc autem versiculo alludere ad nomen אלהים. Annotat etiam Erasmus, Cyprianum duobus locis ita citare hunc locum vt eum appareat pro οὐδένα legisse οὐδέν, id est nihil: quæ lectio sanè aptior videtur quàm altera. Noluimus tamen quicquam contra omnium codicum fidem mutare. Denique, vt semel hæc dicẽdi genera explicentur quæ in speciem videri possent absurda, & apud hunc Euangelistam plurimis locis inculcantur: sciendum est, has negantes orationes non simpliciter aliquid negare, sed κατά τι, id est ex eorum hypothesi ad quos dirigitur oratio. Sic negat Christus à Patre administrari hunc mũdum, ita videlicet vt Iudæi arbitrabantur, qui Patrem à Filio separabant, quum Pater contrà nonnisi in persona Filii manifestati in carne, mundum regat. Ergo non simpliciter remouetur Pater à mundi imperio, sed corrigitur in ea re Iudæorum error. Sic dicit se non venisse vt faceret voluntatem suam, sed voluntatem Patris, infrà, versu 30, & capite 6.d.38: sic dicit hanc doctrinam suam non esse, sed eius à quo erat missus, infrà, 7.c.16: neutrum simpliciter, sed ex eorum sensu qui ipsum à Patre separabant, quum reuera vna sit Patris & ipsius potestas ac doctrina. Sic dicit cæcum illum aut parentes eius nõ peccasse, infrà, 9.a.3: hactenus videlicet vt ab iis peccatis orta esset eius cæcitas, quum alioquin & ille & parentes eius peccatores essent, quia homines erant, vt explicatur Rom. 5. versu 12, & 1. Iohan. 1.d.8. 55 60 65 70

Ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα. ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν, οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν.

23 Vt omnes honorent Filium, prout honorant Patrem: qui nō honorat Filium, non honorat Patrem qui misit eum.

23 *Vt omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem: qui non honorificat Filiū, non honorificat Patrē qui misit illū.*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν.

24 Amen amen dico vobis, qui sermonem meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in "condemnationem non veniet: sed "transiuit à morte in vitam.

24 *Amen amē dico uobis, quia qui uerbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet uitam æternam, & in iudiciū nō uenit: sed transiit à morte in uitam.*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται.

25 Amen amen dico vobis, veniet tempus, & nunc est, quum mortui audient vocē Filii Dei: & qui audierint, viuent.

25 *Amen amen dico uobis, quia uenit hora & nūc est, quando mortui audient uocem Filij Dei: & qui audierint uiuent.*

Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ.

26 Sicut enim Pater habet vitam in seipso, sic dedit & Filio "habere vitam in seipso.

26 *Sicut enim Pater habet uitam in semetipso, sic dedit & Filio habere uitā in semetipso.*

Καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί.

27 Et "authoritatem dedit ei etiā "iudicium exercēdi, "quatenus Filius hominis est.

27 *Et potestatem dedit ei etiam iudicium facere, quia Filius hominis est.*

Μὴ θαυμάζετε τοῦτο· ὅτι ἔρχεται ὥρα ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ.

28 Ne hoc miramini: nam veniet hora qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem eius.

28 *Nolite mirari hoc: quia uenit hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient uocem eius.*

24 Condemnationem, κρίσιν, id est κατάκρισιν, vt annotauimus etiam suprà, 3.b.17. Id autem apparet ex antithesi. Nam Condemnari & Habere vitam æternam, contraria sunt. Est autem hæc Hebræorum consuetudo, vt quum volunt quippiam certissimè affirmare, istas antitheses vsurpent, vt suprà, 1.c.20, & 3.b.15.16.17, & d. 36. Transiuit, μεταβέβηκεν. In quibusdam Veteris editionis codicibus perperam legitur Transibit. Vtitur enim præterito perfecto Christus, vt quod nondum nisi spe possidemus, tam certò sciamus futurum acsi iam nobis reipsa datum esset. Sic loquitur Paulus Eph.2.b.5 & 6, & alibi sæpe. Itaque non est quòd grammatici vllam hîc somnient temporis enallagen. 5

26 Habere in seipso, ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Vide suprà, versu 19 & 22.

27 Authoritatem, ἐξουσίαν: id est summum ius. Vulgata & Erasmus, Potestatem: rectè quidem, sed ambiguè. Iudicium exercendi, κρίσιν ποιεῖν: id est gubernandi & administrandi omnia, adeo vt vitæ ac necis potestatem habeat. Quatenus Filius hominis est, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί. Filium hominis nihil aliud quàm humanam naturam in genere declarare quam Filius assumpsit, ideóque non esse additum articulum, rectè obseruat Erasmus, consentientibus veteribus, Chrysostomo, Cyrillo, Augustino, Theophylacto. Sed quod ad distinctionem attinet, Chrysostomus & qui eius quasi epitomen confecit Theophylactus, obseruant hæc esse coniūgenda cum sequenti versiculo, & post ποιεῖν plenum punctum esse adscribendum: quanuis in Romano codice Theophylacti aliter sit distinctus contextus: vt sit hæc sententia, Quia Filius hominis est, nolite hoc mirari. Id est, ne miremini tantam homini datam esse potestatem. Nam idem homo est etiam Filius Dei. Filiū autem Dei esse, apparet ex generali mortuorum resurrectione. Hæc illi in summa, nisi quòd etiam addunt, impium illum Samosatenum hæc coniunxisse cum præcedentibus, quæ ad sequentia pertineant. At ego certè non video cur hæc non multo melius cum præcedentibus connectantur: neque Samosatenum putò huius distinctionis authorem fuisse, quanuis falsa declaratione hunc locum corruperit. Certè coactam esse Chrysostomi expositionem, & verborum collocatio & sermonis ipsa series ostendit: & Augustinus eam distinctionem sequitur quam ille Samosateno tribuit: vt planè appareat Latinam Ecclesiam ita semper legisse. Consentiunt veteres omnes Græci codices quos vidimus. Cyrillus quoque non aliter distinguit: cuius verba Erasmus in hunc locum vel non satis attentè legit, vel non bona fide descripsit. Sic enim ille ad verbum, Nolite, inquit, mirari si quum me hominem videatis, suscitaturum tamen mortuos me pollicear, & in iudicium deducturum miniter: dedit enim mihi viuificandi virtutem Pater, dedit iudicandi potestatem. Sed vt lubricam Iudæorum mentem his retinere studuit, sic aliorum quoque curam non paruam habuit. Quapropter causam quare hæc sibi data à Patre dixerit, illico subiecit, dicens, Quia Filius hominis est. Vt intelligamus omnia sibi data fuisse vt homini: qui quum creatura sit, nihil habet à seipso. Hæc Cyrillus: ex quibus nemo non videt ipsum non modò ista connectere cū præcedentibus, id est cum verbo ἔδωκεν: sed etiam ita explicare illud μὴ θαυμάζετε τοῦτο, vt ad præcedentia referat. Assentior igitur Cyrillo, Augustino, & vetustis codicibus, atque adeo receptæ lectioni, & à Chrysostomo dissentio in huius loci distinctione. Sed in ipsa explicanda sententia ingenuè profiteor me non videre cur illorum opinionem sequar. Referunt enim ὅτι ad verbum ἔδωκεν, ita vt causa reddatur quamobrem dicatur Pater iudicandi potestatem dedisse Filio, sitque veluti responsio tacitæ obiectioni opposita, quia nimirum idem Filius Deus, etiam homo est, qui necesse est vt aliunde accipiat quod ex se non habet. At ego nō dubito quin potius referendum sit ad illud quod propinquius: vt sit hic sensus, Patrem dedisse hoc ius Filio, vt quia homo est, etiam iudicet mundum: vel, vt etiam quia homo est, iudicet mundum: id est Filium, non modò quatenus Deus vnus est cum Patre, (quod mysterium ignorabant Iudæi) esse mundi iudicem, sed hanc potestatem à Patre accepisse, vt etiam iudicet mundū, quatenus est homo: sicut rectè hunc locū exposuit doctissimus 10 15 20 25 30 35 40

interpres. Hanc autem expositionem confirmat particula καὶ addita, quæ alioquin videbitur redundare. Deinde (vt rectè notat Chrysostomus) si ideo dicatur iudicandi potestatem accepisse quia homo est, nihil prohibuisset omnes homines iudices esse. Hoc enim absurdum illam expositionem sequi vidit ille, ideóque aliam distinctionem quæsiuit, de qua diximus: quia veram interpretationem non vidit. Postremò Christus, quum hæc diceret, totus in eo erat vt se ostenderet hominem quidem esse, sed tamen diuina ac pari cum Patre potestate præditum: ad quem finem qui hunc locum non referunt, certè à scopo aberrant. Nam de sua (id est Filii) hypostasi æterna, nullam hic mentionem nisi ex consequenti facit Christus, id est quatenus manifestata est in carne, Iudæorum videlicet captui sese accommodans. Ergo germana hæc est huius loci distinctio & interpretatio: quæ vt melius intelligeretur, ὅτι conuerti Quatenus, quasi καθότι vel καθὼς scriptum sit: à qua interpretatione neque Augustinus neque Cyrillus hactenus dissentiunt, quum ille exponat καθὼς υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί, velut homo est: iste verò, Vt homo est & creatura. 5 10

Καὶ ἐκπορεύσονται, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως.

29 ‖ Et "prodibunt, qui bona fecerunt, "in resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem condemnationis.

29 *Et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem uitæ: qui uerò mala egerunt, in resurrectionem iudicij.*

Matth.25.d.41

Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν· καθὼς ἀκούω, κρίνω· καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν· ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός.

30 "Non possum ego à meipso facere quicquam: "prout audio "iudico: & iudicium meū iustum est: quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me, "*id est* Patris.

30 *Non possum ego à meipso facere quicquam: sicut audio, iudico: & iudicium meum iustum est: quia non quæro uoluntatem meam, sed uoluntatem eius qui misit me.*

Εὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής.

31 ‖ Si ego "testor de meipso, testimonium meum "non est idoneum.

31 *Si ego testimoniū perhibeo de meipso, testimonium meum non est uerum.*

Infra,8.b.14

Ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ, καὶ οἶδα ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία ἣν μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

32 ‖ Alius est qui testatur de me, & scio verum esse testimonium quod testatur de me.

32 *Alius est qui testimonium perhibet de me, & scio quia uerum est testimoniū quod perhibet de me.*

Matth.3.d.17

Ὑμεῖς ἀπεστάλκατε πρὸς Ἰωάννην, καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ.

33 ‖ Vos misistis ad Iohannem, & is "testimonium dedit veritati.

33 *Vos misistis ad Iohannem, & testimoniū perhibuit ueritati.*

Suprà,1.c.27

Ἐγὼ δὲ οὐ παρὰ ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω· ἀλλὰ ταῦτα λέγω ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε.

34 Ego autem ab homine testimonium non capto: sed hæc dico vt vos seruemini.

34 *Ego autem non ab homine testimonium accipio: sed hæc dico ut uos salui sitis.*

Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων· ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιαθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ.

35 Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autem voluistis ad tempus exultare in eius luce.

35 *Ille erat lucerna ardens & lucens: uos autē uoluistis ad horam exultare in luce eius.*

29 Prodibunt, ἐκπορεύσονται: vel, exibunt, è sepulchris videlicet. Vulgata, Procedent: id est προχωρήσουσι. Rectè autem annotat Erasmus, post ἐκπορεύσονται addendam esse hypodiastolen, vt intelligamus non solùm bonos prodituros, sed omnes qui in monumentis fuerint: deinde subnectantur duæ partes, vna bonorū, altera malorum. In resurrectionem vitæ, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς: id est, eam resurrectionem quam perennis vita consequatur: quasi vitalem dicas, ex Hebræorum idiotismo, qui adiectiuorum loco vtuntur genitiuis appellatiuorum, vt sæpe iam diximus. Huic opponitur resurrectio condemnationis, id est damnatoria. 15

30 Non possum ego à meipso facere, οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ. Vide suprà, versu 19 & 21. Prout audio, καθὼς ἀκούω: id est, vt Deus mihi suggerit, intra me videlicet habitans. Vide suprà, versu 19, in hæc verba, Viderit Patrem operantem. Iudico, κρίνω. Vide suprà, versu 22. *Id est* Patris, πατρός. Deerat in duobus codicibus. Præstat autem (ni fallor) exegeticam particulam supplere quàm coniungere cum τοῦ πέμψαντος. Similem epexegesin exposuimus suprà, versu 19, in hæc verba, Nisi viderit. 20

31 Testor, μαρτυρῶ. Eras. vertit, Si testimonium perhiberem. Et paulo pòst, οὐκ ἔστι, non esset. Atqui μιμητικῶς ista dicuntur à Christo, quasi sibiipsi hæc opponat in aduersariorum persona: neque immeritò, quū hæc eadem postea disertè fuerint ipsi ab illis obiecta, vt scribitur infrà, 8.b.13. Malui igitur præsens tempus seruare, vt ista μίμησις clarius appareat. Non est idoneum, οὐκ ἔστιν ἀληθής. Vulg. & Eras. ἀληθὴς interpretantur verum, fortassis non satis apposité: quia hîc (vt opinor) verum non opponitur falso, vt in proximo versiculo. Fieri enim potest vt quod aliquis de se testatur, verum sit, & rursus quod quispiam in aliquem testatur, sit falsum: & tamen illud non erit idoneum, hoc verò contrà ratum habebitur, nisi quis firmam exceptionem adferat. Verum igitur hoc loco dicitur quod Hebræi vocant נאמן, id est fidele, dignum videlicet cui fides habeatur, & planè validum ac firmum. Latini idoneum vocant. Erat tamen (fateor) Christi testimonium idoneum, etiamsi solus ipse testis esset, sed habuit Christus eorum rationem quos alloquebatur, adeo vt hoc etiam ipsis largiatur, ne sibi credant, nisi alios idoneos authores ac testes laudarit. Quomodo autem hoc consentiat cum eo quod scribitur infrà, 8.b.14, suo loco dicemus. 25 30

33 Testimonium dedit, μεμαρτύρηκε. Diuersa constructio diuersam significationem arguit, de qua diximus Luc.4.d.22. 35

Ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ Ἰωάννου· τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι ὁ πατὴρ ἵνα τελειώσω αὐτά, αὐτὰ τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκε.

36 At ego testimonium habeo maius *testimonio* Iohānis: opera enim quæ dedit mihi Pater vt ea perficerem, ipsa *inquam* opera quæ ego facio, testantur de me quòd Pater miserit me.

36 *Ego autem habeo testimonium maius Iohanne: opera enim quæ dedit mihi Pater ut perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me quia Pater misit me.*

Matth.3.d.17, & 17.a.5 Deut.4.b.12

Καὶ ὁ πέμψας με πατήρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ. Οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε.

37 Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me. Neque vocē eius vnquam audistis, neque speciem eius vidistis.

37 *Et qui misit me Pater, ipse testimonium perhibuit de me. Neque vocē eius unquam audistis, neque speciē eius vidistis.*

Καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε μένοντα ἐν ὑμῖν· ὅτι ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος, τούτῳ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε.

38 Et sermonem eius non habetis in vobis manentem: quia quem misit ille, huic vos non creditis.

38 *Et uerbum eius non habetis in uobis manens: quia quem misit ille, huic uos non creditis.*

Ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ.

39 Scrutamini Scripturas: nam vos videmini vobis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testificantur de me:

39 *Scrutamini Scripturas, quia uos putatis in ipsis uitam æternam habere: & illæ sunt quæ testimonium perhibent de me:*

Καὶ οὐ θέλετε ἐλθεῖν πρός με, ἵνα ζωὴν ἔχητε.

40 Nec vultis venire ad me, vt vitam habeatis.

40 *Et non uultis uenire ad me, ut uitā habeatis.*

Δόξαν παρὰ ἀνθρώπων οὐ λαμβάνω·

41 Gloriam ab hominibus nō capio:

41 *Claritatem ab hominibus non accipio:*

Ἀλλ' ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς.

42 Sed noui vos charitatem Dei non habere in vobis.

42 *Sed cognoui uos, quia dilectionem Dei non habetis in uobis.*

Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με· ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψεσθε.

43 Ego veni nomine Patris mei, nec recipitis me: si venerit alius nomine suo, illum recipietis.

43 *Ego ueni in nomine Patris mei, & non accipitis me: si alius uenerit in nomine suo, illum accipietis.*

Infrà,12.f.43

Πῶς δύνασθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητεῖτε;

44 Quomodo vos potestis credere, quūm gloriam alii ab aliis captetis, & gloriam quæ à solo Deo proficiscitur, non quæratis?

44 *Quomodo uos potestis credere, qui gloriā ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à solo Deo est, non quæritis?*

Μὴ δοκεῖτε ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα· ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, Μωσῆς, εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίκατε.

45 Ne putate me accusaturum vos apud Patrem: est qui accuset vos, Moses, in quo vos speratis.

45 *Nolite putare quia ego accusaturus sim uos apud Patrem: est qui accusat uos Moyses, in quo uos speratis.*

Gen.3.c.15, & 22.d.28, & 49.b.10 deut.18.c.15

Εἰ γὰρ ἐπιστεύετε Μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν.

46 Si enim crederetis Mosi, crederetis mihi: de me enim ille scripsit.

46 *Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitā & mihi: de me enim ille scripsit.*

Εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε;

47 Quòd si illius scriptis non creditis, quomodo verbis meis credetis?

47 *Si autem illius literis non creditis, quomodo uerbis meis credetis?*

36 Maius *testimonio* Iohannis, μείζω τοῦ Ἰωάννου. Vulgata, Maius Iohanne. quod meritò emendauit Eras. neque enim testimonium Patris cum Iohanne ipso comparatur, sed testimonium Patris cum testimonio Iohannis. Itaque deest articulus. plena enim loquutio erat μείζω τῆς τοῦ Ἰωάννου. quæ eclipsis non obseruata, multis locis plerosque interpretes fefellit, vt Rom.8.a.2, & Iac.2.d.25, & 1.Pet.1.b.7. Ipsa *inquam* opera, αὐτὰ τὰ ἔργα. Gaudet Iohannes huiusmodi epanalepsi, cuius exemplum habes suprà, 1.c.20, & d.28, & g.45. 5

41 Noui vos non habere, ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι οὐκ ἔχετε. Hunc hellenismum alibi obseruauimus. Sic Terentius in Andria, Obserues filium quid agat. Sed nihil vetat planius loqui.

44 Captetis, λαμβάνοντες. Vulg. & Eras. Qui accipitis. Ego Captandi vocabulo vti malo vbi de studio & conatu agitur. Itaque sic etiam sum interpretatus suprà, versu 34 & 41.

45 Ne putate, &c. μὴ δοκεῖτε. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum est, & diuersum quippiam declarat quàm verba ipsa præ se ferant. Neque enim negatio prorsus id remouet quod dicitur, sed corrigit: quasi diceret Christus ipsos nullum habituros acriorem accusatorem Mose, cuius patrocinio confidebant. quēadmodum siquis hodie obiiciat hostibus Euangelii id quod res est, nullos ipsis fore magis infestos in iudicio quàm Mariam virginem & totum fidelium cœtum, quibus tamen vnis confidunt: neque tamen hoc impedit quominus & Christus & conscientia reprobos omnes accusent. Simile dicendi genus extat Mar.9.e.37. 10 15

Κεφάλαιον ς΄

CAP. VI.

CAP. VI.

Μετὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ Ἰησοῦς πέραν τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος.

1 Post hæc abiit Iesus trans mare Galilææ, *quod est* Tiberiadis.

1 *Post hæc abiit Iesus trās mare Galilææ, quod est Tiberiadis.*

Καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, ὅτι ἑώρων αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων.

2 Et sequebatur eū turba multa, quia videbāt eius signa quæ edebat in ægrotis.

2 *Et sequebatur eum multitudo magna, quia uidebant signa quæ faciebat super iis qui infirmabantur.*

Ἀνῆλθε δὲ εἰς τὸ ὄρος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐκεῖ ἐκάθητο μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

3 Subiit autem in montem Iesus, & ibi sedit cum discipulis suis.

3 *Subiit ergo in montē Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis.*

Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ Πάσχα, ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων.

4 Propè autem erat Pascha, festum Iudæorum.

4 *Erat autem proximum Pascha, dies festus Iudæorum.*

Leuit.23.a.5 deut.16.a.1 Matth.14.b.16 mar.6.c.38 luc.9.b.13

Ἐπάρας οὖν ὁ Ἰησοῦς τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτόν, λέγει πρὸς τὸν Φίλιππον, Πόθεν ἀγοράσομεν ἄρτους, ἵνα φάγωσιν οὗτοι;

5 Quum ergo sustulisset oculos Iesus, & conspexisset multam turbam ad se venire, dicit Philippo, Vnde ememus panes vt isti vescantur?

5 *Quum sublevasset ergo oculos Iesus, & uidisset quia multitudo maxima uenit ad eum, dicit ad Philippum, Vnde ememus panes ut manducent hi?*

(Τοῦτο δὲ ἔλεγε πειράζων αὐτόν· αὐτὸς γὰρ ᾔδει τί ἔμελλε ποιεῖν)

6 (Hoc autem dicebat, tentans eum: ipse enim sciebat quid esset facturus)

6 *(Hoc autem dicebat tentans eū: ipse enim sciebat quid esset facturus)*

Ἀπεκρίθη αὐτῷ Φίλιππος, Διακοσίων δηναρίων ἄρτοι οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτοῖς, ἵνα ἕκαστος αὐτῶν βραχύ τι λάβῃ.

7 Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, vt singuli eorum paululum quiddam accipiant.

7 *Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, ut unusquisque modicum quid accipiat.*

Λέγει αὐτῷ εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου,

8 Dicit ei vnus ex discipulis eius, *nempe* Andreas frater Simonis Petri,

8 *Dicit ei unus ex discipulis eius, Andreas frater Simonis Petri,*

Ἔστι παιδάριον ἓν ὧδε ὃ ἔχει πέντε ἄρτους κριθίνους καὶ δύο ὀψάρια· ἀλλὰ ταῦτα τί ἐστιν εἰς τοσούτους;

9 Est hîc puerulus quidam qui habet quinque panes hordeaceos & duos pisciculos: sed hæc quid sunt inter tā multos?

9 *Est puer unus hîc qui habet quinque panes hordeaceos & duos pisces: sed hæc quid sunt inter tantos?*

Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς, Ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν. Ἦν δὲ χόρτος πολὺς ἐν τῷ τόπῳ. Ἀνέπεσον οὖν οἱ ἄνδρες τὸν ἀριθμὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι.

10 Dixit autem Iesus, Facite vt isti discumbāt. Erat autem gramen multum in eo loco. Discubuerūt ergo viri, numero quasi quinquies mille.

10 *Dicit ergo Iesus, Facite homines discumbere. Erat autem fœnum multum in loco. Discubuerunt ergo uiri numero quasi quinque millia.*

Ἔλαβε δὲ τοὺς ἄρτους ὁ Ἰησοῦς, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις· ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν ὀψαρίων ὅσον ἤθελον.

11 Accepit autem panes illos Iesus, & actis gratiis distribuit discipulis: discipuli verò accumbentibus: similiter etiam ex pisciculis illis quantū volebant.

11 *Accepit ergo Iesus panes, & quum gratias egisset, distribuit discumbentibus: similiter & ex piscibus quantum uolebant.*

IN CAPVT VI.

1 Trans mare, πέραν τῆς θαλάσσης. Siquis diligenter reliquos Euangelistas cum hoc nostro comparet, nempe Matth.14.b.13.c.22.d.34. Mar.6.e.32, & 23.f.45.g.53. Luc.9.b.10, comperiet in hac historia particulam πέραν non declarare aduersum litus, quò perueniri non posset nisi traiecto lacu: sed has omnes regiones, nempe Tiberiadem, Desertum, Bethsaida, Capernaum, cis lacum sitas fuisse, Galilææ respectu. Vsus est tamen Euangelista aduerbio πέραν, & mentionem fecit traiectionis, quia propter amplos sinus nauigatio quasi compendium itineris erat: deinde quia ex vno sinus anfractu in alium traiectio fiebat, vt in hunc locum scripsit doctissimus interpres. Galilææ quod *est* Tiberiadis, τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος. In vno codice scriptum inuenimus duntaxat τῆς Τιβεριάδος, id est Tiberiadis, ita vt τῆς articulus non referat θάλασσαν. 5

9 Pisciculos, ὀψάρια. Sic pisces vocat παρὰ τὸ ὀπτᾶν, id est ab assando, quos nimirum moris erat assare, ac fortassis etiam assatos diuendere: quales sunt quos in Heluetia vocant *Albach*: idque ita esse liquet ex iis quæ infrà capite 20 scribuntur. Errant igitur qui hoc nomen deriuant παρὰ τὸ ὀψέ, hoc est serò, vel quòd vesperi tantùm iis vescerentur, vel quòd serò tandem voluptatis gratia in vsum venerint. Sic nimirum solent multi in confingendis etymologiis ludere: alioquin ὀψάριον pro condimento atque adeo pro opsonio ac omni cibo qui pani adiicitur, vsurpari solet, vt apud Athenæum lib.8. 10 15

11 Distribuit discipulis: discipuli verò discumbentibus, διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακει-

ἀμένοις. Vulgata, Distribuit discumbentibus, id est διέδωκε τοῖς ἀνακειμένοις, contra omnium nostrorum codicum fidem: quibus etiam accedit Cyrilli ac Theophylacti authoritas. Quantum volebant, ὅσον ἤθελον. In quibusdam impressis exemplaribus legitur ὅσον ἤθελεν, quantum volebat, ipse videlicet Iesus. sed non dubito quin illud sit retinendum.

Ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Συναγάγετε τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, ἵνα μή τι ἀπόληται.

12 Vt autem expleti sunt, dixit Iesus discipulis suis, Cogite quæ superfuerunt fragmenta, ne quid pereat.

12 *Vt autem impleti sunt, dixit discipulis suis, Colligite quæ superauerunt fragmenta, ne pereant.*

Συνήγαγον οὖν, καὶ ἐγέμισαν δώδεκα κοφίνους κλασμάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων, ἃ ἐπερίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν.

13 Coegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentis ex quinque illis panibus hordeaceis, quæ superfuerant iis qui comederant.

13 *Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus hordeaceis, qui superfuerat iis qui manducauerant.*

Οἱ οὖν ἄνθρωποι ἰδόντες ὃ ἐποίησε σημεῖον ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον.

14 Illi ergo quum vidissent signum quod Iesus ediderat, dicebant, Hic est verè Propheta ille qui venturus erat in mundum.

14 *Illi ergo homines quum vidissent quod Iesus fecerat signum, dicebant, Quia hic est uerè Propheta qui uenturus est in mundum.*

Ἰησοῦς οὖν γνοὺς ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι, καὶ ἁρπάζειν αὐτὸν ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασιλέα, ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ὄρος αὐτὸς μόνος.

15 Iesus ergo quum nosset futurum vt venirent, & ipsum correptum facerent regem, secessit rursus in montem solus.

15 *Iesus ergo quum cognouisset quia uenturi essent ut raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in montem ipse solus.*

Matth. 14.c.25 mar.6.f.47

Ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο, κατέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν.

16 ¶ Vt autem serum diei factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.

16 *Vt autem serò factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.*

Καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει, καὶ οὐκ ἐληλύθει πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς.

17 Et ingressi nauigium, ibant trans mare versus Capernaum. iam autem tenebræ erant, nec venerat ad eos Iesus.

17 *Et quum ascendissent nauim, uenerunt trans mare in Capharnaum. & tenebræ iam factæ erant, & non uenerat ad eos Iesus.*

Ἥ τε θάλασσα, ἀνέμου μεγάλου πνέοντος, διηγείρετο.

18 Et mare, vento magno flante, insurgebat.

18 *Mare autem, uento magno flante, exurgebat.*

Ἐληλακότες οὖν ὡς σταδίους εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα, θεωροῦσι τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον· καὶ ἐφοβήθησαν.

19 Quum ergo prouecti fuissent quasi stadia vigintiquinque aut triginta, conspiciunt Iesum ambulantem super mare, & appropinquantem naui: & timuerũt.

19 *Quum remigassent ergo quasi stadia uigintiquinque aut triginta, uident Iesum ambulantem supra mare, & proximum naui fieri: & timuerunt.*

Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

20 Ille verò dixit eis, Ego sum, ne timete.

20 *Ille autem dicit eis, Ego sum, nolite timere.*

Ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον· καὶ εὐθέως τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν ὑπῆγον.

21 Cupidè ergo receperunt eũ in nauigium: & statim nauigium peruenit ad regionem in quam ibant.

21 *Voluerunt ergo accipere eum in nauim: & statim nauis fuit ad terram quam ibant.*

12 Nequid pereat, ἵνα μή τι ἀπόληται. Vulgata, Ne pereant, quasi videlicet particula τι redundet.

14 Qui venturus erat, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata & Erasmus, Qui venturus est. Atqui, si iam venerat, impropriè dicitur esse venturus. Vide suprà, 1.v.22.

17 Ibant trans mare, versus Capernaum, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. Vulgata & Erasmus conuertunt ἤρχοντο, venerunt. Atqui nondum eò venerant, sed viam tantùm erãt ingressi. itaque debuit seruari propria significatio præteriti imperfecti, vt vir sanctæ memoriæ M. Bucerus in hunc locum annotauit. Deinde πέραν τῆς θαλάσσης Erasmus nimium expressè conuertit, traiecto mari, quum (vt antè docui) non traiectus sit lacus, sed sinus duntaxat. Postremò εἰς Καπερναούμ declarat demum quò contenderet. Nam quod scribitur Mar.6.f.45, iussos fuisse præire Bethsaida, ideo dictum est quòd Bethsaida in via occurrebat proficiscentibus Capernaum: & fortassis Christus dixerat se illuc ad eos venturum. Ideo malui interpretari Versus Capernaũ quàm In Capernaum, cum Vetere interprete & Erasmo.

21 Cupidè ergo receperunt eum, ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτόν. Vulg. & Eras. Voluerunt ergo recipere eum. Atqui ex Matth.14.d.32 & 33, item Marci 6.g.51, omnino apparet eum esse ingressum nauim, & sedata tempestate, ab iis adoratum qui vnà vehebantur. Ergo illa interpretatio non videtur conuenire, quæ videtur innuere ipsos quidem paratos fuisse illum excipere, sed nauim statim appulisse: quod non conuenit cum aliorum Euangelistarum narratione. Puto igitur verbum ἤθελον opponi illi quod antè dixerat, eos fuisse perterritos: ex quo intelligitur ipsos initio fuisse eum auersatos: nũc igitur agnita eius voce, & mutatis animis, eum quem fugiebant, cupidè accipiunt in nauim. Nam τὸ θέλειν alibi sæpe obseruauimus aliquid amplius significare quàm

simplex Velle. Sic igitur hunc locum in vernaculo nostro sermone interpretarer, *Ils furent contens de le recevoir dans le basteau.* Peruenit, ἐγένετο. Vulgata ad verbum, Fuit: sicut in vernaculo sermone dicimus, *Elle fut au lieu ou ils vouloyent aller*, pro, *elle arriva*. Erasmus, Appulerat. putauit enim appulisse nauim eo ipso momento quo Christus parabat in eam conscendere: quod falsum esse ex aliis Euangelistis apparet.

Τῇ ἐπαύριον ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης, ἰδὼν ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐ συνεισῆλθε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ πλοιάριον, ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον·

22 Postero die turba quæ stabat trans mare, vt vidit illic nõ esse aliud nauigiolum nisi vnum illud in quod ingressi fuerant discipuli eius, & Iesum nõ introisse cum discipulis suis in nauigium, sed solos eius discipulos abiisse:

22 *Altera die turba quæ stabat trans mare, uidit quia nauicula alia non erat ibi nisi una, & quia non introisset cum discipulis suis Iesus in nauim, sed soli discipuli eius abiissent:*

Ἄλλα δὲ ἦλθε πλοιάρια ἐκ Τιβεριάδος ἐγγὺς τοῦ τόπου ὅπου ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ Κυρίου·

23 Alia verò nauigiola Tiberiade venisse propè locum vbi comederant panem, postea quam gratias egisset Dominus:

23 *Aliæ uerò superuenerunt naues à Tiberiade iuxta locum ubi manducauerant panem, gratias agente Domino:*

Ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ἐκεῖ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνέβησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἦλθον εἰς Καπερναούμ, ζητοῦντες τὸν Ἰησοῦν.

24 Quum ergo vidisset turba Iesum illic non esse, neque discipulos eius, ingressi sunt & ipsi in nauigia, & venerunt Capernaum, quærentes Iesum.

24 *Quum ergo uidisset turba quia Iesus non esset ibi, neque discipuli eius, ascenderunt in nauiculas, & uenerunt Capharnaum, quærentes Iesum.*

Καὶ εὑρόντες αὐτὸν πέραν τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί, πότε ὧδε γέγονας;

25 Et eo inuento trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc peruenisti?

25 *Et quum inuenissent eum trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc uenisti?*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ζητεῖτέ με οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα, ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.

26 Respondit eis Iesus, & dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia comedistis panes illos, & saturati estis.

26 *Respondit eis Iesus, & dixit, Amen amen dico uobis, quæritis me, non quia uidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, & saturati estis.*

Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει· τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός.

27 Operemini non cibo qui perit, sed cibo illi qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis: ¶ hunc enim Pater obsignauit, id est Deus.

27 *Operamini non cibũ qui perit, sed qui permanet in uitam æternã, quem Filius hominis dabit uobis: hunc enim Pater signauit Deus.*

Supr. 1.d.32 matth.3.d.17, & 17.a.5

Εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν, Τί ποιῶμεν ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ;

28 Dixerunt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur opera Dei?

28 *Dixerunt ergo ad eũ, Quid faciemus ut operemur opera Dei?*

23 Prope locum, ἐγγὺς τοῦ τόπου. Series ipsa historiæ ostendit, naues postridie, traiecto sinu, Tiberiade venisse propè desertum Bethsaida, vbi editum fuerat illud signum.

27 Operemini non cibo, &c. ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν. Vulgata & Erasmus, Operemini non cibum, &c. quod planè barbarum est. Respondet autem hoc loco τὸ ἐργάζεσθαι verbo Hebræo עבר, quod significat operam suam ac cultum impendere. Quem, ἣν: vel quam, vt ad ζωὴν referatur. Obsignauit, ἐσφράγισεν: id est, quem indita virtute sua, quasi impresso sigillo, tum à cæteris hominibus distinxit, vt in eo tanquam antitypo Deus Pater appareat: tum etiam (quod Christo proprium est) huic muneri inaugurauit, Deo videlicet homines reconciliandi in vitam æternam. Hanc expositionem video Cyrillo & aliis multis eruditis interpretibus probari: quam etiam confirmat similis huius verbi vsus, quod ad priorem quidem partem attinet, 2. Corinth. 1.d.22, & Ephes.1.c.23. Nam hîc quoque Christus sese ad Iudæorum captum accommodans, omnia ad Patrem refert, nulla sui propriè facta mentione, quatenus Deus est: propriè inquam: nam ex consequenti diuinitatem quoque suam asserit, quæ à Patre separari non potest. Chrysostomus & Theophylactus hoc referre malunt ad testimonia quibus Pater tum Christum ipsum pro Filio se habere ostendit, tum etiam ipsius munus confirmauit. Opera enim Christi, in quibus diuina illa virtus clarè eminebat, aperta erant testimonia quibus, tanquam apposito sigillo, Pater Filium approbabat. Simili ratione vsurpatum est verbum σφραγίζειν suprà, 3.d.33.

Id est Deus, ὁ Θεός. Vide suprà, 5.d.19, in hæc verba, Nisi viderit, & e.30.

28 Opera Dei τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ; Heb. pro operibus diuinis: id est quæ Deus exigit à nobis, siue quæ Deo sint grata. Nam quia operandi mentio facta erat & vitæ æternæ, ideo isti (vt homines solent) statim cogitant vitam æternam ab implendæ Legis conditione pendere. Nesciunt enim quæ sit Dei iustitia, dum suam volunt stabilire: neque Christum habent pro mediatore, sed pro insigni aliquo legislatore aut legis interprete. Itaque Christus eos ad fidem & ad mediatoris officium, id est gratuitam reconciliationem reuocat, de qua Paulus

quoque disseruit Epistolæ ad Romanos capitis tertii versu 20 & 21.

1.Iohan.3.d.23

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος.

29 Respondit Iesus & dixit eis, ‖Hoc illud est ˚opus Dei, vt credatis in eum quem misit ille.

29 *Respondit Iesus & dixit eis, Hoc est opus Dei, ut credatis in eum quē misit ille.*

Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τί οὖν ποιεῖς σὺ σημεῖον, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμέν σοι; τί ἐργάζῃ;

30 Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu signum edis, vt videamus & credamus tibi? quid operaris?

30 *Dixerūt ergo ei, Quod ergo tu facis signum, ut uideamus & credamus tibi? Quid operaris?*

Exo.16.c.14 num.11.b.7 psal.77.c.24 sap.16.c.20

Οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθώς ἐστι γεγραμμένον, Ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν.

31 Patres nostri comederunt manna in deserto: sicut scriptū est,‖ ˚Panem cælestem dedit eis vt vescerentur.

31 *Patres nostri manducauerunt manna in deserto: sicut scriptum est, Panem de cælo dedit eis manducare.*

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλ᾽ ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν.

32 Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, non dedit vobis Moses ˚panem illum cælestem: sed Pater meus dat vobis panem illum verè cælestem.

32 *Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico uobis, nō Moyses dedit uobis panem de cælo: sed Pater meus dat uobis panem de cælo uerum.*

Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ.

33 Panis enim ille Dei is est qui de cælo descendit, & dat vitam mundo.

33 *Panis enim Dei est qui de cælo descendit, & dat uitam mundo.*

Εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν, Κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον.

34 Dixerunt ergo ei, Domine, semper da nobis panem istum.

34 *Dixerunt ergo ad eum, Domine semper da nobis panem hunc.*

Eccl.24.c.19

Εἶπε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· ὁ ἐρχόμενος πρός με, οὐ μὴ πεινάσῃ· καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε.

35 Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis ille ˚vitæ: qui venit ad me, nequaquam esuriet: ‖& qui credit in me, non sitiet vnquam.

35 *Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis uitæ: qui uenit ad me, nō esuriet: & qui credit in me, nō sitiet unquam.*

Ἀλλ᾽ εἶπον ὑμῖν ὅτι καὶ ἑωράκατέ με, καὶ οὐ πιστεύετε.

36 Sed dixi vobis, Etiam vidistis me, nec creditis.

36 *Sed dixi uobis quia & uidistis me, & non creditis.*

29 Opus Dei, τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Id est, Hoc demum opus est quod à nobis Deus flagitat, vt mihi credatis. Fidem ergo impropriè vocat opus, vt legem fidei Paulus Rom.3.v.27. Et fortassis etiam hoc dicendi genus petitum est è medio, & per μίμησιν explicandum. veluti si quis ad medicum accedens, ab eo petat quanta accepta pecunia velit sibi remedium adferre, & medicus his verbis respondeat, Omnis pecunia quàm à te peto hæc est, vt mihi confidas, & tibi persuadeas me nihil aliud quàm salutem tuam quærere. Si medicus, inquam, ita respondeat, quis ex hoc responso eliciat, pecuniam esse istam confidentiam quam medicus ab ægroto flagitat, vt sanis consiliis obsequatur? Sunt igitur planè ridiculi (vt alios paralogismos omittam) qui ex hoc loco eliciunt fidem esse opus, & nos per opera iustificari.

31 Panem cælestem, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Eras. E cælo: quasi nimirum hoc pertineat ad verbum ἔδωκεν, vt sit hæc constructio, Panem ipsis dedit è cælo. Inde orta quæstio quomodo Christus neget in proximo versiculo panem à Mose datum è cælo. Atqui Psalmo 78.c.24, vnde petitum est hoc testimonium, manna non dicitur datum è cælo, sed vocatur דגן שמים : id est frumentum cælorum, seu cæleste. Ergo non agitur de loco vnde datum sit manna, (quod tamē è cælo & nubibus pluisse constat) sed quæritur an hic panis verè sit cælestis. Hoc negat Christus. & se vnum potius dicit verè cælestem panem esse, vt qui in cælestem (id est sempiternam ac verè beatam) vitam pascat. Mannam tamen fateor, quatenus Christum adumbrabat, rectè à Paulo spiritualem escam dici. Sed hîc rursus loquitur Christus ex eorum hypothesi quibuscum disserit: qua de re copiosè suprà diximus 5.d.22. Est igitur (meo quidem iudicio) duplex in proximo versiculo instituta collatio: vna Mosis, qui suos Israelitas pauerit manna, cum cælesti Patre qui suis & ipse panem cælestem miserit. altera, ipsius mannæ cum Christo. Manna non propriè descendit è cælo, sed ex nubibus: Christus autem verè descendit è cælo, nempe è sinu Patris. Manna hanc duntaxat vitam sustinebat, eámque ad tempus: Christus suos in vitam æternam pascit.

32 Panem illum cælestem, τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Rectè annotat Erasmus additum articulum quo hic panis, nempe Christus, à manna distinguitur. Sed fuit etiam hoc notandum, ante ἐκ τοῦ οὐρανοῦ subaudiendum esse articulum, quasi scriptum sit τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, id est τὸν οὐράνιον: siue τὸν ὄντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, hoc est cælestem, siue qui est è cælo, ne quis putet coniungendum cum verbo δέδωκεν. Similis eclipsis exemplum habes suprà, 5.f.36. Rom.8.a.2, & Iacob.2.d.26. Est autem transposita particula οὐ, vt etiam infrà, versu 38. alioqui deerit ἀντίθεσις: dicendum enim fuisset, Non Moses dedit vobis panem illum cælestem, id est manna, sed Pater meus, qui idem nunc vobis panem verè cælestem præbet. Christus autem non ita loquitur, neque hoc loco instituit eos reprehendere qui Mosi tribuerent quod ad vnum Deum pertinebat: sed ostendit potius verum illius signi vsum, quod ipsi in medium protulerant. Manna enim symbolū erat Christi, vt docet Apostolus. Itaq; Christus tanto erat excellentior quàm manna, quanto res ipsa signo præstat. At illi nihil aliud quàm ventrē spectabāt.

35 Vitæ, τῆς ζωῆς: id est viuificum, seu vitalem, ex Hebræorum idiotismo sæpe iam à nobis annotato.

Πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατήρ, πρὸς ἐμὲ ἥξει· καὶ τὸν ἐρχόμενον πρός με οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω.

37 Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, non eiicio foras.

37 *Omne quod dat mihi Pater, ad me ueniet: & eum qui uenit ad me nō eiiciam foras.*

Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.

38 Quia descendi è cælo vt faciam ˚non voluntatem meā, sed voluntatem eius qui misit me.

38 *Quia descendi de cælo non ut faciam uoluntatem meam, sed uoluntatem eius qui misit me.*

Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι, μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

39 Hæc est autem voluntas eius qui misit me, *id est* Patris, vt quicquid mihi dederit, nō perdam ex eo, sed suscitem illud in vltimo illo die.

39 *Hæc est enim uoluntas eius qui misit me Patris, ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in nouissimo die.*

Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτόν, ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

40 Hæc est autem voluntas eius qui misit me, vt omnis ˚qui videt Filium, & credit in eum, habeat vitam æternam: ego verò suscitabo eum vltimo illo die.

40 *Hæc est autem uoluntas Patris mei qui misit me, ut omnis qui uidet Filium, & credit in eū, habeat uitam æternam: & ego resuscitabo eum in nouissimo die.*

Ἐγόγγυζον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

41 Murmurabant ergo Iudæi de eo, quia dixerat, Ego sum panis ille qui è cælo descendi.

41 *Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixisset, Ego sum Panis qui de cælo descendi.*

Καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ υἱὸς Ἰωσήφ, οὗ ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; Πῶς οὖν λέγει οὗτος, ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκα;

42 Et dicebant, ‖Nónne hic est Iesus, filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? quomodo ergo dicit iste, E cælo descendi?

42 *Et dicebant, Nonne hic est filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic, Quia de cælo descendi?*

Mat.13.g.55

Ἀπεκρίθη οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Μὴ γογγύζετε μετ᾽ ἀλλήλων.

43 Respondit ergo Iesus & dixit eis, Ne murmurate inter vos.

43 *Respondit ergo Iesus & dixit eis, Nolite murmurare in inuicem.*

Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με, ἑλκύσῃ αὐτόν, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

44 Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, traxerit eum: ego verò suscitabo eū vltimo illo die.

44 *Nemo potest uenire ad me nisi Pater qui misit me, traxerit eum, & ego resuscitabo eum in nouissimo die.*

Esaie 54.c.13 Ierem. 31.f.33

Ἔστι γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις, Καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Πᾶς οὖν ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθών, ἔρχεται πρός με.

45 Est scriptum ˚in Prophetis, ‖Et erunt ˚omnes docti à Deo. Quisquis ergo audiuit à Patre & didicit, venit ad me.

45 *Est scriptum in Prophetis, Et erunt omnes dociles Dei. Omnis qui audiuit à Patre & didicit, uenit ad me.*

38 Non voluntatem meam, οὐ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν. Quomodo hoc sit intelligendum, exposuimus suprà, 5.d.22. Annotat etiam Nanzianzenus concione περὶ υἱοῦ secunda, in huiusmodi dicendi generibus sæpe nihil poni, sed negari duntaxat omnia: veluti si dicas Christum non esse traditum in mortem propter sua peccata, sed propter nostra: non tamen ponis vllum in Christo fuisse peccatum. Item quum dicit Paulus Tit.3.a.5, nos nō esse seruatos ex operibus iustis quæ nos fecerimus, sed ex Dei misericordia, non ponit vlla in nobis iusta opera, quibus nostra salus tanquam causa nitatur: quod exemplum citat Nanzianzenus eo loco. Sic igitur negat Christus se venisse vt voluntatem suam faceret, id est propriam quandam voluntatem à Patris voluntate separatā: quā certè nullā habuit. Nā quæcunque in ipso fuit voluntas humana (nā de diuina nō loquor) distincta quidem fuit in se à Patris voluntate: at non separata, sicut Iudæi imaginabantur, vt qui Christum non intelligerent esse ex Spiritu sancto conceptum, ideóque ab omni peccati labe purum. Cæterùm in hoc versiculo transposita est negans particula, vt etiam suprà, versu 32. Eras. quoque τὸ θέλημά μου elegantius vertit, Quod ego volo. Idem tamen ab hac simplicitate loquendi non abhorruit Matth. 7.c.21, & 12.d.49.

40 Qui videt, ὁ θεωρῶν. Annotat Lactantius ex Trismegisto θεωρίαν propriè dici diuinarum rerum contemplationem: quæ significatio haud scio an conueniat. Sed notandum est ex hoc loco, duplicem esse cognitionem Christi, vnam vniuersalem, qua etiam præditi diaboli dicuntur credere, Iac.2.d.19: alteram fideliū propriam, qua sibi applicant promissiones generales. Ideo quum dixisset Iohannes ὁ θεωρῶν, addit καὶ πιστεύων.

42 Nónne hic est Iesus, οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ Ἰησοῦς. In Vulg. editione omittitur nomen Iesus, quod tamen non videtur sua carere emphasi. Ita enim indicant illi se eum optimè nosse, atque adeo de ipso nomine, vt falli non possint. Cyrillus quoque & Chrysostomus ita legunt, quanuis hanc rationem non adferant.

45 In Prophetis, ἐν τοῖς προφήταις. Ita scriptum habebant omnes nostri codices, quanuis ex vno Esaia sit petitus hic locus. Sed facilis est hic nodus ad explicandum. Notum est enim Hebræos diuidere Vetus testamētum in tres ordines, videlicet in תורה Legem, נביאים Prophetas, & כתובים scripta, siue hagiographa. Hic igitur citatur secunda sectio illa Veteris testamenti, cuius pars est Esaias. Omnes, πάντες. Omnes videlicet filii Ecclesiæ, vt disertè additur Esa.54.c.13, id est ordinati ad vitam, Act.13.g.48. Nam ne omnes quidem audiunt,

si de singulis accipias, nedum vt omnes accipiant credendi (vt vulgò dicunt sophistæ) possibilitatem. Qui ergo abutuntur hoc testimonio vt tollant discrimen inter vasa honoris & vasa contumeliæ destinata, aut nimium imprudenter, aut admodum impudenter faciunt. Docti à Deo, διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Plus est διδακτὸν esse quàm μαθητὴν. multi enim discipuli discedunt quia non didicerunt, vt infrà, versu 66. Is demum autem est θεοδίδακτος qui trahitur: cui datum est & audire & discere, id est per fidem venire ad Filium, à quo nunquam eiicitur foras. Vulgata, Docibiles Dei, barbarè & nimium obscurè.

Græcè		Latinè	Vulgata
Οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τις ἑώρακεν εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἑώρακε τὸν πατέρα. (Mat. 11.d.27)	46	Non quòd Patrem viderit quisquā, ‖nisi is qui est à Deo: hic vidit Patrem.	46 Non quia Patrem uidit quisquā, nisi is qui est à Deo: hic uidit Patrem.
Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον.	47	Amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternā.	47 Amen amen dico uobis, qui credit in me, habet uitam æternam.
Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. (Exo. 16.c.15)	48	Ego sum panis ille vitæ.	48 Ego sum panis uitæ.
Οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἀπέθανον.	49	Patres vestri comederunt ‖manna in deserto, & mortui sunt.	49 Patres uestri manducauerunt manna in deserto, & mortui sunt:
[Οὗ]τός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ.	50	Hic est panis ille qui è cælo descendit, vt qui eo vescitur, non moriatur.	50 Hic est panis de cælo descendens, ut si quis ex ipso manducauerit, non moriatur.
Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μου ἐστὶν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.	51	Ego sum panis viuificus qui è cælo descendi: siquis ederit ex hoc pane, viuet in æternū: & panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.	51 Ego sum panis uiuus qui de cælo descendi: si quis manducauerit ex hoc pane, uiuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea est, pro mundi uita.
Ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν;	52	Pugnabant ergo Iudæi alii aduersus alios, dicentes, Quomodo potest hic nobis carnem *suam* dare qua vescamur?	52 Litigabant ergo Iudæi ad inuicem, dicentes, Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?
Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς.	53	Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, nisi ederitis carnem Filii hominis, & biberitis eius sanguinem, non habetis vitam in vobis.	53 Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico uobis, nisi manducaueritis carnem Filii hominis, & biberitis eius sanguinē, nō habebitis uitā in uobis.

46 Non quòd, οὐχ ὅτι. Hæc oratio planè videtur mutila, qualia multa in communi ac populari sermone dicuntur. Est autem plena hæc sententia, Omnes qui audierunt à Patre, & didicerunt, veniunt ad me. neque tamen existimandum est quenquam Patrem vidisse, à quo audiat ac discat. Nam nemo vidit Patrem nisi vnus Filius. Itaque Pater nonnisi per eum ipsum nos docet ad quem nos vocat. Qui est à Deo, ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Quum hic agatur de cognitione Dei, quam ait propriam esse Filio, non dubium est quin ex communi hominum sorte se eximat. Ideo scripsit noster Euangelista suprà, 1.v.18, Filium qui in sinu Patris est, nobis enarrare Patrem. Itaque παρὰ τοῦ Θεοῦ aliquid amplius declarare puto quàm simplicem missionem à Deo. vt infrà, 7.d.29. Nam παρὰ veluti cognationem & coniunctionem declarat, vt Mar. 3.c.21. Quid enim patri cōiunctius quàm filius? Sensim igitur Christus istos reuocat à contemptibili hominis specie ad contemplationē diuinæ naturæ cum homine coniunctæ: cuius tamen plenitudinem non in seipso, sed in Patre ipsis proponit, ad illorum captum suam orationem accommodans.

47 Qui credit in me, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ. Hîc nescio quid venerit in mentem Erasmo vt contra suum morem verteret, Qui confidit mihi. Certè confidentia ea est quam πεποίθησιν vocat Paulus, & à fide non minus distinguenda est quàm effecta distinguuntur ab efficientibus causis.

50 Hic est, οὗτός ἐστιν. Δεικτικῶς hæc sunt accipienda. nam quum hoc dicit, seipsum commonstrat, vt etiam infrà, versu 58.

51 Viuificus, ὁ ζῶν: id est qui vitam dat mundo, vt suprà exposuit, versu 34. Itaque malui Viuificum interpretari quàm viuum, aut viuentem: quia vt aliquis viuat, non tamen necessariò intelligitur hanc vitam aliis impertiri: qui verò viuificus est, idē etiā viuat necesse est. Nam plus est ζωοποιεῖν quàm τρέφειν. Suprà tamē 4.b.10. ὕδωρ ζῶν aquam viuam conuerti, vt seruaretur antithesis aquæ ex puteo haustæ. Ex hoc pane, ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου. Hilarium annotat Erasmus libro de Trinitate 10, ita hunc locum citare vt legisse videatur ἐκ τοῦ ἄρτου μου, ex pane meo. Quod autem idem Erasmus panis appellatione doctrinam intelligit, in eo non possum illi assentiri, quum Christus ipse apertissimè declaret seipsum potius esse illum panem de quo hîc agitur. imò verò ne fructus quidem ipsos, quos ex Christo percipimus, puto panem dici. Quanuis enim non alium Christum agnoscam quàm eum qui verbo Dei docetur, neque aliunde petam sapientiam, iustitiam, sanctificationem, redemptionem, quàm à Christo: tamen Christum ipsum & à doctrina & à symbolis, atque adeo à suis donis ac beneficiis distinguo. Agi autem hîc de ipso Christo, cuius nos oporteat per fidem fieri participes, apertius esse puto quàm vt quisquam inficietur qui hanc concionem attentè legerit.

53 Non habetis, οὐκ ἔχετε. Quidā conuertūt, Habebitis, vt Matth. 26.a.11. Sed mihi quidē videtur maxima esse emphasis tēporis præsentis. Nam si futurū vsurpasset, videri poterat Christus non dare vitā, sed dunta-

xat conseruare: quasi dixisset, vitam deinceps non habituros, id est amissuros. At quum dicit eos vitam non habere in se, id est eos non viuere, qui Filium hominis non possideant, intelligimus Christum esse vitæ authorem: siquidem eius præsentiam vita comitatur, & vbi non est, ibi mors regnat. Non est ergo temporis catachresis, vt Erasmus existimauit. Cæterùm in vno codice vetusto mirum quiddam deprehendimus. nam post ἐν αὐτῷ, qui est finis versiculi 56, adscripta hæc erant, καθὼς ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ πατρί. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ λάβητε τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν αὐτῷ id est, Sicut in me Pater *est*, ita & ego in Patre. Amen amen dico vobis, nisi acceperitis corpus Filii hominis vt panem vitæ, non habetis vitam in ipso. Hæc ego sicut temere non expunxerim, ac præsertim priorem partem, quæ totidem verbis alibi repetitur: ita non facilè admiserim, quum in vno illo exemplari sint à nobis reperta. Certè alteram partem suppositam esse suspicor, quia simile nihil alibi inuenio. Neque enim vsquam fit mentio sumendi corporis, præterito sanguine: & exemplar illud vnde hæc desumpsimus, fuerat in Italia collatum, vbi facile fuit aliquid subiicere in Boemorum (id est Euangelii) odium.

Græcè		Latinè	Vulgata
Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.	54	‖Qui edit carnem meam, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam: & ego excitabo eum in vltimo illo die.	54 Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet uitam æternā: & ego resuscitabo eum in nouissimo die. (1. Cor. 11 f. 27)
Ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις.	55	Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.	55 Caro enim mea uerè est cibus, & sanguis meus uerè est potus.
Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.	56	Qui edit meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.	56 Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo.
Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα· καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ.	57	Sicut misit me viuens ille Pater, & ego viuo per Patrem: ita etiam qui ederit me, viuet ipse quoque per me.	57 Sicut misit me uiuens Pater, & ego uiuo propter Patrem: & qui manducat me, & ipse uiuet propter me.
Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα, καὶ ἀπέθανον. ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.	58	Hic est panis ille qui de cælo descendit: non prout comederunt Patres vestri manna, & mortui sunt. qui ederit hunc panem, viuet in æternum.	58 Hic est panis qui de cælo descendit: non sicut manducauerunt Patres uestri manna, & mortui sunt. qui manducat hunc panem, uiuet in æternum.
Ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ, διδάσκων ἐν Καπερναούμ.	59	Hæc dixit in synagoga, quū doceret in Capernaum.	59 Hæc dixit in synagoga docens in Capharnaum.

54 Et ego, καὶ ἐγώ: id est quia ego. Nam καὶ hoc loco pro causali particula ponitur.

57 Viuens ille Pater, ὁ ζῶν πατήρ. Articulum neglexit Vetus interpres, & Erasmus quoque, minimè tamen otiosum hoc loco. Quum enim ostendere vellet Christus vnde manaret vita illa perennis quam suis impertitur, auditores suo more relegat ad Patrem, à quo significat se, quatenus videlicet manifestus in carne, vim istā viuificam accepisse. Ergo primo loco distinguendus fuit Pater à cæteris patribus: quod quidem factū est addito Viuentis epitheto, quod propriè vni Deo æterno & immutabili conuenit. Pendet autē hæc distinctio ab articulo. Et ego viuo, κἀγὼ ζῶ. Particula כן, id est ita, in accōmodatione cōparationis sæpe deest apud Hebræos, vt alibi annotauimus. Eam igitur nonnulli hoc loco supplentes, conuerterunt, Ita & ego viuo. Atqui si hæc esset altera pars collationis, dicendū fuerat potius, Sicut viuit Pater qui me misit, ita & ego viuo: quemadmodū etiā Castellio nuper ausus est interpretari. Ego verò id facere non ausim. sequor igitur Cyrillū, qui alteram partem collationis differt in proximum membrū, vt sit hæc sententia, Miramini quòd carni meæ ac sanguini (i. mihi qui homo sum) vim istam viuificandi tribuā, adeo vt extra me vita nulla sit: missus sum à Patre, qui fons est vitæ, atque adeo vita ipsa, neque alia est vita mea quàm Patris. quid mirum est igitur si quemadmodum Pater meus vita est, & me viuificat, ita & ego eadē vi polleam erga eos in quibus habito? Neque enim duntaxat sum profectus à Patre, sed ab eo sum missus. Cui tandē rei? Nēpe viuificādis aliis, sicut ille me viuificauit. Per Patrem, διὰ τὸν πατέρα. Vulg. & Eras. Propter Patrē. Sed & Cyrillus disertè annotat, significari æternam duntaxat Filii generationē, vt διὰ τὸν πατέρα nō declaret, quia vitā à Patre recipiat, sed propterea quòd naturaliter ex viuente Patre sit genitus. Sic enim vir iste nō minus doctus quàm pius diuinitatis Christi assertor, respondendum putauit illis qui abutentes hoc testimonio, Christū Deū faciebant Patre minorē. At ego (quod veterum pace dixerim) in ea sum opinione vt Christum credā de se vt in carne manifestato loqui: quod tota cōcionis series ostēdit, & crebra illa carnis ac sāguinis repetitio. Deinde ratio antithesis poscit vt διὰ τὸν πατέρα, nō aliter interpreteris quàm δι' ἐμὲ, quod proximè sequitur. Sed & res ipsa clamat, huc pertinere totā hanc concionē, non vt sciamus nos propter Christū viuere, sed vt cognoscamus nos per Christū viuere. i. ab vno Christo vitam æternā haurire, si fide ipsum amplectamur. Itaq; non dubito quin διὰ τὸν πατέρα positū sit pro διὰ τοῦ πατρὸς, vt δι' ἐμὲ pro δι' ἐμοῦ. Nā (vt obiter hunc locū explicē, alioqui satis difficilē) Christus significat se, quātùs homo esset, tamen viuificā carnem habere, non ex ipsa carnis natura per se, sed quia caro illa sua per Patrem viuebat: id est vim illam viuificam à Patre hauriebat, à quo missa erat, ex eius videlicet Spiritu concepta, & seruandis fidelibus destinata. At enim dices, Ista carnis Christi viuificatio à natura diuina oriebatur ipsi vnita, non autē simpliciter à Patris persona, sed κατὰ τι, quatenus videlicet Filius, vnus Deus est cū Patre ac Spiritu sancto. Fateor quidem ita esse: sed (vt sæpe iam repetii) Christus, quanuis diuinam suam naturam simpliciter non declaret, Iudæorum ruditati hoc condonans, omniáque Patri referat accepta, reipsa tamen se Deum pronuntiat, quum Deum Patrem vocat, quum se è cælo descendisse, se vitam quam à Patre acceperit, ita habere in semetipso dicit vt ille in semetipso habet: id est minimè extrinsecam, aut κατὰ συμβεβηκὸς, sed ita aduentitiā

quod ad carnem attinet, vt naturaliter tamen intus sit, & suapte vi sit efficax. quod vno verbo absoluit Paulus quum diceret plenitudinem deitatis in Christo corporaliter habitare. Hæc autem qui cognouerit, facilè intelliget quid illud sit quod inquit paulo pòst, Carnem non prodesse quicquam, sed Spiritum, eum esse qui viuificet: & quàm parum appositè nonulli eum locum sint interpretati. Spiritus enim vim illam declarat à diuinitate manantem, quæ facit vt caro Christi, quæ alioqui per se nihil esset quàm caro, & in se viuat & in nobis 5 sit viuifica.

60 Πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπον, Σκληρός ἐστιν οὗτος ὁ λόγος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;

61 Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ ὅτι γογγύζουσι περὶ τούτου οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει;

62 Ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον;

63 Τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν· τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή ἐστιν.

Supra 3.b.13

64 Ἀλλ' εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινὲς οἳ οὐ πιστεύουσιν. Ἤδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἰησοῦς τίνες εἰσὶν οἱ μὴ πιστεύοντες, καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐτόν.

65 Καὶ ἔλεγε, Διὰ τοῦτο εἴρηκα ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου.

66 Ἐκ τούτου πολλοὶ ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν.

67 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα, Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;

68 Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις.

69 Καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν καὶ ἐγνώκαμεν ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

Mat.16.c.16

70 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξελεξάμην, καὶ ἐξ ὑμῶν εἷς διάβολός ἐστιν.

71 Ἔλεγε δὲ τὸν Ἰούδαν Σίμωνος Ἰσκαριώτην· οὗτος γὰρ ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι, εἷς ὢν ἐκ τῶν δώδεκα.

60 Multi ergo ex discipulis eius his auditis dixerunt, Durus est hic sermo: quis potest eum audire?

61 Sciens autē Iesus apud se discipulos suos de hoc murmurare, dixit eis, Hoc vos offendit?

62 Quid si igitur conspiceretis Filium hominis ascendentem eò ‖ vbi erat prius?

63 Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quicquam: verba quæ ego loquor vobis, spiritus sunt & vita sunt.

64 Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. nouerat enim à principio Iesus quinam essent qui non credebant, & quis eum proditurus esset.

65 Et dicebat, Propterea dixi vobis neminem posse venire ad me nisi fuerit ei datum à Patre meo.

66 Ex eo multi discipulorum eius pedem retulerunt, nec amplius cum eo versabantur.

67 Dixit ergo Iesus duodecim illis, Num & vos vultis abire?

68 Respondit ergo ei Simon Petrus, Domine, ad quem abibimus? verba vitæ æternæ habes:

69 Et nos credimus, & cognouimus te esse Christum illum Filium Dei viuentis.

70 Respondit eis Iesus, ‖ Nonne ego vos duodecim elegi, & vnus ex vobis est diabolus?

71 Loquebatur autem de Iuda Simonis *filio* Iscariota: futurum enim erat vt hic proderet eum, quum esset vnus ex illis duodecim.

60 Multi ergo audientes ex discipulis eius, dixerunt, Durus est hic sermo: & quis potest eum audire?

61 Sciens autem Iesus apud semetipsum quia murmurarent de hoc discipuli eius, dixit eis, Hoc vos scandalizat?

62 Si ergo videritis Filiū hominis ascendentem vbi erat prius?

63 Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quicquam: verba quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt.

64 Sed sunt quidā ex vobis qui non credunt. Sciebat enim ab initio Iesus qui non essent credētes, & quis traditurus esset eū.

65 Et dicebat, Propterea dixi vobis quia nemo potest venire ad me nisi fuerit ei datū à Patre meo.

66 Ex hoc multi discipulorum eius abierunt retrò: & iam non cum illo ambulabant.

67 Dixit ergo Iesus ad duodecim, Nunquid & vos vultis abire?

68 Respondit ergo ei Simō Petrus, Domine, ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes:

69 Et nos credimus, & cognouimus quia tu es Christus Filius Dei.

70 Respondit eis Iesus, Nonne ego vos duodecim elegi, & ex vobis vnus diabolus est?

71 Dicebat autem Iudam Simonis Iscarioten: hic enim erat traditurus eū, quum esset vnus ex duodecim.

64 Qui non credebant, οἱ μὴ πιστεύοντες. In vno codice scriptum erat οἱ πιστεύοντες, qui credebant, & ita legit Cyrilli interpres, & Chrysostomi quoque.

66 Pedem retulerunt, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω. Vulgata ad verbum, Abierunt retro. Erasmus, Desciuerunt, 10 eo relicto. Ego studui non tam procul recedere à Græcis quin ipsam formulam translatitiè saltem exprimerem. Nam quod hic philosophatur Chrysostomus, allegoricum est, nec satis (vt opinor) accommodatum.

67 Duodecim illis, τοῖς δώδεκα. Hìc omnino videtur fuisse exprimendus articulus, quia istos duodecim opponit reliquis, tanquam selectos. Sic etiam infrà versu 71.

70 Nonne ego, οὐκ ἐγώ: id est, Ego certè. Solent enim Hebræi in huiusmodi affirmationibus adhibe- 15 re interrogationem.

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VII.

1 Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ· οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ περιπατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι.

2 Ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων ἡ σκηνοπηγία.

3 Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν, καὶ ὕπαγε εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ἵνα καὶ οἱ μαθηταί σου θεωρήσωσι τὰ ἔργα σου ἃ ποιεῖς.

4 Οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ τι ποιεῖ, καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παρρησίᾳ εἶναι. εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ.

5 Οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν.

6 Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πάρεστιν· ὁ δὲ καιρὸς ὁ ὑμέτερος πάντοτέ ἐστιν ἕτοιμος.

7 Οὐ δύναται ὁ κόσμος μισεῖν ὑμᾶς· ἐμὲ δὲ μισεῖ, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ αὐτοῦ ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά ἐστιν.

8 Ὑμεῖς ἀνάβητε εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην· ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πεπλήρωται.

CAP. VII.

1 Versabatur autem Iesus post hæc in Galilæa: non enim volebat in Iudæa versari, quia studebant eum Iudæi trucidare.

2 Propè autem erat festum Iudæorum ‖ Scenopegia.

3 Dixerunt igitur ad eum fratres eius, Digredere hinc, & vade in Iudæam, vt discipuli tui conspiciāt opera tua quæ facis.

4 Nemo enim in occulto facit aliquid, & quærit ipse celebris esse: si hæc facis, patefacito teipsum mundo.

5 Nam ne fratres quidem eius credebant in eum.

6 Dicit ergo eis Iesus, Tempus meum nondum adest: tempus autem vestrum semper est paratum.

7 Non potest mundus vos odisse: me autem odit, quoniam ego testor de eo, opera eius mala esse.

8 Vos ascendite ad festum hoc: ego nondum ascendo ad hoc festum, ‖ quia tempus meum nondum impletum est.

CAP. VII.

1 Post hæc autem ambulabat Iesus in Galilæam: non enim volebat in Iudæam ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere.

2 Erat autem in proximo dies festus Iudæorum Scenopegia. Leuit.23.f.34

3 Dixerunt autem ad eum fratres eius, Transi hinc, & vade in Iudæā, ut & discipuli tui uideāt opera tua quæ facis.

4 Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipse in palam esse: si hæc facis, manifesta teipsum mundo.

5 Neque enim fratres eius credebant in eum.

6 Dicit ergo eis Iesus, Tēpus meum nondum aduenit: tempus autem uestrum semper est paratum.

7 Non potest mundus odisse vos: me autem odit, quia ego testimoniū perhibeo de illo quòd opera eius mala sunt.

8 Vos ascendite ad diem festum hunc: ego nondum ascendo ad diem festum istum, quia meum tempus nondū impletum est. Infra, 8.c.20

IN CAPVT VII.

1 Versabatur, περιεπάτει, id est ἀνεστρέφετο. Sic etiam accipitur suprà, 6.g 66, & in hoc eodem versiculo. Non enim volebat, οὐ γὰρ ἤθελεν. Sic habebant omnes nostri codices. Apparet tamen Chrysostomum legisse οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν, vel οὐκ ἐδύνατο, id est non poterat, sicut rectè obseruauit Erasmus. sic quoque videtur legisse 5 Augustinus. de Cyrillo nihil certi possum ex ipsius interpretatione colligere. Sed, vtcunque sit, eadem manet sententia. Nam idcirco non poterat quia nolebat: vt diximus Mar.6.a.5. quam speciem ἀδυνάτου Nanzianzenus ἀβούλητον appellat.

2 Scenopegia, σκηνοπηγία. Sic dicitur à Græcis hoc festū à figēdis tabernaculis, ab Hebræis חג הסכות, quòd sub tabernaculis totos septem dies agerent, ex Domini mandato, Leuit.cap.23. Itaque miserabilis est 10 eorum inscitia qui Scenophagia legunt, & interpretantur. Cæterùm qui de hac re volet multas nugas audire, legat Plutarchum libri συμποσιακῶν δ. κεφ. ε.

4 Celebris, ἐν παρρησίᾳ. Ad verbum, Cum celebritate. Nam παρρησία quum propriè declaret publicam ac ingenuam loquendi libertatem, passiuè hic videtur accipi, vt is dicatur esse ἐν παρρησίᾳ qui publicè omniū sermonibus celebratur. Sed & aliter licebit interpretari τὸ ἐν παρρησίᾳ, haberi pro eo qui liberè & ingenuè di- 15 cat quod res est. quod de Christo profitentur ipsi eius aduersarii, Matth.22.b.16. Vulg. In palàm, quia videlicet παρρησίᾳ interdum aduerbialiter accipitur pro φανερῶς, vt Mar.8.d.32, & infrà, versu 13.

8 Ego nondum ascendo, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω. In vno codice deerat totum hoc membrum, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην: in quibusdam verò non legitur ταύτην. Ego hanc varietatem lectionum inde ortam suspicor quòd in nonnullis codicibus scriptum erat ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, ego non ascendo. quam lectionem sequi- 20 tur etiam Cyrillus. Theophylactus videtur nescio quid diuersum legisse. Nam in ipsius Romano exemplari vitiosè scriptum esse puto οὔπω. Quia igitur Christus paulo pòst ad festum profectus est, multi in hoc explicando nodo se torserunt. Cyrillus ita hæc conciliat, vt Iesum dicat non ascendisse vt festum ageret, sed vt Iudæos moneret. Alii expunxerunt ταύτην, quasi ita imposuerit cognatis, non designato festo ad quod se non venturum diceret. Nonnulli etiam totum hoc membrum vt adulterinum reiecerunt. Ego verò, (vt meum quoque 25 symbolum conferam) nisi in plerisque (id est in quindecim) vetustis codicibus scriptum reperissem οὔπω, quam lectionem disertè etiam approbat Chrysostomus, sanè legendum censerem ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, ego non ascendo, & ita quidem vt seruetur propria præsentis significatio. Nam qui dicit, Nondum ascendo, occasionem præbet auditori quærendi quando igitur sit ascensurus. quod non videntur fuisse prætermissuri isti qui Christo tantopere instabant. Qui verò dicit, Non ascendo, non planè negat se ascensurum, sed significat sibi non- 30 dum esse constitutum an sit ascensurus néene. quæ interpretatio nullum locum relinquit inconstantiæ, aut fallaciæ, aut mendacio: à quibus vitiis scimus Christum longissimè absuisse. Cæterùm quinam hæc

vocentur Christi fratres, video inter veteres non constare. Alii enim fratres Christi hos fuisse volunt ἐμ πατρείας, Iosephi ex alia vxore filios: quod in primis tradit Epiphanius: alii verò duntaxat cognatos intelligunt, ex Hebræorum idiotismo omnibus noto. quorum opinionem potius amplector, vt qui videam veteres in illis tradendis inter se non consentire.

Graece		Beza		Vulgata
Ταῦτα δὲ εἰπὼν αὐτοῖς, ἔμεινεν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ.	9	Hæc autem quum eis dixisset, mansit in Galilæa.	9	Hæc quum dixisset ipse, mansit in Galilæa.
Ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τὴν ἑορτήν, οὐ φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ.	10	Vt ascenderũt autem fratres eius, tunc & ipse ascendit ad festum, non manifestè, sed velut in occulto.	10	Vt autem ascenderũt fratres eius, tunc & ipse ascendit ad diem festum, non manifestè, sed quasi in occulto.
Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι ἐζήτουν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ, καὶ ἔλεγον, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος;	11	Iudæi ergo quærebant eum in festo, & dicebant, Vbi est ille?	11	Iudæi ergo quærebãt eum in die festo, & dicebant, Vbi est ille?
Καὶ γογγυσμὸς πολὺς περὶ αὐτοῦ ἦν ἐν τοῖς ὄχλοις. οἱ μὲν ἔλεγον, ὅτι ἀγαθός ἐστιν· ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Οὔ· ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον.	12	Et murmur multum erat in turba de eo. alii quidem dicebant, vir bonus est: alii autem dicebant, Non, sed turbam seducit.	12	Et murmur multum erat in turba de eo. quidam enim dicebant, Quia bonus est: alii autem dicebant, Non, sed seducit turbas.
Οὐδεὶς μέντοι παρρησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ, διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων.	13	Nullus tamen palàm loquebatur de eo, propter metum Iudæorum.	13	Nemo tamen palàm loquebatur de illo, propter metum Iudæorum.
Ἤδη δὲ τῆς ἑορτῆς μεσούσης, ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερόν, καὶ ἐδίδασκε.	14	Festo autem iam medio, ascendit Iesus in templum, ac docebat.	14	Iam autem die festo mediante ascendit Iesus in templum, & docebat.
Καὶ ἐθαύμαζον οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς οὗτος γράμματα οἶδε, μὴ μεμαθηκώς;	15	Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo iste literas nouit, quum non didicerit?	15	Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo hic literas scit, quum non didicerit?
Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμή, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με.	16	Respondit eis Iesus & dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.	16	Respondit eis Iesus & dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.
Ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ.	17	Siquis voluerit eius voluntatem exequi, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.	17	Siquis voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.
Ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλῶν, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ· ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐτόν, οὗτος ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.	18	Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit ipsum, hic verax est, & iniustitia in eo non est.	18	Qui à semetipso loquitur, gloriam propriã quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit eum, hic verax est, & iniustitia in illo non est.
Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον; τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι;	19	‖Nónne Moses dedit vobis Legem, & *tamen* nemo ex vobis præstat Legem? ‖quid me studetis trucidare?	19	Nonne Moyses dedit vobis Legem, & nemo ex vobis facit Legem? Quid me quæritis interficere?
Ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος καὶ εἶπε, Δαιμόνιον ἔχεις· τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι;	20	Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te studet trucidare?	20	Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te quærit interficere?
Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἓν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες θαυμάζετε.	21	Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus edidi, & omnes miramini.	21	Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus feci, & omnes miramini.

Exo.24.a.3 — Suprà,5.c.18

13 Palàm, παῤῥησίᾳ: vel, liberè: ex quo intelligimus Iudæorum principes nihil magis optasse quàm sepeliri eius famam. Hi sunt enim quos vocat Iudæos, opponens eos Galilæis, & rudi vulgo qui ad festum conuenerat.

14 Festo, ἑορτῆς. Hoc intelligi potest vel de altero solenni festorũ dierum, puta primo (nã vltimi postea fiet mentio) vel potius de toto Tabernaculorum festo, cui octo dies erant attributi, vt ista circiter quartum diem gesta sint.

16 Non est mea, οὐκ ἔστιν ἐμή: id est mihi non est laboribus quæsita & ex doctorum disciplina, sed data mihi diuinitus à Patre: quam vulgò scientiam infusam vocant: quod Platoni præbuit occasionem comminiscendæ illius ἀναμνήσεως: tantopere à nonnullis Platonicis potius quàm Christianis celebratæ. Loquitur ergo Christus non simpliciter, sed ex Iudæorum hypothesi, vt diximus suprà, 5.d.22.

19 Præstat, ποιεῖ. Vulg. ad verbum, Facit. Sed Latinis facere dicitur legem qui legem imponit.

Graece		Beza		Vulgata
Διὰ τοῦτο Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν περιτομήν, (οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ Μωσέως ἐστίν, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων) καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρωπον.	22	Attamen ‖Moses dedit vobis circuncisionem (non quòd ex Mose sit, ‖sed *quia* ex Patribus) & Sabbatho circuncidetis hominem.	22	Propterea Moyses dedit vobis circuncisionem, (nõ quia ex Mose est, sed ex Patribus) & in Sabbatho circunciditis hominẽ.
Εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαββάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωσέως, ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββάτῳ;	23	Si circuncisionem accipit homo Sabbatho, vt non soluatur Lex Mosis, mihi indignamini quòd totum hominem sanum fecerim Sabbatho?	23	Si circuncisionem accipit homo in Sabbatho ut non soluatur Lex Moysi, mihi indignamini quia totum hominem sanum feci in Sabbatho?
Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε.	24	‖Ne iudicate secundum speciem, sed iusto iudicio iudicate.	24	Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate.
Ἔλεγον οὖν τινες ἐκ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι;	25	Dicebat ergo quidã ex Hierosolymitanis, Nónne hic est quem student trucidare?	25	Dicebat ergo quidam ex Ierosolymis, Nonne hic est quem quærunt interficere?
Καὶ ἴδε, παῤῥησίᾳ λαλεῖ, καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι. μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Χριστός;	26	At ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: num verè cognouerunt primores hunc verè esse Christum?	26	Et ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt. Numquid verè cognouerunt principes quia hic est Christus?
Ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πόθεν ἐστίν· ὁ δὲ Χριστὸς ὅταν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώσκει πόθεν ἐστίν.	27	Sed nouimus vnde hic sit: quum autem venerit Christus, nemo cogniturus est vnde sit.	27	Sed hunc scimus vnde sit: Christus autem cum venerit, nemo scit vnde sit.
Ἔκραξεν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγων, Κἀμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμί· καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.	28	Clamabat ergo Iesus in templo, docens ac dicens, Et me nostis, & vnde sim nostis: & à meipso non veni, sed est verax qui misit me, quem vos non nostis.	28	Clamabat ergo Iesus in templo, docens & dicens, Et me scitis, & vnde sim scitis, & à meipso non veni, sed est verus qui misit me, quem vos nescitis.

Leuit.12.a.3 — Gen.17.b.10 — Deut.1.c.18

22 Attamen, διὰ τοῦτο. Vel, Atqui. Vulgata & Erasmus, Propterea. Itaque hic locus multos exercuit, dum quærunt cuius rei adferatur ratio. Chrysostomus non attingit: alii quoque multi transiliunt. Cyrillus obscurè refert ad id quod sequitur, Circuncisionem non esse ex Mose, sed ex Patribus, quum hoc sit extra causæ statum, & dicti tantùm correctio: alii etiam aliud adferunt. Mihi verò in primis placet perturbatam esse distinctionem, & διὰ τοῦτο esse superiori versiculo adiungendum, vt legamus καὶ πάντες θαυμάζετε διὰ τοῦτο. id est & omnes de eo [vel propterea] admiramini: deinde sequatur Μωσῆς δέδωκεν, Moses dedit, &c. Hæc coniectura pridem mihi in mentem venerat, quum ecce in Theophylacto Romano disertè ita scriptum & distinctum hunc locum inuenio: quæ res in ea coniectura magnopere me confirmauit, quum præsertim similis constructio verbi θαυμάζειν occurrat Mar.6.a.6. Nihil tamen volui in recepta lectione mutare, quum alia ratione possit etiam perspicuus sensus elici, nempe si διὰ τοῦτο accipiamus non tanquam illatiuam particulam quam vocant, (id est quæ ex præcedentibus aliquid colligi ostendat) sed pro aduersatiua, Atqui, Attamen, vel Sed tamen, sicut nos conuertimus. Nam constat inchoari nouum argumentum, quo aduersariorum opinio conuellatur. Est autem hæc significatio petenda ex Hebræorum idiotismo, apud quos לכן quum propriè significet διὰ τοῦτο, seu διό, vel διότι, id est Ideo vel Idcirco. interdum tamen accipitur pro Atqui & Attamen, vt Gen.4.c.15, & Osee 2.c.14: vbi quum Dominus adulteræ vxoris scelera commemorasset, & multa esset illi comminatus, statim subiicit, Attamẽ ego blanditiis alliciam eam. qui locus videtur non satis fideliter adhuc fuisse ~~expressus.~~ ab interpretib. conuersus.

23 Lex Mosis, ὁ νόμος Μωσέως: id est, si Lex circuncisionis à Mose data tanti sit apud vos vt non dubitetis etiam Sabbatho circuncidere hominem, num meritò apud vos reprehendor quòd hominem totum sanarim Sabbatho? Vera igitur & germana est hæc distinctio, quam etiam sequutum esse Epiphanium apparet ex iis quæ scripsit κατὰ Ἐβιωναίων, non procul à fine. Cyrillus tamen existimat ista aliter collocanda, hoc modo videlicet, Si circuncisionem accipit homo Sabbatho, mihi indignamini quòd totũ hominem sanum fecerim Sabbatho, vt nõ soluatur Lex Mosis? Quæ distinctio postea coegit illum nescio quid cõminisci de curatione vulneris circuncisionis, quæ opponatur hominis curationi. Sed quorsum hæc? Fefellit autem illum hoc vnum quòd putauit Legem Mosis vocari Legem Sabbathi, quum agatur de Lege circuncisionis, quæ quomodo & quatenus dicatur Lex Mosis, præcedens versiculus ostendit.

24 Secundum speciem, κατ' ὄψιν: id est, ex eo quod præ me fero. Videor enim nihil aliud esse quàm Galilæus, vilis & contempti fabri filius: sed spectate attentius rem ipsam, & ex fructibus arborem æstimate. ὄψιν igitur vocat idipsum quod sæpe πρόσωπον alibi dicitur: vnde προσωποληψία quæ iusto iudicio opponitur, vt diximus Mar.12.b.14. Vulgata & Erasmus Aspectum interpretantur. Sed hoc est potius quod Latini simili prorsus ratione speciem vocant. Primores, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc. 23.v.25.

27 Cogniturus est, γινώσκει. Vulg. & Eras. Scit: quũ manifesta sit temporis enallage, de qua diximus Luc.1.d.34. Hauserant autẽ hunc errorem Iudæi ex Prophetarum testimoniis perperam intellectis, vt ex eo quod scriptum est Matth.5. versu 2, & Esa.53. versu 8.

Ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν, ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν.

Ἐζήτουν οὖν αὐτὸν πιάσαι· καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

Πολλοὶ δὲ ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι ὁ Χριστὸς ὅταν ἔλθῃ, μήτι πλείονα σημεῖα τούτων ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν;

Ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι τοῦ ὄχλου γογγύζοντος περὶ αὐτοῦ ταῦτα, καὶ ἀπέστειλαν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με.

Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγώ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτούς, Ποῦ οὗτος μέλλει πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν; μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι, καὶ διδάσκειν τοὺς Ἕλληνας;

Τίς ἐστιν οὗτος ὁ λόγος ὃν εἶπε, Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγώ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

Ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς εἱστήκει ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔκραξε, λέγων, Ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με, καὶ πινέτω.

Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος.

29 Ego verò noui eum, quia ab ipso sum, & ille me misit.

30 Studebant ergo eum prehēdere: sed nemo iniecit in eum manum, quia nondum venerat hora eius.

31 Ex turba autem multi crediderunt in eū, & dicebant, Christus quum venerit, num signa plura edet iis quæ hic edidit?

32 Audierunt Pharisæi turbam ista murmurantem de eo, & miserunt Pharisæi ac principes Sacerdotum ministros vt eū prehenderent.

33 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc paulisper ero vobiscum, deinde abibo ad eum qui me misit.

34 ‖Quæretis me, nec inuenietis: & vbi ego ero, eò vos non poteritis venire.

35 Dixerunt ergo Iudæi inter sese, Quò futurū est vt iste proficiscatur, vt nos non inueniamus eum? num ad eos qui dispersi sunt inter Græcos iturus est, & Græcos docturus?

36 Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego ero, vos non poteritis venire?

37 ‖Vltimo autē die illo magno festi stetit Iesus, & clamauit, dicens, Siquis sitit, veniat ad me, & bibat.

38 ‖Qui credit in me, sicut dixit Scriptura, flumina aquæ viuæ fluent ex ventre eius.

29 Ego scio eū, quia ab ipso sum, & ipse me misit.

30 Quærebant ergo eum apprehendere: & nemo misit in illū manus, quia nōdū uenerat hora eius.

31 De turba autem multi crediderunt in eū, & dicebant, Christus quū uenerit, nunquid plura signa faciet quàm quæ hic facit?

32 Audierunt Pharisæi turbam murmurantē de illo hæc, & miserunt principes Sacerdotum & Pharisæi ministros, ut apprehēderent eum.

33 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc modicum tempus uobiscū sum, & uado ad eum qui me misit.

34 Quæretis me, & nō inuenietis: & ubi ego sum, uos non potestis uenire.

35 Dixerunt ergo Iudæi ad semetipsos, Quò hic iturus est, quia non inueniemus eum? nunquid in dispersionem Gentium iturus est, & docturus Gentes?

36 Quis est hic sermo quē dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & ubi sū ego, uos non potestis uenire?

37 In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat, dicens, Siquis sitit, ueniat ad me, & bibat.

38 Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ.

Infrà,13.d.33 — Leuit.23.f.36 — Esaie 55.a.1.

29 Ego verò noui eum, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus excusis sic legitur hic versiculus, Ego scio eum: & si dixero me eum nescire, ero similis vobis, mendax. Id est, ἐγὼ οἶδα αὐτόν. καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν, ψεύστης. Sed hæc omnia ex margine irrepserunt in cōtextum, nec in scriptis codicibus Latinis leguntur, suntque petita ex cap.8.g.54, vt Erasmus rectè annotauit.

30 Prehendere, πιάσαι. Hoc vocabulo vti solet Iohannes pro eo quod reliqui Euangelistæ vsurpant τὸ κρατεῖν. Dicitur autem propriè de iis quos fugientes arripimus, vt Prehendere apud Latinos, manu videlicet iniecta.

33 Ero, εἰμί. Sic ὑπάγω pro ὑπάξω, & iterum εἰμὶ pro ἔσομαι, & δύνασθε pro δυνήσεσθε.

35 Vt, ὅτι. Heb. כי, vt 2.Sam.7.c.10, quæ formula petita est è medio. Vide Mat.8.c.27, & suprà, 2.d.18.

Ad eos qui sparsi sunt inter Græcos, εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων. Vulg. & Eras. In dispersionē Gentium, seruato Hebraismo, qui frequentissimè occurrit apud Prophetas. Dispersionis autē nomine alii ipsas profanas Gentes hinc & inde sparsas volunt significari: alii Iudæos per orbem terrarum dispersos: quorum sententiam amplector. Vix enim conueniret ipsis indigenis populis nomen διασπορᾶς, vt eruditè obseruat doctissimus interpres: quod etiam confirmatur authoritate Iac.1.v.1, & Pet.1.v.1. Græcos, τοὺς Ἕλληνας. Vel sic vocāt Iudæos ipsos per prouincias dispersos, vel ex communi loquendi cōsuetudine sic appellant profanas ipsas gentes, vt aliquid amplius hoc membro significetur quàm superiore.

37 Magno, μεγάλῃ: id est solenni. Primo enim & vltimo die festi solennes cœtus in templo habebantur, interiectis autem aliis non item.

38 Sicut dixit Scriptura, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή. Hæc nonnulli præcedentibus coniungunt, vt Chrysostomus & Theophylactus: alii sequentibus, quos potius sequor: puto tamen nullum locum propriū hîc citari,

sed quæcunque in Prophetis toties repetuntur de donis Spiritus sancti instar aquæ effundendis, ac quidem in primis quod scribitur Esa.55.v.1, huc pertinere.

(Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν· οὔπω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη)

Πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες τὸν λόγον, ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης.

Ἄλλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Μὴ γὰρ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ὁ Χριστὸς ἔρχεται;

Οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν ὅτι ἐκ τοῦ σπέρματος Δαβὶδ καὶ ἀπὸ Βηθλεὲμ τῆς κώμης ὅπου ἦν Δαβίδ, ὁ Χριστὸς ἔρχεται;

Σχίσμα οὖν ἐν τῷ ὄχλῳ ἐγένετο δι' αὐτόν.

Τινὲς δὲ ἤθελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν· ἀλλ' οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας.

Ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ Φαρισαίους· καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι, Διὰ τί οὐκ ἠγάγετε αὐτόν;

Ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται, Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος.

Ἀπεκρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ Φαρισαῖοι, Μὴ καὶ ὑμεῖς πεπλάνησθε;

Μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς αὐτόν, ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων;

Ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον, ἐπικατάρατοί εἰσι.

Λέγει Νικόδημος πρὸς αὐτούς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς πρὸς αὐτόν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν,

Μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ πρότερον, καὶ γνῷ τί ποιεῖ;

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἶ; ἐρεύνησον

39 (Hoc autem dixit de ‖Spiritu quem accepturi erāt credentes in eum. Nondū enim erat Spiritus sanctus, quia Iesus nondū erat glorificatus)

40 Multi ergo è turba quum audissent hunc sermonē, dicebāt, ‖Verè hic est Propheta ille.

41 Alii dicebant, Hic est Christus. Quidam autem dicebant, Nū enim è Galilæa veniet Christus?

42 ‖Nónne Scriptura dicit, ex semine Dauid, & ex vico Bethlehem vbi erat Dauid, venturum Christum?

43 Dissidium ergo ortum est in turba propter eum.

44 Quidam autem ex ipsis volebant eum prehēdere, sed nemo iniecit in eum manus.

45 Venerunt ergo ministri ad pontifices & Pharisæos: qui dixerunt eis, Quare non adduxistis eum?

46 Responderunt ministri, Nunquam ita loquutus est homo vt homo iste.

47 Responderunt ergo eis Pharisæi, Num & vos seducti estis?

48 Num quis ex primoribus credidit in eum, aut ex Pharisæis?

49 Sed turba hæc quæ non nouit Legem, execrabilis est.

50 Dicit eis Nicodemus, ‖is qui venerat ad eum nocte, & vnus erat ex illis,

51 Num Lex nostra cōdemnat quempiam, nisi prius audierit ab ipso, ‖& cognouerit quid faciat?

52 Responderunt & dixerunt ei, Nónne & tu Galilæ' es? scrutare

39 (Hoc autē dixit de Spiritu quem accepturi erāt credentes in eum: nōdū enim erat Spiritus sanctus, quia Iesus nondum fuerat glorificatus)

40 Ex illa ergo turba quū audissent hos sermones eius, dicebant, Hic est uerè Propheta.

41 Alij dicebant, Hic est Christus. Quidam autē dicebant, Nunquid à Galilæa uenit Christus?

42 Nónne Scriptura dicit quia ex semine Dauid & de Bethlehē castello ubi erat Dauid, uenit Christus?

43 Dissensio itaque facta est in turba propter eum.

44 Quidā autem ex ipsis uolebant apprehendere eum: sed nemo misit super eum manus.

45 Venerūt ergo ministri ad Pōtifices & Pharisæos, & dixerūt eis illi, Quare non adduxistis illum?

46 Responderunt ministri, Nunquā sic loquutus est homo sicut hic homo loquitur.

47 Responderunt ergo eis Pharisæi, Nunquid & uos seducti estis?

48 Nunquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Pharisæis?

49 Sed turba hæc quæ nō nouit Legem, maledicti sunt.

50 Dixit Nicodemus ad eos, ille qui uenit ad eū nocte, qui unus erat ex ipsis,

51 Nunquid Lex nostra iudicat hominē, nisi prius audierit ab ipso, & cognouerit quid faciat?

52 Responderunt & dixerunt ei, Nunquid & tu Galilæus es? scrutare

Ioel.2.g.28 act.2.c.17 — Deut.18.c.15 — Mich.5.a.2 matth.2.a.5 — Suprà,3.a.2 — Deut.17.b.8, & 19.d.15

39 Nondum erat Spiritus sanctus, οὔπω ἦν Πνεῦμα ἅγιον. Quid Spiritum sanctum vocet, ipse eodem versiculo exposuit, nempe visibilia illa dona quæ initio nascentis Ecclesiæ excellenter viguerunt, vt prædictum erat Ioel 2, & μετωνυμικῶς intelliguntur Spiritus sancti appellatione quæ sint eius effecta in nobis, vt docet Apostolus 1.Cor.cap.12, penè integro, & Act.19.a.2, & deinceps, & plurimis aliis locis. Quidam pro ἅγιον, id est sanctus, substituerunt Datus, veriti nimirum ne hic locus pro iis faceret qui Spiritum sanctum numerāt inter res creatas: quasi verò de ipsa Spiritus essentia hîc agatur.

40 Propheta ille, ὁ προφήτης. Ne hoc quidem loco potest otiosus esse articulus, & planè ostendere videtur hic locus Iudæos insignem aliquem Prophetam expectasse diuersum à Messia: sicut diximus suprà, 1.c.21.

48 Ex primoribus, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc.23.f.35.

51 Audierit ab ipso, ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ. Hæc quoque formula loquendi petita est è medio. Neque enim lex ipsa, sed iudex cognoscit: ideo Nonus supplevit δικασπόλος. Quid faciat, τί ποιεῖ, siue, Quid patrauerit is videlicet qui defertur.

καὶ ἴδε ὅτι προφήτης ἐκ τῆς Γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται.

& vide ex Galilæa Prophetam non surrexisse.

& uide quia à Galilæa Propheta non surrexit.

53 Καὶ ἐπορεύθη ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

Et profectus est vnusquisque domum suam.

Et reuersi sunt unusquisque in domum suā.

Κεφάλαιον η΄. — CAP. VIII. — CAP. VIII.

1 Ἰησοῦς δὲ ἐπορεύθη εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

Iesus autem profectus est in montem Oliuarum.

Iesus autem perrexit in montem Olivets.

2 Ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτούς.

Et diluculo rursus adfuit in templo,& totus populus venit ad eum,& sedens docebat eos.

Et diluculo iterum uenit in templum, & omnis populus uenit ad eum, & sedens docebat eos.

3 Ἄγουσι δὲ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς αὐτὸν γυναῖκα ἐν μοιχείᾳ κατειλημμένην, καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ,

Adducūt autem ad eum Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehēsam: & quum statuissent eam in medio,

Adducunt autem Scribæ & Pharisæi mulierē in adulterio deprehensam, & statuerunt eam in medio:

4 Λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατειλήφθη ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένη.

Dicunt ei,Magister, hæc mulier deprehēsa est in ipso facto, quum mœcharetur:

Et dixerūt ei,Magister hæc mulier modò deprehensa est in adulterio:

Leuit.20.b.10

5 Ἐν δὲ τῷ νόμῳ Μωσῆς ἡμῖν ἐνετείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι· σὺ οὖν τί λέγεις;

‖In Lege autem Moses mandauit nobis vt tales lapidarentur: tu ergo quid dicis?

In Lege autem Moyses mandauit nobis huiusmodi lapidare: tu ergo quid dicis?

6 Τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτόν, ἵνα ἔχωσι κατηγορεῖν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς κάτω κύψας, τῷ δακτύλῳ ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

Hoc autem dicebant tentantes eum,vt possent eum accusare.Iesus autem incuruatus deorsum,digito scribebat in terra.

Hoc autem dicebant tētantes eū,ut possent accusare eū.Iesus autē inclinans se deorsum, digito scribebat in terra.

Deut.17.b.7

7 Ὡς δὲ ἐπέμενον ἐρωτῶντες αὐτόν, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν, πρῶτος τὸν λίθον ἐπ' αὐτῇ βαλέτω.

Quum autem perseuerarent eum interrogare, erexit se,& dixit eis,‖Qui vestrum immunis est à peccato, primus in eam iaciat lapidem.

Cū ergo perseuerarent interrogantes eum, erexit se, & dixit eis, Qui sine peccato est uestrum, primus in illam lapidem mittat.

53 Et profectus est, καὶ ἐπορεύθη. Versiculus iste,& quæ ab eo intercedunt vsque ad πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς, id est ad versum sequentis capitis duodecimum,neque apud Chrysostomum, neque apud Theophylactū extant.Eusebius quoque in extremo libro tertio Historiæ Ecclesiasticæ apertè dicit à quodam Papia hanc historiam de muliere adultera scriptam fuisse,quæ habeatur in Euangelio quod dicitur secundum Hebræos: sed & apud Nonnū nulla eius mentio. Testatur denique Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secundo,in nōnullis codicibus non fuisse descriptam.Ex vetustis nostris codicibus septemdecim vnus duntaxat illam nō habebat: in reliquis scripta quidem erat,sed ita vt mira esset lectionis varietas, quam placuit bona fide suis locis annotare. Ad me quidem quod attinet,non dissimulo mihi meritò suspectum esse quod veteres illi tanto consensu vel reiecerunt,vel ignorarūt. Deinde quòd narrat Iesum solū fuisse relictum cū muliere in tēplo,nescio quàm sit probabile: & quod scribit,Iesum digito scripsisse in terra,nouū mihi & insolens videtur,nec possum conijcere quomodo possit satis commodè explicari. Tanta denique lectionis varietas facit vt de totius istius narrationis fide dubitem.

IN CAPVT VIII.

2 Diluculo autem rursus adfuit, ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο. In duobus codicibus additur βαθέος, profundo:& pro παρεγένετο legitur ἦλθεν, venit. Totus populus, πᾶς ὁ λαός. In vno codice scribitur πᾶς ὁ ὄχλος, tota turba. Ad eum, πρὸς αὐτόν. Hoc deest in duobus exemplaribus.

3 Ad eum, πρὸς αὐτόν. Et hoc deest in duobus codicibus.

4 Dicunt ei, λέγουσιν αὐτῷ. Vnus codex addit πειράζοντες, tentantes. Hæc mulier αὕτη ἡ γυνή. Quinque exemplaria scriptum habent, ταύτην εὕρομεν ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένην. Hanc deprehendimus adulteram in ipso facto:& aliud quoddam non habet μοιχευομένην.

5 In Lege autem Moses mandauit nobis, ἐν δὲ τῷ νόμῳ ἡμῖν Μωσῆς ἐνετείλατο. Duo codices scriptum habent, καὶ ἐν τῷ νόμῳ ἡμῶν,& in Lege nostra. Rursus in quinque aliis deest ἡμῖν. Lapidarentur, λιθοβολεῖσθαι. In quinque codicibus legimus λιθάζειν: in aliis quinque λιθάζεσθαι. Quid dicis τί λέγεις; Tres codices addunt περὶ αὐτῆς, de ea?

6 Accusare eum, κατηγορεῖν αὐτοῦ. Quinque exemplaria habent κατηγορίαν κατ' αὐτοῦ, accusationem aduersus eum. In terra, εἰς τὴν γῆν. In quinque codicibus additur μὴ προσποιούμενος, id est dissimulans.

7 Erexit se,ac dixit eis ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς. In vno codice legitur ἀναβλέψας εἶπεν αὐτοῖς, suspiciens dixit eis. Primus, πρῶτος. Duo codices habent πρῶτον, primùm.

8 Καὶ πάλιν κάτω κύψας, ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

Et rursum incuruatus deorsum, scribebat in terra.

Et iterum se inclinās scribebat in terra.

9 Οἱ δέ, ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθ' εἷς, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων· καὶ κατελείφθη μόνος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ ἑστῶσα.

Auditis autem his, arguente ipsos conscientia,singulatim alius post alium exibant, initio facto à senioribus vsque ad vltimos:& relictus est solus Iesus, & mulier in medio stans.

Audientes autem,unus post unum exibant, incipientes à senioribus: & remansit solus Iesus & mulier in medio stans.

10 Ἀνακύψας δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικός, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνή, ποῦ εἰσιν ἐκεῖνοι οἱ κατήγοροί σου; οὐδείς σε κατέκρινεν;

Quum autem erexisset se Iesus, & neminem conspiceret præter mulierem,dixit ei, Mulier,vbi sunt illi tui accusatores?nemo te condemnauit?

Erigens autem se Iesus dixit ei,Mulier, ubi sunt qui te accusabant?nemo te condemnauit?

11 Ἡ δὲ εἶπεν, Οὐδείς, Κύριε. Εἶπε δὲ αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω. πορεύου, καὶ μηκέτι ἁμάρτανε.

Ipsa verò dixit, Nemo, Domine.Dixit autem ei Iesus, Nec ego te condemno: vade, & ne amplius pecces.

Quæ dixit,Nemo,Domine.Dixit autem Iesus, Nec ego te condemnabo. Vade, & iam amplius noli peccare.

12 Πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς αὐτοῖς ἐλάλησε, λέγων, Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοί, οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς.

Rursum ergo Iesus loquutus est eis,dicens, Ego sum lux mūdi: qui sequitur me,non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.

Iterū ergo loquutus est eis Iesus, dicens, Ego sum lux mundi:qui sequitur me,nō ambulabit in tenebris, sed habebit lumē uitæ.

Suprà,1.a.5 infrà,9.a.5

13 Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι, Σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής.

Pharisæi igitur dixerunt ei, Tu de teipso testaris, testimonium tuum non est idoneum.

Dixerunt ergo ei Pharisæi,Tu de teipso testimonium perhibes, testimonium tuū nō est uerū.

14 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία μου· ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω· ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι, καὶ ποῦ ὑπάγω.

Respondit Iesus & dixit eis, ‖Etiamsi ego testor de meipso, idoneū est testimonium meū: quia scio vnde venerim, & quò vadam: vos autem nescitis vnde venerim,& quò vadam.

Respondit Iesus & dixit eis, Etsi ego testimoniū perhibeo de meipso, uerum est testimonium meum:quia scio unde ueni, & quò uado:uos autem nescitis unde uenio, aut quò uado.

Suprà,5.e.31

15 Ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα.

Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quenquā.

Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quenquam.

9 Arguente ipsos conscientia, ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι. Hoc deest in editione Basiliensi,cuius etiam alias varias lectiones neglexi,vt κατακύψας pro κάτω κύψας,& κατέγραφεν pro ἔγραφεν. Εἷς καθ' εἷς,id est εἷς καὶ ἔπειτα εἷς,vnus & deinde vnus.Gallicè, Vn à un. Vsque ad vltimos, ἕως τῶν ἐσχάτων. Deest hoc quoque in duobus codicibus & in editione Basiliensi.

10 Et neminem videret præter mulierē, dixit ei,Mulier, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικός, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνή. In duobus exemplaribus scribitur, εἶδεν αὐτήν, καὶ εἶπε, Γύναι:id est,vidit eam,& dixit,Mulier. Mulier, ἡ γυνή. Deest in quatuor exemplaribus. Illi, ἐκεῖνοι. Deest in quatuor exemplaribus.

11 Ne amplius, μηκέτι. Sex codices habent, ἀπὸ τοῦ νῦν μηκέτι,ab hoc tempore ne amplius. Cæterùm qui ex his colligunt non esse punienda adulteria,non minus sunt inepti quàm si dicerent diuidendas non esse hæreditates,quoniam Christus noluit diuidere,Luc.12.v.14.

13 Idoneum, ἀληθής. Vulgata & Erasmus,Verum. Atqui hæc cōsequutio nimium esset inepta,Tu testaris de teipso:ergo falsum est quod testaris. Accipitur ergo ἀληθής pro eo quod Hebræi נאמן vel נכון, vt diximus suprà.5.e.31.

14 Etiamsi, κἄν. Ergo quod antè negarat 5.e.31,accipiendū est per μίμησιν & concessionem. Causam verò quam addit cur suum testimonium sit idoneum,non puto eo tantùm niti quòd suprà communem hominum sortem ipse emineret,etiam quatenus homo est:sed hîc puto Christum altius conscendere quàm in superiore concione,quæ de eadem re habita fuit,cap.5. Videtur enim hîc apertè diuinitatem suam asserere , humanitati coniunctam quando ipse sese considerat duplici ac distincto respectu, nempe & vt testē,cui Patrem coniungit,vt iam duo sint testes:& vt eum de quo dicatur testimoniū,tum à seipso vt teste,tum etiam à Patre. Perinde est igitur ac si diceret,Solus hîc vobis videor,ideóque testimoniū meū nō admittitis,quum præsertim videar de meipso testari.atqui tres sumus.Nam ego veluti duplex sum,Deus videlicet & homo, & tamen vnus. Itaque mihi Deo licet de me homine testari.sic vnum testem habetis. Accedit deinde Patris testimoniū. ergo duo adsunt de me idonei testes. Quòd si secundum Legem tenemini duorum hominum testimonium admittere , quanto magis Patris ac Filii,qui non sunt homines,sed vnus Deus? At enim,dices , vbi est illud testimonium?Nempe pro testimonio erat hoc ipsum opus quod reprehendebant Pharisæi,in quo & Patris & Filii diuina virtus palàm elucebat.Huic igitur probationi hoc fundamentū substernit,quòd à Patre venerit:id est,quòd ita sit homo vt sit etiam Deus:quod illi ignorabant.Nam iudicabant secundum carnem:id est nihil amplius in eo agnoscebant quàm quod cernebant oculis,ideóque damnabant tanquam blasphemum& impium.Sic enim accipitur hoc loco verbum Iudicandi.

15 Ego non iudico quenquā, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα. Pseudocyrillus putat ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendum κατὰ σάρκα,

secundum carnem. Plerique verò laborant in hoc explicando, quomodo Christus neminem iudicet. Atqui plana est doctissimi interpretis expositio. Perinde enim est acsi Christus diceret, Vos de me sententiam fertis, & quidem planè iniquam, quia ex specie externa iudicatis: atqui nunc ego vos simpliciter doceo, neminem vestrum condemno: & tamen si id facere libeat, sanè pro meo iure faciam, & longè certiore iudicio. Hæc autem extra causæ statum dicuntur: sed ratio quæ subiicitur, tum ad causam ipsam testimonii, tum ad digressionem pertinet. Neque enim (inquit) solus sum quem cernitis, sed mecū est Pater ille meus qui verè iudex est mundi. Quum autem me dico, eum etiam comprehendo quem vos non cernitis, quia secundum carnem iudicatis.

16 Καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγώ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν· ὅτι μόνος οὐκ εἰμί, ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ.

16 Quòd si etiam iudicem ego, iudicium meum firmū est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.

16 *Et si iudico ego, iudiciū meum verum est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.*

17 Καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν.

17 Sed & in Lege vestra scriptū est, ‖duorum hominum testimonium idoneum esse.

17 *Et in Lege vestra scriptum est, quia duorū hominum testimonium verum est.*

Deut. 17.a.6, & 19.c.15 matth. 18.c.16 2.cor. 13.a.1 hebr. 10.c.28

18 Ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ.

18 Ego is sum qui testor de me ipso, & testatur de me qui misit me Pater.

18 *Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso, & testimonium perhibet de me qui misit me Pater.*

19 Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ὁ πατήρ σου; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν πατέρα μου· εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν πατέρα μου ᾔδειτε ἄν.

19 Dicebāt ergo ei, Vbi est tuus ille Pater? Respondit Iesus, Neque me nostis, neque Patrem meum: si me nossetis, Patrem quoque meum nossetis.

19 *Dicebant ergo ei, Vbi est Pater tuus? Respondit Iesus, Neque me scitis, neque Patrem meū: si me sciretis, forsitan & Patrem meum sciretis.*

20 Ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ οὐδεὶς ἐπίασεν αὐτόν, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

20 Hæc verba loquutus est Iesus in gazophylacio, docens in tēplo: & nemo prehendit eum, quia nondū venerat hora eius:

20 *Hæc verba loquutus est Iesus in gazophylacio, docens in tēplo: & nemo apprehēdit eum, quia necdum venerat hora eius.*

21 Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε· ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

21 Dixit ergo iterum eis Iesus, Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini: quò ego vado, vos non potestis venire.

21 *Dixit ergo iterum eis Iesus, Ego vado, & quæretis me & in peccato vestro moriemini. quo ego vado, vos non potestis venire.*

22 Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτόν, ὅτι λέγει, Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

22 Dicebant ergo Iudæi, Num trucidabit seipsum, qui dicat, Quò ego vado, vos nō potestis venire?

22 *Dicebant ergo Iudæi, Nunquid interficiet semetipsū, quia dicit, Quò ego vado, vos non potestis venire?*

23 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστέ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί· ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐστέ, ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.

23 Tunc dixit eis, Vos ex inferis estis, ego ex supernis sum: vos ex hoc mundo estis, ego non sum ex hoc mundo.

23 *Et dicebat eis, Vos de deorsum estis, ego de supernis sum. Vos de mūdo hoc estis, ego non sum de hoc mundo.*

24 Εἶπον οὖν ὑμῖν ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

24 Ideo vobis dixi vos morituros in peccatis vestris. Nam nisi credideritis me *eum* esse, moriemini in peccatis vestris.

24 *Dixi ergo vobis quia moriemini in peccatis vestris. si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccato vestro.*

25 Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Σὺ τίς εἶ; Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ἀρχὴν ὅ,τι καὶ λαλῶ ὑμῖν.

25 Dixerunt ergo ei, Tu quis es? Tum dixit eis Iesus, *Id* quod à principio dico vobis.

25 *Dicebant ergo ei, Tu quis es? Dixit eis Iesus, Principium qui & loquor vobis.*

17 Sed &, καὶ δὲ: id est ἀλλὰ καί. Vulg. prætermittit particulam δέ, quæ tamen est necessaria. Ostendit enim applicandam esse rationem superiorē non modò præcedenti digressioni de iudicio quod ipse in eos non exerceret, sed etiā in primis ipsi causæ de qua agitur, id est confirmando suo testimonio quod illi oppugnabāt.

18 Ego *is* sum, ἐγώ εἰμι. Hic apertè distinguitur diuinitas ab humanitate. Nam alioqui duo testes non essent, quum reus inter testes non numeretur: & tamen, ne duo Filii constituantur, Ego (inquit) *is* sum qui testor de meipso. Id verò facit vt ipse de seipso possit meritò testari, quia non tantùm homo est, (vt aduersarii temere atque adeo impiè iudicabant) sed homo Deus, & Deus homo.

20 In gazophylacio, ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ. Ita vocat aliquam templi regionem conferendis oblationibus destinatam. Castellio fiscum interpretatur. Ego si quid mutare velim, ærarium malim vocare.

25 *Id* quod à principio dico vobis, τὴν ἀρχὴν ὅ,τι καὶ λαλῶ ὑμῖν. Hanc expositionem etiam adfert Stapulensis: sed quia hic locus infinitis penè modis fuit expositus, & vera eius explicatio à significatione verborū pendet,

pendet, primùm explicabo cum bona lectoris venia diuersas interpretationes: deinde paucis dicā quomodo putem esse intelligendum. Augustinus ergo (vt Eras. obseruauit) τὴν ἀρχὴν putat nomen esse: & quia videt parū conuenire quartum casum interrogationis formulæ, sic conatur hoc excusare, vt dicat illud, Tu quis es, perinde valere acsi dixissent Iudæi, Quem te esse dicis? aut, Quem te esse credemus? Et quasi sic interrogassent, Christum respondisse quarto casu, Principium. Id est Quæritis quid debeatis credere? credite me esse principium. Deinde particulam ὅτι pro causali interpretatur, hoc modo, Quia & loquor vobis, id est, quia humilis propter vos factus, ad ista verba descendo. Nam si principium sicuti est, maneret apud Patrem, & non acciperet formam serui, & homo loqueretur hominibus, quomodo ei crederēt, quū infirma corda intelligibile verbum sine voce sensibili audire non possint? Ergo credite, inquit, me esse principium: quod vt credatis, non solùm sum, sed & loquor vobis. Hæc ille, quæ sanè sunt magis detorta quàm vt refutatione indigeant. Ambrosius (vt idem Eras. annotat) in eadem est sententia, nisi quòd pro Quia legit Qui, id est ὃς vel ὅστις, repugnante omnium codicum fide. Is cuius Commentariorum in Iohānem libros quatuor Clicthoueus ille sophista sub Cyrilli nomine edidit, eandem prorsus interpretationem adfert atque Ambrosius. Reliqui omnes eruditi quos mihi contigit inspicere, τὴν ἀρχὴν accipiūt pro aduerbio, (vt omnino poscit linguæ Græcæ ratio) sed diuerso sensu. Alii enim explicant, Principio, id est primo loco, id vobis videlicet respondeo, me eum esse qui vobiscum loquar. Verùm hæc expositio & coacta est, & frigidam sententiam habet: denique etiam Græcis codicibus repugnat, in quibus legitur ὅτι, non ὅς. Alii sic exponunt, Principio id sum quod etiam dico vobis. id est, non statim vobis indignis explico quicquid sum, sed hoc primùm dico, dum aptiores eritis reliquis audiendis, me missum esse à Patre, & præconem vitæ. Sed hæc quoque expositio (ne quid aliud dicā) longius est petita. Quid Chrysostomus & Theophylactus senserint, difficile est explicare, quia singulis verbis non insistunt, & obscurè sanè hæc connectunt: videntur autem in summa sic interpretari, Quæritis quis sim? indigni estis quibus id dicam, sed digni quos grauiter arguam: ac quidem in primis quòd vobis sim loquutus, quo beneficio ostenditis vos esse indignos. Atqui hæc etiam expositio non video quomodo cum verbis Euangelistæ consentiat. Erasmus præter omnes istas interpretationes, existimat posse etiam hæc connecti cum eo quod dixerat, In peccatis vestris moriemini: vt sit hic sensus, In peccatis vestris moriemini: primùm ob id ipsum quòd hæc loquar vobis. Deinde pro eo quòd subiici oportuit secūdam & tertiam aliquam rationem, addit in genere, Multa habeo de vobis dicere. Sed quorsum, ista interrogatione spreta, tam obscurè loquatur Dominus? Quidam denique ex recentioribus exponit, Prorsus id quod loquor vobiscum: id est, planè illud ipsum verbum sum quod loquor vobiscum. quia Christus est Verbū Patris, & quia se esse Verbū testatur, vult in Verbo cognosci. Hæc verò interpretatio multo planior est quàm cæteræ omnes superiores, neque vllum verbum detorquet. Nam apud Græcos constat τὴν ἀρχὴν interdum declarare παντελῶς καὶ ὅλως. Sed mihi tamen videtur nimis arguta, si eos spectemus quos alloquebatur Dominus, quorū etiam ruditati omnibus modis sese accommodat. Deinde cur non potius dixisset ὃς καὶ λαλῶ, vel ὁ καὶ λαλῶν ὑμῖν, id est, qui loquor vobis? quum præsertim ὁ λόγος apud Græcos masculino genere efferatur? Superest vna Nonni expositio, (neque enim omnes libuit commemorare) quam vltimo loco adscripsi quòd eam cæteris anteponā. Quæsierunt (inquit) Iudæi, Τίς σὺ πέλεις; καὶ Χριστὸς ἀΐαχεν, Ὅ,ττι περ ὑμῖν Ἐξ ἀρχῆς ἀγόρευον, ἔχων πνεῦμα δικάζειν Καὶ λαλέειν· ἀλλ' οὗτος ἐτήτυμος ὅς με φυτεύει Ἀνδρομέην τεκέεσσι... Hi sunt illius versiculi, quos eo libētius adscripsi quòd vulgò legantur corruptissimi, & videam à plerisque non fuisse cōmodè explicatos. Apparet autem ex illis τὴν ἀρχὴν nihil aliud declarare quàm ἐξ ἀρχῆς, idque per traiectionem construendum esse cum verbo λαλῶ, deinde ὅ,τι scribendum esse, ita vt non sit coniunctio, sed prouocabulum. Postremò repetendū esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum εἰμί, vt in summa intelligamus, Christum, quærentibus Iudæis quis esset, respondere se id esse quod ab initio ipsis dixisset: id est quod iampridem toties & tot modis illis inculcarat. Quid enim aliud tot concionibus conatus est illis exponere quàm & quis esset, & vnde esset, & cur in hunc mundum venisset? Cur autem hāc expositionem præ cæteris amplecterer, plurimis rationibus sum adductus. Nam quod ad rem ipsam attinet, plana est sententia, neque subtilis, neque detorta, sed ad quæstionem maximè accommodata. Deinde verò in verborū explicatione seruatur genuina ac propria explicatio. Nam quod ad traiectionē attinet, infinita penè similia exēpla occurrunt, quæ passim annotauimus, vt Rom. 12.a.3, & apud Lucam sæpe, & infrà versu 45. ὅ,τι verò non ὅτι scribendum esse docet maxima pars superiorum interpretationum, & ita etiam legitur in Theophylacto Romano. Postremò hæc est natura responsionum vt in iis repetatur verbum positum in quæstione: vt hoc loco planè sit germana repetitio verbi substantiui quod fuerat in quæstione vsurpatum. Quod autem attinet ad particulam καί, quamuis ea possit non incommodè accipi pro Etiam: tamen malui tanquā redundantem præterire. Est enim hic pleonasmus in Græco sermone non modò vsitatus, sed etiā elegans, idque in eodē prorsus dicēdi genere & eodē sequente verbo, vt apud Synesiū, ἵν' εἰδῶμεν ὅ,τι καὶ λέγει, vt sciamus quid ille dicat. Sic apud Gregoriū sæpe, τί χρὴ καὶ λέγειν. Deinde vtitur præsenti tempore λαλῶ Euangelista, nō sine emphasi: quasi diceret, Ego id sum quod ab initio dixi vobis, & nūc etiā dico, nimirū Lux, Vita, Veritas, &c.

26 Πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν, ἀλλ' ὁ πέμψας με, ἀληθής ἐστι· κἀγὼ ἃ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον.

26 Multa habeo quæ de vobis loquar ac iudicem: sed qui me misit, verax est: & ego, quæ audiui ab eo, hæc loquor mundo.

26 *Multa habeo de vobis loqui & iudicare: sed qui me misit, verax est, & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.*

27 Οὐκ ἔγνωσαν ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν.

27 Non cognouerunt eum de Patre ipsis loqui.

27 *Et non cognouerunt quia Patrem eis dicebat Deum.*

28 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅταν ὑψώσητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ.

28 Dixit ergo eis Iesus, Quum extuleritis Filium hominis, tūc agnoscetis me eum esse, & ex meipso nihil facere, sed prout docuit me Pater hæc loqui.

28 *Dixit ergo eis Iesus, Quum exaltaueritis Filiū hominis, tunc cognoscetis quia ego sum, & à meipso facio nihil, sed sicut docuit me Pater, hæc loquor.*

27 Eum de Patre ipsis loqui, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. Vulgata, Quia Patrem eis dicebat Deum, id est, ὅτι πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν τὸν Θεόν, quo modo scriptum inuenimus in vno codice, si duo tantùm vocabula excipias. nam pro αὐτοῖς ἔλεγεν scriptum erat αὐτοῦ λέγει. Ego verò pro his interpretarer, Quòd de Deo

Patre ipsis loqueretur, vel quòd Deum, Patrem suum diceret. Non dissimili significatu vsurpatum est verbum λέγειν suprà, 6.g.71.

29 Καὶ ὁ πέμψας με, μετ' ἐμοῦ ἐστιν. οὐκ ἀφῆκέ με μόνον ὁ πατήρ, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε.

Nam qui me misit, mecum est. non reliquit me solum Pater, quia ego quæ placita sunt ei facio semper.

Et qui me misit, mecũ est: & non reliquit me solum, quia ego quæ placita sunt ei, facio semper.

30 Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.

Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.

31 Ἔλεγεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους, Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστέ.

Dicebat ergo Iesus iis Iudæis qui crediderant ipsi, Si vos mãseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis.

Dicebat ergo Iesus ad eos qui crediderunt ei Iudæos, Si vos manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis.

32 Καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.

Et cognoscetis Veritatem, & Veritas vos in libertatem vindicabit.

Et cognoscetis Veritatẽ, & Veritas liberabit vos.

33 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε· πῶς σὺ λέγεις, Ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε;

Responderunt ei, Semen Abrahæ sumus, neque cuiquam seruiuimus vnquam: quomodo tu dicis nos in libertatẽ vindicandos?

Responderunt ei, Semẽ Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus unquam: quomodo tu dicis, Liberi eritis?

34 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.

Respondit eis Iesus, Amẽ amẽ dico vobis, quisquis cõmittit peccatũ, ‖seruus est peccati.

Rom.6.d.20 1.pet.2.d.19

Respondit eis Iesus, Amẽ amen dico uobis quia omnis qui facit peccatũ, seruus est peccati.

35 Ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

Seruus autem non manet in domo in æternum: filius manet in æternum.

Seruus autem non manet in domo in æternũ, filius autem manet in æternum.

36 Ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε.

Itaque si vos Filius in libertatẽ vindicarit, verè liberi eritis.

Si ergo uos Filius liberauerit, uerè liberi eritis.

37 Οἶδα ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε· ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν.

Scio vos semen Abrahæ esse, sed studetis me trucidare: quia sermo meus non habet locum apud vos.

Scio quia filij Abrahæ estis: sed quæritis me interficere, quia sermo meus non capit in uobis.

38 Ἐγὼ ὃ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρί μου, λαλῶ· καὶ ὑμεῖς οὖν ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν, ποιεῖτε.

Ego loquor quod vidi apud Patrẽ meũ, & vos facitis quod vidistis apud patrem vestrum.

Ego quod uidi apud Patrem loquor, & uos quæ uidistis apud patrem uestrum facitis.

39 Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστι. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε ἄν.

Responderũt & dixerunt ei, Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus, Si filii Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis.

Responderunt & dixerũt ei, Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus, Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.

40 Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν.

Nunc autem studetis me interficere, hominem qui veritatem vobis loquutus sum, quam audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.

Nunc autẽ quæritis me interficere, hominem qui ueritatẽ uobis loquutus sum, quã audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.

32 In libertatem vindicabit, ἐλευθερώσει. Vulgata, Liberabit. [illegible]asmus, Liberos faciet: quæ nimium latè patent, neque proximæ obiectioni videntur locum relinquere. Manumittendi autem vocabulum non quadrat, quia dominus is est qui seruum manumittit. In hac autem specie, peccatum, cuius serui eramus, non potest aptè dici nos manumittere, sed Veritas, ab ipsius seruitute in libertatem nos vindicare. 5

38 Quod vidistis apud patrem vestrum, ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν. In tribus codicibus scriptum erat ἃ ἠκούσατε παρὰ τοῦ πατρὸς ὑμῶν, quæ audiuistis à Patre vestro. Sic legit etiam Chrysostomus: eodem tamẽ sensu, quum & ipse Christus de se loquens, Audiendi vocabulum vsurparit suprà, 5.f.30, & infrà, versu 4, nequis Videre & Audire putet inter se opponi. Loquitur autem ἀνθρωποπαθῶς, quia nulla apud nos exempla in vtranque partem plus valent quàm domestica. 10

39 Essetis, ἦτε. Vetus interpres, Estis, id est ἐστέ, & paulo pòst etiam pro ἐποιεῖτε ἄν, faceretis, legit ποιεῖτε, facite, contra fidem nostrorum vetustorum codicum.

40 Nunc autem, νῦν δέ. Particula Nunc, non est temporis aduerbium hoc loco, sed coniunctio quæ assumptionibus solet adhiberi, non modò à Græcis, sed etiam à Latinis, vt Valla obseruauit libri Elegantiarum 2. capite 51. 15

41 Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα· ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν.

Vos facitis opera patris vestri. Itaque dixerunt ei, Nos ex scortatione nõ sumus geniti: vnũ patrẽ habemus, *nempe* Deũ.

Vos facitis opera patris uestri. Dixerunt itaque ei, Nos ex fornicatione nõ sumus nati: unum patrẽ habemus Deum.

42 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ ὁ Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ· ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω· οὐδὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέστειλε.

Dixit ergo eis Iesus, Si Deus pater vester esset, diligeretis me: ego enim à Deo profectus sum & veni: neque enim à meipso veni, sed ille me misit.

Dixit ergo eis Iesus, Si Deus pater uester esset, diligeretis utique me: ego enim ex Deo processi & ueni: neque enim a meipso ueni, sed ille me misit.

43 Διατί τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκετε; ὅτι οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν.

Quare loquutionem istam meam non agnoscitis? quia nõ potestis audire sermonẽ meũ.

Quare loquelam meã non cognoscitis? quia nõ potestis audire sermonẽ meum.

1. Iohan.3.b.8

44 Ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν· ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστί, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

‖Vos ex patre diabolo estis, & cupiditates patris vestri vultis explere. Ille fuit homicida à principio, & in veritate non perstitit: nõ est enim veritas in eo. Quotiescũque loquitur mendaciũ, de suo loquitur, quia mendax est, & mendacii pater.

Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris uestri uultis facere. Ille homicida erat ab initio & in ueritate nõ stetit, quia nõ est ueritas in eo. Quũ loquitur mendacium, ex proprijs loquitur, quia mendax est, & pater eius.

41 Ex scortatione, ἐκ πορνείας. Vulg. Ex fornicatione. Erasmus, E stupro. Vide Mat.15.b.19. Nempe Deum, τὸν Θεόν. Vide Matth.19.c.17.

43 Loquutionem, τὴν λαλιάν: id est idioma, seu etiam linguam. Est enim hæc expositio magis expressa quàm si accipias pro eo quod verbis ipsis significatur, vt suprà, 4.f.42. Nam perinde est acsi diceret Dominus, Qui fit vt quod dico, non magis intelligatis quàm si ignota ac peregrina lingua vobiscum loquerer. 5 Quia non potestis, ὅτι οὐ δύνασθε. Vel, vt non possitis, si quidem libeat legere vno contextu, & interrogationem reiicere in finem huius membri: nam sic quoque accipitur ὅτι particula, vt annotauimus suprà, 2.c.18. Nihil tamen mutare volui contra fidem exemplarium. Est autem illud quoque obseruandum, quamuis simus prorsus inepti ad Deum audiendum, nisi ipse pro sua bonitate nobis nouas aures tribuat, nósque adeo totos quasi deintegro fingat, tamen τὸ δύνασθαι hoc loco non propriè huc pertinere, sed declarare potius summam Iudæorũ peruicaciam, adeo vt ne aures quidẽ Christo audiendo vellent accõmodare. 10

44 Fuit, ἦν. Vulgata & Erasmus, Erat, impropriè. Neque enim semper fuit homicida, quum homo semper non fuerit, sed statim ab initio, conditi scilicet mundi, & creati hominis, quem vixdum creatum suo mendacio præcipitauit in mortem. A principio, ἀπ' ἀρχῆς. Quotiescunque fit principii mentio, significationem illius ad id de quo agitur, accommodare necesse est. Quum ergo hic agatur de homicidio cuius arguitur reus Satan ab initio, certè necesse est vt (quod etiam facit Nonnus) ad ipsius mundi atque adeo hominis initium referas, non autẽ ad Satanæ ipsius initiũ, nisi quatenus cœpit esse homicida: nedum vt hinc constituas ab æterno diabolũ talẽ extitisse, aut illud testimoniũ de Filii Dei æternitate eludas, de quo dictũ est suprà, 1. a.1. Neque enim hìc simpliciter dicitur diabolus fuisse ab initio, vt quum dicitur Sermo ab initio fuisse (id est extitisse) & quidem per præteritum imperfectum, vt sciamus eius hypostasin antiquiorẽ omnium rerum creatione (id est æternã esse: nihil, inquam, eiusmodi hìc dicitur de diabolo, sed de qualitate ipsius agitur, quam dicitur iam inde ab initio creati mundi induisse, quum factus est homicida. Augustinus, quem etiam Pseudocyrillus citat, ad initium peccati refert: verè id quidem, si rem ipsam spectes (siquidem quum Satan per peccatum hominem interemerit, hinc demum cœpit esse homicida, quum peccatum ingressum est in mundum) sed tamen subtilius. Malo igitur paulo crassius hæc interpretari de ipsius humanæ gentis exordiis. neque rursus subtiliter hæc refero ad illud primum momentum quo creatus est homo, sed principium hoc etiam extendo ad tempus creationi mundi ac ipsius hominis vicinũ, quo videlicet homo est à diabolo occisus. In veritate, ἐν τῇ ἀληθείᾳ, Heb. באמת, quo vocabulo significatur vel fidelitas quã nõ seruauit diabolus suo opifici: vel quod opponitur mẽdacio, ad quod videlicet defecit Satã, aut poti⁹ quod ipse prim⁹ excogitauit. Sed & fortassis, In veritate illud est pro quo scribitur Iob 2.a.3, בתומה: vt Veritatis vocabulo significetur itegritas illa naturæ in qua cõditus Angelus ille cũ suis, postea nõ seruauit originẽ suã, vt scribitur Iudæ a.6. Non perstitit, οὐχ ἕστηκεν: id est non permãsit, nec constãter perseuerauit, quod apud Hebræos significatur etiã verbo עמד, vt Psal.19.c.10, quod alioqui respondet verbo ἱστάναι. cuius quũ sit multiplex significatio, nõnulli hũc locũ peruertere conati sunt varia interpretatione: quanquã fortassis nõ minus rectè cõueniat huic loco verbũ נאמן, vt Psal.78.d.37, si connecti possit cũ eo quod sequitur. Sed germanã esse hãc expositionẽ liquet ex eo quod scribitur 2.Pet.2.a.4. & Iudæ a.6. Vulg. & Eras. Non stetit: rectè quidẽ, quũ verbũ Standi sic etiã apud Latinos accipiatur, vt alibi diximus: sed studuimus omnẽ amphiboliã vitare. Non est enim, ὅτι οὐκ ἔστιν. Vulg. & Eras. Quia. Atqui hæc verba nõ ostendũt causã cur diabolus in veritate nõ perstiterit, sed consequutionẽ, ex qua rectè collegit Dominus à consequẽti, illũ à sua origine defecisse. Simile exemplũ occurrit Luc.7.g.47. De suo, ἐκ τῶν ἰδίων, id est ἀφ' ἑαυτοῦ, ex suo vnius instinctu, & ex suo propriè ingenio, vel quod verè suũ ac sibi propriũ est. Et mendacii pater, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Non simpliciter dicitur πατὴρ, sed addito articulo ὁ πατήρ: non vt ab aliis patribus distinguatur, (solus enim diabolus mẽdaciũ genuit) sed vt siqua est in vitiis excellẽtia ac præstãtia, hæc omnis illi in solidũ tribuatur. Sic Dido apud Virg. Túne ille Æneas? Hãc autẽ emphasin nõ possis sine aliqua specie amphiboliæ explicare hoc loco. Sed & pro relatiuo αὐτοῦ substituim⁹ antecedẽs, quod causa nulla erat cur Castellio in suis annotationib⁹ subtili quadã ratione suppleret, quasi in nomine ψεύστης sit inclusũ, quũ in præcedẽte mẽbro disertè exprimatur. Suppleuimus igitur illud, vt magis perspicua esset oratio. Nam hoc quoq; videtur Nonnũ fefellisse, quũ hæc ita interpretaretur, ψεύστης αὐτὸς ἔφυ, ψευδήμονος ἐκ γενετῆρος. Epiphanius κατὰ ἀρχοντικῶν & κατὰ Καϊανῶν aliter legit hunc

locum, hoc modo scilicet, ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, ὅτι ψεύστης ἐστί. & paulo pòst, ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψεύστης ἦν. καὶ γὰρ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψεύστης ἐστιν: id est, Vos ex patre diabolo estis, quia mēdax est: quum loquitur mendacium, ex suo loquitur, quia pater eius est mendax. nam & pater ipsius mendax est. Sed totus hic locus in Græco Epiphanii exemplari mendosè legitur: neque minus incommoda est interpretatio quā ipse adfert in hunc locum, quasi videlicet diabolus hoc loco sit Iudas, cuius pater sit Cain, & rursus Caini pater sit Satan, imitatione non propagatione, vt illi Caiani tradebant. Ad hunc quidē quod attinet, receptā lectionem existimo veram esse ac germanam, sed suspicor ab aliquibus hæreticis addito articulo scriptum esse ὁ πατήρ. Nam certè planior erit sensus si πατὴρ legamus sine articulo.

45 Ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετέ μοι.

Vos autem, quia ego veritatē dico, non creditis mihi.

45 Ego autē quia ueritatē dico, non creditis mihi.

46 Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; εἰ δὲ ἀλήθειαν λέγω, διατί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι;

Quis ex vobis arguit me de peccato? si veritatem dico, quare vos non creditis mihi?

46 Quis ex uobis arguit me de peccato? si ueritatē dico, quare uos non creditis mihi?

1. Iohan. 4. a. 6

47 Ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει· διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστέ.

Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis quia ex Deo non estis.

47 Qui ex Deo est, uerba Dei audit: propterea uos nō auditis, quia ex Deo non estis.

48 Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ, Οὐ καλῶς λέγομεν ἡμεῖς ὅτι Σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ δαιμόνιον ἔχεις;

Responderunt ergo Iudæi & dixerūt ei, Nónne bene dicimus te Samaritanum esse, & dæmonium habere?

48 Responderunt ergo Iudæi & dixerūt ei, Nōne bene dicimus nos quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?

49 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με.

Respondit Iesus, Ego dæmonium non habeo, sed honoro Patrem meum, & vos contumelia afficitis me.

49 Respōdit Iesus, Ego dæmonium non habeo, sed honorifico Patrē meum, & uos inhonorastis me.

50 Ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων.

Ego verò non quæro gloriā meā: est qui quærat & iudicet.

50 Ego autē nō quæro gloriā meam: est qui quærat & iudicet.

51 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα.

Amen amē dico vobis: si quis sermonē meū seruauerit, mortem nō conspiciet in æternum.

51 Amen amen dico uobis, si quis sermonem meum seruauerit, mortem non uidebit in æternum.

52 Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Νῦν ἐγνώκαμεν ὅτι δαιμόνιον ἔχεις. Ἀβραὰμ ἀπέθανε καὶ οἱ προφῆται, καὶ σὺ λέγεις, Ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, οὐ μὴ γεύσεται θανάτου εἰς τὸν αἰῶνα;

Dixerunt ergo ei Iudæi, Nūc cognouimus te dæmonium habere. Abraham mortuus est, & Prophetæ: & tu dicis, Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum?

52 Dixerunt ergo Iudæi, Nunc cognouimus quia dæmonium habes. Abraham mortuus est & Prophetæ, & tu dicis, Si quis sermonem meū seruauerit, non gustabit mortem in æternum.

53 Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραὰμ, ὅστις ἀπέθανε; καὶ οἱ προφῆται ἀπέθανον· τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς;

Num tu maior es patre illo nostro Abraham, qui mortuus est? etiā Prophetæ mortui sunt: quem tu teipsum facis?

53 Nunquid tu maior es patre nostro Abraham, qui mortuus est? & Prophetæ mortui sunt: quem teipsum facis?

54 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτὸν, ἡ δόξα μου οὐδέν ἐστιν· ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι Θεὸς ὑμῶν ἐστι.

Respondit Iesus, Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: Pater ille meus, is est qui glorificat me, quem vos dicitis Deum vestrum esse.

54 Respondit Iesus, Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: est Pater meus qui glorificat me, quem uos dicitis quia Deus uester est.

45 Vos autem, quia ego, ἐγὼ δὲ ὅτι. Manifesta hic est traiectio, qualem suprà notauimus ver. 25. Suppleuimus autem pronomen Vos, vt melius appareat collatio ista indolis patris & filiorum. Nōnus autem videtur ita hæc accepisse vt ὅτι ponatur εἰδικῶς, vt sit hæc sententia, Vos autem non creditis mihi quòd vobis veritatem dicam. Sic enim interpretatur, Ὑμῖν αὐτὸς ἔλεξα, καὶ [illegible] μύθῳ.

47 Propterea, διὰ τοῦτο. Videtur permutatum argumentum, ac potius dicendum fuisse, Propterea ex Deo non estis. Nam non auditis.

50 Et iudicet, καὶ κρίνων: id est, qui contemptum mei aut sui potius vindicet. Castellio cōuertit, Et cū ratione: qui quam rationem habuerit, non video.

51 Mortem non cōspiciet, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ: id est Non morietur, siue, Mortem non sentiet, vt Psal. 89. g. 49, & Luc. 2. d. 26. Fideles enim in ipsa morte vident vitam. Nam huic opposita loquutio est, Vitam videre, quam exposuimus suprà, 3. d. 36. Sic in proximo versiculo idem dicit, sumpta translatione à diuerso sensu, nempe à gustatu.

52 In æternum? εἰς αἰῶνα; Additur interrogationis nota in emendatis codicibus: ista tamen ita accipienda sunt vt sciamus potius indignantium esse quàm interrogantium.

55 Καὶ οὐκ ἐγνώκατε αὐτόν· ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτὸν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν, ψεύστης· ἀλλ' οἶδα αὐτὸν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.

Neque nostis eum: ego autē noui eum: & si dixero me eum nō nosse, ero similis vestri, *id est* mendax: sed eum noui, & sermonem eius seruo.

55 *Et non cognouistis eū: ego autem noui eum: & si dixero quia non scio eum, ero similis uobis, mēdax: sed scio eum, & sermonem eius seruo.*

56 Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν· καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη.

Abraham pater vester gestiuit vt videret diem istum meū: & vidit, ac gauisus est.

56 *Abraham pater uester exultauit ut uideret diē meum: & uidit, & gauisus est.*

57 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς αὐτὸν, Πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας;

Dixerūt ergo ei Iudæi, Quinquaginta annos nōdum habes, & Abraham vidisti?

57 *Dixerunt ergo Iudæi ad eum, Quinquaginta annos nondū habes, & Abraham uidisti?*

58 Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι.

Dixit eis Iesus, Amen amen dico vobis, priusquā Abrahā fieret, ego sum.

58 *Dixit eis Iesus, Amen amē dico uobis, antequā Abraham fieret, ego sum.*

59 Ἦραν οὖν λίθους ἵνα βάλωσιν ἐπ' αὐτόν. Ἰησοῦς δὲ ἐκρύβη, καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν· καὶ παρῆγεν οὕτως.

Sustulerunt ergo lapides vt iacerēt in eum: Iesus autem occultauit se, & exiuit è templo.

59 *Tulerunt ergo lapides ut iacerent in eum: Iesus autē abscondit se, & exiuit de templo.*

Κεφάλαιον θ.

CAP. IX.

CAP. IX.

1 Καὶ παράγων, εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς.

1 PRæteriēs autem vidit quendam cæcum à natiuitate:

1 *ET præteriens Iesus uidit hominem cæcū à natiuitate:*

2 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Ῥαββὶ, τίς ἥμαρτεν, οὗτος, ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ;

2 Et interrogauerunt eum discipuli eius, dicētes, Rabbi, quis peccauit, hic, an parentes eius, vt cæcus nasceretur?

2 *Et interrogauerunt eū discipuli eius, Rabbi, quis peccauit, hic, aut parentes eius, ut cæcus nasceretur?*

56 Gestiuit ἠγαλλιάσατο. Vulg. & Eras. Exultauit, quomodo consueuimus interpretari: sed quia hìc significatur potius summum desiderium rei nondum præsentis, sed tamen futuræ, idcirco illud verbum prætulimus. Diem istum meum, τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν. Placet hoc dicendi genus nostro penè vni Euangelistæ: quod sanè est elegans, & interdū videtur ἐμφατικώτερον quàm si simplex pronomen vsurpetur. Cæterùm ex Hebræorū idiotismo יום פלוני, id est dies alicuius, nihil aliud declarat quàm spatium quo vixerit aliquis, aut insigne quidpiam ipsi vel facere vel ferre contigerit, quæ res notior est quàm vt testimonio egeat. Dies ergo Domini nihil aliud significat quàm ipsius aduentū in carnē. Vidit enim eum eminus Abraham, fidei nimirum oculis, vt declaratur Hebr. 11. c. 13.

57 Quinquaginta annos nondū habes, πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις. Chrysostomus legit Quadraginta: ad quam ætatem (inquit) accedebat. Nam agebat annum circiter 34. Sed & Erasmus quominus eam lectionem amplectatur, eo vno deterretur quòd in omnibus exemplaribus, atque adeo apud Nonnum & Theophylactum, legitur πεντήκοντα. Certè quum Græci soleant numeros suarum literarum notis declarare, facilis fuit lapsus literæ μ in ν: qua ratione norunt omnes eruditi plurimos tum Græcos tum Latinos scriptores ita esse deprauatos vt vix aut ne vix quidem restitui posse videantur. Sed tamē quod adhunc locū attinet, probabile est Iudæos quinquaginta annorum mentionem fecisse, vti facere solent qui aduersario gratificantur, vt plus etiam concedant quàm ausit flagitare.

58 Priusquam Abraham fieret, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι. Erasmus, Antequam Abrahā nasceretur. Ego verò, quamuis nō existimem Christum hìc simpliciter agere de se, quatenus Deus est, sed quatenus est visus ab Abrahamo, Dei videlicet & hominum mediator, Deus in carne manifestatus, (nā alioqui non videretur appositè disserere) tamen quia vt mediator considerari nō potest nisi verè sit Emmanuel, & hac etiam ratione dicitur Agnus à constitutione mundi occisus, imò verò Christus fuisse heri & hodie: putaui seruandam esse antithesin. Itaque γενέσθαι malui conuertere Fieri quàm Nasci: vt opponatur τῷ εἶναι, quod illi demum propriè tribuitur qui solus verè existit.

59 E templo, ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Post hæc verba subiicitur in vetustis exemplaribus, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, καὶ παρῆγεν οὕτως, id est transiens per medium eorum, & sic præteriit: quæ etiam legit & interpretatur Nonnus. Ego verò assentior Erasmo, qui priorem partem putat ex Luc. 4. e. 30, irrepsisse in contextum, culpa librariorum, qui in margine descripta inuenerūt: deinde vt hæc cū proximo capite cohærerēt, additum fuisse καὶ παρῆγεν οὕτως. Vt autem ita credā, adducor nō modò ea ratione quam ille adfert, quia videlicet nec Chrysostomus nec Augustinus istius appendicis meminerunt: sed etiam quòd videantur ista parum probabiliter cohærere. Nam si eripuit se eorum oculis, quomodo per medium eorum transiit nisi fortè aut illos excæcauit ad tempus, aut factus est diuina sua virtute ἀόρατος: quod Theophylactus & Pseudocyrillus commenti sunt, vt hunc nodum explicarent: quorum neutrum est probabile. Alibi quidem, fateor, dicitur per medios hostes elapsus, sed nulla ibi occultationis mentio: imò Dominus eo tempore neque oculos eorum excæcauit, neque euanuit ex oculis, sed diuinam suam virtutem in eo ostendit quòd eorum manus ad homicidium paratas ita continuit, vt palàm per mediam ipsorum turbam saluus euaderet.

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε οὗτος ἥμαρτεν, οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ· ἀλλ᾽ ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

3 Respondit Iesus, Neque iste peccauit, neque parẽtes eius, *ut cæcus nasceretur*: sed oportet opera Dei manifesta fieri in eo.

3 *Respondit Iesus, Neque hic peccauit, neque parentes eius, sed ut manifestentur opera Dei in illo.*

Ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με ἕως ἡμέρα ἐστίν· ἔρχεται νὺξ ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι.

4 Oportet me operari ei' opera qui misit me, donec dies est: venit nox quum nemo potest operari.

4 *Me oportet operari opera eius qui misit me, donec dies est: uenit nox quã do nemo potest operari.*

Ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου.

Supr. 1.a.9. & 8.b.12 infrà, 12.e.35 & 5.46

5 Quandiu fuero in mundo, Lux sum mundi.

5 *Quandiu sum in mũdo, lux sum mundi.*

Ταῦτα εἰπών, ἔπτυσε χαμαί, καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ.

6 Hoc quum dixisset, spuit humi, & fecit lutum ex sputo, & illeuit lutum oculis cæci:

6 *Hæc quũ dixisset expuit in terrã, & fecit lutum ex sputo, & liniuit lutum super oculos eius:*

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, ὁ ἑρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. Ἀπῆλθεν οὖν, καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων.

7 Dixitque ei, Vade, laua in piscina Siloam, quod est, si interpreteris, missus. Abiit ergo, & lauit, rediitque videns.

7 *Et dixit ei, Vade, laua in natatoria Siloë, quod interpretatur missus. Abijt ergo, & lauit: & uenit uidens.*

Οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον ὅτι τυφλὸς ἦν, ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος, καὶ προσαιτῶν;

8 Vicini ergo, & qui prius viderant eum cæcum esse, dicebãt, Nónne hic est qui sedebat & mendicabat?

8 *Itaque uicini & qui uiderant eum prius quia mẽdicus erat, dicebant, Nónne hic est qui sedebat, & mendicabat?*

Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν. ἄλλοι δέ, Ὅτι ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Ἐκεῖνος ἔλεγεν, Ὅτι ἐγώ εἰμι.

9 Alii dicebant, Hic est: alii verò, Similis est ei. Ille *autem* dicebat, Ego *is* sum.

9 *Alij dicebant, Quia hic est: alij autẽ, Nequaquã, sed similis est ei. Ille uerò dicebat, Quia ego sum.*

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Πῶς ἀνεῴχθησάν σοι οἱ ὀφθαλμοί;

10 Dixerunt ergo ei, Quomodo aperti sunt tibi oculi?

10 *Dicebant ergo ei, Quomodo aperti sunt tibi oculi?*

Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Ἄνθρωπος λεγόμενος Ἰησοῦς πηλὸν ἐποίησε, καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ εἶπέ μοι, Ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, καὶ νίψαι. Ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος, ἀνέβλεψα.

11 Respondit ille, & dixit, Quidam qui dicitur Iesus, lutũ fecit, & illeuit oculos meos, & dixit mihi, Vade ad piscinam Siloam, & laua. Vt autem abii ac laui, visum recepi.

11 *Respõdit, Ille homo qui dicitur Iesus, lutum fecit, & unxit oculos meos, & dixit mihi, Vade ad natatoriam Siloe, & laua. Et abij, & laui, & uideo.*

Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; Λέγει, Οὐκ οἶδα.

12 Dixerunt ergo ei, Vbi est ille? Ait, Nescio.

12 *Et dixerunt ei, Vbi est ille? Ait, Nescio.*

Ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς Φαρισαίους τόν ποτε τυφλόν.

13 Adducũt eum ad Pharisæos, eum *inquam* qui olim cæcus fuerat.

13 *Adducunt eum ad Pharisæos qui cæcus fuerat.*

Ἦν δὲ σάββατον ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀνέῳξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς;

14 Erat autem Sabbathum quũ lutum faceret Iesus, & aperiret oculos eius.

14 *Erat autem Sabbathũ quando lutum fecit Iesus, & aperuit oculos eius.*

IN CAPVT IX.

3 Neque iste peccauit, οὔτε οὗτος ἥμαρτεν. Disputat Christus ex discipulorum hypothesi, vt annotauimus suprà, 5.d.22. Non quærunt autem simpliciter discipuli an peccarit iste, sed an peccarit vt cæcus nasceretur. Præsupponunt enim, morbos nonnisi propter peccata immitti: quæ hypothesis in isto cæco falsa erat, vt ex responso liquet, in quo propterea illam etiam particulam, Vt cæcus nasceretur, repetii. Sed *oportet*, ἀλλ᾽ ἵνα. Aliquid sæpe ante has particulas subaudiendum est, vt sensus expleatur, vt diximus Mar. 9.c.12, & 14. e.49. Nam qui tradunt ἵνα pro δεῖ positum esse, id est Vt pro Oportet, nodum potius secant quàm expediunt.

8 Cæcũ, τυφλός. Vulgata, Mendicus, id est προσαίτης, quam lectionem in vno tantùm exẽplari inuenimus: ea verò sicui placuerit, ita conuertat vt ὅτι nõ sit εἰδικόν, sed causale. Quòd si pro ὅτι legas ὅτι, id est quũ, planior etiam erit sententia: sed ex coniectura nihil placet mutare.

9 Similis est ei, ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Vulgata, Nequaquam, sed similis est ei: id est (vt in vno codice scriptum erat) οὐχί, ἀλλ᾽ ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Ille *autem*, ἐκεῖνος. In vno exemplari legimus ἐκεῖνος δέ, quo modo sumus interpretati. 10 Aperti sunt, ἀνεῴχθησαν. Hebræorum more clausi dicuntur oculi cæcorum, quoniam luci nõn sunt peruii. Itaque iis dicuntur aperiri qui ex cæcis fiunt videntes.

Πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πῶς ἀνέβλεψεν. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Πηλὸν ἐπέθηκεν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ ἐνιψάμην, καὶ βλέπω.

15 Rursus ergo interrogarunt eum etiam Pharisæi quomodo visum recepisset. Ille autem dixit eis, Lutum imposuit oculis meis, & laui, & video.

15 *Iterum ergo interrogabant eum Pharisæi quomodo uidisset. Ille autem dixit eis, Lutum mihi posuit super oculos, & laui, & uideo.*

Ἔλεγον οὖν ἐκ τῶν Φαρισαίων τινές, Οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. Ἄλλοι ἔλεγον, Πῶς δύναται ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; Καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς.

16 Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Homo iste non est à Deo: nam Sabbathum non seruat. Alii dicebant, Quomodo potest homo peccator talia signa edere? Et dissidium erat inter eos.

16 *Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Non est hic homo à Deo, qui Sabbathum non custodit. Alij autem dicebant, Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et schisma erat inter eos.*

Λέγουσι τῷ τυφλῷ πάλιν, Σὺ τί λέγεις περὶ αὐτοῦ ὅτι ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; Ὁ δὲ εἶπεν, Ὅτι προφήτης ἐστίν.

17 Rursus dicunt cæco, Tu quid dicis de illo, quòd aperuerit oculos tuos? Ille autem dixit, Propheta est.

17 *Dicunt ergo cæco iterum, Tu quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Quia Propheta est.*

Οὐκ ἐπίστευσαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ ὅτι τυφλὸς ἦν, καὶ ἀνέβλεψεν, ἕως ὅτου ἐφώνησαν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, τοῦ ἀναβλέψαντος.

18 Non crediderunt ergo Iudæi de eo, quòd cæcus fuisset, & visum recepisset, vsquequo vocarunt eius parẽtes, eius *inquam* qui visum receperat.

18 *Non crediderũt ergo Iudæi de illo quia cæcus fuisset, & uidisset, donec uocauerunt parentes eius qui uiderat.*

Καὶ ἠρώτησαν αὐτοὺς λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη; πῶς οὖν ἄρτι βλέπει;

19 Et interrogauerunt eos, dicentes, Hiccine est filius vester, quem vos dicitis cæcum natum esse? quomodo ergo nunc videt?

19 *Et interrogauerunt eos, dicentes, Hic est filius uester, quem uos dicitis quia cæcus natus est? quomodo ergo nunc uidet?*

Ἀπεκρίθησαν αὐτοῖς οἱ γονεῖς αὐτοῦ καὶ εἶπον, Οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἡμῶν, καὶ ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη.

20 Responderunt eis parentes eius & dixerunt, Scimus hunc esse filium nostrum, & cæcum natum esse:

20 *Responderunt eis parentes eius, & dixerũt, Scimus quia hic est filius noster, & quia cæcus natus est.*

Πῶς δὲ νῦν βλέπει οὐκ οἴδαμεν· ἢ τίς ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν· αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε, αὐτὸς περὶ αὐτοῦ λαλήσει.

21 Quomodo autem nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuerit oculos, nos nescimus: ipse ætatẽ habet, ipsum interrogate, ipse de se loquetur.

21 *Quomodo autem nunc uideat, nescimus: aut quis eius aperuit oculos nos nescimus: ipsum interrogate: ætatem habet, ipse de se loquatur.*

Ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦντο τοὺς Ἰουδαίους· ἤδη γὰρ συνετέθειντο οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ Χριστόν, ἀποσυνάγωγος γένηται.

22 Hæc dixerunt parentes eius, quòd timerent Iudæos: iam enim constituerant Iudæi vt siquis eum confiteretur esse Christum, synagoga moueretur.

22 *Hæc dixerunt parentes eius, quoniam timebant Iudæos: iam enim cõspirauerant Iudæi ut siquis eum confiteretur esse Christum, extra synagogam fieret.*

Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς αὐτοῦ εἶπον, Ὅτι ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε.

23 Propterea parentes eius dixerunt, Ætatem habet, ipsum interrogate.

23 *Propterea parentes eius dixerunt, Quia ætatem habet, ipsum interrogate.*

Ἐφώνησαν οὖν ἐκ δευτέρου τὸν ἄνθρωπον ὃς ἦν τυφλός, καὶ εἶπον αὐτῷ, Δὸς δόξαν τῷ Θεῷ· ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἁμαρτωλός ἐστιν.

24 Secundò ergo vocarunt hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, Tribue gloriã Deo: nos hunc hominẽ scimus peccatorem esse.

24 *Vocauerunt ergo rursum hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, Da gloriam Deo: nos scimus quia hic homo peccator est.*

16 Talia, τοιαῦτα. Vulg. & Erasmus, Hæc, id est ταῦτα.

19 Filius vester, ὁ υἱὸς ὑμῶν. Additur Græcè articulus, vt certũ ac bene notũ hominẽ designari sciant.

22 Constituerant, συνετέθειντο. Vulg. & Eras. Conspirarant: rectè quidem, sed tamen Coniurare respondet τῷ συμνύειν. Synagoga moueretur, ἀποσυνάγωγος γένηται. Vulg. Extra synagogam fieret, nimium obscuré. Eras. E synagoga eiiceretur, ambigué. Potest enim eiici è cœtu aut quopiam loco cui tamen ius redeundi non adimitur. Placuit igitur mihi illam Latinorum solennem ac magis perspicuam formulam potius imitari, apud quos dicebatur Senatu moueri cui dignitas Senatoria, Censoris authoritate abrogabatur, quem Græci, diuersa ratione, ἀποδεδοκιμασμένον & ἀμνημόνευτον dicebant.

24 Tribue gloriam Deo, δὸς δόξαν τῷ Θεῷ. Apparet ex Ios. 7.c.19, & 1. Sam. 6.a.5, hanc fuisse solennem

quandam formulam qua adigebatur aliquis ad culpam coram Deo agnoſcendam. Perinde autem id erat ac ſi reo dictũ eſſet, Cogita te coram Deo eſſe, qui rem totã nouit: reuerere igitur ipſius maieſtatem, & hunc illi honorem habe, vt palàm fateri rem totam malis quàm coram eo mentiri. Peccator, ἁμαρτωλός. Heb. חטא homo impius, & qui peccandi velut artem factitat: quem Græci poetæ ſimili ratione κακῶν ῥεκτῆρα vocant.

Ἀπεκρίθη οὖν ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν, οὐκ οἶδα· ἓν οἶδα, ὅτι τυφλὸς ὤν, ἄρτι βλέπω.

Εἶπον δὲ αὐτῷ πάλιν, Τί ἐποίησέ σοι; πῶς ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς;

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Εἶπον ὑμῖν ἤδη, καὶ οὐκ ἠκούσατε· τί πάλιν θέλετε ἀκούειν; μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι;

Ἐλοιδόρησαν οὖν αὐτόν, καὶ εἶπον, Σὺ εἶ μαθητὴς ἐκείνου· ἡμεῖς δὲ τοῦ Μωσέως ἐσμὲν μαθηταί.

Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι Μωσῇ λελάληκεν ὁ Θεός· τοῦτον δὲ οὐκ οἴδαμεν πόθεν ἐστίν.

Ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐν γὰρ τούτῳ θαυμαστόν ἐστιν ὅτι ὑμεῖς οὐκ οἴδατε πόθεν ἐστί, καὶ ἀνέῳξέ μου τοὺς ὀφθαλμούς.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι ἁμαρτωλῶν ὁ Θεὸς οὐκ ἀκούει· ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τούτου ἀκούει.

Ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσθη ὅτι ἤνοιξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου.

Εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν.

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος, καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς; Καὶ ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω.

Ἤκουσεν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω· καὶ εὑρὼν αὐτόν, εἶπεν αὐτῷ, Σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ;

Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπε, Τίς ἐστι, Κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν;

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Καὶ ἑώρακας αὐτόν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν.

Ὁ δὲ ἔφη, Πιστεύω, Κύριε· καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ.

25 Reſpondit ergo ille & dixit, An peccator ſit, neſcio: vnum ſcio, me, quum cæcus fuerim, nunc videre.

26 Dixerunt autem ei iterum, Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?

27 Reſpondit eis, Iam vobis dixi, & non audiuiſtis: cur iterum vultis audire? num & vos vultis diſcipuli eius fieri?

28 Itaque conuitiati ſunt ei, & dixerunt, Tu diſcipulus illius eſto: nos autem Moſis diſcipuli ſumus.

29 Nos ſcimus Deum eſſe loquutum Moſi: hic autem vnde ſit neſcimus.

30 Reſpondit eis ille, & dixit eis, Enimuero in hoc mirũ *quiddã* eſt, quòd vos neſciatis vnde ſit, & *tamen* aperuit meos oculos.

31 Scimus autem Deum peccatores non audire: ſed ſiquis Dei cultor eſt, & voluntatem eius exequitur, hunc audit.

32 Ab *omni* æuo non eſt auditũ aliquem aperuiſſe oculos eius qui cæcus natus fuerit.

33 Niſi eſſet hic à Deo, non poſſet quicquam facere.

34 Reſponderunt & dixerunt ei, Tu in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.

35 Audiuit Ieſus eum eiectum foras: & quum inueniſſet eum, dixit ei, Tún*e* credis in Filium Dei?

36 Reſpondit ille & dixit, Quis eſt, Domine, vt credam in eum?

37 Dixit autem ei Ieſus, Et vidiſti eum, & qui loquitur tecũ, ille eſt.

38 At ille ait, Credo, Domine. Et adorauit eum.

25 Dixit ergo eis ille, Si peccator eſt, neſcio: unum ſcio, quia cæcus quum eſſem, modò uideo.

26 Dixerunt ergo illi, Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos?

27 Reſpondit eis, Dixi uobis iã, & audiſtis: quid iterũ uultis audire? nunquid & uos uultis diſcipuli eius fieri?

28 Maledixerunt ergo ei, & dixerunt, Tu diſcipulus illius ſis: nos autem Moyſi diſcipuli ſumus.

29 Nos ſcimus quia Moyſi loquutus eſt Deus: hunc autem neſcimus unde ſit.

30 Reſpondit ille homo, & dixit eis, In hoc enim mirabile eſt quia nos neſcitis unde ſit, & aperuit meos oculos.

31 Scimus autem quia peccatores Deus non audit: ſed ſiquis Dei cultor eſt, & uoluntatem eius facit, hunc exaudit.

32 A ſeculo non eſt auditum quia quis aperuit oculos cæci nati.

33 Niſi eſſet hic à Deo, non poterat facere quicquam.

34 Reſponderunt & dixerunt ei, In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.

35 Audiuit Ieſus quia eiecerunt eum foras: & quum inueniſſet eum, dixit ei, Tu credis in Filium Dei?

36 Reſpondit ille & dixit, Quis eſt, Domine, ut credam in eum?

37 Et dixit ei Ieſus, Et uidiſti eum, & qui loquitur tecum, ipſe eſt.

38 At ille ait, Credo Domine. Et procidẽs adorauit eum.

27 Et non audiuiſtis, καὶ οὐκ ἠκούσατε. Vetus interpres legit καὶ ἠκούσατε, & audiſtis: & rectius fortaſſis, quoniam ſic melius cohærent ſequentia.

29 Vnde ſit, πόθεν ἐστίν. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum eſt, & aliud declarat quàm verba ipſa ſonent. neque enim de patria, familia, nomine ambigebant, ſed de ipſius munere & authoritate dicũt ſibi non conſtare: videri tamen à Deo non eſſe, quia Sabbathum violaret.

30 Enimuero, γάρ. id eſt Certé. Et *tamen*, καί. Similem eclipſin particulæ aduerſatiuæ annotauimus Matth. 2. a. 6

Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες, τυφλοὶ γένωνται.

Καὶ ἤκουσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων ταῦτα οἱ ὄντες μετ' αὐτοῦ, καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν;

Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν· νῦν δὲ λέγετε, Ὅτι βλέπομεν· ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει.

39 Et dixit Ieſus, Ad iudiciũ *exercendum* ego in hunc mundum veni: vt qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant.

40 Audierunt autem hæc quidam ex Phariſæis qui cum eo erant, & dixerũt ei, Num & nos cæci ſumus?

41 Dixit eis Ieſus, Si cæci eſſetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, Videmus: itaque peccatum veſtrum manet.

39 Et dixit ei Ieſus, In iudicium ego in hunc mundum ueni: ut qui non uident uideant, & qui uident cæci fiant.

40 Et audierunt quidã ex Phariſæis qui cum ipſo erant, & dixerunt ei, Nunquid & nos cæci ſumus?

41 Dixit eis Ieſus, Si cæci eſſetis, non haberetis peccatum: nunc uerò dicitis, Quia uidemus: peccatum ueſtrum manet.

Suprà, 3. b. 17 infrà, 12. g. 47

Κεφάλαιον ι.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ καὶ λῃστής·

Ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας, ποιμήν ἐστι τῶν προβάτων.

Τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει· καὶ τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα, καὶ ἐξάγει αὐτά.

Καὶ ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται· καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

Ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ· ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν.

Ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς

CAP. X.

1 AMen amen dico vobis, qui non ingreditur per oſtium in caulam ouium, ſed aſcendit aliũde, ille fur eſt & latro:

2 Qui verò ingreditur per oſtium, paſtor eſt ouium.

3 Huic aperit ianitor, & oues vocem eius audiunt: & ſuas oues vocat nominatim, & educit eas.

4 Quúmque ſuas oues emiſerit, antegreditur eas: & oues eũ ſequuntur, quia norunt vocem eius.

5 Alienum autem nequaquam ſequentur, ſed fugient ab eo: quia non norunt vocem alienorum.

6 Hanc parabolam dixit eis

CAP. X.

1 AMen amen dico uobis, qui non intrat per oſtium in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt & latro:

2 Qui autem intrat per oſtium, paſtor eſt ouium.

3 Huic oſtiarius aperit, & oues uocem eius audiunt: & proprias oues uocat nominatim, & educit eas.

4 Et quum proprias oues emiſerit, ante eas uadit: & oues illum ſequuntur, quia ſciunt uocem eius.

5 Alienum autem non ſequuntur, ſed fugiunt ab eo: quia non nouerũt uocem alienorum.

6 Hoc prouerbiũ dixit eis

39 Ad iudicium *exercendum*, εἰς κρίμα. Id eſt, Cum ſummo imperio & authoritate, vt ſtatuam quod iuſtum & æquum eſt. Nam iudicium ſimpliciter hic accipi pro condemnatione non poteſt, ſed pro eo iure potius quod princeps aliquis habet hoc vel illud conſtituendi: vt ipſe ſuprà expoſuit 5. e. 27 & 30. qua de re pulchra narrat Dauid Pſal. 2. b. 7 & Pſal. 50. a. 1. Sed mihi tamen videtur, hoc quidem loco, Iudicii vocabulum præterea etiam complecti iuſtum illius poteſtatis vſum. Exiſtimo enim Dominum, iniqua eorum ſententia offenſum qui hunc tanquam profanum ac blaſphemum, ex fidelium albo expunxerant, eum conſolari, & ſuam iuriſdictionem cum illorum tyrannide comparare. quaſi diceret, Iſti pro arbitrio ſuo ſibi arrogant populi Dei adminiſtrationem, quaſi ſoli omnia videant, & ſint lumen verſantium in tenebris, vt Rom. 2. c. 18. at ego veni vt iſtos reprimam: mea eſt iuriſdictio, quam ego longè alia ratione exercebo quàm iſti ſoleant. nam quos iſti pro cæcis habent, illos ego luce donabo: iſtos autem ſuperbos & arrogantes, qui ſe ſolos putant acutiſſimè cernere, illos, inquam, ego tractabo vt æquum eſt, quum illos in denſiſſimas ignorantiæ tenebras demergam, vt prædictum eſt ab Eſaia toto capite 29. Qui vident, οἱ βλέποντες. In cæcorum ac videntium nominibus ironica eſt μίμησις. loquitur enim ex Phariſæorum opinione, qui reliquos in tenebris verſari, ſe ſolos omnia videre, ſibi perſuaſerãt: quos graphicè prorſus deſcribit Paulus Rom. 2. c. 17. 18. 19. 20 & 21. Nec verò huius iuſti Dei iudicii exempla longius quàm ab hoc noſtro ſeculo petere neceſſe eſt. Prodeant omnes Phariſæorum noſtri temporis Academiæ, habet, Dei beneficio, Eccleſia illa cæca & hæretica (quam vocant) ſeptennes pueros qui teſte vniuerſo mundo, poſſint illos non ad pudorem quidem, (quem iampridem nullum habent) ſed ad inſaniam adigere.

IN CAPVT X.

3 Ianitor, ὁ θυρωρός. Loquitur ex illorum temporum more quo ſolebant patreſfamiliâs ſeruum aliquem habere perpetuò ad fores domus aſſidentem, interdum etiam catenis vinctum, vt ex illa Ouidii Elegia apparet, Ianitor indignè dura religate catena.

6 Hanc parabolam, ταύτην τὴν παροιμίαν. Quod à cæteris Euangeliſtis dicitur παραβολή, ab vno Iohanne vbique dicitur παροιμία, quum alioqui Parœmia diuerſum quiddam declaret, vt alibi diximus. Sic nimirum voluit Iohannes exprimere quod Hebræi משל vocant.

ὁ Ἰησοῦς. ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἔγνωσαν τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς.

Iesus. Illi verò non cognouerunt quænam illa essent quæ loquebatur eis.

Iesus: illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis.

Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων.

7 Iesus ergo rursum dixit eis, Amen amen dico vobis, ego sum ostium ouium.

7 Dixit ergo eis iterum Iesus, Amen amen dico vobis, quia ego sum ostiũ ouium.

Πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί· ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα.

8 Quotquot ante me venerunt, fures sunt & latrones: sed non auscultarunt eos oues.

8 Omnes quotquot venerunt fures sunt & latrones: sed non audierunt eos oues.

Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα· δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει.

9 Ego sum ostium: per me si quis introierit, seruabitur: & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

9 Ego sum ostium: per me si quis introierit, saluabitur: & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

Ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ καὶ ἀπολέσῃ· ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσιν.

10 Fur non venit nisi vt furetur, & mactet ac perdat oues: ego veni vt vitam habeant, & abundent.

10 Fur non venit nisi vt furetur & mactet & perdat: ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant.

Esa.40.c.11 Ezech.34.f.23

Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.

11 ‖ Ego sum pastor ille bonus: bonus pastor animam suam dat pro ouibus.

11 Ego sum pastor bonus: bonus pastor animam suam dat pro ouibus suis.

Ὁ μισθωτὸς δὲ, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει· καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτὰ, καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα.

12 Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videns lupum venientem, relinquit oues, & fugit: lupus autem rapit & dissipat oues.

12 Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit: & lupus rapit, & dispergit oues.

Ὁ δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστι, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non est illi cura ouium.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ouibus.

Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν.

14 Ego sum pastor ille bonus, & agnosco oues meas, & agnoscor à meis.

14 Ego sum pastor bonus, & cognosco meas, & cognoscunt me meæ.

Καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα· καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων.

15 Prout nouit me Pater, ita & ego noui Patrem: & animã meam pono pro ouibus.

15 Sicut nouit me Pater, & ego agnosco Patrem: & animam meam pono pro ouibus.

Ezech.37.f.22

Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι· καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν.

16 Alias etiam oues habeo quæ non sunt ex hac caula: illas quoque oportet me adducere: nam vocem meam audient: ‖ fiétque vnum ouile & vnus pastor.

16 Et alias oues habeo quæ non sunt ex hoc ouili: & illas oportet me adducere, & vocem meam audient: & fiet unũ ouile & unus pastor.

8 Ante me, πρὸ ἐμοῦ. Hoc deerat in septem exemplaribus: & pro εἰσὶ, sunt, in vno scriptum erat, ἦσαν, erant. Quanuis autem vniuersale sit hoc pronuntiatum, est tamen accommodandum ad id de quo agitur. Christus dicit se esse ostium, quo dicto alios omnes excludit. Itaque fures ac latrones vocat eos omnes qui ostii nomen sibi vindicarunt. Atqui nullus vnquam ex sanctis, nec Moses, nec Prophetæ, se dixerunt esse ostium, sed Christum potius pro ostio indicarunt ouibus. Ergo ad eos non pertinet hoc Christi dictum.

9 Ingredietur & egredietur, εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται. Heb. ויצא ויבא, id est securus vitã aget. Ita enim hoc quasi prouerbium accipitur apud Hebræos, vt Deut.28.a.6, Psal.121.b.8. Sicut Gallicè dicimus, *Aller & venir*. Hic tamen videtur peculiaris esse allusio ad pastorum officium, quoniam videlicet oues ad pascua educuntur quotidie, & inde rursus in caulas redeunt. Vide Act.1.d.21.

10 Et abũdent, καὶ περισσὸν ἔχωσιν. Vulgata & Erasmus, Et abundantius habeant: quasi scilicet aliquid antè habuerint quàm ad eas veniret pastor.

13 Non est illi cura, οὐ μέλει αὐτῷ. Vulg. Non pertinet ad eum: barbarè & ambiguè.

15 Nouit, γινώσκει: id est diligit, approbat, gratum sibi ac coniunctissimum habet. Sic apud Hebræos accipitur verbum ידע, vt Psal.1.b.6, & 37.d.18. Matth.7.d.23. Itaque ad hunc locum non pertinet disputatio illa subtilis potius quàm solida, quomodo Pater æternam suam sapientiam noscat. Nolui tamen quicquam mutare, ne aliorum sententiis præiudicium adferrem.

16 Et vnus pastor, εἷς ποιμήν. Sic apud Hebræos sæpe etiam inter duo incisa deest copula: apud Græcos

autem & Latinos admodum rarò. Nam tria minimùm incisa plerunque requiruntur, vt locus fit ἀσύνδετος. Similem eclipsin annotauimus semel apud Lucam, & 1.Tim.4.a.3.

Διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν.

17 Propterea Pater me diligit, quia ‖ ego pono animam meã vt eam rursus assumam.

17 Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam ut iterum sumam eam.

Esaie 53.b.

Οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. Ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου.

18 Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à meipso: potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo rursus eam assumendi. ‖ Hoc mandatum accepi à Patre meo.

18 Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à meipso: potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc mandatum accepi à Patre meo.

Act.4.d.28

Σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς Ἰουδαίοις διὰ τοὺς λόγους τούτους.

19 Dissidium igitur rursum ortum est inter Iudæos propter istos sermones.

19 Dissensio iterum facta est inter Iudæos propter sermones hos.

Ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, Δαιμόνιον ἔχει, καὶ μαίνεται· τί αὐτοῦ ἀκούετε;

20 Dicebant autem multi eorum, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?

20 Dicebant autem multi ex ipsis, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?

Ἄλλοι ἔλεγον, Ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου. μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοίγειν;

21 Alii dicebant, Hæc verba nõ sunt dæmoniaci: num dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

21 Alii dicebant, Hæc verba non sunt dæmonium habentis. nunquid dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

Ἐγένετο δὲ τὰ Ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν.

22 ‖ Facta sunt autem Encænia Hierosolymis, & hyems erat.

22 Facta sunt autem Encænia in Ierosolymis, & hyems erat.

1.Mach.4.g.59

Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος.

23 Et ambulabat Iesus in templo in porticu Solomonis.

23 Et ambulabat Iesus in templo, in porticu Salomonis.

Ἐκύκλωσαν οὖν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ, Ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, εἰπὲ ἡμῖν παρρησίᾳ.

24 Cinxerunt igitur eum Iudæi, & dixerunt ei, Quousque animam nostram suspendis? si tu es Christus, dic nobis apertè.

24 Circumdederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei, Quousque animam nostram tollis? si tu es Christus, dic nobis palàm.

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε· τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

25 Respondit eis Iesus, Dixi vobis, nec creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testantur de me.

25 Respondit eis Iesus, Loquor vobis, & non creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testimonium perhibent de me.

17 Propterea, διὰ τοῦτο. Notandus est hic locus aduersus eos qui διὰ τοῦ Χριστοῦ & διὰ τὸν Χριστὸν subtili quadam ratione distinguunt, vt Christi meritum eneruẽt. Christus certè, quatenus homo est, sua obedientia ac perfecta iustitia promeritus est secundum Dei erga nos gratiam, vitam ac benedictionem quæ Legi est annexa, nobis omnibus qui hac iustitia per fidem nobis imputata iusti constituimur, vt vnà cum ipso regnemus: sicut explicat Paulus Rom.5.d.19. & Philip.2.a.7.8 & 9. Pono, τίθημι. Vel, ponam. Sed tamen præsens tempus seruare malui, quia Christus, ex quo natus est, quodammodo cœpit vitam suam pro nobis ponere, ita vt tota ipsius vita nihil aliud sit quàm iugis quædam mors quam pro peccatis nostris subiit. Itaque iam tum moriebatur quum hæc diceret, quanuis etiam propriè sacrificium respiciat crucis.

21 Num dæmonium, μὴ δαιμόνιον. In vno codice legimus μὴ δαιμόνιον ἔχων, num qui dæmonium habet: quod maximè probo.

22 Encænia, τὰ ἐγκαίνια. Sacer (vt quidam scribit) apud Iudæos hic dies erat ob memoriam instaurati templi, post diutinam in Perside captiuitatem. Imò verò non vnius diei, sed octo dierum hoc festum erat, nec institutum in memoriam reditus ex Babylonia, (quæ & ipsa distincta est à Perside) sed à Iuda Machabæo, quum pulso Antiochi præsidio templum ac cultum Dei instaurasset. Sic enim de his scribitur 1. Mach.4.g.59, Καὶ ἔστησεν Ἰούδας καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ πᾶσα ἐκκλησία Ἰσραὴλ, ἵνα ἄγωνται αἱ ἡμέραι ἐγκαινισμοῦ τοῦ θυσιαστηρίου ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν, ἐνιαυτὸν κατ' ἐνιαυτὸν, ἡμέρας ὀκτὼ, ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ εἰκάδος τοῦ μηνὸς Χασελεῦ, μετ' εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς. Id est, Constituit Iudas & fratres eius, totáque Israelis concio, vt dies dedicationis altaris suis tẽporibus agitarentur singulis annis, videlicet octo dies, à xxv die mensis Chasleu, magno cum gaudio ac lætitia. Hæc ille, quibus hoc etiam addo, ἐγκαίνια non rectè ficto nouo vocabulo Castellionem interpretari Renoualia, quum ἐγκαινίζεσθαι dicantur quæ sacro vsui veluti initiantur, vt Heb.9.v.18. & 10.v.20. Liquet autem etiam ex illo quem citaui loco, cur addat Iohannes hyemem fuisse, quum mensis כסליו maxima ex parte Decembri nostro respondeat.

24 Suspendis, αἴρεις: id est anxiam ac suspensam tenes. Non desunt tamen qui αἴρειν accipiant pro tollere è medio ac perdere, veluti Latini dicunt, Quid me enecas: quæ tamen interpretatio mihi non placet.

Apertè, παρρησίᾳ. Vulg. Palàm. Ego malo ad ipsum loquendi genus referre, vt etiam infrà accipitur, 11.b.14. Neque enim possunt vt publicè duntaxat respondeat, sed vt apertè & sermone minimè ambiguo dicat an sit promissus ille Messias. Idem annotauimus Mar.8.d.32.

Ἀλλ' ὑμεῖς οὐ πιστεύετε· οὐ γάρ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν.	26 Sed vos non creditis: non enim estis ex ouibus meis, sicut dixi vobis.	26 Sed uos non creditis, quia non estis ex ouibus meis, sicut dixi uobis.
Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτά, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι·	27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego eas agnosco, & sequuntur me:	27 Oues meæ uocem meã audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me:
Κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς, καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου.	28 Et ego vitam æternam do eis, nec peribunt in æternum, neque rapiet eas quisquam è manu mea.	29 Et ego uitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.
Ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστί· καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου.	29 Pater meus qui eas dedit mihi, maior omnibus est: neque quisquã potest eas rapere è manu Patris mei.	30 Pater meus qui dedit mihi, maior omnibus est: & nemo potest rapere de manu Patris mei.
Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν.	30 Ego & Pater vnum sumus.	31 Ego & Pater unum sumus.
Ἐβάστασαν οὖν πάλιν λίθους οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν.	31 Sustulerunt ergo rursum lapides Iudæi vt lapidarent eũ.	32 Sustulerunt ergo iterum lapides Iudæi ut lapidarent eum.
Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου· διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον λιθάζετέ με;	32 Respondit eis Iesus, Multa præclara opera demonstraui vobis ex Patre meo: propter quod illorum operum me lapidatis?	33 Respondit eis, Multa bona opera ostendi uobis ex Patre meo: propter quod eorum opus me lapidatis?
Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος ὢν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν.	33 Responderunt ei Iudæi, dicentes, Ob bonum opus non lapidamus te, sed ob blasphemiam id est, quia tu, homo quum sis, facis teipsum Deum.	34 Responderunt ei Iudæi, De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia, & quia tu homo quum sis, facis teipsum Deum.
Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, Ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε;	34 Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege vestra, ‖ Ego dixi, Dii estis?	35 Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege uestra, Quia ego dixi, Dij estis?
Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή·	35 Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui Scriptura:	36 Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui Scriptura:
Ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς	36 Me, quẽ Pater sanctificauit	37 Quẽ Pater sanctificauit

Psal. 81. b. 6

26 Non enim estis, οὐ γάρ ἐστε. In quibusdam codicibus legitur, ὅτι οὐκ ἐστέ, quia non estis. Sed vtcunque legas, sciendum est causam adferri cur non credant, non autem consequutionem necti, vt suprà, 8.f.44, quum colligitur, diabolum non perstitisse in veritate, ex eo quòd veritas in eo non sit. Item Lucæ 7.g.47, vbi ex magna dilectione colligitur remissio multorum peccatorum, Quia, inquit, cui pauciora peccata remissa sunt, is minus diligit. In illis igitur exemplis res ipsa ostendit ὅτι notare consequens, ex quo antecedens colligitur. Hic verò ex contrario declarat antecedens, ex quo intelligitur consequens. Prius enim oues nos esse oportet, (id est ouili Dei destinatos) quàm Pastoris vocem audiamus: prius nos diligi quàm diligamus: prius trahi, audire ac discere, quàm ad eum veniamus. Isti igitur non audiunt, idcirco quia non sunt ex ouibus. Quãquam rectè etiam hoc ex illo colligas, quia ouem esse, & suo tempore audire, ita sunt inter se coniuncta vt distingui quidem possint, separari non possint. Sicut dixi vobis, καθὼς εἶπον ὑμῖν. Hæc à nonnullis connectuntur cum sequenti versiculo. Eras. putat à quopiam addita. Ego verò non puto redundare, quum præsertim in omnibus nostris codicibus summo consensu legantur.

29 Pater meus, ὁ πατήρ μου. Augustinus & Pseudocyrillus legunt, ὁ πατήρ μου ὃ δέδωκέ μοι, μεῖζον πάντων ἐστί, i. Quod mihi dedit Pater meus, maius est omnibus: idque Augustinus quidem de Ecclesia interpretatur, quæ omnem vim aduersariorum superat: Pseudocyrillus verò de diuina Christi virtute, cui frustra se opponat Satan cum suis. Ego eam lectionem sum sequutus quam in omnibus exemplaribus reperi, & Nonnus etiam expressit.

32 Ex Patre meo, ἐκ τοῦ πατρός μου. Id est, Patris mei potentia & authoritate fretus.

33 Id est, καί. Sic conuerti, vt ostenderem καὶ hoc loco non propriè copulam esse, sed potius per epexegesin explicandam: quanuis sic etiã loquuntur Latini, vt Virg. Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ. Theophylactus Romanus omittit: & similes eclipses multas iam annotauimus suprà, 5.c.19.

35 Solui, λυθῆναι. Id est, violari, aut irrita fieri, vt Matth. 5.c.17 & 19. aut destrui, vt suprà, 7.d.23.

36 Me, quem Pater, ὃν ὁ πατήρ. Supplendum fuisse pronomen primæ personæ, liquet ex eo quod dixit βλασφημεῖς potius quàm βλασφημεῖ. Sed & orationem rectam mutauimus in obliquam, vt personæ mutationem vitaremus. qua de re diximus suprà, 1.c.10.

38 In

τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε, Ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰμι;	& misit in mundum, vos dicitis me blasphemare, quia dixi, Filius Dei sum?	& misit in mundũ, uos dicitis, Quia blasphemas: quia dixi, Filius Dei sum?
Εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι·	37 Si nõ facio opera Patris mei, nolite credere mihi:	37 Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi:
Εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε· ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.	38 Sin verò facio, etiamsi mihi non credatis, operibus credite: vt cognoscatis & credatis Patrem in me esse, & me in eo.	38 Si autem facio, etsi mihi non uultis credere, operibus credite: ut cognoscatis & credatis quia Pater in me est, & ego in Patre.
Ἐζήτουν οὖν πάλιν αὐτὸν πιάσαι· καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν.	39 Rursus ergo studebant eum prehẽdere: sed exiuit ex eorum manu.	39 Quærebant ergo eum apprehendere: & exiuit de manibus eorum.
Καὶ ἀπῆλθε πάλιν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦν Ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ.	40 Abiítque rursus trans Iordanem, in eum locum vbi primùm fuerat Iohannes baptizans, mansitque illic.	40 Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum ubi erat Iohannes baptizans primùm: & mansit illic.
Καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι Ἰωάννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν· πάντα δὲ ὅσα εἶπεν Ἰωάννης περὶ τούτου, ἀληθῆ ἦν.	41 Multi autem veniebant ad eum, & dicebãt, Iohannes quidem signum nullũ edidit: quæcunque autẽ de isto dixit, vera erant.	41 Et multi uenerunt ad eum, & dicebant, Quia Iohannes quidem signũ fecit nullum: omnia autẽ quæcunque dixit Iohannes de hoc, uera erant.
Καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν.	42 Et multi illic crediderunt in eum.	42 Et multi crediderunt in eum.
Κεφάλαιον ια.	CAP. XI.	CAP. XI.
Ἦν δέ τις ἀσθενῶν Λάζαρος ἀπὸ Βηθανίας, ἐκ τῆς κώμης Μαρίας καὶ Μάρθας τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς.	1 Ægrotabat autem quidam nomine Lazarus, à Bethania vico Mariæ & Marthæ sororis ipsius.	1 Erat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de castello Mariæ & Marthæ sororis eius.
(Ἦν δὲ Μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν Κύριον μύρῳ, καὶ ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς· ἧς ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει)	2 (Maria autem ea erat quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus ægrotabat)	2 (Maria autẽ erat quæ unxit Dominum unguẽto, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus infirmabatur)
Ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι, Κύριε, ἴδε, ὃν φιλεῖς ἀσθενεῖ.	3 Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes, Domine ecce, is quem amas, ægrotat.	3 Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes, Domine, ecce, quem amas, infirmatur.
Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ δι' αὐτῆς.	4 Iesus autem hoc audito, dixit, Morbus iste non est mortifer, sed *immissus* pro Dei gloria, vt per eum *morbum* glorificetur Filius Dei.	4 Audiens autem Iesus dixit eis, Infirmitas hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei: ut glorificetur Filius Dei per eam.
Ἠγάπα δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν Μάρθαν, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, καὶ τὸν Λάζαρον.	5 Diligebat autem Iesus Martham & sororem eius, & Lazarum.	5 Diligebat autem Iesus Martham, & sororem eius Mariam, & Lazarum.

Mat. 26. a. 7 infrà, 12. a. 2

38 In eo, ἐν αὐτῷ. videlicet Patre. Nam sic etiam legit Vulgata, & in vno exemplari scriptum erat, ἐν τῷ πατρί.

41 Dixit, εἶπεν Ἰωάννης. Hebræa repetitio antecedentis pro relatiuo, quam studuimus vitare propter amphiboliam. Nam in vno exemplari deesse animaduertimus: & relatiua interdum, vbi etiam necessaria videntur, solet Iohannes negligere, vt suprà, versu 19.

IN CAPVT XI.

2 Ea erat quæ vnxit, ἦν ἡ ἀλείψασα. Notandum est, quæ de vnctione referuntur, dici κατὰ πρόληψιν. neque enim adhuc id factum erat. Ideo seruauimus propriam aoristi significationem, qui alioqui fere poni solet pro præterito plusquamperfecto, quod omnino est diligenter obseruandum, vt series historiæ intelligatur.

4 Mortifer, πρὸς θάνατον. Hebr. למות, id est idcirco immissus vt Lazarum perimat: pro quo Vulgata & Eras. ad verbum verterunt, Ad mortem. Nam πρὸς finem declarat. alioqui dicendum fuerat ἕως, vel μέχρι θανάτου, id est עד-מות, vt Esa. 38. a. 1. Filius Dei, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. In nonnullis Latinis codicibus legitur, Filius hominis, id est υἱὸς ἀνθρώπου, & ita etiam Nonnus.

Greek	Latin	Vulgate
Ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας·	6 Vt ergo audiuit illum ægrotare, tum quidem mansit duos dies in eo loco vbi erat:	6 Vt ergo audiuit quia infirmabatur, tunc quidem mansit in eodem loco duobus diebus:
Ἔπειτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς, Ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν πάλιν.	7 Deinde postea dixit discipulis, Eamus in Iudæam rursus.	7 Deinde post hæc dicit discipulis suis, Eamus in Iudæam iterum.
Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταί, Ῥαββί, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ;	8 Dicunt ei discipuli, Rabbi, modò quærebant te Iudæi lapidare, & rursum illuc abis?	8 Dicunt ei discipuli, Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum uadis illuc?
Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὧραι τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου βλέπει·	9 Respondit Iesus, Nónne duodecim sunt horæ diei? siquis ambulauerit interdiu, non offendit: quia lucem huius mundi videt:	9 Respondit Iesus, Nonne duodecim sunt horæ diei? Siquis ambulauerit in die, non offendit: quia lucem huius mundi uidet:
Ἐὰν δέ τις περιπατῇ ἐν τῇ νυκτί, προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ.	10 Siquis autem ambulauerit noctu, offendit: quia lux ei non adest.	10 Si autem ambulauerit in nocte, offendit: quia lux non est in eo.
Ταῦτα εἶπε· καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς, Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν.	11 Hæc ait: & postea dixit eis, Lazarus amicus noster dormit: sed proficiscor vt à somno excitem eum.	11 Hæc ait: & post hæc dicit eis, Lazarus amicus noster dormit: sed uado ut à somno exsuscitem eum.
Εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται.	12 Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, seruabitur.	12 Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, saluus erit.
Εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει.	13 Hoc autem dixerat Iesus de ipsius morte: at illi putarunt eum de dormitione somni dicere.	13 Dixerat autem Iesus de morte eius: illi autem putauerunt quia de dormitione somni diceret.
Τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς παρρησίᾳ, Λάζαρος ἀπέθανε·	14 Tunc ergo Iesus dixit eis ˇ apertè, Lazarus mortuus est:	14 Tunc ergo Iesus dixit eis manifestè, Lazarus mortuus est:
Καὶ χαίρω δι' ὑμᾶς (ἵνα πιστεύσητε) ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ. ἀλλ' ἄγωμεν πρὸς αὐτόν.	15 Et gaudeo propter vos (vt credatis) me illic non fuisse. sed eamus ad eum.	15 Et gaudeo propter uos (ut credatis) quoniam non eram ibi. sed eamus ad eum.
Εἶπεν οὖν Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, τοῖς συμμαθηταῖς, Ἄγωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα ἀποθάνωμεν μετ' αὐτοῦ.	16 Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus, condiscipulis, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.	16 Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus, ad condiscipulos, Eamus & nos, ut moriamur cum eo.
Ἐλθὼν οὖν ὁ Ἰησοῦς εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ.	17 Venit ergo Iesus, & inuenit eum quartum iā diem in monumento ˇagere.	17 Venit itaque Iesus, & inuenit eū quatuor dies iam in monumento habentem.
Ἦν δὲ ἡ Βηθανία ἐγγὺς τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε·	18 Erat autem Bethania prope Hierosolymā fere stadiis quindecim:	18 Erat autem Bethania iuxta Ierosolymam quasi stadiis quindecim:
Καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν.	19 Multíque ex Iudæis venerant ˇad Martham & Mariam vt consolarentur eas de fratre suo.	19 Multi autem ex Iudæis uenerant ad Martham & Mariam, ut consolarentur eas de fratre suo.
Ἡ οὖν Μάρθα ὡς ἤκουσεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ· Μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο.	20 Martha ergo vt audiuit Iesū ˇvenire, occurrit ei: Maria verò domi sedebat.	20 Martha ergo ut audiuit quia Iesus uenit, occurrit illi: Maria autem domi sedebat.

6 Tum quidem, τότε μὲν. Notandum est particulæ μὲν nō subiici δέ, contra cōmunem loquendi vsum.
14 Apertè, παρρησίᾳ. Vide suprà, 10.d.24.
17 Agere, ἔχοντα. Vulg. & Eras. Habentem: quo modo dixit Quintilianus lib. 6. cap. 4. triginta annos habere, pro, tricesimum annum agere, vt suprà etiam conuertimus 8.g.57.
19 Ad Martham & Mariam, πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν. Ad verbum, Ad eas quæ erant circa Martham & Mariam. Sed Græca est periphrasis admodum elegans, quam rectè expressit Vetus interpres, immeritò à Valla reprehensus. Interdum tamen hæc periphasis simpliciter accipienda est, vt Act. 13. b. 13.

Greek	Latin	Vulgate
Εἶπεν οὖν ἡ Μάρθα πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει·	21 Dixit ergo Martha Iesu, Domine, si fuisses hîc, frater meus non fuisset mortuus:	21 Dixit ergo Martha ad Iesum, Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus:
Ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεόν, δώσει σοι ὁ Θεός.	22 Sed & nunc scio fore vt quæcunque petieris à Deo, det tibi.	22 Sed & nunc scio quia quæcunque poposceris à Deo, dabit tibi Deus.
Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου.	23 Dicit ei Iesus, Resurget frater tuus.	23 Dicit illi Iesus, Resurget frater tuus.
Λέγει αὐτῷ Μάρθα, Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.	24 Dicit ei Martha, Scio resurrecturū ‖ in resurrectione vltimo illo die.	24 Dicit ei Martha, Scio quia resurget in resurrectione in nouissimo die. (Suprà, 5.e.29. luc.14.c.14)
Εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή· ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται·	25 Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: ‖ qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, viuet:	25 Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & uita: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, uiuet: (Suprà, 6.d.35)
Καὶ πᾶς ὁ ζῶν, καὶ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Πιστεύεις τοῦτο;	26 Et quisquis viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?	26 Et omnis qui uiuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?
Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε, ἐγὼ πεπίστευκα ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος.	27 Ait illi, Etiam Domine, ego credo te esse Christum Filium Dei, qui in mundum venturus erat.	27 Ait illi, Vtique Domine, ego credidi quia tu es Christus Filius Dei, qui in mundum uenisti.
Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἀπῆλθε, καὶ ἐφώνησε Μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρα, εἰποῦσα, Ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε.	28 Et quum hæc dixisset, abiit, & clàm vocauit Mariam sororē suam, dicens, Magister adest, & te vocat.	28 Et quum hæc dixisset, abiit, & uocauit Mariā sororem suam silentio, dicens, Magister adest, & uocat te.
Ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχύ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν.	29 Illa vt audiuit, surgit citò, & venit ad eum.	29 Illa ut audiuit, surgit citò, & uenit ad eū.
(Οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην· ἀλλ' ἦν ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ Μάρθα)	30 (Nondum autem venerat Iesus in vicum: sed erat in eo loco vbi occurrerat ei Martha)	30 (Nondum enim uenerat Iesus in castellum: sed erat adhuc in illo loco ubi occurrerat ei Martha)
Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ' αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ παραμυθούμενοι αὐτήν, ἰδόντες τὴν Μαρίαν ὅτι ταχέως ἀνέστη, καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, Ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ.	31 Iudæi ergo qui domi erant cū ea, & consolabantur eā, quum vidissent Mariam citò surrexisse, & exiisse, sequuti sunt eam, dicentes, Abit ad monumentū, vt illic fleat.	31 Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & consolabantur eam, quum uidissent Mariam quia citò surrexit, & exiit, secuti sunt eam, dicentes, Quia uadit ad monumentum ut ploret ibi.
Ἡ οὖν Μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν ὁ Ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτόν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, λέγουσα αὐτῷ, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός.	32 Maria ergo quum venisset eò vbi erat Iesus, viso eo, accidit ad eius pedes, dicens ei, Domine, si fuisses hîc, non esset mortuus frater meus.	32 Maria ergo quum uenisset ubi erat Iesus, uidens eum, cecidit ad pedes eius, & dicit ei, Domine, si fuisses hic, non esset mortuus frater meus.
Ἰησοῦς οὖν, ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους, κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν.	33 Iesus ergo vt vidit eam flentem, & Iudæos qui vnà venerant cum ea, flentes, infremuit spiritu, & ˇturbauit seipsum.	33 Iesus ergo ut uidit eā plorantem, & Iudæos qui uenerant cum ea, plorantes, infremuit spiritu, & turbauit seipsum.

20 Venire, ἔρχεται. Erasmus, Venisset, impropriè: nam adhuc erat in via.
33 Turbauit, ἐτάραξεν. Id est vehementer cōmouit. Sed obseruandum est in maximo etiam motu nullam fuisse ἀταξίαν.

Καὶ εἶπε, Ποῦ τεθείκατε αὐτόν; Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε.

34 Et dixit, Vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.

34 *Et dixit, vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, ueni & uide.*

Ἐδάκρυσεν ὁ Ἰησοῦς.

35 Lacrymatus est Iesus.

35 *Et lacrymatus est Iesus.*

Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν.

36 Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.

36 *Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.*

Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ;

Supr. 9. a. 6

37 Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic ‖ qui aperuit oculos cæci, facere vt & iste non moreretur?

37 *Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci, facere ut hic non moreretur?*

Ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. Ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ' αὐτῷ.

38 Iesus ergo rursum fremens apud semetipsum, venit ad monumentum. erat autem spelunca, & lapis erat ei impositus.

38 *Iesus ergo rursum fremens in semetipso, uenit ad monumentum. Erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei.*

Λέγει ὁ Ἰησοῦς, Ἄρατε τὸν λίθον. Λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος Μάρθα, Κύριε, ἤδη ὄζει· τεταρταῖος γάρ ἐστι.

39 Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam olet: quatuor enim dierum est.

39 *Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam fœtet: quatriduanus est enim.*

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶπόν σοι ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ;

40 Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, fore, si credideris, vt videas gloriam Dei?

40 *Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, quoniam si credideris, uidebis gloriam Dei?*

Ἦραν οὖν τὸν λίθον οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἦρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε, Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι ὅτι ἤκουσάς μου.

41 Sustulerunt ergo lapidem *è loco* vbi mortuus ille fuerat positus. Iesus autem attollens sursum oculos, dixit, Pater gratias ago tibi quòd me audieris.

41 *Tulerunt ergo lapidē. Iesus autem eleuatis sursum oculis dixit, Pater, gratias ago tibi quoniā audisti me.*

Ἐγὼ δὲ ᾔδειν ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις· ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα, εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

42 Ego verò sciebam me semper à te audiri: sed propter turbam circumstantem *hoc* dixi, vt credant me à te missum esse.

42 *Ego autem sciebā quia semper me audis: sed propter populum qui circunstat, dixi, ut credant quia tu me misisti.*

Καὶ ταῦτα εἰπών, φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύγασε, Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.

43 Et quum hæc dixisset, clamauit voce magna, Lazare, adesdum foras.

43 *Hæc quum dixisset, uoce magna clamauit, Lazare, ueni foras.*

Καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκώς, δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Λύσατε αὐτόν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν.

44 Tum qui fuerat mortuus, prodiit, manus & pedes vinctus fasciis, facies autem eius, sudario erat obuincta. Dicit eis Iesus, Soluite eum, & finite abire.

44 *Et statim prodiit qui fuerat mortuus, ligatus pedes & manus institis, & facies illius sudario erat ligata. Dixit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.*

Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

45 Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & conspexerant quæ fecerat Iesus, crediderunt in eum.

45 *Multi ergo ex Iudæis qui uenerant ad Mariam & Martham, & uiderāt quæ fecit Iesus, crediderunt in eum.*

Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς.

46 Quidam autem ex eis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecerat Iesus.

46 *Quidam autem ex ipsis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecit Iesus.*

Συνήγαγον οὖν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλεγον, Τί ποιοῦμεν; ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολλὰ σημεῖα ποιεῖ.

47 Coegerunt ergo Pontifices & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid facimus? nam hic homo multa signa edit.

47 *Collegerunt ergo Pontifices & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid facimus? quia hic homo multa signa facit.*

Ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτω, πάντες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν· καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον, καὶ τὸ ἔθνος.

48 Si ita sinamus eum, omnes ei credent: veniéntque Romani, & delebunt tum locum nostrū, tum gentem.

48 *Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum: & uenient Romani, & tollent & nostrum locum & gentem.*

Εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας, Ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδέν·

49 Vnus autem ex ipsis Caiaphas, Pontifex maximus anni illius, dixit eis, Vos nihil scitis:

49 *Vnus autem ex ipsis Caiphas, quum esset Pontifex anni illius, dixit eis, Vos nescitis quicquam:*

Οὐδὲ διαλογίζεσθε ὅτι συμφέρει ἡμῖν ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται.

50 ‖ Nec cogitatis expedire nobis vt vnus homo moriatur pro populo, & tota gens non pereat.

50 *Nec cogitatis quia expedit nobis ut unus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.*

Infrà, 18. c. 14

Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν· ἀλλὰ Ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν ὅτι ἔμελλεν ὁ Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους·

51 Hoc autem ex semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex maximus anni illius, prophetauit fore vt Iesus pro gente moreretur:

51 *Hoc autem à semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex anni illius, prophetauit quòd Iesus moriturus erat pro gente:*

Καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἕν.

52 Nec tantùm pro ea gente, sed vt etiam filios Dei dispersos cogeret in vnum.

52 *Et non tantùm pro gente, sed ut filios Dei qui erant dispersi, congregaret in unum.*

Ἀπ' ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν.

53 Ab illo ergo die consultabant vnà vt trucidarent eum.

53 *Ab illo ergo die cogitauerunt ut interficerent eum.*

Ἰησοῦς οὖν οὐκ ἔτι παρρησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραὶμ λεγομένην πόλιν· κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

54 Iesus ergo palàm ampliùs non versabatur inter Iudæos: sed abiit illinc in regionē quæ est prope desertum, in vrbē quæ dicitur Ephraim: & illic agebat cum discipulis suis.

54 *Iesus ergo iam non in palàm ambulabat apud Iudæos: sed abiit in regionem iuxta desertū, in ciuitatem quæ dicitur Ephrem & ibi morabatur cum discipulis suis.*

Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων· καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς.

55 Propè autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Hierosolymam ex illa regione ante Pascha, vt purificarent se.

55 *Proximum autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Ierosolymam de regione ante Pascha, ut sanctificarent seipsos.*

Ἐζήτουν οὖν τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔλεγον μετ' ἀλλήλων ἐν τῷ ἱερῷ ἑστηκότες, Τί δοκεῖ ὑμῖν; ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν;

56 Quærebant ergo Iesum, & loquebantur alii cum aliis in templo stantes, Quid videtur vobis? an non venturum esse ad festum?

56 *Quærebant ergo Iesum, & colloquebantur ad inuicem in templo stantes, Quid putatis quia non uenit ad diem festū?*

Δεδώκεισαν δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἐντολήν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι, μηνύσῃ, ὅπως πιάσωσιν αὐτόν.

57 Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatū, vt siquis nosset vbi esset, indicaret, vt prehenderent eum.

57 *Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatum, ut siquis cognouerit ubi sit, indicet, ut apprehendant eum.*

Κεφάλαιον ιβ'. CAP. XII.

Ὁ οὖν Ἰησοῦς πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα ἦλθεν εἰς Βηθανίαν, ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκώς, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

1 ‖ IEsus ergo sex ante Pascha diebus venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus, quem excitauerat à mortuis.

1 *IEsus ergo ante sex dies Paschæ uenit Bethaniam, ubi Lazarus fuerat mortuus: quē suscitauit Iesus.*

Matth. 26. a. 6
Mar. 14. a. 3

48 Delebunt, ἀροῦσι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Tollent: quæ interpretatio mihi quidem visa est nimium obscura.

49 Anni illius, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Vide Mar. 2. v. 26, & Luc. 3. v. 2.

52 Pro ea gente, ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Magna vis est Græci articuli, vt certam gentē cum reliquarum gentium 5 hominibus conferri intelligamus. Idcirco enim istos vocat dispersos, quòd non vt Iudæi, in vna regione coacti essent, sed ab Oriente ad Occidentem hinc & inde colligendi.

54 Quæ est prope desertum, ἐγγὺς τῆς ἐρήμου: id est τὴν ἐγγὺς ἐρήμου. Deest enim articulus: de qua eclipsi diximus suprà, 5. f. 36. Cæterùm pro Ephraim in vno codice legitur Ephrem & apud Nonnum quoque, & in Vulgata editione.

10 56 An nō venturū esset ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ: id est ὅτι οὐ μὴ ἐλεύσεται. Deliberāt enim de re adhuc incerta, quū festum quidem instaret, sed nondū tamen aduenisset. Itaque vt planior esset sentētia, suppleui particulā interrogantem. Nam Eras. mihi quidem non videtur sensum assequutus, quum interpretaretur, Quòd non venerit.

IN CAPVT XII.

1 Sex ante Pascha diebus, πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα. Vulg. & Erasmus ad verbū, Ante sex dies Paschæ, quod 15 nemo facilè intelligat.

Ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ, καὶ ἡ Μάρθα διηκόνει· ὁ δὲ Λάζαρος εἷς ἦν τῶν συνανακειμένων αὐτῷ.

Ἡ οὖν Μαρία λαβοῦσα λίτραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου, ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐξέμαξε ταῖς θριξὶν αὐτῆς τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἡ δὲ οἰκία ἐπληρώθη ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου.

Λέγει οὖν εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, ὁ μέλλων αὐτὸν παραδιδόναι,

Διατί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη τριακοσίων δηναρίων, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς;

Εἶπε δὲ τοῦτο, οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, ἀλλ' ὅτι κλέπτης ἦν, καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε, καὶ τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες αὐτήν, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό.

Τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

Ἔγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν Ἰουδαίων ὅτι ἐκεῖ ἐστι· καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἴδωσιν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

Ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ ἀρχιερεῖς ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἀποκτείνωσιν·

Ὅτι πολλοὶ δι' αὐτὸν ὑπῆγον τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν Ἰησοῦν.

Τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορτήν, ἀκούσαντες ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα,

Ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, καὶ ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον, Ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

Infrà,13.c.29

Mat.21.a.8 mar.11.a.7 luc.19.c.35

2 Fecerunt igitur ei cœnam illic, & Martha ministrabat: Lazarus verò vnus erat ex iis qui simul accumbebant cum eo.
3 Maria ergo accepta libra vnguenti nardi [3] liquidæ multi pretii, vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: domus autem impleta est odore vnguenti.
4 Dixit ergo quidam ex discipulis eius, *nempe* Iudas Simonis *filius*, Iscariotes, qui erat eum proditurus,
5 Quare hoc vnguentum nõ vænijt trecentis denariis, & datum est pauperibus?
6 Dixit autem hoc, non quòd pauperum ipsi cura esset, sed quia fur erat, ‖ & marsupium habebat, & ea quæ *intro* mittebantur, portabat.
7 Dixit ergo Iesus, Sine eam, in diem sepulturæ meæ [7] seruauit istud.
8 [8] Pauperes enim semper habetis vobiscum, me verò non semper habebitis.
9 Cognouit ergo turba multa ex Iudæis eum illic esse: & venerunt non propter Iesum tantùm, sed etiam vt Lazarum viderent, quẽ excitarat à mortuis.
10 Consultarunt autem principes Sacerdotum vt Lazarum etiam trucidarent:
11 Quia multi ex Iudæis propter eum abibant, & credebant in Iesum.
12 ‖ Postero die turba multa quæ venerat ad festum, quum audissent Iesum venire Hierosolymam,
13 Acceperunt ramos palmarum, & egressi sunt ei obuiam, & clamabant, Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israelis.

2 Fecerunt autem ei cœnam ibi, & Martha ministrabat: Lazarus verò unus erat ex discumbentibus cum eo.
3 Maria ergo accepit libram unguenti nardi pistici pretiosi, & unxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: & domus impleta est ex odore unguenti.
4 Dixit ergo unus ex discipulis eius, Iudas Iscariotes, qui erat eum traditurus,
5 Quare hoc unguentum non uenijt trecentis denariis, & datum est egenis?
6 Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens, ea quæ mittebantur portabat.
7 Dixit ergo Iesus, Sine illam ut in diem sepulturæ meæ seruet illud.
8 Pauperes enim semper habetis uobiscum, me autem non semper habetis.
9 Cognouit ergo turba multa ex Iudæis quia illic est: & uenerunt non propter Iesum tantùm, sed ut Lazarũ uiderent, quẽ suscitauit à mortuis.
10 Cogitauerũt autẽ principes Sacerdotum ut & Lazarum interficerent:
11 Quia multi propter illum abibant ex Iudæis, & credebant in Iesum.
12 In crastinum autẽ turba multa quæ uenerat ad diem festum, quũ audissent quia uenit Iesus Ierosolymam,
13 Acceperunt ramos palmarum, & processerũt obuiam ei, & clamabãt, Hosanna, Benedictus qui uenit in nomine Domini, rex Israel.

3 Liquidæ, πιστικῆς. Vide Mar.14.a.3. Cæterùm pro eo quod λίτραν Iohannes scripsit, miror Nonnum τρία μέτρα interpretari: neque sanè vnquam potui istius interpretationis rationem inire. λίτραν verò vocabulum esse Latinum, apertè declarat Galenus libro primo De compositione medicamentorum secundum genera. Sunt, inquit, ἐπιχώρια ταῦτα ὀνόματα, τό, τε τῆς λίτρας καὶ τὸ τοῦ ξέστου ἐκ τῆς οὐσίας, de Romanis loquens. Neque obstat quod ex Polluce citat Erasmus. Neque enim alios quàm Siculos poetas, aut qui Siculos imitati sunt, citat Pollux: quos vt alia multa, sic etiam hoc vocabulum à vicinis hausisse, vel hoc indicat quòd nulli alii Græci authores id vsurparunt, Latini autem non aliter loqui soleant. Sed hæc παρέργως.

7 Seruauit, τετήρηκεν. Vulg. Vt seruet, ἵνα τηρήσῃ, sicut in vno codice scriptum inuenimus. Ita etiã legit Nonnus. Dicitur autẽ seruasse in diẽ sepulturæ Maria vnguentũ quod tunc effuderat, quoniã paulo pòst moriturus & sepeliẽdus erat: quanquã illã credibile est de re illa tunc nõ cogitasse. Sed Dominus hoc temere factũ nõ esse dicit, & testatur Dei prouidentia proponi illis istud proximæ ipsius sepulturæ prænuntiũ spectaculum.

8 Habebitis, ἔχετε. Vide Matth.26.v.11, & infrà, 16.v.10.

Εὑρὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὀνάριον, ἐκάθισεν ἐπ' αὐτό, καθώς ἐστι γεγραμμένον,

Μὴ φοβοῦ θύγατερ Σιών· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται, καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου.

Ταῦτα δὲ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ πρῶτον· ἀλλ' ὅτε ἐδοξάσθη ὁ Ἰησοῦς, τότε ἐμνήσθησαν ὅτι ταῦτα ἦν ἐπ' αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ.

Ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλος ὁ ὢν μετ' αὐτοῦ ὅτι τὸν Λάζαρον ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

Διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος, ὅτι ἤκουσε τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον.

Οἱ οὖν Φαρισαῖοι εἶπον πρὸς ἑαυτούς, Θεωρεῖτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν; ἴδε, ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν.

Ἦσαν δέ τινες Ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαινόντων ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ·

Οὗτοι οὖν προσῆλθον Φιλίππῳ τῷ ἀπὸ Βηθσαϊδὰ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτόν, λέγοντες, Κύριε, θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν.

Ἔρχεται Φίλιππος καὶ λέγει τῷ Ἀνδρέᾳ· καὶ πάλιν Ἀνδρέας καὶ Φίλιππος λέγουσι τῷ Ἰησοῦ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, λέγων, Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει.

Ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν.

14 Nactus autem Iesus asellum, insedit ei, sicut scriptum est,
15 ‖ Ne time filia Sion: ecce, Rex ille tuus venit, sedens super pullum asinæ.
16 Hæc autem non cognouerũt discipuli eius primò: sed quum glorificatus esset Iesus, tunc recordati sunt hæc esse scripta de eo, & sese illi hæc [16] præstitisse.
17 Testabatur autem turba, quæ erat cum eo, [17] quòd Lazarum vocasset è monumento, & excitasset eum à mortuis.
18 Propterea etiam obuiam venit ei turba, quia audierat eum edidisse hoc signum.
19 Pharisæi ergo dixerunt inter se, Videtis vos nihil proficere? ecce, [19] turba eum sequitur.
20 Erant autem quidam Græci ex iis [20] qui ascẽdere solent vt adorent in festo:
21 Isti ergo venerunt ad Philippum qui *erat* à Bethsaida Galilææ, & rogarunt eum, dicentes, Domine, [21] vellemus Iesum videre.
22 Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dicunt Iesu.
23 Iesus autem respondit eis, dicens, Venit tempus quo glorificetur Filius hominis.
24 Amen amen dico vobis, nisi granum frumenti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si verò mortuum fuerit, multum fructum adfert.
25 ‖ Qui amat animã suam, perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodiet eam.

14 Et inuenit Iesus asellũ, & sedit super eum, sicut scriptum est,
15 Noli timere filia Sion: ecce, rex tuus uenit, sedẽs super pullum asinæ.
16 Hæc non cognouerunt discipuli eius primùm: sed quando glorificatus est Iesus, tũc recordati sũt quia hæc erãt scripta de eo, & hæc fecerũt ei.
17 Testimonium ergo perhibebat turba quæ erat cũ eo quando Lazarum uocauit de monumento, & suscitauit eũ à mortuis.
18 Propterea & obuiã uenit ei turba, quia audierunt eũ fecisse hoc signũ.
19 Pharisæi ergo dixerũt ad semetipsos, Videtis quia nihil proficimus? ecce, mũdus totus post eum abijt.
20 Erant autem quidam Gentiles ex his qui ascẽderant ut adorarent in die festo.
21 Hi ergo accesserunt ad Philippũ qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eũ, dicentes, Domine, uolumus Iesum uidere.
22 Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dixerunt Iesu.
23 Iesus autem respondit eis, dicens, Venit hora ut clarificetur Filius hominis.
24 Amen amen dico uobis, nisi granum frumẽti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuũ fuerit, multũ fructũ adfert.
25 Qui amat animã suã, perdet eam: & qui odit animam suã in hoc mundo, in uitam æternam custodiet eam.

Zachar.9.b.9

Mat.10.d.39, & 16.d.25 marc.8.d.35 luc.9.c.24, & 17.g.33

16 Præstitisse, ἐποίησαν: id est ἐπλήρωσαν, vt vertit Nonnus. Potest autem hoc referri vel ad discipulos, qui quum hunc asinum adduxissent Domino, (vt alii Euangelistæ narrant) meritò postea cogitarunt se, quum nihil tale cogitarent, Deo operam suam præstitisse, vt vaticinium illud impleretur: vel ad turbam, quæ aduenientẽ Christum ita honorificè excepit vt Propheta prædixerat.

17 Quòd Lazarum vocasset, ὅτι Λάζαρον ἐφώνησεν. Scio in plerisque codicibus legi, ὅτε Λάζαρον ἐφώνησεν: id est, quando Lazarum vocarat: sed quia μαρτυρεῖν rarò ita positum inuenio vt nihil prorsus habeat quod cohæreat, & planior est sententia si ὅτι legas: non dubitauimus ita scribere & interpretari, partim duorum vetustorum codicum, partim etiam Nonni authoritate adducti.

19 Turba, ὁ κόσμος: id est ὁ ὄχλος, vt in vernaculo sermone dicimus, *Le monde va apres luy*. Est enim vocabulum Mundi πολύσημον, sed apud Latinos, (quod sciam) nunquam hac significatione accipitur, nisi velimus ὑπερβολικῶς hæc dici. Nam Vulgata & Nonnus addunt ὅλος, id est totus.

20 Qui ascendere solent, τῶν ἀναβαινόντων. Vulg. & Eras. Qui ascẽderant, τῶν ἀναβαίντων. At ego puto præsenti tempore solennem consuetudinem significari: qua de re diximus aliquid Mat.26.b.23.

21 Vellemus, θέλομεν. Vide Mar.10.e.35

Ἐὰν ἐμοὶ διακονῇ τις, ἐμοὶ ἀκολουθείτω· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται· καὶ ἐάν τις ἐμοὶ διακονῇ, τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ.

26 Siquis mihi ministrat, me sequatur: & vbi ego fuero, illic & minister meus erit. & siquis mihi ministrauerit, honorabit eum Pater.

26 Siquis mihi ministrat, me sequatur: & ubi sum ego, illic & minister meus erit. Siquis mihi ministrauerit, honorificabit eum Pater meus.

Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται· καὶ τί εἴπω; Πάτερ, σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην.

27 Nunc anima mea turbata est: & quid dicam? Pater, conserua me ab hac hora: sed propterea veni in horam hanc.

27 Nunc anima mea turbata est: & quid dicam? Pater, saluifica me ex hac hora: sed propterea ueni in horam hanc.

Πάτερ, δόξασόν σου τὸ ὄνομα. Ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω.

28 Pater, glorifica nomē tuum. Venit ergo vox è cælo, *dicens*, Et glorificaui, & rursus glorificabo.

28 Pater, clarifica nomen tuum. Venit ergo uox de cælo, Et clarificaui, & iterum clarificabo.

Ὁ οὖν ὄχλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας, ἔλεγε βροντὴν γεγονέναι. Ἄλλοι ἔλεγον, Ἄγγελος αὐτῷ λελάληκεν.

29 Turba ergo quæ adstabat & audierat, dicebat tonitru esse factum. Alii dicebant, Angelus ei loquutus est.

29 Turba ergo quæ stabat & audierat, dicebat tonitruum esse factum. Alii dicebant, Angelus ei loquutus est.

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Οὐ δι' ἐμὲ αὕτη ἡ φωνὴ γέγονεν, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς.

30 Respondit Iesus & dixit, Nō propter me hæc vox extitit, sed propter vos.

30 Respondit Iesus & dixit, Non propter me hæc uox uenit, sed propter uos.

Νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου· νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω.

31 Nunc dānatio adest mundi huius: nunc princeps mundi huius eiicietur foras.

31 Nunc iudicium est mundi: nunc princeps huius mundi eiicietur foras.

Κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν.

32 Et ego si sublatus fuero è terra, omnes traham ad meipsum.

32 Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.

(Τοῦτο δὲ ἔλεγε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν)

33 (Hoc autem dicebat, significans qua morte futurum erat vt moreretur)

33 (Hoc autem dicebat, significans qua morte esset moriturus)

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ὄχλος, Ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ νόμου ὅτι ὁ Χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ πῶς σὺ λέγεις ὅτι δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου;

Psal.88.e.37, & 109.b.4, & 116.a.2, Esa.40.b.8, Ezech.37.g.25

34 Respondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, ‖ Christum manere in æternum: quomodo igitur tu dicis oportere tolli Filium hominis? quis est iste Filius hominis?

34 Respondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, quia Christus manet in æternum: & quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis? quis est iste Filius hominis?

26 Et erit, καὶ ἔσται. Alii conuertunt, Et esto, vt futurum, Hebræorum more, positum sit pro imperandi modo, & ita explicetur quid sit, Dominum sequi: nempe vbicunque fuerit, illic eum comitari. Etsi autem hæc sententia vera est & optimè conuenit, tamen quia paulo antè non scriptum est ἀκολουθείτω, sed ἀκολουθείτω, malui seruare propriam futuri significationem. Et siquis, καὶ ἐάν τις. Vulgata & Eras. Siquis. Atqui in omnibus vetustis codicibus additur καὶ, & apparet hoc esse additum vt explicetur præcedens promissio.

27 Turbata est, τετάρακται. Vide suprà, 11.v.33.

28 Vox è cælo, *dicens*, φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Sic apud Hebræos sæpe subauditur לאמר, vt annotauimus Mar. 10.e.33. Sic autem loquitur Matth.17.a.5. Sed pro ὄνομά σου, nomen tuum, in vno codice scriptum erat, ὄνομά μου, nomen meum.

32 Sublatus fuero è terra, ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus, Exaltatus fuero è terra. Atqui quum ex hac oratione nascatur sequens Iudæorum obiectio, necesse est existimemus Christum in suo idiomate verbum ambiguæ significationis vsurpasse, quo significetur aliquid tum attolli, tum etiam è medio auferri. Nam alioquin neque Iudæis occasio data esset ista obiiciendi, neque etiam Christus tam commodè videri possit mortem suam significasse. Puto autem id omnino esse quod Latini dicunt Tollere: Græci autem magis propriè αἴρειν quàm ὑψοῦν: Hebræi vel רום, (quod etiam declarat Separare & eximere, vt Exo.29.e.27. vnde oblationem תרומה, Chaldæus Paraphrastes exponit אפרשותא, id est separationē) vel potius עלה, quod respondet quidem verbo ἀναβαίνειν, sed in Niphal accipitur pro ἀναφέρεσθαι & ὑψοῦσθαι, vt Græca editio habet Psal.47.b.10, & 97.b.9. Sic factum est vt eleganti translatione vsurpetur pro Tolli è medio, vt Iob 5.d.26. vbi etiam de morte agitur: & pro euanescere, fumi ac vaporis instar, qui Hebræis dicitur ascendere è terra, vt Zach.14.c.13. quem locum Latini interpretes non rectè expresserunt: atque adeo pro Penitus deleri & excindi, vt Nahum 2.b.7. pro eo quod in Hebræo legitur הועלתה, doctissimus Hebræorum habet נכרתה, id est deletum & excisum est. Omnes, πάντας: id est non solos Iudæos, vt rectè explicant Chrysostomus & Theophylactus. Vulg. Omnia, id est πάντα, vt etiam legit August. Sed Græca omnia exemplaria scriptum habebant πάντας.

34 Manere in æternum, μένει εἰς αἰῶνα: id est עמד, vel קום: quæ quum opponantur verbo ὑψωθῆναι, apparet, quod modò dixi, ὑψοῦσθαι hic respondere verbo עלה, quod acceperint Iudæi translatitia significatione pro euanescere & tolli è medio.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστι· περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ· καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ, οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει.

35 Dixit igitur eis Iesus, Adhuc *ad* paruum tempus ‖ lux vobiscum est: ambulate dum lucem habetis, ne vos tenebræ deprehendant. nā qui ambulat in tenebris, nescit quò vadat.

35 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc modicum, lumen in uobis est: ambulate dum lucem habetis, ut non uos tenebræ comprehendāt. & qui ambulat in tenebris, nescit quò uadat.

Supra, 1.a.9

Ἕως τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν.

36 Dum lucem habetis, credite in lucem, vt filii lucis sitis. Hæc loquutus est Iesus: & quum abiisset, occultauit se ab eis.

36 Dum lucem habetis, credite in lucem, ut filii lucis sitis. Hæc locutus est Iesus, & abiit, & abscondit se ab eis.

Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν·

37 Quum autem tot signa coram eis edidisset, non credebāt in eum:

37 Quum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum:

Ἵνα ὁ λόγος Ἠσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;

38 Vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, ‖ Domine, quis credidit sermoni nostro, & brachium Domini cui retectum est?

38 Vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, Domine, quis credidit auditui nostro, & brachiū Domini cui reuelatum est?

Esa.53.a.1, rom.10.c.16

Διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν Ἠσαΐας,

39 Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias,

39 Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias,

Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν· ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστραφῶσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

40 ‖ Excæcauit oculos eorum, & obdurauit corda eorum: ne videant oculis, & intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos.

40 Excæcauit oculos eorū, & indurauit cor eorum: ut non uideant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos.

Esa.6.c.9, mat.13.b.14, mar.4.b.12, luc.8.b.10, act.28.f.26, rom.11.a.8

Ταῦτα εἶπεν Ἠσαΐας ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ.

41 Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, & loquutus est de eo.

41 Hæc dixit Esaias quādo uidit gloriam eius, & loquutus est de eo.

Ὅμως μέντοι καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν· ἀλλὰ διὰ τοὺς Φαρισαίους οὐχ ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γένωνται.

42 Veruntamē etiam ex primoribus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos nō confitebantur, ne synagoga mouerentur.

42 Verùmtamen & ex principibus multi crediderūt in eum: sed propter Pharisæos non confitebantur, ut è synagoga nō eiicerentur.

35 Adhuc *ad* paruum tempus, ἔτι μικρὸν χρόνον. Vulgata, Adhuc modicum, ἔτι μικρὸν, ita vt non exprimatur χρόνον, sed subaudiatur, aut potius μικρὸν degeneret in aduerbium, vt infrà, 13.d.33. Quia verò idē interpres conuertit τὸ φῶς neutro genere, quidam per imprudentiam hæc coniunxerunt, perinde acsi dicat Dominus, adhuc pusillum luminis in ipsis superesse: in quo errore versatur etiam Augustinus. Atqui (vt rectè Eras. obseruat) hoc sensu dicendum fuerat non μικρὸν τὸ φῶς, sed μικρὸν φῶς. Præbuit autem illud quoque errandi occasionem quòd μεθ' ὑμῶν, id est vobiscum, vertit, In vobis, pro Inter vos. Legit enim ἐν ὑμῖν, vt etiam scriptum inuenimus in tribus exemplaribus. Tanti est momenti, ad verum eruendum sensum, vel vnius particulæ obseruatio.

36 Filii lucis, υἱοὶ φωτός: id est Lucis participes, ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Luc.16.b.8.

38 Sermoni nostro, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vide Rom. 10.a.16. Brachium Domini, ὁ βραχίων Κυρίου. Brachium autem vocat Euangelium, quod est potentia Dei in salutem omni credenti, vt definit Apost. Rom.1.b.16. Hanc expositionem id confirmat quòd plerunque soleat pars posterior vnius versi[illegible] Hebræos alterā explicare: facta autem fuerat mentio τῆς ἀκοῆς, id est Verbi annuntiati, quod illis est op[illegible] qui pereunt, vt ait idem Paulus 2.Cor.4.a.3. Deinde Brachii nomine apud Hebræos notum est vim ac robur declarari, sicut annotauimus Luc.1.e.51. Non est igitur Brachium Domini retectum iis quorum Dominus cor non aperuit, vt credant annuntiato Euangelio, Act.16.c.14.

39 Non poterant, οὐκ ἠδύναντο: id est noluerunt, inquit Theophylactus, ex Chrysostomo: quem norunt omnes pii plus æquo suum illud αὐτεξούσιον extollere solere. Et tamen, si rem ipsam spectes, verum est reprobos idcirco non credere quia credere nolunt. Atque adeo hæc est propinqua ac propria incredulitatis ipsorum causa: sed altius conscendit Euangelista, quum istos dicit credere non potuisse. Nam sicut credere nolunt reprobi, ita certum est non posse velle credere, quia tenebræ in quibus nati sunt, lu[illegible] comprehendere non possunt: Deus autem (inquit Paulus) quos vult miseratur, & quos vult indurat. Mira [illegible]tem est hominum arrogantia, qui rogant cur Deus aliquos induret, quum potius mirari debuerint, tantam ipsius esse bonitatem vt aliquos non induret.

40 Obdurauit cor eorum, πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν. Vulgata aliis locis πώρωσιν & πήρωσιν solet confundere, vt diximus Mar.3.a.5.

42 Ex primoribus, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc.23.f.35.

Suprà,5.g.44

Ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἤπερ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

43 ‖Dilexerunt enim gloriã hominũ potius quàm gloriã Dei.

43 Dilexerũt enim gloriã hominũ magis quàm gloriam Dei.

Ἰησοῦς δὲ ἔκραξε, καὶ εἶπεν, Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ, ἀλλ᾽ εἰς τὸν πέμψαντά με.

44 Iesus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me.

44 Iesus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me.

Καὶ ὁ θεωρῶν ἐμέ, θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με.

45 Et qui conspicit me, conspicit eum qui misit me.

45 Et qui uidet me, uidet eum qui misit me.

Suprà,3.c.19, & 9.g.39

Ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ μείνῃ.

46 ‖Ego lux in mundum veni, vt nullus qui credit in me, in tenebris maneat.

46 Ego lux in mundum ueni, ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat.

Suprà,3.b.17

Καὶ ἐάν τίς μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων, καὶ μὴ πιστεύσῃ, ἐγὼ οὐ κρίνω αὐτόν. Οὐ γὰρ ἦλθον ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ᾽ ἵνα σώσω τὸν κόσμον.

47 ‖Et siquis audierit verba mea, & non crediderit, ego nõ condemno eum. non enim veni vt condemnem mundum, sed vt seruem mundum.

47 Et siquis audierit uerba mea, & non custodierit, ego non iudico eum. Non enim ueni ut iudicem mundum, sed ut saluificem mundum.

Marci 16.d.16

Ὁ ἀθετῶν ἐμέ, καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ῥήματά μου, ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν· ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα, ἐκεῖνος κρινεῖ αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

48 Qui reiicit me, nec recipit verba mea, habet qui condemnet ipsum: ‖sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum vltimo illo die.

48 Qui spernit me, & nõ accipit uerba mea, habet qui iudicet eum: sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die.

Ὅτι ἐγὼ ἐξ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα· ἀλλ᾽ ὁ πέμψας με πατήρ, αὐτός μοι ἐντολὴν ἔδωκε τί εἴπω καὶ τί λαλήσω.

49 Quia ego ex meipso nõ sum loquutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi mandauit quid dicam & quid loquar.

49 Quia ego ex meipso nõ sum loquutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi mandatũ dedit quid dicam, & quid loquar.

Καὶ οἶδα ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ζωὴ αἰώνιός ἐστιν. ἃ οὖν λαλῶ ἐγώ, καθὼς εἴρηκέ μοι ὁ πατήρ, οὕτω λαλῶ.

50 Et scio mandatum eius, vitã æternam esse: quæ igitur ego loquor, prout dixit mihi Pater, ita loquor.

50 Et scio quia mandatũ eius uita æterna est. quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor.

Κεφάλαιον ιγ'.

CAP. XIII.

CAP. XIII.

Matth.26.a.2 marci 14.a.1 luc.22.a.1

Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς.

1 Ante festum autem Paschæ, sciens Iesus venisse horam ipsius vt transiret ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexisset suos qui erant in mundo, vsque ad finem dilexit eos.

1 Ante diem autem festum Paschæ, sciens Iesus quia uenit hora eius ut transeat ex hoc mundo ad Patrem, quũ dilexisset suos qui erãt in mundo, in finem dilexit eos.

Καὶ δείπνου γενομένου, (τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος, Ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτὸν παραδῷ)

2 Et cœna facta, (quum diabolus iam immisisset in cor Iudæ *filii* Simonis, Iscariotæ, vt proderet eum)

2 Et cœna facta, (quũ diabolus iam misisset in cor ut traderet eum Iudas Simonis, Iscariotes)

Εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει·

3 Sciens Iesus Patrem omnia dedisse sibi in manus, & se à Deo exiisse, & ad Deum abire:

3 Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, & quia à Deo exiuit & ad Deum uadit:

43 Potius quàm, μᾶλλον ἤπερ. Vulgata & Erasmus, Magis quàm. Vide Luc.18.c.14, & suprà, 3.c.19.

44 Non credit in me, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ. Particula negans hoc loco nihil remouet, sed corrigit potius, vt diximus Marci 9.e.37.

46 Vt nullus maneat, ἵνα πᾶς μὴ μείνῃ. Vide Luc.1.d.37.

47 Condemno, κρίνω. Vulgata & Erasmus, Iudico. Vide suprà, 3.b.17.

IN CAPVT XIII.

2 Cœna facta, δείπνου γενομένου. Eras. Quũ cœna fieret, δείπνου γινομένου. Atqui in vetustis codicibus omnib⁹, vno duntaxat exc[illegible]o, & in Theophylacto Romano, sũmo cõsensu legitur γενομένου. Vtraque lectio videtur tolerabilis. nã si δεῖπνον explicemus conuiuium Paschæ, ita significabitur Christum peracto demum illo cõuiuio, quod cæremonia potius erat quàm iusta cœna, (quum præsertim totam eius etiam domus familiam ei interfuisse probabile sit, ex legis Paschæ formula) postea demũ vt cœnaturũ, pedibus lotis, accubuisse. Eadem autẽ erit sententia si δείπνου γινομένου cõuertas, Dum instrueretur cœna, quæ videlicet consequuta est cæremoniam Paschæ quam stantes celebrarent. Sed tamen quum mox sequatur versu 4, Christum surrexisse è cœna, malo γενομένου legere, significatione Aoristi secundi. Et quod dicitur surrexisse Christus, indicat tẽpus intercessisse inter Paschæ ceremoniam & istam ablutionem pedum, in quod spatium videtur sacræ Cœnæ institutio conferenda. Iudæ *filii* Simonis, Ἰούδα Σίμωνος. Vulgata & Erasmus, Iudæ Simonis. Atqui perinde vertendũ fuisse hũc locum acsi scriptum esset Ἰούδα τοῦ Σίμωνος, & non Iudam ipsum, sed ipsius patrem fuisse Simonem vocatum, appa ret ex eodem hoc nostro Euangelista, Suprà, 6.g.71, & 11.a.4, & infrà, versu 26.

Ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια· καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν.

4 Surgit à cœna, & deponit pallium: & accepto linteo, præcinxit se.

4 Surgit à cœna, & ponit uestimenta sua, & quũ accepisset linteum, præcinxit se.

Εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεζωσμένος.

5 Deinde misit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorũ, & extergere linteo quo erat præcinctus.

5 Deinde mittit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorũ, & extergere linteo quo erat præcinctus.

Ἔρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον· καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος, Κύριε, σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας;

6 Venit ergo ad Simonem Petrũ: qui dixit ei, Domine, tu mihi lauas pedes?

6 Venit ergo ad Simonem Petrũ: & dicit ei Petrus, Domine, tu mihi lauas pedes?

Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὃ ἐγὼ ποιῶ σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι, γνώσῃ δὲ μετὰ ταῦτα.

7 Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis nũc, cognosces autem postea.

7 Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis modò, scies autem postea.

Λέγει αὐτῷ Πέτρος, Οὐ μὴ νίψῃς τοὺς πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα. Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ᾽ ἐμοῦ.

8 Dicit ei Petrus, Non lauabis meos pedes in æternum. Respõdit ei Iesus, Nisi lauero te, nihil mecum habebis commune.

8 Dicit ei Petrus, Non lauabis mihi pedes in æternum. Respondit ei Iesus, Si non lauero te, non habes partem mecum.

Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, μὴ τοὺς πόδας μου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κεφαλήν.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non solùm pedes meos, sed & manus & caput.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non tantũm pedes meos, sed & manus & caput.

Infrà,15.a.3

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὁ λελουμένος οὐ χρείαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ᾽ ἔστι καθαρὸς ὅλος· καὶ ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ᾽ οὐχὶ πάντες.

10 Dicit ei Iesus, Qui lotus est, non opus habet nisi vt pedes lauet, sed est purus totus: ‖& vos puri estis, sed non omnes.

10 Dicit ei Iesus, Qui lotus est, nõ indiget nisi ut pedes lauet, sed est mundus totus: & uos mundi estis, sed non omnes.

Ἤδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν· διὰ τοῦτο εἶπεν, Οὐχὶ πάντες καθαροί ἐστε.

11 Norat enim eum qui ipsum prodebat: propterea dixit, Non estis puri omnes.

11 Sciebat enim quisnam esset qui traderet eum: propterea dixit, Nõ estis mundi omnes.

Ὅτε οὖν ἔνιψε τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ ἔλαβε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἀναπεσὼν πάλιν, εἶπεν αὐτοῖς, Γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν;

12 Postquam ergo lauisset pedes eorum, & pallium suum recepisset, rursum discũbens, dixit eis, Intelligitis quid fecerim vobis?

12 Postquam ergo lauit pedes eorum, & accepit uestimenta sua, quũ recubuisset iterum, dixit eis, Scitis quid fecerĩ uobis?

Ὑμεῖς φωνεῖτέ με, Ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος· καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ.

13 Vos me vocatis, Magister ac domine: & rectè dicitis: sum enim.

13 Vos uocatis me, Magister & domine: & bene dicitis: sum etenim.

Εἰ οὖν ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας, ὁ κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας.

14 Itaq; si ego laui pedes vestros dominus & magister, vos quoque debetis alii aliorum pedes lauare.

14 Si ergo ego laui pedes uestros, dominus & magister, & uos debetis alter alterius lauare pedes.

Ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε.

15 Exemplum enim præbui vobis, vt prout ego feci vobis, *ita* & vos faciatis.

15 Exemplum enim dedi uobis, ut quemadmodũ ego feci uobis, ita & uos faciatis.

4 Pallium, τὰ ἱμάτια. Summas vestes hoc nomine declarari, alibi ostendimus. Itaque vestim[illegible]ti nomen nimium latè patet, nequis somniet Dominum nudo corpore suis discipulis pedes abluisse.

8 Nihil mecum habebis commune, οὐκ ἔχεις μέρος μετ᾽ ἐμοῦ. Vulg. & Eras. ad verbum, Non habes partem mecum, id est אין לך חלק בי. Sic enim loquũtur Hebræi, pro eo quod Latinè dicas, Nihil tibi posthac negotii mecum erit, renuntio tibi omnem amicitiam ac coniunctionẽ, vt 1.Reg.12.d.16, quo modo & nos in vernaculo nostro sermone dicimus, *Auoir à partir auec quelqu'un.*

13 Magister ac domine, ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος. Erasmus, Magistrum ac dominum. Nam illa non conueniunt, inquit, nisi præsenti: sic autem Iesum discipuli etiam absentem appellabant, vt infrà 21.b.7. Id ego verò

fateor: sed additum verbum φωνεῖν indicat hæc accipienda de communi oratione, qua solebat præsens à discipulis compellari. Sunt autem illa posita πτωτικῶς (vt loquuntur grammatici) & rectus pro vocandi casu vsurpatus est: quam enallagen alibi exposuimus. nisi cum Epiphanio legere malimus, ἐμὲ λέγετε κύριον καὶ διδάσκαλον. Sic enim ille hunc locum citat κατὰ τῶν ἐβιωναίων.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν.

16 ‖Amen amen dico vobis, Seruus non est maior domino suo, neque legatus maior eo qui ipsum misit.

16 *Amen amen dico uobis, Nō est seruus maior domino suo, neq; apostolus maior est eo qui misit illum.*

Infrà, 15.c.20 matth. 10.c.24 luc. 6.f.40

Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά.

17 Si hæc noueritis, beati eritis si ea feceritis.

17 *Si hæc scitis, beati eritis si feceritis ea.*

Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω· ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην· ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον, ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ.

18 Non de omnibus vobis loquor: ego scio quos elegerim: sed *oportet* vt impleatur Scriptura, ‖Qui edit mecū panem, sustulit aduersum me calcē suum.

18 *Non de omnibus uobis dico: ego scio quos elegerim: sed ut adimpleatur Scriptura, Qui manducat mecum panem, leuauit contra me calcaneum suum.*

Psal. 40.c.10

Ἀπ' ἄρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι.

19 Iam nunc dico vobis priusquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis me eum esse.

19 *Amodo dico uobis priusquam fiat, ut quum factū fuerit, credatis quia ego sum.*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει· ὁ δὲ ἐμὲ λαμβάνων, λαμβάνει τὸν πέμψαντά με.

20 Amē amē dico vobis, quando aliquem misi, quisquis *eum* recipit, me recipit: qui autem me recipit, recipit eum qui me misit

20 *Amen amen dico uobis, qui accipit si quem misero, me accipit: qui autem me accipit, accipit eum qui me misit.*

Mat. 10.d.40 luc. 10.c.16

Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι, καὶ ἐμαρτύρησε, καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

21 Quum hæc dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & testatus est, dixitque, Amen amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me.

21 *Quum hæc dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & protestatus est, & dixit, Amen amen dico uobis quia unus ex uobis tradet me.*

Ἔβλεπον οὖν εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταί, ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει.

22 ‖Discipuli ergo aspiciebant alii ad alios, dubitantes de quo diceret.

22 *Aspiciebant ergo adinuicē discipuli, hæsitantes de quo diceret.*

Mat. 26.b.21. mar. 14.b.18 luc. 22.b.21

Ἦν δὲ ἀνακείμενος εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς.

23 Erat autem quidam ex discipulis Iesu recumbens in sinu ipsius, *nimirum* is quem diligebat Iesus.

23 *Erat ergo recumbens unus ex discipulis eius in sinu Iesu, quem diligebat Iesus.*

Νεύει οὖν τούτῳ Σίμων Πέτρος πυθέσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει.

24 Innuit ergo huic Simon Petrus vt percontaretur quisnam esset de quo diceret.

24 *Innuit ergo huic Simon Petrus, & dixit ei, Quis est de quo dicit?*

Ἐπιπεσὼν δὲ ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Ἰησοῦ, λέγει αὐτῷ, Κύριε, τίς ἐστιν;

25 Ille verò incumbēs pectori Iesu, dicit ei, Domine, quis est?

25 *Itaque quum recubuisset ille supra pectus Iesu, dicit ei, Domine, quis est?*

Ἀποκρίνεται ὁ Ἰησοῦς, Ἐκεῖνός ἐστιν ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω. Καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον, δίδωσιν Ἰούδᾳ Σίμωνος Ἰσκαριώτῃ.

26 Respondit Iesus, Ille est cui ego intinctam offulam dedero. Et quum intinxisset offulā, dedit Iudæ *filio* Simonis Iscariotæ.

26 *Respondit Iesus, Ille est cui ego intinctum panem porrexero. Et quum intinxisset panē, dedit Iudæ Simonis Iscariotæ.*

Καὶ μετὰ τὸ ψωμίον τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς. Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ

27 Et post *sumptā* offulā ingressus est in eū Satanas. Dicit igitur ei

27 *Et post bucellam, tunc introiuit in eum Satanas. Et dicit ei*

16 Legatus, ἀπόστολος. Alibi seruauimus apostoli nomen: hîc verò quū generalis sit sententia, Erasmus meritò aliud vocabulum quæsiuit.

18 Sed *oportet* vt impleatur, ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ. De hac eclipsi diximus Mar. 4.c.22, & 9.b.12. & 14.e.49, & suprà, 9.a.3. Simile etiam occurrit exemplum 1. Iohan. 2.c.19. Potest tamen, fateor, ἵνα construi cum verbo ἐπῆρεν, quod sequitur. Sed quum illius eclipsis tot occurrāt exempla, malui sine traiectione ista interpretari.

19 Iam nunc, ἀπ' ἄρτι. Heb. מעתה, quod plerunque significat Deinceps: hîc verò id declarat pro quo dicimus vernaculo sermone *des maintenant*, vt infrà, 14.a.2.

20 Quando aliquem misi, quisquis *eum* recipit, ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω. Hîc occurrit manifestum traiectionis exemplum, vt rursum paulo pòst, versu 29, & 15.b.10. quo potest optimè confirmari interpretatio quā attulimus suprà, 8.d.25. Erasmus pro ἐάν τινα conuertit quemcunque, id est ὅντινα ἄν. Sed præstat accipere ἐάν pro ὅταν, vt infrà, 14.a.3.

21 Turbatus est, ἐταράχθη. Vide suprà, 11.v.33. Et testatus est, καὶ ἐμαρτύρησε, id est, palàm ac cum asseueratione loquutus est. Idem enim hîc declarat μαρτυρεῖν atque τὸ ὁμολογεῖν, quod etiam annotauimus Luc. 4.d.22.

Ἰησοῦς, Ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον.

Iesus, Quod facis, fac citó.

Iesus, Quod facis, fac citius.

Τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων πρὸς τί εἶπεν αὐτῷ.

28 Hoc autem nemo accumbentium intelligebat quorsum ei dixisset.

28 *Hoc autem nemo sciuit discumbentium ad quid dixerit ei.*

Τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχεν ὁ Ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀγόρασον ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτήν· ἢ τοῖς πτωχοῖς ἵνα τι δῷ.

29 Quidam enim putabāt, quia marsupium habebat Iudas, Iesum ei dixisse, Eme ea quibus opus est nobis ad festum, aut egenis vt aliquid daret.

29 *Quidam enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quòd dixisset ei Iesus, Eme ea quæ opus sunt nobis ad diem festum: aut egenis ut aliquid daret.*

Λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος, εὐθέως ἐξῆλθεν. ἦν δὲ νύξ.

30 Ille ergo accepta offula, statim exiuit. erat autem nox.

30 *Quum ergo accepisset ille bucellam, exiuit continuò: erat autem nox.*

Ὅτε οὖν ἐξῆλθε, λέγει ὁ Ἰησοῦς, Νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ.

31 Quum ergo exiuisset, dixit Iesus, Nunc glorificatus est Filius hominis, & Deus glorificatus est in eo.

31 *Quum ergo exisset, dixit Iesus, Nunc clarificatus est Filius hominis, & Deus clarificatus est in eo.*

Εἰ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ Θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εὐθὺς δοξάσει αὐτόν.

32 Quòd si Deus glorificatus est in eo, Deus quoque glorificabit eum in sese, & statim glorificabit eum.

32 *Si Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificabit eum in semetipso, & continuò clarificabit eū.*

Τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι· ζητήσετέ με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαίοις, Ὅτι ὅπου ὑπάγω ἐγώ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν· καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι.

33 Filioli, adhuc paulisper vobiscum sum. quæretis me: sed ‖sicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos non potestis venire: *ita* & vobis nunc dico.

33 *Filioli, adhuc modicum uobiscum sum. quæretis me, & sicut dixi Iudæis, Quò ego uado, uos nō potestis uenire: & uobis dico modò.*

Suprà, 7.a.34

Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

34 ‖Mandatum nouum do vobis, Vt alii alios diligatis: sicut *inquam* dilexi vos, vt etiam diligatis alii alios.

34 *Mandatum nouum do uobis, ut diligatis inuicem: sicut dilexi uos, ut & uos diligatis inuicem.*

Infrà, 15.d.18 leuit. 19.d.18 mat. 22.d.39 iohan. 4.d.21

Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

35 Ex hoc omnes cognoscent vos esse discipulos meos, si charitatem habueritis alii in alios.

35 *In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionē habueritis adinuicem.*

Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, ποῦ ὑπάγεις; Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅπου ὑπάγω, οὐ δύνασαί μοι νῦν ἀκολουθῆσαι, ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις μοι.

36 Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò abis? Respondit ei Iesus, ‖Quò ego abeo, non potes me nunc sequi: sequêris autem postea.

36 *Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò uadis? Respondit Iesus, Quò ego uado, non potes me modò sequi, sequeris autem postea.*

Mat. 16.d.24 mar. 11.c.30 luc. 22.d.34

Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε, διατί οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθῆσαι ἄρτι; τὴν ψυχήν μου ὑπὲρ σοῦ θήσω.

37 Dicit ei Petrus, Domine, quare non possum te sequi nunc? animam meam pro te ponam.

37 *Dicit ei Petrus, Quare non possum te sequi modó? animam meam pro te ponam.*

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ψυχήν σου ὑπὲρ ἐμοῦ θήσεις; Ἀμὴν ἀμὴν

38 Respondit ei Iesus, Animam tuā pro me pones? amen amen

38 *Respondit ei Iesus, Animam tuam pro me pones? Amen amen*

27 Citò, τάχιον. Vulgata & Erasmus ad verbum, Citius. At ego puto comparandi gradum pro absoluto vsurpatum, (vt etiam 2. Tim. 1.d.18, βέλτιον pro εὖ positum videtur) aut potius pro superlatiuo τάχιστα, vt dicemus Act. 25.c.10.

29 Vt, ἵνα. Notanda est traiectio huius particulæ, de qua dicemus infrà, Rom. 11.v.31.

30 Statim exiuit, εὐθέως ἐξῆλθεν. Quum igitur nonnisi cœna peracta Dominus sacrosancta sua mysteria instituerit, vt disertè ait Lucas 22.b.20, & Iohannes non contentus dixisse, Iudam accepta offula exiisse, disertè etiam addat aduerbium εὐθέως, probabilis esset eorum sententia qui existimant Iudam instituendæ sacræ Cœnæ non interfuisse, nisi Lucas disertè scriberet Dominum dixisse quum Cœnam illam sacram instituisset & celebrasset, Ecce, manus eius qui me prodit, mecum est in mensa, Luc. 22.c.21. Adfuit ergo Iudas conuiuio paschæ, & sacræ Eucharistiæ celebrationi, ac tandem inchoata ista Cœna discessit.

31 Quum ergo exiuisset, ὅτε οὖν ἐξῆλθε. In omnibus vetustis codicibus deerat particula οὖν, & ista cum superioribus connectebantur, hoc modo, ἦν δὲ νὺξ ὅτε ἐξῆλθε, Erat autem nox quum exiret. Sic etiā legit Theophylactus Romanus. Chrysostomi interpres variat. Ego tamen malui receptam lectionē sequi, ad quam etiam accedit Nonni authoritas. In eo, ἐν αὐτῷ. Erasmus, Per eum. Sic enim sæpe vsurpari Hebraicum ב, sæpe iā annotauimus, vt paulo pòst versu 35. Sed quum hic agatur nō modò de ipsis Christi factis, sed de Christo ipso, malui, In eo, quàm Per eum interpretari.

32 Quòd si, εἰ. Puto deesse particulam δὲ, quam suppleui. Non est autem hæc coniunctio hoc loco sic accipienda quasi conditionem notet, sed vt causalis potius, vt etiam suprà, 10.f.35.

λέγω σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσῃ ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με τρίς.

dico tibi, non mittet vocem gallus vsquequo ter me abnegaueris.

dico tibi, non cantabit gallus, donec ter me neges.

Κεφάλαιον ιδʹ.

CAP. XIIII.

CAP. XIIII.

ΜΗ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία· πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε.

1 NE turbetur cor vestrum: "creditis in Deum, etiam in me credite.

1 Non turbetur cor vestrum. creditis in Deum, & in me credite.

Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν· εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν. πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν.

2 In domo Patris mei "habitationes multæ sunt: "alioqui dixissem vobis. proficiscor paraturus vobis locum.

2 In domo Patris mei mansiones multæ sunt: si quominus, dixissem vobis: quia vado parare vobis locum.

Καὶ ἐὰν πορευθῶ καὶ ἑτοιμάσω ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι, καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν· ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, καὶ ὑμεῖς ἦτε.

3 "Et quum profectus fuero, "& parauero vobis locum, rursum veniam, & assumam vos ad meipsum: vt vbi sum ego, & vos sitis.

3 Et si abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio, & accipiam vos ad meipsum: ut ubi sum ego, & vos sitis.

IN CAPVT XIIII.

1 Creditis in Deum, πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν. Propter amphiboliam verbi πιστεύετε, rectè annotat Erasmus quadrifariam posse hunc locum conuerti: nempe vel hoc modo, Creditis in Deum, & in me creditis: ergo ne turbemini. vos enim hæc fides inuictos præstabit. Vel, Credite in Deum, & in me credite. quo modo interpretantur Nonnus & Theophyl. Hilarius quoque ita citat lib. de Trin. 9. vt sit hic sensus, Ne turbemini. at qui fieri poterit, dicetis, vt non perturbemur? nempe si in Patrem meum & in me credideritis. Vel, Creditis in Deum, & in me credite: quam interpretationem vt magis receptam sumus amplexi, cuius hæc est sententia, nempe, Nemo vestrum est qui non dicat se in Deum credere: si ita est, credite etiam in me. Ita fiet vt verè demum in Deum credatis, neque vllis tempestatum procellis deiiciamini. Vel, Credite in Deum, & in me creditis. id est Credite in Deum: quod si facitis, eadem opera & in me creditis.

2 Habitationes, μοναί. siue domicilia. Sic enim Iohannes μονὴν pro οἰκίαν dixit: vt Heb. בית pro משכן. Vulgata & Erasmus ad verbum, Mansiones: quo vocabulo vtitur Suetonius, sed pro diuersorio & hospitio, quod Hebræi vocant מלון. Plinius autem de locorum interuallis agens, mansionem id vocat quod à Græcis σταθμός, ab Hebræis מסע dicitur. Alioqui, εἰ δὲ μή: id est nisi ita esset vt dico, nempe, nisi in domo Patris mei non mihi vni, sed etiam vobis pateret locus, nollem vos hac vana spe deludere, sed ingenuè vobis id dixissem. Vulg. Si quominus. Sed totum hunc locum miserè corrupit non animaduersa vera distinctio, quam quum annotasset Valla, miror ab Erasmo reprehendi potuisse. Ea autem est eiusmodi, vt post ὑμῖν plenum punctum adscribatur: deinde alia sententia incipiat, Vado ad parandum vobis locum. Eras. tamen aliter explicat. cuius verba placuit subiicere, vt liberum sit penes lectorem iudicium. Omnino, inquit, cohærent hæc duo. quum hic sensus sit, In domo Patris mei iam paratæ sunt multæ mansiones, vt non mihi vni, sed omnibus item meis sit locus. quod si secus esset, dixissem me iam abire ad parandas eas mansiones: nunc nihil opus est, quum paratæ sint, & vos breui sequuturos expectent. Hæc Eras. Atqui non dicit Dominus paratas esse illas mansiones, (quod Erasmus assumit) sed mansiones illic esse dicit. Deinde sequenti versiculo apertè testatur se abire ad parandum locum, & postea ad eos reuersurum. Est autem tota hæc oratio allegorica, qua suos consolatur Dominus, significans se abire in cælum, non vt illic solus regnet, sed vt suis breui sequuturis præeat: vt quum illi venerint, omnia parata inueniant. Hoc est nimirum quod ait Paulus, Nos electos esse ante tempora æterna: sed addit, In Christo: quia non aliter possumus quàm per ipsum & in ipso ingredi in æternum illud domicilium, nobis ab æterno quidem destinatum, sed quod à Christo præparari oporteat: quia non possumus esse Dei hæredes nisi Christi cohæredes simus. Eius ergo discessum sic debemus accipere vt si quis accepto mandato nos in paternam domum deducendi, functus sua legatione, nobis iam viam ingressis præiret, aduentum nostrum significaturus, vt domi parata omnia inueniremus: deinde nobis aduentantibus iret obuiam, vt nos domum secum introduceret.

3 Et quum profectus fuero, καὶ ἐὰν πορευθῶ. Vulg. & Eras. Et si abiero. At ego existimo ἐὰν pro ὅταν seu ἐπειδὰν positum esse, vt suprà, 13. c. 20, ex Hebræorum idiotismo, apud quos אם pro כאשר vsurpari constat, vt Genes. 38. b. 9. Exo. 20. d. 25. Amos 7. b. 2. Sed & in Latino sermone, Si pro Quum vel Postquam apud idoneos authores poni obseruant grammatici, vt apud Virgilium libro Æneid. quinto, Præterea si nona diem mortalibus almum Aurora extulerit: id est, postquam extulerit, interprete Donato. Hanc igitur enallagen si obseruauerimus, plana erit sententia. Quum enim Dominus dixisset se abire ad parandum locum, queri poterant discipuli se nihilominus ab eo deseri. Hîc ergo subiicit ille, se quidem abire ad præparandum ipsis locum, id est vt communem hæreditatem tum suo tum suorum etiam nomine cernat: sed tamen postea rediturum, vt secum eos abducat, eiusdem dignitatis participes futuros: quæ doctrina ad totam Ecclesiam pertinet. Ideo dicebant Angeli attonitis discipulis, Quid statis defixis in cælum oculis? Iesus iste ita veniet vt vidistis eum ascendere, Act. 1. b. 11. & passim in Scripturis plena consolatio Ecclesiæ in eum diem reiicitur quo Deus erit omnia in omnibus: qui idcirco dies redemptionis & restitutionis dicitur, electorum respectu. Cæterùm operæpretium est intelligere quomodo Erasmus hunc versiculum cum superiore sua expositione connectat, quod ego subiiciam, non vt eum incessam, (cuius sanè laboribus in hoc argumento susceptis plurimùm faueo) sed vt liberum sit lectori omnia pensitare. Quòd, inquit, abeo, ad breue tempus absfuturus, non ob id abeo vt parem mansiones, quæ iam paratæ sunt, sed vt viam in cælum mea morte vobis aperiam. nam antè inuium erat iter. Hæc Erasmus. quæ certè non video qua non dico ratione, sed rationis specie possint ex Euangelistæ verbis elici. Theophylactus autem, καὶ ἐὰν pro κἂν, id est etiamsi, interpretatur: quasi diceret Dominus, Si non essent parata vobis domicilia, ego proficiscerer ad ea vobis paranda. etiamsi autem eius rei causa proficiscerer, tamen non vos relinquerem, sed vos vnà assumerem vt mecum essetis. Hæc Theo-

phylact. quæ ausim dicere non modò non esse apposita, sed prorsus etiam totam hanc consolationem nobis eripere. Ita enim efficietur, Christum neque profectum esse vt nobis locum appararet, neque nos secum assumpturum, quia non sit necesse: sed duntaxat, si fuisset necesse, id fuisse facturũ. Et parauero, καὶ ἑτοιμάσω. In vno exemplari scriptum erat ἑτοιμάσαι, vt parem.

Καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω οἴδατε, καὶ τὴν ὁδὸν οἴδατε.

4 Et quò ego abeam scitis, & viam scitis.

4 Et quò ego vado scitis, & viam scitis.

Λέγει αὐτῷ Θωμᾶς, Κύριε, οὐκ οἴδαμεν ποῦ ὑπάγεις· καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν ὁδὸν εἰδέναι;

5 Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò abeas: quomodo igitur possumus viam scire?

5 Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò vadis: & quomodo possumus viam scire?

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδός, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ.

6 Dicit ei Iesus, Ego sum via, & veritas, & vita. nemo venit ad Patrem, nisi per me.

6 Dicit ei Iesus, Ego sum via, & veritas, & vita. nemo venit ad Patrem nisi per me.

Εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν· καὶ ἀπ' ἄρτι γινώσκετε αὐτόν, καὶ ἑωράκατε αὐτόν.

7 Si nossetis me, Patrem etiam meum nossetis: & "iam nunc cognoscitis eum, & vidistis eũ.

7 Si cognouissetis me, & Patrem meum utique cognouissetis: & amodo cognoscetis eum, & vidistis eum.

Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Κύριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.

8 Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.

8 Dicit ei Philippus; Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Φίλιππε, ὁ ἑωρακὼς ἐμέ, ἑώρακε τὸν πατέρα· καὶ πῶς σὺ λέγεις, Δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα;

9 Dicit ei Iesus, "Tantum tempus vobiscum sum, & non cognouisti me? Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: quomodo igitur tu dicis, Ostende nobis Patrem?

9 Dicit ei Iesus, Tanto tempore vobiscum sum, & non cognouistis me? Philippe, qui videt me, videt & Patrem. Quomodo tu dicis, Ostende nobis Patrem?

Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι; τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ· ὁ δὲ πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα.

10 Non credis me in Patre & Patrem in me esse? Verba quæ ego loquor vobis, à meipso nõ loquor: sed Pater qui in me manet, ipse facit opera.

10 Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me est? Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: Pater autem in me manens, ipse facit opera.

Πιστεύετέ μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί· εἰ δὲ μή, διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι.

11 Credite mihi me in Patre, & Patrem in me esse: sin minus, propter ipsa facta credite mihi.

11 Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me est: alioquin propter opera ipsa, credite.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει· ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν πατέρα μου πορεύομαι·

12 Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, & maiora iis faciet. Nam ego ad Patrem proficiscor:

12 Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, & maiora horum faciet. quia ego ad Patrem vado:

Καὶ ὅ, τι ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω· ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ.

13 ¶Et quicquid petieritis in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.

13 Et quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, hoc faciam: ut glorificetur Pater in Filio.

Infrà, 16. e. 23. mat. 7. b. 7. mar. 11. c. 24. iac. 1. a. 5.

Ἐάν τι αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ποιήσω.

14 Siquid petieritis in nomine meo, ego faciam.

14 Siquid petieritis me in nomine meo, hoc faciam.

Ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε.

15 Si diligitis me, mandata mea seruate.

15 Si diligitis me, mandata mea seruate.

Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα.

16 Ego autem rogabo Patrem, & alium consolatorem dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum.

16 Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum.

7 Iam nunc, ἀπ' ἄρτι. Vulg. Amodo. Erasmus, Nunc. Vide suprà, 13. b. 19.

9 Tantum tempus vobiscum sum, τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι. Sic Virg.--- vna cum gente tot annos Bella gero.

Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτό, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται.

17 *Nempe* Spiritum illum veritatis quem mundus non potest recipere, quia non videt eum, nec nouit eum: vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet, & in vobis erit.

17 *Spiritum ueritatis quē mundus non potest accipere, quia non uidet eū, nec scit eum: uos autem cognoscetis eum, quia apud uos manebit, & in uobis erit.*

Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς.

18 Non relinquam vos orbos: redibo ad vos.

18 *Non relinquam uos orphanos: ueniam ad uos.*

Ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος με οὐκ ἔτι θεωρεῖ· ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με· ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε.

19 Adhuc paululum, & mundus me nō amplius conspiciet, vos autem conspicietis me: quia ego viuo, & vos viuetis.

19 *Adhuc modicum, & mundus me iam non uidet: uos autem uidetis me: quia ego uiuo, & uos uiuetis.*

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν.

20 In illo die vos cognoscetis me esse in Patre meo, & vos in me, & me in vobis.

20 *In illo die uos cognoscetis quia ego sum in Patre meo, & uos in me, & ego in uobis.*

Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου, καὶ τηρῶν αὐτάς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με· ὁ δὲ ἀγαπῶν με, ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτὸν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.

21 Qui tenet præcepta mea, & seruat ea, is ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & conspicuum ei exhibebo meipsum.

21 *Qui habet mandata mea, & seruat ea, ille est qui diligit me: qui autē diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eū, & manifestabo ei meipsum.*

Λέγει αὐτῷ Ἰούδας, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης, Κύριε, τί γέγονεν ὅτι ἡμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτὸν, καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ;

22 Dicit ei Iudas, non *ille* Iscariotes, Domine, quid est cur te sis nobis conspicuum exhibiturus, & non mundo?

22 *Dicit ei Iudas, non ille Iscariotes, Domine, quid factum est quia manifestaturus es nobis teipsum, & non mundo?*

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει· καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν.

23 Respondit Iesus & dixit ei, Siquis diligit me, sermonem meum seruabit, & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & apud eum manebimus.

23 *Respondit Iesus & dixit ei, Siquis diligit me, sermonem meum seruabit: & Pater meus diliget eum, & ad eum ueniemus, & mansionem apud eum faciemus.*

Ὁ μὴ ἀγαπῶν με, τοὺς λόγους μου οὐ τηρεῖ· καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός.

24 Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermo quem auditis, non est meus, sed eius qui misit me Patris.

24 *Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermonem quem audistis non est meus, sed eius qui misit me Patris.*

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων.

25 Hæc loquutus sum vobis, apud vos manens.

25 *Hæc loquutus sum uobis apud uos manens.*

Infrà,15.d.26

Ὁ δὲ παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.

26 ‖Consolator autem ille, *id est* Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia quæ dixi vobis.

26 *Paracletus autem, Spiritus sanctus quem mittet Pater in nomine meo, ille uos docebit omnia, & suggeret uobis omnia quæcunque dixero uobis.*

Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ

27 Pacem relinquo vobis, pacē illam meā do vobis: non prout

27 *Pacem relinquo uobis, pacem meam do uobis: non quomodo*

17 *Nempe* Spiritum illum veritatis, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. De particulæ huius exegeticæ eclipsi, quæ apud Euangelistam frequentissimè occurrit, alibi diximus. Sed illud quoque notandum est, Spiritum sanctum dici Spiritum veritatis, non tam quia in sese verax est, vtpote Deus æternus, quàm ab effectu, quòd veritatem inspiret, vt Infrà, 16.b.13.

21 Conspicuum exhibebo, ἐμφανίσω. Vulg. Manifestabo, id est φανερώσω. Erasmus, Aperiam, ἀνοίξω. Idem declarat ἐμφανίζειν significare tacitè & clàm indicare. At ego contrà existimo, plenam ac quasi humanis oculis aspectabilem declarationem hoc verbo significari, vnde εἰς τὸ ἐμφανὲς & ἐν τῷ ἐμφανεῖ, id est palàm & in media luce. Est autem ista exhibitio non corporalis sed spiritualis, & omnium maximè perspicua.

22 Non *ille* Iscariotes, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης. Non ille Iscariotes, sed alter ille Iacobi frater. Est ergo in iis verbis ἀνακόλουθον, cuius aliud prorsus simile extat suprà, 6.e.46. Quid est, τί γέγονε: id est, quid causæ est. Vulg. & Eras. ad verbum, Quid factum est, nimium obscurè: quanuis Erasmus annotet sic loquutum esse impurum illum Martialem, cuius penè nomen hoc loco vsurpare mihi religio est.

κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω.

mundus dat, ego do vobis. Ne turbetur cor vestrum, neque formidet.

mundus dat, ego do uobis: non turbetur cor uestrum, neque formidet.

Ἠκούσατε ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἂν ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα· ὅτι ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστί.

28 Audiuistis me dixisse vobis, Abeo, & redibo ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quòd dixerim, proficiscor ad Patrem. nam Pater maior me est.

28 *Audistis quia ego dixi uobis, Vado & uenio ad uos. Si diligeretis me, gauderetis utique quia uado ad Patrem: quia Pater maior me est.*

Καὶ νῦν εἴρηκα ὑμῖν πρὶν γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε.

29 Et nunc dixi vobis priusquā fiat, vt quum factum fuerit, credatis.

29 *Et nunc dixi uobis priusquàm fiat: ut cùm factum fuerit, credatis.*

Οὐκ ἔτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν· ἔρχεται γὰρ ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν.

30 Non loquar amplius multa vobiscum: venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam.

30 *Iam non multa loquar uobiscum: uenit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam.*

Ἀλλ' ἵνα γνῷ ὁ κόσμος ὅτι ἀγαπῶ τὸν πατέρα, καὶ καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατήρ, οὕτω ποιῶ. ἐγείρεσθε, ἄγωμεν ἐντεῦθεν.

31 Sed hæc fiunt vt cognoscat mundus me diligere Patrem: prout autem mandauit mihi Pater, ita facio: surgite, abeamus hinc.

31 *Sed ut cognoscat mundus quia diligo Patrem: & sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio: surgite, eamus hinc.*

Κεφάλαιον ιε. — CAP. XV. — CAP. XV.

Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι.

1 Ego sum vitis illa vera, & Pater meus agricola est.

1 *Ego sum uitis uera, & Pater meus agricola est.*

Πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν, αἴρει αὐτό· καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθαίρει αὐτὸ, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ.

2 ‖Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit: & omnem qui fert fructum, purgat, vt plus fructus adferat.

2 *Omnem palmitem in me non ferentem fructū, tollet eum: & omnem qui fert fructum, purgabit eū, ut fructum plus adferat.*

Mat.15.b.13

Ἤδη ὑμεῖς καθαροί ἐστε διὰ τὸν λόγον ὃν λελάληκα ὑμῖν.

3 ‖Iam vos puri estis propter sermonē quem loquutus sum vobis.

3 *Iam uos mundi estis propter sermonem quem loquutus sum uobis.*

Suprà,13.b.11

Μείνατε ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν. καθὼς τὸ κλῆμα οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ· οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς, ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε.

4 Manete in me, & ego in vobis. sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, *id est* nisi manserit in vite: ita neq; vos, nisi in me manseritis.

4 *Manete in me, & ego in uobis. sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, nisi manserit in uite: sic nec uos, nisi in me manseritis.*

Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα· ὁ μένων ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν

5 Ego sū vitis, vos palmites: is qui manet in me, & in quo ego

5 *Ego sum uitis, uos palmites: qui manet in me, & ego in*

18 Redibo, ἔρχομαι: id est ἐπανελεύσομαι. Est enim simplex pro composito vsurpatum, ex Hebræorum more, vt suprà, versu 18. Sic paulo pòst versu 31, ἄγωμεν pro ὑπάγωμεν.

30 Huius, τούτου. Hoc deest in vetustis codicibus, & apud Theodoritū lib. 10 περὶ προνοίας. Nō habet, οὐκ ἔχει. In duobus exemplaribus scriptum erat οὐχ εὑρήσει, non inueniet: quod videtur melius opponi verbo ἔρχεται. Me, inquit, mox aggredietur Satan totis viribus, sed in me nihil habet iuris, nec in me quicquā comperiet quale se inuenturum putat.

IN CAPVT XV.

1 Vera, ἀληθινή. In duobus exemplaribus additum erat, ὑμεῖς τὰ κλήματα: id est vos *autem* palmites.

4 *Id est* nisi manserit, ἐὰν μὴ μείνῃ. Quia præcedenti membro additum est ἀφ' ἑαυτοῦ, à seipso, omnino cogimur supplere particulam exegeticam, ex qua intelligamus totum hoc poni pro illius declaratione. Nam alioquin consequeretur ex hac oratione, palmitem qui manserit in vite, ferre fructum à semetipso: quod cohærere non potest. Idem enim declarat ἀφ' ἑαυτοῦ atque sua ac propria quadam vi, quàm ab alio non mutuetur: quam si haberet palmes, fructum sanè ferret etiam quum resectus est à vite. Sed de hoc eodem dicendi genere copiosius diximus suprà, 5.c.19.

5 Et in quo ego *maneo*, κἀγὼ ἐν αὐτῷ. Vulg. Et Eras. Et ego in eo, seruata permutatione constructionis ex Hebræorum idiotismo, vt אני בו, pro אשר אני בו.

αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν· ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν.

maneo, hic fert fructum multū. nam absque me nihil potestis facere.

eo, hic fert fructum multum: quia sine me nihil potestis facere.

Col.1.c.23

Ἐὰν μή τις μείνῃ ἐν ἐμοί, ἐβλήθη ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἐξηράνθη· καὶ συνάγουσιν αὐτὰ, καὶ εἰς πῦρ βάλλουσι, καὶ καίεται.

6 ‖ Nisi quis in me manserit, eiectus extra *vineam*, statim vt palmes arescet: deinde coguntur isti *palmites*, & in ignē abiiciuntur, & ardent.

6 Si quis in me non manserit, mittetur foras sicut palmes, & arescet: & colligent eum, & in ignem mittent, & ardet.

Iohan.3.d.22

Ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοὶ, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν ὑμῖν μείνῃ, ὃ ἐὰν θέλητε αἰτήσεσθε, καὶ γενήσεται ὑμῖν.

7 Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, ‖ quicquid volueritis, petite, & fiet vobis.

7 Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, quodcūque volueritis petetis, & fiet vobis.

Ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου, ἵνα καρπὸν πολὺν φέρητε· καὶ γενήσεσθε ἐμοὶ μαθηταί.

8 In hoc glorificatus est Pater meus, vt fructum multum adferatis: & eritis mei discipuli.

8 In hoc clarificatus est Pater meus, vt fructum plurimum adferatis, & efficiamini mei discipuli.

Καθὼς ἠγάπησέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς· μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ.

9 Prout dilexit me Pater, *ita* & ego dilexi vos: manete in illa mea charitate.

9 Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos: manete in dilectione mea.

Ἐὰν τὰς ἐντολάς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου· καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα, καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ.

10 Si mandata mea seruaueritis, manebitis in charitate mea: sicut & ego Patris mei mandata seruaui, & maneo in eius charitate.

10 Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea: sicut & ego Patris mei præcepta seruaui, & maneo in eius dilectione.

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ.

11 Hæc loquutus sum vobis, vt gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium vestrum impleatur.

11 Hæc loquutus sum vobis, vt gaudium meum in vobis sit, & gaudium vestrum impleatur.

Suprà,13.d.34
1.thess.4.b.9

Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμὴ, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς.

12 ‖ Hoc est præceptum meum, vt diligatis alii alios prout dilexi vos.

12 Hoc est præceptum meum, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos.

1.Iohan.3.b.11, & 4.c.11

Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.

13 ‖ Maiorem hac charitatem nemo habet, vt quis animam suam ponat pro amicis suis.

13 Maiorem hac dilectionem nemo habet, quàm vt animam suam ponat quis pro amicis suis.

6 Eiectus extra *vineam*, statim arescet, ἐβλήθη ἔξω, καὶ ἐξηράνθη. Vulg. Mittetur foras & arescet, mutatis præteritis in futura. Erasmus, Eiectus est foras, & exaruit, seruatis præteritis. Cur autem ego aliter mallem interpretari, has causas habui. Primùm omnium nemo est qui nesciat, ἐβλήθη καὶ ἐξηράνθη, idem prorsus declarare atque βληθεὶς ἐξηράνθη. itaque sic mihi licuit interpretari. Deinde pro foras, conuertere malui, Extra vineam, quòd alioquin nimium dura videatur translatio. Postremò ἐξηράνθη, id est exaruit, verti per periphrasin, Statim arescet: quia non satis commodè videtur hîc seruari posse præteriti perfecti significatio, cuius videlicet ea est emphasis, vt quod futurum est, declaret certò & mox futurum, adeo vt pro eo possit haberi quod iam sit factum: quod genus dicendi (vt multa alia) apparet petitum esse è medio. Deinde coguntur isti *palmites*, καὶ συνάγουσιν αὐτὰ. Vulgata, Et colligent eum, vt in plerisque exemplaribus scriptum est. Legit enim αὐτὸ, quia præcessit τὸ κλῆμα. Sed verbum συνάγει non potest vni palmiti conuenire: quamuis ita scriptum inuenerimus in tribus codicibus, quorum authoritate Vetus interpres facilè potest excusari. Erasmus, Et colligent eos, rectè quidem, sed tamē obscurè, quia eiusmodi mutatio numeri à Græcis & Latinis non solet vsurpari. Ideo expressi ipsum antecedens. Præterea συνάγουσιν per passiuum conuerti, quòd sic potius Latini loqui soleant: qua de re diximus aliquid Matth.5.b.11.

7 Petite, αἰτήσεσθε. Vulgata & Erasmus, Petetis. Ego verò existimo futurum indicatiui pro imperandi modo vsurpatum. Nam præterquam quòd sensus videtur ita postulare, in tribus etiam codicibus scriptum inuenimus αἰτήσασθε.

8 Et eritis, καὶ γενήσεσθε. Vulg. & Eras. Et efficiamini: quasi videlicet hæc quoque pars pertineat ad coniunctionem ἵνα. quod sanè fieri non potest nisi legas γένησθε, sicut in tribus codicibus scriptum erat: & apparet ex commentariis id legisse Theophylactum: sed perperam, vt opinor. Puto enim potius repetendum esse ἐν τούτῳ. vt sit hæc sententia, Ita glorificabitur Pater meus: & ita demum eritis mei discipuli si multum fructum attuleritis. Nam ἵνα non ponitur τελικῶς hoc loco, sed εἰδικῶς potius, veluti si dicas, in eo positam esse hominū salutem vt Christum fide amplectantur. Nam in hac quoque loquutione ἵνα non declarat finem, sed illud ipsum explanat in quo posita est salus. Sic etiam accipitur infrà, versu 12.

9 In illa charitate mea, ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. i. in charitate qua ego vos prosequor. Sic enim versiculo 10. vocat charitatem Patris eam qua Pater Filium complectitur.

10 In eius charitate, αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ. Notandum est rursus huius traiectionis exemplum, quo confirmatur interpretatio quam attulimus suprà, 8.d.25.

13 Vt quis ponat, ἵνα τις θῇ. Vulg. Quàm vt quis ponat. Possumus autem etiam ἵνα accipere pro ὅτι, sicut apud Hebræos interdum אשר ponitur pro כאשר. Similis est enallage infrà, 16.a.2, & d.32.

Ὑμεῖς φίλοι μου ἐστὲ ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν.

14 Vos amici mei eritis si feceritis quæcunque ego mando vobis.

14 Vos amici mei estis si feceritis quæ ego præcipio vobis.

Οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν.

15 Non amplius dicam vos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus eius: vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audiui à Patre meo, nota feci vobis.

15 Iam non dicam vos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus eius: vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audiui à Patre meo nota feci vobis.

Mat.28.d.19

Οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε καὶ καρπὸν φέρητε, καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ· ἵνα ὅ,τι ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δῷ ὑμῖν.

16 Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, & constitui ‖ vos vt abeuntes fructum adferatis, & fructus vester maneat: vt quicquid petieritis à Patre in nomine meo, det vobis.

16 Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, & posui vos vt eatis & fructum adferatis, & fructus vester maneat: vt quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis.

Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

17 Hæc mando vobis, vt diligatis alii alios.

17 Hæc mando vobis, vt diligatis inuicem.

Εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν.

18 Si mundus vos odit, scitis me prius quàm vos, illis odio habitum.

18 Si mundus vos odit, scitote quia me priorem vobis odio habuit.

Εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει· ὅτι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐστὲ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

19 Si ex mundo fuissetis, mundus quod suū est amaret: quia verò ex mundo non estis, sed ego elegi vos ex mundo, propterea odit vos mundus.

19 Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret: quia verò de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus.

Suprà,13.b.16
mat.10.c.24
Matth.24.a.9

Μνημονεύετε τοῦ λόγου οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ. εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν· εἰ τὸν λόγον μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.

20 Mementote sermonis quem ego dixi vobis, ‖ Non est seruus maior domino suo. ‖ si me persequuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt.

20 Mementote sermonis mei, quem ego dixi vobis, Non est seruus maior domino suo. Si me persequuti sunt, & vos persequentur: si sermonē meū seruauerunt, & vestrū seruabunt.

Infrà,16.a.4

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ ὄνομά μου, ὅτι οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με.

21 ‖ Sed hæc omnia facient vobis propter nomē meum, quia non nouerunt eum qui misit me.

21 Sed hæc omnia facient vobis propter nomē meū, quia nesciunt eum qui misit me.

Εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν.

22 Si non venissem & loquutus essem eis, peccatum non haberent: nunc autem non habent quod prætexant peccato suo.

22 Si non venissem & loquutus fuissem, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo.

Ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ τὸν πατέρα μου μισεῖ.

23 Qui me odit, *is* etiam Patrē meum odit.

23 Qui me odit, & Patrem meum odit.

Εἰ τὰ ἔργα μὴ ἐποίησα ἐν αὐτοῖς ἃ οὐδεὶς ἄλλος πεποίηκεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ καὶ ἑωράκασι, καὶ μεμισήκασι καὶ ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου.

24 Si opera non fecissem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.

24 Si opera non fecissem in eis quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.

18 Scitis, γινώσκετε: vel scitote, vt Vetus interpres conuertit. Priusquam vos, πρῶτον ὑμῶν: vel, me qui primus sum vestrûm. sed meo quidem iudicio præstat accipere πρῶτον aduerbialiter. Vulgata priorem vobis.

22 Peccatum non haberent, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. Fortassis non ineptè potest hoc quoque videri per concessionem ac μιμητικῶς dictum, sicut suprà 9.g.39. quum diceret se venisse vt qui vident, cæci fiant: veluti si de fure deprehenso ac conuicto dicas, Nisi iste conuictus teneretur, esset omnium innocentissimus, id est clamitaret se innocentissimum esse. Ita etiam hoc loco, Nisi venissem, inquit Dominus, isti coram Dei tribunali non desinerent dicere se fuisse religiosos, & planè alienos à peccato: denique essent viri omnium qui viuunt, sanctissimi: sed quum ad eos venerim, & me planè reijciant, ereptum est illis quicquid suæ improbitati alioqui prætexuissent: quia nihil possunt adferre cur me debeant odisse. Idem etiam mox repetit, nempe versu 24.

Ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, Ὅτι ἐμίσησάν με δωρεάν.

Psal.34.c.19

Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ.

Luc.24.g.49 suprà,14.d.26

Καὶ ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστε.

Κεφάλαιον ις΄.

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε.

Ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ.

Καὶ ταῦτα ποιήσουσιν ὑμῖν ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμέ.

Ἀλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν. Ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ' ὑμῶν ἤμην.

Suprà,15.d.21

Νῦν δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, Ποῦ ὑπάγεις;

Ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν.

Ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς.

25 Sed *oportet* vt impleatur sermo qui in Lege eorū scriptus est, ‖Oderunt me immeritò.

26 Quum autem venerit consolator ille ‖quem ego mittā vobis à Patre, Spiritus, *inquam*, ille veritatis, qui à Patre emanat, ille testabitur de me.

27 Sed & vos testabimini, quia à principio mecum estis.

CAP. XVI.

1 HAEc loquutus sum vobis, vt ne offendamini.

2 Mouebunt vos synagogis: imò veniet tempus quum quisquis trucidabit vos, putabit se cultum præstare Deo.

3 Et hæc facient vobis, quia nō nouerunt Patrem neque me.

4 ‖Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit tempus illud, memineritis eorum, quòd ego hæc dixerim vobis. hæc autem vobis à principio nō dixi, quia vobiscum eram.

5 Nunc autem abeo ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me quò abeam.

6 Sed quia hæc loquutus sū vobis, tristitia impleuit cor vestrū.

7 Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego abeam. Nisi enim abiero, Consolator ille non veniet ad vos: sin autem profectus fuero, mittam eum ad vos.

25 Sed ut adimpleatur sermo q in Lege eorū scriptus est, Quia odio habuerunt me gratis.

26 Quū autem uenerit Paracletus, quem ego mittam uobis à Patre, Spiritum ueritatis, qui à Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me.

27 Et uos testimoniū perhibetis quia ab initio mecum estis.

CAP. XVI.

1 HAEc loquutus sū uobis, ut non scandalizemini.

2 Absque synagogis facient uos: sed uenit hora ut omnis qui interficit uos, arbitretur obsequiū se præstare Deo.

3 Et hæc facient uobis, quia non nouerūt Patrē neque me.

4 Sed hæc loquutus sum uobis, ut quū uenerit hora, eorū reminiscamini, quia ego dixi uobis. hæc autem uobis ab initio non dixi, quia uobiscum erā.

5 Et nunc uado ad eum qui misit me, & nemo ex uobis interrogat me, Quò uadis?

6 Sed quia hæc loquutus sum uobis, tristitia impleuit cor uestrum.

7 Sed ego ueritatem dico uobis, expedit uobis ut ego uadam. si enim ego nō abiero, Paracletus nō ueniet ad uos: si autem abiero, mittam eum ad uos.

25 Sed *oportet* vt, ἀλλ' ἵνα. Vide suprà, 14.d.31. In Lege, ἐν τῷ νόμῳ. Hebraicè תורה. Est enim generale vocabulum, quo tota doctrina sacra nonnunquam intelligitur, vt etiam suprà, 10.f.34, quum interdum Moses Prophetæ & Psalmi distinguantur, vt Luc.24.f.44. Eorum, αὐτῶν. Hæc quoque particula obseruāda est, quoniam eos minimè omnium oportuit à Lege damnari quibus propriè scripta Lex est, & quibus illam maximè familiarem esse decebat. Immeritò, δωρεάν. Hebraicè, חנם, Id est ἀναξίως. Vulgata & Erasmus, Gratis, impropriè. Gratis enim fieri dicitur quod pretio vel mercede non fit, vt quum dicitur Christus nos gratis redemisse, id est nullo à nobis dato pretio. 5

26 Emanat, ἐκπορεύεται. Vel Egreditur, seu Exit. Certum est autem hic non agi de ipsa Spiritus essentia, sed de ipsius virtute & efficacia in nobis: cuius virtutis authorem facit Pa[tr]em, non vt sese vel ipsum Spiritum sanctū excludat, sed vt discipulorum oculos à carnis infirmitate auersos, ad diuinitatis intuitum euehat, 10 vt norint videlicet qua virtute sint deinceps confirmandi. Itaque huiusmodi testimonia nec à Græcis, nec cōtra Græcos ad essentiam Spiritus sancti probandam satis appositè sunt citata.

27 Testabimini, μαρτυρεῖτε. Vel, Testamini, si libet præsentis significationem seruare. Nonnulli conuertunt, Testemini, modo videlicet imperandi.

IN CAPVT XVI. 15

2 Quum, ἵνα. Rursus ἵνα pro ὅτι positum est, de quo diximus suprà, 15.b.13, & infrà, versu 32.

4 Quòd ego, ὅτι ἐγώ. Expendenda est vis omnium istarum particularum, quas qui prætereūt, vt nescio cui latinizati seruiant, vim huius sententiæ infringunt.

7 Sin autem profectus fuero, ἐὰν δὲ πορευθῶ. vel, Quum autē abiero, vt אם pro כאשר accipiatur: sicut diximus suprà, 14.a.3. 20

Καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαιοσύνης καὶ περὶ κρίσεως.

Περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν εἰς ἐμέ·

Περὶ δικαιοσύνης δὲ, ὅτι πρὸς τὸν πατέρα μου ὑπάγω, καὶ οὐκ ἔτι θεωρεῖτέ με·

Περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται.

Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι.

Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστι· διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα.

8 Et quum venerit ille, arguet mundum de peccato & de iustitia & de iudicio.

9 De peccato quidem, eo quòd non credunt in me:

10 De iustitia verò, eo quòd ad Patrem abeam, & amplius non conspicietis me:

11 De iudicio autem, eo quòd princeps huius mundi condemnatus sit.

12 Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, sed nunc non potestis portare.

13 Quū autem venerit ille, *id est* Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem. nō enim loquetur à semetipso, sed quæcūque audierit loquetur: & quæ ventura sunt, renūtiabit vobis.

14 Ille me glorificabit, quia de meo accipiet quod renuntiabit vobis.

15 Omnia quæ habet Pater, mea sunt: propterea dixi illū de meo accepturum quod renuntiabit vobis.

16 Paulisper, & nō conspicietis me: & rursū paulisper, & videbitis me, quia ego vado ad Patrē.

8 Et quū uenerit ille, arguet mundū de peccato & de iustitia & de iudicio.

9 De peccato quidē, quia non credunt in me:

10 De iustitia uerò, quia ad Patrem uado, & iam non uidetis me:

11 De iudicio autem, quia princeps huius mundi iā iudicatus est.

12 Adhuc multa habeo uobis dicere, sed non potestis portare modò.

13 Quū autem uenerit ille Spiritus ueritatis, docebit uos omnem ueritatem. nō enim loquetur à semetipso, sed quæcūq; audiet loquetur, & quæ uentura sūt, annūtiabit uobis.

14 Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annuntiabit uobis.

15 Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt: propterea dixi, quia de meo accipiet, & annuntiabit uobis.

16 Modicū, & iā nō uidebitis me, & iterū modicū, & uidebitis me, quia uado ad Patrem.

8 Arguet, ἐλέγξει. Id est conuincet: ita vt nihil habeat quod prætexat, sicut suprà dixit, 15.d.22 & 24. Quum autem variè sit expositus hic locus, adferam & ego quod mihi dedit Dominus. Puto igitur Christū de Spiritus sancti in Ecclesia virtute ac efficacia agere aduersus mundum, id est aduersus eos qui Euangelio resistunt: tum verò maximè illud tempus respicere quod ipsius in cælum ascensionē consequutū est, quum effuso 5 in Ecclesiam Spiritu, omnes contradicentes manifestò coarguit. Dicit ergo fore vt per vim illam diuinā, quam inspiraturus est Apostolis, atque adeo toti Ecclesiæ suæ, postquā in cælū ascenderit, conuincatur mūdus peccati, id est ipsi hostes à quibus reiectus, spretus, in crucē adactus fuit, cogantur cōscientiæ suæ testimonio profiteri se magnopere in eo errasse quòd non potius in illū crediderint. Ideo dicebant illi quos Petrus tanquā homicidas coarguerat, Act.2.f.37, Quid faciemus, viri fratres? Quid enim? annon hoc est mundum adigere ad homici- 10 dii confessionem voluntariam? Deinde, inquit, arguet mundū de Iustitia: non ipsius mundi certè, qui se peccatorem, velit nolit, agnoscet, sed de ipsius Christi iustitia. Quia, inquit, ad Patrē vado, nec amplius videbitis me. Id est, quum mūdus præsens in Ecclesia spectabit Spiritum per me in vos effusum, fateri cogetur me verè iustū fuisse, qui ex hoc mundo discedens, nō fuerim damnatus à Deo pro blasphemo & impio, sed approbatus & receptus à Patre, cuius quum me Filium dicerem, illi idcirco me vt blasphemum & impiū damnarint. Hoc inquā 15 fateri mundus cogetur, & causam meam Deo placere, quum vos, qui doctrinam meam asseretis, tot virtutibus planè cælestibus ornatos conspicient: quod & ille Centurio statim post Christi mortem agnouit, & qui reuertebantur plangentes, quum paulo antè iussissent illum tolli ac crucifigi. Postremò arguetur mundus de iudicio, id est, huc adigetur vt me, quem velut fabri filium contempserit, adeo vt etiam cum ludibrio petierit vt de cruce descenderē: me, inquā, verè Dei Filiū agnoscat, qui solutis mortis doloribus tunc ero dextra Dei exaltatus. 20 Quia, inquit, princeps huius mūdi iudicatus est: id est, quia re ipsa intelligēt & cognoscēt me diabolo superato imperiū in mundo exercere, quū viderint omnes sese frustra vobis opponere, quoniā vos armabo virtute illa cælesti, qua destruatis omnē celsitudinē quæ extollitur aduersus cognitionē Dei, & captiuā ducatis omnē cogitationē ad obediendū mihi: qua de re multa Apostolus 2.Cor.10.c.12, & Eph.1.d.19.20.21.22.23. Etsi autem hæ omnes Christi virtutes à condito mundo in ipsius sanctis excelluerunt, vt scriptū est toto capite vndecimo Epi- 25 stolæ ad Hebræos: tamen à missione illa Spiritus sancti clarissimè cœperunt eminere, ita vt omniū oculos perstringerēt: sicut prædixerat Ioel 2.g.28, & Dauid Psal.68.c.19, vt ex Actis Apostolorū licet intelligere. Nō desunt tamen qui simplicius etiā exponant, Dei Spiritu per seruos suos quotidie loquentis, coargui mundū peccati, in quo videlicet sit demersus: coargui iustitiæ, quòd veræ iustitiæ sit prorsus inscius: coargui deniq; iudicii, quòd eū ignoret atq; etiā oppugnet cui tradita est omnis in cælo & terra potestas: quoniā videlicet eū repudiat qui 30 tollit peccatū, qui sua virtute nunc regnans nos iustificat, qui denique diabolum vicit.

9 Non credūt, οὐ πιστεύουσι. In vno exēplari scriptū erat, ὅτι οὐκ ἐπίστευσαν, quòd nō crediderint: & fortassis rectius. 10 Conspicietis, θεωρεῖτε. Similis enallages exemplum vide suprà, 12.v.8. Vulg. & Eras. Videtis.

11 De iudicio, περὶ κρίσεως. Id est, (vt ego quidē existimo) de authoritate illa ac potestate quā ego tū obtinebo in cælo & in terra: vt ipse videtur explicare Mat.28.d.18, supra omnes cælos videlicet sublatus, Philip.2.b.9.

35 16 Paulisper, μικρόν. Id est, Vbi paululum temporis præterierit. Est enim præcisum hoc dicendi genus è

medio petitum, quod non potuissem nisi longa periphrasi explicare. Vulgata, Modicum. Erasmus, Pusillum.
Quia ego, ὅτι ἐγώ. Id est, Quoniam transeo ad æternam gloriam, vnde futurum est vt vobis adsim multo magis quàm vnquam antea. Tunc enim verè quis & quantus sim experiemini.

Εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους, Τί ἐστι τοῦτο ὃ λέγει ἡμῖν, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με· καὶ, Ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα;

17 Dixerunt ergo "quidam ex discipulis eius alii ad alios, Quid est hoc quod dicit nobis, Paulisper, & non conspicietis me, & rursus paulisper, & videbitis me: &, Quia ego vado ad Patrem?

17 Dixerunt ergo ex discipulis eius ad inuicem, Quid est hoc quod dicit nobis, Modicum, & nõ uidebitis me, & iterũ modicũ, & uidebitis me: &, Quia uado ad Patrem?

Ἔλεγον οὖν, Τοῦτο τί ἐστιν ὃ λέγει, τὸ μικρόν; οὐκ οἴδαμεν τί λαλεῖ.

18 Dicebant ergo, Quid illud est quod dicit paulisper? nescimus quid loquatur.

18 Dicebant ergo, Quid est hoc quod dicit modicum? nescimus quid loquitur.

Ἔγνω οὖν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτᾷν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Περὶ τούτου ζητεῖτε μετ' ἀλλήλων ὅτι εἶπον, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν, μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με;

19 Cognouit autẽ Iesus eos velle ipsum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quòd dixi, Paulisper, & non videbitis me: & iterum, paulisper, & videbitis me?

19 Cognouit autem Iesus quia uolebant eũ interrogare: & dixit eis, De hoc quæritis inter uos quia dixi, Modicũ, & nõ uidebitis me, & iterũ, modicum, & uidebitis me.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται· ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλ' ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.

20 Amen amen dico vobis, flebitis vos, & lamentabimini, mundus autem gaudebit: vos verò tristes eritis, sed tristitia vestra euadet in gaudium.

20 Amen amen dico uobis quia plorabitis & flebitis uos, mundus autẽ gaudebit: uos autem contristabimini, sed tristitia uestra uertetur in gaudium.

Ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ, λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς· ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκ ἔτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαρὰν, ὅτι ἐγεννήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον.

21 Mulier, quum parit, dolorem habet, quia venit hora eius: quũ autem pepererit puerulum, iam nõ meminit oppressionis, quòd gaudeat hominem esse natum in mundo.

21 Mulier quũ parit, tristitiam habet, quia uenit hora eius: quũ autẽ peperit puerum, iam nõ meminit pressuræ, propter gaudiũ, quia natus est homo in mundum.

Καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε· πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς, καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν.

22 Et vos igitur nunc quidẽ tristitia tenemini: sed rursũ videbo vos, & gaudebit cor vestrũ, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

22 Et uos igitur, nũc quidẽ tristitiam habetis: iterum autem uidebo uos, & gaudebit cor uestrum, & gaudium uestrum nemo tollit à uobis.

Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δώσει ὑμῖν.

Suprà, 14.b.13 matth. 7.a.7, & 21.b.22 mar. 11.c.24 luc. 11.b.9 iac. 1.a.5

23 Et illo die me non interrogabitis quicquam. ‖Amen amẽ dico vobis, quæcunque petieritis à Patre meo in nomine meo, dabit vobis.

23 Et in illo die me nõ interrogabitis quicquã. Amen amen dico uobis, si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit uobis.

Ἕως ἄρτι οὐκ ᾐτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου· αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

24 "Vsque adhuc non petiistis quicquã in nomine meo: petite, & accipietis, vt gaudiũ vestrum sit plenum.

24 Vsque modò non petistis quicquã in nomine meo: petite & accipietis, ut gaudium uestrum sit plenũ.

Ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα ὅτε οὐκ ἔτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ἀλλὰ παρρησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀναγγελῶ ὑμῖν.

25 Hæc loquutus sum vobis per prouerbia: at veniet tempus quũ iam non per prouerbia loquar vobis, sed apertè de Patre meo renuntiabo vobis.

25 Hæc in prouerbijs loquutus sum uobis: uenit hora quũ iã nõ in prouerbiis loquar uobis, sed palam de Patre annuntiabo uobis.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐν τῷ ὀνόματί μου αἰτήσεσθε· καὶ οὐ λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα περὶ ὑμῶν.

26 Illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis me rogaturum Patrem pro vobis.

26 In illo die in nomine meo petetis: & non dico uobis quia ego rogabo Patrem de uobis.

Αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον.

Infrà, 17.b.8

27 Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, ‖& credidistis me à Deo exiuisse.

27 Ipse enim Pater amat uos, quia uos me amastis, & credidistis quia ego à Deo exiui.

17 *Quidam* ex discipulis, ἐκ τῶν μαθητῶν. Subauditur τινές, de qua eclipsi diximus Matth. 27.b.9. eius autem alia etiam exempla extant Mat. 23.d.34, & Act. 21.c.16.
24 Vsque adhuc, ἕως ἄρτι. Vide Matth. 11.b.12.

5

Ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον· πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα.

28 Exiui à Patre, & veni in mũdum: iterum relinquo mundũ, & proficiscor ad Patrem.

28 Exiui à Patre, & ueni in mundum: iterum relinquo mundũ, & uado ad Patrem.

Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ἴδε, νῦν παρρησίᾳ λαλεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις.

29 Dicunt ei discipuli eius, Ecce, nunc apertè loqueris, nec prouerbium vllum dicis.

29 Dicunt ei discipuli eius, Ecce, nunc palàm loqueris, & prouerbium nullum dicis.

Νῦν οἴδαμεν ὅτι οἶδας πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχεις ἵνα τίς σε ἐρωτᾷ· ἐν τούτῳ πιστεύομεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθες.

30 Nunc scimus te scire omnia, nec opus est tibi vt quis te interroget: per hoc credimus te à Deo exiuisse.

30 Nunc scimus quia scis omnia, & non opus est tibi ut quis te interroget: in hoc credimus quia à Deo existi.

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἄρτι πιστεύετε;

31 Respondit eis Iesus, Nunc creditis?

31 Respondit eis Iesus, Modò creditis?

Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆτε· καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατὴρ μετ' ἐμοῦ ἐστι.

32 ‖Ecce, veniet tempus, & iam venit, "quum dispergemini vnusquisque "ad suos, méque solum relinquetis: sed nõ sum solus: nam "Pater mecum est.

32 Ecce, uenit hora, & iam uenit, ut dispergamini unusquisque in propria, & me solum relinquatis: & non sum solus, quia Pater mecum est.

Matth. 26.c.31 marci 14.c.27

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἕξετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.

33 Hæc loquutus sum vobis vt "in me pacem habeatis. in mũdo oppressionem habebitis: sed confidite, ego vici mundum.

33 Hæc loquutus sum uobis ut in me pacem habeatis. in mundo pressuram habebitis: sed confidite, ego uici mundum.

Κεφάλαιον ιζ.

CAP. XVII.

Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ εἶπε, Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν υἱὸν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε·

1 HAEc loquutus est Iesus, & sustulit oculos in cælũ, dixítque, Pater, venit hora illa, glorifica Filium tuum, vt & Filius tuus glorificet te:

1 HAEc loquutus est Iesus, & subleuatis oculis in cælum, dixit, Pater, uenit hora, clarifica Filium tuũ, ut Filius tuus clarificet te:

Καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκας αὐτῷ, δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον.

2 ‖Sicut dedisti ei "authoritatem *in* omnẽ carnem, vt quotquot dedisti ei, det eis vitã æternam.

2 Sicut dedisti ei potestatẽ omnis carnis, ut omne quod dedisti ei, det eis uitam æternam.

Matth. 28.d.18

Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν.

3 Hæc est autem vita æterna, vt "te solum cognoscant *esse* Deũ verum, & quem misisti Iesum Christum.

3 Hæc est autem uita æterna, ut cognoscant te solum Deũ uerũ, & quẽ misisti Iesum Christum.

Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς· τὸ ἔργον ἐτελείωσα ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω·

4 Ego te glorificaui in terra: opus consummaui quod dedisti mihi vt facerem:

4 Ego te clarificaui super terram: opus consummaui quod dedisti mihi ut faciam:

Καὶ νῦν δόξασόν με σύ πάτερ παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι, παρὰ σοί.

5 Nunc igitur glorifica me tu Pater apud temetipsum ea gloria quam habui apud te prius quàm hic mundus existeret.

5 Et nunc clarifica me tu Pater apud temetipsum claritate quam habui priusquam mũdus [illegible] apud te.

32 Quum, ἵνα. Vide suprà, 15.b.13, & suprà, a.2. Ad suos, εἰς τὰ ἴδια, Vel, domum suam. Vide suprà, 1.b.11. Castellio, Alius alió. Vulgata, In propria. Erasmus, In sua. Pater, ὁ πατήρ. Epiphanius contra Ariomanitas, addit ὁ γεννήσας με, qui genuit me.
33 In me pacem habeatis, ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε: id est, In me prorsus conquiescatis, ne vos vllæ tempe-
5 states auferant. Nam pacem habere hic opponitur perturbationi ac tristitiæ. Dixi autem potius In me, quàm Per me, quòd nostram illam cum ipso Christo cõmunicationem, qua in ipsum verè inserimur, putem hac præpositione significari.

IN CAPVT XVII.

2 Authoritatem *in* omnem carnem, ἐξουσίαν πάσης σαρκός. Vulgata & Erasmus, Potestatem omnis car-
10 nis, nimium obscurè. Subauditur enim κατά, vt suprà, Matth. 10.a.1, & 12.c.31. Carnem autem pro homine accipi ex Hebræorum consuetudine, sæpe iam annotauimus.
3 Te solum *esse*, σὲ τὸν μόνον. Id est, te solum pro vero Deo agnoscant. Nam si ita resoluas, Vt te cognoscant, qui solus es verus Deus, frigidior erit sententia. Ideo suppleui verbum substantiuum, & naturalem con-

ſtructionis ordinem ſeruaui, vt magis perſpicua eſſet oratio. Quòd autem Arriani & alii Chriſti diuinitatis hoſtes arrepta particula μόνον, hoc teſtimonio abutebantur, vt Chriſtum ſua gloria ſpoliarent, facilè refelli poteſt. Nam (vt rectè annotat Nazianzenus concione περὶ υἱοῦ ſecunda) hac eadem ratione ſolus Pater eſſet ſapiens, ſolus immortalis, ſolus habitans lucem inacceſſam, ſolus rex perpetuus & inuiſibilis, ex iis quæ ſcripta ſunt Rom.16.d.27, & 1.Tim.1.d.17. Sciendum eſt igitur, Chriſtum, ſuo more, totam diuinitatem in vna Patris perſona proponere, à quo tamen quòd ſeipſum non diuellat, vel ex eo liquet quòd cum Patris cognitione etiam ſui notitiam vt neceſſariam requirit: quia (vt antè dixit) nemo ad Patrem venit niſi per eum, quatenus nimirum vnus eſt Dei & hominum mediator. Solum igitur & verum addit, non vt Filium aut Spiritum ſanctum excludat, qui cum Patre ſunt vnus Deus, ſed vt falſis omnibus diis opponat.

Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσμου· σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, καὶ τὸν λόγον σου τετηρήκασι.

6 Patefeci nomen tuum hominibus quos dediſti mihi *ſelectos* è mundo: tui erant, & mihi eos dediſti, & ſermonem tuum ſeruarunt.

6 Manifeſtaui nomen tuũ hominibus quos dediſti mihi de mundo: tui erant, & mihi eos dediſti, & ſermonem tuum ſeruauerunt.

Suprà, 26.d.27

Νῦν ἔγνωκαν ὅτι πάντα ὅσα δέδωκάς μοι, παρὰ σοῦ ἐστι.

7 ‖Nunc nouerunt, omnia quæ dediſti mihi, à te eſſe.

7 Nũc cognouerunt quia omnia quæ dediſti mihi, abs te ſunt.

Ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς· καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ ἔγνωσαν ἀληθῶς ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον, καὶ ἐπίστευσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

8 Quia verba quæ tradidiſti mihi, tradidi eis: & ipſi acceperũt, & verè norunt me à te exiuiſſe, & crediderunt me à te miſſum eſſe.

8 Quia uerba quæ dediſti mihi, dedi eis: & ipſi acceperunt, & cognouerunt uerè quia à te exiui, & crediderunt quia tu me miſiſti.

Ἐγὼ περὶ αὐτῶν ἐρωτῶ· οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ, ἀλλὰ περὶ ὧν δέδωκάς μοι, ὅτι σοί εἰσι.

9 Ego pro eis rogo: nõ pro mũdo rogo, ſed pro *iis* quos dediſti mihi, quia tui ſunt.

9 Ego pro eis rogo, nõ pro mundo rogo, ſed pro his quos dediſti mihi, quia tui ſunt.

Καὶ τὰ ἐμὰ πάντα, σά ἐστι, καὶ τὰ σά, ἐμά, καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς.

10 Et mea omnia, tua ſunt, & tua, mea ſunt: & glorificatus ſum in eis.

10 Et mea omnia tua ſũt, & tua mea ſunt, & clarificatus ſum in eis.

Καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν τῷ κόσμῳ εἰσί, καὶ ἐγὼ πρὸς σὲ ἔρχομαι. Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὓς δέδωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς.

11 Et non ſum amplius in mundo, ſed hi ſunt in mundo, & ego ad te venio. Pater ſancte, ſerua eos per nomen tuum, quos dediſti mihi, vt ſint vnum prout & nos.

11 Et iam non ſum in mũdo, & hi in mundo ſunt, & ego ad te uenio. Pater ſancte, ſerua eos in nomine tuo quos dediſti mihi, ut ſint unum ſicut & nos.

Psal.108.a.8

Ὅτε ἤμην μετ᾽ αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου· οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας· ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ.

12 Quum eſſem cum eis in mũdo, ego ſeruabã eos in nomine tuo: quos dediſti mihi, ego cuſtodiui, & nemo ex eis periit, niſi filius ille perditionis: ‖vt Scriptura impleretur.

12 Quum eſſem cum eis, ego ſeruabam eos in nomine tuo: quos dediſti mihi, cuſtodiui, & nemo ex eis periit, niſi filius perditionis: ut Scriptura impleatur.

Νῦν δὲ πρὸς σὲ ἔρχομαι, καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς.

13 Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeãt gaudium meum plenum apud ſe.

13 Nunc autẽ ad te uenio, & hæc loquor in mũdo, ut habeant gaudiũ meũ impletum in ſemetipſis.

Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτούς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου.

14 Ego tradidi eis ſermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non ſunt ex mundo, prout & ego non ſum ex mundo.

14 Ego dedi eis ſermonem tuũ, & mundus eos odio habuit, quia non ſunt de mundo, ſicut & ego non ſum de mundo.

Οὐκ ἐρωτῶ ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ᾽ ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ.

15 Non rogo vt tollas eos è mũdo, ſed vt ſerues eos à Malo.

15 Non rogo ut tollas eos de mundo, ſed ut ſerues eos à Malo.

6 Tui erant, & mihi eos dediſti, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας. Hæc nõnulli per parentheſin ſeparant, ita vt quod ſequitur, Et tuum ſermonem ſeruarunt, cum eo cohæreat quod dixerat, Quos dediſti mihi *ſelectos* ex hoc mundo: at ego nullam hîc admitto parentheſin: imò verò in iis verbis totam ſalutis noſtræ ſummã ſuis gradibus diuiniſſimè deſcriptam conſidero. Nam quum ait, Tui erant, æternam illã electionẽ declarat in ipſo Dei beneplacito abſconditam, quæ totius noſtræ ſalutis eſt baſis ac fundamentum. Deinde quum dicit, Quos dediſti mihi, & quibus patefeci nomen tuum, ſignificat æterni illius & abſconditi propoſiti declarationem in Chriſto factam, per quem demum fide apprehenſum iuſtificati ſumus & ſanctificati, vt electionis gloriam tandem conſequamur: ſicut paucis etiam hæc omnia complectitur Apoſtolus Rom.8.f.30, & Ephe.1.a.4 & 5.

12 Filius ille perditionis, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Eraſmus, Filium perditum. Nam, inquit, alioquin quid eſt filius

filius perditionis, niſi quem genuit perditio? Atqui abſurdior eſt hæc amphibolia quàm vt cuiquam in mẽtem veniat: quòd ſi placuiſſet ab Hebraiſmo deficere, maluiſſem hominem perditum interpretari. Sed Hebraiſmum vltro integrum ſeruaui: quia qui perditum hominem dicit, ipſum duntaxat euẽtum ac miſeram conditionem declarat: at Iudas dicitur filius perditionis, non modò quia periit, ſed etiam quia huic exitio erat deſtinatus ac deuotus, vt manifeſtè liquet ex iis quæ ſcripta ſunt Act.1.c.16, & 4.f.27 & 28. Neque tamen hæc faciunt vt vel Deus ſit in culpa, vel Iudas culpæ eximatur, ſicut copioſius alibi diximus: ſed hoc dixit Chriſtus ne videretur perdito Iuda, labefactata æterna Dei electio. Ideo dicit alibi, Scio quos elegerim, Suprà, 13.b.18.

Ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσί, καθὼς ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰμί.

16 Ex mundo nõ ſunt, ſicut & ego non ſum ex mundo.

16 De mundo non ſunt, ſicut ego non ſum de mundo.

Ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστι.

17 ‖Sãctifica eos tua veritate: ſermo tuus veritas eſt.

17 Sanctifica eos in ueritate. ſermo tuus ueritas eſt.

Καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, κἀγὼ ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον.

18 Sicut me miſiſti in mundũ, *ita* & ego miſi eos in mundum.

18 Sicut tu me miſiſti in mũdum, & ego miſi eos in mundum:

Καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτόν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ.

19 Et pro eis ego ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati per veritatem.

19 Et pro eis ego ſanctifico meipſum, ut ſint & ipſi ſanctificati in ueritate.

Οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευσόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ·

20 Non pro eis autem rogo tantùm, ſed & pro iis qui per ſermonem eorum credituri ſunt in me:

20 Non pro eis autem rogo tantùm, ſed & pro eis q credituri ſunt per uerbũ eorum in me.

Ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σὺ πάτερ ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν· ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

21 Vt omnes vnum ſint, ſicut tu Pater in me, & ego in te, vt & ipſi in nobis vnum ſint: vt credat mundus me à te miſſum eſſe.

21 Ut omnes unum ſint, ſicut tu Pater in me & ego in te, ut & ipſi in nobis unum ſint: ut credat mũdus quia tu me miſiſti.

Καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν.

22 Et ego gloriam quam dediſti mihi, dedi eis: vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.

22 Et ego claritatem quã dediſti mihi, dedi eis: ut ſint unum, ſicut & nos unum ſumus.

Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοί, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἕν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας.

23 Ego in eis, & tu in me, vt ſint perfecti in vnum, & vt cognoſcat mundus me à te miſſum eſſe, têque eos diligere, ſicut me dilexiſti.

23 Ego in eis & tu in me, ut ſint conſummati in unum, & cognoſcat mundus quia tu me miſiſti, & dilexiſti eos ſicut & me dilexiſti.

Πάτερ, οὓς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ᾽ ἐμοῦ· ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου.

24 ‖Pater, quos dediſti mihi, velim vt vbi ſum ego, & illi ſint mecum: vt conſpiciant gloriã illam quam dediſti mihi: quia dilexiſti me ante iacta mundi fundamenta.

24 Pater, quos dediſti mihi, uolo ut ubi ſum ego, & illi ſint mecum, ut uideant claritatem meam quam dediſti mihi, quia dilexiſti me ante conſtitutionem mundi.

Suprà, 12.d.26

Πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων, καὶ οὗτοι ἔγνωσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

25 Pater iuſte, mundus te nõ nouit: ego autem te noui, & hi nouerunt me à te miſſum eſſe.

25 Pater iuſte, mundus te non cognouit, ego autem te cognoui, & hi cognouerunt quia tu me miſiſti.

Καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου, καὶ γνωρίσω· ἵνα ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με, ἐν αὐτοῖς ᾖ, κἀγὼ ἐν αὐτοῖς.

26 Et notũ feci eis nomẽ tuum, & notum faciam: vt charitas qua dilexiſti me, ſit in eis, & ego in eis.

26 Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam: ut dilectio qua dilexiſti me, in ipſis ſit, & ego in ipſis.

17 Sanctifica, ἁγίασον. Id eſt ſanctos efficito. Sanctum autem dicitur quod Deo peculiariter deuotum ac conſecratum eſt: quamobrem etiam Spiritus ſanctus ſeu ſanctificationis vocatur qui fidelium corda flectit, vt velint ac poſſint quæ Dei ſunt. Eſt autem hoc vocabulum (vt alia multa) profectum ab Hebræis: quod quũ Latini theologi retinuerint, nos quoque libenter ſeruauimus.

19 Per veritatem, ἐν ἀληθείᾳ. vel verè, vt externæ purificationes opponantur veræ & ſolidæ fideliũ in Chriſto ſanctificationi per Spiritum ſanctum.

Κεφάλαιον ιη

CAP. XVIII.

CAP. XVIII.

Matth.26.d.36 marci 14.d.32 luc.22.d.39 2.reg.15.c.23

Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐξῆλθε σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάρρου τῶν Κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

1 HAEc quum dixisset Iesus, egressus est cũ discipulis suis trans torrentẽ Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.

HAEc quum dixisset Iesus, egressus est cũ discipulis suis trans torrẽtem Cedrõ, ubi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.

Ἤδει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, τὸν τόπον· ὅτι πολλάκις συνήχθη ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

2 Nouerat autem eum locũ etiam Iudas qui prodebat eum, quia Iesus frequenter cum discipulis suis illuc conuenerat.

2 *Sciebat autem & Iudas qui tradebat eum, locum: quia frequenter Iesus conuenerat illuc cum discipulis suis.*

Matth.26.e.47 marci 14.e.43 luc.22.e.47

Ὁ οὖν Ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν, καὶ ἐκ τῶν Ἀρχιερέων καὶ Φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων.

3 Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à Pontificibus ac Pharisæis ministros, venit illuc cũ laternis & facibus & armis.

3 *Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à Põtificibus & Pharisæis ministros, uenit illuc cũ laternis & facibus & armis.*

Ἰησοῦς οὖν, εἰδὼς πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν, ἐξελθὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα ζητεῖτε;

4 Iesus itaque, sciẽs omnia quæ ventura erant in se, prodiẽs dixit eis, Quem quæritis?

4 *Iesus itaque, sciens omnia quæ uentura erãt super se, processit, & dixit eis, Quem quæritis?*

Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι. Εἱστήκει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, μετ' αὐτῶν.

5 Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Egò *is* sum. Stabat autem cum eis etiã Iudas qui prodebat eum.

5 *Responderunt ei, Iesũ Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego sum. Stabat autem & Iudas qui tradebat eum, cum ipsis.*

Ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ἔπεσον χαμαί.

6 Vt ergo dixit eis, Ego *is* sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt humi.

6 *Vt ergo dixit eis, Ego sum, abierũt retrorsum, & ceciderunt in terram.*

Πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπηρώτησε, Τίνα ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον.

7 Iterum ergo rogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.

7 *Iterum ergo interrogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesũ Nazarenum.*

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι. εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν.

8 Respondit Iesus, Dixi vobis me eum esse: ergo si me quæritis, sinite hos abire.

8 *Respondit Iesus, Dixi uobis quia ego sum. si ergo me quæritis, sinite eos abire.*

Suprà, 17.b.12

Ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὃν εἶπεν, Ὅτι οὓς δέδωκάς μοι, οὐκ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν οὐδένα.

9 Vt impleretur sermo quem dixerat, Ex iis quos dedisti mihi, non perdidi quenquam.

9 *Vt impleretur sermo quem dixit, Quia quos dedisti mihi, non perdidi ex eis quenquam.*

Σίμων οὖν Πέτρος ἔχων μάχαιραν, εἵλκυσεν αὐτὴν, καὶ ἔπαισε τὸν τοῦ Ἀρχιερέως δοῦλον, καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον τὸ δεξιόν. ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ Μάλχος.

10 Simon autem Petrus qui gladiũ habebat, eduxit eũ, & percussit seruũ Pontificis maximi, & abscidit auriculam eius dextram. erat autem nomẽ seruo Malchus.

10 *Simon ergo Petrus, habens gladiũ, eduxit eũ, & percussit Pontificis seruũ, & abscidit auriculam eius dexteram. Erat autem nomen seruo Malchus.*

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ, Βάλε τὴν μάχαιράν σου εἰς τὴν θήκην. τὸ ποτήριον ὃ δέδωκέ μοι ὁ πατὴρ οὐ μὴ πίω αὐτό;

11 Dicit ergo Iesus Petro, Recõde gladium tuum in vaginam. annon bibam poculum quod dedit mihi Pater?

11 *Dixit ergo Iesus Petro, Mitte gladium tuũ in uaginam. calicem quem dedit mihi Pater non bibã illum?*

IN CAPVT XVIII.

1 Torrẽtem Cedron, τῷ χειμάῤῥῳ τῶν Κέδρων. Sic quidem legimus in omnibus Græcis exemplaribus, sed manifesto errore; quum Hebræi קדרון vocent, quasi tenebricosum dicas, sicut hodie Germani Hercyniam syluam *Schwartzwald*, id est nigrum nemus, appellant. Hoc verò quum quidam ignorarent, & putarent hic agi de cedris arboribus, (quas tamen, vt rectè doctissimus ille Capnio annotauit, Hebræi diuerso prorsus vocabulo ארזים appellant) hunc locum corruperunt: non quidem addito articulo, sed murato, vt rectè omnino coniicit Stapulẽsis. Neque enim dubito quin initio scriptum fuerit, τῷ χειμάῤῥῳ τοῦ Κέδρων, sicut 2. Reg. 15. c. 23. scriptum est, 5 ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τῷ Κέδρων, non autem τῶν Κέδρων, vt perperam legit Erasmus.

Ἡ οὖν σπεῖρα καὶ ὁ χιλίαρχος καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων συνέλαβον τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτόν.

12 Cohors igitur & tribunus & ministri Iudæorum comprehẽderunt Iesum, & vinxerũt eum.

12 *Cohors autem & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, & ligauerunt eum.*

Καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς Ἄνναν πρῶτον. ἦν γὰρ πενθερὸς τοῦ Καϊάφα, ὃς ἦν Ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου.

13 Et adduxerunt primùm ad Annam. (erat enim socer Caiaphæ, qui erat Pontifex maximus anni illius) is verò misit eũ vinctum ad Caiapham Pontificem maximum.

13 *Et adduxerũt eum ad Annam primùm: erat enim socer Caiphæ, qui erat Pontifex anni illius.*

Luc.3.a.2

Ἦν δὲ Καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι συμφέρει ἕνα ἄνθρωπον ἀπολέσθαι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ.

14 Erat autem Caiaphas is qui consuluerat Iudæis expedire vnũ hominẽ mori pro populo.

14 *Erat autem Caiphas qui consiliũ dederat Iudæis quia expedit unũ hominem mori pro populo.*

Suprà, 11.f.50

Ἠκολούθει δὲ τῷ Ἰησοῦ Σίμων Πέτρος, καὶ ὁ ἄλλος μαθητής. Ὁ δὲ μαθητὴς ἐκεῖνος ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ συνεισῆλθε τῷ Ἰησοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως.

15 Sequebatur autem Iesum Simon Petrus, & alius discipulus. discipulus verò ille notus erat Pontifici maximo, & simul introiit cum Iesu in aulam Põtificis maximi.

15 *Sequebatur autem Iesũ Simon Petrus & alius discipulus. Discipulus autẽ ille erat notus Pontifici, & introiuit cum Iesu in atrium Pontificis.*

Matth.26.f.58 marci 14.f.54 luc.22.f.54

Ὁ δὲ Πέτρος εἱστήκει πρὸς τῇ θύρᾳ ἔξω. Ἐξῆλθεν οὖν ὁ μαθητὴς ὁ ἄλλος ὃς ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ εἶπε τῇ θυρωρῷ, καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον.

16 Petrus autem stabat extrà ad ostiũ. Exiuit ergo discipulus ille alter qui erat notus Põtifici maximo, & loquutus est ostiariæ, & introduxit Petrum.

16 *Petrus autem stabat ad ostium foris. Exiuit ergo discipulus ille alius qui erat notus Pontifici, & dixit ostiariæ & introduxit Petrum.*

Λέγει οὖν ἡ παιδίσκη ἡ θυρωρὸς τῷ Πέτρῳ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; Λέγει ἐκεῖνος, Οὐκ εἰμί.

17 Dixit ergo Petro ancilla ostiaria, Nónne & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Non sum.

17 *Dicit ergo Petro ancilla ostiaria, Nunquid & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Nõ sũ.*

Εἱστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπηρέται ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψύχος ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο· ἦν δὲ μετ' αὐτῶν ὁ Πέτρος ἑστὼς, καὶ θερμαινόμενος.

18 Stabant autem serui & ministri qui prunas cõgesserant, quia frigus erat, & calefaciebant se. erat autem cum eis etiam Petrus stans, & calefaciens se.

18 *Stabant autem serui & ministri ad prunas, quia frigus erat, & calefaciebant se. erat autem cum eis & Petrus stans, & calefaciens se.*

Ὁ οὖν Ἀρχιερεὺς ἠρώτησε τὸν Ἰησοῦν περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς διδαχῆς αὐτοῦ.

19 Pontifex maximus ergo interrogauit Iesum de discipulis & doctrina ipsius.

19 *Pontifex ergo interrogauit Iesum de discipulis suis & de doctrina eius.*

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ παῤῥησίᾳ ἐλάλησα τῷ κόσμῳ·

20 Respondit ei Iesus, Ego palàm loquutus sum mundo:

20 *Respondit ei Iesus, Ego palàm loquutus sũ mũdo:*

13 Anni illius, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Post hæc verba legit Cyrillus, καὶ ἀπέστειλαν αὐτὸν δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, quantum quidem cõiicere licet ex Latina interpretatione: nam Græcũ codicem mihi non contigit videre. Hanc igitur lectionem approbat Erasmus: cui sicut in eo assentior quòd hæc putet in contextum reponẽda, ita quiddam præterea requiro. Cur reponẽda existimem, his causis adducor: primùm quia Cyrillus, 5 vetus ac nobilis interpres, & πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, ita legit & interpretatur: deinde quòd alioquin non cohærebit narratio. Nam statim subiicitur, Petrum in aulam Pontificis fuisse introductum, in qua etiam fuerit Christus à Pontifice interrogatus, & ab ipsius ministro cæsus: quod videretur non satis magnã habere Pontificiæ dignitatis rationem: quæ omnia non possunt ad alium quàm ad ipsum Caiapham Pontificem referri. Præterea siquis cum istis conferat quæ ab aliis Euangelistis narrantur, fatebitur omnia hæc non in ipsius Annæ, sed Ca- 10 iaphæ domo gesta. Nec aliter sanè commodè possis Iohannem cum cæteris Euangelistis conciliare: siquidem ii magno consensu (vt rectè omnino Erasmus obseruat) tres Petri negationes ita narrant vt in vnis Caiaphæ ædibus factas esse appareat. Deinde nisi ita hæc esse fateamur, præterierit Iohannes quicquid gestum est aduersus Christum ab ipso Caiapha, cui tamen vni ius fuit conciliũ cogendi & in Christum inquirendi. Postremò epanalepsis illa quæ extat infrà versu 24, omnem mihi dubitationem exemit. nam sanè nimis durum esset supe- 15 riora omnia accipere veluti κατὰ πρόληψιν aut κατὰ σιώπησιν dicta. Itaque suo locò hæc reposui. Sed vnum dixi præterea hic à me requiri. quum enim apud Cyrilli interpretem legatur, Miserúntque, id est καὶ ἀπέστειλαν, ego contrà partim ex ipsius narrationis serie, partim etiam ex illa epanalepsi didici legendum esse καὶ ἀπέστειλεν, & misit, ipse videlicet Annas, Iesum vinctum ad Caiapham generum. Itaque in ipsius Annæ domo nihil gestũ est quod commemorandum putarit Euangelista. quo enim iure concilium ille cogeret, & in Christum inquireret? sed 20 quum ad eum, vt Pontificis socerum, Christus obiter esset deductus, statim eum curauit ad ædes generi rapiendum. Ex quo rursus intelligitur cur cæteri Euangelistæ, nulla Annæ mentione facta, perinde hæc narrent ac si Christus rectà ad Caiapham Pontificem pertractus esset.

ἐγὼ πάντοτε ἐδίδαξα ἐν τῇ συναγωγῇ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάντοθεν οἱ Ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλάλησα οὐδέν.

ego semper docui in synagoga & in templo, quò vndique Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus sum nihil.

ego semper docui in synagoga & in téplo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus sum nihil.

21 Τί με ἐπερωτᾷς; ἐπερώτησον τοὺς ἀκηκοότας, τί ἐλάλησα αὐτοῖς· ἴδε, οὗτοι οἴδασιν ἃ εἶπον ἐγώ.

21 Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid sim ipsis loquutus: ecce, hi sciunt quæ dixerim ego.

21 *Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid loquutus sim ipsis: ecce, hi sciunt quid dixerim ego.*

22 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, εἷς τῶν ὑπηρετῶν παρεστηκὼς ἔδωκε ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ, εἰπών, Οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ ἀρχιερεῖ;

22 Hæc autem quum ipse dixisset, vnus ex ministris qui adstabat, bacillo cecidit Iesum, dicens, Itáne respondes Pontifici maximo?

22 *Hæc autem quum dixisset, unus assistens ministrorum dedit alapam Iesu, dicens, Sic respondes Pontifici?*

23 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;

23 Respódit ei Iesus, Si malè loquutus sum, testare de malo: sin bene, cur me cædis?

23 *Respondit ei Iesus, Si malè loquutus sum, testimonium perhibe de malo: si autē bene, q̄d me cædis?*

24 Ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν ὁ Ἄννας δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα.

Matth.26.f.57 marci 14.f.59 luc.22.f.54

24 ‖ Miserat igitur eum Annas vinctum ad Caiapham Pontificē maximum.

24 *Et misit eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem.*

25 Ἦν δὲ Σίμων Πέτρος ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος. εἶπον οὖν αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ; Ἠρνήσατο ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν, Οὐκ εἰμί.

Matth.26.g.69 marci 14.f.59 luc.22.f.55

25 ‖Stabat autē Simon Petrus, & calefaciebat se: dixerunt igitur ei, Nónne & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Nō sum.

25 *Erat autem Simon Petrus stās & calefaciēs se: dixerunt ergo ei, Nunquid & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit: Non sum.*

26 Λέγει εἷς ἐκ τῶν δούλων τοῦ ἀρχιερέως, συγγενὴς ὢν οὗ ἀπέκοψε Πέτρος τὸ ὠτίον, Οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τῷ κήπῳ μετ' αὐτοῦ;

26 Dicit ei quidam ex seruis Pōtificis maximi, cognatus eius cuius absciderat Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum eo?

26 *Dicit ei unus ex seruis Pontificis, cognatus eius cuius abscidit Petrus auriculam, Nónne ego te uidi in horto cum illo?*

27 Πάλιν οὖν ἠρνήσατο ὁ Πέτρος, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησεν.

27 Rursus ergo negauit Petrus, & statim gallus vocem misit.

27 *Iterum ergo negauit Petrus, & statim gallus cantauit.*

28 Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρωΐα· καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα.

Matth.27.a.1 marci 15.a.1 luc.23.a.1 act.10.d 28, & 11.a.3

28 ‖Ducunt ergo Iesum à Caiapha in Prætorium. erat autem manè, & ipsi non introierunt in Prætorium, ne polluerentur, sed vt ederent Pascha.

28 *Adducunt ergo Iesum à Caipha in Prætoriū. erat autem manè, & ipsi non introierunt in Prætorium, ut non contaminarentur, sed ut manducarent Pascha.*

29 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πιλάτος πρὸς αὐτούς, καὶ εἶπε, Τίνα κατηγορίαν φέρετε κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου;

29 Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit, Quam accusationem adfertis aduersus hominē istum?

29 *Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit, Quā accusationē adfertis aduersus hominem hūc?*

30 Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Εἰ μὴ ἦν οὗτος κακοποιός, οὐκ ἄν σοι παρεδώκαμεν αὐτόν.

30 Responderunt & dixerūt ei, Nisi iste esset maleficus, non tradidissemus eum tibi.

30 *Responderunt & dixerunt ei, Si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum.*

20 Vndique, πάντοθεν. Vulg. & Eras. Omnes, id est πάντες. In vetustis codicibus legimus πάντοτε. Ego verò existimo vel legendum πάντες, vel πάντοθεν, quod facilè potuit à librariis mutari in πάντοτε.

22 Bacillo cecidit, ἔδωκε ῥάπισμα. Id est ἐρράπισεν. Vulg. & Eras. Dedit alapā. Vide Mar.14.g.65. Manifestè certè distinguuntur τὸ κολαφίζειν & τὸ ῥαπίζειν, Matth.26.g.67, vbi Vulg. & Eras. interpretantur ἐρράπισαν, in faciem dederunt.

24 Miserat igitur, ἀπέστειλεν οὖν. Particulam οὖν restituimus ex fide duorū codicum. Est autem epanalepsis quæ vsurpatur ab Euangelista redeunte ad superiora. Nam quum exorsus esset narrare de Petro suprà, versu 18, quædam interiecerat quæ narrationis cursum abruperant. Nunc ergo eò rediens, vtitur epanalepsi, ex qua affirmo illa fuisse reponenda quæ ex Cyrillo restituimus suprà versu 13, & Iohannem in referenda Petri historia prorsus cum aliis Euangelistis consentire. 5

28 A Caiapha, ἀπὸ τοῦ Καϊάφα. Id est, ab ædibus Caiaphæ: quod genus loquutionis exposuimus Marci capite 5 versu 35. Id verò quum nonnulli non intelligerent, pro A Caiapha, substituerunt ad Caiaphā: sicut nimirum apud Marcum pro Ab archisynagogo, supposuerāt Ad archisynagogum: quæ res magnū errorē obiecit 10

Augustino, frustra hic laboranti, vt expediat qui fieri possit vt in Prætorium sit ductus Iesus, qui legatur adductus ad Caiapham: sicut etiam Erasmus in hunc locum annotauit.

31 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὑμῶν κρίνατε αὐτόν. Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα.

31 Dicit ergo eis Pilatus, Accipite eum vos, & secūdum legem vestram condemnate eum. Itaque Iudæi dixerunt ei, Nobis non licet occidere quenquam.

31 *Dixit ergo eis Pilatus, Accipite eum uos, & secundum Legem uestram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iudæi, Nobis non licet interficere quenquā.*

32 Ἵνα ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ πληρωθῇ, ὃν εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν.

32 ‖Vt sermo Iesu impleretur, quē dixerat, significās qua morte futurum erat vt moreretur.

32 *Vt sermo Iesu impleretur, quem dixit, significans qua morte esset moriturus.*

Matth.20.c.19

33 Εἰσῆλθεν οὖν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν ὁ Πιλάτος, καὶ ἐφώνησε τὸν Ἰησοῦν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων;

33 ‖Introiuit ergo rursus in Prætorium Pilatus, & vocauit Iesū: dixitque ei, Túne es rex Iudæorum?

33 *Introiuit ergo iterum in Prætorium Pilatus, & uocauit Iesum: & dixit ei, Tu es rex Iudæorum?*

Matth.27.b.11 marci 15.a.2 luc.23.a.3

34 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀφ' ἑαυτοῦ σὺ τοῦτο λέγεις, ἢ ἄλλοι σοι εἶπον περὶ ἐμοῦ;

34 Respondit ei Iesus, A teipso tu hoc dicis, an alii dixerunt tibi de me?

34 *Respondit Iesus, A temetipso hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me?*

35 Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Μήτι ἐγὼ Ἰουδαῖός εἰμι; τὸ ἔθνος τὸ σὸν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί. τί ἐποίησας;

35 Respondit Pilatus, Num ego Iudæus sum? gens tua & principes Sacerdotum tradiderunt te mihi. quid fecisti?

35 *Respondit Pilatus, Nūquid ego Iudæus sum? gēs tua & Pontifices tradiderunt te mihi. q̄d fecisti?*

36 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμή, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις· νῦν δὲ ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐντεῦθεν.

36 Respondit Iesus, Regnū meū non est ex hoc mūdo: si ex hoc mundo esset regnum meū, ministri mei certarent ne traderer Iudæis: nunc autem regnum meum non est hinc.

36 *Respondit Iesus, Regnū meum non est de hoc mūdo: si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei utique decertarēt ut nō traderer Iudæis: nūc autem regnum meum nō est hinc.*

37 Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Σὺ λέγεις ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. Πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας, ἀκούει μου τῆς φωνῆς.

37 Dixit ergo ei Pilatus, Num igitur rex es tu? Respōdit Iesus, Tu dicis me regem esse. ego ad hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum vt dem testimonium veritati. Quisquis est ex veritate, audit vocem meam.

37 *Dixit itaque ei Pilatus, Ergo rex es tu? Respondit Iesus, Tu dicis quia rex sum ego. ego in hoc natus sum, & ad hoc ueni in mundum ut testimoniū perhibeā ueritati. Omnis qui est ex ueritate, audit uocem meam.*

38 Λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Τί ἐστιν ἀλήθεια; Καὶ τοῦτο εἰπών, πάλιν ἐξῆλθε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἐγὼ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ.

38 Dicit ei Pilatus, Quid est veritas? Et quū hoc dixisset, rursum venit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullum inuenio crimē in eo.

38 *Dicit ei Pilatus, Quid est ueritas? Et quum hoc dixisset, iterū exiuit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullam inuenio in eo causam.*

39 Ἔστι δὲ συνήθεια ὑμῖν ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ πάσχα· βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

39 ‖Est autem vobis consuetudo vt vnum dimittam vobis in Pascha: vultísne ergo dimittam vobis regem Iudæorum?

39 *Est autem consuetudo uobis ut unum dimittā uobis in Pascha: uultis ergo dimittam uobis regem Iudæorum?*

Matth.27.b.11 marci 15.a.6 luc.23.c.17

31 Nō licet, οὐκ ἔξεστιν. Hoc dicitur quoniā erepta illis fuerāt capitalia iudicia, quadraginta annis ante templi destructionē, vt testantur Rabbini, id est circiter bienniū antequam ista fierent.

5 32 Qua morte, ποίῳ θανάτῳ. Dixerat Christus fore vt crucifigeretur, quod supplicii genus fuisse Iudæis ignotum testantur etiam ipsorum Rabbini, quanuis lapidatos ex stipite suspenderent.

36 Certarent, ἠγωνίζοντο. Cyprianus libro aduersus Iudæos 2, capite 28, (vt obseruauit Erasmus, citans hunc locum) legit Turbarentur. Itaque suspicor eum vel legisse ἠγωνιάζοντο, vel confudisse ἀγωνίζεσθαι cum ἀγωνιάζεσθαι, quum tamen potius Græcè dicatur ἀγωνιᾶν vel ἀγωνιάζειν. Nunc autem, νῦν δέ. Particula νῦν hoc

10 quoque loco nō est temporis aduerbium, sed coniunctio συλλογιστική, vt etiam suprà, 8.e.40.

38 Quid est veritas? τί ἐστιν ἀλήθεια. Fastidientis atque adeo irridentis vox, non interrogantis. Venit, ἐξῆλθε. Vulgata, Exiit. Vide Marcum capite 18.b.11. Crimen, αἰτίαν. Vulgata & Erasmus, Causam. Vide Matth.19.a.3.

39 Iudæorum, τῶν Ἰουδαίων: id est vestrum. Est enim Hebraica repetitio antecedentis.

Ἐκραύγασαν οὖν πάλιν πάντες, λέγοντες, Μὴ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν Βαραββᾶν. ἦν δὲ ὁ Βαραββᾶς λῃστής.

Act. 3. c. 14

Κεφάλαιον ιθʹ

Τότε οὖν ἔλαβεν ὁ Πιλάτος τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐμαστίγωσε.

Matth. 27. c. 26. marci 15. b. 18

Καὶ οἱ στρατιῶται πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτόν.

Καὶ ἔλεγον, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. καὶ ἐδίδουν αὐτῷ ῥαπίσματα.

Ἐξῆλθεν οὖν πάλιν ἔξω ὁ Πιλάτος, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε, ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω, ἵνα γνῶτε ὅτι ἐν αὐτῷ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω.

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον καὶ τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε ὁ ἄνθρωπος.

Ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ὑπηρέται, ἐκραύγασαν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ σταυρώσατε. ἐγὼ γὰρ οὐχ εὑρίσκω ἐν αὐτῷ αἰτίαν.

Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἡμῶν ὀφείλει ἀποθανεῖν, ὅτι ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐποίησεν.

Ὅτε οὖν ἤκουσεν ὁ Πιλάτος τοῦτον τὸν λόγον, μᾶλλον ἐφοβήθη.

Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν, καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ, Πόθεν εἶ σύ; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπόκρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ.

Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Ἐμοὶ οὐ λαλεῖς; οὐκ οἶδας ὅτι ἐξουσίαν ἔχω σταυρῶσαί σε, καὶ ἐξουσίαν ἔχω ἀπολῦσαί σε;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ' ἐμοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν. διὰ τοῦτο ὁ παραδιδούς με σοὶ μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει.

40 Clamauerunt autē rursum omnes dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat verò iste Barabbas latro.

CAP. XIX.

1 Tunc ergo acceptū Iesum Pilatus flagellauit.

2 Et milites contextam coronam è spinis imposuerunt capiti eius, & pallio purpureo induerunt eum.

3 Et dicebant, Aue rex Iudæorum. Et bacillis eum cædebāt.

4 Exiuit ergo rursum Pilatus foras, & dixit eis, Ecce, adduco vobis eum foras, vt noueritis me nullū in eo crimē inuenire.

5 Exiuit ergo Iesus foras, ferēs spineam coronam, & purpureū pallium. Tū dicit eis Pilatus, Ecce homo.

6 Quum ergo vidissent eum principes Sacerdotum & ministri, clamarunt, dicentes, Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite. ego enim non inuenio in eo crimen.

7 Responderunt ei Iudæi, Nos legem habemus, & secundùm legem nostrā debet mori, quia Filium Dei se finxit.

8 Quum ergo audiuisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit.

9 Et rursus ingressus est Prætoriū, & dixit Iesu, Vnde es tu? Iesus autem responsum ei non dedit.

10 Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis me potestatem habere crucifigēdi te, & potestatē habere te absoluēdi?

11 Respondit Iesus, Non haberes potestatem aduersum me vllam nisi tibi datum esset supernè: propte[re]a, qui me tradidit tibi, maius peccatū habet.

40 Clamauerunt ergo rursum omnes, dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat autem Barabbas latro.

CAP. XIX.

1 Tunc ergo apprehendit Pilatus Iesum, & flagellauit.

2 Et milites plectentes coronam de spinis, imposuerunt capiti eius, & veste purpurea circumdederunt eum.

3 Et veniebant ad eum, & dicebant, Aue rex Iudæorum, & dabant ei alapas.

4 Exiuit ergo iterum Pilatus foras, & dicit eis, Ecce, adduco vobis eū foras, vt cognoscatis quia nullā inuenio in eo causam.

5 Exiuit ergo Iesus foras, portans coronam spineam & purpureum vestimentū. Et dicit eis, Ecce homo.

6 Quum ergo vidissent eum Pontifices & ministri, clamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite. ego enim non inuenio in eo causam.

7 Responderunt ei Iudæi, Nos Legem habemus, & secundum Legem debet mori, quia Filium Dei se fecit.

8 Quū ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit.

9 Et ingressus est Prætorium iterum: & dicit ad Iesum, Vnde es tu? Iesus autem responsum nō dedit ei.

10 Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis quia potestatem habeo crucifigere te, & potestatem habeo dimittere te?

11 Respondit Iesus, Non haberes potestatem aduersū me ullam, nisi tibi datum esset desuper: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.

IN CAPVT XIX.

1 Flagellauit, ἐμαστίγωσε. Vide Matth. 27. c. 26.

3 Et dicebant, καὶ ἔλεγον. Vetus interpres legit, Et veniebant ad eum, & dicebant, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν, καὶ ἔλεγον: quam lectionem reperimus in tribus exemplaribus manuscriptis.

6 Crucifige, σταύρωσον. Crucifigi volunt quem ipsi ex recepta consuetudine lapidatū suspēdissent, quasi blasphemiæ conuictum. ideo mox subiicitur, Secundum legem nostram debet mori.

Ἐκ τούτου ἐζήτει ὁ Πιλάτος ἀπολῦσαι αὐτόν. οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἔκραζον, λέγοντες, Ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος. πᾶς ὁ βασιλέα αὐτὸν ποιῶν, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι.

Ὁ οὖν Πιλάτος ἀκούσας τοῦτον τὸν λόγον, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἑβραϊστὶ δὲ Γαββαθᾶ.

Ἦν δὲ παρασκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη. καὶ λέγει τοῖς Ἰουδαίοις, Ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν.

Οἱ δὲ ἐκραύγασαν, Ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; Ἀπεκρίθησαν οἱ ἀρχιερεῖς, Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα.

Τότε οὖν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς ἵνα σταυρωθῇ. Παρέλαβον δὲ τὸν Ἰησοῦν καὶ ἀπήγαγον.

Καὶ βαστάζων τὸν σταυρὸν αὐτοῦ ἐξῆλθεν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον, ὃς λέγεται Ἑβραϊστὶ Γολγοθᾶ.

Ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν, καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλους δύο, ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, μέσον δὲ τὸν Ἰησοῦν.

Ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ Πιλάτος, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. ἦν δὲ γεγραμμένον, ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΖΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

Τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων. ὅτι ἐγγὺς ἦν τῆς πόλεως ὁ τόπος ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς. Καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ἑλληνιστί, Ῥωμαϊστί.

12 Ex eo studebat Pilatus eum absoluere: Iudæi verò clamabāt, dicentes, Si hunc absolueris, nō es amicus Cæsaris. quicunque se regem facit, cōtradicit Cæsari.

13 Pilatus ergo quum audisset hunc sermonem, adduxit foras Iesum, seditque pro tribunali, in loco qui dicitur Lithostrotos, Hebraicè autem Gabbatha.

14 Erat autē parasceue Paschæ, hora verò quasi sexta: tum dicit Iudæis, Ecce rex vester.

15 Illi verò clamauerūt, Tolle, tolle, crucifige eū. Dicit eis Pilatus, Regē vestrum crucifigā? Responderunt principes Sacerdotum, Non habemus regem nisi Cæsarem.

16 Tunc ergo tradidit eum ipsis vt crucifigeretur. Acceperunt autem Iesum, & abduxerunt.

17 Et ipse portans crucem suam venit in eum locum qui dicitur Caluariæ, Hebraicè autem Golgotha.

18 Vbi crucifixerunt eum, & cū eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Iesum.

19 Scripsit autem etiam titulum Pilatus, & imposuit cruci. Erat verò scriptum, IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

20 Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus erat Iesus: & erat scriptū Hebraicè, & Græcè, & Latinè.

12 Exinde quærebat Pilatus dimittere eum: Iudæi autem clamabant, dicentes, Si hūc dimittis, nō es amicus Cæsaris. omnis qui se regem facit, cōtradicit Cæsari.

13 Pilatus autem quū audisset hos sermones, adduxit foras Iesum, & sedit pro tribunali in loco qui dicitur Lithostrotos, Hebraicè autem Gabbatha.

14 Erat autem parasceue Paschæ, hora quasi sexta: & dicit Iudæis, Ecce rex vester.

15 Illi autem clamabant, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regē vestrum crucifigam? Respōderunt Pontifices, Non habemus regē nisi Cæsarē.

16 Tunc ergo tradidit eis illum ut crucifigeretur. Susceperunt autem Iesū, & eduxerunt eum.

Matth. 27. d. 31. marci 15. b. 25. luc. 23. c. 26.

17 Et baiulans sibi crucē exiuit in eum qui dicitur Caluariæ locum, Hebraicè Golgotha.

18 Vbi crucifixerūt eum, & cū eo alios duos hinc & hinc, medium autem Iesum.

19 Scripsit autem & titulum Pilatus: & posuit super crucem. Erat autem scriptum, IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

20 Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus ubi crucifixus est Iesus. Et erat scriptū Hebraicè, Græcè, & Latinè.

13 Lithostrotos, λιθόστρωτος. Sic vocatur nobile pauimentorum genus, incrustatione exiguis lapillis facta: de quo sic Plinius libro 36. cap. 25, Pauimenta originem apud Græcos habent, elaborata arte, picturæ ratione, donec lithostrota expulere eam. Meminit eorum etiam Varro aliquoties in libris De re rustica, Græco nomine seruato. Itaque nolui imitari Castellionis audaciam, qui nouo vocabulo Lapidipauium est interpretatus. Huiusmodi pauimentum esse ferunt ædis diui Marci apud Venetos. ~~Hebræum~~ Syriacum autem vocabulum Gabbatha, excelsum locum declarat, vt sunt iudicum tribunalia.

14 Sexta, ἕκτη. In vno codice scriptum inuenimus τρίτη, vt videri possit γ, quæ est ternarii numeri nota, mutata in ς: quanuis non desint aliæ rationes quibus conciliari possit Iohannes cum Marco, vt diximus Marci 15. versu 25.

16 Et abduxerunt, καὶ ἀπήγαγον. Hic variant exemplaria. Nam apud Theophylactū legimus καὶ ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι, & duxerunt eum vt crucifigerent: quæ lectio quod ad sententiam ipsam attinet, cum altera consentit. In vno autem codice scriptum erat ἤγαγον εἰς τὸ πραιτώριον, duxerunt in Prætorium. Suspicor verò nōnullos ita legere maluisse propter sequens verbum ἐξῆλθεν, exiit, quod non videtur posse conuenire, nisi iterū dicatur ingressus in Prætorium: siquidem extra Prætorium fuisse situm tribunal, apparet ex versu 13. Sed facilis erat solutio. Nam Exire accipitur ex Hebræorum idiotismo pro ex aliquo loco proficisci, atque adeo pro Venire: vt sæpe annotauimus, ac præsertim Mar. 8. b. 11. Deinde, si propriam significationem libuerit seruare, non minus commodè potest hoc referri ad locum tribunalis quàm ad Prætorium.

20 Et erat scriptum, καὶ ἦν γεγραμμένον, Scriptum erat videlicet in eo titulo. Nam alioquin dicendum erat καὶ ἦν γεγραμμένος.

21 Ἔλεγον οὖν τῷ Πιλάτῳ οἱ ἀρχιερεῖς τῶν Ἰουδαίων, Μὴ γράφε, Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος εἶπε, Βασιλεύς εἰμι τῶν Ἰουδαίων.

21 Dicebant ergo Pilato principes Sacerdotum Iudæorum, Ne scribito, Rex Iudæorum: sed illum dixisse, Rex sum Iudæorũ.

21 *Dicebant ergo Pilato pontifices Iudæorum, Noli scribere, Rex Iudæorum: sed quià ipse dixit, Rex sum Iudæorum.*

22 Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Ὃ γέγραφα, γέγραφα.

22 Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.

22 *Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.*

23 Οἱ οὖν στρατιῶται, ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ (καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος) καὶ τὸν χιτῶνα· ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄρραφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου.

Matth. 27. d. 35 marci 15. b. 14 luc. 23. d. 33

23 ‖Milites ergo quum crucifixissent Iesum, acceperũt eius vestimenta, (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partẽ) & tunicam. erat autem tunica insutilis, à sũmo cõtexta "tota.

23 *Milites ergo quum crucifixissent eum, acceperunt uestimenta eius (& fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem) & tunicam. Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum.*

24 Εἶπον οὖν πρὸς ἀλλήλους, Μὴ σχίσωμεν αὐτόν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίνος ἔσται· ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ ἡ λέγουσα, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν.

Psal. 22. e. 19

24 Dixerũt ergo inter se, Ne findamus eam, sed sortiamur de illa cuius futura sit: vt Scriptura impleretur, dicens, ‖Partiti sunt vestimẽta mea sibi, & super vestem meam iecerunt sortẽ. Milites igitur hæc fecerunt.

24 *Dixerunt ergo ad inuicem, Non scindamus eam, sed sortiamur de illa cuius sit: ut Scriptura impleretur, dicens, Partiti sunt uestimenta mea sibi, & in uestem meam miserunt sortem. Et milites quidem hæc fecerunt.*

25 Εἱστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή.

25 Stabant autem iuxta crucem Iesu, mater eius & soror matris eius, "Maria Clopæ *uxor*, & Maria Magdalene.

25 *Stabãt autem iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius, Maria Cleopæ, & Maria Magdalene.*

26 Ἰησοῦς οὖν ἰδὼν τὴν μητέρα, καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα ὃν ἠγάπα, λέγει τῇ μητρὶ αὐτοῦ, Γύναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου.

26 Quum vidisset ergo Iesus matrem ac discipulum adstantem quẽ diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.

26 *Quum uidisset ergo Iesus matrem & discipulũ adstantem quem diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.*

27 Εἶτα λέγει τῷ μαθητῇ, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου. Καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας ἔλαβεν αὐτὴν ὁ μαθητὴς εἰς τὰ ἴδια.

27 Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora recepit eã discipulus "domũ suam.

27 *Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam discipulus in sua.*

28 Μετὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα ἤδη τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφή, λέγει, Διψῶ.

Psal. 68. e. 22 matth. 27. f. 22

28 Postea, quum sciret Iesus "*reliqua* omnia iam perfecta esse, ‖vt perficeretur Scriptura, dixit, Sitio.

28 *Postea, sciens Iesus quia iam omnia consummata sunt, ut consummaretur Scriptura, dicit, Sitio.*

29 Σκεῦος οὖν ἔκειτο ὄξους μεστόν· οἱ δὲ πλήσαντες σπόγγον ὄξους, καὶ ὑσσώπῳ περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι.

29 Vas igitur *illic* "erat positum aceto plenũ. Illi verò impleuerũt spongiam aceto, & hyssopo circũpositã admouerũt ori eius.

29 *Vas ergo erat positum aceto plenum. Illi autem spongiam plenam aceto, hyssopo circũponẽtes, obtulerunt ori eius.*

23 Tota, δι' ὅλου. Siue per totum, vt loquitur Plinius, id est omnino.

25 Maria Clopæ *uxor*, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ. In Latinis codicibus legitur Maria Cleopæ, vel Cleophæ. Subaudiri autem potest, vel vxor vel filia: sed magis est vsitatum vt mulieres à maritis cognominentur.

27 Domum suam, εἰς τὰ ἴδια. Siue, Ad se. Vulgata & Erasmus, In sua. Nam quòd in nõnullis Veteris editionis codicibus legitur In suam, acceptũ ferendum est eorũ impudentiæ qui quicquid non intelligunt, putant mendo non carere. Vide suprà, 1. b. 11. Ambrosius interpretatur In sua, id est in suum ius: quæ expositio mihi nullo modo probatur. 5

28 *Reliqua* omnia, πάντα. Vulgata & Erasmus, Omnia. Atqui nondum omnia erant completa, quum vel hoc ipsum adhuc requireretur quod erat facturus: mors ipsa denique, salutis nostræ κεφάλαιον. Apparet igitur id esse referendũ ad ea quæ præcesserant, & subaudiri quod suppleuimus. Sic Plinius de quodã obelisco loquẽs, Omnibus, inquit, quæcunque in mari visa sunt, mirabiliorem, id est omnibus aliis: vt alibi annotauimus. 10

29 Erat positum, ἔκειτο. Apparet ex aliis Euangelistis, etiam antea, quum iam esset crucifigendus, fuisse illi præbitum acetum cum felle mixtum, siue myrrhatum vinum, vt loquitur Marcus 15. v. 23. Nec temere hîc dicitur vas fuisse ibi ad hos vsus collocatum. Videtur ergo mihi hoc esse referendũ ad eam consuetudinem Iudæorum quæ à nonnullis ita ex eorum libris describitur, Edita criminis confessione reus potatur vino thure confecto, vt inde ratio eius turbetur, atque vehementius inebrietur: secundum illud quod dicitur, Date siceram perituro, & vinum iis qui amaro sunt animo. En quomodo Iudæi conscientiis nocentium consulebant, & Scripturam torquebant. Addunt etiam nonnulli, honestas matronas Hierosolymis fuisse quæ hoc vini genus vltro suppeditabant. Hæc citat Galatinus ex libris Sanhedrin, capite, Nigmar Haddin. 15

30 Ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Τετέλεσται· καὶ κλίνας τὴν κεφαλήν, παρέδωκε τὸ πνεῦμα.

30 Quum ergo accepisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est: & inclinato capite "tradidit spiritum.

30 *Quum ergo accepisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est: & inclinato capite tradidit spiritum.*

31 Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν, (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου) ἠρώτησαν τὸν Πιλάτον ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν.

31 Iudæi ergo, vt non manerẽt in cruce corpora Sabbatho, quoniã erat Parasceue, (erat enim "magnus dies illius Sabbathi) rogarunt Pilatum vt confrangerẽtur eorum crura, ac tollerentur.

31 *Iudæi ergo, quoniam Parasceue erat, ut non remanerent in cruce corpora Sabbatho, (erat enim magnus dies ille Sabbathi) rogauerunt Pilatum ut frangerentur eorum crura, & tollerentur.*

32 Ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν τὰ σκέλη καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ·

32 Venerunt ergo milites, & prioris quidem *latronis* confregerunt crura, & alterius qui cruci fixus fuerat cum eo:

32 *Venerunt ergo milites, & primi quidem fregerunt crura, & alterius qui crucifixus est cũ eo:*

33 Ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη·

33 Ad Iesum autem quum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non confregerunt eius crura:

33 *Ad Iesum autem quum uenissent, ut uiderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura:*

34 Ἀλλ' εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ εὐθὺς ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ.

34 Sed quidam ex militibus lãcea latus eius "fodit, & statim exiuit sanguis & aqua.

34 *Sed unus militum lancea latus eius aperuit: & continuò exiuit sanguis & aqua.*

35 Καὶ ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστιν ἡ μαρτυρία· κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, ἵνα ὑμεῖς πιστεύσητε.

35 "Et qui vidit, testatur, & verũ est testimoniũ eius: ille *inquam* scit se vera dicere, vt & vos credatis.

35 *Et qui uidit, testimonium perhibuit, & uerum est testimonium eius: & ille scit quia uera dicit, ut & uos credatis.*

36 Ἐγένετο γὰρ ταῦτα ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ.

36 Facta sunt enim hæc vt Scriptura impleretur, ‖ "Non confringetur *ullum* os ipsius.

36 *Facta sunt enim hæc ut Scriptura impleretur, Os nõ cõminuetis ex eo.*

Exo. 12. g. 46 num. 9. b. 12

37 Καὶ πάλιν ἑτέρα γραφὴ λέγει, Ὄψονται εἰς ὃν ἐξεκέντησαν.

37 Et rursus alia Scriptura dicit, ‖Videbunt quem "transfixerũt.

37 *Et iterum alia Scriptura dicit, Videbunt in quẽ transfixerunt.*

Zach. 12. c. 10

30 Tradidit spiritum, παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Latinè, reddidit animã: vt Virgilius loquitur lib. Georg. 3. Sed tamen quia παρέδωκε scriptũ est, non ἀπέδωκε, & videtur Euangelista alludere ad ea verba quæ moriens Dominus protulit, ex Psal. 31. a. 6, quibus animam in Patris manus deposuit: hanc formulam integram libens retinui. Cæterùm post hæc verba Cyrillus subiicit, Et postquam expirauit, velũ templi scissum est à summo vsque deorsum. id est, ἐπεὶ δὲ ἐξέπνευσε, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω. &, ne quis hæc putet apud Cyrillum supposita, proprium etiam caput huic particulæ tribuit, vt annotauit Erasmus, nempe tricesimumseptimum libri vndecimi. Sed tamen suspicor ista ex aliis Euangelistis irrepsisse, quia Iohannes nihil istorum commemorat: facturus, vt opinor, etiam reliquorum mentionem si scissi veli meminisset. 5

31 Magnus dies illius Sabbathi, μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου. Vulg. & Eras. Magnus ille dies Sabbathi, eodem sensu. Loquitur enim de die Paschæ, qui eo anno in Sabbathum incidebat, ex traditione quã exposuimus Matth. 26. b. 17. Ideo dicitur hoc Sabbathum magnum, id est valde solenne & celebre, concurrente videlicet duplici celebritate. 10

34 Fodit, ἔνυξε. Vel, sauciauit. Vulg. Aperuit, vt videri possit legisse ἤνοιξε. Quòd autem nonnulli hæc conuertunt per plusquamperfectum, quasi Christo adhuc viuenti facta sint, meritò reprehenduntur Clementina prima, vt Erasmus quoque annotauit. 15

35 Et qui vidit, καὶ ὁ ἑωρακώς. Inter causas cur Iohannes tantopere hoc asseueret, hæc certè non est prætermittẽda, quam Erasmus etiã attingit, nimirũ hoc vulnere plenam fieri mortis Christi fidem. Nã effusa aqua ex illo lateris vulnere, indicauit ferrum vsque in περικάρδιον penetrasse, illius videlicet aquæ conceptaculum, quo vulnerato necesse est animal omne protinus mori. Alioquin calũniari possent veritatis hostes, Christum semimortuum è cruce detractum & tumulo illatum, vt resurrectionis testimonium eleuaretur. Cæterùm id quoque obseruandum est, videri posse hoc etiam loco permutatam constructionem, ac potius fuisse dicendum, eum qui id testaretur, id vidisse, ac proinde idoneum esse ipsius testimonium. Non dissimilem hypallagen suprà annotauimus, 8. f. 47. 20

36 Non confringetur *ullum* os ipsius, ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ. Vel, non comminuentur ossa ipsius, vt sit enallage numeri. Ita igitur scriptum inuenimus in vetustis codicibus, excepto vno, qui legit ἀπ' αὐτοῦ, cum quo consentit Theophylactus. Vulg. & Eras. Os non comminuetis ex eo: quæ lectio Hebraicæ veritati respondet. Sed tamen quod ad sensum attinet, nullum est in istis discrimen. 25

37 Transfixerunt, ἐξεκέντησαν, id est דקרו: quum Græca editio habeat κατωρχήσαντο, saltarunt, id est רקדו, vt annotauit Erasmus ex Hieronymo. Ergo vel ista non citauit Iohannes ex Græca translatione, (quod tamen mihi non fit verisimile, vt qui Græcè scripserit, & quidem Orientis Ecclesiis, quæ Græcè maxima ex parte loquebantur) vel potius, aliam Græcam editionem vsurpabant Ecclesiæ, quum ista quæ nunc extat, crassissimis erroribus plurimis scateat, & plurimum variet à testimoniis quæ passim in Nouo testamento citantur. 30

Mat.27.g.57 mar.15.d.42 luc.23.g.50

38 Μετὰ δὲ ταῦτα ἠρώτησε τὸν Πιλάτον ὁ Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, (ὢν μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ, κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων) ἵνα ἄρῃ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐπέτρεψεν ὁ Πιλάτος. ἦλθεν οὖν καὶ ἦρε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

Suprà.3.a.2

39 Ἦλθε δὲ καὶ Νικόδημος (ὁ ἐλθὼν πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς τὸ πρῶτον) φέρων μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν.

40 Ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν.

41 Ἦν δὲ ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη, κῆπος, καὶ ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινόν, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη.

42 Ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον, ἔθηκαν τὸν Ἰησοῦν.

Κεφάλαιον κ

Mar.16.a.1 luc.24.a.1

1 Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἔρχεται πρωῒ σκοτίας ἔτι οὔσης, εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου.

2 Τρέχει οὖν καὶ ἔρχεται πρὸς Σίμωνα Πέτρον, καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἦραν τὸν Κύριον ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ οὐκ οἴδαμεν ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

3 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πέτρος καὶ ὁ ἄλλος μαθητής, καὶ ἤρχοντο εἰς τὸ μνημεῖον.

4 Ἔτρεχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ· καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς προέδραμε τάχιον τοῦ Πέτρου, καὶ ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον.

5 Καὶ παρακύψας βλέπει κείμενα τὰ ὀθόνια, οὐ μέντοι εἰσῆλθεν.

6 Ἔρχεται οὖν Σίμων Πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κείμενα·

7 Καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς ἐντετυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον.

8 Τότε οὖν εἰσῆλθε καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς ὁ ἐλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ εἶδε, καὶ ἐπίστευσεν.

9 Οὐδέπω γὰρ ᾔδεισαν τὴν γραφήν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.

10 Ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί.

11 Μαρία δὲ εἱστήκει πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίουσα ἔξω. ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον.

12 Καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς καθεζομένους, ἕνα πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσίν, ὅπου ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

13 Καὶ λέγουσιν αὐτῇ ἐκεῖνοι, Γύναι, τί κλαίεις; Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι ἦραν τὸν κύριόν μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

14 Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν ἑστῶτα, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστι.

15 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, τί κλαίεις;

38 ‖Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph Arimathæensis (qui erat discipulus Iesu, sed occultus propter metū Iudæorū) vt tolleret corpus Iesu: quod permisit Pilatus. Venit ergo, & sustulit corpus Iesu.

39 ‖Venit autem & Nicodemus, (is qui venerat ad Iesum nocte primùm) ferens misturæ myrrhæ & aloes libras quasi centū.

40 Acceperunt ergo corpus Iesu, & obuinxerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire.

41 In eo autem loco vbi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumentum nouum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

42 Ibi ergo, propter Parasceuē Iudæorum, quòd monumentum illud propè esset, posuerūt Iesum.

CAP. XX.

1 PRimo verò die hebdomadis, Maria Magdalene venit manè quū adhuc tenebræ essent, ad monumentum: vidétque lapidem sublatum à monumento.

2 Currit ergo & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum discipulum quem amabat Iesus, & dicit eis, Sustulerūt Dominum è monumento, & nescimus vbi posuerint eum.

3 Exiuit ergo Petrus, & alter ille discipulus, & venerūt ad monumentum.

4 Currebant autem duo simul: sed alter ille discipulus præcucurrit citius Petro, venítque prior ad monumentum.

5 Et incuruatus vidit posita lintea: non tamen introiuit.

6 Venit ergo Simon Petrus sequens eum, & introiuit in monumentum, & conspexit lintea *ibi* posita:

7 Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteis positum, sed seorsum inuolutum in vnum locum.

8 Tunc ergo introiuit etiam alter ille discipulus, qui venerat prior ad monumentum, viditque, & credidit.

9 Nondum enim nouerant Scripturā, videlicet oportere eum à mortuis resurgere.

10 Redierunt ergo discipuli ad suos.

11 ‖Maria autem flens stabat ad monumentū, foris. Dum ergo fleret, incuruauit se in monumentum.

12 Et conspexit duos Angelos albatos, sedentes, vnum ad caput, & alterum ad pedes, *illic* vbi iacuerat corpus Iesu.

13 Qui etiam dixerunt ei, Mulier, quid fles? Dicit eis, Sustulerunt dominum meum, nec scio vbi posuerint eum.

14 Et quum hæc dixisset, conuersa est retrorsum, conspexitque Iesum stantem, nec sciebat Iesum esse.

15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid fles?

38 Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph ab Arimathæa (eo quòd esset discipulus Iesu, occultus autem propter metum Iudæorum) ut tolleret corpus Iesu. & permisit Pilatus. Venit ergo & tulit corpus Iesu.

39 Venit autem & Nicodemus, (qui uenerat ad Iesum noctè primùm) ferens mixturā myrrhæ & aloes, quasi libras centū.

40 Acceperunt ergo corpus Iesu, & ligauerunt illud linteis cū aromatib' sicut mos est Iudæis sepelire.

41 Erat autem in loco ubi crucifixus est, hortus, & in horto monumētū nouū, in quo nondū quisquā positus fuerat.

42 Ibi ergo propter Parasceuē Iudæorū, quia iuxta erat monumentū, posuerunt Iesum.

CAP. XX.

1 VNa autē Sabbathi, Maria Magdalene uenit manè quū adhuc tenebræ essent, ad monumentum: & uidit lapidem sublatum à monumento.

2 Cucurrit ergo, & uenit ad Simonem Petrum, & ad aliū discipulum quē amabat Iesus: & dicit illis, Tulerunt Dominum de monumento: & nescimus ubi posuerūt eum.

3 Exiit ergo Petrus, & ille alius discipulus, & uenerūt ad monumentū.

4 Currebant autem duo simul: & ille alius discipulus præcucurrit citius Petro, & uenit primus ad monumentum.

5 Et quū se inclinasset, uidit posita linteamina, non tamen introiuit.

6 Venit ergo Simō Petr' sequens eum, & introiuit in monumentum, & uidit linteamina posita:

7 Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteaminibus positum, sed separatim inuolutum in unum locum.

8 Tunc ergo introiuit & ille discipulus qui uenerat primus ad monumentum, & uidit, & credidit.

9 Nondum enim sciebant Scripturam, quia oporteret eum à mortuis resurgere.

10 Abierunt ergo iterum discipuli ad semetipsos.

Mat.28.a.1. mar.16.b.5

11 Maria autem stabat ad monumentum foris, plorans. dum ergo fleret, inclinauit se, & prospexit in monumentum.

12 Et uidit duos Angelos in albis, sedentes, unum ad caput, & unum ad pedes, ubi positū fuerat corpus Iesu.

13 Dicunt ei illi, Mulier, quid ploras? Dicit eis, Quia tulerunt dominū meum, & nescio ubi posuerunt eum.

14 Hæc quū dixisset, conuersa est retrorsum, & uidit Iesum stantem: & non sciebat quia Iesus est.

15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid ploras?

41 In quo nondum quisquam positus fuerat, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη. Ἵνα μὴ συκοφαντηθῇ ἡ ἀνάστασις ὡς ἄλλου ἀναστάντος, inquit Theophylactus, id est nequis ipsius resurrectionem calumniaretur, quasi alius quispiam ex eo sepulchro surrexisset. Ideo non contentus Euangelista dixisse nouum fuisse sepulchrum, hæc etiam addidit, quæ temere in vno codice deleta inuenimus.

IN CAPVT XX.

1 Primo verò die hebdomadis, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulg. Vna autem Sabbathi. Eras. Vno verò die Sabbathorum. Vide Matth.28.a.1.

9 Nondum enim, οὐδέπω γάρ. Ita scriptum inuenio in omnibus codicibus. Dupliciter autem explicari potest particula causalis. Potest enim verbum ἐπίστευσεν ad id referri quod visuri venerant Petrus & Iohannes: atque adeo quod ipsi viderant, Christi corpus videlicet non amplius superesse in sepulchro. Nam Mariæ id referenti si credidissent, non properassent ad sepulchrum. Erit ergo hæc sententia, ipsos tandem oculis suis testibus credidisse, Domini corpus surreptum fuisse è sepulchro, quia non nouerant quæ de Christi resurrectione fuerant prædicta. Hæc expositio mihi quidem videtur omnium simplicissima. Neque enim insusitatum est vt Credendi verbum ad id referatur de quo agitur, vt Matth. 24.b.23, Mar.16.c.11. Quòd si Credendi verbum libeat ad fidei initium referre, non erat subiicienda causalis coniunctio, sed locus erat potius particulæ Tamen, & ita scribendum, Viditque & credidit, non tamen nouerat Scripturam, &c. id est, Credebat quidē, sed ita vt tenuia essent fidei principia, quum verbo Dei non niteretur. Sed tamen alia expositio superest quæ tolerabilis videtur, etiamsi Credendi vocabulum ad resurrectionem referas, ita vt particula γὰρ causam declaret cur Iohannes non antè crediderit quàm viderit. quasi ita scriptum sit, Tunc introiit etiam alter ille discipulus qui venerat prior ad monumentum, viditque vacuum sepulchrum, & tum demum credidit. Nam non intellexerat ex Scripturis, oportuisse Christum resurgere. Scripturam, τὴν γραφήν. Ita vsus obtinuit vt Sacra illa scripta, quibus tanquam tabulis perscripta est ac consignata Dei voluntas, hoc nomine per antonomasiam intelligantur. Castellio maluit Literas interpretari, nempe ne videretur literas nescire.

10 Redierunt, ἀπῆλθον πάλιν. Vulg. & Erasmus. Abierunt rursus. At ego existimo πάλιν hoc loco idem declarare atque εἰς τὰ ὀπίσω, id est retro, eò videlicet vnde venerant. Itaque ἀπέρχεσθαι πάλιν conuerti tanquam esset periphrasis verbi ἐπανέρχεσθαι. Ad suos, πρὸς ἑαυτούς: id est אל מקומם. Vulg. & Eras. Ad semetipsos, nimium obscurè. Dixit autem Euangelista Ad se, pro Domum suam, vt in vernaculo sermone dicimus *chez soy*, id est eò vbi tunc temporis manebant, & vnde fuerant profecti: sicut paulo antè, Ad Caiapham, pro ad ædes Caiaphæ. Iam verò quia ex sequentibus historiis apparet vndecim discipulos vnà vel habitasse, vel plerunque fuisse versatos, ideo conuertere malui Ad suos quàm Ad se.

11 Foris, ἔξω. Id est, extra ipsam speluncam in qua excisum erat sepulchrum.

12 Albatos, ἐν λευκοῖς. Vulg. ad verbum, In albis. quod vix quisquam intelligat. Eras. Albis amictos, quum potius dicendum fuerit, albo amictos, vt dixit Virg. maculis distinctus & albo. Subauditur verò ἱματίοις, vt Apoc.3.a.4, & 5. & ἐν pro σὺν ponitur, sicut alibi exposuimus. Latini vno verbo id commodè explicant. Cic. Quum epuli dominus Q. Arius albatus esset, tu te in templum Castoris cum C. Figulo atrato cæterisque tuis furiis funestum intulisti. Ad caput, πρὸς τῇ κεφαλῇ. Figuratè hæc accipiuntur pro ea parte in qua caput Christi fuerat. quod genus dicendi, vt & alia plurima, petitum est è medio. Vbi iacuerat, ὅπου ἔκειτο. Sic inueni scriptum in omnibus nostris codicibus. Vulg. & Eras. Vbi positum fuerat. & Græci codices impressi plerique pro ἔκειτο habent ἐτέθειτο.

13 Dominum meum, τὸν κύριόν μου. Loquitur Maria vulgi more, qui de cadauere sic loquitur vt si non hominis pars, sed homo esset. Notandum est autē hoc genus dicendi, quod citat etiam Theodoritus in Polymorpho, ad confirmandam κοινωνίαν ἰδιωμάτων, seu synecdochen, de qua diximus suprà, 3.b.13.

τίνα ζητεῖς; Ἐκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ, Κύριε, εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτὸν, εἰπέ μοι ποῦ αὐτὸν ἔθηκας, κἀγὼ αὐτὸν ἀρῶ.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μαρία. Στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῷ, Ραββουνί, ὃ λέγεται διδάσκαλε.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μή μου ἅπτου· οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς, Ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν.

Ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἑώρακε τὸν Κύριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ.

Οὔσης οὖν ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς πάλιν, Εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς.

Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε, καὶ λέγει αὐτοῖς, Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον.

Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀ-

quem quæris? Illa putans hortulanum esse, dicit ei, Domine, si tu asportasti eum, dicito mihi vbi posueris eum, & ego eum tollam.

16 Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur Magister.

17 Dicit ei Iesus, Ne me tangito: nondum enim ascendi ad Patrem meum: sed proficiscere ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, & Deum meum & Deum vestrum.

18 Venit Maria Magdalene annuntians discipulis se vidisse Dominum, eáque sibi dixisse.

19 ‖ Quum ergo vespera esset, die illo primo hebdomadis, & fores essent clausæ illic vbi erãt discipuli coacti propter metum Iudæorum, venit Iesus: stetítque in medio, & dixit eis, Pax vobis.

20 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac latus suum. Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.

21 Dicit ergo eis iterum, Pax vobis: ‖ sicut misit me Pater, ita & ego mitto vos.

22 Et quum hæc dixisset, afflauit, & dixit eis, Accipite Spiritum sanctum.

23 Siquorũ remiseritis peccata,

quem quæris? Illa existimans quia hortulanus esset, dicit ei, Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi vbi posuisti eum, & ego eum tollam.

16 Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur magister.

17 Dicit ei Iesus, Noli me tangere: nondum enim ascendi ad Patrem meũ: vade autem ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum.

18 Venit Maria Magdalene annuntians discipulis, Quia vidi Dominum, & hæc dixit mihi.

19 Quum ergo serò esset die illo, vna Sabbathorũ, & fores essent clausæ vbi erant discipuli congregati propter metum Iudæorum, venit Iesus: & stetit in medio, & dicit eis, Pax vobis.

20 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus & latus. Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.

21 Dixit ergo eis Iesus iterum, Pax vobis: sicut misit me Pater, & ego mitto vos.

22 Et hoc quum dixisset, insufflauit, & dicit eis, Accipite Spiritũ sanctũ.

23 Quorum remiseritis peccata,

Mar.16.c.14 luc.24.c.36 1.cor.15.a.5

Mat.28.d.18

16 Magister, διδάσκαλε. Ex hoc loco apparet, differentiam illam inter Rabbi & Rabboni, quæ à nonnullis constituitur, non ita magnum habere pondus. qua de re diximus etiam nonnulla Mar.10.g.51.

17 Nondum enim, οὔπω γάρ. Quid igitur? an postquã ascenderit ad Patrem, licebit tangere? Ita certè, eo quidem modo quo Christum quærere nos oportet, vt nobis fit sapientia, iustitia, sanctificatio ac redemptio, per fidem sublatis sursum animis in cælum, vbi cum eo sedemus ad Patris dextram. Poterant igitur vel istis Christi verbis doceri homines, carnalem illum Christi manducandi modum, quem tanta peruicacia defendunt, non modò imaginarium esse, sed etiam cum Dei verbo & institutione ex diametro pugnare. Fratres meos, τοὺς ἀδελφούς μου: id est discipulos. Iã enim erat primogenitus ex mortuis inter multos fratres, Rom. 8.f.29, & Coloss.1.c.18: & doctissimo interpreti assentior, qui putat Christum allusisse ad id quod scriptum est Psalmo 22.c.23. Id verò non considerarunt qui fratres putant hîc duntaxat vocari Christi affines ac cognatos, quum in proximo versiculo disertè scribatur Maria id quod iussa erat, annuntiasse discipulis. Ascendo, ἀναβαίνω. De re paulo pòst futura loquens vtitur tempore præsenti. Sed & illud ex Hebræorum consuetudine facit, quòd obliquæ orationis loco rectam vsurpat, vt annotauimus Luc.13.f.32. Nam scribendum potius videbatur, Et dic eis me ascendere ad Patrem, &c. Et Patrem vestrũ, καὶ πατέρα ὑμῶν. Eruditè Erasmus in hunc locum obseruat, priore tãtùm loco dixisse τὸν πατέρα addito articulo, vt communis hic vnus Pater ac Deus esse intelligatur: communis, inquam, capiti ac membris. Hîc enim de se Christus vt mediatore loquitur, vt filii Dei fiant quicunque credunt in nomen eius. Nam si dixisset τὸν πατέρα μου καὶ τὸν πατέρα ὑμῶν, duos patres facere videretur. Item si non contentus dixisse τὸν πατέρα μου, etiam dixisset καὶ τὸν Θεόν μου, visus fuisset alium dicere Patrem suum, alium Deum suum.

19 Stetit, ἔστη. Vel igitur sponte patuerunt Christo fores domus siue loci illius vbi congregati erant: vel ipsi etiam parietes ei fuerunt peruii, quum ista non fuerint ei difficiliora quàm supra aquas ambulare. Qui verò hinc colligunt corpus Christi post resurrectionem fuisse ἀπερίγραπτον, & huc tandem delabuntur vt corpus Christi velint esse vbique, inuisibili modo, non video qua tandem rationis specie sic didicerunt argumentari.

φίενται αὐτοῖς· ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται.

Θωμᾶς δὲ, εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς.

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ, Ἑωράκαμεν τὸν Κύριον. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω.

Καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ Θωμᾶς μετ' αὐτῶν. ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν, Εἰρήνη ὑμῖν.

Εἶτα λέγει τῷ Θωμᾷ, Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου· καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.

Καὶ ἀπεκρίθη ὁ Θωμᾶς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι ἑώρακάς με Θωμᾶ, πεπίστευκας· μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες.

Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ.

Ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες, ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

remittuntur eis: siquorum retinueritis, retenta sunt.

24 Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis, quando venerat Iesus.

25 Dixerunt ergo ei alii discipuli, Vidimus Dominum. Ille verò dixit eis, Nisi videro in manibus eius vestigium clauorum, & immisero digitum meum vestigio clauorum, & immisero manum meam lateri eius, nequaquam credam.

26 Octo igitur post diebus rursus erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Iesus foribus clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax vobis.

27 Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & profer manum tuam, & immitte lateri meo, & ne esto incredulus, sed credens.

28 Respondit autem Thomas, & dixit ei, Dominus meus & Deus meus.

29 Dicit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderunt.

30 ‖ Multa igitur etiam alia signa edidit Iesus in discipulorũ suorum conspectu, quæ non sunt scripta in hoc libro.

31 Hæc autem scripta sunt vt credatis Iesum esse Christum Filium Dei, & vt credentes, vitã habeatis per nomen eius.

remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.

24 Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venit Iesus.

25 Dixerunt ergo ei alii discipuli, Vidimus Dominum. Ille autem dixit eis, Nisi videro in manibus eius figuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.

26 Et post dies octo iterũ erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Iesus ianuis clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax vobis.

27 Deinde dixit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & affer manum tuam, & mitte in latus meum: & noli esse incredulus, sed fidelis.

28 Respondit Thomas, & dixit ei, Dominus meus, & Deus meus.

29 Dixit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderũt.

30 Multa quidem & alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorũ suorum quæ non sunt scripta in libro hoc.

31 Hæc autẽ scripta sũt ut credatis quia Iesus est Christus Filius Dei, & vt credentes, vitam habeatis in nomine eius.

Infr.21.d.25

Κεφάλαιον κα.

Μετὰ ταῦτα ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος. ἐφανέρωσε δὲ οὕτως.

Ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος καὶ Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, καὶ Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανᾶ

CAP. XXI.

1 POstea patefecit se rursus Iesus discipulis ad mare Tiberiadis. patefecit autem sic:

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat ex Cana

CAP. XXI.

1 POstea manifestauit se iterum Iesus discipulis ad mare Tiberiadis. manifestauit autem sic:

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat à Cana

25 In manibus eius vestigium clauorum, ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων. Crebra illa repetitio articuli magnam habet emphasin, quæ Latino sermone explicari non potest. Vetus autẽ interpres τύπον vertit figuram, pro quo deinde sciolus quispiam substituit fixuram: quo modo etiam interpretatus est Trapezuntius in Cyrillo. Vestigio clauorum, εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων. Vulg. In locum clauorum. Nam pro τύπον legit τόπον: quam lectionem maximè probo, in hoc quidem posteriore loco.

τῆς Γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο.

Λέγει αὐτοῖς Σίμων Πέτρος, Ὑπάγω ἁλιεύειν. Λέγουσιν αὐτῷ, Ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. Ἐξῆλθον, καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸ πλοῖον εὐθύς· καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν.

Πρωΐας δὲ ἤδη γενομένης ἔστη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν, οὐ μέντοι ᾔδεισαν οἱ μαθηταὶ ὅτι Ἰησοῦς ἐστι.

Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Παιδία, μή τι προσφάγιον ἔχετε; Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Οὔ.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὑρήσετε. Ἔβαλον οὖν, καὶ οὐκ ἔτι αὐτὸ ἑλκύσαι ἴσχυσαν ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων.

Λέγει οὖν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τῷ Πέτρῳ, Ὁ Κύριός ἐστι. Σίμων οὖν Πέτρος ἀκούσας ὅτι ὁ Κύριός ἐστι, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, (ἦν γὰρ γυμνὸς) καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν.

Οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον, (οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ' ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων) σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων.

Ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην, καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον, καὶ ἄρτον.

Galilææ, & *filii* Zebedæi, aliíque ex discipulis eius duo.

3 Dicit eis Simon Petrus, Abeo piscatum. Dicunt ei, "Imus & nos tecum. Profecti sunt, & ascenderunt in nauigium statim: & illa nocte nihil "ceperunt.

4 Mane autem iam exorto stetit Iesus in litore: non tamen cognouerunt discipuli Iesum esse.

5 Dicit ergo eis Iesus, Pueri, num quid "obsonii habetis? Responderunt ei, Non.

6 At ille dicit eis, Iacite rete in dextram nauigii partem, & inuenietis. Iecerunt ergo, & non amplius poterant illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quē diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon ergo Petrus quum audisset Dominum esse, "amiculum succinxit, (erat enim nudus) & abiecit se in mare.

8 Alii autem discipuli nauigio venerunt, (nō enim longè aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis) trahentes rete *plenum* piscium.

9 Vt ergo descenderunt in terram, vident prunas positas, & "piscem impositum, & panem.

Galilææ, & filij Zebedæi, & alii ex discipulis eius duo.

3 Dicit eis Simon Petrus, Vado piscari. Dicunt ei, Venimus & nos tecum. Et exierunt, & ascenderunt in nauim: & illa nocte nihil prendiderunt.

4 Mane autem iā facto stetit Iesus in litore: nō tamen cognouerunt discipuli quia Iesus est.

5 Dicit ergo eis Iesus, Pueri, nunquid pulmentarium habetis? Responderunt ei, Non.

6 Dicit eis, Mittite in dexteram nauigii rete, & inuenietis. Miserunt ergo, & iam non ualebant illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon Petrus quum audisset quia Dominus est, tunica succinxit se, (erat enim nudus) & misit se in mare.

8 Alii autem discipuli nauigio uenerunt, (non enim longè erant à terra, sed quasi cubitis ducentis) trahentes rete piscium.

9 Vt ergo descenderunt in terram, uiderunt prunas positas, & piscem superpositum, & panē.

CAPVT XXI.

3 Imus, ἐρχόμεθα. Vel, ibimus. Ponitur enim ἔρχεσθαι pro ἰέναι. Sic Hom. Iliad. α, Ἔρχεσθον κλισίην Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος. Ceperunt, ἐπίασαν. Vide suprà, 7.e.30.

5 Obsonii, προσφάγιον. Vulg. & Castellio etiam nuper cōuertit, Pulmentarium, ineptè profectó. Nam cur à piscatoribus pultem petat? Deinde quàm bene hoc conuenit cum eo quod sequitur? Mittite rete in dextram partem nauigii, & inuenietis. Est ergo προσφάγιον idem quod ὄψον & προσόψημα, de quo sic Athenæus libri septimi initio, Οὐκ ἀγνοῶ δὲ ὅτι ὄψον κυρίως καλεῖται πᾶν τὸ περὶ κατασκευαζόμενον εἰς ἐδωδήν. ἤτοι γὰρ ἐψόν ἐστιν, ἢ παρὰ τὸ ὀπτῆσθαι ὠνόμασται. Paulo antè verò dixerat, πάντων τῶν προσοψημάτων ὄψων καλουμένων, ἐξενίκησεν ὁ ἰχθὺς διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐδωδὴν μόνος οὕτως καλεῖσθαι, διὰ τοὺς ἐπὶ μανῶς ἐσχηκότας πρὸς ταύτην τὴν ἐδωδήν. λεγόμεν οὖν ὀψοφάγους, οὐ τοὺς βόεια ἐσθίοντας, &c. ἀλλὰ τοὺς περὶ τὴν ἰχθυοπωλίαν ἀναστρεφομένους. Hæc ille, ex quibus optimè intelligitur quid sit hoc loco προσφάγιον, quod Latini etiam obsonium vocant, peculiariter piscibus accommodato nomine, vt ex Terentio Erasmus annotauit suprà, 6.a.9.

7 Amiculum succinxit, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο. Ἐπενδύτην quidem constat à superinduendo sic vocari: Vulg. tamē tunicā vertit, quod Erasmo non displicet, Quia, inquit, quū alioqui tunica sit vestis interior, verisimile est piscatoribus tunicam fuisse summam vestem. Castellio vertit Indusium, non incommodè: nam neque pallio, neque tunicæ vllus hic locus est, quum hæc minimè sint natanti idonea. Sed ex Pollucis libro 7. cap. 12, constat, hoc nomine intelligi χιτωνίσκον, id est amiculum ex lino, quod videlicet natanti minimè obsisteret. Sed & illud dicitur Petrus διαζώσασθαι, id est succinxisse, nempe pudoris causa: vnde subligacula vocant διαζώματα: & qui subligar præcinxit, dicitur διεζωσμένος.

9 Piscem, ὀψάριον. Athenæus lib. 7 & 8, pisciculi meminit ex Aphyarum genere, quem ἐψητὸν vocat, aut potius plurali numero ἐψητούς, sed à quo distinxerim ὀψάριον, quod assabatur, quum illis potius elixis vescerentur. Hoc autem vocabulum quum alioqui non minus latè pateat quàm ὄψον, tamen peculiariter de piscibus dici idem Athenæus ex Platone Comico, Menandro, & aliis, probat. Vide suprà, 6.a.9.

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν ἐπιάσατε νῦν.

Ἀνέβη Σίμων Πέτρος, καὶ εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς, μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πεντηκοντατριῶν· καὶ τοσούτων ὄντων οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον.

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε, ἀριστήσατε. Οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα τῶν μαθητῶν ἐξετάσαι αὐτόν, Σὺ τίς εἶ; εἰδότες ὅτι ὁ Κύριός ἐστιν.

Ἔρχεται οὖν ὁ Ἰησοῦς, καὶ λαμβάνει τὸν ἄρτον, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς, καὶ τὸ ὀψάριον ὁμοίως.

Τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν.

Ὅτε οὖν ἠρίστησαν, λέγει τῷ Σίμωνι Πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων; Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Βόσκε τὰ ἀρνία μου.

Λέγει αὐτῷ πάλιν δεύτερον, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με; Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Ποίμαινε τὰ πρόβατά μου.

Λέγει αὐτῷ τὸ τρίτον, Σίμων Ἰωνᾶ, φιλεῖς με; Ἐλυπήθη ὁ Πέτρος ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, φιλεῖς με; καὶ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, σὺ πάντα οἶδας· σὺ γινώσκεις ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Βόσκε τὰ πρόβατά μου.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτόν, καὶ περιεπάτεις ὅπου ἤθελες· ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέλεις.

10 Dicit eis Iesus, Adferte ex piscibus quos modò cepistis.

11 Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus, centum quinquagintatribus: & quum tot essent, non est fissum rete.

12 Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Nullus autem discipulorum audebat eum interrogare, Tu quis es? quum scirent Dominum esse.

13 Venit ergo Iesus, & accipit panem, & dat eis, & piscem similiter.

14 Hac iam tertia vice patefactus est Iesus discipulis suis, quum resurrexisset à mortuis.

15 Quum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon "*fili* Ionæ, diligis me plus quàm hi? Dicit ei, Etiam Domine: tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce agnos meos.

16 Dicit ei "rursum secundò, Simon *fili* Ionæ, diligis me? Ait illi, Etiam Domine: tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce oues meas.

17 Dicit ei "tertiò, Simon *fili* Ionæ, amas me? Tristis fuit Petrus quòd tertiò dixisset ipsi, Amas me? Dixítque ei, Domine, tu omnia nosti, tu nosti quòd amem te. Dicit ei Iesus, Pasce oues meas.

18 Amen amen dico tibi, quum esses iunior, "cingebas te, & ibas quò volebas: quum autem senueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, "& transferet" quò noles.

10 Dicit eis Iesus, Adferte de piscibus quos prendistis nunc.

11 Ascendit Simō Petrus, & traxit rete in terrā, plenum magnis piscibus centum quinquagintatribus: & quū tanti essent, non est scissum rete.

12 Dicit ei Iesus, Venite, prandete. Et nemo audebat discumbētium interrogare eum, Tu quis es? scientes quia Dominus est.

13 Et uenit Iesus, & accipit panem, & dat eis, & piscem similiter.

14 Hoc iam tertio manifestatus est Iesus discipulis suis quum resurrexisset à mortuis.

15 Quum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon Iohannis, diligis me plus his? Dicit ei, Etiam Domine: tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos.

16 Dicit ei iterum, Simon Iohannis, diligis me? Ait illi, Etiam Domine: tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos.

17 Dicit ei tertiò, Simon Iohannis, amas me? Contristatus est Petrus quia dixit ei tertiò, Amas me? & dixit ei, Domine, tu omnia scis: tu scis quia amo te. Dicit ei Iesus, Pasce oues meas.

18 Amen amen dico tibi, quum esses iunior, cingebas te, & ambulabas ubi uolebas: quum autem senueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, & ducet quò nō uis.

15 Fili Ionæ, Ἰωνᾶ. Vulg. & Eras. Iohannis, i. Ἰωαννᾶ. Vide Matth. 16.c.17. Nos quidem hoc loco in omnibus vetustis codicibus, vno excepto, scriptum inuenimus Ἰωνᾶ, quod etiam fieri potest vt pro Ἰωαννᾶ per syncopen dicatur.

16 Rursum secundò, πάλιν δεύτερον. Vetus interpres non legit δεύτερον. similis tamen pleonasmi exemplum reperio Matth. 26.d.42.

17 Tertiò, τὸ τρίτον. Nempe æquum erat vt triplici abnegationi triplex confessio opponeretur, ne de tanti peccati remissione & restitutione muneris Apostolici dubitaret Petrus.

18 Cingebas te, ἐζώννυες. Huius loci explicatio pendet à verbo ζωννύειν. Qui igitur peregrè profecturi sunt, præsertim in Oriente & iis regionibus quarum incolæ laxioribus & prælongis vestibus vtuntur, illos necesse est succingi: deinde etiam constat solitos fuisse in zona pecuniam ferre in viaticum, vt Matth. 10.a.9. Inde factum est vt Heb. חגר מתנים Græcis ζώννυσθαι, Latinis Præcingere & Accingere, significet sese ad iter cōparare: quanuis Græcum illud vocabulum fere in re militari vsurpetur ἀντὶ τοῦ ὁπλίζεσθαι. Iam verò quia non dissimili ratione captiui loris ac vinculis cinguntur, præsertim si quò mittendi sunt, huc respexit Christus quū diceret, καὶ ἄλλος σε ζώσει, quasi diceret, Nunc liberè te accingis vt proficiscaris quò libuerit: atqui tempus erit quum non te zona accinges, sed alius te vinculis constringet, vt te pertrahat etiam inuitum. Sic autem apud Hebræos interdum accipi verbum חגר pro Ligare & vinctum tenere, ostendit Kimhi in libro Radicum, explicans Psal. 76.c.11. Et transferet, καὶ οἴσει. Vulg. & Eras. ducet. ac fateor quidem φέρειν & ἄγειν sæpe permutari: sed mihi videtur potius hîc fuisse retinenda propria significatio, vt melius appareat antithesis, Tu cingebas

te zona, alius te cinget vinculis: ibas quò volebas, tunc non gradieris, sed vinctus transfereris, ac deportaberis ad supplicium. Quò noles, ὅπου οὐ θέλεις. Hoc verò non est simpliciter ita accipiendum quasi futurum sit vt Petrus inuitus pro Dei veritate quicquam ferat, quum eum legamus gaudentem rediisse è concilio in quo fuerat flagris cæsus: sed quia hæc voluntas non proficisceretur à carne, sed ab illo aduentitio Spiritus dono, ideo repugnantiam quandam Christus significauit quum ita loqueretur: denique naturalem illam libertatem captiuitati opponit.

19 Τοῦτο δὲ εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν. καὶ τοῦτο εἰπὼν, λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

Hoc autem dixit, significans qua morte glorificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

16 Hoc autem dixit, significans qua morte clarificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

20 Ἐπιστραφεὶς δὲ ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε, Κύριε, τίς ἐστιν ὁ παραδιδούς σε;

Suprà, 13. c. 23

Conuersus Petrus videt illum discipulum quem diligebat Iesus, sequentem, ‖ qui & recubuerat in cœna super pectus eius, & dixerat, Domine, quis est ille qui te prodit?

20 Conuersus Petrus uidit illum discipulũ quẽ diligebat Iesus, sequentem, qui & recubuit in cœna super pectus eius, & dixit, Domine, quis est qui tradet te?

21 Τοῦτον ἰδὼν ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Κύριε, οὗτος δὲ τί;

Hunc ergo quum vidisset Petrus, dicit Iesu, Domine, hic autem quid?

21 Hunc ergo quum uidisset Petr', dicit Iesu, Domine, hic autẽ quid?

22 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε; σὺ ἀκολούθει μοι.

Dicit ei Iesus, Si velim eũ manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.

22 Dicit ei Iesus, Si eum uolo manere donec ueniam, quid ad te? tu me sequere.

23 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος οὗτος εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει· καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει, ἀλλ', Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε;

Exiit ergo sermo iste inter fratres, discipulum illum non moriturum: sed non dixerat ei Iesus, Nõ morietur: sed, Si eum velim manere donec veniam, quid ad te?

23 Exiuit ergo sermo iste inter fratres quia discipulus ille nõ moritur. Et non dixit ei Iesus, Non moritur: sed, Si eum uolo manere donec ueniã, quid ad te?

24 Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ γράψας ταῦτα· καὶ οἴδαμεν ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ.

Hic est discipulus ille qui de his testatur, & hæc scripsit: & scimus verum esse testimoniũ eius.

24 Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc: & scimus quia uerum est testimoniũ eius.

25 Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἓν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. Ἀμήν.

Suprà, 20. g. 30

‖ Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur (eren) sigillatim, ne mundum quidem ipsum opinor capturum eos qui scriberentur libros. Amen.

25 Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus: quæ si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos qui scribẽdi sunt libros.

19 Qua morte, ποίῳ θανάτῳ. Qui ex hoc loco colligunt Petrum fuisse crucifixum, ineptè argumentantur, quum Christus in genere prædicet Petri mortem violentam fore. Certè si credimus illi non modò ineptissimo, sed etiam planè impio libello qui inscribitur De Petri passione, sub Lini cuiusdam Episcopi nomine, vix vnquam iustiore de causa quisquam damnatus est quàm Petrus, vt qui vxores à suis maritis, contra Christi & Apostoli doctrinam, abduceret. Sed absit vt hæc cuiquam in mentem veniant qui vel à limine Christianam religionem salutarit. Imò tota illa narratio iis verbis, iis sententiis est descripta, vt nesciam vtrum magis debeam admirari, ipsiúsne Satanæ vecordiam, qui in istis confingendis maiorem astum non adhibuerit, an verò nostrorum maiorum stuporem, qui tam crassas fraudes non agnouerint.

22 Si velim, ἐὰν θέλω. Nulla est in Græco textu amphibolia: consentiunt interpretes nõ modò Græci sed etiam Latini, quum (vt eruditè annotat Erasmus) à librariis deprauatus sit Augustinus. Itaque non dubiũ est quin legendum sit Si velim, non autẽ, Sic volo, vt vulgò cantillant quibus id vnum sapit quod nihil sapit.

23 Exiit, ἐξῆλθεν. Heb. יצא. Id est dimanauit & sparsus est hic rumor, vt alibi exposuimus.

24 Et scimus, καὶ οἴδαμεν. Ista nescio quomodo non videntur conuenire, quum Iohannes ipse de se loquatur. Nam siquis excipiat, ipsum de se loqui plurali numero, videtur omnino pro αὐτοῦ, ipsius, dicendum fuisse ἡμέτερον, nostrum. Certè Chrysostomus & Theophylactus videntur legisse οἶδα, noui, singulari numero. Verùm ne hoc quidem mihi satisfacit. nam quum de se ex Hebræorum more loquatur in tertia (quod aiunt) persona, omnino videtur dicendum potius fuisse καὶ οἶδεν ὅτι, & nouit verum esse suum testimonium, vt suprà, 21. f. 35. Sed hæc possunt ex Hebræorum idiotismo excusari, apud quos vix quicquam frequentius occurrit istis personarum mutationibus.

Acta sanctorum Apostolorum.

Πράξεις τῶν ἁγίων Ἀποστόλων.

Acta, πράξεις. Nonnulli Actus, quidam Gesta, alii Actiones conuertunt, non modò ex recentioribus, sed etiam ex veteribus. Acta enim Latini vocant rerum publicè gestarum commentarios publicæ memoriæ causa conscriptos. Aliter tamen sensit Valla: sed meritò in eo (vt ego existimo) à Budæo reprehensus. Videtur ergo πράξεων significatio apud Græcos latius patere quàm Actorum apud Latinos. Sed quum hic liber complectatur veluti publicos totius reip. Christianæ commentarios & annales, ego quidem malim Acta, quàm alio quouis nomine vocare. Sanctorum Apostolorum, τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. In plerisque codicibus non additur ἁγίων. In Complutensi autem editione hæc adscripta reperimus, τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ, id est, Sancti Lucæ Euangelistæ: vt nemini dubium esse debeat quin Lucas sit huius libri scriptor.

<table>
<tr><th></th><th>NOVA INTERPR.</th><th>VETVS.</th></tr>
<tr><td>1 ΤΟΝ μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν,</td><td>1 PRimū quidem librum confeci, Theophile, de omnibus quæ cœpit Iesus & facere & docere,</td><td>1 PRimum quidē sermonem feci de omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Iesus facere & docere,</td></tr>
<tr><td>2 Ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη.</td><td>2 Ad eum vsque diē quo quū mādata dedisset Apostolis per Spiritum sanctū, quos elegerat, sursum receptus est.</td><td>2 Vsque in diē qua præcipiens Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit, assumptus est.</td></tr>
</table>

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Primum quidem librum confeci, τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην. Vulg. Primum quidem sermonem feci. Erasmus, Superiore quidem volumine diximus. Nos neutram versionem sequuti sumus. nam meritò reprehendi putamus Veterem interpretem ab Erasmo quòd λόγον verterit sermonē: & Sermonē facere, pro habere, nemo Latinè dixerit. Idem tamen nulla necessitate coactus à Græcis discedit, quasi ita scripserit Lucas, τῷ μὲν προτέρῳ λόγῳ εἶπον. Cæterùm quòd τὸν πρῶτον vertimus Primum, quum de altero Lucæ libro agatur, id tueri possumus Ciceronis ipsius authoritate, qui, quum duo tantùm sint De inuentione libri, sic in secundo illorum scribit. In primo (inquit) libello diximus. Deinde quanuis λόγον ποιεῖσθαι Græcis interdum idem declaret quod Latinis Verba facere, vel, Sermonem habere: tamen adiuncta hæc verba τὸν μὲν πρῶτον, faciunt vt potius existimem λόγον idem hîc valere quod σύγγραμμα. Nam alioqui scripsisset Lucas τὸ μὲν πρῶτον, vel πρῶτον μέν. Itaque Librum interpretamur, sicut idem Cic. Xenophontis λόγον οἰκονομικόν, Librum Œconomicum interpretatur.

Et facere & docere, ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Duo igitur sibi proponunt Euangelistæ illis libris describenda, nēpe Christi facta & dicta.

2 Ad *eum* vsque d. q. ἄχρι ἧς ἡμέρας. Vulg. Vsque in diē qua. Augustinus quodam locò vertit, In die quo, diuersum aliquod à nostris exemplar sequutus. Quum mādata dedisset, ἐντειλάμενος. Vulg. Præcipiens, neglecta aoristi ratione, quæ hîc fuit obseruanda. Significatur enim his verbis, Dominum non antè discessisse à suis, quàm certa illis dedisset mandata (quæ nimirum ipse Lucas postea copiosius explicat) vt facere solent qui ab amicis, vel etiam ex hoc mundo discedunt. Ad verbum, quum mandasset. Sed hoc verbum non puto à Latinis absolutè vsurpari. Apostolis per Spiritum sanctum, τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, Apostolis per Spiritum sanctum. Erasmus, Apostolis impertitus in hoc ipsum Spiritum sanctum. Locus hic obscurus est, propterea quòd hæc verba διὰ Πνεύματος ἁγίου, vel cū præcedētibus, vel cum subsequētibus coniungi possunt. Ego ad præcedentia refero, nempe ad participium ἐντειλάμενος, vt significetur totum hoc munus Apostolicum non humana sed diuina authoritate niti. Alii de ea Spiritus sancti missione intelligunt quam refert Iohannes cap. 20. e. 22. quam posteriorem expositionē sequutus Erasmus, paulo fusius hunc locū explicuit. Sed præterquā quòd hæc interpretatio à Græcis nimium procul recedit, etiam vim facit particulæ διά: quum potius dicēdum fuerit ἅμα τῷ Πνεύματι, vt intelligeremus vnà cum mandatis etiam Spiritum sanctum fuisse datum Apostolis. Præterea quum priore illa Spiritus inspiratione, cuius mentionem facit Iohannes, aspersi potius quàm imbuti fuerint Apostoli, ideóque nouum alium Baptismum iubeantur expectare: mallem quidem ego, si ad Spiritus sancti missionē hæc placeret referre, vti participio futuro impertiturus, quàm præterito impertitus. Non desunt igitur qui post Ἀποστόλοις distinctionē adscribant: & ita scriptum hūc locum inuenimus in vetustis duobus codicibus, vt hæc verba διὰ τοῦ Πνεύματος ἁγίου cum sequente verbo ἐξελέξατο per traiectionem connectantur, sitque hæc sententia, Data esse à Christo mandata Apostolis quos per Spiritum sanctum delegerat. Est autē plana hæc interpretatio, & huiusmodi traiectionū exēpla passim annotauimus, vt Ioh. 8. d. 25, & 15. b. 10. Rom. 8. a. 3, & 12. a. 3. Sed quum omnes codices, præter vnum & alterum, aliter sint distincti, neque sit omnino necesse per traiectionem ista explicare, mallē, hac seruata distinctione, hæc cōnectere, non cum participio ἐντειλάμενος, sed cum τοῖς Ἀποστόλοις, quasi scripserit Lucas, τοῖς διὰ Πνεύματος ἁγίου Ἀποστόλοις: vel, repetito articulo, τοῖς Ἀποστόλοις τοῖς διὰ Πνεύματος ἁγίου. Nam sæpe solent articuli à sacris scriptoribus in hoc dicendi genere prætermitti, vt aliquoties apud Iohannem, & Rom. 8. a. 2, ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, pro τοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Item Iacobi 2 d. 26, ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων, pro ἡ χωρὶς τῶν ἔργων: ex Hebræorum idiotismo videlicet, apud quos penè semper relatiuum cum verbo substantiuo subauditur. Esset ergo subaudiendum participium illustrandæ sententiæ maximè conueniens, vt ἀναδειχθεῖσι, ab eo verbo deductum quo vsus est supra Lucas in eodem argumento cap. 10. a. 1. vel προκεχειροτονημένοις, quod vsurpauit infrà cap. 10. f. 41. Apparet in summa, hoc additum esse à Luca ad commendandam eorum vocationem de quorum rebus gestis postea dicturus est. Idcirco enim totum hoc proœ-

mium & quasi ἀνακεφαλαίωσιν contexit, vt intelligant lectores quanti fieri debeat hæc historia, eorum gesta complectens qui à Spiritu sancto munus acceperint, & quos ipse Filius Dei selegerit. Nã hæc verba, οὓς ἐξελέξατο, videntur in epexegesi posita, quibus illud explicetur quod dictum fuerat, istos videlicet per Spiritum sanctum accepisse hæc mandata. Eodem dicendi genere vtitur Apostolus Gal. 1. a. 1, vbi testatur se Apostolum esse, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Sursum receptus est, ἀνελήφθη. Vulgata, Assumptus. Sed Assumi dicitur qui in consortium adiungitur, quod Græci dicunt παραλαβεῖν vel προσλαμβάνειν: vt rectè obseruat Erasmus, qui quidem idcirco addidit particulam Sursum. Idem tamen in Annotationibus & infrà vertit Receptus est, nimirum in cælum vnde venerat, quasi videlicet ἀνὰ repetitionẽ declaret. At ego potius putarim ἀνὰ idem declarare quod ἄνω, vt ἀναλαμβάνεσθαι significet sursum (id est in cælum) recipi. Non desunt qui subtiliorem interpretationem affectant, quasi significetur Pater tum demum agnouisse & adsciuisse Filium. vnde ἀνάληψις τῶν παίδων, quam iurisconsulti vocant liberorum agnitionem.

3 Οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

3 Quibus etiã seipsum, postquam ipse passus fuit, repræsentarat viuum multis indubitatis signis, per dies quadraginta conspectus ab eis, & dicens quæ ad regnum Dei *spectant*.

3 *Quibus & præbuit seipsum uiuum post passionem suam in multis argumentis, per dies quadraginta apparens eis, & loquens de regno Dei.*

Luc. 24. g. 49
ioh. 14. d. 25

4 Καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου.

4 Et congregans *eos*, ‖ denuntiauit eis ne abscederẽt Hierosolymis, sed *ut* expectarẽt promissum Patris, Quod, *inquit*, audistis ex me.

4 *Et conuescens præcepit eis ab Ierosolymis ne discederent, sed expectarẽt promissionẽ Patris, Quã audistis (inquit) per os meum.*

3 Postquam ipse passus fuit, μετὰ τὸ παθεῖν αὐτόν. Vulgata, Post passionem suam, μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ. Erasmus autem maluit per periphrasin interpretari, Posteaquam supplicio fuisset affectus. Nam pati à Latinis pro Affici supplicio, vix vsurpatur absolutè: imò verò ne à Græcis quidẽ τὸ πάσχειν, vt opinor. Sed hoc sanè nobis vsurpare liceat, cui tanto iam tempore Christianorum aures assueuerunt. Repræsentarat, παρέστησεν. Vulgata, Præbuit. Erasmus, Exhibuerat: id est παρέσχεν. Multis indubitatis signis, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις. Hæc verba nonnulli distinctione sublata, cum sequenti participio ὀπτανόμενος connectunt. Nos verò plerosque codices sequuti, superioribus adiunximus. Vulgata ad verbum, In multis argumentis. Sed (vt rectè notat Erasmus) In multis, Hebraico more dictum est, pro Per multa: quas quidem particulas quum vererer ne typographi per incuriam coniungerent, sexto casu vti malui. Erasmus de suo addidit particulam Idque, id est καὶ τοῦτο. nimirum propter participium ζῶντα longius positum. Vertit enim, Idque compluribus argumentis. At ego malui verborum constructionem in Latino sermone, perspicuitatis gratia, immutare, non hoc tantùm loco, sed etiam superiore versiculo, nulla (vt arbitror) sensus iniuria. Cæterùm vt nostræ interpretationis rationem afferamus, τεκμήρια Græci (sicut ex Aristotele testatur Quintilianus libri 5. capite 9) indubitata & necessaria signa vocent. sicut hæ actiones, loqui, ambulare, edere, bibere, τεκμήρια sunt vitæ. Item sese conspiciendum & manibus contrectandum præbere, τεκμήρια veri & naturalis corporis. Item pedum & manuum & lateris vulnera exhibita, τεκμήρια sunt illud ipsum corpus resurrexisse quod crucifixum & lanceą confossum fuerat. Item sanguis & aqua ex confosso latere promanans, certissimum vulneratorum præcordiorum & mortis τεκμήριον. Illa sunt igitur quibus affirmat Lucas Christum suæ resurrectionis fidem fecisse, quæ superiore libro copiosius narrauit. Quidam probationes interpretantur: rectè id quidem, sed tamen hoc vocabulum mihi visum est latius patere. Vulgata & Erasmus verterunt Argumenta, non satis propriè, vt ostendit Quintilianus lib. 5. cap. 9: cuius authoritatem sequuti, exposuimus per periphrasin quod vno verbo satis commodè dici non posse videbatur. Et dicens quæ ad regnum Dei *spectant*, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Vulgata & Erasmus, Et loquens de regno Dei: id est, καὶ λαλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Prætermiserunt igitur articulum, & Hellenismum non expresserunt: cuius ea vis esse videtur vt intelligamus Christum discipulis suis vniuersam doctrinam Euangelicam copiosè ac luculenter exposuisse.

4 Et congregans *eos*, καὶ συναλιζόμενος. Vtitur præsenti tempore vt intelligamus Christum, prout eis dispersis apparebat, præcepisse vt in vrbe manerent, vt eos dispersos in vnum corpus rursus coniungeret. Subauditur relatiuum αὐτοὺς, quod perspicuitatis gratia expressi. Vulgata, Et conuescens. quem locum Valla (non rectè) putat esse deprauatum, quasi interpres non scripserit conuescens, sed cõuersans. Apparet enim Veterem interpretẽ idẽ quod Græca scholia sequutum esse, quæ συναλιζόμενος interpretantur συνεσθίων, κοινωνῶν ἁλῶν καὶ τραπέζης. Mutuam enim vitæ consuetudinem ἅλας translatitiè vocant Græci. Sed res ipsa ostendit hoc verbum idem valere quod συναθροίζειν, à nomine ἁλία deductum, quo frequenter apud Herodotum coactus hominum cœtus significatur. Idem in Euterpe de Pherone loquens Ægypti rege, eum dicit ἐς μίαν πόλιν τὰς γυναῖκας συναλίσαντα, ὑποπρῆσαι πάσας σὺν αὐτῇ τῇ πόλει, id est, quum in vnam vrbem mulieres congregasset, omnes cum vrbe ipsa subiecto igne cremasse. Congregauit ergo eos Dominus, quum dispersi huc & illuc fugissent, vt eos vnà omnes haberet ascensionis suæ testes. Quamobrẽ etiã paulo pòst dicuntur συνελθεῖν, id est conuenisse, illo nimirum ita imperante. Annotat Valla, in quibusdam codicibus legi συναυλιζόμενος, id est, eodem vtens tecto & domicilio, vt nullum relatiuum subaudiatur: quam lectionem sequutus est Epiphanius in Anacephalæosi. Sed neque ita scriptum reperi in vllis antiquis exemplaribus, neque hoc participium puto cum proximè præcedentibus coniungendum, sed cum iis quæ secundo versiculo dicta sunt: ita vt tertius versiculus videatur interiectus, sitque hæc verborum constructio; ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος, &c. ἀνελήφθη, καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν, &c. id est, Vsque ad diem quo quum mandata dedisset, &c. sublatus est, & congregans *eos* denuntiauit eis, &c. Erasmus de suo addidit In idem loci, id est ἐπὶ τὸ αὐτό. Castellio vertit, Ac eos frequentando: prorsus ineptè, siue Latinæ linguæ vsum, siue sententiam ipsam spectes. Quòd, *inquit*, audistis à me, ἣν ἠκούσατέ μου. Vulgata, Per os meum, id est διὰ τοῦ στόματός μου. Mutatur autem oratio ex obliqua in rectam: quod frequenter occurrit, vt suprà Luc. 5. c. 4, & 2. a. 5, & infrà 15. a. 5. [illegible]que additum est à me verbum Inquit, ad transitionem declarãdam. Expressi præterea præpositionem Ex, [illegible] est παρά, quæ apud Græcos interdum additur, vt apud Plat. in epistolis, ἀκηκόατε παρ' ἐμοῦ: interdum subauditur, vt hoc loco. Nonnulli interpretantur, De quo (videlicet promisso) audistis, id est [illegible]ἧς.

5 Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας.

5 Nam ‖ Iohannes baptizauit quidem aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sãcto istis non multis pòst diebus.

5 *Quia Iohannes quidem baptizauit aqua, uos autẽ baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies.*

Matth. 3. c. 11
mar. 1. a. 8
luc. 3. c. 12
ioh. 1. d. 26
infrà 2. a. 2, & 11. b. 16, & 19. [illegible]

6 Οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ;

6 Quum igitur illi conuenissent, interrogarunt eum dicentes, Domine, num hoc tempore restitues regnum Israeli?

6 *Igitur qui conuenerant, interrogabãt eum dicentes, Domine, si in tempore hoc restitues regnum Israel?*

7 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ.

7 Dixit autem ad illos, Non est vestrum nosse tempora siue opportunitates quas Pater in sua ipsius authoritate posuit.

7 *Dixit autem eis, Non est uestrum nosse tempora uel momenta quæ Pater posuit in sua potestate.*

Infrà 2. a. 4

8 Ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

8 ‖ Sed recipietis virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos, eritisque mihi testes & in Ierusalem, & in tota Iudæa, Samariáque, & vsque ad vltimas terras.

8 *Sed accipietis uirtutem superuenientis Spiritus sancti in uos, & eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & usque ad ultimum terræ.*

Luc. 24. g. 51

9 Καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρ-

9 ‖ Et quum hæc dixisset, aspicientibus ipsis eleuatus est:

9 *Et quũ hæc dixisset, uidẽtibus illis eleuatus est:*

5 Nam, ὅτι. Vulgata, Quia. Erasmus, Quoniam. Ego aliter malui, vt melius appareret nouã esse periodũ. Quòd igitur nõnulli hæc cõnectunt cũ superioribus, quasi ὅτι non αἰτιολογικῶς, sed εἰδικῶς accipiatur, id præterquam quòd durum est, etiam videtur non rectè affirmari. Neque enim vsquam legimus discipulos hoc audisse ex Christo, sed ex Iohanne potius, cuius verba Christus ipsis in memoriam reuocat, vt eius prophetiæ euentum eo certius expectent. Spiritu sancto, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Præpositio ἐν rectè est omissa. Nam siquis converterit, Per Spiritum sanctum, ista perinde accipi possent acsi Spiritus sancti persona Iohanni opponeretur, quasi diceret Christus, Iohannes quidem vos baptizauit, sed Spiritus sanctus vos baptizabit. Hîc autem est antithesis duplex, ni fallor, vna Iohannis cum Christo vel Deo Patre: (Nam post βαπτισθῆναι, id est baptizari, omnino necesse est vt subaudias ὑπ' ἐμοῦ, à me, vel ὑπὸ τοῦ πατρὸς, id est à Patre: vel ὑπ' ἐμοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς, à me & à Patre, quum ab vtroque emanet Spiritus sanctus) altera est aquæ à Iohanne effusæ, & Spiritus sancti Apostolis mittendi: quæ Spiritus sancti missio & effusio hîc translatitiè vocatur Baptismus, vt antithesis melius intelligatur. Istis non multis pòst diebus, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. Vulgata, Non post multos hos dies. Sed traiectio est constructionis. Dicendum enim erat potius μετ' οὐ πολλὰς ταύτας ἡμέρας: sicut fere Græci loqui solent.

6 Quum igitur illi conuenissent, οἱ μὲν οὖν συνελθόντες. Vulgata, Igitur qui conuenerant. Sed existimo potius οἱ μὲν οὖν positum pro αὐτοὶ vel οὗτοι μὲν οὖν. Num, εἰ. Vulgata, Ad verbum, Si. Vide Matth. 12. b. 10. Restitues, ἀποκαθιστάνεις. Erasmus, Restituis. Sed apparet enallagen esse præsentis pro futuro: quia nimirũ de eo quærunt Apostoli quod paulo pòst futurum arbitrabantur. Idem dicendi genus reperies suprà Luc. 24. g. 49, nempe ἀποστέλλω pro ἀποστελῶ.

7 Siue opportunitates, ἢ καιρούς. Vulgata, Vel momenta: quæ interpretatio non satis conuenit. Significat enim momentum particulam aliquam temporis, etiamsi non fuerit opportuna. Erasmus per periphrasin, Articulos temporum. Significat enim χρόνος spatium temporis in genere, καιρὸς autem opportunitatem rei gerendæ, quam Terentius articulum vocat. malui tamen, vt perspicuitati studerem, opportunitates vertere. Sed hoc annotandum est, opportunitates hîc considerari quatenus à Dei decreto pendent: ideóque non tam significare tempus agendis rebus opportunum quàm tempus agendis rebus à Deo constitutum: quanquam hæc duo ita sunt inter se coniuncta vt diuelli non possint. Sua ipsius, ἰδίᾳ. Sic rectè conuertit Erasmus, vt amphiboliam vitaret, perinde acsi scriptum esse τῇ ἑαυτοῦ.

8 Virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos, δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. Vel, Virtutem postquam superuenerit in vos Spiritus sanctus. Possunt enim hæc vel cum δύναμιν coniungi, vel vt absolutè posita conuerti: sed illud malo. Erasmus contrà vt absolutè posita interpretatur. in quo tamen hoc reprehendo quòd pro ἐπελθόντος vertit, Quum aduenerit, id est προσελθόντος, quum ἐπὶ præpositio hoc quidẽ loco idẽ valeat quod Supernè, vt significetur eã virtutem cælitus in Apostolos illapsurã: quod etiam ostenderunt igneæ illæ linguæ singulorum verticibus insidentes. Rectius ergo Vetus interpres videri poterat conuertisse ἐπελθόντος, superuenientis, nisi temporis rationem neglexisset: quam vt obseruaremus, coacti sumus verborum collocationem mutare. Castellio interpretatus est, Qui inuadet, non modò neglecto tempore, sed etiam impropriè, quum neque verbi illius Græci vim expresserit, neque inuadere dicatur qui iuuandi caussa accedit. Et in Ierusalem, & in tota Iudæa, ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ. Quia, inquit Erasmus, subiunxit Iudæam Ierusalem, totum parti, non potuit reddi gemina coniunctio neque per geminum Et, neque per Tũ. Proinde nos reddidimus, Nõ solũ Hierosolymis, verũetiã in vniuersa Iudæa. Hæc Eras. Ego verò caussam non video cur hoc sit in Latino sermone magis absurdum quàm in Græco. Vsque ad vltimas terras, ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Vulgata ad verbum, Vsque ad vltimum terræ. Erasmus, Vsque ad extrema terræ. Vide Matth. 5. d. 26.

9 Et quum hæc dixisset, καὶ ταῦτα εἰπών. Sic rectè Vetus interpres. Erasmus autem, Atque hæc loquutus, καὶ ταῦτα λαλήσας. Aspicientibus ipsis, βλεπόντων αὐτῶν. Vulgata, Videntibus illis, id est ὁρώντων ἐκείνων. Erasmus, Videntibus iisdem, id est τῶν αὐτῶν ὁρώντων. Vide Matth. 5. d. 28. Eleuatus est, ἐπήρθη. Sic vtitur hoc vocabulo Plautus, Cape dum, inquit, hunc lapidem, & eleua. Dicere tamen solemus pro ἐπαίρειν, attollere, nisi quum participiis passiuis opus est. Erasmus per periphrasin, In altum sublatus est.

θη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

& nubes susceptum eum abstulit ab oculis eorum.

& nubes suscepit eum ab oculis eorum.

10 Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν, πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ, ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ·

10 Et quum essent intentis in cælum oculis, eo proficiscente, ecce, viri duo astiterũt illis albo vestitu:

10 *Quúmque intuerentur in cælum euntem illum, ecce, duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis:*

11 Οἳ καὶ εἶπον, Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν.

11 Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis intuentes in cælum? hic Iesus qui sursum receptus est à vobis in cælum, ita veniet quemadmodum conspexistis eum proficiscẽtem in cælum.

11 *Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cælum? hic Iesus qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cælum.*

12 Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ, σαββάτου ἔχον ὁδόν.

12 Tunc reuersi sunt in Hierusalem à monte qui vocatur Oliueti, qui est propè Hierusalem, distans itinere Sabbathi.

12 *Tunc reuersi sunt Ierosolymam à monte qui vocatur Oliueti, qui est iuxta Ierusalem, Sabbathi habens iter.*

13 Καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες ὅ, τε Πέτρος καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου καὶ

13 Et quum introissent, ascenderunt in cœnaculum vbi commorabantur & Petrus & Iacobus, & Iohannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus *filius* Alphæi &

13 *Et quum introissent in cœnaculum, ascenderunt ubi manebant Petrus & Iohannes, & Iacobus & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi &*

9 Susceptum abstulit, ὑπέλαβεν. Vel, vt Erasmus vertit, Subduxit. Mihi tamẽ illud magis placuit, quia certum est Hebræorum more, ex antecedente significari consequens, vt παραλαμβάνειν accipitur pro acceptum transferre Mat.4.v.5. imò etiam Græcos video interdum exponere ὑπολαμβάνειν per ὑφαρπάζειν. Vetus interpres, Suscepit: quæ est propria huius verbi significatio.

10 Et quum essent intentis in cælum oculis, καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανόν. Possunt quidem hæc verba εἰς τὸν οὐρανὸν etiam cum participio πορευομένου coniungi: sed ex oratione Angelorum apparet potius esse cum superioribus connectenda, sicut post Erasmum fecimus. Quod autem attinet ad particulam ὡς, vide Matthæi 28.b.8. Cæterùm Vulgata ἀτενίζειν vertit, Intueri, id est ἐμβλέπειν, pro quo Erasmus hoc quidem loco, defixis oculis esse, quum Intuendi verbum aliquoties retinuerit, vt infrà, 3.b.12, & 6.d.15. Certè ἀτενίζειν aliquid amplius declarat quàm ἐμβλέπειν, composito verbo ab α particula ἐπιτάσεως, & τείνω, id est tendo: quam ob causam Erasmus, modò defixis, modò immotis, modò intentis oculis esse, interpretatur. Nos illud delegimus quod visum est ad Græci verbi etymologiam proximè accedere. Vtuntur quidem Angeli proximo versiculo verbo ἐμβλέπειν, de eadẽ re agẽtes, sed addito altero verbo ἑστήκατε, vt sit quædam velut periphrasis τοῦ ἀτενίζειν. Eo proficiscente, πορευομένου αὐτοῦ. Vulgata, Euntẽ illum: quasi hæc referantur ad participium ἀτενίζοντες, quod non patitur ratio constructionis. Erasmus, Eunte illo, id est ἰόντος ἐκείνου. Ecce, καὶ ἰδού. Hebraismus, de quo vide Matthæi 28.b.9. Albo vestitu, ἐν ἐσθῆτι λευκῇ. Vulgata In vestibus albis. de quo genere dicendi diximus Matthæi 11.c.21, & 25.c.31. Huius autem exemplum etiam proferre possumus ex Herodoto in Euterpe. Sic enim scribit de Neco Ægyptiorum rege disserens, Ἐν τῇ δὲ ἐσθῆτι ἔτυχε ταῦτα κατεργασάμενος ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι, id est ad verbum, Eam autem vestem in qua res istas gesserat, Apollini consecrauit. Erasmus, Amicti vestibus albis, sensu optimè expresso. Nostra tamẽ interpretatio (ni fallor) & Latina est, & à Græcis propiꝰ abest.

11 A vobis, ἀφ' ὑμῶν. id est, è vestro conspectu: quod annotare placuit, nequis ineptus hæc perinde accipiat quasi scriptum sit ὑφ' ὑμῶν. Cõspexistis, ἐθεάσασθε. Vulgata & Erasmus, Vidistis. Vide Matthæi 6.a.1. Cæterùm pro οὕτως, id est ita, in tribus vetustis codicibꝰ scriptum erat οὗτος, iste, per epanalepsin: quæ quidem lectio magnam habet emphasin: & omnem cauillandi occasionem iis præcidit qui, vt sui illius Iouis Elicii corporalem præsentiam aduersus apertum hoc Angelorum testimonium tueantur, hærent in ista particula οὕτως. Quotidie enim, (aiunt) imò verò singulis momentis descendit, sed aliter quàm ascenderit, inuisibiliter videlicet καὶ ἀπεριγράπτως. egregium certè cauillum. At nos fide in cælum ascendamus, vt Christum illic re vera amplectamur potius quàm illum è cælo ante summum diem deducamus, & in terrestribus elementis hæreamus.

12 Distans itinere Sabbathi, σαββάτου ἔχον ὁδόν. Vulgata, Sabbathi habens iter. Erasmus paulo longius recessit à Græcis. Atqui ἔχον ponitur pro ἀπέχον, ex Hebræorum idiotismo: qui eiusmodi compositis carent. Verbũ autẽ ἀπέχειν ita vsurpatũ inuenies Luc.24.b.13. Cæterùm per iter Sabbathi circiter duo passuũ millia significari, facile est colligere, si cõferamꝰ quæ scribũtur Mat.21.v.17, & Lu.19.v.2, & eiusdẽ 21.v.37, cũ Ioh.11.v.18.

13 Et quum introissent, καὶ ὅτε εἰσῆλθον. Domum ingressi sunt quam sibi Ecclesia eo tempore veluti commune domicilium delegerat, quæcunque tandem ea fuerit. nam ista scrutari curiosorum est hominum. Quòd autem Nicephorus ineptus & ridiculus Ecclesiasticæ historiæ scriptor ex Euodio quodã prodidit, hanc videlicet fuisse domum Iohannis Euangelistæ Zebedæi filii, in qua etiam postremum Pascha egerit Dominus, id ne verisimile quidem est. Quòd si diuinandum hîc esset, existimarem potius domum fuisse Mariæ matris Iohannis cognomento Marci, cuius fit mentio infrà, 12.c.12. In cœnaculum, εἰς τὸ ὑπερῷον: id est, in superiorem domus partẽ, vt explicant Varro & Vitruuius lib.2. Erat enim ea pars à frequẽtia & cõspectu hominũ remotior. Itaque apud Homerum mulieres ἐν ὑπερῴοις collocantur, sic vocato (vt ait Eustathius) à præpositione ὑπὲρ, & ὤον, quod Spartanorum lingua declarat οἴκημα, id est domicilium siue habitationem.

Σίμων ὁ Ζηλωτὴς, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου.

Simõ Zelotes & Iudas Iacobi *frater.*

Simon Zelotes & Iudas Iacobi.

14 Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, σὺν γυναιξὶ, καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

14 Hi omnes perdurabant concorditer *in* oratione & deprecatione cum vxoribus & Maria matre Iesu, & cũ ipsius fratribus.

14 *Hi omnes erant perseuerantes unanimiter in oratione cum mulieribus & Maria matre Iesu, & fratribus eius.*

15 Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν εἶπεν, (ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσιν)

15 Et per eos dies assurgens Petrus in medio discipulorum, dixit, (erat autem turba capitum eódem *loci* quasi cẽtum viginti)

15 *In diebus illis exurgens Petrus in medio fratrum, dixit, (erat autem turba nominum simul ferè centum viginti)*

16 Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γραφὴν ταύτην ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ, περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν·

16 Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, ‖ quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux viæ iis qui comprehenderunt Iesum:

16 *Viri fratres, oportet impleri Scripturam quã prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Iesum:*

‖ Psal.49.b.9 Ioh.13.b.18.

17 Ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης.

17 Quia annumerabatur nobiscum, & sortitus erat partem ministerii huius.

17 *Qui connumeratus erat in nobis, & sortitus est sortem ministerij huius.*

18 Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον

18 Is igitur acquisiuit agrum

18 *Et hic quidẽ possedit agrũ*

Iudas Iacobi *frater*, Ἰούδας Ἰακώβου. Hîc quoque ob eandem causam Fratris nomen adscribendum putauimus: quod quidem addi constat vt distinguatur fidelis Apostolus ab altero illo Iuda proditore: sed & apparet ex Epistolæ ipsius inscriptione, ita fuisse vulgò vocitatum, etiam post proditoris illius mortem, quum alioqui idem & Thaddæus & Lebbæus diceretur: sicut apparet ex Matth.10.c.3, & Mar.3.c.18.

14 Perdurabant, προσκαρτεροῦντες. Vel, vt Vulgata, Perseuerantes. Illud tamen mihi videtur vocabulum Græcum melius exprimere. Significat enim καρτερεῖν fortiter & inuicta quadam animi duritia & firmitate in aliqua re facienda vel sustinenda pergere. De hoc eodem vocabulo diximus Mar.3.b.9. *In* oratione, τῇ προσευχῇ. Præpositionem addidimus vt Latinæ constructioni seruiremus. Cæterùm quòd Erasmus vertit, In deprecatione, potius conuenit illi quod proximè sequitur. deprecamur enim mala: προσευχὴ autem (vt ipsa nominis notatio ostendit) illud precum genus est quo bona petimus, ideóque in Græcis scholiis 1. Tim.2.a.1, definitur αἴτησις ἀγαθῶν: quæ propria huius vocabuli significatio vt non vbique locum habeat, hic tamen videtur fuisse obseruanda. Significat enim Lucas (ni fallor) Apostolos his precibus partim Spiritum sanctum, partim liberationem à præsentibus periculis quibus circumsidebantur, à Domino assiduè flagitasse. Et deprecatione, καὶ τῇ δεήσει. Vulgata totum hoc membrum non legit. Erasmus, Et obsecratione. Cur deprecationem interpretari malimus, paulo antè dictum est à nobis. Nam certè videtur verbum δέομαι παρὰ τὸ δέος, id est à timore, oriri. Itaque δέησιν eadem illa Græca scholia definiunt ἱκεσίαν ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς λυπηρῶν προσφερομένην, id est, supplicationem oblatam, vt ab iis liberemur quæ nobis sunt molesta. Cum vxoribus, σὺν γυναιξί. Vel, vt Vulgata, Cum mulieribus. Sed illa interpretatio ipsi etiam Erasmo in annotationibus non displicet: & certè aliquanto est vberior. Nã (sicut rectè ab aliis est obseruatũ) conueniebat Apostolorũ etiam vxores confirmari, quas partim peregrinationis illorum comites esse oportebat, partim illorum absentiam domi patienter expectare. Quòd autem Maria nominatim recensetur, mirum non est. Habemus enim simile de Petro exemplũ Mar.16.b.7. Sic Virgil. Troas relliquias Danaûm atque immitis Achilli. Cũ ipsius fratribus, σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Id est, Cũ ipsius Iesu cognatis. Nam relatiuum αὐτοῦ apud Græcos minimè est ambiguũ. Fratres autem isti sunt nimirum alterius Mariæ filii quatuor, nempe Iacobus & Ioses, Simon & Iudas, de quibus Matthæi 13.g.55, & Mar.15.d.40: nisi Iacobum placeat vnum fuisse ex vndecim, eum nimirum qui Minor & Alphæi filius dicitur: à quo tamen non desunt qui Iacobum fratrem Domini distinguant. Quod igitur ex Hippolyto refert ineptus ille Nicephorus, istos nimirum fuisse Iosephi filios ex Salome Aggæi Zachariæ fratris filia, & priore ipsius vxore susceptos, ex Euangelistarum authoritate refelli potest.

15 Discipulorum, τῶν μαθητῶν. Vulgata, Fratrum, id est ἀδελφῶν: sicut etiam nonnulli impresserunt. Capitum, ὀνομάτων, id est Nominum. Solent enim homines (vt rectè explicat Erasmus) nominatim censeri, quum exquiritur eorum numerus. Latini capita vocant. Eódem *loci*, ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, In idem: quo genere dicendi vtitur Seneca lib.2, De benef. capite 29. Vulgata & Erasm. Simul, i. ἅμα, & paulo pòst 2.a.1, in eodem loco.

16 Dux viæ, ὁδηγοῦ. Iudas præit cæteris, vt apparet Mat.26.e.48. Vulg. & Eras. Dux, i. ἡγεμών. Addidi igitur appellatiuum Viæ, vt tollatur ambiguitas sermonis, quũ præsertim id postulet Græci vocabuli cõpositio.

17 Quia, ὅτι. Vulg. Qui, i. ὅστις: quod nusquam reperi. Annumerabatur nobiscum, κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν. In vno ex vetustis codicibus legitur ἐν ἡμῖν: quam lectionem si sequaris, optimè vertes ad verbum, Numerabatur in nobis. Nam καταριθμεῖσθαι loco simplicis hîc ponitur. Vulg. vtitur Connumerandi verbo, quod nusquam legi apud idoneos authores. Eras. autem vtens periphrasi minimè necessaria, vertit, Cooptatus erat in numerum nostrum, id est κατελέγη εἰς ἀριθμὸν ἡμῶν.

18 Is igitur, οὗτος μὲν οὖν. Vulg. & Eras. Et is quidẽ, id est καὶ οὗτος μέν: quam lectionem non sequor, quia nulla sequitur antapodosis, & nullius exemplaris authoritate confirmatur. Acquisiuit, ἐκτήσατο. Ita loquitur Euangelista, spectans videlicet non quid conatus sit Iudas, sed consiliorum ipsius euentum. Iudas igitur auaritia corruptus, agrũ sanè sibi acquisiuit ex proditionis suæ præmio, sed multo aliter ꝙ speraret. Sic Latinè dicitur aliquis sibi malum vel periculum quærere, habita non consilii & voluntatis, sed euentus ratione. Vulg. Possedit, quam interpretationem non possum probare hoc loco. Erasmus, Parauit.

Matth.27.a.5

ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας· καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ.

19 Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλήμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμά, τουτέστι χωρίον αἵματος.

Psal.69.f.26
Psal.109.a.8

20 Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ. καί, τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.

21 Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς,

22 Ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας ἧς ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων.

23 Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν.

ex mercede iniustitiæ: ‖& ꞉ præcipitatus crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera eius.

19 Innotuítque omnibus habitantibus Hierosolymæ: adeo vt vocetur ager ille ꞉ propria ipsorũ lingua, Aceldama, hoc est ager sanguinis.

20 Scriptum est enim in libro Psalmorum, ‖Fiat commoratio eius deserta, & non sit qui habitet in ea. ꞉Et, Episcopatũ eius accipiat alius.

21 Oportet igitur ex iis viris qui nobiscũ conuenerunt toto tẽpore quo Domin⁹ Iesus ꞉ munere suo functus est inter nos,

22 Exorsus à Baptismo Iohannis, ad eum vsque diem quo sursũ receptus est à ꞉ nobis, ꞉ vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius.

23 ꞉Statuerunt igitur duos, Ioseph qui vocatur Barsabas, qui cognominatus est ꞉ Iustus, & Matthiam.

ex mercede iniquitatis: & suspẽsus crepuit medius, & diffusa sunt omnia uiscera eius.

19 *Et notum factum est omnibus habitantibus Ierusalem: ita ut appellaretur ager ille lingua eorũ, Haceldema: hoc est ager sanguinis.*

20 *Scriptum est enim in libro Psalmorum, Fiat commoratio eius deserta, & non sit qui inhabitet in ea. Et, Episcopatum eius accipiat alter*

21 *Oportet ergo ex ijs uiris qui nobiscum sunt congregati, in omni tempore quo intrauit & exiuit inter nos Dominus Iesus:*

22 *Incipiens à Baptismate Iohannis usque in diem qua assũptus est à nobis, testẽ resurrectionis eius nobiscũ fieri unũ ex istis.*

23 *Et statuerunt duos, Ioseph qui uocabatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus, & Matthiam.*

Præcipitatus, πρηνὴς γενόμενος. Hoc est nimirum quod Græci vno verbo dicunt καταπρηνίζεσθαι, id est pronũ se in caput deiicere. Vulg. & Eras. interpretantur Suspensus. Vtitur enim disertè Matthæus verbo ἀπήγξατο, quod propriè significat strangulare, id est, constricta gula necare. Sed & nõnulli hanc periphrasin Petrum adhibuisse existimant vt habitum exprimeret hominis laqueo perfocati. Sed & qui laqueo præfocantur, solent ex editiore loco præcipites deiici. verùm quocunq; modo hoc accipias, πρηνὴς γενόμενος præcipitatũ declarat, id est (vt Græca scholia explicant) κατενεχθέντα. Quæ verò à Græcis de Iuda commemorantur, qui quum seipsum suspendisset, rupto laqueo superuixerit, & præcipitatus, mirum in modum intumuerit, postremò à prætereunte curru fuerit elisus, cæteráque eiusmodi, vt fabulosa prætermitto.

19 Propria ipsorum lingua, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν. Vetus interpres, Lingua eorum. Erasmus, Lingua illis vernacula. Est autem illud ἰδίᾳ diligenter obseruandum. Nam hac quoque in parte proponitur à Petro cõsiderandum Dei iudicium, quòd isti agro ‸nomen publicè sit impositũ, ea ‸lingua quæ vernacula erat huius sceleris consciis vel authoribus potius. Et hæc quidem causa est cur Petrus potius dixerit, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, propria ipsorum lingua, quàm ἡμετέρᾳ διαλέκτῳ, id est nostra lingua: quãuis (ni fallor) Galilæi & Ierosolymitani (si pronuntiationem excipias, & aliqua fortassis idiomata) vna & eadem lingua vterentur.

20 Et, Episcopatum, καί, τὴν ἐπισκοπήν. Post ET scribo distinctionem, vt intelligatur aliud testimonium Scripturæ citari. Episcopatum autem vocat munus & functionem, quasi inspectionem dicas. Hebræi פקודה eadem prorsus ratione vocant, vt Numerorum capite tertio, versu 32. Nos vocabulum illud libenter retinuimus, quia de Ecclesiastica & ea quidẽ Apostolica functione hîc agit Petrus, quũ alioqui Dauid hæc propriè scripserit in Doeg, regiis armentis præfectum. Solent autem pastorum, ouium, & gregis vocabula sæpissime ad Ecclesiasticam administrationem transferri. 21 Munere suo functus est inter nos, εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς. Vulgata ad verbum, Intrauit & exiuit inter nos. Est autem Hebraismus in Latino sermone perobscurus, ideóque à nobis minimè expressus ad verbum: quem quidem haud satis scio an Erasmus sit assequutus, quum verteret, Perpetuam vitæ consuetudinem egit nobiscum: pro quo breuius (ni fallor) dicere potuerat, Perpetuò nobiscum versatus est. Nam quæ proximè consequuntur, apertè ostendunt Petrum de Christi prædicatione agere: & certè hoc genus dicen[illegible]declarat functionis publicæ eiúsque laboriosæ administrationem, quum de iis agitur qui publicum munus [illegible]t: vt ex Deut.31.a.1, apparet, vbi Moses dicit sese propter senectutẽ nõ posse ampli⁹ ingredi & egredi, id e[illegible] muneris sui laborib⁹ satisfacere, quũ alioqui vegeta esset ipsius senectus. Itẽ ex 2.Par.1.c.10, vbi Solomõ prudẽtiã & intelligẽtiã petit à Domino, vt possit ingredi & egredi coram populo, id est nõ vt cũ populo simpliciter versari, sed vt suum officiũ facere possit. Item, 1.Par.27.2.1. Alioqui nõ nego ad priuata etiam vitæ officia hanc parœmiam pertinere, vt Deut.28.a.6, & Psal.121.b.8, & Ioh.10.b.9.

22 A nobis, ἀφ' ἡμῶν. Id est, Ex nostro cœtu. Vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. Erasmus, Vt vnus quispiam constituatur qui sit vnà nobiscum testis resurrectionis eius. Nos maluimus Veteris interpretis simplicitatem sequi, in eo tantùm variata interpretatione, quòd particulam τούτων propter longum hyperbaton, cum antecedente ἀνδρῶν coniunximus, & verborum collocationem, perspicuitatis causa, mutauimus.

23 Statuerũt, ἔστησαν. August. (apud quẽ totũ hoc caput valde mẽdosè citatur lib. cõtra Felicẽ 1. cap. 4, & 5) interpretatur singulari numero, Statuit, periculoso errore. Nihil enĩ hîc priuatĩ à Petro geritur, quasi excellẽtiore dignitate prædito, sed publicè & toti⁹ collegii suffragiis. Ioseph, Ἰωσήφ. In vno vet. exẽplari legim⁹ Ἰωσῆν, Iosen. Cõtrà verò infrà, cap. 4. g. 36, pro Ἰωσῆς, in vno exẽplari legim⁹ Ἰωσήφ, & ita vertit Vet. interpres: vt videri possit vtrobique idẽ designari. Nã etiã in cognomento Barnabæ & Barsabæ paruum est discrimen. Iustus, Ἰοῦστος. Vox ista Latina est, cuiusmodi pleraque alia in Euangelistis annotauimus. Rectè igitur Erasmus Glossam ordinariam quam vocant, reprehendit, quæ tanquam Hebræum vocabulum interpretatur.

24 Καὶ προσευξάμενοι εἶπον, Σὺ Κύριε καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ὃν ἕνα ἐξελέξω·

25 Λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον.

26 Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων.

Κεφάλαιον β.

1 ΚΑΙ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό.

24 Et precantes dixerunt; Tu Domine, qui corda omnium nosti, ꞉ostende ꞉ vtrum elegeris ex his duobus:

25 Vt accipiat ꞉ sortem ministerii huius & Apostolatus, à quo aberrauit Iudas, vt abiret in locum suum.

26 ꞉Iecerunt igitur sortes ꞉ eorũ, & cecidit sors super Matthiam, qui cõmunibus calculis ꞉ allectus est cũ vndecim Apostolis.

Cap. II.

1 QVum autẽ aduenisset dies Pẽtecostes, erãt omnes cõcorditer eodem *loci*.

24 *Et orãtes dixerunt, Tu Domine, qui corda nosti omniũ, ostende quẽ elegeris ex his duobus unum:*

25 *Accipere locum ministerij huius & Apostolatus, de quo præuaricatus est Iudas ut abiret in locum suum.*

26 *Et dederũt sortes eis, & cecidit sors super Matthiam, & annumeratus est cum undecim Apostolis.*

CAP. II.

1 *ET quũ complerentur dies Pentecostes, erãt omnes pariter in eodem loco.*

24 Precantes, προσευξάμενοι. Eras. Precatione facta. Ego verò existimo temporis esse enallagen. Ostẽde, ἀνάδειξον. id est, Indica & declara. Idem enim valet hoc loco ἀναδεικνύειν quod simplex δεικνύειν. Sed Luc.10.a.1, accipitur pro constituere & creare, sicut Latini quoque interdum Designandi & Declarandi vocabulum vsurpant. Vtrum, ὃν ἕνα. Vulg. ad verbum, Quem vnum. Cæterùm non vno modo legitur hic locus. Nam in vno exemplari scriptum reperimus ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, ὃν ἐξελέξω, id est, designa ex his duobus vnũ, *cum uidelicet* quem elegisti. In plerisque verò codicibus sic legitur ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, id est, ostende vtrum (ponitur enim ὃν ἕνα pro πότερον) ex his duobus elegeris. Basiliensis autem editio Frobeniana anni 1519 & 1535, posteriorem hanc lectionem aptius, ni fallor, distinguit, hoc modo, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο, ἕνα λαβεῖν. i. ostende quem elegeris ex his duobus, vt vnus accipiat, &c.

25 Sortem, κλῆρον. id est, vt sit ipse consors & particeps huius ministerii. Nam quod existimat Erasmus ex Hieronymo, κλῆρον referri hoc loco posse ad hæreditariam successionem, quoniam hîc igitur de successore & quasi hærede Iudæ deligendo, mihi non probatur, quum Petrus paulo antè loquens de ipso Iuda qui nulli successit, eodem vocabulo vtatur. Idem ergo valet κλῆρος quod μερίς, infrà 8.d.25. A quo aberrauit, ἐξ ἧς παρέβη. Vel, à quo desciuit. Vulg. De quo præuaricatus est Iudas. Erasmus, Vnde præuaricatus excidit Iudas. Sed primùm omnium nemo est qui non videat Præuaricandi vocabulum non respondere Græco παραβαίνειν. deinde vt παραβαίνειν interdum idem valeat quod Transgredi (i. violare) tamen ipsa constructio ostendit non esse hoc loco in ea significatione vsurpatum. dicendum enim fuisset ἣν παρέβη. Quod autem attinet ad Erasmi versionem, primùm omnium miror eum vni Græco verbo tribuere duo Latina diuersæ significationis: deinde παραβαίνειν pro ἐκπίπτειν certè nusquã memini legere. Existimo igitur παρέβη positũ esse pro παρεξέβη: quum præsertim ἐξ præpositio casui constructionis postea adiungatur, vt etiam accipitur Exo.32.b.8. Dicũt enim promiscuè Græci παράβασιν & παρέκβασιν, pro eo quod Latini digressionẽ vocant & aberrationem. Hãc autem esse germanã huius loci interpretationẽ, ex iis intelligi potest quæ proximè cohærẽt. Est enim cuiusuis vocatio, quasi via & stadiũ in quo currere nos oportet, si metã volumus cõtingere. Ab hac igitur via, id est ab Apostolatu, dicitur Iudas digressus: imò verò ea prorsus relicta, in cõtrariũ latus deflexisse, vt in cũ tandẽ locũ deueniret quẽ illi De⁹ iusto suo iudicio destinarat. Epiph. in Caianos, legit ἀφ' οὗ, ita vt ad κλῆρον referatur, eodẽ manẽte sensu.

26 Iecerunt sortes, ἔδωκαν κλήρους: id est Sortiti sunt, coniectis videlicet sortibus vel in sinum: vt apud Solom. Prouerb.16.d.33. vel in vasculum aliquod. Nam apud Homerũ Iliad. η coniiciuntur in galeam: apud Plautum in Casina, in situlam: apud Ciceronem 4. in Verrem oratione, in hydriam: sicut apud Virgilium. lib. Æneid.6, in vrnam: adeo variæ fuerunt sortiendi rationes. Cæterùm διδόναι κλήρους hic ponitur pro τιθέναι κλήρους, sicut loquitur Euripides, & Leuit.16.b.8, vsurpatur verbum נתן, quod etiam ponere significat: quum tamen Hebræi fere vtantur verbo הפיל vel ירה, quæ respondent Græco verbo βάλλειν, quod vsurpatur ab omnibus Euangelistis in Passionis historia. Alioqui κλῆρον διδόναι Græcis aliud declarat, nempe partem suam alicui assignare, sicut ab Homero accipitur Odys. ξ. Quamobrem, vt homonymiam vitaremus, noluimus ad verbum interpretari ἔδωκαν κλήρους, dederunt sortes. Eorum, αὐτῶν. Hoc dicendi genus, sicut & illud quod proximè sequitur, ex vulgi consuetudine petitum est. Dicuntur enim sortes esse illorum super quibus fit sortitio, & super eum cadere qui in sortitione euadit superior. Communibus calculis allectus est, συγκατεψηφίσθη. Vulgata, Annumeratus est, id est συνελογίσθη. Erasmus ex Vallæ sententia, Cooptatus est. Sed Græco verbo aliquid amplius significatur, quod nonnisi circuitu verborum potui explicare, nempe hunc sortis euentum communi omnium sententia fuisse comprobatum.

IN CAPVT II.

1 Quũ autẽ aduen. Καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι. Eras. ad verbũ, Et quũ cõpleretur. Ego duplicẽ hîc Hebraismũ esse puto, quæ causa fuit vt cõtra meã consuetudinẽ à Græcis discederẽ. Primũ enim si ἐν particulæ naturã cõsideres, significari videbitur aliquid nõ præteritũ, sed adhuc vigẽs, quod initio quidẽ existimari posset optimè huic loco cõuenire, quũ ea de quib⁹ dicturus est Lucas, ineũte ipso die Pẽtecostes euenerint: sed quominus id ita accipi possit, impedit verbũ συμπληροῦσθαι. quod si accipiatur pro Cõpleri, (id enim propriè declarat) dies ipse Pẽtecostes, si nõ prorsus exactus, at certè iã ad vesperã declinãs intelligetur, quod vtrũq; cũ historia rei gestæ pugnat: sin autẽ pro aduenire, id est pro eo quod vernaculo sermone dicimus *escheoir*, (quo modo intelligẽdũ esse paulo pòst docebimus) apparet ἐν τῷ συμπληροῦσθαι positũ pro μετὰ τὸ συμπληρωθῆναι. Nã profectò absurdũ sit dicere hæc euenisse quũ dies Pẽtecostes adueniret: tunc demũ autẽ dici potest dies Pẽtecostes aduenisse quũ XLIX dies toti præterierũt, & L ipse dies est inchoatus. Ex quo efficitur ἐν pro μετὰ positũ esse, sicut cõtra ostẽdimus μετὰ pro ἐν vsurpatũ Mar.8.d.31. Nã ב apud Hebræos, quod propriè respõdet Græcorũ præpositioni ἐν, infinito iũctũ, interdũ vigẽtem adhuc actionẽ declarat, vt initio Psal.126.a.1, בשוב, quum cõuerteret: vel futurũ exactum, vt Ier.31.d.23. בשובי, quum conuertero. & Leu.12.d.6. במלאת, postquã impleti fuerint. vel præteritum, vt Esa.20.a.1, בשלח, postquã misisset. & huius significationis alia exẽpla annotauim⁹ Luc.9.v.36, & 11.v.37. Deinde verò quod attinet ad verbũ συμπληροῦσθαι, primũ affirmamus, ex Hebræorũ idiomate, apud quos infinitus modus tẽporib⁹ nõ distin-

guitur, positũ esse præsẽs pro præterito συμπληροῦσθαι. Præterea hoc dicimus, verbũ מלא sæpe apud Hebræos vsurpari quũ agitur de certo tẽporis præscripti spatio quod nõ fuerit prorsus expletũ, sed cuius vltimus annus vel dies aduenerit: veluti si intra decẽ dies me facturũ aliquid promisero, statim post nouẽ exactos dies, ineũte decimo, dicerẽtur ab Hebræis decẽ dies cõpleti, id est decimus dies aduenisse. Id autẽ verũ esse, vel illud Ieremiæ probat, quod est cũ hoc nostro prorsus simile, etiã cũ illo ב, quod diximus Græcæ præpositioni ἐν respondere, cap. 25. c. 12, כמלאת שבעים שנה, i. (si nostrũ hũc Euãgelistã placet imitari) ἐν τῷ συμπληροῦσθαι ἑβδομήκοντα ἔτη. quũ tamẽ anni ipsius septuagesimi initiũ significetur, quo liberati sunt Israelitæ, vt ex chronographis liquet. Atq; adeo vt iã nemo de hac interpretatione dubitare possit, Lucas noster in superiore libro, de Circũcisione Domini scribẽs, ita loquitur, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτώ, i. ad verbũ, quũ impleti fuissẽt dies octo, quũ tamẽ ipse dies octauus nõ præteriisse, sed aduenisse intelligatur, in quo fuit Circũcisio facienda ex lege, non autem in diem nonum differenda, sicut scribitur Leuit. 12. a. 3, & apud ipsum Lucã nostrum cap. 1. f. 59, vbi Iohannis circuncisionem describit. Rectè igitur illum locum interpretati sumus, Quum aduenisset dies octauus: & hũc quoque, Quum aduenisset dies Pentecostes. Omnes, ἅπαντες. In duobus vetustis cod. additum erat οἱ Ἀπόστολοι, Apostoli: & certè existimo ista sic cohærere cum extremo superiore capite, vt solis Apostolis sit propria hæc Spiritus sancti missio quæ postea refertur. Nam illos omnino oportuit nouæ Ecclesiæ quasi duodecim patriarchas futuros, peculiari quadam inaugurationis forma consecrari. Itaque paulo pòst quũ ii in quos Spiritus sanctus illapsus erat, cœpissent loqui linguis, attonita turba omnes esse Galilæos dicit, nec aliorũm fit mentio quàm vndecim Apostolorum, quorum causam agit Petrus, veluti Apostolici collegii patronus. Conuenisse quidẽ cum Apostolis alios discipulos, atque adeo religiosas etiã illas & sanctas fœminas, ex superiore capite apparet: sed neque vnum cœnaculũ potuit tot hospitibus commune esse domiciliũ, neque probabile est omnes illos cẽtum viginti quorum facta est mentio, vnà semper fuisse, sed potiùs certis temporibus Ecclesiam in commune illud Apostolorũ hospitiũ conuenisse. Manè igitur quum Apostoli vnà soli essent, gesta esse opinor quæ Lucas commemorat, & ridiculè facere eos qui, quum hanc historiã pingunt, solent Mariã matrẽ Domini in medio Apostolorum collocare, nimirum vt Apostolici etiã collegii principẽ faciant: quod sanctissimæ illi virgini nusquã in mentẽ venit. Cõcorditer, ὁμοθυμαδόν. Eras. Vnanimiter, quod nũquã legere memini. Vetus interpres hoc loco vertit Pariter, & eũ existimat Erasmus legisse ὁμαδόν: quã etiã lectionẽ probat. Ego verò neq; id vsquam reperi in vetustis codicibus, neque possum etiam probare, propter illud ἐπὶ τὸ αὐτό, quod proximè consequitur.

2 Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι.

2 Tum extitit repentè è cælo sonitus tanquam ruentis flatus violenti, qui repleuit totam domum vbi erant sedentes.

2 *Et factus est repentè de cælo sonus, tanquam aduenientis spiritus vehementis, & repleuit totam domum ubi erant sedentes.*

3 Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν.

3 Et visæ sunt eis dispertitæ linguæ instar ignis, *qui* etiam sedit super vnumquenque eorum.

3 *Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquã ignis, seditque supra singulos eorum.*

4 Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.

4 Repleti sunt autem omnes Spiritu sancto, cœperúntque loqui aliis linguis, prout Spiritus ille dabat eis eloqui.

4 *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, & cœperunt loqui variis linguis prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.*

5 Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς, ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν.

5 Erant verò Hierosolymis commorantes Iudæi viri religiosi, ex omni natione eorum qui sub cælo *sunt*.

5 *Erant autem in Ierusalẽ habitãtes Iudæi, viri religiosi, ex omni natione quæ sub cælo est.*

2 Ruentis, φερομένης, id est ὁρμώσης. Nam φέρεσθαι Græcis significat cum impetu venire, sicut apud Latinos quoque Ferri in ea significatione vsurpatur. Sed coacti sumus synonymon quærere, & passiuum participium actiuè interpretari. Quòd siquis hæc malit vt absolutè posita accipere, rectè verterit cum Augustino, Tãquam ferretur. Vulgata, Aduenientis, id est προσερχομένης. Erasmus per periphrasin, Impetu venientis. Flatus, πνοῆς. Vulg. Spiritus, idq; fateor nõ malè. Sed Πνεῦμα, cuius hic fit mẽtio, voluimus à πνοῇ distinguere, i. symboli significatũ ab ipso symbolo: quũ alioqui πνεῦμα pro flatu & vẽto interdũ ponatur, vt Ioh. 3. a. 8. πνοὴ tamẽ pro Spiritu sãcto nusquã, quod sciã: quod etiã alicubi obseruauit Augustinus. Violẽti, βιαίας. Vulg. Vehemẽtis, i. σφοδρᾶς.

3 Instar ignis, ὡσεὶ πυρός. Erasmus, Tanquam igneæ, ad vitandam amphiboliam. Nã si interpreteris, Tanquam ignis, non minus id possis in recto quàm in gignendi casũ accipere. Atqui si ὡσεὶ ita conuertas vt nos fecimus hoc loco, illud incommodum vitaris, neque à Græcis deflectes. Qui etiam sedit, ἐκάθισέ τε. Erasmus, Sederúntque, id est ἐκάθισαν, quia nimirum pro ignis conuerterat igneas. Putauit enim rectum à superioribus repetendum, sicut & scholia Græca tradunt, & probabilius est. Quia tamen nonnulli malunt ad Spiritum sanctũ referre, idque ex Hebræorum idiotismo, quibus familiare est, rectum [illegible] priore membro prætermissum, in secundo exprimere, Græca simpliciter reddidi, vt cuique liberum suum [illegible]dicium maneat.

4 Aliis, ἑτέραις. Vulgata, Variis, id est ποικίλαις. Alias autem linguas vocat quæ diuersæ essent ab ea quæ Apostolis erat familiaris: eas denique quas Marcus cap. 16. d. 17, nouas appellat. Prout, καθώς. Alibi hanc particulam conuertimus per similitudinis aduerbium: hìc autem κατὰ vim habet distributiuam, vt annotauimus Mar. 4. v. 33. Significat enim Apostolos nec temere, nec fanaticorum instar, modò hac, modò illa lingua loquutos, sed magnam eorum rationem habuisse in quos incidebant: nihil denique dixisse nisi Spiritu sancto linguã ipsorum moderante, qui nullius est confusionis author. Eloqui, ἀποφθέγγεσθαι. Vulgata & Erasmus rectè existimarunt præpositionem ἀπὸ non abundare. Nam ἀποφθέγγεσθαι dicuntur ii demum qui sententiosa quædam & mirifica loquuntur: cuiusmodi certè hæc erant quæ paulo pòst Lucas vocat μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ: item qui numinis afflatu & alieno impulsu loquũtur: quod & ipsũ Apostolis optimè cõuenit. Quãuis nõ semper hoc obseruetur.

5 Commorantes, κατοικοῦντες. Alibi τὸ κατοικεῖν conuertimus, habitare, & distinximus à παροικεῖν, quod declarat commorari. Sed hoc quidem loco videntur κατοικοῦντες generaliter dici quicunque exteri eo tempore Hierosolymis versabantur: adeo vt non modò exteros comprehendat, qui sedes illic vt in vrbe maxima ac frequentissima posuerant, sed eos quoque qui studiorum ac religionis discendæ causa illic ad tempus commorabantur, quorum distributa fuisse collegia intelligimus ex iis quæ narrantur infrà 6. c. 9, & 9. e. 29: eos denique qui ex variis gentibus ad festum confluxerant.

6 Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος, καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν.

6 Orto autem hoc rumore, conuenit multitudo, & confusa est, quòd audiret vnusquisque propria lingua sua eos loquentes.

6 *Facta autem hac voce, conuenit multitudo, & mente confusa est, quoniã audiebat vnusquisque lingua sua illos loquentes.*

7 Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι,

7 Obstupescebant autẽ omnes ac mirabantur, dicentes alii ad alios, Nónne ecce omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?

7 *Stupebant autem omnes & mirabantur, dicentes, Nónne, ecce, omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?*

8 Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν;

8 Quomodo igitur nos audimus eos sua quisque lingua in qua nati sumus?

8 *Et quomodo nos audimus vnusquisque linguã nostram in qua nati sumus?*

9 Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν,

9 Parthi & Medi & Elamitæ, & qui incolimus Mesopotamiã, Iudæámque & Cappadociam, Pontum, & Asiam,

9 *Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui habitant Mesopotamiam, Iudæam & Cappadociam, Pontum & Asiam,*

10 Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον, καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι,

10 Phrygiam & Pamphyliam, AEgyptum & partes Libyæ quæ est secũdum Cyrenen, & aduenæ Romani, Iudæíque & proselyti,

10 *Phrygiam, & Pamphyliam, AEgyptum & partes Libyæ quæ est circa Cyrenen, & aduenæ Romani, Iudæi quoque & proselyti,*

Eorum qui sub cælo *sunt*, τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Vulgata prætermisit articulum. Erasmus repetit ἐθνῶν, admonens etiam ad homines referri posse: quam sententiam vt magis probabilem sum amplexus. Est autem hæc hyperbole Hebræis familiaris, vt Deut. 2. e. 25.

6 Orto autem hoc rumore, γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης. Græca scholia φωνὴν interpretãtur de vehementi illo venti sonitu qui totam ciuitatẽ cõmouerit: alii nonnulli ad Apostolorũ voces referũt. Ego verò φωνὴν malo accipere pro rumore quem idem noster Lucas ἦχον, id est sonitum, simili prorsus ratione vocat suprà 4. f. 37, & φάσιν infrà, 21. f. 31. Sed & illud notãdum est, figuratè Lucam dixisse φωνῆς ταύτης, pro φωνῆς περὶ τούτου, id est hoc rumore, pro huius facti rumore: quod genus dicendi animaduertimus etiam Matth. 9. c. 26.

8 Sua quisque lingua, ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ. Probabilius est (inquit Erasmus) Apostolos sua lingua fuisse loquutos, & miraculo factum vt nemo non intelligeret, perinde acsi suam quisque linguam audisset. Itáne verò? sanè si ita est, miraculum non in ipsis Apostolis, sed in eorum auditoribus editum fuerit. At enim (inquit ille) eundem hominem eodem tempore diuersis loqui linguis, implicat contradictionem. Esto. sed vbi hoc factum esse ab Apostolis narrat Lucas? Imò narrat Apostolos variis linguis loqui cœpisse, id est modò hac, modò illa, non tamen confusè aut furiosè, sed prout hic vel ille in varias gentes inciderat, & prout expediebat, præeunte, & animum ac mentem moderante Spiritu sancto. Hic verò nihil video quod (vt ipse ait) contradictionem implicet. Sed hoc illi facilè condonari potest, veterum nonnullorum vestigia sequuto. Verùm quod subiicit, Nunquam legi hoc miraculi accidisse aliàs, nisi fortè semel atque iterum, veluti Act. 10, de familia Cornelii: & quum Paulus scribens Corinthiis, gloriatur se omnium illorum linguis loqui: id verò miror ab Erasmo dici potuisse. Puto enim omnibus vel mediocriter in illorum temporum historiã versatis, constare, hoc linguarum donum, quemadmodum etiam sanationũ & prophetiæ, in primis illis Ecclesiis ita viguisse vt etiam Spiritus sancti appellatio interdum eiusmodi donis tribuatur: sicut apparet ex iis quæ scribuntur infrà 8. c. 15, & 16. item 19. a. 2. & 6. item 1. Cor. 12. 13, & 14.

10 Et aduenæ Romani, Iudæique & proselyti, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι. Erasmo assentior in eo quòd Iudæos hìc tradit non ex gente dici, sed ex religione & origine: à quibus Lucas distinguat proselytos natione paganos, religione factos Iudæos. Id enim ita esse, partim ostendit manifesta Iudæorum & proselytorum antithesis: deinde etiã quòd paulo antè mẽtio facta est incolarum Iudææ, à quibus istos distinguere oporteat. Sed ab illo tamen duabus in rebus dissentio in huius loci explicatione. Primùm quòd Romanos hìc putet in Iudæos & proselytos distingui: deinde quòd Cretenses & Arabes, quorum postea fit mentio, ita putet ad priorem recensionem referendos, vt tamen ad solos proselytos pertineant: quasi ex Creta & Arabia nulli venerint Iudæi, quòd eò non perfugissent, sed tantùm proselyti. At ego libenter quæsierim cur Lucas eorum duntaxat Iudæorum mentionem faceret qui Roma aduenerant & qui sit probabile nullos in Cretam aut Arabiam Iudæos profugisse, quum Damascus in Arabia censeatur, vbi tam frequens erat synagoga, & tamẽ aliquos inde proselytos venisse. Sunt autem hæc, meo iudicio, nimium absurda, quæ tamen ex illa interpretatione sequi necesse est. Existimo igitur, quum Lucas tot gentium mentionem fecisset, has omnes postea in duo quasi hominum genera distinguere, nempe in Iudæos & proselytos: idque optima sanè ratione. Verisimile enim est, eos, qui quanuis inter gentes exteras essent dispersi, tamen erant origine Iudæi, & in patria lege educati, quemadmodum hodie, sic etiam eo tempore, & quidem multo magis stante adhuc illorum templo ac religione, si non omnes, at certè plerosque, & eos præsertim qui Hierosolymam venire consueuerant, vernaculã Iudæorum linguam aliquatenus saltem tenuisse. Ideo Lucas, nequis calumniaretur, Apostolos potuisse à diuersis gentibus sine miraculo intelligi, disertè dixit, vnumquenque audisse Apostolos loquentes proprio eius regionis idiomate in qua natus esset, & in qua habitaret: deinde vt omnis calumniandi occasio præcideretur, proselytos etiam, id est eos qui ex Paganismo ad Iudaismum erant conuersi, distinxit à Iudæis, id est ab iis qui iam inde à maioribus Legẽ Mosis erant professi. Quod autẽ ad Cretenses & Arabes attinet, quanuis isti distinctioni subiiciantur, tamẽ eadem conditione censendi sunt qua superiores gentes. Apparet enim Lucam in hac recensione non magnam habuisse ordinis rationem, rei ipsi potius quàm oratoriis præceptis intentum.

Κρῆτες καὶ Ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.

Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες, Τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;

Ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον, Ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσί.

Σταθεὶς δὲ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα, ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου.

Οὐ γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας·

Ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου Ἰωὴλ,

Joel.2.g.28
Esaie.44.a.3

Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, (λέγει ὁ Θεὸς) ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται.

Καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι.

Καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ.

Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡ-

11 Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis magnifica Dei *facta*.

12 Obstupescebant autem omnes, & hæsitabant dicentes alius ad alium, Quid hoc *rei* esse possit?

13 Alii verò cauillantes dicebant, Vino dulci pleni sunt *isti*.

14 Stans autem Petrus cum vndecim, sustulit vocem suã, & loquut' est eis, dicẽs, Viri Iudæi, *vsque* omnes q habitatis Hierosolymis, hoc vobis notũ esto, & aurib' percipite verba mea.

15 Non enim, vt vos existimatis, isti ebrii sunt, quum sit hora diei tertia:

16 Sed hoc illud est quod dictum est per Prophetam Ioel,

17 ‖Et erit vltimis temporibus, (dicit Deus) effundam ex Spiritu meo in quamuis carnem: & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt.

18 Et quidẽ super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.

19 Et edam miracula in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem & ignem & vaporem fumi.

20 Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, priusquam veniat dies

11 Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis magnalia Dei.

12 Stupebant autẽ omnes & mirabãtur adinuicẽ, dicentes, Quidnam vult hoc esse?

13 Alij autem irridentes dicebant, Quia musto pleni sunt isti.

14 Stans autem Petrus cum undecim, leuauit uocem suam, & loquutus est eis, Viri Iudæi, & qui habitatis Ierusalem uniuersi, hoc uobis notum sit, & auribus percipite uerba mea.

15 Non enim sicut uos æstimatis, hi ebrij sunt, quũ sit hora diei tertia:

16 Sed hoc est quod dictũ est per Prophetã Ioel,

17 Et erit in nouissimis diebus, (dicit Dominus) effundam de Spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filij uestri & filiæ uestræ, & iuuenes uestri uisiones uidebunt, & seniores uestri somnia somniabunt.

18 Et quidem super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.

19 Et dabo prodigia in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem, & ignẽ & uaporẽ fumi.

20 Sol cõuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequam ueniat

11 Magnifica Dei *facta*, τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. Heb. נפלאות, vt diximus Luc.1.e.49. 12 Quid hoc *rei* esse possit, τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; Vulgata & Erasmus ad verbum, Quidnam vult hoc esse, id est, τί θέλει τοῦτο εἶναι; pro quo potius dicas Latinè, Quid hoc sibi vult? At ego putaui potentialem modum exprimendum esse. Neque enim duntaxat quærunt [illegible]d hoc sit rei, sed quò tandem futurum sit vt ista euadant. Ponitur autem τὸ θέλειν αὐτὶ τοῦ δύνασθαι, id est, Velle pro Posse, vt si in vernaculo sermone dicas, *Que peut estre ceci?* quã enallagen annotat Corinthus in Attica dialecto, vt in illo Platonis, τὰ χρεία οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν.

13 Cauillantes, χλευάζοντες. Vulgata & Erasmus, Irridentes, id est καταγελῶντες: quum τὸ χλευάζειν aliquid amplius significet, quod Latino Cauillandi verbo melius exprimitur. Vino dulci, γλεύκους. Vulgata & Erasmus, Musto. quod fateor quidẽ à Græcis γλεῦκος dici: sed quum hæc gesta sint ipso die Pentecostes, quo tempore nullum est mustum, malo in genere pro vino dulci & præstanti accipere: quemadmodum etiam videtur accipi עסיס Esa.49.g.26, quum alioqui vinum recens expressum eo nomine declaretur, vt ipsa notatio declarat. nam mustum rarò & multo minus quàm vinum inebriare testantur philosophi. Siquis tamen malit de musto accipere, non magnopere repugno, quia testatur Lucas hæc dicta esse χλευαστικῶς, id est, cum vafra & maledica derisione.

14 Viri Iudæi, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι. In hoc dicendi genere Latini solo epitheto contenti sunt, quum Hebræi & Græci addere soleant speciei nomen. Auribus percipite, ἐνωτίσασθε. Finxerunt hoc vocabulum Græci interpretes, quod respondet verbo Hebræorum האזין. 15 Tertia, τρίτη. Tertia videlicet ab orto sole.

17 In quamuis carnem, ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. Ponitur hîc quoque caro pro homine, vt alibi sæpe annotauimus. Libenter autem retinuimus hunc Hebraismum, vt intelligatur opponi carni spiritum, id est rem præstantissimam rei planè fragili ac caducæ: quã tamen Dominus pro singulari sua bonitate dignetur excellenti Spiritus sui munere. Sed & illud annotãdum est, πᾶσαν non propriè hoc loco conuerti omnem, sed potius indefinitam esse particulam, vt res ipsa ostendit, & sequentia declarant: qua de re diximus aliquid Matth. 4.d.23. & dicemus 1.Tim.2.b.4.

19 Edam, δώσω. Vulgata & Erasmus ad verbum, Dabo, Vide Matth.24.c.24.

μέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ.

Καὶ ἔσται, Πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε,

Τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες, διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε.

Ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ.

ille Domini magnus & illustris.

21 Et futurum est vt quicunque inuocauerit nomen Domini, seruetur.

22 Viri Israelitæ, audite sermones istos: Iesum illum Nazarenum, virum à Deo approbatum apud vos præstantibus factis & miraculis & signis quæ edidit per eum Deus in medio vestri, sicut & ipsi nostis,

23 Hunc *inquam* definito consilio & prouidẽtia Dei deditum quum accepissetis, manibus sceleratis *cruci* affixum interemistis.

24 Quem Deus excitauit, solutis doloribus mortis, eo quòd impossibile erat ipsum ab ea retineri.

dies Domini magnus & manifestus.

21 Et erit, Omnis quicunque inuocauerit nomen Domini, saluus erit.

22 Viri Israelitæ, audite uerba hæc: Iesum Nazarenum, uirum approbatũ à Deo in uobis uirtutibus & prodigiis & signis quæ fecit Deus per illum in medio uestri, sicut & uos scitis,

23 Hunc definito consilio & præscientia Dei traditũ, per manus iniquorum affigentes interemistis.

24 Quem Deus suscitauit solutis doloribus inferni, iuxta quòd impossibile erat teneri illum ab eo.

22 Iesum illum Nazarenum, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Expressimus articulum, cuius vis est hoc loco διακριτική. Vocat autem Iesum Nazarenum Petrus, non vt communi Iudæorum errori patrocinetur, sed vt de illo ipso Iesu hîc agi intelligant quem ipsi per contemptum solebant ita vocitare, & addita hac inscriptione crucifixerant. A Deo, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Id est ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: quam enallagen annotauimus Matth. 11.c.19, & 16.c.21. Mar.8.d.31. Luc.9.c.23, & 17.e.25. Approbatum, ἀποδεδειγμένον. Id est, (inquiunt Græca scholia) δηλονότι μὴ ἀμφισβητούμενον, ἀλλ' ἀποδεδειγμένον διὰ τῶν ἔργων ὧν ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἦν. Id est, eiusmodi vt de eo ambigi non possit, & qui sit iis operibus quæ per eum fecit Deus, tanquam necessariis demonstrationibus, cõprobatus à Deo fuisse: quomodo accipitur idem verbum infrà 25.b.7. Itaque fallitur Erasmus tum in eo quòd Veterem interpretem putat legisse ἀποδεδειγμένον, tum etiam in eo quòd maluit interpretari exhibitũ quàm approbatum. Similis error admissus est infrà 1.Corinth.2.a.4. Apud vos, εἰς ὑμᾶς. Vel, Inter vos, atque adeo spectantibus vobis. siue vt paulo pòst subiicit, In medio vestri. Demosthenes περὶ στεφ. Παρῆλθον εἶπον εἰς ὑμᾶς ἅ μου ἠκούσατε. Idem, εἶπον τότε ἐν τῷ δήμῳ. Vulgata, In vobis. Erasmus, Erga vos. sed neuter (vt opinor) sensũ est assequutus. Præstãtibus factis, δυνάμεσι. Alibi consueuimus δυνάμεις conuertere virtutes, ob eam causam quam exposuimus, Mat.7.c.22. hîc autem studuimus vitare amphiboliã, nequis pro δυνάμεσι scriptum putet ἀρεταῖς: quod vocabulum nimis est dilutum.

23 Prouidentia, προγνώσει. Id est πρόνοια, siue præeũte, id est æterna, cognitione. Cognitionis autem vocabulo non est quòd cum Epicureis otiosam aliquam in Deo rerum futurarum cognitionem imaginemur: quũ prouidentia Dei nec debeat, nec possit ab eiusdem definito consilio ac decreto diuelli, vt hodie nonnulli se facere dictitant, ne Deum videantur malorum authorem facere. Absit verò à nobis hæc blasphemia. Sed absit vicissim vt quicquam Deo vel conniuente vel inuito fieri aut accidere dicamus. Certè null[illegible] vsquam facinus in terris editum est quod cum Iudæ perfidia & Iudæorum scelere sit comparandum: & [illegible]men apertè dicit Spiritus sanctus Deum non modò hæc futura cognouisse ab æterno, sed etiam æterno & immutabili suo consilio in optimum finem definiuisse. Et nisi hoc fateamur, necesse est vt in nostra redemptione consilium Dei non interuenisse dicamus. An verò propterea vel innocens Iudas, vel eius sceleris causa seu particeps Dominus? Minimè. Bene enim agit Dominus, etiamsi peccent ipsius instrumenta: & in eodem opere aliud agit bonus Deus, mundum sibi in Filio reconcilians: aliud verò Iudas, sanguinem innoxium prodens. Nos igitur nõ pudeat Spiritus sancti sermonem vsurpare. Quòd si quid humana imbecillitas obgãniat, Deo nihilominus summæ iustitiæ gloriam tribuamus, nobis totam culpam adscribamus. Manibus iniustis, διὰ χειρῶν ἀνόμων. Vulgata & Erasmus, Per manus iniquorum. Hæc autem nonnulli cum nomine ἔκδοτον coniungunt, quo modo distinctus est hic locus in plerisque codicibus. Sed præterquam quòd præpositio διὰ non satis commodè connecti potest cum illo nomine, aut cum participio λαβόντες, planior etiam erit sententia si adscripta distinctione post λαβόντες, (sicut in Græcis scholiis adscribitur) ista potius cum sequẽtibus construantur: nempe vel cum participio προσπήξαντες, vt Iudæis Petrus hoc quoque scelus obiiciat quòd Christum in manus profanorum hominum, id est Pilati & militum Romanorum, dediderint ad necem: vel cum verbo ἀνείλετε. Nam qui interficiendum curat, perinde reus est acsi sua manu interfecisset. Quod autem attinet ad nomen ἀνόμων, quia non habet adiunctum articulum, apparet non esse subaudiendum ἀνθρώπων, vt conuertas Per manus *hominum* iniquorum, sed potius ita accipiendum vt sumus interpretati. *Cruci* affixum, προσπήξαντες. Vulgata, Affigentes, neglecto tempore. Nam quòd in quibusdam exemplaribus legitur Affligentes, factum est librariorum negligentia, vel sciolorum audacia. Castellio vertit, Ad palum alligatum: falsa & inepta interpretatione. Interemistis, ἀνείλετε. Vide Luc.22.a.2.

24 Doloribus mortis, τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Locus iste mihi quidem videtur obscurior quàm præ se ferat. Neque enim fas est arbitrari Christum, quum semel Spiritum emisisset, in vllis doloribus fuisse versatum. Itaque quum mors ipsius cruciatibus finẽ attulerit, quî dici potest solutis mortis doloribus resurrexisse? Hæc causa fuit, opinor, cur Vetus interpres potius conuerterit Solutis doloribus inferni, id est λύσας ὠδῖνας ᾅδου, intelligens fortassis hæc ad descensum Christi ad inferos pertinere, vnde veteres Patres eruerit. In quo errore mirum est plerosque veterum fuisse versatos, quum apud Hebræos appellatione שאול, pro quo Græci interpretes ᾅδην dicũt, nihil aliud quàm sepulchrũ declaretur, vt mox dicemus. Græci vt hunc nodũ expedirent, subtilem quidem sed parum solidã expositionem sunt cõmenti. sic enim dolores m[illegible]rtis explicãt,

quasi mors ipsa per prosopopœiam dicatur quodāmodo laborasse, quum Christum inclusum teneret. At ego dolores mortis pro morte dolorū corporis & cruciatus animi plena accipio: sicut abominatio vastationis pro abominanda vastatione accipitur, Mat.24.b.15. & dānatio meretricis pro dānanda meretrice, Apocal. 17. a.1, ex Hebræorum idiotismo. Deinde quamuis corpus in sepulchro iacens, omnis doloris atque adeo omnis sensus expers esset (quum verè ac certò Christus mortuus sit) tamen quum mors ipsa nihil aliud esse videretur quàm ipsorum cruciatuum ac dolorum quasi victoria ac plenum imperium, Christus meritò dicitur tum demum dolores istos lethales ac mortiferos superasse, quum mortuus mortem vicit, vt in æternum cum suis Deo viuat. Præterea annotandum est, apud Hebræos vnum idémque vocabulum modò dolorem, modò funem significare, leui tantùm vnius puncti discrimine. Nam חבל cum seri & segol Græci ὠδῖνα.i. dolorem, חבל cum duobus segolin, χοινίον.i. funem interpretantur. quòd si mihi liceret grammaticorum authoritatem in dubium vocare, sanè dicerem non minus חבל cum quinque punctis, quàm חבל cum sex, declarare funem, & quicquid illud est quo aliquid vincitur: nec pro dolore seu morbo aliter quàm translatitiè accipi. idque ita esse apparet ex eo quòd 2.Sam.22.a.5, & Psal. 18.a.6. quum priore loco scriptū sit חבלי שאול, subiicitur מוקשי מות. Scimus autem hāc consuetudinem esse Dauidis, vt plerunque pars vna versiculi alteram explicet: vt mihi quidem probabile videatur, חבלי & מוקשי idem prorsus declarare. Suspicor igitur, Petrum, quum ad hunc Dauidis locum alluderet, חבלי שאול, id est vincula mortis dixisse, Lucam autem Græcam editionem sequutum, pro δεσμοὺς, conuertisse ὠδῖνας. quod si ita est, conuertemus, Solutis vinculis mortis, & optimè conueniet tum participium λύσας, tum etiam verbum κρατεῖσθαι. nihil tamen velim mutare ex coniectura. Simile quiddam in eadem voce accidisse videtur Zach.11.a.7. vt ibi annotat doctissimus interpres. Eo quòd, καθότι. Vetus interpres, iuxta quod, barbarè & obscurè. Erasmus, quatenus, ambiguè. Nam si pro καθ᾽ ὅσον, id est in quantum, accipias, non conueniet sententia. Iidem multo rectius sunt interpretati, Luc 1.a.7.

Psal.15.c.7

25 Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτόν, Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μού ἐστιν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.

25 ‖ Dauid enim dicit de eo, Prospiciebam Dominum coram me semper: quoniam est mihi ad dextrā, ne concutiar.

25 *Dauid enim dicit in eum, Prouidebā Dominū in conspectu meo semper, quoniam à dextris est mihi, ne commouear.*

26 Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ᾽ ἐλπίδι·

26 Propterea oblectatum est cor meum, & exultauit lingua mea: atque adeo caro mea requiescet in spe:

26 *Propter hoc lætatum est cor meū & exultauit lingua mea: insuper & caro mea requiescet in spe:*

27 Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.

27 Quoniam non derelinques animam meā apud inferos, nec sines Sanctum tuum sentire corruptionem.

27 *Quoniam non derelinques animam meā in inferno, nec dabis Sanctū tuum videre corruptionem.*

27 Animam meam apud inferos, τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου. Qui propria significatione hoc vocabulum sunt interpretati, & per inferos intellexerunt locum quem vulgò vocamus *les enfers*, quasi eò reipsa descenderit Spiritus Christi, & ita suum, quem appellāt, limbum fabricarunt, valde profectò sunt hallucinati, quum nihil eiusmodi testetur Scriptura: & Descēdere ad inferos propriè quidem significet sepulchro condi, translatitiè verò de iis dicatur qui sūmis vel animi vel corporis doloribus ita opprimūtur vt sint vltimo exitio proximi, vt Gen. 37.v.35, & 42.v.38. 1.Sam.2.v.6, Psal.29.v.4, & 49. v.15. & alibi passim. Nam certè Hebræis שאול idē declarat atque קבר & בור, & שחת quo vtitur Dauid in altero huius versiculi membro. Græci ᾅδην verterunt, quasi tenebrosum locum dicas. Fateor tamen etiam de profundissimis illis subterraneis locis idem vocabulum interdum dici, quos alibi Scriptura vocat abyssum. vnde etiam portæ inferorum nominantur Mat. 16. v.18. & diues ille apud inferos collocatur in summo cruciatu, Luc.18. v.23. & rogant dæmones ne mittantur in abyssum, Luc.8.v.31. Sed quid quisque locus ferat diligenter animaduertendum. Dico igitur nunquam prætermissuros fuisse Euangelistas istiusmodi historiam descēsus animæ Christi ad inferos, & arbitror (quod cum veterum pace dictum sit) somnia esse quæcunque de hac re apud illos commemorantur. Nam neque hic locus eò spectat, vt apparet ex verbis ipsius Petri vers.29, vbi dūtaxat mortis, sepulturæ & corruptionis Dauidis meminit: minimè certè prætermissurus illos inferos in quibus tandiu derelictus fuerit Dauid, vt plena esset illius cum Christo comparatio. Et quod attinet ad locū 1.Pet.3.v.19, nihil eiusmodi ibi significari, suo loco ostēdemus. Sed eum errorem auxit quidam non ita pridem mirum in modum, qui ausus est scribere Christi animam verè ad loca illa puniendis reprobis destinata peruenisse, & ibi quoque pœnas nostris peccatis debitas luisse. Nam (inquit) alioqui non erit plena ipsius pro nobis satisfactio. Atqui si verum hoc esset, ne corpori quidem parcendum erat, & totus Christus ad inferos illos erat detrudendus, quum peccati stipendium sit mors æterna, non animæ tantùm respectu, sed etiam corporis. Quid verò? quum diceret Christus, Tristis est anima mea vsque ad mortem, quum sanguinis grumos sudaret, quum sese contentissima voce quereretur à Deo suo derelictum, annon luebat ipsius anima pœnas nostris peccatis debitas? Sed ad rem tandem venio. Dico igitur שאול hoc in loco propria significatione accipiendum pro sepulchro, & ANIMAM MEAM, vel loco pronominis ME accipi, sicut vulgò dicimus *ma personne*: vel pro VITAM MEAM, quæ quodammodo videtur sepulchro obrui quandiu corpus illic mortuum iacet: vt quod dicit idem Propheta Psal.32.v.19, anima erui à morte, & Psal.89.v.49, erui animam è manu שאול, id est sepulchri, sit vera huius loci explicatio. Nam ibi quoque Græcus interpres sic habet, Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ῥύσεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς ᾅδου; Denique simplicissima videtur expositio, quum cadauer in sepulchro deponatur, vt idem quoque dicatur in sepulchro non deseri. Neque enim Petrus hic disputat de animi immortalitate, sed de corporis resurrectione, eáque eiusmodi vt nulla præcesserit corruptio: quā resurrectionem Dauid non sibi (quem constat mortuum, sepultum & in sepulchro in puluerem redactum fuisse) sed Christo tribuit. Ac ne quis cauilletur, me inter istas interpretationes veluti fluctuare, animaduertat lector, quæcunque istarum trium sequatur, eandem manere sententiam. נפש autem, id est ANIMAM, & pro eo quod vulgò *personne* vocamus, & pro VITA non minus frequenter accipi quàm pro altera illa hominis parte, nemo inficiabitur qui fuerit in sacris libris versatus. Pro mortuo homine vsurpari negat quidem Castellio, atque adeo nomine שאול sepulchrum significari. Quid enim non audent summa impudentia & nullo iudicio homines? Ego verò, & Hebræos & rationē ipsā sequutus, affirmo נפש pro cadauere poni Leuit.19.v.27, & 21.v.1, & v.11. & Num. 5.v.2, &

9.v.10. Itaq; in priore nostra editione rectè interpretatus erā, NON DERELINQVES CADAVER MEVM IN SEPVL. quod tamē nūc mutaui, vt iis obsequar qui cōquesti sunt me à Græcis verbis discessisse. Sines, δώσεις. Heb. תתן: quod etiam accipitur αἰτῶ ἐᾶν καὶ συγχωρεῖν, vt Gen.31.a.7. Vulg. ad verbū, Dabis. Sāctum tuū, τὸν ὅσιόν σου. Heb. חסידך quod propriè declarat hominem benignū ac liberalem.i. Me qui sum tuus ille SANCTVS. Sentire, ἰδεῖν. Heb. לראות. Vulg. & Eras. ad verbū, Videre. Sed alibi diximus Videre interdū accipi pro αἰσθάνεσθαι, atque adeo pro πάσχειν, vt Ioh.8.f.51. Corruptionē, διαφθοράν. Græci interpretes rectè omnino hunc locum expresserunt. Nam שחת apud Hebræos ideo significat sepulchrum, quòd corpora corrūpat. Itaque dici quidem potest Dominus vidisse שאול, vel בור, vel קבר, non autem שחת, nisi ἀκύρως accipias.

28 Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου.

28 Notas mihi fecisti vias vitæ, replebis me iucunditate in tui conspectu.

28 *Notas mihi fecisti vias vitæ: replebis me iucunditate cum facie tua.*

29 Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παρρησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβίδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης.

29 Viri fratres, licet liberè dicere apud vos de patriarcha Dauid, ‖ eum & obiisse & sepultū esse, & monimentum eius esse apud nos ad hunc vsque diem.

29 *Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha Dauid, quoniā & defunctus est, & sepultus est, & sepulchrū eius est apud nos vsque in hodiernum diem.*

3.Reg.2.b.10 infrà 13.b.36

30 Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

30 Propheta igitur quum esset, & sciret ‖ Deum iureiurando sibi iurasse, fore vt ex fructu lumbi ipsius, quod ad carnem attinet, Christū excitaret, *quem* collocaret super eius throno:

30 *Propheta igitur quū esset & sciret quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu lūbi eius sedere super sedem eius:*

Psal.131.c.11

31 Προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ ἡ σάρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.

31 Præscius loquutus est de resurrectione Christi, ‖ non derelictam esse apud inferos animā eius, neque carnem eius sensisse corruptionem.

31 *Prouidens loquutus est de resurrectione Christi quia neque derelictus est in inferno, neque caro eius vidit corruptionem.*

Psal.15.c.10 infrà 13.e.55

32 Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεός, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες.

32 Hūc Iesū excitauit Deus: cuius *rei* omnes nos sūmus testes.

32 *Hunc Iesum resuscitauit Deus, cuius omnes nos testes sumus.*

28 Notas mihi fecisti, ἐγνώρισάς μοι. Id est, aditum mihi ad verā vitā patefecisti: me denique fecisti veræ vitæ participem. Nam in hoc dicendi genere, cuius plurima extāt exempla, præsertim in Psalmis, docere dicitur Deus quos donorum suorum participes facit. Replebis me, πληρώσεις με. Heb. שבע. Itaque suspicor initio fuisse scriptū πληρώσεις, vel πληρώσεις εὐφροσύνης, & pronomē με postea irrepsisse. Itaque μετὰ τοῦ προσώπου σου cōuerti In tui conspectu.

29 Licet, ἐξόν. Id est ἔξεστι, ex Hebræorum idiotismo omnibus noto. Erasmus autem putauit hoc absolutè poni, vt fere solet apud Atticos. Ideo vertit, Quandoquidem licet, non satis cohærente sententia. Ad hūc vsque diē, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. Prodigiosum est tot barbaros & crudelissimos hostes qui vrbē postea euerterūt, regio sepulchro pepercisse: & fortassis nō vana est eorū cōiectura qui instaurata vrbe putant fuisse quoque regū monimenta renouata. Sed quod scribit Iosephus de immēsis thesauris tot seculis post sepultum Dauidē & toties euersam vrbē, primùm ab Hyrcano, deinde ab Herode ex illius sepulchro erutis, mihi ne verisimile quidē videtur. 30 Iureiurando iurasse, ὅρκῳ ὤμοσεν. Hebraicas eiusmodi repetitiones, quibus etiā interdum Attici vtūtur, alibi annotauimus nō mediocre pōdus addere sententiæ. Itaque dicitur Dominus iureiurando iurasse.i. non simpliciter, sed solenni quadā formula & cōceptis verbis, Dauidi promisisse id de quo agitur. Ex fructu lumbi ipsius, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ. Hebraica veritas Psalmo 132 habet מפרי בטנך, id est ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου, è fructu ventris tui, vt verterunt etiam Græci. Vocant autē Hebræi posteritatē fructum ventris. Quod ad carnem attinet Christum excitaturū, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν. In Œcumenii scholiis & editione Frobeniana legitur ἀναστῆσαι, & subiicitur hoc membrum proximè sequenti, hoc modo videlicet, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν Χριστόν, προϊδὼν ἐλάλησε. quam lectionem non video cur amplecti nō liceat, si καθίσαι & ἀναστῆσαι significatione futuri accipias, (vt sunt apud Hebræos frequentes istæ permutationes) & ἀναστῆσαι cum participio προϊδὼν coniungas. Certè vt hanc lectionem non improbem duæ causæ faciunt, vna, quòd nisi ita legas, videtur discerpi testimonium ex Psalmo 132 petitum: altera, quòd verbum ἀναστῆσαι videtur melius præsenti argumento quadrare si de resurrectione [illegible] accipiatur, quàm si ad Christi aduentum referas. Postremò sicut εἰδὼς ad iusiurandum illud pertinet, ita [illegible] aliquid desiderari quod cum participio προϊδὼν connectatur. Scio tamen non deesse quæ istis opponantur. [illegible]idetur enim Petrus cum versiculo illo 11 Psalmi 132 coniungere quod scriptum est 2.Sam.7.b.11. vbi vtitur Propheta verbo קום, pro quo Græci interpretes verterunt ἀναστήσω. Neque quicquam impedit quominus verbum ἀναστῆσαι hoc etiam loco de resurrectione commodè accipiatur: quia tum demum etiam dicitur Christum verè genuisse Pater eo die quo illum suscitauit à mortuis, vt interpretatur Paulus ipse infrà 13.e.33, vt quidem is locus explicari solet. Postremò participium προϊδὼν commodissimè cum iis quæ sequuntur construi potest. Itaque eam lectionem sum amplexus quam in omnibus vetustis codicibus inueni. Notandum est tamen, In Vulgata editione totum hoc membrum deesse. Sic enim in ea legitur, Quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu lumbi eius sedere super sedem eius: prouidens loquutus est. Postremò sciendum est, Carnis appellatione serui formā intelligi, quam accepit Filius Patri æqualis: id est veram hominis naturā, non tamen quatenus corrupta est, sed dūtaxat quatenus res est à Deo creata, ex Mariæ substantia, vt fieret Adam secundus è cælo in Spiritum viuificantem.

Quem collocaret, καθίσαι. Heb. להושיב. Vulg. & Eras. Sedendi verbo vti maluerunt: sed mihi quidem videtur verbum actiuum respondere verbo אשית, quo vtitur ipse Dauid Psal.132.b.11.

32 Cuius *rei*, οὗ. Sic placuit interpretari, quasi videlicet neutro genere ponatur, potius quàm vel ad Christum, vel ad Deum referre: quæ tamen expositiones possunt etiam conuenire.

33 Τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ Θεοῦ ὑψωθεὶς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε.

34 Οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανοὺς· λέγει δὲ αὐτὸς, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

Psal.109.a.1

35 Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

36 Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.

37 Ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, Τί ποιήσομεν ἄνδρες ἀδελφοί;

38 Πέτρος δὲ ἔφη πρὸς αὐτοὺς, Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

39 Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν.

40 Ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρετο καὶ παρεκάλει, λέγων, Σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης.

41 Οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπτίσθησαν· καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι.

33 Itaque dextera Dei euectus, & promissum Spiritum sanctum adeptus à Patre, effudit hoc quod vos nunc spectatis & auditis.

34 Neque enim Dauid ascēdit in cælos: sed dicit ipse, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

35 Vsquedum ponam inimicos tuos scabellum pedū tuorum.

36 Certò sciat ergo tota domus Israel, hunc esse factum à Deo Dominū & Christum: hunc *inquam* Iesum quem vos crucifixistis.

37 His autem auditis compuncti sunt corde, & dixerunt ad Petrum ac reliquos Apostolos, Quid faciemus viri fratres?

38 Petrus autem ait ad eos, Resipiscite, & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Iesu Christi in remissionem peccatorum: & accipietis donū Spiritus sancti.

39 Vobis enim *facta est* promissio, & liberis vestris, & omnibus qui lōgè sūt, quoscunque videlicet aduocauerit Dominus Deus noster.

40 Aliisque sermonibus pluribus obtestabatur, & exhortabatur *eos*, dicens, Seruamini ex natione ista praua.

41 Qui ergo libenter exceperūt sermonem eius, baptizati sunt. & addita sunt *Ecclesiæ* die illo capita quasi ter mille.

33 Dextera igitur Dei exaltatus, & promissione Spiritus sancti accepta à Patre, effudit hunc quem vos videtis & auditis.

34 Non enim Dauid ascēdit in cælum: dicit autem ipse, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,

35 Donec ponam inimicos tuos scabellū pedū tuorum.

36 Certissimè sciat ergo omnis domus Israel quia & Dominū eū & Christū fecit Deus, hūc Iesum quem vos crucifixistis.

37 His autē auditis cōpuncti sunt corde, et dixerūt ad Petrū et ad reliquos Apostolos, Quid faciemus viri fratres?

38 Petrus verò ad illos, Pœnitentiā (inquit) agite, & baptizetur unusquisq; vestrū in nomine Iesu Christi in remissionē peccatorū vestrorum: & accipietis donum Spiritus sancti.

39 Vobis enim est repromissio, & filiis vestris, & omnibus qui longè sunt, quoscunque aduocauerit Dominus Deus noster.

40 Aliis etiā verbis plurimis testificatus est, & exhortabatur eos, dicens, Saluamini à generatione ista praua.

41 Qui ergo receperunt sermonem eius, baptizati sunt. et appositæ sunt in die illa animæ circiter tria millia.

33 Dextera, τῇ δεξιᾷ. Heb. בימין pro virtute ac potentia, vt Psalmo 44.a.4. Et promissum Spiritū sanctum adeptus, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβών. Vulgata & Erasmus, Promissione Spiritus sancti accepta: quem Hebraismum exposuimus Matth.24.b.15, & suprà versu 24.

35 Ponam, ἂν θῶ. Hebraismus, pro reddam & efficiam, vt declarauimus Matth.22.d.44.

36 Esse factum, ὅτι ἐποίησε. Id est, Constitutum, & in eam dignitatem euectūm: vt siquis dicatur rex aut potens imperator factus. Nam Christi nomen vt alibi passim, ita etiam hoc in loco, Regem à Deo vnctum & designatum declarat, vt norint Iudæi Iesum ideo sic vocatum quòd reuera talis esset. Quòd igitur Arriani hunc etiam locum proferebant vt docerent tempus fuisse quo Christus non erat, siquidem eum fecit Deus, ita est non modò impiè, sed etiam ineptè dictum, vt ne mereri quidem responsum videatur. Nam præterquam quòd in tota hac concione Petrus de Christo secūdum carnem loquitur, quatenus videlicet mortuus ac sepultus resurrexit, & in cælos ascendit, nimirum sese istorum ruditati accommodans, illud etiam constat, Faciendi verbum hoc loco non referri ad οὐσίαν, sed ad statum & dignitatem summā, in quā est Christus euectus. sicut describit Apostolus, Eph.1.v.21, & 4.v.10, & Phil.2.v.9, & 10. Hūc *inquam* Iesum, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν. In superiore mēbro fieri potest vt redūdet pronomē αὐτὸν, ex idiotismo Hebræorum. ideo etiā expunxit Erasmus. Sed quū post τοῦτον adscripta sit distinctio in omnibus codicibus, puto non redundare, & hæc potius per epanalepsin explicanda, cuius exempla annotauimus Ioan.1.c.19, & alibi sæpe.

39 Promissio, ἐπαγγελία. Vel, Pollicitatio. Neque enim desunt qui inter Polliceri & Promittere hoc discrimen statuant, quasi illud de eo quod vltro promittas, istud verò de mutua stipulatione dicatur. Est autem notanda hæc propria significatio ἐπαγγελίας à doctissimo Budæo obseruata, quæ gratuitum Dei promissum declarat. Vulgata & Erasmus, Repromissionem interpretantur, nescio qua ratione adducti.

40 Obtestabatur, διεμαρτύρετο, i. Interposita Dei authoritate, atq; adeo per ipsius Dei nomē, monebat, vt præscribit Timotheo suo Paul. 2.Epist.2.b.14. Vulg. & Eras. Testificatus est. i. palā ac apertè testatus: quæ significatio videtur hoc quidē loco nō satis expressa. Seruamini, σώθητε. Hoc est quod vulgò dicimus, *sauuez vous*. Heb. נושע in Niphal reciproca transitione, pro quo Vulgata vertit, Saluamini, barbarè.

41 Capita, ψυχαί. Heb. נפשות, id est Animæ, vt Vulgata & Erasmus ad verbum interpretātur. quod dicendi genus mutauimus, necui imperito errorem obiiceret.

42 Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων καὶ τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς.

43 Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος· πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο.

44 Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά·

45 Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε.

46 Καθ' ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας·

42 Erántque perdurantes in doctrina Apostolorum & communicatione, & fractione panis, & precibus.

43 Obortus est autem omnibus timor, multáque miracula & signa per Apostolos edebantur.

44 Omnes autem qui credebāt, erant eodem *loci*, & habebant omnia communia:

45 Et possessiones ac facultates vendebant, & dispertiebant ea omnibus, prout cuique opus erat.

46 Et quotidie perdurantes concorditer in templo, ac frangentes domi panem capiebant cibum cum exultatione & simplicitate cordis:

42 Erant autem perseuerātes in doctrina Apostolorum, & communicatione fractionis panis & orationibus.

43 Fiebat autē ōni animæ timor: multa quoq; prodigia et signa per Apostolos ‖ Ierusalē fiebāt: et metus erat magnus in uniuersis.

44 Omnes etiā qui credebāt, erāt pariter, & habebāt omnia communia:

45 Possessiones & substantias uēdebant, & diuidebant illa omnibus, prout cuique opus erat.

46 Quotidie quoque perdurātes unanimiter in templo, & frangentes circa domos panem, sumebant cibum cum exultatione & simplicitate cordis:

42 Et communicatione, καὶ κοινωνίᾳ. Vel Cōmunione. Intelligitur autē hoc vocabulo idipsum quod postea explicat, illa nimirū facultatum cōmunicatio, & alia mutuæ coniūctionis officia. Sic enim accipitur κοινωνία pro charitate ac liberalitate, Ro.15.f.26, & 2.Cor.9.d.19, Heb.13.c.16. Pro Sacris verò mysteriis nusquā legi in Nouo testamento absolutè positū hoc nomen. Vetus interpres cōuertit, Et cōmunicatione fractionis panis, i. καὶ κοινωνία κλάσεως τοῦ ἄρτου, quod in nullis Græcis codicibus inueni. Et fractione panis, καὶ κλάσει τοῦ ἄρτου. Nouum genus dicendi in re noua vsurpandū fuit. Nouū autem appello, Græcorum ac Latinorū auribus inauditū, priusquā Christi Ecclesiæ accenserētur. Cæterùm apparet, ex Hebræorū more, (qui panis appellatione omnem cibum intelligunt, & panibus vtebātur latioribus ac minus spissis, vt frangerentur potius quàm cultris secarentur) factum esse vt mutuus conuictus, ipsáque adeo conuiuia, quæ vnà agitare solebant, nomine fractionis panis intelligerētur. In illis autē cōuiuiis quæ Agapas vocabāt, & quorū fortassis fit mētio Iudæ b.12, solitos etiam fuisse sacrā Domini Cœnā vsurpare, liquet ex iis quæ scribit Paulus 1.Cor.11, eam consuetudinē iā tum conatus emendare, quæ multis corruptelis erat deprauata. qua de re agit Tertullianus in Apologetico, cap.39.

43 Omnibus, πάσῃ ψυχῇ. Id est πᾶσι. Est enim Hebræa synecdoche ac periphrasis, nequis in Animæ nomine aliquid mysterii subesse putet. Vulgata & Erasmus ad verbum, Omni animæ.

44 Eodem *loci*, ἐπὶ τὸ αὐτό. Vel Simul, vt infrà 3.a.1. Vulg. Pariter. Eras. Coniunctim. Ego verò cōmunes Ecclesiæ cœtus ita existimo significari, cum mutua in eandem doctrinā cōsensione & summa animorū cōcordia.

45 Possessiones ac facultates, τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις. Quanuis vtroque hoc vocabulo in genere declaretur quicquid quispiā in bonis habet, puto tamen hoc loco ὑπάρξεις vocari mouentia, quæ vocant, bona: κτήματα verò τὰ χωρία, id est prædia ac possessiones. Ita enim hoc vocabulum explicatur infrà 5.a.1, & 3.

46 Frangentes panē, κλῶντες ἄρτον, i. Vescentes: vt paulo antè exposuimus. Quod igitur Græca scholia ex hoc loco eliciūt, parcè ac frugaliter vixisse, verum quidē est, sed non satis solido fundamento nititur, quū hæc formula apud Hebræos etiam in solennibus & lautis cōuiuiis vsurpetur, vt Gen.43.f.25, & g.34, & alibi sæpe.

Domi, κατ' οἶκον. Græca scholia οἶκον interpretantur τὸ ἱερόν. i. templū: quam declarationem non admitto. Nam manifestè opponuntur ἐν τῷ ἱερῷ & κατ' οἶκον, sicut etiam infrà 5.g.42. Vulg. Circa domos. i. περὶ τοὺς οἴκους: quæ expositio non indiget refutatione. Eras. Per singulas domos. quem cur non sequerer, his causis sum adductus. Primùm enim si singulæ domus significarentur, potius scribendum erat κατ' οἴκους, vt infrà 8.a.3, & 20.d.20. quāuis interdū quoque sic accipiatur κατὰ, vt Tit.1.b.5. Deinde quum (vt antè dixi, & ex 1.Cor.11 capite, ac veterum scriptis apparet) istis Agapis. i. communibus conuiuiis, Cœnam quoque Domini adiungerent, & ista panis fractio (vt mihi quidē videtur) non possit diuersa cēseri ab ea cuius paulo antè facta est mētio, quin manifesta vis Lucæ verbis adferatur: sacrilegiū fuisset, sacrosanctū illud epulum, quod vnius corporis est symbolum, cum cœnis priuatis confundere. Sic autē accipi κατὰ non tanquam distributiuū, sed pro ἐν præpositione, ita vt κατ' οἶκον nihil aliud declaret quàm ἐν οἴκῳ, cui opponatur ἐν τῷ ἱερῷ, liquidò constat ex aliis plurimis exēplis, vt Rom.16.a.5, & 1.Cor.16.d.19, Coloss.4.d.15. ad Philem.a.2. Quòd si quis hîc roget ecquid in vnam domum conuenirent: respondeo, mihi quidem probabile videri, quandiu id facere licuit, in vnam sanè domum conuenisse. quod nō modò probabile est, sed etiam prorsus apparet ex iis quæ scribuntur infrà 4.e.23, & f.31, & 19.b.9, & 20.b.7. Item 1.Cor.11.d.20. vnde ministerium illud mensarū, cuius causa initio constituti fuerunt diaconi infrà cap.6. Postea verò quum maior iā esset multitudo quàm vt vno in loco cōmodè posset conuenire, non dubito quin vt rite & ordine omnia fierent, Ecclesia in varios cœtus fuerit distributa, vnde ortum Parœciarum nomen. Capiebant cibum, μετελάμβανον τροφῆς. Eras. Inuicem capiebant cibum. Ego verò malim dicere, Vnà capiebāt cibum, siquidē libeat præpositionē μετὰ ad cōmunem illum victū referre. Cum exultatione, ἐν ἀγαλλιάσει. Poni ἐν pro σὺν ex Hebræorū idiotismo, alibi obseruauimus. Sed hæc in quibusdam exēplaribus construuntur cum verbo μετελάμβανον, in aliis verò cum participio αἰνοῦντες. Et simplicitate cordis, καὶ ἀφελότητι καρδίας. Simplicitatem cordis vocat quæ à Græcis dicitur etiam ἁπλότης, vnde ἁπλῶς. i. ἄνευ κακίας. sed hæc significatio accommodanda est ad id de quo agitur. Itaque his vocabulis declaratur, omnia inter istos bona fide gesta fuisse initio, nullos fuisse μεμψιμοίρους, nullas exquisitas delicias, quosuis de suo libenter & alacri animo cum fratribus communicasse: quod Paulus 2.Cor.9.d.13, vocat ἁπλότητα κοινωνίας: verè denique fuisse δαῖτας ἐΐσας, vt loquitur Homerus. Sed summa ista pax & coniunctio ne in his quidem conuiuiis quibus præerant Apostoli, integra esse potuit, vt apparet infrà ex initio capitis sexti, & iis quæ commemorat Paulus 1.Cor.cap.11. Sic etiam veterum monachorum cœnobia in superstitionum & omnium vitiorum lustra mox degenerarunt.

Αἰνοῦντες τὸν Θεόν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ᾽ ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.

Κεφάλαιον γ´.

Ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην.

Καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ἐβαστάζετο· ὃν ἐτίθουν καθ᾽ ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην Ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν.

Ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερόν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν.

Ἀτενίσας δὲ Πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ Ἰωάννῃ, εἶπε, Βλέψον εἰς ἡμᾶς.

Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ᾽ αὐτῶν λαβεῖν.

Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι· ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι, Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειραι καὶ περιπάτει.

Καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε· παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά.

Καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, καὶ περιεπάτει, καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερόν, περιπατῶν καὶ ἁλλόμενος, καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν.

47 Laudantes Deum, & habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem addebat quotidie Ecclesiæ qui salui fierent.

CAP. III.

1 CAEterùm Petrus & Iohannes simul ascendebant in templum, sub horá precationis, *nempe* nonam.

2 Quidam autem vir claudus ab vtero matris suæ, portabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynam ab iis qui ingrediebantur in templum.

3 Is quum vidisset Petrum ac Iohannem ingressuros in templum, rogauit vt eleemosynã acciperet.

4 Intentis autem in eum oculis Petrus cum Iohanne, dixit, Aspice ad nos.

5 Ille igitur attendebat eos, sperans se aliquid ab eis accepturum.

6 Petrus autem dixit, Argentum & aurum non est mihi: quod autẽ habeo, hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.

7 Et prehensa manu eius dextera, erexit *eum*: illico verò cõfirmati sũt pedes ipsius ac malleoli.

8 Et exiliens stetit, & ambulauit, & ingressus est cum eis in templum, ambulans & saliens, & laudans Deum.

47 Collaudantes Deũ, & habentes gratiã ad omnẽ plebem. Dominus autem augebat qui salui fierẽt quotidie in id ipsum.

CAP. III.

1 Petrus autem & Iohãnes ascendebant in templum ad horam orationis nonam.

2 Et quidã uir qui erat claudus ex utero matris suæ, baiulabatur: quem ponebãt quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab introeũtibus in templum.

3 Is quum uidisset Petrũ & Iohannem incipientes introire in templum, rogabat ut eleemosynam acciperet.

4 Intuens autem in eum Petrus cum Iohanne, dixit, Respice in nos.

5 At ille intendebat in eos, sperãs se aliquid accepturum ab eis.

6 Petrus autem dixit, Argentum & aurũ non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.

7 Et apprehensa manu eius dextera, alleuauit eum, & protinus consolidatæ sunt bases eius & plantæ.

8 Et exiliẽs stetit, & ambulabat: & intrauit cum illis in templum ambulãs & exiliens, & laudans Deum.

47 Habentes gratiam, ἔχοντες χάριν. Id est, Grati & accepti populo. Sic Plin. lib. 19. cap. 1, Candor æquè in Fauentinis, sed lanugo nulla: quod apud alios gratiam, apud alios offensionem habet. Ecclesiæ, ἐκκλησίᾳ. Erasmus hoc loco vertit, Congregationi. In plerisque autem Latinæ Veteris editionis codicibus deest hoc nomen, quod tamen in omnibus Græcis inuenio.

IN CAPVT III.

1 Simul, ἐπὶ τὸ αὐτό. Hoc in Vetere editione Latina attexitur superiori capiti, & in duobus etiã Græcis codicibus. Sub horã, ἐπὶ τὴν ὥραν. Sic Thucyd. ἐπὶ τὴν ἕω, sub auroræ exortũ. Vulg. & Eras. Ad horã. *Nempe* nonã, τὴν ἐννάτην. Nisi hoc addas aut aliquid simile, videbuntur horæ minimùm nouem constitutæ ad habendas preces, quum potius significetur horã nonã fuisse precationi consecratã, nẽpe sacrificio vespertino. Neque tamen Apostoli ad sacrificium conueniebant, quum scirent verũ illũ Agnũ qui tollit peccata mũdi, suo sacrificio, Legis vmbras deleuisse: sed aderant potius vt hoc ipsum docerẽt, nẽpe id esse reipsa exhibitũ quod ceremoniæ Legis adũbrarant. Neque tamẽ dubito quin sese quoad eius fieri potuit, Legis ceremoniis accõmodarint, tãtisper dũ infirmos ac rudes Christo lucrifacerent. Sed quorsum hoc ad illorũ errorẽ confirmandũ qui diabolicis blasphemiis non dubitant se polluere, & nihilominus isti impietati charitatem proximi prætexunt?

5 Attendebat, ἐπεῖχεν. Animo nimirum & oculis.

7 Confirmati sunt, ἐστερεώθησαν. Vulg. & Eras. vti maluerunt Consolidãdi verbo, quod videtur Iurisconsultis peculiare, & quidem significatione multum diuersa. Pedes ipsius, αὐτοῦ αἱ βάσεις. Vulg. Bases conuertit. Eras. Plantas. Pollux ex Platone πόδας interpretatur. Est enim tibia quasi columnæ instar, cui subiicitur pes pro basi. Ac malleoli, καὶ τὰ σφυρά. Vulg. interpretatur Plantas, id est πελώματα, imperitè. Eras. Talos cõuertit, id est ἀστραγάλους, quum hoc vocabulo declarentur τὰ ἀπονεύοντα πρὸς τῷ ἀστραγάλῳ, καὶ ἐκ πλαγίου ἐξέχοντα, id est, extrema illa quæ ad talum desinunt, & ad latera extuberant, processus nimirum illi appendicum ossium quæ tibiam constituunt, quos Græci σφυρὰ, Latini malleolos vocãt, quòd mallei speciem quodammodo repræsentẽt. Nos in vernaculo sermone pedis cauillas (id est clauos) vocamus, quòd in illa vertebra pes vertatur, quæ nisi firma fuerit, gradiri non possis. Castellio crura & talos conuertit: & fateor quidem interdum à parte totum significari, sed tamen non video cur id facere necesse fuerit hoc loco.

Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ αἰνοῦντα τὸν Θεόν.

Ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ· καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ.

Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ Σολομῶντος, ἔκθαμβοι.

Ἰδὼν δὲ Πέτρος ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ, ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε, ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν;

Ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε, καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.

Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν·

Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν.

Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἡ πίστις ἡ δι᾽ αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν.

9 Viditque eum totus populus ambulantem & laudãtem Deum.

10 Et agnouerunt eum esse qui ad *petendam* eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt pauore & stupore super eo quod ei contigerat.

11 Quum teneret autem qui sanatus fuerat claudus Petrũ & Iohãnem, cucurrit totus populus ad eos in porticum quæ appellatur Solomonis, expauefactus.

12 Quo viso Petrus respõdit populo, Viri Israelitæ, quid miramini super hoc? aut quid intẽtos oculos in nos habetis, quasi propria vi aut pietate effecerimus vt hic ambularet?

13 Deus ille Abraham & Isaac & Iacob, Deus *inquam* Patrum nostrorum glorificauit Filium suum Iesum, quem vos prodidistis & abnegastis in conspectu Pilati, quum ille iudicasset esse absoluendum.

14 Vos autem sanctum illum & iustũ abnegastis, & postulastis homicidam condonari vobis:

15 Principem autẽ vitæ trucidastis, quẽ Deus excitauit à mortuis: cuius *rei* nos testes sumus.

16 Et per fidem in nomen ipsius, hunc quem conspicitis ac nostis, confirmauit nomen ipsius: fides inquam quæ per ipsum *est*, dedit isti integritatem hanc coram omnibus vobis.

9 Et uidit omnis populus eum ambulantem & laudantem Deum.

10 Cognoscebant autem illum quòd ipse erat qui ad eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt stupore & ecstasi in eo quod contigerat illi.

11 Quũ tenerent autem Petrũ & Iohannem, concurrit omnis populus ad eos ad porticum quæ appellatur Solomonis, stupentes.

12 Videns autem Petrus respondit ad populũ, Viri Israelitæ quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostra uirtute aut pietate fecerimus hunc ambulare?

13 Deus Abrahã & Deus Isaac & Deus Iacob, Deus patrũ nostrorũ glorificauit Filium suum Iesum, quem uos quidem tradidistis & negastis ante faciem Pilati, iudicante illo dimitti.

14 Vos autem sanctum & iustum negastis, & petistis uirum homicidam donari uobis:

15 Authorẽ uerò uitæ interfecistis, quẽ Deus suscitauit à mortuis, cuius nos testes sumus.

16 Et in fide nominis eius, hunc quẽ uos uidetis & nostis, confirmauit nomẽ eius: & fides quæ per eũ est, dedit illi integrã sanitatem istam in cõspectu omnium uestrum.

11 Quum teneret autem qui sanatus fuerat claudus, κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ. Sic constanter legitur in omnibus Græcis codicibus quos inspeximus, & apud Œcumenium quoque. Veteris autem editionis codices duobus modis hîc sunt deprauati. Alii enim habent, Quũ viderent autẽ, id est ἰδόντες δὲ. Alii, Quũ tenerẽt, κρατοῦντες δὲ, & totum illud τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ prætermittunt. κρατεῖν autem hoc loco non declarat prehendere, sed ita tenere vt tibi elabi non sinas. quod arguit, claudum istum vel eorum amore à quibus curatus fuerat, vel fortassis metu ne si eos ex oculis semel amisisset, iterum claudus fieret, ab eorum latere non discessisse.

12 Aut pietate, ἢ εὐσεβείᾳ. In quibusdam exemplaribus Vulgatæ editionis legitur, Aut potestate, id est ἢ ἐξουσίᾳ: quæ lectio non displicet Erasmo, ac ne mihi quidem, quanuis nullius codicis Græci authoritate confirmetur. Neque tamen altera inepta est: sic enim colligebat turba vt Nicodemus, Ioh. 3. a. 2, & cæcus ille oculatissimus, Ioh. 9. f. 31. Peccatores, inquit, Deus non exaudit: sed siquis est θεοσεβὴς, id est Dei cultor, & voluntati eius paret, hunc audit. Quod ne Homerus quidem ignorauit, quum suum Achillem induceret dicentem, Ὅς κε θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ᾽ ἔκλυον αὐτοῦ.

14 Cõdonari, χαρισθῆναι. Alibi χαρίζεσθαι interpretati sumus Gratificari, quoties videlicet cũ casu rei (vt loquũtur) cõstruitur. 15 Principem, ἀρχηγόν. Id est, eum qui vnus dux est ad vitã. Vulg. & Eras. Authorem.

16 Et per fidẽ in nomen ipsius, καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Miror quid hic venerit in mentem Erasmo doctissimo viro vt nodum in scirpo quæreret. Incertum est (inquit) quid referat αὐτοῦ, & quis sit nominatiuus verbi ἐστερέωσε, & ὄνομα rectus sit casus an accusatiuus. Ego verò non video qui vel ambigere possit quisquam quin hæc sit legitima & naturalis horum verborum constructio, Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερέωσε τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id est, Et nomen ipsius (quẽ scilicet Deus à mortuis excitauit) istũ quẽ spectatis & nostis, cõfirmauit per fidẽ nominis ipsius. id est, quia fide amplexus est illũ à mortuis excitatũ, cuius nomen ex nobis audiit. Aliæ autẽ duæ interpretationes quas Erasmus affert, non video qua tandẽ ratione possint ex Petri verbis elici. Cæterùm vt planior sit huius loci explicatio, sciendum est ἐπὶ (quæ particula respondet

literæ Hebræorum ב)idem hîc declarare atque διὰ,nimirum instrumentalem causam.Deinde πίστιν ὀνόματος passiuè dici fidem quæ habetur ipsius nomini,vt Marci 11.c.22,& Rom.3.c.22. Postremò nomẽ Christi pro Christo ipso poni,sicut Dei nomen pro Deo: quæ periphrasis minimè est otiosa.Ita enim significatur mutua quædam relatio inter Deum & Verbum,cuius prædicatione sese patefacit mundo, vt eam demum fidem esse sciamus quæ est ex Verbi auditu. Fides,inquã, quæ per ipsum *est*, καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ. Vt hic locus commodè possit intelligi,conferat lector quæ scripta sunt 1.Pet.1.d.21. Integritatem,ὁλοκληρίαν.Heb.מתם,vt Esa.1.a.6. Opponitur autem corpus integrum vitioso apud Ciceronem lib.de Diuinat.1.& apud Celsum vitiosus sanguis integro.Sic Virgilius, -- vos ô quibus integer æui Sanguis,ait,solidæque suo stant robore vires. Vnde apud Ciceronem 5.de Finibus,integritas corporis pro valetudine dicitur.Vulgata,Integram sanitatem.Irenæi interpres, Incolumitatem.Nam Græcum Irenæum mihi non contigit videre. *Opponitur autem ista integritas claudicationi:* *

17 Καὶ νῦν ἀδελφοί, οἶδα ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.

17 Sed nunc fratres,scio vos per ignorantiam *ista* fecisse,sicut & primores vestros.

17 Et nũc fratres,scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & principes uestri.

18 Ὁ δὲ Θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ παθεῖν τὸν Χριστόν, ἐπλήρωσεν οὕτω.

18 Deus autem quæ prænũtiauerat per os omnium Prophetarum suorum,Christum passurum,ita impleuit.

18 Deus autem quæ prænũtiauit per os omnium prophetarum, pati Christum suum,sic impleuit.

19 Μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε, εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας· ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου,

19 Resipiscite igitur,& conuertimini, vt deleantur peccata vestra: postquam venerint tempora refrigerationis à conspectu Domini,

19 Pœnitemini igitur & conuertimini,ut deleantur peccata uestra:ut quũ uenerint tempora refrigerij à conspectu Domini,

20 Καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεκηρυγμένον ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστόν·

20 Et miserit prænuntiatum vobis Iesum Christum:

20 Et miserit eum qui prædicatus est nobis, Iesum Christum:

21 Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος πάντων ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ' αἰῶνος.

21 Quem oportet quidem cælo capi, vsque ad tempora restitutionis omnium, quæ *tempora* prædixit Deus per os omniũ sanctorum suorum à seculo Prophetarum.

21 Quem oportet quidem cælum recipere usque in tempora restitutionis omnium,de quo loquutus est Deus per os sanctorũ suorũ à seculo Prophetarũ.

22 Μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, Ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς.

Deut.18.c.15 infrà 7.c.37

22 Moses etenim ad Patres dixit, ‖Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me: audietis eũ in omnibus quæ loquutus fuerit vobis.

22 Moyses quidem dixit. Quoniã Prophetam suscitabit uobis Dominus Deus uester de fratrib⁹ uestris tanquã me: ipsum audietis iuxta omnia quæcũq; loquutus fuerit uobis.

23 Ἔσται δέ, πᾶσα ψυχὴ ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ.

23 Futurum est autem vt quisquis nõ auscultarit Prophetam illum, disperdatur è populo.

23 Erit autem,omnis anima quæ nõ audierit Prophetam illum,exterminabitur de plebe.

17 Primores,οἱ ἄρχοντες.Vide Luc.23.f.35.

19 Postquam venerint,ὅπως ἂν ἔλθωσι. Hic locus à plurimis interpretibus mirum est quàm variè sit explicatus. Vetus enim interpres conuertit Vt quum venerint,id est ὅπως ὅταν, non ὅπως ὅτι, vt tradidit Erasmus. Tertullianus,Vt veniant vobis,ὅπως ἔλθωσιν ὑμῖν.Irenæi interpres, Et veniant,καὶ ἔλθωσι.Erasmus anantapodoton esse putat,aut ὅπως ἂν poni pro Vtcũque. Atqui ὅπως ἂν nihil aliud declarat quàm ἐπειδὰν, id est Postquam: quod idoneorum scriptorum authoritate facilè potest confirmari.Sic enim Herodotus in Clio,ὅκως μὲν ἂν ὁ τῆς γῆς καρπὸς ἁδρὸς, τὴν ἰκαῦτα ἐσέβαλε τὴν στρατιήν.Idem Thalia,ἤδη τοῦ μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ Διὸς ὅκως ὕοι.Idem eodem libro,ὅκως δὲ ἴδοιτο Κλεομένης τὰ ποτήρια,ἀπεθώμαζε. Sophocles Tyranno,ὅπως γὰρ ὀργῇ χρώμενη παρῆλθ' ἔσω. Idem,πύλας δ' ὅπως εἰσῆλθ' ἐπιρρήξασ' ἔσω.Ex quibus exemplis apparet,sicut ὅπως & ὡς sunt synonyma,quando coniunctiones sunt & τελικῶς ponuntur, sic etiam vtrũque interdum esse temporis aduerbium.Idem igitur declarat ὅπως ἂν hoc loco atque ὡς ἂν 1.Cor.11.g.34.vt non possim satis mirari,interpretes tam multos, ac præsertim Erasmum, in hoc loco conuertendo sic potuisse hallucinari.

20 Prænuntiatum, τὸν προκεκηρυγμένον. Veteres omnes Græci codices quos vidimus,scriptum habebãt προκεχειρισμένον,id est repræsentatum ac velut expromptum,vel destinatum ac designatum. Sic enim accipitur verbum προχειρίζεσθαι infrà 22.c.14,& huc pertinet quod ait Paulus,Christum fuisse Circuncisionis ministrum.

21 Cælo capi,τὸν οὐρανὸν δέξασθαι.Id est,Cælo contineri.Nam (vt alibi diximus) apud Hebræos vno verbo posito sæpe intelligitur consequens,vt quum ἐξελθεῖν pro Venire ponitur,& similia multa quæ suis locis annotauimus.Quòd autem passiuum dicẽdi genus potius quàm actiuum vsurpauerimus, factum est à nobis vt amphibolia omnis vitaretur.Nam operæpretium est in Ecclesia Dei extare perspicuum hoc testimonium,aduersus istos qui pro eo quòd fide ascendendum est nobis in cælos,vt capiti nostro coniungamur, Christi corpus vel iterum è cælo,veluti Iouem quendam Elicium,censent, atque adeo pertinacissimè tuentur nobis euocandum:vel adhuc in terris versari existimant. Ponitur autem δέξασθαι pro δέχεσθαι: quæ enallage passim occurrit, vt Matth.10.v.34.35, Luc.9.c.22,& 17.e.25,& alibi sæpe.Notandũ etiã est particulæ μὲν non subiici subiũctiuam δὲ, quod rarũ est. Quæ *tempora*,ὧν.Hæc particula necessariò cohæret vel cum χρόνων, vel cum πάντων:cum isto verò cõiungi nõ potest quin videatur exceptionis vim habere:quasi nõ sint restituẽda omnia,sed quædã dũtaxat quæ prædixit Dominus:quæ sentẽtia cũ verbo Dei nõ cõsentit. Ergo ad χρόνων referẽda est: quod vt planius esset,antecedens ipsum repetii. Prædixit,ἐλάλησεν. Vulg. De quo loquutus est,i. περὶ οὗ ἐλάλησεν. Legimus in vno exẽplari περὶ ὧν ἐλάλησεν, de quibus loquutus est. 23 Disperdatur,ἐξολοθρευθήσεται. Id est, Ex populo expungatur.Vulg.& Eras.vti maluerunt verbo Exterminandi,quod respondet τῷ ἐξορίζειν.

24 Καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ Σαμουὴλ καὶ τῶν καθεξῆς, ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ προκατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας.

24 Sed & omnes Prophetæ à Samuele & iis qui deinceps *sequuti sunt*,quotquot loquuti sunt,etiã prænuntiarunt dies istos.

24 Et omnes Prophetæ à Samuele,& deinceps qui loquuti sunt, & annuntiauerunt dies istos.

25 Ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης ἧς διέθετο ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγων πρὸς Ἀβραάμ, Καὶ τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς.

25 Vos estis filii Prophetarum & pacti quod pepigit Deus erga patres nostros,dicens ad Abraham, ‖Et in semine tuo benedictionem consequentur omnes familiæ terræ.

25 Vos estis filij Prophetarum & testamenti quod disposuit Deus ad patres nostros, dicens ad Abraham, Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.

Gen.12.a.3 gal 3.b.8

26 Ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦντα ὑμᾶς, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

26 Vobis primùm Deus excitatum Filium suum Iesum misit, qui benediceret vobis, vnumquenque auertendo ab ipsius sceleribus.

26 Vobis primùm Deus suscitans Filium suũ, misit eum benedicentem uobis, ut conuertat se unusquisque à nequitia sua.

Κεφάλαιον δ'.

CAP. IIII.

1 Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαόν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι

1 Loquentibus autem ipsis ad populum,superuenerunt Sacerdotes & præfectus templo & Sadducæi:

1 Loquentibus autem illis ad populum, superuenerunt Sacerdotes & magistratus templi & Sadducæi:

2 Διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαόν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν.

2 Molestè ferentes quòd docerent populũ,& annuntiarent in nomine Iesu resurrectionẽ ex mortuis.

2 Dolentes quòd docerent populum,& annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis.

3 Καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον. ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη.

3 Et iniecerunt eis manus,posuerúntq; eos in custodiam in posterum diem.Nam erat iam vespera.

3 Et iniecerunt in eos manus, & posuerunt eos in custodiam in crastinum. erat enim iã uespera.

4 Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον, ἐπίστευσαν· καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε.

4 Multi verò eorum qui audierant sermonem, crediderunt: & factus est numerus virorũ quasi quinquies mille.

4 Multi autem eorum qui audierant uerbum, crediderunt: & factus est numerus uirorũ quasi quinque millia.

5 Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς εἰς Ἱερουσαλήμ·

5 Factum est autem postero die vt cogerẽtur primores eorũ & seniores & Scribæ in Ierusalem:

5 Factum est autem in crastinum ut congregarentur principes eorum, & seniores & Scribæ in Ierusalem:

6 Καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα καὶ Καϊάφαν καὶ Ἰωάννην καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ.

6 Et Annas Põtifex maxim⁹,& Caiaphas & Iohãnes & Alexãder,& quotquot erant ex genere Pontificio.

6 Et Annas princeps Sacerdotũ,& Caiphas,& Iohannes, & Alexander, & quotquot erant de genere sacerdotali.

24 Prænuntiarunt,προκατήγγειλαν.Vulgata & Erasmus, Annuntiarunt, κατήγγειλαν.

25 Filii Prophetarum ac pacti,υἱοὶ τῶν προφητῶν καὶ τῆς διαθήκης. Id est, Ii estis quibus peculiariter destinati fuerunt Prophetæ,& quibuscum fœdus est sancitum,ex Hebræorum idiotismo quem suprà aliquoties annotauimus.Huc pertinet quod ait Paulus Rom.9.a.4. Sed & propriè accipi potest Filiorum nomen, vt dicãtur Iudæi posteritas esse Prophetarum,Abrahami videlicet,Isaaci & Iacobi:& filii fœderis,id est semen illud Abrahæ in fœdere comprehensum: ideo non recessimus à verbis Lucæ.

26 Excitatum,ἀναστήσας. Id est, Exortum & exhibitum mundo, si quidem libeat ad Christi conceptum referre: vel, excitatum à mortuis,& in regnum suum euectum: ad quod tempus Paulus accommodat illud Dauidis, Hodie genui te,Infrà,13.e.33. Vnumquenque auertendo, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον. Vulgata, & Erasmus,Vt vnusquisque se conuertat.Sed illa expositio mihi quidem visa est minus violenta, & magis accommodata ad id de quo agitur.In quibusdam codicibus additur ὑμῶν, id est vnumquenque vestrum, & pro πονηριῶν ὑμῶν,legitur πονηριῶν αὐτοῦ,quod sum sequutus cum Vetere interprete.Vertit enim,A nequitia sua.

IN CAPVT IIII.

1 Præfectus templo,ὁ στρατηγὸς τοῦ ναοῦ.Vide Matth.27.v.64.

5 Primores eorum, αὐτῶν ἄρχοντας. Quicunque isti fuerint,apparet ex isto loco distinctos fuisse à senioribus, & Scribis & principibus Sacerdotum. Mihi igitur similis iudicii formam consideranti Ier.26, videntur השרים,ἄρχοντας,id est primores siue principes dici quos postea Sanhedrin id est συνέδριον vocarũt,qui erant ex tribu Iuda,antequam Herodes crudelissimè in Dauidis genus sæuiret. Seniorum autem nomine intelligo eos ex populo qui authoritate & dignitate pollebant, & vnà cum illis considebant in solennibus iudiciis. istis adiuncti erant Scribæ,quos ibi Ieremias vocat הנביאים, & Græcus interpres προφήτας. Denique in isto numero recensentur הכהנים id est Ἀρχιερεῖς,quorum maxima erat authoritas,vt qui concilium cogerent,vt apparet infrà,5.v.22.

6 Pontificio,ἀρχιερατικοῦ.Vulg.Sacerdotali,nomine nimium generali.

Καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ, ἐπυνθάνοντο, Ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς;

7 Quũ igitur statuissent eos in medio, percontati sunt, Qua potestate aut quo nomine vos hoc fecistis?

7 *Et statuentes eos in medio, interrogabant, In qua virtute aut in quo nomine fecistis hoc vos?*

Τότε Πέτρος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραήλ,

8 Tunc Petrus repletus Spiritu sancto dixit eis, Primores populi & seniores Israel,

8 *Tunc repletus Spiritu sancto Petrus dixit ad eos, Principes populi & seniores Israel,*

Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται·

9 Quandoquidem de nobis hodie quæstio habetur super beneficio in hominem ægrotum *collato*, quomodo *videlicet* iste seruatus sit:

9 *Si nos hodie diiudicamur in benefacto hominis infirmi, in quo iste saluus factus est:*

Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.

10 Notum sit omnibus vobis & toti populo Israel, per nomẽ Iesu Christi Nazareni, quẽ vos crucifixistis, quem Deus excitauit à mortuis, per hoc, *inquam*, istum adstare in vestro conspectu sanum.

10 *Notum sit omnibus vobis & omni plebi Israel, quia in nomine Iesu Christi Nazareni quẽ vos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis, in hoc iste adstat corà vobis sanus.*

Psal.117.c.22
esa.28.d.16
matt.21.g.42
mar.12.a.10
luc.20.c.17
rom.9.g.33
1.pet.2.a.7

Οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ᾽ ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας.

11 ‖ Hic est lapis ille pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus est caput anguli:

11 *Hic est lapis qui reprobatus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli:*

Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

12 Nec est in alio quoquam salus, nec enim aliud nomen est sub cælo quod datũ sit inter homines, per quod oporteat nos seruari.

12 *Et non est in alio aliquo salus. nec enim aliud nomen est sub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri.*

Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παρρησίαν καὶ Ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται,

13 Cõspecta verò Petri ĩ dicẽdo libertate & Iohãnis, cõpertóq; homines esse illiteratos & idio-

13 *Videntes autem Petri constantiam & Iohannis, comperto quòd homines essent sine literis & idio-*

7 Quo nomine, ἐν ποίῳ ὀνόματι. Id est, Qua authóritate.

9 Quandoquidem, εἰ id est ἐπεὶ, vt rectè interpretantur Græca scholia: nempe sicut apud Hebræos אם ponitur pro כי. Vulg. & Eras. Si: quæ particula interdum etiam est causalis, vt Rom. 11. c. 24. De nobis quæstio habetur, ἡμεῖς ἀνακρινόμεθα. Vulgata, Diiudicámur, barbarè & obscurè, in ea significatione quæ hic requiritur. Eras. Examinamur: quod verbum passiuo genere nusquam legi. Est autem ἀνακρίνεσθαι verbum forense, & in eum dicitur de quo constituitur iudiciũ. Irenæi interpres vertit Redarguimur. Super beneficio in hominem ægrotum *collato*, ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς. Vulg. prorsus barbarè, In benefacto hominis infirmi. Erasmus, Eo quòd benefecerimus homini infirmo: sensu sic quoque rectè expresso. Quomodo, ἐν τίνι. Vel, (vt Erasmus) Qua ratione. Sic apud Hebræos accipitur במה, vt Psalmo 119. 9. de quo aliquid diximus Matth. capite 5. versu 13.

10 Per hoc, *inquam*, ἐν τούτῳ. Per hoc videlicet nomen. Erasmus, Per hunc: eodem quidem sensu, sed tamen sine causa discedens à Græcis. Nam τούτῳ videtur necessariò referendum ad ὀνόματι.

12 Aliud nomen, ὄνομα ἕτερον. Id est, Alius, vel alia vis cuiusquam siue authoritas. Ortum est autem hoc dicendi genus Hebræis perfamiliare, ex eo quòd in periculis ac votis appellari soleant ii à quibus opem ac præsidium expectamus. Sub cælo, ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Id est vspiam. Neque enim hoc loco Cælum opponitur terræ, quasi in cælo sint alii præter Christũ deprecatores, in terra verò non item: sed Heb. est pleonasmus cuius tamen hîc videtur peculiaris quædam esse energia. Ita enim significat Petrus imperii Christi amplitudinem: & partim Iudæorum qui templo suo addicti erant, partim aliarum gentium superstitiosos cultûs reprehendit. Deest tamen hoc in nonnullis codicibus, & in Œcumenii scholiis. Quod datũ sit, τὸ δεδομένον. Id est ὃ δέδοται. alioqui videtur prorsus redundare articulus, & sic etiam legimus apud Irenæum. Participium autem δεδομένον non accipio translatitiè pro auditum, (vt placuit Erasmo) sed propria significatione, vt subaudiatur ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, à Deo. Huc enim pertinet quod scriptũ est Ioh. 3. b. 16: & Petrum oportuit, quum Christum pro vnico Seruatore proponeret, ad Deum vsque assurgere, ne docere Iudæos videretur expectandam ab homine salutem. Sed tamen Petrus, Christi ipsius exemplo, ita sese istorum ruditati accommodat vt illius diuinitatem videatur non aliter asserere quàm ex consequenti. Quum enim dixisset in eo vno positam esse omnium salutem, causam addit, quia Deus per eum vnum seruat: ex quo rursus consequitur, eundem Christum Deum esse: quum scriptum sit, Gloriam meam alteri non dabo. Sed in hanc disputationem Petrus non ingreditur, quòd nondum haberet idoneos istis mysteriis auditores. Inter homines, ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Hebr. באדם, id hominibus, vt rectè conuertit Vetus interpres, & Irenæus quoque lib. 3. cap. 12, sicut infrà, 7. 44, ἐν τοῖς πατράσιν non aliud declarat quàm πατράσιν. Inter homines (inquit Erasmus) additur ob Mosen cui fidebant Iudæi. At ego non puto Iudæos ita fuisse corruptis iudiciis vt à Mose salutem expectarint. Quòd siquis excipiat per Mosen intelligi legem à Mose traditam, respondeo, hanc declarationem magis etiam ineptam videri. Neque enim hîc propriè agitur de Christi doctrina, quasi cum Lege aut cum traditionibus Pharisæorum comparetur, sed de ipsa Christi (vt ita dicam) persona, per quem vnum Deus homines seruet.

13 Idiotæ, ἰδιῶται. Hoc Græco epitheto propriè significantur homines plebeii & viles, quos Græci πένητας

etiam vocant. Iam verò quia eiusmodi homines fere indocti sunt & rerum imperiti, idcirco factum est vt idiotæ dicantur, qui minimè ingeniosi sunt aut intelligentes: cuius translationis exempla passim apud Ciceronem occurrũt. Lucianus dialog. De luctu, Ὁ πολὺς ὅμιλος, οὓς ἰδιώτας οἱ σοφοὶ καλοῦσι. Iudæi scriptores corrupto Græco vocabulo הדיוט vocant, quibus opponitur מומחה, id est homo authoritate præditus.

ἐθαύμαζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν·

tas, admirabantur, & agnoscebant eos cum Iesu fuisse.

tæ, admirabantur, & cognoscebant eos quoniam cum Iesu fuerant.

Τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν.

14 Illum verò videntes stantem cum eis qui sanatus fuerat, nihil poterant cõtradicere.

14 *Hominem quoque videntes stantem cum eis qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere.*

Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους,

15 Iussis autem ipsis extra concilium abire, conferebant inter se,

15 *Iusserunt autem eos foras extra concilium secedere, & conferebant ad inuicem,*

Λέγοντες, Τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι᾽ αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερόν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι.

16 Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? nam conspicuum signum editum esse per eos, manifestum est omnibus habitãtibus in Hierusalem, nec possumus negare:

16 *Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? quoniam quidem notum signum factum est per eos, omnibus habitantibus Ierusalem manifestum est, & non possumus negare:*

Ἀλλ᾽ ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαόν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα αὐτοῖς μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων.

17 Sed ne *id* amplius serpat in populum, minaciter interminemur eis ne posthac vlli hominum loquantur in nomine isto.

17 *Sed ne amplius diuulgetur in populum, comminemur eis ne vltra loquãtur in nomine hoc ulli hominum.*

Καὶ καλέσαντες αὐτοὺς παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

18 Itaque vocatis ipsis, denuntiarunt ne omnino loquerentur vel docerent in nomine Iesu.

18 *Et vocantes eos, denuntiauerunt ne omnino loquerentur neque docerent in nomine Iesu.*

Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς εἶπον, Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε.

19 Petrus autem & Iohannes respondentes dixerunt eis, An apud Deum iustum sit vobis potius auscultare quàm Deo, iudicate.

19 *Petrus verò & Iohãnes respondentes dixerunt ad eos, Si iustum est in conspectu Dei uos potius audire quàm Deum, iudicate.*

Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.

20 Non enim possumus quæ vidimus & audiuimus, nõ loqui.

20 *Non enim possumus quæ vidimus & audiuimus non loqui.*

Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτούς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς κολάσωνται αὐτούς, διὰ τὸν λαόν· ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.

21 Illi verò non inueniẽtes quomodo punirent eos, additis minis eos dimiserunt, propter populum, quia omnes glorificabant Deum super eo quod factum fuerat.

21 *At illi comminantes, dimiserunt eos, non inuenientes quomodo punirẽt eos, propter populũ, quia omnes clarificabant id quod factum fuerat, in eo quod acciderat.*

Ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος ἐφ᾽ ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.

22 Annorum enim erat amplius quadraginta homo ille in quo editum fuerat signum istud sanationis.

22 *Annorũ enim erat amplius quadraginta homo in quo factum fuerat signum istud sanitatis.*

Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον.

23 Dimissi autem *illi* venerunt ad suos, & annuntiauerũt quæ principes Sacerdotũ & seniores ipsis dixerant.

23 *Dimissi autem venerũt ad suos, & annuntiauerunt eis quãta ad eos principes Sacerdotum & seniores dixissent.*

Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ εἶπον, Δέσπο-

24 Isti verò quũ hæc audissent, cõcorditer sustulerunt vocem ad Deũ, dixerúntque, Domi-

24 *Qui quũ audissẽt, unanimiter leuauerunt uocẽ ad Deũ, & dixerunt, Domi.*

21 Non inuenientes quomodo, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς. Id est, μὴ εὑρίσκοντες πῶς. Positum enim est nomen μηδὲν aduerbii loco propter sequentem articulum, quem quidem solet hic noster peculiari pleonasmo vsurpare, vt Euang. 9. f. 46, & 22. a. 2, & 4.

24 Domine, tu es Deus ille qui fecisti, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας. In vno exemplari scriptum est, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ποιήσας, Domine, tu es Deus ille noster qui fecisti.

τα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς·

Ὁ διὰ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών, Ἱνατί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;

Psal. 2. a. 1

Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.

Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραήλ,

Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι.

Καὶ τὰ νῦν Κύριε ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παρρησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου,

Ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν, καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ.

Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παρρησίας.

Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία·

ne, tu es Deus ille qui fecisti cælum ac terram, mare, & omnia quæ in eis sunt:

25 Qui per os Dauid pueri tui dixisti, ‖ Cur fremuerunt Gentes & populi meditati sunt inania?

26 Adstiterūt reges terræ, & principes coacti sunt eodem *loci* aduersus Dominum, & Christū eius.

27 Coacti sunt enim verè aduersus sanctum Filium tuum Iesum quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus cum Gentibus & populis Israel,

28 Vt facerent quæcunque manus tua, & consilium tuum prius definierat facienda.

29 Nūc igitur Domine intuere in minas eorum, & da seruis tuis vt cum omni libertate loquantur sermonem tuum,

30 Manu tua à te extensa ad sanandum, atque signa & miracula edantur per nomen sancti Filii tui Iesu.

31 Quum autem precati essent, commotus est locus in quo erant coacti: & repleti sunt omnes Spiritu sācto, & loquuti sūt sermonem Dei cum libertate.

32 Multitudinis autē corū qui crediderāt, erat cor & anima vna:

ne, tu es Deus qui fecisti cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt:

25 Qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti, Quare fremuerūt Gētes, & populi meditati sūt inania?

26 Adstiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in unum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius.

27 Conuenerunt enim verè in ciuitate ista aduersus sanctum puerum tuū Iesum, quem unxisti, Herodes & Pōtius Pilat⁹, cū Gētibus & populis Israel,

28 Facere quæ manus tua & consilium decreuerūt fieri.

29 Et nunc Domine respice in minas eorum, & da seruis tuis cū omni fiducia loqui uerbum tuum,

30 In eo quòd manum tuā extendas ad sanitates, & signa & prodigia fieri per nomen sancti Filij tui Iesu.

31 Et quum orassent, motus est locus in quo erant cōgregati: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquebantur uerbum Dei cum fiducia.

32 Multitudinis autē credētium erat cor & aīa una:

25 Qui per os Dauid pueri tui dixisti, ὁ διὰ τοῦ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών. Vulgata & Irenæus, Qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti, ὁ Πνεύματι ἁγίῳ διὰ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών: quam lectionem reperimus in nonnullis codicibus Græcis, sed perturbatam, vt mihi quidē videatur nescio quid hoc loco infartum à Macedonianis aut Eunomianis.

27 Verè, ἐπ' ἀληθείας, באמת. Vetus interpres addit In ciuitate ista, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ: quod etiam reperimus in quinque Græcis exemplaribus. Et populis Israel, καὶ λαοῖς Ἰσραήλ. Heb. עמי ישראל. Nam etsi plerunque singulari numero populus Israel dicantur Israelitæ, tamen interdum quoque pluralis numerus vsurpatur, non modò propter 12 tribus, quarum singulæ veluti populum quendam distinctū constituebant, vt precatus est Isaac Iacobo, Gen. 28. a. 3, & Deus ipse eidem dicitur pollicitus, Gen. 48. a. 4, sed etiam propter ingentem multitudinem: quasi plures simul gentes coiissent, vt Iud. 5. b. 14.

28 Vt facerent, ποιῆσαι. Referendū est verbum ποιῆσαι non ad consilia & voluntates Herodis & Pilati, sed ad ipsorum consiliorum euentum: habenda denique ratio non operis illorum, qui scelerati fuerunt homicidæ & profani veritatis hostes, sed operis Dei, quod illi nihil tale cogitantes peragebant. Hæc autem distinctio rectè obseruata, moderatis omnibus ingeniis satisfaciet, vt Dei consilium ac decretum à præscientia nunquam separent, & tamen scelerum culpam totam in secundis causis, diabolo videlicet & homine, constituāt. Sic Deus indurat Pharaonē, sic rex Assur est serra quā agitat Domin⁹, sic Absalomo Deus tradidit patris vxores, sic decē tribuū rebellionē Deus suum opus vocat, sic impii à quibus exagitatur Dauid, sunt Dei manus, sic Caiaphas prophetauit, sic denique omnia fiunt vi propositi Dei, iuxta voluntatis ipsius decretum, Eph. 1. b. 11. Manus tua, ἡ χείρ σου. Heb. ידך. Id est, Tu pro tua potestate tuóque iure. Sic paulo pòst manum vocat ipsius δύναμιν in edendis signis ac prodigiis. Verbum autem προορίζειν Vetus interpres hoc loco interpretatur Decernere: quod nō videtur satis expressum, quia negligitur præpositio πρό: ex qua intelligitur Dei decretum ac propositum cæteras omnes causas etiam ordine antegredi.

30 Manu tua à te extensa, ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε. Vulg. barbarè & obscurè, In eo quòd manū tuam extendas. Eras. rectè & dilucidè expressa sententia, Manum tuam porrigendo. Malui tamen actiuum dicendi genus in passiuum mutare, vt in interpretando nullum vocabulum deperiret.

32 Erat, ἦν. Augustinus Epistola octaua ad Lætum, quam existimat Erasmus Paulino potius tribuendam, legit, Erat in Deum, id est ἦν εἰς Θεόν: quam lectionem maximè amplecterer si accederet alicuius codicis authoritas: mallem tamen interpretari In Deo, quàm in Deum, vt significetur Deum esse huius coniunctionis vinculum: sicut monet Apostolus Phil. 4. a. 2, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est vt idem sentiamus, sed ἐν Κυρίῳ: quod tamen etiamsi non addatur hoc loco, per se satis intelligitur, quum de iis agatur qui crediderant.

καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.

Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.

Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων,

Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ καθότι ἄν τις χρείαν εἶχεν.

Ἰωσῆς δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων (ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, υἱὸς παρακλήσεως) Λευΐτης, Κύπριος τῷ γένει,

Ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.

nec quisquā aliquid eorū quæ habebat, suum esse dicebat, sed erant eis omnia cōmunia.

33 Et Apostoli magna vi edebant testimonium resurrectionis Domini Iesu: & gratia magna erat super eos omnes.

34 Nullus enim erat egens inter eos. quotquot enim erant possessores agrorum aut domorum, vendentes adferebant pretia eorū quæ vendita fuerāt:

35 Et deponebant ad pedes Apostolorum. distribuebatur autem hoc singulis prout cuique opus erat.

36 Ioses ergo qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est, si interpreteris, filius cōsolationis) Leuites, Cyprius genere,

37 Quum haberet agrum, vendidit eum, & attulit pecuniā, deposuitque ad pedes Apostolorum.

nec quisquam eorum quæ possidebat aliquid suum esse dicebat, sed erāt illis omnia communia.

33 Et uirtute magna reddebāt Apostoli testimonium resurrectionis Iesu Christi Domini, & gratia magna erat in omnibus illis.

34 Neque enim quisquam egēs erat inter illos. quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant, uēdētes adferebant pretia eorū quæ uēdebāt:

35 Et ponebant ante pedes Apostolorum. diuidebantur autem singulis prout cuique opus erat.

36 Ioseph autē qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est interpretatū, filius consolationis) Leuites, Cyprius genere,

37 Quū haberet agrū, uēdidit eū, & attulit pretiū, & posuit ante pedes Apostolorum.

Κεφάλαιον ε.

Ἀνὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι, σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώλησε κτῆμα,

Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ· καὶ ἐνέγκας μέρος τι, παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν.

Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀνανία, διατί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου;

CAP. V.

1 VIr autem quidam nomine Ananias, cum Sapphira vxore sua vēdidit possessionem:

2 Et interuertit *aliquid* ex pretio, conscia etiā vxore sua: allatámque partem aliquam, ad pedes Apostolorum deposuit.

3 Dixit autem Petrus, Anania, cur impleuit Satanas cor tuum, vt mentireris *in* Spiritum sanctū, & interuerteres ex pretio istius prædii?

CAP. V.

1 VIr autem quidam nomine Ananias, cum Sapphira uxore sua uendidit agrum:

2 Et fraudauit de pretio agri, conscia uxore sua: & adferens partem quādam, ad pedes Apostolorum posuit.

3 Dixit autem Petrus, Anania, cur tentauit Satanas cor tuū, mentiri te Spiritui sancto, & fraudare de pretio agri?

36 Ioses igitur, Ἰωσῆς δέ. In vno codice scriptum erat Ἰωσήφ: quemadmodum etiam legit Vetus interpres. Cæterùm quod ad Barnabæ cognomentum attinet, qui sunt Chaldaicæ linguæ periti, deriuant à בר, quod est filius, & נפש, quod est anima, quasi dicas, qui animam reficit, *mutato PE in BETH. Accipio autem δέ pro οὖν, et inde sequentem sectionem auspicari certe oportet.*

38 Pecuniam, τὸ χρῆμα. Heb. כסף: quum Græci plurali numero χρήματα dicant. Vulg. & Eras. Pretium, id est τιμήν, vt infrà, 5. a. 2.

IN CAPVT V.

1 Interuertit, ἐνοσφίσατο. Vel, Auertit: Significat autem vtrunque hoc verbum callidè quidpiam surripere, & quasi efficere ne quippiam ad Dominum perueniat, aut ab illius oculis remouere. Græci idem dicunt verbo νοσφίζεσθαι, diuersa tamen translationis ratione, quia videlicet quod furatur quispiam, id solet sibi seponere ac recondere: vt hoc loco Ananias & Sapphira, quum hoc prædium Domino consecrassent, postea per sacrilegium partem pretii seposuerunt, ne in Ecclesiæ conspectum veniret: quod tamen dissimulabant, ita vt ad sacrilegium etiam accederet diffidentia & hypocrisis. Vulgata, Fraudauit: quod non conuenit huic loco. Erasmus, Seposuit: propriè id quidem, nisi νοσφίζεσθαι translatitia significatione aliquid amplius significaret, pro quo Latini auertere aut interuertere dicunt, seponere non item.

3 Impleuit, ἐπλήρωσεν. Id est, Prorsus occupauit. Nam omnis abundantia Hebræis significatur verbo מלא, vt Psal. 83. c. 17, Imple facies eorum ignominia. & Iob 8. d. 21, Donec compleatur risu os tuum, & os tuum exultatione. Vulgata, Tentauit. Nam pro ἐπλήρωσεν legit ἐπείρασεν. Vt mentireris *in* Spiritum sanctum, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Quia vsus est Lucas quarto casu, non tertio, idcirco possit etiam aliquis interpretari, Vt falleres (vel vt ludificareris) Spiritum sanctum. Sed tamen quia paulo pòst vsurpatur tertius casus, & apud Hebræos reperio ista interdum confundi, (vnde orta illa dicendi genera, Benedico te, Euangelizo te, quæ Græci theologi ab Hebræis, & ab illis rursum Latini sumpserunt) puto hunc versiculum explicandum ex eo qui proximè consequitur, quum præsertim, vtrouis modo explices, eadem maneat sententia. Cur tamen mallem vertere *In* Spiritum sanctum quàm Spiritui sancto, hanc causam habui quòd in vno codice scriptum

reperi εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Altera interpretatio quam adfert Erasmus, quasi ψεύσασθαι accipi possit pro simulare, mihi non placet. Quanuis enim isti insignes essent hypocritæ, tamen ex iis quæ sequuntur, apparet Petrum multo grauioris sceleris eos accusare, nempe quòd quum Spiritus sancti impulsu prædium illud totum consecrassent Ecclesiæ, posteanon dubitassent partem pretii interuertere, & quidem ea spe quasi sibi non cum Deo, sed cum hominibus esset negotium, qui hoc sacrilegium non possent redarguere. Id enim est quod Petrus vocat, Spiritui sancto (id est Deo) mentiri, non hominibus: & paulo pòst, Tentare Spiritum Domini. Istius prædii τοῦ χωρίου; Vel, Agri. Sed hoc posterius est ambiguæ significationis.

Οὐχὶ μένον σοὶ ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ.

4 Nonne si seruasses, manebat tibi, & venundatum in tua erat potestate? quid *erat* cur induceres in animũ rem istã? nõ es mẽtitus hominibus, sed Deo.

4 *Nônne manens tibi manebat, & uenũdatum in tua erat potestate? quare posuisti in corde tuo hanc rẽ? Non es mentitus hominibus, sed Deo.*

Ἀκούων δὲ Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε· καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

5 Audiẽs autẽ Ananias hos sermones, cecidit, & animã efflauit. Et obortus est timor magn[us] omnibus qui hæc audiebant.

5 *Audiens autem Ananias hæc uerba, cecidit, & expirauit: & factus est timor magnus super omnes qui audierunt.*

Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.

6 Surgentes autem iuuenes corripuerunt eum, elatúmque sepelierunt.

6 *Surgentes autem iuuenes amouerunt eum, & efferentes sepelierunt.*

Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς εἰσῆλθεν.

7 Intercessit autem fermè horarum trium interuallum, quũ vxor quoq; ipsius, nesciẽs quod factum fuerat, ingressa est.

7 *Factum est autem quasi horarum trium spatium, & uxor ipsius nesciens quod factum fuerat, introiuit.*

Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος, Εἰπέ μοι εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε. Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ, τοσούτου.

8 Dixit autem ei Petrus, Dic mihi, num tanti prædium vendidistis? Ipsa verò dixit, Etiam, tanti.

8 *Respondit autem ei Petrus, Dic mihi, si tanti agrum uendidistis. At illa dixit, Etiam, tanti.*

Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτὴν, Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου, ἐπὶ τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε.

9 Petrus autẽ dixit ei, Quid *est* cur cõuenerit inter vos vt tẽtaretis Spiritũ Domini? ecce, pedes eorũ qui sepelierũt virũ tuũ, ad ostium *adsunt*, & efferent te.

9 *Petrus autem ad eam, Quid utique cõuenit uobis tentare Spiritũ Domini? ecce pedes eorum qui sepelierunt uirum tuũ, ad ostium, & efferent te.*

Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν. εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι εὗρον αὐτὴν νεκρὰν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς.

10 Illicò verò cecidit ad pedes eius, & animam efflauit. ingressi autem iuuenes inuenerũt eam mortuam, & elatam sepelierunt iuxta virum suum.

10 *Confestim cecidit ante pedes eius, & expirauit. intrantes autem iuuenes inuenerũt illã mortuam, & extulerunt, & sepelierunt ad uirum suum.*

Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

11 Et obortus est timor magnus toti Ecclesiæ, & omnibus qui hæc audiebant.

11 *Et factus est timor magnus in uniuersa Ecclesia, & in omnes qui audierunt hæc.*

Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγένετο σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολλά· (καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος.

12 Per manus autem Apostolorum edebantur signa & miracula multa in populo: (& erãt concorditer omnes in porticu Solomonis.

12 *Per manus autem Apostolorum fiebant signa & prodigia multa in plebe: (& erant unanimiter omnes in porticu Solomonis.*

Τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς· ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.

13 Reliquorum autem nemo audebat ipsis adhærere: sed magnificabat eos populus.

13 *Cæterorum autem nemo audebat se coniungere illis, sed magnificabat eos populus.*

Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν)

14 Magis autem accrescebat multitudo credẽtiũ Domino, virorum simul ac mulierum)

14 *Magis autem augebatur credentiũ in Domino multitudo uirorũ ac mulierũ)*

4 Si seruasses, manebat tibi, μένον σοὶ ἔμενε. Vulg. ad verbum, Manens tibi manebat: quem Hebraismum tanquam hoc loco obscuriorem quum illustrare vellet Erasmus, conuertit, Nónne prorsus tibi manebat? Atqui τὸ μένον & τὸ πραθὲν puto potius opponi: quæ antithesis fuit explicanda.

9 Vt tentaretis spiritum Domini, πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου. Notandum est diligenter hoc dicendi genus, profanis quidem scriptoribus ignotum, sed dignum de quo semper cogitent filii Dei. Nam quoties mala conscientia fit aliquid, toties homines in seipsos sententiam ferunt, & quantum in se est, Deum ad iram prouocant, quasi de industria volentes periculum facere an sit iustus & omnipotens.

13 Magnificabat, ἐμεγάλυνεν. Id est, Magnis laudibus efferebat. Vide Luc. 1. e. 46.

14 Accrescebat, &c. προσετίθεντο, &c. Hic nonnihil à Græcis deflexinus necessariò, vt perspicuitati studeremus. Ad verbum, Magis autem adiiciebantur credentes Domino.

Ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραβάτων, ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.

15 Adeo vt in plateas efferrent ægrotos, & ponerent in lectis ac grabatis: vt venientis Petri vel vmbra inumbraret aliquẽ eorum.

15 *Ita ut in plateas eijcerent infirmos, & ponerẽt in lectulis ac grabatis, ut ueniente Petro, saltem umbra illius obũbraret quenquam illorum.*

Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερουσαλὴμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες.

16 Conueniebat autem etiam vulgus vicinarum vrbium in Hierusalem, adducens ægrotos ac vexatos à spiritibus impuris: qui sanabantur omnes.

16 *Concurrebat autem & multitudo uicinarum ciuitatum Ierusalẽ, adferentes ægros & uexatos à spiritibus immundis: qui curabantur omnes.*

Ἀναστὰς δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου.

17 Exurgens autem Pontifex maximus, & omnes qui cum eo erant, quæ est secta Sadducæorum, repleti sunt inuidia:

17 *Exurgens autem princeps Sacerdotum & omnes qui cum illo erant, quæ est hæresis Sadducæorũ, repleti sunt zelo.*

Καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ.

18 Et iniecerunt manus in Apostolos, posuerúntque eos in custodia publica.

18 *Et iniecerunt manus in Apostolos, & posuerunt eos in custodia publica.*

Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, ἐξαγαγών τε αὐτοὺς εἶπε,

19 Sed Angelus Domini per noctem aperuit fores carceris, eductísque illis, dixit,

19 *Angelus autem Domini per noctem aperiens ianuas carceris, & educens eos, dixit,*

Πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.

20 Ite, & stantes loquimini populo in templo omnia verba vitæ huius.

20 *Ite, & stantes loquimini in templo plebi omnia uerba uitæ huius.*

Ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ· καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἀχθῆναι αὐτούς.

21 *Illi* verò quum hæc audissent, introierunt sub diluculum in templum, & docebant. Aduenỉens autem Pontifex maximus, & qui cum eo *erant*, conuocauerunt concilium & vniuersum senatũ filiorum Israel: miserúntque in carcerem *ministros* à quibus illi adducerentur.

21 *Qui quum audissent, intrauerunt diluculo in templum, & docebant. Adueniẽs autem princeps Sacerdotum & qui cum eo erant, cõuocauerunt cõcilium & omnes seniores filiorũ Israel: & miserunt ad carcerem ut adducerentur.*

Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ· ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν,

22 Quum autem venissent ministri, non inuenerunt eos in carcere: *quod* reuersi annuntiauerunt,

22 *Quũ autem uenissent ministri, & aperto carcere non inuenissent illos, reuersi nuntiauerunt,*

Λέγοντες, Ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἔξω ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν.

23 Dicẽtes, Carcerem quidem inuenimus clausum quàm tutissimè, & custodes extrà stãtes ante fores: quum aperuissemus autem, neminem intus inuenimus.

23 *Dicentes, Carcerẽ quidẽ inuenimus clausum cum omni diligentia, & custodes stantes ante ianuas: aperientes autem, neminem intus inuenimus.*

Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ, τε

24 Vt verò audierũt hos sermo-

24 *Vt autẽ audierũt hos ser*

15 Adeo vt in plateas, ὥστε κατὰ τὰς πλατείας. In vno codice legimus ὥστε καὶ εἰς τὰς πλατείας, adeo vt etiam in plateas. Idque rectius, vt opinor.

16 Ac vexatos, ὀχλουμένους. Vide Luc. 6. c. 18.

17 Secta, αἵρεσις. Non dubium est quin hoc vocabulum propriè declaret electionem. inde factum vt pro eo acciperetur quod Latini sectam vocant, id est (vt definit Cicero) pro certa quadam disciplinæ formula, factione, studio, ratione vitæ: fuitque initio vocabulum hoc μέσον, vt pleraque alia, sed tandem nonnisi in vitio poni cœpit: vnde hæreticus dicitur qui à recepta sana doctrina ita aberrat vt contempto Dei & Ecclesiæ ipsius iudicio, in sententia permaneat, & Ecclesiæ concordiã violet. Inuidia, ζήλου: id est φθόνῳ, vel præpostera æmulatione atque adeo zelotypia Legis. Vide Ioh. 2. c. 17.

20 Stantes, σταθέντες. Eiusmodi participia sæpe apud Hebræos redundant. Hoc autem loco putarim hoc participium cohærere cum ἐν τῷ ἱερῷ, vt hoc sit quod vernaculo sermone dicimus, *Vous trouuans au temple.*

Verba vitæ huius, τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. Id est, verba quibus annuntiatur quæ sit ad salutem via, vt Ioh. 6. g. 68. Sed sanè præter morem additur pronomen ταύτης, vtpote quod quum adiungitur vocabulo Vitæ, non æternam sed præsentem potius vitam declarat, vt 1. Cor. 15. c. 17. Itaque non desunt qui hæc explicent per hypallagen, quasi scriptum sit ῥήματα τῆς ζωῆς ταῦτα, hæc verba vitæ: quæ hypallage apud Hebræos interdum reperitur, vt 2. Sam. 2. a. 4, קשת גבורים חתים, id est, arcus fortium fractorum, pro קשת גבורים חתה, id est arcus fortium fractus. Sic etiam Exodi 25, עורת אילים מאדמים, id est, pelles arietum rubro tinctorum, pro pelles arietum rubro tinctas.

21 Miserunt *ministros*, ἀπέστειλαν. Vide Matth. 2. b. 16.

ἱερεὺς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο.

Παραγενόμενος δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, λέγων, Ὅτι ἰδού, οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες, καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν.

Τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἤγαγεν αὐτούς, οὐ μετὰ βίας. (ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν ἵνα μὴ λιθασθῶσιν)

Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ. καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἀρχιερεύς,

Λέγων, Οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδού, πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι εἶπον, Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων· καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς.

nes & " Pontifex & præfectus templo, principésque Sacerdotum, ambigebant de illis quónam hoc euasurum esset.

25 Aduèniens autem quidam nuntiauit eis, Ecce, viri quos conieceratis in carcerem, stant in templo, & docent populum.

26 Tunc præfectus abiens cum ministris, adduxit eos, " non *tamen* per vim. (timebant enim populum ne lapidarentur)

27 Et adductos eos statuerūt in cōcilio. Tunc interrogauit eos Pontifex maximus,

28 Dicens, " Nónne " etiā atque etiam denuntiauimus vobis ne doceretis in nomine isto? & ecce, repleuistis Hierusalē doctrina vestra, & vultis super nos inducere " *effusum* sanguinē hominis istius.

29 Respondens autem Petrus & Apostoli dixerunt, Obedire oportet Deo " potius quàm hominibus.

30 Deus Patrum nostrorū excitauit Iesum, quem vos interfecistis suspensum in ligno.

31 " Hunc *inquam* Deus dextra sua euectū *constituit* principē ac seruatorē, vt det resipiscētiā Israeli & remissionē peccatorū.

32 Et nos sumus ei testes horum quæ dicimus: atque etiam Spiritus sanctus, quem dedit Deus iis qui obediunt ipsi.

33 At illi *his* auditis " frendebant, & consilium inibant eos " interimendi.

mones magistratus templi, & principes Sacerdotum, ambigebant de illis quidnam fieret.

25 *Adueniens autem quidam nuntiauit eis, Quia ecce, uiri quos posuistis in carcerem, sunt in templo stantes, & docentes populum.*

26 *Tūc abijt magistratus cū ministris, & adduxit illos sine ui. (timebāt enim populum ne lapidarētur)*

27 *Et quū adduxissent illos, statuerunt in concilio. Et interrogauit eos princeps Sacerdotum,*

28 *Dicens, Præcipiendo præcipimus nobis ne doceretis i nomine isto: & ecce replesstis Ierusalē doctrina uestra, & uultis inducere super nos sanguinem hominis istius.*

29 *Respondens autem Petrus & Apostoli dixerūt, Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.*

30 *Deus patrum nostrorū suscitauit Iesum, quē uos interemistis suspendentes in ligno.*

31 *Hūc principem & saluatorem Deus exaltauit dextera sua, ad dandam pœnitentiam Israeli & remissionem peccatorum.*

32 *Et nos sumus testes horū uerborū, & Spiritus sanctus, quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi.*

33 *Hæc quum audissent, dissecabantur, & cogitabant interficere illos.*

24 Pontifex, ὁ Ἀρχιερεύς. Hoc prætermisit Vetus interpres. Erasmus autē vertit Sacerdos, ὁ ἱερεύς, sicut in plerisque codicibus legitur, & apud Œcumeniū quoque. sed in Cōplutensi editione rectius legitur ὁ ἀρχιερεύς.

26 Non *tamen* per vim, οὐ μετὰ βίας. Addidimus particulam aduersatiuam, de cuius eclipsi diximus Mat. 2.a.6. alioquin erit in hac oratione manifestum anantapodoton, cuius simile exemplum extat Rom. 8.c.12.

28 Nónne, οὐ. Id est οὐχί. Sic sæpenumero cōuertimus hanc particulam, quòd alioquin interrogatio non satis sentiatur nisi ex pronuntiatione. Etiam atque etiam denuntiauimus, παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν. Vulg. ad verbum, Præcipiendo præcepimus: quem Hebraismum, vt obscuriorem, Erasmus illustrauit. *Effusum* sanguinem, τὸ αἷμα. Id est cædem, vt exposuimus Matth. 27.c.24.

29 Potius quàm, μᾶλλον ἤ. Vulg. & Eras. Magis quàm. Atqui in hac specie ne tantillum quidem cōcedendum est hominibus. Vide Iohan. 3.c.19.

31 Hunc *inquam* Deus, &c. τοῦτον ὁ Θεός, &c. Vetus interpres & Erasmus ita explicant hunc locum quasi τοῦτον prorsus cohæreat cum ἀρχηγὸν & σωτῆρα, quum potius hæc sint accipienda perinde acsi dictum esset ὁ Θεὸς ὕψωσε τοῦτον τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ εἰς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα: id est ad verbum, Deus dextera sua hunc extulit in principem ac seruatorē. Quod vt intelligi commodius posset, mutaui verborum collocationē, nulla (vt opinor) sensus iniuria: deinde pro ὕψωσε conuerti euectum cōstituit, quasi scriptum sit ὑψωθέντα ἐποίησε, siue κατέστησε, fretus eiusdem Petri authoritate, qui hanc eandem sententiam sic expressit suprà 2.f.36. ex quo demum loco didici hunc locū ita esse explicandum.

33 Frendebant, διεπρίοντο. Vulg. & Erasm. Dissecabantur: quod verbum nusquam legi vsurpatum hac significatione. Declarat autem διαπρίεσθαι eorum gestum qui præ rabie dentibus strident, veluti siquis serram trahat. Interimendi, τοῦ ἀνελεῖν. Hoc verò eis iure non licebat, quum capitalia iudicia essent eis adempta. Itaque non de eis iudicio puniēdis, sed aperta vi potius interimendis cogitabant, quod impediuit Gamaliel. Ac proinde seruanda est propria significatio verbi ἀναιρεῖν, de qua diximus Luc. 22.a.2.

Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρισαῖος, ὀνόματι Γαμαλιήλ, νομοδιδάσκαλος τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι.

Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, τί μέλλετε πράσσειν.

Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτόν, ᾧ προσεκλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ τετρακοσίων· ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν, καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν.

Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν.

Καὶ τανῦν λέγω ὑμῖν, ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται·

34 Surgens autem in concilio quidam Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, quem totus populus in pretio habebat, iussit vt paulisper abducerent foras Apostolos.

35 Et dixit illis, Viri Israelitæ, attendite vobis ipsis quod ad istos homines *attinet* quid factu ri sitis.

36 " Nam ante hæc tempora exortus est Theudas, dicens " se aliquem esse, cui " adhæsit numerus virorum circiter quadringentorum: qui interéptus est, & omnes qui assensi sunt ei, dissoluti sunt, & ad nihilū redacti.

37 Post hunc exortus est Iudas ille Galilæus temporibus descriptionis, & auertit populum multum post se: perijt & ille, & omnes qui assensi fuerant ei, dispersi sunt.

38 Et nunc dico vobis, abstinete ab hominibus istis, & " sinite eos: quoniam si est " ex hominibus consilium siue opus hoc, dissoluetur:

34 *Surgens autem quidā in concilio Pharisæus nomine Gamaliel, Legis doctor honorabilis uniuersæ plebi, iussit pusillū foras Apostolos fieri.*

35 *Dixitque ad illos, Viri Israelitæ, attendite uobis super hominibus istis quid acturi sitis.*

36 *Ante hos enim dies extitit Theudas, dicens se esse aliquem, cui consensit numerus uirorū circiter quadringentorum, qui occisus est, & omnes quicūque credebant ei dissipati sunt, & redacti ad nihilum.*

37 *Post hunc extitit Iudas Galilæus in diebus professionis, & auertit populū post se: & ipse perijt, & omnes quotquot consenserūt ei dispersi sunt.*

38 *Et nunc dico uobis, discedite ab hominibus istis, & sinite illos: quoniam si est ex hominibus consilium hoc aut opus, dissoluetur:*

36 Nam ante hæc tempora exortus est Theudas, πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς. Cur tēpora maluerim interpretari quàm dies, non tantùm hæc causa est quia vsitatum est Hebræis Dies vocare quoduis tempus quo dictum sit aliquid aut factum: sed etiam quia puto historiam non prorsus recentem hoc loco commemorari. Nam aut ego vehementer fallor, aut magnopere hallucinatus est Eusebius libro Ecclesiast. historiæ secundo, quum ad hunc locum accommodaret quæ Iosephus libri antiquitatum 20. cap. 2, de quodam mago Theuda commemorat. idque ita esse non admodum difficile fuerit intelligere. Testatur enim Iosephus hunc Theudam exortum simul & extinctum fuisse Cuspio Fado Iudæam administrante. Atqui hunc Fadū constat Iudææ præfuisse quum post Agrippæ mortem iterum in prouinciam esset redacta, anno videlicet Claudii quarto. Superest ergo vt vel hæc post Agrippæ mortem à Gamaliele dicta sint, vel de alio Theuda accipiatur. Post mortem autem Agrippæ hæc gesta non esse, declarat totius historiæ series, quum infrà demum capite duodecimo, sub Herodis nomine mors illius horrenda commemoretur, Paulo iam non modò reuerso ex Arabia, vbi triennium prædicarat, sed etiam Tarsum profecto, & inde à Barnaba Antiochiam deducto, vbi constituta iam erat Ecclesia. Ergo (vt paucis absoluam) quum hæc acciderint longè ante Fadum præsidem, sub quo Theudam illum extitisse narrat Iosephus, imò verò (vt ego quidē existimo) etiam ante Agrippæ regnum, qui septem annis regnauit sub Caligula & Claudio: relinquitur, Theudæ istius nondum exorti non potuisse mentionem hoc tempore fieri à Gamaliele. Deinde quum alterum subiiciatur exemplum Iudæ illius qui fuit tempore descriptionis, (id est, vel quum nasceretur Dominus, vel potius decennio pòst, quum Archelao pulso in exilium, Iudæa primùm redigeretur in prouinciam) qua tandem ratione Gamaliel in tam paucis exemplis temporum seriem confunderet? Denique cur Iudam diceret post illum Theudam extitisse, qui tamen tot annis prior fuerit? Nam certè μετὰ τοῦτον non potest accipi pro Præterea, quin violenta sit expositio: ad quam non est necesse nos confugere, si (quod verissimum esse ex superioribus rationibus apparet) Theudam hunc Gamalielis, à Theuda Iosephi, vt quadraginta minimùm annis antiquiorem, distinxerimus. Quòd siquid assequi possum coniectura, putarim hanc historiam referri ad ea tempora quibus Iudæam scribit Iosephus lib. Antiquitatum 17. cap. 12, innumeris seditionibus fuisse exagitatam, quas ægrè Varus, Sabino ab obsidione liberato, compescuerit. Incidunt autem hæc in id tempus quo post Herodis Magni mortem veluti interregnum in Iudæa fuit, Archelao Romam profecto vt ex patris testamento regnum impetraret: quo tempore Dominus noster Iesus Christus in Ægypto exulabat. Nam descriptio hæc, cuius tempore exortus est Iudas Gaulonites, incidit in id demum tempus quo redacta est Iudæa in prouinciæ formam, pulso videlicet Archelao Herodis Magni filio, & Christo minimùm annos decem nato. Origenes certè contra Celsum libro primo, hunc ipsum Theudam facit Christo antiquiorem, in eo planè mecum faciens quòd hunc à Iosephi Theuda distinguat. Se esse aliquem, εἶναί τινα ἑαυτόν. In tribus codicibus additur μέγαν, id est magnum. quod etiam infrà adiicitur 8.b.9. quanuis addi minimè sit necesse. Nam τὶς in hoc dicendi genere idem declarat atque μέγας, & ab idoneis scriptoribus tum Græcis tum Latinis ita vsurpatur, vt obseruat doctissimus Budæus in Commentariis. Adhæsit, προσεκολλήθη. Id est agglutinatus est. Veteres codices habent προσεκλήθη, adscitus est.

38 Sinite, ἐάσατε. Nimium inepti sunt homines qui ex hoc loco confici putant nullum ius esse magistratui in Ecclesiæ perturbatores quos hæreticos vocamus. Nam illi ipsi Theudas & Iudas, de quibus hîc agit Gamaliel, fuerunt à magistratu coerciti. Quonam igitur spectat tota hæc Gamalielis oratio? huc videlicet vt iudices quos videbat paratos rapere Apostolos ad cædem, (sicut postea in Stephano factum est) ad moderationem aliquam reuocaret. Erant enim ipsis adempta capitalia iudicia, ac proinde sine magna præsidis offensione

non fuissent hoc facturi. Ac nequis obiiceret, nullum interea fore malorum finem, excipit Gamaliel, & propositis exemplis docet fore vt Deus nihilominus alia ratione dissipet Apostolorum consilia, si quidem sint mala & impia. At enim (dices) si ita est, cur igitur Gamaliel non censet appellandum esse Romanum magistratum? Nēpe quia nihil impatientius ferebant Iudæi quàm Romanorum tyrannidem vllo modo confirmari. Itaque mirabili Dei consilio factum est vt Christum adducerent ad Pilatum: & Paulum iniquissimè tulerunt sibi à Tribuno ereptum. 5 Ex hominibus, ἐξ ἀνθρώπων. Id est, fictum & commentitium: quod apparet ex antithesi, vt Mat. 21. c. 25. Huc pertinet quod ait Demosthenes περὶ στεφ. Σαθρὸν ἐστι φύσει πᾶν ὅ, τι ἂν μὴ δικαίως ᾖ πεπραγμένον.

Εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτό, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.

39 Sin ex Deo est, non poteritis dissoluere, ac nescio an etiam cum Deo pugnare comperiamini.

39 *Si uerò ex Deo est, nō poteritis dissoluere, ne fortè & Deo repugnare inueniamini.*

Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους, δείραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς.

40 Paruerunt autem ei: & quũ aduocassent Apostolos, cæsis denuntiarunt ne loquerētur in nomine Iesu, & dimiserũt eos.

40 *Cōsenserunt autem illi, & conuocantes Apostolos, cæsis denũtiauerunt ne loquerētur in nomine Iesu: & dimiserunt eos.*

Οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι.

41 Ipsi ergo gaudentes profecti sunt à conspectu concilii, quòd digni habiti essent qui pro nomine Iesu contumelia afficerentur.

41 *Et illi quidē ibant gaudentes à conspectu concilij quoniā digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati.*

Πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

42 Et quotidie in templo & domi non cessabant docere & euangelizare Iesum Christum.

42 *Omni autem die non cessabant in templo & circa domos docentes & euangelizãtes Christum Iesum.*

Κεφάλαιον ϛ΄.

Cap. VI.

CAP. VI.

Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν.

1 CAEterùm per eos dies quũ multiplicarentur discipuli, ortum est murmur Græcorũ aduersus Hebræos, quòd ipsorum viduæ despicerentur in ministerio quotidiano.

1 *IN diebus autē illis crescente numero discipulorũ, factum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, eo quòd despicerentur in ministerio quotidiano uiduæ eorum.*

Προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, εἶπον, Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμᾶς καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ διακονεῖν τραπέζαις.

2 Itaque duodecim illi, aduocata multitudine discipulorũ, dixerunt, Non est æquum nos derelicto sermone Dei, ministrare mensis.

2 *Cōuocantes autem duodecim, multitudinem discipulorum, dixerunt, Non est æquum nos derelinquere uerbum Dei, & ministrare mensis.*

Ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοί, ἄνδρας ἐξ

3 Dispicite ergo, fratres, ex

3 *Cōsiderate ergo, fratres*

39 *Ac nescio* an etiam cum Deo pugnare comperiamini, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. Vulg. Ne forté. Eras. Nequando. Ego verò non video qua ratione hæc possint cum præcedentibus satis commodè connecti. Puto igitur præcisum esse dicendi genus, quo modo sæpe vsurpari hanc particulam obseruauimus ex doctissimo Budæo, Matth. 25. a. 9. 10

41 Iesu, αὐτοῦ. vel Eius. Sed repetere malui antecedens. In vno codice legi τοῦ Χριστοῦ: in alio Ἰησοῦ.

42 Domi, κατ' οἶκον. Vulg. Circa domos. Eras. Per singulas domos. κατ' οἴκους, de quo diximus suprà 2. g. 46. Nostram interpretationem confirmat etiam Irenæi interpres, qui κατ' οἶκον conuertit In domo. Loquitur ergo de ea domo in qua solebat Ecclesia agapas agitare. Quanquam siquis vrgeat, vnam dũtaxat domum non fuisse, non repugnem. Simpliciter enim κατ' οἶκον & ἐν τῷ ἱερῷ opponuntur, vt significetur, Apostolos tum publicè, audientibus etiam ac spectantibus incredulis Iudæis, tum etiam priuatim in fidelium conuentu docuisse. 15

Iesum Christum, Ἰησοῦν τὸν Χριστόν. Apud Irenæum lib. 3. cap. 12, additur Filium Dei, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

IN CAPVT VI.

1 Græcorum, τῶν Ἑλληνιστῶν. Id est, eorum qui ex peregrinis Iudæis crediderãt, qualis erat Nicolaus proselytus Antiochenus. Paganos enim seu Gentiles Græcos quomodo admisissent, qui multo pòst tempore tam difficiles se præbuerunt illis ad Euangelii consortium admittendis? Deinde id etiam ostendit antithesis, quum Hebræos istis opponit, Hebraicè nimirum loquentes, iis qui Græco (id est patrio) idiomate vtebantur: alioquin apud Paulum, Græcorum appellatione intelliguntur quicunque non erant circuncisi. 20

2 Non est æquum, οὐκ ἀρεστόν ἐστιν. Erasmus ad verbum, Placitum. Sed hoc loco (vt ipse quoque rectè obseruauit) non narrant Apostoli quid sibi placeat, aut non placeat: imò potius hoc negant eiusmodi esse vt placere debeat. Itaque Vetus interpres, quem sequi maluimus, satis commodè videtur sententiam expressisse. 25

Mensis, ταῖς τραπέζαις. Id est conuiuiis, aut in conuiuiis, de quibus dictum est suprà 2. g. 46. quãquam (vt ego quidem existimo) συνεκδοχικῶς cætera etiam munera intelliguntur quæ cum isto erant coniuncta, atque adeo illa etiam quæ ad pauperum curam & Ecclesiasticæ pecuniæ distributionem pertinent: ita tamen vt omnia rite & ordine fierent, & Diaconi Presbytero subessent. Idque ita vsurpatum fuisse antequam omnis Ecclesiasticus ordo prorsus euerteretur, liquet ex veterum Canonum decretis, atque adeo ex ipsis etiam Gregorii Episcopi Romani epistolis. 30

ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτά, πλήρεις Πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης.

vobis viros septem, idoneo testimonio ornatos, plenos Spiritu sācto & sapiētia, quos præficiamus huic negotio.

uiros ex uobis boni testimonii septem, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos constituamus super hoc opus.

Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν.

4 Nos verò in precibus & administratione Sermonis perdurabimus.

4 *Nos uerò orationi & ministerio verbi instātes erimus.*

Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους, καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιππον καὶ Πρόχορον καὶ Νικάνορα καὶ Τίμωνα καὶ Παρμενᾶν καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχέα.

5 Placuit autem hæc oratio toti præsenti multitudini: & elegerunt Stephanum, virum plenum fide ac Spiritu sancto, & ‖Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmena, & Nicolaum proselytum Antiochensem.

Et placuit sermo coram omni multitudine. Et elegerunt Stephanum uirũ plenũ fide & Spiritu sancto, & Philippũ, & Prochorum, & Nicanorē, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum aduenam Antiochenum.

Infrà 21. b. 8

Οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων· καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.

6 Quos statuerunt in conspectu Apostolorum: qui quum precati essent, imposuerunt eis manus.

6 *Hos statuerunt ante conspectum Apostolorum: & orantes imposuerunt eis manus.*

Καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ σφόδρα· πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.

7 Itaque sermo Dei crescebat, & valde multiplicabatur numerus discipulorũ in Hierusalem: multáque turba Sacerdotum auscultabat fidei.

7 *Et uerbum Domini crescebat, & multiplicabatur numerus discipulorũ in Ierusalem ualde: multa etiā turba Sacerdotum obediebat fidei.*

Στέφανος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ.

8 Stephanus verò plenus fide ac potentia, edebat miracula & signa magna in populo.

8 *Stephanus autem plenus gratia & fortitudine faciebat prodigia & signa magna in populo.*

Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ [illegible] συναγωγῆς τῆς λεγομένης Λιβερ[illegible]ν, καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, [illegible] τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ.

9 Exorti sunt autem quidam è synagoga quæ dicitur Libertinorum, & Cyrenæorum, & Alexandrinorũ, & eorum qui sunt ex Cilicia & Asia, altercantes cum Stephano.

9 *Surrexerũt autē quidā de synagoga quæ appellatur Libertinorũ, & Cyrenensiũ, & Alexandrinorũ, & eorũ qui erāt à Cilicia & Asia, disputantes cum Stephano,*

3 Idoneo testimonio ornatos, μαρτυρουμένους. Vulg. Boni testimonii. quod & actiuè accipi potest. Eras. Spectatæ probitatis. quorũ verborũ significatio nimiũ est (vt ita dicā) angusta. Quod autē Græci vno verbo declarãt, id necessariò exposuimus pluribus verbis, Ciceronē secuti, qui mihi quidē videtur id voluisse explicare in oratione De arusp. respōsis, vbi de Deiotaro loquēs, Testimoniis, inquit, clarissimorũ imperatorũ ornatus Deiotarus.

5 4 Perdurabimus, προσκαρτερήσομεν. Vulgata, Instantes erimus. Erasmus, Incumbemus. Vide Mar. 3. b. 9.

6 Qui quũ precati essent, καὶ προσευξάμενοι. Vulg. Et quũ orassent. Cōnectit autē particula καὶ diuersas personas: quod quum in Latino sermone sit obscurius, maluimus vsurpare prouocabulum: qua de re diximus Mar. 1. a. 10. Simile dicēdi genus reperio apud Plut. in dialogo πότερα τῶν ζώων φρον. vbi de pica sic loquitur, κουρεύς τις θαυμαστόν τι χρῆμα πολυφώνου καὶ πολυφθόγγου κίττης ἔτρεφε, καὶ ἀνθρώπου ῥήματα καὶ θηρίων φθόγγους ἀνταποδιδοῦ. Imposuerunt eis manus, ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Hæc formula dicendi, sicut & ritus ipse qui per eam significatur, ab Hebræis fluxit, qui hac ceremonia solebant vti partim in publicis ac solennibus victimarum consecrationibus, vt apparet ex Leuitico: partim etiā in precibus ac benedictionibus priuatis, vt liquet ex Gen. 48. c. 14. Hunc ritum deinde seruauit Ecclesia Christiana tum in ministris cōstituendis, vt ex hoc loco & 1. Tim. 5. d. 22, & aliis multis constat: tum etiam in conferendis Spiritus sancti donis, vt infrà 8. c. 16. & faustis precationibus, vt Mat. 19. b. 13. Sed nulla hìc chrismatis, rasuræ, crucis, lineæ vestis, cereorum, & huiusmodi portentorum mentio. 10 15

7 Fidei, τῇ πίστει. Id est, doctrinæ Euangelicæ, quæ metonymicè dicitur fides, quia nihil est aliud quàm potentia Dei ad salutem omnium credentium. Ὑπακούειν autem pro πιστεύειν ponitur, vt annotauimus Mat. 8. d. 27. Est ergo notanda mutua relatio inter ministrum, verbum Dei, ac fidem, vt falsos ministros à veris, & fidem ab opinione distinguamus.

20 8 Fide, πίστεως. Hìc aliter accipitur fides quàm in superiore versiculo, nimirum pro eo animi assensu quo oblatam in Christo iustitiam amplectimur. Sed in quatuor codicibus scriptum inuenimus, πλήρης χάριτος plenus gratia, quam lectionem sequutus est Vetus interpres. Potentia, δυνάμεως. Id est, Eximiis & excellentibus illis donis Spiritus sancti, quæ δυνάμεις (id est potentiæ) nomine intelliguntur ab effectis, siue quòd sint virtutis illius ac potestatis cælestis testimonia. In populo, ἐν τῷ λαῷ. Id est δημοσίᾳ, palàm videlicet, quia ex ipso populo multos sanabat. Reperimus autem in duobus codicibus additum, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, per nomen Domini Iesu Christi. 25

9 E synagoga, ἐκ τῆς συναγωγῆς. Id est, ex cœtu & veluti gymnasio. Nam certè oportuit tam amplam ciuitatem, ad quam etiam vndique Iudæi, tanquam ad communē academiam, suos erudiendos mittebant, in varios cœtus distribui: quos quidem apparet ex hoc loco, pro nationũ varietate fuisse distinctos, quemadmodũ hodie etiãnum Lutetiæ multa (quæ vocant) collegia à variis gentibus cognominantur, quibus etiā peculiariter ac propriè sunt constituta. Libertinorũ, Λιβερτίνων. Ridiculũ est profectò quod à quibusdā est annotatũ, Libertinos istos Romanos fuisse, quia Latinũ est vocabulũ, & à Liuia Augusti cōiuge sic cognominatos. Quũ igitur Lucas istos appellet ex conditione, cæteros verò ex gēte ac patria, aliquãdo existimaui fieri potuisse vt hic 30

locus à librariis sit deprauatus, & pro λιβερτίνων reponendum sit, λιβυστίνων. Iidem sunt autem Libistini qui & Libyes & Libyci, vt disertè testatur Stephanus, ex Libya videlicet oriundi: quæ quum inter Cyrenaicam & Ægyptum media sit interiecta, meritò coniunguntur isti cum Cyrenaicis & Alexandrinis, sicuti rursus Cilices cum Asiaticis. Occasionem autem errori præbere potuit partim summa nominis affinitas inter Libistinos & Libertinos, partim etiam quòd isti multo frequentius Libyes quàm Libistini dicantur: vt imperitus aliquis facilè suspicari potuerit locum esse deprauatum, quem ipse tamē deprauarit. Sed præterquā quòd omnes codices quos inspexi, summo consensu legunt λιβερτίνων, non est etiam necesse ad hanc coniecturam venire. Notum enim est omnibus mediam quandam conditionem fuisse libertinorum inter ingenuos & seruos, adeo quidem vt ingenui sibi magnam fieri putarent iniuriam si cum libertinis coniungerētur. Itaque probabile est libertinis suā peculiarem scholam fuisse in vrbe populosa attributam.

10 Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ Πνεύματι ᾧ ἐλάλει.

10 Sed non potuerunt resistere sapientiæ & Spiritui per quē loquebatur.

10 *Et non poterant resistere sapientiæ & Spiritui qui loquebatur.*

11 Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν καὶ τὸν Θεόν.

11 Tunc subiecerunt quosdam qui dicerent se audiuisse eum loquentem verba blasphema in Mosen & Deum.

11 *Tunc summiserunt viros qui dicerent se audiuisse eum dicentem verba blasphemiæ in Moysen & Deum.*

12 Συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς Γραμματεῖς· καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτόν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον.

12 Commouerúntque plebem & seniores & Scribas: & cum adorti, correptum adduxerūt in concilium.

12 *Commouerunt itaque plebem & seniores & Scribas: & concurrentes rapuerunt eum & adduxerunt in concilium.*

13 Ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας, Ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου.

13 Statuerúntque falsos testes qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba blasphema aduersus locum hunc sanctum & Legem.

13 *Et statuerunt falsos testes, qui dicerent, Homo iste nō cessat loqui verba aduersus locum sanctum & Legem.*

14 Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωσῆς.

14 Audiuimus enim eum quū diceret, Iesum istum Nazarenum destructurum hunc locū, & mutaturum ritus quos tradidit nobis Moses.

14 *Audiuimus enim eum dicētem, Quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones quas tradidit nobis Moyses.*

15 Καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθεζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου.

15 Tunc intentis in eum oculis, omnes qui sedebant in cōcilio, viderunt faciem eius quasi faciem Angeli.

15 *Et intuentes eū omnes qui sedebant in concilio, viderunt faciem eius tanquam faciem Angeli.*

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VII.

1 Εἶπε δὲ ὁ Ἀρχιερεύς, Εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει;

1 Dixit autem Pontifex maximus, Num hæc ita habent?

1 *Dixit autem princeps Sacerdotum, Si hæc ita se habent?*

2 Ὁ δὲ ἔφη, Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε, Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν ἐν Χαρράν.

2 Ipse verò dixit, Viri fratres & patres, audite, Deus ille gloriæ visus est patri nostro Abrahæ quum esset in Mesopotamia, priusquam habitaret in Charrhan:

2 *Qui ait, Viri fratres & patres audite, Deus gloriæ apparuit patri nostro Abrahæ quum esset in Mesopotamia, priusquam moraretur in Charran:*

10 Sapientiæ, τῇ σοφίᾳ. In vno exemplari additum erat τῇ οὔσῃ ἐν αὐτῷ, quæ in ipso erat. Et Spiritui, καὶ τῷ Πνεύματι. Rursus in eodem exemplari additur τῷ ἁγίῳ, sancto. Per quem loquebatur, id est ᾧ ἐλάλει. Vulg. Qui loquebatur, id est ὃ ἐλάλει, quæ lectio prorsus conuenit cum eo quod scriptū est Mar. 13. b. 11: sed nullius (quod sciam) exemplaris authoritate confirmatur. Nam quod existimat Erasmus ᾧ positum esse pro ὅ, propter datiuum Πνεύματι præcedentem, non facilè cōcesserim, quia huius enallages nullum vnquam exemplum memini legere in constructione intransitiua. Sed hoc maioris est momenti, quòd in vno vetusto codice reperimus post ἐλάλει omnia hæc adscripta, διὰ τὸ ἐλέγχεσθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας. μὴ δυνάμενοι οὖν ἀντοφθαλμεῖν τῇ ἀληθείᾳ, τότε ὑπέβαλον: id est, Quòd ab eo coarguerentur omni cum libertate. Itaque quum non possent obniti veritati, tunc subiecerunt quosdam, &c. Est autem ἀντοφθαλμεῖν verbum elegans, quod de iis dicitur qui aperta vi resistunt, & obuersis vultibus manū cōserunt. Sic vsurpatur à Polybio lib. historiarū 4, vbi de Messeniis agit, & ab hoc nostro Luca dicitur de naui quæ prora vento obuersa rectum cursum tenet, infrà 27. c. 15.

11 Ingruētes, ἐπιστάντες. Vel, Adorti. Plus enim est hoc loco ἐπιστῆναι quàm Superuenire, vt etiam infrà 17. a. 5. Vulgata, Concurrentes: id est συνδραμόντες. Erasmus, Inuadentes, ἐφορμώμενοι.

IN CAPVT VII.

2 Deus ille gloriæ, ὁ Θεὸς τῆς δόξης. Vide 1. ad Corinthios 2. v. 8. In Mesopotamia, ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ. Consentiunt omnes codices. Itaque quum paulo pòst dicat Abrahamū è Chaldæa egressum omnino necesse est vt Mesopotamiam Stephanus vocet non eam modò regionem quæ duobus amnibus Euphrate & Tigri includitur, sed etiam Babyloniā, cuius pars est Chaldæa, sicut etiam Plinius libri 6. cap. 27, Babylona tribuit Mesopotamiæ, vt vir ille felicis memoriæ Ioachimus Vadianus obseruauit, diligēs planè ac eruditus harū rerum obseruator. Quòd autē videtur Stephanus à Mose dissentire, quū Gen. 12. a. 1, ista perinde videantur narrari ac-

si dicta essent Abrahamo post patris mortem, quum iam ex Charrā esset profecturus: id, inquam, ortum est ex interpretis negligentia, qui initium illius capitis 12 conuertere debuit per plusquamperfectum, Dixerat autē &c. Idque ita fuisse faciendū, vel illud satis declarat, quòd iubetur ex terra sua & cognatione sua exire: ex quo liquidò apparet hæc pertinere ad id tēpus quo primùm ex patria migrauit. Itaque nō assentior iis qui vt hūc nodum soluant, duplicem fecerunt Abrahæ vocationem, quarum vnam à Mose prætermissam recenseat Stephanus. Atqui si hæc Stephanus non accepit à Mose, à quo tandem accepit? deinde quis non videt Stephanum, si quædam à Mose discrepantia narrasset, maximam calumniandi occasionem fuisse aduersariis præbiturum?

3 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω.

3 Et dixit ei, Exi è terra tua, & ex cognatione tua, & veni ī terrā quamcunque indicaro tibi.

Et dixit ad illum, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & ueni in terram quam monstrauero tibi.

4 Τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων, κατῴκησεν ἐν Χαρράν. Κἀκεῖθεν, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ, μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε.

4 Tunc exiit è terra Chaldæorum, & habitauit in Charran. Et illinc postquā mortuus est pater eius, transtulit eum in terram hanc in qua nunc vos habitatis.

4 *Tūc exiit de terra Chaldæorum, & habitauit in Charrā. Et inde, postquā mortuus est pater eius, trāstulit illū in terrā istam, in qua nunc uos habitatis:*

5 Καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ βῆμα ποδός· καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτήν, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ' αὐτόν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου.

5 Nec dedit ei possessionem in ea, ne vestigium quidem pedis, quanuis pollicitus esset se illam daturum ei obtinēdam, & semini eius post eum, quum non haberet prolem.

5 *Et nō dedit illi hæreditatē in ea, nec passū pedis: & repromisit dare illi eam in possessionem, & semini eius post ipsum, quum non haberet filium.*

6 Ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεός, Ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακόσια.

6 Loquutus autē est ita Deus, ‖Erit, *inquit*, semen tuum inquilinū in terra aliena, vbi seruituti subiicietur, & malè accipietur annis quadringentis.

6 *Loquutus est autē Deus, Quia erit semē eius accola in terra aliena, & seruituti eos subiicient, & malè tractabunt eos annis quadringentis.*

Gen. 15. c. 13, & d. 16

7 Καὶ τὸ ἔθνος ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι κρινῶ ἐγώ, εἶπεν ὁ Θεός· καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται, καὶ λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.

7 Sed gentem cui seruierint puniā ego, dicit Deus: & post hæc exibunt, & *ipsi* seruient mihi in loco isto.

7 *Et gentem cui seruierint iudicabo ego, dixit Deus: & post hæc exibūt, & seruient mihi in loco isto.*

8 Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς· καὶ οὕτως ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ, καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ· καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακώβ, καὶ ὁ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας.

8 ‖Dedítq; ei pactū Circūcisionis: ‖ & ita *Abraham* genuit Isaac, & circuncidit eum die octauo: ‖ Isaac autem *genuit* Iacob, ‖ & Iacob duodecim patriarchas.

8 *Et dedit illis testamentum Circuncisionis: & sic genuit Isaac, & circuncidit eum die octauo, & Isaac Iacob, & Iacob duodecim patriarchas.*

Gen. 17. b. 9
Gen. 21. a. 2
Gen. 25. c. 24
Gen. 29. d. 33, & 30. a. 5 & 35. d. 23

5 Ne vestigium quidem pedis, οὐδὲ βῆμα ποδός. Id est, Ne tantillum quidem, vt in solo suo posset pedem figere. Sic enim prouerbiali quadam figura loquuntur Hebræi מדרך כף־רגל, vt Deut. 1. a. 5. Quanuis promisisset, καὶ ἐπηγγείλατο. Vulg. & Eras. Et repromisit. Irenæi interpres, Sed promisit: rectius profectò quàm illi. Sed ipsa tamen series ostendit καὶ pro καίπερ commodius accipi posse, vt Matth. 5. c. 19, & 15. a. 5. Item, Luc. 18. b. 7: sicut apud Hebræos ו accipitur pro אף על פי, vt Ecclesiast. 9. d. 16. Diximus autem alibi de verbo ἐπαγγέλλεσθαι. Ei, αὐτῷ. Cohæret pronomē cum verbo δοῦναι, vt apparet ex eo quod sequitur. Itaque in vno codice sic scriptū legimus, Καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτῷ, καὶ τῷ σπέρματι: quā lectionem sincerā esse puto.

6 Ita, οὕτως. In nonnullis codicibus Veteris editionis pro ita legitur ei, id est αὐτῷ, vt in vno etiam exemplari Græco scriptum legimus: in aliis verò expungitur. Tuum, αὐτοῦ. Sæpe iam annotauimus frequētes esse apud Hebræos istas personarum mutationes, ac præsertim Luc. 19. b. 9, vbi similem prosus enallagen obseruauimus. Omnino enim præstat recta loqutione istum versiculū explicare, vt cum proximo cohæreat. Sed in vno codice pro αὐτοῦ scriptum legimus σοῦ. Vbi seruituti subiicietur, καὶ δουλώσουσιν αὐτό. Quia post καὶ subaudiendum est ἐκεῖ ex Hebræorum idiotismo, qui (vt sæpe iam diximus) relatiui loco vtūtur cōiunctione copulatiua vnà cū demōstratiuo aut relatiuo pronomine, eóq; vel expresso vel subaudito, ideo perinde hoc conuerti acsi scriptum esset ὅπου: deinde relatiuum αὐτό, siue αὐτούς, (vt legit Vetus interpres, & quidam codices habent) tanquam in Latino sermone redundans expunxi. Postremò δουλώσουσιν & κακώσουσιν passiuè sum interpretatus, vt personæ mutationem vitarem. Annis quadringentis, ἔτη τετρακόσια. Erasmus testatur quandam editionem peruetustam legere c c c c x x x, adstipulatore etiam Rabano, neque suum hîc iudicium interponit. Illud quidem certum est, Gen. 15. c. 13, vnde hæc petita sunt, non plures annos numerari 400, vt nemo dubitare iure possit quin hæc sit germana lectio. Nam c c c c x x x anni quorum fit mentio Exo. 12. f. 41, & Gal. 3. c. 17, ab initio peregrinationis Abrahami numerantur, sicut 400 istos ab initio exorti seminis Abrahami, id est à nato Isaaco, necesse est auspicari: vt apertè demonstrant chronographi, ac præsertim Funccius, omnium qui in hoc argumēto sunt versati (vt mihi quidē videtur) lōgè diligentissimus à quo tamē in eo dissentio quòd peregrinationem Abrahami ab eo tempore inchoat quo profectus est ex Charran: quam ego potius auspicer ab eo tempore quò vnà cum patre ex Vr Chaldæorum venit in Charran: vnde, quinquennium illic moratus, amisso patre, ad Chananæos peruenit. Puto enim veram esse Iudæorum supputationem quæ Israelis peregrinationi in Ægypto, annos tribuit 210 duntaxat: qua de re alius fortasse dabitur dicendi locus.

8 Et ita, καὶ οὕτως. Erasmus, Atque hic, καὶ οὗτος. Ego verò potius Veterem Latinam editionem sequor,

quia in vetustis & emendatissimis quibusque codicibus legimus καὶ οὗτος. Ponitur autem interdum hæc particula tanquam παρέλκον, vt orationis seriem connectat, sicut annotauimus Ioh.4.a.6.

Græce		Beza		Vulgata
Καὶ οἱ πατριάρχαι ζηλώσαντες, τὸν Ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ, (Gen.37.f.28)	9	Patriarchæ verò inuidia moti, ‖ Iosephū vendiderunt *abducendum* in AEgyptum: sed "erat Deus cum eo.	9	Et patriarchæ æmulātes, Ioseph uendiderunt in AEgyptū: & erat Deus cum eo.
Καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ' Αἴγυπτον, καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ. (Gen.41.e.37)	10	Et eruit eum ex omnibus ipsius oppressionib⁹, ‖ deditque ei gratiam & sapientiam corā Pharaone rege AEgypti, qui constituit eum præfectum AEgypto, & toti domui suæ.	10	Et eripuit eū ex omnibus tribulationibus eius, & dedit ei gratiā & sapientiam in cōspectu Pharaonis regis AEgypti, & constituit eum præpositū super AEgyptum, & super omnem domum suam.
Ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ' ὅλην τὴν γῆν Αἰγύπτου καὶ Χαναάν, καὶ θλίψις μεγάλη· καὶ οὐχ εὕρισκον χορτάσματα οἱ πατέρες ἡμῶν.	11	Venit autem fames in vniuersam terrā AEgypti & Chanaan, & oppressio magna: & non inueniebant cibos patres nostri.	11	Venit autē fames in uniuersā AEgyptū & Chanaā, & tribulatio magna: & non inueniebant cibos patres nostri.
Ἀκούσας δὲ Ἰακὼβ ὄντα σῖτα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξαπέστειλε τοὺς πατέρας ἡμῶν πρῶτον. (Gen.42.a.1)	12	‖ Quum audisset autem Iacob esse triticum in AEgypto, misit patres nostros primúm.	12	Quū audisset autem Iacob esse frumentum in AEgypto, misit patres nostros primùm.
Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνωρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, καὶ φανερὸν ἐγένετο τῷ Φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ. (Gen.45.a.4)	13	‖ Et in secūda *profectione* agnitus est Ioseph à fratribus suis, & innotuit Pharaoni genus Ioseph.	13	Et in secundo cognitus est Ioseph à fratrib⁹ suis, & manifestatum est Pharaoni genus eius.
Ἀποστείλας δὲ Ἰωσὴφ μετεκαλέσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακὼβ, καὶ πᾶσαν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ, ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε.	14	"Missis autem *nuntiis*, Ioseph accersiuit patrem suum Iacob, omnémque cognationem suam, capitum "septuagintaquinque.	14	Mittens autē Ioseph accersiuit Iacob patrem suum, & omnem cognationem, in animabus septuagintaquinque.
Κατέβη δὲ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἐτελεύτησεν αὐτὸς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν.	15	Descēdit ergo Iacob ī AEgyptū: obiítq; ipse & patres nostri.	15	Et descendit Iacob in AEgyptum: & defunctus est ipse & patres nostri.

9 Erat Deus cum eo, ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ. Hebræum est etiam hoc genus dicendi, quo peculiaris quidam Dei fauor erga aliquos declaratur. Videtur enim quodammodo ab iis abesse quos iuuare non sustinet: contrà verò, præsens illis quos ex maximis quibusque periculis eripit. 5

14 Missis *nuntiis*, ἀποστείλας. Vide Matth.2.c.16. Septuagintaquinque, ἑβδομήκοντα πέντε. Sic legitur in omnibus codicibus quos inspeximus, & iampridem ita scriptum fuisse apparet ex Hieronymo & Augustino, qui multum laborarunt vt hunc locum conciliarent cum eo quod scriptum est Genes.46.c.27, vbi in Hebræa veritate LXX capita duntaxat numerantur, consentiente etiam Iosepho, libro Antiquit 2. capite 4. Hoc quidem certum est in eiusmodi controuersiis ad fontes esse recurrendum, vnde reliquæ translationes 10 sunt deriuatæ. Itaque ingenuè profiteor, editionem Græcam eo loco mihi videri deprauatam. quod minimè mirum est accidisse in tanta Hebraicæ linguæ imperitia: de iis loquor qui Græcos codices versarunt in manibus. Nam hunc errorem sanè malim existimare ab istis ortum quàm ab ipsis Græcis interpretibus: quos vix mihi quisquam persuaserit tam negligentes esse potuisse vt eorum qui apud Mosen recensentur, saltem nomina non numerarent. Sed magis est eorum audacia reprehendenda qui quum viderent numerum eorum 15 qui sigillatim illic recensentur, collectæ summæ nō respōdere, ausi sunt addere Iosephi nepotes & abnepotes, vt summā explerēt: qua quidē ratione non rectè putauit Augustinus posse septuagintaquinq; capita numerari. Cur enim Iosephi nepotes & abnepotes potius adiiciantur quàm aliorum Patriarcharū? Quia (fortassis dicat aliquis) solus Iosephus istos sustulerat, quum Iacob in Ægyptum descenderet. Imò verò constat ex Genes. 41.f.46, Iosephum, quum XXX annos ageret, fuisse præfectum Ægypto, quibus si septem illos annos fertiles 20 & duos steriles addas, omnino trigintanouem annos efficies, quot natum esse oportuit Iosephum quum Iacob in Ægyptum veniret, anno videlicet sterilitatis tertio ineunte, sicut apparet Gen.45.a.6, vt ne nepotes quidem eo tempore vllos habuerit, vt qui anno ad summū tricesimo vxorē duxisset, Gen.41.f.45. Ergo (vt ad rem redeā) corruptè legitur hic numer⁹ in Græcis codicib⁹, & qui Iosephi nepotes & abnepotes ausi sunt adiicere, vt summā explerent, errorem auxerunt: nisi potius fortassis, quum ad marginem essent isti Iosephi nepotes & 25 abnepotes quinque ab aliquo annotati, ac postea per librariorum incuriam in contextum irrepsissent, (quod infinitis penè locis factum esse comperiet quisquis Hebræa cum Græcis comparabit) tandem repertus sit qui quum videret summam non conuenire, nec Hebraicæ veritatis fontes adire posset, errorem (vt existimabat) manifestum emendarit. Eum autem non est quòd quisquam miretur tam multos porro sequutos esse, quum 30 quisquis illa nomina in Græco contextu numeraret, putaret se in summæ numero manifestum errorem deprehendisse. Quæ quum ita se habere ex istis minimè (vt opinor) vanis coniecturis appareat, nemini profectò mirum videri debet, eosdem illos postea hunc Lucæ locum ex illo Mosis deprauato, simili ratione corrupisse. De hoc vt minimè dubitem, illud quoque facit quòd pari audacia aut imperitia potius videā alium Mosis locum corruptum Deuter.10.d.22. vbi similiter, in iis quidem codicibus qui nostra memoria sunt excusi, mē- 35 tio fit LXXV animarum, quum disertè testetur Hieronymus suo tempore Græcam interpretationem eo loco ab Hebræis non variasse. Sed & mox in hac eadem concione maioris etiam audaciæ vestigia detegemus. Nobis tamen summa fuit religio quicquam ex coniectura mutare.

Græce		Beza		Vulgata
Καὶ μετετέθησαν εἰς Συχέμ, καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι ὃ ὠνήσατο Ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμὸρ τοῦ Συχέμ.	16	Qui "trāslati sunt in Sichem, & positi in sepulchro "quod emit Abraham pretio argenti à filiis Emmor filii Sichem.	16	Et translati sunt in Sichē, & positi sunt in sepulchro quod emit Abrahā pretio argenti à filijs Hemor filij Sichem.
Καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας ἧς ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ, ηὔξησεν ὁ λαὸς καὶ ἐπληθύνθη ἐν Αἰγύπτῳ,	17	Quum autem appropinquaret tempus promissionis "cuius *causa* Deus iurauerat Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in AEgypto,	17	Quū autem appropinquaret tempus promissionis quam confessus erat Deus Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in AEgypto,
Ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ.	18	Vsquequo exortus est alius rex, qui non nouerat Ioseph.	18	Quoadusque surrexit alius rex in AEgypto qui non sciebat Ioseph.
Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι.	19	Hic "aduersus genus nostrum ingeniosus, malè accepit patres nostros, *adeo* vt exponerent infantes suos "ne sobolescerent.	19	Hic circumueniens genus nostrum, afflixit patres nostros, ut exponerent infantes suos, ne uiuificarentur.
Ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ, ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.	20	Quo tempore natus est Moses, qui fuit "diuinitus venust⁹, & nutritus fuit tribus mēsibus in domo patris sui.	20	Eodē tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo, qui nutritus est tribus mēsibus in domo patris sui.

16 Translati sunt, μετετέθησαν. Translati sunt, videlicet ipsi Patriarchæ Iacobi filii, quanuis vnius Iosephi mentio fiat Ios.24.g.32. Nam Hieronymus quoque in Paulæ epitaphio, duodecim Patriarcharum sepulchra in Sichem collocat: vt tum ex hoc loco, tum etiam ex oculati testis Hieronymi authoritate, facilè mihi persuaserim firmum nō esse quod narrat Iosephus lib. Antiquitatum 2. capite 4, cæterorum Patriarcharum 5 corpora, vno Iosepho excepto, Hebronem relata, ibique sepulta fuisse: quum de eo nihil in historia sacra narretur, & hic (vt dixi) locus apertè repugnet. Quod autem ad ipsum Iacobum attinet, is fuit sepultus in Hebrō, in illa duplici spelunca cum Abrahamo & Isaaco, (vt disertè scribitur Genes.50.b.13) à qua narratione nihil discrepat quod hìc testatur Stephanus, siquis dextrè intelligat. Neque enim quicquam est quod nos cogat ista accipere de ipso Iacobo. Quod emit Abraham, ὃ ὠνήσατο Ἀβραάμ. Hic verò locus non dubito quin pri- 10 mùm ab imperito quopiam fuerit deprauatus: qui, quum Euangelista simpliciter & nullo adiecto nominatiuo scripsisset, ὃ ὠνήσατο τιμῆς ἀργυρίου, existimauerit imperfectam esse orationem: & quum meminisset emptæ cuiusdam speluncæ ab Abrahamo, (cuius fit mentio Gen.23) Abrahami nomen ad marginem annotauit, quasi videlicet explendæ constructioni deesset: vnde factum vt facilè in contextū irreperet, & error (quod aiunt) priore peior nasceretur. Atqui non supplendum Abrahami nomen, sed relatiuum potius αὐτὸς, aut ἐκεῖνος, id est i- 15 pse vel ille, videlicet Iacobus, cuius nomen in superiore atque adeo cohærente membro fuit expressum. Neque enim Abraham is est qui emit agrum in Sichem à filiis Emor filii Sichē, in quo Patriarchæ fuerunt sepulti, sed Iacobus potius, vt disertè scribitur Gen.33. Fuit autem res ista celebris ea etiam tempestate, & omnibus nota, (vt liquet ex cap.Ioh.4.a.5) vt ἁμαρτήματι μνημονικῷ nullus hic locus relinquatur: quod etiā haud scio q̄ religiosum fuerit, aut ipsi Stephano iam velut ex ipsis cælis cōcionanti, aut Lucæ hæc scribenti tribuere. Simili 20 quorundam partim temeritate partim ignorantia factum puto vt Matth.27.a.9, nomen Zachariæ: Mar.2.d.26, Abiatharis pontificis: ac fortassis etiam Lucæ 2.a.2, Cyrenii præsidis nomen in contextum reponeretur. Quin etiam testatur Hieronymus De optimo genere interpretandi ad Pammachium, Mat.13.e.35, in multos codices irrepsisse nomē Esaiæ, pro quo deinde substitutū sit nomē Asaph, quū hodie neutrum illic legatur, & optima quidē ratione, vt opinor. Itē Mar.12.d.42, magna caussa est cur ex margine totum hoc ὅ ἐστι κοδράντης, additū esse 25 suspicer: quæ exempla alii nonnulli etiam ex veteribus ante me, si non omnia, certè pleraque annotarunt: & idcirco proferenda putaui hoc loco vt hanc coniecturam ostenderē non modò probabilibus rationibus niti quas antè exposuimus, sed etiam similibus exemplis non carere. Suum interim cuique liberum iudicium esto.

17 Cuius *causa* iurauerat, ἧς ὤμοσεν. Vulgata, Quam confessus fuerat, ἧς ὡμολόγησε: quod non probo; & si maximè probarem, mallem conuertere, Quam spoponderat.

30 19 Aduersus genus nostrum ingeniosus, κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν. Vulgata & Erasmus, Circūueniens: quam significationem fateor quidem huic verbo tribui, sed tamen non putaui huic loco satis accommodatam. Nam obsecro, in istis Pharaonis edictis quis non apertā potius crudelitatem perspiciat quàm fraudem? Sed in eo videtur solers & ingeniosus Pharao quòd rationem inuenerit Israelitas paulatim extinguendi, ita tamen vt magnas ex iis ipsis vtilitates caperet, quas alioquin erat amissurus si vel eos omnes semel perdi- 35 disset, vel Ægypto eiecisset. Idem ergo valet κατασοφίζεσθαι τὸ γένος ἡμῶν atque τεχνάζειν καὶ μηχανᾶσθαι κατὰ τοῦ γένους ἡμῶν: id est, soleter aliquid excogitare aduersus genus nostrum. Idque etiā ex eo liquet quòd Moses Exodi 1.b.10, non vtitur verbo רימה, sed נתחכמה לו, inquit, id est, solerti ingenio aduersus eū vtamur: nam etiā tradunt doctissimi Hebræi intransitiuè accipiendum. Meritò autē id dicitur de eo qui ex suis inimicis nō modò nullum damnum, sed magnos etiam fructus tulit, si quidem ipsius consilia ex humana prudētia æstimes: quā- 40 uis postea senserit Pharao malum consilium consultori esse pessimum. Ne sobolescerent, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι. Vulgata malè & obscurè, Ne viuificarentur. Eras. verò perperam ad ipsos fœtus retulit, quū interpretaretur, Ne vitales essent.

20 Diuinitus venustus, ἀστεῖος τῷ Θεῷ. Ἀστεῖος quum ad corpus refertur, venustam & bellam formam declarat, pro quo legimus Exo. טוב, sicut Terentius bonam formam dixit. Itaque (meo iudicio) interpre- 45 tes non rectè conuerterunt, Deo gratus. Neque enim aliud significauit Stephanus quàm quod illic de Mose scribitur, fuisse videlicet venustissima forma, quo instrumento vsus est Dominus vt & eius parentes & postea Pharaonis filia ad misericordiam flecterentur. Cæterùm illud τῷ Θεῷ, quod non additur in Exodo neque etiā Heb.11.ver.23, ex Hebræorum idiotismo explicandum est, vel DIVINITVS, vt 2.Cor.10.a.4: vel DIVINE, id est excellenter, & quasi supra communem hominum captum, vt Ionæ capite 3.a.3, Niniue dicitur fuisse גדולה 50 לאלהים. Id est, ad verbum, magna Deo, pro quo Græci interpretes habent μεγάλη τῷ Θεῷ, id est ἐξαιρέτως.

21 Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν, ἀνείλετο αὐτὸν ἡ θυγάτηρ Φαραὼ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν " ἑαυτῇ εἰς υἱόν.

21 Expositum autem illum sustulit filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi " pro filio.

21 *Exposito autem illo, sustulit eum filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi in filium.*

22 Καὶ ἐπαιδεύθη Μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις.

22 Et eruditus est Moses omni sapientia AEgyptiorum: erátque potens dictis & factis.

22 *Et eruditus est Moyses omni sapientia AEgyptiorum: & erat potens in uerbis & in operibus suis.*

23 Ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ.

23 Vt verò expletum est ei quadraginta annorum tẽpus, subiit in cor eius vt inuiseret fratres suos filios Israel.

23 *Quũ autem impleretur ei quadraginta annorum tempus, ascendit in cor eius ut uisitaret fratres suos filios Israel.*

Exod.2.b.11

24 Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν Αἰγύπτιον.

24 ‖Et quum vidisset quendam iniuria affici, tutatus est, & percusso AEgyptio, vindicauit eũ qui opprimebatur.

24 *Et quũ uidisset quendã iniuriam patientem, uindicauit illum, & fecit ultionẽ ei qui iniuriã sustinebant, percusso AEgyptio.*

25 Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν.

25 Existimabat autẽ fratres suos intelligere Deum per manum ipsius dare eis salutem. At illi non intellexerunt.

25 *Existimabat autẽ intelligere fratres quoniã De' per manum ipsius daret salutem illis: at illi non intellexerunt.*

Exod.2.b.13

26 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπὼν, Ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς· ἱνατί ἀδικεῖτε ἀλλήλους;

26 ‖Porro sequenti die visus est ipsis pugnantibus; & compulit eos in pacem, dicens, Viri, fratres estis vos: cur alii alios iniuria afficitis?

26 *Sequenti verò die apparuit illis litigãtibus, & reconciliabat eos in pace, dicens, Viri, fratres estis, útquid nocetis alterutrum?*

27 Ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν, εἰπὼν, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ᾽ ἡμᾶς;

27 Is autem qui iniuria afficiebat proximũ, repulit eum, dicens, Quis te constituit principem & iudicem super nos?

27 *Qui autẽ iniuriã faciebat proximo, repulit eũ, dicẽs, Quis te cõstituit principẽ & iudicẽ super nos?*

28 Μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον;

28 Num tu me vis interimere, quemadmodũ interemisti heri AEgyptium?

28 *Nũquid interficere me tu uis, quemadmodum interfecisti heri AEgyptiũ?*

29 Ἔφυγε δὲ Μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ Μαδιὰμ, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο.

29 Ad hunc autem sermonem Moses fugit, & factus est aduena in terra Madiã, vbi genuit duos filios.

29 *Fugit autem Moyses in uerbo isto, & factus est aduena in terra Madiã, ubi generauit filios duos.*

Exod.3.a.2

30 Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου.

30 Expletis verò annis quadraginta ‖ visus est ei ĩ deserto mõtis Sina Angelus Domini in flammeo igne rubi.

30 *Et expletis annis quadraginta apparuit illi in deserto montis Sina Angelus in igne flammæ rubi.*

31 Ὁ δὲ Μωσῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα· προσερχομένου δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτὸν,

31 Moses autem vt conspexit, admiratus est visum: & quum accederet ad considerandũ, extitit ad eũ vox Domini, *dicentis*,

31 *Moyses autem uidens admiratus est uisum: & accedente illo ut consideraret, facta est ad eum uox Domini,*

32 Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ἔντρομος δὲ γενόμενος Μωσῆς οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι.

32 Ego *sum* Deus ille patrũ tuorum, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moses non audebat considerare.

32 *Ego sum Deus patrum tuorũ, Deus Abrahã, Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moyses non audebat considerare.*

33 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος, Λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν.

33 Dixit autem ei Dominus, Solue soleas pedum tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est.

33 *Dixit autẽ illi Domin', Solue calceamentum pedũ tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est.*

34 Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς. καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον.

34 Vidi, vidi vexationem populi mei qui *est* in AEgypto, & suspiria eorum audiui: & descendi vt eruam eos: nũc ergo veni, mittam te in AEgyptum.

34 *Videns uidi afflictionẽ populi mei qui est in AEgypto, & gemitum eorum audiui, & descẽdi liberare eos: & nũc ueni, mittam te in AEgyptum.*

21 Pro filio, εἰς υἱόν. Heb. כבן: id est (vt rectè quoque vertit Eras.) Vice filii. Vulg. ad verbũ, In filiũ.

35 Τοῦτον τὸν Μωϋσῆν ὃν ἠρνήσαντο, εἰπόντες, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν; τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ.

35 Hunc Mosen quem abnegauerant, dicentes, Quis te constituit principẽ & iudicem? hunc, *inquam*, Deus principem & redemptorẽ misit, ductu Angeli qui visus fuerat ei in rubo.

35 *Hunc Moysen quem negauerũt, dicentes, Quis te constituit principem & iudicem? hunc Deus principem & redemptorem misit, cum manu Angeli qui apparuit illi in rubo.*

Exod.7.8.9.10.11.14
Exod.16.a.1

36 Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτου, καὶ ἐν ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔτη τεσσαράκοντα.

36 ‖Hic eduxit illos editis miraculis & signis in AEgypto, & in rubro mari, ‖ & in deserto, annis quadraginta.

36 *Hic eduxit illos, faciens prodigia & signa in terra AEgypti, & in rubro mari, & in desertõ, annis quadraginta.*

Deut.18.c.15
supra, 3.d.22

37 Οὗτός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε.

37 Hic est Moses ille qui dixit filiis Israel, ‖Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester è fratrib' vestris " sicut me: eum audite.

37 *Hic est Moyses qui dixit filiis Israel, Prophetam suscitabit uobis Deus de fratribus uestris tanquam me: ipsum audietis.*

Exod.19.a.1

38 Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν· ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα δοῦναι ἡμῖν.

38 ‖Hic ille est qui fuit in congregatione in deserto, cum Angelo qui loquebatur ei in mõte Sina, & cum patribus nostris, quíque excepit " viua eloquia quæ nobis traderet.

38 *Hic est qui fuit in Ecclesia in solitudine, cum Angelo qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus nostris, qui accepit uerba uitæ dare nobis.*

39 Ὧ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλ᾽ ἀπώσαντο, καὶ ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον·

39 Cui noluerunt auscultare patres nostri, sed repulerunt *eum*, & auersi sunt corde suo in AEgyptum:

39 *Cui noluerunt obedire patres nostri, sed repulerũt, & auersi sunt cordibus suis in AEgyptum:*

Exod.32.a.1

40 Εἰπόντες τῷ Ἀαρὼν, Ποίησον ἡμῖν θεοὺς οἳ προπορεύσονται ἡμῶν. ὁ γὰρ Μωσῆς οὗτος ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ.

40 Dicentes Aharoni, ‖Fac nobis deos qui præeãt nobis. Mosi enim isti qui eduxit nos è terra AEgypti, nescimus quid cõtigerit.

40 *Dicentes ad Aharon, Fac nobis deos qui præcedant nos: Moyses enim hic qui eduxit nos de terra AEgypti, nescimus quid factum sit ei.*

41 Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν.

41 Et vitulum fecerunt per illos dies, obtulerúntque sacrificium idolo, & oblectarunt sese operibus manuum suarum.

41 *Et uitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hostiam simulacro, & lætabantur in operibus manuum suarum.*

Amos 5.g.25

42 Ἔστρεψε δὲ ὁ Θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν,

42 Auertit autem ‖ se Deus, & " tradidit eos in seruitutem exercitus cæli: sicut scriptum est in libro " Prophetarum,

42 *Cõuertit autẽ Deus, & tradidit eos seruire militiæ cæli: sicut scriptum est in libro Prophetarum,*

35 Ductu, ἐν χειρί. Heb. ביד, id est (vt Vulgata & Eras. ad verbum interpretantur) Per manum: quæ interpretatio sæpe quidem conuenit, vt paulo antè versu 25, & infrà 15.e.23: hic autem visa est paulo obscurior. Vocant autem Hebræi יד, id est manum, quicquid est vice instrumenti ad aliquid agendum, sed peculiaris atque adeo prorsus diuersa est hoc loco istius translationis ratio. Esset enim nimiũ frigida interpretatio siquis hæc ita acciperet quasi diceretur Dominus, Angeli ministerio Mosen vocasse: quũ (ni fallor) hoc quoque significetur, Mosen istius manu ac potestate fuisse armatum, vt Angelus ille, nimirum Christus, (sicut explicat Apostolus 1. Cor.10.a.4) verus fuerit liberator ac ductor, cuius minister fuerit Moses.

36 Et in deserto annis quadraginta, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα. Id est, Et in deserto, vbi versatus est annos 40. Est enim præcisum hoc dicendi genus, & petitum è medio; sicut pleraquè alia: cuiusmodi & illud est quod vsurpauit suprà versu 9, quum diceret Patriarchas vendidisse Iosephum in Ægyptũ, id est vt in Ægyptum abduceretur.

37 Sicut me: eum audite, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε. Vulgata, Tanquam me: ipsum audietis. Pro quo nonnulli corruptè impresserunt, Tanquàm meipsum audietis, quasi ὡς ἐμὲ non pertineat ad superiora, & pro ἐμὲ scriptum sit ἐμαυτοῦ: quem errorem annotauit quidem Eras. sed ita vt eum immeritò videatur interpreti tribuere, nec etiam vndè ortus sit, cognouisse.

38 Viua eloquia, λόγια ζῶντα. Vocantur λόγια à Græcis (inquit Thucydidis interpres) τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ καταλογάδην λεγόμενα: id est, quæ à Deo dicũtur oratione soluta, quotidiano videlicet sermone, & quasi nobiscũ colloquatur. Nam versus illos fatidicos quos furentes vates fundebant, χρησμοὺς Græci vocant. Non dubium est ergo quin λόγια Lucas appellet quæ Hebræi vocant הדברים, & huc respiciat quòd Deus ipse dicatur ea pronuntiasse, & digito suo descripta, Mosi tradidisse. Vetus interpres conuertit, Verba vitæ, id est λόγους ζωῆς. Quidã etiam codices legunt λόγον ζῶντα, id est sermonem viuum.

42 Tradidit eos in seruitutẽ, παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν. Id est, Eos à suo spiritu desertos tradidit Satanæ

& peruersis cupiditatibus, vt seruirent stellis. Exercitui cæli, τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ. Vulgata & Eras. Militiæ cæli: de quo diximus Luc.2.b.13. Vocat autem hoc loco exercitum cæli, non ipsos Angelos, sed solem, lunam, & reliqua sidera, vt manifestè apparet ex Deuter.17.a.3. Prophetarum, τῶν προφητῶν. Vide Mar.1.a.2.

Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ; | Num victimas & oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel? | *Nunquid victimas aut hostias obtulisti mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?*

43 Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς· καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος. | Imò baiulastis tabernaculum Moloch, & sidus Dei vestri Remphan, quas figuras fecistis vt eas adoraretis: itaque transferam vos trans Babylonem. | *Et suscepistis tabernaculũ Moloch, & sidus Dei vestri Remphan, figuras quas fecistis adorare eas: & transferã vos trans Babylonem.*

44 Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωσῇ ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει. | Tabernaculum testimonii fuit patribus nostris in deserto, prout præceperat is qui dixerat Mosi vt faceret illud secũdum exemplar quod viderat. | *Tabernaculum testimonii fuit patribus nostris in deserto, sicut disposuit illis Deus, loquens ad Moysẽ, ut faceret illud secũdũ formã quã viderat.*

Exodi 25.d.40 / heb.8.b.5

45 Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ Ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἐξῶσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν, ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβίδ. | Quod etiam acceptum intro duxerunt patres nostri cum Iesu in possessionem Gentium, quas expulit Deus à conspectu patrum nostrorum, vsque ad dies Dauid. | *Quod & induxerũt suscipientes patres nostri cum Iesu in possessionem Gentium, quas expulit Deus à facie patrum nostrorum, usque in diebus David.*

Iosue 3.c.14 / 2.Reg.7.c.16 / psal.13.a.3

Et oblationes, καὶ θυσίας. Heb. מנחה. Ideo oblationes potius conuerti quàm hostias, quum alioqui vertere soleant Græci θυσίας quæ ab Hebræis dicuntur זבחים, vt diximus Marci cap.12.c.33. Accipitur tamen θυσία pro מנחה, etiam Marci capite 9.ver.49, quum nonnulli sint qui θυσίαν à thure deriuent, vt propriè declaret thuris suffitus. 5

43 Imò baiulastis, καὶ ἀνελάβετε. Hebr. ונשאתם. id est, in humeros vestros sublatum tulistis: quod etiam de arca fœderis dicitur, 1.Reg.2.d.26. Idem ergo valet ἀναλαμβάνειν hoc loco atque τὸ αἴρεσθαι: & וי positum est pro aduersatiua. Vulg. & Eras. Suscepistis, perperam. Quidam per futurum conuertunt: quos si sequamur, conuertemus potius, Baiulabitis igitur. Tabernaculum Moloch, τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ. Stephanum lingua sua loquentẽ certũ est ipsa Prophetæ verba citasse. At Lucas Græcè scribens Græcam editionem sequutus est: quam fateor ab Hebraica veritate in hoc testimonio plurimùm variare: sed ita tamen vt verba quidem diuersa sint, sententia prorsus sit eadem. Non est ergo quòd hac varietate quisquam offendatur, quam ego sigillatim annotabo. Pro eo igitur quod in Hebræis סכות מלככם, id est, Siccuth regem vestrum (est enim Siccuth idoli nomen) Græci legerunt סוכות מלככם, id est tabernaculum Moloch vestro: quanuis pronomen hic sit prætermissum. Et sidus dei vestri Remphan, & figuras quas fecistis, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε. Hebraica sic habent, ואת כיון צלמיכם כוכב אלהיכם אשר עשיתם לכם, id est, Et Ciiun imaginem vestram, stellam deorum vestrorũ quos fecistis vobis. Apparet igitur in Græcis perturbatum esse ordinem, vt qui priore loco legerint, כוכב אלהיכם, id est, stellam deorum vestrorum: deinde pro Ciiun (quod nomen est idoli) subiectum fuisse aliud nomen, in quo etiam scribendo plurimùm variant codices, quum alii Ῥεμφὰν, alii Ῥαιφὰν, alii Ῥαμφὰν, alii Ῥεφὰν, (vt Iust) alii Ῥαφὰν, alii denique Ῥεφᾶ scribant, vt corruptum esse hoc saltẽ nomen facilè appareat. Postremò צלמיכם, pro quo verterunt, τοὺς τύπους ὑμῶν, id est imagines seu figuras vestras, coniunxerunt cum verbo עשיתם, id est ἐποιήσατε, fecistis, prætermisso pronomine לכם, cuius demum loco substituerunt προσκυνεῖν αὐτοῖς, ad adorandum eas: nisi hoc fortassis, quemadmodum & alia multa, ex aliis locis annotatum, postea in contextum irrepsit. Id autem ita esse apparet ex Iustino, qui in Dialogo πρὸς Τρύφωνα, hunc locũ citans, legit οὓς ἐποιήσατε, neque quicquam addit amplius. Quod autem attinet ad nomen illud Remphan, mihi inter tam varias lectiones maximè probatur Ῥεφᾶ, id est רפא, quo nomine nemo nescit Gigantes significari. Sed & illud est extra controuersiam, gigantea forma solitum fuisse pingi Herculem. Hunc autem Ægyptios vocare consueuisse Chonem obseruat Lilius ex Antiocho quodam Epiphanis, vt verisimile mihi videatur, quum inter Chon & Ciiun non magnũ sit discrimen, & peregrina illa nomina à Græcis plerunque sint valde deprauata, hoc idolum quod Ægyptii vocarũt Ciiun, Iudæos à forma & magnitudine רפא vocasse, quod sequutus sit Græcus interpres. Sed hæc coniectura ne mihi quidem satisfacit. Trans Babylonem, ἐπέκεινα Βαβυλῶνος. Hebraica veritas habet מהלאה לדמשק, & Iustinus eo loco quem modò citaui, legit ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, vltra Damascum, vt hic saltem deprauatum esse hunc locum appareat. 10 15 20 25 30

44 Tabernaculum testimonii, ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου. Sic Græci interpretes solent exprimere quod Heb. dicitur אהל מועד, id est tabernaculum conuentus, in quo videlicet solebant Israelitæ conuenire: sicut non prorsus dissimili ratione hodie Christianorum templa vulgò solent Ecclesiæ, id est congregationes & conuentus, vocari. Videntur tamen Græci interpretes alienæ radicis עד significationem sequuti. 35

45 Acceptum, διαδεξάμενοι. Id est per manus traditum. Nam διαδέχεσθαι id dicimus quod de manu (vt aiunt) in manum traditum ad nos peruenit, vt patrimonia & quæcunque alia per varios gradus successionis ad nos deueniunt. Erasmus, Qui successerunt: quæ interpretatio mihi non satis probatur, quia διαδέχεσθαι plerunque est actiuum. In possessionem Gentium, ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν. Metonymicè vocantur regiones quæ à Gentibus obtinebãtur. A conspectu patrũ nostrorũ, ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν. Heb. מלפני אבותיכם, id est, quas Deus expulit, vt ingredientibus maioribus nostris cederent harum regionum possessione. perinde enim loquitur acsi Deus illis venturis iter muniens, gentes illas deleuisset, vt in vacuam hostibus possessionem 40 45

sessionem mitterentur: quod etiam præstitit, sicuti se facturum promiserat Exodi 23.f.28, & Iof.24.d.12, & Dauid agnoscit Psal.44.a.4, & exprobrat illis Esaias mirifica antithesi cap.17.c.9. Hæc igitur vis est huius Hebraismi, quem fœdè corrupit Castellio, quum interpretaretur, Eorum causa.

46 Ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. | Qui fuit in gratia apud Deum, petiitque vt inueniret tabernaculum Deo Iacob. | *Qui inuenit gratiam ante Deum, & petijt ut inueniret tabernaculum Deo Iacob.*

47 Σολομῶν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον. | Solomon autem ædificauit ei ædem. | *Salomon autem ædificauit illi domum.* — 3.Reg.6.a.1 / 1.par.17.d.12

48 Ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει, | Sed Excelsissimus ille in manufactis templis non habitat, sicut Propheta dicit, | *Sed non Excelsus in manufactis habitat, sicut Propheta dicit,* — Infr.d.17.f.24

49 Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος· ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; | Cælum mihi thronus est, terra autẽ, scabellum pedũ meorum. Quam ædem ædificabitis mihi, dicit Dominus? aut quis est locus requietis meæ? | *Cælum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Quã domum ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis locus requietionis meæ est?* — Esaie 66.a.1

50 Οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα. | Nónne manus mea fecit hæc omnia? | *Nónne manus mea fecit hæc omnia?*

51 Σκληροτράχηλοι, καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς. | Duri ceruice & incircũcisi corde & auribus, vos semper Spiritui sancto obnitimini, sicut patres vestri, *ita* & vos. | *Dura ceruice, & incircumcisis cordibus & auribus, uos semper Spiritui sancto resistitis, sicut patres uestri, & uos.* — Ierem.9.g.26 / exo.b.44.c.9

52 Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε. | Quem Prophetarum non sunt persequuti patres vestri? trucidarunt, inquam, eos qui prænuntiarunt aduentum Iusti illius, cuius nunc vos proditores & occisores fuistis. | *Quem Prophetarũ non sunt persequuti patres uestri? & occiderũt eos qui pronuntiabant de aduentu Iusti, cuius uos nũc proditores & homicidæ fuistis.*

53 Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε. | Qui accepistis Legem per dispositionem Angelorum, nec seruastis. | *Qui accepistis Legẽ in dispositione Angelorũ, & non custod.stis.* — Exod.19.d.

54 Ἀκούοντες δὲ ταῦτα, διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν. | Audientes autem hæc, frendebant cordibus suis, & stridebant dentibus in eum. | *Audientes autem hæc, dissecabãtur cordibus suis et stridebãt dẽtibus in eũ.*

55 Ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. | Quum autem esset plenus Spiritu sancto, intentis in cælũ oculis vidit gloriam Dei, & Iesum adstantem ad dextram Dei. | *Quũ autẽ esset plenus Spiritu sancto, intendẽs in cælũ, uidit gloriã Dei, & Iesum stantem à dextris Dei.*

56 Καὶ εἶπεν, Ἰδοὺ, θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ. | Et ait, Ecce, conspicio cælos apertos, & Filium hominis adstantem ad dextram Dei. | *Et ait, Ecce uideo cælos apertos, & Filium hominis stãtem à dextris Dei.*

57 Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον | Exclamantes autem *illi* voce magna, continuerunt au- | *Exclamantes autem uoce magna, cõtinuerũt au-*

46 Qui fuit in gratia, ὃς εὗρε χάριν. Vide Luc.1.c.30.

5 48 Non habitat, οὐ κατοικεῖ. Similem metathesin particulæ negantis vnam & alteram obseruauimus in Iohanne: quam nisi obserues, anantapodoton esse videbitur vbi nusquam est.

51 Incircuncisi corde & auribus, ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν. Duplicis circuncisionis mentio fit in Vetere testamento, vnius externæ, alterius verò interioris, quam Paulus vocat ἀχειροποίητον, cuius illa symbolum erat. Inde factum vt duas Iudæorum species idem constitueret, Rom.2.d.28 & 29: quæ nisi obserues, non possis 10 intelligere quid illud sit de quo Stephanus Iudæos hoc loco reprehendat, id est, cur incircuncisi corde dicantur qui in naturæ corruptæ vitiis adhuc hærent demersi, & incircuncisi auribus, qui vocem Dei ne audire quidem sustinent, quales quidem omnes sumus natura.

53 Per dispositionem Angelorum, εἰς διαταγὰς ἀγγέλων. i. Angelorum ministerio. Nam mihi videtur διαταγὴ vsurpari hoc loco pro eo quod διακονία dicitur Heb.1. d.14. quod annotandum fuit nequis Angelos putet 15 ipsius Legis authores, quum internuntii duntaxat fuerint, & adhibiti testes in Legis promulgatione à Deo facta. Sic accipiendum est quod ait Apost. Gal.3.c.19, Legem per Angelos fuisse ordinatam: qui locus istum optimè explicat. Augustinus aliquoties hæc citãs, interpretatur, In edictis, quasi διάταγη & διάταγμα seu διάταξις idem declarent. quod vt concedam, tamen hanc explicationem apparet admodum esse impropriam.

55 Gloriam Dei, δόξαν Θεοῦ. Id est, gloriosum Deum, quatenus quidem humanis oculis cerni potest. Vide 20 Luc.2.b.9. Adstantem, ἑστῶτα: Id est παρόντα. Itaque ineptè quæritur quomodo hic dicatur stare qui alibi dicitur sedere: de quo aliquid diximus Luc.18.c.13.

τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ᾽ αὐτόν.

58 Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια αὐτῶν παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου Σαύλου.

59 Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον, ἐπικαλούμενον, καὶ λέγοντα, Κύριε Ἰησοῦ δέξαι τὸ πνεῦμά μου.

60 Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐκοιμήθη.

Κεφάλαιον η᾽.

1 Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις· πάντες τε διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων.

2 Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ᾽ αὐτῷ.

3 Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος· σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν.

4 Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.

5 Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν.

6 Προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδὸν, ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

7 Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα

res suas,& irruerunt concorditer in eum.

58 Et eiectum eum ex vrbe, lapidabant: testes autem deposuerunt pallia sua ad pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.

59 Lapidarunt igitur Stephanum, inuocantem & dicentem, Domine Iesu suscipe spiritum meum.

60 Positis autem genibus, clamauit voce magna, Domine, ne statuas eis hoc peccatū. Et quū hoc dixisset obdormiuit.

CAP. VIII.

1 Saulus autem consenserat in necem eius. Orta est verò per id tempus persequutio magna aduersus Ecclesiam quæ erat Hierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apostolos.

2 Extulerunt autem vnà Stephanum viri religiosi, fecerunt que planctum magnum super eum.

3 Saulus verò vastabat Ecclesiam, intrans in singulas domos: & trahens viros ac mulieres, tradebat *eos* carceri.

4 Illi igitur dispersi peragrabāt *regionem*, euāgelizantes sermonem *Dei*.

5 Philippus verò quū deuenisset in vrbem Samariæ, prædicabat eis Christum.

6 Attendebant autem turbæ concorditer ea quæ à Philippo dicebantur, audientes & videntes signa quæ edebat.

7 Spirit⁹ enim impuri ex mul-

res suas, & impetum fecerunt vnanimiter in eū.

58 Et eiicientes eum extra ciuitatem, lapidabāt: & testes deposuerunt vestimenta sua secus pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.

59 Et lapidabant Stephanū inuocantē & dicentē, Domine Iesu suscipe spiritum meum.

60 Positis autem genibus clamauit voce magna, Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Et quum hoc dixisset, obdormiuit.

CAP. VIII.

1 Saulus autem erat consentiens neci eius. Facta est autem in illa die persequutio magna in Ecclesia quæ erat Ierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apostolos.

2 Curauerunt autem Stephanum viri timorati, & fecerunt planctū magnū super eum.

3 Saulus autem deuastabat Ecclesiam, per domos intrans: & trahens viros ac mulieres tradebat in custodiam.

4 Igitur qui dispersi erant pertransibant euangelizantes Verbum.

5 Philippus aūt descēdēs in ciuitatem Samariæ, prædicabat illis Christū.

6 Intendebant autem turbæ iis quæ à Philippo dicebantur, vnanimiter audientes, & vidētes signa quæ faciebat.

7 Multi enim eorum qui habebant spiritus im-

58 Testes autem, καὶ οἱ μάρτυρες. Cautum erat in Lege vt testes lapidationē auspicarentur, Deut. 17. v. 7. Quāuis igitur omnia ista per tumultū sint facta, & quidem violata præsidis prouinciæ authoritate, voluerunt tamen isti videri nihil agere nisi ex Legis diuinæ præscripto.

60 Ne statuas, μὴ στήσῃς. Statuendi vocabulo significari puto firmā ac perennem (vt ita dicā) peccati imputationē corā Deo, sicut contrà dicuntur deleri ac remitti peccata quæ cōdonantur. Obdormiuit, ἐκοιμήθη. Id est, Mortuus est. Vide 1. Thess. 4. c. 13. In quibusdam Latinis codicibus additur in Domino, ἐν Κυρίῳ.

IN CAPVT VIII.

2 Extulerunt autem vnà, συνεκόμισαν. Vel, comportarunt, ex eo loco nimirū in quo iacebat lapidibus obrutus. Vulg. & Eras. Curauerunt: quod nimium latè patet, neque etiam Græco verbo respondet. Sed nulla hîc mentio conditarum Stephani reliquiarum, aut precum pro mortuis, aut adorationis mortuorum. Religiosi, εὐλαβεῖς. Vulg. barbarè, Timorati. Vide Luc. 2. d. 25.

5 In vrbē Samariæ, εἰς πόλιν Σαμαρείας. i. in vrbē Samariā. Virgil. Hic tamē ille vrbē Pataui, sedésque locauit Teucrorū. Neque his obstat quòd articulus non sit adiectus, quū paulo pòst addatur: & reliquæ vrbes videantur potius oppidula fuisse quàm vrbes. Dedit autē hæc metropolis toti regioni nomen, & sub nomine Sebastes ab Herode magno fuit instaurata, vt narrat Iosephus lib. De bello Iudaico 1. cap. 6.

6 Audientes, ἐν τῷ ἀκούειν. Hîc Hebræa periphrasis gerundii modi.

7 Spiritus enim impuri, &c. πολλῶν γὰρ τῶν, &c. Vulgata legit, πολλοὶ γὰρ τῶν ἐχόντων, &c. ideo conuertit, Multi enim eorum qui habebant, & paulo pòst ἐξήρχοντο, exibant. Est autem omissum antecedens priore loco, deinde loco relatiui positum, ex Hebræorum idiotismo: qui nisi obseruetur, vix intelligere licebit quæ sit legitima istorum verborum structura. Est autem (vt opinor) eiusmodi, πνεύματα γὰρ ἀκάθαρτα πολλῶν τῶν ἐχόντων [αὐτὰ,] βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο, id est, Spiritus enim impuri multorum qui eos habebāt, clamātes magna voce, egrediebātur. Erasmus autem πολλῶν coniunxit cum verbo ἐξήρχετο, & τῶν ἐχόντων [αὐτὰ] passiuè conuertit. Sic enim interpretatur, Spiritus enim immundi à multis qui illis tenebantur, exibant: quem sum sequutus.

ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο· πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν.

8 Καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ.

9 Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν.

10 Ὧ προσεῖχον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη.

11 Προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς.

12 Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες.

13 Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε σημεῖα καὶ δυνάμεις μεγάλας γινομένας, ἐξίστατο.

14 Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην.

15 Οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι Πνεῦμα ἅγιον.

16 (Οὔπω γὰρ ἦν ἐπ᾽ οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκὸς, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ)

17 Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ᾽ αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον.

18 Θεασάμενος δὲ ὁ Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστό-

tis qui *eis* tenebātur, exibāt, clamantes voce magna: multi autem paralytici & claudi sanati sunt.

8 Et gaudium magnum fuit in illa vrbe.

9 Vir autem quidam nomine Simon, antea in vrbe illa exercuerat artem magicam, & Gentem Samariæ obstupefecerat, dicens se esse quempiā magnū.

10 Quem attendebant omnes à minimo vsque ad maximū, dicentes, Iste est virtus illa Dei magna.

11 Attendebant autem eum propterea quòd multo tempore magicis artibus eos obstupefecerat.

12 Quum verò credidissent Philippo euangelizanti quæ ad regnum Dei & nomen Iesu Christi *pertinent*, baptizabantur tum viri, tum mulieres.

13 Simon verò & ipse credidit: & baptizatus perdurabat apud Philippum: & cōspiciens signa & virtutes magnas edi, obstupefiebat.

14 Quum autem audissent Apostoli qui erant Hierosolymis, Samariam recepisse Sermonē Dei, miserunt ad eos Petrum ac Iohannem.

15 Qui quum descendissent, precati sunt pro eis vt acciperent Spiritum sanctum.

16 (Nondum enim in quēquam illorum illapsus fuerat, sed baptizati tantùm fuerant in nomine Iesu)

17 Deinde imposuerunt eis manus, & receperunt *illi* Spiritum sanctum.

18 Quū autē cōspexisset Simon per impositionē manuū Apo-

mundos, clamantes voce magna, exibant: multi autem paralytici & claudi curati sunt.

8 Factum est ergo gaudium magnum in illa ciuitate.

9 Vir autem quidā nomine Simō, qui antè fuerat in ciuitate magus, seducens gētem Samariæ, dicens se esse aliquem magnum.

10 Cui auscultabant omnes à minimo vsque ad maximū, dicentes, Hic est virtus Dei quæ vocatur magna.

11 Attendebant autem eū, propter quod multo tempore magicis suis dementasset eos.

12 Quū verò credidissēt Philippo euāgelizanti de regno Dei & nomine Iesu Christi, baptizabantur viri ac mulieres.

13 Tūc Simō & ipse credidit: & quū baptizatus esset, adhærebat Philippo: videns etiam signa & virtutes maximas fieri, stupens admirabatur.

14 Quū autem audissent Apostoli qui erāt in Ierosolymis, quòd recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrū & Iohannem.

15 Qui quū uenissent, orauerūt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctū.

16 (Nōdū enim in quēquā illorū superuenerat, sed baptizati tantùm erant in nomine Domini Iesu)

17 Tunc imponebant manus super illos, & accipiēbant Spiritum sanctum.

18 Quum vidisset autē Simon quia per impositionem manus Aposto-

9 Et obstupefecerat, καὶ ἐξιστῶν. Id est, ita sibi conciliarat suis præstigiis, vt cæco quodam furore amētes, toti essent illi addicti. Vulg. Seducens: id est ἐξαπατῶν, vocabulo nimis diluto. Eras. Dementandi verbo vti maluit, quod etiam vsurpat Vetus interpres proximo versiculo. Ego verò nusquam illud inuenio apud idoneos scriptores.

10 Attendebant, προσεῖχον. Eras. Auscultabant, non satis expressè. Suprà verò versic. 6, vsi sunt iidem interpretes Intendendi verbo, non satis Latina constructione. Sed idem Vetus interpres, tertiò iam à seipso dissentiens, προσεῖχον rectè conuertit Attendebant, quod Erasmus malè mutauit in Auscultabant.

13 Perdurabat apud Philip. ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ. Vulg. & Eras. Adhærebat, προσεκολλᾶτο. Vide Mar. 3. b. 9. Obstupefiebat, ἐξίστατο. Nemo non videt (opinor) hoc verbum aliter quàm paulo antè accipi hoc loco. Illic enim de eo dicitur qui mentem ac iudicium omne malis artibus amisit, hîc pro magna admiratione ponitur, quum perculsus animus non habet quid constituat. Vide Mar. 2. b. 12.

15 Spiritum sanctum, Πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia quibus ornatos esse oportebat illos, præsertim qui præficiēdi erāt Ecclesiæ. Nam proculdubio missi sunt eò Petrus & Iohannes à cæteris Apostolis partim vt Philippi diaconi doctrinam ipsi confirmarent, partim vt Apostolica authoritate Ecclesiam constituerent.

λων δίδοται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα,

Λέγων, Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον.

Πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν, Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.

Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.

Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε, Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε.

Οἱ μὲν οὖν, διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο.

Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον, λέγων, Ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος.

stolorum dari Spiritum sanctum, obtulit eis pecunias,

19 Dicens, Date etiam mihi potestatem istam, vt cuicúque imposuero manus, recipiat Spiritum sanctum.

20 Petrus autem dixit ei, Argentum tuum tecum ¨ pereat, qui donum Dei existimaris pecuniis acquiri.

21 Non est tibi pars neque sors ¨in hoc negotio: cor enim tuum non est ¨ rectum in Dei conspectu.

22 Resipisce igitur ab ista malitia tua, & roga Deum, si fortè remittatur tibi cogitatio cordis tui.

23 Video enim te ¨in felle amarissimo ¨ & nexu iniustitiæ positum.

24 Respondens autem Simon dixit, Precamini vos pro me apud Dominum, nequid me inuadat *istorum* quæ dixistis.

25 Illi igitur testificati & loquuti sermonem Dei, reuersi sunt Hierosolymã, ¨ & multis vicis Samaritanorũ euãgelizarunt.

26 Angelus autem Domini loquutus est Philippo, dicens, Surge, & vade meridiem versus, ad viam quæ ab Ierusalem descendit Gazam: ¨ quæ est deserta.

lorum daretur Spiritus sanct⁹, obtulit eis pecuniã.

19 Dicens, Date & mihi hãc potestatem, ut cuicunque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctũ.

20 Petrus autem dixit ad eũ, Pecunia tua tecum sit in perditionem: quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri.

21 Non est tibi pars neque sors in sermone isto: cor enim tuum nõ est rectum coram Deo.

22 Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua: et roga Deũ, si fortè remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.

23 In felle enim amaritudinis & obligatione iniquitatis uideo te esse.

24 Respondens autem Simõ dixit, Precamini uos pro me ad Dominum ut nihil ueniat super me horum quæ dixistis.

25 Et illi quidem testificati & loquuti uerbum Domini, redibant Ierosolymã, & multis regionibus Samaritanorum euangelizabant.

26 Angel⁹ autẽ Domini loquutus est ad Philippũ, dicẽs, Surge, et uade cõtra meridianũ, ad uiã quæ descendit ab Ierusalẽ in Gazã: hæc est deserta.

20 Pereat, εἴη εἰς ἀπώλειαν. Heb. יהי לאבדון: id est, vt ad verbum interpretantur Vulgata & Erasmus, Sit in perditionem. Qui existimaris, ὅτι ἐνόμισας. Vulgata & Erasmus, Quoniam existimasti. Vide Ioh. 2. c. 18.

21 In hoc negotio, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. vel (vt Vulg.) In hoc sermone, id est in ista doctrina quam annuntiamus. Erasmus, In hac ratione: quod mihi videtur obscurum. דבר autem Hebræis de re quauis dici, sæpe iam obseruauimus. Rectum coram Deo, εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Id est, verè rectũ & sine simulatione. Vide Luc. 1. a. 6.

23 In felle enim amarissimo, εἰς γὰρ χολὴν πικρίας. Alludit omnino Petrus ad locum Mosis Deut. 29. c. 18, & fel amaritudinis (id est amarissimum) vocat interiorem cordis malitiã, & virus illud diabolicæ impietatis quo magus iste totus erat oppletus. Nam idem vocabulum ראש & venenum & fel declarat Hebræis, & vtraque significatio optimè quadrat: quia vtrouis modo accipias, nullum est magis mortiferum venenũ, nullum etiam fel magis amarum peccato, quum semel conscientiam obtinuit. Cæterùm videri posset hoc dicẽdi genus, Esse in felle, per hypallagen esse explicandum, ac dicendum potius, Video fel amarissimum in te esse. ac fateor me aliquando in ea opinione fuisse vt hunc locum ita interpretandum putarem: sed tandem comperi mutari non posse hunc Hebraismum quin tota huius dicti emphasis pereat. Sic enim loquuntur Hebræi, vt hominem prorsus oppressum ac quasi intus sepultum declarent. Quemadmodum igitur qui quempiam in aquis esse dicit, aliquid significat multo grauius quàm si aquas in quopiam esse dixerit: sic in felle esse, multo est vehementius dictum quàm fel in aliquo esse. Sic accipio quod ait Dauid Psal. 51. b. 7, se in iniquitate natũ & in peccato conceptum: & quod exprobrant Pharisæi cæco illi Ioh. 9. f. 34, ipsum totum natum esse in peccatis: item illud quod toties repetitur apud Paulum, in carne esse & in Spiritu. quorum dictorum emphasis non intelligetur nisi Hebraismum integrũ seruaris. Castellio verò eadem audacia vsus in his explicãdis atque in plerisque aliis, ita interpretatus est hunc locum, Nam tibi acerbam imminere bilem video: quasi fellis appellatione intelligatur ira Dei, in qua dicatur esse Simon, id est illi obnoxius. Hoc est videlicet interpretem agere, Deo tribuere fel amaritudinis. Et nexu iniustitiæ, καὶ σύνδεσμον ἀδικίας. id est, iniquitatis vinculis ac laqueis irretitum, sicut etiam loquitur Paulus 2. Tim. 2. d. 26. Puto autem sicut peccata vocantur Chald. חובין, id est debita: sic etiam totum hoc dicendi genus à creditorum sæuitia ac crudelitate sumptum, quam Iudæis exprobrans Dominus Esa. 58. b. 6, iubet aperiri חרצבות רשע id est colligationes iniquitatis, quæ ipsa verba Petrus translatitiè hîc vsurpat. Neque enim tam arcta sunt vlla vincula, neque tam molestus est vllus creditor, atque malæ conscientiæ testimonium.

25 Et multis vicis, πολλάς τε κώμας. Vulg. Et multis regionibus, πολλάς τε χώρας. Vide Luc. 21. d. 21.

26 Quæ est deserta, αὕτη ἐστὶν ἔρημος. Tradunt duas fuisse Gazas, vnam veterem, ab Alexandro dirutam, alteram nouam: ideóque oportuisse hanc ab illa distingui: quod non inuenio alterius cuiuspiam scriptoris

authoritate confirmatũ. Quanuis enim ab Alexãdro magno expugnatam & dirutam fuisse Gazam constet, tamen prorsus fuisse subuersam non lego: imò verò non impotentem adhuc fuisse apparet ex eo quòd aliquot pòst seculis, nempe sub Ptolemæo Lathuro, qui penultimus fuit Ptolemæorum, denuò fuit expugnata ab Alexandro Iannæo Iudææ rege, vt disertè commemorat Iosephus lib. Antiq. 13. cap. 19. Deinde, qui Gazæ alicuius nouæ meminerit, quæ illis temporibus extaret, neminem sanè inuenio: imò verò, si Sozomeno credimus, verã esse nostram coniecturam apparebit. Is enim disertè scribit, Gazæorum nauale, cuius etiam meminit Strabo li. 6, ad Constantini Cæsaris tempora, non Gazam sed Maiumam vocatum fuisse: cuius quidem nominis etymologiam Hebræam esse puto, quasi marinam dicas: deinde quòd Christi religionem esset amplexa, à Constantino ius ciuitatis adeptam, & de filii Constantii nomine vocatam Constantiam, ad Iuliani vsque tempora, qui profanis Gazæis illam concessit, & Gazam nouam iussit vocari. Quum igitur à Iuliani tẽporibus cœperit Gazæ veteris ac nouæ discrimen, non videtur Lucas tãto antè tempore epithetum Desertæ addidisse, vt veterem à noua distingueret. Itaque de via hoc dictum accipio, quæ fuerit admodum infrequens. Siquidem Gazæos constat pertinacissimos fuisse in profana religione, non tantùm aduersus Iudæos, sed etiam aduersus Christianos ipsos imperatores retinenda, vt probabile sit minimè tritum fuisse illinc iter in Hierusalem: qua de re non immeritò admonetur Philippus, qui alioqui quoduis aliud iter potius fuisset ingressus.

Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ·

Ἦν τε ὑποστρέφων, καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἡσαΐαν.

Εἶπε δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ, Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ.

Προσδραμὼν δὲ ὁ Φίλιππος ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν, Ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;

Ὁ δὲ εἶπε, Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με; Παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ.

Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη, Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ.

27 Is igitur surgens profectus est: & ecce ¨ quidam AEthiops eunuchus, ¨dynastes ¨ Candaces reginæ AEthiopum: qui præerat vniuersis illius opibus, venerátque adoraturus in Hierusalem:

28 Reuertebatur sedens in curru suo, legebátque Esaiam Prophetam.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum istum.

30 Accurrens autem Philippus audiuit eum legentem Esaiam prophetam, & dixit, Nẽpe intelligis quæ legis?

31 At ille ait, Quî enim possim, nisi quis mihi præierit? Et precatus est Philippum vt ascenderet, sederétque secum.

32 ¨Locus autem Scripturæ quem legebat, hic erat, ‖ Vt ouis ad mactationem ductus est: & vt agnus coram suo tonsore mutus, ita non aperuit os suum.

27 Et surgens abijt: & ecce, uir AEthiops eunuchus, potens Candaces reginæ AEthiopum, qui erat super omnes gazas eius, uenerat adorare in Ierusalem:

28 Et reuertebatur sedens super currũ suũ, legénsque Esaiam prophetam.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum istum.

30 Accurrens autem Philippus, audiuit eum legentem Esaiã prophetam, & dixit, Putásne intelligis quæ legis.

31 Qui ait, Et quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi? Rogauitque Philippum ut ascenderet, & sederet secum.

32 Locus autem Scripturæ quam legebat, erat hic, Tãquam ouis ad occisionem ductus est: & sicut agnus coram tondente se sine uoce, sic non aperuit os suum.

‖ Esaia 53. c. 7

27 Quidam Æthiops eunuchus, ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος. Ridiculum sanè ac tãti viri nomine indignum est quod quidam annotat, virum dici qui sit eunuchus: quum pugnent inter se virum esse & eunuchum esse: vnde & euirati dicuntur. Verùm (inquit) in Christo neque sexus est, neque cõditio, sed noua creatura. Obsecro quorsum hoc? verum quidem illud est, eunuchis patêre Dei regnum non minus quàm aliis, quum in Veteri lege discrimen aliquod fuerit inter eunuchos & alios qui eunuchi non erant, vt apparet ex Deut. 23. a. 1: sed hoc nihil pertinet ad hanc antithesin, quæ certè nulla est. Neque enim ἀνήρ hîc aliud declarat quàm τις, id est quidam, vt & aliis infinitis penè locis annotauimus: idque non modò quia Hebræi suum איש ita solent vsurpare, sed etiam ex Græcorum more, vt aliquoties apud Herodotum præsertim annotauimus. Dynastes, δυνάστης. Vulg. Potens. Eras. Præfectus. Vide Luc. 1. e. 52. Candaces, Κανδάκης. Vide Plinium lib. 6. cap. 29.

32 Locus autem, ἡ δὲ περιοχή. Certè non potuit magis Latinè hoc vocabulum conuertere Vetus interpres. vt planè mirer Erasmum maluisse Argumentum aut Sententiam interpretari. quãuis enim περιοχή idem declaret atque argumentũ libri quod vocant, id est summa eorũ quæ in aliquo libro scripta sunt, paucis cõprehensa, παρὰ τὸ περιέχειν: tamen quum Lucas ipsa Esaiæ verba citet, res ipsa ostendit περιοχὴν dici à Luca quod Hebræi פרשה, id est sectionem, barbari vulgò passum Scripturæ vocant, Latini scriptores locum. Sic enim Terentius, ---eum Plautus locũ Reliquit integrum: eum hic locũ sumpsit sibi In Adelphos. Sic Cicero 2. De legibus, Et hunc locum satis in iis libris quos legistis, expressit Scipio. Cur autem Lucas περιοχὴν ea significatione vsurparit, duplex causa adferri potest. Vna, fortassis tamẽ subtilis potius quàm probabilis, quòd inter Græcos Iudæos hebraissantes, vocabulum Hebræum פרשה in hoc Græcum degenerasset in synagogis: qualia multa non dubito quin fuerint in populari sermone corruptè obseruata. Nam certè mira est affinitas inter פרשה & περιοχή. Sic Latina vocabula multa annotauimus Græca terminatione fuisse vsurpata Matth. 5. d. 26. Altera ratio huius significationis hæc dari potest, quòd περιοχή, quum propriè significet complexionem, ac quantum vno ambitu contineri potest, optima ratione possunt istæ sectiones sic etiam vocari, quasi partem dicas certis terminis cõprehensam, & à reliquis distinctam.

Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη· τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ, εἶπε, Δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο; περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός;

Ἀνοίξας δὲ ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν.

Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδόν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ· καί φησιν ὁ εὐνοῦχος, Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι;

Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος, Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε, Πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα· καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ,τε Φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος· καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.

Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦχος· ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.

Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζω-

33 "In ipsius deiectione iudicium eius sublatum est: "seculum autem eius quis enarrabit? quoniã tollitur è terra vita ei".

34 Respondẽs autem eunuchus Philippo, dixit, Rogo te, de quo propheta hoc dicit? de seipso, an de alio quopiam.

35 Tum Philippus aperto ore suo, & incipiẽs à scriptura ista, euangelizauit ei Iesum.

36 "Quum verò pergerent in via, venerunt ad quandam aquã: tũ ait eunuchus, En aquã: quid prohibet me baptizari?

37 "Dixit verò Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Respondens autem ille dixit, Credo Filium Dei esse Iesum Christum.

38 Iussitque sisti currum: ac descenderunt ambo in aquam, Philippus simul & eunuchus: & ille baptizauit eum.

39 Quum autem ascendissent ex aqua, "Spiritus Domini rapuit Philippũ, nec amplius vidit eum eunuchus. "Pergebat enim in via sua, gaudens.

40 Philipp' autẽ inuẽtus est Azo-

33 *In humilitate iudicium eius sublatum est: generationẽ eius quis enarrabit? quoniam tollitur de terra uita eius.*

34 *Respondens autem eunuchus Philippo, dixit, Obsecro te de quo Propheta dicit hoc? de se, an de aliquo alio?*

35 *Aperiens autem Philippus os suum, & incipiens à scriptura ista, euangelizauit illi Iesum.*

36 *Et dum irent per uiam, venerunt ad quandam aquam: & ait eunuchus, Ecce aqua, quid prohibet me baptizari?*

37 *Dixit autem Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Et respõdens ait, Credo Filium Dei esse Iesum Christum.*

38 *Et iussit stare currum: & descenderũt uterque in aquã, Philippus & eunuchus, et baptizauit eũ.*

39 *Quum autem ascendissent de aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, & amplius non uidit eũ eunuchus. Ibat autẽ per uiam suam gaudens.*

40 *Philipp' aũt inuentus*

33 In ipsius deiectione, iudicium eius sublatum est, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Hebr. veritas habet מעצר וממשפט לקח, quæ sic interpretor, E claustro & iudicio assumptus est. Vocat autem claustrum (vt opinor) sepulchrum, ipsáque adeo mortis vincula. Nam עצר retentionem declarat. Iudicium verò accipio pro supplicio quo affectus est, & miserabili conditione quam subiit Christus, nostri causa, Patris iram sustinens. Inde igitur sublatus est, ruptis mortis vinculis, vt suprà dixit Petrus 2. d. 24. Quod autem ad Græcam interpretationem attinet, in vno codice comperimus αὐτοῦ deesse. quòd si pro ἡ κρίσις legeretur καὶ κρίσεως, prorsus responderet Hebræis. & ἡ pro καὶ facilè potuit non tãtùm scribi, sed etiam ab interprete hoc loco vsurpari. Pro claustro verò siue carcere verterũt Græci ταπεινώσιν, vt melius appareret antithesis verbi αἴρειν, neque id incommodè, si sententiam spectes. Tum enim planè fuit depressus & ad inferos vsque detrusus, quum in vmbra mortis & sepulchri tenebris clausus iaceret. Sed hæc ab interpretibus copiosius sunt explicata. Certè vt varient verba, idem tamen sensus manet, etiamsi legas, ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, vt habent omnia exemplaria. Tum enim sublatum est iudicium quum ex ipso iudicio saluus euasit. Seculum autẽ eius, τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ. Hebr. דורו id est, quandiu æuum ipsius sit duraturum. Nam (vt ait Paulus Rom. 6. b. 9) Christus excitatus ex mortuis, non amplius moritur, mors illi non amplius dominatur. Ingressus enim est regnum illud cuius non erit finis, vt Mariæ prædixit Angelus. Significat autem דור Hebræis quod Latini seculum aut ætatem vocant. Itaque magis etiam propria est ista interpretatio quàm si de ipsius Christi progenie (id est de Ecclesia) accipias, quam Deo Patri genuit: quamuis eandem membrorum ac capitis conditionem esse non diffitear: siquidem vnà cum ipso in cælestibus considemus. quæ omnia doctissimus interpres in hunc locum piè ac doctè annotauit. Veteres autem fefellit (quod bona cum ipsorum venia dixerim) Hebraicæ linguæ ignoratio, quum de Christi vel diuino & æterno, vel humano ortu in huius loci explanatione differerent. Nam ista οὐδὲν πρὸς ἔπος.

36 Quum verò pergerent, ὡς δὲ ἐπορεύοντο. In vno exemplari additum hîc inuenimus συζητοῦντες μετ' ἀλλήλων, vnà inter se sermonem conferentes.

37 Dixit verò, εἶπε δέ. Totum hunc versiculum comperimus deesse in quinque codicibus, atque adeo in Complutensi editione.

39 Spiritus Domini, Πνεῦμα Κυρίου. In vno codice hæc legimus, Πνεῦμα ἅγιον ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον, ἄγγελος δὲ Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, Spiritus sanctus illapsus est in eunuchum, Angelus autem Domini rapuit Philippum: quam lectionem Rabanus in glossa ordinaria annotauit. Pergebat enim, ἐπορεύετο γάρ. Iterum πορεύεσθαι verti Pergere, vt planius loquerer. Vulg. Ibat autem, vt videatur pro γὰρ legisse δέ. Ego receptam lectionem amplector. Adfertur enim ratio cur eum amplius nõ viderit eunuchus, quoniam videlicet iter suum non intermisit, neque in quærendo Philippo tempus consumpsit, insigni certè fidei exemplo.

40 Inuentus est, εὑρέθη. Eras. Repertus est. Nam, inquit, quis illum quærebat, vt illic fuerit inuentus? Ego verò non puto perpetuam esse differentiam illam inter inuenire & reperire. Respondet autẽ εὑρέθη hoc in loco verbo נמצא in coniugatione Niphal, vt hoc sit quod in vernaculo sermone dicimus *Il se trouua*, non autem, *Il fut trouué*.

τον· καὶ διερχόμενος εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν.

Κεφάλαιον θ'.

Ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, προσελθὼν τῷ ἀρχιερεῖ,

Ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγάς, ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ.

Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγίζειν τῇ Δαμασκῷ· καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ.

Καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν, ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ, Σαοὺλ Σαούλ, τί με διώκεις;

Εἶπε δέ, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

Τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; Καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν, Ἀνάστηθι καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ, εἱστήκεισαν ἐνεοί, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.

ti: & præteriens euangelizauit omnibus vrbibus, vsquedum veniret Cæsaream.

CAP. IX.

1 Saulus autem adhuc spirans minas ac cædem aduersus discipulos Domini, adiit Pontificem maximum,

2 Et petiit ab eo epistolas "perferendas Damascum ad synagogas: vt siquos inuenisset "huius sectæ tum viros tum mulieres, vinctos duceret Hierosolymã.

3 Quum autem iter faceret, factum est vt appropinquaret Damasco: & repentè circumfulsit eum lux è cælo.

4 Et quum cecidisset in terram, audiuit vocẽ dicentẽ sibi, Saul, Saul, quid me persequeris?

5 Dixit autem, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum "Iesus quẽ tu persequeris. "durum est tibi contra stimulos calcitrare.

6 I, verò tremens & pauens dixit, Domine, quid me vis facere? Tum Dominus ad eum, Surge, & ingredere vrbem, "& dicetur tibi quid te oporteat facere.

7 Viri autem illi qui cũ Saulo iter faciebant, "steterunt attoniti, audientes quidem "eius vocẽ, neminem autem videntes.

est in Azoto: & pertrãsiens euangelizabat ciuitatibus cunctis, donec ueniret Cæsaream.

CAP. IX.

1 *Saulus autẽ adhuc spirans minarum & cædium in discipulos Domini, accessit ad principem sacerdotum,*

Rom. 9. a. 3. gal. 1. c. 13.

2 *Et petiit ab eo epistolas in Damascum ad synagogas: ut siquos inuenisset huius uiæ uiros ac mulieres, uinctos perduceret in Ierusalem.*

3 *Et quum iter faceret, contigit ut appropinquaret Damasco: & subitò circumfulsit eum lux de cælo.*

4 *Et cadens in terram, audiuit uocem dicentem sibi, Saule, Saule, quid me persequeris?*

5 *Qui dixit, Quis es Domine? Et ille, Ego sum Iesus quem tu persequeris. durum est tibi contra stimulum calcitrare.*

6 *Et tremens ac stupẽs dixit, Domine, quid me uis facere? Et Dominus ad eum, Surge & ingredere ciuitatem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.*

7 *Viri autẽ illi qui comitabãtur cũ eo, stabãt stupefacti, audiẽtes qdẽ uocẽ, neminẽ autem uidentes.*

IN CAPVT IX.

2 *Perferendas* Damascum, εἰς Δαμασκόν. Similis eclipsis exemplum est suprà, 7. b. 9. Huius sectæ, τῆς ὁδοῦ. Articulus (vt rectè notat Erasmus) vim obtinet pronominis hoc loco, κατ' ἀναφορὰν videlicet. ὁδὸν autem vocat αἵρεσιν. Ideo hæc vocabula vt synonyma connectit Paulus infrà, 24. d. 14. Solet enim Hebræi דרך, id est viam, vocare omne vitæ genus quod aliquis insistat.

5 Iesus, Ἰησοῦς. In vno exemplari additum erat ὁ Ναζωραῖος, ille Nazarenus, vt etiam additur infrà, 22. b. 8. Durum est tibi, &c. σκληρόν σοι. Æschyl. ἐν δεσμώτῃ, Οὔκουν ἔμοιγε χρώμενος διδασκάλῳ, Πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτενεῖς. Cæterùm omnia hæc vsque ad πρὸς αὐτόν, desunt in vetustis omnib' codicib' quos inspeximus, & vidẽtur addita ex iis quæ commemorantur infrà, 22. c. 10, & 26. d. 14. Sic autem in iis legebatur, ὃν σὺ διώκεις· ἀλλ' ἀνάστηθι, quem tu persequeris. sed age, surge, &c.

6 Et dicetur, καὶ λαληθήσεται. In duobus exemplaribus scriptum legimus, κἀκεῖ λαληθήσεται, & illic dicetur.

7 Steterunt, εἱστήκεισαν. Id est constiterunt, ita vt progredi non possent, sed attoniti manerent, tanquam saxei. Neque enim hoc pugnat cum eo quod infrà dicitur, 26. c. 14, vnà omnes fuisse in terram prostratos. Alii (vt hunc nodum expediant) collapsos quidem fuisse volunt, sed postea in pedes erectos: quod vt verum sit, tamen non videtur Lucas huc respexisse quum diceret eos attonitos constitisse. Puto enim potius stuporem hoc vo[cab]ulo significari, quum alioquin fuerint quamcelerrimè aufugituri. Itaque τὸ ἑστάναι opponitur τῷ προϊέναι, non autem τῷ καταπεσεῖν, vt Mar. 10. g. 49. *Eius* vocem, τῆς φωνῆς. Ipsa ratio constructionis poscere videtur vt quum paulo antè præcesserit αὐτῷ, hîc quoque subaudiatur idem relatiuum, quod ad Saulum videlicet referatur, potius quàm ἐκείνου, quod loquentem Christum designet: sicut in proximo versiculo, quum inquit, χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν, necesse est idem pronomen subauditum adiungas aut participio χειραγωγοῦντες, aut potius verbo εἰσήγαγον. Erat igitur istius stuporis causa duplex, vna, quòd repentino fulgure prostrati essent in terram: altera, quòd Saulum audirent cum altero loquentem, & neminem tamen viderent, quicum videlicet colloqueretur. Ita conciliant hunc locum Græca scholia cum eo quod infrà scribitur 22. c. 9. quæ explicatio mihi maximè probatur tribus de causis. Primùm enim (vt dixi) si ita accipias, plana & simplex erit verborum constructio: deinde maximè probabile est Sauli vocem ab iis auditam qui aderant, Christi verò non item: quum hæc fierent vnius Sauli causa, vt res ipsa ostendit: siquidem neque hoc loco, neque vsquam alibi, quoties narratur hæc historia, vlla fit mentio istorum Pauli comitum, quasi Christum sint amplexi: quod tamen verisimile est fuisse facturos si loquentis vocem audiuissent: sed putarunt nimirum eum

repentino fulguris ictu perculsum existimasse se audire quod non audiret, vt attoniti homines solent: ita nimirum hæc disponente diuina prouidentia, vt qui hæc postea suæ gentis hominibus narrarent, minus suspectæ fidei essent. Ideo etiam vnus Paulus dicitur excæcatus: ex quo intelligimus totam visionem ad ipsum pertinuisse, cæteros hactenus vidisse huius lucis scintillas & prostratos fuisse, ac loquentem ipsum Paulum audiuisse, quatenus id necesse fuit, vt de hoc facto testari possent. Postremò videtur hoc disertè Paulus infrà explicare 22.c.9, vbi vocem quam non audierint comites, disertè à sua distinguit. Neque enim simpliciter dicit, τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν, vt hoc loco scripsit Lucas, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, sed addit τοῦ λαλοῦντός μοι, quũ hic (vt dixi) potius subaudiatur αὐτοῦ. Adferuntur tamẽ aliæ etiã rationes quibus hæc concilientur, nẽpe vt ἀκούειν hoc loco accipiatur pro audire, & φωνὴ pro confuso quodam sono: illic verò ἀκούειν intelligere, & φωνὴ vocẽ declaret. Valla deprauatũ hunc locum suspicatur, & legẽdum esse potius, θεωροῦντες μὲν τὸ φῶς, μηδένα δὲ ἀκούοντες. Sed hoc quidem est nodum secare potius quàm soluere.

8 Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς, ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε· χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν.

8 Surrexit autem Saulus è terra, apertisque oculis suis neminem videbat: itaque manu ducentes eum introduxerũt Damascum.

8 *Surrexit autem Saulus de terra: apertisque oculis nihil videbat: ad manus autem illum trahentes introduxerunt Damascum.*

9 Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲ ἔπιεν.

9 Vbi fuit tribus diebus, non videns, & non comedit neque bibit.

9 *Et erat tribus diebus non videns, & non manducauit, neque bibit.*

10 Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ ὀνόματι Ἀνανίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι, Ἀνανία. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἰδοὺ ἐγὼ Κύριε.

10 Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias, ad quẽ dixit per visum Dominus, Anania. Et ille ait, Ecce, ego *adsum* Domine.

10 *Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias: & dixit ad illum in visu Dominus, Anania. At ille ait, Ecce, ego Domine.*

11 Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτόν, Ἀναστὰς πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην Εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦλον ὀνόματι, Ταρσέα. ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται.

11 Tum Dominus ad eum, Surge, & proficiscere in vicum qui vocatur Rectus, & quære in domo Iudæ Saulum *quendam* nomine, Tarsẽsem. ecce enim precatur.

11 *Et Dominus ad eum, Surge, & vade in vicum qui vocatur Rectus: & quære in domo Iudæ Saulum nomine, Tarsensem. ecce enim orat.*

12 Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν εἰσελθόντα, καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα, ὅπως ἀναβλέψῃ.

12 Et vidit per visum virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manum vt visum reciperet.

12 *Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manus ut visum recipiat.*

13 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Ἀνανίας, Κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἱερουσαλήμ.

13 Respondit autem Ananias, Domine, audiui ex multis de viro isto, quot malis affecerit sanctos tuos in Hierusalem.

13 *Respondit autem Ananias, Domine, audiui à multis de viro hoc, quanta mala fecerit sanctis tuis in Ierusalem.*

14 Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου.

14 Quinetiam hoc loco habet potestatẽ à principibus Sacerdotum, vinciendi omnes qui inuócant nomen tuum.

14 *Et hîc habet potestatẽ à principibus Sacerdotũ alligandi omnes qui inuocant nomen tuum.*

15 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος, Πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν, καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ.

15 Dixit autem ad eum Dominus, Proficiscere: nam instrumentum electũ est mihi iste, vt perferat nomẽ meũ ĩ cõspectũ Gentiũ, & regũ & filiorũ Israel.

15 *Dixit autem ad eum Dominus, Vade, quoniã vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, & regibus, & filijs Israel.*

16 Ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν.

16 Ego enim ostendam ei quàm multa oporteat eum pro nomine meo pati.

16 *Ego enim ostendam illi quanta oporteat eum pro nomine meo pati.*

17 Ἀπῆλθε δὲ Ἀνανίας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν· καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας,

17 Abiit igitur Ananias, & ĩtroiuit domũ illã, & ĩpositis manib⁹,

17 *Et abijt Ananias, & introiuit in domum: & imponens ei manus,*

12 Et vidit, καὶ εἶδεν. Quidam hæc includunt parenthesi, quasi sint non Domini, sed Lucæ verba, quòd nõ videatur Dominus ita fuisse compellaturus ipsum Ananiam. Sed facilis est responsio. dicuntur enim hæc à Domino, habita ipsius Sauli ratione, cui alioquin Ananias erat ignotus.

15 Instrumentum electum, σκεῦος ἐκλογῆς. Vel, (vt Erasmus) organum electum. quod & ipsum Græcum est vocabulum, sed à Latinis vsurpatur, præsertim in iis quæ ad architecturam pertinent. Scimus autem passim Ecclesiam ædificio comparari. Vulgata ad verbum, Vas electionis, nimium obscurè. Vide Matthæum capite 12.b.29.

17 Domum illam, εἰς τὴν οἰκίαν. Vulg. & Eras. In domum, nimis obscurè. Nam qui ita loquitur, omnino videtur domum eius significare qui dicitur ingressus. Est autem hoc loco articuli vis ἀναφορική. Refertur enim ad id quod mandarat Dominus: nempe vt in domo Iudæ Saulum quæreret.

εἶπε, Σαοὺλ ἀδελφέ, ὁ Κύριος ἀπέσταλκέ με Ἰησοῦς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου, ὅπως ἀναβλέψῃς καὶ πλησθῇς Πνεύματος ἁγίου.

dixit, Saul frater, Dominus misit me, (Iesus *inquam* qui apparuit tibi in via qua veniebas) vt visũ recipias, & implearis Spiritu sancto.

dixit, Saule frater, Dominus misit me Iesus (qui apparuit tibi in via qua ueniebas) ut uideas, & implearis Spiritu sancto.

18 Καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε παραχρῆμα· καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη.

18 Statim autem deciderũt ab oculis eius quasi squamæ, & visum recepit illico: ac surgẽs baptizatus est.

18 *Et cõfestim ceciderunt ab oculis eius tanquam squamæ, & uisũ recepit: & surgẽs baptizatus est.*

19 Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν. Ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος μετὰ τῶν ἐν Δαμασκῷ μαθητῶν ἡμέρας τινάς.

19 Quúmque cepisset cibum, corroboratus est. Fuit autem Saulus cum discipulis qui erãt Damasci, per dies aliquot.

19 *Et quum accepisset cibũ, cõfortatus est. Fuit autem cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.*

20 Καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν Χριστόν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

20 Et statim in synagogis prædicauit Christũ, *nempe* eum esse Filium Dei.

20 *Et continuò ingressus, in synagogis prædicabat Iesum, quoniam hic est Filius Dei.*

21 Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦτο, καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐληλύθει ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς;

21 Obstupescebant autẽ omnes qui eum audiebant, & dicebãt, Nónne hic est qui populatus est in Hierusalem eos qui inuocabant nomen istud: & huc idcirco venit vt victos eos adduceret ad principes Sacerdotũ?

21 *Stupebant autem omnes qui eũ audiebant, & dicebant, Nonne hic est qui expugnabat in Ierusalem eos qui inuocabant nomẽ istud: & huc ad hoc uenit ut uinctos illos duceret ad principes Sacerdotum?*

22 Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ, συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.

22 Saulus autem magis inualescebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, collatis testimoniis demonstrans eum esse Christum.

22 *Saulus autem multo magis cõualescebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, affirmans quoniã hic est Christus.*

23 Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναί, συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

23 Expleto autem multo tempore, inierunt inter se Iudæi cõsilium illum interimendi.

23 *Quũ autem implerẽtur dies multi, consilium fecerunt in unũ Iudæi ut eum interficerent.*

24 Ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν. παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτός, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι.

24 Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorum. adseruabant autem portas die ac nocte, vt eũ interimerent.

24 *Notæ autẽ factæ sunt Saulo insidiæ eorũ. Custodiebãt autem & portas die ac nocte, ut eum interficerent.*

25 Λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτός, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι.

25 Acceptum igitur eum discipuli nocte, per murum demiserunt, fune summissũ in sporta.

25 *Accipiẽtes autem eũ discipuli nocte, per murũ demiserunt eũ, submittentes in sporta.*

26 Παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτόν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶ μαθητής.

26 Quum verò Saulus aduenisset Hierosolymam, tentabat se adiũgere discipulis: sed omnes timebant eum, non credentes eum esse discipulum.

26 *Quũ autẽ uenisset in Ierusalẽ, tẽtabat se iungere discipulis: & omnes timebãt eũ, non credentes quòd esset discipul⁹.*

27 Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτόν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν Κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

27 Barnabas autem acceptum eum duxit ad Apostolos, & narrauit quomodo in via vidisset Dominum, qui loquutus esset ei, & quomodo Damasci liberè loquutus esset in nomine Iesu.

27 *Barnabas autẽ apprehensum illum duxit ad Apostolos: & narrauit illis quomodo in uia uidisset Dominũ, & quia loquutus est ei, & quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Iesu.*

22 Collatis testimoniis demonstrans, συμβιβάζων. Id est, Collatis Scripturæ locis probãs, nempe sicuti solent artifices aliquid compacturi, singulas partes inter se comparare, vt inter se alia aliis ad amussim quadrent. Ita enim hoc verbum accipiendum est: quum alioquin possit etiam affirmari quod idoneis testimoniis probari non possit. Græca autem scholia interpretantur, μετ' ἐπιεικείας διδάσκων, id est, cum quadam animi æquitate ac moderatione docens, vt amicam collationem potius quàm altercationem fuisse sciamus. quæ interpretatio (meo iudicio) non est satis expressa.

26 Quum verò aduenisset, παραγενόμενος δέ. Inter liberationem Pauli & aduentum ipsius in vrbem, intercedunt anni tres, (vt nõnulli volunt) quos consumpsit partim Damasci, partim in Arabia, vt narrat

ipse Paulus Gal.1.d.17,& 18. neque enim omnia narrauit Lucas, sed præcipua duntaxat. Verùm quod ad me attinet, vt mollius ista connectantur, quum disertè dicat Apostolus illo loco, se Damasco in Arabiam, & inde rursus Damascum rediisse, vnde demum venerit Hierosolymam: putarim potius triennium illud comprehendi à Luca, eo quòd dixit versiculo 23, Expleto autem multo tempore, ita vt Paulum intelligamus, simulatque liberatus fuit, statim contendisse Hierosolymam. Ita nihil videbitur prætermisisse Lucas quod ad hanc historiam attinet. Nam ipsa Damascus Arabiæ tribuebatur, vt apparet ex 2. Corinth. 11. g. 32: neque ex loco illo Epistolæ ad Galatas intelligi potest quandiu in Arabia fuerit: ideo satisfecisse videtur historiæ Lucas, quum inquit Paulum post multum tempus, triennium videlicet, illic expletum, Damasci nimirum & in vicina regione, fuisse Iudæorum insidiis petitum.

Καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος ἐν Ἱερουσαλήμ.

28 Versabatur ergo cum eis in Ierusalem.

28 *Et erat cum illis intrans & exiens in Ierusalem.*

Καὶ παρρησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς· οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν.

29 Et liberè in nomine Domini Iesu loquebatur, & disceptabat aduersus Græcos: illi verò conabantur eum interimere.

29 *Et fiducialiter agens in nomine Domini. Loquebatur quoque Gentibus, & disputabat cum Græcis: illi autem quærebant occidere eum.*

Ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ταρσόν.

30 Quod quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum.

30 *Quod cum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & dimiserunt Tarsum.*

Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας εἶχον εἰρήνην, οἰκοδομούμεναι καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπληθύνοντο.

31 Ecclesiæ igitur per totam Iudæam & Galilæam & Samariam habebant pacem, & ædificabatur: & pergentes *in* timore Domini, & *consolatione* Sancti Spiritus, multiplicabantur.

31 *Ecclesia quidem per totam Iudæam & Galilæam & Samariam habebat pacem, & ædificabatur ambulans in timore Domini, & consolatione sancti Spiritus replebatur.*

Ἐγένετο δὲ Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν.

32 Factum est autem vt Petrus, dum illas omnes peragraret, ascenderet etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ.

32 *Factum est autem ut Petrus, dum transiret uniuersos, deueniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ.*

Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα Αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ, ὃς ἦν παραλελυμένος.

33 Reperit autem illic quendam nomine AEneam ab annis iam octo decumbentem in grabato, qui erat paralyticus.

33 *Inuenit autem ibi hominem quendam nomine AEneam, ab annis octo iacentem in grabato, qui erat paralyticus.*

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος, Αἰνέα, ἰᾶταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Καὶ εὐθέως ἀνέστη.

34 Et dixit ei Petrus, AEnea, sanat te Iesus Christus: surge, & sterne tibiipsi. Is autem statim surrexit.

34 *Et ait illi Petrus, AEnea, sanet te Dominus Iesus Christus: surge, & sterne tibi. Et continuò surrexit.*

28 Versabatur, ἦν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος. In nonnullis codicibus deest καὶ ἐκπορευόμενος. Sed puto hæc esse ab aliquo expuncta, qui quum hunc Hebraismum ignoraret, quem exposuimus suprà 1.d.21, putauit ita significari Paulum egressum fuisse ex Hierusalem cum Apostolis. Itaque pro eo quod Vulg.& Eras. seruato Hebraismo conuerterunt, Intrans & exiens, ego planius loqui sum conatus. Cum eis, μετ' αὐτῶν. Id est, cum Petro & Iacobo. eos enim solos ex Apostolis sibi tum fuisse conspectos narrat Paulus Gal.1.d.18 & 19. ex quo etiam intelligimus, ita accidisse vt eo tempore soli isti ex Apostolis fuerint Hierosolymis. Nam cur vel ipse alios non inuisisset, vel alii ab ipsius congressu abstinuissent? At quónam, dices, isti abierant? Id verò scrutari curiosorum est hominum: & quæ somnia in Dei Ecclesiam inuexerit ista curiositas, vel ex illis apparet quæ sub Abdiæ cuiusdam Babylonii nomine circunferuntur, scriptoris non modò inepti, sed etiam planè impii ac profani. Ac illa quidem non miror licuisse olim comminisci: (quid enim aliud merebatur hominum perfidia quàm vt in profundissimas tenebras demergerentur?) sed hoc ego non tam demiror quàm ægerrimè fero, nunc quoque impunè quibusdam licere Christo & ipsius Ecclesiæ illudere, atque adeo spargendis passim quibusuis quantumuis execrandis blasphemiis lucrum facere.

29 Et liberè, καὶ παρρησιαζόμενος. Vulgata barbarè, Et fiducialiter. Erasmus, Et cum fiducia loquens. Sed rectè Vetus interpres participium per aduerbium expressit. est enim hæc enallage Græcis familiaris, & multo commodius connectitur participium hoc cum verbo ἐλάλει quàm cum præcedentibus. Loquebatur ac disceptabat, ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει. Hæc (vt modò dixi) coniungenda sunt cum participio παρρησιαζόμενος, ita vt καὶ connectat duo verba, nempe ἦν & ἐλάλει. Sed Vetus interpres conuertit, Loquebatur quoque cum Gentibus & disputabat cum Græcis, id est, ἐλάλει τε μετὰ τῶν ἐθνῶν, καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς: quam lectionem neque in vllis codicibus Græcis inuenio, neque possum approbare. Nam hoc tempore Gentes opinor non modò non disputasse aduersus Euangelium, sed etiam tum Iudæos tum Christianos derisisse. Quinam autem hîc dicantur Ἑλληνισταί, exposuimus suprà, 6.a.1.

31 Et ædificabantur, οἰκοδομούμεναι. Hoc participium ab eo distinguo quod proximè sequitur, vt quum duo sint huius periodi verba, nempe εἶχον εἰρήνην & ἐπληθύνοντο, illud cum οἰκοδομούμεναι, istud cum πορευόμεναι construatur. Ita enim plana erit sententia, & ordo minimè perturbatus.

32 Illas omnes, πάντων. Vsus sum fœm. genere quasi scriptum sit πασῶν, quoniam in præcedenti versiculo facta est Ecclesiarum mentio, & durius dicitur Latinè aliquos quàm aliquorum Ecclesias peragrare.

34 Sanat, ἰᾶταί. Vulg.& Eras. Sanet, id est ἰάσαιτο. Et sterne tibiipsi, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Vulg. Et sterne tibi, stratum videlicet. Nam est familiare Hebræis, cognatæ significationis nomen in omnibus intransitiuis verbis subaudire, vt alibi annotauimus. Sed præterea annotandum est, sternere lectum hoc in loco videri vsurpatum pro lectum colligere, potius quàm pro apparare ad decubitum. quorsum enim hoc, quum surgere iubeatur? Iacebat autem in grabato, id est in lectulo, cuiusmodi erant strata in quibus sani etiam homines solebant meridiari, quæ deinde moris erat colligere, & suo loco reponere. Vnde illud sæpe dictum à Domino, Tolle grabatum tuum, & ambula.

Καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σάρωνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

35 Et viderunt eum omnes qui incolebant Lyddam & Sarona, qui conuersi sunt ad Dominum.

35 *Et viderunt eum omnes qui habitabant Lyddæ & Saronæ, qui conuersi sunt ad Dominum.*

Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθά, ἣ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς· αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει.

36 Ioppæ autem fuit quædam discipula nomine Tabitha, quæ, si interpreteris, dicitur Caprea. Hæc erat diues operum bonorum & eleemosynarum quas præstabat.

36 *In Ioppe autem fuit quædam discipula nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas. Hæc erat plena operibus bonis & eleemosynis quas faciebat.*

Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν· λούσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ.

37 Factum est autem per illos dies vt ex morbo moreretur: quam quum lauissent, posuerunt in cœnaculo.

37 *Factum est autem in diebus illis ut infirmata moreretur. Quam cum lauissent, posuerunt eam in cœnaculo.*

Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτόν, παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν.

38 Quum autem Lydda esset prope Ioppen, discipuli, audito Petrum illic esse, duos viros miserunt ad eum, rogantes ne cunctaretur vsque ad ipsos progredi.

38 *Cum autem propè esset Lydda ab Ioppe, discipuli audientes quia Petrus esset in ea, miserunt duos viros ad eum, rogantes, Ne pigriteris uenire usque ad nos.*

Ἀναστὰς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς· ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας, καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς.

39 Exurgens igitur Petrus venit cum eis: quem, vbi adfuit, duxerunt in cœnaculum: vbi adstiterunt ei omnes viduæ, flentes, & ostendentes tunicas & vestimenta quæ Dorcas faciebat quum vna cum ipsis esset.

39 *Exurgens autem Petrus uenit cum illis. Et cum aduenisset, duxerunt illum in cœnaculum, & circumsteterunt illum omnes uiduæ flentes, & ostendentes ei tunicas & uestes quas faciebat illis Dorcas.*

Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος, θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο, καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε, Ταβιθά, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον, ἀνεκάθισε.

40 Eiectis verò omnibus foras, Petrus positis genibus precatus est: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. Illa verò aperuit oculos suos, & viso Petro resedit.

40 *Eiectis autem omnibus foras, Petrus ponens genua orauit: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. At illa aperuit oculos suos: & uiso Petro resedit.*

Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν. Φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν.

41 Data autem ei manu *petrus* erexit eam: & vocatis sanctis ac viduis, eam viuam repræsentauit.

41 *Dans autem illi manum, erexit eam: & cum uocasset sanctos & uiduas, assignauit eam uiuam.*

Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς Ἰόππης· καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

42 Id autem innotuit per totam Ioppen, & multi crediderunt in Dominum.

42 *Notum autem factum est per uniuersam Ioppen: & crediderunt multi in Domino.*

Ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.

43 Factum est autem vt dies multos maneret Ioppæ apud Simonem quendam coriarium.

43 *Factum est autem ut dies multos moraretur in Ioppe, apud Simonem quendam coriarium.*

35 Et Sarona, καὶ τὸν Σάρωνα. Corruptè legitur σαρωνᾶ & σαρωνᾶν, quum ab Hebræis dicatur שרון, vt Esaiæ 33 b.9, & 1. Paral.27.d.29. Vera igitur lectio est σάρωνα à recto σάρων, adstipulante etiam vno vetusto exemplari. Quod autem nonnulli scribunt ἀσσάρωνα, inde factum est quòd apud Esaiam legitur השרון, præposita litera ה, quam Græci interpretes sæpe coniunxerunt cum nominibus locorum & appellatiuis. Neque est quod vrbis nomen esse putemus, quasi pro ἀσκάλωνα perperam scriptum sit ἀσσάρωνα. Nam præterquam quòd nulla vrbs hoc nomine recensetur in isto tractu, articulus masculinus qui hic legitur summo omnium codicum consensu, & aliis etiam citatis locis, non patitur vt pro vrbe accipiamus. Est autem tractus quidam regionis non procul Cæsarea sic vocatæ.

36 Tabitha, Ταβιθά. Syriacum vocabulum, pro quo dicunt Hebræi צביה, Græci δορκάς, Latini capream, aut (vt alii censent) damam. Diues, πλήρης. Id est πλουσία. Vulg.& Eras. ad verbum, Plena.

38 Ne cunctaretur, μὴ ὀκνῆσαι. Vel, Ne pigraretur. Vtitur enim etiam Cic. hoc verbo, pro quo Vetus interpres barbarè dixit, Ne pigriteris, mutata etiam persona, quasi ὀκνήσῃς imperandi modo sit positum. Eras. Ne grauaretur. quasi duntaxat rogarent ne Petro graue aut molestum esset Ioppen venire. At ego existimo potius peti vt nulla interposita mora adesset. Neque enim videbatur ista res vllam dilationem ferre, quum iam mortua esset Tabitha,

Κεφάλαιον ιζ

CAP. X.

CAP. X.

1 Ἀνὴρ δέ τις ἦν ἐν Καισαρείᾳ ὀνόματι Κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς,

Porro quidã erat Cæsareæ, nomine Cornelius, cẽturio ex cohorte quæ dicitur Italica,

Vir autẽ quidã erat in Cæsarea, nomine Corneli⁹, cẽturio cohortis quæ dicitur Italica,

2 Εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ, καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διαπαντός·

Pius ac timens Deum, cum tota domo sua, & præstans eleemosynas multas populo:

Religiosus ac timens Deum, cum omni domo sua, faciens eleemosynas multas plebi, & deprecans Deum semper:

3 Εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Κορνήλιε.

Qui quum assiduè precaretur Deum, vidit per visum manifestè quasi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem & dicentem ipsi, Corneli.

Is vidit in uisu manifestè, quasi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem ad se, & dicentem sibi, Corneli.

4 Ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε, Τί ἐστι Κύριε; Εἶπε δὲ αὐτῷ, Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

At ille intentis oculis in eũ & expauefactus dixit, Quid est Domine? Dixit autem ei, Preces tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt memoriæ causa in Dei conspectum.

At ille intuens eum, timore correptus dixit, Quis es Domine? dixit autem illi, Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriã in conspectu Dei.

5 Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος.

Nunc igitur mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonẽ qui cognominatur Petrus.

Et nunc mitte uiros in Ioppen, & accerse Simonem quendã qui cognominatur Petrus.

6 Οὗτος ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν· οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

Hic diuersatur apud Simonem quendam coriarium, cui est domus apud mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.

Hic hospitatur apud Simonem quendã coriarium, cuius est domus iuxta mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.

7 Ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ Κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ·

Vt autem discessit Angelus qui loquebatur Cornelio, vocauit duos ex famulis suis, & militem pium ex iis qui cum ipso assidui erant:

Et quũ discessisset Angelus qui loquebatur illi, uocauit duos domesticos suos, & militem metuentem Dominum ex iis qui illi parebant.

8 Καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην.

Et quũ eis exposuisset omnia, misit eos Ioppen.

Quibus quum narrasset omnia, misit illos in Ioppen.

9 Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων, καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην.

Postridie verò illis iter faciẽtibus, & appropinquantibus vrbi, ascendit Petrus supra domum vt precaretur, circa horã sextam.

Postera autem die iter illis facientibus, & appropinquantibus ciuitati, ascendit Petrus in superiora ut oraret, circa horam sextam.

10 Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι· παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ᾽ αὐτὸν ἔκστασις.

Factum est autem vt valde esuriret, voluitque capere cibũ: parantibus autem illis, incidit in eum mentis excessus.

Et quum esuriret, uolebat gustare. Parantibus autem illis, cecidit super eum mentis excessus.

IN CAPVT X.

3 Qui quum precaretur, καὶ δεόμενος. Id est καὶ αὐτὸς δεόμενος, vt sæpissime iam annotauimus. Aliĩ cum superioribus construunt hoc participium. Ego verò malui coniungere cum verbo εἶδεν, quum alioqui videatur hiare constructio, adstipulante nobis vno codice.

4 Quid est Domine? Τί ἐστι Κύριε; Id est, Quid me vis Domine? Vulgata, Quis es Domine? Τίς εἶ Κύριε; perperam: neque enim dubitat Domini nuntium hunc esse, sed comparat se ad audiendum nuntium.

Ascenderunt, ἀνέβησαν. Translatio ab holocausti ritu ad preces: quod dicendi genus frequens est in Vetere præsertim testamento. Huc enim pertinent illi vituli labiorum quorum fit mentio apud Hoseam: sacrificium laudis, cuius toties meminerunt sacri scriptores. Ideo mihi religio fuit hunc Hebraismum mutare.

Memoriæ causa, εἰς μνημόσυνον. Id est, vt Deum veluti non sinant tui obliuisci. Sic enim solet, nobiscum interdum Scriptura quasi balbutire. Vulg. & Eras. In memoriam.

9 Supra domum, ἐπὶ τὸ δῶμα. Vulgata, In superiora. Erasmus, In superiora domus. Vide Matthæum capite 10. c. 27.

10 Capere cibum, γεύσασθαι. Vetus interpres, Gustare. Eras. Gustare cibũ: neuter (vt opinor) rectè. Est enim γεύσασθαι præcisè dictum ex Hebræorum idiotismo, qui solẽt cognatæ significationis nomina supplerẽ, quum plena sit loquutio טעם לחם, Id est gustare panem: deinde γεύσασθαι, pro quo etiam Græci γεύσασθαι dicunt,

non id declarat quod Latinum verbum Gustare, hoc quidem in loco, sed τὸ ἐσθίειν καὶ φαγεῖν. id est, vesci ac cibum capere. Sed & fortassis γεύσασθαι nõ ineptè conuerteris Prandere. Nam (vt placet Eustathio in librum Odyss. β) τὸ ἄριστον, ἔστι τὸ κοινῶς λεγόμενον γεῦμα. Mentis excessus, ἔκστασις. Stuporis ac perculsionis nomen hic non conueniret, quum neque stupidus, neque perculsus Petrus dicatur, sed quasi semoto ad tempus à corpore animo, cum Deo colloquutus. Non stupet igitur Petrus, sed Dei colloquio fruitur, & mysteria ipsius docetur: sed quasi excessit mens eius altius euecta, breui tamen ad sedes suas reditura.

11 Καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ᾽ αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς·

Cõspexitque cælum apertũ, ac descendens ad se vas quoddam vt linteum magnũ, quatuor extremis deuinctũ, quod demittebatur in terram:

Et uidet cælũ apertum, & descendens uas quoddã uelut linteũ magnum, quatuor initiis submitti de cælo in terram:

12 Ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

In quo erant quæuis quadrupedia terræ, & feræ, ac reptilia, & volucres cæli.

In quo erãt omnia quadrupedia & serpentia terræ & uolatilia cæli.

13 Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς Πέτρε θῦσον καὶ φάγε.

Et extitit vox ad eum, Surge Petre, macta & vescere.

Et facta est uox ad eũ, Surge Petre, occide & manduca.

14 Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε, Μηδαμῶς Κύριε· ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον.

Ait autem Petrus, Nequaquã Domine: nũquã enim edi quicquã cõmune seu impurũ.

Ait autem Petrus, Absit Domine: quia nunquã manducaui omne cõmune & immundum.

15 Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

Tum vox rursus ad eum secundò, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.

Et uox iterũ secundò ad eũ, Quod Deus purificauit, tu cõmune ne dixeris.

16 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν.

Hoc autem factum est ter: & rursum receptum est vas in cælum.

Hoc autem factum est per ter: & statim receptũ est uas in cælum.

17 Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδοὺ, οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν Σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα.

Quum autem apud sese ambigeret Petrus quodnam esset visum illud quod viderat, ecce, viri qui missi erant à Cornelio, percontati de domo Simonis, superuenerunt ad vestibulum.

Et dũ intra se hæsitaret Petrus quidnam esset uisio quam uidisset, ecce, uiri qui missi erãt à Cornelio, inquirentes domũ Simonis, adstiterunt ad ianuam.

18 Καὶ φωνήσαντες ἐπυνθάνοντο εἰ Σίμων ὁ ἐπικαλούμενος Πέτρος ἐνθάδε ξενίζεται.

Et euocato *quopiam*, percontati sunt an Simon qui cognominaretur Petrus, illic diuersaretur.

Et quũ uocassent, interrogabant si Simõ qui cognominatur Petrus illic haberet hospitium.

19 Τοῦ δὲ Πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα, Ἰδοὺ, ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσί σε.

Petro verò cogitante de visione, dixit ei Spiritus, Ecce, tres viri quærunt te.

Petro autẽ cogitante de uisione, dixit Spiritus ei, Ecce, uiri tres quærũt te.

20 Ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς μηδὲν διακρινόμενος· διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς.

Surgens itaque descende, & nihil ambigens proficiscere cum eis, nã ego eos misi.

Surge itaq; & descende, & uade cum eis, nihil dubitãs: quia ego misi illos.

21 Καταβὰς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτὸν, εἶπεν, Ἰδοὺ, ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε· τίς ἡ αἰτία δι᾽ ἣν πάρεστε;

Descendens ergo Petrus ad viros qui ad ipsum missi fuerãt à Cornelio, dixit, Ecce, ego is sum quẽ quæritis: quæ causa est propter quam adestis?

Descendens autem Petrus ad uiros, dixit, Ecce, ego sum quem quæritis: quæ causa est propter quam uenistis?

22 Οἱ δὲ εἶπον, Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν

Ipsi verò dixerunt, Cornelius centurio: vir iustus & timens

Qui dixerũt, Cornelius centurio, uir iustus & ti-

11 Extremis, ἀρχαῖς, id est ἄκροις. Vulg. & Eras. ad verbum Initiis.

12 Quæuis quadrupedia, πάντα τὰ τετράποδα. Hic manifestè apparet particulã vniuersalẽ pro indefinita poni, vt etiã accipiẽda est 1. Tim. 2. b. 4. Appellatio autẽ quadrupedũ nõ tã latè hic patet atque apud Physicos, sed ea dũtaxat cõplectitur quæ ad cõmunẽ vsum hominũ ali solẽt, vt cameli, equi, canes, boues, oues, porci, & alia id genus. Ideo adiungit τὰ θηρία, id est feras, quas non rectè prætermisit Vetus interpres. Eras. autẽ Bestias conuertit, vocabulo nimiũ generali. Reptilia, τὰ ἑρπετά. Vetus interpres, serpẽtia. quod mihi nõ displiceret, nisi vsus obtinuisset vt serpentũ nomine τοὺς ὄφεις intelligeremus. Quàm latè autẽ pateat nomẽ τῶν ἑρπετῶν (quæ reptilia interpretor vocabulo Latinis non ita vsitato) apparet ex Leuitici capite vndecimo.

15 Ne polluito, μὴ κοίνου. Id est, ne pro pollutis & impuris habeto. quãobrem etiã Vetus interpres cõuertit, Ne cõmune dixeris. Est enim hoc quoque genus dicẽdi petitũ è medio, quoties factũ pro dicto ponitur, vt in illo Virgilii ex Sileno, Tũ Phaethõtiadas musco circũdat amaræ Corticis, atq; solo proceras erigit alnos; id est, canit circundatas, & erectas: sicut annotauit Linacer grammaticorum doctissimus.

Ec. i.

Θεόν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ.

Deum, & testimonio ornatus totius gentis Iudæorum, diuinitus admonitus est ab Angelo sancto vt accerseret te domum suam, & abs te quædam audiret.

mens Deũ, & testimoniũ habens ab uniuersa gente Iudæorũ, responsum accepit ab Angelo sancto accersire te in domum suam, & audire uerba abs te.

Εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς ἐξένισε. Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ.

23 Intrò vocatos igitur eos accepit hospitio. Sequẽti verò die Petrus abiit cum eis, & quidam ex fratribus Ioppensibus comitati sunt eum.

23 Introducens ergo eos, recepit hospitio. Sequẽti autem die surgens profectus est cum illis: & quidã ex fratribus ab Ioppe comitati sunt eum.

Καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν Καισάρειαν. ὁ δὲ Κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτούς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους.

24 Postridie verò introierũt Cæsareã. Corneli⁹ autẽ expectabat eos, conuocatis cognatis suis & necessariis amicis.

24 Altera autem die introiuit Cæsaream. Cornelius uerò expectabat illos, cõuocatis cognatis suis & necessarijs amicis.

Ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον, συναντήσας αὐτῷ ὁ Κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας, προσεκύνησεν.

25 Vt autem factum est vt introiret Petrus, occurrẽs ei Cornelius, & accidẽs ad eius pedes, adorauit.

25 Et factum est quum introisset Petrus, obuius uenit ei Cornelius, & procidens ad pedes eius, adorauit.

Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε, λέγων, Ἀνάστηθι· κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι.

26 Petrus verò erexit eũ, dicens, Surge: & ego ipse homo sum.

26 Petrus uerò eleuauit eum, dicens, Surge: & ego ipse homo sum.

Καὶ συνομιλῶν αὐτῷ, εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνεληλυθότας πολλούς.

27 Et colloquens cum eo, ingressus est, inuenitque multos qui conuenerant:

27 Et loquens cum illo, intrauit, & inuenit multos qui conuenerant:

Ἔφη τε πρὸς αὐτούς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον.

28 Dixitque eis, Vos scitis Iudæo nefas esse coniungi aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit Deus nequem pollutũ aut impurum hominem dicerem.

28 Dixitq; ad illos, Vos scitis quomodo abominatum sit uiro Iudæo coniũgi aut accedere ad alienigenã: sed mihi ostẽdit Deus, neminem communẽ aut immundũ dicere hominem.

Διὸ καὶ ἀναντιρρήτως ἦλθον μεταπεμφθείς. Πυνθάνομαι οὖν τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με.

29 Quapropter etiam sine contradictione veni accersitus. Percótor igitur quam ob causam me accersiueritis.

29 Propter quod sine dubitatione ueni accersitus. Interrogo ergo quam ob causam accersistis me.

Καὶ ὁ Κορνήλιος ἔφη, Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου· καὶ ἰδού, ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ.

30 Tum Cornelius ait, Nudiusquartus vsque ad hanc horam eram ieiunus, & hora nona precabar domi meæ: & ecce, quidam stetit corã me, veste splendida:

30 Et Cornelius ait, A nudiusquarta die, usque ad hanc horã, orãs erã hora nona in domo mea: & ecce, uir stetit ante me in ueste candida:

Καί φησι, Κορνήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχή, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

31 Dixitque, Corneli, exauditæ sunt preces tuæ, & eleemosynæ tuæ cõmemoratæ sunt in conspectu Dei.

31 Et ait, Corneli, exaudita est oratio tua, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.

Πέμψον οὖν εἰς Ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν· ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι.

32 Mitte ergo Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus: hic diuersatur in ædibus Simonis coriarii apud mare: qui quum adfuerit, loquetur tibi.

32 Mitte ergo in Ioppen, et accerse Simonẽ qui cognominatur Petrus: hic hospitatur in domo Simonis coriarij iuxta mare.

Ἐξαυτῆς οὖν ἔπεμψα πρός σε· σύ τε καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος.

33 Eodẽ igitur momento misi ad te: & tu bene fecisti quòd aduéneris.

33 Cõfestim ergo misi ad te: & tu bene fecisti ueniẽdo.

29 Sine contradictione, ἀναντιρρήτως. Vulg. Sine dubitatione, rectius (vt opinor) quàm Erasmus, qui interpretatur Incunctanter. Cunctari enim negligentis est potius quàm hæsitantis.

30 Nudiusquartus, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας. Vulg. A Nudiusquarta die, ambiguè. Nam hæc ita dici viderentur quasi quartum iam diem Cornelius ieiunasset. Vsque ad hanc horam, μέχρι ταύτης τῆς ὥρας. Hæc quoque formula loquendi petita est è medio. Neque enim eandem horam declarat, sed æqualem, duorum videlicet di- 5 uersorum dierum nonam: quod mox ipse explicat. nam καὶ ponitur in epexegesi.

33 Eodem igitur momento, ἐξαυτῆς οὖν. In Græcis subauditur ὥρας, quod putaui exprimendum. Vulgata & Erasmus, Confestim.

Νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Nunc ergo omnes nos in conspectu Dei adsumus, vt audiamus omnia quæ tibi præcepta sunt à Deo.

Nunc ergo omnes nos in conspectu tuo adsumus, audire omnia quæcũque tibi præcepta sunt à Domino.

Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα εἶπεν, Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός·

34 Tum aperto ore Petrus dixit, In veritate comperio ‖ Deum non accipere personam:

34 Aperiens autem Petrus os suũ, dixit, In ueritate comperi quia nõ est personarum acceptor Deus:

Ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτόν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστι.

35 Sed in quauis gente acceptum ei esse quemuis qui eum timeat, & operetur iustitiam.

35 Sed in omni gẽte qui timet eũ, & operatur iustitiam, acceptus est illi.

Deut.10.d.17 2.par.19.b.12 iob 34.b.19 sapien.6.b.8 eccl.35.b.16 rom.2.b.11 galat.2.b.6 ephes.6.b.9 colos.3.d.25 1.pet.1.c.17

Τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτός ἐστι πάντων Κύριος.

36 Id quod significauit filiis Israel, annuntians pacem per Iesum Christum, qui est omniũ Dominus.

36 Verbũ misit Deus filijs Israel, annuntians pacem per Iesum Christum: hic est omnium Dominus.

Ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ

37 Vos nostis quod gestum est in tota Iudæa, initio facto à

37 Vos scitis quod factũ est uerbũ per uniuersam Iudæam: incipiens enim à

34 Non accipere personam, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης. Vide Mar.12.b.14.

35 Quemuis qui eum timeat, ὁ φοβούμενος αὐτόν. Articuli vis hoc loco est ἀόριστος, aut potius rationem rei formalem indicat, quam vocant: veluti si dicam ὁ ἄνθρωπός ἐστι λογικὸν ζῷον, non certum hominẽ designabo, sed ipsam hominis speciem. Ideo conuertendum potius fuit, Quemuis qui timeat, quàm, Qui timet. Cæterùm sæpe 5 iam annotauimus, per timorem Dei apud Hebræos vniuersum Dei cultũ declarari. ex quo intelligitur, quum sine fide nemo placere possit Deo, (vt disertè scriptum est Heb.11.a.6) Cornelium, non modò antequam baptizaretur, sed etiam antequam Iesum sciret esse verum Messiam, verè tamen fidelem ac religiosum fuisse, quemadmodum ii omnes fuerunt qui in Christum venturum crediderunt. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco conantur, opera quæ vocant præparatoria & liberum arbitrium constituere, perinde ac si possemus bonos fructus 10 edere antequam viti inseramur. Inepti etiam qui Spiritum sanctum & ipsius in nobis effecta Sacramentis alligant, & doctrinam ex opere operato stabiliunt: quum idcirco potius adhibeantur vt in credentium quidem infantibus adoptionem, in adultis verò etiam fidem obsignent.

36 Id quod significauit, τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε. Heb. את הדבר אשר. Nam vsitatũ est Hebræis præponere antecedens relatiuo, etiam quando cum illo construitur, vt suprà 21.d.42, λίθον ὃν pro ὃν λίθον. Hic autem articulus τὸν 15 respondet literæ ה in הדבר, vt significetur id referri ad præcedentia, per appositionem videlicet. Hic ergo sensus est, Nunc demum reipsa deprehendo, quicunque bene ac religiosè viuat, siue Iudæus sit, siue ex alia quauis gente, gratum esse Deo. id quod significauit Israelitis, quum annũtiaret pacem ac reconciliationem Dei cum hominibus, per Iesum Christum: qui non vnius gentis, sed omnium Dominus est. Hæc autem ita cohærent, vt ipsa series mihi quidem videatur istam explicationem planè confirmare. Est enim tacita quædam an- 20 tithesis inter ministerium Mosis & Christi, id est inter Legem & Euangelium. Nam Moses Legis minister fuit, & quidem vnis Iudæis: Euangelium verò (id est Christus ipse) potentia est Dei in salutem cuiuis credenti, Iudæo primùm, deinde & Græco, Rom.1.b.16. Huc pertinet quod idem scribit Rom.3.d.19, Nunquid Iudæorum Deus tantùm? Et dirutam esse maceriam, Eph.2.c.14. Denique nunc demum fatetur Petrus se cœpisse intelligere quod nuntiarant Angeli, quum dicerent pacem esse in terra hominibus: item quod à resurrectione dixe- 25 rat Dominus, sibi datam esse potestatem in cælo & in terra: id denique quod Dominus discedens ipsis cæterisque Apostolis præceperat, vt Euangelium annuntiarent omni creaturæ. Sunt tamen qui hæc connectant cum verbo οἴδατε, ac sequente versiculo: sed ex omnibus codicibus Græcis vel manuscriptis vel impressis nullus est (quem mihi quidem inspicere licuerit) qui sic ista distinguat. Præterea durum fuerit per parenthesin includere, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος. Et quæri posset quomodo hæc dicat Petrus Cornelio, & ipsius amicis ac necessariis, i- 30 psos videlicet nosse quid annũtiarit Christus, id est, ipsum Christi officiũ, quum ad hoc ipsum Cornelio prædicandum Petrus venisset. Etsi enim pius ac religiosus erat ille, tamen satis apparet eum de Iesu Christo nihil ante Petri aduentum amplius cognouisse, quàm quod de signis & miraculis per eum editis & singulari eius virtute ac pietate potuerat vel absens ex rumore, vel præsens etiam suis oculis cognoscere. Messiam autem hunc esse qui sua morte homines cum Deo reconciliasset, ego Cornelium cum suis, ante hunc diem nesciuisse 35 opinor. Quomodo igitur hæc istis nota esse Petrus diceret? Postremò quorsum hoc, & quidem per parenthesin, addidisset Petrus, Christum, aut (si ad Deum Patrem referre mauis) Deum esse omnium Dominum? Quod autem τὸν λόγον ὃν, i. ὃν λόγον, perinde sum interpretatus ac si scriptum esset, ὅ, ἃ, vel ὅπερ: non est, opinor, cur pluribus excusem. Puto enim omnibus iam esse notum דבר apud Hebræos non minus latè patere quàm πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos. Sed tamen magis propriè videtur hoc loco vsurpari: quia de prædicatione 40 Euangelii agitur: quam scimus κατ' ἐξοχὴν, τὸν λόγον vocari, vt fortassis non minus rectè possis interpretari τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε, quem sermonem [vel quem nuntium] significauit. Denique quod attinet ad verbum ἀπέστειλε, in eo quoque sequutus est Lucas Hebræorum idiotismum, apud quos sæpe ex antecedente intelligitur consequens, vt pluribus annotauimus Mar.8.b.11, & Luc.7.b.7. Hinc factum est vt ἀποστέλλειν accipiatur pro σημαίνειν, id est Mittere pro significare per nuntium, eius rei causa missum. Qui est, οὗτός ἐστι. Demonstratiuum prono- 45 men positum est pro relatiuo, ex idiomate Hebræorum, cuius duo exempla prorsus similia extant Luc.2.e.36, & 37. Item 7.b.12. Quòd si etiam libuerit propriam significationem seruare, adscribendum erit punctum post Χριστοῦ, id est Christi. Ita vt sit hæc periodus μονόκωλος, & quasi per epiphonema dictum sit, Iste est omnium Dominus. Cur autẽ mihi non placeat per parenthesin accipere, dixi in superiore annotatione. Est igitur in hoc vno versiculo triplex Hebraismus. Vnus in τὸν λόγον ὃν, pro ὃν λόγον: alter in ἀπέστειλε, pro ἐσήμηνε, vel ἐξηγήσατο: tertius in 50 οὗτός ἐστι pro ὅς ἐστι.

37 Quod gestum est, τὸ γενόμενον ῥῆμα. Vulg. Verbum quod factum est. Erasmus, De quo sermone fama diuulgatum fuit. Vide Luc.3.b.15.

τῆς Γαλιλαίας, μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης·

Galilæa, post baptisma quod prædicauit Iohannes:

Galilæa, post baptismum quod prædicauit Iohanes:

38 Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ.

38 Vt Iesum Nazarenum vnxerit Deus Spiritu sancto & potentia, qui obambulauit beneficiis afficiens & sanans omnes sub diaboli potestatem redactos, quoniam Deus erat cum eo.

38 Iesum à Nazareth, quomodo unxit eũ Deus Spiritu sancto & uirtute, qui pertransiit benefaciẽdo & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.

39 Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ· ὃν ἀνεῖλον κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

39 Quorum omnium quæ & in regione Iudæorum & in Hierusalem fecit, nos etiam testes sumus: quem interemerũt suspensum in ligno.

39 Et nos testes sumus omniũ quæ fecit in regione Iudæorum & Ierusalem, quem occiderũt suspendentes in ligno.

40 Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι·

40 Hunc Deus excitauit tertio die, fecitque vt conspicuus fieret:

40 Hunc Deus suscitauit tertia die, & dedit eum manifestum fieri:

41 Οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

41 Non toti populo, sed testibus quos ipse prius designauerat, *nimirum* nobis qui comedimus ac bibimus vnà cum eo, posteaquã resurrexit à mortuis.

41 Non omni populo, sed testib' præordinatis à Deo, nobis qui mãducauimus & bibimus cum illo postquam resurrexit à mortuis.

42 Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ, καὶ διαμαρτύρασθαι ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν.

42 Præcepit autẽ nobis vt prædicaremus populo, ac testificaremur eum esse qui definitus sit à Deo iudex viuorum ac mortuorum.

42 Et præcepit nobis prædicare populo, & testificari quia ipse est qui constitutus est à Deo iudex viuorũ ac mortuorum.

Infrà, 15.b.9
Iere. 31.f.34
Mich. 7.d.15

43 Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.

43 ‖ Huic etiam omnes Prophetæ testimonium dant, ‖ remissionem peccatorum accepturũ per nomen eius quemuis qui crediderit in eum.

43 Huic omnes Prophetæ testimoniũ perhibent, remissionem peccatorũ accipere per nomẽ eius omnes qui credunt in eum.

44 Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον.

44 Adhuc loquente Petro verba ista, illapsus est Spiritus sanctus in omnes qui audiebant hunc sermonem.

44 Adhuc loquente Petro uerba hæc, cecidit Spiritus sanctus super omnes qui audiebant uerbum.

45 Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχυται.

45 Fideles autem qui *erant* ex circuncisione, & venerant cum Petro, obstupuerũt, quòd etiam in Gẽtes effusum esset donum Spiritus sancti.

45 Et obstupuerunt ex circuncisione fideles qui uenerant cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est.

38 Vt Iesum Nazarenum vnxerit Deus, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεός. Particula ὡς per traiectionem explicãda est, cuius exemplum aliud occurrit Rom. 12. v. 3. præterea abundat relatiuum αὐτὸν, ex more Hebræorum: quem pleonasmum qui negligunt, vel duplicem epanalepsin coguntur hîc constituere, (quasi videlicet Ἰησοῦν pertineat ad verbum οἴδατε) vel aliquod verbum foris accersere: vt is facit qui cõuertit, Iesum dico à Nazareta. Quod autem ad verbum Vngendi attinet, hæc quoque formula loquẽdi orta est ex Hebræorum consuetudine, apud quos vngebantur reges, Sacerdotes ac Prophetæ. Inde factum est vt dicantur vngi à Deo quos ipse donis ac virtutibus imbuit & exornat. Deinde peculiaris est allusio ad nomen משיח, quem Græci simili ratione vocant Χριστὸν, id est vnctum.

39 Quorum omnium, πάντων ὧν. Hîc quoque mutauimus collocationem quæ est in Græcis, nempe vt perspicuitati studeremus, propter relatiuum ὃν longius positum. Id autem meritò factum esse fatebitur (vt spero) quisquis nostram interpretationem cum aliis compararit. Interemerunt, ἀνεῖλον. Vide Luc. 22. a. 2, & suprà, 5. f. 33.

41 Quos ipse prius designauerat, προκεχειροτονημένοις. Tot verbis vtendum fuit ad explicandam Græci vocabuli significationem. Vulg. Præordinatis à Deo. Eras. Prius ad hoc delectis à Deo: quas interpretationes minimè quidem reprehendo, sed tamen non piguit mutare, quia ista Dei χειροτονία declarat non esse priuatum hoc munus de quo agitur, sed publicum, atque adeo præcipuum in Ecclesia. Quanuis enim Deus præsit Ecclesiæ suffragiis in legitima ministrorum designatione, tamen tacita quædam est hoc loco antithesis inter Dei χειροτονίαν & hominum suffragia. Sũt enim Apostoli immediatè (quod aiũt) ab ipso Christo (id est à Deo) designati, vt disertè quoque expressit Lucas in huius libri proœmio. ideo quum de surrogando Iudæ successore quæreretur, res est sorti commissa, tanquam arcano ipsius Dei iudicio: quod in aliis factum esse nusquam legimus, nec sanè (vt opinor) fieri temere debet.

43 Huic etiam omnes, τούτῳ καὶ πάντες. Addidimus particulam καὶ ex fide veteris codicis. Videtur autẽ optimè conuenire, quum ad superiora testimonia istud quoque adiungatur.

46 Ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις, καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος,

46 Audiebãt enim eos loquentes linguis, ac magnificantes Deum. Tunc respõdit Petrus,

46 Audiebant enim illos loquentes linguis, & magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus,

46 Loquentes linguis, λαλούντων γλώσσαις. Etsi nihil magis inuitus facio quàm vt à quoquã dissentiam, in hoc præsertim genere scribendi, in quo satis scio fieri non posse quin ipse in varias reprehensiones incurram: tamẽ non possum hîc dissimulare, quæ Erasmus in hoc caput de linguarum dono disseruit, eiusmodi mihi videri vt bonis doctisque omnibus meritò debeant displicere. Nam aut ego non sum assequutus quæ scribit, aut huc tendunt omnia ipsius argumenta vt doceat sermonem Apostolorum non fuisse è Spiritu sancto. sic enim in margine annotatus est quæstionis status. Neque verò mihi quisquam hîc obiiciat, de verbis hîc quæri, non de rebus ipsis. Id ego verò vt concedã, tamẽ hæc quæstio multo maioris est momẽti quàm præ se ferat. Ecquis enim non videat, si semel sit constitutũ, ita balbutisse Apostolos, vt quæ scripserunt, melius dici possint, quæ fenestra omniũ audaciæ ac libidini aperiatur? Id à me frustra nõ dici, vtinã nullis exẽplis possem probare. Impurus ille Origenes dũ in Epistolis Pauli suã illam synecdochen inuehit, quasi obscurè loquutus sit Paulus quũ nos diceret fide iustificari, quid aliud eructat quàm infandã blasphemiã, quæ ex diametro pugnat cũ præcipuo Christianæ religionis capite? Idem tractans locum illum ex octauo capite Epistolæ ad Romanos, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει, quàm ineptè ἐν ᾧ ad Legem ceremonialẽ refert, vt nõ modò id de quo agebatur, sed etiam suum idioma videatur ignorasse? & hunc miramur Pauli hyperbatis, anantapodotis, amphibolis offẽdi, qui id vnũ videtur conatus vt Pauli doctrinam obscuraret? Erunt hæc plerisque fortassis παράδοξα, sed bene habet quòd libri extãt, ex quibus siquis incorruptè velit iudicium ferre, nihil vereor ne nimium audacter videar loquutus. Chrysostomus certè longè aliter de Paulo sentit, qui tamen & ipse vtinam vbique simplicitati maluisset studere, quàm quædam philosophica dogmata permiscere. Sed hoc illi cum Græcis penè omnibus commune est. Hieronymi verò iudicium in exponendis Scripturis quid aliud prodit quàm Origenis discipulum? Paulus, inquit, Græci penè sermonis fuit imperitus. Atqui de Paulo non ita iudicarunt Athenæ ipsæ: neque Portius Festus hoc de Paulo iudicium tulit, quòd barbarè nimis & obscurè loqueretur. Erat, inquit, disertior in lingua Hebræa quàm in Græca. Hoc verò vnde didicisti Hieronyme? nempe ex crebris Hebraismis qui in ipsius Epistolis occurrunt. Necessarium scilicet argumentum. Quid autem, Lucas ille Antiochenus an minus hebraissat quàm Paulus? Nempe multo minus, inquies: & scio multos in ea esse opinione. At ego hoc audeo affirmare, si vnum Marcũ & Petrum excipias, Lucã nec pauciores nec minus peregrinos Hebraismos quàm cæteros omnes habere. nec mihi credi postulò, nisi id ita esse cõperiat quisquis attentè singula expẽderit. Illud verò quàm ridiculũ? Dissidet, inquit, posterior Epistola Petri à phrasi prioris, quòd in ea sit alio vsus interprete. Paulus ob id Titũ desiderat quòd is esset in Græci sermonis facultate prõptior. Hæc verò siquis neget, quomodo tandẽ probarit Hieronymus. Sed esto, an idcirco isti ita barbarè & obscurè loquuti sũt, vt sermo eorum videri non possit à Spiritu sancto profectus? Istud verò iudiciũ de scriptis Apostolicis vtinam nostra hæc ætas nõ sentiret quò tandẽ sit euasurũ. Nã eò res iã deuenit vt nõ modò qui ex ingenio aliquid cõmentãtur, à cõsuetis & familiaribus Scripturæ verbis, tanquã obscuris, insipidis, obsoletis abhorreãt: sed etiã qui Scripturã è Græcò cõuertũt in Latinũ, aut aliud aliquod idioma, quiduis sibi in interpretãdo licere putẽt. quos si reprehendas, statim audies, interpretis officio fungi nõ qui verbũ cõuertat è verbo, sed qui sentẽtiam exprimat. Ita fit vt dũ quisque iudiciũ suũ liberè sequi mauult, quàm religiosè Spiritus sancti interpretẽ agere, plurima non tã cõuertat quàm peruertat. Cui libidini & audaciæ nisi occurratur, næ aut ego vehemẽter fallor, aut intra paucos annos paulatim ipsarũ quoque rerũ possessione depellemur. Ergo non de nihilò hîc agitur, sed de re omniũ maximè necessaria. Audiamus igitur quid de linguarũ dono sentiat Erasmus. Nẽpe hoc donũ nõ fuisse perpetuũ, id est perpetuò illis non adfuisse, sed quoties ita vsus postulabat: sicuti, inquit, nec sẽper sanabant ægrotos, nec semper excitabant mortuos. Hæc verò qua tandem ratione probas? Semel, inquit, legimus Apostolos nouis linguis loquentes miraculo fuisse, & huius voluminis cap. 19, narrãtur qui baptizati Spiritũ sanctũ acceperãt, linguis loquuti & prophetasse. Ad hæc ego respõdeo, Verũ quidẽ illud esse, Apostolos ita vsos fuisse Spiritus sancti donis vt vsus postulabat: sed, obsecro, quis propterea meritò colligat, hæc dona ipsis perpetuò non adfuisse? an medicus esse desinet qui tum demũ medicina vtatur quũ aut ad ægrotos vocabitur, aut ita flagitarit necessitas? Rationẽ autem illã quam adfert, suprà ostẽdimus nulla nõ modò ratione, sed ne idonea quidẽ coniectura niti. Certè debuerat Erasmus considerare quid hoc ipso capite cõmemoretur, vt hoc saltẽ Cornelii exẽplum cæteris adiungeret. Viguisse autem in Ecclesiis eo tẽpore linguarum donum, vel ex istis liquet, itémque ex Marci vltimo, & 1. Cor. 12. 13, & 14 capitibus. Subiicit deinde Erasmus quale fuisse putet donum illud linguarum in Apostolis, nẽpe eiusmodi vt quum vna lingua loquerentur, ab omnibus intelligerentur. Id verò etsi ex nonnullorum veterum sentẽtia Erasmus scribit, quis tamẽ non videt absurdissimè dici? Nã hac ratione nõ in ipsos Apostolos, sed in eorũ auditores Spiritus sanctus illapsus diceretur. Quid amplius? Non est, inquit, necesse, opinor, quicquid fuit in Apostolis, protinus tribuere miraculo. Homines erant, quædã ignorabant, in nõnullis errabãt. Hæc ego verò vt concedam, quorsum tandẽ dicuntur? Nempe vt eò tãdem deueniat, si donum illud linguæ non semper adfuit Apostolis, ne tum quidẽ adfuisse quum scriberent: si hoc donum fuit eiusmodi, nõ vt loquẽdi facultatẽ Apostolis adferret, sed auditores faceret illis intelligẽdis idoneos, frustra nos cõtendere, Apostolos, quod ad ipsum sermonẽ attinet, fuisse Spiritus sancti organa. Quid ergo? à quo præceptore Græcam linguam illi didicerũt? Nil mirũ, inquit, Apostolos citra miraculum Græcè nouisse, quum Ægyptus ac Syria totáque Cilicia vulgò Græcè loqueretur. Id verò Erasmus probet, Iudæis Græcum idioma tam fuisse familiare vt idiotis ac piscatoribus notum esse potuerit. At illud postea cum Græcis versantes didicerunt. Discere certè potuerunt, sed quum linguarũ dono instructos esse oportuerit qui omnibus Gentibus essent Christum annuntiaturi, & disertè testetur Lucas id eos vno momento esse consequutos, vt audirentur infinitarum penè gentium linguis loquentes, quæ obsecro hæc pertinacia est, malle hæc industriæ tribuere quàm miraculo? Sed vt hoc quoque largiar, (neque enim de eo propriè quæritur) an idcirco efficitur, sermonem Apostolorum non fuisse à Spiritu sancto, quia vsu & diligentia Græcam linguã perdidicerunt? Audiamus ergo tandem firmissimam rationem. Quum, inquit, ea quæ fiunt virtute diuina, perfectiora sint iis quæ fiunt naturæ ordine vel hominum industria, qui fit vt Apostolorum sermo non solùm impolitus sit & inconditus, verumetiam imperfectus, perturbatus, aliquoties planè solœcissans? Placebat Spiritui sancto sermonis simplicitas, sed pura tamen & integra, atque iis vacans incommodis quæ solent auditorum intelligentiam impedire. Atqui in his passim desudant Græci interpretes, quibus Demosthenes & Plato facilis erat & perspicuus. Hæc ille: quæ si vera sunt, quid superest nisi vt dicamus Apostolos in scribendo non

adhibuisse eam perspicuitatē ac integritatē sermonis quæ necessaria erat, & quam ipse Spiritus sanctus requirebat. Sed absit à nobis, absit ista peruersa opinio, quæ (vt antè dixi) si semel inuecta fuerit in Ecclesiam Dei, actum est de Scripturæ authoritate, ac proinde de totius Christianæ religionis incolumitate: adeo vafer est Satanas in nobis per obliquos ac penitus latentes cuniculos oppugnandis. Sic igitur potius constituo, Simplicitatem in Apostolicis scriptis summam agnosco, hyperbata, anantapodota, solœcismos etiam nō diffiteor. Sed illud ego virtutem non vitium appello: qua de re postea dicam: ab istis verò quis vel Demosthenem vel Homerum ipsum vindicarit? Sed hoc præterea dicere ausim, multa in Paulo videri hyperbata, multa anantapodota, quæ tamen non sunt: sed quia de rebus disserit à nostro sensu prorsus alienis, & pauci semper fuerunt qui ad legēda Apostolica scripta purum, religiosum, attentum animum attulerint: pauci qui Hebraicos fontes adire sustinuerint, vnde isti tanquam riuuli deducti sunt: pauci qui precibus, vigiliis, assiduitate conati sint intelligentiæ lucem consequi: nihil mirum est plerosque in istis ita cæcutire vt sæpe nodum in scirpo inueniant, clamitent ambiguúm esse quod est simplicissimum, putent non cohærere quæ tam exacta támque erudita methodo perscripta sunt, vt hoc ausim affirmare, nulla extare cuiusquam scripta in quibus par consensio ac omnium membrorum nexus appareat. Denique cæci homines quia non agnoscunt tenebras in se esse inclusas, ideo Spiritus sancti sermonem vt tenebricosum refugiunt. Quod autem attinet ad sermonis simplicitatem, eam quidē ego non modò non reprehendo, sed etiā non possum satis admirari, & tamen quoties Paulo tonare libuit, non video quid fingi possit ἀγρόντερον. In admonitionibus verò & exhortationibus quæ se prodit lenitas? quæ sermonis illecebræ? Legatur (vt vnum ex multis exemplum proferam) concio illa quam ad Ephesinam Ecclesiam habuit, soluens ex littore: quis vllam hîc dicēdi virtutem requiret? Quid quum carnis & spiritus certamen depingit, ad Romanos scribens? quum Philippenses obtestatur? quum Corinthiorum vanam eloquentiam ridet? quum de suo in gentiles suos amore testatur? In Iohanne verò quæ grauitas? in Petri concionibus quæ libertas, quæ maiestas apparet? Dicā certè quod sentio, qui hac simplicitate pios animos magis afficiant, scriptores prorsus nullos extare. Neque de rebus ipsis loquor duntaxat, sed de verbis ac dicendi genere, quod quidem mirum & incredibile est, quum simplicissimum sit, ita tamen animos permouere vt diuinæ planè virtutis manifesti effectus sentiantur, & fides vnius Dei reipsa comperiatur. Sed cur ista potius simplicitas placeret quàm ornata eloquutio, grauissimas causas habuerunt Apostoli: atque adeo cur interdū etiam balbutiendum, atque adeo solœcissandum putarent. Sic placuit Deo confundere huius seculi sapiētes, vt ex professo Paulus aduersus Corinthios illos disertulos disserit. Deinde res illis erat maxima ex parte cum rudibus ac plebeiis hominibus: quorum sermonem siquis ad grammaticorum aut rhetorum præcepta exegerit, ineptè profectò fecerit. Vt autem Hebraismos permiscerent, non modò hæc causa fuit, quia Hebræi erāt, (potuisset enim Spiritus sanctus hoc quicquid erat in ipsis emendare, si displicuisset) sed quia quum de iis rebus dissererent quæ Hebraicis literis erant traditæ, necesse fuit multa retinere, ne doctrina aliqua noua adferri videretur. Et certè tam multos Hebraismos ab illis seruatos fuisse minimè miror, quum plerique sint eiusmodi vt nullo alio idiomate tam feliciter exprimi possint, imò interdum ne exprimi quidem: vt nisi illas formulas retinuissēt, noua illis interdum vocabula & noua dicēdi genera comminiscēda fuerint, quæ nemo planè intellexisset. Postremò (vt tandem dicendi finem faciam) quum hos vnos delegerit Deus, per quos scribi vellet quæcunque ad nostrā salutē necessaria sunt, illud quoque nobis est constituendū, eundē illū Deum ita esse eorum linguæ moderatum, vt ne verbum quidem temere ipsis exciderit, omnia ita planè, aptè & appositè dixerint, vt planius ac melius à quoquam de his dici nunquam potuerit. Quicquid in his scriptum est aut ambiguum aut occultum, id partim nostræ cæcitati ac ignorantiæ tribuamus, partim ad acuendam nostram diligētiam id esse à Domino factum agnoscamus. Excitata sunt iterum nostris temporibus linguarum ac bonarum artium studia, accensa sunt diuinitus hominum ingenia veritatis ac lucis desiderio, patefacta plurimis Euangelii mysteria. Istis Dei donis certatim omnes pro fidei mēsura vtamur, vt in timore ac tremore templum illud Domini ædificetur. Absit autem à nobis in primis profana omnis cogitatio & blasphema audacia, vt Scripturæ sua maiestas & authoritas sacra & inuiolabilis conseruetur. Hac enim salua, non est quòd Satanam aut mūdi insultus reformidemus: hac amissa, nihil iam superest quominus veritas prorsus interierit.

47 Μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς;

47 Num quis aquam prohibere potest, quominus *videlicet* baptizentur isti qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?

47 *Nunquid aquam quis prohibere potest, ut non baptizentur hi qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?*

48 Προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

48 Iussitque eos baptizari in nomine Domini. Rogauerunt autem eū vt perseueraret ad dies aliquot.

48 *Et iussit eos baptizari in nomine Domini Iesu Christi. Tūc rogauerunt eū ut maneret apud eos aliquot diebus.*

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

1 Ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

1 AVdierunt autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, Gentes etiam recepisse sermonem Dei.

1 *AVdierūt autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, quoniam & Gentes receperunt uerbum Dei.*

2 Καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς Ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς,

2 Quum igitur ascendisset Petrus Hierosolymam, certarunt aduersus eum qui *erant* ex circuncisione,

2 *Quum autem ascendisset Petrus Ierosolymam, disceptabant aduersus illum qui erant ex circuncisione,*

3 Λέγοντες, Ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες, καὶ συνέφαγες αὐτοῖς.

3 Dicentes, Ad viros præputium habentes introisti, & vnà edisti cum eis.

3 *Dicentes, Quare introisti ad uiros præputiū habētes, & manducasti cū illis?*

4 Ἀρξάμενος δὲ ὁ Πέτρος ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς λέγων,

4 Exorsus autem Petrus, *omnia* exposuit eis ordine, dicens,

4 *Incipiens autem Petrus, exponebat illis ordinem, dicens,*

5 Ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος· καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ.

5 Ego erā in ciuitate Ioppe precās: & visū in mētis excessu vidi, *nempe* descēdēs vas quoddā, ceù linteū magnū, quatuor extremis *deuinctum*, quod demittebatur è cælo, & ad me vsque venit.

4 *Ego eram in ciuitate Ioppæ orans: & uidi in excessu mentis uisionē, descēdēs uas quoddā uelut linteū magnū, quatuor initiis sūmitti de cælo, & uenit usq; ad me.*

6 Εἰς ἣν ἀτενίσας κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετά, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

6 In quod quum intēdissem oculos, animaduerti, & vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & volucres cæli.

6 *In quod intuens considerabam, & uidi quadrupedia terræ, & bestias, & reptilia, & uolatilia cæli.*

7 Ἤκουσα δὲ φωνῆς λεγούσης μοι, Ἀναστὰς Πέτρε θῦσον καὶ φάγε.

7 Audiui autem etiā vocem dicentem mihi, Surge Petre, macta & vescere.

7 *Audiui autē & uocē dicentē mihi, Surge Petre, occide & manduca.*

8 Εἶπον δέ, Μηδαμῶς Κύριε· ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου.

8 Dixi verò, Nequaquā Domine: nā nihil cōmune aut impurū vnquā introiuit in os meū.

8 *Dixi autē, Nequaq̄ Domine: q̄a omne commune aut immundū nunq̄ introiuit in os meum.*

9 Ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

9 Respondit autē mihi vox secundò è cælo, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.

9 *Respōdit autē mihi uox secundò de cælo, Quæ Deus mundauit, tu ne cōmune dixeris.*

10 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν.

10 Idq; ter factū est, & rursus omnia sursum retracta sūt in cælū.

10 *Hoc autē factum est per ter: & recepta sūt omnia rursum in cælum.*

11 Καὶ ἰδού, ἐξαυτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ Καισαρείας πρός με.

11 Tum ecce, eodē momēto tres viri superuenerunt in ædes in quib⁹ erā, Cæsarea missi ad me.

11 *Et ecce, uiri tres confestim adstiterunt in domo in qua eram, missi à Cæsarea ad me.*

12 Εἶπε δέ μοι τὸ Πνεῦμα συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον. Ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός·

12 Dixit verò mihi spiritus vt cōgrederer cum eis nihil ambigens. Venerunt autem mecum etiam sex isti fratres, & ingressi sumus domum cuiusdam,

12 *Dixit autem Spiritus mihi ut irem cum illis, nihil hæsitans. Venerunt autem mecum & sex fratres isti, & ingressi sumus in domum uiri.*

13 Ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον·

13 Qui annuntiauit nobis quomodo vidisset Angelum domi suæ, qui adstitisset ac dixisset ipsi, Mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus:

13 *Narrauit autem nobis quomodo uidisset Angelum in domo sua, stantem & dicentē sibi, Mitte in Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus:*

14 Ὃς λαλήσει ῥήματα πρὸς σὲ ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου.

14 Qui tibi ea dictur⁹ est per quæ seruetis & tu & tota domus tua.

14 *Qui loquetur tibi uerba in quibus saluus eris tu & uniuersa dom⁹ tua.*

15 Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ᾽ αὐτούς, ὥσπερ καὶ ἐφ᾽ ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ.

15 Quū autem exorsus essem loqui, illapsus est Spiritus sanctus in eos, quemadmodū & in nos in principio.

15 *Quum autem cœpissem loqui, cecidit Spiritus sāctus super eos, sicut & in nos in initio.*

16 Ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος Κυρίου, ὡς ἔλεγεν, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

16 Memini autem illius dicti Domini, quum diceret, Iohannes quidem baptizauit aqua, vos verò baptizabimini Spiritu sancto.

16 *Recordatus sum autem uerbi Domini, sicut dicebat, Iohannes quidem baptizauit aqua, uos autem baptizabimini Spiritu sancto.*

IN CAPVT XI.

3 Introisti, ὅτι εἰσῆλθες. Vulg. Quare introisti, ita videlicet vt ὅτι pro διότι intelligatur. Ego verò in nullis codicibus adscriptā inuenio interrogationis notam. Itaque puto expostulationem potius esse q̄ percontationē.

Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὡς καὶ ἡμῖν, πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν· ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;

17 Postquam igitur par donum dedit eis Deus vt & nobis, quũ credidissemus in Dominũ Iesum Christum: ego porro quis erã qui Deũ possem prohibere?

17 Si ergo eandem gratiã dedit illis Deus, sicut & nobis q credidim' in Dominum Iesum Christum: ego quis eram qui possem prohibere Deũ?

Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν, λέγοντες, Ἄραγε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν.

18 His autem auditis quieuerũt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Nempe etiam Gentibus Deus resipiscentiam dedit ad vitam.

18 His auditis tacuerũt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Ergo & Gẽtibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam.

Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνῳ, διῆλθον ἕως Φοινίκης, καὶ Κύπρου, καὶ Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις.

19 Illi porro qui dispersi fuerant ex oppressione orta ob Stephanũ, peruenerunt vsque in Phœniciam, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquentes sermonem Dei nisi solis Iudæis.

19 Et illi quidẽ q dispersi fuerãt à tribulatione quæ facta fuerat sub Stephano, perãbulauerũt vsq; Phœnicẽ, & Cyprum & Antiochiã, nemini loquẽtes verbum nisi solis Iudæis.

Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες εἰς Ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν.

20 Quidam autem ex iis Cyprii & Cyrenenses, quũ introissent Antiochiam, loquuti sunt Græcis, euangelizantes Dominum Iesum.

20 Erãt autẽ quidã ex eis viri Cyprij & Cyrenæi, qui quũ introissent Antiochiã, loquebãtur ad Græcos, annuntiantes Dominum Iesum.

Καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου μετ᾽ αὐτῶν· πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν Κύριον.

21 Fuit autem manus Domini cum eis: multúsque numerus credentiũ conuersus est ad Dominum.

21 Et erat manus Domini cũ eis: multúsque numerus credentium conuersus est ad Dominum.

Ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν· καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας.

22 Peruenit autem rumor ad aures Ecclesiæ quæ erat Hierosolymis. Miserũt igitur Barnabã vt pergeret Antiochiã vsque.

22 Peruenit autẽ sermo ad aures Ecclesiæ quæ erat Ierosolymis, super istis: & miserunt Barnabã vsque ad Antiochiã.

Ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ.

23 Qui quum aduenisset & vidisset gratiam Dei, gauisus est, & hortat' est omnes vt proposito cordis permanerẽt in Domino.

23 Qui quũ peruenisset, et vidisset gratiã Dei, gauisus est, & hortabatur omnes in proposito cordis permanere in Domino.

Ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως· καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ.

24 Nam erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide. & adiuncta est multa turba Domino.

24 Quia erat vir bon' & plen' Spiritu sãcto & fide. & apposita est multa turba Domino.

Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον· καὶ εὑρὼν αὐτὸν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν.

25 Abiit autem Barnabas Tarsum, vt requireret Saulum: & eum inuentũ duxit Antiochiã.

25 Profectus est autẽ Tarsũ ut quæreret Saulũ: quem quum inuenisset, perduxit Antiochiam.

Ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς.

26 Factum est autem vt annum totum conuenirent in Ecclesia, docerentque turbam multam, & discipuli nominarentur primùm Antiochiæ Christiani.

26 Et annum totum conuersati sunt ibi in Ecclesia, & docuerunt turbã multam, ita ut cognominarẽtur primùm Antiochiæ discipuli Christiani.

17 Postquam igitur, Εἰ οὖν. Εἰ pro ἐπεὶ vel ἐπειδὴ, vt annotauimus suprà, 4.b.9.

20 Loquuti sunt Græcis, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς. Quum hoc loco opponi videantur Ἑλληνισταὶ Iudæis, quorum mentio facta est in superiore versiculo, & Antiochenam Ecclesiam constet veluti nouam quandam Gẽtium Hierusalem fuisse, apparet Ἑλληνιστῶν appellatione non tantùm prouinciales Iudæos, id est huc & illuc dispersos, sed ipsos etiam Ἕλληνας intelligi. Alioqui non dubito quin si isti fuissent Iudæi, iam tũ fuerint, accedentibus in ipsorum cœtum Græcis, eam controuersiam moturi, quæ tandem etiam fuit excitata, sed per eos qui ex Iudæa venerant, vt disertè dicitur infrà, 15.a.1, & c.24: quum antea tranquilla fuisset Ecclesia Antiochena, annis (vt mihi quidem videtur) non paucis: siquidem post quatuordecim demum annos ascendit Paulus Hierosolymam, vt cum Apostolis conferret de ea doctrina quã inter Gentes promulgarat, Gal.2.a.1.

21 Fuit autem manus Domini, καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου. Vide Luc.1.f.66.

22 Vt pergeret Antiochiã vsque, διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας. Vulg. legit, εἰς Ἀντιόχειαν, Antiochiam.

26 Nominarentur, χρηματίσαι. Id est ὀνομάζεσθαι. Plutarchus, Νόμος ἦν τοῖς Σαρδιανοῖς, μὴ πατέρων ἀλλ' ἀπὸ μητέρων χρηματίζειν. Erasmus annotat hinc dictam vocẽ, quòd cognomen ex officio quo quis fungitur, addi solet.

veluti publicani dicuntur quòd publica vectigalia colligunt: ita Christiani, quòd Christum profiterentur.

Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν.

27 Per id tempus autem descẽderũt Hierosolymis Prophetæ Antiochiam.

27 In his autem diebus superuenerunt ab Ierosolymis Prophetæ Antiochiam.

Ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος, ἐσήμανε διὰ τοῦ Πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ᾽ ὅλην τὴν οἰκουμένην· ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος.

28 Et vnus eorum surgens, nomine Agabus, significauit per Spiritum, famem magnam futuram in toto terrarum orbe: quæ etiã fuit sub Claudio Cæsare.

28 Et surgens unus ex eis nomine Agabus, significabat per Spiritum, famem magnam futuram in uniuerso orbe terrarum: quæ facta est sub Claudio Cæsare.

Τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς ηὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς.

29 Singuli autem discipulorum, prout cuique suppetebat, decreuerunt subsidio mittere aliquid fratribus habitantibus in Iudæa.

29 Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerunt in ministeriũ mittere habitantibus in Iudæa fratribus.

Ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Σαύλου.

30 Quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manum Barnabæ & Sauli.

30 Quod & fecerunt, mittentes ad Seniores per manus Barnabæ & Sauli.

Κεφάλαιον ιβ΄.

CAP. XII.

CAP. XII.

Κατ᾽ ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας.

1 Cæterùm per id tempus aggressus est Herodes rex malè accipere quosdam ex Ecclesia.

1 Eodem autem tempore misit Herodes rex manus ut affligeret quosdam de Ecclesia.

Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου, μαχαίρᾳ.

2 Interemit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.

2 Occidit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.

Καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον· (ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν ἀζύμων)

3 Et quum vidisset hoc gratũ esse Iudæis, perrexit comprehendere etiam Petrũ: (erant autem dies Azymorum)

3 Vidẽs autem quia placeret Iudæis, apposuit apprehẽdere & Petrũ: (erãt autem dies Azymorum)

Ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς φυλακήν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτόν, βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ.

4 Quem etiam prehensum, cõiecit in carcerẽ, traditũ quater quaternis militibus, vt eũ seruarent: volẽs post pascha producere eum populo.

4 Quẽ quũ apprehẽdisset, misit in carcerẽ, tradẽs quatuor quaternionib' militum ad custodiẽdũ eũ: volẽs post pascha producere eum populo.

Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ· προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

5 Petrus igitur seruabatur in custodia: preces autem assiduæ fiebant ab Ecclesia ad Deum pro ipso.

5 Et Petrus quidem seruabatur in carcere: oratio autem fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo.

Ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρώδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσί, φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν.

6 Quum verò esset producturus eum Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus catenis duabus, & custodes ante ostiũ obseruabant carcerem.

6 Quũ autẽ producturus eũ esset Herodes, in ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, uinctus catenis duabus, & custodes ante ostium custodiebant carcerem.

29 Subsidio, εἰς διακονίαν. Vulgata ad verbum, In ministeriũ, i. vt ex eo possent diaconi pauperibus subuenire. Omnia enim rite & ordine administrari oportuit: quamobrem etiam dicuntur hæc misisse ad presbyteros: i. ad Ecclesiæ gubernatores, de quibus Paulus 1.Tim.5.c.17.

IN CAPVT XII.

1 Aggressus est, ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας: id est ἐπεχείρησεν. Quum enim nullus personæ casus, quem vocant, adiungatur, apparet hanc periphrasin ita esse explicandam. Vulg. Misit manus. Herodes, Ἡρώδης. Hic est quẽ Iosephus Agrippam vocat, Herodis magni nepos ex Aristobulo, & frater Herodiadis quæ cũ Herode tetrarcha consueuerat, eius Agrippæ pater cuius fit mentio infrà, cap.25 & 26. Hanc autem eandem historiam cõmemorat etiam Iosephus lib. Antiq.19.cap.7.

2 Interemit, ἀνεῖλε. Id est, Indicta causa & vi aperta occidit. Vide Luc.22.a.2.

5 Assiduæ, ἐκτενής. Vel, Intentæ, si ad animorum ardorem placet referre. Vulgata & Erasmus, Sine intermissione, id est ἀδιαλείπτως.

Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι. πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν, λέγων, Ἀνάστα ἐν τάχει. Καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν.

7 Et ecce, Angelus Domini superuenit, & lux splēduit in carcere:& pulsato latere Petri excitauit eum, dicens, Surge velociter. Et exciderunt ei catenæ ex manibus.

7 *Et ecce, Angelus Domini adstitit, & lumē refulsit in habitaculo: percussoque latere Petri, excitauit eū, dicens, Surge velociter. Et ceciderunt catenæ de manibus eius.*

Εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὸν, Περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Ἐποίησε δὲ οὕτω. Καὶ λέγει αὐτῷ, Περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι.

8 Dixitque ei Angelus, Præcingere,& subliga sandalia tua. Fecit autem ita. Tum *ille* dixit ei, Indue pallium, & sequere me.

8 *Dixit autē Angelus ad eū, Præcingere, & calcea te caligas tuas. Et fecit sic. Et dixit illi, Circunda tibi uestimentum tuum, & sequere me.*

Καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου· ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν.

9 Itaque egressus *Petrus* sequebatur eum, nec sciebat verum esse quod fiebat per Angelum, sed putabat *se* visum videre.

9 *Et exiēs sequebatur eū, et nesciebat quia uerū est quod fiebat per angelū: existimabat autē se uisum uidere.*

Διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς· καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν, καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ.

10 Quum autem transissent primam ac secūdam custodiam, venerunt ad portam Ferream, quæ ducit in ciuitatē, quæ spōte aperta est eis: & egressi progressi sunt vicū vnū: & statim abscessit Angelus ab eo.

10 *Transeuntes autē primam & secundam custodiam, uenerunt ad portā Ferream, quæ ducit ad ciuitatē, quæ ultro aperta est eis: & exeuntes processerunt uicum unum: & continuò discessit Angelus ab eo.*

Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, εἶπε, Νῦν οἶδα ἀληθῶς ὅτι ἐξαπέστειλε Κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρώδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.

11 Tum Petrus ad se reuersus dixit, Nunc verè agnosco Dominū misisse Angelum suū, & eruisse me è manu Herodis & ex omni expectatione populi Iudæorum.

11 *Et Petrus ad se reuersus dixit, Nunc scio uerè quia misit Dominus Angelum suum, & eripuit me de manu Herodis & de omni expectatione plebis Iudæorum.*

Συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου, τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι.

12 Et *re* considerata, venit domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.

12 *Cōsiderānsq; uenit ad domū Mariæ matris Iohānis, qui cognominatus est Marcus, ubi erant multi congregati & orantes.*

Κρούσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι Ῥόδη.

13 Quū pulsasset autē Petrus ostiū vestibuli, prodiit puella vt subauscultaret, nomine Rhode.

13 *Pulsante autem eo ostium ianuæ, processit puella ad uidendum, nomine Rhode.*

Καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα, εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος.

14 Quæ agnita voce Petri, præ gaudio non aperuit vestibulum, sed intrò currens annuntiauit adstare Petrum ante vestibulum.

14 *Et ut cognouit vocē Petri, præ gaudio non aperuit ianuam, sed intrò currens, nuntiauit stare Petrum ante ianuam.*

Οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον, Μαίνῃ. Ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. Οἱ δ' ἔλεγον, Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν.

15 Illi verò dixerunt ei, Insanis. Illa autē affirmabat ita se *rem* habere. At illi dicebant, Angelus eius est.

15 *At illi dixerūt ad eā, Insanis. Illa autē affirmabat sic se habere. Illi autē dicebant, Angelus eius est.*

7 In carcere, ἐν τῷ οἰκήματι. Sic honestiore vocabulo carcerem vocari testatur Plutarch. in Solone. Videtur tamen significari hoc loco non totus carcer, sed ea pars in qua vinctus erat Petrus. Vulg. & Eras. In habitaculo, quod nomen neque Latinum est, opinor, nec huic sententiæ conuenit.

11 Ad se reuersus, γενόμενος ἐν ἑαυτῷ. Ad verbum, Factus in sese. Nam antea prorsus attonitus, quasi extra se erat. Latinis verò dicitur Apud se non esse qui ita perculsus est vt sui non sit compos. 5

13 Prodiit, προῆλθε. Prodiit videlicet è loco vbi congregati erant, non autem ex ipsis ædibus.

15 Insanis, μαίνῃ. Vel, Num insanis? Nam in duobus exemplaribus reperimus adscriptam interrogationē. Angelus eius est, ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. Apparet Ecclesiam eo tempore, præterquam quòd ex Dei verbo norat fideles præsidio Angelorum esse circunseptos, etiam huiusmodi visis assueuisse. Loquuntur enim de Petri Angelo vt de re minimè noua aut ambigua. Qui plebeios & vulgares homines putant, quum hæc dicerent, ex 10 vulgi opinione loquutos, miror cur inepta atq; adeo impia hæc subterfugia quærant: nimirū quòd cum Sadducæis dubitent an sint Angeli, aut potius nullos esse arbitrentur. Quosdam denique vidi & audiui qui hunc locum ita conuertendum dicerent, Nuntius est ab eo, vt ἄγγελος non pro spiritu, sed pro homine accipiatur, qui nuntius Petri, id est à Petro missus, aut de Petro aliquid nuntiaturus venerit, sicut Angelus Domini dicitur Angelus missus à Domino. Sed quid hoc aliud est quàm nodum in scirpo quærere? 15

Ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων· ἀνοίξαντες δὲ εἶδον αὐτὸν, καὶ ἐξέστησαν.

16 Petrus autē perseuerabat pulsare: quum igitur aperuissent, viderunt eum, & obstupuerūt.

16 *Petrus autem perseuerabat pulsans: quum autem aperuissent, uiderūt eum, & obstupuerunt.*

Κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾶν, διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ὁ Κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς· εἶπε δὲ, Ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον.

17 Quum autem manu eis indixisset silentium, narrauit eis quomodo Dominus ipsum eduxisset è carcere: dixitque, Anūtiate ista Iacobo & fratribus. Et egressus, profectus est in alium locum.

17 *Annuens autem eis manu ut tacerent, narrauit quomodo Dominus eduxisset eum de carcere, dixitque, Nūtiate Iacobo & fratribus hæc. Et egressus abijt in alium locum.*

Γενομένης δὲ ἡμέρας ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις, τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο.

18 Orto autem die fuit tumultus non paruus inter milites quidnam factum esset Petro.

18 *Facta autem die erat non parua turbatio inter milites quidnam factum esset Petro.*

Ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρὼν, ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν, διέτριβεν.

19 Herodes verò, quū eum requisiuisset, & non inuenisset, quæstione de custodibus habita, iussit *eos* ad supplicium rapi, & quū descēdisset è Iudæa Cæsaream, *ibi* commoratus est.

19 *Herodes autē quū requisisset eū, & non inuenisset, inquisitione facta de custodibus, iussit eos duci: descēdensq; à Iudæa in Cæsaream, ibi commoratus est.*

Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις· ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ᾐτοῦντο εἰρήνην· διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς.

20 Herodes autem infenso animo erat in Tyrios & Sidonios: at illi concorditer venerunt ad eum, & illecto Blasto qui præerat cubiculo regis, petebant pacem: eo quòd aleretur regio ipsorum ex regis *agro*.

20 *Erat autem iratus Tyrijs & Sidonijs: at illi unanimes uenerunt ad eum, & persuaso Blasto qui erat super cubiculum regis, postulabant pacem, eo quòd alerentur regiones eorum ab illo.*

Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρώδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς.

21 Statuto autē die, Herodes indutus veste regia, & consides pro tribunali, cōcionabatur ad eos.

21 *Statuto autem die Herodes uestitus ueste regia, sedit pro tribunali, & concionabatur ad eos.*

Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει, Θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου.

22 Populus verò acclamabat, Vox Dei, & non hominis.

22 *Populus autem acclamabat, Dei uoces & non hominis.*

Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγε-

23 Illico verò percussit eū Ange-

23 *Cōfestim autē percussit eū*

17 In alium locum, εἰς ἕτερον τόπον. Romam abiit videlicet, vt inde ad concilium rediret Hierosolymam, vbi dextram daret Paulo, vt Apostolatu inter Gentes fungeretur, ipse verò, deserto Episcopatu, iterum ad Circuncisionem rediret. Vt interim dissimulem quanta fiat Petro & Ecclesiæ iniuria, dum ex Apostolo fit Episcopus, vel ex Episcopo Apostolus. Sed illos XXV annos quibus Petrum aiunt Romæ sedisse, vnde tandem auspi- 5 cabuntur? Nam si crucifixus est XXXVII anno à Christi passione, (vt scribit Nicephorus lib. historiæ Ecclesiasticæ 2. cap. 36) ad vltimum Neronis annum, id est XIIII, necesse est peruenias: vnde ad secundum aut certè tertium Claudii annum recurras oportet, vt istos XXV annos numeres. siquidem Neronem constat annis XIIII plus minus, & Claudium quoque circiter totidem imperasse. Vbi igitur septem illi anni quibus aiunt eum Antiochiæ sedisse? Quid quòd Damasus, cui tribuitur liber quidam Pontificum, tomo primo Conciliorū 10 insertus, Petrum ait sub Nerone Romam ingressum? Quid quòd Nicephorus libro Ecclesiasticæ historiæ 14. cap. 39, ex Anterio quodam episcopo, Petrum ait Antiochia Romā translatum, & inde rursus Antiochiam transisse? quod si verum est, quomodo Petrus XXV annos Romæ sedit, & ibi est mortuus? Quid quòd in Epistolis à Paulo ex vrbe scriptis, non modò nulla Petri mētio, (quum tam multi alii commemorentur) sed etiam dicit se ab omnibus relictum? omnes quæ sua sunt quærere? Sed de his satis. Videant quomodo 15 hæc cohæreant isti qui Romanum primum Episcopum faciunt Petrum, & hac ratione Romano Pontifici tribuunt vniuersalis Episcopi nomen, id est Antichristi, si vel ipsi Gregorio Papæ fides adhibetur, epistolis, 76. 78. 79. 83. 92. 194.

19 Iussit ad supplicium rapi, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Ἀπάγεσθαι, quum propriè declaret Abduci, interdum est forense verbum, & tria omnino significat: nempe vel ad iudicem trahi, vel duci in vincula, vel etiā ad pœ- 20 nam rapi: præsertim absolutè positum: quanuis addatur interdum τὴν ἐπὶ θανάτῳ, vt prolatis exemplis ostendit doctissimus Budæus. Quum autem paulo antè habitam fuisse dicat à rege quæstionē de custodibus, id est, regē in iudicio de illis cognouisse, liquet ἀπάγεσθαι multo rectius de ipsa pœna quàm de vocatione in ius, aut de vinculis accipi: quo modo etiā interpretatur Chrysostomus. Plin. lib. Epist. decimò, de Christianis loquēs, Confitentes iterum ac tertiò interrogaui, supplicium minatus, perseuerantes duci iussi.

25 20 Ex regis *agro*, ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Vulg. Ab illo, ἀπ' αὐτοῦ: quod in nullis Græcis codicib[9] inuenio. Eras. Regia annona, vel pecunia, aut alimonia. Ita enim supplendum putat quod deest: quod ego non video qua ratione faciat. Nam præterquam quòd illæ eclipses non ita videntur vsitatæ, res ipsa ostendit nomen χώρας repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

22 Vox Dei, Θεοῦ φωνή. Vulg. Dei voces, Θεοῦ φωναί. Quòd autē nonnulli contendunt legendum esse 30 φωνῇ in tertio casu, ne speciem quidem habet rationis, & optimo iure refellitur ab Erasmo.

λὸς Κυρίου, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ· καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν.

Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο.

Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλήμ, πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.

lus Domini, eo quòd non tribuisset gloriam Deo, & erosis à vermibus, animam efflauit.

24 Sermo autem Domini crescebat ac multiplicabatur.

25 Barnabas autem & Saulus reuersi sunt ex Hierusalem, expleto ministerio, simul assumpto etiam Iohanne qui cognominabatur Marcus.

eũ Angelus Domini, eo q non dedisset honorẽ Deo: & consumptus à vermibus expirauit.

24 *Verbũ autẽ Domini crescebat & multiplicabatur.*

25 *Barnabas autẽ & Saulus reuersi sunt ab Ierosolymis, expleto ministerio: assumpto Iohanne qui cognominatus est Marcus.*

Κεφάλαιον ιγ΄

Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ,τε Βαρνάβας καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε Ἡρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ Σαῦλος.

Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Ἀφορίσατε δή μοι τόν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς.

CAP. XIII.

1 Erant autem Antiochiæ in Ecclesia quæ illic erat, quidã Prophetæ & magistri, Barnabas & Simeõ qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus, & Manahen qui fuerat vnà cum Herode tetrarcha educatus, & Saulus.

2 Quum igitur ii ministrarent Domino & ieiunarent, dixit Spiritus sanctus, Separate mihi Barnabam & Saulũ operi ad quod eos aduocaui.

CAP. XIII.

1 *Erant autem in Ecclesia quæ erat Antiochiæ Prophetæ & doctores, in quibus Barnabas, & Simeõ q vocabatur Niger, & Lucius Cyrenẽsis, & Manahen, qui erat Herodis tetrarchæ collactaneus, & Saulus.*

2 *Ministrantibus autem illis Domino, & ieiunantibus, dixit Spiritus sanctus, Segregate mihi Saulum & Barnabã in opus ad quod assumpsi eos.*

23 Non tribuisset gloriã Deo, οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ Θεῷ. Hoc quid sit, optimè potest intelligi ex Iosepho, qui in huius historiæ narratione testatur regem ipsas adulatorum voces non repressisse: quam ob causam & ipse moriens de ista adulatorum vanitate conquestus est. Itaque dare gloriam Deo, paulo aliter accipitur q̃ Ioh.9.c.24. Erosus à vermibus, γενόμενος σκωληκόβρωτος. Ad verbum, Factus vermivorus, passiua significatione. σκώληκας autem Marcellus in Dioscoridem testatur non tantùm ad ventris animalia, sed ad alios etiam vermes, qui in quauis alia corporis parte gignuntur, posse pertinere. Itaque non desunt qui hæc referunt ad phthiriasin, id est pedicularem morbum, quo auus quoque ipsius Herodes magnus periit. Iosephus torminib' repentè maximis obortis sublatum dicit. Nec verò ista pugnãt, sed torminum causam aperit Lucas, erosis nimirum à vermibus intestinis, vt ille se Deum non esse viuus sentiret.

24 Sermo Domini crescebat, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε. Hoc quoque genus dicendi petitum est è medio. Nam si res ipsa spectetur, sermo ipse nec crescit, nec multiplicatur, sed eorũ potius turba qui sermonẽ audiũt.

25 Et Saulus, καὶ Σαῦλος. Eras. legit Παῦλος, & ita etiam interpretatur, cõtra omniũ vetustorum codicũ fidem. Ex Hierusalem, ἐξ Ἱερουσαλήμ. In duobus exemplaribus additur εἰς Ἀντιόχειαν, Antiochiam. Contrà verò in quibusdam excusis legitur, εἰς Ἱερουσαλήμ, In Ierusalem: quam lectionem si sequamur, cõiungenda hæc erunt cum participio πληρώσαντες, expleto in Hierusalem suo ministerio.

IN CAPVT XIII.

1 Quidam, τινές. Hoc non legit Vetus interpres, & in quodam codice vetusto non reperimus: ac mihi quidem videtur redundare. Barnabas, ὅ,τε Βαρνάβας. Vulgata, In quibus Barnabas, id est ἐν οἷς ὁ Βαρνάβας, quod in Græcis codicibus non inuenio. Cæterùm si hæc consequuta sunt Agrippæ mortem, (vt ipsa narrationis series ostendit) acciderunt sanè anno Claudii quarto: siquidem disertè annotat Iosephus, anno tertio Claudii mortuum esse Agrippam. Vbi interim Petrus? num Romæ? Atqui aiunt Antiochia Romam venisse, & quidem quum illic septennium sedisset. Quòd si Antiochiæ tum erat, cur præteritur? cur eò missus Barnabas? cur intra septennium eundum est Ierosolymam ad consulendos Apostolos, ac præsertim Petrum? cur post annos quatuordecim, (vt scriptum est Gal.1.d.21, & 2.a.1, & b.9) ascendit Paulus Ierosolymam cum Barnaba & Tito, vt suum Euangelium cum Apostolis conferret? vbi interim illi vigintiquinque anni Pontificatus Romani? Hos nodos expedite, si potestis, vos qui Romanæ meretrici operam vestram locastis.

2 Quum ministrarent, λειτουργούντων. id est quum munere suo fungerentur, docẽdi videlicet, ac prophetandi. Nam paulo antè Doctores ac Prophetas fuisse dixerat. Itaque Chrysostomus rectè interpretatus est λειτουργούντων, ministrantibus, id est, inquit, κηρυττόντων, prædicantibus. Nemo autem est vel mediocriter peritus Græcæ linguæ qui λειτουργεῖν nesciat dici de publicis præsertim functionibus, tum verò de iis quoque qui ad vsus reipublicæ pecunias conferunt: quod etiam significatur verbo διακονεῖν. Vnde Paulus ipse Rom.13, magistratus appellat modò τοῦ Θεοῦ διακόνους, modò λειτουργούς. Sed notandum tamen est illud discrimen quod attingit Æschines in oratione κατὰ Κτησιφῶντος inter ἀρχὴν & ἐπιμέλειαν καὶ διακονίαν, quæ idẽ declarat atque λειτουργία. Nam (vt definit Aristot. lib. Pol.4.cap.15) ἀρχὴ videtur imperiosius quiddam declarare. Inde factum vt ad Ecclesiasticas functiones vtrunque hoc vocabulum transferretur, vt Luc.1.c.23, Suprà, 1.c.17.d.25, Ro.11.b.13, Heb.10.b.11: itémque ad pauperũ subsidia, vt Phil.2.d.25, & suprà, 11.d.19. Sed ἀρχῆς vel ἀρχόντων nulla fit in Apostolicis scriptis mentio, quum de Ecclesiæ politia disseritur: imò ne κυρίων quidẽ, vt nullus se dominum ac principẽ cleri, sed vni' principis ac Domini ministrũ esse sciat: quẽadmodũ exposuit disertè ipse Dominus ac suo exemplo docuit Mat.20.d.25, & deinceps. item Ioh.13.b.13. atque adeo ipse Petrus 1.Epist.5.a.3. cuius qui successores videri volunt, quum sese seruorum seruos vocent, nihilominus tamen non aliter quàm Sanctissimi domini nostri salutantur, imperia & regna transferunt, in ipsas denique animas sibi omne imperium merum ac mistum

vsurpant. Ergo (vt ad rem redeã) perinde conuerti λειτουργούντων acsi scriptum esset διακονούντων, & quidem vsus ministrandi verbo absolutè posito, quod video plerisque theologis placuisse. Quidam vertit Operantibus, nempe nihil reformidans nouitatem. Erasmus, Sacrificantibus, quæ interpretatio tolerabilis quidem est, quum sic transferri soleat Sacrificii nomen non modò ad publicas Ecclesiæ Christianæ functiones, sed ad priuatam quoque sanctorum vitam: vt Rom.12.a.1, & 15.d.16, Ephes.5.a.2, Phil.2.ç.17, & 4.d.18, Heb.13.c.15, 1.Pet.2.a.5. Qua etiam ratione certum est Cœnam Domini à veteribus nonnullis λειτουργίαν, ἱερουργίαν, sacrificium vocari: sed tamen mihi omnino videtur expungenda, tum quia nimium est angusta, tùm verò propter execrandum illorum errorem qui Filiũ Dei re ipsa quotidie in Ecclesia sacrificari & offerri cõtendunt, id est qui Christianam religionem radicitus conuellunt. Aduocaui, προσκέκλημαι. Atticismus pro προσκέκληκα, vel προσεκαλεσάμην, vt infrà, 16.b.10. Inde ortũ κλήσεως nomẽ, i. vocationis, quod libẽter seruauimus: significat autẽ genus illud vitæ ac functionis tũ priuatæ tũ publicæ, cui destinatus est aliquis à Deo: idq; ex Hebræorũ idiotismo, apud quos dicitur Dominus vocare quos facit existere, & vicissim à Domino vocari qui existere incipiunt: siue id referatur ad ipsam οὐσίαν καὶ ὕπαρξιν, vt quum dicitur Dominus vocare quæ non sunt, tanquam sint: siue ad qualitates, aut attributa, vt 1.Cor.7.d.20 & 21: siue ad æterni consilii Dei publicam declarationem, qua nos certo muneri ac veluti scopo in hoc mundo destinatos, quasi in eius possessionem mittit: siue id de quo agitur sit omnibus sanctis commune, vt quum electioni subordinatur vocatio, vt Rom.8.f.30: vel peculiarem functionem respiciat, vt quum dicit Christus se ab vtero vocatum, Esa.49.a.1, & Paulus, vocatum Apostolum. Quomodocũq; autẽ accipias, trãslatitia est significatio, inde sũpta q quũ aliquid existere incipit, tũ nomẽ habeat, & quũ nouã induit qualitatẽ, tũ quoq; nouũ sumat cognomentũ: deinde etiã sumpta est trãslatio à principibus qui ad se vocant quorum opera vti cõstituerũt, & quibus sufficit aliquid mãdasse: quæ quidẽ potestas vni Deo propriè tribuitur. Hic enim vn' est qui mãdauit salutẽ, & dixit omnia, & facta sunt: quod ne Homerus quidẽ ignorauit, quum Iouem sic induceret loquentẽ, οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀπατηλόν, Οὐδ' ἀτελεύτητον γ' ὅ,τι κεν κεφαλῇ κατανεύσω.

Τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν.

Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐκεῖθέν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον.

Καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων· εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην.

Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου, εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα Βαριησοῦς,

Ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος, (οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ) ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως.

3 Tunc igitur quũ ieiunassent & precati essent, & imposuissẽt eis manus, dimiserunt eos.

4 Ipsi igitur emissi à Spiritu sancto, descenderunt Seleuciam, & illinc abnauigarunt Cyprum.

5 Quúmque peruenissent Salamina, annuntiarunt sermonem Dei in synagogis Iudæorum: habebant autem etiã Iohannem ministrum.

6 Peragratã verò insula Paphũ vsque, inuenerunt quendã magũ pseudoprophetã Iudæũ, cui nomen erat Bariesus,

7 Qui erat cũ Proconsule Sergio Paulo, viro prudente. Hic aduocatis Barnaba & Saulo, efflagitauit audire sermonem Dei.

8 Obsistebat autẽ eis Elymas, id est magus, (ita enim explicatur nomen eius) quærens auertere Proconsulem à fide.

3 *Tunc ieiunantes & orantes, imponentésque eis manus, dimiserũt illos.*

4 *Et ipsi quidem missi à Spiritu sancto, abierunt Seleuciam, & inde nauigauerunt Cyprum.*

5 *Et quũ venissent Salaminã, prædicabant verbũ Dei in synagogis Iudæorum: habebant autem & Iohannem in ministerio.*

6 *Et quũ perambulassẽt vniuersã insulã vsq; ad Paphũ, inuenerũt quẽdã virũ magũ pseudoprophetã Iudæũ, cui nomẽ erat Bariesu,*

7 *Qui erat cũ Procõsule Sergio Paulo viro prudẽte. Hic, accersitis Barnaba & Paulo, desiderabat audire verbum Dei.*

8 *Resistebat autem illis Elymas magus, (sic enim interpretatur nomẽ eius) quærens auertere Procõsulem à fide.*

8 Ita enim, &c. μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Μεθερμηνεύειν, nusquam inuenio aliquid aliud significare quàm ex vna lingua in aliam conuertere, quod Latinis est interpretari, vt Matth.1.d.23, Mar.5.d.41, & 15.b.22, & c.34. Ioh.1.f.41, & suprà, 4.g.36. Sic & apud Plutarchum in problematibus Romanis, Διατί καὶ τῇ λεγομένῃ Ὀρώρει θύουσιν ἀκαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ. τὴν δὲ ὀρώρει δόξαν αὐτῆς ἢ τιμὴν μεθερμηνεύουσι. Itaque non possum hoc loco iis assentiri qui perinde hæc accipiunt acsi nulla esset nominis interpretatio, sed alterum potius istius Magi nomen adferretur, & quidem eiusdem linguæ, Syriacæ videlicet. Sed non parua difficultas hîc oboritur, quod nomen explicetur, & qua lingua. Dicam paucis quod sentio. Nomẽ Bariesu explicari non arbitror. Quid enim hoc aliud esset quàm simplex & facillimæ etymologiæ nomen alio obscuriore explicare? id verò nullus interpres faciat. Deinde quũ Græcè scribat Lucas, certè peregrinũ vocabulũ nõ alia lingua q̃ Græca explicaret, vt alibi semper factũ est. Elymas autẽ Græcũ esse vocabulũ qui diceret, neminẽ adhuc reperi. Syriacum esse, video existimare interpretes: de quo nolim cõtẽdere: sed cuiuscũq; tãdẽ linguæ sit, illud perabsurdũ mihi videtur, dicere interpretationẽ esse alteri' nominis Bariesu, tũ ob eas rationes quas modò dixi, tũ verò quia nulla fuit causa cur Lucas Syriaca Syriacè explicaret. Ergo (vt dicã quid mihi videatur) existimo vocabulũ Elymas idipsũ esse quod Lucas interpretatur ὁ μάγος, & ita vocatũ fuisse à Cypriis Bariesũ per antonomasiã, vt quũ dicimus τὸν Ἀπόστολον, Paulũ intelligim'. Ideo addidim' particulã Id est, quod sæpe à nobis fieri necesse fuit: quotiẽs nimirũ incidit epexegesis, vt diximus Ioh.5.c.19. Quo autẽ idiomate Elymas id declaret quod Græcis μάγος, (sũpto tamẽ à Persis vocabulo) id pro certo dicere nõ possũ, nisi q res ipsa videtur poscere vt Cypriorũ linguæ tribuatur. Ea verò si fuit eadẽ atq; Syriaca, (est enim Cyprus Syriæ proxima) videbitur Elymas declarare Dei cõsiliariũ, ab אל Deus, & יעץ i. cõsiliari'. Nã in formãdis propriis nominib' sæpe permutatur צ cũ ס. Optimè autẽ cõuenit hæc

etymologia, cuius me admonuit A. Cevalerius Emmanuelis viri doctissimi doctissimus gener, & mihi amicissimus, quum à Persis constet magos vocari ipsorum sacerdotes ac philosophos, vt diximus Matth. 3. a. 1.

Σαῦλος δὲ (ὁ καὶ Παῦλος) πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν,

9 Saulus autem (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intentis in eum oculis,

9 Saulus autē (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intuens in eum,

Εἶπεν, Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας;

10 Dixit, O plene omni dolo & omni maleficentia, fili diaboli, hostis omnis iustitiæ, non cessabis inuertere vias Domini rectas?

10 Dixit, O plene omni dolo & omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis iustitiæ, non desinis subuertere vias Domini rectas?

Καὶ νῦν ἰδοὺ, χεὶρ τοῦ Κυρίου ἐπὶ σὲ, καὶ ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ᾽ αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς.

11 Nunc igitur ecce, manus Domini aduersum te: erisque cæcus, nō videns solē ad tēpus. Illico verò incidit in eum caligo ac tenebræ: & circumiens quærebat qui ipsum manu duceret.

11 Et nunc ecce, manus Domini super te: & eris cæcus, non videns solem vsque ad tempus. Et confestim cecidit in eum caligo & tenebræ, & circumiens quærebat qui ei manum daret.

Τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου.

12 Tunc Procōsul quū vidisset quod factū fuerat, credidit, perculsus super doctrina Domini.

12 Tunc Proconsul quum vidisset factum, credidit, admirans super doctrina Domini.

Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ᾽ αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα.

13 Profecti autem Papho Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ *urbem*. Iohannes verò abscedens ab eis, reuersus est Hierosolymam.

13 Et quū à Papho nauigassent Paulus & qui cum eo erant, venerūt Pergen Pāphyliæ. Iohānes autem discedens ab eis, reuersus est Ierosolymam.

9 Qui & Paulus, ὁ καὶ Παῦλος. Hoc primùm loco cœpit Apostolus à Luca Paulus dici, quum vbique antea Saulum vocarit: nec deinceps alio quàm Pauli nomine vsquam vocabitur. Id verò diligenter consideratum, fortassis aditum nobis patefaciet ad intelligendum quid de Sauli & Pauli nomine constituendum sit. quod non prorsus alienum fuerit à scopo nobis proposito: quum suprà capitis duodecimi versu 25, admonuerimus ex vetustis codicibus, legendum esse Σαῦλος, non Παῦλος. Sunt igitur qui iam inde ab initio binomium fuisse Apostolum putent, (cuius sententiæ author esse videtur Origenes) vt ex altero nomine Iudæus, ex altero ciuis Romanus esse intelligeretur. Sunt contrà qui cum religione nomen etiam mutasse putent, quum ex Pharisæo fieret Christianus, vt & nonnullis Apostolis noua nomina indita sunt à Domino. Sunt demum qui à Sergio Paulo Proconsule ad Christum conuerso, hoc cognomen adeptum esse putent. Ac istorū quidē opinio ex hoc ipso loco videtur refutari, quum antè nominetur Paulus quàm Proconsul ipse conuersus legatur. Denique neque coniectura vlla vehementi, neque Lucæ authoritate nititur hæc opinio. Cur verò nomen mutasse existimemus, sanè non video: non modò quia nullum habemus eius rei testimonium, sed etiam quia quoties nomina mutata sunt, aliquid in eo mysterii latuit quod nouo nomine significaretur: vt in Abrahamo, Sara, Cepha, Boanerges, & similibus: Pauli verò nomen nihil eiusmodi declarat. Neque enim Ambrosius (quod cum tantorum virorum pace dixerim) aptè in Romano nomine Græcam etymologiam quærit. Augustinus verò potius argutè quàm solidè philosophatur, Paulum dictum quòd ex superbo Pharisæo paruulus Christi discipulus sit factus. Deinde si hoc verum est, cur in hunc locum distulit Lucas eum hoc nomine vocare? cur toties Saulum appellauit ex quo Christianus factus erat? Sed & postrema hæc ratio videtur indicare binomium non fuisse. Neque enim temere existimarim Lucam nusquam antea Paulum illum vocasse, nusquam deinceps Saulum dicere: quasi ex hoc loco incipiat noui cuiusdam hominis gesta auspicari. Quid igitur? Ego neque binomium fuisse, aut saltem duo diuersa nomina hîc ei tribui, neque etiam nomen propriè mutasse crediderim: sed quemadmodum siquis Hebraicè יוחנן, Græcè ac Latinè Iohannes, Gallicè *Iehan*, Germanicè *Hans*: siquis Germanico vocabulo *Ludwik* aut *Dietrich*, Latinè Ludouicus aut Theodoricus, Gallicè, *Lonys* ou *Tierry* nominetur: quamuis in istis multo maior sit varietas quàm in Saulo & Paulo, tamen nemo totidem hæc esse diuersa nomina dixerit, sed eadem potius, pro idiomatum ratione variata. Sic puto quem Hebræi & Syri שאול, eundem à Græcis, qui eo tempore Romanis nominibus magis assueuerant, Paulum fuisse dictum propter summam horum nominum affinitatem. Quum igitur ab hoc tempore atque adeo ab hac historia incipiat Paulus suo illo inter Gentes Apostolatu defungi, (antea enim nonnisi inter Syros & Iudæos erat versatus) meritò incipit ab hac historia Lucas illud nomen ei tribuere quod illi perpetuū postea fuit inter Gentes: quibus videlicet nunquam postea destitit Euangelium prædicare. ac facilè mihi quidem persuadeo, primùm à Proconsulis Romani familia ita vocari cœpisse.

10 Maleficentia ῥᾳδιουργίας. id est κακουργίας, siue hoc libeat in genere accipere pro omni malitia ac scelere, (nam ῥᾳδιουργίαν vocant Græci vitium illud, quo quis laboret, ad quoduis scelus facilè ac propenso animo feratur) siue malimus ad id de quo agitur accommodare, nimirum ad malas illas artes, quibus qui vtuntur, peculiari quadam ratione malefici dicuntur. Nam quia eiusmodi homines toti sunt in diaboli potestate, ideo nullum est tantum scelus vt ab eo possint abhorrere. Vulgata Fallaciam interpretatur, Erasmus Versutiam, vocabulis (meo quidem iudicio) nimium dilutis. Inuertere, διαστρέφων. Sic conuertimus ad verbum. Sed tamē apparet τὸ διαστρέφειν opponi τῷ εὐθείας ποιεῖν, quod vertimus cōplanare: pro quo dicit vno verbo Vlpianus, Vias purgare, hoc est (vt ipse interpretatur) ad proprium libramentum, sublato eo quod superest, redigere. Quia igitur impius iste se opponebat viis Domini, id est doctrinæ Apostolicæ, quæ vna ad Deum ducit, dicitur vias Domini peruertere: quod declarat hoc in loco, impedimētis ac quasi sētibus cōplere, vt iter nō sit peruiū.

11 Manus, ἡ χείρ. Manus Domini hoc in loco ex Hebræorum idiotismo, pro virtute quidem ac potestate Dei accipitur, vt sæpe iā annotauimus: sed ea demū quā exerit feriēdis atque adeo proterēdis suis hostibus.

13 Paulus & qui cū eo erant, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Sic vertendum esse hunc locum apparet ex eo quod mox de

Iohāne subiicitur, & sētētia ipsa ostēdit. Alioquin solēt Græci elegāter hoc dicēdi genere singulares etiā personas significare, vt quū pro Platone οἱ περὶ Πλάτωνα, pro Aristotele οἱ περὶ Ἀριστοτέλην dicūt, cuius exēplū extat Ioh. 11. c. 19. Sed hoc perpetuū nō esse, doctissimus Budæus prolatis exēplis docet: neq; sanè videtur hoc loco satis cōmodè ita accipi posse. Pergen Pāphyliæ *urbem*, Πέργην τῆς Παμφυλίας. Rectè annotat Eras. regionis nomen adiici non ob discretionē, quū vna sit Perge, sed ad situ eius vrbis explicandum. Sequenti autem versiculo Antiochiam nominans, Pisidiæ nomen addidit, vt hanc Antiochiam ab altera illa Syriaca distingueret.

Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης, παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, ἐκάθισαν.

14 At ipsi quum perrexissent Perga, venerunt Antiochiam *urbem* Pisidiæ, & ingressi synagogam die Sabbathi sederunt.

14 Illi verò pertransēūtes Pergen, venerunt Antiochiam Pisidiæ: & ingressi synagogam die Sabbathorum sederunt.

Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε.

15 Post lectionem autem Legis & Prophetarum miserunt præfecti synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.

15 Post lectionē autē Legis & Prophetarum, miserunt principes synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est in vobis sermo exhortationis ad plebem, dicite.

Ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ, εἶπεν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ἀκούσατε.

16 Quū surrexisset igitur Paulus, manu silētio facto, ait, Viri, Israelitæ, & qui timetis Deū, audite.

16 Surgēs autē Paulus, & manu silētio indicēs, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deum, audite.

Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς.

17 Deus populi huius Israel, elegit Patres nostros, & populum extulit, quum essent incolæ || in terra Ægypti, || & ex ea eduxit eos elato brachio.

17 Deus plebis Israel elegit patres nostros, & plebē exaltauit, quum essent incolæ in terra Ægypti, & in brachio excelso eduxit eos ex ea.

Exodi 1. a. 1. Exo. 13. d. 14

Καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.

18 Et circiter || quadraginta annorum tempus mores eorum pertulit in deserto.

18 Et per quadraginta annorum tēpus mores eorum sustinuit in deserto.

Exo. 16. a. 1

Καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν.

19 Et quum deleuisset septem gentes in terra Chanaā, || sorte distribuit eis terram earum.

19 Et destruēs gētes septē in terra Chanaā, sorte distribuit eis terrā eorum,

Iosue 14. a. 1

Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου.

20 Et postea ānis circiter quadrīgētis quīquagīta || dedit iudices vsq; ad Samuelem Prophetā.

20 Quasi post quadrigētos & quīquagīta ānos: & posthæc dedit iudices vsq; ad Samuel Prophetā.

Iudic. 3. b. 9

14 Sabbāthi, τῶν σαββάτων. Vulg. & Erasmus, Sabbathorū. Atqui manifesta est numeri enallage, de qua diximus Matthæi 12. a. 1. ב, *pro*, את, *vel*, אצל, *penes nos, vel apud nos.*

15 In vobis, ἐν ὑμῖν. Vel vobis, vt loquūtur Græci & Latini. Sed istius Hebraismi videtur nonnulla esse emphasis: ex quo intelligitur, quicquid in nobis est diuinæ gratiæ, id diuinitus esse in nos delapsum, vt tanquam thesaurum in testaceis vasis inclusum circunferamus: sicut ait Paulus 2. Cor. 4. b. 7: quò etiam pertinet Dauidis illud Psal. 40. a. 1, Posuisti in os meum canticum nouum.

17 Extulit, ὕψωσεν: id est העלה, ascendere fecit: quo verbo vtitur plerunque Moses hanc liberationem describens: aut הרים, id est sublatum euexit in dignitatem, 1. Reg. 16. a. 2, & Psal. 9. c. 14: quò pertinent magna illa beneficia quæ elegantissimè describuntur in Mosis cantico, & Deut. 4, & Ezech. 16: vt mihi quidem videatur hæc postrema interpretatio maximè conuenire. Elato brachio, μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ. Heb. בזרוע נטויה, id est, apertè exerta vi ad hostes populi sui conterendos. Nam μετὰ hîc accipitur pro διὰ, vt infrà, 14. 27

20 Quadringentis quinquaginta, τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα. Totus hic locus in Vulgata editione aliter legitur. Sic enim habet, Sorte distribuit eis terram eorum, quasi post quadringentos & quinquaginta annos: & posthæc dedit iudices, &c. Atqui controuersia est quî possis commodè istos 450 annos numerare. Nam à vocatione Abrahami ad exitū ex Ægypto, numerantur anni 430, Exo. 12. f. 40: quibus si addideris 40 illos quibus præfuit Moses in deserto, iā collegeris annos 470. Sin autē à descēsu in Ægyptū numeres, cōperies dūtaxat annos 250 vsque ad ingressum in terram Chanaā. Quid si à nato Isaaco? certè conueniet supputatio, hoc modo, A nato Isaaco ad exitum ex Ægypto numerātur anni quadringenti, Gen. 15. c. 13: vt exposuimus suprà, cap. 7. a. 6. His adde 40 quibus commorati sunt in deserto, & confeceris 440. Hîc demū adiiciendi sunt septē, quos ab ingressu Israelitarum vsque ad distributionem terræ Chanaā intercessisse, sic probatur. Si conferatur initiū capitis 9. Numer. cum eiusdem libri cap. 13, comperietur missos fuisse exploratores anno secundo exitus ex Ægypto. Iam verò Ios. 14, Caleb numerat ab eo tēpore quo missus fuit explorator vsque ad distributionem terræ, annos 45. ex quorū numero si subduxeris 38 qui consūpti fuerunt in deserto, donec videlicet 40 anni explerētur, sicut futurū dixerat Dominus Num. 14. f. 34: relinquētur anni illi septem in delendis Chananæis sub Iosua consumpti. quòd si addideris illis 440, compereris in summa annos 447 à nato Isaac ad terræ distributionem, quamobrem etiā Paulus addidit particulam ὡς, id est circiter, quum plenum numerum dixisset tribus annis maiorem. Cur autē ab Isaaco nato potius quàm à vocatione Abrahami numerare incipiat, causa etiam optima potest adferri: quia de semine Abrahami hîc agitur, cuius initium ab ipso Isaac ducitur. quamobrem etiam Moses 400 annos seruitutis ab eodē initio auspicatur, Gen. 15. c. 13. Itaq; Latina exemplaria fortassis non modò nō tam sunt deprauata quàm quidā sunt arbitrati, sed fortassis etiā rectius habent quàm Græca quæ nūc sunt in manibus. Nam etiā in vno vetustissimo codice manuscripto disertè scriptū erat, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν, ὡς ἔτε-

σι τετρακοσίοις πεντήκοντα· καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτὰς, &c. quam lectionem apparet sequutum esse Veterem interpretem. Quia tamen in cæteris omnibus summo consensu adscribitur punctum post αὐτῶν, & deinde legitur, καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς, &c. non ausi sumus à Græcæ lectionis vestigiis discedere. Emendare tamen licuit manifestum errorem, à magno illo M. Luthero animaduersum, qui pro τετρακοσίοις, quadringentis, substituendum putat τριακοσίοις, trecentis. quod nequis temere factum esse clamitet, chronologiã paucis subiiciam: ex qua appareat manifestum videri posse errorem, & de quo penè ambigi non possit. Numerantur ergo 1. Reg. 6. a. 1, ab exitu Ægypti ad inchoatam templi structuram anni duntaxat CCCCLXXX. Hinc primùm excipiendi sunt XL quibus Moses populum duxit in deserto, & quos Paulus, quũ dicit μετὰ ταῦτα, manifestè ab istis separat: deinde XL qui tribuuntur Samueli & Sauli in proximo versiculo: præterea XL illi quibus regnasse Dauid dicitur, 2. Sam. 2. b. 11. postremò tres primi anni regni Solomonis. nam ineunte demũ quarto templum inchoauit, 1. Reg. 6. a. 1. Hi coniuncti efficiunt annos CXXIII. quos si à CCCCLXXX subduxeris, supererunt duntaxat CCCLVII, qui Iudicibus relinquuntur. Ideo Paulus quum duntaxat CCCL dixisset, quia plenus est numerus, addidit particulam ὡς, id est circiter, propter septem illos annos superantes: sicut Iud. 11. c. 26, siquis rectè supputet, cõperiet sex annos superantes à Iephthe prætermitti. Itaque nullo modo videtur legi posse τετρακοσίοις, sed omnino scribendum esse τριακοσίοις. Et hæc quidem valde probabiliter vir ille disseruit. Sed quum ventum est ad annos singulorum Iudicum supputandos, fateor me nondum inuenire potuisse quomodo nõ plures CCCLVII annis illis tribuãtur. Itaq; tãtisper dũ quispiã hãc quoq; partẽ ita explicet, vt omnia sint planissima, quũ mihi nõ liqueat, nolui ab eo discedere ĩ quo video omnes Græcos codices cõsẽtire.

21 Κἀκεῖθεν ᾐτήσαντο βασιλέα· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ἔτη τεσσαράκοντα.

21 Et exinde ‖petierunt regem, ‖deditque eis Deus ¨Saul filiũ Cis, virum ex tribu Beniamin, annis quadraginta.

21 *Et exĩde postulauerũt regẽ, & dedit illis Saul filiũ Cis, virũ de tribu Bẽiamin, annis quadraginta.*

1. Reg. 8. a. 5
1. Reg. 9. c. 15, & 10. a. 1

22 Καὶ μεταστήσας αὐτὸν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα· ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας, Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου.

22 Et amoto illo, excitauit eis Dauid regem: cui etiam testimonio dato dixit, ‖Inueni Dauid *filium* Iesse, virum secundũ cor meum, qui exequetur omnes voluntates meas.

22 *Et amoto illo, suscitauit illis Dauid regem: cui testimonium perhibens, dixit, Inueni Dauid filium Iesse, uirum secundũ cor meum, qui faciet omnes uoluntates meas.*

1. Reg. 16. c. 15
Psal. 88. d. 21

23 Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ᾽ ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν.

23 Huius è semine Deus ‖secundum promissionem ¨excitauit Israeli Seruatorem Iesum:

23 *Huius De⁹ ex semine secũdũ promissionẽ eduxit Israel saluatorẽ Iesum.*

Esa. 11. a. 1

24 Προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ.

24 ‖Quũ antè prædicasset Iohannes ¨corã eo iam aduentante, Baptismũ resipiscentiæ Israeli.

24 *Prædicãte Iohanne ante faciem aduentus eius Baptismum pænitẽtiæ omni populo Israel.*

Matth. 3. a. 1
mar. 1. a. 2

25 Ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε, Τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγώ, ἀλλ᾽ ἰδοὺ, ἔρχεται μετ᾽ ἐμὲ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι.

25 ‖Quũ autẽ expleret Iohãnes cursum, dixit, ‖Quẽ me suspicamini esse? nõ is sũ ego, sed ecce, venit post me, cuius pedũ soleã non sum dignus qui soluam.

25 *Quum impleret autem Iohannes cursum suum, dicebat, Quem me arbitramini esse? non sum ego, sed ecce, uenit post me, cuius nõ sũ dignus calceamenta pedum soluere.*

Mar. 1. a. 7
ioh. 1. c. 20

26 Ἄνδρες ἀδελφοὶ, υἱοὶ γένους Ἀβραὰμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη.

26 Viri fratres, filii generis Abrahæ, & qui inter vos timẽt Deũ, vobis ¨sermo salutis huius missus est.

26 *Viri fratres, filij generis Abrahã, & qui in uobis timẽt Deũ, uobis uerbum salutis huius missum est.*

27 Οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν, τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες ἐπλήρωσαν.

27 Qui enim habitabãt in Hierusalẽ, & primores eorũ, quum ignorarent istum, ¨& *eo* condemnato, voces Prophetarũ quæ per omne Sabbathum leguntur, impleuerunt:

27 *Qui enim habitabãt Ierusalẽ, & principes eius, hunc ignorãtes, & uoces Prophetarũ quæ per omne Sabbathũ legũtur, iudicantes impleuerunt.*

21 Saul, Σαούλ. In quadraginta annorum spatio quorum fit postea mentio, notandũ est cum Saule coniungendum esse Samuelem, cuius dignitas à regia maiestate fuit quodammodo absorpta. Ideo non fit eius mentio peculiaris cum reliquis Iudicibus, sed cum primo rege coniungitur.

23 Excitauit Israeli ser. Ie. ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν. Nonnulla exẽplaria pro ἤγειρε habẽt ἤγαγε, Adduxit: sed illud videtur ἀκυρότερον. Quædã etiã legũt pro σωτῆρα, σωτηρίαν salutem. Quædam etiam expungunt Ἰησοῦν: Mihi verò videtur non redundare, sed addi potius à Paulo, vt significet Iesum verè id fuisse quod dicebatur.

24 Corã eo iã aduẽtãte, πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ. Vulg. & Eras. perobscurè adverbũ, Ante faciẽ aduẽtus ei⁹. Castellio nõ satis expressè, Ante cui⁹ ingressũ: quũ id cæteris etiã Prophetis quãtũuis à Christi aduẽtu remotis, tribui possit. Itaq; πρὸ προσώπου αὐτοῦ, id est vt Hebræi loquũtur, לפני בואו, nõ tã præcedẽs tẽpus declarat q̃ præsentiã illius cui aliquis præeat. Indicat enim Iohãnẽ fuisse apparitoris instar, qui Christũ nõ emin⁹, vt alii Prophetæ, venturũ significaret, sed iã iter ingressũ, imò iã præsentẽ & sibi à tergo imminẽtẽ cõmõstraret. quã sẽtẽtiã conati sum⁹ exprimere, quòd alioquin hic hebraismus in eo videretur obscurior q̃ pro εἰσερχομένου seu προσερχομένου αὐτοῦ, Lucas hebraissans dixerit τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, id est aduentum, pro ipso qui aduentat.

26 Sermo salutis huius, ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης. Id est, nuntius iste salutis, siue salutifer. Videtur enim hoc commodissimè posse explicari per hypallagen, de qua diximus suprà, 5. d. 20

27 Et *eo* damnato, καὶ κρίναντες. Videri posset particula καὶ redundare, sed potius puto duabus copulatiuis coniungi duo participia & totidem verba, nempe κρίναντες ἐπλήρωσαν & ἀγνοήσαντες ᾐτήσαντο.

28 Καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ᾐτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν.

28 Et nulla causa mortis inuenta, ‖petierunt à Pilato vt necaretur.

28 *Et nullam causam mortis inuenientes in eo, petierunt à Pilato ut interficerent eum.*

Mat. 27. c. 22
mar. 15. b. 13
luc. 23. c. 23
ioh. 19. a. 6

29 Ὡς δὲ ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνημεῖον.

29 Quũ verò perfecissẽt omnia quæ de eo scripta erant, detractum è ligno, posuerunt in monumento.

29 *Quumq; cõsumassent omnia quæ de eo scripta erant, deponẽtes eũ de ligno, posuerunt eũ in monumento.*

30 Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

30 ‖Deus autem excitauit eum à mortuis.

30 *Deus uerò suscitauit eum à mortuis tertia die.*

Mat. 28. a. 2
mar. 16. b. 6
luc. 24. a. 7
ioh. 20. c. 19

31 Ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλὴμ, οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν.

31 Qui visus est per dies multos iis qui simul ascenderant cum eo à Galilæa in Hierusalẽ, súntque testes eius apud populum.

31 *Qui uisus est per dies multos us qui simul ascẽderant cum eo de Galilæa in Ierusalem, qui usque nunc sunt testes eius ad plebem.*

32 Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν.

32 Nos quoque vobis euangelizamus eam promissionẽ quæ patribus facta est, Deum expleuisse filiis illorũ, *id est* nobis, ¨excitato Iesu:

32 *Et nos uobis annuntiamus eam quæ ad patres nostros repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimpleuit filijs nostris, resuscitans Iesũ:*

33 Ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται, Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

33 Vt etiam in ¨Psalmo secundo scriptũ est, ‖Filius meus es tu, ego hodie genui te.

33 *Sicut & in Psalmo secundo scriptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

Psal. 2. b. 7
heb. 1. b. 5, & 5. b. 5

34 Ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν μηκέτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθορὰν, οὕτως εἴρηκεν, Ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά.

34 Quòd autem excitauerit eum à mortuis, non amplius reuersurum ¨in sepulchrum, ita dixit, ‖Dabo vobis ¨firmas illas Dauidis beneficentias.

34 *Quòd autem suscitauit eũ à mortuis, amplius iam non reuersurũ in corruptionem, ita dixit, Quia dabo uobis sancta Dauid fidelia.*

Esa. 55. b. 3

35 Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.

35 Ideo & aliâs dicit, ‖Non sines sanctum tuum sentire corruptionem.

35 *Ideóque & aliâs dicit, Nõ dabis sanctum tuũ uidere corruptionem.*

Psal. 15. d. 10

32 Excitato Iesu, ἀναστήσας Ἰησοῦν. Verbum ἀναστῆσαι duplici respectu dicitur. Interdum enim refertur ad primum illum exortum, interdum verò opponitur morti quæ somnus dicitur: sed quum posteriore significatione accipitur, addi solet aliquid ex quo id possit intelligi. Itaque quum hoc loco nihil addatur, imò verò in proximo versiculo peculiaris mentio fiat resurrectionis, malim hoc quidem loco τὸ ἀναστῆσαι referre ad totum mysterium ἐνανθρωπήσεως quàm ad nudam resurrectionem de qua postea seorsum agit. Cur enim in proximo versiculo vteretur præfatione? Deinde quamuis exhibitionis Christi veluti clausula ac periodus sit resurrectio, tamen quum propositio sit vniuersalis, exhibitum fuisse Christum patribus promissum, videtur omnino verbum ἀναστῆσαι non debere ad resurrectionem restringi, quin violenta sit expositio. Postremò formulæ promissionum illarum quas præstitas fuisse dicit, respiciendæ sunt. In illis autẽ in genere fit mentio seminis ac Prophetæ exorituri. Itaque verbum ἀναστῆσαι sic quoque explicandum est, quum de promissionis exhibitione agitur. Sed sicut verbum illud æternum videtur, nostri respectu, tum demum genitum fuisse quum sese in carne conspicuum præbuit, ita in hac ipsa carne tum demum verè & manifestè apparuit vt Dei vnigeniti Filius, quum deposita infirmitate, victor mortis è sepulchro emersit. Itaque non dubium est quin aduerbiũ HODIE, vtrunque mysteriũ, nẽpe ἐνανθρωπήσεως & resurrectionis cõplectatur. 33 Psalmo secundo, ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ. ita scriptum inuenimus in omnibus vetustis codicibus. Apparet tamen ex Hieronymo, Hilario & Augustino, quos citat in hunc locum Erasmus, vetustiora exẽplaria scriptum habuisse, Psalmo primo: siue quòd Psalmus ille, Beatus vir, non sit olim propriè habitus pro Psalmo, sed potius pro eius libri præfatione: siue q̃ Psalmus quem hodie secundum facimus, vnus olim fuerit cum primo.

34 In sepulchrum, εἰς διαφθοράν. Vulgata & Erasmus, In corruptionẽ. Atqui nimis impropriè diceretur Dominus eò reuerti quò nunquam deuenit. Sciendum est ergo Lucam, Græcos veteris Testamenti interpretes sequutum, διαφθορὰν conuertere id quod Hebræis dicitur שחת, id est sepulchrum, à שחת, quod est corrũpere, vt à Græcis simili ratione dicitur sarcophagus: cuius translationis exẽpla occurrunt multis locis, vt Psal. 107. b. 20, Thren. capitẽ 4. d. 20. Atque adeo interdum in genere accipitur pro fossa, vt Psal. 32. a. 7. Sed in sequentibus versiculis vbi aliud verbum adiungitur, nempe ἰδεῖν pro παθεῖν, id est sentire & affici, corruptionem declarat potius quàm sepulchrum: quum sic etiam accipiatur שחת, & quidem propria significatione, vt Leuitici 22. d. 25. Firmas Dauidis beneficentias, τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Vulgata & Eras. ad verbum, Sancta Dauid fidelia, nimium obscuré. Sciendum est igitur Græcos interpretes, quos hic quoque sequutus est Lucas, חסיד, id est benignum ac beneficum, interpretari solere ὅσιον, vnde factum vt חסדים beneficentias, id est gratuitas illas promissiones, ὅσια conuerterint. Dicuntur autem Dauidis passiua significatione, nimirum quòd Dauidi sint factæ: vt fœdus Abrahami vocatur fœdus cum Abrahamo initum. Et hæ quidem Dauidi promissæ munificentiæ, vocantur πιστὰ fideles, id est firmæ & constantes, ex Hebræorum quoque idiotismo: quia vt sint homines mendaces, nihilominus tamen rata sunt Dei promissa, neque nos vnquam fallunt. Quum igitur omnes Dei promissiones sint in Christo (vt ait Apostolus) Etiam & Amen, firmissimum, perpetuum & immortale esse ipsum promissionum omnium fundamentum rectè colligit Paulus.

חסד

3. Reg. 2. b. 10

36 Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ, ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν.

36 Nam Dauid quidē quū sua ætate inseruisset Dei consilio, obdormiuit, & adiunctus est patribus suis, sensitque corruptionem:

36 *Dauid enim in sua generatione quū administrasset voluntati Dei, dormiuit, & apposit⁹ est ad patres suos, & vidit corruptionē.*

37 Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν.

37 At is quem Deus excitauit, non sensit corruptionem.

37 *Quem verò Deus suscitauit, non vidit corruptionem.*

38 Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοί, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται·

38 Notum igitur sit vobis, fratres, annuntiari vobis remissionem peccatorū per istum:

38 *Notū igitur sit vobis, viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur:*

39 Καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται.

39 Et ab omnibus à quibus per Legem Mosis absolui non potuistis, per hunc quemuis qui credat, absolui.

39 *Et ab omnibus quibus non potuistis in Lege Moysi iustificari, in hoc omnis qui credit, iustificatur.*

Habac. 1. b. 5

40 Βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις,

40 Videte ergo ne vos inuadat quod dictum est in Prophetis,

40 *Videte ergo ne superueniat vobis quod dictum est in Prophetis,*

41 Ἴδετε οἱ καταφρονηταί, καὶ θαυμάσατε καὶ ἀφανίσθητε· ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ᾧ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν.

41 ‖Videte ô contemptores, & admiramini, & euanescite: quia opus operor ego dieb⁹ vestris, opus quod non credetis siquis enarrauerit vobis.

41 *Videte contemptores, & admiramini, & disperdimini, quia opus operor ego in diebus vestris, opus quod non credetis si quis enarrauerit vobis.*

42 Ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα.

42 Egressis autem ex è synagoga Iudæorum, rogarunt Gentes vt in proximè sequens Sabbathum [eloquerentur] loquerentur sibi hæc verba.

42 *Exeuntibus autem illis, rogabant ut sequenti Sabbatho loquerentur sibi verba hæc.*

43 Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ· οἵτινες προσλαλοῦντες αὐτοῖς, ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.

43 Soluto autem conuentu, sequuti sunt multi ex Iudæis & religiosis proselytis Paulū ac Barnabam: qui alloquētes eos, persuaserunt eis vt perseuerarent in gratia Dei.

43 *Quùmque dimissa esset synagoga, sequuti sunt multi Iudæorum & colentium aduenarum Paulum & Barnabam: qui loquentes suadebāt eis ut permanerēt in gratia Dei.*

36 Quum sua ætate inseruisset Dei consilio, ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ. Vulgata, In sua generatione quū administrasset voluntati Dei. Erasmus post ὑπηρετήσας distinguit, & τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ coniungit cum ἐκοιμήθη, & ita conuertit, Quum suæ ætati inseruisset, consilio Dei obdormiuit. sed hāc distinctionem in vetustis exemplaribus non inuenio.

38 Et ab omnibus à quibus, καὶ ἀπὸ πάντων ὧν. Distinguenda sunt ἀπὸ πάντων & ὑπὸ πάντων: quod discri-men nisi obserues, non rectè possis hunc locum explicare. Neque enim hæc pertinent ad ceremonias à quib⁹ omnibus (id est per quas) non potuerint Iudæi absolui: sed ad peccata, à quibus liberari seu absolui non potuerint in Lege Mosis, id est per Legis ceremonias: absoluuntur autem per istum, (id est Christum) si fide eum amplectantur. Absolui, δικαιωθῆναι. Hebraicè, הצדיק: id est iustum declarari siue absolui: cui opponitur הרשיע, quasi dicas improbificare, id est nocentem declarare seu damnare. Neque verò refugio Iustificandi verbum, quod etiam vsurpaui Mat. 11. c. 19, & 12. c. 37. sed nequis illud Ab omnibus perinde acciperet acsi casus esset modi aut instrumenti per quod iustificemur, id est iusti fiamus ac pronuntiemur, aut pro iustis habeamur: hoc quidem loco malui Absoluēdi verbum vsurpare, vt magis perspicua esset oratio. Sed de hoc verbo copiosius (si Dominus dederit) differemus in Epistola ad Romanos.

40 In Prophetis, ἐν τοῖς προφήταις. Quia ex vno Habacuc petitū est hoc testimoniū, annotat Eras. esse numeri ἑτέρωσιν: sed alia est ratio expediēdi hui⁹modi multo certior & verior, de qua dixi Mar. 1. a. 2, & Io. 6. e. 45.

41 Contemptores, οἱ καταφρονηταί. In Hebræo legitur בגוים, pro quo videntur Græci legisse בוגדים.

42 Egressis autem, &c. Ἐξιόντων δὲ, &c. Vel, Egressis autem Iudæis è synagoga. Nam hanc quoque interpretationem admittunt Græca [illegible] illa interpretatio probabilior est, vt rectè obseruat doctissimus interpres. Nam siquis attentè consideret [quod] sequitur, nempe soluto cœtu multos ex Iudæis & proselytis ad Paulum & Barnabam confluxisse, intelliget Paulum & Barnabam statim post habitam orationem illam, ex synagoga excessisse. Sed & in vno codice scriptum erat ἐξιόντων δὲ αὐτῶν, & totum illud ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, expunctum. Gentes, τὰ ἔθνη. Hoc non legimus in vno peruetusto exemplari: & fortassis ab aliquo expunctū est cui mirum fuerit Gentes in Iudæorum cœtu inueniri. Atqui dicit Lucas eos fuisse iam egressos, quum eos rogarent Gentes: & in proximo conuentu apparet etiam Gentes adfuisse. Hæc verba, τὰ ῥήματα ταῦτα. In quibusdam codicibus hoc deest, in quodam verò inuenimus τὰ ῥήματα τὰ αὐτὰ, id est eadem illa verba. Neque mirum est Gentiles sic fuisse loquutos, quum multi passim inter profanos etiam iudaissarent, vt ex illorum temporum scriptoribus Latinis apparet. In proximè sequens Sabbathum, εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον. Μεταξὺ interpretor μεθεξῆς, vt si in vernaculo sermone dicas, En attendant le sabbat prochainement venant. Alioqui τὸ μεταξὺ σάββατον interiectum Sabbathum declarat. Vulg. & Erasmus, Sequēte Sabbatho, ita vt εἰς pro ἐν ponatur. Sed nō fit mihi verisimile, delectum fuisse à Gentibus diem Sabbathi, præsenti opportunitate neglecta.

43 Religiosis, τῶν σεβομένων. Sic solet Lucas in hoc libro eos ex profanis gentibus significare qui Mosis religionem, relicto paganismo, erant amplexi: quamuis nonnulli essent incircuncisi, vt suprà vocauit Cornelium εὐσεβῆ, cap. 10. a. 2. Qui, οἵτινες. Videlicet Paulus & Barnabas. Multo enim est probabilius Iudæos istos & proselytos ab illis quàm illos ab istis fuisse confirmatos. Persuaserunt eis, ἔπειθον αὐτοὺς. Vulg. & Eras. Suadebant eis, quod non placet.

44 Τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

44 Sequēte verò Sabbatho vrbs propè tota coacta est ad audiendum sermonem Dei.

44 *Sequēti verò Sabbatho penè vniuersa ciuitas cōuenit audire verbum Dei.*

45 Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες.

45 Visa autem turba Iudæi repleti sunt inuidia, & contradicebāt iis quæ à Paulo dicebantur, contradicentes ac blasphemantes.

45 *Videntes autem turbas Iudæi, repleti sunt zelo, & cōtradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, blasphemantes.*

46 Παρρησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας εἶπον, Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτόν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ, στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη.

46 Tunc libertate vsi Paulus ac Barnabas dixerunt, Vobis necesse fuit primùm exponi sermonem Dei: postquam autem repellitis illū, & indignos vos ipsos decernitis æterna vita, ecce, conuertimur ad Gentes.

46 *Tunc constanter Paulus & Barnabas dixerunt, Vobis oportebat primùm loqui verbū Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce, cōuertimur ad Gentes.*

47 Οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος, Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

47 Sic enim nobis mādauit Dominus, dicens, ‖Constitui te vt sis lux Gentium, vt sis saluti vsque ad vltimas terras.

47 *Sic enim præcepit nobis Dominus, Posui te in lucem Gentium, ut sis in salutem vsque ad extremū terræ.*

Esa. 49. b. 10

48 Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη ἔχαιρον, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου· καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

48 Gentes autem hæc audiētes, gauisæ sunt, & glorificabant sermonem Domini: & crediderūt quotquot erant ordinati ad vitam æternam.

48 *Audiētes autem Gētes gauisæ sunt, & glorificabant verbum Domini: & crediderūt quotquot erant præordinati ad vitam æternam.*

49 Διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας.

49 Perferebatur autē sermo Domini per totam illā regionem.

49 *Disseminabatur autem verbum Domini per vniuersam regionem.*

50 Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως, καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

50 Iudæi verò extimularūt mulieres religiosas & honestas, & primos vrbis, & excitarūt persequutionem in Paulum ac Barnabam, eiecerúntque eos è finibus suis.

50 *Iudæi autem concitauerunt mulieres religiosas & honestas, & primos ciuitatis, & excitauerunt persequutionem in Paulum & Barnabā, & eiecerūt eos de finibus suis.*

51 Οἱ δὲ ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτούς, ἦλθον εἰς Ἰκόνιον.

51 ‖At illi excusso puluere pedū suorū in eos, venerūt Iconium.

51 *At illi excusso puluere pedū i eos, venerūt Iconiū.*

Infrà 18. b. 6 matth. 10. b. 14 mar. 6. b. 11 luc. 9. a. 5

52 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ Πνεύματος ἁγίου.

52 Discipuli verò replebantur gaudio & Spiritu sancto.

52 *Discipuli quoque replebantur gaudio & Spiritu sancto.*

44 Sequente, ἐρχομένῳ. Id est ἑπομένῳ.

47 Inuidia, ζήλου. Vulgata & Erasmus, Zelo. Vide Iohan. 2. c. 17. Cōtradicentes ac blasphemantes, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. In tribus codicibus scriptum erat duntaxat βλασφημοῦντες: & sanè videtur totum illud ἀντιλέγοντες καὶ redundare.

46 Decernitis, κρίνετε: id est, hoc vestro facto, quasi sententia in vosipsos lata, statuitis ac decernitis. Vulgata & Erasmus, Iudicatis: rectè quidem, sed ambiguè. Posset enim hoc ad mentis iudiciū referri, quasi isti animi sui iudicio & apud se statuerent se hac Dei gratia indignos esse, vt facere solent qui peccatorum suorum sensu tanguntur: qui quidem primus est ad salutem gradus. id verò in istos non cadit.

48 Ordinati, τεταγμένοι. Ergo vel non omnes erant vitæ æternæ destinati, vel omnes crediderūt, vel hoc temere dictum est à Luca: quod absit vt vel in mentem nobis veniat. Agitur autem hîc non de præscientia simplici, sed de ordinatione æterna, & ita quidem vt ei subiiciatur fides. Hoc cōsiderent illi qui præscientiam Dei à decreto separant, quique præuisam fidē faciunt electionis causam. Sed & hic locus manifestè ostendit quàm parum solida, atque adeo (quod cum bona quorūdam veterum pace dictum sit) quàm inepta sit illa distinctio verbi actiui προητοίμασεν à passiuo κατηρτισμένα: quam nonnulli excogitarunt vt eluderent Pauli disputationem de æterna Dei prouidentia, Rom. 9. v. 22 & 23. Cæterùm Vetus interpres pro Ordinati conuertit Præordinati, quum Græcè non sit scriptum προτεταγμένοι, vel προκεχειρισμένοι, vt solet transferre. Sed tamen eadem prorsus manet sententia. Nam si crediderunt qui ordinati erant ad vitam, certè ordinatio hæc fidem antegreditur, ac multo magis ipsa fidei effecta. Itaque Dei decretum primo loco statuatur necesse est, non tātùm tempore, (est enim æternum) sed etiam causarum ordine: quum cætera quæ ad salutem spectāt, sine vlla exceptione illi subiiciantur, vt effecta subordinata, causæ.

50 Religiosas & honestas, σεβομένας καὶ εὐσχήμονας. Significat Lucas mulieres Mosaicam legem amplexas, quales etiam Romæ fuisse plurimas conqueruntur profani poetæ. Patebat igitur Iudæis aditus ad illas tanquā concitandæ seditioni maximè opportunas, persuasis videlicet maritis qui plurimum poterant. Addit enim Lucas fuisse εὐσχήμονας, primariæ videlicet authoritatis.

Κεφάλαιον ιδ΄

Ἐγένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος.

Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν.

Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παρρησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν.

Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως· καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις.

Ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτούς,

Συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας, Λύστραν καὶ Δέρβην, καὶ τὴν περίχωρον·

Κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.

Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιπεπατήκει.

Οὗτος ἤκουε τοῦ Παύλου λαλοῦντος· ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι,

Εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ, Ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. Καὶ ἥλλετο, καὶ περιεπάτει.

CAP. XIIII.

1 Factum est autem Iconii vt simul introirēt synagogam Iudæorum, & loquerentur, ita vt crederet Iudæorum simul & Græcorum magna multitudo.

2 Qui verò increduli fuerūt Iudæi, incitarunt & malè affectos reddiderunt animos Gentium aduersus fratres.

3 Multum igitur tempus *ibi* egerunt liberè loquentes, freti Domino, qui testimonium dabat sermoni gratiæ suæ, dabátque vt signa & miracula ederentur per manus eorum.

4 Diuisa est autem multitudo vrbis: & alii quidem erant à Iudæis, alii verò ab Apostolis.

5 Quum autē factus esset impetus Gentium ac Iudæorum vnà cum suis primoribus, vt contumeliis afficerent & lapidarent eos,

6 Re considerata, perfugerunt in ciuitates Lycaoniæ Lystram & Derben, & circumiacentem regionem:

7 Et illic prædicabāt Euāgeliū.

8 Quidam autem vir Lystris impotēs pedibus sedebat, claudus ab vtero matris suæ, qui nunquam ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquentem: qui quū intēdisset in eum oculos, & vidisset quòd fidem haberet *se* seruatum iri,

10 Dixit voce magna, Surge in pedes tuos rectus. Tum *ille* quū exiliisset, ambulauit.

CAP. XIIII.

1 Actū est autem in Iconio vt simul introirēt synagogam Iudæorū, & loquerētur, ita ut crederet Iudæorum copiosa multitudo.

2 Qui uerò increduli fuerunt Iudæi, suscitauerūt & ad iracundiā cōcitauerunt animas Gētiū aduersus fratres.

3 Multo igitur tēpore demorati sunt fiducialiter agētes in Domino, testimoniū perhibēte uerbo gratiæ suæ, dante signa & prodigia fieri per manus eorum.

4 Diuisa est autē multitudo ciuitatis: et quidā quidē erant cū Iudæis, quidam uerò cum Apostolis.

5 Quū autem factus esset impetus Gentium & Iudæorum cum principibus suis, ut contumeliis afficerent & lapidarent eos,

6 Intelligentes confugerūt ad ciuitates Lycaoniæ Lystrā & Derbē, & uniuersam in circuitu regionem:

7 Et ibi euāgelizātes erāt.

8 Et quidā uir Lystris infirmus pedibus sedebat, claudus ex utero matris suæ, qui nunquā ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquētem: qui intuitus eum, & uidēs quia fidē haberet ut saluus fieret,

10 Dixit magna uoce, Surge super pedes tuos rectus. Et exiliuit, & ambulabat.

IN CAPVT XIIII.

2 Qui verò increduli fuerunt, οἱ δὲ ἀπειθοῦντες. Siue, qui non paruerunt doctrinæ, quam sibi persuaderi noluerunt. Nam antithesis τοῦ πιστεύειν ostendit ἀπειθεῖν & ἀπιστεῖν interdum confundi. Malè affectos reddid. ἐκάκωσαν. Vulgata, Ad iracundiam concitauerunt, id est παρώργισαν: vt solent Græci interpretes conuertere verbum הכעיס. Erasmus, Corruperunt: quo vocabulo vtuntur quidem Iurisconsulti, sed tum demum vbi agitur de eo vel qui in æstimationem venit, vt seruo vel ancilla; vel quem nostra interest non fieri deteriorem, vt qui in nostra sunt potestate. Hic ergo ponitur τὸ κακοῦν significatione nonnihil diuersa, quum alioquin hoc vocabulum alibi soleat vsurpari pro Opprimere siue affligere, seu damnum aliquod inferre: adeo quidē vt hoc quoque sit ἅπαξ λεγόμενον. Rectè tamen & eleganter vsurpatum est à Luca, quia isti de quibus agitur, & malis artibus & ad improbè agendum sunt à Iudæis inducti: quo modo corruptionem definit Vlpianus.

3 Liberè loquentes, παρρησιαζόμενοι. Vulgata, Fiducialiter agentes. Erasmus, Fortiter agentes. Ego, quum hic agatur de Euangelii prædicatione, puto retinendam propriam significationem τοῦ παρρησιάζεσθαι. Dicitur autem id propriè de loquendi libertate. Freti Domino, ἐπὶ τῷ Κυρίῳ, Heb. ביהוה: quem Hebraismum non satis videaris exprimere si ad verbum conuertas, In Domino.

5 Vt contumeliis afficerent, ὑβρίσαι. Sic mihi videtur Vetus interpres rectius conuertisse quam Eras. Vt vim adferrent: id est βιάσασθαι.

8 Impotens, ἀδύνατος. Vel, Pedibus captus. Nam impotens apud Latinos ad animum plerunque refertur. Vulg. Infirmus. Eras. Debilis, neuter satis expressé.

10 Surge, ἀνάστηθι. In quinque codicibus & Complutensi editione scriptum legimus, σοὶ λέγω ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνάστηθι, Tibi dico in nomine Domini Iesu Christi, surge, &c. quam lectionem maximè probo. Ita enim solent aliquid adiicere Apostoli, ex quo intelligat turba, ipsos non sua sed Christi virtute agere quod agunt: quum Christus contrà soleat suo iure imperare, vt qui nimirum sit αὐτοκράτωρ.

Οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, Λυκαονιστὶ λέγοντες, Οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς.

Ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν, Δία· τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου.

Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν.

Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαρρήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν, εἰσεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες,

Καὶ λέγοντες, Ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε; καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς.

Ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.

Καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν, ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν.

Καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.

Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους,

11 Turbæ verò quum vidissēt quod fecerat Paulus, sustulerūt vocem suam, Lycaonicè dicentes, Dii assimilati hominibus, descenderunt ad nos.

12 Vocabántque Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercuriū: quoniam is erat dux sermonis.

13 Sacerdos autem Iouis collocati ante illorum vrbem, quū tauros vittatos ad vestibula adduxisset, volebat cum turba sacrificare.

14 Quod quum audissent Apostoli Barnabas & Paulus, diruptis palliis suis insilierūt in turbam, clamantes,

15 Ac dicentes, Viri, cur ista facitis? nos quoque sumus homines iisdem quibus vos affectionibus obnoxii, annuntiantes vt à vanis istis rebus conuertamini ad Deum illum viuum, qui fecit cælū & terrā, & mare, & omnia quæ in eis sunt.

16 Quíque præteritis ætatibus siuit omnes Gentes suis ipsarum viis incedere.

17 Quanquam non passus est se esse expertem testimonii, nobis benefaciendo, dans nobis cælitus pluuias ac tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda nostra.

18 Et hæc dicentes, vix compescuerunt turbam ne ipsis sacrificaret.

19 Supuenerūt aūt q̄dā Iudæi Antiochia & Iconio, q̄ illecta tur-

11 Turbæ autē quū uidissēt quod fecerat Paulus, leuauerunt uocē suā, Lycaonicè dicentes, Dii similes facti hominibus descenderunt ad nos.

12 Et uocabant Barnabam Iouem: Paulū uerò Mercuriū: quoniā ipse erat dux uerbi.

13 Sacerdos quoque Iouis qui erat ante ciuitatē tauros & coronas ante ianuas afferens, cum populis uolebat sacrificare.

14 Quod ubi audierūt Apostoli Barnabas & Paulus, conscissis tunicis suis exilierunt in turbas, clamantes,

15 Et dicētes, Viri, quid hæc facitis? et nos mortales sumus similes uobis homines, annuntiantes uobis ab his uanis conuerti ad Deum uiuum, qui fecit cælū, & terrā, & mare, et omnia quæ in eis sunt.

Genes. 1. a. 1 psal. 145. b. 6 apoc. 14. b. 7

16 Qui in præteritis generationibus dimisit omnes Gētes ingredi uias suas.

Psal. 80. c. 13

17 Et quidē non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens, de cælo dans pluuias, & tempora fructifera, implens cibo et lætitia corda uestra.

18 Et hæc dicentes, uix sedauerunt turbas ne sibi immolarent.

19 Superuenerūt autē quidā ab Antiochia & Iconio Iudæi, & persuasis turbis,

13 Tauros vittatos, ταύρους καὶ στέμματα. Rem vnā duabus vocibus explicauit. i. ἓν διὰ δυοῖν, (vt grammatici loquuntur) vt in illo Virgilii, --pateris libamus & auro: id est, inquit Seruius, aureis pateris. Idem, Victori velatum auro vittisque iuuencum. Ideo vittatos malui quàm coronatos dicere. Vestibula autē vocat (opinor) templi porticus. In vno codice reperimus ἐπὶ τοῦ πυλῶνος, id est pro vestibulo: vt fortassis vestibulum earum ædiū intelligatur in quas diuerterant Apostoli. Neque enim frustra dixit Lucas, templum ipsum Iouis extra vrbem fuisse: & probabile est Sacerdotem non iam ad deorum aras, sed ad ipsos (vt arbitrabatur) deos victimas adduxisse.

14 Diruptis palliis, διαρρήξαντες τὰ ἱμάτια. Vide Matth. 26. g. 65.

15 Iisdem obnoxii affectionibus, ὁμοιοπαθεῖς. Id est, mortales vt vos estis, & eiusdem atque vos humanæ naturæ participes. Nam πάθη vocant in genere quæcunque homines ab æterna illa & incorporea & inuariabili natura diuina secernunt. Vetus interpres, Mortales interpretatur, nimium angustè, adeo vt penè videri possit aliud quippiam legisse. Erasmus, Iisdē obnoxii malis, ambigué. A vanis istis rebus, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων. Ex Hebræorum more idola vocat τὰ μάταια, id est (vt illi loquuntur) הבלים.

16 Suis ipsarum viis amb. πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Heb. להלך בדרכיהם, id est ex arbitrio suo viuere: nulla ipsis præscripta ratione religionis. Nam Hebræorum more, Ambulare posuit pro viuere, & Viam pro vitæ ratione.

18 Ne ipsis sacrificaret, τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς. In quatuor codicibus additum erat, ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια. Διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, ἐπῆλθον ἀπὸ Ἀντιοχείας, &c. Id est, Sed vnusquisque domum suam abiret. Ipsis autem *illic* versantibus ac docentibus, superuenerunt ab Antiochia, &c.

19 Qui illecta turba, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους. In iisdem quatuor exēplaribus scriptum legimus, καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παρρησίᾳ, ἀνέπεισαν τοὺς ὄχλους ἀποστῆναι ἀπ᾽ αὐτῶν, λέγοντες ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται. Id est, Quúmque liberè disputarent, persuaserunt turbæ vt ab iis deficeret, quòd dicerent eos nihil veri dicere, sed in omnibus mentiri.

2.Cor.11.f.25

καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι.

Κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν· καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην.

Εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ μαθητεύσαντες ἱκανούς, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν,

Ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν.

Καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν, ἦλθον εἰς Παμφυλίαν.

Καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν.

Supra 13.a.1

Κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν· ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν.

Παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.

Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς. Κεφάλ. ιε.

ΚΑΙ τινὲς κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφούς,

ba, || Paulum lapidatum traxerunt extra vrbem, existimātes cum mortuum esse.

20 Sed quum cinxissent eum discipuli, surrexit, & ingressus est vrbē: & postridie abiit Derben cum Barnaba.

21 Quúmque euangelizassent vrbi illi, & docuissent multos, reuersi sunt Lystram & Iconiū & Antiochiam:

22 Confirmantes animos discipulorum, hortantes vt permanerent in fide, & *dicentes* oportere per multas oppressiones nos ingredi in regnū Dei.

23 Quúmque ipsis per suffragia creassent per singulas Ecclesias Presbyteros, precatíque essent cū ieiuniis, cōmendarunt eos Domino in quē crediderāt.

24 Peragratáque Pisidia, venerunt in Pamphyliam.

25 Ac Pergæ loquuti *Dei* sermonem, descenderunt Attaliam.

26 ||Et illinc abnauigarunt Antiochiam, vnde fuerant cōmendati gratiæ Dei ad opus quod expleuerant.

27 Quum autem venissent & coëgissent Ecclesiam, retulerūt quanta Deus per ipsos effecisset, cúmque aperuisse Gentibus ostium fidei.

28 Et egerūt illic multū tēpus cū discipulis. CAP. XV.

1 PORRO quidam qui descēderant à Iudæa, docebant fra-

& lapidato Paulo, traxerunt extra ciuitatem, existimantes eū mortuū esse.

20 Circundantibus autem eū discipulis, surgens intrauit ciuitatem: & postera die profectus est cum Barnaba in Derben.

21 Quúmque euāgelizassent ciuitati illi, & docuissent multos, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam,

22 Cōfirmātes animas discipulorum, exhortantésque ut permanerent in fide, & quoniā per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.

23 Et quū constituissent illis per singulas Ecclesias Presbyteros, & orassent cū ieiunationibus, cōmendauerūt eos Domino in quē crediderunt.

24 Trāseūtésque Pisidiā, uenerunt in Pamphyliā.

25 Et loquētes uerbū Domini in Perge, descenderunt in Attaliam.

26 Et inde nauigauerunt Antiochiam unde erant traditi gratiæ Dei in opus quod compleuerunt.

27 Quū autē uenissent, & cōgregassent Ecclesiā, retulerunt quāta fecisset Deus cum illis, et quia aperuisset Gētibus ostium fidei.

28 Morati sunt autem tempus non modicum cum discipulis. CAP. XV.

1 ET quidā descendentes de Iudæa docebāt

23 Per suffragia creass. χειροτονήσαντες. Ortum est hoc verbum ex Græcorum consuetudine, qui porrectis manibus suffragia ferebant. Vnde illud Ciceronis pro L. Flacco, Porrexerunt manus: psephisma natum est. Est autem notanda vis huius verbi, vt Paulum ac Barnabam sciamus nihil priuato arbitrio gessisse, nec vllam in Ecclesia exercuisse tyrannidem: nihil denique tale fecisse quale hodie Romanus papa & ipsius asseclæ, quos ord[illegible]ios vocant. Quidam hoc referre malunt ad manuum impositionem, quæ & ipsa sit prorsus necessaria: & hoc prætextu arrepto, vocationem nostram irritam esse dicunt, quoniam Ordinarii, quos vocant, nobis manus non imposuerunt, siue quòd non simus in Romana Ecclesia consecrati. Respondeo, ex ipsis canonibus quos iactant, irritam esse consecrationem cui non præierit legitima electio, aut quæ fit ab excommunicato. Ostendant autem ipsi vel vnum in tota illa hierarchia qui legitimè sit vocatus, imò qui non sit centies ipso iure excommunicatus, si ipsis eorum Synodis stetur. Nos igitur cur ab illis impositionem manum peteremus, aut quo iure ipsi nobis eam tribuerent? Habemus autem nos, Dei beneficio, certas nostræ vocationis notas, & fœtidum illorum oleum toto corde execramur, legitimo ab Ecclesiis nostris & vitæ & doctrinæ testimonio (per Dei gratiam) ornati, & ab iisdem electi, ac demum etiam inuocato Dei nomine in nostro ministerio confirmati. cui Dominus (vt spero) eiectis tum furibus, tum mercenariis, benedicet.

25 *Dei* sermonem, τὸν λόγον. In tribus codicibus disertè additur τοῦ Κυρίου: quod expressimus, vt magis esset perspicua oratio. Attaliā, εἰς Ἀττάλειαν. Ridiculū est quod in quibusdā Latinis codicibus pro Attaliā legitur Italiā. magis excusanda est eorū imperitia qui Mattaliā scripserunt, in nomine tantùm decepti. Est autē Attalia vrbs Pamphyliæ maritima, Lyciæ finibus proxima: ideóque apud Stephanū Lyciæ attributa. Nā in Græco Stephanô corruptè excusum est Λυδίας pro Λυκίας. quē crassissimū errorē miror nō fuisse ab Erasmo animaduersum, quū Lydiæ littora ad Occidentē exposita mari Ægeo, non paruo tractu absint à Lycia ac Pāphylia in Meridiē obuersis. 26 Antiochiam, εἰς Ἀντιόχειαν. Græca scholia legunt εἰς Μίλητον, Miletum, sed perperam.

27 Per ipsos, μετ' αὐτῶν. Heb. עמם. Neque enim μετὰ hoc loco propriè declarat σὺν, sed potius διὰ, id est causam instrumentalem, cui solent Hebræi præpositiones adiūgere, vt suprà, 13.c.17, & Lucas proximo capit. 15.v.12, δι' αὐτῶν scribit. Malè ergo Vulgata & Erasmus interpretati sunt, Cum illis: & Castellio quoque nihilo melius conuertit Secum.

IN CAPVT XV.

1 Quidam, τινές. Nempe Cerinthus cum suis, si credimus Epiphanio κατὰ χηρινθιανῶν.

Ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι.

Γενομένης οὖν στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτούς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλήμ, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

Οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διήρχοντο τὴν Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν· καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς.

Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλήμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν.

Ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες, Ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτούς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως.

Συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου.

Πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἄνδρες ἀδελφοί, ὑμεῖς ἐπίστασθε ὅτι ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο, διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι.

tres, *& dicebant*, Nisi circūcidamini ritu Mosis, non potestis seruari.

2 Orta igitur seditione ac disceptatione non exigua Paulo ac Barnabæ aduersus illos, statuerunt vt ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alii ex illis, ad Apostolos ac Presbyteros Hierosolymam, *percontaturi* de hac quæstione.

3 Illi ergo deducti ab Ecclesia, peragrarunt Phœnicen & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & adferebant gaudium magnum omnibus fratribus.

4 Quum autem aduenissent in Hierusalem, excepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis ac Presbyteris, & annuntiarunt quæcunque Deus per ipsos effecerat.

5 Sed *(aiebant)* quidam surrexerūt è secta Pharisæorum qui crediderunt, dicentes oportere circuncidere eos, & præcipere vt obseruent Legem Mosis.

6 Cōgregati sunt igitur Apostoli & Presbyteri vt dispicerent de hoc negotio.

7 Quum autem multa disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit eis, || Viri fratres, vos scitis Deum iampridem inter nos elegisse *me*, vt per os meum audirent Gentes verbum Euangelii, & crederent.

fratres, Quia nisi circumcidamini secundū morē Moysi, nō potestis saluari.

2 Facta ergo seditione nō minima Paulo & Barnabæ aduersus illos, statuerunt ut ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alij ex illis ad Apostolos & Presbyteros in Ierusalē, super hac quæstione.

3 Illi ergo deducti ab Ecclesia, pertrāsibant Phœnicen & Samariā, narrantes conuersionem Gentiū: & faciebant gaudiū magnum omnibus fratribus.

4 Quū autem uenissent Ierosolymā, suscepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis & senioribus, annuntiantes quanta Deus fecisset cum illis.

5 Surrexerunt autē quidam de hæresi Pharisæorum qui crediderunt, dicentes, Quia oportet circūcidi eos, præcipere quoque seruare Legē Moysi.

6 Conueneruntque Apostoli et seniores uidere de uerbo hoc.

7 Quum autem magna conquisitio fieret, surgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres, uos scitis quoniā ab antiquis diebus Deus in no[illegible] elegit, per os meū au[illegible] Gentes uerbum Euangelij, & credere.

Suprà 10.c.30, & 11.b.13

3 Deducti, προπεμφθέντες. Additi sunt ergo comites ab Ecclesia, nempe ne viderentur illi vel causam suā agere, vel ab Ecclesia Antiochena dissentire.

5 Sed *(aiebant)* &c. Ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως, &c. Hunc locum video omnes perinde interpretari acsi essent verba Lucæ, quasi quum suam expeditionem narrarent Paulus ac Barnabas, insurrexerint qui Circuncisionem vrgerent. quod mihi non fit admodum probabile: sed potius illos, exposita sua expeditione, subiecisse controuersiam illam Antiochiæ excitatam, cuius causa ipsi Hierosolymam venerant. Puto igitur esse illorum verba, non Lucæ: ideóque addidi verbum Aiebāt, vt ostenderem transitionem esse ab obliqua oratione ad rectam, cuius simile exemplum extat Luc.5.c.14 & 7.a.4, & 5. & infrà, 16.v.36, & 17. v.3. Sed & apud disertos scriptores huiusmodi eclipsis in narrationibus eleganter vsurpatur. Sic enim Cæsar, Coniurationem nobilitas fecit, & ciuitati persuasit vt de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarēt, totius Galliæ imperio potiri. Pro, Dixit enim perfacile esse. quod quidem dicendi genus innumerabilibus penè locis apud Titum Liuium inuenias.

7 Iampridem, ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων. Heb. מימי קדם, pro quo Vulgata & Erasmus habent ad verbum, A diebus antiquis: quo genere dicendi significatur plerunque tempus antiquissimum, vt Deut.4.c.32, & 32.a.7, hîc autē designātur quæ non ita multo post Stephani mortē acciderant. Inter nos, ἐν ἡμῖν. Heb. בנו, pro ממנו ex nobis, seu מבינינו ex medio nostri, id est ex hoc nostro cœtu. Ponitur enim sæpe ב, id est in, pro מ vel מבין: vt 1. Paral.11.c.10. nisi malimus interpretari ἐν ἡμῖν, nos, vt Petrus plurali numero de se loquatur. Nam sic cōstruitur apud Hebræos verbum בחר. Nonnulli ad loci ac personarum circunstantiam referunt: quasi hoc pertineat ad ἔθνη, vel ad verbum ἀκοῦσαι, vt sit hic sensus, Deus elegit vt per me Gentes audirent verbum Dei inter nos: vel, vt Gentes quæ inter nos sunt, ex me verbum Dei intelligerent: sed hæc traiectio dura est, neque (vt opinor) vllo modo necessaria. Quidam etiam exponunt Inter nos, præsentibus, seu testibus nobis: quæ sententia vt cōueniret, videtur potius dicendum fuisse ἐν ὑμῖν, inter vos. Ego puto interpretationem illam quam sequutus sum, simplicissimam ac verissimam esse. Perinde enim est acsi diceret Petrus, Quid tam lōga disceptatione opus est? non verebor de meipso dicere quod verum esse omnes nostis, me videlicet ex hoc nostro cœtu ac numero delectū esse à Deo, ex cuius ore gentes intelligerent & amplecterentur Euangelicā doctrinam. Itaque quum inter nos, siue Ex nobis, dicit Petrus, XII Apostolorum cœtum intelligit, qui videntur peculiariter ad eum diem fuisse

circuncisioni destinati, sicut Paulus Gentibus: eo duntaxat excepto quòd Petrus primitias Gentium obtulit Deo. Quamobrem distributionem illam prouinciarum mundi inter duodecim Apostolos factam, cuius meminerunt veteres, puto vel commenticiam esse, vel, si modò fuit, certè Iudæorum causa fuisse institutam, aut certè factam post Hierosolymitanam hanc Synodum, quum iam passim Gētes in regnum Dei irrumperēt. Elegisse ἐξελέξατο, id est, habito inter nos delectu voluit. Nam ἐξελέξατο ponitur hoc loco ἀμεταβάτως: quod 5 necui scrupulum iniiceret, suppleuimus pronomen, sententia nihil immutata.

8 Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν·

8 Et Deus qui nouit corda, dedit eis testimonium, dato ipsis Spiritu sancto, sicut & nobis:

8 *Et qui nouit corda Deus testimonium perhibuit, dans illis Spiritū sanctū, sicut & nobis:*

Supr. 10. g. 43 1. Cor. 1. a. 10

9 Καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν.

9 ‖Nihilque discreuit inter nos & illos, fide purgatis cordibus eorum.

9 *Et nihil discreuit inter nos & inter illos, fide purificans corda eorum.*

Matth. 23. a. 4

10 Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεόν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι;

10 Nunc ergo quid tentatis Deum, ‖imposito iugo ceruici discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus?

10 *Nūc ergo quid tentatis Deum, imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?*

11 Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.

11 Imò per gratiam Domini Iesu Christi credimus nos seruatum iri, quemadmodum & illos.

11 *Sed per gratiam Domini Iesu Christi credimus saluari, quemadmodum & illi.*

12 Ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος· καὶ ἤκουον Βαρνάβα καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι' αὐτῶν.

12 Tacuit autem tota multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, exponentes quanta Deus edidisset signa & miracula per ipsos inter Gentes.

12 *Tacuit autē omnis multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, narrantes quanta Deus fecisset signa & prodigia in Gentibus per eos.*

13 Μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτούς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος λέγων, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἀκούσατέ μου,

13 Postquam autem conticuissent, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.

13 *Et postquam tacuerunt, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.*

14 Συμεὼν ἐξηγήσατο καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

14 "Symeon exposuit quomodo primùm Deus respexerit *Gentes*, vt sumeret "ex ipsis populum "nomini suo.

14 *Simon narrauit quemadmodum primùm Deus visitauit sumere ex Gentibus populū nomini suo.*

15 Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, καθὼς γέγραπται,

15 Et huic *rei* consonant verba Prophetarum: sicut scriptū est,

15 *Et huic concordant verba Prophetarū: sicut scriptum est,*

Amos 9. c. 11

16 Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν·

16 ‖Post hæc reuertar, & restaurabo tabernaculum Dauid collapsum, & ruinas eius restaurabo, & rursus erigam illud:

16 *Post hæc reuertar, & reædificabo tabernaculū Dauid quod decidit, & diruta eius reædificabo, & erigam illud:*

17 Ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτούς· λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα.

17 "Vt requirant reliqui homines Dominum, & omnes Gentes super quas inuocatum est nomen meum: dicit Dominus qui facit hæc omnia.

17 *Vt requirant cæteri hominum Dominum, & omnes gentes super quas inuocatum est nomen meū: dicit Dominus faciēs hæc.*

18 Γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ.

18 "Nota sunt Deo ab *omni* æuo omnia opera sua.

18 *Notum à seculo est Domino opus suum.*

14 Symeon, Συμεών. Heb. שמעון, sicut etiam pleraque exēplaria scriptum habent 2. Pet. 1. a. 1: quū aliis omnibus locis dicatur Σίμων שׁ מון Simon. Sed videtur à Græcis Simon pro Simeō corruptè dici, propterea quòd literam gutturalē non possunt exprimere. Neque enim duo illa Hebræa idem nomen declarare facilè cōcesserim. Ex ipsis, ἐξ ἐθνῶν. Antecedens priore loco omissum, positum est in posteriore, relatiui loco, ex Hebræorū 10 idiotismo, quem si serues, obscurior fiet oratio. Nomini suo, ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Heb. לשמו. Est autē ἀφελεστικῶς dictum Nomini suo, pro Sibi: aut huc respexit Iacobus, quòd sancti à Christo cognominentur Christiani. 17 Vt requirant, ὅπως ἂν ἐκζητήσωσι. Hebræa veritas habet, Vt possideant reliquias Edom. Sed idem sensus est, quum eos demum possideat Ecclesia qui Dominum requirunt. Videntur tamen Græci interpretes pro אדום legisse אדם. Nonnulla præterea omissa sunt quæ in Græca editione extant: sed ita tamen vt de sententia 15 ipsa nihil detraxerit Lucas. 18 Nota sunt, &c. γνωστά, &c. Cōplutēsis editio legit ἃ ἐστι γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος αὐτῷ, id est, quæ sunt ei nota ab æterno, siue ab omni æuo. Nam αἰών, id est עולם, hoc loco ita oportet explicare.

Διὸ ἐγὼ

19 Διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν·

19 Quamobrem ego "censeo non esse obturbandos eos ex Gentibus qui ad Deum conuertuntur:

19 *Propter quod ego iudico nō inquietari eos qui ex Gētibus conuertuntur ad Deum:*

20 Ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων καὶ τῆς πορνείας καὶ τοῦ πνικτοῦ καὶ τοῦ αἵματος.

20 Sed ad eos scribendum vt abstineant à pollutionibus idolorum, & scortatione, & suffocato, & sanguine.

20 *Sed scribere ad eos ut abstineāt se à cōtaminationibus simulacrorū, & fornicatione, & suffocatis, & sanguine.*

21 Μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος.

21 Moses enim ab ætatibus antiquis in singulis ciuitatibus habet qui ipsum prædicent, quum in synagogis per singula Sabbatha legatur.

21 *Moyses enim à tēporib' antiquis habet in singulis ciuitatibus qui eum prædicent in synagogis, ubi per omne Sabbathum legitur.*

22 Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς Ἀντιόχειαν σὺν τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ· Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς·

22 Tunc visum est Apostolis & senioribus cum tota Ecclesia, delectos ex sese viros mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: *nempe* Iudam qui cognominabatur Barsabas, & Silam, viros primarios inter fratres:

22 *Tunc placuit Apostolis & senioribus cum omnī Ecclesia, eligere uiros ex eis, & mittere Antiochiā cum Paulo & Barnaba: Iudā qui cognominabatur Barsabas, & Silam, uiros primos in fratrib':*

23 Γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε· Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοί, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν.

23 Et ista per manus eorum *mittenda* scribere: Apostoli & Presbyteri & fratres, iis qui sunt Antiochiæ & in Syria & in Cilicia fratribus, qui *sunt* ex Gentibus, salutem.

23 *Scribētes per manus eorū: Apostoli & seniores, fratres, iis qui sunt Antiochiæ & Syriæ & Ciliciæ fratribus ex Gētibus, salutem.*

24 Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι, καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα·

24 Quoniā quosdā è nobis egressos audiuimus vos turbasse verbis, "labefactantes animas vestras, iubētes *vos* circūcidi, & seruare Legē, "quibus *hoc* non præceperamus:

24 *Quoniam audiuimus quia quidā ex nobis exeuntes turbauerunt uos uerbis, euertētes animas uestras, quibus non mandauimus:*

25 Ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδόν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πέμψαι πρὸς ὑμᾶς, σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ,

25 Visum est nobis concorditer coactis, electos viros mittere ad vos cum dilectis nostris Barnaba & Paulo,

25 *Placuit nobis collectis in unū, eligere uiros, & mittere ad uos cum charissimis nostris Barnaba & Paulo,*

26 Ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

26 Hominibus qui exposuerūt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.

26 *Hominibus qui tradiderunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.*

27 Ἀπεστάλκαμεν οὖν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά.

27 Misimus ergo Iudam & Silā, qui & ipsi vobis eadem verbis renuntiabunt.

27 *Misimus ergo Iudam & Silā, qui & ipsi uobis uerbis referent eadem.*

28 Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος

28 Visum est enim Spiritui sancto ac nobis nequid amplius imponeremus vobis oneris

28 *Visū est enim Spiritui sācto & nobis, nihil ultrà imponere uobis oneris*

19 Censeo, κρίνω. Vulg. Iudico, quod nimium videri possit imperiosum, nisi addas τὸ κατ' ἐμέ, id est quod ad me attinet, vt apparet legisse Irenæum lib. 3. cap. 12. 20 A pollutionibus idol. ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων. Vel, à sacrificiis seu co[illegible]is quæ in idolorum templis agitabantur. Intelligit enim idolothyta, vt liquet ex adiuncta epistola, & τὸ ἀλίσγημα etiam declarat τὸ ἔ5 σπασ. Irenæi interpres habet A vanitatibus. Et sanguine, καὶ τοῦ αἵματος. In duobus codicibus & apud Irenæū additur, καὶ ὅσα ἂν μὴ θέλωσιν αὐτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν. id est, & quæcunque sibi nolint fieri, aliis ne faciant. Idque etiam paulo pòst in epistola ipsa Synodi eodem loco rursus adscriptum inuenimus non tātùm in duobus illis exemplaribus, sed & in editione Complutensi. Apud Irenæum tamen nulla sit mentio suffocati, & à Græcis additum fuisse dicit Ambrosius, scribens in caput secundum ad Galatas. 10 24 Labefactantes, ἀνασκευάζοντες. Vulg. Euertentes, ἀνατρέποντες. Est autem illud contrarium τοῦ οἰκοδομεῖν, hoc verò τοῦ στηρίζειν, quod vtrunque frequenter apud Apostolū occurrit. Quibus *hoc*, &c. οἷς οὐ διεστειλάμεθα. Notandum est hoc pertinere ad verbum ἐτάραξαν, non autem ad participium λέγοντες. Sed hæc omnia λέγοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, in Vetere editione non legūtur. Apud Irenæum autem illa οἷς οὐ διεστειλάμεθα, subiiciuntur post ψυχὰς ὑμῶν.

πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων.

Ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος καὶ πνικτοῦ καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτούς, εὖ πράξετε. Ἔρρωσθε.

Οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες ἦλθον εἰς Ἀντιόχειαν· καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος, ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν.

Ἀναγνόντες δέ, ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει.

Ἰούδας δὲ καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφούς, καὶ ἐπεστήριξαν.

Ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ᾽ εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους.

Ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ.

Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.

Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν, Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι.

Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον·

Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ᾽ αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

Ἐγένετο οὖν παροξυσμός, ὥστε ἀπο-

quàm hæc necessaria:

29 Videlicet vt abstineatis ab iis quæ sunt immolata simulacris, & sanguine, & suffocato, & scortatione: à quibus si conseruaueritis vosipsos, bene agetis. Valete.

30 Illi igitur dimissi venerunt Antiochiam: & coacta multitudine reddiderunt epistolam.

31 Quam quum legissent, gauisi sunt super exhortatione.

32 Iudas quoq; & Silas, quum essent & ipsi Prophetæ, multo sermone adhortati sunt fratres, & confirmarunt.

33 Et quum egissent *illic* aliquandiu, dimissi sunt cum pace à fratribus ad Apostolos.

34 Sed Silæ visum est ibi manere.

35 Paulus autem & Barnabas quoque egerũt Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum aliis etiam multis, sermonem Domini.

36 Post aliquot autem dies dixit Barnabæ Paulus, Reuersi inuisamus fratres nostros per omnes ciuitates in quibus annuntiauimus sermonẽ Domini, *cognituri* quomodo habeãt.

37 Barnabas autẽ consuluit vt assumerent secum Iohannem qui vocabatur Marcus:

38 Paulus autem æquum censebat, cum non assumere qui abscessisset ab ipsis ex Pamphylia, nec eorum comes in illo opere fuisset.

39 Sic igitur sunt exacerbati, vt

quàm hæc necessaria:

29 Vt abstineatis vos ab immolatis simulacrorũ & sanguine, & suffocato, & fornicatione: à quibus custodientes vos, bene agetis. Valete.

30 Illi ergo dimissi descẽderunt Antiochiam: & congregata multitudine tradiderunt epistolam.

31 Quã quum legissent, gauisi sunt super consolatione.

32 Iudas autem & Silas, & ipsi quum essent Prophetæ, uerbo plurimo consolati sunt fratres, & confirmauerunt.

33 Facto autẽ ibi aliquãto tempore, dimissi sunt cum pace à fratribus ad eos qui miserant illos.

34 Visum est autem Silæ ibi remanere.

35 Paulus autem & Barnabas demorabantur Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum aliis pluribus, uerbum Domini.

36 Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus, Reuertẽtes uisitemus fratres per uniuersas ciuitates in quibus prædicauimus uerbũ Domini, quomodo se habeant.

37 Barnabas autem uolebat secum assumere & Iohannẽ qui cognominabatur Marcus:

38 Paulus autem rogabat eum, ut qui discessisset ab eis de Pamphylia, & non isset cum eis in opus, non debere recipi.

39 Facta est autẽ dissensio,

29 Bene agetis, εὖ πράξετε. Irenæi interpres addit, Ambulantes in Spiritu sancto, πορευόμενοι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

32 Adhortati sunt, παρεκάλεσαν. Vel, consolati sunt, vt etiam in superiore versiculo παράκλησιν possumus interpretari Consolationem, vel adhortationem.

33 Cum pace, μετ᾽ εἰρήνης. Heb. בשלום, id est fratribus bene illis precantibus, & cum bona Ecclesiæ venia. Hæc autem refero non ad illorum profectionem, sed dimissionem: ne cogamur synecdochen hic constituere. Venit ergo vterque discedẽdi veniã petiturus ab Ecclesia: quæ quũ eos benignè à se dimisisset, & ipsi iam profecturi viderentur, Silas tamen mansit Antiochiæ, certis de causis, nimirum mutato consilio, quanuis illas Paulus non explicet.

35 Paulus autem, Παῦλος δέ. Si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, Paulus autem, ista non admodum videbuntur cohærere: sed si præcedẽti versiculo adieceris quod in vno codice scriptum inuenimus, pulchrè omnia cohærebunt: ista videlicet, μόνος δὲ Ἰούδας ἐπορεύθη, Solus verò Iudas profectus est.

36 *Cognituri* quomodo habeant, πῶς ἔχουσι. Suppleui, vt rudioribus consulerem, quod prætermissum reddebat sentẽtiam obscuriorem: quanuis in communi sermone multa eiusmodi soleant vsurpari. Sic Dido apud Virgilium,-- equidem per littora certos Dimittam, & Libyæ lustrare extrema iubebo, Si quibus eiectus syluis aut vrbibus errat. *Licebit tamen etiam conuertere: Visamus, quomodo fratres nostri se habeant.*

37 Consuluit, ἐβουλεύσατο. In duobus codicibus legimus ἐβούλετο, volebat, & quidem rectius, vt opinor.

38 Æquum censebat non assumere, ἠξίου μὴ συμπαραλαβεῖν. Vulg. Rogabat non debere recipi, barbarè obscurè. Eras. Nolebat vt adiungeretur: quod durius quiddam declarat.

39 Sic igitur sunt exacerbati, ἐγένετο οὖν παροξυσμός. Vel, *Tanta* igitur fuit animorum exacerbatio. Vulgata maluit παροξυσμὸν vertere Dissensionem, non satis expressè: quo nomine quum meritò reprehendatur ab Erasmo, miror cur Acrem disceptationem maluerit interpretari. Nam ne hoc quidem Græcis respondet.

χωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ᾽ ἀλλήλων· τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα τὸν Μάρκον, ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον·

Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν ἐξῆλθε, παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.

Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν, ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλησίας.

Κεφάλαιον ιϛ.

Κατήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν· καὶ ἰδού, μαθητής τις ἦν ἐκεῖ ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἕλληνος·

Ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν· καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτόν, διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· ᾔδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν.

Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ᾽ ἡμέραν.

Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ,

Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι· καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα.

Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν, κατέβησαν εἰς Τρῳάδα.

Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· Ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστώς, παρακαλῶν αὐτόν, καὶ λέγων, Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν.

alter ab altero discederet: & Barnabas assumpto Marco nauigaret Cyprum:

40 Paulus verò allecto Sila abiit, commendatus gratiæ Dei à fratribus.

41 Peragrauitque Syriam ac Ciliciam, confirmans Ecclesias.

CAP. XVI.

1 PERuenit autem Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat illic nomine Timotheus, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis, cæterùm patre Græco.

2 Huic dabant testimonium fratres qui Lystris erant & Iconii.

3 Eum *itaque* voluit Paulus secum proficisci: & assumptum eum circuncidit, propter Iudæos qui in illis locis erãt: sciebant enim omnes patrem eius Græcum esse.

4 Prout autem pertransibant vrbes, tradebant eis seruanda instituta quæ decreta fuerant ab Apostolis & Presbyteris qui Hierosolymis erant.

5 Itaque Ecclesiæ confirmabantur fide, & augebantur numero quotidie.

6 Phrygia autem peragrata & Galatica regione, prohibiti à Spiritu sancto loqui sermonẽ in Asia,

7 Quum venissent in Mysiam, tentabãt ire in Bithyniã: sed non siuit eos *ire* Spiritus.

8 Præterita autem Mysia, descenderunt Troada.

9 Et visum per noctem apparuit Paulo: Vir Macedo quidã aderat stans & rogans eum, & dicens, Traiice in Macedoniã, & succurre nobis.

ita ut discederent ab inuicem: & Barnabas quidem assumpto Marco nauigaret Cyprum:

40 Paulus uerò electo Sila profectus est, traditus gratiæ Dei à fratribus.

41 Perambulabat autem Syriam & Ciliciam, confirmans Ecclesias.

CAP. XVI.

1 PERuenit autẽ in Derben & Lystram, & ecce, discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis, patre Gentili.

2 Huic testimoniũ bonum reddebant qui in Lystris erant & Iconio fratres.

3 Hunc uoluit Paulus secum proficisci: & assumẽs circuncidit eũ, propter Iudæos qui erant in illis locis: sciebãt enim omnes quòd pater eius erat Gẽtilis.

4 Quum autẽ pertrãsirent ciuitates, tradebant eis custodire dogmata, quæ erant decreta ab Apostolis & senioribus qui erãt Ierosolymis.

5 Et Ecclesiæ quidẽ confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie.

6 Transeuntes autem Phrygiam & Galatiæ regionem, uetati sunt à Spiritu sancto loqui uerbum in Asia.

7 Quum uenissent autem in Mysiam, tentabãt ire in Bithyniam: & non permisit eos Spiritus Iesu.

8 Quũ autem pertrãsissent Mysiam, descenderunt Troadem.

9 Et uisio per noctem Paulo ostẽsa est: Vir Macedo quidã erat stans & deprecans eum, & dicens, Transiens in Macedoniã adiuua nos.

Rom.16.c.21 / philip.2.c.19 / 1.thess.3.a.2

IN CAPVT XVI.

4 Instituta, δόγματα. vel, Decreta: illa videlicet quorum antè facta est mentio. Neque enim dogmatis appellatione doctrina ipsa intelligitur.

5 Augebantur, ἐπερίσσευον. Vel, exuberabant. Vulgata & Erasmus, Abundabant, malè hoc quidem loco.

Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς.

Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρωάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν·

Ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολωνία. ἦμεν δὲ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς.

Τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμόν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι· καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί.

Καί τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεόν, ἤκουεν· ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν, προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου.

Ὡς δὲ ἐβαπτίσθη, καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε, λέγουσα, Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου, μείνατε. Καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

Ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχήν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος, ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς, μαντευομένη.

Αὕτη κατακολουθήσασα τῷ Παύλῳ

10 Vt autem visum vidit, statim studuimus abire in Macedoniam, collatis argumentis colligentes vocasse nos Dominum vt eis euangelizaremus.

11 Prouecti igitur Troade, rectum cursum tenuimus Samothracen, & sequenti die Neapolin:

12 Et illinc Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ vrbs, colonia. Egimus autem in ea vrbe aliquot dies.

13 Et die Sabbathi egressi sumus ex vrbe ad flumen, vbi solebat esse precatio: vbi quum consedissemus, alloquuti sumus mulieres quæ conuenerant.

14 Quædam autem mulier nomine Lydia, quæ purpuram vendebat in vrbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audiuit: cuius Dominus adaperuit cor vt attenderet ea quæ dicebantur à Paulo.

15 Quum verò baptizata esset, & domus eius, rogauit *nos*, dicens, Si iudicastis me fidelem esse Domino, ingressi domum meam, manete. Et adegit nos.

16 Factum est autem proficiscentibus nobis ad precationem, vt ancillula quædam habens spiritum Pythonis, occurreret nobis, quæ quæstum magnum præbebat dominis suis, vaticinando.

17 Hæc subsequuta Paulum

10 Vt autem visum vidit, statim quæsiuimus proficisci in Macedoniam, certi facti quòd vocasset nos Deus euangelizare eis.

11 Nauigantes autem à Troade, recto cursu venimus Samothraciam: & sequenti die Neapolim:

12 Et inde Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ ciuitas, colonia. Eramus autem in hac vrbe diebus aliquot conferentes.

13 Die autem Sabbathorū egressi sumus foras portā iuxta flumen, ubi videbatur oratio esse, & sedentes loquebamur mulieribus quæ conuenerant.

14 Et quædam mulier nomine Lydia, purpuraria ciuitatis Thyatirenorum, colens Deum, audiuit: cuius Dominus aperuit cor intendere iis quæ dicebantur à Paulo.

15 Quum autem baptizata esset, & domus eius, deprecata est, dicens, Si iudicastis me fidelē Domino esse, introite in domū meam, & manete. Et coegit nos.

16 Factum est autem euntibus nobis ad orationem, puellam quādam habentem spiritum Pythonem obuiare nobis, quæ quæstum magnum præstabat dominis suis, diuinando.

17 Hæc subsequuta Paulū

10 Collatis argumentis colligentes, συμβιβάζοντες. Plato in Hippia minore, διασκοπῶ καὶ συμβιβάζω τὰ λεγόμενα: qui locus à doctissimo viro Ioach. Camerario citatus, optimè declarat huius verbi translatitiam significationem. Nam propriè illud ipsum significat quod Gallis *adiuster*, vt exposuimus suprà, 9. d. 22. & ita vsurpatur à Paulo Eph. 4. d. 16, & Col. 2. d. 19. Itaque mihi non satisfacit Budæus qui συμβάλλοντες interpretatur, id est conijcientes. Vulg. verò & Eras. multo minus, qui συμβιβάζοντες exponunt Certi facti, idest πληροφορηθέντες, vel συμβιβασθέντες, pro quo tamen potius dicendum fuerat Certiores facti.

11 Troade, ἀπὸ τῆς Τρωάδος. Erasmus vrbem fuisse dicit eius nominis maritimam, quæ & Antigonia dicta fuerit: quod apud vnum Plinium inuenio. Nam cæteri Troada non pro vrbe, sed pro regione accipiunt. Fuit autem istius ciuitatis triplex nomen, nempe Troas, Antigonia, & Alexandria, cuius frequenter meminit Galenus, non autem illius Ægyptiæ. Neapolin, εἰς Νεάπολιν. Ridiculū est quod de Cariæ Neapoli quidam tradidit hoc loco, quum hæc manifestè appareat ad Neapolin illam pertinere quæ proxima est Philippis, in ipso Thraciæ ac Macedoniæ confinio.

13 Solebat, ἐνομίζετο. Id est, vbi de more ac consuetudine haberi consueuerant conuentus. Vetus autem interpres deceptus huius verbi varia significatione, conuertit Videbatur, id est ἐδόκει.

14 Quæ purpuram vendebat, πορφυρόπωλις, id est πορφυρόβαφα πωλοῦσα. Ideo singulari numero dicere malui purpuram, nequis de purpuris piscibus agi putet.

16 Ancillula quædam, παιδίσκην τινά. Vulg. Puella quædam. sed conditionē, non ætatē designari apparet ex eo quòd mox fiat mentio dominorū. Pythonis, Πύθωνος. Epitheton Apollinis, qui responsa daret petentibus, παρὰ τὸ πυνθάνεσθαι, vnde Apollo Pythius, qui & Delphicus, à loco illo celebri dicebatur cui etiam nomen fuit Pytho. Græci interpretes aliquoties in Bibliis ἐγγαστριμύθους sunt interpretati, quòd ex obsessarum muliercularum ventre oracula solerent edere. Hebræi non prorsus dissimili ratione videntur אוב & אובות vocare, quòd earum ventres instar vtris intumescerent.

καὶ ἡμῖν, ἔκραζε λέγουσα, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας.

Τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος, καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε, Παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξελθεῖν ἀπ᾽ αὐτῆς. Καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ.

Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας.

Καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς, εἶπον, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες·

Καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσι.

Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ᾽ αὐτῶν, καὶ οἱ στρατηγοὶ περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν.

Πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγάς, ἔβαλον εἰς φυλακήν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.

Ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφώς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακήν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον.

Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι.

Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου·

ac nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui sunt Dei illius summi, qui annuntiant vobis viam salutis.

18 Hoc autem fecit ad multos dies. sed molestè ferens Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Præcipio tibi per nomen Iesu Christi vt exeas ab ea. Exiit igitur eodem illo momento.

19 Videntes autē domini abiisse spem quæstus sui, prehensum Paulum & Silam traxerunt in forum ad magistratus.

20 Et offerentes eos præfectis, dixerunt, Homines isti conturbāt ciuitatem nostram, quum sint Iudæi:

21 Et annuntiant ritus quos non licet nobis suscipere, neque vsurpare, quum simus Romani.

22 Vnà autem insurrexit turba aduersus eos: & præfecti diruptis eorum vestibus iusserūt eos virgis cædi.

23 Quumque multas plagas eis imposuissent, coniecerunt eos in carcerem, additis mandatis commentariensi vt tutò eos asseruaret.

24 Qui quum talē mandatum accepisset, coniecit eos in intimum carcerem, & pedes eorum adstrinxit numella.

25 Media autem nocte precantes Paulus & Silas hymnos canebant: & qui vincti erant exaudiebant eos.

26 Repentè verò terræmotus magnus extitit, ita vt concuterentur fundamenta carceris:

& nos, clamabat, dicens, Isti homines serui Dei excelsi sunt, qui annuntiant vobis viam salutis.

18 Hoc autē faciebat multis diebus. dolens autem Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea. Et exiit eadē hora.

19 Videntes autem domini eius quia exiuit spes quæstus eorū, apprehēdentes Paulum & Silam, perduxerunt in forū ad principes.

20 Et offerentes eos magistratibus dixerunt, Hi homines conturbant ciuitatem nostram, quum sint Iudæi:

21 Et annuntiant morem quem non licet nobis suscipere, neque facere, quū simus Romani.

22 Et cucurrit plebs aduersus eos, & magistratus, scissis tunicis eorum, iusserunt eos virgis cædi.

23 Et quū multas plagas eis imposuissent, miserunt eos in carcerē, præcipientes custodi ut diligenter custodiret eos.

24 Qui quū tale præceptum accepisset, misit eos in interiorem carcerem, & pedes eorum strinxit ligno.

25 Media autē nocte Paulus & Silas orantes laudabant Deum: & audiebant eos qui in custodia erant.

26 Subitò verò terræmotꝰ factꝰ est magnꝰ, ita ut mouerētur fundamēta carceris:

19 Abiisse, ὅτι ἐξῆλθεν. vel Exiisse. Sic enim venustè loquitur Lucas, quasi vnà cum illo impuro spiritu quæstus etiam istorum emigrasset.

20 Præfectis, στρατηγοῖς. Vel prætoribus. Sic enim Græci scriptores eos vocant quos Latini in prouincias missos, prætores vocant. Sed hoc loco sic videtur vocari qui ius dicebant, & fortassis erant ipsius proprætoris legati, quum multitudinis numero vtatur, sicut etiam proconsulum meminit infrà, 19. v. 38.

22 Vnà autē insurrexit, καὶ συνεπέστη. Vulgata, Et cucurrit, καὶ ἔδραμε. Erasmus, Et concurrit, καὶ συνέδραμε. Diruptis eorum vestibus, περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια. Erasmus, Scissis vestibus suis. Est autem, inquit, anceps sermo, vtrum magistratus lacerarint Apostolorum tunicas, an suas ipsorum. Ego verò nullam hic video speciem ambiguitatis, & multo etiam magis miror, Erasmum eam opinionem esse amplexum quæ nullam veri speciem habet. Virgis cædi, ῥαβδίζειν. Vide Mar. 14. g. 65.

24 Adstrinxit, ἠσφαλίσατο. Id est, Vt tutius asseruarentur, compegit eorum pedes in numellam. Nam ἀσφαλίζεσθαι propriè firmare significat: sed ex antecedente intelligitur consequens. Numella, ἐν ξύλῳ. Vulgata & Erasmus perobscurè, In ligno. Neque verò ξύλον hoc in loco lignum declarat, sed ligneæ machinæ genus, quod Latini Numellam vocant: in quam (vt ait Nonius) & pedes & collū immittebant. Aristophanes, εἶτα φιμώσω τουτῳὶ τῷ ξύλῳ τὸν αὐχένα. Herodotus, ἐν ξύλῳ δήσας. Plautus in Persa, --tantisper quidem Vt sis apud me lignea in custodia.

ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη.

Ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, 27 καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους.

Ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ Παῦλος, 28 λέγων, Μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν· ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε.

Αἰτήσας δὲ φῶτα εἰσεπήδησε, καὶ ἔν- 29 τρομος γενόμενος προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ.

Καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη, Κύ- 30 ριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;

Οἱ δὲ εἶπον, Πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον 31 Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.

Καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυ- 32 ρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

Καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ 33 ὥρᾳ τῆς νυκτὸς, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν· καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα.

Ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, 34 παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ.

Ἡμέρας δὲ γενομένης ἀπέστειλαν οἱ 35 στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες, Ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.

Ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λό- 36 γους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον, Ὅτι ἀπεστάλκασιν οἱ στρατηγοὶ ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτοὺς, Δείραν- 37 τες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακὴν, καὶ νῦν λάθρα ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν; Οὐ γάρ· ἀλλ' ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν.

& illico apertæ sunt omnes fores, & omnium vincula laxata.

27 Expergefactus autem commentariensis, quum videret fores carceris apertas, educto gladio erat seipsum interempturus, existimans vinctos effugisse:

28 Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Nequid feceris tibiipsi mali: omnes enim hîc sumus.

29 Is verò petito lumine irrupit, & tremefactus accidit Paulo & Silæ ad pedes.

30 Et productis ipsis foras, ait, Domini, quid me oportet facere vt seruer?

31 At illi dixerunt, Crede in Dominum Iesum Christum, & seruaberis tu ac domus tua.

32 Et loquuti sunt ei sermonem Domini, & omnibus qui erant domi ipsius.

33 Ipse verò illis assumptis ea ipsa hora noctis, lauit *eorum* plagas: & baptizatus est ipse & omnes *domestici* illius illico.

34 Quúmque perduxisset eos domum suam, apposuit eis mensam: & exultauit quòd cũ vniuersa domo sua credidisset Deo

35 Die autem exorto, præfecti miserunt viatores qui dicerẽt, Dimitte homines illos.

36 Annuntiauit autem cõmentariensis hos sermones Paulo, Miserunt, *inquit*, præfecti vt dimittamini: nunc igitur egressi, ite in pace.

37 Paulus autem dixit eis, Cæsos nos publicè, indicta causa, quum simus Romani, coniecerunt in carcerem, & nunc clam nos eiiciunt? non profectò: sed veniant ipsi, & nos educant.

& statim apertæ sunt omnia ostia, & vniuersorũ vincula soluta sunt.

27 Expergefactus autem custos carceris, & videns ianuas apertas carceris, euaginato gladio volebat se interficere, æstimans fugisse vinctos.

28 Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Nihil tibi mali feceris: vniuersi enim hîc sumus.

29 Petitóque lumine introgressus est, & tremefactus procidit Paulo & Silæ ad pedes.

30 Et producens eos foras ait, Domini, quid me oportet facere ut saluus fiam?

31 At illi dixerunt, Crede in Dominum Iesum, & saluus eris tu & domus tua.

32 Et loquuti sunt ei verbum Domini, cum omnibus qui erant in domo eius.

33 Et tollens eos in illa hora noctis, lauit plagas eorũ: & baptizatus est ipse et omnis domus eius continuò.

34 Quúmque perduxisset eos in domum suam, apposuit eis mensam, & lætatus est cũ omni domo sua credens Deo.

35 Et quum dies factus esset, miserunt magistratus lictores, dicentes, Dimitte homines illos.

36 Nuntiauit autem custos carceris verba hæc Paulo, Quia miserunt magistratus ut dimittamini: nunc igitur exeuntes, ite in pace.

37 Paulus autem dixit eis, Cæsos nos publicè, indemnatos homines Romanos miserunt in carcerem, & nũc occultè nos eiiciunt? non ita: sed veniant, & ipsi nos eiiciant.

26 Laxata, ἀνέθη. Id est, vt Vulg. & Eras. Soluta. Virg. Laxat claustra Sinon.

35 Die autem exorto, ἡμέρας δὲ γενομένης. In vno codice additum legimus post hæc verba, συνῆλθον οἱ στρατηγοὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἀγορὰν, καὶ ἀναμνησθέντες τὸν σεισμὸν τὸν γεγονότα, ἐφοβήθησαν καὶ ἀπέστειλαν τοὺς ῥαβδούχους. id est, coierunt præfecti eodem loci in forum, & recordati terræmotus qui factus fuerat, timuerunt, miserúntque viatores, &c. Viatores, ῥαβδούχους. Viatores dicuntur quibus vtebantur magistratus vocandi vel nuntiandi causa, non autem ligandi. Nam hoc erat lictorum munus, qui propterea etiam ῥαβδοῦχοι à bacillis seu virgis quas gestabant, à Græcis vocabantur. Sed mihi tamen probabile est, aut viatores etiam bacillos gestasse, aut confusa interdum fuisse (in prouinciis præsertim) viatorum & lictorum munia.

37 Eis, πρὸς αὐτούς. Nẽpe viatoribus, in quorũ nomine loquutus fuerat cõmentariensis, aut ipsi potius corã commentariensi sua mãdata Paulo & Silæ renuntiarũt. Nam cõmentariensem ipsum probabile est potius paratum fuisse illos retinere. Non profectò, οὐ γάρ. Vulgata, Non ita. Sic Virgilius lib. Æne. 2, Scilicet hæc Spartam incolumis patriásque Mycenas Aspiciet, partóque ibit regina triumpho? Et paulo post, Non ita: namque etsi, &c. id est (vt vernaculo sermone dicimus) *Il n'en ira pas ainsi.*

Ἀπήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦ- 38 χοι τὰ ῥήματα ταῦτα· καὶ ἐφοβήθησαν ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι.

Καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτοὺς, καὶ 39 ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως.

Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς εἰσῆλ- 40 θον εἰς τὴν Λυδίαν· καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς παρεκάλεσαν αὐτοὺς, καὶ ἐξῆλθον.

Κεφάλαιον ιζ.

Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων.

Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλ- 2 θε πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν,

Διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν 3 Χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

Καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ 4 προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι.

Ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰου- 5 δαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηροὺς, καὶ ὀχλοποιήσαντες ἐθορύβουν τὴν πόλιν· ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον.

Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτοὺς, ἔσυρον τὸν Ἰά- 6 σονα καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρ

38 Renuntiarunt autem præfectis viatores verba ista: timuerúntque audito eos Romanos esse.

39 Et venientes precati sunt eos, & eductos rogarunt vt egrederentur ex vrbe.

40 Egressi autem è carcere introierunt ad Lydiam: & visis fratribus, consolati sunt eos, & egressi sunt.

CAP. XVII.

Qvum autem iter fecissent per Amphipolin & Apolloniã, venerũt Thessalonicã, vbi erat synagoga Iudæorum.

2 Paulus autem sicut consueuerat introiuit ad eos, & per Sabbatha tria disseruit cũ eis ex Scripturis,

3 Adaperiens & proponens oportuisse Christum pati, & resurgere à mortuis: & hunc esse Christum Iesum, Quem ego, *inquit*, annuntio vobis.

4 Nonnulli igitur eorum assẽsi sunt, & consociati sunt Paulo & Silæ, & religiosorum Græcorum multitudo magna, mulierésque primariæ nõ paucæ.

5 Sed inuidia commoti Iudæi qui increduli erant, assumptis quibusdam circunforaneis viris sceleratis, ac turba coacta, perturbarunt vrbem, & adorti domum Iasonis, studebãt eos adducere ad populum.

6 Et quum non inuenissent eos, traxerunt Iasonem & quosdam fratres ad præfectos vr-

38 Nũtiarũt autẽ magistratibus lictores verba hæc: timuerúntq; audito quòd Romani essent.

39 Et venientes deprecati sunt eos, & educentes rogabant ut egrederentur de vrbe.

40 Exeũtes autẽ de carcere introierunt ad Lydiam: & visis fratrib', cõsolati sunt eos & profecti sunt.

CAP. XVII.

1 Qvum autem perambulassent Amphipolim & Apolloniã, venerunt Thessalonicam, ubi erat synagoga Iudæorum.

2 Secundũ consuetudinem autẽ Paulus introiuit ad eos, & p Sabbatha tria disserebat eis de Scripturis,

3 Adaperiẽs & insinuãs q̃a Christũ oportuit pati, et resurgere à mortuis, & q̃a hic est Iesus Christus, quẽ ego annũtio uobis.

4 Et quidam ex eis crediderunt, & adiuncti sunt Paulo & Silæ, & de colentibus Gentilibus multitudo magna, & mulieres nobiles nõ paucæ.

5 Zelantes autem Iudæi, assumentésque de uulgo uiros quosdam malos, & turba facta, concitauerunt ciuitatem: & assistentes domui Iasonis quærebant eos producere in populum.

6 Et quum nõ inuenissent eos, trahebant Iasonem & quosdam fratres ad principes ciuitatis,

38 Verba hæc, τὰ ῥήματα ταῦτα. Ab hoc loco vsque ad extremum capitis cõperimus miram in quodam codice varietatem, si verba spectes. Sic enim scriptum habebat, Ἀπήγγειλαν οἱ ῥαβδοῦχοι ῥήματα ταῦτα τὰ ῥηθέντα πρὸς τοὺς στρατηγούς. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσιν, ἐφοβήθησαν, καὶ παραγενόμενοι μετὰ φίλων πολλῶν εἰς τὴν φυλακὴν, παρεκάλεσαν αὐτοὺς ἐξελθεῖν, εἰπόντες, Ἠγνοήσαμεν τὰ καθ' ὑμᾶς, ὅτι ἐστὲ ἄνδρες δίκαιοι. Καὶ ἐξαγαγόντες, παρεκάλεσαν αὐτοὺς, λέγοντες, Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξέλθετε, μήποτε πάλιν συστραφῶσιν ὑμῖν, ἐπικράζοντες καθ' ὑμῶν. Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, ἦλθον πρὸς τὴν Λυδίαν, καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε Κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς. Id est, Viatores renuntiarunt præfectis hæc verba quæ dixerant. Illi verò quum audissent Romanos esse, timuerunt: & cum multis amicis venientes in carcerem, precati sunt eos vt abirent, dicentes, Ignorauimus vestram conditionem, & vos viros probos esse. Deinde eductos ipsos precati sunt, dicentes, Exite ex hac vrbe, ne rursus coeuntes clament aduersum vos. Egressi igitur ex carcere venerunt ad Lydiam, & visis fratribus, narrabant quæ sibi fecisset Dominus, ipsos consolati.

40 Ad Lydiam, εἰς τὴν Λυδίαν. Id est πρὸς τὴν Λυδίαν, vt etiam in nonnullis vetustis codicibus scriptũ legimus. Ponitur tamen εἰς αὐτὶ τοῦ πρὸς, etiam apud idoneos authores. App. εἰς Σύλλαν ἔπεμψεν. Dem. ἀναφέρειν εἰς τὸν ἄρχοντα. Idem, εἰς ὑμᾶς λέγω.

IN CAPVT XVII.

3 Adaperiens, διανοίγων. Heb. [Hebrew], id est declarans & explicans, vnde [Hebrew] pro declaratione, Psal. 119. v. 130.

4 Consociati sunt, προσεκληρώθησαν, id est συνεκληρώθησαν: quod verbum disertiores Græci vsurpant ad declarandam matrimonii coniunctionem & vinculum arctissimum.

5 Qui increduli fuerũt, οἱ ἀπειθοῦντες. Vide suprà 14. a. 2. Circũforaneis, τῶν ἀγοραίων, i. cuiusmodi solẽt in foro vitã terere, viles nimirũ & venales, quos solet Cic. fæcẽ & sẽtinã vrbis vocare. Ideo Vet. interpr. cõuertit, De vulgo. Adorti, ἐπιστάντες. Vulg. Assistẽtes, παριστάντες. Eras. Vrgẽtes, quod & ipsũ nõ videtur satis expressum.

Vel, [Hebrew], exordiens: unde, [Hebrew], pro ... in qua significatione ... est Chaldæis ...

βοῶντες, Ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισιν.

Οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράττουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι Ἰησοῦν.

Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα.

Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.

Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέροιαν· οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπῄεσαν.

(Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως.

Πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι)

Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ, σαλεύοντες τοὺς ὄχλους.

Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ὑπέμενον δὲ ὅ,τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.

bis, clamãdo, Hi sunt qui orbis terrarum statum subuerterũt: & hîc adsunt.

7 Quos excepit Iason: qui omnes cõtra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum.

8 Cõcitarunt autẽ turbã & præfectos vrbis hæc audientes.

9 Qui tamen quum satis accepissent ab Iasone & cæteris, dimiserunt eos.

10 Fratres verò statim per noctẽ emiserunt Paulum simul & Silam Berœam: qui quum aduenissent, ierũt in synagogam Iudæorum.

11 (Fuerunt autẽ isti generosiores iis Iudæis qui erant Thessalonicæ, vt qui receperint Sermonem cũ omni alacritate, quotidie scrutantes Scripturas an hæc ita se haberent.

12 Multi igitur crediderunt ex eis, & Græcæ mulieres honestæ, & viri non pauci)

13 Vt autẽ cognouerunt Thessalonicẽses Iudæi Berœæ quoque annuntiatum esse à Paulo sermonem Dei, venerunt etiã illuc, concitantes turbam.

14 Sed statim Paulum emiserũt fratres, vt iret velut ad mare: Silas autẽ & Timotheus substiterunt illîc.

clamãtes, Quoniã hi qui orbem concitant, & huc venerunt.

7 Quos suscepit Iason: & hi omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum.

8 Cõcitauerunt autẽ plebem & principes ciuitatis audientes hæc.

9 Et accepta satisfactione à Iasone & à cæteris, dimiserunt eos.

10 Fratres verò confestim per noctem dimiserunt Paulum & Silã in Berœam: qui quum uenissent, in synagogã Iudæorum introierunt.

11 (Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ, qui susceperunt Verbum cum omni auiditate, quotidie scrutantes Scripturas, si hæc ita se haberent.

12 Et multi quidẽ crediderũt ex eis, & mulierũ Gẽtiliũ hõestarũ, et uiri nõ pauci)

13 Quũ autẽ cognouissẽt in Thessalonica Iudæi quia & Berœæ prædicatũ est à Paulo uerbũ Dei, uenerũt & illuc, cõmouẽtes & turbãtes multitudinẽ.

14 Statimque tunc Paulum dimiserunt fratres, ut iret usque ad mare: Silas autem & Timotheus remanserunt ibi.

6 Statum subuerterunt, ἀναστατώσαντες. Vulg. Concitant. Erasmus, Conturbarunt, neuter satis expressè, vt opinor.

7 Excepit, ὑποδέδεκται. Erasmus, Clanculum excepit, propter præpositionem ὑπό. atqui in hoc verbo non ea vis est huius præpositionis, sed idcirco potius adiungitur quòd hospites de via deflectẽtes, sub idem tectum admittamus. Itaque hæc interpretatio nulla ratione nititur.

9 Qui tamẽ quum satis accepissent, καὶ λαβόντες τὸ ἱκανόν. Doctissimus Budæus & plerique eum sequuti hoc referunt ad satisdationem IVDICIO SISTI, quibus assentior. Sunt autem hæc dicendi genera mutuò inter se coniuncta apud iurisconsultos, Satis petere, Satis dare, & Satisaccipere.

11 Fuerunt autem isti generosiores, οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι. Vulgata, Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ. Quam interpretationem vt emendaret Erasmus vertit, Illi autem erant summo genere nati inter eos qui erant Thessalonicæ. Potest enim εὐγενέστεροι etiam explicari per superlatiuum, ita vt ista de Thessalonicensibus dicantur, quorum nobilissimi amplexi sunt Euangelium. quod tamen mihi coactius videtur. Notandum enim est non comparari simpliciter Thessalonicenses cum Berœensibus, sed vtriusque vrbis Iudæos inter se, ita vt Berœenses Iudæi dicantur longè fuisse alacriores Thessalonicensibus: quod re ipsa ostenderunt, sicut mox declaratur. Statim enim amplexi sunt Verbum: quod Thessalonicenses non contenti repudiasse, Paulum Berœam vsque sunt persequuti. Itaque non dicit Paulus εὐγενέστεροι Θεσσαλονικέων, sed τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, vt Iudæos appareat à veris incolis discerni. Deinde quum Lucas iam deduxerit Paulum & Silam Berœam, cur ad Thessalonicensium historiam reuerteretur? Præterea de Iudæis seorsum hic agi declarat sequẽs versiculus, vbi seorsim fit mẽtio indigenarũ ciuiũ, tum virorum, tum mulierum. Itaque propriam comparatiui significationem seruare malui. sed quanuis εὐγενὴς de genere propriè dicatur, tamen quum comparatio hîc videatur instituta, nõ generis, (erãt enim omnes isti Iudæi) sed virtutis ac pietatis, generosiores malui interpretari quàm nobiliores: quũ præsertim constet apud Græcos translatitiè τὴν εὐγένειαν ad mores & ad animum accommodari, ita vt μεγαλοπρεπὴς, εὐγενὴς, γενναῖος, sæpe sint synonyma. Scrutantes, ἀνακρίνοντες. Ad verbum, Diiudicantes, quoniam videlicet ex mutua locorum collatione veram interpretationem scrutabantur.

14 Velut ad mare, ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Vulgata, Vsque ad mare, quasi ὡς pro ἕως accipiatur. Ego verò illam interpretationem antepono, quia Athenas vsque deductum fuisse Paulum, postea narratur. Ex quo etiam

intelligimus, Paulo fuisse datum hoc consilium vt Iudæi persequi illum desinerent, quasi naui conscensa ex illis regionibus migrasset. Siue autem mari siue terra deductus sit Athenas vsque, longa sanè via fuit, quum tota Thessalia, Bœotia, & Attica inter Macedoniam & Athenas intercedant: vnde rursus perspicitur non frustra laudatos esse Iudæos Berœenses à Paulo.

Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν· καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτόν, ἐξῄεσαν.

Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.

Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.

Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καί τινες ἔλεγον, Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Οἱ δέ, Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο.

15 Qui verò Paulũ susceperant tuto loco constituendum, deduxerunt eum Athenas vsque: & accepto mandato ad Silam ac Timotheum, vt quamcitissimè ad ipsum venirẽt, abierũt.

16 Paulo autẽ Athenis illos expectante, irritabatur spiritus eius in ipso, quum conspiceret vrbem idolis deditam.

17 Disserebat igitur in synagoga cum Iudæis & religiosis, & in foro quotidie cum quibusuis obuiis.

18 Quidam autem ex Epicureis & Stoicis philosophis cõflictabãtur cũ eo: & quidã dicebant, Quid vult nugator iste dicere? Alii verò, Peregrinorũ deorũ videtur annũtiator esse: quia Iesũ & resurrectionẽ annũtiabat eis.

15 Qui autem deducebant Paulum, perduxerũt eum usque ad Athenas: & accepto mandato ab eo ad Silam & Timotheum ut quamcelerius uenirent ad illum, profecti sunt.

16 Paulus autẽ quũ Athenis eos expectaret, incitabatur spiritus eius in ipso, uidens idololatriæ deditam ciuitatem.

17 Disputabat igitur in synagoga cum Iudæis, & colentibus, & in foro per omnes dies ad eos qui aderant.

18 Quidam autẽ Epicurei & Stoici philosophi disserebant cum eo & quidã dicebant, Quid uult seminiuerbius hic dicere? alii uerò, Nouorũ dæmoniorũ uidetur ãnũtiator esse: quia Iesũ & resurrectionẽ annuntiabat eis.

5 15 Qui verò Paulum susceperant tuto loco constituendum, οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον. Vulgata, Qui deducebant. Eras. Qui prosequebantur: neuter satis expressè, aut etiam satis rectè. Nam τὸ καθιστᾶν in hac significatione nusquam legi, quod tamen hoc loco non potui aliter quàm longo verborum circuitu explicare. Quanuis enim τὸ καθιστᾶν respondeat Latino verbo Constituere, tamen pro varia ratione rerum de quibus agitur, intelligendum est. Inde factum vt pro peruehere & perducere accipiatur, id est certo loco constituere: pro quo
10 dicimus in vernaculo sermone *rendre en quelque lieu*: vt apud Plutarchum, προπέμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον, comitari hominem, ac domum perducere. Homerus, καταστῆσαι Πύλονδε, Pylũ peruehere. Sed præterea videtur etiam aliquid amplius declarare hoc in loco, & aliis similibus siqui occurrerint. Nam quod nutat ac vacillat, dicitur constitui quando ad meliorem ac certiorem statum adducitur. Id verò si postea ad personam transferas, significabit aliquem ex periculo ereptum, tuto loco constituere: pro quo dicimus *rendre ou mettre en*
15 *seureté*: quam significationem putaui huic loco maximè conuenire, vt præcisè dixerit Lucas καθιστῶντες, pro εἰς ἀσφαλὲς καθιστῶντες. Cur enim isti Paulum Athenas vsque deduxerunt nisi vt per ignotas regiones in eum vsq; locum perducerent vbi ab hostium insidiis tutus videretur?

16 Idolis deditam, κατείδωλον. Id est idolis addictam & mancipatam. Nam κατὰ subiectionem atq; adeo seruitutem declarat. Quàm autem verè hoc scripserit Lucas, vel ex ipsis Græcis scriptoribus licet intelligere.
20 Nã Pausanias in hac vna vrbe plura penè idola quàm in reliqua Græcia cõmemorat: & disertè etiam de Atheniensibus loquens, scribit τούτοις δὲ οὐ τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, (nã paulo antè egerat de Misericordiæ ara) ἀλλὰ καὶ ἐς θεοὺς εὐσεβεῖν ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι, καὶ φήμης, καὶ ὁρμῆς. Id est, Istis verò non modò constituta sunt quæ ad humanitatis officia pertinent, sed maiorem etiam quàm alii pietatis in deos curam habẽt. nã etiam pudoris & famæ & appetitionis ara apud ipsos extat. Sed & Xenophon in Atheniensium republica,
25 ἄγουσιν, inquit, ἑορτὰς διπλασίους ἢ οἱ ἄλλοι: id est, Festa duplo plura agitant quàm alii.

17 Cum quibusuis obuiis, πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. Circunstantia loci indicat quomodo exponendum sit verbum παρατυγχάνειν, nempe quencunque obuium reperisset Paulus, qui modò vel minimùm sustineret loquentem audire, cum eo ipse disserebat: totus nimirum ardens sancto illo gloriæ Dei zelo, & illud ipsum vsurpans quod aliis postea subiecit, vt opportunè & importunè studeant amplificando Dei regno. Hæc
30 enim est verè cælestis ac diuina prudentia, quam mundus stultitiam vocat.

18 Nugator iste, σπερμολόγος. Qui σπερμολόγον interpretantur τὸν τοὺς λόγους σπείροντα, id est inanium verborum satorem, qui nuis aliquid videantur dicere, tamen nihil dicunt. Neque enim à σπείρειν & λόγος sed à σπέρμα & λέγω, id est colligo, manifestum est hoc nomen deduci. Præterea si etymon illud valeret, non σπερολόγος (in quo manifestè hallucinatur Erasmus) dici debuit, sed λογοσπόρος, si nouum nomen libeat comminisci, vt
35 φυτοσπόρος, πυροσπόρος, & siqua sunt eiusmodi. Quid sit igitur σπερμολογεῖν, & qui dicantur σπερμολόγοι, sic docet Eustathius diligentissimus Homeri interpres, σπερμολογεῖν, inquit, τέτραπται ἐπὶ τῶν ἀλαζονευομένων ἀμεθόδως ἐπὶ μαθήμασιν ἔκ τινων παρακουσμάτων. ὁ δὲ κυρίως, φασί, σπερμολόγος, ὁ σπερμονόμος, εἶδός ἐστιν ὀρνέου λωβωμένου τὰ σπέρματα. ἐξ οὗ οἱ Ἀττικοὶ σπερμολόγους ἐκάλουν τοὺς περὶ ἐμπόρια καὶ ἀγορὰς διατρίβοντας, διὰ τὸ ἀναλέγεσθαι τὰ ἐκ τῶν φορτίων, φασίν, ἀπορρέοντα, καὶ διὰ ζῆν ἐκ τούτων. τὴν αὐτὴν δὲ ἔλαχον κλῆσιν καὶ οἱ μηδενὸς λόγου ἄξιοι. Id est, σπερμολογεῖν ad eos translatum est
40 qui nulla cum arte eam quam ex quibusdam auditionibus adepti sunt scientiam ostentant. Propriè autem σπερμολόγον & σπερμονόμον appellari aiunt auem quandam quæ semina populatur. Vnde Attici vocabant spermologos eos qui in mercatibus & foris versarentur, quòd quæ decidebant, ipsi colligerent, atque inde victum quærerent. Idem verò postea nomen hominibus nihili & nullius pretii impositum est. Castellio Rabulam ineptissimè interpretatur, eo nimirum deceptus quòd τῆς ἀγορᾶς hîc fiat mentio.

Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες, Δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή;

19 Et prehensum eum duxerunt in Areopagum, dicentes, Possumúsne scire quæ sit ista noua quæ à te dicitur doctrina?

19 Et apprehensum eum, ad Areopagum duxerũt, dicentes, Possumus scire quæ est hæc noua quæ à te dicitur doctrina?

Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν. βουλόμεθα οὖν γνῶναι τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι.

20 Peregrina enim quædam ingeris auribus nostris. volumus ergo scire quidnam ista sibi velint.

20 Noua enim quædã infers auribus nostris. nolumus ergo scire quidnã uelint hæc esse.

(Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον)

21 (Cæterùm Athenięſes, & omnes aduenæ hoſpites nulli alii rei vacabant niſi ad dicendum aut audiendum aliquid noui)

21 (Athenienſes autem omnes & aduenæ hoſpites ad nihil aliud uacabant niſi aut dicere aut audire aliquid noui)

Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ.

22 Stás autē Paulus in medio Areopago, dixit, Viri Athenięſes, omnino conſpicio vos quaſi religioſiores.

22 Stãs autē Paulus in medio Areopago, ait, Viri Athenięſes, per omnia quaſi ſuperſtitioſiores uos uideo.

Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

23 Præteriens enim & contemplans ſacra veſtra, inueni etiã aram cui inſcriptum erat, Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis, hunc ego vobis annuntio.

23 Præteriens enim & uidens ſimulacra neſtra, inueni & aram in qua ſcriptum erat, Ignoto Deo. Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio uobis.

19 In Areopagum, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον. Sic rectè Vulgata, quum Cicero ipſe Græcum vocabulum ſeruarit. Eraſmus, Martium vicum. Atqui πάγος non declarat vicum, ſed colliculum potius, vt ipſe Eraſmus rectè explicat: neque Areopagus vici nomen erat, ſed curiæ (vt ego exiſtimo) in qua coire ſolebant iudices, idcirco vocati Areopagitæ: qui quidem perpetui erant, & de ſummis criminibus cognoſcebant: ac nominatim quidē de impietate, vt apparet ex eo quod de Theodoro illo impio narrat Laertius. Huc igitur pertractus eſt Paulus, vt ἀσεβείας, id eſt impietatis, reus perageretur, eius videlicet criminis cuius damnatum fuiſſe Socratem, idem Laertius teſtatur: nempe, οὓς μὲν νομίζει θεοὺς ἡ πόλις οὐ νομίζοντα, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενον. id eſt, quòd nō eoſdem atque ciuitas deos putaret, & noua numina inueheret. Idque ita eſſe, tum ex ſuperiore verſiculo, tum ex ipſa Pauli apologia apparet, qui non temere certè mentionem fecit aræ dei ignoti quam in ipſa vrbe reperiſſet. Non videtur tamen coram ipſis iudicibus cauſam dixiſſe: ſed quum illuc per tumultum raptus eſſet, poſtea mirabili Dei prouidentia diſſipatis aduerſariis euaſiſſe. Fuit autem hæc curia ſita nō procul Acropoli, nempe circiter προπύλαια quæ vocant, vt teſtatur Pauſanias: ideóque Areopagus vocata eſt, quaſi Martium collem dicas, vel quòd Marti cōſecratus eſſet, vel quòd primus Mars (vt aiunt) cædis cauſam in eo iudicio dixiſſet.

21 Vacabant, εὐκαίρουν. Ita in vernaculo ſermone dicimus, *Ils n'auoyēt loiſir que de ouyr ou dire des nouuelles.* Caſtellio, Ad nihil aliud idonei, ineptè.

22 Omnino, κατὰ πάντα. Id eſt, πάντως, vel παντάπασι. Vulgata & Eraſmus, Per omnia, id eſt omnibus in rebus. Quaſi religioſiores, ὡς δεισιδαιμονεστέρους. Scio δεισιδαιμονίαν ſolere in vitio, id eſt pro ſuperſtitione poni, ſed nunquam defuerunt qui nulla ratione habita quomodo numen colerent, exiſtimarunt ſeſe tanto eſſe religioſiores quanto in hoc vel illo faciendo magis laborarēt. Iſti ſunt autem quos δεισιδαίμονας vocarunt ἀφοσιώσεως ἕνεκα, ii qui contenti fuerunt publicè recepto cultu: vtrique ſanè hypocritæ, quãuis iſti propius ab impietate abfuerint. Cæterùm illud conſtat, Apoſtolum quum illi cum iſtis negotium eſſet, quorum alii omnia fato tribuebant, vt Stoici, alii deorum prouidentiam irridebant, vt Epicurei, quum tamen omnes planè ſuperſtitioſi eſſent aut reuera, aut ſaltem per ſimulationem, omnes ſimul perſtringere voluiſſe. Perinde eſt igitur ac ſi diceret, Omnino video vos ita in colēdis diis occupatos vt quodammodo videamini plus illis tribuere quàm par ſit. Loquitùr autem per conceſſionem, vt ſiquis hodie noſtros illos diuorum inuocatores, diceret quodammodo illos ſibi ſuis peregrinationibus deuincire.

23 Sacra, τὰ σεβάσματα. Eraſ. Culturas, perperam. Vulgata, Simulacra, nimium anguſtè. Nam σέβασμα non ſignificat cultum ipſum ſeu culturam, nec ſimulacrum duntaxat, ſed omne id in quo Deus colitur, ſeu quod religionis cauſa homines venerātur. Latini ſacra vocant. Ignoto Deo, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Mentionem quidem facit huius aræ Pauſanias in Atticis, ſed inſcriptionem addit plurali numero Θεῶν ἀγνώστων. Græca ſcholia Philippidæ cuiuſdam hiſtoriā narrant diſſentientis à Pauſania, & hanc adferunt inſcriptionem, ΘΕΟΙΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΛΙΒΥΗΣ, ΘΕΩ ΑΓΝΩΣΤΩ ΚΑΙ ΞΕΝΩ. Id eſt, Diis Aſiæ & Europæ & Libyæ, Deo ignoto ac peregrino. Sed teſtem huius inſcriptionis nullum proferunt. Sed huius rei cauſam & originem Laertius in Epimenide ſic explicat, Ἀθηναίοις λοιμῷ κατεχομένοις ἔχρησεν ἡ Πυθία καθῆραι τὴν πόλιν. οἱ δὲ πέμπουσι ναῦν τε καὶ Νικίαν τὸν Νικηράτου εἰς Κρήτην, καλοῦντες τὸν Ἐπιμενίδην. καὶ ὃς ἐλθὼν ὀλυμπιάδι μϛ´ ἐκάθηρεν αὐτῶν τὴν πόλιν, καὶ τὸν λοιμὸν ἔπαυσε τοῦτον τὸν τρόπον· λαβὼν πρόβατα μέλανά τε καὶ λευκά, ἤγαγε πρὸς τὸν Ἄρειον πάγον, κἀκεῖθεν εἴασεν ἰέναι οἷ βούλοιντο, προστάξας τοῖς ἀκολούθοις, ἔνθα ἂν κατακλινοι αὐτῶν ἕκαστον, θύειν τῷ προσήκοντι θεῷ· καὶ οὕτω λῆξαι τὸ κακόν. ὅθεν καὶ νῦν ἔστιν εὑρεῖν κατὰ τοὺς δήμους τῶν Ἀθηναίων βωμοὺς ἀνωνύμους. Id eſt, Quum Athenienſes corripuiſſet peſtis, reſpondit Pythia vt vrbem expiarent. Illi verò nauem vnà cum Nicia Nicerati *filio* in Cretam ad accerſendum Epimenidem miſerunt: qui quum adueniſſet Olympiade 46, vrbem expiauit, effecitque hoc modo vt peſtis ceſſaret: Acceptas oues nigras & albas ad Areopagum duxit, & illinc abire permiſit quocunque libuiſſet, addito iis qui eas inſequebantur mandato, vt vbi quæque quieuiſſet, Deo cui conueniret ſacrificarent. Ita igitur malum illud aiunt deſiiſſe, & hinc factum vt in Athenięſium vicis aræ nullo inſcripto nomine inueniantur. Hæc ille. Lucianus autem in Philopatride bis meminit τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀγνώστου.

Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ·

24 ‖ Deus qui fecit mūdum & omnia quæ in eo ſunt, quum ſit cæli & terræ Dominus, in manufactis templis non habitat:

24 Deus qui fecit mundũ & omnia quæ in eo ſũt, hic cæli & terræ quũ ſit Dominus, non in manufactis templis habitat.

Supr. 7. f. 48

Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα.

25 ‖ Nec manibus hominū colitur, alicuius rei egens, quum ipſe det omnibus vitam & halitum & omnia.

25 Nec manibus humanis colitur, indigens aliquo, quum ipſe det omnibus uitam & inſpirationem & omnia:

Pſal. 49. b. 8

Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προστεταγμένους καιρούς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν·

26 Condiditque ex vno ſanguine omne genus hominum, vt habitarent per vniuerſā ſuperficiem terræ, definitis tempeſtiuitatibus quas præſtituit, & poſitis terminis habitationis eorum:

26 Fecitque ex uno omne genus hominum inhabitare ſuper uniuerſam faciem terræ, definiens ſtatuta tempora, & terminos habitationis eorum:

Ζητεῖν τὸν Κύριον εἰ ἄραγε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν· καίτοιγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα:

27 Vt quærerent Deum, ſi fortè palpando eum inuenirēt: quãquam profectò non lōgè abeſt ab vnoquoque noſtrum.

27 Quærere Deum, ſi fortè attrectent eũ & inueniant: quanuis nō longè ſit ab unoquoque noſtrũ.

Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καί ἐσμεν· ὡς καί τινες τῶν καθ᾽ ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι, Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

28 Per ipſum enim viuimus, & mouemur, & ſum⁹, ſicut & quidã veſtratiũ poetarum dixerũt, Nã huius progenies etiã ſum⁹.

28 In ipſo enim uiuimus, & mouemur, & ſumus: ſicut & quidã ueſtrorũ poetarũ dixerunt, Ipſius enim & genus ſumus.

Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.

29 ‖ Progenies ergo Dei quũ ſim⁹ non debemus exiſtimare auro aut argēto, aut lapidi, ſculptili artificii aut commentationis hominum, numen eſſe ſimile.

29 Genus ergo quũ ſimus Dei, nō debemus æſtimare auro, aut argento, aut lapidi, ſculpturæ artis & cogitationis hominis, Diuinum eſſe ſimile.

Eſa. 40. c. 25

Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεός, τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν.

30 Temporibus igitur iſtius ignorantiæ diſſimulatis, Deus nunc denuntiat omnibus vbique hominibus vt reſipiſcant.

30 Et tēpora quidē huius ignorãtiæ deſpiciēs De⁹ nũc annũtiat hominib⁹ ut omnes ubique pœnitentiã agãt.

Διότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

31 Eo quòd ſtatuit diem quo iuſtè iudicaturus eſt orbem terrarũ, per eum virum quem definiit, fide palàm facta omnibus, illo à mortuis excitato.

31 Eo quòd ſtatuit diem in quo iudicaturus eſt orbem in æquitate, in uiro in quo ſtatuit, fidē præbens omnibus, ſuſcitans eum à mortuis.

25 Colitur, θεραπεύεται. Vel, Delinitur, ſiue conciliatur, id eſt ἱλάσκεται. Et omnia, καὶ τὰ πάντα. Sic ſcriptum inueni in vetuſtis duob⁹ codicibus, ad quos accedit Vet. editionis Latinæ authoritas, & ita etiã legit Clemens in libro στρωμ. ε. Itaque ſic legere malui quàm κατὰ πάντα, id eſt per omnia: ex quibus verbis vix poſſis aptam ſententiam eruere. Deinde manifeſta eſt antitheſis, quum dicit Deum nulla re indigere, vt qui & vitã & omnia omnibus ſuppeditet.

26 Ex vno ſanguine, ἐξ ἑνὸς αἵματος. Vulg. legit dũtaxat ἐξ ἑνός, ex vno, videlicet homine: & ita citatur hic locus apud Clementem libro στρωμ. ε.

27 Palpando eum inuenirent, ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν. Vulgata, Attrectent & inueniant: quam interpretationem non probo, quia attrectare eorum eſt qui inuenerunt. Eraſmus, Palpent & inueniant. Quãuis autem ſic habeant Græca, puto tamen commodius hæc exprimi gerundii modo. Nam verbo ψηλαφήσειαν declaratur, homines cæcorum inſtar Deum nonniſi palpando potuiſſe inueſtigare antequam vera illa lux mundo illuceſceret. Neque tamen harum tenebrarum originem Paulus aperit, quia nimirum habet eorum rationem quos alloquitur, qui ne ortum quidem ac conditionem hominis norant. Neque enim hoc docēt philoſophorum ſcripta, ſed vnus Moſes.

29 Sculptili artificii & commentationis hominum, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου. Id eſt, quæ materiæ, puta aurum, argentum, lapides, ſolent humano artificio & prout hominibus cōminiſci libuit, inſculpi. neque enim rudis illa materia, ſed arte quapiam formam adepta, coli ſolet. Cæterùm ſciendum eſt, ex Scripturæ cōſuetudine, appellatione χαράγματος, nō modò ſculptile op⁹, ſed etiam pictũ συνεκδοχικῶς, omnia denique ea intelligi quæ homines colendo aut repræſentando numini ſolent comminiſci. Vulg. obſcurè, Sculpturæ artis & cogitationis hominis. Eraſmus, Arte ſculptili & inuentione hominis.

30 Temporibus diſſimulatis, τοὺς χρόνους ὑπεριδών. Mihi quidem videtur Vetus interpres non malè cōuertiſſe ὑπεριδεῖν Deſpicere, quanuis aliter cenſeat Eraſmus: ſed planior tamen eſt interpretatio quam ſequuti ſumus.

31 Fide palàm facta omnibus, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν. Vulgata, Fidem præbens omnibus: quam interpretationem ſi ſequamur, hæc erit ſententia, Deum eſſe iudicaturum orbem terrarum per Chriſtum, quem huic

rei destinauit, facta vniuerso mundo potestate ipsum per fidem amplectendi. Offertur enim Christus vniuerso mundo. quod tamen rursus ita accipiendum erit vt ad omnes gentes, non autem ad singulos homines referas. Neque enim omnium est fides, neque volentis, aut currentis, sed miserentis Dei, vt ait idem Apostolus 2.Thess.3.e.2, Rom.9.d.16. Sed ista expositio mihi quidem nō magnopere arridet. Puto potius Paulum dicere, Christum palàm mundi iudicem à Deo declaratum esse per resurrectionem à mortuis, vt idem testatur Rom. 1.a.4. Ideo παρέχειν πίστιν hoc loco non declarat fidem præbere, id est credēdi potestatem facere: sed fidem facere, & quidem palàm ac publicè, vt hæc comprobatio sit exhibita omniū oculis. Erasmus, Fide præstita omnibus, non satis accommodatè, ni fallor. Nam præstare fidē dicitur qui bona fide aliquod negotiū administrat, vel qui re ipsa præstat quod promisit. Ac fateor quidem, hac ratione Deum in Scripturis passim Fidelem dici: sed de hoc non puto Apostolum hoc loco disserere.

32 Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον, Ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.

32 Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, alii quidem cauillabantur, alii verò dicebant, Audiemus te rursus de hac re.

32 *Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam verò dixerunt, Audiemus te de hoc iterum.*

33 Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.

33 Et ita Paulus exiuit è medio eorum.

33 *Sic Paulus exiuit de medio eorum.*

34 Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

34 Quidam verò ei adiuncti crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alii cum eis.

34 *Quidam verò viri adhærentes ei, crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.*

Κεφάλαιον ιη΄

CAP. XVIII.

CAP. XVIII.

1 Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον·

1 Postea Paulus discedens Athenis, venit Corinthum:

1 *Post hæc egressus ab Athenis, venit Corinthum:*

2 Καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, (διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης) προσῆλθεν αὐτοῖς·

Rom.16.a.3.

2 Et reperto quodam Iudæo, nomine ‖Aquila, Pontico natione, qui nuper venerat ex Italia, & Priscilla vxore eius, (eo quòd edixisset Claudius vt omnes Iudæi Roma excederēt) venit ad eos:

2 *Et inueniens quendā Iudæum nomine Aquilā, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priscillam uxorem eius, (eo quòd præcepisset Claudius discedere omnes Iudæos à Roma) accessit ad eos:*

3 Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ' αὐτοῖς, καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην.

3 Et quia eiusdem erat artificii, mãsit apud eos, & operabatur: erat enim ars illorū conficere tabernacula.

3 *Et quia eiusdem erat artis, manebat apud eos: & operabatur: erat autem scenofactoriæ artis.*

4 Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας.

4 Disserebat autem in synagoga omnibus Sabbathis, & alliciebat tū Iudæos, tū Græcos.

4 *Et disputabat in synagoga per omne Sabbathū, interponens nomen Domini Iesu, suadebátque Iudæis & Græcis.*

5 Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ,τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

5 Vt venerunt autem è Macedonia Silas & Timotheus, cōstringebatur spiritu Paulus, testificans Iudæis Christum Iesum.

5 *Quum venissent autē de Macedonia Silas & Timotheus, instabat verbo Paulus, testificans Iudæis esse Christū Iesum.*

IN CAPVT XVIII.

4 Omnibus Sabbathis, κατὰ πᾶν σάββατον. In Vulgata editione additur, Interponens nomen Domini Iesu, παρεντιθέμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, quod in nullis Græcis codicibus inuenimus. Alliciebat, ἔπειθε. Vulg. & Eras. Suadebat, quod est conantis potius quàm re ipsa aliquid efficientis, quum tamen πείθειν cum quarto casu persuadere significet. sed isto verbo Latini nō solēt vti nisi casu rei adiūcto: ideo synonymon quæsiuimus.

5 Cōstringebatur spiritu, συνείχετο τῷ πνεύματι. Id est, Spiritus afflatu correptus æstuabat, gestiēte videlicet illo ardore prorsus erūpere, & pectore ipso tantū zelum non capiente. Itaque tantum abest vt (quod cum Erasmi pace dixerim) hæc ita accipienda sint vt Paulum intelligamus inuitum ac reluctantem id fecisse, quasi præsentisceret se operam lusurum, vt contrà hoc verbo significetur, tantum fuisse Pauli ardorem, vt heroico impetu totus sui oblitus, ad prædicandum Christum ferretur. Id autem disertiores Græci declarant verbo κατέχεσθαι: vnde κάτοχοι dicuntur οἱ θεοφορούμενοι καὶ ἐνθουσιασταί. Sed hoc interest, quòd furor ille de quo disserunt profani scriptores, homines reddebat verè insanos: Lucas autem eius Spiritus meminit qui vnus diuinæ ac germanæ sapientiæ igniculos in nobis accendit. Vulg. Instabat verbo, cuius interpretationis nullam rationem possum inire.

6 Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτούς, Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγώ· ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.

6 Illis autem sese opponentibus ac blasphemantibus, ‖excussis vestibus dixit eis, Sāguis vester super caput vestrū: purus ego, ab hoc tempore ad Gentes proficiscar.

6 *Contradicentibus autē eis & blasphemātibus, excutiēs vestimenta sua, dixit ad eos, Sāguis vester sup caput vestrum: mundus ego, ex hoc ad Gentes vadam.*

Suprà, 13.g.51. mat.10.b.14.

7 Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ.

7 Et digressus illinc, introiit domum cuiusdam nomine Iusti, colentis Deum, cuius domus erat confinis synagogæ.

7 *Et migrans inde, intrauit in domum cuiusdam nomine Titi Iusti, colentis Deum, cuius domus erat coniuncta synagogæ.*

8 Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον, καὶ ἐβαπτίζοντο.

8 ‖Crispus autem præfectus synagogæ credidit Domino cum tota domo sua, multique Corinthiorum audientes credebāt & baptizabantur.

8 *Crispus autē Archisynagogus credidit Domino cum omni domo sua: & multi Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur.*

1.Cor.1.b.14.

9 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δι' ὁράματος ἐν νυκτὶ τῷ Παύλῳ, Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς·

9 Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, Ne time, sed loquere, & ne tacueris.

9 *Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, Noli timere, sed loquere, & ne taceas.*

10 Διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε· διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.

10 Nam ego sum tecum, & nemo te inuadet vt tibi malefaciat: quoniam populus est mihi multus in hac vrbe.

10 *Propter quòd ego sū tecū, & nullus nocere poterit tibi, quoniā populus est mihi multus in hac ciuitate.*

11 Ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

11 Commoratus est itaque *illic* annum & sex menses, docens eos sermonem Dei.

11 *Sedit autem annum & sex menses, docens apud eos verbum Dei.*

12 Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα,

12 Quum autē Gallio esset Proconsul Achaiæ, insurrexerunt concorditer Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,

12 *Gallione autem Proconsule Achaiæ, insurrexerunt uno animo Iudæi in Paulum, & adduxerūt eum ad tribunal.*

13 Λέγοντες, Ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν.

13 Dicentes, Iste persuadet hominibus colere Deum contra Legem.

13 *Dicentes, Quia contra Legem hic persuadet hominibus colere Deum.*

14 Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, Εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν·

14 Paulo verò iam os aperturo, dixit Gallio Iudæis, Siqua iniuria esset, aut facinus malum, ô Iudæi, quatenus æquum esset vos tolerarem:

14 *Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Iudæos, Si quidem esset iniquū aliquid, aut facinus pessimū, ô viri Iudæi, rectè vos sustinerē:*

6 Sanguis vester super caput vestrum, τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν. Hebraicè דמכם על ראשכם in 2. Sam.1.c.16. Est autem obtestationis quædam species, quasi diceret Paulus, Video vos in perniciem vestrā ruere. Ego igitur Deum hic corā vobis testor, nō me sed vos vobisipsis causa esse exitii, vt loquitur Dauid 2.Sam. 1.c.16. Sanguinis enim appellatione cū cædes, tum verò omne exitii genus intelligitur, cuius causa is esse dicitur, Hebræorum more, cuius (vt ita loquar) capiti imponitur, id est cui imputatur. Itaque non satis rectè Castellio hūc Hebraismū nuper expressit, quū interpretaretur, Vos vestrā perniciē capite luetis. Nā obsecro, quid illud est, Luere suā perniciē? Neq; verò hic duntaxat perituros illos prædicit Paulus, sed sua ipsorū culpa perituros. quod iste aut prætermittere, aut obscurissimè dicere maluit quàm hebraissare, & ipsius Lucæ vestigia sectari.

7 Iusti, Ἰούστου. Vulg. Titi Iusti, Τίτου Ἰούστου, quod in vno codice legimus. Colētis, σεβομένου. In duob⁹ codicibus legimus φοβουμένου, timentis. Solet enim Lucas plerunque σεβομένους absolutè vocare qui à Paganismo defecerant, quos solemus religiosos interpretari.

9 Et ne tacueris, καὶ μὴ σιωπήσῃς. Pleonasmus Hebraicus, de quo diximus Ioh.1.c.20.

10 Ego sum tecum, ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ. Vide Luc. 1.f.66. Inuadet, ἐπιθήσεται. Vulg. Poterit tibi nocere, vt videri possit legisse, δυνήσεται κακῶσαί σε.

11 Commoratus est, ἐκάθισε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Sedit: quod verbum postea veteres Episcopi suum fecerunt: meritò id quidem, quum docendi officio fungerentur. Sed quorsum hoc ad illos qui sedē, docēdi populi causa, nunquā aspexerunt? Est autē in hoc verbo hebraismus quē obseruauimus Mat.4.c.16.

12 Esset Proconsul Achaiæ, ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας. Id est totius Græciæ. Cur autem Achaiæ Proconsul diceretur, explicat his verbis Pausanias, καλοῦσι δὲ, οὐχ Ἑλλάδος ἀλλ' Ἀχαΐας ἡγεμόνα οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐχειρώσαντο Ἕλληνας δι' Ἀχαιῶν τότε τοῦ Ἑλληνικοῦ προεστηκότων. Vocant, inquit, non Græciæ sed Achaiæ præsidem Romani, quòd Græcos subiecerint per Achæos qui tum Græciæ principes erant.

14 Quatenus æquum esset, κατὰ λόγον. Vulg. Rectè, ὀρθῶς. Eras. Meritò, εἰκότως. Ego hoc accipio exceptionis loco, vt illud sit omnino quod vernaculo sermone dicimus, *entant que de raison.*

Εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.

Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος.

Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν.

Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανάς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχήν.

Numer.6.c.18 infrà,21.d.24

Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, κἀκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγήν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις.

Ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν·

Ἀλλ' ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπών, Δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα· πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ Θεοῦ θέλοντος. Καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου.

1.Cor.4.d.19 iac.4.d.15

Καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβάς, καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.

Καὶ ποιήσας χρόνον τινά, ἐξῆλθε, διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν

15 Sin verò quæstio est de sermone & nominib' & lege vestrate, ipsi videritis: iudex enim ego istarum rerum esse nolo.

16 Et abegit eos à tribunali.

17 Omnes autē Græci Sosthenē præfectū synagogæ apprehensum verberabant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.

18 Paulus verò quum adhuc *illic* permansisset dies multos, vale dicto fratribus, enauigauit in Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, quum ‖totondisset caput Cenchreis: habebat enim votum.

19 Peruenit autē Ephesum, & eos ibi reliquit: ipse verò ingressus synagogā, disseruit cū Iudæis.

20 Rogantibus autem ipsis vt diutius apud ipsos maneret, non annuit:

21 Sed vale dixit eis, dicens, Oportet omnino me festū quod instat agere Hierosolymis: sed iterum reuertar ad vos, ‖ Deo volente. Et prouectus est Epheso.

22 Quúmq; descendisset Cæsareā, ascēdissétque *Hierosolymam*, ac salutasset Ecclesiam, descendit Antiochiam.

23 Et quum peregisset *illic* aliquantum temporis, abiit, peragrans ordine Galaticam

15 Si verò quæstiones sūt de uerbo & nominibus & lege uestra, uos ipsi uideritis: iudex ego horum nolo esse.

16 Et minauit eos à tribunali.

17 Apprehēdētes autē ōnes Sosthenē principē synagogæ percutiebant eum antè tribunal: & nihil eorum Gallioni curæ erat.

18 Paulus uerò quū adhuc sustinuisset dies multos, fratribus ualefaciens, nauigauit Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, qui sibi totonderat in Cenchris caput: habebat enim uotum.

19 Deuenitque Ephesū, & illos ibi reliquit. Ipse uerò ingressus synagogam disputabat cum Iudæis.

20 Rogantibus autē eis ut ampliori tempore maneret, non consensit.

21 Sed ualefaciens, & dicens, Iterum reuertar ad uos, Deo uolente: profectus est ab Epheso.

22 Et descendens Cæsaream, ascendit, & salutauit Ecclesiam, & descendit Antiochiam.

23 Et facto ibi aliquāto tēpore, profectus est, pābulans ex ordine Galaticā

15 De sermone, περὶ λόγου. Vel, De eo quod aliquis dixerit, puta quòd hoc vel illud non rectè dixerit, vt vestra fert religio. Et nominibus, καὶ ὀνομάτων. Vel, & verbis. Profanus enim homo putat verborum potius quàm rerum esse controuersiam, & doctrinam Dei habet pro verbis inanibus.

18 Quum totondisset caput, κειράμενος τὴν κεφαλήν. Vulgata, Qui totonderat caput, manifestè hoc referens ad Aquilam. Beda etiam testatur codicem se vidisse qui plurali numero haberet, Qui totonderant caput, & habebant votum: vt ad Aquilam & Priscillam referretur. Quia tamen ambiguus est sermo, vt non minus ad Paulum quàm ad Aquilam referri possit, ita conuerti vt liberum iudicium lectori relinquatur: quāuis quód ad me attinet, malim de Paulo interpretari, qui factus est omnibus omnia. Quod autē adfert in suis annotationibus Castellio, vero propius videri hoc de Aquila dici, ex eo quòd Lucas vxorem viro præposuit, cuius ordinis, inquit, (quum aliâs non soleat) quæ causa fuerit non video, nisi vt intelligeretur participium κειράμενος ad Aquilæ nomen, cui protinus coniungitur, referri: quod non fieret si Aquilam anteposuisset: hoc, inquam, falsò & incogitanter ab illo dicitur. nam hoc ipso cap. v.26 (vt habet Vetus versio) iterum posteriore loco vir nominatur: & quum Paulus in Epistolis duos istos ter appellet, bis vxorem viro præponit, Græcorum etiam codicum consensu. Quamobrem autem hoc sit factum, non minus ineptum est quærere, quàm disputare cum Grammaticis cur Homerus Iliada sit à nomine μῆνιν auspicatus.

21 Vale dixit, ἀπετάξατο. Vulgata barbarè, Valefaciens. Vide Mar.6.f.56. Oportet omnino, δεῖ πάντως. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione.

22 Cæsaream, εἰς Καισάρειαν. Cæsaream scilicet Stratonis, portum ab Herode structum, vt inde Hierosolymam contenderet. Ridiculum est autem quòd Hieronymus de Cæsarea Cappadociæ ista interpretatur. quem saltem oportuerat considerare verbum ἀνήχθη de iis dici qui nauigant. Ascendissétque Hierosolymam, ἀναβάς. Nomen Hierosolymæ suppleui, quoniam hoc omnino postulat sententia, etiāsi ex verbo Ascēdendi, satis per se intelligitur.

23 Quum peregisset, ποιήσας. Sic etiam accipitur idem verbum ποιεῖν pro διατρίβειν infrà 20.a.3: quanquam fortassis ea est emphasis huius verbi vt etiam significet Paulum quandiu illic versatus est, in perpetuo opere fuisse, vt exposuimus Mat.20.b.12.

χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.

Ἰουδαῖος δέ τις Ἀπολλῶς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς.

Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου· καὶ ζέων τῷ πνεύματι, ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. Ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα προσελάβοντο αὐτόν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν.

Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοί, ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν· ὃς παραγενόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος.

Εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

Κεφάλαιον ιθ'.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλὼ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον· καὶ εὑρών τινας μαθητάς,

Εἶπε πρὸς αὐτούς, Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Ἀλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν, ἠκούσαμεν.

Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς, Εἰς τί οὖν

regionē & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

24 Iudæus autem quidam ‖ Apollos nomine, Alexandrinús natione, vir eloquens, peruenit Ephesū, potens in Scripturis.

25 Hic erat initiatus via Domini, & feruēs spiritu, loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Domini, sciens tātùm Baptisma Iohannis.

26 Cœpitque liberè loqui in synagoga. Quē quum audissent ‖Aquila & Priscilla assumpserunt eum, & exquisitius ei exposuerunt viam Dei.

27 Quū autem vellet transire in Achaiam, fratres *eum* adhortati, scripserunt discipulis vt exciperent eum: qui quum aduenisset, multum contulit iis qui crediderant per gratiam.

28 Magna enim contentione Iudæos magis ac magis redarguebat publicè, ostēdēs per Scripturas Iesum esse Christū illū.

CAP. XIX.

1 Factum est autem interim dum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum: vbi quum discipulos inuenisset,

2 Dixit eis, Num Spiritū sanctum accepistis posteaquam credidistis? At illi dixerunt ei, Imò ne hoc quidem audiuimus an sit Spiritus sanctus.

3 Tunc dixit eis, In quid ergo

regionem & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

24 Iudæus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus genere, uir eloquens, deuenit Ephesū, potens in Scripturis.

1.Cor.1.b.12

25 Hic erat edoctus uiam Domini: & feruens spiritu, loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Iesu, sciens tantùm Baptisma Iohannis.

26 Hic ergo cœpit fiducialiter agere in synagoga. Quē quū audissent Priscilla & Aquila, assumpserūt eū, & diligentius exposuerunt ei uiā Dei.

Rom.16.a.3

27 Quū autē uellet ire Achaiā, exhortati fratres, scripserunt discipulis ut susciperent eū. Qui quū uenisset, contulit multum iis qui crediderant.

28 Vehementer enim Iudæos reuincebat publicè, ostendens per Scripturas esse Christum Iesum.

CAP. XIX.

1 Factum est autē quū Apollos esset Corinthi, ut Paulus peragratis superioribus partibus ueniret Ephesum, & inueniret quosdam discipulos.

2 Dixitque ad eos, Si Spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum, Sed neque si Spiritus sanctus est audiuimus.

3 Ille verò ait, In quo igitur

24 Potēs in Scripturis, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. Hebraism. pro, Scripturarū cognitione egregiè instructus.

25 Initiatus, κατηχημένος. Vulg. Edoctus. Eras. Institutus. Vide Luc.1.a.4. Diligenter, ἀκριβῶς id est ἐπιμελῶς. Sic enim commendatur illius summa diligentia, potius quàm peritia Euangelicæ doctrinæ, quam duntaxat degustarat, vt apparet ex iis quæ sequuntur.

26 Exquisitius, ἀκριβέστερον. Vulgata, Diligentius. quod non quadrat. Neque enim de diligentia hoc dicitur, vt in superiore versiculo, sed de doctrina ipsa. Erasmus, Exactius. Vide Luc.1.a.3. Viam Dei, τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν: id est viam quæ ad Deum ducit, quam paulo antè viam Domini vocauit. quem Hebraismum exposuimus Marci 12.b.14.

27 Per gratiam, διὰ τῆς χάριτος. Connecti hoc potest vel cum participio proximo, vel cum verbo συνεβάλετο, quod probabilius quidem est si sententiam spectes: sed durius tamen propter traiectionem. Si ad participium referas, χάριτος appellatione intelligetur gratuitus Dei fauor à quo vno manat fides: sin ad verbum, χάρις declarabit dona illa Dei eximia in hunc hominem collata, quibus non mediocriter adiuta fuit Ecclesia Corinthiaca. Ego neutri expositioni volui præiudicium adferre.

28 Magna enim cont. εὐτόνως γάρ. Vti volui hac periphrasi vt Græci vocabuli emphasin seruarē, quo significatur eloquētē hūc hominē omnes (quod aiūt) neruos reuincēdis Iudæis contēdisse. Vulg. & Eras. Vehemēter, id est σφοδρῶς. Sed & paulo pòst nō satis expressè videntur interpretati διακατηλέγχετο, reuincebat. Nā præpositio διὰ significationē auget, vt in διαμαρτυρεῖν, διακριβοῦν, & similibus. Ideo conuerti, Magis ac magis redarguebat. Iesum esse Christū illū, εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Vulg. Esse Christū Iesum, nimiū obscurè. Nā articulus τὸν Χριστὸν non ideo additus est vt subiectum declaret, sicut Iac.1.a.1, sed διακριτικῶς positus est, vt Messiā illum significet, quum alioqui Christi dicerentur omnes reges & sacerdotes.

IN CAPVT XIX.

2 Spiritum sanctum, Πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia Spiritus sancti, μεγαλοπρεπῶς, quæ tum in Ecclesia vigebant, vt vel ex eo apparet quod scribitur infrà, versu 6.

3 In quid ergo baptizati estis? εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; Id est, Qua igitur doctrina imbuti & initiati estis? Vulg.

In quo igitur baptizati estis? Eras. Quo igitur baptizati estis? Vtrãque hanc interpretationem, ac illam præsertim, idcirco repudio quòd εἰς pro ἐν interpretetur: perinde acsi scriptum esset ἐν τίνι: vt sit hæc sententia, Si non estis baptizati Spiritu sancto, qua re igitur estis baptizati? Quamuis enim εἰς pro ἐν sæpe vsurpetur, tamen hæc enallage (meo iudicio) nullo modo huic loco conuenit. Neque enim puto quærere Apostolum aut à quo, aut quomodo, aut quorsum sint baptizati, denique ne hoc quidem puto rogare an sint baptizati: sed quum illi dicerent se nescire an sit Spiritus sanctus, ac proinde ostẽderent se ignorare totam Ecclesiæ Christianæ ratione͂, qui tamẽ se discipulos dicebãt: credo sciscitari Paulũ cui igitur doctrinæ nomẽ dederint, & quales se esse profiteãtur. Vtitur autẽ vocabulo Baptizãdi & Baptismatis: quia Baptismus erat initiationis ac professionis discipulorum tessera. Quod vt planius fiat, sciendum est quid valeant hæc dicendi genera quæ in Scripturis occurrunt, & quatenus inter se differant. Baptizari in aliquem, vt in Mosen, 1.Cor.10.a.2. Baptizari in baptisma alicuius, vt Iohannis hoc in loco. Baptizari in nomen alicuius, vt Patris, Filii, ac Spiritus sancti, Mat.28.d.19, vel Christi, vt suprà, 2.f.28, vel Pauli, vt 1.Cor.1.b.14. Baptizari in mortem Christi, vt Rom.6.a.3, seu pro mortuis, vt 1.Cor.15.d.29, seu in vnum corpus, vt 1.Cor.12.b.13, seu in remissionẽ peccatorum, vt suprà, 2.f.38: denique baptizari aqua & baptizari Spiritu sancto. Itaque BAPTIZARI IN MOSEN, declarat, Mosis auspiciis ac ductu baptizari: quod dicendi genus semel tantùm reperio. BAPTIZARI IN IOHANNIS BAPTISMA, significat, doctrinam quam Iohannes annuntiabat, ac Baptismi symbolo obsignabat, profiteri & amplecti. BAPTIZARI IN EIVS NOMEN dicimur, cui nos per Baptismum dicamus ac consecramus: quamobrẽ rectè Paulus negat sese in nomẽ suũ quenquam baptizasse. BAPTIZARI autem IN CHRISTI MORTEM, seu PRO MORTVIS, dicuntur fideles, vt per Christi mortem peccatum in ipsis moriatur ac aboleatur: & IN VNVM CORPVS, vt omnes in Christo capite coalescant: & IN REMISSIONEM PECCATORVM, vt Christi sanguine abluantur, vt præpositio εἰς in istis omnibus finalẽ (quam vocant) causam designet. BAPTIZARI AQVA, siue ἐν ὕδατι, id est in aqua, nihil aliud quàm aqua immergi declarat, quæ est externa Baptismi ceremonia: BAPTIZARI autem SPIRITV, aliò spectat, nempe ad Spiritus sancti dona quibus fideles cælitus visibili signo imbuebantur, interdum ante Baptismum aquæ, vt ex Cornelii historia apparet: interdum post Baptismum, vt istis accidit de quibus hìc agitur. Ex his autem diligenter consideratis hoc quoque efficitur, Baptismatis vocabulum triplici significatione vsurpari, quarum vna propria est, duæ translatitiæ. Propria est, quũ immersionem seu tinctionem declarat, quæ etiam ab effectu ablutio seu lauacrum dicitur. Vna est translatitia, quum pro donorum Spiritus sancti quasi effusione accipitur, vt suprà, 1.a.5, & 2.a.2, & 10.g.47, & 11.b.16. Altera, quum pro Iohannis doctrina, vt quum quæritur an Baptismus Iohannis è cælo sit an ex hominibus: quum dicitur Apollos nihil nouisse quàm Iohannis Baptisma, vt suprà 18.g.25. item quum dicitur Iohannes prædicasse Baptismum resipiscentiæ, vt suprà, 13.d.24, & in hoc versiculo ac proximè sequente. Quod autem de Baptismatis nomine dicimus, de ipso quoque Baptizandi verbo simili ratione accipiendum est. Nam baptizare dicitur minister qui aqua tingit, & baptizari qui aqua tingitur: item baptizat Deus quum Spiritus sui dona impertitur, & baptizatur Spiritu à Deo qui Spiritus donum accipit. Baptizauit demum Baptismo resipiscentiæ Iohannes quum resipiscentiam doceret, cuius symbolum erat Baptismus quem primus administrauit: & baptizari dicuntur in Baptismate Iohannis quicunque eo doctrinæ genere fuerunt instituti. Quum autem appareat minimè extinctam fuisse cum Iohanne ipsius existimationem, sed post eius obitum multos fuisse tum qui ea docerent quæ de Messiæ officio ac vitæ innocentia diuinitus disseruerat: tum etiam qui hæc audita amplecterentur, quamuis Christi officium non nossent, (vt de Apollo paulo antè Lucas testatus est) nec tamen vsquam legamus, vel etiam probabile videatur, istos, etiãsi eadẽ illa in genere docerent quæ Iohannes, Baptismum tamen Iohannis exemplo vsurpasse: minimè certè necesse est vt vbicunque fit Baptismatis Iohannis mẽtio, ipsam Baptismi ceremoniam vsurpatam putemus. Itaque qui, propterea quòd isti paulo pòst dicũtur in nomine Iesu Christi baptizati, colligunt diuersum fuisse Baptismum Iohannis à Baptismo Christi, ideóque ipsos fuisse rebaptizatos, certo fundamento destituuntur. Sunt autẽ multo ineptiores qui rebaptizationem ex hoc loco volunt stabilire. Nã etiãsi concederem istos bis fuisse baptizatos, non tamen consequeretur iterandum Christi Baptismum.

ἐβαπτίσθητε; Οἱ δὲ εἶπον, Εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα.

baptizati estis? At illi dixerunt, In Iohannis Baptisma.

baptizati estis? Qui dixerunt, In Iohãnis baptismate.

Mat.3.c.11 / mar.1.a.8 / luc.3.b.6 / ioh.1.d.26

4 Εἶπε δὲ Παῦλος, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

4 Dixit autem Paulus, Iohannes quidem baptizauit Baptismo resipiscentiæ, dicens populo vt in eum qui venturus erat post ipsum, crederent, hoc est in Christum Iesum.

4 *Dixit autem Paulus, Iohannes baptizauit Baptismo pœnitentiæ populum, dicens, in eum qui uenturus esset post ipsum ut crederent, hoc est in Iesum.*

5 Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

5 His igitur auditis baptizati sunt in nomen Domini Iesu.

5 *His auditis baptizati sunt in nomine Domini Iesu.*

6 Καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε γλώσσαις, καὶ προεφήτευον.

6 Et quum imposuisset eis manus Paulus, venit Spiritus sanctus in eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.

6 *Et quum imposuisset illis manus Paulus, uenit Spiritus sanctus super eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.*

4 Iohãnes quidẽ, Ἰωάννης μὲν. Rursus ponitur μὲν nõ sequẽte particula δὲ, quod iã bis annotauimus. In eũ, εἰς τὸν. Eras. De eo qui venturus esset. Hæc enim cõiunxit cũ participio λέγων, quũ per traiectionẽ cõstruẽda sint cum verbo πιστεύσωσι. Idque ita esse, vel ex eo apparet quòd in vetustis codicibus post λέγων subiicitur distinctio. Sed & alibi passim occurrunt huius traiectionis exempla, quæ annotabimus Rom.11.v.31.

7 Ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο.

7 Erant autem omnes isti viri circiter duodecim.

7 *Erant autem omnes uiri fere duodecim.*

8 Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐπαρρησιάζετο, ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

8 Ipse porro ingressus synagogã, liberè loquebatur, ad tres menses disserens & suadens quæ ad regnum Dei pertinent.

8 *Introgressus autẽ synagogã, cum fiducia loquebatur, per tres mẽses disputãs & suadẽs de regno Dei.*

9 Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητάς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ τυράννου τινός.

9 Quũ autem quidã indurarentur & parere nollet, malè loquẽtes de via Domini apud multitudinẽ, abscedẽs ab illis, separauit discipulos, quotidie disserens in schola tyranni cuiusdam.

9 *Quũ autẽ quidã indurarẽtur & nõ crederẽt, maledicẽtes uiæ corã multitudine, discedẽs ab eis, segregauit discipulos, quotidie disputãs in schola tyranni cuiusdam.*

10 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο· ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας.

10 Hoc autẽ factum est per biennium: ita vt omnes qui habitabant in Asia, tum Iudæi tũ Græci, audirent sermonem Domini Iesu.

10 *Hoc autem factum est per biennium, ita ut omnes qui habitabant in Asia audirent uerbum Domini, Iudæi atque Gentiles.*

11 Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου·

11 Virtutes autẽ nõ vulgares edebat Deus per manus Pauli:

11 *Virtutésque non quaslibet faciebat Deus per manum Pauli:*

12 Ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

12 Ita vt etiam ad ægrotos deferrentur à corpore eius sudaria seu semicinctia, & discederent ab eis morbi, & spiritus mali ab eis exirent.

12 *Ita ut etiã super languidos deferrentur à corpore eius sudaria uel semicinctia: & recedebant ab eis languores, & spiritus nequam egrediebantur.*

13 Ἐπεχείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν

13 Aggressi sunt verò quidam ex circulatoribus Iudæis exorcistis nominare

13 *Tentauerunt autem quidam de circũeuntibus Iudæis exorcistis inuocare*

9 De via Domini, τὴν ὁδόν. Vsitatum est Hebræis Viæ nomine significare certam aliquam vitæ rationem: nec dubium est quin per antonomasiam sic vocatus sit Christianismus. Plerunque tamen additur aliquid ex quo id possit intelligi, vt Via pacis, Via salutis, Via Domini, quod perspicuitatis causa expressimus tum hoc loco, tum etiam hoc eodem capite, v.23. αἵρεσιν Paulus nominat infrà, 24.v.14. Tyranni cuiusdã, τυράννου τινός. In vno codice additum legimus ἀφ' ὥρας πέμπτης ἕως δεκάτης, ab hora quinta ad decimam. Cæterùm tyranni appellatione nonnulli potentem quempiam principem intelligunt: alii sentiunt gymnasium ab aliquo tyranno fuisse olim ædificatum, à quo cognomentum accepisset. Sed simplicissima erit expositio si proprium nomen esse dixerimus. At enim (inquit Erasmus) si nomen est proprium, cur addit τινός? Imò verò constat hoc dicendi genus frequenter vsurpari quoties ignotus quispiam nominatim appellatur: & ne lõgius petãtur exẽpla, sic noster Lucas infrà, 21.c.16, & 22.c.12, & 24.a.1, & 25.e.19. Reperio tamẽ nõnihil apud Strab. lib.14, quod fortassis ad huius nominis explicationẽ facit. Notũ enim est omnibus, tyrãnos à veteribus fuisse dictos in genere quos postea βασιλεῖς, id est reges, vocarũt. Sic autẽ Strabo, qui nõ procul ab his tẽporibus vixit, Ἄρξαι δέ φησι Φερεκύδης Ἀνδρόκλον τῆς Ἰώνων ἀποικίας ὕστερον τῆς Αἰολικῆς, υἱὸν γνήσιον Κόδρου τοῦ Ἀθηνῶν βασιλέως, γενέσθαι δὲ τοῦτον Ἐφέσου κτίστην· διόπερ τὸ βασίλειον τῶν Ἰώνων ἐκεῖ συστῆναι φασί. καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους ὀνομάζονται βασιλεῖς, ἔχοντές τινας τιμάς, προεδρίαν τε ἐν ἀγῶσι, καὶ πορφύραν ἐπίσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκίπωνα ἀντὶ σκήπτρου, καὶ τὰ ἱερὰ τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος. Id est, Ducem fuisse Ionum demigrationis, quæ Æolicam est consequuta, Androclum Codri Athenarum regis legitimũ filium, ait Pherecydes, ac Ephesum condidisse: quamobrem etiam aiunt Ionum regiam Ephesi collocatã. Sed & nũc quoq; qui ex eo genere sunt, reges vocantur, & quibusdã fruũtur honoribus, vt qui primo loco sedeant in certaminibus, purpuram habeant regiæ gentis insigne, scipionem quoque pro sceptro, & Eleusiniæ Cereris sacra.

12 Sudaria seu semicinctia, σουδάρια ἢ σιμικίνθια. Duo sunt Latina vocabula terminatione Græca inflexa: ac de priore quidẽ cõstat, de posteriore nõ itẽ. In vno quidẽ exẽplari Græco hæc reperimus ad marginẽ annotata, Ἀμφότερα λινοειδῆ εἰσι· πλὴν τὰ μὲν σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται, τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσι, πρὸς τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς ὑγρότητας τοῦ προσώπου, οἷον ἱδρῶτα, δάκρυα, πτύελον, καὶ τὰ ὅμοια. Id est, Vtraque linea sunt: sed sudaria quidẽ capiti iniiciuntur, semicinctia verò manibus gestant, abstergendis humidis à facie excremẽtis, vt sudore, lacrymis, sputo, & similibus. Hãc expositionẽ si sequamur, sudariũ id erit quod vocamus *un couurechef*, semicinctiũ *un mouchoir*. Græcus scholiastes eadem habet: quibus tamen addit nonnulla, sed eiusmodi vt intelligere non potuerim. Mihi verò Lucas videtur sudarium & semicinctiũ pro eodẽ accipere, nisi pro ἢ legas καὶ quam lectionem in vno duntaxat codice deprehendimus. Martialis in Apophoretis, Det tunicã diues, ego te præcingere possum. Itaque eo nomine puto vocari quæ vulgò *deuantiers* appellant, quòd anteriorẽ partem corporis à cingulo ad pedes præcingant. Solent autem mechanici præsertim his vti, præterea etiam mulieres fere omnes: vnde factum vt alterum earum cingulum à quo solebant olim ista semicinctia pendere, *demiceincts* vulgò appellent. *Alios uideo Cinctus interpretari uestem infra pectus corpus comprehendentem, quæ à Ouidio [illegible] dicitur, et Semicinctium accipere [illegible] iusmodi ueste arcti[illegible] Semifunium dicitur [illegible] funis.*

13 Exorcistis, ἐξορκιστῶν. De istis circulatoribus nonnihil diximus Mat.12.versu 27. Retinuimus autem Græcum exorcistarum nomen vt satis vsitatum. Sic ergo vocati sunt qui dæmonas eiiciebãt, addita per Dei

nomen obtestatione, quam vulgò Coniurationem vocant. Et ita vocati sunt initio qui miraculorũ dono pollẽtes, manus imponebãt energumenis, id est à dæmonio obsessis. Inde postea factus est nouus ordo quẽ vocãt, vt septẽ sacramentorũ numerus in alias hebdomadas diuideretur, ita ludificante Satana Episcoporũ ignauiã.

ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ, τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες, Ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει.

super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuramus vos per Iesũ quẽ Paulus prædicat.

sup eos q habebãt spirit' malos, nomẽ Domini Iesu, dicẽtes, Adiuro uos p Iesũ quẽ Paul' prædicat.

Ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες.

14 Erant autẽ quidam filii Sceuæ Iudæi principis Sacerdotũ septem, qui hoc faciebant.

14 Erãt aũt qdã Sceuæ Iudæi principis Sacerdotũ septẽ filii q hoc faciebãt.

Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν εἶπε, Τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι· ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;

15 Respondẽs verò spiritus malus, dixit, Iesum noui, & Paulũ scio: vos autem qui estis?

15 Respondens autem spiritus nequam dixit eis, Iesum noui, & Paulum scio: uos autẽ qui estis?

Καὶ ἐφαλλόμενος ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ' αὐτῶν· ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.

16 Et isiliit in eos homo in quo erat spiritus malus, & "superatis illis, inualuit contra eos: ita vt nudi & vulnerati effugerẽt ex domo illa.

16 Et insiliẽs homo in eos in quo erat dæmonium pessimum, & dominatus amborum, inualuit contra eos, ita ut nudi & dilacerati effugerent de domo illa.

Τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον, καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

17 Id verò innotuit omnibus tum Iudæis tum Græcis qui habitabant Ephesi: & incidit timor in eos omnes, & magnificabatur nomen Domini Iesu.

17 Hoc autẽ notũ factũ est omnibus Iudæis atq; Gẽtilibus q habitabãt Ephesi: & cecidit timor sup omnes illos, & magnificabatur nomẽ Domini Iesu.

Πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο, ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν.

18 Et multi eorum qui crediderant, veniebant confitentes & "indicantes facta sua.

18 Multique credentium ueniebant, confitentes & annuntiantes actus suos.

Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε.

19 Multi verò ex iis qui curiosas artes exercuerant, comportatos libros exusserunt in omnium conspectu: quorum supputatis pretiis, repererunt "denariorũ quinquaginta millia.

19 Multi autem ex eis q fuerant curiosa sectati, contulerunt libros & cõbusserunt coram omnibus, & computatis pretiis illorum, inuenerunt pecuniam denariorum quinquaginta millium.

Οὕτω κατὰ κράτος ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν.

20 Ita fortiter crescebat sermo Domini & inualescebat.

20 Ita fortiter crescebat uerbũ Dei, & confortabatur.

Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ,

21 His autem expletis, proposuit Paulus "per Spiritum peragrata Macedonia & Achaia proficisci in Hierusalem,

21 His autẽ expletis, proposuit Paulus in spiritu, transita Macedonia & Achaia, ire Ierosolymã,

16 Superatis illis, κατακυριεύσας αὐτῶν. Vulg. Dominatus amborum. Nam pro αὐτῶν legit ἀμφοτέρων. Erasmus, Dominatus eis. Sed τὸ κατακυριεύειν trãslatitiè hic accipitur, nec aliud declarat quàm dæmoniacum istum illis sese frustra tuentibus superiorem euasisse: sicut vulgò dicimus, *se faire maistre de quelqu'un*.

18 Indicantes, ἀναγγέλλοντες. Vulgata & Eras. Annuntiantes. Ego illud malui, quia non agitur hic de nũtio aliquo, sed τὸ ἀναγγέλλειν opponitur τῷ κρύπτειν. Publicè igitur isti metu diuini iudicii perterriti, errata sua professi ac detestati sunt. Sed quorsum hoc ad carnificinam illam confessionis quam auricularem vocant?

19 Denariorum, ἀργυρίου. Hebraicè כסף. Erasmus ad verbum, Pecuniæ: nimium generali nomine, quũ nemo etiam sic loquatur. Idem in annotationibus numos interpretatur: & rectè, quum testetur Pollux ἀργύριον etiam dici τὸ νόμισμα. Sed numos denarios, non sestertios accipias. Romanorum enim fuit, numis (id est H-S) numerare: non Græcorum, qui drachmis potius supputabant. Denarius autẽ proximè ad drachmam accedit. Sed rursus Asiaticos constat cistophoris potius numerasse: vt planè difficile sit hanc summam inire, nisi quòd ex iis quæ Festus de Euboico talento scribit, apparet cistophorum penè dimidia parte leuiorem fuisse drachma, siue denario. Etsi enim Attica drachma septima parte leuior est denario, tamen (vt docuit doctissimus Georgius Agricola) Latini Græcos interpretantes, ὡς ἔγγιστα drachmam cum denario comparant. Æstimat autẽ Festus 4000 drachmas cistophoris 7500: quã rationẽ si sequamur, & ex Budæi supputatione trib' assib' regiis & semisse drachmã æstimem', nisi me calculus fefellit, 50000 cistophorũm æstimãda sunt Frãcicis libris 4666, & præterea assibus, 13 & vnciis 4. Sin autẽ ad drachmas placet reuocare exquisitiore calculo, id est semisse, quæ est septima denarii pars, deducto, 50000 drachmarum conficient Francicas libras 75000: sin ad denarios septima parte grauiores, 50000 denariũm æstimabimus Francicis libris 8750. quod quidem non fuit alienum à Lucæ proposito, pluribus explicuisse. Castellio verò viderit cuius Arithmetices regulis, numorum quinquaginta millia, quinque ducatorum millibus æstimarit.

21 Per Spiritum, ἐν πνεύματι. Id est, Spiritus sancti instinctu & impulsu, vt ipsemet Paulus explicat

infrà 20. v. 22. Ponitur enim ἐν pro διά, vt alibi sæpe annotauimus. Est autem hoc diligentèr obseruandum, ne videatur postea Paulus pertinaciter in mortem ruere, repudiatis fratrum precibus ac consiliis. Vulgata & Erasmus, In Spiritu. Castellio, In animo suo, quæ interpretatio & inepta & falsa est.

εἰπὼν, Ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.

dicens, Postquam fuero illic, oportet me etiam Romam videre.

dicẽs, Postquam fuero ibi, oportet me & Romã uidere.

Ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν.

22 Missis autem in Macedoniã duobus ex iis qui ipsi ministrabant, *videlicet* Timotheo & Erasto, ipse substitit ad tempus in Asia.

22 Mittens autem in Macedoniam duos ex ministrantibus sibi, Timotheũ & Erastum, ipse remansit ad tempus in Asia.

Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ.

23 Ortus est autem illo tempore tumultus nõ paruus "ob viã Domini.

23 Facta est autem illo tempore turbatio non minima de uia.

Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρείχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην.

24 Nam quidam nomine Demetrius, signator argenti, qui faciebat templa Dianæ argentea, præbebat artificibus non paruum quæstum.

24 Demetrius enim quidã nomine argẽtarius, faciẽs ædes argenteas Dianæ, præstabat artificibus nõ modicum quæstum.

Οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν, Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι·

25 Quibus congregatis, & iis qui similium rerum *erant* opifices, dixit, Viri, scitis ex hoc opificio nostras esse facultates:

25 Quos conuocans, & eos qui huiusmodi erãt opifices, dixit, Viri, scitis quia de hoc artificio est nobis acquisitio:

Καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.

26 Et spectatis & auditis Paulũ nõ solùm Ephesinam, sed propè totius Asiæ multã turbam persuadendo auertisse, quòd dicat deos illos non esse qui manibus fiant.

26 Et uidetis & auditis quia non solùm Ephesi, sed penè totius Asiæ Paulus hic suadens auertit multam turbã, dicẽs quoniã non sunt dii qui manibus fiunt.

Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ

27 Periculum est autem non solùm "ne pars ista nobis per ipsũ confutata pereat: sed etiam ne

27 Non solùm autem hæc periclitabitur nobis pars in redargutionem uenire:

23 Ob viam Domini, περὶ τῆς ὁδοῦ. Id est, idcirco quòd Paulus Euangeliũ doceret. Vulgata, De via. Erasmus, De via illa: nimium obscurè. Vide suprà ver. 9. In vno codice legimus κατὰ τῆς ὁδοῦ, aduersus viam Domini.

24 Templa argentea, ναοὺς ἀργυροῦς. Vulgata, Ædes. Eras. Delubra: admonens in Annotationibus hoc vocabulo significari ædiculas seu thecas templi effigie, in quibus reponebantur statuæ. Chrysostomus simili ratione putat declarare κιβώτια μικρὰ, id est parua scriniola: ita tamen vt hoc nõ affirmet. Quòd si hanc interpretationem sequi libeat, putarim tamen hæc scriniola donariis potius quàm statuis ipsis fuisse consecrata. Sed non video qua ratione arculæ istæ possint ναοὶ, id est templa, dici: nisi idoneis testibus probet Erasmus, templi specie fuisse fabricatas: quod mihi ne verisimile quidem videtur. quanuis apud Polybium legerim ναΐδια, quæ armaria vocat Plinius lib. 35. cap. 2, ex quibus depromebantur maiorum imagines. Itaque quod ad me attinet, simpliciter accipio, Demetrium hunc templa argentea Dianæ solitum procudere, id est aut in numis, aut aliis imagunculis celeberrimi illius templi typum repræsentare, ac peregrinis aduentantibus diuendere. nempe vt etiamnum hodie faciunt eiusmodi artifices iis in locis vbi solent à nonnullis, religionis causa, vota suscipi. Istæ igitur imagunculæ seu numi (dicitur enim ἀργυροκόπος à percutiẽdis seu feriendis argenteis numis) ab ea figura quàm repræsentabant, Templorum cognomentum retulerunt: sicuti simili prorsus ratione, Deliorum seu Atheniensium numos quosdam, boues, eorundem Atheniensium alios quosdam κόρας, id est puellas, alios Corinthiorum, πώλους, pullos, alios Peloponnesiorum, χελώνας, testudines vocabant. Ideò non rectè ἀργυροκόπον Vetus interpres argentarium conuertit, quo nomine nummularii significantur: nec multo rectius Erasmus Argentarium fabrum, vocabulò nimium generali. Libuit autem istiusmodi etiam numorum typum subiicere, quales duos peruetustos inspexi, insculpta in altera numi parte Ephesinæ illius Dianæ πολυμάστου imagine. Quanquam fortassis Demetriani isti numi templum ipsum maiore aliquo artificio repræsentabãt: sicut etiam hodie cuditur diua illa Lauretana, simili prorsus superstitione.

27 Ne pars ista nobis per ipsum confutata pereat, ἡμῖν τοῦτο τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν. Vulgata ad verbum, Nobis pars hæc in redargutionem venire: quod nemo non videt quàm obscurè sit dictum. Erasmus, Ne hæc

pars reprobetur. Si placuisset ad verbum interpretari, maluissem vertere, Ne pars hæc nobis redarguatur: ac potius coniunxerim ἡμῖν cum verbo ἐλθεῖν quàm cum verbo κινδυνεύει. Sed res ipsa ostendit quid significet Demetrius, fore videlicet vt si Paulus quemadmodum cœperat, ita etiam pergeret opinionem de Dianæ imaginibus confutare, totus hic quæstus illis periret. Ideo addit pronomen ἡμῖν, nobis: quasi diceret, Si falsi conuincatur iste Dianæ cultus, nobis certè conuincetur. 5

τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.

magnæ deæ Dianæ templum pro nihilo putetur, futurúmque sit vt etiam destruatur maiestas eius, quam tota Asia & orbis colit.

sed & magnæ Dianæ templum in nihilū reputabitur, et destrui incipiet maiestas eius, quam tota Asia & orbis colit.

Ἀκούσαντες δὲ, καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον, λέγοντες, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

28 His autem auditis, pleni excandescentia, clamauerunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.

28 His auditis repleti sunt ira, & exclamauerunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.

Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους τοῦ Παύλου.

29 Et impleta est ciuitas tota cōfusione, & irruerunt concorditer in theatrum, correpto Gaio & Aristarcho Macedonibus, sociis peregrinationis Pauli.

29 Et impleta est ciuitas tota confusione, & impetū fecerunt uno animo in theatrū, rapto Gaio & Aristarcho Macedonib⁹, comitibus Pauli.

Τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί.

30 Paulo verò volente prodire ad populum, nō siuerunt eum *prodire* discipuli.

30 Paulo autem uolēte intrare in populū, non permiserunt discipuli.

Τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον.

31 Sed & quidam ex Asiæ primoribus quum essent ei amici, *nuntiis* ad eum missis, rogarunt ne se daret in theatrum.

31 Quidam autem & de Asiæ principib⁹ qui erāt amici eius, miserunt ad eū, rogantes ne se daret in theatrum.

Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον· ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ᾔδεισαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν.

32 Alii igitur aliud clamabāt: erat enim concio confusa, & plerique nesciebant cuius *rei* causa conuenissent.

32 Alij aūt aliud clamabāt: erat enim ecclesia confusa, & plures nesciebant qua ex causa cōuenissēt.

Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων· ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ.

33 Ex turba verò *quidam* produxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexander igitur quum manu silētium fecisset, volebat causam dicere apud populum.

33 De turba autē detraxerunt Alexandrū, propellentibus eū Iudæis. Alexāder autē manu silentio postulato, uolebat reddere rationem populo.

Ἐπιγνόντων δὲ ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

34 Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox extitit vna omnium, quasi ad horas duas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.

34 Quē ut cognouerūt Iudæum esse, uox facta una est omniū, quasi per horas duas clamantiū, Magna Diana Ephesiorum.

Καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον φησὶν, Ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος, καὶ τοῦ Διοπετοῦς;

35 Tum scriba quum repressisset turbam, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum vrbem ædituā esse magnæ deæ Dianæ, & à Ioue delapsi simulacri?

35 Et quū sedasset scriba turbas, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominū qui nesciat Ephesiorū ciuitatē cultricē esse magnæ Dianæ Iouisque prolis?

Futurúmque sit, μέλλειν τε. In quibusdam codicibus legimus, μέλλει δὲ, in aliis μέλλειν δὲ, in aliis μέλλει τε: sed quamcunque ex istis lectionem sequaris, plana est sententia: vt minimè sit necesse Castellionis audaciam approbare qui pronuntiat legendum esse μᾶλλον δὲ, vel potius.

29 Sociis peregrinationis Pauli, συνεκδήμους τοῦ Παύλου. Vulg. Comitib⁹ Pauli. Addidi ex Erasmi Annotationibus quod necessariū fuit explicādo Græco vocabulo. Neq; enim quisquis est comes, idē etiā est συνέκδημος. 10

33 Causam dicere, ἀπολογεῖσθαι. Vulg. & Eras. Rationem reddere, λόγον διδόναι. Puto autem hunc Alexandrum à Iudæis paulatim extra turbam productum in eum locum vnde posset exaudiri, non vt ipsum in discrimen adducerent, (cur non enim potius in tumultu discerperent, aut Ephesios saltem in eum prouocarent? cur denique ex turba protruderent vt locus illi ad dicendum pateret?) sed vt per eum, quicunque tandem is fuerit, populum placarent. Neque enim dubito quin quum de suæ Dianæ cultu asserendo laborarent Ephesii, magna pars illorum in Iudæos ferretur: idque ita esse vel ex eo liquet quòd vbi Alexandrū Iudæum esse cognouerūt, statim in apertam rabiem exarserunt, nec potuerunt induci vt loquentem audirent. 15

35 A Ioue delapsi, τοῦ Διοπετοῦς. Sub. ἀγάλματος. Vulgata, Iouisque prolis. Constat autem ex Plinio lib. 16. c. 40, vitigineum fuisse hoc simulacrum, à Canetia quodam artifice fabricatum, sed longè antiquissimum, vtpote quod nunquam sit mutatum, septies restituto templo. Antiquitas igitur & sacerdotum auaritia huic superstitioni facilè viam inuenerunt. 20

Ἀναντιρρήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν.

36 Quum igitur istis non possit cōtradici, oportet vos sedatos esse, nec quicquam præceps facere.

36 Quū ergo his contradici non possit, oportet uos sedatos esse, & nihil temere agere.

Ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν.

37 Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque cōtumeliosos in deam vestram.

37 Adduxistis enim homines istos, neq; sacrilegos, neque blasphemantes deā uestram.

Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται πρός τινα λόγον ἔχουσιν, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις.

38 Quòd si Demetrius & qui cū eo sunt artifices, negotium habent cum aliquo, agitur forū, & Proconsules sunt, alii alios in ius vocent:

38 Quòd si Demetrius & qui cum eo sunt artifices, habent aduersus aliquē causam, conuentus forenses aguntur, & Proconsules sunt, accusent inuicē:

Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται.

39 Siquid autem de rebus aliis requiritis, in legitima cōcione explicabitur.

39 Siquid autem alterius rei quæritis, in legitima ecclesia poterit absolui.

Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ δυνησόμεθα ἀποδοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

40 Nam periculum est ne postulemur seditionis propter *diem* hodiernum, quum nulla subsit causa ob quam possimus reddere rationem cōcursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit concionem.

40 Nam & periclitamur argui seditionis hodiernæ: quū nullus obnoxius sit de quo possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit ecclesiam.

Κεφάλαιον κ.

CAP. XX.

Μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον, προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν.

1 Postquam autem cessauit tumultus, quum aduocasset Paulus discipulos, & complexus esset, abiit profecturus in Macedoniam.

1 Postquā autem cessauit tumultus, uocatis Paulus discipulis, & exhortatus eos, ualedixit, & profectus est ut iret in Macedoniam.

Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

2 Quum autem illas partes peragrasset, & hortatus illos fuisset multo sermone, venit in Græciam.

2 Quum autem perambulasset partes illas, & exhortatus eos fuisset multo sermone, uenit ad Græciam.

Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας.

3 Et ibi peractis mensibus tribus, quum ei in Syriam prouehendo factæ fuissent à Iudæis insidiæ, censuit reuertendum per Macedoniam.

3 Vbi quum fecisset menses tres, factæ sunt illi insidiæ à Iudæis nauigaturo in Syriam: habuitq; consilium ut reuerteretur per Macedoniam.

Συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώ-

4 Comitabantur autem eum vsque in Asiam Sopater

4 Comitatus est autem eum Sopater Pyrrhi,

38 Agitur forum, ἀγοραῖοι ἄγονται: Id est ἡ ἀγορὰ πλεῖται. Ad verbum, Forenses agunt, vel aguntur, seu coguntur: pro quo dicimus in vernaculo sermone *on tient les plaids.* i. (vt loquitur Cicero) forum agunt. Appellatione verò τῶν ἀγοραίων intelliguntur vel ipsi forensium causarum iudices, vel causidici, vt rectè explicant Græca scholia: illi denique qui forensia solēt tractare. Suidas quoque ἀγοραίων δικαστῶν meminit, & ἀγοραῖοι ... significare dicit diem fastum, quem fere solent Græci κυρίαν vocare. Erasmus Veterem interpretem sequutus, conuertit, Conuentus forenses aguntur: rectè quidem, si sensum spectes, sed cui tamen non assentior, quòd in Græcis subaudiri putet, cognitiones aut lites. i. κρίσεις aut ἀμφισβητήσεις, quum ipsi potius qui in foro aut iudicant aut contendunt, ἀγοραῖοι dicantur. Proconsules sunt, ἀνθύπατοί εἰσιν. Nomine Proconsulum intellige etiā legatos Proconsulis, & qui eius vices in cognoscendis grauioribus causis obibant. Leuioribus enim ordinaria illa & quotidiana iudicia sufficiebant: quibus (inquit Scriba) si non acquiescat Demetrius cū suis, adeant Proconsulem, aut ipsius legatos.

39 In legitima conc. ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ. Quia de sacro conuentu hîc non agitur, ideo ἐκκλησίαν non conuerti Ecclesiam, meo more, sed concionem, quod Erasmus quoque annotauit. Cæterùm ἔννομος ἐκκλησία. i. legitima cōcio, non tantùm opponitur τῇ στασιώδει. i. seditiosæ & tumultuosæ concioni, sed etiam τῇ συγκλήτῳ. i. illi quæ extra ordinem aduocabatur. Erant enim certi dies habendis concionibus constituti, quas ἐννόμους & ... Græci oratores vocant. Ad illas igitur Scriba populum reuocat. i. ad maiorum morem.

40 Seditionis propter *diem* hod. στάσεως περὶ τῆς σήμερον. Vulg. & Eras. Hodiernæ seditionis. i. περὶ τῆς στάσεως τῆς σήμερον: eodē quidē manente sensu, sed ita tamen vt sine causa à verbis Lucæ discedant. Quum nulla subsit causa, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος. Vulg. Quū null⁹ sit obnoxius. sed præstat αἰτίου in neutro genere interpretari.

IN CAPVT XX.

3 Peractis mensibus tribus, ποιήσας μῆνας τρεῖς. Vide suprà, 18. f. 23.

4 Vsque in Asiam, ἄχρι τῆς Ἀσίας. Vulgata hoc non habet. Significat autem Lucas istos tunc constituisse Paulum comitari non in Syriam vsque, sed tantùm in Asiam. Itaque συνείπετο non conuerti Comitatus est, cum

Vetere interprete & Erasmo, sed Comitabatur. Cõstat tamen ex iis quæ scribuntur infrà 21.v.29, Trophimum fuisse Paulo comitem Hierosolymam vsque. Sopater, Σώπατρος. In tribus codicibus legimus Σωσίπατρος Sosipater. Vulg. addit Pyrrhi, videlicet filius, & in Cõplutensi editione & quatuor exẽplaribus additur Πύῤῥου.

πατρος Βεροιαῖος· Θεσσαλονικέων δὲ, Ἀρίσταρχος καὶ Σεκοῦνδος καὶ Γάϊος Δερβαῖος καὶ Τιμόθεος· Ἀσιανοὶ δὲ, Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος.

Berœensis: Thessalonicenses verò, Aristarchus, & Secundus, & Gaius Derbæus, & Timotheus: Asiani verò, Tychicus & Trophimus.

Berœensis: Thessalonicensiũ verò Aristarchus, & Secundus, & Gaius Derbæus, & Timotheus: Asiani verò, Tychicus & Trophimus.

Οὗτοι προελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρωάδι.

5 Qui quum præiuissent, expectarunt nos Troade:

5 Hi quum præcessissent, sustinuerũt nos Troade:

Ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρωάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά.

6 Nos verò enauigauimus Philippis post dies Azymorum, & venimus ad eos Troadem intra dies quinque, vbi egimus dies septem.

6 Nos verò nauigauimus post dies Azymorum à Philippis, & venimus ad eos Troadem in diebus quinque, ubi demorati sumus diebus septem.

Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, συνηγμένων τῶν μαθητῶν τοῦ κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου.

7 Primo autem die hebdomadis, coactis discipulis ad frangendum panem, Paulus disserebat, abiturus postridie, produxitque sermonem vsque in mediam noctem.

7 Vna autẽ Sabbathi quũ conuenissemus ad frãgendum panem, Paulus disputabat eis, profecturus in crastinum, protraxitque sermonem usque in mediam noctem.

Ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ οὗ ἦσαν συνηγμένοι.

8 Erant porro lucernæ multæ in cœnaculo vbi erant cõgregati.

8 Erant autem lãpades copiosæ in cœnaculo ubi eramus congregati.

Καθήμενος δέ τις νεανίας ὀνόματι Εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω, καὶ ἤρθη νεκρός.

9 Et sedens quidam adolescẽs nomine Eutychus in fenestra, deiiciẽte *eum* somno profundo, quũ diutius dissereret Paulus, præ somno ruẽs, decidit ex tertia contignatione deorsum: & sublatus est mortuus.

9 Sedens autẽ quidã adolescens nomine Eutychus super fenestrã, quũ mergeretur somno graui, disputante diu Paulo, ductus somno cecidit de tertio cœnaculo deorsum: & sublatus est mortuus.

Καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαβὼν εἶπε, Μὴ θορυβεῖσθε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν.

10 Quum descendisset autẽ Paulus, ruit in eum: & complexus dixit, Ne tumultuamini: anima enim eius in ipso est.

10 Ad quem quũ descendisset Paulus, incubuit super eũ, et cõplexus dixit, Nolite turbari: anima enim ipsius in ipso est.

Ἀναβὰς δὲ, καὶ κλάσας ἄρτον, καὶ γευσάμενος, ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν.

11 Quum igitur ascendisset, fregissétque panẽ, ac gustasset, diu colloquutus vsque ad diluculum, ita *demum* profectus est.

11 Ascendens autẽ, frangénsque panem, & gustans, satísque alloquutus usque in lucem, sic profectus est.

Ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως.

12 Adduxerunt autem puerum viuũ, & recreati sunt non mediocriter.

12 Adduxerunt autẽ puerum iuuentem, & consolati sunt non minimé.

Ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀν-

13 Nos aũt progressi ad nauẽ, pro-

13 Nos autem ascendẽtes nauem, nauigauimus in

6 Intra quinque dies, ἄχρις ἡμερῶν πέντε. Ἄχρις extremum spatium declarat, vt si in vernaculo sermone dicas, Au bout de cinq iours.

7 Primo autem die hebdomadis, ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, Vna autem Sabbathi. Eras. Vno autem die Sabbathorum. Vide Matth. 28.a.1. Quominus autem possimus interpretari, Quodã die Sabbathi, duo impediunt: vnum, quòd μιᾷ σαββάτων pro τινὶ σαββάτῳ nusquam inuenias: alterum, quia adiunctus articulus declarat hanc particulam indefinitè accipi non posse. Primus itaque dies hebdomadis hîc omnino intelligitur, is quem Dominicum vocamus: & ex hoc loco, tum etiam ex eo quod scribitur 1.Cor.16.a.2, non ineptè colligitur, iam tum consueuisse Christianos hoc die solennes conuentus agere, paulatim euanescente Iudaici Sabbathi ceremonia.

8 Erant congregati, ἦσαν συνηγμένοι. Veteres codices legunt ἦμεν, eramus: idque rectius, vt ex superioribus apparet. Pertinet autem hoc quoque ad fidem scriptori faciendam, vt qui oculatus sit testis.

9 Diutius, ἐπὶ πλεῖον. In omnibus vetustis codicibus additur distinctio post πλεῖον, vt non dubium sit quin connectendum sit cum participio διαλεγομένου, contrà quàm existimauit Erasmus. Præ somno ruens, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου. Vulg. Ductus somno. Eras. Magis depressus somno. Ego verò existimo κατενεχθεὶς propria significatione accipiendum hoc posteriore loco, pro deturbatus.

ήχθημεν εἰς τὴν Ἆσσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον. οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.

uecti sumus Asson, illinc recepturi Paulum. sic enim constituerat, pedibus ipse iter facturus.

Asson, inde suscepturi Paulum. sic enim disposuerat, ipse per terram iter facturus.

Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἆσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην.

14 Vt autem congressus est nobiscum ad Asson, recepto eo venimus Mitylenen.

14 Quum autem conuenisset nobiscum in Asson, assumpto eo uenimus Mitylenen.

Κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου. Τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον· καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον.

15 Et quum illinc abnauigassemus, sequenti die peruenimus contra Chium, postridie verò appulimus Samum: & quum diuersati essemus Trogyllii, sequenti die venimus Miletum.

15 Et inde nauigantes, sequẽti die uenimus cõtra Chium, & alia applicuimus Samum: & sequenti uenimus Miletum.

Ἔκρινε γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ. ἔσπευδε γὰρ, εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα.

16 Decreuerat enim Paulus prænauigare Ephesum, ne ei cõtingeret tempus terere in Asia. Festinabat enim, si fieri posset, vt die Pentecostes esset Hierosolymis.

16 Proposuerat enim Paulus trãsnauigare Ephesum, ne qua mora illi fieret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, ut diem Pentecostes faceret Ierosolymis.

Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας.

17 Missis autem Mileto *nuntiis* Ephesum, accersiuit Presbyteros Ecclesiæ.

17 A Mileto autem mittens Ephesum, uocauit maiores natu Ecclesiæ.

Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἀφ' ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ' ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην,

18 Qui quum ad ipsum venissent, dixit eis, Vos scitis, à primo die quo ingressus sum Asiã quomodo vobiscum per omne tempus fuerim,

18 Qui quum uenissent ad eũ, & simul essent, dixit eis, Vos scitis, à primo die qua ingressus sum in Asiam, qualiter uobiscũ per omne tempus fuerim,

Δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν, τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων·

19 Seruiens Domino cum omni modestia, & multis lacrymis ac tentationibus, quæ mihi euenerunt in Iudæorum insidiis:

19 Seruiens Domino cum omni humilitate & lacrymis & tẽtationibus, quæ mihi acciderunt ex insidijs Iudæorum:

Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων, τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους·

20 Vt nihil subterfugerim eorũ quæ vobis conducerent, quominus *ea* vobis annuntiarem, & docerem vos publicè & per singulas domos:

20 Quomodo nihil subtraxerim uobis utiliũ, quominus annuntiarẽ uobis, & docerem uos publicè & per domos:

Διαμαρτυρόμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τὴν εἰς τὸν Θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.

21 Testificans Iudæis simul & Græcis conuersionem ad Deũ, & fidem in Dominum nostrũ Iesum.

21 Testificans Iudæis atq; Gẽtilibus in Deũ pœnitẽtiã, & fidẽ in Dominũ nostrum Iesum Christum.

Καὶ νῦν ἰδοὺ, ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι, πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλήμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς·

22 Et nunc ecce, ego vinctus Spiritu, proficiscor in Hierusalẽ, ignorans quæ in ea mihi occurrent:

22 Et nũnc ecce, alligatus ego Spiritu uado in Ierusalem: quæ in ea uẽtura sint mihi, ignorans:

Πλὴν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν.

23 Nisi quòd Spiritus sanctus per singulas vrbes testificatur, dicens vincula & afflictiones me manere.

23 Nisi quòd Spiritus sanctus per omnes ciuitates mihi protestatur, dicens quoniam uincula & tribulationes Ierosolymis me manent.

13 Asson, εἰς τὴν Ἆσσον. Asson videlicet vrbem Æolidis seu Mysiæ. Puto enim eandem esse vrbem. Nonnulla exemplaria pro Ἆσσον legunt Θάσσον, sed lectione admodum deprauata, sicuti quæ pro Τρωγυλλίῳ Mycales mõtis promontorio è regione Sami, legunt στρογγυλίῳ.

15 Diuersati essemus Trogyllii, μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ. Vide Luc.10.a.7.

19 Modestia, ταπεινοφροσύνης. Vulg. Humilitate: quo vocabulo significatur obscuritas ac ignobilitas, vt diximus Luc.1.e.48. Eras. Animi humilitate: quod ego quidem inter vitia numerarim.

20 Nihil subterfugerim, οὐδὲν ὑπεστειλάμην. Id est, nihil aut per metum, aut lucri causa, subticuerim, vel aliqua ex parte dissimularim. Nam ὑποστέλλεσθαι dicuntur quos metus (vt ita dicam) contrahit, aut qui tanquam vela colligunt in loquendo.

21 Conuersionem, μετάνοιαν. Alibi consueuimus interpretari resipiscentiam: sed perspicuitati interdum seruiendũ est necessarió. μετάνοιαν autẽ illud esse quod Hebræi תשובה i. conuersionẽ, vocant, diximus Mat.3.a.2.

22 Vinctus Spiritu, δεδεμένος τῷ Πνεύματι. Id est, Spiritus sancti impulsu ac mandato, tanquam vinculo

quodam, me illuc pertrahente: de quo diximus suprà, 19.d.21. Quorsum autem hoc Paulus? an quòd inuitus illuc pertraheretur? minimè verò, vt ipse testatur, & res ipsa ostendit: sed ne quis ex fratribus hoc iter ipsi dissuadeat, monet eos, sese Dei mandato illuc proficisci, ne putetur Ecclesiæ ac Prophetarum prædictiones ac consilia contemnere.

Ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

24 Sed nullius rei habeo rationem, neque vita mea mihiipsi cara est, vt peragam cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, ad testificandum Euangelium gratiæ Dei.

24 *Sed nihil horũ uereor, nec facio animã meã pretiosiorẽ quàm me, dummodo consummem cursum meũ, & ministeriũ quod accepi à Domino Iesu, testificari Euangelium gratiæ Dei.*

Καὶ νῦν ἰδοὺ, ἐγὼ οἶδα ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς πάντες, ἐν οἷς διῆλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

25 Et nunc ecce, ego scio non amplius visuros faciem meam vllos ex vobis omnibus, per quos transiui prædicans regnũ Dei.

25 *Et nũc ecce, ego scio quia amplius non uidebitis faciem meã uos omnes, per quos transiui, prædicans regnum Dei.*

Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων.

26 Ideo testor vobis hodierno die, me "purum esse à sanguine omnium.

26 *Quapropter contestor uos hodierna die quia mũdus sũ à sanguine omniũ.*

Οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ.

27 Non enim subterfugi quominus annuntiarem vobis "omne Dei consilium.

27 *Non enim subterfugi quominus annuntiarẽ omne consiliũ Dei uobis.*

Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.

28 Attendite igitur vosipsos & totum gregem, in quo vos Spiritus sanctus constituit episcopos, ad pascendam Ecclesiam "Dei, quam "proprio illo sanguine acquisiuit.

28 *Attẽdite uobis & uniuerso gregi, in quo uos Spiritus sanctus posuit episcopos, regere Ecclesiã Dei, quam acquisiuit sanguine suo.*

Ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου.

29 Ego enim hoc noui, post "discessum meum lupos graues, non parcentes gregi, ingressuros esse in vos:

29 *Ego scio quoniã intrabunt post discessionẽ meã lupi graues in uos, non parcentes gregi:*

Καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.

30 Et ex vobisipsis exorituros qui loquantur peruersa, vt discipulos post se "abstrahant.

30 *Et ex uobisipsis exurgent uiri loquentes peruersa, ut abducant discipulos post se.*

Διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον.

31 Ideo vigilate, memores me per triennium nocte & die non cessasse cum lacrymis monere vnumquenque.

31 *Propter quod uigilate, memoria retinentes quoniam per triennium nocte & die non cessaui cũ lacrymis monens unumquenque uestrum.*

26 Purũ à sanguine, καθαρὸς ἀπὸ αἵματος. Id est, si perieritis, nullã tamẽ in me culpã fore. Vide suprà, 18.v.6.

27 Omne consilium, πᾶσαν τὴν βουλὴν. Irenæi interpres libri 3.cap.14, conuertit Omnem scientiam. siue (vt in aliis codicibus legitur) omnem sententiam: de quo non est necesse (opinor) vt laboremus: siquidem hunc interpretem, quicunque tandem fuit, apparet Latinæ linguæ fuisse admodum imperitum: sed tamen suspicor hanc interpretationem ab aliquo profectam cui visus sit Apostolus nimium arroganter dicere, omne consiliũ Dei à se fuisse Ephesiis explicatum: quasi verò ista ad officium Apostolatus accommodari non debeant. Est autem hoc quoque obseruandum propter illos qui, quoties libuit, vniuersales istas particulas ita solent vrgere vt nullam interpretationem admittant.

28 Dei, τοῦ Θεοῦ. In quinque exemplaribus legitur Κυρίου καὶ Θεοῦ, Domini & Dei. Suspicor autem τοῦ Κυρίου initio fuisse adscriptum ad marginem à quopiam qui Dei vocabulum sic explicaret aduersus Anthropomorphitas, ne Paulus videretur sanguinem ipsi diuinitati tribuere: deinde quum hoc irrepsisset in contextum, & ista Κυρίου Θεοῦ non bene viderentur cohærere, interpositã esse particulam καί. Sed hæc ego tanquam diuinans dico. Hoc quidem certum est, explicanda hæc esse per κοινωνίαν ἰδιωμάτων: quod dicendi genus non ita est ἄκυρον, neque reprobandum, (vt post Eurychetem impiè quidam dicere ac scribere nunc audent) sed summã nostræ consolationis continet: illud nimirum disertè explicans quod ait Iohannes, Verbum factum esse carnem: ita vt qui verè Deus est, verè & Deus & homo sit factus. Proprio illo sanguine, τοῦ ἰδίου αἵματος. In vno codice legimus τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου. Vtrouis autem modo legas, obseruanda vis est articuli, quo præstantia huius sanguinis, & antithesis illa declaratur quæ copiosius exponitur Heb. 9.c.12. Fuit enim hic sanguis verè sanctus, imò verò purificans ac sanctificus sanguis: ex illo manans nimirum qui sicuti verè homo, ita etiam verè est Deus.

29 Discessum, ἄφιξιν. Noua significatio, quum ἄφιξις aduentum declaret.

30 Vt abstrahant, τοῦ ἀποσπᾶν. Loquitur Lucas vt de membris à suo corpore crudeliter auulsis, pergens in eadem translatione.

Καὶ τανῦν

Καὶ τανῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς, ἀδελφοί, τῷ Θεῷ καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν.

32 Et nunc quoque, fratres, commẽdo vos Deo & "sermoni gratiæ ipsius: "qui *quidem Deus* potest superstruere, & dare vobis "quod hæreditatis iure possideatis "cum sanctificatis omnibus.

32 *Et nunc commendo uos Deo & uerbo gratiæ ipsius qui potens est ædificare, & dare hæreditatẽ in sanctificatis omnibus.*

Ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα.

33 Argentum & aurum aut vestem nullius concupiui.

33 *Argentum aut aurum aut uestem nullius concupiui:*

Αὐτοὶ δὲ γινώσκετε ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται.

34 Imò ipsi nostis, ‖ vsibus meis, & iis qui mecum sunt, manus istas ministrasse.

34 *Ipsi scitis quoniam ad ea quæ mihi opus erant, et iis qui mecum sunt, ministrauerũt manus istæ.*

‖ 1.Cor.4.c.12 1.thess.2.b.9 2.thess.3.b.8

Πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε, Μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν.

35 "In omnibus ostendi vobis oportere sic laborando "suscipere infirmos, & meminisse verborum Iesu, ipsum *uidelicet* dixisse, Beatum est dare potius quàm accipere.

35 *Omnia ostendi uobis, quoniã sic laborantes oportet suscipere infirmos, ac meminisse uerbi Domini Iesu, quoniam ipse dixit, Beatius est magis dare quàm accipere.*

Καὶ ταῦτα εἰπὼν, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο.

36 Et quum hæc dixisset, positis genibus suis, orauit cum illis omnibus.

36 *Et quũ hæc dixisset, positis genibus suis orauit cum omnibus illis.*

Ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων· καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου κατεφίλουν αὐτόν·

37 Magnus autẽ fletus omniũ ortus est: & ruentes in collum Pauli, deosculabantur eum:

37 *Magnus autẽ fletus factus est omnium: & procumbentes super collum Pauli osculabantur eum:*

Ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν. προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.

38 Cruciati maximè ob sermonem quem dixerat, ipsos non esse amplius faciem eius conspecturos: & deduxerũt eum ad nauim.

38 *Dolẽtes maximè in uerbo quod dixerat, quoniã amplius faciem eius non essent uisuri. Et deducebant eum ad nauem.*

Κεφάλαιον κα΄.

CAP. XXI.

Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν Κῶν, τῇ δὲ ἑξῆς εἰς τὴν Ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα.

1 VT autem prouecti sumus, auulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & illinc Patara.

1 *Quum autem factum esset utnauigaremus, abstracti ab eis recto cursu uenimus Coum, & sequenti die Rhodũ & inde Pataram.*

Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθημεν.

2 Et inuenta naui quæ traiiciebat in Phœnicen, *ea* cõscensa, prouecti sumus.

2 *Et quũ inuenissemus nauẽ transfretantem in Phœnicen, ascendentes nauigauimus.*

Ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον, καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς

3 "Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus, ea ad sinistram relicta, nauigauimus in

3 *Quum apparuissemus autem Cypro, relinquentes eam ad sinistram na-*

32 Et sermoni gratiæ ipsius, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Hæc per epexegesin explico, quasi diceret Paulus, Commendo vos Deo, vt vos præsidio suo conseruet, id est Euangelio, siue gratiæ suæ nũtio. Idcirco enim Euangelium dicitur salutis sermo, suprà, capite 13.d.26. Qui *quidem Deus* potest, τῷ δυναμένῳ. Eras. In Annot. hoc coniungit cum λόγῳ. At ego puto minus coactam fore interpretationem si cum τῷ Θεῷ coniunxeris. Ideo nonnihil suppleui ex quo id posset intelligi. Deinde & hoc notandum est, articulum hoc loco non tam διάκρισιν quàm αἰτιολογίαν declarare. Quod hæreditatis iure possideatis, κληρονομίαν. Hebraicè נחלה quod vocabulum multo latius patet quàm hæreditas apud Latinos, vt alibi diximus: & tamen videtur declarare quo iure consequuturi simus illud tanquam prædium quod possidebimus, nimirum gratuito adoptionis iure, quasi filii. Ideo periphrasin paulo longiorem vsurpaui. Cum omnibus, ἐν πᾶσι. Hebraicè בכל, ἐν pro σὺν posita: quàm enallagen alibi sæpe annotauimus. Vulg. In omnibus. Eras. Inter omnes.

35 In omnibus, πάντα. Vel per omnia. Nam subaudienda est præpositio κατὰ, vt 1.Cor 9.d.25, & 10.g 33, & Ephes.4.c.15. Quid si verò πάντα superiori verbo ὑπηρέτησαν adiunxeris? nolui tamen quicquam mutare ex coniectura. Suscipere, ἀντιλαμβάνεσθαι. id est, alioquin collapsuros quasi porrecta manu retinere. Dicuntur enim hæc translatitiè de illis qui nondum satis confirmati doctrina & exemplis, offendicula ibi inueniunt vbi planissima via est: ideóque ferendi sunt quoad eius fieri potest, (salua tamen conscientia) & cauenda diligenter omnia quibus possint offendi. Hoc enim est labentes fulcire. Vide Luc.1.e.54.

IN CAPVT XXI.

3. Quum autem cœpisset *nobis* apparere Cyprus, ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον. Sic legunt veteres codices. Erasmus autem legit ἀναφάναντες. & nonnulli habent ἀναφανέντες δὲ τῆς Κύπρου, lectione manifestè corrupta, quum potius scribendum sit ἀναφήναντες. Cæterùm τὸ ἀναφαίνειν opponitur hoc in loco τῷ ἀποκρύπτειν, & id declarat pro quo Virgilius aperire dixit libro Æneidos tertio, --quarto terra die se attollere tandem Visa, aperire

li. i.

procul montes, ac voluere fumum. Idem eodem libro, Mox & Leucatæ nimbosa cacumina montis, Et formidatus nautis aperitur Apollo. Quia videlicet nauigantibus præsertim videntur regiones attolli & deprimi, prout ipsi accedunt vel recedunt: vt non immeritò Erasmus pro eo quod in Vulgata editione legitur, Quum apparuissemus autem Cypro, Veterem interpretem suspicetur scripsisse, Quum autem peruenissemus Cyprum.

Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς Τύρον· ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον.

Syriam, & deuecti sumus Tyrum: illic enim nauis erat suũ onus expositura.

nigauimus in Syriam, & uenimus Tyrũ: ibi enim nauis expositura erat onus.

4 Καὶ ἀνευρόντες τοὺς μαθητὰς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά· οἵτινες τῷ Παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ Πνεύματος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερουσαλήμ.

4 Permansimus autẽ ibidem dies septem, inuẽtis discipulis: qui Paulo dicebant per Spiritũ, ne ascenderet in Hierusalẽ.

4 *Inuentis autẽ discipulis, mãsimus ibi diebus septem: qui Paulo dicebant per Spiritum, ne ascenderet Ierosolymam.*

5 Ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἕως ἔξω τῆς πόλεως· καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, προσηυξάμεθα.

5 Sed peractis illis diebus, abiimus, omnibus deducentibus nos cum vxoribus & liberis, donec vrbem exiuissemus: & positis genibus in littore, precati sumus.

5 *Et expletis diebus, profecti ibamus, deducentibus nos omnibus cum uxoribus & filijs usque foras ciuitatem: & positis genibus in littore, orauimus.*

6 Καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον· ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.

6 Et alii alios complexi, conscendimus nauim: illi autem reuersi sunt ad suos.

6 *Et quum ualefecissemus inuicẽ, ascendimus nauẽ: illi autẽ redierũt in sua.*

7 Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες, ἀπὸ Τύρου κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα· καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς ἀδελφοὺς ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ᾽ αὐτοῖς.

7 Nos verò nauigatione perfecta, peruenimus Tyro Ptolemaida: & salutatis fratribus, mansimus diem vnum apud eos.

7 *Nos uerò nauigatione expleta, à Tyro descẽdimus Ptolemaidem: & salutatis fratribus, mansimus die una apud illos.*

8 Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἦλθον εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ τοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ, ἐμείναμεν παρ᾽ αὐτῷ.

8 Postridie verò egressi Paulus & nos qui cum eo eramus, venimus Cæsaream: & ingressi domum Philippi Euangelistæ, (qui erat vnus ex illis septem) mansimus apud eum.

8 *Alia autẽ die profecti, uenimus Cæsaream: & intrantes domum Philippi Euãgelistæ (qui erat de septẽ) mãsimus apud eũ.*

9 Τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι.

9 Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophetantes.

9 *Huic autem erãt quatuor filiæ uirgines prophetantes.*

10 Ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης ὀνόματι Ἄγαβος·

10 Et quum *illic* permansissemus dies complures, descendit ex Iudæa quidam propheta nomine Agabus:

10 *Et quum moraremur dies aliquot, superuenit quidam à Iudæa Propheta nomine Agabus:*

11 Καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρας τὴν ζώνην τοῦ Παύλου, δήσας τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶπε, Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν.

11 Qui quum venisset ad nos, sumpsit zonam Pauli, & vinctis sibi pedibus ac manibus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cuius est hæc zona, ita vincient in Ierusalem Iudæi, tradéntque in manus Gentium.

11 *Is quũ uenisset ad nos, tulit zonam Pauli, & alligãs sibi pedes et manus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virũ cuius est zona hæc, sic alligabunt in Ierusalem Iudæi, et tradent in manus Gentium.*

12 Ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ.

12 Vt verò ista audiuimus, rogabam⁹ & nos & q in eo loco erãt, ne ascenderet in Hierusalem.

12 *Quod quũ audissemus, rogabamus nos & qui loci illius erãt, ne ascenderet Ierosolymam.*

4 Per Spiritum, διὰ τοῦ Πνεύματος. Id est, ex diuina Spiritus reuelatione. Quid igitur: an sibiipsi repugnat Spiritus sanctus? minimè verò. Sed vt isti ex Spiritus reuelatione intelligerent quantum periculum Paulo immineret, non tamen consequitur eos cognouisse quid vicissim Paulo idem Spiritus præcepisset. 5

6 Complexi, ἀσπασάμενοι. Vulg. Quum valefecissemus, id est ἀποταξάμενοι.

8 Paulus & nos qui cum eo eramus, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Vide suprà cap. 13. b. 13. Ex illis septẽ, ἐκ τῶν ἑπτά. Vulg. & Eras. Ex septẽ. Ego puto seruandum articulũ, cuius vis est hoc loco ἀναφορική. Loquitur enim de septem 10 illis Diaconis quorum celebria erant nomina. 9 Prophetantes, προφητεύουσαι. Intellige dẽ peculiari dono prædicendi futura, non autem de docendi munere in Ecclesia.

13 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, Τί ποιεῖτε, κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

13 Tunc respondit Paulus, Quid facitis flentes & comminuentes cor meum? Nam ego non solùm vinciri, sed & mori paratus sum in Hierusalem pro nomine Domini Iesu.

13 *Tunc respõdit Paulus, & dixit, Quid facitis flentes & affligẽtes cor meũ? ego enim non solùm alligari, sed & mori in Ierusalẽ paratus sum propter nomen Domini Iesu.*

14 Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες, Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω.

14 Quum igitur non assentiretur, acquieuimus, dicentes, Fiat Domini voluntas.

14 *Et quũ ei suadere non possemus, quieuimus, dicẽtes, Domini uoluntas fiat.*

15 Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἀποσκευασάμενοι ἀνεβαίνομεν εἰς Ἱερουσαλήμ.

15 Porro post dies istos collectis sarcinis ascendimus in Hierusalem.

15 *Post dies autẽ istos præparati, ascendebamus in Ierusalem.*

16 Συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ᾽ ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ.

16 Venerũt autem simul etiam *quidam* ex discipulis Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quẽ hospitaremur, Mnasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum.

16 *Venerunt autẽ & quidam ex discipulis à Cæsarea nobiscum, adducẽtes secum apud quem hospitaremur, Mnasonem quẽdã Cyprium, antiquum discipulum.*

17 Γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί.

17 Quum igitur peruenissemus Hierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.

17 *Et quum uenissemus Ierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.*

18 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν πρὸς Ἰάκωβον, πάντες τε παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι.

18 Sequenti autem die introiit Paulus nobiscũ ad Iacobũ, & omnes Presbyteri adfuerunt.

18 *Sequenti autem die introibat Paulus nobiscum ad Iacobum, omnésque collecti sunt seniores.*

19 Καὶ ἀσπασάμενος αὐτοὺς, ἐξηγεῖτο καθ᾽ ἓν ἕκαστον ὧν ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ.

19 Quos complexus, exposuit sigillatim quæ Deus fecisset inter Gentes per ipsius ministerium.

19 *Quos quum salutasset, narrabat p singula quæ Deus fecisset in Gentibus per ministerium ipsius.*

20 Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐδόξαζον τὸν Κύριον· εἶπόν τε αὐτῷ, Θεωρεῖς ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων· καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι.

20 At illi *his* auditis, glorificauerunt Dominum: & dixerunt ei, Conspicis frater quot sint millia Iudæorum qui crediderunt: súntque omnes accensi zelo Legis.

20 *At illi quum audissent, magnificabant Deum: dixerũtque ei, Vides frater quot millia sunt in Iudæis qui crediderunt, & omnes æmulatores sunt Legis.*

21 Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν.

21 Audierunt autem de te ex aliorũ sermone, te defectionem à Mose docere omnes qui inter Gẽtes sunt Iudæos, & dicere eos non debere circuncidere filios, neque *secundum* ritus ambulare.

21 *Audierunt autem de te quia discessionem doceas à Moyse eorũ qui per Gẽtes sũt Iudæorũ, dicẽs nõ debere eos circuncidere filios suos, neque secundũ consuetudinem ingredi.*

22 Τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν. ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας.

22 Quid est ergo? omninò oportet conuenire multitudinẽ: audient enim tẽ venisse.

22 *Quid ergo est? utiq; oportet conuenire multitudinem: audient enim te superuenisse.*

23 Τοῦτο οὖν ποίησον ὅ σοι λέγομεν· Εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ᾽ ἑαυτῶν·

23 Hoc igitur fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor voto obnoxii:

23 *Hoc ergo fac quod tibi dicimus: Sunt nobis uiri quatuor, uotum habentes super se:*

15 Collectis sarcinis, ἀποσκευασάμενοι. Id est ἀνασκευασάμενοι, vt loquũtur disertiores Græci. Nã ἀποσκευάζεσθαι significat potius onus deponere, item è medio tollere: ἀνασκευάζεσθαι verò dicuntur οἱ μετοικιζόμενοι, id est qui ex aliquo loco demigraturi, sarcinas colligunt. Significat igitur Lucas Paulum cum suis Cæsarea profectum, quasi eò non rediturum. Vulgata, Præparati, id est παρασκευασάμενοι: quam lectionem in vno codice inuenimus: neq; sanè velim repudiare. In aliis quinque legitur ἐπισκευασάμενοι, id est instructi & cõparati, ad quæuis nimirum subeunda pericula. 5

16 *Quidam* ex discipulis, ἀπὸ τῶν μαθητῶν. Sub. τινές: vt Iohan. 16. v. 17. Sic vulgò dicimus, *Il y vint des disciples.*

20 Accensi zelo, ζηλωταί. Vide Iohan. 2. c. 17.

21 Audierunt, κατηχήθησαν. Vide Luc. 1. a. 4. *Secundum* ritus, τοῖς ἔθεσι. In vno codice legitur τοῖς ἔθεσι πατρῴοις περιπατεῖν, paternis ritibus viuere. 10

23 Nobis, ἡμῖν. In vno exẽplari legimus ἐν ἡμῖν, inter nos: & quidẽ rectius, vt opinor. Voto obnoxii, εὐχὴν ἔχοντες ἐφ᾽ ἑαυτῶν. Vulg. & Eras. ad verbũ, Habẽtes votũ super se: quod videtur paulo obscuri⁹. Significatur autẽ hoc dicendi genere votũ volũtariũ, quod nimirũ quispiã in sese quasi onus receperit: sed tamen cu Legis præscripto cõsẽtiẽs: qua ratione etiã factũ vt apud Græcos τὸ ὑποσχεῖν καὶ ὑποσχέσθαι de pollicitatione dicantur, ὑπὸ ὑποσχόμενος, inquit Eust. βάρει τινὶ ἑαυτὸν ὑποτίθησι. id est, quòd qui aliquid promiserit, seipsũ oneri subiecerit. 15

Τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλὴν, καὶ γνῶσι πάντες ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων.

Suprà,18.c.18 num.6.c.18

24 His assumptis, sanctificator cum eis, & adde ad eorū sumptus, vt radāt capita: & norint omnes nihil esse eorum quæ de te fama acceperunt, sed te quoque ita incedere vt Legem obserues.

24 His assumptis, sanctifica te cum illis, & impende in illis, ut radant capita: & sciēt omnes quia quæ de te au lierunt fal sa sunt, sed ambulas & ipse custodiens Legem.

Περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον, καὶ τὸ αἷμα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν.

25 De iis autem qui crediderūt ex Gentibus, nos scripsimus, & decreuimus nequid huiusmodi obseruent, nisi vt caueant ab iis quæ sunt immolata simulacris, & à sanguine, & suffocatis, & scortatione.

25 De iis autem qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, iudicantes ut abstineāt se ab idolis immolato, & sanguine, & suffocato, & fornicatione.

Τότε ὁ Παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά.

26 Tum Paulus assumptis viris illis, sequēti die cum eis sanctificatus ingressus est in templum, denuntiās expletionem dierum sanctificationis, vsque dum oblata fuit pro vnoquoque eorum oblatio.

26 Tūc Paulus, assumptis uiris, postera die purificatus cum illis intrauit in tēplum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro unoquoque eorum oblatio.

Ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὸν

27 Quū autē septē illi dies iam essent explendi, quidam Iudæi ex Asia, eum conspicati in templo, conturbarunt totam turbam, & iniecerunt manus in eum:

27 Dum autem septē dies consummarētur, ij qui de Asia erant Iudæi, quum uidissent eū in tēplo, concitauerūt omnē populū, & miserunt ei manus:

Κράζοντες, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου, πάντας πανταχοῦ διδάσκων· ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον.

28 Clamantes, Viri Israelitæ, succurrite: hic est homo ille qui aduersus populū & Legem & locum hunc, omnes vbique docet: atque adeo Græcos introduxit in templum, & polluit sanctum locum istum.

28 Clamantes, Viri Israelitæ, adiuuate: hic est homo qui aduersus populū ac Legem & locū hunc, omnes ubique docens, insuper & Gentiles induxit in templū, & uiolauit sanctū locum istum.

(Ἦσαν γὰρ προεωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος)

29 (Viderant enim antea Trophimū Ephesium in vrbe cum eo, quem existimabant fuisse à Paulo introductum in templum)

29 (Viderāt enim Trophimum Ephesium in ciuitate cum ipso, quē æstimauerunt quoniā in tēplum introduxisset Paulus)

Ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ· καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ Παύλου, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ· καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι.

30 Commota est igitur vrbs tota, & factus est concursus populi: & prehensum Paulum trahebant è templo: statimque clausæ sunt fores.

30 Cōmota q; est ciuitas tota, et facta est cōcursio populi: et apprehēdētes Paulum, trahebant eū extra templum: & statim clausæ sunt ianuæ.

Ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης ὅτι ὅλη συγκέχυται Ἱερουσαλήμ·

31 Studētibus autem ipsis eum trucidare, peruenit fama ad Tribunū cohortis, totā Hierusalem conturbatam esse.

31 Quærētibus autē eū occidere, nūtiatū est Tribuno cohortis, quia tota confunditur Ierusalem.

Ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. Οἱ δὲ ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῦλον.

32 Qui eo ipso *momento* acceptis militibus ac Cēturionibus, decurrit ad illos. At illi quum vidissēt Tribunum & milites, cessarunt verberare Paulum.

32 Qui statim assumptis militibus et Cēturionibus decurrit ad illos: q quum uidissent Tribunum & milites, cessauerunt percutere Paulum.

Τότε ἐγγίσας ὁ χιλίαρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσί· καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ τί ἐστι πεποιηκώς.

33 Tūc appropinquās Tribunus prehendit eum, & iussit vinciri catenis duabus: & percontatus est quisnam esset, & quid fecisset.

33 Tunc accedens Tribunus apprehendit eum, & iussit eū alligari catenis duabus: & interrogabat qs esset, & quid fecisset.

Ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ ὄχλῳ· μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν ἐς τὴν παρεμβολήν.

34 Alii autem aliud clamabāt in turba: & quum non posset certi *quicquam* cognoscere propter tumultum, iussit duci in castra.

34 Alij autem aliud clamabant in turba: & quū non posset certū cognoscere præ tumultu, iussit duci eum in castra.

Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου.

35 Quum igitur peruenisset ad gradus, euenit vt portaretur à militibus propter violentiam turbæ:

35 Et quum uenisset ad gradus, contigit ut portaretur à militibus propter uim populi.

Ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, κράζον, Αἶρε αὐτόν.

36 Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.

36 Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.

Μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ Παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ, Εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν τι πρὸς σέ; Ὁ δὲ ἔφη, Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;

37 Et quum iam introducēdus esset in castra Paulus, dicit Tribuno, Licétne mihi aliquid tibi dicere? Qui dixit, Græcè nosti?

37 Et cum cœpisset induci in castra Paulus, dicit Tribuno, Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit, Græcè nosti?

Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων;

38 Nónne tu es AEgyptius ille qui ante hos dies ad seditionē concitasti & eduxisti in desertū quatuor millia sicariorum?

38 Nōnne tu es AEgyptius qui ante hos dies tumultū concitasti, & eduxisti in desertum quatuor millia uirorum sicariorum?

Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος Ταρσεὺς, τῆς Κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης· δέομαι δέ σου, ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.

39 Dixit autem Paulus, Ego quidem sum Iudæus Tarsensis, non obscuræ Cilicum vrbis ciuis: cæterùm rogo te, permitte mihi vt alloquar populum.

39 Et dixit ad eū Paulus, Ego homo sum quidē Iudæus à Tarso, Ciliciæ nō ignotæ ciuitatis municeps: rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum.

Ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ· πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνει τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων,

40 Quum igitur ille permisisset, Paulus stās in gradibus, manu silentium postulauit à plebe: & magno silentio facto, loquutus est lingua Hebræa, dicens,

40 Et quū ille permisisset, Paulus stans in gradibus annuit manu ad plebem: & magno silentio facto, alloquutus est lingua Hebræa, dicens,

Κεφάλαιον κβ.

CAP. XXII.

CAP. XXII.

Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας.

1 Viri fratres & patres, audite meam, qua nunc apud vos vtor, defensionem.

1 Viri fratres & patres, audite quā ad uos nūc reddo rationem.

(Ἀκούσαντες δὲ ὅτι τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν. καὶ φησιν,)

2 (Quum audissent autem eum Hebræa lingua ipsos alloqui, magis præbuerunt silentium. & dixit,)

2 (Quum audissent autē quia Hebræa lingua loqueretur ad illos, magis præstiterunt silentium. & dicit,)

24 Sanctificator, ἁγνίσθητι. Vel consecrator. Eras. Purifica te. Castellio, Lustrare. Vterque malé. nam purificatione egebant impuri. Hic verò non agitur de impuris, sed de iis qui Nazareatus voto erant obstricti, & sanctissimi habebātur. Itaque τὸ ἁγνίζεσθαι non accipitur pro καθαρίζεσθαι, vt illi putarunt, sed contrà pro הזיר & ἁγνισμὸς pro נזר, vt apparet ex Græca interpretatione cap.6 Num. & Amos 2.v.11, & 12. Adde ad eorū sumptum, δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς. Vel, ipsorum causa, vt tu huic voto non tantùm interfuisse, sed etiam præfuisse videaris. Erāt enim in Nazaræorum oblationes ac purificationes sumptus decreti, sed ita vt aliquid adiicere liceret: sicut disertè scribitur Num.6.v.21. Ideo dicitur ipse postea dies purificationis denuntiasse.

25 Et suffocatis, καὶ πνικτόν. Hoc non legit Augustinus in Speculo, vt Erasmus obseruauit.

26 Expletionem dierum sanctificationis, ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ. Quum quo die finiebatur Nazaræorum votum, offerenda essent certa sacrificia, necesse fuit dierum expletionem sacerdotibus significari. Vide Num 6.v.13.

27 Septē illi dies, αἱ ἑπτὰ ἡμέραι. Additus articulus, & calculus dierūcuius fit mentio infrà, 24.v.11, videntur indicare captum fuisse Paulum eo ipso die quo in templum est ingressus; ac proinde hìc agi de certis quibusdam septem diebus. Verbum autem συντελεῖσθαι respondens expletioni dierum cuius facta est mentio versiculo superiore, omnino ostendit ista esse intelligenda de numero dierum quibus illi sese obstrinxerant Nazareatus voto. & tum plerunque septiduanum fuisse votum illud, ostendit articulus additus à Luca, vt de re peruulgata differente, quum alioqui Nazaræis non aliud esset tempus præscriptum quàm quod ipsis libuisset vouêre. Significat ergo Lucas Paulum in templo conspectum & captum fuisse, peractis illis sacrificiis, inclinante iam die septimo, quo videlicet illi ex Lege votum suum impleuerant.

31 Peruenit fama, ἀνέβη φάσις. Vulg. & Eras. Nuntiatum est, ἀπηγγέλη. Illud verò est ἐμφατικώτερον.

32 Eo ipso *momento*, ἐξαυτῆς. Vulg. & Eras. Statim. Vide suprà, cap.10.c.33. Continet autem hic locus admirandum sanè prouidentiæ diuinæ exemplum.

38 Ægyptius ille, ὁ Αἰγύπτιος. Vide Iosephum lib. De bello Iudaico, 2. cap.12.

3 Ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιήλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον.

4 Ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας.

5 Ὡς καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον· παρ᾽ ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφούς, εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας, δεδεμένους εἰς Ἱερουσαλήμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν.

6 Ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ Δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ.

7 Ἔπεσόν τε εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι, Σαούλ, Σαούλ, τί με διώκεις;

8 Ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην, Τίς εἶ Κύριε; Εἶπέ τε πρός με, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις.

9 Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο· τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι.

10 Εἶπον δέ, Τί ποιήσω Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπε πρός με, Ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκόν· κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι.

11 Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι, ἦλθον εἰς Δαμασκόν.

12 Ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων

3 Ego quidem sum Iudæus, natus Tarsi, *urbe* Ciliciæ, nutritus verò in hac ipsa vrbe apud pedes Gamalielis, institutus ad exquisitam formam patriæ legis, zelo Dei accensus, sicut & vos omnes estis hodie.

4 Qui hoc vitæ genus persequutus sum vsque ad mortê, vinciens ac tradens in carceres tum viros tum mulieres.

5 Vt & Pontifex maximus mihi testis est, & totus seniorum ordo: à quibus etiam epistolis ad fratres acceptis, Damascum proficiscebar, adducturus etiam eos qui illic essêt, vinctos in Hierusalem, vt punirentur:

6 Euenit autem mihi iter facienti, & appropinquanti Damasco circiter meridiem, vt repentè è cælo circûfulserit me lux multa:

7 Cecidique in solum, & audiui vocem dicêtem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?

8 Ego verò respondi, Quis es Domine? Dixitque mihi, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.

9 Porro qui mecû erant, lucê quidê côspexerunt, & expauefacti sunt: você autê nô audierût eius qui loquebatur mecum.

10 Dixi verò, Quid faciâ Domine? Domin⁹ autê dixit mihi, Surge ac proficiscere Damascû: & illic tibi dicetur de omnib⁹ quæ constituta sunt tibi vt facias.

11 Quum verò non viderem præ gloria lucis illius, manu deductus ab iis qui mecum erant, veni Damascum.

12 Ananias autem quidam, vir pius secundum Legem, testimonio ornatus omnium *illic*

3 *Ego sum uir Iudæus natus Tarso Ciliciæ, nutritus autem in ista ciuitate secus pedes Gamaliel, eruditus iuxta ueritatem paternæ legis, æmulator legis, sicut & uos omnes estis hodie.*

4 *Qui hanc uiam persequutus sum usque ad mortem, alligans & tradens in custodias uiros ac mulieres.*

5 *Sicut princeps Sacerdotum mihi testimonium reddit, & omnes maiores natu: à quibus et epistolas accipiens ad fratres, Damascum pergebam, ut adducerem inde uinctos in Ierusalê, ut punirentur:*

6 *Factû est autê eûte me, & appropinquâte Damasco media die, subitò de cælo circumfulsit me lux copiosa:*

7 *Et decidens in terrâ, audiui uocem dicentê mihi, Saule, Saule, quid me persequeris?*

8 *Ego autê respôdi, Quis es Domine? Dixitque ad me, Ego sum Iesus Nazarenus, quê tu persequeris.*

9 *Et qui mecum erant, lumen quidê uiderût: uocê autê non audierunt eius qui loquebatur mecum.*

10 *Et dixi, Quid faciâ Domine? Dominus autem dixit ad me, Surgens uade Damascum: & ibi tibi dicetur de omnibus quæ te oporteat facere.*

11 *Et quû non uiderê præ claritate luminis illius, ad manum deductus à comitibus, ueni Damascum.*

12 *Ananias autem quidam, uir timoratus secundum Legem, testimonium habens ab omnibus*

IN CAPVT XXII.

3 Apud pedes, παρὰ τοὺς πόδας. Id est assiduus auditor. Huc enim respexit, quòd qui docent, soleant ex superiore loco discipulos alloqui in subselliis sedentes. Ad exactam formam patriæ legis, κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου. Vulgata, Iuxta veritatem paternæ legis, vt pro ἀκρίβειαν videatur legisse ἀλήθειαν. Erasmus, Accurate in patria Lege, id est κατὰ ἀκρίβειαν, vel ἀκριβῶς τὸν πατρῷον νόμον. Zelo accensus, ζηλωτής. Vulgata, Æmulator. Erasmus, Sectator. Neuter Græcam vocem expressit. Vide Iohan. 3. c. 17. Dei, τοῦ Θεοῦ. Vulgata, Legis, τοῦ νόμου: quam puto germanam esse lectionem.

4 Hoc vitæ genus, ταύτην τὴν ὁδόν. Vulgata & Erasmus, Hanc viam, nimium obscurè. Vide suprà, cap. 19. versu 9.

5 Et totus seniorum ordo, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον. Id est συνέδριον, quod etiam Hebræi magistri vocant סנהדרין. Vulgata, Et omnes maiores natu: quum hic non agatur de senibus, sed de senatoribus.

9 Lucem quidem, τὸ μὲν φῶς. Vide suprà, 9. b. 7.

τῶν κατοικούντων Ἰουδαίων,

13 Ἐλθὼν πρός με καὶ ἐπιστὰς εἶπέ μοι, Σαοὺλ ἀδελφέ, ἀνάβλεψον. Κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν.

14 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρίσατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

15 Ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας.

16 Καὶ νῦν τί μέλλεις; ἀναστὰς βάπτισαι, καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου.

17 Ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει,

18 Καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι, Σπεῦσον καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἱερουσαλήμ· διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ.

19 Κἀγὼ εἶπον, Κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ.

20 Καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα Στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστώς, καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, καὶ φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν.

21 Καὶ εἶπε πρός με, Πορεύου, ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε.

22 Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες, Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον· οὐ γὰρ καθῆκον αὐτὸν ζῆν.

23 Κραυγαζόντων δὲ αὐτῶν, καὶ ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα,

habitantium Iudæorum,

13 Veniens ad me & adstans dixit mihi, Saul frater, recipe visum. Et ego eodem illo momento sum eum intuitus.

14 Ipse autem dixit, Deus patrû nostrorû delegit te qui cognosceres ipsius voluntatem, & videres Iustum illum, & audires vocem ex ore ipsius.

15 Nam eris ei testis apud omnes homines, *eorum* quæ vidisti & audisti.

16 Nunc igitur quid cunctaris? exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine Domini.

17 Euenit autem mihi reuerso in Hierusalem, quû precarer in templo, vt raperer extra me,

18 Et viderem eum dicentem mihi, Festina, & exi citò ex Hierusalem: quoniam non accipient testimonium tuû de me.

19 Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt me pertraxisse in carcerem & cæcidisse per singulas synagogas eos qui credebant in te.

20 Et quum funderetur sanguis Stephani martyris tui, ego quoque adstabam, & assentiebar cædi illius, & custodiebam pallia eorum qui interficiebant eum.

21 Tum *is* dixit mihi, Proficiscere: nam ego te procul ad Gêtes mittam.

22 Audiebant autem eum ad hunc vsque sermonem: tum *verò* sustulerunt vocem suam, dicentes, Tolle è terra *hominem* istiusmodi: non enim conuenit eum viuere.

23 Clamantibus autem eis, & proiicientibus pallia, & puluerê iactantibus in aerem,

habitantibus Iudæis,

13 *Veniens ad me & stans dixit mihi, Saule frater, respice. Et ego eadem hora respexi in eum.*

14 *At ille dixit, Deus patrum nostrorum præordinauit te ut cognosceres uoluntatem eius, & uideres iustum, & audires uocem ex ore eius.*

15 *Quia eris testis illius ad omnes homines eorum quæ uidisti & audisti.*

16 *Et nûc quid moraris? Exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine ipsius.*

17 *Factû est autê reuertêti mihi in Ierusalem, & orante in templo, fieri me in stupore mentis,*

18 *Et uidere illum dicentê mihi, Festina, & exi uelociter ex Ierusalem: quoniam non recipient testimonium tuum de me.*

19 *Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt quia ego eram côcludens in carcerem & cædens per synagogas eos qui credebant in te.*

20 *Et quû funderetur sanguis Stephani testis tui, ego adstabâ & côsentiebâ, & custodiebâ uestimêta interficientium illum.*

21 *Et dixit ad me, Vade, quoniam ego in nationes longè mittam te.*

22 *Audiebant autem eum usque ad hoc uerbum: & leuauerunt uocem suam, dicentes, Tolle de terra huiusmodi: non enim fas est eum uiuere.*

23 *Vociferantibus autê eis, & proiicientibus uestimêta sua, & puluerem iactantibus in aerem,*

14 Delegit, προεχειρίσατο. Vel, Designauit, vt infrà 26. d. 16. Potest autem hoc vel ad æternum Dei côsilium, vel ad eius executionê ac declarationem referri: quod posterius malo. Vulgata, Præordinauit, id est προώρισεν. Erasmus, Præparauit. hoc enim retulit ad ruinam ac cæcitatem Pauli, quibus illû præparauit Christus ad Euangelii fidem. Id verò mihi non placet. Iustum illum, τὸν δίκαιον. Nempe Christum, vt Ioh. 2. a. 1. Erasmus, Id quod iustum est, id est τὸ δίκαιον: quod in nullo vetere codice inuenio: ac sanè frigidum est, atque adeo ineptum, vt liquet ex eo quod statim subiicitur.

18 Eum, αὐτόν. Videlicet Dominum, qui mihi anteà in via fuerat loquutus.

20 Martyris, τοῦ μάρτυρος. Hîc ego Græcum vocabulum seruare malui quàm testem conuertere: propterea quòd obtinuit communis vsus vt martyres peculiariter dicantur qui non oris modò confessione, sed etiam suo sanguine Christi doctrinam sanciuerunt. Qui interficiebant, τῶν ἀναιρούντων. Rectè. Neque enim præeunte iudicio, sed manifesta vi Stephanus fuit à latronibus cæsus, quum ne per leges quidem tum liceret Iudæis quenquam capitis damnare. Vide Luc. 22. a. 2, & suprà, 5. f. 33.

24 Ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολήν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτόν· ἵνα ἐπιγνῷ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.

Iussit tribunus eum duci in castra, dixítque vt in eum verberibus inquireretur: vt resciret propter quã ob causam sic clamarent aduersus eum.

Iussit tribunus induci eum in castra, & flagellis cædi, & torqueri eum: ut sciret propter quã causam sic acclamarent ei.

25 Ὡς δὲ προέτειναν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ Παῦλος, Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;

Quum autẽ adstrinxissent eũ loris, dixit adstanti Centurioni Paulus, Num hominẽ Romanum & indemnatum licet vobis flagellare?

Et quum adstrinxissẽt eum loris, dixit adstanti sibi Centurioni Paulus, Si hominem Romanũ & indemnatum licet uobis flagellare?

26 Ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος, προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων, Ὅρα τί μέλλεις ποιεῖν· ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥωμαῖός ἐστι.

Hoc verò quum audisset Centurio, adiit Tribunum, & annũtiauit ei, dicens, Vide quid facturus sis: homo enim iste, Romanus est.

Quo audito, Centurio accessit ad Tribunum: & nuntiauit, dicens, Quid acturus es? hic enim homo ciuis Romanus est.

27 Προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος εἶπεν αὐτῷ, Λέγε μοι, εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ; Ὁ δὲ ἔφη, Ναί.

Accedẽs autẽ Tribunus dixit ei, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiam.

Accedens autem Tribunus, dixit illi, Dic mihi si tu Romanus es. At ille dixit, Etiam.

28 Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλίαρχος, Ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη, Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι.

Et respondit Tribunus, Ego multa summa ciuitatem istam acquisiui. Paulus autem ait, Ego verò etiam natus sum *ciuis*.

Et respondit Tribunus, Ego multa summa ciuilitatem hanc consequutus sũ. Et Paulus ait, Ego autem & natus sum.

29 Εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν· καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη, ἐπιγνοὺς ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεκώς.

Statim igitur abscesserũt ab eo qui fuerant in eũ inquisituri: sed & tribunus quoque timuit, cognito eum Romanũ esse, quoniam eum vinxerat.

Protinus ergo discesserũt ab illo qui eum torturi erant: Tribunus quoque timuit postquam resciuit quia ciuis Romanus esset, & quia alligasset eũ.

30 Τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλές, τὸ τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν· καὶ καταγαγὼν τὸν Παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς.

Postero autem die volens pro certo scire cuius *rei* accusaretur à Iudæis, soluit eum è vinculis, & iussit principes Sacerdotum venire, totúmque ipsorum consessum: ac deductum Paulum statuit coram eis.

Postera autem die uolẽs scire diligentius qua ex causa accusaretur à Iudæis, soluit eum, & iussit Sacerdotes conuenire & omne concilium: & producens Paulum, statuit inter illos.

Κεφάλαιον κγ'.

CAP. XXIII.

CAP. XXIII.

1 Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ, εἶπεν, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ, ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας.

Intentis autem in consessum oculis Paulus ait, Viri fratres, ego omni conscientia bona ¨ seruiui Deo ad hunc vsque diem.

Intendens autẽ in concilium Paulus, ait, Viri fratres, ego omni conscẽtia bona conuersatus sum ante Deum usque in hodiernum diem.

2 Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα.

Ananias autem Pontifex maximus imperauit iis qui ipsi adstabant, vt os eius cæderent.

Princeps autẽ Sacerdotũ Ananias præcepit adstãtibus sibi percutere os eius.

3 Τότε ὁ Παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε, Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεός, τοῖχε κεκονιαμένε. καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύπτεσθαι;

Tũ Paulus dixit ei, ¨ Futurum est vt percutiat te Deus, paries dealbate. & tu sedes iudicãs me secundum Legem, & ¨ Legem transgrediens iubes me cædi?

Tunc Paulus dixit ad eum, Percutiet te Deus, paries dealbate. & tu sedes iudicans me secundum Legem, & contra Legem iubes me percuti?

25 Romanum, Ῥωμαῖον. Romanum videlicet non patria, sed ciuitatis iure, quum Tarsus esset colonia. Itaque Græca scholia hoc loco nodum (quod aiunt) in scirpo quærunt.

IN CAPVT XXIII.

1 Seruiui Deo, πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ. id est ἐλειτούργησα, καὶ ἐλάτρευσα, vt Phil. 2. c. 17. & 2. Timoth. 3. a. 3. Nam πολιτεύεσθαι dicuntur non modò qui publico aliquo munere funguntur, sed etiam priuati homines: quod ad ea quidem attinet quæ in communi ad omnes spectant, qualia sunt, militia, religio, & si qua sunt eiusmodi: vnde πολίτευμα illud ἐν οὐρανοῖς, cuius fit mentio Philip. capite 23. d. 70, & ἡ κατὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸ εὐαγγέλιον πολιτεία, cuius mentio fit toties apud Basilium in Asceticis. Vulgata & Erasmus, Conuersatus sum ante Deum, periphrasi parum necessaria.

3 Futurum est vt percutiat te, τύπτειν σε μέλλει. Græcus sermo omnino ostẽdit non esse imprecationẽ,

sed pœnæ denuntiationem cum obiurgatione coniunctam. Eiusmodi est illud, Væ vobis Scribæ & Pharisæi, toties à Christo repetitum. Ecquis autem est qui Legem dicat à Christo violatam? Non est ergo quòd Pauli facto quæramus excusationem, quum nulla reprehensione dignum sit. Imò Hieronymus (si verum est quod de eo scribit in hunc locum Erasmus) non modò in eo facit Apostolo iniuriam quòd mãsuetudinem hic requirat, vbi sese planè heroica virtus prodit: verumetiam apertè blasphemus est in eo quòd in ipso quoque Christo aliquod imperfectæ pietatis vestigium inuenit. Neque est quòd causetur Erasmus, aliud esse colligare nodis aduersarium, aliud docere discipulum: aliud agere qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. Esto id quidem: sed quum de veritate Dei agitur, nimium profanus est qui ita seruit causæ vt verbum Dei sciens ac prudens torqueat. Id verò an cõmittat in huius loci explicatione Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium, non assero, nisi addita conditione, si verum est quod in hunc locum scripsit Erasmus, immodicus alioqui Origenis & Hieronymi admirator: sed hoc ego coram Deo & Angelis ipsius affirmo, in olerandam esse multis locis in detorquendis Scripturis illius audaciam: quod fatebitur quisquis vel ea diligenter legerit quæ in Iouinianum aduersus secundas nuptias, & aduersus Vigilantium de mortuorum inuocatione disseruit. Legem transgrediens, παρανομῶν. Iubet enim Lex reum patienter audiri, & de concilii sententia iudicem pronuntiare.

4 Οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον, Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς;

Tũ qui adstabãt dixerunt, Põtifici maximo Dei conuitiaris?

Et qui adstabant, dixerunt, Summum Sacerdotem Dei maledicis?

5 Ἔφη τε ὁ Παῦλος, Οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοί, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς. γέγραπται γάρ, Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς.

Dixit autẽ Paulus, Nesciebã, fratres, Pontificẽ esse maximũ. scriptum est enim, ‖ Principi populi tui non maledices.

Dixit autẽ Paulus, Nesciebam fratres quia princeps est Sacerdotum. scriptum est enim, Principem populi tui non maledices.

Exodi 22. d. 28

6 Γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον Φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνεδρίῳ, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς Φαρισαίου· περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι.

Quum verò nosset Paulus vnam quidem partẽ esse Sadducæorum, alteram verò Pharisæorum, clamauit in consessu, Viri fratres, ‖ ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego in iudicium vocor.

Sciẽs autẽ Paulus quia una pars esset Sadducæorũ & altera Pharisæorum, exclamauit in cõcilio, Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego iudicor.

Infrà, 24. f. 22. Phil. 3. b. 6

7 Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος, ἐγένετο στάσις τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Σαδδουκαίων· καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος.

Quum autẽ hoc esset loquutus, orta est seditio inter Pharisæos ac Sadducæos: & ¨ diuisa est multitudo.

Et quum hæc dixisset, facta est dissensio inter Pharisæos & Sadducæos: et scissa est multitudo.

8 Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέγουσι μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγγελον, μήτε πνεῦμα· Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα.

Nam Sadducæi quidem dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritũ: Pharisæi autem ¨ vtrunque confitentur.

Sadducæi enim dicunt non esse resurrectionẽ, neque Angelum, neque spiritum: Pharisæi autem utraque confitentur.

9 Ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη· καὶ ἀναστάντες οἱ Γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων, διεμάχοντο, λέγοντες, Οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ· εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν.

Ortus est igitur clamor magnus: & quum surrexissent Scribæ ex partibus Pharisæorum, depugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine isto: quòd si spiritus loquutus est ei, ¨ seu Angelus, ¨ ne repugnemus Deo.

Factus est autem clamor magnus: & surgentes quidam Pharisæorũ, pugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine isto: quid si spiritus loquutus est ei, aut Angelus?

7 Diuisa est, ἐσχίσθη. Vulgata, Soluta est, id est ἐλύθη. Erasmus, Dissecta est, διετμήθη. Virgilius, Scinditur incertum studia in contraria vulgus.

8 Vtrunque, ἀμφότερα. Quòd numerum pluralem vsurpauit Lucas, ex Græcorũ consuetudine fecit. Sed quum ἀμφότερα de duobus dicatur, qui conuenit hoc vocabulum, quum tria præcesserint quæ inficiati sint Sadducæi, nempe resurrectio, Angeli & spiritus? Itaq; nonnulli Angelos & spiritus pro eodem accipiunt. quorum opinionem non probo: quia si ita esset, dixisset Lucas ἢ πνεῦμα, non autem μήτε πνεῦμα, id est Siue spiritum, potius quàm Neque spiritum. Alii putant impropriè loquutum esse Lucam, quod ego tamen nõ facilè concesserim. Sciendum est igitur (quod annotauit doctissimus Budæus) hoc vocabulũ ἀμφότεροι etiam de pluribus dici, sed tum demum quum duo genera constituunt. Sic Cicero 2. in Catilinã, non de duobus ciuibus, sed de duobus ciuium generibus differens, Vtrosque, inquit, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorúmque pono. Sic igitur Lucas hoc etiam loco errores istos Sadducæorum in duo membra diuidit. Nam quia similis est, aut certè παρόμοιος Angelorum ac animorum natura, vnus error fuisse videtur, Angelorum & animorum ὑπόστασιν negare. in qua hæresi sunt etiamnum hodie Libertini. Disertè verò scribit Iosephus, arbitratos fuisse Sadducæos, animas cum corporibus interire. Itaque probabile est eos existimasse nihil aliud esse quàm crasin, seu temperaturam quampiam humorum: in quo errore nobiles etiam multi medici fuerunt.

9 Seu Angelus, ἢ ἄγγελος. Hic videtur nomen Angeli, vt magis vsitatum, additum esse ad explicandũ Spiritus nomen: nisi Spiritum pro ipso Dei Spiritu siue Spiritu sancto accipias, vt Gen. 1. v. 2. Licet autem ex hoc loco intelligere, Scribas nomen esse publici muneris, Pharisæos autem, sectæ. Ne repugnemus Deo, μὴ

θεομαχῶμεν. Hoc non legit Vulgata: & Erasmus quoque irrepsisse suspicatur ex superioribus. Atqui in omnibus codicibus vetustis hoc inuenimus: neque idem verbum vsurpatur suprà, 5. v. 39.

Πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, εὐλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπ' αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβὰν ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν παρεμβολήν.

10 Et quum magna seditio esset, veritus Tribunus ne Paulus ab ipsis discerperetur, iussit militum manum descēdere, & eū rapere de medio eorum, ac ducere in castra.

10 Et quum magna dissensio facta esset, timens Tribunus ne discerperetur Paulus ab ipsis, iussit milites descēdere, & rapere eum de medio eorū, ac deducere eū in castra.

Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος εἶπε, Θάρσει Παῦλε· ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην μαρτυρῆσαι.

11 Sequente verò nocte adstans ei Dominus dixit, Cōfide Paule. Vt enim testificatus es de me in Hierusalē, sic te oportet etiā Romæ testificari.

11 Sequenti autē nocte assistens ei Dominus ait, Cōstans esto: sicut enim testificatus es de me in Ierusalem, sic te oportet & Romæ testificari.

Γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν Ἰουδαίων συστροφήν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς, λέγοντες μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον.

12 Orto autem die, quidam ex Iudæis facta coitione devouerunt sese, dicētes neque esuros se neque bibituros vsquequo trucidassent Paulum.

12 Facta autē die collegerunt se quidā ex Iudæis, & deuouerunt se, dicētes neque manducaturos, neque bibituros donec occiderent Paulum.

Ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες.

13 Erant autem plures quàm quadraginta *uiri* qui hanc coniurationem fecerant.

13 Erant autem plusquā quadraginta q hanc coniurationem fecerant.

Οἵτινες προσελθόντες τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον, Ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτούς, μηδενὸς γεύσασθαι ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν Παῦλον.

14 Qui adierūt principes Sacerdotū & seniores, & dixerūt, Deuotione deuouimus nosipsos, nihil gustaturos vsquequo trucidauerimus Paulum.

14 Qui accesserūt ad principes Sacerdotum & seniores, & dixerunt, Deuotione deuouimus nos, nihil gustaturos donec occidamus Paulum.

Νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ, ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ· ἡμεῖς δέ, πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτόν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν.

15 Nunc ergo vos indicate Tribuno ex consessus voluntate vt eum cras ad vos deducat, veluti exquisitius percogniturus de iis quæ ad eum *spectant*: nos verò, priusquā appropīquet, parati sumus ipsū interimere.

15 Nunc ergo vos notum facite Tribuno cum cōcilio ut producat illū ad uos, tāquā aliqd certius cogituri de eo: nos uerò priusquam appropinquet, parati sumus interficere illum.

Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὴν ἐνέδραν, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολήν, ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ.

16 Quum autē filius sororis Pauli audisset insidias, venit, & ingressus in castra annuntiauit Paulo.

16 Quòd quū audisset filius sororis Pauli insidias, uenit, & intrauit in castra nuntiauit que Paulo.

Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη, Τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον· ἔχει γάρ τι ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ.

17 Paulus autem aduocato quodam ex Centurionibus, ait, Adolescentē hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod annuntiet ei.

17 Vocans autē Paulus ad se unū ex Centurionibus, ait, Adolescentē hunc perduc ad Tribunū: habet enim aliqd indicare illi.

Ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καί φησιν, Ὁ δέσμιος Παῦλος προσκαλεσάμενός με ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρός σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι.

18 Ille igitur acceptū eum duxit ad Tribunum, & dixit, Vinctus Paulus aduocatum me rogauit vt hunc adolescentem ducerem ad te, qui aliquid habeat quod tibi loquatur.

18 Et ille quidem assumens eum, duxit ad Tribunum, & ait, Vinctus Paulus rogauit me hunc adolescentem perducere ad te, habentem aliquid loqui tibi.

12 Deuouerunt sese, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς. Vide Matth. 26. g. 74.

15 Ex consessus voluntate, σὺν τῷ συνεδρίῳ. Id est, Senatu ita fieri petente, nempe ne priuato quorundam studio Tribunus id à se peti existimet. Ita enim interdum apud Græcos accipitur σὺν præpositio, vt σὺν Θεῷ, cum Deo. id est Θεοῦ συνθέλοντος, Deo iuuāte & probante. Vulgata, Cum concilio, admodum obscurè, nisi ita construas, Vos igitur cum concilio, id est vos & concilium, indicate Tribuno, &c. Nam quòd Lyranus interpretatur, Vos & concilium, id est vos simul conciliati Sadducæi & Pharisæi, ne per vestram dissensionē impediatis mortem Pauli, Græcis non potest conuenire. Erasmus, Et concilio, καὶ τῷ συνεδρίῳ, quod impressit Frobenius, & scriptū inuenimus in duobus codicibus vetustis. Sed non videtur posse admitti hæc lectio quin multa supplenda sint. Neque enim concilio significandum erat vt Paulum adduceret, sed potius nuntiandum vt conueniret: fore enim vt Tribunus Paulum adduceret. Ad vos, πρὸς ὑμᾶς. Quædam exemplaria legunt πρὸς ἡμᾶς, ad nos: quædam etiam pro μέλλοντας scribunt μέλλοντες, vtrunque corruptè, vt existim.

Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν, ἐπυνθάνετο, Τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι;

19 Tribunus verò, prehensa eius manu, quū secessisset seorsum, percontatus est, Quid est quod habes mihi annūtiandū?

19 Apprehēdēs autē Tribunus manū illius, secessit cū eo seorsum, & interrogauit illū, Quid est quod habes indicare mihi?

Εἶπε δέ, Ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν Παῦλον, ὡς μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ.

20 Ille autem dixit, Iudæi constituerūt te rogare vt cras Paulum deducas in cōsessum, quasi aliquid exquisitius percontaturi sint de eo.

20 Ille autē dixit, Iudæis cōuenit rogare te ut crastina die producas Paulū in cōcilium, quasi aliqd certius inquisituri sint de illo.

Σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς. ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν· καὶ νῦν ἕτοιμοί εἰσι, προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν.

21 Tu verò ne ipsis assentitor. Insidiantur enim ei ex istis viri plures quadraginta, qui seipsos deuouerunt neque esuros neque bibituros vsquequo interemerint eum: & nunc parati sunt, expectantes quid à te renuntietur.

21 Tu uerò ne credideris illis. insidiantur enim ei ex eis uiri amplius q̄ quadraginta, qui se deuouerunt non manducare neque bibere donec interficiant eum: & nunc parati sunt, expectātes promissum tuum.

Ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με.

22 Tribunus igitur dimisit adolescētem, quum ei præcepisset *ut* nulli effutiret se hæc ipsi indicasse.

22 Tribunus igitur dimisit adolescentem, præcipiens necui loqueretur quoniā hæc nota sibi fecisset.

Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν, Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός·

23 Et aduocatis duobus quibusdam ex Centurionibus, iussit vt pararent milites ducentos, qui proficiscerentur Cæsaream vsque, & equites septuaginta, & stipatores ducentos, à tertia hora noctis:

23 Et conuocatis duobus Cēturionibus, dixit illis, Parate milites ducentos, ut eant usque Cæsaream, & equites septuaginta, & lancearios ducentos, à tertia hora noctis:

Κτήνη τε παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα.

24 Et vt iumenta præberent, vt impositum Paulum saluum perducerent ad Felicem præsidem:

24 Et iumenta præparate, ut imponentes Paulum, eum saluum perducerēt ad Felicem præsidem:

Γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον,

25 Scripta epistola quæ hanc summam contineret,

25 Scribens epistolam cōtinentem hæc,

Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν.

26 Claudius Lysias præstantissimo præsidi Felici salutem.

26 Claudius Lysias optimo præsidi Felici salutem.

21 Quid à te renuntietur, τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. Vel, Quid à te promittatur, seu (vt vertit Vetus interpres), Promissum tuum. Sed ἐπαγγελία mihi quidem videtur potius hoc loco nuntium declarare quam promissionem.

22 Se hæc ipsi indicasse, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με. Transitio est à tertia persona ad primam, quam rectè vitauit Vetus interpres. Vide Ioh. c. 20.

23 Stipatores, δεξιολάβους. Id est παραφύλακας, vt explicat Varinus: siue hoc accipere libeat de ipsius Tribuni stipatoribus, siue ita vocentur quibus propriè cōmittebatur deducendus Paulus, vt quoad extra periculum esset, ab eius latere non discederent. Vulgata Lancearios exponit: quia nimirum à Græcis etiam dicuntur δορυφόροι principum stipatores, quos tamen rectius hastatos interpreteris. Erasmo idem videtur δεξιολάβος declarare atque δεξιοβόλος. At ego non video qua ratione hoc nitatur. δεξιοβόλους quidē nusquā scriptū inuenio, neque interpretari velim, Qui dextra mittāt hastilia, sed potius Dextros, id est peritos funditores aut iaculatores. Nicephorus lib. Eccl. historiæ 10. cap. 18, hanc historiam recitans, mentionem tantùm facit ducentorum istorum & LXX equitum.

24 Præberent, παραστῆσαι. Id est, Parata exhiberent. Vulgata, Præparate, aut potius, præparare, id est παρασκευάσαι. Eras. Præbete, παρέχετε. Sed haud satis scio an possit infinitus modus accipi pro imperandi modo, siquis plures alloquatur. Malim tamen ego aut pro ἑτοιμάσατε legere ἑτοιμάσαι, vel existimare Lucam à recta loquutione (quā vocāt) ad obliquā transire. Ideóque verbū εἶπεν in superiore versiculo cōuerti Iussit, pro Dixit. Saluum perducerent, διασώσωσι. Hîc quoque Hebræorum more ex antecedente intelligitur consequens. qua de re diximus Luc. 3. b. 7, & alibi sæpe. Porro quæ in nonnullis codicibus adduntur, hæc omnia videlicet, Timuit enim ne fortè raperent eum Iudæi, & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam: hæc, inquam, in nullis Græcis exemplaribus inuenimus.

25 Quæ hanc summam contineret, περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον. Vulg. Continentē hæc, id est περιέχουσαν ταῦτα. Eras. In hanc formam, sensu non malè expresso, discedit tamen à Græcis: & τύπον (ni fallor) summam aut compendium hoc loco commodius verteris quàm formam: vnde τυπωδῶς seu τύπῳ λέγειν, λαμβάνειν, διορίζειν, toties à Græcis scriptoribus vsurpata. qua de re nonnihil etiam Gellius lib. 2. cap. 25.

Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτόν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι.

Βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν.

Ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα.

Μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρός σε, παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. Ἔρρωσο.

Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα.

Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν.

Οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν Καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ.

Ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμών, καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστί, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας,

Διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. Ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρώδου φυλάσσεσθαι.

Κεφάλαιον κδ'.

Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός, οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου.

27 Virum hunc comprehēsum à Iudæis, quum iam esset ab eis interimendus, superueniēs cum militum manu erui, quū cognouissem Romanum esse.

28 Et volens scire causam cur eum criminarentur, deduxi eū in ipsorum consessum.

29 Quem comperi accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nullius criminis reum quod sit dignum morte aut vinculis.

30 Quū autē mihi indicatū esset insidias huic viro factum iri à Iudæis, eo ipso momento misi eū ad te, & denūtiaui quoq; accusatorib° vt quæ habēt aduersus eū dicant apud te. Vale.

31 Milites igitur sicut ipsis præceptum erat, acceptum Paulum duxerunt nocte Antipatrida.

32 Postero autem die, relictis equitibus qui cum eo irent, reuersi sunt in castra.

33 Qui quum venissent Cæsaream, & reddidissent epistolā Præsidi, stiterunt coram eo etiam Paulum.

34 Quum legisset autem *literas* Præses, & interrogasset ex qua prouincia esset, ac cognouisset esse ex Cilicia,

35 Audiam te, inquit, quum accusatores quoque tui adfuerīt. Iussitque in prætorio Herodis ipsum custodiri.

CAP. XXIIII.

1 QVinque autē post diebus descendit Pontifex maximus Ananias cum seniorib°, & Tertullo quodam oratore: qui comparuerunt corā Præside contra Paulum.

27 Virum hunc comprehensum à Iudæis, & incipientem interfici ab eis, superueniens cum exercitu, eripui, cognito quia Romanus est.

28 Volénsque scire causam quā obijciebāt illi, deduxi eum in concilium eorum.

29 Quem inueni accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nihil verò dignū morte aut vinculis habentem crimen.

30 Et quum mihi perlatū esset de insidijs quas parauerant illi, misi eum ad te: denuntians & accusatoribus ut dicāt apud te. Vale.

31 Milites verò secundū præceptum sibi, assumentes Paulum, duxerunt per noctem in Antipatridem.

32 Et postera die dimissis equitibus ut cum eo irēt, reuersi sunt ad castra.

33 Qui quū venissent Cæsaream, & tradidissent epistolam Præsidi, statuerunt ante illum & Paulum.

34 Quum legisset autem, & interrogasset de qua prouincia esset, & cognoscens quia de Cilicia,

35 Audiam te, inquit, quum & accusatores tui venerint. Iussitque in prætorio Herodis custodiri eum.

CAP. XXIIII.

1 Post quinque autem dies descendit princeps Sacerdotū Ananias, cum senioribus quibusdam, & Tertullo quodam oratore: qui adierunt præsidē aduersus Paulū.

27 Quum cognouissem, μαθών. Atqui non prius cognouit ciuem esse Romanum quàm eum ereptū ex Iudæorum manibus, quæstioni & equuleo subiecisset. Dissimulat ergo Tribunus id de quo reprehēdi iure potuisset: & deflectit etiam à veritate, nisi post αὐτόν adscripto puncto, legas μαθὼν δὲ ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, βουλόμενος γνῶναι, &c. Sed nihil ausim aut etiam velim ex coniectura immutare. Castellio conuertit, Ac didici Romanum esse: sed ea audacia vsus qua vti solet.

30 Factum iri, μέλλειν ἔσεσθαι. Id est μηνύσεις ἔσεσθαι. Sed sanè non video quomodo hæc cohæreāt: quòd siquis hîc relictus est coniecturæ locus, ita legerem, μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα τῶν Ἰουδαίων, vel, μηνυθέντος δέ μοι ἐπιβουλὴν ἐπὶ τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων. Vetus interpres videtur legisse μηνυθείσης δέ μοι περὶ ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα. Id est, Quum mihi indicatum esset de insidiis in eum comparatis.

35 Audiam, διακούσομαι. Vel, Pergam te audire, & cognitionem absoluam. Videtur enim hîc aliqua vis esse præpositionis διά.

Κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος, λέγων,

Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ, καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας.

Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ.

Εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμόν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως·

Ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι· ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν.

Παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε·

Κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σέ· παρ' οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας περὶ πάντων τούτων ἐπιγνῶναι ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ.

Συνέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν.

2 Citato igitur eo, cœpit accusare Tertullus, dicens,

3 Nos per te tuáque prudentiæ egregia in hac gente facinora multam pacem consequutos, & prorsus & vbique agnoscimus, præstantissime Felix, cū omni gratiarū actione.

4 Ne verò te diutius interpellem, rogo te vt audias nos paucis pro tua æquitate.

5 Comperimus enim virum hunc esse pestilentē, & qui moueat seditionem omnibus Iudæis per vniuersū orbē, & principem sectæ Nazarenorum:

6 Qui templum quoque tentauit profanare: quem etiā prehensum voluimus secundum Legem nostram iudicare.

7 Sed interueniens Tribunus Lysias, cum magna vi abduxit eum è manibus nostris:

8 Iussis ipsius accusatoribus ad te venire: ex quo poteris ipse, inquisitione habita, de omnibus istis cognoscere de quibus nos eum accusamus.

9 Consenserunt autem etiā Iudæi, dicētes hæc ita se habere.

2 Et citato Paulo cœpit accusare Tertullus, dicens,

3 Quū in multa pace agimus per te, & multa corrigantur per tuā prouidentiam, semper & ubique suscipimus, optime Felix, cum omni gratiarum actione.

4 Ne diutius autē te protraham, oro breuiter ut audias nos pro tua clementia.

5 Inuenimus hūc hominē pestiferū, & concitātē seditiones omnibus Iudæis in uniuerso orbe, & authorem seditionis sectæ Nazarenorum:

6 Qui etiā tēplū uiolare conatus est: quē & apprehensum uoluimus secūdū Lēgē nostrā iudicare.

7 Superueniens autē Tribunus Lysias, cum ui magna eripuit eum de manibus nostris:

8 Iubens accusatores eius ad te uenire: à quo poteris ipse iudicans de omnibus istis cognoscere de quibus nos accusamus eum.

9 Adiecerunt autem & Iudæi, dicentes hæc ita se habere.

IN CAPVT XXIIII.

3 Nos per te, &c. πολλῆς εἰρήνης. In hoc vno versiculo duobus locis coactus sum à Vetere interprete & ab Erasmo dissentire. Primùm in eo quòd participium τυγχάνοντες altero participio interpretantur, quum potius positum videatur pro ἐπιτυχεῖν, enallage Græcis familiari participii pro verbo infinito. Nam alioqui verbum ἀποδεχόμεθα absolutè fuerit explicandum, vt & ipsi exposuerunt: in quo non possim illis assentiri, nisi simile proferatur exemplum. Deinde quòd καὶ κατορθωμάτων Vetus interpres conuerterit, Et multa corrigantur, quasi κατορθώματα idem declarent atque διορθώματα. Erasmus autem, Et multa rectè gerantur: quas interpretationes si sequamur, necesse fuerit connectere κατορθωμάτων cum verbo τυγχάνοντες: quod plane ineptum videtur, quū sit potius præpositio διά repetēda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, sicut fecimus. Explicat enim Tertullus quid illud sit quod vno verbo dixerat διὰ σοῦ, per te, id est egregiis tuis rebus gestis, in quibus singularis tum prudentia tum felicitas tua apparet. Liberarat enim Iudæam Felix magna cura, capto Eleazaro sicariorum duce, & profligato (paulo antequam Paulus caperetur) Ægyptio illo impostore qui magnos tumultus in Iudæa excitarat: vt narrat Iosephus lib. Antiq. 20. cap. 11, & De bello Iudaico 2. cap. 12: quum alioqui crudeliter & auarè Felix prouinciam administrarit: vt hæc planè Tertullus oratoriè magis quàm verè dixerit. κατορθώματα verò quæ Cicero lib. Officiorum 1. & De finibus 3, recta officia & recta facta interpretatur, in genere vocant Græci quæcunque summa virtute ac pari etiam felicitate à quopiam perficiuntur. Et prorsus, πάντῃ τε. Vulg. & Eras. Et semper, id est πάντοτε. quam lectionem nusquam nisi in vno tantùm exemplari inuenimus. Agnoscimus, ἀποδεχόμεθα: id est προσιέμεθα, vt rectè & eruditè explicat doctissimus Budæus.

4 Interpellem, ἐγκόπτω. Aliis videlicet negotiis publicis occupatum.

5 Principem, πρωτοστάτην. Id est, quasi primos ordines ducentem, seu primipilarem. Est enim hoc vocabulum militare. Vulg. & Eras. Authorem, ἀκύρως. Nazarenorum, Ναζωραίων. Sic per ludibrium vocabant Christianos, ab vrbe Nazareth, vbi natū esse putabant Christū ex Iosepho & Maria. vnde etiā factū vt Iulianus ille Apostata Galilæū vocaret. Malè enim audiebāt Galilæi vt crassi & stupidi ingenii, sicut apparet ex Ioh. 7. 52. Nā quod attinet ad illos quos Hebræi vocāt נזירים, Græci interpretes eos vocāt ἡγιασμένους, τοὺς ἐν εὐχῇ ὄντας, & ηὐγμένους, Ναζιραίους deniq; in Sāpsonis historia, sed nusquā Ναζωραίους vel Ναζωρηνούς, quæ nomina sūt gētilia.

6 Profanare, βεβηλῶσαι. Vulg. Violare, βιάσασθαι. Quē etiā, ὃν καί. Vidētur quidē hæc redūdare, ac potius dicendum fuisse αὐτὸν ἐκρατήσαμεν, prehēdimus eū: sed puto potius in superiore versiculo Hebræorum more pósitū pro εὕρομεν, vt infrà, 26. c. 20, ἀπαγγέλλων pro ἀπήγγειλα: quo modo etiā Vet. interpres cōuertit. Sed in nōnullis Vulgatæ editionis codicibus multa hoc loco prætermittuntur, quæ tamen inuenimus in exemplaribus Græcis.

7 Abduxit, ἀπήγαγε. In nonnullis codicibus scriptum legimus ἀφείλετο, exemit, in quibus etiam additum erat, καὶ πρός σε ἀπέστειλε, & ad te misit.

9 Consenserunt, συνέθεντο. Id est, orationem Tertulli comprobarunt. Vulg. & Eras. Adiecerunt.

10 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν, Ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι.

11 Δυναμένου σου γνῶναι ὅτι οὐ πλείους εἰσί μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ᾽ ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν Ἱερουσαλήμ.

12 Καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ τὴν πόλιν·

13 Οὔτε παραστῆσαι δύνανταί περὶ ὧν νῦν κατηγοροῦσί μου.

14 Ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένοις·

15 Ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν Θεόν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων.

16 Ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ, ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.

17 Δι᾽ ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς.

10 Respondit autem Paulus, quum innuisset ei præses vt loqueretur, Quia te à multis annis isti geti præfuisse scio, meliore animo in rebus meis defensione vtar.

11 Quũ tu possis nosse non plures exactos esse dies quàm duodecim, ex quo ascendi adoraturus in Hierusalem.

12 Neque verò me in templo inuenerunt cum aliquo disserentem, aut coitionem turbæ facientem, neque in synagogis, neque in vrbe:

13 Neque probare possunt ea de quibus nunc me accusant.

14 Hoc verò tibi confiteor, me secũdum viam illam quam sectam dicunt, ita seruire patrio Deo, vt qui credam omnibus quæ in Lege & in Prophetis scripta sunt:

15 Et spẽ habeã in Deũ, fore quã etiam ii ipsi expectant resurrectionem mortuorum, tum iustorum, tum iniustorum.

16 In hoc igitur ipse me exerceo, vt conscientiam habeam sine offendiculo apud Deum & apud homines semper.

17 Pluribus autẽ annis interiectis, veni eleemosynas exhibiturus genti meæ & oblationes.

10 Respondit autem Paulus, annuente sibi præside dicere, Ex multis annis te esse iudicem genti huic sciens, bono animo pro me satisfaciam.

11 Potes enim cognoscere quia nõ plus sunt mihi dies quàm duodecim ex quo ascẽdi adorare in Ierusalem.

12 Et neq; in tẽplo inuenerũt me cũ aliquo disputãtẽ, aut cõcursũ facientẽ turbæ, neq; in synagogis, neque in ciuitate:

13 Neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.

14 Confiteor autẽ hoc tibi, quòd secundũ sectam quã dicunt hæresin, sic deseruio patrio Deo meo, credens omnibus quæ in Lege & Prophetis scripta sunt:

15 Spem habens in Deum, quã & hi ipsi expectant, resurrectionẽ futurã iustorum & iniquorum.

16 In hoc & ipse studeo sine offendiculo conscientiã habere ad Deum, & ad homines semper.

17 Post annos autem plures, eleemosynas facturus in gentem meam ueni & oblationes & uota:

10 A multis annis, ἐκ πολλῶν ἐτῶν. Hoc dicit Paulus, quia biennio duntaxat antequam Felix de prouincia decederet, gesta hæc esse constat ex iis quæ scribuntur infrà, versu 28. Felix autem antequam Iudææ ipsi præficeretur à Claudio, administrarat Trachonitidẽ, Batanæam, & Galaunitidẽ, vt testatur Iosephus lib. De bello Iudaico 2. capite 11. Κριτὴς verò hoc loco non tantùm declarat iudicem, (vt Vetus interpres & Eras. interpretantur) sed præfectum ac gubernatorem, ex Hebræorum consuetudine, de qua sæpe iam diximus. In vno codice additum erat epitheton δίκαιον, iustum, quod nullo modo probo. Neque enim Paulus voluisset hominem sibi incognitum tam honorifico testimonio ornare. Quòd si eum norat, indignum esse sciebat iis laudibus quas ei tribuerat adulator ille Tertullus. Fuit enim Felix iste inexplebilis gurges, vt Tacitus ipse testatur, & declaratur hoc ipso capite, versu 26.

13 Neque probare, οὔτε παραστῆσαι. Id est, ob oculos sistere, ac certis argumentis confirmare. In nonnullis codicibus additur με, quæ causa fuit vt Eras. putarit παραστῆσαι positum esse pro ἐλέγξαι, id est conuincere & coarguere. Verùm in Complutensi editione & vetustis codicibus emendatioribus, atque adeo in Vetere editione Latina non additur: sed post δύνανται, possunt, siue (vt in quibusdam legitur) δυνήσονται, poterũt, additur pronomen σοί, tibi: quod optimè conuenit, & legitur etiam apud Veterem interpretem.

14 Secundum viam illam, κατὰ τὴν ὁδόν. Hæc accipio pro aperta ac simplici professione eius religionis quã Tertullus Paulo obiecerat, id est Christianæ. Fuit enim hoc Pauli officium, & responsio accommodanda est ad accusationem. Aduerbium autem οὕτω refero ad ea quæ mox addũtur, quibus explicatur summa eius religionis cuius se sectatorẽ agnoscit Apostolus. Quã sectã dicunt, ἣν αἵρεσιν λέγουσι. Diuersis expositionibus præiudicium non adfero: tantùm dico, mihi quoque videri Paulum, propterea quòd Romanum hominem alloquens, Viæ vocabulum ex Hebræorum idiotismo pro vitæ genere ac instituto vsurparat, hoc addidisse vt Græco vocabulo tanquam clariore, illustraret quod obscurius dictum videbatur. Neque enim puto αἱρέσεως nomen ita fuisse illis temporibus infame, nisi aliquid adderetur ex quo intelligi posset in vitio vsurpari, vt 1. Corinth. capite 11. versu 19. Gal. 5. d. 20. Tit. capite 3. versu 10. Et in Prophetis, καὶ ἐν τοῖς προφήταις. Ita scriptum inuenimus in tribus codicibus vetustis: & sanè vel ita legendum est, vel καὶ τοῖς προφήταις, vt κατὰ repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

16 Me exerceo, ἀσκῶ. Vulgata & Erasmus, Studeo, σπουδάζω. Cæterùm in quatuor vetustis codicibus adscribitur distinctio post ἀσκῶ, & pro ἔχειν, id est vt habeam, scribitur ἔχων, id est habens.

17 Pluribus autem annis interiectis, δι᾽ ἐτῶν δὲ πλειόνων. Vide Mar. 2. a. 1.

18 Ἐν οἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι.

19 Οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι, καὶ κατηγορεῖν εἴ τι ἔχοιεν πρός με.

20 Ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν εἴ τι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου.

21 Ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἔκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, Ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ᾽ ὑμῶν.

22 Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτούς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών, Ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ᾽ ὑμᾶς.

23 Διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ

18 Quo tẽpore inuenerunt me sanctificatum in tẽplo, non tamen cũ turba, neque cum tumultu, quidam ex Asia Iudæi.

19 Quos oportuit apud te adesse, & accusare si quid haberẽt aduersum me.

20 Aut hi ipsi dicãt si quod inuenerint in me iniustè factũ, quũ ego starem in consessu.

21 Nisi de hac vna voce qua clamaui quũ inter eos starẽ, De resurrectione mortuorũ ego iiu dicium vocor hodie à vobis.

22 Auditis autem his, Felix distulit eos. Postquam exquisitius pernouero quæ adsectam istam pertinent, inquiens, quum Tribunus Lysias descenderit, pernoscam vestrum negotiũ,

23 Et præcepit Centurioni vt seruaretur Paulus ac laxaretur:

18 In quibus inuenerunt me purificatũ in templo, non cum turba, neque cũ tumultu. quidam autẽ ex Asia Iudæi,

19 Quos oportebat apud te præsto esse, & accusare, si qd haberẽt aduersũ me.

20 Aut hi ipsi dicãt si qd inuenerunt in me iniquitatis, quum stem in concilio:

21 Nisi de una hac solummodo uoce, qua clamaui inter eos stans, Quoniam de resurrectione mortuorum ego iudicor hodie à uobis.

22 Distulit autem illos Felix, certissimè sciẽs de uia hac, dicens, Quum Tribunus Lysias descenderit, audiam uos.

23 Iussitque Centurioni custodire eum, & habere

18 Quo tempore, ἐν οἷς. Vel, Inter hæc, vt loqui solet Liuius. id est, quibus rebus dum essem occupatus, vt infrà, 26. c. 12. Nam etiam in duobus codicibus pro ἐν οἷς legimus ἐν αἷς, ita vt subaudias προσφοραῖς. Captus enim fuit Paulus quũ iã esset voto satisfacturus in templo. Sed præstat subaudire χρόνοις. Ita enim loqui solent disertiores etiam Græci, vt Demost. ἐν οἷς τὰς γραφὰς ἀπέφευγον, quo tempore iudiciis absoluebar. Idem, ἐν οἷς τὰς εὐθύνας ἐπεσημαίνεσθε, quo tempore rationes meas obsignabatis. Idem, ἃ γὰρ ἐν εὐτυχούντων τῶν πραγμάτων ἠρνεῖσθε διομνύμενοι, ταῦτ᾽ ἐν οἷς ἔπταισεν ἡ πόλις, ὡμολογήσατε, i. nam quæ prospero rerũ statu eiurabatis, illa quo tempore cladẽ acceperat respublica, confessi estis. Hunc autem Hellenismũ sanè videtur neglexisse Vetus interpres & Eras. quũ ἐν οἷς interpretarẽtur In quibus. Neque cum tumultu, μήτε μετὰ θορύβου. In nõnullis exemplaribus Vulgatæ editionis subiiciuntur ista quæ in nullis Græcis codicibus inuenimus, Et apprehenderunt me, clamãtes, ac dicentes, Tollite inimicũ nostrum, ἐκράτησαν με κράζοντες, καὶ λέγοντες, Αἶρε τὸν ἐχθρὸν ἡμῶν.

19 Quidã ex Asia Iudæi, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. In nõnullis codicib⁹ legitur, eodẽ sẽsu, τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαίων. quidã ex Asiaticis Iudæis. Sed (meo quidẽ iudicio) magnus in eo error est ꝙ pleriq; codices post θορύβου adscripto pũcto, nouã hic inchoãt periodũ, & legũt, τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. quod sequutus etiam est Vetus interpres. Ita fit vt in superiore versiculo desit rect⁹ qui cũ verbo εὗρον cõstruatur, & in isto prorsus hiet sẽtẽtia. Hãc autẽ germanã esse lectionẽ ita vt sublata coniunctione δέ, & puncto nullo post θορύβου addito, ista cum verbo εὗρον connectãtur, apparet primùm ex ipsa historia quæ commemorat ab Asiaticis deprehensum fuisse Paulum, ac totã seditionẽ excitatam, Suprà, 21. c. 27. Deinde ex eo ꝙ alioquin durissimũ ac Lucæ præsertim inusitatũ erit istud anãtapodotõ. Sed hæ tamen rationes non habuissent apud me tantum ponderis vt receptam lectionem mutarem, nisi accederet duorum vetustorum codicũ authoritas, in quibus ita scriptum inuenimus, & Chrysostomi quoque testimoniũ, qui non aliter legit. Oportuit, ἔδει. Vel, Oportebat. Pleraque tamen exemplaria legunt δεῖ oportet: sed minus commoda lectione.

20 Quum ego starem, στάντος μου. Vulgata & Erasmus, Quum stem: quasi loquatur Paulus de præsenti cognitione. Atqui res ipsa clamat, hoc potius accipiendum de superiore iudicio, quum à Tribuno in concilium seniorum deductus est. Perinde enim est acsi diceret Paulus, Iam ego causam coram ipsis dixi, exponant cui tandem crimini obnoxium esse me deprehenderint: certè nihil aliud habent quod proferre possint, nisi fortassis hoc vnum, quòd clamaui me in iudicium vocari quòd resurrectionem mortuorum affirmem. Dicit autẽ hæc Paulus, non quasi crimen hoc esse fateatur, sed εἰρωνικῶς: deinde si de præsidis cognitione hoc esset accipiendum, certè non dixisset ἐπὶ τοῦ συνεδρίου, (id enim de eo demum loco dicitur in quo plures sedent iudices) sed ἐπὶ σοῦ, vt paulo antè hac eadem oratione, & suprà, 23. g. 30: aut ἐπὶ τοῦ βήματος vt infrà, capite 25. c. 10, & suprà 18. c. 17.

21 Nisi, ἤ: id est εἰμή. Sunt autem hæc dicendi genera quæ per se hiulca sunt, petita è medio, cuiusmodi plurima passim annotauimus.

22 Postquam, inquiens, exquisitius pernouero quæ ad sectam istam pertinent, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών. Vel, Quòd penitus nosset quæ ad viam illam pertinebant. id est ad religionem Mosis: ita vt facilè potuerit ex confessione Pauli intelligere, nihil eum contra Legem admisisse: verùm appellatione τῆς ὁδοῦ nusquam inuenio in nouo Testamento Legem significari, nisi quid adiiciatur ex quo id possit intelligi: sed Euangelicam potius doctrinam, vt suprà, capite 9. versu 2, & 19. b. 9, & d. 23, item capite 22. versu 4. Deinde (vt hoc concedam) vix tamen mihi videtur tantam Legis cognitionem Lucas Felici voluisse tribuere. Quidam igitur appellatione Viæ intelligunt ipsos Sacerdotum mores ac ingenia quæ optimè nosset Felix: vt facilè coniicere potuerit Paulum ab ipsis per inuidiam ac calamniam accusari. Ac bellè quidem conuenit hæc sententia, sed τὴν ὁδὸν nusquam inuenio hac significatione vsurpari, quum præsertim non addatur pronomen αὐτῶν eorum, quod tamen videtur omnino fuisse adiiciendum si hæc esset horum verborum sententia. Itaque potius existimaui participium εἰπών per traiectionem explicandum esse, ita vt hoc totum tribuatur Felicis personæ, & hic locus sic explicetur. Accusatus fuerat violatæ religionis Paulus, quasi nouã quãdã sectam inueheret. Hoc crimẽ ita ipse est inficiat⁹ vt doceret sectã illã quã profitebatur, à vera & patria religione nihil prorsus dissentire. Hic nascitur quæstio, sitne secta Nazaræorum (quam Iudæi vocabant) Legi Mosaicæ repu-

gnans, vt sit Paulus condemnandus impietatis. Erant præterea nonnulla crimina quæ Iudæi obiiciebant, concitatæ nimirum seditionis & profanati templi. Hæc Paulus prorsus ac simpliciter inficiatur. Hinc nascitur facti quæstio. De impietate constituere non poterat Felix, nisi melius cognita ratione eius viæ (id est sectæ) quam profitebatur Paulus. De reliquis audiendus erat in primis Lysias, qui omnibus in Hierusalem gestis interfuerat. Iure itaque Felix reum ampliat, dum accuratius intelligat quæ sit ratio sectæ illius quam sibi obiectam Paulus agnoscebat se complecti: itémque dum ex Lysia de causis illius tumultus cognoscat: vt tum demum reus vel damnetur vel absoluatur. Hæc expositio (ni fallor) plana est ac simplicissima. Quod autem ad traiectionem attinet, non est quòd quisquam detortam ac violentam putet. Neque enim fere aliter in dialogis vsurpari solent istæ particulæ ἔφην, ἔφη, ἦν δ' ἐγώ, ἦ δ' ὅς, apud Platonem: & apud Latinos, Inquam & Inquit. Quinetiam similis aut durioris etiam in eodem verbo traiectionis exempla inuenies Luc. 5. f. 24, & 7. f. 42, & infrà, 25. a. 5. Fateor tamen plerunque hanc traiectionem in medio aliquo membro inueniri, quum hîc inter duo membra vsurpetur: sed summa illa sermonis puritas non debet in his authoribus quæri: & sententiæ perspicuitas videtur hanc expositionem, etiamsi cæteræ rationes desint, satis confirmare.

μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ.

Μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ οὔσῃ Ἰουδαίᾳ, μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.

Διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φῆλιξ ἀπεκρίθη, Τὸ νῦν ἔχον πορεύου· καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε.

Ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν· διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος, ὡμίλει αὐτῷ.

Διετίας δὲ πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον· θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φῆλιξ, κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον.

Κεφάλαιον κε.

Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας.

Ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλουν αὐτόν,

Αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ· ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.

Ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπορεύεσθαι.

& nequem prohiberet ex ipsius familiaribus ei ministrare, aut eum adire.

24 Aliquot autem pòst diebus quum adesset Felix cum Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum: & audiuit eum de fide quæ est in Christum.

25 Differente autem ipso de iustitia, & continentia, & iudicio futuro, expauefactus Felix respondit, Nunc quidem abi: cæterùm opportunitatē nactus accersam te.

26 Simul & illud sperans, fore vt pecunia ipsi daretur à Paulo, vt eum *vinculis* exolueret: quamobrem etiam frequentiùs eum accersens, colloquebatur cum eo.

27 Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porciū Festum: & volens gratiam inire à Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

CAP. XXV.

1 Festus ergo ingressus prouinciam, triduo pòst ascendit Hierosolymā ab *vrbe* Cæsarea.

2 Indicarunt autem ei Pontifex maximus & primarii ex Iudæis de Paulo, & eum rogarūt,

3 Petentes gratiam aduersus eum, vt accerseret eum in Hierusalem: factis insidiis vt *eum* in via interimerent.

4 Festus autem respondit seruari Paulum Cæsareæ, se verò citò *illuc* profecturum.

equi em, nec quenquam de suis prohibere ministrare ei.

24 *Post aliquot autem dies veniens Felix cum Drusilla uxore sua, quæ erat Iudæa, uocauit Paulum, & audiuit ab eo fidem quæ est in Christum.*

25 *Disputāte autem illo de iustitia & castitate, & de iudicio futuro, tremefactus Felix respondit, Quod nunc attinet, uade: tempore autem opportuno accersam te.*

26 *Simul & sperans quòd pecunia daretur à Paulo: propter quod & frequēter accersiens eum, loquebatur cum eo.*

27 *Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porcium Festum. Volens autem gratiam præstare Iudæis Felix, reliquit Paulum uinctum.*

CAP. XXV.

1 *Festus ergo quum uenisset in prouinciam, post triduum ascendit Ierosolymam à Cæsarea.*

2 *Adieruntque eum principes Sacerdotum, & primi Iudæorum aduersus Paulum, & rogabant eū,*

3 *Postulantes gratiam aduersus eum, ut iuberet perduci eum in Ierusalē: insidias tendentes ut interficerent eum in uia.*

4 *Festus autem respondit seruari Paulum in Cæsarea, se autem maturius profecturum.*

24 Cum Drusilla vxore sua, σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Hæc fuit Agrippæ, cuius postea fiet mentio, soror, fœmina libidinosissima, quæ ab Azizo Emesenorum rege circunciso ad hunc Felicem Pallantis Neronis liberti fratrem, profanum hominem, transiit, vt Iosephus copiosè narrat.

27 Biennio expleto, διετίας πληρωθείσης. Quibus interea tēpestatibus iactata sit Iudæa, & quidem Cæsareæ, vbi tum vinctus erat Paulus, operæpretium est ex eorum temporū historia cognoscere, vnde etiam intelligetur cur studuerit Iudæis gratificari Felix, nempe vt eos haberet mitiores, quum infinita scelera in prouincia admisisset, adeo vt solius fratris Pallantis gratia mortem euaserit, quod Tacitus etiam testatur.

Οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησί, συγκαταβάντες, εἴ τι ἐστὶν ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ.

Διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι.

Παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι·

Ἀπολογουμένου αὐτοῦ, Ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερόν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον.

Ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ εἶπε, Θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβάς, ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνεσθαι ἐπ' ἐμοῦ;

Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι. Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.

Εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι· Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι.

Τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη, Καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ.

Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν, ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον.

Ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ,

5 Qui ergo inter vos, inquit, possunt, vnà descendant, & siqua est in hoc viro improbitas, accusent eum.

6 Et actis inter eos diebus non pluribus quàm decem, quum descendisset Cæsaream, postero die sedit pro tribunali, iussitque Paulum adduci.

7 Qui quum venisset, circunsteterunt *eum* qui Hierosolymis descenderant Iudæi, multas & graues criminationes adferētes aduersus Paulum, quas nō poterant demonstrare:

8 Quum ipse exciperet, *se* neque in legem Iudæorum, neq; in templum, neque in Cæsarē quicquam peccasse.

9 Sed Festus volens gratiam inire à Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascendere, & illic de his iudicari apud me?

10 Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari. Iudæis nulla in re iniuriam feci, sicut & tu pulchrè nosti.

11 Nam siquam iniuriam ac dignum morte aliquid feci, nō recuso mori: sin verò nihil est *eorum* quorum isti me accusāt, nemo potest me illis cōdonare: Cæsarem appello.

12 Tunc Festus cum cōsilio colloquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem proficiscêris.

13 Diebus autem aliquot exactis, Agrippa rex & Bernice venerunt Cæsaream, salutaturi Festum.

14 Et quum dies complures illic versati fuissent,

5 *Qui ergo in uobis, ait, potentes sunt, descendentes simul, siquod est in uiro crimen, accusent eū.*

6 *Demoratus autem inter eos dies non amplius q̄ octo aut decem, descendit Cæsaream: & altera die sedit pro tribunali, & iussit Paulum adduci.*

7 *Qui quum perductus esset, circunsteterunt eum qui ab Ierosolyma descenderant Iudæi, multas & graues causas obiicientes, quas non poterant probare:*

8 *Paulo rationem reddente, Quoniam neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccaui.*

9 *Festus autem uolens gratiā præstare Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Ierosolymā ascēdere, & ibi de his iudicari apud me?*

10 *Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, ubi me oportet iudicari. Iudæis non nocui, sicut tu melius nosti.*

11 *Si enim nocui, aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori: si uerò nihil est eorum quæ hi accusant me, nemo potest me illis donare: Cæsarem appello.*

12 *Tunc Festus cum consilio loquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem ibis.*

13 *Et quum dies aliquot transactiessent, Agrippa rex & Bernice descenderunt Cæsaream ad salutandum Festum.*

14 *Et quum dies plures ibi demoraretur*

IN CAPVT XXV.

5 Possunt, δυνατοί. Sub. εἰσί. Id est, quibus commodum est Cæsaream venire, & aduersus Paulum agere. Vulgata ineptè, Qui in vobis potentes sunt. Siqua est improbitas, εἴ τι ἐστὶν ἄτοπον. Ita legunt emendatiores codices vetusti quinque. ἄτοπον autem vocat hoc loco, non quod ineptè & absurdè, sed quod improbè ac malitiosè fit: vnde ἀτόπημα de scelere dicitur, & ἄτοπος pro improbo ac scelerato accipitur 2. Thess. 3. a. 2. Sic idē hoc vocabulum vsurpauit Lucas noster cap. 23. f. 41, alterius libri.

6 Non pluribus, οὐ πλείους. Omnino videtur poscere sententia vt negans particula in plerisque exemplaribus omissa, restituatur. Dixerat enim Festus se breui profecturum. Ita etiam legit Vetus interpres: & in tribus Græcis exemplaribus ita scriptum inuenimus. Quàm decem, ἢ δέκα. Vulgata, Quàm octo aut decem, ὀκτὼ ἢ δέκα: quam lectionem comperimus in Græcis codicibus tribus.

10 Pulchrè, κάλλιον: id est optimè. Nam fortassis in hoc dicendi genere commodius potest comparandi gradus accipi pro superlatiuo, (quem vocant) quàm pro absoluto. Homerus Iliad. [illegible]: id est ὡς τάχιστα. Sequitur enim, ἀλλὰ μάλ' [illegible] &c.

13 Agrippa rex, Ἀγρίππας ὁ βασιλεύς. Hic fuit Agrippæ illius filius cuius mortem descripsit Lucas suprà, 12. tum maximæ partis auiti regni ac tandem etiā totius Iudææ rex factus. Huius soror fuit Bernice, primùm Herodi patruo suo Chalcidis regi nupta, deinde Polemoni Ciliciæ regi: à quo discedens, cœpit fratrem Agrippam sectari, non sine manifesta incesti suspicione. Et tamen corā istis impurissimis oportuit fidelem seruum Dei, causam dicere: quod & modestè & libenter fecit.

ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέγων, Ἀνήρ τίς ἐστι καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος.

Festus regi exposuit quæ ad Paulum spectabant, dicens, Vir quidam est relictus à Felice vinctus.

Festus regi indicauit de Paulo, dicens, Vir quidã est derelictus à Felice vinctus.

15 Περὶ οὗ, γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην.

15 De quo, quum peruenissem Hierosolymam, indicarunt mihi principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, petẽtes "damnationem aduersus eum.

15 *De quo, quum essem Ierosolymis, adierunt me principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, postulantes aduersus illum damnationem.*

16 Πρὸς οὓς ἀπεκρίθην ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.

16 Quibus respondi, non esse Romanis morẽ, "quempiam perdendum dare, priusquam is qui accusatur, in conspectu habeat accusatores, & locum defensionis accipiat "super criminatione.

16 *Ad quos respondi, Quia non est Romanis consuetudo donare aliquẽ hominem, priusquam is qui accusatur præsentes habeat accusatores, locumque defendendi accipiat ad abluenda crimina.*

17 Συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα.

17 Quum ergo huc conuenissent, absque vlla dilatione consequenti die quum sedissem pro tribunali, iussi adduci hominem.

17 *Quum ergo huc conuenissent, sine vlla dilatione sequenti die sedens pro tribunali, iussi adduci virum.*

18 Περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ·

18 Cuius accusatores quum adstarent, nullum crimen obiiciebãt eorum quæ ego suspicatus eram:

18 *De quo quum stetissent accusatores, nullam causam deferebant de quibus ego suspicabar malũ:*

19 Ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτόν, καὶ περί τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.

19 Sed quæstiones quasdam de sua "superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.

19 *Quæstiones verò quasdam de sua superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.*

20 Ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ εἰς τὴν περὶ τούτου ζήτησιν, ἔλεγον εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων.

20 Dubitans autem ego in eiusmodi quæstione, dixi num vellet proficisci in Hierusalem, & illic iudicari super istis.

20 *Hæsitans autem ego de huiusmodi quæstione, dicebam si vellet ire Ierosolymam, & ibi iudicari de istis.*

21 Τοῦ δὲ Παύλου ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτόν, ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα.

21 Quum verò Paulus appellasset vt seruaretur Augusti cognitioni, iussi eum seruari quousque mitterem eum ad Cæsarem.

21 *Paulo autem appellãte vt seruaretur ad Augusti cognitionem, iussi seruari eum, donec mittam eum ad Cæsarem.*

15 Damnationem, δίκην. Tria minimum significat δίκη, nimirum & actionem ipsam coram iudice, & iudicis cognitionem, & ipsius denique cognitionis exequutionem. Ex his autem significationibus quænam maximè cõueniat, res ipsa ostẽdit: neque dubito quin sic vt plurimis locis κρίνω accipitur pro κατακρίνω, & κρίσις pro κατάκρισις, sic etiã δίκη ponatur hoc loco pro καταδίκη: quomodo etiam disertè scriptum inuenimus in duobus codicibus. At enim inquit (Erasmus) quis postulat damnationem à iudice indicta causa? Iudæi certè hoc olim aduersus Christum petierant, ac impetrarant: & nunc quoque flagitant in Paulum, vt apparet ex iis quæ scripta sunt suprà, cap. 3. atque etiam ex ipso Festi responso: quod planè ineptum erit si δίκην interpreteris Cognitionem. Cur enim illis recusaret quod Romanos diceret facere consueuisse?

16 Quempiam perdẽdum dare, χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν. Vetus interpres interpretatur χαρίζεσθαι donare, & omittit εἰς ἀπώλειαν. Erasmus, Ob gratiam donare: pro quo alibi vno verbo diximus Cõdonare. Sed propter illa quæ subiiciuntur, non videtur seruari posse propria significatio verbi χαρίζεσθαι, alioquin supplenda essent multa, & totus hic locus ita explicandus, Non esse Romanis hunc morem vt quempiã condonent ad pœnam, neque damnare quenquam cõsueuisse priusquam is qui accusatur, &c. Super criminatione, περὶ τοῦ ἐγκλήματος. Vulg. Ad abluendã crimina. Erasmus, De crimine. Atqui τὸ ἔγκλημα non simpliciter significat crimen, sed ipsam criminis obiectionem.

19 Superstitione, δεισιδαιμονίας. Δεισιδαιμονίαν explicat Plutarchus nimium & importunum deorum metum, vnde exortæ sunt superstitiosæ ceremoniæ. Huic autem opponitur ἀθεότης, ita vt in medio, tanquam μεσότης, constituatur εὐσέβεια. Impiè ergo loquitur profanus homo de veri Dei cultu, nihil etiam Agrippæ regis præsentiam veritus. Solebant enim isti prouinciarum præsides sese ipsis etiam regibus propter populi Romani maiestatem anteponere: & probabile est Agrippam, maiorum suorum vestigia sequutũ, ita professum esse Iudaicam religionem, vt tamen Romanos minimè vellet offensos.

22 Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη, Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι. Ὁ δέ, Αὔριον, φησίν, ἀκούσῃ αὐτοῦ.

22 Agrippa verò dixit Festo, Vellim & ipse hominem audire. At ille, Cras, inquit, eum audies.

22 *Agrippa autem dixit ad Festum, Volebam & ipse hominem audire. Cras, inquit, audies eũ.*

23 Τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ κελεύσαντος τοῦ Φήστου, ἤχθη ὁ Παῦλος.

23 Postero igitur die quum venisset Agrippa & Bernice cum multa "ostẽtatione, & introisset in "auditorium cum Tribunis & "eminẽtibus eius vrbis ciuibus, iubente Festo adductus est Paulus.

23 *Altera autem die quum venisset Agrippa & Bernice cũ multa ambitione, & introissent in auditoriũ cum Tribunis, & viris principalibus ciuitatis, iubẽte Festo adductus est Paulus.*

24 Καί φησιν ὁ Φῆστος, Ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν μηκέτι.

24 Tum Festus, Agrippa rex inquit, & omnes qui simul adestis nobiscum, cõspicitis istum de quo omnis multitudo Iudæorum compellauit me & Hierosolymis & hic, vociferantes nõ oportere eum viuere amplius.

24 *Et dicit Festus, Agrippa rex, & omnes qui simul adestis nobiscum viri, videtis hũc de quo omnis multitudo Iudæorũ interpellauit me Ierosolymis & hîc, petẽtes & acclamantes nõ oportere eum viuere amplius.*

25 Ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι, καὶ αὐτοῦ δὲ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν Σεβαστόν, ἔκρινα πέμπειν αὐτόν.

25 Ego verò quũ comperissem nihil dignũ morte eum fecisse: & is ipse appellasset Augustum, decreui eum mittere.

25 *Ego verò comperi nihil dignum morte eum admisisse: ipso autẽ hoc appellante ad Augustum, iudicaui mittere.*

26 Περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ Κυρίῳ οὐκ ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ' ὑμῶν, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης σχῶ τι γράψαι.

26 De quo quid certi scribam "domino, non habeo. quapropter produxi eum ad vos, & maximè ad te rex Agrippa, vt inquisitione habita, habeã quod scribam.

26 *De quo quid certũ scribam domino, non habeo. Propter quod produxi eum ad vos, & maximè ad te, rex Agrippa, vt interrogatione facta, habeã quid scribam.*

27 Ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ, πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς κατ' αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι.

27 Nam "præter rationem mihi videtur, mittere vinctum, " & crimina in eum collata non significare.

27 *Sine ratione enim mihi videtur, mittere vinctum, & causas eius nõ significare.*

Κεφάλαιον κϛ´

CAP. XXVI.

1 Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. Τότε ὁ Παῦλος ἀπελογεῖτο, ἐκτείνας τὴν χεῖρα,

1 Agrippa verò Paulo dixit, Permittitur tibi pro teipso dicere. Tunc Paulus extenta manu, hac defensione vsus est,

1 *Agrippa verò ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro temetipso. Tunc Paulus extenta manu, cœpit rationem reddere,*

2 Περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον·

2 Super omnibus de quibus postulor à Iudæis, rex Agrippa, beatum me duco quòd sim hodie causam apud te dicturus:

2 *De omnibus quibus accusor à Iudæis, rex Agrippa, æstimo me beatum, apud te quum sim defensurus me hodie:*

3 Μάλιστα γνώστην ὄντα σε πάντων τῶν

3 "Maximè quòd te gnarũ esse

3 *Maximè te sciẽte omnes*

23 Ostentatione, φαντασίας. Quid propriè sit φαντασία non est quòd pluribus disseramus. Hic quidem certum est, hoc nomine declarari quod vulgò apparentiã vocamus, magnũ videlicet põpæ ac regiæ magnificẽtiæ splendorẽ, in spectantiũ oculos incurrentẽ. Eras. Apparatu, [illegible]. Vulg. Ambitione, φιλοτιμία. Auditoriũ, ἀκροατήριον. Iurisconsultorũ verbũ pro loco in quo cognoscendæ cõtrouersiæ causa iudices conueniũt. Eminentibus, τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι. Hi sunt quos vulgò vocamus *Gens d'estat*. Vulg. & Eras. Principalibus.

26 Domino, τῷ κυρίῳ. Id est Cæsari: quam appellationem ab adulatoribus ortam tyranni primùm affectarunt: deinde etiam boni principes non recusarunt, vt ex Plinii ad Traianum epistolis apparet. Additũ inuenimus in tribus exemplaribus pronomen μου, meo.

27 Præter rationem, ἄλογον. Vulg. Sine ratione. Eras. Iniquũ, ἄδικον. Et non, μὴ καί. Id est καὶ μή, transposita negante particula.

IN CAPVT XXVI.

3 Maximè quòd te gnarum esse sciam, μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδώς. Vulg. Maximè te sciente. Eras. Quum tu maximè sis gnarus. Potest enim hoc vt absolutè positum exponi non ineleganter. quia tamen in vno codice peruetusto adscriptum erat participium εἰδώς, quod etiam annotauit Erasmus posse subaudiri, in altero verò ἐπιστάμενος, & si ita legas, multo planior est constructio, mihi non fuit religio ita interpretari.

κατὰ Ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. Διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί μου.

sciam omnium quæ apud Iudæos sunt & rituum & quæstionum. ideo rogo te vt patienter me audias.

quæ apud Iudæos sunt, cõsuetudines & quæstiones. Propter quod obsecro patienter me audias.

Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ᾽ ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν Ἱεροσολύμοις, ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι

4 Itaque vitam quidem meam actam à iuuentute, quæque à principio fuit in gente mea Hierosolymis, sciunt omnes Iudæi:

4 *Et quidem uitã meã à iuuentute, quæ ab initio fuit in gente mea in Ierosolymis, nouerunt omnes Iudæi:*

Προγινώσκοντές με ἄνωθεν, (ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν) ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα Φαρισαῖος·

5 Vt qui antea nouerint, me iã inde à maioribus (si velint testari) secundũ exquisitissimã illam sectam nostræ religionis vixisse Pharisæum:

5 *Præscientes me ab initio (si uelint testimonium perhibere) quoniã secundum certissimam sectam nostræ religionis, uixi Pharisæus:*

Καὶ νῦν ἐπ᾽ ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἕστηκα κρινόμενος·

6 Nunc verò ob spem promissionis factæ patribus nostris à Deo, sto in iudicium vocatus:

6 *Et nunc in spe quæ ad patres nostros repromissionis facta est à Deo, sto iudicio subiectus:*

Εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον ἐλπίζει καταντῆσαι· περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων.

7 Ad quam duodecim tribus nostræ, Deo nocte & die perpetuò seruiẽtes, sperant se peruenturas. de qua spe postulor, rex Agrippa, à Iudæis.

7 *In qua duodecim tribus nostræ, nocte & die deseruiẽtes, sperant deuenire. de qua spe accusor à Iudæis, rex.*

Τί; ἄπιστον κρίνεται παρ᾽ ὑμῖν εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;

8 Quid? incredibile iudicatur apud vos quòd Deus mortuos excitet?

8 *Quid incredibile iudicatur apud uos si Deus mortuos suscitat?*

Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι.

9 Equidem statueram mihi aduersus nomen Iesu Nazareni multa contraria facienda.

9 *Et ego quidem existimaueram me aduersus nomen Iesu Nazareni debere multa contraria agere.*

Suprà, 8.a.5

Ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἱεροσολύμοις· καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών· ἀναιρουμένων τε αὐτῶν κατήνεγκα ψῆφον.

10 ‖Quod etiam feci Hierosolymis: & multos sanctorum ego carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum *ab eis* interimerentur, tuli suffragium.

10 *Quod & feci Ierosolymis, & multos sanctorum ego in carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum occiderentur, detuli sententiam.*

5 Vt qui antea nouerint, προγινώσκοντες. Vulg. Præscientes. Eras. Qui prius nouerant. Neuter videtur sensum assequutus. Nam particula πρὸ ad id tempus refertur quo Paulus in Iudæorũ conspectu vixerat Hierosolymis: neque simpliciter se dicit olim fuisse ab iis cognitum, sed quis antea fuerit, vbi & quomodo vixerit, id ipsos probè nosse dicit. Iam inde à maioribus, ἄνωθεν. Vulg. & Eras. Ab initio: quasi hæc pertineant ad participium προγινώσκοντες, quum potius cohæreant cum verbo ἔζησα. Nam illud, Nouerunt me quòd vixerim, Græcorum more dictum est, pro Nouerũt me vixisse, aut Nouerũt quòd ego vixerim. vt in illo Aristoph. ἄγε δὴ σὺ πρότερον σαυτὸν ὅστις εἶ φράσον. Et in illo Terentii, Quum meipsum noris quàm elegans formarum spectator siem. Significat ergo Paulus nõ se modò Pharisæum fuisse, sed etiam (quod in medio Iudæorũ cœtu vociferatus fuerat, suprà, 23.b.6) ex Pharisæis esse oriundum. Secũdum exquisitissimã illam sectam, κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Non est (opinor) quòd ex hoc loco colligamus, Pharisaismum à Paulo fuisse tãtopere laudatum vt vitæ genus exquisitissimum vocarit. Loquitur enim Paulus ex aduersariorum hypothesi: quasi diceret, Iudæi Pharisaicam sectam habent pro sanctissima ac religiosissima: eam ipsi norunt me iam inde à meis maioribus fuisse professum: non est ergo cur anteactam vitam reprehendant. Deinde verò ad id vitæ genus progreditur quod hoc ipso tempore amplectebatur, id est ad Christianam religionem, cuius præcipuum caput, id est resurrectionem ex mortuis, explicat.

7 Perpetuò, ἐν ἐκτενείᾳ. Vel, cum assiduitate. quãquam illud magis proprium est. nam ἐκτενὲς dicitur quod in longum protenditur. Hoc autem omisit Vetus interpres.

8 Quid? Ita distinguũt Græca scholia: neque dubito quin germana sit hæc lectio. Nam præterquam quòd alioquin hiabit sententia, plena etiam est hæc oratio summæ grauitatis. Postquam enim Paulus non aliò quàm ad spem immortalitatis ferri ostendit totam diuini cultus inter Iudæos rationem, antequam aliud argumentum longè validissimum adiungat, sumptum à Christi resurrectione, (quem ipse loquentem è cælo audierat) conclusionem inter ista argumenta, suo more, quasi mediam interponit: & ita quidem vt auditores suos excitans, assentiri cogat. Quid, inquit, an vobis incredibile videtur quòd Deus mortuos excitet? Quod vernaculo sermone ita optimè expresseris, *Quoy? estimez-vous une chose non croyable que Dieu resuscite les morts?* Deinde paulatim ad Christi resurrectionem accedit, ea proponens quæ partim ad historiam pertinent, partim etiam huc spectant ne fides ipsius eleuetur. Quòd, εἰ. Vulg. & Eras. Si. Sed res ipsa ostendit εἰ pro ὅτι positum esse, vt diximus alibi. Sic Æsch. ἐπιτιμᾶς δέ μοι εἰ μὴ σιωπῶ, ἀλλὰ διαλέγομαι πρὸς τὸν δῆμον προθύμως.

10 Tuli suffragium, κατήνεγκα ψῆφον. Id est συνευδόκησα, vt ipse interpretatur suprà, 22.e.20. Vulgata & Eras. Detuli sententiam, quasi non tulerit suffragium ipse Paulus, vt qui non videatur fuisse ex iudicum numero, sed

iudicum decretum, vt minister & exequutor, detulerit. Atqui ex historia apparet nullam iudicum sentẽtiam interuenisse: quod tamen etiam Iudæis per Romanos non licuisset. Itaque fuit velut in tumultu & vi aperta Stephanus, falso zeli prætextu, lapidatus: ac proinde καταφέρειν pro φέρειν positũ est, & καταφέρειν ψῆφον in genere, pro comprobare.

Καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτούς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις.

11 Ac per omnes synagogas sæpe ipsos puniens, coegi ad blasphemandum: & supramodum furens aduersus eos, persequutus sũ in exteras vsq; ciuitates.

11 *Et per omnes synagogas frequenter puniens eos, compellebam blasphemare: & amplius insaniens in eos, persequebar usq; in exteras ciuitates.*

Ἐν οἷς καὶ πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ᾽ ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν Ἀρχιερέων,

12 Quo tempore etiam ‖proficiscens Damascum cum potestate & procuratione principũ Sacerdotum,

12 *In quibus dum irẽ Damascum cum potestate & permissu principum Sacerdotum,*

Suprà. 9.a.2

Ἡμέρας μέσης, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ, οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου, περιλάμψαν με φῶς καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους.

13 Die medio, rex, in via vidi cælitus lucem, quæ splẽdorem solis superabat, circũfulsisse me & eos qui mecum iter faciebant.

13 *Die media, in uia uidi, rex, de cælo supra splendorem solis circumfulsisse me lumen, & eos qui mecum simul erant.*

Πάντων δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, Σαοὺλ Σαούλ, τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

14 Quum autem omnes nos decidissemus in terram, audiui vocem alloquentem me, ac dicentem Hebraica lingua, Saul, Saul, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulos calcitrare.

14 *Omnésque nos quum decidissemus in terram, audiui uocem loquentem mihi Hebraica lingua, Saule Saule, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulum calcitrare.*

Ἐγὼ δὲ εἶπον, Τίς εἶ, Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις.

15 Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego sum Iesus quem tu persequeris.

15 *Ego autẽ dixi, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum Iesus quẽ tu persequeris.*

Ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι, προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι,

16 Sed exurge, & sta in pedes tuos. idcirco enim apparui tibi vt designarem te ministrum ac testem tum eorum quæ vidisti, tum eorum *in* quibus apparebo tibi.

16 *Sed exurge & sta super pedes tuos. ad hoc enim apparui tibi ut constituam te ministrũ & testem eorum quæ uidisti, & eorũ quibus apparebo tibi.*

Ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω,

17 Eruens te ex hoc populo, & gẽtibus, ad quos nũc te mitto,

17 *Eripiens te de populo et gentibus in quas nunc ego mitto te.*

Ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεόν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, πίστει τῇ εἰς ἐμέ.

18 Vt aperias oculos eorum, vt se conuertant à tenebris ad lucem, & à potestate Satanæ ad Deum, vt remissionem peccatorum & sortem inter sanctificatos accipiant per fidem quæ est in me.

18 *Aperire oculos eorum, ut conuertãtur à tenebris ad lucem, & de potestate Satanæ ad Deum, ut accipiant remissionẽ peccatorum, & sortẽ inter sanctos p fidẽ quæ est in me.*

Ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ.

19 Vnde, rex Agrippa, non fui rebellis cælesti visioni.

19 *Vnde, rex Agrippa, nõ fui incredulus cælesti uisioni.*

12 Quo tempore, ἐν οἷς. Vulg. In quibus. Eras. Quarum rerum studio, id est ἐφ᾽ οἷς, vel ὧν χάριν. Vide suprà, 24.e.18. Et procuratione, καὶ ἐπιτροπῆς. Id est, vt vernaculo sermone loquimur, *Charge & commission.* Vulgata & Erasmus, Permissu, qua significatione non putarim hoc vocabulum apud Græcos inueniri. Fefellit autem eos quòd ἐπιτρέπειν interdum etiam συγχωρεῖν declarat, id est concedere, ac gratiam facere, vt suprà hoc eodem capite versu 1.

17 Ex hoc populo, ἐκ τοῦ λαοῦ. Sic putaui exprimendum articulum. Sed & in duobus exemplaribus additur τῶν Ἰουδαίων, Iudæorum, quod nostram interpretationem confirmat. Ad quos, εἰς οὓς. Sic constanter legimus in omnibus codicibus, quum dicendum fuisse videatur εἰς ἅ, ad quas. Sed duplici ratione potest hoc excusari. Nam vel est syllepsis per genera, ita videlicet vt relatiuum quum ad vtrunque superius referatur, cum digniore coniũgatur: vel habita est potius ratio significationis quàm vocis, vt in illo Quintiliani, Illud ingeniorum præcox genus non temere vnquam venit ad frugem, hi sunt qui parua faciunt. Et in illo Euripidis quod alibi etiam citauimus, Κατέσχ᾽ Ἀχιλλεὺς πᾶν στράτευμ᾽ Ἑλληνικόν, Πρὸς οἶκον εὐθύνοντας ἐνάλιον πλάτην. Quod igitur Vulgata habet, Ad quas, videtur locus esse à sciolo quopiam temere corruptus. Sic & infrà, 28.v.28, collectiuum nomen generis enallagen excusat.

18 Per fidem, τῇ πίστει. Potest quidẽ hoc referri ad participiũ ἡγιασμένοις, quemadmodũ retulit Erasmus, sed multo vberior erit sententia si cũ verbo λαβεῖν cõiungas, sicut nos fecimus. Nam etiã in vetustis codicibus idcirco adhibetur distinctio post ἡγιασμένοις, quæ prætermissa, videtur Erasmum fefellisse.

Suprà,11,& 14 — Ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγέλλων μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεόν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.

20 ‖Sed iis qui sunt Damasci primùm, & Hierosolymis, & per omnem regionem Iudææ, deinde & Gentibus annuntiaui vt resipiscerent, & conuerterẽt se ad Deum, opera facientes digna iis qui resipuissent.

20 *Sed ijs qui sunt Damasci primùm & Ierosolymis, & in omnẽ regionem Iudææ, & Gẽtibus annũtiabam ut pœnitentiã agerent, & conuerterẽtur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.*

Suprà,21.f.30 — Ἕνεκα τούτων με οἱ Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι.

21 Horum causa Iudæi ‖me in templo comprehensum tentarunt interficere.

21 *Hac ex causa me Iudæi, quũ essem in templo comprehẽsum tẽtabant interficere.*

Ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ Μωσῆς·

22 Sed auxilium à Deo nactus, perstiti in hunc vsque diem, testificans *ista* tum paruis tum magnis, nec quicquam dicens extra ea quæ Prophetæ ac Moses futura prædixerunt.

22 *Auxilio autem adiutus Dei, usque in hodiernum diem sto, testificans minori atque maiori, nihil extrà dicens quàm ea quæ Prophetæ loquuti sunt futura esse, & Moyses:*

Εἰ παθητὸς ὁ Χριστός, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι.

23 *Nempe* Christum esse passurum, ac primum ex resurrectione mortuorum, lucem annuntiaturum huic populo & Gentibus.

23 *Si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum, lumen annũtiaturus est populo & Gẽtibus.*

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη, Μαίνῃ Παῦλε, τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει.

24 Hæc autem ipso pro se excipiente, Festus magna voce ait, Insanis Paule, multæ literæ te ad insaniam adigunt.

24 *Hæc loquente eo, & rationem reddente, Festus magna uoce dixit, Insanis Paule, multæ te literæ ad insaniã cõuertũt.*

Ὁ δέ, Οὐ μαίνομαι, φησί, κράτιστε Φῆστε, ἀλλ' ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι.

25 Tum ille, Non insanio, inquit, præstãtissime Feste, sed vera ac sobria verba eloquor.

25 *Et Paulus, Nõ insanio, inquit, optime Feste, sed ueritatis & sobrietatis uerba loquor.*

Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεύς, πρὸς ὃν καὶ παρρησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι τούτων οὐ πείθομαι οὐδέν. οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο.

26 Scit enim ista rex, apud quẽ etiam liberè loquor: nam latêre eum quicquam horum non arbitror. neque enim id in angulo gestum est.

26 *Scit enim de his rex, ad quem & constanter loquor: latere enim eũ nihil horũ arbitror. neque enim in angulo quicquã horum gestum est.*

20 Annuntiaui, ἀπαγγέλλων. Id est ἀπήγγελλον, vel κατήγγελλον, vt in nonnullis codicibus scriptum inuenimus. Sed puto hanc germanam esse lectionem: ac iterum participium pro verbo positum esse Hebræorum more, vt diximus suprà, 24.b.6, & 25.v.29.

22 Tum paruis, tum magnis, μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ. Id est quibusuis, & nullo, quoad eius fieri potuit, prætermisso: pro quo dicunt Hebræi prouerbiali quadam figura מן קטן ועד גדול, vt 1.Sam.30.e.19. 5

23 *Nempe* Christum esse passurum, εἰ παθητὸς ὁ Χριστός. Vulg. Si passibilis Christus. Eras. An passurus fuerit Christus. Sic enim, inquit, disputabat ex Prophetis, vt ostenderet illorum vaticinia in Christum competere. At ego malo hæc ita accipere vt contineant explicationem eorum quæ dixit, Prophetas futura prædixisse: id est ita vt εἰ non pro An, sed pro ὅτι, & quidem εἰδικῶς ponatur, nimirum ad explicandum per species quod in genere tantùm proposuerat. Ideo addidi particulam NEMPE. Coniunctionem autem εἰ pro ὅτι vsurpari apud idoneos etiam scriptores, doctissimus Budæus in Commentariis obseruauit: & particulã כי etiam εἰδικῶς vsurpatã, comperio à Græcis interpretibus interdum per ἐὰν conuerti, vt Iob 22.a.3. Postremò quòd Vetus interpres παθητὸν conuertit Passibilem, non videtur conuenire. Quanuis enim παθητὸς propriè declaret eum qui patibili sit natura: tamen sententia ipsa postulat vt accipiatur pro eo qui non modò pati potuerit, sed etiam passurus fuerit, atque adeo pœnis ac suppliciis perferendis destinatus: id est, vt non sit δυνάμεως duntaxat sed etiam ἐνεργείας σημαντικόν. Neque enim ambigebant Iudæi quin Messias esset verus homo futurus: adeo quidem vt pauci sibi persuaderent Deum fore (quod etiamnum hodie illis videtur incredibile) sed Messiam animo conceperant qualem hodie quoque imaginantur, id est cuius regnum esset ex hoc mundo. Dicit contrà Paulus, prædictũ esse à Prophetis Messiam fore παθητόν, id est ferendis nostris calamitatibus ac peccatorum nostrorum pœnis destinatum, qui tamen in æternam gloriam primus esset resurrecturus, quam postea cum suis communicaret. Ex resurrectione mortuorum, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Id est, ex iis qui à mortis somno sunt excitati: μετωνυμικῶς, vt quum circuncisionis appellatione circuncisi Iudæi intelliguntur. Lucem, φῶς. Id est vitam, & eam quidem cum perenni felicitate coniunctam. Opponitur enim tenebris, quæ partim mortem, partim etiam calamitatẽ trãslatitiè significant non modò apud Hebræos, sed etiam apud Græcos & Latinos. 10 15 20

25 Vera ac sobria, ἀληθείας καὶ σωφροσύνης. Vulg. & Eras. ad verbum, Veritatis ac sobrietatis. Σωφροσύνη autem hoc loco, mentis (vt ita dicam) sanitatem declarat, & τῇ μανίᾳ (id est furori ac insaniæ) opponitur. sicut apud Xenophontem, τί δίκαιον, τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τί μανία. sic etiam ὁ σωφρονῶν opponitur τῷ δαιμονιζομένῳ, Mar.5.b.15, & Luc.8.e.35. Eloquor, ἀποφθέγγομαι. Vulg. Loquor. Vide suprà, 2.a.4. 25

Πιστεύεις βασιλεῦ Ἀγρίππα τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις.

27 Credis rex Agrippa Prophetis? scio te credere.

27 *Credis rex Agrippa Prophetis? scio quia credis.*

Ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι.

28 Agrippa autem dixit Paulo, Propemodũ persuades mihi vt fiam Christianus.

28 *Agrippa autem ad Paulum, In modico suades me Christianum fieri.*

Ὁ δὲ Παῦλος εἶπεν, Εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ οὐ μόνον σε, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους ὁποῖος κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.

29 Tum Paulus dixit, Optarim à Deo vt & propemodum & admodum non tu modò, sed omnes etiam qui me audiunt hodie, facti essetis tales qualis ego sum, exceptis istis vinculis.

29 *Et Paulus, Opto apud Deum & in modico et in magno, nõ tantùm te, sed etiam omnes qui audiunt hodie, fieri tales qualis & ego sum, exceptis uinculis his.*

Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμών, ἥ τε Βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς.

30 Quum autem hæc dixisset, surrexit rex ac Præses, & Bernice, & qui consederant cum eis.

30 *Et exurrexit rex, & Præses, & Bernice, & qui assidebant eis.*

Καὶ ἀναχωρήσαντες ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος.

31 Et quũ secessissent, loquebantur alii ad alios, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignum facit homo iste.

31 *Et quũ secessissent, loquebãtur ad inuicem, dicentes, Quia nihil morte aut uinculis dignum quid facit homo iste.*

Ἀγρίππας δὲ τῷ Φήστῳ ἔφη, Ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα.

32 Agrippa verò Festo dixit, Dimitti poterat homo iste, nisi appellasset Cæsarem.

32 *Agrippa autem Festo dixit, Dimitti poterat homo hic si non appellasset Cæsarem.*

Κεφάλαιον κζ.

CAP. XXVII.

CAP. XXVII.

Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε Παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι Ἰουλίῳ, σπείρης Σεβαστῆς.

1 VT autem decretum est nos nauigaturos in Italiam, tradiderunt tum Paulum tum quosdã alios vinctos Cẽturioni, nomine Iulio, cohortis Augustæ.

1 *VT autem iudicatum est nauigare eum in Italiam, & tradi Paulũ cum reliquis custodijs Cẽturioni nomine Iulio, cohortis Augustæ:*

Ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ, μέλλοντες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως.

2 ‖Conscenso igitur nauigio Adramytteno, nauigaturi secũdum Asiæ regiones, prouecti sumus, & nobiscum erat Aristarchus Macedo Thessalonicensis.

2 *Ascendentes nauem Adrumetinam, incipientes nauigare circa Asiæ loca, sustulimus, perseuerante nobiscũ Aristarcho Macedone Thessalonicensi.* — 1.Cor.11.f.31.

Τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα. φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος

3 Altera autem die deuecti sumus Sidonem. & Iulius huma-

3 *Sequẽti autem die deuenimus Sidonem. Humanè autem tractans Iulius*

28 Propemodum, ἐν ὀλίγῳ. Hebraicè כמעט, pro quo disertiores Græci dicunt παρ' ὀλίγον, id est, (vt ad verbum exprimimus in vernaculo sermone) *à peu pres*, vel *peu s'en faut*. Non desunt tamen qui accipiant pro δι' ὀλίγου, & subaudiant vel χρόνου, vt significet Breui temporis spatio: vel λόγου, id est breui sermone, siue paucis verbis. Erasmus verò subaudire videtur μέρους, quum interpretatur, Modica ex parte. Mihi videtur simplicissima interpretatio quam sum amplexus. 5

29 Et propemodum & admodum, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ. Hebraicè כמעט ובמאוד, quod etiam interpretari possumus, Et aliquantulum & valde, id est καὶ κατ' ὀλίγον καὶ κατὰ πολύ, siue καὶ παρ' ὀλίγον καὶ παρὰ πολύ. Neque verò Propemodum & Admodum sunt repugnantia, sed diuersa duntaxat. Nam perinde hoc est acsi diceret Paulus, Propemodum (vt inquis) tibi persuadeo vt fias Christianus: vtinam verò & ita sit vt dicis, id est proximè absis à Christianismo: atque adeo aliquid amplius, nempe vt prorsus id sis quod ego sum. neque verò tibi duntaxat, sed etiam vobis omnibus id exopto qui me hìc loquentẽ auditis. Alii aliter interpretantur. Vulgata perobscurè, Et in modico & in magno. Erasmus, Non solùm modica ex parte, verumetiam ex magna: quæ interpretatio à Græcis recedit. Græca scholia καὶ δι' ὀλίγων λόγων, καὶ διὰ πολλῶν, & paucis verbis, & multis: quasi se paratum diceret Paulus ad illos copiosius docendos, vt sui similes fiant. Ego nullius opinionem prorsus reiicio: sed eam tamen interpretationem non potui non amplecti, qua non video quid planius aut simplicius in hunc locum dici possit. 10 15

IN CAPVT XXVII.

2 Adramytteno, Ἀδραμυττηνῷ. Quia non vno modo scribitur huius ciuitatis nomen, variant etiã codices in hoc epitheto scribẽdo. Nam (vt disertè annotat Stephanus) tot modis scribi potest, Ἀδραμύττειον, Ἀδραμύττιον, Ἀτραμύττειον, Ἀτραμύττιον. Est autem hæc ciuitas Mysiæ, penè eregione Mitylenes. Non desunt etiam qui ab Adrumeto Africæ oppido deriuent, quod Stephanus Ἀδρύμητα vocat: vnde factum vt in Vetere versione Adrumetinam nauem legamus, contra omnium Græcorum codicum fidem. Sed perlepidus est hoc loco Carrensis, qui Adrumetinam dici putat quasi quæ Romam eat. Secundum Asiæ regiones, τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους. Vulg. & Eras. Iuxta Asiæ loca. Illud (ni fallor) magis propriè dicitur. Asiam autem intelligit propriè sic dictam, ipsi Mysiæ confinem, vbi situm est Adramyttium. 20 25

τῷ Παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε πρὸς φίλους πορευθέντα ἐπιμελείας τυχεῖν.

niter tractato Paulo, permisit vt ad amicos profectus, ab illis curaretur.

Paulum, permisit ad amicos ire, & curam sui agere.

Κἀκεῖθεν ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους.

4 Illinc verò prouecti sublegimus Cyprum, quòd venti essent aduersi.

4 Et inde quum sustulissemus, subnauigauimus Cyprum: propterea quòd essent uenti contrarij.

Τό, τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας.

5 Et pelagus quod est secundum Ciliciam & Pamphyliam emensi, deuenimus Myra *vrbem* Lyciæ.

5 Et pelagus Ciliciæ & Pamphyliæ nauigantes, uenimus Lystram, quæ est Lyciæ.

Κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό.

6 Et illic nactus Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, imposuit nos in eam.

6 Et ibi inueniens Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, transposuit nos in eam.

Ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην.

7 Quúmque multis diebus tardè nauigaremus, vixque peruenissemus secundum Gnidum, non permittente nobis vento, sublegimus Cretam secúdum Salmonen:

7 Et quum multis diebus tardè nauigaremus, & uix deuenissemus contra Gnidum, prohibente nos uento, adnauigauimus Cretæ iuxta Salmonen.

Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτήν, ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία.

8 Et illam vix præterlegétes, peruenimus in locum quédam quem vocát Pulchros portus, cui propíqua erat ciuitas Lasæa.

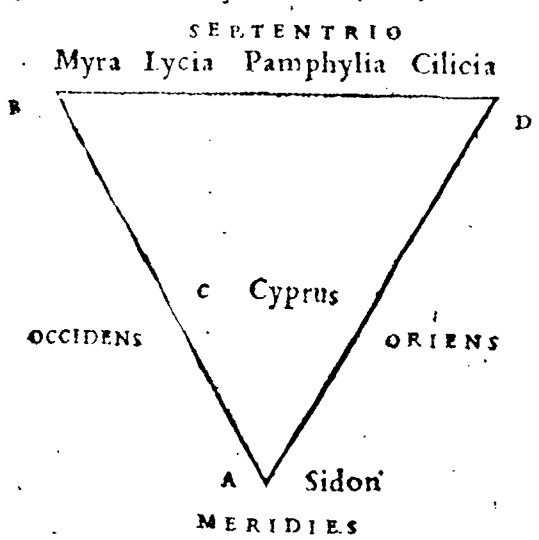
8 Et uix iuxtà nauigantes uenimus in locum quendam qui uocatur Boniportus, cui iuxtà erat ciuitas Thalassa.

Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοός, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ Παῦλος,

9 Multo autem tempore peracto, & quũ iam esset periculosa nauigatio, quòd iam etiam ieiunium præteriisset: admonebat *eos* Paulus,

9 Multo autem tempore peracto & quum iam non esset tuta nauigatio, eo quòd & ieiunium iam præteriisset, consolabatur Paulus,

4 Sublegimus Cyprum, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον. Vetus interpres, Subnauigauimus Cyprum. Erasmus, Subnauigauimus iuxta Cyprum. Neuter certè videtur sententiam expressisse: quæ vt à nobis explicetur, sciendum est, qui Sidone Asiam versus pergunt, cursum in Occidentem dirigere, ita tamen vt Septentrionem versus cõtendant: qui verò Sidone in Ciliciã, rectà in Septẽtrionem cursum dirigere: qui ex Cilicia in Lyciã ac Cariam, rectà ab Oriẽte in Occidentẽ ferri. Est autem inter has regiones quasi intercepta Cyprus, quam qui Sidone in Asiã atque adeo in Lyciã nauigant, à dextra Orientẽ versus: qui in Ciliciam, à sinistra contra Occidentẽ: qui à Cilicia in Lyciam & Asiam, à sinistra Meridiem versus relinquunt, vt ex hoc diagrammate apparet.

Sit igitur A Sidon, inde volens proficisci nauis ad B, quæ est Lyciæ vrbs Myra, quia vẽtum habet aduersum, sublegit C insulam Cyprum, ita vt obliquo cursu & obiectu insulæ tuta, in D Ciliciam perueniat: quod Lucas significauit verbo ὑπεπλεύσαμεν. Inde littora Ciliciæ & Pãphyliæ legens, à D in B tandem peruenit. Ita fit vt pro vno trianguli latere aduerso A B, altera duo transuersa, nempe A D & D B emetiatur, vt ventus non proram, sed latus nauis duntaxat feriat: ita tamen vt hoc etiam modo non possit non esse tarda nauigatio, quod postea significat Lucas. Nam qui ex Lycia in Cariam, & inde in Cretam nauigat, aduerso vento (partim videlicet ex Septentrione, partim ex Occidente) dextrum nauis latus feriente, necesse est vt vehementer luctetur, aut Meridiem & Orientem versus reiiciatur. quod etiam accidisset proculdubio Paulo, nisi coortus Euroaquilo Meridiem quidem versus illum reiecisset, sed ità vt in Occidentem deflecteret.

5 Quod est secundum Ciliciam, τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν. Id est, quod Ciliciam alluit. Eras. Quod est contra Ciliciã. Myra, εἰς Μύρα. Myra numerat Strabo inter præcipuas Lyciæ vrbes. Qui Smyrnam legunt, planè sunt istarum rerum imperiti. Est enim Smyrna longè diuerso tractu, nempe in Ionia supra Ephesum in Ægæum pelagus obuersa. Paulus verò nondum erat Gnidum præteruectus, vt apparet ex iis quæ subiiciuntur. Sed longè omnium ineptissimi sunt qui Lystram legunt, Lycaoniæ vrbem tam procul mari in continente sitam.

7 Secundum Salmonen, κατὰ Σαλμώνην. Ptolemæus & Strabo in codicibus emendatis Salmonium vocant, Cretæ promontorium Occidentale, Gnido & Rhodo obuersum. Itaque coacti sunt isti ad sinistram deflectere, vt ab Occidentali fronte Cretæ ad Australem oram deflecterent.

8 Pulchros portus, καλοὺς λιμένας. Stephanus καλὴν ἀκτὴν vocat. sed ciuitatis Lasææ nulla vsquam mẽtio apud Geographos, quos ego quidem legerim. Ego corruptum nomen suspicor, quum Vetus interpres Thalassam legerit. Plinius inter Cretæ vrbes etiam Lason numerat, sed Mediterraneam. Ptolemæus etiam quandam Lisson vocat, sed parti Orientali proximam.

9 Ieiunium, τὴν νηστείαν. Tempus designat Lucas ex more Iudaici populi, vt doctissimus interpres in hũc locum rectè annotauit: cui etiam in eo assentior quòd de festo expiationis hæc intelligit, cuius fit mentio Leuit. 23.

Leuit. 23. d. 27. Incidit autem hoc festum in septimum mensem, qui quidem aliqua ex parte nostro Octobri respondet. Instabat igitur Nouember, vt meritò omnino censuerit Paulus potius eo loco hyemandum, quàm hybernam nauigationem tentandam. Vegetius libri De re militari 4. cap. 39, Ex die III Iduum Nouembris vsque in diem VI Iduum Martii, maria clauduntur. Nam lux minima, nóxque prolixa, nubium densitas, aeris obscuritas, ventorum, imbrium vel niuium geminata sæuitia non solùm classes à pelago, sed etiam commeantes à terrestri itinere deturbat. Castellio trãquillitatem (id est, vt ipse vult, νηνεμίαν) interpretatur. Sed præterquam quòd repugnant omnes codices, non conuenit sententia, quum νηνεμία propriè illud sit quod nautæ hodie vocant *bonasse*, nec multo minus à nautis vitetur quàm tempestas.

Λέγων αὐτοῖς, Ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας οὐ μόνον τοῦ φόρτου καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν.

10 Dicens eis, Viri, video cum iniuria multóque damno non solùm oneris & nauis, sed etiã capitum nostrorum, futuram nauigationem.

10 Dicens eis, Viri, uideo quoniam cum iniuria & multo damno non solùm oneris & nauis, sed etiam animarum nostrarum, incipit esse nauigatio.

Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις.

11 Centurio autem gubernatori & nauclero potius assentiebatur quàm iis quæ à Paulo dicebantur.

11 Centurio autem gubernatori & nauclero magis credebat quàm iis quæ à Paulo dicebantur.

Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείους ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κἀκεῖθεν, εἴπως δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ Λίβα καὶ κατὰ Χῶρον.

12 Et quum appositus portus non esset ad hybernãdum, plerique ceperunt consilium soluendi etiam illinc, experturi siquo modo possent Phœnica peruenire & illic hybernare: qui portus est Cretæ, spectãs ad Africum & Chorum.

12 Et quum aptus portus non esset ad hyemandum, plurimi statuerunt consilium, nauigare inde, siquo modo possent deuenientes Phœnicen, hyemare: portum Cretæ respicientẽ ad Africũ & ad Chorum.

Ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην.

13 Quum autem aspirasset Notus visi sibi propositi cõpotes, quum soluissent, propius prætérlegebant Cretam.

13 Aspirante autem Austro, æstimantes propositum se tenere, quum sustulissent de Asson, legebant Cretam.

10 Capitum nostrorum, τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Vulgata & Erasmus, Animarum nostrarum: quem Hebraismum alicubi seruauimus: hîc autem putauimus posse nonnullis imperitis errorem obiicere.

12 *Experturi* siquo modo, εἴπως. De hac eclipsi diximus Mar. 10. v. 12. Phœnica, Φοίνικα. Vrbem ipsam Ptolemæus ita vocat, portum autem φοινικοῦντα, in Australi Cretæ litore. Addit autem eius situm Lucas, non modò vt fidem faciat historiæ, sed etiam vt à Phœnice regione distinguat. Et quod addit de Africo & Choro, ostendit incuruum fuisse portum in lunæ speciem, ac proinde ventis non ita peruium.

13 Quum autem aspirasset Notus, ὑποπνεύσαντος δὲ νότου. Id est, quum leniter cœpisset spirare, ita vt nauis posset cursum tenere. Nam alioquin ex Oriente in Occidentẽ cõtendebat. Itaque quum Notus partim puppim, partim sinistrum nauis latus feriret, non sinebat eos à Cretæ litore discedere, ita vt aberrare non possent, quum præsertim lenis esset Auster, à quo in scopulos non impellerentur. Quum soluissent, propius prætérlegebant Cretam, ἄραντες, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην. Superiore versiculo Erasmus rectè Carrensem reprehendit, qui pudendo errore ex Choro, id est vento qui flat ab Occasu solstitiali, insulam facit vel ciuitatem in Creta: sed haud scio an minus pudendus sit eorum error qui hoc in loco Ἆσσον, quod est aduerbium idem declarans atque Propius vel Propinquius, fecerunt vrbis nomen. Et operæpretium etiam est hoc loco intelligere quid de hac vrbe quidam scripserint. Nam quia nulla in Creta huius nominis ciuitas apud Geographos inuenitur, confugiendum fuit ad coniecturas. Assos, inquiunt, est Lyciæ ciuitas in promontorio sita. Quorsum autem hoc? Nam (vt rectè doctissimus Vadianus annotauit) Cretæ litus legebant, non Lyciæ, quam à tergo reliquerant. Sed fœdior etiã in eo est error quòd non animaduertunt locũ hunc in Stephano esse deprauatum, & pro Λυκίας legendum Μυσίας: idque ita esse, facilè potuerant ex Strabone colligere, vnde totum illum locum Stephanus desumpsit. Assus igitur Stephani ea ipsa est quam Hieronymus rectè collocat in Asia, & cuius mentio facta est suprà, 20. c. 13: neque ad hunc locum magis potest accommodari quàm siquis Romam in litore Narbonensi quæreret. Mauult igitur Erasmus Lucam sentire de Aso oppidulo Cretæ, vnde Iuppiter Asius dicitur. Atqui Asum, quam eandem vrbem Strabo (ni fallor) Prasum, & Stephanus Præsum vocat, Plinius disertè in mediterraneo collocat: hîc autem necesse est vt de maritima ciuitate hoc accipiatur. Labitur etiam in eo Vetus interpres quod ἄραντες ἆσσον vertit, quum sustulissent de Asson. Nam (vt hoc omittã, omnino dicendum fuisse ἄραντες ἀπὸ τῆς Ἄσσου) qui poterant Asso soluere qui erant in Pulchro portu? Quid ergo? Certè vel ipsa constructio docere potuit ἆσσον non esse vrbis nomen. Nam dicendum fuerat ἄραντες ἐπὶ, vel εἰς τὴν Ἄσσον, vt suprà 20. c. 13. Neque vlla ratione potuit omitti præpositio: deinde potius dixisset Lucas γενόμενοι κατὰ τὴν Ἄσσον, vt suprà ver. 7. vel καταντήσαντες εἰς Ἄσσον. Nam quòd Castellio ἄραντες vertit Præteruecti, hoc quidem ille pro suo more fecit, vt non sese verbis, sed verba potius suo sensui accommodaret. Poscit autem constructio vt ἆσσον pro ἐγγύτερον accipiatur, quo aduerbio non semel vtitur Homerus, nempe vt in populari sermone vsitato, quem inprimis apparet sequutos fuisse Euãgelistas. Sed & ipsa ratio quam adfert Lucas, id videtur flagitare. Cur enim isti Australem oram Cretæ ab Oriente Occidentem versus legentes, sperant se propositi compotes aspirante Noto futuros? quia nimirum Notus efficiebat vt ipsam Cretæ oram quasi raderent, vt nullum periculum esse videretur ne in altum prouecti, cursum tenere non possent. Ideo Lucas non contentus dixisse nauim παραλέξασθαι τὴν Κρήτην, id est secundũ litora Cretæ nauigasse, addidit etiam ἆσσον, id est propius: vt significaret ipsam penè à Cretæ litoribus non discessisse, Austro videlicet ad oram Cretæ nauim impellente.

14 Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς, ὁ καλούμενος εὐροκλύδων.

15 Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες ἐφερόμεθα.

16 Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες, καλούμενον Κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης.

17 Ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον· φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο.

18 Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν, τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο·

19 Καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν.

20 Μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς.

14 Verùm haud multo pòst impegit in eam ventus turbulentus qui vocatur Euroclydon.

15 Quúmque abreptum esset nauigiũ, nec posset obniti vento, dato *nauigio flatibus*, ferebamur.

16 Et quum infra paruã quandam insulam quæ Clauda vocatur, cursu delati essemus, vix potuimus scaphæ compotes fieri.

17 Qua subducta, adiumentis vtebãtur, succincta naui: timẽtésque ne in Syrtin inciderent, summissis velis, ita ferebantur.

18 Quum autẽ vehementi tempestate iactaremur, sequenti die iacturam fecerunt:

19 Ac tertio die ipsi nostris manibus armamenta nauis abiecimus.

20 Quum autem neque sol neque sidera apparuissent ad cõplures dies, & tẽpestas non parua incumberet, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

14 Non post multum autem misit se contra ipsam uentus Typhonicus qui uocatur Euroaquilo.

15 Quúmque arrepta esset nauis, & non posset conari in uẽtum, data naue flatibus, ferebamur.

16 In insulã autem quandam decurrentes quæ uocatur Clauda, potuimus uix obtinere scapham.

17 Qua sublata, adiutorijs utebantur, accingentes nauẽ: & timentes ne in Syrtin inciderent, summisso uase sic ferebantur.

18 Validè autem nobis tempestate iactatis, sequenti die iactum fecerunt:

19 Et tertia die suis manibus armamẽta nauis proiecerunt.

20 Neque autem sole, neq; sideribus apparẽtibus per plures dies, & tempestate non exigua imminẽte, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

14 In eam, κατ' αὐτῆς. In eã videlicet Cretam, à cuius litoribus propterea abrepta fuit nauis. Turbulentus, τυφωνικός. Vel tempestuosus, ac typhonis quodãmodo æmulus. Quid sit autem typhon, copiosè docent author libri de Mũdo & Plinius lib. 20. cap. 48. Sed hoc quidem fieri potuisse miror vt quidam de typhone hîc agi putarint, quum typhon non inter ventos, sed inter repentinos flatus numeretur: Lucas autem non meminerit flatus typhonis, sed venti procellosi, cuius etiam edit nomen εὐροκλύδωνα: quod ipsum vel ex eo colligi poterat quòd Lucas non repentinum quendam turbinem, sed diuturnam tempestatem fuisse dicat, quæ non possunt typhoni conuenire. Euroclydon, Εὐροκλύδων. Vetus interpres, Euroaquilo. siue quòd legerit εὐρακύλων (sic enim etiam Aquilam vocat Lucas Ἀκύλαν) siue quòd Euroaquilonem hunc esse, id est ventum ab ortu solstitiali flantem, inde iudicarit quòd ex Cretico litore partim Meridiem partim Occidentem versus impulsa sit nauis, Melitam videlicet quæ inter Africam & Siciliam sita est: quum præsertim timuisse dicantur ne in Syrtin Meridiem versus impellerentur. Itaque mihi non potest hæc coniectura displicere, quum Eurum etiam Riphæum vocet Virgilius, & hybernis tempestatibus optimè conueniat hic ventus. Seruaui tamen id vocabulum quod in omnibus Græcis exemplaribus inueni: ex quo intelligitur ventum hunc Orientalem fuisse, & quidem valde procellosum. Nam Græci fluctuationem κλύδωνα vocant. Is est ergo quem Hebræi קדים רוח, Latini poetæ aquosum, nubiferum, nigrum, sæuum, tonantem vocant. Horatius, Niger rudentes Eurus inuerso mari Fractósque remos differat. Idem, --vt neque largis Aquosus Eurus arua radat imbribus. Et Silius, --vbi nubifer Eurus Naufragium spargens operit freta. Itaque quanuis Occidentem versus, id est in Italiam, Eurus nauim impelleret: tamen non mirum est in tanta tempestate cursum rectum tenere nõ potuisse, sed modò huc modò illuc arbitrio fluctuum fuisse impulsam. Quòd si etiam fuit hic ventus Euroaquilo, ab Italia certè arcebat: ac mirum est non fuisse nauim Africæ litoribus impactam.

15 Obniti, ἀντοφθαλμεῖν. Id est obuersa prora luctari, quod pulchrè describit Clemens in pædagogo, his verbis, Κυβερνήτης οὐκ ἀεὶ τοῖς ἀνέμοις ὑπείκει, ἀντιπρῳρος δ' ἔσθ' ὅτε ὅλαις ἀνθίσταται καταιγίσιν. Hoc ergo posterius est quod Lucas declarat verbo ἀντοφθαλμεῖν, quasi dicas Aduerso vultu ac opposita fronte intueri.

16 Et quum infrà cursu delati essemus, ὑποδραμόντες δέ. Vulg. In insulam decurrentes. Atqui significat Paulus nauim fuisse infra illam paruam insulam vi tempestatis abreptam, relicto videlicet ad dextram & à tergo Phœnicis portu. Nam Clauda magis exposita est ad Occidentale litus Cretæ quàm Phœnix, & quidem Meridiem versus, ita vt in Syrtin rectè ferri viderentur. Hanc autem insulam annotat doctissimus Vadianus à Mela & Plinio Gaudon, à Ptolemæo Claudon dici. Annotant etiam alii quædam exemplaria legere Καύδην Caudam. & Suidas videtur Καυδὼ dicere: adeo corrupta sunt hæc nomina vrbium & locorum, partim vulgi inconstantia, partim scriptorum negligentia, ac in primis quidem librariorum imperitia.

17 Succincta naui, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον. Id est, funibus vtrinque sub fundum nauis adductis, & ita vtraque nauis latera adstringentibus. Scapham autem intra nauim receperunt, ne videlicet ipsi naui allideretur.

Summissis velis, χαλάσαντες τὸ σκεῦος. Σκεῦος appellat vela cum rudentibus & antennis, quæ etiam omnia Galli hodie vocant *La sartie*: Latini verò haud scio an vno nomine possint declarare. Ideo vela sumus interpretati. Vulgata, Summisso vase. Erasmus, Demisso vase. Castellio etiam ineptius, Demissa scapha. Sed & noster Lucas suprà 10. v. 11, σκεύους nomen tribuit τῇ ὀθόνῃ.

21 Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν, Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι, μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν.

22 Καὶ τανῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου.

23 Παρέστη γάρ μοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω,

24 Λέγων, Μὴ φοβοῦ Παῦλε, Καίσαρί σε δεῖ παραστῆναι· καὶ ἰδοὺ, κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ.

25 Διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι.

26 Εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν.

27 Ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν.

28 Καὶ βολίσαντες εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι· βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε.

29 Φοβούμενοί τε μή πως εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγ-

21 Et quum multa iam fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, mihi obediendo non prouehi à Creta, & vitare iniuriam hanc & damnum.

22 Sed nunc admoneo vt bono animo sitis: iactura enim nulla erit cuiusquam ex vobis, sed tantùm nauis.

23 Adstitit enim mihi hâc nocte Angelus Dei, cuius sum ego, quem etiam colo,

24 Dicens, Ne metue Paule, oportet te Cæsari sisti: & ecce, cõdonauit tibi Deus omnes qui tecum nauigant.

25 Propterea bono animo estote viri: credo enim Deo, ita fore quemadmodum loquutus est mihi.

26 In insulam autem quãdam incidere nos oportet.

27 Cæterùm quũ quartadecima nox aduenisset, & ferremur in Adria, nautæ circa medium noctis suspicati sunt appropinquare sibi aliquam regionem.

28 Et, demissa bolide inuenerũt passus viginti: & paululum inde progressi, rursum demissa bolide inuenerunt passus quindecim.

29 Timentésque ne quo modo in aspera loca inciderent, iactis è puppi ancho-

21 Et quum multa ieiunatio fuisset, tunc stans Paulus in medio corũ, dixit, Oportebat quidẽ, ô uiri, audito me, non tollere à Creta, lucriq; facere iniuriam hanc & iacturam.

22 Et nunc suadeo uobis bono animo esse: amissio enim nullius animæ erit ex uobis, præterquam nauis.

23 Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei cuius sum ego, & cui deseruio,

24 Dicẽs, Ne timeas Paule, Cæsari te oportet assistere: & ecce, donauit tibi Deus omnes qui nauigãt tecum.

25 Propter quod bono animo estote uiri: credo enim Deo quia sic erit: quẽadmodum dictum est mihi.

26 In insulã autẽ quandã oportet nos deuenire.

27 Sed postea quã quartadecima nox superuenit, nauigantibus nobis in Adria, circa mediã noctẽ suspicabãtur nautæ apparere sibi aliquã regionẽ.

28 Qui & summittentes bolidẽ inuenerũt passus uiginti: & pusillũ inde separati, inuenerunt passus quindecim.

29 Timẽtes autẽ ne in aspera loca incideremus, de puppi mittentes ancho-

21 Et vitare, κερδῆσαί τε. Vulgata, Lucríque facere: non ineptè. nã qui damnũ vitat, sanè aliquod lucrum facit. sed illud tamen planius est. Erasmus, Nec accersere. Putat enim κερδαίνειν id significare hoc loco, & repetit negantem particulam μή: cui non possum assentiri, nisi quis simili exemplo id confirmet.

27 In Adria, ἐν τῷ Ἀδρίᾳ. Sub. πελάγει, vel κόλπῳ. Latini Adriaticum aut Adrianum mare vel sinum vocant. Adriam etiam poetæ, Græcorum more, ita vt sinum subaudias. Cæterùm quia nonnullos fefellit hoc nomen, adeo quidem vt (quemadmodum infrà dicemus cap. 28. a. 1) ista de interiore sinu Adriatico explicarint, qui & superum mare dicitur: adscribendam putaui huius descriptionem ex Strabonis libro septimo, quæ maximè visa est huc pertinere. Sic igitur Strabo de Ceraunijs Epiri montibus disserens, quos Acroceraunios vocat Ptolemæus, Hoc, inquit, principium est oris Ionici sinus & Adriatici. τὸ μὲν οὖν στόμα κοινὸν ἀμφοῖν ἐστι· διαφέρει δὲ ὁ Ἰόνιος, διότι τοῦ πρώτου μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομα ἐστὶν· ὁ δ' Ἀδρίας, τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς συμπάσης. Ex his autem Strabonis verbis apparet Adriaticum sinum propriè dici mare quod à Cerauniis montibus intus, Venetias vsque penetrat: quod autem Epirum & subiectas partes alluit, Ionium quidem propriè vocari: sed iam tum tamen Strabonis ætate (qui in Tiberii Cæsaris tẽpora incidit) totum illum maris tractum Adriaticum dici consueuisse. Straboni assentitur Ptolemæus, qui Antonini temporibus dicitur vixisse, vt qui Orientale Siciliæ litus Adriatico pelago (id est hoc ipso quo iactabatur Paulus, quum in Melitam eiectus est) allui scribat, γεωγραφικῆς ὑφηγήσεως libro tertio. Appropinquare sibi, προσάγειν αὐτοῖς. Vulgata & Erasmus, Apparere sibi: sensu quidem rectè expresso, sed ita vt elegans istud dicendi genus non percipiatur. Nam quia nauigantibus litora moueri videntur, idcirco maluit Lucas dicere προσάγειν αὐτοῖς τινὰ χώραν, accedere ad se regionem aliquam, quàm προσάγειν αὐτούς τινι χώρᾳ, se ad regionem aliquam accedere. Sic Virgilius lib. Æneid. 3, Prouehimur portu, terræque vrbésque recedunt.

28 Demissa bolide, βολίσαντες. Bolida Græci vocant nauticum perpendiculum quo altitudinem maris explorant, ne vadis illidantur. Herodotus καταπειρητηρίαν vocat. Nostri nautæ plumbum appellant, & pro βολίζειν dicunt *sonder*, id est fundum explorare. Latini (quod sciam) altero vocabulo non explicant. Passus, ὀργυιάς. Sic rectè Vetus interpres. Nam passus Latinis, à pandendo, dicitur mensura quam Græci ὀργυιὰν, παρὰ τὸ ὀρέγειν, vocant: quantum videlicet spatium expansis brachiis comprehenditur ab extremo medii digiti ad alterum extremũ, medio pectore interiecto. quod interuallũ Latini quinq; Romanis pedib᷒, Græci sex suis pedib᷒, id est Romanis sex & quarta præterea pedis parte, definiũt. Galli vocãt *Vne brasse*. Malè igitur nõnulli Vlnã interpretãtur.

χόρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι.

ris quatuor, optabant diem oriri.

ras quatuor, optabant diem fieri.

30 Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν,

30 Nautis verò studentibus fugere è naui, demissa scapha in mare, sub obtentu velut è prora anchoras extensuri,

30 Nautis verò quærentibus fugere de naui, quum misissent scapham in mare, sub obtentu quasi inciperent à prora anchoras extendere,

31 Εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις, Ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε.

31 Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi isti in naui manserint, vos seruari non potestis.

31 Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi hi in naui manserint, vos salui fieri non potestis.

32 Τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν.

32 Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & siuerunt eam excidere.

32 Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & passi sunt eã excidere.

33 Ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων, Τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκῶντες, ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι.

33 Interim autem dum oriretur dies, hortabatur Paulus omnes vt caperent cibum, dicens, Dies hic est decimusquartus ex quo expectantes, ieiuni permanetis, nihil cibi sumentes:

33 Et quum lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes sumere cibum, dicens, Quartadecima die hodie expectantes, ieiuni permanetis, nihil accipiẽtes:

34 Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει. οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται.

34 Ideo vos hortor vt sumatis cibum: hoc enim ad salutem vestram spectat. nullius enim vestrum capillus ex capite cadet.

34 Propter quod rogo vos accipere cibum pro salute uestra: quia nullius uestrum capillus de capite peribit.

35 Εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων, καὶ κλάσας ἤρξατο ἐσθίειν.

35 Et quum hæc dixisset, accepto pane gratias egit Deo in conspectu omnium: & quum fregisset, cœpit edere.

35 Et quum hæc dixisset, sumens panẽ gratias egit Deo in conspectu omnium: & quũ fregisset, cœpit manducare.

36 Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς.

36 Omnes verò quum iam bono animo facti essent, sumpserunt & ipsi cibum.

36 Animæquiores autem facti omnes, & ipsi sumpserunt cibum.

37 Ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ διακόσιαι ἑβδομηκονταέξ.

37 Eramus autem vniuersa capita in nauigio, ducẽta septuaginta sex.

37 Eramus verò uniuersæ animæ in naui ducentæ septuagintasex.

38 Κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν.

38 Cæterùm satiati cibo, alleuabant nauim, proiicientes frumentum in mare.

38 Et satiati cibo alleuiabant nauem, iactantes triticum in mare.

39 Ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον· κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δύναιντο, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον.

39 Quum autem dies ortus esset, terram non agnoscebãt: sinum verò quendam animaduertebant habentem littus, in quem consilium ceperant si possent expellere nauim.

39 Quũ autem dies factus esset, terram non agnoscebant: sinum verò quẽdã considerabant habentem littus, in quẽ cogitabãt, si possent, eijcere nauem.

40 Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων· καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν.

40 Igitur anchoris sublatis, permiserunt *eam* mari, simul laxatis vinculis gubernaculorũ: & sublato artemone ad auræ flatum, tendebant ad littus.

40 Et quũ anchoras sustulissent, committebant se mari, simul laxantes iũcturas gubernaculorum: et leuato artemone secundum auræ flatum, tendebant ad littus.

30 Demissa scapha, χαλασάντων τὴν σκάφην. Rectè. nam antea è mari in nauim subduxerant, suprà, ver. 17. 33 Interim dum, ἄχρι οὗ. Sic accipitur ἕως οὗ Matth. 5. v. 25. Ieiuni, ἄσιτοι. Hyperbolica loquutio, cuiusmodi solent plurimas vulgò vsurpare.

34 Capillus ex capite cadet, θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται. Hebraicum prouerbium, vt 1. Reg. 1. g. 52, quo significatur, prorsus saluos & integros ipsos fore.

40 Laxatis iũcturis, ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας. Adstrixerãt ergo gubernacula, vt forti⁹ resisterẽt maris impetui.

41 Περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν· καὶ ἡ μὲν πρῶρα ἐρείσασα ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων.

41 Sed quum incidissent in locum bimarem, illiserunt nauem: ac prora quidem infixa manebat immobilis, puppis verò soluebatur præ vndarũ violentiâ.

41 Et quum incidissemus in locum dithalassum, impegerunt nauem: & prora quidem fixa manebat immobilis: puppis uerò soluebatur à ui maris.

42 Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μήτις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι.

42 Militum autem consilium erat vt vinctos trucidarent, nequis quum enatasset, effugeret.

42 Militum autem consiliũ fuit ut custodias occiderent, nequis quum enatasset, effugeret.

43 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος, ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾷν, ἀποῤῥίψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι·

43 At Centurio volens seruare Paulum, prohibuit eos ab hoc consilio: iussitque vt qui possent natare, abiicerẽt se primos, & in terram euaderent:

43 Centurio autem uolens seruare Paulum, prohibuit fieri: iussitque eos q possent natare, emittere primos, & euadere, & ad terram exire.

44 Καὶ τοὺς λοιποὺς, οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου. καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν.

44 Reliqui verò partim in tabulis, partim quibusdam nauis fragmentis: & ita factum est vt omnes salui euaderent in terram.

44 Et cæteros, alios in tabulis ferebant, quosdam super ea quæ de naui erant. & sic factum est ut omnes animæ euaderent ad terram.

Κεφάλαιον κη΄

CAP. XXVIII.

CAP. XXVIII.

1 ΚΑΙ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται.

1 ET quũ salui euasissent, tunc agnouerunt insulam vocari Melitam.

1 ET quum euasissemus, tũc cognouimus quia Melita insula uocabatur.

2 Οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν· ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψῦχος.

2 Barbari verò præstabant nobis non vulgarem humanitatem. accensa enim pyra acceperũt nos õnes, propter imbrẽ qui vrgebat, & propter frigus.

2 Barbari uerò præstabant non modicam humanitatem nobis. Accensa enim pyra reficiebant nos omnes, propter imbrem qui imminebat, & frigus.

3 Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυρὰν, ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ.

3 Quum igitur congregasset Paulus nonnihil sarmẽtorum, & imposuisset in pyram, vipera è calore prorepens inuasit eius manum.

3 Quũ cõgregasset autem Paul⁹ sarmẽtorũ aliquãtã multitudinẽ, & imposuisset supignẽ, uipera à calore quũ processisset, inuasit manum eius.

4 Ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ,

4 Vt verò barbari viderunt pẽdentem bestiam è manu eius,

4 Vt uerò uiderunt barbari pendentem bestiam de manu eius,

41 Bimarem, διθάλασσον. Sic vocatur isthmus, quòd vtrinque mari alluatur. Vulgò vocant *une langue de terre entre deux mers.*

IN CAPVT XXVIII.

1 Melitã, Μελίτη. Ridiculus est Carrensis, qui Miletum putat legi posse, vrbis insignis nomen in Caria sitæ, cuius mentio facta est suprà, cap. 20. c. 15. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus pro Melita legitur Mitylene, quæ vrbs est celeberrima Lesbi insulæ, à qua & ipsa insula idem nomen est sortita, sed in Ægæo mari posita è regione Assi & Adramyttii. Est igitur hic error ab Erasmo rectè emendatus, qui tamẽ haud satis scio an eius erroris originem cognouerit. Sciendum est igitur duas esse Melitas insulas, vnam inter Africam & Siciliam quæ hodie Malta dicitur, & ab illis cruciferis equitibus obtinetur quos patrũ memoria Rhodios vocabant: alterã in Adriatico mari Corcyræ vicinam, vt disertè scribit Plinius lib. 4. cap. 26. & Stephanus quoque ex Callimacho, (opinor) quem authorem laudat Plinius. Illam verò Ptolemæus Melitam, hanc Melitinem appellat. Itaque quum superiore capite dixerit Lucas iactatam fuisse nauem in Adriatico mari, & protinus in Melitam expulsam, quidam potius de Adriatici quàm de Siculi maris Melita hîc agi existimarunt: ideóque ad marginem annotarunt Melitines nomen. Id verò quid esset indoctus aliquis ignorans, ex Melitine, non ita celebri nomine, Mitylenen fecit. Cæterùm de Africani litoris Melita hîc agi satis liquet ex eo quòd in hoc eodẽ cap. Lucas ex Melita Paulũ deducit Syracusas, & inde Rhegiũ intra Siculi freti angustias. Nã si in alteram illam Melitam seu Melitinen appulisset, rectà inde Brundusium cõtendisset, vnde soluere solebãt qui ex Italia in aduersum Macedoniæ aut Epiri litus nauigabãt: aut certè rectà Rhegium Siciliæ litoribus relictis contendissent, quum tranquillo mari & secundo vento vterentur. Quod autem ad Adriaticum mare attinet, latius patere ipsius nomen ostendimus ex Strabone suprà, 27. c. 27. Superest vt hoc quoq; παρέργως admoneam, Plinium & Stephanum apertè in eo dissentire à Strabone, quòd illi ab Adriatici maris, iste à Siculi maris Melita canes Melitæos cognominatos tradit, manifesto vel illorum vel istius errore.

4 Bestiam, τὸ θηρίον. Hoc vocabulum latè patere diximus Mar. 1. b. 13. Sic videtur vti bestiæ vocabulo

Cicero 5. Tusc. Alias, inquit, bestias nantes, aquarũ incolas esse voluit, alias volucres cælo frui liberò, serpentes quasdam esse gradientes.

ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν.

alii aliis dicebant, Omnino homicida est homo iste, quẽ seruatum è mari vltio non siuit viuere.

ad inuicem dicebãt, Vtiq; homicida est homo hic, qui quum euaserit de mari, ultio non sinit eum uiuere.

5 Ὁ μὲν οὖν ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπαθεν οὐδὲν κακόν.

5 At ille excussa bestia in ignẽ, nihil mali passus est.

5 Et ille quidem excutiẽs bestiam in ignẽ, nihil mali passus est.

6 Οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι, ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. Ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον, μεταβαλλόμενοι ἔλεγον θεὸν αὐτὸν εἶναι.

6 Illi verò expectabant dũ intumesceret, aut concideret repentè mortuus: sed quum multum *tempus* expectassent, & viderent nihil incommodi illi cõtingere, mutati, dicebant eum esse Deum.

6 At illi existimabãt eũ in tumorẽ conuertendũ, aut subitò casurũ & mori. Diu autem illis expectãtibus, & uidentibus nihil mali in eo fieri, conuertentes se, dicebant eũ esse Deum.

7 Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου, ὀνόματι Ποπλίῳ, ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν.

7 Cæterùm circa locum illũ erãt prædia *cuidam* primario insulæ, nomine Publio, qui nos exceptos, triduò peramicè in hospitio habuit.

7 In locis autẽ illis erant prædia principis insulæ, nomine Publij, qui nos suscipiẽs, triduò benignè exhibuit.

8 Ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι· πρὸς ὃν ὁ Παῦλος εἰσελθών, καὶ προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἰάσατο αὐτόν.

8 Factum est autem vt pater Publii febribus ac dysenteria detẽtus, decumberet: ad quem Paulus ingressus, quum precatus esset, impositis ei manibus sanauit eum.

8 Cõtigit autẽ patrẽ Publij febrib⁹ & dysenteria uexatũ iacere: ad quem Paulus intrauit, & quũ orasset, & imposuisset ei manus, sanauit eum.

9 Τούτου οὖν γενομένου, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔχοντες ἀσθενείας ἐν τῇ νήσῳ, προσήρχοντο, καὶ ἐθεραπεύοντο.

9 Hoc igitur facto, reliqui etiã qui morbis tenebãtur in insula, accedeb[a]nt, & sanabantur.

9 Quo facto, & omnes q in insula habebant infirmitates, accedebãt, & curabantur.

10 Οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν.

10 Qui etiam multis honorib⁹ nos honorarunt, & quum proueheremur imposuerunt quæ vsui *nobis* erant.

10 Qui etiã multis honorib⁹ nos honorauerũt, & nauigantibus imposuerunt quæ necessaria erant.

11 Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ, παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις.

11 Trib⁹ itaq; post mẽsib⁹ deuecti sumus in naui Alexãdrina, quæ in insula hyemauerat, cui erat insigne Castor & Pollux.

11 Post mẽses autẽ tres nauigauimus in naui Alexãdrina, quæ in insula hyemauerat, cui erat insigne Castorum.

12 Καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας, ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς.

12 Et deuecti Syracusas, *illic* mãsimus triduum.

12 Et quũ uenissemus Syracusã, mãsimus ibi triduò.

13 Ὅθεν περιελθόντες κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον· καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου, δευτεραῖοι ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους.

13 Vnde circũlegẽtes deuenim⁹ Rhegiũ: & altero post die quũ superuenisset Auster, secundo die venimus Puteolos.

13 Inde circumlegentes deuenimus Rhegium: & post unũ diem flante Austro, secunda die uenimus Puteolos.

14 Οὗ εὑρόντες ἀδελφούς, παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑ[πτά· καὶ] οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν.

14 Vbi repertis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem. & ita contẽdimus Romam.

14 Vbi inuentis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septẽ. & sic uenimus Romam.

Vltio, δίκη. Vel ius & fas: id denique quod Nemesin Græci vocant. Non si[ni]t, οὐκ εἴασεν. Vulg. & Eras. Non finit. Est autem seruanda præteriti temporis significatio, quæ istos indicat non magis dubitasse de Pauli exitio quàm si iam euenisset.

6 Intumesceret, πίμπρασθαι. Quũ istud verbũ tã incẽdi q̃ intumescere significet, hoc secundũ prætuli: quia Diosc. lib. 6. cap. 38, viperæ morsum totius corporis tumorẽ gignere scribit: quod idẽ testãtur Actuarius & Nicãder in Alexipharmacis, vbi de buprestide loquẽs, hoc idẽ verbũ bis vsurpat. Nihil incõmodi, μηδὲν ἄτοπον. Alibi ἄτοπον vocat Lucas quicquid præter officium factum est, vt prioris lib. cap. 23. f. 41. Hic autẽ declarat illud ipsum quod simili prorsus ratione in vernaculo sermone vocamus *inconuenient*.

8 Detẽtus, συνεχόμενος. Vulg. & Eras. Vexatus. Vide Mat. 4. d. 24. 11 Insigne, παρασήμῳ. Sic solebãt ornare nauiũ proras, à quibus signis ipsæ quoque naues denominabãtur, vnde Virgilius, Centauro inuehitur magna.

14 Apud eos, ἐπ' αὐτοῖς. In duobus codicibus scriptum inuenimus παρ' αὐτοῖς, & quidem rectius, vt opinor.

Sed & vnum exemplar post παρεκλήθημεν addit οὐ μείναντες. Et ita, καὶ οὕτως. Vide Iohan. 4. a. 6. Cõtendimus, ἤλθομεν. Id est, dedimus nos in viam. Vulgata & Erasmus, Venimus. Atqui ἔρχεσθαι hoc loco nihil aliud declarat quàm τὸ ἰέναι καὶ πορεύεσθαι, vt in illo Homeri ἔρχεσθον κλισίην, Iliados α. quo modo etiam accipitur Iohan. 6. b. 17. Id verò non obseruatum, in causa fuit cur nonnulli Appii forum, cuius fit mentio proximo versiculo, in ipsa vrbe collocarint: quum (vt rectè obseruat Erasmus) longius absit Roma quàm Aricia, vt liquet vel ex hoc Horatii versiculo, Digressum magna me accepit Aricia Roma Hospitio modico: rhetor comes Heliodorus, Græcorum longè doctissimus. inde forum Appi.

15 Κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου φόρου καὶ Τριῶν ταβερνῶν· οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχαριστήσας τῷ θεῷ, ἔλαβε θάρσος.

Vnde quum audissent fratres de rebus nostris, prodierũt nobis in occursum vsque ad Appii forum & Tres tabernas: quos quum vidisset Paulus, gratiis actis Deo, sumpsit fiduciam.

15 Et inde quum audissent fratres, occurrerunt nobis usque ad Appij forũ ac Tres tabernas: quos quũ uidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.

16 Ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ· τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ' ἑαυτόν, σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ.

16 Quum autẽ venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos præfecto exercituum: sed permissum est Paulo vt habitaret seorsim, cum milite qui ipsum custodiret.

16 Quum autem uenissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite.

17 Ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς συγκαλέσασθαι τὸν Παῦλον τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους· συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε πρὸς αὐτούς, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῷ λαῷ ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις, δέσμιος ἐξ Ἱεροσολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων.

17 Factum est autem vt tertio post die conuocaret Paulus Iudæorum primos: qui vbi cõuenissent, dixit eis, Ego, viri fratres, quũ nihil fecerim aduersus populum aut ritus patrios, vinctus traditus sum Hierosolymis in manus Romanorũ.

17 Post tertiũ autem diem cõuocauit primos Iudæorum: quũ que conuenissent, dicebat eis, Ego, uiri fratres, nihil aduersus plebem faciens, aut morẽ paternum, uinctus ab Ierosolymis traditus sum in manus Romanorum.

18 Οἵτινες ἀνακρίναντές με ἐβούλοντο ἀπολῦσαι, διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοί.

18 Qui quæstione de me habita, volebãt me dimittere, quòd nullum sit in me crimen capitale.

18 Qui quũ interrogationẽ de me habuissent, uolebãt me dimittere, eo quòd nulla esset causa mortis in me.

19 Ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἠναγκάσθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα· οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορῆσαι.

19 Sed cõtradicentibus Iudæis, coactus sum appellare Cæsarẽ: non *tamen* quasi habeã de quo gentem meam accusem.

19 Cõtradicẽtibus autẽ Iudæis coactus sum appellare Cæsarẽ, nõ quasi gentem meã habẽs aliquid accusare.

20 Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι· ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.

20 Ob hanc igitur causam vos aduocaui, quos viderem & alloquerer: nam propter spem Israelis circundatus sum hac catena.

20 Propter hanc igitur causam rogaui uos uidere & alloqui: propter spẽ enim Israel catena hac circundatus sum.

21 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον, Ἡμεῖς οὔτε γράμματα περὶ σοῦ ἐδεξάμεθα ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, οὔτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν ἀπήγγειλεν ἢ ἐλάλησέ τι περὶ σοῦ πονηρόν.

21 Illi verò dixerũt ei, Nos neque literas accepimus de te ex Iudæa: neque adueniens quisquam fratrum annuntiauit aut loquutus est aliquid de te mali.

21 At illi dixerunt ad eum, Nos neque literas accepimus de te a Iudæa: neque adueniens aliquis fratrum nũtiauit, aut loquutus est quid de te malum.

22 Ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι ἃ φρονεῖς· περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται.

22 Velimus autem ex te audire quæ sentias. nã de secta ista notum est nobis vbique *ei* cõtradici.

22 Rogamus autẽ à te audire quæ sentis. nã de secta hac notum est nobis quia ubique ei contradicitur.

15 Et Tres tabernas, καὶ τριῶν ταβερνῶν. Hic quoque locus in Appia via situs est, & eius meminit Cicero in epistolis ad Atticum.

16 Præfecto exercituũ, στρατοπεδάρχῃ. Id est præfecto prætorio, vt Latini vocant. Seorsim, καθ' ἑαυτόν. Id est, Non in publica custodia, sed in priuato hospitio, quod sibi videlicet cõduxerat. Vulg. barbarè, Sibimet. Erasmus, Solus, nec rectè, nec perspicuè. Est autẽ Hebraismus in verbo μένειν pro habitare seu degere.

17 Hierosolymis, ἐξ Ἱεροσολύμων. Id est, Hierosolymis abducendus.

19 Non *tamen* quasi, οὐχ ὡς. Huiusmodi eclipsin particulæ TAMEN annotauimus Mat. 2. v. 6. Est autẽ hoc additum à Paulo ne putarent Iudæi ipsum constituisse criminari gentem suam apud Cæsarem, quũ hoc vnum potius ageret vt nullo hostium incommodo causam Christi & innocentiam suam tueretur.

20 Hac catena, τὴν ἅλυσιν ταύτην. Sic ergo liber erat, vt tamen captiuitatis signa, id est cõpedes, circũferret.

Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν, ἧκον πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν πλείονες, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας.

23 Quum igitur constituissent ei diem, venerunt ad eum in hospitium complures, quibus "cum testificatione exponebat regnum Dei, "studens eis persuadere quæ de Iesu Christo sunt, ex Lege Mosis & Prophetis, à mane vsque ad vesperam.

23 *Quum constituissent autem illi diem, uenerūt ad eum in hospitium plures, quibus exponebat testificans regnum Dei, suadénsque eis de Iesu ex Lege Moysi & Prophetis, à mane usque ad uesperam.*

Καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν.

14 Et alii quidē assentiebantur iis quæ dicebantur, quidam verò non credebant.

14 *Et quidam credebant iis quæ dicebantur. quidā uerò non credebant.*

Ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν, ὅτι καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν,

25 Quum autem inter se discordes essent, discesserunt, quū Paulus "hoc verbum dixisset, Rectè sanè Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam patribus nostris,

25 *Quùmque inuicē nō essent cōsentientes, discedebant, dicente Paulo unū uerbum, Quia bene Spiritus sanctus loquutus est p Esaiam Prophetam ad patres nostros,*

Esa.6.c.9 matth.13.b.14 mar.4.b.12 luc.8.b.10 iohan.12.f.40 rom.11.a.8

Λέγον, Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπέ, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

26 Dicens, ‖Vade ad populum istum, & dic, "Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.

26 *Dicens, Vade ad populū istum, & dic ad eos, Aure audietis, & non intelligetis: & uidentes uidebitis, & non perspicietis.*

Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

27 Pinguefactum enim est cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis "cōniuerunt: ne cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanè eos.

27 *Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt: ne fortè uideant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.*

Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται.

28 Notum ergo sit vobis, missam esse Gentibus hanc Dei salutem, & ipsos audituros.

28 *Notum ergo sit uobis quoniam Gētibus missum est hoc salutare Dei, & ipsi audient.*

Καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ Ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν.

29 Quū ergo hæc dixisset, exierunt Iudæi, multam habentes inter se disceptationem.

29 *Et quum hæc dixisset, exierūt ab eo Iudæi, multam habētes inter se quæstionem.*

Ἔμεινε δὲ ὁ Παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι· καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν·

30 Mansit autem Paulus biennium totum in proprio conducto: & excipiebat omnes qui ad ipsum ingrediebantur:

30 *Mansit autem biennio toto in suo cōductu: & suscipiebat omnes qui ingrediebantur ad eum:*

Κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης παρρησίας ἀκωλύτως.

31 Prædicans regnum Dei, "ac docens quæ sunt de Domino Iesu Christo cum omni libertate, nemine prohibente.

31 *Prædicans regnum Dei, & docens quæ sunt de Domino Iesu Christo, cum omni fiducia, sine prohibitione.*

23 Cum testificatione, διαμαρτυρόμενος. Id est, Argumentis idoneis adhibitis probans regnū Dei à Prophetis prædictum aduenisse. Studens persuadere, πείθων. Multis tamen non persuasit, sed hoc refertur ad eius conatum, qui etiam minimè fuit inanis.

25 Hoc verbum, ῥῆμα ἕν. ἓν pro τὶ sæpe iam obseruauimus: sed videtur loco demonstratiui pronominis hic poni, sed tamen non sine emphasi, quoniam nihil æquè tum hos tum illos commouit quàm hæc verba.

26 Auditu, ἀκοῇ. Vel, Auditione, vt rectè vertit Hieronymus. Vulgata, Aure. Erasmus, Auribus. Vide Matthæum cap.13.b.14.

27 Conniuerunt, ἐκάμμυσαν. Id est, videre se dissimularunt quod vel inuiti cernebant, atque adeo noluerunt hoc videre.

31 Ac docēs, καὶ διδάσκων. Hic quoque ponitur καὶ in epexegesi, queādmodum alibi sæpe annotauimus.

Epistola Pauli Apostoli ad Romanos.

Παύλου τοῦ Ἀποστόλου ἡ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολή.

NOVA INTERP. — VETVS.

Κεφάλαιον α'

ΠΑΥΛΟΣ δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ,

CAP. I.

1 PAVLVS seruus Iesu Christi, "ex Dei vocatione Apostolus, ‖ separatus "ad prædicandū Euangelium Dei,

CAP. I.

1 *PAVLVS seruus Iesu Christi, uocatus Apostolus, segregatus in Euangelium Dei,*

Act.13.a.2

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Paulus, Παῦλος. De Pauli nomine diximus quid nobis videatur Act.13.b.9. Seruus, δοῦλος. Id est διάκονος, minister. Neque enim seruus hoc loco opponitur libero, sed munus ac officiū declarat, quemadmodū apud Hebræos nomen עבד latè patet. Pertinet autem hoc ad susceptum argumentum, ne Paulus accusari possit πολυπραγμοσύνης, quasi videlicet aliena curet, & quæ ad se nihil attinent. Ideo Paulus quod in genere di-
5 xerat, speciali nomine postea explicat, quum se Apostolum dicit. Itaque vel ex hoc loco apparet quàm acutus fuerit in explicando Paulo Origenes, cui nonnulli nihil non tribuunt. Nam quum quatuor adferat rationes cur se seruum dicat Paulus, nulla est quæ planè non sit ἀπροσδιόνυσος. Seruum, inquit, se vocat modestiæ causa. Imò verò vt audientiam impetret, eam authoritatem prætexit qua nihil fuit honorificentius, vt planè hic titulus possit omnium Cæsarum ac regum magnificentia augustior videri. Vel quia factus est omnia omnibus.
10 Id verò quorsum ad hunc locum attinet? Vel quòd ab vxoris seruitute, ex eius consensu, transisset in seruitutē Christi. Miram certè argutiam, cui etiam confirmandæ non pudet illum torquere quod non de coniugio, sed de seruili conditione disseruit Apostolus 1.Cor.7.d.21. Vel, inquit, quia iam non carni, sed spiritui seruiebat: quamuis nondum plena hæc esset libertas. Nempe hoc est rem acu tangere. Neque verò quum hæc dico, quicquam volo Patrum authoritati detrahere: sed sanè, quod ad me attinet, Origenem istum nō possum bona cō-
15 scientia inter eos Patres collocare quos velim imitari. Itaque non pudebit illius errata passim refellere, nullo (ita me bene Deus amet) obtrectandi studio, sed quòd impurum scriptorem exoptem aut ex lectorum manibus excuti, aut summo cum iudicio à studiosis tractari. Iesu Christi, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Existimat Erasmus ex Ambrosio tacitè opponi Mosen Christo: sed hoc quoque mihi nō videtur dictum suo loco. Ex Dei vocatione, κλητός. Id est, Dei gratia ac etiā mandato designatus ad fungendum Apostoli munere. Duo igitur efficit Pau-
20 lus. Nā præterquā quòd explicat apertius quod in genere dixerat, omnē etiā ambitionis speciem vitat, & Romanos ad legendam hanc epistolam cōpellit, tanquam ex Dei ipsius mandato perscriptam. Cæterùm quid vocationis nomine ex Hebræorum idiotismo intelligatur, alibi exposuimus. Hic tamen sciendum est hoc nomine non significari ipsam ministerii Apostolici functionem, aut vitæ genus, quemadmodum accipitur 1.Cor.7.d.20, & Ephes.4.a.1, & alibi sæpe: sed ostendi potius à quo sit hæc dignitas in Paulum collata, nimirum à Deo,
25 & quidem ex singulari beneficentia, quū ille non modò non ambiret hunc honorē, sed etiā, Christum persequendo, dignus esset qui periret, nedū qui aliis iter ad vitā cōmonstraret, vt ipse explicat 1.Cor.15.a.9. Deinde notandum discrimen à Græcis theologis annotatū inter participiū κεκλημένου & κλητὸν nomen, quod à Latinis explicari non potest, apud quos Vocatus nunquā transit in nomē. Nam κεκλημένος etiā dicitur qui vt vocetur à Deo, tamē non respōdet, i. cuius vocatio non est efficax: κλητὸς verò propriè qui Deo vocanti paret, & reipsa est
30 quod dicitur: quæ tamē differentia nō est perpetua, vt apparet ex Mat.22.b.19, sed videtur hoc loco fuisse obseruandā: quamobrem etiā noluimus κλητὸν Vocatum hoc loco interpretari, ne quis participiū esse putet, cuius non ea vis est quæ nominis. Quod autem attinet ad differentiam inter Vocari & Congregari annotatam ab Augustino, quasi illud conueniret Ecclesiæ, istud verò synagogæ, eàm sanè non puto huic loco accommodatam, aut etiam satis firma ratione niti, quum Vocandi verbo toties vtantur Prophetæ, & Esa.48.b.12. Dominus
35 Israelem cōpellans, disertè dicat ישראל מקוראי, id est ad verbum, Israel mi vocate. Apostolus, ἀπόστολος. Id est legatus, vt alibi exposuimus. Sed tamen quicunque ad ministerium docendi in Ecclesia vocabantur, nō poterant dici Apostoli, vt qui à Prophetis, Euangelistis, pastoribus ac doctoribus, ac multo etiam magis à diaconis & gubernatoribus distinguantur, vt Ephes.cap.4.b.11: nisi quum generalius accipitur, vt Phil.2.d.25. Sed cur Apostolū se Paulus disertè vocat? nempe vt ostendat se nihil ab officio suo alienum facere Romanis
40 erudiēdis, neq; etiā Romanis licere hāc doctrinā impunè aspernari. Separatus, ἀφωρισμένος. i. ad prædicādi Euāgelii munus à Deo constitutus. Quòd autē scribit Origenes in hunc locū de præuisis à Deo Pauli laboribus, non modò ineptissimum, sed etiam falsissimum est. Sed & in eo hallucinatus est Erasmus, quòd post Ambrosium putauit in participio ἀφωρισμένος allusisse Paulum ad sectam Pharisaicam. Neque enim (vt rectè ex erudito illo Capnione obseruauit beatæ memoriæ vir Martinus Bucerus) Pharisæi dicti sunt à פרש quasi
45 separatos dicas: sed פרשים vocabantur, à פרש, quod declarat Enarrare, vnde פרשים enarratores. Ad

prædicandum Euangelium Dei, εἰς τὸ εὐαγγέλιον Θεοῦ. Quia quisquis fidelis est, dici potest in Euangelium Dei (id est ad credendum Euangelio) selectus: ideo quasi ἀφωρισμένως addidi participium, vt planior esset sententia. Constat enim Paulum ita voluisse definire cuiusmodi sit Apostolicum illud munus cuius mentionem fecerat. Quòd si hæc definitio vera est, miror sanè qua fronte ausit Romanus ille Antichristus Apostolicam authoritatem iactare.

(Ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις)	2 Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)	2 Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)
Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, (τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα.	3 De Filio suo, (facto ex semine Dauidis, secundum carnem:	3 De Filio suo, qui factus est ex semine Dauid secundum carnem:
Τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν) Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	4 Declarato Filio Dei potēter secūdū Spiritū sāctificationis, per resurrectionē à mortuis) nempe Iesu Christo Domino nostro.	4 Qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, secūdū Spiritū sanctificationis, ex resurrectione mortuorū Iesu Christi Domini nostri.

2 Quod antè promiserat, ὃ προεπηγγείλατο. Origenes nescio quid monstri tegit hoc loco, quasi nimirum hæc dicta sint ad distinctionem alterius Euangelii quod æternum vocetur in Apocalypsi, cum quo apparuerit Christus ordini Euangelico: & huc etiam detorquet Danielis & Ezechielis quosdam locos. Ego verò non agnosco aliud Euangelium quàm hoc ipsum cuius minister fuit Paulus: & non modò periculosum esse dico (vt ipse Origenes inquit) ista chartis committere, sed etiam planè impium.

3 De Filio suo, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Explicat Paulus quæ sit illius Euangelii substantia cuius se ministrum dixerat, & quod à Deo promissum esset per Prophetas. Omnia igitur, inquit, tendunt ad Filium Dei quē Deus mundo promissum exhibuit. Quum autem Filium Dei dicit, vtriusque naturæ coniunctionem declarat in vnam Christi personam, aduersus Nestorium: & rursus Filium à Patre quoad hypostasin manifestè distinguit, aduersus Sabellium. Deinde in iis quæ subiicit, vtranque vnius Christi naturā sigillatim asserit: adeo vt vix vllus sit in Scripturis locus in quo contineatur breuiore & certiore compendio quicquid nobis est de Christi persona credendum. Facto, τοῦ γενομένου. Vel, Orto. Sic enim malim interpretari quàm Nato vel Genito, (vt post Vallam conuertit Erasmus) quasi scriptum sit γεννηθέντος vel γεγεννημένου. Nam disertè etiam Veteres non natum, sed factum & interpretantur & explicant, vt Tertullianus in Praxeam, Irenæus lib. 3 capite 32, aduersus hæreses, Vigilius in Eutychetem libro 5, & Augustinus libri 2. De Trinitate capite 5, aliisque multis locis: & multo certè apertior est hæc interpretatio, aduersus eos omnes tum qui humanam Christi naturam oppugnarunt, vt Marcionem, Valentinum & alios: tum qui è cælo corpus in Mariam intulisse tradiderunt, quorum hæresin nostra memoria nonnulli renouarunt: tum etiam aduersus Hebionem, & cæteros qui Christum putarunt ex hominis coitu conceptum: quum Paulus hoc loco & Galat. cap. 4. versu 4, non dicat Christum γεννηθέντα, sed γενόμενον: quo verbo vsus est etiam Iohannes quum omnia diceret per Verbum esse facta, ipsum autem Verbum carnem esse factum. Fateor tamen Matthæum capite 1. versu 16, & 2. versu 1, & 4, vti verbo γεννᾶσθαι: sed ita vt manifestè sit positum pro τίκτεσθαι, id est nasci, sicut suo loco annotauimus. Duobus tamen locis, nempe Matthæi capite 1. versu 20, & Lucæ capite 1. versu 35, de ipso conceptu dicitur: qui Spiritui sancto tribuatur, ex quo nimirum Christus conceptus est in Maria: ita tamen vt nusquam illum genuisse dicatur Spiritus sanctus, vt qui eum ex sua essentia non generauerit, sicut ex patribus gignuntur filii, sed ex Virginis substantia in ipsius vtero vi sua condiderit, id est, non patris generantis partes, sed duntaxat causæ propositam materiam formantis, in Christi conceptu peregerit. Ideo Paulus & Iohannes propriè omnino dixerunt eum γενέσθαι, id est factum esse, & veteres illi theologi non minus verè quàm eleganter & acutè Christum diuinæ naturæ respectu, ἀμήτορα id est sine matre, humanæ autem naturæ ratione ἀπάτορα, id est sine patre, vocarunt. Vulgata addit pronomen ei, id est αὐτῷ, quod in nullis Græcis codicibus inuenio, nec etiam additur in vetustis Latinis: atque adeo prorsus videtur expungendum. Ex semine Dauidis, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Sæpe iam admonuimus appellatione Seminis, quod Hebræi vocant זרע, intelligi sobolem: quæ interpretatio valebit hoc etiam loco si τοῦ γενομένου conuerteris Nato vel Genito: sin autem interpretemur Facto, (quam expositionem maximè probo) semen Dauid non tantùm declarabit posteritatem Dauidis, id est Mariam virginem, sed ipsam etiam carnem de Virgine assumptam, quemadmodum Gal. 4. a. 4, dicitur factus ex muliere: aduersus eos qui cæleste corpus Christi esse tradiderunt, quod per Virginem quasi per canalem transierit. quæ hæresis fundamentum nostræ salutis funditus euertit, & disertè repugnat Spiritui sancto, promittenti fore vt ex lumbis Dauid & fructu ventris ipsius Rex ille noster exoriatur. Id autem etiam declarat præpositio ex, de qua perpulchrè Bas. περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κεφ. 5, vt dicemus alio loco Epistolæ ad Galatas.

Secūdū carnē, κατὰ σάρκα. Id est, quatenus homo est. Caro enim hoc loco per synecdochen totā hominis naturam declarat, & quidē quatenus infirma est, (quæ tamen infirmitas dūtaxat fuit ad tempus) nō autē quatenus corrupta, vt Ioh. 1. b. 14, & 1. Tim. 3. d. 16, & Heb. 5 c. 7, & 1. Pet. 3. c. 18. & 4. a. 1, & 1. Ioh. 4. a. 2, quāuis corporis duntaxat substantiā, nō autē animam ex Virgine assumpserit. Itaque ineptè Origenes hoc loco carnē opponit animæ, quū potius diuinæ naturæ opponatur. Sed rectè veteres annotāt hāc particulā omnino īdicare ex alia etiā natura Christū esse æstimādū, ea nimirū quæ paulo pòst explicatur. Nā alioquin cur hoc Paul' adiecisset?

4 Declarato, τοῦ ὁρισθέντος, i. ἀποδειχθέντος, vt Act. 2. d. 22, καὶ ἀποφανθέντος, demonstrato & manifestato, vt explicat Chrysostomus, & Tertullianus in Praxeā. Nā definitione, quæ ὅρος à Græcis dicitur, solēt obscura explicari. & non dissimili ratione modū ὁριστικὸν vocant grāmatici, i. finiendi seu indicandi, quod certum aliquid indicet ac explicet, vt rectè obseruat Erasmus. Alioquin τὸ ὁρίζειν significat suis finibus circūscribere, seu definire, itē certo scopo destinare, atque adeo quippiā decernere ac constituere. Itaque Vulg. Prædestinatum conuertit, pro quo Origenes mauult legere Destinatū. Quia, inquit, prædestinatur qui nondū est, destinatur qui est. Sed hæc distinctio potest eo refelli quod Christus apertè dicitur προεγνωσμένος, 1. Pet. 1. d. 1. 2, officii tamē, nō autē essentiæ diuinæ ratione, quia officii respectu nō minus dici potest προορισθεὶς quàm ὁρισθείς. Quid quod Epiphanius κατὰ Θεοδοτιανῶν legit προορισθέντος? sed corrupto fortassis exemplari. Vtcunque sit, nullus hic locus est disserendi de prædestinatione, vel destinatione, quum potius propositum sit Paulo ostendere quibus testimoniis Christus sit approbatus vt verus & naturalis Dei Filius. Rectius itaque Tertull. in Praxeā, Declaratum conuertit, quem nos sumus sequuti, quamuis Augustinus Prædestinatum legat & interpretetur, lib. De præd. sanctorum cap. 15.

Potenter, ἐν δυνάμει, Hebraicè בגבורה. pro quo Vetus interpres ad verbum, In virtute. Erasmus autem

Cū potētia, quia ἐν interdū pro σὺν accipitur, vt sæpe annotauimus. Chrysostomus ἐν pro διὰ interpretatur, & δύναμιν exponit virtutem qua edita sunt à Christo tot prodigia, quæ idcirco δυνάμεις dicuntur. Etsi autem verum est istis signis fuisse diuinam Christi virtutem quasi sigillo quodam obsignatam, tamen non videtur hæc explicatio huc pertinere: & (quod tanti viri pace dixerim) in tota huius loci dispositione coacta est eius interpretatio. Putat enim Apostolum quatuor argumentis confirmare Christi diuinitatem, nempe ex Prophetarum oraculis, ex eo quòd ex semine Dauid (id est ex Virgine) sit natus, ex Spiritu testificante, & demum ex resurrectione. Atqui ex his argumentis primum aliò spectat, nempe ad verbum προεπηγγείλατο, secundum verò adhibetur non diuinitati, sed humanitati confirmandæ: (vt antè ostendimus) tertium autem nusquam hîc inuenio. Dicendum enim fuisset καὶ κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, aut certè in posteriore membro καὶ ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Fateor tamen copulatiuas sæpe omitti, sed non fuit tamen perturbāda pulcherrima illa ac optimè distincta primùm totius Christi, deinde vtriusque naturæ sigillatim adhibita descriptio, & quidem adiuncto vtrinque necessario argumento. Est igitur ἐν δυνάμει coniungendum cum participio ὁρισθέντος, aut cum υἱοῦ Θεοῦ: quam posteriorem interpretationem si sequamur, pro Potenter conuertemus Potente. Vtramuis autem interpretationem amplectamur, opponitur Dei gloria ac potens illa virtus quæ mortem superauit, infirmitati carnis, secundum quam Christus factus, natus, passus, mortuus ac sepultus est: quo modo Ambrosius rectissimè (meo quidem iudicio) hunc locum explicauit. Nam quod Erasmus cousque hanc antithesin porrigit vt meminerit etiam impuritatis ac concupiscentiarum carnis, atque adeo Spiritum sanctificantem dicat carnis immunditiæ opponi, hactenus Christo quadrat, vt in ipso conceptus momento, sciamus carnem quam Christus assumpsit, ab omni labe puram fuisse, quum virtute Spiritus sancti Verbum carni coniungeretur. Secundum Spiritum sanctificationis, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης. Quidam existimant Christi naturarum descriptionem desinere in δυνάμει, & ista coniungunt cum participio ἀφωρισμένος, separatus: quasi dicat Apostolus se fuisse prædicando Euangelio selectum per Spiritum sanctum post Christi resurrectionem. Sed hæc distinctio præterquam quòd planè est violenta, & nullius codicis authoritate nititur, sententiam quoque peruertit. Cur enim Paulus diceret Christum esse declaratum Filium Dei, nec eam declarationem explicaret, quum præsertim humanam naturam, de qua multo minus ambigebatur, tamen existimarit aliquo argumento confirmandam? Itaque hanc distinctionem prorsus repudio. Cæterùm per Spiritum sanctificationis intelligi Spiritum sanctum, aut potius Spiritus sancti virtutem, qua perfusa est Ecclesia quum iam Christus in cælos ascendisset, (ex quo optimè videlicet intelligitur Christum non modò non esse mortuū, sed planè Deum esse cum Patre regnante) non facilè crediderim, his de causis quas in mediū propono, vt lector sequatur quod probabilius videbitur. Primùm omniū, si hanc interpretationem sequamur, κατὰ Πνεῦμα non rectè conuerterimus Secundum Spiritum, quum potius dicendum sit, Per Spiritum. Ego verò κατὰ Πνεῦμα pro Πνεύματι vel διὰ τοῦ Πνεύματος nusquam memini legere. Deinde quum hîc manifestè opponantur κατὰ σάρκα & κατὰ Πνεῦμα, res ipsa videtur sanè postulare, vt sicut appellatione Carnis humana natura intelligitur, sic etiam nomine τοῦ Πνεύματος alteram Christi naturam, id est diuinam οὐσίαν accipiamus: quia Christi personā certum est hoc loco describi ab Apostolo, eius videlicet doctrinæ fundamentum quam tradere constituit. Neque verò nouum est aut inusitatum Spiritus appellatione ipsam Dei οὐσίαν intelligere, siue Θεοῦ δύναμιν, vt exponit idem noster Apostolus 2. ad Corinthios capite 13. versu 4, veluti locum hunc explicans: quam Tertullianus in libro De carne Christi, spiritualem substantiam vocat: & carnali meritò opponit, quum Deus disertè dicatur esse Πνεῦμα, Iohannis capite 4. versu 24, & passim in Scripturis: atque adeo nominatim altera Christi natura hoc nomine declaretur, vt 1. Petri capite 3. versu 18, & 1. ad Timotheum cap. 3. versu 16. Fuit autem optima ratio cur potissimum Πνεύματος (id est Spiritus) nomine vteretur Paulus. Nam quia dixerat κατὰ σάρκα, non autem κατ' ἄνθρωπον, vt ipsam hominis naturam crassam ac imbecillam declararet, sic vt sibi constaret antithesis, oportuit illum quærere vocabulum aliquod quo diuinæ naturæ vis illa summa & planè incomprehensibilis significaretur. Nullum verò commodius occurrere poterat quàm hoc ipsum quod vsurpauit. Addidit autem ἁγιωσύνης (id est sanctificationis) nomen, certam ob causam, quæ & ipsa dignissima est quam intelligamus. Quum enim hæc resurrectio quam adfert pro diuinitatis argumento, ad humanitatem pertineat, videri posset ineptè Paulus colligere: quem nodum Origenes non satis aptè explicauit. Sciendum est igitur à Paulo ita considerari Christum, primùm vt hominem, deinde vt Deum, vt tamen illum nusquam discerpat. Itaque probaturus hominem esse, adhibuit argumentum ex quo colligeret alia ratione hominem esse quàm nos simus, vt qui sit conditus ex matris substantia, non autem generatus ex viri semine. Sic igitur in altera etiam parte, in resurrectione quæ carnis est, proponit vim illam Verbi considerandam non simpliciter & per se (fuisset enim contentus vocabulo Spiritus) sed quatenus carni coniuncta, illā sanctificauit, & quodāmodo deificauit: qua ratione etiam dicit Dominus ipse Iohannis capite 6. ver. 63, Carnem suam nihil prodesse, Spiritum eum esse qui viuificet. Hic enim est Spiritus sanctificus qui carnem Christi tum in sese viuificauit, illi hypostaticè coniunctus: tum verò etiam nobis qui per fidem cum eo coaluimus, viuificam reddit. At enim (dicet aliquis) quid si quis ad hæc excepisset, Christum vel non resurrexisse, vel sua vi non resurrexisse? Respondeo, Paulum ad eos scribere qui de Christi historia nihil ambigerent, ac proinde ex hypothesi meritò argumentari. Ita (ni fallor) optimè omnia ad scopum accommodabuntur, constabit sibi tota antithesis, neque vlla erit in verbis violenta expositio. Accedit præterea Tertulliani & Ambrosii authoritas. Sic enim ille contra Praxeam hunc locum explicans, Qui factus est, inquit, ex semine Dauid secundum carnem, hic erit homo & Filius hominis: qui declaratus est Filius Dei secundum Spiritum, hic erit Deus & Sermo, Dei Filius. Ambrosius autē; Eum, inquit, qui erat Dei Filius secundū Spiritum sanctum, id est secundum Deum, quia Deus Spiritus est, & sine dubio sanctus, factum dicit iuxta carnem, Dei Filium ex semine Dauid. Quos locos ante me annotauit sanctæ memoriæ vir Ioachimus Vadianus in libro pro veritate carnis triūphātis scripto, cui titulū fecit Ἀνακεφαλαίωσιν. Per resurrectionē à mortuis, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Vulg. ad verbū, Ex resurrectione mortuorū. Eras. Ex eo quod resurrexit è mortuis. Ego perinde cōuerti acsi scriptū esset, δι' ἀναστάσεως, vt planior esset sētētia. Nā ἐκ præpositionē hoc loco id declarare ex quo seu per quod Christi diuinitas mūdo patefacta est ac cōprobata, cōsentiūt omnes īterpretes: paucis quibusdā exceptis, qui putāt ἐξ ἀναστάσεως, idē declarare atq; μετὰ τὴν ἀνάστασιν, post resurrectionē, & hoc referūt vel ad participiū ἀφωρισμένος, (quā sententiā paulo antè refutaui) vel ad Πνεῦμα ἁγιωσύνης, propterea quod post Christi resurrectionē illapsus est Spiritus sanctus. quā explicationē cur nō admitterē, dixi in proxima annotatione. Sic igitur ἐκ posita est pro διά. Sed quia Paulus nō dixit ἐξ ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, sed ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, i. Ex resurrectione mortuorū, nō aūt resurrectione à mortuis: ideo nonnulli hoc accipiunt de resurrectione nō ipsius Christi, sed eorū quos scribit Matthæ' cū Christo surrexisse, & apparuisse multis. Cuius opinionis author est Origenes, huc etiā suo more detorquens quod dixit Paulus, Christum primogenitū esse ex mortuis, & primitias dormiētiū,

Sed quæso (vt nihil asperius dicam) quàm hoc longè petitum & quàm ineptum est? Itaque nón agam pluribus in hac opinione refutanda. Alii de resurrectione fideliũ accipiunt, qui dicantur mortui Iesu Christi, vt ab infidelibus distinguantur: sed hoc quoque videtur ἀπροσδιόνυσον. Vult enim omnino Apostolus ex claro & insigni facto, non autem ex re futura, diuinam Christi, quanuis hominis, naturam ac virtutem asserere: vt certũ sit fundamentũ cui doctrinã Euãgelii superstruat. Siue igitur actiuè resurrectionem accipias, quòd sua vi Christus resurrexerit: siue passiuè, quòd eius caro excitata sit à Deo, corporaliter habitãte in ipsa, de ipsius Christi resurrectione hæc accipio. Neque est cur nos remoretur quòd Paulus non dixerit ἐξ ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, quũ sententiæ ipsius tenor manifestè ostendat quomodo hoc sit explicandum, & ita etiam possit alibi idem dicẽdi genus commodè exponi, vt 1. Cor. 15. e. 42, & Heb. 6. a. 2. *Nempe* Iesu Christo, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Veteres ac recentiores hæc connectunt cum præcedentibus. Ideo Vetus interpres conuertit, Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi: & Erasmus, Ex eo quòd resurrexerit à mortuis Iesus Christus. Ego malui Vallæ distinctionem amplecti, quam & ipse Erasmus in annotationibus non improbat. Itaque hæc connecto cum eo quòd antè dixerat περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. quod & Græca facilè admittunt, nulla prorsus mutata distinctione, & multo planiorem sententiam habet. Sicui tamen libuerit à veteribus non discedere, is sciat positum esse antecedens relatiui loco, ex idiotismo Hebræorum, de quo sæpe iam diximus.

5 Δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.	5 Per quẽ accepimus gratiam & Apostolatũ ad obediẽtiã fidei, inter omnes Gentes, pro ipsius nomine:	5 *Per quem accepimus gratiam & Apostolatum ad obediendum fidei in omnibus Gentibus, pro nomine eius:*
6 Ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ)	6 Inter quas estis etiam vos, vocati à Iesu Christo.)	6 *In quibus estis & vos, vocati Iesu Christi.)*
7 Πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν Ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς Θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις. χάρις	7 Omnib⁹ qui Romæ estis, dilectis Dei, vocatis sãctis. Gratia	7 *Omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis, Gratia*

5 Per quem, δι' οὗ: id est à quo. Nam præpositio διὰ hoc loco eam vim habet vt eum ipsum declaret non modò ex cuius authoritate, vt reliqui etiam ministri, sed etiã per quẽ sit designatus Apostolus: vt tacita sit inter Christum & homines antithesis, quam exposuit Gal. 1. a. 1. Gratiam & Apostolatum, χάριν καὶ ἀποστολήν. Id est, hoc beneficium eximiæ planè liberalitatis, quòd mihi omnium sanctorum minimo datum est euangelizare imperuestigabiles Christi diuitias, vt ipse explicat Eph. 3. b. 8. Idem quoque prædicandi Euangelii munus vocat χάρισμα 1. Tim. 4. d. 14, & 2. Tim. 1. b. 6. Itaque particula καὶ posita est in epexegesi: quasi dixerit Paulus Gratia Apostolatus, vel, Gratiã, id est Apostolatũ. Explicat enim, aut, propter longum hyperbaton, repetit quod antè dixerat, se esse separatum in Euangeliũ Dei. Alii gratiã longius extendunt, nimirum quòd à Pharisaismo ad Christianismũ esset reuocatus. Alii (vt Origenes, suo more absurdissima quæque proponens) referunt ad patientiã laborũ, qua gratia factum sit vt copiosius laborauerit quàm alii. Erasmus pro Apostolatu maluit Apostolici muneris functionẽ interpretari, periphrasi (vt mihi videtur) non necessaria. Ad obedientiam fidei, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Id est, Vt homines fide obediant Deo. Nisi malimus Fidei nomine ipsam doctrinã Euãgelicã intelligere: quo sẽsu cõuertit Vet. interpres, Ad obediẽdũ fidei: & Eras. Vt obediatur fidei. Nã sic quoq; dicũtur fideliũ animi fuisse purificati ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ Πνεύματος. i. eo ipso quòd veritati obedierũt per Spiritũ, 1. Pet. 1. d. 22. Cæterùm τὸ ὑπακούειν & τὸ κηρύσσειν (vt apparet ex hoc loco & ipsa verbi notatione) mutuò se respiciunt: quæ vel vna obseruatio satis firma est euertendis omnibus ἐθελοθρησκείαις, quas vulgò bonas intentiones vocant. Inter omnes Gentes, ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Hoc nonnulli ad ὑπακούειν referunt: ego malo connectere cum verbo ἐλάβομεν, ideo post πίστεως adscripsi distinctionem. Nam alioquin non cohæreret quod statim subiicitur de Christi nomine. Est autem hoc loco notandũ, hîc quoque πάντας, id est omnes, pro quibusuis poni, (quam enallagen sæpissime annotauimus) & Iudæis opponi Gentes, quibus videlicet peculiariter designatus erat Apostolus ex Ecclesiæ consensu, vt scribit Gal. 2. b. 7. 8 & 9. Pro ipsius nomine, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id est ἕνεκα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, nominis eius causa: nempe vt eius nomen inter Gẽtes quoque innotescat: sicut explicatur 2. Thess. 1. d. 12. Itaque veri ministri dicuntur profecti ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος, & opponũtur mercenariis, 3. Ioh. b. 7. Ambrosius interpretatur Pro eius nomine, id est vice ipsius, siue in ipsius nomine: quam interpretationẽ haud scio an Græca admittant, nisi nomẽ Christi pro ipso Christo accipias: vt hoc sit quod ait idẽ noster Apostolus 2. Cor. 5. d. 20, se ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύειν, id est Christi nomine fungi legatione. alioquin dicẽdum erat potius ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, vt Mar. 11. b. 9. Quidam ὑπὲρ pro περὶ accipiunt: quo sensu conuertit Erasmus, Super ipsius nomine: ita vt hæc cohæreant cum εἰς ὑπακοὴν πίστεως, quasi scriptum sit, Vt inter omnes Gentes obediatur fidei quæ est de Iesu Christi nomine. Ego malo referre ad superiora, id est ad id quod dixerat se accepisse Apostolatum, vt inter omnes Gentes portaret Christi nomen: sicut loquutus est Dominus quum eum designasset Apostolum, Act. 9. c. 15. qui locus planè videtur istum explicare.

6 Vocati à Iesu Christo, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, Qui Dei beneficio estis Iesu Christi, siue in Iesu Christo adoptati. Itaq; si vocatos exposueris ἐπωνύμους, id est ex Christi nomine cognominatos, sicut à Christo Christiani denominantur, non satis expresseris eum quem Hebræi מקורא, theologi Græci, ac præsertim Paulus, κλητὸν vocant. Declarat enim non eum modò cui tribuitur vt re vera sit quod dicitur, sed etiam vt Dei mera benignitate sit eiusmodi qualis est: quemadmodum dicebat Paulus gratia Dei se id esse quod erat. Hoc modo explicandum etiam est illud Vocatis sanctis, quod subiicitur in proximo versiculo, quum eosdem dixisset, ἀγαπητοὺς Θεοῦ, dilectos Dei, id est Deo charissimos & quasi ipsius delicias: nẽpe vt intelligeremus hãc beneuolentiam inde oriri quòd Deus nos prior dilexerit, vt scriptum est 1. Ioh. 4. b. 10, & d. 19.

7 Gratia sit vobis & pax, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη. Nouam hîc periodum incipio, adscripto puncto post ἁγίοις, quemadmodum in reliquis epistolis summo omnium codicum consensu legitur. Itaque post ἁγίοις subaudiendum est verbum ἐπιστέλλω, id est hanc epistolam mitto, Paulus videlicet Apostolus. Deinde sequitur ἀσπασμὸς τὴν ἐπιχαρὴν, subaudito verbo εἴη, quod expressimus, partim vt planior esset constructio, partim verò ne posthac possit huius loci vera distinctio deprauari. Nam alioquin manifestus esset solœcismus, quum potius dicendum fuerit χάριτα καὶ εἰρήνην, gratiam & pacem, prætermisso pronomine ὑμῖν, vobis.

Cæterùm vocabulũ Gratiæ quæ ab Hebræis חן dicitur, non iam dona ipsa Dei, id est χαρίσματα, (vt paulò antè) sed fontem ipsum declarat vnde hæc beneficia promanant, nempe gratuitam illam Dei beneuolentiam, etiam quo tempore inimici eramus: nequis gratiam cum operibus præparationis, aut præuisis meritis (quæ Sophistæ vocant) conciliari posse putet, contrà quàm Paulus scribit infrà, capite 4. versu 4, & aliis innumerabilibus locis. Deinde huic beneuolentiæ subiungit εἰρήνην, pacem, quam vocant Hebræi שלום, id est omnium rerũ felicem ac prosperam in Deo [illegible] enim hoc vocabulum ab Hebræis vsurpari, sæpe iam annotauimus. E[illegible] Domino [illegible] quidam conuertũt, Et Domini, vt intelligamus Patrem nobis esse cum Christo comm[illegible]em: [illegible] potius eorum opinionem qui repetunt ἀπὸ præpositionem. Sic igitur Paulus precatu[illegible]is gratiam [illegible] exponit per quẽ nobis à Deo Patre detur hæc pax ac gratia, nimirũ per Christum i[illegible] vnicum μεσίτην: ne[illegible] verò Spiritum sanctum prætermittit, quum Spiritus sit ea ipsa gratia quæ à Pat[illegible]c Filio proficiscitur.

ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	*sit* vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.	*vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.*
8 Πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.	8 In primis quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum, super omnibus vobis, quòd fides vestra annuntiatur in toto mundo.	8 *Primùm quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus vobis, quia fides vestra annuntiatur in vniuerso mundo.*
9 Μάρτυς γάρ μου [illegible] ὁ Θεός, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύ[illegible] μου, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ [illegible], ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν π[illegible]μαι.	9 Testis eni[illegible] mihi est Deus, cui [illegible] spiritu meo in Euan[illegible] Filii ipsius, quòd indesin[illegible] meminerim vestri:	9 *Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo in Euãgelio Filii eius, quòd sine intermissione memoriam vestri facio:*
10 Πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου δεόμενος εἴπως ἤδη ποτὲ	10 Semper in precibus meis rogans vt, siquo modo tandem	10 *Semper in orationibus meis obsecrans siquo modo tandem*

8 In primis quidem, πρῶτον μέν. Vel (vt Vulgata & Erasmus), Primùm quidem: neque requiritur vt aliquæ aliæ distributionis partes sequantur. Nam particula πρῶτον simpliciter declarat hoc esse sermonis initiũ. Q. d. Paul⁹, Vt loquẽdi initiũ faciã, gratias ago, &c. Sic T. Liuius historiã inchoãs, Iã primùm omniũ, inquit, satis constat, &c. Sed & aliis locis annotauimus πρῶτον ita collocari vt nihil secũdũ aut tertiũ subiiciatur, vt infrà, cap. 3. a. 2, Mat. 10. a. 2, Mar. 3. b. 16, Act. 26. d. 20. Deo meo, τῷ Θεῷ μου. Annotauit quidẽ Origenes hãc loquutionem propriam esse fidelium, sed rationem tamen eius non intellexit. Putat enim huius loqutionis emphasin esse in Dei nomine, quia soli sancti verùm Deum adorant: quum potius tota energia sita sit in pronomine Meus: sicut rectè annotarunt Græca scholia. Quòd fides vestra annuntiatur, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται. Id est, Quòd ea sit vestra fides vt passim in Ecclesiis commendetur, & de vobis multus vbique sit sermo. Quòd autem Origenes ita etiã accipi hæc posse putat quasi dicat Paulus se gratias agere quòd fides Romanorum, id est doctrina quam erant amplexi, ea sit quæ in toto mundo prædicetur, planè violentum est ac detortum.

In toto mundo, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Id est, passim per omnes ecclesias. Est enim hyperbole petita è medio. Itaque quòd Origenes de cælis philosophatur, quò etiã peruenerit rumor de Romanorũ fide, & vbi quoq; prædicetur ea ipsa fides ac doctrina cui crediderant Romani: id inquã planè sapit Origenicam contemplationem.

9 Mihi, μου. In vno codice scriptũ legimus μοι, ac fortassè rectius. Nã nõ ita trita videtur hæc enallage, & vereor vt nimis coactum sit μου cõnectere cũ ὁ Θεὸς per traiectionem, vt cõuertas, Testis enim meus est Deus: quãuis nõnihil venustatis habeat illa repetitio, quũ dixisset, Gratias ago Deo meo. Cui seruio, ᾧ λατρεύω: id est ᾧ λειτουργῶ. Eras. Quẽ colo: rancidã illam duliæ & latriæ differentiã nobis obtrudẽs, quũ & apud idoneos scriptores δοῦλος & λάτρις synonyma sint, vnde λάτρειος μισθὸς apud Pindarum in Olympiis, Od. 10. Sed & passim in Scripturis hæc permutantur, vt Act. 20. d. 24. Infrà, 7. b. 6, & 12. c. 11, & 14. d. 18. Ephes. 6. b. 7. Phil. 2. c. 22. Col. 3. d. 24, & alibi sæpe. Vide Mat. 4. b. 10. Spiritu meo, ἐν τῷ πνεύματί μου. Id est, planè volens, & ex animo illi addictus. Quanuis enim tacita quædam sit antithesis inter cultum ceremonialem & spiritualem, tamen non eò puto Paulum respicere, sed huc potius vt fidem faciat se verum dicere, aduocato in testem Deõ cuius maiestatem ac gloriam quanti faceret, non potuit melius aut certius ostendere quàm ex ea diligentia qua vtebatur in annuntiando Euangelio sibi commisso. Quòd autẽ Origenes in hunc locũ de carne & spiritu Legis disserit, huc etiã detorquẽs dictũ illud Pauli, Litera occidit, Spiritus est qui viuificat, id totũ reiiciem⁹ in huius Epistolæ cap. 8. versu 3. vbi quàm ignotùm fuerit Origeni beneficium Christi planum faciemus.

In Euangelio Filii ipsius, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Idest promulgãdo Filio ipsius: sicut dicit Apostolus se Christum prædicare, id est reconciliationem ac pacem per Christum: quia videlicet Christus est ipsa Euangelicæ prædicationis quasi materia ac substantia. Euangelium itaque hoc loco non significat doctrinam ipsam, siue illud quod annuntiatur, (vt plerunque solet) sed doctrinæ ipsius prædicationem, v[illegible] infrà [illegible] d. 19, & 1. Cor. 9. b. 14. Phil. 4. c. 15. quæ significatio non obseruata, Hieronymum & eos omnes fefellit qu[illegible]arunt Paulum 2. Cor. 8. c. 18, quum diceret se ad Corinthios fratrem misisse cuius laus erat in Euangelio [illegible] omnes Ecclesias, de Luca agere & libris ab eo perscriptis. Meminerim, μνείαν ποιοῦμαι. Vel (vt Erasmus) Mentionem facio, quanuis hoc Ambrosio non placeat. Vulg. barbarè, Memoriam facio.

10 Vt, siquo modo, εἴπως. Hanc interpretationem sum amplexus ex duorum codicum authoritate, in quibus adscripta erat distinctio post δεόμενος, ita videlicet vt connectatur cum verbo ἐλθεῖν, & alia interiiciantur: quæ sententia simplex est & plana. Quanquam sic etiam potest hic locus explicari, Rogans siquo modo tandem, &c. vt veniam ad vos. ita vt ὥστε subaudiatur ante ἐλθεῖν, vt infrà, versu 28. & iungatur cum ἀδιαλείπτως μνείαν ποιοῦμαι. Vulgata barbarè, Veniendi ad vos. Superest vt variam huius loci distinctionem annotemus. Nã alii post ποιοῦμαι adscripto puncto, sequentia connectunt cum δεόμενος: alii connectunt omnia vsque ad προσευχῶν μου: quam distinctionẽ si sequamur, videbitur omnino redundare πάντοτε, quod etiã nõ additur in Græco Chrysostomo: & fortassis irrepsit in contextum ex margine, vbi annotatũ erat pro expositione aduerbii ἀδιαλείπτως.

εὐοδωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ, ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

aliquando prosperum iter mihi detur ex voluntate Dei, veniam ad vos.

aliquãdo prosperum iter habeã in uoluntate Dei, ueniendi ad uos.

Ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς.

11 Expeto enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum spirituale vt vos stabiliamini.

11 *Desidero enim uidere uos, ut aliqd impertiar uobis gratiæ spiritualis ad confirmandos uos.*

Τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.

12 Hoc est, ad communem exhortationem percipiendam apud vos, per mutuam fidem, vestram simul & meam.

12 *Id est, simul consolari in uobis, per eam quæ inuicem est fidem uestram atque meam.*

Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, (καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο) ἵνα καρπόν τινα σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν.

13 Nolim autem vos ignorare, fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, (sed prohibitum fuisse vsque adhuc) vt fructum aliquem haberem inter vos quoque, sicut & inter reliquas Gentes.

13 *Nolo autem uos ignorare, fratres, quia sæpe proposui uenire ad uos, (& prohibitus sum usque adhuc) ut aliquem fructum habeam & in uobis, sicut & in cæteris Gẽtibus.*

Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί.

14 Et Græcis & barbaris, tum sapientibus tum insipientibus debitor sum.

14 *Græcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum.*

Οὕτω τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι.

15 Itaque prompta est mea facultas vobis quoque qui Romæ estis euangelizare.

15 *Itaque quod in me prõptum est & uobis qui Romæ estis euangelizare.*

Prosperum iter mihi detur, εὐοδωθήσομαι. Vulg. Prosperum iter habeam, id est εὐοδῶ. Sed non temere vsus est passiuo verbo Apostolus, vt significet prosperũ hoc iter à Deo concedi: quãuis hoc postea exprimatur. Itaque ne Erasmus quidem satis rectè interpretatur, Prosperum iter contingat. Vide 1. Cor. 16. a. 2.

12 Ad communem exhortationem percipiendam apud vos, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν. Vulgata ad verbum, non obscurè modò, sed etiam barbarè, Simul consolari in vobis. Erasmus, Vt communem consolationẽ capiam in vobis. Ego verò D. Bucero & doctissimo interpreti assentior, qui exhortationem potius quàm cõsolationem conuertunt, quia de mutuò confirmandis animis hîc agitur. Deinde ἐν ὑμῖν accipio pro apud vos, propter illa quæ sequuntur. Nec sanè probo quod Chrysostomus tradit in hunc locum, indignum esse existimare Paulum potuisse Romanorum fide adiuuari: neque item quod existimat Ambrosius, Romanos quo tempore hæc scripsit Apostolus, nondum fidem Christi rectè tenuisse. Nam potius ex iis quæ hoc loco de iis Paulus commemorat, & infrà, 15. c. 14, apparet egregiè fuisse instructos. Sed quum omnes ex parte cognoscamus, non dubium quin & illi ex Paulo partim multa intelligere, partim ea quæ intelligebãt, accuratius cognoscere: & Paulus etiam ipse (quantumuis excellens) ab Ecclesia illa tum erudiri magis ac magis, tum confirmari, illos etiam docendo, potuerit. Per mutuam fidem, διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως. Mutuam videtur appellare qua & ipse illos, & illi vicissim ipsum iuuare possint. ideo maluit ἐν ἀλλήλοις pro εἰς ἀλλήλους dicere, quàm ἀλλήλων. Fidẽ autem vocat beneficii Christi notitiam.

13 Sed prohibitũ fuisse, καὶ ἐκωλύθην. Καὶ pro ἀλλὰ positum, sæpe iam annotauimus. Prohibitum autẽ se dicit vel à Satana, vt 1. Thessal. 2. d. 18: vel ab ipso sancto Spiritu, qui singulis rerum momẽtis moderatur, vt Act. 16. b. 6 & 7: vel quòd aliò vocaretur, dum nullam prædicandi Euangelii occasionem prætermittit: quam rationem maximè amplector, quòd ita omnino videatur Apostolus ipse explicare infrà cap. 15. e. 20 & 21. Sunt autem hæc ita interiecta vt sententiam veluti abrumpant. sicut in communi sermone multa eiusmodi hyperbata committuntur. Neque est cur statim exclament nonnulli Paulum scatere hyperbatis & anantapodotis, quibus illam synchysin Homeri oppono, quo tamẽ certissimum est nullũ vnquã scriptorum magis facundũ extitisse. Sic igitur ille Iliados β, Ὣς ἔφατ'. Ἀργεῖοι δὲ μέγ' ἴαχον, (ἀμφὶ δὲ νῆες Σμερδαλέον κονάβησαν ἀϋσάντων ὑπ' Ἀχαιῶν) Μῦθον ἐπαινήσαντες Ὀδυσσῆος θείοιο. Vt interim taceã Hebræos solere etiam inter elegãtias numerare istas traiectiones, aut etiã nõnullas asperiores, vt Psal. 40. b. 11, & 139. b. 14. Sicut autem Origenes diligens fuit in annotando hyperbato quod manifestissimum erat: ita in hac distribuenda constructione bis peccauit. Neque enim hæc reponit in suum locum, & putat etiam esse eclipsin relatiui οἷς in versiculo 15, quasi videlicet καθὼς & οὕτω mutuò se respiciant. Itaque sic ista collocat, Nolo vos ignorare quòd proposui sæpe venire ad vos, vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, sicut & in cæteris Gentibus, Græcis simul ac barbaris, sapientibus & insipientibus quibus debitor sum: sed vsque adhuc sum prohibitus. Deinde quasi huius constructionis immemor, 14. versiculum ita connectit cum superioribus, quasi noua periodus inchoet à καθώς. hoc modo videlicet, Proposui venire ad vos vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, sed prohibitus sum vsque adhuc. sicut in cæteris Gẽtibus, Græcis simul, &c. quibus debitor sum. Ita, quantum in me est, paratus sum etiam vobis qui Romæ estis, euangelizare. Ego verò sic potius construo, Nolo autẽ vos ignorare, fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, vt aliquem fructum haberem etiam inter vos, sicut & inter reliquas Gentes: sed impeditus sum vsque adhuc. Et Græcis & barbaris, tum sapientibus tum insipientibus debitor sum. Itaque omnis mea facultas prompta est ad euangelizandum vobis quoque qui Romæ estis.

14 Tum sapiẽtibus, tum insipientibus, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις. Assentior illis qui hæc referunt ad singulares personas: illud autem, Græcis ac barbaris, ad nationes ipsas in genere comprehensas. Illud quidem certum est, Romanorũ appellatione ab Apostolo significari quicunque Romæ degebant, cuiuscunque gentis essent: vt liquet partim ex eo quòd Apostolus in genere salutem dicit iis qui Romæ sunt, partim etiam ex eorũ catalogo quos saluere iubet in extrema epistola.

15 Itaque, οὕτω. Vel, Ita pro itaque, quo modo apud ipsum Ciceronem vsurpatur hæc particula in

conclusionibus. Sic enim Cicero libro primo De natura deorum, Virtus, inquit, actuosa est: & deus vester nihil agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem est. Quod autem Græca scholia in superiore versiculo subaudiunt ὥσπερ, & laborat Origenes vt ista in eandem periodum cogat, planè nihil est, quum sit potius in his verbis conclusio argumenti. Debitor sum, inquit Apostolus, & Græcis & barbaris. Id est, teneor ex Apostolico munere quod à Domino accepi quibusuis hominibus Christum annũtiare. itaque nihil magis expeto quàm apud vos quoque munere meo defungi. Subiicitur deinde anthypophora. Neque enim me pudet Euangelii. Prompta est mea facultas, τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον. subaudi ἐστὶ, est. Vulgata, Quod in me promptũ est, obscurè quidem, sed fideliter tamen ad verbum expressa sententia. Neque enim τὸ κατ' ἐμὲ separandum est à πρόθυμον, neque hoc loco significat τὸ ἐμὸν μέρος, vel ὅσον ἐπ' ἐμοί, id est pro virili, vel quantum in me est: sed illud ipsum significat quod in aliquo situm est, siue in alicuius facultate. Nisi simpliciter malimus explicare τὸ κατ' ἐμὲ per simplex pronomen ἐγώ, vt in illo Platonis, libro De legibus secundo, τὰ μὲν τοίνυν ὑμέτερα, ἀκούειν, ὡς ἔοικεν, ἕτοιμα αὖ εἶναι· τὰ δ' ἐμὰ, βούλεσθαι μὲν ἕτοιμα, δύνασθαι δὲ οὐ πάνυ ῥᾴδια. i. (doctissimo Budæo interprete) Vos quidem igitur audire, vt videtur, parati: ego autem velle quidem promptus, sed non perinde posse facilis. Sic igitur hunc etiam locum eleganter conuertas, Itaque promptus sum ego vobis quoque qui Romæ estis, euangelizare. Hæc autem phrasis non animaduersa, fecit vt hic locus à Græcis ipsis non rectè explicaretur, quorum alii putarunt ὀφειλέτης εἰμὶ repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: quæ eclipsis planè est violenta in diuersa periodo: alii ὀφειλέτης εἰμὶ sine vlla repetitione coniunxerunt cum εὐαγγελίσασθαι, hoc modo, Et Græcis & barbaris teneor, itidem & vobis qui Romæ estis, pro animi mei promptitudine euangelizare. Quam interpretationem si sequaris, nõ satis cohærebit quod postea subiicitur, Nõ enim me pudet. Origenes verò alia etiam commenta excogitauit, de quibus paulo antè diximus. Latini verò Græcorum etiam errorem auxerũt, vt qui post τὸ κατ' ἐμὲ distinctionem adscripserant, & quia verbum finitum deerat, verterunt πρόθυμον paratus, vel promptus sum: quasi idem declaret atque πρόθυμός εἰμι, vel προθυμοῦμαι: quæ enallage absurdior est quàm vt refutatione sit opus. Nihilo melior est (opinor) Vallæ sententia, qui putat πρόθυμον significare τὴν προθυμίαν. Inde etiam factum vt typographi Vulgatam editionem corrumperent, quum excuderent, Itaque (quod in me) promptum est & vobis: pro eo quod excudendum fuit sine parẽthesi, Itaque quod in me prõptũ est, &c. id est, quicquid situm est in me, id promptum est ad euangelizandum etiam vobis. Sic enim explenda est Græca oratio, οὕτω τὸ ὃν κατ' ἐμὲ πρόθυμόν ἐστι καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι.

Οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστιν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.

16 Non enim me pudet Euangelii Christi. potentia siquidẽ est Dei ad salutem cuiuis credenti, Iudæo in primis, tum etiam Græco.

16 *Non enim erubesco Euangeliũ. uirtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primùm, & Græco.*

Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν· καθὼς γέγραπται, Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

17 Iustitia enim Dei per illud retegitur ex fide in fidem: sicut scriptum est, Iustus autem ex fide viuet.

17 *Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidẽ: sicut scriptum est Iustus autem ex fide uiuet.* Abac. 2. a. 4

16 Potentia Dei, δύναμις Θεοῦ. Id est, organon Dei verè potens & efficax ad seruãdum: quamobrem etiã vocatur brachium Dei Esa. 53. a. 1. Sic ergo definitur Euangelium ab effectis, vt hic sit præcipuus huius epistolæ status. Tum etiam Græco, καὶ Ἕλληνι. Semel hoc dictum sit, apud Paulum, Græcorum nomine, quoties opponuntur Iudæis, omnes Gentiles (quos vocant) significari, orta nimirum hac loquendi consuetudine ex eo quòd maxima pars Orientis Græcè loquebatur.

17 Iustitia enim Dei, δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ. Quia Deus iustus est, ideóque iustitiæ amans & iniustitiæ hostis, necesse est vt quæ doctrina nos docet qua ratione iustitiam adipiscamur, illa quoque aditum ad salutem patefaciat. Rectè igitur Paulus argumentatur ab iis quæ sunt perpetuo vinculo necessariò cõiuncta. Sic igitur disponendus est status huius epistolæ, Nos à Deo per vnum Christum seruari si Euãgelio crediderimus. Cui propositioni subtexitur illa, Nos sola in Christum fide iustificari. Hæc autem diligenter cõsiderata, manifestè indicant quid vocabulo Iustitiæ Dei intelligatur, perfectio nimirum illa & summa integritas qua quisquis donatus est, sistitur coram Deo ἅγιος, ἄμωμος, καὶ ἀνέγκλητος, vt loquitur Paulus Coloss. 1. c. 22. id est sanctus, inculpatus, & qui nullius criminis possit postulari. Ea igitur à Paulo dicitur iustitia Dei, non modò quia gratuitum est Dei donũ, idque per imputationem, aut quia hanc largiendo Deus se iustum (id est fidelem ac veracem) præstat, sed etiam vt opponatur iustitiæ hominum, siue ex operibus, qua testatur Dauid nullum hominem iustificari: quum ne pater quidem ipse credentium Abraham de ea iure possit coram Deo gloriari, vt inquit Apostolus infrà, 4. a. 1. Retegitur, ἀποκαλύπτεται. Vulg. Reuelatur. Sed (vt opinor) Paulus non eo duntaxat nomine cõmendat Euangelium quòd in eo retegatur & spectandum proponatur quod antea ignorabant homines, fide nimirum quærendam esse in Christo eam iustitiam cuius vi à Deo salutem adipiscamur: sed quòd hanc iustificandi rationem ita proponat vt etiam reipsa exhibeat: vt hoc modo constet, Euangelium verè esse potentiam Dei in salutem, id est validum & efficax Dei instrumentum quo vtatur seruandis per fidem hominibus. Itaque pro consuetudine Hebræorum (de qua copiosius diximus Marci 8. b. 11, Lucæ 3. b. 7) ex antecedente intelligendum est consequens. Quòd igitur nonnulli hoc referunt ad bona opera, vel ad Spiritus sancti dona quæ sunt veluti indices iustitiæ Dei à nobis imputatæ, & doctrinã Euangelicam confirmant, mihi videtur parum appositum.

Ex fide in fidem, ἐκ πίστεως εἰς πίστιν. Id est, fide quæ quotidie incrementum accipiat: sicut Psal. 84. b. 7, occurrit simile dicendi genus. Nam sicut vnus est Deus, ita etiam vna est fides, sed quæ suis gradibus in nobis perficiẽda sit. Rectè itaque Clemens, Στρωματέων λόγῳ έ, Ἀπόστολος φαίνεται διπλῆν καταγγέλλων πίστιν, μᾶλλον δὲ μίαν, αὔξησιν καὶ τελείωσιν ἐπιδεχομένην. Apostolus, inquit, videtur duplicem fidem annuntiare, sed potius tamen vnicam tantùm annuntiat quæ per incrementa ad perfectionem contendat. Alii argutius interpretantur, quorum opiniones non est nostri instituti commemorare. Sed quid fides declaret apud Apostolum, necesse est semel explicemus, quoties quidem de fide quæritur qua iustificamur: propterea quòd apud Theologos paulò aliter accipitur hoc vocabulũ quàm apud alios authores: & multa Erasmus in hunc locum videtur non ita accommodatè disseruisse. Quidam igitur fidem interpretantur obediẽtiam qua fit vt homines, sicut polliciti sunt Deo, ita etiam ex ipsius voluntatis præscripto viuant: sicut à Cicerone definitur fides, dictorum ac conuentorum cõ

stantia & veritas. Sed de hac fide Paulū nō agere, vel illud ostēdit quòd vbique fidei opponit opera. Itaque valeant Sophistæ cum qualitate sua inhærente vel infusa, quoties de iustitia Dei quæritur. Alii fidem definiunt assensionem qua credimus verum esse quicquid vtrunque Testamentum nobis credendum proponit. Addunt etiam nonnulli quicquid præcipit credendum Ecclesia: neque interim definiunt quæ sint Ecclesiæ illius legitimæ notæ, sed sub specioso hoc nomine hominibus illudunt: quinetiam docent satis esse si in genere credant 5 homines quod credit Ecclesia, nec de singulis explicandis laborant. At Christiani contrà nullum aliud fidei obiectum agnoscunt quàm verbum Dei scriptum: neque vllam aliam Ecclesiam quàm quæ vnius sponsi vocem audit: neque fidem illam implicitam aliud esse putant quàm diabolicā ἀναισθησίαν: quia nemo rei incognitæ, nisi fortassis per somnium, assentitur. Ac ne illam quidē propriè fidem esse dicunt qua iustificati pacem habemus, quum diaboli eam etiam fidem habeant, & contremiscant. Fidem igitur de qua hìc quæritur, esse defi- 10 nimus firmam illam & constantem animi persuasionem, qua certus est apud se vnusquisque fidelium non modò verum ac firmum esse in genere verbum Dei, ac præsertim promissiones Dei de gratuita per Christum reconciliatione: sed etiam istas (vt est à Spiritu sancto edoctus) credit ad se propriè ac peculiariter pertinere: qua, inquam, vniuersalem illam promissionem vitæ æternæ per sanguinem Christi omnibus credētibus acquisitæ, singuli amplectuntur, ac sibiipsis applicant. Hanc vnam fidem esse dicimus quæ nos & Christi & omniū ipsius 15 donorum, id est omnis perfectionis ac integritatis, summæque illius iustitiæ faciat per gratuitam imputationem participes: vt verè ac in solidum per eum gratis iustificati, pacem habeamus, facti hæredes Dei, ac Christi cohæredes. Deinde nos quoque per eiusdem Christi fide apprehensi Spiritum & peccato mortificari, & iustitiæ viuificari dicimus, vt incipiamus velle ac facere quæ Dei sunt: & cum fide, indiuiduo nexu coniungimus fiduciam, spem, patientiam, inuocationem, charitatem, ac bona opera, iustitiæ illius Dei non causas, sed effecta: 20 quæ qui non habeat, falsò ac frustra se causam illarum virtutum (id est fidem) habere iactet. Hæc in summa est Apostolicæ doctrinæ summa, propter quam nos hodie immeritò à diabolo & Antichristo vexari, quum & certo fundamento, id est verbo Dei scripto, non autem hominum opinione aut consuetudine nitatur, & Deo totam salutis nostræ gloriam vendicet, nos quidem Deum cum suis sanctis Angelis ac beatis sanctorum spiritibus in cælis testem habemus: ad cuius tribunal ab immani Satanæ & mundi crudelitate prouocamus. Ex 25 fide, ἐκ πίστεως. In Hebræo legitur באמונתו, id est ex fide sua, pro quo Græci interpretes (vt annotat Hieronymus) legerunt באמונתי, id est ex fide mea. Symmachus tamen rectè cōuertit ἐκ πίστεως ἑαυτοῦ. Sed Apostolus pronomen non expressit, partim quia propositum est illi in genere ostendere fidē iter esse ad vitam, partim quia hæc pronomina per se satis in Græco idiomate intelliguntur, quemadmodum etiam in Latino, adeo vt fere prætermitti soleant. Viuet, ζήσεται. Sic habent Hebræa & Græca, & vetusti quoque codices Latini. quum in nonnullis 30 tum hoc loco, tum etiam Gal. 3. v. 11, corruptè legatur VIVIT. Est enim vis futuri temporis obseruanda, ex qua intelligitur vitam quandam futuram, eámque in omne tempus firmam & constantem promitti iustificatis ex fide.

Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ Θεοῦ ἀπ᾽ οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων·	18 Palàm enim est ira Dei è cælo aduersus omnem impietatem & iniustitiam hominum, vt qui veritatem iniustè detineant:	18 Reuelatur enim ira Dei de cælo super omnem impietatem & iniustitiam hominum eorum qui veritatem in iniustitia detinent:

18 Palàm est, ἀποκαλύπτεται. Vulg. Reuelatur. Eras. Patefit: quasi videlicet hoc quoque retegatur per Euāgelium. nam proculdubio nihil æquè arguit mundum de peccato atque lux Euangelii. sed hoc tamen est κατὰ τί, nimirum quia irritatus Satan furit cum suis: quum alioquin arguere peccata, potius ad Legis quàm ad Euangelii ministerium pertineat. Sed quorsum hoc assumeret enim Paulus hoc ipsum quod est in quæstione positum, nempe sitne Euangelium potentia Dei in salutem: id est, an per Euangelium Deus exerat virtutē suam seruandis hominibus. Hoc probaturus Paulus, dixit, fidem (cuius mutua est relatio cum Euangelii prædicatione) adferre nobis eam iustitiam quæ coram Deo nos approbet, ac proinde iter ad salutem ostendere. Nunc su- 40 perest vt hoc probet, nos videlicet nullo alio instrumento quàm fide, hanc iustitiam consequi. Probatur autem hoc ex hac diuisione ἀμέσῳ, Aut per fidem, aliena iustitia nobis imputata, iusti sumus coram Deo, aut nostra iustitia, id est Legis diuinæ obseruatione. Atqui tota vita hominum clamat, Deum in homines è cælo iram suam effudisse. Non sunt igitur iusti homines in sese. Deus enim iustis non indignatur, sed iniustis. Cedo verò vnde ira ista Dei colligitur? Ex eo quòd homines laxatis habenis in omne scelus feruntur: quod liquidò apparebit si- 45 quis ad præscriptum Legis tum naturalis tum Mosaicæ vitam ipsorum exigat. Hoc est filum Paulinæ disputationis vsque ad caput tertium c. 20, vbi hæc pars dilemmatis concluditur. Indicant autem hæc quomodo accipiendum sit verbum ἀποκαλύπτεται hoc in loco, nimirum pro manifestè apparet. Item quid declaret illud ἀπ᾽ οὐρανοῦ, è cælo: in quo explicando veterum plerique intempestiuè profectò philosophantur, quum simpliciter significet Paulus, manifestius esse quàm vt quisquam inficiari possit, Dominum è cælo (vbi videlicet illum vel 50 natura ipsa duce quærimus) in omnes ac singulos homines indignari. Considerat enim Paulus omnes homines quales sunt in sese, nimirum impii in Deum, & in alios homines iniusti. Videtur autem alludere ad Psalmum 97. Aduersus omnem, &c. ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων. Id est, aduersus omnes impietatis ac iniustitiæ species quæ in hominibus extant, sicut infrà, versu 29, dicuntur homines pleni omni iniustitia: nisi malimus explicare per hypallagen, pro, Aduersus omnium hominum impietatem & iniustitiam. Aliis Hebrai- 55 smum esse placet, de quo diximus Matth. 24. b. 15, pro, Aduersus omnes homines impios & iniustos. Sed in primis notandum est hæc ita accipienda non esse quasi aliqui sint homines qui non sint impii nec iniusti, quos Apostolus hìc non arguat: sed ita potius vt sciamus omnes atque adeo singulos homines ab Apostolo vtriusque sceleris coargui. Id enim ita esse intelligendum, apparet ex eo quòd instituta est disputatio non modò aduersus omnes in genere, sed sigillatim aduersus singulos homines, vt in vno Christo salutem quærant. Quod etiā 60 docet ipsa Apostoli conclusio, quæ vniuersaliter exprimitur infrà, cap. 3. c. 20. Apostolus itaque de misera hominum in sese conditione dicturus, vt iustitiam ex fide stabiliat, omnia illorum scelera ad duo capita reuocat, impietatem nimirum & iniustitiam: vt qui legem naturæ non aliter diuidat quàm Deus ipse decalogum (i. legis naturæ instaurationem) in duas partes distinxit. Impietas enim ad Dei cultum peruersum, iniustitia ad charitatem violatam pertinet. Deinde sigillatim vtrunque caput explicatur. nisi malimus vtrunque pro eodem acci- 65 pere, id est pro religionis neglectu, quoniam in eo summa est iniustitia, vt sequente membro declaratur.

Vt qui detineant, τῶν κατεχόντων. Vulgata & Erasmus, Qui detinent. Sed res ipsa postulat vt articulus non

accipiatur διακριτικῶς, sed αἰτιολογικῶς: quem vsum alibi sæpe annotauimus. Reddit enim rationem Paulus quare omnes homines dixerit esse iudicio Dei obnoxios, tum vt impios, tum vt iniustos: quia videlicet veritatem Dei iniustè detinent, ac planè sunt rei sacrilegii, quum eum quem Deum esse norunt, non tamen ita vt par est colant. Hoc non vidisse Origenem ac Sophistas, minimè miror, quum Pauli scopum ac totam seriem dispu- 5 tationis non multo melius intellexerint quàm si Paulū nunquam inspexissent. Veritatem, τὴν ἀλήθειαν. Ita vocat Paulus quicquid lucis in homine relictum est: non vt hac duce in Dei gratiam redeant, (hoc enim est vnius Christi opus, qui solus vera lux est, via ac veritas) sed vt suo ipsorum iudicio sceleris conuincantur tum in Deum tum in homines: semen videlicet cognitionis Dei ad eum colendum, & discrimen aliquod iusti & iniusti: vnde lex illa naturæ orta, ad quam Paulus vitam hominum exigens, omnes ac singulos coarguit.

10 Iniustè, ἐν ἀδικίᾳ. Hebr. בחמס, pro quo ad verbum Vulgata & Erasmus, In iniustitia. Est autem iniustitia suum cuique non reddere. Quum igitur veritas nos doceat vnum verum Deum vt omnipotentem & æternum colere, & nulli facere iniuriam, & huc quodammodo gestiat ipsa veritas erumpere, iniustè faciūt homines quòd nec verum numen rite colant, nec cessent alii alios, atque adeo seipsos, lædere: & veritatem quasi intus luctantem opprimāt quominus vim suam exerat. Accipitur ergo nomen ἀδικίας hoc loco latiore significatione quàm 15 in superiore membro, ita videlicet vt omnia illa semel complectatur. Nisi totam sententiam malimus ad religionis neglectum referre, de quo etiam mox propriè differit vsque ad versum 26.

Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε.	19 Quoniam id quod de Deo cognosci potest, manifestum est in ipsis: Deus enim eis manifestum fecit.	19 Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis: Deus enim illis manifestauit.
Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥτε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης· εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους·	20 Ipsius enim inuisibilia, dum ex rebus conditis intelliguntur, ex creatione mundi perspiciūtur, æterna videlicet eius tum potentia tum diuinitas: ad hoc vt sint ipsi inexcusabiles.	20 Inuisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur, sempiterna quoque eius virtus & diuinitas: ut sint inexcusabiles.
Διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν	21 Propterea quòd quum Deū cognouerint, tamen vt Deum	21 Quia quum cognouissent Deū, non sicut Deū

19 In ipsis, ἐν αὐτοῖς. Hæc est igitur veritas quæ iniustè detinetur. Sic autē malui cōuertere quā, Inter eos, vel, Apud eos, sicut nonnulli fecerunt. Puto enim seruandā propriā significationē præpositionis ἐν, vt ἐν αὐτοῖς idem valeat atque In ipsorum animis, & quasi intra eos: quia hæc Dei notitia recondita est in intimis mentis 20 penetralibus, vt velint nolint idololatræ, quoties sese adhibent in consilium, toties à seipsis redarguantur.

20 Dum ex rebus conditis intelligūtur, τοῖς ποιήμασι νοούμενα. Id est, cognita ex rerum conditarum contemplatione. Erasmus ποιήματα interpretatur Opera, paulo obscurius: quòd operum nomen latius pateat. Sed idem participiū νοούμενα rectius conuertit per præsens Dū intelligūtur, quàm per præteritū Intellecta. vt Vet. interp. Ex creatione mundi, ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Siue Ex mundi fabrica. Neque enim creationem accipio pro actione 25 creandi, sed pro ipso opificio. Vulgata, A creatura mundi: Id est ab homine, vt non satis appositè nonnulli explicant: quum Paulus pulcherrima serie ostendat quibus gradibus homo, intelligentiæ lucem sequutus, ad æternam vsque Dei potentiam ac diuinitatem conscendat. Primùm igitur (inquit) homo res conditas contemplās, huc perducitur vt aliquem esse fateatur à quo hæc omnia sint condita, & cuius virtute administrentur. Inde verò ad æternam eius potentiam ac diuinitatem prouehatur necesse est. Siquidem eum qui omnia condiderit, 30 rebus omnibus cōditis antiquiorē, ac proinde æternū esse oportet: & incredibilis ista vis quæ tātæ regēdæ moli sufficiat, excellētior sit necesse est quauis alia etiā præstātissima virtute. Id ipsum autē est quod Deum vocamus: qui rursus nisi vnus sit, certè neq; is sit qui omnia cōdiderit, neq; qui omnia administret: ac proinde neq; æternus, neque omnipotēs, neq; αὐτάρκης, denique Deus nō fuerit. Æterna videlicet eius tū potētia, tū diuinitas, ἥτε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης. Vulg. Sempiterna quoque eius virtus & diuinitas. Eras. Ipsáque æterna eius potentia 35 ac diuinitas. At ego existimo particulam τε non copulatiuè, sed per epexegesin explicandam: & his verbis Paulum declarare quod sit illud γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, & quæ illius ἀόρατα quæ Deus hominibus patefecit, dum sese illis contemplandum in rebus conditis, tanquam in speculo quodam, exhibet. Ineptè igitur Origenes per inuisibilia Dei intellexit inuisibiles spiritus, & quicquid humanis oculis inaspectabile Deus condidit. Est igitur ἀΐδιος δύναμις Atticè dictum vt ζωὴ αἰώνιος. Libet autem hìc subiicere, quasi pro huius loci commentario, quæ scripsit 40 Galenus, homo alioquin suspectæ in religione fidei, libro De vsu partium tertio, Ἱερὸν λόγον ἐγὼ τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς ὕμνον ἀληθινὸν συντίθημι, καὶ νομίζω τοῦτ᾽ εἶναι τὴν ὄντως εὐσέβειαν, οὐχὶ εἰ ταύρων ἑκατόμβας αὐτῷ παμπόλλας καταθύσαιμι, καὶ τἄλλα μυρία μύρα θυμιάσαιμι, καὶ κασίας, ἀλλ᾽ εἰ γνοίην μὲν αὐτὸς, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξηγησαίμην οἷος μέν ἐστι τὴν σοφίαν, οἷος δὲ τὴν δύναμιν, ὁποῖος δὲ τὴν χρηστότητα. τὸ γὰρ κοσμεῖν ἐθέλειν ἅπαντα τὸν ἐνδεχόμενον κόσμον, καὶ μηδενὶ φθονεῖν τῶν ἀγαθῶν, τῆς τελεωτάτης χρηστότητος ἐγὼ δεῖγμα τίθεμαι, καὶ ταύτῃ μὲν ὡς ἀγαθὸς ἡμῖν ὑμνείσθω· τὸ δ᾽ ὡς ἂν μάλιστα κοσμηθείη πᾶν ἐξευ- 45 ρεῖν, ἄκρας σοφίας· τὸ δὲ καὶ δρᾶσαι πάνθ᾽ ὅσα προείλετο, δυνάμεως ἀηττήτου. Id est, Sacrum hunc sermonem vt verum hymnum conditori nostro compono, & hunc verum esse ipsius cultum statuo, non si taurorum hecatombas multas ei sacrificauerim, aut vnguenta multa vel casias adoleuerim: sed si tum ipse cognouerim, tum etiam aliis exposuerim quanta sit eius sapientia, quanta vis, quanta denique bonitas. Quòd enim omnia vltro voluit quanto fieri potuit ornatu concinnare, & nulli horum bonorum inuidet, statuo esse perfectæ bonitatis demō- 50 strationē. Et hactenus quidem à nobis vt bonus celebrator. Rationē autem inuenisse qua vniuersa quàm optimè exornarentur, summæ sapientiæ: & quæcunque prius decreuerat, ea quoque confecisse, eius demum vis est ac potestatis quæ nullo modo superari possit. Ad hoc vt sint, εἰς τὸ εἶναι. Meo iudicio non tantùm significat Apostolus quid illā contemplationē consequatur, sed multo magis cur Deus velit hanc lucem in tenebris lucere, nempe vt homines nihil possint prætexere. Itaque nec Veteri interpreti assentior quòd conuertit Ita vt 55 sint, ὥστε εἶναι, nec Chrysostomo, qui solam cōsequutionem putat ita significari. Et certè particula ITA in vetustis Latinis codicibus non additur.

21 Tamen vt Deum non glorificarunt, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν. Hæc est summa iniustitia. Addidi verò parti-

culā TAMEN, quæ optimè conuenit huic loco, & interdum ex Hebræorum idiotismo desideratur, vt diximus Matth.2.a.7, & Iohan. 10.f.30. Deinde aduerbium negans quod & ipsum erat Hebræorum more transpositum, (vt alibi est à nobis aliquoties obseruatum, veluti Iohan.6.d.32 & 38) suo loco reposuimus, quòd alioquin videretur membrum vnum deesse explendæ sententiæ. Nam quum audis, Non vt Deum glorificarunt, statim venit in mentem vt quæras, si non vt Deum, quomodo igitur glorificarint. Cæterùm Deum vt Deum glorificare is demum dicitur qui Deum colit eo cultu qui ipsius æternæ potentiæ ac diuinitati conueniat. qua in parte necesse est vt omnes homines se hallucinatos esse confiteantur: atque adeo Iudæi ipsi, partim in ceremoniis ipsis hærentes & opere operato, quod vocant: partim suis traditionibus ritus à Deo traditos corrumpentes. Etiam nunc nostri Pharisæi, & clamitent, bene fieri quicquid fit bona (quam dicunt) intentione.

ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία.

non glorificauerunt, neque gratias *ei* egerunt: sed vani facti sunt in ratiocinationibus suis, & obtenebratum est desipiens cor eorum.

glorificauerunt, aut gratias egerunt: sed euanuerũt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum.

Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν.

22 Quum se profitentur esse sapientes, stulti facti sunt.

22 Dicentes enim se esse sapiētes, stulti facti sunt:

Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν.

23 Mutarunt enim gloriam incorruptibilis Dei in efformatam imaginem mortalis hominis, & volucrium, & quadrupedum, & reptilium.

23 Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, et quadrupedũ, & serpentium.

Διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς·

24 Quamobrem etiam tradidit eos Deus cupiditatib[us] cordium ipsorum ad impuritatē, vt fœdarent corpora sua inter se:

24 Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorũ, in immunditiā, ut cõtumeliis afficiant corpora sua in semetipsis:

In ratiocinationibus suis, ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν. Vel (vt vertit Erasmus) Per cogitationes suas. nisi quòd Ratiocinationes malim interpretari. Huc enim homines cum ratione (quod aiunt) insanientes deuenerunt, vt magis ac magis sese vanos esse ostenderent. Qua de re siquis legerit Ciceronis De natura deorum dialogos, & cum hoc Pauli loco contulerit, comperiet quàm meritò omnes à Spiritu Dei coarguamur impietatis. Interpretor autem ἐματαιώθησαν Vani facti sunt, potius quàm Frustrati sunt, cum Erasmo: aut Euanuerunt, cum Vetere interprete: quia opinor Apostolum hoc vocabulo non tantùm declarare istos non effecisse quod sperabant, sed potius tam solicitè cogitando, nihil tandem nisi planè vanum & inane constituisse, idola videlicet, id est falsarum cogitationum falsa simulacra: quæ idcirco dicũtur nihil esse, 1.Cor.8.a.4, & ab Hebræis vocãtur הבלים. Accipio autem verbum ἐματαιώθησαν, quasi in Hebræa coniugatione Hithpael, vt si dicas, à seipsis fuisse in eam amentiam compulsos. quo modo etiam interpretor sequẽtia verba ἐσκοτίσθη & ἐμωράνθησαν. Homines enim sponte sua ruunt in idololatriam, ad quam intelligendam & damnandam satis intus lucis haberent nisi eam vltro extinguerent, partim negligentia, partim improbitate: pro quo dixit Apostolus eos iniustè detinere veritatem Dei.

22 Quum se profitentur, φάσκοντες. Vel, Quum putarent. Nam apud Hebræos אמר, quod respondet τῷ λέγειν καὶ φάσκειν, accipitur etiam pro Intus & apud se aliquid constituere, vt Psal.14.a.1. quanquam illud malo, vt inanis illa hominum iactantia hoc verbo φάσκειν significetur. Quidam conuertunt, Qui profitebãtur se esse sapientes: & hæc referunt ad varios omnium gentium philosophos, quales celebrantur Gallorum Druides, Thuscorũ Aruspices, Græcorum Philosophi, Ægyptiorum Sacerdotes, Persarum Magi, Indorum Gymnosophistæ, Iudæorum Rabbini. Hi sunt enim præcipuè qui fœdis superstitionibus sese totúmque vulgus imbuerunt, vt ex ipsorum libris & historiis apparet. Huc pertinet quod ait Cicero libro De natura deorum primo, Quis, inquit, tam cæcus in contemplandis rebus vnquam fuit vt non videret, species istas hominum collatas in deos aut consilio quodam sapientum, quò facilius animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ prauitate conuerterẽt: aut superstitione, vt essent simulacra, quæ venerantes, deos ipsos se adire crederent? Sed, vt cunque sit, certum est omnes homines in genere hîc reprehendi, vt qui sibi sapientissimi videantur in eo ipso in quo se prorsus stultos & insanos produnt: nempe in Dei cultu, quoties hîc vel tantillum ex suo cerebro ausi sunt comminisci: vt perpetua omnium seculorum historia ostendit.

23 Mutarunt enim, καὶ ἤλλαξαν. Vulgata, Et mutauerunt. Erasmus, Mutauerúntque. Mihi verò videtur καὶ pro γὰρ vsurpata. Incorruptibilis, ἀφθάρτου. Erasmus, Immortalis, qui tamen fatetur in Annotationibus, amplius aliquid significare ἄφθαρτον quàm ἀθάνατον. Nam in sacris præsertim literis φθορὰ non modò ad θάνατον, sed etiã ad μιάσματα pertinet: quemadmodũ corrũpi dicitur animus vitiis, & perire etiam aliquis, qui tamen esse nõ desinit, sed est vitiosus aut miserrimus: de quo plura dicemus 1.Cor.15.g.53, & ad Ephesios 4.g.22. In efformatam imaginem, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. Vulgata, In similitudinem imaginis: quod est perobscurum. Est autem Hebraismus qualem annotauimus Matth.24. b.15. Nam assimilatio imaginis hominis dicitur pro imagine ad formam hominis efficta, vt rectè conuertit Erasmus, recedens tamen paulo longius à Græcis. Mutare autem gloriam Dei, est pro glorioso Deo aliud amplecti. Et notanda est duplex atque adeo triplex antithesis. opponitur enim natura ἄφθαρτος, id est omnis corruptionis expers, naturæ hominis tam variæ & inconstanti: Deus omniũ rerum opifex, rei ne conditæ quidem, sed effictæ duntaxat: Deus denique immensa gloria ac maiestate refulgens, rerum etiam abiectissimarum infimæ ac miserrimæ conditioni. Hoc est igitur idololatrarum & ἐθελοθρησκευόντων, id est omnium hominum, acumen, quibus verbi Dei fax non prælucet.

24 Quamobrem etiam, διὸ καὶ. Vulgata & Erasmus prætermiserunt particulam καὶ, quæ tamen non est otiosa neque copulatiuè accipitur, sed (vt in conclusionibus solet) ostendit quàm firmum sit & iustum quod in conclusione ponitur vel negatur. Indicat igitur Paulus quàm iusta sit pœna qua Dominus impios homines afficit, id est, quæ sit peccati & supplicii analogia, ver.25 & 28. Deus (inquit) ab hominibus summa contumelia fuit affectus: æquum fuit igitur vt & ipsi à seipsis contumelia afficerentur. Deum cognitum noluerunt agnoscere

homines pro Deo, neque cultum quem illi debebant exhibuerunt: æquum igitur fuit homines in iis tenebris versari, vt alii alios non agnoscerent, & mutuis iniuriis sese conficerent. Iam ergo incipit Apostolus ex secundæ tabulæ præscripto, id est ex mutuis hominum officiis, mundum redarguere. Et notandus est hic ordo summopere, vt intelligamus religionis contemptum, esse vitiorum & scelerum ac proinde omnium mundi calamitatum primariam originem, quam non potuit perspicere carnis prudentia. Atque vtinã hæc considerarent principes qui religionis curam nihil ad se pertinere putant, & propositis politicis legibus, fieri posse sperant vt iustitia ac proinde pax & trãquillitas inter ciues suos cõseruetur: quasi prius exhauriri possint riui quàm fons ipse obstruatur. Tradidit, παρέδωκεν. Sic vsurpatur etiã à Latinis Tradendi verbũ, vt à Cicerone lib. De fin. 1, Plerique (inquit) obiecta specie virtutis, tradunt se libidinibus constringendos. Tradit autem Deus vt iustus iudex. Cedo verò an qui facinorosum tradit carnifici, inuitus tradit, an volẽs? an carnificum arbitrio ita exponit, vt pœnæ genus certis finibus non circumscribat? cuius denique vi & authoritate agit carnifex? an non iudicis? Neque tamen quum hæc dico, carnificis opus cum iudicis imperio confundo. Quorsum igitur nonnulli, vt veluti laboranti iustitiæ Dei subueniant, otiosam in Deo permissionem imaginantur? nempe ne Deus videatur malorum author. Id verò absit vt cuiquam bono vel in mentem veniat: sed cauendum est etiam atque etiam ne hæc præpostera modestia in summam arrogantiã desinat. Quum enim Scriptura non vereatur vbique Deo dare quòd impios excæcet, induret, seducat, tradat in reprobum sensum: præstat certè hæc fateri, & Deo gratias agere quòd nos respexerit, quàm vel pro reprobis litigare, vel nullam in Deo iustitiam agnoscere cuius causa non possit à nobis intelligi: denique modestiæ cuiusdam prætextu, magis ac magis friuolas ac falsas distinctiones cõminisci. Hæc igitur curiosis finam[us]: nobis satis sit mysteria Dei adorare, & illũ precari ne nos pro nostris meritis in tentationẽ inducat, vt loquitur ipse Dei Filius. Vide infrà 9. d.22. Cupiditatibus, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις. Vulg. In desideria. Erasmus, Per cupiditates. Ego verò puto præpositiones ἐν & εἰς in hoc dicendi genere respondere literæ ל, quam Hebræi tertio casui præponunt. Et desiderii nomen potius πόθον quàm ἐπιθυμίαν declarat.

Vt fœdarent, τοῦ ἀτιμάζεσθαι. Vel, vt corporibus suis fœdarentur. Nam ἀτιμάζεσθαι videtur passiuè potius accipiendum Vulgata, Vt contumeliis afficiant. Erasmus, Vt ignominia afficerent. Inter se, ἐν ἑαυτοῖς. Vel, in sese. Theophylactus autem perinde interpretatur acsi scriptum sit ὑφ' ἑαυτῶν, id est à semetipsis. Vulgata, In semetipsis. Erasmus, Inter se mutuò.

Οἵτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

25 Vt qui Dei veritatem mutarint in mendaciũ, & coluerint ac seruierit rebus creatis, prætermisso Creatore, qui est benedictus in secula. Amen.

25 Qui cõmutauerunt veritatem Dei in mendacio, et coluerũt & seruierũt creaturæ poti[us] quã Creatori, qui est benedictus in secula. Amen.

Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας. αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν·

26 Propterea, *inquã*, tradidit eos Deus fœdis affectibus. nam & fœminæ illorum mutarunt naturalem vsum in eum qui est præter naturam:

26 Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. nã fœminæ eorũ immutauerunt naturalem usum in eum usum qui est contra naturam:

Ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄρρενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες.

27 Similitérque etiam masculi, relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt sua libidine alius in aliũ, masculi in masculos fœda perpetrantes, & compensationem (quam oportuit) erroris sui in sese recipientes.

27 Similiter autẽ & masculi relicto naturali usu fœminæ, exarserunt in desideriis suis inuicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedem (quam oportuit) erroris sui in semetipsis recipientes.

Καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα·

28 Et sicut non visum est eis Deum in notitia retinere: *ita* tradidit eos Deus in mentem omnis iudicii expertem, vt facerẽt quæ minimè cõueniebat:

28 Et sicut non probauerũt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciãt ea quæ non conueniunt:

25 Vt qui Dei veritatẽ mutarint, οἵτινες μετ. &c. Vulg. & Eras. Qui. Ego verò illo modo cõuertere malui μετήλλαξαν, &c. vt ostẽderẽ ista dici αἰτιολογικῶς, & cũ proximo versiculo pro[ximus] cohærere. Prætermisso Creatore, παρὰ τὸν κτίσαντα. Sic purè & eleganter conuertit Hilarius, libro De Trinitate 12. quod quum obseruarit Erasmus, miror eum maluisse interpretari, Supra eum qui condidit. Nã qui hoc modo loquitur, videtur confiteri homines Deo quoque cultum aliquem exhibuisse, sed ita vt secũdas demũ partes tenuerit. Apostolus verò ne hoc quidem hominibus cõcedit, sed eos potius coarguit quòd totũ illum cultum qui vni Deo debebatur, ad res creatas trãstulerint. Vulg. Potius quàm Creatori: sententia quoque non ineptè expressa, quanuis à verbis recesserit.

26 Propterea *inquam*, διὰ τοῦτο. Vel, Propterea *igitur*. Nam perspicuitatis causa non ineptè potest aliud adiungi, vt epanalepsis intelligatur: quod quum non animaduerteret Origenes, tantum abest vt obscura illustret, vt contrà quæ maximè sunt perspicua obscuret. Fœdis affectibus, εἰς πάθη ἀτιμίας. De præpositione εἰς diximus ver.24. πάθη verò malui generali nomine affectus quàm angustiore vocabulo, cupiditates, vel obscurè, morbos, vel barbarè, passiones interpretari. Et ἀτιμία videtur hoc loco fœditatem potius quàm ignominiam declarare.

27 Compensationem, ἀντιμισθίαν. Id est mercedem quæ meritis respõderet. Plus enim est ἀντιμισθία quàm μισθὸς, vt rectè annotauit Erasmus. Errorem autem vocat πλάνην, id est aberrationẽ à recta via, quam natura ipsa commostrabat: nequis errorem putet vocari ἁμάρτημα, id est, peccatum per imprudentiam commissum.

28 Non visum est eis, οὐκ ἐδοκίμασαν: id est οὐκ ἔδοξεν αὐτοῖς. Sic enim τὸ δοκιμάζειν accipitur hoc loco, vt si Gallicè dicas, *Ils n'ont trouvé bon*. Id enim demum probamus quod sentimus. Vulg. & Eras. ad verbum, Non pro-

barunt, nimium obscurè. Deum in notitia retinere, τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. Vel, Deũ agnoscendo retinere. Vtrunque enim verum est, & vanis illis speculationibus quæ tum ab humani ingenii futilitate, tum etiam ab arrogantia & improbitate proficiscuntur, Deum quasi ex notitia nostra expelli: & econtrario, quo magis semel cognitus agnoscitur, reuerentia videlicet & puro cultu, eo magis fieri nobis veluti familiarem. Vulgata ἔχειν conuertit Habere, non satis expressè. Eras. Vt Deum agnoscerent, quasi ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει nihil amplius declaret quàm ἐπιγινώσκειν, sicut Latinis Habere in honore idẽ significat atque Honorare. Sed fuit obseruandum discrimen inter γινώσκειν & ἐπιγινώσκειν, hoc saltem in loco. Omnes enim, velint nolint, aliquam habent Dei notitiam, vt paulo antè ostendit Apostolus: sed Deum nulli agnoscunt vt par est, ac proinde omnes sunt iræ Dei obnoxii, nisi qui in Christo iustificati & sanctificati seruantur. In mentem, εἰς νοῦν. Vulgata, Sensum, id est αἴσθησιν, quæ interpretatio præbuit occasionem Sophistis hæc falsò exponendi de inferioribus animi facultatibus. Omnis iudicii expertem, ἀδόκιμον. Id est insanam ac peruersam: vnde fit vt extincta primùm cõscientia, deinde etiam maxima ex parte sublata synteresi, homines tandem præcipites in omne scelus ferantur: quos ἀπηλγηκότας vocat Apostolus, Eph. 4. c. 19. & sæpenumero mortuos in peccatis: in quibus videlicet ne ratio quidem illa naturalis faciat officium. Omnino enim verissimum est Ciceronis illud, Hominẽ naturæ obedientem homini nocere non posse. Quod quum ita sit, quanuis nemo repentè pessimus euadat, tamen certissimum est, nullos prorsus homines extare, (si filios Dei excipias Spiritu ipsius sanctificatos) in quibus non cernas manifesta istius furoris vestigia. Itaque non satis rectè videtur Erasmus ἀδόκιμον νοῦν interpretari Mentem quæ propter scelera omnibus displiceat. Est enim hæc interpretatio nimium (vt ita dicam) diluta: contrà verò qui Reprobam mentem interpretantur A Deo reiectam, sicut reprobos opponimus electis, videntur (meo quidẽ iudicio) multo seueriores quàm par sit. Ita enim vel omnes homines inter reprobatos numerare oporteret, vel eos duntaxat excipere quos Dominus maturè sanctificaret: id est antequam præcipites in hæc vitia ruerent. Nam aut hæc Pauli doctrina ad omnes homines sigillatim pertinet, quatenus sunt filii Adam, aut manca est ipsius disputatio hac in parte: quod statui nec debet, nec potest. Neque enim valet hæc consequutio, Nonnulli legem naturæ violant, ii videlicet qui traditi sunt in reprobum sensum, id est reprobati: ergo lege naturæ nemo iustificatur. Sed firmum erit argumentum hoc modo, Nemo legem naturæ implet, imò verò omnes (vt apparet ex flagitiosa ipsorum vita) ita insaniunt vt præcipites in scelera ferantur: ergo necesse est homines aliunde quàm à lege naturæ, id est à seipsis, iustitiam sperare. Nostrum verò non est, certos fines aut temporum momenta Dei misericordiæ præscribere: & ipsa non modò promissionum formula, sed etiam experientia cõuincit, Dominum interdum ex intimis etiam vitiorum gurgitibus electos vocare. Quid igitur? nempe ἀδόκιμον νοῦν hoc loco non debemus passiua significatione accipere, pro mente à Deo citra vllam spem salutis reprobata: sed actiuè potius, pro ea in qua sit vis illa iudicii & rationis sepulta: vt homo illa non vtatur, sed quasi sublato boni & mali discrimine, pronus ad peccandum ruat. qua significatione videtur idem vocabulum explicãdum, Tit. 1. d. 16. Itaque vt planius loquens, conscientiarum paci consulerem, malui vti periphrasi quàm cum Vetere interprete & Erasmo Reprobam mentem interpretari.

29 Πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, πορνείᾳ, πονηρίᾳ, πλεονεξίᾳ, κακίᾳ· μεστοὺς φθόνου, φόνου, ἔριδος, δόλου, κακοηθείας·

29 Oppleti omni iniustitia, scortatione, improbitate, auaritia, malitia: pleni inuidia, cæde, contentione, dolo, malignitate:

29 *Repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate:*

30 Ψιθυριστὰς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβριστὰς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς,

30 Susurrones, obtrectatores, Dei osores, cõtumeliosi, superbi, gloriosi, inuẽtores malorũ, parentibus immorigeri,

30 *Susurrones, detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inuẽtores malorum, parentibus non obedientes,*

31 Ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας.

31 Desipientes, fœdifragi, charitatis expertes, implacabiles, immisericordes.

31 *Insipiẽtes, incompositos, sine affectione, absque fœdere, sine misericordia.*

32 Οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες, (ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν) οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι.

32 Qui post Dei iura cognita, (*nempe* eos qui talia faciũt, dignos esse morte:) nõ solùm ea faciunt, sed etiam facientibus patrocinantur.

32 *Qui cũ iustitiã Dei cognouissent, non intellexerunt quoniã qui talia agunt, digni sunt morte: nõ solũ qui ea faciũt, sed etiã qui cõsentiũt facientib⁹.*

29 Oppleti, πεπληρωμένους. Vulgata, Repletos. Retulit enim ad verbum παρέδωκεν. Malignitate, κακοηθείας. Sic rectius (vt opinor) Vetus interpres quàm Erasmus, qui conuertit, Malis præditi moribus. Definit enim κακοήθειαν Aristoteles τὸ ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα, id est, vitium illud quibusdam innatum, quo fit vt omnia in deteriorem partem accipiant. quo nomine à Plutarcho Herodotus acerrimè reprehenditur, inscripto libello περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας.

30 Dei osores, θεοστυγεῖς. Vulg. barbarè, Deo odibiles, pro Deo exosos: quod est ἀπεχθανόμενοι, vt rectè obseruat doctissimus interpres. Gloriosi, ἀλαζόνας. Vel, vani ostentatores: vt fere solent errones & circulatores, quòd non possint ita facilè in mẽdacio deprehendi: vt is cui obiectũ est, En Rhodus, en saltus. Differt igitur hoc vitiũ à superiore, quòd ἀλαζονεία versetur in veritate ac mẽdacio, ὑπερηφανία verò in honore ac infamia.

31 Fœdifragi, ἀσυνθέτους: id est pactorum ac conuentorum immemores. Nam τὸ συντίθεσθαι Græcis etiam significat pacisci. Vulg. Incõpositos, id est ἀτάκτους. Rectius doctissimus interpres insociabiles vocat. Charitatis expertes, ἀστόργους. Vulg. Sine affectione: quum non omnis affectio sit στοργή. Erasmus longiore circuitu, Alieni à charitatis affectu. Intelligit autem Paulus στοργὰς φυσικὰς, vt parentum in liberos, mariti & vxoris, & alias eiusmodi quas Stoici stultè inter vitia numerarunt. Implacabiles, ἀσπόνδους. Id est (vt rectè expressit Erasmus) fœderis nescii: cuiusmodi vitium vocatur à Græcis μνησικακία, hodie inter aulicorũ virtutes numeratum.

32 Qui post Dei iura cognita, οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες. Vulg. & Eras. τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ vertunt iustitiam Dei, δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ: quum iustitia illud declaret quo iustus Deus est, δικαίωμα verò significet ius ipsum à Deo positum, quod à philosophis lex naturæ, à Iurisconsultis ius gentium dicitur. Quanuis enim

Lex Mosis sit illius plana ac perfecta explanatio: tamen quum Apostolus aduersus omnes homines adhuc disseruerit, non possunt ista satis commodè de Lege Mosis intelligi. Vsus sum autem plurali numero vt magis perspicuè loquerer, & Dei potius dixi quàm Diuina, vt sciamus auctorem non autem materiam laudari. Quod autem attinet ad participium ἐπιγνόντες, non iam accipitur vt paulo antè, sed pro γνόντες. Nempe eos, ὅτι. Sic legunt omnia Græca exemplaria quæ nobis contigit inspicere: Vetus tamen interpres (quem etiam sequitur Cyprianus lib. 1. epist. 4) scriptum habet, Non intellexerunt quoniam qui talia faciunt, &c. i. οὐ συνῆκαν ὅτι, &c. quæ verba puto addita esse ad explanandam sententiam, quia nimirum paulo pòst legit οἱ ποιοῦντες & οἱ συνευδοκοῦντες. de quo mox dicemus. Non solùm ea faciunt, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσι. Isidorus in Græcis scholiis annotat nonnullos legere, οὐ μόνον οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες τοῖς πράσσουσι. Id est (vt etiam vertit Vetus interpres) Non solùm qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus. Atqui præterquam quòd in omnibus vetustis codicibus reperitur ea lectio quam sequuti sumus, hiabit etiam contextus si ita legeris, nisi addas illud οὐ συνῆκαν, id est non intellexerunt, cum Vetere interprete. Deinde multo vberior est sententia quam sumus amplexi. imponit enim Paulus quasi colophonem istorum portentorum enumerationi, addito eo scelere quo nullum est maius, quum videlicet non contenti peccare, aliorum etiam scelera pro virili adiuuamus, & quidem aliqua cum voluptate. Patrocinãtur, συνευδοκοῦσι. Id est συνηγοροῦσιν, vt cõmodè (meo quidem iudicio) exponit Theophylactus, quem sum in eo sequutus. Alioqui τὸ συνευδοκεῖν alibi conuertimus comprobare seu assentiri. Hic verò quiddam amplius videtur significare, quum præsertim Chrysostomus duobus vtatur in illo declarando, nempe τῷ συμπράττειν καὶ ἐπαινεῖν. id est, socium esse in malè agendo, atque etiam peccantem laudare. Quibus etiam Græca scholia adiiciunt εἰς τὸ κακὸν παρακαλεῖν. id est, ad malum prouocare. Denique omnes consensionis species hoc vocabulo declarantur.

Κεφάλαιον β΄.

CAP. II.

CAP. II.

1 Διὸ ἀναπολόγητος εἶ ὦ ἄνθρωπε πᾶς ὁ κρίνων· ἐν ᾧ γὰρ κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυτὸν κατακρίνεις· τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων.

1 Quapropter inexcusabilis es ô homo, quisquis *alios* dãnas. nã hoc ipso quòd damnas alterum, teipsum condemnas. eadem enim facis *tu* qui *alios* damnas.

1 *Propter quod inexcusabilis es ô homo omnis qui iudicas: in quo enim iudicas alterum, teipsum condemnas: eadem enim agis qui iudicas.*

2 Οἴδαμεν δὲ ὅτι τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ

2 Scimus verò iudicium Dei

2 *Scimus enim quoniam iudicium Dei*

IN CAPVT II.

1 Quapropter, διό. Origenes ista cum proximis ita connectit vt prorsus cohæreant: & caput secundum incipit à Scimus verò iudicium Dei, &c. à cuius sententia non abhorret Erasmus. Si modò (inquit) superiore versiculo addatur οἱ, vt legamus hoc pacto, οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦντες, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι. Ego verò non video (etiamsi ita legeris) quomodo non hiet tota illa periodus, vt diximus in penultima superioris capitis annotatione. Deinde etiamsi hoc concederem ita esse vt vult Erasmus: quis tamen non videt Origenem bis peccare quum hæc ita connectit? Paulum enim aliud hominum genus aggredi, satis ostendit vocabulum κρίνειν, quod significat reprehendere ac damnare: quum antea disertè ostenderit se aduersus illos agere qui & ipsi malè agunt, & malè agentes sua consensione iuuant. ex quo consequitur, ab Origene, quum ista connectit, diuersa prorsus argumenta coniungi. Deinde quod Paulus subiungit, Scimus verò iudicium Dei esse secũdum veritatem: quis est tam cæcus qui nõ videat adhiberi vt quod paulo antè præcesserat, confirmaret? Alter ergo hic est error Origenis, quòd coniunctissima dirimat. Itaque vulgatam distinctionem sequi maluimus quàm cum illo aberrare à scopo. Sed si hæc diuersa sũt (dicet aliquis) quorsum vtitur Apostolus particula διό, qua sanè indicat ea quæ dicturus est, à superioribus pendere? Respondeo, non contraria, sed diuersa hæc esse, nempe vt diuersas species in eodem genere coeuntes, ac proinde Paulum vtrique parti argumẽtum meritò adhibere à communi vtriusque ratione sumptum. Genus est, Legem violare, ac proinde iustum nõ esse, sed iræ Dei obnoxium. Ratio generalis est, nosse ius Dei, quòd videlicet qui hoc vel illud agant, digni sunt morte, & nihilominus contra ius Dei facere. Species diuersæ sunt: vna, apertè Legem Dei violare: altera, nonnihil habere æquitatis, & malè agentes reprehendere. Aduersus illos egit priore loco Apostolus, istos nunc aggreditur: vtrosque autem communi illa ratione confutat, ideòque vtitur particula διό. Quisquis *alios* damnas, πᾶς ὁ κρίνων. Vulg. Omnis qui iudicas. Erasmus. Quisquis es qui iudicas. Nos Damnandi vocabulo vti maluimus: primùm quia κρίνειν hoc loco accipitur pro Culpare & reprehendere, nec satis rectè à nonnullis restringitur ad iudices vel politicos vel ecclesiasticos: deinde vt seruarem paronomasiam quæ est in verbis Græcis κρίνεις & κατακρίνεις. Sed prudenter hoc quoque considerandum est, non esse propositum Paulo, eorum factum reprehẽdere qui aliorum vitia carpũt: (neque enim hoc ad propositam disputationem facit, éstque, si rectè fiat, in primis laudabile) sed potius ostendere, ne eos quidem qui non assentiuntur malè agentibus, idoneam excusationem habere coram Deo, imò aduersus seipsos sentẽtiam ferre. Nam hoc ipso, ἐν ᾧ γάρ. Vulgata, In quo enim: quæ interpretatio est nimium angusta: quanuis & Græcis & Latinis quibusdam arrideat. Pertinet enim duntaxat ad eos qui eorundem vitiorum sunt rei: vt siquis impius impium, aut adulter adulterum reprehendat. quod non est perpetuum: quia fieri potest vt furari minimè velit qui furem damnet. Paulus autem in ipso genere paritatem istam non in criminis specie considerat: itaque posse fieri negat vt qui alium reprehẽdit, idcirco iustus sit coram Deo. Cur enim reprehendit? nempe quia iudicat eum malè agere, id est Legem violare: ecquis autem est qui Legem non violet aliqua in parte? Itaque quisquis alios damnat vt Legum transgressores, ipse seipsum eo ipso condemnat quòd alium damnet. In vno codice scriptum erat ἐν ᾧ γὰρ κρίματι, quo enim iudicio, & ita citatur hic locus à Hieronymo, extremo secundo libro in Ezechielem. Eadem enim, τὰ γὰρ αὐτά. Nõ inculcat Apostolus quod in extremo capite superiore dixerat, vt putauit Erasmus. Neque enim idem declarãt αὐτὰ & τὰ αὐτὰ, id est ea & eadem. Verùm cur ita loquitur, quum qui alios reprehendunt, non semper iisdem vitiis sint obnoxii? Huic obiectioni occurrit Paulus sequenti versiculo, quem idcirco diximus cum isto prorsus connectendum. Tu qui *alios* damnas, ὁ κρίνων. Vulg. Qui iudicas, id est ὃ κρίνεις. Sed vetusti codices emendati scriptum habent QVI.

2 Scimus verò, οἴδαμεν δέ. Prudenter Paulus in hac tota disputatione non adhibet sententias ex verbo Dei petitas, (disserit enim aduersus omnes homines in genere, inter quos pauci admodum vel de ipso nomine verbum Dei cognouerãt) sed potius προλήψεις & communes illas notiones quas Deus in hominis natura ita insculpsit vt Satan eas prorsus delere nũnquam potuerit. Cuiusmodi hæc est, Deum longè acutius omnia cernere quàm homines, & iustissimum esse scelerum vindicem: Quò etiam pertinet tritus ille apud Græcos versiculus, Πάντ᾽ ἐφορᾷ Θεοῦ ἐκδίκου ὄμμα.

ἐστὶ κατ' ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας.	eſſe secundum veritatem aduerſus eos qui talia agunt.	*eſt ſecundum ueritatem in eos qui talia agunt.*
3 Λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε ὁ κρίνων τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐτά, ὅτι σὺ ἐκφεύξῃ τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ;	3 Putas autem hoc, ô homo qui damnas eos qui talia faciunt,& facis ea, fore vt tu effugias iudicium Dei?	3 *Exiſtimas autem hoc, ô homo qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quia tu effugies iudiciũ Dei?*
4 Ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει;	4 An copiam benignitatis eius & tolerantiæ ac lenitatis contemnis, ignorans te benignitate Dei ad reſipiſcentiam deduci?	4 *An diuitias bonitatis eius & patientiæ, & longanimitatis contemnis, ignorans quoniam benignitas Dei ad pœnitentiã te adducat?*
5 Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ.	5 Sed pro duritia tua & corde quod reſipiſcere neſcit, ‖theſaurizas tibiipſi iram in diem iræ & patefactionis iuſti iudicii Dei:	5 *Secũdum autem duritiã tuam & impœnitens cor, theſaurizas tibi irã in diẽ iræ & reuelationis iuſti iudicii Dei:*
6 Ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.	6 ‖Qui reddet vnicuique ſecũdum opera ipſius:	6 *Qui reddet unicuique ſecundum opera eius:*
7 Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον.	7 Iis quidem qui perſtant, boni operis gloriam & honorem & immortalitatem, *id eſt* iis qui quærunt vitam æternam:	7 *Iis quidem qui ſecundum patientiam boni operis, gloriã & honorẽ & incorruptionem quærũt, uitam æternam:*

Luc.5.a.3

Pſal.61.d.13 matth.16 d.27, apoc.22.c.12

Secundum veritatem, κατ' ἀλήθειαν. Vel, ex veritate, id eſt ex vera æſtimatione, non autem ex ſpecie exteriore. Spectat ergo interiores motus Paulus, quos Deus intuetur, & hominum opiniones diuinis iudiciis opponit: quæ vera eſt ratio homines coarguendi, quanuis aut aliis aut ſibiipſis iuſti videantur. Seuerus es aliorum reprehenſor, rectè quidẽ, ſed mirũ eſt ni iiſdẽ vitiis intus ſcateas quæ in aliis reprehẽdis: certè eorũdẽ vitiorum ſemina in te ineſſe oportet ſi homo es: & vt non iiſdẽ ſceleribus ſis obnoxius, neque hoc vel illo crimine contaminatus, tamen alia intus foues nihilo minus execranda coram Deo. Denique etiamſi tibi non ſis conſcius vllius ſceleris, (quod tamen fieri non poteſt) quàm multa ducis pro virtutibus quæ coram Deo manifeſta ſunt ſcelera: & tu quoque, ſi propius inſpiceres, ſcelera eſſe confitereris? Socrates in foro diſſerit de virtute, & religionem interim (id eſt publicum errorem) colit: ſiquidem moriens iubet gallum Æſculapio reddi: quinetiam cõmunes eſſe mulieres oportere cenſet. nam certè Plato non ſeruauit τὸ πρέπον ſi hos ſermones falsò tribuit præceptori. Cato acerrimus virtutis cuſtos, fœnus iniquiſſimum exercet, vxorem proſtituit, nec dubitat ſibi mortem conſciſcere. Idem de cæteris eſto iudicium. Itaque Paulus hoc vno verbo vniuerſam carnis ſanctimoniam ad inferos detrudit, & meritò in iſtos acrius quàm in alios omnes inuehitur.

4 Copiam, τοῦ πλούτου. Quum πλοῦτος propriè declaret diuitias, (vt cõuertit Vetus interpres) ſolet tranſlatitiè vſurpari à Paulo quoties ingentem alicuius rei vim & copiam vult intelligi: ſicut obſeruauit Eraſmus, vt infrà, cap.9.e.23, & alibi ſæpe. Lenitatis, μακροθυμίας. Vulgata, Longanimitatis, barbarè. Quidam, Lentitudinis, id eſt ἀοργησίας, quæ inter vitia meritò numeratur. Vide Matth.18.c.26. Ignorans, ἀγνοῶν. Conſentiunt in hac lectione vetuſti codices Latini, quanuis vulgò legatur ignoras, ἀγνοεῖς. Deduci, ἄγει. Vulgata, Adducit. quod videtur declarare euentũ, quum hîc ſignificetur duntaxat conſilium ac voluntas, & ea quidẽ clementiæ plena.

5 Theſaurizas, θησαυρίζεις. Huc ſpectat etymon Græci vocabuli, τὸ εἰς αὔριον τιθέναι, id eſt in craſtinum recondere, quo ſignificatur homines, dum cupiditatibus ſuis quotidie indulgendo exiſtimant ſe aliquid bonis ſuis adiicere, tãdem pro theſauro inuenturos Dei indignationem. Itaque theſaurizãdi verbum quanuis parum Latinum, tamen vt maximè conueniens retinuimus. In diem, ἐν ἡμέρᾳ. Sic malo interpretari quàm In die, quia de futuro loquitur. Huc pertinet egregium illud Homeri dictum Iliados δ, quod adſcribere libuit, vt intelligamus quàm eruditè diſputet Apoſtolus ex communibus humanæ mentis prænotionibus. Sic igitur Agamemnon de Troianorum periurio conquerens, Εἴπερ γάρ τε καὶ αὐτίκ' Ὀλύμπιος οὐκ ἐτέλεσσεν, Ἔκ τε καὶ ὀψὲ τελεῖ, σύν τε μεγάλῳ ἀπέτισαν Σὺν σφῇσιν κεφαλῇσι, γυναιξί τε καὶ τεκέεσσιν. Iuſti iudicii, δικαιοκρισίας. Vetera exemplaria legunt καὶ δικαιοκρισίας, & Græca etiam ſcholia. & Baſilius ἠθικῶν ὅρῳ α. Mihi tamen magis placet omitti coniunctionem: quomodo Vetus interpres conuertit, & citat Auguſtinus lib. contra Iulian. 5. cap. 3, & De ciuitate Dei, 1. cap.8. Cæterùm cui tantum eſt otii vt mirificas nugas velit cognoſcere, cur videlicet Deus in vltimum diem reiecerit vniuerſale iudicium, legat quæ Origenes ſuo more in hũc locum μετεωρολογεῖ, aditũ patefaciens mortuorum inuocationi, & igni purgatorio, detorto etiam ad ſua ſomnia Apoſtolico dicto, 1. Tim.5. d.24. quaſi eo loco Paulus de ſupremo illo Dei iudicio diſſerat.

6 Secundum opera ipſius, κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ergo (inquiunt Sophiſtæ) etiam operibus iuſtificamur coram Deo. Ego verò contrà colligo quod disertè aiunt Dauid & noſter Apoſtolus infrà, cap.3.c.20, Ergo ex operibus ſuis nullus hominum iuſtificabitur. Ecquis enim adferet hæc opera quibus vitam æternam perſolui dicit Apoſtolus? an homines non regenerati? atqui reuelatur ira Dei aduerſus omnes homines, quia omnes peccauerunt. an filii Dei? at ne Abrahã quidẽ habet de quo glorietur corã Deo, vt infrà, cap.4.a.2, oſtendimus. Ergo vnus Chriſtus hæc adferet, factus nimirũ nobis iuſtitia & iuſtificatio, quẽ quidẽ ſola fide apprehẽdimus. Quis enim dedit illi prior, & retribuet ei? Ergo qui huius loci teſtimonio abutuntur ſtabiliendæ operũ iuſtitiæ, prætérquam quòd manifeſtiſſimè detorquent Pauli verba in contrariam prorſus ſententiam, ineptè etiam ac planè ſophiſticè aſſumunt τὸ ζητούμενον in argumentando.

7 Iis quidẽ qui perſtant, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονήν. Id eſt τοῖς μὲν ὑπομένουσι, vt cõtentioſos vocat τοὺς ἐξ ἐριθείας, & circuncisos τοὺς ἐκ περιτομῆς: vt etiam explicat Ambroſius, & diſtinguũt Græca ſcholia. Eraſ. autem Origenem

ſequutus, cõiungit ἔργου ἀγαθοῦ cum ὑπομονήν, & omnia hæc ſubiicit participio ζητοῦσι. Sic enim interpretatur, Illis quidem qui perſeuerantes in opere bono, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam. Vulgata autem vertit ad verbum, Iis quidem qui ſecundum patientiam boni operis gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam: eadem diſtinctione ſeruata, niſi quod Boni operis, poteſt conſtrui cum iis quæ ſequuntur. Boni operis gloriam, ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν. Id eſt, gloriam quæ bona opera conſequitur. Sic enim multo planior & magis perſpicua eſt ſententia quàm ſi ἔργου ἀγαθοῦ cõiungas cum ὑπομονήν, neque aliam diſtinctionem norunt Græca ſcholia, quæ ſequuti ſumus: vt planè mirer Eraſmum aliter trãdidiſſe. Ecce verò iterum inſurgunt Sophiſtæ, & mercedem proponunt operibus debitam. Cedo verò, quos alloquitur Apoſtolus? an eos in quibus fides operatur? atqui de iis nõdum diſſeruit: & disertè etiam teſtatur Auguſtinus, bona opera non præcedere iuſtificãdum, ſed iuſtificatum ſequi: quod & ipſum docet ſenſus communis: ſiquidem arbor fructum gignit, non fructus arborem à qua gignitur. Supereſt ergo vt eos alloquatur Apoſtolus qui Chriſto nondum per fidem ſunt inſiti. Iſti verò quæ bona opera proferent? Siquidem quicquid abſque fide fit, peccatum eſt: fides autem eſt ex auditu, iſti verò vel non audierunt, vel certè non didicerunt. At enim ſi tales nulli ſunt quales hîc deſcribit Paulus, cur hoc profert? an vt vanam aliquam ideam proponat? Minimè verò: ſed vt hac propoſita conditione ſalutis, omni ex parte quod ad hominis vires ac facultates ἀδυνάτου, omnes ſua ipſorum iuſtitia ſpoliatos ad eum adducat, à quo vno per ſolam fidem apprehenſo, gratis iuſtificentur: vt ipſe disertè concludit infrà, cap. tertio, c.20.21, & deinceps. *Id eſt* iis qui quærunt, ζητοῦσι. Sic rurſus diſtinguũt Græca ſcholia, & rectè, meo quidem iudicio. Nam eiuſmodi epexegeſes frequentiſſimè occurrunt, vt in Iohanne præſertim annotaui. Addidi tamen particulam exegeticam, vt planior eſſet ſententia. Explicat ergo Apoſtolus quinam ſint καθ' ὑπομονήν, ii nimirum qui ad immortalem vitam nullis doloribus aut moleſtiis fracti peruenerunt: quò pertinet illud Heſiodi, Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν Ἀθάνατοι· μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' αὐτήν, Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον, &c. Hæc igitur rectè philoſophi: ſed in eo tamen hallucinati quòd homines putarunt diligentia & longa conſuetudine virtutis habitum conſequi, quum ne ingredi quidem hãc viam poſſint, nedum vt ad metam perueniant: ſicut Paulus vno verbo expoſuit quum diceret Deum κατ' ἀλήθειαν iudicare. Quæ verò diſputat tribus paginis Origenes in hunc locum de fidelium luctu, planè ſunt ἀπροσδιόνυσα, quum illos Paulus non alloquatur.

8 Τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς καὶ ὀργή.	8 Iis verò qui ſunt contentioſi, & qui veritati quidem non obtemperant, ſed obtemperant iniuſtitiæ, *reddetur* excandeſcentia & ira.	8 *Iis autem qui ſunt ex contentione, & qui non acquieſcunt ueritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio.*
9 Θλῖψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν, Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἕλληνος.	9 Oppreſſio & anguſtia aduerſus omnem animam hominis perpetrantis malum, tum Iudæi in primis, tum etiam Græci:	9 *Tribulatio & anguſtia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primùm & Græci:*
10 Δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.	10 Gloria verò & honor & pax cuiuis operanti bonum, tum Iudæo in primis, tum & Græco.	10 *Gloria autem & honor & pax omni operãti bonum, Iudæo primùm & Græco.*
11 Οὐ γάρ ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ.	11 Non enim eſt perſonarum acceptio apud Deum.	11 *Non eſt enim acceptio perſonarum apud Deum.*
12 Ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται,	12 Quicunque enim ſine Lege peccauerunt, ſine Lege quoque peribunt: & quicunque in Lege peccauerunt, per Legem damnabuntur.	12 *Quicunque enim ſine Lege peccauerunt, ſine Lege & peribunt: & quicunque in Lege peccauerunt, per Legem iudicabuntur.*
13 (Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου	13 (Non enim qui audiunt Le-	13 *(Non enim auditores Le*

8 Excandeſcentia, θυμός. Id eſt, ira ſubitò inflammata, Dei videlicet in peccatorem, non ipſius peccatoris in ſeſe, vt putauit Origenes. Solent autem Græci interpretes pro eo quod in Scripturis dicitur חמה θυμὸν interpretari, צרה θλῖψιν, id eſt oppreſſionem, pro צוק στενοχωρίαν, id eſt anguſtiam: eſtque ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, per ſyllepſin ſubaudiendum ἀποδοθήσεται, quum alioqui dicendum fuiſſet θυμὸν καὶ ὀργὴν quarto caſu. Sed & illud annotandum eſt, Veritatis appellatione non iam prædicationem verbi Dei, ſed naturalem notitiam intelligi, vt ſuprà, verſu 18. quod quia Origenes & ex veteribus nonnulli non viderũt, totam Pauli diſputationem perturbarunt.

9 Oppreſſio, θλῖψις. Plerique connectunt hæc duo cum præcedentibus, quod non incõmodè etiam fieri poteſt: ſed mihi videtur melius reſpondere antitheſis verſiculi decimi ſi nouam periodum hîc incohemus.

11 Non eſt perſonarum acceptio, οὐκ ἔστι προσωποληψία. Id eſt, homines non metitur Deus ex genere, vel patria, vt eos amplectatur vel repudiet. Eraſmus mauult Reſpectum perſonarum interpretari. Ergo (clamitant præpoſteri quidam diuinæ iuſtitiæ patroni) Deus neminem ab æterno reprobauit. Mirum certè hominum acumen, qui quum negare non poſſint Deum aliquos ab æterno elegiſſe in ſemetipſo, tamen imaginantur, ſic potuiſſe nonnullos eligi vt nullus repudiaretur. Deinde ſciendum eſt, eligere aliquos, & aliquos iuſto iudicio deſtinare ab æterno, non eſſe προσωποληψίαν. Sed ſi Deus ex aliquot paribus nonnullos in ipſis eligeret, id eſt qualitatem aliquam reſpiciens in ipſis hærentem, alios verò repudiaret, tum demũ προσωπολήπτης, ac proinde (quod abſit) iniquus iudex humanæ rationi videri poſſet. Quum verò tanquam figulus, priuſquam vaſa condat, alia gloriæ, alia iuſto iudicio deſtinat, quæ tandem hîc eſſe poteſt προσωποληψίας ſuſpicio? Denique πρόσωπον non declarat ipſos homines, ſed externas qualitates, vt genus, dignitatem, opes, patriam denique, ſiue gentem, vt hoc loco. Vide Mar.12.b.14.

12 Sine Lege, ἀνόμως, i. ἄνευ νόμου, vt mox explicatur. Alioqui ἀνόμως dici ſolet pro παρανόμως, i. cõtra Legẽ.

δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται.	gem, iusti sunt apud Deum, sed qui Legem præstant, iustificabuntur.	gis iusti sunt apud Deũ: sed factores Legis iustificabuntur.
Ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος·	14 Nam quum Gentes quæ Legem non habent, natura quæ Legis sunt faciant, isti Legem non habentes, sibiipsis sunt lex:	14 Quum enim Gentes quæ Legem non habent, naturaliter ea quæ Legis sunt faciũt, eiusmodi, Legem non habẽtes, ipsi sibi sunt Lex:
Οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων)	15 Vt qui ostendant opus Legis scriptum in cordibus suis, vnà testimonium reddẽte ipsorum conscientia, & cogitationibus sese mutuò accusantibus, aut etiam excusantibus)	15 Qui ostendunt opus Legis scriptum in cordib' suis, testimoniũ reddente illis conscientia ipsorum, & inter se inuicẽ cogitationum accusantium, aut etiam defendentium)
Ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.	16 In die quo iudicabit Dominus de occultis hominum, ex Euangelio meo, per Iesum Christum.	16 In die quum iudicabit Deus occulta hominũ, secundũ Euangeliũ meum, per Iesum Christum.
Ἴδε, σὺ Ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν Θεῷ,	17 Ecce, tu cognominaris Iudæus, & acquiescis in Lege, & gloriaris in Deo,	17 Si autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in Lege, & gloriaris in Deo,

13 Iustificabuntur, δικαιωθήσονται. Id est, iusti pronuntiabuntur apud Dei tribunal. Quid igitur superest (dicet Sophista) quominus operibus decidas aliquam saltem iustitiæ partem? Respondeo, hoc ipsum superesse quod tu nusquam nisi in vno Christo inuenies, id est vt istam iustitiam adferas. Istam si habes, profer, & sanè iustus eris ex Lege: sed quum non habeas, (nisi fortè iustior es quàm Abraham, & Apostolus ipse, clamans se non esse sibi conscium, nec tamen in hoc iustificatum:) aut tibi, miser Sophista, cum tuis meritis, bullis & indulgentiis, pereundum est: aut (quod vtinam potius facias) amplectenda tibi iustitia ex fide & gratia, quæ iustitiam absque Lege tibi imputatam stabiliat. Videntur autem versiculi 13.14.15, parenthesi commodè posse includi, ita vt decimussextus connectatur cum duodecimo: & parenthesis in duas partes distinguatur. Nam versiculus decimustertius ad Iudæos pertinet, quos dixerat per Legem condemnandos, ad quorum etiã causam agendam paulatim progreditur Apostolus. Reliqui verò duo, nempe decimusquartus & decimusquintus, confirmãt quod dixerat, perituros sine Lege qui sine Lege peccarunt. Quia, inquit, vt Legem Mosis non habeant, (cœpit enim Gentes Apostolus cum Iudæis comparare) habent tamen aliam Legem in cordibus suis insculptam: quod vel ex eo produnt quòd & ipsi inter vitia & virtutes (præeunte illa luce) discrimen aliquod constituunt, vt planè sint ἀναπολόγητοι. Hæc est germana huius loci explicatio: quam quum plerique ex veteribus non obseruarint, mirum est quantum à scopo Apostoli aberrarint: dum alii putant hæc accipienda de Gentibus quæ in Christum prædicatum tandem crediderunt: alii naturam intelligunt per fidem in Christum restitutam: alii etiam disputant de iis qui ex Gentium numero in Christum vẽturum crediderunt, vt Melchisedec, & siqui alii tales fuerunt. quæ omnia quàm parum appositè dicantur, res ipsa ostendit. Est enim vniuersalis hæc doctrina, ad omnes omnium ætatum profanos homines pertinens, nec ad commendandas illorum virtutes accommodata, sed huc potius vt omnis excusatio illis adimatur.

14 Quæ Legem non habent, τὰ μὴ νόμον ἔχοντα. Hoc non est simpliciter intelligendum, sed κατά τι, id est Iudæorum habita ratione, quibus Deus singula Legis capita tradidit. Quæ Legis sunt faciant, τὰ τοῦ νόμου ποιῇ. Id est, honesta iubeant, turpia prohibeant: veluti quum de religione præcipiunt, in furta, adulteria, homicidia pœnas statuunt. Neque enim hoc à Paulo dictũ est de ipsa Legis obseruatione, sed duntaxat de ratione quam profanæ etiam gentes in legibus condendis sunt sequutæ. minimè id quidem quasi plena veræ pietatis aut iustitiæ cognitione natura præditi sint homines, sed quòd, velint nolint, aliquem habeant religionis sensum, & aliquod turpis & honesti discrimen, quæ illis condemnandis sufficiunt.

15 Opus Legis scriptum in cordibus suis, τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Alibi, vt Ierem. 31. v. 33, dicuntur habere Legem cordibus inscriptam, quorum corda Dominus sancto suo Spiritu circuncidit, vt loquitur Moses Deuter. 30. v. 6: sed hoc loco Paulus de hominibus loquens in genere quales nascuntur, de naturali notitia hoc intelligit, non autem de implendæ Legis facultate, vt rectè notat doctissimus interpres. Cogitationibus accusantibus, τῶν λογισμῶν κατηγορούντων. Non est excusandus Vetus interpres, qui ineptè vertit, Cogitationum accusantium vel defendentium, quum certum sit hæc poni absolutè, nec ista possint satis cohærere cum nomine συνειδήσεως.

16 In die, ἐν ἡμέρᾳ. Vel In diem, pro εἰς ἡμέραν, vt suprà, ver. 5, minimè id quidem quasi conscientiæ testimonium in eum vsque diem differatur, (sicut existimauit Castellio, qui participia præsẽtis tempois συμμαρτυρούσης, κατηγορούντων, ἀπολογουμένων, deprauata prorsus Apostoli sententia, vertit futuro tempore, Testabitur, accusabunt, defendent:) sed potius quia testimonium illud ne morte quidem abolitum, in eum vsque diem vigebit. Malui tamen interpretari IN DIE, ita vt hic versiculus cohæreat cum duodecimo, tribus interiectis per parenthesin inclusis: quoniam alioqui quod hic dicitur de die Domini, videretur ad solas Gentes pertinere si cum proximè præcedentibus cõiungeretur. Ex Euangelio meo, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου. Id est, sicut testatur doctrina hæc cuius ego sum præco constitutus.

17 Ecce, ἴδε. Nunc peculiariter differit aduersus Iudæos Legi Mosis confidentes. Itaque optimè conuenit hæc particula, illos Legi ἐπαναπαυομένους, id est quasi placidè indormientes, excitans, vt apertum ac proximum periculum cernãt. Vulgata, Si autem, εἰ δέ: quod etiam scriptum inuenimus in tribus codicibus. Sed & Origenes & Ambrosius & Theophylactus ita videntur legisse. Gloriaris, καυχᾶσαι. Annotant grammatici καυχᾶσαι dici pro καυχᾷ, sicut κοιμᾶσαι pro κοιμᾷ.

Καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα, κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου.	18 Et nosti *eius* voluntatem, & exploras quæ discrepant, institutus ex Lege.	18 Et nosti uoluntatem, & probas utiliora, instructus per Legem.
Πέποιθάς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει,	19 Confidísque te ducem esse cæcorum, lucem eorum qui *sunt* in tenebris,	19 Cõfidis teipsum esse ducem cæcorũ, lumen eorũ qui in tenebris sunt,
Παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ.	20 Eruditorem insipientium, magistrum infantium, quòd habeas informationem cognitionis ac veritatis in Lege.	20 Eruditorem insipientiũ, magistrũ infantiũ, habentem formam scientiæ & ueritatis in Lege.
Ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις; ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν, κλέπτεις;	21 Qui igitur doces alium, teipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?	21 Qui ergo alium doces, teipsum non doces? qui prædicas non furãdum, furaris?
Ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν, μοιχεύεις; ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα, ἱεροσυλεῖς;	22 Qui dicis non mœchãdum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium admittis?	22 Qui dicis nõ mœchãdũ, mœcharis? q abominaris idola, sacrilegium facis?
Ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζεις;	23 Qui de Lege gloriaris, per Legis transgressionem Deum dedecoras?	23 Qui in Lege gloriaris, per præuaricationem Legis Deum inhonoras?
Τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καθὼς γέγραπται.	24 Nam ‖ Dei nomen propter vos blasphematur inter Gẽtes, sicut scriptum est.	24 Nomen enim Dei per uos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est. Esa. 52. b. 5 ezech. 36. d. 23
Περιτομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ ἐὰν νόμον πράσσῃς· ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς, ἡ περιτομή σου ἀκροβυστία γέγονεν.	25 Nam circũcisio quidẽ prodest si Legem seruaris: quòd si trãsgressor Legis fueris, circuncisio tua facta est præputium.	25 Circuncisio quidẽ prodest si Legem obserues: si autẽ præuaricator Legis sis, circuncisio tua præputium facta est.
Ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται;	26 Itaque si præputium iura Legis seruauerit, nónne præputiũ illius pro circuncisione reputabitur?	26 Si igitur præputiũ iustitias Legis custodiat, nónne præputiũ illius in circuncisionem reputabitur?
Καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία τὸν νόμον τελοῦσα, σὲ τὸν διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου;	27 Et quod est ex natura præputium, si Legẽ seruet, damnabit te qui per literam & circũcisionem transgressor es Legis?	27 Et iudicabit id quod ex natura est præputiũ, Legẽ cõsummãs, te q p literã & circuncisionẽ præuaricator Legis es?

18 Exploras quæ discrepant, δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα. Gloriamini, inquit, de Deo, id est quòd noueritis Dei voluntatem, & possitis discernere quæ ab illa discrepant, vt qui sitis à pueris instituti in Lege. Est enim seruanda vis verbi κατηχεῖσθαι. Sic Philip. 1. b. 10, idem dicendi genus explico. Vulgata, Probas vtiliora: quo modo etiam interpretatur Theophylactus. Nam τὸ διαφέρειν interdum accipitur pro συμφέρειν, id est vtilem esse, vt prolatis exemplis ostendit doctissimus Budæus. Erasmus de eo videtur dubitare, ideóque conuertere maluit, Probas eximia, quia τὸ διαφέρειν interdum declarat præstare & antecellere. Lector quam maximè probabit ex his interpretationibus sequatur.

20 Infantium, νηπίων. Eras. imperitorum. Nam, inquit, nemo infantes docet. Ego verò id fateor: sed quis non videt Apostolum his epithetis repræsentare Iudæorum fastum, qui cæteros homines non tantùm pro imperitis, sed quasi pro infantibus haberent? Itaque nisi infimum istum imperitiæ gradum significaris, peribit huius dicti energia. Informationem, μόρφωσιν. Id est rationem instituendi ac formandi alios in cognitione veritatis. Vel, vt Vulgata & Erasmus, Formam, id est apparentiam vt vulgò vocant, sicut accipitur idem vocabulum 2. Tim. 3. v. 5. acsi diceret Paulus, prætextu externi Legalis cultus Iudæos omnia sibi solis vindicasse, quũ re vera nihil minus quàm Legem præstarent.

26 Si præputium, ἐὰν ἡ ἀκροβυστία. Priore hoc loco præputium accipitur pro præputiato, id est pro ipso incircunciso, metonymicè: (alioquin quid declararet præputium præputii) posteriore autem loco, nõ pro ipso incircunciso, sed pro eius statu ac conditione ponitur, id est pro incircuncisum esse, siue pro Gentilismo, vt ita dicam: vt in superiore versiculo, quum diceret circuncisionem versam esse in præputium. i. Iudaismum in Gẽtilismum. nam certè pro illa pellicula neutro loco videtur satis commodè accipi posse. Iura Legis, τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου. Quid significent δικαιώματα diximus Luc. 1. a. 6, vbi constitutiones vertimus: hîc verò maluimus iura interpretari, quia in genere, hoc vocabulo significatur hoc loco quicquid Lex fieri præcepit: vt apparet ex antithesi, quum opponatur ὁ παραβάτης τοῦ νόμου, id est transgressor Legis, ei qui τὰ δικαιώματα obseruat. Vulg. & Eras. verterunt Iustificationes. de qua interpretatione dicam infrà, 5. c. 16. Pro circuncisione, εἰς περιτομήν. Id est pro Circuncisum seu ex populo Dei esse. Itaque vtitur verbo λογίζεσθαι, de quo dicemus infrà, cap. 4. Reputabitur, λογισθήσεται. Chrysostomus legit τραπήσεται, cõuertetur, & (nequis suspicetur esse glossema) addit, οὐκ εἶπε, λογισθήσεται, ἀλλὰ τραπήσεται, ὅπερ ἐμφαντικώτερον ἦν. Id est, non dixit Reputabitur, sed Vertetur, quod est efficacius.

27 Quod est ex natura præputium, ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία. Id est, qui natura & genere est incircũcisus, vt apparet ex antithesi. Sic Galat. 2. c. 15. ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, nos qui nati sumus Iudæi. Si Legem seruet, τὸν νόμον τελοῦσα. Vulgata conuertit Legem consummans, & putat Origenes obseruandam propriam significationẽ verbi τελεῖν, nempe vt significet aliquid amplius quàm φυλάττειν, & hoc ad externã ceremoniam, illud ad spiritualem

obseruationem spectet. Ego verò puto hæc esse synonyma: quod etiam liquet ex superiore versiculo, quum alioqui πλεῖν propria significatione de vno tantùm Christo dici possit. Ergo qui ex hoc loco colligũt Legem non esse eiusmodi vt præstari à nobis non possit, ineptè certè faciũt: primùm, quia (vt modò dixi) τὸ πλεῖν hoc loco opponitur non illi qui perfectè non præstet Legem, sed illi potius qui externa duntaxat ceremonia contentus, de Lege factis præstanda nihil laboret. Deinde quis nescit, in disputando multa interdum poni quæ tamen nõ affirmentur? Damnabit, κρινεῖ. Hæc quoque phrasis notãda est, quæ in sacris literis frequẽtissimè occurrit, qua dicitur aliquis ab eo damnari cuius honesto exẽplo possit improbitatis aut vitii alicuius coargui, vt Mat. 12. d. 41, & 42. Per literam & circuncisionẽ, διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς. Literæ vocabulũ Spiritui oppositum solet Paulus peculiari quadã significatione vsurpare. Nam primũ omniũ, quia Lex illa quæ Mosis dicitur, tũ Dei ipsius digito (vt Scriptura loquitur) [illegible]sculpta est in tabulis, quód ad Decalogũ attinet: tũ verò Dei ipsius iussu à Mose literarũ monimentis tradit[illegible] [illegible]ptima fuit ratio cur Lex illa diceretur γράμμα per antonomasiã: quod rectius cõuerteris scriptũ quàm li[illegible] tamen volumus ex more literã interpretari. Sed aliquid tamen amplius spectauit Paulus. Nam quia l[illegible] non modò ceremonialis, sed etiã moralis .i. decalogus (quẽ vocãt) ad Christum ducebat, qui nobis omni modo factus est iustitia: hunc autẽ Legis vsum Iudæi partim ignorabant, partim aspernabãtur: hinc factũ est vt Paulus de Lege loquẽs, modò ex Iudæorũ hypothesi, qui eam à Christo separatam, seorsim & per se consideratã sibi applicabant: modò ex vero ipsius vsu & Legislatoris volũtate, vocabula excogitarit isti distinctioni accõmodata. Itaque Legẽ nudam & à Christo separatam γράμμα vocare solet, tanquam mortuum quoddam scriptum, quod ad salutem nihil prosit, carnis nostræ vitio: quia videlicet morbum duntaxat indicare potest in visceribus nostris latẽtem, sanare verò non item. Quinetiã quia Lex illa extra Christi Spiritum considerata, peccatũ in nobis irritat, vt fiat supra modum peccans, & morti nos dedat, infrà, 7. c. 13: idcirco dicit Paulus literam occidere, & Mosis ministerium vocat ministerium mortis & condemnationis, 2. Cor. 3. b. 6 & 7, & Legem quoque, peccati virtutem, 1. Cor. 15. g. 56. quæ quidem de vniuersa Lege accipiẽda sunt, quatenus extra Christum consideratur. Huic autem literæ idẽ Paulus opponit Spiritum .i. sancti Spiritus efficaciam, quæ tum Christi iustitiam, tum etiam legem ipsam in cordibus nostris insculpit: qua ratione dicitur Spiritus viuificare quos Lex occidit, & Euangelicum ministerium ministerio Mosis ex illa hypothesi oppositum, dicitur non esse literæ, sed Spiritus, 2 Cor. 3. b. 6 & 8. Interdum autem hæc literæ & Spiritus antithesis peculiariter spectatur in ceremoniis, vt hoc loco & alibi sæpe. Tunc igitur γράμμα vocat Paulus externum signum ab ipsius signi fine siue à veritate seiunctum, quam vocat Spiritum: quoniam externa ceremonia est res per se mortua & inutilis, nisi coniungatur veritas, quasi illius vita. Itaque Circũcisio per literam seu carnis est pelliculæ abscissio: circuncisio autem per Spiritum siue cordis, est spiritualis finis illius Ceremoniæ, vera nempe pietas, iustitia, cæteræque virtutes quibus verè demum populus Dei à profanis gentibus discernitur. Et hæc quidem habui quæ in hunc locum semel dissererem, tum vt hoc dicendi genus pro meo instituto explicarem, tum verò vt intelligerent lectores quo spiritu ductus Origenes ille, cuius diligentiã nonnulli tantopere cõmendant, pulcherrimã hanc distinctionẽ literæ occidentis & Spiritus viuificantis profanarit, vt fœdis & impuris suis allegoriis Christi doctrinã omniũ ludibrio exponeret. Taceo plurima tum falsa tum absurda, quæ in hunc locũ disserit, veluti quòd aberrans à scopo Apostoli disputantis aduersus iustificationem ex lege ceremoniali, quærit quæ circuncisio prosit si Legem seruaueris, & circuncisionẽ definit, cauere mala, custodire Legem, facere quod rectum est: quasi propositum sit Apostolo docere, non satis esse abstinere à malo, nisi etiã facias quod bonum est. Deinde in aliam partem abreptus, definit eum dici φυλάττειν .i. custodire Legem, qui secundum literam viuit: πλεῖν verò .i. perficere, qui secundum Spiritum. quæ quàm absurdè dicantur, res ipsa ostẽdit. Illud verò nonne falsissimum est quod tam præfractè tuetur, proselytis ad Ecclesiam accedentibus non fuisse impositam circuncisionis legẽ? & quidẽ impudentissimè detorquẽs quod scriptum est Exodi 12 g. 48, & Ezech. 44. c. 9. Et illud quantam ostendit oscitantiam, quòd Israelitas illos quos circuncidit Iosue in Galgal, existimat bis fuisse circũcisos, vt duas nobis circuncisiones cordis pro vna cõstitueret? Sed de his plus satis. Vnum tamen superest quod annotem, hunc locum perperam mihi videri à Castellione explicatum, qui ita conuertit, Qui natura præputiatus Legem exequitur, damnabit te qui literas & circuncisionẽ habens, contra Legẽ facis. Nam multo vehementius est quod dicit Apostolus, Iudæos videlicet non modò nõ iustificari circũcisione externa, quum transgressores essent Legis, sed etiam velut ea ipsa circuncisione quam profanabant, eos effici nocentiores: veluti si hodie dicamus contra Sophistas, non modò non conferri gratiam ex opere operato Baptismi iis qui sordes conscientiæ non abluerunt, sed quotidie magis ac magis se polluunt: vt etiam hoc ipso quòd baptizati sunt, magis sint iræ Dei obnoxii, ipsorum tamen vitio, non Baptismi.

Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ, Ἰουδαῖός ἐστιν· οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ, ἐν σαρκί, περιτομή·	28 Non enim qui est in propatulo *Iudæus*, Iudæus *est*: nec ea quæ est in propatulo *circuncisio*, *id est* in carne, circuncisio est:	28 *Non enim qui in manifesto, Iudæus est: neque quæ in manifesto, in carne, est circuncisio:*
Ἀλλ᾽ ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι· οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ Θεοῦ.	29 Sed qui in occulto Iudæus *est*, & circuncisio cordis *id est* in spiritu, non literà: cuius *Iudæi* laus non *est* ex hominibus, sed ex Deo.	29 *Sed qui in abscõdito Iudæus est: & circuncisio cordis in spiritu, non litera, cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.*

28 Qui *est* in propatulo, ὁ ἐν τῷ φανερῷ .i. Qui foris Iudæus est & externa circuncisione, quæ fit manibus. Nec tamen externum signum damnat Apostolus, sed ex hypothesi loquitur, aduersus eos qui corde incircũcisi externam ceremoniam iactabant. Denique quoquo modo accipias, vera est hæc sententia, non censeri corã Deo populũ ipsius ex notis externis, sed ex sincero ipsius timore. τὸ φανερὸν ergo vocat Apostolus quicquid est foris conspicuum, & velut in oculos incurrit, vt tum erat, Israelitam esse & circuncisum: nunc verò, baptizatum esse, cœnæ interesse, conciones audire, & quæcũque sunt eiusmodi, quæ omnia obire possunt etiam hypocritæ. τὸ κρυπτὸν autem appellat pietatem & iustitiam, quòd earum radices in corde sint defixæ, quum alioqui illas etiã patefieri & sese proferre oporteat.

29 In spiritu, ἐν πνεύματι .i. cuius vis est interior & in animo, siue qua circũcisi sunt affectus. Eras. Quæ Spiritu constat, referens ad Spiritum sanctum, cuius vnius opus est ista circuncisio ἀχειροποίητος. Mihi verò videtur ἐν πνεύματι additum partim propter antithesin γράμματος, partim vt explicaret quid vocaret circuncisionẽ cordis, sicut etiam ista solent à Mose & Prophetis vsurpari. Non litera, οὐ γράμματι. Id est, non externa obser-

uatione, quæ sit vacua & inanis, atque adeo quæ corpus duntaxat, non autem animum affecerit. Cuius *Iudæi* laus, οὗ ὁ ἔπαινος. Fefellit multos interpretes relatiuum Cuius, apud Latinos ambiguum: quod ad Circũcisionem omnes fere retulerunt, sensu non ita plano, quum in Græcis non legamus ἧς sed οὗ, vt omnino sit ad personam veri illius Iudæi accommodandum. Ostendit enim Apostolus veri Israelitæ notam, ex qua intelligatur cordis circuncisio, Deo potius conspicua quàm hominibus.

Κεφάλαιον γ´	CAP. III.	CAP. III.
Τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου; ἢ τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς;	1 Qvæ est igitur præstantia Iudæi? aut quæ vtilitas circũcisionis?	1 *Qvid ergo amplius Iudæo est? aut quæ vtilitas circuncisionis?*
Πολὺ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ.	2 Multa per omnem modum. Primarium enim *illud est* quòd eis credita sunt eloquia Dei.	2 *Multum per omnem modum. Primùm quidem quia credita sunt illis eloquia Dei.*
Τί γὰρ, εἰ ἠπίστησάν τινες; μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργήσει;	3 Quid tum enim, si quidam fuerunt increduli? num incredulitas eorum, fidem Dei inanem reddet?	3 *Quid enim si quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas illorũ, fidem Dei euacuabit?*
Μὴ γένοιτο· γινέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀληθής, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης· καθὼς γέγραπται, Ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.	4 Absit: imò esto Deus verax, omnis autem homo mẽdax: sicut scriptum est, Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas quando tu iudicas.	4 *Absit: est autem Deus verax: omnis autem homo mendax: sicut scriptum est, Vt iustificeris in sermonibus tuis: & vincas quũ iudicaris.*

IN CAPVT III.

1 Quæ est præstantia, τί τὸ περισσόν. Hoc vocabulum interdum in vitio poni diximus, quoties videlicet declarat quod prorsus redundat, vt Mat. 5. f. 37. Hîc verò declarat præstantiam aliquam & eminentiam. Vulg. non malè, si sensum spectes, Quid amplius est Iudæo?

2 Multa, πολύ. Erasmus censet legendum πολλή, vt responsio referatur ad propinquius: ego verò puto Paulum maluisse neutrum genus vsurpare, vt cohæreret cum τὸ περισσόν, non modò quia eòdem recidit duplex interrogatio, vt liberum illi fuerit cum vtrauis connectere responsionem: sed etiam quia in posteriore vsus fuerat duobus fœmineis nominibus ὠφέλεια & περιτομή. quod potuisset nonnihil obscuram reddere responsionem si fœmineum genus vsurpasset. Nos in Latino sermone non potuimus hoc obseruare: nec sanè in eo laborandum est, quum plana sit sententia, vtrouis modo legas, πολὺ vel πολλή. Primarium enim *illud est*, πρῶτον μὲν γάρ. Accipio πρῶτον pro primaria quadam sorte & conditione. Sic enim accipitur πρῶτοι Luc. 19. g. 47, & Act. 25. a. 2: & πρώτη Luc. 15. e. 22: & πρῶτον 2. Pet. 1. d. 20, & 3. a. 3, quanuis in his postremis locis per aduerbium Præcipuè aut per In primis conuerti possit, vt semel atque iterum in hac eadem epistola sumus interpretati. Neque enim necesse est vt quum præcesserit πρῶτον, sequatur δεύτερον aut ἔπειτα, vt diximus suprà, 1. a. 8. Putauit Erasmus significari sermonis ordinem: cuius opinio fortassis tolerabilis esset si Paulus duntaxat πρῶτον μὲν dixisset, sed quum scriptum sit μὲν γὰρ sequẽte ὅτι, quod αἰτιολογικῶς omnino accipitur, necesse est (ni fallor) vt verbum ἐστὶ subaudiatur, ita vt nullum sit anantapodoton, sed plana sit oratio, nempe si πρῶτον αὐτοῖς τὸ χαρίσμα accipias, vt nos sumus interpretati. In hac opinione illud quoque me confirmat quòd in vno vetusto codice scriptum inuenimus πρῶτοι γὰρ ἐπιστεύθησαν, primis enim commissa sunt. Origenes perinde interpretatur ac si scriptum esset ὅτι πρῶτοι ἐπιστεύθησαν. Vetus autem interpres videtur legisse πρῶτον μὲν ὅτι ἐπιστεύθησαν. Vertit enim, Primùm quidem quia. Eligat lector quod maximè placuerit. Eloquia, τὰ λόγια. Vide Act. capite 7. e. 38. Erasmus, Oracula. Vide Mat. 2. v. 12.

3 Fuerunt increduli, ἠπίστησαν; id est fœdifragi fuerunt. Sic etiam mox ἀπιστία & ψεῦσμα pro eodem, i. pro perfidia, ponuntur. Sed incredulitatem nominauit Paulus tanquam omnis istius perfidiæ causam. Fidem Dei, τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ. Id est fidem à Deo datam. Itaque Fidei nomen his propria & omnibus scriptoribus vsitata significatione accipitur, nempe pro dictorum conuentorúmque constantia & veritate. Inanem reddet, καταργήσει; Vulg. Euacuabit, id est κατακυρώσει. Sic enim legitur in vetustis Latinis codicibus, nõ autem Euacuauit. Eras. Irritum faciet, id est ἀκυρώσει. Vide infrà, v. 31.

4 Imò esto, γινέσθω δέ. Id est, μᾶλλον δὲ γινέσθω, vt ipsa sententia docet. Vulg. Est autem, corruptis, vt puto, codicibus, pro, Esto autem. Vt iustificeris, ὅπως ἂν δικαιωθῇς. Hebraicè למען תצדק, id est vt de iustitia tua constet, vel, Vt secundum te iudicetur: vel potius, Vt tua singularis bonitas ac fides in actis tuis præstandis appareat. Est autem multiplex huius verbi significatio, ideóque semel à nobis explicanda. Nam quia iustificatio non semper consideratur absolutè in eo cui inest iustitia, sed etiam comparatè, & alterius alicuius ratione, cui tum demum incipit iustus esse aliquis quum ipsius iustitia patefit: hinc factum est vt Iustificare accipiatur etiam pro Iustitiam vel suam vel alienam declarare, & sese aut alium quempiam iustum censere ac agnoscere, vt Mat. 11. c. 19. Luc. 7. e. 29 & 35. Item 10. e. 29, & 18. d. 18. Iam verò quia in iudiciis qui insons declaratur, is etiã liberatur, & iudicio eximitur: hinc quoque factum vt iustificare & condemnare opponantur, id est vt iustificari, nihil aliud declaret quàm absolui, sicut apud Hebræos הצדיק & הרשיע sunt opposita, vt Mat. 12. c. 37, Act. 13. f. 38 & 39, infrà, 5. d. 18, & 8. b. 34, & vbicunque dicuntur fideles non condemnari. Neque id verò duntaxat in re forensi dicitur, sed in genere, Iustificari à re aliqua, significat declarari ab ea re prorsus liberum & immunem fieri, vt infrà, 6. b. 7. Denique quia Iustitiæ nomine interdum vniuersalis quidam virtutum omnium cõcentus declaratur, interdum verò virtus illa qua suum cuique reddimus, denique nonnunquam Dei bonitas, in eo præcipuè apparens quòd nobis quantumuis indignis præstet quicquid vltrò pollicitus est: pro varia iustitiæ significatione, variè quoque dicitur iustus aliquis vel fieri vel declarari. Sic dicitur Christus iustificatus Spiritu, 1. Tim. 3. d. 16, id est diuinã illã naturã quæ in se sese est ĩtegerrima ac perfectissima, ipsámque adeo integritatẽ ac perfectionẽ, hominibus esse patefactã per diuinã illam virtutem in Christo corporaliter habitantem, quæ to

ties ac præsertim in carnis ipsius resurrectione sese exeruit. Sic Iacobo dicimur ex operibus iustificari, i. iusti declarari, quia is demum iustus est qui iustitiam facit: & contrà, operibus neminem iustificari testatur noster Apostolus, i. iustum censeri & absolui, vt integrū & ἀνέγκλητον corā Deo, vt ipse explicat Col.1.c.22. Itē, Qui iustus est, debet laborare vt adhuc iustificetur. id est cui datum est velle ac facere, is quotidie debet donum Dei in semetipso excitare, vt magis ac magis in studio pietatis ac innocentiæ proficiat. Totidem igitur inuenio horum verborum significationes, quas quidem conabimur singulis locis pro virili applicare. Quando tu iudicas, ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. Vulgata & Erasmus paulo obscurius, Quum iudicaris. Est autem בשפטך actiuum, vt sit hæc sententia, Deum inueniri iustum ac purum, quum sua iudicia exercet, quia nōnisi merentes castigat. Itaque quanuis Deus ab iis quasi in iudicium vocetur qui in ipsius facta curiosius inquirunt, & ita soleant explicari passiuè hæc verba, QVVM IVDICARIS: tamen quum κρίνεσθαι etiam media significatione accipiatur ἀντὶ τοῦ κρίνειν, actiuè explicanda puto, vt Græca Hebræis respondeant. quod etiam videntur postulare quæ mox subiiciuntur, vbi dicitur Deus inferre pœnas, & mundum iudicare. Quæstio autem est an quorundam perfidia possit efficere vt Deus fidem non seruet. Absit verò, inquit Paulus, vt hoc dicamus: imò hoc potius fateamur quod verissimum est, omnes quidē homines mendaces ac perfidos esse, sed Deum nihilominus sibi semper constare: adeo quidem vt hoc ipso quòd electi tam grauiter interdum labantur, ipse summam suam iustitiam ac fidem in primis illustret. Hoc in se agnouit Dauid quum peccati sui magnitudinem considerans, & nihil tamen de peccati sui remissione dubitans, in intima vsque consilia Dei ingressus, animaduertit se idcirco inductum fuisse in grauissimam illam tentationem, non vt perderetur, sed vt aduersus eos omnes qui Dei fidē ac iustitiam in dubium vocarent, Deus manifestum ederet suæ constantiæ ac fidei specimen, seruato eo qui omnium hominum fuisset perfidiosissimus. Hæc est (vt opinor) germana huius loci explicatio, ita vt appositissimè citatum sit hoc testimonium ab Apostolo, & omnia tum præcedentia, tum subsequentia optimè inter se consentiant. Hac itaque ratione למען rectè est explicatum per ὅπως, quum finem etiam declaret non ipsis quidem peccatoribus, sed Deo propositum, quum suos ad tempus videtur Satanæ tradidisse. Nam hoc ipsum est omnino quod ait infrà, v.25, Deo idcirco placuisse nos fide potius in Christum quàm nostris operibus iustificatos seruare, vt iustitiam suam mundo patefaceret. quoniam (vt quidam rectè & pereleganter scripsit) Dare non dignis, res mage digna Deo est. Cæterùm qui Origenis in tractandis Scripturis dexteritatē volet cognoscere, legat quæ in hunc locum scripsit: & comperiet quæ in torquendis omnibus fuerit eius audacia.

5 Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν Θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι, τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ Θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; (κατὰ ἄνθρωπον λέγω)	5 Quòd si iniustitia nostra Dei iustitiam commendat, quid dicemus? num iniustus Deus qui inferat pœnam? (humano more loquor)	5 *Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commēdat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus qui infert iram? (secundum hominem dico)*
6 Μὴ γένοιτο· ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον;	6 Absit: alioquin quomodo iudex erit Deus mundi?	*Absit: alioquin quomodo iudicabit Deus mūdum?*
7 Εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ψεύσματι ἐπερίσσευσεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, τί ἔτι κἀγὼ ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι;	7 Etenim si veritas Dei per meum mendacium redundauit in gloriam ipsius, cur amplius ego vt peccator condemnor?	7 *Si enim ueritas Dei in meo mendacio abundauit in gloria ipsius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor?*

5 Iniustitia, ἀδικία. Id est perfidia cum suis fructibus. Huic opponitur iustitia Dei, i. fides ac veritas. Cæterùm quod hic dicitur in istorum persona, hominum videlicet sceleribus commendari iustitiā Dei, prima specie posset verum videri, quum ibi abundet gratia vbi abundauit delictum: sed falsò tamen dicitur. Neque enim peccata per se & propriè illustrant Dei gloriam: sed per accidens (vt loquuntur), ex Dei bonitate videlicet, idque in iis demum quibus remittuntur, qui & ipsi sanctificantur. Itaque in hac obiectione est paralogismus quem vocant accidentis. Pœnam τὴν ὀργήν. Vulgata & Erasmus ad verbū, Iram: quod videtur obscurius. Ponitur enim hoc loco (vt & alibi sæpe) ex idiotismo Hebræorum ira Dei pro iis effectis ex quibus iratus esse Deus intelligitur, vt solet de Deo Scriptura loqui ἀνθρωποπαθῶς. Humano more loquor, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. id est, Hæc verò ego non in persona mea loquor, quasi ita sentiā, sed hūc sermonē humanæ illi sapientiæ tribuo quæ Dei voluntati non subiicitur. Cæterùm ex iis quæ scribit Origenes in hunc locum, apparet nōnullos codices pro κατὰ ἄνθρωπον λέγω, scriptum habuisse κατὰ ἀνθρώπων, aduersus homines, expuncto verbo λέγω, qui quidem sensus planus est: sed constat apud Paulum frequenter phrasin illam inueniri, & quidem diuersa significatione. Interdum enim adhibetur vitandæ suspicioni blasphemiæ, vt hoc loco: interdum fugiendæ inuidiæ causa: veluti quum cogitur Apostolus de suis gestis aliquid dicere, vt muneris sui authoritatem asserat, solet præfari se in ea re cogi ex hominum consuetudine loqui, quanuis in diuersum finem, vt 1.Cor.15.d.32, & 2.Corin.11.d.16, & 17 & 21. Nonnunquam verò vtitur hac formula loquendi quum docendi causa exēplū aliquod ex communi hominum vsu petit, vt infrà, 6.d.19, & Gal.3.c.15. Item aliquoties quum hominis doctrinā Dei authoritati opponit, vt illa isti cedat, vt 1.Cor.9.b.8, & Gal.1.b.11. Postremò κατὰ ἄνθρωπον interdum idem declarat atque κατὰ σάρκα, id est secundum carnem: cui opponitur secundum Spiritū, vt 1.Cor.3.a.3, & 1.Pet.4.b.6

7 Veritas Dei, ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ. Hebr. אמונת אלהים, id est fides ac cōstātia, atque adeo veracitas, vt ita dicā. Neq; enim hoc loco spectatur hæc veritas in ipsa Dei doctrina, aut declaratur hoc vocabulo veræ illæ ποιλής τῆς ψυχῆς ἔννοιαι, quas ita vocauit Apostolus suprà, 1.b.18, sed Deo ipsi hæc veritas tribuitur. quod quū non consideraret Origenes, mirum quàm multa ineptè in hunc locum sit commentatus. Eòdem igitur spectat veritas atque iustitia illa Dei cuius in superiore versiculo facta est mentio. Nisi quis malit ex hac Dei veritate, veluti fonte, exoriri illius iustitiam, aut contrà veritatem ex iustitia: adeo arcto vinculo sunt ista inter se deuincta. Nam Deus & quia summè iustus est ac verax, idcirco fidem quam vltro dedit, vltro conseruat: & quia exhibet quantumuis perfidis quicquid semel pollicitus est, idcirco summè iustum sese ac veracem præstat. Istis autem opponitur hominum iniustitia ac mendacium siue perfidia, simili prorsus ratione æstimanda, vt illis ex diametro opponantur. Ego, κἀγώ. Vulg. & Eras. Et ego: quæ interpretatio est perobscura. Abundat autem coniunctio καὶ, sicut ostendimus Iohan.8.c.25.

8 Καὶ μὴ (καθὼς βλασφημούμεθα, καὶ καθώς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν) ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακὰ ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθά; ὧν τὸ κρίμα ἔνδικόν ἐστι.	8 Ac non, (sicut de nobis malè loquuntur, & sicut quidam aiūt nos dicere) faciamus mala vt veniant bona? quorū damnatio iusta est.	8 *Et nō (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidā nos dicere) faciamꝰ mala ut ueniant bona? quorum damnatio iusta est.*	
9 Τί οὖν; προεχόμεθα; οὐ πάντως· προῃτιασάμεθα γὰρ Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας πάντας ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι.	9 Quid igitur? præcellimꝰ? Nullo modo: nam antè criminati sumus Iudæos & Græcos omnes esse sub peccato.	9 *Quid ergo? præcellimꝰ eos? Nequaquam: præcausati enim sumus, Iudæos & Græcos omnes sub peccato esse.*	
10 Καθὼς γέγραπται, Ὅτι οὐκ ἔστι δίκαιος οὐδὲ εἷς.	10 Sicut scriptum est, Non est iustus, ne vnus quidem:	10 *Sicut scriptum est, Quia non est iustus quisquam:*	Psal.14.a.3 & 53.a.3.
11 Οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν.	11 Non est qui intelligat, non est qui exquirat Deum.	11 *Non est intelligens, non est requirens Deum.*	
12 Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν· οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός.	12 Omnes deflexerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat quod bonum est, non est vsque ad vnum.	12 *Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.*	
13 Τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν, ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν.	13 Sepulchrum apertum, guttur eorum, linguis suis ad dolū vsi sunt, venenum aspidum sub labiis eorum.	13 *Sepulchrum patens est guttur eorū, linguis suis dolosè agebant: uenenum aspidum sub labijs eorū.*	Psal.5.b.10. Psal.140.a.3
14 Ὧν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει.	14 Quorum os diris & amarulentia plenum est:	14 *Quorum os maledictione & amaritudine plenum est:*	Psal.10.b.7
15 Ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα.	15 Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.	15 *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.*	Esa.59.b.7
16 Σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.	16 Contritio & calamitas in viis eorum.	16 *Contritio & infelicitas in uijs eorum.*	
17 Καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν.	17 Et viam pacis non cognouerunt.	17 *Et uiam pacis non cognouerunt.*	
18 Οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.	18 Non est timor Dei coram oculis eorum.	18 *Non est timor Dei ante oculos eorum.*	Psal.36.a.2
19 Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει, τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ· ἵνα πᾶν στόμα φρα-	19 Scimus autem, quæcunque Lex dicit, iis qui in Lege sunt dicere: vt omne os obturetur,	19 *Scimus autem quoniā quæcunque Lex loquitur, ijs qui in Lege sunt loquitur: ut omne os ob-*	

8 Faciamus, ὅτι ποιήσωμεν. Puto ὅτι redundare, vt alibi sæpe, neque hîc quicquam subaudio.

9 Quid igitur? præcellimus τί οὖν; προεχόμεθα; Sic distinguunt veteres etiam codices: neque dubito quin hæc sit vera huius loci distinctio. Sicut enim Paulus, vt mederetur offensioni Iudæorū, aliquatenus præposuerat eos Gentibus: sic veritus ne Iudæi hoc nomine superbirent, nunc declarat præstantiam istam non esse in ipsis Iudæis considerandam, sed in Dei benignitate duntaxat: quum nihilominus & Iudæi & Gentiles in eo pares sint, quòd vtrique sint, in sese, peccatis ac proinde iræ Dei obnoxii, vt vtrique in Christo exæquentur. Neque dixit Apostolus προέχετε præcellitis, sed προεχόμεθα præcellimus: tū quia veritas postulat vt ita loquatur, tum vt omnem offensionis occasionem tollat, quum sese in eodem gradu collocet. Origenes autem legit coniunctim τί οὖν προεχόμεθα, id est, in quo igitur præcellimus: quod nullo modo cohæret: quanuis Græca scholia quandam adferant huius lectionis interpretationem, sed planè detortam ac violentam. Antè criminati sumus, προῃτιασάμεθα. Id est ἠλέγξαμεν, arguimus, vt Græca scholia explicant. neque enim institutam duntaxat sed peractam accusationem declarat. Vulgata, Præcausati, barbarè. Erasmus, Antè causis redditis ostendimus: qua significatione vix crediderim verbum αἰτιᾶσθαι inueniri. Et certum est vsurpari à Paulo forense verbum, quoniam omnes tum Iudæos tum Græcos velut apud Dei tribunal reos peregerat. Sub peccato esse, ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι. Id est reos peccati, siue sontes esse, id est ὑποδίκους, vt mox dicitur v.19.

10 Non est iustus, οὐκ ἔστι δίκαιος. Hebræa habent אין עושה טוב, non est faciens bonum: quod mox repetitur. Ne vnus quidem, οὐδὲ εἷς. Vulgata, Quisquam, τις. Hoc autem non est in Hebræis hoc in loco.

11 Non est qui intelligat, οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν. Apostolus nonnulla hîc omittit, sed nulla sensus iniuria.

12 Inutiles facti sunt, ἠχρειώθησαν. Hebraicè נאלחו, id est spumæ instar putruerunt: putria verò etiam inutilia sunt. Vsque ad vnum, ἕως ἑνός. Id est, Ne vnus quidem, vt habet Hebræa veritas. Itaque intempestiuè loquuntur qui appellatione Vnius intelligunt Christum designari: qua in re deceptus etiam est Augustinus. Tanti est momenti ex fontibus ipsis veritatem haurire.

13 Ad dolum vsi sunt, ἐδολιοῦσαν. Id est ἐδολίουν, ex Chalcidica dialecto, vt annotant grammatici, sicut ἤλθοσαν pro ἦλθον, Psal.77.a.2.

17 Viam pacis, ὁδὸν εἰρήνης. Heb. דרך שלום, quibus verbis vita pacifica & innocens declaratur.

19 Lex, ὁ νόμος. Non tantùm additus articulus, sed ipsa contextus series indicat Legem κατ' ἐξοχὴν vocari tum Mosis tum aliorum Prophetarum scripta, totum denique vetus Testamentum, vt rectè explicant Græca scholia. Occurrit enim tacitæ obiectioni, ne excipiant Iudæi nihil ad se pertinere quæ citarat Aposto-

lus partim ex Psalmis, partim ex Esaia. Fallitur ergo Origenes in eo quòd de lege vniuersali, id est lege naturæ, hæc accipit: nam si ita esset, ecquis poterat inficiari hanc legem ad se non spectare? At enim, dices, conclusio est vniuersalis, & quod Legi tribuit in sequenti versiculo, ad legem naturæ non minus pertinet quàm ad Legem Mosis. Respondeo, conclusionem vniuersalem esse, quia non ex hoc vno dicto, sed ex tota disputatione superiore nascitur: deinde quia ex hoc etiam dicto non ineptè potest colligi, argumento à comparatis sumpto. Nam si Lex Mosis non iustificat, quomodo & quo iure id tribuas legi naturæ?

γῇ, καὶ ὑπόδικος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ Θεῷ.	& obnoxius fiat totus mundus condemnationi Dei.	struatur, & subditus fiat omnis mundus Deo
20 Διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ· διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας.	20 Propterea ex operibus Legis nulla caro iustificabitur in conspectu eius. per Legem enim agnitio peccati.	20 Quia ex operibus Legis non iustificabitur omnis caro coram illo. per Legem enim cognitio peccati.

Obnoxius fiat, ὑπόδικος γένηται. Id est, reus esse comperiatur: sicut paulò antè diximus Iustificari interdum accipi pro iustum comprobari. Neque enim illa oracula faciunt vt rei simus, sed reos nos esse declarant. Cæterùm ὑπόδικον Vetus interpres Subditum barbarè nec satis expressè cõuertit. Subditus enim apud Latinos nihil aliud quàm suppositum, id est summissum, aut clam appositum declarat. Erasmus Obnoxium interpretatur: rectè id quidem, sed tamẽ ambiguè, propter huius vocabuli homonymiam. Ideo conuerti, Obnoxius fiat condemnationi: quia δίκη in ὑπόδικος non tantùm declarat iudicium quo vel absolui vel damnari possit aliquis, (hac enim significatione ipsi etiam filii Dei sunt ὑπόδικοι, in quibus tamen nulla est condemnatio) sed καταδίκην (id est condemnationẽ) declarat, sicut αἰτία in ὑπαίτιος. Nam hoc ipsum est quod alibi testatur Apostolus, nos omnes nasci filios iræ, id est natura obnoxios esse Dei condemnationi.

20 Propterea, διότι. Vulgata & Erasmus, Propterea quòd: quasi ex hac conclusione pendeat quod dixerat, totum mundum videlicet, id est omnes homines, quacunque mundi regione sint collocati, iræ Dei esse obnoxios. Ego verò etsi hæc verissima esse confitear, tamen puto Apostolũ cõtrario potius ordine id de quo hic agitur, ex illo colligere. Quid enim erat Apostolo propositũ? docere nullum hominem alia ratione quàm fide in Christum, salutem consequi. Hoc probat ex eo quòd vna fide in Christum iustificemur. Nos vna fide iustificari ex eo docuit quòd necesse sit nos aut fide aut Lege iustificari. Lege verò nos non iustificari ostendit ex eo quòd nemo sit hominum cui Deus è cælo non testetur se infestissimum esse. Nam ex ira colligitur iræ causa, id est iniustitia. Cedo verò vnde hanc iniustitiam? Ex eo quòd neque Gentes naturæ legem obseruant, siue Dei cultum consideremus, siue mutua hominum inter se officia: neque Iudæi Mosis Legem, cuius cognitione gloriãtur. Hæc in summa Paulus adhuc demonstrauit, simùlque aduersus ea obiter disseruit quæ vel hi vel illi obiicere poterant. Nũc verò tandem ex eo quòd totum mundum probauit iræ Dei esse obnoxium, concludit quod probandũ susceperat, nullũ videlicet hominẽ ex operibus vllius legis iustificari: ac ita demũ, sublata vna parte dilemmatis, alteram ponit, nos videlicet, quum Lege non iustificemur, vna fide iustificari, ac proinde vna fide seruari, quæ quidem est ex Euangelii auditu. Ita tandem efficitur, Euangelium esse potentiam Dei in salutem omni credenti: in qua quæstione posuimus huius epistolæ statum. Hæc autem diligenter considerata, manifestè indicant, in hoc versiculo appellatione Legis intelligi omnem doctrinam seu scriptam seu non scriptam, quæ aliquid aut iubeat aut interdicat, vt probat argumentorum series, & effectus ille quẽ Legi tribuit, nempe quòd peccatum retegat: vt planè vel teste Augustino, hallucinentur fœdissimè qui ad Legis Mosaicæ ceremonias hæc restringunt. Ex operibus Legis, ἐξ ἔργων νόμου. Id est ex eo quòd præstetur Lex. Neque enim hæc possunt aut debent de operibus Legis simpliciter & absolutè intelligi, quæ vel κοιναὶ ἔννοιαι, quas diximus legem naturæ vocari, vel Lex Mosis, quæ est illarum instauratio, præcipiunt aut vetant: quum ea sint reuera eiusmodi, vt siquis ea præstaret, iustitiam ei fuerint meritò collatura: sed opera Legis vocat eorũ præstationẽ quæ Lex præcipit, siue opera, quatenus à nobis aut præstãtur, aut non præstãtur, non autẽ simpliciter quatenus præcipiuntur à Lege. Et Legis nomine non intelligi solas ceremonias, non tantùm ostendit superior disputatio, sed etiam ratio illa quæ subiicitur de agnitione peccati per Legem, sicut prudenter expendit Augustinus lib. De spiritu & litera. Nulla caro, οὐ πᾶσα σάρξ. Heb. לא יצדק כל בשר, id est (vt Vetus interpres & Eras. conuerterunt) Non iustificabitur omnis caro: quæ enũtiatio quũ apud Græcos & Latinos sit particularis, apud Hebræos est vniuersalis. Neque enim particula negans cohæret cum nota vniuersali, sed cum verbo: vt si Latinè dicas, Non omnis caro iustificatur, pro, Omnis caro non iustificatur: pro quo rursus planius dixeris, Nulla caro iustificatur. Cæterùm quod ad vocabulum Carnis attinet, sæpe iam diximus ex Hebræorum idiotismo accipi pro homine: sed particularis est huius nominis emphasis hoc loco, vt omnino seruari debuerit. sic enim explicatur antithesis hominis (qui nihil est aliud quàm caro per peccatum inquinata) & Dei illius in sese purissimi ac perfectissimi. Liceat ergo hominibus inter homines speciem aliquam obtinere, sed coram Deo quid aliud quàm se carnem impuram esse fateantur quicunque vsquam sunt homines? Ineptè igitur Origenes hoc dicit ad eos demum pertinere, qui in carne sunt, id est qui secundũ carnẽ viuunt: quasi verò Paulus totũ humanum genus hîc non consideret extra Christũ, aut quasi qui secundum Spiritum viuunt, hoc ipso iustificentur coram Deo: ac non potius ideo secundum spiritum viuant quòd iam sint gratis per fidem in Christum iustificati. Quid multa? Certè hoc ausim dicere, si hæc sunt Origenis cuius titulum præferunt, hunc hominem fuisse selectum diaboli organum, Apostolicæ doctrinæ funditus euertendæ destinatum. Iustificabitur, δικαιωθήσεται. Varias huius verbi significationes suprà exposuimus versu 4, itémque quid iustitiæ appellatione intelligatur, summa videlicet illa puritas & integritas pro naturæ humanæ gradu, quam necesse est in conspectum Dei adferat qui vult æternæ vitæ particeps fieri. Sed quid hîc valeat iustificãdi verbum, non immeritò quæritur, quũ nulla possit grauior quæstio exoriri, & ab huius verbi explicatione tota penè pẽdeat huius controuersiæ decisio: de qua tantùm à nobis dicetur quod ad scopum nostrum pertinet, qui nostræ versionis causas studemus explicare. Dicunt igitur Sophistæ, Nos fide iustificari, sic accipiendum esse, quòd credentibus (id est iis qui in genere assentiuntur verbo Dei) inseratur gratia, præeuntibus præparationis operibus data, qua adiuuante & cooperante, induti iustitia seruamur, sicut scriptum est, Si vis ad vitam ingredi, serua mandata. Itaque apud istos Fide iustificari non declarat iustum fieri ἀπηχία, sed δυνάμει, id est gratiam accipere: cuius adiutorio postea nos ipsos iustos faciamus. Hæc illorum est doctrina. Sed ii per quos nostra ætate Dominus veluti sepultum Christi beneficium in lucem reuocauit, quum hæc viderent ex diametro pu-

gnare cum Apostoli doctrina & argumẽtis, verbum IVSTIFICARI, in hac propositione, Iustificamur fide siue operibus, siue gratis, siue sola, (hæc enim omnia idem pollent) explicant ex Hebræorum consuetudine, pro absolui coram Dei tribunali: non quòd iusti simus in nobisipsis, (frustra enim Christus esset mortuus, vt colligit Apostolus Gal. 2. d. 21) sed quia Christi iustitia nobis imputetur gratis per fidem: siue quia Deus nos in Christo ἐχαρίτωσεν, Ephes. 1. b. 6. Huius autem iustificationis effectus est illa innouatio Spiritus, quæ in nobis non per opera coram Deo iustificãdis, sed iam antea fide iustificatis, fructus illos iustitiæ profert, de quibus loquens Apostolus, proposito nobis Abrahamo credentium patre, Si Abraham, inquit, ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at nõ apud Deum. Hanc igitur doctrinam qui non amplectetur, anathema erit. Sed nonnulli obiiciunt, Apostolum ipsum infrà, 5. d. 19, τὸ δικαιοῦσθαι interpretari δίκαιον καθίστασθαι, id est iustum constitui, & minimè conuenire Dei naturæ vt iniustos absoluat. Respondeo, nos fide iustos fieri, sed imputata nobis Christi iustitia, & propterea, quamuis in nobis simus iniusti, tamen vt in Christo verè iustos, absolui, atque adeo remissis peccatis fieri Christi cohæredes. Quod autem attinet ad nouam vitam siue iustitiam, quam nobis inhærentem vocant, ea certè non est causa, sed testis eius iustitiæ cuius imputatione seruamur. quoniam quisquis in Christo per fidem iustificatur, is quoque Christi Spiritu sanctificatur. Sed & illud Satanicum Osiandri dogma fugiendum est, qui iustitiam vocat Deum ipsum nos ad iusta facienda impellentem, vt Iustificari nihil aliud declaret quàm essentiali Dei iustitia indui: in quo dogmate multi sunt maximi errores. Primùm enim confundit Deum ipsum cum ipsis in nobis effectibus, quum eam iustitiam qua iusti sumus, vult esse ipsam iustitiã quæ Deus est. Deinde non aliam quàm essentialem illam Dei iustitiam in Christo considerans, excludit planè Christi obedientiam, & illam totius iustitiæ Legis impletionem, quæ tamen statuitur vna nostræ salutis materia, infrà, 5. d. 19, & aliis innumerabilibus locis. Denique imputatam iustitiam, qua vna nitimur, non discernens à iustitia in nobis inchoata, & sanctificationem cum iustificatione confundens, totum Christianismum à fundamentis conuellit. In conspectu eius, ἐνώπιον αὐτοῦ. Tacita est antithesis iustitiæ coram hominibus & iustitiæ Dei, seu quæ coram Deo possit subsistere: de qua agitur Col. 1. c. 22. Itaque hoc loco & aliis similibus Coram Deo non opponitur duntaxat ei quod fictitium est ac simulatum, vt Luc. 1. a. 6: sed cuiuis hominum etiam sanctissimorum iustitiæ comparatur: quia iustitiam qua nitimur, vt hæreditatis cælestis participes fiamus, necesse est esse eiusmodi vt & plena sit pro peccatis satisfactio, & perfecta omni ex parte impletio mandatorum: diuinæ denique imaginis in humana natura plena instauratio, vt in nobis Dominus opus suum agnoscat: quæ omnia in vno Christo nobis per fidem gratis imputantur, vt coram Deo prorsus ἀνέγκλητοι καὶ ἄμωμοι, ac proinde omnis condemnationis securi compareamus.

21 Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.	21 Nunc verò absque Lege iustitia Dei patefacta est, comprobata testimonio Legis ac Prophetarum.	21 Nunc autem sine Lege iustitia Dei manifestata est, testificata à Lege & Prophetis.
22 Δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας· οὐ γάρ ἐστι διαστολή.	22 Iustitia, inquam, Dei per fidem Iesu Christi in omnes & super omnes qui credunt: non enim est distinctio:	22 Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi, in omnes & super omnes qui credunt in eũ. non enim est distinctio:
23 Πάντες γὰρ ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ.	23 Omnes enim peccauerunt, ac deficiuntur gloria Dei.	23 Omnes enim peccauerũt, & egent gloria Dei.

21 Nunc verò, νυνὶ δέ. Id est, Atqui: nisi malimus comparari Christi exhibitionem & apertam Euangelii prædicationem cum veteris doctrinæ figuris, & Prophetarum prædictionibus: vt mihi quoque videatur alludere Apostolus ad Psal. 97. b. 6. Absque Lege, χωρὶς νόμου. Iterum poscit argumenti series vt Legis appellationem, non addito articulo, vniuersaliter intelligamus, sicut statim, vbi iustitia Dei dicitur comprobata testimonio τοῦ νόμου, Moses intelligitur: quod rectè annotauit Origenes. Itaque nodus ille facillimus est ad explicandum quem Augustino placuit nectere lib. De spiritu & litera, cap. 9, quum hunc locum exponeret. Sed idem (vt opinor) rectius sentit quàm Origenes in eo quòd χωρὶς νόμου, id est absque Lege, non connectit cum Manifestata est, sed cum δικαιοσύνη, id est iustitia. Oportuit tamen scribi ἡ χωρὶς νόμου, vt plena esset constructio, sicut rectè annotat Erasmus: sed hæc eclipsis non debuit eum impedire quominus Augustino assentiretur, quum multis locis articulus in hoc genere dicendi prætermittatur, vt annotauimus Ioh. 5. f. 36. Iustitia Dei, δικαιοσύνη Θεοῦ. Vide suprà, 1. b. 17.

22 Inquam, δέ. Vulg. & Eras. ad verbum, Verò. Mihi videtur illud melius conuenire epanelepsi, quæ quidem hoc loco adhibetur ab Apostolo, quia in superiore versiculo dixerat quidem nos absque Lege iustificari, sed quodnam illud esset quo iustificamur, nondum expresserat. Iesu Christi, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, quæ habetur Christo, vel quæ Christo nititur. Hoc enim addendum fuit nequis existimaret fidem illud esse quod nos iustificat, quum sit duntaxat instrumentum quo Christum iustitiam nostram apprehendimus.

Et super omnes, καὶ ἐπὶ πάντας. In duobus exemplaribus manu scriptis comperimus hæc deesse. Mihi tamẽ videtur hæc repetitio maximam emphasin habere: & certum est veteres hanc quoque particulam legisset quorum tamen interpretatio arguta potius quàm solida videtur, in eo quòd εἰς πάντας referunt ad Iudæos, ἐπὶ πάντας ad Gentes.

23 Deficiuntur gloria Dei, ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Vulgata, Egent gloria Dei, id est δέονται, vel χρείαν ἔχουσι. quæ interpretatio hoc quidem loco sententiam Apostoli eneruat. Erasmus, Destituuntur gloria Dei: quod & ipsum non est satis expressum. Hoc quidem certũ est, ὑστερεῖσθαι propriè de iis dici qui in cursus certamine deficientibus viribus, relinquuntur à tergo, ita vt ad metam peruenire non possint. quod iis optimè conuenit qui Dei veritate ad iniustitiã abutuntur, id est omnibus hominibus non regeneratis. Ex hoc autem facile est cognoscere, per gloriam Dei, nec cognitionem illam Dei quæ nobis patefit in Euangelio, neque gratiam regenerationis, neque gratuitam iustificationem, sed metam potius ipsam ad quam contendimus, id est vitam æternam quæ in gloriæ Dei participatione consistit, hoc loco intelligi. Ad eam igitur quominus possint peruenire, testatur Apostolus omnes homines eo impediri quòd sint peccato contaminati, vt oporteat omnes ad vnum vel à gloria Dei excludi, quòd absit: vel aliunde integram illam puritatem ac iustitiam mutuari, quam necesse est adferat quisquis gloriæ Dei particeps esse cupit.

Δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

24 Iustificantur autem gratis, *id est* eius gratia, per redẽptionẽ factam in Iesu Christo.

24 *Iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quæ est in Christo Iesu.*

Ὃν προέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων.

25 Quem proposuit Deus *ut esset* placamentum per fidem, in sanguine ipsius, ad declarandam iustitiam suam, per remissionem præcedentiũ peccatorum.

25 *Quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedẽtium delictorum.*

Ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ, πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐν τῷ νῦν καιρῷ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ.

26 Ex Dei tolerantia, ad declarandam iustitiam suam præsenti tẽpore: vt sit ipse iustus, & iustificans eum qui est ex fide Iesu.

26 *In sustentatione Dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore: ut sit ipse iustus, & iustificans eum qui est ex fide Iesu Christi.*

Ποῦ οὖν ἡ καύχησις; ἐξεκλείσθη. Διὰ ποίου νόμου; τῶν ἔργων; οὐχί, ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως.

27 Vbi igitur gloriatio? exclusa est. Per quam legem? operum? non: imò per legem fidei.

27 *Vbi est ergo gloriatio? Exclusa est. Per quam legem? factorum? Non: sed per legem fidei.*

24 Iustificantur autem, δικαιούμενοι. Vulgata, Iustificati, omissa coniunctione, quæ prorsus videtur necessaria, sicut in Græcis scholiis legitur hic locus. Deinde δικαιούμενοι pro δικαιοῦνται positũ est Hebræorũ more, vt infrà, 5.b.11. Erasmus igitur hunc locũ rectè expressit, & frustra quæritur ratio supplendi anantapodoti, quod nusquam est. Gratis, δωρεάν. Id est, ex gratuito dono ac mera liberalitate: quod vt planius etiam fieret, adiunxit Apostolus τῇ αὐτοῦ χάριτι, id est ipsius gratia. Hoc verò vtinam tandem considerent qui vel opera præparatoria, vel fidem subsequentia, in causis iustificationis numerant, vel ceremonialia duntaxat opera à iustificatione excludunt, qui denique nobis blasphemiæ crimen impingunt quòd sola fide iustificari hominem dicamus.

25 Placamentum, ἱλαστήριον. Alludit fortassis ad arcam fœderis, cuius operculum sic vocant Græci, Hebræi verò כפרת, quod etiam videtur innui verbo προέθετο: quasi dicas omnium oculis fuisse nunc expositũ (rupto videlicet velo) qui olim per arcam illam fœderis adumbrabatur. Per fidem, διὰ τῆς πίστεως. Hoc nõ legit Chrysostomus. Ambrosius autem videtur legisse ἱλαστήριον πίστεως, propitiatorem fidei. In sanguine ipsius, ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ. Potest hoc connecti vel cum ἱλαστήριον, vt dicatur Christus Patrẽ placasse suo ipsius sanguine: vel cum πίστεως, vt significetur fidem non aliò quàm ad Christi sacrificium ferri. Sanguinis autem nomen ad veterum sacrificiorum figuram nos reuocat, quarum veritas est in Christo Iesu. Quidam codices habent αὐτοῦ, alii ἑαυτοῦ, id est suo ipsius sanguine, eadem manente sententia. Erasmus, Interueniente ipsius sanguine, periphrasi parum necessaria. Per remissionem, διὰ τὴν πάρεσιν. Ambrosius legit πρόθεσιν, id est propositum, sensu admodum obscuro. Vulgata & Erasmus, Propter remissionem. Ego verò perinde conuertendum puto acsi scriptum esset διὰ τῆς παρέσεως. Eandem enallagen annotauimus Ioh. 6.f.57, & apud idoneos scriptores non semel inuenias. Præcedentium peccatorum, προγεγονότων ἁμαρτημάτων. Quid igitur? num peccata iustificationem consequuta, vel remedio carent, vel alia vlla ratione quàm Christi sanguine eluuntur? Egregium videlicet commentum: quasi verò non consideret Paulus omnes in genere homines, quorum dicit misertum esse Dominum quo tempore erant ipsius inimici, peccatis videlicet ac densissimis tenebris sepulti. Id autem ita esse, præterquam quòd Euangelica doctrina ostendit, vel illud abundè declarat quod postea subiicitur, ἐν τῷ νῦν καιρῷ, præsenti tempore: ex quo apparet tempus aduentus Christi comparari cum seculis quæ præcesserũt. πάρεσιν igitur accipio pro ἄφεσιν: quia verbũ παριέναι interdum etiã declarat condonare, & de suo iure aliquid remittere siue transilire. qua significatione videtur etiam noster Apostolus vsurpare verbũ ὑπερορᾶν Act. 17.g.30. Græca tamen scholia aliam interpretationem adferunt, à nullis Latinis interpretibus, quos nouerim, annotatam. Nam quia πάρεσις propriè declarat virium eneruationem, siue defectionem, (vnde πάρετος declarat παραλελυμένον, id est eum cuius vires sunt exolutæ) putant διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, declarare statum illum in quo sunt homines propter præcedentia peccata: (qua ratione solet Apostolus nos mortuos vocare) vt ista commodè possis interpretari, propterea quòd homines erant præcedentibus peccatis eneruati. Deinde ἐν τῇ ἀνοχῇ explicant de tempore quo homines, abutentes Dei patientia, in istis peccatis immersi languebant.

26 Ex Dei tolerantia, ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ. Id est, Pro sua patientia ac facilitate. Repetitur enim antecedens, Hebræorum more. Præsenti tempore, ἐν τῷ νῦν καιρῷ. Series ipsa argumenti & antithesis præcedentium peccatorum manifestè ostendunt præsens tempus vocari ab Apostolo seculum illud quo hæc scribebat. quod quidem vniuersum vocari solet tempus nouissimum & dies Domini. Itaque ineptus est hîc quoque Origenes quòd præsens tempus opponat futuro seculo, Quia, inquit, præsentis seculi tempore in sustentatione est iustitia Dei, futuri verò in retributione. Quæso verò, lector, quid est ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾶν, si hoc non est? Vt sit ipse iustus, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον. Id est, Vt summè verax ac fidelis comperiatur. Nam quũ Deus in sese semper sit fidelissimus, nobis tamen talis tum demum esse ac quodammodo fieri incipit quum suam nobis in Christo misericordiam gratis patefacit. Explicat ergo Paulus quod iam bis dixerat εἰς τὴν ἔνδειξιν. Et iustificans, καὶ δικαιοῦντα. Id est Christi imputata iustitia iustum ac irreprehensibilem constituens, vt Col. 1.c.22. Qui est ex fide Iesu, τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ. Id est, ex eorũ numero qui Christũ fide sunt amplexi: quibus opponuntur qui ex circuncisione (id est qui ex Lege) salutem expectabant.

27 Gloriatio, ἡ καύχησις. Nonnulli Latini codices addunt Tua, σου. Per quã legẽ? διὰ ποίου νόμου; Id est, Per quam doctrinam? eámne quæ nos docet operibus nostris niti vt salutem obtineamus, an per eã potius quæ docet iustitiam nobis per fidem gratis imputari? Notandum est igitur νόμον, id est legem (sicut interdum apud Hebræos תורה) hoc in loco vsurpari in genere pro doctrina quæ aliquid præscribit: qua ratione Euangelium vocat legem fidei, i. doctrinã quæ salutem proponit sub conditione, SI CREDIDERIS: quam & ipsam conditionem

conditionẽ Dominus gratis dat vt implere possimus: opponitúrque hæc doctrina legi operũ, i. omni doctrinæ quæ salutẽ promittit cũ cõditione, SI OMNIA FECERIS: quã vnus Christus pro nobis impleuit. Illa igitur (inquit Apostolus) omnẽ gloriationẽ tollit: vtpote quæ iustitiam, ac proinde salutem non acquirendam a nobis, sed ab alio nobis quæsitam donet, idque vnum flagitet vt donatam velimus fide recipere, denique efficiat vt velimus: ista verò non item, quum ea à nobis requirat propter quæ salus nobis ex debito reddatur. Puto autem Apostolum μιμητικῶς dixisse Legem fidei pro fide, quòd aduersarii gratiæ perpetuò solerent in ore habere Legis nomen: qua etiam ratione fidem Dominus vocauit opus, Ioh. 6.c.29, vt suo loco exposuimus.

Λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου.

28 Colligimus igitur, fide iustificari hominem absque operibus Legis.

28 *Arbitramur enim iustificari hominem per fidẽ sine operibus Legis.*

Ἢ Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον; οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν.

29 An Iudæorum Deus solùm? ánnon & Gẽtium? certè & Gentium.

29 *An Iudæorum Deus tantùm? nónne & Gẽtium? imò & Gentium.*

Ἐπείπερ εἷς ὁ Θεός, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως.

30 Siquidem vnus Deus *est* qui iustificabit circuncisionem ex fide & præputium per fidẽ.

30 *Quoniã quidem vnus est Deus qui iustificabit circuncisionem ex fide, & præputium per fidem.*

Νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο, ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν.

31 Legem igitur inanem reddimus per fidẽ? Absit: imò Legem stabilimus.

31 *Legem ergo destruimus per fidem? Absit: sed Legem statuimus.*

28 Colligimus, λογιζόμεθα. Id est συλλογιζόμεθα, vt rectè explicat Theophylactus, vt etiam accipitur infrà, 6.b.11. Est enim in his verbis conclusio argumenti sumpti à causa finali, quam vocant: cuius pondus si nossent Sophistæ, nunquam huc deuenissent vt in iustificatione vellent opera cum fide concurrere. Vulg. & Erasmus, Arbitramur: rectè id quidem, sed tamen ambiguè, quia hoc verbum plerunque accipitur pro opinari, & de re etiam incerta dicitur. quæ significatio repugnat sententiæ Pauli ex diametro.

29 Iudæorum Deus, Ἰουδαίων ὁ Θεός. Ex peculiari Scripturæ more, Deus dicitur eorum esse Deus quos beneuolentia sua complectitur, vt Psal. 33.b.12. Etsi autem Gentes erant in genere alienæ à Dei fœdere, vt scribitur Eph. 2.c.12, tamen patebat aditus proselytis, & manifesta sunt testimonia Prophetarum quibus testatus est Deus se non abiecisse Gentes in perpetuum.

30 Iustificabit, δικαιώσει. Nonnulli Latini codices legunt Iustificat. Circuncisionẽ, περιτομήν. Id est circuncisos, sicut incircuncisos vocat præputium, vt annotauimus suprà, 2.d.26. Per fidem, διὰ τῆς πίστεως. Differentia illa quam Origenes in hunc locum scribens obseruauit inter ἐκ & διά, ita est vana & futilis vt ne ipse quidem potuerit huic argumento applicare: quum alioquin sit alicubi obseruanda, sed (vt notat Basilius in libro de Spiritu sancto) certiore cum iudicio. Quàm enim sinistrè vir ille doctrinam iustificationis gratuitæ explicarit, vel ex eo apparet quòd quum paulo antè disertè dixisset sola fide nos iustificari, ita vt nec expletum opus requiratur, nec explendum expectetur: nunc à seipso dissentiens, Siquis, inquit, requirat curiosius, ii qui ex fide iustificantur per quem iustificentur, & rursum ii qui per fidem iustificantur, in quo iustificẽtur: licet fortassis multa in hoc curiositas videatur, tamen conuenienter dicere possumus quòd qui ex fide iustificantur, initio ex fide sumpto per adimpletionem bonorum operum consummantur, & qui per fidem iustificantur, à bonis operibus exorsi, per fidem summam perfectionem accipiunt. Quid est verò iustitiam ex operibus etiam fidem præcedentibus stabilire, & Apostoli doctrinæ apertè refragari, si hoc non est?

31 Legem, νόμον. Hic propria significatione ponitur νόμος, sed ita (meo quidem iudicio) vt in genere de omni Lege loquatur: quo modo etiã idem nomẽ accipiendũ puto suprà, versu 27 & 28. Nam alioqui nõ esset vniuersalis Pauli doctrina, nisi suppleatur argumento à cõparatis sumpto: quod quidẽ nõ videtur fuisse prætermissurus Apostolus, nempe, Quandoquidẽ ex Lege Mosis non iustificamur, nos nulla alia Lege iustificari: quum nulla sit lex cum Lege Mosis comparanda. Sed hîc rursus obstrepit Origenes, in hoc eodem capite per iustitiam Dei absque Lege manifestatam intelligens Euãgelicas (quas vocãt) leges, vt, Nesciat dextra tua quid faciat sinistra tua. Verùm (obstrepat ille licet cum Sophistis omnibus) nullam aliam iustitiã coram Deo agnoscimus quàm quæ tota in solidum, & quidem per imputationem, à Christo manat, vt omnis gloriatio excludatur: & Christum scimus venisse non vt nouam aliquam legem conderet, vt ii existimant qui Legis & Euangelii discrimen non tenent: sed potius vt nos à Legis maledictione liberaret. Igitur, οὖν. Addita est hæc particula quoniam ex præcedenti dicto hæc obiectio nascitur. Videri enim poterat Paulus, sublato inter Gentes & Iudæos discrimine, illud etiam quo Iudæi à Gentibus dirimebantur, Legem videlicet, tollere. Inanem reddimus, καταργοῦμεν. Siue, Otiosam & ignauam, omnibúsque viribus destitutam. Hoc enim ἀργὸν vocãt Græci, quasi ἄεργον. Annotat Origenes Paulũ nõ dixisse, νόμος οὖν καταργεῖται, Lex igitur destruitur: sed, νόμον οὖν καταργοῦμεν; Legẽ igitur destruimus? Nã, inquit, Lex quidẽ destruitur cõparatione gloriæ Euãgelii: sed Paulus illã nõ destruit. Nẽpe Origenes quũ Sophista esset, Paulũ metitus est ex ingenio suo. Quis enim tã est imperitus vt non videat ista nõ obiici ipsi Paulo, sed potius illi doctrinæ quã asserebat? Videbatur enim Legẽ inutilẽ reddere quũ doceret sine ea iustificari, ac proĩde seruari tũ Iudæos tũ Græcos: vt hodie quoq; gratiæ Dei hostes nobis obiicere nõ desinũt, bona opera à nobis dãnari, quòd iustitiã sine operibus cũ Apostolo doceamus. Stabilimus, ἱστῶμεν, i. firmã & efficacẽ reddimus, vt opponatur τῷ καταργεῖν. Ac meritò quidẽ hoc dicit Apostolus. nã Christi satisfactio quid aliud quàm Legis minas ostẽdit minimè irritas esse, quũ illas luere Christũ oportuerit? Sed & Christi iustitia quid aliud est quàm plena Legis præstatio? Sanctificatio deniq; Christi hominis quò pertinet nisi vt Lex, quæ in nobis propter corruptionẽ nõ poterat vĩ suã exerere in salutẽ, in Christo fit nobis efficax? Doctrina igitur ex fide quũ nõ prius nos seruet quàm iustificet, (i. Christũ nobis per imputationẽ applicet his omnibus virtutibus Legis ornatũ) certè iustitiã ex Lege nõ modò nõ euertit, sed potius stabilit in nobis. Postremò quũ Spiritu Christi induamur per fidẽ, quo agẽte incipimus velle & facere quæ Dei sunt, quis nõ videt hac etiã in parte Legẽ in nobis, alioquin prorsus inutilẽ nisi ad nos perdẽdos, per Euãgelium reddi efficacẽ? Sed & quod ad ceremonias attinet, nõ potest dici Christus illas destruxisse, nisi κατά τι: quatenus videlicet solis exortu vmbræ disparuerũt. Nã alioquĩ illas nõ extinxit, sed quod adũbrabãt, hoc reuera exhibuit. Hæc quũ Origenes nõ intellexerit, nõ mirũ est eũ ita excurrere vt Paulũ nũquã seriò inspexisse videatur, nisi vt eius doctrinam deprauaret.

Κεφάλαιον δʹ.

1 Τί οὖν ἐροῦμεν Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν εὑρηκέναι κατὰ σάρκα;

2 Εἰ γὰρ Ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἔχει καύχημα, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν.

3 Τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει; ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

CAP. IIII.

1 Qvid igitur dicemus Abraham patrem nostrum adeptum esse secundum carnem?

2 Nam si Abraham ex operibus instificatus fuit, habet quod glorietur, at non apud Deum.

3 Quid enim Scriptura dicit? Credidit autem Abrahā Deo, & imputatum est ei pro iustitia.

CAP. IIII.

1 Qvid ergo dicemus invenisse Abraham patrem nostrum secundū carnem?

2 Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed nō apud Deum.

3 Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abrahā Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.

IN CAPVT IIII.

1 Adeptum esse, εὑρηκέναι. Alibi εὑρίσκειν sæpe dictum est de eo quod casu inuenitur: vnde insperatum lucrum Græci εὕρημα vocant. hic verò dicitur de eo quod tuis laboribus quærendo inueneris: quo modo explicatur ab Vlpiano in Demosthenis orationes. Itaque verbum inueniendi quo vsus est post Veterem interpretē Erasmus, mihi non placuit vsurpare hoc loco: quia differentiam illam planè inanem puto quam statuunt grāmatici inter inuenio & reperio. Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est (vt ipse Apostolus explicat) ex operibus, puta si Abrahamum consideremus in sese & circuncisum, non autem quatenus iustificatus est per fidem. Hæc enim refero ad verbum εὑρηκέναι. Vetus autem interpres & Erasmus, plerosque ex veteribus sequuti, coniunxerunt cum τὸν πατέρα ἡμῶν per traiectionem: hoc modo, Quid igitur dicemus inuenisse Abrahamum patrem nostrum secūdum carnem? Quorum opinionem quominus sequerer, his causis sum adductus. Primū quia non proposuit Apostolus iustitiæ laudem simpliciter adimere Abrahamo, sed κατά τι, id est iustitiæ ex operibus coram Deo: quod omnino fuit in ipso quæstionis limine proponendum. Deinde cur obsecro addiderit κατὰ σάρκα: nempe (vt post Chrysostomum scripsit Theophylactus) vt Iudæos de carnali cognatione gloriantes à spirituali excluderet. Atqui vt valeret hæc ratio, oportuit (ni fallor) Apostolū potius dicere πατέρα ὑμῶν, patrē vestrum. Itaque nolui in verborum collocatione quicquam immutare.

2 Nam si Abraham, εἰ γὰρ Ἀβραάμ. Id est, Quòd enim Abraham iustificatus est ex operibus. Sic enim accipienda est coniunctio εἰ hoc in loco: quod etiam alibi obseruauimus. Deinde particula γὰρ causalis quidem est, sed quæ diligenti consideratione indigeat, vt argumenti series intelligatur. Apparet enim Apostolum hoc in loco non tam confidentiæ causa (vt putat Chrysostomus) quàm vt offensionem omnem vitaret, vsum esse tropo quem Communicationem vocant, & quidem adhibita interrogatione, cui nulla responsio subiiciatur. quod ni si animaduertas, vix perspicias quomodo hæc cohæreant. Sit igitur hæc indefinita formula: quam sequutus fuisset Paulus nisi aduersarios maluisset paulatim Christo lucrifacere quàm paradoxis quibusdam deterrere. Abraham pater noster nihil adeptus est secundum carnem. Hic iam finge Iudæum perculsum excipere, Quid igitur Paule tune negas Abrahamum adeptum esse iustitiam? Ego verò, respondet Paulus, hoc nō inficior, sed quod attinet ad eam iustitiam quam tueris, id est ad iustitiam operum, eam dico, vt coram hominibus sit aliquid, tamen coram Deo nihil esse: idque ita esse ostendit Scriptura, quæ quum Abrahamum à iustitia laudaret, disertè dixit, iustum fuisse habitum non propter insignia opera, quæ tamen in eo multa erāt, sed quòd Deo crediderit. Iam verò si Abraham ipse non alia ratione quàm fide potuit iustificari, ne vos quidem aliunde salutem expectetis. At non apud Deum, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν. Ergo, inquit Origenes, iustificatus est Abraham ex fide. nam habet gloriam apud Deum. Obsecro, lector, quid est veritatem Dei peruertere, si hoc non est? Totus enim in eo est Apostolus vt doceat, homines, quia gratis prorsus iustificantur, nihil omnino in se habere de quo possint tanquam de suo gloriari: iste verò Abrahamum habere dicit de quo glorietur apud Deum, quia videlicet credidit. Quasi verò & ipsa fides nō sit donum Dei prorsus gratuitum, quod & ipse Origenes alibi agnoscit: aut quasi fides illud sit quod nos iustificat, ac non potius instrumentum duntaxat, & quidem gratis nobis datum, quo, tanquam manu quapiam, Christum iustitiam nostram apprehendimus. At iste fidem putat habere gloriam apud Deum, non apud homines: quia fides in occulto est, opera autem palàm sunt. Neque interim nego fidelibus adesse de quo abundè glorientur, sed in Domino, non in sese.

3 Imputatum est ei, ἐλογίσθη αὐτῷ. Imputare hoc loco & similibus aliis, significat acceptum ferre, pro quo dicimus *allouer & recevoir en compte*. Cæterùm Hebræa veritas habet ויחשבה לו. ita vt manifestè sit repetendum Dei nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: quod vt planius fieret, Paulus actiuā loquutionem in passiuam conuertit. Vtraque autem coniuncta omnem calumniandi occasionem præcidit iis qui apud Mosen repetunt non Dei sed Abrahami nomen: vt sit hic sensus, Abrahamum Deo credidisse, & hoc ei imputasse ad iustitiam, quòd videlicet tam magnifica promissa ab eo accepisset. Non minus etiam peccant qui extrinsecus supplent rectum, vt sit oratio perfecta, Credidit Abraham Deo, & *mundus* ob eam causam habuit Abrahamum pro viro probo. Sic frustra fuit ingeniosus Satan in hoc pulcherrimo & pretiosissimo testimonio peruertēdo. Sed tamen hîc quoque laborauit Origenis ingenium, qui quum neque quid sit gratuita imputatio, neque quid sit fides, neque quid iustitia aut iustificatio, intelligeret, perfectā fidem in Abrahamo fuisse somniauit, quæ mereretur ad iustitiam reputari: quoniam, inquit, non ei qui ex parte, sed ei qui perfectè credit, fides ad iustitiam reputatur. Ita conatus est Satan per hunc scriptorem fructum huius doctrinæ miseris peccatoribus, i. omnibus hominibus, eripere: quasi non apertè dixerit Paulus iustitiam Dei exhiberi in Euangelio ex fide in fidem. Sed quidni hoc dicat Origenes, quem etiam non puduit hoc loco idem cæteris virtutibus, vt misericordiæ, mansuetudini, humilitati tribuere, vt & ipsæ dicantur ad iustitiam reputari? Pro iustitia, εἰς δικαιοσύνην. Vulg. & Eras. ad verbum, Ad iustitiam, quod est obscurius dictum. Est enim hîc quoque (vt suprà, 2.d.26) Hebrais. in præpositione εἰς, id est ל, quæ significat vice & loco, vt Psal. 30.a.3, & alibi sæpe. nisi malimus effectū fidei declarari, nēpe vt imputatione iustificemur. Nonnulli codices Latini addunt, Secūdum propositum gratiæ Dei, quæ verba in nullis Græcis exemplaribus reperimus. Quid autem intelligatur Iustitiæ vocabulo, exposuimus aduersus Sophistas suprà, 1.b.17, & 3.c.10.

4 Τῷ δὲ ἐργαζομένῳ ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα.

5 Τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ, λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην.

6 Καθάπερ καὶ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ᾧ ὁ Θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων,

7 Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι·

8 Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν.

9 Ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος, ἐπὶ τὴν περιτομήν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; Λέγομεν γὰρ ὅτι ἐλογίσθη τῷ Ἀβραὰμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην.

4 Atqui ei qui operatur, merces non imputatur ex gratia, sed ex debito:

5 Ei verò qui non operatur, sed credit in eum qui iustificat impium, imputatur fides sua pro iustitia.

6 Sicut etiam Dauid pronūtiat beatum eum hominē cui Deus imputat iustitiā absque operibus: *dicens*,

7 Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum obtecta sunt peccata:

8 Beatus vir cui non imputarit Dominus peccatum.

9 Ista igitur beatitatis prædicatio, in circuncisionē *solùm* an & in præputiū *cadit*? Dicimus enim imputatam fuisse Abrahæ fidem pro iustitia.

4 Ei autē q operatur, merces nō imputatur secūdū gratiā, sed secūdū debitū.

5 Ei verò q nō operatur, credenti autē in eū q iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam.

6 Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis cui Deus accepto fert iustitiā sine operibus:

7 Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata:

8 Beatus uir cui nō imputauit Dominus peccatum.

9 Beatitudo ergo hæc, in circuncisione tantùm, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiam.

4 Atqui ei qui operatur, τῷ δὲ ἐργαζομένῳ. Id est, Ei qui ex opere sit aliquid promeritus. Cui opponitur ὁ μὴ ἐργαζόμενος, qui non operatur, id est qui opus nullū adfert cuius mercedē flagitet, sed gratuita Dei promissione nititur. Ac illud quidē dicitur per concessionem, similitudine ab humanis cōmerciis ac contractibus sumpta. Nā alioquin quis prior dedit, & retribuetur ei? Hoc verò non considerans Origenes, quanuis meritum ex condigno quod alibi stabiliit, hîc euertat: tamen perturbat omnia, dum appellatione Debiti intelligit pœnā peccatis debitam: obiter etiā corrūpens locū ex Ioh. 3.d.34. Nec multo melius ista in Græcis scholiis explicantur. Quū enim hæc disserat Apostolus vt superioris argumenti consequutionem probet à contrariis, quia fidē imputare pro iustitia, & operū debitam mercedē persoluere, pugnāt ex diametro, (iustificatio enim illa, gratiæ est in Christo, ista verò, meriti in nobis) Græci tamen scholiastæ putarunt fidei & operum mercedem inter se cōparari, q illa multo amplius præmiū habeat. Ita fit vt non modò aberrent à scopo, sed etiā fidei merito arrogēt quod vnius est Christi, & gratiā Dei funditus euertant. Nō imputatur ex gratia, οὐ λογίζεται. Id est, Non numeratur neque tribuitur. Nā imputare hoc loco non possis exponere gratis acceptū ferre, vt in præcedenti & cōsequēti quoque versiculo, vbi imputari, i. gratis acceptū ferri dicitur quod non ipsi exoluimus, sed alius pro nobis. Alioquin idem verbū & pro subductis velut rationibus secum aliquid constituere accipitur, vt suprà, 2.a.3: & pro συλλογίζεσθαι, id est concludere, & ex argumentis præcedentibus colligere, vt suprà, 3.d.28.

5 Qui iustificat impiū, τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ. Id est, qui eum qui in sese est impius, facit iustum in Christo. Nā (vt alibi dixi) nullos pro iustis approbat Deus nisi quos prius verè ac summè nō in ipsis sed in Christo suo, i. imputata Christi iustitia, iustificarit: qua ratione optimè cōciliatur hic locus cū eo quod scriptū est Exo. 23.b.7

7 Quorum remissæ sunt iniquitates, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι. Distinctio quam hoc loco tradit Origenes inter ἀνομίαν & ἁμαρτίαν, non admodum firma est, neque satis apposita, quum hæc doctrina ad quasuis transgressiones pertineat. Ideo 1. Iohan. 3. a.4, ἁμαρτία dicitur esse ἀνομία, i. quicquid Legi Mosis, atque adeo in genere Legi Dei aduersatur. Libuit autē hoc etiam loco subiicere Origenis verba, ex quibus intelligatur iurène an iniuria toties eum (vt Apostolicæ doctrinæ corruptorem) reprehendam. Vide, inquit, si fortè potest iste ordo in anima vna eademq; intelligi: vt quia initiū est cōuersionis animæ, mala relinquere, pro hoc iniquitatū remissionem mereatur accipere: quū autem cœperit bona facere, veluti singula quæque quæ præcesserant mala, bonis recentibus obtegens, & abundantiorem numerum bonorum introducens quàm prius fuerat malorum, tegere peccata dicatur: vbi verò iam ad perfectum venerit, ita vt omnis de eo malitiæ radix penitus amputetur, eousque vt nullum in ea vestigium possit inueniri nequitiæ, vbi iam perfectæ beatitudinis summa promittatur, tum nullum possit Dominus imputare peccatum. Hæc verò si vera sunt, cur non pronūtiauit Dauid beatū illum esse qui peccata sua obtegat: & quid iam superest quominus falsi damnetur Apostolus, qui in sententiā prorsus contrariam hunc locum citarit, nempe vt beatos nos esse ostenderet non ex meritorum mercede, sed ex gratuita peccatorum remissione: ex eo (inquam) quòd Deus peccata nostra obtegat, & peccatores gratis iustificet? Denique quid est ex professo peruertere Dauidis & Pauli sententiam, si hoc non est?

9 Ista igitur beatitatis prædicatio, ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος. Id est, Istud igitur Dauidis dictum quo beatos illos esse pronuntiat. Hoc enim declarat Græcis verbum μακαρίζειν. Vulgata, Beatitudo, id est μακαριότης. Erasmus, Beatificatio, paulo rectius. In circuncisionem solùm, ἐπὶ τὴν περιτομήν. Particula καὶ quæ mox sequitur, omnino ostēdit subaudiēdū esse μόνον, i. solùm vel tātùm: quod Vet. etiā interpres rectè suppleuit. de qua eclipsi diximus suprà, 2.d.28. Itaq; nescio quid in mētē venerit Castellioni quū totū hūc locū sic interpretaretur, Hæc igitur beatitudo in circūcisionémne cadit, an potius in præputium? Nā καὶ nō potest significare μᾶλλον nisi admodū violēta interpretatione, & poscit argumēti series aliā interpretationē. Sed & verbū πίπτει, i. cadit, quod explendæ sententiæ deerat, ex Theophylacto suppleuimus: pro quo nōnulli Vulg. editionis Latini codices scriptū habent, Manet, pro Manat, vt coniicit Eras. Est autē hoc quoque notandū, iam tertiò circuncisionē accipi pro circuncisis, præputiū verò pro incircuncisis. Deniq; vt lectoribus gratificer, paucis subiiciā huius disputationis mēbra, quæ nō minus argutè quàm sanctè & eruditè à Paulo tractantur. Ex hoc vnius Abrahami exēplo cōstituit Apostolus vniuersalē conclusionē elicere. Id verò vt sese iure facere ostēdat, primùm omniū admonet, in ipso quæstionis limine Abrahamū à se proponi, nō simpliciter tanquā vnum ex fideliū numero, sed vt Ecclesiæ patrem, vt meritò à patre ad filios argumentetur: quod postea explicabit. Nunc igitur postquā pro-

bauit patrem ex vna fide iustificatum per imputationẽ gratuitam, idem vult postea in filiis statuere: & hos quidem duorum generum esse, in primis ostendit, vnos videlicet incircuncisos, alteros circuncisos, ne Iudæi obstreperent. Deinde vtrosque ait ex fide esse æstimandos: ita videlicet vt nec incircuncisi desinãt filii esse Abrahami, quia incircũcisi sunt, si modò fidem habuerint: nec circũcisi, etiamsi secundũ carnẽ nati fuerint ex Abrahamo & circuncisi, idcirco tamen sint illius filii, nisi & ipsi crediderint. Ac prius quidem illud (id est dupli ces esse Abrahami filios) sic probat, vt quia de circuncisis non ambigebatur, hanc partem non attingat: de incircuncisis verò sic respondeat, Abraham incircuncisus iustificatus est ante circuncisionem: ergo præputium non est alienum à fœdere Dei & iustificatione. Posterius verò sic colligit, Abraham iustificatus est in præputio per fidem: ergo & incircũcisi per fidem possunt iustificari. Et postea, Abraham fuit quidem circuncisus, sed tum demum quum iam iustificatus esset per fidem. Ergo iustificatio circuncisorum non pendet à circuncisione, sed à fide. At enim, quæret Iudæus, si Abraham erat ante circuncisionem iustificatus, cur circũcisionis Legem accepit? Vt (inquit Paulus) circuncisio iustitiam fidei obsignaret, tum in ipso Abrahamo, tũ in ipsius posteritate. Itaq; filii Abrahæ eritis si ipsius vestigia sequuti, non à circuncisione & Lege salutem expectaueritis, sed habueritis in vobis illud ipsum cui obsignando data est circuncisio. Hic verò duæ exoriuntur quæstiones: vna, an sicut fidelis Abraham circuncisus est, sic etiam circuncidi fideles ex Gentibus oporteat: altera, si hoc verum est quod de Abrahamo dicitur, cur igitur Iudæi octauo die circuncidantur, quo tẽpore per ætatẽ non modò non intelligere, sed ne credere quidẽ possint. Sed quũ hæc ad Apostoli scopum nõ pertineat, meritò relinquit intacta. Hæc est (meo quidẽ iudicio) legitima huius loci explicatio. Neq; enim hũc in eo versatur Paulus vt doceat Iudæos nõ iustificari per circuncisionẽ: (quũ hãc quæstionẽ suo loco pertractarit suprà, cap. 2) sed in eo potius vt omnes tum Iudæos tum Græcos ex fœdere cum Abrahamo communi patre inito, doceat fide iustificandos. Diuersa autem sunt, circuncisione non iustificari, & fide iustificari.

Πῶς οὖν ἐλογίσθη; ἐν περιτομῇ ὄντι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ; οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλ' ἐν ἀκροβυστίᾳ.

10 Quomodo ergo imputata est? quum esset in circũcisione, an *quum esset* in præputio? nõ in circuncisione, sed in præputio.

10 *Quomodo ergo reputata est, in circuncisione, an in præputio? Non in circuncisione, sed in præputio.*

Καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς, σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην·

11 Et signum accepit circuncisionis quod obsignaret iustitiam fidei quæ fuerat in præputio vt esset pater omnium credentium in præputio, vt imputetur etiam ipsis iustitia:

11 *Et signum accepit circuncisionis, signaculum iustitiæ fidei quæ est in præputio: ut sit pater omnium credentium per præputium, ut reputetur & illis ad iustitiam:*

Καὶ πατέρα περιτομῆς, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ πίστεως τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ.

12 Et pater circuncisionis, iis *videlicet* qui non solùm sunt ex circuncisione, sed qui etiã incedunt vestigiis fidei patris nostri Abrahami, quæ fuit in præputio.

12 *Et sit pater circuncisionis non iis tantùm qui sunt ex circuncisione, sed & iis qui sectantur vestigia fidei quæ est in præputio patris nostri Abrahæ.*

11 Signum circuncisionis, σημεῖον περιτομῆς. Id est circuncisionem, quæ signum est: vt sacramentum Baptismi dicimus pro Baptismo qui est sacramentum. Nam σημεῖον hoc loco, quum alioquin latius pateat, nihil aliud declarat quàm Sacramentũ. Itaque ratio huius appellationis (meo quidẽ iudicio) vniuersalis est, vt non minus aliis Sacramentis quàm circuncisioni possit applicari: nisi quòd circuncisio fuit initiationis tessera, & notã habuit in ipsa carne inustam: hæc autẽ cõmunis ratio Sacramentorũ est, quòd sint externa signa eius pacti quod Dominus nobiscum & cum posteritate nostra iniit. Sed peculiari tamen ratione hoc conuenit Abrahamo, cui vni dictum est, In te benedicentur omnes gentes. Itaque sibi & posteris, id est omnibus omnium Gentium fidelibus, solus Abraham hoc signum circuncisionis accepit: reliqui verò sibi duntaxat, & suo peculiari semini. Quod nisi consideres, vix intelligas cur addiderit Paulus εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα, vt esset pater: & tamen hoc est totius applicationis exẽpli συνέχον, cohærens potius (vt ego quidẽ existimo) cũ verbo ἔλαβε propinquiore, quàm cum verbo ἐλογίσθη per traiectionem, vel cum participio ἐχομένης, quod subauditur post τῆς articulum. Cæterùm in duobus codicibus scriptum inuenimus, καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομήν, & pro signo accepit circuncisionem: vt manifestum sit explicanda hæc esse per appositionem quam vocant. Quod obsignaret, σφραγῖδα. Quid magnificentius dici de vllo Sacramento possit? Itaque qui veteris fœderis Sacramenta à nostris re ipsa distinguũt, nunquam videntur Christi officium quàm latè pateat cognouisse. Vocarat Paulus circũcisionem σημεῖον, quod ad externam ceremoniam attinet: nunc illius signi substantiam & effectum explicat, id est quorsum adhibeatur, nẽpe iustitiæ fidei, qua in ipsius Christi possessionẽ mittimur, nõ simpliciter significãdæ, sed vnà etiã obsignãdæ, quatenus videlicet Spiritus sãctus reipsa id intus præstat quod externa ceremonia prædicationi Verbi cõiuncta, oculis repræsẽtat. Hãc interpretationẽ siquis cũ iis cõtulerit quæ nõ Origenes modò, sed nonnulli etiã ex patribus alioquin pietate & eruditione clarissimi, in hunc locũ scripserunt: cõperiet profectò quantã veritatis lucem Dominus in nos omniũ hominum maximè indignos nostra memoria effuderit. Cæterùm Signaculi nomen quod Vetus interpres & Erasmus vsurpant, libens refugi, partim quòd non sit admodum vsitatum, partim quòd non satis videatur illã vim obsignationis declarare. Omnium credentiũ in præputio, πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας. Id est, πάντων τῶν ὄντων ἐν ἀκροβυστίᾳ καὶ πιστευόντων, vt rectè explicant Græca scholia. Nam omnino hoc poscit sententia vt διὰ pro ἐν accipiatur, quo modo etiam explico 1. Tim. 4. d. 14, & Heb. 7. b. 9. Vulgata, Omnium credentium per præputium: quam interpretationem miror Erasmum intactam reliquisse, quum nullus inde sensus elici posse videatur.

12 Et pater circuncisionis, καὶ πατέρα περιτομῆς. Id est, Pater circuncisorum: vt etiam mox, Esse ex circuncisione, declarat esse ex circuncisis. Iis *videlicet* qui non solùm sunt ex circuncisione, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον. Sic legimus in omnibus codicibus. Ita etiam legit Chrysostomus, & Græca quoque scholia disertè interpretantur, vt & ipsa sententia flagitat. Nam quemadmodũ de incircuncisis loquens, nõ simpliciter dixerat, omnium illorum esse patrem Abrahamũ, sed eorum demum qui crederent: eandem distinctionem in Iudæis quoque meritò seruauit: quia (vt antè dixi) non est simpliciter propositum Apostolo docere, Abrahamum patrem esse tum incircuncisorum, tum circuncisorũ, sed etiã in primis qua ratione sit vtrorumq; pater: qui est ipsius scopus. Nam filium esse Abrahami coram Deo, & fide iustificatum esse, cohærent. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit, Non iis tantùm qui sunt ex circuncisione, id est οὐ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς, quanuis eiusmodi traiectiones interdum apud Hebræos inueniantur: & ne longius abeamus, sic vsurpetur infrà, versu 16 & 23. Ab Erasmo autẽ in eo vno dissentio quòd τοῖς ἐκ περιτομῆς interpretatur eos qui genus ducunt ex circũcisis, quũ generaliter (vt opinor) esse ex circuncisione dicatur ab Apostolo, pro esse ex circuncisorũ numero. Sed qui etiam incedunt, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι. Planior quidem erit oratio si vel articulum τοῖς expungas, vel legas ἀλλὰ τοῖς καὶ στοιχοῦσι: & fortassis permutata est horum collocatio ab iis qui in priore membro putarunt esse traiectionẽ. Sed vtut sit, plana est Apostoli sententia, distinguentis Iudæos infideles à fidelibus. Nam (vt obiter hoc quoque dicam) incedere vestigiis fidei Abrahæ, non de fidei fructibus, (de his enim nondum disserit Apostolus) sed de fide ipsa accipiendum est: nec aliud declarat quàm credere, sicut & Abraham credidit.

Οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραάμ, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως.

13 Non enim per Legem promissio *cessit* Abrahæ, aut semini eius, vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.

13 *Non enim per Legem promissio Abrahæ, aut semini eius, ut hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.*

Εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου, κληρονόμοι, κεκένωται ἡ πίστις, καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία.

14 Etenim si ii qui ex Lege *sunt*, hæredes sunt, inanis facta est fides, & vana reddita est promissio.

14 *Si enim qui ex Lege, hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio.*

Ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται· οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις.

15 Nam Lex iram efficit: siquidem vbi non est Lex, ibi nec transgressiõ *est*.

15 *Lex enim iram operatur. ubi enim non est Lex, nec prævaricatio.*

13 Per Legem, διὰ νόμου. Hoc est, Per præstita aliqua opera, aut addita implendæ Legis conditione. Legem autem sine articulo vocat aut legem ipsam naturæ, non Mosis, quæ nondum data erat, vel etiam Legẽ Mosis: vt hoc idem argumentum tractatur Gal. 3. c. 18. Rectè autẽ Erasmus suppleuit verbum Contigit ad constructionem explẽdam, nisi quòd contingentiam nullam hic agnosco. Quid si igitur suppleas δέδοται, data est? nam hoc innuunt Græca scholia. Sed hac ratione non fuerat dicendum τὸ κληρονόμον εἶναι, vt hæres esset, sed τὸ κληρονόμον ἔσεσθαι, hæredem fore, vt exposuit Erasmus, idque perperam, ni fallor. Neque enim disputat Paulus an Deus præcedentibus Abrahæ operibus adductus fuerit ad dandam ipsi promissionem: sed qua ratione sit promissionis particeps factus Abraham, an quia fide eam apprehendit, an verò quia Legem impleuit. Itaque verbum Cessit aut Euenit supplere malim. Vt hæres esset mundi, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου. Id est, Vt pro filiis haberet omnes nationes orbis. Coniungit enim Paulus promissiones à Deo factas Abrahamo velut in vnum corpus, & quum omnes credentes siue incircuncisos siue circuncisos docuisset esse filios Abrahæ, meritò sanè Abrahamum vocat mundi hæredem: mundi appellatione omnes nationes intelligens, & in eo ipso sequutus Domini vestigia. nam quum dixisset Dominus Abrahamo se fore Deum ipsius & seminis eius, postea exposuit quid seminis appellatione intelligeret, nimirum omnes terræ nationes, quũm fore diceret vt illas omnes in eo gratia suã dignaretur. Hæc est omnino germana ac maximè accommodata huius loci explicatio, quam & ipse Apostolus postea explicat versu 17, declarans ipsius nominis Abrahami etymologiam. Nã mihi quidem videtur non posse satis appositè ad institutum Apostoli, aut satis genuina interpretatione per mundum intelligi regio Chanaan: quanuis suum hic quoque cuiuis iudicium vltro (sicut par est) integrum & illibatum relinquo. Est autẽ (vt ad rem redeam) peculiaris quidam Hebraismus in his verbis annotandus, qui sententiam mirè illustrat. Neque enim hæredis nomen propriè hic accipitur: sed quia Hebræis נחלה, id est hæreditas, dicitur quicquid alicui gratis cedit in possessionem, ac nominatim quidẽ filii dicuntur hæreditas quæ patri à Deo datur, Psal. 127. a. 3, ideo hæredem esse mundi, declarat totum mundum habere pro filiis, & hac ratione quasi vniuerso mundo potiri. Sic dicitur Christus totius mundi hæres constitutus, in quo videlicet & ipse pater Abraham cum toto mundo adoptatus in filium benedicitur, Heb. 1. a. 2. Sic dicimur Dei hæredes correlatiuè, infrà, 8. c. 17, quia Dei sumus hæreditas cum Christo: quũ alioquin Græcis & Latinis, Alicuius esse hæredem, declaret, in alicuius bona post mortem succedere. Postremò notanda est ratio cur Paulus addiderit ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, vel semini (id est posteris) eius. Quid enim an semini eius facta est promissio, fore vt possideat mundum? Nempe id non potest nisi perabsurdè dici, quum potius appellatione mundi ipsum semen significetur. Est igitur hoc intelligẽdum ex mutua patris & filiorum relatione. Quum enim diceret Deus Abrahamum fore patrem multitudinis Gentium, simul pollicetur multitudini Gentium fore vt Abrahamum habeat pro patre: quod vtrinque est singulare beneficium, ex fœderis formula, Ero Deus tuus & seminis tui. Itaque Paulus quum in eo sit vt doceat filios Abrahæ ex vna fide æstimandos, siue circuncisi sint, siue incircuncisi: meritò expressit promissionem pertinere non ad Abrahamum solùm, sed etiam ad ipsius semen: quanuis in ipsa promissionis formula explicanda id tantùm expresserit quod ad patrem spectat, alterum videlicet lectori cogitãdũ relinquẽs, ex natura eorũ quæ inter se cõparantur. Plena enim hæc fuisset oratio, οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραάμ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ τὸν Ἀβραάμ κληρονομίαν ἔχειν τὸν κόσμον, ἀλλά, &c.

14 Si ii qui ex Lege *sunt*, εἰ οἱ ἐκ νόμου. Id est, Si ii demũ sunt hæredes qui Legem impleuerint: siue, si ad hoc vt aliquis censeatur in hæreditate Abraham, requiratur Legis impletio, inanis est fides ac promissio, i. frustra promissioni creditur, & frustra fit promissio. Nã tantùm abest vt hanc conditionem aliquis præstare possit, vt contrà (sicut antè primis tribus capitibus penè integris est demonstratum) Lex nihil aliud quàm peccata hominum coarguat, ipsorum quidem vitio non Legis. Itaque ex Lege esse non idem declarat atque circuncisum esse, & Legi Mosis initiatũ, quẽadmodum paulò pòst accipitur v. 16: sed idẽ valet atq; εἶναι ἐξ ἔργων, Gal. 3. b. 10, ex operibus esse, i. operibus suis, seu Legis impletione, niti.

15 Lex irã efficit, ὁ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται. Vulg. & Eras. Lex iram operatur. Ego verò existimo Apostolum potius vsurpasse compositum κατεργάζεσθαι, quàm simplex ἐργάζεσθαι, quia quum iam inde à nostro exortu simus iræ Dei obnoxii, superuenit postea Lex, quæ nostra quidem culpa, non sua, damnationem cumulet, ac veluti cœptũ opus absoluat. Est autem operæpretiũ intelligere quid in hunc locum cõminiscatur Origenes.

Legis nomine,inquit,lex membrorum intelligitur. Quòd ſi placet de Lege Moſis accipere,Iræ nomine pœnas accipe quas Lex Moſis proponit delinquentibus,nempe vt crementur, lapidentur, ſuſpendantur tranſgreſſores. Quid amplius? Poteſt,inquit,eſſe Lex vbi præuaricatio non ſit. Et paulo pòſt, Etſi,inquit, Legem Moſis ponamus,non continuò omnes qui ſub Lege Moſis vixerunt,in præuaricatione facti ſunt. Alioqui ſimul & Prophetas & omnes iuſtos videmur inuoluere. Hæc ille: ex quibus certè apparet hominem iſtum non multo melius intellexiſſe quid ſit Lex, quod eius officium , quod Euangelii & Legis diſcrimen , quàm ſi Paulum nunquam inſpexiſſet. Vbi non eſt lex, οὗ οὐκ ἔστι νόμος. Vel (vt quidā malunt) Cuius rei lex non eſt,nec trāſgreſſio eſt. Nam ambiguum eſt Græcum vocabulum οὗ.

Διὰ τοῦτο ἐκ πίστεως, ἵνα κατὰ χάριν, εἰς τὸ εἶναι βεβαίαν τὴν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ σπέρματι, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως Ἀβραάμ, ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν,

16 Propterea ex fide *eſt hæreditas*, vt ſit per gratiam, vt firma ſit promiſſio toti ſemini: *id eſt* nó ſolùm ei quod *eſt* ex Lege, verùmetiam ei quod *eſt* ex fide Abraham , qui eſt pater omnium noſtrum,

16 *Ideo ex fide, ut ſecundum gratiam: ut firma ſit promiſſio omni ſemini, non ei qui ex Lege eſt ſolùm, ſed & ei qui ex fide eſt Abrahæ, qui pater eſt omnium noſtrum,*

(Καθὼς γέγραπται, Ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε) κατέναντι οὗ ἐπίστευσε Θεοῦ, τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκρούς, καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα.

17 (Sicut ſcriptum eſt, Patrem multarú gentium conſtitui te) coram eo cui credidit, Deo *uidelicet*, viuificante mortuos, & vocante quæ non ſunt, tanquam ſint.

17 *(Sicut ſcriptū eſt, Quia patrem multarum gentium poſui te) ante Deum, cui credidit, qui uiuificat mortuos, & uocat ea quæ non ſunt, tanquā ea quæ ſunt.*

Ὃς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν, κατὰ τὸ εἰρημένον, Οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου.

18 Qui *Abraham* contra ſpē ſub ſpe credidit, vt fieret pater multarum gentium, ſecūdum id quod *ei* dictum fuerat, Ita erit ſemen tuum.

18 *Qui contra ſpem in ſpem credidit, ut fieret pater multarum gentium, ſecundū quod dictum eſt, Sic erit ſemen tuum.*

16 Toti ſemini, παντὶ τῷ σπέρματι. Id eſt omnibus credentibus. Nam qui non credunt,etiamſi ſint circuncisi,& ſecundum carnem orti ex Abrahamo,non ſunt tamē ex ſemine,quia mutua eſt promiſſionis,fidei, & ſeminis relatio. Eſt autem in his verbis concluſio præcedentium à verſu 13 ad hunc vſque locum. *Id eſt* non ſolùm ei quod eſt ex Lege, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον. Quum in genere dixiſſet,hæreditatem eſſe ex fide, vt firma eſſet promiſſio toti ſemini,id eſt omnibus credentibus: nunc ſemen iſtud diuidit in eos qui ſunt ex Lege, i. in Iudæos fideles circuncisos,& in eos qui ſunt ex fide,id eſt Gentiles,qui ſola fide referunt Abrahamū , quū ſint incircuncisi. Itaque (quod non intellexit Origenes) ex Lege & ex fide eſſe,non opponuntur ſimpliciter hoc loco,vt paulo antè verſu 14,ſed κατά τι,id eſt , quatenus fidei adiuncta eſt aut non adiuncta circuncisio: vt idem declaret ἐκ τοῦ νόμου εἶναι , atque ἐν τῷ νόμῳ εἶναι , ſuprà , capite 3. verſu 19. Nam fides vtrinque ponitur, quia præcedit in prolepſi, παντὶ τῷ σπέρματι. Eadem quoque ratio oſtendit particulam μόνον, vt 1. Corinth. 15.c.19, ita hîc etiam per traiectionem cohærere cum negante particula,non cum participio ὄντι ſubaudito: neque rectè hunc locum à quibuſdam ſic conuerti, Non ei quod eſt tantùm ex Lege , ſed etiam ei quod eſt ex fide. Cur enim Paulus adderet καὶ in poſteriore membro? Ex fide Abraham , ἐκ πίστεως Ἀβραάμ. Argutatur hoc loco Eraſmus,quaſi Ἀβραὰμ pertineat ad articulum τῷ,tertio caſu videlicet : vt duos Abrahamos faciat Paulus, ſicut alibi duos Adamos,vnum iuſtificatum in præputio per fidem,qui pater eſt Gentium ſpiritualis,alterum iuſtificatum per fidem in circuncisione : qui duplici nomine pater eſt Iudæorum credentium. Ego verò nuſquam inuenio poſteriorem iſtum Abrahamum. Deinde quorſum hæc dicantur,quum manifeſtè Paulus diuidat in duo membra quod in genere dixerat? Nimirū vt aditum ſibi patefaciat nouo argumēto ex ipſius promiſſionis formula petito: quæ quidem diſertè facit non vnius, ſed multarum gentium mentionem. Nā quod ait Eraſmus,additurum fuiſſe alioqui Paulum τοῦ Ἀβραάμ,nullius eſt momenti,quum ſoleat multis locis omittere articulum,vt infrà, 9.b.7,& 11.a.1,& Gal.3.a.7,& alibi ſæpe.

17 Coram Deo, κατέναντι Θεοῦ. Id eſt cognatione ſpirituali,quæ coram Deo locum habet,& Deo nos gratos reddit. Nam quum benedictio incluſa ſit in ſemine Abrahæ,filios eius fieri nos oportet,vt ſimus vitæ æternæ participes. Verùm apud homines alia eſt ratio , apud quos videlicet mortuis non gignuntur filii , & quòd nō videatur vlli propriè eſſe poſſe illorum filii ex quibus non ſunt orti. Quidam tamen Chryſoſtomum ſequuti κατέναντι exponūt, Ad exemplum ſeu ſimilitudinem,quòd videatur quandā cum Deo ſimilitudinis ſpeciem habere Abrahamus,in eo quòd totius mūdi ſit pater,& quidem ſpirituali ratione. Sed mihi quidem hæc argutia videtur inanis: neque vſquam in nouo Teſtamento reperio κατέναντι poſitum pro ὁμοίως. Credidit, ἐπίστευσε. Ambroſius legit Crediſiſti,idque perperam. & veteres etiam manuſcripti codices Vulgatæ interpretationis ſcriptum habent Credidit. Viuificante, ζωοποιοῦντος. Id eſt,qui vitæ reſtituit, vt expoſuit Eraſmus per periphraſin. Adduntur autem hæc ab Apoſtolo, vt aditum ſibi patefaciat ad declarandam magnitudinem fidei Abrahami. Et vocante, καὶ καλοῦντος. Id eſt, Apud quem iam ſunt quæ alioqui reipſa non ſunt , vt qui vel vno verbo quiduis poſſit ex nihilo efficere. Sic enim accipitur apud Hebræos verbum קרא,id eſt vocauit,vt alibi obſeruauimus. Videtur autem Paulus,quum mentionem facit viuificationis , reſpicere circuncisos natos ex Abrahami quaſi iam emortui lumbis, non naturæ,ſed fidei virtute. Nam quòd de morte per peccatum hîc diſputat Origenes, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Quum autem meminit vocationis eorum quæ nō ſunt,videtur ſpectare incircuncisos , qui virtute promiſſionis facti ſunt quod prius non erant, quaſi, (quod etiam interminatur Iohannes Matthæi capite 3. verſu 9) ex lapidibus filios Abrahæ ſuſcitarit Dominus, quum ex non populo fecit populum.

18 Vt fieret, εἰς τὸ γενέσθαι. Eraſ. Se fore,quod non reſpondet Græcis. Semen tuum, τὸ σπέρμα σου. In quibuſdam codicibus additur, Sicut ſtellæ cæli & arena maris: ſed contra veterum exemplarium fidem.

Καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, οὐ κατενόησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἤδη νενεκρωμένον, ἑκατονταέτης που ὑπάρχων, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάῤῥας.

19 Ac minimè imbecillis fide, non cōſiderauit ſuū ipſius corpus iā emortuū, quum cētum circiter natus eſſet annos , nec emortuam vuluam Saræ.

19 *Et non infirmatus eſt fide, nec conſiderauit corpus ſuum iam emortuū, quum fere centum eſſet annorum , & emortuam uuluam Saræ.*

Εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ, ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ·

20 Aduerſus promiſſionem autem Dei nó diſceptauit infidelitate: ſed robuſtus factus eſt fide, tributa gloria Deo:

20 *In repromiſſione etiam Dei non hæſitauit diffidētia: ſed cōfortatus eſt fide, dans gloriam Deo:*

Καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι.

21 Ac plenè perſuaſum habēs, *eum* quod promiſerat, poſſe etiam facere.

21 *Pleniſſimè ſciens quia quæcunque promiſit, potens eſt & facere.*

Διὸ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

22 Quapropter etiam *hoc* imputatum eſt ei pro iuſtitia.

22 *Ideo & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.*

Οὐκ ἐγράφη δὲ δι' αὐτὸν μόνον ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ·

23 Non ſcriptum eſt autē propter eum ſolùm , quòd *hoc* imputatum fuerit ei:

23 *Non eſt autem ſcriptum tantùm propter ipſum, quia reputatum eſt illi:*

Ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλλει λογίζεσθαι, τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγείραντα Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν,

24 Sed etiā propter nos , quibus futurum eſt vt imputetur, iis *nimirum* qui credunt in eum qui excitauit Ieſum Dominum noſtrum à mortuis,

24 *Sed & propter nos, quibus reputabitur, credētibus in eum qui ſuſcitauit Ieſum Dominum noſtrum à mortuis,*

Ὃς παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, καὶ ἠγέρθη διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν.

25 Traditum *in mortem* propter offenſas noſtras , & excitatum propter iuſtificationem noſtri.

25 *Qui traditꝰ eſt propter delicta noſtra, & reſurrexit propter iuſtificationem noſtram.*

Κεφάλαιον ε΄.

CAP. V.

Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

1 IVſtificati igitur ex fide, pacē habemus erga Deū per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum:

CAP. V.

1 *IVſtificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum:*

19 Minimè imbecillis, μὴ ἀσθενήσας. Hic mos eſt apud Hebræos vt contrarium eius quod negant,fortiſſimè aſſeuerent: quæ figura à grammaticis dicitur μείωσις. Itaque minimè imbecillis fortiſſimum ac conſtantiſſimum declarat. quod non ſatis videntur expreſſiſſe Vetus interpres & Eraſmus,quum interpretarentur μὴ ἀσθενήσας,non infirmatus. Sed in eo fœdè hallucinatur Origenes quòd ex his verbis colligit, fidem in Abrahamo perfectā fuiſſe : huc etiam detorquens quod de infirmis in fide ſuſtinendis præcipit infrà, 14.a.1,& Tit.1.b.13, de ſanis in fide. quibus locis fides accipitur diuerſa ſignificatione, id eſt, pro ipſa Euangelii doctrina quæ credenda proponitur. Emortuum, νενεκρωμένον. Id eſt viribus effœtum,& ad gignendam ſobolem ineptum. Itaque intempeſtiuè diſſerit Origenes de mortificatione ſpirituali.

20 Non diſceptauit, οὐ διεκρίθη. Vide Matth.21.b.21. Tributa gloria Deo, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ. Id eſt Deo agnito ac collaudato, vt qui ſummè bonus ac verax eſſet,ſicut ſcriptum eſt Iohan.3.d.33. Sic accipitur hoc dicendi genus Luc.17.d.18: ſed paulo aliter Iohan.9.c.24.

21 Plenè perſuaſum habens, πληροφορηθείς. Vide Luc.1.a.1. Eſt autem notanda in hoc verſiculo elegantiſſima fidei deſcriptio, qua primùm explicatur quid ſit ei proprium, nēpe plena perſuaſio: deinde quò reſpiciat, nempe in Dei voluntatem ſimul & potentiam,nobis in Verbo patefactam. Quod promiſerat, ὃ ἐπήγγελται. Eraſmus, Is qui promiſerat, ὃς ἐπήγγελται.

22 Quapropter etiam, διὸ καί. Quomodo,inquit Origenes, non ad iuſtitiam reputaretur ei qui non ſolùm in fide,ſed & in omnibus virtutibus perfectionem tenebat? Hæc ille, nempe vt nihil eſſet quod non contaminaret,&,velut ex profeſſo,peruerteret.

23 Propter eum ſolum, δι' αὐτὸν μόνον. Id eſt, Quum hæc ſcriberet Moſes,non habuit rationem vnius Abrahami,nempe vel hominis præſtantiam amans,vel vt inſignis alicuius facti memoria eſſet ſempiterna: ſed noſtri etiam erudiendi cauſa hæc ſcripſit,qui filii illius ſumus per fidem,in eo benedicendi. Neque enim proponitur Abraham vt exemplar duntaxat,ſed etiam vt pater credentium. Neque video cur neceſſe ſit nos aſſentiri Origeni,qui δι' αὐτὸν interpretatur περὶ αὐτοῦ de eo,& δι' ἡμᾶς de nobis.

25 Traditum *in mortem*, ὃς παρεδόθη, Vulg.& Eraſ. Qui traditus eſt. Ego ſuppleui quod deeſſe videbatur,& vſus ſum participio,vt amphiboliam vitarē. Propter offenſas noſtras, διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν. Id eſt,vt offenſas noſtras lueret. Nam διὰ hoc loco finem declarat. Eſtque hæc particula diligenter obſeruanda. Nam fatentur etiam profani Chriſtum occiſum fuiſſe,ſed non credunt id factum vt peccata noſtra expiarentur.

IN CAPVT V.

1 Pacem, εἰρήνην. Alibi diximus שלום Hebræis (id eſt pacē) dici res proſperas & ſecundas. Notum eſt etiam hoc vocabulo declarari concordiam. Ad has ſignificationes accedit etiam tertia , quoties videlicet ἀθυμίαν,id eſt animi tranquillitatem & ſerenitatem declarat,quam nonnulli ex philoſophis pro ſummo bono habuerunt , ſed perperam definitam , vt mox dicemus. Poteſt autem hæc tertia ſignificatio ſub ſecunda etiam comprehendi. Pacem enim ac cōcordiam habent homines aut cum Deo, aut alii inter alios,aut denique cum ſeipſis. Quidam igitur primam illam concordiæ ſpeciem hîc putant ſignificari, vt ſit hæc ſententia, Nos fide iuſtificatos,iam reconciliatos eſſe cum Deo per Chriſtum,qui inimicitiarum cauſas ſuſtulit. quæ doctrina veriſſima quidem eſt,ſed non ſatis appoſitè traditur hoc loco. Neque enim Apoſtolus propriè hîc agit de mediato-

ris Christi opere, sed à fidei effectis argumentatur. Quidam igitur hanc pacem cum Deo initam aliter explicant, nempe vt qui semel reconciliati sunt Deo, pacem istam colant, vitantes videlicet peccata, & iustitiam colentes: quæ & ipsa interpretatio, quamuis piam sententiam habeat, tamen est ἀπροσδιόνυσος. Alii ergo de secundo genere pacis hæc accipiunt, & legunt ἔχωμεν, habeamus, quasi nos fide iustificatos Paulus ad mutuam pacē colendam hortetur. quæ etiam interpretatio ad scopum Apostoli non pertinet: quamuis Græci interpretes eam amplectantur, & scholia etiam quæ falsò attribuuntur Hieronymo. Superest tertia concordiæ species, quum quispiam animi tranquillitate fruitur: quæ rursus accurata distinctione indiget. Triplex enim est in homine dissidium, nempe & perturbationum animi aduersus rationē, (cuius mali neque quæ sit origo, neque quod sit remedium intelligere potuit philosophia) & carnis (id est totius hominis ψυχικοῦ) aduersus nouum hominem, quem Scriptura Spiritum vocat. quod dissidium quum sit filiis Dei peculiare, (cæteri enim nihil aliud sunt quàm caro) minimè mirum est philosophos hoc certamen ne suspicari quidem vnquam potuisse. Imminent denique homini terrores conscientiæ, iudicii diuini sensu perculsæ, quos poetæ sub Nemesis & Furiarum specie repræsentarunt. Huic triplici certamini pax triplex opponitur. & quòd ad primam quidem attinet, qui fide sunt iustificati, quum sint quoque peccato mortificati, aliquem huius pacis gustum habeant necesse est: sed quum carnis lucta supersit, non est quòd hanc pacem sese habituros sperent quandiu hîc versantur. De secunda idem statuendum est, tum aduersus Pelagium, qui quanta sit hominis labes, cognoscere non potuit: tum aduersus Origenem, Celestinum, Anabaptistas, Libertinos, & eiusmodi omnes fanaticos, qui iustificatos constituunt ἀναμαρτήτους. Superest vera illa pax mundo incognita, de qua hîc agit Apostolus, id est incredibilis illa & constantissima mentis recreatio: qua fit vt de beneuolentia Dei securus homo, superatis conscientiæ terroribus, clamet cum Dauide, Dominus illuminatio mea, & salus mea: à quo timebo? &, In te Domine speraui, ergo non confundar in æternum. Hanc verò pacem mundus quidem somniat, sed apprehendere nullo modo potest. Nam aut prorsus est ἀπηλγηκώς, id est stupidus & omnis doloris expers, aut pro Deo sibi idolum fabricat, ipsius misericordiam à summa iustitia separās: vel iræ Dei opponens vana hominum commenta: sese denique suis insomniis pascens. Vna verò fides, quæ verbo ipsius Dei nixa, Christum veram iustitiam apprehendit, hanc pacem adfert. Quid verò fidem, quid iustitiam appellet Paulus, suo loco exposuimus. Eant nunc Sophistæ, & eos arrogantes esse clamitent qui vna Christi iustitia per solam fidem apprehensa sub certa spe gloriæ Dei in Deo gloriantur: & hæc effecta vel suæ fidei suisque iustitiis tribuant, si possunt: vel si tribuere nō possunt, Christo gloriam dare malint quàm Ecclesiam Dei persequendo, & sese conficere, & piorum constantiam confirmare.

Eph. 2. d. 23

2 Δι᾽ οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην ἐν ᾗ ἑστήκαμεν, καὶ καυχώμεθα ἐπ᾽ ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ.

2 ‖ Per quem etiā fide habuimus hunc aditum in gratiam hanc per quam stamus, & gloriamur sub spe gloriæ Dei.

2 *Per quem habemus accessum fide in gratiam istā in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei.*

Iac. 1. a. 3

3 Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν· εἰδότες ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται·

3 Neque *id* solùm, sed etiam ‖ gloriamur in oppressionibus, scientes quòd oppressio patientiam efficiat:

3 *Non solùm autē, sed et gloriamur in tribulationib⁹, sciētes quòd tribulatio patientiā operatur:*

4 Ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμήν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα·

4 Patientia verò experiētiam, experientia autem spem:

4 *Patientia autem probationē, probatio verò spē:*

5 Ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν.

5 Porro spes nō pudefacit, quòd charitas Dei effusa sit in cordibus nostris per Spiritū sanctum qui datus est nobis.

5 *Spes autē nō cōfundit, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctū qui datus est nobis.*

6 Ἔτι γὰρ Χριστός, ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, κατὰ καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε.

6 Christus enim, quum adhuc nullis viribus essemus, suo tēpore pro impiis mortuus est.

6 *Vt quid enim Christus quum adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impijs mortuus est?*

2 Habuimus hūc aditum, τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν. Vulg. Habemus accessum. non malè, nisi quòd videtur tempus præteritum magis conuenire, ita tamen vt hoc fidei effectum sciamus adhuc vigere. Eras. longa & non necessaria periphrasi, Contigit nobis vt fide perduceremur. Per quā, ἐν ᾗ. Vel, In qua: siue intelligamus Gratiæ nomine ipsam Dei εὐδοκίαν, id est gratuitam beneuolentiam, cui hæc laus tribuenda est vt in solidum omnia in nobis & inchoet & perficiat: siue eam conditionem in quam gratuitò sumus asciti. Nōnullis etiam placet ad fidem referre, quod tamen mihi non ita probatur. Stamus, ἑστήκαμεν. Id est firmi permanemus, aut erecti. Potest enim opponi vel τῷ πίπτειν, vt 1. Cor. 10. c. 12, vel τῷ κεῖσθαι. Alii cōuertunt Stetimus. Gloriamur, καυχώμεθα, id est ἀγαλλιώμεθα, vt 2. Cor. 12. c. 10, id est non modò æquo animo & moderato sumus, sed etiam magna lætitia perfusi, nobis placemus de hæreditate cælesti quæ nos manet. Sic enim accipiendum est verbum καυχᾶσθαι, quum alioqui suprà dixerit omnem gloriationem excludi fidei doctrina. Ex hoc autem loco apparet quàm turpiter hallucinati sint philosophi in definitione εὐθυμίας, quum sapientem illum suum non solùm metu, sed etiam spe vacare vellēt. Gloriæ Dei, τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Sic legimus vbique in Græcis codicibus. Vetus tamen interpres legit τῆς δόξης τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ, gloriæ filiorum Dei.

3 Neque *id* solùm, οὐ μόνον δέ. Præcisum est hoc dicendi genus, Paulo familiare, quum superiora vult amplificare, vt infrà, 8. d. 23, & 9. b. 10.

4 Experientiam, δοκιμήν. Vulg. & Eras. Probationem. quod vocabulum est ambiguum, quia vel actiuè vel passiuè accipi potest: δοκιμὴ verò nunquam nisi passiuè accipitur. Placuit autem hoc annotare nequis putet Paulum à Iacobo dissidere, qui contrario ordine scribit 1. a. 3, quòd probatio pariat patientiam. Nam in Græcis est τὸ δοκίμιον, id est exploratio, quo nomine ipsa oppressio dicitur, ab eius effectu.

5 Charitas Dei, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Passiuè hoc accipiendū esse de ea charitate qua nos Deus complectitur, non modò ostendit argumenti series, quum de constantiæ nostræ fundamento hîc agatur, sed etiam Paulus ipse explicat infrà, versu 8.

6 Quum adhuc nullis viribus essemus, ἔτι ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν. Primū omniū notāda est traiectio particulæ

ἔτι, cuius loco Vetus interpres perperam legit, εἰς τί, Vt quid: quam lectionem sequitur etiam Ambrosius. Deinde obseruandum est ἀσθενεῖς non rectè hoc loco conuerti Infirmos. Nam ἀσθένεια interdum quidem morbum declarat, ab effectu, quòd vires eneruet (qua ratione τὸν ἀσθενῆ rectè cōuertere possis ægrotum aut inualidum) interdum autem dicitur de animi defectu, vbi destituimur spiritualibus donis. Ea verò donorum facultas si vlla quantumuis per se languida in homine nondum regenerato constituatur, non rectè dixerit Paulus, Quid habes quod non acceperis? Illic enim nō agit de natura, sed de gratia: vt disertè ostendit aduersus Pelagianos Augustinus, qui sicut hodie nostri Sophistæ, ita etiam olim hoc cauillo vtebantur, vt probarēt se nihil gratiæ Dei detrahere, naturæ vires extollendo, quòd videlicet Dei gratiam facerent condendæ naturæ humanæ causam. Non sic Paulus, qui quos vocauit ἀσθενεῖς, statim appellat impios, peccatores, & Dei hostes: sicut & alibi carnis prudentiam dicit inimicitias esse aduersus Deum, cuius voluntati subiici non modò nolit, sed etiam non possit: alioqui fides nōnisi ex parte donum Dei esset, neque omnem gloriationem excluderet. vt manifestè appareat ἀσθενεῖς dici qui prorsus omni auxilio egerent, sibi videlicet & aliis prorsus inutiles. Deinde nos etiam impios fuisse dicit, ac proinde in singula momenta iram Dei prouocasse. Denique nos vocat peccatores, vt declaret istam etiam impietatem quotidie nos auxisse, nedum vt digni essemus tanto Dei beneficio. Nonnunquam tamen ἀσθένεια pro istius facultatis animi non priuatione, sed imbecillitate accipitur: idque rursus duplici ratione. Quum enim, quandiu hîc versamur, nōnisi ex parte cognoscamus, 1. Cor. 13. c. 9, ἀσθενεῖς (id est infirmi) omnes meritò vocamur, tantisper dum ad metam perueniamus, Philip. 3. c. 12: & tamen in hac imbecillitate certi sunt gradus, adeo vt alii præ aliis robusti, alii infirmi meritò appellentur: de quibus tolerandis Apostolus passim disserit, ac præsertim in extremis huius epistolæ capitibus, & epistola ad Corinthios priore. Cæterùm de aliis etiā corporis & animi dotibus dicitur ἀσθενής ab Apostolo, & de ceremoniis quoque, atque adeo tota lege, quatenus à Christi Spiritu est separata: quas significationes suis locis annotabimus. Suo tempore, κατὰ καιρόν. Id est tempore idoneo & opportuno, quod Pater ab æterno cōstituerat. vnde toties mentionem facit Christus horæ suæ, siue temporis sui. Ambrosius interpretatur, Ad tempus: quia videlicet tertia die resurrexit, quasi πρὸς καιρὸν scripserit Paulus: vt interim taceam hoc parum pertinere ad scopum. Erasmus vertit, Iuxta temporis rationem, retulitque ad præcedentia, id est ad participium ὄντων, quum essemus, quasi voluerit Apostolus mitigare quod de infirmate dixerat. Ego verò puto nunquam hoc venisse in mentem Apostolo, vt caueret ne de hominis dignitate nimium videretur detrahere: quum quanto abiectior fuisse dicitur natura nostra ante vocationem, tanto maior in Deo benignitas eluceat. quod argumentum ex professo tractauit hoc in loco. Imò verò si superiora voluit emollire, cur quos ἀσθενεῖς duntaxat vocarat (id est omnibus rebus destitutos) ad intelligenda quæ Dei sunt, nedum consequenda, mox asperioribus epithetis vtens, peccatores, impios, Dei hostes appellat? Itaque vetera exemplaria omnia quæ vidi, & Græca scholia sequutus, ista coniunxi cum verbo ἀπέθανε.

7 Μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τις ἀποθανεῖται· ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν.

7 Enimuerò vix pro iusto quisquā moriatur: nam pro eo qui sit *ipsi* vtilis, forsitan aliquis etiam mori sustineat.

7 *Vix enim pro iusto quis moritur: nā pro bono forsitan quis audeat mori.*

8 Συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεός, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε.

8 Cōmēdat autē suā charitatē erga nos Deus, quòd quū adhuc essemus peccatores, Christus ‖ pro nobis mortuus sit.

8 *Cōmendat autē charitatem suam Deus in nobis: quoniā quum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est.*

Heb. 9. d. 15
1. Pet. 3. c. 18

9 Πολλῷ οὖν μᾶλλον, δικαιωθέντες νῦν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, σωθησόμεθα δι᾽ αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὀργῆς.

9 Iustificati igitur eius sanguine, seruabimur nunc multo magis per eum ab ira.

9 *Multo igitur magis nūc, iustificati in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum.*

7 Pro iusto, ὑπὲρ δικαίου. Id est, iusti alicuius hominis vice: aut iustitiæ ac virtutis asserēdæ causa. Sed illud malo, vt viro iusto & innocenti opponantur peccatores. Conuerti verò particulam γὰρ Enimuero, potius quàm Enim, cum Vetere interprete & Erasmo, propterea quòd ista non tam continent probationem quàm explicationem & ἐπεξεργασίαν superiorum. Nam pro eo qui sit *ipsi* vtilis, ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ. Amplificat Dei erga nos charitatem Apostolus duplici collatione. Vix enim, inquit, pro iusto quopiam homine quisquā velit mortem subire: at Deus Christum suum dedit, qui pro nobis non modò non iustis, sed etiam sceleratissimis moreretur. Rursus eius causa à quo beneficium speret, aut iam acceperit, forsan aliquis sustineat mori: at Deus quum non modò nullis à nobis beneficiis esset affectus, (quid enim à nobis aut à quoquam commodi consequatur?) sed etiam nos sibi infestissimos hostes esse non ignoraret: tamen filii morte suam in nos beneuolentiam sanciuit. Iam verò quum tantum ipsius in nos amoris pignus misero illo tempore acceperimus, qua tandē ratione nos, iustificati & cum ipso reconciliati, dubitemus quin nos ab ira (id est ab iis pœnis quibus hostes suos vlciscitur) saluos & incolumes præstet? & quum nos moriens Christus reconciliarit Deo, num verebimur ne nunc viuus nos reconciliatos in periculis deserat? Sic puto hunc locum explicandū. Nam si ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ interpreteris neutro genere, pro bono. i. pro bona causa, perierit posterior collatio. Deinde si ἀγαθὸν pro bono, cui opponitur πονηρὸς malus, accipias siue masculino siue neutro genere: non modò nō opponetur ὁ ἀγαθὸς τοῖς ἐχθροῖς, (sicut ὁ δίκαιος τοῖς ἁμαρτωλοῖς) sed etiam à seipso dissentire videbitur Apostolus, qui dicat aliquem vix pro iusto mori, pro bono verò nonnullos: quum inter iustum & bonum (eum dico cui opponitur improbus) vix aliquid intersit. Poscit igitur sententia vt τὸν ἀγαθὸν accipiamus masculino genere ἀντὶ τοῦ ἀγαθοποιοῦ vel τοῦ ἀγαθοποιοῦντος, (vt Lucæ sexto capite, e. 33) id est, pro eo ex quo commodum siue bonum aliquod percipiamus. Nam in eo planè ridiculum se præbet Origenes quòd τὸν ἀγαθὸν de Christo interpretatur, pro quo martyres mori non recusent. Quorsum enim hoc? Vtitur autem particula γὰρ, non quasi probaturus quod dixerat, sed per anthypophoram, vt suprà 4. a. 2.

8 Commendat, συνίστησι. Vel confirmat, in nobis videlicet, vt in mediis afflictionibus sciamus eum nobis adfuturum. Peccatores, ἁμαρτωλῶν. Sic vocantur in sacris literis plerunque non quicunque peccant, sed in quibus regnat peccatum, siue qui sunt mortui in peccatis, vt Iohan. 9. f. 31, cuiusmodi omnes nascimur. Vetus interpres (vt nonnulli codices habent) legit εἰ ἔτι ὄντων, si quum adhuc essemus: sed repugnant manuscripta exempla vetustiora.

9 Multo magis, πολλῷ μᾶλλον. Origenes, omnia suo more peruertens, hæc retulit ad participium δικαιωθέντες, iustificati, quum manifestum sit argumentum à comparatis sumptum, ideóque ista necessariò pertineant ad

verbum σωθησόμεθα. Ostendit, inquit, quòd neque fides nostra sine sanguine Christi, neque sanguis Christi sine fide nostra nos iustificat. Ex vtroque tamen multò magis sanguis Christi quàm fides nostra iustificat. Et ideo quum in superioribus simpliciter dixerit Iustificati ex fide, hic addidit, Multo magis nũc iustificati in sanguine eius: vt doceret, quia ab ira ventura etiamsi fides nostra nos saluet, etiamsi opera iustitiæ, super hæc tamen omnia multo magis sanguis Christi saluos nos faciat à vẽtura ira. Hæc ille, non minus ineptè quàm falsò atque 5 adeo impiè: nisi fortè impietas non est gloriam Dei ipsi ereptam ad nos transferre. Nos igitur, quanuis id non esset ita necesse facere, tamen vt omnem ambigendi ansam præcideremus, naturalem constructionis ordinem sequuti sumus in Latina interpretatione. Ira, τῆς ὀργῆς: id est afflictionibus & exitio.

Εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ μᾶλλον καταλλαγέντες σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.

10 Nam si quum inimici essemus, reconciliati fuimus Deo per mortem Filii eius, multo magis recõciliati seruabimur per vitam ipsius.

10 *Si enim quum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortẽ Filij eius: multo magis reconciliati, salui erimus in vita ipsius.*

Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν ἐλάβομεν.

11 Neque id solùm, verumetiam gloriamur in Deo per Dominum nostrũ Iesum Christum, per quẽ nunc reconciliationem assequuti sumus.

11 *Nõ solùm autẽ: sed & gloriamur in Deo per Dominũ nostrũ Iesum Christum per quem nunc recõciliationem accepimus.*

Διὰ τοῦτο ὥσπερ δι᾽ ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ᾽ ᾧ πάντες ἥμαρτον.

12 Propterea sicut per vnum hominem peccatum in mundum introiit, ac per peccatum mors: & ita in omnes homines mors transiit, in quo omnes peccarunt.

12 *Propterea sicut per vnũ hominẽ peccatũ in hunc mundũ intrauit, & per peccatũ mors: & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauerunt.*

10 Si, εἰ. Id est quum, vel quandoquidem: vt sæpe alibi obseruauimus.

11 Gloriamur, καυχώμενοι. Erasmus, Gloriantes, non satis rectè, quum prorsus hiet sententia. Positum est 10 igitur ex Hebræorum consuetudine participium præsens pro verbo, vt suprà, 3.c.24, & Act.26.c.20. Sed & in vno codice scriptum inuenimus καυχώμεθα. Verùm suspicor mutatam germanam lectionẽ ab iis qui hunc Hebraismum ignorabant.

12 Propterea, διὰ τοῦτο. Vel, Itaque. Cohærent enim ista cum eo quod dixerat, nos etiam habere de quo gloriemur, non tamen in nobis, sed in Deo. Nam à superiore versiculo aditum sibi parat ad sequentem tracta- 15 tionem: quam ego quidem à præcedente distinguo. adhuc enim dissernerat partim in genere de tota iustificatione, partim verò peculiariter de primo iustificationis capite, id est de gratuita remissione peccatorum in Christo. Nunc verò alterum caput aggreditur, nempe imputatæ Christi iustitiæ. Nam sicut tenebamur non modò non violare Legem, sed etiam implere pro nostræ vocationis modo: sic in Christo duplex remedium adipiscamur oportet: nempe & satisfactionem pro peccatis, & iustitiã quæ nobis deest: iustitiam 20 inquam, id est plenam ac perfectam obediẽtiam, qualem ab homine Deus meritò requirit: & præstiturus erat homo nisi in id peccatum sese sponte præcipitasset: quo fit vt non modò Legis impletionem ne inchoare quidem possit, sed etiam non possit non omnibus modis violare. Hæc quum olim non discernerent plerique, nihil mirum si à Pauli scopo longissimè aberrabant, & absurdissima quæque coaceruabant. Apparet autem hæc distinctio manifestè, partim quidem ex tota collatione iniustitiæ Adami & iustitiæ Christi, illius videlicet per 25 propagationem, istius verò per imputationem nobiscum (id est cum fidelibus) communicatæ: partim verò ex participio καυχώμενοι, à quo Apostolus auspicatur transitionem ad hoc explicandum argumẽtum. Neque enim propriè habemus de quo gloriemur in Deo quòd peccata nobis remissa sunt, quanuis de eo æquissimum sit vt ipsi immortales gratias agamus: verùm quum ad peccatorum remissionem accessit etiam iustitiæ illius Christi ornamentum, nostram ignominiam obtegens, quo induti possumus confidenter vitæ æternæ præmium po 30 stulare, tum demum habemus de quo gloriemur. minimè id tamẽ in nobis, sed in Deo: quia iustitia hæc merũ est Dei donum, nobis imputatum, non autem inhærens: nequis me putet de nostra regeneratione hæc disserere. Hæc enim seorsum considerabitur ab Apostolo, neque eiusmodi est vt de ea vel tantillum possimus gloriari coram Deo, vt dixit Apostolus suprà, 4.a.2. Sicut, ὥσπερ. Nullius est momenti quod annotat Erasmus, posse accipi ὥσπερ pro Quia. est enim omnino aduerbium comparandi quod vocant. Confertur autem Adamus 35 cum Christo, tum in re simili, tum in contraria. Similes enim sunt in eo quòd vterque quod suum est, cum suis communicat: sed in eo planè dissimiles quòd ille peccatum in suos natura deriuat in mortem, Christus verò suam iustitiã cum suis per gratiam cõmunicat in vitam. Deinde in illa quoque similitudine ostẽdit Paulus per partes quanta sit imparitas. Est igitur manifestum anantapodotõ, quum altera pars collationis desit: sed quod facilè excusari possit. Primùm enim ea est contrariorum natura vt vnum ex altero facilè intelligatur, quanuis 40 non fuerit expressum, vt infrà, cap.8.c.12. Deinde vix etiam fieri potuit vt altera pas exprimeretur quin ambigua esset tota oratio: quod ita esse sic colligo: Vt plena esset ac perfecta antithesis, hæc addi opportuit, Ita per vnum hominem iustitia in mundum introiit, ac per iustitiam vita, & sic in omnes vita peruasit: in quo omnes iustificati sunt. Sed si ita loquutus esset Paulus, prætérquam quòd displicere poterat ista multorũ vocabulorum repetitio, videri etiam potuisset non minus latè patere Christi iustitiæ effectus ad vitam, quàm Adami pecca- 45 tum ad mortem. quod falsum est: minimè id tamen quòd Christus minus valeat ad seruandum quàm Adamus ad perdendum, sed propter hominum contumaciam, quorum plerique respuunt Christi beneficium. Pateor tamen non deesse quod huic obiectioni respondeatur, quum sic etiam loquatur plena antithesi Apostolus, 1.Cor. 15.c.22. Verùm alteram illam partem quum necesse esset vel priore vel posteriore loco collocare, vtrumuis fecisset, non paruum incommodum consequebatur. Nam si priore loco collocasset, videri potuissent probationes 50 duobus sequentibus versiculis comprehensæ, ad totam collationem pertinere, quum vni duntaxat membro applicandæ sint, nimirum ei quod de Adamo dicitur: sin autem in posteriorem locum reiecisset, rursus visi essent duo versiculi sequentes ad ipsum posterius membrum referẽdi, id est ad Christum: quum ad Adamum

pertineat. Oportuit igitur membrum illud subiceri, quod (vt dixi) ex contrariorum collatione per se satis intelligitur, potius quàm illo adiecto obscuram fieri argumentorum connexionem. Nisi fortè in finem versiculi 14 reiicere placuisset. quod & ipsum non caruisset magna obscuritate propter interiectas prioris membri probationes. Causa verò huius anantapodoti quam adfert Origenes, quasi videlicet Apostolus veritus sit desidiæ 5 occasionem præbere, sanè indigna est quæ Paulo tribuatur. Peccatum, ἡ ἁμαρτία. Sic vocare solet Apostolus morbum illum hæreditarium cuius fructus sunt triplices, vt dicemus infrà, cap.6.b.12: adeo quidem vt vix apud Paulum inuenias τὴν ἁμαρτίαν addito articulo aliud declarare: sine articulo verò idem quoque interdum significat: interdum autem formalem (vt ita dicam) peccati naturam, veluti quum nomine τοῦ ἀνθρώπου tota hominis species intelligitur, idque non ita frequenter. Solet enim Paulus in hac significatione (id 10 est, vbi de illius radicis fructibus agitur) plurali ferè numero dicere τὰς ἁμαρτίας. quæ distinctio diligenter obseruata, magnam non huic modò disputationi, sed & plurimis aliis locis lucem affert. Certè si hoc annotasset Origenes cum veteribus aliquot aliis; (quos imitari maluit Erasmus quàm Augustinum, qui penè vnus, à Pelagianis videlicet excitatus, hunc locum rectè tractauit) non tam fœdè essent hallucinati in explicanda Pauli sententia: neque inde arripuissent occasionem recentiores Sophistæ ita extenuandi originalis peccati, vt neque 15 quid sit, neque quanta eius vis, & quàm pertinax sit malum, cognouerint. Sed de his aliâs. Nũc superest vt hoc quoque lector intelligat, duo cõsiderari in originis peccato: reatum videlicet & corruptionem, quæ vt non possint separari, distingui tamen accuratè debent. Sicut enim Adam admisso peccato primùm reus factus est iræ Dei: deinde quia reus erat, pœnam peccati, id est corruptionem illam tum animi tum corporis, subiit: sic quoque in posteros naturam transmisit tum ream in primis, tum deinde corruptam. De reatus igitur propagatio- 20 ne propriè agit hoc loco Apostolus, cui opponitur imputatio obedientiæ Christi, quæ per imputationem cum fidelibus communicata, postquam idem Christus morte sua reatum eluit, eos etiam imputata iustitia induit. Quod autem ad corruptionem attinet, ea diuersum habet remedium, nimirum sanctificationem humanæ naturæ in Christo: de cuius imputatione differet itidem Apostolus suo loco, id est capitis octaui initio. Ac per peccatum, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας. Erasmus putat conuerti etiam posse, Ita & per peccatum mors, nempe vt supplea- 25 tur particula οὕτως, vt Luc.11.a.2, & alibi sæpe, vt vitetur anantapodoton, de quo paulo antè diximus. Sed certè non est propositum Apostolo docere, vt peccatum, sic etiam mortem ab Adamo in omnes homines propagatam: imò potius iustitiam Christi docere credentes viuificare, vt Adami peccatum omnes morti addixit. Itaque hæc interpretatio admitti non potest quin deprauetur hic locus. Et ita, καὶ οὕτως. Stapulensis vult particulam καὶ vt redundantẽ expungi, vt anantapodotum vitet. Sed repugnat omnium codicum fides, & res ipsa 30 ostendit eum in hoc fuisse hallucinatum. Transiit, διῆλθεν. Vel peruasit. Origenes (cui potius quàm Augustino hunc errorem impingere Erasmus debuerat) quia non magis Apostoli scopum intellexit quàm si nunquam librum inspexisset, ad actualia peccata, (quæ vocant) & imitationem transfert quod de peccati originis propagatione dictum est, quem errorem deinde ab eo arreptum pertinacissimè defenderunt Pelagiani. Deinde discrimen statuit inter mundum in quem peccatum intrarit, & homines in quos pertransierit. Nam mundi 35 appellatione terrenos intelligit, in quos (inquit) peccatum intrasse scribit Apostolus: homines autem dici putat qui iam incipiunt se agnoscere, & scire quòd ad imaginẽ Dei conditi sunt: in quos scribat Apostolus pertransisse peccatum. id est fuisse quidem, sed per pœnitentiã conuersionis depulsum, & pertransisse, nec vltrà in eis stetisse. Hæc ille, quasi Apostolus hoc membro non tradat doctrinam ad omnes homines pertinentem, quatenus ex Adamo sunt exorti. Sed & is quoque cuius in hanc epistolam extant commentarii sub Hieronymi nomi 40 ne, Mors, inquit, non pertransiit in Abraham, Isaac & Iacob, de quibus dicit Dominus, Omnes illi viuunt. Hoc considerent qui in Patrum lectione putant theologiæ studiosis consenescendum, ac præsertim Origenè & Hieronymo: quibus certè interdum nihil impurius fingi potest. In quo, ἐφ᾽ ᾧ. Id est ἐν ᾧ, videlicet Adamo. Neque enim nouum est vt ἐπὶ pro ἐν accipiatur, vt Heb.9.b.17: & passim apud idoneos etiam authores. Et quum ἁμαρτία Græcis sit fœminei generis, non potest stare eorum sententia qui relatiuũ QVO volunt referri ad Pec 45 catũ. Erasmus, Quatenus, vel, Per hoc quòd, vt mordicus teneat fœdissimũ errorem quem semel arripuit, hæc nimirum ad imitationis peccata pertinere, nempe vt simili quoque ratione (quod rectè prorsus obseruauit Augustinus aduersus Pelagianos) in altera collationis parte statuatur, nos per Christum sola quoque imitatione fieri iustos. En quid sit à scopo aberrare, & errorem pertinacius tueri. Cæterùm (vt ad rem redeam) est quidem in his verbis hyperbaton, sed quod minimè obscuret sententiam, ac facilè possit excusari. Nam potest διῆλθεν, 50 repetendum est ex præcedentibus δι᾽ ἑνὸς ἀνθρώπου. Omnes peccarunt, πάντες ἥμαρτον. Non dicit omnes in Adamo fuisse corruptos, (quod tamen verum est) sed in eo peccasse, in ipsius videlicet lumbis inclusos.

Ἄχρι γὰρ νόμου ἁμαρτία ἦν ἐν κόσμῳ· ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται μὴ ὄντος νόμου.

13 Nam vsque ad Legem peccatum erat in mundo: peccatũ verò non imputatur quum nulla est lex.

13 *Vsque ad Legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputatur, quũ Lex non est.*

13 Nam vsque ad Legem, ἄχρι γὰρ νόμου. Id est tempore quod ab Adamo ad Mosen intercessit, vt Apostolus ipse postea explicat. Quod igitur Origenes exponit, Vsque ad Legem, id est, vsque ad Christum, siue vsquequo Lex permansit, ridiculũ est. Sed & altera illius expositio prorsus inepta est, nec vllo modo ad rem pertinẽs. 55 Vsque ad Legem peccatum erat in mundo, subaudi mortuũ. Nec dixit In hominibus, inquit, sed In mũdo. nam homines sentit rationis capaces, & qui naturalibus legibus parent. Rectè scilicet & perappositè, quum contrà constituerit Apostolus probare, etiam ante Mosis Legem omnes homines peccati reos nasci cõsueuisse. Sed & illis non assentior qui adiecta parenthesi hunc versiculum à proximo diuellunt: quum (vt mihi quidem videtur) prorsus ista cohæreant, non aliter quàm vnius syllogismi partes. Nã quia mũdus quid sit peccatũ illud hære 60 ditarium (id est omnium malorum fontem) ignorat, neque per peccatum intelligit quicquã aliud quàm actuales, quas vocant, transgressiones: Apostolo fuit explicandum quod dixerat, nimirum quoddam esse peccatum, quo infecti & contaminati omnes homines nascerentur. Primo igitur loco de iis disserit qui Legem Mosis antecesserunt, de quibus nimirum maximè ambigi poterat: & ex hypothesi quam posuerat, nempe, vbi mors est, ibi esse peccatum, sic argumentatur vt in primis consideret quid præcipuè cõtra originis peccatũ dici pos- 65 sit. Perabsurdũ igitur videri poterat, vt vbi Lex nõ est, ibi imputetur peccatũ. Itaque videbatur fieri nõ posse vt quisquã nascatur peccati reus, quum homini nondum nato lex poni non posse videatur. Ad hæc excipit Apostolus eadem illa quæ adferre poterant aduersarii, nempe quòd eius temporis homines quod Legem Mosis præcessit, in Adamo peccarint, ex consequenti apparere, id est ex eo quòd sontes fuerint, ac proinde lex aliqua extiterit ob cuius transgressionem sontes fuerint habiti. Sontes autem fuisse inde liquet quòd mors, id est pec 70 cati pœna, in ipsos ius suum exercuerit. Et nequis exciperet, legem hanc fuisse naturæ legem, ob cuius trans-

gressionem mors in homines etiam ante Mosen regnarit, ac proinde nõ esse quòd colligeret ex hoc argumento Apostolus, homines alicuius peccati reos nasci: non simpliciter dixit Paulus mortem regnasse ab Adamo ad Mosen, sed regnasse etiã in eos qui ad similitudinẽ Adami non peccarunt, id est in quos nec cognitio Legis naturæ cadit, nec vlla actualis (quã vocant) transgressio, nullus denique concupiscentiæ motus, nẽpe tenerrimos adhuc & vix dum natos infantes. Ex quo efficitur omnes homines non tantùm actualibus (quæ vocant) peccatis sontes fieri ac morti obnoxios, (ita enim soli adulti morerentur) sed planè reos nasci, cõtracta iam inde à primo parente culpa, qui legem illã sibi ac suo generi violauit, cuius transgressionẽ mors est consequuta. Hæc autem quorsum? nẽpe vt postquam longè aliter didicerint homines de misera illa conditione sua iudicare, eũ per fidem amplectantur cuius obedientiæ gratuita imputatione iusti fiant in vitam, non aliter quàm ex suo parente peccatũ per fontis naturæ propagationem hauserunt in mortem: imò verò etiam tanto magis quanto fortior est Christus iustus ad seruandũ per gratiam, quàm iniustus Adam ad perdendũ per naturam. At enim, dicet aliquis, si rectè colligit Apostolus peccati imputationẽ ex morte quæ sit peccati, & quidẽ imputati pœna: cur igitur moriuntur fideles quibus tamen non imputatur peccatũ? Respondeo, omnes in genere homines ab Apostolo in seipsis hoc loco considerari, ac proinde peccatũ ac mortẽ rectè quoque æstimari ex sui natura. De iis autem qui in fide moriuntur, longè aliter est constituendũ. In his enim tum alia omnia quæ suapte natura mala sunt, & à peccato profecta, cooperantur tamen in bonũ: tum verò mors ipsa per Christum fide apprehensum ita sanctificatur, vt quod in aliis, & ex sui natura nihil aliud est quàm peccati imputati pœna, idipsum in istis fiat per Christũ fide apprehẽsum inceptæ mortificationis carnis veluti cõplementũ. Non imputatur, οὐκ ἐλλογεῖται. Id est, vbi lex nulla posita est, nemo vt reus ac nocens punitur. Hæc enim vis est imputationis peccati: & de iudicio Dei non hominũ hic agi ostendit argumenti series. Itaque non assentior iis qui de peccati agnitione hoc accipiunt. Nã aliud est peccati agnitio, aliud peccati imputatio, & de illa videretur extra causam disseri. Denique scribẽdum fuisset potius οὐκ ἐνελογεῖτο, non imputabatur, si de certo tẽpore ac certis hominibus hæc dicerentur. Postremò aliud est Legem non esse quàm Legẽ non nosse. Nõ desunt etiã qui hæc dici velint in aduersarii persona. Sed mihi videtur solere Paulus quum id facit, aliquid adiicere ex quo intelligatur ipsum alienam personam sumere. Quum nulla est lex, μὴ ὄντος νόμου. Vocabulum Legis hic ponitur in genere. est enim vniuersalis sententia. In priore autem membro de Lege Mosis intelligitur, quum ipse Apostolus versiculo proximo ita explicet. Nam Vsque ad Legem, idem valet atque Ab Adamo ad Mosen.

Ἀλλ' ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωσέως, καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδάμ, ὅς ἐστι τύπος τοῦ μέλλοντος.

14 Regnauit autem mors ab Adam vsque ad Mosen, in eos quoque qui non peccauerant ad similitudinẽ transgressionis Adam, qui est typus illius qui erat futurus.

14 *Sed regnauit mors ab Adam vsque ad Moysen, etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinẽ præuaricationis Adæ, qui est forma futuri.*

14 In eos quoque, καὶ ἐπὶ τούς. Ita scriptum habent omnes codices tum Latini tum Græci, & sic legendum esse apparet ex tractatione argumenti. Atqui si hæc verba pro iis accipias qui Legis Mosis cognitionem non habuerint, id est qui sine Lege peccarint, (de quibus suprà Apostolus cap. 2. b. 12) redundabit particula καί, quum hæc fuerit vniuersalis omnium hominum conditio ab Adamo ad Mosen, vt nulli excipi potuerint. Superest ergo vt de paruulis accipias qui penè prius moriuntur quàm nascantur, sicut paulo antè exposuimus, & rectè omnino censuit Augustinus: alioquin in eo durior quòd infantium salutem Baptismi sacramento præcisè includat. Origenes verò in huius versiculi explicatione multis modis aberrat ab Apostoli scopo, adeóque ab ipsa veritate. Primùm in eo quòd hæc verba, Ab Adamo ad Mosen, interpretatur Ab Adamo ad Christi aduentum: quasi Mosis appellatione per metonymiam Lex Mosis intelligatur: & particula Vsque, tempus inclusum declaret. Atqui Apostolus disertè Mosen Adamo opponit. Itaque simili ratione per Adamum intelligenda esset lex naturæ. quod vtrũque facilè est videre quàm sit absurdum, quum de originis peccato disserat Apostolus, quod neque legis naturæ, neque Legis Mosis trãsgressio dici propriè potest. Deinde seorsim de iis qui sub Lege fuerunt incipit Apostolus disserere, infrà ver. 20. Alter Origenis error in eo est quòd diuersa prorsus expositione putat particulam Vsque, tempus sub Lege excludere: in quo grauiter hallucinatur, quatenus diuersam putat hominum cõditionem fuisse sub Lege. Nam, inquit, per Legem cœpit purificatio peccatorum aperiri, & ex parte aliqua tyrannidi peccati obsisti per hostias, per expiationes varias, per sacrificia, per præcepta. Ita igitur apparet Origenem ex diametro repugnare Apostolo, vt qui apertè doceat vbique, & quidem in primis hoc ipso capite, Legem Mosis superuenisse, non vt extingueretur peccatum, (hoc enim est vnius Christi officium) sed vt amplius abundaret, tantum abest vt scopum Apostoli attigerit Origenes. Qui non pecc. τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας. Non super omnes (inquit Origenes, qui Ambrosium decepit) sed in eos qui peccarunt in similitudinem præuaricationis Adam. Nam introiuit quidem mors in mundum, & in omnes pertransiit: non tamẽ in omnes regnauit. Aliud enim est pertransire, aliud regnare. Hæc ille non minus ineptè quàm falsò. Nam etiamsi expungas negantem particulã μή (quam tamen jam tum suo seculo testatur Augustinus lib. De peccat. mer. & remiss. 1. cap. 11, in codicibus aut omnibus aut penè omnibus scriptã fuisse, & nos quoque in omnibus exẽplaribus, Chrysostomo, Theophylacto, Græcis denique scholiis inuenimus: & necessariã esse clamat ipsa argumenti series antè à nobis exposita) tamen particula ἐπί illam interpretationem ægrè admittit. Hoc quum ipse videret, aliã interpretationem magis ridiculã cõminiscitur. Nam fortassis, inquit, excepti sunt aliqui, & occultiore mysterio designati, qui ad similitudinẽ præuaricationis Adæ peccasse memorãtur, in quos solos regnauerit mors. Sed hoc quoque quàm ineptũ? Taceo aliam expositionẽ, vt omnes cõprehendat Apostolus qui parentũ peccata imitantur. Nam hoc quoque alienissimũ esse ab Apostoli scopo demonstrauimus. Ac penè incredibile mihi aliquando visum est fieri potuisse vt Erasmus ita ab Origene deciperetur hoc loco, vt eius tuendæ sentẽtiæ studio, nõnulla effunderet à Pelagianismo non longissimè remota: veluti quum disertè scribit de naturali quadam ad peccãdum pronitate, Quæ, inquit, videtur omnibus insita: quanquã arbitror magis ab exẽplis proficisci quàm à natura. Itẽ vbi Chrysostomi sententiã piã & orthodoxã prorsus deprauãs, His verbis, inquit, nõ tribuit Chrysostomus vllũ peccatũ infantibus, sed ait mortem corporis in eos demanasse, perinde quasi cum Adam progenitore de vetito ligno edissent, hoc est pro alieno peccato dedisse pœnas. Hæc ille, ab Origene nimirũ fascinatus: quæ quã verè dicta sint, Ecclesia iãpridẽ ex Dei verbo iudicauit. Neq; enim hæc ego (ita me bene Deus amet) vllo obtrectandi studio annotaui: sed vt doctissimi saltem viri exemplo discant studiosi quanto cum iudicio in quorundam Patrum, ac præsertim istius Origenis scriptis versari ipsos oporteat. Ad similitudinem, ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι. Id est, καθ' ὁμοιότητα, vt Græca scholia enarrant. Peccauit enim sciens ac prudens Adam: ipsius autem

autem posteri, qui simul penè nascuntur ac intereunt, rei quidem sunt peccati, sed quia in Adamo inclusi peccarunt. Itaque ὁμοίωμα dicitur hoc loco forma peccandi quam sequuntur adulti, quoties cupiditatibus obsequuntur. Græca scholia ex Chrysostomo aliam proferunt distinctionem huius loci, adscripta diastole post ἁμαρτήσαντας, peccauerant, vt hæc connectãtur cum verbo ἐβασίλευσεν, regnauit: sed præterquam quòd ista distinctio obscuram planè sententiam gignit, nullius etiam exemplaris vetusti authoritate adiuuatur, quod ego quidem inspexerim. Illius qui erat futurus, τοῦ μέλλοντος. Vulgata, Futuri. Eras. Illius futuri, rectè expresso articulo. Est autem repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nomen Adami. Duos enim Adamos facit Paulus, quorum prior fuerit posterioris typus & exemplum in iis quæ postea persequetur, & copiosè etiam explicat 1. Cor. 15. c. 21, & 22. d. 45. 47, & deinceps. Neque enim typus dicitur Adamus Christi, quasi ad imitandum propositus sit vterque, sed propter insitam vim similem aliquatenus in vtroque: in illo quidem, perniciem propagandi in suos posteros: in hoc verò (id est in Christo) suos iustificandi. Est igitur in huius loci explicatione apertè Pelagianus ille cuius extant cõmentarii in hanc epistolã sub Hieronymi nomine, ita hæc exponens, Sicut, inquit, Adam primus mandatum Dei præuaricatus, exemplum est Legem Dei præuaricari volentibus: sic & Christus voluntatem Patris complexus, exemplum est imitari eum cupientibus. Hæc ille: aduersus quæ Augustinus libros De peccatorum mer. ac remiss. scripsit. Sed & hoc in loco æstimandum relinquo Ecclesiæ quàm verum sit quod hic disertè annotauit Erasmus, Siquis, inquit, nobis hìc proferat infantes, de his hìc non videtur Paulus agere: nec ea quæstio tum mouebatur, quum nondum esset receptum infantes baptizari. Cæterùm (vt ad rem redeam) pro eo quod Erasmus conuertit τοῦ μέλλοντος, illius futuri, ego malui interpretari, Illius qui erat futurus. Loquitur enim Paulus de Christo, Adami peccantis respectu, non eius temporis quo hæc scripsit. Nam quod annotat Erasmus, τοῦ μέλλοντος posse absolutè capi neutro genere, vt referatur non ad posteriorem Adamum, sed ad peccatum quorũlibet Adamum parentem imitantium, rursus pro Pelagianis facit, & hũc locum manifestè torquet. Potius enim hoc additum est vice alterius membri omissi per anantapodoton, de quo antè diximus, vt apparet etiam ex iis quæ subiiciuntur, quibus ratio huius typi seu analogiæ explicatur.

Ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτω καὶ τὸ χάρισμα· εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῇ τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσε.

15 At non vt offensa, ita etiam *est* quod *Deus* gratificatur. nam si illius vnius offẽsa multi mortui sunt, multo magis gratia Dei & donũ per gratiam quæ *est* vnius hominis Iesu Christi, in multos redundauit.

15 *Sed non sicut delictum, ita & donum. si enim vnius delicto multi mortui sunt: multo magis gratia Dei & donum in gratia vnius hominis Iesu Christi in plures abundauit.*

Καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος,

16 Neque vt *illud quod introiit* per vnum qui peccauit, *ità est*

16 *Et non sicut per vnum peccantem,*

15 Vt offensa, ὡς παράπτωμα. Vulg. Sicut delictum. Sic enim solet παράπτωμα interpretari, vocabulo nimium (vt ita loquar) dilũto, & diuersa etiam translationis ratione. Erasmus, Vt peccatum. Ego verò puto τὴν ἁμαρτίαν in hac quidem disputatione ita distinguendum ab eo quod Paulus παράπτωμα vocat, vt effectum à causa distinguimus. nam παράπτωμα dicitur ipsa Adami ruina vnde manat ἡ ἁμαρτία, id est tum reatus ille tum corruptio in omnium hominum natura hærens. Itaque τὴν ἁμαρτίαν conuertere malui peccatum, παράπτωμα verò offensam, cui opponitur τὸ χάρισμα seu δώρημα, id est Christi obedientia quam Pater cælestis nobis imputat. Inter quæ tamen hoc videtur esse discrimen, quòd τὸ χάρισμα dicitur illud ipsum quod Deus gratificatur: δώρημα verò conditionem declarat in qua sunt ii qui liberalitatis illius sunt facti participes, nempe quòd non modò sunt à reatu absoluti, sed etiam Christi iustitia exornati. Denique δώρημα est ipsius χαρίσματος effectum, vt dicissim τὸ κρίμα ipsius παραπτώματος. Veluti (exẽpli causa) siquis princeps cuipiã sibi obstricto, & nihil minus quàm vllum beneficium commerito, adde etiam inopi, & à quo nullum vnquam commodum possit percipere, non modò æs alienum omne remittat, sed etiam ingentem aliquem thesaurum largiatur: hanc principis liberalitatem ex Pauli idiomate vocaris χάριτα seu δωρεάν, id est gratiam ac liberalitatem: ipsum verò thesaurum, χάρισμα, id est quod gratificatus sit princeps: beneficiũ verò, statum & conditionem in qua sit aliquis ex principis beneficio, siue idipsum quod quis ex principis liberalitate fuerit assequutus, nẽpe quòd ex paupere diues sit factus, δώρημα appellat. Quod discrimen etsi fortassis subtilius videri possit, tamen obseruãdum videtur, vt ratio collationum intelligatur: adeo vt ob eam causam χάρισμα putarim per periphrasin conuertendum, & δωρεάν quidẽ donum, δώρημα verò beneficium, id est δώρημα sim interpretatus. Cur autem Christi obedientiam χάρισμα bis vocarit, semel verò δικαίωμα, nempe versiculo 18, causa est manifesta, quia videlicet Christi iustitiam non considerat absolutè, sed κατὰ σχέσιν, eámque duplicem. Nam respectu Dei nobis illam imputantis, dicitur χάρισμα, à gratificando: nostri verò ratione qui per eam imputatam iusti simus, meritò dicitur δικαίωμα, quòd nos iustos efficiat, seu quòd ea iusti fiamus: vt explicat ipse Apostolus ver. 19, quo nititur totum huius collationis robur. Fa verò vt intelligatur, non pigebit hoc etiam auctarii vice adiicere, in hoc versiculo cõferri Adamum cum Christo, & illius offensam cum istius iustitia, vt quæ sit vis vtriusque sese in suos deriuandi intelligatur. In versiculo verò 16, vim vtriusque, id est offensæ Adami propagatæ per naturam, & Christi obedientiæ per gratiam imputatæ, vnà comparari. Tertio demum loco, id est versiculo 17, fines ipsos inter se conferri. Denique ver. 18, tres istas collationes vnà connecti, quarum basis ac communis ratio versiculo 19 explicatur. Illius vnius, τοῦ ἑνός. Exprimẽdus fuit articulus, vt vis collationis personarum intelligatur. Neque enim vnus quiuis, sed certus quidam (id est Adamus) cum Christo, & ipso quidem homine, comparatur. Multi, οἱ πολλοί. Id est plures vno. Multos enim opponit vni, non paucis vel omnibus. neque hìc disseritur quàm multi vel quàm pauci ab Adamo sint contaminati, (omnes enim homines, vno excepto Christo, paulo antè dixit peccati labe fuisse conspersos) aut vicissim quàm multos Christus repurget: sed propositum est Apostolo docere, neque in vno Adamo offensam, neque in vno Christo obedientiam constitisse, sed vtrunque communicasse cum aliis quod suum erat. Itaque qui accipiunt Multi pro Omnes, dicunt quidem quod res est, sed non explicant causam cur Apostolus Multos quàm Omnes dicere maluerit.

16 Vt *illud quod introiuit* per vnum qui peccauit, ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος. In veteris editionis codicibus nonnullis legitur, Vt per vnum peccatum, ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήματος. Sed quocunque modo legas supplendum est aliquid quod opponatur τῷ δωρήματι. Ideo conuertit Erasmus, Sicut per vnum qui peccauerat, venerat mors. In quo primùm non probo quòd præteritis plusquamperfectis sit vsus: deinde quòd Mortis nomen suppleuerit.

Neque enim hæc antithesis ad hūc versiculum pertinet, sed ad proximum potius. Puto igitur articulum τὸ deesse, quam eclipsin annotauimus Iohan.5.f.36: & significari ab Apostolo miserabilem hominum cōditionem, quos omni integritate ac iniustitia spoliatos, horribilis illa peccati ignominia cooperuit: cui conditioni opponitur τὸ δώρημα, id est præstans illa sors filiorum Dei, quam imputatæ Christi iustitiæ beneficio consequuntur. Est autem diligenter in primis annotandū hoc discrimen. Nam quanuis ista priuatio iustitiæ, de qua recipienda hîc agit Apostolus, ab illo Adami scelere in nos propagato sit exorta: accesserunt tamen ad eam causam aliæ etiam innumerabiles, continua videlicet illa peccatorum series tum quæ maiores nostri admiserunt (à quibus naturam hac ratione infinitis modis ream & corruptam accepimus) tum quæ nos etiam quotidie non pudet admittere. Ac de illorum quidem omnium abolito reatu, ac pœna per Christum persoluta, in priore tractatione disseruit Apostolus: nunc verò, quia non modò nos sine peccato apparere oportet coram iusto Dei tribunali, sed etiam perfecta, pro creationis nostræ gradu, iustitia exornatos, disputat Apostolus vbi hanc iustitiam nancisci possimus. Quòd nisi latius se propagaret Christi virtus nobis imputata quàm Adami propagatus reatus, non modò non essemus per Christum prorsus iustificati, sed infinitis adhuc pœnis obstricti teneremur, eorum nimirum peccatorū quæ ad Adami lapsum adiecimus. itaque sicut Christi sanguis aspersus purificat nos non modò à peccati originis reatu, sed etiam ab aliis quibuscunque peccatis: sic Christi iustitia nobis imputata in omnium illorum reatuum vicem succedit, vt hac demum ratione possimus in Deo non modò gratias agere de sublata iniustitia, sed etiam de donata iustitia plena ac perfecta, in ipso gloriari.

τὸ δώρημα. τὸ μὲν γὰρ κρῖμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων εἰς δικαίωμα.	beneficium: nam reatus quidē ex vna *offensa introiit* ad cōdemnationem: quod autem gratificatur *Deus, datur* ex multis offensis ad iustificationem.	*ita & donū. nam iudiciū quidē ex uno in cōdemnationē: gratia autē ex multis delictis in iustificationem.*
17 Εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασίλευσε διὰ τοῦ ἑνός, πολλῷ μᾶλλον οἱ τὴν περισσείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης λαμβάνοντες, ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι διὰ τοῦ ἑνὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ.	17 Etenim si per vnius offensam mors regnauit per vnum, multo magis *ii* qui redundantem illā gratiam & donum iustitiæ accipiunt, in vita regnabunt per vnum Iesum Christum.	17 *Si enim unius delicto mors regnauit per unū, multo magis abundātiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipiētes, in uita regnabunt per unum Iesum Christum.*
18 Ἄρα οὖν ὡς δι' ἑνὸς παραπτώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα· οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς.	18 Nempe igitur sicut per vnam offensam *reatus uenit* in omnes homines ad condemnationem: ita per vnam iustificationem *beneficium redundauit* in omnes homines ad iustificationem vitæ.	18 *Igitur sicut per unius delictum, in omnes homines in condemnationem: sic & per unius iustitiam, in omnes homines in iustificationem uitæ.*
19 Ὥσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὕτω καὶ διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολλοί.	19 Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt multi, ita per vnius obedientiam, iusti constituentur multi.	19 *Sicut enim per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt multi, ita & per unius obeditionem, iusti constituentur multi.*
20 Νόμος δὲ παρεισῆλθεν ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα· οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις·	20 Lex verò præterea introiit vt augeretur offensa: sed vbi auctum est peccatum, *ibi* superabundauit gratia.	20 *Lex autem subintrauit ut abundaret delictum: ubi autem abūdauit delictum, superabundauit gratia.*
21 Ἵνα ὥσπερ ἐβασίλευσεν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θανάτῳ, οὕτω καὶ ἡ χάρις βασιλεύσῃ διὰ δικαιοσύνης εἰς ζωὴν αἰώνιον, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	21 Vt quemadmodum regnauerat peccatum in mortem, ita etiam gratia regnaret per iustitiam in vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.	21 *Vt sicut regnauit peccatū in morte, ita & gratia regnet per iustitiam in uitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.*

Reatus, κρῖμα. Heb. משפט, vt Ierem.26.c.11. Nam ex reatu oritur condemnatio. Vulgata, Iudicium. Erasmus, Condemnatio, admodum obscurè. Ex vna *offensa*, ἐξ ἑνός. Theodoritus in Diuinorum decretorum epitome, subaudit ἀνθρώπου, nempe Adamum intelligēs: sed ratio oppositionis, & quod subiicitur, ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων, ex multis offensis, ostendunt subaudiendum esse potius παραπτώματος, vt disertè plurimis locis annotatum est ab Augustino. Ad iustificationē, εἰς δικαίωμα. Δικαιώματα fere vertūt Græci interpretes quæ Hebræi חקים vocant, sacros videlicet Legis ritus, vt diximus Luc.1.a.6. Interdū tamen latius patet hoc vocabulum, & omnia Domini mandata ipsum denique ius diuinum complectitur, vt suprà, cap.1.d.32, & 2.d.26. Sed & eleganti significatione accipitur ἀντὶ τῶν δικαιολογημάτων, id est pro iis quæ quispiam iuris sui tuendi causa proferat. quæ significatio posset videri non inepta hoc in loco, nisi oppositum nomen κατάκριμα, id est condemnatio, ostenderet commodius pro absolutoria sententia capi, eáque non simpliciter absolutoria, qua nimirum remittantur peccata, sed qua etiam iusti pronuntiemur, impleta in Christo à nobis omni iustitia. Paulo pòst verò vsurpabitur δικαίωμα pro eo ipso quod Apostolus χάρισμα vocat, vt suo loco dicemus.

18 Per vnam offensam, δι' ἑνὸς παραπτώματος. Vulgata & Erasmus, Per vnius delictum. quam sentētiam si sequaris, penè videbitur Apostolus ταυτολογεῖν ~~proximo versiculo.~~ Deinde ratio antitheseωs posceret vt si hoc membrum interpretamur de offensa quam Adamus commisit, sic etiam ἑνὸς δικαίωμα, id est vnius iustificationem, acciperemus de iustitia qua Christus ipse iustificatus est: quod non videtur admodum conuenire, tum propter ταυτολογίαν de qua modò dixi, tū quia iustitia Christi dicitur δικαίωμα, nostri potius quàm ipsius Christi respectu. Postremò potius fuisset dicendum, τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι & τῷ τοῦ ἑνὸς δικαιώματι, addito articulo, vt antè fecit: ~~vel δι' ἑνὸς παραπτώματος & δι' ἑνὸς δικαιώματος, vt in proximo versiculo.~~ Mihi verò plana ac perspicua videtur sententia, Sicut vna offensa nos omnes iustitia spoliatos condemnationi addixit, ita vnam esse rationem iustificationis, per quam iusti declarati, vitam consequamur. Quænam autem illa tum offensa tum iustitia sit, à quo & quomodo in nos emanet, sequenti versiculo explicat. Suum tamen cuique liberum iudicium (vt par est) relinquo: quia quod ad sententiam ipsam attinet, eadem manet, etiamsi *per unius offensam & per unius iustificationem* conuerteris, modò Iustificationis nomine iustitiam intelligas cuius imputatione iusti reddimur in Christo. 17 Iustitiæ, τῆς δικαιοσύνης. Iustitiam Christi intelligit fidelibus imputatam, non autem qualitatem homini inhærentem, quod indicat vocabulum περισσείας: nisi quis opera supererogationis velit ex Satanæ officina inuehere. Denique versiculus decimus nonus manifestè hoc conuicit. Theodoritus autem legit καὶ τῆς δικαιοσύνης: quam lectionem sequutus est Vetus interpres, & Ambrosius quoque: sed perperam, vt mihi videtur. Dixit autem Apostolus ex Hebræorum idiotismo (quem alibi sæpe annotauimus) περισσείαν τῆς χάριτος pro τὴν περισσεύουσαν χάριν. Itaque redundantem gratiam maluimus interpretari quàm abundantiam [aut exuberantiam] gratiæ. Deinde quod subiicitur, καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης in epexegesi positum est, quia gratiæ nomen quum ad omnia Dei beneficia pertineat, fuit explicandum, vt intelligeret lector, non de omnibus Dei beneficiis quæ per Christum percipimus, sed propriè de iustitiæ Christi imputatione hîc agi: quanuis hæc omnia inter se ita cohæreant vt vnum ab altero separari nec possit nec debeat. In vita, ἐν ζωῇ. Id est veræ & perennis vitæ participes facti.

~~18~~ *Reatus uenit* in omnes homines, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Necessariò subaudiendum est aliquid vnde manet condemnatio. Illud autem quid sit, apertè exposuit Apostolus versu decimosexto. Itaque inde supplere malui quàm cum Erasmo addere, Propagatum est malum: quum sic nusquam loquatur Apostolus, neque etiam ita conueniat antithesis.

Beneficium redundauit in omnes homines, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Quia præcisa est oratio, suppleuimus quod deerat ex versu 15 & 16. Nam quod Erasmus adiecit, Propagatum est bonum, multis de causis mihi displicuit. Primùm quia quanuis de plenitudine Christi accipere nos oporteat, tamen inter naturæ propagationem & gratuitam imputationem discrimen aliquod constitui par est: deinde quia nusquam (quod sciam) ita loquitur Apostolus. Præterea vetustus ille Sophistarum error qui pro imputata iustitia inhærentem qualitatem substituunt, tantus est támque execrandus omnibus vt nihil æquè fugiendum putem. Ad iustificationem vitæ, εἰς δικαίωσιν ζωῆς. Paulus quædam habet ita peculiaria vt mutari nec facilè possint, nec certè debeant, quum multo sit æquius vt illius idiomati assuescamus: quo nemo vnquam non modò verius, sed ne grauius quidem aut expressius mysteria diuina tractauit. Quod igitur quidam existimant δικαίωμα hoc in loco & δικαίωσιν idem declarare, non facilè admiserim, ne inanis quædam argutia tribuatur Apostolo, id est Spiritui sancto. Δικαίωμα igitur ipsam iustificationis nostræ (vt ita dicam) materiam hîc declarat ab effectu, nempe ipsius Christi obedientiam, cuius imputatio nos iustos in ipso facit: quam paulo antè vocauit χάρισμα, quòd Deus gratis eam nobis largiatur. Δικαίωσις verò τῷ κατακρίματι (id est damnatoriæ sententiæ) opponitur. Quemadmodum igitur reatum consequitur condemnatio, ita etiam per fidem imputata nobis Christi iustitia, in reatus vicem succedens, quem ipsius sanguis eluit, efficit vt à Deo iusti declaremur, ac proinde vitam æternam consequamur. Id autem ego disertè annotandum putaui, non modò vt inter δικαίωσιν & δικαίωμα quod sit hoc loco discrimen ostenderem, sed etiam vt intelligeret lector, in hoc capite δικαίωσιν aliquid amplius declarare quàm in superiore. Nam peccatorum remissione (id est imputata Christi satisfactione) dicimur iustificari, id est persoluta per illum pœna vt insontes absolui: obedientia verò Christi imputata, etiam iusti declaramur, vt ex ipsa quoque Legis formula vitam æternam petere possimus, quum Christus, quem fide possidemus, omnem iustitiam nobis impleuerit. Additum autem nomen Vitæ, vitalem siue viuificam declarat.

19 Per inobedientiam, διὰ τῆς παρακοῆς. Hoc vocabulum nō repudiaui hoc loco, vt paronomasiam exprimerem quæ est in Græco sermone inter παρακοὴν & ὑπακοήν. Apparet autem vel ex hoc versiculo insigniter eos hallucinari qui superiora exposuerunt de imitationis peccato. Constituti sunt, κατεστάθησαν. Eras. Constituti fuimus, id est κατεστάθημεν, vt Frobenius etiam excudit. Multi, οἱ πολλοί. Multos iterum opponit Vni, non paucis vel omnibus, sicut exposuimus suprà, versu 15: neque (vt ego quidem existimo) quicquam hoc pertinet ad explicationem signi vniuersalis quod vsurpauit in superiore versiculo. qua de re dicemus 1.Corinth.1.c.22

20 Lex verò, νόμος δέ. Legem Mosis proculdubio intelligit. Nam à versu 14 disseruerat de iis qui ab Adamo ad Mosen intercesserūt: (id est de iis qui Mosis Legem præcesserunt) nunc autem agit de tempore Mosen consequuto. Itaque Origenes in eo fallitur quòd de lege membrorum hîc agi putat. Præterea introiit, παρεισῆλθε. Id est accessit ad morbum illum quo laborabant omnes homines vnius peccato contaminati. Vulgata, Subintrauit. Erasmus, Obiter subiit. quam interpretationem non possum admittere. Neque enim præpositio παρά in omnibus verbis hanc vnam vim habet, vt idem declaret atque Clanculum & Obiter: neque commodè id dici potest de lege publicè tantis cum ceremoniis rogata & accepta. Quomodo verò per Legem multiplicatæ sint peccati vires, explicat Apostolus infrà, capite 7. quod vnus penè ex veteribus Augustinus cognouit. Vt augeretur, ἵνα πλεονάσῃ: siue, Vt auctius fieret quàm prius. Vulgata & Erasmus, Vt abundaret: quod mihi non videtur satis expressum. Superabundauit, ὑπερεπερίσσευσεν. Erasmus, Magis exuberauit, id est (vt explicat in Annotationibus) vehementer ac supra modum redundauit. Ego verò puto Apostolum non modò declarare quanta sit gratiæ vis, sed etiam addidisse ὑπέρ vt collationem peccati ac gratiæ declararet: quasi diceret, Legis quidem interuentu factum esse vt immensa quædam vis esset peccati, sed gratiam tamen è cælo tanta copia fuisse effusam vt peccatum non æquarit modò, sed etiam infinitis partibus superarit, sicut paulo antè ostendit. Gratiam autem vocat gratuitam iustitiæ Christi imputationem.

21 In mortem, ἐν τῷ θανάτῳ. Vulgata & Erasmus, In morte, id est (vt Erasmus interpretatur) per mortem. Ego verò puto ἐν pro εἰς vsurpari: quod apparet ex antithesi: & ita quidem vt finalem (quam vocant) causam declaret. Dominum nostrum, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Hæc (inquit Erasmus) non adiiciuntur apud Græcos nisi in nonnullis exemplaribus. Ego verò in vetustis omnibus inueni & Complutensi quoque editione.

Κεφάλαιον ϛʹ

1 Τί οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμενοῦμεν τῇ ἁμαρτίᾳ ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ;

2 Μὴ γένοιτο. οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ;

3 Ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν;

4 Συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον· ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρός, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν.

Gal.7.d.17 · Col.2.b.12 · 1.Cor.6.c.14 · ephes.4.c.23 · colos.3.b.8 · 2.tim.2.b. · heb.12.a.1 · 1.pet.1.a.1

CAP. VI.

1 Qvid igitur dicemus? permanebimus in peccato vt gratia auctior fiat?

2 Absit. qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in eo?

3 An ignoratis, ‖nos quotquot baptizati sumus in Christum Iesum, in mortem eius esse baptizatos?

4 ‖Sepulti igitur sumus vnà cum eo per Baptismũ in mortem: vt sicut excitatus est Christus ex mortuis in gloriam Patris: ita & nos ‖noua vita ambulemus.

CAP. VI.

1 *Qvid ergo dicemus? Permanebimus in peccato ut gratia abũdet?*

2 *Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc uiuemus in illo?*

3 *An ignoratis quia quicunque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus?*

4 *Consepulti enim sumus cum illo per Baptismũ in mortẽ: ut quomodo Christus surrexit à mortuis p gloriam Patris, ita et nos in nouitate uitæ ambulemus.*

IN CAPVT VI.

1 *In peccato*, τῇ ἁμαρτίᾳ. Peccatum in hac disputatione idem prorsus declarat quod in superiore, sed diuerso tamen respectu. Nam illic diximus considerari peccati originalis reatum, in cuius locum succedat Christi iustitia per fidem nobis imputata: hîc verò in eodem illo malo corruptionem (id est, morbum ipsum inhærentem) spectat Apostolus, docétque qua ratione vis illa peccati in nobis sensim extinguatur, & in eius locum cælestis virtus succedat, quam regenerationem vocamus, Sophistæ verò iustitiam inhærentem, cuius tamen neque ortum, neque progressum, neque fructum norunt. Sed & illud quoque annotandum est, de quo nonnihil diximus Act.8.d.23, amplius aliquid significari his verbis, Permanebimus in peccato, & paulo pòst, Viuemus in peccato, quàm si dixisset, Peccatum in nobis permanebit, aut viuet.

2 Qui, οἵτινες. Vetus interpres legit οἵτινες γάρ, Qui enim. Mortui sumus peccato, ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ. Mortuus peccato, (i. quod ad peccatũ attinet) dicitur ab Apostolo quisquis virtutis Christi particeps ita est factus vt natiua illa corruptio sit in eo emortua. i. vigore illo suo (qui translatitiè vita peccati dicitur) extincto, fructus illos amarissimos nõ edat. Cõtrà verò viuere dicitur peccato & iniustitiæ quisquis est in carne. i. quemcũque Spiritus Dei à naturæ corruptionis seruitute nõ asseruit. Itaque nõ scribũt appositè qui peccati nomine diabolũ intelligũt: itẽ qui mortificationis nomine solos terrores cõsciẽtiæ putãt significari. Sed & illud sciẽdum est, hoc loco & aliis similibus, ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, id est mori peccato, aliud prorsus declarare quàm νεκρὸν εἶναι τοῖς παραπτώμασι, id est mortuũ esse peccatis, Eph.2.a.1, & 5, & Col. 2.b.13. Nã mori peccato is dicitur tertio casu, in quo vis illa peccati extincta est per Christi virtutẽ, quicũ per fidem coaluit: adeo vt mutuò inter se respondeant mori peccato, & viuere Deo seu iustitiæ, seu Christo. Contraria verò significatione mortuus peccatis dicitur sexto casu, is qui peccatis quasi immortuus tenetur. Qui & mortuus absolutè dicitur, vt infrà, ver.13, & infrà, cap.7.b.10. Eph.5.c.14, 1.Tim.5.a.6. Qui etiam dicitur in vmbra mortis habitare, Esa.9.a.1.

3 In Christum Iesum, εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. Id est, Vt cum Christo Iesu coalescẽtes, vim ipsius perciperemus, extinguendo peccato, & creando nouo homini, vt exposuimus Act.19.a.2, Nam qui Christum accipiunt duntaxat pro exẽplari nobis ad imitandũ proposito, vt Origenes & aliquot ex veteribus ab ipso decepti, non videntur intellexisse de quo Paulus dissereret. Neque verò finẽ ac scopũ Baptismi præcipuũ, eũ videlicet de quo hîc agitur, intellexit Erasmus, quũ annotaret nos idcirco dici ab Apostolo in Christũ Iesum fuisse baptizatos quia per Baptismũ inserimur in corpus Christi mysticum. Hîc enim de ipso Christi corpore agitur, non de Ecclesia: quanuis qui Christi membrũ est, idẽ etiam sit Ecclesiæ pars. Sed hoc tamen non facit vt hos fines confundere oporteat. Alioquin Veterem interpretẽ rectè reprehendit in eo quòd conuerterit, in Christo Iesu, pro, In Christum Iesum. Et multa ineptissimè dicit in hunc locum Origenes: veluti, nostrũ Baptisma esse in Christo: ipsum autem Christum à Iohanne fuisse baptizatum non eo Baptismate quod est in Christo, sed eo quod est in Lege. Item illud, cur solius Christi fiat hîc mentio, quum baptizemur etiam in nomine Patris & Spiritus sancti: quæ quæstio omnino est ἀπροσδιόνυσος. Neque enim nunc agit Apostolus de forma Baptismi, sed de fine & effectis.

In mortem eius, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ. Quod dixerat in genere, nunc explicat per partes. Nam tres facit nostræ innouationis partes, nempe mortem peccati, sepulturam eiusdem, & noui hominis excitationem. Manant autem hæc tria effecta ab vno Christo quicum per fidem coaluimus, sed peculiariter mors peccati à Christi morte, sepultura ab eodem sepulto, noui hominis creatio ab eiusdem resurrectione dicitur quasi ex fonte profluere. Nam Christi hominis per diuinitatem sanctificati virtus in interimendo peccato (quod quum nostrum esset, ipsi erat imputatum) ac superandis omne genus tentationibus, in ipsius morte maximè eluxit. Sepultura autem est mortis progressus, in qua rursus potissimùm eluxit eiusdem Christi virtus, quum mortis ipsius vincula quibus tenebatur, dirupit. Victoria demum & ipsius sanctificationis consummatio in resurrectione apparuit. Sic igitur & nos istius virtutis participatione morimur peccato: &, quia non statim extinguitur in nobis hic vetus homo, sed sensim corrumpitur, donec in nihilum redigatur, sepelimur etiam peccato, vt demum in nouam vitam emergere paulatim incipiamus, donec tandem hoc corruptibile, in futuro seculo incorruptibilitatem induerit. Harum autem partium symbola manifesta ac efficacia habemus in Baptismo, quatenus est nostræ regenerationis tessera. Hinc ortæ sunt illæ formulæ Paulo familiares, Crucifigi, consepeliri, resurgere cum Christo, Baptizari in ipsius mortẽ, seu pro mortuis: Crucifigere corpus peccati, Resurgere in nouam vitam, Veterem hominem corrũpere, Mortificari, Viuificari, & similia, vt suis locis explicabimus. Quòd autem Erasmus considerandum proponit num præpositio σὺν pertineat ad Iudæos & Gentiles, simul in vnum Christum collectos: hoc quidem loco nullius est momenti.

4 **In gloriam Patris, διὰ δόξης πατρός. Διὰ pro ἐν vsurpari probauimus manifesto exemplo suprà,**

cap.4.b.11: hîc autem existimo positam esse pro εἰς, & quidem ita vt finalem (quam vocãt) causam declaret. Cur enim resurrexit Christus? id est in quem finem? Nempe, si ipsum caput consideres, in gloriã Patris, id est vt deposita infirmitate, gloriosus Deo viueret in æternũ: sicut Apostolus ipse explicare videtur infrà, ver.10. Sin autem nos spectes, qui sumus Christi membra, idcirco resurrexisse dicit Apostolus vt & ipsi participes illius virtutis facti, incipiamus viuere vitam nouam, quasi nimirum iam in cælis ipsis versemur, quærentes quæ cælestia sunt. Nisi verò ita interpreteris, non video qui constare possit altera pars collationis: neque etiam quorsum hîc commemoret Paulus cuius virtute resurrexerit Christi caro. quod alibi quidem sæpe exposuit, sed certam ob causam. Vulgata & Erasmus ad verbum, Per gloriam Patris, id est gloriosi Patris virtute ac potestate, ex Hebræorum idiotismó: sicut nouitas vitæ pro noua vita dicitur.

5 Εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα·

6 Τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ

5 Nam si cum eo plãtati coaluimus cõformatione mortis eius, nimirũ etiã resurrectionis *conformatione* coalescemus:

6 Illud scientes, veterem illum nostrum hominem cum eo crucifixum esse, vt eneruetur

5 *Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis erimus:*

6 *Hoc scientes, quia uetus homo noster simul crucifixus est, ut destruatur*

5 Nam si cũ eo plãtati coaluimus, εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν. Elegãti trãslatione Christũ, qui mortuus ac sepultus resurrexit, comparat Apostolus cum planta, quæ humi defossa suo tempore germinarit. Deinde verò quia nos quoque vnà dixerat cum Christo mortuos peccato ac sepultos, resurrexisse in iustitiam, vt indicet hæc omnia in nobis eo quasi succo fieri quem ex Christo sugamus, dicit nos cum ipso in vnã plantam coaluisse, sicut τὰ σύμφυτα ita cum arbore ipsa coalescunt vt communi succo viuant. Sic igitur Apostolus aptissima translatione arctissimam illam nostri cum ipsa Christi substãtia coniunctionem, & viuificam illam virtutem inde in nos manantem expressit: qua etiam ratione Christus sese viti, nos verò palmitibus comparat: & in ipso crescere, ipséque in nobis vicissim dicitur adolescere. Sic comparatur Christus virgulto apud Esaiam, sic cõparatur Verbum semini, sic dicimur arbores fructiferæ, sic plantare & rigare dicuntur ministri, & fideles in Christo radicari: adeo fœcunda est ista translatio. Vulg. Cõplantati, & Eras. Si insititii facti sumus. Mihi verò si verbum nouũ Cõplantandi placuisset, ausus etiam essem cõplantatitios dicere. Itaque necessariò vsus sum longiore verborũ circuitu, quoniam σύμφυτον γενέσθαι non simpliciter declarat complãtari, sed potius complantatione coalescere. Et quod attinet ad Erasmi interpretationem, quanuis libens agnoscam nos velut insitione quadam cum Christo coalescere, & Apostolum non dissimili ratione dicere nos in veram oleam insitos, infrà, 11.c.24: tamen putaui propriam Græci vocabuli significationem seruandam, quoniam eò videtur respicere Apostolus hoc nomine vtens, quòd sepelitio videtur quædam plantationis species. Conformatione mortis eius, τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Id est, quatenus, non dico imitatione, (hoc est enim Origenis commentum) sed virtute ab ipso in nos deriuata, perinde morimur peccato vt & ipse mortuus est. Hoc enim est quod dixerat, nos baptizatos esse in ipsius mortem: & statim subiiciet nos vnà cum ipso cruci affixos, vt sicut ipse mortuus est peccato, ita & nos peccato moriamur, declarans quod sit istud ὁμοίωμα. Vulgata, Similitudini mortis eius, tertio casu: quod planè repudio, quanuis aliquoties ita citetur hic locus ab Augustino. Nec dubito etiam quin sit prorsus reiiciendum quod putat Erasmus præpositionem σὺν posse referri ad Iudæos & Gentiles simul in vnum Christum collectos. Nam præterquam quòd hæc sunt extra scopum, præpositio σὺν in σύμφυτοι, sicut in συνθάπτεσθαι, συσταυροῦσθαι, συζῆν, συμπάσχειν, συμμορφοῦσθαι, συμβασιλεύειν, συνδοξάζεσθαι, id est (vt ista ad verbum explicemus) consepeliri, concrucifigi, conuiuere, compati, conformari, conregnare, conglorificari, & similia, omnino ad ipsam Christi personam referenda sunt: ita vt subaudiendum sit αὐτῷ, quod vt exprimeret Erasmus, conuertit, Nam si insititii facti sumus *illi* per similitudinẽ mortis eius. Sed aliam ob causam abstinui à nomine Similitudinis, quod vsurpauit Vetus interpres, & Simulacri, quo alicubi Tertullianus vtitur, hũc ipsum locum citans. Videtur enim fauere nonnihil Pelagianis, qui hanc nostri cum Christo conformationem putant ab imitatione proficisci, quum contrà imitatio omnis ex ista conformatione nascatur. i. ex eo quòd Christi participes simus, cum eo & per eum peccato mortui, vt Deo viuamus. Ipse enim est qui in nobis efficit vt velimus ac faciamus quæ Dei sunt. Et notandum est Apostolum non dixisse ὁμοιότητι sed ὁμοιώματι, quod nomen verbale & passiuum includit verbi actionem, vt intelligamus istam nostri cũ Christo conuenientiam aliunde in nobis effici, nẽpe à Christi mortis potẽtia & virtute. Cæterùm Basilius lib. περὶ βαπτίσματος, ad causam instrumẽtalẽ (i. ad Baptismũ) hoc refert. Sic enim interpretatur, ἐν τῷ τοῦ ὕδατος βαπτισμῷ, ὅσπερ ἐστὶν ὁμοίωμα τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου. i. in aquæ Baptismo, qui est crucis ac mortis assimilatio, seu figura. Quominus autem hanc interpretationem sequar, ea ratione impedior quòd Baptismus omnes partes renouationis repræsentat: hîc verò Paulus manifestè conformationem mortis à conformatione resurrectionis distinguat, quanuis hæc ab illa separari non possit. Illa verò Cyrilli interpretatio non modò violenta, sed etiam nonnihil est periculosa, Christi mortem non tam mortem fuisse quàm mortis quãdam imaginem, quũm tam citò resurrexerit. Quorsum enim hoc, si spectes nostri cum Christo collationẽ, id est Apostoli scopum. Nimirum etiam, ἀλλὰ καί. Sic rectè Erasmus, quum ἀλλὰ hoc loco non adhibeatur assumptioni, sed conclusioni. Vulgata, Simul etiam, ἅμα καί: quæ lectio mihi non displicet.

Resurrectionis *conformatione* coalescemus, τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα. Qui vel mediocriter est Græcæ linguæ peritus, facilè animaduertit deesse articulum τῷ: quod & ipsa collationis ratio ostendit, ita vt repetantur duo vocabula ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Nam plena esset oratio, ἀλλὰ καὶ τῷ τῆς ἀναστάσεως, videlicet ὁμοιώματι σύμφυτοι ἐσόμεθα: in qua eclipsi nihil prorsus est violẽtum aut inusitatum: nisi quòd articulus à disertis scriptoribus vix soleat in hoc dicendi genere prætermitti. Annotauimus autem similem prorsus eclipsin Iohan.5.f.36. Erasmus, Resurrectionis participes erimus: quasi εἶναι ἀναστάσεως, id est esse resurrectionis, significare possit, Ex eorum numero esse ad quos resurrectio pertineat. Id ego verò mihi vix persuaserim: vt interim taceam vtrinque requiri ὁμοίωμα primariæ plantæ cum nobis συμφύτοις, tum in morte videlicet, tum in resurrectione: quod & ipse Apostolus postea copiosè explicat. Maluit autem vti Apostolus futuro tempore quàm præsenti, quoniam nondum prorsus mortui sumus peccato, nisi quatenus reliquiæ non imputantur: ex quo consequitur nos nondum totos resurrexisse, sed quotidie emergere, dum perficiatur quod Deus in nobis inchoauit. Mutua enim est inter mortem peccati & vitam Spiritus non tantùm relatio, sed etiam proportio.

6 **Veterem illum nostrum hominẽ, ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος. Veterẽ hominem vocat vniuersam hominis**

naturam, ita vt cum iniquitate conceptus est & in hanc lucem editus. Additur autem Veteris epitheton, partim primi illius Adami collatione facta cum altero posteriore, vt 1.Cor.15.f.45, partim verò naturæ nostræ deformationis respectu, quam altera recētiore permutamus: ea nimirum quæ in dies instauratur ad agnitionem quæ respondeat imagini eius qui ipsum condidit, Coloss.3.b.10. Cum eo crucifixum esse, συνεσταυρώθη. Hoc quoque vocabulum Paulo est familiare, idem declarans atque si peccatum dixisset mortuum, aut nos peccato mortuos cum Christo. Hoc tātùm interest quòd quū crucifixū dicit, mortis genus explicat cuius participatione mortificamur peccato. Itaque nihil dicunt qui Paulum existimāt crucifixum potius quàm mortuum dixisse quòd viuat adhuc & vigeat aliqua ex parte. quod doctissimus interpres meritò nō probauit. Sed duo hîc notanda sunt: vnū, quū dicitur Vetus homo cū Christo crucifixus, non ita hoc esse accipiendū quasi corrupta hæc natura Christo alia ratione quàm per imputationē tribuatur. Nā iam inde ab ipso cōceptus momēto carnē nostrā ipse nobis ita sanctificauit vt omnis peccati expers fuerit. Itaque nobis veterē hominē crucifixit: sicut mortuus dicitur peccato, non vt peccare desineret, sed vt peccatū destrueret. Alterū, quòd dicitur Christus peccata nostra per crucē expiasse, prudenter esse ab hoc distinguendū de quo hîc disseritur. Illud enim pertinet ad gratuitā pro peccatis nostris satisfactionē, quæ nobis imputatur: hîc autem agitur de regeneratione intra nos per Spiritū Christi reipsa inchoata. Eneruetur, καταργηθῇ. Vulg. Destruatur, καταλυθῇ. Eras. Aboleatur. i. ἀπόληται. Vide Luc.13.a.6, & suprà, 3.d.31. Dicitur autē nō homo ipse cui peccatum inest, sed vitiositas quæ ipsi inest, aboleri, vt ei non seruiamus amplius. Et notandum est proponi finem sanctificationis, non quasi ad eum vsque finem peruenerimus: sed quoniam ad eum contendimus, ac tandem etiam perueniemus, quum videlicet Deus erit omnia in omnibus.

τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ.	corpus peccati, ne posthac nos seruiamus peccato.	corp' peccati, ut ulterà nō seruiamus peccato.
7 Ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας.	Etenim qui mortuus est, liber est à peccato.	7 Qui enim mortuus est: iustificatus est à peccato.
8 Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ·	Quòd si mortui sumus cum Christo, credimus fore vt etiā viuamus cum eo:	8 Si aūt mortui sumus cū Christo, credim' q' simul etiā uiuemus cū Christo:
9 Εἰδότες ὅτι Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει.	Vt qui sciamus Christū excitatum ex mortuis, nō amplius mori: mortem *inquam* ei non amplius dominari.	9 Sciētes quòd Christus resurgens ex mortuis, iā non moritur, mors illi ulterà non dominabitur.
10 Ὁ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ· ὃ δὲ ζῇ, ζῇ τῷ Θεῷ.	Nam quòd mortuus est, peccato mortuus est semel: quòd autem viuit, viuit Deo.	10 Quòd enim mortuus est, peccato mortuus est semel: quòd autem uiuit, uiuit Deo.

Corpus peccati, τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας. i. caro in qua peccatum ipsum hæret, sicut pulchrè explicatur 1.Pet.4.a.1, & 2. Alibi solet Apostolus simili significatione membrorum nomen vsurpare, non hoc tantùm corpus aspectabile designans, sed omnes hominis partes sine vlla prorsus exceptione, nisi quatenus eas in filiis Dei instaurauit Christi communicatio, vt exposuimus Ioh.3.a.6. Mihi tamen videtur Paulus propria quadā ratione hoc in loco mentionem fecisse corporis, nempe quia crucifixi & sepulti Christi meminerat, cui nos factos esse συσσώμους, id est (vt ita loquar) concorpores, scribit Eph.3.b.6.

7 Liber est, δεδικαίωται. i. ἀπήλλακται, ἠλευθέρωται, καθαρθεῖσαι, vt pulchrè explicat Basilius lib. περὶ βαπτίσματος, de quo diximus suprà, 3.c.10. Vulgata & Erasmus, Iustificatus est. Quidam etiam conuertit, Absolutus est. Ego verò has interpretationes hoc quidem loco vt ambiguas reieci, nequis de peccati vel peccatorum remissione, seu absolutione à peccatis, hoc dictum acciperet. Neque enim de his disserit Apostolus, sed de mortis effectu, quæ efficiat vt mortui necessariò ab actionibus huius vitæ ac proindè à peccando supersedeamus. Hoc est denique quod dixit Anacreon, (si profana licet cum sacris comparare) Θανὼν οὐκ ἐπιθυμῶ.

9 Dominari, κυριεύει. Sic vbique scriptum inuenimus, & sanè videtur præsens tempus melius conuenire. Vetus interpres tamen legit κυριεύσει, dominabitur, & Origenes quoque, quem aliquot etiam Latini patres sequuntur.

10 Quòd mortuus est, ὃ ἀπέθανε. Declarant Græci Grāmatici ὃ pro ὅτι coniunctione vsurpari: sed malim hoc quidē in loco supplere κατὰ, vt plena sit oratio. Nam in eo quòd mortuus fuit. i. quantū ad ipsius mortem attinet, vt Gal.2.d.20. Neque enim Vallæ assentior qui potius putat conuertendū hoc esse ad verbū neutro genere, Quod enim mortuū est. quāuis sic etiam legat Hilarius ex antiquis codicibus lib. de Trinitate 9, vt Erasmus obseruauit. quasi Mortuum referatur ad corpus humanum, Viuit, ad naturam diuinam. Ego verò non video quomodo conueniat hæc interpretatio cum eo de quo agitur: deinde etiam periculosam puto hanc interpretationē, quòd videatur quodāmodo pro Nestorianis facere, atque adeo nostræ satisfactionis fundamētum euertere. Quanuis enim Christus, quatenus Deus est, nec mori nec resurgere dici possit, tamē idē homo ille qui mortuus est ac resurrexit, etiā Deus erat, & totus nunc Deo viuit: alioquin nec morte ipsius mortificari peccato, nec resurrectione possemus Deo viuificari. Semel, ἐφάπαξ, Id est, vna vice pro omnibus. Quod enim semel tātùm fit, id nō habet regressum vt iterū fiat. Sic in epist. ad Hebræos accipitur hoc aduerbiū aliquoties: vt Christi oblationis perēnis illa vis declaretur, opposita Leuiticis sacrificiis, quæ quotidie repeti oportuit. Ostendit autē ex hac capitis & membrorū collatione Apostolus hoc loco, in iis qui per Christū verè sanctificati sunt, peccatum semel mori, id est ita vt pristinas illas vires nunquam recipiat, sed quotidie, tanquam corpus in sepulchro, corrumpatur, donec funditus intereat. Quòd si perpetuus est mortis peccati progressus, perpetuum est quoque viuificationis incrementum, quum sit mutua inter mortificationē veteris hominis & instaurationem noui nō modò relatio, sed etiā proportio. Quomodo igitur qui mortuus est peccato, in eo permanebit vt gratia abundet? Diximus autem qua ratione sit explicādum quod dicitur Christus peccato mortuus, in quo tamen peccatū non fuit, suprà, ver.6 Nam in hac quoque loquutione, Christus peccato mortuus est, hoc vocabulum accipio nō in sexto casu, (vt declaretur causa quæ Christum adegit ad mortem, nēpe quia nostrorū peccatorum reus erat) sed tertio casu potius, vt finē declaret, nēpe Christum idcirco mortuum vt semel in nihilū redigat peccatum in nobis. Hoc enim est de quo agitur, non autē de peccatorum expiatione per imputationem:

& ratio antitheseως hoc poscit. Viuit Deo, ζῇ τῷ Θεῷ. Id est, Viuit apud Deum, & quidem vita planè diuina ac cælesti. Sicut enim mortuus peccato dicitur is in quo peccatum vim suam non magis exerit quàm si extinctum esset, ita etiam viuere Deo, ex formula Paulo familiari, dicitur is qui Spiritu Dei agitur, vt explicat Apostolus infrà, 8.c.14, & Ephes.3.d.20. Sed sicut mortem peccati diximus aliter in capite quàm in membris considerari, sic quoque de eo statuendum quòd Christus dicitur Deo viuere. Is enim iam inde à primo conceptu totus quidem Deo vixit, sed tamen à conceptu ad resurrectionem, ac præsertim in morte ac sepulchro luctandum illi fuit cum Satana & morte, atque adeo cum nostris omnibus peccatis quæ Pater illi imputarat, vt nos in eo cōsummaret. Itaq; post resurrectionē demū dicitur Deo viuere, quum iam deposita omni carnis infirmitate, & superatis omnibus hostibus, ad dexteram Patris consedit. Nostra verò sanctificatio ex illius virtute promanans, nunquam hic in nobis perficitur, quum ab ipsa morte pendeat nostræ sanctificationis cōsummatio: & tamen dicitur mori peccato is in quo peccatum mori cœpit, & Deo viuere qui Spiritu Dei donatus, cœpit facta carnis mortificare, vt scribitur infrà, 8.c.13.

Οὕτω καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε, ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	11 Ita etiam vos colligite, vos ipsos tum mortuos esse peccato, tum verò viuere Deo per Christum Iesum Dominum nostrum.	11 Ita & uos existimate, uos mortuos quidem esse peccato, uiuentes autem Deo in Christo Iesu Domino nostro.
Μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ·	12 Ne regnet igitur peccatum in mortali vestro corpore, vt obediatis peccato in cupiditatibus corporis:	12 Non ergo regnet peccatum in uestro mortali corpore, ut obediatis concupiscentijs eius:
Μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ· ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τῷ Θεῷ.	13 Neque sistite membra vestra arma iniustitiæ peccato: sed sistite vos Deo, vt ex mortuis viuos, & membra vestra arma iustitiæ Deo.	13 Sed neque exhibeatis membra uestra arma iniquitatis peccato: sed exhibete uos Deo tanquam ex mortuis uiuentes, & membra uestra arma iustitiæ Deo.
Ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν.	14 Peccatum enim vobis non dominabitur. non enim estis sub Lege, sed sub gratia.	14 Peccatum enim uobis non dominabitur. non enim sub Lege estis, sed sub gratia.

11 Colligite, λογίζεσθε. Vulgata, Existimate. Erasmus, Reputate. Neutrum mihi satisfacit. hoc enim refero ad fidei syllogismum, vt inde colligamus ac verè sentiamus nos in peccato esse mortuos per Christi mortis communicationem: tum verò Deo viuere, id est iustitiæ, per eundem viuificatos. Sic enim vrget Paulus vt Christi mortem, sepulturam ac resurrectionem ad nos transferamus. Sic accipitur idem verbum suprà, 3.d.28.

12 Ne regnet, μὴ βασιλευέτω. τὸ βασιλεύειν apud Paulum (id est regnare) ponitur pro summum imperiū obtinere, ita vt nullus se opponat, vel siquis obsistat, frustra hoc faciat. Commodū igitur hæc adhortatio subiicitur præcedentibus, vt intelligamus quatenus simus mortui peccato quandiu hîc versamur, hactenus nimirum vt reluctetur quidem Spiritus, sed tamen non vincat. Peccatū, ἡ ἁμαρτία. Tertull. nouo vocabulo, Delinquentiam interpretatur, lib. De resurrectione carnis. Corpore, σώματι. Vide suprà, v.6. Videtur autem hoc loco & aliis similibus Apostolus corporis ac membrorum facere mentionem, propterea quòd hæc sunt instrumenta quibus peccatum exequitur quod cogitauit. Loquitur enim Apostolus de peccato tanquā violento quopiam tyranno. Sit igitur mens illa tantopere à philosophis celebrata, primus peccati (id est natiuæ illius corruptionis) administer ad suggerendos primos motus: qui vbi commouerint voluntatem, alteram peccati administram, nascuntur ἐπιθυμίαι. tum verò corpus ab animo impulsum, huc & illuc transuersum rapitur, vt tyranni arbitrio sese ac sessorem præcipitet. Monet igitur Apostolus vt quum omni ex parte coerceri motus non possint, saltem corpus habeamus in potestate: quæ tamen doctrina ad cæteras hominis partes pertinet, quum hæc inter se ad peccandum mutuo consensu conspirent. Vnde factum vt has cupiditates Paulus corporis esse dicat: quia nimirū animus per illas corpus commouet, ac vicissim animum corpus solicitat. Itaque alibi disertè monet vt & spiritu (seu mente), & anima & corpore integri coram Domino appareamus, 1.Thess.5.d.23. Cæterùm pro relatiuis αὐτῇ & αὐτοῦ coacti sumus antecedentia ipsa substituere, vt amphiboliam vitaremus: quia peccatum & corpus apud Latinos eiusdem sunt generis. Vetus interpres conuertit, Vt obediatis concupiscentiis eius, id est εἰς τὸ ὑπακούειν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ. quam lectionem sequutus est etiam Augustinus lib.1. De nuptiis, cap.23 & 27. Et ita quoque scriptū inuenimus in vno Græco codice.

13 Sistite, παριστάνετε. Vulgata, Exhibeatis, παρέχετε. Erasmus, Accommodetis. Mihi verò videtur Sistendi verbum multo accommodatius, quòd paulo antè fecerit regni mentionem, & paulo pòst etiam Domini. Dicuntur enim ministri & serui παριστάναι ἑαυτοὺς, id est sistere sese, in Domini conspectu, & præstò esse ad accipiēda mandata: vt perleganter sit vsurpatum hoc verbum Apostoli, vt indicaret quàm proni ac volentes ad peccandum ferantur quicunque Spiritu Dei non aguntur. Membra vestra, τὰ μέλη ὑμῶν. Hoc quàm latè pateat exposuimus superiore v.6 & 11. Arma iniustitiæ, ὅπλα ἀδικίας. Id est, Pro instrumentis quibus ad patranda scelera vtatur. Græcis enim ὅπλα, & Latinis arma, de quibusuis instrumentis dicuntur. Sed melius conuenit Armorum nomen translationi à tyrannorum satellitibus & apparitoribus sumptæ. Sic Genes.49.a.5, Simeon & Leui dicuntur כלי חמס.

14 Non enim estis sub Lege, οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον. Hoc quoque dicendi genus Paulo est familiare, sed non vno modo explicandum: quia præterquam quòd Legis nomen est πολύσημον, & variæ sunt Legis species, variè quoque solet Apostolus de ea disserere. Itaque Origenes de lege membrorum (id est de peccato) hæc accipit: cui non assentior, quia nusquam inuenio Legis nomen ita vsurpatum, nisi quippiam adiiciatur ex quo id possit intelligi. Sed & de ceremoniis hoc accipi commodè non potest. Restat igitur vt ad Legem moralem, quam vocant, applicetur. Nam politicæ legis quorsum meminisset? Putant igitur plerique sub Lege non esse, idem declarare atque Legis maledictioni non amplius esse obnoxium, quum Christus factus sit maledictio

pro nobis. Sed hoc certè pertinet ad peccatorum remissionem: hîc verò agitur de mortificatione peccati, & iustitia in nobis per Christi Spiritum inchoata. neque spectatur dominatio peccati, quatenus imputatur vel nõ imputatur, sed quatenus viget aut non viget in nobis. Itaque alii explicare malunt, Sub Lege non estis, sed sub gratia. id est, Nõ iam estis ea conditione qua olim, quum vos Lex reos faceret, iubendo, non adiuuando, vt explicat Augustinus. Hanc verò sententiam vt simplicissimam & maximè accommodatam amplector: sed ita vt paulo aliter explicem quàm soleant. Propositum est igitur Apostolo nos hortari vt fortiter reluctemur peccato. Nam, inquit, omnino futurum est vt illo superato, victoriam reportetis. Id verò vnde tam certò coniicit futurum? Quia nimirum sub Lege non sumus, sed sub gratia. Lex enim (vt sequenti capite explicabit) instrumentũ illud est per quod ille noster maritus, id est peccatum, in nobis vitiosas illas cupiditates & actiones, tãquam liberos, gignebat, illud est, inquam, vnde accepta occasione peccatum alioquin veluti mortuum reuiuiscit, & nos interimit. Lex denique est peccati virtus, vt scribitur 1. Cor. 15. g. 56. Valet igitur cõsequutio, nos aduersus peccatum potituros victoria, quum non simus sub Lege, quatenus est virtus peccati, sed sub gratia, id est Spiritu Christi donati, cuius freti virtute, reliquias etiam peccati iam inermis penitus profligemus. idque ita esse explicandum liquet ex Gal. 5. d. 23 & 24. Quomodo verò alibi accipiatur Sine Lege esse, vel Sub Lege nõ esse, item, Legem non esse iusto positam, suis locis explicabimus.

Τί οὖν; ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; Μὴ γένοιτο.

15 Quid igitur? peccabimus; quòd non simus sub Lege, sed sub gratia? Absit.

15 *Quid ergo? peccabimus, quoniam non sumus sub Lege, sed sub gratia? Absit.*

Iohan 8.d.34
2.pet.2.d.19

Οὐκ οἴδατε ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοήν, δοῦλοί ἐστε ᾧ ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην;

16 ‖An nescitis quòd cui sistitis vosipsos seruos ad obediendũ, eius serui estis cui obeditis, vel peccati ad mortem, vel obedientiæ ad iustitiam?

16 *Nescitis quoniam cui exhibetis uos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam?*

Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς.

17 Gratia autem *sit* Deo quòd fuistis *quidem* serui peccati, sed ex corde obedistis ei formæ doctrinæ in quam estis traditi.

17 *Gratias autẽ Deo quòd fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde in eã formam doctrinæ in quã traditi estis.*

Ἐλευθερωθέντες δὲ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ.

18 Et liberati à peccato, mancipati estis iustitiæ.

18 *Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ.*

Ἀνθρώπινον λέγω, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν. ὥσπερ γὰρ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν· οὕτω νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ εἰς ἁγιασμόν.

19 Hominum more loquor, propter infirmitatem carnis vestræ. Nempe [Itaque] sicut stitistis membra vestra serua impuritati & iniquitati, ad *patrandam* iniquitatem: ita nunc sistite membra vestra serua iustitiæ ad sanctimoniam.

19 *Humanum dico, propter infirmitatem carnis uestræ. sicut enim exhibuistis mẽbra uestra seruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem: ita nunc exhibete membra uestra seruire iustitiæ in sanctificationem.*

15 Quòd non simus, &c. ὅτι οὐκ ἐσμὲν, &c. Nascitur hæc obiectio ex eo quòd ambiguum erat dicendi genus ab Apostolo vsurpatum. Ideo sequente capite copiosè ab ipso explicabitur. Nam apud impios (cuiusmodi sunt hodie Libertini, Dauidistæ, & cæteri Carpocratianorum successores) sub Lege non esse, significat pro arbitrio suo quiduis audere: sub gratia autem esse, non posse damnari.

17 In quam estis traditi, εἰς ὃν παρεδόθητε. Hoc dicendi genus magnam quandam emphasin videtur habere. Ita enim significatur, Euangelicam doctrinam quasi instar typi cuiusdam esse, cui veluti immittamur vt eius figuræ conformemur, & totam istam transformationem aliunde prouenire. Itaque non satis expressè conuertit Erasmus παρεδόθητε traducti estis. Sed peruersè Castellio interpretatur, Quæ vobis est tradita, ὃς ὑμῖν παρεδόθη, quasi videlicet εἰς respõdeat literæ ל. vt εἰς τύπον idem declaret atque τύπῳ: deinde, ὃν παρεδόθητε dictum sit vt ἐπιτρέπομαι τοῦτο, pro τοῦτό μοι ἐπιτρέπεται. Nam aliam huius interpretationis rationem inuenire non potui.

19 Hominum more loquor, ἀνθρώπινον λέγω. Id est κατὰ ἄνθρωπον, vt suprà, 3. a. 5. Puto verò Apostolum nihil aliud hoc loco significare hac dicendi formula quàm sese, quum de rebus cælestibus ac diuinis disserat, libenter tamen, vt sese eorum captui accommodet ad quos scribebat, similitudines istas seruitutis & libertatis ex mutuis hominum commerciis sumere, quò melius ista percipiant. Alii humanum accipiunt pro eo quod præstare possint homines: q. d. Apostolus se non summam aliquam perfectionem requirere, sed duntaxat, vt non minus strenuè colant iustitiam quàm olim paruerunt peccato. Ego verò priorem interpretationem vt simpliciorem amplector, vel ob eam causam quòd ista Apostoli petitio quæ sequitur, eiusmodi est vt vel perfectissimi quique inter homines vix illam possint præstare. Alioquin aliis etiam locis humanum dicitur quod est eiusmodi vt hominum vires nõ superet, vt 1. Samuelis cap. 7, vers. 14, & 1. Corinth. cap. 10. ve. 13. Vulg. Humanũ dico, imperitè. Eras. Humanũ quiddã dico. Hieronymus ad Algasiã, quæst. 2, dicit hoc dicẽdi genus vsurpatũ fuisse ab Apostolo, ex Ciliců idiomate. Ego verò ne in hoc quidẽ assentior Hieronymo. Nempe [Itaque] sicut, ὥσπερ γὰρ. Vulg. Sicut enim. Eras. Quẽadmodũ enim. Ego verò nõ video quomodo causalis particula satis cõmodè possit cũ superioribus cõnecti. Ad patrandam iniquitatem, εἰς τὴν ἀνομίαν. Eras. Ad aliã atque aliã iniquitatẽ, Græca scholia sequutus. Ego verò potius existimo Paulum priore loco per impuritatẽ & iniquitatẽ intellexisse cupiditates illas tũ quibus seipsos cõtaminant homines, vt quibus solicitantur ad ebrietatẽ, lasciuiam, luxuriam, & alias eiusmodi pestes: tum quibus prouocantur ad alios offendendos, furtis, homicidiis, iniuriis, & cæteris id genus sceleribus: deinde posteriore loco ἀνομίαν generalius vsurpasse pro ipsis cupiditatum effectis. Ideo suppleui participium Patrandam, ex quo id intelligatur.

Ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ.

20 Quum enim serui essetis peccati, liberi eratis iustitiæ.

20 *Quum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ.*

Τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων, θάνατος.

21 Quem igitur fructum habebatis tunc *ex iis* de quibus nũc erubescitis? nã finis illorum, mors *est*.

21 *Quem ergo fructum habuistis tunc in quibus nunc erubescitis? nam finis illorum mors est.*

Νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν, τὸ δὲ τέλος, ζωὴν αἰώνιον.

22 Nunc verò liberati à peccato, mancipati autem Deo, habetis fructum vestrum in sanctimoniam: finem autem, vitã æternam.

22 *Nunc verò liberati à peccato, serui autem facti Deo, habetis fructum uestrum in sanctificationẽ: finem verò, uitam æternam.*

Τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας, θάνατος· τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ζωὴ αἰώνιος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

23 Nã stipendia peccati, mors: donum autem Dei *est* vita æterna in Christo Iesu Domino nostro.

23 *Stipendia enim peccati, mors: gratia autem Dei, uita æterna in Christo Iesu Domino nostro.*

Κεφάλαιον ζ΄.

CAP. VII.

CAP. VII.

Ἢ ἀγνοεῖτε ἀδελφοί (γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ) ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ;

1 AN ignoratis fratres, (peritos enim Legis alloquor) legem *tantisper* dominari homini quoad *ipse* vixerit?

1 *AN ignoratis fratres (scientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur quanto tempore uiuit?*

1.Cor.7.g.39

Ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός.

2 ‖Nã viro subiecta mulier viuenti viro deuincta est per legem: quòd si mortuus fuerit vir, liberata est à lege viri.

2 *Nam quæ sub uiro est mulier, uiuente uiro alligata est legi: si autẽ mortuus fuerit uir, liberata est à lege uiri.*

Ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίσει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ.

3 Proinde viuente viro mœcha vocabitur, si fiat alterius viri: sin autem mortuus fuerit vir, libera est à lege illa, vt non sit mœcha, si fiat alterius viri.

3 *Igitur uiuẽte uiro uocabitur adultera, si fuerit cũ alio uiro: si autẽ mortuus fuerit uir eius, liberata est à lege uiri, ut nõ sit adultera si fuerit cũ alio uiro.*

Ὥστε, ἀδελφοί μου, καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νε-

4 Itaque fratres mei, vos quoque mortificati estis legi in corpore Christi: vt essetis alterius, eius *videlicet* qui ex mor-

4 *Itaque, fratres mei, & uos mortificati estis legi per corpus Christi: ut sitis alterius qui ex mor-*

20 Liberi eratis iustitiæ, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ. Id est, Quod ad iustitiam attinet, nullum erat eius in vos imperium. Eratis enim peccati iugo prorsus mancipati. Hoc verò quum ita se habeat, miror qua tãdem fronte audeant Sophistæ suum liberum arbitrium tueri, liberum sanè iustitiæ, seruum autem peccati, vt illis toties exprobrat Augustinus.

21 Tunc *ex iis* de quibus, τότε ἐφ' οἷς, &c. Erasmus rectè suppleuit antecedens τούτων, ex iis, cuius eclipsis in Latino sermone paulo est obscurior. Clemens lib. στρωμ. 4, post τότε adscribit accentum interrogantem, & rursus post ἐπαισχύνεσθε: vt sit hæc sententia, Quem igitur fructum tunc habebatis? nónne ea de quibus nunc erubescitis? Sed hoc mihi videtur coactè dici. Nam finis illorum, τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων. Vel, Merces seu vectigal, vt respondeat illi quod paulo pòst vocat ὀψώνιον. Nam τέλος vtrunque potest significare: & apud Hebræos quoque אחרית tum finem, tum etiam id declarat quod alicuius opus consequitur.

23 Stipendia, ὀψώνια. Nazianzenus εἰς Ἰουλιανὸν, ὀψώνιον interpretatur τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον καὶ τὰς ἀπὸ ἀρχούσης ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. id est regiũ commeatum & dona quæ ex Lege dignitatibus tribuebãtur. Bene igitur conuenit hæc translatio, quum peccatum tyranno comparasset. Nec possum coniicere satis iustam causam cur Erasmus maluerit authoramenta dicere quàm stipendia. Donum autem Dei, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ. Id est, Nostra tũ iustificatio tum sanctificatio gratis nobis donata, ad vitam æternam nos perducit, sicut peccatum nos reddit morti æternæ obnoxios. Itaque doctissimus interpres rectè obseruauit, in hac enuntiatione, Donum Dei, esse subiectũ, vitam æternã esse attributum, quoniã alioqui sibi non cõstaret antithesis.

IN CAPVT VII.

1 An ignoratis, ἢ ἀγνοεῖτε. Explicat quid illud sit quod dixerat, peccatum nobis non dominari, quòd non simus amplius sub Lege, sed sub gratia: sumitque ex coniugii lege pulcherrimũ & appositissimũ exẽplũ. Etsi verò iuris Gentiũ thesi nititur quod tradit Apostolus, morte mariti videlicet dirimi coniugii vinculũ, tamẽ iis libẽter assentior qui ad Legis Mosis præscriptũ hoc exemplũ reuocant: quoniã propriè de Decalogo est accipiendum quod dixit, Nos sub Lege non esse: ideóque melius conuenit collatio si hanc similitudinem dicamus ex eodẽ fonte petitã. Quoad *ipse* vixerit, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ. Eras. Quoad ea vixerit, i. quoad lex viguerit. Sed malo Chrysostomo assentiri qui de hominis ipsius vita intelligit. Nam ita omnino poscit similitudo quæ subiicitur: quanuis aliter cẽsuerit Origenes & Ambrosius, ab eo non semel (quod eius pace dixerim) deceptus. Sed & verbum ζῇ hoc videtur indicare, quod multo magis propriè homini quàm legi tribuitur.

3 Vocabitur, χρηματίσει. Id est erit, & quidem omnium voce ac consensu. Vide Act. 11. d. 26.

4 Mortificati estis Legi, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ. Mortificari peccato & mortificari Legi (libenter enim

Mortificandi verbum retineo) mutuò inter se respondent, non simpliciter tamen, sed κατά τι, quatenus nimirum Lex est peccati virtus. Nã hactenus etiã dicimur sub Lege non esse, vt exposuimus suprà, 6.c.14. Itaque licet quidem interpretari mortuos esse peccato eos in quibus peccatum mortuum est: quo nomine sæpe iam diximus hæreditariam corruptionem intelligi: de Lege verò dici hoc propriè non potest, in nobis esse mortuam: imò ne in sese quidem mortuam aut irritam esse factam, quoties de Lege Decalogi agitur, vt hoc loco. Nam præterquam quòd Lex extrinsecum quiddam est, tantum etiam abest vt sit mortua in illis in quibus mortuũ est peccatum, vt contrà in iis solis sit vera sua natura efficax quos inuenit per Spiritum sanctum idoneos factos ad volendum & faciendum quod Deus per ipsam præcipit. Ideo dixit Apostolus suprà, 3. versu 31, Legem non fieri irritam per fidem, sed potius stabiliri. Sed & illud quæritur necessariò, quum vxori comparemur secundo marito copulatæ, cur nos mortuos esse dicat. Omnino enim videtur potius fuisse dicendum nos esse marito mortuo superstites. Video igitur plerisque placere, Apostolum vitandæ inuidiæ causa dixisse potius, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ quàm ἐθανατώθη ὑμῖν ὁ νόμος, id est Mortificati estis Legi, non autem, Mortificata est vobis Lex: à quibus veniam peto quòd dissentiam. Videntur enim assumere quod existimo non posse vllo modo conuenire, nempe in prioribus nuptiis Legem sustinere mariti personam: quod fortassis locum haberet si de ceremoniarum abolitione ageretur, vel de lege peccati: sed de Lege Decalogi disserere Apostolum constat ex sequenti obiectione. Sciendum est igitur, tum maritum tum vxorem in vno & eodem homine considerari in vtroque matrimonio, vt meritò ac propriè Apostolus nos quod ad maritum mortuos esse dixerit, quum maritus ille fuerit in nobis, atque adeo in visceribus nostris habitarit. quod vt intelligatur, hoc esto prioris matrimonii diagramma.

Maritus	Vxor	Liberi ex hoc matrimonio.
Peccatum, siue vis illa natiua ciens in nobis affectiones peccatorum, occasione per Legem arrepta, à qua videlicet irritabatur, alioquin veluti mortuum, vt infrà, versu 11. 13 & 14.	Caro seu mẽbra nostra, nimirum facultates tũ animi tũ corporis, in quibus agebat peccatũ tanquam maritus in vxore.	Peccata ac omnia vitiosa opera quæ nos, ex peccato tanquam marito quodã concepta, pariebamus in mortem.

POSTERIORVM VERO NVPTIARVM HAEC SIT DESCRIPTIO.

Maritus	Vxor	Liberi.
Spiritus, id est vis Christi nobiscum cõmunicati: qui Spiritus priori illi marito perempto successit, & sanctos motus in nobis ciet.	Nouus homo, id est facultates tũ corporis tum animi per Spiritũ sanctificatæ, in quibus ille agit tanquã maritus in vxore.	Fructus Spiritus, quos ex Spiritu cõcipimus & parimus, vt recẽsentur ab Apostolo Gal. 5. d. 22.

In corpore Christi, διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Vulgata & Erasmus, Per corpus Christi: quæ interpretatio nõ est satis expressa. Neque enim per Christi corpus duntaxat, sed etiam in Christi corpore dicimur mortui multo ἐμφατικώτερον, vt summa illa & arctissima communicatio intelligatur. Itaque διὰ pro ἐν positam esse puto, sicut suprà, 4.b.11. quò pertinet etiam illud quod scribitur 2.Cor.5.c.14. Eius *videlicet*, &c. τῷ ἐκ νεκρῶν, &c. Id est, eius qui peccato mortuus, repentè cum Christo factus est rediuiuus: noui nimirum illius mariti, qui Spiritus dicitur, quòd sit nouum opus Spiritus sancti, quo tanquam vinculo cõnectimur cum Christo sicut membra cum capite. Ideo sæpissime nouus hic maritus dicitur ipse Christus, cuius virtute creatur in nobis vis illa sanctos in nobis motus excitans, vnde bona opera prodeũt. Quod igitur ait ἐκ νεκρῶν, ex mortuis, intelligendũ est de morte spirituali quam infligebat peccatum, vt suprà, 6.c.13, & Eph.2.a.1, & b.5, & Col.2.c.12 & 13.

νεκρῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ.	tuis excitatus est, vt fructum feramus Deo.	*tuis resurrexit, ut fructificemus Deo.*
Ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκί, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ.	5 Quũ enim essemus in carne, affectiones peccatorũ per Legem *existentes*, vigebant in membris nostris, ad fructum ferendum morti.	*5 Quum enim essemus in carne, passiones peccatorum quæ per Legem erant, operabantur in mẽbris nostris, ut fructificarent morti.*

Vt fructum feramus, ἵνα καρποφορήσωμεν. Καρπὸν vocat liberos quos vxor tollit ex marito, vt Lucæ 1. versu 42, ex Hebræorum idiotismo, apud quos filii vocantur פרי בטן, id est fructus ventris, vt Psal. 127. versu 3, & 132. c.11: cuius translationis ratio reperitur Psalmo 128. ver. 3. Cæterùm quòd è secunda persona ἐθανατώθητε, mortificati estis, transeat ad primam, tribuendum est Hebræorum consuetudini, quam alibi sæpe obseruauimus. Deo, τῷ Θεῷ. id est, Qui sint Deo grati, vel ex Dei præscripto, ac proinde quos Deus coronet, sed gratis. Vide suprà, 6.b.10.

5. Quum essemus in carne, ὅτε ἦμεν ἐν τῇ σαρκί. Esse in carne significat prioris coniugii conditionẽ, quæ etiam in proximo versiculo vocatur vetustas literæ. Carnem igitur appellat hominem ψυχικόν, id est qualis ex Adamo procreatur, natura peccato omni ex parte penitus obnoxia. Huic opponitur Esse in Spiritu: de quo dicemus proximo capite. Affectiones peccatorum, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν. Pro eo quod videbatur Paulus scribere debuisse ἡ ἁμαρτία, substituit τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν, affectiones peccatorum, id est motus ad peccandum solicitantes, quicunque tandem illi sint. Id autem fecit (ni fallor) duabus de causis: vna est, quia quũ ἁμαρτία sit fœminini generis, non satis accommodatè illi tribui posse videbatur mariti persona: altera, quòd explicandum etiam fuit qua ratione peccatum cum marito conferatur. Itaque affectus peccatorum sunt tanquã aculeus peccati, per quem videlicet gignit in nobis carnis opera velut partus, quorum catalogus contexitur Gal.5.c.19. Cæterùm duo quoque hîc notanda sunt: nẽpe παθημάτων nomen apud Paulũ multo latius patere quàm apud philosophos, vt qui illam etiam ipsam rationem peccato obnoxiam faciat quam philosophi pro virtutis regula sibi proponunt: alterum, παθήματα dici quatenus mens ab illis afficitur, suntque ab ipso peccato ingenerati motus, quibus intellectus patiens, quem vocant, agitatur, totúmque secum hominem rapit. Quod quidẽ annotandum fuit, nequis miretur illis tribui ἐνέργειαν, id est agendi vim, quæ tamen παθήματα (id est ad verbũ perpessiones) dicuntur. Sed & hoc eodem nomine sæpe apud Paulum intelliguntur quæcunque pietatis causa fideles perpetiuntur, vt infrà, 8.d.18. Alibi, nempe Gal.5.d.24, coniunguntur παθήματα & ἐπιθυμίαι. Per Legem *existentes*, τὰ διὰ τοῦ νόμου. Erasmus, Qui *sunt* per Legem: quæ interpretatio non conuenit, quum de præterita conditione loquatur, vt apparet ex eo quod dixerat ἦμεν. Rectius ergo Vetus interpres, qui per Legem

erant. Est autem hoc diligenter considerandum, Apostolum non dixisse τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου, id est hos motus extitisse seu prodiisse à Lege, sed per Legem extitisse, natos nimirum ex peccato intus habitãte, & occasionẽ istorũ motuũ arripiente ex legis prohibitione: nullo quidẽ Legis sed nostro potius vitio: vt explicatur infrà, v. 11 & 13. Hoc verò non animaduerterũt Manichæi quũ Legẽ Dei auderẽt damnare: neque item Castellio, qui nuper hunc locum conuertit, Peccatorũ perturbationes à Lege orientes, falsa certè interpretatione, & quæ pro Manichæis faciat. Vigebãt, ἐνηργεῖτο. Id est agebant, ac vim suam intus exerebant. Alludit enim honestè Apostolus ad matrimonii copulam, vt peccati in nos vim intrinsecam designet.

Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα· ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος.	6 Nunc autem liberi sumus à Lege, mortuo *eo* in quo detinebamur, vt seruiamus in nouitate spiritus, ac nõ *in* vetustate literæ.	*Nunc autem soluti sumus à Lege mortis in quâ detinebamur: ita ut seruiamus in nouitate spiritus, & non in uetustate literæ.*

6 Liberi sumus, κατηργήθημεν. Opponitur hoc verbum τῷ ἐνεργεῖσθαι: quod vsurpauit superiore versiculo, & nos adhuc conuertimus Eneruari, i. inertem & languidum reddi, adeóque vires omnes amittere. Vulg. Soluti sumus, ἀπελύθημεν, vel ἀπηλλάγημεν. Erasmus, Liberati sumus. Quidam prorsus barbarè, Euacuati sumus. Ego in hac interpretatione sequutus sum Apostolum, qui κατήργηται exposuit ἐλεύθερα ἐστὶν, suprà, versu 3. Est autem hoc dictum non simpliciter accipiendum, sed κατά τι, sicut & illud exposuimus, Sub Lege non esse, suprà, 6. c.14: quò etiã pertinẽt quæ subiiciũtur. Neque tamẽ hæc puto eò spectare quòd à maledictione Legis soluti simus per gratuitam peccatorum remissionem, quia de regenerationis gratia seorsim hîc agitur. Mortuo *eo* in quo detinebamur, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα. Vetus interpres, quem sequuntur veteres etiam Latini (inter quos Origenis quoque interpretem, i. Rufinum, recenseo) legit, A Lege mortis in qua detinebamur, quasi pro ἀποθανόντος scriptum sit θανάτου: ac fateor quidem peccatum, priorem illum nostrum maritum, dici posse Legem mortis, vt infrà, 8.a.2: sed nullius Græci codicis authoritate confirmatur hæc lectio: & Legis vocabulũ pro Lege morali, quam vocant, in tota hac collatione accipiendum esse ostendit sequens obiectio. Græci igitur summo consensu (si Chrysostomum excipias) legunt ἀποθανόντες, sed diuersè explicãt. Nam alii referunt ad κατηργήθημεν, hoc modo, Nos verò qui mortui sumus, sumus liberi à Lege in qua detinebamur. Sed ista traiectio sanè est violenta, & præterea nusquam inuenio mortuos dici simpliciter eos in quibus mortuum est peccatũ, de quibus tamen hîc agit Apostolus: imò quoties nihil adiicitur, conuenit hæc appellatio vel iis qui hac vita sunt defuncti: vel, translatitia significatione, iis qui in peccatis suis quasi mortifera quadam morte sepulti tenentur. Alii igitur (vt Origenes) connectunt cũ sequẽtibus, alia traiectione, in hanc sententiã, Nos verò liberi sumus à Lege in qua mortui detinebamur. Sed, vt de traiectione nihil dicã, (inueniũtur enim aliæ nihilo minus asperæ) nusquam hoc dicendi genus apud Paulum inuenio, vt quis dicatur mortuus in Lege, nulla addita peccati mentione. Alii denique (vt Eras. post Theophylactũ) subaudito pronomine ἐκείνῳ, ita hoc explicant, Nũc verò liberati sumus à Lege, mortui *ei* in qua detinebamur. At ego similis eclipsis exemplum requiro in constructione transitiua, nec video quis locus esse possit epexegesi multò obscuriori quàm essent superiora. Superest Chrysostomi lectio, qui legit ἀποθανόντος, nulla diuersæ lectionis facta mentione: vt omnino appareat eã lectionem fuisse tum sine controuersia receptam: quanuis in Chrysostomi exemplaribus excusis, & apud Basilium semel atque iterum inueniam scriptum ἀποθανόντες. eorum fortassis vitio qui ad Græca exemplaria Euãgelici contextus, emendarunt antiquorum interpretum libros. Legit igitur Chrysostomus ἀποθανόντος Erasmo teste, & interpretatione ipsa id comprobante, quam lectionem ita probo vt eam reponere non dubitarim. Sed eam rursus vel Erasmus vel aliquis alius deprauauit: cõiungit enim ἀποθανόντος cum τοῦ νόμου, vt sit hæc sentẽtia, Nunc autem liberati sumus à Lege mortua in qua detinebamur. Atqui Paulus nunquã (opinor) dicturus fuit Legem Dei mortuam: neque Chrysostomo id vnquam in mentem venit: vt qui sic ista explicet vt planè constare possit eũ post ἀποθανόντος subaudisse ἐκείνου, hæcque vt absolutè posita exposuisse. Sic enim explicat, Quasi, inquit, diceret, Vinculum quo detinebamur, emortuum est ac diffluxit, ita vt quod detinebat, peccatum videlicet, iã nõ habeat quo nos cõtineat. Hæc ille, quæ quidẽ maximè ãplector. Nã Legẽ pro marito accipi nõ debere, toties ex Paulo liquet quoties nos esse peccato mortuos dicit, quatenus nimirũ mariti personã sustinemus. Fuit itaq; explicãdũ quo modo & quatenus dixerit nos Legi mortuos seu à Lege liberos esse factos: quod vno verbo facit quũ dicit nos idcirco à Lege esse liberos factos quòd is interierit qui nos, occasione à Lege accepta, seu per Legẽ detinebat. Vnde rursus oritur quæstio, sitne Lex peccatũ: quãdoquidẽ à Lege dixerat nos esse, peccato mortuo, liberatos. Deinde violẽta aut inusitata non est hæc eclipsis in cõstructione ἀμεταβάτῳ. Nã sic Demosth. συστάντος οἷς ἦν ἐπιμελὲς κακῶς ἐμὲ ποιεῖν. Et Plut. ὡς διαχεῖσθαι ταῦτα μὴ παρόντος. Sicut tamẽ potius placuerit legere ἀποθανόντες propter exemplarium consensum, & subaudire ἐκείνῳ, is ita interpretetur, Nunc verò liberi sumus à Lege, mortui *ei* in quo detinebamur: peccato videlicet, posteriori nostro marito. Neque obstat quòd ἁμαρτία sit fœminini generis, quum de ea tanquam marito loquatur. In quo, ἐν ᾧ. Sic dicere maluit Paulus quàm ὑφ' οὗ, vt doceret hunc maritum intra nos esse. Sic enim explicare malo propriè quàm vt accipiatur pro ב, vel vt instrumenti sit nota, ab. Hoc vel non vidit, vel neglexit Castellio, interpretatus, Qua tenebamur. Detinebamur, κατειχόμεθα. Græci omnem possessionem κατοχὴν videntur vocare: sed tamen ex eo sumpta origine vel quòd siqua ex communibus incipiunt nobis propria fieri, illa obtinere vi quadam videamur: vel quòd quæ nostra sunt, nonnisi per vim nobis possint eripi: nam certè τὸ κατέχειν violentum quiddam significat. Neque tamen in hoc argumento vim vllam nobis fieri à peccato demonstrat, quasi coacti peccemus (sponte enim peccamus, quum peccatum sit intra nos) sed declarat vel tyrannidem illam Satanæ qui fraude nos addixit peccato & sibi: vel saltem corruptio, tanquam malæ fidei possessor, à natura distinguitur.

Vt, ὥστε. Quidam conuertunt, Ita vt: sed perperam, (ni fallor) quum prorsus τελικῶς ponatur, nec pertineat ad verbum κατειχόμεθα, detinebamur, sed ad κατηργήθημεν, vel ad ἀποθανόντος. In nouitate Spiritus, ἐν καινότητι πνεύματος: id est, vt eos decet qui vetere mortuo marito, Spiritui sunt adiuncti, quos videlicet Spiritus Dei renouauit. Itaque malui hoc quoque Paulinum dicendi genus integrum seruare quàm cum Erasmo conuertere Per nouitatẽ spiritus. Quòd si à Pauli verbis discedere libuisset, dixissem potius Ex nouatore Spiritu quàm Nouo Spiritu, cum alio quodam disertiore interprete. In vetustate literæ, ἐν παλαιότητι γράμματος. Vetustatem vocat pristini coniugii conditionem cum altera recentiore comparatam. Literæ autem nomine Legẽ vocat illius veteris conditionis respectu; quia videlicet apud homines ψυχικούς, id est priusquam voluntas nostra per Spiritum sanctum formata sit, Lex surdis canit, ac proinde nobis est muta ac veluti mortua: quòd

ad eius præstationem attinet: quanuis peccatum ab ea arripiat occasionem nos interimendi, nisi Dei Spiritus occurrat, à quo mortificetur. Qui verò Literæ nomine vel ceremonias intelligunt vel sensum literæ, (quē vocant) nihil dicunt.

Τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων εἰ μὴ διὰ νόμου. τήν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ᾔδειν εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν, Οὐκ ἐπιθυμήσεις.

Exodi 20.c.17 deut.5.b.11

7 Quid ergo dicemus? Lex peccatum *est*? Absit. Imò peccatum non cognoui nisi per Legem. nam etiam cupiditatem non nossem nisi Lex dixisset, ‖Non concupisces.

7 *Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognoui, nisi per Legem. nā concupiscentiam nesciebā nisi Lex diceret, Non concupisces.*

Ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἡ ἁμαρτία, διὰ τῆς ἐντολῆς κατειργάσατο ἐν ἐμοὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν· χωρὶς γὰρ νόμου ἁμαρτία νεκρά.

8 Sed peccatū occasione sumpta genuit in me omnem cupiditatem per illud mandatū. Nam absque Lege, peccatum *est* mortuum.

8 *Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in mē omnem concupiscentiam. sine Lege enim peccatum mortuum erat.*

Ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτέ· ἐλθούσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἁμαρτία ἀνέζησεν,

9 Ego enim viuus eram sine Lege quondam: mandati autem illius aduētu peccatum reuixit,

9 *Ego autem viuebam sine Lege aliquando: sed quū venisset mandatum, peccatum reuixit,*

Ἐγὼ δὲ ἀπέθανον· καὶ εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς ζωήν, αὕτη εἰς θάνατον.

10 At ego mortuus sum: & repertū est illud mādatum quod *institutum* erat ad vitam, mihi *cedere* ad mortem.

10 *Ego autē mortuus sum: & inuentum est mihi mādatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem.*

7 Imò, ἀλλά. Vulgata & Erasmus, Sed. Quam coniunctionem etiam nonnulli ita explicant quasi sit obiectio aduersus id quod inficiatus erat Apostolus, vt etiam accipitur infrà, versu 13, eadem particula. At ego contrà non dubito quin sit argumentum à contrariis sumptum, quasi diceret Apostolus, Imò tantum abest vt sit peccatum, id est peccatum gignat aut foueat, vt contrà nihil æquè aduersetur peccato. Ea enim vna est quæ illud alioquin latens prodit ac detegit: quòd si inde irritatum peccatum in rabiem feratur, ac multo magis sæuiat quàm antea, quorsum hoc Legi imputetur, quæ, quod vnum potuit, hostis insidias detexit? Cupiditatem, τὴν ἐπιθυμίαν. Nudam cupiditatem intellige. Nam prauas cupiditates Lex etiam naturæ, quanuis obscurè, tamen satis acriter damnat. Delegit autem illud Apostolus in quo natiua illa labes veluti sedem posuit, vnde tyrannidem exerceat: quam ne suspicari quidē philosophia potuit. Hoc considerent Sophistæ qui Paulum putant nihil amplius quàm de abolitis ceremoniis disserere.

8 Sumpta, λαβοῦσα. Vulgata & Erasmus, Accepta: quod non placet propter ambiguitatem. Nam accipere declarat ab alio traditū capere, id est ἀπολαμβάνειν, vt docet Demosthenes in oratione περὶ τῆς Ἀλοννήσου. Occasionem autem excitandi cupiditates in nobis non præbet Lex, sed vt non præbeat, arripit tamen peccatum. Genuit, κατειργάσατο. Vulgata, Operatum est. Erasmus verò rectius videtur Gignendi verbum vsurpasse, vt seruetur translatio à coniugio sumpta, non repugnante Græco vocabulo. Per illud mandatum, διὰ τῆς ἐντολῆς. Hæc perperam in nonnullis exemplaribus coniungi puto cum participio λαβοῦσα, quum potius pertineant ad κατειργάσατο, id est genuit. Ideo nonnihil mutaui in verborum collocatione. Cur autem articulū expresserim, dicam infrà, versu 12. *Est* mortuum, νεκρά. Vulgata & Erasmus subaudiunt ἦν, erat: ego verò doctissimo interpreti assentior, qui mauult thesin esse, cui deinde suum exemplum accommodet. Cæterùm quid Paulo significet mortuum peccatum, apparet tum ex antithesi superioris versiculi, tum ex iis quæ sequuntur: nempe quod in nobis quidem est, sed non agnoscitur pro peccato, neque ita furit vt solet post Legis cognitionem: quamobrem etiam Paulus omnem concupiscentiam dixit, non quòd ante Legis perceptionem nulla esset concupiscentia, sed quòd velut nulla esset, aut certè non tanta sentiretur: vt annotauit multis in locis Augustinus. Itaque fallitur Origenes qui hæc accipit de lege naturali, quum in proposito exemplo Nōn concupisces, maneat Apostolus. Et in eo rursus grauissimè peccat quòd mortuum peccatum dici putat quasi non imputetur. Imò verò hæ tenebræ sunt ab hæreditaria corruptione, & in omnibus meritò puniuntur in quibus non operiuntur Christi iustitia.

9 Ego enim, ἐγὼ δέ: id est ἐγὼ γάρ. Sæpe enim δὲ pro γὰρ apud idoneos etiam authores legitur, vt doctissimus Budæus obseruauit, & hoc exemplum constat probationis loco subiici superiori thesi.

Viuus eram sine Lege, ἔζων χωρὶς νόμου. Dextrè explicandum est hoc Paulinum dicendi genus, quatenus videlicet Legem ignoramus. Nam alioquin nobis etiam ignorantibus posita est Lex. neque nos iuris ignorantia coram Deo excusat, quum à peccato manet, non à natura. Sic quoque loquitur de mandato quasi tum primùm adueniat quum illud intelligimus. Verti autem ἔζων Viuus eram, potius quàm Viuebam, vt sibi constet antithesis sequēs. Neque enim tantùm dicere voluit Paulus se olim vixisse aliquandiu sine Lege, id est Legis cognitionem non habuisse, sed potius se eo tempore viuum fuisse quo Legem nō cognouit: id est sibi visum esse viuere, nempe quòd non ita turbaretur eius conscientia quū morbum suum ignoraret maxima ex parte. Aduētu mandati, ἐλθούσης τῆς ἐντολῆς. Intellige, Legē dici venisse, quū ab eo cœpit intelligi. Erat enim ei antea quasi absens, quum eius vim adhuc Pharisæus non intelligeret. Reuixit, ἀνέζησεν. Si reuixit, ergo mors illa cuius antea meminerat, potius sopor fuit quàm mors. Quòd si ita est, quomodo sese antea dixit viuum fuisse? Nēpe quum omnes in peccatis, ac proinde mortui nascamur, hæ formulæ accipiuntur non simpliciter, sed quadantenus: puta si pristinæ vitæ conditio sub Legis ignoratione, conferatur cum eo tēpore quo vixit in cognitione Legis, literæ, inquam, non Spiritus. Malo igitur legere ἀνέζησεν quàm ἔζησεν, vt legitur in Complutensi editione, deprauata (vt suspicor) lectione ab aliquo qui timuerit ne hæc fauerent μετεμψυχώσει Pythagoreorum.

10 Mortuus sum, ἀπέθανον. Hîc distingue mortem in peccato seu per peccatum (de qua hîc agit & Eph. 2.a.1) à mortificatione peccati, quæ pars est nostræ viuificationis.

Ἡ γὰρ ἁμαρτία ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τῆς ἐντολῆς, ἐξηπάτησέ με, καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτεινεν.

11 Nam peccatum occasione accepta seduxit me per illud mādatum, & per illud occidit.

11 *Nam peccatum occasione accepta per mandatū, seduxit me, & per illud occidit.*

Ὥστε ὁ μὲν νόμος, ἅγιος· καὶ ἡ ἐντολή, ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή.

12 ‖Itaque Lex ipsa quidē, sancta: & mādatum illud, sanctū, ac iustum & bonum.

12 *Itaque Lex quidem, sancta: & mandatum, sanctū & iustū & bonū.* 1.Tim 1.b.8

Τὸ οὖν ἀγαθόν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία, ἵνα φανῇ ἁμαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον, ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.

13 Ergo quod bonum *est*, mihi factum est mortiferum? Absit: imò peccatū *mihi factum est mortiferum*: quū, vt proderetur *esse* peccatū, mihi per id quod bonum est, gigneret mortē, *id est* vt ipsum fieret summè peccans per illud mandatum.

13 *Quod ergo bonum est, mihi factū est mors? Absit. sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortē: ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.*

Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν· ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν.

14 Scimus enim Legem esse spiritualem: at ego carnalis sum, vēditus vt subiicerer peccato.

14 *Scimus enim quòd Lex spiritualis est, ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato.*

Ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω· οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ.

15 Quod enim perpetro, non agnosco. non enim quod volo, hoc ago, sed quod odi, hoc facio.

15 *Quod enim operor, non intelligo. non enim quod volo bonū, hoc ago: sed quod odi, illud facio.*

Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, τοῦτο ποιῶ, σύμφημι τῷ νόμῳ ὅτι καλός.

16 Si verò quod nolo, hoc facio, consentio Legi quòd bona *sit*.

16 *Si autem quod nolo, illud facio, consentio Legi quoniam bona est.*

11 Per illud mandatum, διὰ τῆς ἐντολῆς. Hæc iterum connecto cum verbo ἐξηπάτησε, fefellit.

12 Et mandatum illud, καὶ ἡ ἐντολή. Nisi hoc referas ad exemplum mandati, Non concupisces, (quod vnū, vt antè dixi, aptissimum erat Pauli instituto) odiosa erit ταυτολογία, & minimè conueniens Paulo. Ideo vbique putaui exprimendum articulum.

13 Mortiferum, θάνατος; Id est, Mortis meæ culpam sustinet? Vulgata & Erasmus, Mors. Ego verò malui per adiectiuum interpretari hoc in loco, vt magis perspicua essent quæ sequuntur. Imò peccatum *mihi factum est mortiferum*, ἀλλ' ἡ ἁμαρτία. Vulgata, Sed peccatum. Erasmus rectius, Imò peccatum, supple, mihi factum est mors: quod quanuis per se facilè subaudiatur, tamen perspicuitatis gratia à me fuit expressum. Nam qui sequentibus adiungunt, coguntur κατεργαζομένη interpretari operatū est, pro κατειργάσατο: quæ enallage posset quidem vtcunque excusari, ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Act. 26.e.20: sed tamen nullo modo est necessaria, quum plana sint omnia si Græci contextus vestigia sequamur. Transfert enim Apostolus culpā omnem mortis à Lege in peccatum, subaudiens id quod est in quæstione attributum, vt in responsionibus fere fieri solet. Veluti si dicas, Num hæreticus aliquis scripsit hanc epistolam, & ego respōdeā, Absit: imò Paulus, vt eleemosynas Achaiæ in Iudæā perferret, proficiscēs Hierosolymā, subauditur, Scripsit hāc epistolā. Additur autē participiū κατεργαζομένη, id est dū gignit, siue gignēdo: vt ostēdatur quomodo factū sit mortiferū peccatū.

Vt proderetur *esse* peccatum, ἵνα φανῇ ἁμαρτία. Id est, Vt peccatum se ostenderet esse peccatum: nempe vt proderet se id esse quod est reuera. Nam antea quasi mortuum delitescebat. itaque ἁμαρτία posteriore loco est attributum, & in Græcis subauditur participium οὖσα, quod expressimus. *Id est* vt ipsum fieret, ἵνα γένηται ἁμαρτία. Exponit quid illud sit quod vno verbo dixerat, Vt proderetur *esse* peccatum. Ideo addidi particulam explanatiuam, sicut plurimis locis necessariò faciendum fuit, ac præsertim in Iohanne. Deinde pro eo quòd ex Hebræorum idiotismo repetitur antecedens ἁμαρτία, substitui relatiuum. Summè, καθ' ὑπερβολήν. Id est, Quammaximè explicatis omnibus suis viribus. Vulgata & Erasmus, Supra modum, obscurè, vt mihi videtur.

Peccans, ἁμαρτωλός. Ad verbum, Peccator. Loquitur enim de peccato tanquam de violento quodam tyranno, per prosopopœiam. Alibi autem annotauimus ἁμαρτωλὸν dici qui peccandi velut artem factitet, ita vt sibi velut habitum quendam pararit. Ad ipsum igitur peccandi morbum si hoc transferas, perinde erit ac si scelestum scelus dicas. Est autem ἁμαρτωλὸς pro ἁμαρτωλὴ positum, vt ἀΐδιος pro ἀϊδία, suprà, 1.c.20.

14 Spiritualē, πνευματικός. Spiritum Paulus suo more carni opponit, id est cælestem & integram naturam terrenæ, siue peccati iugo mācipatæ. Inde fieri dicit vt peccatum per Legem irritetur. Eam autem esse nostram naturam probat etiam in regeneratis, suo exemplo: nedum vt alia sit non regeneratorum natura. simúlque hac occasione ostendit quis sit Legis vsus sub gratia, & quatenus diremptum sit pristinum illud coniugium. Castellio σαρκικὸν conuertit Humanum: quàm rectè, ipse viderit. Mihi quidē videtur Carnis nomē multo melius declarare quæ sit hominis natura, nec is esse velim cui Paulinæ istæ formulæ displiceant: quibus nihil vsquā grauius aut expressius inueniri posse puto. Origenis ineptias mitto, qui Spiritus nomine suas allegorias intelligit. Venditus vt subiicerer peccato, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Siue, Mancipatus ad seruiendum peccato. Vulg. Venundatus sub peccato. Eras. Venditus sub peccatū. Vterque nimium obscurè. Deest enim aliquid explendæ sententiæ antè præpositionem ὑπό. vt Act. 7.b.9, dicitur Ioseph venditus in Ægyptū, id est vt abduceretur in Ægyptum.

15 Non agnosco, οὐ γινώσκω. Id est nō approbo. Eras. Nō probo, οὐ δοκιμάζω, ambiguè. Tā enim significat explorare quàm cōprobare. Vulg. Nō intelligo. Nam etiā Chrysostomus ad intelligentiā ista refert, quasi vertigine quadā peccati obrutā. Atqui de voluntatis iudicio esse potius accipienda liquet ex eo quod sequitur. Dixisset enim Apostolus, Non quod intelligo, facio, sed quod ignoro, hoc facio. Poni autem interdum Noscere pro Agnoscere (id est approbare & gratum habere) satis constat, vt Psal. 1.b.6, & Mat. 7.d.23.

Νυνὶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.	17 Nunc itaque nō amplius ego id perpetro, sed peccatū quod in me habitat, *id perpetrat.*	17 *Nunc autem iā nō ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.*
Οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοὶ (τοῦτ' ἔστιν ἐν τῇ σαρκί μου) ἀγαθόν· τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν, οὐχ εὑρίσκω.	18 Noui enim nō habitare in me (id est in carne mea) bonū. nam velle adest mihi, sed vt quod bonū est, perficiam, non assequor.	18 *Scio enim quia non habitat in me (hoc est in carne mea) bonum. nam velle adiacet mihi, perficere autem bonum, non inuenio.*
Οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν· ἀλλ' ὃ οὐ θέλω κακὸν, τοῦτο πράσσω.	19 Non enim facio bonū quod volo: sed malum quod nolo, hoc ago.	19 *Nō enim quod uolo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago.*
Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω ἐγὼ τοῦτο ποιῶ, οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.	20 Quòd si id facio quod ego nolo, non amplius ego id perpetro, sed peccatū quod in me habitat, *id perpetrat.*	20 *Si autē quod nolo, illud facio, iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.*
Εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλὸν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται.	21 Comperio igitur volenti mihi facere bonum hanc legem *impositam esse,* quòd mihi malū adiaceat.	21 *Inuenio igitur legem uolenti mihi facere bonū, quoniam mihi malū adiacet.*
Συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον.	22 Delector enim Lege Dei quod ad interiorē hominem:	22 *Condelector enim Legi Dei secundum interiorem hominem:*

17 Nunc itaque, νυνὶ δέ. Vulgata & Erasmus, Nunc autem. Ego puto illationem esse ex superioribus nascentem. Peccatum, ἁμαρτία. Quidam vitiositatem conuertit, id est κακίαν, nec id prorsus malè, quanquam mallem Pauli verbum retinere, quo fons huius vitiositatis simul aperitur. Quoniam autem peccatum in Latino sermone eandem habet recti & sexti casus terminationē, idcirco totam constructionem suppleui, vt ambiguitatem vitarem.

18 Vt perficiam, τὸ κατεργάζεσθαι. Erasmus, Vt faciam. Mihi videtur aliquid amplius significare verbū compositum quàm simplex ἐργάζεσθαι. Nam aliquo tenus progrediuntur regenerati, sed ita tamen vt longè adhuc absint à meta, & cuiuis potius quàm sibiipsis placeant. Itaque κατεργάζεσθαι in laude positum cōuerto Perficere: in vitio, Perpetrare. Non assequor, οὐχ εὑρίσκω. Vulgata & Erasmus, Non inuenio. Vide suprà, 4.a.1. Citant hos locos Sophistæ probando libero arbitrio: quos ego ad Augustinum ablego, apertè tandē profitentem (nam hoc non intellexerat initio) ista in eum demum conuenire quem gratia Dei innouauit. Et sanè ita est. nam vbi non est Spiritus, quæ tandem erit carnis lucta?

21 Hanc Legem *esse,* τὸν νόμον. Nulla est eclipsis magis vsitata quàm verbi substantiui: quod si subaudias, (vt nos fecimus) plana ac perspicua erit conclusio ex præcedenti sermone nata. Nam hæc verba ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται, quòd mihi malum adiaceat, ponūtur ἐξηγητικῶς, & explicant quænam sit illa lex cui se obnoxium esse reipsa comperit, quoties voluit facere quod bonum est. Hoc enim explicandum fuit omnino, quoniam non solet legis vocabulum in ea significatione poni sine adiectione aliqua, vt lex carnis, peccati, membrorum, mortis. Additúsque est articulus vt certa quædam lex significaretur, ea nimirum quam statim erat explicaturus. Itaque maioris perspicuitatis causa τὸν νόμον reieci in posteriorem locum. Mirum est autem ac penè incredibile quomodo sese Græci præsertim interpretes hîc torserint, inter quos etiam non puduit Origenem dicere coniunctiones redundare, vel non ita adhibitas vt oportet. Eius deinde vestigia sequutus Erasmus scripsit Paulum hoc sermone balbutisse: quum ipse (dicam enim quod res est) potius ineptiat. Descripsi igitur varias illas interpretationes ordine, neque refutationes putaui adiiciendas, partim ne cui fiat præiudicium, partim quòd mihi quidem videantur refutatione non indigere. Quid enim hoc modo peruertere non liceat? Hæc ergo est Origenis, omnia perturbantis, Igitur quia malum adiacet, volens facere bonum, inuenio Legem Dei, & condelector, &c. id est, ὅτι ἄρα τὸ κακὸν παράκειται, θέλων ποιεῖν τὸ καλὸν, εὑρίσκω τὸν νόμον, καὶ συνήδομαι αὐτῷ, &c. Hæc est Theophylacti ex Chrysostomo, Inuenio ergo Legem *fauentem* mihi volenti quod bonum est facere, *sed non facienti,* eo quòd mihi malum adiacet. Item altera, Inuenio igitur Legem *nemini alteri esse nisi* mihi volēti, &c. vt in superiore. Hæ sunt verò Photii in Græcis scholiis citati, Inuenio Legem *esse in bonum* mihi volenti facere quod bonum est, *sed similiter inuenio* malum mihi adiacere. Itē alia, Inuenio Legem (id est, Didici quæ sit Legis vis & natura, & quàm mihi nihil possit prodesse) quia mihi volenti facere quod bonum est, adiacet malū. Item alia, Inuenio igitur mihi volenti secūdum Legem facere quod bonum est, quòd mihi malum adiaceat. Item alia, Inuenio igitur Legem (quia malum mihi adiacet) mihi quod bonum est facere volēti, *opitulari:* ita videlicet vt ὅτι causam reddat cur societate Legis indigeat. Hæ verò sunt Erasmi, Inuenio igitur Legem, quum facere conor quod bonū est, *facere ut intelligam* quòd malum (id est peccandi fons & origo) adiacet mihi, id est in meipso est, non in Lege. Item hæc quoque, Reperio igitur *per* Legem volenti mihi facere bonum, quòd mihi malum adiunctum sit.

22 Interiorem hominem, τὸν ἔσω ἄνθρωπον. Interior & nouus homo (qui & Spiritus dicitur) nō dubium est quin idem declarent apud Paulum: quod fatebitur quisquis ista & Eph.3.c.16, cōpararit cum Col.2.b.9 & 10. Huic autem opponitur exterior seu vetus homo, qui & carnis & membrorum appellatione intelligitur. Sed hoc diligenter notandum est, quod veteres plerique, ac præsertim Græci à Pelagianis non vexati, non satis attentè considerarunt, nempe hoc discrimen hominis interioris & exterioris, spiritus & carnis, non consistere in distributione facultatum hominis, quasi spiritus & interior homo mētem ac rationem, caro verò & exterior homo (qui etiam Membrorum nomine intelligitur) reliquas duntaxat inferiores partes complectatur, quas philosophi ἀλόγους vocant. Philosophica enim hæc est non Christiana partium hominis distributio. Vocat igitur Spiritus Dei carnem seu mēbra seu exteriorē hominē, quicquid est in homine vel intus vel foris à capite ad calcem, quatenus quidem homo non est gratia Dei regeneratus: idque vel ex eo liquet quòd disertè Apostolus inter corruptissimas partes mentem numerat, suprà, 1.d.28, & 1. Tim.6.b.5, & 2. Tim.3.b.8, & Tit.1.d.15, itē

Eph.4.f.23, vult renouationem ad Spiritum vsq; mētis pertinere. Denique res ipsa ostēdit nihil æquè reluctari Spiritui atque humanæ prudentiæ ac rationis tenebras. Ex his autē vicissim intelligitur quid vocabulū Spiritus carni oppositum, seu interior ac nouus homo declarent.

Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου.	23 Sed video aliam legem in membris meis rebellātem legi mentis meæ, & captiuū reddentem me legi peccati, quæ est in membris meis.	23 *Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati quæ est in membris meis.*
Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;	24 Miser ego homo: quis me eripiet ex isto corpore mortis?	24 *Infelix ego homo: quis me liberabit de corpore mortis huius?*
Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νοῒ δουλεύω νόμῳ Θεοῦ, τῇ δὲ σαρκὶ νόμῳ ἁμαρτίας.	25 Gratias ago Deo per Iesum Christum Dominum nostrū. Nempe igitur ipse ego mente quidem seruio Legi Dei, carne verò legi peccati.	25 *Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum. Igitur ego ipse mente seruio Legi Dei, carne autem, legi peccati.*
Κεφάλαιον η´.	CAP. VIII.	CAP. VIII.
Οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα.	1 NVlla igitur nunc *est* condemnatio iis qui *sunt* in Christo Iesu, *id est qui* non secundū carnem incedunt, sed secundū Spiritum.	1 *Nihil ergo nunc damnationis est iis qui sunt in Christo Iesu, qui non secundū carnem ambulant.*

23 Aliam legem in membris meis, ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου. Paulus allusione quadam, Legis vocabulum tribuit imperiis & quasi edictis tum peccati, tum membrorum, id est tum corruptæ illius naturæ, tum cupiditatum ex illa nascentium, quas vocauit affectiones peccatorum: quibus opponit Legē Dei, quæ propriè sic dicitur, & legem mentis cum ea consentientis. Legi mentis meæ, τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου. Imposuit fortassis hic locus iis qui per interiorem hominem putarunt superiores animi partes significari: sed ii cogitare debuerant, mentem ab Apostolo non considerari simpliciter, vt ipsi faciunt, sed quatenus opposita est mēbris, quia Legi Dei consentit: quod in solis regeneratis accidit. Idque ita esse vel ex eo liquet quòd idem noster Paulus alibi quandam disertè nominat mentem carnis, Col.2.d.18. quam etiam vocat φρόνημα σαρκὸς infrà, 8.b.7.

24 Miser, ταλαίπωρος. Id est Ærumnosis, & perpetuis pugnis fatigatus. Nam alioquin miser pro innocente accipitur. Vulgata, Infelix, quam versionem planè repudio. Ex isto corpore mortis? ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; Erasmus, Ex hoc corpore morti obnoxio: cui in eo assentior quòd τούτου maluerit ad corpus quàm ad mortem referre, sicut retulit Vetus interpres. Sed corpus mortis dicere malui ad verbū, quàm corpus morti obnoxium, quòd hic Hebraismus mihi quidem videatur multo ἐμφατικώτερος. Sic enim Paulus per corpus designat carneam istam corporis molem: vt simul significet nos in nobis ipsis nihil aliud esse quàm massam quandam peccati ac mortis, vnde exoptat liberari.

25 Gratias ago, εὐχαριστῶ. Vulgata, Gratia Dei, χάρις τοῦ Θεοῦ, repugnantibus omnibus nostris codicibus, nisi quòd in vno legimus χάρις δὲ τῷ Θεῷ, Sit autem Deo gratia. Apparet autem deprauatā esse lectionem ab iis qui hæc ita exposuerunt, quasi complectantur responsionem ad superiora. Atqui in superioribus non interrogat Paulus, sed suspirat potius: deinde se colligit, & se acquiescere significat in ea spe quam habeat in Christo Iesu fundatam. Quòd autem quædam exēplaria habent χάρις τῷ Θεῷ, id est gratia *sit* Deo, nihil prorsus mutat in sententia. Nempe igitur ipse ego, ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγώ. Sic rectè Vetus interpres, nisi quòd præteriit particulam Nempe. Erasmus, Itaque idem ego, quasi scriptum sit ὁ αὐτὸς ἐγώ, quum illud sit multo ἐμφατικώτερον. Sic Terentius, Egomet rapui, ipse egomet solui argentum. Mirum est autem, quum tam expressè testetur Apostolus sese de seipso loqui, in quo omnes serui Dei tanquā in speculo seipsos intueantur, ne sibi nimium placeant, tamen Origenem potuisse in hunc locum scribere, ista non conuenire Apostolo: quasi nimirū indigna sint tanto Christi seruo: ac non potius ipse non intellexerit quod verissimè & elegantissimè dixit Augustinus, siqua hîc esse potest fidelium perfectio, in eo positam esse vt se imperfectos esse agnoscant? At cōtrà Origenes putat hæc dici in aliena persona, eius nimirum qui gratiæ diuinæ nondum particeps, luctetur adhuc cum carnis affectibus, illis impar: & nequid salui superesset quod iste non corrumperet, ad aliam personam refert exclamationem, Miser ego homo, &c. ad aliam, sermonem gratias agentis Deo. quam expositionem quis non impuram, detortam, violentam esse videt? Et tamen sunt qui putant Apostolum non suspirare in sua persona, tanquam liberandum, sed tāquam liberatum gratias agere: quod ego quum legerem, sanè fateor me exhorruisse. Quanto verò rectius Augustinus ista exponit de Paulo, & fidelibus omnibus in ipsius persona repræsentatis? Nam certè ita est, & qui hoc non nouit, nondum seipsum nouit. Est autem planè miserabilis in hunc locum Erasmi oratio, qui ab Origene suo fascinatus, putat hæc potius ab Augustino torqueri, quum magis, inquit, conueniat Paulum humani generis personam in se recipere, in qua est ethnicus exlex, Iudæus carnalis sub Lege, & spiritualis per gratiā liberatus. At ego prorsus nescio quid sit Scripturas penitus peruertere, si hoc non est.

IN CAPVT VIII.

1 Qui sunt in Christo Iesu, τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eras. Iis qui *sunt insiti* in Christo Iesu. Ego malui ad verbum interpretari, quum per se satis plana sit sententia. *Id est qui* non secundum carnem, μὴ κατὰ σάρκα. In plerisque codicibus post Ἰησοῦ additur distinctio, & quidem rectè, vt opinor: perinde acsi scriptum sit τοῖς μὴ

κατὰ σάρκα. Ita enim est multo vberior sententia, & eiusmodi eclipsin articuli sæpe iam annotauimus, cuius exemplum etiam alterum est in proximo versiculo. Hoc igitur additum esse non dubito pro definitione eorum qui sunt in Christo, à consequentibus & necessariis signis sumpta, vt declaratur 1. Iohan. 1. c. 6 & 7, & 2. a. 5 & 6. Et eorum interpretationem non facilè admiserim qui sine distinctione ista connectunt. Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est, carnem tanquam ducem sequuti, vt dixit Cicero secundum naturam viuere. Nam qui Spiritum sequitur ducem, quamuis interdum à carne quasi pertractus, extra viam vestigium ponat, secundum carnem viuere non dicitur. Vocat autem carnem vniuersam hominis naturam, vt corrupta excidit à pristina dignitate, sicut alibi diximus aliquoties. Cui opponitur Spiritus, eadem videlicet instaurata per Spiritum Dei. Et quod attinet ad verbum περιπατεῖν, sæpe iam anotauimus illud respondere verbo הלך, quo significatur tota vitæ ratio, ac veluti hominis incessus, tantisper dũ huius vitæ curriculum conficit. Sed secundum Spiritum, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα. Hoc totum deest hoc loco in quibusdam exemplaribus.

Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου.

2 Nam Lex Spiritus vitæ *qui est* in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis.

2 *Lex enim spiritus vitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis.*

Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκὸς, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτίας, κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί.

3 Quum enim Legis impotentia nihil posset in carne, Deus suo ipsius Filio misso cõformato carni peccato obnoxiæ, idque pro peccato, condemnauit peccatum in carne.

3 *Nã quod impossibile erat Legi in quo infirmabatur per carnẽ, Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne.*

2 Lex Spiritus vitæ, ὁ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς. Legis vocabulum latè patere apud Paulum, multis iam locis ostendimus, ac præsertim suprà, cap. 3. versu 27. Hîc quidem per Legem nihil aliud significari puto q̃ ius & authoritatem, cui opponitur tyrannis peccati ac mortis ex peccato promanantis. Sed & Spiritus appellatio quid cõprehendat, & cur epithetũ vitæ (id est vitalis seu viuifici) adiiciatur, ex contraria antithesi apparet. Itaq; Legẽ Spiritus vitæ, nec Legem fidei, cũ Ambrosio, nec propriè ipsum Spiritũ sanctũ cũ Chrysostomo, sed eius potius efficaciam (vt in superiore versiculo) qua peccatum ipsáque adeo mors mortificatur, denique regenerationis gratiam intelligo, cui opponitur carnis corruptio. Et hactenus quidem non dubito quin mecum faciant quicunque hunc locum propius inspexerint: sed in huius regenerationis cõsideratione peculiare quiddam spectandum puto, de quo proxima annotatione dicam. *Qui est* in Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eras. Per Christum Iesum: quam versionem cur omnino repudiarẽ, causas (ni fallor) necessarias habui. Nam hac ratione oporteret ista potius connecti cum verbo ἠλευθέρωσε, contra omnium codicum fidem. Deinde si ita exposueris, videbitur Apostolus differere de regenerationis gratia, quæ in nobis est per Christũ inchoata: cui sanè tribui hoc non potest, quòd nulla sit in nobis condẽnatio. Explico igitur ista de reliqua iustificationis nostræ parte, quæ consistit in sanctificatione ipsa Iesu Christi nobis imputata: vt opponat Apostolus Legem Spiritus vitæ, quæ in Christi carne est perfecta & absoluta, nostræ illi, quæ quum in nobis sit duntaxat inchoata, (vt superiore capite exposuit) nõ potest salutis nostræ causa, sed testimonium potius dici. Itaque non dubito quin præpositio ἐν seruanda sit, & supplẽdus articulus, perinde acsi scriptũ sit, τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Liberauit me, ἠλευθέρωσέ με. Hoc certè videtur dici non posse de regeneratione in nobis inchoata: sanctificationi autem Christi nobis imputatæ ita propriè conuenit vt nihil suprà. A lege, ἀπὸ τοῦ νόμου. Erasmus, A iure, quum in superiore membro vti maluerit legis vocabulo: quod & ego amplecti malui, quia Paulus tacitè videtur ad Legem Dei allusisse, vt apparet ex consequentibus.

3 Quum enim, ἐν ᾧ γάρ. Hæc est, opinor, simplicissima & appositissima explicatio huius formulæ: cuius traiectio non modò non est aspera, sed etiam elegans, vt mihi videtur, sicut & illa prorsus similis quam vsurpat infrà, 11. d. 31, & 12. a. 3. Multò certè minus aspera est quàm illæ à nobis obseruatæ Ioh. 8. d. 25, & [illegible]. 10, & Act. 1. a. 2, & 1. Ioh. 2. d. 24. Vulg. In quo, obscurè quidem, propter traiectionẽ, sed tamẽ salua manente sentẽtia. Eras. Ea parte qua, vel quatenus, vt ἐν posita sit pro κατά: quam interpretationem repudio nõ modò vt coactam ac detortam, sed etiam vt Pauli sententiæ atque adeo veritati repugnantem ex diametro: tum propter falsam illam & verè Origenicam distinctionem Legis in carnẽ & spiritum, (de qua paulo pòst dicemus) tum etiã quia (vt semel dicamus) quicquid in hoc argumẽto Legi tribuis, Christo detrahis. Quid si verò cõuertas, Eo quòd? Hæc verò sententia mihi non displicet, quæ vel nihil vel certè parum à nostra interpretatione dissidet, & aliquo etiam exemplo cõfirmari potest, quum sic prorsus ἐν ᾧ vsurpetur Heb. 2. d. 18. Vnum tamen me remoratur, nempe quia (si ita explices) videbitur pendere τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου, vt mox dicemus. Legis impotentia, τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Impotentiæ nomen sic vsurpauit Terent. in Adelphis. Nihil autem aliud ista declarant q̃ ὁ ἀδύνατος νόμος, id est impotens lex, vt hoc eodem capite, v. 19, ἡ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως, expectatio creaturæ, pro ἡ ἀποκαραδοκοῦσα κτίσις, creatura expectans, & Heb. 7. c. 19, ἐπεισαγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος, superintroductio spei melioris, pro ἐπεισαχθεῖσα κρείττων ἐλπίς, spes melior superintroducta, ex Hebræorum idiotismo quem annotauimus Matth. 24. b. 15. Videtur tamen de industria hoc modo loquutus Paulus vt Legem ipsam culpæ eximeret: cuius etiam impotentiam doceat à nobis proficisci. Vulgata, Quod impossibile erat Legi: quæ interpretatio conueniret si pro τοῦ νόμου scriptum esset τῷ νόμῳ. Sic enim vsurpatur articulus τὸ apud Atticos, quum obliquis casibus antecedentibus oratio recto casu clauditur: vt apud Gregorium, τὸ πάντων ἔσχατον τῶν κακῶν: id est ὅ, τι ἐστὶ ἔσχατον τῶν κακῶν: & τὸ πρόδηλον, τὸ φαυλότατον, pro ὅ, τι ἐστὶ πρόδηλον, & ὅ, τι ἐστὶ φαυλότατον. Itaque (vt ad rem redeam) dicendum fuisset τὸ ἀδύνατον τῷ νόμῳ, vt explicare possemus, ὃ γὰρ ἦν ἀδύνατον τῷ νόμῳ, quemadmodum etiam Demosthenes περὶ στεφάνου, Ὁ δὲ πάντων, inquit, καὶ φοβερώτατον & μάλιστα ὑφ' ἐχθρῶν, ὃ τι παραχθῆναι [illegible] πάντας ἔχθρας ἢ φιλίας ἐγγυτέρω. Erasmus verò multo longius à Græcis recedens, vertit, Etenim quum Lex præstare non poterat: & quia omnino sibi persuaserat hæc posita esse quarto casu, suppleuit post σαρκὸς ἁμαρτίας verbum Præstitit, de quo mox dicemus. Nihil posset, ἠσθένει. A[illegible] (v[illegible] sæpe) sic etiam hoc loco, non significat vires aliquas imbecillas, sed prorsus nullas. Itaque non est quòd Sophistæ, stabiliẽdo suo libero arbitrio, abutãtur Apostoli authoritate: nec rectè cõuertit Vetus interpres, Infirmabatur, nec

Erasmus, Imbecillis erat. In carne, διὰ τῆς σαρκός. Id est ἐν σαρκί, vt suprà, 4. b. 11, δι' ἀκροβυστίας pro ἐν ἀκροβυστίᾳ. Carnem autem vocat conditionem hominis non regenerati, cuius morbum poterat quidem Lex indicare, at non sanare. Fuit autem hæc labes in Christi persona plenissimè instaurata, quum ipse eam assumeret non modò absque vllo peccato, sed etiam Spiritu non ad mensuram accepto. Vulgata & Erasmus, Per carnem, admodum obscurè. Sed quod ex Origene mutuatus est Erasmus, id verò planè ineptum est, & Euangelii gloriæ plurimum detrahit. Diuidit enim Legem Origenes in carnem & spiritum, id est carnalem intelligentiam & spiritualem. quod quidem mihi placeret si Legis vmbras cum veritate compararet: sed nihil tale ipsi in mentẽ venisse, ex eo liquet quòd istam Legis impotentiam in eo totam collocat quòd impossibile fuerit Legis ceremonias secundum carnem, id est secundum literam (vt loquitur) obseruare. Quid enim, inquit, tam impossibile quàm Sabbathi obseruatio secundum literam Legis? Subiungit deinde de sacrificiis & legibus lepræ, quas Israel nunquam potuerit implere: quasi verò, quum Lex dicitur à nobis præstari non posse, non aliò respiciatur: aut quasi de Legis præstatione hic disseratur, ac non potius quæ sit ipsius in natura nostra sanctificanda virtus. Certè qui sic loquitur, non modò videtur non intelligere de quo hic agatur, sed etiam Christi beneficium non habere perspectum. Itaque hunc scriptorem vt prorsus impurum, semel nunc missum facio. Conformato, ἐν ὁμοιώματι. Id est (vt ego quidem existimo) ὁμοιωθέντα. Vulgata, In similitudinem: quod videtur nimis dilutum. Erasmus, Sub specie, ambiguè. Nam & ipse Marcion speciem carnis fatebatur in Christo, at non veritatem. Ac fateor quidem hunc locum, quod ad qualitatem attinet, sic à veteribus & recentioribus plerisque explicari: quia reuera caro Christi non fuit peccato obnoxia, sed huic nostræ similis quod ad substãtiam, quum serui formam induerit Filius Dei. Sed quum noster Apostolus Phil. 2. a. 7, eodem vocabulo vtatur, rei ipsius substantiam designans, malui Conformandi verbo vti. Nam qui formam dicit, simpliciter loquitur: quũ ὁμοίωμα sit ex eorum genere quæ nonnisi comparatè dicuntur. Ego verò non verear dicere Christum assumpsisse carnem, id est naturam humanã, ex materia per se peccato obnoxia: sed quam ab ipso conceptionis momento plenissimè sanctificarit, quum eam idcirco sibi adoptaret vt peccatum in ea destrueret. Carni peccato obnoxiæ, σαρκὸς ἁμαρτίας. Id est, hominis naturæ quæ corrupta erat per peccatum, donec illam sanctificaret. Vulgata ad verbum, Carnis peccati. Quidam vertit, Corpore sontis simili. quam interpretationem vt affectatam repudio. Quidam alius, Carnem peccatricem interpretatur: quod non temere admiserim. Quòd autem Erasmus & quidam eum sequutus suppleuerunt verbum Præstitit, partim eo factum est quòd τὸ ἀδύνατον putarunt quarto casu positum, (in quo manifestè hallucinantur) partim verò quia sequens membrum coniunxerunt cum κατέκρινε. itaque verbum aliquod necessariò requiri putarunt in superiore membro. Idque pro peccato, καὶ περὶ ἁμαρτίας. Id est, Vt ipsum peccatum aboleret in carne nostra: quod & factum est ab eo quũ nos in sese, in nouũ videlicet illũ hominẽ cõderet, vt scriptũ est Eph. 2. c. 15. Itaque fuit hoc adiiciendũ vt finis istius assumptionis carnis explicaretur. Vulg. & Eras. Et de peccato: quam particulam omnes fere interpretes connectunt cum κατέκρινε, ideóque in eius explicatione magnopere laborant. Alii enim exponunt, Deum de peccato (id est peccati) condemnasse peccatum in carne, quòd iniquè vim attulerit Christo: & fateor similẽ constructionem inueniri Ioh. 16. a. 9. Sed hæc expositio (vt nihil aliud dicam) sanè subtilis est potius quàm apposita. Alii Peccati nomine sentiunt victimam pro peccato, quam Hebræi simili ratione אשם vocant, id est Christum ipsum, significari, & hunc locum comparant cum 2. Cor. 5. d. 21. Verùm aut ego prorsus fallor, aut præpositio περὶ nulla ratione potest hanc interpretationem admittere. Deinde non facilè mihi persuaserim de peccatorum expiatione hic agi. Est enim pars illa iampridem ab Apostolo explicata, adeo vt à versu 12. cap. 5, aliud argumentum sit exorsus: quamobrẽ etiam non dixit Apostolus περὶ ἁμαρτιῶν, pro peccatis, sed περὶ ἁμαρτίας, hoc nomine (vt mihi quidem videtur) natiuam illam labem significans quæ in carne nostra hærebat, priusquam Christus illam assumptam plenè sanctificaret. Itaque περὶ ἁμαρτίας prorsus existimo pertinere ad participiũ πέμψας, additáque distinctione à cæteris separari oportere. Nam præterquam quòd (si hanc lectionem sequamur) neque confundetur partium iustificationis explicatio, neque vllius vocabuli significationem detorseris, nititur etiam hæc distinctio authoritate Græcorum scholiorum, à quibus disertè annotatur: & Epiphanii vetusti & orthodoxi scriptoris, qui sic distinguit κατὰ ἡμαρτείων, nisi corruptus est codex. Περὶ autem pro ὑπὲρ ponitur nõ modò apud sacros scriptores frequentissimè, vt Matth. 9. d. 36, & 26. c. 28, & 1. Pet. 3. d. 18, sed etiam apud alios disertiores, vt norunt omnes in Græca lingua vel mediocriter versati. Condemnauit, κατέκρινε. Id est, nũllũ in nos ius habere declarauit. Nam imputata nobis Christi sanctificatione, peccatum pro nihilo habetur, quamuis supersint eius reliquiæ in nobis. In carne, ἐν σαρκί. Eras. Per carnẽ, Origenẽ suum sequutus, qui de Christi persona hoc intelligit, quum indefinitè significet hominis naturã, in Christo capite in primis, deinde etiã in membris ipsius sanctificatam: non tamen quatenus sanctificatio est in nobis inchoata, (alia enim adferenda est quum de iudicio Dei agitur) sed quatenus in Christo perfecta, nobis, qui membra illius sumus, per fidẽ imputatur: sicut & peccatorum remissio & Legis impletio.

Ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα.

4 Vt illud ius Legis cõpleatur in nobis, qui non secundũ carnem incedimus, sed secundum Spiritum.

4 *Vt iustificatio Legis impleretur in nobis q non secundum carnẽ ambulamus, sed secundũ Spiritũ.*

Οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες, τὰ

5 Nã qui secũdũ carnẽ sũt, quæ

5 *Qui enim secũdũ carnẽ*

4 Vt illud ius Legis, ἵνα τὸ δικαίωμα. Vulg. & Eras. Vt iustificatio Legis. Ego verò puto τὸ δικαίωμα declarare hoc etiam in loco, vt suprà, 1. d. 23, ipsam Legis Dei substantiam, siue idipsum quod requirit Lex, vt possimus iusti & integri coram Deo inueniri. Nam quum ad peccatorum remissionem & impletionem iustitiæ accessit etiam hoc tertium, id est naturæ nostræ integritas, (quæ omnia gratis consequimur in Christo per fidẽ apprehenso) vt in omnes facies se conuertat Satan, iusti sumus corã Deo etiam ex illa absolutissima Legis formula. quamobrem etiam dixit Apostolus suprà, 3. d. 31, se Legem non euertere, sed stabilire. In nobis, ἐν ἡμῖν. Non dicit Apostolus ὑφ' ἡμῶν, à nobis. Neque enim idcirco nulla in nobis est condemnatio quòd iustitia sit in nobis inchoata: sed quia in Christo sumus, in quo plenè sumus sanctificati. Nam quod de imputata Christi sanctificatione dicimus, ita accipiendum est vt sciamus non idcirco nos sanctos coram Deo haberi quòd Christi hominis integritas sarciat quod nostræ deest, sed quòd ille nos in solidũ sãctificauit in sese in æternũ. Quorsum igitur, dices, illa iustitia in nobis per eundem Christum inchoata? Nempe vt sit testis nos in Christo esse, in quo omnia sumus adepti. Ideo Apostolus admodum appositè subiicit quæ ad nostræ illius in Christo cœptæ iustificationis vsum pertinent, vt intelligamus quod verissimum est, frustra de fide ac Christo apprehẽso gloriari qui reipsa non ostendant se Christi Spiritus esse participes.

5 Qui secundum carnem sunt, οἱ κατὰ σάρκα ὄντες. Erasmus, Qui carnales sunt: rectè quidem si sensum

spectes, quum hos eosdem Apostolus nonnunquam σαρκικοὺς appellet, eos videlicet in quibus corrupta illa natura dominatur. Maluitamen ab Apostoli verbis non discedere, quorū hæc est emphasis vt in eiusmodi hominibus intelligatur nihil inueniri quod carnis præscripto & exemplari ad amussim non respondeat. quibus opponuntur qui sunt secundum Spiritum.

τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν· οἱ δὲ κατὰ πνεῦμα, τὰ τοῦ πνεύματος.

carnis sunt sapiunt: qui verò sunt secundum spiritum, quæ Spiritus sunt.

sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui verò secundū spiritum sunt, quæ sunt Spiritus sentiunt.

6 Τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς, θάνατος· τὸ δὲ φρόνημα τοῦ πνεύματος, ζωὴ καὶ εἰρήνη·

6 Nam intelligentia carnis, mors est: intelligētia verò Spiritus, vita & pax:

6 *Nā prudentia carnis, mors est: prudentia autē Spiritus, vita & pax:*

7 Διότι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ἔχθρα εἰς Θεόν· τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται· οὐδὲ γὰρ δύναται.

7 Propterea quòd intelligentia carnis, inimicitia *est* aduersus Deum. Legi enim Dei non subiicitur: nam ne potest quidem.

7 *Quoniā sapientia carnis inimicitia est in Deū. Legi enim Dei non subiicitur: nec enim potest.*

8 Οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες, Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται.

8 Ergo qui in carne sunt, Deo placere non possunt.

8 *Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt.*

9 Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι, εἴπερ πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. εἰ δέ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ.

9 Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu: siquidem Spiritus Dei habitat in vobis. quòd siquis Spiritum Christi non habet, is non est eius.

9 *Vos autem in carne nō estis, sed in Spiritu: si tamen Spiritus Dei habitat in uobis. Siquis autem Spiritum Christi non habet, hic non est eius.*

10 Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα, νεκρὸν δι' ἁμαρτίαν· τὸ δὲ πνεῦμα, ζωὴ διὰ δικαιοσύνην.

10 Porro si Christus in vobis est, corpus quidem mortuum *est* propter peccatum: Spiritus autem vita *est* propter iustitiam.

10 *Si autem Christus in nobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatū: Spiritus verò uita propter iustitiam.*

Sapiunt, φρονοῦσι. Eras. Curant. Alii cogitant. quas interpretationes non repudio. Transfertur enim hoc verbum ad omnes animi partes. Mihi tamen videtur Apostolus hoc verbum vsurpasse, quod de excellentissima illa animi parte propriè dicitur, vt quod sit carnis ingeniū declararet, hoc nimirū, vt quo magis est illi deditus aliquis, eò magis inani fastu turgēs, sibi mirificè placeat. Deinde vberior etiam est ista interpretatio. Nā si sapientia carnis excluditur, quis tandem locus reliquis partibus inferioribus relinquetur? Itaque φρόνημα non aliter quàm σύνεσιν interpretor. Sed & Paulus meminit τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς, Id est mentis carnis, Col. 2. b. 18.

7 Inimicitia *est*, ἔχθρα. Sic legitur in omnibus codicibus quos vidimus: estq; multo expressius hoc dictum quàm si dixisset, inimicam esse carnem Deo: quamuis nonnulli ita legant in Latinis exemplaribus, manifesto errore, quum nusquā legatur ἐχθρὰ, imò verò ne legi quidem possit. Dicendū enim fuisset ἐχθρὸν, vt rectè obseruauit Erasmus.

8 Ergo qui in carne sunt, οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες. Particulam δὲ haud scio an alibi pro οὖν positam inuenias: sed omnino videtur poscere sententia vt ita explicetur. Deinde notandum est Paulinum dicendi genus, In carne esse, quod exposuimus Act. 8. d. 23, vt planè sit diabolica vox illa Siricii Papæ, qui de matrimonii coniunctione hoc dictum interpretatur.

9 Siquidem, εἴπερ. Id est ἐπείπερ, quandoquidem, vt 2. Thess. 1. a. 6. Itaque non rectè videtur Vetus interpres conuertisse Si tamen, quamuis Veteres fere omnes pro conditionali particula accipiant. Spiritum Christi, Πνεῦμα Χριστοῦ. Nomine Spiritus Christi, vel Spiritus sanctus intelligendus est, quem Spiritum Dei vocarat: vel Christi, nobiscum per Spiritum sanctum communicati, efficacia in nobis: de qua dictum est suprà, capite 6.

10 Corpus quidem, τὸ μὲν σῶμα. Quod carnem vocarat, nunc corpus dicit, vt ex eadem antithesi apparet, & ex eo quod subiicit infrà, versu 13, nempe nō hoc tantùm quod ex ossibus & neruis cōpactum, corpus vocamus, sed quicquid adhuc in peccati & mortis salebris hæret. Itaque simili etiam ratione vocabulum Spiritus corpori oppositum, explico, itémque mortis & vitæ ac viuificationis. de quibus omnibus dictum est suprà, capite sexto. Propter peccatum, δι' ἁμαρτίαν. Quidam conuertit, Per peccatum, δι' ἁμαρτίας: & fateor quidem interdum hæc confundi, & peccatum omni modo dici posse mortis causam, sed ratio collationis poscit vt eandem præpositionem vtroque loco similiter interpretemur. Non potest autem dici spiritus noster viuere per inhærentem iustitiam, vt corpus suo peccato mori: quum ne Abraham quidem habeat de quo coram Deo glorietur. Spiritus verò pro ipso Spiritu sancto accipi vix satis commodè potest, propter oppositum corporis nomen: nec rursus Iustitiæ vocabulum de imputata iustitia intelligi, quum de regenerationis gratia hic agi constet ex argumenti serie. Itaque δι' ἁμαρτίαν conuerto, Propter peccatum, & διὰ δικαιοσύνην propter iustitiam. Sed diligenter considerandum puto qua de re disserat Paulus. Neque enim differit de mortis & vitæ causis, quum hoc argumentum absoluerit: sed ex quibus testimoniis possimus intelligere ecquid in vita aut in morte simus. Vnde igitur, inquit, sentiemus nos Christi esse? Si Spiritū eius habuerimus. At hūc Spiritum vnde rursus percipiemus? Nempe si, quēadmodū vna nostri pars adhuc mortua est, (quod intelligitur ex peccato, cuius reliquiæ in ea manēt) sic altera pars viuat. Viuere autem illam, ex iustitia cognoscemus, id est ex eo quòd iustitiæ viuit, quæ est Spiritus Christi virtus in nobis. Vita *est*, ζωή. Id est viuit. Sic autē maluit scribere Apostolus quàm ζῇ, vt Spiritus efficaciam ostenderet in reliqua parte eripiēda ex morte, fermenti cuiusdam instar, toti massæ vim suam insinuantis.

11 Εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ πνεύματος ἐν ὑμῖν.

11 Sed si Spiritus eius qui excitauit Iesum à mortuis, habitat in vobis: is qui excitauit Christū ex mortuis, viuificabit etiā mortalia corpora vestra, per inhabitātē eius Spiritū in vobis.

11 *Quòd si Spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in uobis: qui suscitauit Iesum Christū à mortuis, uiuificabit & mortalia corpora uestra, propter inhabitantem Spiritum eius in uobis.*

12 Ἄρα οὖν, ἀδελφοὶ, ὀφειλέται ἐσμὲν οὐ τῇ σαρκὶ, τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν.

12 Nempe igitur, fratres, debitores sumus nō carni, vt secundū carnē viuamus, *sed Spiritui.*

12 *Ergo, fratres, debitores sumus, nō carni, ut secundum carnem uiuamus.*

13 Εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε.

13 Nam si secundum carnē vixeritis, futurū est vt moriamini: sed si Spiritu actiones corporis mortificetis, viuetis.

13 *Si enim secundū carnē uixeritis, moriemini: si autē Spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis.*

14 Ὅσοι γὰρ πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ.

14 Quotquot enim Spiritu Dei ducuntur, ii sunt filii Dei.

14 *Quicunque enim Spiritu Dei aguntur, ii sunt filij Dei.*

15 Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἀββᾶ ὁ πατήρ.

15 Nō enim accepistis Spiritū seruitutis, iterum ad metū, sed accepistis Spiritū adoptionis, per quē clamamus Abba, *id est* Pater.

15 *Nō enim accepistis spiritū seruitutis iterū in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis filiorū, in quo clamamus, Abba, Pater.*

16 Αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ.

16 Qui ipse Spiritus testatur vnà cum spiritu nostro, nos esse filios Dei.

16 *Ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro quòd sumus filij Dei.*

17 Εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι· κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ

17 Quòd si filii, etiā hæredes: hæredes quidē Dei, cohæredes au-

17 *Si autem filij, & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autē*

11 Sed si, εἰ δὲ. Vulgata & Erasmus, Quòd si. Ego verò expressius malui interpretari. nam quia dixerat, hominem in quo spiritus Christi esset, altera adhuc sui parte hærere in morte, non videbatur nisi dimidiæ salutis spē nobis fecisse. Addendū igitur hoc fuit, partim vt explicaret quod dixerat, nēpe Spiritū nostrū non modò viuere, sed etiam vitam esse, partim vt plenā aliquando vitā nostra fore ostēderet. Per inhabitantem ipsius Spiritum in vobis, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν. Sic lego ex Complutensi codice, & alio etiā ex nostris manuscripto, potius quàm quarto casu, διὰ τὸ ἐνοικοῦν &c. Ita enim est vberior sententia, & grauissimum erit argumentum, à diuina videlicet virtute petitum, quæ sicut sese primùm in capite nostro Iesu Christo exeruit, ita etiam in nobis, qui membra ipsius sumus, quotidie exeritur: nec prius pugnare desinet quàm vetus homo prorsus sit confectus, quum integri coram Deo absorpta nostra mortalitate, consistemus.

12 Non carni, οὐ τῇ σαρκί. Aut transponenda est negans particula, sicut Iohannis 6. d. 32 & 38, aut potius supplenda est altera pars opposita. quam eclipsin diximus Paulo esse familiarem suprà, cap. 5. b. 13. Expressimus igitur, perspicuitatis causa, alterum membrum quod deesse videbatur.

13 Mortificetis, θανατοῦτε. Vulgata, Mortificaueritis. Ego malui præsens tempus seruare, quo significatur pugna adhuc vigere.

15 Accepistis, ἐλάβετε. Transit Hebræorum more à tertia persona ad secundam. Spiritum seruitutis, πνεῦμα δουλείας. Spiritum vocat Spiritum sanctum: quem dicimur accipere quum in animis nostris est efficax. Is igitur quia prædicatione Legis salutem quidem proponit, sed addita durissima & planè ἀδυνάτῳ conditione, nihil nisi timorem potest in animis nostris ciere, vt quasi serua iram domini magna cum anxietate pauida conscientia expectet. Ideo dicitur ab hoc effectu, spiritus seruitutis ad metum, id est quasi in seruilem conditionem nos redigens. Contrà verò quia gratuita in Christo adoptione, salutem obsignat in animis credentium à Legis maledictione liberatis, Paulus illum eleganter vocat Spiritum adoptionis, qui nobis os aperiat non modò ad loquendum, sed etiam ad clamandum: & ita quidem vt quem veluti asperrimum dominum metuebamus, eum vt benignissimum patrem appellemus. Abba, *id est* Pater, Ἀββᾶ ὁ πατήρ. Duobus præterea locis inuenio Abba Syriacum vocabulum in nouo Testamento, nempe Marci 14 d. 36, & Gal. 4. a. 6, & vtrobique inuenio adiunctum ὁ πατήρ, Pater. quod cur factum sit, non immeritò quæritur ab interpretibus. Plerisque igitur placet hanc geminationem non carere sua emphasi: quod si verum est, supererit adhuc alia quæstio cur sacri Scriptores non potius eodem idiomate vsi sint, vt hæc duplicatio melius appareret. Ad hoc respondetur ex Augustini sentētia, sic declarari Christum non minus ad Græcos quàm ad Iudæos pertinere. Sed quid fiet Marco, apud quem Christo etiam tribuitur Ἀββᾶ ὁ πατήρ, qui tamē Græcè (vt opinor) nō est loquutus? Mihi itaque visa est hæc ratio magis arguta quàm solida: ac potius in eam venio sententiam vt ὁ πατήρ additum sit Syriaco vocabulo explicando. Nam alibi etiam annotauimus rectum pro vocandi casu vsurpari. Vide infrà. 9

16 Qui ipse Spiritus, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα. Vulgata, Ipse Spiritus, neglecto articulo. Erasmus, Idem Spiritus, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα. Nonnulli addunt particulam causalem, vt ista cum superioribus possint connecti. Testatur vnà cum spiritu nostro, συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν. Hac ratione duo erunt testes, nempe Spiritus Dei & spiritus noster ab eo certior factus. Vulgata, Testimonium reddit spiritui nostro. Nam συμμαρτυρεῖν dicitur etiam de vnico teste, qui suo testimonio confirmat quod alius dicit. Chrysostomus verò præpositionem σὺν refert ad vocis testimonium, & clamorem illum cuius antè facta est mentio: vt commodè etiam interpretari possis, Simul testatur spiritui nostro.

17 Hæredes, κληρονόμοι. Id est bonorum Patris participes, idque gratis, quia filii adoptiui. Nam alioquin viuo patre filius hæres dici non potest: nunquam verò moritur Pater cuius dicimur cum Christo cohæredes: ex quo efficitur κληρονόμον ex Hebræorum idiotismo dici qui bonis sibi concessis fruitur, vt annotauimus suprà, 4. d. 13.

Χριστοῦ· εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν.

tem Christi: si modò simul *cum eo* patimur, vt simul *cum eo* glorificemur.

Christi: si tamen compatimur, ut & conglorificemur.

Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.

18 Nam statuo minimè *esse* paria quæ præsenti tempore perpetimur, futuræ gloriæ in nobis retegendæ.

18 *Existimo enim quòd nõ sunt condignæ passiones huius temporis ad futurã gloriã quæ reuelabitur in nobis.*

Ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται.

19 Etenim res creatæ *quasi* exerto capite obseruantes, expectãt reuelationem filiorum Dei.

19 *Nam expectatio creaturæ, reuelationem filiorũ Dei expectat.*

Τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα·

20 Nam vanitati res creatæ subiectæ sunt, non sua sponte, sed propter eum qui subiecit *eas isti uanitati:*

20 *Vanitati enim creatura subiecta est, non uolens, sed propter eum qui subiecit eam*

Ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ.

21 Sub spe quòd & ipsæ vindicabuntur ex seruitute interitus in libertatem gloriæ filiorum Dei.

21 *In spe: quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatẽ gloriæ filiorum Dei.*

Οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν.

22 Scimus enim omnes res creatas vnà suspirare & vnà parturire ad hoc vsque *tempus.*

22 *Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit, & parturit usq; adhuc.*

Si modò, εἴπερ. Vulgata, Si tamen, eodem sensu. Eras. Si quidem: quasi hoc etiam loco, vt paulo antè, causam potius quàm conditionẽ declaret. Ego verò Ambrosio malui assẽtiri qui conditionẽ crucis putat requiri.

18 Nam statuo, λογίζομαι γάρ. Vulg. Existimo, quod verbum vt nimis dilutũ rectè reprehendit Erasmus, ideóque reputandi verbo vti maluit, pro secum perpendere. quod & ipsum non satis videtur expressum. Significat autem in genere τὸ λογίζεσθαι hoc loco (vt idem rectè obseruauit) collatis vtrinque rationibus, & subducto velut calculo, aliquid certi statuere, sicut suprà, 3.d.28, & 6.b.11, accipitur idem verbum pro συλλογίζεσθαι, id est ex præmissis (vt aiunt) colligere aliquid & statuere, significatione tamen nonnihil diuersa. Vtitur autem Paulus particula causali, quia non tantùm dixerat fore vt nostras calamitates gloria exciperet, sed disertè meminerat eius gloriæ quæ cum Christo nobis esset communis, id est cælestis & infinitæ. Minimè *esse* paria, ὅτι οὐκ ἄξια. Vulg. Quòd non sunt condignæ. Vnde factum vt sophistæ multa de merito congrui & condigni nugarentur: quorum tamen doctrina vel ex hoc loco optimè refellitur. Sed ostendit argumenti series Paulum hoc loco non disserere de pretio afflictionum quas pro Christo perferimus, imò potius ex earum qualitatis ac quantitatis (vt ita dicã) collatione cum vita æterna, colligere nos infinitis partibus cũ Christo feliciores fore quàm nunc miseri simus. Itaque ἄξια rectè & propriè vsurpauit. quod nomẽ testantur grammatici de iis dici quæ appensa, eiusdem ponderis inueniantur. Est autem in οὐκ ἄξια figura quàm μείωσιν vocant, quum minus dicitur quàm intelligatur. Ideo malui conuertere Minimè paria quàm Non paria.

19 Etenim res creatæ *quasi* exerto capite obseruantes, ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως. Vulg. Nam expectatio creaturæ, barbarè, nec satis expressè. Eras. Etenim solicita creaturæ expectatio. Ego verò studui Græcum vocabulum exprimere, quo significatur gestus illius qui cupidissimè aliquid expectet, nimirum qui exerat caput & oculos intendat, quasi eminus venturum prospiciens. quod significauit Propheta Psalmo 119. ver. 81. Deinde Hebraismum volui emollire, de quo diximus suprà, ver. 3, quum explicaremus quid esse τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Nomine verò rerum creatarum intelligo Mundum, id est istam rerum vniuersitatem, quæ initio quidem fuit condita in pulcherrimo statu, idque vt hominis ad Dei gloriam creati, præclaris & sanctis vsibus inseruiret: nunc autem eo redacta est propter hominis peccatum, vt si inferiorem (idest elemẽtarem) regionem spectes, omnia sint infinitis & fœdissimis mutationibus ac tandem etiam interitui obnoxia. Sin verò cælestia corpora consideres, quanuis adhuc sit incredibilis eorum ornatus, tamen & ipsa non possint expertia dici istius vanitatis, quum impiis etiam & Dei hostibus inseruiant, & tandem quoque sint vltimo illo die dissoluenda: sicut Dauid & Petrus disertis verbis declarant. Ista igitur nihil ad beatos illos Angelos spectant, quorum sedes extra mundum collocantur, quanuis & ipsi in suo ministerio quodammodo laborent in tanta hominum prauitate cuius sunt spectatores. Reuelationem filiorum Dei, τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ. Id est, dum gloria illa filiis Dei præparata, reipsa patefiat. Eras. Vt palam fiant filii Dei: non satis rectè.

20 Vanitati, ματαιότητι, id est fluxæ & euanidæ conditioni, cui opponitur constans & integra natura & recto tramite ad suũ finẽ pertingens. Itaque quod Erasmus putat hoc vocabulo significari frustrationẽ, quoniã rerũ natura aliud ex alio indiuiduum propagans, meditetur immortalitatem quandã, sed frustra, id quam magis est subtiliter quàm appositè dictum. Non sua sponte, οὐχ ἑκοῦσα. Totus hic sermo per prosopopœiam accipiendus est. Itaque sua sponte illa facere vel subire dicuntur res inanimatæ, ad quæ naturali propensione feruntur. Scimus autem omnia naturali inclinatione pendere ad sui conseruationem. Propter eum qui subiecit *eas isti uanitati*, διὰ τὸν ὑποτάξαντα. Id est, vt conditoris imperio obsequantur cui visum est ipsarum vanitate testari quãtopere sit homini infensus, cuius etiã causa illas longè præstantiore cõditione cõdiderat.

21 Sub spe, ἐπ' ἐλπίδι. Noluit, inquit, Deus perpetua maledictione mundum inuoluere propter hominis peccatum, sed spem illi fecit instaurationis quam expectat: quod etiam debet magnopere confirmare filios Dei, vt illum diem constanter expectent. Fit autem huius instaurationis gloriosissimæ mentio Act. 3. d. 21, & 2. Petri 3. c. 10, & alibi passim. Sed hîc quoque nobis nonnisi ex Dei verbo philosophandũ est. Quòd & ipsæ vindicabũtur ex seruitute interitus, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις, &c. Vulg. Quia & ipsa creatura. Eras. Quoniam & ipsa creatura. Ego verò existimo ὅτι accipiendum esse εἰδικῶς, vt quænam sit spes illa declaret. Repetitur autem Hebræorum more antecedens relatiui loco. Itaque hæc cõiunxi cum ἐπ' ἐλπίδι, & post participium ὑποτάξαντα suppleui quod explendæ constructioni deerat. Ex seruitute interitus, ἀπὸ δουλείας τῆς φθορᾶς. Id est, A corruptione cui nunc mancipati sunt, asserentur in felicẽ illũ statũ incorruptionis, qui patefiet quũ filii Dei in gloriã euehẽtur.

22 Vnà suspirare, συστενάζει. Vulgata, Ingemiscit. Eras. Congemiscit, referens videlicet ad nos, quasi illæ

vicem nostram doleant. Nam paulo pòst συνωδίνει vertit Nobiscum parturit. quæ interpretatio si recipiatur, redundabit οὐ μόνον δέ, quod subiicitur in proximo versiculo. Neque tamen cum Vetere interprete puto præpositionem σὺν redundare, sed ad ipsas res conditas refero, quarum in eo summus est consensus, quòd omnes vnà veluti maximo cum dolore finem istorum malorum expectant. Loquitur enim de illis per prosopopœiam. Sed & illud videndum ne πᾶσα potius accipiatur pro quæuis quàm pro Omnis: quum in hoc numero neque Angeli comprehendantur, vt qui non sint isti vanitati obnoxii: neque diaboli, vt qui redemptionem filiorum Dei horreant potius quàm expectent, neque ipsi adeo homines. Nam qui inter illos sunt reprobi, pari gradu collocandi sunt cum diabolis: filii autem Dei seorsim considerantur in proximo versiculo. Sed vtcunque sit, sciat lector, sobriè hîc quoque esse philosophandum, id est nonnisi ex Dei verbo. Vnà parturire, συνωδίνει. Ita significatur non tantùm summus dolor, sed etiam fructus qui eum consequetur.

Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες, καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν.

23 Neque verò *illæ* solùm, sed & ipsi qui primitias Spiritus habemus, nosipsi, inquam, apud nosipsos suspiramus, adoptionẽ expectantes, *id est* ‖ redemptionem corporis nostri.

23 *Non solùm autem illa, sed & nos ipsi primitias Spiritus habẽtes, & ipsi intra nos gemimus, adoptioné filiorũ expectãtes, redẽptioné corporis nostri.* Luc.11.f.22

Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν. ἐλπὶς δὲ βλεπομένη, οὐκ ἔστιν ἐλπίς. ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει;

24 Nam spe seruati sumus. Spes autem si cernatur, nõ est spes. quod enim quis cernit, cur speret?

24 *Spe enim salui facti sumus. Spes autẽ quæ uidetur, non est spes. nam quod uidet qs, qd sperat?*

Εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα.

25 Si verò quod non videmus speramus, *nempe* per patiẽtiam expectamus.

25 *Si autem quod non uidemus, speramus, per patientiam expectamus.*

Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ οἴδαμεν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις.

26 Itidem autem & Spiritus vnà subleuat infirmitates nostras. quid enim precemur vt oportet, non nouimus: sed ipse Spiritus interpellat pro nobis suspiriis inenarrabilibus.

26 *Similiter autem & Spiritus adiuuat infirmitatẽ nostrã. nam quid oremus sicut oportet nescimus: sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.*

Ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων.

27 Qui verò scrutatur corda, nouit quis sit sensus Spiritus: quia secundum Deum interpellat pro sanctis.

27 *Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus: quia secundum Deũ postulat pro sanctis.*

23 Neque verò *illæ* solùm, οὐ μόνον δέ. Vide suprà, cap. 5. a. 3. Apud nos ipsos, ἐν ἑαυτοῖς: id est ex imo corde. Neque enim tacita hæc esse suspiria sic declarat Apostolus, sed potius ex intimis penetralibus animi proficisci. Nisi malimus conuertere, Inter nosipsos, vt hos gemitus significet Ecclesiæ esse communes. Nam per eos qui primitias spiritus habent, omnes credentes arrabone Spiritus sancti obsignatos intelligit. *Id est* redemptionem corporis nostri, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν. Similis appositionis exemplum est Matth. 15. b. 9. Redemptionem autem corporis vocat (vt opinor) non liberationem à corpore (i. dissolutionem) vt existimat Erasmus, sed extremam illam instaurationem quæ futura est nostræ adoptionis consummatio. Adoptionem autem interpretor υἱοθεσίαν simpliciter, pro quo Vetus interpres adoptionem filiorum conuertit, quoniam additum nomen FILIORVM non tantùm videtur superuacaneum, sed etiam ambiguam reddit orationem.

24 Spes si cernatur, ἐλπὶς βλεπομένη. Metonymicè spem vocat idipsum quod speratur, in hoc membro. Cur speret? τί καὶ ἐλπίζει; Abundat particula καὶ, de quo pleonasmo diximus Iohan. 8. c. 25.

26 Vnà subleuat, συναντιλαμβάνεται. Particula σὺν ad nos laborantes refertur, quorũ tamen vis omnis ab eo Spiritu proficiscitur qui sicut nos penitus collapsos erexit, ita etiã erectos regit, ideóque dicitur συναντιλαμβάνεσθαι. i. ipse vicissim onus attollere ex altera parte, ne sub eo fatiscamus. Vulg. Adiuuat. Erasmus, Auxiliatur. Infirmitates, ταῖς ἀσθενείαις. Vulgata singulari numero τῇ ἀσθενείᾳ, Infirmitatẽ. Ambrosius autem legit & interpretatur, Infirmitatẽ nostrarũ precũ. Quid enim precemur, τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα. Sic interdũ addi solet articulus particulæ τί interroganti, etiam quũ nullũ est ἀντιπρόσωπον, vt prolatis exemplis docet Budæus aduersus Gazam. Erasmus, Siquidem hoc ipsum, quid oraturi simus. Putauit enim particulã τὸ non referri ad τί, sed ad totũ orationis complexum: quæ expositio est prorsus violenta. Vt oportet, καθὸ δεῖ. Hoc coniungunt quædam exemplaria cum προσευξώμεθα, quæ sum sequutus: quædam cum οἴδαμεν. Interpellat, ὑπερεντυγχάνει. i. πρεσβεύει, inquit Nazianz. cõcione de Filio secunda: vbi etiam indicat de eo dici solere qui alium accuset: vt omnino id sit quod Latini postularé dicunt. Nam (vt inquit Vlpian. l. i. Tit. De postulando) Postulare est desideriũ suum vel amici sui in iure apud eum qui iurisdictioni præest, exponere: vel alicuius desiderio contradicere. Erasmus, Intercedit. quod vix inuenias in ea significatione apud idoneos authores. Quod autem attinet ad præpositionem ὑπὲρ, existimat Erasmus per eam significari Spiritum sanctum veluti præfectum esse sanctorum votis, vt ea videlicet moderetur; in qua opinione etiam est Ambrosius. quæ tamen obseruatio mihi non placuerit, nisi quopiam exemplo confirmetur. Putarim autem ego potius idem declarare atque ἕνεκα, sicut in ὑπερμαχεῖν, ὑπεραπολογεῖσθαι, & similibus: ita tamen vt prætermitti potuerit, quia sequitur ὑπὲρ ἡμῶν. Dicitur autem Spiritus sanctus pro nobis interpellare, non quòd apud Patrem vel Filium (vt peruersè dicebant Arriani) ipse sit mediator: sed quia nos ad preces instigat, atque adeo veluti verba & suspiria nobis intus dictat. Sic dicitur clamare, Gal. 4. a. 6, quoniam facit vt clamemus: vt suprà, ver. 15 ipsemet Apostolus exposuit.

27 Quis sit sensus Spiritus, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. Id est, quæ præces quæve suspiria à Spiritus sui afflatu proficiscantur. Hoc enim est quod Paulus vocat sensum Spiritus. i. quem Spiritus cieat: vt non ineptè possis sensum spiritualem interpretari. Vulg. Scit quid desideret Spiritus: sensu (vt arbitror) non bene expresso.

Quia secundum Deum, &c. ὅτι κατὰ Θεὸν, &c. Id est, quia sanctos docet precari ex ipsius Dei voluntate, vt

κατὰ Θεὸν (id est secũdum Deum, siue ita vt Deo placet) explicet quod antè dixerat καθὸ δεῖ, sicut oportet: sitque hæc nota ex qua Deus suspiria à Spiritu manantia discernat à profanorum precibus. Nam (vt modò dixi) Spiritum postulare pro sanctis, nihil aliud declarat quàm sanctorum animos ad precandum incitari, qui nisi nobis instilletur, neque quis rogandus, neque quomodo rogandus, neque quid aut quomodo precandum sit, possit cuiquam in mẽtem venire. Alii κατὰ Θεὸν interpretãtur, diuino motu, & instinctu, siue diuinitus: quòd ita soleat hæc particula ab idoneis scriptoribus vsurpari. Alii denique κατὰ Θεὸν interpretãtur Apud Deũ. Sed & non ineptè legere possis ὅ, τι, vt ita conuertas, Qui scrutatur corda, nouit quis sit sensus eius Spiritus (i. quæ suspiria emanent ab eo Spiritu) qui secundũ Deũ (vel apud Deũ, vel diuino impulsu) postulat pro sanctis. i. sanctos docet pro seipsis postulare. Ex his autẽ interpretationibus eã sum amplexus quæ mihi visa est omniũ simplicissima.

28 Οἴδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν, πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν.

28 Nouimus autẽ, iis qui diligunt Deũ, omnia simul cõferre ad bonum: iis *uidelicet* qui ex proposito *ipsius* vocati sunt.

28 *Scimus autem quoniam diligentibus Deũ omnia cooperãtur in bonũ, ijs qui secundum propositum uocati sunt sancti.*

29 Ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.

29 Nam quos præsciuit, *eosdẽ* & prædestinauit *ut* cõformes *fiant* imagini Filii sui: vt is sit primogenitus inter multos fratres.

29 *Nã quos præsciuit, & prædestinauit conformes fieri imaginis Filij sui: ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.*

30 Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε· καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε.

30 Quos verò prædestinauit, eos etiam vocauit: & quos vocauit, eos etiã iustificauit: quos autem iustificauit, eos etiam glorificauit.

30 *Quos autem prædestinauit, hos & uocauit: & quos uocauit, hos et iustificauit, quos autẽ iustificauit, illos & glorificauit.*

31 Τί οὖν ἐροῦμεν πρὸς ταῦτα; εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ᾽ ἡμῶν;

31 Quid igitur dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?

31 *Quid ergo dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?*

32 Ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ᾽ ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν, πῶς οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίσεται;

32 Is quidem qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quî non etiam cum eo omnia nobis gratificabitur?

32 *Qui etiã proprio Filio nõ pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum: quomodo non etiã cũ illo omnia nobis donauit?*

28 Omnia simul conferre, πάντα συνεργεῖ. Verbum Cooperãdi, vt obscurius, nec satis Latinum, reieci. Cæterùm præpositionem σὺν eo refero quòd quum de rebus aduersis hîc agat Apostolus, eæ certè non solæ sunt nobis commodæ & vtiles, sed aliæ etiam multæ, quibus & istæ non immeritò accedunt. Durum autem est ac planè violentum quòd existimat Erasmus verbum συνεργεῖν posse referri ad Spiritum: nisi subaudias κατὰ, vt κατὰ πάντα idẽ declaret atque ἐπὶ πᾶσι. Nam τὸ συνεργεῖν semper est ἀμετάβατον. Ex proposito *ipsius*, κατὰ πρόθεσιν. Propositum vocare solet Paulus quod Deus ab æterno apud se pro bona sua voluntate constituit: vt id planè sit quod dicitur ὡρισμένη βουλὴ, Act. 2. d. 23, definitum consilium: & εὐδοκία τοῦ Θεοῦ ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ, Beneplacitum Dei quod proposuit in seipso, & βουλὴ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, consilium voluntatis Dei, Eph. 1. b. 9 & 11. Itaque turpissimè hallucinantur, & Apostoli sententiæ repugnant ex diametro qui bonum hominis propositũ præuisum intelligunt: quasi quicquam boni in nobis sit quod præuidere possit Deus, nisi prius proposuerit illud nobis inserere: quasi denique Paulus vbique Dei propositum non opponat hominum operibus, vt 2. Tim. 1. c. 9. Et tamen ita ludunt Græci theologi, quorum dux & princeps est Origenes, in hoc loco & aliis similibus peruertendis. Itaque addidi pronomen *ipsius*, vt iam nemo posset de vera Pauli sententia dubitare. Vocati sunt, κλητοῖς οὖσιν. Vulg. Vocati sunt sancti, contra fidem Græcorum exemplarium. quanquam sententia ipsa vera est & pia.

29 Præsciuit, προέγνω. Quod πρόθεσιν dixerat, hoc ipsum nunc vocat πρόγνωσιν, vt mihi quidem videtur. Nam τὸ γινώσκειν non tantùm noscere declarat, sed etiam decernere, & quidem decreto approbare, quum electis peculiariter applicatur, vt hoc in loco & infrà, cap. 11. a. 2, & 2. Tim. 2. c. 19, & Gal. 4. b. 9, & 1. Pet. 1. a. 2. vt satis cõstare possit non rectè facere qui præscitos opponunt prædestinatis, quasi præscitio ad solos reprobos, prædestinatio ad solos electos pertineat: quum hîc videamus prædestinationẽ præscientiæ subordinari, & alibi quoque vbi agitur de reproborum sceleribus, tum præscientiæ tum prædestinationis fiat mentio, Act. 2. d. 23, & 4. f. 28. Siquis tamen subtilius malit distinguere, propositum dixerim quasi vniuersalem esse deliberationem, & eam quidem non incertam & quasi adhuc fluctuãtem, (vt existimauit Erasmus post Theophylactum) sed ita firmã ac certam vt omnium rerum firmitas hoc solidissimo fundamento nitatur: præscientiam autem illi subtexi, qua videlicet Dominus iam incipiat [illegible] in genere decreuerat distribuere. Verbi gratia, Proposuit Dominus gloriam suam illustrare: hoc sit propo[illegible] propriè vocatum. Deinde constituit quorum hominum salute glorificetur, ita vt illos habeat in conspectu quos peculiari fauore dignetur suis momentis: hæc sit præscientia vel prænotio. Postremò huic præscientiæ attexitur προορισμὸς, prædestinatio, qua certis gradibus suos illos destinat ad se vocare: vt quemadmodum proposuit, eorum salute glorificetur: cuius prædestinationis fons & caput est Christus. Qui verò præscientiæ nomen referunt ad qualitates in hominibus præuisas, quibus Dominus ad eligendum vel reprobandum ducatur, puta, fidem vel incredulitatem, perseuerantiam aut defectionem, bona vel mala opera, illi norint se ita esse ineptos & imperitos vt ne refutatione quidem indigeant.

30 Glorificauit, ἐδόξασε. Vtitur præteritis Paulus pro præsentibus, non tantùm ex Hebræorum idiotismo, sed etiam vt continuum actum declaret. quasi dicatur Dominus, iam tum quum suos sub crucis ferula erudit, eos ad se vocare, iustificare, & quodammodo glorificare: quòd in cruce quoque Filio Dei conformentur: vnde factum vt in ipsa etiam cruce fideles habeant de quo glorientur, quibus datum est pro Christo pati.

32 Gratificabitur, χαρίσεται. Id est, gratis donabit: ex quo efficitur gratuitum esse, non debitum, quod iustificatorum operibus tribuitur. In nonnullis Latinis codicibus legitur Donauit, ἐχαρίσατο, eadem manente sententia, sicut superiore annotatione diximus.

33 Τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν Θεοῦ; Θεὸς ὁ δικαιῶν.

33 Quis intentabit crimina aduersus electos Dei? De*us is est* qui iustificat.

33 *Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus qui iustificat.*

34 Τίς ὁ κατακρίνων; Χριστὸς ὁ ἀποθανὼν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθεὶς, ὃς καὶ ἔστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν.

34 Quis est qui condẽnet? Christus *is est* qui mortuus est, imò verò qui etiam excitatus est: qui etiam est ad dexteram Dei: qui etiam postulat pro nobis.

34 *Quis est qui condẽnet? Christus Iesus qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui & est ad dexteram Dei, qui etiã interpellat pro nobis.*

35 Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα;

35 Quis nos separabit à charitate Christi? *num* oppressio, nũ angustiæ, num persequutio, nũ fames, num nuditas, num periculum, num gladius?

35 *Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculũ, an persequutio, an gladius?*

36 (Καθὼς γέγραπται, Ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν· ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς.)

36 (Sicut scriptũ est, Causa tua occidimur totum diem: habiti sumus velut oues destinatæ mactationi.)

36 *(Sicut scriptũ est, Quia propter te mortificamur tota die: æstimati sumus sicut oues occisionis)* Psal. 43. d. 24

37 Ἀλλ᾽ ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς.

37 Imò in his omnibus plus quàm victores sumus per eum qui dilexit nos.

37 *Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.*

38 Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα,

38 Nam mihi persuasum est neque mortẽ, neque vitam, neque Angelos, neque principatus, neque potestates, neque instantia, neque futura,

38 *Certus sum enim quia neque mors, neque uita, neque Angeli, neque principatus, neque uirtutes, neque instantia, neque futura,*

39 Οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι

39 Neque sublimitatẽ, neque profũditatem, neque vllã rem aliam creatã posse nos separare

39 *Neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare*

33 Deus *is est* qui iustificat, Θεὸς ὁ δικαιῶν. Id est, qui non modò insontes, sed etiam prorsus iustos in Filio pronuntiat. Subauditur autem verbum ἐστὶν. quod quum non expressisset Vetus interpres, occasionem præbuit Augustino vt omnia hæc per interrogationem legeret. Iam verò quòd quidam, vt sibi constet antithesis, hoc membrum connectunt cum sequente, in hunc modum, Deus est qui iustificat, quis est qui condemnet? id verò mihi non probatur, quanuis sic videantur Græca scholia distinguere. Nam si ita legas, prior ista interrogatio τίς ἐγκαλέσει, nullam habebit subiectam respõsionem, & Χριστὸς ὁ ἀποθανὼν quasi ex abundanti adiicietur. Deinde mihi quidem videtur Paulus non sine magna emphasi permutasse antitheseωs membra, vt annotauit doctissimus interpres. Nam alioquin Christi patrocinium opponendum fuerat accusationi, & condemnationi absolutio: quum verò contrà opponit accusationi absolutionem, significat ne locum quidem patere iis accusandis quos Deus habet pro iustis, nedum vt rei peragantur. Item quum cõdemnationi opponit Christi patrocinium, ostendit Christi expiationem præuertisse iudicium, vt ne in disquisitionẽ quidem veniant nostra peccata. Hoc verò non animaduerterũt qui aliter distinxerunt hunc locum, cõtra omnium nostrorum exemplarium fidem.

35 A charitate Christi, ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ. Id est qua nos Christus dilexit, siue Deus in Christo, vt mox explicatur ver. 39. Itaque perperam nonnulli actiuè interpretantur de amore quo Christum redamamus. Fefellit autem eos quòd de nostra non Christi constantia disserat Apostolus. Sed notare debuerant, huic nostræ constantiæ basin substerni eum amorẽ quo nos Deus in Christo prosequitur: à quo dicimur separari quũ grauitas afflictionum facit vt eum nobis hostem ac inimicum esse putemus. Atqui, inquit Apostolus, nititur hic amor, Dei proposito. quod est inuariabile: & beneuolentiæ Dei pignus est Christus. Quæ igitur tanta erit calamitas vt nobis persuadeat Deum esse à nobis abalienatum?

36 Occidimur totum diem, θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν. Vulg. Mortificamur, quod verbum huic loco nõ conuenit. Eras. Morti tradimur. Est autem hoc dicendi genus petitum è medio, quum nemo nisi semel possit occidi. Vel igitur quia tota Ecclesia illic inducitur loquens, significat aduersarios totum diem modò in his, modò in illis occidendis consumere: vel declarat miserabilem Ecclesiæ conditionem, quæ veluti singulis momentis moriatur propter perpetuos terrores.

37 Imò, ἀλλά. Vulg. Sed. Erasmus, Verùm: quasi videlicet ad præcedentem versiculum pertineat. Ego verò malo ad totam illam percontationem referre: quasi nos diceret non modò tot malis non frangi, sed etiam amplius quàm victores esse omnium illorum. Neque enim simpliciter dixit νικῶμεν, sed ὑπερνικῶμεν, quoniam in cruce etiam gloriamur, nedum vt animum despondeamus. Per eum qui dilexit, διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος. Vulgata, Propter eum qui dilexit: sensu etiam deprauato. quanuis ita legerit Ambrosius: sed repugnantibus omnibus codicibus, & Græcis ac Latinis interpretibus.

38 Nã mihi persuasũ est, πέπεισμαι γάρ. &c. Indicat tacitè Paulus hoc verbo vnde manet ista fiducia: nẽpe ex Verbi prædicatione efficaci, vt declarat 1. Cor. 2. c. 12. Itaque nõ satis expressè cõuertit Vetus interpres, Certus sum. Neque principatus, neque potestates, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις. His vocabulis vti solet Paulus & aliis etiam nõnullis ad spirituũ excellentẽ naturã declarandã, cũ bonorũ, vt Eph. 1. d. 21, & Col. 1. b. 19: tum etiã malorũ, quatenus illorũ οὐσία, nõ autẽ corruptio cõsideratur, vt Eph. 6. b. 12, & Col. 2. c. 16. Nota autẽ est omnibus, opinor, enallage illa Hebræis familiaris, appellatiui pro adiectiuo, vt principatus pro principibus, potestates pro iis qui potestate funguntur. Sic etiam sublimitas pro rebus sublimibus, & profunditas pro rebus profundis.

39 Neque sublimitatem, οὔτε ὕψωμα. Vulg. & Eras. maluerunt altitudinem interpretari. Sed præterea Vetus interpres habet ante ista, Neque fortitudo, μήτε ἰσχύς. quod in nullis Græcis codicibus inueni.

ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Κεφάλαιον θʹ.

1 ΑΛήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ,

2 Ὅτι λύπη μοί ἐστι μεγάλη, καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου.

3 Ηὐχόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα·

4 Οἵτινές εἰσιν Ἰσραηλῖται, ὧν ἡ υἱοθεσία καὶ ἡ δόξα καὶ αἱ διαθῆκαι καὶ ἡ νομοθεσία καὶ ἡ λατρεία καὶ αἱ ἐπαγγελίαι.

Suprà, 2.c.17
Eph.2.c.12

5 Ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς

à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

CAP. IX.

1 VEritatem dico per Christū non mētior, attestante mihi simul conscientia mea per Spiritum sanctum,

2 Magnam mihi tristitiā esse, & perpetuū cruciatū cordi meo.

3 Optarim enim ego ipse anathema esse *separatum* à Christo, pro fratribus meis, cognatis *inquam* meis secundū carnē:

4 Qui sunt Israelitæ: quorum *est* adoptio, ‖& gloria, ‖& fœdera, & Legis constitutio, & cultus, & promissiones.

5 Quorum *sunt* Patres, & ii ex quibus Christus

à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

CAP. IX.

1 *VEritatē dico in Christo, non mētior, testimoniū mihi perhibēte conscientia mea in Spiritu sācto,*

2 *Quoniā tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo.*

3 *Optabā enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundū carnem:*

4 *Qui sunt Israelitæ: quorū adoptio est filiorū, & gloria, & testamenta, et legislatio, & obsequiū, & promissa.*

5 *Quorum patres, & ex quibus est Christus*

IN CAPVT IX.

1 Per Christum, ἐν Χριστῷ. Id est κατὰ τὸν Χριστόν. Nam ב respondens Græcorum præpositioni ἐν, interdum etiam in iureiurando adhibetur, vt Gen.22.c.16, & Ios.2.b.12. Vel, in Christo .i. secundum Christum: ita videlicet vt eum facere par est qui Christum reuereatur. Vel, per Christum .i. Spiritu Christi linguam meam moderante, vt minimè sit dubitandum quin verum loquar: vt paulo pòst In Spiritu sancto, accipitur pro, Spiritu sancto duce 5 ac moderatore.

3 Optarim, ηὐχόμην. Id est ηὐχόμην ἄν, vt rectè omnino explicant Græca scholia. Frequenter enim occurrit hæc eclipsis, vt Act.28.v.22, ἐβουλόμην pro βουλοίμην ἄν. Vulg. Optabam, quasi de eo tempore differat Apostolus quo Ecclesiam persequebatur, sese à Christo seiungens. Sed id quàm parum appositè dicatur, res ipsa ostendit. Anathema, ἀνάθεμα. Duo hic nobis obseruanda puto, nempe huius vocabuli significationem, deinde etiam 10 vsum. Illud igitur constat, ἀνάθεμα & ἀνάθημα à verbo ἀνατίθεσθαι deduci: cuius quum multiplex sit significatio, non satis conuenit inter doctos homines quænam hîc debeat obtinere. Putat enim Chrysostomus ἀναθέματα siue ἀναθήματα dici à seponendo. Quemadmodum enim, inquit, τὰ ἀναθήματα intacta sunt & Deo consecrata, & ab hominum commercio ac vsu seiūcta, sic ab Ecclesia eiecti & extorres, à communione ac conuictu fidelium sunt remoti. Simili ratione Photius apud Œcumenium ἀνάθεμα εἶναι exponit χωρισθῆναι καὶ ἀλλοτριωθῆναι, id est separari & alienum prorsus reddi. At Budæus ἀναθέματα dici tradit homines sacros, id est quorum capita inferis 15 dicata sunt & deuota: ἀναθήματα verò donaria diis consecrata. & vtrūque deriuat παρὰ τὸ ἀνατεθῆναι, id est ἀνάπτειν. quòd & illorum hominum detestatio soleat in cippis exposita proscribi, & ista in parietibus ac columnis templorum suspendi. Hæc illi, de quibus si mihi fas sit dicere quid sentiam, distinctionem ἀναθέματος & ἀναθήματος non agnosco, quanuis ἀνάθημα peculiariter donarium declaret, vt Luc.21.a.5. quum passim Græci interpretes 20 conuerterint ἀνάθημα, vt Leuit.27.d.28 & 29. pro quo vbique Paulus scribit ἀνάθεμα. Deinde etiam in nominis vtriusque etymologia, Chrysostomi sententiam potius velim amplecti, quòd præpositio ἀπὸ quam subiicit Apostolus, id omnino ostendat: & præterea etiam Græci interpretes interdum vtantur verbo ἀφορίζεσθαι in ea ipsa significatione, vt Leuit.27.c.21, pro eo quod legimus in Hebræis שדה חרם, verterunt ἡ γῆ ἡ ἀφωρισμένη, terra separata. Quod autem attinet ad vsum huius vocabuli, petendus est ex Mosis Lege, apud quem dicitur חרם res quæuis Deo consecrata, ipsique adeo homines: idque non vulgari quadam consecratione, sed sacrato deuotóque 25 eius capite qui eam rem in peculiarem suum vsum conuertisset: vocabulo deducto à verbo חרם quod declarat delere ac penitus excindere, vnde votum חרם, quum quis rem aliquam penitus à se abdicat, quam nec redimere, nec soluta æstimatione recipere possit. Græci igitur theologi diuersa quidem etymologia, sed tamē quæ in idem recidat, ἀνάθεμα vel ἀνάθημα vocarunt à separando, quòd Hebræi חרם à delendo & excindendo. Ex eo autem quod Apostolus addit ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ à Christo, satis intelligi potest de sempiterno exitio hæc esse accipienda, quo etiam optarit Paulus, si fieri potuisset, Israeliticæ gentis abdicationem redimere. Tanti erat apud illum 30 Dei gloria, & charitas in suos. Hallucinatur ergo Hieronymus ad Algasiam quæstione nona, quum veritus ne hoc desiderium parum conuenire videretur Apostolo, de occisione corporali accipi posse dixit, non pro exitio mētis. Itémque Photius apud Œcumenium, quum ista perinde accipit acsi Apostolus dixisset, Optarim vos ad fidem ascitos esse, & me adhuc à Christo alienatum. Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Carnem hoc loco appellat sanguinis coniunctionem, vt Gen.29.b.14, non autem humanā naturā in genere: vt suprà, cap.1.a.3, & infrà, 35 versu 5. Et hoc addidit Apostolus vt quæ vis sit huius coniunctionis, id est στοργὴ φυσική, declararet.

4 Gloria, ἡ δόξα. Hoc ego peculiariter refero ad arcam fœderis, quòd erat præsentiæ Dei tessera, ideóque per metonymiam dicitur Gloria Domini, 1.Sam.4.d.21 & 22. & Templum propterea etiam dicebatur habitatio 40 gloriæ Dei, vt Psal.26.b.8. Fœdera, διαθῆκαι. id est tabulæ fœderis, per metonymiam: quum propriè dicantur לחות הברית, id est Tabulæ fœderis, vt Deut.9.b.11 & 15. Hebr.9.a.4. Vtitur ergo plurali numero quòd duæ essent Tabulæ: & mihi multo commodior videtur hæc interpretatio quàm si ad fœdus cum Abrahamo & eius posteris initum referas. Primùm, quia nonnisi vnum fuit hoc fœdus, quanuis sæpius renouatum. Deinde, quia paulo pòst meminit ἐπαγγελιῶν quæ ab illo fœdere vix possunt commodè secerni. Postremò, quia sic videtur distinxisse Legem Paulus commodissimè in suas partes, nempe in διαθήκας, νομοθεσίαν & λατρείαν, id est legem quam 45 vocant moralem, iudicialem, & ceremonialem: vt melius appareat Dei beneuolentia. Cultus, ἡ λατρεία. Vulgata, Obsequium, vt etiam Augustinus aliquoties hunc locum citat. Cyprianus autem lib.2, aduersus Iudæos, Famulatum interpretatur. Galli vulgò vocant *le seruice.*

5 Quod ad

τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

6 Οὐχ οἷον δὲ ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραήλ, οὗτοι Ἰσραήλ·

7 Οὐδ' ὅτι εἰσὶ σπέρμα Ἀβραάμ, πάντες τέκνα· ἀλλ' ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα.

quod ad carnē attinet, qui est supra omnes Deus laudandus in secula. Amen.

6 ‖ Fieri tamen non potest vt exciderit sermo Dei: non enim omnes qui *sunt* ex *patre* Israele, *sunt* Israel:

7 Neque quia *sunt* semen Abrahæ, *ideo* omnes *sunt* filii: sed ‖ in Isaac vocabitur tibi semen.

secūdum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Amen.

6 *Non autem quòd exciderit uerbū Dei. Non enim omnes q ex Israel, ii sunt Israelitæ.*

Suprà, 3.a.3

7 *Neq; quia semen sunt Abrahæ, omnes filij: sed in Isaac uocabitur tibi semen.*

Gen.21.b.12.
Hebr.11.d.15

5 Quod ad carnem attinet, τὸ κατὰ σάρκα. Articulus additus vim habet maiorem excipiendi alteram naturam, diuinam videlicet quam postea describit. Qui est, ὁ ὤν. Hanc esse germanam huius loci distinctionem & interpretationem partim summus omnium nostrorum codicum consensus, partim etiam ipsa orationis series ostendit. Æquum enim fuit diuinitatem quoque explicari, vt appareret quæ sit in eo Israe- 5 liticæ gentis præstantia, quòd ex ea sit ortus Christus, qui idem & homo & Deus est. Certè nihil hic est violentum aut longius petitum: & mirari satis non possum quid Erasmo in mentem venerit vt diceret significandæ huic sententiæ scribendum fuisse ὃς ἂν potius quàm ὁ ὤν. Nam contrà si ὃς ἂν legeris, hiabit constructio verborum, nisi post εὐλογητὸς subaudias ἐστίν. & nemo qui vel à limine Græcam linguam salutarit, ignorat articulum præpositiuū cum participio sæpe construi loco prouocabuli cum verbo finito: vt ὁ ὢν nihil aliud declaret quàm 10 ὅς ἐστι. Commentus est tamen Erasmus duas alias distinctiones, sed contra fidem omnium codicum quos inspeximus, & planè (vt mihi quidem videtur) repudiandas. Vna est vt pòst πάντων adscripto puncto, eà quæ sequuntur, nouum membrum constituāt, hoc modo, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων. Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, qui est super omnia. Deus benedicatur in secula. Altera est, vt post σάρκα finiatur sententia, deinde sequentia connectas in hunc modum, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, Deus qui est super omnia, benedicatur in secula. Supra o- 15 mnes, ἐπὶ πάντων. Vel, vt Vulgata, Super omnia. Mihi tamē placuit potius hoc accipere masculino genere, vt sit collatio Christi cum cæteris illis patribus ex eodem genere prognatis. Annotat etiam Erasmus hoc posse connecti cum εὐλογητὸς, vt accipiamus Christum super omnia vel super omnes laudandum in secula. quæ distinctio mihi videtur longius petita. Sed & in eo non possum illi assentiri quòd ἐπὶ πάντων conuertit In omnibus, id est ἐπὶ, vel ἐν πᾶσι. Deus, Θεός. Hoc omittit Cyprianus lib. aduersus Iudæos 2. cap.5, & Hilarius quoque Psalmum 20 enarrans 122. sicut Erasmus obseruauit, sed librariorum vitio. vt ostendit res ipsa, quum vtrobique citetur ob hoc ipsum hic locus vt probetur Dei nomen Christo verè & propriè competere. quanquam etiamsi omittatur, satis sit expressa Dei naturæ explicatio, quum dicitur ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, qui est supra omnes.

6 Fieri tamen nō potest, οὐχ οἷον δέ. Id est, ἀλλ' οὐχ οἷόν τέ ἐστιν. Sic enim interdū poni οἷον pro δυνατὸν non addita particula τε, doctissimus Budæus prolatis exemplis ostendit. Itaque multo planior est locus quàm Era- 25 smus putarit, & Græcus etiam scholiastes: quorum sententiam si sequamur, non modò supplenda erunt plurima, sed etiam abundabit particula ὅτι. Vulgata, Non autem quòd exciderit. quasi οἷον redundet. Erasmus, Non autem *hæc loquor* quòd exciderit. quæ interpretatio non video quomodo cum Græcis cohæreat. Dicitur autem Dei verbum non excidere, id est nunquam irritum fieri. Vt exciderit, ὅτι ἐκπέπτωκε. id est ἐκπεπτωκέναι. Sic enim resoluitur infinitiuus modus in ὅτι quod ἰδιωτισμὸν vocant. Opponuntur autem inter se Excidere & Stare, id 30 est firmū esse & in suo statu permanere: sicut apud Hebræos נפל & קום, & totū hunc locū Hebræi sic exprimerēt, אין אפס כי נפל דבר אדוני ארצה. Castellio igitur peruersissimè hunc locum corrupit, quum sic eum interpretaretur, Neque id eo dico quòd verbum Dei exciderit, id est quod sim immemor diuini oraculi quo traditur veros Israelitas esse non eos qui secundum carnem, sed qui ex promissione nati sunt. Hæc ille: quæ quum scriberet non tantùm in eo peccauit quòd suauissimam hanc sententiam de diuini verbi firmitate huc detorsit, acsi dicat 35 Paulus se obliuiosum non esse, sed in eo etiam quòd quæ Paulus adfert pro respōso, totum illud videlicet, Non enim omnes, &c. ipse fingit ab alio quopiam obiici, quasi Paulus Iudæos nimium extulerit. Nescio certè quid sit Scripturam peruertere, si hoc non est. Ex *patre* Israele, ἐξ Ἰσραήλ. Ita cōuerti quòd mihi quidem videantur simplicissimè ista interpretari qui Israel priore loco accipiunt pro ipso Iacobo, à quo orti sunt duodecim Patriarchæ: posteriore autem pro ipsa Gente, quæ metonymicè sic vocatur. Est autem in his verbis, totius i- 40 stius de æterna prædestinatione tractationis propositio generalis, aliquam esse particularem Dei electionem quæ sit primaria nostræ salutis causa. Id autem probat duobus exemplis ex ipsa Abrahami familia petitis, partim quia nulla certiora vel magis idonea testimonia deligi potuerunt: partim etiam quoniam non constituit Apostolus hoc argumentum tractare alias ἁπλῶς, sed per hypothesin potius, ita vt in quibusdam personis, electionis: in aliis verò, reiectionis exemplum spectandum proponat, donec tandem ad Iudæos & 45 Gentes descendat. Negat igitur Apostolus omnes qui ex Israele trahunt originem, censeri inter Israel. id est in gente illà quæ in fœdere Dei comprehenditur. Ait denique Israelitas non ex genere, sed ex electione æstimandos, ascendens nimirum ad primariam causam, id est electionem æternam, quum alibi aliquoties in eodem argumento hæreat in causis proximis, puta vel in fide, vt Galat.3.a.7, vel in fidei fructibus, vt suprà, capite 2.d.28 & 29.

50 7 In Isaac vocabitur tibi semen, ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα. Id est, Isaac tibi erit verus ac germanus filius, ac proinde tuæ benedictionis hæres. Nam quia pater in filio quodammodo resurgit, & filius ex patris nomine dicitur, ideo ex Hebræorum idiotismo, dicitur semē patris vocari in eo quem gignit. id est filii respectu. Itaque qui ἐν Ἰσαὰκ conuertere maluerunt Per Isaac, vel ex Isaaco, haud scio an hunc Hebraismum intellexerint, quem necesse fuit integrum seruari, vel longiore ambitu verborum describi. Videntur autem (quod eo- 55 rum pace dixerim) eo decepti quòd sequenti versiculo videtur hæc ita explanare Paulus quasi non tam de ipso Isaaco quàm de eius posteritate sint intelligēda, quam videlicet Dominus prætérito Ismaelis semine, sit amplexus. Atqui historiæ series ostēdit de ipso Isaaco & Ismaele illic agi, vbi hæc dicit Dominus: & liberæ Dei electioni probandæ multo magis idoneum est argumentum ab Isaaco & Ismaele, tanquam sigularibus exemplis, sumptū, quàm si vtrunque illorū dicamus cum suis posteris cōprehendi. Itaque necesse est (opinor) vt cōstitua- 60 mus Paulū in proximo versiculo non propriè explicare hoc Mosis testimoniū, sed potius doctrinæ summam

proponere quã ex Domini oraculo collegit. Nam si Dominus ex duobus Abrahami filiis vno præterito alterũ demum pro filio vult haberi, efficitur, non omnes qui ex Abrahamo generãtur, censeri in filiis. Deinde (quod Paulus in versiculo 9 probabit alio oraculo) si Isaac non ideo electus est quia natus erat ex Abrahamo, sed cõtrà ideo natus est ex Abrahamo quia Dominus illum dedit Abrahæ, consequitur, titulum illum seu ius filii nulla re alia niti quàm gratuita Dei voluntate, quæ vt tempore ita etiam ordine omnia antegreditur.

	Græce		Beza		Vulgata
Gal. 4. d. 28	Τουτέστιν, οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας λογίζεται εἰς σπέρμα.	8	Hoc est, non qui filii carnis, ii filii Dei: sed qui *sunt* ‖ filii promissionis, cẽsentur in semine.	8	*Id est, nõ qui filij carnis, hi filij Dei: sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine.*
Gen. 18. b. 10	Ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος, Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ ἔσται τῇ Σάρρᾳ υἱός.	9	Promissionis enim sermo hic est, ‖ Hoc ipso tempore veniam, & erit Saræ filius.	9	*Promissionis enim verbum hoc est, Secundũ hoc tempus ueniam, & erit Saræ filius.*
Gen. 25. c. 21	Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ Ῥεβέκκα, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα Ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡμῶν.	10	Neq; *hic* solũ, ‖ sed Rebecca, quũ ex vno cõcepisset, *nẽpe* ex Isaac patre nostro, *hæc experta est*	10	*Nõ solùm autẽ, sed & Rebecca, ex uno concubitu habẽs Isaac patre nostro.*
	Μήπω γὰρ γεννηθέντων, μηδὲ πραξάντων τι ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις μένῃ οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος,	11	Nondũ enim natis *pueris*, quũ nihil fecisset boni vel mali, vt propositũ Dei quod *est* secundũ *ipsius* electionẽ, *id est* nõ ex operibus sed ex vocante, *firmum* maneret,	11	*Quũ enim nondũ nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, ut secundũ electionẽ propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex uocante,*

8 Filii carnis, τὰ τέκνα τῆς σαρκός. Quũ alibi soleã τέκνα liberos interpretari, ego aliquoties in hoc argumẽto malui filios cõuertere, vt amphibolia vitarem. Vocat autẽ filios carnis ex Hebræorũ idiotismo, eos quorum Abraham non alia ratione pater est quàm ea ipsa qua solent consueto naturæ ordine homines ex hominibus gigni. Iis autẽ opponuntur filii promissionis .i. quos Deus dat Abrahæ, quia sic illi visum est, vt eos in illo Abrahæ semine adoptet, per quod & ipse Abraham & eius germana posteritas cælestis hæreditatis fit particeps. Qui verò promissionis filios interpretantur, eos qui per fidem amplectuntur promissionem, dicunt quidem quod res est, sed non satis apposite loquuntur. Neque enim Paulus hoc loco filios Abrahami à cæteris distinguit fidei nota, vt suprà, cap. 4, & ad Gal. cap. 3. sed de primaria causa .i. de ipsius fidei fonte, gratuita videlicet electione, differit. Cẽsentur, λογίζεται. Vulg. Æstimãtur. Eras. Recẽsentur. Vide Mar. 15. c. 28, & suprà, 4. a. 4.

10 Neque *hic* solùm, οὐ μόνον δέ. Alterum argumentum petitum ex Esau & Iacobi exemplo, quorum hic dilectus fuit, hic verò odio habitus, nullo personarum aut operum respectu, sed quia sic Deo visum est. Vulg. Non solùm autẽ, perobscuré. Itaque in quibusdam exẽplaribus legitur, Neque solùm *illa*. Eras. Non solùm autẽ *hoc*. Ego verò malui supplere pronomen masculinũ, quòd posterius illud exemplum delecti alterius ex duobus filiis, multo commodius videatur ad Abrahamum vtriusque patrem quàm ad Saram alterius tantùm matrem referri. Quod autem attinet ad hoc dicendi genus Paulo familiare, vide suprà, 5. a. 3. Quum ex vno concepisset, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα. Ad verbum, Quum ex vno semen haberet: in vtero videlicet retentum. Nam κοίτην hoc loco honestè vocat non torum, neque concubitum, sed semen ipsum, ex Hebræorum idiotismo: qui à consequẽti שכבה semẽ vocant, à verbo שכב quod cubare significat. Itaque dicitur vir נתן שכבתו .i. (vt Græci interpretes conuertunt, Leuit. 18. d. 22, item 20. c. 15, & Num. 5. c. 20) κοίτην vel κοίτασιν δίδωσι, ac proinde hìc à Paulo dicitur mulier simili ratione κοίτην ἔχειν quando semen retinuit. quod vno concipiendi vocabulo optimè ac penè ad verbũ exprimitur. Vulg. Ex vno cõcubitu habẽs, deprauata lectione, pro cõcubitũ habẽs, vt rectè annotatũ est ab Erasmo. Nã alioquin nemo nõ videt dicendũ fuisse ἀπὸ μιᾶς κοίτης ἔχουσα, ita vt ἔχειν accipiatur pro cõcipere & grauidã fieri. Est itaque manifestè deprauatus hic locus à quopiã Græcæ linguæ prorsus ignaro: & siue concubitu, siue cõcubitũ legas, minimè appositã esse interpretationẽ liquet ex iis quæ diximus. Erasmus igitur maluit interpretari, Ex vno conceperat, rectè quidẽ vsus cõcipiendi verbo, quanuis rationẽ non tradat cur κοίτην ἔχειν accipiatur pro cõcepisse: sed ita vt satis appareat (quod tanti viri pace dictum velim) ipsum non intellexisse quæ sit istorũ verborũ structura, & nonnihil etiã obscurasse Pauli sententiã. Nam certè si ita conuertas, necesse [illegible] particulam causalem in proximo versiculo ita explices quasi rationem reddat cur Rebecca ex vno conceperit. quod quàm sit absurdum, nemo non videt. Deinde quod ἔχουσα positum putat pro ἐχούσης absoluta constructione, quanuis à grammaticis obseruetur in Attica dialecto, tamen hoc loco planè est violentum. quia sequens particula causalis prorsus ostendit supplendum esse aliquid consentaneum, sicut nos fecimus, vt plena sit ac perfecta sententia, cuius ratio subtexatur. *Nempe* ex Isaac, Ἰσαάκ. Addidi particulam Nempe hoc etiam in loco, vt planius fieret ista cum ἑνὸς cohærere. Nam quod nonnulli referunt ad Iacobum filium, non autem ad Isaacum patrem, eiusmodi est vt ne refutatione quidẽ indigeat. Et quod apud Ambrosium legitur, Isaac patrem nostrum, manifestè deprauatum esse apparet, vt obseruauit Erasmus. Nec enim Rebecca genuit Isaacum, sed ex eo sustulit gemellos Esau & Iacobum.

11 Nondum enim natis *pueris*, μήπω γὰρ γεννηθέντων. In vno codice additum inuenimus αὐτῶν, ipsis, pronomen affixum, quod Hebræi dicerent בטרם הולדם, ante nasci ipsos, etiamsi non præcessit antecedens. Sed vsitatius est nobis quod suppleuit Erasmus. Est enim hæc eclipsis Hebræis familiaris, apud quos verbale nomen (quod vocant) includi dicitur in ipso verbo. vt dicturus fuerit Paulus Hebraicè scribens טרם נולדו.

Vel mali, ἢ κακόν. Ergo non minus in reprobationis decreto remouetur omnis consideratio personarum vel operum quàm in electione, quum hæc duo opposita sint, & de Esau reiecto non aliter loquatur Apostolus quàm de Iacobo electo, sicut apparet ex versu 18. Quòd siquis excipiat, sic loqui Apostolum quoniam reipsa constituit Deus homines eligere vel reiicere antequam boni vel mali sint, imò etiam antequam sint, quum eius propositum sit ab æterno: sed tamen idcirco eligere quoniam præuidet eligendorum fidem & bona opera, & idcirco reprobare quoniã præscit reprobandorũ incredulitatẽ & mala opera: respondeo, huius dicti futilitatẽ cũ ex aliis multis, tũ verò maximè ex sequenti obiectione manifestissimè intelligi. Nã certè si hoc ita esset, neutri haberẽt de quo cõquererẽtur, ac proinde nullus esset sequẽtibus obiectionib' locus. qua de re audiamus ipsũ Augustinũ, nequis nos existimet ex nostro sensu loqui. Sic igitur ille Enchiridio ad Laurẽtiũ, cap. 98, Sẽtiẽ

Paulus quemadmodũ posset hoc quod dictum est permouere eos qui penetrare intelligẽdo non possunt hanc altitudinem gratiæ, Quid ergo dicemus? ait: nunquid iniquitas est apud Deum? Absit. iniquum enim videtur vt sine vllis bonorum malorumve operum meritis, vnum Deus diligat, oderitque alterum. Qua in re si futura opera, vel bona huius, vel mala illius, quæ vtique Deus præsciebat, vellet intelligi, nequaquam diceret EX OPERIBVS, sed EX FVTVRIS OPERIBVS: eóque modo istam solueret quæstionem, imò nullam quam solui opus esset, faceret quæstionem. Sed & idem August. quum aliquãdo scripsisset præuisam fidem esse electionis causam, postea lib. Retract. 1. cap. 23, Illa, inquit, non scripsissem si fidem non minus quàm bona opera, Dei donum esse intellexissem. Propositum Dei quod *est* secundum *ipsius* electionẽ, ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις, id est, Dei decretum quod proficiscitur ex ipsius mera voluntate, qua illi visum est, vno præterito, alterum assumere, &c. Vulgata & Erasmus, Secundum electionem propositum Dei, neglecto articulo.

Id est non ex operibus, sed ex vocante, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος. Quidam hæc connectunt cum verbo τεθέντα: sed (nisi vehementer fallor) res ipsa ostendit Paulum voluisse his verbis explanare quid valeret electionis vocabulum. quamobrem etiam adieci explanatiuam particulam Id est. quam expositionem si Sophistæ satis attentè considerassent, nunquam eo dementiæ venissent vt præscientiam futurorum substernerent electioni vel reprobationi, id est vt omnia peruerterent: quum contrà totus sit Paulus in eo vt probet Propositum omnes causas antegredi, & nihilominus Deum esse iustum. *Firmum* maneret, μένῃ. Verbum manendi hoc loco respondet verbo Hebræo קם, vt Esa. 46. b. 10, quod significat perstare & firmum permanere. Idcirco verò in vltimum locum hæc reieci ne hic versiculus possit deinceps perperam distingui, quasi videlicet Non ex operibus sed ex vocante, cum sequente verbo Dictum est, cohæreant.

	Græce		Beza		Vulgata	
	Ἐρρήθη αὐτῇ, Ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.	12	Dictum est ei, ‖ Maior seruiet minori.	12	*Dictũ est ei, Quia maior seruiet minori.*	Gen. 25. c. 23
	Καθὼς γέγραπται, Τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαῦ ἐμίσησα.	13	Sicut scriptum est, ‖ Iacob dilexi, Esau verò odio habui.	13	*Sicut scriptum est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*	Malach. 1. a. 2
	Τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; Μὴ γένοιτο.	14	Quid igitur dicemus? Nũ iniustitia *est* apud Deum? Absit.	14	*Quid ergo dicemus? numquid iniquitas apud Deum? Absit.*	
	Τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει, Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω.	15	Nã Mosi dicit, ‖ Miserebor cuius misertus fuero, & cõmiserabor quẽ cõmiseratus fuero.	15	*Moysi enim dicit, Miserebor cui misereor: & misericordiam præstabo cui miserebor.*	Exo. 33. d. 19

13 Iacob dilexi, τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα. Videri poterat Apostolus, nisi hoc addidisset, non satis apposite citasse alterum Mosis locum. Neque enim valet consequutio, Seruiet maior, ergo reiectus est à Deo, nisi ostendas seruitutem istam à Dei odio profectam. Et vicissim nisi minoris imperium cõiunctum est cum Dei beneuolẽtia, non consequetur Iacobum fuisse electũ, quoniã fratri dominatus est. Sunt autem omnium hominum ineptissimi qui contendunt hoc exemplum ad res terrenas spectare, nec animaduertunt Paulum id assumere de quo satis constabat, nempe terram Chanaan non id fuisse propriè quod Deus Abrahamo & ipsius posteris promisit, sed typum duntaxat & figuram veræ & æternæ promissionis, cælestis nimirum hæreditatis: sicut docet Apostolus vndecimo capite epistolæ ad Hebræos. Rectè igitur Paulus non de rebus terrenis sed cælestibus agens, vt probaret electionem Dei esse liberam, & ab ipsius proposito manare, ex seruitute odium Dei in Esau, ex dominio amorem eiusdem in Iacobum colligit, Malachiam vt optimum Mosis interpretem sequutus.

14 Num iniustitia, μὴ ἀδικία. Qui putant Deo obiici iniustitiam in eo quòd cum paribus impariter agit, non satis apposite loquuntur. Obsecro enim si rex quispiam ex duobus similiter facinorosis vni gratiam faciat, alterum agat in crucem, an erit propterea προσωπολήπτης, & vlla erit iniquitatis species in eo quòd in istum animaduertat? Imò siqua hic esset iniquitas, non in eo esset quòd istum puniat, sed in eo potius quòd non etiam illum puniat. Itaque non esset Apostolo asserenda Dei iustitia in reproborum exitio, sed potius in electorum salute. Et tamen videmus eum vtrinque asserere Dei iustitiam: ex quo consequitur hãc obiectionem ita intelligendam esse vt Deus vtrinque statuatur iniustus. Sic igitur explicandus est hic locus. Dixerat Apostolus Deum, nulla habita dignitatis vel indignitatis ratione, destinare odio & amori quoscunque liberet. Hoc verò iniquissimum videtur humanæ rationi, quæ statuit causas impellẽtes ad odium vel amorem in ipsis personis positas esse oportere, ne digni odio amentur, & digni amore exosi fiant: ideóque vellet hominum merita prius à Deo considerari, ac postea demum vnumquenque pro suis meritis odio vel amori destinari. Hæc est obiectio cui respondet Apostolus.

15 Nam Mosi dicit, τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει. Interposita particula ABSIT satis indicat à Paulo subiici quæ sequuntur, vt Dei iustitiam asserat aduersus illam iniustitiæ obiectionem. Itaque nullo modo audiendi sunt Origenes & Hieronymus, nec quicũque eos sequũtur, qui putãt omnia ista vsque ad hæc verba, Imo verò, ô homo, dici in aduersarii persona. Cuius misertus fuero, ὃν ἂν ἐλεῶ. Vulgata, Cui misereor. Erasmus, Cuiuscunque misereor. Sed præterquam quòd in Hebræis vtroque loco seruatur idem tempus futurum, particula ἂν docet hoc explicandum esse per futurum exactum quod vocant. Sicut autem vsus est Græcus interpres duplici verbo ἐλεῶ & οἰκτείρω, sic etiam Moses vsurpat חנן & רחם, quorum prius significat gratia & fauore prosequi: alterũ verò veluti materna (id est summa) misericordia complecti, pro quo sæpe dicũt Euangelistæ σπλαγχνίζεσθαι. Cæterùm hæc summa est respõsionis Pauli, Quãuis Deus absque vllo qualitatũ respectu, amori destinet .i. eligat, & odio destinet .i. reprobet, quoscũque illi libuit, tamẽ procul eũ abesse ab omni iniustitia, quoniã inter æternum Dei decretũ & eius decreti exequutionẽ sunt causæ subordinatæ, quibus electos ad salutẽ adducit, & reprobos iustè damnat. Electos enim seruat per misericordiã, reprobos damnat per indurationem. Neutris igitur facit iniuriam, quoniam vtrique digni sunt exitio. Misericordia enim miseros electos fuisse ostendit, ac proinde dignos qui propter peccatum perderentur: induratio verò peruersitatem præsupponit in qua iustè indurantur reprobi. Itaque Deus nec in suorum electorum salute potest iniustitiæ argui, quos sola bonitate eligit: nec in reproborum damnatione vt iniquus reprehendi, quum iure damnet induratos. Siquis autem roget cur hos potius quàm illos odio vel amori destinarit, reuocat nos Paulus ad ipsius voluntatem, quæ certè non potest, ne hominibus quidem iudicibus, iniusta idcirco censeri quòd aliquos tantùm à damnatione excipiat. Nam qui potest esse iniustus in nonnullis tantùm per misericordiam seruãdis, qui, etiamsi omnes induraret & perderet, meritò id faceret? Nec verendum est ne is peccet in delictu cuius voluntas est ipsa iustitiæ regula. Hæc est huius respõsi summa: quod quum sit planissimum & certissimum, & claris Scripturæ testimoniis distinctè à

Paulo comprobatum, miror inueniri potuisse qui nodum in scirpo quærerent, & in clarissima luce tenebras cogitarent.

Ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ.

16 Nempe igitur *electio* non est eius qui velit, neque eius qui currat, sed miserentis Dei.

16 *Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.*

Exo.9.d.16

Λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ, Ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ.

17 Dicit enim Scriptura Pharaoni, ‖ Ad hoc ipsum excitaui te vt ostendam in te potestatem meam, & vt annuntietur nomen meum in tota terra.

17 *Dicit enim Scriptura Pharaoni, Quia in hoc ipsum excitaui te ut ostendam in te uirtutem meam: & ut annuntietur nomen meum in uniuersa terra.*

Ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκληρύνει.

18 Itaque cuius vult miseretur, quem autem vult, indurat.

18 *Ergo cui uult miseretur, & quem uult indurat.*

16 Nempe igitur *electio* non est eius qui velit, ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος. Vulgata & Erasmus, Itaque non est volentis: sed vt planior esset oratio, præstitit supplere quod deerat explendæ constructioni. Cæterum hæc dici in aduersarii persona, non rectè censuit Chrysostomus, quum sint verba Pauli, hanc conclusionē elicientis ex Mosis testimonio, Deum ad misericordiam à seipso solo impelli, siue (vt ait Iohannes) nos priorem deligere, ac proinde summè bonum sese declarare in electorum salute, nedum vt sit iniustus. Voluntatem autem appellat cogitationem & conatum animi, cursum verò bona opera. Excludit igitur Apostolus hæc omnia, quatenus videri possent causæ Deum ad nos eligendos impellētes: ac meritò quidē, quū ordine causarū Deus prius gratis eligat, deinde in electis operetur & velle & perficere. Malui autem τοῦ θέλοντος vertere Eius qui velit, quàm Volentis, ne quis putet nomen Dei esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendum: perinde acsi diceret Paulus, nō esse Dei volentis, nec Dei currentis, sed Dei miserentis: quæ sententia est prorsus inepta.

17 Dicit enim Scriptura Pharaoni, λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ. id est, Deus in Scriptura sic alloquitur Pharaonem, vel Scriptura sic Deum inducit alloquentem Pharaonem, vt Galat. capite 3.d.22, dicitur Scriptura conclusisse omnia sub peccatum: quod magis propriè tribuitur ipsi Deo infrà, capitis vndecimi, v. 32. Iam autem alterum membrum aggreditur Apostolus, id est reprobationis decretum, in quo etiam ostendit nullam esse iniustitiam, quamuis sola Dei voluntate nitatur. Ac primò quidem ostendit rem ita se habere, id est Deum quos libuit exitio destinare, prolato ipsius Dei de Pharaone testimonio, ex Mose. Deinde ab optimo fine consilii diuini colligit eiusmodi consilium non posse non videri optimum, nedum vt sit iniustum. Tertio demum loco, quū inter reprobationis decretum & eius exequutionē, (id est reproborū exitium) intercedat induratio, quæ peruersitatem illorum præsupponit, colligit, Deum non posse iniustum in damnandis reprobis videri, quia nonnisi exitio dignos condemnat. Excitaui, ἐξήγειρα. Id est feci vt existeres, העמדתיך. Est enim hoc omnino ad primā Pharaonis creationē referendū, vt apparet etiā ex verbo ποιῆσαι, quo mox vtitur Apostolus ver. 21. Itaque nihil est impurius Origene in tota istius argumēti tractatione. Alii cōuertunt Exexi te, in regnū videlicet, sed quum nihil simile hîc addatur, & simpliciter dicatur Deus Pharaonem ἐξήγειρα, requiro simile exemplum in quo idem verbum accipiatur pro Euehere. Deinde (vt tale exemplum inueniri possit) quis tam est cæcus vt non videat ex sequēte cōclusione, Paulum vsque ad fontem ipsum (id est ad propositum Dei) progredi? Alii malunt interpretari Obfirmaui te, quia in cōclusione fit mentio indurationis. Sed necesse est vt altius, i. ad Dei voluntatem, ordine ista omnia antecedentem, conscendamus. neque hanc interpretationem admittit verbum ἐξεγείρειν. Græcus autem interpres apud Mosen cōuertit διετηρήθης, seruatus es. Cui interpretationi fauet Chaldaica paraphrasis, & Hebræorum interpretum sententia. Sed non video cur meliorem interpretē quæramus quàm Paulum. i. ipsum eundem Spiritum sanctum, per os tum Mosis tum Apostoli loquentem. cui verò hæc ratio non satisfecerit, eum sinam cum ratione insanire. Est autem notandum in verbo Excitandi com prehendi Indurationem. Respicit enim Apostolus ad totam Pharaonis historiam, in qua sæpissime inculcatur verbum ipsum Indurandi. Non fuit autem necesse hanc integrā historiam omnibus notam repetere, ideóque satis fuit Apostolo vnicum testimonium commemorare, quod erat maximi momenti. Nisi verò hoc obserues, videbitur Paulus in proximo versiculo vitiosa collectione vti, id est plus colligere quàm ferat antecedens.

18 Itaque, ἄρα οὖν. In his verbis est conclusio præcedentis responsionis, quæ & ipsa est bimembris, sed imperfectè enuntiata. Dicendum enim fuisset, Ergo cuius vult miseretur, & quem vult indurat, & proinde nulla est in eo iniustitia. Sed quod deest, facilè intelligitur ex proposita quæstione, vt necesse non fuerit exprimere. Res autem ipsa ostendit eos valde hallucinari qui ne videantur indurationem tribuere voluntati Dei, volunt hæc dici non à Paulo, sed ab aduersario qui superius Pauli responsum oppugnet ab absurdo. Primùm enim quum sit eadem contrariorum disciplina, si absurdum & falsum esset posterius membrum quo dicitur Deus quos vult indurare, absurdum esset etiam prius, quo dicitur quorum vult misereri. Deinde in proximo versiculo manifestè notatur personæ discrimen, sicut etiam suprà, ver. 14, vt sanè mirer inueniri potuisse qui hoc loco quererentur de Pauli obscuritate, quum adeo planè ac perspicuè loquatur vt nihil suprà. Denique si hæc conclusio esset impia & absurda, vt nōnulli volūt, Apostolus certè illam refutasset. Atqui tantum abest vt eam refellat vt contrà tanquam verissimam defendat ver. 21, & deinceps. Cuius vult, ὃν θέλει. Id est, quem ei libuit amori suo destinare, idque ideo tantùm quia illi libuit. Itaque prorsus peruertunt Apostoli sententiam qui præuisam fidem vel opera faciunt æternæ electionis causam. Nec aliter explicandum est idem verbum θέλει in opposito membro. Indurat, σκληρύνει. Id est, inquit impurissimus Origenes, vtitur eorum malitia ad emendationem cæterorum, & dicitur eos indurare quia non vult subitò eos vlcisci, sed potius vti pœnis paulatim ingrauescētibus. Perinde, inquit sophista Pighius, acsi lenis dominus quispiā vidēs seruos sua lenitate fieri deteriores, dicat, Ego vos perdidi, ego vos corrupi: nihil aliud significās quàm se illos non castigasse, & illos propterea factos fuisse deteriores. Atqui, si res ita haberet, & hoc discrimē inter electos & reprobos, in ipsis esset positū, id est si Deus propositi sui regulā sumeret ex præuisis vniuscuiusq; meritis, causa nulla esset cur diceret Apostolus, Tu quis es qui Deo responsas? nec vllus esset iis obiectionibus locus quas hoc loco refellit Apostolus: sed alia non minus absurda cōsequerentur, vt in nostro aduersus Castelliōē libello pluribus ostendimus. Sunt ergo qui Indurat interpretantur, Permittit vt seipsos indurent: quasi videlicet

cet opposita sint permissio & voluntas. Atqui nusquam ita loquitur Dominus: & cuiusmodi index erit Deus si indurationem quæ inter iustas peccati pœnas optimo iure numeratur, non decernit, non peragit, sed otiose permittit? & quis tandem permissionem opponet voluntati, nisi qui Deum arbitrabitur vel otiosum vel inuitum aliqua permittere? Atqui nec otiosus Deus, Deus est: nec item Deus est omnipotens qui iubitus aliquid sinit. Restat ergo vt quod permittit, volens permittat, ac proinde istam distinctionem falsam & inanem esse concludamus, vt quidem in scholis solet vsurpari. Ergo, inquies, Deus est author malorum. Hoc ergo verò pernego. Iustum enim est quicquid agit, etiam quum peccant eius instrumenta. Reipsa igitur Deus quos vult indurat: non quidem nouam aliquam malitiam eis ingenerando, sicut in electis nouas vires efficit quum eos immutat: nec etiam eos cogendo, quum nemo nisi volens peccet: sed primùm quidem iam corruptos magis ac magis deserendo, deinde eos cupiditatibus cordium suorum, & Satanæ quoque efficaciter tradendo. Sed (inquies) si hæc est eius voluntas, ita vt pereant quos indurauit, (sit enim omnino quicquid vult) cur induratis succenset? Hæc est verò obiectio altera pro reprobis, cui statim respondebit Apostolus.

Ἐρεῖς οὖν μοι, Τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε;

19 Dices ergo mihi, Quid adhuc succenset? nam voluntati illius quis restitit?

19 *Dices itaque mihi, Quid adhuc queritur? uoluntati enim eius quis resistit?*

Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, Τί με ἐποίησας οὕτως;

20 Imò verò, ô homo, tu qui es qui ex aduerso responsas Deo? ‖ num dicet figmētum fictori, Cur me talem fecisti?

20 *O homo tu qui es qui respondeas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxerit, Quid me fecisti sic?*

Esaie 45.b.9

Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;

21 ‖ Annon habet potestatem figulus in lutum, vt ex eadem massa faciat aliud quidem vas ad decus, aliud verò ad dedecus?

21 *Annō habet potestatem figulus luti, ex eadē massa facere aliud quidem uas in honorē, aliud uerò in contumeliam.*

Sap.15.b. Ierem.18.a.6

19 Succenset? μέμφεται. Vulgata, Queritur. quæ interpretatio imposuit Aquinati, quasi scriptum sit Quæritur à verbo quæro, vt Erasmus annotat, qui vertit Conqueritur. Ego malui imperiosius verbum vsurpare. Restitit, ἀνθέστηκε. Vel, vt Vulgata & Erasmus, Resistit. multa enim verba sunt apud Græcos quæ in præteritis habent præsentis significationem. Dicitur autem voluntati Dei nemo restitisse, id est nemo impedire vnquam potuisse quominus fieret quod semel Deus decreuit. Nam alioqui si voluntatem Dei accipias pro iis quæ facienda præcepit in Lege, totidem resistunt huic eius voluntati quot sunt ipsius Verbo rebelles. Et Satan quoque cum suis quotidie conatur Dei consilia impedire, sed frustra.

20 Imò verò, μενοῦνγε. Vulgata hanc particulam prætermisit. Erasmus, Atqui interpretatur, non satis expressē. Est enim aduersatiua hoc in loco, vt rectè tradidit doctissimus Budæus: sic Luc. capite 11. d. 28. Est autem in primis obseruandum, Apostolum in his responsionibus concedere vtrunque aduersarii antecedens, Dei voluntate videlicet quos illi libuit indurari, & isti volūtati resisti non posse: sed negare consequens, Deum videlicet propterea immeritò succensere. Primùm igitur aperit Apostolus omnium istarum responsationum veram ac propriam causam, quoniam nimirum homines nullam in Deo sapientiam agnoscunt nisi quam vident cum humano iudicio cōsentire, & (vt superbi sunt) putant Deum non posse effugere tyrannicæ crudelitatis crimen si ex mera voluntate quosdam saluti, quosdam exitio destinet. Reuocatos igitur homines ad diuinæ maiestatis & humanæ imbecillitatis considerationem, præparat ad sequentes responsiones.

Qui ex aduerso responsas, ὁ ἀνταποκρινόμενος. Vulgata, Qui respondeas, non expressa verbi Græci significatione. Erasmus, Qui ex aduerso respondes. Mihi magis arrisit verbum Responsandi, quod in vitio ponitur, & crebris illis obiectionibus optimè conuenit.

21 Annon habet, &c. ἢ οὐκ ἔχει. Prima ratio à comparatis sumpta. Quis enim eum ferat qui Deo iustissimo & sapientissimo opifici minus in opificio suo tribuendum putet quàm figulo impurum lutum pro suo arbitrio tractanti? In lutum, τοῦ πηλοῦ. Vel, luti. Mirè autem quadrat hæc similitudo primæ illi humani generis creationi. Ex eadem massa, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος. Qui Massæ nomine humanum genus corruptum intelligunt, mihi non satisfaciunt in huius loci explicatione. Primùm enim mihi videtur nomen illud informis materiæ ne condito quidem humano generi, nedum iam corrupto satis conuenire. Deinde si genus humanum vt corruptum considerasset Apostolus, non dixisset quædam Vasa ad decus, quædam ad dedecus facta: sed potius quum omnia vasa ad dedecus essent comparata, alia in isto dedecore relicta, alia verò ab hoc dedecore ad decus translata. Postremò, nisi Paulus ad vltimum vsque gradum conscendat, non satisfecerit obiectæ quæstioni. Semper enim quæretur, ista corruptio temerē ne euenerit, an verò secundum Dei propositum, ac proinde difficultas eadem recurret. Dico igitur Paulum elegantissima [illegible] similitudine adhibita, ad æternum vsque propositum Dei conscendere: qui antequam humanum genus c[illegible] iam tum & in quibusdam quos nouit, per misericordiam seruandis, & in quibusdam, quos etiam nouit, iusto iudicio perdendis, gloriam suam illustrare, pro suo iure & mera voluntate decreuerit. Et certè nisi ita esse statuamus, maxima iniuria Deus afficietur, quia nec satis sapiens fuerit qui prius homines cōdiderit, & corruptos sit intuitus, quàm quorsum eos conderet constituerit: nec satis potens si quum aliud de iis consilium cepisset, ab alio fuit impeditus quominus quod volebat assequeretur: nec satis constans, si volens & vltro, post corruptum opificium suum, nouum consilium cepit. Ad decus, εἰς τιμήν. Id est vsus honestos. Nam sæpe iam annotauimus appellatiua pro adiectiuis poni apud Hebræos. Sic autem malui interpretari quàm ad honorem, vt seruarem paronomasiam τιμῆς & ἀτιμίας. Cæterum quoniam aduersarius acquiescens iis quæ de misericordia dicta fuerant, de altero tantùm membro, id est de reprobis litigabat, ne quis miretur Paulum in hac responsione non minus meminisse vasorum ad decus quàm vasorum ad dedecus, respondeo, id quoque factum fuisse sapientissimè, vt ostenderet eandem esse vtriusque membri rationem, ac proinde ineptos & importunos esse qui Dei iustitiam in vno membro fateantur, in altero non agnoscant.

Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν, καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν·

22 Quid si verò volens ostēdere iram, & notam facere potentiam suam, pertulit multa lenitate vasa iræ, coagmentata ad interitum:

22 Quòd si Deus volens ostendere irā, & notam facere potētiā suā, sustinuit in multa patientia vasa iræ aptata in interitum:

Καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν;

23 Et vt notas faceret diuitias gloriæ suæ erga vasa misericordiæ, quæ præparauit ad gloriā?

23 Vt ostēderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ quæ præparauit in gloriam:

Οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνῶν.

24 Quos etiam vocauit, *nimirū* nos non solùm ex Iudæis, verumetiam ex Gentibus.

24 Quos & vocauit, non solùm ex Iudæis, sed etiā ex Gentibus.

Osee 2.d.23
1. pet.2.b.3

Ὡς καὶ ἐν τῷ Ὠσηὲ λέγει, Καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου· καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην.

25 Vt etiam in Osee dicit, ‖Vocabo populū qui meus nō *erat*, populū meum: & eam quæ dilecta non *erat*, dilectam.

25 Sicut in Osee dicit, Vocabo non plebē meā, plebem meā: & nō dilectā, dilectā: & nō misericordiam consequutā, misericordiā consequutam.

22 *Quid* si verò, εἰ δέ. Ita vsurpari solere interdum has particulas ostendit Budæus ex isto Demosthenis exēplo, Θάρρει, νὴ Δία φήσει τις ἄν· οὐ γὰρ ἔτ' οὐδὲν ὑβρισθήσῃ. εἰ δέ, τότ' ὀργιεῖσθε, νῦν ἀφέντες; id est, Atenim dicet aliquis, Confide, iam securus esto similis iniuriæ. Quid si verò tūncne iram vestram exercebitis in eum quem nunc impunè abire siueritis? Vulgata & Erasmus, Quòd si. Quidam alius, Quid Deus? si volens. Quæ interpretationes ita suspendunt sententiam vt hient omnia. Itaque nonnullis etiā placuit versum 23 connectere cum 30, reliquis à 24 ad 29, per parenthesin inclusis. quæ distinctio prorsus est violenta. Vitaris autem omnia incommoda si ita conuertas vt nos fecimus, doctissimum interpretem sequuti. Erit enim simplex reticentiæ species, in qua subaudiendū erit, Quis Deum propterea possit iustitiæ insimulare, aut dic illi dicere? Est autem in his verbis altera responsio quæ à fine sumitur, & maximi est momenti, quum satis constet actiones ex fine in primis esse æstimandas. Dicit ergo neque exitium reproborū neque salutē electorū esse vltimū finē æterni illius propositi, sed quiddam longè præstantius, ipsius Dei gloriam videlicet, qui suam tum potentiam tum misericordiam ita patefaciat. Pertulit, ἤνεγκεν. Vel, vt Vetus interpres, Sustinuit. Nam τὸ φέρειν idem hoc loco declarare atque πάνυ χαλεπῶς καὶ ὑπομένειν, prorsus liquet ex nomine μακροθυμίας adiuncto. Augustinus tamē vti maluit verbo Adferendi: quasi dicatur Deus vasa iræ producere, vel in lucem edere, vel ad pœnā suis gradibus ac paulatim adducere. Sed hæc planè sunt lōgius petita, nec satis appositè dicuntur. Nam quod adfert Erasmus, non esse scriptum ἔφερεν sed ἤνεγκεν, ne refutatione quidem indiget. Est autem hoc quoque mirabile ac planè diuinum Pauli artificium. Nequis enim obiiceret laudabilem quidem esse finem illum, sed non idcirco probari posse tātum rigorem quo ad illum finem perueniatur: occurrit Apostolus, & dicit admirandam esse Dei lenitatem in illis etiam ipsis sustinendis quos exitio destinauit, adeo vt illos multorum etiam beneficiorum faciat participes, & plerunque iram suam in eos non effundat, nisi illorum iniuriis infinitis prouocatus. Lenitate, μακροθυμίᾳ. Vide Mat.18.c.26. Vasa iræ, σκεύη ὀργῆς. Græci σκεύη appellant, vt & Latini vasa, quæcunque instrumenta ad vsum domesticum pertinent. Sed Hebræi præterea suum כלי ad homines ipsos transferunt, vt Gen.49.a.5. quem Hebraismum à Paulo vsurpatum, libenter seruauimus, propter accommodationem similitudinis à figulo sumptæ. Vocat igitur Apostolus vasa iræ eos homines quibus tanquam instrumentis vtitur Deus, demonstrandis suæ seueritatis iudiciis. quibus opponuntur misericordiæ vasa. Coagmentata, κατηρτισμένα. Vulg. Aptata, ἡρμοσμένα. Erasmus, Apparata. i. κατεσκευασμένα. satis rectè, quum sequatur τὸ προετοιμάζειν, & illud verbū sic prorsus vsurpetur Hebr.2.a.3 & 4. Sed tamen videtur Paulus verbo καταρτίζειν vti maluisse, vt in similitudine figuli perseueraret. Dicitur enim de iis qui κατὰ σύνθεσιν aliquid operis faciunt, vt ex partibus totum quippiam componatur. Ac mihi quidem non aliter loqui videntur qui vasa iræ dicunt καταρτίζεσθαι à seipsis, quàm siquis vas aliquod diceret non à figulo sed à seipso fingi. Est enim hoc verbum ad creationem ipsam referendum: quod ni facias, nulla causa erat cur ad Deum ipsum Paulus assurgeret. quanuis exitii veras causas minimè negem in ipsis vasis hærere: iuxta illud, Perditio tua ex te est. Sed Apostolū constat non de salute & exitio, sed de Dei decreto disserere hoc in loco. Vide 2.Pet.2.c.12.

23 Et vt, καὶ ἵνα. Vetus interpres non legit particulam καὶ, quam etiam comperimus deesse in vno vetusto exemplari. Mihi tamen non videtur otiosa, sed complecti alteram causam cur vasa iræ coagmentata seu cōpacta sint à Domino: nempe vt ex eorum interitu Dominus patefaciat quanta vtatur benignitate in eos quos elegit. Diuitias, πλοῦτον. Id est magnitudinem immensam. Vide suprà, cap.2.a.4.

24 Quos etiā vocauit, οὓς καὶ ἐκάλεσεν. Dicendū fuerat potius QVAE neutro genere: sed quia vocandi nomen parum conuenit vasis, habuit Apostolus sententiæ rationem potius quàm verborum: & quia vasorum nomine (vt paulo antè dixi) homines intelliguntur, vsus est masculino relatiuo, quasi pro σκεύη dixisset ἀνθρώπους. Non dissimilis generis est illud Euripidis in Hecuba, Κατέσχ' Ἀχιλλεὺς πᾶν στράτευμ' Ἑλληνικὸν Πρὸς οἶκον εὐθύνοντας ἐναλίαν πλάτην, accommodata videlicet constructione πρὸς τὸ σημαινόμενον. Sed & fortassis habita est ratio sequentis pronominis ἡμᾶς, vt in illo Ciceronis, Tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus. Cæterùm absoluta disputatione qua asseruit æternam prædestinationem tum in eligendo tum in reprobando, nunc demum incipit ostendere verum ipsius vsum, cuius docet quærendum esse testimonium non in arcano Dei, nec in vlla nostra dignitate, sed in voluntate Dei nobis patefacta, id est in vocatione. Seruat autem eandem methodum quam suprà, ita videlicet vt non [illegible]ικῶς, sed proposito Iudæorum & Gentium exemplo, doctrinæ vsum velut oculis subiiciat. *Nimirum* nos, ἡμᾶς. Rectè omnino suppleuit Erasmus particulam exegeticam, quòd alioquin sit obscurius hoc dictum. Non solùm ex Iudæis, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων. Non dicit vocatos fuisse tum Iudæos tum Gentiles, sed aliquos ex Iudæis & aliquos ex Gentibus. Itaque non quælibet vocatio potest pro electionis testimonio accipi, sed ea demum quæ est efficax, id est quæ fide apprehenditur, vt mox explicabit versu 30.

25 Et eam quæ dilecta non *erat*, dilectam, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. In vetere tralatione additur, Et non misericordiam consequntam, misericordiam consequutam, id est καὶ τὴν οὐκ ἠλεημένην, ἠλεημένην,

quod quidem propius accedit ad Hebraicam veritatē, quæ habet ורחמתי את לא רוחמה, id est miserebor Lo-ruhamæ, id est eius quæ fuit misericordia destituta. Sed si hoc posterius legas, alterum redundabit: neque dubito quin duorum alterum irrepserit ex margine in contextum.

Osee 1.d.10

Καὶ ἔσται, ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἐρρήθη αὐτοῖς, Οὐ λαός μου ὑμεῖς, ἐκεῖ κληθήσονται υἱοὶ Θεοῦ ζῶντος.

26 Et erit, in loco vbi dictum fuerat eis, ‖Non populus meus vos, illic vocabuntur filii viuētis Dei.

26 Et erit, in loco ubi dictum est eis, Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viui.

Esa. 10.c.22

Ἠσαΐας δὲ κράζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ, Ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται.

27 Esaias autem clamat super Israel, ‖*Etiamsi* fuerit numerus filiorū Israel vt arena maris, reliquiæ seruabuntur.

27 Esaias autem clamat pro Israel, Si fuerit numerus filiorū Israel tāquam arena maris, reliquiæ saluæ fient.

Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς.

28 Rem enim conficiet, & concidet cum iustitia: quoniam rē concisam peraget Dominus in terra.

28 Verbum enim consummans & abbreuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terram.

Esa.1.a.9

Καὶ καθὼς προείρηκεν Ἠσαΐας, Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὡμοιώθημεν.

29 Et sicut prius dixit Esaias, ‖Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, facti fuissemū, vt Sodoma, & Gomorrhæ similes facti fuissemus.

29 Et sicut prædixit Esaias, Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus.

Τί οὖν ἐροῦμεν; Ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κατέλαβε δικαιοσύνην, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πίστεως.

30 Quid igitur dicemus? Gentes quæ non sectabantur iustitiam, apprehendisse iustitiam, iustitiam autem eam quæ *est* ex fide.

30 Quid ergo dicemus? Quòd Gētes quæ nō sectabātur iustitiā, apprehēderunt iustitiā: iustitiā autem quæ ex fide est.

27 Seruabuntur, σωθήσονται. Hebraica veritas habet ישוב בו, id est Reuertētur ex eo, ad Deum videlicet, vt ex eis apparet quæ illic præcedunt. Itaque sententia rectè est expressa.

28 Rem enim cōficiet, λόγον γὰρ συντελῶν. Heb. veritas sic habet כליון חרוץ שוטף צדקה, i. consumptio decreta inūdabit *in* iustitia. Ex collatione igitur ipsa nemo inficiari potest Græcos interpretes neglig ēter admodū hunc locū cōuertisse. Quòd si quis roget cur nihilominus Apostolus ea interpretatione sit vsus: respondeo, meritò id illum fecisse quū ad eos scriberet qui versioni illi assueuerāt: & quod ad sententiam ipsam attinet, cui confirmandæ Paulus hoc testimonium adhibuit, Græci interpretes eam satis integram seruarint. Neque enim aliud significatur tum in Hebræis tum in Græcis quàm Deum omnino constituisse ad extremam paucitatem populum ingratum redigere. Pro consumptione verò & ea quidem decisa λόγον συντελῶν & λόγον συντετμημένον dixerunt Græci, sicut apud eundem Prophetam 28.d.22, eadem vocabula, nēpe כלה ונחרצה, interpretati sunt πράγματα συντετελεσμένα καὶ συντετμημένα, id est res peractas & concisas, adeo vt dubium non sit quin λόγον accipiant pro πρᾶγμα: sicut etiam דבר sæpe apud Hebræos pro re & negotio quocunque accipitur: vt si rem cōsumptionis pro consumptione ipsa dicas. Vulgata, Verbum consummans & abbreuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terra: nimium obscurè, nec satis etiā rectè. Erasmus multo melius, Sermonem enim perficiens & abbreuians cum iustitia: quoniam sermonem abbreuiatum faciet Dominus in terra. Saltem enim oportuit participia illa vt verba, ex Hebræorum idiotismo, interpretari. Sermonem autem seu verbum Origenes & alii eum sequuti, ineptissimè exposuerunt de Euangelii doctrina, quæ ceremonias sustulerit, & postea sit in breuissimum symbolum contracta. Quorsum enim hoc?

29 Prius dixit, προείρηκεν. Vulgata, Prædixit: quod rectè mutatū est ab Erasmo. Significatur enim dūtaxat, hoc dictum posteriore loco citatum extare prius apud Esaiam. Est enim hoc idem petitum ex capite primo, illud verò ex decimo. Sabaoth, Σαβαώθ. Id est exercituum, τῶν στρατευμάτων, vt conuertere solet Aquila, quo epitheto summa potentia Deo attribuitur. Quum autem Græci interpretes (quorum vestigia sequutus est Paulus) Hebræam vocem seruarint, nolui quicquam immutare. Cur autem hæ potissimùm voces in vsu manserint apud exteras etiam gentes, nulla religione factum est, sed quòd frequentissimæ essent in Iudæorū ore, à quibus certum est religionem ad Græcos in primis, deinde à Græcis ad Romanos deuenisse: vnde etiā factum videmus vt ex Græcorum Ecclesia quædam peregrinæ voces in Latinam sint inuectæ, vt Kyrie eleison, Hagios ho theos, &c. Erant igitur ista initio satis nota omnibus ex communi loquēdi vsu: sed quum tam seriò monuisset Corinthios Apostolus ne peregrinæ linguæ sine interprete in Ecclesia vsurparentur, crassa fuit & supina Episcoporum negligentia, quibus ista res curæ non fuit: vnde illud tandem sequutum est vt in ipsis vocabulis potissimùm peregrinis religio fuerit posita, & in magiam mutatus sit Christianismus.

Semen, σπέρμα. Hebr. שריד כמעט, id est reliquias vel tantillas, pro quo Græcus interpres vno verbo dixit σπέρμα, semen, quoniam videlicet in cuiusque rei semine res alioqui mortuæ & extinctæ reuiuiscunt. Itaque ineptissimum sese ostendit Origenes quum de illo semine, i. de Christo, hæc interpretaretur.

30 Quid igitur, τί οὖν, &c. Primùm docuerat potuisse reiici plerosque Iudæos, salua & integra manēte promissione. Deinde & illud probauerat, prædictam fuisse à Prophetis hanc Iudæorum ruinam. Iam verò tādem apertè dicit impletum esse quod prædixerant Prophetæ. Est autem ex hac hypothesi eruenda triplex thesis vniuersalis, quæ ad huius doctrinæ vsum spectat. Vna, ex vocatione efficaci petendū esse nobis testimonium electionis: altera, vocationis efficacitatem ex fide colligi: tertia, veram & propriam exitii causam in ipsis reprobis hærere, quoniam videlicet vocantem non sequantur. Sed quartum axioma adiungendum est, quod & ipsum ex prioribus illis colligitur, quanuis exitii causa in ipsis reprobis hærens sit incredulitas, fidei tamen non posse propriè tribui salutis gloriam, quoniam incredulitas quidem ex nobis est, fides autem non item,

quamuis vtraque sit in nobis: illa videlicet ex natura sponte deprauata, ista verò ex gratia quæ gratis datur, nec propriè seruat, sicut illa propriè damnat, sed in eum respicit qui fit nobis iustitia, quum fide gratis data, gratis etiam apprehenditur. Quæ non sectabantur, τὰ μὴ διώκοντα. Vbi igitur opera præparationis? Sed hoc planè est παράδοξον, Israelitas non assequutos esse quod sectabātur, Gētes autē eò peruenisse quò nō contendebant. Imò notanda etiam est μείωσις in verbis Apostoli. Gentes enim non modò non sectabantur Legem 5 iustitiæ, sed etiam eam fugiebant, atque adeo illi bellum indixerant. Respondeo, mirum non esse Iudæos non esse assequutos quod malè quærebant, quamuis reuera doctrinam iustitiæ, Legem Dei videlicet, sibi seruandam proponerent, sed quasi suis operibus iustificandi. Quòd autem Gentiles qui in suis superstitionibus errabant, ad iustitiam peruenerint, gratuitæ Dei misericordiæ tribuendum est. Cæterùm qui miras Origenis præstigias volet videre, legat quæ in hunc locum scripsit de discrimine inter Sectari & Insectari. 10

	Ἰσραὴλ δὲ διώκων νόμον δικαιοσύνης, εἰς νόμον δικαιοσύνης οὐκ ἔφθασε.	31 Israelem verò qui sectabatur Legē iustitiæ, ad Legem iustitiæ non peruenisse.	31 *Israel verò, sectando Legem iustitiæ, in Legem iustitiæ non peruenit.*
	Διατί; Ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὡς ἐξ ἔργων νόμου. προσέκοψαν γὰρ τῷ λίθῳ τοῦ προσκόμματος.	32 Quare? Quia non ex fide, sed velut ex operibus Legis. offenderunt enim ad lapidem offendiculi.	32 *Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus. offenderunt enim in lapidem offensionis.*
Psal.118.c.22 esa.8.c.14, & 28.d.16 1.pet.2.a.6	Καθὼς γέγραπται, Ἰδοὺ, τίθημι ἐν Σιὼν λίθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου· καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.	33 Quemadmodum scriptum est, ‖ Ecce, pono in Sion lapidē offendiculi & petram offensionis: & quisquis credit in eum, non pudefiet.	33 *Sicut scriptum est, Ecce, pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali: & omnis qui credit in eum, non confundetur.*
	Κεφάλαιον ι'	CAP. X.	CAP. X.
	Ἀδελφοὶ, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν Θεὸν, ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ ἐστιν εἰς σωτηρίαν.	1 FRatres, propensa quidem voluntas cordis mei & deprecatio ad Deum super Israel est ad salutem.	1 *FRatres, voluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad Deum fit pro illis in salutem.*
	Μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν.	2 Testor enim *de* ipsis, eos zelum Dei habere, sed non ex notitia.	2 *Testimonium enim perhibeo illis quòd æmulationem quidem Dei habent, sed non secundū sciētiā.*
	Ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν.	3 Nam ignorantes Dei iustitiam, & propriam iustitiā studentes constituere, iustitiæ Dei non fuerunt subiecti.	3 *Ignorantes enim iustitiā Dei, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti.*

32 Ex operibus Legis, ἐξ ἔργων νόμου. Subaudi, Iustitiam apprehensuri, sectati sunt Legem iustitiæ. Vetus interpres omisit νόμου, quod (inquit Erasmus) additum est vt intelligas de operibus fide ac veritate vacuis. Egregia scilicet annotatio: quasi operibus quæ fidem consequuntur, coram Deo iustificemur, ac non potius quia iustificati, idcirco bene operemur. Sed multo etiam minus est apposita interpretatio Græcorum, qui tradunt particulam ὡς additā vt significetur Iudæorum opera nonfuisse verè opera Legis. Iudæis quoque facit 15 iniuriam Erasmus quòd eos existimet salutem acceptam tulisse suis operibus, exclusa Dei gratia. Nam contrà ex Pharisæi illius oratione apparet, Iudæos de meritis & gratia non aliter sensisse quàm nunc faciunt Sophistæ, qui liberi arbitrii cum Gratia, & fidei cum operibus concursum statuunt.

33 Ecce, pono, ἰδοὺ, τίθημι. Iusta igitur Dei prouidentia hoc decernit & exequitur, etiamsi homines propria malitia impingant. Est autem hoc testimoniū ex duobus Esaiæ locis compositum. Nō pudefiet 20 οὐ καταισχυνθήσεται. Vide infrà, 10.b.11.

IN CAPVT X.

1 Propensa voluntas, εὐδοκία. Vide Luc.2.b.14.

2 Zelum, ζῆλον. Vulgata, Æmulationem. Erasmus, Studium. Vide Ioh.2.c.17. Ergo, dices, aliquis est zelus Dei, non tamen ex notitia: quod si verum est, consequitur bonas (quas vocant) intentiones, simpliciter & 25 ex se, Deo esse gratas. Respondeo, Paulum (sicut res ipsa ostendit) non excusare factum Iudæorum, vt qui dixerit eos non esse iustitiam assequutos, & sese eorū exitiū deprecari. Dico igitur Paulum hoc loco loqui nō simpliciter, sed κατ' σύγκρισιν, & in genere de totius suæ gentis, nō autē de singulorum Iudæorum affectu sic loqui, ac proinde zelum Dei Iudæis tribuere, id est qui ad veri Dei gloriam feratur, sed non recta via, vt non tam in fine ipso quàm in mediis insit vitium, quæ laus nulli alii genti tribui potuit. Sed hanc laudem sciamus eò tantùm 30 valere vt isti quamuis præ iis qui vel Deū verū ignorant, vel cognitū non sequuntur, iusti quodāmodo videri possint, digni sint tamen qui pereant nisi ex gratia seruentur. Vnde enim hic error nisi vel ex natiuo vitio, quod, etiamsi solum fuerit, iustè vlciscitur Dominus: vel etiam ex voluntaria peruicacia?

3 Nam ignorantes, ἀγνοοῦντες γάρ. Ergo ignorātia iuris coram Deo non excusat, præsertim domesticos ciues. Studentes, ζητοῦντες. Vel, Quærentes. Ostendit autem hoc verbum, ad ignorantiam illam accessisse superbiam, quam meritò vltus sit Dominus. Et certè verum illud semper fuit, nihil esse superstitiosis arrogantius, quamuis omnium abiectissimi videri velint. Ideo addit non fuisse subiectos iustitiæ Dei. Nihil enim est quod superbi homines iniquius ferant quàm si videantur cuipiam obstricti. Et quæso qua de re hodie tanta peruicacia certatur nisi vt domitus mundus, falsa illa propriæ iustitiæ opinione reiecta, gratuitam Dei in Christo iustitiam amplectatur? 40

Τέλος γὰρ νόμου, Χριστὸς, εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι.	4 Nam finis Legis *est* Christus, ad iustitiam cuiuis credenti.	4 *(Finis enim Legis Christus, ad iustitiam omni credenti.*	
Μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, Ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.	5 Moses enim describit iustitiam quæ est ex Lege, *his verbis*, ‖ Quòd qui præstiterit ea, viuet per illa.	5 *Moyses enim scripsit, Quoniam iustitiam quæ ex Lege est, qui fecerit homo, viuet in ea.*	Leuit.18.a.5 ezech.20.b.11 gal.3.b.12
Ἡ δὲ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη οὕτω λέγει, Μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τοῦτ' ἔστι Χριστὸν καταγαγεῖν.	6 At quæ ex fide est iustitia, ita dicit, ‖ Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cælum? hoc est Christum ex alto deducere.	6 *Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit, Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cælum? id est Christum deducere.*	Deut.30.c.12
Ἢ τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τοῦτ' ἔστι, Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν.	7 Aut quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere.	7 *Aut quis descendet in abyssum? hoc est Christum à mortuis reuocare.*	
Ἀλλὰ τί λέγει; Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν ἐν τῷ στόματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. τοῦτ' ἔστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ὃ κηρύσσομεν.	8 Sed quid dicit? ‖ Prope te verbū est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est verbum illud fidei quod prædicamus.	8 *Sed quid dicit Scriptura? Prope est verbum in ore tuo & in corde tuo. hoc est verbū fidei quod prædicamus.*	Deut.30.c.14
Ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί	9 *Nempe* quòd si cōfessus fueris ore	9 *Quia si cōfitearis in ore*	

4 Finis, τέλος. Id est τὸ οὗ ἕνεκα, quod Latini tum finem, tum extremum, tum etiam scopum translatitiè vocant. Finis autem Legis est illos iustificare qui eam obseruāt: quem finē quominus assequamur, impedit non ipsius Legis vlla qualitas, sed carnis nostræ vitiositas: cui demum ita medetur Christus vt in eo vno gratis per fidem nobis imputato, finem Legis cōsequamur, per illum iustificati qui pro nobis Legem impleuit, factus nobis iustitia, sanctificatio, &c. Quamobrem etiam Apostolus dixit suprà, 3.d.31, se per fidem non 5 tollere Legem, sed stabilire. Erasmus Perfectionem maluit interpretari, id est πλείωσιν vel πλήρωμα: cuius sententia mihi non placet omni ex parte. Nam τέλος non memini legere in ea significatione, & Paulum opinor non modò Legem à Christo impletam dicere, sed de huius impletionis efficacia disserere, nobis videlicet per imputationem iustificandis. Eorum itaque opinionem nō sequor qui perfectionis significatione ambigua decepti, putant Christum idcirco dici Legis perfectionem quòd Spiritu Christi regenerati incipiamus 10 velle ac facere quæ Dei sunt: quum apertè opponatur hoc loco iustitia fidei iustitiæ operum, ideóque non possint ista commodè accipi de iustitia inchoata in nobis, sed de vera & perfecta iustitia quam in Christo gratis imputato consequimur. Non desunt etiam qui τέλος pro fine (id est interitu) accipiant, quòd Christus ceremoniis Legis finem attulerit: quæ interpretatio videtur non indigere refutatione. Neque etiā quod ad Christum venimus, tribui potest Legi nisi κατὰ συμβεβηκός. Causalis autē particula refertur ad participium πιστεύοντι. 15

Cuiuis, παντί. Vulgata & Erasmus, Omni. Rectè quidē, sed tamen nō prorsus appositè. Sic enim tolli Gētium discrimen apparet ex huius eiusdem capitis versu 12. Sunt autem notanda hæc verba, quæ duplicem enuntiationem complectūtur. Vna est, Christum esse iustitiam credentibus, qui finis erat Legi totique adeo ministerio Mosaico propositus: quod probat septem proximis versiculis. Altera est, hanc iustitiam non dari solis Iudæis, sed electis ex quauis gente. 20

5 Describit, γράφει. Simplex positum est pro composito, ex Hebræorum more. Iustitiam, τὴν δικαιοσύνην. Erasmus, De iustitia, περὶ δικαιοσύνης, vt cohæreret oratio. At ego potius puto post νόμου suppleri לאמור, id est dicens, eclipsi Hebræis familiari, quam aliquoties iam obseruauimus. Vetus autem interpres Pauli verba cum Mosis testimonio permiscuit. Perinde enim conuertit hunc locum acsi scriptum esset, ὅτι τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου ὁ ποιήσας ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτῇ: id est, quòd qui homo fecerit iustitiā ex Lege, viuet per 25 eam. Hanc verò interpretationem si sequamur, verbum γράφει simpliciter accipiendum erit, & omnia rectè cohærebunt: sed tamen hæc lectio nullius codicis authoritate confirmatur, quem quidem nancisci potuerimus. Ea, αὐτά. Ea videlicet præcepta ac iudicia. Citatur enim locus ex Leu. 18.a.5, vbi præcessit את-משפטי deinde sequitur אשר יעשה אותם האדם, quod annotandum fuit nequis miretur relatiuum positum absque antecedente: quod tamen interdum facere consueuerunt Hebræi, vt alibi annotauimus. 30

6 Ne dixeris, &c. μὴ εἴπῃς, &c. id est, ne apud te cogitaris. Hebr. אמר, id est dicere in corde, vt facere solent videlicet qui perplexo animo & in varias partes alternante sententia secum ratiocinantur. Diuinissimè itaque Paulus pacem illam quam adfert iustitia ex fide, vt dixit suprà, 5.a.1, opponit perplexis eorum cogitationibus qui Legis iustitiam quærunt. Sunt autem eæ omnino duplices. Nam quia Lex cælum nonnisi sub conditione ἀδυνάτῳ proponit, abyssum autem minatur ob eam culpam cui omnes sunt obnoxii, necesse 35 est vt quisquis in Legis iustitia hæret, cogatur exclamare, Quis in cælum ascendet? &, Quis descendet in abyssum? vt me nimirum eò deducat, & hinc eruat? At contrà fides suggerit, Christum eum esse qui in cælum ascendit vt nos secum eò eueheret, impleta omni iustitia: & in abyssum mortis descendit, vt persoluta pœna pro nobis, eum aboleret qui mortis habet imperium. Apparet ergo Apostolum non interpretari Mosis verba, sed ad illa duntaxat alludere: vt ostendat Euangelio propriè conuenire quod Moses legislator de 40 Lege scripsit, quia fuit hoc eius ministerii propriū, indicare morbū quem Christus Euangelii prædicatione sanaret.

8 Verbum, τὸ ῥῆμα. Hebræi הדבר, quo vocabulo Moses intelligit Legem quam Dominus voce sua promulgauit, audiente vniuerso populo suo, ita vt nullam ignorantiam posset prætexere, quum eius tabulas haberet descriptas, eámque adeo singuli & ore recitare possent, & intus haberent quasi in cogitatione & animo insculptam. Sed quod Moses dixit de Lege, hoc totum Paulus ad Euangelium accōmodat per allusionē: vt per Euangeliū demū doceat nos re ipsa potiri eo quod Lex pollicetur, & ab eo liberari quod interminatur.

9 Si confessus fueris, ἐὰν ὁμολογήσῃς. Confessionem vocat sinceram eámque apertam professionem,

quæ quum non poſſit aliunde ꝙ ex fide proficiſci, quæſierit meritò quiſpiā cur Paulus contrarium ordinē ſit ſequutus. Ratio autem eſt quoniam quanuis fides confeſſionem gignat, tamen ex confeſſione fides à nobis dignoſcitur.

σου Κύριον Ἰησοῦν, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ.

tuo Dominum Ieſum, & credideris in corde tuo quòd Deus eum excitauit à mortuis, ſeruaberis.

tuo Dominum Ieſum, & in corde tuo credideris quòd Deus illum ſuſcitauit à mortuis, ſaluus eris.

Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν.

10 Corde enim creditur ad iuſtitiam, ore autem confeſſio fit ad ſalutem.

10 Corde enim creditur ad iuſtitiam, ore autem confeſſio fit ad ſalutem.

Eſa.28.d.16

Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.

11 Dicit enim Scriptura, ‖Quiſquis credit in eum, non pudefiet.

11 Dicit enim Scriptura, Omnis qui credit in illū, non confundetur.

Οὐ γάρ ἐστι διαστολὴ Ἰουδαίου τε καὶ Ἕλληνος. ὁ γὰρ αὐτὸς Κύριος πάντων, πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν.

12 Non enim eſt diſtinctio vel Iudæi vel Græci. nam idem Dominus omnium, eſt diues in quoſuis à quibus inuocatur.

12 Non enim eſt diſtinctio Iudæi & Græci: nam idē Dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum.

Ioel 2.g.32

Πᾶς γὰρ ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

13 ‖Quiſquis enim inuocauerit nomen Domini, ſeruabitur.

13 Omnis enim qui inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit.

Πῶς οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; πῶς δὲ πιστεύσουσιν οὗ οὐκ ἤκουσαν; πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος;

14 Quomodo igitur inuocabunt eum in quem non crediderint? quomodo autem credent ei de quo non audierint? quomodo autem audient abſque prædicante?

14 Quomodo ergo inuocabunt in quem non crediderunt? aut quomodo credent ei quem non audierunt? quomodo autē audient ſine prædicāte?

Eſa.52.b.7 Nahum 1.d.15

Πῶς δὲ κηρύξουσιν ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι; καθὼς γέγραπται, Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά.

15 Quomodo autem prædicabunt niſi miſſi fuerint? ſicut ſcriptum eſt, ‖Quàm ſpecioſi pedes euāgelizantium pacem, euangelizantium bona.

15 Quomodo verò prædicabunt niſi mittantur? ſicut ſcriptum eſt, Quàm ſpecioſi pedes euangelizantiū pacem, euangelizantium bona.

Eſa.53.a.1 Ioh.12.f.38

Ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ. Ἡσαΐας γὰρ λέγει, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;

16 Sed non omnes auſcultarūt Euangelio. Eſaias enim dicit, ‖Domine, quis credidit ſermoni noſtro?

16 Sed non omnes obedierunt Euangelio. Eſaias enim dicit, Domine, quis credidit auditui noſtro?

Dominū Ieſum, Κύριον Ἰησοῦν. Id eſt, Te illum vnū ducere tuum Dominum & ſeruatorem. Nā alioqui nō tantùm impii, ſed etiam diaboli ipſi poſſunt credere & profiteri illum eſſe Dominum & Ieſum. 9 Deus, ὁ Θεός. Id eſt pater, qui dicitur Chriſtum excitaſſe à mortuis, non vt excludatur Filii diuinitas, ſed vt Patris cōſilium de nobis redimendis, in Filii reſurrectione ſpectetur.

10 Ad ſalutem, εἰς σωτηρίαν. Tribuitur ergo fidei & iuſtitia & ſalus, quum oris confeſſio ſit fidei effectum: ſed confeſſio eſt via qua peruenitur à iuſtificatione ad ſalutem.

11 Quiſquis credit in eum, πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ. Hebræa veritas Eſa.28.d.16, particulam vniuerſalem non habet, neque illud ἐπ' αὐτῷ, in eum, ſed ſimpliciter legit הַמַּאֲמִין, qui credit. Itaque Apoſtolus mentem Prophetæ reſpexit potius quàm verba ipſa. Credere autem in Deum, ſeu credere Deo, nihil aliud eſt quàm ita aſſentiri Dei promiſſioni de ſalute per Chriſtum parta, vt non modò in genere verum id eſſe credas quod annuntiatur, ſed etiam ad te pertinere ſcias, nihilque adeo de Deo tibi per Chriſtum reconciliato dubites: vnde naſcitur confidentia quam Paulus πεποίθησιν vocat. Itaque videtur Eraſmus non ſatis propriè conuertiſſe ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, qui confidit illi, quum à fide confidentiam, vt ab efficiente cauſa effectum, diſtinguere oporteat. Non pudefiet, οὐ καταισχυνθήσεται. Hebræa veritas habet לֹא יָחִישׁ, non feſtinabit, ſenſu vel eodem, vel non multum diuerſo. Qui enim feſtinat, idem quoque fluctuat, ex eo videlicet quòd ſibi periculum immi nere proſpiciat. Contrà verò qui credit, in illa certa perſuaſione acquieſcit, placidè omnia expectans, nec ſpes iſta vnquam eum fallit. Suſpicor tamen Græcum interpretem legiſſe יֵבוֹשׁ.

12 Non enim, οὐ γάρ. Cauſalis particula non ſpectat ad totam ſuperiorem enuntiationem, ſed duntaxat ad indefinitum illud QVISQVIS, repetitum ſuperiore verſiculo, vt tranſitus fieret ad poſterioris enūtiationis probationem, de qua diximus verſu 4. Quòd ſiquis obiiciat, Apoſtolum niti ea particula quæ tamen apud Eſaiam non extat, vt diximus ſuperiore annotatione: reſpondeo, illum in ſuperiore verſiculo non vti Eſaiæ teſtimonio ad probandam illam vniuerſalitatem, ſed duntaxat vt confirmet præcedentia, expendere illud ὁ πιστεύων οὐ καταισχυνθήσεται, qui credit non pudefiet. Inde enim conſequitur certam & ſtabilem eſſe credentium ſalutem. Quòd autem addidit particulā QVISQVIS, idcirco tātùm fecit vt ſibi pararet tranſitum ad ſequentem probationem. Eſt diues, πλουτῶν. Id eſt πλουτεῖ, participio videlicet poſito vice verbi, ex Hebræorum idiotiſmo, vt diximus ſuprà, 9.f.28, & aliis aliquot locis.

16 Sed non omnes, ἀλλ' οὐ πάντες. Hoc dicit propter Iudæos quorum plerique gratiam repudiabant. Nam ex fide quidem colligitur vocatio, at non ſemper ex vocatione fides. Sermoni noſtro, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν.

Vulgata, Auditui noſtro, nimis obſcurè, vt rectè annotauit Eraſ. Nam ἀκοὴ paſſiuè hîc accipitur pro שְׁמוּעָה, id eſt pro ſermone qui ab auditore excipitur ex loquentis ore. Alibi verò vel pro ipſa audiendi actione accipitur, vt in proximo verſiculo: vel pro rumore & fama, quam etiam Latini auditionem vocant.

Ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ.

17 Ergo fides ex auditu eſt: auditus autem per verbum Dei.

17 Ergo fides ex auditu: auditus autem per verbū Chriſti.

Pſal.19.a.5

Ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν; μενοῦνγε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.

18 Sed (inquam ego) annon audierunt? ‖ Imò vero in omnē terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terrarum, verba eorum.

18 Sed dico, Nunquid nō audierunt? Et quidē in omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.

Deut.32.c.21

Ἀλλὰ λέγω, Μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ; πρῶτος Μωσῆς λέγει, Ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς.

19 Sed (inquam ego) nunquid Iſrael non cognouit Deum? Primus Moſes dicit, ‖Ego ad æmulationem prouocabo vos per gentem quæ non eſt gens: per gentem intelligentiæ expertē, ad iram vos prouocabo.

19 Sed dico, Nūquid Iſrael nō cognouit? Primus Moyſes dicit, Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gētem inſipientem, in iram vos mittam.

Eſa.65.a.1

Ἡσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ λέγει, Εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι.

20 Eſaias autem vtitur audacia, dicitque, ‖ Inuētus ſum ab iis qui me non quærebant: cōſpicuus factus ſum iis qui de me non interrogabant.

20 Eſaias autē audet & dicit, Inuentus ſum à non quærentibus me: palàm apparui iis qui me nō interrogabant.

Eſa.65.a.2

Πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ λέγει, Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα.

21 Aduerſus Iſraelem autē dicit, ‖Toto die expandi manus meas ad populum rebellem & contradicentem.

21 Ad Iſrael autem dicit, Tota die pādi manus meas ad populū non credētem, & contradicētem.

17 Per verbum Dei, διὰ ῥήματος Θεοῦ. Id eſt ex Dei mandato, à quo mittuntur qui Euangeliū prædicent. Alii verbum Dei accipiunt pro ipſa prædicationis materia ac ſubſtantia. Sed non temere eſt quòd Apoſtolus dixit potius διὰ ῥήματος quàm ἐκ ῥήματος vel τοῦ ῥήματος Θεοῦ, omiſſa præpoſitione: & quum in iſtis verbis ſit compendiū ſuperioris gradationis, commodius videtur hoc accipere de mittēdis ex Dei vocatione. Quòd autem Vetus interpres legit διὰ ῥήματος τοῦ Χριστοῦ, per verbum Chriſti, inuenimus quidem in tribus Græcis exemplaribus, ſed tamen vix poſſum probare.

18 Sed (inquam ego) ἀλλὰ λέγω. Vulgata & Eraſmus, Sed dico. Ego verò ſtudui apertiùs declarare hæc eſſe accipienda pro obiectione: ꝙ videam pleroſque interpretes id non animaduertiſſe: quia nimirum ſoleant obiectiones tertia potius perſona concipi: vt clarior etiam futura fuerit interpretatio ſi conuertiſſem, Sed (dicet aliquis) annon audierunt? Puto autem hæc dici in Iudæi alicuius perſona, qui cæterorum patrocinium ſuſcipiat. Sicut enim ex effectorum cōſequutione Paulus electas gentes probarat, ita pleroſque ex Iudæis eſſe ad tempus reiectos, oppoſita argumentatione probare conſtituit: vtque ſibi aditum ad eam rem patefaciat, exordium ſumit ab obiectione, in cuiuſpiam perſona qui velit in Paulum ipſum retorquere ſuperiora: quaſi dicat, Tu, ex eo quòd Gētes efficaciter vocatæ ſunt ad Dei cognitionem, collegiſti eas eſſe electas: quod ſi verum eſt, cur non idem dixeris de Iudæis? Nam & illi nonne de Deo aliquid audierunt? Ad hoc autem ſic reſpondet Paulus vt plus etiam concedat quàm petit aduerſarius. Egóne verò, inquit, Iudæos dixerim à Deo non eſſe vocatos, qui Deum didicerim ſeſe omnibus quantumuis remotis patefeciſſe, nedum vt populum ſuū nunquā ſit affatus? Poſtea verò aduerſarius nō contentus hoc reſponſo, quo videlicet videbat non effici quod volebat, At ego, inquit, de vocatione illa efficaci loquor quam conſequitur cognitio. Quid igitur? an Iſrael non cognouit Deum? Hîc verò Paulus (vt inuidiam vitet) Moſen & Eſaiam inducit ita reſpondentes, vt ſatis appareat Iudæos vocantem Deum contempſiſſe, quem amplexæ ſint Gentes. ex quo colligitur tum illorum reiectio, (quam tamen proximo capite neque vniuerſalem neque perpetuam fore dicit) tum etiam Gentium electio, vt propoſuerat ſuprà, 9.g.30. Itaque ante verbum ἤκουσαν, audierunt, non ſubaudio Gentes, ſed Iudæos. Imò verò, μενοῦνγε. Vulgata, Equidem. Eraſmus, Atqui. Vide ſuprà, 9.d.20. Sonus, φθόγγος. In Hebræo legimus קַוָּם, id eſt regula ſeu amuſſis eorum: quo vocabulo ſignificatur, compoſitam illā & ad amuſſim fabrefactam cælorum molem, velut prædicare infinitam artificis præſtantiam. Græci verò vel קוֹלָם legerunt pro קַוָּם vel loquutionem ſtuduerunt emollire, ſequuti videlicet proximi membri ſententiam: quia Dauidis præſertim hic mos eſt, vt vna verſiculi parte alteram explicet.

19 Nunquid Iſrael non cognouit Deum? μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ. Iſrael collocaui priore loco, Veterem etiā interpretē in eo ſequutus, & caſum conſtructionis ſubieci verbo Cognouit: nequis putaret Iſrael quarto caſu accipiendum: quæ amphibolia in Græco ſermone nulla eſt: ſcripſiſſet enim Paulus τὸν Ἰσραήλ, addito articulo. Per gentem quæ non eſt gens, ἐπ' οὐκ ἔθνει. Hebraicè בְּלֹא עָם. Vulgata ad verbum, In non gentem: i. aduerſus gentem quæ non eſt gens: ſicut etiam explicat Hilarius lib. De Trinitate quinto. Sed præſtat particulā ἐπὶ accipere pro inſtrumenti declaratione. Vocat autem gentem non gentem omnes profanos populos: ſicut viuere non dicuntur ſed mori qui æternis ſuppliciis ſunt addicti.

20 Vtitur audacia, ἀποτολμᾷ. Id eſt intrepidè ac liberè loquitur. Vulg. Audet, quod non memini legere abſolutè poſitum. Eraſmus, Poſt hunc audet. Putat enim præpoſitionem ἀπὸ indicare, Eſaiam ex illis Moſis verbis ſumpſiſſe fiduciam: quam obſeruationem inanem eſſe puto. Inuentus ſum, εὑρέθην. Permutata ſunt duo huius teſtimonii mēbra. Hoc enim oportuit poſteriore loco collocari, vt ex Hebræis apparet. Significat autē נִמְצֵאתִי, pro quo Græci habēt εὑρέθην, Inuenire me feci, vt ſi dicas, *ie me ſuis faict trouuer*. Et נִדְרַשְׁתִּי, pro quo verterunt Græci ἐμφανὴς ἐγενόμην, declarat ad verbum, *ie me ſuis faict chercher*.

21 Aduerſus Iſraelem, πρὸς τὸν Ἰσραήλ. Id eſt, εἰς τὸν Ἰσραήλ, vel de Iſraele, vt ſit Hebræorum phraſis,

apud quos sæpe ל pro על ponitur. Vulg: Ad Israel, quum Deus illic non introducatur Israelem ipsum compellans. Rebellem & contradicentem, ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. Tot verbis vnum Hebræum vocabulum סורר expresserunt Græci interpretes.

Κεφάλαιον ια.

Λέγω οὖν, μὴ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; Μὴ γένοιτο. Καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλίτης εἰμὶ, ἐκ σπέρματος Ἀβραὰμ, φυλῆς Βενιαμίν.

Οὐκ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ ὃν προέγνω. Ἢ οὐκ οἴδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή; ὡς ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ, λέγων,

1.Reg.19.b.10 Κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου.

1.Reg.19.d.18 Ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός; Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ.

Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν.

CAP. XI.

1 Nvm igitur (inquam *ego*) abiecit Deus populum suum? Absit. nam & ego Israelita sum, ex semine Abrahæ, tribus Beniamin.

2 Non abiecit Deus populum suum quem præcognouit. An nescitis de Elia quid dicat Scriptura? quomodo colloquatur *cum* Deo, dicens aduersus Israelem,

3 ‖Domine, Prophetas tuos occiderunt: & altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animã meam.

4 Sed quid dicit ei diuinum responsum? ‖ Feci vt remanserint mihi septem millia virorum qui non flexerunt genu *imagini* Baal.

5 *Ita* igitur & hoc tẽpore reseruatio secũdum electionem gratuitam facta est.

CAP. XI.

1 Dico ergo, Nunquid Deus repulit populum suum? Absit. nã & ego Israelita sum ex semine Abraham, de tribu Beniamin.

2 Non repulit Deus plebem suam quam præsciuit. An nescitis in Elia quid dicit Scriptura? quemadmodũ interpellat Deũ aduersus Israel?

3 Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam.

4 Sed quid dicit illi diuinum responsum? Reliqui mihi septem millia virorũ qui non curuauerunt genua ante Baal.

5 Sic ergo & in hoc tẽpore reliquiæ secundum electionẽ gratiæ factæ sunt.

IN CAPVT XI.

1 (Inquam *ego*) λέγω. Iam tertiò inducitur idem Iudæus Apostolo responsans.

2 Quem præcognouit, ὃν προέγνω. Id est, quẽ ab æterno electum amplexus est. Hæc enim vis est præpositionis πρὸ, vt æternitatem ipsam declaret omni tempore antiquiorem: neque est quòd comparatiuè accipiamus quòd Gentes posterius sint vocatæ, quum de vocatione non agatur hoc in loco, sit autem non minus Gentium quàm Iudæorum æterna prædestinatio: vt declaratur Act.15.d.18, & Eph.1.a.4, & b.8 & 9. Verbũ autem γινώσκειν sæpe iam ostendimus non declarare nudam aliquam cognitionem in Deo (vt ii existimãt qui de præscientia Dei, Epicureorum more disputant) sed eam quæ cum decreto æternæ prædestinationis coniũcta, gratuitum Dei fauorem cõplectitur. quo modo etiam accipitur suprà, 8.f.29: vbi prolixius de hoc verbo disseruimus: itémque Gal.4.b.9, & 1.Pet.1.a.2. Quamobrem etiam disertè Augustinus lib. De bono perseuerantiæ 1.cap.18, Præsciuit interpretatur Prædestinauit: quem sequitur Lyranus. Sed & illud obseruandum est, Paulum addito hoc verbo firmamentum huius argumentationis detegere, quòd videlicet fieri non possit vt Deus sententiam mutet, id est reiiciat quos semel elegit ad salutem. Vulg. Præsciuit, interpretatione nimiũ ieiuna, nisi à præsciscere deducas. Nec vllo modo audiendi sunt Patres qui ad fidei præuisionem hoc referũt, quod dogma repugnat ex diametro Apostoli doctrinæ, vt suprà exposuimus, 9.b.11. Eras. Antè agnouerat, nõ satis expressa præpositione πρὸ: nec satis rectè vsurpato ὑστεροπρωτικῷ. De Elia, ἐν Ἠλίᾳ. Vulg. ad verbũ, In Elia, quod nonnulli explicant, In Eliæ historia: sed ego iis assentior qui Paulum loquutum putant ex Hebræorum idiotismo, apud quos בית interdum ponitur pro על, i. super, vel de. Dicens aduersus Israelem, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων. Vulg. & Eras. κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ connectunt cum verbo ἐντυγχάνει, ego verò cum participio λέγων: quia mihi videtur Elias eo in loco non tam incitare Deum aduersus Israelem quàm id simpliciter dicere quod cõtra Israelem facit, cuius videlicet perfidiam deplorat. Ideo etiam ἐντυγχάνει non conuerti cum Vetere interprete & Eras. Interpellat, sed Colloquitur.

3 Prophetas tuos, τοὺς προφήτας σου. In Hebræa veritate priore loco fit mentio altarium, deinde Prophetarum: sed permutatus ordo nihil mutat in sententia.

4 Feci vt remanserint, κατέλιπον. Sic Hebræa veritas habet והשארתי, vt intelligamus Deum loqui de reliquiis ab æterno electis, non autem in futuro eligendis: nequis videlicet arbitretur istos fuisse eligendos, quòd mundi essent ab idololatria, qum potius mundi fuerint ab idololatria quòd per gratiam electionis essent seruati diuinitus, ne Baalis cultu cõtaminarẽtur, sicut VVolfangus Musculus (beatæ memoriæ vir) in hũc locum annotauit. Multo itaque rectius scripsit Paulus κατέλιπον, reliqua feci, quàm Græci interpretes καταλείψω, relinquam. Vulg. & Eras. Reliqui, quod est ambiguum. *Imagini* Baal, τῇ Βάαλ. Sic rectè Eras. Nã fœmineus articulus indicat subaudiendum esse εἰκόνι. Cæterùm apud Hebræos בעל declarat eum in cuius potestate sumus, vt est mancipium in domini, vxor in mariti potestate. Inde factum est vt pro idolo accipiatur cui sese totos mancipant idololatræ. Id verò etiamnum hodie declarant qui Mariam virginẽ non alio quàm Dominæ nostræ nomine compellant, cæterósque diuos, ad quos cultum transtulerunt Deo debitum, nonnisi addita Dominorum & Patronorum præfatione, solent inuocare.

5 Reseruatio facta est, λεῖμμα γέγονεν. Vulgata, Reliquiæ factæ sunt, nimium obscurè: quamobrem etiam nonnulli scribunt, Reliquiæ saluæ factæ sunt, contra omnium Græcorum codicum fidem. Erasmus, Reliquiæ fuerunt, vel sunt, nihilo planius, & minus etiam accommodatè. Malui igitur crassius loqui, vt Græca apertius

apertius declararem. Nam etiamsi conuerteris Reliquiæ supersunt, tamen illud γέγονεν non satis expresseris. Secundum electionem gratuitam, κατ' ἐκλογὴν χάριτος. Vulgata & Erasmus ad verbum, Secundum electionem gratiæ: cuius Hebraismi ignoratio magnũ errorem iis obiecit qui putarunt ita significari eos qui gratiam elegissent, quum prorsus econtrario significentur quos gratia eligit, id est qui gratis à Deo eliguntur. Est autem hoc loco planè ineptus Origenes, existimans eos qui per fidem seruãtur differre à perfectioribus quibusdam qui per electionem gratiæ seruantur, quoniam, inquit, est gratia & sine electione & cum electione.

Εἰ δὲ χάριτι, οὐκ ἔτι ἐξ ἔργων· ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον.

Τί οὖν; ὃ ἐπιζητεῖ Ἰσραὴλ, τούτου οὐκ ἐπέτυχεν· ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν,

(Καθὼς γέγραπται, Ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν) ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας.

6 Quòd si per gratiam, non iã ex operibus: alioquin gratia iam non est gratia. Sin ex operibus, iam non est gratia: alioquin opus iam non est opus.

7 Quid igitur? Quod requirit Israel, hoc non est assequutus: sed electi assequuti sunt, reliqui verò occalluerunt,

8 (Sicut scriptum est, ‖ Dedit eis Deus Spiritum soporis: oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vsque ad hodiernum diem.

6 Si autem gratia, iam non ex operibus: alioqn gratia iam non est gratia.

7 Quid ergo? Quod quærebat Israel, hoc non est consequutus: electio autẽ consequuta est; cæteri verò excæcati sunt,

8 (Sicut scriptum est, Dedit illis Deus spiritum cõpunctionis, oculos ut non uideant, & aures ut nõ audiant) usque in hodiernum diem.

Esa.29.b.10, & 6.c.9 matth.13.b.14 iohan.12.f.40 act.28.f.26 psal.69.c.12

6 Alioquin, ἐπεί. Sic rectè Vulgata, quo modo probat Budæus accipi hanc particulam in argumentatione ab absurdo sumpta, vt suprà, 3.a.6, & infrà, 22, & 1.Cor.5.c.10, & 7.c.14, & 15.d.29, & Hebr.9 g.26. Erasmus, Quandoquidem, non obscurè modò, sed etiam deprauata sententia, nisi multa subaudias. Vtinam verò hanc operum & fidei antithesin considerarent qui iustitiam partim gratiæ, partim operibus tribuunt. Sed hîc scio quid respondeant, ista videlicet de gratia præueniente duntaxat intelligi: quasi verò hîc disputetur sola gratia, an verò etiam operibus vel prorsus vel aliqua ex parte, electionẽ ac proinde salutem adipiscamur: quod posterius affirmant Sophistæ, qui præuisam fidem vel opera faciunt electionis causam. Id autem si verum est, cõclusio falsa erit, Israelem non esse assequutum quod quærebat: nisi quis ita sit rerum imperitus vt existimet Iudæos nihil Dei gratiæ tribuisse: quod ne Pharisæus quidem ille dixerit cuius fit mentio Lucæ cap.18. Deinde vbi nostra illa esset gloriatio quam descripsit Apostolus suprà, cap.8? Sed & ineptè admodum diceremur fide iustificari nisi Christus in solidum factus esset nobis iustitia, sanctificatio & redemptio. Denique neque gratia esset gratia si ex operibus præuisis eligeremur, vel minima ex parte: neque opus esset opus, si gratiæ subsidium vllo modo requireret. Sin ex operibus, &c. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον. Hanc partẽ totam non legit Vetus interpres, quæ tamen summo omnium codicũ consensu in Græca veritate extat, & mihi quidem planè videtur necessaria explendæ operum & fidei antithesi: adeo quidem vt vix vllum inueniatur apertius testimonium quo omnis opinio meriti semel tollatur, quum disertè neget Apostolus opus esse opus quod ex gratia valeat non ex debito.

7 Electi assequuti sunt, ἡ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν. Vulgata & Erasmus ad verbum, Electio consequuta est: seruata metonymia, de qua diximus suprà, 2.c.26. Idcirco verò nos non seruauimus vt altera pars antitheseως melius posset intelligi. Occalluerunt, ἐπωρώθησαν. Vulgata & Erasmus, Excæcati sunt. Vide Marcum cap.3.versu 5.

8 Dedit eis Deus spiritum soporis, ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως. Quæritur vnde petitum sit oraculum: & plerosque interpretes video Origeni assentiri, qui fatetur se nusquam hoc legisse in Scripturis, putátque hæc non esse Prophetæ sed Apostoli verba. Mihi verò id planè videtur violentum, quum præcesserit καθὼς γέγραπται, sicut scriptum est: neque dubito quin Paulus, vt alibi aliquoties, sic etiam hoc in loco duo Esaiæ testimonia in vnum veluti corpus coniunxerit. Est enim prior hæc pars petita ex Esaiæ 29.c.10, vbi Hebræa veritas habet ad verbum, כי נסך עליכם יהוה רוח תרדמה, pro quo Græca interpretatio habet πεπότικεν ὑμᾶς Κύριος πνεύματι κατανύξεως, id est, præbuit vobis Dominus potandum spiritum soporis. Paulus igitur pro πεπότικεν scripsit ἔδωκεν, vt sequens testimonium petitum ex eiusdem Prophetæ 6.c.9, cum isto posset connecti. Vocatur autem τὸ πνεῦμα, Hebræorum more, afflatus Dei, interdum per Spiritum suum agentis, (vnde Spiritus intelligentiæ, sapiẽtiæ, pietatis, consilii, & alii ejusmodi Spiritus in Scripturis commemorati) interdum per spiritus malos sua iudicia exercentis, vnde Spiritus fornicationũ, auaritiæ, vertiginis, & alii similes afflatus. Quod autem ad κατάνυξιν attinet, quam cæteri Compunctionem sunt interpretati, quanuis hæc significatio possit interdum conuenire, quòd νύσσειν vellicare & fodicare declaret, vnde factum vt κατάνυξις molestiam ac dolorem significet, quo corpus vel animus vulneretur: tamen quum ex Hebrææ veritatis collatione appareat κατάνυξιν respõdere vocabulo Hebræo תרדמה, nemo mirabitur quòd maluerim Soporem aut etiam Stuporem conuertere. Ita enim Hebræi vocant altissimum veternum, quòd omnem sensum adimat: idque optimè conuenit iis quæ subiiciuntur de nullo oculorum vel aurium vsu. Sed & disertè Hesychius κατάνυξιν interpretatur ἡσυχίαν. Et nomen ipsum τοῦ videtur ἀπὸ τοῦ νύσσειν deduci, à quo postea ortum est τὸ νυστάζειν: quanuis illud non meminerim ea significatione legere. Vsque in hodiernum diem, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. Malè solet hæc particula connecti cum proximè præcedentibus. Neque hæc sunt Esaiæ verba, sed Apostoli, & cum verbo ἐπωρώθησαν cohærent, sicut res ipsa ostendit, & Apostolus ipse explicat 2.Corinth.3.ver.15. Itaque vt huic errori mederemur, in quem etiam impegit Origenes, Esaiæ verba inclusimus parenthesis signo. Qui non videant, τοῦ μὴ βλέπειν. Vel, Vt non videant, vt subaudiatur ἕνεκα. Sed illud est planius, vt si dicas, Oculos ad non videndum, & aures ad non audiendum. id est oculos ineptos ad videndum, & aures ad audiendum ineptas. Hoc autem nihil aliud est quàm excæcare, & surdum reddere: minimè id quidem quasi Deus nouum vitium infundat, sed quia Deus, vt iustus iudex, illos sua gratia destitutos tradit Satanæ & suis cupiditatibus magis ac magis excæcandos.

Psal.69.b.22

9 Καὶ Δαβὶδ λέγει, Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν, καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς.

9 Et Dauid dicit, Fiat ipsis mensa eorum pro laqueo, & tendicula, & offendiculo, & talione.

9 *Et Dauid dicit, Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, et in captionem, et in scandalum, et in retributionem illis.*

10 Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον.

10 Obtenebrentur oculi eorū, vt non cernant:& tergum ipsorum semper incurua.

10 *Obscurentur oculi eorum, ne uideant: et dorsum eorum semper incurua.*

11 Λέγω οὖν, μὴ ἔπταισαν ἵνα πέσωσι; Μὴ γένοιτο. ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς.

11 Num igitur, inquā ego, ideo impegerunt vt conciderent? Absit. sed per eorum ruinam salus obtigit Gentibus, vt eos ad æmulationem prouocaret.

11 *Dico ergo, Nunquid sic offenderunt ut caderent? Absit. sed illorū delicto, salus est Gentibus, ut illos æmulentur.*

12 Εἰ δὲ τὸ παράπτωμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου, καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν· πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν;

12 Quòd si eorum ruina est opulentia mundi, & diminutio eorum opulentia Gentiū: quāto magis plenitudo ipsorum?

12 *Quòd si delictū illorū, diuitiæ sūt mūdi, et diminutio eorū diuitiæ Gētiū: quāto magis plenitudo eorū?*

13 Ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ᾽ ὅσον μὲν εἰμὶ ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν μου δοξάζω.

13 Nam (quod vobis dico Gentibus, quatenus ego quidem sum Apostolus Gentium) ministerium meum illustro.

13 *Vobis enim dico Gētib. quandiu quidē ego sum Gentiū Apostolus, ministerium meum honorificabo.*

9 Fiat mensa, &c. γενηθήτω ἡ τράπεζα, &c. Hæc quoque interpretatio non modò cum Hebræa veritate prorsus non consentit, si verba annumeres, sed ne cum Græca quidem editione. Nam pro eo quod scribitur εἰς παγίδα & εἰς θήραν, legimus duntaxat in Hebræo לפח, vt alterum ex illis duobus videatur redundare: & fortassis ex quapiā versione, puta vel Symmachi, vel Aquilæ, vel Theodotionis, annotatū, ex margine irrepsit in cōtextum, (quod iam aliquoties annotauimus) quum in Græca duntaxat legatur εἰς παγίδα: quanuis existimet Origenes Paulum hoc posterius addidisse de suo, sicut ecōtrario dicit eum omisisse לפניהם, id est coram ipsis. Quasi verò pronomen αὐτοῖς, ipsis, idem non valeat, aut quasi Apostolus nouam aliquā versionem edat. Deinde pro εἰς ἀνταπόδομα Hebræa veritas habet ולשלומים *velisclomim*. i. pacifica, illa videlicet in quibus acquiescūt, pro quo tamen Græca editio (quanuis alia serie) habet εἰς ἀνταπόδοσιν, quasi scriptum sit ולשלומים *ulsillumim*. Sed hæc varietas nihil in sententia immutat. Nam in summa imprecatur Propheta, seu potius Christus ipse apud Prophetā, quod Iudæis accidit, nempe vt quemadmodum infelices aues eo ipso illiciuntur ad mortem vnde vitam petunt, sic Iudæis in mortem cederet illud ex quo vno vitam captabant: nimirum Lex Dei, cuius præpostero zelo Euangelium repudiarunt.

10 Incurua, σύγκαμψον. Hebræa veritas habet המעד. i. fac nutare, seu vacillare: neq; ab Hebræis discrepant Græca, quum dorsi incuruatio virium imbecillitatem arguat.

11 Num igitur, inquam ego, λέγω οὖν. Iam quartùm inducitur Iudæus Paulo responsans: quod vt melius intelligi posset, nonnulla suppleui. Vt, ἵνα. Vulgata, Sic vt. i. ὥστε, quod rectè emendauit Erasmus. Neque enim, inquit, de magnitudine lapsus hic agitur, sed de euentu. At ego, quum ἵνα sit coniunctio τελικὴ (i. finem ac scopum declarans) puto hic significari non tam euentum quàm finem ac destinationem. i. quo consilio Deus Israelitas excæcarit. Nēpe nō vt hæc gens semel excideret à Dei fœdere, quod irritum fieri non potest: sed quòd ipsi hac occasione placuerit vti vt Gentes quoque in regnum Dei introducerentur: quarum tandē æmulatione prouocati Israelitæ, & ipsi eò restituerētur vnde essent delapsi, & ita ex toto mūdo (id est ex quibusuis populis) collecta Ecclesia, per misericordiam seruaretur. Alioquin si euentum à destinatione Dei separes, quid supererit nisi vt (quod summæ fuerit impietatis) Deo vel conniuente vel inuito id factum dicas? Nā etiamsi ad permissionem (vnicum quorundam in hac disputatione asylum) perfugias, huc quoque relabaris necesse est vt vel omnipotentē Deum esse neges, si inuitus permisit, vel volentē permisisse fatearis. Cæterùm παράπτωμα hoc in loco Ruinam potius quàm Offensam conuerti, perspicuitatis causa: siquidem Ambrosius à Vetere interprete deceptus, qui Delictum cōuertit, de peccato hæc accipit. Ac certum est quidem Iudæos grauiter peccasse quū ad hunc lapidem impingerent: sed tamen propria huius vocis significatio erat hoc loco retinenda. Vt eos ad æmulationem prou. εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Vulg. Vt illos æmulentur, i. vt Iudæi postea Gentium exemplū imitentur: quo modo etiam explicat Photius. Sed illam tamen interpretationem magis probo. Respōdet enim παραζηλοῦν verbo Hebræo קנא, vt apparet ex testimonio Mosis citato suprà, 10. d. 19: quod quidē accipi non potest pro μιμεῖσθαι, i. imitari vel æmulari, quum sit coniugationis Hiphil.

12 Opulentia mundi, πλοῦτος κόσμου. Diuitias vocat Euangelii cognitionem in vitam æternam: per mūdum autem intelligit Gentes per vniuersum mundum dispersas, vt ipse proximo membro explicat. Diminutio, ἥττημα. Explicat quid intelligat nomine Ruinæ Iudæorum, nempe huius gentis imminutionē, quòd videlicet plerisque ad hunc veluti lapidem impingentibus, tam pauci sint Euangeliū amplexi. Nā populus qui Deū nō colit in Christo, habetur pro non populo: vt meritò dicantur Iudæi contumacia sua ad paucitatē redacti. Huic verò opponitur plenitudo ventura, quum videlicet futurum est vt tota gens in cōmuni ad Christū accedat. Idē de plenitudine Gētiū statuēdū est, quā cōmemorabit infrà, v. 25. Sed hoc quoq; diligēter est obseruandum in hac disputatione, Apostolum nimirū de Iudæorum ac Gentium natione in genere disserere, non autem de singulis hominibus loqui, & earum nationum cōditionem ex illa diminutione & plenitudine æstimare: ita vt quandiu durat diminutio, Iudæi vel Gentiles excisi, sub plenitudine verò insiti dicantur: quum, si singulos homines spectes, qui semel ad Christū venit, & didicit, nunquā eiiciatur foras. 13 Quatenus quidē, ἐφ᾽ ὅσον μέν: Vulg. Quādiu. quē errorē etiā bis idē interpres admisit Mat. 25. f. 37, & g. 45, vt ibi annotauim⁹. Et certè ἐφ᾽ ὅσον sic etiā accipitur à Græcis. Sed spectādū quid ferat sētētia. Origenes autē planè ridiculus est qui hoc distinguere non potuit. Vnus codex scriptū habebat ἐφ᾽ ὅσον εἰμὶ (expūcta particula μέν) & ὑμῖν δὲ, pro ὑμῖν γάρ. Cæterùm Apostolus hoc ita scripsit, vt, quanuis singularem suā modestiā declaret, ne sibi priuatim aliquid iuris tribuere videatur, interim tamen facile sit cernere totam vim huius rationis, qua vult Gentes suo exēplo

ad Iudæos pro viribus lucrifaciendos excitare, in eo esse positam quòd loquitur tāquam Gentium Apostolus, cuius nimirū authoritas & exemplum meritò aut etiam impunè non possit contemni. Itaque ἐφ᾽ ὅσον sic puto positum in exceptione vt tamen vim habeat causali particulæ proximam: neque hoc membrum connecto cum verbo δοξάζω, sed cum λέγω. Illustro, δοξάζω. i. insigne & illustre reddo, siue exorno: sicut iubet prouerbium, vt Spartā quā quisque nactus est, hāc exornet. Significat enim Apostolus se ipsorū Iudæorū causa nihil omittere quod ad officiū suum illustrandum ac nobilitandum pertineret: vt aliquo zelotypiæ studio accensi Iudæi ad Christum accederent. Nam hac demum ratione ornatur alicuius ministerium si quamplurimos Domino lucrifecerit. Vulgata, Honorificabo. Legit enim δοξάσω. quo modo etiam nōnulli impresserunt, sed perperam, vt puto.

14 Εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα, καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν.

14 Vt experiar siquo modo ad æmulationem prouocem consanguineos meos, & seruem aliquos ex ipsis.

14 *Siquo modo ad æmulandum prouocem carnē meam et saluos faciam aliquos ex illis.*

15 Εἰ γὰρ ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν, καταλλαγὴ κόσμου, τίς ἡ πρόσληψις, εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν;

15 Nam si abiectio eorum, est reconciliatio mundi, quæ erit assumptio, nisi vita ex mortuis?

15 *Si enim amissio eorum, reconciliatio est mundi, quæ assumptio, nisi uita ex mortuis?*

16 Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα· καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι.

16 Quòd si primitiæ sanctæ, sancta etiam massa: & si radix sancta est, etiam rami.

16 *Quòd si delibatio sancta est, et massa: et si radix sancta, et rami.*

Ierem.11.c.16

17 Εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὢν ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης καὶ τῆς πιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου,

17 Quòd si nonnulli rami defracti sunt, tu verò quum esses oleaster, insitus es pro ipsis, & particeps radicis ac pinguedinis oleæ factus es,

17 *Quòd si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem quū oleaster esses, insertus es in illis, et socius radicis et pinguedinis oliuæ factus es,*

14 Vt experiar siquo modo, εἴπως. Ita solent Græci has particulas in eclipsi vsurpare, quam supplendā putauimus perspicuitatis causa, vt Act. 27. c. 12, & Phil. 3. c. 11. Consanguineos meos, μου τὴν σάρκα. Vulg. & Eras. ad verbum, Carnem meam: qui hebraismus fortassis fuisset nonnullis obscurior hoc in loco.

15 Abiectio, ἀποβολή. Vulgata, Amissio, nō satis rectè, vt apparet ex opposito nomine πρόσληψις, assumptio. Vita ex mortuis, ζωὴ ἐκ νεκρῶν; Cohæret quidem resurrectio à mortuis cum reconciliatione: sed de illa propriè non agit Apostolus hoc in loco: verùm prouerbiali quadam dicendi figura, fore dicit vt quum ad Euangelium accesserint etiam Iudæi, mundus quasi reuiuiscat, argumento à comparatis sumpto. Nam, inquit, si ex ista Iudæorum calamitate hoc lucrum retulit mundus, vt fieret reconciliationis particeps: quid aliud mūdo sperandum ex ipsorum felicitate quàm vt veluti reuiuiscat? Tum enim plenum ac cumulatum erit mundi gaudium quum & ipsi Iudæi vnà cum Gentibus Christum complexi, communi illa felicitate perfruentur. Nā quanuis reconciliatio per mundum iam sit dispersa, tamē quum Iudæorum gens maneat adhuc in morte, nōdum planè mundus reuixit. Itaque ironia quam nonnulli putant hoc loco vsurpatam à Paulo, non modò nullum hic locum habet, sed etiam Pauli sententiæ repugnat ex diametro.

16 Quòd si primitiæ, εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία. Vulg. Delibatio, non satis commodè. Theophylactus τὴν ἀπαρχὴν interpretatur ζύμην, id est fermentum, expositione prorsus coacta. Nihilo melior est (vt arbitror) Erasmi opinio, qui ἀπαρχὴν dici putat frumentum ex quo sumitur massa. Neque enim ἀπαρχὴ dici potest vnde sumitur aliquid, sed ipsum potius quod ex alio delibatur. Sed & in eo mihi videtur hallucinari (quod cum bona ipsius venia dictum velim) quòd φύραμα non putat referri ad farinam humore temperatam, sed magis ad molas siue collyridas, i. ad farinam oleo conspersam, quæ olim ex Legis Mosaicæ ritu immolabatur. Nā præterquā quòd φύραμα pro libo interpretari planè durum est, quænam obsecro fuerit similitudinis analogia, quum res ipsa ostendat Abrahamū, Isaacum & Iacobum cum primitiis, ipsorum autem posteros in vno corpore comprehensos, cum massa cōparari? Sed & mihi videtur non posse cōuenire expositio si ad primitias ipsarum frugum referas. Neque enim massam, sed fruges aut messem scripsisset Paulus, vt institutam translationem seruaret. Itaque non dubito quin hoc potius pertineat ad illorum panum primitias quorum oblatione tota massa Israelitis sanctificabatur, q̄ videlicet tum demū possent in reliquum annum suas fruges bona conscientia pinsere ac coquere, persolutis primæ illius massæ primitiis, vt scribitur Leuitici cap. 23. versu 14 & 17. Etiam massa, καὶ τὸ φύραμα. Vulgata & Erasmus, Et conspersio, quod vocabulum non memini in ea præsertim significatione legere.

17 Pro ipsis, ἐν αὐτοῖς. Id est, in ramorū defractorū locū. Puto enim ἐν αὐτοῖς (i. vt Vet. interpres ad verbū expressit, In illis) perinde accipiēdū acsi Hebraicè scripsisset Apostolus בהם pro במקומם. Videtur tamen Erasmo hæc interpretatio ridicula, sed vereor ne sit potius ridiculum quod in hunc locum est commentus. Putat enim relatiuum αὐτοῖς non significare ramos excisos, sed populum ipsum Iudæorum fidelium, qui per oleam intelligatur: ac proinde nihil esse q̄ nos offendat numeri vel generis mutatio, in collectiuis videlicet nominibus vsitata. Atqui nulla adhuc mentio facta est oleæ, sed duntaxat radicis & ramorum, quorum nonnullos defractos fuisse dicit, vt insererētur alii ex oleastro decerpti. neque dubium est quin radicis nomine intelligatur Abrahā credētium pater: oleæ verò appellatione Ecclesia Israelitica, quæ ex Abraham tanquam radice exorta, benedictionis ipsius quasi succo viuit. Duplices igitur sunt natiui rami: vni quos sanctos esse dixit, in olea hærētes: alteri verò, defracti. Istis accedūt insititii, qui ex oleastro decerpti, postea insiti sunt ἐν αὐτοῖς, id est vel cum illis qui semper hæserunt in olea, (si hoc referre placeat ad superioris versiculi extremam partem, vt ἐν positum sit pro σὺν, sicut alibi sæpe) vel pro illis qui videlicet sunt excisi, quorum proximè facta est mentio: quæ posterior interpretatio mihi simplicior videtur. Quòd autē putat Erasmus præpositionē ἐν redundare, sicut in Confiteri in aliquo, Percutere in gladio, & similib⁹ formulis, mihi nō videtur probabile hoc in loco. Cæterùm manifestè Apostolus hæc desūpsit ex Ier. 11. e. 16. Et particeps, καὶ συγκοινωνός. Vulg. Sociū, Eras. Cōsortē, eadē significatione interpretatur. Est autē hic obseruādū ex Ambr. cōtra cōmunē agriculturæ rationē accidere vt stolonis steriIis succus mutetur arboris generosæ succo: quod nisi expressisset Apost. nullus esset ipsius argumento locus.

18 Μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων· εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάζεις, ἀλλ' ἡ ῥίζα σέ.

18 Ne gloriare aduersus ramos: quòd si gloriaris, non tu radicē portas, sed radix te.

18 *Noli gloriari aduersus ramos: quòd si gloriaris, non tu radicē portas, sed radix te.*

19 Ἐρεῖς οὖν, Ἐξεκλάσθησαν οἱ κλάδοι, ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ.

19 Dices igitur, Defracti sunt rami vt ego insererer.

19 *Dices ergo, Fracti sunt rami ut ego inserar.*

20 Καλῶς· τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ τῇ πίστει ἕστηκας· μὴ ὑψηλοφρόνει, ἀλλὰ φοβοῦ.

20 Rectè: per infidelitatem defracti sunt, tu verò per fidē stas: ne effertor animo, sed time.

20 *Bene: propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas. noli altū sapere, sed time.*

21 Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο, μήπως οὐδὲ σοῦ φείσηται.

21 Nam si Deus naturalibus ramis non pepercit, vide ne tibi quoque non parcat.

21 *Si enim Deus naturalibus ramis nō pepercit, ne fortè nec tibi parcat.*

22 Ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν Θεοῦ, ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας, ἀποτομίαν, ἐπὶ δὲ σε, χρηστότητα, ἐὰν ἐπιμείνῃς τῇ χρηστότητι· ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ.

22 Vide igitur benignitatē ac seueritatē Dei, ī eos quidē qui ceciderūt, seueritatē, ī te verò benignitatē, si permāseris ī benignitate alioquin & tu excidêris.

22 *Vide ergo bonitatē & seueritatē Dei: in eos quidē qui ceciderūt, seueritatē, in te autē, bonitatē Dei: si pmāseris in bonitate, alioqn & tu excideris.*

23 Καὶ ἐκεῖνοι δὲ, ἐὰν μὴ ἐπιμείνωσι τῇ ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρισθήσονται· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς.

23 Sed & illi, si non permanserint in infidelitate, inserentur: potest enim Deus rursum eos inserere.

23 *Sed & illi, si nō pmāserint in incredulitate, inserētur: potens est enim Deus iterū inserere illos.*

24 Εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀγριελαίου, καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς καλλιέλαιον, πόσῳ μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύσιν, ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ;

24 Etenim si tu ex naturali excectus es oleastro, & præter naturam insitus es in veram oleā: quanto magis ii qui naturales sunt, inserentur propriæ oleæ?

24 *Nā si tu ex naturali excisus es oleastro, & cōtra naturā insertus es in bonā oliuam, quāto magis ii q secundum naturam, inserentur suæ oliuæ.*

25 Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελ-

25 Velī enī vos nō ignorare, fra-

25 *Nolo enī uos ignorare fra-*

18 Ne gloriare aduersus ramos, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων. Gloriari quidem in Domino (id est de beneficiis Dei exhilarari) nos oportet, at non ita vt despiciamus Iudæos, quos potius oportet ad præclaram illam æmulationē excitare. quod si factum esset à nobis, iampridem vni Deo seruiremus: & huius officii neglecti dant & dabunt pœnas proculdubio qui sese hodie Christianos vocāt, & sanctum illum populum (quod ad eius patres attinet) sola improbitate & mentis peruersitate impulsi, omnibus modis vexāt, atque adeo turpissimæ idolomaniæ propositis exemplis, magis ac magis indurant. At ego quotidie sic libens precor pro Iudæis, Domine Iesu, tu quidem iustè vlcisceris tui contemptum, & dignus est ingratus iste populus in quem seuerissimè animaduertas: sed Domine memineris fœderis tui, & miseros respice propter nomen tuum. Nobis verò omnium hominū indignissimis, quos tamē dignatus es tua misericordia, hoc tribue vt in gratia tua proficientes, non simus iræ tuæ aduersus illos instrumenta, sed potius & verbi tui cognitione & sanctæ vitæ exemplis eos possimus per Spiritus tui virtutem in rectam viam reuocare, vt ab omnibus gentibus ac populis semel glorificeris in æternum. Amen.

20 Ne effertor animo, μὴ ὑψηλοφρόνει. Vulgata, Noli altum sapere, nec Latinè, nec satis perspicuè. Sed time, ἀλλὰ φοβοῦ. Timorem alibi diximus ex Hebræorum consuetudine, religiosum Dei cultum significare: quæ declaratio non penitus discrepat ab ista Pauli admonitione. Neque enim timorē vocat trepidationem illam conscientiæ de reconciliatione dubitantis, sed piam illam ac modestam solicitudinem animi cum magna religione ac Dei reuerētia seipsū accusantis, & tamē quoties in promissa Dei respicit, ita in illis acquiescentis, vt in mediis etiam fluctibus portum tranquillissimum inueniat. Sicut enim arrogantiam à fiducia, sic religiosum timorem à dubitationis ac diffidentiæ metu distinguere oportet, & ita nos de nostra salute securos esse vult Dominus, vt tamen de retinenda fide, dies ac noctes laboremus.

21 Naturalibus ramis, τῶν κατὰ φύσιν κλάδων. Naturales vocat non quibus à natura inesset vlla sanctitas, sed qui ex iis erant nati quos Dominus gratuito fœdere à reliquis gentibus sibi segregarat. Vide ne, μήπως. Hæc quoq; particula in eclipsi ponitur vt μήποτε, Mat. 25. a. 9, & πῶς suprà, v. 14. Nōnulli codices habēt φείσηται, Cōplutēsis videlicet & duo alii manuscripti. cui quidē lectioni si assentiri libuerit, addiderim interrogationis notā, & ita cōuerterim, Nū quo modo tibi parcet? Sed & in vno manuscripto deerat particula μήπως.

22 Benignitatem, χρηστότητα. Id est facilem ac lenem animum, cui opponitur ἀποτομία, id est præcisa seueritas, quum scilicet omnia summo iure ad viuum resecantur. Vulgata & Erasmus Bonitatem interpretantur, quod vocabulum videtur latius patere. In benignitate, ἐν χρηστότητι. id est in ea conditione ad quam Dei benignitas te euexit. Est autem hoc loco diligenter considerandum quod initio huius tractationis monuimus, non de singulis hominibus, sed de Gentibus ac Iudæis in genere differere Apostolum: ne quis fortè putet incertum esse Dei decretum vel in eligendo vel in reprobando. quod si nonnulli attentè considerassent, non tam fœdè ad hunc veluti scopulum naufragium fecissent. Deinde etiam insitio ab electione illa immutabili, quæ certo & æterno Dei proposito nititur, itémque & excisio à reprobationis decreto est distinguenda, vt doctissimus interpres pluribus ostendit. Alioquin, ἐπεί. Vide suprà, versu 6.

24 Ex naturali ol. ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἀγριελαίου. Naturā intellige nō qualis est ab initio creata, sicut docēt Manichæi, sed vt est in Adamo corrupta, & ab eo in posteros deriuata. Præter naturā, παρὰ φύσιν. Rectè. Nā secūdū naturā debuit in naturali Abrahæ semine manere benedictio: manauit autē ad nos ex Dei gratia. In verā oleam, εἰς καλλιέλαιον. Sic vocat Iudæorum gentem, quam Deus sua gratuita promissione sanctificarat. Loquitur enim de tota gente, non de singularibus personis: nec illos vt Adami filios, sed vt à Deo selectos considerat.

25 Velim enim, &c. οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν. Vulgata, Nolo enim vos ignorare. Eras. Nō enim volo vos

ignorare. Ego verò existimo negātem particulam, Hebræorū more, transpositā, vt iā aliquoties annotauimus.

φοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, (ἵνα μὴ ἦτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι) ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ.

tres, mysteriū hoc, (vt ne sitis apud vosmetipsos arrogātes) obdurationem *istam quæ est* ex parte, Israeli euenisse tantisper dum plenitudo Gentium introierit.

tres, mysteriū hoc, (ut nō sitis uobisipsis sapientes) quia cæcitas ex parte cōtigit in Israel donec plenitudo Gētium intraret.

26 Καὶ οὕτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, καθὼς γέγραπται, Ἥξει ἐκ Σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ.

26 Et ita totus Israel seruabitur: sicut scriptum est, Veniet ex Sion ille liberator, & auertēt impietates à Iacob.

26 *Et sic omnis Israel saluus fieret: sicut scriptum est, Veniet ex Sion qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob.* Esaie 59.d.20

27 Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

27 Et hoc illis à me fœdus, Quū abstulero peccata ipsorum.

27 *Et hoc illis à me testamentum, Quum abstulero peccata eorum.* Esaie 27.c.9

28 Κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον, ἐχθροὶ δι' ὑμᾶς· κατὰ δὲ τὴν ἐκλογὴν, ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας.

28 Itaque quod ad Euāgeliū *attinet, sunt* inimici propter vos: quod ad electionem autē, diliguntur propter Patres.

28 *Secūdū Euangeliū quidē, inimici propter uos: secūdum electionē autem, charissimi propter patres.*

Apud vosmetipsos arrogantes, παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι. id est ne intus insolescatis. φρόνιμος enim hoc loco non ad prudentiam, sed ad affectum refertur, & τὸ φρόνημα declarat, vt infrà, 12. c. 16. Vulgata, Vt non sitis vobisipsis sapientes. id est vt ne vobisipsis placeatis, quasi soli thesauros sapientiæ Dei intus, & (vt ille filius perditionis inquit) in scrinio pectoris inclusos teneatis. Mihi tamen superior interpretatio simplicior videtur. Obduratio, &c. πώρωσις, &c. Cur πώρωσιν cum Vetere interprete & Erasmo nolim Excæcationem conuertere, dixi suprà, v. 7, & Mar. 3. a. 5, vbi πώρωσιν conuerti Callum obducere: quum hic coactus sim synonymo vti. ἀπὸ μέρους autem aliud certè declarare nō potest quàm κατὰ μέρος, & ad nomē πώρωσις commodius quàm ad verbum γέγονε refertur, quasi scriptum sit ἡ ἀπὸ μέρους: quam articuli eclipsin sæpe iam annotauimus. Itaq; vt nemo iam falli posset, nonnihil addidimus de nostro. Nam quòd ἀπὸ μέρους Ambrosius refert ad tempus, non facilè admiserim. Puto potius duo significari: vnum, istam obdurationem non comprehendere totum Israelem, sed eius duntaxat partem, quum supersint reliquiæ, vt ab initio capitis exposuit: alterum, ne hanc quidem obdurationem partis Israelis quam suprà vocauit ἥττημα versu 12, perpetuam fore, sed venturum tēpus quo non iam Israelis reliquiæ, i. pauci quipiam ex Israelitis, sed totus Israel (i. gens ipsa) communi consensu ad Ecclesiam Christi aggregetur. & hoc quidem est illud propheticum arcanum quod non vult à Gentib. ignorari, ne Iudæos tanquam in perpetuum reiectos despiciant. Tantisper dum, ἄχρις οὗ, Id est donec. temporis enim spatium definit quod quidem videtur maxima iam ex parte cōfectum. Nam (obsecro) quàm pauci supersunt hodie populi in orbe terrarum qui Christum vel nomine tenus profiteantur? At interim Iudæorum gens, quanuis toto terrarum orbe dispersa & miserrimè iactata, dici tamen non potest (vt vno ore confirmant omnes qui ex Oriente ad nos veniunt) quàm sit frequens ac numerosa, vt etiamnum hodie sese exerat benedictio illa Abrahamo facta Gen. 22. d. 17. Id verò quis non videat temere à Deo non fieri, & eā hodie exerceri in Euangelii professores crudelitatem ac rabiem, quæ planè mereatur vt quemadmodum nos olim Iudæis professione eiectis, sic illi nobis vicissim nunc succedant? Cæterùm quid vocet plenitudinem Gētium Apostolus, exposui suprà, v. 12. Vtitur autem verbo Introeundi, ex Scripturæ consuetudine, quæ de Ecclesiæ cœtu, tanquam de certo quodam loco, disserit.

26 Totus Israel, πᾶς Ἰσραήλ. Horum verborum explicatio (ni fallor) pendet ex oppositione eius quod dixerat ἀπὸ μέρους, vt totus Israel nihil aliud declaret quàm Israelis plenitudinē: cui opponitur τὸ ἥττημα καὶ κατάλειμμα. i. diminutio & reliquiæ. Alioquin non video quod sit arcanum illud quod superiore versiculo cōmemorauit. Sed rursus notandum est de tota gente in genere, non de singulis hic differi. Ex Sion, ἐκ Σιών, Heb. לציון, i. Sioni, siue in Sionis gratiam, pro quo Græca editio rectè habet ἕνεκα Σιών: ac fortassis librariorum culpa ex ἕνεκα factū est ἐκ. Liberator, ὁ ῥυόμενος. Vulg. Qui eripiat. Eras. Ille qui liberat. Ego verò puto participiū positum pro verbali, ex Hebræorum more, de quo etiam diximus Mat. 2. a. 6, & alibi aliquoties. Et auertet, &c. καὶ ἀποστρέψει, &c. Hebr. veritas habet ולשבי פשע ביעקב, i. & ad eos qui resipuerint à peccato in Iacob. vbi Græci legerunt ולהשיב, sed eadem manente sententia. Neque enim conuerti potest ad Deum quem Deus prius non conuerterit, vt scriptum est Ierem. 31. c. 18.

27 Fœdus, διαθήκη. Vulg. & Eras. Testamētū. Atqui in Hebræis legitur ברית, quo nō potest significari Testamētū. Itaq; hæc interpretatio nō cōuenit quoties citantur Hebræa: & in Epist. ad Hebr. potius videtur Apostolus alludere ad alterā Græci nominis significationē quàm verā ipsius interpretationē tradere. Quū abstulero, &c. ὅταν ἀφέλωμαι. Existimāt pleriq; Apostolū hæc addidisse allusionē factā ad locū Ier. 31. f. 34, vbi summa Noui fœderis exponitur, quēadmodū etiā Ezech. 11. c. 18. verùm (vt dicā quod sentio) existimo potius hāc partē ex eodē Esaia petitā, ex quo etiā superior est descripta, sicut sup. v. 8, duo eiusdē Prophetæ testimonia Apostolus vnà cōiunxit. Esaias igitur 27. c. 9, de hac ipsa Israelitarū accessione vaticinās quæ explicatur ab Apostolo, inter cætera scribit, וזה כל־פרי הסר חטאתו, i. Et hoc omnis fructus, ablatio peccati eius. pro quo Græca editio habet, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ εὐλογία αὐτοῦ ὅταν ἀφέλωμαι ἁμαρτίαν αὐτοῦ, & hoc erit beneficiū (siue hæc demū est benedictio ipsius) quum sustulero iniquitatem eius. vnde mihi quidē videtur Apostolus ista ad verbū descripsisse.

28 Itaque quod ad Euangelium, κατὰ μὲν οὖν τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata & Erasmus, Secundum Euangelium quidem, κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον. Ego particulam οὖν non dubitaui adiicere ex codice manuscripto: quam quum Erasmus vel esse adiiciendam vel certè subaudiendam non animaduerteret, putauit solœcismum esse in Paulo, quasi potius dicendum fuerit ἐχθρῶν & ἀγαπητῶν; inimicorum & dilectorum, vt cum αὐτῶν ista cohæreant. Atqui vt de veteris illius codicis authoritate nihil dicam, quā suspicari non potuit Erasmus, distinguendū tamen est Prophetæ testimoniū à Pauli ipsius verbis, vt minimè quærenda fuerit ista connexio. Cæterùm manifestè ostendit hic locus verum esse quod antè monuimus, Paulū videlicet non de singulis Iudæis sed de tota

dæorũ gẽte in genere differere, qui quoad Euangeliũ,i. quatenus Euangeliũ nõ admittunt, nẽpe in præsenti conditione,sunt Deo exosi:quod ad electionem autem attinet,(id est quatenus Deus cõsiderat non quid mereantur,sed quid ipse Abrahamo & semini eius promiserit)diliguntur à Deo, ideóque suo tempore dignabitur eos sua gratia: quia, vt omnis homo sit mendax, Deus tamen cõsilium non mutabit. Est autem firmissimũ hoc argumentum, vtpote quod ab ipsa Dei natura sumatur. Sed notandum est rursus, agi de gente Iudaica in vniuersum, & de perpetuo fœdere. Deus enim habet sua de particularibus decreta quæ illi vniuersalitati non derogant,etiamsi sint contraria: veluti quòd Iudæos elegit,& nonnullos eorum iusto exitio destinauit. Item multa decernit ad tempus quæ postea mutat. Nec propterea mutabilis cẽsendus est,sed potius sibi semper similis,quoniã quæ fore perpetua decreuit,vt hoc fœdus cum Abrahamo & ipsius semine,perpetua manent:quæ verò decreuit suis temporibus mutanda, vt singulis momentis cernimus rerum vicissitudinem: vel abroganda, (vt ceremoniis legalibus factũ est) ea quoq; certis suis momentis mutantur & abrogantur. Quòd autem nonnulli hoc odium & hunc amorem ad Apostoli personam referunt, mihi non placet.

29 Ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ.

29 Nam dona & vocatio Dei eiusmodi sunt vt eorũ ipsum pœnitere non possit.

29 *Sine pœnitentia enim sunt dona & vocatio Dei.*

30 Ὥσπερ γὰρ καὶ ὑμεῖς ποτὲ ἠπειθήσατε τῷ Θεῷ, νῦν δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ·

30 Sicut enim & vos quondã non paruistis Deo, nunc autem estis misericordiam cõsequuti per istorum contumaciam:

30 *Sicut enim aliquando & vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiã cõsequuti estis propter incredulitatẽ illorũ:*

31 Οὕτω καὶ οὗτοι νῦν ἠπείθησαν, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι.

31 Sic & isti nunc non paruerunt, vt per vestram misericordiam & ipsi misericordiam consequantur.

31 *Ita & isti nunc non crediderunt in vestrã misericordiam, vt & ipsi misericordiã cõsequãtur.*

32 Συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.

32 Cõclusit enim Deus omnes in cõtumacia, vt omnium misereretur.

32 *Cõclusit enim Deus omnia in incredulitatẽ, vt omnium misereatur.*

19 Eiusmodi sunt vt,&c. ἀμεταμέλητα. Vulg. Sine pœnitẽtia, obscura & periculosa quoq; interpretatione, vtpote quæ Ambrosium etiã videatur fefellisse. Augustinus alicubi legit Impœnitẽda, vt Erasmus obseruauit: sed ambigua est hæc tralatio. Nã Latinis non pœnitendum munus dicitur cuius aliquem non possit pudere, seu quod minimè debeat contemni. Castellio Irreuocabilia conuertit. Ego periphrasin Erasmi potius probo, quòd à Græcis non discedat.

30 Per istorum contumaciam, τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Vulgata, Propter incredulitatem illorum, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. Erasmus autem rectè mutauit Propter in Per: quanuis Apostolus non de eo per quod propriè Gentes sunt misericordiam adeptæ, sed de dispensatione Dei loquatur, cui nimirum placuit occasionem transeundi ad Gentes ex incredulitate Iudæorum sumere, vt suprà dictum est, v.11: quam ob causam video Latinos maluisse Propter quàm Per interpretari.

31 Vt per vestram misericordiam & ipsi misericordiam consequãtur, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. Peruersa huius loci distinctio multas peperit incommodas interpretationes, quarum satis fuerit nonnullas commemorasse. Vulgata interpretatur In vestram misericordiam, quasi scriptum sit ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, & quidẽ pro εἰς τὸ ὑμέτερον ἔλεος, id est in gratiam Christi, quia gratiæ oblatæ restiterunt Iudæi: quam constructionem non admittit verbum ἀπειθεῖν. Vel, In vestrã misericordiam, id est vt inde ad vos deueniret misericordia: sed si ita exponas, nullum erit membrum quod opponatur τῇ τούτων ἀπειθείᾳ: & bis idem dixerit Apostolus, quod nõ admittũt hæ voces, QVEMADMODVM & ITA, vt Erasmus rectè obseruauit. Quod enim dictũ fuerat ὑμεῖς δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, hoc ipsũ in diuersa parte repeteret, ἠπείθησαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, perinde acsi dicat aliquis, Vt principes ditescunt paupertate populi, ita populi paupertas diuitias addit principibus: quod fuerit ineptissimum. Ambrosius legit, In vestra miseratione, ἐν ὑμετέρῳ ἐλέει: quam lectionẽ nusquam inuenio. id est, quũ essetis ad misericordiam vocati, contumaces fuerunt Iudæi: quæ interpretatio tollit etiam antithesin de qua modò dixi. Eras. autẽ interpretatur, Sic & isti nũc increduli facti sunt, ex eo quod vos misericordiam estis adepti, vt & ipsi misericordiam consequantur. Putat enim Apostolum significare misericordiam Gentibus factam, id est Gentium fidẽ offendiculo fuisse Iudæis, vt alienarentur ab Euangelio. Atqui hæc expositio (ni fallor) repugnat sententiæ Pauli ex diametro. Nã cõtrà v.11,13.14.17, & eo qui proximè præcessit, disertè dixit Apostolus per Iudæorum contumaciam partã esse salutẽ Gentibus, & antè excisos fuisse ramos naturales quàm ascititii insererẽtur: ex quo consequitur (quod ipsa historia confirmat) non prius vocatas fuisse Gentes quàm Iudæi Euangelium respuissent. Deinde (quod maioris etiam est momenti) tantum abest vt Gentiũ vocationem Apostolus censeat obstaculo fuisse Iudæis, vt contrà scribat eam esse à Deo arreptam occasionẽ vt & ipsi Iudæi ex æmulatione Euangelium amplectantur. Quid igitur? Nempe vnus (ni fallor) Theophylactus hic vidit quod res est. Omnino enim τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει oppositum est superiori illi membro τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, & ἵνα explicandum per traiectionem, sublata distinctione quæ post ἐλέει adscribi solet: quum hoc totum τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει nõ pertineat ad ἠπείθησαν, sed ad ἐλεηθῶσι: sicut in superiore versiculo τῇ τούτων ἀπειθείᾳ cõnectitur cũ ἠλεήθητε. Ita fiet vt plana sit sentẽtia, & cum præcedentibus ac subsequentibus ita consentiens, vt de eius veritate non possim dubitare. Nam quod antè proposuerat, Iudæorum offensam saluti fuisse Gentibus, non vt perirent Iudæi, sed contrà vt hac salutis Gentium æmulatione accensi, fierent & ipsi eiusdem salutis participes: idipsum nunc repetit in conclusione, vt par erat, nempe sicut per Iudæorum contumaciam Gentes sunt consequutæ misericordiam: ita Iudæos esse contumaces, non vt pereant, sed vt misericordiæ Gentibus factæ exemplo prouocati, misericordiam & ipsi consequantur. Ita enim placuisse Deo, mirifica illa & incomprehẽsibili sapientia, tum Gentes tum Iudæos ad misericordiam vocare. Similis verò traiectionis exẽpla permulta annotauimus in hac ipsa particula, vt 1.Cor.9.c.15, & 2.Cor.2.b.4, Gal.2.b.10, Eph.3.d.17, & Ioh.14.d.29.

32 Omnes, τοὺς πάντας. Id est, tum Iudæos tum Græcos, de quibus disseruit: quod etiam ostendit adiũctus articulus. Vetus interpres conuertit Omnia, eodem manente sensu, quum sic loquatur Apostolus Gal.3.d.22. Est enim vniuersalis particula restringẽda ad eos de quibus hic agitur, nẽpe ad tollendum populorum discrimen. Itaque qui hoc testimonio abutuntur ad euertendam æternam Dei prædestinationẽ, qua nonnullos misericordiæ, nonnullos seueritati sui iudicii destinauit, prorsus aberrant à scopo.

33 Ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ· ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ.

33 O profundas diuitias tum sapiẽtiæ tum cognitionis Dei! quàm inscrutabilia sunt eius iudicia, & eius viæ imperuestigabiles!

33 *O altitudo diuitiarum sapiẽtiæ & scientiæ Dei! quàm incõprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius!*

34 Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου; ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο;

34 Quis enĩ cognouit mẽtẽ Domini? aut quis ei fuit à consilio?

34 *Quis enim cognouit sensum Domini? aut quis cõsiliarius eius fuit?*

Esa.40.c.13 Iob 41.a.2 1.cor.2.d.16

35 Ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ;

35 Aut quis prior dedit ei, & reddetur ei?

35 *Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei?*

36 Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

36 Nam ex eo, & per eum, & in ipsum *sunt* omnia. Ipsi *sit* gloria in secula. Amen.

36 *Quoniã ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. ipsi gloria in secula. Amen.*

Κεφάλαιον ιβ΄.

CAP. XII.

CAP. XII.

1 Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν.

1 PRecor igitur vos, fratres, per miserationes Dei, vt sistatis corpora vestra hostiã viuam, sanctam, acceptã Deo, rationalem illum cultum vestrum:

1 *OBsecro itaq; vos, fratres, per misericordiã Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiã viuentem, sanctam, Deo placẽtem, rationabile obsequiũ vestrum:*

2 Καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ,

2 Et ne cõfiguremini seculo i-

2 *Et nolite conformari huic seculo,*

33 O profundas diuitias, ὦ βάθος πλούτου. Vulgata, O altitudo diuitiarum. Erasmus, O profunditatem diuitiarum, quasi καὶ σοφίας καὶ γνώσεως pertineat ad βάθος, & dixerit Paulus, O profunditatẽ diuitiarum, profunditatem sapientiæ, profũditatem cognitionis. Sed frustra se torquent nonnulli interpretes dum quærunt quæ sint istæ Dei diuitiæ. Nam ex Hebræorum idiotismo dictum est ὦ βάθος πλούτου, pro ὦ βαθὺν πλοῦτον. &, quod etiam animaduertit Chrysostomus, genitiui sequentes non pendent à βάθος, sed à duarum illarum vocum complexu. πλοῦτον verò Hebræorum etiam more, (quem alibi annotauimus) copiam ac abundantiam vocat: & quia sunt istæ opes penitus defossæ, & quo maior est opum cumulus, eo etiam altior est ac profundior, ideo profunditatis meminit. Deinde sapiẽtiam & cognitionem pro eodem accipio, vt sit duplicatio Hebræis familiaris.

Eius iudicia, τὰ κρίματα αὐτοῦ. Heb. משפטו, id est, ratio quam tenet in rebus vniuersis ac singularibus administrandis. Nam iudicare apud Hebræos pro regere & summæ rerum præesse accipitur, vt sæpe annotauimus apud Iohannem. Viæ, αἱ ὁδοί. Heb. דרכים, i. consiliorum ac factorum ipsius rationes.

35 Prior dedit, προέδωκεν. Noua est ista significatio verbi προδιδόναι pro antè dare, sicut suprà, 9.f.29, προειρηκέναι accipitur pro antè dicere. Reperio tamen in illa significatione etiam apud Aristotelem lib. Œcon. 2. Est autem etiam hic locus diligenter obseruandus, aduersus eos qui fidei vel operum præuisionem faciunt electionis causam. In quem errorem sanè turpissimum Origenes veteres plerosque tum Græcos tum Latinos adegit, donec tandem Dominus Augustinum per Pelagianos ad hunc agnoscendum & corrigendum errorem excitaret.

36 In ipsum, εἰς αὐτόν. Vulgata, In ipso, ἐν αὐτῷ. quod ego quidem non probo. Nam finem omniũ Dei factorum hic puto significari, Deum ipsum videlicet, ad cuius gloriam omnia referuntur quæcunque sunt in cælo vel in terra, quemadmodum etiam ab eo condita sunt omnia, & per eum administrantur. Neque verò duntaxat in genere de rerum creatione & administratione hæc accipiũtur, sed inprimis de nouis ipsius operibus, quæ in electis suis edit.

IN CAPVT XII.

1 Precor, παρακαλῶ. Absoluta tractatione dogmatum Christianæ religionis, iam tandem ad Christianæ vitæ officia descendit. Vtitur autem diuinissima præfatione, alludens ad veterem sacrificiorum ritum, vt significet Dei gloriam esse vltimum & vniuersalem finem omnium humanarum actionum, siue illæ sint ἠθικαί, de quibus agit hoc capite: siue πολιτικαί, de quibus proximo capite disserit: siue ἱερατικαί, de quibus constituit 14 capite, ac parte etiam decimiquinti, adeo vt tota vita nostra sit verè instar cuiusdam sacrificii Deo gratissimi.

Per miserationes, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν. Vtitur numero multitudinis, amplificationis causa. Sic etiam Dauid Psal.51.a.1, commemorat Domini רחמים. Nihil autem grauius dici potest ista obtestatione. Quid enim æquius est quàm vt ei nos totos consecremus cui tanta & tam multa, imò cuius misericordiis nos ipsos debemus?

Vt sistatis, παραστῆσαι. Vulgata, Exhibeatis. Erasmus Præbeatis. Sic oportebat olim victimã ad altare sisti. Nũc autem vbique est altare, & vbique nosipsos oportet alacriter & promptè Deo sistere. Corpora vestra, τὰ σώματα ὑμῶν. Olim aliena, nũc nostra ipsorum corpora offeruntur. Totum autem hominem sic vocat συνεκδοχικῶς, ad veterem ritum alludens, vt apparet ex epithetis sequentibus, & 1.Thess.5.d.23. Hostiam viuam, θυσίαν ζῶσαν. Olim quoque morticina erant polluta: sed nunc requirit Dominus hostias vero Spiritu vitæ præditas. Nullus igitur nunc expiatoriis sacrificiis locus, vbi necessariò interueniebãt cædes victimæ: & alius erat sacerdos, alia victima. Sanctam, ἁγίαν. Sic in Lege non licebat impuris sese sistere in Dei conspectum, nec offerre immunda. Sed de vera purificatione hic agitur, quæ quum sit omnibus filiis Dei communis, sequitur nullum expiatorium sacrificium superesse. Vbi igitur Missatica illa Christi oblatio pro viuis & mortuis?

Rationalem illum, &c. τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. id est Spiritualem, vt explicatur 1. Pet. 2. a. 5. Est enim tacita antithesis cultus in quo seipsum homo spiritualiter Deo cõsecrat, & veteris cultus, in quo bruta, quæ ἄλογα Græci vocant, cæteráque non modò rationis sed etiam sensus expertia, carnalibus adhibitis ceremoniis Deo offerebantur. Vulgata, Rationabile obsequium, barbarè: quod deinde nonnulli admodum imperitè acceperunt pro eo quod est ratione temperatum, quasi immodico ac superstitioso opponatur.

2 Ne configuremini, μὴ συσχηματίζεσθε. Configurandi verbo vtitur in hac significatione Columella.

Vulgata, Nolite conformari, μὴ συμμορφοῦσθε. Erasmus, Ne accommodetis vos ad figuram, quæ sit periphrasis non necessaria. Porro sicut philosophi in tradendis ethicis, vbi de fine disseruerunt, ad virtutis definitionem accedunt, sic quoque Apostolus progreditur. Sed vt longè alium finẽ quàm philosophicũ descripsit, ita etiam verã virtutem longè aliter definit, damnãs quicquid ratio humana dictat, vt virtus nihil aliud sit quàm quod Deus præcipit: simúlque hunc habitum docet non à natura sed à gratia proficisci. Seculo isti, τῷ αἰῶνι τούτῳ. Sic vocat homines non renatos, nulla prorsus addita exceptione.

ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.

sti, sed transformemini per renouationem mentis vestræ, ad hoc ‖ vt probetis quæ sit voluntas Dei, bona illa, accepta ac perfecta.

sed reformamini in nouitate sensus vestri, vt probetis quæ sit voluntas Dei bona, & beneplacens, & perfecta.

Eph. 5. d. 17
1. thess. 4. a. 1

3 Λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἑκάστῳ ὡς ὁ Θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.

3 Enimuero per gratiam quæ mihi data est, edico cuiuis versanti inter vos ne sapiat suprà quam oportet sapere: sed sapiat ad sobrietatem, ‖ prout cuique Deus partitus est mensuram fidei.

3 *Dico enim per gratiã quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos, non plus sapere quàm oportet sapere: sed sapere ad sobrietatem, unicuique sicut Deus diuisit mẽsuram fidei.*

1. Cor. 12. b. 11
ephes. 4. b. 7

4 Καθάπερ γὰρ ἐν ἑνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν·

4 Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus, mẽbra verò omnia eandẽ non habent actionem:

4 *Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent:*

5 Οὕτως οἱ πολλοὶ ἓν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθ' εἷς, ἀλλήλων μέλη.

5 Ita multi vnũ corpus sumus in Christo, singulatim autem, alii aliorum membra.

Ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius mẽbra.

Mentis, τοῦ νοός. Nullus igitur locus τῷ ἡγεμονικῷ illi philosophico, nec libero arbitrio Sophistico, quum ipsam in primis rationem oporteat renouari. Vide Ephes. cap. primo, d. 18, & secundo, a. 3, & Coloss. 1. c. 21.

Bona illa, τὸ ἀγαθόν. Hoc ego accipio pro voluntatis Dei epithetis. Nam id demum verè bonum est, acceptum Deo, & omnibus suis numeris constans, quod cum Dei voluntate consentit. simúlque tacita est allusio ad eas conditiones quæ sub Lege requirebantur in victimis immolandis: de quibus præcipitur Leuit. 22. c. 22. Articulum autem accipere possumus vel tanquam energiæ causa positum, vt voluntatis diuinæ præstantiam declaret, vel διακριτικῶς, vt Vetus fœdus à nouo distinguatur: vel denique vt per appositionẽ (quam vocant) referat quod præcessit: idque rursus dupliciter, nempe vel illud duntaxat proximũ, Vt probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum acceptúmque & perfectum: quo modo interpretatus est Erasmus: vel totum illud quod superiore quoque versu dictum est: sicut exposuit Augustinus libro De ciuitate Dei 10, & epist. 76, itémque Ambrosius. Sed & ante τὸ ἀγαθόν suppleri potest particula καὶ in epexegesi, vt sit hæc sententia, Ad hoc vt probetis quæ sit Dei voluntas, & quid bonum & acceptum & perfectũ: quæ interpretatio Domino Bucero (beatæ memoriæ viro) placuit præ cæteris.

3 Enimuero, γάρ. Vel igitur, sicut etiam accipi videtur suprà, 6. d. 19, & infrà, 15. a. 2. Absoluta antẽ præfatione descendit Apostolus ad ἠθικὰ præcepta, & primo loco monet vt quisque sit munere suo contentus: deinde vt quam Spartam quisque à Deo nactus est, eam exornet: quæ duo si rectè obseruarentur, nullus esset infinitis calamitatibus locus. Edico, λέγω. Id est præcipio. Sic enim accipitur interdũ verbũ אמר apud Hebræos, & quod subiicit διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, id est tanquam Dei Apostolus, & Spiritum Dei habens, additum esse apparet tum vt maioris ponderis esset hoc præceptum, tum verò vt omnem dicti inuidiam à se auerteret. Cuiuis, παντί. Hanc particulã sæpe iam annotauimus interdum esse indefinitam potius quàm vniuersalem. Vulgata, Omnibus. quæ interpretatio non satis exprimit hanc doctrinam ad quosuis & quidẽ sigillatim sine exceptione pertinere. Ne sapiat suprà quàm oporteat sapere, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν. Id est, Ne sibi immodicè placeat, vt ii solent qui sibi videntur plus sapere quàm reuera sapiant. Sic enim accipitur interdum verbum φρονεῖν. Vulgata, Nõ plus sapere quàm oporteat sapere: quasi nos arceat Apostolus à curiosa perscrutatione rerum subtilium magis quàm vtilium. Nonnulli demum τὸ φρονεῖν accipiunt pro curare: quasi damnet Apostolus πολυπραγμοσύνην: quas etiam interpretationes minimè repudio. Ad sobrietatem, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Quid ergo? An est aliqua moderata arrogantia? Minimè verò: sed tamẽ quemuis oportet sibi aliquatenus sapere, id est eorum donorum esse conscium quæ à Domino accepit, vt bona conscientia possit vocatione sua defungi. Verùm duo sunt limites quibus definitur ea sobrietas ac moderatio quam requirit Apostolus. Vnus est, ne nobis arrogemus quod non habemus: alter, ne de eo quod accepimus gloriemur, sed acceptis donis vtamur cum tremore in Domini gloriam. Alii Ad sobrietatem ita interpretantur quasi poscat Apostolus vt iis studiis intenti simus quibus ad modestiam erudiamur. quorum etiam opinionem non improbo. Nam vtramuis interpretationem sequaris, sobrietas declarabit ταπεινοφροσύνην. Origenes mauult de temperãtia hoc accipere, quod etiam sequitur Augustinus epistola 47. Hieronymus verò in pugna aduersus Iouinianum plus æquo incalescens, & in eo ipso peccans quod hoc loco reprehenditur ab Apostolo, quasi à nemine discere, omnes verò erudire posset, hunc locũ ad pudicitiam detorquet, Latinos etiam codices emendans in quibus scribitur Ad sobrietatem: quum ipse potius magnam reprehensionem mereatur quod hunc locum & alios plurimos aliò detorserit. Prout cuique, ἑκάστῳ ὡς. Manifesta est traiectio particulæ ὡς, vt 1. Cor. 3. a. 5, cuiusmodi plurimas annotauimus suprà, capite 11. d. 31. Nam manifestus est error in eo quod in nonnullis veteris editionis codicibus legitur, Et vnicuique, repugnantibus summo cõsensu omnibus exẽplaribus Græcis: vt planè intempestiuè scripserit Erasmus, Paulum hoc in loco spectasse sensum magis quàm sermonis integritatem: itéque planè ineptus Origenes, subindicans aliquid esse subaudiendum. Vide 1. Cor. 12. b. 11. Fidei, πίστεως. Fidem appellat συνεκδοχικῶς cognitionem Dei in Christo, cum donis quæ ex eo manant in fideles per Spiritum sanctum. Idem ergo valet hoc dictum atque id quod alibi scripsit, Pro mensura donationis Christi, Eph. 4. b. 7, & manifestatio Spiritus, 1. Cor. 12. a. 7. Sed & pro πίστεως in vno codice scriptum inuenimus χάριτος, gratiæ.

6 Ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα· εἴτε προφητείαν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως·

6 ‖ Habentes autem diuersa dona pro gratia quæ nobis data est, siue prophetiam, *prophetemus* pro proportione fidei:

6 *Habentes autem donationes secũdũ gratiã quæ data est nobis, differẽtes: siue prophetiam, secundũ rationem fidei:*

1. Pet. 4. b. 10

7 Εἴτε διακονίαν, ἐν τῇ διακονίᾳ· εἴτε ὁ διδάσκων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ·

7 Siue ministeriũ, *versemur* in ministrando: tum is qui docet, in docendo:

7 *Siue ministeriũ, in ministrãdo: siue qui docet, in doctrina:*

8 Εἴτε ὁ παρακαλῶν, ἐν τῇ παρακλήσει· ὁ μεταδιδούς, ἐν ἁπλότητι· ὁ προϊστάμενος, ἐν σπουδῇ· ὁ ἐλεῶν, ἐν ἱλαρότητι.

8 Tum qui exhortatur, in exhortatione ‖ qui distribuit, cũ simplicitate: qui præest, cum diligentia: qui miseretur, cum hilaritate.

8 *Qui exhortatur, in exhortando: qui tribuit, in simplicitate: qui præest, in solicitudine: q miseretur, in hilaritate.*

Matth. 6. a. 3
2. cor. 9. b. 7

6 Habentes autem, ἔχοντες δέ. Malè in quibusdam Latinis codicibus expungitur particula autẽ, quæ prorsus est retinenda: nec id tamen (meo iudicio) quasi hac coniunctionẽ ista connectantur cum præcedenti verbo ἐσμέν, vt existimauit Erasmus: ex cuius etiam sententia Frobenius post μέλη, id est membra, distinctionem simplicem adscripsit. Nam contrà in omnibus vetustis codicibus plenum punctum scribitur, vt nouam periodum inchoet participiũ ἔχοντες. & vtraque ratio huius distinctionis quam adfert Erasmus, facilè refelli potest. Illud enim planè nihil est quod tradit, Apostolum videlicet, quum dixisset, Singuli sumus alius alius membra: ne confusionem imaginaremur, adiecisse, Sumus quidem eiusdem corporis membra, sed habentes dona, &c. Huius enim confusionis suspicionem omnem sustulerat Apostolus quum membra omnia diceret eandem functionem nõ habere. Deinde altera ratio quæ subiicitur, nihilo est probabilior, nẽpe absque ista distinctione fore imperfectam orationem. Supplendum enim est necessariò verbum ex communi loquẽdi vsu, ita vt nos fecimus, cum quo cohæreant ista quæ sequuntur κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, &c. quæ omnia alioquin hiare necesse est, etiamsi istam Erasmi distinctionem sequaris. Nam hîc rursus corrupta sunt exemplaria, quæ post προφητείαν, διακονίαν, διδάσκων, παρακαλῶν, &c. non habent adscriptã distinctionẽ, quasi perpetuo tenore legendum sit, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, &c. repugnantibus omnibus vetustis codicibus Græcis, & ipsa quoque sententia, vt in Græcis scholiis explicatur. Itaque (vt paucis absoluam) particula Autem non fuit rectè expuncta, quia hæc periodus à sententia superiore pendet. Erasmus verò, neque particulam δὲ rectè conuertit Sed tamen, neque totum hunc locum videtur percepisse. *Prophetemus* pro proportione fidei, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως. Distinctio illa post προφητείαν addita in omnibus Græcis codicib⁹, & sententia quoque ipsa satis (ni fallor) vel hoc verbum vel aliud eiusmodi supplendum esse confirmant, veluti μενέτω maneat, vel στοιχείτω incedat, quæ Græcus scholiastes subaudit. Neque est cur hæc eclipsis displiceat, quũ multæ eiusmodi aut etiam multo duriores soleant in communem loquendi vsum incidere. Puto autem ἀναλογίαν dici quod antea μέτρον vocarat. Quum enim Apostolus monuisset in genere vt quisque sese Deo consecraret, meritò subiecit quæ ad vocationum discrimen pertinent, vt quisque sese intra suæ sortis metas contineat. Id verò nunc per partes explicat: ac primùm quidem Ecclesiasticarum functionum meminit, quas diuidit in duas species, siue subalterna (quæ vocant) genera, nempe in prophetiam & diaconiam: prophetiæ nomine comprehendens quæ ad docendi munus pertinent, diaconiæ verò alia Ecclesiastica munera, quibus se abdicarunt Apostoli, Act. 6. a. 2. 3 & 4. Iam verò quia in docendi munere non vna est functio, sed varii sunt gradus, neque in vna & eadem functione par est Spiritus mensura, ideo Apostolus Prophetas monet vt prophetent pro fidei proportione. id est, vt quisque reuelationis suæ modum teneat, ne vnus sibi omnia scire videatur. quod si seruatum fuisset in Ecclesia, nũquam in ea pericula incidisset: vnde quum vix nunc cœperit emergere, cauẽdum est etiam atque etiam ne eodem relabatur: ni fiat quod monuit Apostolus 1. Cor. 14. f. 30. 32 & 33. Alioquin prophetiæ nomen angustiore significatione sæpe accipitur, vt Ephes. 4. b. 11. & 1. Cor. 12. d. 28. & diaconia cõtrà multo ampliore, ita vt omnia munera ecclesiastica comprehendat, ipsámque adeo Apostolicam functionem. Quia nimirum publicè ac priuatim nos omnes oportet Deo ministrare, vt suprà, cap. 11. b. 13, Act. 6. a. 4, & 12. d. 25.

7 In ministrando, ἐν τῇ διακονίᾳ. Erasmus, In administratione. quam interpretationem etsi non repudio, tamen illi postpono. Nam priore loco διακονία munus ipsum declarat, posteriore verò ipsam muneris functionem: quam distinctionem mihi videtur melius expressisse Vetus interpres gerũdi modo. Tum is qui docet, εἴτε ὁ διδάσκων. Vel (vt Vulgata & Erasmus) Siue qui docet. Cæterùm quòd Paulus genus dicendi mutat, video torsisse nonnullos: qui tamen non vidẽtur eius rei causam cognouisse. Solent enim à plerisque interpretibus hæc ita explicari quasi quinque Ecclesiasticas functiones diuersas commemoret Apostolus. quod non puto: nec dubito mihi assensuros quicunque attentius hunc locum considerabunt. Puto igitur Paulum in primis (vt antè dixi) Ecclesiasticas functiones perpetuas (alias enim tẽporarias meritò omittit) ad duo genera reuocare, Apostolorum exemplo, Act. 6. a. 2. 3. 4, vt paulo antè diximus: nempe ad prophetiam & diaconiã, quam distributionem etiam sequitur idem noster Apostolus, 1. Tim. 3, mentionem duntaxat faciẽs episcoporum & diaconorum. Deinde singula illa duo genera in suas species diuidit, nempe prophetas in doctores & pastores: diaconos verò in eos qui eleemosynas distribuunt, in gubernatores, & eos qui curandis ipsis pauperibus Ecclesiæ seruiebant: quales erant fere viduæ, de quibus seorsim agitur 1. Tim. 5. b. 9. Vtque hæc distinctio melius intelligeretur, mutauit (opinor) Apostolus dicendi genus. In docendo, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Vulgata & Erasmus, In doctrina, quam interpretationem vt ambiguam repudio. Doctrina enim fere Latinis declarat id ipsum quod docetur, quum διδασκαλία hoc loco significet ipsum docendi munus. Cæterùm doctorẽ vocat Apostolus eum qui Scripturæ duntaxat interpretationi vacat in Ecclesia, vt pura ac sincera doctrina retineatur: sicut doctissimus interpres in Christianæ religionis institutione verissimè docuit. Repetendum est autem ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum Versetur, tum in hoc membro, tum in aliis sequentibus.

8 Tum qui exhortatur, εἴτε ὁ παρακαλῶν. Vetus interpres non legit εἴτε. quam tamen coniunctionem vbique inuenimus, & addere necesse est, vt sibi constet distributio. Exhortatorem autem vocat eum qui alibi dicitur pastor, vt 1. Corinth. 12. d. 28, & Eph. 4. c. 11: & propheta quoque interdum, vt 1. Cor. 14. f. 31. is videlicet qui doctrinam cum admonitionibus & exhortationibus, atque adeo cum Sacramentorum administratione coniungit. Qui distribuit, ὁ μεταδιδούς. Vetus interpres, Qui tribuit. Erasmus, Qui impertit. Vterque ni-

mium lata interpretatione, quum hic significentur qui propriè diaconi dicuntur, ii nimirum qui eleemosynas distribuebant. Iubetur autem is versari in suo munere cum simplicitate, id est bona fide & sine personarum respectu. Opponitur enim ἁπλότης τῇ κακίᾳ, & in his tribus posterioribus ἐν pro σὺν commodissimè accipitur.

Qui præest, ὁ προϊστάμενος. Hæc est altera species presbyterorum, eorum videlicet qui politiam Ecclesiasticam administrabant: qui & ipsi interdum doctrinæ Verbi præerant, vt apparet ex 1. Tim. 5 c. 17. quorum munus vocatur κυβέρνησις 1. Cor. 12. d. 28. Qui miseretur, ὁ ἐλεῶν. Videtur quidem hoc latius patere: sed quum Paulus agat de functionibus Ecclesiasticis, non potest satis commodè hoc accipi de misericordia cui præstandæ tenētur quicunque Christo nomen dederunt. Deinde quum istum distinguat ab eo qui distribuit, iis assentior qui Paulum existimant proprio quodam dicendi genere, per eos qui miserentur, eos intelligere qui curandis ipsis pauperibus erant designati, vt fere erant viduæ, quarum fit mentio Act. 6. a. 1, & 1. Tim. 5. b. 9. Et meritò sane in istis requiritur hilaritas, non modò vt fungantur suo munere alacriter, sed etiam ne mœrorem addant mœrori, si tetricos & morosos in solandis miseris sese præberent.

Ἡ ἀγάπη, ἀνυπόκριτος. Ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ. — 9 Dilectio *esto* minimè simulata. *Estote* ‖ abhorrentes à malo, agglutinati bono. — 9 *Dilectio, sine simulatione. Odiētes malū, adhærentes bono.* — Amos 5. d. 15

Τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι. — 10 ‖ Fraterna charitate alii ad alios amandos propensi. Honore alii aliis præeuntes. — 10 *Charitatem fraternitatis inuicem diligentes. Honore inuicem præuenientes.* — Eph. 4. a. 2; 1. pet. 1. c. 17

Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. Τῷ Πνεύματι ζέοντες. Τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες. — 11 ‖ Studio minimè pigri. Spiritu feruentes. Domino seruientes. — 11 *Solicitudine non pigri. Spiritu feruentes. Domino seruientes.* — 1. Pet. 5. b. 8

Τῇ ἐλπίδι χαίροντες. Τῇ θλίψει ὑπομένοντες. Τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες. — 12 Spe gaudentes. In afflictione tolerantes. ‖ In oratione perdurantes. — 12 *Spe gaudentes. In tribulatione patientes. Orationi instantes.* — Luc. 18. a. 1; 1. cor. 16. a. 1

Ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες. Τὴν φιλοξενίαν διώκοντες. — 13 ‖ Vsibus sanctorum communicantes. Hospitalitatem sectantes. — 13 *Necessitatibus sanctorum communicantes. Hospitalitatem sectantes.* — Hebr. 13. a. 2; 1. per. 4. b. 13

Εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς· εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε. — 14 ‖ Benedicite iis qui vos insectantur, benedicite *inquam*, & ne imprecamini. — 14 *Benedicite persequentibus vos: benedicite, & nolite maledicere.* — Mat. 5. g. 44

9 *Estote* abhorrentes malum, ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν. Vulgata, Odientes, barbarè. Erasmus, Odio prosequentes, non satis expressè. Plus enim est ἀποστυγεῖν quàm μισεῖν. Deinde verbum *Estote*, quod necessariò subintelligitur, expressi ex Clemente, στρωματέων λόγῳ β, quo loco nonnulla præterea inserit, sed contra omnium codicum fidem, nec satis aptè. Agglutinati, κολλώμενοι. Vulg. & Eras. Adhærentes, non satis expressè.

10 Fraterna charitate, τῇ φιλαδελφίᾳ. Clemens lib. Pædagogi 3, cap. vltimo videtur hoc connectere cum superiore membro. Alii ad alios amandos propensi, εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Vulg. Inuicem diligentes, nimium (vt ita dicam) dilutè. Nam φιλοστοργία non tantùm amorem, sed etiam ipsam ad amandum propensionē declarat. Erasmus, Ad mutuò nos diligēdos propensi. Ego Amādos dicere malui, quia, sicut (authore Chrysostomo) plus est στέργειν quàm φιλεῖν, sic Latinis plus est amare quàm diligere. Sic enim Cicero, Sed tamen vt scires eum à me non diligi solùm, sed etiam amari. Præeuntes, προηγούμενοι. Vulgata & Erasmus, Præuenientes, προφθάνοντες.

11 Domino seruientes, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες. Rectè hoc subiunxit Apostolus, quo Christianæ charitatis præcepta à philosophorū monitis distinguūtur: & ita in probatissimis quibusque codicibus vetustis & Græcis scholiis legitur. Sic quoque conuertit Vetus interpres, & ita legunt Chrysostomus & Theophylactus, & Basilius in Ethicis, definitione 68, & Clemens. Erasmus tamen interpretatus est, Tempori seruientes, id est καιρῷ δουλεύοντες. quæ lectio annotatur etiam ab Origenis interprete, & Glossa ordinaria quam vocāt. Explicatur autem tribus modis. Sunt enim qui existiment hoc dicto moneri pios vt si quid incommodi acciderit, boni consulant, vt hoc cohæreat cum eo quod sequitur. Alii verò putāt præscribi fidelibus vt pro temporis ratione sese accommodent fratribus, sicut dicit Apostolus se factum esse omnibus omnia. Alii demum καιρὸν accipiunt pro occasione: quòd velit Paulus nos studiosè omnem iuuandi occasionem captare. quæ interpretatio mihi maximè probatur præ cæteris. Sed vtcunque accipias, non expresseris significationem verbi δουλεύειν, quod plus est quàm sese accommodare tempori, aut occasionem captare: neque puto vllum esse locum Scripturæ in quo simile dictum occurrat. Itaque potius legendum esse puto τῷ Κυρίῳ, & ab iis corruptum esse locum qui compendium illud scribendi κῷ putarunt καιρῷ declarare: idque eo verisimilius est quòd etiamnum hodie apud Basilium eo loco quem antè citaui, eo compendio literarum scriptum inuenitur.

12 Perdurantes, προσκαρτεροῦντες. Vulg. & Eras. Instantes, non satis rectè.

13 Vsibus, ταῖς χρείαις. Ambrosius legit, Memoriis, ταῖς μνείαις, sed perperā, (ni fallor) quanuis ita Latinos codices habuisse scribat Origenis interpres, vt Erasmus annotauit. Vulg. & Erasmus, Necessitates conuertunt, quod mihi non placet. nequis existimet prius non succurrendum proximo quàm ad necessitatem sit redactus. scripsisset enim Apostolus ταῖς ἀνάγκαις. Quanquam hoc cōcedo τῶν χρειῶν nomine delicias & superuacanea officia excludi. Communicantes, κοινωνοῦντες. Ita significatur quæ hîc sit vera charitas, nempe quū aliorum incommodis non minus quàm nostris afficimur, & ita affecti proximum pro viribus iuuamus.

14 Benedicite, εὐλογεῖτε. i. bene precamini, vt opponatur τῷ καταρᾶσθαι. Eras. Bene loquamini. Ego verò vocabulum theologis vsitatū retinere malui: neque existimo de loquutione dūtaxat hîc agi, ne hostibus detrahamus, sed de eo potius, vt hosti bene precemur. quod quū Erasmus viderit, miror cur vel Benedicatis vel Bene precamini potius non cōuerterit quàm Bene loquamini. Vide Mat. 5. g. 44. Et ne imprecamini, καὶ μὴ καταρᾶσθε. Sic solēt interdū Hebræi ταυτολογεῖν, sed ita tamen vt hæc minimè sit inepta aut inutilis ταυτολογία, de qua diximus Ioh. 1. c. 20.

Χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων. — 15 Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus. — 15 *Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.*

Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. Μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς. — 16 Eodem animo inter vos mutuò affecti. ‖ Nō elatè *de vobisipsis* sentientes, sed humilibus obsecundātes. Ne estote prudentes apud vosmetipsos. — 16 *Idipsum inuicem sentientes. Non alta sapiētes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos.* — Prou. 3. a. 7; Esa. 5. e. 21

Μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. Προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων. — 17 ‖ Nemini malum pro malo vicissim reddentes. Procurantes honesta coram omnibus hominibus. — 17 *Nulli malum pro malo reddentes. Prouidētes bona nō tantùm coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.*

Εἰ δυνατὸν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες. — 18 ‖ Si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus in pace viuentes. — 18 *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus, pacem habētes.* — Heb. 12. [illegible]

Μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες, ἀγαπητοὶ, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ. γέγραπται γὰρ, Ἐμοὶ ἐκδίκησις· ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. — 19 ‖ Non vosmetipsos vlciscentes, dilecti: sed date locum iræ. scriptum est enim, ‖ Mihi est vltio: ego rependam, dicit Dominus. — 19 *Non vosmetipsos defendētes, charissimi, sed date locum iræ: scriptum est enim, Mihi vindicta: ego retribuā, dicit Dominus.* — Eccle. 28. a. 1; matth. 5. f. 39; Deut. 32. e. 35; heb. 10. f. 30

Ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν. τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. — 20 ‖ Itaque si esurit inimicus tuus, ciba eum: si sitit, da ei potum. hoc enim si feceris, carbones ignis coaceruabis in caput eius. — 20 *Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potū da illi. hoc enim faciēs, carbones ignis congeres super caput eius.* — Prou. 25. c. 21

Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ· ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν. — 21 Ne vincitor ab eo quod malum est, sed vince bonitate malitiam. — 21 *Noli vinci à malo: sed vince in bono malum.*

Κεφάλαιον ιγ. — CAP. XIII. — CAP. XIII.

Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γάρ ἐστιν ἐξου- — 1 ‖ Omnis anima potestatibus supereminētibus subiecta esto. non enim est po- — 1 *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. nō est enim po* — Sapien. 6. a. 4; tit. 3. a. 1; 1. pet. 2. b. 13

15 Gaudete, χαίρειν. Vrget sympathiam Christianam Paulus: sed in honesto gaudio & dolore. Est autem omnibus nota enallage infiniti pro imperandi modo, Atticis etiam ipsis familiaris.

16 Eodem animo inter vos mutuò affecti, τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. i. inter vos concordes, atque adeo vnanimes, quod Græci vno verbo dicunt ὁμοφρονεῖν. Vulg. Idipsum inuicem sentientes: duplici errore. Neque enim τὸ αὐτὸ declarat Idipsum, sed Idem: quod tamen nusquam animaduertit Vetus interpres in hac exprimenda sententia, nisi bis, nēpe 2. Cor. 13. d. 11, & Phil. 3. c. 16. & φρονεῖν non accipitur hoc loco pro sentire. i. sensu percipere, vel intelligere, vel scire, vel opinari, (quāuis ita explicent Græca scholia) sed pro affectū esse animo, quem φρένα Græci interdum vocant. Sed & Erasmus sibi in eo non constat. nam τὸ αὐτὸ φρονεῖν alibi vertit Idē sentire, Infrà, 15. a. 5, & Phil. 2. a. 2. nō satis rectè, opinor: & Concordes esse, Phil. 3. d. 16, & 4. a. 2: item Vnanimes esse, 2. Cor. 13. d. 11. Quòd autem εἰς ἀλλήλους cōuertit, Alii in alios, mihi non probatur. Neque enim Græcè dicitur φρονεῖν εἴς τινα, sed φρονεῖν τινι. Itaque non dubito quin εἰς ἀλλήλους positum sit pro ἐν ἀλλήλοις, vt explicat idē noster Apostolus infrà, 15. a. 5. Humilibus, τοῖς ταπεινοῖς. Quū paulo antè τὰ ὑψηλὰ dixerit, poscit antithesis vt ταπεινοῖς accipiamus etiam neutro genere. Nihil autem æquè scindit cōcordiam atque ambitio, quum quispiā humilia fastidit, sublimia ambitiosè sectatur. Prudentes, φρόνιμοι. Eras. Arrogātes. quo sensu idē dictū exposuimus suprà, 11. c. 25. Sed hoc in loco, ne videatur inanis esse ταυτολογία, φρονεῖν παρ' ἑαυτῷ accipio pro prudētiæ opinione turgere, & suo iudicio sapere: ita vt fontem arrogantiæ aperiat Apostolus, idque sit planè quod prohibetur Prouer. 3. a. 7, Ne sis חכם (i. sapiens) in oculis tuis. quod repetitur Esa. 5. e. 21.

17 Procurantes, προνοούμενοι. Sic vertit Erasmus 2. Corinth. 8. d. 21, qui tamen hîc conuertere maluit, Prouidè curantes. Vulg. Prouidētes, obscurè & ambiguè. Nam prouidere potius est speculationis quàm actionis, nisi quum pro cauere accipitur. Hîc verò Paulus monet vt in primis attenti & soliciti simus de vita benè & honestè instituenda, vt nemo quicquam habeat quod in nobis meritò possit culpare. Quod autem in Vulgata editione subiicitur, Non tātùm coram Deo, οὐ μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, in multis codicibus non inuenio, & insertum fuisse opinor ex 2. Cor. 8. d. 21. vt in eo frustra se torserit Erasmus.

18 Si fieri potest, εἰ δυνατόν. Hæc putat Erasmus connecti posse rectius cū superiore sententia, contra omnium exemplarium fidē, & fortassis non optima ratione. Neque enim cum conditione præcipitur vt vitam honestè instituamus corā omnibus hominibus, sed simpliciter omnino tenetur hoc facere quisquis Christum profitetur: pacem verò colere cum omnibus sine exceptione, nemo nec potest, nec etiā debet. 19 Vlciscentes, ἐκδικοῦντες. Vulg. Defendentes, idque malè. Neque enim honesta & legitima defensio prohibetur.

20 Carbones ignis, ἄνθρακας πυρός: id est ignitos seu candentes, ex Hebræorum consuetudine. Sic etiā Solomon ænigmaticè declarat iram Dei alicuius capiti imminentem, & eo quidem ardentiorem quo maior est alicuius peruersitas: veluti eius qui ne benignitate quidem prouocari potest ad eum diligendum qui pro accepta iniuria beneficium referat.

21 Ab eo quod malum est, ὑπὸ τοῦ κακοῦ. Vulgata & Erasmus, A malo, ambiguè.

IN CAPVT XIII.

1 Omnis anima, πᾶσα ψυχή. Iā transit Apostolus ad πολιτικὰ præcepta, quomodo videlicet vnumquēque

se ergà magistratum & in publicis actionibus gerere oporteat. Cæterùm Anima per Hebraicam synecdochen pro homine ponitur, vt alibi quoque annotauimus: hîc verò videtur hoc dicendi genus non carere emphasi, vt intelligamus, omnes mortales, nullo prorsus excepto, subiici magistratui oportere. Videant igitur quo iure priuilegia immunitatis hodie iactent qui se Ecclesiasticos vocant. Hi verò si verbo Dei credere nolunt nisi addita Patrũ interpretatione, saltẽ audiant quid in hunc locũ scripserit Chrysostomus. Sic enim habet ad verbũ, Ὅτι πᾶσι ταῦτα διατάττεται, καὶ ἱερεῦσι καὶ μοναχοῖς, οὐχὶ τοῖς βιωτικοῖς μόνον, ἐκ προοιμίων αὐτὸ δῆλον ἐποίησεν ὁ ἀπόστολος, οὕτω λέγων, Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· κἂν ἀπόστολος ᾖς, κἂν εὐαγγελιστής, κἂν προφήτης, κἂν ὁστισοῦν. οὐδὲ γὰρ ἀνατρέπει τὴν εὐσέβειαν ἡ ὑποταγή. Id est, Omnibus hæc præcipi, sacerdotibus quoque ac monachis, non autem iis solis qui huius vitæ negotiis occupantur, statim in ipso prooemio declarat Apostolus, quum sic dicit, Omnis anima potestatibus supereminentibus subiecta esto: etiamsi Apostolus, etiamsi Euangelista, etiamsi Propheta, vel alius quiuis fueris. Subiectio enim ista pietatem non euertit. Hæc ille: qui, Deus bone, si hodie viueret, quàm acerbè in lupum illum inueheretur qui non modò regibus non subiicitur, sed ipsa etiam regna & imperia trãsfert, & tamen Christi vicarius vult videri. Cæterùm qui Origenis ingenium nosse volet, legat quàm fœdè hunc locum deprauarit. Supereminẽtibus, ὑπερεχούσαις. Hoc positũ est αἰτιολογικῶς. Causa enim adfertur cur subiici nos oporteat magistratibus: quia nimirum in superiore gradu sunt collocati. Vulg. Sublimioribus, non obscura modò sed periculosa interpretatione, vt quæ sic possit accipi quasi summis dũtaxat magistratibus, non inferioribus, sit parendum.

σία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν.	testas nisi à Deo: & quæ sunt potestates, sunt à Deo ordinatæ.	testas nisi à Deo: quæ autẽ sunt, à Deo ordinatæ sunt.
2 Ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται.	2 Itaque quisquis *se* opponit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistũt, ipsi sibi cõdemnationem auferent.	2 *Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt.*
3 Οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. Θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς.	3 Nam magistratus non sunt terrori bonis operibus, sed malis. Vis autem non metuere potestatem? quod bonum est facito, & laudem ab ipsa obtinebis.	3 *Nã principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac: & habebis laudem ex illa.*
4 Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστί σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ· οὐ γὰρ εἰκῆ τὴν μάχαιραν φορεῖ. Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι.	4 Dei enim minister est tuo bono. Quòd si feceris quod malum est, metue: non enim temere gladium gestat. nam Dei minister est, vltor ad iram ei qui quod malum est fecerit.	4 *Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: nõ enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in irã ei qui malum agit.*
5 Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν.	5 Quapropter necesse est subiici, non solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam.	5 *Ideo necessitate subditi estote: nõ solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam.*

Sunt à Deo ordinatæ, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. Hæc verba, A Deo, postposui verbo substantiuo, vt falsæ distinctioni ansam præciderem, quæ nonnullos fefellit. Quidam enim legunt, Quæ verò sunt à Deo, ordinatæ sunt, quasi Græcè scriptũ sit ἀπὸ nõ ὑπό. Præterea quia Vetus interpres ἐξουσίαι nõ legit, (quod tamẽ vocabulũ in omnibus vetustis codicibus inuenimus, & nisi addatur, nemo nõ videt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ subaudiendũ) nõnulli Latini pro ordinatæ legerũt ordinata, quasi Græcè scriptũ sit, τὰ δὲ ὄντα, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένα ἐστίν. Cæterùm quia ordinare interdũ idẽ declarat atque instituere, & ex mãdato faciendũ aliquid decernere, censuerunt nonnulli Paulum his verbis ostendere, Deum esse magistratuum dignitatis authorem. Id verò ego ita esse fateor: sed quum in superiore membro sit hoc disertè dictum ab Apostolo, causam non video cur hoc ipsum iterum inculcet, & quidem addita particula δέ, quæ non eadem, sed diuersa plerunque solet copulare. Existimo igitur Apostolum primùm quidem testari in genere ius ipsum & potestatem magistratus à Deo esse: deinde verò, quia varii sunt magistratuum gradus, & dixerat oportere omnes non vni alicui potestati sed potestatibus subiici, huius etiam potestatis distributionem & τάξιν eidem Deo vendicare, vt infimis etiam ordinibus parẽdum esse sciamus. Sunt autem hæc duo connexa, id est magistratus dignitas, & eius dignitatis distributio: vt vtrunque Apostolus meritò vocet διαταγὴν τοῦ Θεοῦ, i. Dei ordinationem, in proximo versiculo.

2 Ipsi sibi, ἑαυτοῖς. Sic rectè Vetus interpres, pro quo Erasmus non rectè Sibiipsis substituit: vt sensus ipse ostendit. Rectius quoque Vetus interpres κρίμα vertit damnationem quàm Eras. Iudicium. Auferent, λήψονται. Sic Latini dicunt non impunè vel inultum ferre, & pretium ferre ob stultitiam. Vulgata, Acquirunt, neglecta temporis ratione. Eras. Accipient, obscurè, vt diximus Matth. 23. b. 14.

3 Bonis operibus, τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Vulg. Boni operis, nimium obscurè. Eras. Bene agentibus, rectè expressa sententia. Ego studui propius abesse à Græcis.

4 Vltor ad iram, ἔκδικος εἰς ὀργήν. Id est, per quem Deus iratus vlciscitur malos.

5 Necesse est subiici, ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Vulgata, Necessitati. vel (vt alii codices habent) necessitate subditi estote, id est ἀνάγκῃ ὑποτάσσεσθε, contra omnium nostrorum codicum fidem, si duos tãtùm excipias, sed quibus ipsa etiam sententia repugnat. Neque enim præcipit Apostolus vt pareamus magistratibus, quòd vrgeat necessitas, quasi liceat alioquin iugum excutere: sed potius quia æquissimum est vt Dei ministro subiiciamur, neque res est media seu ἀδιάφορος, sed eiusmodi vt hominis etiam conscientiam obliget. minimè id quidem quasi magistratui aut cuiquam homini liceat leges cõdere conscientiis, quæ vnicũ habent legislatorem: sed quia nemo potest bona conscientia ei resistere cuius potestati Deus ipsum subiecerit, adeo vt hanc ob causam

ob causam non sit seditiosis & ἀπίστοις negotium duntaxat cum magistratu, cui sese opponunt, sed etiam cum Deo ipso. Sciamus tamen hæc esse intelligenda, addita exceptione, VSQVE AD ARAS. Nam alioqui valet Apostolicum illud, Præstat obedire Deo quàm hominibus. Vbi tamen hoc quoque notandum est, aliud esse, magistratui impia præcipienti, vel iniqua etiam per subiectos exequi volenti, non obsequi, quàm vim ipso magistratui intentare. Nam illud quidem nobis faciendum est, istud verò nefas est, nisi quis fortè priuatus extraordinarium mandatum à Deo acceperit. Cæterùm qui Origenem legerit in hunc locum, comperiet hinc quoque Anabaptistas sui furoris principia hausisse, aut illum certè iisdem furiis olim fuisse agitatum quibus hodie Anabaptistæ.

6 Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουργοὶ γὰρ Θεοῦ εἰσιν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες.	6 Propter hoc enim etiam tributa soluitis: siquidem ministri Dei sunt in hoc ipsum incumbentes.	6 *Ideo enim & tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruientes.*
7 Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς· τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὴν τιμήν, τὴν τιμήν.	7 ‖ Reddite igitur omnibus quod debetis: cui tributũ *debetur*, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.	7 *Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributũ: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.* Matth. 22. b. 21
8 Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκε.	8 Nemini quicquam debete, nisi *hoc* vt alii alios diligatis. nam qui diligit alterum, Legẽ impleuit.	8 *Nemini quicquã debeatis, nisi ut inuicem diligatis. qui enim diligit proximum, Legem impleuit.*
9 Τὸ γάρ, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ φονεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις, Οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολή, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.	9 Siquidem illud, ‖ Non mœchaberis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces: & siquod aliud *est* mandatum, in hoc sermone summatim comprehenditur: nempe ‖ Diliges proximum tuum sicut teipsum.	9 *Nam, Non adulterabis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & siquod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur, Diliges proximum tuũ sicut teipsum.* Exo. 20. c. 14, deut. 5. b. 18; Leuit. 19. d. 18, matth. 22. d. 39, mar. 12. c. 31, gal. 5. c. 14, iac. 2. b. 8

6 Ministri, λειτουργοί. Vide Act. 13. a. 2, & infrà, 15. d. 27. Incumbentes, προσκαρτεροῦντες. Vulgata, Seruiẽtes, nõ satis expressè. Videtur enim Apostolus hoc verbũ vsurpasse, vt ostẽderet à magistratu pondus minimè leue sustineri, oppugnandi malos, & bonos tuẽdi: vt planè inuicta quadã ac diuina animi fortitudine instructũ esse oporteat qui publico hoc munere ita defungi velit vt Deo fidem suam approbet. Itaque meritò illis & vectigalia solui, & honorem, tanquam reipublicæ causa infinitos labores perferentibus, tribui. Nos verò alibi προσκαρτερεῖν vertimus Perdurantes, sed diuersa constructione.

7 Cui tributum, τῷ τὸν φόρον. Subaudi ὀφειλομένῳ, vel χρεωστουμένῳ, vt in Epigram. dicitur ὀφειλόμενος τὰς εἰκόνας, cui debentur imagines. Ideo expressi verbum, nequis putet τῷ pro ᾧ positum, quod Ionibus est peculiare. Cæterùm (meo iudicio) φόρος dicitur capitatio, id est tributum quod in capita ciuium, aut viritim aut pro census ratione imponitur: (quod & εἰσφορὰν, id est collationẽ, vocari puto, id videlicet quod *taleam* vernaculo sermone Galli vocant) τέλος verò quicquid alio nomine persoluitur reipublicæ, vt decumæ, portoria, scriptura, & quæ pro inuectis aut exportatis mercibus persoluuntur. Cui timorem, τῷ τὸν φόβον. Timorem, Hebræorum more, vocat obedientiam, eámque ex animo proficiscentem: Honoris autem nomine intelligit reuerẽtiam quam magistratui habere par est, eámque sinceram & voluntariam: cuiusmodi fuit illa Q. Fabii Maximi, filium Consulem reuerentis, vt refert Liuius Decadis tertiæ libro quarto: quanquam multo altius assurgere nos iubeat Paulus.

8 Debete, ὀφείλετε. Incertum est (inquit Erasmus) an sit Debetis, indicandi modo, an Debete. Atqui res ipsa nullum huic amphiboliæ locum relinquit. Sed & ex duabus interpretationibus quas adfert, altera quam Ambrosio affingit, nihil tale cogitanti, est eiusmodi vt mirer cuiquam in mentem venire potuisse: quasi videlicet superiora ad magistratus ethnicos referantur, ista verò ad Christianos. Id verò quum sit absurdissimum, vnde tandem colligitur Ambrosio placuisse? Scribit enim, inquit, in hũc locum, Pacem vult nos habere, si fieri potest, cum omnibus, dilectionẽ verò cum fratribus. Quasi verò Ambrosius, quũ hæc scriberet, cõpararit cum hoc dicto superiores huius capitis versiculos, ac nõ potius superioris capitis versiculũ decimũoctauum, quòd affines inter se sentẽtias contineant. Itaque (quod etiam in præfatione monui, & cum tanti viri pace dictum velim) sicut Erasmi diligentiam laudo, ita maiorem in eo attentionem interdum requiro. Sed ad rem. Scitè profectò Paulus, quum de nostro in magistratum officio aut pietate potius disseruisset, nunc omnium forensium litium ac controuersiarum fontem aperit, nempe quòd suum cuique nonnisi inuiti & magistratus imperio coacti reddamus: vnde fit vt postea nobis sit inuidiosum & exosum magistratus nomen. Videte ergo, inquit, ne cuiquam quicquam debeatis, nisi hoc vnum vt vos mutuò diligatis. Nam hoc quidem debiti genus, eiusmodi est vt bonus vir semper inueniat quod proximo debeat, ac proinde sese hoc veluti ære alieno libens obstrictum esse fateatur. Legem impleuit, νόμον πεπλήρωκε. Id est, non vnicum aliquod præceptum obiit, sed in genere præstitit quod Lex iubet. Itaque non agit hoc loco Apostolus de perfecta vel imperfecta obseruatione Legis, vt nugantur Sophistæ: sed charitatem vt vniuersale præceptum commendat, sicut apparet ex ratione quæ subiicitur, & conclusione quæ attexitur, nec est aliter intelligenda.

9 Summatim comprehenditur, ἀνακεφαλαιοῦται. Id est, in summam ac compendium redigitur. Nam tota Lex nihil aliud quàm amorem Dei & proximi præcipit. Sed tamen quum Apostolus hoc loco de mutuis hominum officiis disserat, Legis vocabulum hoc in loco ad secundam tabulam restringendum puto. Vulgata, Instauratur, vt planè videatur legisse ἀνακαινοῦται, vel ἀνακτᾶται.

1.Tim.1.a.5

10 Ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται. πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη.

10 Charitas proximum non afficit malo. Itaque ‖ expletio Legis, est charitas.

10 Dilectio proximo malū non operatur. Plenitudo ergo Legis, est dilectio.

11 Καὶ τοῦτο, εἰδότες τὸν καιρὸν, ὅτι ὥρα ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν.

11 Idque, perspecta opportunitate, quòd *videlicet* tempestiuum iam *sit* nos à somno expergisci. Nunc enim propius nos est salus, quàm quum credidimus.

11 *Et hoc, scientes tempus, quia hora est iam nos de somno surgere: nunc enim propior est nostra salus, quàm quum credidimus.*

12 Ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους, καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός.

12 Nox processit, dies autem propinquat. Abiiciamus igitur opera tenebrarum, & induamur habitu qui luci conueniat.

12 *Nox præcessit, dies autem appropinquauit. abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.*

Luc.21.f.34

13 Ὡς ἐν ἡμέρᾳ, εὐσχημόνως περιπατήσωμεν· μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ.

13 Vt interdiu, compositè ambulemus: ‖ nō *in* comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac proteruiis, non lite & inuidia.

13 *Sicut in die, honestè ambulemus: non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione.*

Gal.5.c.16
1.Pet.2.c.11

14 Ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας.

14 ‖ Sed induimini Domino Iesu Christo, & carnis curam ne habete ad *explendas* cupiditates.

14 *Sed induite Dominum Iesum Christum, & carnis curam ne feceritis in desideriis.*

10 Expletio, πλήρωμα. Vulg. & Eras. Consummatio. Vide suprà, ver. 8.

11 Idque, καὶ τοῦτο. Vulgata, Et hoc, admodum obscurè. Neque enim hoc cohæret cum participio εἰδότες, sed cum eo quod dixerat versu 8, Nemini quicquam debeatis. Cui dicto, quum Apostolus subiecisset rationem quæ paulo longiore confirmatione indigebat, nunc tādem ad institutum redit. Adduntur autem hæ particulæ, orationis amplificandæ causa, vt initio officiorum Ciceronis, Quanquam te iam annum audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet, &c. Perspecta opportunitate, εἰδότες τὸν καιρόν. Vulg. & Erasmus, Scientes, vel, Quum sciamus tempus, admodum obscurè. Nos Græcum hoc dicendi genus ad verbum sic exprimimus in vernaculo sermone, *Veu le temps*, vel, *Veu la saison*. Quæ sit autem hæc opportunitas, statim subiicit per epexegesin. Propius nos est salus, ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία. Vulgata, Propior est nostra salus. Potest enim ἡμῶν etiam connecti cum σωτηρία per traiectionem: cuius aliud exemplum annotauimus Iohan. 15. b. 10, vt Veterem interpretem Erasmus non optimo iure flagellarit. Quàm quum credidimus, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. Eras. Quàm quum credebamus. Nam, inquit, sub Mose opinio fuit potius salutis quàm salus, & vmbra potius quàm res. Atqui præterquam quòd qui sic loquitur, planè non intelligit quæ fuerit veteris fœderis ratio, Apostolus Romanis scribit, non Iudæis: & quanuis in Romana Ecclesia nonnulli etiam essent qui ex circuncisione crediderant, tamen quum minimus fuerit hic numerus, sit autem hæc vniuersalis doctrina, non fit mihi verisimile hoc ita explicandum vt ad solos Iudæos pertineat. Puto igitur, cum doctissimo interprete, Apostolum tempus illud designare quod fidem præcessit, à quo nimirum sumpsit hoc argumentum: quasi diceret, Olim antequam crederemus, frustra hæc nobis essent dicta, nunc verò quum non iam longissimè à nobis absit salus, (vt antea) sed proximè ad nos accesserit, danda est opera ne hanc occasionē videamur neglexisse. Itaque ἐγγύτερον non ita est accipiendum quasi quod antea esset propinquum, cœperit esse propinquius, sed quia quòd longissimè ac planè aberat, iam propius sit admotum. Quam interpretationem vel hoc confirmat quòd tempus illud tenebris nocturnis comparat, vt etiam Act. 26. d. 18, & Ephes. 4. d. 18, & aliis plurimis locis. Potest tamen hoc etiam accipi de intermedio tempore: acsi dicat Apostolus, quo propius ad plenam lucem accedimus, eo nos longius à tenebris abesse oportere.

12 Propinquat, ἤγγικε. Alibi iā dicimur in luce versari, sed ita vt nōdū apparuerit quod sumus. Adhuc enim videmus vt in crepusculo. Opera tenebrarū, ἔργα τοῦ σκότους. i. Eā vitā quā agere solēt qui lucis cōspectū fugiūt. qua de re poeta verè & eleganter dixit, Nox & amor vinúmque nihil moderabile suadent: Illa pudore caret, Liber amórque metu. In quam sententiam differitur quoque Ephes. 5. c. 12, & 1. Thess. 5. b. 7. quanquam Tenebrarum nomen latius hìc patet, totam videlicet superiorem vitam comprehēdens in Christi ignoratione trāsactam. Habitu qui luci conueniat, τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. Vulgata & Erasmus, Arma lucis, quæ interpretatio mihi videtur perobscura. Etsi enim in re non dissimili Apostolus armorum meminerit, 1. Thess. 5. b. 8, tamen quod statim subiicitur, ostendit metaphoram ab habitu & cultu corporis sumptam esse, de quo nimirum soliciti sunt omnes modesti homines, non noctu, quum à nemine conspiciuntur, sed interdiu, vt nihil indecorum appareat. Itaque εὐσχημόνως etiam licebit cum Vetere interprete exponere Honestè, vel etiam decorè. Latè autem patet appellatio τῶν ὅπλων, adeo vt apud Homerum τὸ ὁπλίζεσθαι accipiatur pro ἀρτίζεσθαι, id est instrui & apparari.

14 Induimini Domino Iesu Christo, ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Vulgata, Induite, ἐνδύσατε. Persistit Paulus in metaphora: sed & alioquin apud Hebræos verbum לבש ita vsurpari solet in re quauis, cuius accessione vel ornamur, (vt quū dicitur aliquis indui decore, salute, magnificentia, iustitia) vel contrà dedecoramur, vt indui confusione, maledictione, desolatione. Videtur tamen peculiaris esse energia istius formulæ, quòd in possessionem Christi mittamur, ita vt ille sit in nobis & nos in illo, vt Galat. cap. 3. d. 27. sicut dicitur Spiritus Domini induisse Gedeonem, Iudic. 6. f. 34. Hoc autem loco fructus sanctificationis significat Apostolus à Christi Spiritu exorientes, quibus vult nos esse ornatos, vt copiosius explicat Coloss. capite 3. b. 10 & 12, & deinceps. Ad *explendas* cupiditates, εἰς ἐπιθυμίας. Vulgata, Carnis curam ne feceritis in desideriis, barbarè prorsus & obscurè. Erasmus, Carnis curam ne agatis ad cupiditates, non multo melius.

Κεφάλαιον ιδ΄

CAP. XIIII.

CAP. XIIII.

1 Τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν.

1 EVm verò qui fide est infirmus, assumite, nō *tamē* ad certamina disputationum.

1 *INfirmum autē in fide assumite, non in disceptationibus cogitationū.*

2 Ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα, ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει.

2 Alius quidem credit vescendum esse quibusuis: alius autē *fide* infirmus edit olera.

2 *Alius enim credit se mādnucare omnia: qui autem infirmus est, olus mā ducat.*

3 Ὁ ἐσθίων, τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω. ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο.

3 Qui edit, non edētem ne pro nihilo habeat: & qui non edit, edentem ne condemnet. Deus enim eum assumpsit.

3 *Is qui māducat, non mā ducantem nō spernat: & qui non manducat, manducantem non iudicet. Deus enim illū assūpsit.*

IN CAPVT XIIII.

1 Eū qui fide est infirmus, τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει. Quid fides declaret hoc in loco, diximus suprà, 4. d. 19. Cæterùm Apostolus nūc descendit ad ἠθικὰ, id est ad tradendā rationē quā in iis quæ propriè ad conscientiā spectant, sequi oportet Christianos in mutua vitæ consuetudine. Deligit autē quæstionē maximi momenti, eo præsertim tēpore, quomodo videlicet oporteat peritiores sese gerere cum rudioribus, in iis quæ ἀδιάφορα dicūtur. Assumite, προσλαμβάνεσθε. Id est, adiungite vobis, & quidem vltro expetite, nedum vt mediæ & indifferentis rei causa defugiatis eius consortium. Plus enim est προσλαμβάνεσθαι quàm venientem excipere. Castellio vertit, Opitulemini: neque verbo ipso, neque sensu satis feliciter expresso. Differunt enim significatione & constructione τὸ προσλαμβάνεσθαι & ἀντιλαμβάνεσθαι, quo vtitur Paulus Act. 20. g. 35. Non *tamen* ad certamina disceptationum, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. Vel, ad disputationum ambiguitates. id est, vt variis & perplexis disputationibus, discedat incertior quàm venerit, aut perturbata conscientia resiliat. Nam ex multiplicibus significationibus verbi διακρίνειν hæ duæ mihi videntur ad hunc locum appositissimæ. Vulgata, Non in disceptationibus cogitationum, quasi εἰς pro ἐν accipiatur, & διάκρισις idem valeat atque διάσκεψις. quasi denique διαλογισμὸς hìc declaret cogitationem, quum multo commodius pro dissertatione possit intelligi. Erasmus, Ad diiudicationes disputationum: ac fateor quidem διάκρισιν id interdum declarare, sed non tamen hoc loco, vt mihi videtur. Nam re vera assumi debet infirmus, vt diiudicētur disputationes, id est vt tādem agnita veritate firmior euadat: sed pedetentim hoc fieri iubet Apostolus, vt nulla sit contentio, neque disputatio inanis, aut non suo loco adhibita. Castellio hunc locum ita conuertit, Siquis autem imbecilla fide est, huic nulla cum animi dubitatione opitulemini: sentētia profectò non modò non expressa, sed etiam valde deprauata. Cæterùm quòd Tamen suppleuimus, ideo fecimus vt hiatus constructionis expleretur, quòd alioquin videatur integrum membrum deesse. *Annotauimus autem huius particulæ eclipsin Hebraicam Matth. 2. a. 6.*

2 Credit, πιστεύει. Id est, nouit ex fide, siue persuasus est per Dominum Iesum, vt explicatur infrà, versu 14. Nam πιστεύειν aliud significat quam νομίζειν, id est putare. quod non videtur Erasmus satis attentè considerasse quum interpretaretur Credit, id est putat. Vulgata, Credit se manducare, prorsus ineptè. Nec etiam rectè legit μὲν γὰρ, enim, pro μὲν, quidem. Sunt autem hæc tria in primis obseruanda hoc in loco: vnum, hic agi non de rebus vel per se vel propter adiunctām cultus opinionem impiis, nec de ἐθελοθρησκείαις & manifestis superstitionibus, sed de rebus mediis & indifferentibus. Alterum, non eos qui malitiosè & præfractè resistunt Euangelicæ libertati, sed qui sola ignorantia peccant, hìc infirmos vocari. Tertium, de hac demum ignorantia hìc agi quæ tamen possit verbum Dei prætexere. Erat enim hic delectus ciborum & dierum de quo hìc agitur, ex verbo Dei institutus, adeo vt iis qui Christianam libertatem ignorabant, non esset res indifferens, sed obseruatu necessaria ex Dei mandato. Denique quartum etiam illud obseruandum est, Apostolum non præcipere vt eiusmodi ignorantia foueatur, sed duntaxat vt toleretur, tantisper dum rudes isti possint erudiri. Hæc qui considerabit, facilè intelliget ista nihil iis fauere qui charitatis & lucrifaciendi proximi prætextu, non dubitant sese impiissimis superstitionibus polluere. Alius autem *fide* infirmus, ὃς δὲ ἀσθενῶν. Sic potius lego quàm ὁ δὲ ἀσθενῶν. quia nō præcessit ὁ μὲν, sed ὃς μὲν, quum alioquin, vtrouis modo legas, eadem prorsus maneat sententia. Solent enim Græci in distributionibus, non tantùm præpositiuis, sed etiā postpositiuis articulis vti, vt Luc. 23. e. 33, & infrà, versu 5. Cæterùm nolui simpliciter infirmū dicere, sed FIDEM adiūxi ex superiore versiculo, nequis ineptus (quales sunt nimium multi) quia fit olerum mentio, putet infirmos à Paulo vocari quos oportuit ægrotos vocare. Nam ita existimarunt qui in Vulgata editione, pro Olus manducat, scripserunt Olus manducet, vt apparet ex Origene, qui totum hunc locum fœdissimè corrupit: dum explicat quod suprà dictum est cap. 4. d. 19, Abrahamum non fuisse infirmatum fide. Edit olera, λάχανα ἐσθίει. Vulgata, Olus manducet, vt in plerisque codicibus legitur, manifesto errore. Nam præterquam quòd omnia Græca exemplaria scriptum habent ἐσθίει, non ἐσθιέτω, sentētia ipsa prorsus flagitat vt vtrunque mēbrum exprimatur non imperandi sed indicandi modo: vt iis non possim assentiri qui conuertunt φαγεῖν, vescatur. Certum enim est Apostolum, proposita generali doctrina, nunc illam suis speciebus, seu casibus (quos vocant iurisconsulti) applicare. Ac prior quidem iste sumptus est à ciborum discrimine: alter verò quem complectitur versiculus quintus, ad discrimen dierum pertinet. Nihil ergo præcipitur in his versiculis duobus, secundo videlicet & quinto, sed species ponitur, deinde subiicitur doctrina.

3 Ne condemnet, μὴ κρινέτω. Vulgata & Erasmus, Ne iudicet: nimium obscurè, vt alibi sæpe in hoc eodem verbo peccatum est, quum ex Hebræorum more simplex κρίνειν pro κατακρίνειν sit positum, tum hoc in loco, tum in sequentibus versiculis aliquoties. Sed & in superiore membro ἐξουθενείτω non satis expressè conuertit Vetus interpres Spernat, neque Erasmus, Despiciat: quum significet aliquid amplius, nempe pro nihilo habere. Voluit enim Paulus hoc verbo repræsentare immodicum eorum fastum qui Christianæ libertatis cognitione tumidi, cæteros vix dignos putant quos vel pili faciant: alioquin Charitas poscit vt prudenter & amicè moneantur.

Iac.4.c.12

Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην; τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει ἢ πίπτει. σταθήσεται δέ· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς στῆσαι αὐτόν.

4 ‖Tu quis es qui condemnas alienum famulum? proprio domino stat aut cadit. stabilietur autem: potest enim Deus eum stabilire.

4 *Tu quis es qui iudicas alienum seruum? domino suo stat aut cadit. stabit autē: potēs est enim Deus statuere illum.*

Ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω.

5 Alius quidem æstimat diē præ die, alius autem peræquè æstimat quemuis diem. Vnusquisque in animo suo plenè certus esto.

5 *Nam alius iudicat diē inter diē: alius autem iudicat omnē diē. Vnusquisque in suo sensu abūdet.*

Ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ φρονεῖ· καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν,

6 Qui curat diem, Domino curat: & qui non curat diem,

6 *Qui sapit diem, Domino sapit:*

4 Stabilietur autem, σταθήσεται δέ. Vulg. Stabit autem, στήσεται δέ. Eras. Imò fulcietur vt stet. Ego verò (vt de periphrasi nihil dicam) puto hoc prorsus cohærere cum eo quod Apostolus dixerat ἢ πίπτει, aut cadit, hoc videlicet accōmodans ad infirmum, qui dum mauult carnibus prorsus abstinere & oleribus vesci, quàm cibum immundum attingere, sanè in eo ostendit se nondum stare, id est nondum firmo gradu cōsistere, atque adeo veluti ruinam minatur: sed tamen (inquit Apostolus) non est quòd idcirco eum vt desperata salute condemnes. Quem enim asciuit Dominus, eum suo tempore stabiliet.

5 Æstimat diem præ die, κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν. Secūda est ista species, eorum qui discrimina dierum ex Legis præscripto obseruabant: vt planè sint hallucinati veteres Græci (à quibus deceptus etiam est Ambrosius) quū hîc nescio quid cōminiscerētur de iis qui vel alternis diebus, vel quotidie ieiunabant. Quanuis enim ἡμέραν παρ' ἡμέραν significet alternos dies, tamen non perpetua est ista significatio, vt quæ locum nullum habeat in constructione actiua (quam vocāt) cuiusmodi hæc est. Deinde nulla est ieiunii mentio: & res ipsa ostendit de Legis ceremoniis indifferentibus hîc disseri, quarum causa non vult Apostolus Ecclesiam scindi, sed infirmitati fratrum aliquid ad tempus cōcedi. Itaque assentior Erasmo qui tradidit, παρὰ hoc in loco relationem declarare, vt in prouerbio πορφύραν παρὰ πορφύραν. quanquam nolim cōuertere Diē iuxta diem, ac multo etiam minus, Diē supra diem, cum Hieronymo, quanuis sic accipiatur παρὰ Heb.3.a.3. Spectandū enim est quid cuique loco conueniat. ac mihi quidem videtur παρὰ prorsus hîc respondere Latinæ præpositioni præ, vt in illo Terentii, Quum te postputasse omnes res præ parente intelligo. Sed & in verbo κρίνειν interpretādo, quod nonnullos torsit magnopere, doctissimum interpretem libens sum sequutus. Nam inter cætera τὸ κρίνειν significat iudicium ferre de re quapiam, quod quidem sine æstimatione fieri non potest: quum iudicare nihil aliud sit quàm quanti rem aliquam facias vel tecum inire, vel apud alios dicere: quæ expositio & simplicissima est & sententiæ Apostoli accommodatissima. Nam quominus accipias pro διακρίνειν, id est discernere seu distinguere, obstat proximum membrum, quod istam expositionem nullo modo admittit: & tamen vt sibi constet antithesis, simili ratione debet explicari. Quod autem quidam τὸ κρίνειν accipiunt pro sanctificare, (id est pro præstantiore & sanctiore habere) quanuis sententiæ conueniat, tamen mihi videtur coactum: nisi quis exemplum simile proferat. Postremò si κρίνειν conuertas iudicare, obscura fuerit expositio: quum nemo facilè intelligat quid sit iudicare diem præ die, ac multo minus, iudicare quemuis diem aut de quouis die. Libuit tamen more meo adscribere varias interpretationes, vt cuique suum iudicium integrum seruetur. Sic igitur Vulgata, Nam alius iudicat diem inter diem: sic Augustinus in quæstionibus huius Epistolæ, (quem sequitur Budæus) Alius quidē iudicat alternos dies: sic Hieronymus libro aduersus Iouinianum secundo, Alius iudicat diem plus quàm diem: sic denique Erasmus, Hic quidem iudicat, diem ad diem conferens. Peræquè æstimat quemuis diem, κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. Vulg. Iudicat omnem diem. quod nemo intelligat. Eras. Idem iudicat de quouis die, sententia rectè expressa. Malui tamen hîc quoq; doctissimi interpretis vestigiis hærere, quòd minus recedat à Græcis. Nequis autē quærat cur aduerbiū Peræquè addiderimus, quum κρίνει simpliciter dūtaxat significet æstimare, sciendum est hoc aduerbium inclusum esse in πᾶσαν syncategoremate non vniuersali hoc in loco, vt etiam suprà versu 2, sed particulari indefinito. Vnusquisque in animo suo plenè certus esto, ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. Vel, In eo quod ipse sentit, siue sententiæ suæ, certus esto, si libeat τὸν νοῦν pro sententia seu consilio accipere. Sed malim quidē ego pro conscientia interpretari, vt videlicet vnusquisque apud se possit meritò dicere quod commemorat Apostolus infrà, versu 14, se nosse ac sibi esse persuasum per Dominum Iesum, nihil esse per se impurum. Itaque τὸ εἰδέναι καὶ πεπεῖσθαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, (nam hoc quoque addēdum est) optima est expositio verbi πληροφορεῖσθαι. de quo abunde etiam diximus Luc. 1.a.1. Vulg. Vnusquisque in sensu suo abundet, id est vnusquisque mentem suam sequatur: siue (vt Ambrosius explicat) consilio suo remittatur. Atqui præterquam quòd Abundare in suo sensu, propriè dicitur de homine præfracto & obstinato, neque πληροφορεῖσθαι significat abundare, neque hæc sententia, Christiana esse potest. Dominus enim Deut.12.a.8, etiam de rebus mediis & indifferentibus disserēs, disertè prohibet nequis faciat quod sibi visum fuerit: & innumerabilibus locis damnat bonas (quas vocant) intentiones. Sed & Apostolus noster paulo pòst apertè reiicit hoc commentum, quum dicit neminem sibiipsi viuere aut mori, & ἐθελοθρησκείας damnat, Coloss.2.b.8, & d.23. 1.Tim.4.a.1 & 3. Itaque hanc interpretationem prorsus repudio, vt & illam Erasmi quæ in idem recidit, Vnicuique sua mens satisfaciat. Neque rursus iis assentior qui hoc vnum putant præcipi ab Apostolo vt nemo dubia aut hæsitante conscientia quicquam hîc aggrediatur. Neque enim satis est vt conscientiæ testimonium cum eo quod facimus consentiat, sed hoc in primis est curandum vt conscientia nostra ex verbo Dei certioretur. Quid si enim ea fallatur? vt certè falli necesse est nisi verbo Dei nitatur, in quo nobis ille suam voluntatem plenissimè patefecit. Hoc est igitur quod hîc vrget Apostolus, nempe vt pro eo quòd tam propti sumus in nobis vicissim condemnandis, vnusquisque potius de seipso sit solicitus: vt & firmis de sua libertate bene constet, & infirmi quoque quotidie proficiant.

6 Qui curat, ὁ φρονῶν. Vulg. Qui sapit, quod Erasmus rectè mutauit, Nam φρονεῖν etiam declarat animum ad aliquid adiicere, & de re quapiam seriò cogitare. vnde factū est vt Paulus eos dicat φρονεῖν ἡμέραν qui hunc vel illum diem peculiari quadam ratione obseruāt: agens nimirū non de quouis dierum discrimine, (qua in re proculdubio hallucinati sunt veteres pleriq; interpretes) sed de eo demū quod in Lege Mosis præcipitur,

vt apparet ex eo quod scriptum est Coloss.2.c.16. Domino curat, Κυρίῳ φρονεῖ. Id est, Domini est iudicium rectène faciat quum diem curat, an secus. Itaque cur non potius laboratis de eo vt quisque se Deo approbet, quàm vt aliena curetis? Hæc enim est cōclusio harum rationum quæ subiiciūtur infrà, ver. 12 & 13. Et paulo ante quoque id attigerat Apostolus quū diceret, Suo Domino stat aut cadit. Id est, Siue stet, siue cadat, res Domini agitur, non tua. Neque verò ignoro aliter hunc locum & alios sequentes solere à recentioribus etiam explicari: quorum sententiæ nihil præiudico: tantùm dico hanc expositionem mihi videri cum iis quæ subiiciuntur optimè consentire, vt omnes rationes minimo negotio possint connecti. Sed quodcunque accipias, notanda hic sunt tria, nequis vniuersalem hanc doctrinam esse putet: quum charitas præcipiat vt alii de aliorum salute soliciti simus, & quæ contra Dei voluntatem fiunt, vt iniustè facta reprehendamus. Primùm (vt antè dixi) de solis rebus suapte natura mediis & indifferentibus hîc agi, & quidem iis demum quæ sub Lege indifferentes non erant. Deinde non facti ipsius iudicium, modò moderatio adhibeatur ex charitatis regula, sed id demum quo personæ ipsæ damnantur, à Paulo reprehendi. Tertiò, nō de præfractis & pertinacibus, (quos alibi canes & concisionem vocat, Philip.3.a.2, & quibus ne tantillum quidem cedere voluit, Galat. 2. a. 4 & 5) sed de infirmis hîc disseri, quibus Dominus nondum integram libertatem Christianam patefecerat. Itaque non est quòd quidam istiusmodi testimoniis abutantur vt ἐθελοθρησκείας suas stabiliant: nec fas est Academicis suam ἀκαταληψίαν his argumentis tueri. Et qui non curat, &c. καὶ ὁ μὴ φρονῶν, &c. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione, & Latinis aliquot interpretibus: sed in Græcis omnibus exemplaribus, & apud Photium quoque in Græcis scholiis reperitur: & sanè omnino addendum est, vt aliquid opponatur superiori membro de iis qui diem curant. quod nonnisi coacta interpretatione possis de firmis accipere: quanuis in contrariam sentetiam Erasmus nonnihil videatur inclinare.

Κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ὁ ἐσθίων, Κυρίῳ ἐσθίει· εὐχαριστεῖ γὰρ τῷ Θεῷ· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, Κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ.

Domino non curat. Qui edit, Domino edit: gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.

& qui manducat, Domino manducat: gratias enim agit Deo: & qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo.

Οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει.

7 Nullus enim nostrum sibiipsi viuit, & nullus sibiipsi moritur.

7 *Nemo enim nostrū sibi uiuit, & nemo sibi moritur.*

Ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ Κυρίῳ ζῶμεν· ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τῷ Κυρίῳ ἀποθνήσκομεν. ἐάν τε οὖν ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ Κυρίου ἐσμέν.

8 Nam siue viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue igitur viuamus, siue moriamur, Domini sumus.

8 *Siue enim uiuimus, Domino uiuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue ergo uiuimus, siue morimur, Domini sumus.*

Εἰς τοῦτο γὰρ Χριστὸς καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ.

9 Ad hoc enim Christus & mortuus est & resurrexit & reuixit, vt & mortuis ac viuentibus dominetur.

9 *In hoc enim Christus & mortuus est, & resurrexit, ut & mortuorum & uiuorum dominetur.*

Σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σὺ τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ.

10 ‖Tu verò cur cōdemnas fratrem tuum? aut etiam tu cur pro nihilo habes fratrē tuum? Omnes enim sistemur apud tribunal Christi.

10 *Tu autem quid iudicas fratrem tuum? aut tu quare spernis fratrē tuum? Omnes enim stabim' ante tribunal Christi.*

2.Cor.5.b.10

Qui edit, ὁ ἐσθίων. Id est, qui nullum facit ciborum discrimen. Huic opponitur, Qui non edit, id est qui cibos non attingit quos immundos putat ex Lege. Neque enim simpliciter agit de edendo aut non edendo, vt rectè annotauit Augustinus, sed ex versu secūdo explicandum est hoc dictum. quod quum Græci non viderent, & ex Latinis Ambrosius, putarunt hîc Apostolum de ieiuniis disserere. Cæterùm quum Erasmus pro Qui edit, maluerat dicere Qui vescitur: ego contrà, propter amphiboliam, malui Veterem interpretationem retinere. Sequitur enim, Domino vescitur, quod etiam sexto casu posset accipi ab imperitis.

7 Sibiipsi viuit, ἑαυτῷ ζῇ. Sibi viuere Latinis dicitur qui se vnum respicit, vt ex suo vnius arbitrio ac voluntate viuat. pro quo Hebræi dicunt היטיב לנפשו. i. benefacere animæ suæ, vt Psal.49.c.19. Hîc ergo Paulus negat fideles sibi viuere, nēpe quòd non suā, sed Domini voluntatem fateantur ex gratiarum actione se habere pro vitæ regula: denique ita viuant vt Domino sibi reddendam vitæ rationem cogitent, cuius iuri & potestati subsint. Agitur enim vtrinque de fidelibus, quorum tamen alii sint peritiores, alii rudiores. Quorsum igitur, inquit Paulus, hoc iudicium in conseruum tuum vsurpas? Facit autem mortis quoque mentionem, non modò vt plenissimum hoc ius Domini esse ostendat, quod ne morte quidem terminetur, sed etiā in primis quia hæc iudicia quæ reprehendit, ad futuram vitam præcipuè pertinent: quasi videlicet homines isti eam habeat in sua potestate, vt cui dicant esse ademptam, ei adimatur à Deo.

9 Et mortuus est, & resurrexit, & reuixit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν. Hîc plurimum variant codices. Nam in vetustis codicibus legitur ἔζησεν, sed eodem sensu: quum ex Hebræorum more simplicia soleāt pro compositis vsurpari nisi malimus, ex Erasmi sentētia, præteritum Vixit interpretari pro præsenti Viuit, ne videatur Paulus ταυτολογεῖν. quanquam alia etiā ratione occurri potest battologiæ, si Resurrexit & reuixit, perinde accipiamus acsi scriptum esset, Resurgēs reuixit, id est per resurrectionem nouum vitæ statum est consequutus. Ambrosius verò legit καὶ ἔζησεν καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, & vixit, & mortuus est, & resurrexit. Codex autem quo vsus est Erasmus, scriptū habebat, Et mortuus est & reuixit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέζησεν. quam lectionē Chrysostomū sequutum esse apparet ex cōmentario, eo tantùm excepto quòd pro ἀνέζησεν legit ἔζησεν. Sic enim scribit in extremo, καὶ νεκρὸς ὢν ἔζησεν. At ex contrario, Vulgatæ editionis exemplaria pleraque scriptum habent, Et mortuus est & resurrexit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, ita vt ἔζησεν expungatur. Sed vtcunque legas, eadem manet sententia.

Esa.45.d.23 phil.2.b.10

11 Γέγραπται γάρ, Ζῶ ἐγώ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ.

11 Scriptum est enim, ‖ Viuo ego, dicit Dominus, Quoniam mihi sese flectet omne genu: & omnis lingua ¨ confitebitur Deo.

11 *Scriptum est enim, Viuo ego, dicit Domin⁹, quoniā mihi flectet omne genu: et omnis lingua confitebitur Deo.*

12 Ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ Θεῷ.

12 Nempe ergo vnusquisque nostrum de seipso rationē reddet Deo.

12 *Itaque vnusquisque nostrum pro se rationē reddet Deo.*

13 Μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν· ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον.

13 Ne amplius igitur alius de alio iudicemus: ¨ sed hîc potius adhibete iudicium, vt ne offendiculū ponatis fratri, ¨ aut scandalum.

13 *Non ergo amplius inuicem iudicemus: sed hoc iudicate magis ne ponatis offendiculum fratri, uel scandalum.*

14 Οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι᾽ ἑαυτοῦ· εἰ μὴ τῷ λογιζομένῳ τι κοινὸν εἶναι, ἐκείνῳ κοινόν.

14 Noui, & ¨ persuasum habeo per Dominum Iesum, nihil esse ¨ impurum ¨ per se: ¨ sed ei qui existimat aliquid esse impurū, *id* ei impurum *esse*.

14 *Scio & confido in Domino Iesu quia nihil commune per ipsum: nisi ei qui existimat qd cōmune esse, illi commune est.*

1.Cor.8.d.11

15 Εἰ δὲ διὰ βρῶμα ὁ ἀδελφός σου λυπεῖται, οὐκέτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς. μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε.

15 Verùm si propter escam frater tuus tristitia afficitur, non iā secundum charitatem ambulas. ‖ Ne esca tua illum perdito pro quo Christus mortuus est.

15 *Si enim propter cibum frater tuus cōtristatur, iā non secundū charitatem ambulas. noli cibo tuo illū perdere pro quo Christus mortuus est.*

16 Μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν τὸ ἀγαθόν.

16 Ne ¨ vestrum igitur bonum ¨ blasphemator.

16 *Non ergo blasphemetur bonum nostrum.*

11 Viuo ego, ζῶ ἐγώ. Hebraicè חי אני, quæ formula est iurisiurandi, & quidem Deo peculiaris, vt qui vnus verè sua vnius vi ac potestate existat. Perinde est ergo acsi diceret Dominus, tam certò futurum aliquid ac certum est ipsum viuere, id est Deum esse. Itaque quanuis Esaiæ 45.d.23, (quem locum hic citat Paulus) non sit חי אני, sed בי נשבעתי, id est Per meipsum iuraui, tamen quod ad sententiam ipsam attinet, Apostolus nihil mutauit. Mihi *sese* flectet omne genu, ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ. Omisit hîc nonnulla Apostolus, vt qui non constituerit syllabas numerare, sed ita tamen vt integra maneat sententia. Quod autem in Complutensi editione additur ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, cælestium, terrestrium, & inferorum, puto irrepsisse ex Phil.2.b.10. Confitebitur Deo, ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Id est me agnoscet pro Deo. Cæterùm quod in Hebræo legitur תשבע כל לשון sub. לי, id est iurabit omnis lingua mihi, eodem prorsus recidit. Est enim iusiurandum vera ac aperta eius Dei professio, quem vt testem & periurii vindicem appellamus, adeo quidem vt interdum συνεκδοχικῶς iusiurandum declaret vniuersum Dei cultum, vt Esa.19.c.18.

13 Sed hîc potius adhibete iudicium, ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον. Vulgata, Sed hoc iudicate magis. Erasmus, Verùm illud iudicate magis, nimium certè obscurè, vt multo præstiterit vsurpare periphrasin. Est autem elegās antanaclasis in verbo κρίνειν, quod quū in priore membro significet τὸ κατακρίνειν, (id est damnare) in hoc posteriore declarat iudicio & consideratione vti in aliqua re constituenda. Obliquè enim (vt argutè & verè obseruauit doctissimus interpres) malignos istos censores perstringit, qui huc conferunt totum suum acumen vt aliquid carpendum inueniant in fratrum vita, quum potius omne rationis iudicium huc conferre oportuerit, ne suo neglectu fratres suos vel præcipitent, vel in aliquod offendiculum impellant. Itaque vt istam antanaclasin vtcunque seruaremus, priore loco maluimus κρίνωμεν cōuertere Iudicemus quàm Damnemus. Aut scandalum, ἢ σκάνδαλον. Sic nonnulli distingunt πρόσκομμα & σκάνδαλον, vt illud quidem de eo dicatur qui ita impingat vt tamen non concidat: scandalum verò ruinam complectatur. Ideo conuertit Erasmus, Aut lapsus occasio. Sed contrà fortassis σκάνδαλον minus est quàm πρόσκομμα. quanquam de hoc nolim litigare: hoc quidē certum est, vt hæc differentia hoc loco valeat, tamen non esse perpetuam.

14 Persuasum habeo, πέπεισμαι. Id est ἐπληροφορήθην, nimirū à Domino Iesu, cuius Spiritu erat edoctus. vel, per Dominum Iesum. quem videlicet didici suo aduentu maceriam diruisse, & omnes istas vmbras depulisse. Vulgata, Confido, id est πέποιθα. Impurū, κοινόν. Vulg. & Eras. ad verbum Cōmune. de quo diximus Mat.15.b.11. Nos quidem nostræ interpretationis authorem habemus Petrum Act.10.b.14, qui τὸ κοινὸν interpretatur ἀκάθαρτον. Per se, δι᾽ ἑαυτοῦ: id est φύσει, natura, vt rectè exponit Erasmus ex Chrysostomo & Theophylacto. Vulg. Per ipsum δι᾽ αὐτοῦ, quæ lectio planè est deprauata, quanuis in nōnullis etiam codicibus vetustis & in Græcis scholiis inueniatur. nisi existimemus αὐτοῦ pro αὑτοῦ positum esse: quod interdum apud idoneos authores inueniri docet prolatis exemplis Budæus. Nam Per ipsum interpretari cum Theodorito, Per Christi beneficium: vel cum Seueriano, Per Deum, mihi nimis coactum videtur. Sed, εἰ μή. Vulgata, & Erasmus, Nisi. Vide 1.Corinth.7.b.16.

16 Vestrum, ὑμῶν. Vulgata, Nostrum, ἡμῶν, contra omnium nostrorum codicum fidem, nulla tamen sensus iniuria. Significat enim Paulus beneficium illud Christianæ libertatis, cuius & ipse particeps erat. Id verò conqueritur maledicentiæ hominum exponi, quum nonnullorum abusu fit vt infirmi clamitent Euangelio rescindi Dei voluntatem, ac proinde hanc doctrinam à Deo non esse. Blasphemator, βλασφημείσθω. Siue, malè audiat. Erasmus, Hominum maledicentiæ sit obnoxium. quæ periphrasis mihi non videtur satis expressa, vt intelligamus hanc maledicentiam in Deum ipsum redundare. Vide Matth.9.a.3.

17 Οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

17 Non enim est regnum Dei esca & potus, sed iustitia & pax, & gaudium per Spiritū sanctū.

17 *Non est enim regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudiū in Spiritu sancto.*

18 Ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων τῷ Χριστῷ, εὐάρεστος τῷ Θεῷ καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις.

18 Nā qui ¨ per hæc seruit Christo, gratus est Deo, & acceptus hominibus.

18 *Qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, et probatus est hominibus.*

19 Ἄρα οὖν τὰ τῆς εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους.

19 Nempe igitur quæ ad pacē faciūt, sectemur, ¨ & quæ ad mutuam ædificationem.

19 *Itaque quæ pacis sunt sectemur, & quæ ædificationis sunt inuicem.*

Tit.1.d.15

20 Μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. πάντα μὲν καθαρά· ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι.

20 Ne cibi causa destrue opus Dei. ‖ omnia quidem pura: sed malum *est* homini qui edit ¨ cum offendiculo.

20 *Noli propter escam destruere opus Dei. omnia quidem sunt munda: sed malum est homini qui per offendiculum manducat.*

1.Cor.8.d.13

21 Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ.

21 ‖ Bonum *est* non vesci carnibus, neque bibere vinum, neque *quicquam* in quo frater tuus impingit, aut offenditur, aut infirmus est.

21 *Bonum est non manducare carnem, & non bibere uinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.*

22 Σὺ πίστιν ἔχεις; κατὰ σαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει.

22 Tu fidem habes: apud temetipsum habe coram Deo. Beatus qui non condemnat seipsum in *eo* quod ¨ approbat.

22 *Tu fidē habes: penes temetipsum habe corā Deo. Beatus qui nō iudicat semet ipsum in eo quod probat.*

23 Ὁ δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ, κατακέκριται, ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως· πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστίν.

23 Qui verò ambigit, si ederit, condemnatus est, quoniam nō *edit* ex fide: quicquid verò ex fide non est, peccatum est.

23 *Qui autē discernit, si manducauerit, damnatus est: quia non ex fide. omne autem quod non est ex fide, peccatum est.*

Κεφάλαιον ιε΄. CAP. XV. CAP. XV.

1 Ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν.

1 Debemus autem nos qui firmi *sumus*, imbecillitates infirmorum portare, ac non ¨ indulgere nobisipsis.

1 *Debemus autē nos firmiores, imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere.*

18 Per hæc, ἐν τούτοις. Id est, Qui pacem ac iustitiā tranquillè colit per Spiritū sanctum. Vulg. In hoc. i. ἐν τούτῳ, ita videlicet vt ad Spiritum sanctum referatur: quam lectionē inuenimus in vno vetusto codice, Ambrosio, Origene, Augustino denique, De moribus Manichæorum lib.2.cap.14.

19 Et quæ ad ædificationem, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς. Familiare est Paulo Ædificandi verbum, quo significātur omnia officia quæ proximo debemus, vel vt Christo adiungatur, vel vt ei iam adiunctus, quotidie magis ac magis coalescat. Dicuntur enim fideles esse templum Dei in quo videlicet per Spiritum sanctum resideat: & totus fidelium cœtus ingenti alicui ciuitati, i. nouæ Hierusalem, comparatur, ex ipsis fidelibus quasi lapidib⁹ constructæ, vt perleganter ac planè diuinitus scribitur Esa.cap.54, & Apoc.cap.21.

20 Cum offendiculo, διὰ προσκόμματος. Vulg. & Eras. Per offendiculum. Ego verò existimo διὰ hoc in loco respondere ב Hebræorum, pro μετὰ vel σὺν vsurpatæ. Nam διὰ pro ἐν interdum poni annotauimus suprà, 4.b.11. ἐν verò pro σὺν toties iam obseruauimus vt pigeat exemplum adscribere.

22 Tu fidem habes, σὺ πίστιν ἔχεις. Quid sit fides hoc in loco, & quid fidē habere, docuit ipse Apostolus suo exemplo suprà, versu 14: nempe certum ac securū esse libertatis Christianæ in rebus mediis & indifferentibus: vt ipse quoque Chrysostomus interpretatur. Id verò notandum est diligenter aduersus eos qui suo torpori hunc Apostoli locū obtēdūt, quasi fidei professio nō requiratur. Cæterùm quū post ἔχεις fere adscribi soleat nota interrogationis, ego veteres omnes nostros codices & Græca quoque scholia sequutus, sustuli. Vidētur enim hæc potius per concessionē quàm per interrogationē dici. Approbat, δοκιμάζει. id est quod amplectitur. Multi enim sunt qui dubia conscientia aliquid audeant, aliorū videlicet exēplo facti audaciores: de quib⁹ agitur proximo versiculo. Aliis potius placet Examinandi verbum: quia multi sunt quos conscientia non redarguit, qui tamen grauissimè peccant. Id verò fit quòd aliis cogitationibus occupati in facta sua non inquirāt. Censent ergo nonnulli Paulum hoc adiecisse vt stuporem conscientiæ à iudicio distingueret.

23 Qui verò ambigit, ὁ δὲ διακρινόμενος. Vel hæsitat, aut secum disceptat. Vulgata, Qui autem discernit. Erasmus, Qui autem diiudicat. Vide Matthæum cap.21.b.21. Peccatum est, ἁμαρτία ἐστίν. Hîc in omnibus nostris vetustis codicibus & Græcis etiam scholiis attexuntur tres versiculi qui in impressis solent hanc epistolam claudere, nempe decimisexti capitis versus 25, incipiens à τῷ δὲ δυναμένῳ, 26 & 27, desinens in ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ac fortassis præter omnium codicum consensum. Non desunt tamen aliæ rationes quibus probetur hæc potius hoc loco legi debere quàm ad calcem epistolæ reiici. Noluimus tamen in recepta lectione quicquam immutare.

IN CAPVT XV.

1 Indulgere, ἀρέσκειν. Vulgata & Erasmus, Placere. Atqui apud Latinos placere sibi dicitur qui effertur & gloriatur: de quo nō agit propriè hic Apostolus, sed de eo potius qui cæteris cōtemptis sui vnius ra-

tionem habet, idque vnum spectat vt animo suo morem gerat: quod vitium etsi cum illo coniunctum est, tamen nonnihil est diuersum, & mox idem verbum ἀρέσκειν in laude ponitur.

Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν.

2 Itaque vnusquisque nostrû proximo indulgeat in bonum, id est ad eius ædificationem.

2 Vnusquisque vestrum proximo suo placeat in bonum, ad ædificationẽ.

Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται, Οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ.

Psal.69.b.10

3 Etenim Christus non indulsit sibiipsi, sed, sicut scriptum est, ‖Conuitia eorum qui conuitiantur tibi, inciderunt in me.

3 Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptũ est, Improperia improperantium tibi, ceciderunt super me.

Ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη· ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν, τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν.

4 Nam quæ antè scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam & consolationem Scripturarum, spẽ habeamus.

4 Quæcũque enim scripta sunt, ad nostrã doctrinã scripta sunt: ut per patientiã & consolationẽ Scripturarum, spẽ habeamus.

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν.

1.Co.1.b.10

5 Deus autem patientiæ & cõsolationis author, ‖det vobis vt eodem animo inter vos mutuò affecti sitis, secundum Christum Iesum.

5 Deus autem patientiæ & solatij det vobis id ipsum sapere in alterutrum, secundum Iesum Christum.

Ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

6 Vt concorditer vno ore glorificetis Deum ac Patrem Domini nostri Iesu Christi.

6 Vt unanimes uno ore honorificetis Deum & Patrem Domini nostri Iesu Christi.

Διὸ προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν Θεοῦ.

7 Propterea assumite alii alios, sicut & Christus assumpsit nos in gloriam Dei.

7 Propter quod suscipite inuicem: sicut & Christus suscepit nos in honorem Dei.

Λέγω δὲ Ἰησοῦν Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων.

8 Illud autem dico, Iesum Christum ministrum fuisse circuncisionis, pro Dei veritate, vt confirmaret promissiones patrum.

8 Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circuncisionis propter veritatẽ Dei, ad cõfirmãdas promissiones Patrum.

2 Itaque vnusquisque, ἕκαστος γάρ. Hanc particulam pro illatiua bis iam annotauimus in hac epistola, 6.d.19, & 12.a.3. Nostrum, ἡμῶν. Vulgata. Vestrum, ὑμῶν: quod non æquè probo, quia præcessit ὀφείλομεν, debemus, & sequitur ἡμετέραν, nostram, versu 4. Vtitur tamen Apostolus interdum huiusmodi transitionibus, vt suprà, 13.d.13, quũ dixisset περιπατήσωμεν, ambulemus, subiecit ἐνδύσασθε, induite. Sic enim frequenter solent Hebræi. In bonum, εἰς τὸ ἀγαθόν. Id est cum ipsius bono ac commodo, quod postea explicat. Sic enim hanc formulam vsurpat Apostolus, vt suprà, 8.e.28, & 13.a.4, quam & nos libenter retinuimus. Non desunt tamen qui hoc loco εἰς ἀγαθὸν explicent pro ἐν ἀγαθῷ, i. in re bona & honesta, quod non sit in re quauis indulgẽdum proximo. Sed hoc mihi non satis aptum videtur. Est enim id omnibus magis notum quàm vt dici oportuerit: & optimus est sui interpres Apostolus, quum subiicit πρὸς οἰκοδομήν, illud nimirum explicãs quod videri potuisset obscurius. Quid sit autem οἰκοδομὴ diximus suprà, 14.d.19.

3 In me, ἐπ' ἐμέ. Vt sermo sit absolutus, dicendum potius ἐπ' αὐτόν, in eum: sed huiusmodi multa incidunt in quotidianum sermonem, quæ sententiam nihil immutant: quanuis (siquis propius inspiciat) parum videantur cohærere. Sed & alia ratione possumus huic loco mederi, nẽpe si post ἀλλὰ aliquid eiusmodi suppleas, Sed aliis, vel, Sed nobis, vel, Sed Deo: quod tamen mihi coactius videtur.

4 Antè scripta sunt, προεγράφη. Id est à Mose & reliquis scriptoribus sacris descripta. Vulg. Scripta, nõ expressa præpositione πρό. Erasmus, Præscripta, non modò non expressa, sed etiam peruersa sententia. Et consolationem, καὶ τῆς παρακλήσεως. Vel, Exhortationem, vt legit Ambrosius. Vtrũque enim Græco vocabulo cõuenit. Sed illud tamen videtur melius cohærere cũ patientia. Vtraque verò Scripturis tribuitur, quoniã Deus hoc instrumento in nobis agit.

5 Vt eodem animo affecti sitis, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vulgata, Idipsum sapere. de quo diximus suprà, cap. 12. versu 16.

7 Assumite, προσλαμβάνεσθε. Vulgata, Suscipite, quod non videtur satis expressum, ob eam causam quã diximus suprà, 14.a.1. Assumpsit nos in gloriam Dei, προσελάβετο εἰς δόξαν Θεοῦ. Id est, Nos minimè dedignatus, vltro adsciuit, quos gloriæ Dei faceret participes. Castellio verò conuertit, Vt & Christus nobis opitulatus est ad gloriam Dei, sententia (ni fallor) deprauata: quanuis hoc quoque verissimum sit, quicquid beneficii in Christo percipimus, ad Dei Patris gloriam redundare, vt scriptũ est Ephes.1.b.5. Sed tamen quod Chrysostomus & Theophylactus εἰς δόξαν Θεοῦ connectunt cum προσλαμβάνεσθε, mihi planè violentum videtur. Deinde pro eo quod Vetus interpres δόξαν conuertit Honorem, id est τιμήν, Erasmus rectius interpretatus est Gloriã. Videtur enim Gloria magnificẽtius quiddã declarare, vt ipse rectè annotauit. Nos, ἡμᾶς. Vulgata, Vos, ὑμᾶς. Sed ego illud malo.

8 Illud autem dico, λέγω δέ. Quum autem nos dico à Christo in gloriam Dei assumptos, hoc est quod significare volo, Christum videlicet, &c. Vulgata, Dico enim, λέγω γάρ. id est Hoc enim affirmo: quam lectionẽ in duobus vetustis exemplaribus inuenimus, & ego maximè probo. Vult enim Apostolus confirmare vtrosque

tum Iudæos tum Gentiles ab vno Christo esse assumptos, vt Christi exemplo ad mutuam in eodem Christo concordiam inuitet. Itaque optimè videtur conuenire particula causalis. Circuncisionis, τῆς περιτομῆς. Id est circuncisorum Iudæorum, intra quorum fines se continuit quandiu inter homines versatus est, vt de se testatur Matthæi 15. versu 24. Alioquin dici non potest circuncisionis minister (id est Legis) quam suo aduentu abrogauit, aut potius compleuit. Pro Dei veritate, ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ. Id est, vt Deum veracem esse constaret. Veritas enim hoc quoque loco sic accipitur vt diximus suprà, 3.a.7. Patrum, τῶν πατέρων. Id est patribus factas.

Τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν Θεόν· καθὼς γέγραπται, Διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσι, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ.

9 Et vt Gentes pro misericordia glorificent Deum: sicut scriptum est, ‖Propterea confitebor tibi inter Gentes, & nomini tuo psallam.

9 Gentes autem super misericordia honorare Deũ: sicut scriptũ est, Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, & nomini tuo cantabo.

Psal.18.d.50

Deut.32.f.43

Καὶ πάλιν λέγει, Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

10 Et rursum dicit, ‖Gaudete Gentes cum populo eius.

Et iterum dicit, Lætamini Gentes cum plebe eius.

Καὶ πάλιν, Αἰνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοί.

11 Et rursum, ‖Laudate Dominum omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi.

11 Et iterũ, Laudate omnes Gẽtes Dominũ: & magnificate eum omnes populi.

Psal.117.a.1

Καὶ πάλιν Ἡσαΐας λέγει, Ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν.

12 Et rursum Esaias dicit, ‖Erit radix Iesse, & qui exurgat ad imperandum Gentibus, in ipso Gentes sperabunt.

12 Et rursus Esaias ait, Erit radix Iesse, & qui exurget regere Gentes, in eo Gentes sperabunt.

Esa.11.c.10

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου.

13 ‖Vtinam verò Deus spei impleat vos omni gaudio & pace credendo, vt spe abundetis per virtutem Spiritus sancti.

13 Deus autẽ spei repleat uos omni gaudio & pace in credendo, ut abundetis in spe, in uirtute Spiritus sancti.

Πέπεισμαι δὲ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν.

14 Persuasum autem habeo & ipse ego de vobis, fratres mei, quòd ipsi per vos pleni sitis bonitate, impleti omni cognitione, & qui possitis etiam vos mutuò monere.

14 Certus sum autem, fratres mei, & ego ipse de uobis, quoniã & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita ut possitis alterutrum monere.

9 Et vt Gentes, τὰ δὲ ἔθνη: id est καὶ τὰ ἔθνη. Est enim coniunctio δὲ συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, vt loquitur Gaza. Repetitur ergo à communi εἰς τό, & vtrunque membrũ cum verbo γεγενῆσθαι cohæret. Sic enim fuit Iudæorum minister Christus vt Euangelium quoque voluerit Gentibus annuntiari, quemadmodum ipse disertè testatur Iohan.10.c.16. Certè λέγω pro iubeo & δοξάσαι pro δοξάσασθαι accipi nõ potest nisi admodum violenta interpretatione: quanuis ita videatur interpretari Græcus scholiastes. Confitebor tibi, ἐξομολογήσομαί σοι. Id est, Apertè profitebor & celebrabo nomen tuum; ex Hebræorum idiotismo; quem explanauimus Matthæi 10.c.32.

10 Gaudete, εὐφράνθητε. Totus hic locus Deut.32.f.43, ita est corruptus in Græca editione quæ sub nomine Septuaginta legitur, vt vix vllum appareat Hebraicæ veritatis vestigium. sic autem habent Hebræa, הרנינו גוים עמו. id est (vt Hebræi interpretes explicant) Celebrate ô Gentes, populũ eius. Paulus autẽ vel suppleuit עם vt sit עם עמו vel sententiam spectauit, non verba. Non possunt enim Gentes populum Dei vt felicem ac beatum ex animo laudare quin eius felicitate affecti, eundem etiam Deum agnoscant.

12 Et qui exurgat ad imperandum Gentibus, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. Hebræa habent עומד לנס עמים, id est, qui stat in vexillum populorum. Rursus igitur Græci sententiam potius quàm verba sunt sequuti, quòd sub principis vexillo agat populus. In ipso sperabunt, ἐπ' αὐτῷ ἐλπιοῦσιν. Hebraicè ידרשו, id est ipsum requirent. Idem verò sensus est. nam vulgatissimo Scripturæ vsu, Quærere Deum, nihil est aliud quàm in ipsum sperare.

13 Vtinam verò Deus, ὁ δὲ Θεός. Vulg. & Eras. Deus autem. Ego optandi modum ita volui exprimere vt mollior esset iũctura. Deinde Deum spei dicere malui hoc loco simpliciter, Hebræorum more, quàm Deum spei authorem: quanuis ita hunc Hebraismum emollierimus suprà, v.5. Assentior enim potius doctissimo interpreti qui hoc putat cum extremo superiore versiculo cohærere: quasi diceret Apostolus, Faxit verò Deus ille in quo omnes speramus, vt omni gaudio abundetis. Omni, πάσης. Id est perfecto & cumulato. Non enim omnis generis gaudium & pacem Apostolus suis exoptat. Sic accipitur hæc vniuersalis particula Ephes.1. versu 3, & 1.Corinth.13. a.2. Quid autem Pacem vocet diximus abunde suprà, 5.ver.1. Quanquam etiam siquis pro mutua concordia accipiat, fortassis non ineptè senserit. Credendo, ἐν τῷ πιστεύειν. Gaudio & paci fidem, vt effectis causam, adiunxit. Sunt tamen qui ἐν τῷ πιστεύειν accipiant pro εἰς τὸ πιστεύειν, i. ad hoc vt credatis, siue ad credendum. Sed ego illud malo.

14 Quòd ipsi per vos, ὅτι καὶ αὐτοί. Id est vltro & sponte vestra. Sic enim à Græcis scriptoribus vsurpatur hæc loquendi formula, vt apud Homerum, —τί με σπεύδοντα καὶ αὐτὸν ὀτρύνεις; quemad modũ eruditè in hunc locum Erasmus annotauit: quanuis maluerit cum Vetere interprete conuertere, Quòd & ipsi. Bonitate, ἀγαθωσύνης. Vulgata, Dilectione, id est ἀγαπωσύνης, vt quidem existimat Erasmus. Nam quod ad me attinet, nusquam meminí legere hoc nomen, ac putarim potius Veterem interpretem nomine ἀγαθωσύνης intellexisse quandam naturæ comitatem & ad mutuam concordiam propensionem: Græci tamen interpretes tradunt

ἀγαθωσύνην opponi τῇ πονηρίᾳ, id est improbitati, & vniuersam quandam virtutem significare. Mihi verò non displicet Veteris interpretis opinio, propter illa quæ de cognitione subiicit, & mutuæ admonitionis facultate. Videtur enim Apostolus hæc prætexere non tam epistolæ vniuersæ quàm extremæ parti, in qua tam copiosè tamque vehementer eos monuerat vt firmi haberent infirmorum rationem. Vos mutuò, ἀλλήλους. Vel, Alii alios, vt fere solemus ad verbum interpretari. Sed in quatuor codicibus scriptum inuenimus ἄλλους, alios, quod est fortassis ἐμφατικώτερον.

Τολμηρότερον δὲ ἔγραψα ὑμῖν, ἀδελφοί, ἀπὸ μέρους, ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς, διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ,

15 Audacius verò scripsi vobis, fratres, aliqua ex parte, veluti commonefaciens vos, propter gratiam quæ data est mihi à Deo,

15 *Audacius autem scripsi uobis, fratres, ex parte, tanquam in memoriã uos reducẽs, propter gratiam quæ data est mihi à Deo,*

Εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος, ἡγιασμένη ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

16 Ad hoc vt sim minister Iesu Christi apud Gentes: operans Euangelio Dei, vt oblatio Gentium fiat accepta, sanctificata per Spiritum sanctũ.

16 *Vt sim minister Christi Iesu in Gentibus, sanctificans Euangeliũ Dei, ut fiat oblatio Gentium accepta, sanctificata in Spiritu sancto.*

Ἔχω οὖν καύχησιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς Θεόν.

17 Habeo igitur quod glorier per Christum Iesum, in iis quæ ad Deum *pertinent*.

17 *Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad Deum.*

Οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ,

18 Non enim sustinuerim quicquam loqui quod non effecerit Christus per me, *adducendis* ad obedientiam Gentibus, verbis & factis,

18 *Non enim audeo aliqd loqui eorum quæ per me non effecit Christus in obedientiam Gentium, uerbo & factis,*

Ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ· ὥστε με ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.

19 Virtute signorum ac prodigiorum, virtute Spiritus Dei: adeo vt ab Hierusalẽ & circũiacentibus *regionibus*, vsque ad Illyricum, impleuerim prædicãdi Euangelii Christi munus.

19 *In uirtute signorum & prodigiorũ, in uirtute Spiritus sancti: ita ut ab Ierusalem per circuitum usque ad Illyricum repleuerim Euangeliũ Christi.*

16 Apud Gentes, εἰς τὰ ἔθνη. Vulg. & Eras. In Gentes. In vno codice adiectum inuenimus πάντα, omnes, quod minimè videtur otiosum. Operans Euangelio, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata, Sanctificans. Erasmus, Sacrificans. Augustinus, Consecrans: quæ omnes interpretationes nimium certè sunt obscuræ. Constat autem τὸ ἱερουργεῖν prorsus respondere Latino verbo Operari, quod & ipsum de rebus sacris propriè dicitur, si Nonio credimus. Vt oblatio Gentium fiat accepta, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος. Oblationem Gentium passiuè vocat Gentes ipsas, quibus se tanquam sacrificum dicit Deo quasi victimis litare.

18 Non enim sustinuerim dicere, οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν. Vulgata & Erasmus hoc loco accipiunt τολμᾶν pro Audere: perinde acsi diceret Apostolus se nõ esse aliena facta, sed sua vnius cõmemoraturum. Atqui quisquis hoc modo præfatur, se non audere aliquid eloqui, quid aliud significat quàm voluntatem sibi non deesse, sed facultatem? Itaque hanc interpretationem non possum amplecti. Illud verò constat, τολμᾶν apud Græcos interdum respondere Latino verbo Sustinere, pro Posse & parem esse alicui graui & difficili rei præstandæ. Sic Plato libro secundo De republica, ὅς ἂν τολμήσειν ἀπέχεσθαι τῶν ἀλλοτρίων, qui sustineat ab alieno abstinere. Sic Quintilianus lib. 2. cap. 4, Nec enim huius rei iudicium differre sustineo. Sic quoque accipitur suprà, 5. b. 7: & mihi videtur hæc significatio huic loco in primis accommodata. Quicquam loqui quod non effecerit Christus per me, λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ. Id est, Ita mihi omnibus in rebus omnibúsque modis adfuit Christus, vt etiamsi maximè velim, tamen dicere non possim quid per me non effecerit, vt Gentes Euangelio obedirent. Quanuis igitur Græca habeant ad verbum, Quicquam eorum quæ per me non effecit Christus, vt etiam Vetus interpres & Erasmus conuerterunt, tamen hoc perinde accipiendum est acsi scriptum esset λαλεῖν τι ὃ οὐ κατειργάσατο. quod quidem commodè fieri potest, ita vt nulla vis vllo verbo adferatur. Is enim per quẽ Christus omnia effecit, quomodo possit quicquã dicere eorum quæ Christus per ipsum non effecerit? Hæc est igitur (vt opinor) germana huius loci expositio, quam videntur etiam Græca scholia significare, & Ambrosius apertè amplectitur. Quominus autem cum Erasmo sequar Origenis sententiam, non tantùm obstat verbum τολμῶ, de quo in superiore annotatione dixi, sed hoc etiam in primis, quòd, si eam sequaris, necesse prorsus fuerit (quantum quidem possum iudicare) ista omnia οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ per parẽthesin distinguere ab iis quæ sequuntur, vtpote quæ Paulus non de aliis, sed de se vno commemoret. Id verò si facias, nõ video quî possint satis aptè ista cũ versiculo 17 cõnecti: quod tamẽ necessariò faciẽdũ erit. Quid si verò (vt solẽt sæpe Hebræi) transpositã negantẽ particulã dicamus, vt οὐ λαλεῖν idẽ valeat atque σιωπᾶν? Erit igitur hæc sentẽtia, Non enim sustinuerim nõ dicere (i. tacendo dissimulare) quicquã ex iis quæ per me Christus effecit. Nã sic solet Paulus nonnihil præfari quoties de se dicere cogitur, vt muneris sui dignitatem conseruet. Absit tamen vt quicquam mutẽ ex coniectura, in tanto præsertim codicũ consensu. *Adducendis* ad obedientiam Gẽtibus, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν. Vulg. & Eras. ad verbum, In obedientiam Gentium, quod nemo facilè intelligat.

19 Virtute Spiritus Dei, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ. Vel, *Promanante* à virtute Spiritus Dei. Nam priore loco δύναμις declarat vim & efficaciam prodigiorum in animis hominum percellendis: posteriore verò loco significat diuinam potestatem illius effectricem. Illud autem leuiculum est quòd Vetus interpres pro

Πνεύματος Θεοῦ legit Πνεύματος ἁγίου, Spiritus sancti. Et circumiacentibus *regionibus*, καὶ κύκλῳ. Vulgata, Per circuitum, ἐν κύκλῳ. Impleuerim, πεπληρωκέναι. Vel, Obierim, vt Matthæi cap. 10. versu 23. sed illud tamen videtur magis expressum. Prædicandi Euangelii Christi munus, εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. Vulg. & Eras. ad verbum, Euangelium Christi, nimium profectò obscurè. Vide suprà, 1. b. 6.

Οὕτω δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη Χριστός, ἵνα μὴ ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ·

20 Ita porro ambiens prædicare Euangelium, non vbi nominatus esset Christus, vt ne super alienum fundamẽtum ædificarem:

20 *Sic autẽ prædicaui Euangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamẽtum ædificarem:*

Ἀλλά, καθὼς γέγραπται, Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται· καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι.

21 Sed, sicut scriptum est, ‖Quibus non est annũtiatum de eo, videbunt: & qui nõ audierunt, intelligent.

21 *Sed, sicut scriptum est, Quibus nõ est annũtiatũ de eo, uidebunt: & q nõ audierunt, intelligent.*

Esa. 52. d. 15.

Διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

22 ‖Quapropter etiam impeditus sum sæpe *ne* venirem ad vos.

22 *Propter quod & impediebar plurimum uenire ad uos.*

Supra, 1. b. 11.

Νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ ἔχων τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν·

23 Nunc verò quum non amplius habeam locum in his regionibus, ‖desiderium autẽ habeam veniendi ad vos à multis annis:

23 *Nunc uerò ulterius locũ non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens ueniendi ad uos ex multis iam præcedentibus annis:*

Supra, 1. b. 13.

Ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν Σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ, ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ.

24 Quandocunque proficiscar in Hispaniam, veniam ad vos. Spero enim fore vt *istac* præteriens, videam vos, & à vobis deducar illuc: si tamen vestra cõsuetudine prius ex parte expletus fuero.

24 *Quum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quòd præteriens uideam uos, & à uobis deducar illuc: si uobis primùm ex parte fruitus fuero.*

Νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλήμ, διακονῶν τοῖς ἁγίοις.

25 Nunc autem proficiscor Hierosolymã, ministrãs sanctis.

25 *Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministrare sanctis.*

Εὐδόκησαν γὰρ Μακεδονία καὶ Ἀχαΐα κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

26 Placuit enim Macedoniæ & Achaiæ conferre aliquid in pauperes sanctos qui sunt Hierosolymis.

26 *Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum qui sunt in Ierusalem.*

20 Ambiens, &c. φιλοτιμούμενον, &c. Vetus interpres, Sic autem prædicaui Euangelium hoc, prorsus diuersam lectionem sequutus. Erasmus, Annitens, quod mihi videtur nimis dilutum. Alienum, ἀλλότριον. Id est ab alio quopiam iactum. Nam alioquin alienum dicitur quod est extraneum, id est quod non fit Christi auspiciis, vt Iohan. 10. a. 5.

22 Sæpe, τὰ πολλά. Id est πολλάκις. Vulg. Plurimùm, manifesto errore. Nec minus lapsus est Stapulensis (vir alioquin beatæ memoriæ) quum scriberet vertendum esse Multis, vel, Circa multa.

24 Quandocunque, ὡς ἐάν. Erasmus in hunc locum, Si, inquit, ὡς ἐὰν legatur disiunctim, sonat Vt si: si coniunctim, verti poterat Simulatque. Ego verò docui ex idoneis authoribus ὡς & ὅπως esse interdum aduerbia quæ temporis vocant, Act. 3. c. 19, vt ὡς ἄν, vel ὡς ἐὰν (vtrunque enim legitur) idem declaret atque ὅταν: quod vidit quoque Stapulensis: nam ita etiam accipitur 1. Cor. 11. g. 34. Sed idem nõ rectè legit πορεύομαι in præsenti. Veniam ad vos, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. Hoc videtur non legisse Chrysostomus: nec tamen possis tollere, nisi etiam γὰρ expungas post ἐλπίζω. Origenem nihil moror, cuius commentarios ita videtur deprauasse Ruffinus (is enim est eorum interpres, non Hieronymus) vt errata erratis cumularit. Denique plana est ea lectio quæ passim est recepta, quam etiam in omnibus nostris vetustis codicibus integram inuenimus. Vestra consuetudine, ὑμῶν. Vulgata ad verbum, Vobis, obscurè. Expletus fuero, ἐμπλησθῶ. Vulgata, Fruitus fuero, ἀπολαύσω. quod neque satis est expressum declarando summo desiderio, neque admodum (opinor) vsitatum. Neque enim alibi memini legere quàm semel apud Vlpianum, non optimum Latinitatis authorem.

25 Proficiscor, πορεύομαι. Vulg. Proficiscar, πορεύσομαι, nõ satis aptè mutato tempore. Significat enim Paulus se iam esse in procinctu, vt profectionem differre non possit. Ministrans, διακονῶν. Id est, Sanctis hoc officii impendens perferendæ ad eos pecuniæ in ipsorum vsus collectæ. Nam verbum διακονεῖν, quum alioquin ad omnes functiones Ecclesiasticas pertineat, hîc peculiariter accipitur pro eo munere quod administrabant qui diaconi propriè dicebantur. i. qui ærario Ecclesiastico præerant, vt diximus alibi. Ministrandi autem vocabulum absolutè posuimus, ex theologorum more, quem attigimus Act. 13. a. 2.

26 Placuit, εὐδόκησαν. Vulgata ad verbum, Probarunt: quanquam etiam aliquid amplius videtur hoc verbo significari, nempe quum vltro & ex bonitate quadam alacri bene volumus cuipiam, aut rem aliquam probamus. Sed hoc loco alacritatem illam duntaxat declarat quam maximè requirit Deus in charitatis officiis, vt scriptũ est 2. Cor. 9. b. 7: quum alioquin (vt mox subiicitur) nihil hîc fecerint Achæi vel Macedones quod facere non tenerentur. Sed de hoc verbo plura diximus Matth. 3. d. 17, & Luc. 2. b. 14. Conferre aliquid, κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι. Vel, vt Vetus interpres, Collationẽ aliquam facere. Stapulensis mauult Communionẽ:

vt non ineptè quoque possis conuertere, Conferre aliquid in communionem pauperum sanctorum, &c. Eras. Communicationem aliquam facere quam periphrasin nusquam memini legere.

1.Cor.6.b.11

Εὐδόκησαν γὰρ, καὶ ὀφειλέται αὐτῶν εἰσιν. εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησε τὰ ἔθνη, ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς.

27 ‖Placuit enim, inquam, & debitores illorum sunt. nam si spiritualia ipsorũ *bona* Gentes participarunt, debent etiam *ipsis* in carnalibus eis ministrare.

27 *Placuit enim eis, & debitores sunt eorũ. nã si spiritualiũ eorũ participes facti sũt Gentiles, debẽt et in carnalib⁹ ministrare illis.*

Τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς τὴν Σπανίαν.

28 Hoc igitur vbi perfecero, & "eis consignauero hunc fructũ, abibo "istac in Hispaniam.

28 *Hoc igitur quũ consummauero, & assignauero eis fructum hunc per uos, proficiscar in Hispaniã.*

Οἶδα δὲ ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσομαι.

29 Scio verò me, quum veniam ad vos, cũ plena benedictione Euangelii Christi venturum.

29 *Scio autem quoniam ueniens ad uos, in abundãtia benedictionis Christi ueniam.*

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος, συναγωνίσασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

30 Precor autem vos, fratres, per Dominum nostrũ Iesum Christum, & "per charitatẽ Spiritus, "vt mecum certetis *uestris* pro me apud Deum precibus.

30 *Obsecro ergo uos fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, & per charitatem Spiritus, ut adiuuetis me in orationibus pro me ad Deum.*

Ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς Ἱερουσαλὴμ εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις.

31 Vt liberer ab iis qui rebelles sunt in Iudæa: vtque ministerium hoc meum "erga Hierusalẽ, acceptum sit sanctis.

31 *Vt liberer ab infidelib⁹ q sunt in Iudæa, & obsequii mei oblatio accepta fiat in Ierusalem sanctis.*

Ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ συναναπαύσωμαι ὑμῖν.

32 Vt cum gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, vnáque vobiscum refociller.

32 *Vt ueniã ad nos in gaudio per uoluntatem Dei, ut refrigerer uobiscum.*

27 Ministrare, λειτουργῆσαι. Id est διακονῆσαι, vsibus videlicet ipsorũ inseruire: qua ratione omnes Christiani dici possunt λειτουργοί, præsertim quum iuuare proximum, sit quædam (vt ita dicam) sacrificii species, & quidem Deo gratissimi. alioquin λειτουργὸς & διάκονος dicitur qui publico munere fungitur, vt diximus Act.13.a.2, & suprà, 13.a.4 & 5. Cæterùm leuiculum est quòd κοινωνεῖν verti participare, actiua significatione, pro participem fieri, vt vertit Vetus interpres: quum Erasmus maluerit vti communicandi vocabulo. Deinde σαρκικὰ interpretor carnalia, potius quàm humana, vt Castellio nouè conuertere maluit, quàm rationi & vsui aliquid tribuere. Quasi verò Paulo etiam non licuerit pro πνευματικὰ dicere τὰ θεῖα, & pro σαρκικὰ, ἀνθρώπινα vel ἀνθρώπεια. Sed multo certè expressius loquitur Apostolus, non iam simpliciter diuina cum humanis conferens, sed etiam ostendens quantum inter hæc intersit, quũ iis vtatur vocabulis quibus harũ rerũ natura ipsa explicatur.

28 Eis consignauero, σφραγισάμενος αὐτοῖς. Id est, apud ipsos fideliter & quasi annulo obsignatũ deposuero. Commendat enim, opinor, tum suam in illa perferenda, tum etiam aliorum in custodienda illa pecunia diligentiam ac fidem: translatione sumpta à veterum more, qui annulis obsignabant quæ in tutò volebant reposita. Neque verò video qua ratione relatiuum αὐτοῖς, eis, commodius ad Macedones dantes quàm ad Hierosolymitanos è manu Pauli accipientes referatur: quanuis in ea opinione sit Erasmus. Hunc fructũ, τὸν καρπὸν τοῦτον. Id est, hanc pecuniam in vsus pauperum collectam. Elegans certè loquendi formula, ex qua intelligimus eleemosynas verum esse fidei & charitatis fructum, siue dantem siue accipientem, siue vtrunque spectes.

Istac, δι' ὑμῶν, ad verbum Per vos. Est itaque hoc quoque dicendi genus, vt alia multa, petitũ è medio, ex sententia ipsa non ex verbis æstimandum.

29 Cum plena benedictione Euangelii, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου. Duplicem Hebraismum, ἐν pro σὺν, & duo appellatiua pro constructione appellatiui cum adiectiuo, (ita enim grammatici loquuntur) sæpe iam annotauimus. Vulg. In abundãtia benedictionis Christi, expungens τοῦ εὐαγγελίου, (quod etiam non legit Ambrosius) & vtroq; seruato Hebraismo: quorũ tamen prior nonnihil est obscurus. Eras. In plenitudine Euãgelii Christi, admodũ obscurè. Est autẽ hæc sententia, (opinor) certò scire Apostolum, suum aduentum Romanis futurũ maximè frugiferum. tum enim fore vt Deus ipsis cumulatissimè impertiat Euangelicorum mysteriorum cognitionem cum illis communicandam. Itaque non assentior Erasmo qui putat Benedictionis nomine significari eleemosynam, quasi Romanos quoque exhortetur Apostolus ad conferendũ aliquid. Sunt quoque qui hãc abundantiã benedictionis ad Romanos referant: quasi dicat Apostolus se non dubitare quin apud eos copiosissimũ Euãgelii fructum inueniat. quam sententiã si sequaris, accipiendum erit ἐν πληρώματι pro εἰς πλήρωμα, in plenitudinem benedictionis Euangelii. i. in eum locum vbi plenè abundat Euangelii gratia.

30 Per charitatem Spiritus, διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος. Id est, per mutuã illã coniunctionẽ, qua Spiritus sanctus animos nostros deuinxit: quã vocat cõmunionẽ Spiritus, Phil 2.a.1: vnde Christiana illa συμπάθεια, charitatis Christianæ effectrix, quũ vno spiritu membra omnia reguntur. Hoc igitur vnũ est ex illis Pauli phrasibus, quibus nihil neque grauius, neque excellentius, neque diuinius cogitari potest. Vt mecum certetis, συναγωνίσασθαί μοι. Vulg. Vt adiuuetis me, βοηθῆσαί μοι, non satis expressẽ. Indicat enim Paulus magnũ sibi certamen instare, metaphora à re militari sumpta: præsagiens nimirũ quod euenit, vt extremum periculũ adiret. Erasmus, Vt me laborantem adiuuetis, i. συμπονῆσαι, vel συναντιλαμβάνεσθαι, quod & ipsum est nimis dilutum.

31 Erga Hierusalem, ἡ εἰς Ἱερουσαλήμ. Id est (vt cõuertit Erasmus) Quod exhibeo Hierosolymis. Vetus interpres legit ἐν Ἱερουσαλὴμ, sublato articulo, & cum verbo γένηται coniunxit. Idem quoque pro ἡ διακονία μου, vertit Ministerii mei oblatio, id est ἡ τῆς διακονίας μου προσφορά.

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

33 Deus autem pacis *princeps* sit cum omnibus vobis. Amen.

33 *Deus autem pacis sit cum omnibus uobis. Amen.*

Κεφάλαιον ιϛʹ.

CAP. XVI.

Συνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς.

1 Commẽdo autẽ vobis Phœben sororẽ nostram, quæ est ministra Ecclesiæ Cẽchreensis:

CAP. XVI.

1 *Commendo autẽ uobis Phœbẽ sororẽ nostrã, quæ est in ministerio Ecclesiæ quæ est in Cẽchris:*

Ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν Κυρίῳ ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ ἐν ᾧ ἂν ὑμῶν χρῄζῃ πράγματι. καὶ γὰρ αὐτὴ προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ αὐτοῦ ἐμοῦ.

2 "Vt eã excipiatis "in Domino sicut vt dignũ est sanctis, & adsitis ei quacũq; in re *ipsi* vsus fuerit vobis: nã hæc tũ multis hospitiũ præbuit, tũ mihi etiã ipsi.

2 *Vt eã suscipiatis in Domino dignè sanctis, & assistatis ei in quocunque negotio uestri indiguerit. etenim ipsa quoque astitit multis, & mihi ipsi.*

Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύλαν τοὺς συνεργούς μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

3 Salutate ‖ Priscillam & Aquilã, adiutores meos in Christo Iesu:

3 *Salutate Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo Iesu:*

Act.18.a.3.g.26

Οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν· οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν.

4 Qui pro anima mea suam ipsorum ceruicẽ supposuerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed etiam omnes Ecclesiæ Gentium.

4 *Qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt: quibus nõ solus ego gratias ago, sed & cunctæ Ecclesiæ Gentium.*

Καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. Ἀσπάσασθε Ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας εἰς Χριστόν.

5 Item "Ecclesiam quæ in domo eorum est. Salutate Epænetum mihi dilectum, "primitias Achaiæ in Christo.

5 *Et domesticã Ecclesiã eorum. Salutate Epænetũ dilectum mihi, qui est primitiuus Asiæ in Christo.*

Ἀσπάσασθε Μαριάμ, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ἡμᾶς.

6 Salutate Mariam quæ multum laborauit erga nos.

6 *Salutate Mariam, quæ multũ laborauit in nobis.*

Ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ Ἰουνίαν τοὺς συγγενεῖς μου καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινές εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἳ καὶ πρὸ ἐμοῦ γεγόνασιν ἐν Χριστῷ.

7 Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos, & concaptiuos meos qui sunt insignes "inter Apostolos, qui etiam ante me "fuerunt in Christo.

7 *Salutate Andronicum & Iuniam cognatos meos, qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo.*

Ἀσπάσασθε Ἀμπλίαν τὸν ἀγαπητόν μου ἐν Κυρίῳ.

8 Salutate "Ampliam dilectũ mihi in Domino.

8 *Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino.*

33 Deus autem pacis *princeps*, ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Hunc Hebraismum suppleuimus ex Esa.9.b.7.

IN CAPVT XVI.

2 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Id est Christi nomine, seu in Christi gratia. Est autem notandum hoc quoque quo exprimitur τὸ ἴδιον Christianæ charitatis, quũ alioquin etiam apud profanos homines extent istarum virtutum simulacra. Hospitium præbuit, προστάτις ἐγενήθη. προστάτις in genere præfectum declarat, itẽ patronum ac defensorẽ: qua significatione putarunt hîc plerique Phœben dici προστάτιν, quòd multis & ipsi quoque Paulo adfuisset. Mihi verò videtur hoc nomen grauius, si in ea significatione accipias, quàm vt mulieri cõueniat. Sciendum est igitur προστάτας peculiari nomine dictos qui & πρόξενοι dicebantur, i. qui à ciuitate aliqua deligebantur vt hospites ac peregrinos domum suam atque adeo in fidem suam reciperent: quod significat Eustathio προΐστασθαι τῶν ξένων. Significat ergo Apostolus, huius Phœbes ministræ Ecclesiæ Cenchreensis domum, veluti publicæ sanctorum hospitis, fratribus peregrinis patuisse: quas virtutes in vidua requirit, 1. Timoth.5.b.10.

3 Priscillam, Πρίσκιλλαν. Sic vocatur huius Aquilæ vxor, Act.18.a.2, & g.26. Consentiunt hîc quoque pleraque exemplaria. In nonnullis tamen legitur Πρίσκαν, Priscam, vt etiam legit Vetus interpres.

5 Ecclesiam, ἐκκλησίαν. Id est fidelium cœtum. Erant enim isti tum pietate tum eruditione insignes, vt testatur Lucas & Paulus ipse, qui pro collegis suis illos numerat. neque mirũ est in tam ampla ciuitate distinctos fuisse fidelium cœtus. Cæterùm vt Græcum vocabulum retinerem, non eo tantùm sum adductus quòd tritum sit Latinorum auribus, sed etiam vt tandem dediscat mundus crassum illum errorem quo factum est vt Ecclesiam duntaxat pro templo accipiant plerique. At contrà, Erasmus hoc dedit suo seculo vt mallet Congregationem interpretari. Primitias Achaiæ, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας. Allusio est ad legales ceremonias, quòd hic primus ex Achæis sese Christo consecrasset, Euangelium amplexus. Sic enim malo accipere quàm cum Ambrosio referre ad hominis dignitatem. Cæterùm pro Ἀχαΐας Vetus interpres legit Ἀσίας, Asiæ. quam lectionem in vno duntaxat codice vetusto inuenimus. Quòd autem idem Vetus interpres ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ conuertit, Qui est primitiuus, meritò mutatũ est ab Eras. in, Qui est primitiæ. Sed hoc quoq; mihi visũ est duriusculũ.

7 Inter Apostolos, ἐν τοῖς ἀποστόλοις. Id est, Quorũ nomen apud ipsos etiam Apostolos viget. vel, Qui & ipsi sunt insignes Apostoli. Sic enim accipitur interdũ hoc nomen in genere pro iis qui Christi nomine funguntur legatione, vt 2.Cor.8.d.23. Fuerunt in Christo, γεγόνασιν ἐν Χριστῷ. Id est Christo sunt per fidem insiti. Estque diligenter notanda hæc formula, cuius emphasin non expresseris si dixeris, Qui Christo accesserunt, vel Christo nomen dederunt.

Ampliam, Ἀμπλίαν. Vulgata legit Ἀμπλιάτον, Ampliatum, quod & in vno codice inuenimus.

9 Ἀσπάσασθε Οὐρβανὸν τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν Χριστῷ, καὶ Στάχυν τὸν ἀγαπητόν μου.

9 Salutate Vrbanum, adiutorem nostrum in Christo, & Stachyn mihi dilectum.

9 *Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo Iesu, & Stachyn dilectum meum.*

10 Ἀσπάσασθε Ἀπελλῆν τὸν δόκιμον ἐν Χριστῷ. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου.

10 Salutate Apellem, probatũ in Christo. Salutate eos qui sũt ex Aristobuli *familiaribus*.

10 *Salutate Apellen, probatum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli.*

11 Ἀσπάσασθε Ἡρωδίωνα τὸν συγγενῆ μου. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ναρκίσσου, τοὺς ὄντας ἐν Κυρίῳ.

11 Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui *sunt* ex Narcissi *familiaribus*, eos *inquam* qui *sunt* in Domino.

11 *Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino.*

12 Ἀσπάσασθε Τρύφαιναν καὶ Τρυφῶσαν τὰς κοπιώσας ἐν Κυρίῳ. Ἀσπάσασθε Περσίδα τὴν ἀγαπητὴν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν Κυρίῳ.

12 Salutate Tryphænã & Thryphosam quæ laborant in Domino. Salutate Persida dilectam, quæ multum laborauit in Domino.

12 *Salutate Tryphænã & Tryphosã, quæ laborãt in Domino. Salutate Persidẽ charissimam, quæ multum laborauit in Domino.*

13 Ἀσπάσασθε Ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν Κυρίῳ, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ.

13 Salutate Rufum selectum in Domino, & matrem eius ac meam.

13 *Salutate Rufum electum in Domino, & matrem eius & meam.*

14 Ἀσπάσασθε Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα, Ἑρμᾶν, Πατρόβαν, Ἑρμῆν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς.

14 Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum iis sunt fratres.

14 *Salutate Asyncritum, Phlegontem, Herman, Patroban, Hermen, & qui cum eis sunt fratres.*

15 Ἀσπάσασθε Φιλόλογον καὶ Ἰουλίαν, Νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ Ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους.

15 Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympã, & qui cum iis sunt, omnes sanctos.

15 *Salutate Philologum & Iuliã, Nereũ & sororem eius, & Olympiadem, & omnes q cũ eis sũt sanctos.*

1.Cor.16.d.20 & 13.d.12 1.Pet.5.d.14

16 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ.

16 ‖Salutate alii alios osculo sancto. Salutant vos Ecclesiæ Christi.

16 *Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant uos omnes Ecclesiæ Christi.*

17 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σκάνδαλα παρὰ τὴν διδαχὴν ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας, καὶ ἐκκλίνατε ἀπ' αὐτῶν.

17 Precor autem vos, fratres, vt speculemini dissidiorum & scãdalorum authores, præter doctrinam quam vos didicistis: ‖& declinetis ab eis.

17 *Rogo autẽ uos, fratres, ut obseruetis eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam uos didicistis, faciunt, & declinate ab illis.*

a Ioh.d.10

18 Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ· καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων.

18 Nã qui eiusmodi *sunt*, Domino nostro Iesu Christo non seruiunt, sed suo ventri: per blandiloquẽtiam & assentationem corda *hominum* minimè malorum seducunt.

18 *Huiuscemodi enim Christo Domino nostro nõ seruiunt, sed suo uẽtri: et p dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.*

15 Olympam, Ὀλυμπᾶν. Viri nomen, non mulieris. Vulgata, Olympiadem, contra omnium nostrorum codicum fidem.

16 Osculo, φιλήματι. Referendum hoc est ad eorum temporum morem: cuius exempla passim non modò in Sacris literis, sed etiam apud profanos scriptores extant. Sanctum autem vocat quod ab animo proficiscitur sanctæ illius charitatis pleno.

17 Vt speculemini, σκοπεῖν. Id est, attentè & diligenter quasi hostes è specula obseruetis. Vulg. Vt obseruetis, id est τηρεῖν vel φυλάττειν. Erasmus, Consideretis, quod minus etiam quadrat.

18 Per blandiloquentiam, διὰ τῆς χρηστολογίας. Hoc vocabulum sicut ex duobus compositum est, ita duplicem vim habet, quam vix possis nisi longo circuitu verborum Latinè exprimere. Primùm enim is est χρηστολόγος qui verbis multum pollicetur, re nihil præstat: deinde quem si audias, dicas de re & commodis tuis magis quàm de seipso solicitum. Huius sceleris exemplar sit Satanæ tentatio qua Euam fefellit: quanquã non ita procul abeundum vt plurima & certissima spectemus eius exempla. Et assentationem, καὶ εὐλογίας. Τὸ εὐλογεῖν Græcis declarat τὸ ἐπαινεῖν laudare, vnde εὐλογία dicitur oratio ad prædicandas alicuius laudes accommodata: cuiusmodi esse præcipuè solet assentatorum, vt pulchrè describit Plutarchus libello in adulatores edito. Sed & εὐλογία pro fucata illa & inani facundiæ specie accipi potest, qua tecti pseudoprophetæ, solent simplicium animos fallere. Item quum apud theologos εὐλογία accipiatur etiam pro fausta precatione, potest hæc quoque significatio huic loco conuenire: quòd his præcipuè artibus soleant vti pseudoprophetæ vt simplices præsertim mulierculas sub pietatis & longarum precum prætextu deuorent. Hi sunt videlicet quos peculiari nomine religiosos vocamus, & nostro idiomate *chatemites, bigots, pates pelus*, id est (vt vno verbo omnia complectar) monachos: adeo à vetustis illis patribus degenerauerunt. Hominum minimè malorum, τῶν ἀκάκων. Sic mihi videtur Terentius Græcum hoc nomen ad verbum expressisse. Vulg. Innocentium. Erasmus, Simplicium.

19 Ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο. Χαίρω οὖν τὸ ἐφ' ὑμῖν· θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν.

19 Vestra enim obedientia ad omnes peruenit. Gaudeo igitur quod ad vos *attinet*: sed volo vos sapientes quidem esse in rebus bonis, innocentes verò in malis.

19 *Vestra enim obedientia in omnem locũ diuulgata est. Gaudeo igitur in uobis, sed uolo uos sapientes esse in bono, & simplices in malo.*

20 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης συντρίψει τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν τάχει. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.

20 Porro Deus pacis *princeps* cõteret Satanam sub pedes vestros citò. Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.

20 *Deus autem pacis conterat Satanam sub pedibus uestris uelociter. Gratia Domini nostri Iesu Christi uobiscum.*

21 Ἀσπάζονται ὑμᾶς Τιμόθεος ὁ συνεργός μου καὶ Λούκιος καὶ Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος οἱ συγγενεῖς μου.

21 Salutant vos ‖Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei.

21 *Salutat uos Timotheus adiutor meus, et Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei.*

Act.16.a.1 phil.2.e.19

22 Ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν, ἐν Κυρίῳ.

22 Saluto vos in Domino ego Tertius, qui descripsi epistolã.

22 *Saluto uos ego Tertius q scripsi epistolam, in Domino.*

23 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Γάϊος ὁ ξένος μου καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης. Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἔραστος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως, καὶ Κούαρτος ὁ ἀδελφός.

23 Salutat vos Gaius hospes meus & Ecclesiæ totius. Salutat vos Erastus procurator vrbis, & Quartus frater.

23 *Salutat uos Gaius hospes meus & uniuersæ Ecclesiæ. Salutat uos Erastus arcarius ciuitatis, & Quartus frater.*

24 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

24 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum omnibus vobis. Amen.

24 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis. Amen.*

25 Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου·

25 ‖Ei verò qui potest vos stabilire, secundum Euangelium meum, & præconiũ Iesu Christi, ‖ex reuelatione mysterii quod à temporibus æternis tacitum fuit:

25 *Ei autẽ q potens est uos confirmare iuxta Euangelium meum & prædicationem Iesu Christi, secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti:*

Eph.3.d.20 Eph.3.b.9 col.1.d.26 2.tim.1.c.10 tit.1.a.1

19 Sapientes, σοφούς. Id est, cognitione veritatis & prudentia quoque instructos, vt bona amplecti, mala vitare, fraudes & laqueos pseudoprophetarum effugere, illis etiam apertè obsistere possitis: quæ sæpe inculcat Apostolus. Vbi igitur fides illa implicita quam vocant? Innocentes, ἀκεραίους. Id est, qui nullam prorsus nocendi artem teneatis, nedum vt reipsa noceatis cuiquam. Vulgata, Simplices. Erasmus, Sinceros. Vide Matth.10.b.16.

20 Pacis *princeps*, εἰρήνης. Vide suprà, 15.g.33. Cõteret, συντρίψει. Sic habẽt omnes codices Græci quos inspeximus. Vetus tamen interpres legit συντρίψαι, conterat, vt non sit promissio seu diuinatio qua confirmentur Romani ad perseuerãdum: sed precatio potius, vt Dominus ipsorum conatibus prosperum det successum.

22 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Hoc quidem ita collocatum est in Græco contextu vt etiam ad verbum γράψα referri possit: quasi dicat Tertius se hanc epistolam descripsisse in Domino, id est hanc operam Apostolo propter Dominum commodasse. Sed vberior & planior erit sensus si cum salutãdi verbo connectas, ita vt nos fecimus. Qui descripsi, ὁ γράψας: id est qui dictante Paulo excepi, vel potius ex eius aduersariis descripsi. Vulgata. & Erasmus, Qui scripsi, vocabulo ambiguo.

23 Gaius, Γάϊος. Trium Gaiorum fit mentio in historia Apostolica: vnius, Derbæi, qui Paulum assectabatur, Act.20.a.4: alterius, Macedonis, qui & ipse ex Pauli comitibus erat, Act.19.f.29: tertii, Corinthii, quẽ Paulus ipse baptizauit, 1.Cor.1.b.14, cuius hîc fieri mentionem probabile est. Itaque iis assentior qui hanc epistolã dicunt Corinthi scriptam, quum Apostolus illuc venisset, vt ipse significat 2.Cor.12.e.14, nempe vltima illa in Græciam profectione quæ describitur initio capitis Actorum vicesimi: vnde profectus quum Hierosolymam venisset, ibi captus, & Romam tandem inde deuectus est. Procurator, ὁ οἰκονόμος: seu curator, quod nomen in veteribus inscriptionibus sæpe inuenitur. Græcum autem vocabulum declarat rei domesticæ dispensatorem. Ideo maluit Erasmus quæstorem ærarium interpretari, quod & ipsum nõ improbo. Arcarium autem, quo vtitur Vetus interpres, non memini legere. Cæterùm Vrbis nomen non exprimit Apostolus, sed Corinthum significari existimo, iis coniecturis adductus quas paulo antè exposui.

24 Gratia Domini, ἡ χάρις. Quia hæc eadem paulo antè posita sunt, nempe versu 20, apud Ambrosium & Origenem hic non repetuntur, nec in vetustissimo codice Constantiensi. Apud Chrysostomum priore loco non adduntur, sed hic duntaxat, idque post δοξολογίαν, ita videlicet vt epistolam claudãt. Hæc Erasmus.

25 Ei verò qui potest, τῷ δὲ δυναμένῳ. Admonui suprà, 14.d.23, in omnibus nostris vetustis codicib⁹ desinere hanc epistolam in superiorem versiculum, quo modo etiam cæteræ clauduntur: reliqua verò ab hoc versiculo ad finem vsque, attexi decimoquarto capiti. Mysterii, μυστηρίου: id est arcani. Vocat autem arcanum (opinor) non eam Euangelicam doctrinam quàm Gentium vocationem, vt ipse explicat Eph.cap.3.

A temporibus, χρόνοις. Id est (vt alibi loquitur) ἑτέραις γενεαῖς, aliis omnibus ætatibus, ac iam inde à mundi initio: nequis hîc nobis æternum mundum fabricet. Neque enim αἰὼν pro quo Hebræi עולם dicunt, semper declarat tempus quod vel nunquam cœperit, vel nunquam desinat: sed spectandum est quibus rebus accommodetur.

Φανερωθέντος δὲ νῦν, διά τε γραφῶν προφητικῶν, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος.

26 Nunc verò factum est manifestum, & per Scripturas propheticas ex imperio æterni Dei, ad obedientiam fidei, omnibus Gentibus declaratum.

26 *Quod nūc patefactū ē per Scripturas Prophetarū secūdū præceptum æterni Dei, ad obeditionē fidei in cunctis Gētibus cognit*i.

Μόνῳ σοφῷ Θεῷ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

27 Soli *inquam* sapienti Deo gloria per Iesum Christum in secula. Amen.

27 *Soli sapienti Deo, p Iesum Christum, cui gloria in secula seculorū. Amen.*

Πρὸς Ῥωμαίους ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου διὰ Φοίβης τῆς διακόνου τῆς ἐν Κεγχρεαῖς ἐκκλησίας.

Ad Romanos scripta fuit Corintho, per Pœben ministrā Cenchrensis Ecclesiæ.

Scripta fuit à Corintho, per Phœben ministrā Cenchreensis Ecclesiæ.

26 Et per Scripturas, διά τε γραφῶν. Vet. interpres expunxit particulam τε, quæ tamen est prorsus necessaria, vt connectantur duo participia φανερωθέντος & γνωρισθέντος: neque verò causam video cur hîc laborarit Erasmus, quasi τε semper debeat cū præcedentibus cohærere, aut è subiungi. Ad obedientiā fidei, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Vide suprà, 1.a.5. Declaratum, γνωρισθέντος, id est oblatum, & quarumuis Gentium cognitioni expositum. Sed duo hîc notanda sunt, nempe neque ita vniuersaliter hoc dici, quasi quum hæc Paulus scriberet, 5 nulla prorsus gens esset sub cælo cui non esset annuntiatum Euangelium: neque de singulis hominibus hoc esse accipiendum, quū non sit omnibus datum vt Dei mysteria nouerint, Mat.13.b.11. Vulg. Cogniti, sensu multū diuerso ac prorsus etiā falso. Nam longè aliud est γινώσκειν, id est cognoscere, quàm γνωρίζειν, id est notificare.

27 Soli, *inquam*, μόνῳ. Hoc hyperbaton (quod multos ex veteribus torsit & ipsum etiam Erasmum, adeo vt ingenuè dicat se non reperire quod hîc comminiscatur) studui illustrare, primùm addito verbo Inquam, 10 quod in epanalepsi fere solet vsurpari: deinde particula ᾧ, vnde nata est tota difficultas, sine difficultate expuncta, non tam quia in Complutensi editione deest, quàm quòd manifestus sit Hebraismus, quum videlicet expresso antecedente relatiuum πλεονάζει: vti redundat αὐτοῦ Ephes.3.d.21, & 1. Pet.1.d.24. In secula, εἰς αἰῶνας. Vide Matthæū 6.b.13. Nonnulli codices addunt τῶν αἰώνων, seculorum. Sic enim Hebræi dicunt לעולם עולמים, 15 quod exposuimus Luc.1.e.50.

Epistola Pauli Apostoli ad Corinthios prior.

Παύλου τοῦ Ἀποστόλου ἡ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ πρώτη.

Κεφάλαιον α.

NOVA INTERP. CAP. I.

VETVS. CAP. I.

ΠΑΥΛΟΣ κλητὸς ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Σωσθένης ὁ ἀδελφός,

1 PAVLVS vocatione Apostolus Iesu Christi per volūtatē Dei, & Sosthenes frater.

1 *PAVLVS uocatus Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, & Sosthenes frater,*

Τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν.

2 Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, vocatis sanctis, cum omnibus qui inuocant nomē Domini nostri Iesu Christi, in quouis loco, *Domini, inquam,* tū ipsorum, tum nostri.

2 *Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, uocatis sanctis, cū omnibus qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi, in omni loco ipsorum & nostro.*

Act.5.b.9 1.thess.4.b.7 Rom.1.a.7 eph.1.a.1 col.1.c.22 2.tim.1.c.9 tit.2.c.1 2.Tim.1.d.22

ANNOTATIONES IN CAPVT I.

1 Vocatione, κλητὸς. Vide Rom.1.a.1, vbi non hoc tātùm, sed alia etiam multa exposuimus quæ tùm in huius epistolæ tum etiam aliarum inscriptione occurrunt.

2 Sanctificatis, ἡγιασμένοις. Ratio constructionis poscebat vt potius scriberetur ἡγιασμένῃ, sanctificatæ.

Sed in collectiuis omnibus solet interdum sententiæ potius quàm verborum ratio haberi in omnibus linguis. Quòd autem attinet ad verbum Sanctificandi, de eo diximus multis locis, ac præsertim Ioh.17.c.17, & Rom.6.d.19. In Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eras. Per Christum Iesum, vt etiam Græca scholia explicant. Ego verò malui seruare præpositionem ἐν, quòd melius declaret quomodo nos Pater per Christum sanctificet. i.à reliqua 5 hominum colluuie separatos ac purgatos, sibi pro filiis consecret, nempe donando nos Filio suo, vt ipse sit in nobis & nos in eo. Eadem causa fecit vt infrà, v.4, iterum eadē verba simili modo conuerterim, & ver.5, ἐν αὐτῷ sim interpretatus IN EO potius quàm PER EVM. Vocatis sanctis, κλητοῖς ἁγίοις. Id est quos Deus pro gratuita sua bonitate sibi segregauit, vel Quos Deus ad sanctitatem vocauit. Illa expositio fontem sanctificationis, ista finem aperit. Illud autem sæpe iam est à nobis annotatum verbū קרא, id est vocare, apud Hebræos 10 interdum declarare ipsius ὑπάρξεως initium, quod Deo tribuatur, vt qui videlicet solo verbo res omnes condat: interdum verò publicam eámque minimè nudam nuncupationem significare, sed quæ cum re ipsa cōsentiat: quo modo etiam Eustathius nobilis Homeri interpres, explicat verbum καλεῖσθαι, lib. Iliad. δ, scribens in verba illa, καὶ οὕνεκα σῇ παράκοιτις κέκλημαι. Cum omnibus, σὺν πᾶσι. Si hæc accipias prorsus vniuersaliter, catholica fuerit hæc epistola, præter Apostoli consuetudinem. Itaque hunc locum explicandum puto ex altera epistola, 15 quæ disertè inscribitur non tantùm Corinthiis, sed etiam reliquis totius Achaiæ fratribus, cuius metropolis erat Corinthus: sicut epistola ad Galatas generalem etiam inscriptionem habet. Verùm (vt dicam quod sentio) mihi potius placet legere συμπᾶσι, sicut in duobus codicibus scriptum inuenimus: quam lectionē si amplectamur, ita licebit hunc locū interpretari, Vocatis sanctis vniuersis, qui inuocant, &c. vt τοῖς ponatur ἀπολογικῶς, sicut Rom.1.d.18. vel, Vocatis sanctis, id est omnibus iis qui inuocant, &c. Sunt autem addita hæc omnia ad ex20 plicandum Ecclesiæ nomen. Qui inuocant, τοῖς ἐπικαλουμένοις. Inuocandi verbum propriè de eo dicitur qui Dei subsidiū cum clamore petat, vt qui in periculo est constitutus. Est itaque vera inuocatio, fidei fructus. Nemo enim Deum appellat nisi qui eius præsidio tutū se fore sperat. Inde factum vt κατ' συνεκδοχὴν pro toto Dei cultu accipiatur, vt inuocare nomen Christi, idē valeat atque Christum pro Deo reipsa agnoscere. Domini *inquam*, tum ipsorum, tum nostri, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. Vulg. Ipsorum & nostro. Eras. Vel suo, vel nostro. Retulerunt 25 enim hæc ad τόπῳ, quod & plerique magni nominis interpretes faciunt. Sed ego tamen iis assentior qui cōiungunt cum Κυρίου, vt sit correctionis species, quia duntaxat dixerat Κυρίου ἡμῶν, Domini nostri: in qua opinione est Photius, primi inter Græcos scholiastas nominis, itémque Chrysostomus & Theophylactus. Primùm enim nullam satis idoneam causam video cur hoc addatur, si de loco accipias, quum satis fuerit dixisse, omnibus & in omni loco. Deinde ne hoc quidem videre possum cur Paulus nostrum locum vocet Iudæam, vt interpreta30 tur Ambrosius, ipsorum verò locum, cunctas Gentium Ecclesias. Nam neque hæc consuetudo est Pauli vt Gentes compellans, sese cum Iudæis coniungat, præsertim in prooemiis: neque etiam Paulus ex Iudæa erat. Hîc autem de loco non de religione agitur. Denique si Iudæos constituerat Apostolus Gentibus opponere, cur Iudææ vnius meminisset, quum per orbem terrarum essent dispersi qui ex Iudæis crediderāt? Postremò id quoq; obseruandum puto, Apostolū non ita scripsisse vt vertit Erasmus, Vel suo vel nostro, ἢ αὐτῶν, ἢ ἡμῶν, per disiūctio35 nem, sed connexa enuntiatione dixisse αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, & ipsorum & nostro: vt prorsus necesse videatur hæc accipere de eo quod Apostolus significet vtrorūque esse commune. Atenim cur ista Paulus cōmemorat? Optima certè ratione. Nempe vt iam inde ab initio iaciat futuræ disputationis fundamentum. Nam si Corinthii cæterique omnes ab vno Deo vocati sunt & in vno Christo sanctificati, si omnes vnum eundémque Dominum habent ac profitentur, vnde factiones istæ quæ inter eos vigebant, quasi Christus esset diuisus?

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 *Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

4 Gratias ago Deo meo semper de vobis, ob gratiam Dei quæ data est vobis in Christo Iesu:

4 *Gratias ago Deo meo semper pro uobis in gratia Dei quæ data est uobis in Christo Iesu:*

Ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει·

5 Quòd in omnibus ditati sitis in ipso omni loquendi facultate, omníque cognitione:

5 *Quòd in omnib' diuites facti estis in illo, in omni uerbo & in omni sciētia:*

Καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ Χριστοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν.

6 Prout testimonium Christi confirmatum fuit in vobis.

6 *Sicut testimonium Christi cōfirmatū est in uobis.*

40 3 Gratia, χάρις. Vide Rom.1.a.7, vbi totum hunc versiculum exposuimus.

5 In omnibus, ἐν παντί. Erasmus, Omnibus: quasi dicat Apostolus eos in Christo abundare omni genere beneficiorum quæ solet Ecclesia ex Deo percipere. Idipsum verò quum paulo pòst (id est versiculo septimo) dicatur, non facilè admiserim hanc ταυτολογίαν. Deinde quum postea enumerentur species, alterùm necesse fuit, nempe vt vel eæ species enumerarentur quæ totum genus cōprehenderent, vel adiiceretur particula quæ 45 ostenderet exempli causa certas duntaxat eásque præcipuas species recenseri. Sed neque particula vlla adiicitur, neque duæ illæ species, nempe λόγος & γνῶσις, videntur omnia comprehendere. Itaque ἐν παντί existimo idem declarare atque in omni re, seu negotio. Ditati sitis, ἐπλουτίσθητε. Annotauimus Rom.2.a.4, Diuitiarum nomine omnem copiam ac abundātiam significari apud Paulū: quo modo etiam apud idoneos scriptores τὸ πλουτεῖν pro ἀπορεῖν accipitur. In ipso, ἐν αὐτῷ. Eras. Per ipsum. Vide suprà, ver.2. Omni loquēdi faculta50 te, ἐν παντὶ λόγῳ. Hîc demū Apostolus significat quæ sint opes quibus Corinthii abūdent in omni negotio. itaq; redundat præpositio ἐν ex Hebræorum idiotismo, vt Ephes.2.a.4, Iac.1.b.10, 1.Tim.6.d.18. Solent enim Græci τὸ πλουτεῖν potius connectere cum secundo casu, aut tertio sine præpositione. Particula autem πᾶς hoc loco, vt Rō.15.c.14, 1.Cor.13.a.3, & alibi sæpe, non est propriè vniuersalis, sed totum quiddam & integrum declarat: quod tamen rursus ita est accipiendum vt meminerimus eius quod scribitur infrà, 13.c.9, nos omnes videlicet, quan55 diu hîc versamur, nōnisi ex parte cognoscere ac prophetare. Itaque quum omnem sermonem, omnémque cognitionem tribuit Corinthiis Apostolus, quædam est species hyperboles, ad præsentem fidelium conditionem restringendæ. Cæterùm λόγον vocat, non inanem loquentiam, sed sanctæ facundiæ donum quo abutebantur Corinthii.

6 Prout, καθὼς. Erasmus, Quibus rebus, id est δι' ὧν, vt etiam Græca scholia interpretantur, sed

prorsus coactè, quum per se plana & aperta sit sententia. Gratias ago Deo, inquit Apostolus, quòd in Christo sitis ditati omni cognitione & sermonis etiam gratia. quod ita esse vt dico, satis apparet ex eo quòd Christi testimonium sit in vobis confirmatum. id est ex eo quòd firma ac luculenta sint in vobis quæcunque Christi præsentiam ac virtutem testantur: nempe dona illa omnia Spiritus sancti, quibus tam abunde estis instructi vt nullum vos deficiat. Hæc est (ni fallor) huius loci genuina expositio: quam quū etiam Photius in Græcis scholiis annotarit, miror ab Erasmo fuisse præteritam. Simili ratione argumentatur Petrus Act. 10. g. 47, & 13. b. 7. 8 & 9, nimirum ab effectis ad causam.

Tit. 2. c. 11
phil. 3. d. 20

Ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι, ἀπεκδεχομένους τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

7 Adeo vt nullo dono deficiamini, || expectantes dum reueletur Dominus noster Iesus Christus.

7 *Ita ut nihil vobis desit in ulla gratia, expectantibus reuelationem Domini nostri Iesu Christi.*

1. Thess. 3. d. 18
& 5. d. 23

Ὃς καὶ βεβαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους ἀνεγκλήτους ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

8 || Qui Deus etiam confirmabit vos vsque ad finem inculpatos, in die Domini nostri Iesu Christi.

8 *Qui & cõfirmabit vos usque in finem sine crimine, in die aduentus Domini nostri Iesu Christi.*

1. Thess. 5. d. 24

Πιστὸς ὁ Θεός, δι᾽ οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

9 || Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ipsius Iesu Christi Domini nostri.

9 *Fidelis Deus, per quem uocati estis in societatem Filij eius Iesu Christi Domini nostri.*

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοῒ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ.

10 Precor autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idem loquamini omnes, & non sint inter vos dissidia, sed sitis coagmẽtati, eadem mente & sententia.

10 *Obsecro autẽ uos, fratres, p nomẽ Domini nostri Iesu Christi, ut idipsũ dicatis omnes, & nõ sint in uobis schismata: sitis autem perfecti in eadem mente & in eadem sententia.*

6 Adeo vt, ὥστε. vt, hoc loco non notat finem, sed consequutionem: sicut rectè annotauit Erasmus. Ego adiicio, cohærere non cum versu 5, sed cum verbo ἐβεβαιώθη, confirmatum est, cuius nimirum reddat rationem: vt ab iis planè dissentiam qui ver. 6, addita parenthesi, ab isto diuellunt. Deficiamini, ὑστερεῖσθαι. Vulgata, Desit. Erasmus, Destituamini. Vide Rom. 3. c. 23. Expectantes, ἀπεκδεχομένους i. interim dum expectatis: quasi scriptum sit ἐν τῷ ἀπεκδέχεσθαι. Dum reueletur, τὴν ἀποκάλυψιν. Vulgata & Erasmus, Reuelationem, ambiguè, quum etiam actiuè possit accipi. Loquitur autem Paulus de altero Christi aduentu, vt & Petrus 1. Epist. 1. b. 7, & c. 13.

8 Qui Deus. ὅς. Repetendum est Dei nomen à ver. 4, vbi dixerat Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, Gratias ago Deo, & paulo pòst, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, pro ἐπὶ τῇ χάριτι αὐτοῦ. i. ob gratiam Dei, pro ob gratiam ipsius, repetito antecedente ex Hebræorum more, loco relatiui. Neque est quòd quisquam hac eclipsi offendatur, quum superiores versiculi, nempe 5. 6 & 7, cum extremo quarto prorsus cohæreant. Inculpatos, ἀνεγκλήτους. Id est, vt sitis inculpati. Inculpatos autem vocat non quos nunquam quisquam culparit, sed quos nemo possit meritò culpare. id est eos qui sunt in Christo Iesu, in quibus nulla est condemnatio, vt exposuit Rom. 8. a. 1, & f. 33. Vide Luc. 1. a. 6, vbi expedimus quod iterum hoc loco inculcat Erasmus, esse videlicet perfectius atque etiam difficilius ἀνέγκλητον esse quàm innocentem. In diem, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Id est εἰς τὴν ἡμέραν, vt Rom. 2. a. 5. Dies autem Domini quid significet, declarauit ipse Apostolus Rom. 2. c. 16. Domini nostri, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Vulg. Aduentus Domini nostri, τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

9 Fidelis, πιστός. Id est verax & cõstans, vt illum prædicat Dauid Psal. 138. Itaque vera & propria significatione accipitur Fidei nomen hoc in loco, nempe pro dictorum ac conuentorum constantia & veritate, vt à Cicerone definitur: quanuis peculiariter hic videatur constantia Dei significari. Nam quòd vocet in Filii sui communionem, id omne ipsius veritati tribuendum est, qui verax esse non desinat etiamsi mendaces simus: quòd autem quoscunque semel donauit Filio, nunquam postea illi eripiat, sed perseuerantiæ Spiritu donet, in Christum amplexi. πιστὸς autem λόγος vocatur 1. Tim. 4. c. 9, & 2. Tim. 2. b. 11, sermo firmus, & qui fallere nunquam possit, eadem ratione qua fidelis ipse Deus dicitur. Per quem, δι᾽ οὗ. Id est ὑφ᾽ οὗ, à quo. Est enim promiscuus harum præpositionum vsus: vt planè inepti sint qui istis syllabarum aucupiis conantur homines imperitos irretire, vt Dei οὐσίαν discerpant, aut personarum inæqualitatem inuehant: aduersus quos egregiè disputat Basilius in libro De Spiritu sancto. Communionẽ, κοινωνίαν. Vulg. Societatem. Eras. Consortium. Sed Communionis vocabulum (vt rectè indicauit doctissimus interpres) & Græcam vocem & nostram illam cum ipsa Christi substantia coniunctionem melius declarat.

10 Idem, τὸ αὐτό. Vulgata, Idipsum, de quo diximus Rom. 12. c. 16. Dissidia, σχίσματα. Vulgata, Schismata, id est διχοστασίαι, quas Apostolus ab hæresibus distinguit Gal. 5. d. 20. Est enim (vt opinor) propriè σχίσμα seu διχοστασία, animorum simpliciter seu voluntatum dissensio, quum alii aliis hominibus vel externis ritibus ita sunt addicti, vt quanuis alioquin in ipsis religionis capitibus consentiant, tamen animis sint abalienati, & factiones quasdam ineant: vt Corinthii, quorum alii Apollo, alii Cepham, alii Paulum iactabant. Hæresis verò propriè declarat certam quandam factionem doctrinæ causa exortam, vt exposuimus Act. 5. d. 17. Hic tamen Paulus Schisma in genere vocat omnem dissidii speciem, vt apparet ex eo quod illi opponit, id est ex cõsensione quam requirit tum in sententia seu eodem in religionis capitibus iudicio, (id enim propriè declarat γνώμη) tum in animorum seu voluntatis coniunctione: (id enim est quod Mentis appellatione intelligit: vnde ὁμόνοιαν Græci vocant quam Latini concordiam) denique in ipsa etiã oratione, quæ & iudicii & voluntatis est index. Vt autem ita hunc locum interpreter, non eo tantùm adducor quòd hac ratione seruetur simplex ac genuina verborum significatio, sed etiam quòd ita maximè appareat naturalis & concinna omnium partiũ collocatio. Ascendit enim Paulus ordine retrogrado ab imis ad summa, nẽpe à loquutione ad voluntatem, à vo-

luntate ad fontem ipsius tum voluntatis tum loquutionis, id est ad animi iudicium. Coagmentati, κατηρτισμένοι. Siue coadunati, ac compacti, vt totum quippiam quod suis omnibus partibus aptè inter se cohærentibus componitur. Nam (sicut alibi exposuimus) hoc verbum de quãtitate discreta (quam vocant) propriè dicitur. Vt autem res omnes eiusmodi ex multis partibus compositæ, suis numeris cõstent, duo requiruntur, nempe vt pars nulla desit aut supersit: deinde vt omnes aptè inter se cohæreant. Inde factum vt ἄρτιος integrum & perfectum declaret, quum videlicet de numero pari propriè dicatur, & ἀρτίζειν cum suis compositis non modò pro componere seu compingere ac coagmentare, vt Rom. 9. d. 22, sed etiam pro perficere accipiatur. Deinde etiam apud medicos vsurpatur pro luxata membra in suum locum restituere: qua significatione videtur translatitiè poni Gal. 6. a. 1. Denique etiam pro sarcire quod ruptum est & dissolutum, vt Mat. 4. d. 21. Sed spectandum quid cuique loco conueniat. Mihi quidem non placet Veteris interpretis sententia, qui κατηρτισμένοι exponit perfectos, quum hoc nomine fere intelligatur perfectæ virtutis homines, quales propriè nulli sunt in hac vita, & hoc nihil ad hunc locum pertineat. Erasmus verò longius à Græcis recessit quam interpretaretur, Sed sitis integrum corpus: nec satis etiam perspicuè videtur loquutus.

Ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ὑπὸ τῶν Χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσι.

11 Declaratum est enim mihi de vobis, fratres mei, à domesticis Chloes, quòd lites sint inter vos.

11 *Significatum est enim mihi de uobis, fratres mei, ab iis qui sunt Chloes, quia contentiones sunt inter uos.*

Act. 18. f. 24

Λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλώ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ.

12 Hoc autẽ dico, vnũquenque vestrũ dicere, || Ego quidẽ sum Pauli, ego verò Apollo, ego verò Cephæ, ego verò Christi.

12 *Hoc autem dico, quòd unusquisque uestrũ dicit, Ego quidem sum Pauli, ego autẽ Apollo, ego uerò Cephæ, ego autẽ Christi.*

Μεμέρισται ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν, ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε;

13 Num dispertitus est Christus? num Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomen Pauli baptizati fuistis?

13 *Diuisus est Christ⁹? nunquid Paul⁹ crucifixus est pro uobis, aut in nomine Pauli baptizati estis?*

Act. 18. c. 8

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα, εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον.

14 Gratias ago Deo meo quòd neminem vestrum baptizauerim, nisi || Crispum & Gaium:

14 *Gratias ago Deo quòd neminem uestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium:*

Ἵνα μή τις εἴπῃ ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα.

15 Vt nequis dicat me in meũ nomen baptizasse.

15 *Ne quis dicat quòd in nomine meo baptizati estis.*

11 Declaratum est, ἐδηλώθη. Vulgata & Erasmus, Significatum est, ἐσημάνθη. Declarat autem τὸ δηλοῦν aliquid amplius quàm τὸ σημαίνειν, vt apud Latinos differunt declarare & significare. Sic enim Cicero, ad Lucetum scribens, Itaque, inquit, hoc sæpius dicendum, tibique non significandum solùm, sed etiam declarãdum arbitror, nihil mihi esse potuisse tuis literis gratius. Pertinet autem huius vocabuli explicatio ad sententiæ pondus, ne videlicet Apostolus cuiuis delationi temere videatur credidisse. A domesticis Chloes, ὑπὸ τῶν Χλόης. Similis dicendi formula occurrit Rom. 16. b. 10 & 11. vt mihi dubium esse non possit quin Chloe sit religiosæ alicuius matronæ nomen. Nam neque vllus in eo tractu locus commemoratur hoc nomine, neque, si locus significaretur, prætermissa fuisset præpositio, vt rectè obseruauit Erasmus. Deinde passim apud Græcos hoc nomen mulieribus tribuitur.

12 Hoc autem dico, &c. λέγω δὲ τοῦτο. Id est, Quod autem vobis dictum volo, siue, quod mihi dico à domesticis Chloes declaratum, illud est, vos nimirum hoc solere dictitare, Ego quidem sum Pauli, &c. Similis formula occurrit Rom. 15. b. 8. Aliis placuit ὅ, τι excudere, quasi sit pronomen: nos tamen nusquam inuenimus ita scriptũ. Ab aliis denique ὅτι accipitur pro διότι, id est, quia, vel propterea quòd. Suũ cuique liberum iudiciũ esto. nam quocunque modo accipias, eadem manebit sententia. Illud verò notandum est, singulis non tribui hæc omnia, sed alia aliis. Neque enim vnusquisque dicebat, Ego sum Pauli, ego sum Cephæ, sed alius quidem Paulum, alius verò Cepham iactabat. Itaque hoc quoque dicendi genus (vt alia multa) petitum est è medio.

Ego verò Christi, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ. Chrysostomus, quantum licet ex eius interpretatione colligere, sic ista distinxit, quasi non sint Corinthiorum sed ipsius Apostoli verba, Corinthios suo exemplo docentis quidnam sentire ac docere deberent. Eam verò expositionem si sequamur, adscribendum erit punctum post Κηφᾶ, & pro Ego verò Christi, dicendum erit, At ego sum Christi, & versiculus 13 ab his verbis inchoandus. Fuit autem in hanc sententiam adductus Chrysostomus, eo quòd non videantur reprehendi posse qui se Christi esse dicunt. quæ ratio quum non adeo sit firma quin conuelli facilè possit, & omnes codices vno consensu ista connectãt cum præcedẽtibus, (quasi vna etiam istorum factio fuerit qui se Christi esse dicerent) nolim à recepta lectione temere discedere. Puto igitur superiores factiones eorum fuisse qui plus æquo his vel illis ministris erant addicti, adeo vt cæteros aspernarentur, ac proinde homines potius quàm Christum ipsum colerent: hanc autem postremam particulam ad eos pertinere qui in contrariam partem peccabant, id est, qui se vnius Christi ita esse dicebant vt interim iis per quos Deus loquitur, nihil tribuerent. quo pestilentissimo morbo vtinam nulli hodie laborarent. Itaque Apostolus non reprehendit eos simpliciter qui vnius Christi se esse dicerẽt, sed qui Christum ita profitebantur vt nec Paulum, nec Apollo, nec Cepham, id est nullos ministros quantumuis excellentes pro ministris agnoscerent. Nec enim minus peccat qui Dei ministros spernit, quàm qui certis hominibus nimium tribuit.

13 Num dispertitus est Christus? μεμέρισται ὁ Χριστός; Sic malo legere quàm tollere interrogationẽ, cum Theodorito. Itaque subaudienda est particula μή, quam Erasmus rectè expressit, ne posthac corrũpi facilè possit hic locus: & in vno exẽplari additã copèrimus. Quòd autẽ Chrysostomus actiuè interpretatur μεμέρισται, diuisit, nimis est violentũ, quũ plana sit sententia, nõ posse vel aliquos ministros nullo loco haberi, vel Christũ ministris opponi, quin veluti discerpatur Christ⁹. In nomẽ Pauli, εἰς ὄνομα Παύλου. Ortũ est hoc dicẽdi gen⁹ ex Baptismi formula quæ describitur Mat. 28. d. 19. Quid autẽ ibi valeat nomẽ Patris & Filii, & Spiritus sancti, diximus. Act. 3. c. 16, & 19. a. 3.

15 Baptizasse, ἐβάπτισα. Quidam vetusti codices habent ἐβαπτίσθητε, baptizati sitis, vt Legit Vetus interpres. Quidã ἐβαπτίσθη, baptizatus sit, quod optimè cohæret cũ ἵνα μή τις, vt nequis.

Ἐβάπτισα δὲ καὶ τὸν Στεφανᾶ οἶκον· λοιπὸν οὐκ οἶδα εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα.

16 Baptizaui autem etiam Stephanæ familiã: cæterùm haud scio num quem alium baptizauerim.

16 Baptizaui autẽ & Stephanæ domum: cæterùm nescio si quem alium baptizauerim.

Infrà,2.a.14 gal.5.a.2 2.pet.1.c.16

Οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με Χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι· οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ.

17 Non enim misit me Christus vt baptizarem, sed vt euangelizarem: ‖non *tamen* cum dicendi peritia, ne inanis reddatur crux Christi.

17 Nõ enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare: non in sapientia uerbi, ut non euacuetur crux Christi.

Rom.1.b.16

Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστί· τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις Θεοῦ ἐστι.

18 Nam sermo ille de cruce, iis quidem qui pereunt, stultitia est: nobis autem qui seruamur, ‖ potentia Dei est.

18 Verbum enim crucis, pereuntibus quidem stultitia est: us autem qui salui fiunt, id est nobis, Dei uirtus est.

Esa.29.c.14

Γέγραπται γὰρ, Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω.

19 Scriptum est enim, ‖ Abolebo sapientiam sapientum, & intelligentiam intelligentium tollam è medio.

19 Scriptum est enim, Perdam sapientiam sapientium: & prudentiam prudentium reprobabo.

Ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου;

20 Vbi sapiens? vbi Scriba? vbi conquisitor seculi istius? nõne infatuauit Deus sapientiam mundi huius?

20 Vbi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor huius seculi? nõnne stultã fecit Deus sapientiã huius mundi?

Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεὸν,

21 Nam postquam in Dei sapientia mundus non cognouit Deum ex *eius* sapientia,

21 Nã quia in Dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam Deum,

17 Non misit, οὐκ ἀπέστειλε. Atqui iussi sunt etiam baptizare Apostoli, & ipse Apostolus aliquot baptizauit. Est igitur quædam species hyperboles, petita & ipsa è medio (vt opinor) quando absolutè negatur quod tamen κατά τι negari debuit. Intelligit enim Paulus se non peculiariter & præcipuè baptizandi sed euangelizandi munus à Deo accepisse. Similis est loquendi forma Ierem.7.e.21. Non *tamen*, οὐκ. Addidi particulã TAMEN vt oppositi mẽbri eclipsis minus sentiatur. Nam ad explendam sententiam adiiciendum fuerat, Sed per sapientiam Dei. Similis eclipsis occurrit Rom.14.a.1. Cum dicendi peritia, ἐν σοφίᾳ λόγου. Vulg. barbarè & obscurè, In sapientia verbi. Eras. Erudito sermone. Porro σοφία & φρόνησις sic distinguuntur vt illa in contemplatione, ista in actione versetur. Sed σοφίας vocabulum constat interdum latius patere: adeo vt omnis generis artifices periti soleant à Græcis σοφοὶ appellari, vt infrà, 3.b.10. Sed & nominatim Sophistæ dicti sunt qui illam in rebus ciuilibus administrandis solertiam cum forensi facundia coniunxerunt, & ab agendo sese ad dicendũ contulerunt, vt ait in Themistocle Plutarchus. Itaque non dubito quin oratoriam facultatem Apostolus appellet λόγου σοφίαν, quam à se non modò vt non necessariam remouet, sed etiam vt Apostolicæ facultati prorsus contrariam. Quid igitur? annon adfuit Paulo sua δεινότης: certè adfuit quanta nulli vnquam obtigit, sed cælestis, non humana, & à fucatis illis coloribus prorsus pura. Inanis reddatur, κενωθῇ. Vulg. Euacuetur, admodum incommodé. Crux Christi, ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. Sic vocat Euangelicæ prædicationis argumentum. Visus autem fuisset Christi crucifixi Spiritus nihil agere si humanæ facundiæ vi homines ad Christianismum essent adducti.

18 Sermo ille de cruce, ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ. Id est, prædicatio de Christo crucifixo. vel, genus illud orationis quo vtimur in annuntianda vobis salute per Christi crucifixi mortem. Potentia Dei, δύναμις Θεοῦ. Illud in quo Deus mirificam & infinitam vim suam seruandis electis declarat: quæ quidem non ita emineret si ab humanarum artium, aut humanæ sapientiæ, denique vllius rei subsidio penderet quæ ab ipsis hominibus possit proficisci. Ita enim sibi tribuerent homines quòd vnius crucis proprium est.

19 Tollam è medio, ἀθετήσω. Editio Esaiæ Græca habet κρύψω, abscõdam. Hebræa autem veritas totũ hunc locũ sic legit, cap.29.c.14, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר. i. & peribit sapiẽtia sapientũ eius, & prudẽtia prudentũ eius abscõdet sese. Itaque etsi Græca non respondeat Hebræis, si vocabula spectes, tamen eadem manet sententia. Tantùm enim in illo discrimen est quòd Propheta verbis neutris vsus est, quæ Græci in actiua converterunt. Nam perit sapientia, sed Domino destruente: & sapientia euanescit, sed à Domino sublata & obliterata. Verbum autem ἀθετεῖν, quod propriè declarat loco suo amouere, vt exposuimus Mar.6.d.26, conuertimus tollere è medio, potius quàm reprobare, cùm Vetere interprete, & reiicere, cum Erasmo, non tantùm ex doctissimi interpretis authoritate, sed etiam veritatem ipsam Hebræã sequuti. Neque enim quicquid reiicitur euanescit, sed quod è medio tollitur ita vt nusquam appareat.

20 Vbi Scriba? ποῦ γραμματεύς; id est, Legis interpres, vt exposuimus Mat.2.a.4. Siue, quia de Iudæis propriè non loquitur, Vbi es ô literate, & terẽdis libris exercitate? Magnam autem emphasin habet singularis numerus, quòd ita videatur Apostolus singulos compellare, quasi diceret ne vnum quidem nominari posse ex istorum numero qui hoc arcanum Dei vel suspicari potuerit, vel humanæ rationis vi consequi. Cõquisitor, συζητητής. Id est, ô tu qui in huius mundi arcanis perscrutandis & acutissimis quibusque quæstionibus explicandis omnem ætatem consumis. Assentior autem doctissimo interpreti, qui hæc putat esse ipsius Pauli verba, humanæ sapientiæ insultantis, non autem Esaiæ. Quanuis enim simile quiddam in speciem videatur scriptum Esaiæ 33.c.18, tamen nec eadem sunt verba, nec idem scopus, sed prorsus diuersus. συζητεῖν autem dicuntur qui vnà rationes conferunt ad alicuius rei indagationem. Ideo Eras. Disputatorem conuertit. Seculi istius? τοῦ αἰῶνος τούτου; Videntur ista non ineptè posse cum aliis etiam duobus præcedentibus connecti, vt vno interrogationis tenore legantur.

21 In Dei sapientia, ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ. Id est, in hac mundi fabrica, in qua singularis illa Dei sapientia insculpta est & omnium oculis exposita. Mundus, ὁ κόσμος. Id est, omnes homines non regenerati, sed

cuiusmodi sunt quum in hanc lucem prodeunt: vt alibi sæpe. Interdum verò pro solis reprobis accipit, vt Ioh. 14.b.17, & c.22. Interdum pro hominibus huius mundi incolis in genere, vt Ioh.3.b.16.

εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας.

placuit Deo per stultam prædicationem seruare credentes.

placuit Deo per stultitiã prædicationis saluos facere credentes.

Matth.12.e.38

Ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι, καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν·

22 ‖Quandoquidem & Iudæi signum petunt, & Græci sapientiam quærunt:

22 Quoniã et Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt:

Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρίαν·

23 Nos autẽ prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidẽ offendiculum, Græcis verò stultitiam:

23 Nos autẽ prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scãdalum, Gentibus autem stultitiã:

Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν.

24 Ipsis autem vocatis, tum Iudæis tum Græcis, Christum Dei potentiam ac Dei sapientiam.

24 Ipsis autem uocatis, Iudæis atque Græcis Christum Dei uirtutẽ & Dei sapientiam.

Ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί· καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί.

25 Nam stultitia Dei sapiẽtior est quàm homines: & infirmitas Dei validior est quàm homines.

25 Quia quod stultum est Dei, sapiẽtius est hominibus: & quod infirmũ est Dei, fortius est hominibus.

Βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς.

26 Videtis enim vocationem vestrã, fratres: vos *videlicet* non esse multos sapientes secundũ carnẽ, nõ multos potentes, non multos nobiles.

26 Videte enim uocationẽ uestram, fratres, quia nõ multi sapiẽtes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.

Ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά·

27 Verùm quæ stulta *sunt* in mũdo, elegit Deus, vt pudefaciat sapientes: & quæ *sunt* infirma in mundo, elegit Deus, vt pudefaciat robusta:

27 Sed quæ stulta sunt mũdi elegit Deus, ut confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia:

Καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου, καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ·

28 Et quæ ignobilia sunt, in mũdo, & pro nihilo habita, elegit Deus, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt aboleat:

28 Et ignobilia mundi & contẽptibilia elegit Deus, & ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret:

Placuit, εὐδόκησεν. Eras. Visum est. Declaratur autẽ hoc verbo, nõ modò ita visum esse Deo, sed etiã quare impulsus id voluerit, nimirũ gratuita illa & infinita sua bonitate. Per stultã prædic. &c. διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος. Sic vocat Euangelii prædicationem per concessionem, ex hominum hypothesi. vt etiam in sequenti versu stultitiam & infirmitatẽ Dei vocat, idque grauissima cum hominum reprehẽsione: qui ista malint, repugnante etiam conscientia, Deo assingere, quàm suam ipsorum stultitiam & imbecillitatem agnoscere ac deprecari. Vulg. & Eras. Per stultitiam prædicationis, quem Hebraismum annotauimus Mat.24.b.15, & alibi sæpe.

24 Ipsis autem vocatis, αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. Id est, iis autem qui vocati sunt Eras. Sed iisdem, τοῖς αὐτοῖς δὲ, quod mihi nõ placet. Neque enim idẽ declarat vtraque loquutio. i. αὐτοὶ οἱ κλητοὶ & οἱ αὐτοὶ κλητοί, neque Paulum existimo eosdem illos vocatos dicere quibus Christus offendiculum erat aut stultitia: sed quum in genere de Iudæis & Græcis videretur loquutus, eos postea excipere qui tum ex his tum ex illis crediderant. Quinam verò κλητοὶ dicantur ab Apostolo, exposuimus Rom.1.a.6.

25 Sapientior est quàm homines, σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί. Vulg. Sapientius est hominibus. quod meritò reprehendit Augustinus lib. De doctrina Christiana 2. cap. 13, propter amphiboliam: quòd incertum sit an hominibus sit dandi casus an auferendi. quasi dicas, Stultum est tibi, sed stultius huic. Quid si verò oppositũ aliquid subaudias, vt sit plena hæc constructio, ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τοῦ σοφοῦ τῶν ἀνθρώπων, Nam stultitia Dei sapientior est sapiẽtia hominum. Et postea, τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τοῦ ἰσχυροῦ τῶν ἀνθρώπων, infirmitas Dei robustior hominum robore. Ita enim clarior esset antithesis: quæ sanè videtur hanc eclipsin minus duram efficere, propter mutuam contrariorum rationem: vt etiamsi non addantur, facilè possint intelligi. Nam quum eadem dictio repetenda est, videtur multo durior eclipsis, cuius tamen extat exemplum in eodẽ dicendi genere, Ioh. 5.f.36, Rom.6.a.5, & 1.Pet.1.b.7. Malui tamen hoc relinquere lectoris arbitrio quàm nimiùm confidenter aliquid audere.

26 Videtis enim, βλέπετε γάρ. Vulg. Videte enim, imperandi modo: quæ interpretatio consistere non potest nisi particulam γὰρ accipiamus pro enimuero, ita vt sit expletiua potius quàm causalis. Sed & aliam caussam adfert Erasmus cur potius sit locus indicãdi modo: nempe quia Apostolus videtur non tam admonere Corinthios vt videant quod sciebant, quàm ipsos facere eius argumenti testes quo vti constituit, tum vt superiora confirmet, tum vt eorum fastum deiiciat. Vocationem vestram, τὴν κλῆσιν ὑμῶν. Id est, quam rationem sequutus sit Dominus in vobis vocandis. vel, quinam ex vobis sint vocati. vt vocatio pro vocatis metonymicè ponatur, sicut passim circuncisio pro circuncisis, & præputiũ pro incircuncisis. Secundũ carnẽ, κατὰ σάρκα. i. Eo sapientiæ genere quod vnum hominibus probatur: qui quum carnei sint, spiritualẽ sapientiã non norunt.

28 Et ea quæ non sunt, καὶ τὰ μὴ ὄντα. Id est, quæ penè nulla sunt, hominũ videlicet iudicio, non Dei. nam ex Hebræorum idiotismo dicuntur non esse quæcunque ita sunt abiecta vt nullo loco habeantur: quibus opponuntur ea quæ sunt, id est quæ in pretio habentur. Aboleat, καταργήσῃ. i. Vana & inutilia atque adeo nihili esse ostendat. Vide Rom.3.d.31.

Ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ.

Ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις·

Ἵνα, καθὼς γέγραπται, Ὁ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

Ierem. 9.g.23

29 Vt ne glorietur ulla caro coram eo.

30 Sed ex ipso vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, iustitiáque, & sanctificatio, & redemptio:

31 Vt, sicut scriptum est, ‖ Qui gloriatur, in Domino glorietur.

29 *Vt non glorietur omnis caro in conspectu eius.*

30 *Ex ipso autem uos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia a Deo & iustitia & sanctificatio & redemptio:*

31 *Vt, quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in Domino glorietur.*

Κεφάλαιον β΄.

Sapiem. 1.c.17

Κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ.

Οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον.

Act. 18.a.1

Καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ καὶ ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς.

Supra, 1.c.17
2.pet.1.c.10

Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει Πνεύματος καὶ δυνάμεως.

CAP. II.

1 Ego igitur quum venirem ad vos, fratres, ‖ nō veni cum eminentia facundiæ aut sapientiæ, annuntians vobis testimonium Dei.

2 Non enim decreueram quicquam scire inter vos nisi Iesum Christum, eúmque crucifixum.

3 ‖ Et fui ego cum infirmitate & timore ac tremore multo apud vos.

4 Neque oratio mea & prædicatio mea *uersata est* ‖ in persuasoriis humanæ sapientiæ verbis, sed in demonstratione spiritualis potentiæ.

CAP. II.

1 *Et ego, quum uenissem ad uos fratres, ueni non per sublimitatem sermonis aut sapientiæ, annūtians uobis testimonium Christi.*

2 *Non enim iudicaui me scire aliquid inter uos nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum.*

3 *Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud uos.*

4 *Et sermo meus & prædicatio mea nō in persuasibilibus humanæ sapientiæ uerbis, sed in ostensione Spiritus & uirtutis.*

29 Vlla caro, πᾶσα σάρξ. Quod attinet ad vniuersalem particulam coniunctam cum aduerbio negante, diximus de toto hoc genere enuntiationum Matth. 24.c.22, & Luc. 1.d.37. Sed & alibi annotauimus Carnem pro homine accipi apud Hebræos: quorum morem eo libentius seruauimus hoc in loco quòd de industria videatur Paulus id vocabulum vsurpasse vt infirmam & miserabilem hominis conditionem Dei maiestati opponeret, sicut Esa. 31.b.3, accipitur. 5

30 Sed ex ipso vos estis, ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε. Quos antea deiecerat, nunc supra omnes mortales euehit, sed ita vt omnem ipsorum dignitatē doceat extra ipsos (id est in Christo) residere, idque ex Deo, id est Dei vnius vi ac beneficio. Eras. Ex eodem autem vos estis, quasi scriptum sit ἐκ τοῦ αὐτοῦ. quod nusquam inuenio.

Factus est nobis sapiētia à Deo, ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ. Id est, Qui datus est nobis à Deo, vt in ipso omnem sapientiam consequeremur, quæ quidem hoc nomine verè digna sit: quum in eo vno possimus Deum & eius 10 arcana contemplari, quæ ne suspicari quidem vnquam acutissimi homines potuerunt. Idem de iustitia & sanctificatione statuendum est. Quod enim frustra pollicita est omnis philosophia, & quæcunque in mundo religiones viguerunt, id vnū gratis in Christo vno per fidem adipiscimur, vt omnibus modis iusti & sancti simus in ipso. Postremò dicitur nobis factus redemptio, quòd ita per eum iustificati & sanctificati certam redēptionem tandem assequemur. 15

31 In Domino glorietur, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. i. Deo omnia tribuat cum gratiarū actione. Non est igitur quòd vlla pars libero arbitrio decidatur, quum omnia in solidum sibi vendicet Dei gratia. Quid sit autem in Domino gloriari, docetur Ier. 9.g.23, vnde hæc petiit Paulus.

IN CAPVT II.

1 Nō veni annūtiās, ἦλθον οὐ καταγγέλλων. Veni nō annūtiās, dictū est, pro, Nō veni annūtiās, trāsposita negāte particula, vt Ioh. 6.d.32, & 38, & Rom. 7.c.21. Facūdiæ, λόγου. Vide infrà, 4.d.19. Testimoniū Dei, 20 τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ. Id est, Euangeliū quo videlicet Deus seipsum patefacit hominibus, vel cuius Deus est author ac testis. Vulg. pro τοῦ Θεοῦ legit τοῦ Χριστοῦ, eodem sensu, nisi quòd si Christi legas, passiuè accipiendū erit, Testimonium Christi, pro de Christo. Ambrosius verò pro μαρτύριον legit μυστήριον, quod etiam in duobus vetustis codicibus inuenimus, & videtur optimè conuenire. 25

2 Decreueram quicquam scire, ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι. Id est, non decreueram profiteri apud vos vllius rei quàm Christi & quidem crucifixi cognitionem. Est autē, fateor, insolēs ista constructio verbi κρίνειν, sed tamen extat simile exemplum in eadem significatione, Act. 27.a.1. Itaque nihil opus fuit nouas interpretationes quærere. Vulg. & Eras. Non enim iudicaui me quicquam scire, sententia vtcunque expressa. Sed & in vetustis duobus codicibus legimus ἔκρινα εἰδέναι, sine articulo. 30

3 Cum infirmitate, ἐν ἀσθενείᾳ. Id est infirmus. Eras. Per infirmitatem. quæ interpretatio non video qui conueniat. Infirmitatem autem opponit Apostolus τῇ ὑπεροχῇ λόγου καὶ σοφίας, eminentiæ sermonis & sapientiæ. Itaque nō dubium est quin declaret summam illam Apostoli tum in dicendo, tum in omnibus actionibus ταπεινοφροσύνην, qua quidem nihil est apud eos contemptibilius qui, hominum more, inanem illum splendorem consectantur. Ideo coniungit timorem ac tremorem, tanquam veræ modestiæ comites, non illos quibus perterrefiat conscientia, sed qui vanitati & arrogantiæ opponuntur. Interim tamen Apostolo non deerat vis illa 35 incredibilis, cui ne diaboli quidem possent obsistere, sed ea prorsus erat cælestis, vt paulo pòst explicabit. qua de re pulchrè disserit Chrysostomus, Dialogo περὶ ἱερωσύνης IIII.

4 In demonstratione, ἐν ἀποδείξει. Vulgata & Erasmus, Ostensione. quem errorem annotauimus Act. 2.c.22. Nam certè multo expressius vtitur Apostolus hoc vocabulo, declarans sibi nihil defuisse quod ad plenam 40

fidem Euangelio faciendā, & cogendos ad Dei reuerentiam homines pertineat. Notum enim est ἀπόδειξιν, probationem dici quæ ex certis & necessariis rationibus aliquid demonstrat. Quod autem in hunc locum disserit Erasmus de altera ἀποδείξεως significatione, quasi etiam declaret ostentationem, non conuenit huic loco, & potius ἐπίδειξις dicitur. Spiritualis pot. πνεύματος καὶ δυνάμεως. Vulg. Spiritus & virtutis. Eras. Spiritus ac poten-5 tiæ. Ego puto eandē esse figurā atque in illo Virgilii, -- pateris libamus & auro. pro pateris aureis. Spiritualem autem [illegible]m, id est diuinam (sicut ipse sequenti versiculo explicat, & nos exposuimus Rom. 1.a.4) humanæ; vt cælestem alibi terrenæ opponit.

Ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ.

Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων·

Ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν,

Ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν. εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.

Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

5 Ne fides vestra consistat in sapientia hominum, sed in potentia Dei.

6 Sapientiam verò loquimur inter perfectos: sapientiam autem non seculi huius, neque principū seculi huius qui abolentur:

7 Sed loquimur sapientiam Dei latentem in mysterio, id est occultā illam, quam præfinierat Deus ante secula in gloriā nostram.

8 Quam nemo principum seculi huius cognouit. nam si cognouissent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent.

9 Sed *prædicamus*, sicut scriptū est, ‖ quæ oculus nō vidit, nec auris audiuit, nec in mentem hominis venerunt: quæ parauit Deus iis qui ipsum diligūt.

5 *Vt fides uestra non sit in sapiētia hominum, sed in uirtute Dei.*

6 *Sapientiā autem loquimur inter perfectos: sapiētiam uerò non huius seculi, neque principū huius seculi qui destruuntur:*

7 *Sed loquimur Dei sapiētiam in mysterio, quæ abscondita est: quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram.*

8 *Quam nemo principū huius seculi cognouit. si enim cognouissent, nunquā Dominum gloriæ crucifixissent.*

9 *Sed sicut scriptum est, Quod oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus iis qui diligunt illum.*

Esa. 64.a.4

6 Sapientiam, &c. σοφίαν, &c. i. Perfectis demum sapit quod annuntiamus, quòd ii soli possint hoc sapientiæ genus agnoscere, quod cæteri pro stultitia habent. Perfectos autem vocat non eos qui iam sint perfe-10 ctionem adepti, sed qui ad eam contendant, vt Philip. 3.c.15. aut qui sunt integro & incorrupto iudicio per fidem illuminati, vt infrà, 14.c.20. Quem enim Hebræi תם vocant, Paulus solet τέλειον dicere. Denique videtur mihi Apostolus τέλειον opponere τῷ ἀσθενεῖ, id est perfectum infirmo. Vtitur autem hoc verbo de industria, acsi diceret, Vos quidem Corinthii simplicitatem Euangelicæ prædicationis vt puerile quiddam despicitis, & quo quispiam ornatius loquitur, eo excellentiorem illum arbitramini: ego verò profiteor me nihil minus quàm il-15 lum ornatum quæsiuisse. Sed hoc etiam addo, quo magis cuipiam placet ista simplicitas, eum tanto propius à perfectione abesse. Erasmus aliter interpretatur, quasi videlicet Paulus significet se non inter quoslibet loqui, sed inter perfectos, ne porcis obiiciat rosas. Atqui hæc interpretatio (dicam enim quod res est) non pertinet ad scopum, & falsa etiam est: quum testetur Apostolus se & sapientibus & insipientibus esse debitorem, Rom. 1.b.14, & constet eum factum esse omnibus omnia, vt declarat infrà, 9.c.22. Illud verò Domini dictum, Ne 20 porcis obiiciantur margaritæ, aliò spectat. Et quod Castellio in hunc locum scribit de quadam reconditiore doctrina, quam Apostolus docuerit selectos quosdam discipulos, penitus est ab Anabaptistico siue fanatico spiritu profectum. Principum, &c. τῶν ἀρχόντων, &c. i. Eorum qui inter homines vel sapientia vel opibus ac potentia cæteris præstant. Omnino enim videtur Apostolus hoc in loco & infrà, versu 8, ἄρχοντας dicere quos Hebræi רברבין vocant. Qui abolētur, τῶν καταργουμένων. Vel quæ abolentur, si libeat tum ad seculū hoc, tum ad 25 seculi huius principes referre.

7 Sed loquimur, ἀλλὰ λαλοῦμεν. Adiecit verbum λαλεῖν per epanalepsin, quum alioqui videri possit abundare. *Latentem* in mysterio, ἐν μυστηρίῳ. Suppleui participium vt Hebraismum explicarem. Idem enim declarat sapientia in mysterio atque sapientia arcana, & quam ne suspicari quidem homines vnquam potuissent, vt explicatur Ephes. 1.[illegible], & 3.a.4.5. Neque enim Paulus illam adhuc arcanam esse dicit, nisi fortassis iis 30 qui eam respuunt, sed ex arcanis Dei depromptam esse testatur quam homines præ suis somniis aspernarētur. Sciendum est tamen ista non dici in Corinthios quasi philosophorum placita præferrēt Apostolicæ doctrinæ, (fuisset enim hoc apertæ impietatis crimen) sed idcirco tantùm vt eos doceat, euangelicæ prædicationis excellentiam non ex verborum phaleris, sed ex reipsa metiri. Itaque non satis appositè videtur Erasmus hoc retulisse ad verbum λαλοῦμεν, quasi videlicet Apostolus non propalā nec passim, ne esset offendiculo, sed secretò do-35 cuerit. quā interpretationē ego ne verā quidē esse puto, aut in Ecclesia recipiēdam, nisi magno adhibito iudicio. *Id est* occultam illam, τὴν ἀποκεκρυμμένην. Hîc rursus addidi particulam ex qua intelligatur epexegesis. Omnino enim explicat Apostolus cur Euangelium vocarit arcanum. Sed & articulum exprimendum putaui quó significatur huius mysterii præstantia.

8 Principum, ἀρχόντων. Vide suprà, versu 6. Dominum gloriæ, τὸν Κύριον τῆς δόξης. i. Potētem il-40 lum Deum, veræ gloriæ ac maiestatis plenum, quem idcirco etiam Dauid Psal. 24.b.7, מלך הכבוד. i. Regem gloriæ dicit, & Stephanus Deum gloriæ Act. 7.a.2. vnde factum est vt apud Hebræos כבוד יהוה. i. gloria Dei, Deum ipsum περιφραστικῶς declaret, sicut pro Cæsare Cæsaream maiestatem dicimus. Continet igitur hic locus duo insignia testimonia, vnum diuinitatis Christi, quæ opponitur crucis ignominiæ: alterum coniūctionis naturarum in vnam personam: adeo vt quod solius est humanitatis (si naturas seorsim consideres) cum diuinitate cō-45 municetur. quem tropum theologi κοινωνίαν ἰδιωμάτων vocant: de quo copiosius diximus Iohannis 3.b.13.

9 Sed *prædicamus*, sicut scriptum est, &c. ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται, &c. Suppleui verbum κηρύσσομεν ex autho

ritate Clementis, qui ita citat hunc locum lib. στρωματέων 5: quanquam fortassis præstiterit repetere verbum λαλοῦμεν ex versu 7. Vetus autem interpres legit ὁ ὀφθαλμός, quod oculus, quam interpretationem non possum amplecti, propter illud ἃ quod sequitur. sed tamē, siquis hic est cōiecturæ locus, putarim germanā esse Græcā hāc lectionem, si modò non ὃ sed ὁ legas, detracto videlicet tono, vt non sit prouocabulum, sed articulus, cuius vis sit indefinita. veluti quum ὁ ἄνθρωπος dicimus de tota hominis specie. Nam præterquam quòd non est contemnenda vetus lectio, in qua certū est non adhibitos fuisse apices, lubricus etiam fuit lapsus ὁ in ἃ. Præterea si ita legeris, facilis & plana erit trium versiculorum; octaui, noni & decimi connexio, nec quicquam prorsus erit subaudiendum. Ita enim totum hunc locum conuertes ac distingues, Quam nemo principum huius mundi cognouit. nam si cognouissent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent. Sed sicut scriptum est, Oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt quæ Deus præparauit iis qui ipsum diligunt, Deus verò nobis reuelauit per Spiritum suum. Nolui tamen quicquam mutare, ex coniectura. Quæ oculus nō vidit, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε. Hebræa sic habent Esa. 64. a. 4, ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו. i. A seculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit, ô Deus præter te, quæ facies expectantibus te. Sic enim malo accipere אלהים cum doctissimo interprete, vocandi non accusandi casu, quum minimè repugnet accentus. & personam tertiam positam puto pro secunda, astipulante etiam nobis Chaldæo paraphraste. Apparet autem Paulum singulis Prophetæ verbis non institisse, & tamen fideliter sententiam expressisse: quum illic Propheta, vt veteres ipsi Rabini docent, teste R. Solomone, non de caducis & fluxis, sed de perpetuis & æternis bonis ista commemoret. Nec in mentem hominis venerunt, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Id est, ne cogitare quidem potest homo de iis quæ Deus suis parauit: tantum abest vt ea possit sensibus complecti. Vulgata & Erasmus seruarunt Hebraismum. Nam Hebr. עלה על לב idem declarat atque Latinis In mentem venit. Sunt autem hæc addita à Paulo vt Prophetæ sententiam vberius explicaret. Iis qui, &c. τοῖς, &c. Hebræa habent למחכה לו, pro quo Erasmus putat Paulum, vel eum interpretem quem ipse sequutus est, legisse למחבה à geminato חבב, quòd summa sit harum literarum ב & כ affinitas. Sed ratio grammatices hoc nō patitur. Neque etiam possumus deducere à חבה vt alibi inuenio, quia hoc thema in significatione diligendi non extat. Sequutus est igitur interpres sensum non verba Prophetæ, quum spes & expectatio à dilectione promanet.

10 Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ.

10 Nobis autem Deus *ea* reuelauit per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiā profunditates Dei.

10 *Nobis autem reuelauit Deus per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiā profunda Dei.*

11 Τίς γὰρ εἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς εἶδεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

11 Quis enim hominū nouit ea quæ sunt hominis nisi spiritus hominis qui est in eo? ita etiam ea quæ sunt Dei nemo nouit nisi Spiritus Dei.

11 *Quis enim hominū scit quæ sunt hominis nisi spiritus hominis qui in ipso est? ita & quæ Dei sunt nemo cognouit nisi Spiritus Dei.*

12 Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν.

12 Nos verò non spiritū mundi accepimus, sed Spiritum qui *est* ex Deo: vt sciamus quæ Deus est nobis gratificatus:

12 *Nos autem non spiritum mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est: vt sciamus quæ à Deo donata sunt nobis:*

Supra, 1. c. 17. 2. Pet. 1. c. 16

13 Ἃ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες.

13 Quæ etiam loquimur, non sermonibus quos docet humana sapientia, sed quos docet Spiritus sanctus, spiritualia cū iis quæ spiritualia sunt coniungentes.

13 *Quæ & loquimur, nō in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus sancti, spiritualibus spiritualia cōparātes.*

14 Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.

14 Animalis autem homo non est capax eorum quæ sunt Spiritus Dei. sunt enim ei stultitia, nec potest *ea* cognoscere, quia spiritualiter diiudicantur.

14 *Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei. stultitia enī est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinantur.*

15 Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν

15 At spiritualis diiudicat qui-

15 *Spiritualis autē iudicat*

Prou. 27. c. 19

10 Nobis autem, ἡμῖν δέ. Sic scriptum legimus in omnibus vetustis codicibus. Stapulensis tamen legit ἡμῖν δὴ nobis sanè. putauit enim hoc connectendum cum ἡτοίμασεν, hoc modo, Quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ videlicet præparauit Deus diligentibus se, nobis sanè reuelauit. At ego (vt paulo antè dixi) putarim illa potius cōiungenda cū ἀνέβη, ita vt sint nō quarti casus sed recti. Clemens verò lib. στρωμ. 5, legit ἡμῖν γὰρ, nobis enim, quia nimirum suppleuit verbum κηρύσσομεν in superiore versiculo, vt suo loco diximus. Erasmus denique ista refert ad id quod præcessit, Nemo principum huius seculi nouit, sed Deus nobis reuelauit. Ita fiet vt quæ interposita sunt, includantur parenthesi. quod mihi planè coactum videtur. Scrutatur, ἐρευνᾷ. i. Nihil in Deo tam profundè ac penitus abditum quò non penetret Spiritus, nempe quoniam per illum docemur etiam abditissima, sicut Rom. 8. e. 26, dicitur postulare, quòd nos ad postulandum impellat. Quòd si Spiritū hoc loco malimus non pro ipso sancto Spiritu, sed pro ipsius vi & afflatu accipere, simpliciter hoc erit accipiendum. Sed τὸ καθόλου ad ea demum referendum est quæ Christus nobis in Euangelio patefacit. Neque enim curiosis & vanis speculatoribus fauere voluit Paulus quum hæc scriberet, sed potius doctrinæ Euangelicæ excellentiam ita demonstrauit. Et videtur omnino alludere ad illa Christi verba, Caro & sanguis non patefecit tibi, Matth. 16. c. 17.

11 Spiritus hominis, τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. i. Mens ipsa hominis, intelligēdi & iudicandi facultate prædita.

12 Spiritum mundi, τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου. Accipere Spiritū declarat Spiritu afflari. Itaque significat Paulus fideles non afflari eo Spiritu qui ea doceat quæ mundus curat, & quorum capaces sunt homines quadam naturæ sponte: sed eum qui nos ad Deum vsque subuehat, cuius vi scrutemur & intelligamus salutis nostræ mysteriū, alioquin imperuestigabile. Est autē hic locus diligēter etiā atque etiā omnibus piis obseruādus, vt quid sit fides, vnde promanet, quæ illius vis, aduersus sophistas intelligatur. Vt sciamus, ἵνα εἰδῶμεν. Hîc demum valere debet scientiæ definitio quæ à philosophis traditur, cuius ἀπόδειξις est verè αὐτόπιστος, vt dixit suprà, ver. 4 & 10. Quæ Deus, &c. τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, &c. Vulg. Quæ à Deo donata sunt nobis. Ego verò malo χαρίζεσθαι exprimere verbo gratificandi, vt dixi Luc. 7. c. 21, ideóque passiuam constructionē mutaui in actiuam. Eras. Quæ à Christo donata sunt nobis, cuius errorem miror à plerisque nō fuisse animaduersum, quum in nullis Græcis codicibus legatur ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, sed ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. & Apostolus per Dei dona ipsum Christum in primis, imò fere vnum intelligat, quum nihil nobis nisi in Christo sit largitus.

13 Non ser. quos docet, &c. οὐκ ἐν διδακτοῖς, &c. Vulg. Non in doctis humanæ sapientiæ verbis. quod quum vix

quum vix quisquam intelligat, rectè mutatum est ab Erasmo, qui etiam annotat se in quibusdā exemplaribus legisse διδακτικοῖς λόγοις. i. sermonibus qui humanam sapientiam doceant. verùm hæc lectio mihi nullo modo probatur. Nam res ipsa ostendit, argumentum quod sumpserat Apostolus ab ipsa natura eius doctrinæ quam profitebatur, vt suum illud simplex docendi genus humanæ facundiæ opponeret quæ Corinthios fascinarat, nunc accommodari ad id de quo agitur. quasi dicat Apostolus, Ea demum ratio tradēdæ alicui disciplinæ maximè est apposita, quæ propriis & ad id de quo agitur accommodatis vocabulis ac formulis vtitur. Atqui Euangelium sicut à Deo non ab hominibus manat, ita etiam res docet ab humano sensu prorsus remotas. Meritò igitur in eo tradēdo non humanam sed diuinam eloquentiam vsurpauimus. quam quidem mirū non est ab hominibus irrideri, quum eam percipere non possint. Sed quos docet, &c. ἀλλ' ἐν διδακτοῖς, &c. Vulg. Sed in doctrina Spiritus sancti. i. ἀλλ' ἐν διδαχῇ τοῦ Πνεύματος ἁγίου. quam lectionem inuenimus in vno codice, sed ab aliquo (vt opinor) deprauatam, qui non animaduerterit λόγοις repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

Spiritualia, &c. πνευματικοῖς, &c. i. verba rei accommodantes, vt sicut spiritualia sunt quæ docemus, ita spirituale sit nostrum docendi genus. Spirituale autem vocat quod planè diuinum est, & ab hominum sensu remotum. Itaque quòd Chrysostomus existimauit hæc à Paulo dici, quasi significet se ad probanda Euangelii mysteria principiis eiusdem naturæ (id est spiritualibus) vti, & ex verbo Dei petitis, mihi prorsus videtur ἀπροσδιόνυσον: neque etiam esse perpetuū, quum Christus ipse & Apostoli sæpe soleant rationes petere è medio, vt ea confirment quæ vel maximè sunt παράδοξα, vt paulo antè, ver. 11, & infrà, 15. e. 36, & deinceps vbi de resurrectione disserit. Denique hoc non spectat ad id de quo agitur. Sed illi minus etiam appositè loquuntur qui πνευματικοῖς referūt ad homines. Quorsum enim hoc? Itaque maluimus πνευματικοῖς per periphrasin interpretari, Iis quæ spiritualia sunt, quàm Spiritualibus, cum Vetere interprete & Erasmo, vt amphiboliā vitaremus. Nec obstat quòd paulo pòst animalis hominis fiat mentio, qui spirituali opponitur. Id enim additum est à Paulo vt obiectioni respondeat, qui fiat vt cælestem sapientiam tam pauci agnoscant. Coniungentes, συγκρίνοντες. Id est adhibito iudicio ita connectentes, vt verba rebus prorsus respondeant, & in vnum veluti corpus coalescant. Nam hoc quoque declaratur verbo συγκρίνειν, cui opponitur τὸ διακρίνειν. vnde τὸ σύγκριμα quod & σύστημα dicitur, vt prolatis exemplis docet Budæus. Vulg. & Eras. Comparantes, non satis expressē.

14 Animalis homo, ψυχικὸς ἄνθρωπος. Id est homo non alio quàm naturali animi luce præditus, vt definitur Iudæ d. 19, & ita quidem vt omnes tam superiores quàm inferiores facultates comprehendātur, aduersus sophistas qui inferiores duntaxat putant hic significari, quemadmodum etiam Erasmus perperam hic definit animalem hominem eum qui affectus humanos sequatur: quum manifestum sit Apostolum de intelligendi & iudicandi facultatibus disserere, neque duntaxat contumaciam affectuum, quam & Sophistæ agnoscunt, sed etiam mentis cæcitatem arguere, eámque eiusmodi vt quod ad ea intelligenda attinet in quibus posita est salus, omnia prorsus adimat homini naturalibus tantùm facultatibus prædito. Fateor tamen quod alibi docuit Paulus & res ipsa testatur, inuisibilia Dei ex rerum aspectabilium cōtemplatione ab hominibus etiam non regeneratis intelligi. sed aliud est Deum vt omnipotētem & æternum nosse, (hoc enim est τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν quod vocat Apostolus Rom. 1. c. 19) aliud verò vt Patrem in Filio reconciliatum. Itaque (vt ad rem redeam) ψυχικὸς ἄνθρωπος idem declarat atque Rom. 8. & alibi sæpe Caro, & in Carne esse: cui opponitur spiritualis, Spiritus, & in Spiritu esse. Non est capax, οὐ δέχεται. Sic malui interpretari quàm Non capit, propter amphiboliam. Vulgata, Non percipit. quod significat perfectè capere, ideóque non conuenit. Neque enim significat Apostolus infirmas, sed nullas prorsus esse hominis facultates ad spiritualia illa cognoscenda. Erasmus, Non accipit, rectè id quidem, sed nimium ambiguè in re tanti momenti, quum accipere etiam dicatur aliquis quod approbat & gratum habet. At Paulus (vt mox subiicitur & apertè dixit Rom. 8. b. 7) in primis ipsam rationem damnat insaniæ, metaphora à minoribus vasis sumpta, quæ maius quippiam ipsorum proportione capere nulla ratione possint.

Sunt, ἐστί. Vulg. Est. quod rectè mutauit Erasmus, quum præcedat neutrum plurale. Quia, ὅτι. Sic Vetus interpres, à quo quum nollemus discedere, suppleuimus relatiuum EA in priore membro. Verùm si legamus ὅ, τι ita vt sit prouocabulum, nihil fuerit supplendum, & eadem manebit sententia, id videlicet quod nōnisi spiritualiter. id est Spiritus vi & afflatu cognosci potest, ab eo cognosci non posse qui eo Spiritu non sit præditus. Sed & possumus cū Erasmo vertere ὅτι, quòd, ita vt εἰδικῶς accipiatur: quasi significet Apostolus, animalem hominem ne cognoscere quidem posse, ista de quibus agitur, solius Spiritus vi intelligi, id est ne id quidem nosse in quantis tenebris versetur. Nam alioquin ea non haberet ludibrio, sed miseram suam conditionem potius deploraret. Mihi tamē hoc argutum potius quàm solidum videtur. Spiritualiter, πνευματικῶς. Id est vi & afflatu solius sancti Spiritus, non autem τῆς ψυχῆς, id est animi, quo præditi sunt omnes homines. Neque enim spiritualiter hoc loco, vel modum, vel qualitatem, sed rem ipsam in filiis Dei agentem declarat, à qua spirituales denominātur. Diiudicantur, ἀνακρίνεται. Id est intelliguntur ac perspiciuntur, vt ab aliis internosci & certò sciri possint. Gignit enim in nobis Spiritus fidē, & fides πληροφορίαν illam ac παρρησίαν toties ab Apostolo commemorandam. Sed hoc sciamus, Spiritum à verbo non separari, & eo quidem verbo quod prædicarunt & scripserunt Apostoli, vt explicatur Rom. 10. b. 8, & c. 17. ne vel furiosi Anabaptistæ & Academici suas reuelationes, vel Papistæ sua commenta, aut mortuorum responsa nobis pro Dei spiritu obtrudant. Vulg. Examinantur. quæ interpretatio nimium est diluta, quum alioquin verbo ἀνακρίνεσθαι conueniat.

15 Diiudicat, ἀνακρίνει. Id est intelligit ac perspicit, videlicet pro Spiritus mensura. Chrysostomus tamen mauult pro ἐλέγχειν accipere, id est pro redarguere.

πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται.

dem omnia, ipse verò à nemine diiudicatur.

omnia: & ipse à nemine iudicatur.

Esaie 40.d.13 sapien.9.c.13 rom.11.d.34

16 Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν.

16 Quis enim nouit mentem Domini, qui instructurus sit eum? nos autem mentem Christi habemus.

16 Quis enim cognouit sensum Domini, qui instruat eum? nos autem sensum Christi habemus.

Κεφάλαιον γ. CAP. III. CAP. III.

1 ΚΑὶ ἐγώ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ.

1 EGo porro, fratres, non potui loqui vobis vt spiritualibus sed loquutus sum vt carnalib', *id est* vt infantibus in Christo.

1 ET ego fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus: sed quasi carnalibus: tanquam paruulis in Christo.

2 Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρῶμα. οὔπω γὰρ ἠδύνασθε· ἀλλ' οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε.

2 Lactis potu vos alui, & non esca: nondum enim poteratis *id ferre*: imò ne nunc quidem adhuc potestis.

2 Lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis: sed nec nunc quidem potestis.

3 Ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατ' ἄνθρωπον περιπατεῖτε;

3 Nam adhuc carnales estis. quum enim in vobis *sint* liuor & contentio, & dissidia, nónne carnales estis, & secundum hominem inceditis?

3 Adhuc enim carnales estis. quum enim sit inter vos zelus & contentio, nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis?

Omnia, πάντα. Iterum τὸ καθόλου ad ea de quibus agitur restringendum est. A nemine, ὑπ' οὐδενός. A nemine videlicet homine. Nam ne tum quidem quum Prophetæ de Prophetis iudicant, hominis est, sed Spiritus iudicium. tanta est Euangelicæ doctrinæ præstātia. Vel à nullo, id est à nulla re, vt οὐδενός neutro genere accipiatur, quia præcessit πάντα. Ita enim planior erit antithesis ac multo vehementior, vt non homines ipsi modò, sed quicquid etiam ab ipsis proficiscitur, quicquid denique vsquam est, Spiritui subiiciatur, ac proinde verbo Spiritus: quò maiore reprehensione digni erant Corinthii quum alios anteponerent, vana quorundam garrulitate capti. Quorsum hoc autem ad Antichristum Romanum & eius asseclas?

16 Nouit, ἔγνω. Hebræa habent Esa. 40.c.13, מי תכן, id est quis direxit. Quod igitur figuratè dixit Propheta, Græci simpliciter exposuerunt. Videntur tamē Hebræa amplius quiddam significare: sed in hoc nullum est momentum quod attinet ad scopum Apostoli. Mentem, νοῦν. Heb. רוח, id est Spiritum. Itaque Vetus interpres non rectè videtur SENSVM interpretari tum hoc loco, tum in sequenti versiculo. Qui, ὅς. Refertur prouocabulum ad τίς, vt ego quidem existimo. Placuit tamen Stapulensi potius referre ad νοῦν, id est mentem, sed sententia parum apposita, vt ex Hebræorum collatione liquet. Instructurus sit eum, συμβιβάσει αὐτόν. i. collatis consiliis edocturus quid ei sit agēdum. Hoc enim etiam declarat τὸ συμβιβάζειν, vt diximus Act. 16.b 10. pro quo Hebræa habent ויבינהו i. & fecit eum intelligere. Itaque non satis apposite Photius συμβιβάζειν hoc loco interpretatur per καταλλάττειν, id est conciliare: Chrysostomus autem non malè per κατηχοῦν, i. dirigere: vti facere solent qui alios docent: vnde & καθηγηταὶ dicuntur. Mentem Christi habemus, νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. i. Christi Spiritu præditi sumus, qui nobis arcana illa alioquin inscrutabilia omnémque adeò veritatē patefecit, vt Ioh. 16.b.13, & Rom. 8.b.9. nisi malimus pro ipsius Spiritus vi & afflatu accipere, eadem manente sententia. Eras. Mentem Christi tenemus. Putauit enim νοῦν hoc lòco declarare consilium ac voluntatem, cum Vetere interprete, qui sensum conuertit. Sed & Theophyl. pro notitia seu intelligentia exponit: quæ Christi esse dicatur, quoniam à Patre in nos per Christum promanat. Quidam denique mentem Christi interpretantur Deum Patrem: quæ interpretationes mihi videntur longius petitæ. Itaque malo in hoc quoque membro, vt in Esaiæ testimonio, νοῦν accipere pro רוח. id est Spiritu. in qua etiam opinione est Photius.

IN CAPVT III.

1 Vt carnalibus, ὡς σαρκικοῖς. Carnales vocare solet Paulus qui in carne sunt, ac proinde placere Deo non possunt, vt Rom. 8.a.5, & b.8. Hîc verò pro iis accipit qui sunt quidem in Spiritu, sed tamen adhuc νήπιοι, & quasi teneri adhuc infantes. quod explicat ipse Apostolus. nam illud ὡς νηπίοις positum est in epexegesi.

Id est vt infantibus in Christo, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. Fide inserimur Christo, cuius Spiritu vegetamur. Itaque pro mensura fidei ac profectus dicimur etiam adolescere, vt Ephes. 4.c.13. Est autem pastoris munus sese ad eorum captum accommodare quos alendos susceptit: ita tamen vt pro lacte nunquam porrigat venenum. Lac enim & solidus cibus re quidem eadem sunt, sed tradendi modo & forma differunt.

2 Lactis potu vos alui, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα. Vulg. ad verbum, Lac vobis potum dedi. quod feliciter mutauit Erasmus, quia quod de cibo subiicitur, non satis propriè referri potest ad ἐπότισα. Sciēdum est igitur subaudiri cognatæ significationis verbum, vt in illo Homeri -- σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. & alibi, -- ἔδουσί τε πίονα μῆλα Οἶνόν τ' ἔξαιτον μελιηδέα. Esca, βρῶμα. Id est στερεὰν τροφὴν, solido alimento, vt explicatur Heb. 5.d.12. eo videlicet cibi genere quod commolitione & firmiore vētriculo indigeat, ὥστε τὸ βρώσκειν. Ideo malui escā interpretari quàm cibum. Nondum poteratis *id ferre*, οὔπω ἠδύνασθε. Nimirū vt vos solido cibo pascerem. Suppleui igitur quod deerat explendæ constructioni: quanuis etiam possimus δύνασθαι absolutè interpretari, viribus seu robore esse præditum.

3 Liuor, ζῆλος. Vulgata, Zelus. Erasmus, Æmulatio. Vide Iohan. cap. 2.c.17. Et dissidia, καὶ διχοστασίαι. Hoc non legit Vetus interpres, neque etiam Clemens, libro στρωματέων quinto hunc locum citans.

Et secundum hominem inceditis καὶ κατ' ἄνθρωπον περιπατεῖτε. Exponit quid sit carnalem esse, id est humani iudicii imbecillitati esse obnoxium. quod quidem aliquatenus in eos etiam cadit qui alioqui sunt spirituales, quum omnes ex parte cognoscamus. Sed tamen quia errabant Corinthii in hoc veluti Christianæ religionis tyrocinio, ideo grauius à Paulo reprehenduntur, vt eorum fastum compescat: quum alioquin variis & excellentibus donis plurimi inter eos excellerent, vt dictum est suprà, 1.a.5. Vide Rom. 3.a.5. vbi exposuimus quid declaret κατ' ἄνθρωπον.

4 Ὅταν γὰρ λέγῃ τις, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἕτερος δέ, Ἐγὼ Ἀπολλώ, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε;

4 Etenim quum dicit quidam, Ego quidem sum Pauli: alter verò, Ego *sum* Apollo: nónne carnales estis?

4 Quū enim quis dicat, Ego quidē sum Pauli: alius autem, Ego Apollo: nónne carnales estis?

5 Τίς οὖν ἐστι Παῦλος, τίς δὲ Ἀπολλώς, ἀλλ' ἢ διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν;

5 Quis igitur est Paulus, quis autem Apollos, nisi ministri per quos credidistis, & vt cuique Dominus dedit?

5 Quid igitur est Apollo? quid verò Paulus? Ministri eius cui credidistis, et vnicuique sicut Dominus dedit.

6 Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότισεν, ἀλλ' ὁ Θεὸς ηὔξανεν.

6 Ego plantaui, Apollos rigauit: sed Deus dedit incrementum.

6 Ego plantaui, Apollo rigauit: sed Deus incrementum dedit.

7 Ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός.

7 Itaque neque is qui plātat, est aliquid, neq; qui rigat: sed De', qui dat incrementum.

7 Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat: sed qui incrementum dat, Deus.

Psal.61.d.13 galat.6.b.5

8 Ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων ἕν εἰσιν· ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον.

8 Is verò qui plantat, & is qui rigat, vnum sunt. Vnusquisque verò suam mercedem accipiet secundum suum laborem.

8 Qui autē plātat, & qui rigat: unum sunt: unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.

9 Θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί· Θεοῦ γεώργιον, Θεοῦ οἰκοδομή ἐστε.

9 Etenim Dei sumus administri: Dei aruum, Dei ædificatio estis.

9 Dei enim sumus adiutores: Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis.

10 Κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα, ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ. ἕκαστος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ.

10 Secūdum gratiam Dei quæ data est mihi, vt peritus architectus fundamentum posui: alius autem superædificat. Porro quisque videat quomodo superædificet.

10 Secūdū gratiā Dei quæ data est mihi, ut sapiens architectus fundamentū posui: alius autē superædificat. Vnusquisq; autē videat quomodo superædificet.

5 Quis est, τίς ἐστι. Vulg. Quid est, τί ἐστι. quod etiam melius videtur conuenire cum conclusione versus 7. Nisi, ἀλλ' ἤ. Hoc non legit Vetus interpres, & in vno exemplari deesse cōperimus: ac mihi quidē videtur melius cohærere oratio si post Ἀπολλώς adscripta nota interrogationis, subiiciatur pro responso, διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, ministri *sunt* per quos credidistis. Per quos, δι' ὧν. Vulg. Eius cui, vt videatur legisse ὧν εἰς ὅν. Et vt cuique, καὶ ἑκάστῳ ὡς. Videtur Paulus delectatus hac traiectione, cuius aliud extat exemplum Rom. 12.a.3. Vide infrà, 12.b.11.

8 Is verò qui plantat, ὁ φυτεύων δέ. Duplex igitur fuit error: vnus quòd in ipsis ministris hærerent: alter, quòd ministros ministris apponerent, quum vno munere omnes fungantur, etiam siquis ampliore mensura fuerit donatus.

9 Administri, συνεργοί. Augustinus & Erasmus, Cooperarii. Ambrosius, Operis participes. Vulg. Adiutores, vocabulo, fateor, Latino, sed quod rectè (vt opinor) reprehendit Stapulensis. Dicimur enim eum adiuuare cui vires non sufficiunt: quis autem hoc de Deo dicat? Ei autem subseruire nihil prohibet, cui opera nostra vti placeat in eo quod ipse solus, si velit, possit efficere. Sed in hoc opere de quo hic disseritur, amplius etiam aliquid considerandū est. Primùm videlicet, istos qui Dei sunt administri, viribus vti non à natura insitis, sed à gratia collatis, vt apta & idonea fierent instrumenta: sicut significat Apostolus infrà, 15.b.10, & 2. Cor. 3.b.6. vt nihil habeant συνεργοί de quo in sese glorientur. Deinde quod præcipuum est in hoc opere, id est vitam & augmentum, id omne ita manare à Deo vt nullum habeat συνεργόν. Aruum, γεώργιον. Vel seges. significat enim γεώργιον id ipsum in quo excolendo laborauit agricola. Vulg. Agricultura. Eras. Agricolatio, id est γεωργία. Quod autē Vetus interpres hoc loco addit estis, ἐστέ, reperimus in vno exēplari, & est alicuius momenti, propter repetitionis emphasin. Cæterùm hæc est argumentorum series, Si Pauli estis, ergo & Apollo estis, quum Paulus & Apollos vnū sint. Sed neque Pauli neque Apollo estis, nisi quatenus sunt vnius Dei ministri. nam re vera vnius Dei estis, quum is propriè vos excoluerit & ædificarit in Filio suo. Vnde igitur istæ factiones?

10 Secundum gratiam, κατὰ τὴν χάριν. Hoc nonnulli adiungunt præcedentibus: ego, pleraque exemplaria sequutus, coniungere malui cum verbo τέθεικα, posui. Est enim hoc additum ab Apostolo ne de se videretur nimium magnificè loqui, quasi suis ipsius viribus fundamenta huius Ecclesiæ iecisset, ac non potius vt Dei administer: deinde vt doctrinæ suæ authoritatem conciliaret. Sed & ab his verbis videtur à populo conuertere orationem ad ipsos pastores: obliquè tamen initio, & de ipsis potius quàm ad ipsos loquens, idque in genere & indefinitè, vt sit grauis potius quàm acerba reprehensio. Vt peritus architectus, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων. Vulgata & Erasmus, Vt sapiens architectus. Sed haud scio an sapiens apud Latinos tam latè pateat atque σοφὸς apud Græcos: de quo diximus aliquid suprà, cap. 1. ver. 17. Alius autem, ἄλλος δέ. Hoc omnino indicat Apostolum nunc de iis agere qui in Corinthiorum Ecclesia docebāt. Ii verò nusquam reprehenduntur à Paulo quòd falsam doctrinā annuntiarent: sed eo nomine duntaxat quòd curiosis argutiis & humanæ potius quàm diuinæ sapiētiæ dediti essent: vnde postea illæ in populo factiones erant exortæ. Vana igitur illa cōfert Apostolus cum ligno, fœno, stipulis, ex qua materia non struitur firmū ædificiū: solidā autē & verè pretiosam doctrinā, auro, argēto & gēmis cōparat. Aberrāt igitur à scopo qui ad doctrinas verbo Dei vlla ex parte cōtrarias hanc Pauli similitudinē accōmodant: in quibus etiā numero ciborū delectū, dierū & vestiū discrimina, reliquiarū venerationē, & cætera id genus. Sed ii multo lōgius excurrūt qui ad priuatorū vitā & actiones hoc referūt. Lōgissimè denique atque adeò in contrariam partē feruntur qui hoc loco purgatoriū suum ignē extruunt. Sed bene habet quòd is ex stipula ligno & fœno sit extructus, vt nihil mirū sit illū nostra memoria, Dei flāma rursus accensa, magna iā ex parte conflagrasse. Certè præclaros istos architectos oportuerat suo illi Gregorio assentiri.

siquidem (vt ipsi volunt) Papam nefas est à quoquam iudicari, & eum quidem qui in diuorum album sit relatus. Is verò Dialog. lib. 4. cap. 39, quũ aliquot scripturæ testimonia citasset, Ex quib⁹ sentẽtiis, inquit, cõstat quia qualis hinc quisque egreditur, talis in iudicio præsentatur: sed tamen de quibusdã LEVIBVS CVLPIS ante iudicium purgatorius ignis censendus est. Deinde quænã illa sint leuia peccata exponens, Sicut est, inquit, assiduus otiosus sermo, immoderatus risus, vel peccatum curæ rei familiaris, quæ vix sine culpa vel ab ipsis agitur qui à culpa qualiter declinare debeant, sciunt, aut non in grauibus error ignorantiæ: quæ cũcta etiam post mortem grauant, si adhuc in vita positis minimè fuerint relaxata. Nam quum Paulus dicat Christum esse fundamentum, atque subiungat, Siquis superædificauerit; &c. quanuis hoc de igne futuræ purgationis accipiat, pensandum solicitè est: quia illum per ignem dixit posse saluari non qui super hoc fundamentum ferrum, æs, vel plumbum ædificat, id est peccata MAIORA, & idcirco duriora atque tunc iam insolubilia: sed lignum, fœnum, stipulam, id est peccata MINVTA ET LEVISSIMA, quæ ignis facilè consumat. Hæc Gregorius, & papa, & diuus, & doctor (vt volunt) irrefragabilis: ineptè quidem, quum Paulus de doctrina & docendi modo disserat, & quidem ex hypothesi ad Corinthiorum doctores accommodata: sed ita tamen vt blasphemum hunc errorem res ipsa clamet ab eius successoribus plurimum auctum, qui leuia illa peccata reliquerunt aquæ aspergine eluẽda: maiora verò atque adeo maxima quæque sibi reseruarunt, vt horum nimirum obtentu non animos repurgent, (id enim vnius Dei est efficere per fidem in Christum, vt Act. 15. b. 8, clamat ipse Petrus, cuius authoritatem istos non pudet ementiri) sed crumenas fœdissima illa sua nundinatione emungant.

11 Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.	11 Nam fundamentum aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Iesus Christus.	11 Fũdamentũ enim aliud nemo potest ponere præter id quod positũ est, qui est Christus Iesus.
12 Εἰ δέ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσὸν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην·	12 Quòd siquis superædificet super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam;	12 Siquis autem superædificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam:
13 Ἑκάστου τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται· ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει· ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται· καὶ ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει.	13 Cuiusque opus manifestum fiet: dies enim declarabit: nã per ignem retegetur: & cuiusque opus quale sit, ignis probabit.	13 Vniuscuiusque opus manifestũ erit. dies enim declarabit: quia in igne reuelabitur, et uniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit.
14 Εἴ τινος τὸ ἔργον μένει ὃ ἐπῳκοδόμησε, μισθὸν λήψεται·	14 Sicuius opus manebit quod superædificauerit, mercedem accipiet:	14 Sicuius opus manserit quod superædificauit, mercedem accipiet:
15 Εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται· αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτω δὲ ὡς διὰ πυρός.	15 Sicuius opus exustum fuerit, damnum faciet: ipse verò seruabitur, ita tamen vt per ignem.	15 Sicuius opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem.

13 Dies enim, ἡ γὰρ ἡμέρα. Id est tempus, vel lux veritatis, suo tempore, diei instar exoriẽs, vt ignorantiæ tenebras pellat. acsi dicat Apostolus, Quæ pro auro & argento nunc admiramini (id est curiosa ista humanæ sapientiæ ostentatio) suo tempore apparebunt nihil aliud esse quàm res inanis ac prorsus vana: quam quum cœperit illucescens animis nostris Dominus tanquã igne explorare, necesse erit eam euanescere, ac tanquam lignum aut fumum ac stipulam cõsumi. ignis enim proprium est vt illustret & probet. Estque tota hæc oratio allegorica: vt ii planè sint inepti qui quum in cæteris allegoriam cogantur agnoscere, tamen in vocabulo ignis hærent, nec interim considerant quod rectè obseruauit Augustinus, huic igni subiici tam bonos quàm malos ædificatores, vt, si istorum doctrina valeat, necesse sit bona opera non minus quàm mala in isto purgatorio excoqui. Cæterùm quòd in quibusdã Latinis codicibus adiicitur DOMINI, nõ inuenio in Græcis exẽplaribus, nec puto conuenire: quòd fere soleat supremus ille dies hoc addito epitheto significari: in quem certè non reiicit hoc examen Apostolus. Est tamen addito articulo scriptum ἡ ἡμέρα, nimirum vt significetur certum esse à Domino tempus constitutum quo cuiusque ministri opus exploret. Nam per ignem retegetur, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται. Ego nouam propositionem ab his verbis puto inchoari, qua probetur aut explicetur potius illud ἡμέρα δηλώσει, dies declarabit. Itaque post δηλώσει non adscribo διαστολὴν sed στιγμήν. neque dubito quin ὅτι sit cõiunctio, non prouocabulum.

15 Damnum faciet, ζημιωθήσεται. Id est, iacturam hanc faciet, operis nimirum istius ac laboris: vt siquis architectus non rectè struxerit parietẽ, nõ modò non persoluitur ei merces operis, sed etiã opus diruitur. Vulg. Detrimentum patietur. Eras. Damnũ patietur, vterque ambiguè. Ipse verò, αὐτὸς δέ. Nonnulli conuertunt Ipsum verò, quasi hoc ad θεμέλιον, id est fundamentum, referatur. quam opinionem non probo. Primùm enim quorsum hoc Paulus, quod erat extra omnem controuersiam? Deinde coacta est interpretatio verbi σώζεσθαι, pro perdurare & integrum manere, quum fundamentum ipsum in nullo pereundi periculo versaretur, ex Pauli hypothesi, suprà, ver. 11. Præterea θεμέλιος ab ipso duodecimo versiculo esset repetẽdum. quod & ipsum est vi quadam detortum, vt sine necessaria causa non debeat admitti. Deinde cur addita esset conditio quæ subiicitur? Denique apparet ex antithesi, ea quæ superstruũtur, non comparari cum fundamento quod Paulus iecerat, sed inter se conferri, ipsósque opifices non cum fundamẽti architecto, sed inter se alios cum aliis committi, eos videlicet qui rectè & solidè superstruũt, cũ iis qui fœnũ & stipulã (id est inutilem materiã) cõgerunt. Seruabitur, σωθήσεται. Id est opere quidem ac mercede sperata, non tamen vita multabitur. Neque enim eos vt pseudoapostolos reprehendit Paulus, quique vt à fundamento desciscant, sed vt curiosa quædam ac humana potius quàm diuina consectantes, vti fecit ille Dionysius, Corinthiorum, opinor, ipsorũ episcopus, qui in cælesti Hierarchia describenda sese plerunque frustra fatigat. vti etiam hodie faciunt qui Scripturæ sim-

plicitatem fastidientes, philosophicas aut ne philosophicas quidẽ speculationes permiscent: qui denique ascititio quodam cultu natiuam illam verbi quasi formam inficiunt. Vt per ignem, ὡς διὰ πυρός. Id est, ita tamẽ vt examinis illius rigorem non effugiat, & nonnisi probatus & exploratus abstersis demum sordibus placeat. Hæc enim est conditio quæ in recipiendis omnium doctorum scriptis valere debet, quum solum Dei verbum sit αὐτόπιστον.

16 Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;	16 ‖An nescitis vos esse templũ Dei, & Spiritum Dei habitare in vobis?	16 Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in uobis?	Infrà, 6. d. 19. 2. cor. 6. d. 16
17 Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστι, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς.	17 Siquis templum Dei violat, hunc perdet Deus: nam templum Dei sanctum est, quod estis vos.	17 Siquis autẽ templũ Dei uiolauerit, disperdet illũ Deus. Templum enim Dei sanctũ est, quod estis uos.	
18 Μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω· εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός.	18 Nullus seipsum seducat: siquis sibi videtur esse sapiẽs inter vos in hoc seculo, stultus fiat vt fiat sapiens.	18 Nemo se seducat: siquis uidetur inter uos sapiens esse in hoc seculo, stultus fiat ut sit sapiẽs.	
19 Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι. γέγραπται γὰρ, Ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν.	19 Sapiẽtia enim mundi huius, stultitia est apud Deum. scriptũ est enim, ‖ Carpit sapientes cũ versutia ipsorum.	19 Sapientia enim huius mundi, stultitia est apud Deũ. scriptum est enim, Comprehendam sapiẽtes in astutia eorum.	Iob 5. b. 13
20 Καὶ πάλιν, Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν ὅτι εἰσὶ μάταιοι.	20 Et rursum, ‖Dominus nouit cogitationes sapientum esse vanas.	20 Et iterum. Dominus nouit cogitationes sapiẽtium quoniam uanæ sunt.	Psal. 94. b. 11
21 Ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις· πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν·	21 Itaque nullus glorietur in hominibus: omnia nanque vestra sunt:	21 Nemo itaque glorietur in hominib⁹: omnia enim uestra sunt.	
22 Εἴτε Παῦλος, εἴτε Ἀπολλὼς, εἴτε Κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωὴ, εἴτε θάνατος,	22 Siue Paulus, siue Apollos, siue Cephas, siue mundus, siue vita, siue mors,	22 Siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue uita, siue mors,	

17 Violat, φθείρει. Id est, vt rem sacram polluit ac contaminat. Eras. Profanat, βεβηλοῖ. Polluere autem Dei templum dicuntur Apostolo qui carnali facundia puritatẽ Euangelii inquinabant, quique factionibus scindebant Ecclesiam, & impuro affectu velut arrogantia turgidi, ex Euangelii prædicatione gloriam inanem captabant. Perdet, φθερεῖ. In Græcis idem verbum repetitur. quamobrem etiam Hilarius Psal. 64, vtrobique corrumpendi vocabulo vsus est, sed nimium impropriè. Meminit & ipse Augustinus contra epistolam Manichæi capite 39, vt Erasmus annotauit. Quòd siquis velit paronomasiam seruare, vertat licebit, Siquis templum Dei destruit, hunc destruet Deus, vt Erasmo placuit in annotationibus. Quod estis, οἵτινές ἐστε. Ad verbum, Qui estis. Sed hoc nullius est momenti. Sic enim solent Græci interdum rationem eius quod sequitur potius quàm antecedentis habere. & Latini quoque, vt in illo Salustii, Est locus in carcere quod Tullianum appellatur.

18 In hoc seculo, ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ. Hoc nonnulli præcedentibus, nonnulli sequentibus attexunt: ego præcedentibus malo. Fuit enim definiendum Apostolo quod sapientiæ genus excludat ab Ecclesiastico ministerio, eam videlicet quæ à carne manat, non à Spiritu, ac proinde polluit Ecclesiam, nedum vt illam exornet. Nam alioqui non errat quisquis est sibi veræ sapientiæ conscius, si in Domino glorietur, nec alios despiciat, vt infrà, 7. g. 40, & 11. a. 1.

19 Carpit, ὁ δρασσόμενος. Hebræa habent Iob 5. b. 13, לוכד, i. irretit. Est autẽ τὸ δράσσεσθαι id quod dicimus vulgato nostro sermone *Il empoigne*. vnde δρὰξ, manipulus, *Vne poignee*. éstque positum participium, Hebræorum more, pro verbo. Vulg. Comprehendam, non satis rectè, quum ibi non loquatur Dominus, sed Eliphaz. Eras. Qui comprehendit, ὁ καταλαμβάνει, vel ὁ καταλαμβάνων, vt habet ea editio Græca qua nunc vtimur. Cum versutia, ἐν τῇ πανουργίᾳ. Vel vafricia ac calliditate. i. Vtcũque sint vafri, eos tamen Dominus capiet, quum eorum artes res ipsa declarabit illud ipsum esse quo sese inuoluerint. Itaque præpositio ἐν vel pro σὺν. i. cum, vel pro διὰ accipitur. Vulgata & Erasmus, In astutia, obscurè: nisi sic accipias quasi dicat, in media ipsa versutia illos à Deo occupari.

20 Sapientum, τῶν σοφῶν. Hebræa veritas habet Psal. 94. b. 11, אדם, hominum, sed rectè omnino Apostolus Prophetæ sensum exposuit. Cuius enim virtutis esset, stultorum aut vulgarium hominum vanitatem nosse? Loquitur ergo Dauid de iis qui inter homines præcipuè excellunt, quorũ tamen omnẽ sapientiam iudicio Dei testatur nihil aliud quàm meram esse vanitatem, ideóque contemptim generali nomine eos vocat אדם, suæ cõditionis eos admonens.

21 Itaque, ὥστε. Sequitur iam vniuersalis conclusio, qua primo loco admonet auditores ne in ipsis ministris subsistant, sed ad eum ascẽdant qui per illos agit: tribus videlicet versibus proximis. vt deinde nihilominus habeant pro ministris & arcanorum Dei dispensatoribus, ver. sequentis cap. 1. Secundo autem loco ministros monet vt se non dominos sed œconomos esse meminerint: ac proinde nihil alienum vel in doctrina, vel in ipsa docendi ratione admisceant, sed, vt fideles œconomi, ea demum quæ acceperunt, bona fide distribuant. idque complectitur versiculus 2, sequentis capitis. Deinde ad arrogantiam vtrorumque compescẽdam transit. Itaque debuit sequentis capitis sectio incipere ab ἐμοὶ δέ, mihi verò: præcedentes autem versiculi primus & secundus huic capiti attexi. Glorietur, καυχάσθω. Id est, sibi ita placeat in hominibus quicunque tandem illi sint, vt illis sit addictus, & quod Dei est, ad eos transferat, vt ii faciebant qui huius aut illius se esse dicebant, & etiamnum hodie qui Franciscum, Dominicum, Benedictum profitentur.

εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα, πάντα ὑμῶν ἐστιν.

sive præsentia, siue futura: omnia inquam vestra sunt:

siue præsentia, siue futura. omnia enim vestra sunt:

23 Ὑμεῖς δὲ Χριστοῦ, Χριστὸς δὲ Θεοῦ.

23 Vos autem Christi: Christus verò Dei.

23 Vos autem Christi, Christus autem Dei.

Κεφάλαιον δ΄.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

1 Οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ.

1 SIC de nobis reputet homo vt de ministris Christi, & dispensatoribus mysteriorum Dei.

1 Sic nos æstimet homo vt ministros Christi, & dispensatores mysteriorũ Dei.

2 Ὃ δὲ λοιπόν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ.

2 Quod superest autem, illud requiritur in dispẽsatoribus vt fidus quisque inueniatur.

2 Hic iam quæritur inter dispensatores ut fidelis quis inueniatur.

3 Ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν ἵνα ὑφ' ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας· ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω.

3 Mihi verò pro minimo est quòd à vobis diiudicer, aut ab humano iudicio: imò nec meipsum diiudico.

3 Mihi autem pro minimo est ut a uobis iudicer, aut ab humano die: sed neque meipsum iudico.

4 Οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα· ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι· ὁ δὲ ἀνακρίνων με, Κύριός ἐστιν.

4 Nullius enim rei mihi conscius sum: sed nõ per hoc iustificatus sum: sed Dominus is est qui me diiudicat.

4 Nihil enim mihi cõscius sum: sed non in hoc iustificatus sum: qui autem iudicat me, Dominus est.

Mat.7.a.1 rom.2.a.1

5 Ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν· καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

5 Proinde ne ante tempus quicquam iudicate, vsquedum venerit Dominus, qui & illustraturus est occulta tenebrarum, & manifesta faciet consilia cordium: ac tunc laus erit vnicuique à Deo.

5 Itaq; nolite ante tẽpus iudicare, quoadusque ueniat Dominus, qui & illuminabit abscondita tenebrarũ, et manifestabit cõsilia cordiũ: & tunc laus erit unicuique à Deo.

22 Vestra sunt, ὑμῶν ἐστι. i. adminicula vobis destinata, vt ad Christum & à Christo ad Deum subuehamini, nõ autẽ vt in illis adminiculis hæreatis. Ita enim fieret vt nõ vestra essent illa, sed illorũ potius essetis.

IN CAPVT IIII.

1 Sic de nobis reputet, οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω. Vulg. & Eras. Sic nos æstimet, οὕτως ἡμᾶς τιμησάτω, quod vocabulum mihi videtur paulo superbius. Est autem cum hoc loco conferendum quod scripsit Apostolus suprà, 1. b. 12, quum eos etiam increparet qui dicebant Ego sum Christi, ita videlicet vt ministros non agnoscerẽt: quum non minus peccet qui quosuis ministros spernit (quos quidẽ veros Dei ministros esse cognouerit) quàm qui plus illis defert quàm par sit. Homo, ἄνθρωπος. i. ἕκαστος, quisque: enallage non modò Hebræis familiari, sed quæ etiam vsurpatur apud disertiores Græcos. Demosth. καὶ γὰρ ἄνδρα ἰδίᾳ καὶ πόλιν κοινῇ πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν ὑπαρχόντων ἀεὶ δεῖ τὰ λοιπὰ πειρᾶσθαι πράττειν. Videtur tamen hominis nomẽ sua emphasi non carere hoc in loco, nempe vt quisque ex sua imbecillitatis consideratione melius intelligat quanta sit ministerii ecclesiastici dignitas, quæ tamen non in ipsis hominibus, sed in eorum munere sit posita.

2 Quod superest autem, ὃ δὲ λοιπόν. Vulg. Hic iam quæritur: vt rectè suspicetur Erasmus legisse, ὧδε λοιπὸν ζητεῖται. sed refragantibus summo consensu Græcis codicibus. Deinde quæritur pro requiritur, obscurè dictum est.

3 Ab humano iudicio, ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας. Vulgata, Ab humano die, quæ interpretatio perobscura est. Ponitur autẽ dies pro iudicio ex Cilicum idiotismo, vt Hieronymo placet: qui tamen non video quo iure omnem elegantiam Paulo detrahat, vt diximus alibi. Putarim autem potius Paulum diem maluisse dicere quàm iudicium, vt alluderet ad diem illum supremum in quo Dominus ipse iudex sedebit. & ita tandem patefiet quis quomodo se gesserit, vt verum iudicium feratur. Diiudico, ἀνακρίνω. i. De me ipso iudico, quantus sim vel non sim inter homines. Nam sicut nullius sum mihi conscius, vnde fortassis possem alicuius inter vos gloriationis occasionem arripere, ita etiam probè noui mihi longè alia iustitia opus esse, vt nulla sit causa cur mihi ipsi placere debeam. Itaque totum hoc iudicium Domino relinquo, huic rei potius intentus vt fidelis seruus inueniar, quàm vt laborẽ scire quanti sim vel non sim. Est igitur hoc Pauli dictũ ad certam hypothesin restringendum. Nam & Spiritus probandi sunt, & nos ipsos explorare debemus an simus in fide. Nec priuata etiã charitatis iudicia, ac multo minus vel ciuilẽ vel ecclesiasticã politiã damnat Apostolus. Non agit enĩ propriè vel de doctrinæ vel de morũ examine, sed de eo potius quãti sit ipse faciẽdus vel nõ faciẽdus inter homines: qua de re, inquit, Dominus demũ iudicabit. Deinde quòd nullius se conscium dicit, ad id vnum referendum est de quo agitur, nempe ad ministerii functionẽ, quam testatur se tam bona conscientia administrasse vt ne à seipso quidem vllius fraudis aut negligentiæ redarguatur. Sed, inquit, absit vt propterea me alicuius pretii esse putem, quum longè aliud sit sibi non esse cõscium quàm iustum esse. Mirè autem hoc conuenit tum in istos doctores, qui sibi tam excellentes videbantur præ Paulo: tum etiam in auditores, qui, velut agonothetæ sederent in theatro, tam audacter quos libuisset attollerent, vel deprimerent. At ego, inquit Paulus, ne de meipso quidem ita pronuntiare possim vt vos de me & aliis.

5 Vsquedum, ἕως. Hoc quoque dicendi genus petitum est è medio. Nam plena loquutio esset, Sed expectate vsquedum, &c. Occulta tenebrarum, τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους. Arguit eos vt iniquos & temerarios iudices. Nec enim poterãt nisi ex rebus externis iudicare. Quid si igitur fallebantur? Nam ex animo potissimùm vnusquisque æstimandus est. Laus, ἔπαινος. Laudari quidẽ non poterat vnus quispiã præ cæteris à Corinthiis, quin cæteri culparentur, vt etiam apparet ex versiculo sequente: sed laudis mentionẽ potius quàm vituperii facit Apostolus, quia istius mali hæc erat origo quòd certis hominibus plus tribuerent quàm par esset.

6 Ταῦτα δέ, ἀδελφοί, μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν καὶ Ἀπολλὼ δι' ὑμᾶς· ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε, τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου.

6 Hæc autem, fratres, figura quadam transtuli ad meipsum & Apollo, propter vos: vt in nobis discatis, supra id quod scriptum est, non sapere: vt ne alius pro alio inflemini aduersus alium.

6 Hæc autem, fratres, transfiguraui in me & Apollo, propter uos: ut in nobis discatis, ne supra quàm scriptum est, unus aduersus alterum inflettur pro alio.

7 Τίς γάρ σε διακρίνει; τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;

7 Quis enim te discernit? quid autem habes quod non acceperis? quòd si etiam accepisti, quid gloriaris vt qui non acceperis?

7 Quis enim te discernit? qd autẽ habes quod non accepisti? Si autem accepisti, qd gloriaris quasi non acceperis?

8 Ἤδη κεκορεσμένοι ἐστέ, ἤδη ἐπλουτήσατε, χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε· καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν.

8 Iam saturati estis, iam ditati estis, absque nobis regnum adepti estis: atque vtinam sanè regnetis, vt & nos simul vobiscũ regnemus.

8 Iam saturati estis, iã diuites facti estis, sine nobis regnatis: & utinam regnetis, ut & nos uobiscũ regnemus.

9 Δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους, ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις.

9 Deus enim, puto, nos vltimos Apostolos spectãdos proposuit, tanquã morti addictos. Nam spectaculum facti sumus mũdo & Angelis & hominib⁹.

9 Puto enim quòd Deus nos Apostolos nouissimos ostendit, tanquã morti destinatos, qa spectaculum facti sumus mundo & Angelis & hominibus.

10 Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστόν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν Χριστῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι.

10 Nos stulti propter Christũ, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem validi: vos gloriosi, nos ignominiosi.

10 Nos stulti propter Christum, uos autẽ prudentes in Christo: nos infirmi, uos autem fortes: uos nobiles, nos autem ignobiles.

11 Ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν·

11 Ad hoc vsque tempus & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & incertis sedibus erramus:

11 Vsq; in hãc horã. & esurimus & sitimus. & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus:

12 Καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί· λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν· διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα·

12 Et laboramus, operantes propriis manibus: conuitiis affecti, bene precamur: persequutionem patientes, sustinemus.

12 Et laboramus, opẽrantes manib⁹ nostris: maledicimur, & benedicimus: persequutionem patimur, & sustinemus.

Act.10.g.34 1.thess.2.b.9 2.thess.3.b.8

6 Figura quadã transtuli, μετεσχημάτισα. Nominũ & personarũ mutationẽ intelligit, & figurã vocat quod vulgò dicimus *Vne maniere de parler*. Vulg. Trãsfiguraui, admodum obscurè. In nobis, ἐν ἡμῖν. id est, Nostro hoc exemplo, qui aliorum etiam vitia in nostras personas transferre maluimus quàm nominatim quenquam carpere. Vnus codex scriptũ habet ἐν ὑμῖν, id est Apud vos, siue Intus, & in animis vestris: vel, Inter vos. Sed illud mihi magis arridet. Non sapere, μὴ φρονεῖν. Vlcus aperit. vnde enim hæc mala nisi quòd intra modum à verbo Dei præscriptum sese non continebant? Erasmus, Vt nequis supra id quod scriptum est, de se sentiat. quam interpretationem non probo. Vulg. verbum φρονεῖν non legit, quod etiam in vno codice nõ inuenimus, in quo scribitur τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται ἵνα ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθαι κατὰ τοῦ ἑτέρου. Vt ne inflemini, ἵνα μὴ φυσιοῦσθε. Sic Libanius in primam Demosthenis Olynthiacam, ἵνα μὴ δοκοῦσιν. alioquin rectè annotauit Erasmus nouam esse hanc constructionem: vt fortassis hoc loco legendum sit φυσιοῦσθε, & apud Libanium δοκῶσιν.

7 Discernit? διακρίνει; Id est, Segregat aut eximit è cæterorum grege. aut, Ita præstantem te reddit vt alii præ te pro nihilo habeantur? Erasmus, Diiudicat, quæ interpretatio (vt mihi videtur) non conuenit, vt nec illud quod cõiicit legi posse, τί σε διακρίνεις; Cur te segregas? Theophylactus interpretatur ψηφίζει, id est, Cuius suffragio ista præstantia tibi tribuitur quòd cæteris anteponaris? Nempe hominis, non Dei. Atqui falluntur humana iudicia: cur igitur inflaris? Quòd si etiam non fallantur homines in iudicando, quid tamen habes quod precariò non possideas? Mihi prima expositio videtur simplicissima. Quod non acceperis? ὃ μὴ ἔλαβες; In natura igitur nihil verè laudabile, sed omnia sunt à gratia, contra Pelagianos & Semipelagianos.

8 Regnum adepti estis, ἐβασιλεύσατε. Vulgata, Regnatis, βασιλεύετε, eodem tamen sensu.

9 Vltimos, τοὺς ἐσχάτους. Hoc dicit Paulus quòd proculdubio id etiam ipsi & aliis eius collegis obiiceretur, ad eleuandam eorum authoritatem, quòd non essent cum Christo versati, vt alii Apostoli, sed quasi absente Christo designati: vt apparet ex prooemio epistolæ ad Galatas. Spectandos proposuit, ἀπέδειξεν. In hac significatione Græci potius dicunt ἐπιδεικνύειν, θριαμβεύειν, παραδειγματίζειν, θεατρίζειν, & interdũ quoque φανερὸν καθιστάναι, vt apud Plutarchum in Probl. Græcorum. Sed tamen ea quæ sequuntur, ostendunt sic explicandum esse hunc locum, vt sit grauissima ironia. Vulg. & Eras. Ostendit, quod verbum nimis est dilutum.

11 Ad hoc vsque tempus, ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας. Hoc attexitur præcedentibus apud Græcum scholiasten. Incertis sedibus erramus, ἀστατοῦμεν. Vulg. Instabiles sumus, quod Latinis significat leuem & inconstantem esse. Cæterùm qui egregiam volet Pauli & Antichristi, qui se illius successorem mentitur, antithesin habere, Romanæ curiæ delicias illas Sodomiticas cum Pauli conditione componat.

Math. 5.g.44
luc. 23.e.34
act. 7.g.60

Βλασφημούμενοι, παρακαλοῦμεν· ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι.

13 ‖Infamati precamur: "purgamenta mundi facti sumus, *utque* omnium "sordes vsque adhuc.

13 *Blasphemamur, & obsecramus: tanquam purgamenta huius mundi facti sumus, omniũ peripsema usque adhuc.*

Οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ.

14 Non "vt vos pudore suffundam, hæc scribo, sed vt filios meos dilectos admoneo.

14 *Nõ ut cõfundã uos, hæc scribo, sed ut filios meos charissimos moneo.*

Ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας. ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

15 Nam etsi decem millia pædagogorũ habueritis in Christo, at non multos patres *habetis*. in Christo enim Iesu per Euangelium ego vos genui.

15 *Nã si decẽ millia pædagogorũ habeatis in Christo, sed nõ multos patres. nã in Christo per Euangelium ego uos genui.*

Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε.

16 "Precor vos igitur, imitatores mei estote.

16 *Rogo ergo uos, imitatores mei estote.*

Διὰ τοῦτο ἔπεμψα ὑμῖν Τιμόθεον, ὅς ἐστι τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν Κυρίῳ, ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδούς μου τὰς ἐν Χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω.

17 Propterea misi vobis Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidelis in Domino, qui vobis "in memoriam reducet "quæ sint viæ meæ in Christo, sicut vbique in omnibus Ecclesiis doceo.

17 *Ideo misi ad uos Timotheũ, q est filius meus charissimus & fidelis in Domino, q uos commonefaciet uias meas quæ sunt in Christo Iesu, sicut ubique in omni Ecclesia doceo.*

Ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες.

18 Cæterùm perinde quasi ego non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam.

18 *Tanquam non uenturus sim ad uos, sic inflati sunt quidam.*

Act. 19.c.21
iac. 4.d.15

Ἐλεύσομαι δὲ ταχέως πρὸς ὑμᾶς ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν.

19 "Sed veniam breui ad vos, ‖si Dominus voluerit, & cognoscam non "verba istorum qui inflati sunt, sed *spiritualem* "virtutem.

19 *Veniam autem ad uos citò, si Dominus uoluerit, & cognoscam non sermonem eorũ q inflati sunt, sed uirtutem.*

13 Infamati, βλασφημούμενοι. siue, Probris affecti. Erasmus, Conuitiis affecti: quod potius respondet τῷ λοιδορεῖσθαι, quanuis ista nonnunquam permutentur. Purgamenta, ὡς περικαθάρματα: id est recrementũ, fæx, scoria, vel sordes quæ ex lurida quapiam re repurgantur: quicquid denique prorsus inutile superest ex rei cuiuspiam repurgatione: quamobrem etiam Erasmus Excrementum conuertit. Ego verò Græci vocabuli etymologiam libens seruaui. Addit autẽ pondus præpositio περὶ, quasi dicas sordes vndique euerrendo collectas. id est ἀποσφαγίσματα, vt Græcus scholiastes exponit. nisi pro ὡς περικαθάρματα, legendum sit ὥσπερ καθάρματα. Cæterùm probat quidem Budæus ex vtriusque linguæ variis authoribus, καθάρματα dictos fuisse quos Latini sacros homines dicebant: quorum capite omnia ciuitatis aut gentis alicuius scelera luebantur, quique auertendæ deorum iræ mactabantur. Sed mihi quidem non fit verisimile vel immanem illam consuetudinem fuisse tum passim Græcis notã, vel Paulũ ad eã respexisse. Sicui tamẽ hæc opinio magis arriserit, Piacula licebit interpretari. Sordes, περίψημα. Vulgata, Peripsema. Erasmus, Reiectamentum. Ad verbum, Detersiones, παρὰ τὸ περιψᾶν, quod detergere significat. Alii malunt (vt Græcus scholiastes) pro eo ipso accipere quo sordes absterguntur, quod Latinè possis Peniculum, Gallicè *un torchon*, vocare. In summa, confert sese Apostolus cum iis quæ non modò nullius penitus sunt pretii, sed etiam quæ omnes à se quamlongissimè abesse velint.

14 Vt vos pudore suffundam, ἐντρέπων ὑμᾶς. Accipitur igitur ἐντρέπων forma coniugationis Hiphil. Vulgata, Confundam, vt solet interpretari τὸ καταισχύνειν. Summa autem horum est, istos qui in captanda laude essent occupati, plurimùm differre ab Apostolis, ac proinde omnium hominum ineptissimos esse: perinde acsi diceret Apostolus, Non vos pudet, inepti homines, de his rebus contendere, & vobis placere? Simus sanè postremi Apostoli: sumus tamen Apostoli, nec videtis ex ea conditione in qua versamur, prorsus cõtraria certamina veris Euangelii ministris proponi?

16 Precor, παρακαλῶ. Erasmus, Adhortor, quod non videtur satis expressum. Quòd autem post γίνεσθε in quibusdam Latinis codicibus, additur, Sicut & ego Christi, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ, puto irrepsisse ex huius epist. 11.a.1: quanuis in vno Græco exemplari adsciptum inuenerim.

17 In memoriam reducet, ἀναμνήσει. Vulgata, Commonefaciet. Sed rectius illo modo Erasmus. Est enim tacita quædam exprobratio obliuionis in verbo ἀναμιμνήσκειν, quæ Commonefaciendi verbo non satis exprimitur. Quæ sint viæ m[e]æ, &c. τὰς ὁδούς μου, &c. Id est, quam viam & regulam sequar in docendis passim Ecclesiis. Vulg. & Eras. obscurè, Vias meas quæ *sunt* in Christo.

19 Verba, τὸν λόγον. Sic vocat istorum phaleras & inanem verborum splendorem. Latini (vt opinor) Verba vocant, simili prorsus ratione. Istis autem opponit δύναμιν quam vocat, id est arma illa cælestia omnipotentia, zelum Dei, fidem, Spiritus denique charismata. Vulgata & Erasmus, Sermonem, rectè id quidem, sed non satis expressè, atque etiam ambiguè, quum Sermonis appellatione Paulus fere soleat intelligere id ipsum de quo habetur sermo. Castellio, Orationem, Latina quidem, sed magis etiam ambigua interpretatione.

Virtutem, δύναμιν. Alibi addere solet vocabulum Πνεύματος, Spiritus, vt suprà, 2.a.4. vel Θεοῦ, vt ibidem, a.5, vt intelligatur de qua virtute seu facultate agatur. Ideo autẽ mihi permisi hoc addere, ne quis putaret sermonem esse περὶ λόγου.

Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει.

20 Non enim in verbis *situm est* regnum Dei, sed in *Spiritus* virtute.

20 *Non enim in sermone est regnũ Dei, sed in uirtute.*

Τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ, πνεύματί τε πρᾳότητος;

21 Quid vultis? cum virga veniã ad vos, an cum charitate & "spiritu lenitatis?

21 *Quid uultis? in uirga ueniã ad uos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis?*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

Ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναῖκά τινα τοῦ πατρὸς ἔχειν.

1 Omnino auditur *esse* inter vos "scortatio, & eiusmodi scortatio quæ ne inter Gentes quidẽ nominatur, adeo vt quis vxorẽ patris habeat.

1 *Omnino auditur inter uos fornicatio, & talis fornicatio qualis nec inter Gentes, ita ut uxorem patris aliquis habeat.*

Καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστέ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας;

2 Et vos inflati estis, ac non potius luxistis, vt tolleretur è medio vestri "qui facinus hoc patrauit?

2 *Et uos inflati estis, & non magis luctum habuistis, ut tollatur de medio uestrũ qui hoc opus fecit.*

Ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν τὸν οὕτω τοῦτο κατεργασάμενον,

3 Enimuero ego vt absens corpore, præsens autem "spiritu, iam vt præsens iudicaui vt is qui hoc "ita perpetrauit,

3 *Ego quidẽ absens corpore, præsens autem spiritu, iã iudicaui ut præsens eum qui sic hoc operatus est,*

Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

4 Vobis & meo spiritu "in nomine Domini nostri Iesu Christi "congregatis, "cum potestate Domini nostri Iesu Christi,

4 *In nomine Domini nostri Iesu Christi, congregatis uobis & meo spiritu cum uirtute Domini nostri Iesu,*

21 Spiritu lenitatis, πνεύματι πρᾳότητος. Id est leniter in vos affectus. Est autem ex Hebræorum idiotismo spiritus lenitatis idem atque spiritus lenis: sed hunc Hebraismum libens retineo, ex quo intelligitur, veras virtutes non ab humanis viribus, sed ab afflatu diuini Spiritus exoriri. Debuit autem quisquis capitum sectionem instituit, ab hoc versu inchoare quintum caput. Sed rectius Græci ab hoc versiculo exorsi sunt secundum caput huius epistolæ, quoniam superiora omnia ad vnum scopum (nempe ad reprehendẽda schismata) spectant: nunc autem aduersus illum incestuosum agit.

IN CAPVT V.

1 Scortatatio, πορνεία. Vulgata, Fornicatio, barbarè. Erasmus, Stuprum. Ego malui etymologiam seruare. Sed latè patet hoc loco Scortationis nomen, quo etiam incestum declaratur. Addidi autem verbum εἶναι, esse, non tam vt constructionem explerem quàm vt ostenderem illud ἐν ὑμῖν, inter vos, non pertinere ad ἀκούεται, auditur. Neque enim significat Apostolus eam scortationem esse auditam inter Corinthios, sed omnino peruulgatum esse hunc rumorem de Corinthiis quòd eiusmodi scelus apud eos patratum esset, & quidèm impunè. Nominatur, ὀνομάζεται. Hoc comperimus in vno Græco exemplari deesse, neque etiam legit Vetus interpres. Videtur tamen magnam habere emphasin: quasi diceret Apostolus, Quis hoc sperasset vt apud vos id scelus re ipsa impunè patraretur, quod inter gentes extraneas ne fando quidẽ audiatur? Nam certè eiusmodi scelerum exempla rara fuerunt nisi inter gentes prorsus immanes.

2 Qui facinus hoc patrauit? ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας; Vulgata, Qui hoc opus fecit, nimium dilutè: vt etiam quum paulo pòst τὸν κατεργασάμενον interpretatur, Eum qui operatus est. Sic dixeris Gallicò sermone, *celuy qui a faict le cas.*

3 Spiritu, πνεύματι. Id est, Animo, cogitatione, voluntate: Spiritus denique sancti vinculo, qui res etiã longissimè dissitas coniungit. Sed illud simplicius est, propter corporis antithesin. Quòd autem Hieronymus ex hoc loco imperitiam Græci sermonis in Paulo reprehendit, quòd μὲν non addiderit in priore membro cui δὲ responderet, sanè ridiculum est. Quis enim Xenophonte purior? & is tamen ita scribit, ἐπειδὴ γὰρ ἀφῃρέθημεν τὰ ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτήματα, pro τὰ μὲν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτήματα ἀφῃρέθημεν. Sequitur enim, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ ὁ πατήρ μου οὐδὲν κατέλιπεν. & eiusmodi eclipsis exempla quanuis non ita frequenter, tamen satis multa occurrunt. Ita, οὕτω. Suspicari videtur Erasmus hoc aduerbium in hunc locum irrepsisse ex superiore versu: qua in re non possum ei assentiri. Puto enim circunstantiam temporis ac loci ita significari: quasi diceret Apostolus, eum quem non puduit post auditum & acceptum Euangelium, palàm in media Ecclesia tantum scelus committere, tradendum esse Satanæ.

4 In nomine, ἐν τῷ ὀνόματι. Id est inuocato Dei nomine, & vt facere eos oportet qui non suum sed vnius Domini negotium ex ipsius verbo curant. Hoc autẽ coniunxi cum συναχθέντων, quòd ita videatur sententia postulare. Congregatis, συναχθέντων. Non fuit igitur excommunicationis ius penes vnum quempiã, sed penes cœtum fidelium. Sed tamen minimè hinc colligitur oportuisse totius plebis suffragiis decerni excõmunicationis sententiam. Constitutum enim erat presbyterium vbi de rebus ad disciplinam Ecclesiasticam spectantibus decernebatur. Accedebat postea plebis consensus, quam oportebat excõmunicatos nosse, vt eorum consortium vitaret, ac proinde etiam absolutionis testem esse. Hodiè verò tota illa disciplina sub Romanæ meretricis tyrannide sublata est: quominus autem plenè restituatur, ii maximè impediunt quos cæteris præire oportuit, nec vlla est certior Ecclesiæ ruina. Cum potestate, &c. σὺν τῇ δυνάμει. Erasmus, Vnà cũ potestate Domini. i. non ex vestra authoritate, neque vt priuati homines, sed imperio eius communiti cuius nomine conuenistis. Putauit autem hoc referendum ad participium συναχθέντων, ideóque σὺν cõuertit Vnà cũ: ita vt repetitum sit antecedens pro relatiuo, ex Hebræorum more. At ego potius puto hæc cõnecti cum παρὰ-

ἐξουσίας, & præpositionem σὺν non tam comitem (quanuis ab hoc cœtu minimè excludatur, sed potius ei præsideat Christus) quàm authoritatem declarare: vt fortasse rectius conuerti possit, Ex potestate. qua de re diximus aliquid Act.13.d.15.

Παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

5 Eiusmodi *inquam homo* tradatur Satanæ ad interitum carnis, vt spiritus saluus sit die illo Domini Iesu.

5 *Tradere huiusmodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus saluus sit in die Domini Iesu.*

Gal.5.b.9

Οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ οἴδατε ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ;

6 Non est bona gloriatio vestra. ‖ An nescitis paululo fermenti totam massam fermentari?

6 *Non est bona gloriatio uestra. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?*

Ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθώς ἐστε ἄζυμοι· καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός.

7 Expurgate igitur vetus fermentum, vt sitis noua massa, sicut estis fermenti expertes. Etenī Pascha nostrū pro nobis sacrificatū est, *nempe* Christus.

7 *Expurgate igitur uetus fermentum, ut sitis noua conspersio, sicut estis azymi. etenim Pascha nostrū immolatus est Christus.*

Ὥστε ἑορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.

8 Itaque festum agitemus, nō fermēto veteri, nec fermēto malitiæ & nequitiæ: sed nō fermētatis *panib⁹* sinceritatis & veritatis.

8 *Itaque epulemur, nō in fermento ueteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & ueritatis.*

5 Eiusmodi *inquam homo* tradatur, &c. παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ. Abundat quidem τοιοῦτον ex Hebr. linguæ phrasi, ideóque ab Erasmo prætermissum est: ego verò exprimendum putaui, quasi sit epanalepsis. Omnino enim videtur magnam emphasin habere, vt intelligant Corinthii magnitudinem sceleris respondere pœnæ acerbitati. Quid sit autē Satanæ tradere, nō est cur ex Chrysostomo vel aliò quoquā poti⁹ quàm ex Domino ipso discamus. Hoc enim certè nihil aliud est quàm fieri sicut ethnicū & publicanū, Matth.18.c.17. id est, ius Christianæ ciuitatis amittere, siue excōmunicari, Satanæ denique mancipari, qui extra Ecclesiam regnat. Ad interitum carnis, &c. εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, &c. Hoc nō rectè intellectum, fecit (opinor) vt Tradere Satanæ, nonnulli pro corporis afflictione acceperint quæ infligeretur à Satana iis qui tum essent Satanæ traditi excruciandi, quum ministri dono miraculorum pollerent. Atqui non satis idonea fuit hæc vna ratio cur hoc excogitaretur: & coactum id esse, potest multis rationibus ostendi. Primùm quia ὄλεθρος nūquam (quod sciam) de temporario exitio dicitur: nemo autem (vt opinor) non videt in mentem non venisse Apostolo vt iste incestuosus semel periret. Deinde vt demus Apostolum illius vocabuli propriam significationem non obseruasse, (quod tamen non facilè concesserim) cur mentionem faceret carnis (id est corporis) vt ipsi interpretantur, quū certum sit huiusmodi Ecclesiastica iudicia non corpus, vt ciuilia, sed animum propriè spectare: postremò quì potest pessundato corpore seruari spiritus? Alii igitur hoc explicant de afflictionibus quæ excommunicationē sequuntur, nempe pudore ac tristitia, & similibus. Sed hæc certè ad animum potius quàm ad corpus pertinent: neque ὄλεθρος potest afflictionem declarare nisi admodum coacta interpretatione. Alii igitur exitiū seu interitum carnis exponunt exitium temporarium: quæ & ipsa explicatio quanuis veram & cōsentaneam sententiā gignat, tamen mihi vix videtur ex istis verbis elici satis commodè posse. Nullum enim exemplum simile inuenio, & (vt modò dixi) ὄλεθρον de temporario exitio dici cōmodè posse non puto. neque plena esset oppositi membri antithesis. Dicendum enim fuisset Vt salutem Spiritus (id est æternam) cōsequatur, (quæ etiam expositio mihi planè videtur coacta) nō autem, Vt spiritus seruetur: quum aliud sit quod seruatur, alia verò ipsa salutis qualitas, ac (vt ita dicam) duratio. Itaque (vt paucis absoluam) Carnis & Spiritus vocabula non aliter accipio quàm aliis innumeris locis apud Paulum: neque aliud puto his verbis significari quàm pœnam istam infligi, non vt miser iste pereat, sed contrà, vt seruetur. i. vt quum ipse pudore ac tristitia sapere didicerit, caro quæ in hoc præcipitium ipsum arripuit, funditus pereat: spiritus autem qui videbatur in certamine prorsus succubuisse, iterū sese erigat, nec aboleatur, sed, carne interēpta, maneat superstes. Hic enim est finis Ecclesiæ propositus non modò in extremo isto remedio, sed etiam in omnibus tum admonitionibus, tum reprehensionibus, vt caro dometur, spiritus confirmetur: quemadmodum passim explicatur, ac disertè quidem 2.Cor.4.b.10, & 1.Pet.4.b.6. Die illo Domini, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου. Diem Domini alibi diximus peculiariter vocari diem alteri aduētui Domini destinatum, iudicandis viuis & mortuis.

6 Non est bona, οὐ καλόν. Id est, Immeritò & non bona ratione gloriamini, quasi excellatis, quum inter vos tantum scelus inueniatur: quo modo bonam causam & bonam rationem dicimus. Ideo subiicit, An nescitis? quasi diceret, Vos qui de sapiētia tātopere gloriamini, an hoc ignoratis cuius vos ipsæ pistrices mulierculæ admonere possint? Quidā codex post ὑμῶν habebat adscriptam interrogationem, vt sit, Num bona est, &c. Augustinus quoque contra Parmenianum aliam indicat lectionem, sublata negante particula, vt sit hîc quoque ironia, sicut suprà, 4.b.8 & 10. Castellio vertit, Non est honesta, parum (vt existimo) accommodatè. Massam, φύραμα. Vulg. Conspersionem, barbarè. Mutauit ergo Erasmus hoc in loco, sed in proximo retinuit. Vide Rom.11.b.16. Fermentari, ζυμοῖ. Vulg. Corrumpit, φθείρει, quod reprehendit ipse Hieronymus lib. in Epist. ad Galat.3, vt Erasmus obserua[illegible]

7 Sicut estis ferm. κα[illegible] ἄζυμοι. &c. Φύραμα, i. massā, appellat vniuersum collectæ Ecclesiæ corpus: singulos autē dicit azymos, id est spiritu innouatos, detracta vetere corruptione. Vult ergo eiici è cœtu scleratū illum, vt sicut sigillatim sunt puri, ita etiam in vniuersum tota Ecclesia sit pura, quæ contagione illius prius erat contaminata. Fermenti expertes, ἄζυμοι. Vulg. Græcum verbum retinuit, vt & nos alibi, quum de diebus festis Paschæ ageretur. Erasmus Infermentati, ambiguè. Itaque sequenti versiculo panes dixit fermento carentes. Etenim, καὶ γὰρ. Eras. Nā &, deprauatè, (vt opinor) aut certè periculosa amphibolia, quasi alius etiā aliquis sit pro nobis sacrificatus, aut nostra integritas aliūde etiā quàm à Christi sacrificio pēdeat: qua tamē suspicione nolim Erasmū grauare. Cæterū alibi annotabim⁹ Pascha metonymicè pro agno Paschæ vsurpari. Pro nobis, ὑπὲρ ἡμῶν. Hoc deest in Vet. interpretatione, & tamē sūmo cōsensu legitur in Græcis, & minimè est otiosū.

8 Festum agitemus, ἑορτάζωμεν. Vulgata, Epulemur. εὐωχώμεθα, nempe quòd Pascha soleret solenni

epulo celebrari. Sed nihil (opinor) prohibet ad totos illos septem dies azymorum hoc referre. Vult ergo Apostolus verè à nobis præstari quod in Paschæ ceremoniis adumbrabatur, vt sicut illis mactato agno nefas erat vllum fermentum domi habere, à quo etiā, nouo quodam vitæ genere, totos septem diem abstinebant, qui numerus perfectionem notat: ita nos hodie Christi sacrificii participes facti, totam vitam in iustitia & integritate consumamus. Id autem fieri non potest si fermentum apud nos inueniatur, id est nisi iubeamus impuros à nobis facessere, & ipsi quoque puritati studeamus.

Ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις.

9 Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini cum scortatoribus.

9 *Scripsi uobis in epistola, ne commisceamini fornicarijs.*

Καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἅρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις· ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν.

10 At non omnino cum scortatoribus mūdi huius, aut cum auaris, aut cum rapacibus, aut idololatris: alioquin debetis scilicet è mundo exire.

10 *Non utique fornicarijs huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus: alioquin debueratis de hoc mundo exisse.*

Νυνὶ δὲ ἔγραψα ὑμῖν μὴ συναναμίγνυσθαι, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἅρπαξ· τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν.

11 Nunc autem scripsi vobis ne commisceamini, *id est* siquis quum frater nominetur, sit scortator, aut auarus, aut idololatra, aut conuitiator, aut ebriosus, aut rapax: cum eiusmodi *inquam*, ne edatis quidem,

11 *Nunc autem scripsi uobis non commisceri, si is qui frater nominatur inter uos, est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax: cum eiusmodi nec cibum sumere.*

Τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε;

12 Quid enim mea *interest* etiā de extraneis iudicare? nónne de iis qui intus sunt, vos iudicatis?

12 *Quid enim mihi de ijs qui foris sunt iudicare? Nónne de ijs qui intus sunt uos iudicatis?*

9 Scripsi, ἔγραψα. Scio hæc posse de hac ipsa epistola accipi: quoniam paulo antè monuerat de expurgando fermento, sed siquis hoc conferat cum illis νυνὶ δὲ, nunc autem, infrà, versu 11, comperiet hoc omnino intelligendum esse de quapiam alia epistola quæ interciderit. Nec enim etiam probabile est Paulum plures epistolas tot annis non scripsisse quàm quot hodie extant. Ne commisceamini, μὴ συναναμίγνυσθαι. Id est, commercium haberetis, aut familiariter vteremini.

10 At non, καὶ οὐ. Καὶ pro ἀλλὰ, vt alibi sæpe. Alioquin debetis scilicet è mundo exire, ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν. Id est, (vt meo quidem iudicio rectè exposuit Aquinas, immeritò ab Erasmo hoc in loco flagellatus), Alioquin si prorsus vobis abstinendum sit ab eiusmodi hominum cōsortio, vobis ex ipso mundo emigrādum est. de iis igitur loquor qui in sinu Ecclesiæ versantur, quos debetis disciplina Ecclesiastica ad frugem reuocare: non autem de exteris, quos debetis omnibus modis Christo lucrifacere. Hæc igitur Apostolus. Sed hoc tamen ex aliis locis ita est intelligendum, vt cum sceleribus eorum nihil sit piis cōmune, & Deus rite interim animo & corpore colatur: quemadmodum nimirum Christus cum publicanis ac peccatoribus cibum capiebat. Aliis placet potius interpretari, Nā debetis ex mūdo exisse: acsi diceret Apostolus, De illis nihil attinet ad vos scribere, quū vos iampridem par sit à mundo (id est ab istis) esse remotos. Sed quominus hanc expositionem amplectar, impedit quod subiicitur, Quid enim mea interest extraneos iudicare? Nam videtur his verbis Apostolus rationem reddere cur de extraneis nihil statueretur. Statuitur autem si nō minus fugiendi sint quàm alii. Erasmus denique interpretatur, Alioquin vtinam videlicet è mundo exissetis. quam interpretationem non possum probare. Nam præterquam quòd (vt arbitror) non satis conuenit ipsa sententia, nusquam certè legi ὀφείλετε pro Vtinam. Vulgata conuertit, Debueratis, ὠφείλετε, eadem atque ego sententia, quāuis in nullis Græcis ita scriptū inueniā, nisi illud sit fortassis quod corruptè in quibusdam legitur ὠφείλετε.

11 Siquis quū frater nom. ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος. Vel (vt Vulg.) Si is qui frater nominatur. Sed illa tamen interpretatio melius cōuenit, quòd sit indefinita. Photius aliter etiā exponi posse docet, puta siquis hæc coniungat, εἴ τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος, i. siquis inter vos scortator nominetur, vt de iis tātùm hîc agatur de quorū flagitiis apud omnes constet. Ita etiā explicatur hic locus ab Aug. lib.3.cap.2, cōtra Parmeniani epistolā: & certū est temere nō esse quicquā in fratres statuendū. Sed tamē hæc distinctio qua participiū ὀνομαζόμενος cōiungitur cū illis sequentibus, mihi prorsus videtur coacta. Vulg. addit, Inter vos, quod nō est in Græcis, & per se satis intelligitur. Sit scortator, ᾖ πόρνος. Sic lego, nō tātùm ex Vet. interpretis authoritate, qui cōuertit Est fornicator: sed ex Græcorū scholiorū & duorū manuscriptorū codicū fide: quum vulgò legatur ἢ πόρνος, ita vt supplendum sit verbum substantiuum: quæ tamen eclipsis non ita dura est aut insolens vt Erasmum oportuerit Paulo imperitiā Græci sermonis idcirco obiicere. Sed & in eo cogor ab illo dissentire quòd FVERIT quàm SIT supplere maluerit, quum falsa sententia inde possit elici. Neque enim vetat nos Apostolus cum eo cibum capere qui fuerit & esse desierit, sed qui sit scortator. Aut idololatra, ἢ εἰδωλολάτρης. Vulg. idolis seruiens, magis propriè certè exprimens Græcum vocabulum quàm Eras. qui cultorem pro seruo conuertit, quanuis eadem maneat sententia. Ego verò vocabulum Græcum satis iam supérque tritū malui retinere. Nā Deastricolæ nomen istis relinquo qui nouitatis gratiam quærunt. Sed sanè miror quid Erasmum coegerit hoc in loco Delium natatorē quærere. Nā aut ego non video quod ille vidit, aut plana hîc sunt omnia, quocunque modo accipias. Quod enim miratur mentionem fieri idololatriæ, quam non sit verissimile tum inter Christianos fuisse, facilè potest explicari vel ex iis quæ postea in eos dicet quibus nulla erat religio sacrificiis idolorum interesse. Denique mirum ni Corinthiis acciderit quod hodie nimium passim in restitutis & reformatis Ecclesiis, quas vocant, dum multi vtrique parti placere studerēt. Cum eiusmodi *inquam*, τῷ τοιούτῳ. Vsurpauit epanalepsin propter longius hyperbaton, simúlque clarius explicat quæ sit vis verbi συναναμίγνυσθαι.

13 Τοὺς δὲ ἔξω ὁ Θεὸς κρινεῖ. Καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν.

13 De extraneis verò Deus iudicat. tollite igitur istum sceleratum ex vobisipsis.

13 Nam eos qui foris sunt, Deus iudicabit. Auferte malum ex vobisipsis.

Κεφάλαιον ϛ.

CAP. VI.

1 Τολμᾷ τις ὑμῶν, πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων;

2 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσι; καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων;

3 Οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μήτιγε βιωτικά;

4 Βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξουθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τούτους καθίζετε.

1 Sustinet aliquis vestrum, negotium habens cum altero, iudicio experiri sub iniustis, ac non sub sanctis?

2 An ignoratis sanctos mundum iudicaturos? quòd si per vos iudicabitur mundus, indigni estis minimis iudiciis?

3 An ignoratis fore vt Angelos iudicemus, nedum *ne* quæ ad huius vitæ vsum pertinent *non iudicemus?*

4 Itaque si iudicia habeatis de iis quæ ad huius vitæ vsum pertinent, eos qui minimi fiunt in Ecclesia, eos *inquam* in subselliis collocate.

1 Audet aliquis vestrũ habens negotium aduersus alterũ, iudicari apud iniquos, & nõ apud sanctos?

2 An nescitis quoniã sancti de hoc mundo iudicabũt? & si in vobis iudicabitur mũdus, indigni estis qui de minimis iudicetis?

3 Nescitis quoniam Angelos iudicabimus? quanto magis secularia?

4 Secularia igitur iudicia si habueritis, cõtẽptibiles qui sunt in Ecclesia, illos cõstituite ad iudicandum.

13 Tollite igitur, καὶ ἐξαρεῖτε: id est ἐξαίρετε οὖν. Positum enim est futurum indicatiui, Hebræorum more, pro imperandi modo: quem tamen in duobus exemplaribus scriptum inueni: deinde καὶ illatiuum sæpe iam annotauimus. Sed non ineptè conuertas, Sed tollite, si modò in priore membro legas κρινεῖ, iudicabit, vt scriptum inuenimus in quatuor probatæ fidei codicibus, & legit Vetus interpres: καὶ verò pro ἀλλά, ex Hebræorum phrasi sæpe iam obseruauimus, vt Act. 10. d. 28, & hoc ipso capite, versu 10. deest autem in Vulgata interpretatione.
Istum sceleratum, τὸν πονηρόν. Vetus interpres, Malum. Erasmus, Istum qui malus est, neuter (vt opinor) satis expressè.

IN CAPVT VI.

1 Sustinet, τολμᾷ. Vulgata, Audet, nõ prorsus malè: quasi diceret Apostolus, Eóne audaciæ vos processisse vt vos non pudeat palàm Euangelium exponere profanorum ludibriis? Iudicio experiri, κρίνεσθαι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Iudicari: idque non rectè. Neque enim agit Apostolus de iis qui in ius trahebantur, nec poterant magistratus authoritatem declinare, sed de iis qui fratres ad infidelium tribunalia trahebant. Itaque κρίνεσθαι non est passiuum, sed medium. Sub iniustis, ἐπὶ ἀδίκων: id est coram iniustis. Sic Horatius, Et adhuc sub iudice lis est. Vulgata, Apud iniustos. Iniustos autẽ vocat quotcunque non dederũt nomen Christo, vt ex antithesi constat. Ac non, καὶ οὐχί. Erasmus, Et non magis, καὶ οὐχὶ μᾶλλον: quod in nullo Græco codice inueni. Hinc autem incipit tertium caput huius epistolæ, de forensibus controuersiis.

2 Iudicaturos, κρινοῦσι. Sic habent omnia exemplaria perpetuo consensu: ex quo (vt alias rationes omittam ab aliis expressas) apparet hunc locum esse propriè explicandum ex eo quod scriptum est Matthæi 19. d. 28. Nam si de præsenti sanctorum vita hoc dictum esset, quorum videlicet exemplo redarguuntur sceleratorum flagitia, vt accipitur verbum κατακρινεῖ Matth. 12. d. 41 & 42, & Heb. 11. b. 7, dicendum potius fuisset κρίνουσι, iudicant, quàm κρινοῦσι, iudicabunt. Per vos, ἐν ὑμῖν. Hebraismus, quem expressit Vetus interpres ad verbum, In vobis. Nonnulli Inter vos, id est in vestro cœtu. Iudicabitur, κρίνεται. Vel, Iudicetur. Nam in hoc dicendi genere, vel futuro indicatiui vel præsenti coniunctiuũ locus est in Latino sermone: idque omnino hoc loco faciendum esse, apparet ex propositione, cui necesse est vt respondeat assumptio. & ita etiam φθείρει pro φθερεῖ positum est suprà, 3. d. 17, & μένει pro μενεῖ, Ibidem, 3. c. 14. Itaque nulla causa cur hîc sese torqueret Erasmus. Minimis iudiciis? ἐλαχίστων κριτηρίων; Id est infimis subselliis. Nam κριτήρια dicuntur loca ipsa in quibus aguntur causæ, alibi quidem grauiores, alibi leniores. Ideo Vetus interpres per periphrasin conuertit, Indigni estis qui de minimis iudicetis? Cæterùm quod Chrysostomus & Theophylactus hoc legunt indefinitè, quasi sit asseueratio, non modò coactum est, sed etiã comperimus repugnare nostris omnibus Græcis codicibus.

3 Angelos, ἀγγέλους. Diabolum videlicet cum ipsius angelis, vt Matthæi 25. d. 41. siquidem à Christo ita iudicabimur vt ei quodammodo assideamus. Nedum, μήτιγε. Vulgata, Quanto magis, πόσῳ μᾶλλον. quo modo Hesychius illam particulam exposuit. quod quum annotarit Erasmus, miror cur interpretari maluerit, Non tantùm. Suppleui autem nonnulla quæ ad explendam sententiam requiri omnino videbantur, vt in communi sermone multa concisè dici solent. Quæ ad huius vitæ, &c. βιωτικά. Vulgata, Secularia. quod vocabulum libens refugio, vt falsam illam ac diabolicam Ecclesiasticorum & Laicorum seu Secularium distinctionem aboleam.

4 Iudicia, κριτήρια. Id est fora ac curias. Est enim in hoc vocabulo vehemens reprehensio. q. d. Apostolus, Si tanta litigandi cupiditate ardetis, agite, constituite etiam vobis fora, vt illic sedeant iudices. sed quid necesse est accersere infideles iudices? sedeant potius qui inter vos sunt minimi pretii. Neque enim res istæ tãtæ sunt quin vel infimi quique ex fratribus possint illis iudicandis sufficere. Dicuntur ergo ista per concessionem, & quidem grauissima cum reprehensione Corinthiorum: vt vel ex proximo versiculo apparet. qua de re etiam dicemus infrà, v. 7. Eos qui minimi fiunt, τοὺς ἐξουθενημένους. Id est vilissimos quosque, nedũ vt præstantissimos oporteat in istis rebus mundanis occupari. In subsellis collocate, καθίζετε. Vsus est propriè & eleganter hoc verbo, quòd soleant iudices sedentes de adstantibus iudicare. Vulg. Constituite ad iudicandum, κριτὰς καθίστατε. Eras. verò minus etiam expressè, Constituite. Quæ sit autem Pauli sentẽtia diximus in superiore annotatione. Nam quòd Castellio hæc nuper interpretatus est per interrogationem, quasi Paulus à maiore ad minus argumentetur, indignum facinus esse ad extraneos referri fidelium cõtrouersias, & ipsos fideles nolle pro iudic-

pro iudicibus habere, quos tamen constet quibusuis infidelibus anteponendos, id inquam omnium exemplarium fidei repugnat. Quidam verò καθίζετε accipiunt præsenti tempore indicatiui, & nomine istorum contemptibilium in Ecclesia profanos homines intelligunt, quasi sit præpositionis repetitio. Sed quorsum hanc repetitionem? Neque verò dicendum fuisset ἐὰν ἔχητε, si habeatis, sed ἔχοντες, vel διότι ἔχετε, quia habetis.

5 Πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δυνήσεται διακρῖναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ;

6 Ἀλλὰ ἀδελφὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἀπίστων;

7 Ἤδη μὲν οὖν ὅλως ἥττημα ἐν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι κρίματα ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν. διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε;

8 Ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς.

9 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ἄδικοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι; μὴ πλανᾶσθε. οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἀρσενοκοῖται,

10 Οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι.

5 Vt vos pudeat, vobis hoc dico. Itáne non est inter vos sapiens, ne vnus quidem, qui possit diiudicare inter fratres suos?

6 Sed frater cum fratre iudicio experitur, idque sub infidelibus.

7 Iam igitur omnino impotentia in vobis est, quòd iudicia habetis inter vosmetipsos. ‖quare non potius iniuriam patimini? cur non potius damnum accipitis?

8 ‖At vos iniuriam facitis, & damno afficitis, idque fratres.

9 An ignoratis iniustos nõ esse Dei hæreditatẽ possessuros? Ne errate. neque scortatores, neque idololatræ, neq; mœchi, neque molles, neque qui concũbunt cum masculis,

10 Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque conuitiatores, neque rapaces, regni Dei hæreditatem possidebunt.

5 Ad verecundiam vestrã dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam qui possit iudicare inter fratrem suum?

6 Sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infideles?

7 Iam quidẽ omnino delictum est in vobis, quòd iudicia habetis inter vos. quare non magis iniuriã accipitis? quare nõ magis fraudem patimini?

8 Sed vos iniuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus.

9 An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare. neq; fornicarij neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores,

10 Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei possidebunt.

Matth. 5. f. 39
Luc. 6. d. 29
Rom. 12. d. 19
1. Th[illegible]. 6

5 Vt vos pudeat, πρὸς ἐντροπήν. Vulgata, Ad verecundiam vestram. Videtur enim legisse ὑμῶν. Erasmus Ad erubescentiam vestram: quod vocabulum non memini legere apud idoneos authores. Inter fratres suos, ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Vulg. Inter fratrem suum & fratrem, vt videri possit addidisse καὶ ἀδελφοῦ: nisi malimus hoc includi in vocabulo μέσον. quoniã necessariò medium est inter duo minimùm extrema. Planior tamen esset oratio si ἀδελφῶν scriptum esset.

6 Sed, ἀλλά. in quibusdam codicibus legitur ἀλλὰ καί, imò etiã. Iudicio experitur, κρίνεται. Vel, vt Vulgata, Iudicio contendit. Erasmus, Litigat, ἐρίζει. Vnum exemplar habebat κρίνεσθε, iudicio experimini. Sed passiua terminatio magis est in ea significatione vsitata.

7 Impotentia, ἥττημα. Impotentia animi apud Latinos iis tribuitur qui à cupiditatibus se superari sinunt: vitium, inquit Cicero, à temperantia & moderatione plurimum dissidens. Itaque hoc ipsum esse opinor quod Apostolus hoc loco ἥττημα vocauit, παρὰ τὸ ἡττᾶσθαι, quum eos perstringeret qui ferendæ iniuriæ sunt impares. Et tamen ii sunt hodie qui soli nobiles, fortes, magnanimi dicuntur: adeo corrupta sunt mundi iudicia. Vulgata, Delictum. quam interpretationem vt impropriam reprehendit quidem Erasmus in annotationibus, sed ita vt non docuerit quomodo esset emendanda. Possumus tamen simpliciter etiam interpretari Defectũ, id est, (vt vulgò dicimus) *c'est un default*, vel, *c'est une faulte*. Iudicia, κρίματα. Id est controuersias in foro disceptandas: quam etiam ob causam Erasmus maluit Lites conuertere. Nam alioquin κρίσεως seu κρίματος nomen latè patet, adeo etiam vt arbitria comprehendat: quæ tamen minimè damnari ab Apostolo constat ex versu 6. vt nec ipsa etiam iudicia forensia, nisi ex hypothesi, nempe quòd Corinthii contendere coram infidelibus non possent sine alterutrius aut vtriusque partis publica damnatione, ac proinde nõ sine offendiculo: deinde quòd litigiosi essent, vt facilè appareret eos lucri potius quàm pacis esse studiosos. Nã alioquin pii magistratus præsidio ius suum tueri bona conscientia licet, modò omnis vindicandæ iniuriæ cupiditas absit: quanquam ne ad hoc quidem venire solent boni viri, nisi quodammodo coacti extremo vti remedio. Inter vosmetipsos, μεθ' ἑαυτῶν. Vulgata, Inter vos, ἐν ὑμῖν. Erasmus, Inter vos inuicem, μετ' ἀλλήλων. Ego puto aliquam vim pronominis esse reciproci, quod proinde volui exprimere. Ostendit enim tantam esse omnium fidelium coniunctionẽ vt secum videatur dissidere qui cum fratre contendit, sitque inter has lites & alia iudicia non minus discrimẽ quàm inter bellum ciuile seu domesticum, & ea bella quæ cum publicis hostibus geruntur. Iniuriam patimini, ἀδικεῖσθε. Vel, vt Vulg. Iniuriam accipitis. Erasmus tamen sententiam Apostoli rectius expressit. Nam ἀδικεῖσθαι hoc loco non simpliciter significat iniuria affici, sed iniuriam quam acceperis, ita ferre vt damnum non recuses, potius quàm cum Ecclesiæ offendiculo ius tuum iudicio persequaris. Nam certè non potest propriè dici iniuria affici qui quantum in se est iniuriam repellit. Idem statuendum est περὶ τοῦ ἀποστερεῖσθαι, de quo etiam diximus Mar. 10. c. 19.

9 Ne errate, μὴ πλανᾶσθε. Parat sibi transitum ad quartum caput epistolæ, de rebus indifferentibus.

Tit. 3. a. 3

Καὶ ταῦτά τινες ἦτε· ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

11 ‖Et hæc eratis nonnulli, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis, in nomine Domini Iesu, & per Spiritum Dei nostri.

11 Et hæc quidā fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in Spiritu Dei nostri.

Infr. 10. d. 23; Eccl. 37. d. 31

Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος.

12 ‖ Omnia mihi licent, ‖ at nō omnia conducunt: omnia mihi licent, at ego nō redigar sub vllius rei potestatem.

12 Omnia mihi licent, sed nō omnia expediūt: omnia mihi licēt, sed ego sub nullius redigar potestate.

Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει. τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι.

13 Escæ ventri *destinatæ sunt*, & vēter escis: Deus autem & hunc & eas abolebit. corpus verò non scortationi, sed Domino, & Dominus corpori.

13 Esca ventri, & venter escis: Deus autē & hūc & has destruet. corpus autem nō fornicationi, sed Domino, & Dominus corpori.

Rom. 6. a. 5

Ὁ δὲ Θεὸς καὶ τὸν Κύριον ἤγειρε, καὶ ὑμᾶς ἐξεγερεῖ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

14 Deus autem & Dominū suscitauit, & ‖nos suscitabit potentia sua.

14 Deus verò & Dominū suscitauit, & nos suscitabit per virtutem suam.

Οὐκ οἴδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστιν; ἄρας οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, ποιήσω πόρνης μέλη; μὴ γένοιτο.

15 An ignoratis corpora vestra esse membra Christi? Num igitur tollens membra Christi, faciam *ut sint* scorti mēbra? Absit.

15 Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit.

Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; Ἔσονται γάρ, φησίν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

16 An ignoratis eum qui agglutinatur scorto, vnum esse corpus *cum scorto*? Fiēt enim, inquit, qui ‖duo *erant*, caro vna.

16 An nescitis quoniā qui adhæret meretrici vnū corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne vna.

Gen. 2. d. 24; matth. 19. a. 5; mar. 10. b. 8; ephes. 5. g. 31

11 Nonnulli, τινές. In multis codicibus Veteris editionis corruptè legitur QVIDEM pro QVIDAM, manifesto errore, quamuis ita quoque citarit Augustinus. Nā quòd sic etiam legitur in Ambrosii exēplaribus impressis, imputandum esse librariis, liquet ex eius interpretatione, vt rectè obseruauit Erasmus. Græci certè summo consensu legunt τινές, & pro particulari nota interpretātur. Sed tamen hæc reprehensio non tantùm certos quosdam, sed omnes ac singulos Corinthios comprehendit. Neque enim vllus est hominum qui si non omnibus illis vitiis, at saltem aliquibus, atque adeo plerisque nō fuerit ante regenerationem addictus. Et sicut ablutio illa & sanctificatio, totius est Ecclesiæ, ita certum est Paulum certorum duntaxat hominum præcedentem conditionem non notare. In nomine Domini, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. i. in Domino Iesu: quā formulam exposuimus suprà, 1. a. 4. Puto enim nomē Domini Iesu ex Hebræorum phrasi nihil aliud quàm ipsum Dominum Iesum declarare hoc loco. Erasmus, Per nomen, i. per virtutem ac potentiam Domini Iesu.

12 Omnia, πάντα. Id est quæuis, vt alibi sæpe exposuimus. Sed quocūq; modo accipias, restringēdū est τὸ καθόλου, vt res tantùm medias comprehendat: de quibus nouam nunc disputationē inchoat Apostolus, docétque Corinthios tum in earū vsu dupliciter peccare, tum etiā in eo grauiter errare quòd inter ἀδιάφορα quædam numerarent quæ tamen eiusmodi non erant. Quis enim putet Corinthios ita fuisse rerum imperitos vt omnia sibi sine exceptione vlla licere crediderint? At non omnia, ἀλλ' οὐ πάντα. Prius illud dictum est in eorum persona qui libertatem Christianā in carnis licentiā transformant. Subiicitur autē duplex respōsum ab Apostolo: vnū, sic licita esse nobis ἀδιάφορα, vt tamē in vsu possit grauiter peccari, quoniā ex charitatis regula metiēda sit nostra libertas: adeo vt quod per se licet, interdū κατά τι & certo respectu fit illicitū: puta si proximi detrimēto cedat: alterū, ita vtēdū esse rebus per se licitis, vt ex seruis nō faciamus dominos. Id enim esset nō vti rebus ad nostrum vsum conditis, sed potius illis quodāmodo imperium in nos tribuere, vt si quis vino, cibo, pecunia, & aliis quibuscunque rebus, quibus nobis intra modū vtendū est, non vtatur, sed sese potius illis ad abutēdū præbeat. Vllius rei, τινός. Sic malui interpretari quàm Vllius aut Nullius, vt appareat τινός neut. genere positū esse, cui τὰ πάντα opponātur, nec ad personas, sed ad res ipsas referri. Nā certè iis subiicitur quicūque se carere ipsis nō posse putat: vt planè seruitus sub specie libertatis adblandiens manum in eiusmodi homines iniiciat.

13 Ventri, τῇ κοιλίᾳ. Videtur mihi Apostolus, postquā duplici responso euertit eorū fundamentū qui libertatis Christianæ prætextu quiduis sibi putabant licere, facere sibi transitum ad damnandam scortationē, quam illi inter res medias perperam recensebant. Vulgò enim ita sentiebant, adeo quidem vt flagitium non esset, sicut inquit ille, adolescentem scortari: & Lycurgus quoque masculorum amores suis legibus non damnaret. Ergo, inquit Apostolus, quod dixi de recto vsu rerum mediarum, in iis sanè valeat vt in cibis quos ventris causa Deus condidit, nempe vt ita alatur venter, sicut etiam ventris ea est conditio vt cibis egeat. Sed ista per se nihil ad id spectāt de quo nunc agimus. Tempus enim erit quo nullus erit istarum rerum vsus, nos autē de perenni vita loquimur. Sed de scortatione longè aliter quàm de cibis constituendū est. neque enim conditum est corpus ad scortandum, sicut ad vescendum. Et hunc, καὶ ταύτην. Itaque ventris appellatione nō tam ventrem ipsum quàm eius vsum & nutritionem significat quæ in ventre conficitur.

16 Fient enim, ἔσονται γάρ. Apud Mosen dicuntur ista non de scortatione, sed de matrimonio. Sed quū illa sit istius παρέκβασις, & vtriusque sit communis coniunctio carnis, Apostolus videri non potest hoc testimonio abusus. Qui duo *erant*, οἱ δύο. Apud Mosen non additur hæc particula: sed rectè expressa est tum hoc loco tum etiam Matth. 19. a. 5, & Mar. 10. b. 8: quia fit tantùm mentio viri & vxoris vnius, non autem vxorum: nec verum est polygamum esse vnum cum singulis suis vxoribus, quum potius in tot partes dissipetur quot habet vxores.

Ὁ δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ, ἓν πνεῦμά ἐστι.

17 Qui verò agglutinatur Domino, vnus spiritus est.

17 Qui autem adhæret Domino, vnus spiritus est.

Φεύγετε τὴν πορνείαν. πᾶν ἁμάρτημα ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐστιν· ὁ δὲ πορνεύων, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει.

18 Fugite scortationem. omne peccatum quod fecerit homo, extra corpus est: sed qui scortatur, in proprium corpus peccat.

18 Fugite fornicationē. omne peccatū quodcūque fecerit homo, extra corpus est: qui autē fornicatur, in corpus suum peccat.

Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν;

19 An ignoratis ‖ corpus vestrum esse templum Spiritus sancti, *qui est* in vobis, quem habetis à Deo, neque esse vestri iuris?

19 An nescitis quoniam mēbra vestra, templū est Spiritus sancti qui in vobis est, quē habetis à Deo, & non estis vestri?

Suprà, 3. d. 16; 2 cor. 6. d. 16; infra ... ; 1 pet. 1. d. 19

Ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ.

20 ‖Nam empti estis pretio: glorificate igitur Deū in corpore vestro, & in spiritu vestro, quæ sunt Dei.

20 Empti enim estis pretio magno: glorificate & portate Deū in corpore vestro.

Κεφάλαιον ζ'

CAP. VII.

Περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι.

1 CAEterùm de quibus scripsistis ad me: bonum *fuerit* viro mulierem nō attingere.

CAP. VII.

1 DE quibus autē scripsistis mihi, bonum est homini mulierem non tangere.

17 Vnus Spiritus est, ἓν Πνεῦμά ἐστι. Baptizamur tamen etiam in vnum corpus, & per fidem sumus etiam caro ex carne eius, vt alibi loquitur Apostolus: sed hæc coniunctio est alterius, id est Spirituū coniunctionis, velut appendix: deinde totum hoc mysterium est spirituale non carnale.

18 In proprium corpus, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα. Primùm quia scortationis obiectum est, proprium etiam corpus, quum in aliis peccatis externa sint obiecta, vt in furto, homicidio, atque adeo in ipsa etiam gula: deinde quia in scortatione corpus propria quadam ratione conspurcatur: ideo nō dicit Apostolus, Proprio corpore, quum in aliis etiam peccatis organū corporis adhibeatur: sed ita vt totū postea in externū obiectum feratur.

19 Corpus vestrum, τὸ σῶμα ὑμῶν. In tribus codicibus legimus τὰ σώματα ὑμῶν, corpora vestra, vt suprà, v. 15: quæ lectio fortassis mutata est à quopiam, propterea quòd sequitur ναός templum, singulari numero non plurali. Atqui Apostolus quum sic loquitur, significat se de fidelibus non singulis duntaxat, sed omnibus in vnum collectis loqui, vt tota Ecclesia sit vnum Dei templum. Vulgata legit τὰ μέλη ὑμῶν, membra vestra.
Vestri iuris, ἑαυτῶν. Vulg. ad verbum, Vestri, paulo obscurius.

20 Pretio, τιμῆς. Nihil quidem emitur, nisi interueniente pretio, sed hoc tamen additum magnam emphasin habet: veluti quum dicimus, Ore loqui, oculis videre, auribus audire. Vulgata addidit epithetū magno, μεγάλης, contra Græcorum codicum fidem, nempe quòd alioquin illud videretur redundare: vel ex eo quod scriptum est 1. Pet. 1. c. 18. Glorificate igitur Deum, δοξάσατε δὴ τὸν Θεόν. Id est, ità ab omni scortatione abhorrete prorsus, ita, inquam, vos totos tum corpore tum animo ad omnem puritatem comparate, vt vestræ omnes & cogitationes & actiones ad gloriam Dei referātur, à quo tum corpus tum animum idcirco accepistis, vt vtroque in ipsius gloriam vteremini. Vulg. addit, Et portate, καὶ ἄρατε, Græcis codicibus repugnantibus. Erasmus autem δή interpretatur pro ἤδη, iam. Et in spiritu vestro, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν. Hæc quū in omnibus Græcis exēplaribus inueniātur, mirū est in omnibus Latinis deesse. Vocat autem Paulus Spiritū alterā hominis partē, vt πνεῦμα & ψυχή nihil hoc in loco differāt. Quæ sunt Dei, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ. Hoc quoque deest in Latinis codicibus. Ponitur autē relatiuū αἰτιολογικῶς. i. quoniam vtraque, & corpus & animus, nostra non sunt, sed Dei.

IN CAPVT VII.

1 De quibus, περὶ ὧν. Id est, quod attinet ad ea de quibus ad me scripsistis. Sic enim etiā apud Latinos vsurpatur præpositio De. Nunc autē Apostolus de tribus aliis rebus mediis agit, primùm quidē de cōiugio vsque ad v. 8, deinde de cælibatu, tū eorū qui matrimoniū aliquādo cōtraxerunt, vsque ad v. 12, tū etiā virginū à ver. 25, ad v. 38. Obiter enim inserit quæstionē de impari cōiugio à v. 12 ad 17, & hac arrepta occasione, de seruitute quoque & libertate, de circuncisione & præputio differit à v. 17 ad 25. Postremò etiā de parentū in suis virginibus elocandis officio differit, & quæ de viduis dixerat, iterū inculcat. Bonū fuerit, καλόν: id est συμφέρον, vt infrà, v. 35. cōmodum videlicet & expediēs, (vt loquuntur) quia cōiugiū multas secū molestias adfert, idq; ex diuinæ institutionis corruptela. Neq; enim bonū ita accipitur hîc vt opponatur vitio, quū adiūgatur tertius casus, & satis cōstet honoratū esse cōiugiū inter omnes, Heb. 13. a. 4. Itaque Hieronymus perperā sanè (vt nihil acerbius dicā) hunc locū corrupit, vt matrimonii coniunctionē à Spiritu sancto toties cōprobatā, in iis numeraret quæ per se mala sunt ac vitiosa. Longè sanctius ac melius Clemēs, Epiphanius κατ' ἀποστολικῶν, August. deniq; aduersus ipsum Hieronym. qui omnes ita laudarūt virginitatē, vt suā quoq; nuptiis dignitatē assererēt: vt qui intelligerēt nec in virginitate nec in cōiugio propriè ac per se positū esse Dei cultū, sed κατὰ συμβεβηκός dūtaxat. Viro, ἀνθρώπῳ. Id est ἀνδρί, quū opponatur nomē γυναικός. Vulg. & Eras. Homini. Mulierē nō attingere, γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. Eras. Vxorē nō attingere. i. (vt ipse interpretatur) ab vxore ducēda abstinere. Ego verò existimo Paulū verbo ἅπτεσθαι significasse in genere viri cum muliere cōgressum: quē tamē per se non dānat. quū eo velit homines vt remedio vti, idque in matrimonio, si continere se non possint, minimè id facturus si malum esset coniugium. Nam præcepit quidem humana prudentia vt ex duobus malis quod minus est eligamus: Christiana verò religio contrà, vt quicquid malum est, sine vlla exceptione vitemus. Falsa est igitur Hieronym. doctrina qui aduersus Iouinianum differens, verbum ἅπτεσθαι ita vrget quasi in ipso etiam mulieris contactu sit periculum: quum constet virum non minus bona conscientia vti posse ac debere vxore

sua quàm esca & potu, vt rectè defendit Augustinus. Neque est verò cur Hieronymum quisquam hic excuset, quasi verbum Domini torquere liceat quoties hortamur, aut consolamur, aut deterremus, aut ludimus: imò verò cauendum potius etiam atque etiam ne diuinis literis vllo modo aut vsquam abutamur.

1.Pet.3.b.7.

Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω.

2 Sed propter fornicationes, suam quisque vxorem habeat, & proprium quæque virum habeat.

2 Propter fornicationẽ autem unusquisque suam uxorem habeat, & unaquæque suum uirum habeat.

Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί.

3 ‖Vxori vir debitam beneuolentiam reddat: similiter autem & vxor viro.

3 Vxori uir debitum reddat: similiter autem & uxor uiro.

Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή.

4 Vxor proprium corpus nõ habet in potestate, sed vir: similiter autem & vir propriũ corpus non habet in potestate, sed vxor.

4 Mulier sui corporis potestatem non habet, sed uir: similiter autẽ & uir, sui corporis potestatem nõ habet, sed mulier.

Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.

5 Ne fraudate alius alium, nisi siquid ex consensu ad tempus, vt vacetis ieiunio & precibus: & rursum simul cõuenite, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram.

5 Nolite fraudare inuicẽ, nisi fortè ex consensu ad tempus, ut uacetis ieiunio & orationi: & iterũ reuertimini in idipsũ, ne tẽtet uos Satanas propter incontinentiam uestram.

Τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν.

6 Hoc autem dico ex concessione, non ex imperio.

6 Hoc autem dico secundum indulgentiam nõ secundum imperium.

Θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτόν· ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.

7 Nam velim omnes homines esse vt & ipse *sum*: sed vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ita, alius autem ita.

7 Volo autem omnes homines esse sicut meipsum: sed unusquisque propriũ donum habet ex Deo, alius quidem sic, alius uerò sic.

2 Habeat, ἐχέτω. Apertè contentiosi sunt qui ex hoc verbo colligunt Apostolum de iis tantùm agere qui iam sunt in matrimonio: quum tota disputationis series contrarium probet, neque vel ratio vlla vel vsus huius verbi id postulet. 5

3 Debitam beneuolentiam, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν. Vulg. Debitum, τὴν ὀφειλήν, quã lectionẽ in vno etiã Græco exemplari inueni, & apud Clementẽ, libro στρωματέων 3. Sed & alicubi legitur τὴν ὀφειλομένην τιμήν, debitũ honorem: quæ lectio consentit cũ eo quod scriptum est 1.Pet.3.b.7. Cæterùm Debiti appellatione non id tantùm intelligo quòd vulgò solent, sed omnia coniugii officia: quanuis Apostolus vnã speciem postea copiosius persequatur, in qua nimirum grauius ac frequentius quàm in cæteris plerique peccant. 10

4 Vxor, ἡ γυνή. Vulgata, Mulier, impropriè, quum de coniugio agatur.

5 Ad tempus, πρὸς καιρόν. Eras. Pro tẽpore, κατὰ καιρὸν, deprauata etiã sententia. Vacetis, σχολάζητε, id est to ti hoc vnum agatis. Loquitur enim de solenni aliquo pœnitẽtiæ testimonio, vel publico vel priuato, pro rei necessitate. Nã alioquin assiduæ debẽt esse preces, & sobrietas perpetua. Ieiunio & orationi, τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ. Ita legimus in omnibus nostris Græcis codicibus, vno dũtaxat excepto, & solent ista fere cõiungi, vt Mat. 17.c.21, quòd ieiuniũ sit optima ad orationem præparatio. Quædam tamen Latina exemplaria nullam faciunt ieiunii mentionẽ, vt nec Chrysost. nec Theophylactus. Simul, ἐπὶ τὸ αὐτό. Nempe quoniã vnus est viri & vxoris thorus. Vulg. barbarè, In idipsum. Conuenite, συνέρχησθε. Id est συνέρχεσθε, vt alibi etiam scriptum inuenimus. Vulg. Reuertimini, ἐπανέρχεσθε. Eras. Conueniatis, vt ἵνα repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Propter incontinentiam, διὰ τὴν ἀκρασίαν. Siue propter impotentiam, (vt alii malunt interpretari) i. quia hæc est naturæ vestræ imbecillitas vt inde facilè possit Satan occasionem arripere vos impellendi in scortationem, nisi coniugio vt remedio vtamini. Erasmus autem interpretatus est, Intemperantiam, id est ἀκολασίαν, impropriè hoc in loco. Repugnat enim coniugii sanctitati intemperantia, incontinentia non item: quanquam fateor nonnunquam ista duo nomina confundi. 15 20

6 Ex concessione, κατὰ συγγνώμην: id est συγχώρησιν. Nã Veniæ nomen vel Indulgentiæ vix videtur conuenire vbi nullum simpliciter vitium inest: deinde non dubito quin hoc pertineat ad id quod scriptum est suprà, v.2. Visus enim erat coniugiũ ab omnibus, & quidẽ vt præceptum, exigere. Hoc igitur nunc explicat, docétque se coniugium non flagitare præcisè vt præceptum, quod quisquis negligat, Deum offendat: aut in quo per se positus sit Dei cultus, (de iis enim rebus præcepta fiunt) sed quòd Deus hoc remedium iis concedat quibus non dedit vt se possint continere: quum alioquin etsi ipsum cõiugium per se purũ sit ac honestũ, tamẽ ipsius vsus vix aut ne vix quidẽ careat aliqua ἀταξίᾳ, sed quæ matrimonii velo obtegatur. Itaq; συγγνώμην vocat cõmodã dicti interpretationẽ, habita boni & æqui ratione: vt definitur etiã ab Arist. Ethic. 6. Quòd autẽ in quibusdã codicibus legitur κατὰ γνώμην, secundum opinionem, siue sẽtentiam, quasi testetur Apostolus se tantùm dicere quid optimum factu putet, non autem quicquam præcipere, haud scio an satis redoleat grauitatem Apostolicam, quum nihil adiiciat quo istam modestiam temperet, vt infrà, v.25 & 40. 25 30 35

7 Nam velim, θέλω γάρ. Id est optarim, vt diximus Mar.10.d.35. Vulgata, Volo autem, impropriè. Itaque Tertullianus (quod eius pace dixerim) non satis firma ratione vtitur quum ex hoc verbo vrget hanc puram & absolutam fuisse Apostoli voluntatem.

Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ.

8 Dico autem cælibibus & viduis, bonum eis est si mãserint vt *maneo* ego.

8 Dico autẽ innuptis & uiduis, bonũ est illis si sic permãserint sicut & ego.

Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν· κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι.

9 Quòd si se non continent, matrimonium contrahant: nam melius est matrimonium contrahere quàm vri.

9 Quòd si non se continent nubant. melius est enim nubere quàm uri.

Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι.

10 Iis autem qui matrimonio iuncti sunt, denuntio, non ego, sed Dominus, ‖Vxor à viro ne discedito.

10 Iis autẽ qui matrimonio iuncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus, uxorẽ à uiro non discedere:

Matth.5.e.32. & 19.a.9. mar.10.b.11. luc.16.d.18.

Ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω· καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι.

11 Quòd si discesserit, maneat innupta, aut viro recõciliator, & vir vxorem ne dimittito.

11 Quòd si discesserit, manere innuptã aut uiro suo reconciliari, & uir uxorem ne dimittat.

Τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέγω, οὐχ ὁ Κύριος, Εἴ τις ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ αὐτὴ συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω αὐτήν.

12 Reliquis autem ego dico, nõ Dominus, Siquis frater vxorẽ habet infidelem, quæ consentiat ad habitandum cum eo, ne eam dimittito.

12 Nã cæteris ego dico, non Dominus, Siquis frater uxorẽ habet infidelem, & hæc consentit habitare cũ illo, non dimittat illam.

Καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ αὐτὸς συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω αὐτόν.

13 Et vxor quæ habet virum infidelem, qui consentiat ad habitandum cum ea, ne eam dimittito.

13 Et siqua mulier habet uirũ infidelem, & hic consentit habitare cũ illa, nõ dimittat uirum.

Ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικὶ, καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀνδρί· ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστι, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν.

14 Maritus enim infidelis sanctificatus est vxori, & vxor infidelis sanctificata est viro: alioqui certè liberi vestri impuri essent: nunc autem sancti sunt.

14 Sãctificatus est enim uir infidelis per mulierẽ fidelẽ, & sanctificata est mulier infidelis per uirũ fidelẽ: alioqui filii uestri immundi essent, nũc autẽ sãcti sũt.

8 Cælibibus & viduis, τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις. Theophylact. legit ταῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, ita vt superior versiculus ad viros pertineat, sequẽtes autẽ duo ad fœminas: quæ quidem vel sunt innuptæ seu virgines, vel viduæ, vt ita sit plena distributio. Sed quum postea seorsim agat de virginibus, malo ἀγάμοις intelligere viduos, χήραις, viduas. itaque τοῖς ἀγάμοις non conuerti Innuptis. ἄγαμον autẽ etiam dici qui vxore mortua sit factus cælebs, apparet ex versu 11. Itaque totus hic locus institutus est aduersus eos qui secundas nuptias dãnãt prioribus morte dissolutis. Nam aliud est digamorum genus, qui veteribus canonibus arcentur à ministerio, & quorum etiam nuptias noluẽt benedici, eorũ videlicet qui vel constãte priore matrimonio, vel eiecta priore vxore, alteram superinducunt: quam distinctionem mirum est Tertullianum etiam ipsum ignorasse. 5

9 Matrimonium contrahant, γαμησάτωσαν. Vulgata, Nubant, non satis rectè. Vsus est enim Apostolus de industria verbo quod tum viris tum mulieribus conuenit, sicut apparet ex versu 28, hoc eodem capite. 10 Nã melius est, κρεῖσσον γάρ ἐστι. Vel, Potius, aut satius, vt interpretatur Eras. Neque verò propria est ista cõparatio, quasi videlicet coniugium cum vstione ita comparetur acsi vstio quoque esset res bona, aut coniugium dicatur melius, i. minus malum: sicut improbè Hieronymus cauillatur: sed petitum est è medio istud dicendi genus: veluti si dicas, Melius esse cum Christo egere, vt cælo potiamur, quàm opibus mundi abundare, vt cum mundo pereamus. Vri, πυροῦσθαι. Id est, libidine ita æstuare vt aut voluntas succumbat tentationi, aut certè Deum pacata conscientia non possis inuocare. Nam alioquin ecquis est qui carnis stimulis non pungatur? 15

10 Ne discedito, μὴ χωρισθῆναι. Eras. Ne separetur. Atqui omnino τὸ χωρίζεσθαι verbo neutro nõ passiuo explicãdum est, vt liquet ex versu 15, ex quo etiam apertè liquet Paulum non de legitimis diuortiis, sed de dissidiis hic agere.

11 Reconciliator, καταλλαγήτω. Hoc quoque satis ostendit de quibus diuortiis hic disserat Apostolus: de iis videlicet quæ non scortationis causa, (hæc enim matrimonium dirimebant) sed propter aliquam animorum offensionem interueniebant, vt solebant olim facilè mariti vxoribus nuntium remittere, & vxores a viris secedere. His igitur negat Apostolus matrimonii vinculum dissolui. Neque mirandum est non esse additam scortationis exceptionem ab Apostolo. Primùm enim capitale supplicium erat in adulteras constitutum ex ciuilibus etiam legibus, vt nihil opus esset diuortium petere. Deinde siquando per magistratuum negligentiam non puniebantur adulteria, quid constituendum esset, Christus apertè edixerat, vt minimè oportuerit Corinthios de hac re Paulum consulere. Facile denique fuit Corinthiis applicare Apostoli responsum quæstioni de qua ad eum scripserant: sicut nostrum est ex responso elicere quæ fuerit qu[illegible]empe non de legitimo diuortio, sed eo quod ex dissensione aliqua exoritur. 20 25

12 Reliquis autẽ, τοῖς δὲ λοιποῖς. Reliquorũ appellatione eos intelligit qui impari matrimonio cõstricti degebant, ac veluti sese pollui infidelis cõsortio putabãt: quod negat Apostolus. Non Dominus, οὐχ ὁ Κύριος. Suũ id esse dicit Apostolus de quo nihil disertè expresserit Dominus, nõ quod ipse ex sese temere aut suo arbitrio esset cõmentus. Id enim se fecisse negat infrà, v.25 & 40. Fundamentum enim eius doctrinæ quam tradit, authoritate verbi Dei nititur, cuius erat interpres Apostolus: quum Dominus arctissimum esse cõiugii vinculum multis locis docuerit, & cum charitatis regula prorsus consentiat hæc Apostoli doctrina. 30 35

14 Sanctificatus est, ἡγίασται. Sanctum opponit impuro ac profano, i. illi quod vitio est contaminatum, nec cum voluntate Dei consentiens. Dicitur ergo vir infidelis per vxorem fidelem sanctificari, id est pietas

vxoris plus valere ad hoc vt coniunctio ista pro sancta & pura habeatur, quàm mariti infidelitas ad hoc vt coniugium istud profanetur, vel vt vxor bona conscientia vti marito non possit. neque enim lōgius porrigitur ista mariti aut vxoris sanctificatio. Quidam hoc referunt ad ciuilem politiam, quæ rata habet illa matrimonia, quū liberi sint legitimi. Atqui Paulus nō de politia ciuili differit, sed de conscientia: & quæso, quod tandem esset argumentum pacandæ conscientiæ, à ciuilibus legibus sumptum? Vxori, ἐν τῇ γυναικί. Vulgata mulierem fidelem, ἐν τῇ γυναικὶ πιστῇ: quam lectionem in vno etiam Græco codice inuenimus: & rursum post ἐν τῷ ἀνδρὶ πιστῷ, per virum fidelem. Sed γυναῖκα oportuit hoc in loco interpretari Vxorē, non Mulierem. Deinde oportuit saltem interpretari In vxore, non Per vxorem. Neque enim infidelis maritus per vxorem sanctificari dicitur, vt qui sit infidelis: sed quoniam fidelis vxor potest cum infideli marito bona conscientia consuescere, (cur enim aliena cōscientia eam pollueret?) idcirco dicitur infidelis ille, non in sese, sed in vxore (id est vxoris respectu) sanctus esse. Idem quoque de altero membro iudicandum est. Itaque ἐν propositionem puto respondere literæ ב, quæ tertio casui adiungitur. Viro, ἐν τῷ ἀνδρί. Augustinus lib. I. quo sermonem in monte habitum, legit, In fratre fideli, ἐν ἀδελφῷ τῷ πιστῷ. Vetus autem interpres habet, Per mulierem fidelem, &, Per virum fidelem, & nos in vno vetusto codice reperimus ad marginem annotatum πιστῇ priore loco, & πιστῷ posteriore. Et certè etiamsi hæc epitheta non addas, tamen necessariò subaudienda sunt: quærendum enim est qua de re agatur, nempe an matrimonium inter infidelem vnam personam, alteram fidelem contractum, sit sanctum, ac proinde fidelis illo teneatur. Et nisi ita esset, cur Paulus in altero membro adderet epitheton infidelis? Denique sanctas esse infidelium nuptias, & sanctos eorum liberos, nemo verè dixerit, quum ipsæ etiam dapes sint illis impuræ, vtpote quas Verbo & gratiarum actione oporteat sanctificari. Concedo tamē ratum esse ciuiliter infidelium matrimonium: sed quorsum hoc ad Paulū, qui de conscientia differit? Quòd autē ad Deū attinet, etsi magnū est discrimen inter matrimoniū infidelium & fornicationē, tamē impurū esse non desinit eorū matrimoniū, quoniā non est Dei nomine sanctificatū. Nunc autem sancti sunt, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν. Vel, Sancti sunt autē. Nam particula νῦν hoc in loco nō est tēporis aduerbium, sed est coniunctio quæ adhiberi solet in argumentorum assumptionibus, vt alibi ostēdimus. Cæterùm sancti vocantur liberi, quāuis ex impari matrimonio suscepti. i. puri, ac proinde segregati Domino, vt in Ecclesia ex fœderis formula, ERO DEVS TVVS ET SEMINIS TVI, cēseantur. Quòd enim nōnulli ad infideliū liberos hoc extendunt qui nō sint spurii sed legitimi, falsò dici apparet ex hypothesi Pauli, quē satis cōstat non agere de matrimonio inter infidelem vtrunque, sed inter alterum fidelem, alterum infidelē contracto. Et quorsum, obsecro, Apostolus vel de spuriis, vel de infidelium nuptiis dissereret? Colligit igitur Paulus sanctā esse fidelis & infidelis coniunctionē in matrimonio, ex eo quòd liberi inde procreati cēseantur in Dei Ecclesia. Est igitur argumentum ab effectis ad causam. Sed quid siquis hoc negasset? Imò verò nemo id potuit negare, quū constaret de promissione in qua semen quoque cōprehenditur. Nec alia causa est cur sanctorū liberos ad Baptismū admittamus quàm quia sancti sunt (i. in fœdere cōprehensi) ab ipso vtero, quantū quidē conicere possumus. Hinc verò non tantùm cōfutandi sunt Catabaptistæ, qui infantes vt impuros à Baptismo reiiciunt: sed illi quoque qui Baptismum faciunt primū salutis limen, ac proinde à salute excludunt omnes Baptismi expertes, etiam vbi nullus contemptus interuenit, & nescio quos absolutæ necessitatis casus (quos vocant) excogitarūt, i. totidem Baptismi abusus. Itē qui quosuis infantes ad Baptismū admittunt, quod factum fuisse in tota veteri Ecclesia inauditum, vel illud saltem ostendit quòd prius oportuit catechumenum esse quàm baptizari.

Εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω. οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς τοιούτοις. ἐν δὲ εἰρήνῃ κέκληκεν ἡμᾶς ὁ Θεός.

15 At si incredulus discedit, discedat. non est seruituti subiectus frater aut soror in huiusmodi *rebus*: sed ad pacem vocauit nos Deus.

15 Quòd si infidelis discedit, discedat. nō enim seruituti subiectus est frater aut soror in huiusmodi: in pace autem vocauit nos Deus.

Τί γὰρ οἶδας, γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις; ἢ τί οἶδας ἄνερ, εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις;

16 Ecquid enim nosti vxor, anvirū sis seruatura? aut ecquid nosti vir, an vxorem sis seruaturus?

16 Vnde enim scis mulier si virum saluum facies? aut vnde scis vir, si mulierem saluam facies?

Εἰ μὴ ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ Θεός, ἕκαστον ὡς κέκληκεν ὁ Κύριος, οὕτω περιπατείτω· καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι.

17 Sed vt vniquique donū partitus est Deus, vt vnumquēque vocauit Dominus, ita incedat: & ita in Ecclesiis omnibus cōstituo.

17 Nisi unicuique sicut diuisit Dominus. unūquēq; sicut uocauit Deus, ita ambulet, & sicut in omnibus Ecclesiis doceo.

15 Non est seruituti subiectus, οὐ δεδούλωται. Ergo in hoc casu liber est fidelis, postquā omnia expertus fuerit vt infidelē discedentē reuocet ad officiū. Neq; verò (vt quidā existimarunt) Paulus, dū sic loquitur, quicquā addit Christi sentētiæ, qui vnicā facit diuortii causā, nēpe adulteriū. Neque enim in hac specie conceditur diuortiū cuiquam, sed deserens persona condemnatur, & desertæ consulitur, quæ non modò non petit diuortium, sed etiam diuertentem repetit quantum in se est. In huiusmodi *rebus*, ἐν τοῖς τοιούτοις. Id est, quum eiusmodi quippiam inciderit, nempe vt fidelis cum infideli fuerit iunctus matrimonio, (neque enim de contrahendis, sed de retinendis istis matrimoniis differit Apostolus) & infidelis sua sponte fidelem deserat. Vulg. & Eras. admodum obscurè, In eiusmodi. Ad pacem, ἐν εἰρήνῃ. i. εἰς εἰρήνην, vt pacata conscientia ac concorditer viuamus: ex quo consequitur retinendum esse nobis infidelē, ac omnibus officiis quoad eius fieri potest ac debet, demerendum: nedum vt vel eum ipsi deseramus, vel ad nos deserendos prouocemus. Hoc igitur pertinet ad ea quæ sequuntur potius quàm ad superiora, quod etiam indicat coniunctio causalis.

16 Ecquid enim nosti, τί γὰρ οἶδας. Confirmatio est (opinor) superioris sententiæ, non cur discedēte infideli, liberetur fidelis, sed contrà, cur ita sit vtendum hac libertate vt infidelem, si fieri potest, retineat fidelis, ac Christo lucrifaciat. itaque Vetus interpres sententiam corrupit quum converteret, Vnde enim scis, πόθεν γὰρ οἶδας, & Eras. quoque quum interpretaretur, Quî nanque scis, πῶς γὰρ οἶδας. Sed multo ineptius Castellio, qui in superiore versiculo, ἐν δὲ εἰρήνῃ conuertit, Quin ad pacem, & ita quidem vt prorsus annectat proximè præcedentibus: deinde τί γὰρ οἶδας, quî scis autem quasi γὰρ pro δὲ accipiatur.

17 Sed, εἰ μή. Testatur Erasmus quosdam Græcos codices habere ἢ μή, an non, idque cum superioribus connectere. Sic etiam legunt & distinguunt Græcorum scholia, ex Seueriani cuiusdam authoritate. Nostri

tamen omnes codices habent εἰ μή, & sequentibus connectūt, sed ex interpretibus alii conuertunt Nisi, & multa coguntur supplere: quasi dicat Apostolus, Quid ergò superest nisi vt quisque ita incedat vt eū vocauit Dominus? vel, Nihil tentetur aut nouetur propter alterum infidelem: tantùm, vt cuique sors obtigit, ita maneat. Alii conuertunt, Vtcunque fuerit, vel In summa, vt Erasmus, qua loquendi forma, inquit, vti solemus quoties omissis quæ incerta sunt, ad id redimus quod certum est. Hæc ille, citans etiam Terentii quēdam locum, sed meo quidem iudicio non prorsus apposité. Omnis autem ista varietas inde orta est quòd ignorarint interpretes εἰ μή respondere Hebræis particulis כי אם pro ἀλλά, qua de re vide Gal. 1. b. 7. & 2. c. 16. Vt vnicuique, ἑκάστῳ ὡς. Hanc traiectionem, vt Paulo familiarem, annotauimus Rom. 12. a. 3. & suprà, 3. a. 5. Vide infrà, 12. b. 11. Donum partitus est, ἐμέρισεν. Vulgata, Diuisit. Vsitatum est Hebræis nomen verbale supplere. quā eclipsin expleuimus ex versu 7. Deus, ὁ Θεός. Vulg. Dominus, ὁ Κύριος, & in membro sequenti vbi legitur ὁ Κύριος. Dominus, legit ὁ Θεός Deus, eodem sensu. Vocauit, κέκληκε. i. certo vitæ generi addixit, & donis ad id pertinentibus pro sua liberalitate instruxit, qualem denique esse vnumquenque voluit. Id enim significari Vocādi verbo, ex Hebræorum idiotismo, sæpe iam annotauimus, & cur hunc Hebraismum retinuerimus. Et ita, καὶ οὕτως. Vulgata, Et sicut, non rectè.

Περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω· ἐν ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη, μὴ περιτεμνέσθω.

18 Circuncisus aliquis vocatus est? ne attrahat *præputium*: in præputio aliquis vocatus est? ne circuncidatur.

18 Circuncisus aliquis vocatus est? nō adducat præputium: in præputio aliquis uocatus est? non circuncidatur.

Ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ.

19 Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.

19 Circuncisio nihil est & præputiū nihil est, sed obseruatio mandatorū Dei.

Ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω.

20 Vnusquisq; in qua vocatione vocatus fuit, in ea maneat.

20 Vnusquisque in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat. Ephes. 4. a. 1

Δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω· ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι.

21 Seruus vocatus es? ne sit tibi curæ: sed si potes etiam liber fieri, potius eo vtere.

21 Seruus uocatus es? non sit tibi curæ: sed & si potes fieri liber, magis utere.

Ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελεύθερος Κυρίου ἐστίν· ὁμοίως καὶ ὁ ἐλεύθερος κληθείς, δοῦλός ἐστι Χριστοῦ.

22 Etenim qui in Domino vocatus est seruus, libertus Domini est: similiter & qui liber vocatus est, seruus est Christi.

22 Qui enim in Domino uocatus est seruus, libertus est Domini: similiter qui liber uocatus est, seruus est Christi.

Τιμῆς ἠγοράσθητε, μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων.

23 Pretio empti estis, ne estote serui hominum.

23 Pretio empti estis, nolite fieri serui hominum. Supra 6. d. 20. 1 Pet. 1. 20

Ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοί, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ τῷ Θεῷ.

24 Vnusquisque in quo vocatus fuit, fratres, in hoc maneat apud Deum.

24 Vnusquisque in quo uocatus est, fratres, in hoc maneat apud Deum.

Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυ-

25 De virginib9 autē præceptū

25 De uirginib9 aūt præce-

18 Ne attrahat, μὴ ἐπισπάσθω. Τὸ ἐπισπᾶσθαι quod in genere significat attrahere, accipio passiua significatione, vt de eo dicatur qui chirurgi opera (vt ita dicam) præputiatur: quod quidem fit cute ferro adducta, vt glandem rursus operiat, quemadmodum docet Celsus lib. 7. cap. 25. & testatur Epiphanius in lib. De ponderib. & mensuris. pro quo etiā facit quod scriptū est Maccab. 1. b. 16. Certè ita accipiendum esse apparet ex verbo περιτέμνεσθαι, quod ei opponitur: neque dubito quin de his quoque rebus, puta circuncisione & seruitute, ad Paulum scripserint Corinthii, quemadmodū de matrimonii debito, de dissidiis in matrimonio, ex animorum offensione & ingeniorum dissimilitudine interuenientibus, de impari matrimonio, de virginitate de secundis nuptiis. quas omnes quæstiones Apostolus hoc capite ita explicat vt satis appareat, controuersias quas postea Satan in Ecclesiam de iis rebus inuexit, nunquam fuisse exorituras si hæc epistola fideliter fuisset Ecclesiis explicata, nec vllis aliis synodis aut conciliis ad eas explicandas opus esse.

21 Ne sit tibi curæ, μή σοι μελέτω. i. Ne de eo sis anxiè solicitus, quasi sit conditio Christianis indigna: sed eo potius te consolare quòd à misera seruitute peccati ac mortis sis per Christum manumissus, quanuis in hac vita seruias, quandiu Deo visum fuerit. Vide infrà, ver. 32.

22 Qui in Domino vocatus est seruus, ὁ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος. i. Qui quum seruus sit conditione, vocatus est ad Christi participationem. Est enim illud In Domino, Hebræorum more dictum, quem exposuimus suprà, capite 1. ver. 2. Castellio verò nuper, vt elegantius loqui videretur, pro In Domino, dicere maluit, In re Dominica.

23 Pretio empti estis, τιμῆς ἠγοράσθητε. Vide suprà, 6. d. 20. Ne estote, μὴ γίνεσθε. Vel, vt Vulg. & Erasmus, Nolite fieri. Hanc autem sententiam ego ad superstitiones refero, quæ plerunque in eo sunt positæ vt homines repudiata libertate miserrimæ seruituti sese subiiciāt, & inter eos sibi placeant, quasi omnium hominum felicissimi. Atqui vnus est Dominus, inquit Apostolus, à quo conscientia nostra tenetūr leges accipere.

24 Apud Deum, παρὰ τῷ Θεῷ. Puto hanc formulam idem declarare atque ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, coram Deo. id est, ita sincerè & ex animo vt vos Deo approbetis. vel, perinde ac miles coram duce solet stationem seruare: sic vos apud Deum estote constantes in eo vitæ genere cui vos destinauit, perpetuò videlicet memores vos in eius conspectu versari.

25 Præceptum Dom. &c. ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω. Quid igiturnum Paulus Verbi limites transgreditur, vt ii tradunt qui sibi licere volunt pro arbitrio leges conscientiis imponere? Minimè veró. Imò eos disertè damnat qui præcipere de his rebus quicquam audent quas Deus liberas esse voluit: sed tamen ex temporis, loci ac personarum circunstantiis tradit quid expediat, id est quid sit Dei voluntati consentaneum. Hæc enim est Dei voluntas vt sanctissimus, & ipsius cultui quammaximè addicti. ad quam regulam Apostolus propositam

de virginitate quæstionem exigens, nouas certè leges nullas præscribit, sed à Domino præscriptas ad præsens negotium accommodat: idque tanta cum modestia vt eos facilè redarguat qui se illius successores esse mentiuntur, vt jugum conscientiis imponant. id est, vt quod vnius Dei est, ad se transferant.

ρίου οὐκ ἔχω· γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι.

Domini non habeo: sed do *vobis* quod sentio, vt cui Dominus per misericordiã dederit fidum esse.

ptum Domini non habeo: consilium autem do, tanquam misericordiam consequutus à Domino vt sim fidelis.

26 Νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην, ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ τὸ οὕτως εἶναι.

26 Existimo igitur hoc bonum esse propter instantem necessitatem, bonum hoc *inquam esse* homini ita esse.

26 *Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse.*

27 Δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν· λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα.

27 Alligatus es vxori? ne quære dissolutionem. solutus es ab vxore? ne quære vxorem.

27 *Alligatus es uxori? noli quærere solutionẽ. solutus es ab uxore? noli quærere uxorem.*

28 Ἐὰν δὲ καὶ γήμῃς, οὐχ ἥμαρτες· καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε. θλῖψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι. ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι.

28 Quòd si etiam duxeris vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, nõ peccauit: sed afflictionem in carne habituri sunt *qui sunt* huiusmodi. ego verò vobis parco.

28 *Si autem acceperis uxorẽ, non peccasti: & si nupserit virgo, nõ peccauit: tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi. ego autem vobis parco.*

29 Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί, ὅτι ὁ καιρὸς συνεσταλμένος· τὸ λοιπόν ἐστιν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι·

29 Hoc autem aio, fratres, quoniam tempus contractum est in posterum, vt & qui habent vxores, sint vt non habentes:

29 *Hoc itaque dico fratres: tempus breue est: reliquum est ut & qui habent uxores, tanquam non habentes sint:*

Sed do *nobis* quod sen. γνώμην δὲ δίδωμι. i. sententiam meam vobis perscribo. Vulg. Consilium autem do. Eras. Consilium tamen do, obscurè vterque & nonnihil impropriè. Differunt enim γνώμη & βουλή: quanuis certum sit Apostolum non aliud consulere quàm quod sentiat. Deinde discrimen illud sophisticum & falsum inter præceptum & consilium libens refugio. quanquam eò pridem deuentum est vt homines nõ iam consilia, sed præcepta sua iactent, & quidem tanto cũ supercilio vt ipsis Dei præceptis apertè anteponant. Vt cui Dominus per miseric. &c. ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι. Vulg. & Eras. Tanquã misericordiã cõsequutus à Domino. Ego verò paulo aliter sum interpretatus, vt planior esset sententia. Asserit autẽ his verbis Apostolus ministerii sui authoritatem, ne spernatur à Corinthiis ipsius sententia, quasi ab homine non à Deo profecta. Quod dicturus sum, inquit, dico ego qui homo quidem sum, sed dignus cui fides habeatur: quia vt talis essem, à Domino sum consequutus. πιστὸν enim vocat, opinor, non eum qui fideliter officium facit, quo modo fere interpretantur: (nam fuisset aliquid adiungẽdum, puta minister, vel Apostolus) sed eum cui fides meritò sit habenda, vt sæpè solet πιστὸν λόγον dicere, & πιστοὶ ἄνθρωποι, 2. Tim. 2. a. 2. Sic πιστὸς κτίστης dicitur 1. Pet. 4. d. 19, & μάρτυς πιστὸς sæpe in Apocalypsi. Cæterùm quòd πιστὸς εἶναι Castellio conuertit Fidentem esse, id est ex credentium numero esse, (sic enim solet vocare quos fideles dicimus) id (vt mihi quidem videtur) Apostoli sententiæ non conuenit, quanuis Augustinus sic aliquoties interpretetur.

26 Hoc, τοῦτο. Id est virginem manere: pro quo dicit Ita esse, virgines videlicet alloquẽs. Bonum, καλόν. Vide suprà, ver. 1. Propter instantem necessitatem, διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην. Id est, propter necessitatẽ quæ sanctos solet assiduè vrgere, quorum videlicet perpetua est iactatio: vt eorum conditio minimè videatur ad coniugium accommodata, nisi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat. Vetus interpres & Eras. ἐνεστῶσαν conuertunt præsentem, ex eorum sententia qui hoc referunt non ad Ecclesiæ conditionem illam perpetuam de qua modò dixi, sed ad eius duntaxat temporis circunstantiam quo hæc scripsit Apostolus, quum vix liceret fidelibus vllo loco consistere. Solent enim Græci grammatici tempus præsens ex Stoicorum dogmate vocare χρόνον ἐνεστῶτα. Sed prior expositio mihi videtur vberior, quum posteriorem etiam comprehendat, & in vno exẽplari scriptum inuenerimus ἐφεστῶσαν. i. capiti imminentẽ & incumbẽtẽ. Bonum hoc *inquam*, ὅτι καλόν. Vulg. Quoniam bonum est. Eras. Nam bonum est. Ego verò existimo potius esse epanalepsin, cuius infinita penè exempla annotauimus. Nam alioquin videbitur Apostolus idem, quod aiunt, per idem probare, veluti si dicas, Bonum est cœlibem esse, quia bonum est homini si sit cœlebs.

28 Afflictionem, &c. θλῖψιν τῇ σαρκί. Carnem hic vocat Apostolus externum hominem, & quæcunque ad præsentem vitam spectant. Cõiugium enim multas eiusmodi molestias secum trahit ex hæreditario illo peccato exortas, veluti curam liberorum, & rei domesticæ solicitudinem, vt alia omittam mille incommoda, quæ ex horũ deprauatione nascuntur. Itaque Apostolus ad cœlibatum inclinat, nõ quòd in eo collocet Dei cultum magis quàm in matrimonio, sed propter ea incõmoda quibus, si fieri posset, cuperet omnes eximi, vt vni Deo vacarẽt. Vobis parco, ὑμῶν φείδομαι. i. Cupio infirmitati vestræ consultum, vt vos coniugio non indigere exoptem, quò sitis omnibus istis molestiis vacui. Longè aliter hoc exponebant Manichæi: (à quorum opinione non multùm abest Hieronymus in damnando matrimonio) sed quos egregiè refellit Augustinus in libro De sancta virginitate.

29 Quoniam tempus, ὅτι ὁ καιρός. Sic lego & distinguo hunc locum ex sedecim vetustorum codicum, itémque ex Græcorum scholiorum, Basilii denique fide, qui duobus locis ita citat: nisi quod ὅτι omittit. Cæterùm συνεσταλμένον, quod Hieronymus vertit In collecto, Vulgata, Breue, vocat Apostolus tempus in angustias contractum, translatione à velis & cæteris id genus sumpta, quam copiosius persequitur Ezechias Esa. 38. c. 12. Neque tamen (vt opinor) Apostolus ad vitæ humanæ breuitatem simpliciter respexit, sed huc potius quòd in fines seculorum sit deuentum, & finis omnium immineat, vt 1. Pet. 4. b. 7, instante nimirum die Domini, vt de aliis rebus magis seriis sit cogitandum. Sic enim solent Apostoli de die illo loqui quasi iam proximo, vt 2. Pet. 3. b. 8 & 9: Ideo addidit Apostolus τὸ λοιπόν, id est deinceps & in posterum. Vulg. Tempus breue est: reliquũ est vt, &c. ὁ καιρὸς συνεσταλμένος. τὸ λοιπόν ἐστιν ἵνα, &c. quam lectionem (vt modò dixi) in nullis vetustis exemplaribus inueni. Vt, ἵνα. Si nostram lectionem sequaris, ἵνα coniungendum erit cum φημί, aio: sin minus, cum τὸ λοιπόν ἐστιν, superest.

30 Καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες· καὶ οἱ χαίροντες, ὡς μὴ χαίροντες· καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες·

30 Et qui flent, vt non flentes: & qui gaudent, vt non gaudentes: & qui emunt, vt non obtinentes.

30 *Et qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquã nõ gaudentes: & qui emunt, tãquã non possidentes.*

31 Καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς μὴ καταχρώμενοι· παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου.

31 Et qui vtuntur mundo hoc, vt non abutentes: præterit enim species huius mundi.

31 *Et qui utuntur hoc mundo, tanquã non utantur. præterit enim figura huius mundi.*

32 Θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ Κυρίῳ·

32 Velim autem vos absque solicitudine esse. Qui cælebs est, curat ea quæ *sunt* Domini, quomodo placiturus sit Domino:

32 *Volo autem uos sine solicitudine esse. Qui sine uxore est, solicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo:*

33 Ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί.

33 At qui duxit vxorem, curat ea quæ sunt mundi, quomodo placiturus sit vxori.

33 *Qui autẽ cũ uxore est, solicitus est quæ sunt mũdi, quomodo placeat uxori, & diuisus est.*

34 Μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι· ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί.

34 Discretæ sunt ea quæ *est* vxor & ea quæ *est* virgo. quæ *est* innupta, curat ea quæ sunt Domini, vt sit sancta cum corpore tum spiritu: quæ verò nupta est, curat ea quæ sunt mundi, quomodo placitura sit viro.

34 *Et mulier innupta & virgo cogitat quæ Domini sunt, ut sit sancta & corpore & spiritu: quæ autẽ nupta est, cogitat quæ sũt mundi, quomodo placeat viro.*

30 Qui flent, οἱ κλαίοντες. Fletus appellatione, Hebræorum more, res aduersæ: gaudii, res secundæ intelliguntur. i. causæ ex effectis.

31 Mũdo hoc, τῷ κόσμῳ τούτῳ. Mũdi appellatio quũ varia sit ac multiplex in sacris literis, hîc (vt opinor) significat omnia quæ nobis hîc viuentibus vtenda conceduntur ad breue temporis spatium. Neque verò iubet Apostolus vt bona abiiciamus quæ à Domino accepimus: sed primum omnium, vt quod quisque est, id esse velit: deinde ne fluxis istis rebus vel nimium simus addicti, quasi (vt dicebat ille) non illas possideamus, sed ab ipsis possideamur: vel perperam ac in alium vsum vtamur quàm sunt conditæ, vti faciunt non modò qui earum vsum immutant, sed etiam qui temere profundunt. Has enim omnes significationes admittit participium καταχρώμενοι, & apud Latinos abutẽdi verbum. Mihi tamen maximè videtur apposita prima expositio, vt immoderatum vsum damnet, aduersus eos qui toti sunt in præsẽtis vitæ negotiis immersi. Basilius in libello quẽ inscripsit ὅροι κατὰ πλάτος, legit & interpretatur παραχρώμενοι, quasi notet Apostolus profusionem & nimium sumptum, id est τὴν παρὰ τὴν χρείαν δαπάνην. Præterit, παράγει. Id est παρέρχεται, vt interpretantur Græca scholia. quæ expositio mihi videtur maximè consentanea illi quod suprà dictum erat de angusto temporis spatio. Mauult tamen Stapulensis (quem sequitur Alciatus libro παρέργων 1, cap. 30) interpretari παράγει, fallit seu decipit, blanda nimirum specie homines alliciens. Budæus verò neutram interpretationem sequutus, παράγει exponit παρεκτρέπει, transuersum agit. Nam hoc quoque significat τὸ παράγειν. Dixi quid mihi simplicissimum videatur. Species, τὸ σχῆμα. Seu habitus, figura vel forma. Nam in genere significat nihil esse in mundo solidum, sed vanam quandam esse rerum istarum duntaxat imaginem, quas stulti homines tantopere admirantur. Cic. De amicitia, Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed reipsa multis locis repudianda est.

32 Velim, θέλω. Vulg. Volo. Vide suprà, ver. 7. Absque solicitudine, ἀμερίμνους. Solicitudinem vocat Apostolus hoc in loco non in genere curam omnem, (neque enim hoc conuenit cum eo quod scripsit 2. Cor. 11. f. 28) sed id genus curarum duntaxat quod cohæret cum coniugio. quod & ipsum tamen simpliciter non damnat, quum alibi præcipiat, vt 1. Tim. 5. b. 8: sed quòd omnes cupiat, si fieri posset, quammaximè expeditos currere in Euangelii stadio. Quòd autem alibi præcipitur de modo in his rebus tenendo, ita vt diligentia ac sedulitas ab anxietate vitetur, ad hunc locum non pertinet. Curat, μεριμνᾷ. Diximus Matth. 6. d. 27, hoc verbo significari curam cum anxietate animi ac proinde cum diffidentia coniunctam: quomodo etiam accipiẽdum est verbum μελέτω suprà, ver. 21. Sed hoc loco μεριμνᾷν in genere pro φροντίζειν accipitur. Itaque rectius Erasmus conuertit Curat, quàm Vulgata, Solicitus est. Cyprianus in 2. tractatu De habit. virg. vertit, Cogitat, quo modo etiam Vetus interpres ver. 34.

33 Curat, μεριμνᾷ. Vulgata & Erasmus, Solicitus est de iis quæ sunt mundi. Vix enim quisquam est qui in istis modum teneat. Malui tamen curandi verbum hîc quoque retinere, partim vt melius appareat superioris membri antithesis, partim etiam quòd Paulum existimem ista duo curarum genera inter se simpliciter comparare. Quæ sunt mundi, τὰ τοῦ κόσμου. Mundi appellatione rursus intellige quæ ad præsentem vitam in coniugio transigendam necessariò requiruntur. Neque enim de iis agit quæ per se sunt vitiosa: sicuti rursus non ita addicit mundo coniuges vt à rerum diuinarum cogitatione prorsus excludat. nam (vt rectè scribit Clemens lib. στρωμ. 3) licet etiam ei qui nupsit, Deo gratias agere, & ei qui vxorem duxit, in cõiugio curare quæ sunt Domini. quod Ambrosius quoque annotauit, & Aug. De bono coniug. sed distrahi significat cogitationes eorum qui sunt coniugio deuincti, ideóque commodiorem esse cælibatum, sicui datum sit vt se possit cõtinere.

34 Discretæ sunt ea quæ, &c. μεμέρισται ἡ γυνὴ, &c. Sic accipitur vocabulum διαιρέσεως pro discrimine seu differentia infrà, 12. a. 4. 5. 6. Quod autem Apostolus de viris dixerat, hoc quoque sigillatim dicit de mulieribus: (quod in hac disputatione sæpe fecit) neque dubitare possum quin hæc sit vera lectio, quã in omnibus vetustis nostris codicibus Græcis inueni, si duos tantùm excipias. Consentiunt autem Græca scholia, Theophylactus, Hieronym. in Heluidium, item ad Eustoch. De seruãda virginitate. quanuis alibi à seipso dissentiat.

Facit etiam pro me Basil. in lib. περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας, ter ita citans hunc locum, eo tantùm excepto quòd præpositionem καὶ inserit duobus locis, sic nimirum καὶ μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος, &c. sed nihil variante sententia, quum τὴν γυναῖκα disertè interpretetur τὴν γαμήσασαν, id est eã quæ nupsit, siue eã quæ est vxor. Inuenio tamen duas diuersas lectiones, quarum vna hæc est, καὶ μεμέρισται, & diuisus est, id est in varias partes ac diuersas curas distractus, is videlicet qui vxorem duxit, quum partim curare illum oporteat quæ sunt coniugii, partim quæ sunt Domini. Deinde sequitur noua sententia, ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ, &c. Mulier quæ est innupta & virgo curat, &c. Hanc lectionem sequitur Vulgata editio quã nunc vtimur, nimirũ ex libro priore Hieronymi aduersus Iouinianũ, vbi ita legendum esse contendit Hieronymus, à seipso dissentiẽs. Ita [illegible] legit Ambrosius lib. De viduis, & Augustinus lib. De bono viduit. cap. 2. in eo tamen dissentiens ab Hieronymo quòd τὴν ἄγαμον viduã interpretatur, quũ Hieronymus velit τὴν ἄγαμον & τὴν παρθένον idem declarare. Alteram (.i. tertiam) demum lectionem apud vnum Ambrosium inuenio, nisi deprauatus est codex. Sic enim legit, hunc locum interpretãs, Et diuisus est: diuisa est mulier & virgo. καὶ μεμέρισται· μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. Tum spiritu, καὶ πνεύματι. Id est, animo, vt suprà, 2. c. 11. Neque verò hanc corporis & animi sanctitatem coniugibus adimit, sed facilius contingere dicit extra coniugium, propter varia auocamenta, vt disertè defendit Clemens lib. στρωμ. 3, & Augustinus De bono coniugali, contra quàm tradit Hieronymus aduersus Heluidium.

Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον λέγω· οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, ἀπερισπάστως.	35 Hoc autem dico vestro cõmodo: non vt laqueum vobis iniiciam, sed vt decenter & aptè adhærescatis Domino, absque vlla distractione.	35 *Porro hoc ad utilitatem uestrã dico, nõ ut laqueũ uobis inijciam, sed ad id quod honestũ est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi.*
Εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι· ὃ θέλει ποιείτω, οὐχ ἁμαρτάνει· γαμείτωσαν.	36 Cæterùm siquis aliquid non decens à se in virginem suam committi putat, si florem ætatis excedat, & ita debet fieri: quod vult faciat, non peccat: iungantur matrimonio.	36 *Siquis autem turpem se uideri existimat super uirgine sua, quòd sit superadulta, & ita oportet fieri: quod uult faciat, nõ peccat: nubat.*

35 Vestro commodo, πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον. Vulgata, Ad vtilitatẽ vestram. Erasmus, Ad id quod vobis conducibile. Obscurè vterque, præsertim Erasmus. In summa, significat Apostolus, se nemini imponere necessitatem vel ducendæ vxoris, vel non ducendæ: sed simpliciter ostendere vtrum vitæ genus per se sit commodius, vt quisque suas hic vires expendat. Decenter & aptè, &c. πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον, &c. Quædã exemplaria legũt εὐπάρεδρον, eodem sensu: quædam εὐπρόσδεκτον, sed corruptè, opinor, vt liquet tum ex aduerbio ἀπερισπάστως, tum ex eo quòd Paulum apparet de industria vsurpasse ea vocabula quibus arctissimũ illud coniugii vinculum maximè propriè exprimatur: quasi diceret, se tradere qua ratione homines spirituali quodam cõiugio cum Deo aptissimè possint connecti: minimè id quidem quasi vel per se hoc præstet cælibatus, vel impediat matrimonium, sed quòd cælebs minus diuersis curis impediatur. Cæterùm quum (vt rectè annotauit Erasmus) ista ad verbum transferre sit difficillimum, discessi & ego à Græcis nonnihil, vt planior esset sentẽtia. Sic autem Vulgata, (vt nunc quidem legimus, quum, vt testatur Hieronymus aduersus Iouinianum, hæc olim in Latinis codicibus essent omissa propter interpretationis difficultatẽ) Ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi. in qua interpretatione id primùm mihi non placet quod τὸ εὔσχημον interpretatur honestum: quasi videlicet indecorum sit matrimoniũ, quod τίμιον vocat Petrus: quum τὸ εὔσχημον, vt opinor, significet potius hoc loco τὸ πρέπον καὶ θεοπρεπές, id est, quod est conueniens & accommodatum, vt etiam infrà, 14. g. 40, εὐσχημόνως significat decenter & conuenienter. Nam quia Deus purissima quædam res est, & ab omni commixtione aliena, ad eã naturam propius videtur accedere cui datum est vt se ab omni mulieris consuetudine possit continere: quanuis ea alioquin & bona & honesta sit si Dei ordinatio & finis eius consideretur, non autem quatenus peccatũ immoderatæ illius libidinis ἀταξίαν inuexit. Deinde quòd ἀπερισπάστως vertit Sine impedimento, id est ἀνεμποδίστως, impropriè, & non seruata translatione, quam Apostolus à matrimonii coniunctione sumpsit. Nam, opinor, Dominum obsecrãdi, perperam scriptum esse à librariis pro Dominum obseruandi, vel, vt coniicit Erasmus, pro Domino obseruiendi. pro quo mallem dicere Domino obsequendi, vt totum illud, Quod facultatem præbeat obseruandi, exprimat Græcum vocabulum τὸ εὐπρόσεδρον: impropriè id quidem, & neglecta rursus trãslatione, inde sumpta quòd vxor à viri latere non discedat. Hieronymus autem conuertit, Vt ad id quod honestum est, & intentè facit seruire Domino absque vlla distractione, vos adhorter: nihilo felicius si aduerbium ἀπερισπάστως excipias. Erasmus, Vt quod honestum ac decorum est sequamini, & adhæreatis Domino absque vlla distractione. 36 Aliquid non decens à se in virginẽ suã cõmitti, ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον. Tot verbis hic sum vsus vt vnicũ Græcum exprimerẽ, pro quo Vulg. Turpem se videri super virgine sua, quum (vt arbitror) Apostolus de eo non agat quod in se turpe est, sed de eo quod aptum est & conueniens, vt etiam in superiore versu diximus accipi τὸ εὔσχημον. quanuis ex eo quòd parentes non considerent quid liberis conueniat, concedam turpia & flagitiosa multa consequi. Eras. Indecorum esse virgini suæ: quum τὸ ἀσχημονεῖν referatur ad parẽtes non ad liberos. Cæterùm quòd Hieronymus, Virginem suam, interpretatur Virginitatem, nimium est coactum, meritóque refutatur ab Augustino in quæst. super Numeros. Si florem ætatis excedat, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος. Vulgata, Quòd sit superadulta. Erasmus, Si prætereat nubendi tempus. Illud quidem constat ἀκμὴν hic dici quasi ætatis ad nuptias contrahendas maturitatem, vt exprimit Virgil. in illo versu, Iam matura viro, iam plenis nubilis annis. Debet, ὀφείλει. Debet scilicet ita fieri, vt vitetur scortatio, vt suprà ver. 2 & 7. Vulg. & Eras. Oportet, δεῖ. Non peccat, οὐχ ἁμαρτάνει. Id est rectè facit, sicut explicat Apostolus ver. 38: vt necesse sit concidere Hieronymi cauillum aduersus Iouinianum, quasi Paulus hoc factum non laudet, sed tantùm excuset à peccato. Iungantur matrimonio, γαμείτωσαν. Vtitur plurali numero Paulus, quòd in coniugio necesse sit duos interuenire, vel vt ostendat in filio non minus quàm in filia eandem regulam valere. Nam τὸ γαμεῖν testantur grammatici de viro propriè dici, vt τὸ γαμεῖσθαι de vxore. quod tamen non obseruauit Paulus suprà, ver. 34. vbi scripsit γαμήσασα pro ἡ γαμηθεῖσα. Vulgata, Nubat, id est γαμείσθω. Theophylactus legit γαμησάτωσαν.

Ὃς δὲ ἕστηκεν ἑδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ.	37 Qui verò stat firmus in corde, nec adigitur necessitate, sed in potestate habet propriam voluntatem, & hoc decreuit in corde suo, vt seruet suam virginem, bene facit.	37 *Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatẽ autem habens suæ uolũtatis, & hoc iudicauit in corde suo, seruare uirginẽ suã, bene facit.*
Ὥστε καὶ ὁ ἐκγαμίζων, καλῶς ποιεῖ· ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων, κρεῖσσον ποιεῖ.	38 Itaque qui dat nuptum, bene facit: qui verò nõ dat nuptum, melius facit.	38 *Igitur & qui matrimonio iũgit uirginẽ suã, bene facit: & qui nõ iungit, melius facit.*
Γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι· μόνον ἐν Κυρίῳ.	39 ‖Vxor alligata est lege quandiu viuit vir ipsius: quòd si obdormierit vir ipsius, libera est ad cui velit nubendum: tãtùm in Domino.	39 *Mulier alligata est legi quanto tempore uir eius uiuit: quòd si dormierit uir eius, liberata est, cui uult nubat: tãtùm in Domino.* Rom. 7. a. 2
Μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτω μείνῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην· δοκῶ δὲ κἀγὼ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν.	40 Sed beatior est si ita maneat, secundum meam sententiam: ‖puto autem me quoque Spiritum Dei habere.	40 *Beatior autem erit si sic permãserit, secundũ meum consiliũ: puto autẽ quòd & ego Spiritũ Dei habeã.* 1. Thess. 4. b. 8
Κεφάλαιον η΄	CAP. VIII.	CAP. VIII.
Περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ.	1 CAEterùm de iis quæ idolis immolãtur, scimus nos omnes sciẽtia esse præditos. Sciẽtia inflat, charitas verò ædificat.	1 *DE ijs autẽ quæ idolis sacrificãtur, scimus quia omnes sciẽtiã habemus. Scientia inflat, charitas uerò ædificat.*
Εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε καθὼς δεῖ γνῶναι.	2 Quòd si quis sibi videtur aliquid scire, nõdum quicquam nouit sicut oportet nosse.	2 *Siquis autẽ se existimat scire aliquid, nondũ cognouit quẽadmodum oporteat eum scire.*
Εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ.	3 Sed siquis diligit Deum, hic edoctus fuit ab eo.	3 *Siquis autẽ diligit Deũ, hic cognitus est ab eo.*

37 In corde, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraismus, pro, Apud se: vel (vt loquitur Cic. 5. Ver.) Qui statutum ac deliberatum aliquid cum animo habet. Opponitur autem hoc τῷ νομίζειν. Nec adigitur necessitate, μὴ ἔχων ἀνάγκην. Vulg. & Eras. obscurè & nouè ad verbum, Non habens necessitatem. i. cui non obstat filiæ infirmitas, aut alia aliqua ratio quominus possit liberè eam seruare virginem. Id enim ita accipiẽdum esse liquet partim ex antithesi, (his enim opponitur τὸ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι) partim ex eo quod subiicitur. Nam is dicitur voluntatem suam habere in potestate, cuius voluntas ab altero non pendet. Pendet autem patris voluntas à liberorum voluntate, hactenus vt teneatur illorum infirmitatis rationem tantam habere, vt iure nec possit nec debeat ab illis exigere cælibatum qui hoc donum à Deo acceperint.

38 Melius facit, κρεῖσσον ποιεῖ. i. Commodius liberis consulit, vt diximus suprà, ver. 1. idque non simpliciter, sed sub cõditionibus antè expressis ab Apostolo. Sic quoque accipiendum est quod subiicitur, beatiorem esse eam quæ à repetitis nuptiis abstineat.

39 Lege, νόμῳ. i. Per legẽ matrimonii. vel LEGI tertio casu. Obdormierit, κοιμηθῇ. i. Mortuus fuerit, ex Scripturæ phrasi, quam alibi exposuimus. In Domino, ἐν Κυρίῳ. i. Religiosè & cum Dei timore.

IN CAPVT VIII.

1 Omnes, πάντες. Eos vnos alloquitur Apostolus qui eo prætextu defendebant se posse quibusuis vesci quòd scirent idolum nihil esse, vt apparet ex ver. 7. Itaque restringenda est vniuersalis particula. quã quam ne hoc quidem illis tribuit nisi per concessionem, aut μίμησιν ironicam, vt apparet ex eo quod subiicitur versu proximo. Iam autem aggreditur Apostolus aliam quæstionem, quæ & ipsa pertinet ad quartum caput huius epistolæ, De reb⁹ mediis. Quærit igitur de idolothytis, quis sit legitimus eorũ vsus, toto hoc capite, & præterea à 14 versiculo capitis 10, ad secũdum vsque versum capitis vndecimi. Nam quæ interiecta sunt, etsi ad illam de idolothytis quæstionem sunt accommodanda, tamen in peculiares alias disputationes distribui possunt, ac etiam debent. Inflat, φυσιοῖ. Id est vanitati & arrogantiæ veluti materiam subministrat, quatenus videlicet charitate destituitur. quanquã ne tum quidẽ damnãda est sciẽtia, sed homines potius qui ea abutũtur. Ædificat, οἰκοδομεῖ. id est instruit proximum, eúmque promouet in pietatis ac religionis studio. Est autem Scripturis familiaris ista translatio: sicut etiam Ecclesia dicitur domus Dei, ex fidelibus quasi lapidibus constructa: ipsique adeo fideles Templum Dei vocantur. Accipitur tamen interdum in vitio, vt infrà, ver. 10.

2 Sibi videtur, δοκεῖ. Vulg Se existimat, non satis expressè. Nam verbo δοκεῖν significatur non simplex aliqua persuasio, sed quæ cum superbia & insolẽtia coniuncta est: quum alioquin nihil æquè repugnet fidei atque Academicorum dubitatio. Vide Mat. 3. b. 9. Nondum quicquam nouit, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε. Geminatio negantis particulæ vehementius negat, vt rectè notat Erasmus. Quod autem Vetus interpres οὐδὲν prætermisit, hoc fecit ex sui (opinor) exemplaris fide: siquidem & nos in vno ex nostris deesse comperimus, & alibi quoque γινώσκειν pro peritum esse aut scientia præditum, ponitur absolutè, vt infrà, 13. c. 9.

3 Hic edoctus fuit ab eo, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ. Hebr. הוֹדַע אוֹתוֹ, id est ad verbum, Scire fecit eũ. Ex quo consequitur eiusmodi demum hominem vera scientia esse præditum, quam à Deo ipso didicerit. sed Hebræum transitiuum Paulus Græco verbo expressit. Nam Hophal Hebræum passiuum non admittit casum personæ agentis. Vulgata & Erasmus, Cognitus est ab eo, id est approbatur ab eo, ac proinde vera hæc est scientia, non autem adulterina illa qua præditi sunt qui non Deum sed seipsos amant. Sed si illo modo interpretemur.

planior erit superioris membri antithesis: & eiusdem Hebraismi simile prorsus exemplum extat Gal. 4. b. 9, & infrà quoque 13. d. 18.

4 Περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς.

4 De esu igitur eorum quæ idolis immolantur, scimus "idolū "nihil *esse* in mundo, & nullum *esse* Deum alium nisi vnum.

4 *De escis autē quæ idolis immolātur, scimus quod nihil est idolū in mūdo, & quòd nullus est Deus nisi unus.*

5 Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς· (ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί, καὶ κύριοι πολλοί)

5 Nam etiāsi sint qui dicantur dii, & in cælo & in terra: ("sicut sunt dii multi, & domini multi)

5 *Nā etsi sunt q dicantur dij, siue in cælo, siue in terra: (siquidem sunt dij multi, & domini multi)*

6 Ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.

Iohan. 13. e. 13 infrà, 12. a. 3

6 Nobis tamen vnus *est* Deus, Pater ille "à quo omnia, & nos "in ipso: & ‖vn⁹ Dominus Iesus Christus, "per quem omnia, & nos per ipsum.

6 *Nobis tamen unus Deus, Pater, ex quo omnia, & nos in illū: & unus Dominus Iesus Christus, p quē omnia, et nos per ipsum.*

7 Ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις. τινὲς δὲ τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου ἕως ἄρτι, ὡς εἰδωλόθυτον ἐσθίουσι, καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθενὴς οὖσα μολύνεται.

7 Sed non in omnibus *est* "ea scientia. "nonnulli enim "*cum* cōscientia idoli vsque ad hoc tempus, vt idolis immolatū edunt: & conscientia eorum, infirma quum sit, polluitur.

7 *Sed non in omnibus est sciētia. q̄dā autē cum conscientia usq; nunc idoli, quasi idolothytum mādu-cant: & cōsciētia ipsorū quū sit infirma polluitur.*

8 Βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ Θεῷ· οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν· οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα.

8 Cæterùm esca nos non commendat Deo. neque enim si vescamur, "abundātiores sumus: neque si non vescamur, "pauperiores reddimur.

8 *Esca autē nos non cōmē-dat Deo: neq; enim si mā-ducauerimus, abundabimus: neque si non manducauerimus, deficiemus.*

4 Idolum, εἴδωλον. Græcam vocem theologis Latinis satis tritam, libenter retinui. Significat autem Græcis hoc vocabulum id quod Latinis simulacrum, effigiem videlicet, qua nobis repræsentetur forma alicuius rei vel fictæ vel etiam veræ. Translatitiè verò postea accommodari cœpit ad formas ac species rerum in animo conceptas: denique etiam ad mortuorum spectra, quæ Latini vmbras & manes vocant, & Virgilius quoque simulacra. Sed hoc in loco & aliis plerisque peculiariter idola vocantur simulacra ad numen aliquod repræsentandum, cui cultus exhibeatur qui dicitur idololatria. Nihil esse in mundo, οὐδὲν ἐν κόσμῳ. Id est, esse inane & vanum somnium, sicut poeta ipse picturam vocat inanem. Neque enim idola ex materia æstimantur, sed ex forma, quæ res veras mentitur. Hinc autem efficitur nullam esse vim idolorum vel ad sanctificandum vel ad polluendum res oblatas, quod concedit Paulus: sed quod illi inde colligebant, propterea sine vllo discrimine se vesci posse idolothytis, id verò non concedit. In mundo, ἐν τῷ κόσμῳ. Opponit res fictas rebus veris & à Deo conditis. Sic vocantur idola חבלי שוא Psal. 31. b. 7. Quòd autem Erasmus pro Nihil est, substituit Nullum est, & ἐν κόσμῳ, id est in mūdo, cum verbo EST subaudito coniungit, quasi dicat Apostolus, nullum simulacrum esse vsquam; id verò non video quomodo satis commodè possit intelligi. Nam vt simulacrum sit res inanis, tamen non desinit esse simulacrum rei fictitiæ & imaginariæ. neque fit mihi verisimile Apostolum tam subtiliter philosophatum in verbo ἐστί.

5 Sicut sunt, &c. ὥσπερ εἰσί, &c. Vulgata, Siquidem sunt. Apud Ambrosium verò hoc totum deest. Notandum est autem Paulum opponere multos Baalim, id est Dominos, & Elilim, id est fictitios deos, qui non sint, sed dicantur domini & dii, vni Deo Patri & Domino Christo, qui nō hominum opinione ficti sint, sed reuera sint quod dicuntur.

6 A quo, ἐξ οὗ. Ἐξ principium declarat in personarum distinctione. Nam alioquin Christo etiam competit, quatenus Deus vnus est cum Patre. Hîc verò manifestè Patrem à Filio distinguit. Particula autem vnus non excludit Filium vel Spiritum sanctum, qui sunt vnus Deus cum Patre, sed primùm quidem commentitios deos spoliat deitate quæ illis affingitur: deinde in genere & semel ostendit nulla ratione posse plures esse natura deos. Sic etiam quum dicitur Christus vnus Dominus, nō excluditur Pater, nisi fortè Deum Patrem absque dominio intelligas. In ipso, εἰς αὐτόν. Id est ἐν αὐτῷ, videlicet subsistimus: vbi rursus notandum est Patri propriè tribui præpositionem ἐν, vbi de vi agitur qua conseruatur οὐσία: quanuis hoc non sit perpetuum, quum de Filio etiam dicatur, Iohan. 1. a. 4. Vulg. & Eras. In illum, vt notetur causa finalis, quòd nos & nostra omnia debeamus in illum, vt extremum finem dirigere: quo modo idem dicēdi genus accipitur Rom. 11. d. 36. Sed quum statim subiiciatur de Christo, nos per ipsum esse, & Paulum appareat cōmune Patri ac Filio opus tribuere, distinctione tamē adhibita quæ personis cōueniat, ideo malui interpretari In ipso, quàm Per ipsum. Per quem, δι' οὗ. Διὰ Filio tribuitur relatiuè, ita tamen vt sciamus Filium non instrumentalem sed efficientem causam esse cum Patre, tum in creando, tum in conseruando: quod & ipsum rursus ita est accipiendum vt nec duas causas construamus, quum Filius sit οὐσίᾳ vnus cum Patre: nec rursus in personarum distinctione inæqualitatem aut separationem imaginemur.

7 Ea scientia, ἡ γνῶσις. Articulum expressi ab aliis neglectum, quum vis eius sit ἀναφορική. Nonnulli enim, τινὲς δέ. Δὲ pro γὰρ sæpe iam obseruauimus: quæ enallage mihi visa est huic loco optimè conuenire. Cum conscientia idoli, τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου. Conscientiā idoli Apostolus suo quodam dicendi genere vocat tacitum eorum iudicium qui immunda esse putabant quæ idolis fuerant oblata, ideóque bona conscientia illis vesci non poterant. Hæc enim vis est conscientiæ, vt opus natura sua medium, si bona fuerit, bonum reddat: sin mala, malum.

8 Abundantiores sumus, περισσεύομεν, id est, quicquam nobis accedit. Vulg. Abundabimus. Eras. Aliquid nobis superest. Vide Mat. 13. b. 12. Pauperiores reddimur, ὑστερούμεθα. Ita explicandū esse hoc verbū hoc in loco,

in loco, apparet ex antithesi. Vulg. Deficiemus. Eras. Quicquam nobis deest. Est autē ista tum abundantia tum inopia ad res spirituales referenda, quæ explicantur Rom. 14. c. 17.

9 Βλέπετε δὲ μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενοῦσιν.

9 Sed videte nequo modo potestas illa vestra offendiculo sit iis qui infirmi sunt.

9 *Videte autem ne fortè hæc licentia uestra offendiculum fiat infirmis.*

10 Ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν, ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον, οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα ἐσθίειν;

10 Etenim siquis viderit te qui scientia præditus es, "in idoleo accūbere, nónne cōsciētia ipsi⁹ qui infirmus est instructur ad edēdū ea quæ sunt idolis mactata?

10 *Si enim quis uiderit eū qui habet scientiā, in idoleo recumbentem, nónne cōnsciētia eius, quū sit infirma, ædificabitur ad mā-ducandū idolothyta?*

11 Καὶ ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει, δι' ὃν Χριστὸς ἀπέθανεν;

11 ‖Et "tua ista scientia frater qui infirmus est, propter quem Christus est mortuus, peribit?

11 *Et peribit infirmus in tua sciētia frater, propter quē Christus mortuus est?*

Rom. 14. c. 15

12 Οὕτω δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελφούς, καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν, εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνετε.

12 Ita autem peccantes in fratres, & "vulnerātes ipsorum conscientiam infirmam, "in Christum peccatis.

12 *Sic autem peccantes in fratres, & percutiētes cōscientiam eorū infirmam, in Christum peccatis.*

13 Διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω.

13 ‖Quapropter si esca "facit vt offendat frater meus, non vescar carnibus in æternum, nec faciam vt frater meus offēdat.

13 *Quapropter si esca scā-dalizat fratrem meū, nō manducabo carnem in æternum, ne fratrē meum scandalizem.*

Rom. 14. d. 21

Κεφάλαιον θ.

CAP. IX.

CAP. IX.

1 Οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος; οὐχὶ Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Κύριον ἡμῶν ἑώρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ;

1 Nonne sum Apostol⁹? nónne sum liber? Nōne Iesum Christum Dominū nostrum vidi? nónne opus meum vos estis in Domino?

1 *Non sum liber? non sum Apostolus? nōn ne Christum Iesum Dominum nostrū uidi? nōnne opus meum uos estis in Domino?*

2 Εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν εἰμι. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ.

2 Si aliis non sum Apostolus, at certè vobis sum. nam "sigillū apostolatus mei vos estis in Domino.

2 *Si alijs non sum Apostolus, sed tamen uobis sum. nā signaculū apostolatus mei uos estis in Domino.*

3 Ἡ ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν, αὕτη ἐστί,

3 Mea responsio apud eos "qui in me inquirunt, hæc est,

3 *Mea defensio apud eos qui me interrogant, hæc est,*

10 In idoleo, ἐν εἰδωλείῳ. Id est idolorum templo. Puto enim Apostolum ex fidelium consuetudine maluisse εἰδωλεῖον dicere quàm ναὸν aut ἱερόν, vt εἴδωλα potius quàm ἀγάλματα vel ξόανα, & εἰδωλόθυτα potius quàm θεόθυτα, quæ vocabula ipsis profanis erant familiaria. Quidam tamen malunt εἰδωλεῖον accipere pro ipsa mensa in qua epulæ celebrabantur. quæ declaratio mihi non ita videtur probabilis. Erasmus verò neutram opinionē sequutus, ἐν εἰδωλείῳ interpretatur In epulo simulacrorum. Illud quidem constat vel ex ea historia quam refert Herodotus in Clio de Cleobi & Bitone, veteres intra ipsum etiam templum solitos fuisse solennia sacrificiorum conuiuia agitare. quod apparet etiam ex Aristophane in Pluto. Imò solennes epulas solebant à sacrificiis auspicari. Instruetur, οἰκοδομηθήσεται. Vulgata & Erasmus ad verbum, Ædificabitur, vt & nos alibi. Habuimus tamen hoc loco perspicuitatis rationem, quum præsertim & ipsum Instruendi vocabulum, eadem translationis ratione, tum in laude tum in vitio ponatur.

11 Tua ista scientia, ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει. Pertinent ista ad verbum ἀπολεῖται, non autem ad participium ἀσθενῶν. Abundat itaque præpositio ἐπὶ ex Hebræorum idiotismo, quem exposuimus Matth. 3. c. 11, & expungi debuit ab Erasmo. Deinde etiam exprimendus erat articulus.

12 Vulnerantes, τύπτοντες. Vulgata, Percutientes, non satis expressè. Intelligendum enim est ex antecedente consequens. Est autem translatio inde sumpta quòd offendiculis animus, perinde ac telis corpus, afficiatur, sitque duplex malum siquis affectam partem cædat. Sic Virgil. --grauior ne nuntius aures Vulneret. In Christum, εἰς Χριστόν. Ambrosius εἰς Χριστὸν positum putat pro ἐν Χριστῷ, in Christo, quasi dicantur in Christo peccare qui peccant dum Christum profitentur: sicut peccare dicūtur in Lege, qui quum Legem habeant, nihilominus peccant. Sed aptior est altera expositio.

13 Facit vt offendat frater meus, σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου. Vide Matth. 5. e. 29.

IN CAPVT IX.

1 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Id est, per Dominum: vt hac ratione emolliat quod eos dixerat suū opus esse. Vel opus suum in Domino vocat quos ipse veluti in Domino ædificarat, quòd eius opera ac ministerio in Christo coaluissent. Cæterùm hæc quoque quæstio, quomodo ministris vtendum sit suo iure, ad res medias spectat, sed propriè cohæret cum proximè præcedentibus. Proponit enim sese Apostolus Corinthiis pro exemplo eius moderationis quam in eis requirebat in re multo minoris momenti.

2 Sigillum, σφραγίς. Id est, sigilli instar quo confirmetur meum Apostolatum verè esse à Domino,

3 Qui in me inquirūt, τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσι. i. Qui de me, quasi iudices de reo, quæstionē habēt. Est enim ἀνακρίνειν forense vocabulū, vt diximus Act. 4. b. 9. quod de industria vsurpauit Apostolus vt obiter arrogantiam eorū notaret qui ipsius vocationem in dubium vocabant, quasi iudices sederent de hac causa cognituri. Vulg. & Eras. Qui me interrogant, non satis expressè. Alii, Qui me diiudicant. quo modo etiā cōuertimus suprà, 4. a. 3. Castellio, Qui me explorant. qui quidem nescio cur diuersa translatione magis sit delectatus.

Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν;

Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ Κηφᾶς;

Ἢ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι;

Τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ; τίς φυτεύει ἀμπελῶνα, καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει; ἢ τίς ποιμαίνει ποίμνην, καὶ ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποίμνης οὐκ ἐσθίει;

Μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει;

Ἐν γὰρ τῷ Μωσέως νόμῳ γέγραπται, Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ;

Deut.25.a.4
1.tim.5.c.18

Ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾶν, καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι.

Rom.15.f.27

Εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπείραμεν, μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσομεν;

4 Annon habemus potestatẽ vescendi ac bibendi?

5 Annõ habemus potestatem sororem vxorem circunducendi, vt & reliqui Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?

6 An solus ego & Barnabas non habemus potestatem nõ operandi?

7 Quis militat propriis stipendiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? aut quis pascit gregem, & de lacte gregis non edit?

8 Num secundum hominẽ hæc dico? nónne etiam Lex hæc dicit?

9 Nam in Mosis Lege scriptum est, ‖ Non obligabis os boui trituranti. Num boues curæ sunt Deo?

10 An hoc propter nos omnino dicit? propter nos enim hoc scriptum est, ~~Nam~~ quòd sub spe debet is qui arat, arare: & qui triturat sub spe, spei suæ particeps esse.

11 ‖ Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnũ est si nos vestra carnalia messuerimus?

4 Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi?

5 Nunquid non habemus potestatẽ mulierẽ sororẽ circũducendi, sicut & cæteri Apostoli & fratres Domini, & Cephas?

6 Aut ego solus & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?

7 Quis militat suis stipendijs unquã? quis plãtat uineã, & de fructu eius non edit? quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat?

8 Nũquid secundum hominem hæc dico? an & Lex hæc non dicit?

9 Scriptum est enim in Lege Moysi, Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura est Deo?

10 An propter nos utiq; dicit? nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe q arat, arare: & qui triturat, in spe fructus percipiendi.

11 Si nos uobis spiritualia seminauimus, magnũ est si nos carnalia uestra metamus?

4 Vescendi ac bibendi, φαγεῖν καὶ πιεῖν; Ecclesiæ videlicet sumptu.

5 Sororem vxorem, ἀδελφὴν γυναῖκα. Vulgata, Mulierem sororem, peruerso etiam ordine, contra omnium nostrorum exemplarium fidem. Eras. Sororem mulierem. Ego verò non dubitaui γυναῖκα potius interpretari vxorem, quum plerosque Apostolos testentur veteres in coniugio vixisse, ideóque multo probabilius sit de vxoribus hoc intelligendum. Cur autem ἀδελφὴν, id est sororem, addiderit, non ea est causa quam nonnulli diuinant, quòd ab vxorum congressu abstinerent Apostoli, sed idem declarat hoc epitheton atque πιστήν, i. fidelem seu Christianam. deinde etiam sic commendatur Christiani coniugii honestas. Ambrosius pro Sororem mulierem legit mulieres, contra omnium nostrorum codicum fidem: in eo etiam deceptus quòd hæc explicat, cum Græcis scholiis, de mulieribus quibusdam piis & diuitibus quæ Apostolos affectabantur, & ex suis facultatibus illis subministrabant, vt prædicationi facilius vacarent. Id verò refellitur etiam (vt doctissimus P. Martyr obseruauit) ex eo quod eiusmodi matronæ non satis propriè dicerẽtur ab Apostolis circunduci, quũ hoc potius significet ius mariti in vxorem, aut heræ in ancillam. Deinde eiusmodi mulieribus locupletibus Ecclesia non fuisset grauata, sed subleuata potius. Itaque ineptè faceret Paulus qui hoc adferret vt se ostẽderet de suo iure decessisse: vt taceam quod antè dixi, in Græcis codicibus scriptum esse γυναῖκα singulari numero, non γυναῖκας. Hieronymus aduersus Iouinianum, mulieres etiam legit: suo more fortassis verbum Domini deprauans, vt suæ causæ seruiat. Ex his verò apparet (opinor) γυναῖκα non mulierem sed vxorem conuerti oportere.

6 Non operandi, τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι. i. Non viuendi ex manuum labore: Inde enim sese victum tolerasse testatur Act.20.g.34. neque μὴ ἐργάζεσθαι significat in otio degere, vt nonnulli interpretantur, sed ad manuarias artes duntaxat refertur. Vulg. Hoc operandi. i. hoc agendi, vt ad circunductionem vxoris hoc referatur, quasi Græcè scriptum sit τοῦτο ποιεῖν. Sed vix conueniat huic interpretationi verbum ἐργάζεσθαι: vt planè mirer putasse Erasmum hanc expositionem defendi posse.

7 Militat, στρατεύεται. i. Militare solet. Simile exemplum vide Matth.26.b.23, & infrà, 15.d.29. Stipendiis, ὀψωνίοις. Nanziaz. in Iulianum, sic scribit, τί λέγει τὸ ὀψώνιον; τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον δηλονότι, καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. Id est, Quid vocat ὀψώνιον? Nempe tesseram frumentariam quam à rege percipiunt, & dona quæ dignitatib⁹ ex Lege tribuũtur. Vide Luc.3.c.14. cui loco illud etiam addes, Augusti tempore ac deinceps, denarium fuisse gregarii militis stipendium, vt ex lib.1. Corn. Taciti apparet.

8 Secundum hominem, κατὰ ἄνθρωπον. i. Num iis tantùm nitor quæ ex hominum cõsuetudine valẽt? Vide Rom.3.a.5. Hæc, ταῦτα. Eras. Eadem, ταὐτὰ, vt etiam videtur legisse Ambrosius.

9 Num boues, μὴ τῶν βοῶν. i. Num ad boues ipsos propriè respexit Dominus quum hanc legem conderet? nam alioquin minima etiam quæque cõplectitur Dei prouidentia, vt Psal.36.b.6, Mat.10.c.29, & 1.Tim.4.c.13. Est itaque κατά τι accipiendum quod Apostolus simpliciter enuntiauit. quod quidẽ diligenter annotandum est multis locis, vt in hac eadem epistola 8.a.1, & hoc eodem cap. ver. 4 & 25, & 10.g.33.

10 Hoc scriptum est, ἐγράφη. Rectè omnino additũ est pronomen ab Erasmo, nequis putet sequẽtia citari ab Apostolo, quum sint potius superioris dicti explicatio, & ὅτι non accipiatur εἰδικῶς, sed αἰτιολογικῶς.

Et qui triturat, sub spe, &c. καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι. Mihi videtur ἐπ' ἐλπίδι abundare in hoc membro, & irrepsisse in contextum ex margine, in qua fuerat annotata altera lectio: quam in vno tantùm codice inuenimus, nempe, καὶ ὁ ἀλοῶν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν, & qui triturat sub spe fructus percipiendi, siue participandi, vt legit etiam Vetus intepres, ita videlicet vt subaudiatur ὀφείλει ἀλοᾶν, debet triturare. Græca tamen scholia addunt hoc etiam loco ἐπ' ἐλπίδι, neque per traiectionẽ connectunt cum ἀλοῶν, (vt ego feci Erasmũ sequutus) sed cum μετέχειν, ita vt significetur, Verbi ministros alteram etiam spem habere multo meliorẽ, nempe futurorum bonorum. Dixi quid mihi in primis probetur.

Εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν, οὐ μᾶλλον ἡμεῖς; ἀλλ' οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μὴ ἐγκοπήν τινα δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.

Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν; οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται;

Οὕτω καὶ ὁ Κύριος διέταξε τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν.

Ἐγὼ δὲ οὐδενὶ ἐχρησάμην τούτων. Οὐκ ἔγραψα δὲ ταῦτα ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί. καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν, ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τις κενώσῃ.

Ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα. ἀνάγκη γάρ μοι ἐπίκειται. οὐαὶ δέ μοι ἐστὶν ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι.

Εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μισθὸν ἔχω· εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι.

Τίς οὖν μοί ἐστιν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγ-

12 Si alii *sui* in vos iuris participes sunt, *cur* non potius nos? atqui non vsi fuimus iure isto: sed omnia sustinem⁹, nequid remoremur Euangelium Christi.

13 An nescitis ‖ eos qui sacris operãtur, *ea quæ* ex sacrario *sunt*, edere? & qui altari assidẽt, cum altari participare?

14 Ita Dominus cõstituit iis qui Euangelium annuntiant, vt ex Euangelio viuant.

15 Ego tamen nullo istorũ sum vsus. Neque verò hæc scripsi vt ita fiat in me: nam bonum est mihi mori potius quàm vt gloriationem meam aliquis inanẽ reddat.

16 Etenim si euangelizem, non est quòd glorier: necessitas enim mihi incumbit. Væ autẽ mihi est nisi euangelizem.

17 Nam si volens hoc faciam, mercedẽ habeo: sin inuitus, dispensatio credita est mihi.

18 Quæ igitur mihi est merces? vt quum euangelizem, gratuitum constituam Euange-

12 Si alij potestatis uestræ participes sunt, quare nõ potius nos? sed non usi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus, ne quod offendiculum demus Euãgelio Christi.

Deut.18.a.1

13 Nescitis quoniã qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt edunt? qui altari deseruiũt, cum altari participant?

14 Ita & Dominus ordinauit ijs q Euangeliũ annũtiãt, de Euãgelio uiuere.

15 Ego autem nullo horũ usus sum. Nõ autẽ scripsi hæc ut ita fiãt in me. bonũ est enim mihi magis mori quàm ut gloriam meam quis euacuet.

16 Nam etsi euangelizauero, non est mihi gloria. necessitas enim mihi incumbit. Væ enim mihi est si nõ euangelizauero.

17 Si enim uolens hoc ago, mercedẽ habeo: si autẽ inuitus, dispẽsatio mihi credita est.

18 Quæ est ergo merces mea? ut Euãgeliũ prædicãs, sine sũptu ponã Euãge-

12 *Sui* in vos iuris, τῆς ἐξουσίας ὑμῶν. Ius appellat facultatẽ viuẽdi alieno sumptu. nam ὑμῶν passiuè accipiendũ est: & mihi coactũ videtur quòd ἐξουσίαν Græci interpretes putãt immodicã quorundam quasi tyrãnidẽ declarare hoc in loco, quũ de se loquẽs Apostolus, eodẽ vocabulo ter vsus sit paulo antè, & hoc etiã eodẽ versu. Vulg. admodũ obscurè, Potestatis vestræ. Eras. nõ satis etiã perspicuè, Potestatis erga vos. Castellio verò imperitè τῆς ἐξουσίας interpretatur facultates. i. Sustinemus, στέγομεν. i. ὑποφέρομεν. Videretur tamen melius conuenire στέργομεν, id est ἀγαπῶμεν, boni consulimus. Isoc. στέργε μὲν τὰ παρόντα, præsentibus acquiesce, seu, præsentia boni consule. Vide infrà, 13.c.7. Nequid remor. ἵνα μὴ, &c. i. nequam interruptionẽ demus, siquis ad verbũ interpretari malit. Vulg. Nequod offendiculũ demus, quasi scriptum sit σκάνδαλον vel πρόσκομμα, cuius effectum est ἐγκοπή, vt ex Theophylacto annotauit Erasmus. Sed quod ad sententiam tamen attinet, nihil interest.

13 *Ea quæ* ex sacrario *sunt*, ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Ad verbum, Ex sacrario, siue ex tẽplo, μετωνυμικῶς, pro ex iis quæ in templo offeruntur. Erasmus, Ex sacrificio: id est ἐκ θυσίας, vel ἱερείου, impropriè & nimium angusta significatione: quum potius intelligantur decimæ, oblationes & primitiæ. Nam ad sacrificia ipsa pertinet alterũ membrum. Qui altari assident, οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες. Vulg. Qui altari deseruiunt. Eras. Qui sacrario assistunt. Neuter videtur satis expressisse verbum προσεδρεύειν, quo significatur hoc munus perpetuam assiduámque curã requisiuisse, vt sacerdotes quærendo alia ratione victui vacare non potuerint. Deinde Erasmus impropriè conuertit θυσιαστήριον sacrarium, quum eo vocabulo nihil aliud quàm βωμὸς declaretur. Cum altari participare, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται; Id est, altaris sunt socii in diuidenda victima? Nam συμμερίζεσθαι ita accipitur: & de altari loquitur per prosopopœiam, quòd vna pars velut ab altari ipso vorabatur, ea nimirum quæ adolebatur: altera verò sacerdotibus cedebat ex Lege. Etsi verò id quoque in profanarum gentium sacrificiis obseruabatur, tamen mihi sit probabilius, Apostolum ad legalia sacrificia in vtroque membro respexisse. Erasmus, Vnà cum sacrario partem accipiũt, discedẽs certè ab Apostoli sententia, si vocabula ipsa spectes: quum rectè omnino verterit Vetus interpres.

14 Ex Euangelio, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου. Id est, ex eo quòd Euangelium prædicant. Vide Rom.1.b.9. Sic etiã paulo pòst versu 18. Cæterùm siquod etiam nobis altare & sacrificium nunc superesset, vt volunt otiosi illi sacrifici qui Missæ oblationem hodie defendunt, qui fit vt solius annuntiationis Euangelii meminerit Apostolus in ista similitudine accommodanda? Et quis est istorum pudor, qui quum nihil minus quàm Euangelium doceant, de quo etiam plerique eorum ne somniarunt quidem, audent tamen istam Pauli sententiam suis manifestissimis sacrilegiis prætexere?

16 Væ autem, οὐαὶ δέ. Vulg. Væ enim, οὐαὶ γάρ, quo modo etiam scriptum inuenimus in tribus codicibus.

18 Gratuitum, ἀδάπανον. i. pro quo nullus fiat sumptus ab iis quibus illud annuntio. Vulg. obscurè, Sine sumptu. Nam ἀδάπανον passiuè accipitur, nec refertur ad verbum θήσω, sed cohæret cum εὐαγγέλιον. Deinde τιθέναι commodius videtur hoc in loco exprimi verbo constituendi, quàm ponendi vel efficiendi.

γγέλιον τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

19 Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω.

20 Καὶ ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω· τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω·

21 Τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος (μὴ ὢν ἄνομος Θεῷ, ἀλλ' ἔννομος Χριστῷ) ἵνα κερδήσω ἀνόμους.

22 Ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενής, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω. τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω.

23 Τοῦτο δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι.

24 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες, πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον; οὕτω τρέχετε ἵνα καταλάβητε.

25 Πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐγκρατεύεται. ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἵνα φθαρτὸν στέφανον

lium Christi, ¨vt ne abutar iure meo in Euangelio.

19 Nam quum liber sim ab omnibus, omnibus meipsum seruũ feci, vt plures lucrifaciã.

20 Et factus sum Iudæis vt Iudæus, vt Iudæos lucrifaciam: iis qui sub Lege sunt, ‖ ¨vt si *essem* sub Lege, vt eos qui sub Lege sunt, lucrifaciam.

21 Exlegibus vt exlex, (*ita tamen* vt non sim exlex Deo, sed ¨sublex Christo) vt lucrifaciã exleges.

22 Factus sum infirmis vt infirmus, vt infirmos lucrifaciam. omnibus factus sum omnia, vt ¨omnino aliquos seruem.

23 ¨Hoc autem facio propter Euangelium, ¨vt vnà particeps eius fiam.

24 An ignoratis, eos qui in stadio currũt, omnes quidem currere, sed vnum accipere præmium? sic currite ¨vt comprehendatis.

25 Porro ¨quisquis certat, ¨in omnibus est cõtinés. Illi quidẽ igitur vt ¨perituram coronam

lium, ut non abutar potestate mea in Euangelio.

19 Nam quũ liber essem ex omnibus, omnium me seruum feci, ut plures lucrifacerem.

20 Et factus sum Iudæis tanquam Iudæus, ut Iudæos lucrarer: iis qui sub Lege sunt, quasi sub Lege essem, (quum ipse nõ essem sub Lege) ut eos qui sub Lege erãt, lucrifacerem:

21 Iis q sine lege erãt, tãquã sine lege essẽ, quũ sine Lege Dei nõ essẽ, sed in lege essẽ Christi, ut lucrifacerẽ eos q sine lege erant.

22 Fact⁹ sũ infirmus infirm⁹, ut infirmos lucrifacerẽ. omnib⁹ omnia fact⁹ sũ ut omnes facerem saluos.

23 Omnia autẽ facio propter Euangelium, ut particeps eius efficiar.

24 Nescitis quòd ii q in stadio currunt, omnes quidẽ currunt, sed unus accipit brauium? sic currite ut comprehendatis.

25 Omnis autem qui in agone contẽdit, ab omnibus se abstinet, Et illi qdẽ ut corruptibilem coronam

Vt ne abutar, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι. Non est igitur rés indifferens, sed abusus, ac proinde peccatum, si quis quippiam agat, etiam per se licitum, tamen vel cum detrimento gloriæ Dei, vel proximi offendiculo coniunctum, nedum vt Paulo tribuendum sit aliquod opus supererogationis.

20 *Vt si essem* sub Lege, ὡς ὑπὸ νόμον. Vulgata addit, Quum ipse non essem sub Lege, μὴ ὢν αὐτὸς ὑπὸ νόμον. quæ etiam reperimus in vno exemplari. Est autem Legis vocabulum ad eius partem. i. ad ceremonias, restringendum: vt etiam quum dicit se factum omnibus omnia, de rebus mediis tãtùm loquitur. Est autem rursus aliud exemplum quo verus Christianæ libertatis vsus ostenditur.

21 Sublex Christo, ἔννομος Χριστῷ. Vulg. Quum sub lege essem Christi, & in altero membro, Quum sine Lege Dei non essem. Quædam enim exemplaria scribunt Θεοῦ & Χριστοῦ. Eras. Quũ non sim sine Lege Deo, sed obnoxius Legi Christi. Sententia verò plana est. Voluit emollire vocabulum illud ἄνομος Apostolus: itaque addit se ita esse ἄνομον vt tamen Dei mandata habeat pro vitæ regula, sed quatenus illis cum Euangelio conuenit, quod videlicet ceremonias abolet. Itaque Deo & Christo malui interpretari, sicut & omnes fere Græci codices habẽt. Ambrosius ἔννομον non ineleganter Sublegẽ vertit, vt paronomasiã seruaret, quẽ etiã sum sequutus.

22 Omnino aliq. πάντως τινάς. i. in omnes velut formas me mutaui, vt omni ratione aliquos seruarẽ. Vulg. Vt omnes, ἵνα πάντας. i. vt quosuis, seu ex omni hominũ genere aliquos. Repugnãt tamẽ oẽs nostri codices.

23 Hoc autem, τοῦτο δέ. Vulg. Omnia autem, πάντα δέ, vt etiam habet Chrysostomus Græcus. Vt vnà particeps eius fiam, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι. Id est, vt & ipse ex Euangelio cum iis quibus illud annũtio, fructum percipiam: quod futurum non erat si ab aliis exegisset quod ipse non præstaret.

24 Vt, ἵνα. Vt τελικῶς, non ὥστε ἀποτελεστικῶς.

25 Quisquis certat, ὁ ἀγωνιζόμενος. Id est certare solet, siue gymnasticen exercet. Vide suprà, versu 7. Vulg. Qui in agone contendit. In omnibus est cont. πάντα ἐγκρατεύεται. Exquisitissima quædam erat gymnastarum diæta, quam designat Apostolus, admodum apposita similitudine vtens, quum tota Græcia istis certaminibus vacaret, inter quæ erant Isthmia quæ Corinthi celebrabantur. In eo verò sum sequutus Cyprianum quòd ἐγκρατεύεται conuerti Cõtinens est, pro quo Vetus interpres habet, Ab omnibus se abstinet, πάντων ἀπέχεται, & Eras. Per omnia tẽperans est, πάντα σωφρονεῖ. Ideo autẽ Apostolus tẽperantiæ meminit in accõmodãda ista similitudine: quòd qui idolothytis sine exceptione vesci volebãt, planè intẽperantiã suã proderẽt, quũ cibũ præferrẽt proximi saluti: quò etiã spectãt sequẽtia. Peritură, φθαρτόν. Huc pertinet illud Archiæ epigrãma,

Τέσσαρες εἰσὶν ἀγῶνες ἀν' Ἑλλάδα, τέσσαρες ἱροί,
Οἱ δύο μὲν θνητῶν, οἱ δύο δ' ἀθανάτων·
Ζηνός, Λητοΐδαο, Παλαίμονος, Ἀρχεμόροιο.
Ἆθλα δὲ τῶν, κότινος, μῆλα, σέλινα, πίτυς.

Id est, interprete Alciato,
Sacra per Argiuas certamina quattuor vrbes
Sunt, duo facta viris, & duo cælitibus:
Vt Iouis, & Phœbi, Melicertæque, Archemorique.
Præmia, oliuaster, poma, apium, picea.

λάβωσιν, ἡμεῖς δὲ ἄφθαρτον.

26 Ἐγὼ τοίνυν οὕτω τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως· οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων.

27 Ἀλλ' ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶ, μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.

accipiant, *sunt continẽtes*: nos autem, vt incorruptam.

26 Ego igitur ita curro vt non in incertum: sic pugilem ago, vt aerem non cædens.

27 Sed ¨contundo ¨corpus meũ, & in seruitutem redigo: nequo modo, quum aliis prædicarim, ipse ¨reprobus fiam.

accipiant, nos autem incorruptam.

26 Ego igitur sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, nõ quasi aerem uerberans.

27 Sed castigo corpus meũ, & in seruitutem redigo: ne fortè quũ aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar.

Κεφάλαιον ι.

1 Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον.

2 Καὶ πάντες εἰς τὸν Μωσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ.

3 Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον.

CAP. X.

1 Nolim autem vos ignorare fratres, ¨‖Patres nostros omnes ¨sub illa nube fuisse, ‖& omnes per mare transiuisse:

2 Et ‖omnes ¨in Mosen ¨baptizatos esse ¨nube & mari:

3 ‖Et omnes ¨eandem ¨escam spiritualem edisse:

CAP. X.

1 Nolo enim uos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt: Exo.13.d.21 num.9.c.18 Exo.14.c.22

2 Et omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari: Exo.16.d.18

3 Et omnes eandem escam spiritualẽ mãducauerũt: Exo.17.b.6 num.20.b.10 & 21.b.16

27 Contundo, ὑπωπιάζω. Sic legitur in codicibus impressis, & Græcis scholiis. Nos de hoc verbo diximus Luc.18.a.5. Vetusta tamen exemplaria legunt ὑποπιάζω: & nonnulli rursus ex veteribus (vt Clemens lib. στρωμ.3, & Nazianz. κατ' Εὐνομιανῶν) legunt ὑποπιέζω, id est deiectum opprimo, eadem translationis ratione. Sed tamen τὸ ὑπωπιάζειν melius cõuenit pugili, vt τὸ ὑποπιέζειν luctatori. Vulg. Castigo. Erasmus, Subiicio. Corpus meum, τὸ σῶμά μου. Id est veterem hominem Spiritui repugnantem. Vtitur autem corporis nomine, quoniam quæstio erat de cibis proposita. Reprobus, ἀδόκιμος. Reprobũ opponit probato, eum videlicet quẽ experientia ostenderit non talem esse qualem esse oportebat, quum præsertim aliis præscriberet probatæ vitæ regulam. Sic vsurpatur idem vocabulum 2. Cor.13.b.6. Sic argentum reprobum dicitur Ierem.6.g.30, & reproba terra. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco effici volunt non esse firmã electionem. quibus hoc oppono quod scribit noster Apostolus Rom 8.f.38. Non pugnat ergo Apostoli solicitudo cum electionis firmitate, sed ab ea potius dependet. Nam sicut firma est & certa perseuerantia electorum, ita constituit Dominus vt hac pia solicitudine foueatur. Deinde quod est istud argumẽti genus? Laborauit Paulus ne reprobus fieret. ergo reprobus fieri potuit. Sic enim etiam liceat colligere Christum potuisse non mori, quia rogauit vt calix ille à se transiret, & similia infinita quibus nihil absurdius fingi potest.

IN CAPVT X.

1 Nolim autem, οὐ θέλω δέ. Vulgata, Nolo enim, οὐ θέλω γάρ, vt legit etiam Ambrosius, consentientibus vetustis nonnullis codicibus. Ego tamen malo legere δέ. Est autem μείωσις Hebraica in hoc dicendi genere, pro, Velim autem vos hoc in primis expendere. Sed quorsum hæc, dices, ab Apostolo scribuntur hoc loco? Nempe quæstio erat de esu idolothytorum. Responderat Apostolus, etiamsi per se in genere licita essent, tamen propter circunstantias non simpliciter esse iis vescendum, propter offendiculum proximi, cuius salutis causa nobis non modò graue esse non debet libertati nostræ renuntiare, sed etiã prorsus nefas est non renũtiare. quod suo in primis exemplo probauit, idque in re quæ non modò licita, sed etiã penè necessaria videri poterat. Addiderat deinde exhortationem ad temperandas omnes cupiditates, ac in primis quidem ad frænandam gulam. Videbat enim Corinthios, etiamsi alia prætexerent, hoc tamen vitio in primis ad illam libertatem promiscuè retinendam impelli. Nunc igitur in hoc argumentum ingressus, horrenda exempla iis proponit, in eos edita qui quum & ipsi essent ex Dei populo & easdem salutis tesseras haberent, tamen dum ventri obsequuntur, exclusi sunt à fœdere. Addit etiam, vt argumentum istud amplificet, hoc gulæ vitium multa alia grauissima secum trahere. Denique propius tandẽ ad rem accedit, & ostendit aliquod esse cõuiuiorum genus quibus nullo modo liceat ipsis interesse: ea videlicet quæ in idolorum honorem celebrabantur, & appendices erant ipsorum sacrificiorum: quod fieri sanè non poterat quin idololatria publico testimonio comprobaretur. Vtinam verò hanc doctrinam hodie expenderent tum ii qui omnia habẽt pro indifferentibus, tum etiã qui præpostere zeli specie, sed reuera sola gula & luxu impulsi, de sua libertate nihil, vt proximos Domino lucrifaciant, remittunt. Patres nostros, οἱ πατέρες ἡμῶν. Sic loquitur Paulus, fœdus ipsum non autem personas, nisi in genere, considerans. Sub illa nube, ὑπὸ τὴν νεφέλην. Historia satis erat celebris & omnibus nota. Ideo addidit articulum cuius vis est δεικτική.

2 In Mosen, εἰς Μωσῆν. i. Mose illis præeunte, vel (vt alii volunt) in Legem Mosaicã. Sic dicũtur credidisse Iehouæ & Mosi seruo eius, id est credidisse Iehouæ per os Mosis loquenti, Exo.14.d.31, & 19.b.9. Augustinus verò enarrans Psal.77, perinde legit ac si εἰς Μωσῆν scriptum esset pro ἐν Μωσῇ, id est per Mosen. quam enallagen sæpe annotauimus. Vide Act.19.a.3. Baptizatos esse, ὅτι ἐβαπτίσαντο. Media terminatio pro passiua ἐβαπτίσθησαν. Intellige verò baptizatos omnes fuisse, sed ita vt sola symbola, nempe nubes & mare, fuerint omnibus promiscuè communia, non autem res ipsa: sed tamen ipsorum, non Dei, culpa. Pertinet enim illud ad Apostoli argumentum, qui totus est in eo vt doceat externam professionem nihil esse nisi vetus homo exuatur, ac proinde nisi reuera gloriæ Dei & saluti proximorum studeatur. Nube, ἐν τῇ νεφέλῃ. Abundat præpositio, vt diximus Matth.3.c.11.

3 Eandem, τὸ αὐτό. Eandem videlicet atque nos: quia eadem fuit veterum sacramentorũ & nostrorũ substantia, sicut vel ex eo apparet quòd Paulus illis nostrorũ & nostris vicissim illorum nomina accõmodat, vt hoc loco, & suprà, cap.5.c.7, & Phil.3. a.3, & Coloss.2.b.11. Escam spiritualem, βρῶμα πνευματικόν. Mannam

vocat escam spiritualem, eam videlicet considerans vt sacramentum: quanuis qui fidei os non afferebant, nihil spirituale comedebant, sed externum signum duntaxat: quibus tamen nihilominus manna offerebatur à Deo vt esca spiritualis, quum hominis infidelitas non possit irritam facere Dei promissionem. Spiritualis igitur esca dicitur manna, quòd mannæ symbolo offerretur aliquid minimè terrenum, sed planè cæleste; & quod solius Spiritus vi (id est fide) conspici & edi poterat, nimirum Christus, suo quidem tempore exhibendus, sed iam tum piis præsens & efficax, qui eum venturum fide amplectebantur. Eadem ratio est spiritualis potus. Quòd autem nonnulli particulam EANDEM ad patres referunt, qui dicantur omnes eadem sacramenta habuisse, prorsus repudiandum est. Etsi enim ita se res habet, quorsum tamen Apostolus Baptismi nomen ad eos transferret, & cur ad Christum vsque assurgeret, nisi vt & illos & nos doceat, eadem sacramenta non signis quidem sed reipsa habere, ac proinde nobis non magis quàm illis profutura si ingrati fuerimus, quum reipsa vnus populus simus? Et certè nisi ita hunc locum explices, non erit firma Pauli consequutio. At enim, dices, quomodo idem hic potus dicitur. nam si signa ipsa spectes, diuersa fuerunt eorum signa à nostris: ad rem autem ipsam hoc referri non potest, quū dici non possint omnes fuisse Christi verè participes. fuissent enim seruati. Respondeo, eundem tamen potum spiritualem dici, quoniam & ipse, vt hodie noster, sacramenti rationem habebat, & idem Christus fruendus proponebatur, quanuis signa sint diuersa.

Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον. ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.

4 Et omnes eundem potum spiritualem bibisse. ‖ Bibebant enim ex sequēte spirituali Petra: Petra verò erat Christus.

4 Et omnes eundē potum spiritualem biberunt. bibebant autem de spiritua li consequēte eos petra: Petra autē erat Christus.

Ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ Θεός. κατεστρώθησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Num.26.g.65

5 Sed plerosque illorum non approbauit Deus. ‖ prostrati fūt enim in deserto.

5 Sed nō in pluribus eorum beneplacitum est Deo: nam prostrati sunt in deserto.

Ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν, εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς κἀκεῖνοι ἐπεθύμησαν.

Num.11.a 4, & 26.g.64 psal.106.c.14

6 Hæc autem typi nostri fuerunt, vt ne concupiscamus res malas, ‖ sicut illi concupierunt.

6 Hæc autē in figura facta sunt nostri, ut non simus cōcupiscentes malorū, sicut & illi concupierunt.

Μηδὲ εἰδωλολάτραι γίνεσθε, καθώς τινες αὐτῶν· ὡς γέγραπται, Ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πιεῖν, καὶ ἀνέστησαν παίζειν.

Exo.32.b.6

7 Ne igitur idololatræ sitis, sicut quidā eorum, vt scriptū est, ‖ Sedit populus ad edēdum ac bibendum, & surrexerūt ad ludendum.

7 Neque idolorū cultores efficiamini sicut quidam ex ipsis: quēadmodū scriptū est, Sedit populus mā ducare & bibere, & surrexerunt ludere.

Μηδὲ πορνεύωμεν, καθώς τινες αὐτῶν ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες.

Num.25.c.9

8 Neque scortemur, ‖ sicut quidam eorum scortati sunt, & ceciderunt vno die vigintitria millia.

8 Neq; fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt una die uigintitria millia.

4 Bibebant enim. ἔπινον γάρ. Vulgata, Bibebant autem, ἔπινον δὲ, contra omnium nostrorum codicū fidem: fortassis autem allusit Paulus ad Esaiæ locum 43.c.20. Ex sequente, ἀκολουθούσης. Vel obsequente, Israelitarū videlicet voluntati ac desiderio, vt Photius exponit. Simplicior tamē videtur expositio si hoc referas ad riuum ex rupe profluentem, qui populum sit comitatus, ac si rupes ipsa eos esset sequuta. Nam si fuisset hoc vnius diei beneficium, postridie fuisset iterum percutienda rupes in illo arido deserto. Sed & ipsi Hebræi sic tradunt, nec aliter explicat Chaldæus paraphrastes Numer.21.b.16. Spirituali Petra, ἐκ πνευματικῆς πέτρας. Non possum iis assentiri qui hoc referunt non ad symbolum, sed ad rem ipsam, id est ad Christum ipsum, assiduum Israelitarum comitem, qui dicatur Petra spiritualis, quoniam per petram spiritualiter adumbrabatur. Primùm enim hæc expositio coacta est: deinde, nisi Christum separes à sua virtute viuifica, necesse est falsò dici omnes ex spirituali Petra (id est ex Christo) bibisse, quum Christus nōnisi fide ac proinde à solis fidelibus potuerit percipi: quanuis interim etiam infidelibus hæc Petra, si Dei ordinationem spectes, sacramentum (id est, spiritualis Petra) esse non desineret. Erat, ἦν. Id est sacramentaliter significabat, μετωνυμικῶς, vt explicat Augustinus contra aduersarium Legis lib.20.cap.6, id est ita vt verè adiuncta esset rei veritas, quatenus videlicet Deus non nudum signum, sed etiam rem ipsam significatam offert fide spiritualiter percipiendam, siue accipiatur, siue repudietur. Vide Matth.26.c.26.

5 Non approbauit, οὐκ εὐδόκησεν. Vide Matth.3.d.17.

6 Typi nostri, τύποι ἡμῶν. Vulgata, Hæc autem in figura facta sunt nostri. Erasmus, Hæc autem figuræ nostri fuerunt. quæ expositiones aditum patefaciunt imperitis quibusdam, ex hoc loco colligentibus, in veteri populo sacramenta fuisse duntaxat figuratiua, (vt loquūtur) non autē exhibitiua: quasi videlicet Israel nō fuerit vera Ecclesia, sed veræ dūtaxat Ecclesiæ vmbra & figura: vnde infiniti postea errores exorti. quū tamen Paulus hæc dicat typos fuisse, non tā Israelitarū quàm nostri respectu, quorū sacramēta sunt illis veteribus adumbrata. Sic manna fuit ipsis Israelitis sacramentum veri illius panis cælestis: nobis autem typus panis quem frangimus. Sic fuit Circuncisio iisdem illis sigillum iustitiæ fidei, nostri autem respectu typus nostri Baptismi. Idem de Paschate & aliis ceremoniis statuendum est, quibus omnibus successerunt duo nostra sacramenta. Quamobrem & Apostolus illos dixit fuisse in nube & mari baptizatos, quoniam illum Baptismum nostrum adumbrarunt. Sed alii typi fuerunt ordinarii, vt illi de quibus diximus: alii velut accidentales, vt nubes & transitus maris, quo semel tantùm vsus est Deus. Mirè autem conuenit hic typus nostro sacramento. Aqua enim aquæ respondet, vtrinque etiam interuenit mersio & emersio. Nubes denique vim cælestem Spiritus adumbrat.

8 Vingintitria millia, εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες. Apud Mosen legimus vigintiquatuor millia, Num.25.c.9. exemplarium fortassis vitio. sed in reipsa nihil variāt. Cæterùm quòd post [illegible] subiunxit γίνεσθε, deinde πορνεύωμεν, postea γογγύζετε, factum est ex Hebræorum idiotismo, qui modos & tempora & personas frequentissimè permutant.

Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστόν, καθώς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο.

9 Neque tentemus Christum, ‖ sicut quidā eorum tentarunt, & à serpentibus perierunt.

9 Neque tentemus Christum: sicut quidā eorū tentauerunt, & à serpentibus perierunt.

Num.21.b.6 psal.106.c.14

Μηδὲ γογγύζετε, καθώς καί τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ.

10 ‖ Neque murmurate, sicut quidam eorum murmurarūt, & perierunt ab exterminatore.

10 Neque murmuraueritis, sicut quidam eorum murmurauerunt, & perierūt ab exterminatore.

Num.14.f.37 [illegible].8.c.24

Ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις· ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν.

11 Hæc autem omnia typicè eueniebant eis: scripta verò sunt ad nostri admonitionem, in quos fines seculorū occurrerūt.

11 Hæc autē omnia in figura contingebāt illis: scripta sunt autē ad correptionē nostram, in quos fines seculorum deuenerunt.

Ὥστε ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ.

12 Itaque qui *sibi* videtur stare, videat ne cadat.

12 Itaque qui se existimat stare, uideat ne cadat.

Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν εἰ μὴ ἀνθρώπινος· πιστὸς δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν.

13 Tentatio vos non cepit, nisi humana: fidelis autē *est* Deus qui non sinet vos tentari supra id quod potestis, sed præstabit vnà cum tentatione etiam euasionem, vt possitis sufferre.

13 Tentatio uos non apprehēdit, nisi humana: fidelis autem Deus est, qui non patietur uos tentari supra id quod potestis: sed faciet etiam cum tentatione prouētū, ut possitis sustinere.

Διόπερ, ἀγαπητοί μου, φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας.

14 Quapropter, dilecti mei, fugite ab idololatria.

14 Propter [illegible] fugite ab idolorum cultura.

Ὡς φρονίμοις λέγω· κρίνατε ὑμεῖς ὅ φημι.

15 Vt peritis loquor: iudicate vos quod aio.

15 Vt prudentibus loquor: uos ipsi iudicate quod dico.

Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστιν;

16 Poculum benedictionis cui benedicimus, nónne communio sanguinis Christi est? panis quem frangimus, nónne communio corporis Christi est?

16 Calix benedictionis cui benedicimus, nōnne cōmunicatio sanguinis Christi est? & panis quem frangimus, nónne participatio corporis Domini est?

9 Christum, τὸν Χριστόν. Ergo Christus est hodie, & heri fuit. Tentare autem Christum est eum velut ad certamen prouocare, vt infrà Apostolus ipse explicat v.22: quod ii sanè faciunt in primis qui eius cognitione abutentes, eam suis cupiditatibus prætexunt. Locus insignis, & hoc nostro miserrimo tempore iis in primis necessarius qui Euangelii lucem conuertunt in tenebras, iusto Christi furore ipsos persequente. Quidam eorum, καί τινες αὐτῶν. Abundat καὶ vt in κἀκεῖνοι, suprà, v.6, & in proximo quoque: adeo vt in quibusdam etiā codicibus desit: sic Ioh.8.c.25, & infrà, 13.d.12. Sed & in nonnullis exēplaribus legitur αὐτόν, eum: sed perperam. quocunque tamē modo hæc legas, ad Christū referuntur. Nam planè durum fuerit post ἐπείρασαν subaudire τὸν Θεόν, Deum. A serpentibus perierunt, ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. Sic rectè Vulg. vt non fuerit necesse mutare in Extincti sunt. Plinius, M. Marcello circa mortē, quum periit ab Annibale, iecur in extis defuit.

10 Ab exterminatore, ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ. Heb. המשחית, Exo.12.d.23, siue de bono siue de malo Angelo accipias, cuius ministerio Dominus iudicium suum exequatur cum vltimo impiorum exitio. Græci porro ἀλάστορα vocant quem poetæ Latini Furiarum nomine designant.

11 Typicè, τύποι. Id est τυπικῶς, vt in duobus codicibus vetustis scriptum inuenimus. Vulgata, Hæc autem omnia in figura contingebant eis. Erasmus, Hæc autem omnia figuræ cōtigerunt eis. Vide suprà, v.6. Fines, τέλη. Idcirco hi dies vocantur nouissimi, & verè ætas Christi aduentum consequuta, dici potest seculorum perfectio ac complementum.

12 Qui *sibi* videtur, ὁ δοκῶν. Iterum τὸ δοκεῖν vanam illam & arrogantem securitatem declarat, eam videlicet quæ non Dei promissione, sed stulta opinione nititur. Nam alioquin is demum fidelis est qui in Dei promissiones securus incumbit, Apostoli exemplo, Rom.8.g.38. Neque verò hæc securitas torporem, sed piam solicitudinem: pium inquam illum timorem ac tremorem gignit, quibus alitur perseuerantia in fide, & magis ac magis fidelium animi de sua vocatiòne & electione certiores fiunt, 2.Pet.2.a.5, vsque ad ver.11. Cæterùm Apostolus his verbis paulatim ad quæstionem propositam redit, & istud vitium ex eo ipso fonte manare docet ex quo etiam superiora, nempe quòd Corinthii sibi viderentur omniū sapientissimi: quod ipso statim initio propositæ quæstionis expresserat, Suprà, 8.a.1. Sed tamen obiurgationem mitigat, quū eos stare confitetur, sed monet vt hoc Dei beneficium pia solicitudine retineant. Non dissimulat tamen eos, quum sacrificiis idololatrarū interesse sustinuissent, quasi eousque pertingeret Euāgelica libertas, à Satana fuisse deceptos: sed bono animo esse iubet, quoniam locus est resipiscentiæ.

13 Tentatio, πειρασμός. Et humanam dicit tentationem quæ ab imbecillitate proficiscitur. Cœpit, εἴληφεν. Quædam exemplaria Veteris editionis & Ambrosius quoque scriptum habent apprehendat, sed corrupté. Præstabit euasionem, ποιήσει τὴν ἔκβασιν. Idem, inquit, ille qui vos tentari voluit vestri boni causa, aditum faciet ad euadendum. Vulgata, Faciet prouentum, id est successum. Nam proculdubio significat Apostolus fore vt tentatio in bonum cedat, vt Rom.8. versu 28. Erasmus, Faciet euentū. Ego mallem Exitum interpretari, cum Hieronymo in Ionam, & Augustino in Psal.61, & epist.89, vt annotauit Erasmus. Sed tamen sequutus sum quod maximè videtur accommodatum.

14 Dilecti mei, ἀγαπητοί μου. Complutensis editio addit ἀδελφοί, fratres.

16 Benedictionis, τῆς εὐλογίας. Id est gratiarum actionis, siue quod adhibetur in solenni illo epulo quo

Cal. [illegible] interpretatur.

Domino gratias agimus: vnde etiam Eucharistia dicitur. Cui benedicimus, ὃ εὐλογοῦμεν. Id est, quód cum gratiarum actione sumimus, vt interpretatur Chrysostomus. Sed nusquam legi εὐλογεῖν transitiuè vsurpatum pro gratias agere. de quo verbo pluribus diximus Mat.5.g.44. Item 25.c.26. Itē 26.c.34. Item Luc.9.b.16, vbi eadem constructione ac significatione accipitur atque hoc in loco, quamuis in diuersum finem. Puto enim εὐλογεῖν idem hic declarare atque infinitis locis Veteris testamenti קדש, id est ἁγιάζειν καὶ καθιεροῦν, sanctificare seu cōsecrare, quia nimirum recitata & exposita Dei ordinatione, panis & vinum huic vsui sacro destinantur, vt sint veri & naturalis corporis & sanguinis Christi sacramenta, id est symbola ac tesseræ, & ita quidem vt id etiam quod significatur, verè nobis spiritualiter participandū offeratur. Quia verò cū Dei laude & solēni gratiarū actione coniuncta est tota hæc actio, idcirco Paulum existimo verbo εὐλογεῖν rem totam significasse: vt meo quidem iudicio Œcumenius planè & breuiter exposuerit ὃ εὐλογοῦμεν, id est ὃ εὐλογοῦντες κατασκευάζομεν, id est quod cū laude & gratiarū actione adornamus. quód moneo, nequis nos putet Cōsecrationis vocabulo magicā aliquā incantationem intelligere. Communio, κοινωνία. Id est, efficax tessera (fideles enim alloquitur Paulus) nostræ cum Christo coniunctionis atque adeo incorporationis, μετωνυμικῶς, sicut Euangelium dicitur potentia Dei, id est efficax Dei instrumentum, Rom.1.b.16, & suprà, 1.c.18. Vulgata, Participatio, repugnante Chrysostomo, qui communionem plus esse dicit quàm participationem: quòd ad hanc, inquit, satis sit partem habere, ad illam autem requiratur vt prorsus vniamur, atque totum id percipiamus quod nostræ fidei offertur. Panis quem, τὸν ἄρτον ὃν pro ὁ ἄρτος ὅν. Similem loquutionem annotauimus Mat.21.d.42, & Act.10.e.36.

17	Ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν.	Quoniam vnus panis, vnum corpus multi sumus: nam omnes vnius panis sumus participes.	*Quoniam unus panis, unū corpus multi sumus: nam omnes de uno pane participamus.*
18	Βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα· οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί;	Videte Israelem *qui est* secundum carnem: nónne qui edunt victimas, participes sunt altaris?	*Videte Israelem secundum carnem: nónne qui edunt hostias, participes sunt altaris?*
19	Τί οὖν φημι; ὅτι εἴδωλόν τί ἐστιν, ἢ ὅτι εἰδωλόθυτόν τί ἐστιν;	Quid ergo dico? idolum aliquid esse, aut quod idolis immolatum est, aliquid esse?	*Quid ergo dico? quòd idolis immolatum sit aliqd? aut quòd idolū sit aliqd?*
20	Ἀλλ' ὅτι ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ Θεῷ· οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι.	Imò *illud dico*, quæ immolate Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolim autem vos participes dæmoniorum esse.	*Sed quæ immolant Gētes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolo autem uos socios fieri dæmoniorum.*
21	Οὐ δύνασθε ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων· οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων.	Non potestis poculum Domini bibere, & poculū dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.	*Non potestis calicem Domini bibere, & calicē dæmoniorū: non potestis mēsæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorū.*

18 *Qui est* secundum carnem, κατὰ σάρκα. Addidi *Qui est*, ne Secundum carnem connecti possit cum verbo βλέπετε. Vocat autem Israelitas secundum carnem, eos qui externis sacrificiis & ceremoniis adhuc vacabāt, quæ seorsim à Christò & per se existimata, dicuntur sanctificationes & iustificationes carnis, quòd ad animum vsque non pertingant, Heb.9.c.10, & d.13. De illis autem Israelitis ac non de sanctis illis patribus agi qui ex fide olim sacrificarant, apparet vel ex eo quòd Apostolus dicit κοινωνοί εἰσι, non κοινωνοὶ ἦσαν, Participes sunt, non autem, Participes erant vel fuerunt. Participes sunt altaris? κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί; Id est, eiusdem cultus ac sacrificii sunt conscii, siue in eodem sacrificio consortes ac socii, ac eius quasi vinculo in eadem religione copulati. Nam Altaris appellatione ipsum cultum accipio qui in altari exhibebatur: quomodo etiam ver.21, accipitur Mensæ nomen pro conuiuio quod illic agitabatur, atque adeo pro ipsius conuiuii fine ac scopo, nimirum vt is pro Deo agnosceretur cuius honori sacrū erat conuiuium. Cæterùm perinde hoc intelligo acsi Apostolus dixisset, Vobis Corinthiis religio esset in Hierusalē sacrificare cum Iudæis, qui illic adhuc veteri ritu sacrificant. Quamobrem id verò? Quia nimirū existimatis eos omnes qui his sacrificiis intersunt, eiusdem sacrificii esse consortes, ac proinde vno consensu Christi sacrificium, quantum in se est, irritum facere. Cur non idem multo magis statuitis de profanis idololatrarum sacrificiis? Alios scio aliter explicare: sed hoc dixi quod mihi visum est maximè appositum.

20 Participes dæmoniorum esse, κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. Id est, cum dæmoniis quicquam habere commune, aut in eam societatem coire quæ dæmoniorum auspiciis coit. Alludit enim Apostolus ad corporis Domini communicationem, quum alioquin Gentes minimè dicerent se fieri deorū suorum participes, vt nos Christiani verè dicimus nos in cœna Domini cum Christo in vnum corpus coalescere. Dæmoniorum autem appellatione diabolos intelligo, ex Scripturæ consuetudine, ad quam probabile sit Paulum potius respexisse quàm ad Græcorum morem, qui δαίμονας nomen etiam in laude vsurpabant: vnde poculum quod ipsi ἀγαθοῦ δαίμονος vocabant.

21 Poculum dæmoniorum, ποτήριον δαιμονίων. Hinc sumpsit hanc dicendi formulam Apostolus quòd solerent profanæ quoque gentes Gentes festa sua conuiuia libationibus & eius diui laudibus claudere cui sacrificatum fuerat, vt pulchrè describit Virg. lib. Æneid.8, vbi inquit,

> Postquam exempta fames, & amor compressus edendi,
> Rex Euander ait, Non hæc solennia nobis,
> Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
> Vana superstitio veterúmve ignara deorum
> Imposuit. sæuis, hospes Troiane, periclis

> Seruati, facimus, meritósque nouamus honores.
>
> Et tandem,
>
> Quare agite ô iuuenes, tantarum in munere laudum
> Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris,
> Communémque vocate deum, & date vina volentes.

Eiusmodi igitur ceremonias Paulus cōfert cum Cœna Domini, vt Corinthios pudeat eiusmodi conuiuia in rebus mediis numerare, quibus interesse non possent quin cum manifestè blasphemis societatem coirent, & adhibitis aliis symbolis, Cœnæ, id est communicationi Christi, renuntiarent.

22	Ἢ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον; μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμεν;	An prouocamus ad irā Dominū? nū validiores eo sumus?	*An æmulamur Dominum? Nunquid fortiores illo sumus?*
23	Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα οἰκοδομεῖ.	‖ Omnia mihi licent, at non omnia conferunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.	*Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.* (Suprà, 6.c.13. eccl.37.d.31)
24	Μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος.	Nemo quod suū est quærat, sed quisque quod alterius *est*.	*Nemo quod suū est quærat, sed quod alterius.*
25	Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.	Quicquid in macello venditur, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.	*Omne quod in macello uænit, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam.*
26	Τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.	‖ Domini enim est terra & plenitudo eius.	*Domini enim est terra, & plenitudo eius.* (Psal.24.a.1)
27	Εἰ δέ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.	Quòd siquis infidelium vos vocat, & vultis ire, quicquid apponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conscientiā.	*Siquis uocat uos infidelium, & uultis ire, omne quod uobis apponitur, mā ducate, nihil interrogantes propter conscientiam.*
28	Ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, Τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι' ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.	At siquis vobis dixerit, Hoc idolis mactatū est, ne edite, propter illum qui indicauit, & propter conscientiam. Domini enim est terra & plenitudo eius.	*Siqs autem dixerit, Hoc immolatitium est idolis, nolite manducare, propter illū qui indicauit, & propter conscientiam.*
29	Συνείδησιν δὲ λέγω οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου. ἱνατί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως;	Conscientiam autē dico, nō tuam, sed illius alterius. cur enim libertas mea damnatur ab alia conscientia?	*Conscientiam autem dico non tuam, sed alterius ut quid enim libertas mea iudicatur ab alia cōscietia?*

23 Omnia mihi licent, πάντα μοι ἔξεστι. Restringendum est τὸ καθόλου ad id de quo agitur, vt suprà diximus. Huc autem pertinet illud Clementis, πάνυ γὰρ καταπίπτουσιν ἐπὶ τὸ δρᾶν τὸ μὴ ἐξόν, οἱ πάντα δρῶντες ἃ ἔξον. i. Qui faciunt quicquid licet, huc citò delabuntur vt faciant quod non licet. Idem legit in proximo versu, μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ ἑτέρου. i. Nemo quod suum est duntaxat quærat, sed etiam quod est alterius. Redit autem Apostolus ad generalem illam thesin à cuius explicatione inchoarat tractationem istam de reb' mediis, Suprà, 6.c.12. Ædificant, οἰκοδομεῖ. Vide suprà, 8.a.1.

25 Macello, μακέλλῳ: id est κρεωπωλίῳ, vt Plutar. alicubi interpretatur. Est autē vocabulū Latinū atque adeo Romanum, (si Varroni & Festo ipsique adeo Plutarcho credimus) sed Græca forma vsurpatum, vt alia aliquot passim à sacris scriptoribus, quæ semel annotauimus Mat.5.d.26. Cæterùm quum satis constet Apostolū hoc loco non disserere aduersus eos qui erant ex Circuncisione, & ciborum delectum retinebant, sed aduersus idolothyta, assentior Augustino qui in Epistolā ad Rom. testatur antiquitus consueuisse etiā prostare vænales carnes sacrificatas: eas nimirū quæ supererant, quarum pecunia ad sacerdotes redibat. Nā testatur quoque Herodotus solitos fuisse Ægyptios pecudū immolatarū capita in forū asportata Græcis diuēdere. Sed & Aristophanis īterpres exponēs hūc versiculū, ἐπὶ δὲ τὸ χρεάδιον τὸ ἐνδοθὲν ὡς εἰσηνέγκατο λαβών, solitos fuisse dicit à sacrificiis redeuntes, ex ipsa victima portiūculā domesticis adferre, atq; etiā siquid superfuisset asportare. In eiusmodi igitur idolothytis & in priuato quoq; infideliū cōuictu, docet Apostolus nihil esse quo nō possint fideles bona vti consciētia, si modò infirmorū habeant rationē. Nihil interrogantes, μηδὲν ἀνακρίνοντες. Id est, nō percontātes, antequā ematis, ecquid illud quod vænū proponitur, sit idolothyton, an secus. Quidā vertūt, Hæsitantes, i. διακρίνοντες, sensu tamē eodē, quum hæc ipsa interrogatio ex hæsitatione conscientiæ oriatur. Solent autē empturi rem aliquam de eius conditione venditorem percontari, nisi satis sit eis nota. Ideo addidit διὰ τὴν συνείδησιν, propter conscientiam, i. quasi dubitetis sitne ex eorum rerum genere quibus vesci liceat.

26 Plenitudo eius, τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Id est, infinita illa rerum copia quibus plena est. Id enim Dauidi significat מלואה. Significat autem his verbis Apostolus, posse bona cōscientia emi quicquid in macello prostat, quoniam est per se bona Dei creatura, quam velut ex eius manu vt Domini licet accipere.

28 Domini enim, &c. τοῦ γὰρ Κυρίου. Potest quidem aliquo modo videri hoc testimonium huic etiam loco conuenire, quod legunt Græca scholia & Erasmus: sed tamē non desunt qui librariorum incuria putant irrepsisse, quia hîc præcedunt eadem verba quibus clauditur versiculus 25, cui deinde ista attexuntur. Nam certè ea res multos errores inuexit, vt facilè confitebuntur qui vetera exemplaria aliquando contulerunt: & in vno vetusto codice comperi ista hoc loco deesse.

29 Damnatur, κρίνεται, id est κατακρίνεται, vt alibi sæpe. Putō autem hunc esse sensum, cum doctissimo

interprete, Si libertate temere vtaris, fiet vt infirmus frater malè de tuo factô iudicet, atque hoc modo libertatis beneficium ipsi cedat in ruinam, cuius tu sis conscius, vt qui nullam habueris infirmitatis eius rationem. Itaque, ne lædatur eius conscientia, abstinere debes ab idolothyto. Sed personæ mutatio ex Hebræorum idiotismo, sententiam reddidit obscuriorem. Videbatur enim potius dicẽdum ἐλευθερία σου, libertas tua, & in sequẽti etiam versiculo οὐ μετέχω, & βλασφημῶ. Sed ipse Paulus eorum personam induit quos vult adducere ad moderatum libertatis vsum. Ita autem accipiendum esse verbum κρίνεσθαι liquet etiã ex verbo βλασφημοῦμαι quod sequitur. Est enim sequens versiculus explicatio istius.

30 Εἰ δὲ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ;

30 Et si ego per gratiam *cibum* participo, cur *ob id* impius iudicor pro quo ego gratias ago?

30 *Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quòd gratias ago?*

Coloss.3.c.17

31 Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτέ τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε.

31 ‖Siue igitur editis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.

31 *Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.*

32 Ἀπρόσκοποι γίνεσθε καὶ Ἰουδαίοις καὶ Ἕλλησι καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ.

32 Estote sine offendiculo & Iudæis, & Græcis, & Ecclesiæ Dei:

32 *Sine offensione estote Iudæis, & Gentibus, & Ecclesiæ Dei:*

33 Καθὼς κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι.

33 Sicut & ego *per* omnia omnibus placeo, non quærens meam ipsius vtilitatẽ, sed multorum, vt seruentur.

33 *Sicut & ego per omnia omnib⁹ placeo, non quærẽs quod mihi utile est, sed quod multis, ut salui fiant.*

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

2.Thess.3.c.9

1 Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ.

1 ‖Imitatores mei estote, sicut ego Christi.

1 *Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.*

2 Ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν, τὰς παραδόσεις κατέχετε.

2 Laudo verò vos, fratres, quòd omnia mea meministis, & sicut tradidi vobis, traditiones retinetis.

2 *Laudo autem uos, fratres, quòd per omnia mei memores estis: et sicut tradidi uobis, præcepta mea tenetis.*

Ephes.5.c.23

3 Θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνήρ· κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός.

3 Velim autẽ vos nosse ‖Christum esse omnis viri caput: caput autem mulieris, virum: caput verò Christi, Deum.

3 *Volo autem uos scire quòd omnis uiri caput, Christus est: caput autem mulieris, uir: caput uerò Christi, Deus.*

30 Per gratiam, χάριτι. Id est, si ex beneficio Dei hoc vel illo cibo vti mihi licet, cur cõmittam vt mea culpa hoc Dei beneficium mihi vitio vertatur? Sic enim (meo iudicio) rectè omnino explicat doctissimus interpres. Nam si hæc est obiectio Corinthiorum, vbi responsio? aut cur illam prorsus omitteret Apostolus? Quomodo etiam sequens conclusio cohærebit? Vulg. & Eras. Cum gratia, id est cum gratiarum actione, quod nimis est coactum. Ambrosius, Si gratiæ particeps sum. Verùm (vt rectè annotauit Erasmus) μετέχω cum tertio casu iũgi non solet, nisi ad socium communionis referatur, non ad rem cuius sis particeps, vt si dicas μετέχω σοι τούτου, vel τῶν. Impius iudicor, βλασφημοῦμαι, siue, maledictis impetor, aut de mea existimatione detrahitur. Sed illo modo explicare malui, quòd hîc agatur de religione.

32 Et Ecclesiæ, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Partibus subiicit totum, nisi malimus illud Iudæis & Græcis de extraneis intelligere, quorum etiam nobis sit habenda ratio, ne, dum eis obsequimur, ipsos in superstitione confirmemus.

33 Per omnia omnibus placeo, πάντα πᾶσιν ἀρέσκω. Quod sine exceptione dictum est, ad id de quo agitur, i. ad res medias & ad infirmos, restringere oportet. de quo diximus suprà, 9.b.

IN CAPVT XI.

1 Imitatores mei, μιμηταί μου. Hunc quoque versiculũ perperã Latini à superiore capite abscecuerũt, cũ quo prorsus cohæret: ita tamen vt singulari quodam Pauli artificio, sit simul & superioris disputationis conclusio, & transitio ad ea quæ sequuntur. Ego, κἀγὼ. Iterum abundat καὶ ex Græcorum idiotismo, vt diximus suprà, 10.b.9.

2 Omnia mea meministis, πάντα μου μέμνησθε. Vel, Quòd in omnibus mei memores estis, vt subaudiatur κατὰ, sicut suppleuit Vetus interpres. Sic enim vsurpatum est hoc dicendi genus suprà, 9.d.15, & 10.g.33. neque valet altera Erasmi coniectura, qui eum suspicatur legisse πάντη. Verùm quod generaliter hîc enuntiatum est, postea Apostolus suis exceptionibus definit. Vt autem ita loqueretur, eo adductus est (opinor) quòd traditiones plerasque retinuissent, & quidem eam in primis de qua dicturus est, quanuis nonnulli refragarentur. Sicut tradidi vobis, καθὼς παρέδωκα ὑμῖν. Ambrosius legit, Et quomodo vbique trado, καὶ καθὼς πανταχοῦ παραδίδωμι. Traditiones, παραδόσεις. Vulgata, Præcepta, ἐντολὰς, à quo vocabulo de industria abstinuit Apostolus. Erasmus, Instituta. Vide Matth.15.a.3. Ambrosius addit μου, meas. Qui verò ex hoc loco nituntur quæuis portenta in Ecclesia retinere, vix digni sunt quibus respondeatur. Cui enim persuaserint vel istas traditiones fu[illegible] doctrinæ partem, vel (etiamsi ita est) in traditionum Apostolicarum numero istas partim pueriles, partim Apostolorum scriptis ex diametro repugnantes, partim prorsus tyrannicas leges censeri oportere? Denique si Apostolicæ traditiones sine exceptione seruandæ erant, cur eas isti aboleuerunt? Retinetis, κατέχετε. Id est, summo studio obseruatis. Id enim declarat præpositio κατά. Quædam Vulgatæ editionis exemplaria legunt Tenete, imperandi modo.

3 Caput verò Christi, Deũ, κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός. Intellige quatenus Christus est Deus manifestatus in carne, ac proinde mediator.

4 Πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος ἢ προφητεύων κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

4 Omnis vir orans aut prophetans operto capite, dedecorat caput suum.

4 *Omnis uir orans aut prophetans uelato capite, deturpat caput suum.*

5 Πᾶσα δὲ γυνὴ προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς. ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ.

5 Omnis verò mulier orans aut prophetans non operto capite, dedecorat caput suum: nã *id* vnum ac idem est acsi rasa esset.

5 *Omnis autem mulier orans aut prophetans non uelato capite, deturpat caput suũ: unum enim est acsi decaluaretur.*

6 Εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνή, καὶ κειράσθω· εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω.

6 Nam si non velatur mulier, etiam tondeatur: quòd si turpe mulieri tõderi aut radi, veletur.

6 *Nam si non uelatur mulier, & tondeatur: si uerò turpe est mulieri tonderi aut decaluari, uelet caput suum.*

Gen.1.c.26.27, & 5.a.1, & 9.b.6 col.3.b.10

7 Ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλήν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων· γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστιν.

7 Vir enim non debet velare caput, ‖quum *is* imago sit & gloria Dei: at mulier, gloria viri est.

7 *Vir quidẽ nõ debet uelare caput: quoniam imago & gloria Dei est: mulier autem gloria uiri est.*

8 Οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικός, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός.

8 Non enim est vir ex muliere: sed mulier ex viro.

8 *Non enim uir ex muliere est, sed mulier ex uiro.*

Gen.2.d.23

9 Καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα.

9 ‖Neque enim conditus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum.

9 *Etenim non est creatus uir propter mulierem, sed mulier propter uirum.*

10 Διὰ τοῦτο ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους.

10 Propter hoc debet mulier potestatem habere in capite, propter Angelos.

10 *Ideo debet mulier potestatem habere supra caput suum, propter Angelos.*

4 Omnis vir, πᾶς ἀνὴρ. Particula vniuersalis, ordinum & ætatum discrimen tollit, quantũ quidẽ ad id de quo agitur. Orans aut prophetans, προσευχόμενος ἢ προφητεύων. Quia de decoro in cõmuni cœtu seruãdo agit Apostolus, idcirco de publica oratione & prophetia (i. Scripturæ tractatione) hæc accipio. neq; verò ad eũ duntaxat refero qui orationẽ concipit, aut Scripturæ locum interpretatur, sed etiã ad auditorũ cõcessum: quia etiãsi vnus loquatur, cõmunis tamẽ est actio, vt totus cœtus hac ratione dici possit orare & prophetare. Nã primùm omnium rationes quas adfert Apostolus, omnibus viris cõmunes sunt in Ecclesiæ cœtu versantibus, atque etiã, fateor, extra Ecclesiæ cœtũ. Sed tamen quæstio proposita & cõclusio de nõ operiẽdo capite, ostẽdunt eas rationes ad eius loci & tẽporis circunstantiã referẽdas quo cõuenit Ecclesia. Deinde si ad vnã orantis aut prophetantis personam hoc referas, non conueniet oppositum membrum mulieris: quum mulieri non permittat Apostolus vt in Ecclesia (i. communi cœtu) loquatur, Infrà, 14.g.34, & rationes quoque quas adfert cur velari debeant, satis liquet ad omnes & singulas mulieres pertinere quæ in publico Ecclesiæ cœtu versantur.

Operto capite, κατὰ κεφαλῆς ἔχων. Eras. ad verbum, Quicquam habens in capite, Græcos interpretes sequutus. Sed quod isti de ipsa etiam coma hoc intelligũt, quæ & ipsa caput tegit, ineptum est, quasi videlicet nullis nisi tonsis licuerit orare aut prophetare. nam quod postea de tondendo loquitur, aliò pertinet. Poscit autem omnino antithesis vt externũ velamẽ hîc prohiberi intelligas, sicut mulieribus præcipitur. Velata autẽ dici nõ potest mulier etiãsi comis obuolutũ caput habeat: itaque ne viri quidẽ caput opertũ dicetur quod solis capillis obtegitur. Cæterùm politicã esse hanc Pauli legem, ac proinde non sine distinctione locorum & temporũ accipiendam, vel ex eo intelligi potest ꝙ hodie contraria prorsus ratione, capite operto in cœtu loqui, signum est authoritatis: aperto verò, subiectionis testimonium. Pertinent autem ad hũc locum quæ scribit Plutarchus ἐν κεφαλαίων ῥωμαϊκῶν καταγραφῇ, Τοὺς θεοὺς προσκυνοῦσιν ἐπικαλυπτόμενοι, ταπεινοῦντες ἑαυτοὺς τῇ ἐπικρύψει τῆς κεφαλῆς.

5 Acsi rasa esset, τῇ ἐξυρημένῃ. Vulg. Acsi decaluetur, vocabulo non modò non Latino, sed etiã improprio. Neque enim quisquis raditur, idem fit caluus. neque decaluari aliud possit significare quàm ex caluo fieri non caluum. Deinde spectauit Paulus hominum habitum, quorum alii tondebant comam, alii etiam radebant, pro diuersa gentium consuetudine. Tonsam autem comam voco, non eam tantùm quæ penè ad cutim præciditur, sed eam in genere quæ resecatur: vt sit inter muliebrem & virilem comam discrimen.

7 Imago & gloria Dei, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ. Id est imago gloriæ Dei, in quo nimirum elucet Dei maiestas & imperium. Est enim vir in supremo gradu collocatus in hoc mundo, & tanquam secundarius aliquis Deus (vt ita dicam) ipsius etiam mulieris respectu. Hæc igitur non est imago illa ad quam cõdita etiam est mulier, sed alia viro peculiaris, quæ ex ipso creationis tum ordine tùm fine elicitur ab Apostolo. Mulier enim ex viro creata est, & viri ipsius causa, non contrà. Inde verò efficitur, in cõmuni virorum & mulierum cœtu τὸ πρέπον postulare vt in viro aliquod eius præstantiæ testimonium appareat. Gloria viri, δόξα ἀνδρός. Si non operit caput vir quia gloria Dei est, cur velabit caput mulier, quia gloria est viri? Quia nimirum vir sic est gloria Dei vt sit eiusdem imago. neque enim, propriè loquendo, Deus potest à viro exornari. Dicitur tamen vir esse Dei gloria quatenus vult Deus in ipso velut imagine quadã splẽdere suæ maiestatis & dominationis gloriam. Itaque vir nõ operiẽs caput, nõ seipsum modò sed etiam Deum dedecoraret, vt siquis in dignitate positus appareret coram rege priuato habitu, tantundem de regis ipsius cultu detraheret. De muliere verò aliter constituendum est viri respectu, cuius dicitur decus, quatenus est viro subiecta, sicut rex quispiam ex eo intelligitur rex esse quòd subiectos habet quibus imperet. Itaque si viro sese æquaret mulier, caput cui subiici debet, dedecore afficeret. Quod autem garrit Castellio in hunc locum ex Itali cuiusdam (vt ipse scribit) relatione, ita ineptum & ridiculum est vt vix putem sine stomacho posse à quoquam legi.

10 Potestatem, ἐξουσίαν. Id est velamen quod sit subiectionis testimonium, μετωνυμικῶς. adeo vt in nõnullis etiam Veteris interpretis codicibus, velamen legatur, non potestatem. Nam inde etiam factum vt La-

tinis dicantur nubere mulieres quæ in viri potestatem transeunt. Pileus quoque Libertinæ conditionis erat insigne, vt testatur Liuius in extremo libro 45. Sed Paulus tamen hac doctrina ipsas quoque virgines comprehendit, quum generales adferat rationes. Nam & ipsæ parentibus suis sunt obnoxiæ. Sed & Plutarchus in genere de mulieribus loquẽs in Problem. Romanis, ait, συνηθέστερον ταῖς μὲν γυναιξὶν, ἐγκεκαλυμμέναις, τοῖς δὲ ἀνδράσιν, ἀκαλύπτοις εἰς τὸ δημόσιον προϊέναι. Propter Angelos, διὰ τοὺς ἀγγέλους. Si scriptum esset, Saltem propter Angelos, vel aliquid eiusmodi, planior esset hic locus. Alii igitur hoc referunt ad Verbi ministros, quorum cõspectus debeat mulieres in pudore & subiectionis modestia retinere: alii ad beatos Spiritus, qui quum sint excellentissimi, tamen Deo subiiciuntur, & coram eo dicũtur faciem suam velare. quod etiam Cherubim propitiatorii declarabant: vt impudentissimas esse mulieres oporteat quæ aliter facere audeant, ac proinde Angelos testes & accusatores sint habituræ. Sed hæc certè longius sunt petita, vt mihi quidem videtur. Mallem igitur ad malos Spiritus referre, quos certum est, & res ipsa ostendit, eiusmodi obiecta cupidè arripere, vt templa Dei in lupanaria transforment. Istis verò Angelorum nomẽ simpliciter etiam & sine adiectione tribuit Apostolus in hac eadem epistola, cap. 6. a. 3. Sed (vt verè loquar) ne hoc quidem mihi satisfacit.

Πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς, ἐν Κυρίῳ.

11 Attamen neque vir absque muliere, neque mulier absque viro, in Domino.

11 *Veruntamen neque uir sine muliere, neque mulier sine uiro, in Domino.*

Ὥσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, οὕτω καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικός· τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ.

12 Sicut enim mulier ex viro est, ita & vir per mulierem: omnia verò ex Deo.

12 *Nam sicut mulier de uiro, ita & uir per mulierem: omnia autem ex Deo.*

Ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε, πρέπον ἐστὶ γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ Θεῷ προσεύχεσθαι;

13 Apud vosipsos iudicate, num decorum est mulierem non velatam Deum orare?

13 *Vosipsi iudicate, decet mulierem non uelatam orare Deum?*

Ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστι;

14 An ne natura quidẽ ipsa hoc vos docet, quòd viro quidem comatum esse dedecori sit:

14 *Nec ipsa natura docet uos, quòd uir quidem si comam nutriat, ignominia est illi:*

Γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ, δόξα αὐτῇ ἐστιν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται αὐτῇ.

15 Contrà mulieri, comatam esse, gloriæ sit? Nam coma pro velamine data est ei.

15 *Mulier uerò si comã nutriat, gloria est illi? quoniã capilli pro uelamine ei dati sunt.*

Εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ.

16 Quòd siquis videtur contẽtiosus esse, nos eiusmodi cõsuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei.

16 *Siquis autẽ uidetur cõtentiosus esse, nos talẽ cõsuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei.*

Τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε.

17 Hoc verò *ita* denuntio vt vos nõ laudem, quòd *uidelicet* non cum emolumẽto sed cum detrimento conuenitis.

17 *Hoc autem præcipio, nõ laudans quòd nõ in melius sed in deterius conuenitis.*

11 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Id est per Dominum, siue Domino authore & conseruatore mutuæ istius coniunctionis. Sic enim eminet vir vt cõsistere nõ possit sine muliere: sic quoque mulier subiecta est viro vt vir aliquid ab ea accipiat: quum sicut ipsa ex viro primùm sumpta est, (quo nomine vir est caput) ita etiam vir nonnisi per ipsam possit propagari, quòd sit in adiutorium data viro. Itaque neque ille sua potestate abutatur vt tyrannus, neque mulier de sua conditione vt nimiùm abiecta conqueratur, sed vterque, tum vir tum mulier, in vno Deo coalescant, qui vtrunque hac conditione creauit. Dicuntur autem hæc obiter & extra causam ab Apostolo, vt tum virorum imperium, tum mulierum subiectionem doceat ad vnum scopum, id est ad Dei gloriam, referri oportere.

12 Ex viro, ἐξ ἀνδρός. Ex principium materiale declarat, διὰ verò in διὰ γυναικὸς instrumẽtalem causam. ἐκ denique in ἐκ Θεοῦ primum principium & verum αἴτιον significat.

13 *Num* decorum est, πρέπον ἐστί. Plut. Παρ' Ἕλλησιν ὅταν δυστυχία τις γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες· ὅτι τοῖς μὲν, κείρεσθαι, ταῖς δὲ κομᾷν συνήθες ἐστι. Κομᾷν autem hoc loco non simpliciter significat comam gerere, (qua ratione Homerus καρηκομόωντας Ἀχαιοὺς vocat) sed comam prolixam mulierum instar nutrire, quam videlicet ferrum non attingat. Itémque τὸ κείρεσθαι non accipitur præcisè pro radi, aut ad cutim tonderi, sed in genere de quauis capillorum præsectione dicitur, pro varia gentium consuetudine. Veteres quidem Romanos solitos fuisse non tantùm barbam radere, (quod tradit Gellius lib. 3, cap. 4) sed etiam comam, possum docere ex Scipionis, Ciceronis & Iulii Cæsaris peruetustis numis, quos penes me habeo.

15 Pro velamine, ἀντὶ περιβολαίου. Id est, Vt esset velamen, & quidem eiusmodi quod aliud accerseret. Neque enim coma propriè velamen est, sed indicat mulieris caput velamine indigere. Natura enim viro breuiores capillos, etiamsi quis sinat excrescere; mulieri prolixiores & capiti obuoluendo idoneos tribuit. Itaque hoc in loco ἀντὶ non significat loco, seu vice: neque διὰ, rei originem, sed finem declarat, vt accipi potest Heb. 12. a. 2. Vide Iohan. 1. c. 16.

17 Hoc verò *ita* denuntio vt *uos* non laudem, τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. Eadem erit sententia, sed paulo dilucidior, si pro παραγγέλλων legeris παραγγέλλω, & pro ἐπαινῶ scripseris ἐπαινῶν, vt ego conuerti, eo audacius quòd Vetus interpres ita legerit, & duo ex nostris vetustis codicibus ita scriptum habuerint. Alioquin nec Veterem interpretem, nec Erasmũ in eo sequi velim quòd τὸ παραγγέλλων exposuerint præcipiendi verbo: quum hoc loco Apostolus nihil aliud declaret (opinor) quàm se aliquid esse illis nuntiaturum, fama videlicet ab aliis acceptum, de quo non possit eos non reprehendere: quum in superiore sermone eos idcirco laudarit quòd in plerisque eum ordinem retinerent quem in eorum Ecclesia constituisset, quamuis contentiosi nonnulli repugnarent. Erasmus ex Græcis scholiis aliam expositionẽ adfert, quasi Paulus dicat, Hoc verò *me* vobis præcipere non

non laudo. Id est, Id verò non laudo quòd vobis ista præcipere me oporteat. Quòd *uidelicet* non cum emolumento, sed cum detrimento conuenitis, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. Vulg. Quòd non in melius, sed in deterius conuenitis. Ego verò primùm omnium addidi particulam VIDELICET, ex qua intelligatur ὅτι non oportere intelligi αἰτιολογικῶς, sed εἰδικῶς, vt infrà, versu 23: (quamuis aliter censeat Photius) deinde quia illud, In melius & in deterius, videbatur obscurè dictum, studendum putaui perspicuitati.

Πρῶτον μὲν γὰρ συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν· καὶ μέρος τι πιστεύω.

18 Primùm enim quum conuenitis in Ecclesia, audio dissidia inter vos esse: & aliquam partem credo.

18 *Primùm quidẽ conuenientibus uobis in Ecclesiam, audio scissuras esse inter uos: & ex parte credo.*

Δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.

19 Oportet enim etiam hæreses inter vos esse, vt qui probati sunt, manifesti fiãt inter vos.

19 *Nã oportet & hæreses esse: ut & qui probati sunt, manifesti fiant in uobis.*

Συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, οὐκ ἔστι Κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν.

20 Itaque quum conuenitis in vnum, hoc non est Dominicã cœnam edere.

20 *Conuenientibus ergo uobis in unum, iam non est Dominicam cœnam manducare.*

Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν, καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει.

21 Nam vnusquisque propriã cœnam præoccupat in vescẽdo: & hic quidem esurit, ille verò ebrius est.

21 *Vnusquisq; enĩ suã cœnã præsumit ad mãducãdũ: & alius quidẽ esurit, alius autẽ ebrius est.*

Μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε, καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; Τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ.

22 Enimuero num domos nõ habetis ad edendum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid vobis dicã? laudabo vos? in hoc nõ laudo.

22 *Nũquid domos nõ habetis ad manducandũ & bibendũ? aut Ecclesiam Dei contẽnitis, & confunditis eos qui nõ habent? Quid dicam uobis? laudo uos? in hoc non laudo.*

Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον·

23 Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, Dominũ Iesũ *uidelicet* ea nocte qua proditus est, accepisse panem:

23 *Ego enim accepi à Domino quod & tradidi uobis, quoniã Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem:*

Καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

24 ‖ Et gratiis actis fregisse, ac dixisse, Accipite, edite: hoc meũ est corpus quod pro vobis frãgitur: hoc facite ad mei recordationem.

24 *Et gratias agens fregit: & dixit, Accipite & manducate: hoc est corpus meũ quod pro uobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem.*

Matth. 26. c. 26. Mar. 14. c. 22. Luc. 22. b. 19.

18 Primùm enim, πρῶτον μὲν γάρ. Vulg. Primùm quidem. Eras. Nam primùm quidem. Ego verò puto πρῶτον simpliciter declarare sermonis initium, vt Rom. 1. b. 8. quamuis quæ tribus proximis capitibus continẽtur, ad eundem etiam finem (id est ad conuentus Ecclesiasticos) pertineant. Et aliquam partem credo, καὶ μέρος τι πιστεύω. partem videlicet eorum quæ de vobis audio, vos nimirum inter vos animis dissidere. Vulg. & Erasmus, Et ex parte credo. quod sic potest accipi quasi dicat Apostolus se non prorsus credere famæ, nec prorsus etiam non credere. Atqui apparet Paulum non scripsisse de re incerta, vt qui manifestè in Corinthiis maiorem animorũ coniunctionẽ & charitatẽ requirat: neque verò Apostolicæ grauitati cõuenit vt aliter credamus.

19 Etiam hæreses, καὶ αἱρέσεις. Facilè credo, inquit Apostolus, quandam inter vos esse animorum dissensionem, quum vos sciam, vt & fideles omnes, maioribus etiam malis esse obnoxios, id est hæresibus: vbi non de ordine, aut voluntatibus, sed de doctrina ipsa excitantur factiones: idque non vt perdamini, sed vt verè pii ab hypocritis hac probatione distinguantur. Sic igitur ostendit Apostolus se non temere huic famæ credidisse: & interim tamen bonos consolatur, & infirmos erigit: neque tamen sic loquens, Corinthios arguit quasi hæreses iam tum apud illos essent vulgò receptæ, vt erant schismata. Concidunt igitur Chrysostomi rationes quibus adductus est vt existimaret hæreses & schismata hoc loco pro eodem accipi: neque quærendam puto nouam aliquam horum interpretationem, quum potius simplici & propria significatione accipiantur. Probati, δόκιμοι. Id est, quos esse pietatis & fidei sinceræ ipsa experientia docuerit. Est enim nomen non participium, quum alioquin explorentur etiam hypocritæ: qui tamen probati dici non possunt. Quod autem annotat Chrysostomus ἵνα non significare causam sed euentum, eatenus admitto vt sciamus hoc propriè non manare ab hæresi, sed κατὰ συμβεβηκὸς, & tamen Dei consilium ac scopum hunc esse.

20 Itaque, οὖν. Notanda est illatio. Inter vos sunt dissidia, ergo vestræ συνάξεις non sunt Cœna Domini. Sed hoc dextrè intelligendum est. Neque enim quorundam abusus efficiebant vt nulla Ecclesia esset Corinthi: sed vsitata hyperbole Apostolus præcisè negat fieri quod à plerisque rite non fiebat. Malo enim οὐκ ἔστι cum Vetere interprete conuertere, Non est, quàm Non licet, cum Erasmo & aliis quibusdam. Non est, οὐκ ἔστι. Id est οὐκ ἔξεστι, quum in communi cœtu hoc fieri necesse sit, vos autem non expectetis alius alium. Vel, Non est, vt conuertit Vetus interpres: quasi dicat Apostolus, Hoc vestrum conuenire, non est Dominicã cœnã edere:

21 Præoccupat, προλαμβάνει. Id est, aliis nõ expectatis sumit. Vulg. Præsumit, id est præcipit, Latinè quidem, sed ambiguè. In vno codice legimus προλαμβάνει, sed deprauatè, vt apparet ex versu 33.

22 In hoc, ἐν τούτῳ. Quidam hoc connectunt cum ἐπαινέσω, quidã cum sequente ἐπαινῶ, vt nos fecimus.

24 Quod pro vobis frangitur, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. Sic constanter legunt omnes Græci, & Ambrosius

quoque. Vulgata, Quod pro vobis tradetur, id est τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, nisi quòd tempus mutauit, quum Dominus de re iamiam futura loquens, de industria maluerit tempus præsens vsurpare. sed quod ad sensum attinet, eodem recidit, opinor, vtraque lectio. Neque enim iis seu Græcis seu Latinis interpretibus assentior qui putarunt frangi idem hic valere quod distribui: quum hoc necesse sit (vt mihi quidem videtur) non de signo, quod iam fregerat Dominus quum hæc diceret, sed de re sacramenti (id est de ipso Christi corpore) accipere: neque dixerit Dominus, Quod vobis frangitur (id est distribuitur) sed, Quod pro vobis frangitur. Puto igitur fractionis vocabulo designari mortis genus, quoniam Domini corpus grauissimis cruciatibus laceratum, contusum, fractum denique fuit, etiamsi non perinde fracta fuerint eius crura vt latronum. Puto denique hoc vocabulum habere admodum expressam significationem, vt figura rei prorsus respondeat, id est, vt fractio illa panis (quam & ipsam ceremoniam oportuit in Ecclesia retineri) fractionem illam corporis repræsentet. Neque verò dubium est quin Paulus de cœna ipsa Domini hîc agat, cuius appendices erant agapæ, de quibus diximus Act. 2. g. 42 & 46. Quorsum enim Paulus Corinthios ad Domini institutionem reuocaret? Deinde quæ in hunc locum disputat Erasmus de consecratione, satis ostendunt hominem alioquin doctissimum, nunquam cognouisse quid veteres illi patres consecrādi vocabulo intellexerint. Quid autē illud sit, paucis diximus suprà, 10. d. 16.

Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε ὁσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.	25 Itidem & poculum, postquã cœnasset, dicendo, Hoc poculum est Nouum illud testamentum, per meum sanguinē: hoc facite quotiescunque biberitis, ad mei recordationem.	25 *Similiter & calicem, postquam cœnauit, dicēs, Hic calix, Nouum testamētum est in meo sanguine: hoc facite quotiescunque biberitis, in meam cōmemorationem.*
Ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ.	26 Quotiescunque enim ederitis panem hunc, & poculū hoc biberitis, mortem Domini annuntiatis, vsquequò venerit.	26 *Quotiescunque enim manducabitis panē hūc, & calicem bibetis, mortē Domini annuntiabitis, donec ueniat.*
Ὥστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου.	27 ‖Itaque quisquis ederit panem hunc, aut biberit hoc poculum Domini indignè, reus tenetur corporis & sanguinis Domini.	27 *Itaque quicunque mãducauerit panem hunc, uel biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.*
Δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτόν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω.	28 ‖Probet autem quisque seipsum, & ita de pane illo edat, & de poculo illo bibat.	28 *Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat.*
Ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως, κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου.	29 Nā qui edit & bibit indignè, damnationem sibiipsi edit & bibit, non discernens corpus Domini.	29 *Qui enim mãducat & bibit indignè, iudiciū sibi manducat & bibit, non diiudicās corpus Domini.*
Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί.	30 Propterea inter vos multi *sunt* debiles & inualidi, & dormiunt multi.	30 *Ideo inter uos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi.*
Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα.	31 Etenim si nosipsos diiudicaremus, non puniremur.	31 *Quòd si nosmetipsos diiudicaremus, non utique iudicaremur.*

Ioh. 5. f. 55 — 1. Cor. 12. b. 5

27 Indignè, ἀναξίως. Id est, aliter quàm dignum est tanta mysteria tractari. In tribus codicibus additū erat τοῦ Κυρίου (vt etiam legerunt Chrysostomus & Ambrosius) id est aliter quàm Domini dignitati conueniat. Reus tenetur corporis, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος. Vulg. & Eras. Reus erit corporis. Vide Matth. 5. c. 21. Dicitur autem teneri reus corporis Domini, qui illud est aspernatus, vt Apostolus ipse explicat versu 29: & non possum satis mirari quî fiat vt quidam non animaduertant quàm friuolum sit argumentum, reos esse istos corporis Domini, ergo corpus domini accipere: quum idcirco potius rei sint quòd oblatum contempserint. Christus enim perceptus, necessariò viuificat, quum sit vita: & repudiatus iudicat, quoniam vitæ contemptum mors sequatur necesse est. Hæc enim est mundi condemnatio, quòd tenebras diligat potius quàm lucem.

28 Quisque, ἄνθρωπος. Heb. איש, id est homo, pro ἕκαστος, id est quisque. Est autem hoc dictum cum emphasi, vt singuli sciant hoc sibi faciendum, nequis fidem quam vocant implicitam requiri somniet, aut ab aliena fide pendeat. Et ex hoc consequitur sacramenti istius institutionem ad infantes, furiosos, & in verbo Dei minimè institutos nihil prorsus pertinere: quod & ipsa institutionis ratio docet, quum ad hoc mysterium requiratur mortis Domini annuntiatio.

29 Non discernens, μὴ διακρίνων. Verbum Diiudicādi mihi visum est paulo obscurius hoc in loco. Discernere autem corpus Domini dicitur qui dignitatis illius habet rationē, vt à cæteris rebus distinguat, ac proinde cum summa reuerentia ad hunc panem & hoc poculum, non tanquam ad profanos cibos, sed tāquam ad mysteria rei omnium pretiosissimæ, tremens accedat. Cæterùm quod de corpore dicitur, de sanguine quoque intelligitur συνεκδοχικῶς, vt suprà, 10. d. 17, aduersus sacrilegos illos qui quum alteram sacramenti partem Laicis quos vocāt, ademerint, sacrilegium suum aliquot similibus locis perperam explicatis obtegere conantur.

30 Dormiunt, κοιμῶνται. Id est mortui sunt, vt sæpe iam exposuimus. Viderint ergo qui ad Cœnæ ceremoniam quicquam addunt aut detrahunt.

31 Diiudicaremus, διεκρίνομεν. Id est probaremus & exploraremus. quod fieri non potest quin in nosipsos inquiramus, nostra scelera damnemus, fide denique & resipiscentia nosipsos à profanis secernamus. quæ

omnes significationes conueniunt verbo διακρίνειν. In eo verò non assentior Erasmo, quòd præterito plusquamperfecto vertere maluerit, Diiudicassemus. Non puniremur, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. Id est, Deus non sumeret pœnas de nobis, immissis morbis, & aliquot è cœtu nostro sublatis. Vulg. & Eras. Nō iudicaremur, paulo obscurius.

Κρινόμενοι δέ, ὑπὸ Κυρίου παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν.	32 Sed quum punimur, à Domino erudimur, ne cum mundo condemnemur.	32 *Dum iudicamur autem, à Domino corripimur, ut non cum mundo damnemur.*
Ὥστε, ἀδελφοί μου, συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε.	33 Itaque fratres mei, quum cōuenitis ad vescendum, alius alium expectate.	33 *Itaque fratres mei, quū conuenitis ad manducādum, inuicem expectate.*
Εἰ δέ τις πεινᾷ, ἐν οἴκῳ ἐσθιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρίμα συνέρχησθε. Τὰ δὲ λοιπά, ὡς ἂν ἔλθω διατάξομαι.	34 Quòd siquis esurit, domi edat: ne ad cōdemnationem cōueniatis. Reliqua verò, quum venero, constituam.	34 *Siquis esurit, domi mãducet: ut non in iudiciū conueniatis. Cætera autem, quum uenero, disponam.*
Κεφάλαιον ιβ΄.	CAP. XII.	CAP. XII.
Περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν, ἀδελφοί, οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν.	1 Porro de spiritualibus *donis*, fratres, nolim vos in ignorantia versari.	1 *De spiritualibus autem, nolo uos ignorare, fratres.*
Οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε, ἀπαγόμενοι.	2 Scitis vos Gentes fuisse, qui ad idola illa muta, prout rapi contigisset, abripiebamini.	2 *Satis quoniam quum Gentes essetis, ad simulacra muta, prout ducebamini, euntes.*
Διὸ γνωρίζω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν, καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.	3 Quapropter notū vobis facio, ‖nullum per Spiritum Dei loquentem, dicere Iesum anathema, ‖& neminē posse dicere Iesum Dominū, nisi per Spiritum sanctum.	3 *Ideo notum uobis facio quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesum: & nemo potest dicere, Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto.*

Mar. 9. f. 39 — Supr. 1, 8 b. 6 — ioh. 13. b. 13 — philip. 2. b. 10

34 Reliqua, τὰ δὲ λοιπά. Ergo, inquiunt nonnulli, alia præterea disponenda erant. Concedo. Sed quorsum hæc ad idolomaniam, quam stabilitam volunt?

IN CAPVT XII.

1 Porro de spiritualibus *donis*, περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. sub. χαρισμάτων, vt Rom. 1. b. 11. Iam autem aggreditur Apostolus alium abusum corrigere, ex eodem fonte, id est ex arrogantia promanantem, quæ efficiebat vt in publicis cœtibus magna esset ἀταξία, dum quisque sese vellet venditare, & quæ tum dona vigebant ad cōmunem ædificationem collata, ad vanam ostentationem transferrentur. In ignorantia versari, ἀγνοεῖν. Ἀγνοεῖν absolutè hîc accipitur pro rudem & ignarum esse, vt infrà 14. g. 38, & Heb. 5. a. 2. Videbantur enim Corinthii, alioquin egregiis donis instructi, non satis intelligere, aut certè obliti à quo & in quem finem ea dona accepissent.

2 Vos Gentes fuisse, ὅτι ἔθνη ἦτε. Id est, à veri Dei cultu ac fœdere prorsus alienos, vt explicatur Ephes. 2. c. 11 & 12. Sic enim cæteros populos Hebræi vocant גוים Vulg. Quoniam quū Gentes essetis, ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε, quomodo scriptum legimus in Complutensi editione & duobus præterea vetustis codicibus. Sed ea lectio stare nō potest nisi ἀπαγόμενοι dicamus Hebræorum more positum pro ἀπήγεσθε, cuiusmodi Hebraismum annotauimus Act. 24. b. 6. e. 20. Non desunt etiam qui legant οἴδατε ὅτε ἔθνη ἦτε, Scitis quum Gentes eratis. quæ lectio non potest vllo modo admitti, nisi ὡς construas per traiectionem, quasi scriptum sit οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε ὡς πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ κωφὰ ἤγεσθε ἀπαγόμενοι. Sed quominus ità possis cōstruere, impedit particula ἂν, de qua mox dicemus. Sequutus sum igitur eam lectionem quam in plerisque codicibus inueni, vt omnium simplicissimā. Puto autem hāc esse methodum Apostoli, vt primùm omnium Corinthiis reuocet in memoriam à quo proficiscātur hæc dona, vt pudeat illos rebus tam sacris ad ostentationem abuti, quum ideo sint collata vt ipsorum authoris, Christi videlicet, gloria amplificetur. Id autem docet Apostolus κατὰ σύγκρισιν, vt norint videlicet Corinthii ex prioris conditionis comparatione, & quanto beneficio sint affecti, & quantum sit inter hæc Dei dona & dæmoniorum præstigias discrimen, ac proinde quantopere oporteat differre sacros ipsorū cœtus ab impuris illis idololatrarum conuentibus. Ad idola illa muta abripiebamini, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα ἀπαγόμενοι. Participium passiuum præsentis temporis necessariò conuerti per periphrasin: quod quidem cum ἔθνη parum cohærere in genere, nemo mirabitur qui nouerit frequentissimè hoc vsuuenire in collectiuis nominibus quæ vocant. Conuerti autem Abripiebamini, vt melius declaretur impetus ille Satanæ suos idololatras turbinis instar auferentis. quod etiamnum hodie in iis cernere licet qui huc & illuc difficillimis quibusque temporibus & itineribus feruntur: nec tamen habent vel tantillum rationis quod prætexant cur nulla nec sui nec suorum habita ratione, tot molestias vltro sibi accersant. Eras. aliam rationem amplexus, vertit, Sequentes *eratis*, quasi videlicet ἀπάγεσθαι non tam impetū illum de quo modò dixi, quàm ἀναισθησίαν & stuporem summum declaret, qui idololatrarum animos ita occuparit vt nihil cogitent quò properent: sed brutorum instar, quocunque præierit dux, eò illum consequantur. Deinde etiam putaui geminum articulum ab aliis omissum non posse prætermitti sine sensus iniuria. Et illud quoque annotandum est, Paulum addito epitheto significare voluisse quæ sit insania eorum qui responsa petant à mutis simulacris. Prout rapi contigisset, ὡς ἂν ἤγεσθε. Primùm τὸ ἄγεσθαι conuerti potius Rapi quàm Duci, vt impetum illum significarem de quo modò dixi: deinde ὡς ἂν nolui simpliciter conuertere Prout, cum Erasmo & Vetere interprete, quia ἂν in isto dicēdi genere vniuersale quiddam & indefinitum declarat, sicut apud Latinos particula CVNQVE, quasi Latinè dicas, Quocūque modo raperemini. id est, Nulla nec loci, nec temporis, nec vestri habita ratione, ad quæcunque idola vos traheremini, Satanæ videlicet furore impulsi, eò abripiebamini.

3 Dicere anathema, λέγει ἀνάθεμα. Id est, execrari, vel quocūque modo de ipsius gloria detrahere. Plin. ad

Traianum scribēs, Quum(inquit)præeunte me Deos appellarent,& imagini tuæ, quā propter hoc iusseram cū simulacris numinum adferri,thure ac vino supplicarent,præterea maledicerent Christo, (quorum nihil cogi posse dicuntur qui sunt reuera Christiani) dimittendos putaui.Hæc ille. Huic autem opponitur Dicere Iesum Dominum.id est,vt Dominum ac Deum agnoscere.De anathemate diximus Rom.9.a.3.

Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα·	4 Discrimina autem donorū sunt,sed idem Spiritus:	4 *Diuisiones verò gratiarum sunt, idem autem Spiritus:*
Καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος·	5 Et discrimina ministeriorū sunt,sed idem Dominus:	5 *Et diuisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus:*
Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.	6 Et discrimina facultatum sunt,sed idem est Deus, efficiēs eas omnes in quibusuis.	6 *Et diuisiones operationum sunt, idē verò Deus, qui operatur omnia in omnibus.*
Ἑκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον.	7 Vnicuique verò datur declaratio Spiritus ad vtilitatem.	7 *Vnicuique autem datur manifestatio Spiritus ad vtilitatem.*
Ὧι μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα·	8 Nam huic quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alii verò sermo cognitionis,per eundem Spiritum:	8 *Alij quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alij autē sermo sciētiæ secundum eundem Spiritum:*
Ἑτέρῳ δὲ πίστις, ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι· ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων, ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι·	9 Alii verò fides,per eundem Spiritum : alii verò dona sanationum,per eundem Spiritum:	9 *Alteri fides in eodē Spiritu: alij gratia sanitatū, in vno Spiritu.*

4 Discrimina,διαιρέσεις. Vulg.& Eras.obscurè,Diuisiones. Vide suprà,7.f.35. Cæterū quum Apostolus manifestè inter χαρίσματα,διακονίας & ἐνεργήματα distinguat,ego χαρίσματα,id est dona,pro genere accipio, διακονίας verò pro variis ministerii Ecclesiastici functionibus,quas enumerat versu 28. ἐνεργήματα demum pro facultatibus à Spiritu sancto in singulos collatis.quas sigillatim incipit recensere à vers.8.ad 11,vbi dicit omnia effici à Spiritu sancto,exponens quæ vocarit ἐνεργήματα. Spiritus,Πνεῦμα. Spiritum apertè hîc distinguit à donis ipsius,aduersus Pneumatomachos.Sed notanda est relatio inter dona & Spiritum, inter ministeria & Dominum,inter facultates denique & Deum omnia efficientem.

6 Facultatum,ἐνεργημάτων.Sic vocat Paulus vim illā intrinsecam à Spiritu sancto manantem in fideles: quæ quidem illos ad mirifica quædam aptos & idoneos reddit,vt ea tum dicant tum faciant quæ sint supra cōmunem mortalium captum. Vulg.Operationes conuertit. Eras.Efficacias. Ego facultates malim vel efficacitates:quanquam efficacitas potius est ἐνέργεια,id est effectus ipse τοῦ ἐνεργήματος.Nam ἐνέργημα dicitur donū ipsum: ἐνέργεια verò ipsius doni efficacia in nobis.sicut aliud est medicum esse,aliud, quia medicus sis, posse ægrotum sanare.Hilarius ἐνεργείας vertit Inoperationem,sed habita ipsius Spiritus sancti agentis ratione, non hominum intra quos agit. Eas omnes,τὰ πάντα.Vulg.& Eras.Omnia. Ego puto articulum hoc in loco vim habere ἀναφορικήν,vt quod in genere dictum est,ad id de quo agitur,id est ad ἐνεργήματα,restringatur. Solet tamen articulus in hoc dicendi genere abundare apud Apostolum,vt suprà,8.b.6,& 11.c.12, & 2.Cor.5.c.14. & in genere quoque verum est istud pronuntiatum:modò peccatum à Dei actione prudenter distinguamus. In quibusuis, ἐν πᾶσι.Vulg.& Eras.In omnibus,ambiguè. Neque enim hæc dona impertitur Deus omnibus, sed quibusvis,id est singulis quibus libuit,vt Apostolus explicat infrà,ver.11 & 18.

7 Datur manifestatio Spiritus, δίδοται φανέρωσις τοῦ Πνεύματος. Id est, Spiritus sese gratis patefacit,quum videlicet dona hæc largitur ex quibus ipsius vis præsens intelligitur, idque ad vtilitatem, id est ad vsum & commodum totius corporis,vt paulo pòst explicabitur.

8 Sermo sapientiæ,λόγος σοφίας. Quidā putant λόγον abundare,sicut apud Hebræos דבר,vt Iob 41.a.3. ודבר גבורות,id est verbum virium, pro גבורות,id est vires:quam interpretationem minimè reprehendo,vt λόγος σοφίας idem declaret atque σοφία sapientia,& λόγος γνώσεως idem atque γνῶσις,cognitio siue scientia.Sed tamē arbitror Apostolum,quum de iis donis agat quorum publicus est vsus in Ecclesia, auspicari ab iis quibus præditi sunt quibus loquendum est in Ecclesia,id est quibus commissus est grex docendus.Ideo igitur Sermonē sapiētiæ & cognitionis dicere maluit quàm sapientiam & cognitionē. Alia verò dona quæ postea recenset, in faciēdo potius quàm loquendo posita sunt, excepta prophetia & dono linguarum : quibus tamen non fuit necesse addere nomen sermonis,quum in ipsis nominibus includatur. Sapientia igitur augustius est donum,quo præditos esse oportet eos qui non tantùm docent,sed etiam exhortantur, consolantur,arguunt, vt pastoribus faciendum est. Cognitio verò in doctoribus requiritur,quorum videlicet munus est fidei dogmata ex sacris literis fideliter quidem,sed simpliciter docere.Sunt qui sapientiam tum ad pastores qui infrà vocantur prophetæ,14.a.3,tum etiā ad doctores : cognitionem verò siue scientiam ad auditores & quosuis verè Christianos, referre malint. Alii rursus sapientiam ad θεωρίαν referunt,scientiam, ad res agendas : quod non probo,quia seorsim postea cōmemoratur discretionis donū. Quod igitur primo loco posui,maximè probo. Vide infrà 14.a.6.

9 Fides,πίστις.De fide particulari siue miraculorum video fere omnes hoc accipere,vt etiam manifestè accipitur infrà,13.a.2.sed quum postea distinctè fiat doni miraculorum mentio,& ita quidem vt in suas species distribuatur,videtur expositio illa non satis firma.Quominus enim hoc accipi possit pro genere cui deinde subiiciantur suæ species,illud impedit quòd non scripsit Apostolus,ἄλλῳ μὲν χαρίσματα, quod omnino faciēdum erat si noua aliqua huius membri distributio sequeretur. Accipio igitur Fidem pro apprehensione tum sapientiæ tum cognitionis. fidei enim dono assentimur propositæ doctrinæ. Atenim,dices,agitur hîc de donis particularibus : fides autem est donum omnibus verè Christianis commune. Ego verò ita esse dico:sed quum neque reliqua dona quæ antea vel pòst enumerantur, necessariò cum fide coniuncta sint,nec fidem etiam habeat quisquis est illis præditus,dico fidē meritò vt distinctū donū ab Apostolo recenseri,vt vnusquisque in sua vocatione maneat.

Ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἑρμηνεία γλωσσῶν.	10 Alii verò facultates *edendarum* virtutum,alii verò prophetia,alii verò discretiones spirituū,alii verò genera linguarum,alii verò interpretatió linguarum.	10 *Alij operatio virtutum, alij prophetia, alij discretio spirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum.*
Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται.	11 Sed omnia hæc efficit vnus ille & idem Spiritus, distribuēs priuatim *illa* singulis sicut vult.	11 *Hæc autem omnia operatur vnus atque idem Spiritus, diuidens singulis prout vult.*
Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλὰ, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνὸς, πολλὰ ὄντα, ἕν ἐστι σῶμα· οὕτω καὶ ὁ Χριστός.	12 Sicut enim corpus vnū est, & mēbra habet multa, omnia verò membra corporis vnius, multa quum sint, vnum sunt corpus:ita & Christus.	12 *Sicut enim corpus vnū est, & mēbra habet multa, omnia autem membra corporis, quum sint multa, vnū tamē corpus sunt: ita & Christus.*
Καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν.	13 Etenim per vnum Spiritum nos omnes in vnum corpus baptizati sumus,siue Iudæi,siue Græci,siue serui,siue liberi:& omnes vna potione potati sumus in vnum Spiritum.	13 *Etenim in uno Spiritu omnes nos in vnū baptizati sumus, siue Iudæi, siue Gentiles, siue serui, siue liberi: & omnes vnū Spiritum potauimus.*
Καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά.	14 Etenim corpus non est vnū membrum,sed multa.	14 *Nam & corpus non est vnū membrū, sed multa.*

Rom.12.a.3 ephes.4.b.8

10 Facultates *edendarum* virtutum, ἐνεργήματα δυνάμεων. Vulg.Operatio virtutum.Legit enim ἐνέργημα, vt paulo antè χάρισμα & διάκρισις singulari numero,ac fortassis rectius. Eras.Efficaciæ potentiarum.Quum verò nomen δυνάμεως generaliter intellectum alia etiam dona,vt sanationis, prophetiæ,& linguarum, cōplectatur,sciendum est Apostolum angustiore significatione hîc vocare δυνάμεις,summa illa diuinæ potentiæ effecta quæ inter omnia miracula excellunt,vt quūm Moses tot signa ederet in cælis,in aquis & in terris, quū Iosue solem sisteret,quum Helias quasi Deus quispiam tam multa efficeret,quum Petrus Ananiam & Sapphirā cōargueret & verbo occideret,& cætera eiusmodi quibus initio confirmata est cælestis Euangelii virtus. Prophetia, προφητεία.Id est futurorū prædictio,ex reuelatione extraordinaria. Spirituum,πνευμάτων. Id est afflatuum,vel ipsarum etiam rerum quæ à prophetis falsis proponuntur:qua in re nonnulli præ aliis singulari iudicio valent,vt pseudoprophetas eorūmque fraudes maturè agnoscant & caueant: sicut Petrus statim Simonis Magi simulationem cognouit,& redarguit, Act.8.d.21 Philippus verò non item,Ibidem b.13 Interpretatio linguarum,ἑρμηνεία γλωσσῶν.De hoc quoque locus erit dicendi cap.14.

11 Priuatim,ἰδίᾳ.Sic legimus in omnibus nostris codicibus.Vetus tamē interpres aut nō legit,aut neglexit. Augustinus libro de Trinitate & vnitate Dei,cap.8,vt obseruauit Erasmus,legit ἴδια,vt qui converterit Propria,id est sua.At mihi quidē magis arridet hæc lectio,quòd alioquin satis fuerit dixisse ἑκάστῳ,vnicuique. Additur autē sentētiæ nō leue pondus si Deum dicamus de suo hæc omnia largiri, vel quæ propria vnicuique esse velit,nequis suis neglectis aliena inuadat. Singulis,ἑκάστῳ.Potest hoc construi cum διαιροῦν,vel cum βούλεται per traiectionem,Prout vult singulis,vel vnicuique.Nam in hoc ipso dicendi genere obseruaui Paulum ista traiectione mirum in modum delectari,ex Hebræorum videlicet idiotismo , qui sic dicerēt לכל אחד כאשר, vt Rom.12.a.3.Item suprà,3.a.5.& bis 7.c.17.& ita fiet vt ἰδίᾳ non redundet . Cæterum ἑκάστῳ non temere malui interpretari singulis quàm vnicuique,nempe nequis Origenis exemplo possit hūc locum detorquere. Is enim enarrans epistolam ad Romanos,(quod Erasmus annotauit quidem,sed non reprehendit vt par erat) ita hunc locū torsit quasi βούλεται ad eum referatur cui Spiritus dona sua largitur: acsi dicas, in vnoquoque sitū esse vt quamplurimum gratiæ nobis impertiat Deus.quæ interpretatio repugnat ex diametro Pauli sententiæ.

12 Vnius,τοῦ ἑνός. Hoc non legit Vulg.neque etiam addi necesse est. Deinde quorsum additur articulus τοῦ,nisi libeat Vnius accipere pro eo quod Gallicè dicimus *d'un*,vel,*de quelqu'un*.Comperimus autem in vno etiam ex nostris Græcis codicibus deesse. Vnum sunt corpus,ἕν ἐστι σῶμα.Vulg.inserit particulam TAMEN, quæ non malè conuenit.Reperimus autem in vno exemplari scriptum, ἕν ἐστι τὸ σῶμα, ita videlicet vt πολλὰ ὄντα ponatur absolutè,ex Atticorum more,& ita conuertas,Omnia verò membra corporis vnius multa quum sint, vnum est *tamen* corpus illud. Christus,ὁ Χριστός.Christum intellige cum Ecclesia sua coniunctum , & quatenus est corporis mystici caput.

13 In vnum corpus,εἰς ἓν σῶμα. Id est, vt cum Christo vnum corpus fieremus, atque adeo vt in vnum Christi corpus coalesceremus,adeo vt Ecclesia tota nihil aliud sit quàm vnus Christus,quoniam videlicet totū corpus mysticum à capite denominatur.Vulg.legit εἰς ἕν,in vnum, id est vt vnū quiddā essemus. Vna potione potati sumus in vnum spiritum , ἓν πόμα ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα. Sic legunt Græca scholia , nulla diuersæ lectionis facta mentione.Sic quoque vetustus vnus codex,nisi quòd addit præpositionem εἰς.Legit enim εἰς ἓν πόμα.Clemens quoque libro Pædagogi primo legit ἑνὶ πόματι ἐπίομεν, vno poculo potauimus,eadem manente sententia, quācunque harum lectionum sequamur. Respondet autem εἰς ἓν πνεῦμα superiori membro εἰς ἓν σῶμα,in vnum corpus, iucunda admodum permutatione : vt vtriusque sacramenti vnus scopus esse intelligatur: quanuis peculiariter in Cœna dicamur Domino incorporari:in Baptismo verò,Spiritu ipsius regenerari . Itaque in vnum Spiritum vnam potionem potare,idem declarat atque vno viuifico sanguinis Domini potu, participes fieri vnius Spiritus ipsius,qui per omnia membra permeans,singula viuificet reddatque suis functionibus idonea. Vulgata & Erasmus,Vnum Spiritum potauimus.quam interpretationem non probo, etiamsi legas εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν.Ita enim tollitur mutua illa Baptismi & Cœnæ Domini collatio.

15 Ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ χείρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;

16 Καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμός, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;

17 Εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμός, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοή, ποῦ ἡ ὄσφρησις;

18 Νυνὶ δὲ ὁ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν.

19 Εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα;

20 Νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα.

21 Οὐ δύναται δὲ ὁ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρί, Χρείαν σου οὐκ ἔχω· ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσί, Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω.

22 Ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον, τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστι·

23 Καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν· καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει.

24 Τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν οὐ χρείαν ἔχει· ἀλλ' ὁ Θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοὺς τιμήν·

25 Ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη.

15 Si dicat pes, Quia nō sum manus, non sum ex corpore: num ob id non est ex corpore?

16 Et si dicat auris, Quia nō sum oculus, non sum ex corpore: nū ob id non est ex corpore?

17 Si totum corpus oculus, vbi auditus? si totum auditus, vbi odoratus?

18 Nunc autem Deus collocauit membra, singula sigillatim in corpore, sicut voluit.

19 Quòd si essent omnia vnum membrum, vbi corpus?

20 Nunc verò multa quidem mēbra sunt, vnū verò corpus.

21 Non potest autem oculus dicere manui, Non est mihi opus te: aut rursum caput pedibus, Non est mihi vobis opus.

22 Imò multo potius, quæ videntur membra corporis infirmissima esse, necessaria sunt:

23 Et quæ putamus *membra* corporis maximè esse inhonesta, iis honorem ampliorem circumponimus: & quæ sunt in nobis indecora, copiosiorē decorem habent.

24 Nam quæ sunt in nobis decora, *iis decore* non est opus: sed Deus simul tēperauit corpus, ei cui deerat, copiosiore tributo honore:

25 Vt ne sit dissidium in corpore, sed membra idem curent alia pro aliis.

15 Si dixerit pes, Quoniā non sum manus, non sum de corpore: non ideo non est de corpore?

16 Et si dixerit auris, Quoniam non sum oculus, nō sum de corpore: non ideo non est de corpore?

17 Si totum corpus oculus, ubi auditus? si totum auditus, ubi odoratus?

18 Nunc autē posuit Deus membra, unumquodque eorum in corpore, sicut uoluit.

19 Quòd si essent omnia unū membrū, ubi corpus?

20 Nūc autē multa quidē mēbra, unū autē corpus.

21 Non potest autem oculus dicere manui, Opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, Non estis mihi necessarij.

22 Sed multo magis quæ uidentur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt:

23 Et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorē abūdantiorē circūdamus: & quæ inhonesta sunt nostra, abūdantiorem honestatem habent.

24 Honesta autem nostra, nullius egent: sed Deus tēperauit corpus, ei cui deerat abundantiorem tribuendo honorem:

25 Vt non sit schisma in corpore, sed idipsum pro inuicem solicita sint membra.

15 Quia, ὅτι. Hanc particulam vt redundātem expunxit Erasmus. Ego puto causalem esse, & ita significari eorum arrogantiam qui quoniam non possunt primum locum in Ecclesia obtinere, idcirco illam scindunt, vel ab ea deficiunt. quibus respondet Paulus duplici ratione: vna non posse omnes esse instar manuum & oculorum, quoniam corporis ratio id non ferat. Altera, etiamsi quis non adeo excellat præ aliis, quoniam ita Deus singula disposuit, tamen alios quantumuis excellentes non posse ipsius vsu carēre: imò quo infirmius est aliquod membrum, eo magis de eo solicita esse reliqua membra oportēre.

17 Odoratus, ἡ ὄσφρησις. Eras. Olfactus, quum illud sit Ciceronianum, hoc Plinianum.

18 Nunc autem, νυνὶ δέ. Alibi diximus hanc particulam interdum non esse temporis aduerbium, sed argumentorum seriem connectere, vt hoc loco & versu 20. Singula sigillatim, ἓν ἕκαστον αὐτῶν. Vulg. ad verbum, Vnumquodque eorum. quod durius est propter præcedentia. Eras. Vnumquodque sigillatim.

22 Multo potius, πολλῷ μᾶλλον. Sic Eras. vt μᾶλλον declaret correctionem potius quàm comparationem. Vulg. Multo magis. Infirmissima, ἀσθενέστερα. Id est minimarum & abiectissimarum facultatum, ac proinde præ cæteris aspernabilia. Nam ex antecedente intelligitur consequens. Sic 2. Cor. 12. c. 10, infirmitates vocat ea per quæ ab aliis abiectus & vilis habebatur.

23 Honorem ampliorem circumponimus, τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. Id est, maiore studio tegimus. Est enim ascititium ornamentum quicquid membris iniicimus tegendæ nuditatis causa: & latè patet apud Hebræos vocabulum honoris, vt vel ex illo præcepto apparet quo iubemur patrem & matrem honorare.

24 Nam, δέ. Id est γάρ, vt alibi sæpe. Videtur enim ita hoc loco commodius explicari quàm per verò, vel autem. Simul temperauit, συνεκέρασε. Vulgata præpositionem σὺν neglexit: cuius hæc vis est vt multas partes certo temperamento in vnum corpus iunctas declaret.

25 Idem curent, τὸ αὐτὸ μεριμνῶσι. Id est, ad totius corporis commodum & conseruationem suas functiones conferant. Nam alioqui sigillatim non omnia idem curant, quum aliud sit manus, aliud oculi, aliud pedis officium. Vulg. barbarè, Idipsum solicita sint. Eras. Eandem solicitudinem gerant.

26 Καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη.

27 Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους.

28 Καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους, ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν.

29 Μὴ πάντες ἀπόστολοι; μὴ πάντες προφῆται; μὴ πάντες διδάσκαλοι; μὴ πάντες δυνάμεις;

30 Μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες διερμηνεύουσι;

31 Ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. Καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.

Κεφάλαιον ιγ΄.

1 Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα

26 Itaque siue patitur vnum membrū, simul dolent omnia membra: siue honore afficitur vnum membrum, simul gaudent omnia membra.

27 Vos autem estis corpus Christi, & membra ex parte.

28 Et alios quidem constituit Deus in Ecclesia, primùm Apostolos, deinde Prophetas, tertiò doctores, deinde *constituit* potestates, deinde dona sanationū, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.

29 Num omnes, Apostoli? num omnes, Prophetæ? nū omnes, Doctores? num omnes *sunt* potestates?

30 Num omnes donum habēt sanationum? num omnes linguis loquuntur? num omnes interpretantur?

31 Sed ambite dona potiora. Et porro iter ad excellentiam vobis indicabo.

CAP. XIII.

1 Si linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem autem non habeam, factus

26 Et si quid patitur unum membrū, compatiuntur omnia membra: siue gloriatur unum membrum, cōgaudent omnia membra.

27 Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro.

28 Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia primùm Apostolos, secundò Prophetas, tertiò doctores, deinde uirtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum. Ephes. 4. c. 11

29 Nūquid omnes, Apostoli? nunqd omnes, Prophetæ? nūqd omnes, doctores? nūquid omnes uirtutes?

30 Nūqd omnes gratiā habēt curationū? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?

31 Æmulamini autē charismata meliora. Et adhuc excellentiorem uiam uobis demonstro.

CAP. XIII.

1 Si linguis hominū loquar et Angelorū, charitatē aūt nō habeā, fact'

26 Itaque, καί. Vulg. & Eras. Et, vt duo hæc verba, nempe συνεκέρασε & συμπάσχει copulentur, non autē μεριμνῶσι & συμπάσχει, quia ἵνα repetere oporteret ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ac proinde legere συμπάσχῃ & συγχαίρῃ. Ego verò malo καί pro οὖν accipere, ex Hebræorum idiotismo, qui sic quoque suum illud ו vsurpant. Simul dolent, συμπάσχει. Condolendi verbum Latinis nihil amplius quàm simplex dolere significat. Vulg. barbarè, Compatiuntur, & etiam συγχαίρει congaudent. Erasmus, Simul patiuntur, non multo melius, si Latinitatem spectes. Rarò enim legas pati absolutè positum pro dolere siue cruciari. Honore afficitur, δοξάζεται. Siue exornatur, id est κοσμεῖται. Erasmus ad verbum, Glorificatur. Vulg. Gloriatur, nisi mendum hoc est librariorum.

27 Ex parte, ἐκ μέρους. Id est aliquatenus. Nam omnes Ecclesiæ per orbem dispersæ diuersa sunt vnius corporis membra, nisi ἐκ μέρους accipere libeat pro κατὰ μέρος. acsi dicas, Pro se quisque, nimirū quisque pro suæ functionis munere. quæ significatio videtur præcedentibus & sequentibus accommodatior. Sed tamen ἐκ μέρους in ea significatione alibi nusquam memini legere. Vulg. Membra ex membro, καὶ μέλη ἐκ μέλους, vt etiam legit Ambrosius: quasi dicas, membra alia ab aliis pendentia, mutuæ connexionis vinculo.

28 Et alios quidē, καὶ οὓς μέν. Hic necesse est anantapodotō esse fateamur, cuiusmodi tamen apud idoneos etiam scriptores inuenias. Nam pro δεύτερον vel ἔπειτα, dicendum fuerat οὓς δέ, alios verò, vt cohæreret constructio. Potestates, δυνάμεις. Id est, qui fungantur facultate ędendarum illarum virtutum, de quibus diximus suprà, versu 10. Neque enim hîc de dono ipso agitur, sed de eo qui hac administratione fungatur: veluti quum magistratum dicimus eum qui est in magistratu. Notandum est autem, hanc administrationem à dono sanationum rursus distingui: itémque à gubernatione, cui quidem ego ordinariam disciplinā Ecclesiasticam tribuo. Opitulationes, ἀντιλήψεις. Ita vocat (opinor) Diaconorum & viduarum ministeria, pauperibus & ægrotis subleuandis destinatorum. Gubernationes, κυβερνήσεις. Presbyterorum ordinem declarat, qui disciplinæ & politiæ Ecclesiasticæ custodes erant, vt alibi diximus. Genera linguarum, γένη γλωσσῶν. In quibusdam codicibus veteris editionis additur Interpretationes sermonum, id est ἑρμηνείας γλωσσῶν. Sic quoque legit & interpretatur Ambrosius: & sanè hoc adiciendum puto, non modò quia suprà, versu 10, & capite 14, disertè distinguūtur hæc duo, sed etiam quia in repetitione quæ sequitur, vtriusque sigillatim fit mentio.

31 Sed ambite, ζηλοῦτε δέ. Id est, iis vos dedite quæ sunt præstantissima. vt si diceret Apostolus, Video vos alios aliis inuidere, atqui danda potius est vobis opera, sancta quadam æmulatione, vt in rebus sanctis, & ad communem salutem pertinentibus, alii aliis antecellatis. Est enim aliquis eo excellentior quo est vtilior. Vulg. Æmulamini. Eras. Sectemini, Photius & Theodoritus ζηλοῦτε accipiunt indicandi modo, & ista explicant per interrogationem: acsi dicat Apostolus, Cupitis excellere? ert quomodo vobis liceat maxima cum laude esse ambitiosis: vt hoc sit instar proœmii ad futuram de charitate tractationem. Neque verò mihi hæc sententia displiceret, nisi omnes nostri codices repugnarent. Et porro, καὶ ἔτι. Vel quinetiā. Vulg. & Eras. Et adhuc: nimium obscurè. Iter ad excellentiam, καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. Sic explicandus mihi videtur hic locus, vt κατὰ relationem declaret, nec referatur ad verbum δείκνυμι, sed ad nomen ὁδόν. Vulg. & Eras. Excellentiorem viam.

IN CAPVT XIII.

1 Et Angelorum, καὶ ἀγγέλων. Sic interdum per hyperbolen loquitur Paulus ex hypothesi, maximæ emphaseως causa: acsi diceret, Si linguæ essent aliquæ Angelorum, & ego eas tenerem, neque illis vterer ad commodū proximi, id verò nihil aliud esset quā inanis & obstrepera loquacitas. Similis est hyperbole Rom. 8. g. 39,

vbi quum res omnes creatas, summas, medias & infimas nominasset, addit, Neque alia vlla res creata. Item Galat. 1. b. 8, vbi si de malis Angelis loquitur, friget atque adeo absurdus est sermo: sin de bonis, in eos non cadit falsa prædicatio. Relinquitur ergo id quoque dictum esse ὑποθετικῶς ex hypothesi: vt planè inepti sint qui hoc loco disputant de Angelorum linguis.

χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον.

sum æs resonans, aut cymbalum tinniens.

sum uelut æs sonans, aut cymbalum tinniens.

2 Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν· καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι.

Matth. 17. c. 20

2 Et si habeam prophetiam, & nouerim mysteria omnia omnémque scientiam: & si habeam totā fidē, adeo vt ‖ montes transferam, charitate autē non habeam, nihil sum.

2 *Et si habuero prophetiā, & nouerim mysteria omnia, & omnē scientiam: & si habuero omnē fidē, ita ut mōtes trāsferā, charitatē autem non habuero, nihil sum.*

3 Καὶ ἐὰν ψωμίζω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι.

3 Et si insumam alendis egenis omnes facultates meas, & si tradam corpus meum vt comburar, charitatem autem non habeam, *hoc* nihil *mihi* prodest.

3 *Et si distribuero in cibos pauperū omnes facultates meas, et si tradidero corpus meū ut ardeā: charitatē autem non habuero, nihil mihi prodest.*

4 Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ, ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται,

4 Charitas patiens est, comis est: charitas non inuidet, charitas non agit perperam, non inflatur,

4 *Charitas patiens est, benigna est: charitas nō æmulatur, non agit perperam, non inflatur,*

5 Οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν,

5 Non agit indecorè, nō quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum,

5 *Nō est ābitiosa, nō quærit quæ sua sunt, nō irritatur, non cogitat malum,*

6 Οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ·

6 Non gaudet iniustitia, gratulatur autem veritati:

6 *Nō gaudet super iniquitate, congaudet autem ueritati:*

7 Πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει.

7 Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.

7 *Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.*

Æs, χαλκός. Vulg. Velut æs, ὡς χαλκός, contra fidem Græcorum exemplarium, & certè videtur comparatio magis efficax si particula similitudinis omittatur. Tinniens, ἀλαλάζον. Id est, inconditum & confusum sonum edens: fictitio verbo deducto ab incondita voce ἀλαλά.

2 Totam fidem, πᾶσαν πίστιν. Fidem hîc accipi pro dono edendorum signorū, vt suprà, 12. a. 9, apparet ex ipsius effectis, quorum vnum commemorat. Sed & pro fide historica quam vocant accipi potest, quum de Christi omnipotentia persuasos esse oporteat qui in ipsius nomine credunt se posse quiduis efficere. quum autem & illa improbis multis, vt Mat. 7. c. 22, & ista diabolis quoque tribuatur, vt Iac. 2. d. 19, non mirum est separari à charitate, ex hypothesi. Fides autem illa iustificans quæ Dei misericordiam in Christo apprehendit, cogitatione quidem à charitate secerni potest, reipsa verò nunquam: quia qui credit, filius Dei fit, Iohan. 1. b. 12: qui autem filius Dei est, agitur Christi Spiritu, Rom. 8. b. 9. vnde efficitur, fidem illam à charitate non posse magis diuelli quàm lucem ab igne: vt Iohan. 2. a. 4. Itaque vel de hac fide non agitur hoc loco, vel certè dicendum est, ex hypothesi dūtaxat fieri hanc separationem. vt planè sint inepti qui ex hoc loco simpliciter & categoricè argumentantur. Quod autem attinet ad πᾶσαν (quam particulam vrget Pighius cum Sophistis) nō significat hoc in loco vniuersalem complexum specierum, sed istius speciei perfectionem declarat, id est totam potius quàm omnem significat: vt Rom. 7. b. 8, & alibi sæpe. Sic dicitur aliquis omnibus viribus, omni contentione, omni animo aliquid aggredi. Necui tamē imperito imponeret hæc enallage, Totā dicere malui quàm Omnem.

3 Insumam alendis egenis, ψωμίζω. Propriè τὸ ψωμίζειν declarat cibum concisum & intinctum veluti in os indere, vt puerulis & ægrotis solemus: pro quo dicimus in vernaculo sermone *Apasteler*. Hîc verò significat in eum vsum bona auidissimè impendere. Vulg. Et si distribuero in cibos pauperum. Eras. Et si insumam in alimoniam. Vt comburar, ἵνα καυθήσωμαι. Quidam codices legunt ἵνα καυχήσωμαι, vt glorier, quam lectionem non ineptam puto, vt significetur quomodo possint ista Deo non placere: puta siquis hæc fecerit gloriæ cupiditate, non autem Dei aut proximi charitate impulsus. Habet enim etiam diabolus suos martyres.

4 Patiens est, μακροθυμεῖ. Id est, ad verbum, Iram differt, vide Matth. 18. d. 26. Non agit perperā, οὐ περπερεύεται: id est nequiter siue insolenter. Puto enim Græcā vocē hāc à Latina deriuatā esse, & tum quidē fuisse familiarem: vnde factum vt ex Græcis interpretibus quibus peregrinum illud vocabulum ignotum erat, alii interpretētur, Non adulatur, οὐ κολακεύει: alii, Non est præceps, οὐ προπετεύει: alii, Nō garrit: alii, Non est leuis & inconstans. Clemens lib. Pædagogi 3, Non est fucata. Nam, inquit, περπερεία ὁ κεκαλλωπισμός. Eras. Non est procax.

5 Non agit indecorè, οὐκ ἀσχημονεῖ. Siue, Non est contumeliosa. Potest enim etiam accipi transitiuè, vt subaudiatur casus personæ, vt quum dicimus, Non amat, id est ab amoribus est alienus. Eodem autem recidit vtraque interpretatio. Indecorum enim vocat quicquid fit proximo præter officium, vel aliter quàm deceat. Eras. Non est fastidiosa. Vulg. Non est ambitiosa. Non quærit quæ sua sunt, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς. Clemens lib. Pædagogi tertio legit οὐ ζητεῖ τὸ μὴ ἑαυτῆς, non quærit quod suum non est.

6 Gratulatur autē veritati, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ. i. Iustis autē iustitiā gratulatur. Nā præpositio σὺν facit vt iustitia pro hominibus factísque iustis cōmodius accipiatur. Vulg. & Eras. ad verbū, Cōgaudet autē veritati. Sed apparet ex opposito mēbro, veritatis nomine hoc loco iustitiā in genere declarari, ex Hebræorū idiotismo, qui אמת in genere accipiunt pro iustitia, quòd nulla sit vera iustitia quæ non sit fraudis expers. Nulla est igitur inter malos charitas sed coniuratio potius: & magnū est quoq; inter adulationē & charitatē, atque adeo inter philosophicā & Christianā charitatē discrimē. 7 Omnia suffert, πάντα στέγει. Cyprian. De simplicitate prælatorū, tractatu 3, legit, Omnia diligit, πάντα στέργει, pro quo dicere malim, In omnibus acquiescit. & sanè

mihi magis probatur hæc lectio, de qua etiā diximus suprà, cap. 9. b. 12. Quomodocunque autem legas, sciēdum est in istis omnibus particulam πάντα ita restringendam vt ea demum complectatur quæ ferri, credi, sperari, sustineri bona conscientia possunt ac debent. Dixit enim non gaudere iniustitia charitatem.

8 Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει· εἴτε δὲ προφητεῖαι, καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι, παύσονται, εἴτε γνῶσις, καταργηθήσεται.

8 Charitas nunquam excidit: sed & prophetiæ abolebūtur, & linguæ cessabūt, & cognitio abolebitur.

8 *Charitas nunquā excidit: siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabūt, siue sciētia destruetur*

9 Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν.

9 Ex parte enim cognoscim', & ex parte prophetamus.

9 *Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.*

10 Ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται.

10 Postquam autem aduenerit quod perfectum est, tunc quod ex parte est abolebitur.

10 *Quum autem uenerit quod perfectū est, euacuabitur quod ex parte est.*

11 Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην· ὅτε δὲ γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου.

11 Quū essem infans, vt infans loquebar, vt infās cogitabam, vt infans sentiebā: postquam autem factus sum vir, aboleui quæ infantis erant.

11 *Quū essem paruulus, loquebar ut paruulus, sapiebam ut paruulus, cogitabā ut paruulus: quādo autē factus sum uir, euacuaui quæ erāt paruuli.*

12 Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην.

12 Cernimus enim nūc per speculū & per ænigma, tunc autē corā *cernemus*: nunc cognosco ex parte, tunc verò cognoscam prout edoctus fuero.

12 *Videmus nunc per speculū in ænigmate, tūc autē facie ad faciē: nunc cognosco ex parte, tunc autē cognoscā sicut et cognit' sū.*

8 Sed & prophetiæ abolebuntur, εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται. Vulg. Siue prophetiæ euacuabuntur. Eras. Siue prophetiæ abolebūtur, admodum obscurè, nisi post προφητεῖαι adscribas diastolē, vt subaudias ὦσι, sint, itémque post γλῶσσαι, & post γνῶσις. quam interpūnctionem reperi in codicibus tribus. Sed longè planior erit oratio si εἴτε accipias pro καὶ, vt Col. 1. c. 20, & infrà, 15. b. 11. Et cognitio, καὶ γνῶσις. Id est, ratio adipiscendæ scientiæ ex prophetia, seu ex aliorum institutione. neque enim ipse scientiæ & cognitionis habitus abolebitur, sed perficietur. Quod in prophetia quidem & in linguis locū non habet, vtpote quæ nō perficientur, sed prorsus extinguentur: verùm non possis nisi valde coacta interpretatione abolendi verbum aliter de cognitione quàm de prophetia vel linguis dictum accipere. Deinde si aboleri dicamus quod perficitur, non conueniet charitatis comparatio cum scientia: siquidem dubium non est quin charitas quoque ex contemplatione Dei perficiatur: & de modo cognoscendi, non de ipsa scientia hic agi, apparet ex versu duodecimo. Hæc causa est cur cognitionem quàm scientiam maluerim interpretari: quanuis ne cognitionis quidem nomen mihi satisfaciat. Perceptionem aut disciplinam dicere maluissem, nisi horum quoque ambigua esset significatio. Si ausus essem vocabulum fingere, discētiam dixissem. nam sicut προφητεία διδαχὴν, ita γνῶσις μάθησιν hoc locò declarat. Cuius rei obseruatio neglecta multos interpretes fefellit: adeo vt nōnulli putarint τὸ ἐκπίπτειν non accipi pro excidere, id est deficere & aboleri, sed pro abrumpi: quia vera charitas vitia quidem odit, homines autē ipsos non item. quam interpretationem quanuis parum appositam, sequutos esse video Chrysostomum & Photium. Quidam paulo aliter explicant pro aberrare siue ὑστερεῖν: quasi dicatur charitas nunquam nos destituere, quum sæpe prophetiæ & scientiæ donum nos destituat, in rebus nimirum abstrusioribus. Sed hæc quoque interpretatio mihi probari non potest, quum non minus imperfecta sit charitas quandiu hîc viuimus, ac fortassis etiam magis quàm prophetia aut scientia, in præstantissimis quoque hominibus.

9 Ex parte, ἐκ μέρους. Id est imperfecto modo & ratione discimus, quum doctores etiam ex parte prophetent. Mutua enim est inter docendi & discendi modum relatio. Itaque quum in ipso Deo omnia contēplabimur, quorsum scholæ, quorsum omnia adminicula quibus homo vel doceat vel instruatur? Sciētia igitur ipsa non abolebitur, imò perficietur: sed ratio cognoscendi & docendi cedet Dei ipsius contemplationi. Inepti sunt igitur Academici, hoc loco abutentes vt incertam esse doceant doctrinam quam ex verbo Dei scripto consequimur: itē fanatici Anabaptistæ & Libertini, qui hæc semper habent in ore vt sua somnia imperitis obtrudāt. Nam (vt alias multas rationes omittam) cogitare saltem debuerant, plenioris reuelationis tempus ab Apostolo in futurum seculum differri, nec scientiam cum scientia, vt res natura & reipsa diuersas, sed vnius & eiusdē scientiæ adipiscendæ modos prorsus & diuersos & impares, inter se ab Apostolo comparari.

11 Vir, ἀνήρ. Hinc apparet in sacris etiam literis verum esse quod tradunt grāmatici, ἄνδρα, virū, interdum esse sexus nomen, vt quum γυναικὶ, mulieri, opponitur: interdum maritum significare, vt quando cum vxore confertur: interdum ætatem constantem & integram declarare, vt hoc in loco, & Ephes. 4. c. 13. vbi tamē additur τέλειος explanationis causa. Quartam autem significationem, quum vir nomē est ἀρετῆς. i. fortem & magnanimum declarat, non memini legere in Noui fœderis libris, nisi infrà, 16. c. 13. vbi ἀνδρίζεσθαι accipitur pro virum se præstare. Aboleui quæ erant infantis, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. In quibusdam Græcis codicibus excusis, perperam legitur κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου, fortassis pro κατηργήθην τὰ τοῦ νηπίου. Est autem hoc additum à Paulo vt ex similitudine facultatum & habituum animi quæ cum corpore ipso adolescant, illustret quod dixerat de spiritualibus illis donis.

12 Cernimus enim nunc per speculum, βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου. Διὰ hoc in loco idem declarat atque Trans, vel Intra. Sumpta autem est trāslatio à speculis, quæ non rem ipsam sed eius imaginem intuentibus obiiciunt: ac fortassis ad ea respexit Paulus quæ physici de phantasia & intelligētia docent. Cæterùm, quia Apostolus sese proposuit pro exemplo, & in hoc eodem versiculo sequitur γινώσκω, non γινώσκομεν, malim cum Theodorito Περὶ προνοίας λόγῳ ι, legere, ἄρτι γὰρ βλέπω ὡς ἐν ἐσόπτρῳ, id est, Nunc enim cerno quasi in speculo.

Et per ænigma, ἐν αἰνίγματι. Vulgata & Erasmus, In ænigmate. Ego malo ἐν pro διὰ positum esse, ex Hebræorum idiotismo. Theodoritus autem eo loco quem modo citaui, legit καὶ ἐν αἰνίγματι, & per ænigma. quam lectionem maximè sinceram esse puto. Videtur enim non vna sed duplex esse translatio: vna videlicet sumpta ab iis quæ externis oculorum sensibus, altera ab iis quæ ipsa intelligentiæ facultate vsurpantur. Ænigma enim

dicitur oratio obscura, & quasi inuolucris quibusdam obtecta. Oratio porro in oculos non incurrit, sed menti obiicitur: vt Paulus fortassis mysteria speculis, Verbi prædicationem ænigmati compararit. Neque id tamen simpliciter accipiendum est quod hic dicit Apostolus, sed quatenus ista qua nunc fruimur Dei cognitio, cõfertur cum re præsenti. id est, cùm ipsius naturæ Dei futura cõtemplatione, prout quidem à nobis Deus ipse cerni poterit. Castellio nuper conuertit, Per ambages: quàm propriè & accommodatè, ipse viderit. Coram, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Vulg. & Eras. ad verbum, Facie ad faciẽ. i. vt in vernaculo sermone exprimimus, Vis à vis.

Prout edoctus fuero, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην. Particulam καθὼς existimo cõuenientiam illã significare quæ est inter institutionem & perceptionem. Nam quo excellentior erit doctor noster, ipse nimirum Deus: & præstantior docendi ratio, ipsa vtique præsentis Dei contemplatio, addo etiam, quo melior erit nostra conditio, quum induerimus immortalitatem, eo etiam perfectior erit cognitio. Itaque ἐπεγνώσθην accipio pro ἐδιδάχθην, ex idiotismo Hebræorum, de quo suprà, 8.a.3, & infrà, 15.a.3. idque in futuro exacto quod grammatici vocant. Redundat autem particula καὶ, vt suprà admonuimus, 10.b.9, & Iohan. 8.c.25. Vulg. Sicut & cognitus sum. Eras. Quemadmodum & cognitus sum. i. ita vt ipse me notum habeat ac perspectum, vt sit mutua quædam cognitio, & similitudo tamen potius quàm æqualitas notetur. Aliis potius placet, Cognitum esse, accipi pro approbatum esse: sicut interdum accipi cognoscendi verbum annotauimus suis locis.

Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.

13 Nũc verò manet fides, spes, charitas, tria hæc: maxima autem harum charitas.

13 *Nunc autem manet fides, spes, charitas, tria hæc: maior autem his est charitas.*

Κεφάλαιον ιδ.

CAP. XIIII.

CAP. XIIII.

Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά· μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε.

1 Sectamini charitatem, ambite spiritualia: magis tamẽ vt prophetetis.

1 *Sectamini charitatem, æmulamini spiritualia: magis autem ut prophetetis.*

Ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσῃ, οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ· οὐδεὶς γὰρ ἀκούει· πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια.

2 Nam qui loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo. nullus enim audit, Spiritu verò loquitur mysteria.

2 *Qui enim loquitur lingua, nõ hominibus loquitur, sed Deo nemo enim audit, spiritus autẽ loquitur mysteria.*

Ὁ δὲ προφητεύων, ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομὴν καὶ παράκλησιν καὶ παραμυθίαν.

3 Qui autem prophetat, hominibus loquitur ædificationem, & exhortationem, & consolationem.

3 *Nã qui prophetat, hominibus loquitur ædificationẽ, & exhortationem, & consolationem.*

Ὁ λαλῶν γλώσσῃ, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ· ὁ δὲ προφητεύων, ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ.

4 Qui loquitur lingua, seipsum ædificat: qui verò prophetat, Ecclesiam ædificat.

4 *Qui loquitur lingua, semetipsũ ædificat: qui autẽ prophetat, Ecclesiã Dei ædificat.*

Θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε· μείζων γὰρ ὁ προφητεύων ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία οἰκοδομὴν λάβῃ.

5 Velim autem omnes vos loqui linguis, magis tamen vt prophetetis. maior enim *est* qui prophetat quã qui loquitur linguis, nisi si interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.

5 *Volo autẽ omnes uos loqui linguis, magis autem prophetare. nã maior est qui prophetat quàm qui loquitur linguis, nisi interpretetur, ut Ecclesia ædificationem accipiat.*

13 Nunc, νῦν. Puto νῦν & τότε opponi, i. præsentis vitæ conditionem cum futura. Redit enim ad institutum, aut potius disputationem cõcludit: acsi dicat, Ea igitur tum erit nostra conditio. Vt verò nũc sumus, tria nobis adsunt & necessariò manent, si modò Christi sumus: inter quæ rursus excellit charitas. Vtitur autem (ni fallor) manendi vocabulo, vt hæc dona ab aliis distinguat, quæ videlicet cum religione necessariò non cohærent, nec sunt (vt ita dicam) substantialia. Maxima, μείζων. Id est μεγίστη, vt in illo versiculo Catulli poetæ, alioquin indigni cuius nomen hic adscriberem, Hespere qui luces cælo iucundior ignis. Sic Mat. 23.a.11, & Mar. 4.d.32, & infrà, 15.c.19. Quo autem respectu dicatur maxima charitas, ab eruditis interpretibus copiosè explicatum est. Quocunque autem modo charitatem intelligas maximam dici, non consequetur nos per eam iustificari coram Deo, sicut nec fide ipsa iustificamur, nisi quatenus Christum, iustitiam nostram, apprehendit. Hæc autem apprehensio Christi, soli fidei tribuitur: quoniam sub hac conditione si crediderimus, offertur Christus. Charitas verò quomodo efficeret iustificationẽ in nobis, quum sit ipsius iustificationis effectum? Harum, τούτων. In quibusdam codicibus legimus πάντων, omnium.

IN CAPVT XIIII.

1 Ambite, ζηλοῦτε. i. φιλοτιμεῖσθε. Est enim minus quiddã quàm διώκειν. Vulg. & Eras. Æmulemini, haud scio an satis Latinè. Prophetetis, προφητεύητε. Quid sit prophetia, apparet ex ver. 3, & diximus Rom. 12.b.6. Castellio conuertit, Vaticinemini. quod vocabulum vt profanum repudio. Deinde peculiare istud Prophetiæ donum ab hoc munere interpretandi Verbi & Ecclesiæ applicandi distinguendum est.

2 Qui loquitur lingua, ὁ λαλῶν γλώσσῃ. vel γλώσσαις. i. linguis, vt in quibusdam codicibus legitur. Lingua autem hoc loco & similibus non declarat loquutionis instrumentum, sed idioma peregrinum, quod nemo intelligat nisi interpretatio adiungatur. Non hominibus, &c. οὐκ ἀνθρώποις, &c. Id est, quum à solo Deo non autem ab hominibus intelligatur, non cum hominibus, sed cum solo Deo agit, quum tamen ideo conueniatur in Ecclesia vt dona illa in communem Ecclesiæ vsum conferantur. Spiritu verò, Πνεύματι δέ. Id est afflatu quem à Spiritu accepit: quo tamẽ abutitur, quũ loquatur mysteria, siue quæ nõ intelligãtur à quoquã in cœtu.

3 Qui autem prophetat, ὁ δὲ προφητεύων. Vetus interpres pro δὲ legit γὰρ, sed perperam, quum hæc sit pars altera collationis. Ædificationem, οἰκοδομήν. Id est, quæ homines promoueant in pietatis cognitione & studio. Vide suprà, 8.a.1. 4 Ecclesiam, ἐκκλησίαν. Id est, cœtum & congregationem, vt vertit Erasmus. Ego malui vocabulum adeo vsitatum retinere. Nam nimium est crassa eorum ignorantia qui hoc vocabulo nihil nisi templi parietes intelligunt, de quorum ædificio hic non agitur. Vulgata addit, Dei, quod nõ additur in nostris Græcis codicibus, & per se satis intelligitur.

Νυνὶ δὲ, ἀδελφοὶ, ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω, ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ;

6 Nunc verò, fratres, si veniã ad vos linguis loquens, quid vos iuuabo, nisi vobis loquar aut per reuelationem, aut per cognitionem, aut per prophetiam, aut per doctrinam?

6 *Nũc autẽ, fratres, si uenero ad uos linguis loquẽs qd uobis prodero nisi uobis loquar aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina?*

Ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον;

7 Atqui inanima quæ sonum edunt, siue tibia *sit*, siue cithara, nisi distinctionem tonis dederint, quomodo cognoscetur quod tibia canitur aut cithara?

7 *Tamẽ quæ sine anima sunt, uocẽ dãtia, siue tibia siue cithara, nisi distinctionem sonituũ dederint, quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur?*

Καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῷ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον;

8 Etenim si incertum sonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

8 *Etenim si incertã uocẽ det tuba, quis parabit se ad bellum?*

Οὕτω καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες.

9 Ita & vos nisi per linguam bene significãtem sermonem edideritis, quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes.

9 *Ita & uos per linguã nisi manifestũ sermonẽ dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? eritis enim in aera loquentes.*

Τοσαῦτα, εἰ τύχοι, γένη φωνῶν ἐστιν ἐν κόσμῳ, καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον.

10 Tot, prout inciderit, genera vocum sunt in mũdo, & nihil *est* mutum.

10 *Tã multa, ut puta, genera linguarũ sunt in mundo, & nihil sine uoce est.*

Ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος· καὶ ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος.

11 Nisi igitur sciero vim vocis, ero ei qui loquitur, barbarus: & qui loquitur, apud me barbarus *fuerit.*

11 *Si ergo nesciero uirtutẽ uocis, ero ei cui loquor barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus.*

6 Aut per reuelationem, ἢ ἐν ἀποκαλύψει. Reuelationem, quam (vt opinor) vocauit σοφίαν, sapiẽtiam, suprà, 12.a.8, & Hebræi appellant חכמה, cõiungo prophetiæ, cuius munus est, prout Spiritus animum regit, non simpliciter interpretari verbum, sed corripiendo, hortando, consolando, applicare: vt planè hic opus sit cælesti quodam dono peculiari, quod homines suo marte cõsequi non possint. Cognitionem autem, id est דעת, doctoribus tribuo, quorum officium est ex Scripturarum collatione verbum Domini fideliter explicare, vt in Ecclesia Domini sana doctrina retineatur: quod & ipsum, donum Dei est eximium, sed illo interius. Itaque hæc non sunt quatuor, sed duo: siquidem prophetia est effectum reuelationis, doctrina verò, cognitionis.

7 Atqui, ὅμως. Stapulensis legit ὁμῶς pro ὁμοίως, similiter: quod nusquam memini legere nisi apud poetas. Erasmus, Quin &, ἀλλὰ καί.

9 Bene significantem, εὔσημον. Huc pertinet illud Aristotelis Περὶ ἑρμηνείας, Ἔστι τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα. Itaque εὔσημον, Bene siue commodè significantem sermonem ~~requirit~~ declarat, siue Qui audientibus bene explicet quid quisque loquatur. Peregrinus igitur sermo absque interprete, non potest dici εὔσημος, quia etsi in sese aliquid significat, tamen non bene nec commodè significat, ita videlicet vt ab auditoribus intelligatur. Vulgata, Manifestum. Erasmus, Significantem. Et notãda est traiectio particularũ ἐὰν μή, nisi.

10 Prout inciderit, εἰ τύχοι. Prout inciderit, inquit, id est καθὼς ἔτυχεν, vt Græca scholia exponunt. Nam modò hæc modò illa vox auditur. Vulgata, Vtputa. Erasmus, Verbi causa. Certè ad verbum εἰ τύχοι declarat, Si inciderit, vt propriè omnino accipitur infrà, 15.e.37. Et nihil *est* mutum, καὶ οὐδὲν ἄφωνον. Vel vocis expers, videlicet in mundo. Loquitur autem de hominibus quorum sunt tam varia idiomata. & maluit φωνάς. i. voces, quàm linguas dicere, quoniam in hoc argumento Linguam vocat linguarum donum. Est igitur (meo iudicio) sic explicãdus hic locus, Tot tamq; variæ & multiplices sunt in mũdo voces, quũ nulla sit gens quæ non habeat suum idioma. Itaque nisi adhibeatur interpretatio, erimus alii aliis barbari. Necessitas igitur ipsa cogit interpretationem cum peregrina lingua coniungere, vel sermone loqui iis omnibus noto quîcum est nobis negotium. Duplex igitur erat doni illius abusus apud Corinthios: vnus, quòd affectarent peregrinis linguis loqui in cœtu, etiam quum minimè esset necessarium, vt non desunt aliquãdo qui ex pulpito voculas Hebræas & Græcas apud imperitum vulgus effundant, vt eruditi habeãtur: alter, quòd ne tum quidem interpretarentur quod peregrina lingua dixerant: sicut hodie in Papatu solent sacras literas Latinã semper lingua citare in suis cõcionibus, etiam vernacula interpretatione non addita, nec solent aliter Ecclesiasticas omnes cantiones & preces concipere. Rectè quidem, quoniam expedit tam horrẽdas blasphemias à quampaucissimis intelligi. Scio tamen plerosque codices legere καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον. i. (vt vertit Erasmus) & nihil eorum mutum. pro quo malim dicere, Et nullũ eorum mutũ. quia γένος repetendum erit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Hanc verò lectionẽ si admittamus, necesse fuerit ἄφωνον accipere αἰτὶ τοῦ ἀσήμου καὶ ἀδιαγνώστου. i. pro cõfuso & quod discerni non possit. sicut quasdã literas Græci vocant ἄφωνα γράμματα, quòd stridorem potius quàm sonum edant, nisi vocales habuerint adiunctas. Sed affectatè mihi videretur Apostolus dixisse nullum esse φωνῆς γένος ἄφωνον. Deinde etiam potius fuisset dicturus, si ea esset huius dicti sententia, καὶ οὐδεμία αὐτῶν ἄφωνος. i. & vt nulla earum muta, vt potius φωνὴ repeteretur quàm γένος. Postremò, non est hoc verum sine exceptione, quum omnia sonorum & linguarum genera possint hac ratione dici ἄφωνα, iis quidem qui non norunt ea distinguere. Denique hoc mihi multo coactius videtur quàm illud quod sequutus sum, partim ex Veteris interpretis, partim ex trium etiã vetustorum exemplarium fide, in quibus non legitur αὐτῶν, nec etiam apud Clementem lib. στρωματέων α.

11 Apud me barbarus, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. In vno codice nõ erat præpositio ἐν, & rectè quidẽ, opinor. Barbarum autem vocat eum cuius sit peregrinum & ignotũ idioma: & obliquè perstringit Corinthios qui ex eo habendi essent pro barbaris vnde captabant facundiæ gloriam. Huc pertinet Ciceronis illud Quæst. Tuscul. 5.

In his, inquit, linguis quas nos intelligimus, quæ sunt innumerabiles, surdi profectò sumus. Item Ouidii versiculus, Barbarus hic ego sum, quia non intelligor vlli.

12 Οὕτως καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ ζηλωταί ἐστε πνευμάτων, πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε ἵνα περισσεύητε.

12 Ita & vos, quandoquidem Spiritus ambitis, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt excellatis.

12 *Sic & uos, quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationē Ecclesiæ quærite ut abundetis.*

13 Διόπερ ὁ λαλῶν γλώσσῃ, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ.

13 Quapropter qui loquitur lingua, precetur vt interpretetur.

13 *Et ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur.*

14 Ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται· ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι.

14 Nam si precer lingua, spiritus meus precatur: sed intelligentia mea est infructuosa.

14 *Nam si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est.*

15 Τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ· ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ.

15 Quid est igitur? precabor spiritu, sed precabor etiam intelligentia: psallam spiritu, sed psallam etiam intelligentia.

15 *Quid ergo est? orabo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallam & mente.*

16 Ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις οὐκ οἶδε.

16 Quandoquidē si benedixeris spiritu, is qui implet locum idiotæ, quomodo dicturus est Amē ad tuam gratiarū actionem? nam quid dicas nescit.

16 *Cæterùm si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet Amen super tuam benedictionem? quoniam quid dicas nescit.*

12 Ita & vos, οὕτω καὶ ὑμεῖς. Quidam (vt refert Theophylactus) hæc connectunt cum præcedentibus, vt hic versiculus incipiat ab ἐπεὶ, sitque hæc sententia, Ita & vos, videlicet barbari eritis inter vos si incognita lingua inter vos vtamini. Spiritus ambitis, ζηλωταί ἐστε πνευμάτων. Spiritum alibi docuimus pro ipsis spiritualibus donis accipi, vt hoc etiam in loco: nisi fortassis perperam πνευμάτων scriptum est pro πνευματικῶν.

13 Precetur vt interpretetur, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ. Id est, petat etiam interpretationis donum. Neque enim quisquis linguarum dono præditus erat, omnibus linguis loquebatur, vt apparet ex ver. 28. Sed & suprà Apostolus linguas & donum interpretationis distinxit, 12. b. 10.

14 Nam si precer lingua, ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ. Id est, si incognito idiomate in Ecclesiastico cœtu preces concipiam, neque adhibeatur interpretatio: vt suprà, Loqui lingua, ver. 2. cuius species est, Precari lingua. Nam si de priuatis precibus nunc ageret Apostolus, videri posset à suo proposito aberrare: & de publicis precibus agi apparet ex versiculis 16 & 19, totáque adeo orationis serie, & ipso Apostoli scopo. Spiritus meus precatur, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται. Id est, donum quidem & afflatus Spiritus suas partes agit, sed mihi soli, vt suprà versu 2 & 4. Alii, vt Erasmus, Spiritū pro voce accipiunt, coacta interpretatione: quū satis liqueat quo sensu toto hoc capite Spiritus vocabulum sit accipiendum. Alii pro intentione quam vocant: vt qui hodie quas vocant Horas canonicas non intellectas, animo tamen precandi recitant, dici possunt intentione quidem precari, mente verò & intelligentia non item. Sed nimis foret absurdum credere Spiritum sanctum hoc vnquā cuiquam dictasse vt faceret: nec possunt istæ dici preces, sed mera Dei & Ecclesiæ ludibria. Sed intelligentia mea est infructuosa, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι. Id est, quod ad precantis mentem, siue ad ipsius precationis sententiam attinet, nullus inde fructus ad Ecclesiam redit. Assentior enim iis qui putant infructuosam dici, nō ipsius precantis respectu, qui seipsum ædificat, vt suprà, ver. 4, sed Ecclesiæ quæ ex ea nihil iuuetur. quod etiam apparet ex scopo Apostoli, ac præsertim ex ver. 4. 6. 12. 16. 17 & 19. Intelligētiam autem malui interpretari quàm mentem, aut (vt Castellio etiam ineptius fecit) animum: quia non simpliciter declarat mētem, sed quod aliquis in animo suo conceptum, ita proponit vt ab omnibus possit intelligi quos instituat, vt infrà, ver. 19. Nam alioqui si pro mente simpliciter ac propriè accipias, quisquis spiritu orat, idem etiam orat mente, quum seipsum ædificet, vt suprà, ver. 4, & rectè gratias agat, infrà, ver. 17.

15 Etiam intelligentia, καὶ τῷ νοΐ. Id est, ita vt etiam ab aliis intelligar, & alios instituam, vt versu sequenti, & 19. Psallam, ψαλῶ. Psallere non est simpliciter canere, sed ad musicum instrumentum, vt vult Augustinus in Psalmos. Sed tamen apud Hebræos זמר, quod Græci ψάλλειν vertūt, vnde מזמור Psalmus, non aliud declarat quàm שיר, id est ore canere, éstque diuersum à נגן, quod de instrumentis dicitur. Hic quidem accipitur pro Canendo gratias agere, vt ex proximo versiculo apparet. Nam etiam Plinius ad Traianum scribens, Christianos refert solitos ante lucem conuenire, & carmen Christo quasi Deo dicere secum inuicem: instrumentorum verò nullam facit mentionem.

16 Si benedixeris Spiritu, ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι. Spiritu videlicet solo, non autem intelligentia: siue, Prout tibi dictarit Spiritus donum, nulla interim habita audientium ratione. Est enim hoc intelligendum non simpliciter, quasi qui Spiritu benedicit, nunquam possit intelligi: sed ex hypothesi, qua spiritum ab intelligentia separauit. Itaque non rectè fecerunt qui quū hanc hypothesin non considerarent, hoc vocabulum expunxerunt: vnde factū vt in quibusdā codicibus non legatur. Cæterùm, benedicere accipi pro gratias agere, liquet ex eo quod subiicitur. Suspicor autem Apostolum attingere celebrandæ Domini cœnæ ritum, & solennem illam gratiarum actionem. de qua libuit subiicere quæ scripsit Iustinus secundo Apologetico, quòd ad hunc locum intelligendum, & eos conuincendos qui peregrinam linguam in Ecclesiæ sacris retinendam putant, magnum momentum habere videatur. Sic ergo ille, Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ. εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν. καὶ παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ. καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας ὅση δύναμις αὐτῷ ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ, λέγων Ἀμήν· καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται. Id est, Die qui solis dicitur, omnes tum qui in oppidis, tū qui in agris morantur, in vnum conuenimus, & ex commentariis Apostolorū vel Prophetarū scriptis recitatur quantum licet. Deinde vbi destitit qui recitat, antistes orationē habet qua admonet hortatúrque ad pulchrarū illarū rerū imitationem.

imitationem. Postea omnes vnà surgimus ac precamur. Postquam autem à precibus destitimus, profertur panis, & vinum, & aqua. Tum antistes similiter precatur & gratias agit quanta potest contentione, populúsque acclamat, dicens Amen, & iis super quibus actæ sunt gratiæ, vnusquisque participat. Hæc ille. vtinā verò hæc simplicitas in Christiana liturgia fuisset incorruptè seruata. Qui implet locum idiotæ, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου. Id est qui sedet inter idiotas. Oportuit enim ordinem aliquem seruari, ne qui ministerio fungebātur, pro doni sui ratione, permixti sederent cum iis quorum partes erant in cœtu duntaxat audire, & assensum significare. Hos igitur vocat idiotas, quasi priuatos, vt iis opponantur qui ministrabant. Laicos postea illos vocarunt, quibus oppositi sunt Ecclesiastici; vnde exortus maximus abusus, tyrannide Ecclesiam inuadente.

Amen, ἀμήν. Vnus igitur preces nuncupabat, cuius verba totus cœtus animo sequebatur, dū, ad finem ventum esset, tum verò omnes Amen succinebant: quæ vox est Hebræa, ab eodem verbo deducta à quo Fides aut Veritas. Est autem duplex illius vsus, nempe tum in affirmando, tum in optando. Itaque alii ex Græcis interpretibus conuerterunt πιστωθήτω, i. certò & confirmatò, vt ita loquar: alii γένοιτο, id est fiat. Eiusmodi verò voces, vt Amen, Aleluia, Hosanna, Sabaoth, fuerūt initio receptæ, quòd Ecclesiæ ex Hebræis magna ex parte essēt conflatæ. Ita factum vt illa & similia in omnes Ecclesias dimanarent, quòd ab omnibus intelligerentur. Nā, ἐπειδή. Responderet Catholicus Romanus, sufficere intentionem ex fide implicita. Neque enim apud eos publicæ vel priuatæ etiam preces aliis quàm Latinis & ipsis etiam sacrificiis penitus ignotis verbis concipiuntur. Sed Apostolus suam theologiam in Sophistarum scholis non didicerat.

17 Σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται.

17 Nam tu quidem bene gratias agis, sed alius nō ædificatur.

17 *Nam tu quidem bene gratias agis: sed alter non ædificatur.*

18 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν.

18 Gratias ago Deo meo quòd magis quàm vos omnes linguis loquar.

18 *Gratias ago Deo meo quòd omnium uestrum lingua loquor.*

19 Ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ.

19 Sed in Ecclesia malim quinque verba ex intelligentia mea loqui, vt & alios instituam, quàm decem millia verborum lingua.

19 *Sed in Ecclesia uolo quinque uerba sensu meo loqui, ut & alios instruam, quàm decem millia uerborum in lingua.*

20 Ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε.

20 Fratres, ne estote pueri intelligentia: sed malitia pueri, intelligētia verò adulti estote.

20 *Fratres nolite pueri effici sensibus: sed malitia paruuli estote, sensibus autem perfecti estote.*

Mat. 18. a. 3

21 Ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται, Ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις, καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις, λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος.

21 In Lege scriptum est, Propterea per diuersæ linguæ *homines* & alia labra loquar populo huic: & ita quoque me non audient, dicit Dominus.

21 *In Lege scriptum est, Quoniam in aliis linguis & labiis aliis loquar populo huic: & nec sic exaudient me, dicit Dominus.*

Esa. 28. c. 11

18 Magis quàm vos omnes, πάντων ὑμῶν μᾶλλον. Vulg. legit πάντων ὑμῶν γλώσσαις λαλ. &c. quòd omnium vestrum linguis loquor. Sed illud in omnibus nostris codicibus Græcis inuenio.

19 Malim, θέλω. Subaudiendum est μᾶλλον, potius, de qua eclipsi diximus alibi. Quinque verba, πέντε λόγους: id est paucissima. vt sint omnium hominum ineptissimi qui de his quinque verbis contendunt. Cur non verò etiam de decem millibus verborum quæ subiicit, & decem millibus pædagogorum, suprà, 4. c. 15? Instituam, κατηχήσω. Vide Luc. 1. a. 4. Maluit autem Paulus dicere κατηχήσω quàm οἰκοδομήσω, vt Corinthiorum fastum deprimeret. Primùm enim ita ostendit se comparatum esse ad infimum etiam quiduis, nimirum ad rudes & imperitos primis religionis elementis imbuendos: deinde etiam linguarum donum ad rudes potius quàm ad eruditos pertinere: quod postea copiosius explicat. Pendet igitur sequentium connexio & iunctura ab istius verbi propria explicatione. Lingua, ἐν γλώσσῃ. Sic vocat donum illud linguarum variarum, & quidem separatim & per se consideratum.

20 Intelligentia, ταῖς φρεσίν. Vulgata, Sensibus, ambiguè. Augustinus, mentibus. φρένας autem propriè vocant Græci præcordia. vnde factum vt quum veteres animum in corde collocarent, hoc nomine mens ipsa cum suis facultatibus ac præsertim intelligendi, ratiocinandi & iudicādi, significaretur. vnde Homericū illud, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι. & τὸ φρονεῖν, φρόνησις, φρόνιμος, & similia. Adulti, τέλειοι. Vulg. & Eras. Perfecti, nō satis expressè. Persistit enim Paulus in metaphora ab ætate sumpta, quīcū etiam cognitionis & prudentiæ vsus accrescit. Sed & peculiari ista significatione τέλειος à Græcis accipitur, dicitúrque tum de hominibus tum etiam de brutis, vt docet in commentariis doctissimus Budæus.

21 In Lege, ἐν τῷ νόμῳ. Legis vocabulum generaliter hîc declarat sacræ doctrinæ libros, vt apud Heb. תורה, vt Psal. 19. c. 9, & alibi passim. Interdum verò multò angustius accipitur. Propterea per diuersæ linguæ *homines* & alia labra loq. pop. huic, ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ. Hebræa sic habent Esa. 28. c. 11, כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה, i. Propterea blæsis labris, & lingua aliena loquetur ad populum hunc. Itaque si personæ mutationē demas, (in qua nihil est positum, quū Deus ipse per Prophetas loquatur) duo intersunt duntaxat inter Hebraicam veritatem & Græcam interpretationem, non eam qua nūc corruptissima vtimur, sed qua vsus est Paulus. Primùm quod לשון אחרת i. lingua aliena, priore loco collocauit. nam lingua aliena & diuersæ linguæ homines idem declarant. Verùm hæc transpositio nihil addit sententiæ, aut de ea detrahit. Alterū quòd pro בלעגי שפה i. blæsis labris posuit ἐν χείλεσιν ἑτέροις. i. aliis labris. Et sanè fateor Paulum ab Hebræis plerisque interpretibus in eo dissentire. Isti enim hæc putant eo referri, quòd qui pueros fari docent, soleant cum illis balbutire: vel ita exprobrari Iudæis eorum infantiam quòd Prophetas non magis intelligant quàm blæsum & balbum solemus. At mihi Pauli authoritas pluris est quàm omnium Rab-

Rabbinorum: quum præsertim nihil adferre possint cur blæsa labra & alienam seu peregrinam & ignotam linguam commodè non possis pro eodem accipere, vt interpretatus est Paulus: quia garrire aut balbutire potius quàm loqui nobis videntur qui nobiscum vtuntur ignoto sermone. vnde & barbari generali nomine fictitio dicuntur. Continent ergo ista (vt opinor) non tam exprobrationem infantiæ Iudæorum, quàm comminationem grauissimam: qua significat Dominus se vlturum verbi sui contemptum, & affectatam illorum ignorantiam, sicut prædixerat illis, Deut.28.e.49, & vaticinatus est etiam Ieremias, 5.d.15, & Ezech.3.a.5. sicut denique re ipsa vltus est eos Dominus, quum captiui Babylona traherentur. Hinc verò Paulus rectè colligit, linguarum peregrinarum vsum, ita vt eo vtebantur Corinthii, signum esse destinatum non iis qui credunt, sed infidelibus, i. maledictionis qua profanos Dominus vlcisceretur, non benedictionis qua suos erudiret. Itaque eos præpostero hoc vsu nihil aliud quàm suorum infantiam prodere, quam Dominus sic vlcisceretur. Vtinam verò istius horrendæ maledictionis Dei domestica exempla nobis non suppeditarent eæ gentes quæ solæ hodie Christi nomine gloriantur. Et ita quoque me, &c. καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος. Id est, & hac quoque ratione futurum est vt eorum ignorantia augeatur. Est enim (vt dixi) in iis verbis, grauissima Domini cõminatio. Vulg. Et nec sic exaudient me. Eras. Et ne sic quidẽ exaudiẽt me. quæ interpretatio quamuis Græcis satis respondeat, tamen conuenire non potest: quum ignota lingua loqui, non sit beneficium quo Deus homines erudiat, sed maledictio potius qua ingratos vlciscatur. Neque mihi videtur cõmodè hic dici posse linguarum donum fuisse signũ quo Deus voluerit rudes adhuc & imperitos percellere, vt rei nouitate attoniti, Euangelium audirent. Id enim vt verum sit, tamen ex illo Esaiæ loco certè elici non potest, & à Paulo satis liquet hoc linguarum donum considerari non simpliciter, sed quatenus eo abutebantur Corinthii. Cæterùm totum hoc, Et ita quoque me non exaudient, additum est à Paulo ad illustrandum Prophetæ locum, id est vt consiliũ Dei exponat. Neque enim anxiè solent Apostoli syllabas numerare in citãdis Scripturæ testimoniis: vt qui sint eodem spiritu præditi quo & ipsi Prophetæ. Illud verò λέγει Κύριος, dicit Dominus, satis notum est omnibus fere solere prophetiis attexi.

Ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖόν εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις· ἡ δὲ προφητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν.

22 Linguæ igitur "sunt signum, non iis qui credunt, sed infidelibus: prophetia verò non infidelibus, sed credentibus.

22 *Itaque linguæ in signũ sunt non fidelibus, sed infidelibus: prophetia autem non infidelibus, sed fidelibus.*

Ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτό, καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν ὅτι μαίνεσθε;

23 Itaque si cõdem conuenerit tota Ecclesia & omnes linguis loquantur, ingrediantur autẽ "idiotæ vel infideles, nónne dicent vos furere?

23 *Si ergo conueniat vniuersa Ecclesia in unum: & omnes linguis loquantur: intrent autẽ idiotæ aut infideles, nónne dicẽt quòd insanitis?*

Ἐὰν δὲ πάντες προφητεύωσιν, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων·

24 Sed si omnes prophetent, ingrediatur autem infidelis quispiam aut idiota, arguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:

24 *Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis uel idiota: cõuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:*

Καὶ οὕτω τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων ὅτι ὁ Θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστι.

25 Et ita occulta cordis eius manifesta fiunt: atque ita procidẽs in faciem, adorabit Deum, renuntiãs Deũ verè in vobis esse.

25 *Occulta cordis eius manifesta fiunt: & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians quòd uerè Deus in uobis sit.*

Τί οὖν ἐστιν, ἀδελφοί; ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει· πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω.

26 Quid igitur est, fratres? quoties cõuenitis, "quisque vestrum canticum habet, doctrinam habet, linguam habet, reuelationem habet, interpretationẽ habet: omnia ad ædificationẽ fiant:

26 *Quid ergo est, fratres? quum conuenitis, unusquisq; uestrũ psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant:*

Εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος, καὶ εἷς διερμηνευέτω.

27 Siue lingua quis loquitur, *fiat* per binos, aut "*ad* plurimũ ternos, & vicissim: vnus autem interpretetur.

27 *Siue lingua quis loquitur, secundũ duos, aut ut multum tres, per partes: & unus interpretetur.*

Ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτής, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ, ἑαυτῷ δὲ λαλείτω καὶ τῷ Θεῷ.

28 Quòd si non sit interpres, taceat in Ecclesia *qui loquitur lingua*, sibiipsi verò loquatur & Deo.

28 *Si autẽ nõ fuerit interpres, taceat in Ecclesia, sibi autẽ loquatur & Deo.*

22 Sunt signum, σημεῖόν εἰσιν. Σημεῖον, id est אות, vocat Scriptura insigne aliquod Domini factũ, siue quo consoletur, siue etiam quo puniat, vt Deut.28.d.37. Vulg. In signum. Eras. Signi vice.

23 Idiotæ, ἰδιῶται, vel vt Eras. Indocti. Vide Act.4.c.13.

26 Quisque, ἕκαστος. Id est, Alius quidem Psalmum habet, alius doctrinam, &c. Sic enim resoluendum est τὸ ἕκαστος, ne quis singulos putet omnibus istis donis fuisse præditos.

27 Ad plurimum, τὸ πλεῖστον. Eras. Ad summũ. Vulg. Vt multum, barbarè: vt illud quoque quod κατὰ δύο vertit secundum duos, pro bini: & ἀνὰ μέρος, per partes, pro vicissim.

Προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν, καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν.

29 Prophetæ autem duo aut tres loquantur, & alii diiudicent.

29 *Prophetæ autem duo aut tres dicãt, & cæteri diiudicent.*

Ἐὰν δὲ ἄλλῳ ἀποκαλυφθῇ καθημένῳ, ὁ πρῶτος σιγάτω.

30 Quòd si*quid* alii patefactum fuerit assidenti, prior taceat.

30 *Quòd si alii reuelatum fuerit sedenti, prior taceat.*

Δύνασθε γὰρ καθ' ἕνα πάντες προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες παρακαλῶνται.

31 Potestis enim sigillatim omnes prophetare, vt omnes discant, & omnes "consolationem accipiant.

31 *Potestis enim omnes per singulos prophetare, ut omnes discant & omnes exhortentur.*

Καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται.

32 Et "spiritus Prophetarum Prophetis subiiciuntur.

32 *Et spiritus prophetarũ, prophetis subiecti sunt.*

Οὐ γάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεός, ἀλλ' εἰρήνης, ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων.

33 Non enim est seditionis *author* Deus, sed pacis, vt in omnibus Ecclesiis "sanctorum.

33 *Non enim est dissensionis Deus, sed pacis: sicut & in omnibus Ecclesiis sanctorum.*

Αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει.

34 ‖Mulieres vestræ "in conuentibus sileant: nec enim permissum est eis vt loquãtur, sed *imperatur* vt subditæ sint, ‖ sicut & Lex dicit.

34 *Mulieres in Ecclesiis taceant: non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & Lex dicit.*

1.Tim.2.d.12 — Gen.3.c.16

Εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἄνδρας ἐπερωτάτωσαν· αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυναιξὶν ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν.

35 Quòd siquid discere volunt, domi suos viros interrogent. nam turpe est mulieribus in conuentu loqui.

35 *Siquid autem uolunt discere, domi uiros suos interrogent: turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia.*

Ἢ ἀφ' ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατήντησεν;

36 An à vobis sermo Dei profectus est? an ad vos solos deuenit?

36 *An à uobis uerbum Dei processit? aut in uos solos peruenit?*

Εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι ἢ πνευματικός, ἐπιγινωσκέτω ἃ γράφω ὑμῖν, ὅτι τοῦ Κυρίου εἰσὶν ἐντολαί.

37 Siquis videtur Propheta esse, aut "spiritualis, agnoscat, quæ scribo vobis, esse Domini mandata.

37 *Siquis uidetur Propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo uobis, quia Domini sunt mandata.*

Εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω.

38 Qui verò ignarus est, "ignarus esto.

38 *Siquis autem ignorat, ignorabitur.*

Ὥστε, ἀδελφοί, ζηλοῦτε τὸ προφητεύειν, καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ κωλύετε.

39 Itaque fratres, hoc ambite, vt prophetetis, & loqui linguis ne prohibete.

39 *Itaque, fratres, æmulamini prophetare: & loqui linguis nolite prohibere.*

Πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω.

40 Omnia verò "decenter & ordine "fiant.

40 *Omnia autem honestè & secundum ordinem fiant in uobis.*

31 Consolationem accipiant, παρακαλῶνται. Vel exhortationem accipiant. Nam τὸ παρακαλεῖν tum hortari, tum consolari declarat.

32 Spiritus Prophetarum, πνεύματα προφητῶν. Id est, doctrina quam adferunt Prophetæ, afflati Spiritu Dei. Sunt enim multi pseudoprophetæ, sunt falsi afflatus, qui ipsis veris alioquin Prophetis imponant. Ideo iubet etiam Iohannes probari Spiritus, an ex Deo sint videlicet. Nam quod ex Deo esse constiterit, hominum probatione non eget, 1.Iohan.4.a.1.

33 Sanctorum, τῶν ἁγίων. In vno codice additum inuenimus διδάσκω, doceo: fortassis ex cap.4.d.17.

34 In conuentibus, ἐν ἐκκλησίαις. Vulg. In Ecclesiis, non satis aptè hoc in loco, & in sequẽti etiam versiculo, quòd mulier etiã in Ecclesia sit (i. ex fidelium numero) quum domi est, nec tamẽ silere iubeatur nisi in publico Ecclesiæ cœtu. Sed *imperatur* vt subditæ sint, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι. Subaudiendum est cognatæ significationis verbum, vt alibi diximus. Sic 1.Tim.4 a.3, quum præcessisset κωλυόντων γαμεῖν, prohibentium matrimoniũ contrahere, subiicitur ἀπέχεσθαι βρωμάτων, pro καὶ κελευόντων ἀπέχεσθαι, & iubentiũ abstinere. Duo codices scriptum habebant, ὑποτασσέσθωσαν, subiiciantur.

37 Spiritualis, πνευματικός. Id est, In rebus spiritualibus cognoscendis ac diiudicandis eruditus: cui opponitur tum carnalis tum qui adhuc infans est in Christo, vt suprà, 3.a.1.

38 Ignarus esto, ἀγνοείτω. Vulg. Ignorabitur. quam lectionẽ sequuntur cõmentaria Hieronymo inscripta, & Ambrosius quoque, referens ad id quod scriptum est Matth.7.d.23. Sed & in vno Græco codice scriptũ inuenimus ἀγνοεῖται, ignoratur. Mihi verò magis arridet recepta lectio, quæ fortassis ita commodissimè potest explicari acsi diceret Apostolus, Qui inter vos præditus est intelligentia, is agnoscat ea quæ dico, à Spiritu Dei proficisci: itaque hæc nostra sedulò obseruet: qui verò ignarus est, ignarus esto. id est, hanc suam ignorantiam agnoscat, neque turbet Ecclesiam, sed peritiorum iudicio acquiescat. Vnde enim turbæ magna ex parte nisi quòd imperiti nolunt imperiti esse, sed peritiorum locũ occupant? Cæterum τὸ ἀγνοεῖν non verti ignorare cum Vetere interprete & Erasmo, quia absolutè ponitur, vt apparet ex antithesi: qua de re diximus suprà, 11. a.1.

40 Decenter, εὐσχημόνως. Id est κατὰ τὸ πρέπον, vt etiam accipi diximus τὸ εὔσχημον suprà, 7.f.35 & 36. Fiant, γινέσθω. Vetus interpres addit In vobis, ἐν ὑμῖν, id est inter vos.

Κεφάλαιον ιε.

Gal. 1. b. 11

Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ, τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε·

Δι' οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε· ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιστεύσατε.

Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλαβον· ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφάς·

Esa. 53. b. 5

Καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς·

Ion. 2. a. 1 · 1. pet. 2. d. 24

Καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα.

Iohan. 20. d. 19

Ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ, ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν.

Ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ· εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν.

Ἔσχατον δὲ πάντων, ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι, ὤφθη κἀμοί.

Act. 9. a. 4. · rom. 9. a. 3 · ephes. 3. b. 8

CAP. XV.

1 Ecce porro vobis declaro, fratres, Euangelium quod euangelizaui vobis, quod & accepistis, in quo etiam statis:

2 Per quod etiam, si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim, seruamini: nisi si frustra credidistis.

3 Tradidi enim vobis in primis quod & acceperam, Christum videlicet mortuum esse pro peccatis nostris, secũdum Scripturas:

4 Et sepultum fuisse, & excitatum tertio die, secũdum Scripturas:

5 Et visum fuisse Cephæ, deinde duodecim illis.

6 Postea visus est amplius quàm quingentis fratribus semel: ex quibus plerique manent vsque adhuc, quidam autem obdormierunt.

7 Postea visus est Iacobo: deinde Apostolis omnibus.

8 Vltimo verò omnium, velut abortiuo, visus est etiam mihi.

CAP. XV.

1 *Notum autem vobis facio, fratres, Euangelium quod prædicaui vobis, quod & accepistis, in quo & statis:*

2 *Per quod & saluamini, qua ratione prædicauerim vobis, si tenetis: nisi si frustra credidistis.*

3 *Tradidi enim vobis in primis quod & accepi: quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris, secundum Scripturas:*

4 *Et quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die, secundũ Scripturas:*

5 *Et quia visus est Cephæ, & post hoc vndecim.*

6 *Deinde visus est plus quàm quingẽtis fratribus simul, ex quibus multi manent vsque adhuc, quidã autem dormierũt.*

7 *Deinde visus est Iacobo: deinde Apostolis omnibus.*

8 *Nouissimè autẽ omniũ, tanquam abortiuo, visus est & mihi.*

IN CAPVT XV.

1 Ecce porro vobis declaro, γνωρίζω δὲ ὑμῖν. Huiusmodi trãsitionibus vti solet Apostolus quæ sint præfationis instar, vt suprà, 11. c. 17. Pertinet igitur hoc proœmium ad ea de quibus dicturus est, de credẽda mortuæ carnis resurrectione: ideóque addidi particulã ECCE, vt intelligeretur emphasis verbi γνωρίζω pro γνῶναι ποιῶ, sicut suprà, 12. d. 31. Deinde γνωρίζω non verti Notum facio, cum Erasmo & Vetere interprete, vt & nos sæpe sumus interpretati. Neque enim ad illos de re noua aut inaudita scribit, vt ipse disertè significat, sed hoc ipsum illis declarat & explicat quod antè audierant. In quo etiã statis, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε. Id est, quod adhuc etiã profitemini, vel, per quod etiam datum est vobis vt erecti stetis: sicut eadẽ formula accipitur Rom. 5. a. 2, & standi verbum suprà, 10. c. 12. Sed & præterito tempore possumus interpretari ad verbum, ἑστήκατε, stetistis. acsi dicat Apostolus se proponere quod non simpliciter sint amplexi, sed ita vt ad hoc tempus in eo constãter perseuerarint: quo turpior erit inconstantia si nunc defecerint.

2 Si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν εἰ κατέχετε. Manifesta est traiectio, quæ in Latino sermone minus est vsitata, ac proinde obscurior quàm in Græco. Similes autem alias annotauimus Iohan. 8. d. 25, Act. 1. a. 2, Rom. 8. a. 3, item suprà, 14. g. 37, & infrà, versu 12, & sparsim aliis multis locis. Cæterùm τίνι λόγῳ, id est quo sermone, non loquutionis formam, sed doctrinæ ipsius substantiam declarat, & τὸ εὐαγγελίζεσθαι, quod verbum libenter retinuimus, absolutè ponitur pro κηρύττειν, id est prædicare, vt conuertit Vetus interpres. Nisi si frustra credidistis, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιστεύσατε. Hoc pertinet ad verbũ σώζεσθε, seruamini, non ad κατέχετε, retinetis. Nam argumentatur ab absurdo: vel ipsos videlicet frustra credidisse Euangelio, quod pro absurdo & ἀδυνάτῳ assumit, ad fideles scribens: vel eorum salutem in eo Euãgelio esse positã, cuius, inquit, Euangelii vel præcipuum caput est resurrectio mortuorum. Quibusdam placet subaudire copulam, ex Hebræorum idiotismo, quasi scriptum sit καὶ ἐκτὸς εἰ μὴ, & nisi. Sed hac ratione videretur τὸ ἐκτὸς redundare.

5 Duodecim illis, τοῖς δώδεκα. Id est selectis illis Apostolis qui vulgò dicebantur οἱ δώδεκα, adeo vt tum quoque nomen maneret quum expuncto Iuda, & nondum allecto Matthia, vndecim tantùm essent: veluti cõmuni loquendi cõsuetudine, etiamsi ex XXIIII viris sex aut septem duntaxat conuenerint in Senatum, dicentur tamen XXIIII viri conuenisse. Itaque non est quòd corruptè scriptum esse putemus δώδεκα pro ἕνδεκα, id est duodecim pro vndecim, in tanto codicum consensu, quum præsertim veteres, vt Chrysostomum & Augustinum, ita legisse constet, vt qui in hoc expediendo nodo laborent. Ambrosius tamen legit Vndecim, & quidem expresso articulo, quem non rectè omisit Vetus interpres.

6 Amplius quàm quingentis, ἐπάνω πεντακοσίοις. Ad verbũ, Suprà quàm quingẽtis, si verũ est quod admonet Eras. subaudiri ἢ. i. quàm, vt quũ dicimus, plus mille: quũ alioquin ἐπάνω secundo casui iungatur, vt Mar. 14. a. 5. hîc verò non potuit scribi ἀδελφῶν propter verbũ ὤφθη. Quid si verò scriptum erat ἐπάνω ν' ἀδελφοῖς. i. πεντήκοντα. i. quinquaginta? Nam certè mirum est quingentos hîc fratres cõmemorari, quum postea coacto vniuerso cœtu in ipsa vrbe Hierosolymorũ, (in qua vna tum videtur fuisse species Ecclesiæ) numerentur duntaxat centũ & viginti, Act 1. c. 15. Sed tamen in tanto codicum & veterum interpretũ consensu, nihil volui mutare ex coniectura. Chrysost. verò ἐπάνω interpretatur ἄνωθεν. i. cælitus, siue è sublimi, quasi ista sint ad ascensionem referenda. Verùm si hæc interpretatio admittatur, necesse fuerit dicere, vel Apostolum neglexisse historiæ ordinem, vel duplicẽ illam apparitionem cuius fit mentio versu 7, post ascensionem contigisse, vt & illam Pauli. quorũ neutrum cõcessero, nisi quis idoneas rationes adferat. Semel, ἐφάπαξ. Id est, non diuisim, sed vnà, eodémque tempore. pro quo dicimus in vernaculo nostro sermone *à une fois*. Vulg. & Eras. Simul, ἅμα.

Ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων· ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ.

Χάριτι δὲ Θεοῦ εἰμι ὅ εἰμι· καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμὲ, οὐ κενὴ ἐγενήθη, ἀλλὰ περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα· οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί.

Εἴτε οὖν ἐγὼ, εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτω κηρύσσομεν, καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε.

Εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν;

Εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.

Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν.

Εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ Θεοῦ· ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ Θεοῦ ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστόν· ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται.

Εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.

Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν· ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

Ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν Χριστῷ, ἀπώλοντο.

Εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν Χριστῷ μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν.

9 Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, propterea quòd persequutus sum Ecclesiam Dei.

10 Sed gratia Dei sum id quod sum: & gratia eius erga me nõ fuit inanis, sed amplius quàm illi omnes laboraui: non ego tamen, sed gratia Dei quæ mecum *est*.

11 Et ego igitur & illi ita prædicamus, & ita credidistis.

12 Quòd si Christus prædicatur ex mortuis excitatus esse, quomodo dicũt quidam inter vos, non esse resurrectionem mortuorum?

13 Nam si resurrectio mortuorum non est, Christus quoque non est excitatus.

14 Quòd si Christus non est excitatus, inanis videlicet *est* prædicatio nostra, inanis autem *est* etiam fides vestra.

15 Reperimur autẽ etiã falsi testes Dei: quoniã de Deo testificati sumus, eũ excitasse Christum: quem non excitauit, si videlicet mortui nõ excitãtur.

16 Nam si mortui non excitantur, Christus quoque non est excitatus.

17 Quòd si Christus non est excitatus, inanis est fides vestra: adhuc estis in peccatis vestris.

18 Nempe & qui obdormierũt in Christo, perierunt.

19 Si in hac solùm vita speramus in Christum, miserrimi omnium hominum sumus.

9 *Ego enim sum minimus Apostolorũ, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persequutus sum Ecclesiam Dei.*

Eph. 3. b. 7

10 *Gratia autem Dei sum id quod sum: & gratia eius in me vacua nõ fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui: non ego autem, sed gratia Dei mecum.*

11 *Siue enim ego, siue illi, sic prædicamus, & sic credidistis.*

12 *Si autem Christus prædicatur quòd resurrexit à mortuis, quomodo quidam dicũt in vobis quoniam resurrectio mortuorum non est?*

13 *Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit.*

14 *Si autem Christus non resurrexit, inanis est ergo prædicatio nostra, inanis est & fides vestra.*

15 *Inuenimur autem & falsi testes Dei: quoniam testimoniũ diximus aduersus Deum quòd suscitauerit Christum: quẽ non suscitauit si mortui non resurgunt.*

16 *Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit.*

17 *Quòd si Christus non resurrexit, vana est fides vestra: adhuc enim estis in peccatis vestris.*

18 *Ergo & qui dormierũt in Christo, perierũt.*

19 *Si in hac vita tantùm in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.*

10 Gratia Dei quæ mecũ est, ἡ χάρις Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί. Vulg. Gratia Dei mecum, neglecto articulo: cuius vim tamen obseruauit etiam Hieronymus aduersus Pelagianos. Certè inepti sunt sophistæ qui ex hoc insigni loco, ineptè conuerso, volunt liberi arbitrii meritũ stabilire. nã etiamsi non esset adscriptus articulus, debuerant animaduertere, Paulum ita seipsum facere gratiæ administrũ vt nihil sibi prorsus tribuat. Sic enim laboraui, inquit, vt tamen non ego, sed gratia Dei quæ mihi adfuit, & per quã sum quicquid sum, per me omnia effecerit.

11 Et ego igitur, εἴτε οὖν ἐγώ. Iterum εἴτε pro καὶ, vt suprà, 13. c. 8.

13 Nam si resurrectio, εἰ δὲ ἀνάστασις. Vulgata, Si autem. Erasmus, Porro si, &c. Sed præstat hîc quoque accipere δὲ pro γάρ.

15 De Deo, κατὰ τοῦ Θεοῦ. Sic vsurpant Dialectici hanc præpositionem, vbi de subiecto & prædicato disserunt. Vulg. Aduersus Deum. nam hoc certè in Dei iniuriam redundat quod ei falso tribuitur. Alii, A Deo. Nam κατὰ interdum idem declarat quod ἀπὸ, vel ἐκ, vt Matth. 8. d. 32. Mar. 5. b. 13, & Luc. 8. e. 33, κατὰ τοῦ κρημνοῦ, sed addito verbo ὥρμησε. ex quo facilè deprehendi possit ea significatio. Itaque hæc interpretatio mihi videtur nonnihil coacta, si huius particulæ verum vsum spectes.

17 Adhuc, ἔτι. Vulg. Adhuc enim, ἔτι γάρ: quæ lectio mihi nõ displicet. Esse autẽ in peccatis, declarat sanctificatũ nõ esse, nec peccatorũ remissionẽ cõsequutũ. Pendet enim nostra viuificatio à Christi resurrectione, mortificatio verò & peccatorũ remissio ab eiusdẽ morte, Ro. 6. a. 4. Mors autẽ Christi inefficax est, si in morte mãsit.

19 Solùm, μόνον. Notanda est in primis traiectio huius particulæ, qualis est Ro. 4. d. 16. vt cohæreat cum ταύτῃ, sicut nos coniunximus. Nam alioquin minimè reprehenderentur qui in solo Christo spem suam in hac vita collocant. Cæterùm, In hac vita, declarat. Huius vitæ gratia, siue, Ita vt hæc fides aliud quàm hanc vitã non respiciat. Miserrimi, ἐλεεινότεροι. Id est ἐλεεινότατοι, vt suprà, 13. d. 13.

Coloss.1.c.18 apoc.1.b.5

Νυνὶ δὲ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν· ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο.

20 Nunc autem Christus excitatus est ex mortuis: ‖ & primitiæ eorum qui obdormierunt, factus est.

20 Nunc autem Christus resurrexit à mortuis, primitiæ dormientium.

Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν.

21 Quia enim per hominem mors, per hominē quoque resurrectio mortuorum.

21 Quoniam enim per hominem mors, & per hominē resurrectio mortuorum.

Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται.

22 Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur.

22 Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur.

1.Thess.4.d.15

Ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι· ἀπαρχὴ Χριστός, ἔπειτα οἱ Χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.

23 ‖ Vnusquisque autem suo ordine: primitiæ Christus, postea qui sunt Christi, in aduentu ipsius:

23 Vnusquisque autem in suo ordine: primitiæ Christus, deinde ii qui sunt Christi, in aduentum eius:

Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρί· ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν.

24 Deinde *erit* finis, quum tradiderit regnū Deo ac Patri: quū aboleuerit omne imperium, & omnem potentiā & virtutem.

24 Deinde finis, quū tradiderit regnum Deo & Patri: quū euacuauerit omnem principatum & potestatem & virtutem.

Psal.110.a.1 act.2.e.34 heb.1.d.13, & 10.c.13

Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.

25 Nam oportet eum regnare ‖ vsquequò omnes inimicos subiecerit pedibus eius.

25 Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius.

20 Primitiæ eorum qui obdormierunt, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων. Alludit ad primitias quarum oblatio reliquos fructus sanctificabat. Mihi verò videtur Erasmus impropriè conuertisse κεκοιμημένων, qui dormierant: & ἐγένετο non rectè conuertit, Fuit, pro, Factus est quod Vetus interpres non legit, & in vetusto exemplari non additur.

22 Omnes viuificabuntur, πάντες ζωοποιηθήσονται. Castellio, Omnes reuiuiscent. Sed notandum est verbum passiuum, quod declarat eos non suapte vi sed aliena resurgere: quæ emphasis verbo reuiuiscendi non exprimitur. Tanti est momenti vestigiis Apostoli potius insistere quàm verba quædam vt parum Latina refugere. Cæterùm quòd dicit omnes per Christum viuificatum iri, dextrè intelligendum est. Liquet enim tum ex superioribus, veluti ex illis absurdis ex quibus Apostolus duxit argumenta, tum etiam ex iis quæ subiicit de corporibus cum gloria resurrecturis: ex iis inquam liquet Apostolum solis fidelibus ista scribere, & de illorum duntaxat resurrectione differere. Nam alioqui si negotium illi fuisset cum Epicureis, longè alia adhibuisset argumenta. Risissent enim illi hæc omnia, & Christum non resurrexisse, vanam esse hanc prædicationem ac fidem, stultos esse Apostolos dixissent, ac proinde elusissent omnia Pauli argumenta. Itaque τὸ καθόλου hic quoque vt aliquoties in hac eadem epistola, veluti 8.a.1, & 9.d.25, & 10.g.33, restringendum est ad id de quo agitur: idque non in hoc tantùm membro, sed etiam in altero superiore isti opposito, faciendum censeo. Quanuis enim vniuersaliter & sine exceptione verum sit omnes in Adamo mori, tamen par est vt idem signum in vtroque comparationis eiusdem membro, simili ratione explicetur.

23 Primitiæ, ἀπαρχή. Hoc vocabulo parat sibi aditum ad sequentia. Necesse est enim vt primitiarum & totius cumuli eadem sit ratio. At Christus iam mortis est victor, quod assumit Paulus tanquam extra controuersiam positum. Ergo & nos oportet esse mortis victores, ac proinde resurgere.

24 Finis, τέλος. Id est complementum, siue perfectio: quoniam quod inchoatum est, tum demum perficietur. Mentionem enim fecit futuræ viuificationis, quæ à Christo cœpit, & aduentu Christi non finietur, sed absoluetur potius. Alios video hoc referre ad abolitionem de qua statim disserit: quod mihi non satis arridet. Puto enim potius Apostolum duo proponere, nempe perfectionem regni Christi, deinde qua in re sit posita ista consummatio, nempe in omnium hostium abolitione, ac demum sic intelligendam esse hanc perfectionē vt tamen Deus semper emineat. quæ omnia probat sequentibus versiculis, vt inde confirmet resurrectionem fidelium futuram. Quum tradiderit, ὅταν παραδῷ. Quid ergo tan nondum regnat Pater? Regnat certè, sed ita vt, quoniam adhuc magna mundi pars & potestates tenebrarum ei resistunt, hoc respectu videatur rex non esse, quoniam pro rege à plerisque non habetur: ideóque quotidie petimus vt regnum ipsius adueniat. Dicitur ergo Christus regnum Deo Patri traditurus vltimo demum illo die, quo profligatis omnibus ad vnū hostibus, omnes quos à Patre gubernandos accepit, illi veluti in manus tradet æterna gloria coronandos. An verò tunc non regnabit Filius? Maximè verò, quum regni eius non sit finis. de quo mox dicemus, versu 28. Quum aboleuerit, ὅταν καταργήσῃ. Assentior iis qui hoc referunt ad regni Christi hostes, in quorum medio nunc dominatur. Etsi enim vera est sententia eorum qui omnem etiam iustam gubernationem tum Ecclesiasticam tum politicam tunc desituram aiunt quum cessabit istius mundi cursus: tamen spectandum puto qua de re agatur, nempe an Christi potentia ad carnis vsque resurrectionem protendatur: quod affirmat Apostolus quum dicit fore vt omnes semel hostes aboleat, ac proinde etiam mortem, quoniam alioqui non subiicerentur omnia sub eius pedibus. Sed & illud obseruandum est, non dici abolendos illos qui imperio, potentia aut vi aliqua præditi sunt, sed eorum potentiam esse abolendam. Neque enim diaboli vel impii abolebuntur, sed omni sua potentia spoliabuntur, ac proinde etiam mors abolebitur, vt sit plena sanctorum felicitas.

25 Vsquequò subiecerit, ἄχρις οὗ ἂν θῇ. Subaudiendum est nomen ὁ Θεός, Deus, ex præcedenti versiculo. Itaque legendum est αὐτοῦ, eius, non αὑτοῦ, suos, vt conuertit Erasmus, sicut liquet tum ex versu 27, tum ex Psal.110.a.1. Ergo, inquies, videtur Apostolus significare Christum aliena vi hostes debellasse. Respondeo, Apostolum (sicut ex versu 21 apparet) Christum hîc considerare non vt Filium Dei æternum simpliciter, sed vt in forma serui manifestatum: quo respectu dominatur quidem vt Ecclesiæ caput, sed quia data est ei hæc pote-

stas à Patre, qui etiam dicitur eum excitasse à mortuis. Neque verò propterea vel dicendus est Pater assumpsisse carnem, vel diuinitas aliqua secundaria Christo tribuitur: sed quia consideratur vt homo, assurgit Propheta ad Patrem vsque, cum quo tamen Filius, vnus est Deus, ac proinde vna & eâdem vi agit. Omnes, πάντας. Hæc particula non est apud Dauidem, in qua tamen posita est tota vis argumenti. Nam si omnes hostes oportet Christo subiici, ergo mors quoque abolebitur, ac proinde resurgent sancti. Ideo Apostolus locum alium adiunxit ex Psalmo octauo, vbi de Christo & æterno ipsius regno disseri (cuius etiam fit tota Ecclesia particeps) ostendit particula vniuersalis πάντα, omnia: sicut etiam traditur in Epistola ad Hebræos.

Ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται, ὁ θάνατος.

26 Vltimus autem hostis abolebitur mors.

26 Nouissima autem inimica destruetur mors.

Psal.8.b.7 hebr.2.b.8

Πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ὅταν δὲ εἴπῃ ὅτι πάντα ὑποτέτακται, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα.

27 ‖ Nam omnia subiecit sub pedes eius. Quum autem dicit omnia esse *ei* subiecta, palàm est *hoc dici* excepto eo qui subiecit ei omnia.

27 Omnia enim subiecit sub pedibus eius. Quum autem dicat, Omnia subiecta sunt ei: sine dubio præter eum qui subiecit ei omnia.

Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι.

28 Postquam verò subiecta fuerint ei omnia, tunc & ipse filius subiicietur ei qui subiecit ipsi omnia, vt Deus sit omnia in omnibus.

28 Quum autem subiecta fuerint illi omnia, tunc & ipse Filius subiectus erit ei qui subiecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus.

26 Vltimus autem, ἔσχατος δέ. Conclusio est argumēti à toto ad partem. Retinui autem particulam δέ ex Vetere interprete, vt prorsus necessariam, quanuis in Græcis codicibus non inueniatur. Hostis, ἐχθρός. Vulgata, Inimica, non satis expressè, vt rectè annotauit Valla. neque necesse fuit genus mutare.

27 Palàm est, δῆλον ὅτι. Vel, *Hoc dicit*, videlicet excepto eo, &c. si legas δῆλον ὅτι. Suppleuimus autē quod deest explendæ sententiæ: & videtur mihi duo simul colligere Apostolus, illius videlicet particulæ vniuersalis Omnia hanc vim esse, vt nihil excipiatur quod non sit subiiciendū Christo præter ipsum Deum Patrem, qui dicat sese omnia Filio subiecturum. Ex his autem efficitur vtrunque quod volebat, nempe resurrecturos mortuos abolita morte: non tamen vt dii fiamus, sed vt cum capite nostro perfectè subiiciamur Deo, id est vt perfectè suis omnibus dominetur Deus.

28 Et ipse, καὶ αὐτός. Particula καὶ indicat omnino hoc esse accipiendum de ipsa Filii persona. Cæterùm dices, Si tunc subiicietur, ergo antea subiectus non erat. Imò sic quoque detrahetur de ipsius gloria, quū nunc dicatur ad dextram exaltatus, & omnem potestatem accepisse in cælo & in terra: quæ quidem necessariò intelliguntur de Filio vt in carne manifestato. Respōdeo, esse ἀντανάκλασιν in verbo ὑποτάσσειν, quod in superioribus dicitur de Deo, domitos hostes ad Filii pedes conculcante: hic verò (sicut apparet ex hac particula, Vt sit Deus omnia in omnibus) subiici Deo dicuntur quibus propriè imperat ac benedicit: adeo vt hæc subiectio summam felicitatem declaret, quum infelicissimi sint quos Deus non pro subiectis sed pro hostibus habet: sicut pulchrè describit regis imperiū Poeta hoc versiculo, Parcere subiectis, & debellare superbos. Dicitur autem Filius etiam ipse tunc subiiciendus Deo & Patri: minimè id quidem quasi Pater in Filio ante id tempus non acquieuerit, sed nostri respectu, id est quatenus est Ecclesiæ siue omniū Patris subiectorū caput, quorū gloria quū tunc demum sit perficienda, videtur quodāmodo pars adhuc aliqua Christi, (Ecclesia nimirū, cuius est πλήρωμα, adhuc languente) in infirmitate & ignominia versari. Adhuc enim despicitur, adhuc affligitur, adhuc crucifigitur in membris suis: sicut ipse Sauli dicebat, Cur me persequeris? & Paulus ipse conuersus, scribit se implere restantes Christi afflictiones. Deinde quum nondum sit ipsius membrorum numerus completus, & altera sanctorum pars (nempe ipsorum corpora) ad eum vsque diem in puluere & corruptione dormiant: hoc inquam respectu, illa Christi subiectio (id est plena eius gloria) nondum est patefacta. Ac ne quis de ipsius maiestate quicquam vocabulo subiectionis detractum putet, sciendū est sessionem ad dexteram Patris & exaltationem supra omne nomen, sic de Christi carne dici, vt vnitas quidem personæ retineatur, ac proinde vni Christo vnica summa gloria tribuatur, sed ita tamen vt naturarum discrimine obseruato, Christus, quatenus homo est, Deo nunquam æquiparetur. Quod familiari etiā exemplo declarari potest. Viuit corpus nostrū hypostaticè vnitum animæ nostræ, & quidem vna eadémque (nempe ipsius animæ) vita. Sed quis propterea corpus quod vitam aliunde recipit, animæ corpus viuificanti exæquarit, ac non potius sic esse vitæ particeps dixerit vt tamen infra animæ dignitatem subsidat? Christo igitur toti vna sanè maiestas, vna gloria ab omnibus superis, mediis & infimis tribuatur: sed ita vt caro non ex sese sed à Deo exaltata, sicut est suo corpori caput, sic quoque Deum habeat prò capite. Caput enim Christi etiam glorificati, Deus, suprà, 11.a.3. & rectè scripsit August. lib. de Trinitate, 1. cap. 8, hunc locum enarrans, Christus in quantum Deus est, cum illo nos subiectos habet: in quantum sacerdos, nobiscum illi subiectus est. Hæc ille, & quidem prorsus rectè, quum Christus vnus sit cum Patre Deus, & nobiscum homo. Vt Deus sit omnia in omnibus, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Herodot. in Thalia, πάντα ἦν Ζώπυρος ἐν Βαβυλωνίοις. Significatur ergo magnificentissimis istis verbis incomprehensibilis quædam gloria, quæ à Deo promanans, nos totos capiti nostro adiunctos implebit: ita tamē vt capiti, quod & Deus ipse & homo est, sua seruetur eminentia, & in ista (vt ita loquar) gloriæ infinitate, suus cuique membro modulus tribuatur. Neque enim particula vniuersalis Omnia sic accipienda est vt capiti ipsi, nedum Deo, exæquemur, quanuis & ipsi simus eius hæredes: præterea fratri quoque primogenito sua dignitas supra nos cohæredes tribuenda est, nedum vt (quēadmodum commēti sunt Eutychiani) natura humana in diuinā transeat. Neque enim sic perficeretur hominis natura, sed potius absorpta finiretur. Sed (inquies) nónne semper Deus omnia in omnibus, quum omnes omnia debeant illi ferre accepta? Respondeo, de solis sanctis hîc disseri, quorum integer cœtus Ecclesia vocatur: quod tota etiā disputatio declarat, ac præsertim versus 17, vbi simili modo explicāda est particula vniuersalis. Non videtur autē Deus ante illam plenam instaurationē vltimo die futurā, omnia esse in omnibus, quum adhuc potentes sint eius aduersarii quibuscum patienter agit: nec sit completus electorum numerus, & eorum quidē qui hanc vitā viuunt, longè maxima pars adhuc sit in tenebris & peccato: eorū autem qui dormiunt, corpora non tantùm gloriæ sed etiam vitæ omnis expertia, in sepulchri ignominia versentur, dum vltimus ille dies adueniat.

Ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν;

29 Alioqui quid facient qui baptizantur pro mortuis si omnino mortui non excitantur? & cur baptizantur pro mortuis?

29 *Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? ut quid & baptizantur pro illis?*

Τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν;

30 Et cur nos periclitamur omni momento?

30 *Ut quid & nos periclitamur omni hora?*

Καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω, νὴ τὴν ἡμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

31 In dies morior per gloriationem vestram, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.

31 *Quotidie morior per vestrā gloriam, fratres, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.*

29 Qui baptizantur pro mortuis, οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν. Id est (vt nonnulli volunt) qui baptizātur ita vt mortuis non viuis prosit hic eorum Baptismus, vt qui paulo ante mortem baptizabantur. Nam ii certè, si nulla est corporum resurrectio, frustra baptizantur, saltem quod ad corpus. Hanc expositionem adfert inter cæteros Epiphanius κατὰ Κηρινθιανῶν: ad quam alii proximè accedunt, explicantes, Pro mortuis, id est qui tanquā mortui, siue moribundi, baptizantur. Omitto eos qui simpliciter exponunt Baptizari pro mortuis, id est mortuorum vice: item qui ad clinicorum Baptismum hoc referunt. Neque enim probabile est, Paulum tam crassos tamque superstitiosos abusus tam leuiter præteriturum, qui tam multa leuiora adeo diligenter persequatur: deinde vtraque illa altera expositio videtur satis firmum argumentum non continere. Erant enim responsuri aduersarii, Baptismum moribūdis quod ad animū prodesse, ac proinde non frustra baptizari, etiamsi corpora non resurgant. Itaque valeret hoc argumentum duntaxat aduersus negantes animorum immortalitatem. Nam si excipias, Paulum argumentari ex hypothesi, quasi Baptismus etiam corporibus prosit: respōdeo, nunquam fuisse hanc hypothesin concessuros aduersarios nisi additis exceptionibus: & certè alioqui Paulus idipsum assumeret de quo quæritur. Quòd autem nonnulli de confessione articuli de resurrectione carnis hoc explicant, quæ à baptizandis soleret requiri, item quòd alii narrant moris fuisse Baptismum administrare in cœmeteriis, non satis firmum videtur. Puto igitur Apostolum à generali fine Baptismi argumentari, vt baptizari pro mortuis idem declaret atque baptizari vt mors ipsa extinguatur, siue in resurrectionem à mortuis, cuius nimirum est symbolum Baptismus, vt declaratur Rom. 6. a. 34 & 35: vbi tamen de spirituali resurrectione, id est regeneratione, disserit. In hac etiam opinione sunt Græca scholia, Photius & Theophylactus. At enim, dices, hoc loquēdi genus, Quid facient qui baptizantur pro mortuis? videtur quosdam duntaxat designare. Esto id verò, non tamen inde efficitur argumentum non duci à generali fine Baptismi. Sed notandūm est Apostolum non dixisse, Qui baptizati sunt (vt antea dixerat versu 18, Qui obdormierunt) sed Qui baptizātur: vt satis appareat illū, sicut ver. 18, tantùm fecit mentionem mortuorum, ita etiam hoc in loco hoc argumentum tractare in hypothesi duntaxat eorum qui baptizandi quotidie, prout nasci contigisset aut credere, offerebantur: quāuis illud etiam morituris, & hoc quoque iampridem baptizatis, non minus conueniret. Perinde est ergo acsi diceret Apostolus, Si mortui non resurgunt, cur Baptismus pro mortuis institutus est in Ecclesia? Nam quid illis fiet qui sic solent à vobis baptizari, aut etiam cur pro mortuis baptizantur? Baptizantur ergo, indicat actum vigentem in Ecclesia: & additur Pro mortuis, nō vt aliquorum Baptismus ab aliorum Baptismo distinguatur, sed vt intelligatur quæ sit vis argumenti à Baptismo sumpti ad probandam corporum resurrectionē. Cur baptizantur pro mortuis? τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; subauditur οἱ βαπτιζόμενοι, qui baptizātur, vt sit plena oratio, Qui baptizantur, cur baptizantur pro mortuis? id est in resurrectionem à mortuis, si mortui non resurgunt? quod etiā superiorem interpretationem confirmat, Paulum videlicet à generali fine Baptismi argumentari. Cæterū particula καὶ non refertur ad βαπτίζονται, vt sit sensus Cur baptizātur etiam pro mortuis? sed ostendit crescere orationem. Dixerat enim Paulus, Quid facient? Deinde hoc subiicit, acsi diceret, Imò non quæro tantùm quid sint facturi, sed etiam quæro quorsum pro mortuis baptizentur, si nulla est resurrectio. Quòd autem Vetus interpres non conuertit Pro mortuis, sed Pro illis, id est ὑπὲρ αὐτῶν, planè deprauatum esse puto, quum ὑπὲρ τῶν νεκρῶν in duodecim manuscriptis codicibus, itémque in Complutensi editione & Græcis scholiis scriptum inuenerimus: ὑπὲρ αὐτῶν autem in tribus duntaxat exemplaribus. quāuis res eòdem recidat, quum antecedens νεκρῶν sit necessariò repetendum, sed ita vt nonnihil obscuretur sententia si ὑπὲρ αὐτῶν legas.

30 Omni momento, πᾶσαν ὥραν. Vulgata, Omni hora. Erasmus, Omni tempore. Vide Matth. 9. c. 22.

31 Per gloriationem vestram quā habeo, &c. νὴ τὴν καύχησιν ὑμετέραν ἣν ἔχω, &c. In quibusdam vulgatæ editionis Latinæ codicibus legitur Propter. Sic quoque legitur apud Ambrosiū, & in cōmentariis Hieronymo inscriptis. Dubitant quoque Græca scholia num legendum sit διά, & in eam sententiam videtur inclinare Theophylactus. Si νὴ legamus, erit obtestationis species, quam agnoscit Basilius εἰς ψαλμὸν ιδ', & Augustinus Epist. 29, & Sermone de verbis Apostoli, 28. Neque est cur nobis insolens videatur hoc factum. Est enim inter obtestationem & iusiurandum magna differentia, quum liceat, Prophetarum exemplo, testes etiam cælum & terram appellare, nedum Angelos, vt 1. Timoth. 5. d. 21, earum quidem rerū quas palàm & in luce gesserimus. Quidni enim hoc æquè liceat ac hominum testimonio vti? At in vero iureiurando Deus vnus, tum in rebus arcanis & quæ ab ipso solo possunt intelligi, veluti in iis quæ intus latēt: tū verò etiā in aliis, quoties ita requirit necessitas, non modò vt testis, sed etiam vt iudex ac vindex periurii, aduocatur: adeo vt sine summo sacrilegio nō possit aliud nomen in iureiurando vsurpari. Sed ad rem. Si Per gloriationem nostram, legas, dicemus perinde esse acsi Apostolus testes quotidianæ illius suæ mortis appellaret molestias illas innumerabiles de quibus verè poterat in Domino gloriari. Sin verò legamus Per vestram gloriationem, eadem quidem erit sententia, sed peculiariter accōmodata Corinthiis: acsi diceret Apostolus, Quotidie morior, eiúsque rei testes appello omnes ærumnas, quas verè gloriari possum me apud vos sustinuisse. Vel, Testis sit mihi gloriatio vestra, (id est vester profectus in Euangelio quod ego apud vos promulgaui summis cū periculis) vt ea quoque nōnihil ad me pertineat in Christo Iesu. Mihi tamen ex duabus istis expositionibus prior maximè placet. Cur autem malim ὑμετέραν, vestram, legere quàm nostram, non eo tantùm adducor quòd magis accommodata sit sententia si ita legas, sed etiam quia post ὑμετέραν, id est nostram, videtur potius subiiciendum fuisse numero plurali ἔχομεν, habemus, quàm ἔχω, habeo. Deinde quia ita legi in Complutensi editione, in tribus vetustis codicibus, in Græcis scholiis, Chrysostomo, Theophylacto, Ambrosio, Augustino, ipso denique Hieronymo in ea Epistola cuius initium est, Sæpe & multum, vt Erasmus quoque obseruauit: vbi tamen pro Gloriationem legit Salutem.

nand. dicit esse.

Εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος, εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν.

32 Si secūdum hominem aduersus bestias pugnaui Ephesi, quæ mihi vtilitas, si mortui nō excitantur? Edamus & bibamus: cras enim morimur.

32 *Si secundum hominem ad bestias pugnaui Ephesi, quid mihi prodest, si mortui nō resurgunt? mā ducemus & bibamus: cras enim moriemur.*

Esa. 22. d. 13. Sapien. 2. b. 6

Μὴ πλανᾶσθε. Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί.

33 Ne errate. Mores bonos cōmercia corrumpunt mala.

33 *Nolite seduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala.*

Ἐκνήψατε δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ τινὲς ἔχουσι. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω.

34 Euigilate iustè, & ne peccate: quidā enim Deum non norunt. ad pudorem vobis incutiendum loquor.

34 *Euigilate iustè, & nolite peccare: ignorantiā enim Dei quidam habēt. ad reuerentiam vobis loquor.*

Ἀλλ' ἐρεῖ τις, Πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται;

35 At dicet aliquis, Quomodo suscitātur mortui? quali autem corpore prodeunt?

35 *Sed dicet aliquis, Quomodo resurgunt mortui? quali autem corpore venient?*

32 Secundum hominem, κατὰ ἄνθρωπον. Id est, non diuino aliquo impulsu, neque in Deum respiciens, sed vel gloria vel temeritate actus, cæterisve eiusmodi causis adductus quarū studio homines in ista pericula præcipites ruūt. Aliis verò placet ista includere parenthesi: quorū sententiam si sequamur, præcisa fuerit oratio: quasi dixisset Apostolus, Vt humano more loquar. id est, vt aliquid de meipso dicam, sicut homines solēt. Moris enim est Apostolo istis præfationibus vti in re simili, vt 2. Corinth. 11. d. 16. 17. 21. 22. Vide Rom. 3. a. 5. Aduersus bestias pugnaui, ἐθηριομάχησα. Meritò reprehēditur Erasmus à doctissimo interprete quòd eos qui aduersus bestias pugnabant, putarit eosdem esse atque eos qui bestiis obiiciebātur. Nam illi armati in arenam prodibāt vt virtute & robore suo freti euaderent si possent: & nonnulli etiam bestiarii vocati, ad eam rē perinde ac gladiatores instituebantur: isti verò bestiis nudi obiiciebantur, non vt pugnarent, sed vt laniarentur. Quod autem ad rem attinet, etsi probabiles sunt rationes cur hoc ad seditionem illam Demetrii referatur, (vsitatū enim est vulgum concitatum belluis comparare) tamen nonnullæ sunt contrariæ coniecturæ minimè inanes. Dicit enim Apostolus in hac eadem Epistola se Ephesi vsque ad Pentecosten mansurum: quod consilium vix capere potuit post Demetrii seditionem, quum ex Lucæ historia satis appareat Paulum statim coactis fratribus discessisse. Deinde inter scriptionem huius Epistolæ & profectionem Pauli ex vrbe Ephesi aliquod magnum temporis spatium interuenisse, ex eo etiam apparet quòd hic non promittat se venturum nisi quū Macedoniam pertransierit, idque post Pentecosten, infrà, 16. a. 5, & b. 8. Atqui ad Pentecosten adfuit in Hierusalem, peragrata iam Macedonia & Achaia. quod ne possimus de eadem Pentecoste exponere, quasi Paulus repentè fuerit coactus Epheso proficisci, mutato cōsilio, duæ certæ coniecturæ impediunt. Vna, quòd nihil opus fuisset Apostolum in altera Epistola excusationes adferre cur ad eos non venisset, sicuti promiserat. nam si illud verum esset, citius etiam venisset quàm fuerat pollicitus. Altera est, quòd in hac Epistola iubentur paratam habere collationem, infrà, 16. a. 2: in altera verò, cap. 9. a. 2, mentio fit eiusdē rei quasi anno superiore gestæ. Postremò, quū hic scribat se per Macedoniā ad eos venturū: in altera significat sibi fuisse constitutū ad eos ire, vt inde in Macedoniā trāsiret, & Macedonia rursus ad eos rediret, 2. Cor. 1. c. 15. Cur autem consilium mutauit Paulus? Nempe quòd diutius mansisset Ephesi quàm putarat, neque statim soluit post Pentecosten, vt eis fuerat in hac Epistola pollicitus. Itaque quū statim post Demetrii seditionem Epheso discesserit, ista θηριομαχία non potest de illa seditione intelligi, vt quæ multo post hanc Epistolā tempore fuerit consequuta. Quid igitur? dicam quod cōiicio. nam pro certo nihil affirmo. Θηριομαχεῖν propriè accipere non possum, quoniam Lucas, quamuis non omnia scripserit, tamen mihi videtur tam nobilem historiam non fuisse prætermissurus, vt qui res Ephesi actas ac præsertim seditionē illam tam accuratè exposuerit. Deinde ne Demetrius quidem videtur hoc fuisse prætermissurus, istum esse impurum illum hominem & infamem quem iam olim ad bestias damnassent. In summa igitur hoc expono vt translatitiè dictū de Iudæis illis peruicacissimis, aduersus quos totos tres menses decertauit, vt scribitur copiosè à Luca cap. Act. 19. Nam in tam longo spatio, & tanta eius gentis peruicacia, non dubium est quin Apostolus infinita, quasi cum ferocissimis belluis, certamina susceperit, à quibus etiam quotidie ad necem quærebatur. Vsitatum est autem in Scripturis, ac præsertim apud Dauidem, crudeles & peruicaces hostes sæuissimis quibusque bestiis comparare: & Apostolus ipse Neronem leonis nomine designat, 2. Tim. 4. d. 17. Hanc autē Epistolam Ephesi scriptam esse puto altero ineunte anno ab ipsius aduentu. Edamus, φάγωμεν. In duobus vetustis codicibus annotatur, quod etiam scribit Valla, prouerbium hoc fuisse Laconicum, nempe ex Leonidæ illius historia: quod mihi non fit verisimile, quum nulla gens frugalius vixerit. Apparet autem omnino fuisse parœmiam Epicureis familiarem, vt Sardanapali illud, Lude, bibas, comedas, post mortem nulla voluptas: & Martialis illud, Vita nimis sera est crastina: viue hodie. Ita etiam scribitur apud Esaiam 22. c. 13: vnde hoc videtur petiisse Paulus, quanquam in diuersum finem. Morimur, ἀποθνήσκομεν. Præsens pro futuro, vt infrà, versu 35, & alibi sæpe. Nam etiā apud Esaiam legimus, נמות: sed quoniam in præsenti tempore videtur quædam subesse emphasis, illud idcirco retinuimus.

Cal. proprie accipit.

33 Commercia, ὁμιλίαι. Vulgata & Erasmus, Colloquia, nimium angusta significatione. Significat enim ὁμιλία communem totius vitæ vsum, vt si Latinè dicere soleat Conuersationes. Idque mox declarat Apostolus, quum declarat Corinthios fuisse quorundam consuetudine velut inebriatos, qui rerum diuinarum erāt planè imperiti. quod mox etiam probat petitis ab iis rebus exēmplis de quibus ipsi etiam rustici possunt iudicare. Corrumpunt, φθείρουσιν. Iambicus est senarius ex Menandri comœdia nomine Thadia, vt annotatum inueni in vno vetusto codice. vbi tamen pro Θαδία legendum puto Θαΐδι, cuius nominis comœdiam Menandri citat Athenæus.

34 Euigilate, ἐκνήψατε. τὸ ἐκνήφειν propriè de ebriis dicitur qui à somno demum sunt sobrii. Ideo cōuertit Erasmus Expergiscimini: quod tamen non probo. Loquitur autem de mentis sobrietate, ad quā vult illos redire qui stultis speculationibus fuerant quodāmodo inebriati. Iustè, δικαίως. Id est, vt iustitiæ vacetis, quod mox explicatur per antithesin, Hebræorum more. Non norunt, ἀγνωσίαν ἔχουσι. Vulgata & Erasmus adver-

bum, Ignorantiam Dei habent: quod videtur durum in Latino sermone. Ad pudorem vobis incutiendum loquor, πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω: Id est, vt vos pudeat istos sectari. Vulg. Ad reuerētiam vobis loquor: quasi videlicet Apostolus in hac reprehensione ipsis quadam verecundia pepercisset. Suprà, 6.a.5, eadem loquutionem interpretatus est, Ad erubescentiam vestram dico.

Ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ.

36 Demens, quod tu seminas, nō viuiscit, nisi mortuum fuerit.

36 *Insipiens, tu quod seminas non viuificatur, nisi prius moriatur.*

Καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου, ἤ τινος τῶν λοιπῶν.

37 Et quod seminas, non corpus oriturum seminas, sed nudum granum, prout inciderit, tritici aut alicuius ex reliquis granis.

37 *Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, utputa, tritici aut alicuius cæterorum.*

Ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα.

38 Sed Deus ei dat corpus vt voluit, & singulis seminibus suū corpus.

38 *Deus autē dat illi corpus sicut voluit, & unicuique seminum propriū corpus.*

Οὐ πᾶσα σὰρξ, ἡ αὐτὴ σάρξ· ἀλλὰ ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν.

39 Nō omnis caro, eadem caro, sed alia quidem caro hominū, alia verò caro pecorū, alia verò piscium, alia verò volucrium.

39 *Non omnis caro, eadem caro, sed alia quidē hominum, alia verò pecorum, alia volucrū, alia piscū.*

Καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων.

40 Et sunt corpora cælestia, & sūt corpora terrestria: sed alia quidem cælestium gloria, alia verò terrestrium.

40 *Et corpora cælestia, & corpora terrestria: sed alia quidē cælestiū gloria, alia autem terrestrium.*

Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ.

41 Alia gloria solis, & alia gloria lunæ, & alia gloria stellarū. stella enim à stella differt in gloria.

41 *Alia claritas solis, alia claritas lunæ, & alia claritas stellarum. Stella enim à stella differt in claritate.*

Οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ.

42 Ita & resurrectio mortuorum. seminatur corpus corruptioni obnoxiū, excitatur incorruptū:

42 *Sic & resurrectio mortuorum. seminatur in corruptione, surgit in incorruptione:*

Σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει.

43 Seminatur ignominiosum, excitatur gloriosum: seminatur infirmum, excitatur potens.

43 *Seminatur in ignobilitate, surgit in gloria: seminatur in infirmitate, surgit in virtute:*

Σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν. ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν.

44 Seminatur corpus animale, excitatur corpus spirituale: est corpus animale, & est corpus spirituale.

44 *Seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale: si est corpus animale, est & spirituale.*

36 Quod tu seminas, σὺ ὃ σπείρεις. Vulgata & Erasmus, Tu quod seminas, neglecta traiectione: quam nisi obserues, videtur oratio non cohærere. Viuiscit, ζωοποιεῖται. Plin. libro 17, capite 18, Pleraque ex his natura ipsa docuit, & in primis semen serere, quum decidens exceptúmque terra, viuisceret. Vulgata & Erasmus, Viuificatur. à quo verbo alibi non abhorruimus, sed in re dissimili. Mortuum fuerit, ἀποθάνῃ. Translatitiè dictum, pro corruptum fuerit. Vulgata addit, Prius, πρῶτον.

37 Prout inciderit, εἰ τύχοι. Vulgata, Vtputa, id est οἷον. Erasmus, Exempli causa. Vide suprà, 14. b.10.

41 Gloria, δόξα. Hebraicè, כבוד. Vulgata, Claritas, neque id incommodè, si sententiam spectes.

42 Seminatur, σπείρεται Id est, sepelitur, & instar seminis humo conditur. Pergit enim in translatione à seminibus sumpta, qua nihil aptius dici potuit. Accipio autem σπείρεται non vt impersonale, sed ita vt vbique subaudiatur σῶμα, id est corpus, quod idcirco expressi primo loco. Corruptioni obnoxium, ἐν φθορᾷ. Vulgata & Erasmus ad verbum, In corruptione: quam rationem etiam tenuerunt in iis quæ sequuntur. Ego verò puto ἐν φθορᾷ positum esse pro φθαρτόν, ex Hebræorum idiotismo.

43 Ignominiosum, ἐν ἀτιμίᾳ. Id est splendoris & decoris expers. Quid enim est fœdius cadauere? itaque Cyrus moriens, apud Xenophontem, non vult se mortuum spectari. Deinde si spectemus quæ sit corporis putrescentis in ipso sepulchro ignominia, quid turpius cogitari potest? Potens, ἐν δυνάμει. Id est, à priori imbecillitate liberum, quod videlicet vicissitudini tam variæ sit obnoxium, nec sese tueri nisi cibo, potu, & cæteris eiusmodi præsidiis possit. Neque enim sic potens erit vt sit omnipotens, aut ἀπερίγραπτον, aut vllam denique induat eiusmodi qualitatem. Id enim esset non qualitatem sed naturam ipsam mutare, & ex homine Deum planè fieri.

44 Corpus animale, σῶμα ψυχικόν. Vt quid hoc sit, dextrè intelligatur, notandum est non agi de animorum immortalitate, sed de corporum resurrectione. Deinde non comparari inter se duo corpora, sed vnius eiusdémque corporis, humani videlicet, diuersas atque adeo contrarias qualitates, ipsásque demum harū qualitatum causas, & eas quidem tum qualitates tum causas, non nudas, sed in ipsis subiectis hærentes. Ex igitur causæ sunt Anima & spiritus: illa in priore Adamo, ista in posteriore. Qualitates verò sunt, Animalem esse, spiritualem esse: eæque primùm in iisdem illis subiectis, nempe illa in Adamo, ista in Christo, deinde vtræque in vno & eodem subiecto, nempe in cuiusuis fidelis corpore, diuerso tamen respectu, consideratæ, illa nimirum ante resurrectionem, ista post resurrectionem. Animam igitur alteram hominis partem vocat, quæ corpori caducam hanc vitam præstat, à qua parte dicitur corpus ψυχικόν, id est animale. Spiritum autem appellat diuinam

virtutem, cuius particeps corpus cognominatur πνευματικόν, id est spirituale. Animale ergo corpus dicitur cui anima vitales facultates præbet, imbecillas tamen illas & temporarias: vnde fit vt sit corruptioni obnoxium, sordidum, mille denique modis infirmū, præsertim quum ab anima destitutum seritur, id est cōditur humo, quod ψυχικόν fuerat. Spirituale verò dicitur quod diuinæ illius virtutis particeps, tanto excellentiorem vitam viuit, quanto Deus anima præstat: vnde fit vt eiusmodi corpus sit æternum, gloria & splendore insigne, omni denique imbecillitate liberum. Illud ergo, id est animale corpus, tribuit Paulus priori Adamo, ac proinde nobis omnibus ante resurrectionem, vt in illo conditis & collapsis. Istud verò, id est spirituale, posteriori Adamo, homini videlicet cælesti, id est vero Deo & vero homini, tribuit, ac proinde sanctis omnibus, post resurrectionem, (de his enim vnis agit, vt diximus suprà, versu 22) in illo nimirum rursum genitis per eundem Spiritum, & in vitam æternam euectis. Sed tria hic notanda sunt: vnum, qualitatem animalem sic in nos esse ab Adamo propagatam vt corpus duntaxat ex eius substantia acceperimus, animam verò non item: (ideóque Apostolum nō dicere Adamum factum esse in animam viuificantem, sed in animam viuentem, aduersus eos qui animam volunt à traduce deriuari) alterum est, Christum ad tempus quoque fuisse in animam viuētem, excepto peccato, Spiritu videlicet in eo vim integram non exerente, donec omni infirmitate superata, gloriosus resurgeret, & in cælo ad dextram Patris sederet: eóque respectu à Paulo hic considerari, & nos quoque in illo. Tertium, sic esse Spirituale Christi corpus, non substantia, (vt antè dixi) sed qualitate, id est æternū, gloriosum, potens, vt hæc à Spiritu (id est diuina natura) accipiat, hypostaticè ipsius corpori & animæ iam tum coniuncta quum verbum fieret caro: nostra verò corpora fore spiritualia, non nouæ alicuius partis adiunctione, quæ Spiritus dicatur, sed ipsius Spiritus (id est diuinæ naturæ Christi) virtute, idque non per hypostaticam vnionem, sed virtutis participatione, vt Rom.7.b.11, & 1. Pet.1.a.4. cuius erit vinculum idem ille Spiritus, qui iam efficit vt illum, quā nis in cælis sedentem, fide tamen amplexi, spe possideamus in terris: tunc verò efficiet vt illo præsente præsentes perfruamur. Hæc qui sic tractat, fanaticorum speculationibus facilè occurret.

Οὕτω καὶ γέγραπται, Ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν· ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν.

45 Ita etiam scriptum est, Factus est prior homo Adam animal viuens: posterior autem Adā factus est spiritus viuificus.

45 *Sicut scriptum est, Factus est primus homo Adam in animam uiuentem: nouissimus Adam, in Spiritum uiuificantem.* Gen.2.b.7

Ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχικόν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν.

46 At spirituale non est prius, sed animale, deinde spirituale.

46 *Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale, deinde quod spirituale.*

Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς, χοϊκός· ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ.

47 Primus homo è terra, terrenus: secundus homo, ipse Dominus è cælo.

47 *Primus homo de terra, terrenus: secundus homo de cælo, cælestis.*

Οἷος ὁ χοϊκός, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι.

48 Qualis terrenus ille, tales & qui terreni sunt: & qualis ille cælestis, tales & qui cælestes sunt.

48 *Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cælestis, tales & cælestes.*

45 Ita etiam, οὕτω καί. Vulg. Sicut scriptum est, ὅπως γέγραπται: quam lectionem quanuis in nullis codicibus Græcis inuenerim, tamen sinceram esse puto: ita tamen vt per traiectionem explicetur, hoc modo, Primus homo Adam, sicut scriptū est, factus est, &c. Nā omnino hoc non pertinet nisi ad prius membrum quod citatur ex Gen.2.b.7, & tamen parum cohæret si receptam lectionem sequaris, quam non ausus sum mutare, sine idonei testis authoritate. Castellio conuertit, Quúmque ita scriptū sit, ea qua solet audacia vsus. Prior homo Adam, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ. Hic quoque nihil mutauimus: sed tamen annotatum est à Stapulensi ἄνθρωπος redundare, quum ex collatione appareat אדם esse speciei nomen hoc in loco, vt ἄνθρωπος ver.47. Nam alioquin dicendum fuerat in opposito membro ἄνθρωπος Χριστός. Existimo tamen Christum vocari etiam posteriorem Adamum, vt qualitas indicetur quam Christus cum Adamo habeat communem: quia videlicet & ipse non tanquam singularis quispiam homo, sed vt radix ac principium, consideratur, in quo spirituales omnes, tanquam principio comprehendantur: sicut in illo priore animales, cui nomen fuit Adamo. Erit ergo Christus hac ratione alter Adamus: sed durum planè & obscurum fuisset eum appellare secundum hominem Adamum. Itaque receptam lectionem reliqui intactam. Animal viuens, εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Heb. לנפש חיה, ad verbum, In animam viuentem, vt Vetus interpres & Erasmus conuerterunt. Dicitur autem homo animatus συνεκδοχικῶς anima viuens: quod videtur optimè exprimi animalis vocabulo. Nam hoc quoque ab anima, vt præstantiore hominis parte, deducitur. Posterior, ὁ ἔσχατος. Vulg. Nouissimus. Eras. Postremus. Ego putaui studendū perspicuitati, quū præsertim pro ἔσχατος ponat δεύτερος, ver. 47: nisi quis vltimū putet dici quòd non sit alius instaurator expectandus. Spiritus viuificus, εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν. Christum vocat Spiritum, ab excellentissima parte, id est Deo corporaliter habitante in ipso, vt Adamum ψυχὴν ab altera itidem præstantiore parte nuncupauit. Non minus ergo sunt inepti qui ex hoc loco colligunt corpus Christi fuisse ex materia cælesti & Spirituali, quàm si negarent Adamo fuisse terrestre corpus, quia ψυχὴ dicitur: vt interim taceam ἐγένετο repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt hic quoque factus dicatur, non tamen quatenus Spiritus, sed quatenus homo Spiritu præditus. Deinde considerandа antithesis Viui & Viuifici, quam exposuimus suprà, ver.44. Vulgata & Erasmus ad verbum, In Spiritum viuificantem.

47 Terrenus, χοϊκός. Id est πήλινος, In cœno manens, & terrestri naturæ addictus, ac proinde mortalis, fæculentus & imbecillis: vt alludat Apostolus ad Iob.4.d.19. Nec enim χοϊκός est nomē μετουσιαστικὸν hoc in loco, sed τοπικόν, quasi dicas in limo versantem, ipsumque adeo limum, vnde & sumptus est. Tertullianus limaceum appellat. Nam ad creationē & nomē Adæ proculdubio alludit: & hoc ita est τοπικόν vt simul materiæ ac loci cōtagionem declaret, vnde illæ corporis qualitates quarum comparationem instituit. Materiæ autē nomen propriè non esse hoc in loco liquet apertissimè ex antithesi, in sequentibus versiculis. Nam ἐπουράνιος non declarat eum qui sit ex cælesti quadam materia compactus, sed qui in cælis maneat, particeps cælestium qualitatum, id est immortalitatis, gloriæ ac potentiæ. Non tantùm igitur improbi & scelerati, sed etiā inepti & imperiti sunt qui ex hoc loco arguunt Christum è cælo corpus in Virginis vterum intulisse, id est qui nobis omnem spem salutis eripiunt. Secūdus homo, ipse Dominus è cælo, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ. Vulg. Secūdus homo de cælo cælestis, vt pro Κύριος legatur ἐπουράνιος: quomodo etiā legūt Ambros. & Hieronymus. Mihi verò placet

recepta lectio quam summo cõsensu Græci omnes quos vidi, sequũtur. Multo enim vehemẽtior est antithesis Terreni & Domini, quàm Terreni & cælestis, quũ multæ sint res cælestes creatæ, Dominus autem dicatur qui summũ in omnes imperiũ obtinet. Deinde si statim opposuisset Terrenum cælesti, non emineret illa tãta quali tatum diuersitas, sed varius tantùm situs videretur significari. Hoc verò semel explicato, tum demum licuit cælestem terreno planè ac perspicuè opponere, vt factum est duobus sequentibus versiculis. Sed duo hic annotanda sunt: vnum, cõsiderari corpus Christi in gloria, non in humilitate: siquidem antea, si ex sua natura seorsim à diuinitate æstimetur, ψυχικὸν & χοϊκὸν erat, sicut & cæterorum hominum, excepto peccato. qua de re vide Aug. lib. de Ciuit. Dei 13. cap. 23. Alterũ, quòd dicitur è cælo, id per cõmunicationẽ ἰδιωμάτων esse intelligendũ, vt diximus Ioh. 3. b. 13. Idcirco verò sic loquitur Apostolus vt ipsam Christi carnem sciamus Dei inhabitantis virtute hanc gloriam esse assequutam, quam cum suis membris tandem aliquando communicabit.

Καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.

Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύναται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ.

Ἰδού, μυστήριον ὑμῖν λέγω, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα.

Ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι, (σαλπίσει γὰρ) καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα.

Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν.

Ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος, Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος.

49 Et sicut gestauimus imaginẽ terreni, gestabimus etiam imaginem cælestis.

50 Hoc autem dico, fratres, caro & sanguinẽ non posse regni Dei hæreditatẽ cõsequi: neque corruptionem cõsequi incorruptæ naturæ hæreditatem.

51 Ecce, mysteriũ vobis dico, Nõ omnes quidẽ obdormiemus, sed omnes mutabimur.

52 Momento, & iactu oculi, ad vltimam tubã, (canet enim tuba) & mortui suscitabuntur incorrupti, & nos mutabimur.

53 Oportet enim hoc corruptioni obnoxiũ induere incorruptã naturã, & mortale hoc induere immortalitatem.

54 Quũ autẽ hoc corruptioni obnoxiũ induerit incorruptã naturã, & mortale hoc induerit immortalitatẽ, tũc fiet illud quod scriptũ est, Absorpta est mors ad victoriam.

49 *Igitur sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginẽ cælestis.*

50 *Hoc autem dico, fratres quia caro & sanguis regnũ Dei possidere nõ possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit.*

51 *Ecce, mysterium vobis dico, Omnes quidem resurgemus, sed nõ omnes immutabimur.*

52 *In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba, (canet enim) & mortui resurgẽt incorrupti, & nos immutabimur.*

53 *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc, induere immortalitatẽ.*

54 *Quũ autẽ corruptibile hoc induerit incorruptionẽ, & immortale hoc induerit immortalitatẽ, tunc fiet sermo qui scriptus est Absorpta est mors in victoria.*

Matth. 14. c. 31 1. thess. 4. d. 16

Oseæ 13. d. 14 heb. 2. d. 14

49 Imaginem, εἰκόνα. Imaginẽ intellige nõ vanam & inanẽ, sed quam res ipsa consequatur. Verè enim & reipsa χοϊκοὶ sumus, huius vitæ respectu: verè item ἐπουράνιοι erimus post resurrectionem, vt membra capiti conformia euadant. Sic enim accipitur sæpe imaginis nomen, vt Gen. 5. a. 3. & μορφὴ sic vsurpatur, itémque σχῆμα & ὁμοίωμα, Philip. 2. a. 8. Gestabimus, φορέσομεν. In Complutensi editione & tribus codicibus legimus φορέσωμεν, nempe ex Chrysostomi opinione, qui putat Paulum à vers. 47. auspicari exhortationem ad vitæ nouitatem. Sed hoc planè est detortum, quum res ipsa clamet, Paulum in proposito argumento pergere.

50 Carnem & sanguinem, σὰρξ καὶ αἷμα. Id est corpus hoc animale, ita vt nunc est. Neque enim perimetur substantia, sed immutabitur qualitas, ita vt ex animali spirituale, ex terreno cæleste fiat corpus. Caro igitur & sanguis nomina sunt quibus solum corpus, idque non nudum, sed cum infirmitate adiuncta significatur hoc in loco, vt apparet ex eo quod subiicitur de corruptione. Alibi verò carnis & sanguinis appellatione totus homo intelligitur quatenus est corruptus peccato, & aliis etiam modis eadẽ verba accipiũtur, sicut exposuimus Matth. 16. c. 17, & Gal. 1 c. 16. 51 Mysterium, μυστήριον. id est rem arcanam, & adhuc occultam, idéoque dignissimam quam attentè audiatis. Non omnes quidem obdormiemus, &c. πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Qui non animaduerterunt de solis sanctorum corporibus hic agi, (quod annotauimus suprà versu 22) nec considerarunt particulam vniuersalem, ad eos de quibus agebatur esse restringendã, duas alias lectiones in hunc locum inuexerunt, de quibus copiosè Hieronymus in Epistola ad Mineriũ & Alexandrũ, & Augustinus in quæstionibus ad Dulcitium, quæstione 3. Earum vna est, πάντες μὲν ἀναστησόμεθα, οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, vt etiam legitur in Vulgata Latina editione. Altera, quam Hieronymus dicit Græcos codices habuisse, πάντες μὲν οὖν κοιμηθησόμεθα, ἀλλ' οὐ πάντες ἀλλαγησόμεθα. Vtraque (meo iudicio) reiicienda. Nam præterquam quòd non aliter dicit omnes immutatũ iri quàm suprà dixit, Omnes in Christo viuificandos, liquet vel ex eo quod cõfitemur, Dominum venturum ad iudicandum viuos & mortuos, & ex eo quod scriptum est 1. Thess. 4. d. 15. 16. 17, fore vt quos Dominus adueniẽs viuos ex sanctis inuenerit, repentè, non interueniente morte, nec corruptione illa ordinaria, immutet, vt cum sanctis qui resurrexerint, rapti in nubibus Domino occurrant.

52 Et iactu oculi, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Vul. & Eras. In ictu oculi, nõ ita propriè, ni fallor. Nã & Latini adiicere oculos dicũt. Quidã codices legũt ῥοπῇ. i. inclinatione. Vtroque vocabulo breuissimũ tẽporis spatiũ significatur: quum nihil sit celerius oculi motu. Sed ῥιπὴ translatum est à fulminis iactu, ῥοπὴ à motu lancis seu libræ.

54 Illud, ὁ λόγος. Heb. דבר, de quo sæpe iam diximus. Absorpta est mors ad victoriam, κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. Miror qui videri potuerit hic locus ex Osea sumptus, quum sit penè conuersus ad verbum ex Esaiæ 25. c. 8. Sic enim habent Hebræa בלע המות לנצח i. absorpsit mortẽ in æternũ. Sed pro In æternũ scriptũ est εἰς νῖκος, ad victoriam, quod נצח nesah deducatur à נצח, quod vincere declarat. Idẽ autẽ significat Ad victoriã atque Vsque ad victoriã. i. ita vt sit prorsus debellata. Ambrosius verò legens In cõtentione, deceptus fuit à librario qui Græcè scripserat νεῖκος pro νῖκος.

55 Vbi tua

Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; ποῦ σου ᾅδη, τὸ νῖκος;

Τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία· ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος.

Τῷ δὲ Θεῷ χάρις τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν Κυρίῳ.

55 Vbi tua ó mors, victoria, vbi tuus ó sepulchrum stimulus?

56 Stimulus verò mortis est peccatum: vis autem peccati, Lex.

57 Sed Deo sit gratia, qui dedit nobis victoriam per Dominũ nostrum Iesum Christum.

58 Itaque, fratres mei dilecti, firmi estote, immoti, abundantes in opere Domini semper, quũ sciatis laborem vestrum non esse inanem in Domino.

55 *Vbi est mors victoria tua? vbi est mors stimulus tuus?*

56 *Stimulus autem mortis, peccatum est: virtus verò peccati, Lex.*

57 *Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum.*

58 *Itaque, fratres mei dilecti, stabiles estote et immobiles, abundantes in opere Domini semper, scientes quòd labor vester nõ est inanis in Domino.*

1. Ioh. 5. a. 5.

Κεφάλαιον ιϛ.

Περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιήσατε.

Κατὰ μίαν σαββάτων ἕκαστος ὑμῶν παρ' ἑαυτῷ τιθέτω, θησαυρίζων ὅ, τι ἂν εὐοδῶται· ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γίνωνται.

CAP. XVI.

1 Porro de collecta in sanctos, quemadmodum constitui Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite.

2 Primo quoque die hebdomadis vnusquisque vestrum apud se reponat, recõdens quod pro Dei benignitate licuerit: ne, quum venero, tunc collectæ fiant.

CAP. XVI.

1 *De collectis autẽ quæ fiũt in sanctos, sicut ordinaui Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite.*

2 *Per unã Sabbathi vnusquisque vestrũ apud se seponat, recondens quod ei bene placuerit: vt non quũ venero tunc collectæ fiant.*

55 Vbi tua, ó mors, victoria? ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος. Quia in sequente versiculo stimulus tribuitur morti, ideo hoc loco plerique codices scripserunt τὸ κέντρον, & contra in posteriore membro τὸ νῖκος. Sed apparet ex Hebræorum collatione, ista esse permutata: & Vetus interpres hoc quoque ostendit, qui germanam lectionem retinuit: quam quum in vno etiam vetusto Græco codice integram inuenissem, non dubitaui restituere. Sic autẽ habent Hebræa Oseæ 13. d. 14, vnde petitum est posterius membrum אהי דבריך מות i. Ero pestes tuæ, mors. Itaque Græca editio quam sequutus est Paulus, legit איה, vbi, pro אהי, ero, per metathesin: quam notant eo loco quidam etiam ex Hebræis interpretibus. Deinde דבריך Græci interpretes deduxerunt non à דבר deber, quod pestem declarat, sed à דבר dabar, quod significat verbum, idque translatitiè acceperunt: pro quo vernaculo sermone dicimus un plaid, inuidioso etiam vocabulo pro garrula loquacitate. Ideo in Græca editione qua nunc vtimur, scriptum est δίκη, pro quo sanè existimo Paulum hic scripsisse non νῖκος, vt nunc legimus, sed νεῖκος, litigiosa contentio. Nihil tamen volui temere mutare: quanquam ad illam coniecturam altera etiam accedit, quia in præcedente versiculo, itémque in 54 scriptum est νῖκος, facile fuisse hominibus imperitis existimare ita etiam hoc loco scribendum esse. Vbi tuus, ó sepulchrum, stimulus? ποῦ σου, ᾅδη, τὸ κέντρον; Hebræa eodem illo Oseæ loco habent אהי קטבך שאול, id est ero tuum excidium, sepulchrum. Itaque hic rursum Græca editio, quam sequutus est Paulus, legit (sine vlla tamen sensus iniuria, & non repugnãtibus quibusdam Hebræorum interpretibus) איה, vbi, pro אהי ero, vt in præcedente membro. Quod verò verterunt stimulum, propriè significat ὄλεθρον. i. excidium & internecionem præsentem. Hieronymus solet morsum interpretari: Symmachus ἀπάντημα, quòd repentè & ex inopinato occurrat. ᾅδην verò id est שאול hic quoque conuerti sepulchrum potius quàm infernum cum Vetere interprete & Erasmo: quia hîc agitur de corporis excitatione: & ea etiam est propria vocabuli Hebraici significatio, vt diximus Act. 2. d. 27.

58 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Hebr. ביהוה, id est Dei ope ac bonitate id efficiente. Sin autem accipias in Domino pro In negotio Domini, vel secundum Dominum, erit traiectio, quasi scriptum sit, Labor vester in Domino, non erit inanis.

IN CAPVT XVI.

1 De collecta, περὶ τῆς λογίας. Hoc vocabulo vtitur in ea significatione ipse etiam Cicero 2. De orat. & ego libẽter illud retinui, vel ob eam causam vt quiuis cognoscat quid illud sit quod postea sacrificuli ad quasdam cantiunculas transtulerunt. Fuisse verò in Ecclesia vsurpatam hanc consuetudinem conferendi eleemosynas (quas tamen iubet Apostolus vnumquẽque apud se seponere, quòd nimirum istæ essent extraordinariæ, idque die primo hebdomadis, qui Solis dies à profanis, Dominicus à sanctis dicebatur) docet Iustinus Apologetico secundo, vbi quum descripsisset concionis & Cœnæ Dominicæ apparatum illi diei peculiarem, tandem subiicit, quẽnque pro facultatum ratione vt sibi libuisset, aliquid conferre solitum, quod postea Antistes quem τὸν προεστῶτα vocat, orphanis, viduis, ægrotis, egenis, captiuis & peregrinis distribueret. Facite, ποιήσατε. Basilius quodam loco, citans hæc verba, sic ea distinguit vt κατὰ μίαν σαββάτων cum hoc verbo cohæreat: & deinde sequatur ἕκαστος, vnusquisque, &c.

2 Primo quoque die hebdomadis, κατὰ μίαν σαββάτων. Vulg. Per vnam Sabbathi. Eras. In vna Sabbathorum. Hoc quidem constat κατὰ vim habere distributiuam, quam vocant, neque dubium est μίαν σαββάτων declarare primam diem septimanæ, vt ostendimus Mat. 28. a. 1, & explicat disertè Marcus ipse 16. b. 9. Sed & in vno vetusto codice additum erat τὴν κυριακήν, ad hoc scilicet explicandum: & eo die iam tum solitos fuisse sanctos conuenire, liquet ex Act. 20. b. 7. Quod pro Dei benignitate licuerit, ὅ, τι ἂν εὐοδῶται. Vel, vt in quibusdam codicibus legitur, εὐοδωθῇ. Εὐοδοῦσθαι autem passiuè dicitur qui prosperum iter à Deo obtinet, vt Rom. 1. b. 10. sed præterea ad rerum omnium prosperos successus transfertur, vt 3. Ioh. a. 2. Itaque sensus est, vt quisque conferat pro ratione prosperitatis (vt ita loquar) quã à Domino obtinuerit. Neq; prorsus malè cõuertit Erasmus, Quicquid cõmodum fuerit. nisi quòd passiuũ verbũ non expressit, cuius ea est vis vt declaret eam commoditatem

ab aliquo concedi, nimirum à Deo. Latet ergo in hoc verbo argumentum quod Erasmus non expressit, nempe vt partem eius quod Dei benignitate sumus consequuti, liberaliter ipsius membris largiamur. Vulg. Quod ei bene placuerit, ὅ,τι ἂν εὐδοκῇ pro εὐοδῶται. Nam εὐδοκῆται, quod illi tribuit Erasmus, nunquam memini legere.

Ὅταν δὲ παραγένωμαι, οὓς ἐὰν δοκιμάσητε δι᾽ ἐπιστολῶν, τούτους πέμψω ἀπενεγκεῖν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς Ἱερουσαλήμ.

3 Postquam autem accessero, quoscunque probaueritis ˘per epistolas, hos mittam vt perferant ˘beneficentiam vestram in Hierusalem.

3 *Quũ autẽ præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam uestram in Ierusalem.*

Ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον τοῦ κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται.

4 Quòd si res digna fuerit vt & ipse proficiscar, mecum proficiscentur.

4 *Quòd si dignum fuerit ut & ego eam, mecum ibunt.*

Ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὅταν Μακεδονίαν διέλθω. (Μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι)

5 Veniam autem ad vos quũ Macedoniam transiero. (Macedoniam enim ˘pertransibo)

5 *Veniã autẽ ad uos, quũ Macedoniã pertrãsiero. (nã Macedoniã ptrãsibo)*

Πρὸς ὑμᾶς δὲ τυχὸν παραμενῶ, ἢ καὶ παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε οὗ ἐὰν πορεύωμαι.

6 ˘Apud vos autem fortasse permanebo, aut etiam hybernabo: vt vos me prosequamini quocunque proficiscar.

6 *Apud uos autem forsitã manebo, uel etiam hyemabo: ut uos me deducatis quocunque iero.*

Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν· ἐλπίζω δὲ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ Κύριος ἐπιτρέπῃ.

7 Nolo enim vos núc in trãscursu videre: sed spero temporis aliquantũ mansurũ me apud vos, si Dominus permiserit.

7 *Nolo enim uos modò in transitu uidere: spero enim me al. quantulũ tẽporis manere apud uos, si Dominus permiserit.*

Ἐπιμενῶ δὲ ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς.

8 Permanebo autem Ephesi ˘vsque ad Pentecosten.

8 *Permanebo autem Ephesi usque ad Pentecosten.*

Θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργής, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί.

9 Nam ostium mihi apertum est magnum & ˘efficax, ˘& aduersarii multi.

9 *Ostiũ enim mihi apertũ est magnũ & euidens, & aduersarij multi.*

Ἐὰν δὲ ἔλθῃ Τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς· τὸ γὰρ ἔργον Κυρίου ἐργάζεται ὡς καὶ ἐγώ.

10 Quòd si venerit Timotheus, videte vt ˘tutò sit apud vos: opus enim Domini operatur vt & ego.

10 *Si autem uenerit Timotheus, uidete ut sine timore sit apud uos: opus enim Domini operatur, sicut & ego.*

Μή τις οὖν αὐτὸν ἐξουθενήσῃ· προπέμψατε δὲ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρός με· ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀδελφῶν.

11 Nequis igitur illum pro nihilo habeat: sed prosequimini eum ˘cum pace, vt veniat ad me: expecto enim eum cum fratribus.

11 *Nequis ergo illum spernat: deducite autẽ illum in pace, ut ueniat ad me: expecto enim illum cum fratribus.*

3 Per epistolas, δι᾽ ἐπιστολῶν. Per epistolas, nimirum quas illis dabitis perferendas, quum istuc venero. Sed & potest hoc connecti cum verbo πέμψω, vt sit sensus, Quos probaueritis, eos mittam cum literis vt eleemosynas perferant. Beneficentiam vestram, τὴν χάριν ὑμῶν. Vulg. ad verbum, Gratiam: quæ etiam apud Latinos pro beneficio, hîc verò pro eo ipso accipitur quod aliquis gratuitò confert.

5 Pertransibo, διέρχομαι. Hoc verbum aliquoties iam annotauimus habere inclusam significationẽ futuri temporis, vt Matth. 11. a. 3. Apoc. 1. a. 4. Hoc puto non considerasse qui censent hanc epistolam scriptam Philippis, quum iam peragraret Macedoniam. Nam ex versiculis 8 & 19, apparet missam Epheso, & quidem ante Demetrii seditionem, per Timotheum & Erastum: vt mecum fatebitur quisquis compararit cum versu 10, proximè sequente, quæ scribit Lucas Act. 19. d. 21.

6 Apud vos, πρὸς ὑμᾶς. Vide Mar. 6. v. 3.

8 Vsque ad Pentecosten, ἕως τῆς πεντηκοστῆς. Erasmus putat ita subaudiendum ἡμέρας, vt simpliciter significentur quinquaginta dies, non autem festum Pentecostes. quod, inquit, haud satis scio an id temporis Gentium auribus notum fuerit: quum in epistola ad Romanos Apostolus tollat dierum discrimen. At ego superuacaneum esse puto quærere an huiusmodi festa initio fuerint obseruata, vt hoc daretur Iudæorum infirmitati. Sed vt obseruata non fuerint, non tamen consequitur hoc non fuisse vsitatum in Ecclesiis, vt præsertim ii qui ex circuncisione crediderant, ab his festis interualla temporum numerarent. Sic Act. 20. b. 6, dicitur Apostolus soluisse Philippis post dies Azymorum: quos tamẽ quis idcirco dixerit fuisse ab Ecclesiis obseruatos? Sic etiam Act. 27. b. 9, significatur inclinatio Autumni per diem ieiunii siue Propitiationis festum. Itaque illa interpretatio nulla ratione nititur.

9 Efficax, ἐνεργής. Id est, ad magnas res conficiendas opportunum. Vulg. Euidens, id est ἐναργής, pro quo malim patens dicere, vt persistat in metaphora. Et sanè hæc lectio mihi magis arridet, quum eadem quidẽ sit sententia, sed multo mollior sit translatio. Et aduersarii, καὶ ἀντικείμενοι. Hieronymus in Ioelem, legit, Sed aduersarii, vt καὶ pro ἀλλὰ sæpe ponitur, vt Act. 10. d. 28, & infrà, ver. 12. Sed malim tamen receptam interpretationem sequi. nam quo plures aduersarii, eo magis requiritur pastoris præsentia.

10 Tutò, ἀφόβως. Id est ἀσφαλῶς, & sine iusti metus occasione. Vulg. Sine timore, Erasmus, Sine metu. Vtrunque nimis obscurè.

11 Cum pace, ἐν εἰρήνῃ. Id est saluum & incolumem, atque adeo bona cum gratia, ex Hebræorum idiotismo sæpe iam à nobis explicato.

Περὶ δὲ Ἀπολλὼ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτὸν ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν· καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα ἵνα νῦν ἔλθῃ· ἐλεύσεται δὲ ὅταν εὐκαιρήσῃ.

12 Porro de Apollo fratre, multum precatus sum eum vt iret ad vos cũ fratribus: sed omnino non fuit ei ˘voluntas nunc eundi: venturus est autem ˘quũ tempus opportunũ habuerit.

12 *De Apollo autẽ fratre, multũ rogaui eum ut ueniret ad uos cu fratrib': & utique non fuit uolũtas eius ut nũc ueniret: ueniet autem quum ei uacuum fuerit.*

Γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει, ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε.

13 Vigilate, state in fide, viriliter agite, estote fortes.

13 *Vigilate, state in fide, uiriliter agite, & confortamini.*

Πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω.

14 Omnia vestra cum charitate fiant.

14 *Omnia uestra in charitate fiant.*

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, οἴδατε τὴν οἰκίαν Στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας, καὶ εἰς διακονίαν τοῖς ἁγίοις ἔταξαν ἑαυτούς·

15 Precor autem vos, fratres, nostis familiam ˘Stephanæ esse ˘primitias Achaiæ, & ˘sese in ministerium sanctis addixisse:

15 *Obsecro autẽ uos, fratres, nostis domum Stephanæ & Fortunati, quoniã sunt primitiæ Achaiæ, & in ministerium sanctorũ ordinauerunt seipsos:*

ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοιούτοις, καὶ παντὶ τῷ συνεργοῦντι καὶ κοπιῶντι.

16 Vt & vos subiiciamini talibus, & omnibus operam suam conferentibus & laborãtibus.

16 *Vt & uos subditi sitis eiusmodi, & omni coopẽranti & laboranti.*

Χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ, ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα οὗτοι ἀνεπλήρωσαν.

17 Gaudeo verò de aduentu Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam ˘absentiã vestram hi suppleuerunt.

17 *Gaudeo autẽ in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniã id quod uobis deerat, ipsi supleuerunt.*

Ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα καὶ τὸ ὑμῶν. ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους.

18 Refecerunt enim ˘spiritum meum ac vestrum. ˘Agnoscite itaque qui sunt huiusmodi.

18 *Refecerũt enim & meũ spiritũ et uestrũ. cognoscite ergo qui eiusmodi sunt.*

Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας. Ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ πολλὰ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, σὺν τῇ κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ.

19 Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multum Aquila & Priscilla, cum ˘Ecclesia quæ est domi ipsorum.

19 *Salutãt uos Ecclesiæ Asiæ. Salutãt nos in Domino multũ Aquila et Priscilla, cum domestica sua Ecclesiã.*

12 Cum fratribus, μετὰ τῶν ἀδελφῶν. Timotheo videlicet & Erasto, Act. 19. d. 22. Sed omnino non fuit, καὶ πάντως οὐκ ἦν. Hic omnino καὶ ponitur pro ἀλλά, & ἦν explicandum est per aoristum secundum. Non satis aptè igitur Vulgata conuertit, Et vtique non fuit. neque etiam Erasmus satis apposite, Et omnino non erat. Quum tempus opportunum habuerit, ὅταν εὐκαιρήσῃ. Vulgata, Quum ei vacuum fuerit. Vide Marcum, cap. 6. ver. 31.

15 Stephanæ, Στεφανᾶ. Vulgata addit, Et Fortunati, καὶ Φουρτουνάτου. Quædam etiam exemplaria adiiciunt, & Achaici, καὶ Ἀχαϊκοῦ, fortassis ex versiculo 17. Stephanæ verò nomen nõ fœminam sed virum declarat: quod annotaui in gratiam imperitorum Græcæ linguæ, vt & alia multa. Esse primitias, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχή. Vulg. ad verbum, Quoniam sunt primitiæ. Est autem Hellenismus, vt in illo Terẽtii, Scin' me in quibus sim gaudiis? Estque allusio ad Leuiticum sacerdotium: qua ratione etiam fideles dicuntur oblatio Domini. Sese addixisse, ἔταξαν ἑαυτούς. Pronomina composita sæpe iam admonuimus pro simplicibus interdum vsurpari apud idoneos etiam scriptores. Ita igitur puto hoc loco accipi ἑαυτούς, vt omnino alienum sit ab Apostoli scopo quod nonnulli putant, istos nimirum commendari eo nomine quòd vltro & nonnisi à seipsis vocati, cœperint ministerio ecclesiastico vacare. Imò verò contrà nihil aliud tradit Apostolus quàm istos sese totos vltro sanctorũ ministerio deuouisse, legitimè tamen vocatos: siue de prædicationis ministerio accipias, siue (quod potius amplector) de ea functione quæ pauperum subsidiis & gubernationi ecclesiasticæ dicata erat. Itaque τάττειν ἑαυτούς verti, sese addicere, ita vt gradus & statio constanter seruetur in qua fuerit aliquis collocatus. Hoc enim declarat verbum τάττειν. Vulgata & Erasmus ad verbum, Ordinauerunt seipsos. quæ interpretatio præbuit occasionẽ illi quæstioni de qua diximus, quia nimirum vocationes ecclesiasticæ cœperunt peculiariter Ordines vocari: nunc quidem κατ᾽ ἀντίφρασιν, quum nihil vsquam sit æquè confusum ac perturbatum.

16 Subiiciamini, ὑποτάσσησθε. Id est, honore & reuerentia prosequamini, illis cedatis, & ab iis sinatis vos regi vt par est, quum sese & suas facultates vobis iuuandis consecrarint. Omnibus operam suã conferentibus, παντὶ τῷ συνεργοῦντι. Redũdat articulus. loquitur autem de functionibus ecclesiasticis. Vulg. Omni cooperanti. Eras. Omni adiuuanti.

17 Absentiam vestram, τὸ ὑστέρημα ὑμῶν. Id est, quod mihi deerat à vobis, vt qui vestro conspectu nunc frui non possim. Vulgata, Quod vobis deerat, sensu deprauato. Erasmus obscurè, Id quod mihi deerat vestri. Quidam legunt τὸ ὑστέρημά μου, id est quod mihi deerat, nempe vt vos conspicerem, & rerum vestrarum statum intelligerem. Nam ineptum fuerit ad collationem aliquam pecuniariã hoc referre quam ab illis ipse acceperit: quum tam expressè testetur se gratuitò illis prædicasse, nec vnquam passurum vt hæc gloria sibi extorqueatur.

18 Spiritum, τὸ πνεῦμα. Id est animum, vt suprà, 2. c. 11. Agnoscite, ἐπιγινώσκετε. Id est, tales ducite quales sunt reuera. Vulg. Cognoscite.

19 Ecclesia, ἐκκλησία. Erasmus in annotationibus vertendum potius dicit Congregatione: qua in re ab eo dissentio. Apparet enim Apostolum commendare Aquilæ & Priscillæ familiam, quasi sit Ecclesiola quædam. alioquin dixisset σὺν τῷ οἴκῳ αὐτῶν, cum domo ipsorum. Quòd autem reperitur apud Ambrosium, & in exemplaribus nonnullis veteris editionis Latinæ, Apud quos & hospitor, in nullis Græcis codicibus inueni.

Rom 16.d.16. 2.cor.13.d.12. 1.pet.5.d.14.

Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀδελφοὶ πάντες. Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ.

Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου.

Εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἤτω ἀνάθεμα, μαρὰν ἀθά.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν.

Ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἀμήν.

Πρὸς Κορινθίους πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων διὰ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ καὶ Τιμοθέου.

20 Salutant vos fratres omnes. Salutate alii alios osculo sancto.

21 Salutatio, manu mea Pauli.

22 Siquis nõ amat Dominum Iesum Christũ, sit anathema, maran-atha.

23 Gratia Domini Iesu Christi *sit* vobiscum.

24 Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. Amen.

Ad Corinthios prior, missa fuit Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicũ & Timotheum.

20 Salutant uos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto.

21 Salutatio, mea manu Pauli.

22 Siqs non amat Dominũ nostrũ Iesum Christũ, sit anathema, Maran atha.

23 Gratia Domini nostri Iesu Christi uobiscum.

24 Charitas mea cum omnibus uobis in Christo Iesu. Amen.

Ad Corinthios prior, missa fuit è Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.

20 Osculo sancto, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. i. Sanctè amate inter vos. Petita est autem hæc loquutio vel à consuetudine illa mutuò sese osculandi in salutando, Iudæis magis quàm Græcis familiari: vel mutuæ osculationis ritu in Cœna Domini, ad summam illam animorum consensionem declarandam: quem ritum disertè declarat Iustinus Apologetico secundo. Vide 2.Cor.13.d.12.

21 Maran-atha, μαρὰν ἀθά. Alii codices scribunt vno verbo μαραναθά, quod video eruditis nonnullis placere, quasi vna sit dictio Syriaca, idem declarans atque apud Hebræos חרם, perperam tamen scripta à librariis, vt alia pleraque peregrina, quum scribendum fuerit Maharãmatha. Aliis placet duas esse dictiones, nempe מרן, Dominus, & אתא, venit. Aliis etiam tres, nẽpe מרן, Dominus, נא, noster, אתא, venit. Sed vtrouis modo ex duobus istis legas, puto non satis aptè considerari significationem huius vocabuli in hoc loco interpretando, quum potius sit πρακτικῶς accipiendum. Sic enim existimo designari speciem extremi anathematis: quia nimirũ ea erat eius formula, quòd qui in eo damnatus esset, Domino quasi in manus citra vllã veniæ spem dederetur: vt ea sit fortasse species tertia anathematis quam Thalmudistæ vocant שמתא, vt refertur in Thesbi Eliæ. Nam alioquin causa non erat cur Corinthios alloqueretur Chaldaicè, nisi vocabulum hoc fuisset Ecclesiis familiare, vt Amen, Aleluia, & alia nonnulla. Quòd si vera est potius eorum opinio qui vnicum vocabulum esse volũt, idem declarans atque Hebræorum חרם, miror sanè cur non posteriore loco posuerit ἀνάθημα, Syriaci nimirum vocabuli explicationem, vt in Abba Pater. Quid si igitur vel librarii mutarunt ordinem, vel ἀνάθημα ad marginem pro Syriaci vocabuli interpretatione annotatum, postea in contextum irrepsit? Sed nihil hîc ausim aut velim affirmare.

24 Amen, ἀμήν. Id est, ita est. Est enim cõfirmantis potius quàm optantis: nisi libeat interpretari ἡ ἀγάπη μου μεθ' ὑμῶν, &c. charitas mea *sit* cũ vobis omnibus in Christo Iesu. sicut subiici solet extremis epistolis Vale, & nos ama. *Philippis*, ἀπὸ Φιλίππων. Sic scriptum inueni in omnibus Græcis codicibus: sed non dubium est quin sit Epheso scripta, vt dixi suprà, ver.5. Et res ipsa clamat, istiusmodi subscriptiones posterioribus temporibus à quibusdam non satis consideratè additas fuisse.

Epistola Pauli Apostoli ad Corinthios posterior.

Παύλου τοῦ Ἀποστόλου ἡ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ δευτέρα.

NOVA INTERP. VETUS.

Κεφάλαιον α΄.

Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ·

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

CAP. I.

1 Paulus Apostolus Iesu Christi per Dei volũtatẽ, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, vnà cũ sanctis omnibus q sũt in tota Achaia:

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

CAP. I.

1 Paulus Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sũt in uniuersa Achaia:

2 Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

Ephes.1.a.3. 1.pet.1.a.3.

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως·

Ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει, διὰ τῆς παρακλήσεως ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτω διὰ Χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν.

Εἴτε δὲ θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, καὶ σωτηρίας τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας· καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν·

Εἰδότες ὅτι ὥσπερ κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτω καὶ τῆς παρακλήσεως.

Οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν

3 Benedictus Deus ac Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater inquã ille misericordiarum & Deus omnis consolationis *author*:

4 Consolans nos, in omni oppressione nostra: vt possimus *positos* in quauis oppressiõne consolari, ea ipsa consolatione qua nos ipsos Deus consolatur.

5 Nam sicut abundant perpessiones Christi in nobis, ita per Christum abundat etiam consolatio nostra.

6 Siue autem premimur, *id fit* pro vestra consolatione ac salute, quæ efficitur in tolerantia earundem perpessionũ quibus & nos afficimur: siue consolationẽ accipimus, *id fit* pro vestra cõsolatione ac salute: & spes nostra firmã est de vobis:

7 Quòd sciamus vos, sicut socii estis perpessionum, ita etiã *socios fore* consolationis.

8 Nõ enim volum⁹ vos ignorare fratres, de oppressiõe nostra

3 Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum, & Deus totius consolationis:

4 Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra: ut possimus & ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt, per exhortationem qua exhortamur & ipsi à Deo.

5 Quoniã sicut abundãt passiones Christi in nobis, ita et per Christũ abũdat consolatio nostra.

6 Siue autẽ tribulamur, pro uestra exhortatione & salute: siue exhortamur, pro uestra exhortatione & salute quæ operatur in tolerantiã earũdẽ passionũ quas & nos patimur: & spes nostra firma est pro uobis:

7 Scientes quòd sicut socii passionum estis, sic eritis & consolationis.

8 Non enim uolumus ignorare uos, fratres, de tribulatione nostra

3 Benedictus, εὐλογητός. i. Laus & gloria tribuatur. Sic enim homines benedicunt Deo, vt alibi exposuimus. Deus ac Pater, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1.Cor.15.c.24. Misericordiarum, τῶν οἰκτιρμῶν. Hebr. רחמים. i. summè misericors. Hæc enim est emphasis pluralis numeri.

4 Ea ipsa consolatione, διὰ τῆς παρακλήσεως. Sic interpretor propter adiunctum articulum. Vulg. Per exhortationem, & id quidem malé. quanuis consolatio sit exhortationis species. Sic etiam mox ver.6, malè vertit παρακαλούμεθα, exhortamur, pro consolationem accipimus.

5 Perpessiones Christi, τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ. i. Ærumnæ quas ob Christum perpetimur, siue quas in nobis perpetitur Christus, vt Rom.8.d.17, & Col.1.d.24. Quod autẽ attinet ad πάθημα, de eo diximus Rom.7.a.5.

6 Siue autem premimur, εἴτε δὲ θλιβόμεθα. Duplici modo legitur hic locus, præter eum quẽ sequuti sumus. Primùm sic vt post πάσχομεν inseratur καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν, deinde sequatur, εἴτε παρακαλούμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας εἰδότες, &c. Sicut scribitur in Complutensi editione, & quinque vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis. Deinde sic etiam alicubi legitur hic locus, vt in Vulgata Latina editione, εἴτε δὲ θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας, εἴτε παρακαλούμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν, καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν. Id est, Siue autem premimur pro vestra consolatione & salute, siue consolationem accipimus pro vestra consolatione & salute quæ efficitur tolerantia earundem perpessionũ quibus & nos afficimur, spes etiã nostra de vobis firma est. Sed quamcunque harum lectionum amplectamur, eadẽ manebit sententia. Quòd si mihi licet aliquid in ista varietate coniicere, putarim legendum simpliciter, εἴτε δὲ θλιβόμεθα, εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν, &c. Id est, Siue autem premimur, siue consolationem accipimus, *id fit* pro vestra consolatione & salute, &c. quoniam illa repetitio videtur mihi parui esse momenti. *Id fit* pro vestra consolatione, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως. Poterat etiam eodem verbo repetito commodè exponi hic locus, Pro vestra consolatione *premimur*, vt infrà, 2.b.10, & 5.c.13. Quòd si nihil placet repetere, non erit addenda distinctio post θλιβόμεθα & παρακαλούμεθα, sed illud καὶ quod sequitur, significabit Etiam. Itaque quum Erasmus suppleuerit illud Et fit, quod ego retinui, debuit interpretari, Et spes nostra, non autem, Spes etiam nostra. Quæ efficitur, τῆς ἐνεργουμένης. Noua quidem est hæc formula Latinorum auribus, sed dignissima quæ à Christianis omnibus vsurpetur. Etsi enim gratuitò nobis datur salus, quia tamen certo itinere ad eam peruenitur, nimirum innocentis & integræ vitæ curriculo peracto, ideo dicimur salutem nostram operari, vt Philip.cap.2.b.12. Iam verò quia Deus vnus est qui pro gratuita sua beneuolentia in nobis omnia efficit, ideo dicitur salus ab eo effici in nobis, per ea ipsa videlicet per quæ nos ad æternam vitam oportet, superatis omnibus difficultatibus, cõtendere. Vulgata & Erasmus, Quæ operatur, actiua significatione: quo modo fateor hoc participium à Paulo solere vsurpari, vt Galat.5.a.6. & verbum ἐνεργεῖσθαι, Rom.7.a.5, & infrà, 4.c.12. sed tamen si spectemus de qua re hîc agatur, quomodo nimirum aliorum exemplis consolatio ipsáque adeo salus in sanctis efficiatur, fatebimur passiuè id accipiendum hoc in loco, vt etiam explicat Chrysostomus. De vobis, ὑπὲρ ὑμῶν. Id est περὶ ὑμῶν. Nam has præpositiones sæpe permutari satis constat apud idoneos etiam authores. Vulg. & Eras. Pro vobis.

7 Quòd sciamus, εἰδότες. Videtur scribendum fuisse εἰδότων potius quàm εἰδότες, sed illud totum, Et spes nostra, &c. interiectũ est. Et eiusmodi participia Hebræorum gerũdiis respondentia, sæpe in his libris occurrũt.

8 De oppressione, ὑπὲρ τῆς θλίψεως. Iterum ὑπὲρ pro περὶ, vt suprà versu 6. sicut in illo Virgilii, Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa.

τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὲρ δύναμιν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν.

quæ nobis euenit in Asia, nos summè grauatos fuisse supra vires, adeo vt prorsus animi penderemus, etiã quod ad vitam.

quæ facta est in Asia, quoniam supra modum grauati sumus supra virtutem, ita ut tæderet nos etiam viuere.

Ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκρούς·

9 Sed ipsi apud nos decretũ mortis habuimus, ne confideremus in nobisipsis, sed in Deo qui mortuos excitat:

9 Sed ipsi in nobismetipsis responsum mortis habuimus, ut non simus fidentes in nobis, sed in Deo qui suscitat mortuos:

Ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς, καὶ ῥύεται· εἰς ὃν ἠλπίκαμεν ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται·

10 Quique ex tanta morte liberauit & liberat: in quo speramus nos adhuc etiam liberatum iri:

10 Qui de tantis periculis nos eripuit & eruit: in quem speramus quoniã & adhuc eripiet:

Rom.15.g.30

Συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν.

11 ‖ Vobis etiam vnà pro nobis operam conferentibus ad deprecandum, vt donum ex multis personis in nos collatum, per multos celebretur gratiarũ actione pro nobis.

11 Adiuuãtibus & uobis in oratione pro nobis: ut ex multarum personis facierũ, eius quæ in nobis est donationis, per multos gratiæ agantur pro nobis.

Ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστί, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ' ἐν χάριτι Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ, περισσοτέρως δὲ πρὸς ὑμᾶς.

12 Nam gloriatio nostra hæc est, testimonium videlicet conscientiæ nostræ, quòd cum simplicitate & sinceritate Dei, non cum sapientia carnali, sed cũ gratia Dei versati sumus in mundo, potissimùm autem apud vos.

12 Nam gloria nostra hæc est, testimoniũ conscientiæ nostræ, quòd in simplicitate & sinceritate Dei, et non in sapientia carnali, sed in gratia Dei, conuersati sumus in mundo, abũdantius autem ad uos.

Adeo vt prorsus animi penderemus, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς. Id est, vt prorsus perplexi & inopes consilii essemus quomodo periculũ vitæ euaderemus, quod ad humana videlicet præsidia. Dicitur enim ἀπορεῖσθαι qui non nouit quomodo sese ex aliqua difficultate expediat: cuius verbi vim auget præpositio ἐξ. Vulgata, Ita vt tæderet nos, sententia non modò non expressa, sed etiam deprauata. Erasmus, Vt desperauerimus: a quo verbo libens abstinui. 5

9 Sed, ἀλλά. Erasmus, Quinetiam, ἀλλὰ καί, quasi amplius aliquid significetur quàm superiore versiculo. Ego verò existimo declarari ab Apostolo quo consilio Deus ipsum voluerit eousque premi. Apud nos, ἐν ἑαυτοῖς. Id est, intus & in animo. Vulgata & Erasmus, In nobisipsis. Decretum mortis habuimus, τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου. Id est, Nobis cõstitutum & decretum erat mori. Est autem metaphora ab iis sumpta in quos pronũtiatum est capitis iudicium, vt τὸ ἀπόκριμα præcisum mortis decretum declaret, quum alioqui secretionẽ 10 significet. Quibusdam verò placet pro responso seu denuntiatione accipere: quasi præsentia pericula præsentẽ mortem veluti denuntiarent: sicut etiam cõuertit Vetus interpres. Mihi tamen videtur simplicissima prior interpretatio.

10 Ex tanta morte, ἐκ τηλικούτου θανάτου. Summa illa pericula κατ' αὔξησιν vocat mortem. Vulgata, Ex tantis periculis, non expressa illa amplificatione. Ambrosius videtur legisse ἐκ τηλικούτων θανάτων, ex tantis 15 mortibus.

11 Vobis etiã vnà, &c. συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν, &c. Vulg. Adiuuãtibus & vobis in oratione pro nobis. Eras. Simul adiuuãtibus & vobis per deprecationẽ pro nobis: acsi scriptũ sit, τῇ ὑπὲρ ἡμῶν δεήσει. Sẽtentia verò sic etiã eadẽ manet. Vt donũ ex multis, &c. ἵνα ἐκ πολλῶν, &c. Primùm omniũ rectè (meo iudicio) annotauit Valla traiectionẽ articuli: quasi scriptum sit ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν προσώπων εἰς ἡμᾶς χάρισμα. neque causa erat cur hac 20 traiectione offenderetur Erasmus, cuius simile exemplum occurrit hoc ipso capite, ver. 24, vbi scriptum est ὑμῶν τῆς πίστεως, pro τῆς ὑμῶν πίστεως. Quod autem attinet ad ἐκ πολλῶν προσώπων, præpositionem ἐκ simpliciter ita accipio vt causam instrumentalem declaret. Hoc enim dicit Apostolus, fore vt quum per multorum deprecationem fuerit è periculis liberatus, (quam liberationem χάρισμα vocat) per multos vicissim agantur gratiæ pro eo beneficio: vnde rectè colligit sese communi Ecclesiæ totius bono affligi solere, vt explicat infrà, 4. d. 15. Ergo 25 προσώπων hoc loco nihil aliud declarat quàm ἀνθρώπων. Vulgata, Ex multarum personis facierum, manifestè corrupta lectione: quum semel duntaxat scriptum sit προσώπων, vt mihi quidem omnino videatur interpres ad verbum conuertisse Ex multorum facie, vel (vt Erasmus quoque perobscurè vertit) Ex multorum personis. In quibusdam codicibus legitur ἐν πολλῷ προσώπῳ. quod & ipsum est admodum obscurum, ac fortassis perperam scriptum est pro ἐν πολλῶν προσώπῳ, id est publicè & coram multis, nimirum in publico cœtu. Legit enim Am- 30 brosius In multorum facie. Per multos, διὰ πολλῶν. Castellio vertit Ingentes gratiæ, quasi διὰ πολλῶν neutro genere acceptum significet Multis verbis. Græca verò scholia, quia ἐκ πολλῶν προσώπων interpretantur de iis ipsis à quibus agendæ sint gratiæ, ne hoc posterius videatur redundare, perinde explicarunt acsi subaudiretur τρόπων, id est multis modis. quæ interpretatio prorsus est violenta. Celebretur gratiarum actione, εὐχαριστηθῇ. Passiuum est hoc verbum, ideóque non potuit nisi verborum ambitu à nobis explicari. Vulg. & Eras. 35 Gratiæ agantur pro dono. Pro nobis, ὑπὲρ ἡμῶν. Cõplutensis editio & quatuor vetusti codices scriptum habent ὑπὲρ ὑμῶν, pro vobis. i. vestro nomine, vel quòd vestris precibus fuerim liberatus. Sed altera lectio mihi videtur huic loco melius conuenire.

12 Et sinceritate Dei, καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ. i. Cãdore, & animi quasi perspicuitate sancta & vera, vt testis est Deus ipse. Cum gratia Dei, ἐν χάριτι Θεοῦ. Id est, fretus ea sapientia quã Deus mihi cælitus est gratifica- 40

tus. Gratiam enim μετωνυμικῶς accipit pro ipso dono: & pro specie posuit genus ipsum, vt apparet ex antithesi. quanuis nihil prohibeat cum sapientia adiungere reliqua Spiritus dona. Potissimùm autem, περισσοτέρως δέ. Vulg. & Eras. nonnihil horridè, Abundãtius autem. Apud vos, πρὸς ὑμᾶς. Id est παρ' ὑμῖν, vt apud Demosth. πρὸς ὑμᾶς ζῶσι, apud vos degentibus. Vulg. Ad vos. Eras. Erga vos. Sic accipitur infrà, 3. a. 4.

Οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν, ἀλλ' ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. ἐλπίζω δὲ ὅτι καὶ ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε·

13 Non enim alia scribimus vobis quàm quæ legitis aut etiam agnoscitis. spero autẽ vos etiam ad extremũ agnituros.

13 Nõ enim alia scribimus uobis quàm quæ legitis & cognoscitis. spero autẽ quòd usque in finem cognoscetis.

Καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμεν, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

14 Sicut & aliquatenus agnouistis nos gloriationem vestram esse, quemadmodum & vos nostra estis, in diem Domini Iesu.

14 Sicut & cognouistis nos ex parte, quòd gloria uestra sumus, sicut & uos nostra, in die Domini nostri Iesu Christi.

Καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον, ἵνα δευτέραν χάριν ἔχητε·

15 Itaque hac fiducia prius volui ad vos venire, vt secundã gratiam haberetis:

15 Et hac confidentia uolui prius uenire ad uos, ut secundam gratiam haberetis:

Καὶ δι' ὑμῶν διελθεῖν εἰς Μακεδονίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ Μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν Ἰουδαίαν.

16 Et per vos transire in Macedoniam, & rursum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.

16 Et per uos transire in Macedoniam, & iterum à Macedonia uenire ad uos, & à uobis deduci in Iudæam.

Τοῦτο οὖν βουλευόμενος, μή τι ἄρα τῇ ἐλαφρίᾳ ἐχρησάμην; ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρκα βουλεύομαι, ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ οὒ οὔ;

17 Hoc igitur quum deliberarem, nunquid leuitate sum vsus? aut num quæ delibero, secũdum carnem delibero, vt sit apud me Etiam & Non?

17 Quum ergo hoc uoluissem, nunquid leuitate usus sum? aut quæ cogito, secũdũ carnẽ cogito, ut sit apud me Est, & Non?

13 Quàm, ἀλλ' ἤ. Id est ἤ. Sic Plato in Apologia, τίνα ἄλλον λέγει ἔχετε βοηθεῖν ὥστε ἐμοί, ἀλλ' ἢ τὸν ὀρθὸν καὶ δίκαιον; 5 Quæ legitis, ἃ ἀναγινώσκετε. Non dissimilis locus occurrit infrà, 3. a. 3. Venustè autem dicit Paulus se non aliud scribere quàm quod legeretur, id est candidè, sincerè & absque vllo fuco scribere: vt eam sinceram simplicitatem probaret quam sibi tribuerat superiore versu. Nam qui tecta aut fucata oratione vtitur, meritò sanè dicitur alia scribere quàm quæ leguntur: veluti siqua honesta mulier dicat se nõ aliam faciem adferre quàm quæ 10 spectatur: quod non possit ei tribui quæ sese fuco illinat, & quicum (vt inquit ille) facies sua non dormiat. Videtur tamen hæc expositio nimium frigida doctissimo interpreti. itaque pro ἀναγινώσκετε exponit recognoscitis, id est tacito animi consensu verum esse intelligitis: ἐπιγινώσκετε verò, agnoscitis, id est vestro consensu approbatis. sicut agnoscere liberos accipitur apud iurisconsultos ἀντὶ τοῦ προσίεσθαι. Aut etiam agnoscitis, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. Id est, aut etiam ipsi iam satis nostis & intelligitis: vt non iam epistolam, sed ipsos eorum animos faciat 15 Apostolus sui illius perpetui candoris testes, quo erga ipsos vsus fuerat. quæ expositio videtur optimè cohærere cum iis quæ subiiciuntur. Nam alioqui quanuis oratio sit animi interpres, tamen non ita difficile est candorem scribendo simulare. Aut, agnoscitis, nempe vt iam antè vobis nota, vel saltem iis prorsus respondẽtia quæ olim ex me præsente audistis, sicut Basil. i. epist. testatur se ἐπιγνῶναι, id est agnouisse epistolã à Gregorio profectam, sicut, inquit, quosdam agnoscimus esse quorundam filios, ex eo quòd parentum vultum referant. Cæ- 20 terùm in Græcorum scholiorum cõtextu non legitur hoc membrum, sed librariorũ incuria prætermissum est, vt ex interpretatione apparet. Exponunt autem τὸ ἀναγινώσκειν non vti nos fecimus, legendi verbo, sed recognoscendi. Recognoscimus verò quæ reminiscendo cognoscimus: vnde ἀνάγνωσιν Macrobius repetitam cognitionem interpretatur. ἐπιγινώσκειν autem accipiunt de simplici cognitione: quasi diceret Apostolus se non alia scribere quàm quorum poterant ipsi Corinthii recordari, aut etiam quæ sponte ipsi scirent & intelligerent, etiãsi 25 ea nõ suggereret. Verùm ea interpretatio mihi videtur violenta, nec satis cum præcedentibus & sequentibus cohærere. Vetus interpres legit καὶ ἐπιγινώσκετε, & cognoscitis, sublata disiunctiua particula. Etiam ad extremum, ἕως τέλους, id est perfectè. Huic enim opponitur τὸ ἀπὸ μέρους, id est ex parte. Vos, inquit Paulus, quis sim cognouistis aliqua ex parte, vt qui apud vos fuerim tãdiu versatus, & ad vos etiam antea scripserim. Spero autem fore vt eundem esse me porro cognoscatis, vt finis respondeat principio.

30 14 Gloriationem vestram esse, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμεν. Nam ὅτι accipiẽdum esse εἰδικῶς, non αἰτιολογικῶς, pro siquidem aut quoniam, vel ex eo apparet quòd in nullis Græcis codicibus adscriptum inuenimus punctum post μέρους, sed simplicem tantùm distinctionem. Gloriatio autem Pauli hæc erat in Domino, quòd Corinthios lucrifecisset: Corinthiorum verò, quòd à tali Apostolo tam purè ac sincerè fuerant instituti. In diem, ἐν ἡμέρᾳ. Sic malo conuertere quàm In die, quia non præcessit ἔσεσθε, eritis, sed ἐσμέν, sumus. Diem autẽ vocat Do- 35 mini Iesu, siue, vt in aliis codicibus legitur, Domini nostri Iesu Christi, diem illum quo supremus ille iudex sedebit, vt declarat ipse Apostolus Rom. 2. d. 16.

15 Prius, πρότερον. Hoc refero ad verbum ἐβουλόμην, vt sit sensus, antea fuisse decretum Apostolo ipsos inuisere ante Macedonas. Paulo pòst verò ostendet sese non leuitate aliqua, sed iustis de causis consilium mutasse. Sic enim etiam scribitur hic locus in vetustis codicibus, ἐβουλόμην πρότερον πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν. Secundã 40 gratiam, δευτέραν χάριν. Id est alterum hoc beneficium. Græci χάριν interpretantur χαράν, id est gaudium, sicut in vernaculo nostro sermone vocamus *un plaisir* tum beneficium ipsum, tum etiam voluptatem quæ ex eo percipitur. Eras. Geminam gratiam.

16 A vobis, ὑφ' ὑμῶν. In vno codice scriptum erat ἀφ' ὑμῶν, à vobis, id est à vestra regione.

17 Quum deliberarem, βουλευόμενος. Vulg. Quũ voluissem, βουλόμενος. Eras. Quum in animo versarẽ, 45 ἐνθυμούμενος, vel ἐνθυμούμενος. Idem tamẽ mox vertit βουλεύομαι cogito, cum Vetere interprete, quem alioquin fre-

quenter solet reprehendere quòd copiam affectet minimè necessariam. Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est hominũ more, qui temere vel cõmodi sui causa solent polliceri quiduis, & leuiter consiliũ mutare: quod antè significauit vocabulo ἐλαφρίας, à ceruorum leuitate ducto. Aliis placet contraria prorsus sententia exponere, Secundum carnem, id est vt homines solent, qui videlicet sine exceptione constituũt quicquid libuit, ideóque sæpe sua spe falluntur: quum sancti nihil soleant decernere nisi addita cõditione cuius fit mẽtio Iac. 4. c. 15. 5 Sed alteram interpretationem potius amplector. Vt sit apud me Etiam & Non? ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ ναὶ καὶ οὔ; Id est, Vt aliquid modò affirmem, modò negem? Nam τὸ ναὶ quod cõuertimus Etiam, declarat affirmantem sermonem, τὸ οὔ negãtem, vt diximus Matth. 5. f. 37. Erasm. Vt sit apud me *quod est* etiam, etiam, & *quod est* non, non? ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὔ, οὔ; & fateor ita legi in Græcis codicibus, & Chrysostomum quoque hæc interpretari quasi negaret Apostolus se in hac deliberatione sequutum hominum consuetudinem, qui sine exceptione solent aliquid se facturos aut non facturos polliceri. sed has causas habui cur aliam lectionem sequi mallem, nimirum quòd longè melius cohæreant quæ sequũtur, & ita etiam legat Vetus interpres: cum quo facere comperimus vnum ex vetustis nostris codicibus. Suspicor autem locum fuisse deprauatum ex similium locorũ collatione, nempe Matth. 5. f. 37, & Iac. 5. c. 12.

Πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ.	18 ʺImò ʺfidelis Deus *nouit* sermonem nostrum apud vos, non fuisse Etiam & Non.	18 *Fidelis autẽ Deus, quia sermo noster qui fit apud uos, nõ est in illo Est & Non.*
Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ υἱὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς, δι' ἐμοῦ καὶ Σιλουανοῦ καὶ Τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν.	19 Nã Dei Filius Iesus Christus, qui inter vos per nos prædicatus est, *id est* per me & Syluanũ ac Timotheum, ʺnon fuit Etiã & Non, ʺsed fuit Etiam in ipso.	19 *Dei enim Filius Iesus Christus, qui in uobis per nos prædicatus est, per me & Syluanum & Timotheũ, nõ fuit Est & Non, sed Est in illo fuit.*
(Ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναὶ, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμήν,) τῷ Θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν.	20 (Quotquot enim *sunt* promissiones Dei, ʺin ipso *sunt* Etiam, ʺ& in ipso *sunt* Amen,) ʺad Dei gloriam ʺper nos.	20 *(Quotquot enim promissiones Dei sunt in illo Est, ideo & per ipsum Amẽ) Deo ad gloriã nostrã.*
Ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς, Θεός·	21 Porro ʺqui nos confirmat vobiscum in Christum, & qui vnxit nos, Deus *est*:	21 *Qui autem confirmat nos uobiscum in Christũ, & qui unxit nos, Deus:*

18 Imò, δὲ. Id est μᾶλλον δὲ, vt rectè exposuit Erasmus, quũ subiiciatur interrogationi. Sed nihil tamen 15 subaudio inter præcedentem interrogationem & hanc responsionem. Fidelis Deus, πιστὸς ὁ Θεός. Id est verax, & de cuius fide sit nefas dubitare. Est autem in his verbis species iurisiurandi, quasi Paulus calumniæ depulsionem à persona transferens ad doctrinam, de cuius retinenda authòritate potissimum laborabat, sic scripserit, Testis sit mihi Deus ipse fidelis & omni exceptione maior. Vel, (sicut ego suppleui quod constructioni deerat) *Nouit* Deus fidelis *testis*, me vobis eandem veritatem constanter prædicasse. Vocat enim τὸν 20 λόγον prædicationem Euangelii, non autem quod antea decreuerat, vt putauit Erasmus.

19 Non fuit Etiam & Non, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ. Id est, non fuit varius & inconstans, sed prorsus idem. Vulg. Non fuit in illo Est & Non, deprauatè. Nam In illo, irrepsit ex sequenti versiculo. In duobus autem codicibus pro ἐγένετο legimus ἐστὶ, quam lectionem sequutus est Vetus interpres, eadem manente sententia. Sed fuit Etiã in ipso, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. Id est, idem semper & vnus fuit in Deo. Nam ἐν αὐτῷ ad Deum necessa- 25 riò pertinet, cuius Filius est ipse Christus, constantissima Patris veritas.

20 *Sunt* Etiam in ipso, ἐν αὐτῷ τὸ ναί. Id est, omnes in vno Christo proponuntur exhibendæ ac præstandæ, constanti ac inuariata ratione. Neque enim possumus Deo aliter quàm in vno filio placere, ac proinde promissionum participes fieri. Et in ipso *sunt* Amen, καὶ ἐν αὐτῷ ἀμήν. Id est, Et in ipso sunt exhibitæ ac completæ, quum ille videlicet munere suo defunctus, & sibi & nobis hæreditatem illã cælestem creuerit. Itaque τὸ ναὶ ad 30 promittentem refero, qui Christum vt vnum certúmque promissionum scopum proposuerit: τὸ ἀμὴν verò ad Christum ipsum qui illas impleuerit, vt nobis quoque ratæ fierent. Nam τὸ ναὶ spondentis est, τὸ ἀμὴν verò ratum habentis quod dictum est aut factum. de quo diximus 1. Cor. 14. c. 16. Sicut tamen nimium arguta videbitur hæc distinctio, non incommodè dixerit Apostolum, Hebræorum more, & emphaseωs causa bis idem dixisse, diuersis tamen linguis, vt in Abba Pater. Sed Vetus interpres totum hunc locum ita legit, διὸ καὶ δι' αὐτοῦ τὸ ἀμὴν, ideo & 35 per ipsum *sit* Amẽ, quo modo etiã in vno Græco exemplari scriptum inuenimus. Ad Dei gloriam, τῷ Θεῷ εἰς δόξαν. Id est vt Deo cedat gloria, vt Græca scholia rectè exponunt. Sed hæc traiectio videtur paulo obscurior in Latino sermone, si cum Vetere interprete & Erasmo conuertamus ad verbum, Deo ad gloriam. Reperio autem in omnibus codicibus Græcis distinctionem additam post ἀμὴν, vt τῷ Θεῷ commodè nõ possit cum præcedentibus connecti. quod tamen faciẽdum est, si Veterem interpretem sequamur. Per nos, δι' ἡμῶν. Id est, 40 Vt per nos, Euangelii videlicet ministros, Dei gloria in Christo patefiat. nisi malimus, eadem tamen manente sententia, hoc connectere cum *proxime* præcedentibus. sic enim omnes promissiones sunt Etiam & Amen in Christo vt ad hoc ipsum beneficium nobis applicandum Deus ministrorum opera vtatur. Vulg. Nostram, id est ἡμῶν, sublata præpositione. quod non placet.

that cum hic praecedenti versiculo ita connectit quae intercedunt parenthesi includere.

21 Qui nos confirmat vobiscum, ὁ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν. Hæc distinctio ostendit de quibus dictum sit 45 δι' ἡμῶν, id est per nos, superiore versiculo, nimirum de ministris Verbi. Vult enim Paulus ostendere quomodo valeat ductum argumentum à Christi persona ad ministros Verbi, quia nimirum quod Christus præstitit, hoc ipsum annuntiatur à ministris, & idem Christi Spiritus per ministros Ecclesiam regit. Et qui vnxit, καὶ χρίσας. De ministris loquens quos spiritus Dei dicitur vngere, alludit ad Sacerdotum & Prophetarum atque adeo regum vnctionem in Lege vsurpatam. quanuis, fateor hoc etiam posse in genere de omnibus fidelibus dici, vt 50 1. Pet. 3. b. 9. Sed spectandum de quo hîc laboret Paulus, nempe de asserenda ministerii sui & suorum collegarũ dignitate, aduersus eorum calumnias qui ipsum accusabant leuitatis, quasi Spiritu Dei non regerentur, vt qui ad eos non venissent sicut polliciti fuerant. Quòd siquis hoc velit ad chrismatis vsum referre, ineptissimè fecerit, quum in Apostolicis scriptis nulla sit ne tenuissima quidem eius rei mentio.

Ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν.	22 Qui etiam obsignauit nos, deditque ʺarrhabonem Spiritus in cordibus nostris.	22 *Qui & signauit nos, & dedit pignus Spiritus in cordibus nostris.*
Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν, ὅτι φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον εἰς Κόρινθον.	23 ʺEgo verò testem Deum inuoco ʺin animam meam, me *idcirco* nondum venisse Corinthum, vt vobis parcam.	23 *Ego autem testem Deũ inuoco in animam meã, quòd parcens uobis, non ueni ultra Corinthum.*
Οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, ἀλλὰ συνεργοί ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν. τῇ γὰρ πίστει ἑστήκατε.	24 Non quòd ʺdominemur vestræ fidei, sed *quòd* administri simus ʺgaudii vestri, nam fide statis.	24 *Non quia dominamur fidei uestræ, sed adiutores sumus gaudij uestri. nam fide statis.*
Κεφάλαιον β'.	CAP. II.	CAP. II.
Ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο, τὸ μὴ πάλιν ἐλθεῖν ἐν λύπῃ πρὸς ὑμᾶς.	1 HOc autem mihi faciẽdum iudicaui, ne rursus ad vos ʺcum tristitia veniam.	1 *STatui autẽ hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia uenirem ad uos.*
Εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, καὶ τίς ἐστιν ὁ εὐφραίνων με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ;	2 Nam si ego tristitia vos afficiã, ʺquis est qui exhilaret me, nisi is ipse qui tristitia afficitur ex me?	2 *Si enim ego cõtristo uos: & quis est qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me?*
Καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτὸ, ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω ἀφ' ὧν ἔδει με χαίρειν· πεποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς ὅτι ἡ ἐμὴ χαρὰ, πάντων ὑμῶν ἐστιν.	3 Et hoc ipsum vobis scripsi, ne, quum venero, ʺtristitiam capiã ex iis de quibus oportebat me gaudere: confisus de vobis omnibus, meum gaudium, omnium vestrum *gaudium* esse.	3 *Et hoc ipsum scripsi uobis, ut non, quum uenero, tristitiam super tristitiam habeam de quibus oportuerat me gaudere: cõfidens in omnibus uobis, quia meũ gaudiũ, omnium uestrum est.*
Ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρύων, οὐχ ἵνα λυπηθῆτε, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἵνα γνῶτε ἣν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς.	4 Nã ex multa oppressione & anxietate cordis scripsi vobis, per multas lacrymas: non vt tristitia afficiamini, sed vt cognoscatis charitatẽ quã habeo abundantissimam erga vos.	4 *Nã ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi uobis per multas lacrymas: non ut contristemini, sed ut sciatis quam charitatem habeam abũdantius in uobis.*

22 Arrhabonem, ἀῤῥαβῶνα. Hebræi, à quibus Græci hoc vocabulum sumpserũt, עֵרָבוֹן vocant id omne quo dato confirmatur promissio. ideo Vetus interpres pignus conuertit. Sed arrha siue arrhabo peculiariter dicitur pars aliqua persoluta pretii in venditione interuenietis, vt fides fiat reliquæ persoluẽdæ summæ. Trãslatitiè igitur Paulus dicit fideles accipere à Deo Spiritus dona, ac præsertim fidem, quæ ipsos reddat venturæ 5 salutis securos.

23 Ego verò, ἐγὼ δέ. Hinc oportuit auspicari secundum caput. In animam meam, ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν. Id est in meum caput, siue vitæ meæ periculo. Nam in vero iureiurando Deus non tantùm vt testis, sed etiam vt vindex aduocatur, sicut diximus 1. Cor. 15. d. 31. Sic apud Hebræos additur לְנַפְשִׁי. Castellio interpretatur Testem animi mei, id est sententiæ siue voluntatis: quàm rectè, ipse viderit.

10 24 Dominemur, &c. κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, id est τῆς ὑμῶν πίστεως, vt suprà, 1. c. 11. Eras. Dominemur vobis *nomine* fidei, quasi subaudiatur ἕνεκα, vt vitetur traiectio articuli. Sed hoc planè est violentum. Cæterùm hoc addidit Paulus, quòd alioquin videri posset nimiũ imperiosè loquutus: quasi dicat, Quod autẽ dixi me *ideirco* nõ venisse vt vobis parcerem, sic accipite non quasi pro meo iure possim apud vos quiduis in religione & cõscientiis vestris obstringendis vel relaxandis, sed quia sum Dei administer ad vos consolandos & erigendos. Ca- 15 stellio, Nõ quòd vobis fiduciam derogemus, sed cõsulimus vestro gaudio. Obsecro verò quid est summa impudentia quiduis audere in interpretando, si hoc non est? Gaudii, τῆς χαρᾶς. Gaudium ac pacem conscientiæ cuius Deum facit authorem, se verò administrum cum collegis, tacitè opponit tyrannico terrori: simúlque proprium Euangelii finem designat.

IN CAPVT II.

20 1 Cum tristitia, ἐν λύπῃ. id est tristitiæ causam vobis adferens. quod futurum erat si prius ad eos venisset quàm resipuissent, sicut ab ipso fuerant admoniti priore epistola, cuius etiam respectu addidit particulam πάλιν. Priorem enim epistolam mittens, quodammodo ad eos venerat.

2 Quis est, καὶ τίς ἐστιν. Vulg. & Eras. Et quis est. Ego verò existimo καὶ prorsus παρέλκειν. Hic enim est sensus, Cõstitui omnino ita ad vos venire vt nullã vobis rursus adferã tristitiæ occasionẽ. Nã si vos affecerim mo- 25 lestia, quis supersit qui me exhilaret? Vos enim ii vni estis ex quibus nũc possim voluptatem capere: quibus iterum molestia affectis, nõ est quòd aliunde gaudium sperem. Sed singulari numero dicit ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ, tacitè (vt ex sequentibus apparet) eum designans quem iusserat tradi Satanæ: nunc autem in primis sibi conciliatum cupit, quòd eũ resipuisse intellexisset. Quòd siquis velit seruare particulam καὶ, ita explicanda est vt ET in il 30 lo Vergilii versiculo, -& quis nomen Iunonis adoret Præterea?

3 Hoc ipsũ, τοῦτο αὐτό. Illud ipsum nẽpe quod illi ac vobis molestiã attulit. Hoc enim ad priorẽ epistolã referendũ est, qua illũ iusserat tradi Satanæ. Itaque ἔγραψα nõ cõuerti scripserã, sed scripsi: nec ἐλθὼν, quũ venissem, sed, quũ venero, cũ Vetere inter. nec λύπην ἔχω, tristitiã caperẽ, sed tristitiã capiã. Tristitiã cap. λύπην ἔχω. Vulg. Tristitiã super tristitiã habeã, λύπην ἐπὶ λύπην ἔχω, quod existimo (perĩde vt Eras.) trãslatũ esse ex Phil. 2. d. 27. quã- 35 uis ita legerim in Cõpl. editione, & alio quodã codice vetusto. Cõfisus, πεποιθώς. Quia, inquit, omnino speraui fore vt quod mihi displicere intelligeretis, statim tolleretis: quia mea gaudia existimatis vobis esse cõmunia.

Εἰ δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν, ἀλλ' ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ, πάντας ὑμᾶς.	5 Quòd siquis tristitiam attulit, non mihi tristitiam attulit, sed quadantenus, ne *illum* aggrauem, vobis omnibus.	5 *Siquis autē cōtristauit, non me contristauit, sed ex parte, ut non onerem omnes uos.*
Ἱκανὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη ἡ ὑπὸ τῶν πλειόνων·	6 Sufficit istiusmodi *homini* ista obiurgatio à pluribus *profecta*.	6 *Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus:*
Ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι, καὶ παρακαλέσαι, μήπως τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῇ ὁ τοιοῦτος.	7 Vt econtrario potius vos ei condonetis, *eúmque* consolemini, nequo modo redundante tristitia absorbeatur *vir* huiusmodi.	7 *Ita ut econtrario magis donetis & cōsolemini, ne fortè abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est.*
Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην.	8 Quapropter precor vos vt ratam faciatis in illum charitatem.	8 *Propter quod obsecro uos ut confirmetis in illū charitatem.*
Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, εἰ εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε.	9 Nam in hunc finem etiam scripsi, vt cognoscerem probationē vestri, *id est* an ad omnia obedientes sitis.	9 *Ideo enim & scripsi uobis, ut cognoscam experimentum uestrum, an in omnibus obedientes sitis.*
Ὧ δέ τι χαρίζεσθε, καὶ ἐγώ· καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισμαι, δι' ὑμᾶς, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ.	10 Cui verò condonatis, & ego *condono*. nam & ego siquid condonaui, cui condonaui, propter vos *id feci*, in cōspectu Christi, vt ne occupemur à Satana.	10 *Cui autē aliquid donastis, & ego: nam & ego quod donaui, siquid donaui, propter uos, in persona Christi, ut non circumueniamur à Satana.*
Οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν.	11 Non enim illius machinationes ignoramus.	11 *Non enim ignoramus cogitationes eius.*

5 Tristitiam attulit, λελύπηκεν. Vulg. Contristauit. Eras. Dolore affecit. Ego illo modo malui interpretari, quia casum non habet adiunctum. Non mihi tristitiā attulit, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν. Quidam subaudiunt μόνον, tantùm, interpretatione nō modò violenta, (vt ego existimo) sed etiam minimè omnium apposita. Neque enim in eo versatur Paulus vt incestuosi illius scelus exaggeret, (quod sanè faceret si non se duntaxat, sed totam Ecclesiam diceret ab eo tristitia affectam) sed contrà quantum potest illum subleuat ac consolatur post resipiscentiam. Primùm igitur quod simpliciter verum erat, quasi dubitans & sub conditione exprimit, Siquis, inquiens, tristitiam attulit. Deinde se ab eo negat vllo dolore affectum: quasi dicat perinde abstersam esse illam omnem molestiam acsi nunquam illam sensisset, quia nimirum ille resipuerat: sicut dicit Dominus fore vt iniquitatum nostrarum amplius non recordetur. Sed quadantenus, ἀλλ' ἀπὸ μέρους. Mecum, inquit Paulus, nullum est amplius ipsi negotium: superestis vos, quos omnes sanè offendit. Sed hoc quoque Apostolus emollit, addens ἀπὸ μέρους, id est quadantenus, seu propemodum. Ne, inquit, aggrauē: id est ne iam per se grauato onus adiiciam, quod potius detractum cupio. Sic Chrysost. hunc locum simpliciter ac dilucidè interpretatur: vt planè mirer quosdam maluisse nouis & violentis eclipsibus totum hunc locum conturbare. Vulg. & Eras. Sed ex parte, nimium obscurè, sed multo tamen rectius quàm Castellio, qui nuper hunc versiculum sic est interpretatus, Quòd siquis contristauit, non me contristauit nisi aliquatenus, ne vos omnes onerem. quasi pro ἀλλὰ scriptum sit εἰ μὴ, & in ἐπιβαρῶ abundet præpositio. Nam cum plerisque communem habet tertium errorem, quòd videlicet ἐπιβαρῶ cōiunxit cum πάντας ὑμᾶς, quum hoc verbum soleat potius tertio casui adiungi: sitque hoc in loco, (vt mihi quidem videtur) adhibita distinctione quasi parenthesi secludendum, vt πάντας ὑμᾶς cohæreat cum λελύπηκεν. Excusari tamen illa constructio poterat, eo quòd Paulus idem verbum coniunxit cum quarto casu, 1. Thess. 2. b. 19, & 2. Thes. 3. b. 8.

7 Vt econtrario, ὥστε τοὐναντίον. Id est, Vt pro eo quòd antea illum seuerè vlti estis, nunc illi condonetis: pro eo quòd in summam tristitiam coniecistis, nunc illum contrà consolemini. Sunt enim hæc prorsus cōtraria. Itaque malui cum Vetere interprete conuertere E cōtrario, quàm cum Erasmo, E diuerso. Hoc enim vrget Paulus, vt Corinthii in illo recipiendo non minus sint clementes quàm in eiiciendo fuerant seueri. Redundante, περισσοτέρᾳ. Vulg. Abundantiori. Eras. Immodico. Vide Matth. 5. f. 37.

8 Ratam faciatis, κυρῶσαι. Id est, vt me deprecatore, publico Ecclesiæ consensu declaretis vos illum denuò pro fratre complecti, sicut publico Ecclesiæ iudicio fuit eiectus. Nam τὸ κυροῦν ratam & authenticam confirmationem declarat. vnde factū vt is à cuius authoritate pendet aliquid, à Græcis dicatur eius rei κύριος. Hinc κύριαι ἀρχαὶ, id est αὐτοκρατορικαὶ, ad quas proculdubio respexit Paulus suprà, 1. d. 24. Erasmus, longa periphrasi, nec satis expressa, Efficite vt vale[illegible] in illum charitas. Allusit enim Paulus ad iudiciorum morem: quo modo etiam accipiendum est verbū παρ[illegible]. Vocant enim Græci παρακλήτους quos Latini aduocatos, eos nimirum qui præsentiam suam amico commod[illegible]nt.

9 In hunc finem, εἰς τοῦτο. Vulg. Ideo. Eras. In hoc.

10 In conspectu Christi, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ. Id est verè & ex animo, quasi inspectore Christo, vt diximus Luc. 1. a. 6. vel Propter Christum. sic enim etiam accipitur לפני apud Hebræos, vt exposuimus suprà, 1. c. 11. Vel fortassis rationem habuit supremi illius iudicii in quo futurum sit vt Christus hanc condonationem ratam habeat. Vulg. In persona Christi, id est Christi nomine ac vice, vt explicat Ambrosius. Mihi prima expositio videtur simplicissima. Ne occupemur, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν. Πλεονεκτεῖν dicitur [illegible] q per auaritiā aliena, vel vi, fraude, denique malis artibus occupat. Itaque non ineptè etiam Vetus interpres cōuertit, Vt ne circumueniamur, quanuis non satis expressè.

11 Machinationes, τὰ νοήματα. Id est nefanda consilia, & sceleratam voluntatem, vt Hebræi vtuntur vocabulo מזמה: ideo malui machinationes interpretari quàm cogitationes, cum Vetere interprete & Erasmo.

Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρωάδα εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ θύρας μοι ἀνεῳγμένης ἐν Κυρίῳ, οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου, τῷ μὴ εὑρεῖν με Τίτον τὸν ἀδελφόν μου·	12 Porro quum venissem Troadem ad *prædicandum* Euangelium Christi, etiamsi ostiū mihi apertum erat per Dominū, non habui relaxationem in spiritu meo, eò quòd non inuenissem Titum fratrem meum:	12 *Quum uenissem autem Troadē propter Euāgeliū Christi, & ostiū mihi apertum esset in Domino, non habui requiem spiritui meo, eo quòd nō inuenerim Titum fratrem meum:*
Ἀλλὰ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἐξῆλθον εἰς Μακεδονίαν.	13 Sed quum illis valedixissem, abii in Macedoniam.	13 *Sed ualefaciens eis, profectus sum in Macedoniam.*
Τῷ δὲ Θεῷ χάρις τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ.	14 Deo autem gratia, qui facit vt semper triumphemus in Christo: & odorem notitiæ suæ manifestum facit per nos omni in loco.	14 *Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco.*
Ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ ἐν τοῖς σωζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις·	15 Nam Christi bona fragrantia sumus Deo, in iis qui seruantur, & in iis qui pereunt:	15 *Quia Christi bonus odor sumus Deo in ijs qui salui fiunt, & in ijs qui pereunt:*
Οἷς μὲν, ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον· οἷς δὲ, ὀσμὴ ζωῆς εἰς ζωήν. καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἱκανός;	16 His quidem, odor mortis ad mortem: illis verò, odor vitæ ad vitam. & ad hæc quis idoneus?	16 *Alijs quidē odor mortis in mortem, alijs autē odor uitæ in uitam. & adhæc quis tam idoneus?*
Οὐ γάρ ἐσμεν, ὡς οἱ πολλοὶ, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ εἰλικρινείας, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ, κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν.	17 Non enim, vt plerique, cauponamur sermonem Dei, sed vt ex sinceritate, sed vt ex Deo in conspectu Dei, de Christo loquimur.	17 *Non enim sumus sicut plurimi, adulterātes uerbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, corā Deo, in Christo loquimur.* Infrà, 4. a. 2.

12 Ad *prædicandum* Euangelium, εἰς εὐαγγέλιον. Id est, ad annuntiandum Christum. Erasmus perobscurè, In Euangelium Christi. Elicitur autem etiam ex hoc loco, priorem epistolam non esse datam Philippis, sed Ephesi. Nam alioqui recessisset à Corinthiis, veniens Philippis Troada: nec dixisset, veni, sed redii in Macedoniam. Etiamsi, καί. & pro καίπερ, vt postulat ipsa sententia, & ostendit quoque mutatio constructionis. Spiritu meo, τῷ πνεύματί μου. Id est animo meo, siue apud me. vt exposuimus 1. Cor. 2. c. 11. & alibi sæpe.

13 Quum illis valedixissem, ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Eras. Dimissis illis, impropriè. Dimittimus enim eos quibus abeundi facultatem facimus: hic verò Paulus ipse discedit. Vide Mar. 6. f. 46. Deinde videtur ex hoc verbo elici posse, Paulum nonnisi constituta Ecclesia, aut certè additis mandatis, Troade discessisse. Vulg. barbarè, Valefaciens eis.

14 Qui facit vt semper triumphemus, πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Vulg. Qui semper triūphat nos, impropriè & perobscurè. Nam triumphari poetis, præsertim Latinis, dicuntur qui ignominiæ causa in triumpho ducuntur. & captiuos dicitur Græcis dux victor θριαμβεύειν, id est de illis triumphare. Hîc verò τὸ θριαμβεύειν à Paulo accipitur forma coniugationis Hiphil. Erasmus, Qui semper triumphat per nos: ne sic quidem propriè expressa Pauli sententia, Deo potius gratias agentis quòd ipse in eo triumphet: vti solent legati & milites participes esse ducis triumphi: sicut Erasmus ipse in annotationibus rectè exposuit. Sed eam expositionem hausit ex Hieronymo ad Hedibiam, quæst. vndecima. vbi alia adfertur multo ineptior, nempe, Qui triumphat de nobis. Quæ verò de odore subiiciuntur, respiciunt Sacerdotum vnctionem, & sacrificiorum suffitus.

16 Odor mortis, ὀσμὴ θανάτου. Odorem mortiferum essem interpretatus, vt etiam paulò post ὀσμὴν ζωῆς, odorem vitalem, ex Hebræorum idiotismo, nisi duæ rationes obstitissent, quas lectori relinquo æstimandas. Vna, quòd si ita verteris, videbitur redundare εἰς θάνατον, in mortem, & εἰς ζωὴν, in vitam: aut certè non magnum pondus addere sententiæ, quum odor mortifer & vitalis ab effectu dicatur. Altera, quòd in vno codice & apud Clementem lib. Pæd. 2, scriptū inuenerim ὀσμὴ ἐκ θανάτου, odor ex morte, & ὀσμὴ ἐκ ζωῆς, odor ex vita. Fortassis igitur prædicatio crucis dicitur odor ex morte, in eorum exitium qui mortē Christi tantùm vt mortem considerabāt, quibus erat vel stultitia, vel offendiculum: aliis verò odor vitæ ad vitam, qui vitam in hac morte propositā amplectebātur. Et egregia est Nysseni de hac re sentētia, [illegible]. Sciendum est tamen, Euangelium non perimere quenquam, sed Euangelii contemptum. Idoneus? ἱκανός; Vide Matth. 3. c. 11. In veteris editionis codicibus corruptè legitur, Quis tam idoneus? pro Quisnam idoneus, vt rectè (meo quidem iudicio) coniecit Erasmus.

17 Non enim, γάρ. Connectenda est causalis particula non cum proximo epiphonemate, quod veluti interiectum fuerat, sed cum iis quæ de se dixerat versu 14 & 15. quod Græcus scholiastes non animaduertens, multum hic laborat. Cauponamur, ἐσμὲν καπηλεύοντες. Id est, callidè & auarè, minus denique sincerè tractamus. vt Apostolus ipse explicat infrà, 4. a. 2. Caupones enim, quos in vernaculo sermone *regratatores* vocamus, infames semper & sordidi sunt habiti, sicuti & mangones: quòd merces adulterēt, & quibusuis artibus lucrū captēt. Ideo vocat Horatius perfidos & malignos. Sed & Græci καπήλους appellāt à corrūpendo vino. quò fortassis allusit Martialis in illo versiculo, Non potes, vt cupias, vendere caupo merum. Hinc καπηλεύειν pro decipere, & ad quæstum abuti: quanuis mihi quidem videatur Apostolus in metaphora illa ab vnguentis pretiosis sumpta persistere. nam quia pretiosa erant, & aduehebantur ex longinquis regionibus, in his adulterandis magnæ erāt & lucrosæ mercatorū imposturæ. Ideo Vetus interpres καπηλεύοντες vertit adulterantes, rectè quidem, sed non seruata metaphora: à qua non abhorruit Ennius iis versiculis quos citat Cicero lib. Offic. 1, Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis: Nec cauponantes bellum, sed belligerantes. Eiusmodi homines quos hodie vocāt

sanctam catholicam Ecclesiam Romanam, Nazianz. eleganter vocat χριστεμπόρους καὶ χριστοκαπήλους. Vt ex sinceritate, ὡς ἐξ εἰλικρινείας. Vulg. Ex sinceritate, sublata particula ὡς, quam tamen minimè puto otiosam, sed eam esse potius quam Hebræi vocant כף אמתות i. caph veritatis: nimirum quæ non similitudinem, sed veram congruētiā declaret, veluti infrà, 3.d.18, καθάπερ. & quū dicit Iohannes, Vidimus gloriam eius vt vnigeniti à Patre, cap.1.b.14. Neque est imperfecta oratio, vt putauit Erasmus, sed cohærent ista cum verbo λαλοῦμεν: & πωλοῦντες καπηλεύοντες accipio pro καπηλεύομεν. Cæterùm quid sit τὸ εἰλικρινές, pulchrè declarat Basilius ἐν ὅροις κατ' ἐπιτομήν, quæstione 164, & nos exposuimus suprà, 1.c.12. De Christo loquimur, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν. Vulg. In Christo. Eras. Per Christum. Ego puto Euangelicæ prædicationis materiam significari, eámque tam pretiosam vt adulterare sit prorsus nefas. Sic apud Hebræos, בעלילות אשיחה, id est In facinoribus disseram, vt Psal. 77.c.13. in qua phrasi ב ponitur pro על.

Κεφάλαιον γ'. — CAP. III. — CAP. III.

Ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν; εἰ μὴ χρήζομεν, ὥς τινες, συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν;

1 Incipimus rursus nosipsos commendare? num egemus, vt nonnulli, commendatitiis epistolis apud vos, aut à vobis commendatitiis?

1 *Incipimus iterum nosmetipsos commendare? aut nunquid egemus, sicut quidā, commendatitiis epistolis ad uos, aut ex uobis?*

Ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν ὑμεῖς ἐστε, ἐγγεγραμμένη ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων.

2 Epistola nostra vos estis, inscripta in cordibus nostris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus:

2 *Epistola nostra uos estis, scripta in cordibus nostris, quæ scitur & legitur ab omnibus hominibus:*

Φανερούμενοι ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν, ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις.

3 Dum palàm fit vos esse epistolam Christi subministratā à nobis, inscriptam non atramento, sed Spiritu Dei viui: nō in tabulis lapideis, sed in carneis tabulis cordis.

3 *Manifestati quòd epistola estis Christi, ministrata à nobis, & scripta nō atramento, sed Spiritu Dei uiui: nō in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.*

Πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

4 Fiduciam autem huiusmodi habemus per Christū apud Deum.

4 *Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum:*

Οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ' ἑαυτῶν λογίσασθαί τι, ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ.

5 Non quòd idonei simus ex nobisipsis ad cogitandum quicquam, velut ex nobisipsis: sed quòd idonei sumus, id ex Deo est:

5 *Non quòd sufficientes simus cogitare aliqd à nobis quasi ex nobis: sed sufficientia nostra ex Deo est:*

IN CAPVT III.

1 Incipimus, ἀρχόμεθα. Scripta est epistola nominè Pauli & Timothei, quibus etiam tertius Syluanus adiunctus est suprà, 1.d.19. ideo (vt opinor) pluralem numerum vsurpauit, sicut, quum de se vno propriè disserit, singularem adhibet. quod in hac epistola notādum est, & aliis aliquot communi nomine scriptis. quāuis hæc obseruatio non sit perpetua.

2 Epistola nostra, ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν. Tota hæc translatio lepida est ac venusta. ac mihi quidem videtur Apostolus in vtraque ad Corinthios epistola floridum etiam quoddam dicendi genus sectatus, vt cornicum (quod aiunt) oculos cōfigeret. Est autem hæc sentētia, Quòd nos videmur tam magnificè efferre, extra omnē suspicionem est adulationis, aut ambitiosæ vanitatis. Nam neque necesse est vt aliorū, nedum nostris literis vobis commendemur, neque à vobis vllam apud alios commendationem venamur. Vos ipsi quales nūc estis per Christū nostro ministerio effecti, nobis estis instar epistolæ ab omnibus lectæ & intellectæ, qua & ipsi vobis & aliis rursum per vos cōmendamur. Hæc est eius loci sententia. sed meminerimus Apostolum cum suis collegis sensim à personarum cōmendatione ad rei ipsius, i. ad ministerii Euāgelici præstantiam cōmendandam delabi.

3 Dum palàm fit, φανερούμενοι. Hoc connectendum est cum verbo ἐστὲ, id est cum superioris versiculi initio. Eras. Dum declaratis. Vetus autem interpres, Manifestati, obscurius quidem, sed fidelius. Est enim passiuè accipiendum hoc participium, non actiuè. Et iam antea admonuimus huiusmodi participia Hebræis infinitis quæ gerundia vocamus, respōdere: ita tamen vt sæpe nulla casus habita ratione apud Paulum vsurpentur. Subministratam à nobis, διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν. Id est, cui veluti scribendæ operam nostram impendimus, quasi fuerimus Domini stilus quo fuistis inscripti. Dei viui, Θεοῦ ζῶντος. Addi solet hoc epitheton Deo tāquam vitæ authori. Hîc verò tacita subest antithesis virtutis Dei viuificæ ad regenerandos animos, cum atramento quō scribuntur quidem epistolæ, sed ita vt vim intelligendi quæ scripta sunt, lectori non conferat. In tabulis lapideis, ἐν πλαξὶ λιθίναις. Alludit ad Legem cuius in lapideis tabulis perscriptæ minister fuit Moses. Adumbrabant autem lapideæ tabulæ humani ingenii summam duritiem, à qua cor hominis non regenerati lapideum denominatur Ezech. 11.c.19, & 36.f.26, cui opponitur cor carneum, nō quod in carne versetur (vt accipi solet hoc epitheton, quando caro spiritui opponitur) sed econtrario, quod vi Spiritus Dei factum est mollius, vt in eo, tanquam nouis tabulis, possit Euangelii gratia insculpi, sicut prædictū est Iere. 31.c.31. Et hæc causa est cur Euangelium sit potentia Dei ad salutem, Lex verò non item. Nam alioquin non minus est nobis impossibile credere quàm Legem præstare. Sed illud datur per Spiritus efficaciam cum prædicatione coniunctā, quia fides est ex auditu eorum quibus datum est vt credant: istud verò nunquam datur, quia vult patefieri iustitiam suam Deus in tribuenda indignis misericordia: sicut scriptum est, Credidit, & imputatum est ei ad iustitiam, vt mox dicemus.

4 Fiduciam habemus, πεποίθησιν ἔχομεν. Id est, hanc confidentiam exerimus, & ita magnificè nobis gloriari licet de nostri ministerii dignitate ac fructu. Apud Deum, πρὸς τὸν Θεόν. Vulg. Ad Deum. Eras. Erga Deum. Vide suprà, 1.c.12.

5 Sed quòd idonei sumus, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν. Id est, quòd apti & accommodati simus ad tantā gratiā aliis etiā impertiēdā. Ad verbū, Idoneitas nostra, siue aptitudo, si sic loqui liceat. Vulg. Sed sufficientia nostra. quā interpretationē arripuerūt Sophistæ, vt fingerēt aliquē esse in homine nō re-

regenerato

generato facultatem ad bonum, sed ita infirmam vt nisi à Deo adiuuetur, non sufficiat. Mira verò non tantùm ignorantia, sed etiam impudentia, hoc ipsum audere vsurpare ad eripiendā Deo gloriæ suæ parte: quod idcirco scripsit Apostolus ne non omnia Dei gratiæ tribuere videretur. Illis verò vno verbo respondemus cum Apostolo, Quid habes quod non acceperis? Quod dictum si audeant ad naturæ dotes transferre, illos ego (vt apertè Pelagianos) ad Augustinum relego.

Ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος· τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ Πνεῦμα ζωοποιεῖ.

6 Qui etiam fecit vt idonei essemus ministri noui Testamēti, non literæ, sed Spiritus. nam litera occidit, Spiritus autem viuificat.

6 *Qui & idoneos nos fecit ministros noui Testamenti, nō literæ, sed Spiritus. Litera enim occidit, Spiritus autem uiuificat.*

Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις, ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τὴν καταργουμένην,

7 Quòd si mortis ministerium literis informatum in saxis, fuit gloriosum, adeo vt non possent intueri filii Israel in faciem Mosis, propter gloriam vultus eius, quæ abolenda erat,

7 *Quòd si ministratio mortis literis deformata in lapidibus fuit in gloria, ita ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysi propter gloriam uultus eius, quæ euacuatur,*

Πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ;

8 Quī nō potius ministerium Spiritus erit gloriosum?

8 *Quomodo non magis ministratio Spiritus erit in gloria?*

Εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως, δόξα, πολλῷ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ.

9 Nam si ministerium cōdemnationis fuit gloriosum, multo magis ministerium iustitiæ abundat gloria.

9 *Nam si ministratio damnationis gloria est, multo magis abundat ministerium iustitiæ in gloria.*

6 Non literæ, sed Spiritus, οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος. De litera & Spiritu abundè diximus Rom. 2.v.27, & 7.v.6. Hîc quidē res ipsa ostendit literam vocari Legē cuius minister fuit Moses, Euangelium autē vocari Spiritum quē attulit Christus, deditque Apostolis, ac ministris Verbi per quos Ecclesiā ædificat. Neq; enim melius potuit Paulus Euāgelii dignitatem apud Corinthios asserere quàm si indicaret se excellentioris doctrinæ ministrū esse quàm fuisset ipse Moses, quatenus quidē Christo opponitur. Sed cur Legē vocat literā? nēpe quia lapideis tabulis insculpta primùm fuit, vt explicat Apostolus sequenti versiculo: deinde quòd Moses nihil aliud quàm lapidibus insculptam tradere potuit, cor autem ne suum quidem, nedum aliorum potuit hac ratione immutare. Euangelii verò substantia est is ipse qui attulit illud in mundum, nempe Christus, qui deinde illud tradidit Apostolis, ipsorū cordibus inscriptum: vt ipsi vicissim tum voce tum scriptis illam eandem gratia cum aliis communicarent, Spiritu Dei per eos agente. Dicam apertius: Lex, audientium respectu, non maiorem vim habet quàm scriptū aliquod per se omnis virtutis expers, nisi apud eos à quibus intelligi ac præstari possit. Eiusmodi verò facultatem quum Lex in nobis non inueniat, sed contrarias potius tenebras, & animū prorsus ei repugnantem, ideo nihil aliud quàm externa prædicatione docet quid flagitet, quid prohibeat Deus: nostrum autem illud vitium nōn modò non emendat, sed etiam auget. vnde præceps est ad mortem saltus, nisi aliunde remedium petatur. At Euangelium, seu nouum fœdus, quatenus Legi opponitur, dicitur Spiritus, multas ob causas: primùm propter veteres ceremonias temporarias & in rebus crassis & corporeis positas, si in se ie considerētur: deinde, (quæ causa potissimùm æstimanda nobis est in hoc loco) quia materia, argumentū, minister denique Euangelii est Iesus Christus, nō iam docens quid facere, quid fugere oporteat, (quod Legis officium est) sed seipsum in æternā vitam gratis offerens credentibus: nec offerens modò, sed etiam ad credendum creans ac tradens. Neque enim sicut Lex benedictionē, addita operū conditione, ita etiam Euangelium iustitia sub fidei conditionē offert: (ita enim & Lex & Euangelium non vitā sed mortem offerrent, quum nec facere nec credere per nos possimus) sed diuerso prorsus modo. Lex quippe facta exigit, nec facultatem faciendi præbere potest, ideóque in morte iacentes deserit Euangeliū verò per Spiritū Christi, quem secū habet adiunctū, fidem quā à nobis exigit, etiam donat electis: vt in Christo per eā apprehenso iustificati ac sanctificati, vitam æternā adipiscamur. Itaque Euangelium viuificū, iustitiæ, vitæ, salutis, pacis, æternū denique dicitur. Hæc ego dicenda putaui vt semel explicarem totam hanc vtriusque fœderis collationem, ab Origene præsertim fœdissimè obscuratam, qui literæ appellatione, expositionem (quam vocant) literalem, Spiritus autem nomine allegorias intellexit.

7 Informatū, ἐντετυπωμένη. Id est impressum & insculptū. Vulg. Deformata, ambiguè, nec satis etiam expressè: vt mirum non sit veterum nonnullos Græcæ linguæ imperitia fuisse deceptos hoc in loco. Apparet autē vel ex hoc loco de solis cæremoniis hic non agi, sed de Lege præsertim decalogi: siquidem hæc vna fuit in tabulis illis lapideis insculpta, quæ esset cæterarum partium Legis fundamentum. Gloriosum, ἐν δόξῃ. Vulgata & Erasmus ad verbum, In gloria. Est autem Hebraismus quem exposuimus prima Corinthiorum 15.e.42. & In gloria hoc in loco, splendorem ac maiestatem declarat, quæ quidem in Mose corporalis fuit, in Christo verò spiritualis.

8 Ministerium Spiritus, ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος. Id est ministerium per quod Deus offert atque adeo tradit Spiritum, non modò non mortuum, sed etiam viuificantem. Quum enim in superiore versiculo tria Legi tribuerit, nempe quòd esset mortifera, quòd in saxeis tabellis scripta, quòd temporarium eius ministerium: antithesin Euangelii nunc instituit, sed ita vt maioris energiæ causa, singulis partibus sigillatim applicet argumētum à compararis sumptum. Id verò nisi animaduertas, videbitur Apostolus primùm institutam antithesin nō absoluere: deinde etiam ταυτολογεῖν, quum tamen omnes partes inter se optimè cohæreant. Nam etsi in antithesi collocat primo loco quod in altero comparationis membro medium locum tenebat, tamen id non potest facere vt vitiosa sit collatio.

9 Gloriosum, δόξα. Vulg & Eras. ad verbū, Gloria. Est autem Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt infrà, 7.d.14, cuius enallages etiam aliqua est emphasis. Iustitiæ, τῆς δικαιοσύνης. Iustitiā Christi intelligit, cuius imputatione non modò non condemnamur, sed etiam vt iusti coronamur. Itaque vberior est antithesis quàm si dixisset δικαιώσεως, absolutionis: quanuis à remissione peccatorum nostra iustitia pendeat.

Καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης.

10 Etenim quod glorificatum fuit, ne glorificatum quidem fuit hac in parte, *id est* quod ad superantem gloriam attinet.

10 *Nam nec glorificatum est quod claruit, in hac parte, propter excellentem gloriam.*

Εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ δόξης· πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ.

11 Nam si quod aboletur, *fuit* gloriosum, multo magis est gloriosum id quod manet.

11 *Si enim quod euacuatur, per gloriam est, multo magis quod manet in gloria est.*

Ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παρρησίᾳ χρώμεθα.

12 Itaque quum eiusmodi spem habeamus, multa in loquendo euidentia vtimur.

12 *Habentes igitur talem spem, multa fiducia vtimur.*

Exodi 34.d.34

Καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου.

13 Nec *sumus* sicut Moses, *qui* imponebat velamē faciei suæ, ne intuerentur filii Israel in finem eius quod aboletur.

13 *Et non sicut Moyses ponebat uelamen super faciem suam, ut non intenderent filij Israel in faciem eius, quod euacuatur.*

Ἀλλ' ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅ, τι ἐν Χριστῷ καταργεῖται.

14 Itaque occalluerunt mentes illorum. Nam vsque ad diem hodiernum, in lectione Veteris Testamēti manet non retectum velamen illud, quod per Christum tollitur:

14 *Sed obtusi sunt sensus eorum. usque in hodiernum enim diem idipsum uelamen in lectione Veteris testamenti manet nō reuelatum, quoniam in Christo euacuatur.*

10 Hic in parte, ἐν τούτῳ τῷ μέρει. Hoc est quod dicimus in vernaculo sermone *En cest egard*, vel *en cest endroit*. *Id est* quod ad superantem gloriā attinet, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. Hoc additū est vt explicaret quid illud esset ἐν τούτῳ τῷ μέρει, hac in parte, ideo supplevimus particulā exegeticā: quod multis aliis locis facere nō dubitauimus, vt omnem ambiguitatem vitaremus. Vulg. & Erasm. Propter excellentem gloriam, ne verbis quidem feliciter expressis. Neque enim ἕνεκεν idem declarat hoc in loco atque χάριν, gratia seu causa, vel διὰ id est propter, sed Quod vel Quantū attinet, quem Hellenismum sanè elegantem miror ab Erasmo non fuisse animaduersum. Sic Herodotus in Clio. παῖδα σὸν, τὸν διακελεύεαι φυλάσσειν ἀπήμονα, τὸ φυλάσσοντος εἵνεκεν προσδόκα, τι ἀπονοστήσειν. Id est, quod ad custodem attinet, siue quantum in custode situm est.

11 Quod aboletur, τὸ καταργούμενον. Quid igitur? num Lex abolita? sanè quod ad ceremonias attinet, cessauit. Vtitur autem præsenti tempore, quoniam adhuc sepeliebatur synagoga quum hæc scriberet Apostolus. Verùm suprà ostendimus, de tota Lege, ac præsertim de decalogo id esse accipiendum. Sciendum est ergo Legem considerari non simpliciter, sed cum ipso Mose eius ministro coniunctam, & quidem Euangelio oppositam: quo respectu sanè dici potest, abolito Mosis ministerio, esse abolita. At enim dices, Num hac in parte abolitum est Mosis ministerium? Minime vero. Semper enim sunt homines ad Euangelium prædicatione Legis præparandi. Sed hoc dico, toties aboleri ministerium Mosis, quoties figuratæ prædicationi Legis succeauit manifesta Euangelii gratia. Gloriosum, διὰ δόξης. Vulg. Per gloriam. Atqui διὰ δόξης idem hic valet atque ἐν δόξῃ. Vide Rom 4 b.11.

12 Multa in loquendo euidentia, πολλῇ παρρησίᾳ. Vulg. Multa fiducia. Eras. Multa libertate. Neutra interpretatio (vt opinor) sensum Apostoli expressit. Neque enim παρρησία hoc in loco loquendi libertatem, sed ipsius prædicationis perspicuitatem & ἐνάργειαν declarat: quam Cicero euidentia interpretatur. Quod etiam Moses vmbris obtectum indicauit, adeo vt in imas vsque partes intueri Iudæi non potuerint, quum eos quomodocunque ille Mosis fulgor non illustraret, sed excæcaret, Euangelium ita perspicue & euidenter declarat, vt nostros oculos non perstringat, sed contrà, tenebras nostras radiis suis discutiat. Sic etiam accipitur παρρησία, Marci 8.d.32, & Iohan.10.d.24. Vtimur, χρώμεθα. Vulgata & Erasmus, Vtamur, intempestiuè. Neque enim exhortatur, sed ministerium suum describit Apostolus.

13 Nec *sumus* sicut Moses *qui* imponebat, καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει. Duplex est hoc in loco eclipsis, ex Hebræorum idiotismo: vna verbi substantiui, altera relatiui אשר. Postremò, Sumus sicut Moses, significat tales esse qualis erat Moses, vt Psal.32.c.9. Vulg. & Eras. ad verbū, Et nō sicut Moses ponebat. Velamen, κάλυμμα. [illegible] scribit Moses Exo.34.d.33, his verbis, ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסוה, i. finem fecit Moses loquendi cū illis. Posuerat autem super faciem suam velum. quem locum integrum ideo citaui, quòd in omnibus quæ vidi exemplaribus adeo perperam sit conuersus vt videatur non posse cum hoc Pauli loco conciliari. Ne intuerentur, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι. De eo quod per hoc velamen ἀλληγορικῶς intelligitur, perinde loquitur Apostolus, acsi consilium hoc, Mosis ipsius fuisset: quum satis constet eum nō alia ratione illud adhibuisse quàm quòd faciei ipsius fulgorem non possent Israëlitæ sustinere. Sed Deus interim aliud adumbrabat, nimirum aliam esse clariorem expectandam notitiam: deinde plerosque ne in huius quidem obscura mysteria penetraturos. In finem eius, &c. εἰς τέλος τοῦ καταργουμένου. id est, In imas vsque partes ministerii Mosis: pro quo dicimus in vernaculo sermone, *Iusques au fond.* Siue In finem, id est in scopum eius doctrinæ quam proponebat Moses, volens eos ad Christum adducere, sed ita, vt exceptis iis per quos iam tum agebat, Spiritus gratia palàm postea per Euangelii ministerium exhibita, tenebras intelligentiæ non adimeret, verùm aliis potius tenebris cumularet. Vulg. pro εἰς τέλος legit εἰς πρόσωπον, in faciem.

14 Itaq; occalluerūt, ἀλλ' ἐπωρώθη. Vul. Sed obtusi sunt, ἀλλ' ἠμβλύνθη, non seruata metaphora. Eras. Sed obcæcati sunt, ἀλλ' ἐπηρώθη. qua de re alibi diximus. Deindè poscit sententia vt ἀλλὰ pro ὥστε vel γοῦν accipiamus, enallage à Græcis etiā disertioribus interdū vsurpata. Mētes, νοήματα. Vul. Sēsus, αἱ αἰσθήσεις. Eras. Cogitationes, impropriè. Neq; enim νοήματα vocat hoc in loco Apostol⁹ cogitationes, sed mētes ipsas, de plurib⁹ videlicet loquēs, vt rectè cōuertit Ver⁹ interp. infrà, 4.a.4 Quod, ὅ, τι. Vul. Quoniā. Nā hoc quoq; ferre potest sentētia, vt ὅτι pro cōiūctione accipiatur. Ingreditur autē Paulus collationē Mosis cū Christo. Moses (inquit) velamē habuit quod Israelitas arceret ab ipsius ministerii fine perspiciēdo: Christus velamē illud sustulit, vt retecta facie Dei,

gloriam spectātes, in eam transformati, alios illustraremus. Itaque istos non mirum est excutire, quùm noluit in eum intueri, à quo vno tollitur hoc velamen.

Ἀλλ' ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται.

15 Sed ad hunc vsque diē quum legitur Moses, velamen cordi eorum impositum est.

15 *Sed usque in hodiernū diem, quum legitur Moyses, uelamen positum est super cor eorum.*

Ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα.

16 Postquam autem conuersum fuerit ad Dominum, tolletur velamen.

16 *Quū autē conuersi fuerint ad Dominum, auferetur uelamen.*

Ioh.4.c.14

Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία.

17 Dominus verò, Spiritus ille est: vbi autem Spiritus ille Domini, illic libertas.

17 *Dominus autē Spiritus est: ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas.*

Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου πνεύματος.

18 Nos autem omnes retecta facie gloriam Domini vt in speculo intuentes, in eandem imaginem transformamur ex gloria in gloriam, sicut à Domini spiritu.

18 *Nos uerò omnes reuelata facie gloriam Domini speculantes, in eandē imaginē transformamur à claritate in claritatē, tāquā à Domini Spiritu.*

16 Conuersum fuerit, ἐπιστρέψῃ. Vulg. Conuersi fuerint, videlicet Israelitæ. Eras. Conuersus fuerit, nimirum Israel. Neque enim noua est hæc numeri mutatio propter collectiuum nomen, vt Mat.1.d.22, & suprà, 2.c.12, quum præcessisset εἰς τὴν Τρῳάδα, subiungit versu 13, ἀλλ' ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Augustinus bis aduersus Faustū citans hunc locum, interpretatus est ἐπιστρέψῃ secunda persona passiua, Trāsieris: sed perperam, quanuis pia atque adeo par sit sententia. Sunt qui Mosen repetant ἀπὸ κοινοῦ, id est Legem. Mihi autem videtur nouum hoc dicendi genus, vt dicatur Lex ad Dominum conuersa. Neque verò necesse est vt diutius hic laboremus, quum, (meo iudicio) nihil possit accōmodatius repeti quàm quod est in proximo, nimirum καρδία αὐτῶν, id est cor eorum. Vbi que enim occurrit hæc formula loquendi: eclipsis etiam mollissima est, & appositissimam sententiam gignit: quum velamen non fuerit ipsi Legi, sed Israelitis positum, ideóque his ipsis, non illi detrahendum. Dominus verò, Spiritus ille est, ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι. Additus articulus vim habet ἀναφορικὴν, vt intelligamus de eo Spiritu disseri cuius ante meminerat, quum Literæ opponeret, vt Christus dicatur esse Spiritus ille, id est is qui tollit velamen, in cordibus nostris agens: sicut etiā Lex externa eò nos vocabat, sed frustra, quū mortuis loquatur, donec isto Spiritu simus viuificati. Illic libertas, ἐκεῖ ἐλευθερία. Hic quoque dicā in lectoris gratiam quid mihi in mentem venerit, propius in hunc locum intuenti. Alludit, opinor, Apostolus ad velaminis vsum, quatenus subiectionis symbolū erat, de quo diximus 1.Cor.11.b.10. idque ita esse apparet ex eo quòd meminit retecti capitis in proximo versiculo. Sed & 7. ad Rom. cap. conditionem hominis non regenerati comparat coniugio, cuius vinculum sit Lex, vt copiosè illic exposuimus: ac præsertim Rom.6.c.14. quò etiam pertinet illud Christi dictū Iohan. 8.e.36, Si vos Filius vindicarit, verè liberi eritis. Sed quum multiplici ratione dici possimus à Legis imperio liberati, spectandum qua de re hic agat Apostolus, nempe de viuificatione per Spiritum ex Euangelii prædicatione. Libertas igitur hoc loco dicitur primus ille gradus ad viuificationem, id est conditio illa filiorum Dei, quibus exemptum est velamen cordis, seruitus nimirū illa misera cæcitatis, & iugū illud tenebrarum: quod vnius hominis peccato nobis impositum, Lex non modò non alleuabat, sed etiam altero iugo aggrauabat. Denique hoc ipsum est quod ait Propheta, Cor lapideum tollere, & carneum dare: cor illuminare, cor conuertere, lucem videre, & similia omnia quibus prima illa gratiæ Dei per Christum vis significatur, illa inquam nos reddens ad tantam aspiciendam lucem Euangelii idoneos. Sed notemus, quanuis hæc communia sint omnibus fidelibus, hic tamen agi peculiariter de Verbi ministris.

Sic Calu.

18 Retecta facie, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ. Non potuit Paulus aut breuius [illegible] diuinius omnes in nobis gratiæ Dei progressus explicare: quanuis hoc in loco propriè de ministerii mun[illegible]e disserat, ad quod etiam ista peculiariter sunt applicanda: vt hic planè (quod aiunt) crucem fixerit Sophistis. Primùm omniū igitur gratia Dei in Christo nobis velamen adimit, id est tenebras illas densissimas quibus vndique obsepti eramus: deinde receptis iam oculis ad tantam lucem minimè caligantibus, sed vltro etiam eam appetentibus, offertur nobis Christus: in quo, non sicut olim in Mose, sed tanquam in limpidissimo speculo & vera Patris imagine, Deū intuemur. Neque verò splendore istius speculi offendimur, sed contrà allicimur, magis ac magis in illud intuentes, donec ab ipso veluti absorpti, in eam imaginem transformemur, id est fiamus & ipsi eius splendoris participes, ac tanquam secundariæ quædam imagines, ex illorum radiorum veluti reflexione. quod significat Apostolus quum inquit ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν. i. à gloria in gloriam: nimirum gloriæ illius participatione facti & ipsi gloriosi. Declarat enim Apostolus transformationis mysterium, nisi malimus hoc accipere de nostra viuificatione suis gradibus perficienda. Manant autem hæc ab vno Dei Spiritu, per ministros agentis: ne quis sibi quicquam hic tribuat, aut fieri hæc non posse putet. Quid enim tanto opifici ἀδύνατον? Sed hoc (vt dixi) ministris & vnctis Domini peculiariter competit: in quibus tanquam alteris speculis (illa tamen vera luce illustratis, non sua ipsorum vi collucentibus) Christi splendorem illum concipiamus, qui nos magis ac magis per ipsorum ministerium allectos illustrat. Vnde etiam lux mundi appellatur. Vt in speculo intuentes, κατοπτριζόμενοι. Vulg. Speculantes, impropriè, quum hoc verbum à specula potius quam à speculo, deducatur. rectius tamen quàm Erasmus, qui passiua significatione conuertit In speculo repræsentantes. Cæterùm vocat speculum Apostolus, Deum in carne manifestatum, qui nobis in ipsius Euangelio spectandus proponitur, & Mosi velato opponitur. Alibi vtitur hac similitudine, nempe 1.Cor.13.d.12, sed diuerso prorsus fine. Illic enim notitiam Dei quam nunc habemus, comparans cum futura longè perfectiore, dicit nos non plenè Deum ipsum, qualis est, sed quasi in speculo imaginem eius quandam conspicere. Hîc verò notitiam nostram per Euangelium, non per partes, sed semel totam considerans, conferénsque cum cognitione ex Lege, opponit velatæ Mosis faciei, limpidissimum Christi speculum. quod rursus meminerimus peculiariter applicandum esse ministris, de quorum muneris præstantia disserit Paulus. Sicut à Domini Spiritu, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου πνεύματος. Iterum καθάπερ hoc in loco non declarat comparationem, sed congruentiam, ipsámque adeo rei veritatem, quod diximus ab Hebræis vocari כף אמתות suprà, capite 2.c.17. Cur autem hoc addiderit Paulus,

diximus paulo antè. Erasmus duas alias interpretationes adfert, nempe A Domino Spiritus, & A Domino Spiritu: quā posteriorē sequuntur nōnulli veteres aduersus Arrianos & Pneumatomachos, vt Chrysost. in hūc locū, & Basil. de Spiritu sancto ad Amphilochium cap. 21. Ego eam sequutus sum quā omniū simplicissimam putaui.

Κεφάλαιον δ΄

Διὰ τοῦτο ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, καθὼς ἠλεήθημεν, οὐκ ἐκκακοῦμεν.

Ἀλλ' ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας συνιστῶντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Εἰ δὲ καὶ ἔστι κεκαλυμμένον τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον.

Ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ.

CAP. IIII.

1 PRopterea quum ministeriū hoc habeamus "prout misericordiam consequuti sumus, non "segnescimus:

2 Sed abdicauimus "turpitudinis tegumenta, non incedentes "cum calliditate, neque "falsantes sermonem Dei, sed declaratione veritatis commendantes nosipsos apud omnem cōscientiam hominum, in conspectu Dei.

3 Quòd si tectum Euangelium nostrum, iis qui pereunt tectum est.

4 In quibus "Deus huius "seculi excæcauit "mentes, *id est* infidelibus, ne irradiet eos lumē Euangelii gloriæ Christi, "qui est imago Dei.

CAP. IIII.

1 *IDeo habentes hanc ministrationē, iuxta quod misericordiam consequuti sumus, non deficimus:*

2 *Sed abdicamus occulta dedecoris, nō ambulātes in astutia, neque adulterantes uerbum Dei, sed in manifestatione ueritatis, commēdātes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum corā Deo.*

3 *Quòd si etiam opertum est Euangelium nostrum, in iis qui pereunt est opertum.*

4 *In quibus Deus huius seculi excæcauit mentes infidelium, ut non fulgeat eis illuminatio Euangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei.*

IN CAPVT IIII.

1 Prout misericordiam consequuti sumus, καθὼς ἠλεήθημεν. Vetus interpres legit Secūdum quod, καθ' ὅ. Vtcunque autem legas, omnia hic accepta refert Paulus gratiæ ac misericordiæ Dei, ne se videatur efferre, quum Deum potius prædicet. Neque id verò duntaxat tribuo Pauli modestiæ, cum Erasmo, sed omnino ita faciendū fuisse dico. Segnescimus, ἐκκακοῦμεν. Id est, malis & afflictionibus fracti cedimus. Pertinet enim hoc ad ærumnas, vt apparet ex versu 16. Vide Luc. 18. a. 1. Vulg. Deficimus, sensu rectè expresso. Eras. Degeneramus, hoc referens ad Mosis ceremonias, quibus neglectis liberè prædicaret Euāgelium: quæ certè sunt ἀπροσδιόνυσα. Ambrosius legit, Non deficiamus, hortandi modo, μὴ ἐκκακῶμεν, non satis etiam apposité. Describit enim ministerii sui virtutem Paulus, quam ex eo ipso asserit vnde ipsius oppugnandi occasionem capiebant aduersarii, nimirum ex ærumnis quibus erat obnoxius.

2 Turpitudinis tegumenta, τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. Id est, quascunque latebras captant homines quibus sua probra operiant, vt versutias & fraudum omne genus, à quo procul absumus: vel, indecoras latebras, id est non conuenientes iis qui tantæ dignitatis ministerium tractant, sed probrosis potius hominibus. Eorum enim est lucem fugere. Vulg. Occulta dedecoris. Eras. Occultamēta dedecoris. Cum calliditate ἐν πανουργίᾳ. Vulg. In astutia. Eras. Per astutiam. Vide Luc. 20. d. 23. Falsantes, δολοῦντες. Vulg. non ineptè, Adulterantes. Hic enim dolum vocat omne illud fraudis genus quo vtuntur qui merces adulterant, vt idem declaret δολοῦντες atque καπηλεύοντες suprà, 2. d. 17. Erasmus, Dolo tractantes.

3 Est, καί ἐστι. Vulg. Etiam est. Eras. Adhuc est. Atqui abundat καί, vt diximus 1. Cor. 15. d. 29.

4 Deus huius seculi, ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου. Id est, Is cui se veluti Deo māciparunt huius seculi homines, Christum vltro ignorantes. Nam Iudæos præsertim (vt opinor) perstringit, qui oblatum Euangelium inuicta peruicacia respuebant. Is autem est Satan qui à Domino dicitur princeps huius mūdi, Ioh. 12. e. 31, & 14. d. 30, & Ephes. 6. b. 12: vt planè mirer veteres nonnullos in explicando hoc loco aduersus Manichæos & Arrianos laborasse. Neque enim ex his effici magis potest hunc esse reuera aliquem alterum aut secundarium Deū, quàm ex eo quod de ventre dicitur Phil. 3. d. 19. Non est igitur quod αἰῶνος τούτου referamus vel ad τὰ νοήματα, cum Hilario, vel ad τῶν ἀπίστων, cum Irenæo, libri aduersus hæreses tertii cap. 7. cui assentiuntur Græca scholia, vt si scriptum esset, Mentes infidelium huius seculi. Citatur tamē in scholiis vera Cyrilli expositio, ad Satanam hoc referentis. Mentes τὰ νοήματα. Eras. Sensus, quam tamen interpretationem reprehēdit suprà, 3. d. 14. Vide eum locū. *Id est* infidelibus, τῶν ἀπίστων. Vulg. Infidelium. Eras. Incredulorum. Vterque Hebraismum retinuit, à quo Latini prorsus abhorrent, Græci non item: vt alibi ostēdimus ex Herodoto, qui pleonasmo relatiui gaudet, expresso antecedente. Sed tamen quædam hìc est potius Hebraismi imitatio quàm integer Hebraismus. Dicendū enim fuisset αὐτῶν, sed loco relatiui Paulus ipsum antecedens posuit, simul explicans quos vocarit ἀπολλυμένους: obiter (vt opinor) perstringens Iudæos peruicaces. Ne irradiet eos, μὴ αὐγάσαι αὐτούς. Sic legēdum puto potius quàm αὐτοῖς tertio casu, quòd sic construi soleat hoc verbum. Ambrosium quoque apparet sic legisse, vt annotat Erasmus, sed nonnihil diuersa constructione: ita videlicet vt αὐτοῖς à parte anteriore construatur, & αὐγάσαι, aut potius διαυγάσαι, (vt in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur) pro θεωρῆσαι accipiatur. Vertit enim, Vt non peruideant lumen Euangelii. quæ declaratio mihi quoque non displicet, & eodem recidit. Vulg. Vt nō fulgeat eis. Eras. Ne illucesceret illis. Lumen Euangelii, &c. τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. Id est, lumē perspicuæ ac illustris prædicationis qua annuntiatur gloria Christi, seu gloriosus Christus: seu, quæ prædicatio est gloria Christi: quæ omnes interpretationes eòdem recidunt, & optimè cohærent cum eo quod sequitur de Christi dominio: vel, Lumen gloriosi Euangelii Christi: quæ interpretatio ab aliis non procul recedit. Vulgata, Illuminatio Euangelii.

Qui est imago Dei, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Id est, in quo seipsum conspiciendum præbet Deus, vt 1. Tim. 3. 16. Neque enim Dei imaginem nunc vocat Paulus Christū, alio quàm officii ipsius respectu: vt planè sint ἀπροσδιόνυσα quæ nonnulli ex veteribus hoc loco περὶ τοῦ ὁμοουσίου disseruerunt. Cæterùm in Complutēsi codice & aliis præterea duobus additur epitheton ἀοράτου. i. inuisibilis, fortassis ex Colos. 1. b. 15. quanquā id videri possit hoc etiā loco minimè otiosū, vt indicetur, Deū alioquin suapte natura incōspicuū, in Christi carne tamen conspici.

Οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν, ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν Κύριον· ἑαυτοὺς δὲ, δούλους ὑμῶν διὰ Ἰησοῦν.

Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν.

Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι· ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι·

Διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι·

5 Non enim nosipsos prædicamus, sed Christum Iesum Dominum: nos autem, seruos vestros "propter Iesum.

6 Quoniam Deus ‖ qui dixit vt è tenebris lux splendesceret, *is est* qui "splenduit in cordibus nostris, "ad *præbendum* lumē cognitionis "in facie Iesu Christi.

7 Habemus autem thesaurum hunc in testaceis vasculis, vt eius virtutis præstantia, sit Dei, & non ex nobis:

8 Dum "in omnibus premimur, at "non coarctamur: "hæsitamus, at non prorsus hæremus.

9 Persequutionem patimur: sed "in ea non deserimur: "deiicimur, at non perimus:

5 *Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christum Dominum: nos autem, seruos uestros per Iesum.*

6 *Quoniam Deus qui dixit de tenebris lucē splēdescere, qui illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Christi Iesu.* [Gen. 1. a. 3]

7 *Habemus autē thesaurum in uasis fictilibus: ut sublimitas sit uirtutis Dei & non ex nobis.*

8 *In omnibus tribulationē patimur, sed nō angustiamur. aporiamur, sed non destituimur:*

9 *Persequutionem patimur, sed non derelinquimur: deiicimur, sed non perimus.*

5 Propter Iesum, διὰ Ἰησοῦν. Idest, Vt hunc ipsum Iesum vobis prædicemus. Nam si sui lucri causa prædicassent, seipsos prædicassent: sin Corinthiis seruissent ipsorum causa, fuissent ἀνθρωπάρεσκοι, vt Ephes. 6. a. 6. Verè igitur vnum Christum prædicabant Dominum, cuius causa non recusarent omnibus seruire. Vulg. Per Iesum, διὰ Ἰησοῦ, id est à Iesu delecti ad hanc functionem, siue Iesu auspiciis. In vno vetusto codice scriptum inuenimus διὰ Χριστοῦ, per Christum.

6 Qui dixit, ὁ εἰπών. Id est, qui solo verbo fecit. Alludit enim proculdubio ad lucis creationem ἀναγωγικῶς. Dicere autem pro iubere, accipitur quidem Hebræorum more, sed videtur magnam quandam emphasin habere hoc in loco & similib[9]. Splēduit in cordib[9] nostris, ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. Illuxit, inquit Paulus, cordibus nostris, (id est eorum qui propter Christum vestri serui sumus) vt eam postea vobis impertiremus. Ideo Dominus suos vocat lucem mundi, Matth. 5. b. 14. De ministris autem disseri iam inde à cap. 2. d. 14, vsque ad 6. c. 11, mecum (vt spero) fatebitur quisquis propius singula considerarit: quamuis nonnulla aspergat quæ ad totā Ecclesiam pertinere possint, vt. 3. d. 17 & 18. sed non ita multa, & quæ etiam ministris propriè sint applicanda, ne Paulus à scopo videatur aberrare. Ad *præbendum* lumen cognit. &c. πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, &c. Id est, vt à Deo illustrati, vicissim aliis eam lucē præbeamus. Lucem autem vocat cognitionem gloriæ Dei, id est Dei gloriam nobis ad contemplandum exhibitam in Christo per ministerium. Vulgata & Eras. Ad illuminatione sciētiæ seu cognitionis gloriæ Dei: quod est nimis ambiguè dictū. Posset enim sic accipi quasi ipsa scientia gloriæ Dei esset illuminanda. Sed & illis non assentior qui φωτισμὸν accipiunt passiuè, quasi dicas, Vt illuminemur cognitione gloriæ Dei. Sermo enim hic est institutus (vt dixi paulo antè) ad declarandum ministrorū Noui testamenti munus ac splendorem: & res ipsa ostendit, (siquis præcedentia ac sequentia consideret) Paulum his verbis explicare partē superioris versiculi postremam, itémque illud quod proposuerat in ipso capitis initio. qua probatione absoluta, transit ad afflictiones cum ministerio coniunctas, iisque ostendit ministerii dignitatem non modò nō imminui, sed etiā vehemēter amplificari. In facie, ἐν προσώπῳ. Valla & Stapulēsis malunt interpretari In persona: quod meritò displicuit Erasmo. Alludit enim perpetuò in toto hoc sermone Apostolus ad Mosis faciem illam non apertam, (vt clara esset Dei imago) sed opertam.

7 Vt eius virtutis excellentia sit Dei, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ. Id est, Vt eius doni tam eximii præstantiam omnes intelligant à Deo non à nobis manare. Vulg. Vt sublimitas sit virtutis Dei, quasi ᾖ collocatum sit ante τῆς δυνάμεως, contra Græcorum omnium codicum fidem. alioquin res eòdem recidit, si modò ὑπερβολὴν accipias ἀντὶ τῆς ὑπεροχῆς, vt subaudias pronomen ἡμῶν, nostræ.

8 In omnibus, ἐν παντί. Heb. בכל, de quo alibi diximus. Possumus etiā subaudire τόπῳ, & Passim interpretari. Nō coarctamur, οὐ στενοχωρούμενοι. Numeratur tamē & θλίψις & στενοχωρία inter sanctorū ærūnas, Rom. 8. g. 35. & infrà 6. a. 4. Itaque hoc in loco existimandum est non quamuis angustiam significari, sed eam ex qua elabi nō possis. Vulg. Angustiamur, barbaré. Eras. Anxii reddimur, nō seruata metaphora. Hæsitamus, at nō prorsus hæremus, ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. De his duobus verbis diximus suprà capite 1. b. 8, vbi etiam dicit Apostolus se ἐξαπορηθῆναι. Sed hoc verbum ibi dextrè intelligend[illegible]t doctè explicat Basilius ἐν τοῖς ὅροις κατ' ἐπιτομήν, quæstione 270. nempe quod ad humana præsidia, & qua[illegible]se Paulus eo tempore poterat iudicare. Neque enim vnquam ei præsidium Dei defuit, & eo ipso tempore Dominus illum iis rationibus liberauit quas Paulus coniicere non potuisset. Itaque hæc inter se non pugnāt. Vulgata, Prorsus nouè, Aporiamur, sed non prorsus destituimur. Erasmus, Laboramus, at non destituimur. Budæus, Egentes, at non egestati succumbentes. Ego malui de omni difficultate hæc accipere, simúlque studui paronomasiam Græcam repræsentare.

9 In ea non deserimur, οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. Vulg. Derelinquimur. Erasmus rectè expressit præpositionem ἐν. Cæterùm quod hìc adiicitur in aliquibus veteris editionis codicibus, Humiliamur, sed non confundimur, ταπεινούμενοι, ἀλλ' οὐκ αἰσχυνόμενοι, in nullis Græcis exemplaribus inuenimus.

Deiicimur, καταβαλλόμενοι. In quibusdam Latinis codicibus præcedit, Humiliamur, sed nõ confundimur. quod non est in Græcis nec in vetustis etiam Latinis exemplaribus.

Πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ.	10 Quólibet mortificationem Domini Iesu in corpore circũferentes, vt etiam vita illa Iesu in corpore nostro manifesta fiat.	*Semper mortificationem Iesu Christi in corpore nostro circumferentes, ut & uita Iesu manifestetur in corporibus nostris.*
Ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ Ἰησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν.	11 Semper enim nos qui viuimus, morti tradimur propter Iesum, vt etiam vita Iesu manifesta fiat in mortali carne nostra.	11 *Semper enim nos qui uiuimus, in mortem tradimur propter Iesum: ut & uita Iesu manifestetur in carne nostra mortali.*
Ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν.	12 Itaque mors quidem in nobis agit, vita verò in vobis.	12 *Ergo mors in nobis operatur, uita autẽ in uobis.*
Ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα	13 Et quia habemus eundẽ Spiri	13 *Habẽtes autẽ eũdẽ spiri*

10 Quolibet, πάντοτε. id est ἑκάστοτε. Ita enim optimè conueniet participium περιφέροντες, circunferentes, id est, quocunque venimus paratam nobis crucem inuenientes, quasi eam circunferamus nobiscum. Vulgata & Erasmus, Semper, quod tamen tolerari potest, quum sequatur ἀεὶ. Mortificationem, τὴν νέκρωσιν. Sic vocat Paulus miseram illam conditionem fidelium, ac præsertim ministrorum (de his enim propriè agitur) qui quotidie (vt ait Dauid) occidũtur, quasi destinationem ad cædem dicas: additurque Domini Iesu, vel, (vt legit Vetus interpres) Iesu Christi, tum vt declaretur causa propter quam mundus nos ita persequitur, tum etiam quia hac quoque in parte Christo capiti simus cõformes, Christusque adeo ipse quodammodo in nobis afficitur. Ambrosius maluit mortem interpretari, nempe quia in altero membro fit mentio vitæ Christi. At ego, si libuisset à Pauli verbis discedere, cædem potius exposuissem: quia non temere Paulus νέκρωσιν maluit scribere quàm θάνατον, quoniam etiam Christus hic considerandus nobis est non vt simpliciter mortuus sed vt interemptus. Verùm vt modo dixi, νέκρωσις nec mortem nec cædem hic significat, sed conditionem illam quotidianis mortibus obnoxiam, qualis etiam fuit Christi ad tempus: denique summã imbecillitatem declarat, sicut Paulus idẽ vocabulum vsurpat Rom. 4. d. 19, de Saræ vulua loquens ad concipiendum prorsus effœta, & viribus omnibus destituta. Huic autem opponitur vita eiusdem Christi, de qua dicemus proxima annotatione. Fortassis hoc discrimen non ineptè aliquis obseruarit inter מות & המית, vt Psal. 79. d. 12. Vt etiam vita, ἵνα καὶ ἡ ζωή. Videbatur poscere ratio collationis vt potius scriberetur ἡ ζωοποίησις, id est viuificatio. sed Paulus hoc modo expressius loquitur, causam videlicet nominãs ipsius effectus loco. Vnde enim felix illa & planè diuina ministrorum fidelium virtus mortificationi ex diametro opposita? qui fit, inquam, vt per mille mortes inuicti & intrepidi, victores denique ad metam, sua functione perfuncti, euadant? Nempe ex vita .i. Spiritu seu vigore illo Iesu Christi qui morti ipsi dominatus est, qui vigor in illorum etiam mortalibus & infirmis vasculis inest, vt 1. Tim. 1. d. 14. & tum demum sese exerit quum à contraria mortificatione lacessitur: alioquin ita latẽs vt cognoscendus nõ fuerit. imò verò infirmitatibus acuitur, & magis ac magis perficitur, vt alibi tradit Apostolus. Hinc illa resurrectio de qua dicemus infrà, ver. 14: id est liberatio ex tot mortibus, vt suprà, 1. b. 10. Quanuis enim hæc viuificatio in suprema demum resurrectione sit perficiẽda, tamen de ea resurrectione non agi hoc in loco, liquere potest ex ipso Apostoli scopo. Neque enim aliud ei propositum est quàm docere, perpetuis illis ærumnis non reddi vilius Euangelii ministerium, sed contrà dignitatem illius ac robur verè diuinum, in Christo palàm toti mundo spectandum proponi. Pertinet igitur ad hanc vitam ista spiritualis resurrectio, siue huius latentis vitæ declaratio, cuius tamen complementum in vltimum illum diem differtur, quo ipsa etiam corpora in gloriam absorpta morte resurgent.

11 Nos qui viuimus, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Id est, nos qui vita illa præditi sumus. Quid si verò exponas, Dum viuimus? Vereor vt repugnet articulus. Deinde (vt mihi videtur) inanis esset, atque adeo propter additam particulam causalem γὰρ, non satis apta repetitio superioris sententiæ. Itaque rursum constituo, hic non agi de illa corporali resurrectione à mortuis, sed de perduratione in tot præsentibus pro Christo periculis, vt dignitatem ministerii crux ipsa hic quoque commendet. In mortali carne nostra, ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν. Id est, in carne nostra quantumlibet mortali, non autem quæ mortalis esse desierit. Vocat autem mortalem, non ob conditionẽ illam omnibus cõmunem de qua Heb. 9. g. 17: sed illam mortificationem respiciens quam descripsit ver. 8 9 & 10, quam etiam ob causam vasculis testaceis corpora ministrorum peculiari ratione comparauit, quanuis alioqui doctrina ista sit toti Ecclesiæ communis.

12 Itaque mors quidem, ὥστε ὁ μὲν θάνατος. Id est, Itaque nos ministri non aliter morte illa quotidiana viuimus quàm vos vita viuitis, qui videlicet in vestris rebus prosperis vitam vestram collocatis. Verùm hoc fortassis subtilius est, quanuis non malè conueniat superiori antithesi. Et præterea haud satis scio an tã acerba támque mordax reprehensio huic Epistolæ conueniat, quum in hac studuerit superioris amarulentiam temperare. quod enim infrà, 12. f 20, & 21, & vltimo capite, nonnihil videtur asperè loqui, existimo ab eo de industria in extremam partem esse reiectum, postquam sui ministerii dignitatem satis asseruisset. Itaque ob eam etiam causam non facilè admiserim illam ironiam, aut σαρκασμὸν potius, hoc in loco. Mihi magis placet eorũ sententia qui perinde hoc accipiunt acsi dixisset Apostolus, Nostra igitur est afflictio, vestrum autem est cõmodũ: vt vos quasi ex nostra morte viuatis, ad quos redit nostrarũ ærumnarũ fructus. quod postea explicabit ver. 15, & iã attigit superiore versiculo quũ diceret ἵνα φανερωθῇ, vt declaretur. Sed notãdũ est quod dixi ὁ θάνατος ἐνεργεῖται, mors agit. Ita enim hanc mortẽ quotidianã ostendit & ipsis ministris & toti Ecclesiæ esse (vt ita dicã) vitalem vt quæ latentem illum Christi vigorem non extinguat, vt alioqui mors solet, sed excitet potius ac foueat.

14 Et quia habemus, ἔχοντες δέ. Particula δὲ hoc in loco non est aduersatiua, sed potius sententiam nectit. Ideo conuertimus potius per Et, quàm per Autẽ, vel Veró. Deinde participium ἔχοντες continet αἰτιολογίαν. Vulgata, Habentes autem. Erasmus, Cæterùm quum habeamus. Eundem Spiritum fidei, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως. Id est, eandem fidem ex eiusdem Spiritus afflatu & dono. Sic enim alibi diximus nomen Spiritus ex Hebræorum consuetudine vsurpari, vt Esa. 11. a 2.

τῆς πίστεως· κατὰ τὸ γεγραμμένον, Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν.	tum fidei: secundum illud quod scriptum est, ‖Credidi, & ideo loquutus sum: nos quoque credimus, quamobrem etiam loquimur.	*tum fidei: sicut scriptũ est. Credidi, propter quod loquutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur.* Psal. 116. b. 10
Εἰδότες ὅτι ὁ ἐγείρας τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ ἡμᾶς διὰ Ἰησοῦ ἐγερεῖ, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν.	14 Scientes fore vt qui excitauit Dominum Iesum, nos quoque per Iesum excitet, & sistat vobiscum.	14 *Scientes quoniam qui suscitauit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & constituet uobiscum.*
Τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.	15 Nã hæc omnia propter vos, vt gratia illa copiosissima, pluribus gratias agentibus, redundet in gloriam Dei.	15 *Omnia enim propter uos, ut gratia abũdans per multos, in gratiarũ actione abundet in gloriam Dei.*
Διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦται ἡμέρα καὶ ἡμέρα.	16 Propterea non segnescimus: sed etiamsi externus homo noster corrumpitur, internus tamen renouatur quotidie.	16 *Propter quod non deficimus: sed licet is qui foris est noster homo corrumpitur, tamen is qui intus est renouatur de die in diem.*
Τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν·	17 Momentanea enim leuitas oppressionis nostræ, excellenter excellenter æternum pondus gloriæ conficit nobis,	17 *Id enim quod in præsenti est, momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ põdus operatur nobis:*
Μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· τὰ γὰρ βλεπόμενα, πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια.	18 Dum non spectamus ea quæ cernuntur, sed ea quæ non cernuntur. nam quæ cernuntur, temporaria sunt: at quæ non cernuntur, æterna.	18 *Non contemplantibus nobis quæ uidentur, sed quæ non uidentur. quæ enim uidẽtur, tẽporalia sunt: quæ autem non uidentur, æterna sunt.*

Secundum illud quod scriptum est, κατὰ τὸ γεγραμμένον. Perinde hoc accipiendum est acsi dixisset, Quia habemus eundem Spiritum fidei, atque is de quo scriptum est.

14 Per Iesum, διὰ Ἰησοῦ. Vulgata, Cum Iesu. Ita etiam Ambrosius, & in vno Græco exemplari ita legimus, sed repugnantibus reliquis summo consensu. nec sanè possum eam lectionem admittere. Et sistat vobiscum, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν. Id est, nos liberatos sistat vobis præsentes. Nam de suo ad eos aduentu loqui Apostolum, apparet ex versu sequenti, quem etiam inchoat à particula causali. Itaque non possum nunc quidem aliter statuere quàm resurrectionem hic figuratè vocari liberationem ex iis periculis, quibus simili prorsus ratione nomen mortis tribuerat in superiore tractatione, vt suprà, 1. b. 10, & 11. vbi eandem prorsus sententiã expressit: quanuis tandem ad resurrectionem illam supremam delabatur. Erasmus retulit ad Iudæorum & Gentium coniunctionem in Christo, quod non videtur indigere refutatione.

15 Gratia illa copiosissima, ἡ χάρις πλεονάσασα. Id est, Vt quum fuero liberatus & vobis restitutus, ingẽs illud beneficium quod in me effusum erit, vicissim in Dei gloriam redundet: propterea quòd non ego vnus gratias agam, sed vos omnes mecum, & afflictionis participes & consolationis. Itaque διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν non cohæret cum πλεονάσασα, sed cum περισσεύσῃ. Vetus tamen interpres videtur non ineptè legisse, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων, τῇ εὐχαριστίᾳ περισσεύσῃ, &c. Vertit enim, Vt gratia abundans per multos, in gratiarum actione abundet in gloriam Dei.

16 Renouatur, ἀνακαινοῦται. Id est, nouas vires acquirit, ne nouis malis ingruentibus frangatur externus, qui huius viribus sustinetur. quam ob causam dixit suprà, versu 12, mortem in nobis agere. Quotidie, ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ. Heb. יום יום. Vulg. De die in diem. Eras. In singulos dies, id est מיום ליום.

17 Momentanea enim leuitas, τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν. Sic apud Demosth. ἡ παραυτίκα ἡδονή, momentanea voluptas. & apud Thucydidẽ, τὸ αὐτίκα δεινόν, subitũ malum. Vulgata, Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ. Leuitas autem oppressionum non ad ipsam qualitatem refertur, quasi ærumnæ sint admodum exiguæ & ad ferendum leues: sed eas illico præterire ostendit, quum ne tota quidem vita nostra sit diuturna. Nam nunc primùm transit Apostolus ad resurrectionem illam veram, cuius spe dicit se sustentari. Excellenter excellenter æternum, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον. Non piguit vocabulum Latinè bis repetere, vt in Græcis reperitur. Ita enim significatur æternitas, ipsa (vt ita dicam) æternitate magis æterna, vt dicunt Hebræi עד מאד. Potest tamen καθ' ὑπερβολὴν referri ad τὸ παραυτίκα, quibusdam Græcis codicibus ita hunc locum distinguentibus, vt sic quoque possis interpretari, Leuitas enim afflictionis nostræ supra modum momẽtanea, supra modũ æternum pondus, &c. Vulgata, Supra modũ in sublimitate. Eras. Mirè supra modum. Pondus gloriæ, βάρος δόξης. Poscit ratio collationis vt grauis gloria dicatur quæ constantissimè manet immota. Notandæ sunt autem elegantissimæ antitheses, & quouis etiam Demosthene non indignæ. nam τῷ παραυτίκα opponit τὸ καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον, τῷ ἐλαφρῷ opponit τὸ βάρος, τῇ θλίψει opponit τὴν δόξαν. Sic etiam mox τοῖς βλεπομένοις confert τὰ μὴ βλεπόμενα, & cum τοῖς προσκαίροις comparat τὰ αἰώνια.

Conficit, κατεργάζεται. Erasmus, Parit. Vulgata, Operatur. quod verbum arripiunt Sophistæ vt merita Sanctorum stabiliant: quum duntaxat significetur quo itinere ad gloriã perueniatur. Nã si de eo agatur propter quod datur gloria, longè aliter idem Paulus Rom. 4. a. 2, & 8. d. 18.

Κεφάλαιον ε.	CAP. V.	CAP. V.
1 Οἴδαμεν γὰρ ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.	1 SCimus enim nos, si terrestris huius domus nostræ tabernaculum dissolutum fuerit, ædificium ex Deo habituros, domicilium *videlicet* non manu factum, æternum in cælis.	1 *Scimus enim, quoniã si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternã in cælis.*
2 Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες.	2 In hoc enim suspiramus, ‖expetentes domicilio nostro, quod è cælo est, superindui.	2 *Nam & in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quæ de cælo est, superindui cupiẽtes.*
3 Εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα.	3 Siquidem etiam induti, nõ nudi reperiemur.	3 *Si tamen vestiti, non nudi inueniamur.*
4 Καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει στενάζομεν βαρούμενοι· ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς.	4 Etenim qui sumus in hoc tabernaculo, suspiramus onerati: in quo non cupimus exui, sed superindui, vt absorbeatur mortalitas à vita.	4 *Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati, eo quòd nolumus expoliari, sed superuestiri, vt absorbeatur quod mortale est à vita.*
5 Ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, Θεός, ὁ καὶ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος.	5 Porro Deus *is est* qui nos ad hoc ipsum condidit, qui etiam dedit nobis arrhabonem Spiritus.	5 *Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis pignus Spiritus.*

Apoc.16.c.15

IN CAPVT V.

1 Terrestris nostræ domus tabernaculum, ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους. Vulgata, Si terrestris domus nostra huius habitationis: non seruato vocabulo tabernaculi, quod aptissimum erat ad huius corporis structuræ & mortalis vitæ imbecillitatem, & caducam conditionem significandam. cui opponitur οἰκοδομή, id est firmũ ac stabile ædificium. Eras. Si terrenum nostrum domicilium huius tabernaculi. Ego puto hoc explicandum per hypallagen, cuiusmodi annotauimus Act.5.d.20, & alibi quoque.

2 Quod è cælo est, τὸ ἐξ οὐρανοῦ. Id est cæleste, gloria nimirum & ἀφθαρσία, non autem substantia, vt exposuimus copiose 1.Cor.15. Superindui, ἐπενδύσασθαι. Vestem vocat, immortalitatis gloriam, qua tanquam veste obtegetur etiam nostrum corpus. Sic enim vsurpare solent Hebræi verbum לבש, vt diximus Luc.24.g.49. & 1.Cor.15.g.53. In hoc autem verbo præpositio ἐπὶ non significat (opinor) vestem vesti additam, sed vestem corpori iniectam, ad illud videlicet operiendum. Mortalitatem enim exuemus vt succedat immortalitas. Aliis placet primam vestem dici Christum iustitiam, alteram verò, illius iustitiæ præmium. quorum sententiæ nolim præiudicium adferre.

3 Siquidem etiam induti, εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι. Vulgata, Si tamen, quasi εἴγε conditionem declaret: quamobrem etiam εὑρεθησόμεθα conuertit Reperiamur, subiunctiuo modo. At ego puto potius hoc positum αἰτιολογικῶς, aut certè διασαφητικῶς: explicat enim cur vsus fuerit verbo ἐπενδύσασθαι. Nam, inquit, non manebimus corpore expoliati: sed etiam hoc nostrum corpus in cælo induetur, immortalitatis videlicet gloria. Qui pro conditione hoc accipiunt, putant esse additum vt sancti iustitia Christi induti, & gloria ipsius superinduendi, distinguantur ab infidelibus vtraque veste destitutis. Nam quòd Castellio hoc refert ad eos qui viui in iudicio deprehenduntur, (de quibus 1.Thess.4.d.16) ineptius est quàm vt refutatione egeat. Ambrosius indicat aliam lectionem, nempe εἴγε ἐκδυσάμενοι, id est siquidem expoliati: quam sanè germanam esse puto, quum in sequenti versiculo in quo ista explicantur, hæc duo verba ἐκδύσασθαι & ἐπενδύσασθαι conferantur, & facilis fuerit lapsus ἐκ in ἐν. Quòd si præterea retinuerimus particulam καὶ, tunc plana ac perspicua fuerit hæc sententia, Nos desiderare superindui, quandoquidem etiam postquam fuerimus expoliati tabernaculo, non inueniemur nudi. Neque enim suspiramus quòd velimus expoliari, sed quòd superindui ac mortalitatem cum vita velimus commutare. i. non huius vitæ tædio, vt infideles & refractarii, sed futuræ desiderio.

4 Etenim, καὶ γάρ. Vulg. Nam &, deprauata etiam sententia. Qui sumus, οἱ ὄντες. Id est quia sumus. Ponitur enim articulus αἰτιολογικῶς. In quo non cupimus exui, ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι. Eras. Propterea quòd nolimus exui, sensu certè absurdo. Nam etiamsi legas vt excudit Frobenius, ἐπειδὴ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, erit tamen transponenda negans particula, vt pertineat ad ἐκδύσασθαι, vt ex ipsa sentẽtia puto satis liquere. Sed profectò legendum est ἐφ' ᾧ, vt scriptum inuenimus summo consensu in omnibus vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis. quibus tamen in eo non assentior quòd ἐφ' ᾧ interpretantur pro ἐπειδή. quo fit vt in eandem traiectionem incidamus, vt sit interpretandum, Quoniam nolumus, quum potius ἐφ' ᾧ vertendum sit, In quo, & subaudiendum σκήνει, tabernaculo, vt sit sententia, In quo tabernaculo quandiu sumus, non cupimus exui, sed superindui, &c. Vulg. Eo quòd. Videtur enim etiam legisse ἐφ' ᾧ, sed pro ἐπειδή.

5 Deus *is est*, Θεός. Sub. ἐστίν, quam eclipsin duram esse fateor: sed quæ tamen Paulo sit familiaris, vt suprà, 1.d.21, & 4.b.6. Eã neglexit Vetus interpres, ideóque obscurè admodũ hæc conuertit, quòd videatur hiare sententia. Alibi tamen expressit, vbi obscurior etiam erat eclipsis, vt infrà, 10.a.1. Cæterùm quod in vno codice additum comperimus καὶ χρίσας ἡμᾶς, & qui nos vnxit, omnino irrepsit ex margine, vt alia etiam multa, quum aliquis, ad explicandum quod sequitur de arrhabone Spiritus, annotasset quod scriptũ est suprà, 1.d.21.

Qui condidit, ὁ κατεργασάμενος. Id est ὁ κτίσας, siue ὁ διαπλασάμενος, vt rectè explicant Græca scholia. Hoc enim referendum esse ad primam illam corporis fabricationem ostendit verbum ἐργάζεσθαι, id est operari: vt significetur Deum ad hunc ipsum finem condidisse suorum electorum corpora vt ea aliquando cælesti illa immortalite indueret, cuius arrham habent Spiritum sanctum in ipsis tam efficaciter agentem. Alioqui dixisset potius ἐνεργήσας ἐν ἡμῖν. itaque Vetus interpres non satis rectè conuertit, Qui efficit, neglecto etiam tempore, neque satis expressẽ. Eras. Qui parauit, ὁ παρασκευασάμενος, quum alioquin rectè hunc locum exposuerit in annotationibus. Ambrosius, Perfecit, deceptus alia significatione verbi κατεργάζεσθαι. Arrhabonem, ἀρραβῶνα. Vulg. Pignus. Vide suprà, 1.d.22.

Greek	Latin	Vulgata
6 Θαρροῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου.	6 Confidentes igitur semper, & scientes nos aduenas esse in corpore, peregre absumus à Domino.	6 *Audentes igitur semper, & scientes quoniã dum sumus in corpore, peregrinamur à Domino:*
7 (Διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους)	7 (Per fidem enim incedimus, non per aspectum)	7 *(Per fidem enim ambulamus, & non per speciem)*
8 Θαρροῦμεν δέ, καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον.	8 Confidimus autem, & probamus potius migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum.	8 *Audemus autem, & bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsẽtes esse ad Dominum.*
9 Διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐνδημοῦντες εἴτε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι.	9 Quapropter etiã ambimus & incolentes & migrantes, ei esse accepti.	9 *Et ideo contendimus, siue absentes siue præsentes, placere illi.*

6 Confidentes autem, θαρροῦντες δέ. Eras. Itaque bono animo sumus. nam participia θαρροῦντες & εἰδότες censuit posita pro verbis: quamobrem etiam εἰδότες conuertit Scimus. nempe quia coniunxit ἐνδημοῦντες (quod interpretatur, quum domi sumus) cum verbo ἐκδημοῦμεν: ideóque, ne penderet sententia, coactus est illam enallagen constituere, cuius aliquot exempla alibi obseruauimus. Vetus autem interpres omnia contentus fuit ad verbum interpretari. Græca scholia participia relinquũt integra, & ne hiet sententia, tradunt particulam δὲ redundare initio versus 8. Mihi dura videtur illa enallage hoc in loco, nec minus etiam durus iste pleonasmus. Quomodo verò hæc putem explicanda, dicam proxima annotatione, si hoc addidero, Confidentem hìc dici eum qui præsenti sit animo, id est quieto & ad sustinenda quæuis pericula parato, quòd de felici exitu nihil dubitet. Nos aduenas esse in corpore, ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι. Vetus interpres, Dum sumus in corpore. Erasmus, Quum domi sumus in corpore. Hoc igitur habent inter se commune quòd participium ἐνδημοῦντες coniungunt cum sequente verbo: quo fit vt hiet sententia, sicut in superiore annotatione diximus. Ego verò subaudiendum puto ἐσμέν, vt infrà, versu 12, & cap.7.b.5: item 11.d.13. Ita igitur superiora participia θαρροῦντες & εἰδότες cum verbo ἀποδημοῦμεν connectentur, eritque hæc constructio, Peregrinamur ergo à Domino, confidentes semper & scientes nos esse aduenas in corpore. Itaque etiam in verbo ἐνδημεῖν ab vtroque, sed ab Erasmo in primis, dissentio. perinde enim vertit ille acsi ἐνδημεῖν idem significaret atque εἶναι, quod liquet non satis esse expressum. Erasmus verò perinde interpretatur acsi ἐνδημεῖν declararet domi suæ esse, cui opponatur ἐκδημεῖν, id est domo sua abesse. Ego verò, vt non contendam pluribus de propria significatione verbi ἐνδημεῖν, quam fortassis sequutus est Erasmus, hoc tamen dico, eam declarationẽ mihi videri ex diametro repugnantẽ Apostoli sentẽtiæ, atq; adeo seipsam elidere. Nã si in corpore viuere, est domi suæ esse, quomodo dicetur peregrinari à Domino qui in corpore viuit? Peregrinari enim dicimur nostri domicilii respectu: vt si corpus nostra est sedes, peregrinari non possit vlla ratione dici qui in eo versatur. Deinde quæ hæc esset cõsolatio, ideo securum esse quòd scias te domi tuæ esse, à Domino verò abesse, quasi peregre profectum? Nempe, inquies, quòd qui peregrinatur, domum respiciat. Certè ita est, ex quo consequitur, hoc corpus, non ita vt nunc est in terris, sed vt erit in cælesti gloria, cælum denique non terram, nobis pro domicilio proponi. Consentit cum interpretatione non tantùm Petrus (qui hanc vitam vocat παροικίαν id est commorationem, non autem κατοικίαν, id est habitationem, 1.Epist.1.c.17) sed & Scriptura vniuersa: vt ἐνδημεῖν idem prorsus hìc declaret atque ἐπιδημεῖν, id est aduenam versari in aliquo loco. cum quo cohæret τὸ ἐκδημεῖν, id est extra patriã peregrinari. adstipulante etiam Varino, qui ἐνδημεῖν per ἐπιδημεῖν interpretatur. Quia igitur dixerat Apostolus se in corpore gemere, non vitæ præsentis tædio, sed futuræ desiderio, Fortiter, inquit, in hac nostra peregrinatione pergimus, quia scimus nos hìc esse aduenas, ac proinde nobis hìc non esse manendum, sed in patriam redeundum.

7 Per fidem enim incedimus, non per aspectum, διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους. Hoc omnino includendum est parenthesi. Docet enim obiter quomodo & quatenus absimus à Domino. Quia, inquit, nunc ita incedimus (id est viuimus, ex Hebræorum idiotismo) vt in fide, earum videlicet rerum quas speramus, non autem in ipso præsenti conspectu Dei, vt Rom.8.e.24. Heb.11.a.1. Idem igitur declarat διὰ εἴδους atque αὐτοψία, vt declaratur 1.Cor.13.d.12. pro quo Vulg. & Eras. nimium obscurè verterunt Per speciem.

8 Confidimus autem & probamus, θαρροῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Id est, Sic tamen confidimus, sic forti & tranquillo animo peregrinationem illam nostram conficimus, vt tamen multo malimus ad Dominum discedere. Sic explicat quod dixerat versu 4, se in tabernaculo gemere, non quòd expoliari desideraret, sed quòd optaret superindui. Vulg. nimium obscurè, Audemus autem, & bonam voluntatem habemus. Potius, μᾶλλον. Potius, videlicet quàm diutius à Domino abesse. Migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum, ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον. Hìc verò liquet non modò ex sententia ipsa, sed etiam ex diuersa constructione, τὸ ἐκδημεῖν nihil aliud declarare quàm ἐξιέναι, & ἐνδημεῖν propter adiunctam præpositionem πρὸς idem prorsus significare atque τὸ ἀπιέναι, eo tantùm excepto quòd vtroque verbo significatur mutatio domicilii. Itaque nõtanti fuit apud me paronomasia istorum verborum, quin sensum ipsum studuerim potius exprimere, quàm nimium dilutè interpretari ἐκδημεῖν, exire, & ἐνδημεῖν, abire. Vulgata, Peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum. Eras. Peregre abesse à corpore, & præsentes adesse apud Deum. Deinde quod dixit Apost. se optare superindui, satis indicat hoc votum non respicere tempus illud interiectum, sed ipsam potius corporis resurrectionem, quum de tabernaculo agatur in domicilium mutando.

9 Etiam ambimus, καὶ φιλοτιμούμεθα. Propriè vsurpauit hoc vocabulum, quo forensis quædam ambitio honorum significatur. Est autem hæc sententia, Quod quum ita sit, (id est quum fortiter pergamus in hac nostra peregrinatione, & tamen desiderio redeundi in patriam ardeamus) ita annitimur viuere vt & nostra peregrinatio illi placeat, & tandem ab eo domum recipiamur. Et incolentes & migrantes, εἴτε ἐνδημοῦντες

εἴτε ἐκδημοῦντες. Vulgata, Siue præsentes, siue absentes. Erasmus, Siue domi præsentes, siue foris peregre agentes. Atqui particula εἴτε hoc in loco non est disiunctiua, sed copulatiua, vt 1. Corinth. 13. c. 8, & Coloss. 1. c. 20. Deinde ἐνδημοῦντες quum priore loco ponatur, de hac vita sanè intelligi debet, vt eundem ordinem vbique seruarit Apostolus. Ex quo efficitur, neque Veterem interpretem rectè interpretari Præsentes, (quum hæc dicantur respectu Domini, à quo sanè absumus quandiu in hac vita versamur) neque etiam Erasmum apposité conuertisse, Domi præsentes, quũ potius eo tẽpore domo absimus. Ideo vertimus Et incolentes, id est dũ incolæ sumus, in hoc corpore, vt suprà, versu 6. Alter error admissus est in ἐκδημοῦντες, pro quo Vetus interpres habet Absentes. Erasmus, Foris peregre agentes, quum contrà ad futuram illam vitam hoc referatur, in qua demum præsentes erimus Deo, nec foris commorabimur, sed domi habitabimus. Itaque ἐκδημοῦντες significat Ex corpore in p[atri]ã migrantes. Nã post ἐνδημοῦντες repetendũ est ἐν τῷ σώματι, in corpore: & post ἐκδημοῦντες repetendũ ἐκ τοῦ σώματος ex corpore, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ex præcedẽte versiculo. Vtrunq; verò nõ ad φιλοτιμούμεθα, sed ad εὐάρεστοι εἶναι referẽdum est: quod plerosque interpretes fefellit. Neq; enim agit Apost. de eo desiderio quo futurum est vt ardeat, quum domum redierit, & mortalitatem cum vita commutarit, (vtitur enim præsenti tempore, non futuro, & ea res omnis ad scopum Apostoli non videtur pertinere) sed explicat potius quod in proxima annotatione superiore diximus. quod vt melius etiam perspiciatur, libuit hoc diagramma apponere, quò res ista tota planior fiat.

Opposita				Opposita
	Ἐνδημεῖν ἐν τῷ σώματι, Aduenam esse in corpore.	Connexa.	Ἐκδημεῖν ἀπὸ Κυρίου, Peregre abesse à Domino.	
	Ἐκδημεῖν ἐκ τοῦ σώματος, Migrare ex corpore.	Connexa.	Ἐνδημεῖν πρὸς Κύριον, Ire ad Dominum habitatum.	

Rom. 14. b. 10

Τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν.	10 Omnes enim nos comparere oportet coram tribunali Christi, vt vnusquisq; reportet quæ in corpore *fecerit*, congruenter ad id quod fecerit, vel bonum, vel malum.	10 *Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi: ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit, siue bonum, siue malum.*
Εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ Κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν, Θεῷ δὲ πεφανερώμεθα· ἐλπίζω δὲ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι.	11 Scientes igitur terrorem illum Domini, homines ad fidem adducimus, Deo autem manifesti sumus: & spero *nos* etiam conscientiis vestris manifestos esse.	11 *Scientes ergo timorem Domini, hominibus suademus, Deo autem manifesti sumus: spero autem & in conscientiis vestris manifestos nos esse.*
Οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν, ἀλλὰ ἀφορμὴν διδόντες ὑμῖν καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καὶ οὐ καρδίᾳ.	12 Enimuero non iterum nosipsos commendamus vobis, sed vobis occasionem præbemus gloriandi de nobis: vt habeatis *quod dicatis* aduersus eos qui ex facie gloriã captant, at non ex corde.	12 *Non iterum commendamus nos vobis, sed occasionem damus vobis gloriandi pro vobis: ut habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde.*
Εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ·	13 Nam siue insanimus, Deo *in-*	13 *Siue enim mente excidimus, Deo:*

10 Comparere, ἡμᾶς φανερωθῆναι. Id est, sisti præsentes, & illic in nos inquiri, vt palàm fiat qui fuerimus. Vulg. & Eras. Manifestari. Quæ in corpore *fecerit*, τὰ διὰ τοῦ σώματος. Vulg. Propria corporis. Legit enim τὰ ἴδια τοῦ σώματος, quo modo etiam Ambrosius. Sed suspicor locum fuisse, propter nonnullam obscuritatem, deprauatum. Tertullianus legit διὰ sublato articulo, vt sit sensus nos in ipso corpore reportaturos vel gloriam vel ignominiam. Eras. Ea *quæ fiunt* per corpus. Ego malui vti futuro quod exactum vocant grammatici. Cæterùm ex Hebræorum idiotismo opus pro operis mercede accipitur, vt Leuit. 19. c. 13, & Esa. 61. d. 8. & ita etiam loquitur Apostolus Ephes. 6. b. 8. Hoc enim in loco differitur de corpore ipso, quod in se recipiet vel gloriam vel ignominiam perpetuam, pro transactæ vitæ ratione. Congruenter ad id quod fecerit, πρὸς ὃ ἔπραξεν. Hæc est vis præpositionis πρὸς hoc in loco, vt in illo Plutarchi in Fabio, πρὸς ἀρετὴν τὰς τιμὰς νέμει. Vulg. Prout gessit. Eras. Iuxta id quod fecit. Neutra interpretatio mihi visa est satis expressa: alioquin Frobenii editionem in eo sequor quòd scripserit πρὸς ὅ, non πρὸς ἅ.

11 Terrorem illum Domini, τὸν φόβον τοῦ Κυρίου. Id est formidabile illud iudicium. Itaque τὸν φόβον multo rectius conuertit Eras. Terrorem, quàm Vetus interpres Timorẽ. Homines ad fidem adducimus, ἀνθρώπους πείθομεν. Vulg. Hominibus suademus. quam etiam Erasmus sequutus est. itaque non expresserunt (opinor) Apostoli sententiam. Neque enim se duntaxat hominibus suadere dicit vt Christum amplectantur, sed etiam persuadere, proposito illis Dei iudicio: nempe vt probet ministerii sui dignitatem ab eius fructu & efficacia.

Spero, ἐλπίζω. In vno codice scriptum inuenimus ἐλπίζομεν, speramus, idque rectius (vt opinor) quum in hac tota disputatione sese cum Timotheo & Syluano coniunxerit.

12 Damus, διδόντες. Sub. ἐσμέν. pro præsenti διδοῦμεν, Hebræorum more, vt suprà, versu 6, ἐνδημοῦντες pro ἐνδημοῦμεν. Vt habeatis *quod dicatis*, ἵνα ἔχητε. Sub. τὶ ἀπολογεῖσθαι, vt rectè explicant Græca scholia. Eras. Vt aliquid habeatis, ἵνα τὶ ἔχητε. quæ formula quiddam aliud declarat, vt diximus Mar. 6. 19. Est autem hæc phrasis prorsus Hebraica. Ex facie, ἐν προσώπῳ. Id est externis laruis, & fucata illa pompa sapientiæ & eloquentiæ humanæ, non autem vera pietate, quæ non in vultu, id est externa ista specie, sed in corde sedem habet. Alibi πρόσωπον, personã, faciem, speciem pro diuersa locorũ sentẽtia sumus interpretati: hic omnino seruandum putauimus faciei vocabulum, propter oppositũ Cordis nomen. Præpositio autem ἐν hoc loco videtur posita pro διὰ vel ἐκ. Vulg. & Erasmus ad verbum, In facie.

13 Insanimus, ἐξέστημεν. Id est μαινόμεθα, vt Mar. 3. c. 21. Solet autem Apostolus sibi tribuere ἀφροσύνην ex

aduersariorum iudicio, quoties de se cogitur aliquid prædicare, vt infrà aliquoties hoc inculcat, cap. 11 & 12. Siue igitur insanio, inquit, (hanc enim factorum meorum prædicationem putatis insani hominis orationem esse) diuinus est iste furor, & totus ad vnam gloriam Dei spectans vt reprehendi à vobis eo nomine non possim: siue simpliciter facio meum officium & vobis euangelizo, (hoc enim demum est sapere apud vos) omnia commodo vestro facio, non meo, vt hîc quoque non possim videri meipsum commendare. Vulgata, Siue mente excidimus.

εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν	*sanimus*: siue sana mente sumus, vobis *sana mente sumus*.	*siue sobrii sumus, uobis.*
Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς·	14 Charitas enim illa Christi constringit nos:	14 *Charitas enim Christi urget nos.*
Κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἰ εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες, μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι.	15 Vt qui hoc statuerimus, si vnus pro omnibus mortuus fuit, nempe omnes fuisse mortuos, & *illum* pro omnibus mortuum esse, vt qui viuunt, post hac non sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.	15 *Aestimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt: & pro omnibus mortuus est Christus, ut & qui uiuunt, iam non sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.*
Ὥστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα· εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν.	16 Itaque nos posthac neminem nouimus secundum carnem: quòd si etiam nouimus Christum secundum carnem, nunc tamen non amplius nouimus.	16 *Itaque nos ex hoc neminem nouimus secundum carnem: & si cognouimus secundum carnem Christum, sed nunc iam non nouimus.*
Ὥστε εἴ τις ἐν Χριστῷ,	17 Si quis igitur *est* in Christo,	17 *Si qua ergo in Christo*

Siue sana mente sumus, εἴτε σωφρονοῦμεν. Vide Mar. capite 5. ver. 15. Est autem repetendum idem verbum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt supra, cap. 1. b. 6, & 2. b. 10. Vulgata, Siue sobrii sumus. Ambrosius, Siue sanũ sapimus, expressa notatione verbi σωφρονεῖν. Augustinus aduersus Faustum lib. 12. cap. 26, Siue temperantes sumus. Quas interpretationes visum est adferre, propter eos qui nefas esse putant à Vulgata interpretatione discedere, & quos non pudet hoc etiam nomine crimen hæreseως bonis ac doctis hominibus impingere.

14 Charitas enim illa Christi, ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ. Id est, Amor enim ille quo Christus nos prosequutus est, vel quo nos illum vicissim redamamus. Illam interpretationem confirmat argumentum infiniti illius amoris quo nos est prosequutus, quum seipsum morti exponeret pro inimicis, de quo Rom. 6. b. 8: pro hac verò videtur facere series argumentorum. Instituit enim Apostolus ostendere, non esse quòd existimaretur, quæ de sui ministerii dignitate dixerat, ideo dixisse vt seipsum commendaret. nam, inquit, eiusmodi affectus carnis in nobis iam non regnant: vnum Deum quærimus, siue insaniamus nostro more, siue sana mente simus. Nos enim totos regit amor quo Christum prosequimur, quoniam nostris animis insedit summum illud à Christo in nos perfectum beneficium. Vtraque sententia optimè conuenit. Constringit, συνέχει. Id est totos possidet ac regit, vt eius afflatu quasi correpti agimus omnia. Alludit enim ad vatum furorem, vt diximus Act. 18. b. 5. Vulg. Vrget, συνέχει.

15 Vt qui hoc statuerimus, κρίναντας τοῦτο. Id est, vt qui hoc pro certo apud nos constituerimus. Vulg. Æstimantes hoc. Eras. Iudicãtes illud. Pro omnibus mortuus est, ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν. De sanctificatione hic agit Apostolus, qua fit vt Christus in nobis viuat. alioqui latè patet hoc dictum, quia non vnum est nostræ in Christo iustificationis caput. Fuisse mortuos, ἀπέθανον. Mortuis opponũtur οἱ ζῶντες proximo versiculo. Itaque quamuis mortificatio veteris hominis sit prima nostræ sanctificationis pars, malo tamen hoc referre ad eã conditionẽ in qua versatur quisquis non est regeneratus, vt scribitur Eph. 2. a. 1. Nam etiam hoc maximè pertinet ad scopum Apostoli, habentis illos pro mortuis qui affectibus ambitionis aut gloriæ ducuntur. Vulgata, Mortui sunt, quod mihi nõ placet. Neque enim amplius est mortuus qui est in Christo viuificatus. Vt qui viuunt, ἵνα οἱ ζῶντες. Articulus restringit τὸ καθόλου ad solos eos qui in Christo viuunt. Nam sufficit quidem seruandis omnibus Christi beneficium, sed plerique repudiant. Sibi viuant, ἑαυτοῖς ζῶσι. Vide cap. Epistolæ ad Rom. 6 & 7.

16 Neminem nouimus secundum carnem, οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα. Hæc omnia referenda sunt ad versum 12. in quo testatus est Apostolus cum suis collegis, se nihil minus quærere quàm seipsos commendare: imò verò totos esse in eo vt ex suæ modestiæ exemplo petere possent Corinthii quod superbis quibusdam obiicerent, qui specie quidem aliquid, re ipsa verò nihil essent. Se verò omnia sua studia ad Deum referre. Nam, inquit, eò nos vel inuitos compellit amor ille infinitus quo Christus omnes suos est complexus. Quid enim attinebat illum mori pro nobis, nisi nos omnes mortis reos inuenisset? Quid est igitur de quo nobis placeamus? Mortuus est autem vt nos viueremus, non quidem nobis, vt antea, sed ipsi Christo: id est, vt vitæ isti mundanæ, qua quisquis viuit, mortuus est, renuntiantes, & quasi iam extra mundum degentes, nihili nos ipsos & cætera omnia humana faciamus, sed toti amplificandæ Dei gloriæ in Christo nos dedamus. Postquam autem hæc omnia proposuit Apostolus, tandem hanc conclusionem subiungit. Itaque ne me & collegas meos putetis vel gloriolam aliquam vel vlla commoda captare, in hoc mundo iam non versamur vt cum hominibus homines solent, neque verò tantillum laboramus de istis rebus in quibus sese homines fatigant. Carnis ista sunt & mundi, eorum denique hominum qui sibi in rebus inanibus placent: nos verò tantum absumus ab ista carnis vanitate, vt ne de ipso quidem Christo (quamuis alioqui perfectissimo etiam in carne omnis præstantiæ exemplari) nunc cogitemus vt homine, qualis tunc erat quum inter nos versaretur, sed eum nunc vt penitus cælestem & gloriosum consideremus, ac proinde potius cælesti quàm terrestri vita viuamus. Idque nobis omnino faciendum est: quia qui Christo insitus est, factus est prorsus alius homo: & veteri illa conditione abolita, necesse est vt prorsus alia mente, alia voluntate præditus, non terrestria sed cælestia prorsus meditetur.

17 Siquis in Christo, εἴ τις ἐν Χριστῷ. Sic legendum est, adhibita videlicet distinctione post Χριστῷ, & ver-

bo substantiuo subaudito. Itaque Vetus interpres perperam conuertit, Si qua in Christo noua creatura, quasi τὶς pertineat ad κτίσις. Mauult tamen doctissimus interpres hortandi modo interpretari, Siquis *est* in Christo, noua *sit* creatura.

Esa.43.c.19 apoc.21.b.5

καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα.

noua creatura *est*: ‖ vetera præterierunt, ecce noua facta sunt omnia.

noua creatura: uetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua.

18 Τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς·

18 Hæc autem omnia *sunt* ex Deo, qui reconciliauit nos sibi per Iesum Christum, deditque ministerium reconciliationis:

18 *Omnia autem ex Deo qui nos reconciliauit sibi per Christum & dedit nobis ministerium reconciliationis:*

19 Ὡς ὅτι Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν· καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς.

19 Nempe quia Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non imputando eis peccata ipsorum: posuitque in nobis sermonem hunc reconciliationis.

19 *Quoniam quidē Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum: & posuit in nobis uerbum reconciliationis.*

20 Ὑπὲρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν· δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ Θεῷ.

20 Itaque nomine Christi legatione fungimur, velut Deo *uos* precāte per nos: oramus Christi nomine, reconciliamini Deo.

20 *Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos: obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo.*

21 Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

21 Fecit enim *ut* qui non nouit peccatum, pro nobis peccatum *esset*, vt nos efficeremur iustitia Dei in eo.

21 *Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit: ut nos efficeremur iustitia Dei in ipso.*

Κεφάλαιον ς΄.

CAP. VI.

CAP. VI.

1 Συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν, μὴ εἰς κενὸν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ δέξασθαι ὑμᾶς.

1 SEd &, vt operam nostram ei accommodantes, hortamur ne frustra gratiam Dei vos receperitis.

1 *ADiuuantes autem & exhortamur ne in uacuum gratiam Dei recipiatis.*

Noua creatura, καινὴ κτίσις. Id est, veluti res quæ iam recens à Deo condita: adeo sunt contraria inter se spiritus & carnis iudicia. Vbi igitur doctrina liberi arbitrii, quæ nos tradit duntaxat à gratia adiuuari? Est tamen (fateor) αὔξησις in creaturæ nomine: quod libenter vsurpauimus quanuis parum Latinum, quum nulla substantia noua condatur, sed qualitas duntaxat immutetur. Verùm sic loqui placuit Spiritui sancto, vt intelligeremus omnia esse in solidum gratiæ Dei tribuenda in regenerationis opere: non quòd trunci aut stipites simus, sed quia Deus creat in nobis vt bene velimus ac possimus, & ita nos ad vitam prorsùs aliam traducit, quam significant Prophetæ appellationibus noui cæli, & nouæ terræ.

18 Hæc autem omnia, τὰ δὲ πάντα. Vulg. & Eras. Omnia autem. Ego verò articulum exprimendum puto, cuius vis est διαφορική.

19 Nempe quia, ὡς ὅτι. Vel, Nam certè. Vulgata & Erasmus, Quandoquidem. In vno exemplari deerat ὡς. Sic tamē vsurpatur etiā infrà, 11.c.21. Posuitque in nobis sermonem hunc, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον. Hebræis ponere verba in ore dicitur qui alicuius opera vtitur in re quapiam significanda: sed quum de Deo agitur, peculiaris est huius formulæ emphasis, qua significatur & cor loquentis à Domino impelli, & linguam regi.

20 Precante, παρακαλοῦντος. Vulg. Exhortante. Sed illa interpretatio mihi magis arridet, quòd videatur Apostolus ad hanc emolliendam formulam addidisse particulam ὡς, quia re vera Deus non precatur nos, sed veluti precatur in ministrorum persona. Neque verò quicquam dici potuit ἐμφατικώτερον.

21 Qui non nouit peccatum, τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν. Id est qui prorsus fuit à peccato alienus. Pro nobis *esset* peccatum, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν. Ita est magis perspicua oratio quàm si dicamus ad verbum, Peccatum fecit. Vocat autem ἁμαρτίαν hoc posteriore loco, victimam pro peccato, ex Hebræorū idiotismo, apud quos sic accipitur nomen אשם, vt Leuit.7.a.2. Vel, Christus dicitur factus esse peccatum pro nobis, id est peccator non in sese, sed ex omnium nostrorum peccatorum reatu ipsi imputato, vt melius appareat sequentis membri oppositio. Iustitia Dei, δικαιοσύνη Θεοῦ. Id est, iusti apud Deum, & quidem iustitia non nobis inhærente, sed quæ quum in Christo sit, nobis per fidem à Deo imputatur. Ideo enim additum est ἐν αὐτῷ. Sic ergo sumus iustitia Dei in ipso, vt ille est peccatum in nobis, nempe ex imputatione. In eo, ἐν αὐτῷ. Eras. Per illum. Vide 1.Corinth.1.4.

IN CAPVT VI.

1 Vt operam nostram ei accōmodantes, συνεργοῦντες. Vulgata, Adiuuantes autem. Erasmus, Quin & adiuuantes. Alicubi συνεργὸν administrum vertimus: sed videndū quid cui loco conueniat. Vide 1.Cor.3.b.9. Frustra, εἰς κενόν. Vulg. & Eras. barbarè & obscurè, In vacuum.

2 Accepto,

2 Λέγει γάρ, Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι· ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας.

2 Dicit enim Deus, ‖ Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis succurri tibi: ecce nunc tēpus acceptum, ecce nunc dies salutis.

2 *Ait enim, Tēpore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te: ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.*

Esa.49.b.8

3 Μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπήν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία·

3 Nullam vlla in re præbētes offensionē, ne vituperetur ministerium:

3 *Nemini dātes ullam offensionem, ut non uituperetur ministeriū nostrū:*

4 Ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις,

4 Sed & in omnibus nos approbātes, ‖ vt Dei ministri, tolerātia multa in oppressionibus, in necessitatibus, in angustiis,

4 *Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patiētia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis.*

1.Cor.4.a.1

5 Ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις,

5 In plagis, in carceribus, in tumultuationibus, in laborib⁹, in vigiliis, in ieiuniis,

5 *In plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in uigiliis, in ieiuniis.*

6 Ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ,

6 Puritate, scientia, lenitate, bonitate, Spiritu sancto, charitate non simulata,

6 *In castitate, in scientia, in longanimitate, in suauitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta,*

7 Ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει Θεοῦ, διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν,

7 Sermone veritatis, virtute Dei, armis iustitiæ dextris ac sinistris,

7 *In uerbo ueritatis, in uirtute Dei, per arma iustitiæ à dextris & à sinistris,*

8 Διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας· ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς·

8 Per gloriam & ignominiā, per conuitia & laudes: vt seductores, & *tamen* veraces:

8 *Per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam: ut seductores & ueraces:*

9 Ὡς ἀγνοούμενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι· ὡς ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδοὺ ζῶμεν· ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι·

9 Vt ignoti, & *tamen* noti: vt morientes, & ecce viuimus: vt qui castigamur, nec *tamen* occidimur:

9 *Sicut qui ignoti, & cogniti: quasi morientes, & ecce uiuimus: ut castigati, & non mortificati:*

10 Ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες· ὡς πτωχοί, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες· ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες.

10 Vt dolētes, semper tamē gaudentes: vt pauperes, sed multos ditantes: vt nihil habentes, sed omnia obtinentes.

10 *Quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes, multos autem locupletātes: tāquā nihil habētes, & oīa possidētes.*

2 Accepto, δεκτῷ. Heb. רצון. Id est, gratuitæ beneuolentiæ: quo videlicet tempore Deus suum illius immensum amorem effudit. Hoc fere vocant sacri scriptores εὐδοκίαν, de qua vide Luc.2.b.14.

3 Nullam vlla in re, μηδεμίαν ἐν μηδενί. Vulg. Nemini vllā, μηδεμίαν μηδενί. Præbentes, διδόντες. Eras. Demus, quasi subaudiatur ὦμεν, & sit adhortatio: quum Apostolus potius in suo & Timothei ac Syluani exemplari verum pastorem Corinthiis spectandum proponat. Est autem hoc connectendum cum verbo παρακαλοῦμεν, ita vt secundus versiculus veluti sit interiectus, sicut rectè annotant Græca scholia, & Erasmus ipse postea animaduertit. Vituperetur, μωμηθῇ. Vulg. Reprehendatur, non tam expressè.

4 In omnibus, ἐν παντί. Heb. בכל pro, Omnibus modis, vel Omnibus in rebus, vt suprà, 4.b.8, & infrà aliquoties. Approbantes, συνιστῶντες, id est ἀποδεικνύντες, καὶ φανερῶς ποιοῦντες, id est declarantes & re ipsa præstantes, vt infrà, 7.c.11. Vulg. Exhibeamus, quasi sit adhortatio, ac non potius historiæ narratio. Eras. Commendantes. quæ significatio non tam videtur commoda huic loco, atque altera illa. Ministri, διάκονοι. Sub. sese approbant, per syllepsin: alioqui esset solœcophanes.

5 In tumultuationibus, ἐν ἀκαταστασίαις. siue agitationibus crebris, vt sedem quietam nullam possent inuenire.

6 Puritate, ἁγνότητι. Antè commemorauit quibus in malis versaretur quotidie, nunc explicat quibus armis restiterit. Itaque præpositio ἐν alio modo nunc fuit explicanda. Scientia, γνώσει. vel prudentia. Lenitate, ἐν μακροθυμίᾳ. Vulg. In longanimitate. Vide Ro.2.a.4. Bonitate, ἐν χρηστότητι. Vulg. In suauitate. Eras. In benignitate, vt & nos alibi. Spiritu sancto, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Commemoratis aliquot speciebus, subiicit duo ad quæ tanquam genera possint illa reuocari, nempe Spiritum sanctum, vt causam efficientem: & charitatem, vt finem vniuersalem.

7 Sermone veritatis, ἐν λόγῳ ἀληθείας. Id est Euangelii prædicatione: cui adiungit virtutem Dei, id est, insignem illam potestatem non tantùm edendi signa, sed etiam malos domādi. ideo etiam facit armorum mētionē, & quidem ἀμφιδεξίων, id est quibus sese ac munus suum omni ex parte tueretur. Nā externa præsidia nūc commemorat quibus Satanam & mundum expugnauit. Externa autem voco quæ sunt quasi telorum loco: sicut militis gladium à fortitudine animi distinguimus. Hæc igitur arma fuerunt, sermo Veritatis, & potestas illa Dei cuius meminit infrà, 10.a.4. arma denique iustitiæ, id est integritas.

8 Per gloriam, διὰ δόξης. Διά hoc in loco non significat instrumentalem causam, sed ita accipitur vt quum dicimus Per campos, per vrbem incedere. Describit enim veluti iter difficillimum quo contenderit ad metam. Per conuitia & laudes, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. Vulg. Per infamiam, & bonam famam. Ad verbū, Per maledicentiam & benedicentiam.

Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι, ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται.

11 ⁿOs nostrum apertum est erga vos, Corinthii, cor nostrum dilatatum est.

11 Os nostrū patet ad uos, ô Corinthij, cor nostrum dilatatum est.

Οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν· στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν.

12 ᵒNon habitatis anguste in nobis: sed angusti estis in visceribus vestris.

12 Non angustiamini in nobis: angustiamini autem in uisceribus uestris.

Τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω, πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς.

13 ᵖLoquor autem vt filiis de pari compensatione. Dilatamini & vos.

13 Eandem autem habentes remunerationem, (tanquam filijs dico) dilatamini & uos.

Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ; τίς δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος;

Eccli.13.c.21

14 ᑫNe impari iugo copulemini cū infidelibus. ‖quod enim consortium iustitiæ cum iniustitia? & quæ communio luci cū tenebris?

14 Nolite iugum ducere cū infidelibus. quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate? aut quæ societas luci ad tenebras?

Τίς δὲ συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελίαλ; ἢ τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου;

15 Et quæ concordia Christo cū ʳBelial? aut ˢquæ pars fideli cum infideli?

15 Quæ autem conuentio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?

Τίς δὲ συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων; ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε

2.Cor.3.d.17, & 6.d.19

16 Et quæ cōsēsio tēplo Dei cū simulacris? ‖nā vos tēplū estis Dei

16 Quis autem consensus templo Dei cum idolis? nos enim estis templū Dei

11 Os nostrum, &c. τὸ στόμα, &c. Id est, apertè, & plenis (vt aiunt) buccis, vobis sum loquutus, singulari cū testimonio mei in vos vehementissimi amoris, quasi videlicet cor meum gestiam in sinum vestrum effundere. Oris enim ac cordis dilatatio vehementissimum declarant affectum eius qui loquitur: vt fieri solet in summa aliqua lætitia. cuius tamen diuersi sunt fines, atque adeo interdum etiam contrarii. Inde factum vt dilatatio cordis & oris de maledico dicatur, vt Psal.34.d.37. vnde ἐπιχαιρεκακία: & de eo qui se immodicè efferat, vnde μεγαληγορίαν Græci iactationem illam superbam vocant. Sed spectandum est qua de re agatur. Hic verò Apostolum de sua in Corinthios beneuolentia disserere apparet ex duobus sequentibus versiculis, vt mox dicam. Item ex 7.a.2 & 3, vbi eandem translationem vsurpat. Sed, dicet aliquis, quomodo hæc cohærent? Optimè profectò. Nam quòd tam familiariter sua omnia illis exposuerat, maximum erat amicitiæ testimonium, & hoc veluti prooemio ad audiendas illas admonitiones præparat eorum animos, vt si pater filios compellaret.

12 Non habitatis angustè, οὐ στενοχωρεῖσθε. Persistit Paulus in eadem metaphora, & de animo quasi de domicilio loquitur. στενοχωρεῖσθαι verò dicitur tam qui ab alio coarctatur, vt qui in angusta domo degit, quàm qui est in sese angustus. ac priore quidem declaratione hic accipitur priore loco. est enim hæc sententia, Vos in animo meo quasi domicilio quodam estis, eóque minimè angusto. Totum enim vobis cor meū patefeci, atque adeo, vestri accipiendi causa, veluti dilataui. At vos intus mihi estis angusti, (hîc enim τὸ στενοχωρεῖσθαι significat angustum esse) cui locus non sit apud vos: quorum tamen viscera oportuerat mihi quoque patere, ac vicissim me capere (vt infrà, 7.a.2) vt par patri referretis. Sed & tacita antithesis subest in eo quòd vnus multos vltro recipit, multi verò ne vnum quidem vicissim capiunt. Vulg. Non angustiamini, prorsus barbarè. Eras. Non estis angusti, quam interpretationem non miror obscuram esse, quum ipse planè non intellexerit de quo hic ageretur. Putauit enim angustiæ nomine significari ceremoniarum Mosaicarum obseruationem. absurdè profectò, quum hoc nomine nusquam reprehendantur Corinthii: imò verò potius quòd libertate Christiana nonnunquam abuterentur. Castellio totū hunc locū pessimè cōuertit, Si vos estis angusti, nō erga nos estis angusti, sed erga hominē cui estis intimi. In visceribus vestris, ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν. Viscera vocat, Hebræorum more, teneriores illos affectus intimo cordi insidentes. Vide infrà, 7.d.15.

13 Loquor autem vt filiis de pari compensatione, τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. Hæc mihi videtur simplicissima huius loci expositio, qui non vno modo in Græcis legitur. Nonnulli enim codices punctum scribunt post ἀντιμισθίαν, vt aliquid subaudiri sit necesse. Itaque Vetus interpres addit participiū ἔχοντες. quod non probo. τὴν αὐτὴν autem, id est eandem, interpretor parem, id est mutuò respondentem, quod significat Apostolus verbo πλατύνθητε. Sunt etiam qui illud ὡς τέκνοις λέγω, parēthesi includant. quod si placeat, præpositio κατὰ subaudienda fuerit, & ita conuertendus hic locus, Eadem autem compensatione (vt filios alloquor) dilatemini & vos.

14 Ne impari iugo copulemini, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες. Ab amicitia, quam ab iis meritò requirebat, & cuius testificatione præparabat eorum animos ad audiendam reprehēsionem, commodè nunc transit ad eam coniunctionem quam habebant cum infidelibus. Vulgata, Nolite iugum ducere. Budæus, Ne copulemini. Nam τὸ ἑτεροζυγεῖν accipit pro ὁμοζυγεῖν, id est in eodem iugo trahendo alteram partem oneris sustinere. At ego Erasmo assentior, qui quanuis Veterem translationem non emendarit, rectè tamen tradidit ἑτεροζυγοῦντας vocari qui quū sint diuersæ conditionis, tamen in eodē opere mutuam operam præstent, vt si fidelis cum infideli matrimoniū contrahat, aut mensæ dæmoniorum fiat particeps, aut cum infideli, in aliquo opere, vel per se vel κακόν τι, illicito commercium habeat. Perinde enim est acsi quis sub idem iugum bouem & asinum compulerit: quod disertè prohibuerat Dominus. ac mihi etiam videtur alludere Apostolus ad Legem ea de re perscriptam Deut.22.b.10, quanuis quod ad matrimonium impar attinet, aliis multis locis de eo sit cautum. idque ita esse apparet ex sequentibus oppositionibus.

15 Belial, Βελίαλ. Heb. בליעל, quo nomine tradit Kimhi significari בלי יעל, id est qui non promouebit, vel בלי מועיל, id est nequam, siue qui nulli sit cōmodus. Meritò igitur hoc nomine (quod, vt nonnulla alia, satis erat in Græcis etiam Ecclesiis peruulgatum) diabolus declaratur Christo optimo maximo oppositus ex diametro. Heronymus deducit à בלי & עול, quasi dicas absque iugo: vnde factum vt Aquila ἀποστάτην conuerterit, quem etiam Græca scholia sequuntur. Ego priorem notationem potius amplector, quāuis altera quoque Satanæ optimè conueniat. Quæ pars, τίς μερίς. Heb. loquendi formula, acsi dicat, Quid commune habet fidelis, cū infideli? quod inter eos diuidi oporteat? vt in vernaculo nostro sermone dicimus, *Qu'ha le fidele à partir auec l'infidele.*

ζῶντος· καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, Ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός.

Viuentis: sicut dixit Deus, ‖Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.

Viui: sicut dicit Deus, Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.

Leuit.26.b.12

Διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος· καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε· κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς.

17 ‖Quapropter exite è medio eorum, & separamini, dicit Dominus: & impurum ne attingitote: tum ego excipiam vos:

17 Propter quod exite de medio eorū & separamini, dicit Dominus. & immundum ne tetigeritis: & ego recipiam uos.

Esa.52.c.11

Καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

18 ‖Et ero vobis Pater, & vos eritis mihi filii ac filiæ: dicit Dominus omnipotens.

18 Et ero uobis in patrē, & uos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.

Ier.31.a.1

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VII.

CAP. VII.

Ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοί, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ.

1 Has igitur promissiones quū habeamᵘˢ, dilecti, purgemus nosipsos ab omni inquinamēto ᵃcarnis ac spiritus, perficientes sanctificationē cum timore Dei.

1 Has ergo habentes promissiones, charissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus, perficiētes sanctificationem in timore Dei.

Χωρήσατε ἡμᾶς· οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν.

2 ᵇAccipite nos: nemini iniuriā fecimus, neminē corrupimus, neminem expilauimus.

2 Capite nos: neminē læsimus, neminem corrupimus, neminem circumuenimus.

Οὐ πρὸς κατάκρισιν λέγω· προείρηκα γὰρ ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐστε εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν.

3 ᶜAd condemnationem *uestri* non loquor: nam antè dixi vos in cordibus nostris esse, ᵈad simul moriendū & simul viuēdū.

3 Nō ad cōdēnationē dico. prædixi enim quòd in cordibus nostris estis ad commoriendum & ad conuiuendum.

Πολλή μοι παρρησία πρὸς ὑμᾶς, πολλή μοι καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν· πεπλήρωμαι τῇ παρακλήσει, ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν.

4 Multa mihi loquendi libertas apud vos: multa mihi gloriatio de vobis: impletus sum consolatione, vehementer exundo gaudio in omni afflictione nostra.

4 Multa mihi fiducia est apud uos, multa mihi gloriatio pro uobis: repletus sum cōsolatione, superabūdo gaudio in omni tribulatione nostra.

Καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς Μακεδονίαν, οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σὰρξ ἡμῶν, ἀλλ᾽ ἐν παντὶ θλιβόμενοι· ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι.

5 Etenim quū venissemus in Macedoniā, nullam habuit relaxationem caro nostra, sed ᵉin omnibus ᶠfuimus oppressi: foris pugnæ, intus terrores.

5 Nā & quū uenissemus in Macedoniā, nullam requiē habuit caro nostra, sed omnem tribulationē passi sumus: foris pugnæ, intus timores.

16 Viuentis, ζῶντος. Deum verè existentem & vitæ authorem, id est קים (vt Chaldæi vertunt) opponit idolis, rebus videlicet prorsus inanibus ac vanis. Sunt etiam qui legant ἡμεῖς ἐσμέν, nos sumus, pro ὑμεῖς ἐστε, vos estis. Habitabo in eis, ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς. Hebraicè והיה משכני עליהם, Ezech.37.g.27. ita vt Apostolus nihil prorsus detorserit, quum illic disertè agatur de Christi fœdere, & עליהם potius In ipsis declaret quàm Inter ipsos, id est בתוכם, vt est apud Mosen Leuit.26.b.12. quem locum siquis cum isto comparet, facilè iudicabit Paulum hoc potius petiisse ex Ezechiele quàm ex Mose: eo tantùm excepto quòd καὶ ἐμπεριπατήσω omnino ex Mose petitum est, qui addit והתהלכתי בתוכם, sed in eo nulla est difficultas. adumbrauit enim arcæ Domini præsentia in medio Israelis, veram in cordibus nostris præsentiam Immanuelis per Spiritum sanctum.

IN CAPVT VII.

1 Carnis & Spiritus, σαρκὸς καὶ πνεύματος. Id est, corporis & animi, vt sit hoc modo perfecta sanctificatio, vtraque sui parte constans. Nam alioqui quorsum corporis puritatem, si impurus est animus? aut quomodo purus erit animus si corpus fuerit inquinatum? Hoc considerent qui imaginantur se puram conscientiam coram Deo adferre, etiamsi corpus coram idolis prostituāt. Cæterùm hîc quoque inepta est capitis sectio, quum hūc versiculum prorsus oportuerit superioribus adiungere. Neque emphasin verbi ἐπιτελεῖν considerauit Castellio qui conuertit, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην, fungentes sanctimonia.

2 Accipite nos, χωρήσατε ἡμᾶς. i. Sinite vt locū apud vos inueniā, vobis videlicet docēdis. Neque enim capere hîc accipitur pro intelligere, sed sicut vas aut locus aliquid capit. Redit enim ad id quòd dixerat suprà, 6.c.13, Dilatemini etiā vos. Vulg. Capite nos. Eras. Capaces estote nostri, ex Ambrosio. Neminē expilauimus, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν. i. nemini quicquā per auaritiā eripuimus. Vulg. Neminē circūuenimus. Eras. Neminem fraudauimus. Vtraq; interpretatio nimis latè patet. Eras. autē ipse vt nos hoc in loco, ita etiā cōuertit infrà, 12.17.

3 Ad condemnationem *uestri*, πρὸς κατάκρισιν. Id est, vt vos ingrati animi vel perfidiæ condemnem.

Ad simul moriendum, εἰς τὸ συναποθανεῖν. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus *A la vie & à la mort*, vt significemus constantissimam amicitiam. Erasmus putat Paulum ad illud amicitiæ genus allusisse quo fiebat vt amico mortuo, qui superstes manebat, sibi mortem consciscerer. Eiusmodi erant quos Galli vocabant Soldurios: Cæsar deuotos interpretatur libro tertio de bello Gallico. Talis etiam erat apud Thebanos ἱερὸς λόχος, cuius meminit Plutarchus in Pelopida.

5 In omnibus, ἐν παντί. Heb. בכל. vide suprà, 4.b.8, & 6.a.4. Fuimus oppressi, θλιβόμενοι, sub. γεγόναμεν,

vt suprà, 5.b.8, & c.12. Item, 11.d.13 ex Hebræorum consuetudine, apud quos ita sæpe subauditur substantiuum verbum. Disertè autem facit mentionē carnis, id est corporis, vt consolationes Spirituales istis exercitiis opponat, ac præsertim gaudium illud quod ex Titi nuntio perceperat: quum alioquin animo quoque vt corpore affligeretur. Intus, &c. ἔξωθεν, &c. Videtur alludere ad locum illum Deut.32.d.25. Est enim crux, quod ad externam speciem attinet, sanctis iuxtà & impiis communis, quanuis in contrarios fines.

6 Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινούς, παρεκάλεσεν ἡμᾶς, ὁ Θεός, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου.

6 Sed qui consolatur abiectos, consolatus est nos, Deus, aduentu Titi.

6 *Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos, Deus, in aduentu Titi.*

7 Οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρακλήσει ᾗ παρεκλήθη ἐφ' ὑμῖν, ἀναγγέλλων ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἐπιπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμόν, τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ· ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι.

7 Non solùm autem aduentu illius, sed etiam consolatione quam ille accepit ex vobis, quū renuntiaret nobis vestrum vehemens desiderium, vestrum eiulatū, vestrum pro me zelū: adeo vt magis gauisus fuerim.

7 *Nō solùm autē in aduentu eius, sed etiam in consolatione qua cōsolatus est in vobis, referens nobis vestrū desiderium, vestrum fletum, vestram æmulationem pro me: ita vt magis gauderem.*

8 Ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι, εἰ καὶ μετεμελόμην. βλέπω γὰρ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη, εἰ καὶ πρὸς ὥραν, ἐλύπησεν ὑμᾶς.

8 Nam etiamsi tristitia vos affeci per epistolam, non me pœnitet, etiāsi pœnituerit. video enim, epistolam illam, tametsi ad tēpus, tristitia vos affecisse.

8 *Quoniam etsi cōtristaui vos in epistola, nō me pœnitet: etsi pœniteret, videns quòd epistola illa, etsi ad horam, vos contristauit:*

9 Νῦν χαίρω οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν. ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ Θεόν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν.

9 Nunc gaudeo: non quòd tristitia affecti fueritis, sed quòd tristitia affecti fueritis ad resipiscentiam. nam tristitia affecti fuistis secundū Deū, vt nulla in re detrimēto sitis affecti per nos.

9 *Nūc gaudeo nō quia cōtristati estis: sed quia cōtristati estis ad pœnitentiā. contristati enim estis secūdū Deū, vt in nullo detrimētū patiamini ex nobis.*

10 Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται· ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται.

10 Nā qui secundum Deum est dolor, is resipiscentiam efficit ad salutem, cuius nunquam pœniteat: at mundi dolor mortem efficit.

10 *Quæ enim secūdū Deū tristitia est, pœnitētiam in salutē stabilē operatur: seculi autē tristitia, mortem operatur.*

6 Abiectos, ταπεινούς. Heb. ענוים quasi deiectos & prostratos dicas. Vulg. & Eras. ad verbum, Humiles. Aduentu Titi, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου. Id est, iis quæ mihi adueniens Titus renuntiauit de vobis, quo fructu videlicet literas meas perlegeritis, præterquam quòd ipsius etiam Titi præsentia magnopere sum recreatus. Quod autem suprà dixit, Ἔξελθεῖν, se, non reperto Tito, statim Troade soluisse, ad ipsos Corinthios referendū est: quorum desiderium quum ferre non posset Apostolus, nec ante acceptum ab eis nūntium vellet ad eos proficisci, vt eis videlicet parceret, statim in Macedoniam cōtendit, vt Tito ab eis redeunti (eum enim Epheso miserat) posset occurrere.

7 Sed etiam, &c. ἀλλὰ καί. Alteram causam adfert suæ consolationis, nempe benignam apud eos Titi exceptionem, magno cum ipsorum fructu, sicut futurum promiserat. Vehemens desiderium, ἐπιπόθησιν. Præpositio ἐπὶ videtur aliquid ponderis addere significationi. Ideo addidi epitheton.

8 Etiamsi pœnituerit, εἰ καὶ μετεμελόμην. Eras. Etiamsi pœnituisset: ne videatur Apostolum pœnituisse facti, sed vt perinde hoc sit acsi diceret, Etiam siqua pœnitudo facti me tenuisset, eam tamen illo Titi nuntio abiecissem. Ego malui conuertere, Etiamsi pœnituerit, quia non additur ἄν. Ita autem accipio pœnitendi verbum, cum doctissimo interprete, vt significet Apostolus se ex epistola illa acerbius scripta nonnullū dolorem cepisse. non quasi quod fecerat, optaret esse infectum, sed quòd, clementis patris exemplo, se ad hanc seueritatem coactum esse secum gemens, euentum rei expectaret. Vulg. Etsi pœniteret, videns quòd epistola, &c. ita vt hoc ad sequentia referatur, & sublata particula γάρ legatur βλέπων, contra omnium Græcorum codicum fidem, & ipsa quoque sententia repugnante. Ad tempus, πρὸς ὥραν. Sic rectè Eras. Vulg. Ad horam.

9 Ad resipiscentiam, πρὸς μετάνοιαν. Id est, Ita vt ea tristitia vobis ad emendanda vestra vitia profuerit. Vulg. & Eras. Ad pœnitentiam. Vide Matth.3.a.2. Secundum Deum, κατὰ Θεόν. Tristitia secundum Deum & Tristitia mundi opponuntur. Nam qui secundū Deum tristis est, id est eo dolore qui à Dei Spiritu manat & Deo est acceptus, de peccatis suis dolet, idque non pœnæ formidine territus, sed hoc ipsum ægerrimè ferens quòd Deum clementissimum Patrem offenderit, cuius offensam optet etiam sua damnatione, si ita fieri posset, redemptam. At qui secundum mundum dolet, vel terrenis amissis commodis vel alieno bono angitur, vel vnius pœnæ impendentis metu est solicitus. Itaque illa tristitia, quæ & pœnitentia secundum Deum dici propriè potest, illos pulcherrimos fructus gignit de quibus disseritur sequenti versiculo: hæc verò contrà certa est ad desperationem via, nisi Dominus medeatur, vt ex Caini, Saulis, Achitophelis, Iudæ horrendis exēplis apparet. Alterius verò tristitiæ luculentissimum exemplar præbuerint Dauidis scriptæ lacrymæ.

10 Resipiscentiam cuius nunquam pœniteat, μετάνοιαν ἀμεταμέλητον. Potest etiam hoc epitheton referri ad σωτηρίαν. quo sensu dicetur salus ἀμεταμέλητος, cuius nunquam vel nos pœnitere possit, vel Deum qui nobis illam dederit: vt firmam ac immotam esse intelligamus: sicut dona Dei dicuntur ἀμεταμέλητα Rom.11.d.29. Ideo Vetus interpres Stabilem conuertit. Mihi tamen videtur hoc epitheton potius ad μετάνοιαν referendum. Neque tamen μετάνοιαν ἀμεταμέλητον velim cum Erasmo pœnitentiam non pœnitendam interpretari. Primùm enim μετάνοιαν & μεταμέλειαν, id est resipiscentiam à pœnitētia, distinguendam puto, vt diximus Matth.3.a.2. Deinde

non est quòd istam paronomasiā affectemus, quæ nusquam est in Græco sermone. Denique non pœnitendum apud Latinos quiddam declarat multo minus quam cuius nunquam possit aliquem pœnitere.

11 Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ κατὰ Θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν; ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ' ἐκδίκησιν; ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι.

11 Ecce enim istuc ipsū, quòd secūdū Deū tristitia affecti fuistis, quantū in vobis effecit studiū? imò defensionē, imò indignationem, imò timorē, imò vehemens desideriū, imò zelum, imò vindicationem? per omnia testatum fecistis vos esse puros in hoc negotio.

11 *Ecce enim hoc ipsum, secundum Deum contristari vos, quantam in vobis operatur solicitudinē? sed defensionem, sed indignationem, sed timorē, sed desideriū, sed æmulationē, sed vindictā: in omnibus exhibuistis vos incōtaminatos esse negotio.*

12 Ἄρα εἰ καὶ ἔγραψα ὑμῖν, οὐχ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαντος, οὐδὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος· ἀλλ' εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

12 Nēpe etiamsi scripsi vobis, non scripsi vobis eius causa qui iniuriam fecerat, nec eius causa qui iniuria affectus fuerat, sed vt apud vos manifestum fieret studium illud nostrū pro vobis in conspectu Dei.

12 *Igitur etsi scripsi vobis, nō propter eum qui fecit iniuriā, nec propter eum qui passus est: sed ad manifestandā solicitudinē nostram quam habemus pro vobis coram Deo.*

13 Διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν· περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ Τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν.

13 Propterea consolationem accepimus ex consolatione vestri: sed longè plurimum gauisi fuimus ob gaudium Titi, quòd refocillatus sit spiritus eius ab omnibus vobis:

13 *Ideo cōsolati sumus: in cōsolatione autem nostra, abundātius magis gauisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus eius ab omnibus vobis:*

14 Ὅτι εἴ τι αὐτῷ ὑπὲρ ὑμῶν κεκαύχημαι, οὐ κατῃσχύνθην· ἀλλ' ὡς πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτω καὶ ἡ καύχησις ἡμῶν ἡ ἐπὶ Τίτου, ἀλήθεια ἐγενήθη.

14 Et siquid apud eum de vobis gloriatus sum, non fui pudefactus: sed vt omnia verè loquuti sumus vobis, ita & gloriatio nostra qua vsus eram apud Titum, vera cōperta sit.

14 *Et siquid apud illū de vobis gloriatus sum, non sum confusus: sed sicut omnia vobis in veritate loquuti sumus, ita & gloriatio nostra quæ fuit ad Titum, veritas facta est.*

15 Καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν.

15 Et viscera eius amplius erga vos *affecta* sint, dum reminiscitur obediētiæ omniū vestrum, vtque cum timore ac tremore ipsum exceperitis.

15 *Et viscera eius abūdātius in vobis sunt, reminiscētis omniū vestrū obediētiā, quomodo cū timore & tremore excepistis illum.*

11 Defensionem, ἀπολογίαν. vel excusationem, vt conuertit Ambrosius. Eras. Satisfactionem. Excitati enim Pauli reprehensione Corinthii, ita se promptos ac diligentes ostenderant in eius mandato exequendo, vt nulla re magis potuerint declarare sibi tam turpe facinus minimè placuisse. Cæterùm particulam ἀλλά Erasmus rectè conuertit per imò, quum auxesin declaret: quanuis Græcus scholiastes putet pro καί accipiendam. Zelum, ζῆλον. Vulg. & Eras. Æmulationem. Ego illud malui, vt sanctius, retinere. Per omnia testatum fecistis, ἐν παντὶ συνεστήσατε. Id est πάντως ἐμαρτυρήσατε, omnino seu omnibus modis testatū fecistis. quo modo vsurpatur hoc verbum etiam apud Demosthenem πρὸς Κάλλιππον, vt doctissimus Budæus obseruauit. Sic etiam accipi diximus suprà, 6.a.4, vt non ineptè converterit Vetus interpres Exhibuistis, id est παρέστήκατε. Eras. Cōmendastis, non ita appositè: nisi dicamus hanc esse huius verbi emphasin vt significet Corinthios ita aboleuisse priorem suspicionem, vt etiam eo nomine magnopere sint cōmendandi: sed hæc interpretatio nō satis cohæret cum verbo εἶναι. Nam idcirco etiam Erasmus coactus est interpretari, Quòd puri sitis. In hoc negotio, ἐν τῷ πράγματι. Rectè expressit Erasmus articulum à Vetere interprete omissum, quum eius vis sit ἀναφορική.

12 Apud vos, πρὸς ὑμᾶς. Hæc non dubitaui priore loco ponere, quanuis in Græcis in posteriore collocentur. Neque enim dubito quin cohæreāt cum verbo φανερωθῆναι. Studium illud nostrum pro vobis, τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν. Vulg. Solicitudinē nostrā quam habemus pro vobis. ex quo etiam apparet eum sequutum esse hanc eandem lectionem quam sum amplexus, primùm vt planam ac perspicuam, deinde ex Cōplutensis codicis, itémque Ambrosii & Theophylacti authoritate. Eras. Studium vestrū pro nobis, τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν. cui lectioni repugnat illud πρὸς ὑμᾶς quod sequitur. In cōspectu Dei, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ: id est Apud Deum. siue minimè fucatum, sed eiusmodi vt Deo possim illud approbare. sicut diximus Luc.1.a.6.

13 Ex consolatione vestri, ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν. Vulgata aliter distinguit hunc locum. Legit enim ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, In consolatione autem vestra: quæ connectit cum sequentibus, sublata δέ coniunctione post περισσοτέρως. quod non improbo, quum ita etiam scriptum inuenerim in tribus Græcis codicibus. Sed longè plurimùm, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον. Id est ὡς πλεῖστα. Nam sic redundat μᾶλλον vt augeat comparatiui emphasin. Vetus interpres, In consolatione autem nostra abundantius magis gauisi sumus, &c. id est ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ἡμῶν περισσοτέρως μᾶλλον ἐχάρημεν, &c. quam lectionem in tribus duntaxat Græcis codicibus deprehendimus. Erasmus, Quin vberius insuper. Spiritus, τὸ πνεῦμα. Id est animus, vt suprà, versu 1.

14 Et, ὅτι. Copulam subauditam expressi, vt mox versu 15. Vera comperta sit, ἀλήθεια ἐγενήθη. Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt suprà, 3.c.9. Vulg. & Eras. ad verbum, Veritas facta est. Est autem ἐγενήθη, id est fuit, Hebræorum more scriptum pro εὑρέθη, vt Græci potius loquuntur: ideóque maluimus conuertere, Comperta est.

15 Viscera eius, τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. Hebr. רחמים, id est intimus ipsius amor. Hoc enim nomine

Hebræi teneriores omnes affectus declarant, vt diximus suprà, 6.c.12. *Affecta sunt*, ὄντα. Hebræi sic loqui solent (vt Psal. 145.b.9) contenti solo verbo substantiuo, quod & ipsum subaudiunt. Interdum addunt verbum כמר, id est accendit, vt Gen. 43.g.30. Fuit autem omnino supplendum aliquid, vt perspicua esset Latina oratio.

16 Χαίρω ὅτι ἐν παντὶ θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

16 Gaudeo igitur quòd penitus confidam de vobis.

16 *Gaudeo quòd in omnibus confido in vobis.*

Κεφάλαιον η.

CAP. VIII.

1 Γνωρίζομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δεδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Μακεδονίας·

1 Porro notam facimus vobis, fratres, gratiam Dei præstitam Ecclesiis Macedonū.

1 *Notam autē facimus vobis fratres, gratiā Dei quæ data est in Ecclesiis Macedoniæ:*

2 Ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν.

2 Nam in multa probatione abundans gaudium ipsorum, & profunda eorum paupertas redundauit in copiosam benignitatem ipsorum.

2 *Quòd in multo experimento tribulationis abūdātia gaudij ipsorū fuit, & altissima paupertas eorū abūdauit in diuitias simplicitatis eorum.*

3 Ὅτι κατὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν αὐθαίρετοι

3 Nam pro viribus (testor) & supra vires voluntarii *fuerunt:*

3 *Quia secūdū virtutem (testimoniū illis reddo) & supra virtutem voluntarij fuerunt:*

4 Μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, δέξασθαι ἡμᾶς.

4 Multis cum precibus nos rogantes vt gratiam & societatem subministrationis quæ in sāctos *impenditur*, susciperemus.

4 *Cū multa exhortatione obsecrātes nos gratiā & cōmunicationē ministerij quod fit in sanctos.*

5 Καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἔδωκαν πρῶτον τῷ Κυρίῳ καὶ ἡμῖν διὰ θελήματος Θεοῦ·

5 Ac non sicut sperabamus *ita fecerunt*, sed semetipsos dediderūt primùm Domino, *deinde* & nobis, per Dei voluntatem.

5 *Et non sicut sperauimus, sed semetipsos dederunt, primùm Domino, deinde nobis per voluntatem Dei:*

6 Εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς Τίτον ἵνα καθὼς προενήρξατο, οὕτω καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην.

6 Vt adhortaremur Titum vt sicut antè cœpit, ita etiam absoluat apud vos hanc quoque gratiam.

6 *Ita ut rogaremus Titum ut quemadmodum cœpit, ita & perficiat in uos etiam gratiam istam.*

16 Penitus, ἐν παντί. siue omni ex parte. Vide suprà, 6.a.4. Addidimus autē particulā οὖν, igitur, ex vetusti codicis fide. Confidam de vobis, θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν. Id est, quòd eiusmodi vos esse cognouerim vt de vobis securè possim omnia mihi polliceri. Annotat Erasmus, in quibusdā Græcis codicibus legi, θαῤῥῶ μὲν ὑμῖν, quam lectionem puto esse deprauatam, pro θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

IN CAPVT VIII.

1 Gratiam Dei, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Id est, diuinum beneficium: quod duabus in rebus apparuerat, nēpe quòd in tantis ærumnis tanta fuerat Macedonū alacritas, deinde quòd ex tanta paupertate adeo liberaliter contulissent vnde aliorum tenuitas aleretur, vt viderentur suiipsorum obliti.

2 In multa probatione, &c. ἐν πολλῇ δοκιμῇ. Id est, quòd multæ illæ ærumnæ quibus Dominus ipsos explorauit, eorum alacritatem non modò non extinxerint, sed etiam clariorem effecerint. Gaudium enim vocat τὴν προθυμίαν καὶ ἱλαρότητα. Redundauit in copiosam benignitatem ipsorum, ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν. Vulg & Eras. Abundauit in diuitias benignitatis ipsorum. Diximus autē Ro.2.a.4 πλοῦτον Hebræorum more vocari à Paulo omnem copiam ac abundantiam: & Hebraismum hunc, Diuitiæ benignitatis, pro copiosa benignitate, alibi sæpe exposuimus. ἁπλότης verò quum in genere candorem & simplicitatem morum declaret, accommodandum est ad id de quo agitur, adeo vt διαψίλειαν exponant Græca scholia, id est liberalitatē, tum hoc in loco, tum etiam infrà, 9.c.11, & d.13. Nos benignitatē maluimus conuertere: quo vocabulo non quæuis liberalitas significatur, sed ea demum quæ à facilitate quadam & humanitate naturæ proficiscitur, id denique quod ab Hebræis נדבה vocatur. Est igitur hæc sententia, paupertatem illam quæ Macedonas videbatur prorsus exhausisse, ita compertam fuisse diuitem, vt inde copiosissimæ benignitatis veluti riuus emanarit. Nā quo tenuiores sunt facultates eius qui aliquid largitur, eo maior est eius liberalitas si sponte & libenter largiatur, vt vidua illa Matth.12, omnium diuitum liberalitatem dicitur superasse.

3 Volūtarii, αὐθαίρετοι. Id est, spōte liberales. Vulg. & Eras. Prompti, πρόθυμοι. Quod autē Vetus interpres conuertit κατὰ δύναμιν, Secundum virtutem, Erasmus multo rectius interpretatus est, Pro viribus, ex Ambrosio.

4 Gratiam, τὴν χάριν. Quod alius quispiam onus vocasset, hoc ipse gratiam vocat, nempe vt in aliquam partem veniret huius officii quod sanctis impendebatur. Nam etsi non poterat pecuniā suppeditare Apostolus, operā tamen suam conferebat in hortādis Corinthiis, vt ipse veluti ducis, alii verò militū quasi officium in hoc sancto certamine obirent. Quidam hoc malunt ita accipere quasi Macedones Paulū rogarint vt pecuniam collatitiam cogeret, & coactā deferret Hierosolymam cum collegis aliis. quod verum esse apparet ex versu 19: sed tamē hoc malo explicare ex versu 6. In eo enim apparet singularis charitas Macedonum, quòd nō contēti ex sua tenuitate tam liberaliter contulisse, Paulum etiā multis precibus vltro rogabant vt Corinthios quoque per Titum ad officium faciendum hortaretur. quod quidem nihil aliud erat quàm eum facere huius beneficētiæ socium, vt antè dixi. Quod autē attinet ad illa verba δέξασθαι ἡμᾶς, miram inuenio in vetustis quibusdam codicibus varietatem: sed non dubito quin hæc sit germana lectio, quanuis Vetus interpres ista non legerit.

6 Ita etiam absoluat apud vos hāc quoque gratiam, οὕτω καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην. Id est, Vt quemadmodum cœpit, ita etiam ad finem vsque pergat efficere vt huius quoque gratiæ sitis participes. Ex eo autem efficitur, Titum ad eos proficiscentem, non tam ab illis aliquid esse petiturum quàm singulare beneficium præter alia multa quæ ab eo acceperāt, illis allaturum: quū nimirum sit eis præbiturus eius munificētiæ

occasionem, in qua nihil decedit, sed contrà plurimum accedit largiēti. Hoc enim est, inquit ille, fœnerari Domino. Ambrosius aliter explicat, vt annotauit Erasmus, nempe acsi diceret Apostolus se fuisse Tito authorem huius obeundæ legationis apud Corinthios: vt quemadmodum hortatu illius cœperant imitari munificentiam aliorum, ita eodem hortatore perficiant. Verùm vt hæc elici posset sententia, videbatur omnino scribendum fuisse ἵνα καθὼς προενήρξασθε, οὕτω καὶ ἐπιτελέσητε δι' αὐτοῦ τὴν χάριν ταύτην, id est, vt sicut antè cœpistis, ita etiam absoluatis per eum hanc gratiam.

7 Ἀλλ' ὥσπερ ἐν παντὶ περισσεύετε πίστει, καὶ λόγῳ, καὶ γνώσει, καὶ πάσῃ σπουδῇ, καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἀγάπῃ, ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι περισσεύητε.

7 Itaque sicut in omnibus abundatis fide, & sermone, & cognitione, & omni studio, & vestra in nos charitate, *videte* vt in hac quoque gratia abūdetis.

7 *Sed sicut in omnibus abūdatis fide, & sermone, & scientia, & omni solicitudine, & charitate uestra in nos, ut & in hac gratia abundetis.*

8 Οὐ κατ' ἐπιταγὴν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον δοκιμάζων.

8 Non ex imperio loquor, sed aliorū studio, vestræ quoque dilectionis sinceritatē reddens exploratam.

8 *Nō quasi imperās dico, sed per aliorū solicitudinē, etiā uestræ charitatis ingenuū bonum comprobans.*

9 Γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε, πλούσιος ὤν· ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσητε.

9 Nostis enim beneficentiam Domini nostri Iesu Christi, eū *videlicet* propter vos pauperem factū esse, quū esset diues: vt vos illius paupertate ditesceretis.

9 *Scitis enim gratiā Domini nostri Iesu Christi, quoniā propter uos egenus factus est, quū esset diues: ut illius inopia uos diuites essetis.*

10 Καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρει, οἵτινες οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν προενήρξασθε ἀπὸ πέρυσι.

10 Et sententiam in ea re *meam* edo. nam hoc vobis conducit, qui non solùm facere, sed etiam velle antè cœpistis anno superiore.

10 *Et cōsiliū in hoc do. hoc enim uobis utile est, qui non solùm facere, sed & uelle cœpistis ab anno priore:*

11 Νυνὶ δὲ καὶ τὸ ποιῆσαι ἐπιτε-

11 At nunc etiā illud ipsū facere

11 *Nunc uerò & facto*

7 Itaque, ἀλλά. Id est ἄγε. quo modo testatur Corinthus ille qui de dialectis scripsit, hāc particulam sæpe apud Atticos etiam scriptores vsurpari. Vulg. & Eras. Imó. quæ interpretatio tum demum locum habet quum superiora corriguntur, vt suprà, 7.c.11. Hic verò videtur conclusio subiici adhortationis specie. Nam τὸ περισσεύειν non possum comparandi significatione accipere, quasi moneat Apostolus Corinthios vt Macedonas hic quoque superent: quum hocidem verbum Macedonibus paulo antè tribuerit. Puto igitur copiosam liberalitatem simpliciter significari. *Videte* vt, ἵνα. Sub. σκοπεῖτε, vel ὁρᾶτε. quam eclipsin Atticam doctissimus Budæus in Commentariis linguæ Græcæ annotauit, & multis exemplis confirmauit.

8 Aliorum studio, διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς. Macedonas intelligit, quorum sedulitatis exemplo proposito tum in conferenda pecunia, tum in rogando Apostolo vt de ea re Corinthios appellaret, dicit se non imperiosè ad eos scribere, sed, quum de eorum alacritate minimè dubitet, idcirco ab aliis rogatum scribere, vt hoc modo testatum fiat quàm germana sit ac sincera ipsorum charitas. Erasmus, Per solicitudinem erga alios. quasi studium aliorum passiuè accipiendum sit. Eam verò interpretationem si sequamur, redundabit καὶ particula, idcirco tantùm addita vt comparetur Corinthiorum charitas cum aliorum studio. Sinceritatem, τὸ γνήσιον. Γνήσιος & νόθος, id est germanus & adulterinus, apud Græcos opponuntur. Tum demum igitur apparet germanam esse charitatem quum reipsa, idque promptè ac liberaliter, fratribus succurrimus propter Christum. Germanitatis vocabulum vsurpant quidem Latini, sed alia significatione. Vulg. Ingenuū bonum, vt videatur legisse γνήσιον ἀγαθόν. Reddens exploratam, δοκιμάζων. Vulg. Comprobans. Erasmus, Approbans: rectè quidē sed ambiguè, nisi addas Aliis, vel Omnibus, aut aliquid eiusmodi. Nam τὸ δοκιμάζειν pro explorare, ipsius Apostoli respectu accipi non potest, quum Apostolus nullam experientiam requirere se testetur, infrà, 9.a.2. Comprobandi autem verbum nullo modo videtur conuenire.

9 Pauperem factum esse, ὅτι ἐπτώχευσε. Πτωχὸν & πένητα, id est mēdicum à paupere sic distinxit Aristophanes in Pluto,

Πτωχοῦ μὲν γὰρ βίος ὃν σὺ λέγεις, ζῆν ἐστιν μηδὲν ἔχοντα·
Τοῦ δὲ πένητος, ζῆν φειδόμενον, καὶ τοῖς ἔργοις προσέχοντα·
Περιγίγνεσθαι δ' αὐτῷ μηδὲν, μὴ μέντοι μηδ' ἐπιλείπειν.

Sed hoc discrimen non est perpetuum. Possumus tamen etiam suprà ver.2, πτωχείαν interpretari mendicitatem, vt significetur Macedonas eò inopiæ fuisse redactos vt alieno subsidio potius egerent quàm aliis largirentur, & tamen promptè ac benignè contulisse. Sed & hoc loco dici potest Christus factus fuisse medicus, non quòd mēdicantium more (quos vocant) ostiatim victum mendicaret otiosus, sed quòd homo factus & quidem tenuissimis facultatibus, aliorum subsidiis egeret ad hanc tolerandam vitam, quanuis ipse sit vitæ author.

10 Sententiam, γνώμην. Vulg. & Eras. Consilium. Vide 1.Cor.7.d.25. Sed etiam velle, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν. Id est, nō solùm facere, sed etiam vltro facere, vt Græcus scholiastes rectè interpretatur. Designat enim voluntatem spontaneam absque vllo aliorum impulsu, nedum ab ambitione aut pudore profectam. Denique id declarat quod apud Hebræos verbum רצה quo significatur volūtas eiusmodi vt ea etiam delectetur aliquis: veluti siquis ex eo ipso capiat voluptatem quòd alteri benefaciat. Hoc autē velle sanè superius est multis partibus eo facto quod nudum est, id est quod ab hac voluntate non promanat. Ita enim facere cuiusuis fuerit qui facultatem habuerit: velle autem, eorum demum qui vera charitate impelluntur. Itaque ineptus est Castellio quum hunc locum perinde interpretatur acsi scriptum sit, Et facere & velle, quum, inquit, facere plus sit quàm velle. Hoc ego verò pernego, vt quidem τὸ θέλειν accipitur hoc in loco. Sed & in eo me non habet adstipulatorē quòd Rom.1.d.32, putat τὸ συνευδοκεῖν minus quiddam esse quàm ποιεῖν. quem locum ille citauit vt errorem errore cumularet.

11 Illud ipsū facere absoluite, τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε. i. (vt rectè Erasmus sententiā exposuit) Illud quod

facere cœpistis perficite. Apparet autē Apostolū istis infinitis τὸ ποιῆσαι, τὸ θέλειν, τὸ ἔχειν, fuisse hoc loco delectatum, & alibi quoque, vt Philip. 2. b. 13. quo modo scripsit Persius, Scire tuum nihil est. Itaque studui hoc ipsum quoque exprimere, quoad eius fieri potuit. Nam ἐκ τοῦ ἔχειν noluimus conuertere Ex habere, quod nemo intellexisset: sed ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, conuertimus Promptum illud velle, potius quàm Promptus animus voluntatis, cum Vetere interprete: aut Voluntas prompta, cum Erasmo: qui tamen alioqui sententiam rectè expressit, sed Pauli phrasi non seruata. 5

λέσατε, ὅπως καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, οὕτω καὶ τὸ ἐπιτελέσαι ἐκ τοῦ ἔχειν.

absoluite: vt sicut *adfuit* promptū illud velle, ita etiā *adsit* ipsū perficere ex eo quod habetis.

perficite: ut quēadmodū prōptus est animus uolūtatis, ita sit & perficiendi ex eo quod habetis.

12 Εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει.

12 Etenim si prius adsit promptus animus, aliquis acceptus est pro eo quod habet, non pro eo quod non habet.

12 *Si enim uoluntas prompta est, secūdum id quod habet, accepta est: non secūdū id quod nō habet.*

13 Οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλίψις· ἀλλ' ἐξ ἰσότητος, ἐν τῷ νῦν καιρῷ τὸ ὑμῶν περίσσευμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα.

13 Non enim vt aliis relaxatio sit, vobis autem oppressio: sed pari conditione hoc tempore vestra abūdantia *supplet* illorum defectum.

13 *Nō enim ut alijs sit remissio, uobis autem tribulatio. sed ex æqualitate in præsenti tempore, uestra abundantia, illorum inopiam suppleat:*

14 Ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ὅπως γένηται ἰσότης.

14 Vt & illorum abundantia vestrum defectum suppleat, vt fiat æquabilitas.

14 *Vt & illorū abūdantia, uestræ inopiæ sit supplemētū, ut fiat æqualitas.*

Exod. 16. d. 18

15 Καθὼς γέγραπται, Ὁ τὸ πολὺ, οὐκ ἐπλεόνασε· καὶ ὁ τὸ ὀλίγον, οὐκ ἠλαττόνησε.

15 Sicut scriptum est, ‖Qui multum *collegit*, non habuit amplius: & qui paulum, non habuit minus.

15 *Sicut scriptum est, Qui multum habuit, nō abundauit: & qui modicum, non minorauit.*

16 Χάρις δὲ τῷ Θεῷ τῷ διδόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου,

16 Gratia autem *sit* Deo qui cordi Titi indidit idem studium pro vobis,

16 *Gratias autem Deo qui dedit eandem solicitudinē pro nobis in corde Titi,*

17 Ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο· σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων, αὐθαίρετος ἐξῆλθε πρὸς ὑμᾶς.

17 Quòd tum exhortationem illam gratam habuit, tum verò maiore studio vltro ad vos abiit.

17 *Quoniā exhortationem quidē suscepit: sed quum solicitior esset, sua uoluntate profectus est ad uos.*

Ipsum perficere, τὸ ἐπιτελέσαι. Duo extrema sunt Velle & Perficere, inter quæ medium collocatur Facere. Vulgata, Perficiendi. Legit enim τοῦ ἐπιτελέσαι. ita vt προθυμία repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Ex eo quod habetis, ἐκ τοῦ ἔχειν. Delectatus est Apostolus (vt dixi) his infinitis. Eras. Ex eo quod potestis. Ac sanè fateor ἔχειν poni interdum pro δύνασθαι, id est habere pro posse: sed non video causam esse cur hanc enallagen quæramus. 10

12 Aliquis acceptus est pro eo quod habet, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος. Id est, placet Deo ista alacritas pro facultatum præsentium ratione, vt non opus sit tenuitatem prætexi à quoquam, quasi nō sit Deo futurum gratum ipsius munus, nisi par fuerit locupletum collationi. Nam spectat Deus in probando munere, non id quod aliquis non habet, sed id demum quod habet: alioquin charitas esset diuitum propria.

13 Non enim vt aliis, οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις. Erasmus putat aliquid supplendum, nempe, Non sic dandum est, vt aliis, &c. Sed & Castellio hic constituit inauditam enallagen, ἵνα pro δεῖ, de qua diximus Marci 4. d. 22. Ego verò existimo hæc omnia cohærere, & ἀπὸ τοῦ κοινοῦ supplendum verbum γένηται, quod expressi sententiæ seruiens. 15 Sed pari conditione, ἀλλ' ἐξ ἰσότητος. Id est, vt sicut nunc aliis inopibus vos abundantes largimini è vestro, sic alii vicissim de suo vobis egentibus largiantur. Debet enim vltro citróque ius istud ἀνάλογον inter Christianos valere, & ἐξ ἰσότητος idem hic declarare atque ἐξ ἴσου vel ἐξ ὁμοίου, liquet ex ipsa Pauli interpretatione. 20 Non debet tamen hoc spectari in largiendo. qua in re plurimum peccant homines quum illis demum benefaciunt à quo paria vel maiora spectant. Hoc verò non est Deum vel proximum, sed seipsum amare. Deinde in eo quoque grauiter peccatur quòd plerique nec inopiam, nec abundantiam rectè metiuntur. vnde nascitur tanta inter Christianos ἀνισότης quanta ne inter Turcas quidem apparet, dum alius redundat, alius fame perit, alius voluntaria mendicitate sperat in cælum irrumpere. Vulgata, Sed ex æqualitate: quod vix quisquam 25 intelligat. Erasmus, Sed vt ex æquabilitate: duplici præterea errore, nempe quòd ἵνα repetierit, deinde quòd distinctionem adscripserit post ἰσότητος, quasi imperfecta sit oratio: repugnantibus omnibus Græcis codicibus, qui hoc connectunt cum eo quod sequitur: ipsáque adeo sententia refragante. *Supplet* illorum defectum, εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα. Sub. γένηται, per syllepsin. Ad verbum, Fit illorum defectui, id est illorum inopiæ seruit. Erasmus vertit, Illorum succurrat inopiæ, vt γένηται subaudiatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, idque hortandi modo: quod tamen non video qui fieri satis cōmodè possit. 30 14 Æquabilitas, ἰσότης. Hoc quid sit perspicuè exponitur in proximo versiculo. Est autem hæc ἰσότης illius superioris veluti effectum ac fructus, siquidem oritur ex eo æquabilitas facultatum, quòd abundantia quorundam vicissim succurrit aliorum inopiæ. Sed hanc æquabilitatem sciendum est ἐν χρείᾳ positam esse, non autem ἐν κτήσει. quod fanatici Anabaptistæ non considerarunt.

16 Idem studium, τὴν αὐτὴν σπουδήν. In quibusdam codicibus legitur τοιαύτην, id est tale. 35

17 Exhortationem, παράκλησιν. Ambrosius, Consolationem. quod non cōuenit. Loquitur enim Paulus de exhortatione quam commemorauit suprà, ver. 6. eámque significat ipsi gratam fuisse, quamuis vltro & sua sponte potius quàm hac exhortatione impulsus, hanc prouinciam in se receperit. Tum verò, δέ. Ita conuerti propter μὲν præcedens. Vulg. Sed, prorsus incommodè. Erasmus, Quin potius, μᾶλλον δέ. Sed & ἐδέξατο

maluí interpretari, Gratā habuerit, quàm Susceperit, vel acceperit, vt planior esset oratio. Maiore studio vsus, σπουδαιότερος ὑπάρχων. Vulg. Quum solicitior esset. Nam vbique σπουδὴν conuertit solicitudinem. Erasmus, Quum esset diligentior. Vtraque interpretatio mihi visa est obscurior.

18 Συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

18 Misimus autem vnà cum eo fratrem illum cuius laus est in Euangelio per omnes Ecclesias.

18 *Misimus etiā cū illo fratrē, cuius laus est in Euāgelio p omnes Ecclesias.*

19 (Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν συνέκδημος ἡμῶν, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ προθυμίαν ὑμῶν)

19 (Nec *id* solùm, sed etiam suffragiis delectus est ab Ecclesiis socius peregrinationis nostræ, cum hac beneficentia quæ administratur à nobis ad ipsius Domini gloriam, & *comprobandum* promptum animum vestrum)

19 *(Nō solùm autē, sed & ordinatus est ab Ecclesijs comes peregrinationis nostræ, in hāc gratiā quæ ministratur à nobis ad Domini gloriam, & destinatam uolūtatem nostram)*

20 Στελλόμενοι τοῦτο, μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν.

20 Vitantes hoc, nequis nos vituperet in hac exuberantia quæ administratur à nobis.

20 *Deuitantes hoc, nequis nos uituperet in hac plenitudine quæ ministratur à nobis:*

21 Προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων.

21 ‖ Vt qui procuremus honesta non solùm corā Domino, sed etiam coram hominibus.

21 *Prouidemus enim bona non solùm corā Deo, sed etiam coram hominibus.*

Rom. 12. d. 17

22 Συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον, πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς.

22 Misimus autem cum eis fratrem nostrum, quem sæpe in multis probauimus studiosum, nūc autem multo studiosiorē, ob multam fiduciam quam habeo in vobis.

22 *Misimus autem cum illis & fratrē nostrum, quem probauimus in multis sæpe solicitum esse: nunc autem multo solicitiorē, confidentia multa in uos.*

23 Εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός· εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ.

23 Siue de Tito *quæritur*, socius meus *est*, & apud vos adiutor: siue de fratrib⁹ nostris, legati *sunt* Ecclesiarum & gloria Christi.

23 *Siue pro Tito qui est socius meus & in uos adiutor: siue fratres nostri, Apostoli Ecclesiarum, gloria Christi.*

18 In Euangelio, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. Id est in prædicatione Euangelii. Quidam (inter quos est Hieronymus) 5 non satis commodè iampridem hunc locum interpretati sunt de Euangelica historia à Luca perscripta. Neque verò necesse est nos torqueamus in quærendo quis iste fuerit, itémque tertius ille qui vnà cum Tito & hoc altero missus est.

19 Nec *id* solùm, οὐ μόνον δέ. Vide Rom. 5. a. 3. Suffragiis delectus est, χειροτονηθείς. Subaudi ἐστί, pro ἐχειροτονήθη, Hebræorum more, de quo sæpe iam diximus. Vulgata, Ordinatus est. Erasmus, Delectus est. Vide Act. capite 14. versu 23. 10 Cum hac beneficentia, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ. Nonnulli codices legunt ἐν pro σύν, id est In pro Cum. Vetus autem interpres videtur existimasse ἐν pro εἰς positum, vt qui verterit, In hāc gratiam, nec fortassis malè. Vocat enim Apostolus χάριτα collata munera in Ecclesiæ Hierosolymitanæ subsidium, quibus colligendis & Hierosolymam perferendis delectus erat, addito hoc collega. Et promptum animum vestrum, καὶ προθυμίαν ὑμῶν. Vulgata, Destinatam voluntatem nostram. Legit enim ἡμῶν, sed corruptè. Nam de 15 Corinthiis agitur, quorum etiam laudis in Christo mirificè studiosus erat Apostolus. quamobrem etiam suppleui participium *comprobandum* vt magis perspicua esset oratio, idque ex versu 8. Cæterùm quòd προθυμίαν vertit destinatam voluntatem, Aquinatem impulit, propter Græcæ linguæ ignorationem, vt hoc loco multa ἀπροσδιονύσως differere de prædestinatione, sicut Erasmus obseruauit. Sed promptitudinis vocabulū, quod idē Erasmus substituit, non memini legere apud idoneos authores.

20 20 Vitantes hoc, στελλόμενοι. Cohæret hoc participium cum verbo συνεπέμψαμεν, versu 18, interiecto versu 19. quem idcirco putauimus includendum parenthesi. Est autē, vt rectè annotauit Erasmus, sumpta translatio à nautis qui deflectunt vt scopulum declinent. Ideo maluit interpretari Declinantes, ἐκκλίνοντες. In hac exuberantia, ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ. Id est, in copiosa ista Ecclesiarum munificentia, quæ nostræ fidei commissa est.

25 21 Vt qui procuremus honesta, προνοούμενοι καλά. Non dubiū est quin hoc ponatur αἰτιολογικῶς. Ideo Vetus interpres conuertit Prouidemus enim, id est προνοοῦμεν γάρ, quā lectione in duobus codicibus inuenimus.

22 Quam habeo in vobis, τῇ εἰς ὑμᾶς. Nonnulli malunt vertere Quam *habet* erga vos. sed præstat ad Paulum ipsum referre, quem quum is videret de Corinthiis sibi tanta polliceri, verisimile est hoc Pauli iudicio factum multo alacriorem.

30 23 Siue de Tito *quæritur*, εἴτε ὑπὲρ Τίτου. Hoc video connecti ab interpretibus cum extremo versiculo superiore, repugnātibus Græcis scholiis, & certo (vt opinor) errore. Primùm enim manifestis solœcismis scateret oratio. quod vt vitaret Stapulensis, hæc putauit non de Tito, sed de illo tertio Titi collega dici: sed prorsus incommodè. Deinde videretur à seipso dissentire Apostolus, si fiduciam suam in horum legatorum dignitate & authoritate collocaret, ac non potius in egregia illa ac prompta Corinthiorum voluntate quam antè præ- 35 dicauit, & mox rursum significauit. Erasmus igitur non rectè conuertit, Siue Titi nomine: neque Vetus interpres rectè, Siue pro Tito. sed noua hîc est periodus, capita complectens commendationis legatorum,

quorum vult summam haberi rationem. Itaque ὑπὲρ ponitur pro περί, vt in proximo versiculo, & alibi sæpe. Vel supplendum est aliquid accommodatum sententiæ, puta δεῖ λέγειν, oportet dicere, vt supplet Græca scholia: vel potius ἐξετάζεται, id est quæritur & inquisitio habetur. Nam hoc melius conuenit sequenti membro.

Siue de fratribus nostris, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν. Sub. ἐξετάζονται. Græcè enim is dicitur ἐξετάζεσθαι, περὶ οὗ ἐξετάζομεν. Intelligit autem fratrum nomine duos Titi collegas, quorum vtrunque vocarat ἀδελφόν generis nomine. Vulgata, Siue fratres nostri: ita obscurè vt nemo intelligat. Erasmus, Siue *aliorum*, fratres nostri: quasi scriptum sit εἴτε ὑπὲρ ἄλλων, quo modo etiam videtur legisse Græcus scholiastes. Sed adeo noua & inusitata est ista eclipsis vt eã non possim admittere. Legati *sunt* Ecclesiarum, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν. Sub. ... 10.a.1. Legatos autem diximus, non Apostolos, quòd videatur hanc vnam legationem Paulus hoc nomine significare. quanquam etiamsi Apostolos, id est ministros Verbi, interpretemur, vt Rom.16.a.7, non inepte dixerit, propter encomia quæ illis antè tribuit versu 18 & 22. deinde quia dicuntur Christi gloria. Gloria Christi, δόξα Χριστοῦ. Similem copulæ eclipsin in bimembri oratione habemus Iohan.1.c.16, & 1.Tim.4 & suprà, 7.d.14 & 15. Gloriam autem Christi eos vocat, breui compendio omnia penè illis tribuens, quum eos tales esse testatur vt Christi gloria per ipsos illustretur. Ambrosius & alii nonnulli legunt Gloriæ, id est (vt ego quidem existimo) δόξαι, in recto plurali, quia de duobus agitur, & præcessit ἀδελφοὶ & ἀπόστολοι.

Τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν, καὶ ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν, εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε, καὶ εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν.

24 Itaque demõstrationem charitatis vestræ, & nostræ de vobis gloriationis, edite in eos, in conspectu Ecclesiarum.

24 *Ostensionem ergo quæ est charitatis uestræ & nostræ gloriæ pro uobis, in illos ostendite in faciem Ecclesiarum.*

Κεφάλαιον θ΄.

CAP. IX.

Περὶ μὲν γὰρ τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους περισσόν μοί ἐστι τὸ γράφειν ὑμῖν.

1 NAm de subministratione quidem quæ fit in sanctos, superuacaneum est mihi scribere vobis.

1 *NAm de ministerio quod fit in sanctos, ex abũdanti est mihi scribere uobis.*

Οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι Μακεδόσιν, ὅτι Ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι· καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος ἠρέθισε τοὺς πλείονας.

2 Noui enim promptũ animũ vestrum, quem de vobis iacto apud Macedones, Achaiam videlicet paratam esse ab anno superiore: & ex vobis ortus zelus prouocauit complures.

2 *Scio enim promptum animum uestrũ pro quo de uobis glorior apud Macedones: quoniã et Achaia parata est ab anno præterito, & uestra æmulatio prouocauit plurimos.*

Ἔπεμψα δὲ τοὺς ἀδελφούς, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ· ἵνα (καθὼς ἔλεγον) παρεσκευασμένοι ἦτε·

3 Misi autem hos fratres, ne gloriatio nostra de vobis, inanis fiat hac in parte: vt (sicut dicebam) parati sitis:

3 *Misi autem fratres, ut ne quod gloriamur de uobis, euacuetur in hac parte, ut (quemadmodum dixi) parati sitis:*

Μήπως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ Μακεδόνες, καὶ εὕρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους, καταισχυνθῶμεν ἡμεῖς (ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμεῖς) ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως.

4 Nequo modo, si mecum venerint Macedones, & offenderint vos imparatos, non pudefiamus (vt ne vos dicam) in præsidente ista gloriatione.

4 *Ne quũ uenerint Macedones mecum, & inuenerint uos imparatos, erubescamus nos (ut non dicamus uos) in hac substantia.*

24 In eos, εἰς αὐτούς. Posset etiam accipi εἰς αὐτούς pro לפני id est coram eis: sed hanc interpretationem non facilè admiserim, primùm quia non est ad eiusmodi Hebraismos veniendum nisi res ipsa vrgeat: deinde quia videtur repugnare proximi capitis initium, vt suo loco exponam. Puto igitur Paulum ipsos legatos commendare, quia quo maior est futura ipsorum authoritas, eo vberior erat futura Corinthiorum collatio. Hic enim est Apostoli scopus, qui horum ingenium pulchrè notat: ac sanè operæpretium fecerit qui omnia Christianæ charitatis artificia in hac Pauli commendatione considerarit. Sed & εἰς αὐτούς conuertere possemus Apud eos, vt cohæreat cum καυχήσεως: verùm repugnat distinctio in omnibus codicibus addita post ὑπὲρ ὑμῶν.

In conspectu Ecclesiarum, εἰς πρόσωπον ἐκκλησιῶν. Id est, testes huius vestræ pietatis habituri omnes Ecclesias, in quarum veluti cõspectu versamini, quum legatos cernitis earum suffragiis delectos. Erasmus, Etiam in conspectu Ecclesiarum. Nos verò expunximus coniunctionem καί, ex Veteris interpretis, ex Græcorũ scholiorum, ex omnium denique nostrorum sedecim codicum summo consensu. Adfert Erasmus aliam interpretationem ex Theophylacto, nempe, Et in personam Ecclesiarum, quòd nimirum legati eas Ecclesias repræsentarent à quibus missi fuerant. Sed hoc mihi quidem subtile potius quàm solidum videtur.

IN CAPVT IX.

1 Nam, μὲν γάρ. Paulo antè non idipsum cuius causa mittebantur legati, sed legatos ipsos videbatur commendasse: nunc verò per occupationem loquens, Cur in vobis hortandis, *inquit*, epistolã consumerem, quorum promptum animum non desino Macedonibus prædicare? Hæc est, opinor, Pauli germana sentẽtia. quamobrem etiam in superiore versiculo nolui εἰς αὐτούς conuertere Apud eos, vel, Coram eis. Superuacaneum, περισσόν. Vulg. Ex abundanti, id est ἐκ περιουσίας, vt loquitur Demosthenes, & cõuertit Salustiũs. Vide Mat.5.f.37.

2 Promptum animum vestrum, τὴν προθυμίαν ὑμῶν. Sic rectè & eleganter Vetus interpres, quem Erasmus in annotationibus reprehendens, substituit, Animi vestri promptitudinem, nescio quo authore fretus.

Achaiam, Ἀχαΐα. Id est Græciam. Vide Act.18.c.12. Vulgata addit καί, etiã. Nam Macedones quidem ipsi iam erant parati. Ex vobis ortus zelus, ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος. Vide Iohannem capite 2.c.17. Vulgata, Vestra æmulatio, ὁ ὑμῶν ζῆλος: quo modo scriptum inuenimus in vno codice. Erasmus, Vestrũ exemplũ, τὸ ὑμέτερον παράδειγμα.

3 Hos fratres, τοὺς ἀδελφούς. Erasmus rectè expressit articuli διαφοράν.

4 In præsidente ista gloriatione, ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως. Rectè admonuit doctissimus interpres τὴν ὑπόστασιν significare animi quandam (vt ita dicam) imperterritam subsistẽtiam, quæ nullis nouit cedere. Itaque hoc in loco animi præsentiam declarat, vt pudeat Corinthios quod Apostolo tam constanter asseuerassent, reipsa non præstare. Vulg. In hac substantia, admodum absurdé. Erasmus, In hoc argumento gloriationis, non multo felicius. Addidit tamen τῆς καυχήσεως, gloriationis, quod Vetus interpres non legit, ac fortassis adscriptum est ex huius epistolæ cap.11.d.17.

Ἀναγκαῖον οὖν ἡγησάμην παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφούς, ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ προκαταρτίσωσι τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν, ταύτην ἑτοίμην εἶναι οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὥσπερ πλεονεξίαν.

5 Itaque necessarium putaui adhortari fratres vt prius eant ad vos, & prius absoluãt antea indictam beneficentiam vestram, vt ea sit parata ita vt beneficentia, & non vt extortum aliquid.

5 *Necessarium ergo existimaui rogare fratres ut præueniant ad uos, & præparent repromissam benedictionẽ hanc paratã esse sic, quasi benedictionẽ, non tanquã auaritiã.*

Τοῦτο δέ, ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει.

6 Illud autem dico, Qui serit parcè, parcè etiam metet: & qui serit benignè, benignè etiam metet.

6 *Hoc autẽ dico, Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.*

Ἕκαστος καθὼς προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ· μὴ ἐκ λύπης, ἢ ἐξ ἀνάγκης· ἱλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός.

7 Quisque sicut præoptat corde, ita agat: non ex tristitia aut necessitate. nam hilarem datorem diligit Deus.

7 *Vnusquisque prout destinauit in corde suo: non ex tristitia, aut ex necessitate. hilarem enim datorem diligit Deus.* Rom.12.b.8 Eccli.35.b.11

Δυνατὸς δὲ ὁ Θεὸς πᾶσαν χάριν περισσεῦσαι εἰς ὑμᾶς, ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύητε εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν,

8 Potens est autem Deus efficere vt omnis gratia in vos redundet: vt in omnibus semper omnino quantum sufficiat penes vos habentes, abundetis ad omne opus bonum:

8 *Potens est autem Deus omnẽ gratiã abũdare facere in uobis: ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abũdetis in omne opus bonum:*

(Καθὼς γέγραπται, Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν· ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

9 (Sicut scriptum est, Dispersit, dedit pauperibus: beneficentia eius manet in seculum.

9 *(Sicut scriptũ est, Dispersit, dedit pauperibus: iustitia eius manet in æternũ.* Psal.112.b.9

5 Et prius absoluant, καὶ προκαταρτίσωσι. Κατηρτισμένον dicitur quod omnibus suis partibus constat, vt alibi exposuimus. Vult enim Paulus omnia prorsus esse confecta intra aduentum suum, quod suprà significauit verbo ἐπιτελέσῃ, 8.a.6. Vulg. & Eras. Et præparent, non satis expressè. Beneficentiam, τὴν εὐλογίαν. i. Gratuitò ac liberaliter collata munera. Vulgata ad verbum, Benedictionem, quam vocant Hebræi ברכה. Accipitur verò pro gratiarum actione, item pro laude, tum pro fausta precatione, tum etiam pro eo quod benignè ac vltro datur, vt hoc in loco, & quoties præsertim de Dei beneficiis agitur. Sed de his alibi dictum est à nobis. Erasmus deriuat ab εὖ & λέγω, id est collige, quòd eiusmodi collationes Apostolus vocarit λογίας, 1.Cor.16.a.1 & 2. Vt extortũ aliquid, ὡς πλεονεξίαν. Sic propriè vocatur auiditas illa inexhausta plus habẽdi quàm possideas, nedũ vt de tuo largiaris. Sed hoc loco per metalepsin Apostolus ita vocauit quod malignè & tanquã ab auaro exortũ est. Vulg. nimiũ obscurè, Tanquã auaritiã. Eras. Tanquã fraudatio, vel spoliatio. quod mihi nõ placet. Castellio conuertit Profusio, cuius nondũ sanè cõiicere potui quod fuerit iudiciũ. Certè hoc perinde est ac si τὸ καλὸν bonũ, & τὸ κακὸν malũ interpretaretur. sed fortassis huc respexit quod πλεονεκτεῖν significat etiã excellere & primas tenere: vt πλεονεξίαν putarit certamẽ quoddã in largiẽdo significare, quũ alius alio liberalior videri vult. Quasi verò id metueret Apostolus, aut sequẽs versiculus nõ poti⁹ arguat hoc ad eos pertinere qui φειδομένως σπείρουσι. i. parcè serũt.

6 Benignè, ἐπ' εὐλογίαις. Id est, μετ' ἀφθονίας, vt rectè explicat scholiastes Græcus. Vulg. In benedictionibus, quod nemo intelligat. Eras. Libenter ac benignè largiẽdo, nimiũ lõgo circuitu. Est autem triplex in hac formula Hebraismus: primùm quòd ἐπὶ posita est cum nomine, aduerbii loco, vt In iustitia pro iustè. Deinde quòd εὐλογίαν vocauit quæ à Græcis ἀφθονία potius dicitur, ab Hebræis autem ברכה. Postremò, quòd pluralis numerus sit vsurpatus emphaseως causa.

7 Præoptat, προαιρεῖται. i. Vltro seligit ac cõstituit apud se. Liui⁹ autẽ sic Græcũ hoc vocabulũ expressit libro Punici belli 8. Vulg. Destinauit, θέλων. Eras. Secundũ propositũ, κατὰ πρόθεσιν. Excludũtur autẽ duo ab Apostolo quũ sic loquitur, nempe λύπη & ἀνάγκη, tristitia & necessitas, quum videlicet quispiã largitur quidem, sed maligno & illiberali animo, vel etiã inuitus, quia nõ vult apud alios malè audire, alioquin nihil collaturus.

8 Omnis gratia, πᾶσαν χάριν. Gratiam hic vocat Dei in homines munificẽtiam. Additur autem τὸ καθόλου, vt summa quadam munificentia significetur. Quid enim amplius requirat qui apud se habet quod sibi sufficiat, & cui etiam nunquam desit quod aliis largiatur? Sed mirum non est homines istam abundantiam non metere, qui tam parcè támque tenaciter serant. Notanda etiam est illa ingeminatio particulæ vniuersalis, quæ non modò est venustissima, sed etiam maximum põdus addit sententiæ. Omnino quantum sufficiat habentes, πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες. Sufficientiæ vocabulum, quo vsi sunt Vetus interpres & Erasmus, nusquam legi. Deinde αὐτάρκειαν refero non tantùm ad contentum animum, sed etiã ad id ipsum quod possidetur. Postremò considerandum est pronomen αὐτὸ in compositione, quod videlicet designat fore vt idipsum quod satis erit, eiusmodi homo penes se habeat, vt ab aliis non cogatur emendicare, sed aliis potius de suo largiatur. Alioquin αὐτάρκης propriè dici potest vnus Deus, vt qui nullo prorsus egeat, sed totus inseipso acquiescat. Ad omne opus bonum, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Id est, vt alios omnibus modis iuuare possitis benefaciendo. Quidam malunt interpretari, In omni opere bono, vt εἰς pro ἐν accipiatur.

9 Beneficentia, ἡ δικαιοσύνη. Vulgata & Erasmus, Iustitia. Vide Matth.6.a.1. Manet in seculum, μένει εἰς αἰῶνα. Id est perennis ac perpetua est, Loquitur autẽ Dauid de viro Dei timente ac proximi amante: cui

dicit nunquam defuturum quod aliis etiam largiatur. Itaque לעולם debet ad vitam hominis restringi, vt Exo.21.b.6, vt idem videlicet declaret atque בכל ימיו, id est omnibus diebus suis. Alii sic accipiunt quasi significetur eiusmodi hominem non mutare animum illum beneficum, sed per totam vitam in eo instituto perseuerare. Alii ad æternam vitam hoc referunt, quòd Deo sit in æternum grata futura eiusmodi hominis beneficentia. Dixi quid mihi simplicissimum videatur.

Ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν χορηγήσαι, καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν)	10	Porro qui suppeditat semen serenti, is quoque panem *nobis* ad escam suppeditet, & multiplicet sementem vestram, & augeat fructus beneficentiæ vestræ)	10 *Qui autē administrat semen seminanti, & panem ad manducandū præstabit, & multiplicabit semen uestrū, & augebit incrementa frugum iustitiæ uestræ)*
Ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι εἰς πᾶσαν ἁπλότητα, ἥτις κατεργάζεται δι' ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ.	11	*Vt inquam abundetis*, in omnibus ditati ad omnem benignitatē, quæ per nos efficit vt gratiæ agantur Deo.	11 *Vt in omnibus locupletati, abundetis in omnem simplicitatē, quæ operatur per nos gratiarū actionem Deo.*
Ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ προσαναπληροῦσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ·	12	Nam subministratio oblationis istius non solùm supplet sanctorum inopiam, sed etiam redūdat in multas gratiarum actiones apud Deum:	12 *Quoniā ministerium huius officii nō solū supplet ea quæ desunt sanctis, sed etiā abūdat per multas gratiarū actiones in Domino*
(Διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάντας)	13	(Dum per hanc istius subministrationis experientiam Deum glorificant, de consentiente vestra subiectione in Euangelium Christi, déque benigna in se & in omnes communicatione)	13 *(Per probationē ministerii huius glorificantes Deum in obedientia confessionis uestræ in Euāgeliū Christi, & simplicitate communicationis in illos, & in omnes)*

10 Fructus beneficentiæ vestræ, τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν. Vulgata, Incrementa frugum iustitiæ vestræ. Erasmus quoque Iustitiam conuertit. qua de re diximus superiore versiculo. Alludit autem Apostolus ad diuitum possessiones, quasi piis hominibus beneficentia sit pro omnibus latifundiis. Huc enim spectat γεννήματος nomen, de quo diximus Matth.26.c.29.

11 *Vt inquam abundetis*, in omnibus ditati, ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι. Pendet hic versiculus à fine octaui, vt rectè (meo quidē iudicio) annotauit Valla. Nam ad alterum fructū venit qui ex hac Corinthiorum beneficentia in ipsos redundabit. Itaque propter longum hyperbaton, repetii ἵνα περισσεύητε, per epanalepsin. Similis hyperbati exemplum vnum & alterum annotauimus in hac epistola, vt suprà, 8.d.20, & infrà, 9.a.4. Quæ, ἥτις. Ambrosius legit εἴτις, siquis: sed corruptè.

12 Subministratio, ἡ διακονία. Hoc vocabulum non illi modò conuenit qui collatam pecuniam administrat, sed in genere etiam omnibus qui in pauperum vsus aliquid subministrant. qua significatione satis liquet vsurpari hoc in loco, allusione tamen facta ad publica Ecclesiæ munera. quæ etiam in genere διακονίαι passim vocantur. Vulgata, Ministerium. Erasmus, Functio. Oblationis istius, τῆς λειτουργίας ταύτης. Diximus λειτουργίας vocari publica Ecclesiæ munera, Act.13.a.2. Inde factum vt ipsa munerum functio sic vocaretur: veluti siquis olim sacrificia illa Leuitica vocasset λειτουργίας, aut nunc sacras conciones, vel sacras mysteriorum (vt ita dicam) operationes. Postremò ita cœpit eleemosynis tribui translatitiè sacrificii & oblationis nomen, vt Rom.15.f.27, & Philipp.4.d.18, & hoc etiam in loco. Vulgata, Huius officii. Erasmus, Huius muneris. Redundat in multas gratiarum actiones apud Deum, περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ. Vulgata, Abundat per multas gratiarum actiones in Domino: vt videatur legisse ἐν Κυρίῳ. Erasmus, Exuberat in hoc quòd per multos agantur gratiæ Deo, rectè expressa sententia. Idem annotat aliam lectionem, nēpe si εὐχαριστιῶν legamus pro εὐχαριστιῶν, sicut impressit Frobenius: vt conuertamus, Facit vt copiosè agantur per multos gratiæ Deo. Nam περισσεύειν accipiendum erit quasi in coniugatione Hiphil. Nos verò in omnibus nostris exemplaribus & Græcis etiam scholiis legimus εὐχαριστιῶν. Idem autem declarat διὰ hoc in loco atque εἰς, vt vbique solet cōstrui verbum περισσεύειν. cuius enallages aliud exemplùm annotauimus Rom.6.a.4.

13 Dum glorificant, δοξάζοντες. Omnino videtur dicendum fuisse δοξαζόντων τὸν Θεόν, vel potius δοξαζόντων αὐτῶν. sed ita etiam interdum loqui solere Atticos annotauit Corinthus, prolato Thucydidis hoc exemplo ex libro historiarum tertio, Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι οὐ πολλῷ ὕστερον καταπλεύσαντες, ὡς ἑώρων, ἀπήγγειλαν οἱ στρατηγοί. pro τῶν Ἀθηναίων καταπλευσάντων. Per hanc istius subministrationis experientiam, διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης. Id est, ex hoc vestræ charitatis specimine, in hac subministratione. Nam ita accipiendum esse nomen διακονίας res ipsa ostēdit, vt diximus versiculo superiore. Cæterùm quòd plerique, ac præsertim Græci interpretes, hoc connectunt cum superioribus, mihi quidem non placet. De consentiente vestra subiectione, ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν. Id est, quòd vno consensu declaraueritis vos vnum secum Euangelium agnoscere, cui vosipsos libenter subieceritis. Nam mihi quidem verisimile est Apostolum vel ob eam causam tam sedulò vrsisse istam collationem, ac postea tanto studio illi Hierosolymam vsque perferendæ incubuisse, vt hac occasione Gentes planè conciliaret cum Hierosolymitanis qui ex circuncisione crediderant, necdum poterant Legis ceremoniarū obliuisci: vt testātur ipsi Hierosolymitani ministri Act.21.d.20. Neq; obstat quòd de re futura differēs, præsenti tēpore vtitur. Manifesta enim est hæc enallage, quū satis cōstet nōdū collectā fuisse hāc eleemosynā: de cuius tamē fructu differit Apostolus, perinde acsi iā esset eò perlata, & benignissimè accepta. Vulg. & Eras. Super obedientia consensus vestri in Euangeliū Christi. sanè nimiū obscurè, seruato Hebraismo quem alibi sæpe annotauimus, quique hoc eodem versiculo iterum occurrit. Sed & ὑποταγὴν videntur non satis

propriè

propriè conuertisse obedientiā, quū amplius aliquid declaret. Déq; benigna cōmunicatione, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας. Alter Hebraismus similis superiori. Vulg. & Eras. ad verbum, Et in simplicitate communicationis. Diximus autem quid sit ἁπλότης, suprà, 8.a.2.

Καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν, ἐπιποθούντων ὑμᾶς διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐφ' ὑμῖν.	14	Et in illorum preces pro vobis, expetētium vos propter gratiam Dei in vobis exuberantem.	14 *Et in ipsorum obsecratione pro uobis, desiderantium uos propter eminentem gratiam Dei in uobis.*
Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ.	15	Gratia autem *sit* Deo super inenarrabili suo munere.	15 *Gratias Deo super inenarrabili dono eius.*
Κεφάλαιον ι.		CAP. X.	CAP. X.
Αὐτὸς δὲ ἐγὼ Παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς διὰ τῆς πραότητος καὶ ἐπιεικείας τοῦ Χριστοῦ, ὃς κατὰ πρόσωπον μὲν ταπεινὸς ἐν ὑμῖν, ἀπὼν δὲ θαρρῶ εἰς ὑμᾶς.	1	CAEterùm precor vos per clementiam & æquitatem Christi, ego ipse Paulus qui coram quidem humilis sum inter vos, absens verò, sum erga vos confidens.	1 *Ipse autem ego Paulus obsecro uos per mansuetudinem & modestiā Christi, qui in facie quidem humilis sum inter uos, absens autem confido in uobis.*
Δέομαι δὲ τὸ μὴ παρὼν θαρρῆσαι τῇ πεποιθήσει, ᾗ λογίζομαι τολμῆσαι ἐπί τινας τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας.	2	Hoc autem rogo, ne, quum præsens adero, sim cōfidens ea fiducia qua cogito audax esse in quosdam qui nos æstimant vt si secundum carnem incederemus.	2 *Rogo autē, ne præsens audeam per eam confidentiam qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tanquā secundum carnem ambulemus.*
Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα.	3	Nam in carne incedentes, secundum carnem bellum nō gerimus:	3 *In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus:*
(Τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικά, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ, πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων)	4	(Arma enim militiæ nostræ non carnalia sunt, sed diuinitus valida, & ad subuersionē munitionum)	4 *(Nam arma militiæ nostræ nō carnalia sunt, sed potentia Deo, ad destructionem munitionū)*

14 Et in illorum preces, καὶ αὐτῶν δεήσει. Omnino mihi videtur hoc pertinere ad participium περισσεύουσα. quum superiora omnia inter se prorsus connexa sint. Itaque conuerti perinde acsi scriptum esset, καὶ εἰς τὴν αὐτῶν δέησιν. Hic enim alter fructus corā Deo ex hac Corinthiorū beneficentia ad ipsos peruēturus erat quòd præter gratiarum actionem, cuius antè meminit, Deo etiam commendādi erant, eorum precibus quos iuuissent: ad quæ & illud accessurū erat quòd ab omnibus erant suspiciendi tanquam excellenti Dei gratia ornati.

15 Gratia autem, χάρις δέ. Hoc demum epiphonemate claudit Paulus hanc exhortationem: ne gloriosa ista prædicatione efferrentur Corinthii.

IN CAPVT X.

1 Et æquitatem, καὶ ἐπιεικείας. vel moderationē, seu naturam illā ad clementiam potius ac misericordiam, quàm ad vim vllam, vel ad summum ius persequendū propensam. Opponit enim Aristot. τὸ ἐπιεικὲς τῷ ἀκριβοδικαίῳ, Hermogenes autem τῷ βιαίῳ. Vulgata, Modestiam, τὴν σωφροσύνην, non satis rectè. Coram, κατὰ πρόσωπον. Hebraicè לפניו. Itaque miror Erasmum in annotationibus interpretari In specie: quum vel ipsa antithesis liquidò ostendat idem hoc valere atque παρών, præsens, vt ipse Apostolus explicat infrà, versu 11. Neque dubium est quin hæc dicantur per mimesin, vt liquet ex versu 10. Vulgata, In facie. Erasmus, Iuxta faciem.

2 Hoc autem rogo, δέομαι δέ. Rectè hoc exponit Ambrosius per epanalepsin. Nam quia interiecerat nonnulla post παρακαλῶ in superiore versiculo, non explicaturus quid illud sit quod rogat, verbum synonymum repetiit. Itaque absurda est altera Erasmi expositio, quasi superior versiculus ad superiora pertineat, vt sit sensus, Rogo vt meo quoque nomine libenter hanc pecuniam conferatis. Nàm (obsecro) quis non videt nouum esse proœmium, quod adhibuerit Paulus vt futuræ reprehensionis acerbitatem leniret? Quamobrem etiam non dixit, ἐπιτάσσω, impero, sed δέομαι, rogo: neque etiam τολμήσω, audax ero; sed λογίζομαι τολμῆσαι, cogito audax esse, quod minus est quàm κέκρικα, decreui. Denique non iaculatur fulmen, sed obtestatur per Christum ne cogatur iaculari quod habeat in manibus sibi à Christo traditum. Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est Nō alio præsidio fretū quàm quod præ me fero, qui videlicet homo sum abiectus, si nihil aliud quàm hominē spectes. itaque nomen σαρκὸς hoc in loco declarat naturæ hominum, atque adeo ipsius Pauli personæ imbecillitatem, cui opponitur spiritualis & Apostolica dignitas. nec satis rectè (vt opinor) Chrysostomus κατὰ σάρκα perinde exposuit acsi accusaretur Apostolus eo nomine quòd Spiritu Dei non duceretur, sed prauis carnis affectibus.

3 Nam, γάρ. Hoc refert ad verbum τολμῆσαι. In carne incedentes, ἐν σαρκὶ περιπατοῦντες. Id est, quanuis cæterorum hominū similes simus, & carneam hanc molem, vt reliqui, circunferamus. Vulg. & Eras. In carne ambulantes. Bellum non gerimus, οὐ στρατευόμεθα. Transpositam esse negantem particulam res ipsa indicat. Nā alioqui subaudiēdū esset alterum membrum, nempe ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα, sed secūdum Spiritum. quod Vetus interpres & Eras. non obseruarunt. Deinde quòd στρατευόμεθα iidem verterunt Militamus, non conuenit huic loco. neque enim Paulus hîc nobis vt miles, sed vt legatus eius proponitur cuius auspiciis bellum geritur.

4 Carnalia, σαρκικά. Id est, ea quibus homines authoritatem sibi apud alios parant, & res illas magnas gerunt. Diuinitus valida, δυνατὰ τῷ Θεῷ. Id est, infinita illa Dei potētia nituntur. Nam τῷ Θεῷ casus

est instrumenti,& Deum carni opponit. Vulg.&.Eras.Potentia Deo,nimium obscurè. Qui verò hunc locum obiiciunt fidelibus Dei seruis,vt magistratus gladio Ecclesiam exarment,digni quidem essent commiseratione potius quàm responsione,si duntaxat ignorantia peccarent:sed quum causam suam agant per summam improbitatem,nec aliud iampridem quærant quàm vt crudelissimæ suæ clementiæ obtentu impunè possint nocentissimum suum virus Ecclesiis aspergere,digni sunt nimirũ quorum iusto supplicio magistratus Christiani authoritatem suam sanciãt:nisi fortè dederit illis Dominus vt seriò resipiscant.Quomodo verò ad eorum ineptissima argumenta sit respondendũ,pluribus non exponam hoc in loco,quum hic non sit noster scopus,& de toto hoc negotio libellum scripserimus,in quo de ciuilis magistratus in hæreticos iure ac potestate copiosius disseruimus.

Λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ·

5 "Dum ratiocinationes euertimus, omnémque sublimitatem quæ extollitur aduersus cognitionem Dei: & captiuam ducimus omnem cogitationẽ, ad obediendum Christo:

5 Consilia destruentes, & omnẽ altitudinẽ extollẽtẽ se aduersus sciẽtiã Dei: & in captiuitatẽ redigentes omnẽ intellectũ in obsequium Christi:

Καὶ ἐν ἑτοίμῳ ἔχοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν, ὅταν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή.

6 Et paratum habemus quo vindicemus omnem contumaciam, postquam impleta fuerit vestra obedientia.

6 Et in promptu habentes vlcisci omnem inobedientiam quum impleta fuerit vestra obedientia.

Τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; εἴ τις πέποιθεν ἑαυτῷ, Χριστοῦ εἶναι, τοῦτο λογιζέσθω πάλιν ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, ὅτι καθὼς αὐτὸς Χριστοῦ, οὕτω καὶ ἡμεῖς Χριστοῦ.

7 "Quæ ob oculos sunt aspicitis? siquis apud se confidit se Christi esse,hoc "vicissim cogitet "ex sese,quemadmodum ipse Christi *est*,ita & nos Christi *esse*.

7 Quæ secundum faciem sunt videte. siquis confidit sibi Christi se esse,hoc cogitet iterum apud se, quia sicut ipse Christi est,ita & nos.

Ἐάν τε γὰρ καὶ περισσότερόν τι καυχήσωμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἧς ἔδωκεν ὁ Κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομήν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐκ αἰσχυνθήσομαι,

8 Nam si amplius etiam quippiã glorier de potestate nostra, quam dedit Dominus nobis ad ædificationem ac non ad subuersionem vestri, non pudefiam.

8 Nam etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra,quã dedit nobis Dominus in ædificationem & non in destructionem vestram, non erubescam.

Ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν.

9 "Ne videar ceu perterrefacere vos per epistolas.

9 Vt autem non existimer tanquã terrere vos per epistolas.

Ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαί, φησί, βαρεῖαι καὶ ἰσχυραί· ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος, ἀσθενής, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος.

10 Nam epistolæ quidem "(inquit) graues sunt & validæ: sed præsentia corporis infirma *est*, "& sermo nihili.

10 Quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graues sunt & fortes: præsentia autem corporis, infirma, & sermo contemptibilis.

Τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, ὅτι οἷοί ἐσμεν τῷ λόγῳ δι᾽ ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ.

11 Hoc cogitet *qui* istiusmodi *est*, quales sumus verbo per epistolas quum absumus, tales etiam *fore* reipsa quum aderimus.

11 Hoc cogitet qui eiusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas, absentes, tales & præsentes in facto.

Οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι ἑαυτούς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων· ἀλλ᾽ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν.

12 Non enim "audemus nos "inserere aut cõferre cũ quibusdã qui seipsos commendant: sed non intelligũt "quòd ipsi sese seipsis metiuntur, & sese sibiipsis comparant.

12 Non enim audemus inserere aut cõparare nos quibusdã qui seipsos cõmendant: sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos nobis.

5 Dum ratiocinationes euertimus, λογισμοὺς καθαιροῦντες. Hoc participium cohæret cum στρατευόμεθα, nisi malimus absolutè poni,vt suprà,9.d.14. Vulgata,Cõsilia destruentes. Erasmus,Quibus cõsilia demolimur: ita vt ad ὅπλα referatur,subaudito relatiuo אשר Hebræorum more,&participio posito loco verbi.

7 Quæ ob oculos sunt aspicitis? τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; Id est,Itáne verò in æstimandis hominibus externam illam speciem ac laruam intuemini?Opponit enim πρόσωπον,id est apparentiam(vt ita dicam) veritati, vt Mar.12.b.14. Ioh.7.d.24,& 8.b.15.Nam βλέπετε omnino præstat accipere indicandi quàm imperandi modo, & aspicitis potius declarat quàm videtis.éstque vehementior obiurgatio si per interrogationẽ enuntietur.Vulg. Quæ secundum faciem sunt videte.Eras. Quæ in conspectu sunt,videtis? Vicissim,πάλιν.Vulg.Iterum.Eras. Rursum.neutra cerè interpretatio conuenit. Ex sese,ἀφ᾽ ἑαυτοῦ.id est,etiã à me non admonitus.Nam si Christi est,vltro agnoscet me quoque Christi esse.Vulg.Apud se.

9 Ne videar,ἵνα μὴ δόξω. Vulg.addit particulam δὲ,quam etiam in Complutensi editione & duobus aliis codicibus additam inuenimus.mihi tamen videtur esse expungenda.Est enim præcisa oratio:quasi dicat, Quod ego idcirco dico,ne hæc quæ iacto,putetis inania quædam esse verborum terriculamenta.

10 Inquit,φησί.Sic legitur in omnibus nostris codicibus Græcis,vt intelligamus certum quempiam istius sermonis authorem designari.vt solet Dauid,de aduersariis suis differens, singularem numerum interdum adhibere,vt Saulem obliquè perstringat illorum principem:veluti Psal.57.b.7.Vel quemuis istorum sibi exempli causa deligit Apostolus.Sequitur enim,ὁ τοιοῦτος,id est qui eiusmodi est.Vulg.Inquiunt,φασί,ac fortassis rectius. Et sermo nihili,καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος.Vulg.Et sermo contemptibilis.Eras.Et sermo contẽptus, non satis expressé.

12 Audemus,τολμῶμεν.Eras.Sustinemus,de qua significatione diximus Rom.15.d.18. Mihi potius placet quod & Græco scholiastæ, ironicè videlicet istos insolentes homines carpi ab Apostolo. Inserere,ἐγκρῖναι.Id est ἐναριθμῆσαι, annumerare.Sic Horatius,Quòd si me Lyricis vatibus inseris.

Ἡμεῖς δὲ οὐχὶ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου, ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν.

13 At nos nõ gloriabimur "de iis quæ mensuræ *nostræ* non sint, ‖ sed secundum dimensionem regularem "eius mensuræ quã Deus nobis dispertitus est, "*gloriabimur* nos peruenisse" ad vos etiam vsque.

13 Nos autem non in immensum gloriabimur: sed secundum mensurã regulæ, qua mensus est nobis Deus mensuram pertingendi vsque ad nos.

Ephes.4.b.7

Non intelligunt, οὐ συνιοῦσιν.Id est, non sentiunt nec animaduertunt. Scriptum enim est συνιοῦσι à συνιῶ pro συνιᾶσι à συνίημι,vt Matth.13.b.13.Photius apud Græcum scholiasten pro participio interpretatur, quasi τοὺς συνιοῦντας vocet Apostolus τοὺς ἀκροατάς.i.auditores. Refert enim hæc omnia ad Paulum ipsum:vt sic interpretari liceat ex ipsius sententia,sed ipsi in nobisipsis (.i.in nostra cõscientia)nos metimur, & nosipsos nobiscũ(.i. dicta nostra cũ factis,vel priora nostra tũ dicta tũ facta cum posterioribus)cõparamus:non autẽ cum auditoribus,quibus videlicet non constituimus,vt isti inseruire.Sed ἡμεῖς δὲ quod sequitur,satis ostendit relatiuum αὐτοὶ ad Pauli aduersarios pertinere. Deinde tota hæc expositio valde est violenta. Erasmus igitur participia μετροῦντες, & συγκρίνοντες annotauit posita esse pro infinitis,sicut & ego exposui.Ita enim sensus planus est, & hæc constructio verbi συνιέναι apud Græcos non modò tolerabilis sed elegans etiam habetur.Possunt tamen participia sine enallage explicari, ita vt συνιοῦσι vel interpretemur vt absolutè positum, Non sapiunt: vel subaudiamus aliquid, hoc modo,Sed quum ipsi sese seipsis metiantur,& sese seipsis comparent, *id* non intelligunt. vel,non intelligunt *quàm sint ridiculi*,vt explicat Theophylactus. Quid si verò coniunctim legamus ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσι, id est sibi non sapiunt? Repugnant Græca exemplaria, in quibus nusquam additur distinctio post συγκρίνοντες ἑαυτοῖς. Deinde nulli sibi magis sapiunt quàm qui istorum similes sunt quos Paulus reprehendit. Vetus interpres hæc non legit,aut potius prætermisit,quum in Græcis codicibus summo consensu inueniantur. Ambrosium quoque apparet à corrupto aliquo exemplari fuisse deceptum. sic enim hunc locum interpretatur, Sed ipsi in nobis nosmetipsos mensurantes, & comparantes nosmetipsos nobis, non in immensum gloriabimur.Itaque finem huius versiculi,nempe οὐ συνιοῦσιν, & initium proximi,nempe ἡμεῖς δέ, non legit, contra omnium nostrorum codicum & Græcorum interpretum fidem. Augustinus passiuè ita legit vt nos,in Psalmo, 34, 118,& 141. Item in libello de doctrina Christiana,& aduersus Faustum lib.22,cap.27.vt obseruauit Erasmus.

Quòd ipsi sese seipsis metiuntur, αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες. Plerosque video ἐν ἑαυτοῖς exponere μεταξὺ ἀλλήλων,id est inter se,seu mutuò ac vicissim: vt istos intelligamus sese non cum aliis præstantioribus esse metitos, sed cum sui similibus: vnde sit factum vt non intelligerent quàm procul abessent ab eo gradu in quo ipsi sese collocabant: veluti si luscus sese cum cæcis comparet.Sed vide num paulo aliter possit hoc dictum exponi.Eleuabant isti ministerium Apostoli, vt Corinthiorum Ecclesiam totam postea euerterent. quid autem adferebant? nempe nihil in eo graue ac robustum esse præter epistolas, quæ grande nescio quid spirarent: cæterùm quum ad rem ventum esset,ac præsens conspiceretur,sermone ac toto vultu nihil esse illo abiectius.Id verò quum dicerent,nempe sibi contrarias omnes virtutes tribuebant. Ergo, inquit Paulus istorum fastum deridens, Non ausim ego homuncio inter istos gigantes comparere,ac multo minus cum illis me conferre. Sed mirum est sapientes istos ita desipere vt non intelligant quàm absurdè faciant. Nam certè siquis sese velit metiri, is aliqua mensura indiget. Mensura autem istarum virtutum quænam est?Nempe res illarum virtutum præsidiis gestæ: vt si illæ multæ ac magnæ fuerint, tum demum magnæ ac multæ ipsorum virtutes esse intelligantur. Nam(vt alibi testatur)regnum Dei non est positum in verbis, sed in ipsa agendi virtute: vt nemo fortem dixerit militem qui in conuiuio de re militari disserat,sed qui coronas multas & multos à se prostratos ostendat. Cedo igitur, quid eiusmodi habent isti quod adferant? num vos Corinthios,è quorum finibus isti nunquam excesserunt? Atqui vos non illorum sed meum opus estis in Domino. Vos ego cepi,vos debellaui,vos mea sors estis,ac possessio mihi à Domino attributa.Isti verò non habent aliud quod proferant. Ergo quid istis fingi potest ineptius? Nam perinde faciunt ac siquis sese non aliqua mensura, puta cubito, vlna, decempeda, sed seipso vellet metiri: vt siquis pumilio iactet se gigantem esse,nec aliam iactantiæ suæ rationem adferat quàm quòd ita sibi persuaserit. Itaque,vt tandem finiam, ἐν ἑαυτοῖς existimo rationem habere quasi instrumenti, cui significando sæpe iam diximus Hebræos adhibere literam quæ respondet præpositioni ἐν,vt si dicas metiri in vlna, pro metiri vlna:vt si Gallicè dicas, *ils se mesurent par eux-mesmes*. Et sese sibiipsis comparant, καὶ ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς συγκρίνοντες. Hic laborant Græci interpretes, & rursus interpretantur ἑαυτοῖς inter se: quod planè est violentum, quum non sit scriptum ἐν ἑαυτοῖς,vt in superiore membro. Ego verò puto non idem sed alterum vitium,superiori proximum,& ex eo,veluti ex fonte,promanans,his verbis reprehendi. Dupliciter enim inepti isti homines peccabant: primùm quòd sola de seipsis persuasione freti, nihilnon sibi arrogarent: quod vocat Apostolus, sese seipsis metiri. deinde quòd præterquam quòd sibi videbantur esse omnia,alios etiam prorsus quasi nihili homines despicerẽt:quod rursus faciebant stultissimé. Nam siquis duos vel plures velit comparare,vt quis magnitudine excellat intelligatur,omnino necesse est communem κανόνα, id est regulam ac mensuram,adhiberi. At isti sese cum Paulo conferentes, nullam mensuram adferre poterant,id est nulla sua gesta, nullas vrbes,nullos populos Christo lucrifactos,sed seipsos duntaxat:nempe quia iam antea sibi persuaserant de seipsis maxima quæque, vt ex hac hypothesi cæteros quanuis excellentes despicerent.Iterum igitur ἑαυτοῖς,vt in superiore membro, rationem habet quasi instrumenti. Nam illi pro mensura seipsos adferebant cum falsis illis de se persuasionibus.Est enim totus hic sermo figuratè expositus ab Apostolo,translatione à mensoribus sumpta.

13 De iis quæ mensuræ *nostræ* non sint, εἰς τὰ ἄμετρα. Sic dicunt Græci eleganter ἐπαινεῖν εἰς δικαιοσύνην, λοιδορεῖν εἰς κακίαν,& similia multa. ἄμετρα autem vocat non quæ per se nimia sint,& quæ nemo possit metiri, (vt siquis sibi tribuat quod vnius Dei est) sed quæ Deus non esset ipsi admensus: aduersariorum videlicet respectu,qui sibi tribuebant aliena,vt apparet ex versibus 15 & 16.quum alioqui simpliciter nõ essent immodica quæ vel Paulus meritò ferebat Deo accepta,vel eius aduersarii sibi iniuria vẽdicabant.Ideo nolui conuertere

In immenſum, cum Vetere interprete & Eraſmo. Sed ſecundum dimenſionem regularem, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος. Dimenſionem regulæ (id eſt regularem) vocat quæ non temere facta eſſet, vel nulla adhibita menſura, ſed quaſi exacta ad regulam. κανόνα enim in genere appellant Græci regulam ad quam omnis generis menſores, vt agrimenſores, architecti, pictores, ſcribæ, & cæteri quiuis artifices operis ſui rationem exigũt. μέτρον autem vocat Apoſtolus ipſam διαμέτρησιν, quam Deus quaſi ad regulam exegerit, vt & ipſi Apoſtolo limites eius præterire, & pſeudapoſtolis in illam inuadere ſit nefas. Vulgata & Eraſ. perobſcurè, Secundum menſuram regulæ. Eius menſuræ quam Deus nobis diſpertitus eſt, οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου, id eſt μέτρου οὗ ἐμέρισεν, &c. vt apud Terentium, Reſtitue in quem me accepiſti locum. Cæterùm τὸ μέτρον tria ferè ſignificat, nempe illud quo metimur quippiam, vt regulam, vlnam, decempedam, modium, &c. item ipſam metiendi actionem: denique illud ipſum quod quis nobis ſit admẽſus: vt quum iugerum agri, modiũ frumenti dicimus. Ac prima quidem illa ſignificatione non accipitur in hoc ſermone, in quo maluit Apoſtolus vti vocabulo κανόνος, id eſt menſoriæ regulæ. Ex duabus autem reliquis declarationibus prior conuenit priori loco, quum dicit κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος, poſterior verò iſti demum loco. Menſuram enim hîc vocat Apoſtolus quicquid terrarum Deus ipſi velut ad regulam erat admẽſus, vt totum illum ſpatium adiiceret Chriſti imperio. Vulgata, Qua menſus eſt nobis Deus menſuram. vt omnino legiſſe videatur, οὗ ἐμέτρησεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρον. Eraſ. Qua partitus eſt Deus nobis menſura. Sequutus enim eſt Græcum ſcholiaſten, qui ſubaudit præpoſitionem διά, violenta planè tum eclipſi, tum etiam traiectione: quum plana ſit ſententia, nec quicquam ſit detortum aut non ſuo loco poſitum, vt ego ſum interpretatus. *Gloriabimur* nos perueniſſe, ἐφικέσθαι. Repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum καυχησόμεθα. Id enim omnino faciendum eſt, quocunque modo locum interpreteris. Sed in eo non poſſum aſſentiri Veteri interpreti & Eraſmo, quòd ἐφικέσθαι verterunt per gerundi modum, quaſi ſcriptum ſit τοῦ ἐφικέσθαι, & cohæreat hoc verbum cum nomine μέτρου. quod ſanè non probo. Mallem ſupplere ὥστε, & conuertere, Vt perueniremus. Etiam ad vos vſque, ἄχρι καὶ ὑμῶν. Vetus interpres omiſit particulam καί, quam meritò reſtituit Eraſmus, quum maxima ſit eius emphaſis.

Οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, ὑπερεκτείνομεν ἑαυτούς. ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.

14 Non enim vt ſi non perueniremus vſque ad vos, extendimus noſipſos ſupra modum: nam vſque ad vos etiam peruenimus in Euangelio Chriſti.

14 *Non enim quaſi non pertingentes ad vos, ſuperextendimus nos: uſque ad nos enim peruenimus in Euangelio Chriſti.*

Οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες, αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν, ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν·

15 Non de iis quæ menſuræ *noſtræ* non ſunt, gloriantes, *id eſt* de alienis laboribus, ſed ſperantes, *nos*, augeſcente fide veſtra, per vos admodum amplificatum iri in aſſignata noſtra menſura.

15 *Non in immenſum gloriantes in alienis laboribus: ſpem autem habentes creſcentis fidei ueſtræ, in uobis magnificari ſecundum regulam noſtram in abundantiam.*

Εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι, οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι εἰς τὰ ἕτοιμα καυχήσασθαι.

16 Vt in iis *regionibus* quæ vltra vos *ſunt*, euangelizem: non vt in alteri aſſignata menſura, de præparatis glorier.

16 *Etiam in illa quæ ultra uos ſunt euangelizare: nõ in aliena regula, in iis quæ præparata ſunt gloriari.*

Ierem. 9. g. 24. 1. cor. 1. d. 31

Ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

17 ‖Cæterùm qui gloriatur, in Domino glorietur.

17 *Qui autem gloriatur, in Domino glorietur.*

Οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ᾽ ὃν ὁ Κύριος συνίστησιν.

18 Non enim qui ſeipſum commendat, is probatus eſt, ſed is quem Dominus commendat.

18 *Non enim qui ſeipſum commendat, ille probatus eſt, ſed quem Dominus commendat.*

14 In Euangelio, ἐν εὐαγγελίῳ. Id eſt, dum Chriſtum prædico, ſiue Chriſtum euangelizando.

15 De iis quæ menſuræ *noſtræ* non ſunt, εἰς τὰ ἄμετρα. Vide ſuprà, verſu 13. Augeſcente, αὐξανομένης. Vulgata perperam conuertit Creſcentis. ponitur enim hic caſus abſolutè. Eraſ. Suboleſcente. quod participiũ neſcio vnde tandem deſumpſerit. Per vos amplificatum iri, ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι. Vulg. In vobis magnificari. Eraſ. In vobis, futurum vt magnificemur. Sed ἐν ὑμῖν coniunxit cum αὐξανομένης, contra Græcorum exemplarium fidem. Admodum, εἰς περισσείαν. Heb. עד מאד, quaſi dicas, vſque valde, vel fortaſſis לרוב, id eſt ad multum. Vulgata. In abundantiam. Eraſmus, nihilo magis perſpicuè, In exuberantiam. In aſſignata noſtra menſura, κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν. Vulg. & Eraſ. Secundum regulam noſtram. Atqui κατὰ idem hîc declarat prorſus atque ἐν. quaſi dixerit Apoſtolus ἐν τῷ κανόνι ἡμῶν, vt contrà paulo pòſt, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Deinde κανὼν hoc in loco non ſignificat regulam, ſed illud ipſum ſpatium quod ad regulam admenſum eſt: quaſi Deus terrarum orbem inter Apoſtolos diuiſerit excolendum. Itaque ſequente verſiculo appellat ἀλλότριον κανόνα menſuram alteri attributam, id eſt ad quam excolendam Deus alium vocaſſet. Sic apud Hebræos eodem tropo, quanuis diuerſa tranſlatione, hæreditas dicitur גורל, id eſt ſors, vt etiam Latini loquuntur: & cum ſex punctis חבל, id eſt funis, quòd funibus agros metirentur. Sic denique apud Pollucem κανὼν dicitur ipſum ſaltus ſpatium: neque quicquam eſt hac metalepſi magis vſitatum.

16 Vt euangelizẽ, εὐαγγελίσασθαι. Sub. ὥστε. quam eclipſin quia Vetus interpres neglexit, conuertit Euangelizare, ita obſcurè vt nemo intelligeret. Similis eſt eclipſis infrà, 11. a. 2. In alteri aſſignata menſura, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Vetus interpres, In alia regula. Eraſ. Per alienam regulam. Neuter profectò quid hoc rei eſſet percepit quod paulo antè expoſuimus, & ipſe Paulus perſpicuè exponit. Vocat enim menſuram alteri aſſignatam τὰ ἕτοιμα, id eſt regiones ab aliis præparatas, & quaſi excultas Euangelii prædicatione, ad ferendũ fructũ. quas vocat, diuerſa tranſlatione fundamenta ab aliis poſita, Rom. 15. e. 20.

17 In Domino ἐν Κυρίῳ. Id eſt Deo totam gloriam vendicet in ſolidum, ne in ſeſe ſuperbiat: deinde ad Dei gloriam non ad ſua commoda referat quicquid gratiæ à Deo accepit.

Κεφάλαιον ια´.

CAP. XI.

CAP. XI.

Ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης· ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου.

1 VTinam toleraretis pauliſper inſipientiam *meam*: imò etiam tolerate me.

1 *VTinam ſuſtineretis modicum quid inſipientiæ meæ: ſed & ſupportate me.*

Ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς Θεοῦ ζήλῳ· ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ (παρθένον ἁγνὴν) παραστῆσαι, τῷ Χριστῷ.

2 Ambio enim vos Dei zelotypia. Præparaui enim vos, *quos* vni viro (*ut* virginem puram) ſiſtam, *nempe* Chriſto:

2 *Aemulor enim uos Dei æmulatione. deſpondi enim uos uni uiro, uirginẽ caſtã exhibere Chriſto.*

Φοβοῦμαι δὲ μή πως ὡς ὁ ὄφις Εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν.

3 Sed metuo nequo modo, ſicut ‖ſerpens ille Euam ſeduxit calliditate ſua, ita corruptæ mentes veſtræ *degenerent* à ſimplicitate quæ eſt in Chriſto.

3 *Timeo autem ne ſicut ſerpens Heuam ſeduxit aſtutia ſua: ita corrumpantur ſenſus ueſtri, & excidant à ſimplicitate quæ eſt in Chriſto.*

Gen. 3. a. 4

Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἠνείχεσθε.

4 Enimuero ſi veniat qui alium Ieſum prædicet quem nõ prædicauimus, aut *ſi* Spiritum alium accipiatis quem non accepiſtis, aut Euangelium aliud quod non accepiſtis, rectè *cum* tolerauerítis.

4 *Nam ſi is qui uenit, alium Chriſtum prædicat quem nõ prædicauimus, aut alium Spiritum accipitis quem nõ accepiſtis, aut Euangelium quod non recepiſtis, rectè pateremini.*

IN CAPVT XI.

1 Vtinam, ὄφελον. Procemium eſt deductum ἀπὸ τῆς εὐχῆς, quale eſſe Demoſthenis illud πρῶτον μὲν... annotarunt rhetores. ἀφροσύνην autem, id eſt inſipientiam, aut delirium potius, vocat laudum ſuarum prædicationẽ: ad quas deſcendere cogitur, non quòd ſeipſum quæreret amplificare, ſed quòd pſeudapoſtolos videret arrogantia ſua Eccleſiam corrumpere: vt omnino oporteret illam ruere niſi ſalua maneret apud eos miniſterii Pauli authoritas. Toleraretis pauliſper inſipientiam meam, ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης. Sic lego, ex Veteris interpretis & duorum codicum authoritate. Quanquam in eo deceptus eſt Vetus interpres quod τῆς ἀφροσύνης coniunxit cum μικρόν τι, quum cohæreat potius cum verbo ἀνείχεσθε. Vertit enim, Vtinam ſuſtineretis modicum quid inſipientiæ meæ. Eraſ. Vtinam me toleraſſetis pauliſper in inſipientia mea, id eſt ὄφελον ἀνείχεσθε μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ, vt ſubaudiatur ἐν, quæ eclipſis dura eſt. quanquam ſic habent plerique codices. Illi tamen in eo non aſſentior quòd ἀνείχεσθε vertit toleraſſetis.

2 Ambio, ζηλῶ. Vulg. Æmulor. Eraſ. Zelotypus ſum. Loquitur autem vt procus, ſed qui tamen non ſibi ſed domino ſuo illos quaſi virginem ambiat. Itaque ipſius ſponſi zelotypiam in ſe transfert. Sunt enim ſinceri miniſtri, quaſi Eccleſiæ & Chriſti paranymphi. Vide Ioh. 3. e. 17. Præparaui, ἡρμοσάμην, ſiue diſpoſui, vel accommodaui: ſiue conciliaui, i. προξένησα καὶ συνέστησα. Eſt enim hoc miniſtri quaſi προμνηστρίας munus primarium, vt virginem ei conciliet de cuius matrimonio ſatagit: alterum, vt deſpondendam curet: tertium, vt deſponſam coniungat. Ac quod ad primũ quidẽ illud attinet, vix quiſquã eſt qui ignoret ἁρμόζεσθαι dici de omni aptatione & accõmodatione. quo fit vt de reliquis duobus etiã appoſitiſſime dicatur, ac præſertim de cõiugio, cuius arctiſſima eſt coniunctio. Herod. certè in Terpſichore vſurpauit αὐτὶ τοῦ μνηστεύσασθαι, i. pro deſpondere, de quodam Philippo loquens, ὃς ἁρμοσάμενος Τήλυος τοῦ Συβαρίτου θυγατέρα, ἔφυγε ἐκ Κρότωνος. Sequitur enim, ψευσθεὶς δὲ τοῦ γάμου, οἴχετο πλέων ἐς Κυρήνην. Ex his autem ſignificationibus Vetus interpres ſecundam delegit, vt qui conuerterit, Deſpondi. Eraſ. tertiam amplexus, interpretatur Adiunxi. Vterque igitur ἑνὶ ἀνδρὶ cõiunxit cũ ἡρμοσάμην. ac præſertim Eraſ. qui παραστῆσαι ob eã cauſam retulit ad Corinthios. vertit enim, Vt exhiberetis. At ego non video qui poſſimus vel hanc vel illã interpretationẽ amplecti quin hiet conſtructio. Itaque non dubitaui præferre Ambroſii interpretationem, qui conuertit Paraui, id eſt ἡτοίμασα. poſita enim eſt iſta conciliatio in conciliandis & veluti conglutinandis animis. Nam profectò res ipſa oſtendit Chriſtum eſſe eum virũ cui Corinthios, tanquam virginem puram, illi ſuo tempore ſiſtendã, conciliarit Apoſtolus: ac proinde τῷ Χριστῷ poſitum eſſe in expegeſi. cuius ſimile prorſus exemplum eſt Matth. 19. c. 17. Ex eo verò illud quoque efficitur, ἑνὶ ἀνδρὶ non rectè ſolere coniungi cum ἡρμοσάμην, adhibita etiam diſtinctione, quum prorſus cohæreat cum παραστῆσαι. Nam etiam in Græcis ſcholiis nuſquã apparet illa diſtinctio. *Quos* ſiſti, παραστῆσαι, vel, vt vos coniungã. Subauditur enim ὥστε, vt ſuprà, 10. d. 16. & ὑμᾶς repetendũ eſt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Vulg. Exhibere, ad verbum, ſi non explicata, at certè non corrupta ſententia. Eraſ. Vt exhiberetis. quod mihi non placet. Perſiſtit enim Paulus in tranſlatione, & finẽ ſui conſilii explicat: nempe vt quũ Corinthios prædicatione Euangelii purificaſſet, quaſi virginẽ purã & integrã eos Chriſto ſiſteret. Vt virginem purã, παρθένον ἁγνήν. Vulg. & Eraſ. ad verbũ Virginẽ caſtam. Ego malui ἁγνὴν puram interpretari: quòd caſtitas etiam vxori tribuatur, hîc verò ſumma quædam integritas ſignificetur. Eſt autem hoc accipiendum per ſpeciem appoſitionis, quam expoſuimus Luc. 11. e. 41. *Nempe* Chriſto, τῷ Χριστῷ. Cur addiderimus particulam exegeticam, dictum eſt à nobis paulo antè.

3 Corruptæ mẽtes veſtræ *degen.* φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν. De virginib. diſſerẽs, meritò vſurpauit corruptionis vocabulum, & fraudis, & ſimplicitatis. conueniunt enim illa ſtupratori, iſtud verò puræ & integræ virgini. Sed hoc vitiũ menti adfertur. itaq; τὰ νοήματα (de pluribus enim loquitur) mentes interpretari malim quàm ſenſus. Notandus autem eſt hic locus aduerſus eos quibus natiua illa & incorrupta ſacrarum literarum ſimplicitas præ humanæ facundiæ fucis ac pigmentis ſordet. *Degenerent* ab ea ſimplicitate, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος. Addidi verbum degenerent, vt vitarem amphiboliam quæ nuſquam eſt in Græco ſermone, nempe quaſi videatur Apoſtolus metuere ne ſimplicitas eorũ mentes corrumpat. Sic tamen apud Virgilium Æneas de Hectore diſſerens, Quantũ, inquit, mutatus ab illo. non quòd ille mutaſſet, ſed quòd illi factus eſſet diſſimilis, vt Eraſ. rectè annotauit. Ambroſius habet A caſtitate, vt ſatis appareat eũ legiſſe ἁγνότητος pro ἁπλότητος. Ita etiã legit Auguſt. aliquoties citans hunc locũ, vt idem Eraſ. obſeruauit. Quæ eſt in Chriſto, τῆς εἰς τὸν Χριστόν. i. quæ iis conueniat qui in Chriſto ſunt. Eraſ. Quæ erat erga Chriſtum, nempe quia purè ac ſimpliciter illi obtemperabatis.

4 Si veniat qui, ὁ ἐρχόμενος. Articulum puto poni ἀορίστως hoc in loco. Vulg. & Eraſ. Si is qui venit.

nam etiam fortafsis certũ quempiam deſignat, vt ſuprà, 10.c.10. vel vnum aliquem ex multis exẽpli cauſa proponit. Alium Ieſum, ἄλλον Ἰησοῦν. Id eſt, perfectiorẽ aliquam doctrinam de Ieſu, quaſi non ſufficiant vobis ſeruandis quæ vobis annuntiaui de Ieſu. Nam alioquin non modò non tolerari, ſed etiam extremo exitio iubet eum deuoueri qui cõtrarium aliquod Euangeliũ adferat, Galat.1.b.8. Aut ſi Spir. alium acc. ἢ ἕτερον Πνεῦμα λαμβάνετε. Spiritus nomine intelligo Spiritus dona quibus prædicati Chriſti vis ac potentia in animis credentium, teſtibus etiam infidelibus, obſignabatur, vt Mar.16.d.20, Act.8.c.15, & 18.a.2. Alium igitur Spiritum appellat excellentiora Spiritus dona per alterius prædicationẽ collata. Tolerauerit is, ἠνείχεσθε. Sub. ἄν. vt verti etiam poſſit, Toleretis. Niſi malimus interpretari Toleraretis, vt nulla ſit eclipſis. Eraſ. Tolerafſetis. quod nõ conuenit quum non præceſſerit ἐκήρυξεν, aut ἐκήρυξεν, ſed κηρύσσει, & λαμβάνετε.

Λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων.	5 Puto enim me nihilo inferiorem fuiſſe summis Apoſtolis.	5 Exiſtimo enim nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis.
Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ᾽ οὐ τῇ γνώσει· ἀλλ᾽ ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς.	6 Quòd ſi rudis ſum ſermone, non tamen ſum rudis cognitione: ſed omnino manifeſti facti ſumus in omnib' apud vos.	6 Nam etſi imperitus ſermone, ſed non ſcientia: in omnibus autem manifeſtati ſumus uobis.
Ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, ἐμαυτὸν ταπεινῶν ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε; ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμην ὑμῖν;	7 Num peccaui quum meipſum demitterem vt vos attolleremini, quódque gratuitò Euangelium Dei euangelizauerim vobis?	7 Aut nunquid peccatum feci meipſum humilians, ut uos exaltemini? quoniam gratis Euangel. ũ Dei euangelizaui uobis?
Ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα, λαβὼν ὀψώνιον, πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν· καὶ παρὼν πρὸς ὑμᾶς καὶ ὑστερηθεὶς, οὐ κατενάρκησα οὐδενός.	8 Alias Eccleſias ſpoliaui, accepto ab eis ſtipendio, vt vobis inſeruirem: & quum apud vos eſſem & egerem, non obtorpui cum cuiuſquam incommodo.	8 Alias Eccleſias expoliaui, accipiens ſtipendiũ ad miniſterium ueſtrũ: & quum eſſem apud uos, & egerem, nulli oneroſus fui.
Τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρωσαν οἱ ἀδελφοὶ ἐλθόντες ἀπὸ Μακεδονίας· καὶ ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα, καὶ τηρήσω.	9 Inopiã enim meã ſuppleuerũt fratres qui venerãt è Macedonia: & in omnibus me præſtiti vobis minimè oneroſũ, & præſtabo.	9 Nam quod mihi deerat, ſuppleuerunt fratres qui uenerunt à Macedonia: & in omnibus ſine onere me uobis ſeruaui, & ſeruabo.

Infrà, 12.d.13

5 Puto enim, λογίζομαι γάρ. Ponitur quidem γὰρ cauſalis, ſed vt in anthypophora. Summis Apoſtolis, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων Ad verbum, Iis qui ſupra quàm valde ſunt Apoſtoli. Poſitum enim eſt λίαν Hebræorum more pro σφόδρα καὶ ἐξαιρέτως. Vulgata, Nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis. Eraſ. multo rectius, Nihilo inferiorem fuiſſe eximiis Apoſtolis. Malui tamen ſummos interpretari, vt propius abeſſem à Græcis, ſicut etiã Eraſmus infrà conuertit, 12.d.11. Cæterùm ad euertendũ illum Petri primatum, quem lupus ille Romanus commentus eſt, hoc quoque pertinet quòd plurali numero ſummos Apoſtolos dixit. Quid verò quod ipſe Antichriſtus ſeſe non ſolius Petri, ſed etiam Pauli ſucceſſorem iactat: nempe vt, antequam ipſe hanc tyrannidem vſurparet, biceps ad minimum fuerit Eccleſia. Ergo (vt ad rem veniamus) hoc quidem conſtat, Apoſtolos ſic propriè vocatos, nimirum duodecim illos, & Paulum decimum tertium peculiariter Gentibus deſtinatum, pari & æquali dignitate fuiſſe, ſed tamẽ gratias Dei alias in aliis excelluiſſe. quod Paulus hic reſpicit. Niſi malimus eum obliquè carpere aduerſarios, quos etiam ironice vocet amplius quàm Apoſtolos.

6 Rudis ſum ſermone, ἰδιώτης τῷ λόγῳ. Ἰδιώτας alibi diximus propriè dici priuatos, id eſt plebeios & ex medio vulgo homines, qui, quòd nõ ita liberaliter ſunt educati, fere ſunt excellentiũ rerũ, ac præſertim oratoriæ illius facultatis prorſus rudes & imperiti. Quid igitur? an imperitus loquendi Paulus & elinguis, vt Hieronymus exiſtimat? Imo verò Chryſoſtomũ potius, & doctiſſimos quoſque ex Græcis, ipſam denique rationem ſequutus, quamuis natiua illa & germana maſculæ facundiæ ornamenta ei non defuerint, fateor tamen illum fucatæ illius rhetorices pigmentis vti noluiſſe: nempe vt vi Spiritus, hominum animos ad Chriſtum raperet, non autem ſermonis blanditiis, adulatorum more, alliceret. Sed quum orationis ipſius totam indolem & χαρακτῆρα propius conſidero, nullam ego in ipſo Platone ſimilem grandiloquentiam, quoties illi libuit Dei myſteria detonare, nullam in Demoſthene parem δεινότητα comperiſſe me fateor, quoties animos vel metu diuini iudicii perterrefacere, vel commonefacere, vel ad contemplandam Dei bonitatem attrahere, vel ad pietatis ac miſericordiæ officia conſtituit adhortari: nullam denique vel in ipſo Ariſtotele & Galeno, præſtantiſſimis alioquin harum rerum artificibus, magis exactam methodum inuenio. Sed (vt ad rem redeam) λόγον interdum vocat Paulus in genere, quod ab aliquo loquente enuntiatur, vt 1. Corinth.14.b.9. interdum verò κατ᾽ ἐξοχὴν, Euangelii prædicationem, vt Philipp.1.b.14. interdum dicendi facultatem illam, vt 1. Corinth.2.a.1, & 4.d.20. & hîc quoque, & multis aliis locis. cum quo dono cohæret γνῶσις, id eſt ipſa doctrinæ ſubſtantia. Sed omnino, ἀλλ᾽ ἐν παντί. Id eſt ἀλλὰ πάντως, vt בכל apud Hebræos: quaſi dicat Apoſtolus, Sed quid attinet hæc à me pluribus referri? Vos ipſi in omnibus me penitus experti eſtis. Hoc non legit Vetus interpres, ſed duntaxat ἐν πᾶσιν.

7 Quum demitterem, ταπεινῶν. Reſpicit quod commemoratur à Luca Act.18.a.3.

8 Stipẽdio, ὀψώνιον. Vide 1. Cor.9.a.7. Non obtorpui cum cuiuſquã incommodo, οὐ κατενάρκησα οὐδενός. Significat ſe non modò ſtrenuè apud eos ſuis manibus laborando, vitam toleraſſe, ſed etiam, premente inopia, non remiſiſſe quicquam de ſuis laboribus, vt quenquam grauaret: aut in miniſterio idcirco torpuiſſe, vt propterea in ſingulis docendis officium non ita diligenter vt antea, fecerit: denique ſe propterea nemini fuiſſe magis remiſſum factum. Vulg. & Eraſ. Nõ fui oneroſus cuiquam. quòd, inquit Eraſ. qui otio torpent, premunt & imminent aliis, vnde petunt aſſiduè. Sed quorſum attinet tranſlationem iſtam quærere tam procul, quum propria ſignificatio plana ſit ac perſpicua? Caſtellio vertit, Neminem exuxi: quàm rectè, ipſe viderit.

9 Inopiam enim meam, τὸ γὰρ ὑστέρημά μου. Particula γὰρ non ad proximè præcedens membrum, ſed ad ſuperius, id eſt ad verbum Spoliaui, refertur.

Ἔστιν ἀλήθεια Χριστοῦ ἐν ἐμοὶ, ὅτι ἡ καύχησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμασι τῆς Ἀχαΐας.	10 Eſt veritas Chriſti in me, quòd hæc gloriatio nõ obſtruetur cõtra me in regionib' Achaiæ.	10 Eſt ueritas Chriſti in me, quoniã hæc gloriatio nõ infringetur in regionibus Achaiæ.
Διατί; ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς; ὁ Θεὸς οἶδεν.	11 Quapropter? an quòd nõ diligam vos? Deus nouit.	11 Quare? quia nõ diligo uos? Deus ſcit.
Ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, ἵνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελόντων ἀφορμὴν, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται, εὑρεθῶσι καθὼς καὶ ἡμεῖς.	12 Sed quod facio, etiã faciam: vt amputem occaſionẽ iis qui optant occaſionem, vt in eo de quo gloriantur, reperiãtur quales & nos.	12 Quod autẽ facio, & faciam: ut amputem occaſionem eorum qui uolũt occaſionem: ut in quo gloriantur, inueniantur ſicut & nos.
Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ.	13 Nam iſtiuſmodi pſeudapoſtoli, operarii doloſi ſunt, transformati in Apoſtolos Chriſti.	13 Nam eiuſmodi pſeudapoſtoli, ſũt operarij ſubdoli, transfigurantes ſe in Apoſtolos Chriſti.
Καὶ οὐ θαυμαστόν· αὐτὸς γὰρ ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός.	14 Neque id mirum. ipſe enim Satanas transformatur in Angelum lucis.	14 Et non mirum. ipſe enim Satanas transfigurat ſe in Angelum lucis.
Οὐ μέγα οὖν εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης· ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.	15 Non magnũ eſt igitur ſi trãſformẽtur, vt miniſtri iuſtitiæ, etiam eius miniſtri: quorum finis erit ſecũdum opera eorum.	15 Non eſt ergo magnum ſi miniſtri eius transfigurentur uelut miniſtri iuſtitiæ: quorum finis erit ſecundum opera ipſorũ.
Πάλιν λέγω, μή τις με δόξῃ ἄφρονα εἶναι· εἰ δὲ μήγε, κἂν ὡς ἄφρονα δέξασθέ με, ἵνα μικρόν τι κἀγὼ καυχήσωμαι.	16 Rurſum dico, ne quis me putet inſipientem eſſe: alioquin etiam vt inſipiẽtem accipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.	16 Iterum dico, ne quis me putet inſipiẽtem eſſe: alioquin uelut inſipientẽ accipite me, ut & ego modicum quid glorier.
Ὃ λαλῶ, οὐ λαλῶ κατὰ Κύριον, ἀλλ᾽ ὡς ἐν ἀφροσύνῃ, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως.	17 Quod dico, non dico ſecundũ Dominũ, ſed vt inſipienter, in præfidente iſta gloriatione.	17 Quod loquor, non loquor ſecundum Dominũ, ſed quaſi in inſipientia, in hac ſubſtãtia gloriæ.
Ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ τὴν σάρκα, κἀγὼ καυχήσομαι.	18 Quandoquidẽ multi gloriãtur ſecundum carnem, & ego gloriabor.	18 Quoniam multi gloriãtur ſecundum carnem, & ego gloriabor.
Ἡδέως γὰρ ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων, φρόνιμοι ὄντες.	19 Libenter enim toleratis inſipientes, quum ſitis ſapientes.	19 Libenter enim ſuffertis inſipientes, quum ſitis ipſi ſapientes.

10 Eſt veritas, &c. ἔστιν ἀλήθεια, &c. Id eſt, Ne cenſeatur eſſe in me Chriſti veritas. vel, Vobis ego per Chriſtum verè affirmo, vt Rom.9.a.1. Eſt enim hæc quædam iuriſiurandi formula. Non obſtruetur contra me, οὐ φραγήσεται εἰς ἐμέ. Id eſt, mihi ſemper patebit, neque ab hac vnquam me ſinam excludi. Vulgata, Non infringetur. Eraſmus, Non interrumpetur. Neutrum rectè.

12 Quales, καθώς. Vulgata ad verbum, Sicut. Eraſmus, Quemadmodũ. Eſt autem hæc ſententia, Pſeudapoſtolos iſtos captaſſe omnes occaſiones efficiendi vt pares Apoſtolo viderentur. Debuerant igitur & ipſi gratis docere. Sed hoc nunquam erant facturi, quum Corinthios potius exederent, vt infrà ſignificatur, 12.b.7. Captabant igitur diuerſam prorſus occaſionẽ, nempe vt & Paulus ipſe viciſſim aliquid acciperet à Corinthiis. quod ſi impetraſſent, tum demum ſe pares illi fore ſperabant. Nam zelum & ſcientiam ita ſimulabant, & vana ſpecie eloquentiæ exornabant, vt Paulus præ ipſis, etiam deſpiciendus nonnullis videretur. Sed hæc omnia teſtatur Apoſtolus merum fucum eſſe, quem ipſi à diabolo didicerint. Caſtellio hunc locum ita conuertit, Quò ſibi in quo glorientur ſuppetat, quemadmodum & nobis. quaſi videlicet εὑρεθῶσι actiuè poſſit explicari.

13 Pſeudapoſtoli, ψευδαπόστολοι. Pſeudapoſtolos vocat, non vt ego quidem opinor, quòd falſam aliquam doctrinam ſparſiſſent, (quod tamen proculdubio tandem erant facturi) ſed quòd miniſterium ſuum ſincerè non obirent, ac præſertim in hoc facto nihil aliud quàm ſimulatè ſe gererent: quum eos vreret aliena gloria, quam tamen minimè captabat Apoſtolus.

14 Lucis, φωτός. Id eſt lucidum. Lucis autem nomine, cæleſtis gloria intelligitur, cuius participes ſunt Angeli beati.

15 Iuſtitiæ, δικαιοσύνης. Id eſt ſinceri & integri. Opponũtur enim pſeudapoſtolis & doloſis operariis.

17 In præfidente iſta gloriatione, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως. Vulg. In hac ſubſtantia gloriæ. Eraſ. In hoc argumento gloriationis. Caſtellio, In hac gloriationis materia. Vide ſuprà, 9.a.4. Quod autem dixit Apoſtolus ſe non ſecundum Dominum loqui, per conceſſionem dixit, & formam ipſam orationis, non autẽ rem ipſam conſiderans: quum alioqui vera ſit ipſius oratio, & ſanctiſſimus ipſius ſcopus.

18 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id eſt, de rebus externis, veluti de generis nobilitate.

Ἀνέχεσθε γὰρ εἴ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ, εἴ τις κατεσθίει, εἴ τις λαμβάνει, εἴ τις ἐπαίρεται, εἴ τις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει.

20 Toleratis enim siquis vos in seruitutem adigit, siquis exedit, siquis accipit, siquis attollit sese, siquis vos in faciem cædit.

20 *Sustinetis enim siquis vos in seruitutē redigit, siquis deuorat, siquis accipit, siquis extollitur, siquis in faciē vos cædit.*

Κατὰ ἀτιμίαν λέγω, ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν· ἐν ᾧ δ' ἄν τις τολμᾷ, (ἐν ἀφροσύνῃ λέγω) τολμῶ κἀγώ.

21 Quantum ad contumeliam dico: nempe quia nos infirmi fuimus: imò in quocúque audacia vti velit aliquis, (insipienter loquor) audacia velim vti & ego:

21 *Secundum ignobilitatē dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte: in quo quis audet, (in insipientia dico) audeo & ego:*

Ἑβραῖοί εἰσι; κἀγώ. Ἰσραηλῖταί εἰσι; κἀγώ. σπέρμα Ἀβραάμ εἰσι; κἀγώ.

Philip. 3. a. 5

22 ‖ Hebræi sunt? *sum* & ego: Israelitæ sunt? *sum* & ego: semen Abrahæ sunt? *sum* & ego:

22 *Hebræi sunt? & ego: Israelitæ sunt? & ego: semen Abrahæ sunt? & ego:*

Διάκονοι Χριστοῦ εἰσι; (παραφρονῶν λαλῶ) ὑπὲρ ἐγώ· ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις.

23 Ministri Christi sūt? (desipiēs loquor) supero ego: in fatigationibus, amplius, in vulneribus supra illos, in carceribus, amplius: in mortibus sæpe.

23 *Ministri Christi sunt, (ut minus sapiens dico) plus ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter.*

21 Quantum ad contumeliam dico, κατ' ἀτιμίαν λέγω. Quia dixerat, Siquis vos in faciem cædit: quod excipere possent Corinthii sibi non accidisse vt à suis illis ambitiosis magistris paterentur, hoc, inquit Apostolus, non simpliciter dico, sed habita eius contumeliæ ratione qua vos afficiunt, quæ sanè non minor est quàm si vos vilium mancipiorum instar, colaphis cæderent. Facit autem hæc addita particula vt superiorem versiculum non possim accipere pro ironia, sed potius pro aperta ac longè omnium asperrima obiurgatione interpreter: quòd quamlibet illorum tyrannidem ferrent, illud verò lene Christi iugum, quod Paulus, sese omnibus modis demittens, illis volebat imponere, cum ludibrio etiam reiicerent: quasi non satis nobilis, non satis potens, non satis facundus esset Apostolus præ illis imperiosis dominis. Quod autem ad ipsum loquēdi genus attinet, sic etiam apud idoneos scriptores accipitur præpositio κατὰ, vt apud Herodotum in Clio, κατὰ δὲ τὴν Ἀμφιάρεω τοῦ μαντηΐου ἀπόκρισιν, οὐκ ἔχω εἰπεῖν ὅ, τι τοῖσι Λυδοῖσι ἔχρησε. Id est, Quod autem ad oraculi Amphiarai responsum attinet, non possum dicere quid Lydis responderit. Vulg. Secundum ignobilitatē dico. Erasmus, Iuxta contumeliā loquor. Castellio, Indecorè loquor: & ita quidem vt sequenti membro adiungat. Nempe quia, ὡς ὅτι: id est ὅτι ἄρα, vt mihi quidem videtur: quo modo etiam sumus interpretati suprà, 5. d. 19. Est autem præcisum dicēdi genus, quasi superiori sententiæ addiderit, At nos non potestis vllo modo tolerare. Quæ aposiopesis optimè conuenit obiurgationi. Vulgata, Quasi nos infirmi fuerimus. Erasmus, Perinde quasi nos infirmi fuerimus. Castellio, Quasi verò nos nequeamus, prorsus (vt mihi videtur) ineptè. Nos infirmi fuimus, ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν. In pronomine tacita est antithesis aduersariorum. Ἀσθενῆσαι autem significat hoc in loco, vilem, abiectum, ignobilem artificem, idiotam, millè calamitatibus obnóxium esse: quæ omnia Corinthii vocabant ἀσθενείας, tanquam imbecillitatis Apostoli certa testimonia: quum, quanto magis destitutus erat omnibus illis præsidiis quæ homines solent commouere, eo magis in ipso eminerēt diuinæ illæ virtutes quas à Deo acceptas incredibili cū successu exerebat. Vetus interpres addidit, In hac parte, ἐν τούτῳ τῷ μέρει, sicut etiam memini alicubi citari hūc locum apud Basilium: sed tamen in nostris codicibus hoc non legitur, nec videtur satis conuenire. Imò, δὲ. Vetus interpres hanc particulam omisit, quam vt planè necessariā Erasmus rectè omnino expressit. Audacia vti velit, ἄν τολμᾷ. Audaciam vocat confidentis hominis gloriationem. Malui autem per periphrasin dicere Audacia vti, quàm Audere, absolutè, vt perspicuitati studerem.

22 Hebræi sunt? Ἑβραῖοί εἰσι; Per interrogationem hæc lego, vt Græcus etiam scholiastes legēda esse annotauit. Neque enim facilè crediderim istos Pauli æmulos fuisse ex circūcisione, quum nullum in Corinthiorum Ecclesia vestigium appareat eorum errorū quos spargebant qui quum ex circuncisione essent, Ecclesias perturbabant: sed puto potius, quum illi sua nobilitate aliqua superbirent aduersus Apostoli paupertatem, Paulum in hac controuersia hunc modum tenuisse, tum quia per se id omne non magni faciebat, tum ne quenquā offenderet, vt & obliquè se ostenderit multo illis nobiliorem omnibus modis, & omnem illorum fastum sine ambitione paucis verbis retuderit: acsi diceret, opponunt illi suum genus mihi tenui & abiecto σκηνοποιῷ. Sed, quæso, num ita sunt isti nobiles vt audeant se Hebræos, Israelitas, Abrahæ illius sobolem profiteri? Si hoc dixerint, certè hoc ipsum & ego proferam: vt si idcirco superbiendum est, & egò parem superbiæ causam habeam. Relinquitur ergo, si hoc isti possent adferre, parem tamē illis hac in re esse Apostolum: vt idcirco ab illis despici nō possit quin seipsos despiciant: & quum nullam similem διήγησιν possint edere, Paulum iam illis non modò parem, sed infinitis etiam partibus esse nobiliorem. quod tamen cogitandum maluit relinquere quàm apertè exprimere. Semen, σπέρμα. Id est soboles, Hebræorum more.

23. Supero ego, ὑπὲρ ἐγώ. Vulgata, Plus ego. Hic verò Paulus veram gloriam nactus, apertè ministerium suum asserit, non sui causa, sed quòd doctrinam suam alioqui videbat periclitari apud Corinthios plerosque ab æmulis fascinatos. Et tamen addit præfationem, nequis offendatur: sed ex concessione tamen.

Amplius, περισσοτέρως. Vulgata, Abundantius. Erasmus, Copiosius. Puto autem omnia ista comparatiuè dici, ac proinde conuerti περισσοτέρως, Amplius, videlicet quàm illi: & ὑπερβαλλόντως, supra eos: aptius, vt opinor, quàm si dixissem copiosius, abundantius, & supra modum, cum Vetere interprete & Erasmo: quāuis Vetus interpres primo loco legerit περισσοτέροις, in laboribus plurimis. Est autem supplendum participium Versatus, aut aliud eiusmodi. In mortibus, ἐν θανάτοις. Mortes vocat præsentia mortis pericula, vt 1. Corinth. 15. d. 31, & suprà, 1. b. 10.

Ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον.

24 A Iudæis quinquies accepi quadragenas *plagas*, vna minus

24 *A Iudæis quinquies quadragenas, vna minus accepi.*

Τρὶς ἐρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα.

Act. 16. e. 22 · Act. 14. c. 19 · Act. 27. a. 1

25 ‖ Ter virgis cæsus fui, ‖ semel fui lapidatus, ‖ ter naufragium feci, noctem ac diem in profundo egi:

25 *Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragiū feci, nocte & die in profundo maris fui:*

Ὁδοιπορίαις πολλάκις, κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις·

26 In itineribus sæpe *fui*, *in* periculis fluminū, periculis latronum, periculis à *meis* gētilibus, periculis in Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in deserto, periculis in mari, periculis inter falsos fratres.

26 *In itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gētibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus:*

Ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι.

27 In fatigatione & ærumna, in vigiliis sæpe, in fame & siti, in ieiuniis sæpe, in frigore & nuditate.

27 *In labore & ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti, in ieiuniis multis, in frigore & nuditate.*

Χωρὶς τῶν παρεκτὸς, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

28 Absque iis quæ extrinsecus *eueniunt*, vrget agmē illud in me quotidie consurgens, *id est* solicitudo de omnibus Ecclesiis.

28 *Præter illa quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana solicitudo omnium Ecclesiarum.*

Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;

29 Quis affligitur quin ego affligar? quis offenditur quin ego vrar?

29 *Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror?*

Εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχήσομαι.

30 Si gloriari oporteat, de iis quæ infirmitatis meæ *sūt* gloriabor.

30 *Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor.*

Ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδομαι.

31 Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, laudādus in secula, nouit me non mentiri.

31 *Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui est benedictus in secula, scit quòd non mentior.*

Ἐν Δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τοῦ βασιλέως ἐφρούρει τὴν Δαμασκηνῶν πόλιν, πιάσαι με θέλων.

Act 9. d. 24

32 ‖ In vrbe Damasci, gētis præfectus nomine Aretæ regis, præsidio tenebat Damascenorum vrbē, cupiens me prehendere:

32 *Damasci præpositus gētis Aretæ regis, custodiebat ciuitatem Damascenorū, ut me cōprehenderet.*

24 Quinquies, πεντάκις. Coniungendum est hoc cum verbo ἔλαβον, nō autem cum τεσσαράκοντα. Quod autem addit παρὰ μίαν, id est præter vnam, respicit quod scriptum est Deut. 25. a. 3: qua de re disserunt Rabini in מכות [illegible], id est in tractatu de verberandis. Et manifestè probat hic etiam locus, multa quæ pertulit Paulus, fuisse à Luca prætermissa.

25 Virgis cæsus sum, ἐρραβδίσθην. Vocabulum ῥαβδίζειν indicat Paulum agere de verberibus non à Iudæis, (quorum meminit separatim superiore versiculo) sed à præfectis Romanis inflictis. Vide Mar. 14. g. 65.

26 A *meis* gentilibus, ἐκ γένους. id est ἐκ τῶν συγγενῶν, nempe Ἰουδαίων, quibus opponit τὰ ἔθνη. Vulgata & Erasmus, Ex genere, nimium obscurè.

27 In fatigatione, ἐν κόπῳ. Vulg. & Eras. In labore. Vide Mat. 11. d. 28. Et ærūna, καὶ μόχθῳ. Sic rectè & expressè Vetus interpres. Est enim ærumna, inquit Cicero, ægritudo laboriosa, veluti quum delassatus aliquis pro quiete cogitur nouos labores capessere. Erasmus post Ambrosium, Molestia, λύπη.

28 Absque iis, &c. χωρὶς τῶν παρεκτὸς. τὰ παρεκτὸς vocat (opinor) quæ extrinsecus eum adoriebantur, vt ab intimis illis curis ac molestiis innumerabilibus distinguat. Chrysostomus autem χωρὶς τῶν παρεκτὸς interpretatur Præter ea quæ prætermitto, quòd non omnia recensuerit. Vrget agmen illud in me quotidie consurgens, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν. Tot verbis studui veram huius loci sententiam explicare. Certum est enim ἐπισύστασιν dici multitudinem quæ aduersus aliquem coierit, idque non semel, sed repetitis vicibus. Quia igitur multiplices erant curæ, quarum tanquam agmine magis ac magis veluti obruebatur Apostolus, vsus est translatitiè hoc vocabulo, admodum significanter. Vulg. Instantia mea quotidiana. Erasmus, Incūbens mihi quotidiana cura. Neuter satis expressit Græci vocabuli emphasin. Græca scholia non explicant translatitiè, sed propriè, quasi significetur omnium populorū coitio quotidiana aduersus illum. Sed hoc certè inter τὰ παρεκτὸς numerandum esset, & apparet, ἡ μέριμνα subiici per appositionem, quam vocant.

29 Quis affligitur, τίς ἀσθενεῖ. Sic accipiendum esse hoc verbum apparet ex eo quod subiicitur. Nam si accipias pro imbecillū fieri, qui conueniet hoc dici de Apostolo, qui debuit alios confirmare? aut quorsum hoc ad illas quotidianas ærumnas? Sed omnibus συμπάσχει, id verò incredibilis est doloris ac molestiæ. Vulgata & Eras. ad verbum, Quis infirmatur? Quin ego affligar? καὶ οὐκ ἀσθενῶ; Vulgata & Erasmus ad verbum, Et ego non infirmor? Mihi verò videtur hoc dicendi genus in Latino sermone obscurius.

30 Quæ infirmitatis meæ sunt, τὰ τῆς ἀσθενείας μου. Infirmitatem ex aduersariorū sensu vocat ea ex quibus aduersarii, falso iudicio vtentes, ipsum pro vili & infami habebant.

32 Prehendere, πιάσαι. Vide Iohannem 7. e. 30

Καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαργάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ.

33 Sed per fenestram in sporta demissus fui per mœnia, & eius manus effugi.

33 Et per fenestram in sporta demissus sum per murum, & effugi manus eius.

Κεφάλαιον ιβ.

Καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι. ἐλεύσομαι γὰρ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις Κυρίου.

CAP. XII.

1 Gloriari sanè nō expedit mihi. veniā enim ad visiones & reuelationes Domini.

CAP. XII.

1 Si gloriari oportet, nō expedit quidem: ueniam autem ad uisiones & reuelationes Domini.

Οἶδα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων, (εἴτε ἐν σώματι, οὐκ οἶδα· εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν) ἁρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ.

2 Noui hominem in Christo ante annos quatuordecim, (an in corpore, nescio: an extra corpus, nescio: Deus nouit) raptum in tertium vsque cælum.

2 Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, (siue in corpore, nescio, siue extra corpus, nescio: Deus scit) raptum huiusmodi usque ad tertium cælum.

Καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, (εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν)

3 Et noui huiusmodi hominē (an in corpore, an extra corp⁹, nescio: Deus nouit)

3 Et scio huiusmodi hominem, (siue in corpore, siue extra corpus, nescio: Deus scit)

Ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι.

4 Raptum fuisse in Paradisum, & audisse ineffabilia verba, quæ nō liceat homini loqui.

4 Quoniam raptus est in Paradisum, & audiuit arcana uerba, quæ non licet homini loqui.

IN CAPVT XII.

1 Gloriari, καυχᾶσθαι. Hunc locum ita legit Vetus interpres, εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, οὐ συμφέρει μοι, ἐλεύσομαι δὲ, &c. Id est, Si gloriari oportet, non conducit quidem, veniam autem. Vtcunque autem legas, dicit sibi non conducere laudum suarum prædicationem, ex qua nullam vtilitatem ipse percipiat: quum potius quo sunt excellētiores eæ laudes, eo magis earum prædicatione solicitetur ad superbiam. Itaque testatur se coactum id facere, & omnia interim tum sibiipsi tum aliis adhibet remedia quominus vel ipse efferatur, vel alii offendantur. Omnino tamen consideranda sunt Dei erga nos beneficia, sed ista consideratio non modò nos non adducit ad inanē iactationem, sed etiā prorsus ab ea nos abducit, vt contēplanda Dei nostri bonitate prorsus absorbeamur.

2 In Christo, ἐν Χριστῷ. Id est Christianum, si ad ἄνθρωπον referas: quòd si ad verbum οἶδα potius pertineat, (vt etiam existimo) additum hoc erit confirmationis vel exprimendi affectus causa: quasi per parenthesin dicas, Noui hominem, (quod in Christo dico) ante annos quatuordecim, &c. id est, quod sine ambitione dictum velim, quum nihil aliud quàm vnum Christum hic respiciam. In hoc enim totus est Apostolus vt omnia quæ dicturus est, in vnius Christi gloriam redundent, cuius erat minister. Raptum, ἁρπαγέντα. Additur in Græcis τὸν τοιοῦτον eiusmodi, pleonasmo Hebræis vsitato, & interdum Græcis, ac præsertim Herodoto, vt alibi diximus. Itaque non additur apud Clementem libro στρωματέων quinto, vbi hunc locum citat. In tertium vsque cælum, ἕως τρίτου οὐρανοῦ. Id est in sublimissimum cælum. Nec enim in ipso numero philosophandum arbitror. Sed tamen hic locus aduersus eos obseruandus est qui cælum ponunt vbique.

4 In Paradisum, εἰς παράδεισον. Sic vocant Græci quæ Latini viuaria, (si Gellio credimus lib. 2. cap. 20) septa videlicet quædam in quibus voluptatis causa tum plantæ excoluntur, tum etiam viuæ feræ pascuntur. Nos vulgò *des parcs*, vel voluptuarios hortos vocamus. Sed κατ᾽ ἐξοχὴν sic vocarunt Græci interpretes hortū illum in Eden plantatum, de cuius situ etiamnum disputant hodie nonnulli, perineptè, quum vniuersam terram cōstet diluuio fuisse vastatam. Hinc factum vt beata illa gloriæ Dei sedes hoc nomine vulgò etiam diceretur, vt Luc. 23. f. 43, & in Ecclesiastico aliquoties. Ineffabilia, ἄρρητα. Id est, quæ fando explicari à quoquam homine non possint: vti vocat ἀρρήτους ἰδιότητας Aphrodiseus, proprietates quas vocant occultas, & quarū ratio nō perspici ac multo minus explicari possit. Quòd si in hæc naturæ, nobis alioqui familiaris ac domesticæ, arcana penetrare non potest humani ingenii acies, quanto minus in cælestem illam lucem: cuius scintillā aliquam quū vidisset Apostolus, ita est ab ea veluti absorptus, vt ne nosset quidem an cū ipso corpore an seorsim animo correpto hæc audisset: nedum vt ea posset declarare quæ audierat. Vulg. & Erasmus, Arcana, id est ἀπόρρητα, velut ista explicare quidem potuerit, sed prohibitus fuerit ea enuntiare. quasi verò in religione Christiana sint Eleusinia quædam sacra, ac non potius omnia euulgari iusserit Dominus, & quidem iis præcipuè quos mundus pro indoctis & imperitis habet: atque adeo populari sermone, qui ab omnibus tum summis tum infimis viris, pueris, mulierculis intelligi possit: ita tamen vt ad discentium captum omnia accommodentur. Deinde certum est ἄρρητα propriè dici non quæ passim dici non debeant, sed quæ non possint dici: à qua significatione propria nō est temere nobis discedendum. Itaque interpretationem illam non possum probare nisi hoc addas, ista nō fuisse eiusmodi vt ad fidelium salutem essent explicatu necessaria. Castellionem autē & fanaticos illos, qui (vt nos à verbo Dei scripto ad vanas speculationes abripiant) ex hoc loco nitūtur imperitis persuadere Paulum in suis Epistolis rudimenta quædā duntaxat scripsisse, (inter quæ etiam non pudet eos Christum crucifixum reponere) cæterùm perfectiora quædam habuisse quæ perfectos doceret: eos inquam ego ne responso quidem dignos esse puto: quanuis alibi hanc ipsorum blasphemiam pluribus refutarim, vt tandem cogniti impii isti homines ab omnibus Christianis vitentur. Istorum similes erant Caiani, quos testatur Epiphanius librum ostentasse quē vocabant Pauli ascensum, quo itidem Gnostici vtebantur. Quæ non liceat, &c. ἃ οὐκ ἐξόν. Id est quæ impossibile sit homini loqui. Nam ea minimè omnium licent quæ naturæ nostræ captum superant, vnde ἐξουσία dicitur non tantùm συγχώρησις, id est concessio ac permissio, sed ipsa potestas & vis aliquid efficiendi. Hoc pulchrè sanè ac eleganter exposuit Clemens libro στρωμ. quinto, vbi cum hoc loco nonnullos quorundam poetarum

versiculos comparans, sic scribit, Μαρτυρεῖ τοῖς εἰρημένοις ὁ ἀπόστολος, Οἶδα, λέγων, ἄνθρωπον, &c. Et quum hunc locum citasset, addit, τὸ ἄρρητον τοῦ Θεοῦ οὕτως αἰνισσόμενος, οὐ νόμῳ καὶ φόβῳ παραγγελίας τινὸς τὸ οὐκ ἐξὸν προσθεὶς, δυνάμει δὲ ἁγίᾳ ἀφθεγκτον εἶναι τὸ θεῖον μηνύων. Id est, Apostolus testimonio suo comprobat quæ à nobis sunt explicata, quum dicit, Hominem noui, &c. ita significans Dei ineffabilem naturam, neque illud τὸ μὴ ἐξὸν adiiciens, quasi ex Legis aut mandati alicuius metu, sed vt indicet potius, diuinum numen eiusmodi esse vt nulla vi, ne sanctorum quidem, possit explicari.

Ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχήσομαι· ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι, εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου.

5 De eiusmodi *re* gloriabor: de meipso verò non gloriabor, nisi ex infirmitatibus meis.

5 Pro huiusmodi gloriabor: pro me autē nihil gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.

Ἐὰν γὰρ θελήσω καυχήσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων· ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ. φείδομαι δὲ, μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται ὑπὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ.

6 Nam si voluero de his gloriari, non ero insipiens: veritatē enim dicam. sed parcè loquor, nequis de me cogitet supra *id quod* videt *esse* me, aut *quod* audit ex me.

6 Nam si uoluero gloriari, nō ero insipiens: ueritatem enim dicam. parco autem, nequis in me existimet supra id quod uidet me, aut aliquid audit ex me.

Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ, ἄγγελος Σατᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι.

7 Et ne excellentia reuelationum supramodū efferrer, datus est mihi surculus infix⁹ carni, *&* angelus Satan, vt me colaphis cædat, ne supramodum efferar.

7 Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, ut me colaphizet.

Ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν Κύριον παρεκάλεσα, ἵνα ἀποστῇ ἀπ᾽ ἐμοῦ.

8 Super hoc ter Dominū rogaui, vt abscederet à me.

8 Propter quod ter Dominum rogaui, ut discederet à me.

5 De eiusmodi re, περὶ τοῦ τοιούτου. ὑπὲρ pro περὶ sæpe iam annotauimus, vt in illo Virgilii, Rogitans super Hectore multa. Sed maior est in ipsa sententia difficultas: quid enim? nónne is ipse erat cuius raptum commemorauit? Sanè ita est, ac proinde Erasmus & ii quorum authoritatem sequutus est, mihi vidētur non rectè accepisse τοῦ τοιούτου masculino genere. Conuertunt enim De eiusmodi homine, quum hoc potius neutro genere sit intelligendum de re ipsa, nempe de raptu in cælum. Aliud autem est de eo quod extrinsecum est & ab alio acceptum, quàm de seipso aut de eo quod tibi insit, gloriari. Illa enim laus tota ad eū refertur à quo res illa dimanauit: ista verò non item. Vt quum Cicero verè prædicat quibus honoribus à populo Romano fuerit affectus, non potest ob eam causam videri iactator: quum verò ad Lucceium scribens, suas res gestas tantopere extollit, tum demum meritò gloriæ appetētior videtur. Infirmitatibus, ἀσθενείαις. Vide suprà, 11. g. 30.

6 Parcè loquor, φείδομαι. Subauditur τοῦ λέγειν. Vel, mihi tempero. Vulg. Parco autē. Eras. Parco vobis, quod non ita videtur conuenire. De me, εἰς ἐμέ. Hebraicè ל, Genes. 20. c. 13: vel, In laudem meam: vt in illis dicendi generibus, εἰς Βασίλειον, εἰς Ἀθανάσιον λέγειν.

7 Et ne excellentia, &c. καὶ τῇ ὑπερβολῇ, &c. Vetus interpres ita legit hūc locum, καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρῃ με. Id est, Et ne excellentia reuelationum supra modum efferat me. Augustinus in quæstionibus in librum Iudicum, citans hunc locū, legit ἐν τῇ ὑπερβολῇ, vt qui conuerterit, Et in magnitudine. ac fortassis rectius, vt nulla sit traiectio, cuius tamen exempla multa obseruauimus suprà, Rom. 11. d. 31. Datus est, ἐδόθη. Erasmus, Datus fuit, quod non probo. Notandum est autem in primis quòd hoc sibi datum dicit, quod quū sæpe petiisset sibi eximi, tamen sensit sibi non modò non nocere, sed etiam magnopere prodesse. Surculus infixus carni, σκόλοψ τῇ σαρκί. Vulgata, Stimulus carnis meæ. Erasmus, Stimulus per carnem. In vtroque hoc non probo quòd σκόλοπα verterūt Stimulum, id est κέντρον. In Erasmo verò illud quoque, quòd τῇ σαρκὶ vertit per carnem, quum subaudienda potius fuerit præpositio ἐν, quam tamen addi necesse non fuit. Nam σκόλοψ palum quidem significat, id est ligna præacuta, quæ claudendis hortis vel sustinendis vitibus solo infiguntur, vt annotauit Erasmus: sed constat tamen accipi pro surculis acutioribus, & quidem inhærentibus, vt qui, siquando per cæduas syluas iter est faciendum, ambulantium pedibus non multo minus molesti sunt quàm murices. Inde illud sæpe apud Dioscoridem repetitum σκόλοπας ἕλκει, σκόλοπας ἀνάγει, περὶ τοὺς σκόλοπας, σκόλοπας ἐπισπᾶται. Hermol. interpretatur Assulas, & tela corporibus inhærentia. Ruellius, Spicula & aculeos. Marcel. Surculos & aculeos. Gell. lib. 5. cap. 14, Androdi historiam interpretans ex Appione, Stirpem conuertit vestigio pedis hærentē. Sic autem Paulus (vt mihi quidem videtur) translatitiè vocat τὴν ἐπιθυμίαν, quæ videlicet teli instar, carni penitus infixa est, vt eam quasi lethalem quandam arundinem (sicut ait poeta) saucii circunferamus: cuius nimirū vulnus cogebat Apostolum, quatenus caro cū Spiritu in eo quoque luctabatur, exclamare, Non facio bonum quod volo, & facio malum quod nolo: & tādem, Miserum me: quis me eripiet ex hoc corpore morti obnoxio? Et Angelus Satan, ἄγγελος Σατᾶν, id est ἀντικείμενος, aduersarius. Neque enim puto in secundo casu positū, sed in recto. Deinde addidi copulam, quam aliquoties iam annotauimus in duobus incisis & duobus membris interdum suppleri ex Hebræorum idiotismo, vt 1. Tim. 4. a. 3, & Iohā. 10. c. 16. Neque enim puto ista posse cum superiore membro per appositionem satis appositè coniungi: quia nimium dura esset translatio, σκόλοπι tribuere τὸ κολαφίζειν: nec satis etiam aptè dici possit Angelus Satan nobis infixus. Puto potius Apostolum ab insitis & in ipsa natura inhærentibus tentationibus, de quibus agitur Iac. 1. b. 4, ad externas transire, quarum omnium authorē facit Satanā, vt qui & alios aduersum nos impellat, & nostras etiā cupiditates omnibus modis accendat. Colaphis cædat, κολαφίζῃ. Eras. Colaphis cæderet, vt etiā paulo antè cōuertit ἐδόθη, datus fuit, quasi de re præterita agatur. Sed rectè annotāt Græca scholia Paulū nō temere scripsisse potius κολαφίζῃ quàm κολαφίσῃ. Ne supra modū efferar, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι. Vetus interpres hoc non repetit, & sanè nō video cur addi necesse fuerit.

8 Ter, τρίς. Id est sæpe, vt paulo antè tertium cælum pro summo dixit: neque hîc velim ego subtilius philosophari, sed retulerim potius ad cōmunem loquendi consuetudinē, cuius exempla multa vel vnus Amos suppeditare potest. Sed & apud Latinos ter & quater dicitur fieri quod sæpe repetitur. Idē sæpe apud Hebræos in septenario numero occurrit: in quibus mysteriis scrutādis mihi interdū videtur paulo curiosior Augustinus.

Καὶ εἴρηκέ μοι, Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. Ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ.

9 Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam potentia mea per infirmitatem perficitur. Libentissimè igitur gloriabor potius de infirmitatibus meis, vt inhabitet in me potentia Christi.

9 Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi.

Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ Χριστοῦ· ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι.

10 Propterea oblector in infirmitatibus, in cótumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustiis pro Christo: quum enim impotens sum, tūc potens sum.

10 Propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumelijs, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustijs pro Christo: quum enim infirmor, tunc potens sum.

Γέγονα ἄφρων καυχώμενος· ὑμεῖς με ἠναγκάσατε· ἐγὼ γὰρ ὤφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι· οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι.

11 Fui insipiens in gloriando: vos me coegistis. nā ego debueram à vobis cōmendari: nulla enim in re inferior fui summis Apostolis, tametsi nihil sum.

11 Factus sum insipiens, uos me coegistis. ego enim a uobis debui cōmendari: nihil enim minus fui ab his qui sunt supra modū Apostoli, tametsi nihil sum.

Τὰ μὲν σημεῖα τοῦ ἀποστόλου κατειργάσθη ἐν ὑμῖν ἐν πάσῃ ὑπομονῇ, ἐν σημείοις καὶ τέρασι καὶ δυνάμεσι.

12 Indicia quidē Apostoli edita sunt apud vos per omnē tolerantiam, & signa, & prodigia & virtutes.

12 Signa tamen Apostoli facta sunt per uos in omni patientia, in signis, & prodigijs, & uirtutibus.

Τί γάρ ἐστιν ὃ ἡττήθητε ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατενάρκησα ὑμῶν; χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην.

Suprà, 11.b.9

13 Nā quid est in quo fueritis inferiores cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse ‖ nō obtorpui cū vestro incommodo? condonate mihi hanc iniuriam.

13 Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris Ecclesijs, nisi quòd ego ipse non grauaui uos? donate mihi hanc iniuriam.

Ἰδοὺ τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐ καταναρκήσω ὑμῶν· οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ' ὑμᾶς. οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις.

14 Ecce, tertiò paratus sum venire ad vos, nec cū vestro incōmodo obtorpescam. non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. non enim debent filii parentib⁹ thesauros congerere, sed parentes filiis.

14 Ecce tertiò hoc paratus sum uenire [illegible] nō ero grauis uobis. Non enim quæro quæ uestra sunt, sed uos. nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filijs.

Ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν·

15 Ego verò libētissimè impēdā, & expēdar pro animab⁹ vestris:

15 Ego autē libētissimè impendā, & superimpendar ipse pro animab⁹ uestris:

9 Potentia mea, ἡ δύναμίς μου. Vetus interpres omisit pronomē, quod tamen in omnibus Græcis codicibus additur, & tantam habet emphasin vt omitti non potuerit, integra manente sentētia. Pertinet autem etiam hic locus ad probandam Christi diuinitatem, quum paulo pòst eadem potentia Christi esse dicatur. δύναμιν verò conuerti potentiam potius quàm virtutem, quòd Augustinum videam tum ambiguitate vocis, tum etiam propter non additum pronomen, intempestiuè in hunc locum differere de virtute hominis in futuro seculo perficienda, lib. ad Bonifacium tertii, cap. 7, vt Erasmus annotauit. Vt inhabitet, ἵνα κατασκηνώσῃ. Id est, vt magis ac magis sentiam virtutem Christi. Nam quo sunt nostra tabernacula infirmiora, eo magis elucet in illis Christi virtus, quum nullis periculis aut laboribus frangantur, vt scriptum est suprà, 4 b.7. Estque in verbo κατασκηνοῦν metaphora à tabernaculis sumpta: non vt temporaria inhabitatio significetur, sed ipsius hospitii infirmitas, quæ perpetua tamen non erit, vt disseruit suprà, 6.a.1.

10 Oblector, εὐδοκῶ. Heb. רצה. Id est, illas non tantùm æquo vel forti animo fero, sed etiam voluptatem maximam ex iis percipio. Vulgata & Erasmus, Placeo mihi.

11 In gloriando, καυχώμενος. Vetus interpres hoc non addit. Summis Apostolis, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Vulg. Iis qui sunt supra modū Apostoli. Vide suprà, 11.b.5. 12 Indicia verò Apostoli, σημεῖα δὲ ἀποστόλου. Id est, argumenta ex quibus liqueat me verè Apostolū esse Domini. Vulg. Signa tamē Apostoli. Legit enim μέντοι. Sed præterea signi nomen visum est mihi Latinè nescio quid minus significare quàm σημεῖον Græcé. Edita sunt, κατειργάσθη. Vulg. Facta, Eras. Peracta, vtrunque non satis Latiné. Apud vos, ἐν ὑμῖν. Vulg. Per vos, deprauata sententia. Eras. Inter vos. Per omnē tolerantiā, ἐν πάσῃ ὑπομονῇ. Quid valeat hoc loco ἐν πάσῃ, diximus 1.Cor.1.a.5. Virtutes, δυνάμεσι. i. potentia facta, vt vertit Eras. Vide Mat.7.c.22. & 1.Cor.12.b.10

13 Non obtorpui cū vestro incōmodo, οὐ κατενάρκησα ὑμῶν. i. non fui remissus in victu meis manibus mihi quærendo, ne vobis essem oneri. Vulg. Nō grauaui vos. Eras. Nō fuerim vobis onerosus. Vide suprà, 11.b.9.

14 Tertiò paratus sum, τρίτον ἑτοίμως ἔχω. Hoc nōnulli ita explicant quasi τρίτον pertineat ad verbum ἐλθεῖν, quod mihi non placet. Puto enim Apostolū bis duntaxat venisse Corinthū ad summū, vt dicam infrà, 13.a.1. Deinde ita collocatum est τρίτον, vt satis liqueat referri ad ἑτοίμως ἔχω: & facile est hoc explicare. Nā primùm omnium paratus fuerat Epheso in Macedoniā ire, & inde Corinthum, Act.19.d.21, & 1.Cor.16.a.5, & b.8. deinde quum Dominus hoc consilium impedisset, constituerat Epheso rectà ire Corinthum, vt ostendit suprà, 1.c.15: quo consilio rursus mutatò, in Macedoniam venerat: vnde nunc tandem tertiò decreuerat eos inuisere.

15 Pro animabus vestris, ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Id est, vestri causa, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpe annotauimus. Id enim est quod in vernaculo sermone diceremus, Pour vos personnes: nisi malimus expressè mētionem fieri animarū, vt de vera illorū salute hic agi Corinthii intelligerent. 17 Num

εἰ καὶ περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧττον ἀγαπῶμαι.

etiamsi, abundè vos diligens, minus diligar.

licet, plus uos diligens, minus diligar.

Ἔστω δὲ, ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς· ἀλλ' ὑπάρχων πανοῦργος, δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον.

16 Sed esto, ego vos non grauaui: sed quum sim callidus, dolo vos cepi.

16 Sed esto, ego uos nō grauaui: sed quum essem astutus, dolo uos cepi.

Μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς;

17 Num per quenquam eorum quos misi ad vos, expilaui vos?

17 Nunquid per aliquem eorum quos misi ad uos, circumueni uos?

Παρεκάλεσα Τίτον, καὶ συναπέστειλα τὸν ἀδελφόν· μή τι ἐπλεονέκτησεν ὑμᾶς Τίτος; οὐ τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν, οὐ τοῖς αὐτοῖς ἴχνεσι;

18 Precatus sum Titū, & cū eo misi fratrem: nunquid vos expilauit Titus? nónne eodē spiritu incessimus: nónne iisdem vestigiis?

18 Rogaui Titum, & misi cum illo fratrē: nunquid Titus uos circumuenit? nónne eodem spiritu ambulauimus? nonne ijsdem uestigijs?

Πάλιν δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα; κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν· τὰ δὲ πάντα, ἀγαπητοί, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν οἰκοδομῆς.

19 Rursum putatis quòd nos vobis excusemus? in cōspectu Dei, in Christo loquimur: omnia tamen hæc, charissimi, pro vestri ædificatione.

19 Olim putatis quòd excusemus nos apud uos? corā Deo in Christo loquimur: omnia autē charissimi propter ædificationem uestram.

Φοβοῦμαι γὰρ μήπως ἐλθὼν οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑμῖν οἷον οὐ θέλετε· μήπως ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, καταλαλιαί, ψιθυρισμοί, φυσιώσεις, ἀκαταστασίαι·

20 Nam metuo ne quo modo, quum venero, non quales velim reperiam vos, & ego reperiar vobis qualē nolitis: ne quo modo sint lites, æmulationes, iræ, cōtētiones, obtrectationes, susurri, rumores, tumultuationes.

20 Timeo enim ne fortè, quū uenero, non quales uolo inueniā uos: & ego inueniar à uobis qualem non uultis: ne fortè contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, seditiones sint inter uos:

Μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώσῃ ὁ Θεός μου πρὸς ὑμᾶς, καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάντων ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ ἀσελγείᾳ ᾗ ἔπραξαν.

21 Ne iterum, vbi venero, me deprimat Deus me⁹ apud vos, & lugeam multos eorum qui antè peccarunt, nec resipuerunt super impuritate & scortatione & proteruia quam patrarunt.

21 Ne iterum cū uenero, humiliet me Deus apud uos, & lugeā multos ex his qui antè peccauerint, & non egerunt pœnitentiā super immūditia & fornicatione & impudicitia quam gesserunt.

Κεφάλαιον ιγ.

CAP. XIII.

CAP. XIII.

Τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν σταθήσεται πᾶν ῥῆμα.

1 Tertia hac vice venio ad vos. ‖Ex ore duorum testiū aut trium firmum erit omne verbum.

1 Tertiò hoc uenio ad uos. In ore duorum uel trium testium stabit omne uerbum.

Deut.19.d.15 matth.18.c.16 iohan.8.b.17 hib.10.e.28

17 Num per quenquā, μή τινα, &c. Hebræa prorsus est hæc formula loquendi, quam exposuimus Mat. 7.b.9. Expilaui, ἐπλεονέκτησα. Vulgata, Circumueni. Vide suprà, 7.a.2.

18 Precatus sum Titum, παρεκάλεσα Τίτον. Vel, Hortatus sum vt ad vos iret videlicet. Fratrem, τὸν ἀδελφόν. Certum quendam intelligit, vt apparet ex addito articulo, quanuis nomen eius non exprimat. Eōdem spiritu incessimus, τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν. Id est, Nónne res ipsa ostendit nos vno & eodem spiritu Dei regi? Est igitur valde prægnans hic Hebraismus, quem idcirco lubenter seruauimus integrum. Nam si Latinè cum Castellione dixeris, Nónne eodem animo ingressi sumus? dimidium energiæ amiseris.

19 Rursum putatis, πάλιν δοκεῖτε. Vel, Num econtrario putatis. Vulg. Olim putatis. Legit enim πάλαι, quod non video quî possit conuenire, quanuis in vno codice ita scriptum inuenerimus. In Christo, ἐν Χριστῷ. Id est, vt eū loqui verè ac sincerè cōuenit qui se in Christo esse profiteatur. Omnia tamen hæc, τὰ δὲ πάντα. Vulgata & Erasmus neglexerunt articulum, vt alibi sæpe: ideo conuertunt, Omnia autem.

20 Tumultuationes, ἀκαταστασίαι. Vulg. & Eras. Seditiones. & Vetus interpres addit, Sint inter vos, ad explendam constructionem.

21 Deprimat, ταπεινώσῃ. Nihil erat quo magis exultaret Apostolus quàm prospero suæ prædicationis successu: contrà nihil erat quo tristior & demissiore animo redderetur quàm quum cerneret se frustra laborasse. Hoc igitur est quod verbo ταπεινώσῃ voluit significare. Thessalonicēses contrà vocat gloriā ac gaudiū suum, 1.epist.2.a.20.

IN CAPVT XIII.

1 Tertia hac vice veniam ad vos, τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Vulg. Tertiò hoc venio ad vos. Eras. Hic tertius erit aduentus meus ad vos. Cæterùm quanuis tertiò se venturum dicat, tamen vix mihi persuaserim id esse simpliciter intelligendum: non quia secundi illius aduentus non faciat mentionem Lucas, (neque enim is singula perscripsit) sed quia, si cursum historiæ consideremus, non videtur omnino fieri posse vt secūdo illi aduentui locus relinquatur, si hic tertius numeretur quē hac epistola pollicitus est. Nam hoc quidem constat, eū fuisse primum eius in hanc vrbem aduentum quum Athenis illuc venit, vt narrat Lucas Act. cap. 18. quo tēpore prima iecit Corinthiacæ Ecclesiæ fundamēta. Inde traiecit Ephesū, & statim rectà cōtendit Hierosolymā. Inde

Cæsareã, & postea Antiochiã venit. Antiochiæ aliquãtulum cõmoratus, ordine peragrauit Galatiã & Phrygiã: donec Ephesum, peragrata superiore Asia, deueniret: vbi consumptis 27 mẽsibus, à Demetrii factione expulsus, in Macedoniã venit, vnde hãc alterã scripsit epistolam, paulo antequam ipse ex Macedonia in Græciã transiret, vbi tres menses consumpsit. Itaque nõ video quis locus illi aduentui relinquatur quẽ plerique interpretes secũdũ statuunt, vt hic sit tertius quem ego secundũ ac vltimũ fuisse puto. Cur ergo, dices, tertiò se venturũ dicit? nempe priorẽ epistolã pro secundo aduentu numerat, in qua videlicet cũ iis de rebus omnibus ad eos pertinẽtibus nõ aliter egerat quàm si præsens fuisset. Firmũ erit, σταθήσεται. Heb. יקום. Vulg. Stabit. Eras. Cõstituetur.

Προείρηκα καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω τοῖς προημαρτηκόσι καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅτι ἐὰν ἔλθω εἰς τὸ πάλιν, οὐ φείσομαι.

2 Prædixi ¨& secundò prædico vt præsens, ¨& absens nunc scribo iis qui antè peccarũt, ¨& reliquis omnibus, fore vt, si denuò venero, non parcam.

2 Prædixi & prædico ut præsens, & nũc absens iis qui antè peccauerunt, & cæteris omnibus, quoniã si uenero iterum, non parcam.

Ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, ὃς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν.

3 Quandoquidem experimentum quæritis in me loquentis Christi, qui erga vos nõ est infirmus, ¨sed potens est in vobis.

3 An experimẽtum quæritis eius qui in me loquitur Christus? qui in uos non infirmatur, sed potẽs est in uobis.

Καὶ γὰρ εἰ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἀσθενοῦμεν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ ζησόμεθα σὺν αὐτῷ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ εἰς ὑμᾶς.

4 Nã etsi crucifixus fuit ¨ex infirmitate, viuit tamen ex potentia Dei. ¨nam & nos infirmi sumus cum eo, sed viuemus ¨cum eo, ex virtute Dei apud vos.

4 Nam etsi crucifixus est ex infirmitate, sed uiuit ex uirtute Dei. nã & nos infirmi sumus in illo, sed uiuemus cum eo ex uirtute Dei in uobis.

1.Cor.11.f.20

Ἑαυτοὺς πειράζετε εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει, ἑαυτοὺς δοκιμάζετε. ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἑαυτοὺς, ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ὑμῖν ἐστιν; εἰ μή τι ἀδόκιμοί ἐστε.

5 ‖Vos ipsos tentate annon sitis in fide, vosipsos probate. annon agnoscitis vosmetipsos, *videlicet* Iesum Christum in vobis esse? nisi ¨reprobi estis.

5 Vosmetipsos tentate si estis in fide: ipsi uos probate. annon cognoscitis uosmetipsos, quia Christus Iesus in uobis est? nisi fortè reprobi estis.

2 Et secundò prædico vt præsens, καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον. Pleriq; interpretes τὸ δεύτερον interpretãtur de secundo aduentu, quasi hic sit tertius quẽ pollicetur: qua de re diximus superiore annotatione. Itaque Erasmus sic interpretatur, Prædixi & prædico, vt præsens quũ essem iterũ, *ita* & absens nunc scribo. quæ interpretatio admitti non potest: quũ enim subaudiat particulã Ita, satis liquet eũ coniungere ὡς παρὼν non cũ προλέγω, sed cum γράφω: vnde cõsequuntur duo absurda. Primũ enim supplẽda esset copula quæ coniungeret προλέγω & γράφω. qualẽ eclipsin aliquoties quidem annotauimus, sed tum demum tamen quũ id fuit necessarium. Deinde bis videretur Paulus præsens scripsisse, aut certè scripsisse quũ secũdò præsens esset. Nam qui sic loquitur, Vt præsens quũ essem iterum, ita & absens nunc scribo, certè alterum significat ex iis duobus quæ dixi. Ex iis autem puto liquere, τὸ δεύτερον pertinere potius ad προλέγω, & προείρηκα quidem ad priorem epistolam, προλέγω verò ad hanc ipsam referri. Nã hoc ipsum scripsit superioris Epistolæ cap. 4. d. 19. 20. 21: neque inane est quod addidit ὡς παρὼν, vt præsens. Ita enim significat sui absentis non minorem esse debere authoritatem quã si ex præsentis ore has minas intelligerent. Nulla igitur causa est cur ex hoc loco statuatur secundus ille Pauli aduẽtus de quo antè dixi, quũ ad absentẽ referatur vtraque ista prædictio. Nam certè si præsens fuisset, nunquam inde discessisset, nisi vel re transacta, vel eo ipso confecto quod hic se facturũ interminatur. Et absens, &c. καὶ ἀπὼν νῦν γράφω. Hoc verò per se satis intelligi poterat, etiãsi nõ esset additũ, quũ τὸ προλέγω dixerimus ad hãc epistolã referri. sed tamẽ sua emphasi nõ caret ista eiusdẽ sentẽtiæ nõ eadem prorsus, sed aliquãtulum diuersa repetitio. q.d. Apostolus, Olim id vobis denuntiaui, & secundò denũtio vt præsens, hac videlicet epistola quam absens scribo.

3 Sed potens est, ἀλλὰ δυνατεῖ. Hic mos est Hebræis familiaris, vt maioris emphaseωs causa bis idem videantur dicere, vt exposuimus Ioh. 1. c. 20. Sed fortassis tamen quia εἰς ὑμᾶς & ἐν ὑμῖν non frustra videntur repeti, aliter possit explicari hic locus, ita nimirũ vt illud οὐκ ἀσθενεῖ referatur ad ea Spiritus dona ex quibus Corinthii per se poterant intelligere quã efficax in ipsis fuisset Pauli prædicatio. Alterũ autẽ membrũ ad eã potestatem quã testetur se aduersus præfractos & contumaces vsurpaturũ: acsi dicat, Hoc vobis testor, me sũma seueritate vsurum erga omnes istos adeo pertinaces. quandoquidem videmini alioquin mihi non credere nisi Christi in me loquentis specimen vobis exhibeam: quem sentitis quidem non esse erga vos (tot eximiis donis in vos collatis) infirmum & imbecillem, sed ego vobis cõfirmo, ad vos vlciscendos, quum opus fuerit, potentissimũ esse. Vt autem hanc expositionem sequar, eo etiam adducor quod subiicitur. Certum enim est hoc dici vt reuerentia authoris ministerii, ad officium faciendum reuocentur.

4 Ex infirmitate, ἐξ ἀσθενείας. i. quod attinet ad infirmã illam formã serui quam accepit, semetipsum exinaniens. Idem enim hoc declarat atque κατὰ σάρκα, Rom. 1. a. 3. nisi quod σάρξ declarat οὐσίαν, ἀσθένεια verò eius οὐσίας qualitatẽ cui opponitur potentia Dei. i. diuinitas illa potentissima quæ sese in resurrectione carnis potissimum exeruit. Nã & nos, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς. Particula causalis ostẽdit argumenti superioris consequutionem: quòd alioquin videatur ineptè Apostolus à Christi exẽplo sumpsisse argumentũ, quo nõ Christi sed suã potestatẽ videatur cõfirmare: nisi ostẽderit quatenus sint Christo conformes ministri. Fuit, inquit, Christus, quod ad carnẽ attinet, vilis & abiectus hominũ iudicio, adeo vt sit adactus in crucẽ. huius imbecillitatis imaginẽ nos quoque circũferimus, quibus in speciẽ nihil fingi potest contẽptius. At idẽ ille crucifixus, re ipsa tandẽ ostẽdit se Deũ esse: ita scitote etiã nobis, quos velut pro mortuis habetis, vigorẽ inuictũ nõ deesse, quẽ aduersus vos, si opus fuerit, vsurpemus, vt Christũ in nobis verè viuere sentiatis. Cum eo, ἐν αὐτῷ. Vulg. & Eras. In illo. Sed ἐν pro σὺν positũ esse vel illud declarat quod in proximo mẽbro scriptũ est σὺν αὐτῷ. Est autẽ illud quoque obseruandũ, hac præpositione nõ tantũ significari Christi & ministrorũ ipsius similẽ conditionẽ, sed hoc in primis, quòd à Christo in ministros (de his enim propriè hîc agitur) vis illa promanet, per quã diuina in ipsis virtus illa inhabitans, in media illorũ infirmitate emineat. 5 Reprobi, ἀδόκιμοι. Reprobos vocat quos Gallicè licet appellare, *Ceux qui ne sont pas de mise, ni receuables*, quibus opponuntur δόκιμοι.

Ἐλπίζω δὲ ὅτι γνώσεσθε ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι.

6 At spero fore vt cognoscatis nos non esse reprobos.

6 Spero autẽ quòd cognoscetis quòd nos nõ sumus reprobi.

Εὔχομαι δὲ πρὸς τὸν Θεὸν μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδέν· οὐχ ἵνα ἡμεῖς δόκιμοι φανῶμεν, ἀλλ' ἵνα ὑμεῖς τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς δὲ ὡς ἀδόκιμοι ὦμεν.

7 Opto verò à Deo, nequid mali faciatis: non vt nos probati comperiamur, sed vt quod honestum est faciatis, nos verò ¨velut reprobi simus.

7 Oramus autem Deum ut nihil mali faciatis: nõ ut nos probati appareamus, sed ut uos quod bonum est faciatis, nos autẽ ut reprobi simus.

Οὐ γὰρ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας.

8 Non enim possumus quicquam aduersus veritatem, sed pro veritate.

8 Non enim possumus aliquid aduersus ueritatem, sed pro ueritate.

Χαίρομεν γὰρ ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε· τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν.

9 Gaudemus enim quum nos ¨infirmi fuerimus, vos autem validi fueritis: hoc autẽ etiam optamus, vestrã *videlicet* instaurationem.

9 Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus, uos autem potentes estis: hoc & oramus, uestram consummationem.

Διὰ τοῦτο ταῦτα ἀπὼν γράφω, ἵνα παρὼν μὴ ἀποτόμως χρήσωμαι κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἣν ἔδωκέ μοι ὁ Κύριος εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν.

10 Propterea hæc absens scribo, ne præsẽs seueritate vtar ex potestate quam dedit mihi Dominus ad ædificationem, ac non ad destructionem.

10 Ideo hæc absens scribo, ut non præsens durius agam secundum potestatem quam Dominus dedit mihi in ædificationẽ & non in destructionem.

Λοιπὸν, ἀδελφοὶ, χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακαλεῖσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε· καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.

11 Quod superest, fratres, valete, instauramini, consolationẽ habete, idem sentite, in pace agite: & Deus charitatis ac pacis *author* erit vobiscum.

11 De cætero, fratres, gaudete, perfecti estote, exhortamini, idem sapite, pacẽ habete: & Deus pacis & dilectionis erit uobiscũ.

Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἅγιοι πάντες.

12 Salutate alii alios ¨sancto osculo. Salutant vos sancti omnes.

12 Salutate inuicem in osculo sancto. Salutãt uos omnes sancti.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

13 Gratia Domini Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti sit cum omnibus vobis. Amen.

13 Gratia Domini nostri Iesu Christi, & charitas Dei & cõmunicatio sancti Spiritus sit cum omnibus uobis. Amen.

Πρὸς Κορινθίους δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων τῆς Μακεδονίας, διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ.

Ad Corinthios secunda fuit scripta Philippis *vrbe* Macedoniæ, per Titum & Lucam.

Ad Corinthios secunda missa fuit à Philippis Macedoniæ per Titũ & Lucam.

7 Veluti reprobi, ὡς ἀδόκιμοι. hominum videlicet iudicio.

9 Infirmi, ἀσθενεῖς. Infirmos rursum vocat quorum vilis & abiecta est conditio, quibus opponit δυνατοὺς, in quibus floreat virtus illa & gratia Dei.

~~10~~ Instaurationem, κατάρτισιν. Alii perfectionem, siue consummationem, alii integritatem. Varia enim est & multiplex verbi καταρτίζειν significatio. Mihi verò proximũ versiculum cum isto cõparanti videtur Apostolus nihil aliud hoc nomine significare quàm suum hoc esse consilium vt Corinthiacæ Ecclesiæ mẽbris quæ luxata fuerant, rursus in locũ suum veluti repositis, omnia illic instaurentur: velut omnibus sublatis dissidiis, rursus inter se coniungantur. Itaque licebat etiam reconcinnationem interpretari.

12 Sancto osculo, ἁγίῳ φιλήματι. Alibi diximus hanc fuisse non tantùm Iudæorum, sed etiam aliarũ gentium Orientis consuetudinem, vt mutuis osculis sese salutarent summa amicitia ac necessitudine cõiuncti: qua de re sic Xenophon, loquens de Persis, libro Cyri Pædiæ α. λέγεται ὅτι Κῦρος ἀπιέναι καὶ ἀπαλλάττοντα ἀπ' ἀλλήλων, τοὺς συγγενεῖς φιλοῦντας τῷ στόματι, ἀποπέμπεσθαι αὐτὸν νόμῳ Περσικῷ. καὶ γὰρ νῦν ἔτι τοῦτο ποιοῦσι Πέρσαι. Et Herodotus in Clio, ἐντυγχάνοντες δὲ ἀλλήλοισι ἐν τῇσι ὁδοῖσι τῷδε ἄν τις διαγνοίη εἰ ὅμοιοί εἰσι οἱ ἐντυγχάνοντες· ἀντὶ γὰρ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους, φιλέουσι τοῖσι στόμασι· ἢν δὲ ᾖ οὕτερος ὑποδεέστερος ὀλίγῳ, τὰς παρειὰς φιλέονται· ἢν δὲ πολλῷ ᾖ οὕτερος ἀγεννέστερος, προσπίπτων προσκυνέει τὸν ἕτερον. Ad hanc consuetudinem Persarum proximè accessisse Iudæorum mores facile est ex sacra historia cognoscere, adeo vt osculum esset non modò amicitiæ alicuius, sed cuiusdam etiam ὁμοτιμίας symbolum. Eam autem consuetudinem olim etiam publicè fuisse in Ecclesiastico cœtu obseruatam, licet ex veterũ scriptis cognoscere, quum Iustinus id disertè testetur Apolog. 2. Quam tamen qui nunc velit in his regionibus vrgere, non modò sit ineptus, sed turpis etiam criminis suspicione laboret.

Epistola Pauli Apostoli ad Galatas.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολή.

	NOVA INTERP.	VETVS.
Κεφάλαιον α'.	CAP. I.	CAP. I.
ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος (οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Θεοῦ πατρὸς τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν)	1 PAVLVS Apostolus (nō ab hominibus, neque per hominem, ‖ sed per Iesum Christum, ac Deum Patrē qui suscitauit eum ex mortuis)	1 PAVLVS Apostolus (nō ab hominibus, neque per hominē, sed per Iesum Christum, & Deum Patrem qui suscitauit eum à mortuis)
Καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοί, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας.	2 Quique mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ.	2 Et qui mecū sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ.
Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρός, καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·	3 Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo:	3 Gratia uobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo:
Τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν·	4 Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ‖ vt eximeret nos ex præsenti seculo malo, secundum voluntatem Dei & Patris nostri.	4 Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos de præsenti seculo nequā, secundū uoluntatem Dei & Patris nostri.
ᾯ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.	5 Cui *sit* gloria in secula seculorum. Amen.	5 Cui est gloria in secula seculorum. Amen.
Θαυμάζω ὅτι οὕτω ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον·	6 Miror vos ita citò, deserto eo qui vocarat vos in gratiam Christi, transferri in aliud Euangelium:	6 Miror quòd sic tam citò transferimini ab eo qui uos uocauit in gratiam Christi, in aliud Euangelium.

Tit.1.a.3

Luc.1.g.74

IN CAPVT I.

1 Non ab hominibus, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων. Sic designat authorem ministerii in genere. Nam hoc est omnibus fidelibus cōmune. Neque per hominē, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου. Nūc instrumentalē vocationis causam attingit. Perinde enim est acsi diceret, Neque per quenquā hominē. Est autem hæc peculiaris Apostolorū prærogatiua, quòd à Christo vocati sunt ἀμέσως. Sed per Iesum, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ. Ergo, inquies, Christus non est homo? Est sanè, sed simul etiā Deus, ac proinde Dominus & caput Ecclesiæ, ac proinde ex reliquorū hominū numero eximendus.

4 Seculo malo, αἰῶνος πονηροῦ. Seculum vocat deprauatissimam illam hominum vitam & miserrimam conditionē extra Christū, qua significatione sæpe solet mūdi & tenebrarū nomen vsurpare. Voluntatem, τὸ θέλημα, i. gratuitā beneuolentiā, quā alibi vocat εὐδοκίαν & πρόθεσιν. Hebræi רצון appellant, de qua diximus Luc.2.b.14, quanuis interdum θέλημα & εὐδοκίαν iungat, vt infrà, Ephes.1.a.5.

5 In secula seculorū, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Heb. לעולם עולמים pro infinito spatio, vt Rom.16.d.27.

6 Desertò eo qui vocarat vos in gratiā Christi, ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ. Sic Vet⁹ interp. cōuertit, Græcis etiā assent[illegible]bus, & August. quoque, apud quos nulla fit mentio Χριστοῦ coniungendi cū καλέσαντος. Ab hoc tamē in eo d[illegible]io quòd ἀπὸ τοῦ καλέσαντος conuertit ad verbū, Ab eo qui vocauit, nimiū ambiguè, propter verbum sequens. Sic enim accipi posset quasi sit scriptū ὑπὸ τοῦ καλέσαντος, acsi idem transferret, Qui & vocarat. Itaque vt omnē amphiboliā vitarē, conuerti, Deserto eo qui vocarat vos, &c. Eras. A Christo, qui vocauit vos per gratiā. Mauult enim cū Hieronymo, Χριστοῦ per hyperbaton cōstrui cū τοῦ καλέσαντος. Altera tamen interpretatio nihil prorsus torquet, & planā habet sententiā. Et plerūque in Apostolicis scriptis vocatio solet tribui Deo potius ad Christū vel per Christū vocanti, vt 2.Thess.2.d.13.14 & 16. Itē 1.Pet.5.c.10, quibus testimoniis possit hic locus veluti cōmētariis illustrari. Sed & in nōnullis codicibus pro Χριστοῦ legit Θεοῦ. quā lectionē etiā si sequamur, nolim tamen hyperbaton statuere, sed dixerim potius Apostolū de seipso loqui, à quo Galatæ deficiant, quū ipse eos ad Dei gratiā vocarit, non ad Legē. Res enim ipsa ostendit, Christi gratiā vocari à Paulo salutem gratis in Christo oblatam: id est summam Euangelii, quod opponit Legi & falso pseudapostolorum Euangelio. Augustinus pro In gratiam, legit In gloriam, contra Græcorum codicum fidem. Transferri, μετατίθεσθε. Vtitur præsenti tempore, quasi nondum desciuerint, sed adhuc sint in actu, quod aiunt. Deinde verbum passiuum vsurpauit vt culpam in pseudapostolos deriuet.

In aliud Euangelium, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον. Ambrosius cōnectit cum participio καλέσαντος, sed perperam. Euangelium autem vocat non libros de Christo scriptos, sed doctrinam ipsam de Christo.

Ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο· εἰ μή τινές εἰσιν οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.	7 Quod non est aliud: sed nōnulli vos turbāt, & volunt inuertere Euangelium Christi.	7 Quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui uos conturbant, & uolunt cōuertere Euangeliū Christi.
Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω.	8 Sed etiamsi nos, aut Angelus è cælo euāgelizet vobis præter *id* quod vobis euāgelizauimus, anathema esto.	8 Sed licet nos, aut Angelus de cælo euangelizet uobis præter quam quod euangelizauimus uobis, anathema sit.
Ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω.	9 Vt antè diximus, etiam nūc iterum dico, Siquis vobis euāgelizauerit præter *id* quod accepistis, anathema esto.	9 Sicut prædiximus, & nunc iterum dico, Si quis uobis euāgelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.
Ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν Θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην.	10 Nunc enim *utrum* homines an Deum suadeo, aut quæro hominibus placere? Enimuerò si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.	10 Modò enim hominibus suadeo, an Deo? an quæro hominibus placere? si adhuc hominibus placerē, Christi seruus nō essē.
Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον.	11 ‖Notum autem vobis facio, fratres, Euangelium prædicatū à me, nō esse secundū hominē.	11 Notum enim uobis facio, fratres, Euangeliū quod euangelizatū est à me, quia non est secūdum hominē.
Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.	12 Neque enim ego ab homine id accepi, neque edoctus sū, sed patefaciente *mihi* Iesu Christo.	12 Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi.

1.Cor.15.a.1

7 Quod non est aliud, ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο. Ambrosius hoc non legit. Hieron. verò duntaxat legit ὃ οὐκ ἔστιν, quod non existit, siue, quod nusquam est. Nam quū vnum sit Euangeliū, non plura, altera illa doctrina quā amplexi erant Galatæ, non erat Euangeliū nisi nomine tenus. Dicitur autem falsum Euangeliū nō esse aliud Euangelium, quoniam videlicet non potest esse multiplex verū Euangelium. Nonnullis tamen placet hoc cōnectere cum eo quod sequitur, quasi prouocabulum ὃ non referat duntaxat εὐαγγέλιον, sed totum complexū superioris orationis: acsi Aliud ponatur pro Alia re, veluti quum dicimus, Hoc nihil est aliud quàm quòd vis fallere. Eius sententiæ fuit etiam Erasmus, vt qui propterea pro εἰ μή τινές εἰσιν, conuerterit Nisi quòd quidā sunt. Sed hæc interpretatio mihi non probatur, quia non est est scriptum εἰ μὴ ὅτι τινές εἰσιν, sed εἰ μή τινες, vt satis appareat, οὐκ ἔστιν ἄλλο cum superioribus cohærere. Sequutus sum igitur Græcos interpretes, summo consensu hoc ita explicātes, vt ὃ nō referat aliud quàm εὐαγγέλιον, perinde acsi scriptū esset, μὴ ὄντος ἄλλου. Sed, εἰ μὴ, id est ἀλλά, vt Mat. 12.a.4, & infrà, 2.c.16, & Apoc.9.a.4, & 21.f.27. Vulg. & Eras. Nisi quod in causa fuit cur Erasmus interiiceret particulam Quòd, & nōnulli alii plura etiam subaudirent. Inuertere, μεταστρέψαι. Vel Euertere. Quid enim magis contrarium est fidei siue gratuitæ iustificationi, quàm iustificatio ex Lege, siue meritis, non Christi sed nostris? Itaque qui volunt ista duo conciliare, magis etiam sunt inepti quàm si quis conetur lucē cū tenebris, mortem cum vita coniungere.

8 Anathema, ἀνάθεμα. Vide Rom.9.a.3, & 1.Cor.12.a.3, & 16.d.22.

10 Nunc enim, ἄρτι γάρ. Tempus anteactum in Pharisaismo opponit præsenti conditioni, quum iam ex Pharisæo factus Apostolus, Deum non homines annuntiaret. *Vtrum* suadeo homines, an Deum? ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν Θεόν? Pauli antagonistæ, vt Galatas ab eo abducerent, nihil aliud quàm principes illos Apostolos in ore habebant, quos cum Paulo committebant, quasi contrarium Euangeliū doceret. Itaque quanuis falsum esset quod illi prætexebant, & Apostolis nihil detractum vellet Paulus, cogitur tamen ostendere, primùm omnium se nihilo esse quoquam inferiorem, vt qui ab ipso Christo esset edoctus, & Apostolus designatus, adeo quidem vt nihil hîc cuiquam mortali prorsus acceptum ferret: deinde se ita semper fuisse comparatum vt nūquam hominibus placere studuerit, sed ipsum etiam Petrum (quando ita faciendum fuit) liberè reprehenderit. Itaque iam inde ab initio testatus est se neque ab hominibus neque per hominem esse Apostolū, & acerbè obiurgauit Galatas quòd tam citò à se desciuissent. quod quum posset superbius dictum videri, argumenta nunc adhibet quibus asserit eius doctrinæ dignitatem cui Angelos etiā ipsos subiecerat. Quid enim? (inquit) quem me esse arbitramini? an vestrorum pseudapostolorum similē? qui nihil aliud quàm homines in ore habent, quasi non Deum, sed homines vobis prædicent? an qui vestrorum illorum more, hominum gratiam captem? Imò Deum ego suadeo, non homines: Deo me approbo, non hominibus: à Deo accepi quod annuntiaui, & vno Deo fretus, ministerio meo sum defunctus, vt non à me, sed à Deo desciueritis. Itaque quum non sit Apostolo propositum ostendere cui, sed quid suadeat, id est quid credendum proponat, neque de auditoribus, sed de doctrina ipsa disputare: quū denique sese cum iis comparet quibuscū habebat quidem cōmunes auditores, doctrinā verò diuersam: quòd illi homines viderentur prædicare, ipse Deum annuntiaret: illi hominibus, quorum nomine abutebantur, ipse Deo sese approbaret: Vetus interpres non rectè videtur conuertisse, Hominibus suadeo, an Deo?

11 Secundum hominem, κατὰ ἄνθρωπον. Id est, doctrina quadam humana, siue ab hominibus excogitata, vel denique, quam ego ab hominibus acceptam, ex eorum authoritate annuntiem. Vide Rom.3.a.5.

12 Patefaciente mihi Iesu Christo, δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Intellige de patefactione extraordinaria. Nam alioqui solus Filius Euangelium reuelat per Spiritum suum, sed hominum ministerio, quod hîc excluditur à Paulo, vt Apostolatus sui ac proinde doctrinæ suæ authoritatem asserat. Itaque etiam opinor παρέλαβον & ἐδιδάχθην non esse synonyma hoc in loco, sed per ὕστερον πρότερον, illud, ad Apostolatus onus

impositum istud, ad doctrinæ quam prædicaturus erat, perceptionem referri. Vulg. & Eras. ad verbū Per reuelationem Iesu Christi, quod vt ambiguum repudiaui, quamuis Græcis ad verbum respondeat.

Act. 9. a. 1

13 Ἠκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφήν ποτε ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅτι καθ᾽ ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπόρθουν αὐτήν.

13 Audistis enim quomodo versatus sim olim in Iudaismo, me videlicet summè persequutū esse Ecclesiam Dei, & eam vastasse:

13 Audistis enim conuersationem meam aliquando in Iudaismo, quoniam supra modū persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam.

14 Καὶ προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων.

14 Et profecisse in Iudaismo super multos æquales meos in genere meo, quum vehementiore studio tenerer traditionū quas à patribus meis acceperam.

14 Et proficiebam in Iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarū mearum traditionum.

15 Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ,

15 Sed quando placuit Deo, qui separauit me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiā suā,

15 Quum autē placuit ei qui me segregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam,

Ephes. 3. b. 8

16 Ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εὐθέως οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι.

16 Retegere Filium suū in me, vt euangelizarem ipsum inter Gentes, non statim contuli cū carne & sanguine.

16 Vt reuelaret Filium suum in me, vt euangelizarem illum in Gētibus, continuò non acquieui carni & sanguini.

13 Summè, καθ᾽ ὑπερβολήν. Vulg. & Eras. Supra modum, non satis expressè. Nam de omnibus id dicitur qui virtutis fines transiliunt, hîc verò summus quidam maximi vitii gradus significatur. Vastasse, ἐπόρθουν. Vulg. Expugnabam. quam interpretationem reprehendens Valla, Cōtumelia fit Deo, inquit, cuius Ecclesia dicitur expugnari. Hoc verò dupliciter excusat Erasmus: primùm, quasi Ecclesiæ nomine significetur exigua illa multitudo fidelium: deinde, quasi non ad euentum rei, sed ad Sauli conatus hoc sit referendum. Atqui Paulus toti Ecclesiæ bellum indixerat, vt qui in Arabiam vsque excurreret, & Christum ipsum, non autem certos homines, persequeretur: & ne eum quidem cœtum potuit expugnare qui Hierosolymis erat. Deinde non potest expugnandi vocabulum pro expugnare conari hoc in loco accipi, nisi admodum violenta declaratione. Itaque illam interpretationem, cum Valla, prorsus repudio, quum Ecclesia Dei non magis quàm Deus ipse, possit expugnari: quam ipsæ inferorum copiæ nunquam opprimere poterunt, vt exposuimus Mat. 16. c. 18. Erasmum autem valde profectò demiror ad hanc interpretationem tuendam: quam tamen ipse mutauit, ea ratione impulsum quòd πορθεῖν nihil aliud significare putarit quàm expugnare aut capere. Nam hoc certè non puto vllius idonei testis authoritate posse confirmari. Imò verò dici potest aliquis eam vrbem πορθῆσαι quam nunquam oppugnarit, vt Romæ accidit Gallis: & vicissim expugnantur multæ vrbes quas tamen militi non liceat diripere. hoc enim est πορθεῖν quòd Latinis diripere, populari & vastare. i. incensis domibus ad vastitatē redigere, παρὰ τὸ πυρθεῖν. i. ab incēdendo, quod & ipse Eras. annotauit. At enim, dices, hoc plus est quàm expugnare. Id verò pernego, nisi expugnatio præcesserit. Possunt enim agri & vrbes salua republica vastari: vt Hānibali accidit tandē à Romanis superato. Diripi igitur ac vastari potest vinea Domini, interfici agricolæ, omnia denique ita disperdi vt nulla hominibus appareat vineæ facies: sed expugnari tamen non potest, ita videlicet vt in hostiū ius ac potestatem omnem concedat: quum iis ipsis vtatur Dominus vt custodibus, quum sunt illam populati.

14 Traditionum quas à patr. &c. τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων. Vulg. Paternarū mearum traditionum. Eras. A maioribus meis traditorum institutorū. Quid sit παράδοσις diximus Matth. 15. a. 3 Paternas autem traditiones vocat, quòd non modò Pharisæus esset ipse, sed etiam Pharisæo patre natus, vt testatur Act. 23. b. 6.

15 Qui separauit, ὁ ἀφορίσας. Vulg. & Eras. Segregarat. Vide Mat. 13. g. 49. Loquitur autē Paulus de æterna Dei prædestinatione ad Apostolatum: cuius quū tres sint gradus, nempe æternū Dei consiliū, (quod cōmemoratur in re prorsus simili, Ierem. 1. b. 5) deinde designatio ab vtero, postea vocatio: omnes istos gradus pulchrè cōmemorat Paulus suo ordine. Nam εὐδοκία. (i. רצון, de qua diximus Luc. 2. b. 14) primum illū gradum designat, quem deinde reliqui duo consequūtur. Quis igitur docuit ab operibus præuisis auspicari? Is nimirum qui Spiritui sancto aduersatur. 16 Retegere, ἀποκαλύψαι. Eras. *In hoc* vt reuelaret. Cōiunxit enim cum participio καλέσας, quia sequitur ἐν ἐμοί, de quo mox dicemus. At ego non dubito quin potius hoc pertineat ad verbum εὐδόκησεν. In me, ἐν ἐμοί. i. mihi. Sed tamen illud videtur quiddā etiam amplius significare, quod apparet ex Hebræorū idiotismo. Nam ἐν ἐμοί omnino id declarat quod עלי, vt construitur verbum respondens Græco verbo ἀποκαλύπτεσθαι, Esa. 53. a. 1, & videtur eo dicendi genere significari Dei gratiam cælitus in animum ipsum illabi, vt Græca etiam scholia annotarunt. Eras. Per me, vt ἐν ἐμοί positum sit pro δι᾽ ἐμοῦ: quamobrem etiam hoc coniunxit cum participio καλέσας, sed non satis appositè, vt mihi videtur. Statim, εὐθέως. Hieronymus, vt Porphyrii calumniā vitet, ex hoc loco Paulū summæ tū arrogantiæ, tū inconstantiæ accusantis, hāc particulā connectit cum εὐαγγελίζωμαι, quasi aliud consilium capturus fuerit Paulus nisi Dominus iussisset eum statim sese accingere ad prædicationis munus. Sed non fuit necesse ad hanc distinctionē confugere. Ostēdat Porphyrius Paulum sibi aliquid arrogare, & solidum erit eius argumentū. Quū verò res ipsa ostendat Paulum repētè & vno momento ita fuisse zelo & sapiētia impletū vt ex prædicationis ipsius successu appareat eū nihil indigere cuiusquā subsidio, agnoscat ille suam calumniā: nos verò Paulū verè fuisse Apostolū fateamur, qui & ipse cælitus doctrinā suā hauserit extra ordinē, vt nihil hîc habeat quisquā quod obganniat. Quòd autē postea cū Apostolis contulit, nullam in eo leuitatem, sed modestiā summā ostendit, vt nullus iam locus arrogantiæ relinquatur. Contuli, προσανεθέμην. id est consilia cōmunicaui. Nam ἀνατίθεσθαι significat arcanum suum familiariter quasi in sinum amici deponere, vt explicat doctissimus Budæus. Ego verò puto sumptam esse hanc significationem ab eo quòd curas nostras ac difficultates in quibus versamur, quasi onus aliquod in amicos exoneremus. Et quod attinet ad πρὸς præpositionē, vel sententiæ nihil addit, vel ita est explicāda vt si negaret Apostolus se non contentū iis quæ ex Domino acceperat, præterea contulisse cum aliquibus vt noui quippiam disceret. Vulg. Acquieui, non satis cōmodè. Œcumenius inter cæteras declarationes, exponit προσανεθέμην, vt videatur legisse προσανεπαυσάμην, pro prætuli & primo loco habui. nam carnem & sanguinem interpretatur patriam & cognatos. quæ declaratio excurrit extra metam Apostolo propositam.

Cum carne & sanguine, σαρκὶ καὶ αἵματι. i. cum quoquam mortalium, vt Ephes. 6. b. 12. Totus enim in eo est Apostolus vt doceat se ab vno Christo hausisse quod prædicabat, ne summis Apostolis videatur vlla in re inferior. Homines igitur omnes semel comprehendens, & Christo iam glorioso vnicóque suo præceptori opponens, ab infirma & imbecilla natura denominat. Quorsum autem hoc? Nempe quòd his argumentis pseudapostoli Galatas fascinassent: quasi Paulus vnus esset ex Apostolorum discipulis, & quidem postremus, vt non statim ei credendum esset: summos autem Apostolos non ita abhorrere à circuncisione & Lege, quæ adhuc seruaretur Hierosolymis. Illud ergo primùm refutat, séque à Christo ipso glorioso institutum, & Apostolum Gentibus destinatum ostendit: deinde sibi cum reliquis Apostolis optimè conuenire, à quibus tamen nihil noui didicerit. Qui igitur per carnem & sanguinem intelligunt cognatos ipsius Pauli, item carnis cupiditates, nihil dicunt.

17 Οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους· ἀλλ᾽ ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν.

17 Neque redii Hierosolymā ad eos qui ante me *fuerant* Apostoli: sed abii in Arabiam, ac denuo reuersus sum Damascum.

17 Neque ueni Ierosolymā ad antecessores meos Apostolos: sed abii in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum.

18 Ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Πέτρον, καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε.

18 Deinde tribus post annis redii Hierosolymam, vt viserem Petrum: & mansi apud cū dies quindecim.

18 Deinde post annos tres ueni Ierosolymam uidere Petrum: & mansi apud eum diebus quindecim.

19 Ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου.

19 Alium autem ex Apostolis non vidi quenquam nisi Iacobum fratrem Domini.

19 Alium autem Apostolorum uidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini.

20 Ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύδομαι.

20 In iis porro quæ scribo vobis, ecce corā Deo, ~~no mētior~~ *testor me non mentiri*.

20 Quæ autem scribo uobis, ecce coram Deo, quia non mentior.

21 Ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας.

21 Deinde veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.

21 Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ.

22 Ἤμην δὲ ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ·

22 Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ *erant* in Christo:

22 Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ erant in Christo:

23 Μόνον δὲ ἀκούοντες ἦσαν, Ὅτι ὁ διώκων ἡμᾶς ποτὲ, νῦν εὐαγγελίζεται τὴν πίστιν ἥν ποτε ἐπόρθει.

23 Sed solùm audierant *qui dicerent*, Qui persequebatur nos aliquando, nunc annuntiat fidem quam olim vastabat.

23 Tantùm autem auditū habebant, Quoniā qui persequebatur nos aliquando nunc euangelizat fidem quam aliquando expugnabat.

24 Καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ τὸν Θεόν.

24 Et glorificabant Deū de me.

24 Et in me clarificabant Deum.

Κεφάλαιον β´.

CAP. II.

CAP. II.

1 Ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν ἀνέβην εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ Βαρνάβα, συμπαραλαβὼν καὶ Τίτον.

1 Deinde interiectis annis quatuordecim, rursum ascendi Hierosolymam vnà cum Barnaba, assumpto simul & Tito.

1 Deinde post annos quatuordecim iterum ascendi Ierosolymā cum Barnaba, assumpto & Tito.

2 Ἀνέβην δὲ κατὰ ἀποκάλυψιν, καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσι· κατ᾽ ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μήπως εἰς κενὸν τρέχω, ἢ ἔδραμον.

2 Ascendi autem ex reuelatione, & exposui eis Euangelium quod prædico inter Gentes: sed priuatim cum iis qui sunt in pretio, nequo modo frustra currerem aut cucurrissem.

2 Ascendi autē secundū reuelationē, & cōtuli cū illis Euangelium quod prædico in Gētibus: seorsum autem iis qui uidebantur aliquid esse, ne fortè in uacuum currerem, aut cucurrissem.

17 Redii, ἀνῆλθον. Vel, ascendi. Sed illud melius conuenit historiæ. Vulg. Veni, ἦλθον. In Arabiam, εἰς Ἀραβίαν. Vide Act. 9. c. 26.

18 Vt viserem, ἱστορῆσαι. Vulg. Videre. Eras. Vt viderem. Neuter satis expressè. Significat enim ἱστορεῖν cognoscendi & intelligendi causa inspicere, atque etiam visere & oculis subiicere. Sic distinxit ab ἰδεῖν Plutarch. his verbis in Cicer. Ὥσπερ τοὺς πατέρας τῶν παίδων ἐπαινεῖν τοὺς διδασκαλείοις, ὅμως βουλομένους ἰδεῖν τὸν Κικέρωνα, καὶ τὴν ὑμνουμένην αὐτοῦ περὶ τὰ μαθήματα ὀξύτητα καὶ σύνεσιν ἱστορῆσαι.

19 Iacobum, &c. Ἰάκωβον, &c. Vide Act. 15. c. 14.

20 Coram Deo, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Verbum suppleui ex quo intelligatur esse iurisiurandi species, deinde vt cohæreat sequens particula. Nam quod adfert Hieronymus nempe, Corā Deo sunt. i. digna Dei conspectu, prorsus est absurdum.

23 Fidem, τὴν πίστιν. i. doctrinam fidei, siue Euangelium, vt 1. Tim. 4. a. 1, & infrà, 3. a. 2. Vastabat, ἐπόρθει. Sic apud Sallustiū dicitur conscientia mentē vastare. Vide suprà v. 13. 24 De me, ἐν ἐμοί. Heb. בי pro ...

IN CAPVT II.

1 Interiectis annis quatuordecim, διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν. Vide Mar. 2. a. 1.

2 Cum iis qui sunt in pretio, τοῖς δοκοῦσι. id est τοῖς εὐδοκιμοῦσι. quibus opponuntur οἱ ἀδοξοῦντες. Vulg.

Qui videbantur aliquid esse, τῶν δοκούντων εἶναί τι, contra omnium nostrorum codicum fidem, & repugnante etiam Hieronymi interpretatione. Sic enim scribit, (quod & rectè expēdit Eras.) Solicitus, inquit, requirebam quidnā esset quod diceret, Qui videbantur: sed nunc me omni scrupulo liberauit, adiiciens, Qui videbantur columnæ esse. Hæc Hieronymus, satis declarans se non legisse hoc in loco εἶναί τι, sed ita tamen vt non videatur cognouisse τοὺς δοκοῦντας à Græcis vocari absolutè τοὺς εὐδοκιμοῦντας. i. quorum apud omnes præclara est existimatio. Eadem (vt opinor) Græci sermonis imperitia fecit vt Vetus interpres, Hieronymo audacior, Aliquid esse, adiiceret. Sed est multo etiam durius quod apud Ambrosium legimus, Qui sibi videbantur aliquid esse. Vide infrà versu 6. Frustra, εἰς κενόν. Id est nullo cū fructu. Nam quod ad doctrinam ipsam attinet, de ea nihil dubitabat Paulus: sed quod à multis spargebatur, ipsum videlicet diuersam ab Apostolis doctrinam profiteri, Euangelii ipsius cursum impediebat. cui rei mederi studuit.

Ἀλλ᾽ οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοί, Ἕλλην ὤν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι·

3 Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Græcus, coactus fuit circuncidi:

3 Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Gentilis, compulsus est circuncidi:

Διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωνται.

4 Nempe propter emissarios falsos fratres qui irrepserant ad explorandam libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem adigerent.

4 Sed propter subintroductos falsos fratres qui subintroierunt explorare libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem redigerent.

Οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ, ἵνα ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου διαμείνῃ πρὸς ὑμᾶς.

5 Quibus ne ad momentum quidem cessimus per subiectionem: vt veritas Euangelii permaneret apud vos.

5 Quibus neque ad horam cessimus subiectione, ut ueritas Euāgelii permaneat apud uos.

Ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων εἶναί τι, ὁποῖοί ποτε ἦσαν οὐδέν μοι διαφέρει· πρόσωπον Θεὸς ἀνθρώπου οὐ λαμβάνει. ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες, οὐδὲν προσανέθεντο.

6 Ab iis autem qui putantur esse aliquid, qualescunque fuerint, nihil mihi discrepat. Personam hominis Deus non accipit. Nam qui sunt in pretio, nihil mecū præterea cōtulerūt.

6 Ab ijs autem qui uidebātur esse aliquid, quales aliquando fuerint, nihil mea interest: Deus personā hominis non accipit. mihi enim qui uidebātur esse aliquid, nihil contulerunt.

Deut.10.d.17 2.chro.19.c.7 iob 34.b.19 sap.6.b.8 eccli.35.b.16 act.10.e.34 rom.2.b.11 ephes.6.b.9 coloss.3.d.26 1.pet.1.c.17

Ἀλλὰ τοὐναντίον, ἰδόντες

7 Imò ecōtrario, quū vidissent

7 Sed e cōtra quū uidissēt

4 Nempe propter, διὰ δὲ. δὲ pro δὴ vel δῆτα positum est: cuius enallages exempla vide in Budæi commentariis. Non erat igitur causa cur Erasmus hoc expungeret, ex Hieronymi opinione, qui putauit redundare, quòd non præcedat μὲν: sed imperitè, vt alibi diximus. Emissarios, παρεισάκτους, id est παρεισδυόντας, qui per fraudem & pietatis simulationem, in fidelium album subrepserant. Nam in his verbis παρὰ plerunque ponitur in vitio. Vulg. Subintroductos. Eras. Obiter ingressos.

5 Ne ad momentum quidem, οὐδὲ πρὸς ὥραν. Vulg. Neque ad horam. Eras. Ne ad tempus quidem. Vide Matth.9.c.22. Ambrosius non legit οἷς οὐδὲ, quasi ad tempus cesserit Paulus falsis illis fratribus: repugnante omnium Græcorum codicum fide, & ipsa quoque sententia. vt Erasmum planè mirer hîc laborare, quasi Pauli sermo sit imperfectus, quum omnes partes optimè constent. At enim, inquit, quomodo non cessit qui Timotheum coactus est circuncidere? Quasi verò circunstantia loci, temporis, personarum non sit varia. Nam circunciditur Timotheus vt infirmi ac rudes Iudæi non offendantur: in Tito verò cur idem fieret, non in gratiā infirmorum sed falsorum fratrum, (quos canes & concisionem vocat Philipp.3.a.2, & excindi etiam optat infrà, 5.b.12) idque præsertim eo ipso tempore quo Paulus Hierosolymam venerat vt eam in libertatē assereret? Per subiectionem, τῇ ὑποταγῇ. Id est, vt nos illis, prodita libertate, subiiceremus. Hoc enim fuisset Christo renuntiare. Vulgata, Subiectione, nimium ambiguè. non cedimus enim ea re quam amissam volumus. Itaque istis Apostolus non subiectione, sed libertate non cedebat. Veritas Euangelii, ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου. Id est, vera ac sincera Euangelii doctrina, nullis videlicet istorum falsis doctrinis corrupta. Apud vos, πρὸς ὑμᾶς. Siue, vobis. Galatas autem alloquitur, sed ita vt gentes omnes comprehendat quarum par erat causa, & quibus peculiariter destinatus erat Apostolus.

6 Ab iis autē qui putantur, ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων. Loquitur Apostolus ex aduersariorum sensu, qui quū re vera reliquos Apostolos non minus quàm Paulum contemnerent, tamen illorum nomina iactabant, vt excellentium Christi discipulorum, vt Paulum tanquam abortiuum quempiam opprimerent. Cæterùm quum sic legi soleat hic locus vt totum illud ὁποῖοί ποτε vsque ad λαμβάνει, parenthesi includi soleat, ego Græca scholia & veterum codicum authoritatem sequutus, ista coniunxi cū οὐδέν μοι διαφέρει, vt sit sensus, nullū esse inter Paulum & eos quos illi tanti faciebant, discrimen. quæ sententia mihi maximè perspicua videtur. Sin verò illā parēthesin seruemus, præcisa erit oratio, & ἀπὸ pro ὑπὸ positum, vt sic interpretemur, Ab iis autem qui putantur esse aliquid, non sum edoctus. Sic enim ipse etiam loquitur suprà, 1.c.12. Qualescunque fuerint, ὁποῖοί ποτε ἦσαν. Hoc videtur addidisse Paulus vt superiora verba emolliret: acsi diceret, Vtcunque fatear illos fuisse ipsi Christo familiares discipulos, tamen propterea non est quòd isti somnient aliquod esse inter illos & me discrimen. Nihil mihi discrepat, οὐδέν μοι διαφέρει. Hæc alii connectunt cum proximè præcedente membro, & conuertunt, Quales aliquando fuerint, nihil mea interest, vt plerunque etiam accipitur hæc loquendi formula. Ego verò (vt paulo antè dixi) malo cum ἀπὸ coniungere, quamuis ista constructio verbi διαφέρει sit Græcis scriptoribus inusitata. Præterea contulerunt, προσανέθεντο. Id est, Nihil noui mihi adiecerunt, quod antea non nossem. Vide suprà, 1.c.16. Possumus etiam interpretari, Nihil præterea oneris mihi imposuerunt, vt significet se non accepisse ab illis Apostolatum. idque videtur cum iis quæ sequuntur, optimè conuenire.

ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, καθὼς Πέτρος τῆς περιτομῆς·

mihi concreditum fuisse Euangelium præputii, sicut Petro circuncisionis:

quòd creditum est mihi Euangelium præputii, sicut & Petro circuncisionis:

(Ὁ γὰρ ἐνεργήσας Πέτρῳ εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς, ἐνήργησε καὶ ἐμοὶ εἰς τὰ ἔθνη)

8 (Nam qui efficax fuit per Petrum ad Apostolatum circuncisionis, efficax fuit etiam per me erga Gentes)

8 (Qui enim operatus est Petro in Apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter Gētes)

Καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας· ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν.

9 Quúmque cognouissent gratiam mihi datam Iacobus & Cephas & Iohannes, qui putantur esse columnæ, dextras dederunt mihi ac Barnabæ societatis: vt nos inter Gentes, ipsi verò inter circuncisos, Apostolatu fungeremur.

9 Et quum cognouissent gratiam quæ data est mihi Iacobus & Cephas & Iohannes, qui uidebantur columnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis: ut nos in Gentes, ipsi autem in circuncisionem.

Μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν· ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι.

10 Solùm monuerunt vt pauperum meminissemus: quod & ipsum studui facere.

10 Tantùm ut pauperū memores essemus: quod etiam sollicitus fui hoc ipsum facere.

Ὅτε δὲ ἦλθε Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν.

11 Quum autem venisset Petrus Antiochiam, in os ei restiti, eo quòd condemnandus esset.

11 Quum autem uenisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat.

Πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινας ἀπὸ Ἰακώβου, μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν· ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυτόν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς.

12 Nam antequam venissent quidam à Iacobo, vnà cum Gentibus edebat: quum autem venissent, subduxit sese ac separauit ab eis, metuēs eos qui erāt ex circuncisione.

12 Prius enim quàm uenirēt quidam à Iacobo, cum Gentibus edebat: quum autem uenissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant.

Καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι· ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει.

13 Ac simulabant vnà cum eo reliqui etiam Iudæi: itaque etiam Barnabas simul abreptus fuit in illorum simulationem.

13 Et simulationi eius consenserūt cæteri Iudæi, ita ut & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem.

7 Euangelium præputii, εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας. Id est Euangelium inter Gentes annuntiandum: quā metonymiam aliquoties in epistola ad Romanos annotauimus. Neque enim duplex est Euangelium in sese, sed duo sunt populorum genera quibus annuntiatur, vnum circuncisum, alterum incircuncisum.

8 Per Petrū, Πέτρῳ. Sic malo explicare, vt significetur causa instrumētalis. Vulg. Petro. Eras. In Petro.

9 Qui putantur, &c. οἱ δοκοῦντες, &c. Id est, quos solos isti pro columnis habent, quasi ego sim nihili: in eo quidem ab illis ipsis dissidentes quorum authoritate ad vos decipiendos abutuntur. Vide suprà, versu 6. Dextras societatis, δεξιὰς κοινωνίας. Id est porrexerunt manum, quòd symbolum esset nostræ in Euangelii doctrina summæ consensionis. Virgil. Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni. Inter circuncisos, *Apostolatu fungeremur*, εἰς τὴν περιτομήν. Rectè suppleuit Erasmus quod omnino deerat. Omissum est autem à Paulo, vt qui in hac epistola mirè studeat breuitati. siue genus ipsum dicendi: siue argumenta spectes. Sic etiam in proximo versiculo verbum desideratur, sed ex communi loquendi vsu, vt istæ eclipses nihil obscuritatis adferant.

11 In os, κατὰ πρόσωπον. Id est ἔμπροσθεν πάντων, coram omnibus, vt explicat ipse Paulus versu 14. Itaque absurdum est commentum Hieronymi, interpretantis, Secundum faciem, id est non ex animo, quasi res tota non seriò sed per sanctam quandam simulationem inter vtrunque sit acta, vt Iudæi non offenderentur, & vicissim Gentibus satisfieret. Hoc verò si ita est (vt nihil aliud dicam) quorsum hoc factum pertinuerit ad Apostoli scopum? Similia sunt fere omnia, profana certè & apertissimè detorta, quæ in hunc locum Græci interpretes plerique & Hieronymus aduersus Augustinum pro Petro disseruerunt. quæ sanè miror Erasmum digna censuisse quæ non modò commemoraret, sed etiam tueretur. Quòd condemnandus esset, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. Participium pro nomine positum, quasi condemnatitium dicas aut condemnabilem, sicut à Latinis participialia quæ vocant nomina vsurpantur. quod ita familiare est Hebræis vt non aliter loquantur. vt נרצה, id est dilectus pro amabili, & נחמד, expetitus pro expetibili, & alia infinita. Ità enim hoc accipiendum esse res ipsa ostendit: vt planè absurdum sit quod nonnulli adferunt, damnatum fuisse Petrum, ab iis videlicet qui non norant rem agi ex composito, & malè de illo iudicabant, tametsi reprehensibilis non erat: vel quòd antè reprehensus fuisset Hierosolymis quòd cum Cornelio sumpsisset cibum. En quò delabantur qui quam arripuerunt sententiam, volunt mordicus tueri. Cicero in Pisonem, Quis te miserior? quis te damnatior? qui neque scribere ad Senatum, rempublicā bene à te gestam, neque præsens dicere ausus es? Id est, quem iustius quis iudex possit condemnare quàm te? Ita accipitur κατεγνωσμένος hoc in loco pro ἐπίμεμπτος vel ἐπιμεμφής.

12 A Iacobo, ἀπὸ Ἰακώβου. Non dicit istos missos fuisse à Iacobo: sed A Iacobo idem valet atque Hierosolymis, vbi pedem fixerat Iacobus. Hi sunt igitur qui postea contentionem illam excitarunt quæ refertur à Luca Act.15. & omnia ista ante Synodum Hierosolymitanam contigerunt.

13 Itaque etiam Barnabas abreptus fuit in eorum simulationem, ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει. Ὥστε sic malo accipere quàm pro Adeo vt, & τὸ συναπάγεσθαι, indicat Barnabam impetu & exemplo potius abreptum quàm iudicio fuisse impulsum. Vulgata, Vt duceretur ab eis in illam simulationem. In

Complutensi editione legitur ὥστε Βαρνάβας συναπήχθη, ex puncta particula καὶ, ab aliquo nimirum qui Barnabam etiam voluit culpæ eximere, quasi scriptum sit ἵνα Βαρνάβας συναπαχθῇ, vt Barnabas abduceretur. Dici enim non potest quantopere hic laborarint Græci, & ex Latinis præcipuè Hieronymus, vt Petrum culpa liberarent: hoc est, Apostoli sententiam & Apostolatum (cuius authoritatem hoc facto vindicat) euerterent. Existimarunt Apostolos post acceptum Spiritum sanctum fuisse ἀναμαρτήτους. Id verò vt in doctrinæ capitibus concedam, tamen non huc pertinet, quum Petrus hoc loco non peccet in doctrina, sed in certo facto: quòd videlicet dum Iudæorum infirmitati cupit consultum, Euangelicam libertatem adducit in discrimen. Peccatum est igitur non in doctrina, neque etiam in ipso facto simpliciter, sed in facti circunstantiis non satis prudenter ab eo consideratis: vnde magnum consequutum est offendiculum, vt meritò prorsus à Paulo sit publicè reprehensus. Neque enim tanti fuit infirmitas Iudæorum vt propterea prodenda fuerit aliorum qui aderant libertas, & firmitas labefactanda. Itaque hîc opus fuit deliberatione illa quæ à Cicerone in Officiis pertractatur, ex duobus vtilibus vtrum vtilius.

14 Ἀλλ᾽ ὅτε εἶδον ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων, Εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῇς, καὶ οὐκ Ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν;

14 Sed quum vidissem eos nõ recto pede incedere, vt veritati Euangelii congruebat, dixi Petro coram omnibus, Si tu, quum sis Iudæus, Gentiliter viuis, ac non Iudaicè, cur Gentes cogis iudaizare?

14 *Sed quum vidissem quòd non rectè ambularent ad ueritatem Euangelii, dixi Cephæ coram omnibus, Si tu, quum Iudæus sis, Gentiliter uiuis, & non Iudaicè, quomodo Gentes cogis iudaizare?*

15 Ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτωλοί·

15 Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores:

15 *Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores.*

16 Εἰδότες ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ ἡμεῖς εἰς

16 Scientes non iustificari hominem ex operibus Legis, sed per fidẽ Iesu Christi: etiam nos

16 *Scientes autem quòd non iustificatur homo ex operibus Legis nisi per fidẽ Iesu Christi: & nos*

14 Eos non recto pede incedere, ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι. Rectum pedem opponit simulationi præposteræ. Videbantur enim Petrus & eius sectatores in vtranque partem claudicare, quum paulo antè cum Gentibus cibum caperent, & tam subitò se ab illorum consortio subducerent. Nam absurdum est certè quorundam commentum, qui hoc nolunt dici de Petro, sed de aliis qui cum Petro simulabant: quasi ille dissimularet potius quam simularet, isti verò putarent aliquid admissum contra bonos mores, quum sese coniungerent cum Gentibus. Id verò si ita esset, cur disertè non excipitur Petrus? cur disertè, præteritis cæteris, in eum vnum fertur reprehensio? quorsum denique hæc historia commemoratur, si Petrus ipse, qui aliquid esse videbatur, non est à Paulo, & quidem iure, reprehensus? Causa igitur profectò non erat cur iterum nobis Erasmus rancidas istas nugas apponeret. Vt veritati Euangelii congruebat, πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου. Veritatem Euangelii vocat sinceram ac veram Euangelii tum doctrinam tum vsurpationem, quam vulgò practicam vocant. Præpositio autem πρὸς congruentiam & conueniẽtiam declarat, vt 2. Corinth. 5. b. 10, vt pro κατὰ posita videatur, sicut dixit Isocrates πρὸς τὸ προσῆκον, ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸ προσῆκον. Vulgata & Erasmus, Ad veritatem. Petro, τῷ Πέτρῳ, In vno codice scriptum inueni τῷ Κηφᾷ, & versu 11, ὁ Κηφᾶς. Vetus interpres priore loco habet, Quum autem venisset Petrus, &c. hîc autem, dixit Cephæ. Neque verò istius varietatis vllum esset momentum (quum idem sit Cephas qui & Petrus) nisi Clemens libro dispositionum 4, (quem sequitur Eusebius lib. Ecclesiast. historiæ 1) occasionem hinc arripuisset falsò interpretandi huius loci, quasi Cephas iste non fuerit Petrus ille Apostolus, sed vnus ex 70 discipulis. quem errorem meritò refutat Hieronymus. Nam (vt alia omittam) quorsum alioqui commemoratur hæc historia? Cogis, ἀναγκάζεις. Cogi dicit Paulus eos qui Petri authoritate & exemplo, vacillante conscientia ad Iudaismum inclinabant.

15 Nos natura Iudæi, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι. Id est, nos Iudæi, & quidem genere, non autem proselyti. Incipit autem Apostolus, constituta iam sui ministerii authoritate, ad rem ipsam accedere: vt meritò tertium caput ab hoc versiculo possis inchoare: nisi superiora omnia quibus videlicet vnum idémque argumentum explicatur, malis primo capiti tribuere. quod qui non considerarunt, ista putarunt ad superiorem historiam pertinere, quum in superiore versu desinat. Quanquam & præsenti controuersiæ cum Petro possunt ista applicari vsque ad sequentis capitis initium, vbi per apostrophen Galatas compellat, veluti à Petro ad illos orationem auertens. Sed malo Galatis omnia ab hoc versiculo applicare. Mira est autem ac planè inimitabilis breuitas Apostoli in tota hac epistola, cuius pulcherrimum exemplum suppeditat hic locus. Ita enim id proponit de quo dicturus est, nos videlicet fide non autem operibus Legis iustificari, vt duplex simul argumentum adferat. Iudæi, inquit, sumus, & quidem natura, qui vobis gratuitam ex fide iustificationem proponimus. Itaque non minus nobis credite quàm vestris pseudapostolis, quibus in studio Legis non possimus cedere, quum & ipsi Iudæi simus. Credidimus in Iesum Christum: quorsum, si Lex non potuit iustificare? Primùm igitur argumentum à circunstantia personæ sumptum est, alterum ab ipsa fidei & Euangelii natura, allusione facta ad Psal. 143. a. 2. At enim quomodo ista cohærent, dices? Optimè profectò. Quum enim in ea reprehensione Petri ageretur de iis qui Christum cum Lege coniungebant, inde meritò delabitur ad hoc ipsum tractandum argumentum: vnde etiam factum vt aduersus ipsum Petrum aut certè aduersum illos quibus sese Petrus adiunxerat, ista dici videantur: adeo mollis & artificiosa est ista iunctura. Peccatores, ἁμαρτωλοί. Heb. חטאים. Sic autẽ vocabantur omnes Gentiles, quasi qui nihil aliud possent quàm peccare, alieni videlicet à Dei fœdere.

16 Scientes, εἰδότες. Vulgata, Scientes autem, εἰδότες δὲ, vt in duobus codicibus scriptum inuenimus. quam lectionem si sequaris dicendum fuerit superiore versiculo, Nos natura Iudæi *sumus*, & non ex Gentibus peccatores. Scientes autem, &c. Ego verò malui ista connectere absque coniunctione δὲ, ita vt ἡμεῖς per epanalepsin repetatur: quanuis quod ad sensum attinet, nihil intersit. Sed, ἐὰν μή. Hebraicè כי אם, quas particulas Græci interpretes interdum per ἐὰν μὴ conuertunt, vt Genes. 22. f. 26. interdum per

ἀλλὰ, vt Esaiæ cap. 59. a. 2. & ἀλλ᾽ ἤ, 2. Reg. 5. e. 17. vnde factum vt ἐὰν μὴ scripserit Paulus pro ἀλλὰ, sicut etiã accipitur Mat. 12. a. 4, & 1. Corinth. 7. c. 17, & suprà, 1. b. 7, & Apocalyps. 9. a. 4, & 21. f. 27. Sed & Latini (ne quis clamitet quosuis Hebraismos à nobis confingi) sic omnino vsurpant nonnunquam particulam Nisi, vt Terentius in Andria, Nescio, nisi mihi deos satis scio iratos fuisse, qui auscultauerim. Postremò quia Semipelagiani nostri hunc locum arripiunt vt iustitiam operum cum iustitia fidei concilient, (quasi cum Vetere interprete dicendum sit nos non iustificari ex operibus nisi per fidem, id est non ex omnibus operibus, sed ex operibus fidem consequentibus: siue, non omnia opera salutem mereri, sed ea demum quæ ex fide nascuntur) ne habeant isti quod obganniant, primùm hoc quæro ex ipsis, quid per opera Legis intelligant quæ hic volunt à Paulo coniungi cum fide. Si cæremonias responderint, in eo certè produnt quàm parum attentè Pauli scripta legant. Nam si concedit Apostolus, opera Legis, id est cæremonias cum fide Iesu Christi coniunctas, iustificare, quid causæ erat cur istos vocaret pseudapostolos, aut qua de re cum illis contendit? Neque enim isti Christum separabant à Lege, sed cum Lege coniungebant, quasi solus non sufficeret. Sin autem per opera Legis intelligunt opera moralia, (quæ vocant) eáque volunt à Paulo connecti cum fide, vt iustificandi vim habeant: petam ab eis quo pudore conciliare studeant, tanquam ad vnum finem concurrentia, quæ hoc ipso versiculo separat Apostolus, vt ex diametro dissidentia. Quid enim? annon statim subiicit, nos ex fide iustificari, & non ex operibus Legis? & Rom. 3. d. 28, sine operibus Legis? Et qualis erit ista consequutio, Si ex Lege iustificamur, Christus frustra mortuus est: si præter Christi mortem nostra etiam opera tanquam causæ ad salutem requirantur? Ex his igitur & aliis plurimis argumentis quæ volens prætermitto, satis liquere puto ἐὰν μὴ hoc in loco nihil aliud declarare quàm Sed, & ineptos etiam esse aduersarios Gratiæ, qui huius loci testimonio abutuntur vt imperitis imponant. Per fidem Iesu Christi, διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est per fidem in Iesum Christum: vt etiam accipitur iterum in hoc ipso versiculo, & infrà, versu 20.

Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου· διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σάρξ.

inquam in Christum Iesum credidimus, vt iustificaremur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propterea quòd non iustificabitur ex operibus Legis vlla caro.

in Christo Iesu credidimus, ut iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propter quod ex operibus Legis non iustificabitur omnis caro

17 Εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιωθῆναι ἐν Χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοί, ἆρα Χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος; Μὴ γένοιτο.

17 Quòd si, dum quærimus iustificari per Christum, reperimur & ipsi peccatores, num Christus peccati minister est? Absit.

17 *Quòd si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit.* Rom. 3. c. 19

18 Εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι.

18 Nam si quæ destruxi, ea rursum ædifico, transgressorem meipsum constituo.

18 *Si enim quæ destruxi, iterum hæc ædifico, præuaricatorem me constituo.*

19 Ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον, ἵνα Θεῷ ζήσω.

19 Ego enim per Legem Legi mortuus sum, vt Deo viuerem.

19 *Ego enim per Legem Legi mortuus sum, ut Deo uiuam.*

20 Χριστῷ συνεσταύρωμαι. ζῶ δὲ, οὐκ ἔτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντός με, καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ.

20 Vnà cum Christo crucifixus sum. Viuo autem, non amplius ego: sed viuit in me Christus. & vitam quam nunc viuo in carne, viuo per fidem Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.

20 *Christo confixus sum cruci: uiuo autem; iam non ego: uiuit uerò in me Christus. quod autem nunc uiuo in carne, in fide uiuo Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.*

Vlla caro, πᾶσα σάρξ. Id est, vllus homo. Sed in vocabulo Carnis magna est emphasis: quo significatur hominis natura prorsus corrupta, & ad immortalitatem sibi comparandam penitus inepta. Ad verbum, Omnis caro non iustificabitur. Sic enim loquuntur Hebræi.

17 Quod si, εἰ δέ. A iustificatione descendit ad sanctificationem siue regenerationem, alterum videlicet beneficium Christi fide apprehensi: quum Lex non modò non extinguat sed etiã accẽdat peccatum, adeo quidem vt Mortuũ esse Legi & Deo viuere mutuò se respiciant. Hunc autem locum sic explico, Si nos etiam Iudæi, qui viximus sub Lege, nunc quærendo iustitiã in vno Christo, ita deprehendimur tunc peccatores fuisse quum sectaremur Legem, videtur omnino Christus non approbare Legem, ac proinde probare peccatum. Absit, respondet Apostolus. Nam econtrario si iustificatus in Christo vellem ad peccatum redire, perinde facerem acsi dirutum ædificium vellem rursus extruere, ac planè culpa omnis in me resideret, non in Christo. Liberauit enim me Christus à Legis maledictione, non vt denuò illam subirem, sed vt Deo viuerem, fretus videlicet Spiritu Christi cũ quo sum crucifixus peccato, ac proinde Legi mortuus, quatenus concupiscentiam in me irritabat, & meam conscientiam terrebat.

19 Legi mortuus sum, νόμῳ ἀπέθανον. Vide superiorem annotationem & Rom. 6. c. 14, & 7. a. 4. Sed quomodo se dicit Legi mortuum esse per Legem, quum per vnum Christum Legi moriamur? vt Rom. 7. a. 4. Nempe κατὰ συμβεβηκός. Lex enim terrens conscientiam ad Christum adducit, qui vnus verè efficit vt moriamur Legi, quoniam iustificando nos tollit conscientiæ terrores, & nos sanctificando, facit vt concupiscentia in nobis mortificata, non ita possit accipere occasionem peccandi ex Legis prohibitione, sicuti solebat, vt ostendit Apostolus Rom. 7. c. 9. 10 & 11.

20 Non amplius ego, οὐκ ἔτι ἐγώ. Ego videlicet qui olim fui, vt Rom. 7. c. 17. Nam à regeneratione homo dicitur noua quædam res fieri. In carne, ἐν σαρκί. Id est, in hoc mortali corpore, quod tamen nõ impedit

alteram Christi veram vitam, in me per Spiritum suum habitantis, & hanc vitam meam gubernantis. Quòd autem quidam carnem interpretantur vitiosam naturæ qualitatem, perabsurdum est hoc in loco. Nam & hoc ipsum viuere in carne, disertè iis tribuitur qui non ex concupiscentiis carnis, sed ex voluntate Dei viuũt, 1. Petri 4.a.2. Hoc est denique quod author epistolæ ad Hebræos vocat dies carnis, cap.5.c.7.

Οὐκ ἀθετῶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν.

21 Non abrogo gratiam Dei. nam si per Legem est iustitia, igitur Christus sine causa mortuus est.

21 *Non abiicio gratiam Dei. si enim per Legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.*

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

Ὦ Ἀνόητοι Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος;

1 Amentes Galatæ, quis vos fascinauit ne obsequeremini veritati: quibus ob oculos Iesus Christus prius fuerat depictus, inter vos crucifixus?

1 *O Insensati Galatæ, quis vos fascinauit nõ obedire veritati, ante quorũ oculos Iesus Christus proscriptus est, inter vos crucifixus?*

Τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ' ὑμῶν, ἐξ ἔργων νόμου τὸ Πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;

2 Hoc solum cupio discere ex vobis, Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex fide per auditum percepta?

2 *Hoc solum à vobis volo discere, Ex operibus Legis Spiritũ accepistis, an ex auditu fidei?*

21 Non abrogo, οὐκ ἀθετῶ. Vide Marcum 6.c.26. Vulgata, Non abiicio. Erasmus, Non aspernor. quæ interpretationes mihi videntur non satis expressæ. Malim igitur Augustinum sequi, qui conuertit, Non irritam facio. Incipit autem nunc demum Apostolus, postquam respondit eorum calumniis qui gratuitam iustificationem putant iter patefacere ad Peccandum, propositionem illam probare, Nos non ex operibus sed ex fide iustificari, & collocat in prima acie, argumentum ab absurdo sumptum, cuius vis vt intelligatur, obseruandum est Apostolum non disputare aduersus Iudæos incredulos, sed aduersus illos qui Euangelium cum Lege coniungebant. Nam illi facilè concessissent Christum frustra esse mortuum, & hoc argumentum risissent. Itaque Rom.3.d.27, vsurpat Apostolus hoc idem argumentum, sed longè alia forma, quum per iustificationem operum tolli dicit gloriam quæ vni Deo tribuenda est. Sed quid si isti respondissent quod nunc quoque Sophistæ nobis obiiciunt, Non tolli videlicet Christi meritum, etiamsi dicamus nostris meritis nos seruari, quum illud suppleat quod nostris deest, & ab illo etiam ista proficiscantur? Respondeo, Apostolum præsupponere duo, nempe, gratiam, quum sit res indebita, non posse cum meritis, re videlicet debita, consistere, vt docet Rom.4.a.4, & 5. quæcunque tandem subterfugia captent Sophistæ. Deinde hic agi de gratia non hominum, sed Dei, quæ non est gratia Dei nisi omni modo sit gratia, ac proinde sola hominem seruet. Ideo rectè concludit Apostolus, Christum esse frustrà mortuum, si vel minima pars iustitiæ tribuatur Legi. Sine causa, δωρεάν. id est quũ nulla causa esset cur id faceret: quod vno verbo Hebræi dicunt חנם, Gallicè dicas, *pour son plaisir*. Vulgata, Gratis, prorsus impropriè. nam tota Scriptura testatur, & res ipsa clamat, Christum gratis esse mortuum. Erasmus, Frustra, quod & ipsum non cõuenit nec Hebræo nec Græco vocabulo. Multa enim optimam ob causam fiunt, quæ tamen frustra fiunt, quum videlicet euentus consilio non respondet: at Paulus ad ipsum vsque cõsilium Dei ascendit.

IN CAPVT III.

1 Amentes, Ὦ ἀνόητοι. Vulg. Insensati. Erasmus, Stulti, quasi rudes ac parum cordatos dicas. Putauit enim Galatis aliquod gentile vitium exprobrari: quum hoc potius ad id de quo agitur sit accommodandum, quasi præstigiis quibusdam Galatæ fuerint ab istis pseudapostolis dementes facti, vt qui tam apertas blasphemias non intelligerent, & semel instituti à Paulo, tam temere desciuissent. Ne obsequeremini veritati, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι. Erasmus, Vt non crederetis veritati. & sanè fateor πείθεσθαι potius declarare persuaderi quàm obsequi seu obedire. Sed ea significatio non satis quadrat istis qui amplexi quidem erant prædicationẽ Pauli, sed in itinere cœpto non perstiterant. Mihi verò potius probatur quod testatur Hieronymus, hoc non fuisse scriptum in Adamantii codicibus. Sed & Chrysostomus & Theophylactus non legunt. In Græcis quoque scholiis adscribitur quidem in contextu, sed nihil est in commentariis vnde suspicari possis scholiasten legisse. In nostris quoque codicibus vetustis vnum inuenimus in quo non legebantur. Ob oculos, κατ' ὀφθαλμούς. i. quibus ita egregiè ac perspicuè fuit propositus Christus vt quasi vestris oculis repræsentata fuerit viua ipsius imago, acsi apud vos ipsos esset crucifixus. Persistit enim in metaphora verbi βασκαίνειν, quod propriè de iis maleficis dicitur qui intuitu nocent: vt ille ait apud Virgilium, Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos. Hinc apparet προεγράφη conuertendum esse, Prius fuerat depictus, non autem, Proscriptus, cum Vetere interprete, nisi accipias pro publicè quasi in scriptis propositus, vt quorum nomina proscribebantur. Nam planè durum est ac violentum, vel condemnatum, vt Ambrosius, vel, vt Augustinus, de possessione depulsum, interpretari. Nisi fortassis legit Præscriptum, vt Erasmus meritò suspicatur. quod & ipsum tamen non probo, quia (vt alia omittam) Præscribere in ea quidem significatione non dicitur à Græcis προγράφεσθαι, sed προχαράσσεσθαι. Hieronymus ad scripturam, non ad picturam retulit: & Præscriptum exponit, id est antè scriptum quàm illud in Euangelio legeritis, quòd videlicet Galatæ legissent Prophetarum oracula. quæ interpretatio mihi etiam absurdior videtur quàm superiores. Inter vos, ἐν ὑμῖν. In nonnullis impressis codicibus legitur ἐν ἡμῖν, Inter nos, vt sit hic sensus, Vobis Galatis proponitur Christus amplectendus, quem nos Iudæi crucifiximus, & sinitis vos à Iudæis istis fascinari?

2 Spiritum, τὸ Πνεῦμα. Nouum argumentum ab effectis sumptum. Vocat autem Spiritum, Spirituales illas gratias quibus obsignata erat in Galatis Euangelii prædicatio, vt Mar.16.d.17. Act.15.b.8, & 1. Corinth.1.a.5 & 7. Neque verò duntaxat spiritualia illa dona, veluti linguarum, prodigiorum, intelligo hoc nomine, sed omnes in genere Spiritus sancti effectus, inter quos etiam numero patientiam in afflictionibus, quarum fit mentio in proximo versiculo. Ex fide per auditũ percepta, ἐξ ἀκοῆς πίστεως. Erasmus in hunc locum scribens, Iam illud, inquit, Ex auditu fidei, tametsi à nobis intelligitur, tamen Latinis auribus est insolens. Neque enim vt Græci famam siue rumorem ἀκοὴν vocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, Ex prædicatione fidei, hoc est, ex fide quam ex nobis audistis, nõ ex Lege didicistis. Quis enim feras sic loquentẽ? Auditus occisi

occisi regis consternauit populum. pro eo quod erat, Rumor de rege occiso. Hæc ille: quæ sanè non intelligo. nam ἀκοὴν pro rumore perabsurdum fuerit accipere hoc in loco: & auditionem Latini pro rumore & fama elegantius etiam dicunt quàm Græci ἀκοήν. Significat autem hoc in loco fides μετωνυμικῶς (vt suprà 1.d.23, & 1. Tim. 4.a.1) doctrinam ipsam salutis per fidem in Christo obtinendæ: cui Paulus opponit opera Legis, id est doctrinam pseudapostolorum, qui Legem cum Christo docebant concurrere. Ἀκοὴ verò mutuam quidem habet relationem ad prædicationem, sed non omnis audit cui prædicatur, quum omnes nõ habeant aures ad audiẽdum. Itaque non satis ἐμφατικῶς conuertit Erasmus, Ex prædicatione fidei: quanuis interdum ἀκοὴ pro annuntiata doctrina, nec tamẽ per fidem apprehensa, vsurpetur, vt Iohan.12.f.38, ex Esaiæ cap.53.a.1, quia videlicet duplex est audiendi modus. Itaque Iohan.6.e.45, non dicitur simpliciter, Omnis qui audiuit, venit ad me, sed, Omnis qui audiuit & didicit.

Οὕτως ἀνόητοί ἐστε; ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε;

3 Adeo amentes estis? quum spiritu inceperitis, nunc carne perficimini?

3 *Sic stulti estis ut quum spiritu cœperitis nũc carne consummemini?*

Τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῇ; εἴγε καὶ εἰκῇ.

4 Tam multa passi estis frustra? si modò etiam frustra.

4 *Tãta passi estis sine causa? si tamen sine causa.*

Ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν, ἐξ ἔργων νόμου ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;

5 Qui igitur subministrat vobis spiritum, & efficit virtutes in vobis, ex operibus Legis, an ex fide per auditum percepta *subministrat?*

5 *Qui ergo tribuit vobis spiritũ, & operatur virtutes in vobis, ex operibus Legis, an ex auditu fidei?*

Καθὼς Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

6 Sicut ‖ Abraham credidit Deo, & imputatum est ei ad iustitiam:

6 *Sicut Abrahã credidit Deo, & reputatum est illi ad iustitiam:*

Gen.15.b.6 rom.4.a.3 iac.2.d.23

3 Carne, σαρκί. Carnem vocat ceremonialia opera externa, vt explicatur Heb.9.c.10 & d.13. quibus opponit Spiritum, id est spiritualem Euãgelii efficaciam, quæ interiorem hominem gignit per Spiritum sanctum, ac perficit, & sese tum etiam exerebat eximiis illis donis quorum fit mentio 1. Corinth.12. Perficimini? ἐπιτελεῖσθε; Hæc erat pseudapostolorum doctrina: qui quum dicerent Christum nihil prodesse nisi accederet circuncisio, Legem sanè Christo non modò conferebant, sed etiam præferebant: quum Christo tantùm initia, Legi perfectionem iustitiæ tribuerent, vt qui salutẽ quærerent non in iustitia imputata, sed in inhærẽte: vt hodie quoque nostri Sophistæ, & noui Academici. Et obseruandum etiam est, pugnãtia hic committi: veluti si dicas, eum qui à luce cœperit illuminari, ad perficiendam lucem tenebras accersere. Annotat Chrysostomus præpositionem ἐπί significare Galatarum à vera doctrina defectionem, cui superuenerint pseudapostoli: ego malo ad ipsam falsæ doctrinæ summam referre, quam paulo antè exposui. Obseruat quoque Græcus scholiastes, Paulũ passiuè dixisse ἐπιτελεῖσθε, quasi Galatis exprobantem quòd sinerent se pecudum instar arripi ab istis & circuncidi: quæ summa erat amentia.

4 Si modò frustra, εἴγε καὶ εἰκῇ. Si hoc accipiamus tanquam additum sit ab Apostolo ad mitigandam obiurgationem, omnino redundabit particula καί. de quo pleonasmo diximus Iohan.6.c.25, in extrema annotatione, & 1. Cor.15.d.29. Sin autem contrà accipiamus tanquam hoc etiam addat pondus increpationi, non carebit sua emphasi: & rectè conuertit Erasmus, Si tamen & frustra. Nam frustra fieri dicitur ex quo nullus percipitur fructus. At Galatæ à sana doctrina desciscentes, non modò nullum fructum percepissent ex ærumnis quas eius doctrinæ causa pertulerant, sed etiam magnam iacturam fecissẽt. Plus est autem lædi quàm non iuuari.

5 An ex fide per auditum percepta *subministrat?* ἐξ ἀκοῆς πίστεως; Conclusio secundi argumenti ab effectis. vide versiculũ 2. Reperii autẽ verbum ἐπιχορηγεῖ, vt 2 Cor.1.b.6. Nec loquitur Paulus de se in tertia (vt aiũt) persona, (quod putauit Augustinus) sed de Deo, à quo promanat omnis efficacia prædicati Euangelii.

6 Sicut, καθώς. Non est imperfecta oratio, vt videtur prima fronte, sed cohæret hic versiculus cum γινώσκετε. Est enim antecedens noui enthymematis sumpti ab exemplo Abrahæ, in quo tractantur totius disputationis fundamenta, nempe promissiones Abrahamo factæ, & ab eo sibi & suis per fidem apprehensæ. Vide Rom.4.b 9. Et imputatum est, καὶ ἐλογίσθη. Vide Rom.4. a.3. Vt autem tota hæc disputatio per suas partes distributa, melius perspiciatur, eius seriem sic potius arbitror disponendam quàm vt priore harum annotationum editione scripseram. Ver.6, Sicut Abraham, καθὼς Ἀβραάμ. Conclusio quæ continetur versiculo nono, ex tribus antecedentibus mutuò connexis nascitur, quorum hoc est primum, Abraham ex fide iustificatus est, siue benedictionem consequutus. Non adhibet autem Apostolus aliam probationem, quoniam hoc enuntiat ipsis Scripturæ verbis. Ver. 7, Ita nostis, γινώσκετε. Alterum antecedens, Ex fide æstimandi sunt filii Abrahæ. Ver.8, Tertium antecedens, Sicut benedicitur Abraham, ita benedicuntur omnes filii, id est, omnes populi, & additur tum superioris, (id est secundi) tum etiam istius (id est tertii) probatio, ex Gen.12.a.3.

Ver.9, Itaque, ὥστε. Conclusio ex tribus superioribus antecedentibus nata, Ergo fides illud est per quod & Abraham ipse & in eo omnes benedicuntur qui benedicuntur. Ver.10, Nam quotquot, ὅσοι γάρ. Aliud antecedens, quod & ipsum refertur ad cõclusionẽ superiore versiculo proximo cõprehensam, & in medio duorũ enthymematũ positã. Est autẽ eiusmodi enthymema, Maledicũtur qui sunt ex operibus Legis: ergo benedicũtur qui sunt ex fide. Scriptũ est enim, γέγραπται γάρ. Probatio antecedẽtis. Est autẽ talis integer syllogismus, Maledicti sunt qui totã Legem non implẽt: nullus implet totã Legem: ergo omnes sunt maledicti. Ver.11 & 12, Nullũ autẽ, &c. ὅτι δὲ οὐδείς. Probatio assumptionis, Iustus ex fide viuet, ergo non ex Lege. Itaque non impletur Lex: nam si impleretur, vita esset ex Lege. Ver.13, At Christus, Χριστός. Anthypophora, Quomodo fide iustificatur qui in Lege maledictus pronuntiatur? Quia Christus qui fide apprehenditur, sustinuit maledictionem nobis debitam. quod ex testimonio Scripturæ probat. Ver.14, Summa superiorum argumentorum, Ergo in vno Christo quærenda salutis benedictio, qua per fidem potitus est prior Abraham, deinde & nos potimur simili ratione. Sed loco illius pronominis generalis Nos, seorsim ponit Gẽtes, & seorsim Iudæos quibus sese annumerat: quoniam sic cõcludit superiora vt iisdem verbis proponat quæstionem quam explicaturus est, num videlicet Gentes in præputio manentes possint in fideli Abrahamo benedici, quum ipse Abrahamus prætērquam quòd fidelis fuit, etiam circuncisus fuerit.

Γινώσκετε ἄρα ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Ἀβραάμ.

7 ⁿIta nostis nempe, eos qui ex fide sunt, esse filios Abrahæ.

7 *Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, ij sunt filij Abrahæ.*

Gen.12.a.3 eccl.44.c.20 act.3.d.25

Προϊδοῦσα δὲ ἡ γραφὴ ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ Θεός, προευηγγελίσατο τῷ Ἀβραάμ, Ὅτι εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη.

8 Prouidens autem Scriptura Deum ex fide iustificaturum Gentes, ante euangelizauit Abrahæ, ‖Benedicentur, *inquiens*, in te omnes Gentes.

8 *Prouidens autem Scriptura quia ex fide iustificat Gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ, Quia benedicentur in te omnes Gentes.*

Ὥστε οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ.

9 Itaque qui ex fide *sunt*, benedicuntur cum fideli illo Abraham.

9 *Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.*

Deut.27.d.26

Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσίν, ὑπὸ κατάραν εἰσί. γέγραπται γάρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά.

10 Nam quotquot ex operibus Legis sunt, sub execratione sunt. Scriptum est enim, ‖Execrabilis quisquis non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, vt faciat ea.

10 *Quicunque enim ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim, Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, ut faciat ea.*

Abac.2.a.4 rom.1.b.17 heb.10.g.38

Ὅτι δὲ ἐν νόμῳ οὐδεὶς δικαιοῦται παρὰ τῷ Θεῷ, δῆλον· ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

11 Nullum autem per Legem iustificari apud Deum, manifestum *est*: siquidem ‖ iustus ex fide viuet.

11 *Quoniam autem in Lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est: quia iustus ex fide viuit.*

Leuit.18.a.5

Ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως· ἀλλ' Ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.

12 Lex autem non est ex fide: sed ‖Qui fecerit ea homo, viuet in ipsis.

12 *Lex autem non est ex fide: sed Qui fecerit ea, viuet in illis.*

Deut.21.d.23

Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· γέγραπται γάρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου.

13 ⁿAt Christus nos redemit ab execratione Legis, dum pro nobis factus est execratio: scriptum est enim, ‖ Execrabilis quisquis pendet in ligno.

13 *Christus nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum: quia scriptum est, Maledictus omnis qui pendet in ligno.*

7 *Ita* nostis nẽpe, γινώσκετε ἄρα. Loquitur vt de re minimè dubia, quã tamẽ postea cõfirmabit. Vulg. Cognoscitis ergo. quod non probo: ne hiet superioris versiculi constructio, quam supplere non possis nisi admodum dura eclipsi. quamobrem etiam multo minùs accipi debet γινώσκετε imperandi modo. Ideo addidi particulam ITA, quæ sæpissimè subauditur apud Hebræos, vt alibi sæpe annotauimus.

8 Prouidens, προϊδοῦσα. De Scriptura loquitur ἀνθρωποπαθῶς. Antè euangelizauit, προευηγγελίσατο. Vulg. Prænuntiauit. Eras. Prius rem lætam nuntiauit. Ego libens retinui euangelizandi verbum, quod sæpe iam diximus peculiariter consecratum doctrinæ de gratuita per Christum reconciliatione: & puto Apostolum de industria hoc vsurpasse vt hanc doctrinam ostenderet minimè nouã esse, sed ipsi etiã Abrahamo patefactam: cuius exemplo abutebantur pseudapostoli vt circuncisionem cum gratuita iustitia copularent: quum ante circuncisionem dicatur iustificatus Abraham per fidem. Addita autem præpositio πρὸ respicit tempus exhibiti Christi, cuius diem vidit Abraham, & gauisus est. In te, ἐν σοί. i. Non per te, sed (vt mox explicatur) quia in filiis tuis recensebuntur omnes credẽtes, vt tecum fiant eiusdem benedictionis participes. Benedictionis autem nomen quum variè accipiatur, hic declarat gratuitam ex fœdere adoptionem, cui opponitur maledictio. Et diuinè prorsus dixit σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ, cum fideli Abraham, non autem διὰ τοῦ πιστοῦ Ἀβραάμ, id est, per fidelem Abraham, vt intelligamus benedictionem non manare ab Abrahamo, sed ab eo per quem Abraham ipse cum posteris benedicitur, à Deo videlicet gratis per Christum. Omnes, πάντες. ergo & ipsi Iudæi.

10 Quisquis nõ manserit in omnib⁹ quæ scripta sũt in libro Legis, ὃς μὴ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου. Hebræa habent Deut.27.d.26, אשר לא יקים את דברי התורה הזאת. i. qui non firmarit verba Legis huius. Itaque Græcus interpres non numerauit verba, sed sensum spectauit. Nã magna vis est verbi יקים: quamobrem non contentus dixisse ἐμμένει (id est quasi fixus manet) etiã addidit particulam vniuersalem. Iam verò si quis obiiciat Paulum illã addere de suo, in qua totum pondus argumenti versatur: respondeo, apud Mosen indefinitam enuntiationem æquipollere vniuersali, quum præcedat particulariũ enumeratio. Et suspicatur Hieronymus vniuersalem particulam à Iudæis fuisse malitiosè expunctam.

11 Ex fide, ἐκ πίστεως. i. διὰ τῆς πίστεως. Nam ἐκ nõ declarat hoc in loco materiam, sed instrumentũ. Hinc etiam liquet, in priore membro, ἐν νόμῳ non conuertendum esse In Lege, sed Per Legem. Vide Rom.1.b.17.

13 At Christus, Χριστός. Omnino requiritur coniunctio δέ, vel ἀλλά, quã expressimus. Execratio, κατάρα. i. Execrabilis, vt δόξα pro glorioso, 2. Cor.3.c.9. Sed ista permutatio magnã habet emphasin: veluti si scelus pro scelerato dixeris. Vulg. Maledictũ. quo nomine apud Latinos conuiciũ significatur. de qua interpretatione mox dicam. Execrabilis quisquis pendet in ligno, ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. Hebræa veritas habet Deut.21.c.23, קללת אלהים תלוי. i. maledictio Dei *est* qui est suspensus. Alii conuertunt Ob maledictionẽ Dei. i. quia maledixit Deo, suspensus est. Alii, quia קלל in Piel accipitur pro conuiciari, קללת verterunt ὕβριν, quidã λοιδορίαν: sed omnes hæ interpretationes eò recidũt vt dicatur peculiari quadã ratione infame hoc supplicii genus. Itaque apud Latinos etiam abire in malã crucem iubentur quibus exitiũ imprecamur summo cum dedecore coniunctum. Et fatentur Iudæi hoc supplicium de blasphemis & idololatris propriè sumptum fuisse, vt qui omnium flagitiosorum essent maximè infames. Etsi enim non crucifigebant, sed lapidatos palo affigebant: (vt quidem tradunt ipsorum Rabini) tamen, quod ad rẽ ipsam attinet, idem est ignominiæ genus, ex ligno suspendi. Itaque miror Hieronymum laborare ne Christus dicatur maledictus, & Erasmum hic nescio quem tropum

quærere. Imò vero in eo posita est tota nostra spes, in eo apparet Dei charitas infinita, in eo sita est salus nostra, quòd Deus noster verè & sine tropo effuderit omnem iram in Filiũ suum, verè & sine tropo sit eum execratus, vt nos reciperet in gratiam: verè denique & sine tropo Christus sit pro nobis factus execratio: adeo quidem vt nisi Deus etiam fuisset, permansurus in ea execratione fuerit in æternum, vnde nobis euasit. Nam alioqui si ficta est Dei ira, ficta est Filii obedientia, & ficta quoque spes gloriæ quam expectamus. Sed considerandus hic est Christus cum iis qualitatibus quas habet non in sese, sed ex imputatione pro mediatoris officio: quam conditionem vltro subiit vt nos vicissim eadem prorsus ratione, id est per imputationem eorum quæ ipsius propria sunt, iustificati, fieremus ipsius fratres, ac eiusdem regni cohæredes. Tantum abest igitur vt epitheto illo Iudæorum quo Christum Dominum nostrum vocant תלוי, offendar, quod ad rem ipsam attinet, vt contrà, sicut Iudæorum os illud blasphemum & impium toto pectore detestor, ita nihil existimem pretiosius aut magis honorificum de ipso dici posse, qui nostri causa factus sit Patri obediens vsque ad mortem, mortem, inquam, crucis: vnde liberatus, consequutus est nomen supra omne nomen.

Ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραὰμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως.

14 Vt in Gentibus benedictio Abrahæ extet in Christo Iesu, *&* vt promissum illum Spiritum accipiamus per fidem.

14 *Vt in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu: vt pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem.*

Ἀδελφοί, κατὰ ἄνθρωπον λέγω, ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται.

15 Fratres, ‖humano more loquor, ⁿHominis licet ⁿpactionẽ ⁿauthoritate confirmatam nemo abrogat, aut *aliquid ei* superaddit.

15 *Fratres, secundum hominem dico, tamen hominis confirmatum testamẽtum nemo spernit, aut superordinat.*

Heb.9.c.17

Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐρρήθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. οὐ λέγει, Καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνός, Καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός.

16 Abrahæ verò dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, vt de multis: sed vt de vno, Et semini tuo, ⁿqui est Christus.

16 *Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno, Et semini tuo, qui est Christus.*

14 *Et* vt promissum, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος. Vulgata, Vt pollicitationem Spiritus. Erasmus, Vt promissionem Spiritus. Ego verò primum omnium addidi copulam ex qua intelligatur alterum esse hoc membrum conclusionis. Manifeste enim distinguit τὰ ἔθνη, id est Gentes, ab Israelitis, quibus sese accenset, & apud Hebræos vsitatam esse hanc eclipsin sæpe iam diximus. Deinde promissionem Spiritus accipio pro Spiritu promisso, quem Hebraismum annotauimus Matth.24.b.15, & Act.2.e.33. Spiritus autem nomine intelligo nouum fœdus siue Euangelium, quatenus Legi opponitur. qua de re vide Rom.2.d.27, & 2. Cor.3.b.6. Nisi Spiritũ ipsum malimus significari, qui promissionem obsignat in cordibus nostris. Sed notandum est in primis nomen ἐπαγγελίας, quo non quæuis promissio, sed quæ merè gratuita est, significatur. qua ratione opponitur Legi: nam Lex promissiones quidem habet, sed addita conditione, vel præstandæ totius Legis, vel luendæ trãsgressionis. Itaque διαθήκη pollicitationem potius quam pactum declarat in hac tractatione, vt quidem ista distinguuntur ab Vlpiano l. Pactum, D. De pollicitationibus. Vide Act.2.f.39.

15 Humano more loquor, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. Id est, Vtar exemplo quod petam ex medio & promiscuo hominum vsu: vt vos pudeat minus tribuere Dei quàm hominum pactis. Vulgata & Erasmus, Secundum hominem dico. Vide Rom.3.a.5. Pactionem, διαθήκην. Heb. ברית de quo vocabulo alibi diximus. Vulgata & Erasmus Testamẽtum conuertũt, nimium angusta significatione. Hic enim declarat διαθήκη idem prorsus quod συνθήκη. Authoritate confirmatam, κεκυρωμένην id est (vt vulgò loquuntur) authenticam. Necesse enim est eum qui paciscitur quidpiam, ius id faciendi habere, & interuenire, quò sit rata conuentio. Vide 2. Cor. 2. b.8. Vulg. Et confirmatum. Erasmus, Tamen si sit comprobatum. Abrogat, ἀθετεῖ. Id est ἄκυροι, irritum facit, vt infrà, ver.17. Neque enim ab iis quæ ritè pacta sunt ac conuenta licet recedere, ex ipso etiam Gentium iure, neque quicquam addere aut detrahere fas est præter contrahentiũ, & eorum quorum interest, voluntatem. Vulg. Spernit. Eras. Reiicit. Vide suprà, cap.2. d. 21. Est autem in hoc versiculo prosyllogismus à comparatis sumptus, cuius duo sunt membra: vnum, Pacta hominum quæ ritè inita fuerint, firma ac rata haberi, vt ab illis discedere non liceat. ergo multo magis rata est ac constans Dei promissio facta Abrahamo. Alterum, Non licet pactis hominum rectè initis quicquam adiicere. Ergo, multo minus pacto Dei quod cum Abrahamo solenniter iniit. Ex his verò consequitur, nec Lege abrogari pactum promissionis, nec Legem pacto promissionis superadditam, vt quicquam deroget, aut suppleat.

16 Et seminibus, καὶ τοῖς σπέρμασιν. Non modò absurdum est, sed etiam blasphemiæ proximum quod annotat Hieronymus (vt Erasmus obseruauit) Paulum videlicet hoc argumento abusum apud crassos Galatas, quod sciret alioqui non probatum iri prudentibus aut eruditis: atque ob id præmonuisse prudentem lectorem, Fratres, secundum hominem dico. Negat enim vsquam seminis vocem poni in literis sacris nisi numero singulari: & tamen, inquit, hoc torquet Apostolus velut in argumentum, quò doceat promissum hoc in solum Christum competere. Hæc Erasmus ex Hieronymo: à quo sanè miror tam absurda atque adeo tam profana proficisci potuisse. Nam (vt taceam quàm absurdè interpretetur, Secundum hominem dico, quod & Erasmus obseruauit) si hæc vera sunt, vbi veritas illa diuina quæ ineptis atque adeo falsis argumentis hominum imperitiam eludat? vbi grauitas illa Apostolica? vbi Paulina ἀρετής in tanto præsertim argumento? Deinde quorsum hoc ad stupiditatem Galatarum eludendam, quum Paulus ad Galatas quidem scribat, sed totis interim lacertis aduersus Iudæos pseudapostolos certet? Absit igitur à nobis, absit vt ad istorum arcanorum tractationem animum adeo profanum afferamus. Certè quum putat Hieronymus seminis vocabulum à Paulo torqueri vt doceat in solum Christum competere, satis indicat se nunquam considerasse quid sit Paulo propositum. quo minus miror, eum, quum in certum scopum non ferretur, à recta via aberrasse. Putauit enim de eo laborare Paulum vt ostendat, promissione illa quã sæpe repetit, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, vnum Christum significari: quia non dictum sit In seminibus, sed In semine. Et hic insurgunt Iudæi, clamitantes Paulum ineptè seminis nomẽ vni accõmodare, quũ sit collectiuũ nomen. qua de re etiam aliquid scribere constitui, vt obscurum hunc locum & ipse illustrẽ pro virili. Primùm igitur hoc dico, seminis nomen ita esse collectiuũ vt tamen vni interdum tribuatur, vt Gen.4 d.25. Quid enim in audebunt

vel ipsi Iudæi dicere eum sine semine mortuum qui vel vnum duntaxat filium reliquerit? Minimè certè opinor. neq; enim Hebræis זרע aliud significat quàm proles Latinis, vt in illo Virgilii versiculo, --& pulchra faciat te prole parentem. Ergo non satis est dixisse nomen seminis esse collectiuum, nisi probetur ita esse accipiendum eo loco quẽ tractat Apostolus. In eo verò nõ modò ego illis assentior, sed etiã id arripio vt germanam huius loci sententiam exponam. Neque enim Apostolus (vt mihi quidem videtur) hîc tractat promissionem illam, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, sed illa potius in primis, ERO DEVS TVVS ET SEMINIS TVI, deinde reliquas in quibus Abraham & semen ipsius coniunguntur. quàmobrem etiam plurali numero dixit Paulus ἐπαγγελίαι, promissiones, non autẽ ἐπαγγελία, promissio. Idque ita esse, primùm ex verbis ipsis apparet, deinde ex Apostoli scopo. Neque enim quod dicit Apostolus καὶ τῷ σπέρματί σου, aliter accipi potest quàm tertio casu, sicut etiam τῷ Ἀβραάμ: vt omnino præter Apostoli sententiam Erasmus conuerterit, Et in semine tuo: quum rectè vertisset Vetus interpres, Et semini tuo: & ipse paulo antè, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, non sit interpretatus, Et in semine eius. sed rectè omnino, Et semini eius. Cedò verò, quis est Apostoli scopus? nempe vt doceat exemplum Abrahami per vnam fidem iustificati, rectè applicari tum Gentibus, tum Iudæis, vt nulla circuncisionis habita ratione, in solo Christo, Patris sui exemplo, benedicãtur. Itaque quos seorsim considerarat (vt antè exposuimus) eos iam in vnũ corpus instituit coniungere, vt vnum communem patrẽ Abrahamum habeant, cum quo benedicantur eiusdem promissionis virtute. Vt autem hoc ita faciendum esse ostendat, primùm sibi viam præmuniit huius capitis versiculo 8, ne Iudæi queri possent Gentes ad promissionem non pertinere: quanuis hoc potuerit assumere ex hypothesi. Neque enim cum Iudæis prorsus incredulis disputabat, sed cum iis qui ex circuncisione crediderant, neque dubitabant quin Christus is esset in quo benedictionem omnes consequerentur: sed Legis fœdus cum gratuito pacto, id est mortem cum vita, coniungebant. Nunc verò fortius etiã pugnat, ex ipsa videlicet fœderis formula, Dixit Dominus, inquit, se fore Deum Abrahami & seminis eius. Oportet igitur, quum & Gentes & Iudæos docuerimus in Abrahamo per fidem benedici, vt vtrique in vnum corpus coalescant, quod vno seminis nomine collectiuo significatur: id est, vt communis aliqua sit ratio qua & Gentes & Iudæi communi nomine seminis significẽtur. Nam alioqui Abraham haberet plura semina, vnum videlicet Iudæorum, alterum Gentium, ideóque promissio facta esset numero plurali, Abrahamo videlicet & seminibus eius, non autem singulari numero, Abrahamo & semini eius. At enim, dices, Hebræis זרע. i. semen, pro hominis prole nunquam dicitur numero multitudinis. Respondeo, mirum id non esse, quum nunquam hoc vsuuenire potuerit vt eiusdem patris filii diuersa ratione sint filii: quod si ita foret, proculdubio זרעים etiam multitudinis numero non minus quàm חיים & שמים & מים dicere liceret. Eadem autem est ratio spiritualis cognationis de qua hîc agitur. Nam si alia ratione Iudæi essent semen Abrahæ quàm Gentes, dicendum fuisset, Ero Deus tuus & seminum tuorum, non autem & seminis tui. Ergo (vt tandem finiam) firmum & cum superiore distributione prorsus cohærens est hoc Pauli argumentum, contrà quàm putauit Hieronymus: nec quicquam hîc habent quod obiiciant pseudapostoli vel Iudæi, quum eo ipso nitatur Pauli argumentum quòd seminis nomen sit collectiuum. vt iam vna duntaxat quæstio sit, Christusne, siue fides siue promissio, an verò Moses, siue opera, siue Lex, sit istius coniunctionis & coagmentationis vinculum: an verò partim illa, partim ista. Quòd si ad hunc scopum sequentia duo argumenta referas, quæ in versiculo 18 desinũt, & præterea separes obiectionem quæ à versiculo 19 incipiens, in 25 terminatur: tum demum intelliges quomodo cohæreat conclusio quæ à versiculo 26 ad finem vsque capitis explicatur. Qui est Christus. ὅς ἐστι Χριστός. Referri quidem potest relatiuum ὅς ad σπέρμα, ex Græcorum idiotismo, sed commodius (meo iudicio) coniunxerimus cum ἑνός: vt sit hæc structura orationis, Non dicit, ET SEMINIBVS, vt de multis: sed *dicit*, ET SEMINI TVO, vt de vno, qui est Christus. Obiecit autem hic locus errorem iis qui putarunt Paulum de vna Christi persona disserere, quum potius de duobus populis, id est Gentibus & Iudæis, agat, in vnum corpus coalescentibus, vt superiore annotatione diximus. Cur ergo, inquies, Christum nominat Paulus? Respondeo, Quia proprium hoc est totius collecti illius corporis nomen, cuius caput & vita est Christus, membra autem sunt fideles, partim ex Iudæis, partim ex Gentibus in illo aggregati. Ergo si Iudæos & Gentes dixisset, præterquam quòd caput vitámque huius corporis præteriisset, non nominasset totum ipsum, sed aliquot duntaxat eius partes. Quid si verò Ecclesiam dixisset? Respondeo, ne hoc quidem nomine corpus ipsum totum nisi συνεκδοχικῶς significari, quum Christum cum viro, Ecclesiam cum sponsa comparet Apostolus. Deinde quum hoc loco probare constituerit Apostolus vnum Christum esse membrorum istius corporis vinculum, meritò Christum ipsum nominauit: eo nomine non solùm caput, sed membra cum suo corpore coniuncta designãs. vt disertè significat in huius tractationis conclusione, versu 28, quum inquit, Vos enim omnes vnus estis in Christo Iesu. Hinc ductæ sunt illæ formulæ, Vnum cum Christo fieri, In Christo esse, & Christum in nobis esse, In Christo eligi, vocari, iustificari, viuere, Cum Christo mori, crucifigi, sepeliri, resurgere, & alia multa: vt quod dicitur Ephes. 3.b.6, Gentibus patefactum Euangelium, vt fiant cohæredes, concorpores, & consortes promissionis in Christo. Sic etiam accipitur & explicatur Christi nomẽ 1.Cor.12.b.12, & Ecclesia dicitur corpus Christi, & cõplementum eius qui omnia in omnibus adimplet, Ephes.1.d.23, quibus testimoniis hic locus mirè illustratur. Itaque nemo me putet Christo quicquam detrahere, quem ego in solidum omnia in omnibus fidelibus facio.

Τοῦτο δὲ λέγω, διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς Χριστόν, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς νόμος οὐκ ἀκυροῖ, εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν.

17 Hoc autem dico, pactionem antè confirmatam à Deo respectu Christi, Lex quæ post annos quadringentos & triginta cœpit, non facit irritam, vt aboleat promissionem.

17 *Hoc autẽ dico, testamentum confirmatum à Deo, quæ post quadringẽtos et triginta annos facta est Lex, non irritum facit, ad euacuandũ promissionẽ.*

17 Antè confirmatam, προκεκυρωμένην. Vulgata omisit præpositionẽ πρὸ, magno errore, quum in ea lateat vis argumenti sumpti à temporis serie, cuius prosyllogismus explicatus est suprà, ver. 15. Respectu Christi, εἰς Χριστόν. Eras. Erga Christũ, admodũ obscurè. Significat enim Apostol⁹ (quod etiã antea probauit) pactũ illud cum Abrahamo gratis initũ, in vnũ Christũ ferri, in quo vno videlicet colligatur semen Abrahæ, 2. Cor. 1. d. 20. & ita etiã loquitur infrà, ver. 24. At Vetus interpres totũ hoc prætermisit, in quo tamẽ controuersiæ cardo vertitur. Argumentatur enim Paulus ex hypothesi aduersus eos qui ex circuncisione crediderant, ac proinde Christum pro Messia ac benedictionum scopo agnoscebant. Hoc igitur posito ac concesso, quæritur an is vnus omnes credentes faciat benedictionis Abrahami participes, an verò Lex Christo sit adiungenda, vt

isti volebant qui Christum dicebant nihil prodesse nisi Lex Mosis seruaretur. Christum vnũ id efficere probat Paulus, quòd pactum Legis sit pacto promissionis posterius: non possit autem dici prius pactum posteriore abrogatum, quin dicatur posse irritum fieri quod semel Deus in æternum confirmauit. Est autem id perabsurdum atque adeo impium.

Εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκ ἔτι ἐξ ἐπαγγελίας· τῷ δὲ Ἀβραὰμ δι' ἐπαγγελίας κεχάρισται ὁ Θεός.

18 Nam si ex Lege est hæreditas, non iam ex promissione: Abrahæ verò per promissionem gratificatus est Deus *hæreditatem*.

18 *Nam si ex Lege hæreditas, iam non ex promissione: Abrahæ autem per repromissionem donauit Deus.*

Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται· διαταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου.

19 Quid igitur Lex? Transgressionum gratia addita est, vsquequò venisset semen illud cui facta est promissio: Lex, *inquam*, ordinata per Angelos, per manum internuntii.

19 *Quid igitur Lex? Propter transgressiones posita est, donec veniret semẽ cui promiserat: ordinata per Angelos in manu mediatoris.*

18 Nam si ex Lege, εἰ γὰρ ἐκ νόμου. Probatio cõsequutionis, quæ non potest consistere nisi Lex & promissio (id est benedictio gratuita) opponantur. Quid si verò Lex nihil aliud est quàm explicatio promissionis? Respõdet Paulus, hæc duo, nempe benedictionẽ ex Lege debitam, & benedictionem gratis datam, ita esse inter se contraria vt consistere simul non possint. Nomine igitur hæreditatis significatur ius seminis, vt Deus sit Deus noster. id est, vt ex pacti formula, cum Abrahamo fideli fideles & ipsi benedicamur, vt Rom 4.c.13. Deinde notanda est propria significatio ἐπαγγελίας, de qua diximus suprà, ver. 14, & Act. 2.f.39. Attingit autem paucis Apostolus hoc argumentum, partim quòd studeat breuitati in hac epistola, partim quòd illud antè pertractarit hoc ipso capite.

19 Quid igitur Lex? τί οὖν ὁ νόμος; Prima obiectio, Si promissio illa sufficiebat, quorsum igitur lata est? Hanc verò obiectionem ita diluit Apostolus vt nouum etiam argumẽtum adferat à fine sumptum, quo probatur non posse dici additam Legem vt benedictio antea promissa, vel eo facilius nobis contingeret partim per fidem, partim per Legem: vel in solidum per Legem, irrita facta promissione priore, nobis daretur. Qui enim id fieret, inquit Apostolus, quũ Lex potius posita sit hominibus redarguẽdis, vt ad promissionẽ tãto cupidius respicerent? Transgressionum causa, τῶν παραβάσεων χάριν. i. Vt homines intelligerent patefactis transgressionibus, se sola Dei gratia quam Abrahamo patefecerat & promiserat, seruari, ac proinde omnes in Christum respicerent. Semen illud cui facta est promissio, τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται. i. Donec diruta macerie surgeret plenũ semen illud coagmentatum ex vtrisque, vt explicatur Ephes. 2.c.14. Ergo appellatione seminis non significatur vnicus Christus per se, sed cum suo corpore (id est cum Ecclesia) coniunctus: sine quo vicissim non potest Ecclesia considerari, vt 1.Cor.12.b.12, & d.27, Ephes. 1.d.23, & 2.b.6, & 4.c.12. Denique clarè id explicatur infrà, d. 23, vbi dicuntur Iudæi fuisse quasi præsidio Legis constricti antequam venisset fides. Est enim mutua inter fidem & semen (i. fideles) relatio, à quibus separari nõ potest Christus, illius obiectum, & istorum caput, cuius Spiritu mẽbra omnia in vnum corpus coniuncta viuunt. Quid igitur? (dicet aliquis) ante Christi aduentum nullum erat semen Abrahæ, & tandiu suspensa est promissionis efficacia? Imò verò semper aliqua fuit Ecclesia. Fide placuerunt Abel, Enoch, Noe, Abraham & alii sancti Patres. Christus enim fuit heri vt est hodie. Sed omnes tamen isti veluti sub crepusculo matutino fuerunt, sole ipso nondum exorto: quum nos Christi aduentum sequuti in meridiem inciderimus. Cõparatè igitur dicitur semẽ & fides nondum venisse illo tempore, & sancti illi non accepisse promissionem, Heb. 11.g.39. Deinde ante palàm ac plenè cõmunicatum cum Gẽtibus Euangeliũ, nondum aduenerat semen illud Abrahæ, quatenus omnes terræ Gentes complectitur. Constituit enim Dominus suis beneficiis sua momenta. *Lex, inquam*, ordinata, διαταγείς. Id est, imperata siue edicta, cuius videlicet tradendæ internuntio Mosi, Angeli non authores, sed ministri fuerunt. Nam præpositio διὰ instrumentum declarat hoc in loco, non autem efficientem causam primariam. vide Act. 7.g.53. Cæterùm non placet mihi Hieronymi expositio, pro simplici traiectione triplicem aut etiam quadruplicem constituentis. Sic enim hæc ordinat, Lex posita est in manu mediatoris, propter transgressiones ordinata per Angelos, donec veniret semen cui promissum erat. At ego ipsam collocationem Apostoli sequor, vtpote planam ac perspicuam. Repetii tamen Legis nomen per epanalepsin, propter interiectum membrum inter προσετέθη & διαταγείς. Per manum internuntii, ἐν χειρὶ μεσίτου. Hebræis ביד, id est per manum, idem declarat atque opera & ministerio, vt Act. 7.c.25. Pro mediatore Erasmus intercessorem conuertit: quod non satis conuenit, quum Latinis dicatur intercessor qui se opponit, quod aiunt: hic verò de eo agatur quo intermedio vsus est Dominus vt consilium suum exequeretur, nedum vt is Domini consilium impediret. Castellio maluit sequestrem interpretari: quo vocabulo vsus est interdum Tertullianus, sed quum de Christo agitur: quod & ipsum nolim temere imitari. Ego malui internuntium dicere hoc in loco, non vt innouarem vocabulum theologorum auribus familiare, sed vt Mosen à Christo distinguerem. Verùm in reipsa explicanda maior est controuersia. Nam plerosque video tum veterum tum recentiorum, & quidem in primis doctissimum interpretem D.I. Caluinum, meum in Domino parentem, (cuius tanti est apud me memoria, sicuti esse debet, vt vel ob hoc penè vnum mihi in hac vocatione viuendum putem, quòd illius memoria in tantis tempestatibus regi possim, nedum vt ab eo in doctrina ipsa dissentiam) hoc referre ad Christũ, vnicũ illũ Dei & hominũ mediatorẽ. quorũ authoritati quãuis ne si velim quidẽ, possim ego fideliũ infimus, præiudicium adferre, tamẽ nõ pigebit exponere quibus rationibus existimẽ nõ posse ista de Christo intelligi, sed de Mose potius dici, vt etiã interpretatur Epiph. κατὰ Μανιχαίων, & Gẽnadius apud Græcũ scholiasten. Primũ igitur, quãuis Deus nõnisi per Verbũ sese patefecerit, tamẽ hæc formula ἐν χειρὶ (qua diximus nõ summã aliquã & αὐτοκρατορικὴν potestatẽ declarari, sed operam potius ac ministeriũ) non mihi videtur posse Filio Dei tribui nisi quatenus homo factus est. quæ cõsideratio nullũ hîc locum habet, quum in Lege dãda nihil magis quàm terrifica & summa illa Dei maiestas emineat, qualis etiã erit secũdus Christi aduentus. Manũ autẽ fateor interdũ quidẽ pro summa virtute, itẽ pro ope & subsidio accipi: sed quominus hoc loco ita explicetur impedit internuntii (siue malis, Mediatoris) nomẽ, qualitatẽ ipsam ministerii, non autem primariã causam declarãs, siquis rem totã propius inspiciat. Præterea ita describitur hæc historia vt significetur istũ, velut inferiorẽ, accepisse ab Angelis, vt superiorib⁹, quod ad Israelitas adferret. Deĩde, qua de re hîc agitur

Vuu. iii.

nempe de Lege, & quidem non simpliciter, sed quatenus promissioni opposita, non modò non viuificat, sed etiam occidit. Eius igitur non modò administrationem, (quæ alibi dicitur mortis administratio, 2. Corinth. cap. 3. versu 7) sed etiam primariam sanctionem, nō video qua ratione possimus satis commodè illi tribuere, quem, vt pacti promissionis vnicum mediatorem, videtur potius Apostolus ex diametro pacti Legis internuntio opponere. Præterea si de Christo hæc accipias quæ manifestè ad Legem pertinent, qua tandem ratione sequentia connectes? Hîc enim laborare necesse est duabus in rebus explicandis, quomodo videlicet à vetere pacto (loquitur enim de Lege) ad nouum tam subitò transeat Apostolus, si sequentem versiculum accipias de officio Christi, id est Deum cum hominibus conciliandi: vel, si duos populos intelligas, id est Iudæos cum Gentibus, interueniente Christo, in vnum corpus coniungendos, (quod maximè videtur ad scopum pertinere) explicandum erit cur tam concisè loquutus sit Apostolus, & quomodo ista cum præcedentibus & sequentibus cohæreant, quæ si hoc ad Mosen referas, vix possint explicari. Imò etiam quærendum videretur qua ratione Paulus diceret Legem Christi ministerio datam, nec tamen vllam eius rei probationem attexeret. Denique, si rei gestæ historiam spectemus, manifestior erit allusio quàm vt ista negare possimus Mosi competere. Nam præterquam quòd is vbique dicitur Legis, mortis, literæ, carnis minister, (ex Iudæorum tamen hypothesi, & habita corruptionis hominū ratione: non autem Lege in seipsa vel ex recto vsu considerata, quatenus nimirū ad Christum ducit, vt postea Paulus explicabit: qua ratione tamen pædagogus vocatur) disertè narrat Moses ipsum, ita postulantibus Iudæis, quòd Dei vocem ferre nequirent, fuisse medium inter Deum & ipsos internuntium, vt Deuter. cap. 5. ver. 5. & bis è monte descendentem, duas illas tabulas lapideas manibus suis, à Deo nimirum per Angelorum ministerium acceptas, ad Israelitarum castra detulisse, vt Exodi cap. 32. ver. 15, & cap. 34. ver. 29. Ex his igitur concludo, ἐν χειρὶ μεσίτου, id est per manum Mediatoris, idem declarare atque διὰ τοῦ πιστοῦ θεράποντος τοῦ Θεοῦ Μωσέως. id est, per fidum Dei famulum Mosen. Nam verbum עמד, id est stare, quod vsurpat Moses Deuter. 5. a. 5, & d. 31, principum apparitoribus conuenit, quibus nimirum vt ministris & internuntiis vtuntur.

Ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν.

20 Internuntius autem, vnius non est: Deus verò, vnus est.

20 *Mediator autem, vnius non est: Deus autem, vnus est.*

Ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ; Μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἐδόθη νόμος ὁ δυνάμενος ζωοποιῆσαι, ὄντως ἂν ἐκ νόμου ἦν ἡ δικαιοσύνη.

21 Num igitur Lex *addita est* aduersus promissiones Dei? Absit. nā si data fuisset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.

21 *Lex ergo aduersus promissa Dei? Absit. si enim data esset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.*

20 Internuntius autem, vnius non est, ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν. Paulus arrepta occasione ex ipso ferendæ Legis modo, eam ostendit nō modò non esse vinculum illud nostræ cum Deo coniunctionis, sed etiam certissimum esse signum nostræ ab illo alienationis. Cedò enim, quæ causa fuit cur in ferenda Lege sit adhibitus internuntius? Quia Deum vt terribilem ac formidabilem legislatorem ferre non poterat Israel. Ergo Lex illud non est quo Israel adiungitur Deo, sed quo deterritus, internuntium requirit. Lex, inquam, non est appendix illius suauissimæ vocis, Sum Deus tuus & seminis tui, qua nemo non alliciatur. Quanuis enim vtatur hoc proœmio, AVDI ISRAEL, EGO SVM DOMINVS, DEVS TVVS, eā tamen est huius vocis maiestas quam ferre mortalis conditio non possit. Dicitur ergo internuntius non esse vnius, id est, eum non indigere internuntio, qui vnus sit, siue cui prorsus conueniat cum eo cum quo agit: siquidem internuntiis apud eos demum egemus quibuscum ipsi conuenire non possimus, vel non audeamus, si nos inuitent. Itaque dicetur internuntius non esse vnius, sed minimùm duorum, & quidem inter se dissidentium. Nam omnibus linguis vsitatum est vt qui inter se amant, vnum esse dicantur. & præterea respexit Paulus Dei & hominis cōiunctionem in Christo, cuius per fidem simus participes, vt Iohan. cap. 17. ver. 21, & 1. Corinth. cap. 6. d. 17, & 2. Petri 1. a. 4. Id verò quàm verum sit apparet ex Euangelicæ doctrinæ cum Legalibus mandatis comparatione. Nam pro eo quòd Lex nos perterrefacit, Spiritus docet nos clamare, Abba, Pater, & magna cum fiducia ad thronum maiestatis Dei perrumpere, vt filios decet de bona patris voluntate securos, vt infrà, ver. 26. e. 28, & 29. Euangelium igitur, illud vnum est quo fideles omnes in Christo coalescentes, benedictionem illam gratuitam percipiunt, Ero Deus tuus & seminis tui. Quo pudore ergo audent pseudapostoli Legem cum promissione coniungere, vt Christum officio suo spolient? Deus verò, vnus est, ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν. Alibi Apostolus aliquoties concludit, ex eo quòd Deus vnus est non tantùm Iudæorum, sed aliarum etiam gentium, vnam etiam esse fidem, qua Deus sit omnium Deus, quum Lex vnius tantùm sit Gentis. Sed mihi quidem non videtur satis hoc quadrare huic loco. Vnus igitur Deus hîc esse dicitur per ἀντανάκλασιν, qui sit sui semper similis & semper idem: sicut de se testatur apud Malach. cap. 3. b. 6. eámque expositionē germanā esse apparet ex ea obiectione quæ cum hac appendice cohæret. Quæritur enim num Deus Legem ponendo, à seipso dissenserit, quandoquidem contraria est promissioni. Sed ea tamen appendix dupliciter potest applicari, nempe vel superiori argumento, vel sequenti obiectioni. Nam dixerat Apostolus non opus esse internuntio iis qui inter se consentiunt. Itaque Legem, quum per internuntium ferretur, non fuisse consensus, sed discordiæ signum. Hîc verò excipere poterant Iudæi, hūc ipsum internuntium, accepta Lege, pacem sanxisse. Ideo, vt huic exceptioni occurratur, addit Apostolus, Deum sui semper similem esse. Itaque quum ex pacto promissionis vltro declarasset se Deum esse Abrahami & seminis ipsius, idque in præputio, non potuisset nouū pactū inire quo prius antiquaretur: vnde rursus nascitur obiectio sequēti versiculo explicata. Sin autē hoc placeat sequentibus coniungere, ita cohærebunt, Si ita est, Paule, vt tu dicis, Legem datam esse vt transgressiones ac proinde iram Dei nobis detegeret, non autem vt nos Deo conciliaret, nempe Deus iratus erat: si iratus, vbi pactum illud promissionis præcedens? At Deus sui semper similis est: quod fieri non potest si, vt tu dicis, Deus mutato animo, per Legem iis maledicit quibus per promissionem benedixerat. Hinc ergo exoritur quæstio, sitne Lex abolendæ promissioni lata, quod tamen iam antea docuerat fieri non posse, ver. 17.

21 Nā si data, &c. εἰ γὰρ ἐδόθη. Retorquet Apostolus argumentū in aduersarios. Nam si per Legē esset iustitia, (vt ipsi volūt) tum demū cōsequeretur, Deū, abolito priore pacto, alterū in eius locū sanxisse. quod fieri nō potest, quū Deus sit vnus, suprà versu 20. & firmū fœdus gratuitū inierit cū Adamo & eius semine, suprà, ver. 17. Sed cur viuificationis & iustitiæ meminit? Quia Deum habere pro Deo suo & viuificari, semen fieri Abrahæ & iustificari, mutuò sese consequuntur. quam interpretationem n[illegible]ebuit Apostolus præterire.

Ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι.

22 Sed conclusit Scriptura omnia sub peccatum, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.

22 *Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.* Rom. 3. b. 9.

Πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι.

23 Antequam autem venisset fides, sub Legis præsidio tenebamur conclusi in eā fidem quæ erat reuelanda.

23 *Prius autem quàm ueniret fides, sub Lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat.*

Ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν.

24 Itaq; Lex pædagogus noster fuit in Christum *respiciens*, vt ex fide iustificaremur.

24 *Itaque Lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur.*

Ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκ ἔτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν.

25 At postquam venit fides, non amplius sub pædagogo sumus.

25 *At ubi uenit fides, iam non sumus sub pædagogo.*

Πάντες γὰρ υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

26 Omnes enim, filii Dei estis, per fidem in Christo Iesu.

26 *Omnes enim filii Dei estis per fidem in Christo Iesu.*

Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε.

27 Nam quicunque in Christo baptizati estis, Christum induistis.

27 *Quicunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.*

Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

28 Non est Iudæus neque Græcus, non est seruus neque liber, non est masculus ac fœmina. omnes enim vos vnus estis in Christo Iesu.

28 *Non est Iudæus neque Græcus, nō est seruus neque liber, non est masculus neque fœmina. omnes enim uos unum estis in Christo Iesu.*

Εἰ δὲ ὑμεῖς Χριστοῦ, ἄρα τοῦ Ἀβραὰμ σπέρμα ἐστέ, καὶ κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

29 Quòd si vos *estis* Christi, nēpe Abrahæ semē estis, & secundum promissionem hæredes.

29 *Si autē uos Christi, ergo semen Abrahæ estis, secundū promissionem hæredes.*

22 Sed conclusit Scriptura, ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφή. Γραφὴν vocat Apostolus hoc ipsum quod alibi γράμμα vocauit, id est Legem, vt exposuimus Rom. 2. d. 27. Nunc demum autem Apostolus nodum soluit, quū inquit Legem quidem ostendisse maledictionem, non tamen vt homines in ea desererentur, sed vt intellecto periculo, ad vnicum remedium gratuitæ promissionis accurrerent, Abrahami exemplo, qui per fidem est iustificatus. Sic ergo Lex repugnat promissioni vt tamen promissionem non aboleat, sed illi potius subseruiat: quum veluti pædagogi vice fungens, ad Christū adducat. Deus verò semper vnus & sui similis fuit. Omnia, τὰ πάντα. Id est, omnes homines, & quicquid ab hominibus proficisci potest. Itaque maior est emphasis quàm si πάντας, id est omnes, dixisset. Vt promissio, ἵνα ἡ ἐπαγγελία. Id est, id quod promissum est, μετωνυμικῶς. Ex fide Iesu Christi, ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vide Rom. 3. c. 22. Est autem infinita quædam Pauli δεινότης, tot enthymemata vibrantis quot vocabula enuntiat. Nam opponit operum meritis, fidem, Iesum, dari, credentes.

23 Antequam autem, πρὸ δέ. Vide suprà versu 19. In eam fidem, Εἰς πίστιν. εἰς causam finalem declarat. Fuit autem hoc adiiciendum necessario, vt absolueretur tractatio. Dicturi enim erāt pseudapostoli, Etiamsi iustitia non manat ex Lege, sed ex gratuita in Christo promissione, quum tamē Deus, qui semper sui similis est, œconomiam istam Mosaicam constituerit, quæ ad Christum adduceret, quo iure vis illam nunc abolere? quid iniqui petimus quum illā cum Christo coniungimus? Respondet Apostolus, temporariam fuisse illam œconomiam (quod suprà attigerat versu 19) eámque idcirco comparat cum pædagogo: cuius dicti explicationem subiiciet proximo capite.

24 In Christum *respiciens*, εἰς Χριστόν. Vide suprà, versiculo 17.

26 Omnes enim, &c. πάντες γὰρ, &c. Conclusio est superioris proximæ tractationis. Ergo Christus is est qui Iudæos & Gentes in vnum corpus seminis Abrahæ connectit. Itaque τὸ καθόλου tollit personarum discrimē, de quo mox versu 28. Sic autem concipitur hæc conclusio vt simul seruiat probando illi quod dixerat de Lege suo tempore abroganda, quod ad œconomiam attinet: ideóque causalem particulam adhibeat.

27 Nam quicunque, ὅσοι γάρ. Vide quàm breuiter & tamen circunspectè argumentetur Apostolus. Repetebant enim circuncisionem pseudapostoli iam inde vsque ab Abrahamo. Respondet Apostolus, Baptismum circuncisioni successisse. In Christo, εἰς Χριστόν. Id est, Christi auspiciis, vtque Christi fieretis participes. Vide Act. 19. a. 3. Erasmus hoc non legit. quod tamen in omnibus vetustis nostris codicibus inuenimus. Christum induistis, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Metaphora sumpta est à vestibus, ex Hebræorum idiotismo, (vt diximus Luc. 24. g. 49, & alibi sæpe) sed quæ mysterium nostræ cum Christo coniunctionis quasi oculis subiiciat. Oportet enim Ecclesiam Christo, tanquam veste quadam operiri, & sub eo delitescere, vt sancta sit prorsus & irreprehensibilis, Ephes. 5. f. 27. Ideóque Apostolus semen Abrahæ vno Christi nomine significauit, suprà, versu 16. quod idem explicat proximo versiculo. Cæterùm argumentatur Apostolus à signo ad rem, non vt impiam illam opinionem operis operati stabiliat, sed quia solos fideles alloquitur, & verax est Deus in suis promissis, quorum tesseræ sunt sacramenta quæ vocamus.

28 Vnus, εἷς. Id est vnius hominis instar, vt summa coniunctio significetur. Vulg. Vnum, id est ἕν, eodē quidem sensu, sed tamen non ita expressè. Nam omnes homines, velint nolint, sunt vnum, id est vna res, specie tenus. At non possunt esse vnus, id est quasi vnum indiuiduum, vt in Christo seruetur, nisi per eum ipsum Christum. Neque tamen hoc in loco imaginanda est substantiarum commixtio, aut confusio, aut naturalis etiam aliquis coniunctionis modus: sed hoc demum sciendum, nos per fidem Christo ipsi vniri, Spiritus sancti vinculo, vt bonorum ipsius fiamus participes: vt omnes fideles hac ratione sint vnus Christus.

Κεφάλαιον δ΄.

Λέγω δὲ, ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν·

2 Ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός.

3 Οὕτω καὶ ἡμεῖς ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι·

4 Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον·

Rom.8.c.15

5 Ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν.

6 Ὅτι δέ ἐστε υἱοὶ, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κρᾶζον, Ἀββᾶ, ὁ πατήρ.

7 Ὥστε οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος, ἀλλ᾽ υἱός· εἰ δὲ υἱὸς, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ.

CAP. IIII.

1 Hoc autem dico, Quandiu hæres est infans, nihil differt à seruo, quanuis sit dominus omnium:

2 Sed sub tutoribus & curatoribus est, vsque ad tẽpus quod pater præfinierit.

3 Ita & nos, quum essemus infantes, sub elementis mundi eramus in seruitutem redacti:

4 At postquam venit plenum tempus, emisit Deus Filiũ suũ factum ex muliere, factum Legi obnoxium:

5 Vt eos qui Legi erant obnoxii, redimeret, ‖ vt adoptionem acciperemus.

6 Quoniam autem estis filii, emisit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, *id est* Pater.

7 Itaque non amplius es seruus, sed filius: quòd si filius, etiã hæres Dei per Christum.

CAP. IIII.

1 Dico autẽ, quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt a seruo, quum sit dominus omnium:

2 Sed sub tutoribus & actoribus est vsq; ad præfinitum tempus à patre.

3 Ita & nos, quum essemus paruuli, sub elementis mundi eramus seruientes:

4 At ubi uenit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege:

5 Vt eos qui sub Lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus.

6 Quoniam autem estis filij, misit Deus Spiritum Filij sui in corda uestra, clamãtem, Abba, Pater.

7 Itaque iam non est seruus, sed filius: quòd si filius, & hæres per Deũ.

IN CAPVT IIII.

1 Hoc autem dico, λέγω δέ. Nunc aggreditur quod attigerat versu 24, mutato tantùm nomine. Quem enim illic vocarat pædagogum, hîc vocat tutorem vel curatorem. Quanuis sit, ὤν. Vulg. & Eras. Quum sit. quod poni solet αἰτιολογικῶς. hic verò intelligendum est ἐναντιωματικῶς, nempe nequis de vera conditione seruili putet loqui Apostolum. Agit enim de Ecclesia Israelitica, quæ & ipsa nõ minus erat libera quàm Ecclesia Christiana, si ius ipsum libertatis & conditionem personæ (vt ita dicam) spectes: sin autem ætatem, & eius libertatis fruitionem, erat sub Lege, tanquam pupillus sub tutore, donec adoleuit. id est ad Christi vsque aduentum, quo tutela illa finiebatur.

2 Vsque ad tempus quod pater præfin. ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. Hoc ideo additum est quoniã qui est sub perpetua tutela & curatione, vix potest liber censeri. Deinde quum Legis tutela sit testamentaria, verisimile est id fieri filii commodo, vt nihil habeat quod de hac œconomia queratur. Postremò quũ tutor hic datus sit ad certum tempus, non potest videri patris sententia mutata, quum eo finito tempore, tutor ille ab administratione remoueatur: imò tutela ad ipsius hæreditatis fruitionem viam sternit.

3 Sub elementis mundi, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id est, sub Lege, quæ fuit instar rudimentorum mũdi. Siquidem Dominus mũdum suo tempore ad plenam cognitionem veritatis vocaturus, illum voluit his veluti rudimentis erudire, tenui primùm schola in vno duntaxat mundi velut angulo aperta. Huc pertinet collatio illa vtriusque pacti, Ierem. 31. f. 34, & quod scribitur Ioelis 2. g. 28 & 29. Erant enim promissiones sub Lege perobscuræ, & ceremoniarum velamine obductæ tegebantur, eminus duntaxat Christum venturum indicantes. Tota denique Legis œconomia, veluti rudis quædam erat disciplina, rudibus conueniens: quum nondum plenocornu effusus esset Spiritus sanctus, si corpus ipsum Ecclesiæ spectes, Ioh. 7. f. 39. Itaque nomen mundi non refero ad ipsa elementa, sed ad discipulos: vt quum dicitur Dominus sic mundum dilexisse vt Filium suum dederit quo seruetur mundus. Hæc est disciplina illa cuius elementa tradebat Lex: perfectam autem cognitionẽ præstitit Christus ipse adueniens & Apostoli eum sequuti.

4 Plenum tempus, τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Vulgata & Erasmus ad verbum, Plenitudo temporis. de quo Hebraismo diximus suprà, 3. b. 14. Plenum autem tempus dicitur cuius spatia omnia peracta sunt. Itaque nec serius nec tardius venire debuit Christus. Emisit, ἐξαπέστειλεν. Christus igitur nõ tũc cœpit existere. erat enim Deus apud Deum in principio, vt Ioh. 1. a. 1, & 17. a. 5. Vulg. Misit, non satis expressé. Filium suũ, τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Filius igitur erit etiam diuinitatis ratione, contra impium Seruetum: nec homo factus alium filiũ induit, sed hominis naturam assumpsit, vt vnus esset Filius Deus & homo. Factum ex muliere, γενόμενον ἐκ γυναικός. Ergo verum hominem, sed ἀπάτορα, quatenus homo est factus non ex patris semine, sed ex mulieris substantia. Mulierem igitur intellige sexus ratione, non vt mulier virgini opponatur. Fuit enim Maria virgo incorrupta, vt prædictum fuerat Esa. 7. c. 14. Quidam γενόμενον interpretantur natum. quæ expositio est absurda. Cur enim id commemoraret Apostolus? sed vnus Christus factus est ex muliere. Vide Rom. 1. a. 3.

5 Vt adoptionem accip. ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν. Atqui adoptio Ecclesiæ æterna est. Fateor: sed suo tempore exhibita fuit. quemadmodum filius ab ipso conceptu hæres est: sed nonnisi post xxv annum hæreditatem administrat. Vulgata, ἀπολάβωμεν conuertit reciperemus. quod Augustinum fefellit.

6 Quoniam, ὅτι. Subiicit testimonium adoptionis, & ita quidem vt peculiariter applicet Galatis. Colligit ergo ex consequente antecedens: nequis temere hanc adoptionem iactet, vtque etiam intelligamus quatenus acceperimus adoptionem. Deinde Spiritum tacitè opponit Legi, quemadmodũ qui maior est xxv annis, non iam alieno ductu, sed suo iudicio regitur. Spiritum Filii sui, τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Id est, Spiritum sanctum, qui & Patris & Filii Spiritus est. Peculiariter autẽ dicitur Spiritus Filii, quòd per eum obsignetur nostra in illum adoptio. Abba, *id est* Pater, Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ. Vide Rom. 8. c. 15.

7 Non amplius es, οὐκ ἔτι εἶ. A plurali numero ad singularem transit: quæ enallage familiaris quidem

est Hebræis, sed tamen hoc in loco videtur suam emphasin habere. Indicat enim hanc doctrinam non ad totũ corpus Ecclesiæ duntaxat, sed etiam ad fideles singulos pertinere. Seruus, δοῦλος. Seruum vocat nõn eum qui peccato seruiat, nec sit à Christo liberatus per fidem: sed eum qui sua libertate nondum fruitur, quatenus est adhuc sub tutore constitutus. Illa seruitus propria est infidelium: ista verò Ecclesiæ Israeliticæ conuenit. Similis est æstimatio libertatis. Hæres, κληρονόμος. Id est, particeps bonorum ac facultatum, & quidem gratis. Theophylactus ita legit hũc locum, εἰ δὲ υἱὸς, κληρονόμος· κληρονόμος μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμος δὲ Χριστοῦ. Id est, Quod si filius, hæres: hæres quidem Dei, cohæres autem Christi. quæ verba sunt Apostoli Rom. 8. c. 17.

8 Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς·

9 Νῦν δὲ γνόντες Θεὸν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε;

10 Ἡμέρας παρατηρεῖσθε, καὶ μῆνας, καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς.

11 Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῇ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς.

12 Γίνεσθε ὡς ἐγὼ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς· ἀδελφοὶ, δέομαι ὑμῶν. οὐδέν με ἠδικήσατε.

13 Οἴδατε δὲ ὅτι δι᾽ ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον·

14 Καὶ τὸν πειρασμόν μου τὸν ἐν τῇ σαρκί μου οὐκ ἐξουθενήσατε οὐδὲ ἐξεπτύσατε, ἀλλ᾽ ὡς ἄγγελον Θεοῦ ἐδέξασθέ με, ὡς Χριστὸν Ἰησοῦν.

8 Imò tum quidem ignorantes Deũ, seruiebatis iis qui natura non sunt dii:

9 At nunc quum cognoscatis Deum, imò potius edocti sitis à Deo, quomodo conuertimini retrorsum ad impotentia & egena elementa, quibus retrorsus ab initio seruire vultis?

10 Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos.

11 Metuo de vobis, ne frustra fatigatus sim apud vos.

12 Estote quasi ego: nã ego *sum* quasi vos: fratres, *rogo* vos. nihil mihi fecistis iniuriæ.

13 Nostis autem me per infirmitatem carnis vobis prius euangelizasse:

14 Et experimentũ mei quod *fiebat* in carne mea, non pro nihilo habuistis, neque respuistis: sed me vt Angelũ Dei, vt Christum Iesum, excepistis.

8 Sed tunc quidẽ ignorantes Deum, his qui natura nõ sunt dij seruiebatis:

9 Nũc autem quũ cognoueritis Deum, imò cogniti sitis à Deo, quomodo cõuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire uultis?

10 Dies obseruatis, & menses, & tẽpora, & annos.

11 Timeo uos, ne forte sine causa laborauerim in uobis.

12 Estote sicut ego, quia & ego sicut uos, fratres obsecro uos. nihil me læsistis.

13 Scitis autẽ quia per infirmitatem carnis euangelizaui uobis iam pridẽ.

14 Et tentationem meam in carne mea non spreuistis, neque respuistis, sed sicut Angelum Dei excepistis me, sicut Christum Iesum.

8 Imò tum quidem, ἀλλὰ τότε μέν. Vulg. & Eras. Sed tunc quidem. At ego ἀλλὰ puto declarare superioris dicti correctionem, quod ad similitudinem attinet à tutore sumptam. Nunc enim applicanda erat hæc doctrina ipsis Galatis. Atqui Galatæ sub seruitute longè alia (id est sub εἰδωλοδουλείᾳ) viuebãt, quum eos Deus in libertatem assereret. Erat igitur absurdius ipsorum factum quàm eorum qui ex circuncisione crediderant. Isti enim ex tutela emitti recusabant: illi verò à durissima seruitute asserti in plenã libertatem, contrario ordine, volebant tutelæ iugum subire. acsi quis breuissimo aliquo compendio solidam doctrinam consequutus, ea neglecta, vellet ad prima elementa regredi. Suspicor verò pro τότε, tunc, potius legendum ποτὲ, id est olim, quum lubricus sit lapsus à π ad literam τ, & multo melius conueniat hæc lectio. Nolui tamen quicquam mutare in tãto codicum consensu. Natura, φύσει. Id est re ipsa. cui opponitur δόξα, id est opinatio.

9 Edocti sitis, γνωσθέντες. Ad verbũ, Scire facti sitis, in significatione Hophal, vt exposuimus 1. Cor. 8. a. 3. Vulg. & Eras. Cogniti estis. Retrorsum, πάλιν. Id est εἰς τὸ ὀπίσω, siue εἰς τοὔμπαλιν. Vulg. Iterum. Eras. Denuo. Atqui Galatæ non ex Iudaismo, sed ex Paganismo vocati fuerant ad Euangelium, à quo veluti pedem referẽtes, ad Iudaismum regrediebantur: quum contrà oportuerit eos ad metam progredi: quamobrem etiam vsus est verbo ἐπιστρέφειν, quod significat reflecti & retorqueri, vt qui à tergo respiciunt. Hoc non considerarunt Græca præsertim scholia, quæ putant nomine elementorum mundi significari elementa quibus hic mundus constat, itémque lunam & solem & sidera: ex quorum cursu metiti menses, tempora, & annos Galatæ, ad pristinam idololatriam essent reuersi. Id verò absurdius est quàm vt refutatione indigeat. Elementa, στοιχεῖα. Vide suprà, versu 3. Egena autem & impotentia elementa vocantur in sese & seorsum à Christo: deinde quòd ea ratione ipsi sese egenos esse in Christo testarentur: quum tamen à Christo ad ceremonias relabi, nihil aliud sit quàm neglectis summis opibus, inanissimam inanitatem sectari. Retrorsus ab initio, πάλιν ἄνωθεν. Id est retrò flexis vestigiis: quasi ab alto & ab ipsis initiis vobis sit auspicandum. vt siquis metæ propinquus, ad carceres recurreret, vt inde rursum currere inciperet: quanquam Galatæ à carceribus ceremoniarum nunquam cœperant. Sic autem accipi sæpissime etiam solere πάλιν & ἄνωθεν non est quòd exemplis comprobemus. Vulg. Denuo. Eras. Iterum ab integro.

12 Estote quasi ego, γίνεσθε ὡς ἐγώ. Sic à Latinis amicus dicitur alter ego, vel alter idem. Mira enim phrasi declarat Apostolus suã in Galatas beneuolentiã singularem: quasi diceret, Estote ego, quandoquidẽ ego sum vos, addita tamẽ particula ὡς, qua vti solemus vt molliatur dicẽdi genus. Sic Cic. ad Att. scribẽs, Deinde te, inquit, quasi me alterũ, & simul meæ culpæ sociũ quæro. Itaq; scopũ Apostoli nõ assequũtur qui exponũt, Estote mei similes, quoniã & ego sum vestri. vel vt Eras. Estote vt ego sum, quandoquidẽ & ego sum vt vos. (i. vt ipse explicat) Abiicite superstitionẽ Iudaicã quã videtis abiecisse me. quod certè nõ cõuenit. nã hac in re noluit dicere Paulus se illorũ similẽ esse, sed prorsus dissimilẽ. Vel, Proficite ad meã perfectionẽ, quãdoquidem ego meipsum ad vestram infirmitatem inclinaui. Hæc, inquã, & similia omnia puto ad Apostoli scopũ nihil pertinere. Nihil mihi fec. iniu. οὐδέν με ἠδικήσατε. Imò verò qua poterãt maiore iniuria Paulum afficere, quũ ipsius doctrinã repudiarẽt, & Christũ, cuius erat minister, adeo turpiter dedecorarẽt? Sed negat se ab iis affectũ iniuria, quibus ex animo omnia cõdonabat si resipiscerẽt, vt 2. Cor. 2. b. 5. Nam vix mihi videtur causam Christi fuisse à sua separaturus. 13 Per infirmitatem car. δι᾽ ἀσθένειαν τῆς σαρκός. Id est, per varias afflictiones quibus quotidie exercebatur Apostolus, adeo vt nihil esset illo abiectius, si externam speciem atque adeo si hominem spectes: qui carnis nomine intelligitur, exprimendæ ipsius imbecillitatis causa.

14 Experimentum mei, τὸν πειρασμόν μου. Id est, has ipsas quotidianas vexationes quibus Dominus me

explorauit inter vos. Nam hac etiam ratione Iacobus crucem vocat τὸ δοκίμιον τῆς πίστεως, id est illud quo fides exploratur, Iac.1.a.3. quò etiam pertinet quod scriptum est 1. Pet.4.c.17. Vt Angelum Dei, ὡς ἄγγελον Θεοῦ. Id est, me, quantumuis præ cæteris hominibus contemptum, quantumuis ab ipso etiam Deo (vt in speciem videri poterat) vexatũ, tamen non modò non estis auersati, sed etiam nõ aliter quàm cæleste aliquẽ Angelũ, atque adeo quàm Iesum ipsum, excepistis, mei videlicet ministerii causa. Nam alioqui non minus hoc Galatarum factum Paulus esset execratus quàm Lystrensium, Act.14.c.14. Castellio igitur non rectè interpretatus est ἄγγελον Θεοῦ, Dei nuntium, vt ostendit carnis antithesis.

15 Τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν ὅτι, εἰ δυνατὸν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι.

15 Quæ igitur erat beatitatis vestræ prædicatio? testimonium enim reddo vobis, vos, si fieri potuisset, oculos vestros effossos daturos mihi fuisse.

15 *Vbi est ergo beatitudo vestra? testimonium enim perhibeo vobis quia, si fieri posset oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi.*

16 Ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν;

16 Itaque *num* inimicus factus sum vobis dum vobis vera loquor?

16 *Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis?*

17 Ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ὑμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε.

17 Depereunt vos non bene, imò excludere nos volunt, vt se depereatis.

17 *Æmulantur vos non bene, sed excludere vos volunt, vt illos æmulemini.*

18 Καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς.

18 Sed præclarum est vehementer amare in re bona semper, & nõ solùm dum præsens sum apud vos.

18 *Bonum autem æmulamini in bono semper, & non tantùm quum præsens sum apud vos.*

15 Quæ igitur erat beatitatis vestræ præd. τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν. Id est, Itaque quantus vbique rumor erat hominum vos beatos prædicantium? vel si libeat ad ipsos Galatas hoc referre) Quænam igitur erat inter vos vestræ beatitatis iactatio, quum vos beatos ac felices propter aduentum meum factos diceretis? Nam μακαρίζειν significat beatum prædicare ac profiteri, vnde μακαρισμὸς, qui distingui debet ab ipsa beatitate quæ μακαριότης dicitur, vt rectè & eruditè annotauit Erasmus. Vulg. Vbi est ergo beatitudo vestra? id est, quonam igitur abierunt illæ voces quibus vos beatos esse prædicabatis, quum me adeo alacriter exciperetis? Legit enim, ποῦ οὖν ὁ μακαρισμός; quam lectionem in duobus vetustis Stephani codicibus deprehendimus.

Oculos vestros, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν. Hac tanquam prouerbiali hyperbole summus amor declaratur, ne tantam illam alacritatem putemus simulatam fuisse.

17 Depereunt, ζηλοῦσι. Sumpta est metaphora à procis zelotypis, quam etiam sequentibus versiculis duobus persequitur. Duplex autem est zelotypia: vna, quum nostri causa diligimus, ideóque non possumus riualem pati: vt assentatores qui in aulis principum degunt, nec principis commoda propriè quærunt, sed quatenus cum sua ipsorum vtilitate sunt coniuncta, ideóque id vnum solicitè student vt cæteros quantũuis principi vtiles, arceant, quò videlicet ipsi ex eo maiorem soli vtilitatem capiant. Hoc verò non est principem, sed seipsum amare. Itaque istorum amor tum euanescit quùm sublata est illius causa, id est quum ea est principis conditio vt nullum commodum amplius ab eo expectent. Altera zelotypia prorsus est illi contraria, quum amicos ipsos rei honestæ causa in illis amandis spectamus: ideóque non modò soli nolumus diligi, sed potius quamplurimos sinceros amicos illis cupimus conciliare: quòd eorum commodis magis quam nostris ipsorum delectemur. Hic verò demum verus & honestus ac perpetuus est amor: illam zelotypiam pseudapostolis tribuit Apostolus, vt qui sui commodi causa Galatas diligerent, ideóque summo studio niterentur Paulum vt riualem excludere. Hanc verò sibi tribuit, vt etiam 2.Cor.11.a.2, eiusque argumentum adfert, quòd quum rei honestæ causa eos dilexerit, id est non lucri aut gloriæ studio, eundem animum erga eos quamuis procul absens conseruet. Excludere nos, ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς. Excludendi verbũ mirè conuenit metaphoræ à zelotypis sumptæ, in illa quidem sinistra & minus honesta zelotypia. quamobrem etiam ζηλοῦσι non conuerti Æmulantur cum Vetere interprete: quorsum enim hoc? neque cũ Erasmo Ambiunt, quòd non satis videatur expressum. Itaque quòd annotat Erasmus se in quibusdam codicibus legisse ἐγκλεῖσαι, id est includere, vt ad Legem referatur, qua volebãt illi Galatas implicare, id, inquam, nullo modo conuenit institutæ pulcherrimæ trãslationi: nec dubito quin nõ intellecta translatio causam præbuerit non modò huic errori, sed etiam alteri. Nam quũ in omnibus codicibus scriptum sit ὑμᾶς, vos, poscit tamen sententia vt legamus ἡμᾶς, nos. Neque enim amicã à riuali, sed riualem ab amica dicitur procus excludere: quo modo isti Paulũ à Galatis conabãtur excludere. Dicit enim Paulus, Vt omnẽ amorem à me in ipsos transferatis. Hæc enim est antithesis personarum: neque explicare licet fuisse istis propositum Galatas à Christo excludere, quin prorsus violenta sit eclipsis. Vt se depereatis, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε. Vulg. & Erasmus, Vt ipsos æmulemini: id est, vt ipsorum exemplo, ad Mosen à Christo deficiatis. At ego puto Paulum in suscepta metaphora persistere, [illegible] t antè dixi. Hæc enim est Satanæ ministrorum consuetudo, vt plebem à suo pastore abductam ad [illegible] alliciant: quam postea, sublatis omnibus æmulis, impunè deprædentur.

18 Vehementer amare, ζηλοῦσθαι. Quia laudabilem zelotypiam cum altera illa comparat, ideo nolui ζηλοῦσθαι vertere deperire, sed vehementer amare. Nam quòd Vetus interpres & Erasmus verterunt Æmulari, id est imitari, (quasi dicat Apostolus, Bonã quidem esse imitationẽ, sed in re bona) mihi quidem prorsus videtur ad hunc locum non pertinere. Potest autem hoc vel pro exhortatione accipi, vt ad Galatas referatur: acsi dicat Apostolus, Hoc quidem illorũ studiũ est qui me volunt excludere, vt vos totos possideant: qua in re satis declarant se quærere quæ sua sunt: at vos decet vestrũ honestũ amorẽ in me non tantùm præsentẽ, sed etiã absentẽ cõseruare. Malo tamen ad Apostolũ ipsum referre, vt sequens versiculus cõnectatur cum isto, sitque hæc sententia, Cupiunt illi quidem me excludere, vt qui vos non ament vt par est, sed suiipsorum causa. at noster amor longè est alius. Vos enim, bonam ob causam, nõ ad tempus, sed semper, nec solùm præsens, sed etiam absens absentes vehementissimè complector, filioli mei, vt quos iterum parturio, &c. Huc spectat illud Isocratis ad Demonicũ, Ἐν πολλοῖς μὲν πολὺ διεστῶσας, &c. qui locus est in scholis peruulgatus. In re bona, ἐν καλῷ. Hoc ita accipiendũ esse apparet ex antithesi. Nã οὐ καλῶς & ἐν καλῷ opponuntur. Sic vulgò dicimus *En bien*, vel *pour bien*.

19 Τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν.

19 Filioli mei, quos iterũ parturio, vsquequò formetur Christus in vobis.

19 *Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis.*

20 Ἤθελον δὲ παρεῖναι πρὸς ὑμᾶς ἄρτι, καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνήν μου· ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν.

20 Velim autem nunc adesse apud vos, & mutare vocẽ meã: quóniam hæsito in vobis.

20 *Vellem autem esse apud vos modò, & mutare vocem meam: quoniam confundor in vobis.*

21 Λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε;

21 Dicite mihi qui sub Lege vultis esse, Legem non auditis?

21 *Dicite mihi qui sub Lege vultis esse, Legem non legistis?*

22 Γέγραπται γὰρ ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν· ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας.

22 Scriptum est enim Abrahamum duos filios habuisse: vnũ ex ancilla, & vnum ex libera.

22 *Scriptũ est enim quoniam Abraham duos filios habuit: unum de ancilla, & unum de libera.*

Gen.16.d.13

23 Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγέννηται· ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας.

23 Sed is qui ex ancilla *natus est*, secundum carnem natus est: qui vero ex libera, per promissionem.

23 *Sed qui de ancilla, secũdum carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem.*

Gen.21.a.2

24 Ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα· αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο διαθῆκαι· μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ.

24 Per quæ aliud figuratur. Nam hæ sunt duæ illæ pactiones, vna quidem quæ est Agar ex monte Sina, generans *prolem* ad seruitutem.

24 *Quæ sunt per allegoriam dicta. hæc enim sunt duo testamenta: unum quidem à monte Sina, in seruitutem generans, quæ est Agar.*

19 Filioli mei, τεκνία μου. Blanda appellatione maternum & honestissimum amorem suum declarat, non ab auaritia aut ambitione, sed à Christi sancta reuerentia, & singulari in Galatas animi propensione profectum. Est autem hoc vtrinque includendum distinctione, inter ὑμᾶς & οὕς. quod qui nõ animaduerterunt, constituerunt hoc in loco ἀνανταπόδοτον minimè necessarium. Quos, οὕς. Hoc puto cohærere cum ὑμᾶς, id est cũ extremo versiculo superiore. Exponit enim illud ἐν καλῷ, id est causam illam præclarã sui in illos amoris. cuius etiam (inquit) testimonium extat in eo quòd hac ipsa epistola tam solicitè laboro de vobis non ad mei, sed ad Christi amorem reuocandis. Parturio, ὠδίνω. Iterum loquitur vt mater. Nam & alibi ait se eos gignere in Christo, quos Christo lucrifecit, 1.Cor.4.c.15, & ad Philem.b.10. vbi tamen personam patris induit. Formetur, μορφωθῇ. Redit ad metaphoram ab amatoribus sumptam. Forma enim in animis amatorum insculpta, illud est quod amoris igniculos excitat ac fouet. vnde eleganter Poeta miseram illam describens amore sauciam, dixit,

Multa viri virtus animo multúsque recursat
Gentis honos. hærent infixi pectore vultus,
Verbáque: nec placidam membris dat cura quietem.

Sed & zelotypiæ nomen hoc ipsum declarat, quod videtur esse ab Apostolo adumbratum. Apparet autem Christi vultus in ipsius verbo, cuius minister Apostolus alibi dicit se Christum Galatis depinxisse, suprà, 3.a.1, quem à pseudapostolis deformatum, ipse instaurare studeat.

20 Mutare, ἀλλάξαι. Id est, aliis verbis apud nos vti.

21 Qui vultis, οἱ θέλοντες. Id est, qui vltrò & cupidè appetitis. Legem, τὸν νόμον. Heb. תורה, quo nomine nunc intelligit quinque Mosis libros: ex quorum priore citatur sequẽs historia per anagogẽ explicata. Cæterùm (vt hoc quoque dicã παρέργως) Apostolus iam non argumentatur, (esset enim argumentum istud ab allegoria sumptum valde infirmum, & totam disputationem firmissimis argumentis propositis absoluit) sed offendiculo medetur quod erat maximi momẽti. Nec enim dubium est quin isti circuncisionis Apostoli perpetuò vrgerent, oportere Gẽtes circuncidi, vt coirent in vnum corpus cum Abrahami semine. Respõdet Paulus, illos circuncisos non esse hæredes, nedũ vt oporteret circuncidi ad participandam cum illis hæreditatem: & ne cui mirum id videatur, ostendit hoc iam olim fuisse adumbratum in domo Abrahæ, vnde eiicitur qui fuit natus secundum carnem & circuncisus, vt succedat qui secundum promissionem datus est filius Abrahamo, vt nemo miretur nunc excludi seruos primogenitos.

23 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est, consueto hominum more, & naturæ vi ordinaria. Cui ancillæ filio comparantur ii ex Iudæis qui non sunt Abrahami filii, nisi sanguinis ratione: & carne (id est externa ceremoniarum seruitute) nituntur: ideóque non sunt filii hæredes, sed vt serui abdicantur, nati ad seruitutem, ex Agar ancilla, id est ex pactione Legis latæ in Sina monte, non terræ Chanaan, sed Arabiæ. Notandum est igitur seruos hîc vocari, non vt antea, qui Legem habuerunt pro tutore vel pædagogo, quum re vera essent liberi, (quales fuerunt sancti ante Christi aduẽtum) sed Pharisæos cæterósque omnes qui salutem ex Lege (cuius verum vsum aspernabantur) vel sola vel cum Christo coniuncta expectabant. quibuscum siquis nostri seculi Pharisæos comparet, magnam illis profectò iniuriam faciat: quum magnum sit discrimen Legis à Deo latæ, & traditionum quas Satan religionis obtentu in Ecclesiam inuexit, vt Euangelii lucem miseris mortalibus eriperet. Vtrosque tamen idem error implicuit. Per promissionem, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. Id est, vi promissionis quã Abrahamus sibi & vero suo semini per fidem apprehendit. Nam alioqui effœtus erat Abraham & Sara, vt naturæ vis nullum hîc locum habeat, sed sola gratia. Talis est vera filiorum Abrahami soboles, non è terra sed è cælo genita, ex vi pactionis Euangelii, id est gratuitæ, & verè liberos à Legis maledictione & seruitute filios gignentis, qui sint Abrahami verum semen.

24 Per quæ aliud figuratur, ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. Vulg. Quæ sunt per allegoriam dicta. Eras. Quæ per allegoriam dicuntur. Ego studui perspicuitati. Nam (vt rectè annotat Erasmus ex Chrysostomo) allegoricus sermo totus est fictitius. Hîc verò Paulus veram historiam narrat, sed quæ tamen aliud adũbrarit magis reconditum mysterium. Nam hæ, αὗται γάρ. Vulg. Hæc enim. Eras. Nam hæc. Atqui αὗται non pertinet ad διαθῆκαι, sed duas illas matres indicat, vnam ancillam, Agar videlicet, quæ legis pactionem repræsentat, in Sina monte

factam, vnde gignuntur serui, alteram liberam, id est Saram, quæ Euangelii pactionem refert Hierosolymæ sancitam, cuius filii sunt ingenui. Sunt, εἰσὶν. Id est, figurant & adumbrant. sicut dicitur Petra fuisse Christus, & Panis dicitur corpus Christi, vt Tertullianus & Augustinus explicāt. Sed meminerit tamen lector sacramentalem (quam vocant) significationem à merè typica distinguere. Nam in sacramentis symbolum repræsentat quod verè Deus offert, & fides accipit: in typis autem res futuræ vel præteritæ duntaxat adumbrantur, & quasi in imagine depinguntur. Duæ illæ pact. αἱ δύο διαθῆκαι. Vna tamen fuit pactio, si rem ipsam & scopum spectes, sed temporum & œconomiæ ratione, diuersæ fuerunt, vt disertè etiā distinguit Ieremias. Quòd si istæ ex pseudapostolorum opinione æstimentur, qui salutis partem Legi decidebant, vel Pharisæorum, qui Legem pro Christo amplectebantur, non iam duæ duntaxat, sed etiam prorsus contrariæ fuerint. vnde conclusiones illas elicit Paulus quæ scribuntur infrà, 5. a. 2 & 4. Vulg. & Eras. Testamenta. de qua interpretatione dixi suprà, 3. c. 15. Vna quidem quæ est Agar, μία μὲν, ἥτις ἐστὶν Ἀγαρ. In Græcis aliquid interiicitur: sed quum ἥτις ad μίαν necessariò pertineat, non autem ad ὄρος, studendum putaui perspicuitati. Iam verò μία, id est vna, Ambrosius & Augustinus referunt ad διαθήκην, quam nos pactionem, ipsi testamentum conuertunt: ideóque pro Quæ est Agar, legunt Quod est Agar. Sed hoc mihi videtur violentum. Sic enim cogemur exponere Est, non pro significat, sed pro significatur. Deinde commodius dicitur Agar gignere filios quàm ipsa pactio, quæ adumbratur per Agar: vt pactio potius seminis quàm matris rationem in hac anagoge sustineat. Quod ad sententiam tamen attinet, nullū est in his discrimen. Ex monte Sina, ἀπὸ ὄρους Σινᾶ. Sinæ facit mentionē, quòd in eo mōte sit sancita pactio illa quam adumbrat Agar. Addidit autem Apostolus, Ex Sina, id est ex Arabia, non quòd Agar inde esset orta (erat enim Ægyptia) sed quia cum Ismaele & suis nepotibus Arabiam incoluit. Generans prolem, γεννῶσα. In verbo ipso includitur verbale, Hebræorum more.

Τὸ γὰρ Ἀγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς.	25 Sina enim mons est in Arabia, pari autem serie respondet ei Hierusalem quæ nunc est, seruítque cum filiis suis.	25 *Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filijs suis.*

25 Sina enim mons est in Arabia, τὸ γὰρ Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ. Hanc lectionem nō dubitaui restituere ex veteris editionis authoritate, quæ ita habet, summo codicum consensu. At in Græcis legimus τὸ γὰρ Ἀγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, id est (vt etiam conuertit Erasmus) Nam Agar Sina mons est in Arabia. Qui locus interpretes exercuit. nam alii interpretantur Sinam montem fuisse etiam dictum Agar. quæ explicatio tribus de causis mihi nō satisfacit. Primùm enim fuit hoc aliqua idonei scriptoris authoritate confirmandū: deinde quorsum montem Agar cum ancilla eiusdem nominis confunderet Apostolus? Postremò si ita esset, omnino inter Ἀγαρ & Σινᾶ inserenda erat particula ἤ, hoc modò, Nam Agar siue Sina mons est, &c. quæ etiam ratio prorsus videtur ostendere nomen Ἀγαρ hoc loco redundare, & ex margine in contextum irrepsisse. Alii exponūt, Agar enim est Sina, id est repræsentat Sina. cuius videlicet figura est ac typus, ita vt articulus τὸ accipiatur τυπικῶς: veluti si dicas, Illud enim Agar est Sina: vel (vt quidam amicus meus maluit interpretari) Nam Sina, Agar *figura* est mons, &c. Sed certè non potest dici Agar repræsentare Sinā, nisi altera metonymia, Sinam non pro filiis ancillæ ipsius, vt respondeat antithesis Hierosolymæ, sed pro pactione Legis accipias. At Sina rursum hac ratione mons Arabiæ dici non potest, sed tum demum quū simpliciter & sine vlla anagoge describitur. Ista igitur sese mutuò collidunt. Verùm si Ἀγαρ expūxeris, (vt nos fecimus, non coniecturam nostram, sed veteris editionis cōstantem authoritatem, ipsámque adeo rationē, vt nobis quidem videtur, sequuti) plana & dilucida erit sentētia, Nam quia Sinæ mentionem fecerat, explicandum erat hoc nomen, minimè id quidem quòd eius situm Galatæ, aut Legem illic datam esse ignorarent, sed quòd in ipso etiam situ aliquod mysterium lateret. Erat enim extra terræ illius limites quæ symbolū erat æternæ hæreditatis, vt peracutè obseruauit doctissimus interpres. ideóque addidit Paulus particulam causalem γάρ. Pari autē serie respondet ei Hierusalem quæ nunc *est*, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ. Vulg. συστοιχεῖ conuertit Cōiunctus est. Eras. Confinis est. in quo verbo explicando plurimùm variant interpretes. Nam alii ad situm referunt quorum opinio ex ipsa tabularum inspectione apertè refellitur. Alii (vt Aquinas) referunt ad itineris cōtinuationem, quòd ex Sina venerint Hierosolymam. quæ interpretatio non indiget refutatione. Alii denique respiciunt ad allegoriæ seu potius anagoges similitudinem: quorum opinio proculdubio verissima est: sed in ea similitudine explicanda non omnes idem sentiunt. Nam Erasmus in eo similes facit Sinam & Hierusalem quòd in vtraque fuerit eadem Lex promulgata. nam (inquit) scriptum est, De Sion exibit Lex, & verbum Domini de Hierusalem. Illud autem ait hoc loco Apostolus, vt ostēdat Legem absque gratia terrorem incutere minis & præceptis: cogi verò metu seruilē est. Iudæi itaque, qui vacui charitate Legem iuxta literam & ritus externos obseruant, quanquam à monte Sina migrauerant Hierosolymam, tamen à seruili conditione non degenerabant, tanquam filii Agar, non Saræ. Hæc Erasmus, in quibus multa cogor desiderare. Nam quis vnquam dixit in Hierusalem promulgatam esse Legem illam quæ data est in Sina? Locus autem Esaiæ prorsus in contrariam sententiam scriptus est à Propheta, vt qui de Euangelica doctrina disserat, quæ ab Hierusalem in reliquas partes orbis terrarum erat spargenda. quod etiam alii Prophetæ prædixerunt. Deinde non est propositum Apostolo Legem cum Christo coniungere, sed contrà, quatenus considerabatur à Pharisæis & pseudapostolis, illam abrogatā esse declarare. Postremò quòd nomine præsentis Hierusalem significari putat Iudæos qui à Lege pendebant, (quod ipsum tamen haud satis scio an commodè explicet) non facilè possim amplecti. Nam primùm omnium poscit analogia vt sicut per Sinam intelligitur pactio Legis, non autem populus ipse à Lege pendens, idem etiam per Hierusalem intelligatur, si Hierusalē & Sinam libeat hac ratione σύστοιχα constituere: alioqui matrem cum filiis confuderimus, quæ tamen manifestè distinguūtur, quum dicitur mater, Agar videlicet ex Sina, pactionem Legis adumbrans (sicut à pseudapostolis æstimabatur) seruire cum filiis suis: quos nimirum ipsa ancilla seruos genuit. Imò verò vnis filiis duas matres tribuemus. Deinde si Hierusalē quæ sursum est, Apostolus isti opponeret, dixisset (vt mihi videtur) τῇ κάτω Ἱερουσαλήμ, Hierusalem quæ inferius est, potius quàm, Hierusalem quæ nunc est. Quid enim? an iustitiarii Iudæi tum primùm cœperant apparere, aut Hierusalem quæ sursum est, tum nusquā erat? Sed quia huius loci expositio pendet à declaratione verbi συστοιχεῖν, age, videamus quæ σύστοιχα dicantur. Reperio igitur στοίχους dici qui eadem serie collocantur in acie, ita vt secundus primo immineat à tergo, secūdo tertius, sitque series hoc modo in longum porrecta, quam στοῖχον Græci, nos *vne file* vocamus. Hinc factum vt quæ ratione aliqua sunt inter se cognata, σύστοιχα dicantur, quasi vnius seriei dicas: vt octo partes orationis, quatuor elementa, species denique, quatenus ad idem genus referuntur, possint σύστοιχα dici. Sic à grammaticis literæ quas Mutas vocant, in tres συστοιχίας diuiduntur, Tenuium, Mediarum, Aspiratarum. Hac ratione, si modò Sinam & Hierusalem quæ nunc est, pro duabus matribus accipias quæ sint paris conditionis, & seruos filios similiter gignant, possis σύστοιχα vocare.

vocare. Sed hoc haud satis scio an anagogæ respondeat, quum vna sit Agar, quæ vnam pactionem adumbret. Quòd si dicamus Sinam & præsentem Hierusalem (ne videlicet vnis filiis duas matres tribuamus) nomine non re differre, non iam erunt σύστοιχα, sed συνώνυμα. Filios autem & matres potius συστοίχους vocaris. Sed aliud diuersum est συστοίχων genus, quæ definit Aphrodisæus, τὰ ὁμοίως ἔχοντα πρός τινα ἓν καὶ κατά τι ἀνάλογον ἤδη σύστοιχα, ὡς τὰ ἐπιστήμη καὶ ἡ αἴσθησις. ἑκάτερον γὰρ αὐτῶν ὁμοίως ἔχει πρὸς τὰ ὑφ' αὑτά. ὁμοίως καὶ τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ ἐπιστητόν. ἑκάτερον γὰρ ὁμοίως ἔχει πρὸς τὰ ὧν ἐστι σύστοιχα. Id est, Quæ eandem habent ad aliqua rationem, quæ etiam deriuata esse possint, cuiusmodi sunt scientia & sensus. Vtrunque enim similem ad ea rationem habet quæ sunt ipsi subiecta. Eiusmodi sunt etiam τὸ αἰσθητὸν & τὸ ἐπιστητόν, id est quod sensibus percipi & quod scientia comprehendi potest. Vtrunque enim eandem rationem habet ad ea quorum sunt σύστοιχα. Hactenus Aphrodisæus, quæ (meo quidem iudicio) mirè hunc locum illustrant. Nam simili prorsus ratione σύστοιχα fuerint Sina & Hierusalem. quia quam rationem habet Sina ad seruos filios, eandem habet Hierusalem ad filios suos ingenuos: idémque de filiis est iudicium, communis matrum ad filios & filiorum ad matres rationis consideratione. Sin verò proprias singulorum laterum rationes per se consideraris, deinde compararis, sicut postea facit Paulus, tum non fuerint σύστοιχα sed ἀντίστοιχα. siquidem comparabitur seruitus cum libertate. Ita nascitur duplex argumentum, quod Paulus etiam seorsum tractat. Vnum, si Agar à Sina (id est vetere pactione) gignit filios sui similes: Sara ex Hierusalem (id est præsenti pactione) gignit filios sibi similes. Sunt enim σύστοιχα Sina & Hierusalem. Alterum, Si ancillæ filii serui sunt, ergo liberæ filii sunt ingenui. Sunt enim ἀντίστοιχα. Ergo vtrobique eadem Hierusalem intelligenda est, quæ primum collata, deinde opposita. neque Hierusalem declarare potest Iudæos, sed alteram pactionem priori collatam, in eo quòd vtraque suam habet seriem quamobrem etiam συστοιχεῖ conuerti per periphrasin, Pari serie respondet. Sed cur dixit Paulus τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ, id est Hierusalem quæ nunc est? Nempe vt ei quæ olim fuit opponat, quum adhuc Legis vmbris obscurata, nondum appareret. id est (quemadmodum versiculo sequenti explicabo ex Esaia) vt plenitudinem temporum indicet, quasi à Christi demum aduentu inita sit noua pactio, ac proinde simul cum Christo cœperit Hierusalem Sinæ opposita. quod tamen quomodo intelligendum sit diximus suprà, 3. c. 19. Sic etiam Ieremias, Ioel, Prophetæ denique omnes de noua pactione loquuntur, quasi tum demum cœperit. Nam vt iam olim promulgata fuerit, tum demum tamen re vera fuit mundo exhibita ac sancita. Erasmus aliam etiam rationem adiicit, quia nimirū aliis olim nominibus hæc vrbs fuit dicta, ideóque vertit, Ei quæ nunc vocatur Hierusalem. Sed hoc frigidum videtur, neque in Græcis additur καλουμένη. Seruitque, δουλεύει δέ. vel, seruit autem, nec vllam hic agnosco parenthesin, quum optimè cohæreant omnia, & res ostendat verbum δουλεύει ad Sinam referri, cuius filii dicuntur seruire, vt explicetur quod dixerat, Agarem videlicet à Sina monte (id est per pactionem Legis) gignere seruos filios. Partus enim sequitur ventrem. quæ collatio vt melius intelligatur, adscribam eius diagramma: quod siquis comparet cum illo quod amicus ille meus edidit in suo lexico Græco, comperiet illum duas matres, nempe duas Hierusalem non rectè constituere, & vnis filiis duas matres, nempe Agarem & Sinam tribuere, nec etiam intellexisse quæ sit συστοιχίας ratio hoc in loco.

Vxores duæ, duas pactiones adumbrantes.

Allegoria.	*Veritas.*	*Allegoria.*	*Veritas.*
AGAR ancilla.	SINA, siue vetus pactio.	SARA ingenua.	HIERVSALEM, siue noua pactio.
ISMAEL seruus cum suis.	Qui ex operibus volunt iustificari, Serui.	ISAAC filius & hæres cum suis.	Qui ex fide sunt, ingenui & hæredes.

Sunt igitur Agar & Ismael inter se σύστοιχα communi appellatione, & similiter inter se Sara & Isaac. Quod si Agari Saram, & Ismaeli Isaacum apposueris, erunt inter se ἀντίστοιχα. Eadem est etiam vtrinque ratio veritatis quæ & allegoriæ. Sed dicitur Sina esse σύστοιχος Hierosolymis κατ' ἀναλογίαν, quoniam quæ ratio est Agaris ad Sinam, ea quoque est Saræ ad Hierusalem. Quod etiam de vtriusque filiis intelligendum est, quoniam non aliter se habet Ismael ad Agarem quàm Isaac ad Saram, nec aliter serui ad Sinam quàm ingenui ad Hierusalem.

Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ, ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν.	26 Sublimis verò illa Hierusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum.	26 *Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra.*

26 Sublimis verò illa Hierusalem, ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ. Vulg. Illa quæ sursum est Ierusalem. Eras. At quæ sursum est Hierusalem. Poscit autem ratio oppositionis vt sicut Sina veterem, sic Hierusalem nouam pactionē significet: ex qua gignuntur filii liberi, id est Ecclesia verè Christiana nascitur, Isaaco respondens, sicut synagoga respondet Ismaeli. Hactenus igitur Paulus matres duas, id est Agarem & Saram, totidem pactiones dixit adumbrare. quarum vnam nomine Sinæ, alteram Hierosolymæ, significauit, ab iis locis in quibus primùm sunt publicè initæ ac sancitæ. Sed cur Saram perinde vt Agarem non nominauit? Quia res erat satis nota: deinde contraria oppositionum membra per se satis intelliguntur, etiamsi non exprimas. Alioquin quum in versu 24. scripserit μία μὲν, oportuit scribere, vt sibi prorsus constaret distributio, μία δὲ ἥτις ἐστὶ Σάρρα, ἀπὸ τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ, &c. Id est, altera verò quæ est Sara, ex sublimi Hierusalē, &c. Superest vt videamus cur τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ, id est Hierusalem quæ sursum est, vocarit: an vt ab altera quapiā Hierusalē distingueret, quam σύστοιχον esse Sinæ dixit? Imò causas attulimus cur vnā & eādem Hierusalem intelligi oporteat. Quid si cælestē interpretemur? id est è cælo veluti delapsam: vt scribitur Apocal. 21. a. 2. Vera quidem erit sententia, sed tamen quæ non satis conueniat Apostoli verbis: primùm quia Hierusalem (vt antè dixi) non designat Ecclesiam, sed nouam pactionem, ex qua veluti nata est Ecclesia, vt Sinæ montis oppositio huic respōdeat: deinde quia nō scripsit Apostolus, ἡ ἄνωθεν, sed ἡ ἄνω. quæ ratio firmissima est. Quid si explices, Quæ sursum est, id est quæ sursum per fidem habitat? verissimum etiam hoc erit, sed (vt mihi videtur) non satis conueniens: quia (vt modò repetii) Hierosolymæ nomine non tam fideles ipsi quàm noua pactio (id est Euangelium) Ecclesiæ veluti mater, intelligitur. Dicā ergo quid mihi videatur. Puto τὴν ἄνω significare τὴν ὑψηλὴν, id est sublimē illā, siue illam in sublimi positā. Est enim exprimendus articulus, quo videlicet nō διάκρισις, id est discrimen, sed ἐξοχή, id est præstantia & excellentia, hoc

in loco significatur. Sed quorsum hoc additur? Primùm vt mons monti opponatur, sicut passim in Scripturis mons Sion celebratur, & mōti Sinæ opponitur, vt Heb.12.c.18, & 22. Sed ἡ ἄνω sublimius quiddam declarat quàm si dixisset ἡ ὀρεινή. qua ratione etiam Heb.12.f.22, dicitur ciuitas ἐπουράνιος quasi in cælis ipsis condita. Deinde eminentiam Euangelii ipse quoque vrbis Hierosolymorum situs adumbrauit, sicut situs Sinæ in Arabia extra terram promissam, Legis seruitutem & alienam ab hæreditate conditionem designauit: ita vt non tantùm mōs monti, sed etiam situs situi opponatur. Postremò mihi videtur alludere Paulus ad ea quæ scripta sunt Esaiæ 2.a.2 & 3, vbi quum prædiceret Propheta fore vt ex Sion Euangelium (quod κατ' ἐξοχὴν vocat תורה, id est doctrinam, & דבר יהוה, id est Verbum Domini) ex Hierusalem emanaret, Erit (inquit) in nouissimis diebus collocatus mons domus Domini in vertice montium, eleuabitúrque supra colles, & confluent ad eum omnes gentes. Itaque quum superiore versiculo Paulus diceret τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ, Hierusalem quæ nunc est, nouissimos illos dies significauit: siue (vt antea dixi) plenitudinem dierum in quam deuenimus, & de qua vaticinatus est Propheta. Nunc verò quum dicit ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ, id est sublimis illa Hierusalem, perinde est acsi diceret, Hierusalem illa quam nunc (sicut prædixit Propheta) verè eminenti & excelso loco positam aspicimus. Denique meritò dicitur sublimis illa mater omnium nostrum, quoniam hæc generatio tota est cælestis, vt mox dicetur.

Esa.54.a.1

27 Γέγραπται γὰρ, Εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα.

27 Scriptum est enim, ‖Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis. quoniam plures sunt liberi desertæ quàm eius quæ habet virum.

27 *Scriptū est enim, Lætare sterilis quæ non paris: erūpe & clama quæ nō parturis quia multi filij desertæ, magis quàm eius quæ habet virum.*

Rom.9.b.8

28 Ἡμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, κατὰ Ἰσαὰκ, ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν.

28 ‖Nos igitur, fratres, secundum Isaac, promissionis filii sumus.

28 *Nos autē fratres secundum Isaac, promissionis filij sumus.*

29 Ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς ἐδίωκε τὸν κατὰ πνεῦμα, οὕτω καὶ νῦν.

29 Sed quemadmodum tunc is qui secūdum carnem genitus fuerat, persequebatur eum qui natus erat secūdum Spiritum: ita & nunc.

29 *Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eū qui secundum Spiritum: ita & nunc.*

Gen.21.c.10

30 Ἀλλὰ τί λέγει ἡ γραφή; Ἔκβαλε τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας.

30 Sed quid dicit Scriptura? ‖Eiice ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.

30 *Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cū filio liberæ.*

31 Ἄρα, ἀδελφοὶ, οὐκ ἐσμὲν παιδίσκης τέκνα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας.

31 Nempe, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ.

31 *Itaque, fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ.*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

CAP. V.

1 Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε.

1 IN libertate igitur qua Christus nos liberauit, perstate, & ne econtrario implicamini seruitutis iugo.

1 *QVa libertate Christus nos liberauit, state, & nolite iterum iugo seruitutis cōtineri.*

27 Sterilis, στεῖρα. Alludit ad sterilitatem Saræ, simúlque ostēdit veros filios Abrahami nasci spiritualiter per Euangelium: quibus opponuntur filii secundum carnem, qui non sunt hæredes, sed seruiunt. Nec dubito quin Apostolus ex hoc Esaiæ loco totam hanc allegoriam sit mutuatus. Desertæ, τῆς ἐρήμου. Hebr. שוממה, id est destructæ & excisæ, nimirum propter Chaldæorum vastationem. sed anagogico sensu dicitur mulier deserta quæ virum non habet nec prolem: sicut deserta ciuitas dicitur in qua nemo habitat, & quæ suo principe quasi marito [illegible] destituta. Talis autem erat Euangelici fœderis conditio ante Christi aduentum, si cū statu illo comparetur [illegible] quo postea esse cœpit, Ecclesiis passim per orbem terrarum erectis. Plures, πολλὰ μᾶλλον. Heb. pro πλείω. Vulg. & Eras. Multi magis.

28 Igitur, δέ. Id est οὖν. vt ostendit orationis series. Redit enim ad versum 26, propter interiectum versum 27. Secundùm Isaac, κατὰ Ἰσαάκ. Heb. כיצחק, id est Isaaci exemplo, qui liberæ & hæredis Ecclesiæ est veluti primogenitus, sicut Ismael seruæ synagogæ. Ista porrò Ecclesiam quidem ad tempus persequitur, vt nūc in vobis experimini, sed tādem eiicitur. Manete igitur cū libera Ecclesia, ne cum synagoga seruiatis, ac proinde hæreditatis expertes. Nā in Isaac (inquit Scriptura) tibi erit semen: eiicitur autem Ismael vt semē adulterinū. Nunc demū ergo Apostolus filios cōparat inter se, vt matrés antea cōparauit. Promissionis filii, ἐπαγγελίας τέκνα. i. semē illud ad quod pertinet promissio illa, Ero Deus tuus & seminis tui. quē Hebraismū alibi exposuimus.

29 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est humanitus, siue naturæ vi ordinaria, vt diximus suprà, versu 23. Genitus fuerat, ὁ γεννηθείς. Verè & apposite fuit hoc expressum per plusquamperfectum. Erat enim Ismael primogenitus, nec tamen hæres: nedum vt primogenituræ ius obtinuerit. Sic Iudæi primogeniti, nec tamen cum semine hæredes: nedum vt potiorem partem hæreditatis auferant. Sed isti in eo fallebantur quòd dicebant se esse Isaaci semen, quia non distinguebant carnalem propaginem à spirituali. Secundum Spiritum, κατὰ Πνεῦμα. Id est Diuinitus, & spirituali ratione.

30 Cum filio liberæ, μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας. Hoc quoque mirè conuenit pseudapostolis, qui legem cum Christo, id est Ismaelem cum Isaaco, volebant coniungere.

IN CAPVT V.

1 In libertate igitur, τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν. Qui capitum (quæ vocant) sectionem instituerūt, manifestè hallucinati sunt hoc in loco, qui cōclusionē à superioribus diremerint. At Vulgatæ interpr. quædā exempl. consentiunt cum tribus Græcis codicibus, qui hæc ita iungunt, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας, τῇ ἐλευθερίᾳ ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε.

στήκετε οὖν, &c. Id est, sed filii liberæ, ea libertate qua nos liberauit Christus. state igitur, &c. Complutensis editio ita inchoat hoc caput, vt etiam Ambrosius & Augustinus. Econtrario, πάλιν. Vide suprà, 4.b.9.

Act.15.a.1

2 Ἴδε, ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει.

2 ‖Ecce, ego Paulus dico vobis, si circuncidamini Christū nihil vobis profuturum.

2 *Ecce, ego Paulus dico vobis quoniam si circuncidamini, Christus vobis nihil proderit.*

3 Μαρτύρομαι δὲ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι.

3 Testor enim rursum omni homini qui circunciditur, eum esse debitorem totius Legis seruandæ.

3 *Testificor autē rursus omni homini circūcidenti se, quoniam debitor est vniuersæ Legis faciendæ.*

1.Cor.1.c.17.

4 Κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε· τῆς χάριτος ἐξεπέσατε.

4 Facti estis inanes Christi ‖quicunque per Legem iustificamini, & à gratia excidistis.

4 *Euacuati estis à Christo qui in Lege iustificamini: à gratia excidistis.*

5 Ἡμεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα.

5 Nos enim Spiritu ex fide, spem iustitiæ expectamus.

5 *Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus.*

6 Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη.

6 Nam in Christo Iesu neque circuncisio quicquam valet, neque Præputiū: sed fides per charitatem agens.

6 *Nā in Christo Iesu neque circuncisio aliquid valet, neque præputiū: sed fides quæ per charitatem operatur.*

7 Ἐτρέχετε καλῶς, τίς ὑμᾶς ἀνέκοψε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι;

7 Currebatis pulchrè, quis vos interpellauit, vt non obsequeremini veritati?

7 *Currebatis bene, quis vos impediuit veritati non obedire?*

8 Ἡ πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς.

8 Hæc persuasio non est ex eo qui vocat vos.

8 *Persuasio non est ex eo qui vocat vos.*

1.Cor.5.b.6

9 Μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ.

9 ‖Paulum fermenti totā massam fermentat.

9 *Modicum fermentum totam massam corrumpit.*

10 Ἐγὼ πέποιθα εἰς ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε· ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα, ὅστις ἂν ᾖ.

10 Ego cōfido de vobis in Domino, vos nihil aliud esse sensuros: sed qui turbat vos, auferet cōdemnationem, quisquis fuerit.

10 *Ego confido in vobis in Domino quòd nihil aliud sapietis: qui autem conturbat vos, portabit iudiciū, quicunque est ille.*

3 Testor enim, μαρτύρομαι δέ. Id est μαρτύρομαι γάρ. Omnino enim subiicitur præcedentis dicti ratio, sed tamen ex hypothesi quam exposuit suprà, 3.b.10. Deinde & hoc notandum est, considerari circuncisionem partim ex temporis circunstantia, (desiit enim esse sigillum iustitiæ fidei, quum per Baptismum sit abolita) partim ex aduersariorum opinione, qui eam volebant cum Christo connectere, quasi pars aliqua salutis in ea resideret. Similis ac magis etiam impia est eorum opinio qui re vera idem sentiunt atque isti pseudapo[illegible]: sed in eo multo sunt impudentiores quòd circuncisionis loco suas traditiones & ἐθελοθρησκείας proponunt.

4 Facti estis inanes Christi, κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. Sic libuit ad verbum exprimere hanc Paulinam phrasin, qua eluditur falsa istorum opinio qui putabant se meritorum & operum plenos ad Deum accedere, si Legalia illa obseruassent: quibus respondet Paulus illos hac ratione fieri Christi iustitia ac proinde Dei gratia vacuos. Nisi malimus dicere illos à Christo separatos, factos esse tanquam aliquid prorsus inane & nihili. Vulg. Euacuati estis à Christo. quam interpretationem disertè reprehendit Hieronymus, vt vel ex hoc loco satis appareat hunc nō esse Vulgatæ editionis interpretem. Eras. Christus vobis factus est otiosus, non satis expressè. Et à gratia excid. τῆς χάριτος ἐξεπ. Copulam Hebræorum more in bimembri etiam oratione suppleri, sæpe iam annotauimus, vt Iohan.10.c.16, & infrà 1.Tim.4.2, & aliquoties in posteriore ad Corinthios epistola. Excidistis, ἐξεπέσατε. Atqui firma est electio. Concedo: sed dicuntur excidere qui illius adipiscendæ iter erant ingressi. quod etiam reprobis cōtingit, quum aliqui sint etiam ad veram fidem gradus. Iustificamini, δικαιοῦσθε. Intelligendum hoc est κατὰ μίμησιν. Nam re vera non iustificabantur ex Lege, quæ potius occidit, (vt nunc quidem à Paulo cōsideratur) sed tamen ab illa se iustificari gloriabantur, vt Pharisæus ille cuius meminit Lucas.

5 Spiritu ex fide, πνεύματι ἐκ πίστεως. Id est Spiritu qui fidem gignit, seu qui fidelibus datur. Siue, Spiritu, id est ex fide, non autem ex carne. id est, iis quæ à nobis possunt proficisci, vt ceremoniis: sub quorum inuolucris latebat sanctorum fides ante Christi aduentum. Neque enim Deo damus iustitiam, sed ab eo gratis datam accipimus per fidem: quæ & ipsa gratuitò confertur. Spem iustitiæ, ἐλπίδα δικαιοσύνης. Id est, coronam gloriæ siue hæreditatem quæ per Christum gratis iustificatos & cohæredes factos manet. Accipitur enim spes μετωνυμικῶς pro eo ipso quod speratur, vt Rom.8.e.24.

6 Neque præputium, οὔτε ἀκροβυστία. Hoc omnino addēdum fuit, ne videatur tribuere præputio quod circuncisioni detrahebat. Itaque vtrosque reuocat ad vnicum iustitiæ instrumentum. Fides per charitatē agens, πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. Sic distinguitur viua & vera fides à mortua & adulterina: non autem charitas, tanquam iustificationis συναίτιον, fidei adiungitur: quum hoc repugnet ex diametro superioribus omnibus argumentis. Præputium verò appellat, circuncisum non esse: & circuncisionem, circuncisum esse.

7 Veritati, τῇ ἀληθείᾳ. Ergo doctrina pseudapostolorum, & quæcunque alia religionis præcepta vnquam tradita sunt aut tradentur, mera sunt mendacia. Vide suprà, 3.a.1.

8 Hæc persuasio non est, ἡ πεισμονή, &c. Hieronymus admonet in vetustis codicibus se nō inuenisse hoc totū,

τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι, vt non obsequeremini veritati. ac multo minus quod in quibusdam codicibus adiicitur, Nemini cõsenseritis. Ita poterit hic versiculus adiungi superiori quasi pro responsione, hoc modo, Quis vos interpellauit? persuasio nõ *profecta* ab eo qui vocat vos. Nos tamen illud prius inuenimus in omnibus nostris exẽplaribus, ideóque suppleuimus ἐστιν, & ἡ tanquam ἀναφορικὸν exposuimus, cum Augustino. Ex eo qui vocat vos, ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. Id est, à Deo, qui non desinit vos etiam nunc vocare, ad resipiscentiam videlicet.

Ἐγὼ δὲ, ἀδελφοὶ, εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι; ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ.

11 Ego autem, fratres, si circuncisionem etiam prædico, quid adhuc persequutionem patior? nempe abolitum est offendiculum crucis.

11 *Ego autẽ fratres si circuncisionem adhuc prædico, quid persequutionẽ patior? ergo euacuatum est scandalum crucis.*

Ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς.

12 Vtinam etiam abscindãtur qui vos inquietant.

12 *Vtinam & abscindantur qui vos conturbant.*

Ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκὶ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις.

13 Vos enim ad libertatem vocati estis, fratres: tantùm ne libertatem *arripite ut datam* carni occasionẽ, sed ex charitate seruite aliis aliis.

13 *Vos enim in libertatem uocati estis, fratres: tantùm ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem seruite inuicem.*

Leuit. 19. d. 18
matth. 22. d. 39
mar. 12. c. 31
rom. 13. c. 9
iac. 2. b. 8

Ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

14 Nam tota Lex vno verbo cõpletur, isto *videlicet*, ‖ Diliges proximum tuum vt teipsum.

14 *Omnis enim Lex in uno sermone impletur. Diliges proximum tuum sicut teipsum.*

Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε.

15 Quòd si alii alios mordetis & deuoratis, videte ne vicissim alii ab aliis consumamini.

15 *Quòd si inuicem mordetis & comeditis, uidete ne ab inuicem consumamini.*

Rom. 13. c. 14
1. pet. 2. c. 11

Λέγω δὲ, πνεύματι περιπατεῖτε καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε.

16 *Hoc* autem dico, ‖ spiritu incedite: & quod concupiscit caro, ne perficite.

16 *Dico autem, Spiritu ambulate, & desideria carnis non perficietis.*

Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός· ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις, ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε.

17 Nam caro concupiscit aduersus spiritũ, spiritus autẽ aduersus carnẽ: hæc autẽ inter se opposita sunt, vt nõ quæcũque volueritis, eadem faciatis.

17 *Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hæc enim sibi inuicem aduersantur, ut non quæcunque uultis, illa faciatis.*

11 Etiam prædico, ἔτι κηρύσσω. Vulg. & Eras. Adhuc prædico. Mihi verò nũquam videtur Paulus circũcisionem eo modo prædicasse de quo hîc agitur: nempe quasi cum Christo esset cõiungenda. At enim fuit Pharisæus. Fateor: sed verbum κηρύσσειν ad Apostolicum munus respicit. Offendiculum crucis, τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ. Crucem vocat Euangelicam doctrinam quæ in solius crucifixi Christi iustitiã respicit, ideóque à Iudæis non admittebatur. Hinc illæ persequutiones aduersus Paulũ excitatæ quasi Legis Dei hostem. Nam de exteris non agit hoc in loco, sed spectat eos quibuscum erat ipsi negotium in hac epistola. neque etiam legimus alios fuisse Apostolo molestos quàm Iudæos, aut eos certè demum qui à Iudæis erant incitati.

12 Etiam abscindantur, καὶ ἀποκόψονται. Abscindi significat exterminari à Deo: sed videtur tamẽ Paulus ad pelliculæ sectionem alludere quam isti vrgebant. Augustinus Excindi interpretatur pro spadonem fieri, nempe propter regnum cælorum, quasi Paulus istis non imprecetur, sed bene precetur. offendit enim eũ hæc imprecatio: sed frustra, cuius tot exempla suppeditat Dauid, & noster idem Apostolus 2. Tim. 4. c. 14. Qui inquietant, οἱ ἀναστατοῦντες. Id est qui vos quasi sedibus vestris pellunt, dum non sinunt vos in Christo acquiescere, vt cœperatis. Nam quisquis prædicat Legem, cogit necessariò conscientiam perpetuò trepidare, & modò huc modò illuc transferri, quum nusquam tranquillum portum inueniat: contrà verò iustificati ex fide pacem habemus, Rom. 5. a. 1. Vulg. Conturbant. Eras. Labefactant.

13 Vocati estis, ἐκλήθητε. Id est gratis asciti, vt alibi sæpe diximus. Hoc autem obseruandum est, Apostolum absoluta iam disputatione quæ ad dogmata spectat, ad vitæ præcepta descendere.

14 Tota Lex, πᾶς νόμος. Alibi sæpe annotauimus, quod in genere apud Paulum dicitur, interdum restringendum esse ad id de quo agitur: vt hoc loco Legis nomen ad secundam tabulam. Vno verbo, ἐν ἑνὶ λόγῳ. Id est vno præcepto, Hebræorũ more, qui decem præcepta idcirco vocãt עשרת־הדברים, vt & Græci δεκάλογον. Est autem hoc quoque notandum, Paulum de moribus Christianorum dicturum, sumere Legem Dei pro vitæ regula.

16 Spiritu incedite, πνεύματι περιπατεῖτε. Spiritum vocat suo more partem hominis à Spiritu Dei veluti recens animatam, id est peccato mortuam, & à Deo viuificatam. Vide Ioh. 3. a. 6, vbi etiam exposuimus quid sit caro, sicut & alibi sæpe in epistola ad Romanos: nimirum quicquid est in homine non instauratum per gratiã in Christo fide apprehensa. Ne perficite, οὐ μὴ τελέσητε. Sic construi solet οὐ μὴ cum subiunctiuo, pro imperandi modo. Quid sit autem carnis concupiscentiam perficere, diximus Rom. 6. b. 12.

17 Nam caro, ἡ γὰρ σάρξ. Meritò hoc addit, quum in vno & eodẽ homine regenerato sit caro & spiritus: cuius certamen copiosissimè explicatur Rom. 7. Castellio verò nimium impudenter hunc locum & similes alios corrupit, quum carnis nomine carnales, id est eos qui sunt ex circuncisione: per spiritum verò, spirituales, id est eos qui ex fide sunt, intelligeret.

Εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον.

18 Quòd si spiritu ducimini, non estis sub Lege.

18 *Quòd si spiritu ducimini, non estis sub Lege.*

Φανερὰ δέ ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκός· ἅτινά ἐστι, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια,

19 Porro manifesta sunt opera carnis: quæ sunt, adulterium, scortatio, impuritas, proteruia,

19 *Manifesta sunt autem opera carnis, quæ sunt, fornicatio, immunditia, luxuria,*

Εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοὶ, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις,

20 Idololatria, veneficium, inimicitiæ, lis, æmulationes, iræ, contentiones, dissidia, hæreses,

20 *Idolorũ seruitus, ueneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ,*

Φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν.

21 Inuidiæ, cædes, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis, sicut prædixi: eos *videlicet* qui talia agũt, regni Dei non fore hæredes.

21 *Inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico uobis sicut prædixi, quoniã qui talia agũt, regnũ Dei nõ consequẽtur.*

Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος, ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πρᾳότης, ἐγκράτεια.

22 At fructus Spiritus, est charitas, gaudium, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, temperantia.

22 *Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, pax, patiẽtia, benignitas, bonitas, longanimitas,*

Κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος.

23 Aduersus eos qui sunt eiusmodi, non est lex.

23 *Mãsuetudo, fides, modestia, cõtinentia, castitas: aduersus huiusmodi non est lex.*

Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις.

24 Qui enim *sunt* Christi, carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiscentiis.

24 *Qui autẽ sunt Christi, carnem crucifixerunt cũ vitijs & cõcupiscentiis.*

Εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.

25 Si viuimus spiritu, spiritu etiam incedamus.

25 *Si uiuimus spiritu, spiritu & ambulemus.*

Μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες.

26 Ne simus inanis gloriæ cupidi, alii alios prouocantes, alii aliis inuidentes.

26 *Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.*

Κεφάλαιον ς.

CAP. VI.

Ἀδελφοὶ, ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον, ἐν πνεύματι πρᾳότητος· σκοπῶν σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς.

1 FRatres, etiamsi præoccupatus fuerit homo in aliqua offensa, vos spirituales instaurate huiusmodi hominem cũ spiritu mãsuetudinis: cõsiderãs temetipsum, ne & tu tenteris.

1 *FRatres, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis: cõsiderans teipsũ, ne & tu tenteris.*

18 Quòd si Spiritu ducimini, εἰ δὲ Πνεύματι ἄγεσθε. Vide Rom. 6. c. 14 & 15, vbi de hac re tota abundè disseruimus. 20 Hæreses, αἱρέσεις. Vide Act. 5. d. 17, & 1. Cor. 11. d. 19.

22 Spiritus, τοῦ Πνεύματος. Non sunt igitur fructus liberi arbitrii, nisi quatenus à gratia liberatum est: & quæcunque harum virtutum signa in iis extiterunt qui Christum non cognouerunt, nõn fuerunt virtutes, sed inania virtutum simulacra coram Deo.

23 Aduersus eos qui sunt huiusmodi, κατὰ τῶν τοιούτων. Si hoc accipias neutro genere, frigida admodum fuerit sententia. Quorsum enim diceret Legem aduersus istas præclaras virtutes latam non esse? Ideo periphrasin adhibui, vt perspicuitati studerem. Sensus autem est, eiusmodi homines sub Lege non esse, sed sub Spiritu seu gratia, vt dixerat suprà, versu 18. Quid sit autem sub Lege non esse, exposuimus Rom. 6. c. 14 & 15.

24 Qui enim *sunt* Christi, οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ. δὲ pro γὰρ iterũ positũ esse liquet, vt suprà, versu 2. Causam enim adfert cur eiusmodi homines non sint sub Lege. quia (inquit) Christus, cuius Spiritu agũtur, carnem in iis extinxit. Ergo sub Lege nõ esse, hoc in loco, non ad remissionẽ peccatorum, sed ad sanctificationem pertinet in nobis inchoatam, vt diximus Rom. 6. c. 15. Origenes tollit particulam δέ. Ambrosius legit [illegible] Christi, in recto plurali. Carnem crucifixerunt, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν. Vide Rom. 6. a. 6. Cum affect[illegible] τοῖς παθήμασι. Cicero perturbationes & morbos animi vocat. Vetus interpres Vitia conuertit. Vide Rom. [illegible].

25 Si viuimus Spiritu, εἰ ζῶμεν Πνεύματι. Id est, Si verè donati sumus illo Spiritu viuifico, qui facit vt peccato mortui, Deo viuamus, hoc re ipsa. i. sancta vita, testemur, quæque verbi Dei regulæ respondeat. Hoc enim est στοιχεῖν. Vide infrà, 6. d. 16. 26 Ne simus, μὴ γινώμεθα. Vulg. & Eras. Ne efficiamur. Atqui natura ipsa tales nos genuit. Sed si ex Spiritu renati sumus, cauendum ne tales simus quales sunt non renati.

IN CAPVT VI.

1 Fratres, ἀδελφοί. Latet in hoc etiam vno verbo argumentum. Minimè enim decet fratres inhumana feritas morum in reprehensionibus, sed sancta potius solicitudo, vt qui aberrarũt reuocentur in viam. Sed hic rursus peccatũ videtur in capitis sectione: quod ego potius ab extremo superioris sectionis versiculo inchoarim. Videtur enim ver. 25, cõplecti superioris tractationis summã, à qua dependẽt sequẽtes admonitiones, tanquã species à genere. Præoccupatus, προληφθῇ. præoccupatus videlicet à carne & Satana, vt Mat. 26. d. 41, & 1. Pet. 5. c. 8. Quis autẽ fratrem incautũ ex insidiis nõ eripuerit? Homo, ἄνθρωπος. Hoc etiã vidit senex ille Terẽtianus, quum diceret, Homo sum, humani à me nihil alienum puto. Sed & naturæ imbecillitas ita significatur,

Vos Spirituales, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί. Id est, Vos qui Spiritus virtute sustinemini. quos vocauit δυνατούς, id est fortes ac robustos, Rom.15.a.1. Instaurate, καταρτίζετε. Id est, nitimini in eo supplere quod deest, & cum quotidie magis ac magis perficere. Vide Matth.21.b.16. Cum spiritu mansuetudinis, ἐν πνεύματι πραότητος. Ita loquuntur Hebræi, vt omnes veras virtutes intelligamus à Dei gratia proficisci: ideo hunc Hebraismum libenter retinuimus.

2 Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

2 Alii aliorum onera portate: & ita complete Legem Christi.

2 *Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis Legem Christi.*

3 Εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ.

3 Nam siquis sibi videtur aliquid quum nihil sit, hunc suus ipsius animus fallit.

3 *Nam siquis existimat se aliquid esse, quũ nihil sit, ipse se seducit.*

4 Τὸ δὲ ἔργον ἑαυτοῦ δοκιμαζέτω ἕκαστος, καὶ τότε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ καύχημα ἕξει, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον.

4 Opus autem suum probet vnusquisque: & tunc in semetipso gloriationem habebit, & nõ in alio.

4 *Opus autem suũ probet vnusquisque, & sic in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero.*

1.Cor.3.b.8

5 Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει.

5 Nam vnusquisque suum onus portabit.

5 *Vnusquisque enim onus suum portabit.*

1.Cor.9.a.7

6 Κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς.

6 Communicet autem qui instituitur in sermone, ei qui se instituit, omnia bona.

6 *Cõmunicet autẽ is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat, in omnibus bonis.*

7 Μὴ πλανᾶσθε· Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται· ὃ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει.

7 Ne seducamini: Deus non irridetur. quicquid enim seminauerit homo, hoc & metet.

7 *Nolite errare: Deus nõ irridetur. quæ enim seminauerit homo, hæc & metet.*

2 Legem Christi, τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Mutua charitas toties à Christo inculcata, & quæ vno Christi Spiritu nos afflante intelligitur & præstatur, peculiariter dicitur Christi Lex, vt Ioh.13.b.15. & d.33. & 34. & 15.b.12. vbi Christus disertè hoc mandatum, suum vocat. Tacita autem subest antithesis inter Legem Mosis (id est externã laruam quam pseudapostoli tantopere vrgebant) & Legem Christi, cui sanctificatus animus studet. Et complẽdi verbum non significat perfectè præstare, sed re ipsa exequi.

3 Sibi videtur, δοκεῖ. Τὸ δοκεῖν & τὸ εἶναι opponũtur, vt apud Latinos Videri & Esse, apud nos in vernaculo sermone, *cuider & estre*.

4 In semetipso, εἰς ἑαυτόν. Id est, ἐν ἑαυτῷ. Hanc enim sententiam esse puto, Si nosipsos approbauerimus, potius quàm alios dãnemus, fore vt hac ratione, gloriæ argumentum non cogamur petere ex aliorum exemplo, (qua in re videlicet mirum est quàm cæcutiamus) sed in nobisipsis inueniamus. Quid igitur dicet aliquis, An cuiquam licet de se gloriari? Minimè verò, nisi certa cum ratione. Nam certè Apostolus sibi conscius erat donorum quæ à Domino acceperat, vt qui sese iam approbasset, quũ diceret, Imitatores mei estote, vt & ego Christi: & tamen à Pharisaismo procul aberat. Aliud enim est falso nomine & ambitiosè se efferre, aliud verè & piè sese hominibus pro insigni bonitatis Dei exemplari proponere, aliud coram hominibus gloriari ad Domini gloriam, aliud coram Deo, quasi non omnia illi debeas in solidum. Itaque hunc locum sic interpretor, Danda vobis opera ne alii alios despiciatis, imò vt alii alios iuuetis. Nam qui putat se aliquid esse, nihil est, & seipsum fallit. Itaque sic vitam suam vnusquisque instituat vt in seipsum potius quàm in alium respiciens, se verè sanctum esse comprobet. quod si fecerit, tum demum solidæ in Domino gloriationis argumentũ, non ex aliorũ collatione, (quasi præ aliis sit aliquid) sed ex sua ipsius vita arripiet. Neque enim extremo illo die cẽsebimur ex nostri cum aliis comparatione, sed ex iis quæ vnusquisque gesserit. Itaque δοκιμαζέτω non accipio pro simplici exploratione. Neque enim materiã sanctæ & iustæ gloriæ inuenit quisquis seipsum explorat, sed quisquis sese ita gerit vt meritò sese omnibus approbet. Sic vsurpatur idem verbum 2.Cor.8.b.8. Quod verò in nõnullis codicibus additur μόνον, non est in Græcis scholiis, nec sanè videtur satis conuenire.

5 Nam vnusquisque, ἕκαστος γάρ. Causam propriè nõ adfert proximi dicti, id est eius vtilitatis quam ex suiipsius approbatione dixit capturũ vnumquenque, sed cur necesse sit omnes potius de seipsis approbandis quàm de aliis condemnandis esse solicitos.

6 Qui instituitur, ὁ κατηχούμενος. Vulg. & Eras. Qui catechizatur, & mox, Qui catechizat. Verbũ κατηχεῖν propriè quidem dicitur de primis rudimẽtis, vt docuimus Luc.1.a.4. sed videtur hîc accipi generalius pro διδάσκειν. Generalis enim est doctrina quæ hîc traditur, vt discipuli magistrũ alant: quod qui nõ faciat, impius quodãmodo inter profanos etiã homines censeatur. In sermone, τὸν λόγον. Cõstructio hæc Græca est, vt si dicas, doceri grãmaticam. neque dubiũ est quin hoc pertineat ad participiũ κατηχούμενος, quãuis aliud putet Marcion, vt tradit Hieronymus. Vocat autẽ Paulus τὸν λόγον doctrinã Euangelicã, Scripturæ more κατ' ἐξοχήν, vt Act.16.a.6. & alibi sæpe. quanuis sæpissime addi soleat Κυρίου Domini, vel τοῦ Θεοῦ, Dei. latétque in hoc verbo argumentum, nequid iniqui petere videatur, quũ pro spiritualibus monet vt dentur carnalia, 1.Cor.9.b.11. Omnia bona, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς. i. quæuis, pro facultatũ & necessitatis ratione. Neque enim vult Paulus dari omnia, sed omnibus modis gratos esse discipulos. Est autẽ Hebræa constructio cũ præpositione מן, quasi dicas ex omnibus bonis suis: sicut in vernaculo sermone dicimus, *De tous ses biens*: quo modo interdum accipitur ב, vt Leuit.8.g.32. Itaque quod adfert Erasmus, λόγον accipi posse pro ratione (quasi velit Apostolus rationem dati & accepti cõstare inter magistrum & discipulum, sed ita demum si qui tradidit, sincerè tradidit) prorsus est ἀπροσδιόνυσον.

7 Seminarit, σπείρῃ. Vsitatum est Apostolo, sumptus sementi com parare quam sequitur messis (id est vita æterna) vel dispendium, siquis sterili solo semina mandarit, vt 1.Cor.9.b.11. & 2.Cor.9.b.6. quæ translatio verbi זרע passim ad omnes vitæ actiones transfertur, vt Prouer.22.b.8. & 11.c.18. Hîc verò Paulus (meo iudicio) de ministrorum alimentis pergit disserere: & quum dixisset Deũ non irrideri, quòd valde hîc sint ingeniosi homines in quærendis subterfugiis, nũc ostendit quanto præstet spiritui serere (id est comparandis iis quæ ad pietatem ac religionẽ pertinent, bonis suis non parcere) quàm carni serere, id est fluxis istis & caducis bonis accumulãdis opes impendere. quorũ desiderio sic feruent homines vt hîc minimè omniũ sint parci: quũ tamen hæc

omnia perire & consumi oporteat, illinc verò perennis vitæ thesaurus ad nos redeat. Siquis malit carnem pro iis accipere quæ per se vitiosa sunt, φθορᾶς nomine æternum interitum interpretari licebit. Sed assentior doctissimo interpreti, qui fluxam opum naturam putat hoc nomine significari. Vtrouis autem modo accipias, interitus nomen melius conuenit quàm corruptionis.

8 Ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν· ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον.

8 Nam qui seminat carni suæ, ex carne metet interitum: qui verò seminat spiritui, ex spiritu metet vitam æternam.

8 *Quoniã qui seminat in carne sua, de carne et metet corruptionem: qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet uitam æternam.*

9 Τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν· καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι.

9 Porro ne benefaciendo segnescamus. Tempore enim suo metemus, si non elanguerimus.

9 *Bonum autem faciẽtes, non deficiamus: tempore enim suo metemus, nõ deficientes.*

2.Thess.3.c.13

10 Ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως.

10 Nempe igitur dum tempus habemus, simus benefici erga omnes, maximè verò erga domesticos fidei.

10 *Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autẽ ad domesticos fidei.*

11 Ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί.

11 Videtis quàm longis literis vobis scripserim mea manu.

11 *Videte qualibus literis scripsi uobis mea manu.*

12 Ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκί, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται.

12 Quicunque volunt speciosi apparere in carne, ii cogũt vos circuncidi: tantùm ne ob crucẽ Christi persequutionem patiantur.

12 *Quicunque uolũt placere in carne, hi cogunt uos circuncidi, tantùm ut crucis Christi persequutionẽ non patiantur.*

13 Οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν· ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται.

13 Nam ne ipsi quidem qui circunciduntur, Legem seruant: sed volunt vos circuncidi, vt de vestra carne glorientur.

13 *Neque enim qui circunciduntur, Legem custodiũt: sed uolunt uos circũcidi ut in carne uestra glorientur.*

14 Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ.

14 A me verò absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per quem mundus mihi crucifixus est, & ego mundo.

14 *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mũdo.*

8 Carni suæ, εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ. Vulg. In carne sua. Eras. Per carnẽ suam. Ego puto εἰς respondere ל Hebræorũ, tertio casui præpositæ, & finẽ seu scopũ declarare, vt Carni suæ, idẽ declaret atq; Huius vitæ cõmodis.

9 Benefaciendo autem, καλὸν δὲ ποιοῦντες. Id est, ἀγαθοποιοῦντες καὶ εὐεργετοῦντες. Nam id accipiendum esse de beneficentia, declarat proximus versiculus. quanuis in quibusuis bonis operibus valeat eadem doctrina. Vulg. & Eras. Bonum autem facientes. Si non elanguerimus, μὴ ἐκλυόμενοι. vel Si non defecerimus. quod tamen ambiguum videri poterat hoc in loco. Vide Mar.8.a.3. Sic autem omnino resolui debet participium, quasi scriptum sit ἐὰν μὴ ἐκλυώμεθα. vt in illo Homeri versiculo, Iliad. 7, [illegible]. Vulg. Non deficientes. Eras. Non defatigati.

10 Simus benefici, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθόν. Vulg. & Eras. ad verbum, Operemur bonum, nimium obscurè. Domesticos fidei, τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως. Id est, eos qui per fidem sunt in eadem atque nos familia Domini. Vsitatum enim est appellatione domus Domini Ecclesiam significare. Filiorum autẽ Dei character est fides.

11 Quàm longis, πηλίκοις. ad verbum, Quantis. Vulg. Qualibus, in quo explicando miror cur se tantopere torqueant interpretes: dum alii ad sublimitatem sententiarum referunt, vt Hilarius: alii ad ipsa literarum elementa quæ grandiuscula fuerint, vt Hieronymus: alii ad deformitatem characterum, quasi Paulus imperitus fuerit pingendarum literarum, vt exponit Theophylactus Chrysostomum sequutus.

12 Speciosi apparere, εὐπροσωπῆσαι. Πρόσωπον, id est speciem seu vultum opponit veritati, vt alibi sæpe diximus, inde εὐπροσωπεῖν, pro quo dicimus vernaculo sermone *Faire bonne mine*. Vulg. Placere. Eras. Iuxta faciem placere. In carne, ἐν σαρκί. Ita vocat ceremonias externas, quarum fuco illiti pseudapostoli conabantur aliorum etiam ora inficere. Ob crucem Christi, τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ. Id est, ob Christi crucifixi prædicationem, cui isti Legem adiungebant, vt Iudæorum bonam gratiam inirent.

13 De vestra carne, ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκί. Id est, quòd vos Iudaismo implicuerint. Sed ad circuncisionem alludit: quasi istos diceret ex præcisa Galatarum cuticula Iudæorum fauorem captare.

14 Gloriari, καυχᾶσθαι. Hoc verbum apud Paulum quum in laude ponitur, non significat sibi aliquid tribuere (vt superbi solent) sed in aliqua re acquiescere, idque non sine animi exultatione, cuius exemplum insigne suppeditat noster Apostolus Rom.8.v.31. & deinceps. Mundus mihi crucifixus est, ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται. Mũdum vocat omnem hominum cæterarúmque rerum splendorem, qui istis pseudapostolis perstringebat oculos, vt præ iis Christum contemnerent, quum ipse nihil istis commoueretur. Itaque crucifixus est mundo quem mundus despicit, & mundus est crucifixus ei qui vicissim mundum nihili facit. quod vtrunque sibi tribuit Apostolus gratia Dei fretus, quum sæpe mundus nihil sit minus quàm crucifixus iis qui tamen mũdo sunt crucifixi. Itaque valde hallucinatus est Castellio, quũ putaret his duobus rẽ vnã & eandẽ significari. Vsus est autẽ crucifigendi verbo vt ostenderet cur mundum odisset, & eum vicissim mundus, & qua virtute fretus mũdum pro nihilo haberet. Nam alioqui neutrum esset laudabile.

Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις.

15 Nam in Christo Iesu neque circũcisio quicquam valet, neque præputium, sed noua creatio.

15 *In Christo enim Iesu neque circũcisio aliquid valet, neque præputiũ, sed noua creatura.*

Καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ.

16 Et quicunque secundũ hanc regulam incedēt, pax *erit* super eos & misericordia, & super Israelem Dei.

16 *Et quicunque hanc regulã sequuti fuerint, pax super illos & misericordia, & super Israel Dei.*

Τοῦ λοιποῦ, κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω· ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω.

17 De cætero nequis mihi molestias exhibeto: ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.

17 *De cætero nemo mihi molestus sit, ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.*

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν, ἀδελφοί. Ἀμήν.

18 Gratia Domini Iesu Christi *sit* cũ spiritu vestro, fratres. Amen.

18 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, fratres. Amen.*

Πρὸς Γαλάτας ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης.

Ad Galatas missa fuit Roma.

Ad Galatas missa fuit è Roma.

15 Noua creatio, καινὴ κτίσις. Vide suprà, 5.a.6, & Rom.6.a.4.

16 Quicunque, ὅσοι. In definita particula tollit Gentium discrimen, ad quas hoc prius membrũ propriè spectat. Incedent, στοιχήσουσιν. Vulg. Sequuti fuerint. Mihi videtur στοιχεῖν aliquid amplius quàm περιπατεῖν significare, nempe ita incedere vt certum ordinem teneas, & quasi lineam non transilias: quod hic fuit exprimendum, propter additum normæ seu regulæ nomen. Et super Israelem Dei, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ. Id est, super Iudæos, quorum laus non est ex hominibus, sed ex Deo, vt Rom.2.d.19. Præpositio autem ἐπὶ hanc gratiam declarat cælitus illabi, & duplex Israel sic constituitur. 5

17 De cætero, τοῦ λοιποῦ. Siue posthac, vt apud Aristophanem χρόνου τοῦ λοιποῦ. sed sæpius nõ exprimitur χρόνου, vt in διὰ πολλοῦ, διὰ μακροῦ, & similibus. Stigmata, τὰ στίγματα. Id est, inustas notas, quales inuri seruis solebāt, magna quidem cum ipsorum infamia, vnde & stigmatiæ dicti sunt. sed hæc dedecora adeo pretiosa sunt coram Deo vt ea non dubitet Apostolus omni pseudapostolorum gloriæ opponere. Vocat igitur stigmata, nõ 10 horrendi illius stigmatici idoli seu vera seu fictitia vulnera (nihil enim interest, quãquam fictitia esse satis constet) sed ea quæ commemorat 2.Cor.11, additque Κυρίου Ἰησοῦ, id est Domini Iesu: quoniam (vt rectè inquit ille) Martyrem non facit pœna, sed causa: simulque has notas opponit circuncisionis cicatrici. quasi diceret, Cuticulam isti abscissam proferunt, non Iesu Christi nomine, sed cum illius potius dedecore. At mihi in eo gloriari liceat quòd longè alia stigmata & longè alias cicatrices possum proferre, non Legis seruitutis, sed Christianæ libertatis testes. Nam ii demum liberi sunt qui Christo seruiunt. 15

16 *Sit* cum spiritu vestro, μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Id est, Animis vestris insideat, vt Dei Spiritu magis ac magis confirmemini. Videtur autem rursus spiritum dixisse, vt eos à carnis iustitia ad Euangelium reuocaret.

Epistola Pauli Apostoli ad Ephesios.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολή.

NOVA INTERP. VETVS.

Κεφάλαιον α΄.

CAP. I. CAP. I.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

1.Cor.1.a.1

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, sanctis qui agunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu:

1 *PAVLVS Apostolus Christi Iesu per voluntatem Dei, omnibus sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu:*

1 Per voluntatem, διὰ θελήματος. Vide Gal.1.a.4. Sanctis qui agunt, ἁγίοις τοῖς οὖσι. Vel, sanctis qui estis. In nonnullis codicibus additur πᾶσι, omnibus. Et fidelibus, καὶ πιστοῖς. Epexegesis. neque enim alia est sanctorum magis propria definitio. 10

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις Χριστῷ·

3 Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nobis omni benedictione spirituali, in cælis in Christo:

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cælestibus in Christo:*

2.Cor.1.a.3 1.Pet.1.a.3

Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ.

4 Sicut elegit nos in ipso antequam iacerentur fundamenta mundi, vt simus sancti & inculpati coram eo per charitatem.

4 *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti & immaculati in cõspectu eius in charitate.*

Προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ,

5 Qui prædestinauit nos quos adoptaret in filios per Iesum Christũ in sese, pro beneuolo affectu voluntatis suæ,

5 *Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorũ, per Iesum Christũ, in ipsum, secundum propositum voluntatis suæ,*

3 Benedictus, εὐλογητός. Vide 2.Cor.1.a.3. Deus & Pater, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1.Cor 15.c.24. Qui benedixit nobis, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς. Hebraismus tum in verbo ברך, quod εὐλογεῖν Græci, benedicere Latini conuerterunt, tum etiam in eius constructione. Vide Matth.25.c.34. Omni benedictione spirituali, ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ. Id est, omni beneficentiæ genere, quæ verè cælestis est ac diuina. Nam quædam etiam sunt vitæ 5 præsentis benedictiones, sed quæ nihil sint præ illis, partim videlicet illarum duntaxat quasi adumbrata simulacra in filiis Dei, partim etiã cum infidelibus comunes, quibus tamen, suo ipsorũ vitio, fiunt condemnationis instrumēta. Vide 2.Cor.1.a.5. In cælis, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Heb. במרומים sub. מקומות, id est locis i. Cum Christo, vt 1.Philip.1.d.23. quæ formula sæpe occurrit in hac epistola. Potest autem hic versiculus dupliciter explicari, sententia non multum diuersa. Nam si Deum benedicentē spectemus, dicitur nobis benedicere in cælis, in qui- 10 bus, quasi in suo solio, sedens, suis beneficiis nos cumulet: qua ratione commendantur dona ab eius maiestate à quo proficiscuntur, tanquam verè diuina, æterna, & ex ipso Dei solio profecta. Sin autem homines ipsos spectemus in quos ea beneficia conferuntur, dicuntur benedici in terra quum iis donis cumulantur quæ ad hanc vitam spectant: cuiusmodi promissiones multo plures & magis expressæ fuerunt sub Legis pædagogia, vt explicatur copiosè Deut.28. Et contrà benedici in cælis, quum iis muneribus donantur quæ propria sunt ciuium re- 15 gni cælestis, & ad æternam vitam in cælis transigendam pertinent, vt cognitione Dei in Christo, fide, spe, charitate, cæterisque donis quæ ex his fontibus promanant. Qua ratione etiã dicimur iam in cælis versari, Philip. 3.d.20. In Christo, ἐν Χριστῷ. Sic rectè Vetus interpres, consentientibus omnibus nostris vetustis codicibus, & Græcis etiã scholiis. Ita etiam legit Theophylactus, nisi quòd addit, Ἰησοῦ, Iesu, & Hieronymus: optiméque conueniunt sequentia, vbi assiduè repetitur præpositio ἐν. Itaque non admitto Castellionis interpretatio- 20 nē qui cõuertit ἐν τοῖς ἐπουρανίοις Χριστῷ, in rebus Christi cælestibus: quasi τοῖς ἐπουρανίοις scriptũ sit neutro genere, & Χριστῷ positum pro Χριστοῦ. quanuis alioqui certum sit ex Christi abundantia nos omnes haurire quicquid bonorum præsertim spiritualium habemus. Sed & Χριστῷ nolim accipere tertio casu, pro ad Christi gloriam, quòd mihi videatur omnino Apostolus causam nostræ salutis materialem (quam vocãt) indicare. Cur autem malim In Christo quàm In Christum interpretari, dixi 1.Cor.1.a.2.

25 4 Elegit, ἐξελέξατο. Id est, Eligere proposuit. quod etiam explicatur versu proximo. Æterna enim electio est in Dei proposito, de qua hic agitur: quum nostri respectu tum demum dicamur eligi quum Deus suũ propositum in nobis exequitur. Deinde & illud notandum est, de electione ad vitam æternam hîc agi, quæ æterno proposito nititur, ideóque firma ac inuariabilis sit oportet, quum Deus sententiam non mutet. Sed in temporariis muneribus aliud censendum est, quorum spatio expleto, non mirum est repudiari qui ad certum tem- 30 pus duntaxat electi fuerant, vt Sauli & Iudæ contigit. In ipso, ἐν αὐτῷ. In ipso videlicet adoptandos, vt postea explicat. Nã Christus proponitur nobis vt mediator. ergo corruptio ordine causarum præcedat necesse est in Dei proposito, corruptionem autem creatio in iustitia & sanctitate, vt infrà, 4.f.24: vt sibi Deus tum ad eos per misericordiam seruandos quos in Christo eligeret, tum ad eos iustè puniendos qui in iniquitate concepti permanerent, aditum sibi patefaceret. Sed vt hæ causæ suis gradibus distinguantur, omnes tamen in Deo 35 sunt æternæ, ac omni tempore superiores: vt temporis ratione nec prius quicquam nec posterius hic censeatur, sed causarum duntaxat ordine. siquidem necesse est vt remedii ordinatio sit morbi consideratione posterior. Quid ergo? dicet aliquis, Christum facis secundariam nostræ salutis causam? Hanc enim calumniam mihi conati sunt quidam inurere. Audiant igitur quid respondeam in proximo versiculo. Vt simus, εἶναι ἡμᾶς. Ergo neque quòd iam sancti essemus, neque quòd Deus tales nos futuros prospiceret. Quî enim tales essemus 40 nisi nos Dominus elegisset & prior dilexisset? Ergo qui electionis doctrinam sibi applicant, vt sibi quamuis licentiam arrogent, possunt manifestè ex hoc loco conuinci falsitatis. Neque idcirco damnanda est hæc doctrina vt inutilis vel curiosa, sed vt vnicum ac firmum nostræ salutis, pacis, ac consolationis fulcrum, vtriusque (quod aiunt) manibus retinenda. Sancti & inculpati, ἁγίους καὶ ἀμώμους. Nempe Christi iustitia induti, cuius virtute incipimus mori peccato, vt Deo viuamus. Nam qui huius iustitiæ perfectionem in sese quærit quandiu 45 hic viuit, mirum ni saltem suæ conscientiæ testimonio refellatur. Coram eo, κατενώπιον αὐτοῦ. Id est verè ac sinceré. Vide Luc.1.a.6. Per charitatem, ἐν ἀγάπῃ. Hoc nonnulli ad proximum dictum referunt, quòd charitatis nomen vtriusque tabulæ officia complectatur. Quidam malunt connectere cum ἐξελέξατο, vt significet Apostolus Dominum sola charitate gratuita impulsum vt nos eligeret. quibus potius assentiri velim. Sed vtrique expositioni prætulerim sanè Budæi opinionem, qui hoc connectit cum sequente versiculo, hoc modo, 50 ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς, id est nobis per charitatem prædestinatis adoptioni per Iesum Christum. Nolui tamen quicquam mutare ex coniectura.

5 Qui prædestinauit nos, προορίσας ἡμᾶς. Quod dixerat superiore versiculo, nos in Christo ab æterno electos, nunc explicat, aliquid etiam adiiciens. Eligere in Christo igitur definit nihil aliud esse quàm gratis

destinare adoptioni per Christū. addit deinde causam finalem, nō subalternam (quam vocant) cuius antè meminerat, sed vltimā, nēpe gloriam Dei, cuius summa tum misericordia tum iustitia in adoptione ista gratuita elucet. Sed inter electionem tamen & prædestinationem, si subtilius omnia scrutemur, quum alioqui electionis nomē latius pateat, hoc intererit, quòd electio respicit partim Dei propositū, partim oppositum reproborū mēbrum, quū mutuò se respiciant electi & reprobi: prædestinatio verò respicit partim ipsius propositi exequutionem, ac proinde totū tum causarum progressum quo Deus suos deducit, (vt quum hîc dicimur prædestinati ad adoptionē, alibi verò ad opera bona, infrà, 2.b.10, alibi ad ferendā crucē, vt Rom. 8.f.29, & ad cognoscēdam Dei voluntatē, Act. 25.d.14) partim verò fines quos sibi Deus in eligendo proposuit, nempe vitam æternā electorum, vt Act. 13.g.48, Rom. 9.f.22. & gloriā ipsius Dei, qui finis est vltimus, vt infrà, ver. 6 & 12. Synonyma enim sunt προορίζειν, προετοιμάζειν, προχειρίζεσθαι, & similia, in quibus omnibus πρὸ declarat consiliū Dei, quod quidē nō modò euentus sed etiā causas ipsas ex omni æternitate antegreditur, consiliū, inquā, quo vniuersa & singula non modò præsciuit, sed etiā decreuit. Quos adoptaret in filios per Christū Iesum, εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Explicat Apostolus quomodo accipiēdū sit quod antè dixerat, nos in Christo electos ab æterno, ita nēpe vt Christus substernatur Dei æterno consilio, qui per eū vnū cōstituit omnes electos ad suū finē adducere. Neq; enim Christū hîc cōsiderat nudè & seorsim vt Deū Patri ὁμοούσιον, & per omnia æqualē, (qua ratione non in ipso, sed ab ipso, sicut & à Patre & à Spiritu sancto, electi sumus, quū Dei οὐσία diuidi nec possit nec debeat) sed vt mediatorē, i. vt Deū manifestatū in carne: in quo vno gratis adoptati & recōciliati seruemur. Iā verò (vt antè diximus) corruptio recōciliationē præcedat necesse est, & integritas corruptionē, causarū ordine: ex quo fit vt Deū meritò dicamus, antequā hominē cōderet, primùm cōstituisse gloriā suā in seruādis per misericordiā nōnullis patefacere, quū primùm omniū soleāt omnes artifices de fine cōstituere: deinde vt hūc finē consequeretur, decreuisse hominē cōdere marē & fœminā, integros quidē illos, sed qui spōte lapsi, sese posterósq; suos redderēt iudicio Dei obnoxios: ex quibus postea certos quos illi libuisset selectos per misericordiam seruaret: ac demū his constitutis, decreuisse opus illud edere omnium pulcherrimū & magnificentissimū, nempe vt Verbum illud æternum caro fieret. in quo adoptati quos ei rei prædestinasset, ac suo tempore sapiētiam, iustitiam, sanctificationem, redemptionem gratis per fidem adepti, seruarentur. Christus ergo, vt mediator, non modò primaria, sed etiam vnica est salutis nostræ materia, quum nullum sit aliud nomen sub cælo in quo nos oporteat saluos fieri. Christus is est in quem vnum tendit nostra electio, quum per eum vnum gratis seruentur electi. Christus denique is est in quo vno quærere electionis nostræ declarationem & exequutionē oportet: quū per eum vnum Pater æternum suum illud de nobis decretum declaret & exequatur. Sed tamen tantum abest vt, si causarum ordinem spectes, Pater in Christo mediatore causas quæsierit eligendi aliquos ad salutē, vt contrà, quia Deus aliquos decreuerat eligere & per misericordiam seruare, idcirco Christum ipsum, quatenus homo est, primum omnium prædestinarit, in quo cæteros seruaret. quod & explicatur infrà, & disertè exprimitur 1. Pet. 1.d.20. Nisi quis ita insanit vt Deum prius existimet decreuisse quomodo consilium suum exequeretur quàm consilium vllum cepisset: prius de instauratione electorum quàm de hominis creatione & lapsu deliberasse: prius denique lapsum atque adeo creatum esse hominem, quàm Deus de hominū conditione futura certum consilium cepisset. quæ omnia quum sint absurdissima, ex eorum tamen placitis necesse est consequātur qui in Christo mediatore quærunt propositi Dei causas. Clament isti igitur quantum libuerit, nos Christum facere secundariam nostræ salutis causam, (quod tamen falsum esse suprà ostendimus) hoc ego vicissim respondebo, me nec posse nec velle Christum aliter quàm Dei ac hominum pacificatorem intueri: apertissimè verò insanire qui in ordine causarum texēdo, vel propositum non modò creatione sed etiam lapsu posterius, vel morbum remedio posteriorē faciant. In sese, εἰς αὐτόν. Id est ἐν ἑαυτῷ. quibus verbis excludit Apostolus quæcunque vsquam sunt extra Deum, vt significet Deum in suis eligendis nihil neque præsens, (solus enim est æternus) neque futurum in cælo aut in terra, sed seipsum vnum spectasse, in quo vno sapientissimi & iustissimi sui cōsilii causas inuenerit. qua ratione minimè excluditur à Patre, sed cum illo vnitur Filius & Spiritus, quum hi tres sint vnus Deus. Quod & ipsum in consilii exequutione & causis diligenter est considerādum: ita vt neque discerpamus οὐσίαν, neque personarū operationes confundamus. Vulg. In ipsum, εἰς αὐτόν. quod nō cōuenit. Sed multo etiam absurdius Castellio interpretatus est In eundē, id est εἰς τὸν αὐτόν. Pro beneuolo affectu voluntatis suæ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Vtroque hoc nomine res eadē, id est amor gratuitus significatur, & de quo Dominus veluti sibiipsi placet, vt sæpe iam diximus. quo fit vt Paulus altero sæpe sit contentus. Sed tamen hoc in loco non est inanis hæc repetitio, tum propter emphasin ex Hebræorum idiotismo, vt quum טיט היון, id est è luto luti dicunt, Psal. 40.a.3. quem pleonasmum iterū annotauimus infrà, ver. 19, & 4.f.13, tum verò maximè vt intelligatur gratuitum Dei amorem hîc considerari à Paulo in primo gradu, id est in proposito. Nam primùm omniū constituit Deus quos vellet honoris vasa fieri: cuius decreti causa omnis in ipso Deo est posita, cui ita placuit, ad gloriā suam in illis declarandā: deinde quos proposuit Pater gratos habere, eos in Christo sibi gratos effecit, in eo ipsos contemplans, cui suo tempore eos donat. Neque enim apud Patrem Christus passurus minus valuit quàm passus, quum sint apud eum omnia præsentia. Tertius demum gradus est, quum reipsa eos efficaciter vocatos, Christo per fidem inserit, non prius desinens eos quotidie magis ac magis instaurare quàm vero Filio suo conformes factos, vt filios & hæredes regni æterni obsignet. Cæterùm τὴν εὐδοκίαν Vulgata & Erasmus cōuertunt Beneplacitum: Castellio etiam Arbitrium, non satis expressè, vt mihi videtur: quia εὐδοκία solos electos respicit, non modò quòd Deus in eos bene sit affectus, sed etiam quia spōte eos amat, adeo vt ex eo quasi voluptatem capiat. Ideo gratuitam beneuolentiam alibi cōuerti, hîc verò quia τῷ θελήματι adiungitur, affectum beneuolum.

Εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ.	6 Ad laudem gloriosæ suæ gratiæ, qua nos gratis effecit sibi gratos in illo dilecto.	6 *In laudē gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto.*
Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ,	7 In quo habemus redēptionem, per sanguinem ipsius, remissionem *inquam* peccatorum ex diuite ipsius gratia,	7 *In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum secundum diuitias gratiæ eius,*

6 Ad laudem gloriosæ gratiæ suæ, εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ. Id est, vt beneficentia ipsius sicut summam laudem meretur, ita etiam prædicetur. Cuius enim animus tantam istam Dei bonitatem complecti possit? Gratis nos sibi acceptos effecit, ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς. Hebr. אחן ficto quidem verbo, in coniugatione Hiphil, sicut etiam fictum est τὸ ἱκανῶσαι.

Ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει·	8 Qua redūdauit in nos omni sapientia & intelligentia:	8 *Quæ superabundauit in nobis in omni sapientia & prudentia:*
Γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ,	9 Patefacto nobis mysterio voluntatis suæ, secūdum gratuitā suam beneuolentiam quā proposuerat in sese,	9 *Vt notū faceret nobis sacramentū uolūtatis suæ, secūdū beneplacitū eius, quod proposuit in eo.*
Εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.	10 *Nempe* vt in pleni temporis dispensatione recolligeret omnia in Christo, tum quæ in cælis sunt, tum quæ in terra:	10 *In dispensatione plenitudinis temporū, instaurare omnia in Christo quæ in cælis & quæ in terra sunt:*

7 Ex diuite ipsius gratia, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ. Vulgata, Secundum diuitias gratiæ eius. Vide Rom. 2.a.4.

8 Qua, ἧς. Id est, per quam, videlicet gratiam seu beneficentiam. Positum est enim relatiuum in casu antecedentis, Græcorum more. Vulgata, Quæ, ἥ. Eras. De qua, δι᾽ ἧς. Omni, ἐν πάσῃ. Id est perfecta & integra, vt 1. Cor. 13.a.2. Est ergo Christus crucifixus, verè cælestis, & omnium etiam Angelorum captum superans sapientia, quanuis mundus eam pro stultitia habeat. Est enim μυστηριώδης, & ab iis solis intelligitur qui perfecti vocantur, quòd Dei gratia duce, perfectionis viam insistant. 1. Cor. 2.b.6 & 7. Itaque apage à nobis os illud impurum & blasphemum Castellionis, qui nuper in illum Pauli locum scribēs, ausus est apertè scribere, Christum crucifixum, esse duntaxat sapientiæ rudimentum: atque illud etiam, Deus bone, quàm impiè & quàm confidenter asserere, Paulum in suis omnibus epistolis nihil quàm rudimenta scripsisse, habuisse verò abstrusiorem quandam sapientiam, quam scriptis non tradiderit, sed solos quosdam perfectos docuerit: nempe eam quam ipse commentus suis perfectis venditat. Intelligentia, φρονήσει. Id est συνέσει, vt Coloss. 1.b.9. Sic enim malo interpretari quàm prudentiam cum Vetere interprete & Erasmo. Nonnulli porro ista connectunt cum sequente participio γνωρίσας, vt post ἡμᾶς punctum scribatur. quam distinctionem sequitur Hieronymus & Græcus etiam scholiastes. Castellio verò hæc nuper ita conuertit, Qua erga nos tam largè vsus est, summa cum sapientia atque prudentia. & certè ἐν pro σὺν non rarò accipitur, vt sæpe annotauimus. Sed non dubito quin hæc potius declarent Euangelici mysterii dignitatem, ad quam gratis nos Dominus vocarit.

9 Mysterio, μυστήριον. Id est arcano. Quis id enim vnquā per se vel suspicari posset? Accedit autē Paulus ad consilii Dei exequutionē, primùm in eo quòd Christū suo tēpore exhibuit mundo, idque gratis, sicut etiam gratis id proposuerat in sese: deinde in eo quòd ad Christum gratis etiam vocauit quos gratis prædestinarat, primùm ex Iudæis, postea verò ex Gentibus. Cæterùm quòd Vetus interpres μυστήριον hoc loco conuertit sacramentum, absurdius est quàm vt refutatione indigeat. Quanuis enim Græci theologi interdum μυστήρια vocarint quæ Latini sacramenta, tamen ex eo non efficitur μυστήριον vbique declarare sacramentum. Erasmus verò arcanum rectè interpretatus est, sed tamen Græcam vocem ab ipso etiam Cicerone vsurpatam malui retinere: quòd mysterii nomen non quoduis arcanum temere significet, sed rebus sacris ac diuinis propriè tribuatur: quod fortassis Veterem interpretem fefellit. In sese, ἐν αὐτῷ. Vel in ipso, ἐν αὐτῷ, videlicet Christo. Sed tamen illud malo. videtur enim propositi fōtem rursus aperire, vt omnis opinio præsentis vel præuisi meriti tollatur. Quocunque autem modo accipias, hinc quoque apparet, in causarum ordine Christum, quatenus est mediator, substerni τῇ εὐδοκίᾳ, vnde προορισμὸς καὶ ἐκλογή: ipsam verò εὐδοκίαν τῇ προθέσει, vbi necesse sit consistere, cuius causa nīmirum in ipsius Dei quasi sinu sit posita.

10 *Nempe* vt in pleni temporis dispensatione, εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν. Huiusmodi exegeticæ particulæ sæpissime subaudiuntur, vt infrà, ver. 13, & aliis innumerabilibus locis. Illud autem liquet, Apostolum in eo versari vt explicet quid mysterii nomine significare voluerit: & tempus illud quo exhibitus est Christus mundo, vocari solere plenitudinem temporum, id est, tempus illud quod reuolutis seculis tandiu expectatum, tandem aduenerit, vt exposuimus Gal. 4.a.4. Itaque non possum εἰς οἰκονομίαν aliter declarare quàm ἐν οἰκονομίᾳ, ita vt ad verbū sequēs, non autē ad verbū προέθετο referatur: additum autem sit nomen οἰκονομίας, id est dispensationis, vt intelligamus Christum non fuisse in mora, sed Dei prouidentiam singula temporum momenta gubernasse. Erasmus, Vsque ad dispensationem: quam interpretationem si sequamur, necesse fuerit exponere, Quam proposuit in sese. id est, quam habuit inclusam siue continuit penes se. quod mihi videtur violentum.

Recolligeret, ἀνακεφαλαιώσασθαι. Vulg. Instaurare, non expressa sententia Apostoli. Ideo Erasmus cōuertit, Vt summatim instauraret: sed ne sic quidem satis expressè. Significat enim τὸ ἀνακεφαλαιοῦσθαι partes disiectas & diuulsas in vnum corpus coniungere: vt quum oratores breuem enumerationem argumentorum texunt, aut qui calculos subducunt, singula in vnam summam reuocant. Sic dicuntur omnes fideles in vnum Christum recolligi, quia fide cum ipso coniuncti sunt, veluti vnius hominis instar, vt qui nonnisi in illo vno possint placere in quo solo Pater acquiescit: adeo quidem vt tota Ecclesia interdum Christi nomine censeatur: vt pluribus exposuimus Gal. 3.c.16. Neque tamen hoc verbum deduco κεφαλή, cum Chrysostomo & Theophylacto, quòd Christus infrà, ver. 22, dicatur caput esse supra omnia (videtur enim hoc mihi longius petitum) sed à κεφάλαιον, quod summā & breuē multarum partiū collectionem declarat: vnde τὸ κεφαλαιοῦν & τὸ ἀνακεφαλαιοῦσθαι, quæ passim occurrunt, pro repetito calculo summam contrahere: nisi malimus ἀνὰ poni pro σὺν, vt in ἀναμιγνύω, & similibus. Quid multis? ab ipso etiam Apostolo sic vsurpatur hoc verbum Rom. 13.c.9. Omnia, τὰ πάντα. Scio hunc locum solere explicari de Angelis. Ego vt nemini præiudicium adfero, ita simpliciter dicam quid mihi simplicissimum & maximè appositum videatur. Sæpe iam annotauimus τὸ καθόλου frequenter apud Paulum ad id de quo agitur esse restringēdum, vt 1. Cor. 15.d.28, & 6.c.12, & 8.a.1, & alibi sæpenumero. Sic ergo hoc in loco quum de mediatoris officio disseratur, sit autem mediator solis electis destinatus, appellatione τῶν πάντων intelligo totum ipsius Ecclesiæ corpus, quod postea in duas veluti partes diuiditur: nēpe in ea quæ sunt in cælis, & ea quæ sunt in terris. Considerat enim Apostolus patefacti mysterii siue exhibiti suo tempore Christi tempus: ante cuius aduentum quum ex hac vita migrarint tam multi, significat Paulus eos etiam in eundem Christum esse collectos. Illum enim ab æterno destinatum esse mediatorem in quo recolligerentur tam ii quorum Spiritus

tempore aduentus ipsius iam in cælis essent, (qui eum venturum fide apprehenderant) tum ii qui essent in terris ad finem vsque seculorum cum fide apprehensuri. Denique per ea quæ in cælis sunt, simpliciter intelligo fideles antè Christi aduentum mortuos: nec disputo quomodo ista ad beatos Angelos pertineant, de quibus nolim subtilius philosophari, quum satis constet Christum mediatorem esse Dei & hominum, non autem Angelorum, constitutum: qua de re hìc dissseritur. Per ea autem quæ in terris sunt, eos accipio quos Christus viuos deprehendit, vel qui sunt eius aduentum consequuti: quorum rursus duas species facit Apostolus, quæ tamen in vnũ Christũ coaluerint, Iudæos nimirũ & Gentes. Ne cui verò videatur coacta ista interpretatio particulæ vniuersalis, nõ dubiũ est quin sic prorsus accipiatur Gal. 3. d. 22. quod multo etiã planius fiet siquis eũ locum conferat cum eo quod scriptum est Rom. 3. b. 6, & 11. d. 32. Et ita etiam explico quod scriptum est Col. 1. c. 20.

Ἐν αὐτῷ, ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν, προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ.

11 In ipso, *inquã*, in quo etiã lecti sumus, quũ essemus prædestinati secundũ propositum eius qui omnia efficit ex consilio voluntatis suæ.

11 In ipso, in quo etiã nos sorte uocati sumus, prædestinati secundũ propositũ eius qui operatur omnia secundũ cõsiliũ uolũtatis suæ.

Εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, τοὺς προηλπικότας ἐν τῷ Χριστῷ.

12 Vt nos simus laudi gloriæ ipsius, qui priores sperauimus in Christo.

12 Vt sim⁹ in laudẽ gloriæ eius nos, qui antè sperauimus in Christo.

Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν. ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ.

13 In quo *sperastis* & vos, audito sermone veritatis, *id est* Euãgelio salutis vestræ: in quo etiam posteaquam credidistis, obsignati estis Spiritu illo promissionis sancto:

13 In quo & uos, quũ audissetis uerbũ ueritatis, Euangeliũ salutis uestræ: in quo & credentes signati estis Spiritu promissionis sancto:

Ὅς ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ.

14 Qui est arrhabo hæreditatis nostræ, dum in libertatem vindicemur, ad laudem gloriæ ipsius.

14 Qui est pignus hæreditatis nostræ, in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius.

11 In ipso, *inquam*, ἐν αὐτῷ. Redundant ista, ex Hebræorum idiotismo, qui expresso antecedente adiiciunt etiam relatiuum. quod sæpe etiam faciunt Iones, vt alibi annotauimus ex Herodoto: Latini non item. Exposui tamen per epanalepsin, vt mollius cohæreret proximus versiculus. Vulg. In ipso. Eras. In seipso, ἐν αὑτῷ. quod non potest conuenire. In quo etiam lecti sumus, ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν. Vulg. In quo etiam sorte vocati sumus. Eras. Per quem & in sortem asciti sumus. Κληροῦσθαι dicũtur magistratus qui sortitò creantur. Trãslatitiè verò hoc dicitur de vocatione ad Christum, allusione videlicet facta ad duodecim tribuum portiones sortitione distributas, & huc quoque, quòd populus Israel peculiariter Domini funiculus & hæreditas dicatur. Nam Iudæorum vocationem commemorat Paulus priore loco, iterum recurrens ad Dei prædestinationem, ex æterno ipsius consilio: nequid hic sibi tribuant Iudæi, quasi suo merito hanc prærogatiuam habuerint: deinde ne curiosè inuestigetur cur priores vocati sint Iudæi. Nam in promissione non subsistit Paulus hoc in loco, sed vsque ad ipsum promissionis fontem ascendit, quo nihil est superius. Eius qui omnia efficit, τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος. Vide vt omnia sine exceptione tribuat Dei gratiæ. Sed num idcirco stipites sumus? Minimè. nam ea est quæ efficit in nobis & velle & perficere, Philip. 2. b. 13.

12 Laudi gloriæ ipsius, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. Quidam vertunt, Laudi & gloriæ ipsius. quæ interpretatio ex Græco contextu refellitur. Gloriam enim Dei hoc in loco, & infrà, ver. 14, pro Deo glorioso dixit, Hebræorum more, quem exposuimus 1. Cor. 2. b. 8. Qui priores sperauimus, τοὺς προηλπικότας. Manifestè loquitur de Iudæis, quibus priorib⁹ exhibitus fuit Christus, & apud quos cœpit Ecclesia. Itaque miror veteres in hoc explicando loco tam procul aberrasse à scopo. Nam Hieronymus ad præscientiam diuinam refert, in qua fideles sperarint ab æterno. quod dictum (vt Origenis dogmata redolens) non immeritò videtur à Ruffino reprehendi. Theophylactus præpositionem πρὸ ad exitum spei refert. Ambrosius huc putat pertinere quòd Apostoli in Christum venturum sperarint. quæ omnia profectò sunt ἀπροσδιόνυσα: sunt tamen ab Erasmo diligenter annotata. Vulg. Qui ante sperauimus, nimium obscuré.

13 In quo *sperastis* & vos, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς. Subaudi ἠλπίκατε. Nunc igitur Gẽtes Iudæis exæquat, vt vtrique in Christo coalescentes non habeant de quo conquerantur, sed de quo pariter gratias agant. Sermone veritatis, τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Id est, sermone illo qui propriè verax est, quum à Deo proficiscatur qui mentiri nõ potest. *Id est* Euangelio, τὸ εὐαγγέλιον. Id est, fausto illo & felici nuntio cælitus allato. Obsignati estis, ἐσφραγίσθητε. Vide Iohan. 6. c. 27, 1. Cor. 1. a. 6. Est autem sumpta translatio à sigillis quorum impressione, authentica ab incertis, & à falsis genuina distinguimus. Spiritu illo promiss. sancto, τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ. id est, Spiritu illo qui non adfert Legis & seruitutis terrorem, sed promissionem gratuitæ adoptionis suis donis obsignat in credentium animis. Nam idem Spiritus confirmat in fide, qui fidem gignit. Est autem triplicatus articulus diligenter obseruandus, quem & Vetus interpres & Erasmus neglexerunt.

14 Arrhabo, ἀρραβών. Vulg. Pignus. Vide 2. Cor. 1. d. 22. Scriptum est autẽ ὅς ἐστιν, pro ὅ ἐστιν, quum præcedat τὸ Πνεῦμα, vel habita sensus ratione, quia τὸ Πνεῦμα Θεός ἐστιν, vt Photio placet: vel propterea quòd sequitur ἀρραβών. vt in illo Ciceronis, Tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus. & in illo Terentii, Nunquam æquè paupertas onus visum est mihi graue. Dum in libertatem vindicemur, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως. Duplicem constituit Paulus ἀπολύτρωσιν, id est liberationem: vnam qua redimimur, persoluto pretio, Christi videlicet sanguine, vt à seruitute peccati & mortis manumittamur, vt copiosius explicat Paulus Rom. capite 7, cuius etiam meminit suprà, versu 7: alteram, qua in istam libertatem prorsus vindicemur. Nos enim quanuis liberos, retinet tamen per vim peccatum in aliqua seruitutis specie, vt quod volumus non faciamus, Galat. 5. c. 17. & mors etiam nexos in vinculis tenet, in diem illum iudicio supremo destinatum, quo nos Christus, vt à se redẽptos, liberali causa manu asseret. Non pugnant igitur inter se istæ duæ liberationes, sed illa quidẽ peracta est, hanc verò quæ illius est complementũ, speramus, vt Luc. 21. f. 28, Rom. 8. c. 23, & infrà, 4. g. 30. cuius est arrhabo Spiritus sanctus, ex quo nos manumissos esse didicimus per fidẽ, vt nos tandẽ in iustã libertatẽ ex malæ fidei

fidei possessoris potestate asserendos esse non dubitemus. Illam igitur licebit ἀπολύτρωσιν ἐλευθερώσεως docendi causa vocare, cuius passim meminit Apostolus, vt Rom. 6. d. 22, & 8. a. 2 hæc verò dicetur ἀπολύτρωσις τῆς περιποιήσεως, id est ad verbum, liberatio vindicationis siue assertionis. Nam τὸ περιποιεῖσθαι id declarat quod Latinis asserere & pro suo vindicare, cuius verbale nomen est περιποίησις. Vulgata, In redemptionem acquisitionis. Eras. In redemptionem acquisitæ possessionis. quod ita explicari solet quasi acquisita possessio dicatur res ipsa acquisita, id est Ecclesia, quæ suo tempore redimenda sit, id est plenè liberanda. Hæc verò explicatio etsi in eandem sententiam recidit, tamẽ (vt mihi quidem videtur) non ita est plana & expressa, & vim etiam nonnullam adfert verbis. Nam περιποίησις pro acquisita hæreditate nusquam memini legere.

Διὰ τοῦτο κἀγὼ ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους,

15 Propterea etiam ego, quum audissem eam quæ in vobis est fidem in Domino Iesu, & charitatem in omnes sanctos,

15 Propterea & ego, audiens fidẽ uestram quæ est in Domino Iesu, & dilectionem in omnes sanctos:

Οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου·

16 Non desino gratias agere pro vobis, mentionem vestri faciens in precibus meis:

16 Non cesso gratias agens pro uobis, memoriam uestri faciens in orationibus meis:

Ἵνα ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης, δῴη ὑμῖν πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ·

17 Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater ille gloriæ, det vobis Spiritum sapientiæ & reuelationis, per agnitionẽ ipsius:

17 Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater gloriæ, det uobis Spiritum sapientiæ & reuelationis, in agnitione eius:

Πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ὑμῶν, εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ, καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις·

18 Illuminatis oculis mentis vestræ: vt sciatis quæ sit spes illa vocationis ipsius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipsius in sanctis:

18 Illuminatos oculos cordis uestri, ut sciatis quæ sit spes uocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis:

Καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς τοὺς πιστεύοντας κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ,

19 Et quæ sit excellens illa magnitudo potentiæ ipsius in nobis qui credimus, ‖ pro efficacitate fortis roboris ipsius,

19 Et quæ sit supereminens magnitudo uirtutis eius in nos, qui credimus secundum operationem potentiæ uirtutis eius,

Coloss. 2. c. 19 infra 3. b. 7

17 Pater ille gloriæ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης: id est (ex Hebræo idiotismo, quem exposuimus 1. Cor. 2. b. 7) Pater ille gloriæ plen⁹, qui & Deus est & Deus Domini nostri Iesu Christi: quatenus hic homo factus est, vt eundẽ atque nos Deum haberet, & nos eundem patrem atque ipse haberemus. de qua re diximus Iohan. 20. d. 17. Spiritum sapientiæ, πνεῦμα σοφίας. Id est donum sapientiæ per Spiritum sanctum, vt exposuimus alibi. Sapiẽtiæ autem ac reuelationis nomine quid significet, diximus 1. Cor. 14. b. 6. quanquam hæc mihi videtur latius nunc patere, ita vt amplam eorum cognitionem declaret quæ Christianis omnibus cognoscenda sunt. Per agnitionem ipsius, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ. Erasmus, Per agnitionem sui. Atqui αὐτοῦ potius ad Christum pertinet, ex quo agnito omnem sapientiam diuinam haurimus. Deinde quod scribit in hunc locum, philosophos cognouisse quidem Deum, at non agnouisse: certè ad rem non pertinet, quum hìc agatur non περὶ τοῦ γνωστοῦ τοῦ Θεοῦ (vt loquitur Apostolus Roman. 1. c. 19) id est de eo quod præeunte naturæ luce homines possunt in Deo cognoscere, sed de Christi mysterio, quod caro & sanguis ne suspicari quidem, nedum reuelare possit. Sed & impium est quod Hieronymum annotat Erasmus obseruare de Patre prius cognito, cuius per reuelationem Spiritus denuo cœperimus recordari: nempe vt Platonica reminiscentia statuatur. Sed tamen non temere Paulus agnitionem potius scripsit quàm cognitionem: quanuis interdum ista confundantur. Neque enim satis est Christum cognouisse, sed etiam agnoscendus est nobis quotidie magis ac magis quàm semel cognouimus. quo fit vt nunc iis ipsis sapientiam precetur Apostolus in quos antea versu 8 dixerat, omnem sapientiam esse à Domino effusam.

18 Illuminatis oculis, πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμούς. Vulgata & Erasmus, Illuminatos oculos: quo fit vt oratio non cohæreat, nisi exegeticam particulam Nempe, subaudias. Itaque Hieronymus à seipso dissentiens, quum alibi Paulum vt Græci sermonis imperitum immeritò arguat, hìc contra conatur illum excusare, vbi nulla excusatione indiget, coniungitque ista cum participio ἀκούσας, id est cum initio versus 15. nempe vt ex anantapodoto, quod nusquam est, synchysin faciat. Ambrosius verò longè meliorem rationem iniit, ita vt ista cum verbo δῴη connectantur: sed non rectè inseruit verbum habere, quum potius supplenda fuerit copula, ex Hebræorum more, vt Iohan. 10. c. 16, & 1. Tim. 4. a. 3, & alibi sæpe, hoc modo, Vt det nobis Deus Spiritum sapientiæ, &c. & illuminatos oculos, &c. Erasmus verò miratur Chrysostomum & Theophylactum, nullum hìc scrupulum sensisse, aut si senserunt, dissimulasse. Sed, obsecro, quî scrupulum sentirent vbi nusquam est? Nemo enim est (opinor) cui non sit satis notum, quartos casus absolutè positos, non modò excusari apud Græcos, sed etiam inter elegantes Atticismos numerari. Quæ sit spes illa vocationis eius, τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ. Id est quæ bona vos ille sperare iubeat, vos ad Christum vocans. Spem enim posuit pro bonis ipsis quæ speramus, μετωνυμικῶς, vt Rom. 8. e. 24, & Gal. 5. a. 5. Eras. Spes ad quam ille vos vocauit.

19 Fortis roboris, τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος. Id est τῆς κραταιᾶς ἰσχύος, ex Hebræorum idiotismo, quem annotauimus suprà, versu 5, & infrà, 4. f. 23. Vulg. Potentiæ virtutis. Eras. Roboris fortitudinis.

Ἣν ἐνήργησεν ἐν τῷ Χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν· καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις,

Ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.

Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ,

Ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου.

20 Quam exeruit in Christo quum excitauit eum ex mortuis, & collocauit ad dextram suam in cælis,

21 Longè supra omne imperium, ac potestatem, & potentiam, & dominium, & omne nomen quod nominatur non solùm in hoc seculo, verumetiam in futuro.

22 Et omnia subiecit eius pedibus, cúmque constituit caput super omnia ipsi Ecclesiæ,

23 Quæ est corpus ipsius, & complementum eius qui omnia implet in omnibus.

20 Quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis, & constituens ad dextram suam in cælestibus,

21 Supra omnem principatum & potestatem & uirtutē & dominationē, & omne nomen quod nominatur non solùm in hoc seculo, sed etiam in futuro.

22 Et omnia subiecit sub pedibus eius: & ipsum dedit caput super omnia ipsi Ecclesiæ,

23 Quæ est corpus ipsius, plenitudo eius qui omnia in omnibus adimpletur.

Κεφάλαιον β'.

Col.2.c.13

ΚΑΙ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις·

CAP. II.

1 ET vos *una uiuificauit*, quum essetis mortui in offensis & peccatis:

CAP. II.

1 ET uos cōuiuificauit, quum essetis mortui delictis & peccatis uestris:

20 Quam exeruit, ἣν ἐνήργησεν. Ad verbum, Qua operatus est. Nam κατὰ repetendum est ante ἣν ex Hebræorum idiotismo. Vide infrà, 2.a.4. Et collocauit, καὶ ἐκάθισεν. In duobus codicibus scriptum inuenimus καὶ καθίσας, vt etiam legit Vetus interpres, idque rectius. Ponitur autem τὸ καθίζειν hoc in loco quasi in coniugatione Hiphil, vt Mat.21.a.7. Vulg. Constituens, non seruata Aoristi significatione. Eras. Sedere fecit. In cælis, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. במרומים, vt suprà versu 3. sub. מקומות i. locis. Vulg. & Eras. In cælestibus, nimium obscuré. Significat autem Sedere ad dextram Patris in cælis, consortē esse imperii illius summi: cuius etiam respectu, Dei maiestatē dicimus esse in cælis, nō quòd illic sit inclusa, sed quod illic potissimùm emineat. quanquam quod ad humanitatem Christi attinet, certum sit eam in cælis esse, non in terra: quòd alioquin imaginaria sit ipsius ascensio, & imaginarium corpus. qua de re pluribus Augustinus in epistola ad Dardanum.

21 Longè supra omne imperium, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς. Ineptè sunt curiosi qui ex hoc loco & similibus occasionem arripiunt garriendi de Angelorum ordinibus. Simpliciter enim Apostolus supra omnem omnium rerum creatarum præstantiam Christum euehit. Habet autem etiam præpositio ὑπὲρ suum pondus, quam nec Vetus interpres nec Erasmus expressit: vt intelligamus Christum non simpliciter, sed infinitis partibus excellere. Et omne nomē, &c. καὶ παντὸς ὀνόματος, &c. Id est, & quicquid existit. Nisi malimus nomē pro re celebri, & nominari, accipere pro celebrem esse: vt apud Hebræos viri celebres dicuntur אנשי השם, id est viri nominis, quos Græci vocant ὀνομαστούς: quo modo etiā in vernaculo nostro sermone loquimur. Non solùm, &c. οὐ μόνον, &c. Hoc refero ad totum complexum superioris orationis, non autem ad participium ὀνομαζομένου. Significat enim Paulus hanc Christi præstantiam non esse temporariam, sed æternam, ita vt futurum etiam seculum comprehendat. Alioquin cogemur per futurum seculum interpretari regnum cæleste: quod tamen non potest simpliciter dici futurum, quum iam existat, sed nostri duntaxat habita ratione, quibus nondū est præsens: vt planè sit violenta interpretatio. Deinde dicēdum fuisset, Nō solùm quod nominatur in præsenti seculo, sed etiam quod nominabitur in futuro.

22 Eúmque constituit, καὶ αὐτὸν ἔδωκε. Vulg. & Eras. Et ipsum dedit. nimium obscuré. Est enim Hebræorum more dictum ἔδωκε pro κατέστησεν, apud quos sic accipitur verbum נתן, vt Gen.41.e.43. Caput, κεφαλήν. Id est vt esset caput, siue pro capite: pro quo Hebræi dicunt לראש, id est in caput. Non est igitur Ecclesia Christiana biceps, aut potius ἀκέφαλος, vt eum meritò dixerit Gregorius Antichristum esse qui se vniuersalem episcopum vocaret, epistola 76.78.79.83.92.188.194. Super omnia, ὑπὲρ πάντα. id est summum, adeo vt nihil non illi subsit.

23 Complementum, πλήρωμα. siue supplementum. Is enim est Christi in Ecclesiam amor vt quum omnia omnibus ad plenum præstet, tamen sese veluti mancum & membris mutilum caput existimet nisi Ecclesiam habeat sibi instar corporis adiunctam. Hinc factum vt Christus interdum collectiuè pro tota Ecclesia capiti suo adiuncta accipiatur, vt 1.Cor.12.b.12 & 13, & Gal.3.c.16. Hinc etiam illud In Christo, toties repetitū: quod multò expressius aliquid significat quàm Cum Christo, vel Per Christum. Hinc factum vt diceret Apostolus se in Christo, & Christum in se viuere, Galat.2.d.20. Hinc illa Christi vox, Saule Saule, quid me persequeris? Quò etiam pertinet quod scriptum est Coloss.1.d.24. Hinc denique nostra spes omnis & consolatio proficiscitur. Qui implet, τοῦ πληρουμένου. Chrysostomus passiuè accipit, vt sit sensus, Christum prorsus impleri in omnibus, id est singulos fideles conferre ad Christi complementum, vti corpus suum ex singulis membris est compactum. Mihi videtur coacta ista interpretatio, quum τὸ πληροῦσθαι pro πληροῦν Xenophon vsurparit lib.6 Ἑλληνικῶν, & συμπληροῦσθαι pro συμπληροῦν Plato in Timæo. Omnino autem hoc addidit Apostolus vt sciamus Christum per se non indigere hoc supplemento, vt qui efficiat omnia in omnibus re vera: nedum vt suppleatur à quoquā nisi quatenus pro immensa sua bonitate Ecclesiam dignatur sibi quasi corporis instar adiungere.

IN CAPVT II.

1 Et vos *una uiuificauit*, καὶ ὑμᾶς. Vetus interpres rectè addidit verbum Conuiuificauit, id est συνεζωοποίησε. quod tamen non additur in Græcis, sed quinto demum versiculo adiicitur. Est enim propter multas insertas sententias longum hyperbaton: nihil verò prohibet obscuritatem ita fugere vt nihil immutes aut adiicias

sententiæ. Incipit porro nunc Paulus vocationem Gentiū in Ephesiis amplificare ex circūstantiis: id est ex collatione conditionis præcedentis vocationem, cum ea quæ subsequuta est: idque duplici modo, nempe simpliciter primùm, deinde comparatè, ex Iudæorum antithesi. quos tamen exæquat Gentibus, tum ante vocationem, quatenus extra promissionem & in sese considerantur: tum etiam post vocationem in Christo, cuius vnius communis capitis gratia in vnum illud corpus coaluerunt. Quum essetis mortui in offensis & peccatis, ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις. Mortem spiritualem intelligit: vnde & mors illa quam primam vocant, sequuta est, (vt Rom.5.b.12) & secunda quæ & æterna dicitur. Ideo dicuntur mortui quicunque non sunt renati, quia sicut immortalitas damnatorum, non est vita, sed mors quædā perennis, nempe cum æterno exitio cōiuncta: sic etiā hæc animi & corporis coniunctio, vita propriè non est, sed mors in iis qui Christi Spiritu non aguntur, vt Esa.9.a.1, & Ioh.5.d.28. Rom.6.a.2, & b.13, & 7.b.10, & 1.Tim.5.a.6, & passim in Scripturis. Sed τὸ ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, id est mori peccato, contraria prorsus sententia dicuntur ii in quibus peccatum est extinctum, tertio videlicet casu: cum qua mortificatione prorsus cohæret ζωοποίησις, i. viuificatio, quæ alteri illi morti opponitur, vt diximus Rom.6.a.2. Itaque vt hæc dicendi genera tam diuersa distingueremus, noluimus interpretari Mortui peccatis, sed In peccatis: addita videlicet præpositione ἐν, quæ exprimitur Col. 2.c.13, vt Num.27.a.3. qua de re vide Act.8.d.23. Videtur tamē ipsū discrimē numeri satis hoc indicare: quia (vt alibi diximus) ἁμαρτίαν solet singulari numero Paulus ipsam veluti arborem (id est insitam corruptionem) vocare, cuius fructus sunt ἁμαρτίαι multitudinis numero. Superest vt annotemus Clementem Alexandrinum ἐν τῷ προτρεπτικῷ hunc locum citare paulo aliter. Sic enim habet, ἦμεν γάρ που καὶ ἡμεῖς τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί· ὁ δὲ θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς ὄντας ἤδη νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησεν, Id est, Eramus etiam nos certè filii iræ, vt & reliqui: sed Deus qui diues est misericordia, ea charitate qua nos dilexit iam per peccata mortuos, vna viuificauit *nos* per Christum.

Ἐν αἷς ποτε περιεπατήσατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας,

Ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφημέν ποτε, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν, ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν· καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί.

2 In quibus olim versati estis, vt est vita mundi huius, secundum principem cui potestas est aeris & spiritus nunc agentis in hominibus contumacibus.

3 Inter quos & nos omnes cōuersati sumus olim in cupiditatibus carnis nostræ, facientes quæ carni ac cogitationibus libebant: eramúsque natura filii iræ, vt etiam reliqui.

2 In quibus aliquando ambulastis secūdum seculum mundi huius, secundum principem potestatis aeris huius, spiritus qui nunc operatur in filios diffidentiæ.

3 In quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus in desideriis carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & cogitationum: & eramus natura filii iræ sicut & cæteri.

2 In quibus olim versati estis, ἐν αἷς ποτὲ περιεπατήσατε. Vulg. Eras. ad verbum, In quibus aliquando ambulastis. Hebræis verò הלך בחטאות, id est in peccatis ambulauit, dicitur de iis quorum vita omnis ad scelera præceps fertur: quales sunt quicunque Spiritu Dei non sunt renati. Vide Act.8.d.23, & Col.3.a.7. Vt est vita mundi huius, κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου. Vulgata, Secundum seculum mundi huius. Hebr כדור העולם, quod possis etiam interpretari de ipsis hominibus, sicut apud Latinos accipitur ætatis nomen. Secundum principē, κατὰ τὸν ἄρχοντα, id est ex arbitrio principis. Vide infrà, 6.b.12. Et spiritus, τοῦ πνεύματος. id est afflatus quo impellitur mundus vt resistat Euangelio: sicuti contrà Spiritus Dei in electis fidem cæterósque bonos motus gignit. Non est igitur per appositionem hoc intelligendum, sed subauditur copula, Hebræorum more, de quo diximus suprà, 1.d.18. In hominibus contumacibus, ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας. Vulg. In filios diffidentiæ. Est autem hoc dictum Hebræorum more, apud quos בן, i. filius, cum genitiuo appellatiuorum accipitur pro eo qui alicui rei sit prorsus addictus. Itaque filii contumaciæ declarat homines contumaciæ deditos.

3 Quæ carni ac cogitationibus libebant, τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν. Θελήματα Vetus interpres non satis expressè conuertit voluntates, vt diximus Iohan.1.b.13. Quod autem ad διανοίας attinet, subtilius quidem Plato lib.6 de republica, διάνοιαν mediam collocat inter νόησιν & πίστιν, quibus demum subiungit εἰκασίαν: sic ut etiam alicubi Paulus animum à Spiritu & corpus ab vtroque distinguit: sed hoc in loco Paulus σάρκα, tanquam generale nomen quo totus homo non renatus significetur, in species duas diuidit, nempe σάρκα & διάνοιαν: σάρκα, eodem nomine atque genus ipsum, vocans partem animi quam ἄλογον nuncupant philosophi: διάνοιαν verò τὸ λογικόν, aut potius vtriusque facultatis effecta. quamobrem etiam διανοίας dixit numero multitudinis, vt etiam alibi διαλογισμούς, Rom.1.c.21. Itaque nihil prosus relinquit homini Paulus, quod non sit per peccata, non dico semimortuum, vt tradunt Sophistæ nostri Semipelagiani, sed prorsus mortuum, quod ad naturam attinet. Natura filii iræ, φύσει. Hoc vno verbo quasi fulmine, totus homo, quantus quantus est, prosternitur. Neque enim naturam dicit læsam, sed mortuam per peccatum, ideóque iræ obnoxiam. Itaque mira hic fuit Satanæ impudentia dum hunc locum corrumpere conatus est: & quidem non per eos solùm qui apertè fuerunt hæretici, sed etiam per nonnullos alioquin valde eruditos, & quibus Ecclesia multum debet, sed qui tamen homines fuerint. Itaque Hieronymus quosdam indicat interpretari φύσει per πάντως. i. omnino. quod tamen prorsus violentum est, nec satis etiam expressum, quia mali innatam originē non indicat. Græcus scholiastes verò interpretatur ἀληθῶς καὶ γνησίως, verè ac germanè, vt etiam Cyrillus in Apologetico, ad anathematismū tertium. Chrysost. addit, sicut ex homine natus nihil aliud est quàm homo, ita nos nihil aliud sumus quàm filii iræ. Sed quorsum istos nodos in scirpo? Quid enim apertius dici potuit quàm nos non cōsuetudine & imitatione, sed ipsa natura peccatores nasci? quod & Dauid apertè clamat Psal.51.b.7, & Paulus demōstrauit Rom. 5.c.12.13, & 14. Nā vbicunq; ira est, ibi & peccatū: quo sine exceptione inuolui totā humanam gentē idem testatur Rom.1.b.18, & 3.b.9. Sed naturā tamen intellige non quatenus creata est, verū quatenus per diaboli suggestionē corrupta est à seipsa. Neque obstat traiectio, vt potius dicendū fuisse videatur, ἦμεν φύσει τέκνα ὀργῆς. nā plana est sentētia. Filii iræ, τέκνα ὀργῆς. i. iræ Dei ita deuoti atq; obnoxii, quasi ad eā rē ab ipsa natura effícti. Neq; enim filios iræ hìc accipit pro hominibus iratis, vt superiore versiculo filios contumaciæ pro cōtumacibus: sed passiuè, homines irati Dei iudicio reos æternæ mortis: vt apud Heb. בן המות filius mortis dicitur qui capitalis

criminis reus est, & alia similia. Vide suprà, versu 2, & Iohan. 17. b. 12. Vt etiam reliqui, ὡς καὶ οἱ λοιποί. i. vt reliqui etiam populi profani. Nam hoc versiculo Iudæos, quibus sese accenset, quod ad naturam attinet, Gentibus exæquat: vt probet, discrimen illud quod postea temporarium fuisse ostendet, non à natura, sed à gratia proficisci. Itaque secundo versiculo omnes Gentes in Ephesiorum persona compellans, περιεπατήσατε, inquit, id est ambulastis: in hoc autem versiculo, ἀνεστράφημεν, inquit, id est conuersati sumus: & quidem addita particula καὶ, vt intelligas Iudæos quoque in eodem numero censeri.

4 Ὁ δὲ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς,

4 Sed Deus qui diues est misericordia, propter multam charitatem suam qua dilexit nos,

4 *Deus autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos,*

5 Καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι·

5 Etiam quum per offensas mortui essemus, vnà viuificauit nos per Christum, *cuius* gratia estis seruati:

5 *Et quum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Christo, cuius gratia estis saluati:*

6 Καὶ συνήγειρε, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

6 Vnáque excitauit, vnáque collocauit in cælis in Christo Iesu:

6 *Et conresuscitauit, & cõsedere fecit in cælestibus in Christo Iesu:*

7 Ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

7 Vt ostenderet seculis succedẽtibus summas opes suæ gratiæ, *sua* erga nos benignitate in Christo Iesu.

7 *Vt ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ, in bonitate super nos in Christo Iesu.*

8 Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον·

8 Gratia enim estis seruati per fidem: idque nõ ex vobis: Dei donum *est*:

8 *Gratia enim estis saluati per fidem: & hoc non ex nobis: Dei enim donum est:*

9 Οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μή τις καυχήσηται.

9 Non ex operibus, nequis glorietur.

9 *Non ex operibus, ut nequis glorietur.*

10 Αὐτοῦ γάρ ἐσμεν ποίημα, κτισθέντες ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, οἷς προητοίμασεν ὁ Θεὸς ἵνα ἐν αὐτοῖς περιπατήσωμεν.

10 Nam ipsius sumus opus, conditi in Christo Iesu ad opera bona, quæ præparauit Deus vt in eis versaremur.

10 *Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit Deus ut in illis ambulemus.*

4 Qui diues est, πλούσιος. i. qui abundat: vt non modò apud Hebræos, sed etiam in aliis linguis diues in genere dicitur aliquis eius rei cuius magnam habet copiam. Nunc autem redit Apostolus ad initium capitis, eo tantùm excepto quòd ἡμᾶς dicit hoc in loco, Iudæos & Gentes vnà coniungens in gratiæ beneficio, quos in naturæ vitio exæquarat: illic verò ὑμᾶς dixerat, Gentes compellans in Ephesiorum persona. Neque verò causa erat cur Hieronymus vel expungeret particulam δὲ, vel imperitiæ Græci sermonis Paulũ argueret, quum (vt rectè obseruauit Erasmus) ista proximis opponantur, ita tamẽ vt nihilominus expleatur anãtapodoton versu proximo. Qua, ἣν. Repetitur διὰ ex præcedentibus, ex Hebr. idiotismo, vt diximus suprà, 1. d. 20.

5 Vnà viuificauit nos per Christum, συνεζωοποίησε. Vulg. Conuiuificauit nos Christo. Eras. Conuiuificauit nos vnà cum Christo. quam sententiam minimè reprehendo. Sed nihil tamen rei ipsi detrahetur, & magis fortassis apposite dici possit, præpositionem σὺν hoc in loco adhibitã esse potius vt Gentium ac Iudæorum in vno Christo coagmentationem declarẽt: quo modo etiam accipitur τὸ συνοικοδομεῖσθαι infrà, versu 22.

Cuius gratia estis seruati, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι. Scio solere hæc includi per parẽthesin, sed quæ ita sit dura & insolens vt eam facilè non admiserim. Ponitur autem חסר pro חסרו: & similem relatiui eclipsin inuenies Iac. 5. b. 6, & 1. Pet. 4. d. 14, & 1. Ioh. 3. c. 12.

6 Vnáque suscitauit, &c. καὶ συνήγειρε, &c. Quomodo hoc intelligendum sit subiicitur in fine versiculi, quum inquit, In Christo Iesu. Neque enim id adhuc in nobis prorsus præstitũ est, sed in capite dũtaxat, cuius Spiritu cœpimus, peccato mortui, viuere Deo, donec in nobis opus suum perficiat idem qui inchoauit. quæ quidem spes nostra ita est certa vt non magis sit certum quod iam percepimus quàm quod adhuc expectamus, id est quod fide iam possidemus. In cælis, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Vide suprà, 1. a. 3.

7 Summas opes, τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον. Vulg. Abundantẽs diuitias. Eras. Eminentem opulentiam. Vide Rom. 9. e. 23. In Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eras. Per Christum Iesum. Vide 1. Cor. 1. a. 2.

8 Gratia enim, &c. τῇ γὰρ χάριτι. Cohærent ergo gratia (siue Dei donum) & fides. Istis autem opponuntur Seruari ex nobis, vel ex operibus. Quid ergo istis in mentem venit qui tam repugnantia volunt coniungere? Seruati estis, ἐστε σεσωσμένοι. Non dicit iustificati estis, quod tamen verissimum est, sed eluditur ab aduersariis: neque dicit Seruari incipitis aut Seruabimini, sed Seruati estis: vt duo nouerimus, vnum, fide non ex operibus, gratia & Dei dono, non autem ex nobis, nos Christum amplecti: alterum, qui Christum amplexi sunt, eos iam esse plenè iustos, ac proinde ius æternæ hæreditatis adeptos.

9 Nequis glorietur, ἵνα μή τις καυχήσηται. Hunc nodum expediant qui saltem opera fidem subsequentia tanti faciunt vt ex eorum meritis aliqua ex parte seruemur: item qui sola cæremonialia volunt excludi.

10 Nam ipsius opus, &c. αὐτοῦ γάρ ἐσμεν, &c. De gratia hîc agi nõ de natura apparet, aduersus Pelagium, ex eo quod subiicitur. Sed & pronomine αὐτοῦ cæteri omnes prorsus excludũtur, aduersus Semipelagianos, id est aduersus eos qui naturã (vt aiunt) tãtùm debilitatã fingunt à gratia adiuuari. At nos ex hoc loco didicimus ipsa etiam opera, quatenus bona sunt, gratiæ in solidum deberi: nec iustificandum præcedere (quod etiam ait August. sed iustificatum: addo autem ego, seruatum sequi.

11 Διὸ μνημονεύετε ὅτι ὑμεῖς ποτὲ τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου·

11 Propterea mementote vos quondam Gẽtes in carne, qui dicebamini Præputium ab ea quæ vocatur Circũcisio in carne, & quæ manibus fit:

11 *Propter quod memores estote quòd aliquãdo uos qui eratis Gentes in carne, qui dicebamini Præputium ab ea quæ dicitur Circuncisio in carne, manu facta:*

12 Ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ·

12 Vos *inquam*, illo tempore fuisse absque Christo, alienos à republica Israelis, & ‖ extraneos à pactis promissionis, spé non habentes, & Dei expertes in mundo:

12 *Quòd eratis illo in tẽpore sine Christo, alienati à conuersatione Israel, & hospites testamentorũ promissionis, spem non habentes, & sine Deo in mundo:*

Rom. 9. a. 4

13 Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὑμεῖς οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν, ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ.

13 At nunc in Christo Iesu, vos qui olim eratis procul, propinqui facti estis, per sanguinem, *inquam*, Christi.

13 *Nunc autem in Christo Iesu, uos qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi.*

14 Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας·

14 Ipse enim est pax nostra, qui vtraque fecit vnum, & intergerini parietis septum soluit:

14 *Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, & medium parietem maceriæ soluens,*

15 Τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας· ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην,

15 Inimicitiis, *id est* lege mandatorum *quæ* in ritibus *posita est*, per carnem suam abolitis: vt ex duobus illis cõderet in semetipso vnum nouum hominem, faciens pacem,

15 *Inimicitias in carne sua, Legem mandatorũ decretis euacuans: ut duos condat in semetipso in uno nouo homine, faciens pacem,*

Colos. 2. c. 14

11 Propterea, &c. διὸ, &c. In eâ æqualitate quam antea cõmemorarat Apostolus, nunc latentem inæqualitatem profert, vt Gentes quo longius à Deo abfuerunt, eo plura se gratiæ Dei debere fateantur. Gentes in carne, ἔθνη ἐν σαρκί. Considerandum est nomen גוים, id est Gentium, quo significatur distinctio cæterorum populorum à populo Dei. i. calamitosissima conditio. Additur autem ἐν σαρκί. i. in carne, non vt eleuetur ista miserabilis conditio, sed contrà vt certo argumento confirmetur. Æstimatur enim circuncisio hoc in loco suo pondere. i. quatenus tessera fidei fuit, tessera, inquam, in carne impressa, cuius contemptus certum exitium ipsis Iudæis adferebat, Genes. 17. c. 14. Quanto magis igitur alienæ erant à Deo Gentes, quæ ne de tessera quidem ista quicquam audierant, ac proinde quas nulla sui fœderis mentione dignatus erat Dominus? Nam neque rem ipsam à symbolo, neque symbolum à re ipsa separare oportet, vt Pauli sententiam perspiciamus: & incircuncisorum nomen non minus competit iis Gentibus quæ symbolum quidem nudum præpostera quadam imitatione vsurpabant, (vt de Ægyptiis, Æthiopibus, Syris & Colchis refert Herodotus) quàm quibus nec fœdus nec symbolum notum erat. Qui dicebamini Præputium, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία. i. qui non alio nomine quàm incircuncisorum vocabamini, vt vestra impuritas communi appellatione omnibus esset testata; vt 1. Sam. 17. d. 26, & Ezech. 44. b. 7, & c. 9. Huic opponitur Circuncisio: quo nomine poscit omnino antithesis & præpositio ὑπὸ, vt non rem ipsam sed Iudæos circuncisos intelligamus, pari metonymia. Quod autem additur ἐν σαρκὶ χειροποιήτου, non huc pertinet vt duplices Iudæi constituantur, quum hoc planè sit extra oleas vagari, sed contrà, vt ipsa Gentium execratio oculis subiiciatur. Nam (vt modò dixi) symbolum coniungit Paulus cum re, vt facere par est quoties sacramentorum dignitas expenditur. Itaque externum ipsum signum vrget Paulus, vt ex eo quòd Gentes eo caruerunt, concludat Dei expertes fuisse. Atenim (dices) num pertinebant ad pactum promissionis quicunque ex Iudæis erant circuncisi? Minimè profectó. neque enim Dei gratia signo deuincitur. Sed hoc est à scopo Apostoli aberrare, vt qui Iudæorum gentem in genere, non autẽ singulos Iudæos consideret, & simili etiam ratione Gentes quasi in vnum corpus collectas cum iis committat.

12 Absque Christo, χωρὶς Χριστοῦ. Meritò à Christo auspicatur, tanquam omnium promissionum scopo. Alienos à republica Israelis ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραήλ. id est, qui nullum ius ciuitatis Israeliticæ haberetis. Ciuem autem esse Israelis, & Deum pro Deo suo habere, idem declarant. Et extraneos à pactis promissionis, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας. Vna fuit promissio, si rem ipsam spectes, sed sæpius sancita. Ideo διαθήκας scripsit multitudinis numero. Possimus tamen etiam Tabulas metonymicè interpretari. Nomen autem τῆς ἐπαγγελίας, veteres codices sequuti, cum præcedentibus coniunximus, quod nonnulli cum ἐλπίδα connectunt, eadem tamen manente sententia, quum nihil sperandum sit nisi quod promissum est, & vicissim nulla sit extra fœdus promissio. Spem non habentes, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες. Spem meritò coniungit promissionibus de Christo. Nam absque his quicquid sperant homines, frustra sperant.

14 Intergerini parietis, τὸ μεσότοιχον. Μεσότοιχον Vetus interpres medium parietem non ineptè conuertit ad verbum, quem propriè Latini, authore Festo, intergerinum vocant. Erasmus Interstitium maluit interpretari. quo nomine non puto aliud quicquam significari quàm ipsum interuallum quo res duæ dirimãtur. Iam verò φραγμὸν nescio cur maceriam conuerterint: quo nomine certum est nihil aliud quàm septum significari. Cæterùm his vocabulis metaphoricè significari Legis ceremonias, quibus istud Iudæorum & Gentiũ discrimen continebatur, & mutua etiam dissidia fouebantur, mox apertè declarat Apostolus.

15 Quæ in ritibus *posita est*, ἐν δόγμασι. i. τὸν ἐν δόγμασι. cuiusmodi eclipsin multis iam locis annotauimus. Vulg. Decretis, nimium obscurè, adeo vt nonnulli hac interpretatione decepti, perperam hoc coniunxerint cum proximo participio, quum sit construendum cum participio ὄντα subaudito. Rectius Erasmus, In decretis sitã, cõuertit, sed tamen requiro particulã exegeticam: & δόγματα malui ritus quàm decreta interpretari, nequis

existimet hic agi de doctrina ipsa. intelligit enim quæ Hebræi חקים vocant, & ita accipitur idem nomen Act. 16. a. 4. vbi placita sumus interpretati. Cæterùm τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ, quæ nonnulli cum participio λύσας connectunt, ego malui sequentibus adiungere, sensu (vt mihi quidem videtur) magis cohærente. Nam quòd Græcus scholiastes putat intergerinum parietem dici inimicitias quæ propter peccata nostra inter Deum & nos intercedunt, verè quidem dictum est, sed ἀπροσδιονύσως. Nam hoc demum pertinet ad versũ 16. Sed & is locus refellit eorum errorem qui existimarunt cæremonialem Legem, quod ad Iudæos attinet, sublatam non esse.

Per carnem suam, ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ. Hoc quid sit, copiosissimè explicatur in Epist. ad Hebræos, vbi ostenditur in Christo fuisse omnia impleta quæ Legis figuris adumbrabantur. Conderet, κτίσῃ. Hoc opponitur verbo λύειν, quo vsus erat quũ diceret destructũ parietẽ intergerinũ, cuius loco Christus seipsũ substituit, vt sicut paries alterum ab altero disiungebat, ita ipse vtrosque in sese ita coniungat vt in ipso & cum ipso in vnum nouũ hominem coalescant, nouum inquam, semel abolitis cæremoniis.

Καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι, τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ.

16 Et vtrosque in vno corpore reconciliaret Deo per crucem, peremptis inimicitiis per eam.

16 *Et reconciliet ambos in vno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitiam in semetipso.*

Καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς.

17 Et veniens euangelizauit pacem vobis qui procul *eratis* & iis qui propè *erant*:

17 *Et veniens euangelizauit pacem vobis qui longè fuistis, & pacem iis qui propè.*

Ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ Πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα.

18 Quoniam vtrique per ipsum habemus aditum per vnum Spiritum ad Patrem.

18 *Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno Spiritu ad Patrem.*

Ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολῖται τῶν ἁγίων, καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ.

19 Nempe igitur non amplius estis hospites & inquilini, sed conciues sanctorum, ac domestici Dei:

19 *Ergo iam non estis hospites & aduenæ: sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei:*

Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

20 Superstructi super fundamentum Apostolorum ac Prophetarum, cuius imus angularis *lapis* est ipse Iesus Christus:

20 *Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Iesu Christo:*

16 In vno corpore, ἐν ἑνὶ σώματι. Alludit ad Legis sacrificia, quæ veram & vnicam istam victimam repræsentabant. Itaque Lex non propriè abolita fuit, sed impleta: nisi malimus In vnum corpus interpretari, id est, Vt in vnũ corpus coalescerent. Peremptis inimicitiis, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν. Est igitur Christus mediator tum Iudæorum & Gentium, tum verò maximè vtrorumque & Dei. quod posterius nunc significat. Alludit autem ad Christi mortem, qui moriens discordiæ causam omnem sustulit, & veluti cruci affixit.

17 Et veniens, καὶ ἐλθών. Hæc cohærẽt cum initio versus 14. Nunc enim exposita in genere vocatione, fuit explicandum ipsius instrumentum, nimirum huius beneficii publica declaratio, primùm per ipsum Christum, deinde per eius ministros.

18 Per ipsum, δι' αὐτοῦ. Christus est instar ianuæ per quam ad Patrem reconciliatum accedimus cum fiducia: Spiritus autem sanctus, dux noster est per quem coniuncti & vniti in Christo vtrique, ad valuam ipsam pedetentim progressi, ingredimur.

19 Conciues, συμπολῖται. Castellio vertit sanctorum ciues, prorsus ineptè. Maluissem igitur dicere, eiusdem atque sancti ciuitatis ciues. Aiunt enim συμπολίτης non esse Græcis scriptoribus vsitatum nomen, nec satis Latinè Conciues dici. Retinui tamen, quòd authore Paulo non dubitarim vsurpare.

20 Super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ἐπὶ τῷ θεμελίῳ. &c. Id est super Christum, qui est Apostolicæ & Propheticæ structuræ fundamentum. Sic enim Apostolus ipse optimus sui interpres explicat 1. Cor. 3. c. 11, & Esa. cap. 28. d. 16. Et de Lege ac Prophetis idem testatur Christus Iohan. 5. f. 39. Itaque Apostoli & Prophetæ fuerunt huius templi, id est Ecclesiæ Dei, (vt etiam hodie fideles ministri) architecti, non autem fundamentum ipsum: & planè est Antichristus qui sibi tribuit quod vnius Christi est: ac proinde non sunt lapides templi Dei quicunque alio fundamento nituntur, etiamsi nomen Christi retineant, quum rem ipsam tollant. Vbi autem Petri primatus? Nempe vel nusquam est nisi in Antichristiana Ecclesia: vel admodum negligenter, imò etiam hæreticè hæc scripserit Paulus, qui Apostolos numeret multitudinis numero, & sibi etiam in proximo capite, Gentium Apostolatum vendicet. At enim, dices, iste est & Petri & Pauli successor. ergo primatus ipse à Petri & Pauli demum obitu cœperit, quandoquidem collegam habuit Petrus: à quo etiam fuerit meritò reprehensus, & cui dextram porrexerit societatis. Ita ex suo ipsius ore conuincitur seruus nequam. Omitto eorum nugas qui fundamentum interpretantur concilia œcumenica, ædificium videlicet ipsum pro fundamento substituentes, si modò germana sint concilia. Quid verò iis facias quos non pudet Romanam etiam Ecclesiam (quã vocant) pro fundamento substernere? Ita mutuò sese collidunt mendacia.

Cuius imus angularis *lapis*, ὄντος ἀκρογωνιαίου. Participiũ in hoc dicendi genere non solet à Latinis exprimi. Ἀκρογωνιαῖον autẽ non conuerti, Summũ angularẽ, vt Vetus interpr. sed contrà, imũ angularẽ, ne quis ambiguitate deceptus falleretur. Nam ἄκρον Græcis vtrunque extremũ declarat, nẽpe & summũ & infimũ. Hîc verò Christus cõsideratur tanquã is qui ædificium totum solus sustineat, vt sicut architecti à fundamento, sic à Christo vnico illo firmissimo lapide incipiat Ecclesiæ structura. Simili ratione Christus dicitur à Dauide ראש פנה i. caput anguli, non habita situs summi sed imi ratione, vt ראש declaret translatitiè partẽ ædificii præcipuã, & à qua dependẽt reliquæ, sicut corpus à capite, quãuis diuerso situ. Caput enim in corpore summã partẽ tenet, in ædificio verò fundamentũ in imo subsidet: sed ædificio id præstat quod caput corpori, ideóq; caput dicitur. Vnde ראשית Hebr. & caput Latinis, pro cuiusuis rei principio, & prima ac præcipua parte ponitur. Id autem ita esse explicandũ, vel ex sequenti versiculo liquet, in quo dicitur totũ ædificiũ à Christo exurgere. Sed & Anguli

appellatio partẽ eam ædificii designat cuius vnius firmitate vniuersum ædificiũ fulcitur, ex Hebr. idiotismo: à quibus etiam idcirco פנות, id est anguli, vocantur ii qui authoritate præstant, & reipublicæ molẽ quasi fulciũt, vt 1. Sam. 14. f. 38, & Esa. 19. b. 13. quod volui annotatum, nequis hic imaginetur plurium angulorũ ædificium, aut denique subtilius in hac similitudine philosophetur, quum in angulo oporteat duos parietes concurrere, non possit autem ex duobus parietibus ædificium perfici.

Ἐν ᾧ πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ.

21 In quo totũ ædificiũ cõgruenter coagmẽtatum, crescit vt sit templũ sanctum Domino.

21 *In quo omnis ædificatio constructa, crescit in templum sanctũ in Domino.*

Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι.

22 In quo & vos vnà ædificamini, vt sitis habitaculum Dei per Spiritum.

22 *In quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu sancto.*

Κεφάλαιον γ'.

CAPVT III.

CAP. III.

Τούτου χάριν ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν.

1 Hvius rei gratia ego Paulus *sum* captiuus ille Christi Iesu pro vobis Gentibus:

1 *Hvius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu pro uobis Gentibus:*

Εἴγε ἠκούσατε τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς·

2 Siquidem audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi apud vos:

2 *Si tamen audistis dispẽsationem gratiæ Dei quæ data est mihi in uobis.*

Ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνώρισέ μοι τὸ μυστήριον, (καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ.

3 *Deum videlicet* per reuelationem notum mihi fecisse mysterium illud, (sicut antè scripsi paucis.

3 *Quoniam secundũ reuelationem notum mihi factũ est sacramentũ, (sicut suprà scripsi in breui.*

Πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ)

4 Ex quo perlecto potestis intelligere quæ sit mea intelligentia in mysterio Christi)

4 *Prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi)*

21 Totum ædificium, πᾶσα οἰκοδομή. i. ὅλη. Eras. Quæcunque structura. Putauit enim πᾶσαν hoc in loco distinguere hoc ædificium ab aliis quæ hoc fundamento non nituntur: qua in re proculdubio fallitur. Nam de nullo alio ædificio disseruit, vt minimè hîc sit opus vlla distinctione. Deinde hac ratione nõ fuisset dicendũ, πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη, sed πᾶσα οἰκοδομὴ ἡ συναρμολογουμένη, vel certè expungendus articulus, cuius vis est ἀναφορικὴ hoc in loco. πᾶσαν igitur, id est totum ædificium, dixit, vt sciamus non partem duntaxat ædificii, sed totam structuram, quantacunque est, hoc vno lapide angulari fulciri. Crescit, αὔξει. Vtitur præsenti tempore vt ædificii structuram nondum absolutã, sed architectos adhuc in opere versari intelligamus. Vt sit templum sanctum, εἰς ναὸν ἅγιον. Εἰς finem declarat. Alludit autem ad templum Hierosolymitanum, quod fuit istius viui ædificii typus, perpetuum pontificem Christum habentis, vt in epistola ad Hebræos explicatur. Qua autẽ ratione singuli fideles alibi dicuntur Templum Domini, quòd Deus per Spiritum sanctum in Christo ipsos sanctificarit, & quasi apud eos sibi domicilium delegerit, eidem etiam Ecclesiæ idem nomen tribuitur, quum fideles omnes in vnum quasi ædificium compingantur. Domino, ἐν Κυρίῳ. Vel repetitur antecedens, Hebræorum more, quamuis expresso relatiuo, quum præcesserit ἐν ᾧ, in quo, si hoc libuerit coniungere cum verbo αὔξει: (quãquam ἐν ᾧ fortassis rectius exposueris ἐφ' ᾧ, supra quod, videlicet θεμελίῳ, fundamentũ, vt perpetua sit metaphora) vel ἐν respondet literæ ל Hebræorum, quæ tertio casui adiungitur: quam interpretationem sum sequutus. Non temere tamen dici possit crescere in Domino ædificium quod in eo fuit coagmentatum, nempe vt nõ principia tantùm, sed & media & extrema feramus Dei gratiæ in Christo accepta.

22 Et vos vnà ædificamini, καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε. Vide suprà, versu 15. Vt sitis habitaculum, εἰς κατοικητήριον. Iterum εἰς finem notat, & allusio est ad templum, quod dicitur מעון מושב משכן. Pertinet autem ad hunc locum differentia τοῦ κατοικεῖν & τοῦ παροικεῖν, de qua diximus Matth. 2. d. 23. Per Spiritum, ἐν Πνεύματι. Vide suprà, versu 18.

IN CAPVT III.

1 Ego Paulus *sum* captiuus ille, ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος. Nunc tandem ad hypothesin (id est ad suum Apostolatum) descendit. Cæterùm quia necessariò explenda est cõstructio, non cõuenit inter interpretes. Nã alii subaudiunt πρεσβεύω, legatione fungor: quod haud satis scio an cõueniat præpositioni ὑπὲρ pro apud. Neque enim pro Gentibus, id est Gentium nomine, legatione fungebatur, sed ὑπὲρ Χριστοῦ, 2. Corinth. 5. d. 20: nisi ὑπὲρ accipiamus pro ἕνεκα. quod & ipsum duriusculum fuerit, quia præcessit τούτου χάριν. Alii verò subaudiunt κεκαύχημαι, gloriatus sum, quòd simile quippiam dixisse videatur Apostolus Philip. 2. c. 16. Sed neutrũ sanè in plerisque & iis quidem emendatissimis codicibus inuenitur, neque velim quidem ego istiusmodi eclipsibus additum patefacere. Est autẽ maximè vsitata & minimè omniũ coacta eclipsis verbi substantiui, quod multo rectius suppleuit Erasmus. Vertit enim, Ego Paulus *sum* vinctus Iesu Christi: sed non rectè prætermisso articulo qui κατ' ἐξοχὴν ponitur hoc in loco. Multa enim erat istius captiuitatis celebritas, quòd Paulus passim dictitaretur is esse qui vellet Gẽtes cum Iudæis exæquare, quique hoc nomine Iudæos reddidisset omnibus exosos, vt scribitur Act. 21. e. 28, & 24. a. 5, & 25. g. 24. Hoc verò tantum abest vt inficietur, vt contrà ex eo captet commendandi apud Gentes ministerii sui occasionem. Captiuum autem Iesu Christi se dicit, non actiuè, quem Iesus Christus captiuum teneat: sed passiuè, qui pro Iesu Christi asserta gloria captiuus teneatur. Sic enim sese pro iis vinctum esse dicit vt eorũ mentes simul ad Christum attollat, ne videatur causam suam agere.

2 Audistis, ἠκούσατε. Loquitur de vocatione sua peculiariter Gentibus destinata, vt de re omnium sermonibus celebrata. 3 Per reuelationem, κατ' ἀποκάλυψιν. Innuit se Apostolum esse ἀμέσως vocatũ: quæ historia refertur Act. 9. c. 15, & 22. f. 21, & passim celebratur in ipsius epistolis. Paucis, ἐν ὀλίγῳ. Vel paulo antè, nempe primo capite huius epistolæ. Neque enim video vnde colligere possimus aliam fuisse scriptam epistolam quæ exciderit. De mysterio diximus suprà, 1. b. 9.

4 Ex quo, πρὸς ὅ. Cohæret hoc cum verbo νοῆσαι, & accipitur πρὸς vt in illo Ouidii, Mortua (crede mi-

hi)tamen ad tua verba reuixi. Participium autem ἀναγνώσκοντες ponitur sine casu, Græcorũ more, vt in illo Virgilii, -Et diuûm amplexæ simulacra, tenebant. Quem Hellenismum vt vitarem, cõuerti Ex quo perlecto. Optimo verò iure de se ista prædicare Apostolum, re ipsa cognoscet quisquis perspexerit quàm sublimiter ac prorsus diuinè totum illud argumentum ab initio epistolæ pertractarit.

Ὃ ἐν ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις ἐν Πνεύματι·	5 Quod aliis ætatibus non innotuit filiis hominũ, vt nũc retectum est sanctis eius Apostolis & Prophetis per Spiritum:	5 Quod aliis generationibus non est agnitum filiis hominum, sicuti nunc reuelatum est sanctis Apostolis eius & Prophetis in Spiritu:
Εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐν τῷ Χριστῷ διὰ τοῦ εὐαγγελίου.	6 Gentes *uidelicet* esse cohæredes & concorpores, consortésque promissionis eius in Christo per Euangelium.	6 Gentes esse cohæredes, & concorporales & comparticipes promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium:
Οὗ ἐγενόμην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.	7 Cuius factus sum minister ex dono gratiæ Dei, quod datũ est mihi secundum efficacitatem potentiæ ipsius.	7 Cuius factus sũ ego minister secundũ donũ gratiæ Dei quæ data est mihi secundũ operationem uirtutis eius.
Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων τῶν ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ,	8 Mihi, *inquam*, longè minimo omnium sanctorũ, data est hæc gratia, euãgelizandi inter Gẽtes imperuestigabiles opes Christi,	8 Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc in Gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi,
Καὶ φωτίσαι πάντας τίς ἡ κοινωνία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ·	9 Et in lucẽ proferendi omnibus quæ *sit* communio mysterii quod erat abscõditum à seculis in Deo, qui omnia condidit per Iesum Christum:	9 Et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramẽti absc̃oditi à seculis in Deo, qui omnia creauit:
Ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ·	10 Vt nota nunc fiat per Ecclesiam imperiis ac potestatibus *quæ* in cælis *sunt*, multiformis illa sapientia Dei:	10 Vt innotescat nũc principatibus & potestatibus, in cælestibus, per Ecclesiam, multiformis sapientia Dei:
Κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν·	11 Secundum propositum æternum quod constituit in Christo Iesu Domino nostro:	11 Secundũ præfinitionem seculorũ, quã fecit in Christo Iesu Domino nostro:

5 Filiis hominũ, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebr. לבני אדם, id est hominibus. Quid verò? annõ hoc olim sanctis Patribus fuit patefactum? Respondeo, non ita multis, præsertim quod ad vocationem Gentium attinet, idque diruto intergerino pariete. Deinde vt reuelatum fuerit Prophetis, qui etiam id fore prædixerunt, tamẽ dispersa ratione ac mensura fuit illis hoc mysterium quasi eminus & cum inuolucris ostensum, quũ Apostoli præsentem clarissimam lucem sint intuiti: quanuis initio de vocatione Gentium dubitarit etiã Petrus. Itaque addidit Paulus particulam ὡς. Adiunxit autem Apostolis Prophetas illos de quorum munere diximus Rom. 12. b. 6, & 1. Corinth. 14. b. 2 & 3. Neque enim hoc potest ad veteres illos Prophetas referri.

6 Concorpores, σύσσωμα. Vide Gal. 3. c. 16, & d. 28, & suprà 1. b. 10. Vulg. Concorporales. Eras. Eiusdem corporis.

8 Longè minimo, ἐλαχιστοτέρῳ. Comparatiuum à superlatiuo deductũ, acsi dicas minimorum minimo. Ideo addidi particulam Longè.

9 In lucem proferendi, φωτίσαι. Sic rectè Erasmus. Vulg. Illuminare, quum φωτίσαι hîc declaret, planè ac perspicuè aliquid docere, ac velut illata luce patefacere. Communio, ἡ κοινωνία. Vulg. Dispensatio, οἰκονομία, & ita etiam veteres nostri libri scriptum habebant. Per Iesum Christum, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetus interpres hoc non legit, nec Hieronymus habet, nec Ambrosius: reperi tamen in omnibus Græcis: & sanè maximam habet emphasin. Sic enim colligit Apostolus, Vnus Deus omnes condidit, sic etiam nunc omnes ad se vocat: condidit autem per Christum, sic per Christum instaurat.

10 Per Ecclesiam, διὰ τῆς ἐκκλησίας. Ecclesiam ex tam multis támque diuersis hominum generibus collectam significat quasi exemplar aut speculum esse in cuius contemplatione ipsi etiam Angeli proficiant, quatenus videlicet in tam multiplicis turbæ coniunctione, & tam consentiente (vt ita dicam) discordia longè melius apparet multiplex illa Dei sapientia quàm in vnius synagogæ gubernatione. Nec velim quidem ego subtilius de Angelis philosophari, quasi cõcionibus intersint, & Ecclesiæ ministerium ad illos etiam pertineat. Qua de re vide quæ tradit in hunc locum doctissimus interpres. De his autem nominibus quæ Angelis tribuuntur, diximus Rom. 8. 6. 39. Multiformis, πολυποίκιλος, id est πολύμορφος. Nam res ipsa non variatur, quum vnus semper Christus fuerit propositus, ad quem etiam Lex, tanquam pædagogus, Iudæos ducebat: sed variata est œconomia, quæ rursus infinitas habet formas, si applicatio multiplex æstimetur ex locorum, personarum & tẽporum circunstantiis, quas omnes Dominus ad eundem finem adducat.

11 Propositum æternum, πρόθεσιν τῶν αἰώνων. Vulgata & Erasmus, Præfinitionem seculorum. Ego πρόθεσιν, id est propositum, vt fontem ipsius προορισμοῦ, id est præfinitionis & prædestinationis, considero: & עולמים,

id est seculorum, cum doctissimo interprete accipio αἰώνιον τῶν αἰώνων, ex idiotismo Hebræis perfamiliari. Æternum autem accipio quod omni principio sit antiquius. Quod cõstituit, ἣν ἐποίησεν. Ad verbum, Quod fecit, sicut in vernaculo sermone dicimus *Faire une deliberation*: quanuis non desint qui ἐποίησεν accipiant pro Præstitit. Quòd autem relatiuũ ἣν nonnulli ad sapientiã, nonnulli ad Ecclesiã referunt, nihil est, quum per se plana sit sententia.

Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παρρησίαν καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ.	12 In quo habemus libertatem & aditum cum fiducia, per fidẽ ipsius.	12 In quo habemus fiduciam & accessum in cõfidentia per fidem eius.
Διὸ αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν, ἥτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν.	13 Quapropter peto ne segnescatis ob afflictiones meas pro vobis, quæ est gloria vestra.	13 Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis, quæ est gloria uestra.
Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,	14 Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi,	14 Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi,
Ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται,	15 Ex quo tota familia in cælis & in terra nominatur,	15 Ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur,
Ἵνα δῴη ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον·	16 Vt det vobis, pro diuite sua gloria, vt fortiter corroboremini per Spiritum suum in interiore homine:	16 Vt det uobis secundum diuitias gloriæ suæ, uirtute corroborari per Spiritum eius in interiorẽ hominem:
Κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν·	17 Vt inhabitet Christus per fidẽ in cordibus vestris:	17 Christum habitare per fidem in cordibus uestris:
Ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιω-	18 Vt in charitate radicati & fun-	18 In charitate radicati &

12 Per fidem ipsius, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ. Id est per fidem in illum. Vide Rom. 3. c. 22.

13 Quæ est, &c. ἥτις ἐστὶ, &c. id est, Qua in re posita est gloria vestra. Hæc enim trita est regula apud Hebræos, relatiuum inter duo nomina positum, cum alterutro promiscuè congruere, vt Philip. 1. d. 28.

14 Domini nostri Iesu Christi, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc partem dicit Hieronymus in Latinis codicibus additam, quum in Græcis non extet. Non enim, inquit, loquitur Paulus propriè de Patre Domini nostri Iesu Christi, sed in genere flectit genua ad illum Patrem quem omnes creaturæ rationabiles agnoscunt cõditorem & authorem. Atqui in omnibus veteribus libris & scholiis quoque Græcis hæc particula additur, & addi certè debet. Neque enim potest Deus Pater nisi in Christo inuocari: qua ratione tamen non omnium, sed fidelium tantùm est Pater. Denique si Deum extra Christum consideraris, quænam erit Patris inuocatio?

15 Ex quo, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Patre per Christum, vel ex quo Christo. Is enim vnus filios Dei fecit quicunque ab origine mundi in ipsum crediderunt, Iohan. 1. b. 12. Tota familia in cælis & in terra nominatur, πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται. De Ecclesia Dei ex Gentibus & Iudæis coagmentata Paulum disserere, satis constat. Itaque miror cur particulam πᾶσα non animaduerterint interpretes positam pro ὅλη, vt suprà, 2. d. 21. πατριὰ autem quam Vetus interpres Paternitatem conuertit, Hieronymus Parentelam, Erasmus Cognationem à communi Patre, satis liquet familiam declarare, id est gentem quæ communem vnum patrẽfamiliâs habeat: vt sanè habet Ecclesia in Christo adoptata, quæ etiam idcirco Domus Dei dicitur, vt 1. Tim. 3. c. 15: cuius ciues vocauit domesticos Dei, suprà, 2. d. 19. Externi sunt igitur quicũque non sunt destinati adoptioni in Filio, & patrem habẽt diabolum, vt Iohan. 8. f. 44, super quos manet ira Dei, Ioh. 3. d. 36: vt planè non possit eorum interpretatio admitti qui πᾶσα exponunt Omnis, nisi eadem permutatione, Omnis pro Tota accipiant. Iam verò quod additur In cælis, si ad nomen familiæ referre placet, dixerim ad eos pertinere qui iam in cælos migrarunt, in eodem atque nos Filio adoptati, vt vnà nobiscum eandem familiam constituant, sicut exposuimus suprà, 1. b. 10. Nam ne hîc quidem velim de Angelis subtilius philosophari: quibus vix sanè putem adoptionis nomen conuenire, adeo vt in hac πατριᾷ non possint satis commodè comprehendi, cuius vinculum nostra in Filio adoptio existat. Sin autem coniunxerimus cum verbo ὀνομάζεται, nominatur, non tam erit prægnans (vt ita dicam) sententia. Tantùm enim significabitur, istius Domini familiæ celebritatẽ, huius mundi spatiis non terminari, sed in ipsis etiam cælis commemorari, vt Luc. 2. b. 14, & 15. b. 7. Itaque priorem expositionem vt vberiorem amplector. Postremò ὀνομάζεσθαι significat ex alicuius nomine celebrari, vti iam tum fideles omnes à Christo Christiani dicebantur. Sed meminerimus rem ipsam esse cum nomine copulandam.

16 Pro diuite sua gloria, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ: id est pro magnitudine misericordiæ ipsius. Id enim est quod δόξαν vocat, ob eam causam quam exposuit suprà, 1. b. 5 & 6 & 12. Sed & opulentiam gloriosam possis interpretari, eadem aut certè non multũ diuersa sententia. In interiori homine, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον. Εἰς pro ἐν accipio. Vide Rom. 7. d. 22.

17 Vt inhabitet, κατοικῆσαι. Iterum notanda emphasis verbi κατοικεῖν, quam exposuimus Matth. 2. d. 23. Huc etiam pertinet quod scriptum est Ioh. 6. d. 37, & 14. c. 23. In cordibus, ἐν καρδίαις. Non dicit In linguis, nisi cor linguam appellat, vt meritò dicat vnusquisque, Credidi, ideo loquutus sum.

18 In charitate, ἐν ἀγάπῃ. Charitatem intellige qua diligimur à Deo. Hæc enim est radix, hoc fundamentum electionis nostræ, ad quod vbique nos reuocat Apostolus, vt suprà, 1. a. 4, & alibi passim. Radicis enim & fundamenti nomẽ quomodo fructibus tribuas? Radicati & fundati, ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι. Sic rectè Vetus interpres, Erasmus tamen prætulit periphrasin, Fixis radicibus, & fundamento iacto. Cæterùm cohæreant hæc participia cum sequenti verbo ἐξισχύσητε: estque particula ἵνα explicanda per traiectionem, quæ nõ mo-

dò non est insolens, sed etiam elegans habetur. Certè apparet Paulum ea delectatum non vno in loco, sed satis multis, vt 1. Corinth. 9.c.15, & 2. Cor. 2.b.4, & Galat. 2.b.16. Vide Rom. 12.d.32.

μένοι· ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος, καὶ βάθος καὶ ὕψος,

dati, valeatis assequi cũ omnibus sanctis, quæ *sit* illa latitudo & longitudo, & profunditas & sublimitas:

fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo, & sublimitas & profundum:

19 Γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ.

19 Et cognoscere charitatem illam Christi *omni* cognitione superiorem: vt impleamini ad omnẽ vsque plenitudinẽ illã Dei.

19 *Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinẽ Dei.*

20 Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν, κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν,

20 Ei verò qui infinita cum redundantia potest omnia facere supra ea quæ petimus, aut mente concipimus, pro vi illa agente in nobis,

20 *Ei autem qui potens est omnia facere superabundãter quàm petimus aut intelligimus, secundũ uirtutem quæ operatur in nobis,*

21 Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. ἀμήν.

21 *sit* gloria in Ecclesia per Christum Iesum, in omnes ætates seculi seculorum. Amen.

21 *Ipsi gloria in Ecclesia, & in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.*

Κεφάλαιον δ´.

CAP. IIII.

1 ΠΑρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν Κυρίῳ, ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθητε,

1 PRecor itaque vos ego captiuus in Domino, vt ambuletis, ita vt dignum est vocatione qua vocati estis,

CAP. IIII.

1 *OBsecro itaque uos ego uinctus in Domino, ut dignè ambuletis uocatione qua estis uocati.*

Quæ *sit* illa latitudo, &c. τί τὸ πλάτος, &c. Id est, quàm sit hoc opus nostræ in Christo conciliationis omnibus suis numeris & partibus absolutum. Sumpta autem est à Geometricis mensuris translatio: vt mirum sit veterum nonnullos tam procul à scopo aberrasse dum istas dimensiones seorsim subtili quadam ratione considerant.

19 Charitatem Christi, ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ. Id est, quam exhibuit nobis Deus in Christo, vt Ioh. 3.b.16, & Rom. 5.b.8. Vel, qua Christus ipse Filius Dei nos complexus est, vt Iohan. 15.b.13. *Omni* cognitione superiorem, ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως. Id est, quæ superat humani ingenii captum, vt quidem plenè animo concipi possit: quum alioqui quisque Spiritu Dei fretus pro modulo suo tantùm percipiat quantũ satis est ad salutem. γνῶσιν enim vocat facultatem ipsam cognoscendi, non cognitionis habitum. Est autem hæc plana expositio, & cum superiore metaphora prorsus consentiens, atque etiam cum eo quod scripsit suprà versiculo octauo, nempe imperuestigabiles esse Christi opes. Quod autem attinet ad constructionem verbi ὑπερβάλλειν, nõ erat quòd de ea ambigeret Erasmus. Sic enim apud Aristotelem bis in eadem pagina inuenitur libro de Republica 3, Μυθολογεῖται δὲ καὶ τοὺς Ἀργοναύτας τὸν Ἡρακλέα καταλιπεῖν, διὰ τοιαύτην αἰτίαν· οὐ γὰρ ἐθέλειν αὐτὸν ἄγειν τὴν Ἀργὼ μετὰ τῶν ἄλλων, ὡς ὑπερβάλλοντα πολὺ τῶν πλωτήρων. Idẽ paulo pòst, οὔτε γὰρ γραφεὺς ἐάσειεν ἂν τὸν ὑπερβάλλοντα πόδα τῆς συμμετρίας ἔχειν τὸ ζῷον. Quidam igitur in hoc explicando loco frustra se torserunt, vt Hieronymus, qui interpretatur Eximiam dilectionem cognitionis Christi: obscuro sensu, & traiectione ita violenta vt admitti certè nõ possit. Sed magis etiam hunc locum torquent qui τῆς γνώσεως attexunt præcedenti versiculo, cuius constructionis meminit etiam Photius. Apud Ambrosium verò perinde legitur contextus acsi scriptum esset τὴν γνῶσιν τῆς ἀγάπης, aut certè permutata cõstructio: cuiusmodi hypallagen annotauimus Act. 5.d 20. Vertit enim, Supereminentem scientiam charitatis Christi. quo modo etiam legitur apud Augustinum epistola 120, vt Erasmus obseruauit. Vulgata, Supereminentem scientiæ. Erasmus, Supereminentem cognitioni. Ad omnem, &c. εἰς πᾶν, &c. Id est, ita vt in nobis abundent quæcunque ad nostram illam in Deo perfectionem requiruntur. Nam εἰς pro μέχρι accipitur, vt εἰς τοσοῦτο pro eo vsque, & εἰς τοῦτο pro hactenus, & εἰς πάσας, infrà versu 21, quo modo etiam apud Hebræos ponitur ל pro עד. Additus autem articulus refert eam plenitudinem de qua superiore versiculo disseruit, vt plenitudo Dei dicatur non qua Deus ipse plenus est, id est plena diuinitas, (quis enim hanc capiat?) sed ingens illa Dei beneficentia in Christo, cuius nos facit participes & cohæredes. Deinde plenitudinẽ malui vertere quàm perfectionem: propterea quòd paulo antè dictum est Christum in cordibus nostris habitare vt Deus quodammodo in ipso nos impleat, & nos Deo veluti impleamur in ipso.

20 Infinita cum redundantia, ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ. Ad verbum, suprà *quàm* redundanter. Vulgata, Superabundanter. Erasmus, Cumulatè. Neuter satis ἐμφατικῶς. Pro vi, &c. κατὰ δύναμιν, &c. Id est, pro ea facultate quam in nobis iam vigere experimur.

21 *Sit* gloria, αὐτῷ ἡ δόξα. Redundat relatiuum αὐτῷ ex Hebræorum idiotismo, vt ᾧ in simili prorsus loco, ad Romanos capite 16.d.2. In omnes ætates seculi seculorum, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Hebraicè, לכל דורות עולם עולמים.

IN CAPVT IIII.

1 Precor, παρακαλῶ. Erasmus, Hortor. Mihi verò videtur illud magis appositum. In Domino, ἐν Κυρίῳ. Hebraicè באדני, id est Domini causa, siue ob Domini negotium. Ponitur enim ב pro בעבור, id est propter, vt Geneseωs capite 29. ver. 18. Vocatione, τῆς κλήσεως. Vocationem vniuersalem fidelium intellige: nempe vt sancti sint sicut Deus sanctus est, ad quem vocati sunt in Christo. De ipso verò nomine vocationis sepe iam à nobis dictum est. Qua, ἧς. Positum est relatiuum in casu antecedentis.

2 Μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πρᾳότητος, μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ·

2 Cum omni modestia ac mãsuetudine, cum animi lenitate, tolerantes alii alios per charitatem:

2 *Cum omni humilitate & mansuetudine, cum patientia, supportantes inuicem in charitate:*

3 Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἑνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης.

3 Studentes seruare vnitatem Spiritus per vinculum pacis.

3 *Solliciti seruare unitatẽ Spiritus in uinculo pacis.*

4 Ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν.

4 Vnum *est* corpus & vnus Spiritus, sicut & vocati estis in vnã spem vocationis vestræ.

4 *Vnum corpus, & unus Spiritus, sicut & uocati estis in una spe uocationis uestræ.*

5 Εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα·

5 Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptisma:

5 *Vnus Dominus, una fides, unum Baptisma:*

6 Εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν.

6 Vnus Deus & Pater omniũ, qui est super omnia, & per omnia, & in omnibus vobis.

6 *Vnus Deus & Pater omniũ, qui super omnes & per omnia, & in omnibus nobis.*

7 Ἑνὶ δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ.

7 Sed vnicuique nostrum data est gratia pro mensura doni Christi.

7 *Vnicuique autem nostrũ data est gratia secundũ mensuram donationis Christi:*

8 Διὸ λέγει, Ἀναβὰς εἰς ὕψος, ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις.

8 Quapropter dicit, Quum ascendisset in sublime, captiuam duxit captiuitatem, & dedit dona hominibus.

8 *Propter quod dicit, Ascendẽs in altum, captiuã duxit captiuitatem, dedit dona hominibus.*

2 Modestia, ταπεινοφροσύνης. Vide Act. 20.d.19. Cum animi lenitate, μετὰ μακροθυμίας. Vulg. Cum patientia. Vide Matth. 18.c.26. Ambrosius certè procul aberrauit quum Magnanimitatem converteret.

3 Spiritus, τοῦ Πνεύματος. Spiritum accipio pro Spirituali, siue cuius vinculum est Spiritus sanctus. Ita enim distinguit amicitiam illam cujus præcepta tradiderunt philosophi, à Christiana cõiunctione: simúlque sibi patefacit aditum ad proximum argumentum.

4 Vnum *est* corpus, ἓν σῶμα. Vide 1. Cor. 12.b.12 & 13. Vnus Spiritus, ἓν πνεῦμα. Vnus videlicet spiritus quo in vnum corpus coniungimini, vt iam alii ab aliis odio dissidere non possitis, quum Spiritus idem & vnus non possit à seipso dissidere. Quòd si spiritum accipiamus pro animo, dicentur fideles esse quasi vnum corpus & vnus animus, propter summam coniunctionem, vt Act. 4.f.32: quod & philosophi de amicitia dixerũt, sed non eodem iure, quum istius coniunctionis vinculum & scopum non nossent. Quoties autem vnum hic legimus, toties nectatur conclusio, quod vnum est, discerpi non posse.

6 Qui est super omnia, & per omnia, &c. ὁ ἐπὶ πάντων, &c. Erasmus, Super omnia, & per omnia, & in omnibus vobis. Vulgata, Super omnes, & per omnia, & in omnibus vobis. Est autem (fateor) ambiguum genus, sed in duobus duntaxat prioribus. Nam tertium omnino masculini generis est. Itaque miror, quum Erasmus reprehenderit interpretem quòd in eodẽ genere non perseuerarit, & res personis miscuerit, qui non animaduerterit se in eandem reprehensionem necessariò incurrere, vt qui priora duo rebus tribuat, postremum autem cogatur personis accommodare. Nam contra omnium Græcorum codicum fidem Hieronymus expũgit pronomen ὑμῖν. cuius etiam dictum nolim temere & sine distinctione concedere, in omnibus videlicet esse Spiritum sanctum. Nam rectè Spiritus sanctus ab effectu sic vocatur, potius quàm à natura: quum per se satis intelligatur sanctus esse qui Deus est. Deinde (quod rectè omnino expendit doctissimus interpres) considerari debet huius loci circunstantia. Non est autem institutus sermo de illa vniuersali gubernatione, sed de mutua fideliũ in vno Patre coniunctione: quæ sanè nihil commune habet cum brutis animalibus. qua etiam ratione nomen Patris apposuit, quod nonnisi Christi membris competit, vt prorsus sine causa Hieronymus hîc sese fatiget. Quanuis igitur priora duo generaliter de omnibus rebus creatis accipi possint, vt Ierem. 13.b.13, & Act. 17.f.28, tamen ad scopum Apostoli sunt restringenda quæ de imperio & præsentia Dei commemorat. Deinde quanuis interdum Paulus in eo argumento πάντα vsurpet neutro genere, tamen quia sequitur ἐν πᾶσιν ὑμῖν masculino genere, multo melius congruit, omnia ad rem eandem accommodare. Quod autem ad rem ipsam attinet, ἐπὶ πάντων designat vnius in totam Ecclesiam summum imperium, διὰ πάντων prouidentiam per omnia Ecclesiæ membra diffusam, ἐν πᾶσιν nostram illam cum Deo coniunctionem in Christo. quæ tria non videtur agnoscere quisquis fraternam concordiam violat: vt planè fuerint impudentes hæretici quum ex istis syllabarum aucupiis vellent trium hypostaseων imparitatem statuere: vt pluribus docet Basilius in libello de Spiritu sancto ad Amphilochium. Postremò hac occasione descendit Apostolus ad sapiẽtiam Dei infinitam in his tribus, tum in toto Ecclesiæ corpore, tum in singularum partium concinna dispositione, describendam.

7 Doni Christi, τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ. Id est doni quod Christus contulit, vel quod Pater nobis in Christo cõtulit. Significat autẽ Apostolus vnum quidẽ esse corpus, ac proinde summam omniũ membrorũ consensionem esse oportere, sed diuersas esse membrorũ functiones, quæ in istius charitatis vsu sunt diligenter cõsiderãdæ, ne, dum volumus præpostero zelo vel ambitione aliqua corpus iuuare præter functionis nostræ rationem, non modò nihil proficiamus, sed hoc ipso plurimum noceamus.

8 Captiuitatem, αἰχμαλωσίαν. Id est captiuorum multitudinem. Est enim μεταφορικῶς explicatus victoris ducis triumphus. Hostes autem isti sunt, diabolus, mors, peccatum, quicquid denique se opposuit humili Christo. Captiuitatem verò pro captiuis dixit, ex idiotismo Hebræis familiari, cuius multa passim exempla occurrunt. Et quod ad huius loci applicationem attinet, adeo propria est ista explicatio quam adfert Paulus vt aliæ omnes translatitiæ sunt, vel ipsis in eo consentientibus Iudæis. Nam ad Dauidem certè istam ascensionem

referri non posse liquet ex præcedenti & sequenti versiculo: quanuis Aben Ezra aliter censeat. Deus verò qua ratione dici potest in sublime ascendisse, nisi prius è sublimi descenderit? Nam alibi quidem Deum esse exaltatum, id est sublimem, lego: rogat etiam Dauid aliquoties vt extollatur supra cælos, id est, magnificentiæ suæ sublimitatem declaret: sed vbi dicatur ascendisse in altum, pro gloriam suam insigni aliquo facto quasi euexisse (vt nonnulli hic exponunt) nusquam adhuc inueni. Itaque Kimhi quanuis alioquin à vero sensu aberret, tamen vidit hæc esse ad Deum referenda, qui è terra in cælum migrarit. Sed quod translatitiè explicat, credamus potius cũ Paulo propriè esse de Messiæ in cælos reditu explicandum. Dedit dona hominibus, ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. Hebræa veritas habet לקחת מתנות באדם i. accepisti dona in hominibus. Plurimum autem differunt accipere & dare. Quid igitur? nempe sensum genuinum spectauit Apostolus. Sequitur enim gratiarum actio, Benedictus Deus, qui videlicet quotidie nos onerat donis suis. Ergo in באדם accipitur ב pro בעבור, vel ל, vt Genes. 32. d. 13. Denique in hac explicatione consentit cum Paulo Chaldaica paraphrasis, quod ad dicendi genus attinet: quanuis ineptè ista de Mose interpretetur, vt etiam impius R. Salomon.

Τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς;

9 Cæterùm illud Ascēdit, quid est nisi quòd etiam descenderat prius in infimas partes terræ?

9 *Quòd autem ascendit, quid est nisi quia & descendit primum in inferiores partes terræ?*

Ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.

10 Qui descendit, ipse est qui etiā ascendit longè supra omnes cælos, vt impleret omnia.

10 *Qui descendit, ipse est & qui ascendit supra omnes cælos, ut impleret omnia.*

Καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοὺς μὲν, ἀποστόλους, τοὺς δὲ, προφήτας, τοὺς δὲ, εὐαγγελιστὰς, τοὺς δὲ, ποιμένας καὶ διδασκάλους.

11 Dedit igitur ipse alios quidē, Apostolos, alios verò, Prophetas, alios autem, Euangelistas, alios autem, Pastores & Doctores.

11 *Et ipse dedit quosdam quidem, Apostolos, quosdam autem, Prophetas, alios verò, Euangelistas, alios autem, Pastores & Doctores.*

9 In infimas partes terræ, εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, id est in terrā, quæ pars est mundi infima, vt quidā idonei interpretes explicant. Nam qui ad limbum vel ad inferos detorquent, vix digni sunt refutatione: inter quos etiam Origenes in sextum caput epistolæ ad Romanos (vt errorem erroribus cumularet) captiuitatis nomine quam Dominus victor abduxerit, eos intelligit qui cum Christo resurrexerunt, de quibus Matth. 17. f. 53, qui, inquit, introierunt in sanctam ciuitatem, id est Hierusalem. Sed age istas nugas finamus. Hoc ego verò lectori expendendum relinquo ex cuiusdam interpretatione, ecquid Paulus his verbis alludat ad Virginis vterū. Extat enim locus Psal. 139. b. 15, vbi Dauid vterum in quo fuerat formatus, translatiè vocat תחתיות ארץ, id est inferiora terræ.

10 Longè supra, ὑπεράνω. Vulgata & Erasmus, Suprà. Vide suprà, 1. d. 21. Quod autem nonnulli curiosi homines hîc disceptant, supra cælos nullum esse locum, itaque corpus Christi esse ἀπερίγραφον, Sophistis relinquamus. Christum scimus verum hominem fuisse, nec esse desiisse, ac proinde finitum corpus, finitam animam habere: scimus in cælos ascendisse, gloriæ Patris socium, nec inde prius venturum quàm iudicet viuos & mortuos: nos autem fide ad eum per Spiritum sanctum subuectos, verè vnum cum ipso fieri, vt vitam æternam in eo per imputationem gratis adipiscamur: cuius etiam Spiritu, mortui peccato, viuimus iustitiæ. Hæc fides, hæc spes est Christianorum, quæ fallere non potest. nititur enim gratuita Dei promissione, quam prædicat Verbū, amplectitur per Spiritum sanctum fides, obsignant in nobis per eundem Spiritum instituta à Domino Sacramenta. Cætera curiosis Sophistis relinquamus. Vt impleret, ἵνα πληρώσῃ. Id est donis & beneficiis suis cumularet. Sic enim accipitur verbum מילא in hac constructione, vt Esa. 23. a. 2, & Iere. 31. e. 25, vbi etiam הרוה & מילא vsurpantur tanquam synonyma. Deindè constat hanc esse testimonii Dauidis explicationem. Quemadmodum igitur illud ascendit, &c. applicatur Christi ascensioni, ita illud, Dedit dona hominibus, respondet isti particulæ, Vt impleret omnia: vt planè videatur etiam alludere Paulus ad sequentem versiculum illius Psalmi vbi dicitur Dominus suos onerare: metaphora à solennibus epulis sumpta, quum principes post partam victoriam toti populo liberalitatem suam testabantur, solennibus præsertim sacrificiis, quibus erant coniuncta conuiuia: vt passim ex sacris etiam historiis licet intelligere. Itaque verbum implere, hoc in loco non accipitur pro perficere, nisi ex consequenti, quatenus Christi donis perficimur. Neque etiam propriè pertinet ad hūc locum quæstio, quomodo Christus sit vbique, sed potius quomodo nos donis suis cumulet, nempe per Spiritum suum, vt testatur Iohan. 14. b. 16, & d. 26, & 15. d. 26. Sed prorsus reiiciendi sunt ii qui conantur ex hoc loco corpus humanum ἀπερίγραφον, id est corpus non corpus, Christo tribuere, ac spem nostram à fundamentis conuellere. Nam non modò nisi fuerit, sed etiam nisi sit Christus verus ac naturalis homo, frustra speramus quod speramus: & Spiritus sancti virtutem ignorat qui nos Christi corporis participes fieri non posse putat nisi vbique statuatur, vt naturalibus corporis qualitatibus spolietur. Omnia, τὰ πάντα. De Ecclesia Paulum loqui constat ex tota argumenti serie, & testimonii etiam applicatione quam paulo antè exposuimus. Itaque vniuersalis particula ad id de quo agitur restringenda est, vt diximus suprà, versu 6. quam tamē videtur Apostolus vsurpasse de industria, non modò vt vniuersi subiicerentur Christo sine exceptione, sed etiam vt Iudæorum & Gentiū discrimē sublatum esse ostenderet. Præterea verò notanda est distributio Apostoli, vt qui priore loco commemoret quasi ædificii architectos, deinde ad summum & vltimum fastigium accedat.

11 Apostolos, ἀποστόλους. Istos hoc nomine propriè vocatos legimus duodecim fuisse (quibus accessit Paulus peculiariter Gentibus destinatus) à Christo ipso destinatos ἀμέσως. quanquam videtur etiam aliquatenus adiungendus Barnabas, ex eo quod scriptum est Act. 13. a. 2. Horū autem officiū fuit per vniuersum orbem terrarum Ecclesias suo quodā (vt ita dicam) iure cōstituere, vt ex Christi mandato & tota eorum historia apparet. Cōstitutis ergo Ecclesiis hoc quoque munus necessariò fuit sublatū. Itaque tyrannica hodie vox est in Ecclesiā sese Apostolum ex successione profiteri: quanto magis sese Apostolorū principem dicere? Nam certè Paulus nullum eiusmodi primatū vni tribuit, nisi Christo capiti. At enim ministeriali capite opus est. Litiga igitur cū Apostolo tu quisquis es, id est cum Spiritu sancto. Nam proprius hic locus erat de catholica Romana vel alia quapiam Ecclesia disserendi. quanquam catholica qui esse potest quæ Romana dicitur? Prophetas, προφήτας. Hūc ordinē etiā supra Apostolico coniūxit, 3. a. 5: ex quo apparet fuisse Prophetarū munus vnū ex præcipuis, vt qui in primis illis initiis sapiētia aliqua eximia pollerēt, nō modò in interpretando, sed etiam in administrādis Ecclesiis

Ecclesiis quas Apostoli constituerant, prout diuersa incidebant negotia: adeo vt in hoc etiam ordine nonnulli dono prædicendi futura pollerent, vt ex sacra historia licet cognoscere. Vide Rom. 12. b. 6, & 1. Cor. 14. a. 1. Fuit ergo hoc munus etiam temporarium, quanuis non extincta sit ipsa gratia. Euangelistas, εὐαγγελιστάς. Hoc nomine ii intelliguntur quibus comitibus vtebantur Apostoli in suo fungendo munere, quòd omnibus non possent sufficere, nedum vt princeps aliquis Apostolorum in terris esset. Eiusmodi erant, Timotheus, Titus, Syluanus, Apollos: quos ita secum coniungit Paulus vt tamen in inscriptione epistolarum se vnum dicat Apostolum. Sed & nominatim Timotheus dicitur Euangelista, 2. Tim. 4. b. 5. Fuit ergo hoc etiam munus temporarium.

Pastores ac doctores, ποιμένας καὶ διδασκάλους. Assentior Ambrosio qui hæc quoque munera distinguit. Nā ratio parum firma est quæ Hieronymum & Augustinum mouit vt confunderent, nempe quia copula duntaxat est interiecta. Fateor tamen Doctorum nomē latè patere, vt 1. Corinth. 12. d. 28. Sed tamen apparet aliquod fuisse discrimen, quòd in isto compendio videatur vix locus esse synonymis. Sed in eo non sequor Ambrosium quòd διδασκάλους, id est (vt ipse interpretatur) magistros, putet eos esse quos vocarint exorcistas: quos ego potius inter dona sanationum recenseo, quorum fit mentio 1. Cor. 2. d. 30. Nam ipsum nominis etymon hanc opinionem refellit: & res ipsa ostendit, Apostolum hoc loco differere de iis duntaxat muneribus quæ ad doctrinam pertinent. quamobrem etiam gubernationes & opitulationes præterit, & alia nonnulla in epistola illa priore ad Corinthios commemorata. Doctoris igitur munus fuit verbum Domini fideliter explicare, & veluti scholam Ecclesiasticam regere, vt sincera doctrina dogmatum & veræ interpretationes in Ecclesia retinerentur, sicut docuit Alexandriæ Origenes. cui deinde quum concessum esset concionari in cœtu, non defuerunt qui hoc præter maiorum consuetudinem factum esse dicerent, vt explicatur apud Niceph. lib. Eccles. hist. quinti, capite 14. At Pastorum (qui & Episcopi dicebantur, vt 1. Pet. 2. d. 25) munus longè latius patebat, nimirum Verbo & orationi vacare, & Ecclesiam sibi cōmissam modis omnibus tueri. Ex quibus etiam satis perspicitur hæc duo munera perpetua esse oportere in Ecclesia Dei.

Πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.

12 Ad coagmentationem sanctorum, ad opus ministerii, ad ædificationem, *inquā*, corporis Christi.

12 *Ad consummationē sanctorū in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi:*

Μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.

13 Donec euadamus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis Filii Dei, in virum perfectum, ad mensuram staturæ adulti Christi:

13 *Donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionis filij Dei, in uirum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi:*

Ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης·

14 Vt ne simus amplius pueri, qui fluctuemus & circunferamur quouis vento doctrinæ, in hominum alea, veteratoria ad insidiosè fallendum versutia:

14 *Vt iā non simus paruuli fluctuātes, & circunferamur omnī uento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumuentionem erroris:*

12 Ad coagmentationem, πρὸς τὸν καταρτισμόν. Vulg. Ad consummationem. Eras. Ad instaurationem. Vide 1. Cor. 1. b. 10. Corporis Christi, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. i. Ecclesiæ, vt 1. Cor. 12. d. 27, & suprà, 1. d. 23.

13 In vnitatem fidei, εἰς ἑνότητα τῆς πίστεως. i. Ad eam summam coniunctionem cuius vinculum est fides, vt nullæ partes hient, nihil sit luxatum, nihil non suo loco aptè collocatum ac cohærens. In virum perfectum, εἰς ἄνδρα τέλειον. Id est adultum: nam ἀνὴρ hoc in loco ætatem designat translatitiè, vt diximus 1. Cor. 13. d. 11. Ecclesiam igitur corpori comparat, cuius anima sit Christus. Itaque sicut anima paulatim confirmatis organis, facultates suas edit in corpore, ipsumque adeo corpus sibi vegetat, donec ad iustam & consistentem ætatem peruentum sit: ita etiam quandiu in hac vita versamur, par est vt in vita illa æterna ac spirituali crescamus, donec in Christo adoleuerimus, & vicissim Christus in nobis. quod quando & quomodo futurum sit, copiosè etiam explicatur 1. Cor. cap. 13. Loquitur autem Paulus de Ecclesia tanquam de homine singulari & vnico: vel vt vnitatem illam declaret, vel vt singuli meminerint hanc doctrinam sigillatim etiam ad se pertinere. At Clemens in Pædagogo, viri perfecti nomine Christum ipsum intelligit. Staturæ adulti Christi, ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ. Quia fit mentio τοῦ μέτρου, id est mensuræ, ἡλικίαν malui staturam interpretari quàm ætatem, vt Matth. 6. d. 27, & Luc. 19. a. 3. Hoc enim est (opinor) quod Hebræi קומה vocant: & nos simili ratione dicimus *hauteur* in vernaculo nostro sermone, sicut ἡλικία ab ἧλιξ deducitur. Cæterùm τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ interpretor ex Hebræorum idiotismo, τοῦ πληρωθέντος Χριστοῦ, id est πλείου. Dicitur enim hoc in loco Christus non in sese, sed in nobis adolescere, pro nostri in ipso & ipsius in nobis incremento, Col. 1. d. 19.

14 In hominum alea, ἐν τῇ κυβείᾳ ἀνθρώπων. i. Incertis illis casibus quibus iactantur homines. Græcis enim certum est κυβείαν dici quam Latini aleam vocant: quod nomen translatitiè de quibusuis incerti euentus rebus dicitur: vt nulla magis fuerit apposita metaphora significandæ hominum desultoriæ (vt ita dicam) leuitati. Neque enim hîc duntaxat verùm est quod ait Comicus, Quot capita, tot sensus: sed nullus etiam homo est qui non à seipso sæpe in rebus maximi momenti dissentiat. Itaque hac quoque ratione hominum vitam meritò aleæ compararis. nec nimium procul etiam recedit à translatione rei nauticæ hæc altera metaphora, quum nauigatione nihil sit incertius. Maluit tamen Vetus interpres Nequitiam, Erasmus verò rectius Versutiam interpretari, pro eo quod vernaculo sermone dicimus *piperie*. Hoc enim referunt ad aleatorum astutias ac fraudes, quia sequitur ἐν πανουργίᾳ. Sed exemplum requiro idonei authoris in quo κυβεία aliud quàm aleam declaret. Libet autem hîc adferre aliam expositionem de qua iudicet lector. Nam quia tota hæc oratio à re nautica desūpta est, apud Cic. autē 5. in Verrē lib. Cybæā dici inuenio maximæ nauis onerariæ genus: & prouerbiali quodā dicendi genere dicūtur eadē naui vehi qui eiusdē fortunæ sunt socii: fortassis hunc locū non ineptè cōuerteris, In hominū Cybæa. Quia tamē nusquam alibi Cybææ nomen legere memini, nequid hîc peccarē per imprudentiam, malui certā ac vulgatā τῆς κυβείας significationem amplecti. Clem. lib. Strom. α, ad ματαιοπονίαν. i. inanem laborem, refert: & Epiphanius in Manichæos, vanas & ineptas subtilitates κυβευτικὴν διδασκαλίαν vocat.

Veteratoria, &c. ἐν πανουργίᾳ, &c. Sicut plerosque hominum vocauit νηπίους, id est non minus leues & faciles ad quiduis amplectendum, ac mutandam subinde sententiam, quàm si pueri semper essent, ac nullo iudicio præditi: ita nunc dicit non deesse qui ad alios fallendos & in errorem impellendos mirè sint exercitati. Vulg. In astutia ad circūuentionem erroris. Erasmus, longius à Græcis recedens, Qua nos adoriuntur, vt imponant nobis. Ego (ni fallor) planius & accommodatius πανουργίαν conuerti ἀφαιρετικῶς, veteratoriam versutiam, & μεθοδείαν πλάνης insidiosas fallacias.

15 Ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ, ὁ Χριστός·

15 Sed veritatem sectātes cum charitate, prorsus adolescamus in eum *per* omnia qui est caput, *nempe* Christus:

15 Veritatem autē faciētes in charitate, crescamus in illo per omnia qui est caput, Christus:

16 Ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστου μέρους τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ.

16 Ex quo totum corpus congruenter coagmentatum, & cōpactum per omnes suppeditatas commissuras, ex vi intus agente pro mensura vniuscuiusque membri, incremētum capit corpori conueniens, ad suiipsius extructionem per charitatem.

16 Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iūcturam subministrationis, secundū operationem in mensurā uniuscuiusque mēbri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate.

17 Τοῦτο οὖν λέγω, καὶ μαρτύρομαι ἐν Κυρίῳ, μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν,

Rom. 1. c. 21

17 Hoc itaque dico, & obtestor per Dominum, ne amplius versemini sicut reliquæ Gētes versantur in vanitate mentis suæ,

17 Hoc igitur dico & testificor in Domino, ut iam non ambuletis sicut & Gentes ambulant, in uanitate sensus sui,

18 Ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν·

18 Cogitationem habentes obscuratā, & abalienatā à vita Dei propter ignorantiam quæ est in ipsis, ex obduratione cordis eorum.

18 Tenebris obscuratū habentes intellectū, alienati à uita Dei per ignorantiā quæ est in illis, propter cæcitatem cordis ipsorum:

15 Prorsus, τὰ πάντα. Ad verbum Per omnia, subaudita præpositione κατὰ, vt 1. Cor. 9. d. 15, & 10. g. 33. Adolescamus in eum, αὐξήσωμεν εἰς αὐτόν. Vel, vt Vetus interpres, Crescamus in illo. Hieronymus, Vt augeamus in ipso omnia. Nam verbum αὔξειν interdum accipitur ἐνεργητικῶς, interdum οὐδετέρως. Sed hoc modo accipiendum esse apparet ex Coloss. 1. d. 19.

16 Ex quo, ἐξ οὗ. Quemadmodum antequam corpus in iustam mensuram excreuerit, vitalis facultas ex suo fonte in subiectos artus sese insinuans, & singulis (vt sunt variis commissuris iuncti) pro ipsorum ratione portionem nutrimenti distribuens, hac ratione totum corpus vegetat, vt pro modulo suo accrescentibus singulis membris, vniuersum corpus tandem in iustam corporis staturam euadat: ita Christus Ecclesiæ caput, singulis membris vim suam instillans, & per multiplices iuncturas variarum & diuersarum functionum, tantum suppeditans alimenti quanto opus est tum ad vniuscuiusque membri vegetationem, tum etiam ad quotidianum incrementum, Ecclesiam suam fouere non desinit, dum singulis partibus iustam mensuram adeptis, corpus tandem perfectum euadat. Per omnes suppeditatas commissuras, διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας. Ἁφὴν vocat artuum mutuos inter se contactus, qua parte videlicet committuntur. Quod autem τῆς ἐπιχορηγίας dixit, passiuè accipiendum est, ex Hebræorum more: nec aliter quàm passiuo participio explicari commodè potest. Itaque Suppeditatas conuerti, pro eo quod vulgò dicunt *fournies*, sicut ab ipso Cicerone hoc verbum passiuè vsurpatur, & à Græcis. sic enim Diodorus, τὴν δὲ συνέσιν καὶ τόλμην καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσι κεχορηγημένην. Vulg. Per omnem iuncturam subministrationis. Erasmus, Per omnem commissuram subministrationis, admodum obscurè. Ex vi intus agente, κατ' ἐνέργειαν. Vim Christi capitis intellige, qui animæ instar, singula membra vegetat, sed pro ipsorum modulo. Vulg. Secundum operationē. Eras. Iuxta actum. Pro mensura, ἐν μέτρῳ. Id est κατὰ μέτρον. Membri, μέλους. Sic legunt veteres Græci summo consensu, & ita etiam scholiastes Græcus, vt apparet ex interpretatione: quanuis in contextu scriptum sit μέρους, id est partis: quam lectionem sequutus est Erasmus. Incrementum capit corpori conueniens, αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται. Id est, ita crescit vt par est corpus crescere. Neque enim abundat repetitum nomen σώματος. Ad suiipsius extructionem, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ. Incrementum, singulorum quidem est membrorum: sed omnes partes in totius corporis incrementum consentiunt, adeo quidem vt membrum non possit huius nutrimenti ac proinde incremēti particeps esse, nisi cum reliquis cohæreat, diuersarum illarum functionum vinculo & nexu: vt ex omnibus coniunctis totum quiddam sit cōpactum. Ideo addidit Apostolus ἐν ἀγάπῃ, per charitatem. Hæc enim illa est artuum, id est diuersarum functionum, commissura.

17 Mentis suæ, τοῦ νοὸς αὐτῶν. Hoc illud est ἡγεμονικὸν tantopere celebratum à philosophis: cui subiicit τὴν διάνοιαν, id est sensitiuæ interioris (quam vocant) facultates, in imaginādo, cogitando & memorando positas. Tertiò demum loco appetitiones nomine τῆς καρδίας, id est cordis, declarat. Ita Paulus philosophica etiam distinctione accurata totum hominē ostendit, extra Christum, in quo vno instauratur, nihil minus esse quàm verè hominem. mentem enim vanam esse, obscuratam esse cogitationem, appetitionem obduratam: vnde tandem consequatur ἀπαλγησία, sponte sese in gurgitē omniū vitiorū præcipitans. 18 A vita Dei, τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ. Vitam Dei appellat, vitam illam qua Deus viuit in suis, (vt suprà, 2. a. 1) quámque præcipit & approbat.

Obduratione, τὴν πώρωσιν. Vulg. Cæcitatem. Erasmus, Excæcationem: mirans etiam cur Ambrosius Duritiam verterit. At ego miror πήρωσιν & πώρωσιν ab eo confundi: qua de re diximus Mar. 3. a. 5. Deinde potest etiā hoc sine copula explicari. ita videlicet vt cordis obduratio statuatur à Paulo tanquā illius ignorātiæ origo: quia sponte sua homines per contumaciam respuunt lucem Dei in ipsorum corda incurrentem, & statim à

communibus illis notitiis deficiunt: quos si postea velis reuocare: quò sibi videntur sapientiores, eo pertinacius obsistunt veritati. Ita fit vt Euāgelium (id est vitam illam Dei) non modò non amplectantur, sed etiam securè derideant homines.

19 Οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ.

19 Qui posteaquam dedoluerunt, semetipsos dediderūt proteruiæ, ad certatim patrandam impuritatem omnem.

19 Qui desperantes, semet ipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationē immunditiæ omnis, in auaritiam.

20 Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστόν·

20 Vos autem nō ita didicistis Christum:

20 Vos autem nō ita didicistis Christum:

21 Εἴγε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ,

21 Si modò eum audistis, & per eum edocti fuistis, sicut est veritas in Iesu:

21 Si tamen illū audistis, & in ipso edocti estis, sicut est ueritas in Iesu,

22 Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης·

22 *Nempe* deponere quod ad pristinam conuersationem attinet, veterem illum hominem qui deceptricibus cupiditatibus corrumpitur:

22 Deponere uos secundum pristinam cōuersationem, ueterē hominem qui corrumpitur secundùm desideria erroris.

Coloss. 3. b. 8

23 Ἀνανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν,

23 Renouari verò spiritu mentis vestræ,

23 Renouamini autem spiritu mentis uestræ,

24 Καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας.

24 Et induere nouum illum hominem qui secundum Deum cōditus est ad iustitiam & sanctimoniam veram.

24 Et induite nouū hominē qui secundum Deū creatus est in iustitia & sanctitate ueritatis.

25 Διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν, ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ· ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη.

25 Quapropter deposito mendacio, loquimini veritatē quisque proximo suo. nam sumus alii aliorum membra.

25 Propter quod deponentes mendaciū, loquimini ueritatem unusquisq; cū proximo suo: quoniā sumus inuicem membra.

19 Posteaquam dedoluerunt, ἀπηλγηκότες. Labor (inquit Cicero Tuscul. 2) callum quoddam obducit dolori. Idem ad Varronem scribens, Consuetudo diuturna, inquit, callum iam obduxit stomacho meo. Ab hoc autem callo promptum est huc delabi vt omnis doloris sensus, id est omne συντηρήσεως iudicium, amittatur, & mens reddatur ἀδόκιμος, vt Rom. 1. d. 28, veluti scirro cancrum gignente, aut quasi cauterio amputata cōscientia, (1. Tim. 4. a. 2) ad turpissima quæuis & aliena prorsus à natura hominis ratione aliqua præditi, præcipites ruant. Sic autem vsurpauit verbum Dedolere Ouidius, pro omnem doloris sensum abiicere, in his versiculis, Optimus ille fuit vindex, lædentia pectus Vincula qui rupit, dedoluitque semel. Vulg. Desperantes: vt legisse videatur ἀπηλπικότες. Erasmus, Posteaquam peruenerint eò vt dolere desierint. Certatim, ἐν πλεονεξίᾳ. Id est, quasi agatur de lucro; ita vt alius alium superare contendat. Nam πλεονεξία propriè de auaris & ambitiosis dicitur. Vulgata, In auaritiam, absurdè. Erasmus, Cum auiditate, non satis expressè.

20 Vos autem non ita, ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως. Quid si post οὕτως distinctionem adscribas? Sic enim Hebræi ואתם לא כן הלומדים וגו i. vos autem non ita, sub. facere conuenit, qui didicistis, &c. Luc. 22. c. 25.

21 Sicut est veritas in Iesu, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ. Id est, ea institutione quæ demum vera est ac solida: vel, vt edocti sunt qui verè ac seriò Iesum cognoscunt. Repetitum est nomen Iesu relatiui loco, Hebræorum more.

22 *Nempe* deponere, ἀποθέσθαι. Familiaris est Hebræis, ac Paulo præsertim, translatio à vestibus sumpta, vt alibi exposuimus. Exponit autem quænam sit illa veritas in Christo Iesu: quamobrem addidimus exegeticam particulam. Quod ad pristinā cōuersationē attinet, κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφήν. Κατὰ, id est על, nimiū obscurè Vetus interpres vertit hoc loco, Secūdū: Erasmus suo more, Iuxta. Est enim illi peculiaris hæc particula, quā tamē nō memini legere in ea significatione apud vllos idoneos authores. Veterem illum hominem, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. id est, vos ipsos. Hoc enim est quod significat Dominus quum iubet vt quisq; abneget semetipsum. Neque enim quod ad qualitates attinet, quicquam sani relinquit homini Apostolus, vt sæpe iam ostensum est à nobis. Vide Rom. 6. a. 6. Deceptricibus cupiditatibus, τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης. Vulg. Desideria erroris. Vide infrà, 24.

23 Spiritu mentis, τῷ πνεύματι τοῦ νοός. Sic arbitror vocari quod in ipsa mente est intimum: ex quo efficitur nullam esse partem hominis quam non peruaserit lethalis corruptio, ibi potissimum omnia vastans vbi oportuit rationis vim præcipuam esse.

24 Nouum illum hominem, τὸν καινὸν ἄνθρωπον. Quis sit nouus homo, ex veteris antithesi apparet, & sequenti descriptione. Vide Rom. 6. a. 6. Qui secundum Deum conditus est, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα. Id est, ad Dei exemplar & imaginem creatus. Loquitur autem de qualitatum instauratione. Sed qualitates intellige inhærentes: quia corrigendæ sunt ipsæ facultates, non autem duntaxat earum effectus. vnde רוח חדשה, id est spiritum nouum, legimus, & לב חדש, id est cor nouum, Ezech. 36. f. 26. quod tamen sibi facere iubentur apud eundem Prophetam cap. 18. g. 31. nempe postquam fuerint per eum Spiritū noui homines facti, qui in sanctis efficit velle & perficere. vnde vtitur hoc loco Paulus verbo κτίζειν, & 2. Corinth. cap. 5. d. 17, & Galat. 6. d. 15, & suprà, 2. b. 10. κατὰ verò respōdet כה הדמיון, caph similitudinis ac congruentiæ particulæ. Itaque suppeditat hîc nobis Paulus locupletissimā expositionē eius quod scriptū est in Genesi, creatum esse hominē ad Dei similitudinē & imaginē. Ad iustitiā, ἐν δικαιοσύνῃ. Ἐν pro εἰς sumitur, vt effectus & finis nouæ creationis significetur. Vulg. & Eras. In iustitia, admodū obscurè. Et sanctimoniā veram, καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Id est, minimè fucatā, sed genuinam ac sinceram: ex idiotismo Hebræorum, qui etiam occurrit suprà ver. 22, vbi deceptrices cupiditates vocauit cupiditates deceptionis. Vulg. & Eras. Et sanctitate veritatis.

26 Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν.

26 Irascimini, & ne peccate: sol ne occidat super iracundiã vestram:

26 *Irascimini, & nolite peccare: sol non occidat super iracundiã vestrã:*

27 Μήτε δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ.

27 Neque date locum diabolo.

27 *Nolite locum dare diabolo.*

28 Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι.

28 Qui furabatur, non amplius furetur: sed potius laboret, operãdo manibus quod bonum sit, vt possit impertiri cui opus fuerit.

28 *Qui furabatur, iam nõ furetur: magis autem laboret operãdo manibus suis quod bonũ est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti.*

29 Πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω· ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσι.

29 Nullus sermo corruptus ex ore vestro egreditor, sed siquis est commodus ad ædificationis vsum, vt gratiam auditoribus adferat.

29 *Omnis sermo malus ex ore uestro non procedat: sed siquis bonus ad ædificationẽ fidei, ut det gratiam audientibus.*

30 Καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως.

30 Et ne tristitia afficite Spiritum illum sanctum Dei, per quem obsignati estis in diem redemptionis.

30 *Et nolite contristare Spiritũ sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis.*

31 Πᾶσα πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργή, καὶ κραυγή, καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν, σὺν πάσῃ κακίᾳ.

31 Omnis amaritudo, & excandescentia, & ira, & clamor, & maledicẽtia tollatur ex vobis, cum omni malitia.

31 *Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à uobis, cum omni malitia.*

26 Irascimini, &c. ὀργίζεσθε, &c. Hoc plerique de ira illa laudabili accipiunt, quasi præcipiat aut exhortetur Paulus ad faciendum aliquid: quorum sententiam intactam relinquo. Tantùm dico, quia instituta est oratio de exuendis cupiditatibus, mihi videri potius hunc locum perinde explicandum acsi scriptum esset, Irascimini? (id est si irasci contigerit) at ne peccate: id est, iram ita cohibete vt quod malè cogitastis, malè non exequamini. Itaque post ὀργίζεσθε scribendam puto notam interrogationis: & simile dicendi genus occurrit 1.Cor.7.d.21, & e.27. Sol ne occidat, ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω. Prouerbialis dicendi figura, qua significatur iracundiam primo quoque tempore coercendam. Super iracundiam vestram, ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. Id est, ne vos iracũdos nox deprehendat. Iracundiam autem malui dicere cum Vetere interprete quàm iram cum Erasmo: quòd illud magis videatur iræ exuperantiam significare, quum quædam sit ira maximè laudabilis, vt paulo antè diximus. Prior igitur gradus est, iram nõ exequi: posterior, vt si immoderatè aliquid dictum sit aut factum, (quod videtur etiam significare præpositio παρὰ in παροργισμός) demus operam vt ante solis occasum ad nos redeamus, id est vt mox omnia componantur.

27 Diabolo, τῷ διαβόλῳ. Erasmus, Calumniatori, apertè hoc referẽs ad Euangelii aduersarios qui calumniandi occasionem facilè arripiunt. Ego potius ad Satanam refero, calumniatorum omnium caput: tum quia multo vberior est doctrina, (quum nullum sit tam immane scelus quod ille non facilè persuadeat tenacis iræ hominibus) tum verò quia numero singulari vsus est Paulus, & quidem addito articulo.

28 Quod bonum est, τὸ ἀγαθόν. Id est, laborando in rebus sanctis & proximo vtilibus.

29 Corruptus, σαπρός. Ad verbum, putris. Est enim translatio ab arboribus sumpta: ex quibus fructũ non possis sperare si putres fuerint. Ita verò explicandum esse hoc epitheton apparet ex antithesi. Nam ἀγαθόν vocat eum ex quo fructus aliquis ad alios redire possit. Simili prorsus ratione Col.4.a.6, monet vt fidelium sermo sit sale conditus, nempe ne corruptionis odor aliquis ad alios emanet. Ad ædificationis vsum, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας. Vulg. Ad ædificationem fidei, repugnantibus Græcis summo consensu. Sed fortassis Vetus interpres putauit fidem nomine τῆς χρείας designari, quòd nulla re æquè sit nobis opus. Hieronymus, Ad ædificationem opportunitatis (i. opportunam) non ineptè profectò: quum hoc dictum non de quauis sed de præsenti necessitate intelligatur, vt rectè explicat Græcus scholiastes, monens hac sententia flagitare Apostolum à nobis vt in familiari etiam sermone omnes occasiones proximi pro re nata ædificandi captemus. Maluit tamen Erasmus in annotationibus interpretari, Ad ædificationem vtilitatis, id est vtilem. Idem in ipso contextu conuertit, Ad ædificationem, quoties opus est. Ego verò malim interpretari, Quæ sit ex vsu. ita vt τῆς χρείας, Hebræorum more accipiatur pro epitheto, & nos iubeat Apostolus spectare quid maximè accõmodatè dici possit quo proximus iuuetur. Sed tamen mihi magis placet, permutata constructione, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας dictum esse pro πρὸς τὴν χρείαν οἰκοδομῆς i. ad ædificationis vsum. Cuiusmodi hypallages exempla multa occurrunt à grammaticis Hebræis annotata, vt Esaiæ primo, Cognouit præsepe domini sui, pro dominum præsepis sui, vt exigit loci circunstantia. Nam Iudæi præsepe quidem, at non dominum agnosceb ant. qua de re diximus aliquid Act.5.d.20. & alibi, vbi etiam ostendimus Græcos & Latinos scriptores idoneos ab eiusmodi hypallage non abhorrere. vt in illo Ouidii versiculo, In noua fert animus mutatas dicere formas Corpora. Vt gratiã adferat, ἵνα δῷ χάριν. Gratiam appellat quod ad progressum in pietate & charitate pertineat Vulgata & Erasmus, ad verbum, Vt det gratiam. Auditoribus, τοῖς ἀκούουσι. Id est τοῖς ἀκροαταῖς, ex Hebræorum more, participio posito pro verbali nomine.

30 Spiritum illum sanctum Dei, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ. Repetitio articulorũ & additum etiam nomen Dei non caret magna emphasi, adeo vt in singulis vocabulis grauissima argumẽta quasi deliteant. Loquitur autem de Spiritu sancto ἀνθρωποπαθῶς, vt dextrè omnino annotauit doctissimus interpres, quasi diceret, Date operam vt Spiritus sanctus libenter inter vos habitet, quasi in domicilio grato ac iucundo, nec vllam tristitiæ materiam illi præbere. In diem redemptionis, εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. Vide Ephes.1.c.14.

31 Excandescentia, θυμός. Sic conuertit Cicero: & quum sequatur ὀργή, videtur hoc statuendum discrimen, vt θυμός primam illam sanguinis ebullitionem, ὀργή verò iam accensam irã declaret. Videtur enim Paulus

quosdam gradus illius furoris facere, incipiens à πικρίᾳ, id est animi offensione; quum intus carpitur animus: vnde mox incipit pectus calescere, dum erumpat ira: vnde tandem clamores & rixæ, non sine conuiciis. Vulg. Ira. Erasmus, Tumor.

32 Γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοί, εὔσπλαγχνοι, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἐχαρίσατο ὑμῖν.

32 Sed estote alii in alios benigni, misericordes, condonantes vobis mutuò *offensas*, sicut & Deus in Christo condonauit vobis.

32 *Estote autẽ inuicem benigni, misericordes, donãtes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit uobis.*

Κεφάλαιον ε΄.

CAP. V.

1 Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητά.

1 ESTote igitur imitatores Dei, vt filii dilecti:

1 *ESTote ergo imitatores Dei, sicut filij charissimi:* (Ioh.13.d.34. & 15.b.12. 1.Ioh.3.d.23)

2 Καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας.

2 Et versamini cum charitate, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationẽ ac victimam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ.

2 *Et ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem suauitatis.*

3 Πορνεία δὲ καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις.

3 Scortatio verò & omnis impuritas aut auaritia ne nominator quidem inter vos, sicut decet sanctos:

3 *Fornicatio autem & omnis immunditia aut auaritia, nec nominetur in uobis, sicut decet sanctos:* (Supr.4.f.19. Coloss.3.a.5. 1.thess.4.a.7)

4 Καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα· ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία.

4 Et obscœnitas, & stultiloquium, & dicacitas, quæ non conueniunt: sed potius gratiarum actio.

4 *Aut turpitudo, aut stultiloquiũ, aut scurrilitas, quæ ad rẽ non pertinent, sed magis gratiarũ actio.*

5 Τοῦτο γὰρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι πᾶς πόρνος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ.

5 Nam hoc nostis, nullum scortatorem, aut impurum, aut auarum, qui est idololatra, habere hæreditatem in regno Christi & Dei.

5 *Hoc enim scitote intelligentes, quòd omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus, nõ habet hæreditatem in regno Christi & Dei.*

6 Μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις· διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.

6 Ne quisquã vos seducat inanibus sermonibus. propter hæc enim venit ira Dei in homines contumaces.

6 *Nemo uos seducat inanibus uerbis, propter hæc enim uenit ira Dei in filios diffidentiæ.* (Matth.24.a.4. mar.13.a.5. luc.21.b.8. 2.thess.2.a.3)

32 Condonantes vobis mutuò *offensas*, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς. i. συγγνωμονικοί, vt rectè explicat Græcus scholiastes. quæ virtus lenitatis opponitur offensioni ex diametro. Sic autem accipitur verbum χαρίζεσθαι pro συγγνώσκειν aliis etiam locis, vt 2.Cor.2.c.10. ἑαυτοῖς autem idem declarat atque ἀλλήλοις, quum de duobus minimùm agatur, vt non sit simplex reciprocatio, sed ἀλληλοπαθής quam vocant, vt infrà, 4.d.19, & Col.3.c.13. Vulg. Donantes inuicem. Erasmus, Largientes vobis inuicem.

IN CAPVT V.

2 In odorem, &c. εἰς ὀσμὴν, &c. Alludit ad Legis thymiamata, quibus Christi obedientia adumbrabatur.

3 Ne nominator quidem, μηδὲ ὀνομαζέσθω. Quos non pudet Paulum ipsum vt seueriorem quàm par sit accusare, ii, vt profani sunt, profanum saltem scriptorem, sed sanctum tamẽ, si cum ipsis comparetur, Isocratem inquam, audiant ita scribentem, τὸ λέγειν ὡς δεῖ, τοῦ φρονεῖν εὖ μέγιστον σημεῖον ποιούμεθα· καὶ λόγος ἀληθὴς καὶ νόμιμος καὶ δίκαιος, ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ πιστῆς εἴδωλόν ἐστιν.

4 Dicacitas, εὐτραπελία. Vulg. Scurrilitas, nimium angustè: vt Erasmus contra mihi videtur nimium amplè conuertisse vrbanitatem. Nam (vt opinor) non omnem vrbanitatem damnauit Apostolus, neque rursus solam scurrilitatem, sed in genere quoscunque sales ita iaculantur homines vt vel inane quiddam spectetur, vel exemplo vel maledicentia peccetur: quæcunque dicteria denique ad commodum proximi & honestum finem propriè non referuntur. Nam alterius generis, & facetè & salse, sed piè tamen dictorum, exempla legimus non pauca, vt 1.Reg.18.e.27. Cui opponitur impia puerorum scurrilitas, 2.Reg.2.d.23. Sic Esa.14.c.11, & sæpe apud hunc Prophetam præ cæteris.

5 Qui est idololatra, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. Id est idolorum seruituti addictus. Nam (vt Rom.1.b.9 & alibi diximus) inane est discrimen illud duliæ & latriæ, in quo sibi nonnulli stultè & imperitè placent. Quæritur autem hoc in loco cur auarum vocet idololatram. Nam si hoc referas ad auari affectum, qui Deum præ thesauro negligat, & à suis opibus quasi à solo numine totus pendeat, idem videtur de scortatoribus dici posse, & iis fere omnibus qui certæ alicui rei sunt prorsus addicti: vt ii quorum deus venter est, vt Rom.16.c.18, & Phil.3.d.19. Sed magnum est in eo discrimen, quòd etsi omnes isti Deum præ eo negligant cui sunt addicti, tamen in eo non collocant spem vitæ, vno auaro excepto, qui in suis opibus vitam suam positam esse putat. Itaque apertè dicitur idololatriæ species esse auaritia, Coloss.3.a.5.

6 Venit, ἔρχεται. Id est, venire solet, vt conuertit Erasmus. Vide Matth.26.b.23. Ira Dei, ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ. Id est animaduersio ab irato Deo profecta, μετωνυμικῶς. In homines contumaces, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Præpositio ἐπὶ videtur indicare, iram Dei quasi præcipitem è cælo in istorum caput ruere. Quod autem attinet ad ipsum dicendi genus, vide suprà, 2.a.2. Vulgata, Filios diffidentiæ: Erasmus, Filios inobedientiæ.

Μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν.	7 Ne igitur estote consortes eorum.	7 *Nolite ergo effici participes eorum.*
Ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ· ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε·	8 Eratis enim olim tenebræ, nunc autem lux in Domino: vt filii lucis incedite:	8 *Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. ut filij lucis ambulate:*
(Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ)	9 (Nam fructus Spiritus *situs est* in omni bonitate & iustitia & veritate)	9 *(Fructus enim lucis est in omni bonitate et iustitia & ueritate)*
Δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.	10 Probantes quid sit acceptum Domino.	10 *Probantes quid sit beneplacitum Deo.*
Καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε.	11 Et ne commercium habete cum operibus illis infrugiferis tenebrarum, sed potius etiam arguite.	11 *Et nolite cõmunicare operibus infructuosis tenebrarũ, magis autẽ & redarguite.*
Τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν.	12 Nam quæ occultè fiunt ab istis, turpe est vel dicere.	12 *Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere.*
Τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα, ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦται· πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι.	13 Sed omnia, dum arguuntur, à luce manifesta fiũt. lux enim illud est quod omnia facit manifesta.	13 *Omnia autẽ quæ arguũtur, à lumine manifestantur. omne enim quod manifestat, lumen est.*
Διὸ λέγει, Ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός.	14 Quapropter dicit, Excitare qui dormis, & surge à mortuis, & illucescet tibi Christus.	14 *Propter quod dicit, Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus.*
Coloss.4.a.5 — Βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε· μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί·	15 Videte igitur quomodo accuratè incedatis: non vt insipiẽtes, sed vt sapientes:	15 *Videte itaque fratres quomodo cautè ambuletis: non quasi insipientes, sed ut sapientes:*

8 Tenebræ, σκότος. Id est, tenebricosi, vt copiosè descripsit suprà, 4.d.18. Sed ista metonymia magnam habet emphasin, vt quum scelus pro scelesto dicimus. Ita si pro luce substituas lucidos, multum detraxeris de sententiæ pondere. Tribuitur autem lucis nomen fidelibus, tum quia vera luce illustrantur in sese, tum verò quòd aliis etiam præluceant: adeo vt sceleratorum vitam etiam coarguant: quæ ratio diligenter consideranda est hoc in loco. Filii Lucis, τέκνα φωτός. In hac formula libenter etiam retinui filiorũ nomen, peculiari quadam ratione, nempe vt intelligamus omne hoc beneficium ab adoptionis fonte proficisci, quum alioqui hæc dicendi formula latius pateat.

9 Fructus Spiritus, ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος. Id est regenerationis, vel Spiritus sancti, cuius vi sumus facti lux in Domino. Vulg. Fructus lucis, ὁ καρπὸς τοῦ φωτός: quam lectionem in duobus veteribus libris inuenimus.

11 Arguite, ἐλέγχετε. Id est, palàm facite, sancta nimirum & honesta vita. qua significatione accipitur etiam perelegant er verbum κατηγορεῖν apud Græcos. Sed & apud Hebræos הוכיח tam significat arguere quàm conuincendo patefacere. Denique arguendi verbum hoc propriè declarat, vt in illo Virgilii versiculo, Degeneres animos timor arguit. Et in illo Ouidii, etiam in laude, Quæ latet, inque bonis cessat non cognita rebus, Apparet virtus, arguiturque malis. Ambrosius vertit, Obiurgate: quod meritò reprehendit Erasmus.

12 Nam quæ occultè fiunt, τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα. Huc pertinẽt elegantes illi versiculi, Nox & Amor vinúmque nihil moderabile suadent: Illa pudore vacat, Liber Amórque, metu.

13 Lux enim illud est, &c. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι. Vulg. Omne enim quod manifestat, lumen est, Erasmus, Quicquid manifestum redditur, lumen est. Quum participium φανερούμενον sit vocis mediæ, spectandum fuit quæ significatio conueniret. Ac mihi quidem videtur hæc sententia tam perspicua vt cum doctissimo interprete non dubitem affirmare Paulum à proprio lucis officio argumentari: vt quod verum sit filiorum lucis officium declaret, nempe vt non modò nihil habeant cum tenebris commune, sed etiam illarum quantumuis intimas latebras patefaciant. Eadem erit sententia si τὸ φανερούμενον accipias pro subiecto, & conuertas, Quicquid enim manifestum facit, lux est. id est, Quicquid res obscuras patefacit, lux est. Nam quòd de articulo laborat Erasmus, nihil est, quum τὸ φανερούμενον positum sit pro ὃ φανεροῖ, nec aliter fere loquantur Græci. Scholiastes verò τὸ φανερούμενον passiuè interpretatur, vt sit sensus, Quicquid manifestum fit, lucem esse. id est lucidum fieri. Certum enim est lucis accessu tenebras fugari, quibus ipsa succedat. Sed nõ video quî satis cõueniat particula γὰρ isti sententiæ. Deinde vt hoc verum sit in corporeis istis tenebris, à quibus sumpta est translatio, at certè in mentis tenebris non est hoc perpetuum, vt quoties à luce arguuntur, in lucem mutentur: nisi Lucem esse pro Conspicuam fieri omnibus, accipias.

14 Dicit, λέγει. Dicit videlicet Scriptura, vel Deus per Prophetam loquens. Videtur autem hoc petitum partim ex Esa.60.a.1. sed multo magis ex eiusdem Prophetæ 26.d.19 & 21. quod miror ab interpretibus non fuisse animaduersum. Sed altera superest quæstio, quorsum hæc adferat Apostolus. Quidam igitur cum proxima sententia coniungunt: alii cum eo quod iussit Apostolus tenebras à luce coargui. Ego malim ad ipsum fundamentum huius doctrinæ referre, quòd videlicet fideles olim quidem fuerint tenebræ, nunc verò sint lux in Domino. Ita enim (ni fallor) multo melius cohærebit. Nam somnus tenebris non luci conuenit. A mortuis, ἐκ νεκρῶν. Sic apud Ciceronem lib.1. De oratore legimus, A mortuis dicendo aliquem excitare. Loquitur autem de morte peccati. Illucescet tibi, ἐπιφαύσει σοι. Quidam ex veteribus legerunt, Continget te, id est ἐπιψαύσει, non autem ἐπιφαύσει, vt putauit Erasmus. sed hac lectione non est quòd moueamur.

15 Videte, βλέπετε. Bene dixit Videte, inquit Erasmus, quoniam in tenebris nihil cernitur, quod tamen mihi subtilius videtur. Accuratè, ἀκριβῶς. Vulg. Cautè. Eras. Circunspectè.

Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι.	16 Redimentes occasionẽ, quoniam dies mali sunt.	16 *Redimentes tẽpus, quoniam dies mali sunt.*	
Διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες τί τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου.	17 ‖Propterea ne estote imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Domini.	17 *Propterea nolite fieri imprudẽtes, sed intelligẽtes quæ sit uoluntas Dei.*	Rom.12.a.2. 1.thess.4.a.3
Καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστιν ἀσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν Πνεύματι.	18 Et ne inebriamini vino, in quo luxus est, sed implemini Spiritu:	18 *Et nolite inebriari uino, in quo est luxuria, sed implemini spiritu:*	
Λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.	19 Loquentes inter vos mutuò per psalmos & hymnos & cantiones spirituales, canentes ac psallentes in corde vestro, Domino.	19 *Loquentes uobismetipsis in psalmis & hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus uestris Domino.*	
Εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῷ Θεῷ καὶ πατρί.	20 Gratias agentes semper de omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo & Patri.	20 *Gratias agentes super omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi Deo & Patri.*	
Ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Θεοῦ.	21 Subiecti alii aliis, cum timore Dei.	21 *Subiecti inuicem, in timore Christi.*	
Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ·	22 ‖Vxores propriis viris subiectæ estote, vt Domino:	22 *Mulieres uiris suis subditæ sint, sicut Domino:*	Coloss.3.c.18 tit.2.b.5 1.pet.3.a.1
Ὅτι ὁ ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας· καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ σώματος·	23 Quoniam vir est caput vxoris, vt & Christus est caput Ecclesiæ: & is est qui salutem dat corpori.	23 *Quoniam uir caput est mulieris, sicut Christus caput est Ecclesiæ: ipse saluator corporis.*	1.Cor.11.a.3
Ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί.	24 Itaque sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & vxores suis viris *subiectæ sunto* in omnibus.	24 *Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres uiris suis in omnibus.*	
Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς·	25 ‖Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & semetipsum exposuit pro ea:	25 *Viri diligite uxores uestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea:*	Coloss.3.d.19

16 Redimentes occasionẽ, ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρόν. Sinere tempus elabi nobis aliud agendo, & redimere tempus, contraria sunt. Nam illud hominis est negligentis & dissoluti, istud verò frugi & sapientis, non modò non abuti occasione, sed etiam mille voluptatibus redimere. Metaphora igitur sumpta est à mercatoribus, qui curiosè merces considerant, & deliciis omnibus facilè vel lucellum aliquod anteponunt. ostenditque Paulus quà in re diligentes & auidos quasi emptores esse nos oporteat. Quoniã dies mali sunt, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι. Dies malos vocant Hebræi tempora difficultatũ & asperitatis plena: cuiusmodi quũ inciderint, veluti quum fames vel penuria ingruit, vel cum callidis & astutis hominibus est agendum, vel mercatura dubiæ & ancipitis fortunæ videtur: tum solent mercatores circunspectè agere [illegible] quamuis opportunitatem intẽti. Hoc verò exemplum nobis ad imitandum proponit Apostolus, in iis quæ ad pietatẽ & charitatem proximi spectant, ad præcidendas omnes occasiones aduersariis Euangelii.

18 In quo, ἐν ᾧ. In quo videlicet vino, vel qua in re, i. in ebrietate. vt ᾧ positum sit neutro genere, nec rẽ ipsam damnet Apostolus, sed immodicũ & intempestiuum vsum. Luxus, ἀσωτία. Id est omnis profusio, eáque summa cum turpitudine coniuncta. Cic. lib. 2. De finibus, Nolim (inquit) mihi fingere asotos, vt soletis, qui in mensam vomant, & de conuiuiis auferantur, crudique postea rursus sese ingurgitent. Vulg. Luxuria.

19 Inter vos mutuò, ἑαυτοῖς. Id est ἀλλήλοις. vide suprà, 4.g.32. Cæterùm de psalmis, hymnis & canticis dicemus aliquid infrà Coloss.3.c.16. In corde vestro, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. Id est serio cordis affectu, non autem lingua duntaxat. Neque enim In corde idẽ hîc declarat atq; intus & apud se, quũ mẽtio fiat canẽdi & psallẽdi.

21 Cum timore Dei, ἐν φόβῳ Θεοῦ. Bene hoc addidit. neque enim quæuis coniunctio & mutua reuerentia probatur, sed ea demum cuius est vinculum ipse Deus: siue (vt legit Vetus interpres) Christi reuerẽtia. i. nisi ad Dei siue Christi gloriam tanquam scopum referatur.

22 Vt Domino, ὡς τῷ Κυρίῳ. Quid ergo tan par est mariti ac Christi authoritas? Minimé. sed cohærent tamen ista aliquatenus, quòd in matrimonii coniunctione, quæ Christi & Ecclesiæ vnionem repræsentat, vir sustineat Christi personam, mulier Ecclesiæ, idque ex Dei constitutione. Vxor igitur quæ marito subiectionem negat (exceptis iis dũtaxat in quibus maritus à Christo, ac proinde à persona sua deficit, quæque præstare ipsa non possit quin Christum abiiciat) Christo ipsi potius resistit quàm marito.

23 Caput, κεφαλή. Ita significatur viri præstantia, sicut caput inferioribus mẽbris & situ & cæteris rebus excellit. Et is est, καὶ αὐτός ἐστι. Nemo non videt (opinor) hoc propriè dici de Christo, à quo, tanquam à capite, corpus ipsum (id est Ecclesia) salutem haurit. Sic etiam quadantenus mulier à marito pendet, cuius labore & diligentia nutritur ac fouetur. Viri enim est quærere quod mulier conseruet. itaque turpiter ingrata est etiã vxor quæ maritum non reuereretur. Maritus autem & ipse officii sui vicissim admonetur, vt copiosius explicat Apostolus à versu 25.

24 Itaque, ἀλλά. Id est ὥστε. Nam ἀλλά (inquit Gaza) καὶ συμπερασματικῶς καὶ συλλογιστικῶς λέγεται. & argumen-

ti series prorsus ostendit ita esse accipiendum hoc in loco. Vulg. Sed, impropriè: quod nonnullos fefellit in superioris versiculi fine explicando.

Graece		Beza		Vulgata
Ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι·	26	Vt eam "sanctificaret, "purgans lauacro aquæ "per verbũ:	26	Vt illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in uerbo:
Ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον, τὴν ἐκκλησίαν μὴ ἔχουσαν σπίλον, ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος.	27	Vt sisteret eam sibi gloriosam, "*id est* Ecclesiam "non habentem maculam aut rugam, aut quicquam eiusmodi, sed vt esset sancta & inculpata.	27	Vt exhiberet ipsam sibi gloriosam, Ecclesiam nõ habentem maculã aut rugam, aut aliquid eiusmodi, sed ut sit sancta & immaculata.
Οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ.	28	Ita debent viri diligere suas vxores vt sua ipsorum corpora. qui diligit suam vxorem, seipsum diligit.	28	Ita & uiri debent diligere uxores suas ut corpora sua. qui suam uxorem diligit, seipsum diligit.
Οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν·	29	Nullus enim vnquam "suam ipsius carnem odio habuit: imò enutrit ac fouet eã, sicut & Dominus Ecclesiam:	29	Nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus Ecclesiam:
Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ.	30	Quoniam membra sumus corporis eius, "ex carne eius, & ex ossibus eius.	30	Quia membra sumus corporis eius, de carne eius & de ossibus eius.
Ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος	31	‖Propterea derelinquet homo	31	Propter hoc relinquet ho-

Gen.2.d.24 matth.19.a.5 mar.10.a.7 1.cor.6.d.16

26 Sanctificaret, ἁγιάσῃ. Id est sanctam efficeret. Sanctum autem dicitur quod Deo separatum est ac consecratum: estque huius consecrationis symbolum Baptismus, & quidem efficax, non sua virtute, sed eius qui vnus factus est nobis fidelibus omnia. Purgans, καθαρίσας. Eras. Mũdatam, rectè quidem obseruato tẽpore, sed ambiguè, propter linguæ Latinæ inopiam, quæ participiis actiuis præteriti temporis caret. Itaque cauendum fuit ne quis putaret ipsi externæ ablutioni, aut aquæ, aut ministro, operi denique operato (quod vocant) tribui quod est vnius Dei opus: quanuis istis adminiculis vtatur ad id repræsentandum quod ipse in solidum intus efficit, vt rectè omnino & suo loco obseruauit doctissimus interpres. Per verbum, ἐν ῥήματι. Verbum appellat κατ' ἐξοχὴν promissionem gratuitæ in Christo iustificationis & sanctificationis. & hîc rursus multa præcipitia cauẽda sunt. Primùm ne verbum hominum pro verbo Dei substituamus, aut verbo Dei con iungamus tanquã supplementum: deinde ne verbum pronuntiatum duntaxat, sed explicatum & fide perceptum intelligamus: ne illud in magicam aliquam incantationem vertamus.

27 *Id est* Ecclesiam, τὴν ἐκκλησίαν. Additus articulus mihi videtur postulare vt post ἔνδοξον scribatur distinctio, & per epanalepsin ista intelligantur. Non habentem maculam, οὐκ ἔχουσαν σπίλον. Pelagiani ex hoc loco colligebant orthodoxorum Ecclesias nomine Ecclesiarum indignas esse, & perfectionem iustitiæ volebant in hac vita constituere. Nostri sophistæ impudentius etiam loquuntur. nam primùm omnium Ecclesiæ nomen solis quibusdam personis alligant, & dignitatibus quas vocant: quarum tamen præcipuam partem non modò non assentiente sed etiam disertè refragante verbo Dei, stabiliuerunt. Deinde quum huius Ecclesiæ suæ singulas partes impurissimas fateri cogantur, contrariam tamen ex diametro qualitatem vniuersali Ecclesiæ suæ tribuunt. Eam enim affirmant, vniuersè consideratam, errare nunquam posse: quum singulos ex quibus cõstituitur, maximos esse peccatores, vel inuiti fateãtur. Omitto quòd inter caput huius Ecclesiæ & corpus adeo non conuenit vt illi vni ius fásque sit istius dogmata, quóties libuerit, refigere ac conuellere. Hoc illorum est acumẽ qui soli hodie catholici videri volunt, nempe vt sub Ecclesiæ splendido nomine delitescẽtes, quicquid illis vel improba mens vel diabolus suggesserit, tanquam ἀνυπεύθυνον καὶ αὐτόπιστον, tantisper sanciatur dũ iidem authores resciderint. Sed etiamsi essent hoc ipsum cui potissimùm repugnant, id est ea Dei Ecclesia de qua hîc agitur, & aliis innumerabilibus locis: an propterea essent sine ruga & macula? Deus nos redemit vt in æternũ cum ipso regnemus: an propterea iam sumus eam immortalitatem adepti? Imò currendum est in stadio vt ad metam perueniatur: nec prius abolebitur quod est ex parte quàm venerit quod perfectum est: id est priusquã Deum coram aspiciamus, vt sit omnia in omnibus. Deinde aliud est Ecclesiã in sese considerare, aliud in Christo. Nam in sese tum omnes in genere, tũ singuli plurimas habent rugas ac maculas, quæ quotidie modò in his, modò in illis expoliuntur: ita tamen vt Ecclesia, propterea Ecclesia esse non desinat: in Christo verò per fidem apprehenso non modò est sine macula, sed etiam infinito decore exornata, illius nimirũ iustitia quam per gratuitam imputationem est consequuta. Quid ergo certum erit? dices. Hoc ipsum quod te conficit Antichriste: nempe Dei verbum, ita planum ac perspicuum vt iis solis velatum sit qui pereunt, inquit noster Apostolus 2.Cor.4.a.3. Nisi fortasse putas illum magis ambiguè scripsisse quàm sit loquutus: quod si dixeris, quis tibi credet nisi quem tuo poculo inebriaris?

29 Suam ipsius carnem, τὴν ἑαυτοῦ σάρκα. Id est suum corpus.

30 Ex carne eius, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Alludit ad fœminæ creationem. Errant autem vehementer & periculosè qui hanc nostri cum Christo coniunctionem ad ipsius ἀνθρώπησιν referunt, quum hac ratione communicetur cum quibusuis infidelibus quod Apostolus solis fidelibus tribuit. Neq; enim quæuis mulier est caro ex cuiusuis viri carne, sed mariti dũtaxat: nec vicissim quilibet vir, caro ex cuiusuis mulieris carne, sed suæ duntaxat vxoris: vt omnino apparet ex Apostoli scopo. Ita igitur in Christo duntaxat, tanquam marito, & in hominibus duntaxat, tanquam vxore, spectanda est ista coniunctio: nempe quæ non sit tantùm naturæ coniunctio, (neque enim hanc excludo, sine qua constitui altera non possit) sed etiam ipsius personæ Christi communio: sine transfusione tamen, aut naturali & crassa vlla imaginatione, sed Spiritus sancti vinculo per fidem. cuius cõmunionis obsignatio & symbolum est Cœna Domini (quã vocamus) vt verè sit Christus caro ex carne nostra, & os ex ossibus nostris in vitam æternam. id est, vt verè vnum facti cum eo, fruamur omnibus ipsius bonis.

Graece		Beza		Vulgata
πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.		patrem ac matrem, & agglutinabitur vxori suæ: "& qui duo *erant*, fient vna caro.		mo patrem & matrem suam, & adhærebit uxori suæ: & erunt duo in carne una.
Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστόν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.	32	"Mysterium hoc magnum est: loquor autem "de Christo & de Ecclesia.	32	Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo & in Ecclesia.
Πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ' ἕνα, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν· ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.	33	Itaque & vos singuli *ita facite*: suam quisque vxorem ita diligat vt seipsum, vxor autem *uideat* vt reuereatur virum.	33	Veruntamen & uos singuli, unusquisque uxorẽ suam sicut seipsum diligat: uxor autem ut timeat uirum suum.

Κεφάλαιον ϛ.

CAP. VI.

CAP. VI.

Graece		Beza		Vulgata	
ΤΑ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν Κυρίῳ. τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον.	1	L‖Iberi, auscultate "in Domino parentibus vestris: id enim est iustum.	1	FIlij, obedite parentibus uestris in Domino: hoc enim iustum est.	Col.3.d.20
Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα (ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ)	2	‖Honora patrem tuum & matrem: (quod est præceptum primum "cum promissione)	2	Honora patrem tuum & matrem tuam: (quod est mandatum primum in promissione)	Exo.20.b.12 deut.5.b.16 eccli.3.b.10 mat.15.a.4 mar.7.d.10
Ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς.	3	Vt bene tibi sit, & sis lõgæuus super terram.	3	Vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram.	

31 Et qui duo erant, καὶ οἱ δύο. Vide Matth.19.a.5.

32 Mysterium, μυστήριον. Id est arcanum. Quid enim à communi hominũ sensu magis remotum quàm nos miseros in terris repentes, cum Christo Filio Dei, terræ & cæli Domino, ad dextram Patris sedente, ita spirituali connubio vnum fieri vt ab eo iustitiam omnem, ac proinde vitam æternam, hauriamus? Mirum est autem, quum tam apertè dixerit Paulus arcanam esse istam coniunctionem, tandiu multos contendere vt arcanã non esse probent. Neque enim video quid aliud isti moliantur qui in Christi verbis tropum nolunt agnoscere: ideóque (vt non μυστηριώδη sed carnalis ac naturalis coniunctionis modum, cum veritate corporis Christi & cũ hoc Pauli loco apertè pugnantem inuehant) huc delabuntur vt immensum, infinitum, inuisibile corpus Christo etiam ante glorificationem tribuant, ac postremò è cælo contra manifestum Dei verbum eliciant, vt vel panis & vini substantiæ, vel solis (vt aliis placet) speciebus affigant: nisi qui malint Christi corpus vbique esse dicere quàm loci mutationem concedere. Quorsum hoc verò? nempe quòd alioqui substantialem communicationem excludi, alioqui nuda relinqui signa, alioqui actum de verbi Dei authoritate putant: nec interim vidẽt se nostræ fidei fundamenta conuellere vt arcanum Dei ex naturæ captu metiantur. Quasi verò qui nondum caro factus eandem escam spiritualem, id est carnem suam & sanguinem suum, (extra quæ nunquam fuit aut futura est vitæ æternæ spes) verè per fidem cum sua Ecclesia olim communicauit, idem hodie verus homo supra omnes cælos quod ad carnẽ habitans, nõ possit nobiscum sese per fidem verè coniungere, ita vt ad illa inania & mutuò sese conuellentia cõmenta minimè sit veniendum. Imo verò nullum est aliud coniunctionis nostræ organum in hoc mundo quàm fides: in altero verò seculo, ipse Dei cõspectus. Sed de his hactenus. Quod autem ad eos attinet qui ex hoc loco statuunt matrimonium esse sacramentum ex eorũ genere quæ ipsi septem cõmemorant, miserabilis est eorum ignorantia, & tamen singularis & perfricta impudentia. Quid enim habẽt quod proferant? Nec Hieronymus, nec Augustinus, nec Dionysius ille quem toties vt clypeum nobis opponũt, non ipse denique Iouinianus, sic vsquam appellant. Hoc vnum habent quod prætexãt, Veterem interpretem vocare sacramẽtum: quæ vox deinde multis imposuit. Atqui idem interpres μυστήριον sacramentum bis aut ter conuertit, Suprà capite tertio, & Coloss.1.c.27. vbi de Gentium vocatione differitur. Sit ergo Gentium vocatio octauũ sacramentũ. Eadem vox ab illo in Daniele aliquoties inculcatur, & alibi quoque: quis ergo erit sacramẽtorũ finis? Ridiculũ igitur est quod prætexunt. Sed præterea quàm in eo se ostendũt nullo iudicio præditos, quòd non animaduerterunt Paulũ disertè addere se non de coniugio, sed de Ecclesiæ ac Christi coniunctione loqui? Quòd si etiam illis cõcessero ista, viri & vxoris arctissima coniunctione adumbrari Christi & Ecclesiæ communionem, quo iure tamen inde collegerint matrimonium esse vnum ex Ecclesiæ sacramentis per quæ nostra cum Deo reconciliatio sancitur? nam hic sanè est præcipuus sacramentorum finis. Postremò si vera est blasphema illa vox Cyricii Papæ (vnius videlicet ex illis cui nemo dicere potest, Cur sic facis? & capitis Ecclesiæ quæ errare non potest) si vera est, inquam, vox illius quam ipsi tanquam gemmã in suũ ius canonicũ retulerunt, matrimoniũ esse carnis immunditiẽ, in qua nullus Deo placere potest, quo iure ipsi matrimonium sacramentũ ausint vocare? Nisi fortè nostræ à Deo alienationis sacramentum esse velint, à quo proinde multo malint quàm à scortatione abstinere. De Christo, εἰς Χριστόν. Vulg. In Christo. Eras. In Christum. Vide 2.Cor.2.d.17. Sic in epigrammatum & orationum inscriptionibus sæpe accipitur hæc particula.

33 *Videat* vt reuereatur, ἵνα φοβῆται. Eclipsis Atticis etiã familiaris, de qua alibi diximus. Dicitur autẽ hoc in loco verbũ φοβεῖσθαι de reuerẽtiæ cultu, quo is qui inferior est, superiorẽ colit, ex Hebræorũ more, apud quos sic vsurpatur verbũ ירא, præsertim quũ de cultu Dei differitur. Initio autẽ versiculi nõ conuerti πλὴν Veruntamen, sed Igitur, quòd omnino videatur esse in his verbis cõclusio superioris tractationis officiorũ tum viri, tum vxoris.

IN CAPVT VI.

1 In Domino, ἐν Κυρίῳ. Hoc additum est ex Hebræorũ idiotismo, vt significetur Deum esse istius mãdati authorem, vel vt modus aliquis isti obedientiæ statuatur. qua de re dictum est Luc.14.e.26.

2 Cum promiss. ἐν ἐπαγγελίᾳ. i. cui adiuncta est promissio. sed conditionalem promissionẽ intellige, cuiusmodi sunt omnes quæ à Legis præstatione pẽdent. Vulg. & Eras. In promissione, nimiũ obscurè. Posita enim est ἐν pro σύν, Hebræorum more, vt sæpissime iam diximus. Loquitur autem Paulus de promissione peculiari: alioquin secundum præceptum habet misericordiæ promissionem in mille progenies, sed vniuersalem.

Καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου.

4 Et vos patres, ne prouocate ad iram liberos vestros, sed enutrite eos in doctrina & monitis Domini.

4 *Et uos patres, nolite ad iracundiã prouocare filios uestros, sed educate illos in disciplina & correptione Domini.*

Col.3.d.22 tit.2.c.9 1.pet.2.c.18

Οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ.

5 ‖Serui auscultate iis qui *vestri* domini sunt secũdũ carnẽ, cũ timore ac tremore, cũ simplicitate cordis vestri, vt Christo.

5 *Serui obedite dominis carnalibus, cum timore & tremore, in simplicitate cordis uestri, sicut Christo.*

Μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ὡς δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς.

6 Non ad oculum seruientes, vt qui hominibus placere student: sed vt serui Christi, faciẽtes ex animo quæ vult Deus.

6 *Non ad oculum seruiẽtes, quasi hominibus placentes, sed ut serui Christi, facientes uoluntatem Dei ex animo.*

Μετ' εὐνοίας δουλεύοντες, τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις.

7 Cum beneuolentia seruientes, Domino, & non hominibus.

7 *Cum bona uoluntate seruientes sicut Domino, & non hominibus.*

Εἰδότες ὅτι ὃ ἐάν τι ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθόν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ Κυρίου, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος.

8 Vt qui illud sciatis, singulos, quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Domino, siue seruus fuerit, siue liber.

8 *Scientes quoniã unusquisque quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, siue seruus, siue liber.*

Καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτούς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν· εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ Κύριός ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσωποληψία οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ.

9 Et vos domini, eadem facite erga illos, remissis minis: sciẽtes vestrum etiam ipsorũ Dominum esse in cælis, ‖nec personæ respectum esse apud eũ.

9 *Et uos domini eadem facite illis, remittentes minas: scientes quia & illorũ & uester Dominus est in cælis, & personarũ acceptio non est apud eum.*

Deut.10.d.17 2.paral.19.c.7 iob.34.b.19 sap.6.b.8 eccli.35.b.16 act.10.e.34 rom.2.b.11 gal.2.b.6 col.3.d.25 1.pet.1.c.17

Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.

10 Quod superest, fratres mei, corroboremini per Dominũ, & forte ipsius robur.

10 *De cætero fratres, confortamini in Domino, & in potentia uirtutis eius.*

Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου.

11 Induite vniuersam illam armaturam Dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli.

11 *Induite uos armaturã Dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli.*

Supra,2.a.1

Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

12 Quoniam non est nobis lucta ‖aduersus sanguinem & carnem, sed aduersus imperia, aduersus potestates, aduersus mundi dominos, *rectores* tenebrarum seculi huius, aduersus spirituales malitias *quæ sunt* in sublimi.

12 *Quoniã nõ est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mũdi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiæ, in cælestibus.*

4 Vos patres, οἱ πατέρες. Vide Matth.11.d.26. Monitis Domini, νουθεσίᾳ Κυρίου. Id est, monitis ex verbo Dei petitis, siue sanctis & Deo acceptis. Durius autem est quòd νουθεσίαν Vetus interpres conuertit correptionem: quod & ipse Erasmus in annotationibus improbauit.

5 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est, quod ad corpus & res externas attinet, quas illi habent in potestate. nam conscientia vnius Dei est. Ita igitur mitigatur seruitutis asperitas, & sui etiã limites tum dominis in imperando, tum seruis in obsequendo definiũtur. Vel, secundum carnem, ad muniendum imperiũ œconomicum: vt norint serui dominos, quanuis cõmunem naturam habeant, dominii tamen iure excellere, idque ex Dei instituto. Cum timore, &c. μετὰ φόβου, &c. Id est, cum solicita reuerentia. Nam ne seruilem quidem metum laudabilem putant in Christianis mancipiis. Vt Christo, ὡς Χριστῷ. Vide suprà, 5.e.22.

6 Ad oculum seruientes, κατ' ὀφθαλμοδουλείαν. Id est, vt facere solẽt qui præsentibus tantùm dominis obsequuntur, absentes aspernantur, aut etiam ludibrio habent.

7 Domino, &c. τῷ Κυρίῳ. i. Dei reuerentia cõmoti, & quasi ipsi Deo, nõ autem ipsorum hominũ metu. Itaque post δουλεύοντες adscribo distinctionẽ. Nã etiã in quatuor codicibus scriptum erat ὡς Κυρίῳ, vt Domino.

8 Quicquid fecerint boni, ὃ ἐάν τις ποιήσῃ ἀγαθόν. Vide suprà, 2. Corinth.5.b.10.

9 Vestrum ipsorum, ὑμῶν αὐτῶν. Vulg. Et illorum & vester, καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν, vt etiam citat Clemens Alexandrinus. Personæ respectum, προσωποληψία. Id est, externæ qualitatis ac status personæ, puta libertatis aut seruitutis rationem. Nam de his circunstantiis agitur hoc in loco. Vide Mar.12.b.14.

10 Et forte robur ipsius, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Vulg. Et in potentia virtutis eius, Eras. Perque potentiam roboris illius. Vide suprà, 1.d.19.

11 Vniuersam illam armaturam, πανοπλίαν. Vulg. Armaturam, non rectè omissa nota vniuersali.

12 Aduersus carnem & sanguinem, πρὸς αἷμα καὶ σάρκα. Id est, aduersus homines, quorum fragilis & caduca est natura: cui opponuntur versutiæ spirituales. i. spiritus, sceleratæ quidẽ naturæ, sed infinitis partibus potencioris. Non tamẽ negat Paulus quin nobis aduersus homines atque adeo aduersus nosipsos certandũ sit, sed præcipuum & maximè formidabilem nobis hostẽ indicat. Itaque quod simpliciter dictum est, intelligẽdum est κατά τι: quod & alibi sæpe obseruauimus. Sic paulo antè quũ præciperet seruis vt seruirent non hominũ metu, sed tanquã ipsi Deo, homines tamẽ nõ excludit simpliciter, sed quatenus à Deo seiunguntur. Imperia, τὰς ἀρχάς. Ista nomina tribuit Angelis malis, sumpta ab eorũ effectibus, ex quib⁹ intelligatur quæ sit illorũ vis ac potestas: minimè id quidem quasi vel sit infinita illorum potẽtia, vel quod possunt, suapte vi possint, vt existimabant Manichæi: sed quòd ita illis laxet habenas Dominus, vt eorũ audacia ad amplificandam suam gloriam vtatur. Interim verò nobis in hoc ipsorum quasi imperio versantibus proponuntur istæ hostium vires, non vt

exanimati cedamus, sed contrà ne nos imparatos opprimant. Itaque Paulus, vt terribiles nobis aduersarios opposuit, ita paulo pòst iis armis nos induit quibus si armati fuerimus, illi ne formidabiles quidem esse debeant. Tertullianus, Munditenentes: Hilarius, Mundipotentes vertit κοσμοκράτορας.

Διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι.

13 Propterea assumite vniuersam illam armaturam Dei, vt possitis resistere tempore aduerso, & omnibus confectis stare.

13 *Propterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, & omnibus perfectis stare.*

Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης·

14 State igitur, lumbis circuncinctis veritate, & induti thorace iustitiæ:

14 *State ergo succincti lũbos uestros in ueritate, & induti loricam iustitiæ:*

Καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης.

15 Calceatis pedibus præparatione Euangelii pacis.

15 *Et calceati pedes in præparationem Euangelij pacis.*

Ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι.

16 Insuper assumpto scuto fidei, quo possitis omnia iacula Mali illius ignita extinguere.

16 *In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela Nequissimi ignea extinguere.*

Καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ·

17 Galeam etiam salutarem accipite, & gladium spiritualẽ, hoc est verbum Dei:

17 *Et galeam salutis assumite, & gladium spiritus, quod est uerbum Dei:*

Διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως, προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων,

18 Omni prece & supplicatione, precantes omni tempore per Spiritum, & illi ipsi rei inuigilantes cum omni perseuerantia & supplicatione pro omnibus sanctis,

18 *Per omnem orationem & obsecrationem orãtes omni tempore in Spiritu, & in ipso uigilantes in omni instantia, & obsecratione pro omnibus sãctis,*

Καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα μοι δοθείη λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου ἐν παρρησίᾳ, γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου,

19 Et pro me, vt mihi detur sermo ad apertionem oris mei cum libertate, vt notum faciã mysterium Euangelii.

19 *Et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia, notũ facere mysteriũ Euãgelij.*

Quæ sunt in sublimi, ἐν ἐπουρανίοις. Suppleuimus quæ deerant, vt magis perspicuè loqueremur. Deinde ἐν ἐπουρανίοις, id est במרומים, non cõuertimus In cælis, vt antea, sed ad verbum, In sublimi: quia hoc loco cælestium locorum nomine intelliguntur aereæ regiones, in quibus collocauit aduersarios spiritus, etiam suprà, 2.a.2.

13 Tempore aduerso, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ. Heb. ביום רע: qua formula loquendi diximus aspera & difficultatum plena tempora significari, quum videlicet nobis quasi apertum bellum indixit Satan. Vulg & Eras. In die malo. à quo Hebrasmo non abstinuimus suprà, 5.d.16. quòd satis illic videretur conuenire. Sic ad verbum dicimus, *En mauuais temps.*

14 Circuncinctis, περιζωσάμενοι. Militis πανοπλίαν eleganter describit Paulus, nempe ζωστῆρα, quem balteum vocabant Latini, qui thoracis & ζώματος commissuram tegebat: deinde thoracẽ, cuius vna pars à pectore infra vmbilicum, altera quam ζῶμα vocabant, ab vmbilico ad genua protendebatur. Sequuntur thoracẽ ocreæ, quas κνημῖδας vocabant, quibus etiam pes ipse obtegebatur, si libuisset. Additur galea, vt totum corpus iam sit obtectum. Dextra gladium tenet, sinistra scutum. Ita instruitur πανοπλία.

15 Præparatione, ἐν ἑτοιμασίᾳ. Vulg. In præparationem Euangelii pacis. Eras. Vt parati sitis ad Euangelium pacis. Neuter (vt opinor) sensum Apostoli est assequutus: neque enim vult nos docere duntaxat oportere nos esse calceatos, sed calceos etiam (vt ita loquar) nobis præbet. Itaque sicut κνημῖδας Græci, caligas Latini milites gerebant, ita ad ineundum prælium, & vitæ istius cursum inter medios hostes tenendum, vult Apostolus vt Euangelii pacis cognitione simus præparati. Optimè autem conuenit epitheton, quum nos ad Deum per infensissimos hostium cuneos pergentes, id vnum ad fortiter pergendum hortetur quòd sciamus nos ad Deum nobis iam reconciliatum contendere

16 Insuper, ἐπὶ πᾶσιν. Vel, In primis, sicut vulgò dicimus *Sur toutes choses.* Vulg. In omnibus. Eras. Super omnia.

17 Galeam salutarem, τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου. Vel, Seruatorem illum (id est Iesum) siue salutem (id est liberationem illam per Iesum Christũ) assumite pro galea. Alludit autem proculdubio ad Esa.59.c.17. Vulg. & Eras. Galeam salutis. id est, à qua pendet nostra salus & conseruatio.

18 Per Spiritum, ἐν πνεύματι. Vult Paulus preces à Spiritu sancto proficisci, vt verè sanctæ sint & ratæ, Rom.8.e.26 & 27. Vel ἐν πνεύματι interpretare, ex intimis animi penetralibus: vt suprà, 5.d.19. accipitur ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, pro ex corde vestro. Illi ipsi rei inuigilantes, εἰς τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες. Verbo Dei videlicet dies ac noctes incumbendo, vt Psal.1.a.2.

19 Sermo, λόγος. Id est, loquẽdi facultas. Vel, vt suggerat mihi Dominus quod loquar. Vides vt omnia gratiæ tribuat etiam renatus Apostolus. Ad apertionẽ oris mei, ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου. Heb. פתחון פה, id est,

ad aperiendum, siue vt aperiam os meum. Aperire autem os, accipitur pro loqui, ex altero Hebræorum idiotismo, sicut per epanalepsin explicat sequenti versiculo, & alludere videtur Apostolus ad Psal. 51.d.17.

20 ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἁλύσει, ἵνα ἐν αὐτῷ παρρησιάσωμαι, ὡς δεῖ με λαλῆσαι.	20 Cuius causa legatione fungor in catena, vt, *inquam*, de eo liberè loquar, sicut oportet me loqui.	20 *Pro quo legatione fungor in catena, ut in ipso audeam, prout oportet me loqui.*
21 Ἵνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ' ἐμέ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικός, ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν Κυρίῳ·	21 Vt autem sciatis & vos res meas, *&* quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus minister in Domino:	21 *Vt autem & vos sciatis quæ circa me sūt, quid agā, omnia uobis nota faciet Tychicus, charissimus frater & fidelis minister in Domino:*
22 Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν.	22 Quem misi ad vos ob id ipsū vt cognoscatis res nostras, & consoletur corda vestra.	22 *Quem misi ad uos in hoc ipsum ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & cōsoletur corda uestra.*
23 Εἰρήνη τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἀγάπη μετὰ πίστεως ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	23 Pax *sit uobis* fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.	23 *Pax fratribus & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.*
24 Ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ. Ἀμήν.	24 Gratia *sit* cum omnibus diligētibus Dominum nostrum Iesum Christum "ad immortalitatem. Amen.	24 *Gratia cū omnibus qui diligūt Dominum nostrū Iesum Christum in incorruptione. Amen.*
Πρὸς Ἐφεσίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ.	Missa fuit Roma ad Ephesios per Tychicum.	*Scripta fuit ex urbe Roma ad Ephesios per Tychicū.*

24 Ad immortalitatem, ἐν ἀφθαρσίᾳ. Id est, ad vitam æternam, metam eius gratiæ quā fidelibus precatur. Est igitur ἐν pro εἰς posita, vt aliis locis penè infinitis. Vulg. In incorruptione. Eras. Cū sinceritate, vt verus amor ab adulterino distinguatur. Sed in hac significatione nomen ἀφθαρσίας nusquam (quod sciam) vsurpatur. Græcus scholiastes perpetuum amorem intelligit, vt ἐν ἀφθαρσίᾳ positum sit pro aduerbio ἀφθάρτως, id est perenniter.

Epistola Pauli Apostoli ad Philippenses.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολή.

Κεφάλαιον α΄.	NOVA INTERPR. CAP. I.	VETVS. CAP. I.
1 ΠΑΥΛΟΣ καὶ Τιμόθεος δοῦλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ, πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις, σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις·	1 PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sāctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, "vnà cum episcopis ac diaconis:	1 *PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, cum episcopis & diaconis.*

1 Vnà cum episcopis, σὺν ἐπισκόποις. Qui vno vocabulo coniunctim legunt συνεπισκόποις, tollunt pulcherrimam Ecclesiæ partium distributionē quæ hîc statuitur à Paulo. Primùm enim nominat omnes sanctos, id est ipsum Ecclesiæ corpus, ex quo postea sigillatim quosdam eximit. Deinde eos qui Ecclesiam regebāt, duorum generum facit, episcopos nimirum ac diaconos. Episcopos igitur intelligit quicunque verbo & gubernationi præerant, puta pastores, doctores, & presbyteros, ἀπὸ τοῦ ἐπισκοπεῖν, quòd illos oporteat, quasi speculatores, in doctrinam & mores commissi gregis inquirere, vt Act.20.f.28. quos interdum generali nomine presbyteros vocat, vt ibidem versu 17, & 1. Timoth.5.c.17. Diaconos verò intelligit ærarii Ecclesiastici œconomos, & viduarum etiam collegium: quum alioquin hoc nomē interdum sit vniuersale, adeo vt ipsos etiam Apostolos comprehendat. Hæc igitur olim erat episcoporum appellatio, donec qui politiæ causa reliquis fratribus in cœtu præerat, (quem Iustinus τὸν προεστῶτα vocat) peculiariter dici episcopus cœpit. Hinc cœpit diabolus prima tyrannidis fundamenta iacere in Dei Ecclesia, quasi tota Ecclesiæ administratione vnà cum nomine ad vnum translata. Ab episcopis deinde ad metropolitanos peruentum, quos archiepiscopos vocant. quæ distinctio tamen

ctio tamen speciosum velamen habuit, vt synodi per singulas prouincias facilius cogerentur, & certus aliquis ordo rerum administrandarum seruaretur. A metropolitanis ad quatuor illos primarios patriarchas vētum est, quasi respublica Christiana in quatuor viros distributa. Vnde perpetuæ illæ de iurisdictione cōtentiones, quibus quasi mutuis vulneribus illi sese ita confecerunt vt tandem duobus cesserint reliqui, Constantinopolitano & Romano: nūquam ad hunc diem definita controuersia, quum modò hic, modò ille se œcumenicum vocaret, & suæ tyrannidis speciosas authoritates ederet: Romano interim pontifice falsi damnato in concilio Carthaginiēsi ccxvii Patrum, inter quos etiā Augustinus numeratur. Ea tamen fuit ambitio vt nihilominus nunc quoque Constantinopolitanus omnibus illis per Orientem sparsis Ecclesiis, si modò Ecclesiæ vocandæ sint, præficiatur: Romanus verò nō Ecclesias modò, sed regna etiam Occidentis inuaserit: iusto quidem Dei iudicio, vt ii ipsi quorum ope tyrānidem Ecclesiarum inuaserat, suis quoque sceptris ab illo priuarentur. En quanti sit momenti à Dei verbo vel latum vnguem deflectere.

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	2 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.	2 *Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.*
3 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν,	3 Gratias ago Deo meo "cum summa memoria vestri,	3 *Gratias ago Deo meo in omni memoria uestri:*
4 (Πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος)	4 (Semper in omni precatione mea pro omnibus vobis cum gaudio preces faciens).	4 *(Semper in cunctis orationibus meis pro omnibus nobis, cum gaudio deprecationem faciens)*
5 Ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν.	5 "Super vestri in Euangelio participatione, "à primo die vsque ad hoc tempus:	5 *Super communicatione uestra in Euangelio Christi à prima die usque nūc.*
6 Πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθὸν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ·	6 Persuasum habēs hoc ipsum, fore vt qui cœpit in vobis opus bonum, perficiat "vsque ad diē Iesu Christi:	6 *Confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in uobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu:*
7 Καθώς ἐστι δίκαιον ἐμοὶ τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνούς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας.	7 Sicut iustum est vt ego id sentiam "de omnibus vobis, propterea "quòd animo teneā vos, & in vinculis meis, "& in defensione & cōfirmatione Euangelii, "vos, *inquam*, omnes vnà mecum fuisse "gratiæ meæ participes.	7 *Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus nobis, eo quòd habeam uos in corde, & in uinculis meis, & in defensione, & confirmatione Euangelii, socios gaudii mei omnes uos esse.*
8 Μάρτυς γάρ μού ἐστιν ὁ Θεὸς ὡς ἐπι-	8 Testis enī mihi est De⁹ "quàm	8 *Testis enim mihi est Deus quōmodo*

4 Cum summa memoria vestri, ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν. Id est, perpetuò vestri memor. Nam πάσαν μνήμην pro perfecta (vt ita dicam) memoria posuit: & ἐπὶ pro μετὰ, id est ב pro עם, enallage Hebræis familiari. Vulgata & Erasmus, In omni memoria vestri, id est (vt fere explicant) quoties vestri recordor.

5 Super vestri participatione, &c. ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν, &c. Id est, quòd & vos facti sitis participes Euangelii. A primo die, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας. A primo videlicet die quo ad Euangelium accesserant. Coniungo enim ista cum verbo εὐχαριστῶ: quanuis nonnulli potius putent laudari Philippenses quòd primò statim die amplexi sint Euangelium. Id verò haud satis scio an verum sit: nec puto necessariam esse hanc quæstionem, quum potius significet Apostolus sese, ex quo primùm die ipsos cognouerit, non destitisse de ipsorum perseuerātia gratias agere, vt quæ perpetua fuisset.

6 Vsque ad diem Iesu Christi, ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est Ad extremum vsque finem nō deseret vos Dei Spiritus, donec vestra etiam mortalia corpora viuificata sistantur Christi iudicio glorificanda.

7 De omnibus vobis, ὑπὲρ πάντων ὑμῶν. ὑπὲρ pro περὶ, vt contra περὶ pro ὑπὲρ, Ephes.6.c.18. Quòd animo teneā vos, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς. Vulgata & Erasmus, Eo quòd habeā vos in corde, duplici errore: primùm quòd ὑμᾶς simpliciter coniunxerunt cum verbo ἔχειν, quū cohæreat cum participio ὄντας pro εἶναι posito, ex Græcorū consuetudine, vt in illo Herodoti, ἱστορέων δὲ εὕρισκε Λακεδαιμονίους καὶ Ἀθηναίους προέχοντας, id est προέχειν. Deinde quòd ἔχειν ἐν καρδίᾳ nimium obscurè couerterunt In corde habere: pro quo potius dicunt Latini, animo tenere, id est quasi insculptum habere memoriæ vt elabi non possit. Tum in vinculis meis, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου. Veræ coniunctionis in Christo certum erat argumentum, quòd & absentem & captiuum nō modò non deseruissent, sed etiam omnibus officiis essent prosequuti, perinde acsi cum eo vnà captiui fuissent. Et in defensione, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ. Apertè igitur ostenderant Philippenses sese in hac causa habere omnia cum Paulo coniūcta. Eheu quàm rarum hoc nostro seculo pietatis testimonium in quo summa etiam pietas dicitur Christum apertè nō prodidisse. Vos, *inquam*, omnes, πάντας ὑμᾶς. Videtur quidem ὑμᾶς abūdare: qui pleonasmus apud Hebræos legitur, qui sæpe antecedentibus affixa quæ vocant, coniungunt: sed propter illa interposita cōmodissimè explicari potest per epanalepsin. Gratiæ, τῆς χάριτος. Gratiam, id est peculiare & gratuitum beneficium, appellat, quòd captiuus teneretur pro Christi nomine. qua in re certatim etiā illi sese ipsi socios addiderant. Sic infrà, Vobis, inquit, datum est pro Christo non solùm vt in eum credatis, sed etiā vt pro illo patiamini, versu 29.

8 Quàm propensè amem, ὡς ἐπιποθῶ. Vulg. Quàm cupiā. Eras. Quàm desiderē. Mihi videtur in genere

vehementiſſimum in illos amorem ſuum Apoſtolus hoc verbo ſignificare, ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos id etiam valet verbum נכמר & התחנן.

ποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ.

propenſè amē vos omnes in viſceribus Ieſu Chriſti.

cupiam omnes uos in uiſceribus Ieſu Chriſti.

9 Καὶ τοῦτο προσεύχομαι, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει·

9 Et hoc precor vt charitas veſtra adhuc magis ac magis redundet in cognitione & omni ſenſu:

9 Et hoc oro ut charitas ueſtra magis ac magis abundet in ſcientia & in omni ſenſu:

10 Εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ.

10 Vt dignoſcatis quæ diſcrepāt, vt ſitis ſinceri, & inoffenſo curſu pergatis ad diem vſque Chriſti,

10 Vt probetis potiora, ut ſitis ſinceri & ſine offenſa in diem Chriſti:

11 Πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης τῶν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον Θεοῦ.

11 Pleni fructibus iuſtitiæ, qui *inſunt nobis* per Ieſum Chriſtum ad gloriam & laudem Dei.

11 Repleti fructu iuſtitiæ per Ieſum Chriſtum, in gloriam & laudē Dei.

12 Γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι, ἀδελφοί, ὅτι τὰ κατ᾽ ἐμὲ μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν·

12 Velim autē vos ſcire, fratres, quæ mihi *acciderunt*, magis ad profectum Euangelii cueniſſe:

12 Scire autē uos uolo, fratres, quia quæ circa me ſunt, magis ad profectum uenerunt Euangelij:

13 Ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανεροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι·

13 Adeo vt vincula mea in Chriſto celebria ſint in toto prætorio, ac reliquis omnibus *locis*:

13 Ita ut uincula mea manifeſta fierent in Chriſto in omni prætorio, & in cæteris omnibus,

14 Καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν.

14 Et plerique ex fratribus in Domino, freti vinculis meis, magis audeant impauidè Sermonem loqui.

14 Vt plures è fratribus in Domino, cōfidētes in uinculis meis, abundantius auderent ſine timore uerbum Dei loqui.

15 Τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν, τινὲς δὲ καὶ δι᾽ εὐδοκίαν τὸν Χριστὸν κηρύσσουσιν·

15 Ac nonnulli quidem per inuidiam & contentionem, nōnulli verò etiam propenſa voluntate Chriſtum prædicant:

15 Quidā quidem & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam uoluntatem, Chriſtum prædicant:

16 Οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν Χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλῖψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου·

16 Alii quidē, *inquam*, per contētionē Chriſtū annuntiant nō purè, exiſtimantes ſeſe afflictionem addere vinculis meis:

16 Quidam ex charitate, ſcientes quoniā in defenſionem Euangelij poſitus ſum.

In viſcer. Ieſu Chriſti, ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ. Alibi ſolet dicere, In Chriſto: vt ſignificet ex quo fonte promanet affectus iſte, & quò etiā feratur. Additū autem viſcerum nomē, magnum pondus addit ſentētiæ, vt intimus amor ſignificetur. Solent enim Hebræi רחמים, id eſt viſcera, omnes teneros ac veluti maternos affectus vocare.

9 Senſu, αἰσθήσει. Quum ea de quibus agit, nō ſint αἰσθητὰ, ſed νοητὰ, apparet αἴσθησιν impropriè poni ἀντὶ τῆς κρίσεως. Loquitur autē Paulus primùm de perceptione: deinde de rei perceptæ diiudicatione, vt perfecta ſit notitia: non illa naturalis propriè, ſed quam à gratia accepimus: ad cuius præſcriptū integra vita dirigatur. Itaque αἴσθησιν melius etiam conuertit Vetus interpres Senſum, quàm Eraſmus Intelligentiam.

10 Vt dignoſcatis quæ diſcrepant, εἰς τὸ δοκιμάζειν τὰ διαφέροντα. Perfectum hoc eſt iudicium quo non modò agnoſcimus quod boni ſpecie nobis allubeſcit, ſed etiā quod à bono diſcrepat, poſſumus diiudicare. Itaque mihi videtur longè vberior iſta explicatio, ac melius etiam cohærens cum iis quæ præcedunt ac ſequuntur, quàm ſi cum Vetere interprete conuertamus, Vt probetis potiora: vel cum Eraſmo, Vt probetis quæ ſunt præſtantia. Vide Rom. 2. c. 18. Et inoffenſo curſu pergatis, καὶ ἀπρόσκοποι. Metaphoram ſumptam apparet ab iis qui aliquò contendunt: vt non dubitarim periphraſin vſurpare. Vulg. Sine offenſa, & Eraſ. Tales vt nemini ſitis offendiculo: quo modo etiam accipitur idem hoc nomen Act. 24. d. 16, & 1. Cor. 10. g. 32. Mihi tamen hoc in loco arridet paſſiua ſignificatio. Ad diem vſque, εἰς ἡμέραν. Vide 1. Cor. 1. a. 8.

11 Fructibus iuſtitiæ, καρπῶν δικαιοσύνης. Si arbor eſt iuſtitia, opera verò bona, fructus arboris: quomodo tradunt ſophiſtæ ex fructibus naſci arborem? Sed & diſtinguenda eſt iuſtitia imputata, in quam vnam recumbimus, à iuſtitia inhærente, quæ eſt duntaxat illius veluti propago.

13 In Chriſto, ἐν Χριστῷ. Id eſt, Chriſti nomine, ſiue pro Chriſti negotio, vt Epheſ. 4. a. 1. Pertinet enim hoc ad τὰ δεσμά, per traiectionem Hebræis familiarem, vt Pſalm. 138. a. 2, Magnificaſti ſuper omne nomen tuum eloquium tuum. pro, Magnificaſti eloquium tuum ſuper omne nomen tuum. Sic Horatius, Penè macros arſit dum turdos verſat in igne. Celebria, φανερούς. Vulg. & Eraſ. Manifeſta, non ſatis expreſſè. Prætorio, πραιτωρίῳ. Id eſt Cæſaris regia. Latè enim patet Prætorii appellatio, vnde & Milites Prætoriani. Vide infrà, 4. d. 23.

Ac reliquis omnibus *locis*, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι. Suppleui מקומות, locis, vt Epheſ. 3. a. 3.

14 Sermonem loqui, τὸν λόγον λαλεῖν. Sermo κατ᾽ ἐξοχὴν vocatur Euangelica doctrina, & quidem addito articulo. In duobus tamen codicibus additum erat τοῦ Θεοῦ, quo modo vertit Vetus interpres.

16 Alii quidem, *inquam*, Οἱ μέν. Manifeſta eſt epanalepſis. Vetus autem interpres hunc verſiculum ſubiicit proximo. Non purè, οὐχ ἁγνῶς. Non puro videlicet animo, quū alioqui pura eſſet doctrina: neque enim ſubiiceret Paulus ſe ex iſtorū etiam prædicatione gaudiū capere: idque etiā ex eo liquet quod ἁγνῶς verſiculo decimooctauo non opponat τῷ ψεύδει, id eſt mēdacio, ſed τῇ προφάσει, id eſt obtentui. Ambroſ. vertit Nō ſimpliciter, οὐχ ἁπλῶς. Addere, ἐπιφέρειν. Nēpe vt vrar ipſorum gloria. Cæterùm Eraſmus τὸ ἐπιφέρειν rectè omnino expoſuit addere. Nam ἐπὶ hoc in loco additionem declarat. Vulgata, Suſcitare, vt videri poſſit legiſſe ἐπεγείρειν.

17 Οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι.

17 Alii rurſus ex charitate, ſciētes me ad defenſionem Euangelii conſtitutum eſſe.

17 Quidam autem ex contentione Chriſtum annuntiant nō ſincerè, exiſtimantes preſſurā ſe ſuſcitare uinculis meis.

18 Τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, Χριστὸς καταγγέλλεται· καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι.

18 Quid igitur? attamē quouis modo, ſiue in ſpeciem, ſiue ſincerè, Chriſtus annūtiatur, de hoc quoque gaudeo, atque etiā gaudebo.

18 Quid enim? dum omni modo, ſiue per occaſionem ſiue per ueritatem Chriſtus annuntiatur: & in hoc gaudeo, ſed & gaudeo.

19 Οἶδα γὰρ ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ,

19 Noui enim fore vt hoc mihi cedat ſaluti per veſtras preces, & ſubminiſtrationem ſpiritus Ieſu Chriſti,

19 Scio enim quia hoc mihi prouenict ad ſalutem, per ueſtram orationē & ſubminiſtrationem Spiritus Ieſu Chriſti,

20 Κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ᾽ ἐν πάσῃ παρρησίᾳ, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου.

20 Secundum intentā expectationem & ſpem meā, quòd nulla in re pudefiā, ſed cum omni libertate, vt ſemper, *ita* nūc quoque magnificabitur Chriſtus in corpore meo, ſiue per vitam ſiue per mortem.

20 Secundum expectationē & ſpē meā, quia in nullo confundar, ſed in omni fiducia, ſicut ſemper, & nūc magnificabitur Chriſtus in corpore meo, ſiue per uitā ſiue per mortē.

21 Ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν, Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος.

21 Mihi enim *eſt* Chriſtus & *in* vita & *in* morte lucrum.

21 Mihi enim uiuere, Chriſtus eſt, & mori, lucrum.

22 Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκὶ, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου, καὶ τί αἱρήσομαι οὐ γνωρίζω.

22 Vtrum verò viuere in carne mihi operæpretium *ſit*, & quid eligam ignoro.

22 Quòd ſi uiuere in carne hoc mihi fructus operis eſt, & quid eligā ignoro.

23 Συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο, τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι· πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον.

23 Coarctor enim vtrinque: deſiderans migrare, & eſſe cum Chriſto: nam *id* longè optimum eſt:

23 Coarctor autem è duobus, deſideriū habens diſſolui & eſſe cum Chriſto, multo magis melius.

18 Quid igitur? τί γάρ; Ad verbum, Enimuero quid? Neque enim cauſam ſignificat. Vulg. & Eraſmus, Quid enim? In ſpeciem, προφάσει. Vel per obtentum. Nam ſpecioſam quidem cauſam, id eſt Chriſtū ipſum, prætexebant ſuæ ambitioni & inuidiæ qua intus æſtuabant. Vulg. Per occaſionem, abſurdè. Vide Matth. 23. b. 14. Sincerè, ἀληθείᾳ. Vulg. & Eraſ. Per veritatem, obſcurè: quia quum multæ ſint mendacii & veritatis ſpecies, non opponit hoc loco veram doctrinam falſæ, ſed ſincerum animum fucato: quo modo ab Hebræis accipitur אמת pro animi integritate, quæ omni diſſimulationi aduerſatur.

20 Intentam expectationem, ἀποκαραδοκίαν. Vulg. & Eraſ. Expectationem. Vide Rom. 8. d. 19. Magnificabitur, μεγαλυνθήσεται. Heb. יגדל, id eſt magnificè extolletur, ac prædicabitur.

21 Mihi enim, &c. Ἐμοὶ γὰρ, &c. Vulg. Mihi enim viuere, Chriſtus eſt: & mori lucrum, Eraſ. Nam mihi vita Chriſtus eſt, & mors lucrum. Itaque in priore quidem mēbro Chriſtum Paulus vitam ſuam vocarit. in poſteriore verò nulla erit Chriſti mentio, niſi ex conſequenti. Atqui applicanda eſt ratio propoſitioni cui adiungitur. Firma eſt igitur doctiſſimi interpretis ſententia, qui exiſtimat ſicut in propoſitione, ſic etiam in ratione, Chriſtum eſſe vtriuſque membri ſubiectum, lucrum verò, (id eſt gloriam Chriſti, quæ cum ipſius Apoſtoli cōmodo coniuncta eſt) prædicatum, vt ante τὸ ζῆν & τὸ ἀποθανεῖν ſubaudiatur κατὰ, ecclipſi non modò quæ tolerari poſſit, ſed etiam quæ inter Atticiſmos numeretur.

22 Vtrum verò, εἰ δέ. Vulg. & Eraſ. Quòd ſi. Atqui ſi ita conuerteris, hiabit tota ſentētia, propter particulam καὶ ſequentem. Hanc verò Græcus ſcholiaſtes negligit, & εἰ δὲ interpretatur ἐπειδὴ δὲ, quoniam verò: Sed hoc quidem eſt nodum non expedire, ſed ſecare. Caſtellio eam quoque tranſilit, ſed multo impudentius. Alii verbum vnum ſubaudiunt, puta, Si *contingat* viuere in carne, vt Eraſmus in ipſo contextu. Alii integram ſententiam, vt idem Eraſmus in annotationibus, omnia certè perturbans. Alii denique aliter. Ego verò miror nemini in mentem veniſſe vt εἰ per an vel vtrum exponeret: quæ ſignificatio particulæ εἰ in ſubiectione ita eſt vſitata vt mirer vel Eraſmo doctiſſimo viro, & hoc ipſum quærenti, non occurriſſe. Viuere in carne, ζῆν ἐν σαρκί. Diſtingue Secūdum carnem viuere, ſiue In carne eſſe, ab hac formula. Viuere enim ſecundum carnem, & In carne eſſe, de iis dicitur qui quum non ſint Spiritu donati, ſeſe cupiditatibus carnis immergunt. Viuere autem in carne, vel ambulare, vt 2. Cor. 10. a. 3, nihil aliud declarat quàm in hoc caduco corpore vitam degere, tantiſper dum cælesti & æterna vita potiamur, vt Galat. 2. d. 20, & 1. Pet. 4. a. 1. Mihi operæpretium ſit, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου. Abundat τοῦτο ex Hebræorum idiotiſmo, qui ſingulis penè verſiculis occurrit. Quòd autem Vetus interpres & Eraſmus fructum operis obſcurè conuerterunt, ſatis conſtat à Latinis operæpretium dici, nempe rem vtilem & fructuoſam, dignam denique in qua aliquis operam ponat.

23 Vtrinque, ἐκ τῶν δύο id eſt ἀμφοτέρωθεν. Hebraicè מצר שניהם pro משניהם. Vulgata, Ex duobus. Eraſmus, Ex his duobus. Migrare, ἀναλῦσαι, id eſt μεθίστασθαι, vt rectè interpretatur Chryſoſtomus, vti ſolere

dicuntur nautæ profecturi: quod rectè obseruatum est ab Erasmo. καταλύειν verò pro diuertere, ab aurigis ductum est, qui equorum & currus vincula dissoluunt. Vulgata, Dissolui, ἀναλῦσαι. Nam id longè optimum est, πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον. Addidi particulam γὰρ vt necessariam, ex duorum veterum codicum fide, & Clementis authoritate, qui ita legit libro στρωμ. 3. Vulg. Multo magis melius. Eras. Multo longéque melius est. Ego malui μᾶλλον κρεῖσσον pro ἄρειον accipere. Sic enim abundat μᾶλλον vt tamen suã emphasin habeat. neque hic pleonasmus in Hebræorum duntaxat idiomate inuenitur, apud quos sic redundat particula מאד, sed etiam apud idoneos scriptores Græcos, vt diximus Matth. 6. d. 26, & Mar. 7. e. 36.

Τὸ δὲ ἐπιμένειν ἐν τῇ σαρκὶ, ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς.

24 Sed permanere in carne, magis necessarium *est* propter vos.

24 *Permanere autem in carne, magis necessarium propter vos.*

Καὶ τοῦτο πεποιθὼς οἶδα, ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ πᾶσιν ὑμῖν, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν καὶ χαρὰν τῆς πίστεως.

25 Et hoc confisus noui me mansurum esse, & vnà permansurũ cum vobis omnibus ad vestrũ profectum & gaudium fidei.

25 *Et hoc confidens scio, quia manebo & permanebo omnibus uestris ad profectũ uestrũ & gaudiũ fidei*

Ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν περισσεύῃ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐν ἐμοὶ, διὰ τῆς ἐμῆς παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς.

26 Vt abundet gloriatio vestra in Christo Iesu de me, mea rursus apud vos præsentia.

26 *Vt gratulatio uestra abũdet in Christo Iesu in me, per meũ aduentum iterum ad uos.*

Μόνον ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ πολιτεύεσθε, ἵνα εἴτε ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπὼν, ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου.

27 Tantùm vt dignum est Euangelio Christi vos gerite, vt siue venero & videro vos, siue absens fuero, audiam de rebus vestris, vos perstare in vno Spiritu, vno pariter animo decertãtes per fidem Euangelii.

27 *Tantùm dignè Euangelio Christi conuersamini: ut siue quum uenero, & uidero uos, siue absẽs audiã de uobis quia statis in uno spiritu, unanimes, collaborantes fidei Euangelij.*

Καὶ μὴ πτυρόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων· ἥτις αὐτοῖς μέν ἐστιν ἔνδειξις ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ·

28 Nec vlla in re territos ab iis qui se opponunt: quod illis quidem est exitii indicium, vobis autẽ salutis, idque à Deo:

28 *Et in nullo terreamini ab aduersariis: quæ illis est causa perditionis, uobis autem salutis, & hoc à Deo.*

Ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν·

29 Quia vobis datũ est in Christi negotio, non solùm in eum credere, sed etiam pro eo affligi:

29 *Quia uobis donatũ est pro Christo, non solùm ut in eũ credatis, sed ut etiam pro illo patiamini:*

Τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες οἷον ἴδετε ἐν ἐμοὶ, καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί.

30 Idẽ certamẽ sustinẽdo quale vidistis ĩ me, & nũc auditis de me.

30 *Idem certamen habentes quale & uidistis in me, & nunc audistis de me.*

24 In carne, ἐν σαρκί. Iterum caro pro corpore ponitur.

25 Et gaudium fidei, καὶ χαρὰν τῆς πίστεως. Gaudium fidei appellat quod ex fide promanarit, aut quo fides magnopere confirmabitur, quum felicem videbunt istius captiuitatis exitum.

27 Perstare in vno Spiritu, στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι. Standi verbum athletis conuenit, à quibus sumpta est translatio, quam persequitur ad finem vsque capitis. Spiritus autem appellatione intelligo Spiritum sanctum, aut certè eius afflatum cuius vinculo deuincti, & cuius vi animati, fortiter seruent gradum. Vno pariter animo decertantes, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες. Id est ὁμοθυμαδὸν συναγωνιζόμενοι. Hanc autem distinctionem ita adferunt Græca scholia vt minimè controuersam, vt qui alterius non meminerint. & sanè multo planior & vberior est sententia si μιᾷ ψυχῇ cum participio coniungas, vt nos fecimus. Hortatur ergo Paulus vt eodem Spiritu cõiuncti & confirmati, coniunctis viribus luctentur: & quidem fide freti, id est doctrina Euangelii, seu verbo Dei, vt Galat. 1. d. 23, & 1. Timoth. 4. a. 1, accipitur fidei nomen. Vel fide Euangelii, id est fide quæ Euãgelio ac proinde inuicto Christi robore nititur. Vulgata, Vnanimes collaborantes fidei Euangelii. Erasmus, Adiuuantes decertantem fidem Euangelii, quasi τῇ πίστει regatur à præpositione σὺν, vt quasi laborans Euangelii fides præsidio nostro sit victrix futura. Atqui perabsurda est hæc sententia, & quod de vno spiritu vnóque animo dixit, satis indicat præpositionem vel ad Philippenses coniunctos pertinere, vel ad Paulũ ipsum qui illorũ societatem requirat in promouenda Dei gloria: ita vt τῇ πίστει rationem habeat quasi instrumenti, sicut rectè omnino obseruauit doctissimus interpres.

28 Quod, ἥτις. Dixit ἥτις, non ὅπερ vel ὅ, τι, quia sequitur ἔνδειξις, quanuis cõplexui orationis referendo neutrum genus soleat potius vsurpari. Vide suprà, Ephes. 3. c. 13. Indicium, ἔνδειξις. Id est apertum & planum testimonium: nam quo impotentius furit aliquis aduersus Ecclesiam, eo manifestius patefacit se ad certum exitium ruere: nisi quidem Dominus illum dignetur sua misericordia, vt Paulum ipsum dignatus est. Sed rarum est hoc exemplum, neque cognitæ veritati reluctatus est Apostolus. Contrà verò sancta perseuerantia in quibusuis pro Christo perferendis, nobis indicium est nos efficaci illo Spiritu Dei donatos, ac proinde esse ex electorum numero quos certa salus manet, vt 2. Thessal. 1. a. 5, vbi rursus vtitur ἐνδείγματος nomine. Vetus tamẽ interpres ἔνδειξιν maluit causam interpretari, temere quæsita aliena significatione, quum nusquam fidelium afflictio dicatur salutis illorum causa, sed testimonium. Idque, καὶ τοῦτο. Hoc refero ad vtrunque membrum superius.

29 In Christi negotio, τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ. Ad verbum, In eo quod pro Christo *suscipitur*: alioqui redundaret articulus τό. Vulg. & Eras. Pro Christo. In eum, εἰς αὐτόν. Id est ei. nã εἰς respondet literæ ב Hebræorũ: vt non satis firmum sit discrimen illud quod statuitur inter Credere Deo, & Credere in Deum.

30 Sustinendo, ἔχοντες. Vulgata & Erasmus ad verbum, Habentes. Fuerat autem omnino dicendum ἔχειν. Sed eiusmodi participia alibi iam aliquoties annotauimus respondere Hebræorum infinito modo, pro quo Latini gerundi modum vsurpant.

Κεφάλαιον β.

CAPVT II.

CAP. II.

Εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί·

1 Si qua igitur consolatio *est* in Christo, siquod solatium charitatis, siqua communio spiritus, siquæ viscera ac miserationes,

1 *Siqua ergo consolatio in Christo, siquod solatiũ charitatis, siqua societas spiritus, siqua uiscera ac miserationes,*

Πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν, ἵνα τὸ αὐτὸ φρονῆτε, τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες.

2 Explete meum gaudium, vt itidem sitis affecti, eandem charitatem habentes, vnanimes, & sententiis vni.

2 *Implete gaudium meũ, ut idẽ sapiatis, eandẽ charitatem habentes, unanimes, idipsum sentientes.*

Μηδὲν κατὰ ἐριθείαν, ἢ κενοδοξίαν, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν.

3 Nihil *gerite* per contentionem aut per inanem gloriam, sed ex modestia alium quisque se præstantiorem existimet.

3 *Nihil per contentionem, neque per inanẽ gloriã, sed in humilitate, superiores sibi inuicem arbitrantes.*

Μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοπεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος.

4 Ne sua quisque spectetis, sed vnusquisq; etiã quæ sunt aliorũ.

4 *Non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum.*

Τοῦτο γὰρ φρονείσθω ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

5 Itaque is sit affectus in vobis qui fuit & in Christo Iesu:

5 *Hoc enim sentite in uobis quod & in Christo Iesu:*

Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ·

6 Qui quum esset in forma Dei, non duxit rapinam, parem esse cum Deo:

6 *Qui quũ in forma Dei esset, non rapinã arbitratus est esse se æqualẽ Deo:*

IN CAPVT II.

1 In Christo, ἐν Χριστῷ. Id est Christiana, siue quæ ab iis possit proficisci qui sunt in Christo. Siquæ viscera, εἴ τινα σπλάγχνα: id est, siquis intimæ charitatis sensus. Nã (vt sæpe iã diximus) σπλάγχνα vocat quæ Hebræi רחמים, tenerrimos nimirum ac planè maternos affectus. Cæterùm in vetustis bonis codicibus scriptum inuenio εἴ τις σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, & paulo antè etiam εἴ τις παραμύθιον, & ita quoque citatur hic locus à Clemente libro στρωμ. 4, & à Basilio in Ethicis, ὅρῳ ξή. quam lectionem vt tueamur, necesse fuerit ista appellatiua pro adiectiuis accipere, Hebræorum more: acsi diceret Apostolus, Siquis est qui me consoletur in Christo, siquis est qui pro mutua charitate mihi solatium adferat, siquis mecum est eodem spiritu coniunctus, si in quoquam vlla est intima charitas ac cõmiseratio. 2 Itidem sitis affecti, τὸ αὐτὸ φρονῆτε. Vulg. Idẽ sapiatis. Ego verò malo hãc sententiam pro genere accipere, cuius deinde species cõmemoret. Vide Rom. 12. c. 16. Eandẽ charitatẽ, τὴν αὐτὴν ἀγάπην. Id est parem, vt non modò sit amoris aliqua sed par etiam vicissitudo, quasi vna cõmuni anima omnes viuatis. Nam σύμψυχοι coniungo cum hac sententia. Et sententiis vni, τὸ ἓν φρονοῦντες. Ab animorum (id est volũtatum) coniunctione, transit ad doctrinæ consensum, vt plena iustáque sit concordia.

4 Spectetis σκοπεῖτε. Id est respiciatis. Neque tamen vult Apostolus hortari ad πολυπραγμοσύνην, sed ad cõmunem solicitudinem, vt proximi etiam commodis studeat vnusquisque, nec in illorum munera inuadat. Sed etiam, ἀλλὰ καί. Particulam καὶ neglexit Vetus interpres, quæ tamen sua emphasi non caret. Neque enim vult vt nos aut nostros negligamus, sed vt nullos à nobis putemus alienos quos quidem possimus iuuare. Basilius tamẽ in Ethicis ὅρῳ νβ., non legit καί.

5 Itaque is sit affectus, τοῦτο γὰρ φρονείσθω. Vulg. Hoc enim sentite. Sed vt alibi, ita hîc quoque γὰρ ponitur pro illatiua coniunctione. Deinde non scriptum est φρονεῖτε, sed φρονείσθω, idque forma verbi impersonalis, quasi dicas, Sentiatur. Nam alioqui scribendum fuisset, ὃ καὶ Χριστὸς Ἰησοῦς, quod & Christus Iesus. Quod ad sententiam tamen attinet, parum interest. Vult enim in genere Paulus vt inter nos eum affectum seruemus quo fuit præditus Christus.

6 In forma Dei, ἐν μορφῇ Θεοῦ: id est, talis qualis Deus est, ideóq; Deus: quũ vnus Deus sit suiipsius prorsus similis. Itaque nõ erat quòd Erasmus (dicã enim quod res est) apertè veritati repugnaret, vt hunc locũ, quo vix alius est ad refellendas omnes aduersus Christi personam hæreses illustrior, pro virili obscuraret. Μορφή, inquit, speciem sonat aut figuram. Esto: sed quorsum hoc? Totus, inquit, hic locus mihi videtur violentius torqueri ad Christi naturam, quũ Paulus agat de specie nobis exhibita. In summa, quid hoc est monstri? Nempe forma Dei nihil aliud significabit quàm speciem aut exemplum, quòd in corpore humano obambulans, ederet tamen argumẽta diuinitatis. Hic ergo sensus erit, Christũ hîc nõ considerari à Paulo qualis erat antequam carnem assumeret, sed in carne assumpta, in qua habuerit formam Dei, id est Dei scintillas obiter ostenderit, quas tamẽ ad Patrem semper retulerit, nihil sibi arrogans. Hæc Erasmi est opinio, quantum ex ipsius verbis admodum perplexis colligere potui. Atqui vt concedã μορφὴν nõ semper significare essentialẽ (quã vocãt) formã, neque de vocabulis contendã, quis nõ videt Paulum declarare quis fuerit Christus ante assumptã serui formã? Nam statim subiicitur quòd sese exinanierit, assumpta, inquit, serui forma, id est hominis. Nõ potest igitur hæc descriptio ad id tẽpus pertinere quo iã carnẽ assumpserat: alioquin hæc inanitio nõ pertinebit ad assumptionẽ carnis, sed ad vitæ rationẽ quã sequutus sit Christus quũ iam esset homo factus: vt sit hæc sententia, Nolite superbire, sed Christũ vobis proponite. is enim quãuis in Dei forma esset (id est, quãuis Deus esset in hominis figura apparens) tamẽ nõ vsurpauit sibi æqualitatẽ cũ Deo, sed Deũ celauit, hominẽ exhibuit. Atqui præterquã quòd nemo est tã hebes quin hæc videat prorsus violenta expositione torqueri, longè etiã aliud est Pauli argumentũ: nempe huiusmodi, Christus ipse, quũ Deus esset, ac proinde in ea gloria & maiestate quæ Deo vni cõuenit, nec in eo putaret se alienũ quicquã vsurpare, tamẽ veluti deposita hac gloria, hucusque se demisit vt talis fieret quales sunt Dei serui. i. vt hominẽ assumeret, imò verò etiã vt Patri, nõ tanquã æquali, sed tanquã Domino, ad ignominiosissimã vsque mortẽ subeundam sese vltro summitteret: & nos mortales & infimos seruos non pudebit arrogantiæ, quasi fratribus nostris præcellamus? Hoc est, inquam, Pauli argumentum, quo nemo non videt nihil

grauius aut vehementius dici potuisse. Itaque (vt paucis absoluam) in hoc versiculo Paulus Christi diuinam naturam describit, quod etiam declaratur participio ὑπάρχων: & etiamsi μορφῆς nomine gloriam ac maiestatē declaret, tamen (vt verè & sanctè annotauit doctissimus interpres) quum gloria Dei non possit sine sacrilegio ab ipsa diuinitate separari, non potuit melius declarare Apostolus Christi deitatem quàm quum diceret eum in forma Dei fuisse, id est verè Deum. Sed dices, Cur non Paulus potius apertè dixit, Θεὸς ὑπάρχων, Deus quum esset? Respondeo, quoties id faciendum fuit, toties eum id apertè dixisse, vt Rom. 9. a. 5: quem etiam locum Erasmus pro virili detorsit, & 1. Tim. 3. d. 16, vbi rursus ad eūdem scopulū impingit, & Act. 20. f. 28, & Col. 2. b. 9. Nūc verò idem quoque dicit. Sed quum duas illas Christi naturas nobis non nudas, sed qualitatibus suis vestitas, diuinam videlicet ex gloria illa diuina, humanam ex sua illa infirmitate & imbecillitate æstimandam proponat, qualitates denique ipsarum naturarum potius quàm substantias consideret, vt hinc quidem Christū omni gloria ornatum, inde verò in extrema & tamen spontanea ac temporaria miseria versantem, postremò in supremum gradum euectum cōtemplemur: meritò μορφὴν Θεοῦ potius quàm Θεὸν, & μορφὴν δούλου, ὁμοίωμα & σχῆμα ἀνθρώπων potius quàm ἄνθρωπον dicere voluit. Non duxit rapinam, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο. Vel (vt vertit doctissimus interpres) Nō esset rapinam arbitratus. Nam quæ sequuntur, retulit ad manifestationem factam in carne: vt sit hæc sententia, Christus ille Deus, æterna gloria ac maiestate præditus, sciebat quidem sibi ius fásque esse non in humili carne apparere, sed cum magnificētia Deo digna: verùm maluit sese demittere. Neque est quòd nos offendat aoristus indicatiui ἡγήσατο, quum hunc modum interdum soleat Paulus etiam non expressa particula ἂν ita vsurpare, vt Rom. 9. a. 13, ηὐχόμην pro ηὐχόμην ἄν: & 1. Cor. 2. b. 8, εἰ ἔγνωσαν, pro, si cognouissent, vt idem rectissimè annotauit. Sed mihi tamen videtur propria huius temporis significatio seruari posse, vt hoc quoque ad pristinam Christi gloriam pertineat, cuius ipse meminit Iohan. 17. a. 5, sitque hæc sententia, Christus quum esset in æterna illa deitatis gloria cōstitutus, nō ignorauit se in ea re (id est quòd Deo Patri coæqualis esset) nullam iniuriam cuiquam facere, sed suo iure vti: nihilominus tamen quasi iure suo cessit, quum ipse se velut in nihilum redigeret, forma serui accepta, &c. Hic verò quærit Erasmus quid magni tribuat Christo Paulus, si, quū Deus esset natura, intellexit id non esse rapinæ. id est, seipsum nouit. Respondeo, multa & maxima mysteria contineri in his verbis, quǽque ad Pauli scopum maximè pertineant. Nam primùm omnium explicat qua ratione dixerit, Christum antequam carnem assumeret, fuisse in Dei forma: nequis hanc formam putaret non verè nec prorsus fuisse diuinam, sed vel communicatione, vel gradu tantùm aliquo, vel ex certo initio, vt dixerūt impii Arriani, vel deniq; ambitione vsurpatā, ex qua fuerit Christ⁹ deturbatus. Ideo quū negat vllū in ea re fuisse ἁρπαγμὸν quòd Deo par esset, omnem istis blasphemiis ansam præcidit. Nam par Deo esse sine rapina nullus possit, nisi sit ipse omnibus modis Deus. At cur Christum dicit hoc nō ignorasse? Nempe vt intelligamus istam Christi summissionem à mera & spōtanea ipsius bonitate profectam: vt sit omnibus modis perfectum obedientiæ, summissionis, charitatis exemplar. Parem esse cum Deo, τὸ εἶναι ἴσα Θεοῦ. Quid iam dubitamus quin formæ Dei appellatio expressa speciem naturæ veræ ac prorsus diuinæ declaret? Sed & paucis istis verbis iugulatur Sabellius, qui personarū distinctionem tollit, quum in paritate necesse sit comparationem ac proinde duas minimùm hypostases interuenire. Iugulatur etiam Arrius, qui Deum secundariū imaginatur: quia par non est qui secundus est ab alio: quòd si non contentus hypostases distinxisse, etiam οὐσίας separes, iam Deo parem esse, non erit infinitum & omnipotentem esse, quū plures infiniti & plures omnipotentes nullo modo possint existere. Itaque si hæc coniunxeris, plenam ac perfectam non ὁμοιουσίου, sed ὁμοουσίου descriptionem habebis.

Ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·

7 Sed ipse se exinaniuit, forma serui accepta, similis hominibus factus:

7 Sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus:

7 Sed ipse se, ἀλλ' ἑαυτὸν. Notandū pronomen ἑαυτὸν, quo spontanea fuisse ista summissio iterū significatur. Exinaniuit, ἐκένωσε. Id est, quasi ex OMNI seipsū ad NIHIL redegit. quæ enim est rei creatæ, imò verò animalis omnium miserrimi & à Deo maximè alieni, ad ipsius opificis maiestatem proportio? Forma serui accepta, μορφὴν δούλου λαβών. Nōn dicit, De forma in formam serui mutata, aut Deo in hominem conuerso, aut Deo cum homine confuso, neque item dicit ad vnum Christum Deum accessisse alterum Christū hominem: sed eum ipsum qui Deus erat, formā serui assumpsisse. Sed quid formæ serui appellatione intelligatur quærit Erasmus: neque hoc referri putat ad ipsam naturam, sed ad vitiosam eius qualitatem, quam forma & specie tenus, nō autem re vera assumpserit: vt qui fuerit omnis peccati expers. Hæc Erasmus, nempe vt formæ Dei, id est Deo sub hominis specie quasi celato, (vt ipse interpretatus est) formam serui, id est vitiosam in speciem non reuera qualitatem carnis opponat. Sed præterquam quòd hac ratione eneruatur Pauli argumentum, & patefit etiam hæreticis aditus ad eludendam humanæ Christi carnis veritatem, quis illi concesserit μορφὴν de ea duntaxat specie dici quæ id esse videatur quod reipsa nō sit? Deinde quis non videt, serui nomen imbecillam conditionem naturæ, non autem vitiosam qualitatem significare? Opponitur enim serui forma, Dei formæ. Quum verò seruitus significat corruptionem, non cum Deo, sed cum libertate confertur. Denique proferatur vel vnus locus ex omnibus sacris libris, in quo seruus absolutè dicatur de eo qui peccato seruiat. Sed de his satis à nobis dictum esto, nullo (ita me bene Deus amet) Erasmum de literis optimè meritum, & quidem mortuum, exagitandi studio, sed vt pro mea virili & ipse Dei veritatem asseram. Poscit autem omnino antithesis vt sicut forma Dei dicitur augusta illa diuinæ maiestatis ac gloriæ species quæ nō potest à diuina ipsa natura separari, sic formam serui interpretemur, abiectam illam & imbecillam hominis naturam ac conditionem, tum in sese, si cū Dei excellentia cōparetur, tum verò propter peccatum: quod etsi non assumpsit Dominus, sed aboleuit, tamen imbecillitatem ex eo fonte promanantem, vno excepto peccato, ipsámque adeo pœnam horrendā assumpsit: quod & ipse Apostolus postea explicat. Similis hominibus factus, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος. Vulg. & Eras. ad verbū, In similitudine hominū factus, siue constitutus. Cæterùm nequis cū hæreticis existimet ὁμοιώματος & σχήματος, id est similitudinis & figuræ nomine inanē & imaginariā similitudinē significari, quasi Dominus non verā carnē sed eius duntaxat simulacrū assumpserit: præterquā quòd ex aliis locis apertè cōuincitur hic error, dico quū hæc nomina synonyma sint τῇ εἰκόνι, similē esse eorū vsum. Opponit autē Apostolus τὴν εἰκόνα τῇ σκιᾷ, i. imaginē vmbræ, Heb. 10. a. 1. Sicut ergo non tātùm ficta cū veris aut ficta cū fictis, sed etiā vera cū veris cōparātur: ita dico his nominib⁹ quāuis similitudinē & cōformationē significari. nisi fortè putamus Adamū veros homines nō genuisse, quū dicitur Gen. 5. a. 3, genuisse בדמותו כצלמו, id est κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ,

ad similitudinem & ad imaginem suam, vt Græci vertunt: quum tamen ἰδέας nomen nemo nesciat à philosophis ad formas animo duntaxat conceptas sæpe accommodari: quum Moses illis nominibus idcirco vsus sit vt summam & substantiæ & qualitatum quasi ζωγραφίᾳ designaret. Quid verò, quum Christus dicitur Dei imago Coloss. 1. b. 15, quanuis nostri respectu sic nuncupetur, quis tamen hanc imaginem nisi prorsus impius à re ipsa separarit? Sic 1. Cor. 15. f. 49, quum dicimur in hac vita gestare terreni hominis imaginem, rem ipsam significari nemo negarit nisi qui seipsum non nouit. Postremò (vt solidissimum argumentum adferam) istis vocabulis similitudinis & habitus tantum abest vt rem aliquam imaginariam significet Apostolus, vt contrà ad declarandam rei veritatem ea nomina vsurparit (vt paulo antè de Mose diximus) quod ad ipsam quidem serui hominis substantiam & naturam attinet, quatenus tamen corrupta non est. Denique his ipsis externa ipsa species significatur, significans visum & spectatum fuisse Christum illum Deum æternum ab hominibus: vt ipsis etiam iudicibus oculis constiterit miserrimam illam nostram naturam ab eo fuisse assumptam. Considerandum enim est quos alloquatur Apostolus: eos videlicet qui de re ipsa minimè dubitabant. Itaque hoc mysterium sic tractat vt quum ex hypothesi assumat verum id esse de quo dicit, graphicam eius descriptionem ad suum scopum accommodet. Finge autem hæc fuisse imaginaria, & omnia euerteris.

Καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ.

8 Et habitu compertus vt homo, ipse se summisit, factus obediens vsque ad mortē, mortem autem crucis.

8 Et habitu inuentus ut homo, humiliauit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.

Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα,

9 Quapropter etiam Deus ipsum in summam extulit sublimitatem, ac donauit ei nomen quod est supra omne nomen:

9 Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod est super omne nomen:

Ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων·

10 Vt ad nomen Iesu omne genu se flectat cælestium ac terrestrium & subterraneorum:

10 Vt in nomine Iesu omne genu flectatur cælestium & terrestrium & infernorum:

Καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός.

11 Omnísque lingua confiteatur Dominū esse Iesum Christum, ad gloriam Dei Patris.

11 Et omnis lingua confiteatur quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris.

Ὥστε, ἀγαπητοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε.

12 Proinde, dilecti mei, sicut semper obedistis, nō vt in præsentia mea solùm, sed nunc multo magis in absentia mea, cum timore ac tremore vestrā ipsorum salutem conficite.

12 Itaque, charissimi mei, sicut semper obedistis, nō ut in præsentia mea tantùm, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu & tremore uestram salutem operamini.

Ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας.

13 Deus enim is est qui efficit in vobis & vt velitis & vt efficiatis, pro gratuita *sua* beneuolentia.

13 Deus est enim qui operatur in uobis & uelle & perficere, pro bona uoluntate.

9 Nomen, ὄνομα. Id est dignitatem, & celebritatem nominis, sed cum re ipsa coniunctam. Vide Ephes. 1. d. 21. Quòd enim Osiander hoc refert ad ipsum nomen Iesu quod ipse confundit cum Iehoua, prorsus falsum & ineptum puto.

10 Et subterraneorum, καὶ καταχθονίων. Nolim quidem hîc ego subtiliter philosophari an dæmones hoc nomine significentur, quos alibi facit aeris principes. Sunt ista nobis abscondita: quanuis aliquid liceat in vtranque partem disserere, ex iis quæ de tartaro, abysso, & tenebris cōmemorantur, vt 2. Pet. 2. a. 4, & Iud. a. 6. Existimarim quidem ego simpliciter ista enumeratione Paulum voluisse exprimere quæcunque & supra mundum sunt & in mundo, quæ omnia testetur Christum aliquando agnitura pro Deo, id est quum venerit mundum iudicaturus. Itaque flectere genu pro adorare, id est tanquàm Deo subiici, dictum erit ἀνθρωποπαθῶς de iis quoque quæ rationis & sensus, vel etiam vtriusque sunt expertia. Purgatorium autem ignem qui ex hoc loco statuunt, mirum quod iter suis pandant in cælum.

11 Ad gloriam, εἰς δόξαν. Hæc sanè vni Deo conueniunt, quum de vno Deo dicantur ab Esaia 45. d. 23. qui etiā iurat apud eundem, 42. b. 8. Ego Dominus, inquit, & hoc nomē meum: gloriam meā alteri non dabo. Ergo Christus qui & homo, ad dextram Dei sedens, verus est Deus: neque quum hoc dicimus, detrahimus de Patris gloria, quum non possit nisi in Filio gratus honor illi tribui. Possumus tamen interpretari, εἰς δόξαν in gloria, pro ἐν δόξῃ. Omnis autem lingua pro omni idiomate, id est pro quauis gente dictum est, Hebræorum more.

12 Cum timore ac tremore, μετὰ φόβου καὶ τρόμου. Vide 1. Corinth. 2. a. 3. Conficite, κατεργάζεσθε. Sic Latini dicunt conficere negotium. At verò num à nostris operibus pendet salus nostra? Minimè id quidē, quū ne Abraham quidem in se habeat de quo glorietur apud Deum. Conficere tamen salutem dicitur qui in iustitiæ stadio currit. Quanuis enim gratis in vno Christo per fidem apprehenso seruemur, tamen per viam iustitiæ ad salutem contendere nos oportet: quum Filii Dei eius Spiritu ducantur, per quem sunt iustificati, vt in bonis operibus ambulent.

13 Deus enim is est, ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν. Bona igitur opera non præcedunt iustificandum, sed iustificatum sequuntur: nisi fortè non est iustificatus qui Christum possidet. Et vt velitis, καὶ τὸ θέλειν. Non sumus igitur stipites, sed bene volumus, non quòd voluntatis nostræ imbecillitatem adiuuerit, sed quòd voluntatem ex mala fecerit bonam, idque prorsus gratis.

Et vt efficiatis, καὶ τὸ ἐνεργεῖν. Non dicit, Vt facultatẽ habeatis bene volendi & bene agẽdi si velitis: sed donum efficax & ad volendum & ad agendum, collatum esse dicit. Sciendum est igitur efficacem esse Dei gratiã illam quæ ad salutem requiritur. Itaque non potest consistere dogma illud primæ gratiæ vniuersalis, quasi Dominus omnibus aperiat oculos hactenus vt videre, aures hactenus vt audire possint, si velint. Nam præterea requiritur gratia vt possint velle: nisi liberum arbitrium velimus cum quibusdam statuere contra hunc Pauli locum. Hanc verò gratiam si omnibus concedi dixerint, vt videlicet possint velle, quo tandem iure separant Velle & Facere, quæ Paulus coniunxit, & vtraque ab eadem gratia dixit promanare? Nam (inquit Dominus Ioh. 6. e. 45) quicunque audiuit, & didicit à Patre, venit ad me. Sed vnde hic error? Nẽpe quòd non putent alioqui absolui posse iustitiam Dei: quasi verò, etiamsi non accesserit altera rebellio, nobis condemnandis natiua illa corruptio non sufficiat. Pro gratuita *sua* beneuolentia, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας. Vulgata, Pro bona voluntate. Eras. Pro bono animi proposito. Hoc verò nonnulli ad homines referunt. At sententia ipsa ostendit hoc ad Deũ pertinere qui pro gratuita sua beneuolentia hoc largiatur hominibus vt & velint & agant quæ Dei sunt, quum hic sit Pauli scopus.

Πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν καὶ διαλογισμῶν·

14 Omnia facite absque murmurationibus ac disceptationibus:

14 Omnia autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus.

Ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι, τέκνα Θεοῦ ἀμώμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης· ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ,

15 ‖Vt sitis irreprehensi & sinceri, filii *inquam* Dei, inculpati in medio nationis prauæ ac peruersæ: inter quos *homines* splendetis vt luminaria in mundo,

15 Vt sitis sine querela, & simplices Filii Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ: inter quos lucetis sicut luminaria in mundo:

1. Pet. 2. c. 9
Mat. 5. b. 14

Λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, εἰς καύχημα ἐμοὶ εἰς ἡμέραν Χριστοῦ, ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα.

16 Sermonem vitæ prætendentia: vt gloriari possim in die Christi me non frustra cucurrisse, nec in vanũ laborasse.

16 Verbum vitæ continentes, ad gloriam meã in die Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuũ laboraui.

Ἀλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν.

17 Quinetiam si pro libamento offerar super hostia sacrificióque fidei vestræ, gaudeo & gratulor omnibus vobis.

17 Sed etsi immolor supra sacrificium & obsequium fidei vestræ, gaudeo & congratulor omnibus vobis.

Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι.

18 Itidem autem & vos gaudete, & gratulamini mihi.

18 Idipsum autem & vos gaudete, & congratulamini mihi.

15 Irreprehensi, ἄμεμπτοι. Vide Luc. 1. a. 6. Splendetis, φαίνεσθε. Erasmus, Lucete, imperandi modo.

16 Sermonem vitæ prætendentia, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες. Vulgata, Verbum vitæ continentes. Erasmus, Sermonem vitæ sustinentes. id est in vertice impositum sustinentes: vt quum machina in altum attollitur, lumen sustinens. Ego verò primùm omnium puto ἐπέχοντες connectendum esse cum φωστῆρες: deinde ἐπέχειν pro sustinere nusquam legi, nisi quum pro impetum remorari & inhibere accipitur. Præterea non existimo præpositionẽ ἐπὶ hoc in loco significare In vel Super, sed Ad pro Versus, vt in Aduertere & Attendere: quod & ipsum Græcis dicitur ἐπέχειν, vt Act. 3. a. 5. Huic verò significationi respondet altera quasi e regione. nam sicut dicitur ἐπέχειν τινὶ tertio videlicet casu, qui oculos ad aliquid aduertit, & quasi in re aduersa defixos tenet: ita qui ex aduerso aliquid prætendit ac præbet, dicitur ἐπέχειν τι, quarto casu, vt nutrix τὸν μαστὸν ἐπέχειν, id est mammam prætendere & obuertere puero dicitur. cuius significationis exempla ex Budæo pete. Ita igitur hoc in loco Apostolus Philippenses dicit quasi faces mundo prælucere. Videtur enim à pharis sumpta translatio, vbi accensæ faces nauigantibus in alto portum quasi prætendunt in quem appellant. nempe quòd honesta sanctáque fidelium vita, quasi lux aliqua cæteris hominibus prælucens, ad Euangelii portum eos dirigat. Nam sermonem vitæ (id est viuificum) appellat Euangelium, ab effectu. In die Christi, εἰς ἡμέραν Χριστοῦ. Vide 2. Cor. 1. c. 14. Vulg. & Eras. In diem. Ego verò malo εἰς ἡμέραν pro ἐν ἡμέρᾳ accipere.

17 Pro libamento offerar, σπένδομαι. Vulgata & Erasmus, Immolor. Cæterùm τὸ σπένδειν actiua voce significat libare, quæ pars tantùm erat sacrificii. Hinc σπένδεσθαι pro fœdus sancire, quòd in fœderibus solerent eiusmodi cæremoniæ interuenire. neque sanè vsquam memini σπένδεσθαι in passiua significatione legere. Hic tamen poscit sententia vt passiuè accipiatur, & quidem pro libari, id est tanquam libamentum offerri. qua translatione Apostolus mortem suam prædicit, non qua reconcilientur Deo Philippenses, sed qua confirmentur in fide. Vsitatum enim est Paulo victimæ nomine significare ipsos fideles Deo deuotos: & quicquid est in fidelibus, vel à fidelibus proficiscitur, Deo gratum, & eorum fidem, ac bona opera, sacrificiorum & oblationum translatitio nomine intelligere, vt Rom. 12. a. 1, & 15. b. 16, & infrà, 4. d. 18, & 1. Pet. 2. 5. Perinde est igitur acsi diceret, sibi nihil posse iucundius accidere quàm si ipse morte sua sacrificium hoc Philippensium sanciret, in quo illi sese Deo per fidem quasi victimam offerrent: cuius sacrificii ipse λειτουργὸς, id est minister & veluti sacerdos fuerat, quum eos ad Dominum, vt gratas futuras victimas, per Euangelii prædicationem adduceret, vt testatur Rom. 15. b. 16. Super hostia sacrificióque fidei vestræ, ἐπὶ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν. Bene dicit Super hostia. nam præterquam quòd adolebatur victima, sanguinis aspersio ac etiam vini addebatur. Perinde est igitur acsi diceret Paulus, Ego vos Philippenses ad Christum adduxi, cui postulo vt vos tanquam hostiam viuã sistatis: nec dubitem ego in hoc vestro spirituali sacrificio tanquam libaminis additamẽtum interuenire. Philippenses igitur per fidem sanctificatos translatitiè appellat θυσίαν, i. victimã: suum verò ministeriũ λειτουργίαν, i. sacram operationem: mortem deniq; suam, σπονδὴν, i. libamentũ. Vides Christi charitatis imaginẽ in Paulo elucentẽ? Hoc est verò Apostolũ agere. Et gratulor, καὶ συγχαίρω. Ita significat Paulus id sibi iucundissimũ fore, non tantùm sua sed etiam illorum causa, quorum fidei sanciendæ sanguinis sui effusionem speret vtilem fore, quando ita Domino visum erit.

18 Itidem autem, τὸ δ' αὐτό. Sub. κατὰ, vt idem declaret atque ὡσαύτως. Vulgata, Id ipsum. Erasmus, Ob id

ipsum. Gaudete, χαίρετε. Erasmus, Gaudetis: quod meritò existimat doctissimus interpres prorsus esse alienum. Idem error admissus est infrà, versiculo 22, à Vetere interprete, vbi γινώσκετε conuertit cognoscite, pro cognoscitis. Postulat enim Paulus similem συμπάθειαν à Philippensibus, eos veluti præparans tum ad ferendam crucem, tum ad fortiter ferendam ipsius mortem: nempe vt sicut lætus moriturus est tum suo tum illorum commodo, ita vicissim tum ipsius causa gaudeant, quum morte sancierit doctrinam quam illis annuntiarit.

Ἐλπίζω δὲ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν.

19 Spero autem in Domino Iesu, me ‖Timotheũ breui missurum vobis, vt & ego bono sim animo, cognito statu vestro.

19 Spero autẽ in Domino Iesu, Timotheum me citò mittere ad vos: ut & ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt.

Act. 16. a. 1

Οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει.

20 Neminem enim habeo pari animo præditum, qui germanè res vestras curaturus sit.

20 Neminẽ enim habeo tã unanimem qui sincera affectione pro vobis solicitus sit.

Οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

21 ‖Nam omnes quæ sua ipsorum sunt quærunt, non quæ Christi Iesu.

21 Omnes enim quæ sua sunt quærunt, non quæ sunt Iesu Christi.

1. Cor. 10. c. 24

Τὴν δὲ δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον, σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον.

22 Porro probationem eius nostis, quòd veluti cum patre filius, mecum seruierit in Euangelio.

22 Experimentum autem eius cognoscite, quia sicut patri filius, mecum seruiuit in Euangelium.

Τοῦτον μὲν οὖν ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμὲ ἐξαυτῆς.

23 Hunc igitur spero me missurum simulatque videro rerũ mearum statum.

23 Hũc igitur spero me mittere ad vos mox ut video quæ circa me sunt.

Πέποιθα δὲ ἐν Κυρίῳ ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι.

24 Confido autem in Domino, me quoque citò venturum ad vos.

24 Confido autem in Domino quoniam & ipse veniam ad vos citò.

Ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην, Ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφὸν καὶ συνεργὸν καὶ συστρατιώτην μου, ὑμῶν δὲ ἀπόστολον, καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς.

25 Sed necessarium duxi, Epaphroditum fratrem & collegam ac commilitonem meũ, vestrum autem legatum, quique mihi subministrauit quibus mihi opus erat, ad vos mittere.

25 Necessariũ autem existimaui, Epaphroditum fratrem & cooperatorẽ & commilitonem meum, vestrum autem Apostolum, & ministrum necessitatis meæ, mittere ad vos.

Ἐπειδὴ ἐπιποθῶν ἦν πάντας ὑμᾶς, καὶ ἀδημονῶν, διότι ἠκούσατε ὅτι ἠσθένησε.

26 Quoniam expetebat omnes vos: & grauissimè angebatur propterea quòd audissetis eum ægrotasse.

26 Quoniã quidẽ omnes vos desiderabat: & mœstus erat, propterea quòd audieratis illum infirmatum.

Καὶ γὰρ ἠσθένησε παραπλήσιον θανάτῳ· ἀλλ' ὁ Θεὸς αὐτὸν ἠλέησεν· οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμέ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ.

27 Et certè ægrotauit proximè mortem: sed Deus misertus est eius: nec eius solùm, sed & mei, ne dolorem haberem super dolorem.

27 Nam & infirmatus est usque ad mortem: sed Deus misertus est eius, nõ solũ autẽ eius, uerum etiam & mei, ne tristitiã super tristitiam haberẽ.

19 Bono sim animo, εὐψυχῶ. Id est in alacritate animi confirmer. Eras. Læto sim animo. Nam, inquit, bono esse animo dicuntur Latini pro eo quod Græcis est θαῤῥεῖν. Atqui Plato κακοψυχίαν, id est degenerem animũ, opponit εὐψυχίᾳ: & τὸ εὔψυχον Græci vocant animi præsentiam & generositatem: ex quo liquet εὐψυχεῖν & θαῤῥεῖν aut nihil aut certè non multum differre.

20 Pari animo præditum, ἰσόψυχον. Eras. Pari mecum animo præditum. Ego potius putarim alios cum Timotheo comparari. Vulg. Tam vnanimem.

21 Omnes, πάντες. Tribuit omnibus quod passim erat vulgare.

22 In Euangelio, εἰς τὸ εὐαγγέλιον. Euangelium vocat ipsam doctrinæ Euangelicæ prædicationem, vt alibi sæpe. Probationem autem passiuè vocat experimentum quo fides ipsius fuerat approbata.

23 Simulatque, ἐξαυτῆς. Coniungenda hæc sunt cum ὡς, vt significetur se nulla prorsus mora interposita, simulatque rebus suis prospectum fuerit, Timotheum esse missurum. Vulg. & Eras. Mox. Vide Mar. 6. v. 25, vbi ἐξαυτῆς interpretatus sum, Iam nunc.

25 Necessarium, ἀναγκαῖον. Eras. Operæpretium: multo minus expressè. Legatum, ἀπόστολον. Vulg. & Eras. Apostolum, quod non damno. Cur tamen legatum malim quàm Apostolum dicere, id causæ est quòd id mox videatur explicare, quum vocat λειτουργὸν τῆς χρείας μου, id est quo subministrante acceperat quibus ipsi opus erat. Sic enim hoc malo interpretari quàm ministrum necessitatis meæ, cum Vetere interprete: aut, Qui mihi subministrat in necessitate mea, cum Erasmo. χρείαν enim vocat non ipsam necessitatem, sed quibus egebat in ea necessitate constitutus. Castellio conuertit, Apostolum, & muneris mei vicarium, quasi absente Paulo fuerit Epaphroditus Philippensium Apostolus. Id vero quàm rectè, ipse viderit.

26 Grauissimè angebatur, ἀδημονῶν. Vulg. Mœstus erat: non satis expressè. Nam, vt rectè annotat Eras. ἀδημονεῖν est penè exanimari & deficere præ dolore. Itaque ne ipse quidem satis expressè conuertit, Erat anxius animi. Ambrosius, Et impatienter solicitus erat. Vide Matth. 26. d. 37.

Σπουδαιοτέρως οὖν ἔπεμψα αὐτὸν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν, χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ.

28 Eo studiosius itaque eum misi, vt quum videritis eum rursus, gaudeatis, & ego magis vacem dolore.

28 *Festinantius ergo misi illum, ut uiso eo, iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim.*

Προσδέχεσθε οὖν αὐτὸν ἐν Κυρίῳ μετὰ πάσης χαρᾶς· καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε.

29 Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete.

29 *Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino: & eiusmodi cum honore habetote.*

Ὅτι διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγγισε, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας.

30 Nam propter opus Christi accessit ad mortem vsque, nõ habita vitæ ratione, vt suppleret defectum vestri erga me officii.

30 *Quoniam propter opus Christi, usque ad mortem accessit: tradens animam suam, ut impleret id quod ex uobis deerat erga meum obsequium.*

Κεφάλαιον γʹ.

CAP. III.

CAP. III.

Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρὸν, ὑμῖν δὲ ἀσφαλές.

1 Quod superest, fratres mei, gaudete in Domino. Eadem scribere vobis, me quidẽ haud piget, vobis autem tutum est.

1 *De cætero, fratres mei, gaudete in Domino. Eadem uobis scribere, mihi quidem non pigrum, uobis autem necessarium.*

Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν.

2 Cauete canes, cauete malos operarios, cauete concisionem.

2 *Videte canes, uidete malos operarios, uidete concisionem.*

Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες·

3 Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, nec confidimus in carne:

3 *Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciam habentes:*

Καίπερ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν καὶ ἐν σαρκί. εἴ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκὶ, ἐγὼ μᾶλλον,

4 Quanquã ego habeo de quo confidam etiam in carne. Si quisquam alius videtur fiduciam habere in carne, ego maximè habeo,

4 *Quanquam ego habeam confidentiam in carne. Siquis alius uidetur cõfidere in carne, ego magis,*

28 Rursus, πάλιν. Hoc malim coniungere cum ἰδόντες quàm cum χαρῆτε: vt sit hic sensus, Vt quum primùm eum reuersum videritis, quem vos nunquam visuros putabatis, lætemini.

30 Propter opus Christi, διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Opus Dei vocat Christum in persona Pauli vinctum & egentem inuisere, & coram subleuare, vt explicat infrà, 4.d.18. Non habita ratione vitæ, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ. Sic omnino eleganter conuertit Erasmus hunc locũ. Nã παραβουλεύεσθαι significat perperã consulere, vti faciunt qui se in apertum vitæ periculum coniiciunt: sed id tamen facere in loco pro Christo, non est stultitiæ aut imprudentiæ, sed verè cælestis sapientiæ, quam in Epaphrodito commẽdat Apostolus. Vulgata, Tradens animam suam. Defectum vestri in me officii, τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας. Hoc dicit Paulus, vel quòd serius misissent eleemosynas, (quãuis sine vlla sua culpa, vt testatur infrà, 4.b.10) vel quòd aliis procul absentibus Epaphroditus suppleuisset eorum præsentiam, vel quòd ipse eorum beneficentia egeret: vel deniq; quòd opera sua suppleuerit quod illis deerat, nempe vt Paulum possint iuuare. Vulg. Id quod ex vobis deerat erga meum obsequium: ita obscurè vt nemo intelligat. Eras. Vt suppleret id quod in vestro erga me officio fuit diminutum: non multo magis perspicué. Nam quod legit πληρώσητε, impleretis, nescio vnde tandem hauserit. Mirum est autem quàm procul Ambrosius in hunc locum aberrarit à scopo.

IN CAPVT III.

1 Eadem, τὰ αὐτά. Eadem illa videlicet quæ sæpe ex me audistis. Tutum, ἀσφαλές. Erasmus addit articulum, sed repugnantibus veteribus libris.

2 Concisionem, κατατομήν. Σαρκασμός, allusione ad circuncisionis nomen facta, de qua illi gloriabantur, quum nihil aliud quàm Ecclesiam conscinderent ac lacerarent. Βλέπετε verò, id est videte, posuit pro cauete: vt diximus Mar.12.d.38.

3 In carne, ἐν σαρκί. Id est in rebus externis, neque ad animum ipsum pertinentibus. Æstimat enim circuncisionem ex hypothesi aduersariorum, id est extra Christum, & tanquam abolitam. Carni verò opponit Spiritum, id est spiritualem Dei cultum. Itaque siue πνεύματι Θεοῦ, id est Spiritu Dei, legas, (vt vult Ambrosius) nihil hoc ad probandam Spiritus sancti diuinitatem: siue πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, (vt in emendatis codicibus legitur) Θεῷ explicandum erit tertio casũ, πνεύματι verò per quartum casum, vt rectè exposuit Vetus interpres.

4 De quo confidam, πεποίθησιν. Vulg. Confidentiã, id est confidentiæ argumentum, vt est etiam mox accipiendum verbum πεποιθέναι. Nam reuera in his non confidebat Apostolus, sed in vno Christo. Maximè, μᾶλλον. Id est μάλιστα. Vulg. & Eras. Magis.

Περιτομῇ ὀκταήμερος, ἐκ γένους Ἰσραὴλ, φυλῆς Βενιαμὶν, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος·

5 Circuncisus octauo die, ex gente Israelis, tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, religione Pharisæus:

5 *Circuncisus octauo die, ex genere Israel, de tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, secundum Legem Pharisæus:*

2.Cor.11.c.22
act.13.b.6

Κατὰ ζῆλον διώκων τὴν ἐκκλησίαν· κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ, γενόμενος ἄμεμπτος·

6 Quod ad zelum attinet, persequens Ecclesiam: quod ad iustitiam quæ est in Lege, irreprehensus.

6 *Secundum æmulationem, persequens Ecclesiam Dei: secundum iustitiam quæ in Lege est, cõuersatus sine querela.*

Ἀλλ᾽ ἅτινα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἥγημαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν.

7 Sed quæ mihi erãt lucra, ea duxi propter Christum damnum esse.

7 *Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christũ detrimenta.*

Ἀλλὰ μενοῦνγε καὶ ἡγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι, διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου· δι᾽ ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην, καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα Χριστὸν κερδήσω,

8 Quinetiam certè duco omnia damnum esse propter eminẽtiam cognitionis Christi Iesu Domini mei: propter quem omnibus istis meipsum multaui, eáque duco pro stercoribus, vt Christum lucrifaciam,

8 *Veruntamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam:*

Καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ, μὴ ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ, τὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνην ἐπὶ τῇ πίστει·

9 Et comperiar in eo, non habẽs meam iustitiam, nempe quæ est ex Lege, sed eam quæ per fidem est Christi, *id est* iustitiam *quæ est* ex Deo per fidem:

9 *Vt & inueniar in illo, non habens meam iustitiam quæ ex Lege est, sed illam quæ ex fide est Christi, quæ ex Deo est iustitia in fide:*

Τοῦ γνῶναι αὐτὸν, καὶ τὴν δύναμιν τῆς

10 Vt cognoscam eum, & vim

10 *Ad cognoscendum illum, & uirtutem*

5 Circuncisus, περιτομῇ. Ad verbum, circuncisio, pro circunciso. quam metonymiam rarò inuenias in aliquo singulari vsurpatam. Ex gente Israelis, ἐκ γένους Ἰσραήλ. Id est genere Israelita, non autem proselytus. Religione, κατὰ νόμον. Vulgata, Secundum Legem. Erasmus, Iuxta Legem: νόμον autem, id est תורה, vocat præscriptum religionis institutum, vt si ordinem vel regulam Francisci dicam. Potest enim deduci תורה, vel à תור, id est ordinauit, vel à ירה, id est docuit. Erat autem in summo pretio secta Pharisæorum, vt Act.26.b.5.

6 Quod ad zelum attinet, κατὰ ζῆλον. Vulgata. Secundum æmulationem. Erasmus, Iuxta studium, barbarè & obscurè.

7 Lucra, κέρδη. Id est; quæ pro lucro habebam. Loquitur enim per concessionem.

8 Quinetiam, ἀλλὰ μενοῦνγε. Vulgata, Veruntamen, non rectè. Duco, ἡγοῦμαι. Notandum præsens tempus. Sic enim crescit oratio, vt iam Apostolus omnia opera excludat, tum præcedentia, tum etiam consequentia fidem. Omnibus istis meipsum multaui, τὰ πάντα ἐζημιώθην. Vulgata, Omnia detrimentum feci. Erasmus, Omnia pro damnis duxi. Respondet autem (opinor) verbum ζημιοῦσθαι verbo Rabinis vsitato פגם.

Pro stercoribus, σκύβαλα. Sic vocant Græci duriora stercora, & quæ difficilius egeruntur. Alii σκύβαλα interpretantur quæ canibus obiici soleant. quod non malè conuenit cum eo quod suprà canes istos pseudapostolos vocarat. Denique vsurpauit Apostolus vocabulum quo nihil potuit contemptius significari, ac etiam dignius quod non modò omnes aspernentur, sed quod etiam longissimè à se reiiciant. Hæc demum est iusta laus præstantissimorum operum extra Christum. Lucrifaciam, κερδήσω. Id est, vt illorum loco Christum nactus, planè fiam ex paupere locuples, nedum vt quicquam amiserim.

9 Et comperiar in eo, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ. Inueniri in Christo, tacitam habet relationem ad Dei iudicium. Is enim in amando vnum suum Christũ contemplatur in quo acquiescat. Itaque quos cõperit in Christo esse (i. Christo per fidem insitos) in iis nullam inuenit condemnationẽ: quia iustitia qualẽ ipse requirit à nobis, id est perfecta ac cumulata, exornatos eos inuenit, nimirũ Christi iustitia per fidẽ nobis imputata. At contrà nõ possunt non condemnari quicunque in Christo non inueniuntur, quum non possint aliam quàm suam iustitiã proferre. Ea verò nulla est, sed iustitiæ duntaxat simulacrum, vt ostendit Apostolus Galat.3.b.10.11 & 12.

Non habens, μὴ ἔχων. Exponit quid sit inueniri in Christo, quod modò diximus, nempe suæ iustitiæ renuntiare, vt Christi iustitia imputata induamur per fidem. Hìc verò sophistæ duo cauilla excogitarunt: vnum, ista pertinere ad cæremonialis Legis iustitiam: alterum, ad opera præcedẽtia fidem. Vtrunque sanè nimium impudenter confictum. Nam si de cæremoniis ageretur, non erat hoc tractandum argumentum, sed hoc potius ostendendum, abolitas esse cæremonias: quod in epistola ad Hebræos explicatur. Denique non opponendæ essent cæremoniæ Christo per se, sed κατά τι, i. quatenus erãt abolitæ. At Paulus ea affert argumẽta ex quibus necessariò colligendũ sit Legis iustitiã & iustitiã Dei, siue Christi, siue ex fide, nõ magis cohærere posse, quod ad materiam nostræ salutis attinet, quàm ignis & aqua cohæreant: idque non ex certo tẽpore, sed perpetuũ fuisse docet, ex Legis natura, quæ semper homines condemnarit. Itaque nimiũ sunt ridiculi qui hoc restringunt ad cæremonias Legis, quibus tamen mirum est eos audere suas anteferre. Quod autẽ ad posterius illud cauillũ attinet, sua sponte concidit. Nam si bona opera fidem sequentia, iustitiæ Dei nomen merentur, non erat quòd Paulus iustitiam suam iustitiæ fidei opponeret ex diametro. Cæterùm (vt ad rem redeam) post αὐτῷ diastolen omnino reponendam puto, vt μὴ ἔχων non simpliciter ponatur pro μὴ ἔχων, quasi ex iis qui in Christo inueniuntur, alii iustitiam suam habeant, alii verò non item: sed pro explanatione superioris dicti accipiatur.

10 Vim resurrectionis ipsius, τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Vide Rom.6.a.5. Verbum autem γνῶναι accipitur pro re ipsa sentire ac experiri.

ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ·

resurrectionis ipsius, & communionem perpessionum ipsius, dum cõformis fio ipsius morti:

resurrectionis eius, & societatem passionis illius, configuratus morti eius:

Εἴπως καταντήσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν.

11 *Experiens* ecquo modo perueniam ad resurrectionem mortuorum.

11 *Siquo modo occurram ad resurrectionem quæ est ex mortuis.*

Οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι· διώκω δὲ εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

12 Nedũ vt iam *metam* apprehenderim, aut iam perfectus sim: sed persequor *experiens* an quoque apprehendam, cuius etiam rei causa apprehensus sum à Christo Iesu.

12 *Non quòd iam acceperim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Iesu.*

Ἀδελφοί, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατειληφέναι.

13 Fratres, ego meipsum nondum arbitror *metam* apprehendisse.

13 *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse.*

Ἓν δέ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14 Vnum autem *ago*, ea quidẽ quæ à tergo sunt obliuiscens, ad ea verò quæ à fronte sunt contendens, scopum versus feror, ad palmam supernæ vocationis Dei, in Christo Iesu.

14 *Vnum autem, quæ quidem retro sunt obliuiscens, ad ea verò quæ sunt priora extendens meipsum, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu.*

Ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονῶμεν· καὶ εἴ τι ἑτέρως φρονεῖτε, καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει.

15 Quotquot itaque perfecti sumus, hoc sentiamus: quòd si quid aliter sentitis, hoc quoque vobis Deus reteget.

15 *Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: & siquid aliter sapitis, & hoc vobis Deus reuelauit.*

Πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν.

16 Attamen *in eo* ad quod peruenimus, eadem incedamus regula, & *itidem* simus affecti.

16 *Veruntamen ad quod peruenimus, vt idem sapiamus, in eadẽ permaneamus regula:*

Συμμιμηταί μου γίνεσθε, ἀδελφοί, καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτω περιπατοῦντας, καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς.

17 Estote simul imitatores mei, fratres, & eos considerate qui ita incedunt sicut habetis nos pro exemplari.

17 *Imitatores mei estote, fratres, & obseruate eos qui ita ambulant sicut habetis formam nos.*

11 *Experiens* ecquo modo, εἴπως. Vulgata & Erasmus, Siquo modo. Est autem præcisum hoc dicendi genus: de quo diximus Rom.11.b.14. Et præterea notandũ particulam εἰ non significare dubitationẽ, sed rei præstantiam ac amplitudinem. Sic apud Hebræos vsurpatur particula אולי. Ad resurrectionem mortuorum, εἰς τὴν ἀνάστασιν νεκρῶν. Id est ad vitam immortalem, quæ resurrectionem sanctorum consequetur. Nam alioqui etiam infideles resurgent, sed in perpetuas pœnas, quæ vocantur mors æterna.

12 Nedum vt *metam* iam apprehenderim, οὐχ ὅτι ἤδη κατέλαβον. Sic vertendæ sunt istæ particulæ οὐχ ὅτι hoc in loco. Vulgata & Erasmus, Non quòd, &c. Cuius rei causa, ἐφ' ᾧ. Id est οὗ ἕνεκα, vt Matth.26.e.50. & infrà, 5.b.9. Vetus interpres, In quo. Erasmus Quatenus, id est καθ' ὅσον. Ac certum quidem est nos non currere nisi quatenus nos apprehendit Christus, vt extra viam currentes, in viam deducat, & omnes ad currendum vires gratuitò largiatur.

14 Vnum autem *ago*, ἓν δέ. Sic vtcunque expressa est sententia: sed tamen in Græco sermone puto subaudiri ἐστιν, vt plena sit oratio, Vnum autem est: sicut in vernaculo sermone dicimus *Il y a un poinct*: sequentia autem participia cum sequente verbo διώκω coniungenda sunt. Ad ea vero quæ à fronte sunt, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν. Vulgata, Ad ea verò quæ sunt priora: ita obscurè vt nemo intelligat. Contendens, ἐπεκτεινόμενος. Vulg. ad verbum, Extẽdens meipsum. Erasmus, Enitẽs. Pergit autem in translatione à cursoribus sumpta, qui siquando summo & quasi iam vltimo impetu nitantur, prono & quasi præcipiti corpore feruntur ad scopum. Feror, διώκω. Vulg. Persequor. Eras. Insequor. Ego puto absolutè positũ nõ aliud declarare quàm curro. Et κατὰ σκοπὸν nõ satis Latinè Vetus interpres cõuertit, Ad destinatum: Erasmus verò multo peius, Iuxta præfixũ signũ.

15 Perfecti, τέλειοι. Atqui dixerat se nondum perfectum. Ergo verum est quod ait Clemens libro Pædagogi primo, se nonnullos admirari qui sibi Apostolo sapientiores videantur, quum is de se testetur se nondum esse perfectum. Perfectos autem hic vocat qui aliquousque iam sunt progressi: quos videlicet rudibus opponit, non autem qui iam ad metam ipsam peruenerint, vt liquet ex sequente versiculo. Reteget, ἀποκαλύψει. In Vulg. editione perperam legitur Reuelauit.

16 Et itidem simus affecti, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vetus interpres hoc membrum priori præposuit. Erasmus legit quidem eodem ordine, sed subaudito ἵνα, vertit enim, Vt simus cõcordes. Id verò mihi necessarium non videtur, quum in priore membro στοιχεῖν manifestè ponatur pro στοιχῶμεν, nec sit nouum supplere coniunctionem in bimembri oratione, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpissime obseruauimus. Quanquam Veterem interpretem sequuti, sic quoque non minus commodè possimus interpretari, Veruntamẽ in eo ad quod peruenimus, vt idem sentiamus, eadem regula incedamus.

17 Ita, οὕτω. Quidam legunt ὄντως, id est verè & sincerè.

18 Quos

Πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσιν, οὓς πολλάκις ἔλεγον ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ·

18 Nam complures incedunt quos sæpe dixi vobis, nũc autẽ & flens dico, hostes *esse* crucis Christi:

18 *Multi enim ambulant, quos sæpe dicebã vobis, nunc autem & flens dico, inimicos crucis Christi:* Rom.16.c.17

Ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες.

19 Quorum finis *est* exitium: quorum deus *est* vẽter, & gloria cum confusione ipsorum, qui terrestria curant.

19 *Quorũ finis interitus: quorũ deus, venter est, & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt.*

Ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν·

20 Nos enim vt municipes cælorum nos gerimus: vnde etiam Seruatorem expectamus Dominum Iesum Christum.

20 *Nostra autem conuersatio in cælis est: unde etiã Saluatorem expectamus Dominum Iesum Christũ.*

Ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα.

21 Qui transformabit corpus nostrum humile, vt conforme fiat corpori suo glorioso, pro efficacitate qua potest etiam subiicere sibi omnia.

21 *Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, cõfiguratum corpori claritatis suæ, secundum operationem qua etiam possit subiicere sibi omnia.* 1.Cor.1.a.3 / 2.c.12

Κεφάλαιον δʹ.

CAP. IIII.

Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου, οὕτω στήκετε ἐν Κυρίῳ, ἀγαπητοί.

1 Itaque, fratres mei chari & exoptati, gaudium & corona mea, ita state in Domino, dilecti.

1 *Itaque, fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium & corona mea, sic state in Domino charissimi.*

Εὐοδίαν παρακαλῶ καὶ Συντύχην παρακαλῶ τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν Κυρίῳ.

2 Euodian precor & Syntychen precor vt sint itidem affecti in Domino.

2 *Euodian rogo & Syntychen deprecor, idipsum sapere in Domino.*

Καὶ ἐρωτῶ καὶ σέ, σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς, αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, μετὰ καὶ Κλήμεντος, καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς.

3 Et rogo te quoque, socie germane, opitulare ipsis, vt quæ in Euangelio vnà mecum certarunt, vnà cum Clemente quoque & reliquis adiutoribus meis, quorũ nomina sunt in libro vitæ.

3 *Etiam rogo & te germane compar, adiuua illas quæ mecũ laborauerunt in Euãgelio cũ Clemente, & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ.* Apoc.3.a.5 & 10.c.8, & 21.g.27

18 Quos, οὓς. Eras. De quibus. Ideo coactus est vertere τοὺς ἐχθρούς, inimici, quum optimè omnia conueniant si εἶναι subaudias. Nec obstat articulus, cuius ea vis est vt significet Apostolus istos præ cæteris esse Christi hostes.

19 Finis, τὸ τέλος. Id est merces. sicut apud Hebræos עקב accipitur pro mercede quæ opus sequitur. Gloria, ἡ δόξα. Gloria videlicet quam captant ab hominibus: quæ tamen in ipsorum maximam infamiam redundabit. Nisi malimus, seruata præpositione ἐν, dicere istos in sua ipsorum infamia sibi mirè placuisse, nempe in pudendorum circuncisione. quod tamen est longius petitum.

20 Nos enim, ἡμῶν γὰρ. Vulg. Nostra autem conuersatio in cælis est. Ego verò vt vim nominis Græci explicarem, periphrasin quæsiui. Est enim regnum cælorum, ciuitatis instar, cuius municipali iure omnes sancti reguntur. éstque hoc regimen prorsus cæleste ac spirituale, non autem in externis & terrestribus institutis positum. Vnde, ἐξ οὗ. Sub. τόπου, inquit Erasmus. Ego malo οὐρανοῦ supplere. Sic Homerus Iliad. γ, Ἀνθρώπους γίνωσκον, ὅ, τις κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ. Sed & causam huic formulæ dicendi præbuit idiotismus Hebræorum, qui שמים nunquam nisi duali numero dicunt, quem Græci singulari potius οὐρανὸν vocant.

21 Corpus nostrum humile, τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν. Vulgata ad verbum, Corpus humilitatis nostræ, ex Hebraismo, quem sæpissime iam annotauimus. Sic Corpus claritatis suæ conuertit ad verbum, pro Corpus suum gloriosum.

IN CAPVT IIII.

1 Exoptati, ἐπιπόθητοι. Heb. נחמדים. Virg. Nec dulces natos, exoptatúmque parentem. Corona, στέφανος. Id est meum decus. Subauditur autem aliquid post οὕτω, vt plena sit oratio, State in Domino, ita vt dixi.

2 In Domino, ἐν Κυρίῳ. i. ea cõcordia cuius vinculum sit Dominus. vel, παρακαλῶ ἐν Κυρίῳ, obtestor per Dominum.

3 Socie germane, σύζυγε γνήσιε. Aliquem proculdubio compellat quem sibi in opere Domini coniunctissimum erat expertus, quem Hebraicè dicas חבר. neque nos par est, quis fuerit, curiosius inuestigare, nullo cum fructu. Sed quòd nonnulli colligunt ex hoc loco, Paulum hoc tempore vxorem habuisse, ad quam hoc pertineat, nimium est infirmum, quum 1.Cor.7.b.8, iis sese manifestè adiungat qui vxorem non haberent: nec (vt rectè obseruauit doctissimus interpres) vlla vel leuissima sit coniectura ab eo tempore de vxore ducenda cogitasse, quã Philippis reliquerit. σύζυγον quidem apertè vsurpat Aristophanes in Pluto pro eiusdem cõsilii socio ac participe, in his versiculis, Ἀπιμι. γινώσκω γὰρ ἤδη σοῦ πολύ. Υμεῖς ἐὰν δὲ σύζυγον λάβω τινά Καὶ σύ... Sed & apud Nonnum Christus sese vocat Patris σύζυγον.

In libro vitæ, ἐν βίβλῳ ζωῆς. Heb. בספר חיים, vt Psal.69 f.29. Dicitur enim Deus ἀνθρωποπαθῶς librum habere in quo electorum suorum nomina descripserit, quibus vitam æternã daturus est. Eum vocat Ezechiel 13.a.9, Scripturam domus Israel, & arcanum Domini.

Graece	Latine	Vulgata
Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε.	4 Gaudete in Domino sẽper, rursum inquam, gaudete.	4 Gaudete in Domino semper: iterum dico, gaudete.
Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. ὁ Κύριος ἐγγύς.	5 Moderatio vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est.	5 Modestia vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est.
Μηδὲν μεριμνᾶτε· ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετ' εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν Θεόν.	6 De nulla re soliciti estote: sed omni in re precibus & supplicatione cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.	6 Nihil soliciti sitis: sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.
Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	7 Et pax Dei quæ superat omnem intellectum, præsidio erit cordibus vestris, & mentibus vestris in Christo Iesu.	7 Et pax Dei quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda vestra, & intelligentias vestras in Christo Iesu.
Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοὶ, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνὰ, ὅσα δίκαια, ὅσα ἁγνὰ, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα, εἴ τις ἀρετὴ, καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε.	8 Quod reliquum est, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque veneranda, quæcunque iusta, quæcunque pura, quæcunque amabilia, quæcunque boni nominis, siqua virt⁹, & siqua laus est, hæc cogitate.	8 De cætero, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque pudica, quæcunque iusta, quæcunque sancta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ, siqua virtus, siqua laus, hæc cogitate.
Ἃ καὶ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἠκούσατε, καὶ εἴδετε ἐν ἐμοὶ, ταῦτα πράσσετε, καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.	9 Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc, *inquam*, facite, & Deus pacis *author* erit vobiscum.	9 Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc agite, & Deus pacis erit vobiscum.
Ἐχάρην δὲ ἐν Κυρίῳ μεγάλως ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν· ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαιρεῖσθε δέ.	10 Gauisus sum autem in Domino magnopere quòd iam tãdem reuiruistis in vestra pro me cura: qua de re tamen soliciti eratis, sed destituebamini opportunitate.	10 Gauisus sum autem in Domino vehementer quoniã tandẽ aliquãdo refloruistis pro me sentire: sicut & sentiebatis, occupati autem eratis.
Οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν λέγω· ἐγὼ γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι.	11 Nõ quòd penuriæ *meæ* respectu loquar: nã ego didici, ĩ quibus sum, iis ipsis cõtentus esse.	11 Nõ quasi propter penuriã dico: ego enĩ didici, in quibus sum, sufficiẽs esse.
Οἶδα δὲ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ	12 Noui autẽ deprimi, noui etiã	12 Scio & humiliari, scio &

4 Gaudete in Domino, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. Gaudii nomine intelligit fructum τῆς εὐθυμίας. sed addidit In Domino, vt à gaudio mũdi distinguatur. Sed vbi timor ille & tremor, & crux illa perpetua? Respondeo, his omnibus nõ modò nõ extingui, sed etiã foueri gaudium filiorum Dei, vt ex martyrũ historiis liquet: non quòd sint ἀναίσθητοι, sed quòd ista experientiam gignant, experientia verò spem, quæ fallere non potest, Rom.5.a.4.

5 Moderatio, τὸ ἐπιεικές. Id est, Tranquillus animus, æqui bonique omnia consulens. Sed & candorem possis interpretari. Vulg. & Eras. Modestia.

6 Omni in re, ἐν παντί. Heb. בכל. de quo alibi sæpe diximus. Cum gratiarum actione, μετὰ εὐχαριστίας. Hinc fit vt Dauid sæpissime à clamoribus & lacrymis ordiens, in gratiarum actione desinat.

7 Pax Dei, ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ. Id est, summa illa trãquillitas animi, atque adeo felicitas quam vnus Deus in vno Christo largitur. Vide Rom.5.a.1. Præsidio erit, φρουρήσει. Bene vsurpauit verbũ militare, quũ nihil æquè nobis conetur Satan atque pacem istam quæ à solo Christo per fidem in nos deriuatur, extorquere: eóq; nomine non desinat perpetuò nos oppugnare. Vulg. & Eras. Custodiet: non satis expressé. Cordibus vestris & mẽtibus vestris, τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν. Animum diuidit in cor, id est volũtatis & affectuũ sedem: & νόημα, id est superiorem partem, qua intelligimus & ratiocinamur.

8 Vera, ἀληθῆ. Veritatẽ in primis (i. bonæ conscientiæ integritatẽ) cõmendat. Veneranda, σεμνά. i. eiusmodi vt vos sancta quadã grauitate exornent. Hoc enim declarat ἡ σεμνότης, de qua hîc agitur, & cuius exẽplũ est Act.5.c.12 & 13. Vulgata σεμνά cõuertit Pudica, nimiũ angusta significatione. Eras. Honesta. i. καλά. Pura, ἁγνά. Vel casta. Vulg. Sãcta, vt videatur legisse ἅγια, eodẽ, aut certè non multũ diuerso sensu. Amabilia, προσφιλῆ. Huc pertinẽt quæ scripta sunt Rom.12.d.17 & 18. & huius virtutis verũ exẽplar habemus Christum toti populo amabilem, & Apostolos quoque, Act.2.g.47. Eras. Accommoda, id est προσφυῆ.

9 Erit vobiscum, ἔσται μεθ' ὑμῶν. Hebraismus, pro, vobis aderit.

10 Reuiruistis in vestra pro me cura, ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν. Vulg. Refloruistis pro me sentire. Eras. Reuiguit vestra pro me solicitudo. φρονεῖν pro φροντίζειν alibi etiã annotauimus, & ita accipitur Col.3.a.2. Qua de re tamen, ἐφ' ᾧ καί. Καὶ accipio pro ὅμως, vt apud Hebræos ponitur ו pro aduersatiua, vt Eccles.9.d.16. & ἐφ' ᾧ pro οὗ ἕνεκα, vt suprà, 3.c.12. Vulg. Sicut & sentiebatis, duplici errore. Eras. In quo & soliciti eratis. Hoc autẽ addit Paulus vt mitiget quod dixerat, ipsorum studium reuiruisse. Destituebamini opportunitate, ἠκαιρεῖσθε. Vulg. Occupati eratis, prorsus absurdé.

11 Penuriæ *meæ* respectu, καθ' ὑστέρησιν. Id est, penuriæ meæ habens rationem, quum hîc spectem potius quid sit è re vestra. Vulg. Propter penuriam. Eras. Iuxta penuriam.

11 Deprimi, ταπεινοῦσθαι. Vulg. Humiliari. Vtitur generali nomine, quũ de vna crucis specie (i. de inopia)

differat: nempe quòd hæc fere soleat omnia ista secum trahere, ac illud præsertim, quòd qui pauper est, ab omnibus fere contemnatur, quantumuis excellentibus Dei donis ornatus.

Graece	Latine	Vulgata
περισσεύειν· ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι, καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινᾶν, καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι.	abundare: vbique & in omnibus initiatus sum, & ad saturitatem & ad esuritionem; *id est* tum ad abundantiam, tũ ad inopiam:	abundare: vbique & in omnibus institutus sum, & saturari & esurire, & abundare & penuriam pati:
Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ.	13 Omnia valeo per Christũ qui me corroborat.	13 Omnia possum in eo qui me confortat.
Πλὴν καλῶς ἐποιήσατε, συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλίψει.	14 Attamen rectè fecistis quòd simul communicastis meæ oppressioni.	14 Veruntamen bene fecistis communicantes tribulationi meæ.
Οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς, Φιλιππήσιοι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι.	15 Nostis autem & vos, Philippenses, quum initio Euangelii proficiscerer è Macedonia, nullam mihi Ecclesiam communicasse in ratione dati & accepti, nisi vos solos.	15 Scitis autem & vos Philippenses, quòd in principio Euãgelii, quãdo profectus sum à Macedonia, nulla mihi Ecclesia cõmunicauerit in ratione dati & accepti, nisi vos soli:
Ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἅπαξ καὶ δὶς εἰς τὴν χρείαν μοι ἐπέμψατε.	16 Nam etiam Thessalonicã semel & itẽrum quòd opus erat mihi misistis.	16 Quia & Thessalonicam semel & bis in vsum mihi misistis.
Οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς λόγον ὑμῶν.	17 Non quòd requiram donũ: sed requiro fructum exuberantem, *qui* in rationem vestram *inducatur*.	17 Non quia quæro datum: sed requiro fructum abundantem in rationem vestram.
Ἀπέχω δὲ πάντα, καὶ περισσεύω· πεπλήρωμαι δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτὴν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ.	18 Accepi autẽ omnia, & abũdo: expletus sum, *inquam*, acceptis ab Epaphrodito quæ à vobis *missa fuerãt*, odore bonæ fragrantiæ, hostia Deo accepta ac grata.	18 Habeo autem omnia, & abũdo: repletus sum, acceptis ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem Deo.
Ὁ δὲ Θεός μου πληρώσει πᾶσαν χρείαν ὑμῶν κατὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, ἐν δόξῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	19 Deus autẽ meus supplebit quicquid opus fuerit vobis, secundum diuitias suas, gloriosè, in Christo Iesu.	19 Deus autẽ me⁹ impleat omne desideriũ vestrum secundum diuitias suas, in gloria, in Christo Iesu.
Τῷ δὲ Θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.	20 Deo autẽ & Patri nostro *sit* gloria in secula seculorũ. Amẽ.	20 Deo autem & Patri nostro gloriã in secula seculorum. Amen.

Abundare, περισσεύειν. Eras. Excellere. Putat enim alioqui nõ constare antithesin. Sed (vt modo dixi) τὸ περισσεύειν, quanuis generalem significationem habeat, tamen ad id de quo agitur restringẽdum est. Vbique, ἐν παντί. i. quouis loco seu tẽpore. Nam latè patet בכל, & quum addatur ἐν πᾶσι, in omnibus, præstat hoc referre ad res ipsas, (multorũ enim indiget præsens hæc vita) illud verò ad ipsas rerum circunstantias. Initiatus sum, μεμύημαι. Metaphora sumpta est à rebus sacris, quã libens seruaui. Sic enim significat Apostolus, sanctificatã esse nostram tum abundantiã, tum inopiam: denique totã hanc nostram vitam quasi perpetui sacrificii instar esse. Vulg. & Eras. Institutus sum. Et ad saturitatem καὶ χορτάζεσθαι. Vulg. & Eras. ad verbũ, Saturari. Ego studui perspicuitati. *Id est* tum ad abundantiã, καὶ περισσεύειν. Explicat quid saturitatis & famis nomine significarit. nequis saturitatẽ æstimet monachorum more apud quos ieiunare idem declarat atque ita saturũ fieri vt biduo non esurias. Sed & Hebræorũ more, saturari & inebriari, non significat ingurgitari, sed tantũ sumere quantum satis est. Atenim dicet aliquis, Quæ hæc est virtus, nosse abundare? Respõdeo, longè maximã esse hanc virtutẽ: quum multo plures perdiderit copia quàm inopia: vt minimè mirum sit, Paulum hæc vnius Christi virtuti accepta referre. Nam longè alia hæc sunt quàm quæ de istis virtutibus tradiderunt philosophi.

15 Initio Euãgelii, ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου. Id est, initio prædicati à me Euangelii apud vos. Id enim vocat Euangelium, vt suprà, 2.c.22. Non potuit autem amplius laudare Philippensium charitatem, quam iam inde ab initio re ipsa ostẽdissent, & tunc quoque ad extremũ seruarent. In ratione dati & accepti, εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως. Hoc est quod aiunt Rabbini, מתן ומשא. Alludit autem ad pecuniarias rationes, in quibus habetur dati & accepti ratio. Aliæ autem Ecclesiæ tum acceperant quidem, sed nihil dederãt: quod in vtraque ad Corinthios epistola pluribus persequitur Apostolus, non vt μεμψίμοιρος, sed vt os occludat pseudapostolis.

16 Semel & iterum, ἅπαξ καὶ δίς. Vulg. ad verbum. Semel & bis, id est ter.

17 *Qui* in rationem vestram *inducatur*, εἰς λόγον ὑμῶν. Hoc est quod vernaculo sermone dicimus, *Qui vous vient en compte*. Pergit enim in translatione illa à pecuniariis rationibus desumpta: & significat se non tam suo quàm illorum commodo consulere. Nam & paulo pòst illorum munus vocat sacrificium Deo gratum. Vulg. & Eras. In rationem vestram, admodum obscuré.

18 Accepi, ἀπέχω. Vulg. Habeo. Eras. Recepi. Vide Matth.6.a.2. Odore bonæ fragrantiæ, ὀσμὴν εὐωδίας. Alludit ad Legis thymiamata, vt Act.10.a.4, & suprà, 2.c.17.

19 Gloriosè, ἐν δόξῃ. Vulg. & Eras. ad verbum, In gloria.

20 In secula seculorum, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebraismus sæpe à nobis explicatus, pro In æternum.

Ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί.

21 Salutate omnes sanctos in Christo Iesu. salutant vos qui mecum sunt fratres.

21 *Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutant vos qui mecū sunt fratres.*

Ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας.

22 Salutant vos omnes sancti, maximè verò qui sunt ex Cæsaris domo.

22 *Salutant vos omnes sancti, maximè autem qui de Cæsaris domo sunt.*

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

23 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

23 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu nostro. Amen.*

Πρὸς Φιλιππησίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης δι᾽ Ἐπαφροδίτου.

Scripta est Roma per Epaphroditum.

Scripta est ab urbe Roma per Epaphroditum.

22 Ex Cæsaris domo, ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας. Neronis domesticos intellige. Hoc verò quid aliud erat quàm Deum in mediis inferis regnare? Vide suprà, 1.b.13. Quæ verò de Seneca feruntur, sanè nimium impudenter sunt conficta.

Epistola Pauli Apostoli ad Colossenses.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολή.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α΄.

CAP. I. — CAP. I.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός,

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatē Dei, & Timotheus frater,

1 *PAVLVS Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, & Timotheus frater,*

Τοῖς ἐν Κολοσσαῖς ἁγίοις καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν Χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 Iis qui sunt Colossis, sanctis ac fidelibus fratribus in Christo. Gratia sit vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

2 *Iis qui sunt Colossis, sanctis & fidelibus fratribus in Christo Iesu. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι·

3 Gratias agimus Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis precantes:

3 *Gratias agimus Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro uobis orantes:*

Ἀκούσαντες τὴν πίστιν ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·

4 Audita fide vestra in Christo Iesu, & charitate in omnes sanctos:

4 *Audientes fidem uestrā in Christo Iesu, & dilectionem quam habetis in sanctos omnes:*

Διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἣν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου,

5 Propter spem sepositam vobis in cælis: quam prius audistis per sermonem veritatis, *id est* Euangelii,

5 *Propter spem quæ reposita est uobis in cælis, quam audistis in uerbo ueritatis Euangelij,*

1 Per voluntatem, διὰ θελήματος. Id est, gratuita Dei liberalitate, vt sæpe iam exposuimus.

2 Iis qui sunt Colossis, τοῖς ἐν Κολοσσαῖς. Colossæ sitæ sunt in Phrygia, non procul Hierapoli & Laodicea, qua parte imminet Lyciæ & Pamphyliæ. Refellit autem hic locus Cyri cuiusdam Prodromi & aliorū opinionem, qui hāc epistolam ad Rhodios scriptā putāt, quasi à Colosso illo celebri dicti sint Colossenses. Et Domino, &c. καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. vel, Et Domini Iesu Christi. Constat autem ex Theophylacto veteres codices Græcos hanc appendicem hoc loco non habuisse.

3 Deo & Patri, τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Vide 1.Cor.15.c.24. Neque verò aliter à nobis cōsiderari potest Deus in salutem, nisi quatenus est Pater Christi in quo sumus adoptati.

4 In Christo, ἐν Χριστῷ. Bene, in Christo. Nam extra Christum non est fides, sed opinio, quod ad salutem quidem attinet.

5 Spem, τὴν ἐλπίδα. Id est speratam gloriam, μετωνυμικῶς, vt Rom.8.c.24, & Ephes.1, d.18. Per sermonem veritatis, *id est* Euangelii, ἐν λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου. Eras. Per sermonem veracem Euangelii. Ego

malo τοῦ εὐαγγελίου per epexegesin interpretari. Vide Ephes.1.c.13. Meritò autem subtexit Fidei verbū, & quidem Euangelicum, vt ista sciamus diuelli non posse.

Τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ· καὶ ἔστι καρποφορούμενον, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν, ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσατε καὶ ἐπέγνωτε τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ.

6 Quod peruenit ad vos sicut & in totum mundum, & fructum profert, sicut apud vos quoque: ex quo die verè audiuistis & cognouistis Dei gratiam.

6 *Quod peruenit ad uos, sicut & in uniuerso mundo est, & fructificat, & crescit, sicut in uobis, ex ea die qua audistis & cognouistis gratiā Dei in ueritate.*

Καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ Ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ Χριστοῦ·

7 Sicut & didicistis ex Epaphra dilecto conseruo nostro, qui est fidus pro vobis minister Christi:

7 *Sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro, qui est fidelis pro uobis minister Christi Iesu:*

Ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι.

8 Qui & declarauit nobis vestram per Spiritum charitatē.

8 *Qui etiam manifestauit nobis dilectionem uestram in Spiritu.*

Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ αἰτούμενοι ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ·

9 Propterea & nos, ex quo die id audiuimus, non desinimus pro vobis orare, & petere vt impleamini omni agnitione voluntatis eius, cum omni sapientia, & intelligentia spirituali.

9 *Ideo & nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro uobis orantes, & postulantes ut impleamini agnitione uoluntatis eius, in omni sapientia & intellectu spirituali:*

Περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Κυρίου εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ.

10 Vt incedatis sicut Domino dignum est, vt per omnia placeatis, omni opere bono fructum proferentes, & crescentes in agnitionem Dei.

10 *Vt ambuletis dignè Deo, per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & crescentes in scientia Dei:*

Ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς.

11 Omni robore corroborati, secundum gloriosam vim ipsius, ad omnem tolerantiam & animi lenitatem cū gaudio:

11 *In omni uirtute confortati secundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate cum gaudio:*

Εὐχαριστοῦντες τῷ πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί·

12 Gratias agentes Patri, qui idoneos nos fecit ad participādam sorte sanctorum in luce:

12 *Gratias agentes Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorū in lumine.*

Ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ.

13 Qui, *inquam*, liberauit nos à potestate tenebrarum, ac transtulit in regnum Filii sibi dilecti,

13 *Qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum Filij dilectionis suæ.* Matth.3.d.17. & 17.a.5. 2.pet.1.d.7.

Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.

14 In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius, *id est* remissionem peccatorum.

14 *In quo habemus redemptionem remissionem peccatorum:*

6 Fructum profert, καὶ ἔστι καρποφορούμενον. Vulgata addit καὶ αὐξανόμενον, & crescit. quod etiam inuenimus in Complutensi editione, & duobus vetustis codicibus. Verè, ἐν ἀληθείᾳ, באמנה vt Philip.4.d.19; ἐν δόξῃ, in gloria, pro gloriosè. Vulg. & Eras. ad verbum, In veritate.

8 Per Spiritum, ἐν πνεύματι. Id est Spiritualem, siue à Spiritu sancto manantem, & ex intimis animi penetralibus profectam. Vide Ephes.6.c.18.

9 Eius αὐτοῦ. Dei videlicet, ex versus 6 extremo. Nam versiculus 7 & 8 quasi sunt interiecti. Et intelligentia, καὶ συνέσει. Id est γνώσει. Vide Corinth.1.a.5. Eras. Et prudentia. Vide Ephes.1.b.8.

10 Vt per omnia placeatis, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν. Ad verbum, Cum omni complacētia. Alioqui ἀρέσκειαν Aristoteles docet in vitio poni, pro assentatoria quadam affabilitate. Fructum proferentes, καρποφοροῦντες. Coniungendum est hoc participium cum πληρωθῆτε, vt & cætera quæ sequuntur.

11 Secundum gloriosam ipsius vim, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ. Vulg. Secundū potentiam claritatis eius. Eras. Iuxta potentiam gloriæ illius. Dixit autem (Hebræorum more) potentiam gloriæ pro potentia gloriosa. Cū gaudio, μετὰ χαρᾶς. Id est, quæ minimè extorqueatur ab inuitis, aut ab ipsa necessitate, (cuiusmodi est patientia quam in vernaculo nostro sermone *Lombardicam* vocamus) sed quæ ab animo læto & alacri proficiscatur. Nonnulli tamen Latini codices hoc adiungunt sequenti participio.

12 Patri, τῷ πατρί. Nonnulli Græci codices habent Θεῷ καὶ πατρί, Deo & Patri, & ita etiam legitur in nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis. Idoneos fecit, ἱκανώσαντι. Verbum hoc, vt etiam χαριτώσαι, fictū est à Paulo, quasi forma coniugationis Hiphil. Vsurpauit autem duobus omnino locis, isto videlicet & 2. Cor.3.b.6. In luce, ἐν τῷ φωτί. Id est in illo regno cælesti & glorioso, quod lux dici solet in sacris literis: sicut contrà tenebrarum appellatione horrendum illud exitium intelligitur.

14 Per sanguinem ipsius, διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ. Hoc non legit Vetus interpres, & comperimus deesse in sex vetustis exemplaribus. Fortassis irrepsit ex Ephes.1.b.7. quanquam id nunquam potest frequentius repeti quàm par sit.

Heb.1.a.3

15 Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως·

15 ‖Qui est " imago Dei inconspicui, " primogenitus omnis rei creatæ:

15 *Qui est imago Dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ:*

Iohan.1.a.3

16 Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται·

16 ‖Nam " per eum condita sunt omnia quæ in cælis sunt & quæ in terra, inuisibilia & inuisibilia, " siue throni, siue dominia, siue imperia, siue potestates, omnia, *inquam*, per eum & " eius respectu condita sunt.

16 *Quoniam in ipso condita sunt uniuersa in cælis & in terra, uisibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates: omnia per ipsum & in ipso creata sunt:*

17 Καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε.

17 Estque ipse ante omnia, & omnia " per eum consistunt.

17 *Et ipse est ante omnes, & omnia in ipso constat.*

1.Cor.15.c.21
apoc.1.b.5

18 Καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, ὅς ἐστιν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων.

18 Estque " caput corporis Ecclesiæ, " principium ‖& primogenitus ex mortuis, vt " in omnibus primas teneat.

18 *Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis: ut sit in omnibus ipse primatum tenens.*

Iohan.1.b.14
infrà,2.b.9

19 Ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι·

19 ‖Quoniã in eo placuit Patri vt " omnis plenitudo inhabitaret:

19 *Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare:*

15 Imago, εἰκών. Id est, is in quo verè nobis sese conspiciendum præbet Deus. Est enim Deus in carne Christi conspicuus factus, vt 1.Tim.3.d.16. idque quia corporaliter in eo habitat diuinitas. Veteres subtilius hoc referunt ad mutuam Patris ac Filii relationem: sed mihi videtur simplicior & accommodatior doctissimi interpretis sententia. De imaginis nomine diximus Philip.2.a.7. Primogenitus omnis rei creatæ, πρωτότοκος πάσης κτίσεως. Id est, antè genitus quàm quicquam conderetur, ideóque æterni Patris æternus Filius. Vulg. & Eras. Primogenitus omnis creaturæ. Nam κτίσις vel ipsam condendi seu creandi actionem, vel ipsas res conditas declarat, vt diximus Mar.13.c.19. Facilis est autem responsio ad Arrianorum cauillum, qui ex hoc loco asserebant Christum manifestè dici creaturam. Nam hac ratione dicendus fuisset πρωτόκτιστος. At quum dicitur πρωτότοκος, manifestè distinguitur quod genitum est ab eo quod est conditum, vt rectè omnino & appositè annotauit Ambrosius. Deinde si per ipsum factum est quicquid factum est, Iohan.1.a.3. genitum ipsum esse oportet, non factum. Postremò qui non est omnibus modis æternus & αὐτάρκης, ne Deus quidem est. Sed est notandus quoque hic locus aduersus impium illum Seruetum, qui Christum cõtendebat humanæ dũtaxat naturæ respectu Filium Dei dici, ideóque æternum Filium esse negabat: adeo quidem vt quum iam esset moriturus, æternum inuocare recusaret: quum Paulus eum clamet ante vllam creationem, id est ab æterno (cœpit enim tempus cum creatione) non modò extitisse, sed etiam genitum fuisse. Sic & apud Dauidem, Ante luciferum (inquit Pater) genui te. Id est (excipiebat Seruetus) geniturum. Hoc autem si verum est, quomodo Filius quem adhuc nõ genuerat Pater, mundum cõdiderit? Sed hæc παρέργως. Adfert Erasmus aliam lectionem ex coniectura, puta si legamus πρωτοτόκος accentu in penultimã translato, vt sit sensus, Christum primũ omnia produxisse, seu ab eo orta esse omnia. Sed præterquam quòd repugnat perpetuus omnium codicum & interpretum cõsensus, tollit etiam hæc interpretatio discrimen inter Gignere & Condere: quo non video quid solidius dici possit in hunc locum. Itaque hanc coniecturam prorsus repudio. Neque enim aliorum quàm fidelium Pater propriè dicitur Deus in sacris literis, idque per adoptionem in vno Christo, cuius vnius Pater est naturalis.

16 Per eum ἐν αὐτῷ. Vulg. In ipso. quod præbuit ineptiendi occasionem iis qui de ideis intellectualibus multa in hunc locum sunt commenti. Siue throni, εἴτε θρόνοι. Subdiuidit inuisibilia: quæ etiam exornat iis nominibus quibus summa quæque inter homines significantur: minimè id quidem vt (Dionysii illius more) de rebus quas nec nouimus, nec scire expedit, curiosè garriamus, sed vt ex spirituum præstantissimorum collatione intelligamus quàm infinita sit Christi præstantia, in quo solo nos, præteritis etiam Angelis, quantumuis eminentem potestatem à Deo acceperint, acquiescere oporteat. De istis autem epithetis diximus Rom.8.g.38. Eius respectu, εἰς αὐτόν. Christus enim is est in quo Dominus acquiescit. Itaque omnia, ipsiq; adeo Angeli, subseruiũt eius gloriæ, vt Heb.1.d.14. Alii explicãt εἰς αὐτόν, i. vt sicut per eũ condita sunt omnia, ita ab ipso pẽdeãt.

18 Caput corporis Ecclesiæ, κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας. Vide 1.Cor.12.b.12, & d.27, & Ephes.1.d.22, & 4.d.15 & 16. Nunc autem accedit ad peculiarem Christi dignitatem, qua videlicet caput est Ecclesiæ. Nam quæ dixit, vniuersalia sunt, sine vlla prorsus exceptione: ista porro quæ dicturus est, solos electos complectuntur, in quibus verè eminet Dei bonitas, & verum Christi regnum. Principium, ἀρχή, vel primitiæ, id est ἀπαρχή, vt sit allusio ad primitias quarum oblatio totam messem sanctificabat, vt 1.Cor.15.c.20. Vtcunque autem accipias principii nomen, explicatur eo quòd statim subiicitur: quia de Christo, vt Ecclesiæ capite (i. Deo & homine) agitur: adeo quidem vt nõnulli cõiunctim legerint ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, principiũ primogenitum ex mortuis. Malim tamen ego subaudire copulã in epexegesi, vel ob eã causam quòd post ἀρχή in omnibus codicibus addatur distinctio. Primogenitus ex mortuis, πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν. i. is qui primus à mortuis ad vitæ æternæ possessionẽ resurrexit, quod est noui seculi, in quo Filii Dei simus reale (vt vulgò loquuntur) initiũ. Nãtum demum Christi caro (cuius vnius respectu dici potest resurrexisse, quãuis qui resurrexit Deus & homo sit) plenè est glorificata, quũ antea diuinitas, quãuis illi ab ipso momẽto cõceptionis hypostatica vnione coniuncta, tamen per gradus, ad dispensandã nostram salutẽ, vim in illa suã exereret. Dicitur ergo primogenitus ex mortuis, primũ quòd primus (vti dixi) resurrexit, vt nunquã moreretur: deinde quòd verè sit Filius, nos autẽ per adoptionẽ fratres: postremò, quòd resurrexit vt nos eũ sequeremur. In omnib᷒, ἐν πᾶσι. Potest quidẽ hoc accipi neutro genere, quũ in proximo versiculo scribat τὰ πάντα: sed meminerimus, quãuis vera etiã hæc sit vniuersalis sentẽtia, Christũ inter omnia sine vlla exceptione eminere, tamẽ de Christi in Ecclesia regno Apostolũ cœpisse ab hoc versiculo disserere, quod nemo negabit qui verba ipsa vel leuissimè cõsiderarit, ac proinde vniuersali particula non aliud cõprehendi quã omnes omniũ temporum fideles, in vnum corpus in Christo capite aggregatos.

19 Omnis plenitudo, πᾶν τὸ πλήρωμα. Hoc nomine nonnulli Ecclesiam ipsam intelligunt, quæ sic vocatur Ephes.1.d.23. & quodammodo inhabitat in Christo, vt & Christus in ea, propter summam capitis & corporis coniunctionem. Alii verò ad diuinitatem hoc referunt: (sic enim infrà loquitur 2.b.9) adeo quidem vt nonnulli etiam addant τῆς θεότητος (id est diuinitatis) nomen hoc etiam in loco. Mihi verò longè simplicissima & appositissima videtur eorum expositio qui hunc locum comparant cum Iohan.1.c.16, & 3.d.34 & 35. vt plenitudinis nomine significetur cumulatissima omnium diuinarum rerum copia, ex quo tanquam inexhausto fonte, omnes gratiæ in corpus pro cuiusque mẽbri modulo deriuentur. Itaque additus est articulus vt de certa quadam plenitudine agi intelligamus, ea nimirum quæ ex capite in corpus diffunditur. Plenitudinem autem dicere malui quàm perfectionem, quanuis in hac significatione non videatur à Latinis vsurpari, partim nequid innouarem in tam variis sententiis interpretum, partim quòd perfectionis nomen sit ambiguum. Quòd autem Castellio hunc locum cõuertit, Quoniam per eum visum est Patri omnem rerum vniuersitatem habitare, prorsus est absurdũ. Quorsum enim hæc Dei inhabitatio? quorsum mẽtio vniuersitatis rerum? Nam res ipsa clamat Apostolum de sola Ecclesia hîc agere, vt etiam 1.Cor.15.d.28, Ephes.1.b.10, & 4.a.6, & c.10. Deinde vniuersitas rerum nomine τοῦ πληρώματος non significatur, nõ addito aliquo nomine ex quo id possit intelligi. Certè tale quiddam garriunt Libertini, tale quiddam etiam impius Seruetus & Postellus de Dei substantiæ per omnia diffusione somniarunt.

20 Καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

20 Et " pace " per sanguinem crucis eius facta, per eum reconciliare " omnia sibi, " per eum, *inquam*, tum quæ in terra, tũ quæ in cælis.

20 *Et per eum reconciliare omnia in ipso, pacificans per sanguinẽ crucis eius, siue quæ in terris siue quæ in cælis sunt.*

21 Καὶ ὑμᾶς ποτε ὄντας ἀπηλλοτριωμένους καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν

21 " Itaque vos quõdam abalienatos & hostes, " mente operibus malis *intenta*, " nunc sanè " reconciliauit

21 *Et uos quum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliauit*

22 Ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ τοῦ θανάτου, παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ.

22 " In corpore illo carnis suæ, per mortẽ: " vt sisteret vos sanctos & irreprehẽsos & inculpatos coram se:

22 *In corpore carnis eius per mortẽ: exhibere vos sanctos & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso:*

20 Pace facta, εἰρηνοποιήσας. Vulg. & Eras. εἰρηνοποιεῖν transitiuè interpretantur pacificare, & coniungũt cum εἴτε τὰ, &c. Ego potius absolutè positum esse arbitror, & εἴτε τὰ, &c. referri ad verbum ἀποκαταλλάξαι, vt sequatur vniuersitatis distributio in ea quæ sunt in cælis & ea quæ sunt in terris. Ideóque verborum collocationẽ mutaui, vt planior esset oratio. Per sanguinem crucis eius, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ. In vno codice scriptũ inuenimus, διὰ τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ per crucẽ eius. Omnia, τὰ πάντα. i. Vniuersam Ecclesiã, quam & alibi mundũ simili dicẽdi genere appellat, vt 2.Cor.5.d.19. De hac enim agitur, vt sæpe iã diximus. Itaque non modò impii, sed etiã ridiculi sunt qui ex hoc loco colligunt fore vt damnati atque adeo diaboli ipsi tandẽ seruentur. De beatis autẽ Angelis, quos etiã nonnulli existimant ad Christi pacificatoris officiũ pertinere, déque toto hoc loco quid mihi videatur, exposui pluribus Ephes.1.b.10, ita tamẽ vt doctissimorũ interpretum sententiæ nihil præiudicatum velim, quos ego (si quisquam alius) ex animo (sicuti par est nobilissima Dei organa) suspicio & amplector. Sibi, εἰς αὐτόν. Id est ἑαυτῷ, vt 2.Cor.5.d.19. Respõdet enim præpositio εἰς literæ Hebræorum ל, vt aliquoties iã annotauimus. Vulg. In ipso, idque perperã: quum præcesserit δι' αὐτοῦ, per eum, & in omnibus emẽdatis libris veteribus scriptum sit εἰς αὐτόν. Eras. Erga se: rectè quidem, sed inusitatè. Per eum, *inquam*, δι' αὐτοῦ. Hoc explico per epanalepsin, quod alioquin est expungendum. Comperimus enim in veteribus libris duobus non esse adscriptum. Græca autem scholia εἰρηνοποιήσας connectunt cum versiculo 18, & δι' αὐτοῦ legunt pro δι' ἑαυτοῦ, id est per se.

21 Itaque, καί. Καὶ pro οὖν vel ὥστε, vt alibi sæpe annotauimus, ex Hebræorũ idiotismo. Nunc enim Paulus à thesi ad hypothesin descendit. i. generalem doctrinã peculiariter applicat Colossensibus, nõnulla interim permiscens quæ pertinent ad authoritatẽ doctrinæ suæ conciliandã. Mẽte operibus malis *intenta*, τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς. Hanc veram esse sententiam huius loci puto, siue hostes accipiamus passiuè, quòd Deo essent exosi: siue actiuè, quòd Deũm odissent. Διάνοιαν igitur vocat præstantissimam animi facultatem, eam videlicet qua cogitamus & ratiocinamur: & ibi veluti sitam fuisse docet harum inimicitiarum arcem, vnde postea omnis generis scelera eruperint: tantum abest vt aliquid in homine rectum fuerit. Non probo igitur Ambrosii & Hieronymi opinionem, qui διάνοιαν ad Deum referunt. Sic enim vertit Ambrosius, Et inimicos consiliorum eius in operibus malis. Hieronymus autem in epistola ad Iohãnem Episcopum Hierosolymitanum, Et inimici sensus eius. At Paulus nusquã vtitur hac loquendi formula, & pronomen αὐτοῦ non addit. Sed multo magis reprehendo aliam interpretationem quam proponit Erasmus in annotationibus, nempe vt τῇ διανοίᾳ cõuertamus tertio casu, menti, hoc modo, Inimici, sed cui? nempe menti. Etenim qui carni seruit, repugnat rationi. Hæc ille, sententia Apostoli non modò non expressa, sed etiam prorsus deprauata. Statuit enim mentem siue rationem carni resistere etiam in non regeneratis, sicut philosophi in Ethicis disputant περὶ τοῦ τῆς ψυχῆς λογικοῦ καὶ τοῦ ἀλόγου, quũ contrà Paulus, totáque adeo Scriptura, vix quicquam maiore contentione clamet quàm in ratione ipsa corruptionem illam natiuã potissimùm regnare, quæ etiã propterea carnis appellatione in primis comprehenditur, vt exposuimus Rom.6.b.12. & apertè dicitur Rom.8.b.7. Eph.4.d.17 & 18, & infrà, 2.d.18, Eph.2.a.3, & aliis innumerabilibus locis. Mens enim siue Spiritus, Deo seruiens & carni reluctans, donum est gratiæ in solidum, non naturæ, vt Ephes.1.d.18, & 4.f.23, 1.Iohan.5.d.20. Itaque hanc interpretationem apertè non tantùm repudio, sed etiam detestor. Vulg. Inimici sensu, in operibus malis. Eras. Inimici mente, in operibus malis. Ego verò studui perspicuitati. Videtur tamen Terẽtius hoc ipsum dicendi genus vsurpasse, quum apud eum diceret seruulus, Iamdudum est animus in patinis. Nunc sanè, νυνὶ δέ, pro δή, vt sæpe apud Platonem. Alioquin hærebit sententia, nisi malimus παρέλκειν. qua de re pluribus doctissimus Budæus in Coment. Nã superiorẽ versiculum (id est vicesimumprimum) connectere cum vicesimo, prorsus videtur violentum. Reconciliauit, ἀποκατήλλαξεν. Mutat personam. Nunc enim de Filio loquitur, vt apparet ex eo quod de corpore & morte subiicitur. Legitur enim αὐτοῦ in codicibus emendatis.

22 In corpore illo carnis, ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, id est carneo. Additur autem corpori epitheton,

non quòd aliud aliquod corpus olim habuerit Christus, aut nunc habeat, sed vt hoc corpus sciamus minimè aut fuisse aut esse imaginarium, sed verè humanum, & nostrorum corporum, quod ad οὐσίαν attinet, prorsus simile. Quod autem attinet ad infirmitatem, quæ & ipsa significatur carnis appellatione, fuit quidem illi prorsus etiam obnoxium Christi corpus, excepto duntaxat peccato: sed ipsius resurrectione fuit hæc infirmitas terminata: quemadmodum etiam eadem in nobis, qui illius sumus participes, nostra resurrectione terminabitur, vt copiosè exposuit Apostolus 1. Cor. 15. Vt sisteret vos, παραστῆσαι ὑμᾶς. Hic habemus veram iustitiæ Dei siue Christi descriptionem: cuius imputatione non modò absoluimur, sed etiam glorificamur. Possumus tamen hoc ad inchoatam etiam in nobis sanctificationem referre: sed mihi videtur illa expositio magis genuina. alioquin sciamus his epithetis ornari nostram iustitiam, non vt esse perfecta significetur coram Deo, (stat enim illud quod scriptum est Psal. 143. a. 2, & Rom. 4. a. 2) sed vt à fucata & adulterina distinguatur.

Εἴγε ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖοι, καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ εὐαγγελίου οὗ ἠκούσατε, τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν, οὗ ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος·

23 Si quidem permanetis in fide fundati & firmi, nec dimouemini à spe Euangelii quod audistis, *Euangelii inquam* prædicati omni creaturæ quæ sub cælo est: cuius factus sum ego Paulus minister:

23 Si tamen permanetis in fide fundati & stabiles, & immobiles à spe Euangelij quod audistis, quod prædicatum est in vniuersa creatura quæ sub cælo est, cuius factus sum ego Paulus minister:

Νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ ἐκκλησία·

24 Qui nunc gaudeo de iis quæ patior pro vobis, & reliquias afflictionum Christi vicissim expleo in carne mea, pro corpore ipsius, id est Ecclesia:

24 Qui nũc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionũ Christi, in carne mea, pro corpore eius, quod est Ecclesia:

Ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ·

25 Cuius *Ecclesiæ* factus sum minister ex dispẽsatione Dei, quæ data est mihi erga vos, ad implendum Dei sermonem:

25 Cuius factus sum ego minister secundũ dispẽsationẽ Dei quæ data est mihi in vos, vt implea verbũ Dei,

Rom. 16. d. 25; ephes. 3. b. 9; 2. tim. 1. c. 10; tit. 1. a. 2; 1. pet. 1. d. 20

Τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ,

26 ‖*Nempe* mysterium absconditum à seculis & ætatibus, nunc autem *illud* patefactum est sanctis eius,

26 Mysteriũ quod absconditũ fuit à seculis et generationibus: nũc autẽ manifestum est sanctis eius,

23 Omni creaturæ, ἐν πάσῃ τῇ κτίσει. Id est vniuersis hominibus, siue in toto orbe, quacunque patet, vt Mar. 16. c. 15. Simpliciter autem Apostolus hac formula significat Euangelium non terminari vnius Iudææ angustiis, sed fulguris instar, ab Oriente ad Occidentem, denique per totum orbem inter quasuis Gentes micare. Nam ad Gentium vocationem sensim accedit, cuius ipse fuerit mirificum quoddam præ cæteris organum. Itaque inepti sunt qui percontantur ecquid eo tempore ad antipodas aut nouum orbem peruenisset Apostolorum prædicatio. Procul certè iam peruenerat Euangelii odor, quum hæc Paulus ex vinculis scriberet: sed adhuc durat dies ille hodiernus de quo loquitur Dauid Psal. 95. b. 7. Quæ sub cælo est, τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Pleonasmus quidem est, vt diximus Act. 4. b. 12. sed cuius maxima sit emphasis. Similem formulam loquendi apud Homerum inuenias, quum inquit,

Αἳ γὰρ ὑπ' ἠελίῳ τε καὶ οὐρανῷ ἀστερόεντι
Ναιετάουσι πόληες ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, &c.

24 Qui nũc gaudeo, νῦν χαίρω. Assentior Veteri interpreti qui nõ legit χαίρω, sed χαίρων, vel ὃς νῦν χαίρω. Nam alioqui prorsus hiat sententia. Cæterùm animaduerti Paulũ tum in hac epistola, tum in ea quam scripsit ad Ephesios, perpetua quadam oratione periodos inter se connectere. quem orationis characterem Græci πλοκικὸν vocant. Pro vobis, ὑπὲρ ὑμῶν. Id est, vestro commodo ac fructu. Potest autem hoc cõiungi vel cum verbo χαίρω, gaudeo, vel cum παθήμασι, quasi scriptum sit τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν. in quam sententiam potius inclino, propter ea quæ in hoc extremo versiculo subiiciuntur. Sed Theodoritus, Περὶ προνοίας lib. 10, legit ὑπὲρ Χριστοῦ, pro Christo. Reliquias afflictionum Christi, τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ. Id est, quod superest afflictionum Christi. Christo autem passo in sese, (cuius vnius liuore sanati sumus) superest vt in suis etiam membris affligatur: non vt Ecclesiam redimat, quam sanguine suo iam sibi acquisiuit, & semel vna oblatione in æternum sanctificauit: sed vt virtutem suam in quotidiana suorum infirmitate exerat: denique pro totius corporis consolatione ac salute, vt mox dicemus. Hoc est igitur quod toties ait Apostolus, nos scilicet Christo συμπάσχειν, id est eũ habere ærumnarum nostrarum socium, ac proinde vindicem. Ideo etiam clamabat è cælo, Saule, Saule, quid me persequeris? Quam vocem proculdubio probè retinuerat Apostolus. Vulg. Ea quæ desunt afflictionũ Christi. Erasmus, Quod deerat afflictionum Christi. Eas verò interpretationes idcirco reieci quòd ex his videam blasphemos nonnullos occasionem arripuisse, sanctorum (quæ vocant) merita, atque adeo nostras etiam quas appellant satisfactiones, cum sanguine Christi coniungendi, quasi ad Christi satisfactionem aliquid præterea de nostro requiratur. Et audent impuri isti canes nomen Christianum vsurpare? Pro corpore ipsius, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Quomodo hoc sit accipiendum traditur copiosè 2. Cor. 1. a. 5 & 6. Item 4. b. 7, & d. 15. Quòd si impuri illi canes qui Christo alios adiungunt collegas, ipsi Paulo optimo suiipsius interpreti non credunt, credant saltem Leoni quem ipsi inter Papas suos numerant. Accepere, inquit, iusti, non dederunt coronas: & de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiæ, non dona iustitiæ. 25 Ad implendum sermonem Dei, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Sermonẽ Dei vocat promissiones partim de Christo in genere, partim de vocatione Gentium. Eas igitur Dominus præstitit misso ad Gentes Apostolo, qui Christum eis patefaceret.

26 Sanctis eius, τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. i. Quos ipse in Christo consecrandos sibi selegit. Mysterium autem. i. arcanum redemptionis nostræ, dicit absconditum fuisse à seculis vel ætatibus, id est iampridẽ & ab omni æuo, paucis admodũ exceptis, qui & ipsi extra ordinẽ hoc didicerunt per gratiã: vel, abscõditum omniũ seculorum & ætatũ hominibus, vt solet construi apud Hebræos verbum [Hebrew]. Nunc autem *illud*, νυνὶ δέ. Postulat constructio vt subaudiatur αὐτό, & antè νυνὶ plenum punctum scribatur, sicut nos distinximus.

Οἷς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης·

17 Quibus voluit Deus notum facere quæ sint diuitiæ gloriosi huius mysterii inter Gentes, id est Christi inter vos, *qui* est spes illa gloriæ:

17 Quibus voluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in Gentibus, quod est Christus in uobis, spes gloriæ.

Ὃν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, νουθετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες πάντα ἄνθρωπον ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

28 Quém *que* nos annuntiamus, admonentes quemuis, & quéuis erudientes omni sapientia: vt quemuis sistamus perfectum in Christo Iesu:

28 Quẽ nos annũtiamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnẽ hominem in omni sapiẽtia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu.

Εἰς ὃ καὶ κοπιῶ, ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει.

19 Ad quod etiam enitor, decertans secundum efficacitatem ipsius agentẽ in me potenter.

19 In quo et laboro, certando secũdum operationem eius, quam operatur in me in uirtute.

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

Θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω περὶ ὑμῶν καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ ὅσοι οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί·

1 Velim enim vos scire quantum certamen sustineã pro vobis & iis qui *sunt* Laodiceæ, & quotquot non viderunt faciem meam in carne:

1 Volo enim uos scire qualẽ solicitudinem habeã pro uobis, & pro iis q sunt Laodiciæ, & quicunque non uiderunt faciem meam in carne:

Ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως, εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ τοῦ Χριστοῦ.

2 Vt consolationem accipiãt eorum corda, ipsis charitate compactis, & omni opulentia certò persuasæ intelligentiæ, ad cognitionem mysterii Dei & Patris & Christi:

2 Vt cõsolẽtur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellect⁹, in agnitionem mysterij Dei & Patris et Christi Iesu.

Ἐν ᾧ εἰσὶ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι.

3 In quo sũt oẽs thesauri sapiẽtiæ ac cognitionis absconditi.

3 In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi.

Τοῦτο δὲ λέγω ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ.

4 Hoc autẽ dico neq́ vobis imponat probabilitate sermonis.

4 Hoc autem dico ut nemo uos decipiat in sublimitate sermonum.

27 Voluit, ἠθέλησεν. Ita iniicit Paulus frænũ curiositati hominum. Quæ sint diuitiæ, τίς ὁ πλοῦτος. Id est, quæ sit amplitudo, ex idiotismo Hebræorum. Et hic rursum miror quosdam non fabricaré octauum aliquod sacramentũ, quũ sacramenti voce vtatur hoc etiã loco Vetus interpres, vt suprà, 5. g. 32. Id est Christi inter vos, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Vulgata, Quod est Christus in vobis: vt legisse videatur ὅ ἐστι. Erasmus, Qui est Christus in vobis: quum ἐν ἔθνεσι cõuerterit Inter Gentes, & generalem doctrinam accommodet Paulus Philippensibus, ideóque ἐν ὑμῖν simili prorsus ratione sit explicandum. Diximus autem de hac constructione relatiuẽ Eph. 3. c. 13. Annotat Erasmus quosdam codices habere εἰς ὑμᾶς, apud vos.

28 Quemuis, πάντα ἄνθρωπον. Non temere est quod Paulus ter hoc ingeminat, vt omne personarum discrimen sublatum ostendat. Omni, ἐν πάσῃ. Id est integra & absoluta, quæ nimirum & absoluta sit in se, & suos sectatores tandem perficiat.

29 Potẽter, ἐν δυνάμει. Ad verbum, Cum potentia, ex Hebræorum idiotismo. Vulg. In virtute. Eras. Per virtutem.

IN CAPVT II.

1 Quantum certamen sustineam, ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω. Vulg. & Eras. ἀγῶνα vertũt solicitudinem, non satis expressé. Neque enim dubium est quin Satan pias istas Apostoli cogitationes totis viribus impedierit: quãobrem etiam à re militari sumpta est translatio. Laodiceæ, ἐν Λαοδικείᾳ. Multæ sunt hoc nomine ciuitates: hìc verò puto eam significari quæ Hierapoli & Colossis fuit vicina, & Lyco flumini imposita. Nam etiam in vno vetusto codice additum erat καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει, & eorum qui sunt Hierapoli. Faciem meam in carne, τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί. Id est, me corpore præsentem.

2 Eorum, αὐτῶν. Eorum videlicet quos non viderat, ac de quibus proinde magis laborabat: inter quos erant etiam ipsi Colossenses, vt potius dicendũ fuisse videatur ὑμῶν, vestra. Sed Hebræis nõ sunt duræ istæ mutationes personarum. Certò persuasæ intelligentiæ, τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως. Id est, eius intelligentiæ quæ certam & indubitatam persuasionem in nostris animis gignit. Opponit enim τὴν πληροφορίαν, id est plenam (vt ita dicam) certiorationem, cæteris omnibus hominum iudiciis, qui rationibus humanis edocti, hoc vel illud de Dei natura, voluntate, & cultu opinantur. Deinde quæ sit illa intelligentia explicat: nimirum mysterii Euangelici cognitio, in quo nobis Deus vt Pater in Christo cognoscendus proponitur. De nomine πληροφορίας diximus Luc. 1. a. 1. Vulg. Plenitudinis intellectus, quasi πλήρωμα & πληροφορία sint synonyma. Eras. Certæ persuasionis intelligentiæ: seruato Hebraismo, cuius exempla singulis penè paginis occurrunt.

3 Sapientiæ & cognitionis, τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως. Articuli additi præstantiã significant certæ cuiusdam sapientiæ ac cognitionis. Sit ergo hæc aduersus omnes technologias firmissima ratio, extra Christum nullam esse verã sapientiam. 4 Probabilitate sermonis, πιθανολογίᾳ. Id est, oratione ad persuadendũ cõparata: quò etiam propriè spectat verbum παραλογίζεσθαι. Cic. 4. Academ. Certè tam multa non collegisset quæ nos fallerent probabilitate magna, nisi videret his resisti non facilè posse.

5 Εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι, χαίρων καὶ βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν.

1.Cor.5.a.3

5 Etsi enim corpore absum, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens ac cernens vestrum ordinem, & soliditaté vestræ in Christum fidei.

5 *Nã etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum, gaudēs, & videns ordinē vestrũ, & firmamētum eius quæ in Christo est fidei vestræ.*

6 Ὡς οὖν παρελάβετε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν Κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε.

6 Sicut igitur accepistis Christum Iesum Dominum, *ita* in eo incedite:

6 *Sicut ergo accepistis Iesum Christũ Dominũ, in ipso ambulate,*

7 Ἐρριζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει, καθὼς ἐδιδάχθητε, περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

7 Radicati & superstructi in eo, ac confirmati fide, sicut edocti estis, abundātes ea cum gratiarum actione.

7 *Radicati & superædificati in ipso, & confirmati fide sicut & didicistis, abundantes in ea in gratiarum actione.*

8 Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστόν.

8 Videte ne quis sit qui vos deprædetur per philosophiam & inanem deceptionem, secundũ traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum.

8 *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam & inanem fallaciã, secundũ traditionem hominum, secundũ elementa mundi, & non secundum Christum.*

9 Ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς.

9 Nam in eo inhabitat omnis plenitudo deitatis corporaliter:

9 *Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter:*

10 Καί ἐστε ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας.

10 Et estis in eo completi qui est caput omnis imperii, ac potestatis:

10 *Et estis in illo repleti qui est caput omnis principatus & potestatis:*

5 Corpore, σαρκί. Vulg. & Eras. Carne, quod videtur obscurius hoc in loco. Ordinem, τάξιν. Intellige disciplinam Ecclesiasticam, sicut πίστιν vocat doctrinã ipsam, ex quibus veluti generalibus partibus constat Ecclesia, sed ita vt doctrina sit totius ædificii στερέωμα, id est fulcimentum.

6 Sicut, ὡς. Non est igitur sine distinctione standum iis quæ à maioribus accepimus, sed tum demum quum Christum nobis, & quidem rite, tradiderunt.

7 Radicati, ἐρριζωμένοι. Erasmus, Sic vt radices habeatis in illo fixas. Vtũtur tamen illo verbo idonei authores, Plinius & Columella. Superstructi, ἐποικοδομούμενοι. Participium Græcum præsentis est tēporis, vt significetur nondũ perfectam esse structuram, sed in actu esse, quod aiunt. De hoc autē ædificio vide Eph.2.d.21.

8 Qui deprædetur, ὁ συλαγωγῶν. Verbum militare: quod significat prædam abigere. Vulg. Decipiat: non expressa sententia. Videtur autem mihi Apostolus alludere ad pseudapostolorum sordes. Per philosophiam, διὰ τῆς φιλοσοφίας. Quod de Lege sæpe iam diximus, & iterum hoc in loco obseruãdum est, idipsum est de philosophia existimãdum. Neque enim simpliciter damnatur ab Apostolo qui principiis cum vera philosophia communibus sæpe vtitur, & methodũ quam accuratissime cõseruat, sed κακία, quatenus nimirum sese intra fines suos non continet, nec ad gloriam Dei fertur, sese denique verbo Dei regi non sinit. Est autem hic locus diligentissimè obseruandus, in quo omnium falsarum religionum formæ ad tres species reuocentur. Prima est quæ ex speculationibus curiosis, & tamen reconditæ cuiusdam sapientiæ speciem habētibus, oritur, cuiusmodi est ἀγγελολατρεία, ex Trismegisti, Platonis, Plotini, Porphyrii, Iamblici, & similium commentis: ad quod etiam genus referenda est maxima Scholasticæ matæologiæ pars, quæ Euangelium cum Aristotelis & Auerrois & similium placitis permiscet. Alteram vocat Apostolus traditionem hominum, quæ tota est humanæ vanitatis partus, tota videlicet inanis ac manifestè superstitiosa, sita in [illegible] externis, & plerunque etiam apertè stultis & ineptis, sola nitens consuetudine, & fictis enthusiasmis, accedente postea dæmonum efficacia: cuiusmodi est fere totus Papisticus cultus, ac præsertim Monastica illa perfectio, quam vocant. Tertia species tum erat illorum qui Iudaismum (quem vocat Apostolus Elementa mundi, id est Mosaicos ritus) cum Christianismo permiscebant, à quibus etiam orta est magna Papisticarum ceremoniarum pars, veteribus Episcopis ista Pauli verba nõ satis attente cõsiderãtibus. Secundũ elemēta mũdi, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id est, Rudimēta quibus Dominus Ecclesia suam quasi sub pædagogo erudiit, vt explicatur copiose cap. 4. epist. ad Galatas. Itaq; non satis apposite à nonnullis disputatur in hunc locum de physicis illis quatuor mundi elementis.

9 Omnis plenitudo deitatis, πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Attingit scopum ipsum Apostolus, ab hypothesi ad thesin quæstionem reuocans. Neque enim aliam ob causam falsos cultus retinēt homines quàm quòd Christũ vnũ sufficere nõ arbitrãtur. Opponēdus est igitur illis Christus qualis est reipsa, nēpe ita verus homo vt sit verus Deus, & ita iũctis naturis vt vn⁹ sit Christ[us ex] quo vno perficimur. Illustris est igitur locus, si quisquã alius, & paucissimis verbis cõplectens quicquid d[e Ch]risti persona nobis sentiendũ est. Quũ enim inquit ἐν αὐτῷ, in eo, manifestè duas naturas statuit, & quidem distinctas: & quum ait κατοικεῖ, coniunctionem declarat minimè temporariam, sed perpetuam, vt diximus Matth.2.d.23 Quamobrem etiam non scripsit κατῴκησεν, inhabitauit: sed κατοικεῖ, inhabitat, tempore videlicet præsenti. Præterea nõ dicit τὴν θειότητα, i. diuinitatē, sed τῆς θεότητος i. deitatem, vt magis etiam expressè loquatur. Quanuis enim hoc discrimē non semper obseruetur, quũ τὸ θεῖον & ὁ Θεὸς sæpe synonyma sint, tamen ἡ θειότης, id est diuinitas, qualitatem quandam videtur potius quàm naturã ipsam declarare: quamobrē etiam vsurpare malui parum Latinũ nomen quàm de sententia Apostoli quicquã detrahere. Sed & quãuis Deus nõ possit aliter quàm integer & in sese perfectus cõcipi, tamē prospiciēs Paulus eorũ hæreses qui secundariũ deũ erãt annunciaturi, nõ scripsit simpliciter τὴν θεότητα, (deitatē) sed πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος (i. omnē plenitudinem deitatis) in Christo habitare: vt iam nulla sit causa cur vel Filius Patre minor cēseatur, vel hypostases cũ οὐσία cõfundantur. Postremò vt plenè iã & apertè explicaret istius habitationis. i. cõiũctionis naturarũ, mysteriũ, addidit aduerbiũ σωματικῶς, quod cõuerti ad verbũ Corporaliter: vt significet, nõ ex virtutis cómunicatione, aut efficacitatis (sicut in Prophetis & sanctis omnibus dicitur Deus habitare) nec

sacramentali vnione, qua ratione petra dicitur fuisse Christus, & Deus in templo & in medio populi sui habitasse: sed substantiali & hypostatica vnione (quam vocant) sancitam esse hanc cóiunctionem, vt Deus & homo vnum Christum constituant, sicut homo ex anima & corpore constat hypostaticè coniunctis. Sed tamen non prorsus respondet ista similitudo, quia sic coniuncta est hypostaticè Filii diuinitas corpori & animæ hominis, ad constituendum perfectum Christum, vt ipsa tamen implere omnia non desinat, nec à Patre aut Spiritu sancto discerpatur. Itaque mihi quidem videtur non satis expressa eorum sentētia qui aduerbium σωματικῶς opponunt duntaxat ceremoniarum vmbris. Malui autem ego ad verbum explicare totum hunc locum quàm magis Latinas voces consectando, non omnia exprimere.

11 Ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ.

11 In quo etiam circuncisi estis circuncisione quæ fit sine manibus, dum corpus carnis peccato obnoxiæ exuistis per circuncisionem Christi:

11 *In quo & circuncisi estis circuncisione non manu facta, in exspoliatione corporis carnis, in circuncisione Christi:*

Rom.2.d.29

12 Συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν.

12 Consepulti cum eo per Baptismum, per quem etiã cum eo resurrexistis per fidem Dei efficaciter agentis, qui excitauit eum ex mortuis:

12 *Cõsepulti ei in Baptismo in quo & resurrexistis per fidē operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis.*

Rom.6.a.4 Ephe.2.a.19

13 Καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας ἐν τοῖς παραπτώμασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησε σὺν αὐτῷ, χαρισάμενος ὑμῖν πάντα τὰ παραπτώματα.

13 Vósque mortuos in peccatis & præputio carnis vestræ, cum eo viuificauit, condonatis vobis omnibus peccatis,

13 *Et vos quũ mortui essetis in delictis & præputio carnis vestræ, conuiuificauit cum illo, donans vobis omnia delicta:*

Ephe.2.a.1

14 Ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ.

14 Ac deleto quod aduersum nos erat rituum chirographo: quod, *inquam*, erat nobis cótrarium, *ipse* verò cruci affixum è medio sustulit.

14 *Delens quod aduersus nos erat chirographum decretis, quod erat cõtrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci:*

Ephe.2.c.15

11 In quo, ἐν ᾧ. Eras. Per quem. Mihi verò videtur illud omnino retinendum ex quo melius intelligatur vinculum membrorum & capitis. Hæc autem pertinent ad confutationem tertiæ speciei falsæ religionis (de qua paulò antè dixi) vsque ad versum 18. à quo demum incipit Apostolus aduersus primam speciem agere. Corpus carnis peccato obnoxiæ, τὸ σῶμα τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. Periphrasis est veteris hominis, quem etiã corpus peccati solet vocare, vt Rom.6.b.6. vbi pluribus etiam exposuimus quæ de Baptismo, sepultura & resurrectione commemorantur in proximis aliquot versiculis. Erasmus ad verbum, Corpus peccatorum carnis. Notandus est autem hic locus aduersus eos qui sacramentorum sub lege virtutem euertunt. Neque enim circuncisione negat veteres illos fuisse in Christo sanctificatos, quam alibi vocat sigillum iustitiæ fidei: sed circuncisionem nudam, & à reipsa, id est à Christo separatam, atque adeo iam abolitam, spectat, cui opponitur circuncisio Christi, id est Christi Spiritu facta: quanuis Colossenses signum non haberent circuncisionis, quia videlicet successerat Baptismus, vt postea explicat.

12 Per Baptismum, ἐν τῷ βαπτίσματι. i. διὰ τοῦ βαπτίσματος. Vt loquitur Rom. 6.a. 4. Sed in primis obseruandum est, hoc non tribui operi operato, quod vocãt, verùm integram actionem (id est rem ipsam) cum signo, causas denique omnes coniungi. Ideo disertè addit Apostolus αὐτῷ, Christum designans, & quidem qui resurrexerit: expresso etiam fidei nomine, & efficacitatis Dei, cui nimirum fidem ipsam, totũ denique Baptismi fructum, in solidum oportet acceptum ferrē. Per fidem, &c. διὰ τῆς πίστεως, &c. i. Quæ à Deo manat per vim suam in cordibus nostris agente, vt per eam Christum mortuum, sepultum, suscitatum apprehēdamus. Vulg. & Eras. Per fidem operationis Dei.

13 Mortuos, &c. νεκρούς, &c. Vide Act.8.d.23, & Eph.2.a.1. Et præputio, καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ. Vide Eph.2.c.11.

14 Ac deleto, ἐξαλείψας. Omnino subaudienda est copula, quæ duo participia χαρισάμενος & ἐξαλείψας cum verbo συνεζωοποίησε connectat. Rituũ chirographo, τὸ χειρόγραφον τοῖς δόγμασι. i. Abolitis ritibus quibus tanquam aliquo chirographo, ipsi nostra manu reatum nostrum aduersum nos obsignabamus. Ritus enim ceremoniales si per se considerentur, & seorsim ab eo quod adumbrabant, id est à Christo, (vt ab iis sanè considerabantur qui per eos non Christum adumbrari, sed salutem nobis aliqua ex parte præstari contendebant) quid aliud erant quàm miseræ hominum conditionis publica professio? Nam circuncisio ita vsurpata, natiuam pollutionem: ablutiones, peccatorum sordes: victimæ denique capitalem reatum publicē testabantur. Christus igitur quum nos ab iis omnibus sanguine suo repurgarit, dicitur etiam chirographum deleuisse. Cur enim persoluto ad vltimum vsque quadrantem ære nostro alieno, maneat chirographum? aut manente integro chirographo apud bonæ fidei creditorem, qualis Deus est, idque ex debitoris consensu, imò verò ipso debitore ita postulante, quis persolutum æs alienum dixerit? Hanc esse germanam huius loci explicationem (vt spero) fatebitur quisquis contentiosus non erit. Itaque subaudienda est præpositio ἐν, quæ adscribitur Ephes.2.c.15. & τοῖς δόγμασιν connectendum est cum τὸ χειρόγραφον, (vt significetur chirographum in ipsis ritibus situm fuisse) non autem cum ὃ ἦν ὑπεναντίον, vt per traiectionem conuertit Erasmus, quē in eo meritò reprehendit doctissimus interpres. τὰ δόγματα verò ea demũ vocat quæ Hebr. חוקים appellãt, & ritus malui quã decreta interpretari, ob eas causas quas exposuimus Eph.2.c.15. Itaque Græci interpretes magnopere à scopo aberrarunt quũ chirographi nomē vel ad ea Israelitarũ verba referũt quæ scripta sunt Exo.19.b.8: vel ad interdictũ illud Adamo præscriptũ Gen.2.c.17. δόγματα verò intelligũt vel fidē in Christum, vel pietatis præcepta: quasi dicatur Christus chirographum quod contra nos scriptum erat, deleuisse τοῖς δόγμασιν, id est suis decretis, non modò non explicata commodè, sed etiã prorsus deprauata Apostoli sententia. Vulgata ad verbum, Delens quod aduersus nos erat chirographum decretis, quod erat contrarium nobis. Erasmus, Deleto quod aduersus nos erat chirographo, quod nobis contrarium erat per decreta. Ipse verò, καὶ αὐτό. Vulgata, Et ipsum. Erasmus, Et illud. Ego studendum putaui perspicuitati, ac proinde relatiuum expunxi.

Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ.

15 Et expoliata imperia ac potestates traduxit palàm, triúphatis illis per eam.

15 Et expolians principatus & potestates, traduxit confidéter palàm, triúphãs illos in semetipso.

Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων·

16 Nequis igitur vos damnet ob cibum, vel potum, aut respectu diei festi, aut nouilunii, aut Sabbathorum:

16 Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut Sabbathorum:

Ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα, τοῦ Χριστοῦ.

17 Quæ sunt vmbra rerum futurarum, at corpus, *est* Christi.

17 Quæ sunt vmbra futurorũ, corpus autẽ, Christi.

Μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῆ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ.

18 Nullus voluntarius moderator de vobis statuat ex subiectione & cultu Angelorum: *sese* ingerẽs in ea quæ nõ vidit, & temere turgens carnis suæ sensu:

18 Nemo vos seducat volens in humilitate & religione Angelorũ, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ:

15 Et expoliata imperia, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχάς. Iterum supplẽda est copula quæ cõnectat duo verba ἦρκεν & ἐδειγμάτισεν. i. sustulit & traduxit. Cæterùm miserè corruptũ fuisse hunc locum apparet ex Augustino & Hilario. Sic enim solet Augustinus hunc locum citare, Exuens se carnẽ, principatus & potestates exẽplauit. Hilarius verò, Exutus carnẽ & potestates ostentui fecit. Hæc obseruauit Erasmus, & putat eos legisse ἀπεκδυσάμενος actiuè, pro, Quum sese expoliasset, carne nimirum. Atqui Christus carnem nunquam abiecit: & manifestè ostendit Hilarius se pro τὰς ἀρχάς, legisse τὴν σάρκα, vel τὴν σάρκα. Cæterùm appellatione imperiorum & potestatũ significari Satanam cum angelis suis, res ipsa ostendit: qua de re diximus Eph. 6. b. 12. Traduxit, ἐδειγμάτισεν. i. Tanquam victor captiuos ignominiæ causa transuexit, vt exposuimus pluribus Mat. 1. c. 19. Eras. Ostentauit. At Thomas, Traduxit, inquit, sanctos in cœlum. Aut traduxit, hoc est, expulit dæmonas ab homine. Tanti est momenti ex ipsis fontibus haurire. Palàm, ἐν παρρησίᾳ. Vbi est igitur crucis ignominia, quũ sibiipsi diabolus crucẽ fixerit, & tum demũ plena victoria sit potitus Christus quũ planè victus videretur? Vulg. Cõfidenter palàm, altero proculdubio adscripto ex margine. Ambros. In authoritate. Sic accipitur παρρησία Ioh. 7. b. 13, & d. 26.

Per eam, ἐν αὐτῷ. Vel In ea, videlicet cruce, quæ fuit instar triumphalis currus, aut circumuecti trophæi. Sic legit & interpretatur Græcus scholiastes. Sic etiam Origenes in Exodũ, Homil. 4, qui tamẽ videtur legisse ἐν ξύλῳ, in ligno, quòd eam lectionem annotet Homil. 9, In Iesum Naue, vt Erasmus obseruauit. Plerique Græci codices legunt ἐν αὑτῷ. i. in semetipso, vt vertit Vetus interpres & Erasmus: sed si hoc retineamus, malim interpretari, Per sese. i. sua vnius vi. 16 Aut respectu diei festi, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς. Ἐν μέρει dixit pro eo quod Rabbini dicunt מצד, vt si dicas in vernaculo nostro sermone, *De la part, ou, à l'esgard d'une feste*: vt etiam accipitur 1. Pet. 4. d. 16. Ἑορτὴν autem vocat solennes illos dies festos quos Hebræi מועדים appellant: distinguitque à Neomeniis & Sabbathis. Vulgata & Erasmus, In parte.

17 At corpus, &c. τὸ δὲ σῶμα, τοῦ Χριστοῦ. Corpus, vt rẽ firmã ac solidã, opponit vmbræ per se vanæ & inani. Corpus ergo rerũ futurarũ dicit esse Christi. i. ad Christũ pertinere ac spectare. is enim est in quo omnes promissiones sunt Etiã & Amẽ. Siue igitur res futuras interpretemur futuræ redẽptionis nostræ mysteriũ quod sub Lege expectabatur, atque adeò nouum ipsum fœdus: siue hoc nomine intelligamus vitã æternã & bona illa perpetua quæ nos manẽt: omniũ istarum rerũ corpus (i. firma ac solida veritas & substantia) meritò dicetur esse non ceremoniarum, sed vnius Christi, vt Iohan. 1. c. 18. Græca scholia & Augustinus quoque in epistola ad Paulinũ (vt Erasmus annotauit) aliam lectionẽ adferũt, puta vt ista cõnectantur cum iis quæ sequũtur, hoc modo, Corpus Christi. i. vos, qui corpus Christi estis, vel (vt Photio placet) qui corpus Christi accepistis, nemo diuertat à præmio quod cepistis credendo in illum. Sed hoc adeo est detortum vt nulla ratione admitti possit.

18 Nullus voluntarius moderator de vobis statuat, μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων. Iam incipit aduersus primum illud falsæ religionis genus agere quod diximus ex vanis speculationibus oriri, cuius etiam vnam speciẽ, nẽpe Angelorũ cultum, adfert. Cæterùm in hoc loco interpretando vsus sum iudicio meo, quòd nescio quomodo mihi nõ placuerint aliorũ interpretationes. Nã τὸ βραβεύειν, quod ad me attinet, nõ legi nisi pro regere ac moderari, atq; adeo pro διακρίνειν. i. ius dicere, ac cognoscere: qua significatione apud Plutarchũ accipitur, sicut apud Aristotelẽ lib. Rhetoricon 1, vt Erasm. citat, ὁ δικαστής. i. iudex, dicitur ὁ τοῦ δικαίου βραβευτής. i. iuris moderator, vt videlicet inter litigãtes decernat: trãslatione tamẽ (vt opinor) sũpta ab iis qui certaminibus præerãt, quos Græci Agonothetas & Athlothetas, Brabeutas deniq; vocãt, παρὰ τὴν ῥάβδον, vt putãt grãmatici. Virgã enim solitos fuisse gestare gymnasiarchas, vel ex his Plutarchi in Antonio verbis apparet, ἐγυμνασιάρχει δὲ Ἀθηναίοις, καὶ τὰ τῆς ἡγεμονίας σύμβολα καταλιπὼν οἴκοι, μετὰ τῶν γυμνασιαρχικῶν ῥάβδων ἐν ἱματίῳ καὶ φαικασίοις προῄει. Inuenio tamẽ apud Demosthenẽ καταβραβεύειν etiã de actore dictũ qui reũ peragat. i. condemnandũ curet: sicut τὸ δικάζειν & τὸ κρίνειν interdum ad ipsos litigãtes trãsfertur. Itaq; καταβραβεύειν τινὰ nõ possum aliter accipere quàm pro κατακρίνειν, sed ita vt tanquam de iudice dicatur, sicut etiam τὸ κρίνειν quo vsus est superiore versiculo. Nam omnino videtur imperiosam quandam potestatem Apostolus hoc vocabulo significare, ab istis pseudapostolis non aliter vsurpatam quàm si de suo illis licuisset, tanquam agonothetis ac veluti certaminis moderatoribus, præmia vel tribuere vel eripere. Exempli causa, qui leges audent hodie conscientiis præscribere, & modum etiam admetiri quo Deus pœnas (vt ipsi loquuntur) indulgeat, nónne isti planè agonothetarum & βραβευτῶν officium vsurpãt, quum vnum in cælis βραβευτὴν ac moderatorẽ habeamus? Itaque Paulus addidit θέλων, quod interpretor ἐθελοντὴς καὶ αὐτεπάγγελτος. i. volũtarius, & hoc munus ipsi à nullo tributũ vltro vsurpans. Nam, (inquit Paulus de hac ipsa re disserens, id est, de iis qui consciẽtias volebant suis traditionibus illaqueare, Rom. 14. a. 4) Tu quis es qui de alieno seruo iudicas? Domino suo stat, aut cadit. Solent autẽ Hebræi participia pro verbalibus, quæ vocãt, nominibus vsurpare, vt sæpe iã annotauimus. Pro me verò etiã facit Photius qui καταβραβευέτω interpretatur κατακρινέτω, vt Ambrosius, Deuincat, & Augustinus, Cõuincat: q duo tamẽ vidẽtur quasi ad actorẽ trãstulisse, quod ego (vt antè dixi) tanquã de iudice ac moderatore potius dictũ acceperim. Superest vt aliorũ interpretationes percurramus. Vulg. Nemo vos seducat. Eras. Nequis vobis palmã interuertat. Hieron. ad Algasiã quæstione decima, Nemo aduersum vos brauium accipiat. Putat enim καταβραβεύεσθαι dici eũ qui iniquitate agonothetæ præmiũ amittat, & Græca scholia eorum etiã sententiã adferunt qui καταβραβευθῆναι tũ vsurpari dicunt quum

quum penes alium est victoria, penes alium verò præmium. Sed hac significatione (vt antè dixi) non memini hoc verbum vsquam legere: quam tamen amplectetur qui volet. Aliis placet non ad ipsos agonothetas sed ad antagonistas referre, vt apud Virgilium, Nisus in stadio currens Salio præmium intercipit quod Euryalus obtineat: quo modo dicuntur Pharisæi nec in cælum ingredi, nec alios ingredi sinere. Adfert etiam aliam declarationem Valla, nempe vt καταβραβεύειν τινὰ significet aliquem proposito præmio ad certamen euocare: cuius etiam dicti exemplum requiro. Sed nimium certè confidenter scripsit Hieronymus, hoc verbũ fuisse Cilicibus peculiare, quum sit à Demosthene, Isocrate, Aristotele, Plutarcho vsurpatum. Quod autem attinet ad participium θέλων, Vetus interpres conuertit Volens, hiante sententia: nisi pro libero ac voluntario accipias, vti nos fecimus: vel pro ἐμβατεύων legas ἐμβατεύειν, contra omnium codicum fidem. Eras. Dedita opera. Græca verò scholia supplent τὸ ποιεῖν, vt sit plena sententia, Volens *hoc facere*. quas eclipses nunquam velim admittere nisi quũ prorsus sunt necessariæ. Castellio verò θέλων accipit pro ἀρεσκόμενος, vt qui cõuerterit, In modestia & Angelorum cultu sibi placens: nam paulo pòst etiam Paulus meminit τῆς ἐθελοθρησκείας, sed tamen sensu nonnihil diuerso. Suum cuique iudicium liberum esto. Ex subiectione, ἐν ταπεινοφροσύνῃ. Id est, stolida demissione animi: quum alioqui inter summas etiam virtutes numeretur ταπεινοφροσύνη. Neque enim isti Angelorum cultores aliud magis vrgebant, quàm nimium esse arrogantes qui auderent ad Deum statim perrumpere: ac proinde beatorum spirituũ dicebant implorandas intercessiones, quod nec ipsi philosophi præsertim Platonici ignorassent. Denique idipsum docebãt quod hodie boni illi & modesti homines iactãt, qui non tantùm Angelorum, vt illi, sed etiam suorum diuorum intercessionem vrgent. Cultu, θρησκείᾳ. Hoc quoque nomen ponitur in vitio in hoc loco, deductum à Thracibus, apud quos Orpheus deorum cultum inuenerit, quo postea vsi sunt Græcorum plerique. Sic enim Nanzianzenus, οὐδὲ Θρακῶν ὄργια ταῦτα, παρ' ὧν καὶ τὸ θρησκεύειν, ὡς λόγος. Ad veram tamen religionem accõmodatum est Iacobi 1. d. 27. Vulg. Religione Angelorum. Eras. Superstitione Angelorum. In ea quæ non vidit se ingerens, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων. Budæus, In eorum quæ non vidit, possessionem ingrediens, vel pedẽ ponens. Hoc enim declarat τὸ ἐμβατεύειν. Sed assentior doctissimo interpreti qui hoc quidem significari, sed modo quodam magis inuidioso, rectè censuit. Verbi gratia, proponatur ne bis ille Pseudodionysius, quorundã deliciæ, qui similia planè habent labra lactucis: quis confidentius de vllis rebus scripsit quàm ille de cælesti hierarchia? Diceres hominem è cælo delapsum, qui aliquot annos illic consumpserit, vt cælestis politiæ formam muneráque omnia per otium describeret. Huius exemplum sequuti sunt belli homines illi qui Ecclesiasticam hierarchiam tanquam illius ἀντίτυπον descripserunt. quique Purgatorii, Lymbi, ipsorum denique inferorum cœnacula & contignationes non modò in chartis depinxerunt, sed etiã ipsis tot miserorum hominum animis insculpserunt. Iam verò si roges, Vndénam ista? qui nimirum erunt in promptu, respondebunt, Ex Spiritus sancti reuelatione. Putãt enim quicquid ipsi somniant, à Spiritu sancto emanare. Alius erit sine dubio hæreticus quisquis hoc rogarit. At Paulus fontes aperit, quum hæc ab iis proficisci dicit qui Iudicis (id est vnius Christi) officium vltro vsurpent, qui simulata modestia ac religione hominibus illudant, qui de iis quæ non viderunt, quasi rebus sibi abundè cognitis ac tritis, subtilissimè garriant, qui non Spiritu Dei, sed sensu carnis suæ, id est vanitate, toti intumescant: qui denique caput Ecclesiæ Christum non retineant. Nam (vt infinita alia omittam) quale illud est quod contentissima voce boant, Roga Patrem, iube Natum? Et illud, Iure matris impera? Et illud, Felix cæli porta? Et illud, Regina misericordiæ, vita, dulcedo, & spes nostra? Sed hæc omnia videlicet lapidi etiam & ligno dicere, non est Christum pro capite non agnoscere, modò omnes blasphemias termines hac clausula, Per Christum Dominum nostrum. Sed (vt ad rem redeam) ἐμβατεύων Augustinus interpretatur Inculcans: Ambrosius, Extollens: quas interpretationes non probo. Vulg. Quæ non vidit ambulans, barbarè. Erasmus post Hieronymum, Fastuosè incedens. Putauit enim ductum verbũ à tragicis cothurnis qui ἐμβάδες dicũtur: sed exemplum idonei scriptoris nullum profert. Quòd autem sublata negante particula quidam legerunt, Ea quæ vidit, manifestè puto depravatum. Temere, εἰκῆ. Id est sine ratione, quæ enim tantæ vanitatis ratio constare potest? perinde nimirum acsi cum ratione velis insanire. Vulg. & Eras. Frustra, id est sine fructu, pro quo Græcè potius dicitur μάτην. Turgens, φυσιούμενος. Inanis ergo flatus est quicquid ab istis mentibus proficiscitur. Hoc enim est quod sensum carnis vocat, nempe præclarum illud ἡγεμονικόν, quod vnum sequuti philosophi non mirum si longissimè à scopo aberrarunt.

Καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλήν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον καὶ συμβιβαζόμενον αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ.

19 Neque obtinens caput, ex quo totum corpus per commissuras & compages suppeditatũ & compactũ, augescit Dei augmento.

19 Et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum Dei.

Εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε,

20 Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mũdi: quid vt viuentes in mũdo, ritibus oneramini,

20 Si ergo mortui estis cũ Christo ab elementis mundi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo, decernitis,

19 Obtinens, κρατῶν. vel, vt Vulgata, Tenens. Vide Mar. 7. a. 3. Ex quo, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Christo. Videtur tamen dicendum fuisse ἐξ ἧς, quum præcesserit κεφαλή: sed sententiæ non dictionis habita est ratio: vt in illo Euripidis, οἰκτρὰ σύ τέκνον. item,

Κατὰ γ' Ἀχιλλεύς τῶν στρατευμ' Ἑλληνικόν
Πρὸς εἶκον ἀθύνονται ἐναλίαν πλάτην.

quod annotare placuit, nequis propter vnum & alterum solœcophanes, cum Hieronymo Paulum faciat prorsus barbarum & elinguem. Vide autem in hunc locum ea quæ scripta sunt Ephes. 4. d. 16. Suppeditatum, ἐπιχορηγούμενον. Vulg. & Eras. Subministratum. Hoc est autem quod vulgò dicimus *fourni*. & hoc ipso participio sic vtitur Plutarch. in Cæsare, sic scribens, Προὐκαλεῖτο τὸν Πομπήϊον ἱδρυμένον ἐν καλῷ, καὶ χορηγούμενον ἐκ τῆς γῆς καὶ ἐκ θαλάσσης ἀποχρώντως. Item Diodorus lib. 2, τῇ δὲ συνέσει καὶ τόλμῃ καὶ τοῖς ἄλλοις πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσι, κεχορηγημένην. Vide Ephes. 4. d. 16. Augmento Dei, τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ. Id est augmento quod à Deo proficiscitur, nimirum à Christi capitis Spiritu, cui opponitur inanis ille flatus, quo non crescunt sed turgent homines.

20 Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mundi, εἰ ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου. Iam pugnat Apostolus aduersus secundam illam falsæ religionis speciem, quæ sita est in traditionibus manifestè superstitiosis: vtitúrque argumento à comparatis sumpto. Cessantibus enim illis ipsis ritibus qui-

bus olim Deus ipse mundum erudiit, quæ est impudentia humanas traditiones inculcare? Itaque τὸ ἀποθανεῖν hoc in loco accipitur αὐτὶ τοῦ ἀπαλλάττεσθαι, pro liberum & immunem fieri, quemadmodum etiam τὸ δικαιοῦσθαι Rom.6.b.7. idque duplici respectu, primùm, quòd morte tollatur personalis (quam vocant) obligatio, vt etiam explicat Paulus in eo loco: deinde quòd hæc nostra liberatio à mortis Christi participatione pendeat, qui nouum fœdus, abolito priore, sanxit suo sanguine, vt in epistola ad Hebræos copiosè exponitur. Ideo addidit Apostolus σὺν τῷ Χριστῷ, cum Christo. Adieci tamen aliquid vt planior esset loquutio. Elementa verò mũdi quæ sint exposuimus suprà versu actauo. Vt viuentes in mundo, ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ. id est quasi vestra felicitas sit in rebus istis terrenis posita, ac non potius spirituale sit Dei regnum. Ritibus oneramini, δογματίζεσθε. Vetus interpres, Decernitis, quod non probo. Est enim δογματίζεσθαι passiuè accipiendum, neque hîc significat decernere. Itaque suspicatur Erasmus eum legisse δογματίζετε, vt & Tertullianum, qui conuertit, Sententiam fertis. Sed ne Erasmi quidem versio mihi satisfacit qui interpretatur Decretis tenemini. Neque enim vsquam reprehenduntur Colossenses quòd pseudapostolis essent obsequuti, sed contrà laudatur eorum constantia suprà, versu 5. Admonẽtur tamen vt sibi caueant ab iis qui iam eos erant aggressi. δογμάτων verò appellatione traditiones proculdubiò intelligit, non autem ipsas diuinæ Legis ceremonias: traditiones, inquam, in delectu ciborum & pollutionibus sitas, quarum sæpe fit mentio in Euangelio, & quarũ pleni sunt Thalmudici.

Μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς;	21 Ne attigeris, neque gustaris, neque contrectaris?	21 *Ne tetigeris, neque gustaueris, neque contrectaueris?*
Ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων.	22 Quæ omnia ipso vsu pereũt, *præscripta* ex mandatis & doctrinis hominum.	22 *Quæ sunt omnia in interitum ipso usu, secundum præcepta & doctrinas hominum.*
Ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός.	23 Quæ rationem quidem habent sapientiæ in cultu voluntario & summissione animi, & in eo quòd corpori non parcant: non *tamen* vllius sunt pretii, *quum* ad ea *spectent* quibus farcitur caro.	23 *Quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione & humilitate, & nõ ad parcendum corpori, non in honore aliquo, ad saturitatem carnis.*

21 Ne attigeris, μὴ ἅψῃ. Verba sunt ~~pseudapostolorũ~~ superstitiosorum μιμητικῶς expressa à Paulo. Itaque Ambrosius proculdubio aberrat à scopo, (quod & annotauit Erasmus) hunc locum ita explicans, & passim etiam citans, quasi Paulus ista in illorum persona non loquatur, sed ab omni specie rerum mundanarum deterreat.

22 Quæ omnia ipso vsu pereunt, ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει. Vulgata ad verbum, Quæ sunt omnia in interitum ipso vsu. Erasmus verò τῇ ἀποχρήσει conuertit abusu: rectè quidem, & ex iurisconsultorum distinctione, qui abusum propriè in iis constituunt quæ vsu consumuntur, id est quorum vsus in ipsa consumptione positus est. Sed tamen vt omnem vitarem amphiboliam, vsum dicere malui: quum sic etiam loquantur ipsi iurisconsulti. Græca scholia mentionem faciunt τοῦ ἀφειδῶς, vt fortassis legerint τῇ ἀποκρίσει. Colligit autem Paulus ex rerum istarum natura, in iis positum non esse regnum Dei, sicut & alibi sæpe. Vbi igitur quadragesimalis, & sextæ feriæ, piscium esus, quæ nonnullos iampridem non pudet ad Apostolos referre? Neque nos tamen piscium esum, sed impietatem eorum damnamus qui istas tam disertè damnatas hominum traditiones Christi beneficio adiũgunt. *Præscripta* ex mandatis, &c. κατὰ τὰ ἐντάλματα. Quod suppleui, nemo nõ videt prorsus congruere, ac etiam requiri, vt plana sit sententia. Alludit autem Paulus ad locum Esaiæ 29.d.13, ex cuius collatione intelligi potest quàm firmum sit hoc argumentum.

23 Rationem, λόγον. Id est, Videntur quidem exquisita quædem res esse: vt quum dicitur aliquis esse præclara existimatione, vel contrà nullo numero esse. Nam hæc omnia etiam significat λόγος. Eras. Verbo tenus speciem interpretatur. putat enim λόγον hoc loco sonare sermonem aut verba, vt opponatur rei. Sapientiæ, σοφίας. id est excellentis cuiusdam doctrinæ, & è cælo potius allatæ quàm consilio humano excogitatæ. Sic enim solet sapientiæ nomen Paulus vsurpare. & quàm hoc verum sit quod hîc dicitur, mox ab Apostoli obitu res ipsa ostendit, mundo intra aliquot annorum spatium, ita monasticarum (id est diabolicarum) quarundam præscriptionum præstigiis fascinato vt incredibilia videri possint quæ de istis nugis sunt perscripta, nisi succedens Franciscus & Dominicus, & nuper etiam Iesuitæ illa omnia confirmassent, adeo quidem vt Franciscum Iesum typicum (proh insanam blasphemiam!) etiamnum hodie publicè decantent. In cultu volunt. ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Vulg. In superstitione. Eras. Per superstitionẽ. Ac verum quidem est nihil aliud hæc fuisse quàm inanem atque adeo impiam superstitionem: sed tamen non describit his verbis Paulus qualia hæc reuera fuerint, sed qualia esse visa [illegible] & quos pietatis colores habuerint: nempe voluntarii cultus, summæ summissionis, denique neglectus corporis. Itaque hic primus est color humanæ superstitionis, quasi homines vltro etiã plus præstent quàm teneantur, & perfectiorem quandam viã insistant, non cõtenti Legẽ Dei impleuisse. Hinc nata sũt opera supererogationis, & redẽpta quibusuis opibus merita monachorũ. Alludit autẽ Paulus ad volũtarias oblationes quas Hebr. נדבות appellant: quãtũ tamen longè alia ratio fuit, quũ nec in doctrinã nec in ritibus quicquã vel mutare, vel addere, vel detrahere licuerit, nisi violato Dei verbo: quod Pharisæis Christus exprobrauit. Et summis. καὶ ταπεινοφροσύνῃ. Alter color, quòd ista videantur homines ad incredibilẽ quandam deiectionem & summissionẽ assuefacere, quũ nullũ inueniri possit nomen quo tam superba ista supererogatio, vel potius superarrogantia, possit explicari. Vulg. Et humilitate. Eras. Et humilitatẽ animi. Et in eo quòd corpori nõ parcant, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος. Sic necessariò cõuerti vt Pauli sententiã planius exprimerẽ. Vulg. Et non ad parcendũ corpori, pro, Et ad non parcendũ corpori. Eras. Et læsionem corporis. Quis porro tam est hebes vt non videat hoc in loco monachorum regulas & pseudapostolicas traditiones graphicè ab Apostolo describi?

Non *tamen sunt* vllius pretii, οὐκ ἐν τιμῇ τινι. Vsitatum est Hebræis subaudire aduersatiuã particulã, vt Psal.119.v.141, & 157, & Iohan.9.f.30. Liquet autem ex præcedente μὲν omnino subaudiendam esse aduersatiuam in hoc quidem dicendi genere, vbi contraria comparantur. Contraria autem voco οὐκ ἐν τιμῇ τινι, siue ἐν τιμῇ οὐδεμίᾳ εἶναι, id est nullius pretii nec dignitatis esse, & λόγον ἔχειν σοφίας, id est pro sapientia æstimari, siue sapientiæ numero & loco haberi. Antea igitur dixit Paulus quid iudicet mundus de istiusmodi præceptis hominum, proposita vna specie, nempe ciborum delectu: nunc verò quod sit rectum de iis iudiciũ ostẽdit, nẽpe ista nullius esse pretii, quorũ tamen splẽdor maximus esse videatur. Scio tamen hũc locũ aliter solere explicari: sed hãc sententiã

mihi videtur postulare tum argumenti series, tum ipsa constructionis ratio, & verborum quoque proprietas; quanquam nemini præiudicium adfero. *Quum* ad ea *spectent* quibus farcitur caro, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. id est, quum in cibo & potu sita sint, in quibus non est positum regnum Dei, sed in illis potius quæ ad Spiritus alimentum & ad vitã æternam referuntur, Rom.14.c.17, & 1.Cor.6.c.13, & 8.c.8. Sunt igitur istæ potius sumptuariæ leges, non autem de pietate ac religionẽ, 1.Tim.4.c.7 & 8. Ergo (vt ad verba ipsius contextus veniam) quum hoc subiiciatur pro ratione cur ista nullius sint dignitatis, supplendum est participium ὄντα, vel συντείνοντα, quæ eclipsis non magis est violenta quàm si Latinè dicas, Nihil ad rem, sub. pertinet. Appellatione autem τῆς πλησμονῆς non intelligitur actio, id est expletio seu fartura, sed passiua significatione idipsum quo farciendus est venter, vti sæpe solent (præsertim apud Hebræos) hæc nomina vsurpari. Denique in nomine carnis tacita est antithesis Spiritus, & præstantioris illius (nempe spiritualis) vitæ, quam illi iactabant. Ideo malui carnem quàm corpus interpretari. Hæc igitur est (vt opinor) plana & apposita explicatio huius loci alioquin perobscuri. Sic autem interpretatus est Vetus interpres, Non in honore aliquo ad saturitatem carnis. Erasmus verò, Nõ per honorem aliquem ad expletionem carnis. Castellio denique, immodica sua licentia vsus, hæc infarsit superiori versiculo, quasi scriptum [illegible] ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός, id est, vt ipse interpretatur, Quorum omnium is vsus est vt vsu pereant, & ad corporis expletionem pertineant, non vt in aliquo sint honore. Mirabile sanè hyperbaton, & quod nulli nisi peruersissimi iudicii homini venire in mentem potuit. Quomodo verò cohærebunt sequentia? optimè nimirum, si suppleueris quiduis ex arbitrio. Ista verò, inquit, placita sunt (vbi verò ista in Græco contextu?) ex hominum præceptis atque doctrinis, quæ quidem sunt eiusmodi vt rationem habeant sapiẽtiæ, ob religionis speciem, (ἐν ἐθελοθρησκείᾳ) atque modestiam, & corporis vexationem seueram. Hoc vero verum est ex Græco conuertere, an peruertere?

Κεφάλαιον γ΄.	CAP. III.	CAP. III.
Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος.	1 Itaque si resurrexistis cum Christo, superna quærite, vbi Christus est ad dexteram Dei sedens.	1 *Igitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite: ubi Christus est in dextra Dei sedens.*
Τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.	2 Superna curate, non terrestria.	2 *Quæ sursum sunt sapite nõ quæ super terrã.*
Ἀπεθάνετε γὰρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ.	3 Nam mortui estis, & vita vestra abscondita est cũ Christo in Deo.	3 *Mortui enim estis, & uita uestra est abscondita cum Christo in Deo.*
Ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ.	4 Quãdo Christus vita *illa* nostra, patefactus fuerit, tum & vos cum eo patefietis gloriosi.	4 *Qui Christus apparuerit, uita uestra, tũc & uos apparebitis cum ipso in gloria.*
Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία,	5 Mortificate igitur membra vestra terrestria, scortationẽ, impuritatem, mollitiem, cupiditatem malam, & auaritiã, quæ est idololatria.	5 *Mortificate ergo membra uestra quæ sunt super terram, fornicationẽ, immunditiam, libidinẽ, concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est simulacrorũ seruitus.*
Δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.	6 Ob quæ venit ira Dei in filios contumaces.	6 *Propter quæ uenit ira Dei super filios incredulitatis.*
Ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιεπατήσατέ ποτε, ὅτε ἐζῆτε ἐν αὐτοῖς.	7 Quibus in *vitiis* & vos versabamini quondam, quum in iis viueretis.	7 *In quibus & uos ambulastis aliquando, quũ uiueretis in illis.*

Ephes.5.a.3.

IN CAPVT III.

1 Resurrexistis cum Christo, συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ. De nouo fœdere & noua vita loquitur, quòd Spiritus Christi participes, quasi translati iam simus in alteram illam vitam, vbi nec cibo nec potu egebimus, sed similes erimus Angelis Dei. Laborãdum igitur vt quæ supersunt veteris hominis reliquiæ, vi Spiritus profligentur, quem nobis largiri non potest esca vel potus: non autem quærenda in istis externis rebus pietas. Cohærent verò inter se mori & resurgere cum Christo, id est, Christi mortis participatione mortificari peccato, mundo, Legis denique elementis, atque adeo toti Legi, & resurrectionis Christi participatione viuificari Deo: vt expositum est pluribus cap.6. epist. ad Rom.

2 Terrestria, τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Sic vocat, opinor, externa illa in quibus illi summã pietatis ponebant, quũ ea potius sita sit in rebus longè aliis, nempe in sancta puræ vitæ meditatione.

3 Mortui estis, ἀπεθάνετε. Repete Cum Christo, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 Gloriosi, ἐν δόξῃ. Vulgata & Eras. In gloria, obscurè. Est autem Hebraismus, quem exposuimus 1.Corinth.15.f.41.

5 Mortificate, νεκρώσατε. id est, omnem vim ac vigorem extinguite naturæ illius deprauatæ, quæ vos deorsum trahit, & prauos illos motus Spiritui repugnantes in vobis ciet. Hos autem motus & cupiditates eleganter vocat membra, quibus vetus homo (id est ratio ac voluntas hominis deprauata) perinde vtitur ac corpus membris: vtpote quæ ipsius etiam corporis membra secum rapiant. Vide Rom. 6.b.12. Mollitiem, πάθος. Sic vocat molles & effœminatos, qui & pathici dicti sunt. Horat. Cum grege turpium Morbo virorum. Quem locum perappositè citauit Erasmus. Vulg. Libidinem. Idololatria, εἰδωλολατρεία. Vide Ephes.5.a.5.

6 Venit, ἔρχεται. Id est venire solet. Vide Ephes.5.a.6.

7 Quibus in *vitiis*, ἐν οἷς. Quid sit ambulare seu versari in peccatis, diximus Ephes.2.a.2. distinguuntur autem hoc in loco Ambulare & Viuere, ita vt hoc posterius indicet naturæ habitum, illud verò ἐνέργειαν ipsam. Vide Act.8.d.23. Eras. verò manifestè deprauauit sententiam quum ἐν οἷς ad homines referret. Vertit enim, Inter quos, quum sententia ipsa minimè sit ambigua.

Νυνὶ δὲ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργήν, θυμόν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν.	8 At nunc deponite etiam vos haec omnia, iram, excandescentiam, malitiam, maledicentiam, verborum turpitudinē ab ore vestro.	8 *Nunc autem deponite & vos omnia, iram, indignationem, malitiā, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro.*
Μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ·	9 Ne mentimini alius aduersus alium, quum exueritis veterem illum hominem cum factis ipsius:	9 *Nolite mentiri inuicem, expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis:*
Καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ᾽ εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν.	10 Et indueritis nouum illum, qui renouatur in agnitionem congruentem imagini eius qui ipsum condidit.	10 *Et induentes nouum eum qui renouatur in agnitionem secundum imaginem eius qui creauit illum.*
Ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.	11 Vbi non est Graecus & Iudaeus, Circuncisio & Praeputium, barbarus, Scytha, seruus, liber: sed omnia & in omnibus Christus.	11 *Vbi non est Gentilis & Iudaeus, Circuncisio & Praeputium, barbarus & Scytha, seruus & liber: sed omnia & in omnibus Christus.*
Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πρᾳότητα, μακροθυμίαν·	12 Induimini igitur, vt electi Dei, sancti & dilecti, visceribus miserationum, benignitate, modestia, mansuetudine, lenitate:	12 *Induite vos ergo, sicut electi Dei, sancti & dilecti, viscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam:*
Ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν· καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἐχαρίσατο ὑμῖν, οὕτω καὶ ὑμεῖς.	13 Tolerantes alii alios, & condonantes vobis mutuò, siquis aduersus aliquē habuerit querelam: sicut & Christus condonauit vobis, ita & vos.	13 *Supportantes inuicē, & donantes vobismetipsis, si quis aduersus aliquem habet querelā: sicut & Dominus donauit vobis, ita & vos?*
Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος.	14 Adhaec autem omnia *induimini* charitate, quae est vinculū perfectionis.	14 *Super omnia autem haec charitatem, quod est vinculum perfectionis.*
Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι· καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε.	15 Et pax Dei imperet in cordibus vestris, ad quam etiam vocati estis in vnum corpus: & gratiosi estote.	15 *Et pax Christi exultet in cordibus vestris, in qua & vocati estis in vno corpore: & grati estote.*

8 Haec omnia, τὰ πάντα. Articulus vim habet ἀναφορικὴν, ideóque nō fuit praetermittendus. Excandescentiam, θυμόν. Vulgata & Erasmus, Indignationem. Quomodo verò distinguantur ὀργὴ & θυμὸς diximus Ephes. 4.c.23.

9 Veterem illum hominem, &c. τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Vide Rom.6.a.6.

10 In agnitionem, εἰς ἐπίγνωσιν. Finis, aut (si malimus) materia ipsius regenerationis ita significatur. Loquitur enim de agnitione efficaci, vt definitur 1.Iohan.2.a.3 & 4. Congruentem imagini, κατ᾽ εἰκόνα. Vide Ephes.4.f.24. Est autem subaudiendus articulus, vt sit τὴν κατ᾽ εἰκόνα: quam ob causam sic malui interpretari, quàm ad verbum, Secundum imaginem. Erasmus, contrà omnium nostrorum codicum fidem legit καὶ εἰκόνα, & imaginem.

12 Induimini, ἐνδύσασθε. id est, ornati estote, ita vt nunquam exuatis. Vide Rom.13.d.14. Vt, ὡς. Vide 2.Cor.2.d.17. Visceribus, σπλάγχνα. id est tenerrimis illis affectibus. Vide Luc.1.g.78. Miserationum, οἰκτιρμῶν. id est summae misericordiae. Vide 2.Cor.1.a.3.

13 Vobis mutuò, ἑαυτοῖς. Vide Ephes.4.g.32. Sic etiam manifestè accipitur infrà, versu 16.

14 Vinculum perfectionis, σύνδεσμος τῆς τελειότητος. id est vinculum quo omnia hominum inter se officia continentur ac cohaerent. Ergo, inquit sophista, Charitate iustificamur. Sed quis sani cerebri esse putet cū qui sic argumentetur?

15 Imperet, βραβευέτω. id est, omnia regat ac moderetur. vt ille apud Virgil. βραβευτὴς, – producere longius iras, Et saeuire animis Entellum haud passus acerbis: Sed finem imposuit pugnae. Liceat enim hîc nobis sacra cum profanis comparare. quandoquidem Paulum non puduit ab his rebus translationem sumere. Quum igitur in perpetuo quodam certamine versemur, vult in animis nostris sedentem pacem Dei, tanquam agonotheten seu brabeuten, omnes affectus in officio continere: vt verè pacem Dei, id est concordiam auspiciis Dei initam, colamus, vt vnanimes tandem ex superata carne palmam referamus. Vulgata, Exultet, vt mihi videatur existimasse τὸ βραβεύειν id esse quod in vernaculo nostro sermone dicimus verbū è verbo *brauer*. Erasmus, Palmam ferat. Ego verò (vt dixi suprà, 2.c.18) τὸ βραβεύειν nusquam legi propriè nisi de ipsis agonothetis dictum: ad quorum munus mihi quidem proximè accedere videntur ii quos vulgò vocant in singularibus certaminibus, *mareschaux du camp*. In vnum corpus, ἐν ἑνὶ σώματι. Id est, in vnum corpus Dei beneficio coniuncti, vt alii aliis mēbrorum instar adessetis. Vide 1.Cor.12.b.12 & 13. Gratiosi, εὐχάριστοι. vel, vt Vulg. & Eras. Grati. quanquā illud malo. Videtur enim ad morū suauitatē potius referri, vt hi sint quos Heb. נרצים vocāt,

Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σοφίᾳ· διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.	16 Sermo Christi inhabitet in vobis copiosè cum omni sapientia, docendo & cōmonefaciēdo vos mutuò psalmis, hymnis & cantionibus spiritualibus, cum gratia canentes in corde vestro Domino.	16 *Verbum Christi habitet in vobis abundanter, in omni sapientia: docentes & commonentes vosmetipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo.*
Καὶ πᾶν ὅ,τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ, εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ δι᾽ αὐτοῦ.	17 ‖ Et quicquid egeritis sermone, aut facto, in nomine Iesu *facite*, gratias agentes Deo & Patri per eum.	17 *Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini Iesu Christi, gratias agentes Deo & Patri per ipsum.* 1.Cor.10.g.31
Αἱ γυναῖκες, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκεν ἐν Κυρίῳ.	18 ‖ Vxores, subiectae estote propriis viris, vt conuenit in Domino.	18 *Mulieres, subditae estote viris, sicut oportet in Domino.* Ephes.5.c.22
Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς.	19 ‖ Viri, diligite vxores, & ne sitis aduersus eas amarulenti.	19 *Viri, diligite uxores, & nolite amari esse ad illas.* 1.Pet.3.a.1
Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.	20 ‖ ~~Filii~~ Liberi, auscultate parentibus in omnibus: hoc enim gratū est Domino.	20 *Filii, obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est Domino.* Ephes.6.a.1
Οἱ πατέρες, μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν.	21 Patres, ne irritate liberos vestros: ne despondeant animū.	21 *Patres, nolite ad indignationem prouocare filios vestros: ut non pusillo animo fiant.*
Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ᾽ ἐν ἁπλότητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν Θεόν.	22 ‖ Serui, auscultate per omnia iis qui domini sunt secundum carnem, non obsequiis ad oculum exhibitis, vt qui hominibus placere student, sed cum simplicitate cordis, timentes Deum.	22 *Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum.* Ephes.6.a.5 Tit.2.c.9. 1.Pet.2.c.18
Καὶ πᾶν ὅ,τι ἐὰν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις·	23 Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino & non hominibus:	23 *Quodcunque facitis, ex animo operamini, sicut Domino, & non hominibus:*
Εἰδότες ὅτι ἀπὸ Κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας· τῷ γὰρ Κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε.	24 Scientes vos à Domino recepturos mercedem haereditatis: nam Domino Christo seruitis.	24 *Scientes quòd à Domino accipietis retributionem haereditatis: Domino Christo seruite.*

16 Sermo Christi, ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ. id est Euangelii doctrina. Copiosè, πλουσίως. Vulgata, Abundanter. Eras. Opulentè. Alibi autem diximus omnem copiam & affluentiā ita significari. Docendo, διδάσκοντες. Vulg. Docentes. Eras. Docetéque. Potest autem hoc etiam connecti cum ἐν πάσῃ σοφίᾳ, suntque haec participia posita perinde vt apud Hebraeos infinitus modus, & apud Latinos gerūdi modus: ideóque nulla est habita casus ratio, vt 2.Corinth.9.c.11, & d.13, Mar.12.g.40. vbi de hac formula diximus, apud Homerum etiā vsitata & alios scriptores, vt annotat Eustathius libro Iliad. β & π. Vos mutuò, ἑαυτούς. Vulg. Vosmetipsos. Vide Ephes. 4.g.32. Psalmis, hymnis, & cantionibus, ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς. Psalmos puto dici quos vocant Hebrai מזמורים, & hymnos, quos תהלים, & cantica, quae שירים. Psalmos igitur vocat quascunque cantiones variis argumentis scriptas. Nā & querelae, & narrationes, & postulationes in psalmis referuntur: at hymni solas laudes continent. Cantica verò dicuntur peculiares quaedā & magis artificiosae cantiones, quae & ipsae laudes cōplectebantur, sed angustiore quadam forma quàm psalmi aut hymni, vt licet ex exemplis cognoscere. Cum gratia, ἐν χάριτι. Vulg. In gratia. i. quod se vtilitate commendet, vt eo nomine gratiam mereatur ab auditoribus, vt Ephes.4.g.29. In corde vestro, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. Vide Ephes.5.d.19.

17 In nomine, ἐν ὀνόματι. i. Inuocato Christi nomine, vel, ad Christi laudem ac gloriam. [illegible] autem addidit δι᾽ αὐτοῦ, per eum, diligēter notandū est, vt sciamus Deū frustra coli nisi Christus Mediator interueniat.

18 In Domino, ἐν Κυρίῳ. i. perinde, vel quatenus iubet Dominus, qui hanc τάξιν & οἰκονομίαν distribuit. Itaque aberrant omnes mariti & vxores à scopo, quicunque Deum sibi in Christo non proponunt in amādo: quod non agnouit philosophia.

20 In omnibus, κατὰ πάντα. Repete ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, in Domino, vt Ephes.6.a.1, quod etiam statuendum est in proximo versiculo.

22 Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Haec exposuimus Ephes.6.a.5, & 6.

24 Mercedem, &c. τὴν ἀνταπόδοσιν. i. Pro eo quòd dominis rectè parueritis, tempus erit quum ex seruis filios vos esse factos re ipsa cognoscetis, quum videlicet caelestis illius haereditatis eritis participes. Nomen autem τῆς κληρονομίας omnem meriti rationem tollit, quum ex gratuita adoptione pendeat, nec quo iure quaeratur haereditas, sed ad quos spectet, differat hoc in loco Apostolus.

Ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖται ὃ ἠδίκησε· καὶ οὐκ ἔστι προσωποληψία.

Κεφάλαιον δ.

ΟΙ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς.

Luc.18.a.1 1.Thess.5.c.17

Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

Ephes.6.c.18 2.thess.3.a.1

Προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλῆσαι τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, δι' ὃ καὶ δέδεμαι·

Ἵνα φανερώσω αὐτὸ ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

Ephes.5.d.15

Ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι.

Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι, ἅλατι ἠρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι.

Τὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς, καὶ πιστὸς διάκονος, καὶ σύνδουλος ἐν Κυρίῳ·

Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν·

Σὺν Ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὅς ἐστιν ἐξ ὑμῶν. πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε.

Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς. ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν.

25 "Qui verò iniuriam intulerit, referet iniuriam quam intulerit: neque est personarum respectus.

CAPVT IIII.

1 VOs domini, æquitatem & æquabilitatem seruis exhibete: scientes vos quoque habere Dominum in cælis.

2 ‖In precibus perdurate, inuigilantes iis cum gratiarum actione:

3 ‖ Precantes simul etiam pro nobis, vt Deus aperiat nobis "ostiū sermonis, vt loquamur mysterium Christi, propter quod etiam sum vinctus.

4 Vt, *inquam*, illud patefaciam, "sicut oportet me loqui.

5 "Sapienter vos gerite erga extraneos, "opportunitatem redimentes.

6 ‖Sermo vester semper "cum gratia *sit* "sale conditus, vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere.

7 Res meas omnes vobis notas faciet Tychicus, dilectus frater, & fidus minister, ac conseruus in Domino:

8 Quem misi ad vos ob hoc ipsum vt cognoscat res vestras, & corda vestra consoletur:

9 Cum Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex vobis. Omnia *igitur* vobis exponēt quæ hîc aguntur.

10 Salutat vos Aristarchus meus in captiuitate socius, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. si venerit ad vos, "excipite eum.

25 Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè gessit: & non est personarum acceptio.

CAP. IIII.

1 Domini, quod iustum est & æquum, seruis præstate: scientes quòd & uos Dominum habetis in cælo.

2 Orationi instate, uigilantes in ea, in gratiarum actione:

3 Orantes simul & pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostiū sermonis ad loquendum mysterium Christi, propter quod etiam uinctus sum:

4 Vt manifestem illud ita ut oportet me loqui.

5 In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus redimentes.

6 Sermo uester semper in gratia, sale sit conditus: ut sciatis quomodo oporteat uos unicuique respondere.

7 Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister & conseruus in Domino:

8 Quem misi ad uos ad hoc ipsum ut cognoscat quæ circa uos sunt, & consoletur corda uestra:

9 Cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex uobis est. omnia quæ hîc aguntur, nota facient uobis.

10 Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. si uenerit ad uos, excipite illum.

25 Qui verò, &c. ὁ δὲ, &c. Hoc ego accipio, cum doctissimo interprete, vt in dominos iniquos dictum, quorum iniurias libentius ferent serui si intellexerint se Dominum habere iniuriarum suarum vindicem, nō minus quàm reges & imperatores. Neque enim est in Christo dominus aut seruus. quod tamen quomodo sit accipiendum, vel ex hoc loco satis apparet, aduersus furiosos illos Anabaptistas qui omnē ἀταξίαν perturbant. Vetus interpres ὁ γὰρ, qui enim. Iniuriam quam intulerit, ὃ ἠδίκησε. i. iniuriæ suæ mercedem, vt Ephes.6.b.8. 5

IN CAPVT IIII.

3 Ostium sermonis, τὴν θύραν τοῦ λόγου. id est, os apertum & liberum ad prædicandum Euangelium: vt Ephes.6.d.19.

4 Sicut oportet, ὡς δεῖ. Quæ sit vis hoc in loco verbi Oportet, ostendit ipse Apost, 1.Cor.9.c.16.

5 Sapienter, ἐν σοφίᾳ. id est considerate ac circunspecte. Multæ enim causæ sunt cur cum illis potissimū prudenter & sapienter agere oporteat qui nondum accesserunt ad Euangelium. Opportunitatē redimentes, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι. i. occasionem illos lucrifaciendi, etiam cum vestrarum rerum iactura quærentes. Vide Ephes.5.d.16. Cum gratia, ἐν χάριτι. i. ad commodum proximi comparatus, vt diximus suprà, 3.c.16. Sale conditus, ἅλατι ἠρτυμένος. Huic opponitur sermo putris & corruptus, de quo meminimus suprà, Ephes.4.f.29. 10

10 De quo, περὶ οὗ. Ambiguum est, ad Barnabam an ad Marcum hæc oratio referatur. Excipite, δέξασθε. Vel δέξασθαι, vt excipiatis, si coniungas cum ἐλάβετε. quod meritò probatur doctissimo interpreti, vt exprimatur quæ sint illa mandata. 15

Καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰοῦστος, οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς· οὗτοι μόνοι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία.

Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἐπαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν δοῦλος Χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ.

Μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει.

Ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητὸς, καὶ Δημᾶς.

2.Tim.4.c.11

Ἀσπάσασθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς, καὶ Νυμφᾶν, καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν.

Καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ' ὑμῖν ἡ ἐπιστολὴ, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ· καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε.

Καὶ εἴπατε Ἀρχίππῳ, Βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ ἵνα αὐτὴν πληροῖς.

Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου. Μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Κολοσσαεῖς ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ καὶ Ὀνησίμου.

11 Et Iesus qui vocatur Iustus: qui sunt ex circuncisione: hi "soli adiutores "in regno Dei, fuere mihi solatio.

12 Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, seruus Christi, sēper decertans pro vobis in precibus, vt stetis perfecti & completi in omni voluntate Dei.

13 Hoc enim de eo testor, cū multo vestri studio ardere, & eorum qui sunt "Laodiceæ, & eorū qui Hierapoli.

14 Salutat vos Lucas medicus ille dilectus, & Demas.

15 ‖Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & "Ecclesiam quæ in domo illius est.

16 Et quum perlecta fuerit apud vos epistola, facite vt etiam in Laodicēsium Ecclesia recitetur: & eam quæ scripta est ex Laodicea, vt vos quoque legatis.

17 Et dicite Archippo, Vide vt ministerium quod accepisti in Domino, impleas.

18 Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. "Gratia *sit* vobiscum. Amen.

Scripta est ad Colossenses Roma, per Tychicum & Onesimum.

11 Et Iesus qui dicitur Iustus, qui sunt ex circuncisione: hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio.

12 Salutat uos Epaphras q ex uobis est, seruus Christi Iesu, semper solicitus pro uobis in orationibus, ut stetis perfecti & pleni in omni uoluntate Dei.

13 Testimonium enim illi perhibeo quòd habet multum laborem pro uobis & pro iis qui sunt Laodiciæ & qui Hierapoli.

14 Salutat uos Lucas medicus charissimus, & Demas.

15 Salutate fratres q sunt Laodiciæ, & Nympham, & quæ in domo eius est Ecclesiam.

16 Et quum lecta fuerit apud uos epistola, facite ut & in Laodicensium Ecclesia legatur, & eam quæ Laodicēsium est, uos quoque legatis.

17 Et dicite Archippo, Vide, ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas.

18 Salutatio mea manu Pauli. Memores estote uinculorum meorum. Gratia Domini nostri uobiscum. Amen.

Scripta ab urbe Roma per Tychicū & Onesimum.

11 Hi soli, οὗτοι μόνοι. Certè vel magna hic fit Petro iniuria, vel Romæ tum nō erat. Vbi ergo illi xxv anni quibus Romæ sedit? In regno Dei, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. id est in Euangelio, vt 2.Corinth.8.c.18, & Philip.2.c.22. Verè enim regnat Deus per Euangelium.

13 Laodiceæ, ἐν Λαοδικείᾳ. Vide suprà, 2.a.1.

15 Ecclesiam, ἐκκλησίαν. Erasmus, Congregationem. Vide Rom.16.a.5, & 1.Cor.16.d.19. 5

16 Ex Laodicea, ἐκ Λαοδικείας. Qui putant significari epistolam ad Timotheum priorem, vel ea ratione hallucinantur quòd satis appareat ex iis quæ scripta sunt suprà, 2.a.1, Paulum hanc Laodiceam non inuisisse. Sed multo fœdius errarunt qui ex hoc loco suspicati sunt quandā fuisse epistolā Pauli ad Laodicenses scriptam: quia nimirum Vetus interpres conuertit τὴν ἐκ Λαοδικείας, eam quæ est Laodicensium: quum potius significet Paulus epistolam aliquam ad se missam Laodicea, aut potius qua responsuri essent Laodicenses Colossensibus. Vetus tamen est hic error, & epistola illa ad Laodicenses iampridem fuit ementita, vtpote quā citet Epiphanius aduersus Marcionitas. 10

18 Gratia, ἡ χάρις. Vetus interpres addit, Domini nostri, τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

Epistola Pauli Apostoli ad Thessalonicenses prior.

Παύλου Ἀποστόλου πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴ πρώτη.

Κεφάλαιον α'.

Παῦλος καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων, ἐν Θεῷ πατρὶ καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν,

Ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

Εἰδότες, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι, ὑπὸ Θεοῦ τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 Paulus & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

2 Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, mētionem vestri facietes in precibus nostris:

3 Indesinenter memoria repetentes efficacem vestram fidem, & laboriosam charitatē, & tolerantem illam spē in Domino nostro Iesu coram Deo & Patre nostro.

4 Vt qui sciamus, fratres dilecti, vos *esse* à Deo electos:

VETVS.

CAP. I.

Paulus & Siluanus & Timotheus. Ecclesiæ Thessalonicensium, in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

2 *Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus nostris:*

3 *Sine intermissione memores operis fidei vestræ, & laboris & charitatis, & sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi, ante Deū & Patrem nostrum.*

4 *Scientes, fratres dilecti à Deo, electionem vestrā:*

IN CAPVT I.

3 Indesinenter memoria repetentes, ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες. Nōnulli coniungunt illud aduerbiū cū præcedētibus, sed contra veterum codicum fidem. Efficacem vestram fidem, ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως. Ἔργον vocat τὴν ἐνέργειαν. & ἔργον τῆς πίστεως pro τῆς ἐνεργουμένης πίστεως, dixit Hebræorum more, sicut & τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης pro τῆς κοπιώσης ἀγάπης. Vulgata, Memores operis fidei vestræ. Nam rectè (meo quidem iudicio) animaduertit in pronomine ὑμῶν non modò non duram & insolentem, sed etiam elegantem esse traiectionem. Maluit tamen Erasmus ὑμῶν connectere cum μνημονεύοντες, & subaudire ἕνεκα. Vertit enim Memores vestri propter opus fidei: quod mihi videtur multo durius quàm sit illa traiectio. Tolerantem, &c. τῆς ὑπομονῆς τῆς, &c. Non frustra geminatus est articulus τῆς: deinde spem Christi passiuè dixit, Hebræorum more, vt fidē Dei pro fide quæ Deo habetur, Marci 11.c.22, quod mihi visum est hoc in loco paulo obscurius. Vulgata, Sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi. Erasmus verò paulo longius à verbis recedens, Quòd permansistis in spe Domini nostri Iesu Christi. Coram Deo, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ. Hoc connecto cum participio μνημονεύοντες: vt sit sensus, Quoties ad Deum mentem attollunt, & quasi in eius conspectu versantur: id est, quoties precantur (precantur autem sine intermissione) toties illis in mentem venire Thessalonicensium fidem, cæteràsque sanctas virtutes. Possimus tamen etiam connectere cum proximis, vt illas virtutes hoc quoque argumento veras ac viuas esse significet. Hæc enim est huius loquutionis vis apud Hebræos, vt quod sincerè ac eleganter fit, dicatur coram Domino fieri. Vide Luc.1.a.6.

4 Vos *esse* à Deo electos, ὑπὸ Θεοῦ τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν: id est τὴν ὑπὸ Θεοῦ ἐκλογὴν ὑμῶν, subaudi γενομένην, vt sit ad verbum, Electionem vestram quæ facta est à Deo. Alioqui scripsisset παρὰ τοῦ Θεοῦ, vt conuertit Erasmus, A Deo electionem vestram: quanuis quod ad sensum attinet, parum sit discriminis. Vetus autem interpres ὑπὸ Θεοῦ coniunxit cum participio ἠγαπημένοι, vt ita conuertas, Scientes, fratres à Deo dilecti, electionem vestram. Miror autem quid in mentem venerit Erasmo vt in participio εἰδότες putarit non esse seruatam rationem grammatices, quum contrà omnia rectè cohæreant, nempe cum superioribus participiis ποιούμενοι & μνημονεύοντες, vt omnia ad εὐχαριστοῦμεν referantur. Sed εἰδότες causam declarat huius tum gratiarum actionis, tum perpetuæ ipsorum recordationis: quia videlicet manifesta videbant electionis ipsorum testimonia, quòd tam efficax fuisset apud eos Euangelii prædicatio. quod & ipsum miror Erasmum non cognouisse.

Ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει, καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ· καθὼς οἴδατε οἷοι ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν, δι' ὑμᾶς.

Καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, καὶ τοῦ Κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ, μετὰ χαρᾶς Πνεύματος ἁγίου·

Ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ.

Ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ Κυρίου οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μὴ χρείαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι.

Αὐτοὶ γὰρ περὶ ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὁποίαν εἴσοδον ἔχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, δουλεύειν Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ·

Καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, Ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης.

5 Quoniam Euangelium nostrum constitit apud vos non loquutione duntaxat, sed etiam virtute, cum in Spiritu sancto, tum in certa persuasione multa: sicut nostis quales fuerimus inter vos, vestra causa.

6 Et vos, imitatores nostri facti fuistis & Domini, recepto sermone cū oppressione multa, cū gaudio Spiritus sancti:

7 Adeo vt fueritis exemplaria omnibus credētibus in Macedonia & in Achaia.

8 A vobis enim non solùm personuit sermo Domini in Macedonia & Achaia, verumetiam in omni loco fides vestra quæ est in Deum, dimanauit, vt necesse non habeamus quicquam loqui.

9 Siquidem ipsi de nobis annuntiāt qualem ingressum habuerimus ad vos, & quomodo conuersi fueritis ad Deum relictis idolis, vt seruiretis Deo viuo & vero:

10 Et expectaretis Filium eius è cælis, quē excitauit à mortuis, *nempe* Iesum qui liberat nos ab ira illa ventura.

5 *Quia Euangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantùm, sed & in virtute, & in Spiritu sancto, & in plenitudine multa: sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos.*

6 *Et vos, imitatores nostri facti estis, & Domini: excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus sancti:*

7 *Ita ut facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.*

8 *A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solùm in Macedonia & in Achaia, sed & in omni loco, fides vestra quæ est ad Deum, profecta est: ita ut non sit nobis necesse quicquam loqui.*

9 *Ipsi enim de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad vos, & quomodo conuersi estis ad Deum à simulacris, seruire Deo viuo & vero:*

10 *Et expectare Filium eius de cælis, quem suscitauit ex mortuis, Iesum qui eripuit nos ab ira ventura.*

5 Quoniam, ὅτι. Vt vis huius argumenti intelligatur, confert quod scriptum est Act.13.g.48. Simile est argumentum 1.Cor.1.a.6. Euangelium, εὐαγγέλιον. Id est prædicatio Euangelii, vt sæpe iam annotauimus. Constitit apud vos, ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς. Vulgata, Fuit ad vos. Erasmus, Fuit erga vos. Vtrunque (vt mihi videtur) nimium est obscurè dictum. Argumentatur autem Paulus à consequentibus. Est enim in solis electis Euangelium efficax ad salutem. Itaque primùm omnium dicit non fuisse nudam & inanem prædicationem Euangelii apud Thessalonicenses, nec inania duntaxat verba effusa, sed fructum maximum esse consequutum, vt 1.Cor.4.d.20. Hoc autem duabus rebus definit, nempe donis illis Spiritus sancti, & certa persuasione quam in illorum animis insedisse res ipsa ostendit, quum alacribus animis crucem Domini pertulerint. Hæc tamen fides quum insigne sit Spiritus donum, (adeo quidem vt alia illa dona, nisi ex hoc fonte proficiscantur, Deo placere non possint: nec valeat hoc argumentum ab effectis nisi fundamento fidei substrato) potest illud ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, id est, In Spiritu sancto, generaliter accipi: cuius illud singulare & filiis Dei peculiare effectum κατ' ἐξοχὴν exprimatur, nempe πληροφορία de qua diximus Luc.1.a.1, & Coloss.2.a.2. Est autem hoc idoneis etiam scriptoribus familiare, vt quum in genere aliquid dixerint, certam aliquam speciem aut partem quasi ex reliquorum numero eximāt: vt in illo Virgilii, Troas relliquias Danaûm atq; immitis Achilli. Tum in certa persuasione, &c. καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ. Vulgata, Et in plenitudine multa, prorsus ineptè, quod tamen Aquinatem fefellit. Erasmus, Pérque certitudinem multam. Ego malui certam persuasionem dicere, quòd certitudinis nomen non meminerim vsquā legere apud idoneos authores. qua de re vide Luc.1.a.1, & Coloss.2.a.2. Sed & in eo planè dissentio à plerisque quòd πληροφορίαν referunt ad ipsam Pauli & aliorum prædicationem, quæ certa adhibuerit argumenta. Nam ἐν πληροφορηθέντι dicendum fuisset.

6 Cum gaudio, &c. μετὰ χαρᾶς, &c. Id est, cum gaudio quod à Spiritu sancto promanat.

7 Exemplaria, τύπους. Id est, vt in vernaculo sermone dicimus, *patrons*. Vtitur autem plurali numero fortassis, vt significet tot fuisse veluti constantiæ typos quot erant Thessalonicensium capita.

8 Non solùm, οὐ μόνον. Traiectionis Hebrææ hoc quoque sit exemplum, cuiusmodi alia multa obseruauimus. Nam alioqui in Græcis hoc sic collocatur vt prorsus ἀνακόλουθον esse videatur, quod tamē nusquam est.

9 Ipsi, αὐτοί. Id est omnes credentes, ex versu 7. Vel quicunque vsquam sunt. Accipiuntur enim collectiuè regionum nomina pro ipsis regionum incolis, vt omnes norunt. Relictis idolis. Vulgata & Erasmus, A simulacris. Ego studui amphiboliam quantumuis absurdam vitare. Deum autem viuum idolis mortuis, & verum, idolis quæ nihil sunt nisi phantasmata inania, opponit.

10 Ab ira illa ventura, ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης. Ne hic quidem frustra repetitus est articulus. Iram autem accipit pro vltione seu vindicatione qua Dominus terribiliter iratus, mundum tandem vlciscetur. Etiam, Domine, serua nos ab hac ira.

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

1 Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, ἀδελφοὶ, τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν·

1 NAm ipsi nostis, fratres, ingressum nostrum ad vos non fuisse vanum:

1 NAm ipsi satis, fratres, introitum nostrũ ad nos, quia non inanis fuit:

Act.16.d.22

2 Ἀλλὰ καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἴδατε, ἐν Φιλίπποις, ἐπαρρησιασάμεθα ἐν τῷ Θεῷ ἡμῶν λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι.

2 ‖Immo etiam quum antè afflicti fuissemus & contumeliis affecti Philippis, sicut nostis, libertate vsi sumus in Deo nostro, ad annuntiãdum apud vos Euangelium Dei cum multo certamine.

2 Sed antè passi & contumeliis affecti, sicut satis, in Philippis, fiduciam habuerimus in Deo nostro loqui ad nos Euangeliũ Dei in multa solicitudine.

3 Ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὔτε ἐν δόλῳ·

3 Exhortatio enim nostra nõ fuit ex impostura, neque ex impuritate, neque cum dolo:

3 Exhortatio enim nostra nõ de errore, neq; de immunditia, neque in dolo:

4 Ἀλλὰ καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτω λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν.

4 Sed sicut placuimus Deo quibus crederetur Euangelium, ita loquimur, non vt hominibus placentes, sed Deo qui approbat corda nostra.

4 Sed sicut probati sumus à Deo ut crederetur nobis Euãgelium, ita loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra.

5 Οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας· Θεὸς μάρτυς.

5 Neque enim vnquam sermone assentatorio vsi sumus, sicut nostis, nec auaritiæ causa quicquam prætexuimus: Deus testis est.

5 Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis, neque in occasione auaritiæ: Deus testis est.

6 Οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ᾽ ὑμῶν, οὔτε ἀπ᾽ ἄλλων, δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι.

6 Neque ex hominibus quærẽtes gloriam, nec à vobis, nec ab aliis, quum possemus oneri esse, vt Apostoli Christi.

6 Nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à nobis, neque ab aliis, quũ possemus nobis oneri esse, ut Christi Apostoli.

7 Ἀλλ᾽ ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα.

7 Sed fuimus placidi in medio vestri, vt si nutrix foueat suos fœtus.

7 Sed facti sumus lenes in medio uestrum, tanquam si nutrix foueat filios suos.

8 Οὕτως ἱμειρόμενοι ὑμῶν, εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγένησθε.

8 Ita cupidi vestri, auebamus impertiri vobis non solùm Euangelium Dei, sed etiã nostras ipsorũ animas, quòd chari nobis essetis.

8 Ita desiderantes nos cupidè, uolebamus tradere nobis, non solùm Euangelium Dei, sed etiam animas nostras, quoniã charissimi nobis facti estis.

IN CAPVT II.

2 In Deo, ἐν τῷ Θεῷ. Id est Dei ope ac gratia freti.

3 Ex impostura. Vulgata, De errore, sed perperam. De se enim loquuntur, non de Thessalonicensibus, nisi ex mutua relatione. Negant enim se fuisse impostores, ac proinde deceptos illos fuisse. Ex impuritate, ἐξ ἀκαθαρσίας. id est vllo scelere aut maleficio. sicut apud Latinos Impurus, apud Græcos μιαρὸς accipitur pro scelerato. Alioquin ἀκαθαρσίαν ad libidinum spurcitiem solet Apostolus accommodare. 5

4 Sicut placuimus Deo, καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Quod in eligendo placuit, hoc dicitur à nobis approbari: itaque δοκιμάζεσθαι nihil aliud declarat hoc in loco quàm vt idoneum & aptũ sumi. Sed inter Dei & hominum iudicia hoc interest quòd homines in eligendo spectant earum rerum qualitates quæ proponuntur: Deus verò in seipso inuenit consilii sui rationem: vnde fit vt quum ne ad cogitanda quidem quæ Dei sunt 10 idonei simus, quos ipse primùm ad sanctas illas vocationes eligit, eos non inueniat, sed faciat idoneos. Itaque hæc approbatio prorsus à Dei misericordia pendet, sicut ipse Apostolus explicat 1.Cor.7.e.25: & δοκιμάζεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ nihil aliud declarat quàm Deo placere, ideóque gratis eligi. quod vt melius intelligeretur, actiuam loquutionẽ vsurpaui, quasi scripserit Paulus, καθὼς ἐδοκίμασεν ὁ Θεὸς πιστεῦσαι ἡμῖν τὸ εὐαγγέλιον, vt Rom.1.d.27. Itaque τὸ δοκιμάζεσθαι respondet hoc in loco verbo Hebræo נבחר aut נתרצה. Qui approbat, τῷ δοκιμάζοντι. Id est 10 qui grata habet & accepta. Significat enim se vocationi suæ sincerè respondere.

5 Vsi simus, ἐγενήθημεν, Vulg. & Eras. ad verbum, Fuimus. Atqui dandum aliquid fuit Latinæ linguæ cõsuetudini, in dicendi formula tam inusitata. Annotauimus autem peculiarem vsum, eúmque diuersum, verbi γίνεσθαι in hac epistola, vt suprà, 1. b. 5, & 6, & infrà, versu 7. 8, & 10. Nec auaritiæ causa quicquã prætexuimus, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας. Vulg. & Eras. ad verbum, Nec in occasionem auaritiæ, ita obscurè vt vix intelligas. 15

6 Oneri esse, ἐν βάρει εἶναι. Erasmus, In dignitate esse, id est grauitatem aliquam Apostolicæ præstantiæ seruare, vti nunc faciunt qui hoc obtentu ipsis Cæsaribus & regibus imperant. Sed sanè non video qui possit

hæc interpretatio admitti. Nam si de moderata grauitate accipias, non est verisimile insignes istos Apostolos vnquam fuisse sui muneris oblitos: quòd siquando sese ad infima quæque, ipsius Christi exemplo, summiserũt, aliter sanè facere ipsis non licuit pro muneris sui ratione, quæ postulabat vt omnia ad ædificationem Ecclesiæ referrẽt. Sin verò de immoderata grauitate (id est arrogãtia Pharisaica) accipias, absit vt illam existimemus Apostolis Christi vsurpare vnquam licuisse. Causa verò quæ adfertur cur ἐν βάρει sumatur pro pondere & authoritate, nõ ita magni est momẽti: quia videlicet in superiore versiculo dixerunt se non ambiuisse hominum gloriam. Et sequitur, Fuimus placidi. Nam priore loco mentionem fecit non tantùm ambitionis, sed etiam auaritiæ: id autem quod sequitur, ad vtrũque referri commodè potest. Itaque ἐν βάρει huc refero quòd quum suo iure potuissent (sicut in epistola vtraque ad Corinthios Paulus testatur) Ecclesiarum sumptu viuere, tamen suis 10 manibus victum quæsissent, manifesto sanè argumẽto se ab omni tum auaritia tum ambitione maximè esse alienos. Placidi, ἤπιοι. Id est, minimè asperis moribus, sed faciles ac benigni: qua virtute nihil magis est repugnans tum auaritiæ, tum ambitiosæ arrogantiæ. Sed & optimè quadrat similitudo. Nam neque tam vile neque tam sordidum quicquam est quod nutrix mater infantis causa non subeat: neque ad istas deuorandas molestias ac sordes vlla spe lucri, sed materno tantùm affectu ducitur. Quidã ex veteribus legũt Paruuli, id est νήπιοι, 15 lubrico librariorũ lapsu, aut potius alicuius argutia, quia nutricis & liberorum fit mentio, tenerorum videlicet quos illa foueat. Sed quisquis ille fuit qui hoc commentus est primus, considerare debuit Paulum cũ suis hoc in loco nutricis personam non sustinere: nisi dicamus eum infantem fuisse.

9 Μνημονεύετε γὰρ, ἀδελφοί, τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον· νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, ἐκηρύξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ.

9 Meministis enim, fratres, ‖laboris nostri ac ærumnæ: nocte enim ac die operãdo, ne quem vestrum grauaremus, prædicauimus apud vos Euangelium Dei.

9 Memores enim estis, fratres, laboris nostri & fatigationis: nocte & die operantes, ne quem uestrũ grauaremus, prædicauimus in nobis Euangeliũ Dei.

Act.20.g.34 1.Cor.4.c.12 2.Thess.3.b.8

10 Ὑμεῖς μάρτυρες καὶ ὁ Θεός, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμπτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν.

10 Vos testes estis & Deus quomodo sãctè & iustè & inculpatè vobis, qui creditis, vixerimus.

10 Vos testes estis & Deus quàm sanctè & iustè & sine querela, uobis qui credidistis, fuimus.

11 Καθάπερ οἴδατε ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι,

11 Sicut nostis quomodo vnumquenque vestrum, tanquam pater liberos suos, hortabamur & consolabamur:

11 Sicut satis qualiter unumquenque uestrũ (sicut pater filios suos) deprecantes uos & consolãtes,

12 Καὶ μαρτυρούμενοι, εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Θεοῦ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν.

12 ‖Et obtestabamur vt ambularetis sicut dignum est Deo vocante vos ad suum regnum ac gloriam.

12 Testificati sumus ut ambularetis dignè Deo, qui uocauit uos in suum regnum & gloriam.

Ephes.4.a.1 Philip.1.d.27 Coloss.1.b.10

13 Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ ἀδιαλείπτως, ὅτι παραλαβόντες λόγον ἀκοῆς παρ᾽ ἡμῶν, τοῦ Θεοῦ, ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀλλὰ (καθώς ἐστιν ἀληθῶς) λόγον Θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν.

13 Propterea etiam nos gratias agimus Deo indesinenter, quòd acceptũ de Deo sermonem quẽ audistis ex nobis, excepistis non vt sermonem hominũ, sed (sicut est verè) vt Dei sermonem, qui etiã agit in vobis qui creditis.

13 Ideo & nos gratias agimus Deo sine intermissione, quoniã quũ accepissetis à nobis uerbum auditus Dei, accepistis non ut uerbũ hominum, sed (sicut est uerè) uerbum Dei, qui operatur in nobis qui credidistis.

9 Ac ærumnæ, καὶ τὸν μόχθον. Μόχθος aliquid etiã grauius significat quàm κόπος. & sicut vernaculo nostro sermone hæc tria, Labeur, Pẽine, Trauail, gradus quosdam laboris significant: sic & apud Græcos, πόνος, κόπος, 10 μόχθος. Ideo Vetus interpres Fatigationem conuertit.

10 Vobis, ὑμῖν. Eras. Vobiscum. Atqui hoc pertinet ad ἀμέμπτως, vt sit sensus, quomodo sanctos & iustos, quomodo deniq; nos vobis qui creditis, inculpatos præstiterimus. Vixerimus, ἐγενήθημεν. Vide suprà, ver. 5.

11 Quomodo, &c. ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν. Erasmus, Vt erga vnumquenque vestrum *fuerimus affecti*. Duo enim hic eũ offenderũt: primùm, repetita particula ὡς: deinde quòd quũ præcesserit ἕνα ἕκαστον, postea subiiciat prono 15 mẽ ὑμᾶς. quãobrẽ putauit imperfectã esse orationẽ. Mihi verò nulla hic apparet eclipsis nisi verbi substantiui ἦμεν, vt mox dicemus. Hortabamur, παρακαλοῦντες ὑμᾶς. Vulg. Deprecantes vos, duplici errore, vt de ipso verbo παρακαλεῖν nihil dicamus. Nam post participiũ παρακαλοῦντες subaudiendũ est substantiuũ verbũ ex Hebræorũ more, quo circunscribere solent præteritũ imperfectũ vel præsens, vt sæpe iam annotauimus, vt 2.Cor. 5.a.6, & c.11. Item 7.b.5, & 11.d.13. Quod autẽ attinet ad pronomen ὑμᾶς, redundat etiã ex Hebræorũ idiotismo: 30 qui quanuis expresso antecedente, solent tamen affixa quæ vocant verbis ac nominibus subiicere, vt obseruauimus multis iam locis, veluti Rom.16.d.27, & 2. Cor. 4.a.4, & Ephes.3.d.21.

13 Quòd acceptũ, &c. ὅτι παραλαβόντες, &c. Vulg. Quũ accepissetis à nobis verbũ auditus Dei, accepistis, &c. ita obscurè vt vix quisquã possit percipere. Itaque Erasmus explicuit hoc modo, Quòd quũ acciperetis sermonẽ à nobis quo Deũ discebatis, accepistis, &c. Nã, inquit, si παραλαβόντες cõuertas, Quũ accepissetis, quomodo ac 35 cipiebant quod iam acceperant? Deinde verbum auditus Dei à nobis, putauit significare verbum quod vobis Deus per nos loquebatur, vel verbum per quod Deum ex nobis discebatis. At ego aliter explico. Dico enim sermonem auditionis Hebraico more significare sermonem auditum, siue sermonem auribus perceptum, ac proinde à Paulo & collegis prædicatum: eúmque Dei, (i. de Deo) vel quæ Deus per os ipsorum annuntiabat. Est autem magnum discrimen inter παραλαμβάνειν & δέχεσθαι. Illud enim, est interioris sensus ea accipientis quæ externis 40 sensibus obiiciuntur, & ad iudicii cognitionẽ transferentis, vt accepta vel probet & amplectatur, (quod significatur verbo δέχεσθαι) vel repudiet ac reiiciat. Ista deniq; non minus differunt quàm pecuniã oblatã accipere, & eam acceptam recondere. Possumus autem παρ᾽ ἡμῶν, i. à nobis, cõnectere vel cum participio παραλαβόντες, vel

cum ἀκοῆς, vt nos fecimus, eadem prorsus manente sententia. Non vt sermonē hominū, &c. οὐ λόγον ἀνθρώπων, &c. Id est, οὐχ ὡς λόγον ἀνθρώπων, ἀλλ' ὡς λόγον Θεοῦ, vt Græcos legisse apparet ex scholiis. Neque verò causa erat cur Erasmus eā lectionem idcirco reiiceret quòd particula ὡς de iis dicatur quæ vera sunt: imò potius vel ob eam causam debuerat eam amplecti. quanquam hoc quidem ad rem non pertinet: nam ὡς non propriè cohæret cum λόγον, sed cum ἐδέξασθε, vt significetur, Thessalonicenses Apostolicā doctrinā ita excepisse vt par erat excipere eam doctrinā quam sibi persuasissent nō esse hominum, (id est ab hominibus quasi authoribus profectam) sed Dei ipsius, qui per os Apostolorum loqueretur, vti sanè Dei erat: quod res ipsa ostendit. Verùm etiamsi ὡς non addas, ita erit explicanda hæc species appositionis, de qua diximus Luc. 1. e. 41.

Græce		Beza		Vetus interpres
Ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι ταῦτα ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων·	14	Vos enim, fratres, imitatores facti estis Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, in Christo Iesu, vt qui eadem passi sitis & vos à propriis contribulibus, sicut & ipsi à Iudæis:	14	*Vos enim imitatores facti estis fratres, Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, in Christo Iesu: quia eadem passi estis & uos à contribulibus uestris, sicut & ipsi à Iudæis:*
Τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων, καὶ Θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων·	15	Qui etiam Dominū Iesum occiderunt, & proprios Prophetas, & nos exegerūt: neque Deo placent, & omnibus hominibus aduersantur:	15	*Qui & Dominum occiderunt Iesum, & Prophetas, & nos persequuti sunt: & Deo non placēt, & omnibus hominibus aduersantur:*
Κωλυόντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε. ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος.	16	Prohibentes nos Gentibus loqui vt seruentur, vt semper cōpleant peccata sua. occupauit enim eos ira ad extremum vsque.	16	*Prohibentes nos Gentibus loqui ut saluæ fiant, ut impleant peccata sua semper. peruenit autem ira Dei super illos usque in finem.*
Ἡμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν πρὸς καιρὸν ὥρας, προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, περισσοτέρως ἐσπουδάσαμεν τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν ἐν πολλῇ ἐπιθυμίᾳ.	17	Nos verò, fratres, orbati vobis ad temporis momentum, conspectu, non animo, eo vehementius studuimus videre faciem vestram, cum multo desiderio.	17	*Nos autē, fratres, desolati à uobis ad tempus horæ aspectu, non corde, abundantius festinauimus faciem uestram uidere cū multo desiderio.*
Διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς (ἐγὼ μὲν Παῦλος) καὶ ἅπαξ καὶ δὶς, καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς.	18	Ideo voluimus venire ad vos (ego quidē Paulus) semel atq; iterū, sed impediuit nos Satanas.	18	*Quoniam uoluimus uenire ad uos (ego quidem Paulus) & semel & iterum, sed impediuit nos Satanas.*

14 In Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. i. Christi Iesu auspiciis collectæ, vt suprà, 1. a. 1, vbi subauditur participium verbi substantiui hoc in loco expressum. Ineptè igitur Castellio cōuertit, Quod ad Christum Iesum attinet. Imitatores autem vocat quibus simile quiddam accidisset. A propriis contribulibus, ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν. i. ab iis ipsis quibuscum gentem ac ciuitatem cōmunem habetis. Intelligit autem tum Iudæos tum alios ciues Thessalonicēses qui grauissimā seditionē excitarunt aduersus Ecclesiā vixdū nascentē: vt refertur Act. 17.

15 Omnibus, &c. πᾶσιν, &c. Meritò sanè hoc dicit, quum Iudæi nec in regnum Dei introire ipsi vellent, nec alios finerent ingredi. Neque enim quisquā est magis capitalis humani generis hostis quàm qui Euangelii cursum impedit. Alii interpretantur toti mundo exosos, quod mihi non placet.

16 Vt semper, &c. εἰς τὸ, &c. Est hoc tritum apud Hebræos dicendi genus, complere iniquitates suas, & Patrum mensuram implere, vt Gen. 15. c. 16, & Mat. 23. d. 32: quo significatur hæreditaria improbitas. quia nimirum Dominus non statim ad iram prorumpit, sed expleto demum iniquitatis cumulo, vt reprobi suo ipsorum iudicio millies conuicti teneantur. Particula verò πάντοτε perpetuum illum in sceleribus progressum declarat. Occupauit enim, ἔφθασε δέ. Vulg. & Eras. Peruenit autē. Mihi verò videtur τὸ φθάνειν subitum aliquid & inexpectatum declarare. Deinde δὲ pro γὰρ positam puto. quam enallagen sæpe iam annotauimus. Ira, ἡ ὀργή. Ira videlicet Dei, id est irati Dei iudicium aduersum illos, vt Rom. 4. c. 15. Ad extremum vsque, εἰς τέλος. Vulg. & Eras. In finem, nimium obscurè. Heb. לנצח. i. in perpetuum. Neque verò ista pugnant cum iis quæ prædixerūt Prophetæ de Israelis instauratione, & quæ explicat noster Apostolus Rom. 11. c. 25. Nam siquis ista propius cōsideret, mecum (vt spero) fatebitur Apostolum de certis ex ea Gente hominibus agere, iis nimirum qui tum in Iudæa, ac præsertim Hierosolymis, erant, ac Christum ipsum non contenti interfecisse, suos etiam Prophetas & ministros Verbi peculiariter ipsis destinatos, ipsúmque adeo Paulum crudelissimè persequebantur. Hi sunt nimirū qui vltro citróque missis nūtiis sanctos Apostoli conatus frāgere conabātur, & quorū rabiem Philippis, Thessalonicæ, Berrhœæ, paulo antè expertus erat quàm hæc scriberet. Meritò igitur illis odiū Dei inexpiabile & sempiternū exitiū imminere dicit: idq; quàm verè scripserit, nō ita multo pòst apparuit, ipsis ad internecionē deletis, & ita quidē vt quū plurimi etiā ex prouincialibus Iudæis essent eiusdē sceleris cōscii, eos omnes Deus in vrbe quasi in sagena includeret, quos simul etiā vlcisceretur. Siquidē nō sine mirabili Dei prouidentia factū est vt eo tempore vrbs obsideretur quo Iudæi ex vniuerso orbe terrarum eò conuenerant, vt refert Iosephus.

17 Orbati vobis, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν. i. Disiuncti à vobis, ac proinde veluti orphani. Vsus enim est vocabulo quo testaretur quàm inuitus eos reliquisset. Vulg. Desolati à vobis. Ad tēporis momentū, πρὸς καιρὸν ὥρας. Vel, ad momentū horæ: vt in illo Horatii, Horæ momento cita mors venit aut victoria læta: id est, intra breuissimū tempus. Nam vtroque hoc nomine significatur certum temporis punctum. Vide Mat. 9. c. 22. Vulg. Ad tempus horæ. Erasmus, Ad spatium temporis. Testis est autem huius desiderii etiam Lucas Act. 17.

18 Sed impediuit, &c. καὶ ἐνέκοψεν. Καὶ pro ἀλλὰ, vt Act. 10. d. 28

20 Certè,

Græce		Beza		Vetus interpres
Τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπὶς, ἢ χαρὰ, ἢ στέφανος καυχήσεως; ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς ἔμπροσθεν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ;	19	Nam quæ est nostra spes, aut gaudiū, aut corona de qua glorier? annon & vos in conspectu Domini nostri Iesu Christi in eius aduentu?	19	*Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? nónne uos ante Dominum nostrū Iesum Christū estis, in aduentu eius?*
Ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν καὶ ἡ χαρά.	20	Itaque vos estis gloria nostra & gaudium.	20	*Vos enim estis gloria nostra, & gaudium.*
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ γ.		CAP. III.		CAP. III.
Διὸ μηκέτι στέγοντες, εὐδοκήσαμεν καταλειφθῆναι ἐν Ἀθήναις μόνοι.	1	Quamobrē hoc desideriū non amplius ferētes, optimum duximus soli Athenis relinqui.	1	*Propter quod nō sustinētes amplius, placuit nobis remanere Athenis, solis.*
Καὶ ἐπέμψαμεν Τιμόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν·	2	‖Misimúsque Timotheum fratrem nostrū, ac ministrum Dei, & adiutorem nostrum in Euangelio Christi, ad vos stabiliendos & exhortandos super fide vestra:	2	*Et misimus Timotheum fratrē nostrum, & ministrū Dei in Euāgelio Christi, ad confirmandos uos & exhortandos pro fide uestra:* (Act. 16. a. 1)
Τὸ μηδένα σαίνεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα.	3	Vt nemo commoueatur in oppressionibus istis. ipsi enim nostis nos ad id esse constitutos.	3	*Vt nemo moueatur in tribulationibus istis. ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus.*
Καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς ἦμεν, προελέγομεν ὑμῖν ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο, καὶ οἴδατε.	4	Etenim quum apud vos essemus, prædicebamus vobis fore vt affligeremur: quod & euenit, & nostis,	4	*Nam & quū apud uos essemus, prædicebamus uobis passuros nos tribulationes: sicut & factum est, & scitis.*
Διὰ τοῦτο κἀγὼ μηκέτι στέγων ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν· μήπως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν.	5	Quamobrem etiam ego non amplius ferens *uestri desiderium*, misi *eum* vt cognoscerem fidem vestram: nequo modo tentasset vos tentator ille, & inanis redditus esset labor noster.	5	*Propterea & ego amplius non sustinens, misi ad cognoscendam fidē uestrā, ne fortè tētauerit uos is qui tentat, & inanis fiat labor noster.*
Ἄρτι δὲ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ' ὑμῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγαθὴν πάντοτε, ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς·	6	Nuper autem quum venisset Timotheus ad nos à vobis, & annūtiasset nobis fidem ac charitatem vestram, vósque bonā nostri memoriā retinere, semper cupientes nos videre, sicut nos quoque vos:	6	*Nūc autem ueniēte Timotheo ad nos à uobis, & annūtiante nobis fidē & charitatem uestrā, & quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderātes nos uidere, sicut nos quoque uos:*
Διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν, ἀδελφοὶ,	7	Propterea consolationem accepimus, fratres,	7	*Ideo consolati sumus, fratres,*

20 Itaque, γάρ. Heb. כי, cuius multiplex est significatio. Hoc quidem res ipsa ostendit non poni hoc in loco αἰτιολογικῶς. Vulg. & Eras. Enim.

IN CAPVT III.

1 Optimum duximus, εὐδοκήσαμεν. Sic Ambrosius (vt mihi videtur) feliciter expressit verbū εὐδοκεῖν, vt quidem hoc in loco accipitur. Vulg. Placuit. Eras. Visum est.

2 Et adiutorem nostrum, καὶ συνεργὸν ἡμῶν. Hoc non legit Vetus interpres. In Euangelio, ἐν εὐαγγελίῳ. Id est, in prædicatione Euangelii, vt alibi sæpe. Super fide vestra, περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν. Sic inuenimus scriptum in omnibus vetustis libris, vno duntaxat excepto. Quidam tamen malunt legere ἡμῶν, id est nostra, vt significetur missum Timotheum, qui commemorata Pauli fide Thessalonicēses confirmaret. Sed περὶ τῆς πίστεως pro τῇ πίστει mihi non facilè possit probari, nisi quis simile aliquod exemplum proferat. Retineo igitur veterum codicum & Græcorum scholiorum lectionem, quam etiam sequutus est Vetus interpres, vt περὶ pro ὑπὲρ hoc quoque loco ponatur, sitque hoc additum vt significaretur qua in re potissimùm versaretur Timothei exhortatio. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *Touchant vostre foy*. Eras. De fide vestra.

3 Vt nemo commoueatur, τὸ μηδένα σαίνεσθαι. i. περισπᾶσθαι, vt Græcus scholiastes interpretatur. Quid si verò potius σαίνεσθαι media significatione accipiamus pro adblandiri, aduersariis videlicet Euangelii? Nam τὸ σαίνειν constat de canibus propriè dici qui mota cauda blandiuntur. Cæterùm articulus τὸ indicat qua ratione confirmaturus esset Thessalonicensium animos Timotheus. Ad id esse constitutos, εἰς τοῦτο κείμεθα. Vulg. In hoc positi sumus. Eras. In hunc vsum positos esse. Vide Luc. 2. e. 34.

5 Tentator ille, ὁ πειράζων: id est ὁ πειραστής. Hebræorum more, qui participium pro verbali nomine vsurpant.

ἐφ᾽ ὑμῖν, ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως·

ex vobis, in omni afflictione & necessitate nostra, per vestrā fidem.

in uobis, in omni necessitate & tribulatione nostra per fidem uestram:

8 Ὅτι νῦν ζῶμεν, ἐὰν ὑμεῖς στήκετε ἐν Κυρίῳ.

8 Nunc enim viuimus, si vos perstatis in Domino.

8 *Quoniā nunc uiuimus, si uos statis in Domino.*

9 Τίνα γὰρ εὐχαριστίαν δυνάμεθα τῷ Θεῷ ἀνταποδοῦναι περὶ ὑμῶν, ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ ᾗ χαίρομεν δι᾽ ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν,

9 Quam enim gratiarū actionem possimus Deo rependere de vobis, super omni gaudio quo gaudemus propter vos coram Deo nostro,

9 *Quā enim gratiarū actionē possumus Deo retribuere pro uobis, in omni gaudio quo gaudem⁹ propter uos ante Deū nostrū,*

Rom.1.b.10, & 15.c.23

10 Νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ δεόμενοι εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν;

10 ‖Nocte ac die quamvehementissimè precantes vt videamus vestram faciem, & quæ desunt fidei vestræ compleamus?

10 *Nocte ac die abundantius orātes ut uideamus faciē uestram, & cōpleamus ea quæ desunt fidei uestræ?*

11 Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κατευθύναι τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς.

11 Ipse verò Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat viam nostrā ad vos.

11 *Ipse autē Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat uiam nostram ad uos.*

12 Ὑμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς·

12 Faxit autem Dominus vt abūdetis & exuberetis mutua inter vos charitate, & in omnes, quemadmodum & nos in vos:

12 *Vos autē Dominus multiplicet, et abūdare faciat charitatē in inuicem, & in omnes, quemadmodū & nos in uobis:*

1.Cor.1.a.8 infra 5.d.23

13 Εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

13 Vt corda vestra inculpata stabiliat ‖ in sanctimonia corā Deo & Patre nostro, in aduentum Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius.

13 *Ad cōfirmāda corda uestra sine querela in sanctitate, ante Deū et Patrē nostrū, in aduētu Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius Amē.*

Κεφάλαιον δ´.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

1 ΤΟ λοιπὸν οὖν, ἀδελφοί, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, καθὼς παρελάβετε παρ᾽ ἡμῶν τὸ πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν καὶ ἀρέσκειν Θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον.

1 QVod superest igitur, fratres, rogamus vos & precamur per Dominum Iesum, vt, sicut accepistis à nobis quomodo oporteat vos incedere, & placere Deo, magis excellatis.

1 *DE cætero ergo, fratres, rogamus uos et obsecramus in Domino Iesu, ut quemadmodū accepistis a nobis quomodo oporteat uos ambulare & placere Deo, sicut et ambulatis, ut abūdetis magis.*

2 Οἴδατε γὰρ τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν διὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

2 Nostis enim quæ mandata dederimus vobis per Dominū Iesum.

2 *Scitis enim quæ præcepta dederimus uobis per Dominum Iesum.*

8 Nunc enim viuimus, ὅτι νῦν ζῶμεν. Id est, Nam nunc non aliter nobis videmur salui & incolumes, non aliter, inquam, viuere, quàm si pergitis in fide. Particula autem ἐὰν non est dubitantis, sed simplicē ponentis conditionem, vt ab eorum constantia tum pependisse vitæ suæ incolumitatem significet. Perstatis in Domino, στήκετε ἐν Κυρίῳ. Perstare in Domino, significat in fide perseuerare, quia fides inserit nos Domino.

9 Coram Deo nostro, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Quæ sit vis istius loquutionis diximus Luc.1.a.6. Potest autem vel cum præcedentibus vel cum sequentibus construi: & repetitum est antecedens pro relatiuo, ex Hebræorum more. 5

10 Quamuehementissimè, ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ. Vulg. Abundantius. Erasmus, Supra modum. Vide Ephes. 3.d.20. Compleamus, καταρτίσαι: Id est, vt omnibus numeris fidem vestram adhuc imperfectam absoluamus. Nam præterquam quòd quotidie nobis proficiendum est, (quod tamen mihi non videtur propriè ad hūc locum pertinere) coactus fuerat Apostolus aduersariorum importunitate vix inchoatum ædificium relinquere. quam etiam ob causam Silam & Timotheum in Macedonia reliquerat, Act.17.c.14. & quum Timotheus è Macedonia ad ipsum Athenas venisset, statim eum remisit, qui tamen postea cum Sila rediens, ipsum inuenit Corinthi, Act. capite 18 versu 5. Itaque hos eosdem sibi comites idcirco adiungit, 2.Corinth.cap.1.ver.19. vt mihi quidem omnino videatur hic Siluanus is esse quem Lucas Silam vocat, perpetuus in ea peregrinatione collega Pauli cum Timotheo. Quod autem attinet ad verbū καταρτίζειν, diximus de eo pluribus Mat.21.b.16, Rom. 9.e.22, & 1.Cor.1.b.10. 10 15

IN CAPVT IIII.

1 Magis excellatis, περισσεύητε μᾶλλον. Id est, ita conemini magis ac magis excellere, ac vosipsos quotidie superare. Nam τὸ περισσεύειν hoc in loco non significat abundare, sed ὑπερβάλλειν καὶ ὑπερέχειν. Vulg. & Eras. Vt abundetis magis. Quod autem apud Veterem interpretem & Ambrosium, post Placere Deo, legitur, Sicut & ambulatis, καθὼς καὶ περιπατεῖτε, in vno duntaxat exemplari Græco legimus. 20

2 Mandata, παραγγελίας. Τὸ παραγγέλλειν interdum quidem fateor generaliter accipi pro edicere &

interdicere, sed, vt ostendit ipsa verbi notatio, propriè de eo mandatorum genere dicitur quod per manus traditur & accipitur, vt author quidem ipse mandati dicatur διαγγέλλειν, id est per alium significare: qui verò nomine alterius aliquid denuntiat quasi per manus acceptum, παραγγέλλειν. quam significationem hoc in loco putaui in primis obseruandam, quum ita videatur Apostolus ipse explicare 1. Cor. 11. e. 23. Sed & quæ fuerint ista 5 mandata, mox ita explicat vt sine summa impudentia non possint Ecclesiastici tyranni hoc testimonio ad stabiliendam suam tyrannidem abuti.

3 Τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας·

3 Nā hæc est voluntas Dei, *nempe* sanctificatio vestra, *id est* ‖vt abstineatis à scortatione:

3 *Hæc est enim uoluntas Dei, sanctificatio uestra, ut abstineatis uos à fornicatione:*

Rom.12.? eph.5.?.?

4 Εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ·

4 Vt sciat vestrū vnusquisque suum vas possidere cum sanctificatione & honore:

4 *Vt sciat unusquisque uestrū uas suū possidere in sanctificatione et honore.*

5 Μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότα τὸν Θεόν.

5 Non cum morbo cupiditatis, sicut Gentes quæ non nouerunt Deum.

5 *Non in passione desiderii, sicut & Gentes quæ ignorant Deum.*

1.Cor.6.?.8

6 Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· διότι ἔκδικος ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων, καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν, καὶ διεμαρτυράμεθα.

6 ‖ Nequis opprimat aut circumueniat in negotio fratrem suum. nam vltor est Dominus omnium istorum, sicut & antè diximus vobis, ac testificati sumus.

6 *Et ne quis supergrediatur neque circumueniat in negotio fratrem suū: quoniā uindex est Dominus de his omnibus, sicut & prædiximus uobis, & testificati sumus.*

7 ‖Οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ᾽ ἐν ἁγιασμῷ.

7 ‖Nō enim vocauit nos Deus ad impuritatem, sed ad sanctificationem.

7 *Non enim uocauit nos Deus in immunditiā, sed in sanctificationem.*

8 Τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεὸν τὸν καὶ δόντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ἡμᾶς.

8 Proinde qui hæc reiicit, non reiicit hominem, sed Deum, qui etiam dedit nobis Spiritum suum sanctum.

8 *Itaque qui spernit, non hominē spernit, sed Deum, qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis.*

9 Περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν· αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾷν ἀλλήλους.

9 ‖Cæterùm de fraterna charitate non necesse habetis vt scribam vobis: ipsi namque diuinitus docti estis vt diligatis alii alios.

9 *De charitate autē fraternitatis non necesse habemus scribere uobis: ipsi enim uos à Deo didicistis ut diligatis inuicem.*

10 Καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, περισσεύειν μᾶλλον·

10 Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui sunt in tota Macedonia. obsecramus autem vos, fratres, vt magis excellatis:

10 *Etenim illud facitis in omnes fratres in uniuersa Macedonia. rogamus autem uos, fratres, ut abūdetis magis:*

11 Καὶ φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν, καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν·

11 Et contendatis quieti esse, & res vestras agere, ac operari propriis manibus vestris, sicut vobis denuntiauimus:

11 *Et operam detis ut quieti sitis, & ut uestrum negotiū agatis, & operemini manib⁹ uestris sicut præcepimus uobis:*

12 Ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἔξω, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε.

12 Vt vos geratis honestè erga extraneos, & nulla re vobis sit opus.

12 *Et ut honestè ambuletis ad eos qui foris sunt: et nullius aliquid desideretis.*

3 Sanctificatio, ὁ ἁγιασμός. Vide Iohan.17.c.17.

4 Suum vas, τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος. Id est suum corpus, vt apparet ex iis quæ scripta sunt 1.Cor.6.d.18.

5 Cum morbo cupiditatis, ἐν πάθει ἐπιθυμίας. Πάθος conuertimus morbum, Ciceronem sequuti. Ita e- 10 nim propriè accipitur hoc in loco. Vulg. Cum passione desiderii. Eras. Cum affectu concupiscentiæ.

6 Nequis opprimat aut circumueniat, τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν. Τὸ ὑπερβαίνειν superborum est hominum & ambitiosorum, qui reliquos quasi superscandunt: τὸ πλεονεκτεῖν verò auaritiam præterea declarat, quum aliquis sua sorte non contentus, in aliorum fortunas inuadit, aut ex aliorum incommodis commoda sua comparat. Ideo alicubi vertimus Occupare, & expilare. Vulg. Nequis supergrediatur neque circumueniat. E- 15 rasmus, Nequis opprimat ac fraudet.

8 Qui hæc reiicit, ὁ ἀθετῶν. Repete τὰς παραγγελίας, &c. id est illa mandata quæ dedi vobis, ex versu 2. Diximus autem de verbo ἀθετεῖν Mar.6.d.26. Nobis, εἰς ἡμᾶς. Id est ἡμῖν. Respondet enim præpositio εἰς literæ ל, quæ tertio casui præponitur apud Hebræos. Quanquam etiam hæc loquutio non caret sua emphasi, vt Spiritus sanctus significetur in sanctis quasi radices agere & in intimam vsque mentem penetrare. Cæterùm addi- 20 ta coniunctio καὶ fecit vt legerem εἰς ἡμᾶς, nobis, potius quàm εἰς ὑμᾶς, vobis, quoniam ita videtur Paulus confirmare quod dixerat, dum asserit se etiam ex Spiritu Dei loqui.

10 Vt magis excellatis, περισσεύειν μᾶλλον Vide suprà, ver. 1.

Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα.

13 Nolim autem vos "in ignorantia versari, fratres, "quod ad eos attinet qui obdormierunt, vt ne doleatis, sicut & cæteri qui spem non habent.

13 *Nolumus autē uos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non cōtristemini sicut & cæteri qui spem non habent.*

Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ.

14 Nā si credimus Iesum mortuum esse & resurrexisse: ita etiā Deus eos qui obdormierint "in Iesu, "adducet cum eo.

14 *Si enim credimus quòd Iesus mortuus est & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierūt per Iesum, adducet cum eo.*

Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας.

15 Hoc enim vobis dicimus "verbis Domini, fore vt "nos viui qui reliqui erimus in aduētu Domini, non præueniamus eos qui obdormierint.

15 *Hoc enim uobis dicimus in uerbo Domini, quia nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentum Domini, non præueniemus eos qui dormierunt.*

1. Cor. 15. g. 51

Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ, καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ· καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἀναστήσονται πρῶτον.

16 ‖Nam ipse Dominus "cum hortationis clamore & voce Archāgeli ac Dei tuba, descendet è cælo: & qui mortui fuerint "in Christo, resurgent primùm.

16 *Quoniā ipse Dominus in iussu & in uoce Archāgeli & in tuba Dei, descēdet de cælo: & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi.*

Ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις, εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα· καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.

17 Deinde nos viui, qui reliqui erimus, "rapiemur simul cum eis in nubes, in occursum Domini in aera: & ita semper cum Domino erimus.

17 *Deinde nos qui uiuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Domino in aera: & sic semper cum Domino erimus.*

Ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους ἐν τοῖς λόγοις τούτοις.

18 Itaque consolamini alii alios istis sermonibus.

18 *Itaque consolamini inuicem in uerbis istis.*

Κεφάλαιον ε΄.

CAP. V.

CAP. V.

Περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν, ἀδελφοί, οὐ χρείαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι.

1 Porro de temporibus & "opportunitatibus, fratres, non est opus vt vobis scribam.

1 *De tēporibus autē & momētis, fratres, nō indigetis ut scribamus uobis.*

Αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτί, οὕτως ἔρχεται.

2 Ipsi enim penitus scitis diem illum Domini, vt furem in nocte, ita venturum esse.

2 *Ipsi enim diligenter scitis quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita ueniet.*

Ὅταν γὰρ λέγωσιν, Εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδιος

3 Quum enim dicent, Pax & tuta omnia: tunc repentinum

3 *Quū enī dixerint, Pax et securitas: tūc repētinus*

13 In ignorantia versari, ἀγνοεῖν. Vulg. & Eras. Ignorare. Vide 1. Cor. 12. a. 1. Quod ad eos attinet qui obdormierunt, περὶ τῶν κεκοιμημένων. Τὸ κοιμᾶσθαι, id est obdormiscere, pro reponi in sepulchro, quasi in lecto, ex quo tandem expergiscentes suscitemur, Græci dixerunt, Hebræorum more, apud quos sic accipitur verbum שכב: sed fere cum adiuncta aliqua appendice, veluti, Cum patribus suis: interdum tamen etiam absolutè, vt Esa. 14. b. 8. & d. 18. Dormientes autem pro mortuis vocant ישנים, vt Dan. 12. a. 2.

14 In Iesu, διὰ τοῦ Ἰησοῦ. Sic infrà ver. 17, & Apoc. 14. c. 15. vt διὰ pro ἐν ponatur, sicut diximus Rom. 4. b. 11. Dicuntur autem in Domino mori qui ad extremum vsque perseuerant in fide qua sunt Christo insiti. Et argumentatur Paulus ex duplici hypothesi: vna, Christum resurrexisse: altera, à Christo tanquam capite omnem virtutem in subiecta membra deriuari. Fideles enim alloquitur, quique de istis principiis minimè dubitarent. Vulgata & Erasmus, Per Iesum, sicut etiam vertit Tertullianus, sed ita vt hoc connectat cum verbo ἄξει, adducet per Iesum. Adducet, ἄξει. Adducet, nimirum è sepulchris euocatos. quod attinet ad corpora quibus animi rursus erunt adiuncti, εἰς ἀφθαρσίαν, vt copiosè dictum est 1. Cor. 15. Apparitarum autem Dominum in iudicio cum sanctis suis, dixerat etiam suprà, 3. d. 13.

15 Verbis Domini, ἐν λόγῳ Κυρίου. Id est Domini nomine, & quasi eoipso loquente. Quæ formula Latinis quoque est perusitata. Vtitur autem hac præfatione, quòd arcanum quiddam sit dicturus, vt suæ doctrinæ authoritatem conciliet: sicut apud Prophetas vbique illud ingeminatur, HAEC DICIT DOMINVS. Nos viui, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Sic quoque Paulus 1. Cor. 15. g. 51 & 52, de his rebus loquitur, quasi vnus sit futurus ex eorum numero quos Dominus adueniens sit viuos deprehensurus: quia nimirum incertum est illud tempus, singulos autem nostrum perinde cōparatos esse oportet acsi singulis momentis Dominus venturus esset. Itaque prorsus detorsit hūc locū Methodius, qui participiū ζῶντες animabus, κοιμηθέντας corporibus accōmodat.

16 Cum hortationis clamore, ἐν κελεύσματι. Græci κέλευσμα, id est hortamē, appellāt quod præcipuè apud nautas est quasi solenne, vt vno veluti concentu remos adducant. Apostolus ergo magnificentiam & celebritatem aduentus Domini repræsentat, facta celeusmatis, vocis Archangeli & tubæ mentione, vt mortui etiā ipsi aduētus Dei sonitum audiant, vt Matth. 24. c. 31, & 25. a. 6, & Iohan. 5. e. 28. Subtilius autem de his rebus nolim quidem ego philosophari. In Christo, ἐν Χριστῷ. Vide suprà ver. 14.

17 Rapiemur, ἁρπαγησόμεθα. Repentè videlicet & oculi momento immutata corporum nostrorum qualitate, idque absque morte, cuius in locum illa immutatio succedet, vt 1. Cor. 15. g. 51 & 52.

IN CAPVT V.

1 Opportunitatibus, τῶν καιρῶν. Vulg. Momētis. Eras. Articulis tēporum. Vide Act. 1. b. 7. Mirū est autem, quū tā expressè hæc scripta sint, & antè etiā à Christo ipso pronūtiata, repertos semper aliquos fuisse qui in hoc

inquirēdo arcano sese & alios fatigarēt, & quidē prolato nescio quo somnio, quod miror non pudere quosdam Eliæ prophetæ tribuere. Apage verò istam non iam ridiculam, sed etiam impiam ac profanam curiositatem.

αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος, ὥσπερ ἡ ὠδὶν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ· καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν.

eis imminet exitium, sicuti dolor partus mulieri ventrem ferenti: nec effugient.

eis superueniet interitus, sicut dolor in utero habenti: & non effugient.

Ὑμεῖς δέ, ἀδελφοί, οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ.

4 At vos, fratres, nō estis in tenebris, vt dies ille vos, tāquam fur, deprehendat.

4 *Vos autem, fratres, non estis in tenebris, ut uos dies illa tanquam fur comprehendat.*

Πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε καὶ υἱοὶ ἡμέρας· οὐκ ἐσμὲν νυκτός, οὐδὲ σκότους.

5 Omnes vos "filii lucis estis, ac filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum.

5 *Omnes enim uos filij lucis estis, & filij diei: non sumus noctis neque tenebrarum.*

Ἄρα οὖν μὴ καθεύδωμεν ὡς καὶ οἱ λοιποί, ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν.

6 Nempe igitur ne dormiamus vt reliqui, sed vigilemus & sobrii simus.

6 *Igitur non dormiamus sicut & cæteri, sed uigilemus & sobrij simus.*

Οἱ γὰρ καθεύδοντες, νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτὸς μεθύουσι.

7 Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu sunt ebrii.

7 *Qui enim dormiūt, nocte dormiūt: & qui ebrij sunt, nocte ebrii sunt.*

Ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης, καὶ περικεφαλαίαν, ἐλπίδα σωτηρίας.

8 At nos qui sumus diei, sobrii simus, "‖induti thorace fidei & charitatis: & pro galea, spe salutis.

8 *Nos autem qui diei sumus, sobrij simus, induti loricam fidei & charitatis: et galeā spem salutis.*

Esa. 59. c. 17
Eph. 6. c. 17

Ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ Θεὸς εἰς ὀργήν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

9 Nā non constituit nos Deus ad iram, sed ad salutē obtinendam per Dominum nostrum Iesum Christum:

9 *Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Iesum Christum:*

Τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν, ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν.

10 Qui mortuus est pro nobis: vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum eo viuamus.

10 *Qui mortuus est pro nobis: ut siue uigilemus, siue dormiamus, simul cum illo uiuamus.*

Διὸ παρακαλεῖτε ἀλλήλους, καὶ οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε.

11 Quapropter adhortamini alii alios, & ædificate singuli singulos, sicut & facitis.

11 *Propter quod cōsolamini inuicem: et ædificate alterutrū, sicut & facitis.*

Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν Κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς·

12 Rogamus autem vos, fratres, "vt agnoscatis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis "in Domino, & admonent vos:

12 *Rogamus autē uos, fratres, ut noueritis eos qui laborant inter uos, & præsunt uobis in Domino, & monent uos:*

Καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς.

13 "Et quammaximè charos ducatis, "propter opus ipsorum. "pacem colite inter vos mutuò.

13 *Vt habeatis illos abūdātius in charitate, propter opus illorum: pacem habete cum eis.*

Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παρα-

14 Precamur autem vos, fratres, "monete inordinatos, cō-

14 *Rogamus autē uos, fratres, corripite inquietos, cō-*

5 Filii lucis, υἱοὶ φωτός. Vide Ephes. 5. b. 6.

8 Induti, ἐνδυσάμενοι. Vide Ephes. 6. c. 14.

12 Vt agnoscatis, εἰδέναι. Id est, agnoscatis tales esse quales sunt, dignos videlicet quos in maximo pretio habeatis. Ita enim Agnoscendi vocabulū alibi etiā vsurpatur, vt Matt. 7. d. 23, & 1. Cor. 5. c. 16. Verùm qui hunc honorem à suis flagitant, prius circunspiciant an sibi conueniant eæ notæ quas subiicit Apostolus. Neque enim hîc vlla bullarum, datarum, dispensationum, totius denique Pontificiæ nundinationis mentio. In Domino, ἐν Κυρίῳ. Id est, in iis quæ ad cultum Dei spectant. Sic Ecclesiasticum munus à ciuili administratione, & veros pastores à lupis distinguit.

13 Et quammaximè charos ducatis, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Vulgata, Vt habeatis illos abundantius in charitate. quo modo dicimus in vernaculo sermone, Auoir en amour. Erasmus, Vt habeatis illos in summo pretio per charitatem. At ego nō memini legere ἡγεῖσθαι simpliciter positum pro in pretio habere: idque potius crediderim agnoscendi verbo significatum in superiore versiculo. Propter opus ipsorum, διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Vbi ergo cessat hæc causa, cesset etiam honor, & expellatur lupus à grege. Pacem colite inter vos mutuò, εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς. Vetus interpres & Erasmus legunt ἐν αὐτοῖς, cum eis, sed omnibus nostris veteribus libris, & Græcis quoque scholiis repugnātibus. Mihi verò propterea magis placet legere ἐν ἑαυτοῖς quod ita etiam comprehenduntur ipsi pastores, quibuscum præcipuè debet gregi conuenire. Deinde dicendum potius fuisset εἰρηνεύετε, vt omnia cohærerent.

14 Monete inordinatos, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους. Ita solet Liuius hoc nomen vsurpare de militibus qui stationem non seruent. eleganter autē transtulit Paulus ad eos non qui sunt intractabiles, vt putauit Erasmus, sed qui tamen aliter quàm per infirmitatem peccant. Neque νουθετεῖν significat corripere, vt Græcus etiam scholiastes rectè monet: sed officii admonere, & quasi amissā mentē reponere, vt ipsa verbi notatio declarat. Indomitis autē alia sunt adhibēda seueriora remedia, de quibus nō instituit agere Apostolus hoc in loco: sed de iis

DDd. iii.

duntaxat officiis quæ priuata quidē sunt, ad quoſuis tamē fideles ſpectāt. Itaque Vetus interpres non rectè cōuertit, Corripite inquietos: & multo etiam minus appoſitè Caſtellio interpretatus eſt, Caſtigate incompoſitos.

Marg.	Græce		Noua interpr.		Vetus
	παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας.		ſolamini qui puſillo animo ſunt, ſubleuate infirmos, patientes eſtote erga omnes.		ſolamini puſillanimes, ſuſcipite infirmos, patientes eſtote ad omnes.
Prouerb.17.b.13 & 20.d.20 matth.5.f.44 rom.12.d.17 1.pet.3.b.9	Ὁρᾶτε μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε καὶ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας.	15	‖ Videte nequis malum pro malo cuipiam reddat: ſed "beneficentiam ſemper ſectamini, tum inter vos mutuò, tum erga omnes.	15	Videte nequis malum pro malo alicui reddat: ſed ſemper quod bonū eſt ſectamini inuicem, & in omnes.
	Πάντοτε χαίρετε.	16	Semper "gaudete:	16	Semper gaudete:
Eccli.18.c.22 luc.18.a.1	Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε.	17	‖ Indeſinenter orate.	17	Sine intermiſſione orate.
	Ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε· τοῦτο γὰρ θέλημα Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς.	18	In omnibus gratias agite. hæc enim eſt "voluntas Dei per Chriſtum Ieſum erga vos.	18	In omnibus gratias agite: hæc eſt enim voluntas Dei in Chriſto Ieſu in omnibus vobis.
	Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε.	19	"Spiritum ne extinguite:	19	Spiritū nolite extinguere:
	Προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε.	20	"Prophetias ne pro nihilo habete:	20	Prophetias nolite ſpernere.
	Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε.	21	Omnia explorate: quod bonum fuerit retinete.	21	Omnia autem probate: quod bonum eſt tenete.
	Ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε.	22	"Ab omni ſpecie mali abſtinete.	22	Ab omni ſpecie mala abſtinete vos.
	Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχή, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη.	23	Ipſe autem Deus pacis *author* "ſanctificet vos totos: & integer veſter ſpiritus, & anima & corpus inculpatè in aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruentur.	23	Ipſe autem Deus pacis ſanctificet vos per omnia: ut integer ſpiritus veſter, & anima, & corpus ſine querela, in aduentu Domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruetur.
1.Cor.1.b.9	Πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, ὃς καὶ ποιήσει.	24	‖ Fidelis eſt qui vocauit vos, "qui etiam *id* efficiet.	24	Fidelis eſt qui vocauit vos, qui etiam faciet.
	Ἀδελφοί, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν.	25	Fratres, orate pro nobis.	25	Fratres, orate pro nobis.

15 Beneficentiam, τὸ ἀγαθόν. Vulg. & Eraſ. Quod bonum eſt, nimium largè, vt apparet ex oppoſito mēbro: quanuis hæc quoque ſententia vera ſit.

16 Gaudete, χαίρετε. Gaudium vocat, ſuò more, tranquillitatem illam animi in Chriſto acquieſcētis & ſibi bene conſcii, quæ facit vt in mediis etiam doloribus exultemus, Rom.5.a.3, & 2.Cor.6.c.10.

18 Voluntas, θέλημα. Id eſt, res Deo accepta, & qua in primis delectatur. Vel iſta per anthypophoram dicta ſunt. Poterat enim excipi, Quî fieri poteſt vt ſemper gaudeamus, ſemper gratias agamus, quum perpetuæ nos tempeſtates premant? Imò, inquit Apoſtolus, hoc ipſum eſt quo vos oportet ſolicitari ad gratiarum actionem. Sic enim Deus ſuam in vos beneuolentiam teſtatur, Rom.8.f.29, Phil.1.d.29, Matth.5.b.11 & 12. Poſſumus autem ἐν παντὶ vel ad res ipſas, vel ad quaſuis circunſtantias referre.

19 Spiritum, τὸ πνεῦμα. Id eſt, Dei afflatum ac lumen in mentibus noſtris refulgens. Atenim (dicet aliquis) ſi in electis nunquam extinguitur, fruſtra hoc præcipitur. Hoc verò pernego. Imò verò ideo non extinguitur in electis quoniam eum perpetuò fouent: vt autem perpetuò foueant, iſtis exhortationibus adducuntur. Nam qui conſtituit Spiritum in electis ſuis nunquam extinguere, ſimul patefecit quibus rationibus illum velit fouere, perpetuo videlicet in pietate progreſſu.

20 Prophetias, προφητείας. Id eſt, verbi Dei ſiue Euangelicæ doctrinæ interpretationes, vt 1.Cor.14.a.3. Quòd ſi ore explicare, certè etiam ſcriptis interpretari verbum Domini non modò licet, verumetiam vtile ac neceſſarium eſt.

22 Ab omni ſpecie mali, ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ. Id eſt, Quicquid vel vllam mali ſpeciem præ ſe fert, ab eo abſtinete. Fideles autem alloquitur qui certam illam regulam teneant diſtinguendi bona à malis. Eant nunc Pſeudonicodemitæ, & quiduis inter ἀδιάφορα numerent. Poſſumus autem etiam interpretari, Ab omni ſpecie mala.

23 Sanctificet, ἁγιάσαι. Id eſt, à mundo ſeparatos ſibi conſecret ſuo ſpiritu, in Chriſto, in quo vno veram illam pacem conſequemini. Vide Rom.5.a.1. Quod autem ſequitur, ita explico cum doctiſſimo interprete, vt quod in genere dictum erat, per partes explicetur. Mentem igitur puto Spiritus appellatione ſignificari, ſiue illud ἡγεμονικὸν in quo ſæpe iam diximus præcipuam labem ineſſe: animam verò, reliquas inferiores facultates. non quaſi duæ ſint animæ, ſed quòd ſuo more Paulus functiones vnius eiuſdémque animæ diſtribuat: quum alicubi tres etiam facultates commemoret, vt diximus Epheſ.4.d.17. Corporis verò nomine ſatis conſtat animæ domicilium ſignificari. Tum demum igitur homo integer ſanctificatus fuerit quum nihil cogitabit ſpiritus, nihil appetet anima, nihil exequetur corpus quod cum Dei voluntate non cōſentiat. Id verò quando tandem fiet? In aduentu Domini noſtri, vt ſubiicit Paulus, & poſtea etiam ſignificauit Rom.7.c.15, & d.24. & Philip.3.c.13 & 14.

24 Fidelis, πιστός. Heb. נאמן. i. ſemper idem & ſibi cōſtans, quique verè præſtet quod promiſit. Eſt autē vocatio efficax, nihil aliud quàm certa voluntatis Dei declaratio. Itaque firma eſt electorū ſalus. Qui etiā *id* efficiet, ὃς καὶ ποιήσει. i. Vos totos perficiet. Cohæret enim hoc cum ſuperiore ſententia. Complutenſis tamen editio legit, ὃς καὶ ποιήσει τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βεβαίαν. id eſt, qui etiam ſpem veſtram firmam efficiet.

Græce		Noua interpr.		Vetus
Ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν φιλήματι ἁγίῳ.	26	Salutate fratres omnes "cū oſculo ſancto.	26	Salutate fratres omnes in oſculo ſancto.
Ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον, ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς.	27	Adiuro vos per Dominum, vt recitetur hæc epiſtola omnibus ſanctis fratribus.	27	Adiuro vos per Dominum ut legatur epiſtola omnibus ſanctis fratribus.
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.	28	Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* vobiſcum. Amen.	28	Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. Amen.
Πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.	29	Ad Theſſalonicenſes prima, ſcripta fuit "Athenis.	29	Ad Theſſalonicenſes prima, ſcripta fuit ex Athenis.

26 Cum oſculo ſancto, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Vide Rom.16.c.16.

29 Athenis, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Hæc extrema paſſim addita eſſe ex Græcorum interpretum ſententia, non autē ab ipſo Paulo, vel ex eo liquet quòd magna ſit in plerisque diuerſitas, vt de iſtis minimè ſit nefas ambigere. Hanc igitur epiſtolam cur Corintho non autem Athenis miſſam eſſe putem, hoc habeo argumentum, quòd in ſecundo capite meminerit Timothei, à quo ſuſtinuerit ſolus relinqui Athenis, quum eum ad Theſſalonicenſes mitteret. Itaque Silas tum non redierat ad Paulum. Subiicit deinde, Timotheum ad ſe iterum rediiſſe, ex quo intellexiſſet quæ Theſſalonicenſium eſſet conſtantia. Liquet autem ex Actis Apoſtolorum, quum Paulus digreſſus Athenis, vbi ſubſtiterat Silam & Timotheum expectans, Corinthum veniſſet, & aliquandiu illic eſſet verſatus, tum demum illos ad eum rediiſſe: quorum etiam aduentu ſit magnopere confirmatus, Act.17.c.14, & d.16. Itaque mihi prorſus fit veriſimile Siluanum, hunc ipſum eſſe quem Lucas Silam vocet: quúmque illi Corinthum veniſſent, & Timotheus Paulo ſignificaſſet, à quo Athenis rurſum (quod Lucas præteriit) Theſſalonicam miſſus fuerat, Eccleſiæ Theſſalonicenſium ſtatum, hanc epiſtolā ad illos communi ipſorum trium nomine Corintho miſſam fuiſſe. Silam autem, qui & Siluanus dicitur, apparet ex Apoſtolorū actis, Berrhœæ relictum cum Timotheo, tantiſper illic manſiſſe dū Timotheus Athenas, & rurſus, Athenis Theſſalonicam regreſſus, ipſum tandem in reditu aſſumeret, vt vnà Corinthum venirent. Nolui tamen quicquam mutare, ex coniectura.

Epiſtola Pauli Apoſtoli ad Theſſalonicēſes poſterior.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴ δευτέρα.

Græce		NOVA INTERPR.		VETVS.
Κεφάλαιον α'.		CAP. I.		CAP. I.
ΠΑΥΛΟΣ καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων ἐν Θεῷ πατρὶ ἡμῶν, καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ·	1	PAVLVS & Siluanus & Timotheus Eccleſiæ Theſſalonicenſiū *quæ eſt* in Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto:	1	PAVLVS & Siluanus & Timotheus Eccleſiæ Theſſalonicenſiū in Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto:
Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	2	Gratia *ſit* vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.	2	Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.
Εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν, καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους·	3	‖ Gratias agere debemus Deo ſemper de vobis, fratres, vt dignum eſt, quòd "vehementer augeſcat fides veſtra, & abūdet mutua "vniuſcuiuſque omniū veſtrum charitas:	3	Gratias agere debemus ſemper Deo pro vobis fratres, ita ut dignum eſt, quoniā ſupercreſcit fides ueſtra, & abundat charitas uniuſcuiuſque omniū ueſtrū in inuicem:

1.Theſſ.1.a.2

1 Quæ eſt in Deo, ἐν Θεῷ. Subauditur articulus τῇ. Diximus autem quæ vis ſit huius formulæ, ſuperiore epiſtola, cap.1.c.14.

3 Vehementer augeſcat, ὑπεραυξάνει. Id eſt, quòd quum antea excreuerit, quotidie etiam ad illud incrementum aliquid accedat. Vulg. Supercreſcit. Vniuſcuiuſque omniū veſtrū, ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν. Si duntaxat dixiſſent Omnium veſtrum, videri hoc poterat ad Eccleſiam in genere dūtaxat pertinere: nunc verò quū hoc addunt, ſigillatim etiam vnumquenque Theſſalonicenſium pulcherrimo teſtimonio exornant.

4 Ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν καὶ πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, καὶ ταῖς θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε·

4 Adeo vt nosipsi de vobis glo riemur apud Ecclesias Dei, *id est* de tolerantia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & oppressionibus quas toleratis:

4 *Ita ut & nosipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & tribulationibus quas sustinetis:*

5 Ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ ἧς καὶ πάσχετε·

Iude.a.6

5 *Quæ res* manifesto est indicio iusti ‖iudicii Dei: vt digni censeamini regno Dei, pro quo etiam *ista* patimini:

5 *In exemplum iusti iudicij Dei, ut digni habeamini regno Dei, pro quo & patimini:*

6 Εἴπερ δίκαιον παρὰ Θεῷ ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλῖψιν·

6 Si quidem iustum est apud Deum, vicissim reddere iis qui affligunt vos, afflictionem:

6 *Si tamen iustum est apud Deum retribuere tribulationem iis qui vos tribulant:*

7 Καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν, ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ,

1.Thess.4.d.16

7 Vobis verò qui affligimini, relaxationem nobiscum, ‖quũ patefiet Dominus Iesus de cælo, cum Angelis potentiæ suæ,

7 *Et vobis qui tribulamini, requiẽ nobiscum in reuelatione Domini Iesu de cælo cum Angelis uirtutis eius,*

8 Ἐν πυρὶ φλογὸς, διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι Θεὸν, καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

8 Cum flammeo incendio, infligẽs vltionem iis qui Deũ non nouerunt, neque auscultant Euangelio Domini nostri Iesu Christi:

8 *In flamma ignis, dantis uindictam iis qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi:*

9 Οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὄλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ·

9 Qui pœnam pendent æterni exitii, *damnati* à præsente Domino, & potente ipsius gloria:

9 *Qui pœnas dabunt in interitu æternas, à facie Domini & à gloria uirtutis eius:*

10 Ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, (ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς) ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ.

10 Quum venerit vt glorificetur in sanctis suis, & admirandus fiat in fidelibus omnibus, (quòd fides habita sit testimonio nostro apud vos) in die illo.

10 *Quum uenerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderũt (quia creditum est testimonium nostrum super nos) in die illo.*

11 Εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, καὶ ἔργον πίστεως ἐν δυνάμει.

11 Cuius etiam rei gratia precamur sẽper pro vobis, vt vos dignetur ista vocatione Deus noster, & cõpleat omnem *suæ* bonitatis gratuitam beneuolẽtiam, & opus fidei potenter.

11 *In quo etiã oramus semper pro uobis, ut dignetur uos uocatione sua Deus noster, & impleat omnẽ uoluntatem bonitatis, & opus fidei in uirtute.*

5 *Quæ res* manifesto est indicio. Ἔνδειγμα. Subaudio אשר cũ verbo substãtiuo. nã alioquin durior esset appositio, quum præcedat ὑπομονῆς & πίστεως secundo casu. Cæterùm ἔνδειγμα conuerti manifestum indicium, vt nominis ipsius vim explicarem. Est enim ἐνδείκνυσθαι quasi digito indicare. Aperit autem (vt opinor) Apostolus omnis nostræ consolationis fontem in aduersis, quum nos in iis ærumnis quas pro Christo patimur, iubet, tanquam in claro aliquo speculo, futuri illius iusti iudicii exitum contemplari, quo nobis quidem regnum Dei & æterna quies adiudicabitur, impii verò iustas scelerum pœnas luent. Alioquin quomodo Deus esset iustus in dexi. Vt digni censeamini, εἰς τὸ καταξιωθῆναι. Huc pertinet quod scriptum est Mat.5.b.11 & 12. Vide etiam quod scripsimus Philip.1.d.28.

8 Domini, τοῦ Κυρίου. Repetitio Hebraica antecedentis pro relatiuo.

10 Apud vos, ἐφ' ὑμᾶς. Id est εἰς ὑμᾶς, vt loquitur etiam Demosthenes. Vulg. Super vos. Eras. Erga vos.

11 Cuius etiam rei causa, εἰς ὃ καί. Vulg. In quo. Eras. Ad quod. Ista vocatione, τῆς κλήσεως. Articulus vim habet ἀναφορικήν. Vocationem autem appellat non ipsam vocandi actionẽ, (iam enim Dominus Thessalonicenses, & quidem efficaciter, vocarat) sed illud ipsum ad quod vocati erant, nempe cælestis illius regni gloriam. Similis est metonymiæ species quum diuersas vitæ functiones vocationum nomine significamus, ad quas Dominus nos vocarit. Omnem *suæ* bonitatis gratuitam beneuolentiam, πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης. Id est, quod iam olim ipse ex gratuita & in vos propensa bonitate decreuit. Quid sit autẽ illud, declaratur Matth. 25.c.34. & sufficiebat quidem vnicum εὐδοκίας nomen (de quo sæpe iam multa diximus) vt omnia in solidum à gratia proficisci intelligeremus: sed quum sibi nunquam satisfaciat Apostolus in prædicanda Dei bonitate, adiunxit nomen ἀγαθωσύνης, quo singularis & omnibus numeris absoluta Dei bonitas declaretur. Castellio igitur nuper Apostoli sentẽtiam (vt mihi quidem videtur) deprauauit, quum hunc locum ita conuerteret, Perficiátque vt bonitatem ac fidei opus & libentissimè & fortiter persequamini & absoluatis: translato ad Thessalonicenses quod ad Deum potius refertur. Vulg. Omnem voluntatem bonitatis. Eras. Omne bonum propositum voluntatis. Opus fidei, ἔργον πίστεως. Est igitur fides insigne Dei opus in nobis: neque hic quicquam Apostolus concurrenti libero arbitrio relinquit, quale quidem imaginantur sophistæ. Potenter, ἐν δυνάμει. Vide Col.1 d.29. Vulg. & Eras. Cum potentia.

12 Ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ, κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

12 Vt glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in eo, ex gratia Dei nostri, & Domini Iesu Christi.

12 *Vt clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in nobis, & uos in illo, secundum gratiam Dei nostri, & Domini Iesu Christi.*

Κεφάλαιον β'.

CAP. II.

1 Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτόν,

1 Rogamus autem vos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostri in eum aggregationem,

1 *Rogamus autem uos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostræ congregationis in ipsum,*

2 Εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοὸς, μήτε θροεῖσθαι, μήτε διὰ πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι' ἐπιστολῆς ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ.

2 Ne citò à mẽte dimoueamini, neque turbemini neque per spiritum, neque per sermonẽ, neque per epistolam tanquã per nos *scriptam*, quasi instet dies ille Christi.

2 *Vt non citò moueamini à uestro sensu, neque terreamini neq; per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolã tanquã per nos, quasi instet dies Domini.*

3 Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον, ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας,

3 Ne quis vos seducat vllo modo. *Non enim adueniet dies Christi* quin venerit defectio prius, & retectus fuerit homo ille sceleratus, filius, *inquam*, ille perditionis,

3 *Ne quis uos seducat ullo modo: quoniam nisi uenerit discessio primùm, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis,*

4 Ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος

4 Sese opponens & efferens

4 *Qui aduersatur & ex-*

12 Vt glorificetur, ὅπως ἐνδοξασθῇ. Ἐν ὑμῖν malui interpretari In vobis, & ἐν αὐτῷ, In eo, quàm Per vos & Per illum, cum Erasmo: vt summa illa coniunctio & participatio capitis & membrorum expressius declaretur. Pulchre verò exprimit hic locus omnes illos salutis electorum gradus qui commemorantur Rom.8.f.30. Nam εὐδοκία ἀγαθωσύνης, propositum, prædestinationem, vocationem denique complectitur: opus fidei, iustificationẽ: quam demum sequitur glorificatio, eáque omnia, non partim ex gratia, partim ex libero arbitrio & inhærente iustitia, sed ex mera Dei gratia in Christo, in solidum.

IN CAPVT II.

1 Aggregationem, ἐπισυναγωγῆς. Vulg. Congregationis, duplici errore, quum non sit otiosa præpositio ἐπί, & ὑπέρ repetenda sit ἀπὸ κοινοῦ. Non potuit autem certius aduersus omnem diffidentiam & leuitatem remedium nobis ostendere quàm cogitationem immensæ illius gloriæ cuius cum ipso Christo participes erimus in altero illo ipsius aduentu: nempe ne vel huius mundi splẽdor nos alliciat, vel crucis horridus aspectus terreat.

2 A mente, ἀπὸ τοῦ νοός. Mentis nomen simpliciter accipere malo quàm pro sententia interpretari. Ita enim significat Apostolus homines, istorum impostorum fraudibus, in furorem & insaniam rapi. Neque verò, vt hoc comprobetur, necesse est vt Carpocratianorum, Valentinianorum, Manichæorum, Circũcellionum incredibilia penè monstra, veterum denique exemplorum memoriam repetamus. Oriens crassissimis Mahumetis imposturis deceptus, artolatria à Pontifice in Occidentem inuecta, Anabaptistarum, Libertinorum, Dauidistarum furiæ satis supérque ostendunt, communi etiam sensu priuari qui à vero Christianismo deficiunt. Neque per Spiritum, μήτε διὰ Πνεύματος. Id est, per somnia & commenta quibus prætexitur Spiritualis reuelationis nomen. Neque per sermonem, μήτε διὰ λόγου. Id est, vel viua voce, vel conscriptis libris. Dicitur enim etiam loqui qui scribit. Per epistolam, δι' ἐπιστολῆς. Id est, scriptis vel ementitis, vel falsò expositis: sicut verisimile est istos ex superiore epistola, ubi de die Domini disseritur, occasionem aliquam confirmandi istius erroris sumpsisse. Cæterùm suggerit nobilissimus hic locus luculẽtissimam methodum tractandi de hæreticis, quorum historiam quisquis nouit, fatebitur nec verius nec breuius nec planius quicquam de iis dici potuisse: quum in ea tempora inciderimus quibus non iam sit diuinandum in quem potissimùm ista competant, sed aperiendi duntaxat oculi, vt quæ futura prædixit Apostolus, præsentia cernamus. Quasi instet, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν. Atqui dicitur dies Domini ἤγγικεναι, Iac.5.b.8, & 1.Pet.4.b.7. Fateor: sed qui dicit instare, multo certius aliquid definit, & quasi tẽpus præfigit. Deinde quomodo hoc sit accipiendum docetur 2. Pet.3.b.8 & 9. Error autem istorum quorsum tendebat? nempe vt quum fideles viderent diem Domini vltra præscriptum tempus differri, vel impatientia deficerẽt, vel omnia ducerent pro fabulis. Interim verò fictitiis istis reuelationibus mirũ ni pseudoprophetæ magnam sibi compararant sapientiæ opinionem ad alios spargendos errores.

3 *Non enim adueniet dies Christi*, ὅτι. Illa supplenda esse ostendit ipsa constructionis series. Homo ille sceleratus, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. Vulg. ad verbum, Homo peccati: seruato idiotismo Hebræorum. Tertullianus hominem delinquentiæ interpretatur. Loquitur autem Paulus de Antichristo, tanquam de vno quopiam homine, quũ tamen totum Ecclesiasticæ tyrannidis corpus intelligat: quã quisquis occupat, is est ille sceleratus de quo hîc agitur: sed ita tamen vt peculiarem aliquam tyrannidem declaret, cui paulatim subseruierunt hæretici: atque etiam per imprudentiam nonnulli ex sanctis ipsis & orthodoxis patribus, vt nunc res ipsa patefecit. Veram autem esse hanc interpretationem perspicuum est ex iis quæ scribuntur versu 7, & ex rei euentu. Itaque manifestè sunt hallucinati quicunque de vno quopiam homine putarũt hoc intelligi: nisi dent mihi quempiam qui à Pauli seculo ad diem vsque iudicii superstes maneat. Neque verò [illegible]ter Daniel (quicum hoc in loco mirè consentit Paulus) singularibus vrsi, leonis, pardi, nominibus, multos re[illegible] intelligit in vnum monarchiæ corpus iunctos. Filius, *inquam*, ille perditionis, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Eras. Filius perditus. Vide Ioh.17. b.12. Basil. homilia in 7 Psalmum, hoc perperam refert ad diabolum ipsum. & pro ὁ ἄνθρωπος legit ὁ ἄνομος.

4 Sese opponens, ὁ ἀντικείμενος. Vulg. Qui aduersatur. Eras. Qui est aduersarius: eodem quidem sensu, sed paulo durius. Alludit autem ad Satanæ nomen, vt patrem referat filius.

ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός.	aduersus quicquid dicitur Deus, aut numen: adeo vt in templo Dei tanquam Deus sedeat, præ se ferēs se esse Deū.	tollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita ut in templo Dei sedeat; ostendens se tanquam sit Deus.
5 Οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν;	5 Annon meministis me, quū adhuc essem apud vos, hoc dixisse vobis?	5 Nō retinetis quòd quū adhuc essem apud vos, hæc dicebam vobis?
6 Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ.	6 Nunc verò quid obstet nostis, vt is suo tēpore retegatur.	6 Et nunc quid detineat scitis, ut reueletur in suo tempore.
7 Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας· μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται.	7 Iam enim peragitur mysterium iniquitatis: tantùm qui nunc obstat, *obstabit* vsquedum è medio sublatus fuerit.	7 Nam mysterium iam operatur iniquitatis, tantùm ut qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat.
8 Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ·	8 Et tunc retegetur impius ille, quem Dominus ‖ conficiet Spiritu oris sui, & illustri aduētu suo abolebit:	8 Et tunc reuelabitur ille iniquus, quē Dominus Iesus interficiet Spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui eum:
9 Οὗ ἐστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους,	9 *Illum, inquam,* cuius aduentus est ex efficacia Satanæ, cum omni potentia, & signis, ac prodigiis mendacibus:	9 Cuius est aduentus secundū operationē Satanæ, in omni uirtute & signis, & prodigiis mendacibus.

Esa.11.a.4

Aduersus quicquid dicitur Deus, ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεόν. Eras. Aduersus omnē qui dicitur Deus. Legit enim ἐπὶ πάντα, vt habere etiā fateor Græca exēplaria: sed mihi tamē vberius videtur quod sequutus est Vetus interpres, & Hieronymus quoque in quæstionibus: quanuis sententia ipsa eòdem recidat, vtrouis modo legas. Dicit enim Antichristum ad se translaturum non hominum modò honores omnes, sed etiam quicquid gloriæ cuicunque numini vsquā fuit exhibitū. Ecquis enim vnquam, præter hūc vnum, dixit se pro suo arbitrio calū 5 referare vel aperire: quiduis figere vel refigere, deniq; (vt ipse affirmat C. Si Papa, Distinct. 42) pleno iure currus animarū plenos secum ad tartara detrudere, regna & imperia trāsferre posse? Aut numen, ἢ σέβασμα. Vulg. Aut quod colitur. Vis, lector, veram istius prophetiæ imaginem contemplari? Finge tibi quod non ita pridem anno illo Iubilæi, quem vocant, magno omnium concursu gestum est, nempe, terrestrem illum deum (quem vocant) circunstantibus suis creaturis, præeunte suo illo furfuraceo numine, crucibus ac reliquiis, quasi de Deo 10 ipso sub his simulacris triumphantem, augusto illo suo habitu & triplici tiara in aurea sella sublimem transuectum: dein aureo malleo Paradisi valua. (sic enim loquuntur) in Iubilæo aperientem, & mox potentissimorum regum ac principum legatos, quosdam etiam præsentes, sublimem illum re ipsa vt alterum Deum adorātes, circunstantem turbam ab eo vitam æternam expectantem ac petentem, illum ad pedum suorum osculum (quibus ipsam etiam crucem atterit quam simulat se tanto in pretio habere) miseros & cæcos homines vix ad- 15 mittentem. Nihilne amplius? nempe hoc vnum, quo victor iam Satanas, quasi ipsum etiam tædeat tantæ mūdi stoliditatis, hominibus apertissimè illusit: illo videlicet in aureo suo throno confidente, ex quo cælum & terram concutit, circunstantem primarium ex rubris illis suis cinædis, qui palàm (dicere sanè pudet, sed dicendum est quod palàm illi facere non erubescunt) testes illius contrectans, alta voce exclamet, TESTICVLOS HABET. O cælum non sudas quum hæc aspicis? o terra, non fatiscis sub hoc onere? Ah, Domine, appareas tandem 20 tuis, & sicut promisisti, ita etiam Spiritu oris tui impurum istum confice, vt tibi vni omnis laus, honor, & gloria tribuatur. Tanquā Deus, ὡς Θεόν. Hoc etiā additur in Græcis, quod tamen Vetus interpres & Erasmus omittunt. Præ se ferens, ἀποδεικνύντα. Heb. מראה, i. ad verbum, Faciēs se apparere. Vulg. Ostendens se tanquā sit Deus, quod Græcis non respondet, si verba ipsa spectes. Eras. Ostentans seipsum esse Deum.

6 Quid obstet τὸ κατέχον, i. τί τὸ κατέχον, quid eū remoretur ac retineat, vt suo demū tēpore patefiat. Nam 25 τὸ κατέχειν etiā αὐτὶ τοῦ κωλύειν & ἐμποδίζειν accipitur: & nisi additū esset ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ, i. suo tēpore, non dicendum fuisset εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι, vt patefiat, sed μὴ οὐχὶ ἀποκαλυφθῆναι, i. quominus patefiat. Sed & τὸ κατέχον fortassis rectius exposueris τὸ κρατοῦν, i. quod rerum potitur, & similiter paulo pòst ὁ κατέχων. Omnino enim vtrouis modo interpreteris, mihi placet Chrysostomi sententia, qui ad Romanū imperium hoc refert, quo stante, quomodo Pontifex Romanus eò deuenisset vt Romæ dominus fieret? Neque enim Romanus imperator meritò dici po- 30 test qui Romam ipsam imperii metropolin non obtinet & quàm verè id censuerint Tertullianus, Chrysostomus, & post eum etiā Hieronymus ad Algasiam, rei ipsius exitus ostendit, vt hoc quidem vni Romano Pōtifici conuenire septem illis montibus insidenti, quorum fit mentio Apoc. 17. c. 9, ne ipse quidem possit inficiari.

7 Peragitur, ἐνεργεῖται. Vel agit. Iam enim erāt multi Antichristi, vt 1. Ioh. 2. c. 18. Tātùm qui nūc obstat, &c. μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται. Vel, tātùm qui nunc obtinet, id est rerū potitur, *obtinebit* vsquedum 35 è medio tollatur: quo demū sublato retegetur impius ille, &c. Ita non modò plana & cohærēs erit sententia, sed etiam cum ipso rerum exitu prorsus cōsentiens, neque vlla vis verbis adferetur. Nam eiusmodi eclipses repetiti eiusdem verbi, sæpissimè occurrūt, vt 2. Cor. 1. b. 6, & 2. b. 10, & 5. c. 13. Vulg. Tantùm vt qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat. quæ interpretatio non modò est absurda, sed Græcis etiam nullo modo respondet. Eras. Tātùm qui tenet, in præsentia teneat, donec è medio tollatur: non multo felicius expressa Apostoli sententia. 40

8 Impius ille, ὁ ἄνομος. Ad verbū, Exlex, id est qui Legē Dei prorsus conculcabit. Vulg. & Eras. Iniquus ille, non satis expressē. Conficiet, ἀναλώσει. Id est, Ad nihilum rediget, quod Hebræi significant verbo כלה & ספה. Spiritu oris sui, τῷ πνεύματι τοῦ στόματος. Id est, verbo suo. Est autem huius periphrasis magnum pondus, quo significatur veros Ecclesiæ ministros esse instar oris per quod efflet Dominus potens illud & æternum Verbum, quo, tanquam ferrea & solidissima virga, omnes aduersarios nostros conteret. Itaque Esa. 11. a. 4, hoc 45 ipsum Verbum, שבט פה ורוח שפתים, id est sceptrum oris, & spiritus labiorum vocatur.

9 *Illum, inquam,* cuius aduentus, οὗ ἡ παρουσία. Relatiuum, Hebræorum more, non ad proximum, sed ad

superius refertur. Itaque nonnihil suppleuimus, perspicuitatis causa. Cum omni potentia, ἐν πάσῃ δυνάμει. Δύναμιν, suo more, vocat potestatem edendi res prodigiosas: quam & ipsam habent interdum impii à Deo, sed partim fallacem ac præstigiosam, partim etiam qua abutantur ad falsam stabiliendam doctrinam, ita postulante mūdi perfidia, vt mox indicat Apostolus. Sed quorsum hæc omnia? minimè certè excurrit Apostolus, sed quum 5 pseudapostoli hoc mendacio illicerēt Thessalonicēses, instare diem Domini, ac proinde Ecclesiæ redemptionem: Paulus contrà monet, ex Spiritus Dei afflatu, longè grauiora esse expectanda quàm cuiquam potuerint in mentem venire: nempe vt illi sese potius ad patientiam quàm ad quietem parent. Mendacibus, ψεύδους. Id est, partim falsis, cuiusmodi fere sunt omnia, vt res ipsa hodie ipsis etiam cæcis declarat: partim verò mendacii stabiliendi causa editis, vt Antichristi tyrannis ex opposito comparetur cum Christi regno.

10 Καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις, ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς.	10 Et cum omni fraude iniustitiæ in iis qui pereunt: pro eo quòd amorem veritatis nō receperunt vt salui fierent.	10 Et in omni seductione iniquitatis iis qui pereūt: eo quòd charitatem ueritatis non receperunt ut salui fierent.
11 Καὶ διὰ τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει·	11 Propterea igitur mittet illis Deus efficaciam deceptionis, vt credant mendacio:	11 Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio:
12 Ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ.	12 Vt damnentur omnes qui non crediderunt veritati, sed acquieuerunt in iniustitia.	12 Vt iudicentur omnes qui non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati.
13 Ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου, ὅτι εἵλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας·	13 Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti à Domino, quòd elegerit vos Deus ab initio ad salutem per sanctificationem Spirit⁹, & fidē habitā veritati:	13 Nos autē debemus gratias agere Deo semper pro uobis, fratres dilecti à Deo, quòd elegerit uos Deus primitias in salutē in sanctificatione Spiritus, & fide ueritatis:
14 Εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἡμῶν, εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	14 Quò vocauit vos per Euāgelium nostrū, ad obtinendā gloriā Domini nostri Iesu Christi.	14 Ad quod & uocauit uos per Euangeliū nostrū, in acquisitionē gloriæ Domini nostri Iesu Christi.
15 Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν.	15 Nēpe igitur, fratres, perstate, & tenete traditam doctrinam, quā edocti estis siue per sermonem, siue per epistolā nostrā.	15 Itaque, fratres, state, & tenete traditiones quas didicistis siue per sermonem, siue per epistolam nostram.
16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ δοὺς παράκλησιν αἰωνίαν καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν ἐν χάριτι,	16 Ipse verò Dominus noster Iesus Christus, & Deus ac Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam per gratiam,	16 Ipse autē Dominus noster Iesus Christus, & Deus & Pater noster qui dilexit nos, & dedit cōsolationē æternā & spē bonam in gratia,
17 Παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, καὶ στηρίξαι ὑμᾶς ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.	17 Consoletur vestra corda, & stabiliat vos in omni sermone & opere bono.	17 Exhortetur corda uestra, & confirmet in omni opere & sermone bono.

10 11 Efficaciam deceptionis, ἐνέργειαν πλάνης. Id est, vim quādam in illis decipiendis efficacissimā, Matth. 24. c. 24. Eant nunc sophistæ, & Ecclesiæ suæ præscriptionem nobis obiiciant.

12 Damnentur, κριθῶσι. Id est κατακριθῶσι, vt alibi sæpe. Acquieuerunt in iniustitia, εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Sententia est, Ita approbarunt iniustitiam, id est mendacium, (falsam videlicet doctrinam, vt און pro שוא accipiat) vt sibi etiā in ea placuerint: qui summus est vesaniæ gradus. Vulg. Consenserunt iniquitati. Eras. 15 Approbarunt iniustitiam, non satis expressē.

13 Dilecti à Domino, ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου. Non temere hoc addit Paulus. Aperit enim electionis fontem, vt Deut. 7. b. 8. Itaque sanctificatio & fides non sunt causæ, sed testimonia electionis æternæ, quum hi sint gradus per quos Dominus electos suos ad gloriam æternam euehit, vt Rom. 8. f. 30. Ab initio, ἀπ' ἀρχῆς. Id est ante iacta mundi fundamēta, Ephes. 1. a. 4. Vetus interpres legit ἀπαρχήν, primitias, id est vt primitiæ essetis: 20 quo genere dicendi vtitur etiam Apostolus Rom. 16. a. 5. Hinc etiam vsus obtinuit vt illorum temporum Ecclesiam appellemus primitiuam. Per sanctificationem Spiritus, ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος. Id est, vos sibi consecrādo, vt iam non secundum carnem, sed secundum Spiritum incedatis, Rom. 8. a. 1. Et fidem habitam veritati, καὶ πίστει ἀληθείας. Id est, fide quæ non mendacium, sed veritatem Dei (id est Euangelium) amplectatur. Itaque qui veram fidem conuerterit, non expresserit Pauli sententiam. Vulg. & Eras. ad verbum, Fide veritatis, quod 25 mihi visum est obscurius.

14 Per Euangelium, διὰ τοῦ εὐαγγελίου. Id est, prædicatione Euangelii, & ministerio nostro. Habemus autem hoc in loco vtrāque vocationis partem disertè expressam, & quidem coniunctim, nempe vocantem Dominum, & ministrum, vocantis Domini organon.

15 Traditam doctrinam, παραδόσεις. Id est παραγγελίας, quas disertè commemorauit in superiore epi- 30 stola, cap. 2. a. 2. quamobrem etiam addidit δι' ἐπιστολῆς, per epistolam. Itaque falluntur qui παραδόσεις putant vocari duntaxat externos ritus ad politiam Ecclesiasticā pertinentes: quū hic agatur de ipsa doctrina in qua stare

oporteat quicunque salutem expectant à Domino. quo modo etiam idem nomen singulari numero accipitur infrà, cap.3.b.6. vbi rursus quænam fuerint hæc mandata, explicat. Sed omnium hominum impudentissimi sunt qui hunc locum citant vt suarum superstitionum colluuiem imperitis hominibus venditent. Nam (vt taceam quod modò dixi) etiamsi verum esset quod pro verò assumunt, cui tandem concesserint cuius licuisse quod Paulo licuit, aut istas fœtidas superstitiones ab eo spiritu profectas qui contraria prorsus statuit, 2.Cor. 11.b.13, & 7.f.33, Coloss.2.c.16, & 1.Tim.4.a.3.

Κεφάλαιον γ'. / CAP. III. / CAP. III.

Ephess.6.c.19 / coloss.4.a.3

1 Τὸ λοιπὸν προσεύχεσθε, ἀδελφοὶ, περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ λόγος τοῦ Κυρίου τρέχῃ καὶ δοξάζηται καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς·

1 Quod superest, precamini, fratres, pro nobis vt sermo Domini currat, & glorificetur sicut & apud vos:

1 *De cætero fratres, orate pro nobis, ut sermo Dei currat & clarificetur, sicut & apud uos:*

2 Καὶ ἵνα ῥυσθῶμεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων. οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις.

2 Et vt eripiamur à proteruis ac sceleratis hominibus. non enim omnium est fides.

2 *Et ut liberemur ab importunis & malis hominibus: non enim omnium est fides.*

3 Πιστὸς δέ ἐστιν ὁ Κύριος, ὃς στηρίξει ὑμᾶς καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

3 Sed fidelis est Dominus, qui stabiliet vos & tuebitur à malo.

3 *Fidelis autem Dominus est, qui confirmabit uos & custodiet à malo.*

4 Πεποίθαμεν δὲ ἐν Κυρίῳ ἐφ' ὑμᾶς, ὅτι ἃ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε καὶ ποιήσετε.

4 Confidimus autem per Dominum de vobis, vos, quæ denuntiamus vobis, & facere & facturos esse.

4 *Confidimus autem de uobis in Domino, quoniã quæ præcipimus, & facitis & facietis.*

5 Ὁ δὲ Κύριος κατευθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ.

5 Porro Dominus dirigat vestra corda ad Dei charitatem, & Christi expectationem.

5 *Dominus autem dirigat corda uestra in charitate Dei, & patientia Christi.*

6 Παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβε παρ' ἡμῶν.

6 Denuntiamus autem vobis, fratres, per nomẽ Domini nostri Iesu Christi, vt subducatis vos ab omni fratre qui inordinatè se gerit, & non ex tradita doctrina quam accepit à nobis.

6 *Denuntiamus autem uobis, fratres, in nomine Domini nostri Iesu Christi, ut subtrahatis uos ab omni fratre ambulante inordinatè, & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis.*

1.Cor.11.a.1 / 1.Thess.4.c.11

7 Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς· ὅτι οὐκ ἠτακτήσαμεν ἐν ὑμῖν·

7 Nam ipsi scitis quomodo oporteat nos imitari: quoniam non inordinatè nos gessimus inter vos:

7 *Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti fuimus inter uos.*

Act.20.g.34 / 1.thess.2.b.9

8 Οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος, ἀλλ' ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν.

8 Neque gratis panẽ edimus *acceptum* à quoquã: sed cũ labore & ærumna nocte diéque operantes, nequè vestrum grauaremus.

8 *Neque gratis panem manducauimus ab aliquo: sed in labore & in fatigatione nocte & die operãtes, ne quem uestrum grauaremus.*

9 Οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς.

9 Non quòd nobis *id* non liceat, sed vt nosmetipsos pro exemplari exhibeamus vobis ad nos imitandos.

9 *Non quasi non habuerimus potestatem, sed ut nosipsos formã daremus uobis ad imitandum nos.*

10 Καὶ γὰρ ὅτε ἦμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω.

10 Etenim quum essemus apud vos, hoc denũtiabamus vobis: quod siquis nolit operari, etiã non edito.

10 *Nam & quũ essemus apud uos, hoc denuntiabamus uobis, quoniam siquis non uult operari, nec manducet.*

IN CAPVT III.

2 A proteruis, ἀπὸ τῶν ἀτόπων. Id est, qui sui officii nullam curam habent: vel, insolentibus, & qui facilè alios lædant. Vide Act.28.a.6. Eras. Ab absurdis, quod mihi quidem absurdum videtur.

3 A malo, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Id est, à Satanæ insidiis, vt respondeat superiori versiculo: quanquam etiã neutro genere accipi potest.

4 Denuntiamus, παραγγέλλομεν. i. à Domino accepta significamus. Vide 1.Thes.4.a.2. Vulg. & Eras. Præcipimus. 6 Tradita doctrina, τὴν παράδοσιν. Vide suprà, 2.d.15. Possumus autem ἐν ὀνόματι interpretari vel Per nomen, cum Erasmo, vt sit grauissima obtestatio: vel simpliciter, Nomine, redũdante ἐν, id est ב Hebræorum: vt significet Paulus se non vt αὐτοκράτωρ, sed vt Christi legatum, tradere istas παραδόσεις. Leuiculum est autem quòd Vetus interpres pro παρέλαβεν, accepit, legit παρέλαβον, acceperũt, consentientibus etiam Græcis codicibus nonnullis. 8 Edimus *acceptum* à quoquam, ἐφάγομεν παρά τινος. Quidam legunt, ἐλάβομεν παρά τινος, accepimus à quoquam, idque fortassis rectius.

10 Etiam non edito, μηδὲ ἐσθιέτω. Vbi igitur monachorum & sacrificorum otiosi ventres? Monachus (inquit Socrates Tripartitæ historiæ lib.8) qui manibus non laborat, similis est prædoni.

11 Ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους.

11 Audimus enim quosdã versari inter vos inordinatè, nihil operis facientes, sed curiosè agentes.

11 *Audimus enim inter uos quosdam ambulãtes inquietè, nihil operantes, sed curiosè agentes.*

12 Τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν, καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι, τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν.

12 Iis autem qui sunt istiusmodi, denuntiamus, & eos obsecramus per Dominum nostrum Iesum Christum, vt cum quiete operantes, suo pane vescantur.

12 *Iis autem qui eiusmodi sunt denuntiamus & obsecramus in Domino Iesu Christo, ut cum silentio operantes, suum panem manducent.*

13 Ὑμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες.

13 Vos autem, fratres, ne segnescite in benefaciendo.

13 *Vos autem, fratres, nolite deficere benè facientes.*

14 Εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε· καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ.

14 Quòd siquis non auscultat nostro per epistolam sermoni, hunc notate: & ne cõmercium habete cũ eo, vt eum pudeat.

14 *Quòd siquis nõ obedit uerbo nostro per epistolã, hunc notate: & ne cõmisceamini cum illo, ut confundatur.*

15 Καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν.

15 Neque vt inimicum ducite, sed admonete vt fratrem.

15 *Et nolite quasi inimicũ existimare, sed corripite ut fratrem.*

16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος τῆς εἰρήνης δῴη ὑμῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρόπῳ. ὁ Κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν.

16 Ipse autem Dominus pacis autor semper det vobis pacem omni modo. Dominus sit cũ omnibus vobis.

16 *Ipse autem Dominus pacis det uobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus uobis.*

17 Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ· οὕτω γράφω.

17 Salutatio, mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola: ita scribo.

17 *Salutatio, mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola: ita scribo.*

18 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

18 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum omnibus vobis. Amen.

18 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis. Amen.*

Πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.

Ad Thessalonicenses secunda missa fuit Athenis.

Missa fuit ex Athenis.

14 Per epistolam, διὰ τῆς ἐπιστολῆς. Hoc quidam coniungunt cum verbo σημειοῦσθε, & sic distinguũt veteres codices: quos tamen hac in re non sequor, sed Græcis interpretibus assentior qui iungunt cum λόγῳ, vt sit sententia, Siquis sermoni nostro per epistolam (id est nostræ epistolæ) nõ auscultet, eum notate. vel, (si ὑμῶν legamus cum Chrysostomo) Siquis sermoni vestro per epistolam, id est iis quæ ex hac nostra epistola ipsi proponetis, non paruerit. Notate, σημειοῦσθε. De excommunicationis nota hòc accipio. Neque enim dicit σημειοῦτε, & cur illos nisi iam ecclesiastico iudicio notatos iuberet caueri? Erasmus autem perperam sanè conuertit, Iudicate. Vt eum pudeat, ἵνα ἐντραπῇ. Id est, vt pudore victus, deflectat à malo. Vide Mat.21.d.37. Hic enim est excommunicationis scopus. Vide 1.Corinth.5.a.5, & 2.Cor.2.b.7.

16 Omni modo, ἐν παντὶ τρόπῳ. Vulg. In omni loco, ἐν παντὶ τόπῳ, quod certè melius conuenire puto, & amplexus etiam est Chrysostomus.

17 Quod est signum, ὅ ἐστι σημεῖον, &c. Hoc signo vult supposititias epistolas à veris dignosci.

Athenis, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Hanc quoque epistolã putarim ego, vt & superiorẽ, Corinthi scriptam, vbi sesquiannum docuit, authore Luca Act.18.c.11. Vide 1.Thess.5.d.29. Argumentum Græcis exemplaribus præfixum docet Romæ scriptam esse: quod etiam est multo absurdius.

Epistola Pauli Apostoli ad Timotheum prior.

Παύλου Ἀποστόλου πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴ πρώτη.

	NOVA INTERPR.	VETUS.
Κεφάλαιον α΄.	CAP. I.	CAP. I.
ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν,	1 PAulus Apostolus Iesu Christi ex ordinatione Dei seruatoris nostri, & Domini Iesu Christi, spei nostræ,	1 *PAulus Apostolus Iesu Christi secundum imperium Dei saluatoris nostri, & Christi Iesu, spei nostræ,*
Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει· χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	2 Timotheo germano filio in fide: Gratia *sit tibi*, misericordia, & pax à Deo Patre nostro, & Christo Iesu Domino nostro.	2 *Timotheo dilecto filio in fide: Gratia, misericordia, pax à Deo patre & Christo Iesu Domino nostro.*
Καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν·	3 Quemadmodũ te sum precatus vt permaneres Ephesi, quũ proficiscerer in Macedoniã, *permaneto*, vt denunties quibusdã ne diuersam doctrinam doceant:	3 *Sicut rogaui te ut remaneres Ephesi quum irẽ in Macedoniam, ut denuntiares quibusdam ne aliter docerent:*

IN CAPVT I.

1 Dei seruatoris nostri, Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν. In Complutensi editione legitur Θεοῦ Πατρὸς, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Dei Patris, & seruatoris nostri Iesu Christi. Rursus in quodam alio codice legitur, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ, Patris nostri Dei, & Domini Iesu. Orta est autẽ proculdubio varietas ista ab iis qui Seruatoris nomen putarunt vnius Christi personæ tribuendum: absurdè id quidem, quum Pater nos in Filio, & Filius nos Patri reconciliatos in carne sua seruarit. Vide Tit.1.a.3.

2 In fide, ἐν πίστει. Hic erat character ex quo Paulus quasi pater filios legitimos à spuriis discernebat. Vel filio per fidem, id est quem Domino genui per Euangelicam doctrinam, vt 1.Cor.4.d.14, & 15. Cæterùm in collocatione huius Epistolæ comperimus tres vetustos codices à reliquis dissentire, in eo quòd posteriori ad Thessalonicenses subiiciunt epistolam ad Hebræos. Neque verò dubito quin id ab iis factum sit qui quum nihil ambigerent epistolam illam ad Hebræos à Paulo scriptam esse, putarunt eam commodius reliquis epistolis coniungi quæ Ecclesiis inscribuntur: quibus demum subiiciantur quæ ad singulares homines perscriptæ sunt. Sed reliqua exemplaria dissentiunt, & ex eo etiam argumento fit mihi verisimile, veteres primos qui epistolas Pauli in ordinem digesserunt, epistolam ad Hebræos Paulo non tribuisse. Misericordia, ἔλεος. Hoc non solet Paulus adiungere nisi ad Timotheum & Titum scribens. Misericordiã autem à gratia distinguo vt effectum à causa. Gratiæ enim nomine intelligo gratuitam illam & æternam Dei beneuolentiam, qui nos in Christo reconciliandos elegit. Eam igitur misericordia, id est gratuita iustificatio, consequitur: & hanc rursum pax illa felicissima quam mundus dare nõ potest: vt pulchrè hos gradus describit Apostolus Rom.5.a.1, & b.8.

Et Christo Iesu Domino nostro, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Erasmus legit, καὶ Κυρίου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, & Domino Christo Iesu Domino nostro: assentiente, inquit, Theophylacto. Nos in vetustis nostris libris nusquam inuenimus Κυρίου repetitum.

3 Sum precatus, παρεκάλεσα. Blãdo vocabulo vtitur, singulare modestiæ exemplũ relinquens quibusuis in maxima etiã authoritate constitutis. Iã verò si (quod tamen falsissimũ esse puto) Timotheus Ephesi talẽ egit Episcopum quales postea Ecclesiam inuaserunt, quodnam hoc erat Pauli priuilegium, Episcopum non consulto domino Papa constituere? Sed has nugas iam rident etiam pueri. Vt permaneres, προσμεῖναι. Antea cum Paulo oberrabat: tunc, ita ferente necessitate, voluit eum Paulus Ephesi subsistere, non vt illi Ecclesiæ, tanquam Episcopus, addictus esset: sed vt Ecclesia constituta, pseudapostolis occurreret: vnde etiam postea reuocatus est Romam ab ipso Apostolo. Nam Ephesi quoque per biennium docuerat Apostolus: qui tamen Ephesinus Episcopus propterea non dicitur: neque constat an Timotheus postea sit Ephesum Roma reuersus, vt qui fuerit Euangelista, de quo munere alibi diximus, ac etiam de Episcopis, nimirum epistolæ ad Philipp.1.a.1. Vulgata & Erasmus, Vt remaneres, quod non probo. Remanere enim dicitur qui alio discedente, retro manet. Atqui neuter Ephesi erat quum hoc peteret Paulus à Timotheo, vt statim dicemus.

Quum proficiscerer in Macedoniam, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν. Ter omnino vidit Macedoniam Paulus, vt ex historiæ filo apparet. Quanuis enim non omnia perscripserit Lucas, ita tamen contextam historiam esse apparet vt non plures profectiones in Macedoniam possint constitui. Primam igitur profectionem esse cõstat eam quæ refertur Act.16: cuius comes fuit Timotheus, quẽ Lystræ tum primùm cognitũ assumpsit:

Altera commemoratur Act.19, & in epistola ad Corinthios posteriore: cuius expeditionis etiam comitem fuisse Timotheum constat ex Act.19.d.22, & postrioris ad Corinthios epistolæ inscriptione: quam in Macedonia scriptam fuisse liquet ex capite 9.a.2, & 7.b.5. Tertia verò demum ab eo suscepta est non ex Asia, sed ex Græcia, vt insidias Iudæorum vitaret. Tum verò ab eo plerosque ex comitibus fuisse in Asiam dimissos, ac nominatim quidem Timotheum, disertè refertur Act.20.a.4. Itaque Apostolus eum à se ac plerosque alios dimittens, proculdubio cum eis est de iis colloquutus quæ ad Ecclesiarum Asiaticarum præsentem necessitatem spectabant, quanuis eos iterum Troade viderit. Cur autem de Ephesina Ecclesia potissimùm laboraret, eamque idcirco nõminatim charissimo suo Timotheo commendaret, multas causas habebat. Nam & primæ dignitatis erat, vt ab eius firma constitutione salus multorum penderet, & in turbulentissimo statu coactus fuerat eam veluti deserere: quamobrem etiam eorum potissimùm presbyteros Miletum ad se, toti iam Asiæ valedicens, accersiuit, vt copiosè refertur Act.20. Permaneto vt denunties, ἵνα παραγγείλῃς. Repetẽdum esse idem verbum in subiectione, res ipsa ostendit: & familiaris etiam est Paulo hæc eclipsis, vt 2.Corinth.1.b.6, & 2.b.10, & 5.c.13, & 2.Thessal.2.b.7. Ne diuersam doctrinam doc. μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν. Vulgata, Ne aliter docerent. Ego malo ad ipsam doctrinæ substantiam quàm ad docendi modum referre. Eras. Ne diuersam sequantur doctrinam. Id verò potius discipulis quadrat quàm doctoribus. Est autem vsitatum ἕτερον pro diuerso ac peregrino accipere, vt Act.2.a.4, & 1.Cor.14.d.21. Sed hoc notandum est, diuersam doctrinam dici, non eam modò quæ penitus alia est, sed etiã quæ veram doctrinam adulterat. i. cum verbo Dei vel tantillum humanarum speculationum admiscet: adeo vt ipsam quoque docendi formam complectatur hoc Pauli interdictum.

Μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει.	4 Nec attendant fabulis & genealogiis infinitis, quæ potius quæstiones præbent quàm ædificationẽ Dei quæ est per fidẽ.	4 *Neque intenderent fabulis & genealogiis interminatis, quæ quæstiones præstãt magis quàm ædificationem Dei, quæ est in fide.*	Infra, 4.b.7 & 6.a.4 2.Tim.2.d.4
Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου.	5 Porro finis mandati, est charitas ex puro corde, & consciẽtia bona, & fide non simulata.	5 *Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona & fide non ficta.*	
Ὧν τινὲς ἀστοχήσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν·	6 A quibus quum quidam vt à scopo aberrarint, deflexerũt ad vaniloquentiam:	6 *A quibus quidam aberrantes, conuersi sunt in vaniloquium:*	
Θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται.	7 Quum velint esse Legis doctores, nec intelligãt quæ loquũtur, neque de quibus asseuerant.	7 *Volentes esse Legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quib⁹ affirmãt.*	
Οἴδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται.	8 Scimus autem bonã esse Legem, siquis ea legitimè vtatur.	8 *Scimus autẽ quia bona est Lex, siquis ea legitimè utatur.*	
Εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατραλῴαις καὶ μητραλῴαις, ἀνδροφόνοις,	9 Nempe sciens Legem iusto positam non esse, sed Legis contẽptoribus, & iis qui subiici nesciũt, impiis & peccatoribus, nefariis & profanis, patricidis & matricidis, homicidis,	9 *Sciens hoc, quia lex iusto nõ est posita, sed iniustis, & nõ subditis, impiis & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidis,*	
Πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις, καὶ εἴ τι	10 Scortatoribus, masculorum concubitoribus, plagiariis, & mendacibus, periuris, & siquid	10 *Fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, periuris, & siquid*	

4 Fabulis, μύθοις. Id est curiosis ac vanis speculationibus, aut curis: quarum vnam speciem nominat, nempe genealogias: in quarum percensione nonnulli modum nullum tenerent, quum alioqui negligendæ non sint quas nobis tradidit verbum Domini: ita tamen vt hîc minimè hæreamus ac consideremus Spiritus sancti in illis recensendis scopum, potius quàm in hoc veluti campo nos fatigemus. Extat autem pulcherrimus locus, & perappositus ad hoc Pauli dictum explicandũ, apud Suetonium in Tiberio, quẽ citauit doctissimus interpres. Maximè, inquit, curauit notitiã historiæ fabularis, vsque ad ineptias ac derisum. Nã & grãmaticos, (quod genus hominũ præcipuè, vt dixi, appetebat) eiusmodi fere quæstionib⁹ experiebatur, Quæ mater Hecubæ, quod Achilli nomẽ inter virgines fuisset, quid Sirenes cantare sint solitæ. Eiusmodi igitur quæstiones si in rebus sacris moueantur, fabulas ac genealogias hîc vocari puto. Proponatur denique pro exemplo tota illa scholastica matæologia, & viuum habebimus istius vanitatis exemplar. Quæ est per fidem, τὴν ἐν πίστει. Id est solidam ac firmã, ex verbo Dei, nostræ in Christo salutis & rerum ad eam pertinentium cognitionem ac πληροφορίαν, quam inanibus illis commentis opponit. Cæterùm vetusti codices pro οἰκοδομίαν legunt οἰκονομίαν. i. dispensationẽ, quod mihi videtur obscurius.

5 Finis mandati, τέλος τῆς παραγγελίας. Id est Legis. Quorsum hoc? quia nimirum Paulus vult homines ab illis vanis quæstionibus ad verum pietatis studium reuocare. Charitas, ἀγάπη. Nec igitur extra cõscientiam bonam charitas, nec extra fidem conscientia bona, nec fides extra Dei verbum. Hæc qui dissoluit, à scopo aberrat, & pro veritate vanitatem amplectitur. Et notandum est verbum ἀστοχεῖν multo grauius quàm ἁμαρτάνειν. de quo dicemus infrà, 2.Tim.2.d.17.

9 Legem iusto, ὅτι δικαίῳ νόμος. Id est, Sciens Legẽ latam nõ esse aduersus eũ qui ad ipsius normam mores suos sponte componat: quales sunt ii soli quos Dominus vera doctrina & Spiritu sancto imbuit. quod isti

minimè omnium curant qui tamen Legis doctores videri volunt. Est enim generalis quidem hæc sententia, sed ad id de quo agitur accommodanda. Legis contemptoribus, ἀνόμοις. Id est exlegibus. Vulg. & Eras. Iniustis, non satis expressé. Peccatoribus, ἁμαρτωλοῖς. Id est veluti aliquam peccandi artem exercentibus, quos Hesiodus vocat κακῶν ῥεκτῆρας.

ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται.

aliud est quod sanæ doctrinæ sit oppositum.

aliud sanæ doctrinæ aduersatur.

Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ.

11 *Quæ est* secúdum gloriosum Euangelium beati Dei, quod concreditum est mihi.

11 *Quæ est secúdū Euangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi.*

Καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με, Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν·

12 Gratiam igitur ei habeo qui me robustum effecit, *id est* Christo Iesu Domino nostro: quòd me fidelé duxerit, vt qui *me* in ministerio constituerit:

12 *Gratias ago ei qui me confortauit, Christo Iesu Domino nostro: quia fidelem me existimauit, ponens in ministerio:*

Τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ διώκτην καὶ ὑβριστήν· ἀλλ' ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ·

13 Qui prius eram blasphemus & persequutor & iniuriosus: sed mei misertus est. nam ignorās id faciebam fidei expers.

13 *Qui prius blasphemus fui & persequutor & cōtumeliosus: sed misericordiam Dei consequutus sū, quia ignorans feci in incredulitate.*

Ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14 Superabundauit autem gratia Domini nostri cum fide & dilectione in Christo Iesu.

14 *Superabundauit autem gratia Domini nostri cū fide & dilectione quæ est in Christo Iesu.*

Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ.

Matth.9.b.3
Marc.2.c.17

15 Fidus *est hic* sermo, & modis omnibus dignus quem amplectamur, ‖Christū Iesum venisse in mundū vt peccatores seruaret, quorum primus sum ego.

15 *Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quòd Christus Iesus venit in mundū peccatores saluos facere, quorū primus ego sum.*

Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον.

16 Verùm ideo misertus est mei, vt in me primo ostenderet Iesus Christus omnem clementiam, vt essem exemplo credituris ipsi in vitam æternam.

16 *Sed ideo misericordiam consequutus sum, ut in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam, ad informationē eorū qui credituri sunt illi in vitam æternam.*

11 Secundum gloriosum Euangelium, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης. Id est, sicut traditur in glorioso Euangelio: quod opponit inanibus argutiis. Ergo suppletur articulus τῷ, vt sæpe annotauimus. Omnino enim hoc explicat, quam sanam doctrinam vocarit.

12 Igitur, καί. Id est ὥστε, vt alibi annotauimus aliquoties. Non temere autem Apostolus ad hanc narrationem descendit. Quum enim Timotheum adhortatus esset veluti ad certamen cum omnibus hominibus suscipiendum, adferendum fuit aliquod insigne exemplum ex quo intelligeret quæ sit vis Spiritus Dei in iis quos ad perferendi Euangelii munus delegit, quantumuis alioqui ab eo prorsus alienis. Non poterat autem magis insigne, vel ipsi Timotheo magis notum exemplum adferre. Qui me robustum effecit, τῷ ἐνδυναμώσαντί με. Vulgata, Qui me confortauit, barbaré. Erasmus, Qui me potentem reddidit, non malè expressa sententia. Nam quia hoc in loco differitur de prima illa vocatione, sicut apparet ex proximo versiculo, τὸ ἐνδυναμοῦν non significat imbecillas vires augere, vel quasi collapsas sustinere, sed vires ei indere cui ne voluntas quidem insit, imò verò qui in contrariam partem totus feratur: nisi malimus interpretari, Qui me hac potestate ornauit: siue, Qui hanc authoritatem mihi tribuit, nempe vt gloriosi ipsius Euāgelii sim minister: quo nihil maius aut magis arduum cuiquam potest contingere. *Id est* Christo, Χριστῷ. Exponit proculdubio quis ille sit à quo hanc facultatem acceperit, quod & ipsa vocationis Pauli historia manifestè probat. Itaque redundat particula In, quæ in quibusdam codicibus additur. neque conueniunt interpretationes Erasmi, qui hoc coniungit cum participio ἐνδυναμώσαντι.

13 Iniuriosus, ὑβριστής. En merita præparationis quæ profert Apostolus. Vulgata, Contumeliosus. Eras. Violentus. Mei misertus est, ἠλεήθην. Hoc non video quî possis Latinè, seruato passiuo verbo, explicare: nā miseratus nonnisi actiuè dicitur. Vulgata, Misericordiam Dei consequutus sum, vt videatur etiam legisse ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Erasmus, Misericordiā adeptus sum. Neutra interpretatio mihi satis placuit. Dicimur enim ea consequi & adipisci quæ captamus. At Paulus Christum non modò non quærebat, sed etiam crudelissimè persequebatur. Fidei expers, ἐν ἀπιστίᾳ. Id est ἀπιστῶν. quoniam Christum ignorabam. Ergo dicet aliquis, ignorantia ista excusat peccantem. Id verò si ita esset, quorsum vocaret sese Paulus peccatorem, & misericordiam Dei prædicaret? Hoc tamen verum est, minus grauiter peccare qui Christū ignorantes offendunt. Sed hos quoque, nisi Deus singulari gratia eos fide dignetur, damnandos esse liquet ex 2. Thess. 1. b. 8. Vulg. In incredulitate. Eras. Per incredulitatem: neutrum satis rectè. Videtur enim vacuitas fidei, (vt ita loquar) diuersum quoddam esse ab incredulitate. 14 Cum fide, μετὰ πίστεως. Effecta gratiæ duo cōmemorat: fidem, à qua sit absorpta ignorantia: charitatem, quæ indomitæ illi crudelitati successit, idque ex gratia in Christo Iesu. Itaque in præpositione ὑπὲρ latere puto comparationem incredulitatis ipsius & gratiæ Dei.

15 Fidus, πιστός. Id est dignus cui fides habeatur, (vt mox explicat) vt qui fallere non possit.

16 Misertus est mei, ἠλεήθην. Vide suprà versu 13.

Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

17 Regi autem æterno, immortali, inuisibili, soli sapienti Deo honor *sit* & gloria in secula seculorum. Amen.

17 *Regi autem seculorum immortali, inuisibili, soli Deo honor & gloria in secula seculorum. Amen.*

Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι, τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σὲ προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν·

18 Hoc mandatū cōmendo tibi, fili Timothee, *nempe* vt secundū prægressas de te prophetias, milites per eas bonā illam militiam.

18 *Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, secūdum præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam:*

Ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν· ἥν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν.

19 Retinens fidē & bonam conscientiam: qua repulsa, nōnulli fidei naufragium fecerunt.

19 *Habens fidem & bonā conscientiam: quam quidam repellentes circa fidē naufragauerunt.*

Ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

20 Ex quibus Hymenæus & Alexander: ‖ quos tradidi Satanæ, vt discant non blasphemare.

20 *Ex quib⁹ est Hymenæus & Alexander, quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare.*

1.Cor.5.b.5

Κεφάλαιον β´.

CAP. II.

CAP. II.

Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων·

1 ADhortor igitur ante omnia vt fiant deprecationes, preces, postulationes, gratiarum actiones pro quibusuis hominibus:

1 *OBsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarū actiones pro omnibus hominibus.*

Ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν

2 Pro regibus & quibusuis in

2 *Pro regibus & omnibus*

17 Sapienti, σοφῷ. Hoc non legit Vetus interpres, & alii Veteres Latini. Reperi tamen in omnibus vetustis libris, & Græcis scholiis, itemque apud Nanzianzenum περὶ υἱοῦ λόγῳ β. Quomodo verò sit respondendum Arrianis hoc testimonio abutentibus, pulchrè docet Basilius epist. 161.

18 *Nempe* vt, &c. κατὰ τὰς προαγούσας, &c. Apparet ex hoc loco vocationē Timothei multis insignibus prophetarū oraculis fuisse comprobatā, qui tum in Ecclesiis vigebant, vt innuit etiā Lucas Act. 16. a. 3. sicut Paulus & Barnabas ex oraculo sunt profecti ad Gentes, Act. 13. a. 2, & Prophetarum prædicationes cōmemorat Paulus Act. 20. e. 23. Milites bonam illam militiā, στρατεύῃ τὴν καλὴν στρατείαν. Id est, strenuè te geras in illa militia, ad quam oportet esse comparatos quicunque hoc bellum administrant. Delectantur autem Hebræi atque etiam Attici scriptores isto genere constructionis: nec prætermittendus fuit articulus. Per eas, ἐν αὐταῖς. Id est, illis fretus. Hinc etiam apparet quorsum illi suum exemplū proposuerit.

19 Fidem, πίστιν. Id est sanam doctrinam, μετωνυμικῶς, vt infrà, 3. c. 8, & 4. a. 1: cuius dicuntur naufragium facere quibus eripitur iusto Dei iudicio: quia nimirum bona conscientia talentum acceptum non administrarunt. Nam (vt verè & pereleganter scripsit doctissimus interpres) vt in portum perueniamus, regendus est bona conscientia nauigationis nostræ cursus. Vide infrà, 4. a. 1.

20 Quos tradidi Satanæ, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ. Id est, ex Ecclesia eiectos, Satanæ mancipaui. Vide 1. Cor. 5. b. 5. Vt discant, ἵνα παιδευθῶσι, &c. Id est, ne impunè ferant suas blasphemias: siue, vt suo malo discant quid sit blasphemare. Nam ita etiam in vernaculo nostro sermone diceremus, *afin qu'ils apprenent à ne blasphemer plus.* Aut fortassis respexit ad excōmunicationis finem illum cuius mentio facta est 1. Cor. 5. b. 5, & 2. Thess. 3. d. 14: nempe vt pudore ac tristitia reuocetur in viam qui aberrarat: quò pertinet venustum illud Græcorum prouerbium, ἐὰν ἔπαθες, ἔμαθες.

IN CAPVT II.

1 Deprecationes, δεήσεις. Non temere videtur Paulus ista congessisse. itaque mihi non displicet Græci scholiastæ distinctio: quanuis non vbique obseruetur. Δέησιν ergo vocari dicit supplicationem qua petitur liberatio ab iis quæ molestiam adferunt: προσευχὴν verò eam qua beneficium aliquod petimus: ἔντευξιν accusationē eorum qui nos iniuriis afficiunt. Ego tamē hoc postremum malim ad mutuas aliorum pro aliis preces referre: de quo diximus Rom. 8. e. 26. Vide Augustinum Epistola 59. Pro quibusuis hominibus, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων. Particulam vniuersalem pro indefinita positam obseruauimus singulis penè paginis: sed spectandum est semper de quo agatur, vt quid indefinitè statuatur intelligamus. Veluti Mat. 4. d. 23, dicitur Dominus sanasse omnē morbum, id est quoduis morbi genus: & ibidem dicūtur Christo oblati omnes malè affecti, id est quouis morbi genere laborātes. Itaq; in iis locis indefinitè statuitur de omni morborū genere. Et Rom. 1. b. 16, dicitur Euāgeliū esse efficax ad salutē omni credenti, id est cuiuis: quo vocabulo tolli Gentiū & Iudæorū discrimē, manifestè apparet ex iis quæ subiiciuntur. Sic 1. Cor. 6. c. 12, Omnia, inquit, mihi licent. quibus verbis tollitur rerū mediarū discrimen. Sic 1. Cor. 10. e. 25, Omne, inquit, quod in macello vænit, edite: tollens Iudaica ciborū discrimina. Pueriliter ergo hallucinātur qui hanc sententiā & alias eiusmodi, vnius particulæ præsidio fulti, æternis Dei decretis opponunt: de quibus Rom. 9. d. 17, & 11. a. 7, & aliis infinitis locis. Hîc enim non est propositū Paulo de singulis hominibus agere, sed discrimen tollere graduū ac dignitatū, itémque fideliū & externorū, vt ex sequentibus liquet. Et nequis à me quicquam hîc detortum clamitet, non modò ab Hebræis & Græcis, (qua de re satis constare puto) sed etiam à Latinis scriptoribus simili prorsus ratione hanc particulam vsurpari affirmo, ita videlicet vt genera singulorū non singula generū, vt aiunt, complectatur. Sufficiat vnum hoc Ciceronis exemplū ex oratione pro Roscio Amerino, Non omnem frugem, neque omnem arborem in omni agro reperire possis.

2 Pro regibus, ὑπὲρ βασιλέων. Reges & principes nominatim appellat, & quidem addita indefinita particula. Nam quot erant eo tempore magistratus, tot erant Ecclesiæ hostes, & penes Romanos infideles erat summa rerum. Itaque ambigi poterat num potius aduersus illos quàm pro illis, concipi preces oporteret.

Iubet autē Paulus nominatim illos in precibus cōprehendi. Sed quid si tū Iulianus apostata imperasset? Nempe hic vnus erat ex eorū numero pro quibus precandū non erat, Gal.5.b.12, & 1.Thess.2.b.16, & 2.Tim.4.c.14, & 1.Ioh.5.d.16. Distinguendi sunt autē extranei, vel per ignorantiā peccantes, aut in moribus, aut in doctrina, ab iis qui planè, & quidem Dei ac Christi odio, à veritate deficiunt. Ergo tota series argumenti huc nos deducit vt τὸ καθόλου interpretemur non de singulis, sed de omnibus indefinitè, id est de quibusuis: & hactenus quidem vt tū pro domesticis, tum pro extraneis preces in Ecclesia concipiantur.

ὑπεροχῇ ὄντων· ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.	eminentia constitutis: vt tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate & honestate.	*qui in sublimitate sunt: ut quietam & tranquillam uitam agamus in omni pietate & castitate.*
Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,	3 Nam hoc bonū est & acceptū coram seruatore nostro Deo,	3 *Hoc enim bonum est & acceptum coram saluatore nostro Deo,*
Ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.	4 Qui quosuis homines vult seruari, & ad agnitionem veritatis venire.	4 *Qui omnes homines uult saluos fieri, & ad agnitionē ueritatis uenire.*

Vt trāquillā, ἵνα ἤρεμον. Omnino hoc pertinet ad participiū ὄντων, cōstitutis. Argumētatur enim à fine, quē spectauit Dominus quū in reb⁹ humanis istos gradus distribueret: cui fini nos subseruire prorsus oporteat, nisi velimus θεομαχεῖν, ac proinde ipsi nobis perniciē accersere. Quū igitur magistratus ideo cōstituti sint à Domino vt omniū rerū ipsiúsq; adeo religionis εὐταξία per eos cōseruetur, quid aliud certiore fide ac maiore contentione petere debemus à Deo quàm vt principes si quidē boni sint ac pii, cōseruet: sin verò mali sint, bonos efficiat, populorū misertus quos illo flagello lōgè durissimo castigat? Hoc, inquā, est Pauli lōgè grauissimū argumētū. Nā si (vt quidam faciunt) hæc referas ad verbum ποιεῖσθαι, fiat, quasi iubeat Paulus idcirco concipi preces pro regibus vt nostræ tranquillitati consulamus: verè quidē, sed tamen non aptè colligeret Apostolus. Assumeret enim pro hypothesi idipsum de quo quæritur, nempe an rogare pro principibus qui non modò non norunt, sed etiā persequuntur Ecclesiam, ad publicam Ecclesiæ concordiam spectet. Hoc, inquam, pro cōfesso Paulus assumeret si illo modo argumentaretur, ideóque non aptè colligeret. Nam excipere potuisset aduersarius, contraria prorsus ratione, non posse melius consuli paci Ecclesiæ quàm si Deum aduersus principes interpellet à quibus ipsa opprimitur: vti sub Iuliano factum esse Ecclesiastica historia meritò testatur. Huic verò obiectioni nullus locus relinquetur si Paulum dicamus à generali fine constituti magistratus argumentari: vt probata illa hypothesi, nectat argumenti conclusionē, Pro quibusuis igitur principibus orandū esse. Nobilissimus autē est hic locus nō modò aduersus Anabaptistas & cæteros omnes fanaticos qui magistratū tollendū censent, sed etiam aduersus crudelissimā illā Academicorū qui nuper irrepserunt charitatē. Isti enim in veræ religionis perturbatores nullum ius magistratibus concedunt: quū hic disertè fiat mentio τῆς εὐσεβείας, i. iusti ac legitimi cultus, cuius vnius præ cæteris rebus vindices & assertores magistratus esse oporteat: adeo quidē vt quoties necesse fuerit vel religionem vel pacem ciuilē amittere, quicunque principes illā isti non anteposuerint, grauissimo scelere sese sciētes ac prudentes obligent: nedum vt factiosis hæreticis impunè liceat Ecclesiasticam disciplinam deridere.

Et honestate, καὶ σεμνότητι. Complectitur hoc nomen omne officii genus quod vigere in mutuis hominum commerciis debet, vt nihil turpiter aut indecorè, nihil denique flagitiosè fiat. Cicero, In officio colēdo, inquit, sita est honestas omnis: & in negligendo, turpitudo. Itaque τὸ καλὸν obiectum est τῆς σεμνότητος: quum alioquin hoc nomine significetur honesta quædam morum grauitas, quæ reuerentiam conciliat: quæ significatio huic etiā loco non malè conuenit. Vulg. Castitate, nimium angustè, vt alibi sæpe.

4 Qui quosuis homines, ὃς πάντας ἀνθρώπους, i. qui sublato discrimine, quosuis etiam alienissimos ab Euāgelio homines vult seruare: siue, qui Ecclesiam suam ex quorumuis hominum genere congregat. Nostrū est igitur pro quibusuis precari, non autem iudicare abiectos à Deo quicunque nondum ad Ecclesiam accesserunt. Hanc germanā esse huius loci sententiā res ipsa clamat, & experiētia etiam conuincit, nempe ista non ad singulos homines, sed ad quæuis hominū genera pertinere. Est enim ad conclusionē accōmodanda probatio. Itaque planè aberrant à scopo qui singulis hominibus hoc Apostoli dictum accōmodant, & nostræ consolationis fundamentum conuellunt. Non agimus de salutis causa: illam enim cōstat vno Christo niti gratis nobis exhibito, & per gratuitum fidei donū apprehenso. Non agimus etiam de eo cur Deus damnet. neque enim aliunde petēdum est exitiū hominis quàm ab ipsius hominis corruptione, & corruptionis fructibus. Tota Scriptura hoc clamat, & qui aliter sentit, anathema sit. Sed hoc quæritur, an singulos homines Deus saluti destinarit per fidem seruandos: an verò etiā aliquos iusto suo iudicio condēnandos. At quorsum hoc quæritur? Quia hucusque nos subuehit Spiritus sanctus, nempe quoties ita facere necesse est, ab inhærentibus causis ad ipsum vsque Dei propositū cōscendēs, tū in electis tū in reprobis. Apertæ verò blasphemiæ fuerit existimare curiosas, spinosas, inutiles quæstiones à Spiritu sancto nobis explicari. Certè frustra prædicatur iustificatio ex fide nisi fidei substernatur electio certa & cōstans, electio verò sine opposito mēbro nec constitui potest, nec ita etiā considerari vt par est. Denique nisi hæc quæstio explicetur, tota Christiana religio corruat necesse est. Nā qui hoc Pauli dictū ad singulos homines contendūt pertinere, huc delabantur necesse est vt vel liberū arbitriū hominis, vel vniuersalē (id est ad singulos homines pertinentē) gratiam statuant. Liberum arbitrium voco non quod sit spontaneū, (ita enim concedo) sed quod in vtranuis partem sua spōte ferrri possit. Hoc igitur qui constituunt, vel Pelagiani sunt, si naturalē faciant gratiā: vel Semipelagiani, si cū natura faciant concurrere gratiā, quæ infirmā naturā adiuuet. cū neutris verò mihi quicquā negotii esse volo. Sin verò gratiā quandā vniuersalē statuas ad singulos pertinentem, quæro quam gratiam intelligas. Nā de gratia hìc agimus quæ ad Christū ducit, extra quē non est salus: quam si cui negat, alicui concedit Deus, gratiam illam tuā vniuersalē hoc ipso sublatā vides: sin verò gustum eius aliquē singulis tribui dicas, primùm omniū ipsa omnium seculorū experientia falsum id esse coarguit. Deinde quæro, parémne primum illū gratiæ gustum facias, an imparem. Si imparem facis, iterum vides te ab vniuersali gratia deficere: sin verò parem, vnde tam impar effectus? Ex eo, dices, quòd iste oblatā amplectitur, hic verò repudiat. Ergo, inquam, vel impar fuit gratia, (fuisset enim ex æquo vterque sanatus, & ad amplectendam gratiam pari efficacia impulsus) vel impar erat naturæ corruptio. quod si tu statuis, iam in Pelagianismum recidis. En vides, lector, quibus laqueis se induat quorundam hominum curiosa modestia: vt alias blasphemias omittam quæ ex hac ipsa doctrina necessariò consequuntur, de quibus alibi dictum est à nobis.

Εἷς γὰρ Θεός, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς·	5 Vnus enim Deus, vnus etiā mediator Dei & hominum, homo Christus Iesus:	5 *Vnus enim Deus, unus & mediator Dei & hominum, homo Christus Iesus:*
Ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις.	6 Qui semetipsum dedit redēptionis pretium pro quibusuis, *Christus inquam*, testimoniū illud suis tēporibus *destinatū*.	6 *Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, cuius testimoniū temporibus suis confirmatum est.*
Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος, (ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι) διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.	7 ‖Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus, (veritatem dico per Christum, non mētior) doctor *inquam* Gentium, cum fide ac veritate.	7 *In quo positus sum ego prædicator & Apostolus (ueritatem dico, non mētior) doctor Gentium in fide & ueritate.*
Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ.	8 Velim igitur viros precari in quouis loco, puras manus attollentes absque ira & disceptatione.	8 *Volo ergo uiros orare in omni loco, leuantes puras manus, sine ira & disceptatione.*

‖ 2.Tim.1.c.11.

5 Homo, ἄνθρωπος. Homo videlicet factus: alioquin nullus ad eum aditus nobis pateret, nedum ad ipsam diuinitatem. Assumpsit autem naturam, qua non certo hominum generi, sed quibusuis coniungitur. Nullum ergo genus hominum debemus à Christi Ecclesia alienum putare. Iam verò non potes ad singulos homines hoc transferre, quum ipse Christus disertè testetur se non rogare pro mundo, id est pro iis quos Deus ipsi non est daturus, ac proinde quorum causa non venit: alioquin, vt sacerdotis officio planè fungeretur, pro singulis oraret. Hoc tamen interim tenendum est, ideo damnari homines quòd tenebras magis dilexerint quàm lucem. Est enim reprobationis propositum ab ipsius exequutione (id est damnatione) diligenter distinguendum: quum pro occulta, sed tamen iusta, sua voluntate Deus reprobet, qui tamen damnationi deuotos, nonnisi propter causas in ipsis hærentes damnat.

6 Qui seipsum dedit, ὁ δοὺς ἑαυτόν. Vel potius, Qui se ipse, siue qui ipse se dedit. Nam inter hæc dicendi genera nonnihil interest. Quum enim dicimus, Christus dedit seipsum, intelligimus Christum non aliam victimam quàm sese obtulisse: at quum dicimus, Christus ipse se dedit, significamus non modò nullam aliam oblatam victimam, sed etiam à nullo alio quàm ipso fuisse oblatam, vt idem fuerit pontifex qui & victima. Itaque duplici sacrilegio tenentur qui vel alia victima Deum placari, vel ab alio sacerdote quàm ab eo offerri eā potuisse putant, nedum vt hodie possit. Itaque si vna oblatio istis sacrilegis non satisfacit, age, Christum (sicuti se facere gloriantur) è solio Patris detrahant, non qui ipsorum impuris manibus, sed à seipso quotidie offeratur. Nam crucifigendi quidem ipsius partes illis sanè libenter relinquimus. At ista, inquiunt, oblatio est ἀναίματος. Rectè sane: ergo expiatoria non est, quum absque sanguinis effusione non fiat remissio, Heb.9.f.22.

Christus inquam, testimoniū illud suis tēporibus *destinatū*, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις. Vulgata, Cuius testimoniū suis tēporibus confirmatū est. Sed multi cod. vet. nō habēt Cuius. Eras. Vt esset testimoniū suis tēporib⁹. quæ iterpretationes nec Græcis respondent, nec cōmodam habēt explicationem. Sed magis etiam hunc locū detorsit Castellio, qui hæc coniunxit cum sequentibus in hunc modum, Quam ad rem suis temporibus testandā ego præco sum & Apostolus constitutus. Inde porro nata est difficultas quòd alii, vt ista connecterent cum præcedentibus, subaudiendū putarūt prouocabulū οὗ, & præterea verbū ἐβεβαιώθη vel ἀπεδείχθη, quo modo vertit Vetus interpres. Alii subaudiendam putarunt præpositionem εἰς, vt vertit Eras. qui tamen in annotationibus vidit appositionem esse, sed quam nō satis aptè applicuerit. Alii denique ἰδίοις καιροῖς cōnectunt cum verbo sequente, nempe ἐτέθην. quæ omnes interpretationes mihi quidem non probantur. Est autem plana constructio, adeo vt ne eclipsi quidē indigeat: cohærēs vel cū Χριστὸς Ἰησοῦς, (quod vt planius esset, repetii Christi nomen per epanalepsin) vel cū proxima sententia, vt vertas, *Quod est* testimoniū illud suis tēporibus destinatum. Nam & Christus dicitur μαρτύριον, de quo videlicet testati sint omnes Prophetæ: & quòd Christus sese pro quorumuis hominum redemptione obtulerit, illud ipsum est testimonium quod suis temporibus erat destinatum. Est autem καιροῖς ἰδίοις tertio casu positum, vt Consules extremo hoc anno magistratum ineuntes, sequenti anno lectos dixeris. Illud igitur Hebræi exprimerent addito ל, & nos vernaculo sermone diceremus *pour sa saison*, vel, *pour certaine saison*. quod vt planius esset, addidi participium. Mihi tamen (vt dicam quod sentio) magis placeret legere τὸ μυστήριον, id est mysterium illud, siue arcanum: quam lectionem in vno tantùm vetere codice deprehendimus. Video enim crebrò hanc sententiam totidem penè verbis repeti, vt Rom.16.d.25, Ephes.3.b.9, Coloss.1.d.26, Tit.1.a.2 & 3, & 1.Pet.1.d.20. vbi vel mysterii, vel retectionis, vel vtriusque fit mentio. Sed & infrà, 3.d.16, hoc ipsum dicitur μυστήριον, vt mihi quidem hoc magis placeat. Quanquam hoc ipsum μυστήριον dici potest μαρτύριον, tum quatenus plenam diuinæ erga nos beneuolentiæ fidem facit, tum etiam quatenus id testificati sunt Prophetæ.

7 Per Christum, ἐν Χριστῷ. Vetus interpres hoc non legit, & in tribus vetustis libris Græcis deesse cōperimus. Videtur autem additum ex Rom.9.a.1, vbi etiam hanc formulam exposuimus. Non mentior, οὐ ψεύδομαι. Hebraicus pleonasmus, de quo diximus Iohan.1.c.20. Magna tamen est eius emphasis, vt tum ex hoc loco, tum ex aliis multis omnino appareat hanc epistolam, quāuis Timotheo sit inscripta, tamen Ephesiis, atque adeo Asiaticis omnibus Ecclesiis potius quàm ipsi Timotheo scriptā: in qua nimirū tum ministri omnes, tum verò greges ipsi absolutam haberēt officiorum suorum descriptionem. Cum fide & veritate, ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ. Id est fidelis ac sincerus. Fidem autem ad sanam eámque persuasam doctrinam refero: veritatem, ad ipsius sinceram integrámque functionem. Vulg. In fide & veritate, quod etiamnon displicet.

8 In quouis loco, ἐν παντὶ τόπῳ. Hac formula putant alii tolli locorum discrimen: alii verò æquari Gentes & Iudæos, vt in toto orbe terrarum pura hæc sacrificia Deo offerantur, de quibus apud Malachiam agitur. Mihi videtur Paulus Legalibus cæremoniis veram purificationē opponere, quæ faciat vt quocunque loco fuerimus, Deum rite possimus inuocare. Puras, ὁσίους. Vel sanctas. Ad verbū, puri attollentes manus. Malo tamen ὁσίους Atticè fœmineo genere accipi pro ὁσίας, vt versu 9, κοσμίῳ pro κοσμίᾳ, & Tit.2.c.11, χάρις σωτήριος pro σωτηρία: sed eadem tamen manet sententia, vtrouis modo legas. Cæterùm manuum sublationem posuit pro

inuocatione,id est signum pro reipsa: quæ formula sæpe occurrit in Prophetis,vt Esa. 1. d.15. Absque ira & disceptatione, χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. Iram refero ad omnes offensiones animi quæ prohibeant quominus bona conscientia possimus Deum inuocare, vt Matth.5.d.23. sub qua specie etiam comprehendo reliquas iniurias quibus affici potest proximus, de quibus Esaias 1.d.15.& 16. Διαλογισμὸν autem puto declarare τὴν διάκρισιν, id est dubitationem illam quæ fidei repugnat ex diametro: qua de re Iac.1.a.6. Ita enim suis omnibus numeris constabit ea puritas ac sanctimonia quæ ad rite precandum requiritur.

1.Pet.3.a.1	Ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτάς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ·	9 ‖Itidem & mulieres amictu honesto, cum verecundia & modestia ornare sese non cincinnis, vel auro, vel margaritis, vel pretioso vestitu:	9 *Similiter & mulieres in habitu ornato, cum uerecundia & sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, uel ueste pretiosa:*
	Ἀλλ' (ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν) δι' ἔργων ἀγαθῶν.	10 Sed (quod decet mulieres pietatem spondentes) operibus bonis.	10 *Sed (quod decet mulieres promittentes pietatem) per opera bona.*
	Γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ.	11 Mulier cum silentio discito cum omni subiectione.	11 *Mulier in silentio discat cum omni subiectione.*
1.Cor.14.g.34	Γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρός, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ.	12 ‖Mulieri enim docere non permitto, neque authoritatem vsurpare in virum, sed esse in silentio.	12 *Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in uirum, sed esse in silentio.*
Gen.1.d.27	Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη· εἶτα Εὔα.	13 ‖Adam enim prior formatus est: deinde Eua.	13 *Adam enim primus formatus est: deinde Heua.*
Gen.3.a.6	Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη· ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε.	14 Et Adã nõ fuit seductus: ‖sed mulier seducta, causa transgressionis fuit.	14 *Et Adam non est seductus: mulier autem seducta, in præuaricatione fuit.*
	Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.	15 Seruabitur tamen liberos gignendo, si manserit in fide ac charitate, & sanctificatione cum modestia.	15 *Saluabitur autem per filiorum generationem, si permanserint in fide & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.*

9 Honesto, κοσμίῳ. Id est decenti & conuenienti. Neque enim sordidatas esse vult, neque rursus meretricio cultu: sed eo habitu qui animum optimè compositum testetur. Huc pertinent illi Antiphanis versiculi, Μὴ ὄμμασι τὸ σῶμα λαμπρυνῶν θέλε, Ἔργοις δὲ καθαροῖς καὶ τρόποις τὴν καρδίαν. Et modestia, καὶ σωφροσύνῃ. Vulg. Sobrietate. Eras. Castitate. Neutrũ mihi satis placet: puto enim hîc commendari habitum qui frugi, prudentem, grauem, moderatam matremfamiliâs deceat.

10 Quod decet, ὃ πρέπει. Hoc omnino (vt mihi videtur) parenthesi includendũ est, vt δι' ἔργων ἀγαθῶν cohæreat cum κοσμεῖν. Opponit enim bonorum operum ornatum auro & margaritis. Dicemus autem de verbo ἐπαγγέλλεσθαι infrà, 6.d.21, quod verto Spondentes: Vulg. Promittentes: Eras. Profitentes.

12 Neque authoritatem vsurpare, &c. οὐδὲ αὐθεντεῖν, &c. Huc pertinent elegantes hi Philemonis versiculi,

> Ἀγαθῆς γυναικός ἐστιν, ὦ Νικοστράτη,
> Μὴ κρείττον' εἶναι τἀνδρός, ἀλλ' ὑπήκοον.
> Γυνὴ δὲ νικῶσ' ἄνδρ', ἐστὶν κακὸν μέγα.

14 Non fuit seductus, οὐκ ἠπατήθη. Seductus certè fuit, sed ipsius mulieris opera, quæ hac in parte fuit Satanæ organon, ideóque meritò hac quoque ratione viro debet esse obnoxia. qua pœna Deus etiam ipse illã multauit. Causa trangressionis fuit, ἐν παραβάσει γέγονε. Vulg. In præuaricatione fuit, nimiũ obscuré. Eras. Obnoxia facta est transgressioni: non expressa Pauli sententia, etiamsi exponas vt vulgò solent, Euam videlicet factam esse transgressionis ream. Atqui hæc expositio mihi videtur iners & frigida. Malui igitur ἐν παραβάσει accipere pro εἰς παράβασιν, vt Eua seducta fuisse dicatur vt Adamo esset peccandi causa. Ita enim vberior est sententia, & melius cohærens.

15 Liberos gignendo, διὰ τῆς τεκνογονίας. Id est ἐν τῷ τεκνογονεῖν. Nam διὰ non aliud declarat hoc in loco quàm ἐν, statum videlicet ipsum in quo sit mulier: vt δι' ἀκροβυστίας pro ἐν ἀκροβυστίᾳ, Rom.4.b.11. Neque quicquam est magis vsitatum hac significatione, vt δι' ἡμέρας, interdiu, διὰ βίου, δι' αἰῶνος, per totam vitam. qua significatione Homerus cum quarto casu dixit, Ἀμβροσίην διὰ νύκτα. Hoc certè miror plerosque veteres non cõsiderasse: qui quum existimarent hæc poni αἰτιολογικῶς, quasi nimirum causa aperiretur per quam seruari possit mulier, mirum quàm hîc se torserint: quum illis potius explicanda fuerit causa cur potissimùm Apostolus fecerit huius conditionis mentionem, non per quam, sed in qua seruari possit mulier. Causa verò manifesta est, vt rectè annotauit doctissimus interpres. Fecerat enim eius pœnæ mentionem qua multata est mulier propter deceptũ hominem. Iam verò hæc pœna præcipuè matrimonii coniunctionem ac præsertim ferendi, gignendi, educandi fœtus molestias continet. Itaque quum nunc vellet illi pœnæ consolationem aliquam subiicere, ne in matrimonii molestiis solam pœnam contemplentur mulieres, nõ potuit aliunde quàm ex ea ipsa pœna commodius consolationis argumentum sumere. quasi dicat, iniri posse rationem qua mulier in eo ipso onere quod peccati pœna est, aliquod mali remedium inueniat: puta si molestias illas ita sustinuerit vt fides, charitas, sanctimonia, modestia denique omnis in ipsa eluceat. Vulgata & Erasmus, Per liberorum generationem. Si manserit, ἐὰν μείνωσι. Vulgata & Erasmus, Si manserint. Nam certè verbum numero multitudinis positum est,

summo codicum omnium consensu. Sed quum agatur de mulierum officiis per se, non autem de educatione liberorum, neque etiam τέκνων nomen possit cõmodè repeti ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, nõ dubito quin hallucinati sint qui hoc retulerunt ad liberorum ipsorũ fidẽ & cæteras virtutes. Nã quid si ii non manserint in his virtutibus, quamuis sedulò educati? Deinde quis hanc curam non potius existimet maxima ex parte ad patres pertinere? Postremò nomen σωφροσύνης, & consolatio ipsa mulieribus propriè destinata, satis ostendunt hoc esse potius de ipsis vxoribus accipiendum. Cur autem ad pluralem numerum repentè transiret Apostolus, hæc causa fuit quòd in genere disserat de omnium vxorum Christianarum officio.

	Κεφάλαιον γʹ.	CAP. III.	CAP. III.
	Πιστὸς ὁ λόγος, Εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ.	1 FIdus *est hic* sermo, Siquis episcopatum appetit, præclarum opus desiderat.	1 *FIdelis sermo, siquis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.*
Tit.1.b.6	Δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλαιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν·	2 ‖Oportet igitur episcopum irreprehensum esse, vnius vxoris virum, vigilãtem, sobrium, compositum, hospitalem, aptum ad docendum:	2 *Oportet ergo episcopũ irreprehensibilem esse, unius uxoris uirum, sobrium, prudẽtem, ornatum, hospitalem, doctorem:*
	Μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ· ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον·	3 Non vinosum, non percussorem, nõ turpiter lucri cupidum: sed moderatum, alienum à pugnis, alienum ab auaritia:	3 *Non uinolentum, non percussorem: sed modestum, non litigiosum, non cupidum:*
	Τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος·	4 *Qui* suæ domui bene præsit, qui liberos contineat in subiectione cum omni honestate:	4 *Sed suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate.*

IN CAPVT III.

1 Fidus, πιστός. Hac præfatione solet aliquoties in his quidem epistolis Paulus sibi audientiam facere. Episcopatum, τῆς ἐπισκοπῆς. Sic vocat tum docendi tum gubernandi munus in Ecclesia, vt diximus Philip.1.a.1. Appetit, ὀρέγεται. De ambitu non loquitur, quo vix quicquam magis horrendum est in Ecclesia: sed in genere, de animo & studio ad Dei Ecclesiam iuuandam comparato, quando & vbicunque Domino visum fuerit. Itaque vel hoc vnum indicat, non Apostolicam, sed Satanicam esse istam Ecclesiam, in qua non aliter liceat quàm per ambitum & manifestam nõ dico petitionem, sed emptionem, gradum vllum adipisci: adeo quidem vt nullum sit hodie lucrosius forensium contentionum genus, dum hoc penè vnũ quæritur, quis cæteros anteuerterit. Et vos non pudet, fœda Satanæ prostibula, Ecclesiæ nomẽ vobis vendicare? Præclarũ, καλοῦ. Id est præclarum, ac proinde arduum, siquod aliud vsquam est. Nam hic valet in primis Græcorum illud prouerbium δύσκολα τὰ καλά: vt perappositè annotauit doctissimus interpres. Vulgata, Bonum. Erasmus, Honestum, non expressa Pauli sententia: neque enim conueniret sequens illatio. Omitto ridiculam profanorum hominum distinctionem, qui non modò Græcæ linguæ rudes, sed omnis & honestatis & religionis hostes, monstra denique potius quàm homines, hunc locum in suis illis impuris compotationibus cauillantur: quasi scripserit Apostolus, Qui episcopatum desiderat bonum, opus desiderat. Ita scilicet istis sanctissimis ludus est ac iocus sacrosanctum verbum Domini profanare. Opus, ἔργου. Quo pudore igitur episcoporum nomen vsurpatis otiosi ventres? Manifestè verò Castellio corrupit hunc locum, qui conuertit καλοῦ ἔργου, rem bonam, & δεῖ οὖν, debet autem.

2 Oportet igitur, Δεῖ οὖν. Qui fuerit Pauli successor qui nihil minus curat quàm hoc Oportet? Conferantur ad hoc exemplar Põtificum Romanorum vitæ, ita vt ab ipsismet perscriptæ sunt, & comperies quis eos in illam Apostolicam sedem inuexerit. Vnius vxoris virum, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Ergo qui coniugatos excludit ab episcopatu quia coniugati sint, Antichristum se prodit. Neque dicit Apostolus, Qui fuerit, sed Qui sit: quum verbum εἶναι repetendum sit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ita disertè loquatur Tit.1.b.6. Itaque sicut ridiculi sunt qui de vna Ecclesia hoc dictum accipiunt, ita etiam non fuerunt satis attenti qui ex hoc loco putarunt excludi ab episcopatu eos qui secundam vxorem post alteram mortuam duxissent: vt interim taceam de ipsis vxoribus postea tradi præcepta. Non excluduntur ergo qui continentiæ donum habent: sed quòd rari essent illi, coniugatorum duntaxat fit mentio, & quidem damnata expressè polygamia, vt rectè hunc locum exposuit Chrysostomus. Fuit enim illa semper in Oriente totáque Græcia adeo vsitata vt etiam aliquando Athenis sancita sit, vt refert Laertius in Socrate. Sed inter bigamos & polygamos recensendi sunt non modò qui plures vxores simul haberent, verumetiam qui repudiata temere vxore aliam ducebant: eæque sunt bigamiæ antiquis canonibus seuerè inhibitæ, adeo vt clericis vel istiusmodi conuiuiis interesse non liceret. qua de re infrà dicemus, cap.5.b.9. Meritò igitur requirit Apostolus vt quisquis ad functionem Ecclesiasticam deligitur, ab istis omnibus maculis sit purus, nempe vnius duntaxat vxoris vir, quum alioqui primis illis initiis non facilè statim ista licentia cohiberi potuerit, nec satis etiam commodè multa iam inita connubia dirimi. Aptum ad docendum, διδακτικόν. Vulgata, Doctorẽ, διδάσκαλον. Sed multi sunt doctores qui aptiores essent ad stiuam: neque hoc declarat Græca vox: satis enim per se intelligebatur, episcopum vocari ad docendum. Annotat Hieronymus aduersus Pelagianos libro primo, Vulgatam editionem tũ habuisse, Docilem: pro quo substituit, Qui docere possit, vt Erasmus obseruauit.

3 Vinosum, πάροινον. Id est vino quasi assidentem. Vulg. & Eras. Vinolentum: non satis rectè. Cæterùm Chrysost. hoc vocabulo putat potius significari ferocis ac temulenti ingenii homines quàm qui sint ebriosi. cui non assentior, quia mox Apostolus ipse ver.8, interpretatur οἴνῳ πολλῷ προσέχοντα, multo vino deditum. Sed illud quidem vitium & alia multa oriri ex temulentia facilè concedo. Percussorem, πλήκτην. Hoc quoque Chrysostomus in iurgatores & eos qui lingua feriũt, dictum esse vult. Ego simpliciter malui interpretari.

4 Honestate, σεμνότητος. Vulgata, Castitate. Erasmus, Reuerentia. Vide suprà, 2.a.2.

(Εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;)	5 (Nam ſiquis propriæ domui præeſſe neſcit, quomodo Eccleſiam Dei curabit?),	5 (*Siquis autem domui ſuæ præeſſe neſcit, quomodo Eccleſiæ Dei diligentiam habebit?*)
Μὴ νεόφυτον· ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρίμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου.	6 Non nouitium, ne inflatus in criminationẽ incidat diaboli.	6 *Non neophytum: ne in ſuperbiam elatus in iudicium incidat diaboli.*
Δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν· ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου.	7 Oportet autem eum etiam bonum habere teſtimonium ab extraneis: ne in probrum incidat & laqueum diaboli.	7 *Oportet autem illum & teſtimonium habere bonum ab iis qui foris ſunt: ut non in opprobrium incidat & laqueum diaboli.*
Διακόνους ὡσαύτως σεμνούς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς·	8 Diaconos itidem honeſtos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpiter lucri cupidos:	8 *Diaconos ſimiliter pudicos, non bilingues, non multo uino deditos, non turpe lucrum ſectantes:*
Ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει.	9 Tenentes mysterium fidei ‖ cum pura conſcientia.	9 *Habentes myſterium fidei in conſcientia pura.*
Καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν ἀνέγκλητοι ὄντες.	10 Atque hi etiam probentur prius, deinde miniſtrent, ſi ſint inculpati.	10 *Et hi autem probentur primùm, & ſic miniſtrent, nullum crimen habentes.*
Γυναῖκας ὡσαύτως σεμνάς, μὴ διαβόλους, νηφαλαίους, πιστὰς ἐν πᾶσι.	11 Vxores itidem honeſtas, nõ calumnioſas, ſobrias, fidas in omnibus.	11 *Mulieres ſimiliter pudicas, non detrahentes, ſobrias, fideles in omnibus.*
Διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων οἴκων.	12 Diaconi ſint vnius vxoris mariti, qui liberis rectè præſint, & propriis domibus.	12 *Diaconi ſint unius uxoris uiri, qui filiis ſuis bene præſint, & ſuis domibus.*
Οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παρρησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	13 Nam qui bene miniſtrauerint, gradum ſibi bonum acquirunt, & multam libertatem per fidem quæ *eſt* in Chriſto Ieſu.	13 *Qui enim bene miniſtrauerint, gradum bonum ſibi acquirent, & multam fiduciam in fide quæ eſt in Chriſto Ieſu.*
Ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρὸς σὲ τάχιον·	14 Hæc tibi ſcribo, ſperans fore vt celerius ad te veniam:	14 *Hæc tibi ſcribo, ſperãs me ad te uenire citò:*
Ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ	15 Quòd ſi tardius venero, vt noris quomodo oporteat in domo Dei verſari, quæ eſt Eccleſia Dei viui, columna &	15 *Si autem tardauero, ut ſcias quomodo oporteat te in domo Dei conuerſari, quæ eſt Eccleſia Dei uiui, columna &*

Supra, 1.d.19

6 In criminationem diaboli, εἰς κρίμα τοῦ διαβόλου. Vel In condemnationem diaboli. Id eſt, ne ex eo ipſo quòd in eum gradum euectus eſt, occaſionem arripiat ſuperbiæ, quæ ipſum euertat: atque ita in eandem condemnationem ruat atque ipſe diabolus. Eraſmus ad calumniatores mauult referre, ſed coacta interpretatione, vt annotauimus etiam Epheſ.4.f.27. Vulg. In iudicium Diaboli. Iudicium autem ſæpe pro ipſo gubernandi iure accipitur, vt poſsit etiam explicari, In iudicium, id eſt, in ius & poteſtatem.

8 Diaconos, διακόνους. Hi ſunt qui pauperum curam habebant, de quibus diximus Philipp.1, & alibi ſæpe.

9 Myſterium fidei, μυστήριον πίστεως. Id eſt, Euangelicam doctrinam, quæ verè ſanè dicitur μυστήριον quod caro & ſanguis non reuelet. Diaconorum enim erant nõnullæ etiam in docendo partes quoties neceſſe fuiſſet, vt ex Stephano & Philippo apparet. Ridiculum eſt autem quod adfertur à nonnullis, hoc poſſe ad taciturnitatem referri.

11 Vxores, γυναῖκας. Vxores videlicet epiſcoporum & diaconorum. Quorſum enim præcepta de aliis repeteret? De viduis autem paulo pòſt aget ſuo loco. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit, mulieres: & liquidò hinc quoq; apparet, de epiſcopis aut diaconis qui vxores habere deſiiſſent, accipiendos non eſſe verſiculos 2 & 11.

13 Gradum, βαθμόν. Id eſt, decus ac dignitatem, vt accipitur nomen מעלה ab Hebræis. Multam libertatem, πολλὴν παρρησίαν. Rectè omnino fiduciam intrepidam cum bona conſcientia coniungit: bonæ verò conſcientiæ fidem in Chriſto ſubſternit. Quid enim reformidet homo eiuſmodi? Opponuntur autem iſta iis quæ dixerat de criminatione, probro & laqueo diaboli: quòd iſta quoque diaconis perinde ac epiſcopis cauenda ſint.

14 Celerius, τάχιον. Cõparatum abſoluti loco poſitum eſt, cuius tamen enallages hæc vis eſt vt nonnihil adiicere videatur ſimplici abſoluti ſignificationi. Vide Iohan.13.c.27, & Act.25.c.10, & 2.Tim.1.d.17 & 18.

15 Columna & ſtabilimentum, στῦλος καὶ ἑδραίωμα. Hoc intellige hominum reſpectu, non autem ſimpli-

citer. nam alioquin ipſum hoc firmamentum lapide illo angulari nititur, vt dictum eſt Epheſ.2.d.20. Cur igitur, dices, hæc epitheta tribuit Eccleſiæ? Quia videlicet non alibi habitat Dei veritas in mundo. Eccleſia enim eſt quæ filios Dei gignit & educat per verbi Dei prædicationem, & verè bonorum operum exempla. Alibi tenebræ, mendacia, errores, impoſturæ, ſuperſtitiones, vertiginis & ſtuporis ſpiritus, omnes denique corruptelæ omnia latè poſſident: ex quorum collatione intelligi demum poteſt quid veritatis nomine ſignificetur. Sunt autem multis modis inepti & impudentes qui ex hoc loco ita amplificant Eccleſiæ authoritatem quaſi veritatem ipſa gignat, ac inſtar primi fundamenti ſuſtineat: quum, vt antè dixi, Eccleſia ipſa alio fundamento, id eſt Chriſto, nitatur: nec procreatrix, ſed teſtis ſit duntaxat: altrix & conſeruatrix veritatis inter homines: vt ipſa à verbo, non contrà, verbum ab ipſa pendeat. Deindè quum iſti veritatem à verbo Dei ſeparent, quis non videt eos quaſi in aere ædificare, & veritatis nomen vanitati ac mendacio imponere? Præterea quàm abſurdum illud eſt, Eccleſiam Dei, certo loco certiſque perſonis, more Iudæorum, affigere? quaſi ſcilicet captiuum Spiritum ſanctum teneant, ac non diſertè Dominus vbique iſtum externum ſplendorem iudicarit Eccleſiæ ſuæ ex diametro repugnare. Niſi fortè volunt vel Eccleſiæ priuilegia nunc eſſe amplificata, vel concilium illud Hieroſolymitanum in quo damnatus eſt Chriſtus, columnam fuiſſe veritatis: quaſi denique Paulus ipſe paulo antè non ſit teſtatus, filium illum perditionis in medio ipſo Dei templo ſeſſurum. In eo verò ſeſe quibuſuis deridendos acuti iſti ſophiſtæ propinant, quòd in aſſerendis ſuis mendaciis τὸ κρινόμενον aſſumant pro confeſſo. Parendum eſt, inquiunt, his & illis decretis. nam Eccleſia ita conſtituit. Deinde Eccleſiam non veris modò ſed etiam ementitis titulis exornant. Demum proferunt ius canonicum, conciliabula, conſuetudinem. Denique bona etiam (quod aiunt) intentione quiduis quum libuit cõminiſcuntur, vt olim in concilio Carthaginienſi Romanus Pontifex factitauit. Ita ſibi acutè videntur omnia concluſiſſe. Atqui, boni Patres, hunc laborem vobis effugere licuit. neque enim Eccleſiæ Dei authoritatem detrahimus, in qua vna regnare Dei veritatem dicimus: ſed hoc quæritur, in quo vobis laborandum erat, Sitne Eccleſia quæ vno capite non eſt contenta: quæ non verbo Dei, ſed traditionibus hominum & conſuetudinibus ſæpe etiam falſiſſimis nititur: quæ verbi Dei lectione pleriſque interdicit: quæ inauditam omnibus ſeculis idololatriam omni crudelitatis genere defendit: quæ Eccleſiaſtica omnia munera publicè quibuſuis emptoribus proſtituit: quæ Chriſto alios mediatores ſubordinat: quæ Chriſto corpus inuiſibile & immenſum affingit: quæ Chriſti oblationem vnicam & æternam iterat: quæ liberum arbitrium gratiæ adiungit: quæ veteres canonas, vetera concilia, Patres quos ſe venerari ſimulat, palàm tamen imperitis illudens, conculcat: quæ ſpiritum ſanctum publicis omnium confeſſione cinædis affigit. Hæc quærimus, boni Patres, an ſit Eccleſia. nam mores nondum attingimus. Hæc & alia eius generis infinita primùm expedite: deinde tempus fuerit de Eccleſiaſticæ authoritatis regundis finibus (id eſt de iis quæ ad vos nihil prorſus pertinent) diſputare. Quanquam (vt opinor) nihil ſeriò agitis. Quis enim meretricem crediderit de pudicitia ſeriò diſſerere?

ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας.	ſtabilimentum veritatis.	*firmamentum ueritatis.*
Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.	16 Et ſine controuerſia magnũ eſt pietatis myſterium: Deus conſpicuus factus eſt in carne, iuſtificatus eſt in Spiritu, conſpectus eſt ab Angelis, prædicatus eſt Gentibus, fides illi habita eſt in mundo, ſurſum receptus eſt in gloriam.	16 *Et manifeſtè magnum eſt pietatis ſacramentum, quod manifeſtatum eſt in carne, iuſtificatum eſt in ſpiritu, apparuit Angelis, prædicatum eſt Gentibus, creditũ eſt in mũdo, aſſumptum eſt in gloria.*

16 Myſterium, μυστήριον. Id eſt arcanum. Vulgata, Sacramentum. Hìc igitur mirum eſt Romanenſes nouum aliquod ſacramentum non ſtatuere, ſicut fecerunt in matrimonio. Quàm meritò verò arcani nomen ſit à Paulo vſurpatum, ex his apparet quæ ſubiiciuntur. nam ea certè non hominum modò, ſed etiam Angelorum captum infinitè ſuperant. Deus conſpicuus factus eſt in carne, Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί. Vix alius locus eſt in quo omnia redemptionis noſtræ myſteria vel magnificentius vel planius explicentur: vt non mirum ſit fœdè fuiſſe à Diabolo deprauatum: cui ſanè hac in parte (dicam enim liberè quod res eſt) ſuam operam imprudens quidem (vt malo arbitrari) ſed ſuam operam tamen Eraſmus commodauit: ita videlicet profitens Chriſti diuinitatem vt tamen pro viribus paſſim conetur luculentiſſima & certiſſima quæque eius teſtimonia nobis extorquere. Exemplo ſit hic locus: Vetus interpres pro Θεὸς legit ὅ, vt qui conuerterit, quod manifeſtatum eſt in carne. quod & ipſum tamen ad Chriſtum commodiſſimè aptari poteſt, qui μετωνυμικῶς myſterii nomine ſit ſignificatus. Verùm repugnant perpetuo conſenſu omnes Græci codices, & (vt mox dicemus) res ipſa poſtulat vt de ipſa Chriſti perſona hoc accipiamus. Eraſmo tamen magis placet veteris interpretis lectio, & quidem non ad ipſum Chriſtum, ſed ad Euangelii prædicationem accommodata. Audiamus ergo quid dicat. Mihi, inquis, ſubolet Deum additum fuiſſe aduerſus hæreticos Arianos. At mihi Bezæ non dubium eſt, Dei nomen ſublatum fuiſſe ab iis qui vel diuinitatem Chriſti, vel vtriuſque naturæ vnionem iam inde ab ipſo conceptionis momento negabant. quæ tamen ipſorum impudentia manifeſtè coargui poteſt ex iis quæ ſequuntur. Iam, inquit Eraſ. agit aduerſus Iudæos, qui pro gratia Chriſti conabantur Legem obtrudere. Vnde verò hoc colligis? Nam certè nuſquam hoc exprimitur, niſi quòd in genere meminit fabularum & genealogiarum. Myſterium, inquis, vocat prædicationem Euangelii, prius occultam & ignotam mundo, nunc verò manifeſtatam in vniuerſo mundo. Atqui non dicit Paulus, μυστήριον ἦν, vel ἐγένετο, id eſt, myſterium erat, vel fuit, ſed, μυστήριόν ἐστι, myſterium eſt. Deinde quid hoc rei eſt, In carne, id eſt in vniuerſo mundo? quis hanc interpretationem ferat? Itaque mox ad ſe redit, & In carne interpretatur Per carnem, id eſt per Chriſti humanitatem. Atqui nuſquam additur Chriſti nomen. Ergo ſimilis locus aliquis, ratio deniq; aliqua huius dicendi formulæ proferatur. Sed tamen hic poſterior error multo eſt tolerabilior ſuperiore. Subiicit deinde, hoc myſterium fuiſſe iuſtificatum in Spiritu, id eſt hanc prædicationem habuiſſe vim iuſtificandi in Chriſto per fidem, ſine Lege Moſaica. Obſecro, quid hoc eſt, iuſtificatum id dicere quod iuſtitiam in Chriſto proponat? Nam non attingo quòd cum Sophiſtis putat Legis duntaxat cæremonias à iuſtificatione excludi. Alia quæ ſubiicit omitto: ſunt enim per ſe tolerabilia, niſi ea obſtarent de quibus iam diximus. Venio ad extremum. Quod, inquit, poſt reſurrectionem receptum eſt in cæ-

lum, vnde fuerat profectum. Hic verò ita tenetur vt elabi non possit, ideóque securè hoc prætērit, nulla addita explicatione. Quid enim adferre posset? Mysterium dici voluit Euangelii prædicationem. Cedo verò quomodo in cælum illa recepta est? Nam si pro ἀνελήφθη dixisset ἀνέβη, ascendit, nempe paratum erat cauillum, dici ascendisse in cælum prouerbiali dicendi genere, quod valde gloriosum sit redditum, Gentibus videlicet illud amplexis. Quid ergo? nempe manifestissima sunt hæc cauilla, & vtrisque manibus pretiosum hoc nostræ salutis testimonium nobis est retinendum. Dicitur ergo Deus, videlicet Filius (hoc enim pro cōfesso assumitur) ex inuisibili factus aspectabilis, assumpta carne, id est hominis vera, eáque omni infirmitati (solo excepto peccato) obnoxia natura: siue Verbum factum esse caro. Ita duæ ponuntur, distinguuntur, vniuntur naturæ, inter quas tamen quantum sit discrimen, nulla mens possit comprehendere: præsertim si Christi humanitas in cōditione infirmitatis consideretur. Huius verò mysterii altitudinem quis tandem, nisi Deus ipse, ita vt est cōprehendet? Superest vt admoneam hunc locum fœdè etiam nuper à Castellione esse deprauatum, qui pro ἐφανερώθη, id est conspicuus & aspectabilis factus est, conuertit, Deus extitit in carne. Iustificatus est in Spiritu, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι. Iustificari non semper declarat iustum fieri, (quod non considerarunt qui hæserunt in huius loci explicatione) sed ex Hebræorum idiotismo, significat debita iustitiæ laude affici, quum iustus cōprobatus fueris, (vt Luc. 7. c. 35. dicuntur publicani Deum iustificasse) atque adeo iustum, id est perfectum, & omnibus numeris absolutum declarari & agnosci: quo modo dicuntur mandata Dei iustificata Psal. 19. c. 10, id est ad vnguem & exquisitè perfecta: adeo quidem vt palàm ita esse appareat. Sic Psal. 51. a. 6, dicitur Deus iustificari in sermonibus suis, id est laus iustitiæ ipsius conspicua reddi. Et Matth. 11. c. 19, iustificata dicitur sapientia à filiis suis, id est agnita, & debito honore affecta. Ita igitur hoc in loco opponitur manifestationi carnis, gloria diuinitatis, sese in illa infirma carne ita exerens vt Christum quamuis hominem infirmum, tamen palàm etiam factum sit verum esse Deum: quod ex vniuersa historia Euangelica satis liquet. Spiritum igitur vocat quicquid in Christo diuinum & supra carnem (id est supra hominem) fuit, vt diximus Rom. 1. a. sicut ista omnia prorsus aptè & eruditè obseruauit doctissimus interpres. Conspectus est ab Angelis, ὤφθη ἀγγέλοις. Non potuit magnificentius prædicari augusta huius mysterii maiestas. nam proculdubio in ipsum Christum (id est visibilem Deum) intueri, quàm incredibilem voluptatem attulerit Angelis, ipsi luculenter declararunt nobili illo cantico quod recitatur Luc. 2. b. 14. Deinde vocatio Gentium, & quidem efficax, nónne opus fuit ipsa mūdi creatione maius? Postremò visibilis illa ascēsio in cælū carnis nostræ cū Deo substantialiter iunctæ, & illa ad dextrā Patris sessio supra omnē cælorum altitudinem, cuius tandem est sublimitatis mysterium? Sursum receptus est, ἀνελήφθη. Vulgata, Assumptū est. Erasmus, Receptus est. Vide Actorum 1. a. 2.

Κεφάλαιον δʹ	CAP. IIII.	CAP. IIII.
1 Τὸ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων,	1 Spiritus autem disertè dicit fore vt posterioribus temporibus descisćant quidam à fide, spiritibus deceptoribus attendentes, ac doctrinis dæmoniorum,	1 *Spiritus autem manifestè dicit quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris & doctrinis dæmoniorum,*

IN CAPVT IIII.

1 Desciscant à fide, ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως. Id est, à vera Dei doctrina, vt apparet ex antithesi. quo modo etiam accipi fidei nomen, multis iam locis annotauimus, vt Galat. 1. f. 23, & suprà, 1. d. 19 & 3. c. 9, & alibi sæpe. Itaque non est quòd ex hoc loco nonnulli conentur fidei electorum, id est veræ fidei, firmitatem euertere, ac proinde nostram consolationem à fundamentis conuellere. Nā si propositum electionis incertum est, aut si à nobis pendet, quæ tandē sunt Dei consilia, aut vbi spes illa nostra est? vbi denique fides, quum ea nihil aliud sit quàm firma nostræ in Christo electionis persuasio? Sin autem certa est electio, fidem etiam perseuerantiæ donum semper comitetur necesse est, quum electos certa salus maneat: extra Christum autem fide apprehensum nulla sit salus. Sed horrendi sunt interdum lapsus etiam eorum qui crediderant. Fateor. sed quis sani iudicii homo dixerit, vel vnius diei infantem anima rationis participe carere, quòd ea facultates suas non exerat? aut quis ebrium vel furiosum hominem idcirco ratione & intelligentia priuarit, quòd illis facultatibus ad tempus non vtatur? Sed hæc doctrina homines ad licentiam exacuit. Itáne verò? imò nihil æquè nos vel seriò arcere à sceleribus, vel in tentationibus ad inuocationem excitare potest. Fidem enim à Spiritus Christi effectis, (id est à mortificatione peccati, & viuificatione iustitiæ) qui diuellit, is eo ipso testatur se infidelem esse. Itaque hæc doctrina nihil pertinet ad eos qui falso fidei simulachro seipsos deludunt. Contrà verò qui verè filii Dei sunt, Spiritu Dei aguntur: ideóque quoties labuntur, toties, suo tempore, eiusdem Spiritus vi fulti resurgunt: neque Dei misericordia abutuntur ad peccandum, sed ad resipiscentiam magis ac magis ipsis etiam peccatis erudiuntur. At quædam etiam fides temporaria commemoratur. Fateor: sed quæ longè aliter sit definienda. Aliud enim est, credere verum esse Christi mysterium, aliud verò, per Spiritum Dei persuasum esse id ad te pertinere. Aliud est, repentino aliquo motu Euangelicam doctrinam non tantùm veram esse credere, sed etiam aliquo modo suauitatem eius gustare: vt si cibum aliquem suauem non tantùm contempleris alienæ mensæ impositum, sed etiam prehendas & mandas, nec tamen deglutias, aut, si deglutieris, non concoquas: aliud verò, videre, prehendere, mandere, deglutire, concoquere: quod postremum in iis solis accidit in quibus calor ille vitalis Spiritus Dei viget. Aliud est denique re vera Christum amplecti, & sibi applicare (quod quia soli filii Dei faciunt, mori nunquam possunt) aliud verò, Christum ore tenus, cum Simone Mago, cum Saule, cum Iuda, cum omnibus falsis fratribus, profiteri. Et hi tamen dicuntur etiam credere, nimirum ex communi loquendi vsu, quòd credere videantur. Sic enim disertè explicatur à Luca similis loquendi formula cap. 8. c. 18. Itaque etiamsi fidei nomen hîc non accipias μετωνυμικῶς, non tamen est quòd ex hoc loco aut similibus aliis illud vnum conentur quidam nobis extorquere, quo sublato, funditus etiam tolli Christianam religionem oporteat. Spiritibus deceptoribus, πνεύμασι πλάνοις. Seductores meritò etiam possis dicere, vt vis Græci vocabuli prorsus exprimatur, quo videlicet ipsa deceptionis ratio significatur: quia nimirum extra verbum Dei (quod vnum, rectum iter est) homines abducunt. Spirituum autem nomine vel dæmonia ipsa, vel pseudoprophetas qui illorum afflatu impelluntur, aut ipsam denique illorum doctrinam, accipere possumus: vt quod subiicitur, sit istius dicti expositio. Vetus interpres legit πλάνης, id est erroris, eodem sensu: nisi quòd error,

error illius est qui decipitur, quum hîc agatur de ipsorum impostorum fraudibus. Epiphanius hunc locum citans, aliquoties legit μύθοις, fabulis. Attendentes, προσέχοντες. Non modò igitur insurgent pseudoprophetæ, sed illis etiam dabitur summa erroris efficacia. quod disertè notandum est. Hic verò mihi diuinitus occurrit (vt spero) quod apud idoneum scriptorem, id est apud Epiphanium inueni, cuius authoritatem nemo possit hac in re meritò aspernari: quum nemo ex veteribus Græcis (meo quidem iudicio) parem diligentiam adhibuerit vt Scripturæ locos ab hæreticis deprauatos restitueret. Is igitur κατὰ Κολλυριδιανῶν, in eos acerrimè inuehens non qui Mariæ templa consecrabant, non qui reginam cæli & misericordiæ, spem, vitam, aduocatam, portam paradisi, adorantes inuocarent: non qui peterent ab ea vt ipsi nato imperet (quam blasphemiam scribens, totus cohorresco) non qui proprium illi cultum hyperduliæ nomine constituerent: sed qui stulta & crassa quadā superstitione libum illi quoddam solenni pompa consecrarent. is (inquam) aduersus eiusmodi quasdam mulierculas meritò fulminans, vt qui iamtum prospiceret quonam ista miseros homines abducerent: disertè hūc etiam locum citat, & ita quidem vt integrum membrum addat, quod nusquam alibi inueniri puto. Quod tamē cur ab eo confictum videri non possit, primùm obstat singularis eius pietas in hoc præsertim argumento: deinde quòd hac ipsa de re disserens, & hoc Apostoli dicto, veluti fundamento, nitens, non ita certè vel impudens erat vt aliquid hîc confingeret quod ab omnibus posset sine difficultate coargui: vel ita profanus, vt quū cum alia testimonia non deficerent, mallet ipse vltro aliquid affingere: vel denique ita imperitus vt aliquid hîc supposititiū esse non intelligeret, quum præsertim in hoc ipso argumento versaretur. Is igitur ita citat hunc locum, vt hæc etiam addat, ἔσονται γὰρ νεκροῖς λατρεύοντες, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐσεβάσθησαν. Id est, Mortuos enim colēt, vt in Israele culti sunt. quæ verba repono post ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, desciscent quidam à fide, vt postea sequatur προσέχοντες πνεύμασι, attendentes spiritibus, &c. Deinde cultus illius exēpla profert, quæ in Israele sua etiam memoria extarēt: atque ad id de quo erat instituta quæstio, hanc Pauli prophetiam accommodat: sed frustra, vt rei exitus ostendit. Oportuit enim impleri quæ Paulus prædixerat. Expende igitur & considera (lector quisquis es) quàm planè & apertè ista conueniant cum iis quæ oculis nostris cernimus, vt iam de extremis temporibus & reuelato Antichristo dubitare non possis. Nam (quicquid garriāt illius meritoria prostibula) quid est mortuos colere, prohibere nuptias, interdicere certorum ciborū vsum, & in his quidem rebus summam pietatis collocare: quum tamen adulteria, periuria, publicam sacrorum nundinationem, blasphemias, lupanaria, omne fraudum genus non modo tacentes spectent, sed etiam approbent? hæc, inquam, facere, quid aliud est quàm quod hîc apertè dicit Dei Spiritus? Sed vnum hoc videlicet ad eorum impudentiam reliquum erat, vt in manifesto scelere deprehensi, tamen constantissimè id negarent quod ipsis oculis cernitur. Dæmoniorum, δαιμονίων. Notum est quid hoc nomine Platonici præsertim intellexerint: sacri verò scriptores noxios illos & impuros spiritus sic vocant.

2 Ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν,	2 Per hypocrisin falsiloquorum, quorum conscientia cauterio resecta est.	2 *In hypocrisi loquentium mendacium, & cauteriatam habentium suam conscientiam.*
3 Κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν.	3 Prohibentium contrahere matrimonium, iubentium abstinere à cibis quos deus creauit ad participādū cū gratiarū actione, fidelibus, & iis qui cognouerunt veritatem.	3 *Prohibentium nubere, abstinere à cibis quos Deus creauit ad percipiēdū cū gratiarū actione, fidelib⁹, & iis qui cognouerunt ueritatem.*
4 Ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ, καλὸν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον.	4 Nam quicquid creauit Deus, bonum *est*: nec quicquam reiiciendum *est*, si cum gratiarū actione sumatur.	4 *Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reiiciendū quod cum gratiarū actione percipitur.*

2 Per hypocrisin, ἐν ὑποκρίσει. Vel, cum hypocrisi: Eras. Per simulationem. Ego Græcum vocabulum potius retinere volui, quo nimirum significatur istos quasi histrionicam quandam artem factitaturos: ne quis existimet fore vt in aliquo velut angulo delitescant, aut pudoris speciem aliquam retineāt. Hoc verò an ad vnguem nostris temporibus conueniat, nemo magis possit dubitare quàm de sole, nū meridie luceat: si quis multiplices illas & media quidem luce peruolitantes Monachorum laruas, si templorum & sacrificorum versicolores illos & androgynis prorsus conuenientes habitus, si personas idolorum, si denique totā illorum theatricam saltationem cum veterum histrionum ritibus comparet. quod argumentū nuper nō minus eruditè quàm copiosè ac luculenter tractauit frater mihi charissimus P. ille Viretus, quem honoris causa nomino. Falsiloquorum, ψευδολόγων. Videtur potius dicendū fuisse ψευδολόγοις, vt cohæreat cum πνεύμασι, & paulo pòst etiam κεκαυτηριασμένοις: sed maior est habita sententiæ quàm constructionis ratio, vt Mar. 12. d. 40, & alibi aliquoties annotauimus. Nisi malimus δαιμόνια, emphaseως causa dici homines ipsos à diabolo impulsos, vt Petrus dicitur Satanas Mat. 16. d. 23, & Iudas diabolus vocatur Ioh. 6. g. 70. Quorū cōscientia cauterio resecta est, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. Vel, qui sua ipsorū cōsciētia sunt cauterio amputati. Sed illam interpretationē præfero. est enim hæc constructio ita Græcis vsitata vt non aliter loqui soleant: veluti apud Demosthenem, ὁ κατεαγὼς τὴν κλεῖν, cui claues iuguli sunt confractæ: apud Xenophontem, ὁ ἀποτμηθεὶς τὴν κεφαλὴν, cui caput est amputatum. Significat autem τὸ καυτηριάζειν cauterio partem aliquam (putrem videlicet) amputare. Itaque hæc sententia est eiusmodi, Istorum conscientiam ita obduruisse vt callū obduxerit, deinde cancrum illam inuasisse, postremò iam esse cauterio amputatam, sicut diximus Ephes. 4. e. 19. Vulg. Cauteriatam habentium suam conscientiam. Eras. Cauterio notatam habentium conscientiam: quas interpretationes nō minus absurdas iudico quàm si quis dicat eum caput habere cui caput sit ense amputatum. Et videtur mihi ad Circuncisionem cordis antithesi quadam alludere Apostolus.

3 Iubentium abstinere, ἀπέχεσθαι. In Græco sermone primùm omnium supplenda est copula in bimembri oratione, vt annotauimus Ioh. 10. c. 16, & alibi sæpe: deinde cognatæ significationis verbum, nempe κελευόντων, vt in illo Homeri σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. Item in illo versu, Ἄλλοι μὲν κλαίουσι, ἄλλοι σιγῶσι Νέστορ. Similē eclipsin annotauimus 1. Cor. 14. g. 34.

5 Ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.

6 Ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας.

7 Τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ· γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν.

8 Ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης.

9 Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος.

10 Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν.

11 Παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε.

12 Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ.

5 Sanctificatur enim per verbum Dei, & preces.

6 Hæc si subieceris fratribus, bonus eris minister Iesu Christi, innutritus in sermonibus fidei, bonæque doctrinæ, quã assectatus es.

7 Cæterùm profanas & aniles fabulas reiice: sed exerce teipsum ad pietatem.

8 Nam corporalis exercitatio paululũ habet vtilitatis: at pietas ad omnia vtilis est, vt quæ promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ.

9 Fidus *est* hic sermo, & dignus qui omnib' modis recipiatur.

10 Nam idcirco etiam fatigamur, & probris affici mur, quòd speremus in Deo viuo, qui est conseruator omnium hominum, maximè *verò* fidelium.

11 Hæc denuntia & doce.

12 Nemo tuam iuuentutem despiciat, sed esto exemplar fidelium in sermone, in conuersatione, in charitate, in spiritu, in fide, in puritate.

5 Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.

6 Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus verbis fidei & bonæ doctrinæ, quam assequutus es.

7 Ineptas autem & aniles fabulas deuita: exerce autem teipsum ad pietatem.

8 Nam corporalis exercitatio ad modicum vtilis est: pietas autem, ad omnia vtilis est, promissionem habẽs vitæ quæ nũc est, & futuræ.

9 Fidelis sermo, & omni acceptione dignus.

10 In hoc enim laboramus & maledicimur quòd speramus in Deũ viuũ, qui est Saluator omnium hominum, maximè fidelium.

11 Præcipe hæc, & doce.

12 Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exemplum esto fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate.

5 Sanctificatur, ἁγιάζεται. Id est, purum & sanctum sit, nostri videlicet respectu, vt illo vti possimus bona conscientia, tanquam de manu Domini Dei nostri rite accepto. Nam reliqui (vt fures & sacrilegi) bonis vsurpatis fruuntur, Deo quidem [illegible] volente, sed ipsis tamen partim non rite, sed per malas artes vsurpãtibus, partim verò eorum authorem vel contemnentibus, vel etiam insectantibus, cuius beneficentiam in sui perniciem conuertunt. Sanctificati igitur cibi dicuntur quibus legitimè & cum bona Dei gratia vtimur. Itaque sancta etiã sunt fidelium conuiuia, & quoties ad mensam nos accingimus, toties ad viuam beneficentiæ Dei nostri concionem accedimus: vt illic multo etiam minus quàm alibi liceat modestiæ fines transilire. Alludit autem ad legales purificationes, & discrimen cibi mundi & immundi. Per verbum Dei, διὰ λόγου Θεοῦ. Ex verbo Dei fide apprehenso duo intelligimus, ac etiam credere nos profitemur: vnum, creata esse omnia hominum causa à Domino, pro immensa & infinita sua sapientia: alterum, nos ex eorum esse numero qui ius illud iustæ in reliqua animantia dominationis in Adamo deperditum, per gratiam Dei in Christo receperimus, vt hanc vitam tueamur quam ipsius amplificandæ gloriæ impendamus. Hanc professionem sequuntur preces, vt nobis det Dominus bona conscientia dapibus ab ipsius manu acceptis cũ omni timore ac reuerentia frui. Postremò gratiarum actione & repetitis etiam precibus conuiuia nostra claudimus. ita nobis sanctificantur cibi. Et preces, καὶ ἐντεύξεως. Id est προσευχῆς, vel etiam εὐχαριστίας. Nam in genere hîc ponitur nomen ἐντεύξεως, quod alioqui non tam latè patet, vt diximus suprà, cap. 2. a. 1.

6 Innutritus, ἐντρεφόμενος. Præpositio ἐν aliquid ponderis addit huic participio, quasi dicas in sinu pietatis educatum. Vulgata & Erasmus, Enutritus, non explicata hac emphasi. Durum est autem quod idem Erasmus notat, hoc participium actiue quoque conuerti posse, Enutriens *illos*. Fidei, τῆς πίστεως. Iterum fides pro sana doctrina, vt suprà, versu 1. sicut explicat etiam sequens epexegesis. Quam assectatus es, ᾗ παρηκολούθηκας. Id est, à cuius latere quasi nunquam discessisti. Alioquin interdum aliquid amplius declarat, vt diximus Luc. 1. a. 3. Demosth. περὶ στε. Ἐκεῖνος ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη οὐ μόνον εὔνουν καὶ πλούσιον ἄνδρα ἐκάλει, ἀλλὰ παρηκολουθηκότα τοῖς πράγμασιν ἐξ ἀρχῆς. Pietatẽ verò vocat legitimũ & spiritualem cultum, cum quo comparat corporis macerationes.

8 Promissionem, ἐπαγγελίαν. Eant nunc & merita supererogationis ponant fatui homines in vllis quãtumlibet duris corporis afflictionibus. Sed & ἐπαγγελίας nomine vtitur Paulus vt vltronea hæc esse promissio significetur: nequis vllum hîc meritum constituat. Nam lõgè aliud est ex gratuita promissione aliquid liberaliter largiri, quàm quod debeas persoluere. Erasmus legit numero plurali ἐπαγγελίας, promissiones, vt postea genus in duas species distribuatur.

10 Qui est conseruator, ὅς ἐστι σωτήρ. Vulg. Qui est saluator. Eras. Qui est seruator: quod nonnullos torsit, propterea quòd seruatoris nomen fere respicit vitam æternam in Christo partam. Itaque vt amphiboliam vitarem, malui conseruatorem dicere. Alludere autem videtur ad Psal. 36. b. 6.

12 In Spiritu, ἐν πνεύματι. Spiritum, opinor, vocat zelum pietatis, aut certè eximia illa Spiritus dona, quibus sic vti vult Timotheum vt omnibus sit exemplo, quod pro se quisque pro doni sui ratione imitetur.

13 Ἕως ἔρχομαι πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ.

14 Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας, μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου.

15 Ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι· ἵνα σου ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν.

16 Ἔπεχε σεαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ· ἐπίμενε αὐτοῖς· τοῦτο γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου.

13 Interim dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.

14 Ne negligito donum quod in te est, quod datum est tibi ad prophetandum, cum impositione manuũ presbyterii.

15 Hæc exerce, in his esto: vt tuus profectus manifestus sit inter omnes.

16 Attende tibiipsi & doctrinæ: persiste in istis. id enim si feceris, & teipsum seruabis & eos qui te audierint.

13 Dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.

14 Noli negligere gratiã quæ in te est: quæ data est tibi per Prophetiã, cum impositione manuum presbyterij.

15 Hæc meditare, in his esto: vt profectus tuus manifestus sit omnibus.

16 Attende tibi & doctrinæ: insta in illis: hoc enim faciens, & teipsum saluum facies & eos qui te audiunt.

Κεφάλαιον ε.

1 Πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα· νεωτέρους, ὡς ἀδελφούς·

2 Πρεσβυτέρας, ὡς μητέρας· νεωτέρας, ὡς ἀδελφὰς, ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ.

3 Χήρας τίμα τὰς ὄντως χήρας.

4 Εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις· τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

CAP. V.

1 Seniorem ne increpato, sed hortare vt patrem: iuniores, vt fratres:

2 Mulieres natu grandiores, vt matres: iuniores, vt sorores, cum omni puritate.

3 Viduas honora quæ verè viduæ sunt.

4 Quòd siqua vidua liberos aut nepotes habet, discant in primis *in* propriam domum pietatem exercere, & vicem rependere parẽtibus. hoc enim est honestũ & acceptũ corã Deo.

CAP. V.

1 Seniorem ne increpaueris, sed obsecra vt patrẽ: iuuenes, vt fratres:

2 Anus, vt matres: iuuenculas, vt sorores, in omni castitate.

3 Viduas honora quæ verè viduæ sunt.

4 Siqua autem vidua filios aut nepotes habet, discant primùm domũ suã regere, & mutuã vicẽ reddere parẽtibus. hoc enim acceptum est coram Deo.

13 Interim dum venio, ἕως ἔρχομαι. Erasm. Vsquedũ venero, ἕως ἔρχομαι. Apparet autẽ cũ ex hoc versiculo, tum ex eo quod dixit suprà 3. d. 14. Apostolum, quum hæc scriberet, è Macedonia constituisse statim trauicere, sed præter spem, vt alias sæpe, ita tum quoque fuisse diutius illic retentum, adeo vt nonnisi post Pascha soluerct Philippis. quam etiam ob causam quum omnino constituisset ad Pentecosten Hierosolymis esse, præter expectationem coactus est, mutato consilio, Ephesum præteruehi: cuius tamen ministros ac proinde Timotheum in primis Miletum accersiuit, nempe vel idcirco vt fidem suam liberaret, postremùm eos visurus.

14 Ad prophetandũ, διὰ προφητείας. Id est, εἰς προφητείαν, vel ἐν προφητείᾳ, vt Rom. 4. b. 11. Vel, per prophetiam, id est, ita iubente per os Prophetarum Spiritu sancto, vt suprà, 1. d. 18. Quia tamen fit collati charismatis mentio, priorem interpretationem præfero. Nam probabilius est, quum iam haberet insigne prophetiæ donũ, fuisse ex Spiritus sancti mandato illi impositas manus à presbyteris Ephesinis, id est ad prophetandum in illa ecclesia fuisse delectum, tantisper dum aliò vocaretur à Domino: erat enim euangelista. quæ impositio manuũ proculdubio gratiam Dei in ipso confirmauit, vt 2. Tim. 1. b. 6. De Prophetis autem, quod eorum fuerit munus, sæpe iam dictum est à nobis. Presbyterii, τοῦ πρεσβυτερίου. Id est, ordinis presbyterorum, quo nomine probabile est cœtum omnium illorum significari qui in verbo laborabant in Ephesiorum ecclesia, vt Act. 20. d. 17, & f. 28. Sũt enim interdum generalia hæc nomina, episcoporum, presbyterorũ, atque adeo etiam diaconorum. vide Philip. 1. a. Castellio conuertit Senatum, vt alibi pro Ecclesia rempublicam dixit.

15 Exerce, μελέτα. Vulg. Meditare, quod etiam potest conuenire. Sed illud malo, quoniã tota ista meditatio coniuncta est cum actione. Apage enim ab Ecclesia Dei, contemplantes quos vocant. Inter omnes, ἐν πᾶσι. Vulg. & Eras. In omnibus. quod etiam possumus accipere neutro genere, pro Omnibus in rebus, vel omnibus modis.

16 Seruabis, σώσεις. Fides est ex auditu, auditus verò ex prædicatione. Hactenus igitur & sese & alios seruare dicuntur ministri Verbi, in quibus Dominus posuit reconciliationis sermonẽ, quum videlicet vnà cum illis coniungitur is qui per eos agit. At contrà quoties ministri cum Domino conferuntur, valet illud Pauli, Qui plantat & qui rigat, nihil est.

IN CAPVT V.

3 Viduas honora, χήρας τίμα. Id est, Viduarum curam habe. Videmus enim illas nominatim à Domino commendari, quòd variis iniuriis sint obnoxiæ, ideóque maiore præsidio egeãt. Sic autem accipitur honorandi verbum hoc in loco vt apud Hebræos כבד, neque hoc ego de illis viduis accipio quarum ministerio vtebatur Ecclesia. Nam de illis agit postea sigillatim. Quæ verè viduæ sunt, τὰς ὄντως χήρας. Quænam illæ sint definiet versu 5. Itaque nõ simpliciter explico, Quæ sint orbæ liberis, (quia potius videntur præsidio indigere quæ liberorum multitudine grauantur) sed quæ verè sunt præsidio humano destitutæ, & dignas etiam se præbent Ecclesiæ solicitudine. Alioqui causa non est cur Ecclesia vel illis grauetur, quibus aliunde subsidium non deest, vel istarum improbitatem foueat.

4 Quòd siqua, εἰ δέ τις. Rationem optimam adfert Paulus qua viduis subueniri possit sine graui Ecclesiæ dispendio: nempe vt si liberos & nepotes, grandiores videlicet habuerint, ii admoneãtur vt, si pii sunt & Dei timẽtes, eam pietatẽ in suos parentes in primis exerceant. domi enim ipsos ab fide habere in quibus se pios esse ostendant. deinde illis proponatur, nihil hîc ab ipsis peti quod naturæ iure non debeant, quũ sine summo scele-

re nō possit officiū ἀντιπελαργίας prætermitti. Postremò doceantur quàm grata & accepta sit Deo ista liberorū ac nepotū pietas officiosa. Sed quid si his subsidiis vidua caruerit? De his verò postea disseret. Ita igitur optimè conueniet distributio, nec quicquā detortum apparebit. Quòd si μανθανέτωσαν, i. discant, ad ipsas viduas referas, certè coactū erit quod de vice parentibus rependenda cōmemoratur: vt interim taceā hic agi de subsidiis quæ viduis præstari debeant, non autē de illarū officio in suos. id enim postea dicetur. Quid si verò μανθανέτωσαν vertamus Doceantur? nam hoc quoque significat τὸ μανθάνειν. Sensus quidem conueniet, sed (vt modò dixi) nondum mihi videtur de ipsarum viduarū officio in suos disseri. Non est tamen quòd ab hac sententia quenquam deterreat mutatio numeri. Id enim factum erit quòd Apostolus in genere de viduis agat: & similis enallages exēplum habuimus suprà, 2. d. 15. In primis, πρῶτον. Vulg. Prius. Eras. Primùm. In propriā domum pietatē exercere, τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν. Sub. κατὰ vel εἰς, opponitúrque hæc doctrina Pauli Pharisaicis traditionibus, de quibus Matth. 15. a. 5. Vulg. Domū suam regere, τὸν ἴδιον οἶκον εὐθύνειν. Nam τὸ εὐσεβεῖν constructione ἐνεργητικῇ nusquā legi.

5 Ἡ δὲ ὄντως χήρα, καὶ μεμονωμένη, ἤλπικεν ἐπὶ τὸν Θεόν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας.

5 Porro quæ verè vidua est ac sola, sperat in Deo, & permanet in supplicationibus & precibus nocte ac die.

5 *Quæ autē verè vidua est & desolata, speret in Deo & instet obsecrationibus & orationibus nocte & die.*

6 Ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκε.

6 At quæ in luxu viuit, ea viuens mortua est.

6 *Nā quæ in deliciis est, viuens mortua est.*

7 Καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίληπτοι ὦσιν.

7 Hæc igitur denuntiato, vt sint irreprehensæ.

7 *Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint.*

8 Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων.

8 Quòd siqua suis & maximè domesticis nō prouidet, fidem abnegauit, & est infideli deterior.

8 *Siquis autem suorum & maximè domesticorum curam non habet fidē negauit, & est infideli deterior.*

9 Χήρα καταλεγέσθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή·

9 Vidua allegatur non minor annis sexaginta, quæ fuerit vnius viri vxor.

9 *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius uiri uxor:*

10 Ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη, εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησε.

10 In operibus bonis idoneo testimonio ornata: si liberos educauit, si fuit hospitalis, si sanctorum pedes lauit, si afflictis subuenit, si omne bonū opus est assiduè sectata.

10 *In operibus bonis testimoniū habēs, si filios educauit, si hospitio recepit, si sanctorū pedes lauit, si tribulationē patientibus subministrauit, si omne opus bonū subsequuta est.*

5 Porro quæ verè, &c. ἡ δὲ ὄντως, &c. Eas viduas honorādas (id est Ecclesiæ cura ac solicitudine dignas) esse dixerat quæ verè essent viduæ: nunc quænam illæ sint explicat: nempe quæ sunt suorum præsidio destitutæ, & fideles ac pias se præstant. Ac sola, καὶ μεμονωμένη. Terent. Sola sum, habeo hic neminem neque amicum, neque cognatum. Vulg. & Eras. Desolata: durè.

6 Quæ in luxu versatur, ἡ σπαταλῶσα. Luxū malui quàm delicias dicere. 8 Siqua, εἴ τις, vel, Siquis.

9 Allegatur, καταλεγέσθω. Vulg. Eligatur. Sed rectius Eras. Agit enim hoc in loco Apostolus de iis viduis quarū opera ad pauperū præsertim ægrotorum curā vtebantur, quæ diaconissæ in Ecclesiastica historia vocantur. Itaque καταλέγεσθαι significat in album & numerū referri. Quæ fuerit, &c. γεγονυῖα ἑνὸς, &c. Duo requirit quod ad præteritā conditionē attinet: vnum, vt nō pellex, non cōcubina, non meretrix, sed vxor fuerit: alterum, vt δίγαμος non fuerit. Sed hac in re sanè non facilè velim assentiri veteribus præsertim Latinis, quòd δίγαμον dici putarint eum qui prima vxore mortua alterā duxerit, aut cōtrà. At ego διγάμους dici viros censuerim qui viuēte vxore, eáque vel adhuc legitimè cōiuncta, vel iniusto diuortio separata, alterā superinducūt: mulieres verò διγάμους, quæ à viris meritò repudiatæ, aliis postea nuberent. Vt autē ita sentiā, primùm eo adducor quòd alioqui periniquū certè fuerit secundas nuptias dānare: nec causam vllam videā cur secūdæ potius quàm primæ vllam incōtinentiæ labē secum trahāt. Imò verò quàm multæ proferri species possunt, in quibus qui iterum vxorē duxerit, plura ac certiora cōtinentiæ signa ediderit quàm qui vnā tantùm vxorē habuerit? An verò vllo modo probabile est Apostolū, qui iuniores viduas vult nubere, hoc illis consilium dare vnde postea consequatur vt ad Ecclesiasticū munus ineptæ cēseantur? Quāuis enim lōgè aliud sit ab Ecclesia reiici quàm ad Ecclesiasticā functionē non cēseri idoneum: tamē non leuis est macula, ideo nō admitti quòd sanctè & in Domino nupseris, ex Apostoli ipsius cōsilio. Postremò legatur canon concilii Neocæsariensis tertius, & septimus, itémque Laodiceni primus: ibi cō[illegible]mus digamos fuisse publicæ pœnitētiæ addictos, & presbytero interdictū ne nuptiali cōuiuio eorū inter[illegible] nempe ne videretur eiusmodi nuptias approbare vel cōcedere. Quis verò sanctis illis Patribus hoc vnquā in mētem venisse putarit, vt publica etiā pœna dignos censerent qui Spiritus sancti mādato paruissent? Sed & pro me disertè facit Chrysostomus, qui explicās quod de episcopo vnius vxoris marito dictū est, hoc manifestè intelligit de polygamis. i. de iis qui plures simul vxores haberēt. In epistolā verò ad Titū scribens, disertè hoc scriptū esse dicit εἰς τοὺς ἀπληστίας, quique suā beneuolentiā erga vxorē ἀπελθοῦσαν (i. quæ discesserit, nimirū inhumaniter tractata, aut immeritò repudiata) altera superinducta, nō conseruarint. Itaque (vt tandem finē faciam) viduas Paulus nō vult adscribi diaconissis, nisi quæ sine vllo probro vixerint, vno marito cōtentæ. Vnum autē maritum habuisse dicitur, & sine vllo probro vixisse, etiam illa quæ priore viro defuncto, pudicè & castè, ex Spiritus sancti mādato, cū secundo marito vixerit. Quòd siquis Patrū quorundam authoritatē mihi opposuerit, ad verbū Dei prouoco, & superiores rationes quas adduxi, refelli postulo. Certè Iustinus aduersus Tryphonē agēs, polygamiā nō aliter explicat aduersus Iudæorū magistros, οἵ τινες καὶ μέχρι νῦν καὶ τέσσαρας καὶ πέντε ἔχειν γυναῖκας ἕκαστον συγχωροῦσι. & Apologetico posteriore, explicās illud dictū Domini, Qui repudiatā duxerit mœchatur, hoc etiā addit, ὥσπερ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διγαμίας ποιούμενοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσί. 10 Si sanctorum pedes lauit, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν. Hac vna specie officii quod tum in illis regionibus vsurpari solebat, quum peregre aduenientes viatores exciperentur, reliqua etiam obsequia significauit Apostolus: nec temere etiam hoc tanquam vilissimum obsequii genus delegit.

11 Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ· ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν,

11 Porro iuniores viduas recusa: postquàm enim lasciuire cœperint aduersus Christum, nubere volunt:

11 *Adolescentiores autem uiduas deuita: quū enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere uolunt,*

12 Ἔχουσαι κρίμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν.

12 Ex eo damnandæ quòd primam fidem reiecerint.

12 *Habentes damnationē, quia primam fidem irritam fecerunt.*

13 Ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας· οὐ μόνον δὲ ἀργαί, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα.

13 Simul autem etiam otiosæ discunt circumire domos: imò non solùm otiosæ, sed etiā nugaces, & curiosæ, garrientes quæ non oportet.

13 *Simul autem & otiosæ discunt circuire domos: non solùm otiosæ, sed & uerbosæ & curiosæ, loquentes quæ nō oportet.*

14 Βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν.

14 Velim igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare aduersario ad maledicendum.

14 *Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matresfamilias esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia.*

15 Ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ.

15 Iam enim nonnullæ deflexerunt, sequutæ Satanam.

15 *Iam enim quædam cōuersæ sunt retro post Satanam.*

16 Εἴ τις πιστὸς ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς, καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ.

16 Quòd siquis fidelis aut siqua fidelis habet viduas, eis subuenito, & non onerator Ecclesia, vt iis quæ verè viduæ sūt subueniat.

16 *Siquis fidelis habet uiduas, subministret illis & non grauetur Ecclesia, ut iis quæ uerè uiduæ sunt sufficiat.*

17 Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι, διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν· μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ.

17 Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habētor: maximè qui laborant in sermone & doctrina.

17 *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maximè qui laborant in uerbo & doctrina.*

18 Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις. καὶ ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ.

18 Dicit enim Scriptura, ‖Boui trituranti non obligabis os. & ‖dignus est operarius mercede sua.

18 *Dicit enim Scriptura, Nō infrænabis os boui trituranti. & dignus est operarius mercede sua.*

Deut. 25. a. 4. 1. cor. 9. b. 9. Matth. 10. a. 10. luc. 10. b. 7.

19 Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων.

19 Aduersus presbyterum accusationem ne admittito, nisi sub duobus aut tribus testibus.

19 *Aduersus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.*

11 Recusa, παραιτοῦ. Id est, ne in collegium viduarū admitte. Vulg. Deuita. Eras. Reiice. Postquam enim lasciuire cœperit aduersus Chr. ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ. Reiici nō vult iuniores viduas ab Ecclesia, sed ad numerū diaconissarū non admitti. Causam adfert, quòd ad hoc munus ineptæ sint quæ matrimonii vinculo sunt obstrictæ: iuniores autē ætas sæpe ad matrimoniū solicitaret. Inde duplex sequebatur incōmodum, aut etiam triplex: primùm, quòd diaconissarū numerus minuebatur: alterū, quòd hoc non sine aliqua leuitatis & infamiæ nota, denique non sine offendiculo eueniebat: tertium verò longè grauissimum, quòd nonnullæ, quū non ferrent se inter pios aliquam probri ignominiam sustinere, à Christianismo etiam hac occasione deficiebant. Quorsum autem hoc ad monialium vota? Imò cur saltem in illis non obseruatur quod in viduis omnino propter incontinentiæ periculum requirit Apostolus? Cæterùm quòd Vetus interpres conuertit, Quum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt: primùm in eo reprehendi meretur quòd κατὰ Χριστοῦ, id est aduersus Christum, nō rectè cōuerterit In Christo: deinde nonnullis errorem obiecit, qui In Christo coniunxerunt cum verbo Nubere, sententia prorsus deprauata. Quomodo enim istæ lasciuientes & primam fidem violantes, possent in Christo nubere? Neque verò in hoc refellendo errore multum est laborandum, quū Apostolus nō scripserit κατὰ τοῦ Χριστοῦ, sed καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, vt τοῦ Χριστοῦ à præcedente verbo diuelli nulla ratione possit.

12 Ex eo damnandæ, ἔχουσαι κρίμα. Vulg. & Eras. ad verbum, Habentes damnationem.

13 Simul autem, ἅμα δέ. En hoc alterum genus earum quæ minus quidem peccant, quum apertè non deficiant, sed tamen variis offendiculis materiam præbent.

14 Aduersario, τῷ ἀντικειμένῳ. Additus articulus, & quod subiicitur, faciūt vt τὸν ἀντικείμενον dictum putē ipsum Satanam, Hebraica voce Satanæ explicata. Is enim est qui linguas hominum acuit ad detrahendum Ecclesiæ: & suprà aliquoties repetita est hæc sententia, vbi expressè nominatur diabolus, vt suprà, cap. 3. b. 6 & 7.

16 Quæ verè viduæ sunt, ταῖς ὄντως χήραις. i. quæ verè viduæ sunt humano præsidio, ac solæ, vt exposuimus suprà, versu 5. Subueniat, ἐπαρκέσῃ. Vel, satis sit. Id est, nihil desit rerum necessariarum. Potest enim etiam ἐπαρκεῖν sic exponi absoluté. Vulg. Sufficiat. Eras. Suppetat.

17 Duplici honore, διπλῆς τιμῆς. Id est, de quibus magis etiam quàm de reliquis simus soliciti. Honoris enim appellatione iam dixi pium omne officium ac subsidium, Hebræorum more, significari: & numerus certus pro incerto positus est, vt minimè opus sit quicquam hîc subtilius inquirere. Maximè, μάλιστα. Duplices igitur presbyteri fuerunt, quum vni vacarent gubernationi, alteri sermoni & orationi.

18 Et dignus est, καὶ ἄξιος ἐστιν. Hoc dicit Paulus ex sua persona, nō autē vt locū aliquē Scripturæ citans, sicut plerique putarunt, à doctissimo interprete meritò reprehensi. Fuit autē hoc dictū prouerbiale, à Christo etiā vsurpatū. 19 Aduers. presb. κατὰ πρεσβυτέρου. Hoc referūt Græci ad prouectioris ætatis homines: quod mihi

perabſurdum videtur. Etſi enim aliquid tribuendum eſt canitiei, tamen cauſam non video cur hac in re non debeat æqualis eſſe omnium conditio. Sed in presbytero longè alia ratio eſt: quia huic hominum generi certū eſt Satanam potiſſimùm inſidiari, ideóque nullos æquè omnibus calumniis & obtrectationibus eſſe obnoxios. Eſt igitur in illorum accuſationibus audiendis longè maxima cautione opus. At quænā illa eſt dices. Hîc verò mihi videntur nõnulli impegiſſe, dum putāt nihil hîc præſcribi à Paulo quod in omnibus iudiciis non ſit obſeruandum. Itaque in hoc nodo explicando ſudant multi, & manifeſtè torquent Apoſtoli verba: adeo quidem vt nonnulli (quod refert Eraſmus ex quadam Hieronymi ad Marcellam epiſtola) totum ſequens membrū expunxerint, deinde expoſuerint, ne recipias, id eſt ne facilè recipias. Atqui nullam hîc opinor ſubeſſe difficultatem. Aliud enim eſt admittere accuſationem, aliud verò accuſatum abſoluere vel damnare. Eſt autem hoc iudicis officium vt quoſuis accuſare volentes audiat, niſi penitus infames ſint perſonæ: deinde quod æquum videbitur de repudianda vel admittenda accuſatione conſtituat. Sed tamen quū presbyter accuſatur, peculiare quiddam vult Apoſtolus obſeruari, nempe vt ne ad accuſandum quidem admittatur quiſquā, niſi prius duobus aut tribus teſtibus fecerit futuræ accuſationis fidem: vt non ſtatim damnetur presbyter, aut abſente illo de cauſa cognoſcatur: ſed vt, poſtquam conſtiterit non fore friuolam accuſationem, tum demùm vocetur reus, & legitimè de re tota decernatur. Cauſam verò iſtius conſtitutionis Apoſtolicæ duplicem inuenio, nempe quia, vt modò dixi, nulli ſunt æquè omnibus calumniis obnoxii atque pii doctores: deinde quia in presbyterum nõ poteſt priuatum quodammodo iudicium conſtitui, quum non poſſit non eſſe cum publico totius Eccleſiæ offendiculo coniunctum: adeo vt etiamſi abſoluatur, tamen aliqua inde infamia in totam Eccleſiam redundet, ſitque non modò in iudicando, ſed etiam in admittendo accuſatore magna cautione opus. Præterea notādum eſt ex hoc loco, Timotheum in Epheſino presbyterio tum fuiſſe προεστῶτα (id eſt antiſtitem) vt vocat Iuſtinus, non qui pro arbitrio omnia faceret, ſed qui pro ſua pietate ac prudentia omnia moderaretur, vt in cœtu omnia ritè & ordine fierent. Deinde conſiderandæ ſunt & temporum & cauſarum circunſtātiæ, nequis vel Eccleſiaſticam diſciplinam illic aboleat vbi Chriſtianus eſt magiſtratus (qui nunc error, eheu, multas peſſundat Eccleſias, & proculdubio tandem euertet) vel tyrannicam illam clericorum exemptionem inuehat: quum in iis quæ ad politiam pertinent, omnem animam magiſtratui ſubiectam eſſe oporteat. Certum eſt autem intolerabiliter fuiſſe ambitioſos Epiſcopos qui iſtiuſmodi exemptiones à regibus petierunt, etiam ſtultiſſimos reges qui non de ſuo ſed de iure Dei fuerunt iſtis lupis liberales. Nec enim homines, ſed Deus ipſe fines vtriuſque iuriſdictionis poſuit. Sed quid iſtis opus eſt? quorſum enim Eccleſiaſticis quæ vocant priuilegiis gaudeant (etiamſi fas fuiſſet illi vel petere vel concedere) qui non ſunt paſtores, ſed lupi?

20 Τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι.

20 Eos qui peccant, coram omnibus argue, vt & reliqui timeant.

20 Peccantes, coram omnibus argue: vt & cæteri timorem habeant.

Infrà, 6.c.13

21 Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν.

21 ‖Obteſtor in conſpectu Dei, & Domini Ieſu Chriſti, & electorum Angelorum, vt hæc ſerues, absque eo vt vnum alteri præferas, nihil faciens in alteram partem declinando.

21 Teſtor coram Deo & Chriſto Ieſu, & electis Angelis, ut hæc cuſtodias ſine præiudicio, nihil faciens in alteram partem declinando.

22 Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει.

22 Manus citò necui imponito, neque communicato peccatis alienis. temetipſum purum ſerua.

22 Manus citò nemini imposueris, neque communicaueris peccatis alienis: teipſum caſtum cuſtodi.

23 Μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ᾽ οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου, καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.

23 Ne ampliuſeſto abſtemius: ſed vino pauculo vtere, propter ſtomachum tuum, & crebras tuas infirmitates.

23 Noli adhuc aquā bibere: ſed modico uino utere propter ſtomachū tuū, & frequētes tuas īfirmitates.

20 Eos qui peccant, τοὺς ἁμαρτάνοντας. Presbyteros videlicet, vt hoc cohæreat cum præcedente verſiculo. Quòd ſi presbyteros ipſos, quanto magis alios quoſuis? Sed peccantes intellige cum publico offendiculo.

21 Abſque eo vt vnū alteri præferas, χωρὶς προκρίματος. Dicitur Græcis προκρίνειν qui aliquem vt eximiū & ſelectum habet. Debet autem iudex in iudicādo omnes iſtas opiniones deponere, vt qui non de perſonis ſed de cauſa iudicaturus ſedeat. Non rectè igitur Vetus interpres cõuertit, Sine præiudicio. Eſt enim præiudicium cauſæ potius quàm perſonæ: quanuis alioquin hæc interpretatio fere eodem recidat. Eraſ. Sine præcipitatione iudicii. id eſt, cauſa non bene ac diligēter cognita: qua ſignificatione nuſquā memini legere τὸ προκρίνειν, quānuis ita explicet Græcus ſcholiaſtes. In alteram partem declinando, κατὰ πρόσκλισιν. Sic Vetus interpres rectè expoſuit, ſeruata metaphora quæ à libripendibus ſumpta eſt. Debet enim iudex quaſi in lance iura litigantiū expendere, ita vt in neutrā partem propendeat, recto alioquin iudicio nõ futuro. In pleriſque codicibus legitur πρόσκλησιν, ſed perperam, vt opinor. neque enim προσκαλεῖν aliud ſignificat quàm ~~prouocare ſignificat, vel~~ aduocare. Itaque licebit per aduocationem interpretari, quaſi iudex aduocati partibus fungatur. Sed in hac ſignificatione, quos Latini aduocatos ſeu amicitiæ cauſa deprecatores adhibitos vocant, à Græcis παρακλήτους, & rem ipſam παράκλησιν potius dici inuenio. Græcus denique ſcholiaſtes videtur legiſſe πρόσκλησιν, quo nomine intelligit aliquem animi motum qui iudicem ad temere ferendam ſententiam prouocet. Eraſ. Iuxta propenſionem animi. Clemens autem duobus locis ἀπροσκλινῶς interpretatur.

22 Manus citò, &c. χεῖρας ταχέως, &c. id eſt, Ne temere quoſuis ad Eccleſiaſticam vllam functionē admitte, quantum videlicet in te eſt. Neque enim penes vnum Timotheum reſidebat omnis authoritas, ſed ex Eccleſiæ totius ſuffragiis facta electione, vt diximus Act. 14. d. 23. & ex Matthiæ ac diaconorū electione liquet, tum demum ὁ προεστὼς nomine presbyterii per manuum impoſitionem conſecrabat electum Domino, vt ſuprà, 4. d. 14. De manuum autem impoſitione alibi dictum eſt à nobis.

23 Ne amplius eſto abſtemius, μηκέτι ὑδροπότει. Abſtemii quidam ſunt natura, vel morbo, quidam voluntate: ex quibus vnus erat Timotheus, minimè id quidem ex voto, aut craſſa illa meriti vel Angelicæ perfectionis opinione: ſed vt carnē hac ratione domaret, ſibi nimirum cõſcius ſeſe hoc remedio indigere. Nihil igitur hoc

pertinet ad impiam monachorum ſuperſtitionem: ſed apertè potius damnatur Celeſtinorum & Carthuſianorum & omnium iſtiuſmodi Phariſæorum obſtinatio: quibus religionem ſummam eſſe ferunt, vel vbi certū eſt mortis periculum, carnem guſtare. Quanquam quod ad vinum quidem attinet, boni & rigidi iſti Patres in eo ſummè conſenſerunt, vt hoc Pauli conſilio minimè, quod ad priorem quidem partem, indigerent. Vulg. Noli adhuc aquam bibere. Eraſ. Ne poſthac bibas aquam. Neutra certè interpretatio conuenit. Neque enim ὑδροπότης dicitur à Græcis quiſquis aquam potitat, ſed qui aquam ita potat vt à vino abſtineat: quod & ipſa ſententia poſtulat. Pauculo, ὀλίγῳ. Hoc addit Paulus ne calumniæ ſit obnoxia hæc conſtitutio, quaſi ad hauriendum vinum incitaret. Nec deſunt etiam qui putent hunc verſiculum non eſſe poſitum ſuo loco. Propter ſtomachum tuum, διὰ τὸν στόμαχόν σου. Id eſt, ventriculum, ciborum receptaculum, Celſo, lib. 4. cap. 1. Nam veteribus venter dicitur. Alioqui στόμαχος interdum tota gula dicitur, vt Ciceroni lib. 2. De natura deorum: interdum verò, ac (vt mihi quidem videtur) maximè propriè, ipſius gulæ poſtremum, vt Plinio lib. 11. cap. 37. qui proculdubio iſta acceperunt à Græcis, vt facilè probare poſſem ſi noſter hic eſſet ſcopus. Nam quia cohærent partes iſtæ, vſus facilè obtinuit vt quod vnius partis propriè nomen eſt, toti poſtea ſit accommodatum. Ipſum autem ventrem, ſiue ventriculum, id eſt τὴν ἄνω κοιλίαν, idonei etiam Latini authores paſſim ſtomachum vocarunt, Græcorum (opinor) exemplo: quanuis eos Galenus reprehendat. Pertinet verò ad hunc locum nonnihil quod ait Celſus lib. 1. cap. 2. Imbecillis, inquit, ſtomacho (quo in numero magna pars vrbanorum, omnéſque penè cupidi literarum ſunt) obſeruatio maior neceſſaria eſt: vt quod vel corporis, vel loci, vel ſtudii ratio detrahit, cura reſtituat.

24 Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν.

24 Quorundam hominum peccata antè manifeſta ſunt, præeuntia damnationi: quoſdam verò ſubſequuntur:

24 Quorundam hominum peccata manifeſta ſunt, præcedētia ad iudicium: quoſdam autem & ſubſequuntur:

25 Ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλά ἐστι· καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύναται.

25 Itidem & bona opera antè manifeſta ſunt: & ea quæ ſecus habent, occultari non poſſunt.

25 Similiter & facta bona, manifeſta ſunt: & quæ aliter ſe habent, abſcondi non poſſunt.

Κεφάλαιον ϛ.

CAP. VI.

1 Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν· ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται.

1 Quicunque ſub iugo ſunt ſerui, ſuos dominos omni honore dignos ducunto, ne nomen Dei & doctrina blaſphemetur.

1 Quicunque ſunt ſub iugo ſerui, dominos ſuos omni honore dignos arbitrentur: ne nomen Domini & doctrina blaſphemetur.

2 Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. Ταῦτα δίδασκε, καὶ παρακάλει.

2 Qui verò fideles habent dominos, ne eos deſpiciant quòd fratres ſint: ſed potius inſeruiant, quòd fideles ſint ac dilecti, vt qui ſint beneficii Dei participes. Hæc doce, & exhortare.

2 Qui autem fideles habent dominos, non contemnāt quia fratres ſunt: ſed magis ſeruiant quia fideles ſunt & dilecti, qui beneficii participes ſunt. Hæc doce, & exhortare.

3 Εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ᾽ εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ,

3 Siquis diuerſam docet doctrinam, neque accedit ſanis ſermonibus Domini noſtri Ieſu Chriſti, & ei quæ ſecundum pietatem eſt doctrinæ,

3 Siquis aliter docet, & non acquieſcit ſanis ſermonibus Domini noſtri Ieſu Chriſti, & ei quæ ſecundum pietatem eſt doctrinæ,

4 Τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ

4 Is turget, nihil ſciens, ſed

4 ſuperbus eſt, nihil ſciēs, ſed

24 Quoſdā verò ſubſequūtur, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. Peccata dicuntur eſſe πρόδηλα, id eſt antè manifeſta, & ſua ſponte in publicum prodeuntia, in iis quorum improbitatem Deus antè detegit quàm Eccleſiam fefellerint: vt in Simone Mago contigit, cui propterea non ſunt impoſitæ manus, Act. 8. c. 17. ideóque dicuntur illis præire ad damnationem, venuſto quodam dicēdi genere: quaſi anteambulones quidam fuerint, à quibus admonita ſit Eccleſia quis ille ſit qui mox ſit venturus: ex quo efficitur vt Eccleſia iam falli non poſſit. Alios verò dicuntur peccata ipſa ſubſequi, quòd tum demum appareant quum bonos viros ad tēpus fefellerunt, quaſi à tergo illius imminētia: vt in Saule, Iuda, & aliis hypocritis ſerius detectis accidit. Similis ratio eſt etiam in bonis, quorum probitas & integritas in aliis ſtatim patefit à Domino, in aliis vel diu negligitur, vel etiam à ſceleratis quaſi opprimitur. Dominus enim ſua & his & illis tempora præfixit: tantùm præſtent negligentiæ & malæ conſcientiæ culpam fideles miniſtri.

IN CAPVT VI.

1 Beneficii, τῆς εὐεργεσίας. Id eſt τῆς χάριτος, gratiæ, vt alibi ſæpe ſcripſit. Itaque non ſunt appoſitè interpretati hunc locum qui de ſeruorum in dominos obſequiis hoc ſunt interpretati. quod vt planius fieret, addidi τοῦ Θεοῦ (id eſt Dei) nomen. Eſt enim hæc ſententia, Siqui dominos habent fideles, ne hanc occaſionem arripiant non fungendi officio ſuo, quòd in Chriſto ſint dominorum ſuorum fratres: imò eo libentius pareant quòd Deus illos ſubiecerit dominis fidelibus: & hoc illis ſufficiat quòd in iis quæ ad vitam æternam ſpectant, ſint eiuſdem beneuolentiæ Dei ſocii. Nam ſi infidelibus etiam dominis parēdum, quanto magis requirit à nobis Deus iſtam ſubiectionem, quum nos amicis ſuis ſubiecit?

3 Diuerſam docet doct. ἑτεροδιδασκαλεῖ. Vide ſuprà, 1. a. 3. Eraſ. Diuerſam ſequitur doctrinam, non ſatis rectè. Agitur enim hîc propriè de paſtorum officio, nec poteſt aliter Græcum vocabulum exponi.

Græcus	Latinus	Vulgata
νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας· ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραί,	insaniens circa quæstiones ac verborum pugnas: ex quibus nascitur inuidia, lis, maledicentiæ, suspiciones malæ,	languens circa quæstiones & pugnas verborum: ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ,
Παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων.	5 Peruersæ exercitationes hominum mente corruptorum, & qui priuati sunt veritate, & quæstui habent pietatem. secede ab iis qui eiusmodi sunt.	5 Conflictationes hominũ mente corruptorũ, & qui veritate priuati sunt, existimantium quæstum esse pietatem.
Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετ' αὐταρκείας.	6 Est autem quæstus magnus pietas cum animo sua sorte contento.	6 Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia.
Οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα.	7 Nihil enim intulimus in mundum, videlicet nec efferre quicquam possumus.	7 Nihil enim intulimus in mundũ, haud dubiũ quòd nec auferrẽ qd possumus.
Ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα.	8 Sed habentes alimenta, & quibus tegamur, his contenti erimus.	8 Habẽtes autẽ alimẽta, & quibus tegamur, his cõtenti simus.
Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν.	9 Qui autem volunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum, & cupiditates multas amentes & damnosas, quæ demergunt homines in exitium & interitum.	9 Nã qui volũt diuites fieri incidunt in tẽtationem et laqueũ, & desideria multa inutilia et nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.
Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία· ἧς τινὲς ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς.	10 Siquidem radix omnium malorum est amor pecuniæ: quam quidam dum appetunt, aberrarũt à fide, & seipsos trãsfixerunt doloribus multis.	10 Radix enim omniũ malorũ est cupiditas: quam quidã appetẽtes errauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.
Σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ταῦτα φεῦγε·	11 Tu verò, homo Dei, ista fuge:	11 Tu autem, ô homo Dei, hæc fuge:

4 Insaniens, νοσῶν. Cic. Tusc. 3, Nomen insaniæ significat mentis ægrotationem & morbum. Sic igitur Erasmus hunc locum rectè omnino expressit. Vulg. Languens. Verborum pugnas, λογομαχίας. Verba
opporobit reus. λογομαχίαν ergo vocat inanem de verbis non de rebus concertationem: verba tamen etiam nominās quæcũque res nihil habẽt solidi, aut ex quibus possit vtilitas aliqua cõparari. Eras. Disputationũ pugnas, malè, quũ hoc nomine nõ tã cõtentiosi disputatores reprehẽdãtur, quàm inanes simul & rixosæ disputationes. 5

5 Peruersæ exercitationes, παραδιατριβαί. Vetusti nostri codices scriptum habent διαπαρατριβαί, i. assidui attritus. Mutuò enim sese atterunt sophistæ, & sua scabie alii alios inficiunt, vt Græcus scholiastes explicat. Sed mihi potius probatur recepta lectio. Porro διατριβὰς vocant Græci quas Quintilianus scholarum exercitationes appellat. Itaque significat Paulus, istis inanibus quæstionibus homines quasi in ludo quodam impudentiæ & improbitatis exerceri. quod designat præpositio παρά, vt sinister prorsus istarum exercitationũ vsus 10 declaretur. Sunt enim veræ διατριβαί, ad acuendum ingenium, confirmandum iudicium, veritatis denique inuestigationem comparatæ. in istis verò obtunditur animus, peruertitur iudicium, veritatis denique lux omnis extinguitur. Exemplum quæris? Propone tibi scholasticæ theologiæ facultates, quas vocãt, & viua istius inanissimæ vanitatis exemplaria contẽplaberis. Hîc tamen nascuntur quos solos doctores & magistros nostros vocant: nempe vt ipsis etiam nominibus Pharisæos referant. Vulgata, Conflictationes, non expressa præposi- 15 tione παρά. Eras. Superuacaneæ conflictationes, quum pestiferas potius dicere debuerit. Secede, ἀφίστασο. Hoc non legit Vetus interpres, reperimus tamẽ in omnibus Græcis exẽplaribus: & sanè prætermitti nõ debet.

6 Est autem quæstus, ἔστι δὲ πορισμός. Venustè detorquet quæstus nomen, acsi dicat, Metiuntur isti Christianismum lucro: & sanè maximum est lucrum, sed diuersa prorsus ratione. Veras enim opes suppeditat, 20 animũ piũ videlicet, & sua sorte cõtentũ. Cũ animo sua sor. &c. μετ' αὐταρκείας. Quod sis (inquit ille) esse velis, nihilque malis. Sed hoc quidem fuerit hominis prorsus stupidi, nisi ea sit cõditione in qua meritò acquiescat. Eam autem vnus demum Christus suppeditat, in quo sunt omnes veri thesauri absconditi. Vulgata ad verbum, Cum sufficientia. 8 Contenti erimus, ἀρκεσθησόμεθα. Vulg. Cõtenti simus. Illud verò rectius est: etiamsi ex Hebræorum idiotismo possit futurum indicatiui pro imperandi modo accipi. Sic enim ostendit Paulus quàm 25 bene speret, tum de se, tum de Timotheo & ipsius collegis.

9 Qui volunt, οἱ βουλόμενοι. i. Qui huc feruntur vt quãcitissimè ditescant. Menander, Οὐδεὶς ἐπλούτησε ταχέως, δίκαιος ὤν. Cupiditates multas amentes, πολλὰς ἐπιθυμίας ἀνοήτους. Vulgata, nescio quam lectionem sequuta, legit, Multa inutilia, πολλὰ ἀνωφελῆ.

10 Radix, &c. ῥίζα, &c. Huc pertinẽt duæ nobiles sentẽtiæ, vna Bionis, qui φιλαργυρίαν, i. pecuniæ cupiditatẽ, vocabat κακίας μητρόπολιν, vitii metropolin: altera Timonis, qui duo esse dicebat malorum elementa, 30 ἀπληστίαν καὶ φιλοδοξίαν. i. inexplebilem opum auiditatem, & gloriæ appetitionem. Amor pecuniæ, φιλαργυρία. Vulg. Cupiditas, vocabulo nimium generali. Eras. Studium pecuniæ. Ouidius amorem nũmi vocauit, in illo versiculo, Crescit amor nũmi quantum ipsa pecunia crescit. Transfixerunt, περιέπειραν. Dolor & cura videtur animũ quodãmodo perfodere, auaritiæ nimirũ messis, vt loquitur Eurip. Est autẽ περιπείρειν infigere & perforare. Vulg. Inseruerũt. Eras. Implicuerũt. neuter satis expressẽ. Nos in vernaculo nostro sermone diceremus, 35 Ils se sont enferrez. 11 Homo Dei, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ. Heb. איש האלהים. i. quem Spiritus Dei regit, vt prophetam & Dei interpretem. Vide 2. Tim. 3. d. 17.

Græcus	Latinus	Vulgata
δίωκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πρᾳότητα.	sectare autem iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.	sectare verò iustitiã, pietatem, fidem, charitatem, patientiã, mãsuetudinem.
Ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως, ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης, καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων.	12 Decerta præclarum certamen fidei: apprehende vitam æternã, cuius causa & vocatus es, & professus præclarã professionem coram multis testibus.	12 Certa bonum certamẽ fidei: apprehẽde vitã æternã in quã vocatus es, & confessus bonam confessionem corã multis testibus.
Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν·	13 ‖Denuntio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Iesu Christo, qui ‖testatã fecit corã Pontio Pilato bonam illam professionem,	13 Præcipio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Christo Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonã cõfessionẽ. (Suprà, 5. d. 2. Matth. 27. … Iohan. 18. g. 37)
Τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον, μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	14 Vt serues hæc mandata, maculæ & culpæ omnis expers, vsque ad illustrem illum aduentum Domini nostri Iesu Christi:	14 Vt serues mandatũ sine macula, irreprehensibile, vsque in aduentum Domini nostri Iesu Christi:
Ἣν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων·	15 Quem temporibus suis ostendet ille ‖ beatus & solus Princeps, Rex regum, & Dominus dominorum:	15 Quem suis temporibus ostendet beatus, & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium: (Suprà, 1. b. 17. apocal. 17. d. 14. & 19. c. 16)
Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον. ἀμήν.	16 Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam, ‖quem vidit nemo hominum, neque videre potest: cui honor & robur æternũ. Amen.	16 Qui solus habet immortalitatẽ, & lucẽ inhabitat inaccessibilẽ: quẽ nullus hominum vidit, sed nec videre potest. cui honor & imperium sempiternum. Amen. (Iohan. 1. b. 18)
Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν·	17 Iis qui diuites sunt in hoc seculo denuntia ne efferantur animo, ‖neque spem ponant in diuitiis incertis, sed in Deo viuo, qui præbet nobis omnia copiosè ad fruendum:	17 Diuitibus huius seculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo viuo (qui præstat nobis omnia abũde ad fruẽdum) (Mar. 4. b. 19. luc. 12. b. 15)
Ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικούς,	18 Vt aliis benefaciant, vt diuites sint operibus bonis, faciles ad impartiẽdum, facilis conuictus:	18 Bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facilẽ tribuere, communicare.

12 Decerta, ἀγωνίζου. Iam sæpe admonuimus Hebræos & Atticos etiam scriptores ista constructione delectari.

13 Qui viuificat, τοῦ ζωοποιοῦντος. Id est qui dat vitam omnibus, & omnia conseruat. Heb. חיה. Coram Pontio Pilato, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου. Vulg. & Eras. Sub Pontio Pilato. i. Pontio Pilato præside. Incidit 5 enim Christi prædicatio & mors in id tempus quo Pilatus Iudæam administrauit. Sed ἐπὶ malo interpretari Coram vel apud, vt respondeat hoc membrum illi quod paulo antè dixerat, ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων, coram multis testibus. Nam ἐπὶ etiam ita accipitur Matth. 28. c. 14. & hæc confessio disertè describitur Iohan. 18. g. 37.

14 Hæc mandata, τὴν ἐντολήν. Heb. מצוה, nos verò plurali numero mandata dicimus. Porro quæ sequuntur epitheta, etsi quibusuis possunt dici, tamen, meo iudicio, commodius ad Timotheum ipsum referun- 10 tur, vel ob eam causam quòd nomine τῆς ἐντολῆς videatur demum significare illam officii rationem quam ei tota hæc epistola præscripsit.

15 Princeps, δυνάστης. Vel dynastes, vt diximus Luc. 1. e. 52. Nolim autẽ ego curiosius ita distinguere, quia potius hac tanquam synonymorum congerie voluit summam & vnicã illam Dei potentiam declarare. vt qui non modò reliquis quibusuis sit infinitis modis potentior, sed etiam illos sibi pleno iure subiectos ha- 15 beat, denique à seipso solus habeat omnia. Siquis tamen malit distinguere, dicam à certis gradibus ad summa pergere Apostolum. Nam Dynasta est regibus inferior dignitate, rex verò domino, quod ad subiectos quidẽ suos attinet. Rex regum, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων. Heb. מלך מלכים. id est summus & potentissimus Rex. βασιλευόντων verò dixit Hebræorum more, pro βασιλέων, & κυριευόντων pro κυρίων, vt nullum hîc quærendum sit mysterium. Sed quorsum hæc Apostolus? nempe vt omnium principum minis opposita Dei potentia, in nostra 20 statione fortiter permaneamus.

17 In hoc seculo, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. Id est rerum ad hanc vitam pertinentium, quibuscum comparantur qui sunt bonorum operum diuites. Viuo, ζῶντι. Hebr. אל חי. Id est verè existenti & æterno. Nam Deo opponit caducam opum naturam.

18 Vt aliis benefaciant, ἀγαθοεργεῖν. Vulgata, Bene agere, malè: Nam Apostolus de liberalitate & be- 25 neficentia propriè disserit. Facilis conuictus, κοινωνικούς. Comes est diuitiarum arrogantia: quò fit vt ægrè se demittant diuites ad tenuiorum hominum consuetudinem, quum nulla virtus eos æquè exornet atque morum facilitas: quam meritò summopere laudat in futuro imperatore Cicero pro Lege Manilia. Hac virtute qui

carent, dicuntur ἀκοινώνητοι siue αὐθάδεις, asperi & fastuosi. ex quo etiam intelligitur κοινωνικοὺς Erasmum non satis expressè interpretari communicantes. Nos κοινωνικὸν ad verbum possimus in vernaculo nostro sermone interpretari *communicatif*.

Matth. 6. c. 20. & 4. b. 7.

19 Ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς.

19 Recondentes sibiipsis ‖ fundamentum bonum in posterũ, vt apprehendant æternam vitam.

19 *Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant ueram uitam.*

20 Ὦ Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως.

20 Timothee, depositum serua, & auersare profanos de rebus inanibus clamores, & oppositiones falsò nominatæ sciẽtiæ.

20 *O Timothee, depositum custodi, deuitans profanas uocum nouitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ,*

21 Ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. Ἡ χάρις μετὰ σοῦ. Ἀμήν.

21 Quam nonnulli præ se ferentes, circa fidem aberrarunt à scopo. Gratia sit tecũ. Amen.

21 *Quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecũ. Amen.*

22 Πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Λαοδικείας, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις Φρυγίας τῆς Πακατιανῆς.

22 Ad Timotheum prima, missa fuit Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

22 *Scripta fuit ex Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.*

19 Fundamentum bonum, θεμέλιον καλόν. Hoc opponit opum humanarum incertæ ac fluxæ naturæ. Sed (dicet aliquis) an vllis operibus spes nostra nititur? Minimè verò, vt testatur Apostolus Rom. cap. 3. d. 27, & 4. a. 2, & singulis penè versiculis. sed tamen quatenus sunt nostræ fidei testimonia, ac proinde nostræ in Christo reconciliationis, dicuntur vocationem & electionem firmam, nostri videlicet respectu, efficere, 2. Pet. 1. b 10. 20 Depositum serua, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον. Depositum proculdubio vocat dona quæcunque ad Ecclesiæ ædificationem, veluti depositum, Deus commiserat Timotheo. Seruat autem depositum qui ita se gerit vt causam non habeat depositarius cur hoc illi eripiat. Est verò diligenter notanda hæc formula, quamuis non omnia respondeant iis regulis quas de deposito tradunt iurisconsulti. De rebus inanibus clamores, κενοφωνίας. Hoc titulo exornat Paulus non minus spinosas quàm & clamosas & inanes, atque adeo profanas tum philosophastrorum, tum sophistarum concertationes. quamobrem etiam postea meminit ἀντιθέσεων, id est oppositionum, quum perpetuò quæstiones ex quæstionibus apud illos nascantur. Vulgata, Vocum nouitates. i. καινοφωνίας. quod & ipsum non caret offendiculo, atque etiam plerunque coniunctum est magno cum solidæ doctrinæ detrimento, & magnam quandam ingenii vanitatem arguit: veluti si pro Angelis genios dicas, pro Baptismo lotionem, pro Fide confidentiam, pro Ecclesia rempublicam, vel ciuitatem, pro Presbyterio senatum, & cætera id genus profanè & falsis rationibus innouata: de quibus hodie sibi mirificè placent nonnulli, qui tamẽ vtinam intra verba peccarent. Alteram nihilominus lectionem huic antepono.

21 Præ se ferentes, ἐπαγγελλόμενοι. Vulg. Promittentes. Eras. Profitentes. Ego verò puto τὸ ἐπαγγέλλεσθαι hoc loco non tantùm referri ad professionem quæ verbo fiat, sicut solent ambitiosi homines gloriosè virtutes suas iactare: sed ad totam habitus, gestus, vitæ denique rationem, quam illi ita comparant vt etiam tacentes, imperitis quidem hominibus, nihil nisi sublime & arduum de se promittant. Suprà, 2. c. 10, eadem quidem significatione, sed in summa laude ponitur idem verbum, vbi iubet Paulus Christianas mulieres non cincinnis, non auro, non margaritis, sed honesto habitu & bonis præcipuè operibus ornari: quod, inquit, decet eas mulieres quæ pietatem spondeant, id est quæ pietatem & sanctimoniam de se promittant omnibus à quibus conspiciuntur. Aberrarunt à scopo ἠστόχησαν. Vide infrà, 2. Tim. 2. c. 18.

22 Laodicea, ἐκ Λαοδικείας. Ego potius hanc epistolam ob eas causas quas exposui suprà, 1. a 2, & 4. d. 13, vel Philippis, vel ex alia Macedoniæ vrbe scriptã puto: adstipulãte nobis vno codice Rob. Steph. in quo scriptũ fuit ἐγράφη ἀπὸ Μακεδονίας, Scripta est è Macedonia: quod etiam impressit Frobenius in Græco argumẽto quod huic epistolæ præfigi solet. Quod autem ad Phrygiam Pacatianam attinet, nusquam hoc epitheton memini apud idoneos authores legere. Neque enim inter authores idoneos numero eos qui Romano imperio iam inclinato prouincias descripserunt, adeo vt ex hoc etiam loco constare possit multo post has scriptas epistolas tẽpore istiusmodi subscriptiones additas fuisse ab aliquibus plerunque vel indoctis, vel certè non satis attẽtis.

Epistola Pauli Apostoli ad Timotheum posterior. Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴ δευτέρα.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α.

CAP. I.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionẽ vitæ quæ est in Christo Iesu,

1 *PAVLVS Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, secundum promissionem uitæ quæ est in Christo Iesu,*

2 Τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ, χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

2 Timotheo dilecto filio, gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro.

2 *Timotheo charissimo filio, gratia, misericordia, pax à Deo Patre, et Christo Iesu Domino nostro,*

3 Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας·

3 Gratiam habeo Deo, ‖ cui seruio à maioribus cum pura cõsciẽtia, vt assiduam tui memoriam teneo in precibus meis nocte ac die:

3 *Gratias ago Deo, cui seruio à progenitoribus in cõscientia pura, quòd sine intermissione habeam tui memoriã in orationibus meis, nocte ac die:* Act. 23. a. 3

4 Ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σοῦ τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ·

4 Desiderãs te videre, memor tuarum lacrymarum, vt gaudio replear:

4 *Desiderãs te uidere, memor lacrymarũ tuarũ, ut gaudio implear:*

5 Ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδι καὶ τῇ μητρί σου Εὐνείκῃ· πέπεισμαι δὲ ὅτι καὶ ἐν σοί.

5 Reuocans in memoriam eam quæ in te est non simulatam fidem, quæ habitauit prius in auia tua Loide, & matre tua Eunica: persuasus sum autem quòd in te quoque.

5 *Recordationem accipiẽs eius fidei quæ est in te nõ ficta, quæ & habitauit primũ in auia tua Loide, & matre tua Eunice: certus sũ autẽ quòd et in te.*

6 Δι' ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ὅ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου.

6 Quam ob causam suggero tibi vt exuscites donum Dei quod est in te per impositionẽ manuum mearum.

6 *Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei quæ est in te per impositionem manuum mearum.*

7 Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς Πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

7 Non enim dedit nobis Deus spiritũ timiditatis, sed roboris, & charitatis, & sanitatis animi.

7 *Non enim dedit nobis Deus Spiritũ timoris, sed uirtutis, & dilectionis, & sobrietatis.*

IN CAPVT I.

1 Secundum promissionem, &c. κατ' ἐπαγγελίαν, &c. Id est, à Deo legatus vt annuntiem vitam quam promisit in Christo Iesu. Ita ostendit nouum non esse Euangeliũ, sed illud ipsum quod promisit Deus per Prophetas: deinde præstantiam quoque muneris Apostolici declarat, quo exhibeatur quod Deus antè promiserat. Postremò, in quo hæc omnia resideant, & quò ferantur, ostendit, nempe vt in Christo seruentur homines. Itaque lectorem moneo etiam atque etiam ne epistolarum Pauli ἐπιγραφὰς leuiter prætereat, vt quæ soleant inimitabili quadam breuitate totius Euangelici mysterii summam complecti, vt vel saluis illis habeat Ecclesia quod omnibus hæreticis opponat.

2 Misericordia, ἔλεος. Vide superioris epistolæ caput 1. a. 2.

3 A maioribus, ἀπὸ προγόνων. Hebr. מאבות. i. maiorum meorum vestigia sequutus, nempe Abrahami, Isaaci, Iacobi, & aliorum deinceps à quibus sum ortus, & quasi per manus veram religionem accepi, vt Act. 24. b. 14. Neque enim de Pharisaismo, sed de Christianismo disserit. Vt assiduã, ὡς ἀδιάλειπτον, &c. Vulg. Quòd sine intermissione, ita videlicet vt ὡς accipiatur pro ὅτι.

6 Vt exuscites, ἀναζωπυρεῖν. Est igitur donum Dei viua quædam flamma in cordibus nostris accensa, quam nituntur caro & Satan suffocare: nos contrà magis ac magis fouere ac sopitam suscitare oportet. Per impositionem manuum mearum, διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. Vide 1. Timoth. 4. d. 14, & 5. d. 22.

7 Spiritum timiditatis, πνεῦμα δειλίας. Id est, afflatũ quo percellamur & perterrefiamus, vt quos vult

Dominus perdere. Nam in hac formula loquendi dicitur Spiritus metonymicè, ex Hebræorum more, motus in animis nostris vi quadam extrinseca impellente excitatus, nempe vel à Spiritu sancto, vel contrà à spiritu malo, pro varia motus qualitate, vt spiritus fidei, sapientiæ, constantiæ, & similes: quibus opponuntur spiritus vertiginis, auaritiæ, furoris, formidinis, & siqui sunt huiusmodi. Charitatis & sanitatis animi, ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ. Hæc effecta tacitè opponit totidem prorsus contrariis spiritibus. nam qui spiritu malo rapiuntur, ii coercendi sunt quominus alios offendant, vt qui insaniant. Contrà Spiritus Dei animos nostros componit vt omnibus prodesse studeamus, & verè simus mentis compotes: quum cæteri mortales vel desipiãt, vel insaniant. Itaque σωφρονισμὸν non cõuerti sobrietatem, (quod ambiguum est, nec satis Latinum) sed animi sanitatem: quod ipsa verbi notatio declarat. Plato lib. 1. de Rep. τὸ σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ τῷ μαίνεσθαι. Castellio Frugalitatem cõuertit, admodum ineptè, vt mihi videtur.

8 Μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν Θεοῦ.

8 Ne igitur te pudeat testimonii Domini nostri, neque te pudeat mei, qui sum captiuus ipsius: sed esto mecum particeps afflictionum Euangelii, ex potẽtia Dei:

8 *Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me uinctum eius: sed collabora Euangelio secundum uirtutẽ Dei:*

9 Τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ· οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων.

(1. Cor. 1. a. 1)

9 Qui seruauit nos, & vocauit vocatione sancta: non ex operibus nostris, sed ex suo proposito, & gratia, quæ data quidem est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia:

9 *Qui nos liberauit & uocauit uocatione sancta: non secundum opera nostra, sed secundũ propositum suum, et gratiã quæ data est nobis in Christo Iesu ante tẽpora secularia.*

(Rom. 16. d. 25, ephes. 1. a. 4, coloss. 1. d. 26, tit. 1. a. 2)

10 Φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου.

10 Sed patefacta nunc est per illustrem illum aduentum seruatoris nostri Iesu Christi, qui & mortem aboleuit, & vitam in lucem produxit ac immortalitatem per Euangelium.

10 *Manifestata est autem nunc per illuminationẽ saluatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidẽ mortem, illuminauit autem uitam & incorruptionem per Euangelium.*

(1. Timoth. 2. b. 7)

11 Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος, καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν.

11 Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus, ac doctor Gentium.

11 *In quo positus sum ego prædicator & Apostolus, & magister Gentium.*

12 Δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω· ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παραθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν.

12 Quam ob causam & hæc patior: neque erubesco. noui enim cui crediderim, & mihi persuasum est eum posse depositum meum in illum diem seruare.

12 *Ob quam causam etiam hæc patior: sed non confundor. scio enim cui credidi, & certus sum quia potens est depositum meũ seruare in illum diem.*

8 Ipsius, αὐτοῦ. Id est ipsius causa. Ephes. 3. a. 1, sic vocat afflictiones. Euangelii quæ pro Euangelio perferuntur. Esto mecum particeps afflictionum Euangelii, συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ. Euangelium dicitur quodammodo affligi in iis à quibus annuntiatur: & de se loqui Apostolum, ex proximè præcedentibus liquet: quamobrem expressi particulam Mecum. Vulgata, Collabora Euangelio. Ex potentia, κατὰ δύναμιν. Id est, fretus potentia Dei, vel Euangelio quod est secundum potentiam Dei. id est, in quo planè se exerit Dei potẽtia. 15

9 Proposito & gratia, πρόθεσιν καὶ χάριν. Id est, proposito, eóque gratuito. Diximus autem de proposito, Rom. 8. e. 28 & 29, & in caput primum epistolæ ad Ephesios. Data est, τὴν δοθεῖσαν. Datam esse dicit nobis gratiam ab æterno, ad quam videlicet ab æterno sumus prædestinati. Sunt enim omnia Deo præsentia, sed suo tempore nobis reipsa exhibetur quod ab æterno nobis Deus dedit. Meminerimus autem à tempore colligere nos gratis prædestinatos: ideóque doctrinam de præuisa fide vel operibus repugnare Dei gratiæ ex diametro. 20 In Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Meritò hoc addit: est enim vnus Christus is in quem ea gratia idque propositum Dei ferebantur. Vide Ephes. 1. a. 4 & 5. Ante tempora secularia, πρὸ χρόνων αἰωνίων. Id est, inquit Erasmus, Ante tempora æterna. quo modo etiam cõuertit. Ego verò quid possim ante æternitatem imaginari? itaque vocari puto tempora secularia, annorum seriem qui à seculorum origine fluxerũt: vt idem prorsus significet Ante tempora secularia, atque Ante iacta mũdi fundamenta: siquidem tempus cum mundo cœpit. Bis 25 autem omnino vtitur Paulus hac formula, nempe hoc loco, & Tit. 1. a. 2. quem locum vide.

10 In lucem produxit, φωτίσαντος. Id est, fecit vt illucesceret vita. Vulg. ineptè, Illuminauit vitã. Respondet enim τὸ φωτίζειν hoc in loco, verbo Hebræo האיר in coniugatione hiphil. Nã de vita illa immortali perinde vt de corusco lumine loquitur, ex Scripturæ more. Vulg. Illuminauit. Sed notandũ est præterea Pauli insigne artificium hoc in loco. Quum enim soleat nomen τῆς ἐπιφανείας tribuere secundo aduentui, hic tamen de primo 30 illo disserens, quo nihil abiectius fingi potest, idem nomen vsurpauit: ideóque animos nostros à cõtemplatione rerum externarum ad efficaciam illius aduentus contemplandam subuehit. Ita enim fit vt in illa tam abiecta serui forma verè tamen diuinam maiestatem ipsi etiam diaboli cogantur adorare.

12 Noui enim cui crediderim, &c. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, &c. Erasmus, Noui enim certúsque sum quòd is cui credidi, &c. vt sit hæc constructio, οἶδα γὰρ καὶ πέπεισμαι ὅτι ᾧ πεπίστευκα, &c. Sed valde dura est ista traiectio, 35 neque etiam vllo modo necessaria: quum plana sint omnia, si post γὰρ subaudias ἐκεῖνον, eclipsi admodum vsitata. Quum autem dicit sibi notum esse eum cui credidit, omnia dicit quibus confirmari potest hominis imbecillitas. Depositũ meum, παραθήκην μου. Mutua est igitur depositi obligatio inter Deum & sanctos ipsius: quanquam quod ad illum attinet, prorsus gratuita. Nam is nobis dona sua credidit, vt diximus 1. Tim. 6. d. 20, & mox repetitur versu 14. nos verò illi vicissim nosipsos committimus, & apud illum thesauros nostros recondimus, 40

1. Tim. 6. d. 18 & 19. Corona denique nostra apud illum est seposita, infrà, 4. b. 8. Sed meminerimus horum omnium gloriam oportere ipsius gratuitæ bonitati in solidum acceptam ferre: & ius illud ὑιοθεσίας longè alio fundamento niti quàm nostræ iustitiæ deposito: sicut nimirum qui filius est, si officium fecit, non ideo tamen est paternarum facultatum particeps: sed quia quum filius esset, officium fecit, idcirco pro filio agnoscitur, 5 alioquin à patre eiiciendus, & tandem abdicandus. Sed an satis firmum est hoc argumentum à potentia Dei sumptum? Multa enim potest Deus, quæ tamen non facit. Respondeo, coniungendum esse voluntatis testimonium, quod etiam priore loco collocauit Apostolus, quum diceret se scire cui crediderit.

13 Ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

13 Exemplar teneto sanorum sermonum, quos à me audisti cum fide & charitate quæ *est* in Christo Iesu.

13 *Formam habe sanorũ uerborum, quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu.*

14 Τὴν καλὴν παρακαταθήκην φύλαξον διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν.

14 Præclarum depositum serua per Spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.

14 *Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum qui habitat in nobis.*

15 Οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὧν ἐστι Φύγελλος καὶ Ἑρμογένης.

15 Nosti hoc, auersatos me fuisse omnes qui sunt in Asia: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.

15 *Scis hoc, quòd auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.*

16 Δῴη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ· ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη.

16 Præstet misericordiam Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me recreauit, & catenam meam non erubuit.

16 *Det misericordiam Dominus Onesiphori domui: quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit.*

17 Ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ, σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε.

17 Imò quum esset Romæ, studiosissimè quæsiuit me, & inuenit.

17 *Sed quum Romam uenisset, solicitè me quæsiuit, & inuenit.*

18 Δῴη αὐτῷ ὁ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις.

18 Det ei Dominus vt inueniat misericordiam apud Dominum in die illo. quàm multa etiam Ephesi subministrarit, tu optimè nosti.

18 *Det illi Dominus inuenire misericordiam à Domino in illa die. & quanta Ephesi ministrauit, tu melius nosti.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

1 Σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

1 TV igitur, fili mi, corroborare per gratiam quæ est in Christo Iesu.

1 *TV ergo, fili mi, confortare in gratia quæ est in Christo Iesu:*

2 Καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι.

2 Et quæ audisti à me inter multos testes, hæc committe fidelibus hominibus, qui sint idonei ad alios quoque docendos.

2 *Et quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erũt & alios docere.*

3 Σὺ οὖν κακοπάθησον ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Tu igitur feras laborem vt bonus miles Iesu Christi.

3 *Labora sicut bonus miles Christi Iesu.*

4 Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ.

4 Nemo qui militat implicatur vitæ negotiis, vt ei placeat à quo delectus est miles.

4 *Nemo militans implicat se negotiis secularibus, ut ei placeat cui se probauit.*

13 Exemplar teneto, ὑποτύπωσιν ἔχε. Sic puto significari vel docendi formam, vel ipsius doctrinæ praxin, quæ efficeret vt Timotheus esset viua quædam imago eius doctrinæ quam annuntiabat. Cum 10 fide, ἐν πίστει. ἐν pro σὺν, vt sæpe iam obseruauimus. Vulg. In fide & charitate. vt intelligas sanam illam doctrinam in duobus istis capitibus positam esse, nempe in fide & charitate: quæ rursus in vno Christo sitæ sunt. qua ratione fortassis non ineptè conuerteris, De fide & charitate: vti solet interdum apud Hebræos vsurpari ב pro על.

14 Depositum, παρακαταθήκην, vel παραθήκην. hic enim variant exemplaria, sed eadẽ sententia manen- 15 te. Vide 1. Tim. 6. d. 20, & suprà, versu 12.

17 Studiosissimè, σπουδαιότερον. Sic paulo pòst βέλτιον pro βέλτιστα. Vide 1. Tim. 3. d. 14.

IN CAPVT II.

2 Inter multos testes, διὰ πολλῶν μαρτύρων. Id est præsentibus multis, qui de his rebus possunt testari. Sic 20 apud Græcos διὰ ponitur pro μεταξὺ: apud Hebræos autem על pro עם: vnde & διὰ pro μετὰ vel σὺν, vt 2. Corinth. 2. a. 4, & 3. c. 11. Sic & apud Ciceronem dicitur Catilina inter falcarios venisse in M. Leccæ domum, id est falcariis circunseptus.

4 Vitæ, τοῦ βίου. Id est negotiis ad rem familiarem aut occupationes illas consuetas pertinentibus, vt

similes mercaturã faceret. Itaque vitã pro victu non satis appositè videtur Erasmus interpretari. opponit enim ciuilem vitam Apostolus militari. Quidam legunt, Nemo militans Deo, implicet se negotiis secularibus, & c. sed repugnante omnium Græcorum codicum fide. Apparet autem similitudines esse quarum non addatur accommodatio, quòd per se satis sint planæ.

Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ.

5 Quòd si certet etiam aliquis, non coronatur nisi legitimè certauerit.

5 *Nam & qui certat in agone, non coronabitur nisi legitimè certauerit.*

Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν.

6 Agricolam oportet prius laborando fructus percipere.

6 *Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere.*

Νόει ἃ λέγω· δῴη γάρ σοι ὁ Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσι.

7 Considera quæ dico. Det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.

7 *Intellige quæ dico: dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum.*

Μνημόνευε Ἰησοῦν Χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος Δαβίδ, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου.

8 Memento Iesum Christum resurrexisse ex mortuis, *factum* ex semine Dauid, secundum Euangelium meum:

8 *Memor esto Iesum Christum resurrexisse à mortuis, ex semine Dauid, secundum Euangelium meum.*

Ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος· ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται.

9 In quo, velut facinorosus, affligor vsque ad vincula: sed sermo Dei non est vinctus.

9 *In quo laboro usque ad uincula, quasi malè operans: sed uerbum Dei non est alligatum.*

Διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτούς, ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μετὰ δόξης αἰωνίου.

10 Ideo omnia sustineo propter electos, vt & ipsi salutem consequantur quæ est in Christo Iesu, cum gloria æterna.

10 *Ideo omnia sustineo propter electos, ut & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria cælesti.*

Rom.6.b.5.

Πιστὸς ὁ λόγος· εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν·

11 Fidus *est hic* sermo. nam si cum *eo* mortui sumus, cum *eo* etiam viuemus:

11 *Fidelis sermo: nam si commortui sumus, & conuiuemus.*

Mat.10.d.33. mar.8.d.38.

Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν· εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς·

12 Si toleramus, etiam cum *eo* regnabimus: si abnegamus, & ille abnegabit nos.

12 *Si sustinebimus, & conregnabimus: si negauerimus, & ille negabit nos.*

Rom.3.a.3. & 9.b.6.

Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται.

13 Si infidi sumus, ille *tamen* fidus manet, negare seipsum non potest.

13 *Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.*

Ταῦτα ὑπομίμνησκε, διαμαρτυρόμενος ἐνώπιον τοῦ Κυρίου μὴ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν

14 Hæc suggere, obtestans coram Domino ne verborum pugnas sequantur: quod nullam

14 *Hæc commone, testificans coram Domino. Noli contendere uerbis: ad nihil enim*

6 Prius, πρῶτον. Id est, necesse est agricolam, vt fructus percipiat, prius laborare. Refertur enim aduerbium πρῶτον ad participium κοπιῶντα, non autem ad μεταλαμβάνειν. quod fefellit Ambrosium, & alios nonnullos. Nam sic quoque hunc locum interpretati sunt Vetus interpres & Erasmus vt vix intelligas.

7 Considera, νόει. id est versa in animo, & expende. Respondet enim Hebræo verbo בִּין. Id verò quia ne minima quidem ex parte præstare nostris viribus possumus, optat illi σύνεσιν, id est intelligentiam à Domino, in qua magis ac magis confirmetur. Castellio Industriam ineptè conuertit. Det igitur, δῴη γάρ. Sic iam aliquoties obseruauimus hanc particulã vsurpari. Vulg. & Eras. Det enim.

8. *Factum* ex semine Dauid, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Suppleui quod deerat, ex Rom.1.a.3. Filium autem Dauidis quum Christum vocat, & verum hominem fuisse, & verum illum Messiam Dauidi promissum, significat.

10 Propter electos, διὰ τοὺς ἐκλεκτούς. Vide Coloss.1.d.24, & 2.Cor.1.a.5, & deinceps.

11 Cum *eo* mortui sumus, συναπεθάνομεν. Id est, si vnà cum Christo & Christi ipsius causa affligimur, vt explicat Apostolus ipse Rom. 8.c.17. Item 2.Corinth.1.a.5, & 4.c.10.

13 Ille *tamen* fidus manet, ἐκεῖνος πιστὸς μένει. Deest coniunctio aduersatiua, de cuius eclipsi Hebræis familiari alibi diximus. Malui autem πιστὸν conuertere fidum quàm fidelem, vt sibi constet antithesis τῷ ἀπιστεῖν. Nam alioqui Deus credulus videretur opponi hominibus incredulis. Itaque hoc loco ἄπιστος & πιστὸς idem declarant atque ψεύδης & ἀληθής, Rom.3.a.4.

14 Obtestans, διαμαρτυρόμενος. Id est, Domino etiam vt teste aut potius iudice aduocato, sicut fecerunt Moses, Iosue, Samuel, ipse denique Paulus Act.20. Nec enim satis est quæ sit voluntas Domini docere, sed zelo etiam opus est, eóque eiusmodi vt testimoniis verbi Dei comprobetur, apud ipsos etiam rebelles & contemptores. Quod nullã, &c. εἰς οὐδέν. Subauditur participiũ ὄν, absolutè positum, Atticorum more. Vulgata, Ad nihil enim vtile est, vt omnino videatur adiecisse particulam γὰρ, & ἐστὶ subaudiatur. Eras. Ad nullam vtilitatem, non animaduerso hellenismo.

χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων.

adfert vtilitatem, *imò* auditores subuertit.

utile est, ad subuersionem audientium.

Σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

15 Stude teipsum probatum sistere Deo, operarium qui non erubescat, & qui rectè sermonem veritatis secet.

15 *Sollicitè cura teipsum probabilē exhibere Deo, operarium inconfusibilem, rectè tractantem uerbum ueritatis.*

Τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιΐστασο· ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας.

16 Profanos autem de rebus inanibus clamores cohibe: ad maiorem enim procedent impietatem.

16 *Profana autem & inaniloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem.*

Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει· ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Φιλητός·

17 Et sermo eorum depascet vt gangræna: ex quibus est Hymenæus & Philetus:

17 *Et sermo eorum ut cancer serpet: ex quibus est Hymeneus & Philetus:*

Οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι· καὶ ἀνατρέπουσι τήν τινων πίστιν.

18 Qui circa veritatem aberrarunt à scopo, dicentes resurrectionem iam esse factam: & subuertũt quorundam fidem.

18 *Qui à ueritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse iam factam, & subuerterunt quorundam fidem.*

Ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ Θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην, Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· καί, Ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα Χριστοῦ.

19 Solidum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc, Nouit Dominus qui sint sui: &, Discedat ab iniustitia omnis qui nominat nomen Christi.

19 *Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc, Cognouit Dominus qui sunt eius: & Discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen Domini.*

Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμήν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν.

20 Cæterum in magna domo non tantùm sunt vasa aurea & argentea, sed etiam lignea ac testacea: & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.

20 *In magna autem domo non solùm sunt uasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam.*

Rom.9.c.21.

15 Et rectè secet, ὀρθοτομοῦντα. Id est, qui primùm omnium, quod ad doctrinam ipsam attinet, nihil prætermittat quod dicendum sit: nihil etiam adiiciat de suo, nihil mutilet, discerpat, torqueat: deinde spectet diligenter quid ferat auditorum captus, quicquid denique ad ædificationem conducit. Est autem sumpta translatio ab illa legali victimarum sectione ac distributione. Itaque quibus satis est Euangelium vel epistolam (quam vocant) cantillare, idque peregrina lingua, quam nec ipse recitator nec populus intelligat, nimium sunt inepti. Omitto illos qui pro verbo Domini præsentissima venena miseris ouibus ita obtrudunt vt etiam sumere cogant. Vulg. Rectè tractantem, non obseruata metaphora, ac proinde non explicata Apostoli sententia.

16 Profanos autẽ de rebus inanibus clamores, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας. Vulg. Profana autem & inaniloquia. Erasmus, Profanas vocum inanitates. Vide 1.Tim.6.d.20. Cohibe, περιΐστασο. Ad verbum, Circunsiste. Id est, obserua & velut obside, vt videlicet prohibeas quominus latius serpant, vti mox explicabimus. Vulgata Deuita. Erasmus, Prætermittito. Procedent, προκόψουσιν. Vulgata & Erasmus, Proficient. Ego illud malui, quoniam Græcum vocabulum in vitio hîc ponitur, quod non videtur Latino illi verbo conuenire posse.

17 Gangræna, γάγγραινα. Gangrænæ comparat falsas doctrinas ex inanibus ambitiosorum hominum argutiis, quasi ex equo (vt aiunt) Troiano prodeuntes: Ecclesiam vicissim conferens corpori, cuius si partes aliquas inuaserit gangræna, officium est pastoris, tanquam periti chirurgi, prospicere ne in νέκρωσιν & σφάκελον degeneret: & contagioni suos quasi fines circunscribere, ne sana membra inuadat.

18 Aberrarunt à scopo, ἠστόχησαν. Ter omnino vsus est Paulus hoc verbo in his duabus epistolis ad Timotheum Euangelistam scribens: quo non quoduis erratum in religione significatur, sed quod est eiusmodi vt fundamentum non retineatur: quæ distinctio omnibus præsertim Verbi ministris est necessaria.

Subuertunt, &c. ἀνατρέπουσι, &c. Quomodo sit accipiendum hoc dictum, exposuimus pluribus 1. Tim.4.a.1.

19 Qui nominat, &c. ὁ ὀνομάζων, &c. Id est qui colit, & tanquam fidelis ab illo cognominatur. Nam sicut nostra perseuerantia ac salus nititur prouidentia Dei, qua tanquam sub sigillo includimur & obsignamur, ita inuocatio (id est cultus Dei) per Spiritum est veluti illius sigilli character: vnde fit etiam vt ab eo cognomentum sumamus, quum nos illi addictos ac deuotos esse fateamur. Dicit ergo verè fideles non tantùm nomine, sed re quoque esse Christianos: quòd si nonnulli aliter faciant, non esse quòd illorum improbitate perturbemur, aut inde concludamus salutem nostram firmo fundamento non niti. Nunquam enim illi fuerunt quod se esse dicebant. Videtur autem mihi alludere ad principum morem, qui sua habebant familiaria symbola, quæ hodie vocamus *deuises*.

20 In magna domo, ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ. Occurrit obiectioni, fuisse tamen illos in Ecclesia. Fateor, inquit Paulus: sed diuersa sunt vasa in Ecclesia Domini.

21 Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον.

21 Siquis igitur seipsum ab his "expurgarit, erit vas ad decus, sanctificatum, & accommodū vsibus Domini, & ad omne opus bonum comparatum.

21 Siquis ergo emundauerit se ab istis, erit uas in honorem, sanctificatum, & utile Domino, ad omne opus bonum paratum.

22 Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας.

1.Cor.1.a.2.

22 Iuueniles autem cupiditates fuge: sed sectare iustitiam, fidem, charitatem, pacem ‖ cum iis "qui inuocant Dominum ex puro corde.

22 Iuuenilia autem desideria fuge: sectare uerò iustitiam, fidem, charitatem, & pacem cum iis qui inuocant Dominū de corde puro.

23 Τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας.

1.Tim.1.a.4.& 4.b.7 tit.3.c.9

23 ‖ Stultas autem & "ineruditas quæstiones reiice, sciens eas gignere pugnas.

23 Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens quia generāt lites.

24 Δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικὸν, ἀνεξίκακον,

24 Seruum autem Domini nō oportet pugnare, sed placidum esse erga omnes, aptum ad docendum, "tolerantem malos.

24 Seruum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem,

25 Ἐν πρᾳότητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· μήποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας,

25 Cum lenitate erudientem eos "qui contrario animo sunt affecti: "ecquando det eis Deus "vt resipiscentes agnoscant veritatem:

25 "Cum modestia corripientē eos qui resistunt: nequando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam ueritatem,

26 Καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα.

26 Et elapsi ex diaboli laqueo, à quo captiui tenentur, "mentis sanitatem recipiant ad *præstandam* illius voluntatem.

26 Et resipiscant à diaboli laqueo, à quo capti tenentur ad ipsius uoluntatem.

Κεφάλαιον γʹ. — CAP. III. — CAP. III.

1.Tim.4.a.1 2.pet.3.a.3 iude c.18

1 Τοῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί.

1 Illud autē scito, ‖ fore vt extremis diebus instent tempora molesta.

1 Hoc autē scito, quòd in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa:

2 Ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι,

2 Erunt enim homines sui amātes, auari, "gloriosi, superbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, "impuri,

2 Et erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti,

21 Expurgarit seipsum, ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν. Non causam propositi, sed exequutionem declarat. Tum demum enim re ipsa eligimur quum ab illa natiua corruptione per Spiritum Dei repurgamur, in qua magis ac magis alii demerguntur qui sunt iusto exitio destinati. Ideóque addit Paulus ἀπὸ τούτων, ab his: quia sanctificatio duo complectitur, nempe separationem à reprobis, quibuscum vnà inuoluuntur electi, donec illos Deus efficaci vocatione discernat: & repurgationem à naturali labe. Sed iubet vt repurgemus nosipsos. Ergo aliquid in libero arbitrio positum est. Nego verò consequutionem, nisi liberū arbitrium vocetur quod per Christum sit liberatum à peccati seruitute. Nam idcirco agimur Spiritu Dei, non quòd filii Adam, sed quòd filii Dei simus, gratis electi, vocati, iustificati, ac tandem glorificandi. Volumus denique & efficimus, sed per eum qui gratis & in solidum efficit in nobis bonam & efficacem voluntatem.

22 Qui inuocant, τῶν ἐπικαλουμένων. Vide 1.Cor.1.a.2.

23 Ineruditas, ἀπαιδεύτους. Eruditionem vocat quæ alibi dicitur ædificatio. Vulg. Sine disciplina.

24 Tolerantem malos, ἀνεξίκακον. vel, qui mala siue afflictiones toleret. Ideo Vulg. vertit Patientem.

25 Qui contrario animo sunt affecti, τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. Id est τοὺς ἐναντία φρονοῦντας. Loquitur enim de iis quibus nondum perspecta est veritas. Distinguendi sunt igitur isti ab apostatis, ac multo magis ab hæreticis, quos monet fugere: quum isti contrà quærendi sint, vt qui potissimùm opus habeant medico: quanquàm illi quoque ita sunt vitandi, vt tententur omnia quibus (si fieri potest) in viam redeant. sed pro ratione morbi adhibenda sunt remedia. Vulgata, Qui resistunt. Erasmus, Qui obsistunt, quasi scriptum sit ἀνθισταμένων, quod multos fefellit interpretes. Ecquādo, &c. μήποτε, &c. Simile dicendi genus annotauimus Act.27.c.12, & Rom. 11.b.14. Vt resipiscentes agnoscant veritatem, μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας. Vulgata & Eras. ad verbum, Pœnitentiam ad cognoscendum veritatem. Mihi videtur (vt alibi dixi) pœnitentiæ nomē nō exprimere Græcum vocabulum μετανοίας. Idcirco soleo resipiscentiam interpretari.

26 Mentis sanitatem recipiant ad *præstandam* illius voluntatem, ἀνανήψωσιν εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα. Aut ego vehementer fallor, aut ex vicinis relatiuis αὐτοῦ & ἐκείνου, illud omnino ad diabolum, istud verò ad Deum pertinet. Verbum autem ἀνανήφειν malui aliquo verborum ambitu explicare, quàm resipiscēdi verbo vti, quo modo soleo τὸ μετανοεῖν interpretari.

IN CAP. III.

2 Gloriosi, ἀλαζόνες. Vulg. Elati. Eras. Fastuosi. neuter satis rectè. Vide Rom.1.d.30. Impuri, ἀνόσιοι. Id est, quibus nullum ius est nec fas. Eras. Impii, ἀσεβεῖς. Vulg. Scelesti, κατάρατοι.

3 Ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι,

3 Charitatis expertes, nescii fœderis, calumniatores, intemperantes, immites, minimè amantes bonorum,

3 Sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate,

4 Προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι·

4 Proditores, præcipites, inflati, voluptatum amantes potius quàm amantes Dei:

4 Proditores, proterui, tumidi, uoluptatum amatores magis quàm Dei:

5 Ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι. καὶ τούτους ἀποτρέπου.

5 Habentes "formam pietatis, sed qui vim eius abnegarint. istos igitur auersare.

5 Habentes speciem quidem pietatis, uirtutem autem eius abnegantes. Et hos deuita.

6 Ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις·

6 "Ex his enim sunt isti "qui irrepunt in familias, & captiuas ducunt mulierculas, onustas peccatis, actas cupiditatibus variis:

6 Ex his enim sunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas, oneratas peccatis, quæ ducuntur uariis desideriis:

7 Πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα.

7 Semper discentes, sed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire possint.

7 Semper discentes, & nunquam ad scientiam ueritatis peruenientes.

8 Ὃν τρόπον δὲ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀντέστησαν Μωϋσεῖ, οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν.

8 ‖ Quemadmodum autem "Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt veritati: homines mente corrupti, reprobi circa fidem.

8 Quemadmodum autem Iannes & Mambres restiterunt Moysi, ita & hi resistunt ueritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem.

Exod.7.b.11

9 Ἀλλ' οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον· ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο.

9 Sed non procedent "amplius: nam amentia istorum euidens erit omnibus, vt & illorum fuit.

9 Sed ultra non proficient. insipientia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit.

10 Σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ,

10 Tu verò "assequutus es doctrinam meam, "vitæ meæ rationem, "propositum, fidem, lenitatem, charitatem, tolerantiam,

10 Tu autem assequutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam,

3 Charitatis expertes, ἄστοργοι. Vulgata, Sine affectione. Eras. Carentes affectu. Vide Rom.1.d.31.

5 Formam, μόρφωσιν. Si hoc referas ad Legis cognitionem, μόρφωσις declarabit veram ipsam formā & effigiem pietatis, sicut in Lege proponitur omnium oculis spectanda. Sed quorsum ista cognitio, nisi vis eius nos afficiat? Sin autem respicias istorum hypocrisin, significabit μόρφωσις εὐσεβείας inane pietatis simulacrum. Ideo Vetus interpres Speciem interpretatur.

6 Ex his, ἐκ τούτων. Quis tandem Apelles magis graphicè ista hominum monstra depinxerit, qui sese hodie Monachos vocant, quum, quocunque venias, nulli frequentius occurrant? Qui irrepunt, οἱ ἐνδύνοντες. Id est, qui veluti sese immergunt. Vulg. Qui penetrant. Eras. Qui subeunt.

8 Iannes & Iambres, Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Vetus interpres legit Mambres. Cæterùm necesse est Paulum hæc nomina accepisse vel ex libris qui interciderint, vel ex traditione aut commentariis aliquibus Hebræorum. Nam de peculiari aliqua reuelatione Spiritus quid attinet in re tantilli momenti disputare? At nimium sunt inepti qui prætextum hinc arripiunt vt nobis partim rancidas quasdam traditiones, quas Patrum vocant, partim hæreticorum aut indoctorum quorundam hominum non modò ineptissimas, sed etiam planè impias nugas Ecclesiæ Dei obtrudant, veluti Testamentū XII. Patriarcharū, x.cap. Proteuāgeliū, (quasi videlicet Euangelium Marci ἀκέφαλον habeamus) Euangelium Nicodemi, Librum Pastoris, Abdiæ acta Apostolorum, librum planè execrandum, denique ineptiarum & blasphemiarum plaustra, & cætera id genus. Neque enim dubium est quin diabolus hanc telam non ita pridem exorsus, tandem etiam absoluat, nisi pii magistratus quorundam audaciæ & typographorum etiam nonnullorum αἰσχροκερδίᾳ obuiam ierint.

9 Amplius, ἐπὶ τὸ πλεῖον. Vide infrà versu 13.

10 Assequutus es, παρηκολούθηκας. Erasmus, Assectatus es. Facit autem hic locus manifestè contra Erasmum, qui τὸ παρακολουθεῖν nihil aliud putauit significare quā assectari, vti solet qui indiuiduus est comes. Quærit igitur quid sit assequi, id est adipisci alterius persequutiones & afflictiones. At ego quæro quid sit assectari alicuius doctrinam & vitæ rationem. deinde quomodo dici possit Timotheus assectatus persequutiones illas quas Paulus Antiochiæ, Iconii, Lystris sustinuit: quum eo tempore Timotheus adhuc ignotus esset Paulo, & in Macedonia degeret. Neque enim dubito quin Paulus de iis agat quæ commemorantur Act.13 & 14. Quòd siquis contrà obniti velit, certè nihil præter vanas & inanes coniecturas adferet. Itaque παρακολουθεῖν propriè quidē fateor de assectatore dici, (vt suprà, 4.b.6) translatitiè tamen etiam de animi intelligentia, vt pereruditè obseruauit Budæus. vnde δυσπαρακολούθητα vocantur quæ non facilè quispiam intelligentia possit assequi.

Vitæ meæ rationem, τῇ ἀγωγῇ. Hoc est omnino quod in vernaculo sermone dicimus, *ma conduite*, vel *ma maniere de faire*. Itaque nullo modo assentior Veteri interpreti, nec Eras. qui Institutionem interpretantur.

Propositum, τῇ προθέσει. Id est τῇ προαιρέσει. acsi dicat, Tu, non modò quid docuerim, quid egerim, sed etiam quæ mea mens ac voluntas fuerit, prorsus nosti.

Τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἷά μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις· οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα· καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ Κύριος.	11 Persequutiones, afflictiones quæ mihi acciderunt Antiochiæ, Iconii, Lystris: quas persequutiones sustinuerim: sed ex omnib' eripuit me Dominus.	11 *Persequutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconii, Lystris: quales persequutiones sustinui: & ex omnibus eripuit me Dominus.*
Καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται.	12 Sed & omnes qui volunt piè viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.	12 *Et omnes qui piè volunt viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.*
Πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.	13 Improbi autem homines & impostores procedent in peius, tum seducentes *alios*, tum seducti *ipsi*.	13 *Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes, & in errorem mittentes.*
Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες.	14 At tu permane in iis quæ didicisti & quæ tibi concredita sunt, sciens à quo didiceris:	14 *Tu verò permane in iis quæ didicisti & credita sunt tibi, sciens à quo didiceris:*
Καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν, διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	15 Téque à puero sacras literas nouisse, quæ te possunt sapientem reddere in salute, per fidem quæ est in Christo Iesu.	15 *Et quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem, per fidem quæ est in Christo Iesu.*
2.Pet.1.d.20 Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ.	16 Tota Scriptura diuinitus *est* inspirata, & vtilis ad doctrinā, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem, quæ *est* in iustitia:	16 *Omnis Scriptura diuinitus inspirata vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in iustitia:*
Ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.	17 Vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum perfectè instructus.	17 *Vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.*
Κεφάλαιον δ'.	CAP. IIII.	CAP. IIII.
Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ.	1 Obtestor igitur ego coram Deo & Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos in illustri illo suo aduentu & regno suo:	1 *Testificor coram Deo & Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos, & per aduentum ipsius & regnum eius.*

11 Antiochiæ, ἐν Ἀντιοχείᾳ. Antiochiam Pisidiæ intelligit, Iconio & Lystris vicinam, vt apparet ex Act.13, & 14, vbi istæ historiæ commemorantur.

13 Procedent, προκόψουσιν. Vulg. & Eras. Proficient. Atqui non est hoc propriè proficere, nec progredi, sed magis ac magis regredi. Simpliciter igitur hoc accipiendum est, quo significatur fore vt illorum improbitas quotidie augeatur, ita tamen vt certi sint illi limites constituti, quos non possit præterire: vt prædixit se pseudapostolis qui tum Ecclesiam turbabant, eos ad metam suam peruenisse, Suprà, versu 9. Ista igitur non pugnant. de certis enim hominibus illic agit: hîc verò in genere de hostibus Ecclesiæ, qui, vsquedum aduenerit nostra redemptio, nunquam deerunt, & quotidie euadent seipsis deteriores.

17 Homo Dei, ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Hebr. איש האלהים, id est homo Dei, propriè ac peculiariter dicitur Propheta & voluntatis Dei interpres. quo nomine etiam Timotheum vt ministrum compellauit, 1.Tim.6.c.11. Itaque hæc sacrarum literarum dignitatis prædicatio propriè ad ministros pertinet, quos testatur plenam in illis sapientiam inuenturos: quod & nomina illa doctrinæ, redargutionis, correctionis, & institutionis, manifestè declarant: quorum duo priora ad dogmata, duo posteriora ad mores spectant, vt plena perfectáque sit ista descriptio Christianismi in verbo scripto positi. Iam verò, si ita est vt non aliunde petere debeant Pastores quicquid pabuli præbendum est gregi, aut ostendant impuri Sophistæ & verbi Dei caupones, gregem non oportere in ea doctrina quæ à Pastoribus proponitur, acquiescere: aut miserè decipi tum Pastores tum greges, qui verbo Domini scripto non acquiescant. Damnemus etiam blasphemiam Castellionis, quem scribere non puduit, Paulum reconditiorem aliquam doctrinam habuisse quam non scripserit, & solos quosdam perfectos docuerit: & Verbum decidendis religionis controuersiis non sufficere, quocunque modo explicetur, sed ampliorem aliquam reuelationem expectandam. Diximus autem ἄρτιον Matth. 21. b. 16, quem idem ille compositum duntaxat conuertit, id est nim[illegible] ad perfectam illam sapientiam audien-

dam accommodatum, cuius veluti elementa complectantur quæcunque ab ipso etiam Paulo scripta sunt. O bonitatem & modestiam omnium execratione dignam. Auget autem significationem verbi præpositio ἐξ, quamobrem conuerti Perfectè instructum.

Κήρυξον τὸν λόγον, ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως· ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ.	2 Prædica sermonem, insta tēpestiuè, intēpestiuè: argue, obiurga: exhortare cum omni lenitate & doctrina.	2 *Prædica verbum, insta opportunè, importunè: argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.*
Ἔσται γὰρ καιρὸς ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν·	3 Nam erit tempus quum sanam doctrinam non tolerabunt: sed auribus prurientes, ipsi sibi pro suis cupiditatibus coaceruabunt doctores:	3 *Erit enim tempus quū sanam doctrinā non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros, prurientes auribus:*
Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται.	4 Et à veritate quidem aures auertent, ad fabulas verò conuertentur.	4 *Et à veritate quidē auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.*
Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον, ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον.	5 At tu vigila in omnibus, perfer, opus perage Euangelistæ, ministerii tui plenam fidē facito.	5 *Tu verò vigila in omnibus, labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple.*
Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε.	6 Nam ego iam libor, & tempus meæ resolutionis instat.	6 *Ego enim iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat.*
Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.	7 Certamen illud præclarum decertaui, cursum consummaui, fidem seruaui.	7 *Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui.*
Λοιπὸν, ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής· οὐ μόνον δὲ ἐμοὶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ.	8 Quod superest, reposita est mihi iustitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illo die, iustus ille iudex: non solùm autem mihi, sed & omnibus qui expetiuerint illustrem illum ipsius aduentum.	8 *In reliquo, reposita est mihi corona iustitiæ, quā reddet mihi Dominus in illa die, iustus iudex: non solùm autem mihi, sed & iis qui diligunt aduentum eius.*
Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως.	9 Stude venire ad me citò.	9 *Festina ad me venire citò.*
Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην· Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν.	10 Nā Demas me dereliquit, amplexus præsens seculum, & profectus est Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.	10 *Demas enim me reliquit, diligens hoc seculū, & abiit Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.*

IN CAPVT IIII.

3 Ipsi sibi, ἑαυτοῖς. Vulgata & Eras. Sibi. At ego amplius aliquid significari censeo, istos videlicet sciētes ac prudentes sibi suæ perniciei ac exitii fieri instrumenta, vt (quemadmodum inquit ille) ne ipsa quidem salus illos possit seruare. Eant nunc cæci homines, & clamitent crudelem esse Dominum si plerique mortales tandiu sunt in errore versati.

4 Ad fabulas, πρὸς μύθους. Id est falsas ac inutiles doctrinas, quibus ita nunc fascinatus est mundus, vt veritatis apertam lucem malit modis omnibus extinctam quàm è tenebris emergere.

5 Perfer, κακοπάθησον. Hîc κακοπαθεῖν nō significat affligi dūtaxat, sed quæuis perferre. Vulg. Labora: non expressa Apostoli sententia. Eras. Obdura in afflictionibus: ambiguè. Ministerii tui plenam fidem facito, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. Id est, veris argumentis comproba te germanū esse Dei ministrū. Vide Luc. 1. a.1. Vulgata, Ministerium tuum imple. ignorauit enim quid sit πληροφορία. Eras. Ministerium tuum ad plenum probatum reddito, non ineptè. Neque enim hîc agit de πληροφορίᾳ illa quæ propria est filiorum Dei: quum multi etiam reprobi potuerint πληροφορεῖσθαι Timotheum esse verum Dei ministrum.

6 Libor, σπένδομαι. Id est pro libamento offeror. Vulgata, Delibor: ineptè. Eras. Immolor. Vide Philip. 2.c.17. Vtitur autem verbo σπένδομαι potius quàm σφάζομαι vel θύομαι, alludens ad sanguinis aut etiam vini aspersionem quæ in sacrificiis vsurpabatur.

8 Qui expetiuerint, τοῖς ἠγαπηκόσι. Τὸ ἀγαπᾶν hoc in loco respōdet verbo Hebræo חשק, quod & pro desiderare accipitur, vt 1.Reg.9.c.19. vel, חפץ. Vulg. & Eras. Qui diligunt.

10 Demas, Δημᾶς. Videtur ille postea resipiscens ad Paulum reuertisse, quum fiat eius mentio in Epistola ad Philemonem, quam probabile est post hanc scriptam fuisse, quum in ea fiat mentio Timothei ipsius in inscriptione, atque etiam Marci, quasi iam cum Paulo versantis. Amplexus pr. sec. ἀγαπήσας τὸν &c. Id est, acquiescens in hoc seculo. Vulgata, Diligens. In Galatiam, εἰς Γαλατίαν. Epiphanius κατὰ τῶν αἱρετικῶν legit εἰς Γαλλίαν, in Galliam: & hanc etiam lectionem reprehendit.

Coloss.4.b.9

Λουκᾶς ἐστὶ μόνος μετ' ἐμοῦ. Μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ· ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν.

11 Lucas mecū est solus. Marcum assumptum adduc tecum: est enim mihi perutilis ad ministerium,

11 *Lucas est mecum solus. Marcum assume & adduc tecum: est enim mihi utilis in ministerium.*

Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον.

12 Porro Tychicū misi Ephesū.

12 *Tychicum autem misi Ephesum.*

Τὸν φελόνην ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας.

13 Penulam quā reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies, & libros, maximè membranas.

13 *Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens adfer tecum, & libros, maximè autem membranas.*

Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο· ἀποδῴη αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

14 Alexāder faber ærarius multa mala mihi exhibuit: reddat ei Dominus secundum facta ipsius.

14 *Alexander ærarius multa mala mihi ostēdit: reddat illi Dominus secundum opera eius.*

Ὃν καὶ σὺ φυλάσσου· λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις.

15 Quē & tu caue: vehemēter enim restitit sermonibus nostris.

15 *Quē & tu deuita. valde enī restitit verbis nostris.*

Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον· μὴ αὐτοῖς λογισθείη.

16 In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me deseruerunt: ne illis imputetur.

16 *In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerūt: non illis imputetur.*

Ὁ δὲ Κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος.

17 Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: vt per me fieret fides præconii quod audirēt omnes Gētes: & ereptus fui ex ore leonis.

17 *Dominus autē mihi adstitit, & confortauit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes Gentes: & liberatus sum de ore leonis.*

Καὶ ῥύσεταί με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

18 Et eripiet me Dominus ab omni opere malo, seruabítque regno suo cælesti: cui gloria in secula seculorum. Amen.

18 *Liberabit autem me Dominus ab omni opere malo: & saluum faciet in regnum suum cæleste: cui gloria in secula seculorum. Amen.*

Suprà.1.b.16

Ἄσπασαι Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν, καὶ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον.

19 Saluta Priscam & Aquilam, & Onesiphori familiam.

19 *Saluta Priscam & Aquilā, & Onesiphori domum.*

Ἔραστος ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ. Τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα.

20 Erastus mansit Corinthi. Trophimum autem reliqui Mileti ægrotantem.

20 *Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.*

Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. Ἀσπάζεταί σε Εὔβουλος, καὶ Πούδης, καὶ Λῖνος, καὶ Κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες.

21 Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.

21 *Festina ante hyemem venire. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.*

13 Penulā, φελόνην. In hoc vocabulo scribendo non cōuenit librariis. nam in nonnullis codicibus legimus φαιλόνην, in aliis etiam φελώνην. Sed & quid sit φελόνη variè tradunt. volunt enim quidam esse nō penulā, sed scriniolum: quidam verò volumen. Ego non modò existimo penulam esse, qua pro pallio vtebantur veteres, sed etiam φελόνην Romanum esse vocabulum, metathesi literarum corruptum, adeo quidem vt etiam φαινόλης, & quidē rectius scribatur: quod tamē vocabulū negat Romanū esse Athenæus lib.3. Quid sit autem φαινόλης licet etiam ex his Artemidori verbis cōiicere, libro ὀνειροκριτικῶν 2.cap.3, Χλαμὺς δὲ ἣν ἔνιοι μανδύην, (nos vocamus *vne mante, ou un manteau*) οἱ δὲ ἐφεστρίδα, οἱ δὲ βίρρον καλοῦσι, θλίψιν καὶ στενοχωρίαν καὶ τοῖς δικαζομένοις καταδίκην μαντεύεται, διὰ τὸ ἐμπεριέχειν τὸ σῶμα. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὁ λεγόμενος φαινόλης. 8

14 Multa mala mihi exhibuit, πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο. Heb. הראית עמך קשה id est, Ostēdisti populo tuo dura, Psal.60.a.5, pro Fecisti vt videret & experiretur dura. Nō dissimili genere loquendi puto Latinos vti quū dicunt, Curam, molestiam, dolorem alicui exhibere. Vulgata, Multa mala mihi ostendit. Erasmus, Multis malis me affecit. Quod autem attinet ad verbum ἀποδῴη, quod nonnulli per futurum exposuerunt, ne sit imprecatio, id verò frustra nonnullos torsit, vt alibi diximus: quum is manifesta suæ reprobationis signa edidisset. quanquam imitandum non sit hoc exemplū absque magna cōsideratione. Spectandū enim etiam est quis loquatur. 10

16 Omnes, πάντες. Vbi tum Petrus, si Romæ erat? 15

17 Fieret fides præconii, τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ. De verbo πληροφορεῖν diximus suprà, ver.5. τὸ κήρυγμα, id est præconium, κατ' ἐξοχὴν vocat Euangelii prædicationem. Vulgata, Prædicatio impleretur: non expressa Apostoli sententia. Erasmus, Præconium expleretur: nihilo certè felicius, nisi quòd in annotationibus rectius explicat. Quod audirēt, καὶ ἀκούσῃ. Ad verbū, Et audirent, sub. illud. quod dicendi genus alibi exposuimus. Leonis, λέοντος. Sic Neronem vocat formula dicendi multis locis apud Dauidem præsertim vsitata. 20

18 Ab omni opere malo, ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ. Id est, purum me conseruabit ne quid admittam Apostolo indignum. Regno suo, εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Id est, vt regni sui participem faciat.

Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

22 Dominus Iesus Christus sit cum spiritu tuo. Gratia eius sit vobiscum. Amen.

22 *Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.*

Πρὸς Τιμόθεον δευτέρα τῆς Ἐφεσίων ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, ὅτε ἐκ δευτέρου παρέστη Παῦλος τῷ Καίσαρι Νέρωνι.

Scripta est Roma secunda ad Timotheum, qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

Scripta è Roma ad Timotheum secunda, quū Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

23 Qui primus, &c. πρῶτον, &c. Hoc membrum non extat in quibusdam vetustis codicibus, & suppositum fuisse non dubito.

Epistola Pauli Apostoli ad Titum.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου πρὸς Τίτον ἐπιστολή.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α΄.

CAP. I. CAP. I.

ΠΑΥΛΟΣ δοῦλος Θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν·

1 Paulus seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secūdum fidem electorum Dei, & agnitionem veritatis quæ est secundū pietatem:

1 *Paulus seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundū fidem electorum Dei, & agnitionem ueritatis quæ secundum pietatem est:*

Ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς Θεὸς, πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις·

2 Ad spem vitæ æternæ quam promisit Deus ille mentiri nescius, ante tempora secularia, patefecit autē temporibus suis:

2 *In spem uitæ æternæ, quā promisit qui non mētitur Deus, ante tempora secularia, manifestauit autem temporibus suis:*

Rom.16.d.25 ephes.3.b.9 colos.1.d.26 2.tim.1.c.9 1.pet.1.d.10

IN CAPVT I.

1 Seruus, δοῦλος. Id est minister, qua ratione etiam Christus ipse, quatenus fuit minister, & quidem Prophetarum caput, seruus dicitur, Esaiæ 43.b.10, & alibi sæpe: vt Chrysostomus hac appellatione Christo attributa minimè debuerit offendi. Secundum fidem, κατὰ πίστιν. Vel, ad fidem electorum Dei, videlicet annuntiandam, vt κατὰ pro εἰς ponatur. Illud tamen vt simplicius præfero, quòd videatur Paulus in eo versari vt ostendat apostolatus sui consensum cum Prophetarum & reliquorum Apostolorum doctrina, acsi illum diceret cum fide electorum cōsentire qui fuerunt à mundi origine. Electorum Dei, ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ. i. eorum quos Deus elegit, quasi electitios dicas. Veritatis, ἀληθείας. Explicat quid fidem vocarit, nimirum agnitionem veræ religionis, quæ passim solet ἀλήθεια vocari κατ' ἐξοχὴν, vt Iohan.17.c.17. Gal.3.a.1. Coloss.1.a.5, & alibi sæpe: hîc tamen explicatur, vt de qua veritate agatur ambigi non possit, de ea nimirum quæ ad pietatē pertinet. Obseruari autē debet propria significatio τῆς ἐπιγνώσεως, i. agnitionis. Neq; enim cognitione duntaxat, sed etiā agnitione veritatis constat electorum fides: quanquam hoc discrimen non sit perpetuum, quòd interdum τὸ γνῶναι accipiatur ἀντὶ τοῦ ἐπιγνῶναι, vt 1.Iohan.2.a.3, & 4, & alibi aliquoties.

2 Ad spem, ἐπ' ἐλπίδι. id est εἰς ἐλπίδα, vt (meo quidem iudicio) rectè conuertit Vetus interpres. Finis enim hic est Apostolici muneris, ipsius denique fidei, nos adducere ad vitæ æternæ spem: quæ fallere nos non possit, quum nitatur promissione Dei qui est ipsa veritas. Ideo tradit Apostolus 1.Corinth.13, fore vt prophetia & instructio aboleatur, quum nullus iam fidei aut spei locus erit, nobis reipsa fruentibus Dei conspectu. Erasmus, In spe. Castellio, Cum spe, quod mihi non placet. Quam promisit, ἣν ἐπηγγείλατο, id est, quam vltro & gratuita liberalitate promisit. Hæc enim vis est verbi ἐπαγγέλλεσθαι, vt alibi diximus, ne quis præuisam fidem vel merita, faciat promissionis causam, cum Pelagianis aut aliis sophistis. Ante tempora secularia, πρὸ χρόνων αἰωνίων. Eras. Ante tempora æterna: quam interpretationem cur reiiciam diximus 2.Tim.1.c.9. Omnino enim coactum est æterna interpretari, non quæ initium non habuerint, sed ante quæ nulla fuerint. Deinde non dicit Apostolus, A temporibus æternis, si ita libeat interpretari: sed ante tempora æterna: vt mihi quidem videatur referri non posse verbum ἐπηγγείλατο ne ad primam quidem illam & antiquissimam promissionem quæ Adamo facta est, Gen.3.c.15, nedum ad promissionem eādem Abrahamo renouatam. Quid igitur? nempe Ante tempora secularia, idem declarat atque ante omnem seculorum seriem, siue priusquam hic mundus esset, vt Iohan.17.a.5. i. ab æterno. Nam quia Deo sunt omnia præsentia, & certò omnino futurum est quod Deus futurum decreuit: ideo dicitur Deus ab æterno fecisse quod suo demum tempore nobis patefit. Sic dicitur Deus nos elegisse ante iacta mundi fundamenta (Ephes.1.a.4,) id est eligere proposuisse. Sic dicitur nobis ante tempo[illegible] secula-

ria vitam æternam dedisse in Christo, id est dare proposuisse, 2. Timoth. 1. c. 9. Hoc modo plures similes locos putarim explicandos.

Galat. 1. a. 1

Τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐν κηρύγματι ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ· Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν·

Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην·

1. Tim. 3. a. 2

Εἴ τις ἐστὶν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα.

Δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς Θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ·

Ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ.

Ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ

3 Videlicet sermonem illũ suũ, per prædicationem ‖ quæ cõcredita est mihi ex mãdato seruatoris nostri Dei: Tito germano filio in communi fide:

4 Gratia sit tibi, misericordia, & pax à Deo Patre, & Domino Iesu Christo seruatore nostro.

5 Huius rei gratia reliqui te in Creta vt quæ reliqua sunt corrigas, & constituas oppidatim presbyteros, sicut ego tibi mandaui:

6 ‖ Siquis est inculpatus, vnius vxoris vir, liberos habens fideles, nõ obnoxios crimini luxus, vel qui non sint refractarii.

7 Oportet enim episcopũ inculpatum esse, tanquã Dei dispensatorem, non sibi pertinaciter placentem, nõ iracundum; nõ vinosum, non percussorẽ, non turpiter lucri cupidum:

8 Sed hospitalẽ, bonorũ amantẽ, tẽperatẽ, iustũ, piũ, cõtinẽtẽ.

9 Tenacem fidelis illius ser-

3 *Verbum suum in prædicatione quæ credita est mihi secundum præceptũ saluatoris nostri Dei. Tito dilecto filio secundum communem fidem:*

4 *Gratia & pax à Deo Patre, & Christo Iesu saluatore nostro.*

5 *Huius rei gratia reliqui te Cretæ ut ea quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi:*

6 *Si quis sine crimine est, unius uxoris uir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut nõ subditos.*

7 *Oportet enim episcopũ sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, nõ superbum, non iracundum, nõ uinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum:*

8 *Sed hospitalem, benignũ, sobrium, iustum, sanctum, continentem:*

9 *Amplectentem eũ qui secundum doctrinam est,*

3 *Videlicet* sermonem illum suum, τὸν λόγον αὐτοῦ. Id est promissionem illam suam. Nam articulus vim habet ἀναφορικὴν, & λόγος idipsum declarat quod Deus loquutus erat, id est quod promiserat, vt explicatur Luc. 1. c. 55. Sic enim accipitur apud Hebræos nomen אמרה pro sponsione, & hac etiam ratione videri possit probabile, Filium Dei à Iohanne vocari τὸν λόγον μετωνυμικῶς, vt diximus Iohan. 1. a. 1. Seruatoris, σωτῆρος. Id est, qui nobis vitam dedit, non autem duntaxat conseruauit: aut periclitantes liberauit: iam enim eramus in morte. Et vocabulum σωτῆρος ita exposuit Cicero ipse lib. 4. in Verrem, fassus ita magnum esse hoc nomen vt Latino vno verbo exprimi non possit. Vide 1. Tim. 1. a. 1. In communi fide, κατὰ κοινὴν πίστιν. Id est fidei respectu, quæ quidem & Paulo patri & Tito filio communis erat, vt hac ratione sint fratres, sicut ministerii respectu ille genuit, hic genitus est in fide.

4 Gratia *sit tibi*, χάρις. Cur ista adiecerim, exposuimus Rom. 1. a. 7. Misericordia, ἔλεος. Vide 1. Tim. 1. a. 1. Origenes hoc non legit hoc in loco.

5 Corrigas, ἐπιδιορθώσῃ. Pergas corrigere. Ita conuertit ex Chrysostomo Erasmus, propter additã præpositionem ἐπὶ, quæ indicat Titum in eo opere perficiendo Paulo successisse. Constituas, καταστήσῃς. Vide Act. 14. d. 23, ex quo etiam loco intelliges cur addiderit Paulus ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην, vt ego tibi mandaui. Vide etiam 1. Tim. 5. d. 22.

6 Vnius vxoris vir, μιᾶς γυναικὸς ἀνήρ. Vide 1. Tim. 3. a. 1, & 5. b. 9. Refractarii, ἀνυπότακτα. Sic propriè dicũtur equi vel boues qui iugum subire nolunt. Vulg. Non subditi. Eras. Intractabiles.

7 Dispensatorem Dei, Θεοῦ οἰκονόμον. Id est, quem Dominus donorum suorum dispensatorem constituit. Non sibi pertinaciter placentem, μὴ αὐθάδη. Vel, non asperis moribus, & difficili quadam natura, qualis fuit Cæcilius ille Põponii Attici auunculus. O[illegible]autem hoc vitium ex eo quòd cuipiã cæteri præ seipso displiceant: vt hoc vitiũ meritò sit à Græcis αὐθα[illegible] vocatũ, quã meritò dixit Plato τῆς ἐρημίας ξύνοικον, vt annotauit doctissimus interpres. Ab eo autem vitio alienissimos esse oportet Christi ministros, quibus contrà nihil esse debet κοινωνικώτερον. Vulg. Superbũ, & mox ver. 10, Inobedientẽ. Eras. Præfractum. Gallicè possis vocare, *Content de sa personne*. Non vinosum, μὴ πάροινον. Vulg. Vinolentum. quod meritò mutauit Erasmus. Vide 1. Tim. 3. a. 3.

8 Bonorum amãtem, φιλάγαθον Vulg. Benignum, impropriè. Erasmus, Bonarum rerum studiosum. Ego malo ad personas quàm ad res referre. Dixit enim potius φιλόκαλον: quanquam illud ex hoc consequitur.

Temperantem, σώφρονα. Vel circunspectum & sani iudicii, & singulare moderationis exemplar. Id enim significari nomine σωφροσύνης, sæpe iam diximus, quanuis interdũ minus latè pateat. Vulg. & Eras. Sobrium, ambiguè, nec satis expressè hoc in loco. Hieronymus, Castum, vel pudicum: eo nomine etiam Veterem interpretẽ reprehendens quòd pro pudico prudentem verterit: ineptè profectò, vt rectè annotauit Erasmus. Nam (inquit Erasmus) tuendæ virginitatis studio, quicquid potest ad suas pertrahit copias. Quasi verò σωφροσύνην ab vxoribus non requisierit Apostolus, 1. Tim. 2. d. 15. Iustum, pium, δίκαιον, ὅσιον. Ista nõ sunt synonyma, sed illud quidem ad posteriorem tabulam Legis, hoc verò ad priorem spectat: quod non vidit Hieronymus.

9 Tenacem, ἀντεχόμενον. Vulg. Amplectentem, non rectè. Fidelis illius sermonis, τοῦ πιστοῦ λόγου. Fidelem seu fidum sermonem vocat suo more, cui meritò credi possit, siue qui nunquam fallat. quamobrem etiam veritatis nomine significatur, Iohan. 17. c. 17, & alibi sæpe. Vetus interpres & Erasmus articulum omiserunt, qui tamen sua emphasi non caret.

λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν.

Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ καὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς·

Οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν· οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ, αἰσχροῦ κέρδους χάριν.

Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης, Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.

Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής· δι' ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει·

Μὴ προσέχοντες Ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν.

Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρὸν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις·

Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.

monis qui ad doctrinam facit, vt possit etiã exhortari per doctrinam sanam, & contradicẽtes conuincere.

10 Sunt enim multi refractarii, & vaniloqui, & mentium deceptores, maximè ii qui sunt ex Circuncisione.

11 Quibus oportet os obturare: qui totas domos subuertũt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

12 Dixit quidã ex ipsis proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ feræ, ventres pigri.

13 Testimonium hoc est verũ. quã ob causam eos redarguito præcisè, vt sani sint in fide:

14 ‖ Non attendẽdo Iudaicis fabulis, & mãdatis hominum auersantium veritatem.

15 ‖ Omnia quidem pura puris: pollutis autem & infidelibus nihil est purũ, sed polluta est eorum & mens & conscientia.

16 Deum profitẽtur se scire, sed factis negant, quumsint abominandi, & rebelles, & ad omne opus bonum reprobi.

fidelem sermonem, ut potens sit & exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt arguere.

10 *Sunt enim multi etiam inobedientes, uaniloqui & seductores, maximè qui de circuncisione sũt.*

11 *Quos oportet redargui: qui uniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.*

12 *Dixit quidam ex illis, proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, uentres pigri.*

13 *Testimonium hoc uerũ est. quãobrem increpa illos durè, ut sani sint in fide:*

14 *Non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à ueritate.*

1. Tim. 1. a. 4

15 *Omnia munda mundis, coinquinatis autẽ & infidelibus nihil est mũdũ, sed inquinatæ sunt eorũ & mens & conscientia.*

Rom. 14. d. 20

16 *Cõfitentur se nosse Deũ, factis autem negant, quũ sint abominati, & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

Σὺ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ.

1 AT tu loquere quæ decent sanam doctrinam.

1 *TV autẽ loquere quæ decẽt san. doctrinã*

Qui ad doctrinam facit, κατὰ τὴν διδαχήν: id est, qui verè sit accommodatus ad erudiendos, siue (vt loqui solet Paulus) ædificandos auditores: nam id demum meretur doctrinæ nomen. Vulg. & Eras. Qui secundum doctrinam est: admodum obscurè.

10 Ex Circuncisione, ἐκ περιτομῆς. Id est ex Iudæis, μετωνυμικῶς. quanquam nõ simpliciter puto Iudæos hoc nomine significari, sed eos qui cũ Christo Legem coniungebant, quales fuerunt Hebionitæ & Cerinthiani.

12 Ex ipsis, ἐξ αὐτῶν. Ex ipsis inquit, Cretẽses alloquens vel Iudæos, vel certè Iudæorũ placitis addictos. Propheta, προφήτης. Cur Epimenidem vocet non philosophum sed prophetam Cretẽsium, liquere potest ex istis quæ de eo scribit Laertius, λέγουσι δέ τινες ὅτι Κρῆτες αὐτῷ θύουσιν ὡς Θεῷ· φασὶ γὰρ καὶ γενέσθαι σικώτατον γεγονέναι. Ferunt, inquit, Cretenses ipsi tanquam Deo sacrificare, vt qui affirment eum singulari quadã vi res futuras intelligendi præditum fuisse. Subiicit deinde aliquot ipsius oracula idem Laertius: & ab Atheniensibus etiam perhonorificè accersitum dicit, lustrandæ vrbis causa: vnde prodierunt aræ illæ Dei ignoti, quarum vnius fit mentio Act. 17. e. 23. Et Cicero quoque libro de Diuinatione primo Cretensem Epimenidem numerat inter eos qui per furorem sunt vaticinati. Alioquin etiam cõmuni nomine notum est poetas dici vates. Cretenses, &c. Κρῆτες, &c. Hoc potius ad Epimenidem Cretensem quàm ad Callimachum esse referendum apparet ex iis quæ diximus. Non dissimilis prorsus versiculus legitur apud Hesiodum in Theogonia, translata ad pastores sententia, qui iampridẽ & ipsi propter otium malè audiunt, ποιμένες ἄγραυλοι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον, vt potuerit Callimachus quoque ad versiculum Epimenidis alludere in simili argumento. Illud autem κακὰ θηρία omnino interpretari licet in vernaculo nostro sermone ad verbum, *mauuaises bestes*.

13 Præcisè, ἀποτόμως. Id est durè ac sine vllis ambagibus. Itaque Vetus interpres rectè conuertit Durè: & Erasmus, Seueriter, sed expressa duntaxat sententia, non autem ipso vocabulo. Vt sani sint, ἵνα ὑγιαίνωσι. ὑγιὲς, id est sanũ, Græcis dicitur quicquid meritò probandũ est, & quale esse debet, id est integrũ & sine vitio.

15 Mens & conscientia, νοῦς καὶ συνείδησις. Mentis nomine declarat intelligentiam θεωρητικὴν, in qua collocatur συντήρησις, quæ propositiones suppeditat. συνείδησις verò, id est conscientia, collocatur in intelligentia πρακτικῇ, & assũptiones promit. Quòd si vtraque illa facultas est deprauata, quæ tãdẽ erit conclusio τοῦ κριτηρίου?

16 Reprobi, ἀδόκιμοι. Vide 1. Cor. 9. d. 27. Vidẽtur autem mihi vocari βδελυκτοὶ qui sibi videbantur

omnium sanctissimi, αὐθάδεις qui se iactabant supra Legem etiam aliquid facere: αἰσχροκερδεῖς qui, quũ videri vellent soli tenere iustitiæ regulam, omnium tamen minimè norant quæ vera sit iustitia.

Πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι, σεμνούς, σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ.

2 Vt senes sobrii sint, venerandi, temperantes, sani fide, charitate, tolerantia.

2 *Senes ut sobrij sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia.*

Πρεσβύτιδας ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους·

3 Anus itidem, vt *sint* habitu qui sanctimoniam deceat, non calumniatrices, non vino multo seruientes, honestatis magistræ:

3 *Anus similiter in habitu sancto, nõ criminatrices, non multo vino seruientes, bene docentes:*

Ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους,

4 Vt ad sapientiam instruant adolescẽtulas, vt maritos suos diligant, vt liberos ament,

4 *Vt prudentiam doceãt adolescentulas, ut uiros suos ament, filios suos diligant,*

Ephes. 5. c. 23

Σώφρονας, ἁγνάς, οἰκουρούς, ἀγαθάς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν· ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται.

5 Vt temperantes sint, puræ, domi manentes, bonæ, ‖subiectæ suis viris: ne sermo Dei blasphemetur.

5 *Prudẽtes, castas, domus curã habentes, benignas, subditas uiris suis, ut non blasphemetur uerbũ Dei.*

Τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν·

6 Adolescentes itidem adhortare vt sint temperantes:

6 *Iuuenes similiter hortare ut sobrij sint.*

Περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα,

7 Per omnia teipsum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, grauitatem,

7 *In omnibus teipsũ præbe exemplum bonorũ operum, in doctrina integritatem, grauitatem,*

Λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον, ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον.

8 Sermonem sanum, qui damnari non possit: vt qui se ex aduerso *opponit*, erubescat, nihil habẽs quod de vobis dicat mali.

8 *Verbum sanũ, irreprehẽsibile: ut is qui ex aduerso est uereatur, nihil habens malũ dicere de nobis.*

Ephes. 6. a. 5
coloss. 3. d. 22
1. pet. 2. c. 18

Δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας,

9 ‖Seruos *hortare* vt suis dominis subiiciant sese, vt in omnibus sint *eis* accepti, non responsatores:

9 *Seruos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, nõ contradicentes:*

Μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν· ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν.

10 Nihil interuertentes, sed omnem bonam fidem ostendẽtes, vt doctrinã Seruatoris nostri Dei ornent in omnibus.

10 *Non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes: ut doctrinam Saluatoris nostri Dei ornent in omnibus.*

1. Cor. 1. a. 1
col. ... c. 22

Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις.

11 ‖Illuxit enim gratia illa Dei salutifera omnibus hominibus.

11 *Apparuit enim gratia Dei salutaris omnibus hominibus.*

IN CAPVT II.

3 Habitu qui sanctimoniam deceat, ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. Sic puto satis commodè explicatã Apostoli sententiam. Vulg. In habitu sancto, pro quo scribendũ putarim, Sanctæ. Eras. In habitu qui religionem deceat. Honestatis magistræ, καλοδιδασκάλους. Vulg. Bene docentes. Eras. Vt honesta doceant.

4 Vt ad sapientiam instruant, ἵνα σωφρονίζωσι. Vulg. Vt prudentiam doceant. Eras. Quò possint modestas reddere adolescentulas. Neutrum rectè, vt opinor.

5 Domi manentes, οἰκουρούς. Id est, quæ huc & illuc non oberrent. quod reprehẽdit 1. Tim. 5. b. 13. Huc pertinet quod de Phidia memoratur, ipsum Eliensibus Venerẽ fecisse quæ testudinem pedibus calcaret, symbolum οἰκουρίας & silentii. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, Domus curam habentes: quanuis hoc ex illo consequatur. Eras. Domus custodes.

7 Grauitatem, σεμνότητα. Grauitatem (inquit) non quæ homines arceat à ministri aditu, sed quæ ad omnem reuerentiam honestam componat adeuntes. Quod autem in veteribus Græcis codicibus additur ἀφθαρσίαν, mihi videtur redũdare, & ex margine irrepsisse, quum illic esset annotatum pro ἀδιαφθορίαν.

9 Vt in omnibus, ἐν πᾶσιν. Hoc nonnulli ad prius membrum, nonnulli ad posterius referunt: ego ad posterius malo. Sed vtrouis modo hæc distinguas, particulam vniuersalem ita nos oportet circunscribere vt ea semper excipiantur quæ sine Dei offensione præstari à seruis non possint. Sint *eis* accepti, εὐαρέστους εἶναι, id est, ita se gerant vt dominis placeant illorum obsequia. Vulg. Placentes. Eras. Illis placeant, sententia rectè expressa. Hieronymus autem εὐαρέστους interpretatur eos qui sibi non displiceant, & suam fortunam, qualiscunque est, boni consulant. quam interpretationem Erasmus meritò coactam ac violentam iudicauit. Ambrosius legit ἀρίστους optimos, sed corruptè.

10 Nihil interuertentes, Μὴ νοσφιζομένους. Vulg. Non fraudantes. Eras. Non susurrantes. Vide Act. 5. a. 2. Fidem, πίστιν. Fides hoc in loco pro fidelitate ponitur. Itaque Fidem omnem ostendere, significat fideliter & absque vlla fraude res domini sui tractare.

11 Mundanis

Παιδεύουσα ἡμᾶς ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι·

12 Erudiens nos vt abnegata impietate & mundanis cupiditatibus, temperanter & iustè & piè viuamus in præsenti seculo:

12 *Erudiens nos ut abnegãtes impietatem et secularia desideria, sobriè et iustè et piè uiuamus in hoc seculo:*

Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

13 Expectantes beatam illam spem & illustrem illum aduentum, gloriæ magni illius Dei ac Seruatoris nostri, *nempe* Iesu Christi,

13 *Expectantes beatam spẽ et aduentum gloriæ magni Dei, et Saluatoris nostri Iesu Christi,*

Ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων,

14 Qui dedit semetipsum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibiipsi populum peculiarẽ, studiosum bonorum operum.

14 *Qui dedit semetipsum pro nobis ut nos redimeret ab omni iniquitate, et mũdaret sibi populũ acceptabilem, sectatorem bonorum operum.*

Ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σου περιφρονείτω.

15 Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni imperio. nemo te despiciat.

15 *Hæc loquere et exhortare, et argue cum omni imperio. nemo te cõtẽnat.*

12 Mundanis cupiditatibus, τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας. i. Cupiditatibus carnis, vt alibi loquitur, quæque ad præsentis vitæ ac mundi istius rationes referuntur.

13 Et illustrem illum aduentũ, καὶ ἐπιφάνειαν. Sic placuit cõuertere nomẽ ἐπιφανείας, quod vsurpauit Paulus de industria, vt eius posterioris aduentu iubar illud maximè illustre oculis nostris repræsentaret. Dicuntur enim ἐπιφαίνεσθαι quæ repẽtè cõspecta oculos omniũ in se cõuertunt, quòd cum splẽdore quodã emicẽt. Vetus igitur interpres hoc nõn expressit quũ passim cõuerteret Aduentũ. i. παρουσίαν, quẽ quũ aliis aliquot locis sequutus sit Erasmus, mirari posset quispiã cur hoc in loco maluerit (absurdè profectò) interpretari Illustrationẽ, quũ præsertim quæ sit vis τῆς ἐπιφανείας optimè in suis annotationib[9] exposuerit. Sed hoc quid rei sit, mox dicã. Gloriæ magni illius Dei ac Ser. &c. τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτ. &c. Nobis quidẽ non desunt plurima apertissima deitatis Christi (sic enim loqui nos cogunt impuri & ingrati homines qui ex Deo Christo, diuinũ hominẽ faciunt) testimonia: sed quæcunque se nobis offerunt eiusmodi vt sine manifesta calumnia non possint aliò torqueri, cur, obsecro, non vtrisque manibus, imò manibus ac pedibus, imò viui ac mortui totis viribus nõ potius retineamus quàm vel tantillũ hæreticis concedamus? Itaque Erasmum sanè nolim in eo imitari quòd nobilissimos quosuis locos ad eam rem pertinẽtes, non modò nobis sciẽs ac prudẽs sinat è manibus elabi, sed etiam totis viribus extorquere conetur. Neque verò reformido nequis æquus index vllum hic in me candorem requirat, quasi cum mortuis velim luctari. Dico quod res est, nec dissimulari debet in quoquam quod ipsum nostræ religionis caput petit. Iure autẽ an iniuria hoc dicã, iudicẽt qui ea legerint quæ in superioribus epistolis passim in hoc argumento sunt à me aduersus illius opinionẽ explicata. Illis verò hæc etiam adiũgere licebit. Non adfero eorum interpretũ & Græcorũ & Latinorum authoritatẽ qui summo cõsensu hunc locum aduersus Arianos tanquã apertissimũ citarunt, (quibus ipse vnicum Ambrosiũ opponit, cuius tamen cõmentariis multa passim adulterina & barbara infarta esse quũ alibi cõqueratur, hic sane manifestè ex stylo ipso ita esse factũ appareat) sed veritatẽ ipsam adfero. Primũm, nomẽ ἐπιφανείας nusquã tribui in Nouo testamẽto nisi Filio, imò ne παρουσίας quidem. Deinde, postulare Græci sermonis constructionẽ vt ad vnũ idẽmque subiectũ (i. ad vnũ Iesum Christum) referatur vtrunque prædicatum. Quod igitur ad prius attinet, videamus quomodo Erasmus respondeat. Non hic, inquit, simpliciter nominatur aduentus Patris, sed aduentus gloriæ, quam interim expectamus in humilitate cõstituti. Tunc apparebit maiestas nostra quũ aperietur gloria magni Dei Patris & seruatoris nostri Iesu. Quæso verò, lector, attentius mecũ hanc rationẽ expende. Quia adiungitur nomẽ gloriæ, idcirco ἐπιφάνεια non significabit quod reliquis omnibus locis (i. splendentẽ illã & coruscã Domini apparitionẽ) sed φανερωσιν. i. illustrationẽ: idque non Dei ipsius respectu, cuius gloriæ in sese nihil detrahi nec accedere potest, sed nostri habita ratione, qui tũ illustrabimur quũ gloria illa Dei aperietur: vt quodãmodo etiã tũ in nobis Dei gloria illustretur. Imò verò quis tã est cæcus & hebes vt ista non videat manifestè esse detorta? quis, inquã, non videt ἐπιφανείας significationẽ ex aliis locis potius petẽdam? quis ista nõ intelligit cohærere, & augustam aduentus Dei maiestatẽ his titulis declarari, qui non ad nos, sed ad Deum ipsum referantur? & tamen hæc causa fuit cur ἐπιφάνειαν hoc loco converterit illustrationem: sententia Apostoli minimè certè expressa. Quod autem ad alterum attinet, quum scriptum sit ἐπιφάνειαν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, non autem τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος, dico nõ magis probabiliter ista posse ad duas distinctas personas referri quàm illã loqutionem ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Nam id certè postulat Græci sermonis vsus, quum vnus tantùm sit articulus, duobus istis, nempe Θεοῦ καὶ σωτῆρος, Θεὸς καὶ πατὴρ, communis: quum præsertim (vt antè dixi) nunquam ἐπιφάνεια aut παρουσία nisi vni Filio tribuatur. Itaque sic concludo, Christum Iesum hic apertè magnum Deum dici, qui & beata illa spes nostra metonymicè vocatur. Illi igitur, vt verè magno & æterno Deo, sit gloria & laus omnis in secula seculorum.

14 Peculiarem, περιούσιον. Vulg. Acceptabilem, prorsus malè. Heb. סגלה, quasi charissimas & pretiosissimas opes, quas vulgò dicimus *le cabinet*. περιούσιον enim vocat Græci quod quum superest, reconditur. vt Geta ille Terentianus peculium suum definit, quod vnciatim vix de demẽso suo suũ defraudãs geniũ comparsit miser. Eiusmodi verò facultates maximè omnium proprias nobis putamus & charissimas: adeo vt vix extremis necessitatibus quicquam ex illis desumatur. Gallicè possis vocare *L'espargne*. Hoc autem vocabulũ finxerunt Græci interpretes, vt etiam ἐπιούσιον, de quo diximus Matth. 6. b. 11. quod postea vsurpare non dubitarunt disertissimi etiam theologi, vt Chrysostomus & Nanzianzenus.

15 Imperio, ἐπιταγῆς. i. Cum authoritate summa, tanquã Dei legatus, neque suo sed illius nomine agẽs omnia. Itaq; adiecit, Nemo te despiciat: quib[9] verbis grex potius videtur à Paulo quàm pastor ipse officii admoneri. Eras. Cum omni præcipiẽdi studio: nõ expressa Pauli sentẽtia. Despiciat, περιφρονείτω. Hoc Græcum verbum Latino illi prorsus respondet. itaque τὸ περιφρονεῖν nihil aliud hic declarat quàm καταφρονεῖν: quo modo

Græcus scholiastes rectè exposuit. neque in hoc verbo duntaxat, sed & in aliis περὶ ita accipitur: vt in περιβάλλω, περιηγέομαι, & aliis aliquot. Interdum tamen τὸ περιφρονεῖν significat circunspicere, & in aliquo contemplando occupatum esse: vt in illo Aristophanis versiculo ex Nebulis, Ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον. Id est, per aerem gradior, & circunspicio solem, siue, in contemplando sole occupor. At Hieronymus, hunc eundem Aristoph. locum citans, longè aliter explicat, nempe, Scando per aerem, & pluris me noui esse quàm solem. At ista certè Hieronymi non sunt. nam etsi illic pro despicere accipias τὸ περιφρονεῖν, tamen despicere non aliud declarabit quàm ex superiore loco aspicere. quanquam hæc quoque declaratio valde est violenta.

Κεφάλαιον γ΄

Rom.13.a.1 — 1 Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι·

2 Μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πρᾳότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους.

1.Cor.6.b.11 — 3 Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους.

4 Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,

2.Tim.1.c.9 — 5 Οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου·

6 Οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν·

7 Ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι, κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου.

8 Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ· ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις.

CAP. III.

1 ‖Suggere ipsis vt sese subiiciāt principatibus ac potestatibus, vt obtemperent, vt ad omnē op° bonū sint parati:

2 Neciuius famam lædant, vt sint à pugnis alieni, moderati, omnem exhibentes lenitatem erga quosuis homines.

3 Nam ‖eramus quondam & nos amentes, rebelles, errantes, seruientes cupiditatibus ac voluptatibus variis, in malitia & inuidia degentes, odiosi, alii alios odio prosequentes:

4 Sed postquam bonitas & erga homines amor apparuit seruatoris nostri Dei,

5 ‖Non ex operibus iustis quæ fecerim° nos, sed ex sua misericordia seruauit nos per lauacrum regenerationis, & renouationem Spiritus sancti:

6 Quem effudit in nos copiosè per Iesum Christū seruatorem nostrum:

7 Vt iustificati ipsius gratia, hæredes efficeremur secūdum spem vitæ æternæ.

8 Fidus *est* hic sermo, & hæc volo te affirmare, vt studeant bona opera tueri qui crediderunt Deo, id est, quæ *sunt* honesta & hominibus vtilia.

CAP. III.

1 Admone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse:

2 Neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinē ad omnes homines.

3 Eramus enim aliquādo et nos insipiētes, increduli, errātes, seruiētes desideriis & voluptatib° variis, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem.

4 Quū aūt benignitas et humanitas apparuit saluatoris nostri Dei,

5 Nō ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed secū dū suā misericordiam saluos nos fecit per lauacrū regenerationis & renouationis Spiritus sancti:

6 Quē effudit in nos abūde per Iesum Christum saluatorem nostrum,

7 Vt iustificati gratia ipsius, hæredes simus secūdū spem vitæ æternæ.

8 Fidelis sermo est, & de his uolo te confirmare, ut curēt bonis operibus præesse qui credūt Deo. hæc sunt bona & utilia hominibus.

IN CAPVT III.

5 Ex operibus iustis, ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ. Ad verbū, Ex operibus quæ *fiunt* in iustitia. i. iustè, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpissimè iam annotauimus. Quod autem nonnulli de operibus Legis Mosis, id est ceremoniis duntaxat hoc accipiunt, copiosè refutauimus non vno loco. Certè non valeret antithesis misericordiæ, nisi omnia opera semel excluderentur, vti fatebitur quisquis non erit nimium contentiosus. Sed hoc intelligitur, inquiunt, de operibus fidem præcedentibus. Ergo primùm omnium excludantur opera præparatoria. Deinde explicetur quid sit seruare, an videlicet hoc nihil aliud sit quàm merendi facultatem tribuere. hoc verò qui dicit, nonne apertè verbum Dei detorquet? Per lauacrum, διὰ λουτροῦ. Vel argumentatur à Baptismi sacramento (vt alibi solet) sicut exposuimus Gal.3.d.27, & Coloss.2.b.12, re videlicet cum signo coniuncta: aut simpliciter de nostri per Spiritum sanctum cum Christo coniunctione & istius effectis loquitur. Nam & alibi de hac eadem re loquens, aquam cum Spiritu coniungit: neque Baptismi tamen peculiariter meminit, sed Spiritum sanctum ab ipsius in nobis effectu, aquam vocat, nempe Iohan.3.a.1. sicut & alibi eundem comparat igni, Matth.3.c.11. Et renouationem, καὶ ἀνακαινώσεως. Vel, Et renouationis. Sed illud malo, vt plenior sit epexegesis. Sic enim Spiritus sanctus explicabit lauacri nomen, renouatio verò regenerationem declarabit. Spiritus sancti, πνεύματος ἁγίου. Id est, quam præstat & efficit vis Spiritus sancti. Quid sit autem renasci & regenerari, alibi dictum est.

7 Vt iustificati, &c. ἵνα δικαιωθέντες, &c. Iustificationis nomē largè accipio, ita vt complectatur quicquid à Christo consequimur tum per imputationem, tum per Spiritus in nobis sanctificandis efficaciam, vt simus ἄρτιοι i. perfecti & integri in eo. Sic quoque accipitur Iustificandi verbum Rom.8.f.30.

8 Bona opera tueri, καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Id est, bonis operibus sedulò vacare. Sic Latinè quoque dicitur aliquis officiū ac munus suum tueri, pro quo vulgò dicimus Maintenir, ou entretenir. nec possum dubitare

quin vera hæc sit huius loci explicatio. Vulgata, Bonis operibus præesse. quod non intelligo. nam si Bonis operibus accipiunt pro Per bona opera, dicendum erat καλοῖς ἔργοις. Præesse verò bonis operibus, accipere sicut dicitur aliquis præesse annonæ aut militiæ, sanè durum fuerit, vt mihi videtur. Sin verò pro extollere accipias, vel anteponere, seu primas partes dare, scribendum erat καλὰ ἔργα.

1.Tim.1.b.4, & 4.b.7; 2.Tim.2.d.23 — 9 Μωρὰς δὲ ζητήσεις, καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔρεις, καὶ μάχας νομικὰς περιΐστασο· εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι.

10 Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ·

11 Εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος.

12 Ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρός σε, ἢ Τυχικόν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν· ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι.

13 Ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλὼ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ.

14 Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι.

15 Ἀσπάζονταί σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Τίτον τῆς Κρητῶν ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα ἐγράφη ἀπὸ Νικοπόλεως τῆς Μακεδονίας.

9 ‖Stultas autem quæstiones & genealogias & contentiones ac pugnas legales cohibe. sunt enim inutiles & vanæ.

10 Hæreticum hominem post vnam & alteram admonitionem reiice:

11 Vt qui noris euersum esse eum qui sit eiusmodi, & peccare, vt qui suopte iudicio sit condemnatus.

12 Quum misero Arteman ad te aut Tychicum, stude venire ad me Nicopolin: nam illic decreui hybernare.

13 Zenam legisperitū & Apollo sedulò deducito, nequid illis desit.

14 Discant autem & nostri bona opera tueri ad necessarios vsus, vt non sint infrugiferi.

15 Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia Dei *sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Titum, qui primus Cretensium Ecclesiæ ordinatus fuit Episcopus, scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

9 Stultas autem quæstiones, & genealogias & contentiones, & pugnas legis deuita. sunt enim inutiles & vanæ.

10 Hæreticum hominē post unam & secundam correptionem deuita.

11 Sciens quia subuersus est qui eiusmodi est, & delinquit, quū sit proprio iudicio condemnatus.

12 Quum misero ad te Arteman aut Tychicum, festina ad me uenire Nicopolim. ibi enim statui hyemare.

13 Zenam legisperitum & Apollo solicitè præmitte, ut nihil illis desit.

14 Discant autē & nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi.

15 Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus uobis. Amen.

Scripta ex Nicopoli Macedonia.

9 Genealogias, γενεαλογίας. Vide 1.Timoth.1.a.4. Cohibe, περιΐστασο. Vide 2.Timoth.2.c.16. Vulg. Deuita. Eras. Omitte. Atqui Pastorem alloquitur, cuius munus est ista etiam quominus serpant impedire.

10 Hæreticum, αἱρετικόν. Vide Act.5.c.17. Reiice, παραιτοῦ. Non dicit, occide, inquiunt nonnulli: quasi verò hic præscribat officium magistratui. Noluit diuidere Christus hæreditatem: nullus sit igitur familiæ herciscundæ iudex. Non condemnauit adulteram: ergo nulla de adulteriis quæstio habeatur. Denique non est ministrorum supplicio afficere fures, homicidas, blasphemos, cinædos, incestuosos, sed dūtaxat non resipiscentes, ex legitimo Ecclesiæ iudicio, Satanæ tradere: an illi propterea impunè abibunt? Sed hoc age Bellio & Academicis liceat adferre. causam enim suam agit isti boni viri. Castellio, cui dicitur hæreticus quicunque pertinax est, αἱρετικὸν pertinacem conuertit.

Epistola Pauli Apostoli ad Philemonem.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολή.

NOVA INTERPR. — VETUS.

1 Παῦλος δέσμιος Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός, Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν,

1 PAULUS captiuus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,

1 *PAULUS vinctus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,*

2 Καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, καὶ Ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ·

2 Et Apphiæ dilectæ, & Archippo commilitoni nostro, & quæ domi tuæ est Ecclesiæ:

2 *Et Appiæ sorori charissimæ, & Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ quæ in domo tua est:*

3 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

1.Thess.1.a.2
2.Thess.1.a.3

4 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου,

4 Gratias ago Deo meo, semper mentionem tui faciens in precibus meis,

4 *Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis,*

5 Ἀκούων σου τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·

5 Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Iesum & erga omnes sanctos:

5 *Audiens charitatem tuam & fidem quam habes in Domino Iesu & in omnes sanctos:*

6 Ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.

6 Vt communicatio fidei tuæ efficax fiat, vt agnoscatur quicquid boni est in vobis per Christum Iesum.

6 *Vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis boni in vobis in Christo Iesu.*

7 Χάριν γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ, ἀδελφέ.

7 Gaudium enim habemus multum, & consolationem super dilectione tua, quòd viscera sanctorum refocillata sunt per te, frater.

7 *Gaudium enim magnum habui & consolationem in charitate tua, quia viscera sanctorum requieuerunt per te frater:*

8 Διὸ πολλὴν ἐν Χριστῷ παῤῥησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον,

8 Quapropter quanuis multam in Christo libertatem habeam mandandi tibi quod officii tui est:

8 *Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod ad rem pertinet:*

9 Διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ,

9 *Tamen* propter charitatem potius precor,

9 *Propter charitatem magis obsecro,*

4 Gratias ago, εὐχαριστῶ. Loquitur Apostolus suo & Timothei nomine, tanquam solus, in tota hac epistola.

6 Vt communicatio, &c. ὅπως ἡ κοινωνία, &c. Hoc cohæret cum versiculo quarto. Communicationem autem fidei vocat officia benignitatis in sanctos, promanantia ex fide efficaci. Efficax, ἐνεργής. Sic legimus in nostris omnibus Græcis codicibus: Vetus tamen interpres legit ἐναργής, euidens, & fortasse rectius. Vt agnoscatur, &c. ἐν ἐπιγνώσει. Id est εἰς ἐπίγνωσιν, ad agnitionē. Sensus est, Vt hac ratione omnes experiantur quàm diuites sitis in Christo, nempe fide, charitate & omni beneficentia. Nam virtus Spiritus habitantis in nobis hac ratione se prodit.

7 Gaudium, χάριν. id est χαράν, quo modo etiam Græci interpretes explicant, non tantùm hoc in loco, sed etiam 2.Cor.1.c.15. Quod viscera sanctorum, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων. Id est, quòd ita officiosè & promptè refocillaris sanctos vt incredibili quadam voluptate sint intus perfusi. Nam viscerum nomine simul & intimas necessitates & consolationem ad ipsa vsque animi penetralia descendentem declarat, quasi cor ipsum sit refectum ac recreatum. Refocillata sint, ἀναπέπαυται. Vulg. ineptè, Requieuerunt.

9 Precor, παρακαλῶ. Opponitur ἀγάπη τῇ παῤῥησίᾳ, id est blandus quidam amor, liberæ authoritati, & τὸ παρακαλεῖν τῷ ἐπιτάσσειν, id est imperare & precari.

τοιοῦτος ὢν ὡς Παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ.

quum talis sim, nempe Paulus senex, nunc autem etiam captiuus Iesu Christi.

quum sis talis ut Paulus senex, nunc autem & vinctus Iesu Christi.

10 Παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, Ὀνήσιμον·

10 Precor autem pro filio meo quem genui in vinculis meis, Onesimo:

10 *Obsecro te pro meo filio quem genui in vinculis, Onesimo:*

Coloss.4.b.9

11 Τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δὲ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον·

11 Quondam tibi inutili, nunc verò tibi & mihi perutili.

11 *Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi utilis.*

12 Ὃν ἀνέπεμψα· σὺ δὲ αὐτόν, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, προσλαβοῦ·

12 Quem remisi: tu autem eum, id est viscera mea, excipe.

12 *Quem remisi: tu autem illum, id est mea uiscera, suscipe.*

13 Ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ διακονῇ μοι ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου·

13 Quem ego cupiebam apud me retinere, vt pro te ministraret mihi in vinculis Euangelii:

13 *Quem ego volueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in uinculis Euangelii:*

14 Χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι· ἵνα μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ ἑκούσιον.

14 Sed absque tua sententia nihil volui facere, ne velut ex necessitate sit beneficiū tuum, sed spontaneum.

14 *Sine consilio autem tuo nihil uolui facere, uti ne uelut ex necessitate bonū tuum esset, sed uoluntariū:*

15 Τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς·

15 Nam mirum ni secessit ad tempus, vt perpetuum eum reciperes:

15 *Forsitan enim ideo discessit ad horā a te, ut æternum illum reciperes:*

16 Οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητόν, μάλιστα ἐμοί, πόσῳ δὲ μᾶλλον σοὶ καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ;

16 Non iam vt seruū, sed amplius quàm seruū, fratrē dilectū, maximè mihi, quāto autē magis tibi & in carne & in Domino?

16 *Iam nō ut seruum, sed pro seruo charissimū fratrem, maximè mihi, quanto autem magis tibi & in carne & in Domino?*

17 Εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ.

17 Itaque si putas nostra esse communia, excipe eum tanquam me.

17 *Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me.*

18 Εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε, ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει.

18 Quòd siquid læsit te, aut debet, hoc mihi imputato.

18 *Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa.*

19 Ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί, ἐγὼ ἀποτίσω· ἵνα μὴ λέγω σοι ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις.

19 Ego Paulus scripsi mea manu, ego depēdam: vt ne dicam tibi te etiam teipsum mihi insuper debere.

19 *Ego Paulus scripsi mea manu, ego reddā: ut non dicā tibi quòd et teipsum mihi debes.*

20 Ναί, ἀδελφέ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν Κυρίῳ· ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν Κυρίῳ.

20 Etiam, frater, *hunc* ego fructum abs te consequar: refocilla mea viscera in Domino.

20 *Ita, frater, ego te fruar in Domino: refice uiscera mea in Domino.*

11 Inutili, ἄχρηστον. Alludit proculdubio ad nomē Onesimi, quē dicit, sicut olim non respondit nomini suo, ita nunc planè nomini suo respondere.

12 Id est viscera mea, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα. Id est, vt filium meum quem ego genui. Videntur enim filii quodammodo pars esse viscerum matris. Nam τῶν σπλάγχνων appellatio (quæ Hebræi רחמים vocant) propriè matri conuenit, quod in se transfert Paulus, vt non modò tanquam ingenuū, sed etiam vt filiū commendet.

14 Ne velut, &c. ἵνα μὴ ὡς. Id est, vt non coactus, sed sponte hanc serui tui operam nobis commodaris. Beneficiū tuū, τὸ ἀγαθόν σου. Id est ἡ εὐεργεσία σου. Heb. טובך. Vulgata & Erasmus ad verbum, Bonum tuum.

15 Mirum ni, τάχα. Sic affirmat hoc Paulus vt tamen omnem Philemoni occasionem præcidat existimandi ingenium illius non esse satis ipsi perspectum: minimè id quidem quasi Paulus ambigeret de Onesimi resipiscentia, sed Philemonis ipsius causa, cui blanda quadam ratione persuasum cupit suum de illo iudiciū. Id autem est, opinor, quod Latini particulis illis exprimunt, ita vt maximè affirment quod tamen videri possit in incerto relinqui. Vulg. & Eras. Forsitan. Secessit, ἐχωρίσθη. Vide vt fugæ nomen emolliat, vt si Gallicè dicas *il s'est retiré*. Ad tempus, πρὸς ὥραν. Id est πρὸς καιρόν, ad temporis momentum. Vide [illegible] c.12.

16 Amplius quàm seruū, ὑπὲρ δοῦλον. Id est, Vt fratrē dilectū, qui tamen sit tibi futur[illegible] amplius quàm seruus. Vulg. Pro seruo: nō expressa vllo modo sentētia, vt potius legisse videatur ὑπὲρ δούλου, pro ἀντὶ δούλου. Eras. Supra seruum, nimis obscurè: ideo quæsiui periphrasin. Et in carne & in Domino, καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ. Id est, Et quia mancipiū tuū est, cæterorū seruorū more, (siue vt homines hominibus seruiunt) & quia Domini seruus est, vt illum & tuo & Domini nomine tibi charum esse oporteat.

17 Si putas nostra esse communia, εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν. Vulgata, Si me habes sociū. Erasmus, Si me habes consortem. quod quia mihi visum est obscurissimè dictum, putaui studendum perspicuitati.

20 Etiam, frater, *hunc* ego fructū abs te cōsequar, ναί, ἀδελφέ, ἐγώ σου ὀναίμην. Ὀναίμην est in optandi modo positum: ideo sensus est, Certè frater, sine vt abs te hoc beneficium impetrem. Vulgata, Ita, frater, ego te fruar. Eras. Etiam, frater, ego te fruar: admodum obscurè. Mea viscera, τὰ σπλάγχνα μου. Hoc perinde est ac si diceret, Refice me & recrea hoc beneficio, quo nihil erit mihi iucundius. In Domino, ἐν Κυρίῳ. Ita significat se non æquum modò ac iustum petere, sed quod etiam ipsi Deo gratum sit futurum. Quinetiam hoc videtur aliquam habere obtestationis speciem.

21 Πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω ποιήσεις.

22 Ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν· ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν.

23 Ἀσπάζονταί σε, Ἐπαφρᾶς, (ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ)

24 Μάρκος, Ἀρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου.

25 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Φιλήμονα ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου.

21 Scripsi tibi, confisus fore vt auscultes, vt qui norim te etiã amplius quàm dico facturum esse.

22 Simul autem etiam para mihi hospitium. spero enim me per preces vestras donandũ vobis.

23 Salutãt te, Epaphras, (meus in captiuitate propter Christũ Iesum, socius)

24 Marc⁹, Aristarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.

25 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum spiritu vestro. Amen.

Ad Philemonem missa fuit Roma per Onesimum seruum.

21 Confidens in obedientia tua scripsi tibi, sciens quoniam & super id quod dico facies.

22 Simul autem & para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis.

23 Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu,

24 Marcus, Aristarchus, Demas, & Lucas, adiutores mei.

25 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

23 Propter Christum Iesum, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Sic accipitur ב apud Hebræos interdum, vt alibi sæpe annotauimus. Vulg. & Eras. In Christo Iesu.

Epistola Pauli Apostoli ad Hebræos.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολή.

Epistola Pauli, ἐπιστολὴ Παύλου. Ita scriptum inuenimus in omnibus nostris codicibus, vno tantùm excepto, in quo duntaxat scriptum erat πρὸς Ἑβραίους, ad Hebræos. Hoc quidem constat, nunquam satis conuenisse à quo scripta sit hæc epistola: quamuis Græci theologi certatim Paulo vendicent, à quo scripta quidem fuerit, sed Hebraicè, id est lingua tum in Iudæa familiari: quam deinde Lucas in Græcum sermonem conuerterit. Certè mira est styli dissimilitudo, & aliæ probabiles coniecturæ non desunt ex quibus nec Pauli esse, nec Hebraicè vnquam fuisse scriptam appareat: quas suo loco attingemus. Verùm quid attinet de scriptoris nomine contendere, quod scriptor ipse celatum voluit? Sufficiat hoc nosse, verè esse dictatam à Spiritu sancto, quæ luculentissimam ac planè Apostolicam Veteris fœderis cum Nouo collationem, atque adeo Noui fœderis veluti singularem quandam promulgationem ac sanctionem complectatur. Ad Hebræos, πρὸς Ἑβραίους. Id est ad Ecclesias Iudææ, ac præsertim ad Hierosolymitanam. Nam Iudæorum nomen omnes eius gentis homines in genere tum designabat. Itaque speciali appellatione prouinciales, id est qui per orbem terrarum, ac præsertim in Occidente & Asiæ minoris regionibus erant dispersi, ab iis distinguebantur qui aliquas sedes obtinebant. Illi, Ἑλληνισταί, isti, antiqua gentis appellatione, Hebræi dicebantur, vt apparet ex Act. 6. a. 1. ex quo tamen loco satis liquet Palæstinæ Ecclesias ex duobus istis Iudæorum generibus fuisse coactas. neque tamẽ mirum est tum à situ, tum à maiore multitudine, vtrosque communi Hebræorũ nomine significari. Summa autem huius epistolæ hæc est, Christum esse verum illum æternum & vnicum Prophetam, Regem, ac Pontificem, in quem omnes Patres per fidem respexerunt, & à quo doceri, regi ac sanctificari totam Ecclesiam oportet.

NOVA INTERPR. | VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΟΛΥΜΕΡΩΣ καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ,

CAP. I.

1 DEVS multis vicibus multisque modis olim loquutus Patribus per Prophetas, vltimis diebus hisce loquutus est nobis per Filium,

CAP. I.

1 Multifariã multisquemodis olim Deus loquẽs Patribus in Prophetis, nouissimè diebus istis loquutus est nobis in Filio,

IN CAPVT I.

1 Multis vicibus multisque modis olim, πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι. Vel, Multipliciter quondam ac

diuersè. Sensus est, Eundem semper Deũ ac sibi constantem fuisse, & eandẽ semper doctrinam gratuitæ in Messia reconciliationis: Deum verò non semel olim omnia, sed particulatim, deinde etiam diuersis modis suam illam perpetuam voluntatem declarasse per Prophetas, quo propius dies imminebat, eo etiam clarius de luce vaticinantes: nunc verò postremùm per ipsum Filium nobis omnem veritatem plenissimè patefecisse. Æquum esse igitur vt ministri Domino, Prophetæ Filio, (quem vnum & ipsi respexerint) vmbræ solido ipsi corpori cedant. Vulgata & Erasmus, Multifariam multisque modis. Loquutus, λαλήσας. Vulgata, Loquens: deprauata Apostoli sententia. Per Prophetas, ἐν προφήταις. Id est διὰ προφητῶν. Vulg. In Prophetis, seruato Hebraismo. Vltimis, ἐσχάτων. Ergo nec plena fuit superior illa per Prophetas declaratio, nec ad hanc postremam quicquam est adiiciendum. Diebus, ἡμερῶν. Heb. בימים, pro temporibus. Per Filium, ἐν υἱῷ. Totum Christum intellige, qui & Deus & homo, vnus est Filius.

2 Ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν,

3 Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς·

2 Quem constituit hæredem omnium, per quem etiam mundum condidit.

3 ‖Qui quum sit splendor gloriæ, & character personæ illius, sustineátque omnia verbo illo suo potente, purgatione peccatorum nostrorum per seipsum facta, sedit ad dextrã maiestatis illius excelsissimæ:

2 Quem constituit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula.

3 Qui quum sit splẽdor gloriæ, & figura substãtiæ eius, portánsque omnia verbo virtutis suæ, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexterã maiestatis in excelsis:

Coloss. 1. b. 15. Sap. 7. d. 26.

2 Constituit, ἔθηκε. Hactenus prima pars propositionis generalis huius epistolæ, Filium demũ, eum esse Prophetam siue doctorem qui quod Deus per Prophetas aliquatenus & propositis vmbris significarat, re ipsa perfecit, & voluntatem Patris plenè patefecit mundo. Ab his autẽ verbis vsque ad dimidium versiculi tertii, declarat alteram partem generalis propositionis, Filium videlicet illum esse nostrum Regem ac Dominum, cuius imperio subsint omnia. Intellige autem, totum Christum, Deum videlicet & hominem, vt Ioh. 5. e. 27. Matth. 28. d. 18. Philip. 2. b. 9. Hæredem, κληρονόμον. Id est possessorem, & ex æquo consortem omnium cũ Patre, Ioh. 16. b. 15. Omniũ, πάντων. Omnia igitur in eo vno quærenda sunt, & omnia illi subiiciãtur necesse est, nam πάντων accipiendum est neutro genere. Mosen autem in ipso statim initio noluit intempestiuè nominare. Mundum, τοὺς αἰῶνας. Vulg. & Eras. Secula, id est quæcunque vsquam vnquam extiterunt, extant, aut extabunt, μετωνυμικῶς, & per enallagen numeri, sicut infrà, 11. a. 3, vt positũ sit עולמים pro הנבראים והנעשים.

3 Quum sit splendor gloriæ, ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης. Id est, is in quo resplendet gloria illa ac maiestas Patris, alioqui infiniti & inconspicui. siue is in quo vno splendorem suum conspiciendum præbet Pater. Neque enim Patrem nisi in Filio possumus verè cõtemplari, Filio inquam carne induto, siue per quẽ loquutus est Pater. Nam alioquin vel Patrem vel Filium in diuinitatis abysso penitus contemplari, non inutile modò, sed etiã periculosum iudico: idque non multorum modò philosophorum, sed etiam quorundam theologorum infelici audacia deterritus, quos hæc contemplatio absorpsit. Filius igitur idcirco homo factus ne nuda Dei speculatione absorberemur, nobis est speculi instar, in quo non ex aliqua radiorum reflexione appareat inane obiectæ rei simulacrum: sed in cuius intimo & substantiali splẽdore, quem nos ex ipsius effectis in visibili illa carne percipimus, Pater ipse nobis suam illam infinitam & omnipotentem maiestatem, immensam illam & incõprehensam φιλανθρωπίαν contemplandam & spectandam, atque adeo palpandam præbet. Ipsam autem οὐσίαν & mutuas trium personarum relationes intus & in sese altius considerare nolim quidẽ ego, sed tacendo potius & quasi stupescendo adorare. Et character, καὶ χαρακτήρ. Vetus interpres pro charactere figuram non satis expressè conuertit. Eras. Expressam imaginem interpretatur. Ego insculptam formam dicere maluissem, nisi Græcum vocabulum mihi visum esset plenius. Sic igitur vocat insculptam formam, παρὰ τὸ χαράσσειν, vt ab omni adumbrata vel inani imagine distinguat. Eam verò non in Filii diuinitate per se, (vt modò dixi) vt quæ sit & ipsa per se inscrutabilis, sed quatenus in carne sese conspiciendam præbet, considero. Nam simulatque à verbo quod caro factũ est, cogitationem abduco, video quidẽ tenues aliquas Dei scintillas in singulis rebus creatis emicantes, sed in quibus statim euanescam, & quarum etiam fulgorem non possim sustinere: at in Christo, Deo conspicuo, viuum, expressum, insculptum Dei illius Opt. Maximi, non iam formidabilis iudicis, sed supra omnium quoque Angelorum fidem benignissimi ac beneficentissimi Patris vultum contemplor, deosculor, amplector. Videtur autem mihi Apostolus iam nunc alludere ad Arcam fœderis & alia præsentiæ Dei symbola: quæ postea cum Christo comparabit, vt ostendat quantũ sit inter figuras & rem ipsam discrimen. Personæ illius, ὑποστάσεως αὐτοῦ. Illius videlicet Dei Patris, ne quis perinde hæc accipiat acsi ἐκείνης scriptũ esset. Vulg. & Eras. Substãtiæ illius. Ac fateor quidem substantiæ nomen sic passim ab Hilario vsurpari pro eo quòd Latini personam, Græci etiam postea (quum antea ὑποστάσεως nomine essent contenti ab οὐσία distincto) πρόσωπον vocarunt: sed quominus substantiam interpretarer, eo sum adductus quòd videam plerosque ὑπόστασιν hoc loco pro οὐσίᾳ esse interpretatos, perinde acsi inter essentiam (sic enim libentius dicimus quàm naturam) & substantiam nihil interesset. Atqui (vt rectè omnino obseruauit doctissimus interpres) absurdè diceretur essentiam Patris impressam esse in Christo, quum eadem sit & quidem simplex vtriusque essentia: sed verè aptéque dicitur, quicquid Pater proprium habet, in Christo esse expressum, vt qui Christum videt, videat & Patrem, Ioh. 14. a. 9. Deinde hoc etiam commodi habet ista interpretatio quòd hypostases aduersus Sabellium apertè distinguit, & τὸ ὁμοούσιον confirmat aduersus Arianos. Sustineátque, φέρων τε. Heb. מכלכל quod valde est expressum. Significat enim sustentare, tueri, alere. Et mihi videtur etiam Apostolus alludere ad nomina illa Dei, אל & שדי. Denique hoc respondet alteri membro quod de illa rerum omnium effectrice potentia dixerat. Idem enim qui dixit, & facta sunt, nunc quoque eodem verbo omnia tuetur. Verbum itaque, id est ῥῆμα, non autem ὁ λόγος, vt accipitur apud Iohannem, hoc in loco nutum, voluntatem & ordinationem declarat. Loquitur enim Scriptura de Deo vt potẽtissimo aliquo principe, cui satis sit os aperuisse, vt hoc vel illud fiat, vt Psal. 33. a. 6. Adiunctũ autem nomen δυνάμεως, Hebræorum more pro epitheto ponitur. Eras. Agat, moderetúrque. non expressa sententia. quam tamen in annotationibus satis commodè exposuit. Purgatione, καθαρισμόν. Nũc tertiam partem vniuersalis propositionis aggreditur, Christum videlicet æternum illum & vnicum esse pontificem. Per seipsum, δι' ἑαυτοῦ. Quanto igitur hic pontifex præstantior ac nostri amantior quàm ii qui seipsos non offerunt?

quanto præstantior hæc victima quàm reliquæ omnes, quum is ipse sit cæli & terræ creator ac conseruator?

Sedit, ἐκάθισεν. Hoc indicat non modò gratissimum Patri, sed etiam perennem esse illius sacrificii odorē: & quanto præstet æternus iste Pontifex cæteris qui peccatorum expiatione non minus indigebant quàm alii, erántque & ipsi mortales, nedū vt à morte nos liberent. Ad dextram, ἐν δεξιᾷ. Paulatim ad præstātiam personæ Christi explicandam accedit. Dixit autē ἐν δεξιᾷ pro ἐκ δεξιῶν. Heb. לימין. Excelsissimæ, ἐν ὑψηλοῖς. Sub. τῆς, vt cohæreat cum proximo. Quanquam hoc quoque potest, eodem manente sensu, referri ad verbum ἐκάθισεν, sedit, vt τῆς μεγαλωσύνης dictum sit absolutè κατ' ἐξοχὴν, sicut τῆς δυνάμεως, 26.f.64: & dicatur ipse excelsissimo loco sedisse. Sed altera illa explicatio minus est coacta, quum ita soleat sæpe subaudiri articulus, vt plurimis locis annotauimus apud Paulum. Est autem ἐν ὑψηλοῖς positum præcisè pro In locis altissimis, Hebræorū more, quem exposuimus Ephes.1.a.3.

Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα.	4 Tanto præstantior factus Angelis, quanto excellentius præ illis sortitus est nomen.	4 *Tanto melior Angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit.*	
Τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν;	5 Nam cui dixit vnquam Angelorum, ‖ Filius meus es tu, ego hodie genui te? Ac rursū, ‖ Ego ero ei pater, & ipse erit mihi filius?	5 *Cui enim dixit aliquando Angelorum, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum, Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium?*	Psal.2.b.7 infra,5.b.5 2.Sam.7.b.14 1.par.22.b.10
Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει, Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ.	6 Rursum autē quum inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit, ‖ Et adorent eum omnes Angeli Dei.	6 *Et quum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit, Et adorēt eum omnes Angeli Dei.*	Psal.97.c.7
Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους, λέγει,	7 Et de Angelis quidem dicit,	7 *Et ad Angelos quidē di-*	

4 Factus, γενόμενος. Superiora quæ in tres partes distribuimus, ad officium Christi, nempe ad Propheticum, Regium & Sacerdotale ipsius munus spectant, quæ omnia sigillatim postea explicabuntur. Sed antequā ad officii explicationem accedat Apostolus, personæ ipsius dignitatem exponit, ac primùm quidem sic hominem esse docet vt simul sit etiam Deus, nempe ab hoc versiculo vsque ad initiū decimi. Angelis, ἀγγέλων. Ergo omnibus rebus creatis. Quomodo enim non excluderet omnes qui multo sunt Angelis inferiores? Vetus interpres κρείττονα, meliorem, valde absurdè cōuertit. Nomen, ὄνομα. Id est dignitatem ac præstantiam. Vide Philip.2 b.9. quanquam hic etiam ad Filii appellationem respexit.

5 Nam cui, τίνι γάρ. Nunc aggreditur confirmationem prioris capitis, Si Filius, ergo Deus: quanto igitur Angelis præstantior? Filius meus es tu, υἱός μου εἶ σύ. Filii Dei vocantur etiam Angeli, vt Iob.1.a.6, & principes, vt Psal. 28.6. Israel denique primogenitus dicitur Iere.31.b.9. Sed illud εἶ σύ, peculiarem quandam Filii rationem ostendit. deinde quod sequitur, omnem adimit dubitationem: nam ne in Dauidem quidem conuenit, nisi admodum impropriè. Ego hodie genui te, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Non est igitur Filius vel adoptione, vel amoris respectu, vel simili vlla ratione, sed quia verè ex Patre est genitus ante res vllas conditas, Coloss.1.b.15. Sed si ita est, cur additur aduerbium σήμερον, hodie? Nempe quia æterna quidem est ista generatio, sed suo tēpore mundo repræsentata, quum æternus ille Filius conspicuus factus est in carne. Nā (vt antè dixi) ista ad Christum integrum pertinent, quo modo etiam conspecta fuit eius gloria quasi vnigeniti, Ioh.1.b.14. Potest autem hic dies accipi vel in genere de vtriusque naturæ in vnam personam coalitione, vt Luc.1.c.31, & deinceps: vel ad resurrectionem & ascensionem referri. nam tum demum sese hic homo verum & æternum Dei Filium esse re ipsa plenè ostendit, quum antea ipsius diuinitas veluti delitesceret in carnis infirmitate, nonnisi per vices & certis gradibus sese prodens: adeo vt nostri quidem respectū, tum demum quodammodo genitus à Patre videatur, Act.13.e.33, & 17.g.31, & Rom.1.a.4. Augustinus diem quendam hodiernum, æternum & continuū vult intelligi. Sed illa multo sunt solidiora, & magis ad Apostoli argumentum apposita, qui non agit simpliciter de Filio, sed de Filio in carne conspicuo facto. Ego ero, &c. ἐγὼ ἔσομαι, &c. Si Iudæus hæc torqueat ad Solomonem, ita vt ad Christum propriè non pertineant, adde quæ sequuntur de totius mundi imperio, & imperii perpetuitate. Nā hæc planè in eum cōpetunt qui ita est homo vt verus Deus sit reipsa declaratus, ad dextram Dei Patris sedens, Matth.28.d.18, Luc.1.c.32 & 33.

6 Inducit, εἰσαγάγῃ. Primùm notanda est traiectio particulæ πάλιν. neque enim significatur bis introductus Filius in mundum, sed hac particula Apostolus testimonia coniunxit: acsi diceret, πάλιν δὲ ὅταν, &c. id est, Rursus autem, siue præterea autem Dominus non contentus hoc dixisse toties, etiam alibi declarauit Filii sui præstantiam. Vtitur autem hac præfatione Apostolus vt doceat quod mysterium explicetur in eo Psalmo vnde hoc testimonium petit: nempe mysterium regni Christi Dei & hominis in Ecclesia. Id autem ita esse, tota Psalmi series ita indicat vt nemo, nisi prorsus contentiosus, possit inficiari, hoc veluti diplomate Christū mitti in totius orbis terrarum possessionem. Primogenitum, τὸν πρωτότοκον. Primogenitum rursus intellige non simpliciter quatenus Deus est æternus, sed quatenus inter fratres, non propriè sed per adoptionem genitos, excellit. Alioquin etiam quomodo dici possit primogenitus, solius diuinitatis respectu, exposuimus Coloss.1.b.15. Adorent, προσκυνησάτωσαν. Hic est vis argumenti: ita enim declaratur præstantia supra Angelos, atque adeo diuinitas. quem enim adorent Angeli, præter Deum? Deinde nomen primogeniti, hæredem ac familiæ caput declarat. Omnes Angeli Dei, πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Heb. כל אלהים. i. Angeli. Sed Elohim vocātur etiam Reges ac Principes. Fateor. sed vicissim Angeli ita vocantur. vtra autem, quæso, expositio vberior est? sed in altera parte fit mentio idolorum, quæ etiam hoc vocabulo significantur. Esto: sed quis non videt opponi אלהים & אלילים, vt crescat oratio? Id enim voluit noster Græcus interpres addito Dei nomine indicare. nam quæ hæc esset laus, idolis anteponi? Certè non memini legere similem locum, vbi idola mortua compellātur ad Dei viui adorationem. Deinde quod subiicitur, Nam tu Domine celsior es super omnem terram, exaltatus es super omnes deos, nullum dubitationi locum relinquit.

7 De Angelis, πρὸς ἀγγέλους. Heb. אל, pro על Vulg. & Eras. Ad Angelos.

Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ, πυρὸς φλόγα.	‖ Qui Angelos suos facit spiritꝰ & ministros suos, ignis flāmā:	*cit, Qui facit Angelos suos, spiritus, & ministros suos, flammam ignis.*	Psal.104.a.5
Πρὸς δὲ τὸν υἱόν, Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου.	8 Ad Filium autem, ‖ Thronus tuus, Deus, in seculum seculi: virga recta, virga regni tui.	8 *Ad Filium autem, Thronus tuus Deus, in seculum seculi: virga æquitatis, virga regni tui.*	Psal.45.b.7
Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.	9 Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem: propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, vltra consortes tuos.	9 *Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis.*	
Καί, Σὺ κατ' ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί·	10 Et, ‖ Tu in initio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cæli:	10 *Et, Tu in principio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cæli:*	Psal.102.d.16
Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται.	11 Ipsi peribunt, tu autem permanes: & omnes vt vestimentum veterascent:	11 *Ipsi peribunt, tu autem permanebis: & omnes ut uestimentum ueterascēt:*	
Καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι.	12 Ac velut amictum circunuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.	12 *Et uelut amictum inuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.*	
Πρὸς τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέ ποτε, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;	13 Ad quem autem Angelorū dixit vnquam, ‖ Sede ad dextrā meā, vsquedū posuero inimicos tuos scabellū pedū tuorū?	13 *Ad quem autem Angelorum dixit aliquando, Sede à dextris meis, quoadusq; ponā inimicos tuos scabellū pedum tuorum?*	Psal.110.a.1 1.cor.15.c.25 infra,10.c.13

Angelos, τοὺς ἀγγέλους. Hoc accipiendum est pro attributo, πνεύματα verò (id est venti) pro subiecto, vt sit hic sensus, Deū nō aliter solere vti vētis quàm suis illis Angelis, & fulguribus quàm suis illis ministris. Ideo addito articulo dixit τοὺς ἀγγέλους, & τοὺς λειτουργούς, quū alioqui potius dicendū fuisset τὰ πνεύματα, & τὴν φλόγα. Sin verò magis placet Spirituum nomine ipsam Angelorū naturam intelligere, tunc conuertemus, nuntios suos & per alas venti intelligemus Cherub, vt Psal.18.b.11 & per flammam ignis, Seraph, vt Esa.6.a.2.

8 Thronus tuus, ὁ θρόνος σου. Non cōuenit Thronus nec sceptrum ministro, sed ipsi principi. Deus, ὁ Θεός. Hoc calumniantur Iudæi quasi de Solomone propriè dictum. Atqui non possunt ostendere vsquam de vno solo nomen Elohim simpliciter dictum, nisi de vero Deo. Neque enim Moses, Exo.4.d.16, & 7.a.1, simpliciter dicitur factus Elohim, sed Aaroni & Pharaoni. Deinde quod de huius regni æternitate subiicitur, quomodo Solomoni conueniet? In seculū seculi, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Heb. עולם ועד *in* seculum & seculum, id est perpetuó. Hic rursus calumniantur Iudæi nomine עולם interdum non significari perpetuitatem, sed diuturnum duntaxat spatium. Atqui non simpliciter dictum est עולם, sed additur עד: quæ synonymia in immensum auget orationis pondus, adeo quidem vt sit orationis vniuersalis loco: & ista Solomoni tribui non possint, qui XL duntaxat annos regnauit. Quòd si posteros ipsius velis comprehendi, repugnabit quod sequitur, quum Solomonē exceperit iniquissimi filii regnum, nec meliores fuerint nepotes, si paucos aliquot excipias. Denique quid tergiuersamur? explicetur hic locus ex 2.Sam.7.b.14, & 1.Paral.22.b.10, & cauillatio Iudæorum manifestè apparebit.

Virga recta, ῥάβδος εὐθύτητος. i. administratio regni tui iusta. Qui autē hoc conueniet Solomoni, nisi ad tempus, vt qui tam turpiter à Deo defecerit? Deinde (vt semel transfigam) non facilè concesserim in illo Psalmo cōtineri epithalamion nuptiarum Solomonis & filiæ Pharaonis. Quomodo enim Spiritus sanctus illud matrimonium approbaret quod tam sæpe in Lege interdicitur? Sed fuit (*dices*) hoc peculiare factum, ex Dei reuelatione. Imò disertè hoc ipsum matrimonium cum filia Pharaonis reprehenditur 1.Reg.11.a.1 & 2.

9 Et odisti, καὶ ἐμίσησας. Repetitio Hebraica per antithesin, cuius maximum est pondus. Vide Iohan.1.c.20. Vnxit, ἔχρισε. Inde Christus dictus est. Hoc autem intellige quatenus Verbum Caro factum est, effuso in eum Spiritu sine mensura, Iohan.3.d.34. siquidem omnis in eo diuinitas corporaliter habitauit, Col 2.b.8.

Consortes, τοὺς μετόχους. Rectè hoc quoque Propheta. Est enim ille primogenitus inter fratres de cuius plenitudine omnes accepimus, verus & naturalis hæres: nos verò, reges quidem & cohæredes, sed adoptione in illo facta. Denique tantùm inter illum & omnes interest, quantum inter caput & membra.

10 Tu in initio, σὺ κατ' ἀρχάς. Heb. לפנים pro iampridem. Hunc autē Psalmum manifestè ad Christi regnum pertinere, liquet ex versu 14.16 & 23. vt ista quoque omnia ad eum referenda sint qui sit rex Ecclesiæ suæ sempiternus: nisi placeat Psalmum discerpere. Terram fundasti, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας. Id est, terram firmam ac stabilem creasti. Eras. Terræ fundamenta iecisti: nimium diluta interpretatione.

12 Circunuolues, ἑλίξεις. Heb. תחליפם, id est mutabis: vt mihi quidem videatur legendum esse ἀλλάξεις, sicut Erasmus rectè coniecit. Nam ita etiam legitur in illa vulgata Psalmorum editione, & in nonnullis veteris interpretationis exemplaribus hoc in loco. Græcum tamen interpretem apparet formā ipsam mutationis voluisse exprimere, id nimirum quod ait Esa.34.d.4, fore vt complicentur cæli tanquam liber aliquis. Comparantur enim tentorio, quod quoties mutandus est locus, complicatum tollitur.

13 Posuero, θῶ. Vide Matth.22.d.44. Pertinere autem hunc Psalmum propriè non ad Dauidem, sed ad Messiam, apparet ex tanta sublimitate solii, quæ ne Angelis quidem tribuitur: deinde quòd idem rex & sacerdos appellatur: postremò quòd æternus Sacerdos, & quidem alia ratione quàm Aaron dicitur. Aptè verò prorsus hoc testimonium postremum collocauit, vt os illis occludatur qui vbi sint illa magnifica regni Christi elogia requirunt, quum nihil contrà videatur Ecclesia calamitosius. nec vident miseri se ex iis ipsis hostibus esse qui tandem sint illi pro scabello subiiciendi. Postremò quomodo sit accipiendum illud ἕως ἄν, id est vsquedū, siue donec, quære 1.Cor.15.c.25, & deinceps.

Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;

14 "Nónne omnes sunt ministratores spiritus, qui ministerii causa mittuntur propter eos qui hæredes erunt salutis?

14 *Nónne omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis?*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

Διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μή ποτε παραῤῥυῶμεν.

1 PRopterea oportet nos "eo magis attendere "iis quæ audiuimus, nequando "perfluamus.

1 *PRopterea abundantius oportet obseruare nos ea quæ audiuimus, ne forte pereffluamus.*

Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος, ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν·

2 Etenim si per Angelos dictus sermo, fuit firmus, omnísque transgressio & contumacia iustam mercedis retributionem retulit,

2 *Si enim qui per Angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem,*

Πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη·

Mar.16.d.29

3 Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutē? ‖quæ quum primùm enarrari cœperit per ipsum Dominū, "ab iis qui ipsum audierāt, fuit nobis confirmata:

3 *Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem? quæ quum initium accepisset enarrari per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos cōfirmata est:*

Συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν.

4 Testimonium illis præbēte Deo & "signis & prodigiis, variísque virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, pro sua voluntate.

4 *Contestante Deo signis & portentis, & uariis uirtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, secundum suam uoluntatem.*

14 Nónne, οὐχί. Eiusmodi interrogationes apud Hebræos vehementius affirmant. λειτουργικὰ verò, id est ministratores vocat quos vulgò solemus officiarios vocare, principum apparitores.

IN CAPVT II.

1 Eo magis, περισσοτέρως. Vulg. Abundantius. Eras. Vehementius. Cæterùm ista quasi παρέργως interiecta adhortatione, nō modò respirare quodāmodo sinit Hebræos, multitudine oraculorū velut obrutos, sed etiam paulatim ad noua argumenta sese accingit, quæ veluti assumptiones sunt præcedentiū: siquidem ex iis quæ dicturus est cōprobabit ea omnia in Christo esse completa quæ de Messiæ futura præstātia disseruerat. Quanuis enim Hebræi isti Christū essent amplexi, tamen quū à suo Mose perægrè discederēt, satis ostendebāt se nunquā satis serio de Messiæ præstantia cogitasse. Itaque ipso statim initio cū grauissima futuri iudicii Dei denuntiatione obtestatur vt nō noua quædā dicturum, sed ea tantùm cū illis repetentē quæ ipsi iam antea vnà audierāt, attentissimis animis auscultent. Ac primò quidem illā præstantiā applicat muneri prophetico, ab hoc versu ad 5 versiculū, vnde vsque ad hæc verba versu 9, διὰ τὸ πάθημα, ad regiū munus ascendit, ac tandem eodem versu paucissimis verbis sacerdotii dignitatē declarat. Iis quæ audiuimus, τοῖς ἀκουσθεῖσι. Vides vt se facit auditorem? Nā id quoque planius etiā dicet ver. 3. Nō potest igitur Paulo satis cōmodè tribui hæc epistola, etiamsi vna hæc esset ratio. Eras. Iis quæ dicta sunt nobis. Nam inter loquutionē & auditionē mutua est relatio. Perfluamus, παραῤῥυῶμεν. Perfluere dicitur qui auditum sermonem non cōtinet: vt Terentianus ille Parmeno se plenū esse rimarū dicit, qui hac & illac perfluat. Opponitur ergo τῷ προσέχειν. Neque enim attendere possumus auditis si securè sinamus illa nobis effluere. Vulg. Pereffluamus: fortassis librariorū culpa. Chrysostomus accipit pro diffluamus, siue dilabamur, id est pereamus instar aquæ dilabentis, vt Psal. 58. b. 8. sed altera interpretatio magis videtur huic loco apposita. quanquam & istam non reiicio propter particulam ποτέ.

2 Per Angelos, δι' ἀγγέλων. Legē intelligit quæ trāsgressoribus pœnas præscripsit. Datā autē fuisse per ministeriū Angelorū Legē, & Mosi in manus traditam, dicit disertè Paulus Gal. 3. c. 19. & Stephanus Act. 7. g. 53.

3 Ab iis qui audierant, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων. Id est ab Apostolis. Hic igitur non est Paulus ille qui ex reuelatione ipsius Christi didicit Euangeliū, sed ex Apostolorū discipulis quispiam, isque ex Circuncisione: vt ista ne Lucæ quidem possint vt authori cōuenire, si vera sunt quæ de eo feruntur. Neque verò id dico vt de fide huius epistolæ vel tantillū detraham (quā ego non dubito secundam ab epistola ad Romanos dignitate ac fructu numerare) sed vt iis respondeatur qui statim clamant hæreticos quicunque hanc epistolā Paulo non tribuunt. Quid si verò Ab iis interpreteris pro Post eos, quia postremò designatus est Paulus Apostolus? Hoc verò nō potest vllo modo cōuenire, duabus necessariis de causis. Primùm quia in hoc dicendi genere nunquam inuenies ὑπὸ sed ἀπὸ vsurpari: deinde quia quum dicat εἰς ἡμᾶς, id est nobis, pro ἡμῖν, non loquitur de se vno, sicuti interdum moris est: sed inter eos sese recenset qui & prædicatione Apostolorum & prodigiis per eos editis, ad Christi cognitionem accesserant, vt ex sequentibus liquet. At nónne Paulus potuit Apostolos audire, & prodigia ab ipsis edita spectare? Fateor: sed hac certè ratione nec vocatus est, nec in vocatione confirmatus ab Apostolis, vt pluribus explicat in epistola Galatis inscripta: neque is sese discipulum sed Apostolū solet vocare, quoties præsertim agitur de asserenda doctrinæ authoritate, vt hoc loco.

4 Signis, σημείοις. Miraculorum verus finis ostēditur. Ea verò, Signa dicūtur quòd aliud repræsentent quàm quod cernitur, vt quæ nihil aliud sint quàm veræ doctrinæ sigilla: Prodigia, quòd nouum & insuetū aliquid exhibeant: Virtutes, quòd excellētis illius diuinæ virtutis extraordinariū specimen edant, vt rectè annotauit doctissimus interpres: nequis ista conetur curiosius tanquā diuersas species distinguere. Sit ergo hoc argumētū præstātiæ Christi crucifixi, quòd è cælo infinitam quandā vim sit largitus suis, adeo vt eis nihil ἀδύνατον fuisse videatur, etiamsi naturæ ipsius leges repugnarent. quæ res manifestè declarat, ipsum non modò nō mortuum, sed etiam in cælis regnare, sicut prædictum erat: & ita quidem vt non sibi soli, sed nobis regnet.

Οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν, περὶ ἧς λαλοῦμεν.

5 "Non enim Angelis subiecit "mundum illum futurum, de quo loquimur.

5 *Non enim Angelis subiecit orbem terræ futurū, de quo loquimur.*

Διεμαρτύρατο δέ πού τις, λέγων, Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ; ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;

6 Testatus est autem quidam alicubi, dicens, ‖ Quid est homo, vt memor sis eius: aut filius hominis, vt eū "respicias?

6 *Testatus est autem in quodā loco quis, dicens, Quid est homo quòd memor es eius: aut filius hominis, quoniā uisitas eū?* Psal. 8. a. 5

Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους· δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου.

7 "Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis: "gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuū tuarum.

7 *Minuisti eū paulo minus ab Angelis: gloria & honore coronasti eū, & cōstituisti eum super opera manuum tuarum.*

Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα,

8 ‖ "Omnia subiecisti sub pedibus eius. Enimuero per hoc quòd ei subiecit omnia,

8 *Omnia subiecisti sub pedibus eius. In eo enim quòd omnia ei subiecit,* 1. Cor. 15. d. 27

5 Non enim, οὐ γάρ. Rectè addit causalem particulam, ab effectis ad efficientem causam ascendēs. Nam qui hæc dona largitur, annon est αὐτοκράτωρ? simul autem ad sequens argumentū transit. Mundū illum futurum, τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν. Vulg. & Eras. Orbem terræ futurum, obscurè. Mūdum enim futurum, vocat futurum seculum illud cuius pater est Christus, Esa. 9. b. 6, caput membrorum quæ in summæ illius suæ dignitatis partem ac consortium admittet, sicut explicatur 1. Cor. 15. c. 25. Videtur autem alludere ad Psal. 102. c. 19, & apertius etiam Esa. 65. c. 17, vbi fit mentio nouorum cælorum & terræ nouæ.

6 Quid est homo, τί ἐστιν ἄνθρωπος. Id est, quid tādem est in homine cur tantam ipsius curam habeas, & tanto honore sis eū dignatus? Acsi dicat, nihil: & omnia ista tuæ sunt singularis bonitatis dona. Hoc autem testimonium quomodo applicandum sit, facilè fuerit intelligere, si scopum Apostoli consideremus. Quæ de donis illis mirificis à Christo profectis dixerat, ad singulos non pertinebant, & alio etiā respiciebant, nimirum ad mūdi illius futuri ciues cogēdos. Itaque nunc in eo versatur vt Christo iam regnanti omnia mēbra coniungat. Nam ita demum nobis est fructuosa regnantis Christi consideratio si ad nos aliquid pertinere præstantiam ipsius cognouerimus. Ad hoc probandum assumit aptissimum testimonium ex Psalmo octauo, vbi de hominis excellentia disserit Propheta. Hanc verò necesse est vt vel in prima illa conditione hominis ante lapsum, vel in ea in qua nunc sunt omnes homines extra Christum considerati, vel in tertia aliqua in Christo consideremus. De prima illa minimè ambiguum est non agere Prophetam: de secunda quæri meritò potest. Videtur enim Dauid vniuersaliter proponere homines vt nunc sunt, nempe insignia quædā bonitatis diuinæ specula, quòd res ipsa ostendat hominem cæteris animantibus præstare, & in mundo dominium obtinere. Quorsum igitur hoc Paulus? Respondeo aduersus eum qui de excellētia hominis ita iudicaret, meritò posse ad ipsos etiam philosophos prouocari, qui quàm misera esset hominum conditio perscrutati, naturam in illos quodammodo nouercam esse dixerunt, & optimum esse homini vel non nasci, vel statim mori: impiè id quidem philosophi, sed ita vt ex eiusmodi ipsorum dictis facilè appareat in præsentem humanæ gentis cōditionem minimè cadere quæ Dauid in eo Psalmo narrat. Nam contrà quid homine miserius in sese, siue animum siue corpus spectes? Præditus quidem est intelligentia, sed quàm obscura, imò verò quàm nulla in iis quæ præcipua sunt, id est, in diuinis rebus intelligēdis? Taceo prauitatem illam singulis ingenitam: taceo fœcundam illam morborū officinam quā circunferimus. Quid verò in singulis, nō dico imperiis, regnis, rebuspublicis, ciuitatibus, familiis, domibus, sed in singulis hominibus quanta rerum omnium perturbatio, quæ feritas, quæ incōstātia & vanitas? Fruimur quidem animalium esu, sed ita demum, si alia subegerimus, alia fraude illexerimus. nam quæ sponte se subiiciant, vel nulla vel paucissima sunt. Imò si spectentur hominum mores, crudelissimum quendam tyrannū esse hominē dixeris, quē animātia reliqua metuāt, oderint, fugiant. Vbi igitur ista sublimitas, Omnia subiecisti pedibus ipsius? Relinquitur ergo, ad tertiā aliquam conditionē hominū, nempe eorū qui in Christo sunt, & cū Christo tandem in futuro illo regno perficiētur, pertinere hanc descriptionē. Itaque nō censuerim Apostolum ista soli Christo tribuere, sed etiā simul cum illo principe omnibus futuri mundi ciuibus, eadem prorsus sententia qua hæc olim à Dauide scripta sunt. Sed hoc quidem verū est, docere Apostolū, istam descriptionē in Christo iam impletam esse, vt in nobis quoque suo tēpore perficiatur. Verùm hoc Dauidis dictum seorsim ad Christum applicat demum à versiculo nono, vt mihi quidem videtur. Ita enim hæc adfero, non vt aliquid noui excogitasse videar, sed vt symbolum & ipse conferam ad obscurissimi loci interpretationem. Respicias, ἐπισκέπτῃ. Vulg. Visitas. Eras. Inuisis. Loquitur Propheta de Deo ἀνθρωποπαθῶς. Nam quæ diligimus, non facilè solemus ex mente & oculis deponere. Hominem autem & filium hominis appellat in genere, omnes cælestis illius regni ciues, quales sunt in sese, antequam Dominus eos iure ciuitatis cælestis donet in Christo.

7 Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis, ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους. Hæc prima est futuri mundi ciuium dignitas, quòd proximè ad Angelos accedunt, tantisper dū supra ipsos Angelos euehantur. Id autem verum esse tota Scriptura clamat, & res ipsa ostendit. Neque enim ex mundi iudicio, sed ex re ipsa æstimatur sanctorum dignitas. qua de re pulchrè cōmemorantur multa infrà capite vndecimo, & passim in Scripturis, quoties fidei & inuocationis vis explicatur. Cæterùm βραχύ τι (pro quo Hebraica veritas habet מעט) possumus etiam ad rem ipsam referre, vt significet aliquantulum: quo modo video plerosque in Dauide explicare. nec multum diuersa erit sententia si ita accipias. Malo tamen de tempore interpretari, propter applicationem quæ mox subiicietur: nec video quid repugnet huic interpretationi apud Prophetam. Sic quidem accipitur eadem formula Act. 5. f. 34. & ita particula מן ad verbum erit referenda, non autem ad מעט. De verbo ἐλαττοῦν mox dicemus ver. 9. אלהים verò nō possum dubitare quin rectè interpres de Angelis sit interpretatus. Gloria, δόξῃ. Iam sequitur altera dignitas quæ illam excipiet, quòd videlicet in summo quodam gradu eminebunt, facti nimirum ipsius regni Christi cohæredes. quod coronæ appellatione designatur. Loquitur autē Dauid de certò futuris rebus, Prophetarum more, quasi iam sint completæ.

8 Omnia, πάντα. Videtur vis adferri Dauidis verbis. Nā subiicitur, oues & boues, &c. quæ verba vidētur illam vniuersitatem definire. Respondeo, enumerari quidem à Dauide has species, sed minimè id tamen vt

in illis consistat. Iam enim antè ostendimus nō præsentem sed futurum mundum illic describi, cuius tamen typum aliquem, imò verò primordia iam antè diximus in hac vita in sanctis apparere, in eo quòd velut alteri sint Angeli. Elucet autem hæc dignitas in quotidiano etiam victu. siquidem hoc proprium est sanctorū quòd rebus creatis pro suo iure vtuntur. Sunt enim futuri mundi ciues, quorum hæc est prærogatiua vt omnia, nedum ea quæ ad hanc temporariam vitam pertinent, illi tanquam iusto possessori subiecta sint. Atqui (dicet aliquis) hoc quoque conuenit infidelibus. Id verò pernego. nam quicquid isti habent, id velut ex manu principis huius mundi (id est Satanæ) accipiunt. Itaque sicut ille tyrannus est & malæ fidei possessor, ita ipsi quoque quod ad se non pertinet, per rapinam & sacrilegium vsurpant.

οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον· νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα.

nihil omisit quod non sit ei subiectum. At nunc nondum videmus ei ōnia esse subiecta.

nihil dimisit non subiectum ei: nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei.

9 Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον· ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου·

9 Sed Iesum illum cernimus gloria & honore coronatum, qui ‖ paulisper fuit inferior Angelis factus, propter mortis perpessionem: vt beneficio Dei pro omnibus mortē gustaret.

Phil. 2. b. 8

9 *Eum autem qui modico quàm Angeli minoratus est videmus Iesum, propter passionem mortis, gloria & honore coronatum: ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.*

At nūc, νῦν δέ. Accedit nūc ad applicationē, quā aggreditur ab obiectionis specie. Est autē oppositio eiusmodi: Mira hic prædicas de hominibus futuri mūdi ciuibus. Atqui nondū hæc cernimus, omnia nimirū illis esse subiecta. Fateor (inquit Apostolus) sed in Christo completa ista omnia cernimus, qui quidē est istius regni ἀρχηγός, i. primus ductor, vt nos ipsius vestigiis ad eandē gloriā perueniamus. Atenim (dices) ne Christo quidē ipsi adhuc sunt omnia subiecta. Imò verò necesse est verū esse fateamur quod ipse pronūtiauit, in cælū iamiam ascēsurus, Datam esse sibi omnē in cælo & in terra potestatē: & quod paulo antè dixit Apostolus, Eū esse constitutum omniū hæredem. Quod igitur diaboli cum suis adhuc reluctantur, hoc non impedit quin iam sint Filio illi homini subiecti, qui adhuc nobiscū viuens illos solo nutu eiiciebat, quique hodie impetus eorum pro arbitrio suo frænat: sed hoc idcirco fit quòd nondum in illos plena sua potestate vti velit. Idque electorum suorum commodo, qui quotidie hac ratione magis ac magis perficiuntur: tum vt reprobi mensuram suam impleant, quò & in illis per misericordiam seruandis, & istis sua potentia confringendis illustrior ipsius gloria appareat. Primùm autem notemus particulam οὔπω, nondum. Docet enim futurum illum mundum nondum apparuisse, quē etiam suspirans rerum vniuersitas expectat, Rom. 8. d. 10, & deinceps. Deinde obseruemus, obiectionem nō ferri aduersus illud Dauidis dictum, Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis, (eius enim personam inducit qui hanc dignitatem in sanctis iam agnoscat) sed aduersus illud extremum, nempe Constituisti eum, &c. quod nondum apparuit, nec prius apparebit quàm vnà cum Christo regnemus. Postremò relatiuum αὐτῷ non refero ad Christum, sed ad hominem, id est ad futuri illius regni ciues, quos complectitur vno speciei vocabulo. veluti quum dicimus, hominem esse ratione præditum. Nam reliquos Dauid pro non hominibus censet, ad quos illa amplissima humanæ gentis dignitas non pertineat. Id autem ita intelligendum esse, ex responsione apparet. neque enim dicendum fuisset τὸν δὲ Ἰησοῦν, Iesum autem, sed αὐτὸν δέ, id est sed ipsum, &c. Fateor tamen hoc posse Hebræorum idiotismo excusari, qui antecedens exprimunt loco relatiui. Sed si quis ad hanc rationem alias superiores adiunxerit, & totam argumenti seriem perspexerit qualem tradidimus, comperiet (vt spero) nostram expositionem multo minus esse violentam, & magis etiam cum Apostoli scopo consentire.

9 Sed Iesum illum cernimus, τὸν δὲ Ἰησοῦν βλέπομεν, &c. Ne quis miretur mutatam esse à me verborū collocationem, notandum est duplicem esse synchysin in Græco contextu, qui ita sit construendus, βλέπομεν δὲ δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ὅπως χάριτι Θεοῦ, &c. quod ita planum esse putamus vt probatione non indigeat. Quanquam etiam potest διὰ τὸ πάθημα, &c. coniungi cum ἐστεφανωμένον. sicut alibi dicitur, oportuisse Christum pati, & ita introire in gloriam. sed illa collocatio eòdem recidit, & multo planior est, nulla etiam distinctione repugnante. Cernimus, βλέπομεν. Cernimus nimirum ex ipsius virtute in Ecclesia manifestissimè apparente, vt dixit suprà, ver. 4. Hic enim est prodigiorum & donorū Spiritus sancti finis. Deinde ex ipsius in singulis fidelibus efficacitate: vt qui iam sint secundo ab Angelis loco, si modò sibi sint suæ fidei conscii: vt is qui dicebat, Omnia possum in eo qui me confirmat. Legantur eorum vitæ quos vetustas propter magnam singularis virtutis opinionem heroas & semideos vocauit, imò etiam vt numina est venerata, & cōperiemus illorum excellentissimos, (nā de iis non loquor quos vel adulatio, vel fraus, vel metus diis adiūxit) tantum abfuisse ab infimi cuiusuis sancti præstantia, quantū abest cælum à terra. Ex his ergo cernimus, in Christo capite nostro iam impleta quæ certo pignore accepto, adhuc expectamus. Qui paulisper fuit inferior Angelis factus, τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον. Id est, qui ad tempus sese exinaniuit, forma serui accepta, nimirum hac nostra carne & mortalitate, vt paulo pòst explicabit. Cæterùm ne quis miretur me ista prorsus aliter quàm paulo antè explicare, vt qui verbis illis dignitatem membrorum dixerim describi, quum nunc econtrario iisdem verbis humiliationem capitis significari dicam: respondeo, Prophetam diuina prorsus inspiratione vsurpasse verbum חסר, quod significat, facere vt quidpiam inops & egenum videatur. neque propriè de eo dicitur qui talis ab initio fuerit, sed de eo potius qui ex altiore gradu in inferiorē reciderit. quo modo Græcè non dicetur ἐλαττοῦσθαι, nec Latinè imminui, nisi qui deteriore sit cōditione quàm antea. Itaque Propheta de industria verbum illud vsurpauit quo æterni Verbi humiliatio, formæ serui assumptæ respectu, significaretur: vnde tamen futuri mundi excellentia penitus penderet: quod & paulo pòst exponet Apostolus. Itaque aliter vnum idémque verbum mēbris, aliter capiti tribuitur, quū tamen res ea sit eadē: nēpe proximo ab Angelis loco esse, quod neque illi sine imminutione, qualem dixi, nec nobis sine magna dignitatis accessione contingit. Sed vnus tamen superest scrupulus, quem Erasmus mouet, Quomodo duntaxat dicatur Angelis inferior factus, qui in morte sese non hominem, sed vermem quodammodo fuisse dicat, Psal. 22. b. 7. Iterum respondeo, Christum hic nobis neque vt Deū per se (hactenus enim nihil de eo potuit imminui) neque vt hominem per se, (hactenus enim fuit ad tempus non modò infra Angelos, sed infra abiectissimos etiam homines nostri causa detrusus) sed vt Deum & hominem coniunctim proponi, quia nimirum in hac etiā ipsa infirmitate vult Apostolus vt Christi præ cæteris Pontificibus præstantiam consideremus, quicum sit nostræ illius præstantissimæ futuræ gloriæ spes omnis coniuncta. Hac igitur ratione meritò dictus erit Christus tum

eum imminutus, quia idem ille qui Deus est, homo est natus, crucifixus, mortuus ac sepultus: tum ita imminutus vt in proximo tamen ab Angelis gradu steterit, quia idem ille homo ita miser est vt tamen Deus esse non desinat. quod in ipso etiam sepulchro, anima spoliatus ostendit, quum eum corruptio attingere non auderet, sua ipsius vi mox resurrecturū. Dicā amplius, etiā quatenus homo in terris fuit, proximū Angelis fuisse, quum ἀναμάρτητος fuerit & δυνάμει & ἐνεργείᾳ, ac ipso etiam Adamo infinitis partibus perfectior, vt qui proximè coniūctæ & vnitæ diuinitatis præsidio sustineretur, illis tamen, quod ad perpessionem & mortem attinet, inferior. Miserrimus autem fuit omnium hominum: fateor. sed id tamen non simpliciter, quatenus naturæ nostræ particeps est, verùm quatenus naturæ nostræ vitiositatem cum eius fructibus per imputationem verè sustinebat: idque ad tempus, vt qui nunc totus supra omnes cælos euectus sit, vt aliquādo simus eiusdem gloriæ toti etiā participes. Propter mortis perpessionem, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. Id est vt mori posset. Nam διὰ causam finalē hic declarat. Alioqui si per ipsam mortem diceretur capite quodammodo diminutus, id est si hæc diminutio in morte consideraretur, ac non potius in naturæ humanæ assumptione, sicut Philipp. 2. a. 7, dicendum erat διὰ τοῦ παθήματος τοῦ θανάτου. Vt beneficio, ὅπως χάριτι. Rectè hoc addidit. nam in eo versatur vt doceat nos tū in ipsa Christi morte sine sacrificio præstantiam ipsius considerare, tum eius præstantiæ considerationem ad vsum nostrum accōmodare. eū enim dicit ad nos descendisse vt nos secum eueheret. Nam ὑπὲρ παντὸς pro ὑπὲρ πάντων dixit, vbi rursus annotādum particulam vniuersalem nō complecti singulos homines, sed omnia Christi membra in vnum corpus coniungere. Admonet Græcus scholiastes, Nestorianos olim hunc locum ausos fuisse deprauare, & pro χάριτι Θεοῦ scribere χωρὶς Θεοῦ, absque Deo, nempe vt à patiente homine Deum separarent.

Mortem gustaret, γεύσηται θανάτου. Id est mortem sentiret, metaphora sumpta à propinato calice, ex Scripturæ more, quem etiam seruauit Christus in triplici illa sua oratione, quum iam ad mortem properaret. Vide Ioh. 8. f. 51. Quibusdam etiam placet huc referre, quòd verè quidem mortuus sit, sed tamen mortem quasi degustarit duntaxat, vt qui mox resurrexerit: qua ratione dicuntur etiam nonnulli bonum Dei donum gustare, quod mox euomant, Infrà, 6. a. 4.

10 Ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι.

10 Decebat enim vt ipse propter quem sunt hæc omnia & per quem sunt hæc omnia, multos filios in gloriam adducendo, principem salutis ipsorum per afflictiones consecraret.

10 *Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem salutis eorū, per passiōnes consummare.*

11 Ὅ, τε γὰρ ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι, ἐξ ἑνὸς πάντες· δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν,

11 Nam & qui sanctificat & qui sanctificantur, ex vno sunt omnes. quam ob causam nō erubescit fratres ipsos vocare,

11 *Qui enim sanctificat & qui sanctificantur, ex uno omnes. propter quam causam non confunditur fratres eos uocare,*

12 Λέγων, Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.

12 Dicens, ‖ Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ tibi hymnos canam.

Psal. 22. c. 23

12 *Dicens, Nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.*

10 Decebat enim, ἔπρεπε γάρ. Probarat sic hominem esse Christū vt sit Deus: quam dignitatem sigillatim applicauit triplici eiusdē officio. Nunc cōuerso ordine dicit oportuisse sic Deū esse vt fieret homo: quod rursus applicat prophetiæ, in his, Multos filios adducendo: regno verò & sacerdotio in his, Principem salutis.

Vt ipse propter quem, &c. αὐτῷ δι' ὅν, &c. Repetendum est Θεῷ à fine superioris versiculi. Est enim Dei Patris periphrasis ad id de quo agitur accommodata. Cedit enim hoc arcanum Dei gloriæ, propter quem hæc omnia facta sunt: & quum per eum facta sint hæc omnia, tota laus huius facti ad eum redit, vt meritò dicat Apostolus sic fieri decuisse. Sed & ex hoc loco licebit Arianos refellere, qui ex præpositione διὰ colligebant Filium esse Patre minorem, quū hic tribuatur ipsi Patri. Adducendo, ἀγαγόντα. Id est ἄγοντα. Sunt enim sancti omnes electi in Christo, vt tandem sit Deus omnia in omnibus. Principem, ἀρχηγόν. Id est antesignanum, & qui sicut primus est dignitate, ita est primogenitus ex mortuis inter multos fratres. Cōsecraret, τελειῶσαι. Rectè omnino ita conuertit doctissimus interpres: quod etiam indicat proximum sanctificandi verbū, & quod de Pontifice subiicitur. Omnes igitur Christi ærumnas dicit quasi solennia quædam sacra fuisse, quibus initiaretur & suo pontificatu inauguraretur salutis nostræ princeps: nedum vt illa infirmitas fuerit obiectū quippiam, quòd de Christi dignitate aliquid detrahat. quamobrem etiam Apostolus testatur nos per afflictiones fieri Filio Dei conformes. Sic Græci theologi τελειώσεως nomen tum ad Baptismum, tum ad martyrium simili prorsus ratione accommodant. Vulgata, Consummare. Erasmus, Perficere: quod non ita expressum videtur, quamuis ista quoque interpretatio non sit repudianda, vt perfectio opponatur diminutioni.

11 Nam & qui sanctificat, ὅ, τε γὰρ ἁγιάζων. Cohæret particula causalis cum participio ἀγαγόντα, vt adduceret: item cum extremo versiculo nono. Quî enim valet cōsequutio hæc, Christus coronatus est gloria, &c. ergo & nos exaltabimur? Quia mortuus est pro omnibus. illum enim ita consecrauit Deus, vt multos filios adduceret in gloriam. Sed quî fieri hoc potest? quia vnius naturæ sunt caput & membra, is qui sanctificat & qui sanctificantur. Sanctificationem autem appellat separationem, purificationem, consecrationem denique electorum: vtitúrque præsenti tempore, vt significet nos adhuc in huius sanctificationis progressu versari.

Ex vno, ἐξ ἑνός. Id est eiusdem naturæ, humanæ videlicet, ita vt ἑνὸς positum sit neutro genere. qua ratione volunt nonnulli Christum passim Filium hominis dici. Vel ἐξ ἑνός, id est Adamo. quæ interpretatio in idem recidit, ac minus etiam coacta videtur, quum Lucas idcirco quoque videatur ad Adamum vsque deducere Christi genealogiā. Quidam Ex vno Deo interpretantur: verè id quidem, quum Christus sit primogenitus inter multos fratres, quos etiam versu superiore υἱούς, id est filios, vocauit: sed tamen hoc non videtur satis appositè dici.

Non erubescit, οὐκ ἐπαισχύνεται. Rectè. nam quantum alioquin inter nos & ipsum interest?

12 Annuntiabo, ἀπαγγελῶ. Hunc Psalmum rectè Christo tribui apparet ex eo quòd ad viuum totam passionis illius historiā describit. Sic autem propheticum eius vt Dei simul & hominis munus describitur. Est enim Christus Euangelii non tantùm author & materia, sed etiam præco.

Psal.18.a.3
Esa.8.d.18

13 Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. Καὶ πάλιν, Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός.

13 Et rursum, ‖Ego fretus ero ipso. Et iterum, ‖Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.

13 *Et iterum, Ego ero fidens in eum. Et iterum, Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi Deus.*

Osee 13.d.14
1.cor.15.g.54

14 Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον·

14 Quoniam igitur pueri participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoque consimiliter particeps factus est eorundē, ‖vt per mortē aboleret eū qui mortis imperiū habet, hoc est diabolū.

14 *Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdem, ut per mortē destrueret eum qui habebat mortis imperiū, id est diabolū:*

15 Καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας.

15 Et liberos redderet quotquot metu mortis, per omnem vitā obnoxii erant seruituti.

15 *Et liberaret eos qui timore mortis per totum vitam obnoxij erant seruituti.*

16 Οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται.

16 Non enim videlicet Angelos assumpsit, sed semen Abrahæ assumpsit.

16 *Nusquam enim Angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehēdit.*

17 Ὅθεν ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, ἵνα ἐλεήμων γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ.

17 Vnde debuit per omnia fratribus similis fieri, vt misericors esset & fidelis pōtifex in iis quæ apud Deum *agenda forent*, ad expiandum peccata populi.

17 *Vnde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret & fidelis Pontifex ad Deum, ut repropitiaret delicta populi*

13 Ego fretus ero ipso, ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐν αὐτῷ. Vel, Ego ero fret⁹ ipso. Significat enim Hebræis חסה (quo verbo vtitur Propheta Psal.18, vnde desumptus est hic locus) recipere se in fidem ac præsidiū alicuius: vnde factū vt ad fiduciam transferretur. Itaque hoc ipsum est quod Latinè dicitur fretum esse. Q. Cicero De petitione Consulatus, Quanquam partis & fundatis amicitiis fretum ac munitum esse oporteret. Sic autem in illo Psalmo Dauidem de se loqui, vt multa Christo ipsi magis propriè conueniant, apparet ex versu 44, & 45. Et aptè argumētatur Apostolus ad probandā Filii Dei diminutionē, sicut dicebat ipse Dominus, Vado ad Deum meū & Deum vestrum. Ecce ego, &c. ἰδοὺ ἐγὼ, &c. Hæc loquitur de se & discipulis suis Esaias capite 8, sed omnes ministros adumbrans: vt illius discipuli vicissim Ecclesiam totam designant. Quum igitur prophetarum ac ministrorum caput sit Christus, meliore etiam iure hæc illi tribuuntur quàm ipsi Esaiæ. Dedit, ἔδωκεν. Hoc explicatur Iohan.6.d.37, & 10.e.28.

14 Participes sunt carnis & sanguinis, κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος. Id est, cōstāt carne & sanguine, fragili videlicet & caduca natura. Nunc verò quod de eo homine dixerat, ad regium etiam munus applicat, apertius explicans quod dixerat, omnes esse ex vno. Vulgata, Communicauerunt carni & sanguini, obscurè, vel ob eam causam quòd seruauit præteritum tempus. Erasmus, Commercium habent cum carne & sanguine: aliquanto etiam obscurius, vt mihi videtur. Consimiliter, παραπλησίως. In hoc aduerbio interdum παρὰ detrahit de significatione, vt quum significat propemodum: hic verò contrà, proximam & prorsus respondentem cōditionem declarat, imò eandem prorsus, quod ad speciem ipsam attinet, nempe vt lac lacti simile dicitur. Qui mortis imperium habet, τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. Mortis imperium habere dicitur diabolus, à quo exortum est peccatum, quod mors est consequuta: quique nos quotidie ad peccandum solicitat, vt in æternæ mortis exitium nos secū pertrahāt. Tota igitur mortis administratio penes eum est. Nobis tamē dicitur extinctus, quòd omnes ipsius conatus aduersum filios Dei cadāt inanes & irriti, imò verò etiam nostro commodo cedant. Et notandum etiam quòd mortis imperium dicit per mortem abolitum, i. hostem suis ipsius armis confectum.

Diabolum, τὸν διάβολον. De vno loquitur tāquam omnium principe, vt alibi sæpe Scriptura: cui tacitè adiunguntur reliqui ipsius Angeli, vt Matth.25.d.41.

15 Mortis, θανάτου. Mortem intellige cum ira Dei coniunctam, qualem necesse est extra Christum esse, cuius metus aut horroris potius perpetua seruitute nihil fingi potest miserius.

16 Angelos, ἀγγέλων. Id est angelicam naturam. Vbi sunt igitur qui spirituale (id est Angelicæ vel cælestis substantiæ) corpus Christo tribuunt? Nam spirituale quidem nunc esse fateor, sed longè alio sensu, vt diximus 1.Cor.15.f.44. Assumpsit, ἐπιλαμβάνεται. Paulo antè κεκοινώνηκε dixit pro κοινωνεῖ, ita nunc cōtrà præsenti vtitur pro præterito, quæ permutationes temporum passim apud Hebræos occurrunt. Semen Abrahæ, σπέρματος Ἀβραάμ. Id est veram hominis naturam. Voluit autem hoc ambitu Apostolus illam designare, vt promissiones Messiæ factas Abrahamo, in memoriam Hebræis reduceret, quæ ad hoc argumentum magnopere pertinēt. Ideo etiam disertè Christus dicitur Filius Abrahami: vt exposuimus Mat.1.a.1. Est autem insignis hic locus ad probandam veræ humanæ naturæ cum diuina coniunctionem, ad vnum constituendum Christum: ideóque à veteribus præsertim Græcis diligenter annotatus. Quo magis est execranda Castellionis audacia qui ἐπιλαμβάνεται conuertit Opitulatur, non modò falsa sed etiam inepta interpretatione, quum ἐπιλαμβάνεσθαι nunquam hoc declaret apud Græcos. Sed eum nimirum id offendit quòd ἐπελάβετο non scripserit Apostolus. Quasi verò in narrationibus rerum gestarum non soleat frequentissimè vsurpari hæc enallage, cum aliqua etiam venustate, vt res non acta perscribi, sed adhuc geri videatur. Denique in sententia tam manifesta, tantine momenti hoc erat vt nouam & inauditam & ad scopum Apostoli nihil pertinentem verbi ἐπιλαμβάνεσθαι significationem cōminisceretur? 17 Per omnia, κατὰ πάντα. Per omnia, id est, non solùm quòd ad naturam sed etiam quod ad omnes qualitates attinet, sed à peccato tamen immunes. Misericors, ἐλεήμων. Id est, qui nostrarum ærumnarum vero sensu tangeretur, vt Luc.19.f.41, vbi etiam super perituris lacrymatur. Iam autem ad Christi Sacerdotium transit, docétque oportuisse hominē fieri vt pontifex etiam esset idoneus. Fidelis, πιστός. Id est sincerè & integrè munus suum peragens, vel cui meritò fideremus.

18 Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθεὶς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι.

18 Nam ex eo quod perpessus fuit quum tentatus est, potest & iis qui tentantur succurrere.

18 *In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur auxiliari.*

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

1 Ὅθεν, ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν·

1 VNde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem professionis nostræ Christum Iesum,

1 *VNde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem confessionis nostræ Iesū:*

2 Πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ Μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.

2 ‖Fidelem ei qui ipsum constituit: vt & Moses *fidelis fuit* in tota domo ipsius.

2 *Qui fidelis est ei qui fecit illum, sicut & Moyses in omni domo eius.*

Num.12.b.7

3 Πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωσῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν.

3 ‖*Tanto* nanque ampliore gloria præ Mose hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem is qui construxit domum quàm domus ipsa.

3 *Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricauit illam.*

4 Πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος· ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, Θεός.

4 Omnis enim domus construitur ab aliquo: porro qui cōdidit omnia hæc, Deus est.

4 *Omnis nanque domus fabricatur ab aliquo: qui autem omnia creauit, Deus est.*

5 Καὶ Μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων·

5 Et Moses quidem fidelis fuit in tota domo ipsius, vt famulus, ad testificanda quæ pòst dicenda erant:

5 *Et Moyses quidē fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus, in testimoniū eorum quæ dicenda erant:*

18 Quum tentatus est, πειρασθείς. Id est quum exploraretur, vel etiam quum tentaretur, i. ad malum solicitaretur à diabolo, & omnibus ipsius instrumentis: quibus tamen fortissimè & constantissimè, sed non sine acerbissimis & inexplicabilibus dolorib⁹, restitit. Nam quod ad intrinsecas tētationes attinet à carnis vitiositate exorientes, nullæ in eo esse potuerunt qui ex Spiritu sancto conceptus est. Castellio conuertit, Periclitando, quàm rectè, ipse viderit. Erasmus, Ex hoc quòd ipsi contigit tentari. nam coniunxit hæc duo ἔπαθε & πειρασθείς, vt participium positum sit loco infinitiui. Sed quis ita loquitur ἔπαθεν πειρασθῆναι, vel πειρασθείς, pro συνέβη αὐτῷ πειρασθῆναι. Potest, δύναται. Vide infrà, 5.a.2.

IN CAPVT III.

1 Vnde, ὅθεν. Orditur collationem prophetici muneris, siue Apostolatus Christi, cum Mosis ministerio, sed coniunctim cum regno; (nam & Moses & Iosue sic fuerunt prophetæ vt etiam regia potestate sint functi) apertè iam hunc nominans, postquam illius præstantiam luculentissimè probauit. Apostolum, ἀπόστολον. Id est legatum & nuntium, sicut διάκονος περιτομῆς dicitur, i. minister circuncisionis, Rom.15.b.8. Obiter autem, vbi ipsum ostendit omni potestate eminentiorem, nunc attingit Propheticum munus, qua ratione cum Mose confertur, sicut sacerdotii respectu cū Aarone: præterea etiam de Iosue aliquid propter regnum attingens, vt omnibus modis sit nobis Christus factus omnia. Istorum autem omnium fundamenta substrauit, explicata vtraque Christi natura coniunctim: & nunc alteram distributionem nectit. Vult enim à nobis istam Christi præstantiam considerari, tum vt Prophetæ sua authoritate docentis, vt qui Dominus sit: tum vt Pontificis maximi & vnici. Primùm igitur de Apostolatu dicet vsque ad capitis 4 versiculum 14. inde ad Pontificatum transibit. Professionis, τῆς ὁμολογίας. Id est eius doctrinæ quam profitemur, Euangelicæ nimirum.

2 Ei qui ipsum cōstituit, τῷ ποιήσαντι αὐτόν. Repete ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, Apostolum & Pontificem. Vt & Moses, ὡς καὶ Μωσῆς. Vide vt exæquet quos postea longè impares esse ostendet. Qui enim sint paris dignitatis seruus & Filius? Fidelis tamen est vterque: sic igitur posthabetur Moses Christo vt nihil illi detrahatur, nihil isti præter meritum adiiciatur, vtrique gradus suus conseruetur. Offensio enim quorundam inde nascitur quòd vtrunque habebant pro seruo. Quamobrem constituta iam Christi Dei & hominis præstantia, intrepidè loquitur Apostolus.

3 *Tanto* nanque ampliore, πλείονος γὰρ, &c. Erasmus voculam illam rectè addidit, vt magis perspicuus esset hic locus. Causalis autem particula non cohæret cum proximis, sed cum præcipuo totius periodi verbo κατανοήσατε, considerate: acsi diceret Apostolus, Meritò magni facitis Mosen: (fuit enim fidelis in domo Domini) sed excellentia Christi, qui & ipse fidelis fuit tum Apostolus tum Pontifex, longè etiam dignior est quam consideretis. Est enim ipsius tanto amplior gloria, &c. Quàm domus ipsa, τοῦ οἴκου. Quanto præstantior est architectus ipsa domo quā est architectatus, tanto Christus præstat Mosi. Quomodo verò constabit illa similitudo? nempe quia Moses ipse pars est domus à Christo extructæ: nedum vt illam sit molitus. Vsitatum enim est Ecclesiam domui comparare, cuius & viui lapides & vasa dicuntur tum pastores tum greges, vt 1.Tim.3.d.15, & 2.Tim.2.d.20, & 1.Pet.2.a.5. Hæc igitur prior erit collatio Christi cum Mose. Vetus interpres conuertit Honorem domus, id est qui ex domo redit ad architectum multo amplior quàm ad ipsius ministros, qui per se nihil præstiterunt, sed fuerunt duntaxat architecti organa. acsi Gallicè dicas, *D'autant que le plus grand honneur de la maison revient à celuy qui l'a faicte.* Sententia quidem bellè conuenit, sed Græca mihi non videntur satis conuenire.

4 Omnia hæc, τὰ [illegible]. Non erat omittendus articulus. nam generalis alioqui sententia accōmodanda est ad ædificium de quo agitur. Apparet autem omnino ex connexione argumēti, Christum Dei nomine significari. Est enim in his verbis assumptio argumenti, cuius præcessit propositio, & in vtraque Christus est subiectum. Ita enim est huius Ecclesiæ fundamentum vt simul præsideat: ita frater, vt sit Dominus: ita formatus à Domino, vt sit Deus propria virtute omnia efficiens: sicut egregiè scripsit doctissimus interpres.

5 Et Moses, καὶ Μωσῆς. Altera collatio, in conditæ domus administratione. Nam hîc quoque præfuit

Filius vt Dominus, Moses vt minister. Filius ergo id propriũ habet quòd solus propriè dici potest architectus, vtpote Deus qui omnia effecerit. In altero vsus est Mosis opera, sed nulla coactus necessitate, tantùm vt seruo, qui significaret quod habebat in mandatis, & Domino loquuturo audientiam faceret. Vt famulus ὡς θεράπων. **Honestius vocabulum est** θεράπων **quàm** δοῦλος, **vt apparet ex verbo** θεραπεύειν, **quod de ingenuis dicitur, prompta quadam voluntate operam suam alicui accommodantibus.**

Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ· οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐάνπερ τὴν παῤῥησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν.

Διὸ καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Σήμερον, ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε,

Psal.95.b.8 infrà,4.b.7

Μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ·

Οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη.

Διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, καὶ εἶπον, Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου.

Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.

Βλέπετε, ἀδελφοί, μήποτε ἔσται ἔν τινι ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας, ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος,

Ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ'

6 At Christus vt filius domui suæ præest: cuius domus sumus nos, si fiduciam & spem illam de qua gloriamur, ad finẽ vsque firmam tenuerimus.

7 Quapropter sicut dicit Spiritus ille sanctus, ‖ Hodie si vocẽ eius audieritis,

8 Ne obdurate corda vestra, sicut in exacerbatione, in die tentationis illius in deserto:

9 Vbi tẽtauerũt me patres vestri, probauerũt me, & viderunt opera mea quadraginta annis.

10 Quapropter infensus fui nationi isti: & dixi, Semper errant corde, neque cognouerunt vias meas.

11 Itaque iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.

12 Videte, fratres, nequando sit in vllo vestrum, cor malum & infidele, deficiendo à Deo viuo:

13 Sed exhortamini alii alios

6 Christus verò tanquam filius in domo sua: quæ domus sumus nos, si fiduciam & gloriam spei vsque ad finem firmam retineamus.

7 Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus, Hodie si vocem eius audieritis,

8 Nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione, secundũ diem tentationis in deserto:

9 Vbi tentauerunt me patres vestri: probauerunt & viderunt opera mea quadraginta annis.

10 Propterquod infensus fui generationi huic, & dixi, Semper errant corde: ipsi autem non cognouerunt vias meas.

11 Quibus iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.

12 Videte fratres, ne fortè sit in aliquo vestrum, cor malum incredulitatis, discedendi à Deo viuo.

13 Sed adhortamini vos-

6 **At Christus vt filius qui domui suæ præest,** Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. **Vulg. Christus verò tanquã filius in domo sua. Eras. At Christus tanquam filius administrauit domum ipsius. Neuter cognouit discrimen quod obseruandum erat inter** ἐν **&** ἐπὶ **hoc in loco. Dicitur enim fuisse Moses fidelis in domo, Christus verò supra domum, vt is videlicet qui domui præest tanquam dominus. Erasmus verò (cuius vestigia Castellio sequutus est, sed errore duplicato) præterea in eo aberrauit ab Apostoli scopo, quòd vertit** αὐτοῦ, **ipsius, quum emendati codices legant** αὐτοῦ, **& quomodocunque legas, dicendũ sit omnino Filius domui suæ non alienæ præfuisse. Nã (vt cæteras causas omittã) quò referes relatiuum** αὐτοῦ, **ipsius? num ad proximum, id est ad Mosen? id verò nimis esset absurdum. Num ad Deum? atqui is ipse Filius Deus ille est architectus. Cuius domus,** οὗ οἶκος. **Cuius videlicet Christi domus nos sumus. Sed rectius fortasse legeris** ὃς οἶκος ἐσμὲν ἡμεῖς, **quæ domus sumus nos, quod in vno ex vetustis nostris codicibus scriptum inuenimus, & sequutus est Vetus interpres. Fiduciam,** τὴν παῤῥησίαν. **Fiduciam vocat fidei effectum illud præstantissimũ quo fit vt clamemus Abba Pater: cui subiũgitur spes illa de qua gloriamur, quia nondum apparuit quod sumus, & tamen spes illa fallere nos non potest, ac proinde vt de re præsenti gloriamur in Domino, vt Rom.5.a.2**

7 **Si audieritis,** ἐὰν ἀκούσητε. **Ergo Deus erat post Mosen ipsúmque adeo Dauidem adhuc loquuturus.**

8 **In exacerbatione,** ἐν τῷ παραπικρασμῷ. **Heb.** כמריבה **.i. in** *die* **contentionis. Nam repetendum est** יום **ex sequente membro. Loquitur autem Propheta de nobili illa historia quæ perscripta est Exo.17.b.7, à qua etiam locus ipse in quo hæc gesta sunt, dictus est Masa, id est tentatio, & Meriba, id est iurgium seu contentio, quòd Israelitæ illic cum Mose iurgãdo, Deum ad iram prouocarint. Quorsum hæc autem Apostolus? vt patrum authoritatem desinant obtendere. Deinde vt si impunè contemni non potuit famulus Moses, considerent multo maiores pœnas daturos qui Filium contempserint, ad quem Moses ipse inuitat. Postremò singulari quodam aut potius diuino prorsus iudicio hunc locum delegit Apostolus, mentione finis iniecta. Finis enim externus quo populum deducebat Moses, & introduxit Iosue, fuit requies terræ Chanaan: finis quo nos deducit Deus per Christum, est æterna ipsius requies, quam terra Chanaan & Sabbathi quies adumbrauit: quód postea explicatur. Pulchrè ergo cohærent omnia, & obseruandum est Apostolum singulari artificio hanc exhortationem concipere in Dauidis ipsius persona, aut potius Spiritus sancti.**

9 **Quadraginta annis,** τεσσαράκοντα ἔτη. **Quia sequitur particula** διὸ, **Græci codices ista adiunxerunt præcedentibus, quum tamen in Hebræis ista connectantur sequentibus, nec vlla causalis particula interiiciatur. Sed & vnum codicem vetustum inuenimus cum Hebraica veritate prorsus consentiẽtem: quo modo etiam legitur in recepta Græci psalterii editione. Deinde etiam idipsum ita repetitur infrà, ver.17. Nolui tamen quicquam mutare in re tantilli momenti, quum eadem maneat sententia, vtrouis modo legas.**

10 **Errant corde,** πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. **Id est, vecordes sunt & insani.**

11 **Itaque,** ὡς. **Id est** ὥστε. **Hebr.** אשר, **id est** οἷς, **quibus, vt etiam legit & interpretatus est Vetus interpres. Eras. Sicut, non satis rectè. Idem autem declarat In ira mea, atque Iratus ego. Si introibunt,** εἰ εἰσελεύσονται. **Vide Mar.8.b.12.**

ἑκάστην ἡμέραν, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται· ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας.

Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐάνπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν·

Ἐν τῷ λέγεσθαι, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ.

Τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν, ἀλλ' οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ Αἰγύπτου διὰ Μωσέως.

Τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν, ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ;

Τίσι δὲ ὤμοσε μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι;

Καὶ βλέπομεν ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν δι' ἀπιστίαν.

Κεφάλαιον δ'.

Φοβηθῶμεν οὖν μήποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν

quotidie, quoad appellatur dies hodiernus: nequis ex vobis induretur fraude peccati.

14 Christi enim participes facti sumus, si modò principium illud quo sustentamur, firmum tenuerimus ad finem vsque:

15 *Interim* dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra, vt in exacerbatione.

16 Nam quidam quum audissent, exacerbarunt Dominum: non omnes tamen ii qui exierant ex Ægypto per Mosen.

17 Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? nõne iis qui peccauerant, quorum corpora conciderunt in deserto?

18 Quibus autem iurauit nõ ingressuros in requiem suam, nisi iis qui non obedierant?

19 Et videmus non potuisse ingredi propter incredulitatem.

CAP. IIII.

1 Metuamus igitur nequãdo derelicta promissione ĩtroeũ

metipsos per singulos dies donec Hodie cognominatur: ut nõ obduretur quis ex vobis fallacia peccati.

14 Participes enim Christi effecti sumus, si tamen initium substantiæ eius vsque ad finem firmum retineamus,

15 Dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione.

16 Quidam enim audientes, exacerbauerunt, sed non vniuersi qui profecti sunt ex Ægypto per Mosen.

17 Quibus autẽ infensus est quadraginta annis? nonne illis qui peccauerunt, quorum cadauera prostrata sunt in deserto?

18 Quibus autem iurauit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt?

19 Et videmus quia nõ potuerunt introire propter incredulitatem.

CAP. IIII.

1 Timeamus ergo ne fortè relicta pollicitatione introeundi

13 Quoad appellatur dies hodiernus, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται. **Id est, quãdiu durat dies hodiernus. Docet enim Apostolus aduerbiũ Hodie nõ debere ad Dauidis seculum restringi, sed totum illud tempus complecti quo nos Deus compellat, vt rectè scribit doctissimus interpres. Neque enim assentior Erasmo qui totum vitæ tempus putat hoc nomine designari. Nam multos adhuc viuentes nox opprimit, vt frustra requirãt: quia sine fide clamant, quæ non est omnium: aut ne requirere quidem audeãt quod sunt aspernati. Ergo quandiu nos Deus vocat, tandiu durat dies ille, non amplius: quum non sit volentis, nec currentis, sed miserentis Dei. Statim ergo pareamus. quis enim nouit quando desiturus sit Dominus loqui?**

14 Principium illud quo sustentamur, τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως. **Vel principium illud fiduciæ. opponitur enim principium fini, sed ita vt vtrunque oporteat consentire: & ita etiam accipi nomen** τῆς ὑποστάσεως **diximus 2.Cor.9.a.4, & 11.d.17, & in quibusdam codicibus legimus** τὴν ἀπαρχὴν, **id est primitias. Vulg. & Eras. Initiũ substantiæ, propter antithesin** ἀρχῆς **&** τέλους, **id est principii & finis. Quanuis non ineptè etiam (vt opinor) possimus** ἀρχὴν **accipere pro eo quod primarium est, id est pro basi ac fundamento:** ὑπόστασιν **autem pro** משען, **id est pro eo quo fulcimur & innitimur. Sic enim ab Hebræis dicitur** ראשית **quod in vnaquaque re præcipuum est, vt quum scribitur Timorem Domini esse** ראשית חכמה **id est principium sapientiæ, quòd primas teneat in sapientia, adeo vt absque eo nulla sit in hominibus sapientia: à quo denique sapientem oporteat auspicari. Sed & apud Latinos quicquid in quaque re primum est, principium vocatur: & apud Platonem in epistolis** ἀρχὴν βάλλεσθαι **pro fundamenta iacere vsurpatur. Verùm quodnam est illud fundamentum? Nempe sana illa doctrina de Christo, eáque fide apprehensa. Castellio verò ea libertate vsus qua in plerisque aliis, totum hunc locum ita cõuertit, Etenim Christi consortes facti sumus, si modò hoc argumentum ab initio ad finem vsque firmum tenemus, in quo dicitur, &c. Hoc verò annon est summam & sacrilegam etiam audaciam ad verbum Domini interpretandum adferre?**

15 *Interim* dum dicitur, ἐν τῷ λέγεσθαι. **Id est, quandiu hæc vox personat. Hæc enim est (opinor) germana & minimè detorta huius loci explicatio: quam etiam amplexus Vetus interpres conuertit, Dum dicitur. Ego verò addidi aduerbium Interim, vt melius exprimerem præpositionem** ἐν, **quæ pro Inter accipitur hoc in loco, vt in** ἐν τούτῳ, ἐν ᾧ, ἐν τῷ μεταξὺ, **& similibus. Erasmus, In hoc quod dicitur: quæ interpretatio non potest Græcis vllo modo accommodari. Cæterùm nobilis est hæc sententia, ex qua intelligimus verba illa Prophetarum non ad vnum tempus pertinuisse, sed etiamnum hodie à Deo pronuntiari, quotidie nos ad se & precibus, & minis, & exemplis inuitante.**

17 Corpora, τὰ κῶλα. **Sic tribus locis conuerterunt Græci interpretes Hebraicum vocabulum** פגרים, **id est cadauera, Num.14.e.29.f.32 & 33.**

IN CAPVT IIII.

1 **Introeũdi,** εἰσελθεῖν. **Subauditur articulus** τοῦ, **vt in illo Æschinis loco** κατὰ Κτησ. Μὴ ἀνέλεσθαι φθάσαι Στρατηγία τὸν ἢ μέτριον στρατηγὸν βουλεύσασθαι περὶ τῆς τῶν στρατιωτῶν σωτηρίας.

εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι.

di in requiē eius, videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus.

in requiem eius, existimetur aliquis ex vobis deesse.

Καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κἀκεῖνοι· ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν.

2 Etenim nobis euangelizatū est, sicut & illis: at non profuit illis auditus sermo, vt qui fidei mixtus non fuerit ipsis qui audierant.

2 Etenim & nobis nuntiatum est, quemadmodum & illis: sed non profuit illis sermo auditus, nō admistus fidei ex illis quæ audierunt.

Psal. 95. c. 11

Εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν, Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου· καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων.

3 Introimus enim in requiem nos qui credidimus, sicut dixit, ‖Itaque iuraui in ira mea, si ingressuri sint in requiem meam: licet operibus à iactis fūdamētis mundi perfectis.

3 Ingrediemur enim in requiem qui credidimus, quemadmodū dixit, Sicut iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam: & quidem operibus ab institutione mūdi factis.

Gen. 2. a. 2 deut. 5. b. 14

Εἴρηκε γάρ που περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτω, Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ.

4 Ita enim dixit quodam in loco de septimo die, ‖Et requieuit Deus die septimo ab omnibus operibus suis.

4 Dixit enim quodam loco de die septima sic, Et requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis.

Videatur aliquis ex vobis frustratus, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι. Respicit superiorem historiam. nam existimarunt Israelitæ se fuisse à Domino delusos, quum ipsi reuera contempsissent oblatam possessionem terræ Chanaan. Sic solet hominum improbitas, quum suæ perfidiæ dat pœnas, culpam in Deum regerere. Græca scholia additum esse censent ab Apostolo verbum δοκῇ, id est videatur, vt asperius dictum leniret.

2 Nobis euangelizatum est, ἐσμὲν εὐηγγελισμένοι. Vulg. & Eras. Nobis annuntiatum est. Atqui non de omni nuntiatione dicitur τὸ εὐαγγελίζεσθαι. Itaque libenter Euangelizandi verbum retinui, vt sciamus Dominum in illo Dauidis loco vocem suam appellare, illud ipsum Euangelium quod postea nobis re ipsa exhibuit in Filio. Christus enim fuit heri & hodie, nec alius vnquam fuit μεσίτης. Vt qui fidei mixtus nō fuerit ipsis qui audierant, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. Prædicationem Euangelicam veluti vino comparat, quod vt nobis haustum (id est auditum & perceptum) prosit, oporteat fide quasi temperari. Est igitur elegans translatio, qua significatur Hebræis causam non esse cur glorientur quòd peculiariter eos sit alloquutus Dominus & per Prophetas & per Filium, quum multi etiam audierint Mosen in deserto, quibus id non modò non profuit, sed mortiferæ etiam potionis instar fuit, ipsorum quidem vitio qui oblatum poculum non temperarunt fide. id enim requiritur vt nobis sit salutare. Vulg. Non admistus fidei ex iis quæ audierunt. Putauit enim Vetus interpres τοῖς ἀκούσασι positum pro τοῖς ἀκουσθεῖσι. Castellio verò multo etiam durius cōuertit τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν pro τῇ πίστει τῶν ἀκουσάντων, cum eorum fide qui audiuerant. Eras. Quòd non esset cum fide coniunctus iis qui audierant: ne sic quidem expressa Apostoli sententia, vt mihi videtur. Græcus scholiastes legit συγκεκραμένους, assentiente Photio & Theophylacto, quos etiam Complutensis editio sequitur, & quinque ex vetustis nostris codicibus. Est autem hæc sententia, Auditum sermonem nihil illos iuuisse qui sese non coniunxerunt per fidem iis qui audierant, id est Iosue & Caleb fidelibus qui Deo auscultarunt. Sed hoc mihi quidem non placet, vel ob eā causam quòd manifestè distinguat τοὺς ἀκούσαντας & τοὺς πιστεύσαντας, id est eos qui tantùm audierunt & eos qui auditis crediderunt.

3 Introimus, εἰσερχόμεθα. Vulgata, Ingrediemur, non expressa Apostoli sententia, vt qui significet nos per fidem iam in illam requiem ingredi, vt apparet ex versu 10. Sicut, &c. καθὼς, &c. An verò ex hoc testimonio efficitur nos per fidē ingredi in Dei requietē? Minimè id quidē per se, sed ita est si omnia cōnectas tū præcedentia, tum sequentia. Nam si infidelitas arcet ab aditu, fides certè introducit. Licet, καίτοι. Vulg. Et quidē, quam versionem tolerari quidē posse fateor, sed tamen non amplector. Est autem locus hic perobscurus, quē ego sic exponendum puto. Probarat Apostolus infidelitatem illud esse quod à Dei requiete arceret: fidem contrà, quasi ostium per quod ingrederemur. Ad hæc verò poterant Hebræorum aliqui obiicere, ista nihil ad regnum cæleste pertinere, quū illic requietis appellatione terra Chanaan intelligatur, in qua essent ipsi: ac proinde se illa exhortatione minimè indigere, vt qui Dei requietem infidelibus negatam possiderent. Oportuit igitur eos ab ista contemplatione terræ Chanaan auocatos, ad alterius requietis cognitionem traducere, eius videlicet cuius illa typus erat. Quod vt faciat, aggreditur explicare quid sit in requietem Dei ingredi: ac fatetur quidē duplicem requietem Dei cōmemorari in Scripturis, vnā æternam, cuius statim fit mentio post conditū mundū: alteram quæ in hoc Dauidis loco tribuatur terræ Chanaan: sed ita vt Deus (exemplo eorū proposito qui ab altera ista typica sunt exclusi per infidelitatem) nos ad priorem illam veram & suā vocet. Quod ita esse probat Apostolus duobus argumētis: vno, quòd Deus addat aduerbiū Hodie, quod non cōuenit rei iampridē præteritæ: altero, quòd eos alloquatur qui in terrā Chanaā iampridē erant ingressi: ex quibus coniunctis necessariò efficitur quod modò dixi, nos ad aliā requiem proposito illo exemplo inuitari. Sed quænam illa est? nempe quū duæ tantùm cōmemorentur, & de posteriore non agi dixerimus nisi quatenus illius mentio, adhortationis causa, inducitur, relinquitur, Dauidem de priore verba facere, quemadmodū Apostolus proponit ver. 4, & explicat versiculis 9 & 10. Deinde conclusionem nectit. Ergo (vt ad contextum redeā) coniunctio καίτοι omnino conuertenda est per quāuis: vt sit sensus, Quāuis requietis Dei nomine alicubi significetur cessatio à cōdendo mūdo, Deum tamen de terra Chanaan loquentem, requietis nomen illi tribuisse in illo suo iureiurādo. Nō argumētatur autē Apostolus, sed proponit de quo dicturus est. quod & mox explicat, docens duarū requietum fieri mentionē, vt postea Psalmi contextū ad vtrāque accōmodet, illa videlicet verba, Si ingressuri sunt in requiē meam, ad terram Chanaan: adhortationem autem totā, ad priorem illā & veram Dei quietem, cuius illa typus erat. Sed nulla hîc fit (dices) terræ Chanaan mentio. Respondeo, nō necesse fuisse hoc exprimi quod manifestè liquet ex historia illa quadraginta annorū, quam vnā illic Deus cōmemorat, deinde etiam hoc disertè explicari ver. 8.

Καὶ ἐν τούτῳ πάλιν, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.

5 Et hîc rursum, Si introibunt in requiem meam:

5 Et in isto rursum, Si introibunt in requiem meam.

Ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεταί τινας εἰσελθεῖν εἰς αὐτήν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπείθειαν·

6 Quia igitur reliquum est vt aliqui introeant in eam, & quibus prius annuntiatum fuit, nō introierunt propter incredulitatem:

6 Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, & ii quibus prioribus annuntiatū est, nō introierunt propter incredulitatem:

Πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν, σήμερον, ἐν Δαβὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον, (καθὼς εἴρηται) Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν.

7 Rursum quendam præfinit diem, Hodie, apud Dauidē dicens tanto pòst tempore, (prout dictum est) ‖Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra.

7 Iterum terminat diem quandam, Hodie, in Dauid dicendo post tantū temporis, sicut suprà dictum est, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.

Suprà 3. b. 9

Εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας.

8 Nam si eos Iesus in requiē collocasset, nequaquam de alio posthac die loquutus fuisset.

8 Nam si eis Iesus requiē præstitisset, nunquam de alia loqueretur posthac die.

Ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ.

9 Itaque reliquus est aliquis sabbatismus populo Dei.

9 Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei.

Ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός.

10 Nam qui ingressus est in requiem ipsius, requieuit & ipse ab operibus suis, quemadmodum à suis Deus.

10 Qui enim ingressus est in requiem eius, etiā ipse requieuit ab operibus suis, sicut à suis Deus.

Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν· ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.

11 Studeamus igitur ingredi in illam requiem, nequis in idem incidat cōtumaciæ exemplum.

11 Festinemus ergo ingredi in illam requiem: ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.

Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνεργής, καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας.

12 Viuus est enim sermo Dei & efficax, & penetrantior quouis gladio ancipiti: ac pertingit vsque ad diuisionem animæ simul ac spiritus, compagúmque & medullarum: & diiudicat cogitationes & conceptiones cordis.

12 Viuus est enim sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingēs vsque ad diuisionem animæ ac spiritus, cōpagum quoque ac medullarum: & discretor cogitationū, & intentionum cordis:

6 Quia igitur, ἐπεὶ οὖν. Nunc illam Dei adhortationem applicat ad priorem requiem. Itaque οὖν non declarat conclusionem ex prioribus nascentem, sed ingressum argumentationis: nisi malimus eum à conclusione exordiri, quam postea confirmet.

7 Rursum, πάλιν. Prius argumentum ab aduerbio præsentis tēporis, quod declarat alios inuitari. ἐν Δαβὶδ autem possimus interpretari In Dauide, id est apud Dauidem, in libro videlicet Dauidis, vel per Dauidem.

8 Nam si Iesus, εἰ γὰρ Ἰησοῦς. Iosue intelligit qui à Græcis dictus est Iesus. vt planè sint ridiculi qui Iesu nomen, quum Christo tribuitur, volunt ad nomen Iehoua detorquere. Quis enim non videt, sicut terra Chanaan veræ quietis fuit typus, ita etiam Iosue sub eodem nomine proponi pro veri nostri liberatoris typo? Cæterùm fuit adiungendum priori, vt esset necessaria conclusio. Quid enim? annon potest nos Deus hodie ad eam ipsam quietem inuitare quam alii multis antè seculis sint aspernati? Sanè ita est. sed quum ii quos ad se inuitat Dominus apud Dauidem, eam quietem iampridem adepti sint, quam alii neglexerant, relinquitur aliam esse præparatam quietem, ad quam proposito aliorum exemplo inuitentur: quæ conclusio nectitur versiculo 9.

9 Aliquis sabbatismus, σαββατισμός. Vtitur Hebræo vocabulo, quum antea dixisset κατάπαυσιν, eodem sensu, duabus de causis: primùm vt distinguat ipsa nomina: nam Psal. 95, requies vocatur מנוחה, vbi autem agitur de die septimo dicitur שבת, à verbo שבת, vt in ipso etiam nomine discrimen annotetur. deinde vt concludat collationem typicæ quietis terræ Chanaan, cum vera illa & æterna, ad quam nos Deus per verum illū Iosuam deducit, atque adeo in qua iam alterum pedem habemus, si credidimus.

10 Nam qui ingressus est, ὁ γὰρ εἰσελθών. Similitudinem declarat beatæ illius quietis Dei & nostræ, quā iam inchoarunt qui Deo vocanti responderunt. Quemadmodum enim Deus perfecto mundo sese veluti recepit in æternam illam suā beatitatem: sic qui crediderunt, cessant ab operibus suis, iter ingressi sunt ad illud beatissimum otium, id est ad felicitatem illam sempiternā, in qua post tot huius vitæ ærumnas collocabuntur.

11 Studeamus, σπουδάσωμεν. Conclusio superioris tractationis totius de officio Christi Regio ac Prophetico. Nequis, ἵνα μή τις. Id est, nequis fiat simile exemplum infidelitatis. Nam ἐν pro εἰς ponitur, & ὑπόδειγμα pro παράδειγμα, vt diximus Matth. 3. b. 7. Erasmus, Nequis eodem concidat incredulitatis exemplo.

12 Viuus enim est, ζῶν γάρ. Viuum vocat ab eius effectis in iis quibus annuntiatur. Cohæret autem cau-

ſalis particula cum ſuperiore concluſione, quæ & fideles conſolatur, & contumaces coram Dei tribunali citat. Sermo Dei, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Id eſt, doctrina Dei annuntiata tum in Lege tum in Euangelio. Ancipiti, δίστομον. Vide Luc. 21. e. 24. Et pertingit, καὶ διϊκνούμενος. Id eſt, ad intima vſque animi penetralia deſcendit, nempe vt mortiferum vulnus infligat contumacibus: electos autem contrà, vetere homine cæſo, penitus viuificet Deo. Animam autem facultatem in qua reſident affectus, Spiritum τὸ ἡγεμονικὸν vocat. quod aliquoties in Paulo annotauimus, & ſtatim explicat. Per compages autem & medullas ſimiliter accipio penitiſſimas quaſque hominis partes.

Καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ· πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος.

13 Nec eſt vlla res creata quæ non manifeſta ſit in conſpectu ipſius: imò omnia *ſunt* nuda & patentia oculis eius quîcum nobis eſt negotium.

13 *Et non eſt vlla creatura inuiſibilis in conſpectu eius: omnia autem nuda & aperta ſunt oculis eius, ad quem nobis ſermo.*

Ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, διεληλυθότα τοὺς οὐρανούς, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας.

14 Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetrauit cælos, Ieſum Filium Dei, teneamus *hanc* profeſſionem.

14 *Habentes ergo Pontificem magnum qui penetrauit cælos, Ieſum Filium Dei, teneamus confeſſionem.*

Οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, πεπειρασμένον δὲ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα, χωρὶς ἁμαρτίας.

15 Non enim habemus Pontificem qui non poſſit affici ſenſu infirmitatum noſtrarum, ſed tentatum in omnibus ſimiliter, abſque peccato.

15 *Non enim habemus Pontificem qui non poſſit compati infirmitatibus noſtris, tentatum autem per omnia pro ſimilitudine, abſque peccato.*

Προσερχώμεθα οὖν μετὰ παῤῥησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν.

16 Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, vt conſequamur miſericordiam, & gratiam inueniamus ad opportunum auxilium.

16 *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ: ut miſericordiam conſequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.*

Κεφάλαιον ε´.

CAP. V.

CAP. V.

Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

1 NAm omnis Pontifex ex hominibus aſſumitur, & pro hominibus conſtituitur in iis quæ apud Deum *agenda ſunt*: vt offerat donaria & victimas pro peccatis.

1 *OMnis namque Pontifex ex hominibus aſſumptus, pro hominibus conſtituitur in iis quæ ſunt ad Deum: ut offerat dona & ſacrificia pro peccatis.*

13 Ipſius, αὐτοῦ. Ipſius videlicet Dei, de cuius verbo diſſerit. Sunt hæc aduerſus hypocritas dicta, ne quicquid fidei nomine veſtierimus, putemus à Deo recipi pro fide. Patentia, τετραχηλισμένα. Τραχηλίζειν, Varinus, ex aliquo proculdubio vetuſtiore grammatico, tradit etiam ſignificare τὸ διχοτομεῖν, ἤγουν τὸ διὰ τῆς ῥάχεως σχίζειν, id eſt medium ſecare, ſiue per ſpinam dorſi findere: quæ ſignificatio mihi viſa eſt conuenientior: vt omnia Domino etiam intima patere ſignificetur, ſeruata etiam ſuperiore tranſlatione à gladio ſumpta. Vulgata, Aperta. Eraſmus, Reſupinata. Græcus ſcholiaſtes quaſi excoriata interpretatur, tanſlatione (inquit) à pecudibus ſumpta, quibus ex collo ſuſpenſis detrahitur pellis: quæ omnes interpretationes ſunt violentæ.

Quicum nobis eſt negotium, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Vel, de quo nobis eſt ſermo, vt πρὸς ὃν ponatur pro περὶ οὗ, vt ſuprà, 1. b. 7. Sed illa explicatio multo eſt vberior, vt rectè obſeruauit doctiſſimus interpres. Vulgata & Eraſmus, ad quem nobis eſt ſermo.

14 Habentes, &c. ἔχοντες, &c. Nunc aggreditur comparationem pontificatus Chriſti, cum Aarone & omnibus Pontificibus Leuiticis. Itaque hinc oportuerat quartam ſectionem auſpicari. Teneamus, κρατῶμεν. Id eſt retineamus, nec ſinamus nobis è manibus elabi: vt diximus Mar. 7. a. 3.

15 Non enim, οὐ γάρ. Vides vt ad Sacerdotium applicet ſua illa principia, nempe hominem Deum, ſuperiore verſiculo, nunc verò Deum hominem, & quidem ſemper coniunctim. Affici ſenſu, συμπαθῆσαι. Vulgata, Compati. Atqui in Chriſtum nunc glorioſum iſtæ perpeſſiones non cadunt: quod concedo. Sed hoc quidem certum eſt, hoc vocabulo ſummum illum conſenſum membrorum & capitis (id eſt Eccleſiæ & Chriſti) ſignificari, de quo toties Paulus diſſerit. Deinde vt quum de Deo loquitur, ita etiam de Chriſto glorioſo diſſerens Scriptura, ad noſtrum captum ſe demittit. Glorioſum ad dextram Patris Chriſtum ſedere credimus: ibi dicitur noſtris malis affici, quòd talem ſe nobis oſtendat. Ideo etiam clamat è cælis, Saul cur me perſequeris? Altiores ſpeculationes ſcrutari nec vtile nec tutum exiſtimo. Tentatum, πεπειρασμένον. Ita lego ex vetere codice, non πεπειραμένον. Neque enim nudam corporis & animæ ſubſtantiam aſſumpſit, ſed omnibus noſtris ærumnis, omnibus denique peccatorum noſtrorum pœnis obnoxiam: ita tamen vt recta & integra in eo fuerint omnia. Similiter, καθ' ὁμοιότητα. Hebraicè כדמותנו, pro ὁμοίως, ſiue (vt antè dixit, 2. d. 14) παραπλησίως, id eſt prorſus ſimiliter. Nam vt pleniſſimam ſimilitudinem ſignificent Hebræi, particulas eiuſdem ſignificationis congerunt, vt hîc in καθ' ὁμοιότητα & in παραπλησίως factum eſt. Vulg. Pro ſimilitudine. Eraſmus, Iuxta ſimilitudinem, quæ interpretatio non modò eſt ambigua, ſed etiam periculoſa.

IN CAPVT V.

1 Nam omnis, &c. πᾶς γάρ, &c. Nunc aggreditur præſtantiora omnia in Chriſto Pontifice oſtendere quàm in reliquis omnibus: vt Aaronis ſacerdotium iſti cedere, tandem aliquando intelligant Hebræi. Itaque

γάρ non tam eſt cauſalis quàm inchoatiua, vt loquuntur grammatici. Sunt autem hæc capita collationis. Alii à Deo quidem vocantur, ſed per homines & ex hominibus: Chriſtus, homo & ipſe, ſed vnà etiam Dei Filius, ipſa Patris voce eſt Pontifex declaratus. Illos oportet, vt infirmos & miſericordes, pro ſe & pro aliis offerre donaria & victimas: iſte it ſigniter afflictus & inſigniter miſericors, non obtulit pro ſuis peccatis, ſed rogauit pro ſuo metu quod impetrauit, & conſecratus ſua obedientia omnes ſeruauit. Illis mortalibus quærendi ſunt ſucceſſores: iſte perpetuus eſt declaratus Pontifex, & quidem cum iureiurando: neque vt ſucceſſor Aaronis, ſed vt alterius ſacerdotii Pontifex, nempe ſecundum ordinem Melchiſedec, multo excellentiorem. Hæc ſunt inquã collationis capita: ſed quia contrario ordine, propoſitioni ſimilitudinis reſpondet accõmodatio, ſciendum eſt verſiculo quarto reſpondere verſiculos 5 & 6: verſiculo ſecundo & tertio, verſiculos 7 & 8: verſiculo demum primo, verſiculos 9 & 10. Donaria, δῶρα. Hoc nomine intelligit omnes oblationes rerum vitæ expertium. θυσίας autem reliqua ſacrificia vocat, animalium videlicet quæ iugulabantur.

Μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται ἀσθένειαν.

2 Qui quantum ſatis eſt poſſit miſerari vicem ignorantiũ & aberrantium: quòd & ipſe circundatus ſit infirmitate:

2 *Qui condolere poſſit iis qui ignorant & errant: quoniam & ipſe circundatus eſt infirmitate:*

Καὶ διὰ ταύτην ὀφείλει καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

3 Et propter hanc debeat, ſicut pro populo, ita & pro ſeipſo offerre *victimam* pro peccatis.

3 *Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro ſemetipſo offerre pro peccatis.*

Καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμήν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρών.

4 Neque ſibiipſi quiſquam ſumit hũc honorem, ſed qui vocatur à Deo, ſicut & Aaron.

4 *Nec quiſquam ſumit ſibi honorem, ſed qui vocatur à Deo, tanquam Aaron.*

1. Paral. 23. b. 13

Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτόν, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

5 Ita & Chriſtus non ſibi hunc honorem tribuit vt fieret Pontifex, ſed is qui dixerat ei, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

5 *Sic & Chriſtus non ſemetipſum clarificauit ut Pontifex fieret: ſed qui loquutus eſt ad eũ, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

Pſal. 2. b. 7. ſuprà 1. b. 5

Καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

6 Sicut & alibi dicit, Tu es Sacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.

6 *Quemadmodum & in alio loco dicit, Tu es Sacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.*

Pſal. 110. b. 4 infra 7. c. 17

2 Qui quantũ ſatis eſt miſerari poſſit, μετριοπαθεῖν δυνάμενος. Δυνάμενος ſignificat τὸν ἱκανόν, id eſt eum qui aptus ſit & idoneus. Μετριοπαθεῖν verò declarat indolem quæ ad commiſerationem ſit prona, quanta quidem opus eſt. Quum enim preces nonniſi ex fide & intimo corde profectas Deus admittat, quomodo aptus fuerit ad communes pro vniuerſo populo preces concipiendas qui vel arroganter alios deſpiciat, neque illorum etiam de ſalute ſua non cogitantium periculo quantum par eſt afficiatur: vel præ nimio dolore animum deſpondens, concidat? Sed ſi conſideretur Chriſti in primis, vt vndequaque abſolutiſſimi exemplaris, deinde Moſis, Dauidis & Pauli vita, tum demum quid μετριοπαθείας nomine hoc loco ſignificetur, facile fuerit intelligere. Vulgata, Qui condolere poſſit. Eraſmus, Qui placabilis eſſe poſſit: nimium anguſtè. Quid ſi enim eum nemo offenderit? Deinde non eſt placandus ipſe, ſed ad placandum Deum conſtitutus. Obſecro verò lector, confer iſtos ad hanc regulam, quos (vt ſunt cõmuni ſenſu ac ratione à Deo ſpoliati) non pudet hunc locũ proferre vt hoc ipſum ſtabiliant quod hîc euertitur. quæſo, inquam, lector, illos vt conferas ad hanc regulam, & comperies, etiamſi (quod abſit) cætera omnia illis concederemus, tamen non magis aptos eſſe ad illud ſacerdotium de quo gloriantur, quàm boues ad volandũ: vt illud omittã quod tamen eſt vel in primis animaduertẽdum, quòd quum hæc ſcripſerit Apoſtolus vt oſtendat abrogatum fuiſſe Leuiticum ſacerdotium vt æternum illud Chriſtus obtineret, iſti tamen hunc ipſum locum audent citare vt ſeſe in ſacerdotio oſtendant eſſe Chriſti ſucceſſores. Vicem ignorantium & aberrantium, τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις. Id eſt, eorum qui in peccatis ſunt conſtituti. Nam apud Hebræos שגיונות & שגיאות, id eſt errores, de quouis peccati genere dicuntur. Circundatus ſit, περίκειται. Id eſt, quòd & ipſe naturam iiſdem incommodis ac vitiis obnoxiam circunferat.

3 Propter hanc, διὰ ταύτην. Vulgata, Propterea, διὰ ταῦτα, & ſic quoque fateor ex Hebræorum idiotiſmo illud poſſe explicari: ſed multo præſtat ſeruare fœmininum genus, vt cum proximè præcedente cohæreat.

4 Sumit, λαμβάνει. Diſputat non quales ſint Pontifices (tum enim certum eſt fuiſſe vænalem Pontificatum, qui re vera nullus erat quum per Chriſtum eſſet abolitus) ſed agit de eorum officio. Interim ſtatuendum eſt, fures fuiſſe ac latrones quicunque per hoc oſtium non ingrediebantur. Occurrit autem obiectioni, quòd videretur Chriſtus omnino non eſſe admittendus vt pontifex, vt qui non eſſet ex tribu Leui. cui obiectioni reſpondet Apoſtolus prolato teſtimonio Dauidis, in quo declarat Dominus alium etiam ordinem ſacerdotii à ſe ordinatum eſſe, nempe ordinem Melchiſedec, qui ſit Leuitico modis omnibus præſtantior.

5 Filius meus, υἱός μου. Quorſum hoc ad Sacerdotium, dices? Reſpondeo, in alterà eiuſdem verſiculi parte fieri Sacerdotii mentionem, quum dicit ſe annuntiaturum illud Patris decretum. Deinde, cum hoc teſtimonio connectendum eſſe illud quod ſubiicitur, quum ad eandem perſonam vtrunque referatur, & illud quidem de Regno, hoc de Sacerdotio teſtetur, vt planè reſpondeat veritas figuræ, id eſt Chriſtus Melchiſedeco.

6 Secundum ordinem, κατὰ τὴν τάξιν. Hebr. כדברת Kedibrath, id eſt ad inſtar, ſiue ſecundum rationem ac ſimilitudinem, vt explicatur infrà, 7. c. 15.

Ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου, μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας,

7 Qui in diebus carnis suæ, quum deprecationes & supplicationes apud eum qui poterat ipsum seruare à morte, cũ clamore valido & lacrymis obtulisset, & exauditus esset ex metu,

7 Qui in diebus carnis suæ, preces supplicationésque ad eum qui possit illum saluum facere à morte, cum clamore ualido & lacrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia.

7 In diebus carnis suæ, ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Id est, quum adhuc nobiscum infirma & imbecilla nostra natura præditus degeret. Nam ita est accipiendum vocabulum Carnis. nequis enim existimet nunc carnem nostram exuisse. Ipsum seruare, σώζειν αὐτόν. Id est eximere morti. Ostendit autem hæc circunstantia hîc agi de triplicata illa vehementissima deprecatione qua vsus est in horto Dominus noster, vt tres Euangelistæ diligenter commemorant, adeo quidem anxius, adeo saucius dolore vt grumos etiam sanguinis sudaret. Ideo scriptor hic noster δεήσεις dixit plurali numero, & præterea adiunxit ἱκετηρίας. neque eo contentus, mentionem quoque fecit clamoris & lacrymarum. Ex metu, ἀπὸ τῆς εὐλαβείας. Veram ac genuinam huius loci explicationem primus (vt opinor) doctissimus interpres ostendit: quo nomine sicut à piis & eruditis omnibus magnam gratiam iniit, ita paucis quibusdam non satisfecit. Primùm igitur hanc interpretationem confirmabo deinde istorum rationes diluam. Ergo quod ad totum ipsum dicendi genus attinet, si Pro reuerentia, vt omnibus adhuc placuisse video, vel Pro pietate (quod Eras. annotauit) interpreteris, non aliud declarabit Pro quàm Propter vel Secundum, vel aliquid denique eiusmodi quod significet quo respectu sit exauditus. Atqui non facilè mihi persuaserim proferri posse vllum exemplum in quo ἀπὸ ita vsurpetur. Hic enim potius locus est præpositioni διὰ cum quarto casu, vel κατὰ, vel etiam ὑπὲρ, vt Philipp. 2.b.13. Deinde quod ad vocabulum εὐλαβείας attinet, fateor etiam accipi pro reuerentia, id est religioso quodam honore, vt infrà, 12.g.28, & pro pietate, vnde εὐλαβής, pius ac religiosus, Luc. 2.d.25. Act. 2.a.5, & 8.a.2. atque etiã pro honesta cautione, quam λογικὴν ἔκκλισιν τῆς βλάβης definiunt philosophi. Sed & pro metu vsurpari facile fuerit comprobare. Nunc videamus quæ significatio magis congruat. Ac de cautione quidem non est (opinor) cur disceptemus: sin verò reuerentiam interpretemur, ea profectò vel Patri vel Filio tribuetur. Patri tribuit Chrysostomus, quasi Christi dignitatem quodammodo reueritus fuerit Pater. Sed primùm omnium quis id non videat nimium durè & præter Scripturæ morem dici? Deinde quis tandem hoc suspicari possit de Patre dici, nisi addatur pronomen αὐτοῦ: & certè non immeritò censuerimus illos commentarios Chrysostomi non esse, sed rapsodiam potius ab aliquo collectam. Nam & titulus ipse testatur fuisse Chrysostomi nomine post ipsius mortem editos. Restat ergo vt de Filii reuerentia intelligamus, quæ ita fuerit Patri iucunda vt propterea ipsius preces exaudierit. ac pia quidem est hæc sententia: sed cui omnino (vt antè dixi) repugnet præpositio ἀπό. Idem de pietate sentiendum. Relinquitur ergo vt pro metu accipiamus. nam ita hoc quoque significare τὴν εὐλάβειαν nemini vel mediocriter in literis Græcis versato dubium est. Pericles, inquit Plutarch. πρὸς τὸν λόγον ἦν εὐλαβής, timidè ad dicendum accedebat. quod de se quoque Cicero testatur. εὐλαβοῦμαι πεσεῖν, inquit ille apud Sophoclem, timeo ne cadam. Sed & Aristoteles alicubi in Rhetoricis τοὺς δειλοὺς καὶ τοὺς εὐλαβεῖς coniungit. Plutarchus in Cæsare, Πομπήϊος ὑπ' εὐλαβείας πρὸς τὴν τύχης ἔργῳ μεγάλῳ τέλος οὐκ ἐπέθηκεν. Quid plura? Sic accipitur Act. 23.c.10, εὐλαβηθεὶς pro φοβηθείς. Denique vt non dubium sit quin hunc locum ita etiam interpretati sint nonnulli veteres. Nanzianzenus disertè concione de Filio secũda, inter Christi hominis imbecillitates τὸ εὐλαβὲς numerat. Postremò hoc etiam prorsus addendum fuisse dico vt ambigua non esset oratio. Nam quia dixerat Christum suas preces illi obtulisse qui ipsum à morte seruare, id est (vt ex ipsius Christi oratione liquet) ista moriendi necessitate liberare poterat, si simpliciter dixisset fuisse exauditum, parata erat calumnia, non fuisse exauditum, vt qui mox crudelissimè sit interfectus. Itaque additum est, Exauditum quidem fuisse, sed ex metu, id est ita fuisse confirmatum vt omnem pauorem mortis deposuerit. quamobrem etiam Angelus illi apparuisse disertè commemoratur, qui ipsum corroboraret, Luc. 22.e.43. Neque tamen dici potest Filius à Patre non penitus exauditus, vt qui liberationem à morte nonnisi addita conditione petierit, si ita ipsi videretur. Hæc est igitur germana huius loci explicatio. Nunc ad eos veniamus quibus hoc non placet. Primùm, inquiunt, non additur pronomen suo. Atqui Vetus etiam interpres conuertit, Pro reuerentia sua, &, nisi reciprocum addideris, necessariò tamen erit supplendum: quod etiam ex cõmuni loquendi vsu fere prætermitti solet. Quid verò quòd non modò reciproca, sed etiam (quod multo durius est) simplicia interdum relatiua prætermittuntur? vt in hac eadem epistola 2.a.3 & 4.d.16. Sed & non desunt qui clamitent actum esse de Christi diuinitate si hæc interpretatio admittitur, timuisse Christum ne malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur. At ego quæro annon Christus non modò naturam, sed etiam omnes quantumlibet abiectas & infirmas hominis affectiones, vno duntaxat peccato excepto, assumpserit. Certè qui hoc negat, Christianus non est. Sin verò ita est, quæro quomodo Christus à metu, pauore, atque adeo à perculsione alienus fuerit, qui sibiipsi etiam, quatenus homo est, ignorationem arcanorum Dei consiliorum adscribere non veretur, Mar. 13.d.32. Et verò, nisi hoc etiam modo tentatus est, excepto peccato, Pontifex noster, quomodo nos ab hoc malo quod vnum est ex præcipuis, id est à penitissimo illo iræ Dei sensu, à pauore & perculsione animi de iudicio illo Dei seuerissimo cogitantis, liberauerit? Vnde enim illa inuicta Martyrum constantia, nisi ex eo quòd Christus, qui hos terrores sensit, ex illis exauditus, illos vicissim miseratur? Id enim disertè in hac eadem epistola multis locis inculcatur. Sed hic multa videntur quosdam fefellisse. Primùm, quòd non distinxerunt quid toti Christo, id est Deo & homini coniunctim, quid Deo, quid item homini seorsim sit tribuendum. Deinde non considerarunt peculiarem habendam esse illius temporis rationem, quo planè oportuit hominem veluti à Deo deseri, vt ipse in cruce exclamat: minimè id quidem quasi separatus fuerit Deus ab homine, (neque enim, si ita id esset, seruator esset in morte) sed quòd vim illam suam in homine ad tempus non exereret: plena alioqui satisfactione non futura, nisi homo Deum re vera infensissimum, non ipsi propriè, sed nostris peccatis, sensisset. Postremò illos fefellit quòd pauoris & istius consternationis affectum, quo metuit ne malis obrutus succũberet, vel morte absorberetur, putarunt non aliunde posse quàm à diffidentia exoriri, ac proinde in Christum non cadere. At ego ex illis quæro quid igitur putent Christum formidasse. Num corporis cruciatus? Certè hoc aliquid est. nam homo erat, & à dolore natura abhorrens. Sed puderet nos (opinor) eam constantiam in Christo requirere quæ in tã multis Martyrum millibus emineat. Nam hominum profanorum ἀναισθησίαν vel hypocrisin, vel

hypocrisin, vel insaniam non commemoro. Aliquid ergo aliud fuisse oportet quod Christum non dico affecerit, sed ita perculerit vt nullum vsquam vnquam extiterit talis commotionis exemplum. Neque enim duntaxat dicitur ἐκθαμβεῖσθαι, atque ἀδημονεῖν, (quod significat perplexum & inopem consilii hærere, Mar. 14.d.33) sed etiam, Nunc, inquit, anima mea turbata est: & quid dicam? Pater seruato me ex hac hora. Quid autem illud ter repetitum, Pater, discedat à me calix iste? Quid, quòd grumos sanguinis ad terram vsque procidentes sudat? Quid quòd se contentissimo clamore derelictum vociferatur? Quod tandem simile consternationis exemplum reperiemus? Ergo aliud est quod illum vrget tantopere. Nempe horrendum illud & plusquam infinitis modis terrificum irati Dei iudicium intuetur. Peccata non vnius hominis aliqua, sed omnium electorum omnia homo vnus ipse fragilis, caducus, imbecillis sustinet. Et miramur eum expauescere, consternari, turbari, lacrymari, clamare, repugnantia quodammodo petere, sanguinem sudare, se derelictum vociferari? Sed tamen nunquam diffidit. Sanè. cui enim hoc dubium est? Ergo non veritus est succumbere, & absorberi à morte. Hoc verò pernego, quo iure id faciam, facile fuerit ex his cognoscere. Si verba spectes, non petit confirmationem animi, sed liberationem è periculo. Pater, inquit, serua me ex hac hora. Pater, discedat à me calix iste, tu hoc mihi præstare potes. Et tandem, non dicit, Mi Deus ne me derelinquas, (oportebat enim ad tempus aliquatenus derelinqui, vt nos reciperemur) sed, Deus, Deus meus cur dereliquisti me? Annon illa quidem verba sunt hominis cogitantis de se actum esse, nisi ex præsenti periculo eripiatur? ista verò, hominis in ipso iam gurgite sese periisse vociferantis? Certè hoc non possimus meritò inficiari quin res ipsa coarguat. Quid igitur? an despondit animum, an desperauit spei nostræ author? Absit, sed hic nimirum habemus perfectissimam nostræ consolationis descriptionem. Nam quo humiliorem & abiectiorem cernimus nostra causa factum æternum Dei Filium, (excepto tamen peccato) eo minus vel de Patris beneuolentia, vel de nostra per Filium expiatione facta dubitare possumus. Ita verò se res habet. In omni vehementi commotione (cuiusmodi hæc sanè fuit, si vlla vnquam in quoquam homine alia) ita totus occupatur animus vt velox illa facultatum animi progressio multum impediatur, quòd singulæ facultates diutius rem totam suspendant. Exempli causa, si liberis animis ab omni alia cogitatione quippiam quod moderatè nos afficiat, tetigerimus, vno temporis momento externus sensus affectus, ad communem sensum, hic verò ad iudicium rem totam detulerit: iudicium denique statim statuerit hoc vel illud esse quod tetigerimus, neque vllus celerior motus à nobis animo comprehendi potest. Sin verò vehementer calidum aut frigidum aliquid attigerimus, ita in dolore totus animus occupatur, vt vel interdum quid illud sit nõ requiramus, vel cogamur ex aliis sciscitari, aut alios etiam sensus consulere. idque non modò imparatis, sed etiam bene ac diligenter meditatis accidit: tum propter naturæ nostræ imbecillitatem, tum propter facultatum omnium summam inter se συμπάθειαν, quæ quidem facit vt sui proprii muneris oblitæ, repentè ad opem inter se ferendam accurrant. Hinc illæ in subitis motibus perturbationes, quarum ita postea nos pœnitet, quum sedato animo singulæ facultates officium faciunt, vt nos ipsos miremur eò deuenire potuisse. Hunc verò naturalem progressum necesse est vt in Christo consideremus, si quidem ipsum verum hominẽ fuisse fateri volumus, nõ qualis nunc est, (quod ad carnis infirmitates attinet, quas nũc omnes deposuit) sed qualis tum erat præcipuè quum ad extremã illam sacrificii functionem ventũ est. Tantùm hoc intererit quòd omnes ipsius affectiones omni vitio vacarunt, quum in nostris aliquid semper insit vitii. Quum igitur inquit, Pater quid dicam? cogitemus animum in illam iræ infinitæ sustinendæ cogitationem ita defixum, vt singulæ facultates per se nihil decernerent, sed toto interrupto progressu fluctuaret. Deinde quum petit liberari ex hac hora, quum rogat vt discedat calix iste, sciamus animum loqui, in illa eadem cogitatione ita occupatum vt in vnam partem totus vergens, penè sibi persuadeat de se actum esse, nec fieri posse vt tantum pondus sustineat. Postremò quum iam se derelictum vociferatur, cogitemus animum nõ iam in cogitatione & metu impendentis mali prorsus occupatum, sed in profundo summæ calamitatis gurgite sepultum, qui ad emergendum maxima cum difficultate luctetur. Verùm in his omnibus hæc duo teneamus, ista videlicet non à diffidentia vlla, sed à doloris vehementissimo sensu proficisci: deinde sic considerandas esse singulas huius actionis partes, vt ex fine de re tota statuamus. Neque enim in illa cogitatione (quæ tamen & ipsa, vt dixi, fuit omnis peccati & vitii expers) ita hæsit quin mox inuicta spes illum erigeret. Idem enim qui perculsus, Quid dicam? inquit, Libera me ex hac hora: eodem tenore subiicit, Sed propterea veni in horam hanc. Qui ter petit, Pater transfer à me hunc calicem: addit, Fiat quod tu vis. Qui vociferatur se derelictum, tamẽ Deum, Deum suum compellat. Quorsum autem hæc? quia quo verius ista cognoscimus, eo certiores de salute nostra sumus. Quòd siquis hæc curiosa esse dicat, Euangelistas accuset qui tam copiosè ista descripserunt, sine quibus fieri non potest vt vel peccatorum nostrorum magnitudinem, vel paternam Dei nostri beneuolentiam intelligamus. Sed de his hactenus: si hoc vnum addideris, Christum etiam hominem sic ad terribilem illum irati Patris vultũ expauisse, vt tamen sibi nullius mali conscio sciret non esse iratum, & hac ratione seipsum erexisse: quum autem consideraret quorum peccatorum vicem esset subiturus, iudicii Dei horrore sic fuisse perculsum (ac meritò quidem) vt nullum extet vel vnquam extare possit simile exemplum, quoniam re vera luit pœnas omnibus nostris peccatis debitas.

Καίπερ ὢν υἱός, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν·

8 Quanuis filius esset, tamen ex iis quæ passus est didicit obedientiam:

8 Et quidem quum esset filius, didicit ex eis quæ passus est, obedientiam:

Καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου·

9 Et consecratus, factus est author salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant:

9 Et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ:

Προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

10 Cognominatus à Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec.

10 Appellatus à Deo Pontifex iuxta ordinem Melchisedec.

8 Didicit, ἔμαθεν. Id est, re ipsa expertus est quid sit Patrem habere cui parendum sit. Expertus est autem non inuitus, sed tamen sese subiiciens, quum alioqui Filius esset Patri per omnia æqualis. Nonnulli ἀπὸ τῆς εὐλαβείας coniungunt cum hoc verbo, non autem cum participio εἰσακουσθείς: sed coactè.

9 Consecratus, τελειωθείς. Vulg. Consummatus. Eras. Perfectus redditus. Vide suprà, 2.c.10.

Περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν· ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς.

11 De quo nobis multa sunt dicenda, eáque difficilia explicatu: quandoquidem segnes facti estis auribus.

11 *De quo nobis grandis sermo & ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.*

Καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τινὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ· καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς.

12 Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri quæ sint elementa initii eloquiorū Dei: factique estis ii quibus lacte sit opus, & non solido cibo.

12 *Etenim quum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis ut uos doceamini quæ sint elementa exordij sermonum Dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo.*

Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης· (νήπιος γάρ ἐστι)

13 Enimuero cui cum lacte res est, is rudis est sermonis iustitiæ: (infans enim est)

13 *Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ: (paruulus enim est)*

Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

14 Sed adultorum est solidus cibus, eorum *uidelicet* qui propter habitum, sensus habent exercitatos ad discretionem boni ac mali.

14 *Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionē boni ac mali.*

Κεφάλαιον ς. — CAP. VI. — CAP. VI.

Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα· μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ Θεόν,

1 Quapropter omisso qui in Christo rudes inchoat sermone, ad perfectionem feramur: nō iacientes rursum fundamentum resipiscentiæ ab operibus mortuis, & fidei in Deum,

1 *Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonē, ad perfectionem feramur: non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad Deum,*

Βαπτισμῶν διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν, ἀναστάσεώς τε νεκρῶν, καὶ κρίματος αἰωνίου.

2 Baptismatum doctrinæ, ac manuum impositionis, & resurrectionis mortuorum, & iudicii æterni.

2 *Baptismatū doctrinæ, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorū, & iudicii æterni.*

Καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐάνπερ ἐπιτρέπῃ ὁ Θεός.

3 Atque id faciemus, si quidem permiserit Deus.

3 *Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus.*

M.12.d.45 2.pet.2.d.20 infrà,10.d.26

Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος ἁγίου,

4 ‖ Nam fieri non potest vt qui semel fuerint illustrati, gustauerintque donum cæleste, & participes facti fuerint Spiritus sancti,

4 *Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati, gustauerunt etiam donum cæleste, & participes facti sunt Spiritus sancti,*

11 De quo, &c. περὶ οὗ. Digressio vsque ad septimi capitis initium, minimè tamen ab eo de quo agitur aliena, sed quasi Hebræos retinens tum in attenta eorum quæ dixit consideratione, antequam vlterius progrediatur, tum etiam ad eorum arcanorum magnitudinem intelligendam de quibus dicturus est, eorum animos parans. Difficilia explicatu, δυσερμήνευτος. Vulg. Ininterpretabilis. Nam quod in quibusdam codicibus legitur Interpretabilis, factum est librariorum culpa. 5

13 Rudis, ἄπειρος. Vulg. Expers. Sic Horatius inexpertum armorum dixit. Sermonis iustitiæ, λόγου δικαιοσύνης. Id est sermonis quo docetur iustitia, nempe Euangelii, vt Rom.1.b.17 & 18.

14 Adultorum, τελείων. Vulg. & Eras. Perfectorum. Vide 1. Cor.14.d.20. Propter habitum, διὰ τὴν ἕξιν. Vulg. Pro consuetudine. Eras. Propter assuetudinem: non satis expressē. Nam habitus comparatur assuetudine, à qua proinde distingui debet. Notum est autem διαθέσεως & ἕξεως discrimen in scholis tritum. 10

Sensus, τὰ αἰσθητήρια. Id est αἰσθήσεις, & quidem generali significatione, ita vt omnes (ac præsertim intelligendi ac iudicādi) facultates comprehendantur. Alioqui τὰ αἰσθητήρια quæ vulgò sensoria conuertunt, Græci appellant ipsa sensuum organa, vt aures, oculos, linguam, & alia eiusmodi.

IN CAPVT VI. 15

1 Qui in Christo rudes inchoat sermone, τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον. i. primis Christianismi principiis, quæ catechismum vocant. Vulg. ad verbum, Inchoationis Christi sermonē. Resipiscētiæ ab, &c. μετανοίας ἀπό, &c. Quinque capita catechismi numerat, nempe professionē emendationis vitæ: fidei summā de Deo: doctrinæ explicationem compendiariam, quæ in baptismis & impositione manuum tradi rudibus præsertim solebat, (i. quum ad baptizandos infantes vel adultos, item quum ad imponendas aliquibus manus conueniebatur) caput resurrectionis mortuorum, & futuri iudicii. Tradebantur ergo ista catechismi initio breuibus & paucis, tanquam præcipua religionis nostræ capita, vt sanè sunt: sed accedebat postea Scripturarum luculenta tractatio cum quotidianis exhortationibus: denique eadem quidē illa, sed multis arcanis copiosius explicatis tradebantur. ideóque ista non simpliciter hîc commemorātur, sed istorum principia. 20

4 Nam fieri non potest, ἀδύνατον γάρ. De apostasia vniuersali loquitur, non autem de peccatis humana infirmitate 25

aduersus primam vel secundam tabulam admissis. Itaque causa nō erat cur veteres, Latini præsertim, hanc epistolam tanquam pro Nouatianis facientem repudiarent, vt pluribus ostendit doctissimus interpres. nam quæ adfert Erasmus planè detorta sunt. Vide 1.Ioh.5.d.16.

Καὶ καλὸν γευσαμένους Θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος,

5 Gustauerintque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri seculi:

5 *Gustauerunt nihilominus bonum Dei uerbum, uirtutésque seculi uenturi:*

Καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντας.

6 Si prolabātur, vt denuò renouētur per resipiscētiam, vt qui rursum crucifigant sibimetipsis Filiū Dei, & ad ignominiam exponant.

6 *Et prolapsi sunt: rursus renouari ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis Filium Dei & ostentui habentes.*

Γῆ γὰρ ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ᾽ αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετόν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις δι᾽ οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ·

7 Nam terra quæ imbrem sæpius in se venientem combiberit, & progenuerit herbam accommodam eis per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo:

7 *Terra enim sæpe uenientem super se bibens imbrem, & generans herbā opportunam illis à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo:*

Ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγύς, ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν.

8 At quæ profert spinas & tribulos, reproba *est*, & maledictioni affinis: cuius exitus *tendit* ad exustionem.

8 *Proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, & maledicto proxima, cuius consummatio in combustionem.*

Πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν, ἀγαπητοί, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτω λαλοῦμεν.

9 Sed persuasimus nobis de vobis, dilecti, istis meliora, & cum salute coniuncta, etiamsi ita loquamur.

9 *Confidimus autem de uobis, dilectissimi, meliora & uiciniora saluti, tametsi ita loquimur.*

Οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεός, ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις καὶ διακονοῦντες.

10 Nō enim iniustus est Deus, vt obliuiscatur operis vestri, & laboriosæ charitatis quam exhibuistis ipsius nomini: *ut* qui ministraueritis sanctis & ministretis.

10 *Non enim iniustus Deus, ut obliuiscatur operis uestri, & dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sāctis & ministratis.*

Ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους·

11 Cupimus autem vt vnusquisque vestrum idem ostēdat studium ad plenam spei persuasionem ad finem vsque:

11 *Cupimus autem unumquenque uestrum eandē ostentare sollicitudinem ad expletionem spei usque in finem:*

Ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας.

12 Vt ne sitis segnes, sed imitatores eorum qui per fidem ac patientiam obtinent promissam hæreditatem.

12 *Vt non segnes efficiamini, uerùm imitatores eorum qui fide & patientia hæreditabunt promissiones.*

Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεός, ἐπεὶ κατ᾽ οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ᾽ ἑαυτοῦ,

13 Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non posset per quenquam maiorem iurare, iurauit per seipsum,

13 *Abrahæ nāque promittens Deus, quoniā neminē habuit per quē iuraret maiorem, iurauit per semetipsum,*

Gen.22.a.2, & 17.a.4, & 22.c.17

Λέγων, Ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε.

14 Dicens, ‖ Certè benedicens benedicam tibi, & multiplicās multiplicabo te.

14 *Dicens, Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.*

5 Gustauerint, γευσαμένους. Vide 1.Tim.4.a.1. Est autem in primis notanda emphasis huius verbi. Nam aliud est verè credere, vti Lydia illa cuius cor aperuit Dominus, Act.16.c.14. aliud verò gustum aliquem habere: quanuis ne hoc quidem nisi ex Spiritus sancti gratia fieri possit: verùm quæ fructum non ferat, quòd eam reprobi statim euomant. 5

6 Vt qui rursum crucifigant sibiipsis, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς. Id est, vt qui odio ferantur in Christum, &, quasi eum rursus crucifixum, omnium ludibrio exponant, idque suo ipsorum exitio. Alii interpretantur ἑαυτοῖς, Quantum in se est. Huius sceleris exemplum insigne fuit Iulianus apostata: quod plerique hodie Epicurei strenuè imitantur. Diximus autem de verbo παραδειγματίζειν Matth.1.c.19. 10

8 Reproba, ἀδόκιμος. Vide 1.Corinth.9.d.27.

11 Plenam persuasionem, πληροφορίαν. Vide Luc.1.a.1, Col.2.a.2. Cæterùm paulatim accedit ad explicationem ordinis Melchisedeci, proposita mentione Abrahæ primùm, vt eius exemplo doceat ipsos perseuerare: deinde vt doceat qua in re possint sese germanos Abrahæ filios declarare, tacitè præposterum in ea re ipsorum iudicium reprehendens: præterea sibi molliorem aditum patefaciēs ad sequentem historiam, in qua Melchisedecum Abrahæ cogetur anteponere. 15

14 Certè, ἦ μήν. Hebraicè כי. Vulg. & Eras. Nisi: vt sit aposiopesis, quæ tamen hoc in loco non est ne-

cessaria, quum ἤ μὴν aliud sit quàm εἰ μή. Benedicens benedicam, εὐλογῶν εὐλογήσω. Id est, cumulatissimè te beneficiis cumulabo. Hæc enim est emphasis istius Hebraismi, qui mox etiam repetitur.

Καὶ οὕτω μακροθυμήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας.

15 Atque ita quum patienter expectasset, assequutus est promissum.

15 *Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem.*

Ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι, καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος.

16 Nam homines quidem per eum iurãt qui sit maior: atque iisdem omnis controuersiæ finis, est iusiurandum ad confirmationem *adhibitum*.

16 *Homines enim per maiorem sui iurant: & omnis controuersiæ eorum finis, ad confirmationem, est iuramentum:*

Ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ·

17 Qua in re Deus volens ex abundanti hæredibus promissionis ostendere immutabilitatem consilii sui, fideiussit iureiurando:

17 *In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum:*

Ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος·

18 Vt per duas res immutabiles, in quibus fieri non potest vt mentitus sit Deus, validam consolationem habeamus *nos* qui cursum *eò* corripuimus vt spem propositã obtineamus:

18 *Vt per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spẽ:*

Ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος.

19 Quam velut animæ anchoram habemus tutã ac firmã, & ingredientem vsque in ea quæ sunt intra velum.

19 *Quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis,*

Ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ, ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα.

20 Quò præcursor pro nobis ingressus est Iesus, secundum ordinem Melchisedec, Pontifex factus in æternum.

20 *Vbi præcursor pro nobis introiit Iesus, secundum ordinem Melchisedec, Pontifex factus in æternum.*

Κεφάλαιον ζ.

CAP. VII.

CAP. VII.

Gen. 14. d. 18.

Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ, βασιλεὺς Σαλὴμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων, καὶ εὐλογήσας αὐτόν·

1 NAm hic Melchisedec rex *erat* Salem, Pontifex Dei altissimi, qui occurrit Abrahæ reuertẽti à cæde regum, & benedixit ei:

1 *HIc enim Melchisedec, rex Salem, Sacerdos Dei summi, qui obuiauit Abrahæ regresso à cæde regum, & benedixit ei:*

Ὧ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραὰμ, πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλεὺς Σαλὴμ, ὅ ἐστι βασιλεὺς εἰρήνης·

2 Cui & decimas ex omnibus impartitus est Abraham: qui primùm quidem ex interpretatione dicitur rex iustitiæ, deinde verò etiam rex Salem, quod est rex pacis.

2 *Cui & decimas omniũ diuisit Abraham, primũ quidem qui interpretatur rex iustitiæ, deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis.*

17 Ex abundanti, περισσότερον. Id est, amplius etiam quàm necesse esset, nisi hoc flagitaret hominum improbitas, qui ne iurato quidem Deo credunt. Hæc enim (opinor) vis est τοῦ περισσοῦ hoc in loco, vt idem declaret περισσότερον hoc loco atque ἐκ περιουσίας. Vulg. Abundantius. Eras. Eximiè. Fideiussit iureiurando, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ. Sic puto hunc locum explicandum vt propius à Græcis absimus: alioqui dicendum erat, Interuenit per iusiurandum, pro διηγγύησε, vt opinor: sicut Vlpianus interuentorem vocat eum qui fideiubet. Græcus scholiastes putat verbo μεσιτεύειν designari illam promissionem iam tum interuentore Christo conceptam. quod sanè verum est. Hanc igitur expositionem si admittamus, interpretabimur ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, Interposuit se cum iureiurando. Vulg. & Eras. Interposuit iusiurandum.

18 Qui cursum eò corripuimus, οἱ καταφυγόντες. Vulg. Qui confugimus. Eras. Qui huc confugimus. Ego verò puto φεύγειν accipi pro σπουδαίως τρέχειν, & sumptam translationem à gymnicis ludis, quò spectant etiam vocabula καταπετάσματος & προδρόμου.

19 Et ingredientem, καὶ εἰσερχομένην. Translatio ab eo sumpta est quòd eo certius est ac firmius anchoræ præsidium, quo altius fixa penetrauit. Deinde ad ritum Pontificum allusit, qui in Sancta sanctorum semel quotannis ingrediebantur. qua de re infrà, 9. a. 3. b. 7, & hac occasione ad intermissam Pontificis Christi cum Leuiticis Pontificibus comparationem redit.

IN CAPVT VII.

1 Nam hic Melchisedec, οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ. Ex tribus collationis capitibus quæ exposuimus suprà, 5. a. 1, tertium supererat, quo ostenditur Christũ eo in primis excellere quòd Pontifex & simul rex sit æternus. Deinde etiã obiici poterat, Pontificẽ esse non posse qui ex Leuitico genere non esset. Nunc igitur de hoc vtroq; disserit, explicans quis sit ordo ille Melchisedec, nempe æternus, & Leuitico superior, & cum regno cõiunctus. quod ex singulis historiæ Melchisedeci circunstantiis probat, typum etiam illum Christi fuisse demonstrans.

est autem typi & veritatis hæc collatio. Ille, fuit rex & Sacerdos, ita etiam Christus. Ille, rex fuit iustitiæ & pacis vocatus: verè talis est Christus. Sic ille proponitur quasi & principio carens & fine, cuius nec pater, nec mater, nec maiores, nec mors explicatur: talis re vera est Filius Dei. In his capitibus posita est collatio, quæ ad duo reuocari possunt, nimirum ad duplex officium, & æternitatis speciẽ, cuius veritas in vno Christo fuit. De oblatione nulla certè mentio. nã ne hoc quidem ferre potest historiæ contextus. Vtitur enim Moses verbo הוציא, quod omnes norunt non posse aliud declarare quàm facere egredi, id est depromere seu proferre. Deinde cui tandem hæc prolata sunt? ipsi certè Abrahamo. Hoc enim ostendit historiæ contextus: & eo subsidio valde recreatus est Abraham cum suis, defessus rediens è pugna. Sit ergo hæc allegoria quod ad oblationẽ attinet, vna ex iis quas Patres per se excogitarunt, quibus tamen Missaticum illud sacrilegium nunquam in mentem venit. Sed omnem planè omnium impudentiam ii superant quos non pudet ad vicariam suam ac repetitam oblationem stabiliendam idipsum vsurpare quod Spiritus sanctus hoc in loco idcirco citauit vt vna, semel facta, & nunquam vlla ratione iteranda, æterni & viuentis Pontificis vnici oblatione omnes electos in æternum perfectè sanctificatos doceret. Ad hæc accedit altera impudentia, quòd non iam Melchisedecum, sed panem & vinum volũt Christi figuram esse, quem ipsi videlicet impuris suis manibus iterum crucifigant, aut semel crucifixum iterum offerant. Ita fiet vt Melchisedecus non Christum, sed istos sacrilegos repræsentet. Quid amplius? Nempe tertia hæc impudentissima impietas accedit, quòd de pane & vino non pudet hoc in loco eos garrire, apud quos tamen summa sit impietas dicere panem & vinum ab ipsis Deo offerri. Sed eorũ sanè vetres oportuerat iampridem suis illis sine subiecto accidentibus pasci, vt tandem discerent quid sit Deo & hominibus mẽtiri. Tandem igitur, vt finem faciam, vel (quod absit) insigniter lapsus est Spiritus sanctus, qui hoc præterniserit quod isti pro salutis suæ fundamento arripiunt: vel potius (quod certum est) sese non modò insigniter impudentes, sed etiam planè indoctos iuxtà & impios in hoc argumento produnt: quibus tamen hoc vnum libenter concesserim, ita prorsus flagitante Hebraicæ linguæ analogia, vt suam illam pretiosam oblationem quæ verbo הוציא nititur, deinceps vero nomine הוצאה fas sit omnibus nuncupare. Obseruandũ est autem ex hoc loco quàm religiosè sit nobis tractandum Dei verbum. Quod enim quispiam in Mose reprehenderet, nẽpe quòd de tanto viro tam paucis egerit, & iis quidem prætermissis quæ præcipuè videbantur historiæ leges requirere, ecce quãtum mysterium adumbrat. Itaque à Spiritus sancti scopo aberrant qui curiosè inquirunt Melchisedeci genus, ac magis etiam ii qui perinde ac rem certam, affirmant illum fuisse primum ex filiis Noah, qui & Sem dictus fuerit. Sed erant apertè fanatici, & totam hanc tractationem impiè euertebant Melchisedeciani, qui hũc fuisse Filiũ ipsum Dei tradebant, qui Abrahamo apparuisset, ac proinde pro historia nobis imaginarium quoddam visum constituebant. Eorum verò portenta auxit etiam impurum illud & verè omnibus modis execrandum caput, omnium, inquam, quantumlibet absurdarum hæreseωn consarcinator Postellus, vnus ex nobili illa Iesuitarum societate, aut conspiratione potius, quæ nunc Bauariam inuasit. Et benedixit, καὶ εὐλογήσας. Nempe solenni ac Sacerdotali benedictione. Erant enim Sacerdotes sicut ad sacrificandum, ita etiam ad benedicẽdum, à Deo constituti, Num. 6. d. 26. Denique benedictio significatur non priuata sed solennis, & ab eo profecta per quem Dominus benediceret, vt apparet ex versiculo septimo.

Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν μήτε ζωῆς τέλος ἔχων· ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές.

3 Sine patre, sine matre, sine genere: nec initium dierum, neque vitæ finem habens: sed assimilatus Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.

3 *Sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finẽ vitæ habens, assimilatus autem Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.*

Θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος, ᾧ καὶ δεκάτην Ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης.

4 Spectate verò quantus hic *fuerit*, cui etiam decimas spoliorum dederit Abraham patriarcha.

4 *Intuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha.*

Num. 18. c. 21.

Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Λευῒ τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος Ἀβραάμ.

5 Et ii quidem qui sunt ex filiis Leui, Sacerdotio fungẽtes, præceptum habent decimarũ accipiendarum à populo secũdum Legem, hoc est à fratribus suis, licet egressis ex lumbis Abrahæ.

5 *Et quidem de filijs Leui Sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo secundum Legem, id est à fratribus suis: quãquam & ipsi exierint de lumbis Abrahæ.*

3 Sine patre, ἀπάτωρ. Eras. Ignoti patris, & mox, ἀμήτωρ, ignotæ gentis, & ἀγενεαλόγητος, ignoti generis: nõ modò non expresso sed etiam deprauato sensu: vt de ambiguitate taceam. Nam etsi non erat natus Melchisedec sine patre aut matre, & procul dubio sit etiam mortuus, tamen hoc nihil ad rem. Dicitur enim ἀπάτωρ habita ratione descriptionis Mosis, qui perinde nobis eum proponit acsi repentè è cælis delapsus esset, & mox eò se recepisset, nulla ipsius maiorum nec mortis mentione facta. Ita enim oportuit illum nobis describi, vt æterni Pontificis nostri typus esset. Itaque si Ignoti patris, pro Sine patre, substitueris, vides æternitatis typũ tolli. Idem est de aliis iudicium quæ sequuntur. Christus porro verè dicitur patrem in terris non habuisse, ac proinde ne matrem quidem, nec maiores, consueto cæterorum hominum more, quum diuinitus sit conceptus. Ex his autem omnino colligitur Christum esse secundum vtranque naturam pontificem ac mediatorem, (contra impurum illum Stancarum Polonicarum Ecclesiarum turbatorem) vt qui his epithetis ornetur, ex quibus declaretur Deus, quatenus est ἀμήτωρ, homo, quatenus ἀπάτωρ. Vide Ephesinæ synodi canonem 10 & 13. Dierum, ἡμερῶν. Hebraicè ימים pro æui.

4 Spectate verò, &c. θεωρεῖτε δὲ, &c. Si excelluit Melchisedec Abrahamo, quãto præstãtior Christus, cuius ipse Melchisedec dũtaxat typus fuit? Duobus autẽ argumentis hæc præstãtia Melchisedeci probatur, ipsius Abrahami confessione: nẽpe quia decimas persoluere, idque vt Dei altissimi Sacerdoti: & benedici quoque vt à Dei Sacerdote, certa sunt symbola eius subiectionis qua nullam maiorem homines hominibus debent.

5 Qui sunt ex filiis Leui, οἱ ἐκ τῶν υἱῶν Λευΐ. Eras. Quòd sunt de numero filiorũ Leui: cuius interpretationis causam nõ video. Probat autẽ Apostolus, hanc decimarũ oblationẽ subiectionis signũ esse, ab exemplo Leuitarum, qui à cæteris tribubus hoc veluti tributum ex mandato Dei accipiant, quod vltro Abraham Melchisedeco obtulerit. Egressis ex lumbis, ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος. Id est progenitis, ex Hebræorum idiotismo.

6 Ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκε.

6 Is verò cuius genus ad illos non refertur, decimas accepit ab Abraham, & habenti promissiones benedixit.

6 *Cuius autẽ generatio nõ annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abrahã, & hunc qui habebat repromissiones benedixit.*

7 Χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται.

7 Porro sine vlla cõtrouersia, id quod minus est, ab eo quod maius est benedicitur.

7 *Sine ulla autẽ cõtradictione, quod minus est à meliore benedicitur.*

8 Καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν· ἐκεῖ δέ, μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ.

8 Atque hîc quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo testatum est quòd viuat.

8 *Et hîc quidem decimas morientes homines accipiunt: ibi autem contestatur quia viuit.*

9 Καὶ (ὡς ἔπος εἰπεῖν) διὰ Ἀβραὰμ καὶ Λευῒ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται.

9 Et (vt ita loquar) in Abraham decimatus est etiam ipse Leui, q decimas solet accipere.

9 *Et (ut ita dictum sit) per Abraham & Leui, qui decimas accipit, decimatus est.*

10 Ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν ὅτε συνήντησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδέκ.

10 Nam is adhuc in lumbis patris erat quum occurreret Abrahæ Melchisedec.

10 *Adhuc enim in lumbis patris erat quando obuiauit ei Melchisedec.*

11 Εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς Λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, (ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο) τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν λέγεσθαι;

11 Porro si consummatio per Leuiticum Sacerdotium erat, (nam sub hoc sancita Lex est populo) quid amplius erat opus alium exoriri Sacerdotẽ secundum ordinem Melchisedec, nec secũdum ordinem Aaronis dici?

11 *Si ergo cõsummatio per Sacerdotiũ Leuiticũ erat, (populus enim sub ipso Legem accepit) quid adhuc necessarium fuit secundũ ordinẽ Melchisedec aliũ surgere Sacerdotem, & nõ secundum ordinem Aarõ dici?*

12 Μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται.

12 Mutato igitur Sacerdotio, necesse est vt Legis quoque mutatio fiat.

12 *Translato enim Sacerdotio, necesse est ut & Legis translatio fiat.*

13 Ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ.

13 Nam *is* de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus attendit altari.

13 *In quo enim hæc dicũtur, de alia tribu est, de qua nullus altario præstò fuit.*

6 Is verò, ὁ δέ. A cõparatis, Leuitæ tãtùm à fratribus decimas accipiũt: iste ab ipso Abrahamo patriarcha, quicum Deus sancierat fœdus. Ergo & ipso Leuitico Sacerdotio præstantius est Melchisedeci Sacerdotium.

7 Porro, χωρὶς δέ, &c. De publica eáque sacerdotali benedictione loquitur.

8 Atque hic quidem, καὶ ὧδε μέν. Alterum argumentum præstantiæ supra Leuitas, quòd hi, sunt mortales, Melchisedec vt æternus proponitur. Quòd viuat, ὅτι ζῇ. Silentium de morte accipit pro vitæ testimonio. Respicit enim (vt antè dixi) non ipsam Melchisedeci personam in sese, sed quatenus proponitur à Mose in illius historiæ descriptione ordo ille Melchisedeci cuius fit apud Dauidem mentio.

9 In Abraham, διὰ Ἀβραάμ. Hic manifestè ponitur διὰ pro ἐν, sicut annotauimus Rom 4.b.11. Est autẽ tertium argumentum collationis Melchisedeci & Leuitarum, quòd ab ipsis Leuitis in Abrahamo decimas acceperit, nedum vt nullum aliud fuerit Sacerdotium quàm Leuiticum, aut vt Leuiticum isto præstet.

11 Porro si consummatio, εἰ μὲν οὖν τελείωσις. Id est, Si præstare quenquam perfectum poterat Leuiticũ Sacerdotium. Hîc verò oportuerat nouæ sectionis initium facere. nam nũc primùm absolutis omnibus quæ ad explicãdam personæ Christi Regis, Prophetæ, & Pontificis præstantiam pertinebant, incipit de ipsius officii ratione differere: vt omnes veteris fœderis vmbras doceat soli cedere oportere. Id autem facit retrogrado prorsus ordine, nimirũ vt tractatio de Sacerdotio perpetua sit. Nam in priore tractatione auspicatus à Regno, destitit in Sacerdotio: in ista verò posteriore, exorsus à Sacerdotio, desinit in Regno. Ac de Sacerdotio quidem, in quo tota penè versabatur controuersia, differit ab hoc loco vsque ad cap.12.v.18. De Prophetia tractat à cap.12.v.18, vsque ad eiusdem capitis vers.25. De Regno, vsque ad vltimi capitis initiũ. Inde demũ ad particularia præcepta descendit. Sed age ad rem redeamus. Dicturus igitur de Sacerdotii Leuitici abrogatione, (cuius fundamẽta iacta sunt in tractatione superiore) paulatim progreditur: nec statim apertè dicit abrogatum, sed primùm omnium euincit imperfectum fuisse. idque per interrogationem, vt illi ipsi quos compellat conclusionem nectant. Nec secundum ordinem Aaronis, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρών. Bene hoc addidit. nam alioqui non valeret consequutio, si nouus tantùm esset Pontifex, non autem noua Sacerdotii ratio.

12 Mutato igitur Sacerdotio, μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης. Vulg. & Eras. Trãslato enim Sacerdotio. Ego verò puto γὰρ non poni αἰτιολογικῶς, sed illatiuè, vt alibi sæpe annotauimus. Est enim in priore versiculo perfecta argumentatio, si responsionem subiicias. Hîc verò nouam cõclusionem nectit, nempe non modò imperfectum fuisse Leuiticum Sacerdotium, sed etiam nunc esse mutatum, quoniam videlicet non potuit sine abrogatione Legis, quæ prius illud stabilierat, posterius istud inuehi: quæ cõsequutio postea probabitur. Hinc verò etiam apparet μετατιθεμένης hoc in loco non rectè conuerti Translato, nec μετάθεσις, Translatio. Ita enim videretur vnũ manere Sacerdotium, quod duntaxat traductum esset à tribu Leui ad tribum Iuda. Sed quum dicitur mutatũ Sacerdotiũ, bene consequitur mutatam Legem quæ prius Sacerdotium erexerat. & μετατιθέναι pro reuocare & mutare, frequentius etiam & elegantius quàm pro transferre accipitur. Legis, νόμου. Id est τάξεως, ordinationis Aaronicæ. 13 Nã, &c. ἐφ' ὃν γάρ. Cõfirmat superioris argumẽti cõsequutionẽ. Potuisset enim aliquis excipere, duo simul posse extare sacerdotia diuersa, ita vt vnum ab altero non abrogetur, sed perficiatur. quãobrem etiam dixi versiculo vndecimo, nondum probari abrogationem, sed imperfectionem duntaxat. Nunc

ergo hæc duo Sacerdotiorum genera simul constare non posse docet Apostolus, ex eo quòd Lex vni Leui Sacerdotium adiudicans, ipsum Iuda illi subiectum arcebat à Sacerdotio. Non potuit ergo sine Legis abrogatione nouum Sacerdotium erigi in Iuda. Attendit, προσέσχηκε. Id est, curauit altare, siue Cultui illi diuino præfuit. Vulg. Adstitit. Eras. Præstò fuit.

14 Πρόδηλον γὰρ ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν· εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησε.

14 Palàm est enim è tribu Iuda exortum esse Dominum nostrum: cuius tribus respectu nihil de Sacerdotio loquutus est Moses.

14 *Manifestum est enim quòd ex Iuda ortus sit Dominus noster: in qua tribu nihil de sacerdotio Moyses loquutus est.*

15 Καὶ περισσότερον ἔτι κατάδηλόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος,

15 *Idque* etiam magis patet ex eo quòd ad instar Melchisedec exoritur Sacerdos alius,

15 *Et amplius adhuc manifestũ est, si secũdũ similitudinẽ Melchisedec exurgit alius Sacerdos,*

16 Ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου.

16 Qui non ex Lege, cuius mandatũ sit carnale, factus est *sacerdos*, sed ex vi indissolubilis vitæ.

16 *Qui nõ secundũ Legẽ mandati carnalis factus est, sed secundũ uirtutem uitæ insolubilis.*

17 Μαρτυρεῖ γάρ, Ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

17 Testificatur enim ad hunc modum, Tu *es* Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

17 *Contestatur enim, Quoniam tu es Sacerdos in æternum, secundũ ordinem Melchisedec.*

Psal.110.c.4 supra,5.b.6

18 Ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές.

18 Nam mandatum præcedens abrogatur, quòd nullis viribus sit præditum, & inutile.

18 *Reprobatio quidem fit præcedẽtis mandati propter infirmitatem eius & inutilitatem.*

19 Οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ.

19 Nihil enim sanctificauit Lex, sed adscita spes melior, per quã appropinquamus Deo.

19 *Nihil enim ad perfectum adduxit Lex, introductio verò melioris spei, per quã proximam⁹ ad Deũ.*

14 Cuius tribus respectu, εἰς ἣν φυλήν. Vulg. In qua tribu. Eras. longius à Græcis recedens, Quod ad hanc tribum pertineat. id est *pour cette lignee.*

15 *Idque* etiam magis, &c. καὶ περισσότερον ἔτι, &c. Aliæ confirmationes eiusdem consequutionis, A modo consecrationis. sunt enim in Aarone omnia externa & caduca: in ordine Melchisedec omnia spiritualia & æterna. A iureiurando, quod in illo nullum est, in isto adhibetur. Denique à præstantia infinita personæ Christi, quæ summa non esset si constitueretur dũtaxat pro Aaronis adminiculo. Vt autem ex his probationibus quædam sunt ἄτεχνοι, tamen omnes simul iunctæ demonstrationem prorsus necessariã efficiunt. Ex eo quòd, εἰ. Vulg. Si: nimium obscurè. Ponitur autẽ εἰ pro ὅτι, vt apud Aeschinem θαυμάζω δὲ ἔγωγε εἰ μὴ συνέγνως ἀλλὰ διαλείπων ... δή μοι προσέρχομαι. pro ὅτι μή. Ad instar, κατὰ τὴν ὁμοιότητα. Hîc declarat quid antea vocarit τάξιν & νόμον.

16 Non ex Lege cuius mandatum sit carnale, οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς. Id est, non ex ordinatione quæ infirma & caduca omnia præcipiat, sicuti in Aaronis consecratione totóque illius præscripto munere factum est. hoc enim suo more carnale vocat. quod epitheton libenter seruauimus etiam in Pauli epistolis. At enim, dicet aliquis, nónne ipsius Dei mandato consecratus est Aaron? Fateor: sed ritus in consecratione adhibiti ostẽdunt non fuisse illud Sacerdotium à Deo institutum vt æternum esset. Contrà verò in Christo & typo illo Melchisedeci, Deus nihil eiusmodi adhibet, sed viua æternitatis imago elucet. Non est ergo simpliciter spectandus Deus loquens (vtrobique enim loquitur: qua in re paria sunt aliquatenus duo ista Sacerdotia) sed ex iis quæ loquitur, æstimandum qualem vtriusque Sacerdotii naturam Deus esse voluerit.

17 In æternũ, εἰς τὸν αἰῶνα. Hîc vis est argumẽti, vt carnali mãdato vis æternitatis opponatur. Sed duo opponet Iudæus: vnum, לְעוֹלָם non semper declarare tẽpus æternum: alterum, eandem formulam Aaronis Sacerdotio plurimis locis tribui. Ego verò priori obiectioni oppono quæ de Christi æterno regno sunt initio huius epistolæ manifestissimè demonstrata, vt omnibus istis argumentis illa basis substerneretur. Posteriori autem oppono superiora & sequentia argumenta, ex quibus satis apparet לְעוֹלָם in Sacerdotio Leuitico aliter accipiendum quàm in ordinatione Melchisedeci, quod & Deus ipse ostendit ex iis ritibus quibus Aaronem voluit consecrari.

18 Mandatum, ἐντολῆς. Mandati nomine Legem cæremonialem intellige, vt dicemus infrà, versu 18. Quòd nullis viribus sit præditũ, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς i. διὰ τὸ ἀδύνατον, vt diximus Rom.5.a.6, & 8.a.3, & infrà 9.c.9 & 10. Vulg. Propter infirmitatem. Eras. Propter imbecillitatem, non satis expressé.

19 Nihil enim, οὐδὲν γάρ. Explicat quod de inutilitate Legis, id est Leuitici Sacerdotii, dixerat. quia nimirum nos puros & sanctos, aptos denique ad regnum Dei reddere non potuerit: ideóque opus fuerit aliunde inuehi quidpiam quo possemus meliore iure confidere, vtpote quod nobis ad Deum vsque patefaceret aditũ. Cæterùm, ne quis miretur quòd ἐτελείωσεν non verterim Perfecit, vel Ad perfectionem adduxit, de eo dicam infrà, 9.a.9. Sed ascita spes melior, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος. Vulg. Introductio verò melioris spei: duplici errore. nam particula δὲ hoc in loco planè idem declarat atque ἀλλά, vt quod Legi adimitur, meliori spei ascitæ tribuatur, sicut mox dicemus. Deinde introductio non declarat ἐπεισαγωγήν, sed εἰσαγωγήν, vt mox etiam declarabimus. Eras. Verùm *erat* introductio ad spem potiorem. perinde atque si vsus hic fuisse Legis significetur, non vt perficeret, sed iter aliquod ad Christum ostenderet. qua de re pluribus differitur Gal. 3.d.24. Ego verò sum amplexus eorum sententiã qui (vt arbitror) rectius hũc locũ exponũt. Primùm enim sentẽtia illa nõ cohæret cũ iis quæ præcedũt & sequũtur. Adhuc enim in eo versatur author huius epistolæ vt doceat Leuiticũ Sacerdotiũ posteriore abrogatũ: neq; de prioris vsu vel vllũ adhuc verbũ fecit, vel etiã facturus est ante sequentis capitis versiculum quintum. Deinde poscit omnino ratio grammatices, vt δὲ accipiatur pro ἀλλά, & verbum

ἐπιλείπουσι repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, non autem vt verbum aliquod extrinsecus assumatur. idque ita esse, non modo perspicuum facit ratio constructionis, sed etiam exemplis ex hac ipsa epistola petitis manifestè probatur. Sic enim prorsus hoc eodem capite, versu 28, verbum καθίστησι, & infrà, cap. 10. c. 17, verbum ἀπολείπεται repetendum est, vbi etiam simili prorsus ratione particula δὲ vsurpatur. Præterea non sine causa scriptum est ἐπεισαγωγὴ potius quàm εἰσαγωγή. ἐπείσακτον enim vocant Græci quod aliunde est inuectum, vt quum dicuntur Athenienses à Demosthene vti ἐπεισάκτῳ σίτῳ, id est frumento ex aliis regionibus importato. Et Plutarchus in dialogo περὶ τῶν ζώων, &c. τὸ ἐπείσακτον opponit τῷ συνειθισμένῳ. Sic apud veteres ἐπεισόδιον dicebatur extrinsecus assumptum acroama, vt Ribittus (noster olim collega) obseruauit, prolatis etiam ex Hermogene & Platone exemplis, quibus istius vocabuli declaratio confirmatur. quod quum ita sit, sanè non video qui possit ἐπεισαγωγῆς nomen Legi tribui. Optimè verò Christi sacerdotio conuenit, quòd videlicet non sit tanquam Leuitici illius appēdix, sed aliunde ascitum, quo illud aboleretur. Quid si verò Legem dicamus ἐπεισαγωγὴν vocatam quòd ad figurā Melchisedeci adiuncta fuerit? Primùm repugnant rationes quas priore loco exposui, nempe series argumenti, & cōstructionis ratio: deinde res ipsa clamat, (ni fallor) Sacerdotium Christi cum Leuitico, non autem Melchisedeci & Legis figuras vel inter se vel coniunctim cum Christi veritate comparari. Ad hæc accedit quod scriptū non est πρὸς ἐλπίδα κρείττω, ad spem meliorem: sed ἐπεισαγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος, adiunctio spei melioris, nempe ex manifesto Hebræorum idiotismo, pro ἐπεισαχθεῖσα κρείττων ἐλπὶς, id est ascita spes melior, vt ego etiam conuerti, quò planior esset oratio. Neque etiam aliter Græcus scholiastes interpretatur, vt qui manifestè hoc referat ad posterius Sacerdotium quo prius abrogetur: quanuis ἀπὸ τοῦ κοινοῦ non repetat ἐπιλείπουσι, sed γίνεται: quod planè est detortum.

Καὶ καθ᾽ ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας.

20 Et quatenus non absque iureiurando.

20 *Et quantum est non sine iureiurando.*

Οἱ μὲν γὰρ, χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες· ὁ δὲ, μετὰ ὁρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτὸν, Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

Psal. 110. b. 4

21 Nam illi quidem, citra iusiurandum Sacerdotes facti sunt: hic verò, cum iureiurādo, per eū qui dixit ei, ‖ Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

21 *Alij quidē, sine iureiurando Sacerdotes facti sunt: hic autē, cum iureiurando, per eum qui dixit ad illum, Iurauit Dominus, & non pœnitebit eū, Tu es Sacerdos in æternum.*

Κατὰ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς.

22 Tanto potioris fœderis spōsor factus est Iesus.

22 *In tantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus.*

Καὶ οἱ μὲν, πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν·

23 Et illi quidem, plures facti sunt sacerdotes, quòd mors prohiberet eos permanere:

23 *Et alij quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quòd morte prohiberentur permanere:*

Ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην.

24 At iste, propterea quòd in æternum manet, perpetuum habet Sacerdotium.

24 *Hic autem, eo quòd maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium.*

Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι᾽ αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν.

25 Vnde & seruare prorsus potest eos qui per ipsum accedūt ad Deum, semper viuens vt interpellet pro eis.

25 *Vnde & saluare in perpetuū potest accedētes per semetipsū ad Deū, semper viuēs ad interpellandum pro eis.*

Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος·

26 Talis enim nos decebat Pōtifex, pius, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & sublimior cælis factus:

26 *Talis enim decebat vt nobis esset Pōtifex, sanctus, innocēs, impollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cælis factus:*

Ὃς οὐκ ἔχει καθ᾽ ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ. τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνενέγκας.

Leuit. 16. b. 11

27 Cui non sit quotidie necesse, quemadmodum illis Pontificibus, ‖ prius pro peccatis propriis victimas offerre, deīde *pro peccatis* populi: id enim fecit semel quū semetipsum obtulit.

27 *Qui nō habet necessitatem quotidie, quēadmodū sacerdotes prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi. hoc enim fecit semel, se offerendo.*

20 Et quatenus, καὶ καθ᾽ ὅσον. Vulg. Et quantum est: prorsus absurdé. Eras. Atque hoc potiorē, coactè.

22 Fœderis, διαθήκης. Vulg. & Eras. Testamenti: quod non cōuenit huic loco. Neque enim in testamētis adhibetur fideiussor. Deinde etiamsi adhiberetur, quomodo idem esset testator & fideiussor? Infrà verò, vbi ad testamenti significationem alluditur, Christus manifestè sustinet testatoris personam.

24 Perpetuū, ἀπαράβατον i. quod præterire nō potest. Alioqui τὸ παραβαίνειν accipi fere solet pro trāsgredi.

25 Potest, δύναται. Id est, idoneus est. Vide suprà, cap. 5. a. 2. Posita autem est vis argumenti in εἰς τὸ παντελὲς. id est prorsus, pro quo Vulg. In perpetuum. Eras. Ad plenum. Nam si per se perfectus est, non supplet, sed tollit quod imperfectum est.

27 Id, τοῦτο. Nēpe quod obtulit sacrificiū. Neque enim quod additur Pro peccatis suis, &c. repeti debet ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Semel, ἐφάπαξ. Magna est hoc in loco & aliis deinceps plurimis huius aduerbii emphasis. Significat enim, quod semel factū est, ita absolutū fuisse vt repetere minimè sit necesse, imò verò sit nefas. Neque enim id fieri possit quin quod semel factū est, omni ex parte perfectū fuisse negetur. Est igitur sacrilega, impia, blasphema opinio Antichristianorum, qui se dicūt quotidie Christū Patri in sacrificium offerre pro viuorum & mortuorum peccatis.

Ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν· ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον.

28 Lex enim homines constituit pontifices infirmos: at sermo iurisiurandi post Legem *concepti*, Filium *constituit* qui in æternum est sanctificatus.

28 *Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem iurisiurādi qui post Legem est, Filiū in æternum perfectum.*

Κεφάλαιον η´.

CAP. VIII.

Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς,

1 CAEterùm eorum quæ dicimus *hæc summa est*, Talem *nos* habere Pontificem, qui consedit ad dexteram throni maiestatis illius cælestis,

1 *Capitulū autem super ea quæ dicuntur, Talē habemus Pontificē, qui cōsedit in dextera sedis magnitudinis in cælis,*

Τῶν ἁγίων λειτουργὸς, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος.

2 Sanctuarii minister, ac veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.

2 *Sanctorum minister & Tabernaculi veri quod fixit Dominus, & non homo.*

Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρά τε καὶ θυσίας καθίσταται· ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκῃ.

3 Omnis enim Pontifex ad offerēda dona & victimas constituitur: vnde necesse fuit hunc quoque habere quod offerret.

3 *Omnis enim Pontifex, ad offerēdū munera et hostias constituitur: vnde necesse est & hunc habere aliquid quod offerat.*

Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ᾽ ἂν ἦν ἱερεὺς,

4 Nam si esset in terra, ne Sacerdos quidem esset,

4 *Si ergo esset super terram, nec esset Sacerdos:*

28 Lex enim, ὁ νόμος γάρ. Legis nomen ad id de quo agitur accommodandum est. Itaque in hac disputatione ad ceremonialem legem restringitur, quam abolitam esse docet. Suppeditat interim hæc doctrina firmam sophisticæ doctrinæ refutationem. nam si abolitæ sunt vmbræ quas Deus ipse in Ecclesia extare voluerat, quo iure ipsi non cessant vmbras vmbris cumulare? nempe quia tenebræ tenebras amant. Deinde si iustificandi vis penitus detrahitur Leuiticis ceremoniis seorsim à Christo consideratis, etiam tum quum in Ecclesia, ex ipsius Dei mandato, vigebant, quo iure ipsi in suis ἐθελοθρησκείαις summam pietatis collocabunt? Sermo iurisiurandi, ὁ λόγος τῆς ὁρκωμοσίας. Id est, mandatum Domini cui additum est iusiurandum. Post Legem *concepti*, τῆς μετὰ τὸν νόμον. Vulg. Qui post Legem est: vt videatur legisse ὁ μετὰ τὸν νόμον. Cæterùm quòd hoc iusiurandum dicitur Legem sequutum, non respicit tempus illud quo Dauid illud perscripsit: (neque enim tunc cōceptum fuit, sed ab æterno, vt 1. Pet. 1. d. 20, & alibi sæpe explicatur) sed ipsam potius æterni illius iurisiurādi exhibitionē. qua ratione diximus etiam intelligendum esse dictum illud, Ego hodie genui te. Interim notandum est, Apostolum istius declarationis respectu, à temporis ordine argumentari. Siquidem posteriore fœdere æquum est vt prius abrogetur, si modò ista sunt eiusmodi vt simul consistere non possint.

IN CAPVT VIII.

1 Hæc summa est, κεφάλαιον. In hoc dicendi genere vel nunquam vel certè rarò adiiciunt verbum Græci, sed subaudiunt, vt in σημεῖον δὲ, τεκμήριον δὲ, & similibus. Κεφάλαιον autem possumus conuertere vel caput, id est, scopum & præcipuum illud quò omnia referuntur, vel summam & compendium: quod mihi aptius visum est. Vtrouis autem modo accipiamus, eadem erit sententia. paucis enim repetitur illud ad quod referenda sunt omnia, vt attentius & maiore cum fructu legantur sequentia. Vulgata, Capitulum super ea quæ dicuntur, prorsus ineptè.

2 Sanctuarii, τῶν ἁγίων. Vulg. & Eras. Sanctorum, ambiguè, sicut & Græca vox ambigua est. Sed ex iis quæ sequuntur, ac præsertim 9. c. 11, satis apparet nomine Sanctorum designari cælos: sicut per Tabernaculum intelligitur corpus ipsum Domini. quod cur dicatur à Deo fixum, non ab hominibus, ibi explicabimus. Cæterùm versatur adhuc in eodem argumento noster hic author: sed nunc per partes explicabit qua ratione dicatur abolitum vetus sacerdotium, nēpe sicut figuræ, quum apparet ipsa veritas, nullus iam est vsus. Præparat tamen Hebræorum animos duplici argumento, vno ex ipsa Sacerdotii natura sumpto, vt nihil crassum & terrenum de Christi Sacerdotio concipiant: altero ex Hieremia petito, qui disertè discrimen duorum fœderum explicat, & prioris quoque abrogationem, ac proinde etiam Tabernaculi & Sacerdotii veteris. Sunt enim ista inter se mutua relatione connexa.

3 Omnis enim, &c. πᾶς γὰρ, &c. Hoc connecto cum posteriore superioris versiculi parte, in qua mentio facta fuit veri Tabernaculi: quo nomine diximus non cælum, sed corpus ipsum declarari, Exo. 9. c. 11. Adfert ergo causam cur oportuerit eum hominē fieri, nempe vt haberet quod offerret. nullus enim sine oblatione Sacerdos. Ita hunc locum explicat Græcus scholiastes, cui assentior. Dona, δῶρα. Vide suprà, 5. a. 1.

Necesse fuit, &c. ἀναγκαῖον ἔχειν, &c. Hoc dici de Christo, cui applicetur definitio Pōtificis à fine sumpta, liquet tum ex addita particula καὶ, tum ex eo quòd non τοιοῦτον scriptū est, sed τοῦτον. Sed in supplendo verbo post ἀναγκαῖον non conuenit inter omnes interpretes. Nam Vetus interpres & Erasmus supplent ἐστὶ præsenti tempore: vertunt enim, Necesse est vt hic etiam habeat aliquid quod offerat. Eam verò interpretationē idcirco repudiaui quòd Christi iam peractam esse oblationem dixerit suprà, 7. d. 28. quanuis eius efficacitatem perēnem esse certum sit. Verùm de ipsa offerendi actione hic agitur. Itaque præteriti temporis verbum supplēdum fuit, vt nos fecimus. Non desunt tamen qui perinde explicent hunc locum acsi scriptum esset ἀναγκαῖον ἂν ἦν, necesse esset, vt sit hæc sententia, Quum omnis Pontifex terrenus offerre debeat, Christum quoque oporteret habere quod offerret si terrenus esset Pontifex. Atqui nullā habet eiusmodi hostiam. Ergo terrenus non est, sed cælestis. Sed dura est illa eclipsis, & hac ratione non deberet sequi εἰ γὰρ, id est etenim, in proximè sequenti versu, sed μὲν οὖν, igitur. esset enim conclusio ex superiore argumento pendens. Deinde vera est & vniuersalis (vt mihi videtur) illa definitio Pontificis, à qua etiam Christus nec potuerit, nec debuerit eximi, cuique adeo ita satisfecerit vt & longè præstantiorem victimam obtulerit, & perfectiore etiam genere offerendi sit semel in æternum defunctus.

4 Nam si esset, εἰ μὲν γὰρ ἦν. Versiculum secundum diximus duo habere membra, nempe τὰ ἅγια & τὴν σκηνὴν, quæ nos distinximus ex cap. 9. c. 11, ita videlicet vt illo nomine cælum significetur, (vt infrà, 9. f. 24) isto

verò ipsum Christi corpus. Sicut ergo ad Tabernaculum retuli priorem versiculum, ita ad Sãctuarium, id ad cælum, putarim istum pertinere, cui terra opponatur, hoc modo, Dixi nostrum vnicum Sacerdotẽ, esse cælestem. nam si in terra esset, Sacerdos non esset, manentibus Leuiticis Sacerdotibus. Quinam id verò? Quia Leuitarum dona secundum Legem oblata, res cælestes adumbrant, non terrestres, vt apparet ex oraculo Mosi reddito. Cæleste igitur Christi Sacerdotis Sacrarium, cæleste Tabernaculum, & omnibus modis excellentius officium esse oportet. quod declaratur ver. 6. At enim dices, nónne Christus manẽte Leuitico Sacerdotio versatus est nihilominus in terris verus Sacerdos? Fateor sanè, sed nondum peracta oblatione qua consecratum oportuit eum in cælum introire, vt illic perpetui Pontificis partibus fungatur pro nobis. Exhibita autem veritate quorsum vmbræ? sic igitur hunc locum explico: quod tamen sine cuiusquam præiudicio dictum velim.

ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα·

manentibus illis sacerdotibus qui secundum Legem offerunt dona,

quum essent qui offerrent secundũ Legem munera.

5 Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθὼς κεχρημάτισται Μωσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνήν, Ὅρα γάρ, φησί, ποιήσῃς πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει.

Exo. 25. d. 40. act. 7. f. 44

5 Vt qui exemplari & vmbræ deseruiunt rerum cælestium, sicut diuinitus dictum est Mosi quum esset absoluturus tabernaculum, Vide enim, inquit, *ut* facias omnia ad exemplar quod ostẽsum est tibi in mõte.

5 Qui exẽplari & umbræ deseruiunt cælestium, sicut respõsum est Mosi, quũ cõsummaret Tabernaculum, Vide, inquit, omnia facito secundũ exẽplar quod tibi ostensum est in monte.

6 Νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τέτευχε λειτουργίας, ὅσῳ καὶ κρείττονός ἐστι διαθήκης μεσίτης, ἥτις ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται.

6 At nũc *noster ille Pontifex eo* excellentius ministeriũ sortitus est quo præstãtioris est fœderis intercessor, quod præstantioribus promissis sancitum est.

6 Nunc autẽ melius sortitus est ministeriũ, quanto et melioris Testamẽti mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est.

7 Εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος.

7 Nam si prius illud tale fuisset vt nihil in eo posset requiri, haudquaquam fuisset secundo quæsitus locus.

7 Nã si illud prius culpa uacasset, nõ utique secundi locus inquireretur.

8 Μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει, Ἰδού, ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινήν.

Ierem. 31. f. 31. 32. 33. 34. rom. 11. d. 27 infra, 10. c. 16

8 Nam incusans eos inquit, Ecce, dies venient, dicit Dominus, quum pãgam cum domo Israel & cum domo Iuda fœdus nouum.

8 Vituperãs enim eos dicit, Ecce, dies uenient, dicit Dominus, & consummabò super domũ Israel & super domũ Iuda Testamentum nouum.

9 Οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος.

9 Non secũdum fœdus quod feci cum Patribus ipsorum, quo die prehẽdi manum ipsorum vt educerem eos ex AEgypto: nam ipsi non perstiterunt in illo meo fœdere, & ego despexi eos, dicit Dominus.

9 Non secundũ Testamentũ quod feci Patribus eorũ in die qua apprehẽdi manũ eorũ ut educerẽ illos de terra AEgypti: quoniã ipsi nõ permanserũt in Testamẽto meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus.

10 Ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς· καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν.

10 Quamobrem hoc est fœdus quod paciscar domui Israel post dies illos, dicit Dominus: indam Leges meas mẽti eorũ, & cordi eorum inscribam: & ero ipsis Deus, & ipsi erunt mihi populus.

10 Quia hoc est Testamẽtũ quod disponã domui Israel post dies illos, dicit Dominus, dãdo Leges meas in mẽtẽ eorũ, et in corde eorũ superscribã eas: et ero eis in Deum, & ipsi erũt mihi in populum.

Manentibus illis sacerdotibus, ὄντων τῶν ἱερέων. Vulg. Quum essent. Nam vel non legit τῶν ἱερέων, vel neglexit. Eras. Vbi sunt sacerdotes. quæ interpretatio nec mihi videtur Græcis respondere, nec sententiam Apostoli exprimere. Nam εἶναι hoc in loco declarat vigere, & quasi suum (vt ita dicam) esse conseruare.

7 Nam si, εἰ γάρ. Præparat Hebræorum animos audiendo Hieremiæ vaticinio, vt dixi versu 1. Vocat autem fœdus ἄμεμπτον, in quo nihil meritò possit requiri.

8 Pangam, συντελέσω. Heb. וכרתי, id est percutiam. Nam Græca etiam editio qua nunc vtimur, habet διαθήσομαι. Qui conuertit συντελέσω, id est consummabo, huc respexit (opinor) quòd fœdera tum demum rata habentur quũ solenni pactione sancita sunt. Cum domo Israel, ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραήλ. Hebr. את בית ישראל, id est cum domo Israel. Si ἐπὶ libuerit seruare, cõuertemus Erga domum. Vocat autem domum, totius regni quasi vnam familiam. Erat verò tum (vt omnes norunt) in duas pactiones scissum Dauidis regnũ, quas significat Propheta noui fœderis auspiciis rursus coniunctum iri. Vulg. Super domum, &c.

9 Et ego despexi eos, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν. Heb. ואנכי בעלתי בם, id est, quum ego illis essem Dominus. Sequutus est ergo auctor huius epistolæ, Græcorum editionem, multo sanè propius quàm vel Euangelistæ vel Paulus: vt hinc quoque probabilis sit coniectura, versam non fuisse ex Hebræo. Cæterùm in re ipsa nihil est discriminis. neque enim hîc vertitur cardo controuersiæ.

11 Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, Γνῶθι τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν.

11 Neque docebunt singuli proximum suum, & singuli fratrẽ suum, dicentes, Cognosce Dominum: nam omnes cognoscent me, ab eo qui pusillus fuerit inter eos, ad eum vsque qui magnus fuerit inter eos.

11 Et nõ docebit unusquisque proximum suum, & unusquisque fratrẽ suũ, dicẽs, Cognosce Dominũ: quoniã omnes scient me à minore usque ad maiorẽ eorum:

12 Ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

12 Ero enim propitius iniquitatibus eorum & peccatis eorũ, & iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.

12 Quia propitius ero iniquitatibus eorũ, & peccatorum eorum iam non memorabor.

13 Ἐν τῷ λέγειν καινήν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην· τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.

13 Dum nouum dicit, antiquauit prius: porro quod antiquatur ac senescit, prope est vt euanescat.

13 Dicendo autem nouum, ueterauit prius: quod autem antiquatur & senescat, prope interitum est.

Κεφάλαιον θ.

CAP. IX.

1 Εἶχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη δικαιώματα λατρείας, τό, τε ἅγιον κοσμικόν.

1 IGitur habebat quidẽ etiã prius *fœdus* constitutos religionis ritus, & sanctuarium mundanum.

1 HAbuit quidem & prius iustificationes culturæ, & sanctum seculare.

Exod. 26. a. 1. & 36. a. 1.

2 Σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη ἡ πρώτη, ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται ἅγια.

2 Tabernaculum enim constructum fuit: prius *quidem* in quo *erant* lucerna, & mensa, & propositi panes, quod Sancta vocant.

2 Tabernaculum enim factum est, primum, in quo erant candelabra, & mensa, & propositio panum, quæ dicitur Sancta.

3 Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα, σκηνὴ ἡ λεγομένη ἅγια ἁγίων.

3 Post medium autem velum *erat* Tabernaculum quod vocant Sancta sanctorum.

3 Post uelamentum autẽ secundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum.

IN CAPVT IX.

1 Prius *fœdus*, ἡ πρώτη. Erasmus, Prius tabernaculum, ἡ πρώτη σκηνή. & fateor pleraque Græca exemplaria iampridem ita habere: sed apparet ex Photio (omnium Græcorum interpretum, quos ego quidem viderim, acutissimo, cuius verba in Græcis scholiis citantur) irrepsisse Tabernaculi nomen, idque perperam: quũ ex argumenti serie, & vltimo superioris capitis versiculo, facilè appareat subaudiendum esse διαθήκης nomen. Itaque non dubitauimus σκηνή expungere, Photii & Veteris editionis, atque adeo doctissimi interpretis authoritatem (aut veritatem potius ipsam) sequuti. Constitutos religionis ritus, δικαιώματα λατρείας. Vel, ritualem cultum. nam coniunctim hæc legenda sunt, ex omnium veterum librorum fide. Quid autem δικαιωμάτων appellatione soleat intelligi, diximus Luc. 1. a. 6. Vulgata, Iustificationes culturæ: quod nemo intelligat. Erasmus, Iustificationes cultus. Et sanctuarium mundanum, τό, τε ἅγιον κοσμικόν. Hebraicè מקדש, quod κοσμικόν, id est mundanum, vocat, terrenum videlicet & caducum, vt cælesti & æterno opponat. Quidam de atrio populi accipiunt: quorum opinionem his de causis non amplector: Primùm quia nusquam sic vocatur: & certè κοσμικόν pro eo quod populo pateat, coactè explicatur. Deinde sequens particula causalis ostendit distribui totum quiddam in suas partes. Postremò nusquam fit mentio in hac collatione nisi duarum partium Tabernaculi, nempe prioris & posterioris: quum tamen ex illa distributione tres partes numerari oportuerit. Neque enim huic nostro scriptori propositum est integram Tabernaculi descriptionem persequi, sed ea duntaxat quæ ad Sacerdotalem functionem pertinebant, idque quatenus Christus per eam adumbrabatur. Vulgata, Sanctum seculare.

2 Tabernaculum enim constructum fuit, σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη. Obseruandum est in primis, hanc descriptionem non ad templum, sed ad tabernaculum accõmodari: quia nimirum noster hic scriptor ea propriè quæ Moses secundum exemplar ipsi in monte propositum fabricauit, cum rebus ipsis cælestibus comparat. Hinc fit vt duorum velorum faciat mentionem, quæ describuntur Exo. 26. g. 33 & 36: quum in templo vnicum tantùm esset, cuius fit etiam apud Euangelistas mentio. Item vnius tantùm mensæ, quum decem in templo essent positæ. Ex quo illud quoque intelligitur, nomine τῆς λυχνίας, vnicum duntaxat illud candelabrum significari quod multas habebat lucernas: quum in templo decem candelabra essent collocata. Nam quòd mannam & virgam Aaron videtur Arca includere cum tabulis lapideis, commodè interpretandum est. Neque enim manna & virga intra Arcam ipsam erant, sed proximè Arcam, ipsique adeo commoda aliqua ratione adiunctæ; quum non legatur Dominus iussisse vt in Arca includerentur, sed vt coram se, id est corã Arca fœderis, collocarentur, Exo. 16. g. 34, Num. 17. b. 10, & 1. Reg. 8. a. 9. Propositi panes, ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων. Notanda hypallage pro οἱ ἄρτοι τῆς προθέσεως. Quod Sancta vocant, ἥτις λέγεται ἅγια. Pronocabulum ἥτις ad σκηνήν pertinet, non autem ad proximè præcedentia. & ἅγια scribẽdum est numero plurali, emphaseωs causa, ex Hebræorum more, non autem ἁγία, vt quidam codices habent deprauatè. Itaque non rectè Vetus interpres conuertit, Quæ dicitur Sancta.

3 Medium, δεύτερον. Ad verbum Secundum. Vertimus autem medium, vitandæ ambiguitatis causa. Velum enim secundum nominat Apostolus, non quòd duo fuerint vela, sed quia posterius erat Sancto vel priore Tabernaculo. Sancta sanctorum, ἅγια ἁγίων. Hebr. קודש הקדשים, pro sacrario sacratissimo, vt frustra hîc sese torserit Augustinus. Sciendum est tamen infrà non obseruari hoc discrimen, sed simplici appellatione τῶν ἁγίων, i. Sanctorum, significari hoc adytum: prius autem generali nomine Tabernaculũ dici, vt ver. 11. 12. 21. 24. 25.

Χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ, ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης.

4 Aureum habens thuribulũ, & Arcam Fœderis vndique circuntectam auro: in qua, vrna aurea habens manna,‖ & virga Aarõ quæ germinauit, ‖ & Tabulæ Fœderis.

4 *Aureũ habẽs thuribulũ & Arcam Testamenti circumtectã ex omni parte auro, in qua vrna aurea habens manna, & virga Aarõ quæ frõduerat, & Tabulæ Testamẽti.*

Num.17.c.10
1.Reg.8.a.9
2.paral.5.c.10
Exod.25.b.12.

Ὑπεράνω δὲ αὐτῆς Χερουβὶμ δόξης, κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον· περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέρος.

5 ‖Supra hanc autem Cherubim gloriosi obumbrantes propitiatorium: de quibus nõ est nunc dicendum singulatim.

5 *Superq; eã erãt Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium: de quib' non est modò dicendum per singula.*

Τούτων δὲ οὕτω κατεσκευασμένων, εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διαπαντὸς εἰσίασιν οἱ ἱερεῖς τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες·

6 His autem ita ordinatis, in prius quidem Tabernaculum quouis *tempore* ingrediuntur Sacerdotes qui ritus obeunt:

6 *His verò ita cõpositis in priori quidẽ tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes:*

Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεύς, οὐ χωρὶς αἵματος, ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων·

7 In secundum autem, semel quotannis solus Pontifex, non sine sanguine quem offert pro seipso & *pro* populi erratis:

7 *In secundo autem, semel in anno solus Põtifex, non sine sanguine quem offert pro sua & populi ignorantia.*

Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδόν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν.

8 Hoc declarante Spiritu sancto, nondum patefactam fuisse viam ad Sacrarium, priore Tabernaculo adhuc consistente.

8 *Hoc significante Spiritu sancto, nõdũ propalatam esse sanctorũ viã, adhuc priore tabernaculo habente statum.*

Ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, καθ' ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται, μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδησιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα,

9 Quod *erat* exẽplar pro tempore illo præsenti, quo dona sacrificiáque offeruntur, quæ non possunt cõscientia sanctificare cultorem,

9 *Quæ parabola est temporis instãtis, iuxta quã munera et hostiæ offeruntur, quæ nõ possunt iuxta conscientiã perfectum facere seruientem,*

4 Thuribulum, θυμιατήριον. Quidam conuertunt Aram suffitus. Atqui illam constat fuisse in atrio sacerdotum, proxime velum. alioquin quomodo adoleuissent singulis diebus suffitũ, si semel duntaxat quotannis fas erat in Sancta sanctorum ingredi, idque soli Pontifici maximo?

5 Propitiatorium, τὸ ἱλαστήριον. Hebr. כפרת. Sic enim vocant Hebræi Arcæ fœderis operculum, quod Græci habita ratione verbi כיפר, à quo deducitur, ἱλαστήριον conuerterunt.

7 Pro seipso, ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Hoc annuum & solenne sacrificium tum pro sui tum pro populi reconciliatione obibat Pontifex maximus die decima septimi mensis, vt scribitur copiosè Leuit.16. Notandum est autem diligenter quòd disertè dicitur Pontifex pro seipso orare. Erratis, τῶν ἀγνοημάτων. Hebr. שגיאות, quo vocabulo omne genus peccati significant. Nam etiamsi quis voluntariè peccet, inest tamen aliquis error conscientiæ quam Satanas fascinauit. Vulg. & Eras. Ignorantiis, obscurè, & nimium etiam angustè.

8 Hoc declarante, τοῦτο δηλοῦντος. Bene colligit. nam si sacrificia quæ in Tabernaculo sacerdotum quotidie fiebant, habuissent vim reconciliandi, quorsum oportuisset semel in anno solum Pontificem maximum, manente foris toto populo, in Sanctum sanctorum ingredi, & solenni sanguinis aspersione sese ac totum populum expiare? Sic igitur adumbrabat Spiritus sanctus nondum apertam esse viam in Sacrarium, stante priore Tabernaculo, in quo sacrificia peragebantur: id est prioris Tabernaculi sacrificiis nondum patefactum fuisse cælum, quod per sacrarium illud intimum repræsentabatur. Nam Sancta dicit quæ paulo antè Sancta sanctorum vocarat: quo modo etiam Moses ipse loquitur Leuit.16.a.2.

9 Quod *erat* exemplar, ἥτις παραβολή. Vulg. Quæ parabola est: quod nemo facilè intelligat. Eras. Quæ erat similitudo: ne sic quidem satis rectè. Nam ἥτις referendum est ad σκηνὴν, id est ad Tabernaculum. Deinde παραβολὴ hoc loco nihil aliud quàm typum & exemplar declarat, id est משל. Pro tempore præsenti, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, id est παρόντα, vt mihi quidem videatur Erasmus rectè conuertisse. Præsens verò tempus accipe, ipsius Tabernaculi respectu: ac si diceret, Pro eo tempore quo vigere illud exemplar oportuit. Vulgata, Temporis instantis. Quo, καθ' ὅν, id est ἐν ᾧ. In quibusdam tamen exemplaribus & Græcis etiam scholiis legitur καθ' ἥν, ita vt suppleri possit σκηνὴν, Tabernaculum, vel παραβολὴν, exemplar, vt conuertas, In quo Tabernaculo, vel Secũdum quod exemplar. Quòd si alteram ex his duabus interpretationibus sequamur, tum licebit conuertere, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστῶτα, ad instans vsque tempus, quo videlicet futurum erat vt ipsa veritas apparens, tolleret illud exemplar. Offeruntur, προσφέρονται. Videbatur potius dicendum προσεφέροντο, offerebantur, quo modo etiam Græcus scholiastes interpretatur: sed apparet Apostolũ vsurpasse tẽpus præsens, quòd de reipsa loquatur, nulla habita circunstantiæ temporis ratione. Sanctificare, τελειῶσαι, id est ἁγιάσαι. Nam τελειοῦν suprà annotauimus, capite 2.b.10, de rebus sacris dici: vt planè nihil aliud sit quàm puros, sanctos, tales denique nos reddere vt nihil impediat quominus approbemur à Deo. Etsi autem qui talis est, idem etiam est suo quodam modo perfectus, vt, si rem ipsam spectes, τελειοῦν possis meritò interpretari Perficere, vel Perfectum reddere: tamen abhorrui ab hac interpretatione propter ambiguitatem. Videri enim posset, Legi hactenus detrahi vim perficiendi, vt inchoare quidem possit, absoluere verò non item. Inde consequeretur Christum pro supplemento duntaxat accessisse: sicut etiam hodie sophistæ tradunt, quum nihil æquè repugnare possit argumento quod hîc tractatur.

Μόνον ἐπὶ βρώμασι, καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ δικαιώμασι σαρκὸς, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπικείμενα.

10 In cibis duntaxat & potionibus, & diuersis ablutionibus ac ritibus carnalibus, vsque ad tempus correctionis imposita:

10 *Solummodo in cibis, & in potibus, & variis baptismatibus, & iustitiis carnis, vsque ad tempus correctionis impositis.*

Χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν οὐ ταύτης τῆς κτίσεως,

11 Adueniens autem Christus Põtifex futurorum bonorum, per maius & perfectius Tabernaculum non manufactum, id est non huius structuræ,

11 *Christus autem assistens Pontifex futurorũ bonorũ, per amplius et perfectius Tabernaculum non manufactum, id est non huius creationis,*

Οὐδὲ δι' αἵματος τράγων καὶ μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος, εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑράμενος.

12 Neque per sanguinẽ hircorum & vitulorum, sed per propriũ sanguinem, ingressus est semel in Sacrarium, æternam redemptionem nactus.

12 *Neq; p sanguinẽ hircorum & vitulorũ, sed per proprium sanguinem, introiuit semel in Sancta, æterna redẽptione inuẽta.*

10 Ritibus carnalibus, δικαιώμασι σαρκός. Vulg. Iustitiis carnis. Eras. Iustificationibus carnis. Vterque nimis obscurè. Castellio conuertit Institutis humanis, non modò falsa & inepta, sed etiam periculosa interpretatione. Diximus autem aliquoties, δικαιώματα dici quæ à Latinis ritus (externæ videlicet quædam ceremoniæ) dicuntur. Additur carnis epitheton sacris scriptoribus peculiare, quod repudiare minime volumus. Id autem vt intelligatur, sciendum est in primis hîc non agi de hominum traditionibus, sed de ceremoniis à Deo institutis vt rerum spiritualium tesseræ essent ac symbola, quæ generali vocabulo dicta sunt à Latinis theologis Sacramenta. Sed ea duplici ratione considerantur, interdum cum rebus illis coniuncta quibus efficaciter repræsentandis instituta sunt à Domino: quo respectu maxima quæque passim illis tribuuntur. Interdum verò per se ac seorsim à rebus ipsis considerata, veluti in tota hac disputatione, in qua non coniungitur sed comparatur cum illis Christus. quo respectu carnalia dicuntur, i. in rebus crassis & terrenis posita, quæque ad animã vsque non pertingant. Imposita, ἐπικείμενα. Rectè. fuerunt enim oneris instar, quod nobis Christus exemit. Cæterùm hîc variat lectio. legit enim Vetus interpres ἐπικειμένοις, impositis, vt cohæreat cum δικαιώμασι. Habent tamen codices omnes ἐπικείμενα: sed quod parum videatur cohærere. Pendent enim hæc à præcedenti versiculo, vbi δυνάμεναι scriptum est, non δυνάμενα. Itaque in vno vetusto codice pro δικαιώμασι scriptum inuenimus δικαιώματα, vt sit constructio, δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται μὴ δυνάμεναι, &c. καὶ δικαιώματα ἐπικείμενα, &c. Ego malim in priore versiculo legere δυνάμενα, vel in isto ἐπικείμεναι. Sed hæc, quod ad sententiam ipsam attinet, nullius sunt momenti.

11 Aduenieñs autẽ, &c. παραγενόμενος δέ. Hactenus structura Tabernaculi, cũ breui præparatione: nunc collationẽ aggreditur Christi cum Leuitico Põtifice, cum Tabernaculo priore, cum ipsis denique sacrificiis ac victimis: (hæc enim omnia illũ vnum adumbrarunt) & Sanctorum. i. posterioris Tabernaculi, cum cælo, in quo noster nunc est Pontifex æternus. Per maius, διὰ τῆς μείζονος. i. Præstantius & excellentius. quod & statim explicat, quum addit καὶ τελειοτέρας, & perfectius. Cæterùm quum hîc manifestè distinguat Tabernaculum à Sacrario, vt qui dicat Christum per Tabernaculum ingressum esse in Sacrarium: Sacrarium autem manifestè interpretetur cælum, infrà ver.24, non videtur posse cõsistere eorũ interpretatio qui Tabernaculi perfectioris & non manufacti nomine cælos intelligunt: quia perabsurdè diceretur per cælum ingressus esse in cælum. quod & ipsum suprà annotauimus, 8.a.2. Itaque prorsus assentior doctissimo interpreti, qui Tabernaculi appellatione intelligit humanam Christi æterni Dei naturam: eadem prorsus ratione qua comparat etiam velo, infrà, 10.d.20. Sicut enim oportuit Pontificem Leuiticum ingredi in Tabernaculum prius, quod Sacerdotum dicebatur, & ibi in altari suffitibus destinato quotannis solennem victimam mactare: ac ita demum in Sacrarium vbi erat ipsius maiestatis Dei symbolum, introire: ita Filium illũ Dei æternum oportuit (vt veri Pontificis partibus fungeretur) in humanã naturam ingredi: in qua non vt hospes, sed vt ciuis, nec virtute sola, sed corporaliter habitans, postquam seipsum sanctificasset, sacrificium illud perageret, ac tandem cælos ingrederetur. Itaque per corpus suum Christus sanctificatus & passus, in cælum iter fecit, & per illud ipsum nunc in cælo pro nobis intercedit. Vnde etiam ipse sese templum vocat Iohan.2.c.19 & 21. in quo videlicet tota diuinitatis plenitudo corporaliter habitauit, Coloss.2.b.9, vt nihil hîc habeat Nestorius quod obganniat. Videtur autem interpretes plerosque fefellisse quòd non considerarint vnum Christum multis exemplaribus respondere, nempe & ipsi Pontifici, vt qui seipsum obtulerit: & Tabernaculo, per quod iter fecerit ad sacrificium, & à sacrificio in cælum: & victimis quoque, vt mox subiicitur. Deinde quòd hæc eadem de cælo dicantur infrà, ver. 24. Sed hæc ratio nihil efficit. Nam oportuit, vt Tabernaculo, sic etiam Sacrario aliquid non manufactum oppoñi, vt cælestis veritas terrenis exemplaribus per omnia respõderet. Verùm (dicet aliquis) quomodo dicitur Christi corpus nec manu factum, nec huius structuræ? Nempe vt opponatur structuræ Tabernaculi, quod ex rebus mortuis, puta, auro, ære, argento, ligno, pellibus, & cæteris id genus, non fabrica naturali sed artificiosa structum erat. Deinde (vt suprà dixit, 8.a.2, optimus sui interpres) quia non homo quisquam sed Deus viuum illud Tabernaculum finxit. i. Christi humanitatem cõdidit, aptauit, sanctificauit, vt nobis esset viuifica. Fuit enim viuum quidem corpus, sed vi vnius Spiritus sancti conceptum: anima quidem vera, sed singulare & excellentissimum vnius Dei opificiũ: Deus ipse denique à seipso caro factus est. An non mirum hîc Tabernaculum habemus?

12 Per sanguinem, δι' αἵματος. Nunc comparatur Christus cum Pontifice & cum victimis. Fuit enim idem etiam victima qui & Tabernaculum & Pontifex: peculiariter autem fit sanguinis mentio, qui Deo peculiariter fundebatur, vt eo vesci non liceret: & cuius etiam in hoc solenni sacrificio peculiaris erat vsus, vt mox explicatur. Hircorũ & vitulorum, τράγων καὶ μόσχων. Rectè omnino. Adhibebatur enim in hoc recõciliationis anniuersario sacrificio duplex victima, iuuencus & hircus, vt Leuit.16 copiosè explicatur: quia tum pro se tum pro populo sacrificabat Pontifex. Vtitúrque plurali numero, quia anniuersarium sacrificium erat. Sunt igitur hæc collationis capita: Pontifex Leuiticus alienum, eúmque pecuinum sanguinem offerebat: Christus verus & æternus Pontifex suum sanctissimum & purissimum obtulit. Ille quotannis offerebat, ac proinde non sanctificabat, sed veram sanctificationem duntaxat repræsentabat: Christus semel vna oblatione omnes credentes

in æternum consecrauit. Deinceps verò copiosius omnia per partes explicat. Nactus, εὑράμενος. Id est, meritò adeptus, nobis tamen, non sibi. Quî enim redemptione indigeret qui peccatum non habebat, sed omnem iustitiam? Itaque non pro se, sed pro nobis seipsum obtulit. Vulg. Inuenta. Eras. Reperta. Neutrũ mihi placuit: puto enim εὑρίσκεσθαι propria significatione hic accipi, de qua diximus Rom. 4. a. 1.

Leuit.16.c.14
num.19.a.4

Εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα,

13 Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis iuuencæ aspergens inquinatos, sanctificat ad carnis puritatem:

13 *Si enim sanguis hircorũ & taurorũ, & cinis uitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis,*

1.Pet.1.c.14
1.ioh.1.c.7
apoc.1.b.6
Luc.1.g.75
Luc.5.g.74

Πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ Θεῷ, καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι;

14 Quàto magis sanguis Christi qui per Spiritum æternum seipsum obtulit inculpatum Deo, purgabit cõscientiam vestram à mortuis operibus, ad seruiendum Deo viuo?

14 *Quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritũ sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiã nestrã ab operibus mortuis, ad seruiẽdum Deo uiuenti?*

Rom.5.a.6
1.per.3.c.18

Καὶ διὰ τοῦτο διαθήκης καινῆς μεσίτης ἐστίν, ὅπως θανάτου γενομένου, εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων, τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι τῆς αἰωνίου κληρονομίας.

15 Itaque ob id noui Fœderis mediator est, vt morte intercedente, ad redemptionem earum præuaricationum quæ fuerant sub priore Testamẽto, vocati, promissionem accipiãt æternæ hæreditatis.

15 *Et ideo noui Testamenti mediator est, ut morte intercedente in redemptionem earum præuaricationum quæ erant sub priori Testamento, repromissionem accipiant qui uocati sunt æternæ hæreditatis.*

Ὅπου γὰρ διαθήκη, θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τοῦ διαθεμένου.

16 Nam vbi testamentum est, mors intercedat necesse est testatoris.

16 *Vbi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris.*

13 Et cinis iuuencæ, καὶ σποδὸς δαμάλεως. Designat alteram ceremoniam, quæ & ipsa peculiariter adumbrabat æternum Christi sacrificium, de qua vide Num. 19. Confer etiam lector, si libuerit, horrendam blasphemiam qua nititur aquæ illius lustralis ceremonia apud illos vsurpatæ qui soli volunt Christiani videri, De consecrat. distinct. 3. c. aquam: & manifestè cernes quò euaserit Antichristi impudentia. Ad carnis, &c. πρὸς τὴν τῆς σαρ. &c. Symbola (vt antè dixi) à re separata seorsim considerat, & ab iis ita argumentatur, Si sanguis pecuinus & iuuencæ cinis hanc vim habuerunt, vt qui eis esset forinsecus aspersus, purus censeretur, (hæc enim vis est symbolorum, vt quod intus fit, foris repræsentent) an res ipsa non præstiterit quod illa foris adumbrarunt? quòd si re ipsa id præstitum est, quorsum nunc id signum, quod rei futuræ expectationem tantisper sustibat, dum illa præsens adueniret?

14. Per Spiritum æternum, διὰ Πνεύματος αἰωνίου. Opponit pecudum sanguini sanguinem eius qui non homo duntaxat, quales cæteri, sed Deus etiam fuerit. Nam Spiritus æterni appellatione, diuinitatis cum humanitate coniunctæ efficacitatem infinitam intelligo, quæ totum hoc sacrificium consecrauit, vt sanguinem istũ, quia sanguis erat eius hominis qui etiam Deus erat, viuifica planè illa virtute præditum esse oporteat, quæ vt nos condidit, ita etiam vnà possit instaurare. Huc respexit Dominus Ioh. 6. g. 63, quum diceret carnem suam nihil prodesse, Spiritum eum esse qui viuificet. Et Paulus, Act. 20. f. 28, quum Deum dicit sibi acquisisse Ecclesiam sanguine suo. A mortuis operibus, ἀπὸ νεκρῶν ἔργων. Id est, à peccatis quæ à morte proficiscuntur, & nihil aliud quàm mortem generant. Sed in primis obseruandum est quid sit καθαρίζειν, vt intelligatur vis argumenti quod explicatur infrà, 10. a. 1 & 2. Duæ sunt enim purificationis partes, eæque seorsim considerandæ. Vna, qua delentur priora peccata: altera, qua radix ipsa peccati amputatur cum fructibus. Itaque quod ad priorem attinet, primùm quidem illam vindicauit Christo, collata ipsius sanguinis dignitate cum taurorum ac vitulorum sanguine, qui vsque ad animam penetrare non possit. Nunc verò, id est in proximo versiculo & deinceps, nequis exciperet, quid igitur sit illis factum qui sub priore fœdere vixerunt, ostendet Christum etiam pro illis sanguinem fudisse, vt qui per veteres ritus fuerit adumbratus: alioquin nisi ad illius futurum aduentum repræsentandum prorsus inutiles. De altera verò parte disserit proximo capite.

15 Itaque ob id, &c. καὶ διὰ τοῦτο, &c. Rectè colligit ex præcedentibus ea quæ explanaturus est. Nam si pecuinus sanguis in vetere Fœdere non expiabat: vel nouum Fœdus & nouus sanguis requirebatur, cuius vis ad illos vsque pertingeret: vel superest vt illi seruati nõ fuerint. quam partem posteriorem, vt nimis absurdam præterit. Hinc consequitur, vnum fœdus semper fuisse quod ad rem ipsam, id est quod ad expiationem attinet, quæ suo demum tempore fuerit peracta: sed ipsius venturi vmbram aliquam ad tempus extitisse. Vetus igitur Fœdus plenum non fuit, sed promissio & adumbratio futuri fœderis, per quod æterna contingit hæreditas.

16 Nam vbi testamentum est, ὅπου γὰρ διαθήκη. Manifestè ostẽdit hic locus (vt meritò indicauit doctissimus interpres) hanc epistolam Hebraicè scriptam non esse. Siquidem apud Hebræos ברית nihil aliud significat quàm pactum inter viuos initum: pro quo tamen fœdus dicere propter factam reconciliationem maluimus. quod & ipsum species est pacti inter viuos initi. Itaque nõ potuit noster hic author, quisquis tandem fuit, idem nomen Hebraicum & fœderi & testamento applicare: quod illi facere in Græco idiomate licuit, quoniã διαθήκης nomen apud Græcos & pro fœdere & pro testamento accipitur. Græcè igitur scriptam fuisse hanc epistolam apparet: neque id mirum cuiquam videri debet, quum Græcam linguam eo tempore in toto Oriente multis familiarem fuisse constet. Sed ad rem. Quæritur quomodo conueniat quod de testamento commemoratur hoc in loco: quum passim fiat non testamenti, sed fœderis mentio. Respondeo, nouum quæsitum esse argumentum partim à fœderis huius natura, quod commune quiddam habet cum testamento, & à reliquis fœderum

fœderum speciebus alienum: partim à duplici significatione τῆς διαθήκης, quæ quidem duplici illi fœderis respectui optimè quadrat. Nam in cæteris fœderibus nihil minus requiritur quàm mors eorum qui fœdus ineunt: hîc contrà, persoluenda fuit pœna, quæ non alia ratione quàm morte lui poterat: ex iis autem de quibus reconciliandis agebatur, vnus quidem (id est Deus) mortis pœnam meritò ab alio requirebat, alioqui nunquam reconciliandus: alter verò (id est homo) pœnam eam luere non poterat quin à pœna ipsa maneret absorptus: ita vt iam ne superesset quidem quîcum Deus pacisceretur. Itaque Filius Dei sese interposuit, qui verus homo factus, pœna in se recepta, homines Patri reconciliaret. Habet ergo in manu Christus id de quo pacisci cum hominibus constituit Deus, æternam nimirum hæreditatem. Quoniam autem is nonnisi moriendo nobis ius illud acquirit, idcirco quod ad Christum ipsum attinet, pactum istud inter Deum & homines initum, speciem quandam testamenti refert, quasi ipse moriens, æterni regni nos fecerit hæredes. Aptè igitur conuenit hæc similitudo. Sed quorsum illa quæsita est? Nempe vt hoc argumentũ necteretur, Testamenta nonnisi morte testatoris sanciuntur: testator est Christus: Christi igitur, non hircorum aut vitulorum sanguine sancitum est testamentum. Et ea quidem causa est cur in vetere fœdere omnia purificarentur sanguine, nempe vt significarentur omnia testatoris illius mortem futuram respicere.

Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία, ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος.

17 Testamentum enim in mortuis ratum est: quandoquidem nondum valet quum viuit testator.

17 *Testamentum enim in mortuis confirmatum est: alioquin nondum ualet dum uiuit qui testatus est.*

Galat.3.c.15

Ὅθεν οὐδ' ἡ πρώτη χωρὶς αἵματος ἐγκεκαίνισται.

18 Vnde ne prius quidem illud absque sanguine dedicatum fuit.

18 *Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.*

Λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκκίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐρράντισε,

19 Quum enim Moses omnia mandata secundum Legem recitasset toti populo, sumpto sanguine vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccina & hyssopo, simul & ipsum librum & totum populum aspersit,

19 *Lecto enim omni mandato Legis à Moyse uniuerso populo, accipiens sanguinem uitulorum & hircorum cum aqua & lana coccinea & hyssopo, ipsum quoque librum & omnem populum aspersit,*

Λέγων, Τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεός.

20 Dicens, Hic est sanguis testamenti quod mandauit vobis Deus.

20 *Dicens, Hic sanguis Testamenti, quod mandauit ad uos Deus.*

Καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας τῷ αἵματι ὁμοίως ἐρράντισε.

21 Insuper autem & Tabernaculum, & omnia vasa sacrorũ, sanguine similiter aspersit.

21 *Etiam Tabernaculum & omnia uasa ministerii, sanguine similiter aspersit.*

Καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις.

22 Et omnia ferè secundum Legem sanguine purificantur: & absque sanguinis effusione non fit remissio.

22 *Et omnia penè in sanguine secundum Legem mundantur: & sine sanguinis effusione non fit remissio.*

Ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τούτοις καθαρίζεσθαι· αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταύτας.

23 Itaque necesse fuit exemplaria quidem eorum quæ sunt in cælis, hisce rebus purificari, ipsa verò cælestia potioribus quàm hæ sint victimis:

23 *Necesse est ergo exemplaria quidem cælestium his mundari, ipsa autem cælestia, melioribus hostiis quàm istis.*

Οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα

24 Non enim in manufactum

24 *Non enim in manufacta*

19 Secundum Legem, κατὰ νόμον. Id est sicut Dominus præceperat. Refertur enim hoc ad participium λαληθείσης, & significatur Mosen nõn temere, sed Deo ita iubente Legem totã populo recitasse. Ἐντολὰς enim vocat ipsam Legem: neque dixit κατὰ τὸν νόμον, vt mox versu 22, sed κατὰ νόμον, id est *par ordonnance*. Vulg. Omni mandato Legis, πάσης ἐντολῆς τοῦ νόμου. Aspersit, ἐρράντισε. Id est aspergere consueuit.

23 Ipsa verò cælestia, αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια. Analogiam, inquit, esse oportet inter ea quæ purificant & quæ purificantur. Sub Mose typi illi omnes terreni fuerunt, puta, Tabernaculum, Liber, vasa, victimæ, cæteráque omnia: sed tamen rerum cælestium typi. oportuit igitur typica & eiusdem naturæ materia ac ritu, nempe pecudum sanguine, aqua, lana, hyssopo lustrari. Sub Christo verò cælestia omnia, cæleste tabernaculum, cælestis victima, cælestis populus, cælestis doctrina, cælum denique ipsum pro mansione proponitur. Itaque hæc omnia simili ratione, nimirum viuifici illius sanguinis Christi æterna oblatione, sanctificari oportuit. Dicuntur autem sanctificari vario respectu. Primùm enim seipsum nobis suo sanguine sanctificauit Christus: deinde & ipsum cælum quodammodo sanctificauit nobis, quum illud sanctus ipse ingrederetur, vt in eo aliquando etiam sancti ipsi Deo in æternum seruiamus. Potioribus victimis, κρείττοσι θυσίαις. Quorsum hoc, quum vna sit vnius victimæ oblatio? nempe quia vnica vera & æterna omnibus typicis opponitur, ideo pluralem numerum vsurpauit, quòd vna omnium sit instar: qua vna tum vetus ille tum nouus populus fuerit sanctificatus.

24 Non enim, &c. οὐ γὰρ, &c. Aliæ collationes: Pontifex Leuiticus in sacrarium illud ingrediebatur, Dei

quidem mandato, sed tamen hominum manu ex terrena materia fabricatum, vt esset alterius excellentioris (nempe cælestis regiæ) exemplar: Christus verò in cælos ipsos, id est in beatæ illius & incomprehensæ beatitatis æternam sedem, penetrauit. Ille coram arca, Christus coram Deo ipso comparet.

ἅγια εἰσῆλθεν ὁ Χριστὸς, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν.

sacrarium ingressus est Christus, quod sit exemplar vero sacrario respõdens: sed in ipsum cælũ, vt appareat nunc in conspectu Dei pro nobis.

Sancta Iesus introiuit, exemplaria uerorum: sed in ipsum cælum, ut appareat nunc uultui Dei pro nobis.

Οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτὸν, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ' ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ·

25 Neque vt sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis cum sanguine alieno:

25 *Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum Pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno:*

(Ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) νυνὶ δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας, διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται.

26 (Alioqui oportuisset eum sæpe passum fuisse à condito mundo) sed nunc semel in consummatione seculorum, ad abolendum peccatum, per immolationem suipsius patefactus est.

26 *(Alioquin oportebat eũ frequenter pati ab origine mundi) nunc autem semel in consummatione seculorum, ad destructionem peccati per hostiam suam apparuit.*

Καὶ καθ' ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις·

27 Et sicut illud statutũ est hominibus vt semel moriantur, postea verò iudicium:

27 *Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem, iudicium:*

Rom.5.a.6.8
1.pet.3.c.18

Οὕτως ὁ Χριστὸς ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις, εἰς σωτηρίαν.

28 Ita & Christus semel oblatus vt multorum peccata tolleret, altera vice absque peccato conspicietur iis qui ipsum expectant, ad salutem.

28 *Sic & Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata, secundò sine peccato apparebit expectantibus se, in salutem.*

25 Neque vt sæpe, &c. οὐδ' ἵνα πολλάκις, &c. Aliæ duæ collationes: Pontifex alienum, Christus suum sanguinem obtulit. Ille quotannis repetebat oblationem, Christus semel tantùm sese offerens, peccatum in genere aboleuit tum præteritorum tum venturorum seculorum. 5

26 Alioquin, ἐπεί. Argumentum non repetendæ Christi oblationis: quia quum à condito mundo fuerint expiandi peccata, dixerimus autem solo Christi sanguine expiari, oporteret sæpe iam ipsum mortuum esse à condito mundo. Atqui homo semel tantùm mori potest. Ergo Christi oblatio nouissimis temporibus peracta, repeti non potuit, nec potest. Quod si ita est, nempe vis ipsius & ad præterita & ad consequuta omnia peccata porrigitur. Sunt ergo ista connexa, sanguinis fusio, expiatio peccati, offerri & mori. Quamobrem manifestos Antichristianos esse oportet qui ad Christi sanguinem alias satisfactiones adiungunt, quique sæpius illum offerri, vel (vt quidam nuper somniarunt) noua oblatione applicari contendunt. Distinctio, inquam, illa quotidianæ pro viuis ac mortuis expiationis incruentæ, blasphema est, sacrilega, & impia. Semel, ἅπαξ. Vide suprà, 7.d.17. In consummatione seculorum, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. Id est diebus nouissimis. Neque enim alia vnquam oblatio expectanda, sed iudicium vnum superest. Paulus alicubi plenitudinem, vt Galat.4.a.4: alibi fines seculorum vocat, 1.Corinth.10.c.11. Ad abolendum peccatum, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας. Bene dicit peccatum, totam ipsam veluti speciem ac radicem intelligens, vt exposuimus 6.Rom. Sed & alibi diximus ἀθετεῖσθαι dici leges quum abrogatæ tolluntur. quod huic loco optimè conuenit, vt Legem ipsam peccandi per Christum sciamus abrogatam, quæ in Adamo lata fuerat. Nam & fructus præteriti ac futuri remittuntur sanguine Christi expiati: & cor ipsum eodem sanguine rigatum, peccato moritur, vt fructus edat iustitiæ. 10 15 20

27 Sicut, καθ' ὅσον. In vno codice legimus καθ' ὃ, & rectius, vt opinor, quanuis ὅσος sæpe pro postpositiuo articulo ponatur. Alioqui nõ memini καθ' ὅσον legere in hac significatione. Vt semel moriantur, ἅπαξ ἀποθανεῖν. De consueta & naturali hominum conditione loquitur. Nam quòd Lazarus & alii aliquot, bis mortui sunt, extraordinarium fuit. In iis verò qui repentè immutabuntur, immutatio illa species mortis erit, 1. Corinth.15.g.51. 25

28 Multorum, πολλῶν. Ita restringendæ sunt omnes vniuersales promissiones ad solos electos, quum εἰς non declaret duntaxat euentum, sed scopum ac consilium. Quærendum est autem electionis testimonium non in arcano Dei consilio, sed ex fidei effectis, vt ab imo gradu ad summum progrediamur, ibi demum certam & immobilem consolationem inuenturi. Quanquam hoc quidem propriè non est huius loci. Cæterùm quod de iudicio subiicitur, quasi παρέργως dictum est, partim ad terrendos eos qui vna Christi oblatione non sunt contenti, partim vt fideles in officio contineat, ne resiliant. Absque peccato, χωρὶς ἁμαρτίας. Id est absque victima pro peccato, vt diximus 2.Cor.5.d.21. Vel, absque peccato, id est abolito iam & abrogato peccato. 30 35

Ad salutem, εἰς σωτηρίαν. Potest hoc construi cum proximo participio, vt sit periphrasis credentium, qui soli expectant Christum ad salutem: vel cum verbo Conspicietur, quia solis illis ad salutem conspicietur qui ipsum expectant. Nam ex impiis alii rident vtrunque aduentum, quibus Christus est pro fabula: alii propriè non dicuntur expectare, qui optarent nunquam venire.

Κεφάλαιον ι'. — CAP. X. — CAP. X.

Σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκὲς, οὐδέποτε δύναται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι.

1 Lex enim vmbram obtinés futurorum bonorum, non expressam formam rerum, iis hostiis quas singulis annis easdem assiduè offerũt, nunquam potest accedentes sanctificare:

1 *Vmbram enim habens Lex futurorũ bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostiis quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere:*

Ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους;

2 Alioqui non desiissent offerri, propterea quòd qui sacrificasset, ac semel purgati essent, nullorum peccatorũ amplius essent sibi conscii?

2 *Alioquin cessassent offerri, ideo quòd nullam haberent ultra conscientiam peccati cultores semel mundati.*

Ἀλλ' ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτόν.

3 Atqui in istis repetita fit mentio peccatorum quotannis.

3 *Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit.*

Ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας.

4 Non enim potest sanguis taurorũ & hircorũ auferre peccata.

4 *Impossibile enim est sanguine taurorum & hircorũ auferri peccata.*

Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, λέγει, Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι.

5 Quapropter ingrediés mundum, dicit, Sacrificium & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi.

5 *Ideo ingrediens mundum, dicit, Hostiam & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi.*

Psal.40.b.

IN CAPVT X.

1 Lex enim vmbrã, &c. σκιὰν γὰρ, &c. In anniuersario illo sacrificio quod peculiariter hîc spectatur, publica & solennis peccatorum Israelis, non eorũ tantùm quæ anno proxime præcedente commissa essent, sed omnium etiam superiorum confessio fiebat. non qualem inuexit postea Satan in Ecclesiam, sed qua omnes & singuli tanquam reos sese coram Deo sistebant, Leuit.16.c.21. Hinc colligit Apostolus cõstare anniuersaria illa sacrificia non habuisse vim purificandi. Cur enim repeterentur? Valet consequutio, non modò quia semel abolita peccata, frustra commemorarentur, & pro semel expiatis frustra repeteretur expiatio: sed quia vt sit perfecta purificatio, necesse est ipsum peccatum semel extirpari, quòd alioqui pura non potest dici conscientia, vt exposuimus suprà 9.d.14. quemadmodum nemo satis probum medicamentum esse dixerit quod morbos tantùm præsentes ad momentũ prohibere, ingruẽtes autẽ nullo modo possit impedire. Quia si igitur neutrum præstet? Hoc autem vtrunque vnius Christi sanguini tribuitur: quo quisquis est irrigatus, & à præteritis & à futuris peccatis liberatus est in æternum, atque adeo sanctificatus, vt peccato mortuus, viuat iustitiæ. Ideo nec pluribus hîc victimis, nec vnius victimæ repetita oblatione opus est. Ergo quòd cetera illa sacrificia disertè dicuntur populum expiare, Leuit 16.g.30, non ad ipsa symbola, sed ad futuram illam Christi oblationem vnicam pertinet, quæ per illa quotannis, atque adeo singulis diebus per omnes ceremonias adumbrabatur. Futurorum bonorum, τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Id est æternorum, quæ Patribus promissa sunt in Christo, suo tempore exhibita: sed ita tamen vt alibi nos maneant. Expressam formam, εἰκόνα. Εἰκόνα vocant Græci non quanuis picturam vel sculpturam, sed quæ sit viui instar: vnde iconici pictores, quos vulgò vocant, *qui peignent au vif*, ἀπὸ τοῦ εἰκέναι. Cic. pro Cælio, Permulta maximarum non expressa sed adumbrata signa virtutum. Sed & εἰκὼν accipitur pro ipsa essentiali (vt ita loquar) similitudine, vt Philip.2.a.[illegible] & supr. 1.a.2. Itaq; alii hoc nomine intelligunt Euangelium, in quo nobis expressè effigies summi illius beneficii exhibetur: (cuius duntaxat σκιαγραφία & rudis quædam delineatio fuerit in Lege, id est in ceremoniis) alii Christum, vt rem ipsam & solidum corpus, volunt cum vmbris, id est figuris Legis, conferri. quæ expositio mihi quidem videtur melius quadrare Apostoli argumento. Volg & Eras Imaginem, non satis expressè. 5 10 15 20 25

2 Nullorum, μηδεμίαν. Vulg. admodum obscurè, Nullam haberent vltrà conscientiam peccatorum. Eras. nihilo melius, Nullam iam habuissent conscientiam peccatorum.

3 Repetita mentio, ἀνάμνησις. Sic conuerti duabus de causis: primùm quia publica erat ea professio: deinde quia quantumuis antiqua & vetusta peccata repetebantur, id est reũ sese ac maiores suos omnes populus agnoscebat. quod requiritur ad consequutionem argumenti. & declarat etiam præpositio ἀνά. Nam alioquin potuisset obiici, ideo fuisse repetitum hoc sacrificium non quòd peccata non tolleret, sed quòd superioris tantùm anni peccata elueret. Itaque ἀνάμνησιν Vetus interpres & Erasmus non satis expressè conuertunt Commemorationem. 30

5 Ingrediens mundum, εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον. Nouum argumentum à testimonio Dauidis, quo disertè significatur, nonnisi sublato priore, posterius poni. Cæterùm ingressus esse mundum dicitur Filius Dei quum homo factus est, et descendisse è cælo, Iohan.6.f.41. Significat autem his verbis Apostolus, Christum apud Dauidem eo loco induci quasi recens hominem factum, de suo munere disserentem. Erasmus maluit vertere per futurum. Quum ingressurus esset mundum, habita eius temporis ratione quo hæc scripsit Dauid, quasi Filius adhuc in cælo manens, de futuro suo officio loquens inducatur. Sententia igitur eadem est, sed illud videtur melius conuenire. Et oblationem καὶ προσφοράν. Iterum diuiditur sacrificandi cultus in duas species, vt exposuimus suprà, 5.a.1. Reliquas ceremonias præterit. Erãt enim duntaxat tanquam sacrificiorum appendices. Noluisti, οὐκ ἠθέλησας. Hoc verò non potest Dauidi conuenire, quæcunque subterfugia quærantur. Nam (vt rectè prorsus obseruat doctissimus interpres) habuit commune cum cæteris sacrificandi mãdatum. itaque præterire quod illi Deus mandarat non potuit. Propriè hæc igitur Christi regno tribuuntur. Nam id quoque quod versiculo 13 eiusdem Psalmi dicitur de iniquitatibus, de Christo meliore etiam iure quàm de Dauide dicitur, quum ille vnus omnium iniquitates portarit. Corpus, σῶμα, &c. Hebraicè אזנים כרית לי, 35 40 45

aures perforasti mihi. id est, docilem & obsequentem ad audiendum me reddidisti. Ita enim describitur in capitis nostri persona quæ sit fœderis noui ratio, nempe fide percipere Euangelium: quod ab iis vnis præstatur quibus Dominus aures cordis aperuit, vt Act.16.c.14. quum natura omnes cæci simus. Ergo quod ad sententiam attinet, Græca interpretatio nihil variat. Nam quòd quidam de corporis humani assumptione hoc explicant, nihil est: quamuis verissimum quidem sit, Christum hac ratione factum esse Ecclesiæ (id est audientium & credentium) caput. Sed hæc pars non fuisset prætermissa in applicatione, si esset ita accipienda.

Græce		Beza		Vulgata
Ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας.	6	Holocautomata & hostiam pro peccato non approbasti:	6	*Holocautomata & pro peccato non tibi placuerunt:*
Τότε εἶπον, Ἰδοὺ ἥκω (ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ) τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημά σου.	7	Tunc dixi, Ecce adsum (in capite libri scriptum est de me) vt faciam, Deus, voluntatem tuam.	7	*Tunc dixi, Ecce venio (in capite libri scriptum est de me) ut faciã, Deus, voluntatem tuam.*
Ἀνώτερον λέγων, Ὅτι θυσίαν καὶ προσφορὰν καὶ ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέλησας, οὐδὲ εὐδόκησας· (αἵτινες κατὰ τὸν νόμον προσφέρονται)	8	Quum superius dixisset, Sacrificium & oblationem & holocautomata & hostiam pro peccato noluisti, neque approbasti: (quæ iuxta Legem offeruntur)	8	*Superius dicens, Quia hostias, & oblationes, & holocautomata, & pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi (quæ secundum Legem offeruntur)*
Τότε εἴρηκεν, Ἰδοὺ ἥκω τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημά σου. Ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ.	9	Tunc dixit, Ecce adsum, vt faciam, Deus, voluntatem tuam. Tollit prius, vt posterius statuat.	9	*Tunc dixi: Ecce uenio, ut faciam, Deus, uoluntatem tuam. aufert primum ut sequens statuat.*
Ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμὲν διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐφάπαξ.	10	Qua voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Iesu Christi semel factam.	10	*In qua uoluntate sanctificati sumus, per oblationẽ corporis Iesu Christi semel.*
Καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐδέποτε δύνανται περιελεῖν ἁμαρτίας·	11	Omnis igitur Sacerdos adstat quotidie, operans, & easdẽ sæpius offerens hostias, quæ nunquam possint auferre peccata:	11	*Et omnis quidem sacerdos præsto est quotidie, ministrans, & easdem sæpe offerens hostias, quæ nunquam possunt auferre peccata:*
Αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν, εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ·	12	Hic verò vna pro peccatis oblata victima, in perpetuum sedet ad dextram Dei:	12	*Hic autem unam pro peccatis offerens hostiã, in sempiternum sedet in dextra Dei:*
Τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ.	13	Id quod superest expectans, donec inimici ipsius, scabellũ pedum eius fiant.	13	*De cætero expectans donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius.*
Μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους.	14	Vnica enim oblatione consecrauit in perpetuum eos qui sanctificantur.	14	*Vna enim oblatione consummauit in sempiternum sanctificatos.*
Μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι,	15	Testificatur autem nobis & ipse Spiritus sanctus. nam postea quam prædixit,	15	*Contestatur autem nos & Spiritus sanctus. postquam enim dixit,*

Marg.: Supra,1.d.13 · Psal.110.a.1 · 1.cor.15.d.25 · supra,1.d.13

6 Et hostiam pro peccato, καὶ περὶ ἁμαρτίας. Hebr. וחטאה, id est & peccatum. Diximus enim μετωνυμικῶς sic vocari victimam pacificam, quam vocant.

7 In capite libri, ἐν κεφαλίδι βιβλίου. Hebr. במגלת ספר, id est in volumine libri. Complicabant enim antiquitus libros in cylindri modum, vt nunc quoque Iudæi Legem habent descriptam in suis synagogis. Sed hoc discrimen nihil detrahit de sententia. Accepit quidem Græcus interpres מגלה in significatione גלגלת. est enim vtrunque eiusdem radicis.

9 Dixit, εἴρηκεν. Vulg. Dixi, εἶπον, nisi librariorum culpa hoc factum est. occasionem autem errori præbuit quod in ipso Psalmi contextu legitur τότε εἶπον, tum dixi. Sed hæc verba sunt Apostoli, locum Dauidis ad scopum suum accommodantis, vt hoc cohæreat cum superioris versiculi initio. Prius, τὸ πρῶτον. Id est sacrificia: vt posterius statuat, nempe voluntatem Dei. Ea igitur alibi quàm in sacrificiis illis consistit. Poterat enim obiici Apostolo, cur nunc non liceat per sacrificia repræsentare Christi factam oblationem, vt olim futuram licuit?

10 Per oblationem, διὰ τῆς προσφορᾶς. In plerisque codicibus legitur οἱ διὰ προσφορᾶς. quam lectionem si libuerit sequi, repetendum erit ἡγιασμένοι, Qui per oblationem corporis Iesu Christi semel *sanctificati sumus.*

11 Adstat, ἕστηκε. Sub. על המזבח, id est aram. Hebr. autem עמד, adstare, accipitur pro λειτουργεῖν, id est pro Ante regem aut quenuis dominum ministerii causa stare, quod Latini apparere dicunt.

12 Sedet, ἐκάθισεν. Semel quidem fuit λειτουργὸς, nunc verò ita est Pontifex vt simul tanquam rex æternus sedeat, Philipp.2.b.9.

Græce		Beza		Vulgata
Αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς·	16	Hoc est fœdus quod paciscar cum eis post dies illos, dicit Dominus, Indam leges meas cordibus eorum, & eorũ mentibus eas inscribam:	16	*Hoc autem Testamentum quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum superscribam eas:*
Καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.	17	Et peccatorum atque iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.	17	*Et peccatorum & iniquitatum eorum iam non recordabor amplius.*
Ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων, οὐκ ἔτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας.	18	Porro vbi est horum remissio, non est amplius oblatio pro peccato.	18	*Vbi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato.*
Ἔχοντες οὖν, ἀδελφοὶ, παῤῥησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ,	19	Quum igitur, fratres, habeamus libertatem ingrediendi Sacrarium per sanguinẽ Iesu,	19	*Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in sanguine Christi,*
Ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν, διὰ τοῦ καταπετάσματος, τουτέστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·	20	Ea via quam dedicauit nobis recentem & viuam, per velum, hoc est per carnem suam:	20	*Quam initiauit nobis uiam nouam & uiuentem, per uelamen, id est carnem suam.*
Καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ·	21	Quũ que habeamus Sacerdotem magnum, præfectum domui Dei:	21	*Et Sacerdotem magnum super domum Dei:*
Προσερχώμεθα μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς·	22	Accedamus cum vero corde, & certa persuasione fidei, puris cordibus à conscientia mala:	22	*Accedamus cum uero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à conscientia mala.*
Καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ, κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ, (πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος)	23	Et abluto corpore aqua pura, teneamus confessionẽ spei non vacillantem, (fidelis enim est qui promisit)	23	*Et abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem, (fidelis enim est qui repromisit)*

Marg.: Ierem.31.f.33 · rom.11.d.27 · supra,8.c.8

16 Dicit Dominus, λέγει Κύριος. Nouum argumentum, Sublata causa tollitur effectus. Nulla superest peccatorum remissio: ergo nec sacrificium. Quid igitur dices? nulla indigemus peccatorum remissione? Imò verò hinc pendet omnis nostra beatitas: sed quum peracta sit, superest non vt de noua oblatione facienda, sed de ea quæ facta est, per fidem amplectenda cogitemus. Itaque non temere Apostolus hanc Ieremiæ prophetiam repetit, quum diuersum inde argumentum eliciat. Cæterùm quia hæc eadem verba sunt apud Prophetã, deceptus est Erasmus, qui Prophetæ verba esse putauit, quum Apostoli sint potius, vt hoc cohæreat cũ μετὰ τὸ προειρηκέναι, & sit hæc sententia, Postquam primo loco dixit, Hoc est fœdus, &c. tum postea subiicit Dominus, Indam Leges, &c. Hoc qui non perpenderunt, inseruerunt post ἐπιγράψω αὐτοὺς, inscribam eas, ὕστερον λέγει, id est Iterum dicit. Sed & in vno codice inuenimus eodem loco insertum, τότε εἴρηκε, tum dixit.

17 Non recordabor, οὐ μὴ μνησθῶ. Vbi igitur purgatorius ignis, & distinctio illa pœnæ & culpæ?

18 Oblatio pro peccato, προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας. Rectè addidit Pro peccato. nam superest alia oblatio, nempe gratiarum actionis. & iubet Apostolus vt nosipsos Deo totos consecremus. Sed & mutua charitatis officia translatitiè solent à Paulo vocari oblationes Deo gratæ, sed non pro peccato, quum iam reconciliatis pareat aditus in cælum. Hoc sensu constat etiam ex ipso (quem vocant) Canone, sacrificii & Liturgiæ nomen veteres accepisse, vbi dicitur, HAEC DONA, HAEC MVNERA, HAEC SANCTA SACRIFICIA. Sunt ergo hæc paris impietatis, Christo subordinare alios mediatores vel redemptionis vel intercessionis, idque in cælo: oblationes alias pro peccato adiungere Christi sacrificio: Christum iterum velle offerre, vel alio sacrificio sibi applicare: Christum è cælis in terram illicere, & Christum è solio suo velle deturbare.

19 Libertatem, τὴν παῤῥησίαν. Iam sequitur epilogus superioris doctrinæ. Quum autem hæc verissima sint, quæso cur alios patronos quæramus? aut quo iure potest certa de salute sua in vno Iesu Christo persuasio vocari arrogantia?

20 Et viuam, καὶ ζῶσαν. Non conuenit quidem epitheton translationi, sed rei ipsi. opponitur enim Christi sanguis viuificus sanguini pecudum. Alluditur etiam ad Tabernaculum per quod Pontifex in sacrarium ingrediebatur quæ suprà sunt explicata. Sed noua hîc allegoria instituitur veli illius quod operiebat sacrarii arcana, & tamen aditum illuc reserabat. Sic, inquit, Christi caro diuinitatem nobis quasi sub velo ostendit, cuius alioqui fulgorem non possemus sustinere. Per hanc igitur viam ad Deum accedamus.

22 Vero, ἀληθινῆς. Id est minimè subdolo vel fucato, sed quod verè sit addictum Deo. Hebr. נאמן.

Puris cordibus, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας. Hoc est quod inquit Dominus, Sancti estote, quandoquidem & ego sanctus sum. Nam certè mendax est qui fidem iactat, nec eius fructus (id est sanctificationem animi ac corporis) proferre potest, vt 2. Corinth.7.a.1. Vulg. & Eras. Aspersi corda vel cordibus, rectè quidem. est enim ad aspersiones illas sanguinis manifesta allusio: sed certum est vicissim ex antecedente colligi consequens, vt diximus Luc.3.b.7. Aqua pura, ὕδατι καθαρῷ. Id est Spiritus sancti gratia, quæ ab effectu vel ex antithesi externarum purificationum Legis, comparatur aquæ.

Καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων·

24 Et obseruemus alii alios, vt nos acuamus ad charitatem & bona opera:

24 Et consideremus inuicē in prouocationem charitatis & bonorum operum:

Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισίν, ἀλλὰ παρακαλοῦντες· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν τὴν ἡμέραν.

25 Non deserentes aggregationem nostri mutuam, sicuti mos *est* quibusdam, sed adhortantes *alii alios*: idque eo magis quòd videtis illū diē appropinquare.

25 Non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes: & tanto magis quanto uideritis appropinquantem diem.

Supra, 6. a. 4

Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐκ ἔτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία·

26 ‖ Nam si vltro peccauerimus post acceptā cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliqua est hostiā:

26 Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam ueritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia:

Φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος, ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους.

27 Sed horrenda quædam expectatio iudicii, & ignis feruor, qui deuoraturus est aduersarios.

27 Terribilis autem quædam expectatio iudicii, & ignis æmulatio, quæ consumptura est aduersarios.

Deut. 19. d. 15
mat. 18. c. 16
iohan. 8. b. 17
1. cor. 13. a. 1

Ἀθετήσας τις νόμον Μωσέως, χωρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει·

28 Qui contempserit Mosis Legem, absque misericordia ex ‖ duorum aut trium testimonio moritur:

28 Irritam quis faciens Legem Moysi, sine ulla miseratione, duobus uel tribus testibus moritur:

Πόσῳ (δοκεῖτε) χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος ἐν ᾧ ἡγιάσθη, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας;

29 Quanto (putatis) acerbiore supplicio dignus cēsebitur qui Filium Dei conculcarit, & sanguinem fœderis per quem fuerat sanctificatus, profanum duxerit, & Spiritum gratiæ contumelia affecerit?

29 Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcauerit, & sanguinē Testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & Spiritui gratiæ contumeliam fecerit?

Deut. 32. e. 35
rom. 12. d. 19

Οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα, Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. Καὶ πάλιν, Κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ.

30 Nouimus enim eum qui dixit, ‖ Meum est vlcisci, ego rependam, dicit Dominus. Et rursum, Dominus iudicabit populum suum.

30 Scimus enim qui dixit, Mihi uindicta, ego retribuam. Et iterum, Iudicabit Dominus populum suum.

Φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος.

31 Horrendum est incidere in manus Dei viui.

31 Horrendum est incidere in manus Dei uiuentis.

Ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων.

32 Reuocate verò in memoriam superiores dies, quibus postquā illustrati fuistis, ingens certamē afflictionū sustinuistis.

32 Rememoramini autē pristinos dies, in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionum.

26 Vltro, ἑκουσίως. Hebr. חנם, quod de iis dicitur qui sine vlla causa aut etiam causæ specie aliquid faciunt. Itaque iis conuenit non qui simpliciter scientes peccant: (alioquin actum fuisset de Dauide & Petro. Et quis tandem centies millies non esset hac ratione æternæ morti mancipatus?) sed iis demum qui ex professo resilientes in vniuersum à Christo, delectantur impietate, & bellum indicunt veritati. vti fecit Saul, Iulianus Apostata, Arius, & alii quorum execranda est memoria. Sic etiam sæpe diximus ἁμαρτωλοὺς dici quos Hebræi חטאים vocant, qui veluti peccandi quandam artem factitent, non autem eos qui quanuis ex consensu, tamen ex infirmitate & particulari lapsu peccent. Idque ita esse liquet ex versu 29. vt nihil prorsus adiuuet Nouati hæresin hic locus. 5

27 Aduersarios, ὑπεναντίους. Præpositio ὑπὸ nihil hìc detrahit de significatione. Vide Col. 2. c. 14. Aliud est certè humanitus peccare quàm Deo bellum indicere. 10

29 Spiritum gratiæ, τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος. Id est, Spiritum illum sanctum qui quodammodo Dei gratiam (id est sanctificationis opus) incipiebat in ipsis obsignare. Ostendit autem hic locus de quo peccati genere hìc agatur.

30 Meum est vlcisci, ἐμοὶ ἐκδίκησις. Benè colligit. nam si Deus populum suum eo consolatur quòd testatur se non passurum vt impunè lædatur, consequitur, Domini quasi proprium esse munus pœnas de impiis sumere. Dominus iudicabit, Κύριος κρινεῖ. Id est gubernabit, vti sæpe iam annotauimus positum iudicandi verbum, ex Hebræorum idiotismo. Iam verò si Deus præest Ecclesiæ suæ, proculdubio seuerè puniet & hypocritas & apostatas. Est enim officium hoc iudicis, bonos defendere ac subleuare, malos iustis suppliciis afficere. Aptè igitur citatus est etiam hic locus, vt animos istorum ab apostasia deterreat. 15

32 Reuocate, ἀναμιμνήσκεσθε. Ingreditur consolationem in aduersis quæ iustitiæ causa infliguntur. 20

Τοῦτο μέν, ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι· τοῦτο δέ, κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες.

33 Partim quidem dum & cum probris & cū oppressionibus in theatrum estis producti: partim verò dum socii facti estis eorum qui in eo statu versantur.

33 Et in altero quidem, opprobriis & tribulationibus spectaculum facti: in altero autem socii taliter conuersantium effecti.

Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν.

34 Nam & de vinculis meis mecum doluistis, & direptionem facultatū vestrarū cū gaudio accepistis, vt qui sciretis *uos* habere apud vos potiorē substātiā in cælis, & quæ permaneat.

34 Nam & uinctis compassi estis, & rapinam bonorū uestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes uos habere meliorem & manentem substantiā.

Μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παρρησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην.

35 Ne igitur abiicite fiduciam vestram, quæ magnā habet præmii retributionem.

35 Nolite itaque amittere confidentiam uestram, quæ magnam habet remunerationem.

Ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν· ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν.

36 Nam patientia vobis est opus, vt vbi voluntatē Dei præstiteritis reportetis promissionē.

36 Patientia enim uobis necessaria est, ut uoluntatem Dei facientes, reportetis promissionem.

Ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ.

37 Adhuc enim tantillū, tantillum *inquam*, & qui venturus est, veniet, neque tardabit.

37 Adhuc enim modicum aliquantulùmque, qui uenturus est ueniet, & nō tardabit.

Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ.

38 ‖ Iustus autem ex fide viuet: at *siquis* se subduxerit, nō probat eum animus meus.

38 Iustus autem meus ex fide uiuet: quòd si subtraxerit se, non placebit animæ meæ.

Abac. 2. a. 4
rom. 1. b. 17
gala. 3. b. 11

Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς.

39 At nos non ii sumus qui nos subducamus ad exitium, sed qui credamus ad animæ salutem.

39 Nos autem non sumus subtractionis in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.

33 In theatrum estis producti, θεατριζόμενοι. i. θέατρον ἐγενήθημεν, vt loquitur Paulus 1. Cor. 4. b. 9. quod & verbo παραδειγματίζεσθαι declaratur. Dicitur enim hoc de iis qui ignominiæ causa palàm in plenum theatrum producebantur. Vulg. Spectaculum facti. Eras. Spectaculo facti estis omnibus. Ita accipitur apud Salustiū Ostentui esse, & apud Tacitum Ostentui mittere. Socii facti estis, κοινωνοὶ γενηθέντες. Id est Eorum ærumnas vobiscum communes esse duxistis. quod de Philippensibus & Thessalonicensibus præsertim testatur Paulus. Eorum qui in eo statu versantur, τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων: vel eorum qui ita agitantur, vt ἀναστρέφεσθαι accipiatur pro sursum & deorsum verti. Vulg. & Eras. Ita conuersantium, nimium obscurè. 5

34 De vinculis meis, τοῖς δεσμοῖς μου. Qui ex hoc loco colligunt hanc epistolam Paulo tribuendam esse, nituntur argumento admodum infirmo. Cum gaudio, μετὰ χαρᾶς. Id est, non modò æquis animis, sed etiā lætis, vt infrà, Iac. 1. a. 2 Substantiam, ὕπαρξιν. Id est bona ac facultates. Sic vsurpauit hoc vocabulum Quintilianus. In cælis, ἐν οὐρανοῖς. Sic Dominus Mat. 5. b. 12. Neque redundat ἐν ἑαυτοῖς, id est apud vos, & quasi intra vos: quum fide possideamus quod in cælis est. In nonnullis tamen codicibus legitur ἑαυτοῖς, id est vobisipsis, vt sit datiuus communis quem vocant grāmatici: in aliis ἑαυτοὺς, vt ita conuertas, γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοὺς, vt qui sciatis vos habere: quam posteriorem lectionem non improbo, quanuis duorū tantum codicū authoritate nitatur. 10 15

35 Ne abiicite, &c. Μὴ ἀποβάλητε, &c. Hic ego existimarim initium sequentis sectionis faciendum fuisse. Nunc enim Apostolus superiorem doctrinam incipit ad hæc capita accōmodare. Primùm, quicquid propositum fuit Patribus ad obtinendam salutem, id omne in vno Christo positum fuisse. Alterum, illud omne fuisse ab ipsis sola fide, eáque ad finem vsque constanti ac perpetua, apprehēsum. Quorsum autem hæc? nempe vt quū plurimum tribuerent Patribus, eorum qui veri erant Patres, germanos se filios esse ostenderent. 20

37 Adhuc enim tantillum, tantillum *inquam*, ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον. Plena loquutio est, Paululum admodum temporis adhuc superest dum veniat, &c. Sic Esa. 10. f. 25, מעט מזער ponitur, & alibi sæpe.

38 Iustus autē, &c. ὁ δὲ δίκαιος, &c. Vide Rom. 1. b. 17. At si *quis* se subduxerit, καὶ ἐὰν ὑποστείληται. Vulg. Quòd si se subtraxerit. Eras. Et si se subduxerit. Ego non dubito quin καὶ ponatur pro ἀλλὰ, vt sæpe iam annotauimus: quod ex Propheta apparet, apud quem fidelis opponitur impio. Quod ad rem autem ipsam attinet, ita citauit hunc locū Apostolus, vt membrorum collationem, seruata tamen eadem sententia, inuerterit. Deinde vnum Hebraicum verbum עופלה Græci conuerterunt ἐὰν ὑποστείληται, ea ratione nimirum quòd illud propriè significet sese in arcem aliquam quasi tutiorem locum recipere, aut in ea se tueri: quod videtur facere quisquis, deserto Deo, alibi se tutiorem fore existimat. Itaque quod ad sententiam attinet, nihil hìc est variatum. 25
Non probat eum animus meus, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Heb. לא ישרה נפשו בו, quæ verba ita explicarunt vt prius affixum ad Deum retulerint, posterius verò ad impium: & quia Deum loquentem inducunt, tertiā personam in primam mutarint. Nisi malimus eos נפשי pro נפשו legisse, quasi ad verbum conuertas, Non erit recta anima mea erga eum. Id est, non conueniet animæ meæ cum eo: sicuti solent inuersa phrasi vulgò dicere Hebr. Non est rectum in oculis meis, pro, nō est mihi gratum. Itaque ne hæc quidem varietas in sententia quicquam variat. Nam si anima impii in ipso recta non sit, consequitur illam Deo minimè gratam esse. 30

39 Non ii sumus qui nos subducamus, οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς. Vulg. ad verbū, Non sumus subtractionis. subaudiendum autem videtur υἱοὶ, filii, vt sit integer Hebraismus: quem vtcunque expressit Erasmus, adhibito modo potentiali, quem vocant. Dicitur enim filius subductionis qui quodam impetu in eam partem fertur: quum è contrario sint filii Dei, quos efficax Dei gratia ad fidem adduxit. Illi igitur ad primum obiecti periculi terro- 35

rem statim vacillare incipiunt, donec palàm desciant, vnde certum exitium sequitur: isti contrà, per media pericula seruata fide, ad certam immortalitatem contendunt. Ad animæ salutem, εἰς περιποίησιν ψυχῆς. Vulg. & Eras. In acquisitionem animæ: quod mihi visum est obscurius, alioqui plana est sententia ex antithesi.

Κεφάλαιον ια´

Ἔστι δὲ πίστις, ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων.

Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι.

Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι.

Πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ, δι᾽ ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ δι᾽ αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖται.

Πίστει Ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον· καὶ οὐχ εὑρίσκετο, διότι

CAP. XI.

1 Est autem fides, illud quod facit vt extent quæ sperantur, & quod demonstrat quæ non videntur.

2 Ob eam enim testimonio sunt ornati maiores.

3 ‖Per fidem intelligimus constructum fuisse mũdum verbo Dei, vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta.

4 ‖Abel per fidem, maioris pretii sacrificiũ obtulit Deo quàm Cain: per quã testimoniũ obtinuit se esset iust⁹, testimoniũ perhibẽte Deo de donis eius: & per hanc mortuus adhuc loquitur.

5 ‖Per fidem Enoch fuit translatus, ne videret mortem: nec fuit inuentus, propterea quòd

CAP. XI.

Est autem fides, sperãdarum substãtia rerum, argumentum non apparentium.

2 In hac enim testimoniũ cõsequuti sunt senes.

3 Fide intelligimus aptata esse secula uerbo Dei, ut ex inuisibilibus uisibilia fierent.

4 Fide, plurimam hostiam Abel quàm Cain obtulit Deo, per quã testimoniũ cõsequutus est esse iustus, testimonium perhibẽte muneribus eius Deo: & per illam defunctus adhuc loquitur.

5 Fide Henoch translatus est, ne uideret mortẽ: & nõ inueniebatur, quia

Gen. 1. a. 1; Ioh. 1. a. 10 — Gen. 4. a. 4; Mat. 23. d. 35 — Gen. 5. c. 24; Eccli. 44. c. 16, & 49. d. 16

IN CAPVT XI.

1 Illud quod facit vt extent, &c. ὑπόστασις, &c. In hunc locum multi varia scripserunt: quorum multiplices sententias referre non placet. Tantùm dicam, Græcum scholiasten mihi paucis videri rem omnem felicissimè exposuisse. Sunt autem hæc ipsius verba, Λοιπὸν ἐκφράζει τί ἐστι πίστις, καί φησι, Πίστις ἐστὶν αὐτὴ ὑπόστασις καὶ οὐσία τῶν ἐλπιζομένων πραγμάτων. ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίσιν ἀνυπόστατά ἐστιν, ὡς πῶς μὴ παρόντα, ἡ πίστις οὐσία τις αὐτῶν καὶ ὑπόστασις γίνεται, εἶναι αὐτὰ καὶ παρεῖναι τρόπον τινὰ παρασκευάζουσα, διὰ τοῦ πιστεύειν εἶναι. ἔστι δὲ ἡ πίστις ἔλεγχος καὶ ἀπόδειξις τῶν οὐ βλεπομένων. ἀποδείκνυσι δὲ ὁρατὰ τὰ ἀόρατα ἡ πίστις. πῶς; τῷ νῷ καὶ ταῖς ἐλπίσιν ὁρῶσα τὰ μὴ φαινόμενα. Id est, Deinde explicat quid sit fides, aitque, Fides est ipsa substantia & essentia rerum quæ sperantur. Quoniã enim quæ sunt in expectatione posita, essentiæ sunt expertia, vtpote quæ nondum extent, fides est quædam ipsorũ substantia & essentia, quòd quadantenus efficiat vt extent, atque adeo vt sint præsentia, eo quòd illa esse credat. Est etiam fides argumentum & demonstratio eorum quæ non cernuntur. Nam quæ inaspectabilia sunt, ea vt aspectabilia demõstrat fides. Quomodo? mente videlicet & spe cernens quæ videri non possunt. Hæc ille: cui quòd prorsus assentiar, malui periphrasin quærere quàm insignem hunc locum nimium obscurè interpretari. Neque enim mihi satisfecit substantiæ & argumenti nomen, imò ne fulcimenti quidem aut basis, aut materiæ. Castellio Subiectionem interpretatus est, quàm rectè, ipse viderit: certè nimium ambiguè. Sed hoc etiam addam, nõ ineptè fortassis, ea quæ non videntur, ab iis quæ sperantur, ita distingui posse vt hæc quidem pertineant ad res futuras, veluti ad futurum Dei auxilium in omnibus aduersis, ad corporis resurrectionem, iudicium venturum, vitam æternam, & siqua sunt alia eiusmodi: illa verò de rebus dicantur quæ superioribus temporibus gestæ sunt, & in genere quæ re ipsa extent, quanuis à nobis cerni non possint, vt de iis quæ de natura Dei commemorant sacræ literæ, de Angelis, de mũdi creatione, de tota Christi historia, quam olim Patres quorum hîc exempla proponuntur, futuram, nos peractam credimus. Neque verò quum hoc dico, nudas res ipsas intelligo, sed quas ipsi nobis ad salutem pro diuersa illarum natura applicemus.

2 Maiores, οἱ πρεσβύτεροι. Heb. הקדמנים, antecessores, id est veteres illi patres à quibus orti sumus, & quorum authoritate ac exemplo nos plurimum commoueri par est. Vulg. Senes: nimium dilutè. Eras. Seniores, quod nomen consueuimus alia significatione in his libris vsurpare.

3 Mundũ, αἰῶνας. Vide suprà, 1. a. 2. Vulg. & Eras. Secula: ego seculũ dicere maluissem. Vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. Id est, ita vt mundus iste quem cernimus, non sit ex aliqua apparente ac subsistente materia, sed ex nihilo conditus. Hoc est verò quod nullis vnquam philosophis venire potuit in mentem, in iis quidem qui mundum à Deo cõditum scripserunt. Itaque totum hoc fidei est, quùm alioquin naturæ ipsius testimonio liceat conditum esse mundum cognoscere: imò verò qui hoc non credit, vix dignus sit qui homo appelletur. Vulg. Vt ex inuisibilibus fierent visibilia: perperam ac falsò etiam, nisi quis commoda interpretatione leniat. Ideo maluit Erasmus interpretari, Vt ex iis quæ non apparebant, ea quæ viderentur fierent: in eo certè peccans cum Vetere interprete quòd perinde conuertit acsi scriptum esset ὥστε ἐκ μὴ φαινομένων, quod multum detrahit de sentẽtiæ pondere. Doctissimus interpres aliò refert, acsi scriptum esset, εἰς τὸ μὴ ἐκφαινομένων τὰ βλεπόμενα (id est κάτοπτρα) γεγονέναι. id est, vt fierent rerum inuisibilium specula. Mihi videtur multo melius conuenire quod sum sequutus, Græcis etiã codicibus cõsentientibus.

4 Maioris pretii, πλείονα. Vulg. Plurimam hostiam. Eras. Vberiorem hostiam. Cæterùm mihi videtur Apostolus quum hoc dicit, proferre τεκμήριον fidei Abelis, nempe quòd Cain vt ingratus & diffidens, duntaxat quippiam ex frugibus, Abel verò externis etiã oblationibus animũ suum testatus, primitias ouium, & quidem pinguissimarum obtulerit. Itaque πλείονα non interpretor gratiorem, sed pretiosiorem.

5 Ne videret mortem, μὴ ἰδεῖν θάνατον. Id est ne moreretur. fuit enim hic raptus, extraordinaria quædã ac repẽtina immutatio in Enocho & Elia, cuiusmodi nimirũ fuit illa quæ cõmemoratur 1. Cor. 15. g. 51, & 1. Thes. 4. d. 15, aut etiam alterius generis. Est enim temerarium de his statuere, & curiosum inuestigare. Vide Ioh. 8. f. 51.

μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ.

Χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι. πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἔστι, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται.

Πίστει χρηματισθεὶς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ, δι᾽ ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον, καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος.

Πίστει, καλούμενος Ἀβραὰμ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον ὃν ἤμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται.

Πίστει παρῴκησεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ὡς ἀλλοτρίαν, ἐν σκηναῖς κατοικήσας μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῶν συγκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς.

Ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός.

Πίστει καὶ αὐτὴ Σάρρα δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, ἐπεὶ πιστὸν ἡγήσατο τὸν ἐπαγγειλάμενον.

Διὸ καὶ ἀφ᾽ ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, καθὼς τὰ

transtulerat eum Deus. priusquam enim transferretur, testimonium obtinuerat quòd placuisset Deo.

6 Atqui fieri non potest vt sine fide quisquam ei placeat: nã qui accedit ad Deum, hunc credere oportet esse Deum, & præmia largiri iis qui ipsũ requirũt.

7 ‖Per fidem diuinitus admonitus Noe de iis quæ nondum videbantur, veritus, apparauit arcam ad seruandam domum suam: per quam arcam condemnauit mũdum, & eius quæ ex fide est iustitiæ factus est hæres.

8 ‖Per fidem, vocatus Abraham auscultauit Deo, vt abiret in locum quem accepturus erat in hæreditatẽ: & exiuit, nesciens quò esset venturus.

9 ‖Per fidem commoratus est in terra promissa vt aliena, cõmoratus in tabernaculis cum Isaac & Iacob cohæredibus eiusdem promissionis.

10 Expectabat enim vrbem habentem fundamenta, cuius artifex & conditor est Deus.

11 Per fidem ‖& ipsa Sara vim ad concipiendum semen accepit, ac præter ætatis rationem peperit, quòd fidelem iudicarit eum qui promiserat.

12 Quapropter & ex vno, eóq; iã emortuo, nati sũt posteri, quãta

transtulit illum Deus. ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.

6 Sine fide autem impossibile est placere Deo. credere enim oportet accedentem ad Deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit.

7 Fide Noe responso accepto de iis quæ adhuc nõ uidebantur, metuens, aptauit arcam in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum, & iustitiæ quæ per fidem est, hæres est institutus.

8 Fide, qui uocatur Abrahã obediuit in locum exire quem accepturus erat in hæreditatem, & exiit, nesciens quò iret.

9 Fide demoratus est in terra repromissionis tanquã in aliena, in casulis habitando cum Isaac & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem.

10 Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatẽ, cuius artifex & conditor Deus.

11 Fide & ipsa Sara sterilis uirtutẽ in conceptione seminis accepit, etiã præter tẽpus ætatis, quoniã fidelem credidit esse eum qui repromiserat.

12 Propter quod & ab uno orti sunt, & hoc emortuo, tanquam

Gen. 6. c. 13; Eccli. 44. c. 17 — Gen. 12. a. 4 — Gen. 17. 19. & 21. a.

6 Præmia largiri, μισθαποδότης γίνεται. Mutuã relationem inter μισθὸν & ἐπαγγελίαν, id est præmiũ & vltroneam promissionem, non autem inter mercedem & merita, significari hoc nomine, apertius docet Apostolus Rom. 4. a. 4 & 5, (idque in ipso credentium patre) quàm vt meritò quisquam possit de eo dubitare. Ideo malui præmii largitorem quàm remuneratorem dicere: quãquam hoc quoque vocabulum meritis repugnat. Neque enim munus dici potest quod debiti nomine persoluitur, sed quod gratuitò donatur. Iis qui ipsum requirũt, τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτόν. Vt Deum verè quærere dicamur, hæc requiruntur: primùm vt minimè sit fucatus animus, sed vero Dei amore seriò inflammatus. Deinde vt non quæratur extra viam, sed in Christo, Christus autẽ in verbo. Postremò vt fidem adferamus, id est certam, quoad eius fieri poterit, persuasionem de gratuita ipsius erga nos in Christo recõciliatione. Hæc verò nemo nisi viua Dei gratia fretus adferet. At enim (dices) hoc non est eorũ qui quærunt, sed qui iam inuenerũt. Respondeo, prius oportere nos à Deo inueniri quàm ipsum quæramus: deinde in illis quos descripsi gradibus, certos quotidie fieri progressus, donec eum videamus qualis est in regno suo: nam tum demum verè inuenerimus quem quotidie magis ac magis inuestigamus.

8 Quò esset venturus, ποῦ ἔρχεται. Vulg. Quò iret. Nã ἔρχεσθαι etiam pro ἰέναι accipitur, vt alibi diximus.

9 Commoratus est, παρῴκησεν. Eras. Commigrauit, id est μετῴκησεν. Vide Mat. 2. d. 23.

10 Vrbem habentem fundamenta, τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν. Videntur adhibiti articuli vt sciamus de certa ciuitate certisque fundamentis agi. Deinde cõparatur hac ratione ciuitas cum tabernaculis, quòd hæc nullis fundamentis nitantur. Itaque τὰς σκηνὰς Vetus interpres non satis expressè casulas est interpretatus.

11 Sara, Σάρρα. Vetus interpres addit Sterilis: & in Complutensi editione ac alio quodam exemplari, additum inuenimus στεῖρα οὖσα, sterilis quum esset. Ad concipiendum semen, εἰς καταβολὴν σπέρματος. Vel, Ad emittẽdum. neque enim desunt qui ex matris etiam semine velint fœtus concipi. Sed, meo iudicio, præstat ex antecedente intelligere consequens, sicuti solent Hebræi: vt καταβολὴ ad virum referatur. Eras. Ad concipiẽdum ac retinendum semen. Vulg. In conceptione seminis.

12 Emortuo, νενεκρωμένου. Eras. Annis effœto: rectè quidẽ, sed non seruata Græci vocabuli emphasi, quo non temere vsus est Apostolus, vt etiam Paulus Rom. 4. d. 19. Ita enim significatur non simpliciter effœtum fuisse corpus, sed non magis ad generandum habile quàm si prorsus mortuum fuisset. Atqui postea ex alia vxore Abraham plurimos filios sustulit. Hæc igitur causa est cur nonnulli velint Abrahamum vxoris respectu effœtũ

dici: quod mihi planè coactum esse videtur, & Apostoli sententiam eneruare. Malo igitur existimare, vi promissionis apprehensæ ita fuisse confirmatam Abrahami senectutem, vt Sarra etiam mortua, non modò vtcunque habilis ad generandum, sed etiã valde fœcundus fuerit. Nati sunt *posteri*, ἐγεννήθησαν. Intelligitur verbale verbo ipso inclusum ex Hebræorum idiotismo, sed obscuriore. Itaque Erasmus rectè suppleuit quod deerat.

	Græce	Beza	Vulgata
	ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ὡσεὶ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἡ ἀναρίθμητος.	est astrorum cæli multitudo, & quasi arena illa innumerabilis quæ est ad oram maris.	*sidera cæli in multitudine, & sicut arena quæ est ad oram maris, innumerabilis.*
	Κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες, καὶ πεισθέντες, καὶ ἀσπασάμενοι, καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς.	13 Secundũ fidem mortui sunt isti omnes, non adepti promissa, sed eminus ea cõspicati, postquam credidissent, & amplexi essent, ac professi fuissent se hospites & aduenas esse in terra.	13 *Iuxta fidẽ defuncti sũt omnes isti, nõ acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes & salutantes, & confitentes quia peregrini & hospites sũt super terram.*
	Οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζουσιν ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι.	14 Nam qui hæc dicunt, palàm ostendunt se patriam quærere.	14 *Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere.*
	Καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ᾽ ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι.	15 Quòd si illius memores fuissent ex qua exierant, habuissent tempus ad reuertendum.	15 *Et si quidem ipsius meminissent de qua exierũt, habebant vtique tempus reuertendi:*
	Νυνὶ δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν ἐπουρανίου· διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ Θεός, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν· ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν.	16 Nunc autem meliorem expetunt, hoc est cæleste. quapropter nõ erubescit ipse Deus, vocari Deus eorum. parauerat enim eis vrbem.	16 *Nunc autem meliorem appetũt, id est cælestem. ideo nõ confunditur Deus vocari Deus eorum. parauit enim illis ciuitatem.*
Gen. 12. b. 10 eccli. 44. d. 15	Πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος,	17 Abraham quum tentaretur, obtulit Isaac per fidẽ, vnigenitum, inquam, illum obtulit is qui promissiones exceperat,	17 *Fide, obtulit Abraham Isaac quũ tentaretur, & vnigenitum offerebat, in quo susceperat repromissiones,*
Gen. 21. b. 12 rom. 9. b. 7	Πρὸς ὃν ἐλαλήθη, Ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα·	18 Ad quẽ dictum fuerat, In Isaac vocabitur tibi semen:	18 *Ad quem dictum est, Quia in Isaac vocabitur tibi semen:*

13 Secundum fidem, κατὰ πίστιν. Id est, fide quã viui habuerant, eos ad sepulchrum vsque comitante. Isti omnes, οὗτοι πάντες. Conuenit quidem hoc omnibus quos commemorauit, quòd fides eorum ad extremum perdurarit: sed tamen de Abrahamo, Isaaco & Iacobo propriè hoc esse intelligendum, apparet ex versu 15 & 16. Non adepti promissa, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας. Sic vocat metonymicè rem ipsam promissam: idque multitudinis numero, propter crebrò repetitam pollicitationem. Sed quodnã illud promissum fuit? Si de Christo accipias, quem certum est illos tanquam scopum sibi proposuisse, dicendum erit eos non esse Christum adeptos, propterea quòd videlicet dilatus est in nostra tempora ipsius aduẽtus, quanuis ex fidei descriptione, quæ tradita est suprà, ver. 1, fuerit illis visibilis: ac proinde per eum non aliter ex hac vita migrantes sint adepti immortalem hæreditatem, quàm nos qui ipsius aduentum sumus consequuti: vt multis iam locis est explicatum. Nam limborum, quos vocant, somnium iis relinquimus qui supra verbum Dei sapere volunt. Possumus tamẽ (vt mihi videtur) minus coactè hoc referre ad terræ Chanaã promissiones, quà nunquam ipsi potiti sunt. Erat autem illis hæc regio, paternæ Dei beneuolentiæ, cælestisque hæreditatis, nascituræ denique ex ipsis Ecclesiæ, typus ac figura, vt inuictam eorum fidem esse oportuerit, qui de rebus ipsis non dubitarint, quarum tamen promissa pignora nunquã sint adepti. Quid igitur illis fiet qui, postquam Deus omnia illa quæ Abrahamo promiserat, imò infinitis partibus plura, Christúmque adeo ipsum exhibuit, tamen vel credere recusant, vel in fide non perseuerant? Vulgata, Non acceptis repromissionibus. Erasmus, Quum non accepissent promissiones: vterque nimium ambiguè. Nam si promissiones non acceperant, dicere possit aliquis, Quomodo crediderunt? Et amplexi essent, καὶ ἀσπασάμενοι. Vulgata, Salutantes. Erasmus, Salutassent. Sed ego amplectendi verbo vti malui. Nam hoc vocabulo designari puto quod plurimis locis commemoratur apud Mosen, Patriarchas videlicet acceptis à Domino promissionibus mox adorasse, & aras etiam sæpe extruxisse, quibus nimirum signis viuam suam fidem mundo etiam sunt testati: & Christum, quem eminus fide cernebant vẽturum, quasi iã præsentem sunt complexi.

16 Nunc autem, νυνὶ δέ. Nunc hoc in loco non est temporis aduerbium, sed coniunctio συναπτική, vt alibi sæpe diximus. Vtitur autem præsenti tempore, historicorum more.

17 Quum tentaretur, πειραζόμενος. Id est, quum exploraret eum Dominus: minimè id quidem quasi sibi incognitum: sed vt virtus Dei, quem ille fide apprehenderat, cum illi ipsi, tum venturis etiam seculis melius esset perspecta. Vnigenitus autẽ dicitur Isaac, quòd Ismael non censeretur in familia. Is qui promissiones acceperat, ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος. Quàm multa dicit vno verbo! Obtulit filium pater, obtulit vnigenitum illum, quo amisso, videbatur omnis spes promissionis amissa. Obtulit nõ is qui ex aliorum sermone, sed qui suis auribus promittentem Dominum audisset. obtulit is ipse ad quem promissa pertinebant: obtulit qui nõ modò audierat, sed etiam audita per fidem exceperat. Audiebat ex eodem ore interficiendi mandatum, ex quo nascẽdi promissionem acceperat. In spem igitur contra spem credidisse oportuit, qui res mutuò sese collidentes, id

est vitam eiusdem hominis ac mortem simul conciliari posse non dubitarit: quia Deus erat qui loquebatur. Vulgata, In quo susceperat promissiones, repugnante Græcorum codicum fide, & eneruata Apostoli sententia.

Græce	Beza	Vulgata	
Λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὁ Θεός· ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο.	19 Quum illud secum perpendisset, Deum vel à mortuis excitare posse: vnde etiam illum, similitudine quadam recepit.	19 *Arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus: vnde eum & in parabolam accepit.*	
Πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἡσαῦ.	20 Per fidem de futuris benedixit Isaac *filio* Iacob & Esau.	20 *Fide, & de futuris benedixit Isaac Iacob & Esau.*	Gen. 27. d. 27, & f. 39
Πίστει, Ἰακὼβ ἀποθνήσκων ἕκαστον τῶν υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε· καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ.	21 Per fidem Iacob moriens singulis filiis Ioseph benedixit: & adorauit baculo innixus.	21 *Fide, Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit, & adorauit fastigium virgæ eius.*	Gen. 41. c. 13 Gen. 47. g. 31
Πίστει, Ἰωσὴφ τελευτῶν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο.	22 Per fidem, Ioseph moriens de egressione filiorũ Israel meminit: déque ossibus suis mandauit.	22 *Fide, Ioseph moriens de profectione filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandauit.*	Gen. 10. d. 24

19 Vnde, ὅθεν, id est ex qua morte. Neque enim idem declarat atque διότι, id est quamobrem, sed refertur ad ἐκ νεκρῶν, à mortuis. quod multos interpretes fefellit, ac præsertim Græcos, à quibus sanè infeliciter explicatus est hic locus. Similitudine quadam, ἐν παραβολῇ. Id est quodammodo, siue specie tenus. quod tamen non pertinet ad verbum ἐκομίσατο, (cum enim reuera recepit) sed ad ὅθεν. Neque enim recepit eum ex vera morte, quum non sit interfectus: sed tamen quum Dei mandato iam neci addictus, incolumis sit Patri restitutus, videtur ipsius liberatio, quædam resurrectionis species: quo modo etiam dicuntur reuixisse qui ex certissimo aliquo periculo præter omnem spem sunt seruati. Hanc huius loci germanam sententiam doctissimus interpres, primus (vt opinor) patefecit: cui prorsus assentior. Nam quæ de ariete & Christi typo commemorari solent in hunc locum, vt vera sint, tamen non videntur huc pertinere. Vulgata, Vnde eum & in parabolam accepit. Eras. Vnde illum etiam *resurrectionis* typo reduxit. id est (vt inquit in annotationibus) in typo Christi immolandi.

20 De futuris, περὶ μελλόντων. Hìc verò viuum habemus exemplar illius hypothesis quæ suprà est commemorata, versu 1. siquidem Iacob hospes in Ægypto moriens, non aliter suis distribuit Chananæorum regna quàm si pacificus in Ierusalem regnum suum inter duodecim liberos partiretur. Quàm autem vera ac solida fuerit hæc hypothesis, vel ex eo apparet quòd tam multis post annis, re tota sorti cõmissa, qua nihil magis fortuitum videtur, exitus testamentum Iacobi confirmauit. Quid enim est verbo Dei certius?

21 Et adorauit baculo innixus, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Quo plures exercuit hic locus, eo magis studui perspicuè illum explicare. Sic igitur Vetus interpres conuertit, Et adorauit fastigium virgæ eius: quasi otiosa sit præpositio ἐπί. quem errorem annotauit quidem Erasmus, sed neque in contextu mutauit, neque in annotationibus rectè emendauit, vt qui putarit ἐπὶ τὸ ἄκρον significare Ad summum, quũ potius oportuerit totum hunc locum ita ad verbum interpretari, Et adorauit super extremo baculi sui. Ex hoc errore alii postea promanarunt, primùm quòd putarunt Iosephum à Iacobo fuisse adoratum: deinde quòd fastigii nomine existimarunt eminentem Iosephi dignitatem significari. Quem errorem auxit etiã tertius, quòd virgam meminerãt pro regio sceptro interdum vsurpari, & tale etiam quiddam referatur Esther 5. a. 2. In summa igitur, censuerunt his verbis significari, Iosephum vt principem fuisse à Iacobo adoratum. De quo vt nemo iam posset dubitare, ausus etiam est Castellio nuper hunc locum ita interpretari, Et Iosephi virgæ caput veneratus est. Atqui primùm omnium, vt demus Iosephum hoc passurũ fuisse (qui tamen è contrario commemoratur in proximè sequẽti capite, id est Gen. 48. b. 12, patrẽ humi prouolutus adorasse) quorsum hoc ad prædicandam Iacobi fidem? Deinde quo iure debet excludi propositio ἐπί? Nam quod ad ראש attinet, fateor ambiguum nomen esse, vt etiam τὸ ἄκρον, quo vsus est Græcus interpres. Ergo hæc sententia consistere nõ potest. quod multo etiam magis ex Hebræis ipsis intelligitur, quæ sic habent וישתחו על ראש המטה, Id est, Et adorauit ad caput lecti, vt nunc in libris Hebraicis legitur. Hìc verò nulla dignitatis Iosephi mentio: nec dubium quin Iacob certus ex filii iureiurando, fore vt cum maioribus suis sepeliretur, memor promissionum, oculos ad Deum sustulisse, & (vt imbecilli erat corpusculo) gestu ad fulcrum lecti conuersus, Deo gratias egisse, istis verbis significetur. At ista, inquies, Græcis non respondent. Ego verò fateor Græcos vnum idémque vocabulum aliis punctis vocalibus expressisse, vtpote qui מטה MATTHE legerint, non MITTHA, vti scriptum habemus. Sed quod ad rem attinet, dico nullum esse in ipsa sententia discrimen, nec minus quadrare eam lectionem quam sequuti sunt Græci. nam vtrobique dicitur Iacob adorare, Deum videlicet, vti postulat sententia: quum neque in Hebræis neque in Græcis quicquam subiiciatur vnde aliud elici possit. Deinde pro על verterunt ἐπί, pro ראש τὸ ἄκρον, in quibus nihil est quod possit reprehendi. Sed in eo decepti sunt veteres plerique interpretes Latini, quòd ἐπί prætermiserunt. Erasmus verò in eo quòd ἐπὶ τὸ ἄκρον in annotationibus vertit Ad summum: & Hieronymus cõtrà, Summitatem: quum ἐπί nihil aliud hìc declaret quàm Super: vt sit hic sensus, Iacobum adorasse super extremo baculo, id est baculo innixum. quod vnus ex veteribus Augustinus vidit: vt si in vernaculo sermone nostro dicas, *sur le bout de son baston*. Nam quod ad relatiuum αὐτοῦ attinet, nemo ignorat quàm sæpe soleat etiam cum spiritu tenui pro reciproco vsurpari. ῥάβδους autem pro baculo quo innitamur, id est pro scipione, qui verè senibus conuenit, nihil etiam impedit quominus potius hoc in loco accipiamus quàm pro sceptro. Neque verò minus conuenit hæc sententia quàm altera: ac videtur etiam nescio quomodo melius ita exprimi imbecilli senis gestus. Adhæc diligenter consideranti mihi totam historiam, non minus probabile videtur Iacobũ tum nondum decubuisse, sed aliquanto pòst: quamobrẽ etiam repentè ad Iosephum accurrit nuntius, qui patrem illi ægrotare cœpisse significaret. Denique sufficiat ostendisse causam non esse cur hoc loco Hieronymus Græcos interpretes exagitaret: atque etiam multo minus cur putetur Apostolus cõmuni errori aliquid dedisse, qui certè à Spiritu sancto impulsus, & ad Hebræos scribens, (sicut initio huius epistolæ diximus) nunquam hoc commisisset.

Exo.2.a.2 act.7.c.21

23 Πίστει Μωσῆς γεννηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως.

23 Per fidem, Moses quum natus esset, occultatus est menses tres à parentibus suis, quòd viderent honestum esse puerulum: & non timuerunt edictū regis.

23 Fide, Moyses natus, occultatus est mensibus tribus à parentibus suis, eo quòd vidissent elegantē infantem: & nō timuerunt regis edictum.

Exo.2.c.16 Exo.2.b.11

24 Πίστει Μωσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ·

24 Per fidē Moses iam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis:

24 Fide Moyses grandis factus, negauit se esse filiū filiæ Pharaonis:

25 Μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν·

25 Potius eligēs simul malis affici cum populo Dei quàm temporariis cōmodis peccati frui:

25 Magis eligens affligi cū populo Dei quàm temporalis peccati habere iucunditatem:

26 Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν.

26 Maiores arbitratus diuitias probrum Christi, quàm AEgyptiorum thesauros. Intuebatur enim in præmii largitionem.

26 Maiores diuitias æstimans thesauro AEgyptiorum, improperium Christi: aspiciebat enim in remunerationem.

27 Πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως. τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε.

27 Per fidem reliquit AEgyptū, nihil timens iram regis. nam vt qui videret eum qui est inuisibilis, ita forti animo fuit.

27 Fide reliquit AEgyptū, nō veritus animositatem regis. inuisibilem enim tanquam videns sustinuit:

Exo.12.d.22

28 Πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν.

28 Per fidem peregit pascha & effusionem illam sanguinis: ne qui perimebat primogenita, ipsos tangeret.

28 Fide celebrauit pascha & sanguinis effusionem: ne qui vastabat primitiua, tangeret eos.

Exo.14.f.21

29 Πίστει διέβησαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς· ἧς πεῖραν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι κατεπόθησαν.

29 Per fidē transierunt rubrum mare veluti per siccā terrā: cuius facto periculo AEgyptii absorpti sunt.

29 Fide transierunt mare rubrum, tanquam per aridam terram: quod experti AEgyptii deuorati sunt.

Iosue 6.c.20

30 Πίστει τὰ τείχη Ἱεριχὼ ἔπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας.

30 Per fidē mœnia Iericho cōciderunt, quum ea circuiuissent ad dies septem.

30 Fide muri Iericho corruerunt, circuitu dierum septem.

Iosue 6.d.23 Iosue 2.a.1

31 Πίστει Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ' εἰρήνης.

31 Per fidem Rahab meretrix illa nō periit vnà cū iis qui nō obedierant, quum pacificè excepisset hospitio exploratores.

31 Fide, Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.

Iudic. 6.b.11. Iudic. 4.a.6. Iudic.13.d.24. Iudic.11.a.1, & 12.c.7. 1.Reg.1.d.18, & 13.c.14.

32 Καὶ τί ἔτι λέγω; ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ Γεδεών, Βαράκ τε, καὶ Σαμψών, καὶ Ἰεφθάε, Δαβίδ τε καὶ Σαμουὴλ, καὶ τῶν προφητῶν·

32 Et quid præterea loquor? deficiet enim me tēpus, cōmemorantem de Gedeone, de Barac, & Sampsone, & Iephte, & Dauide & Samuele, ac Prophetis:

32 Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus, enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Iephte, Dauid, Samuel, & Prophetis:

33 Οἳ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων,

33 Qui per fidem debellarunt regna, exercuerunt iustitiam, assequuti sunt promissiones, occluserunt ora leonum,

33 Qui per fidem deuicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones, obturauerunt ora leonum,

34 Ἔσβεσαν δύναμιν πυρὸς, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ,

34 Extinxerunt vim ignis, effugerunt acies gladii, validi facti sunt ex imbecillis, effecti sunt robusti in bello,

34 Extinxerunt impetū ignis, effugerunt aciem gladij, conualuerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello,

23 Et non timuerunt, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν. Subauditur magnopere, vel, ita vt vererentur alere. Nam hoc certè quamuis simpliciter dictum, tamen intelligendū est κατὰ τί, vt alia multa passim annotauimus, veluti quū dicitur Iohannes venisse nec edens nec bibens.

25 Commodis peccati, ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν. Id est, commodis quibus frui nō poterat quin iram Dei in se prouocaret. 27 Vt qui videret, ὡς ὁρῶν. Vulgata, Tanquam vidisset. Erasmus, Perinde quasi vidisset. Neuter sensum est assequutus. Respondet enim ὡς מראה כ, quod vocāt Hebræi, de quo diximus 2.Cor.2.d.17. Et fuit seruanda præsentis temporis significatio, vt Castellio rectè vertit.

31 Meretrix illa, ἡ πόρνη. Heb. הזונה, etiam ה præposito, vt sciamus nobile scortum fuisse, quod vnum tamen ex illa vrbe seruarit Dominus, cuius inscrutabilis est bonitas. Hebræi quidam à זון deriuant, & hospitā interpretātur, i. quæ in diuersorio solerēt hospites excipere. Sed propriā esse significationē illā minimè dubium est. Pacificè, μετ' εἰρήνης. Id est benignè & beneuolè, ita vt nonmodò nihil eos læserit, sed etiam tutos præstiterit. 33 Promissiones, ἐπαγγελιῶν. Id est promissionum fructum.

34 Exercitus

παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων.

exercitus exterorum in fugā verterunt.

castra verterunt exterorum.

35 Ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς αὐτῶν· ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν, οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν.

35 Mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos: alii verò distenti sunt, neglecta liberatione, vt potiorem resurrectionem nanciscerentur.

35 Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos. alij autē distenti sunt, nō suscipientes redēptionem, ut meliorem inuenirent resurrectionem.

36 Ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον· ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς.

36 Alii rursus ludibria & flagella sunt experti, insuper & vincula & carcerem.

36 Alij verò ludibria & verbera experti, insuper & vincula & carceres:

37 Ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι.

37 Lapidati sunt, dissecti sunt, tentati sunt, gladio cæsi occubuerunt, oberrauerunt cum ouillis & caprinis pellibus, destituti, oppressi, malè habiti.

37 Lapidati sunt, secti sūt, tētati sūt, in occisione gladij mortui sunt, circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti:

38 Ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς.

38 Quibus indignus erat mundus: in desertis errantes, & montibus ac speluncis, & cauernis terræ.

38 Quibus dignus nō erat mundus, in solitudinibus errātes, in mōtibus & speluncis et in cauernis terræ.

39 Καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν,

39 Atque omnes hi testimoniū adepti per fidem, non obtinuerunt promissum:

39 Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem:

40 Τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι.

40 Quòd Deus de nobis melius quiddam prouiderat, ne absque nobis consecrarentur.

40 Deo pro nobis melius aliquid prouidente, ut nō sine nobis cōsummarētur.

Κεφάλαιον ιβʹ.

CAP. XII.

CAP. XII.

1 Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες περικείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν, δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα·

1 Proinde nos quoq;, quū tanta nos circūstet testiū nubes, abiecto omni pondere, & peccato ad nos circūcingēdos procliui, constāter propositū nobis stadium decurramus:

1 Ideóque & nos tantam habētes impositā nubē testiū, deponentes omne pōdus & circumstans nos peccatū, per patientiā curramus propositum nobis certamen:

Rom.6.a.4 coloss.3.b.8 ephes.4.c.24 1.pet.2.a.1

34 Exercitus, παρεμβολάς. Vel castra. Hæc enim est propria huius nominis significatio. Eras. Impressiones. In fugam verterunt, ἔκλιναν. Vel, (vt Vulg. eleganter vertit) Castra verterunt. Hoc enim est quod Græci elegantius significant verbo τρέπειν.

35 Mulieres, γυναῖκες. Videtur historiam innuere Sareptanæ illius cuius filiū Elias suscitauit, & Sunamitidis cuius item filium Elisæus matri restituit. Distenti sunt, ἐτυμπανίσθησαν. Quidam interpretantur, διὰ ῥοπάλων ἀπεδάρθησαν, fustibus contusi sunt. Alii ad verbera referunt: alii de iis hoc dici putant quibus corium diripitur. Mihi visa est simplicissima expositio Veteris interpretis. Non dubium est autem quin eam designet persequutionem quam Antiochus exercuit.

37 Tentati sunt, ἐπειράσθησαν. Ita in omnibus Græcis exemplaribus nostris scriptum erat: nec tamen possum aliter statuere quàm ex margine irrepsisse in contextum, vbi quispiam pro ἐπρίσθησαν, perperam annotarit ἐπειράσθησαν. Vel legendum ἐπυρώθησαν, id est transfixi sunt, vel verubus infixi, à verbo πείρω, cuius participio passiuo vtitur Hom. Cum ouillis pellibus, ἐν μηλωταῖς. Vulg. In melotis. nempe quòd non intelligeret quid hoc sibi vellet, quod multis etiā postea imposuit Græcæ linguæ imperitis. Significatur autē, vilibus & asperis amictibus, sanctos ad extremam inopiam redactos, penè ferarum instar coactos in asperrimis locis viuere. Sic Iohannes Baptista narratur pro veste exuuias cameli gestasse, pellicea zona cinctum.

39 Non obtinuerunt promissum, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν. Fructum quidem promissionum obtinuerūt, (vt dictum est suprà, versu 33) sed tamen eminus tantùm viderūt venturum Christum, qui nobis singulari beneficio fuit exhibitus: vt & nos & illi vnà sanctificaremur. Vide suprà, versu 13.

40 Melius quiddam, κρεῖττόν τι. Id est præstantius quiddam. Nam certè eo excellimus quòd nobis re ipsa exhibitus est Christus, & lōgè plenius quàm vnquam antea nobis patefacta sunt Dei arcana. Hoc igitur ad præsentis vitæ conditionem refert in genere, cuius respectu multo sanè maioribus beneficiis cumulati sumus quàm illi. Ne absque nobis sanctificarentur, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι. Quid ergo? non sunt illi viui per fidem sanctificati, & post mortem adepti quod sperarunt? Certè sunt: sed ita tamē vt ab eo quod nostris demum temporibus exhibendum ac præstandum erat, salus ipsorum penderet. Et sanè crediderim, Christo in cælum recepto, quum iam reipsa caput piorū animabus adiunctum esset, aliquem etiam gradum illarum beatitati accessisse. Quò pertinet aliquatenus illud Pauli, apparuisse Christum vt pacificaret omnia, tum quæ in cælis tum quæ in terra, Eph.1.b.10, & Coloss.1.c.16 & 20. De verbo τελειοῦσθαι diximus suprà, 2.c.10.

IN CAPVT XII.

1 Abiecto omni pondere, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα. Tota hæc oratio translatitia est: quasi nobis in stadio non sine magnis difficultatibus sit currendum. qua translatione sæpe etiā gaudet Paulus. In primis igitur monet vt ὄγκον abiiciamus, quo vocabulo crassa omnis & tarda moles significatur. Erat enim athletis certa in primis necessitas quædā ciborū & exercitationum, vt inquit Fabius lib.10. cap.5: vt firmo, agili, benè cōpacto corpore essent, pro variis certaminū speciebus. Cursoribus autē scimus in primis nihil æque atq; crassā corporis habitudinē obstare. Hoc est igitur quod Paulus ὄγκον vocat, ego cū Vetere interprete Pōdus. Eras. Onus interpretatur:

MMm. i.

opes nimirum, curas, cæteráque id genus impedimenta quibus retardamur. Denique hoc est quod ait Dominus, Qui volet meus esse discipulus, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Et peccato ad nos circumcingẽdos procliui, καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν. Ἁμαρτίαν non dubium est quin naturæ nostræ prauitatem vocet, & quidem addito pereleganti epitheto. Εὐπερίστατον enim ab effectu dici credo quo nihil æquè aptum sit ad nos circumsistendos, ac proinde ad cursum nostrum impediendum. Neque enim satis est agili esse corpore, sed etiã mẽbra expedita & in procinctu habere cursorẽ oportet: quum nos interim illa prauitas quasi conclusos & irretitos teneat. Vulg. Et circunstans nos peccatum, non expressa Apostoli sententia. Eras. Et tenaciter inhærente peccato: qua significatione nusquam memini legere τὸ περιΐστασθαι. Constanter, δι' ὑπομονῆς. Periphrasin aduerbii esse apparet. itaque sic malui cõuertere, vt perspicuitati studerem, quàm Per tolerãtiam, vel Per patientiam. Propositum nobis stadium decurramus, τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα. Vulgata ad verbum, Curramus propositum nobis certamen. Eras. Curramus in proposito nobis certamine, quasi subaudiatur κατά. quum hic potius ἀγὼν locũ ipsum declaret in quo curritur, qui alio nomine stadiũ à Græcis vocatur.

Ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν, αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἐκάθισεν.

2 Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Iesum, qui vice sibi propositi gaudii pertulit crucem, ignominia contẽpta, & ad dexteram throni Dei consedit.

2 Aspicientes in authorem fidei & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, cõfusione cõtẽpta: atq; in dextera sedis Dei sedit.

Ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν, ἵνα μὴ κάμητε, ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι.

3 Reputate igitur quis ille sit qui talẽ sustinuit à peccatoribus aduersus sese cõtradictionem, ne animis deficientes, fatiscatis.

3 Recogitate enim eũ q̃ talẽ sustinuit à peccatoribus aduersum semetipsum contradictionẽ, ut ne fatigemini, animis uestris deficientes.

Οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε, πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι,

4 Nondum ad sanguinem vsque restitistis, aduersus peccatũ decertantes.

4 Nõdũ usque ad sanguinem restitistis, aduersus peccatum repugnantes,

Καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται, Υἱέ μου, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος.

5 Et obliti estis exhortationis quæ vobis tãquã filiis loquitur, ‖Fili mi, ne negligito castigationẽ Domini, neque deficias animo, quum ab eo argueris.

[Prouer. 3. b. 11]

5 Et obliti estis consolationis, quæ uobis tanquã filiis loquitur, dicẽs: Fili mi noli negligere disciplinã Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris.

Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται.

6 Quem enim diligit Dominus castigat, & flagellat quemcunque filium recipit.

6 Quẽ enim diligit Dominus, castigat: flagellat autẽ omnẽ filiũ quẽ recipit.

Εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεός. τίς γάρ ἐστιν υἱὸς ὃν οὐ παιδεύει πατήρ;

7 Si castigationem sustinetis, Deus sese vobis offert vt filiis. quis enim est filius quem non castiget pater?

7 In disciplina perseuerate: tanquã filiis uobis offert se Deus quis enim filius quem nõ corripit pater?

Εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί.

8 Quòd si estis absque castigatione, cuius participes sũt omnes, nempe spurii estis, & non filii.

8 Quòd si extra disciplinã estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri, & nõ filii estis.

Εἶτα τοὺς μὲν τῆς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτὰς, καὶ ἐνετρεπόμεθα· οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγησόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζήσομεν;

9 Deinde corporum nostrorũ patres habuimus castigatores, & eos reueriti sumus: annon multo magis subiiciemur Patri spirituum, & viuemus?

9 Deinde patres quidem carnis nostræ eruditores habuimus, & reuerebamur eos: num multo magis obtemperabimus Patri spirituum, & uiuemus?

Οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἐπαίδευον· ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον, εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ.

10 Nã illi ad paucos dies, prout ipsis videbatur, nos castigabãt: hic autem ad commodum nostrum, vt participes simus sanctimoniæ ipsius.

10 Et illi quidẽ in tẽpore paucorũ dierũ, secũdum uolũtatem suã erudiebãt nos: hic autẽ ad id quod utile est, in recipiẽdo sanctificationem eius.

Πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης· ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης.

11 Omnis autẽ castigatio in præsens quidẽ non videtur esse gaudii, sed tristitiæ: at postea fructũ tranquillũ iustitiæ reddit iis qui per eam fuerint exercitati.

11 Omnis autẽ disciplina in præsenti qdẽ uidetur non esse gaudii, sed mœroris: postea autẽ fructũ pacatissimũ exercitatis per eam reddit iustitiæ.

2 Intuentes, ἀφορῶντες Intuentes tanquam propositam metam. Vulg. Aspicientes. Eras. Respicientes. Vice sibi propositi gaudii, ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς. Id est, Qui quũ omne beatitatis genus in manu ac potestate haberet, tamen vltro ignominiam crucis subiit.

5 Deficias, ἐκλύου. Vulgata, Fatigeris.

7 Si castigationem sustinetis, εἰ παιδείαν ὑπομένετε. Vulgata, In disciplina perseuerate. Neque enim legit εἰ, & ὑπομένετε putauit positũ imperandi modo: sed repugnãte Græcorum codicum fide, nec satis etiam cohærentibus quæ sequuntur.

Διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε,

12 Quapropter ‖manus remissas & genua soluta surrigite:

12 Propter quod remissas manus & soluta genua erigite.

Καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰαθῇ δὲ μᾶλλον.

13 Et rectas orbitas facite pedibus vestris, ne quod claudum est abducatur à via, sed vt sanetur potius.

13 Et gressus rectos facite pedibus uestris: ut non claudicans quis erret, magis autem sanetur.

Εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων, καὶ τὸν ἁγιασμὸν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον.

14 ‖Pacẽ sectamini cum omnibus & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Dominum:

[Rom. 12. d. 18]

14 Pacẽ sequimini cum omnib., et sanctimoniã: sine qua nemo uidebit Deũ.

Ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· μή τις ῥίζα πικρίας ἄνω φύουσα ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί.

15 Prospicientes ne quis deficiat à gratia Dei: ne qua radix amara suppullulans obturbet, & per hanc inquinentur multi.

15 Cõtemplãtes ne quis desit gratiæ Dei: ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat, & per illam inquinentur multi.

Μή τις πόρνος, ἢ βέβηλος ὡς Ἡσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ.

16 Ne quis sit scortator, aut profanus, velut ‖Esau, qui vnico edulio vendidit suum ius primogeniti.

16 Ne quis fornicator, aut profanus, ut Esau, qui propter unam escam uendidit primitiua sua.

[Gen. 25. d. 33]

Ἴστε γὰρ ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη. μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίπερ μετὰ δακρύων ἐκζητήσας αὐτήν.

17 ‖ Scitis enim cũ etiã postea, quũ vellet hæreditario iure benedictionẽ assequi, reprobatũ fuisse. nõ enim reperit pœnitentiæ locũ, quãuis cũ lacrymis benedictionem illam exquisiset.

17 Scitote enim quoniã & postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est: nõ enim inuenit pœnitentiæ locum, quanquã cum lacrymis inquisisset eam.

[Gen. 27. f. 38]

Οὐ γὰρ προσεληλύθατε ψηλαφωμένῳ ὄρει, καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ, καὶ γνόφῳ, καὶ σκότῳ, καὶ θυέλλῃ,

18 Non enim accessistis ad contrectabilem ‖montem, & incensum ignem, ac turbinem & caliginem & procellam:

18 Nõ enĩ accessistis ad tractabilẽ mõtẽ, & accessibilẽ ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam:

[Exo. 19. c. 16]

12 Manus remissas, τὰς παρειμένας χεῖρας. Descriptio hominis inertis & despondentis animum.

13 Rectas orbitas, τροχιὰς ὀρθάς. Id est, Rectũ cursum tenete, & ita quidẽ vt honestæ vitæ vestræ vestigia appareant, quæ nimirũ alii ingrediãtur. Hæc enim vis esse videtur istius periphrasis. Vulg. Gressus rectos facite. Eras. Facite vt recti sint gressus. Ne quod claudũ est, abducatur à via, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ. Claudicatio partim declarat tarditatẽ, partim etiã inconstantiam in doctrina. quod nonnihil adhuc propẽderent in Circuncisionem vel negligentia vel metu. Detur igitur, inquit, opera ne siquis claudus est in via Domini, prorsus ab ea deflectat, sed vt potius sanetur.

15 Ne quis deficiat à gratia Dei, μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Vulg. Ne quis desit gratiæ Dei: rectè, nisi præpositio ἀπό, & etiã quæ sequuntur, ostenderent ὑστερῶν positum esse ἀντὶ τοῦ ἀφίστασθαι. Radix amara, ῥίζα πικρίας. Hoc nomine intelligit hæreses vel apostasias, cæteráve offendicula quæ cursum doctrinæ impediunt, alludens ad Mosis verba Deut. 29. c. 18.

17 Scitis, ἴστε. Vulg. Scitote, quod rectè emendauit Erasmus. Reprobatum fuisse, ὅτι ἀπεδοκιμάσθη. Heb. נמאס i. repulsam tulisse. Neque enim benedictionem obtinuit, sed Iacob. Sunt autem ridiculi qui ex hoc loco æternam Dei prædestinationem eludunt: quasi videlicet tum demum fuerit reprobatus Esau, quũ tamen multo antè tempore dixisset Dominus, Maior seruiet minori: & ea quidem seruitute quæ cum odio est coniuncta, vt exponit Paulus Rom. 9, ex Malachia. Distinguẽdum igitur decretum quod æternum est, ab exequutione, quæ suo tẽpore exitum sortitur: & quidem per causas intercedentes, & in ipsis reprobis hærẽtes, vt tota exitii reproborum culpa penes ipsos resideat. Exempli causa, Si quæras cur Deus ab æterno decreuerit Esau reprobare: respondebo cum Paulo, quia illi libuit hoc vas iræ condere in cuius iusta condemnatione iustitiam ac potentiam suam patefaceret. Sin verò quæras quamobrem sit reprobatus, respondebo, quia profanus quum esset, pluris fecit offulã quàm Dei promissionem. Vehementer enim falluntur qui hoc ius primogeniti putãt nihil ad salutem pertinuisse. Non enim reperit pœnitentiæ locum, μετανοίας γὰρ οὐχ εὗρε τόπον. Id est, nullus locus relictus est ipsius pœnitentiæ: siue, serò pœnitendo, nihil profecit: vt qui clamabunt, Domine Domine aperi nobis, clauso iam hostio. Itaque μετάνοια hoc in loco accipitur ἀντὶ τῆς μεταμελείας, id est pro dolore quem aliquis ex re præterita concipit, non autem pro resipiscẽtia. Vellent enim sceleratissimi quique, quum ad iudicium ventum est, infecta esse flagitia quæ patrarunt: sed pœnæ horrore adacti, non autem Dei aut iustitiæ amore. Filios verò Dei ita pœnitet anteactæ vitæ vt simul resipiscant, quia datur illis Spiritus sanctus, à quo impulsi in viam redeunt. Qualis porro fuerit hæc pœnitentia Esau, satis declarauit, quum mẽtiretur sibi per fraudem præreptũ fuisse ius primogeniti: & ex patris conspectu discedens, fratri mortem minaretur, Gen. 27. e. 36, & f. 41.

Benedictionem illam exquisisset, ἐκζητήσας αὐτήν. Quia nonnullos video hallucinatos fuisse in eo quòd αὐτὴν putarint ad μετάνοιαν referri, quasi Esau cum lacrymis requisierit locum sibi dari resipiscentiæ, ideo antecedens ipsum expressi. Illud verò præterquam quòd absurdum est, falsum etiam esse cõuincitur ex ipsius Esau verbis, quæ paulo antè citaui: quum etiam testetur ibidem Moses eum cum eiulatu petiisse benedictionem à patre, Gen. 27. e. 34: vt minimè dubium sit veram hanc esse huius loci explicationem.

18 Non enim, οὐ γάρ. Nunc ad eandem adhortationem accommodat propheticum Christi officium, quod cum Mosis ministerio Legali comparat, ostendens quanta sit Euangelicæ doctrinæ maiestas supra Legem, ex circunstantiis eorum quæ in Legis promulgatione apparuerunt: vt tandem hoc argumentum nectat, Si tanta fuit Legis maiestas, quantam esse putatis Euangelii? quòd si infinitis partibus & omnibus modis excellit Euangelium, quanto minus euadent qui Euangelium erunt aspernati quàm qui Legem violarunt?

Contrectabilem, ψηλαφωμένῳ. Participia ista, ex Hebræorum more, ponuntur participialium nominum loco, vt diximus Gal.2.c.11. Montem igitur ψηλαφώμενον, id est qui manibus palpari possit, crassæ videlicet ac terrenæ materiæ, cælesti ac spirituali monti Sion opponit, vt rectè annotauit doctissimus interpres. Erasmus igitur quod bene ac Latinè conuersum erat, non satis consideratè mutauit. Qua enim ratione cõtactus mons dicetur quem tangere non licebat? aut verbum ψηλαφᾶσθαι quomodo accommodabitur tantæ tempestati? 5

Καὶ σάλπιγγος ἤχῳ, καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκούσαντες παρῃτήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον.

19 Tubæque sonitum & vocem verborum: quam qui audierãt, ‖deprecati sunt ne amplius sibi fieret sermo.

19 *Et tubæ sonum, & vocẽ verborum: quam qui audierant, excusauerunt se ne eis fieret verbum.*

Exo.20.c.19

(Οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον, Κἂν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται.

20 (Non enim ferebant quod imperabatur, ‖Si vel bestia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.

20 *(Non enim portabant quod dicebatur, Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur.*

Exo.19.b.12

Καί, οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, Μωσῆς εἶπεν, Ἔκφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος)

21 Et Moses, adeo terribile erat visum quod apparebat, dixit, Expauefactus sũ ac tremebũdus)

21 *Et ita terribile erat quod uidebatur. Moyses dixit, Exterritus sum & tremebundus)*

Ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων,

22 Sed accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viui, Hierusalem cælestem, & myriadas Angelorum,

22 *Sed accessistis ad Siõ mõtem, & ciuitatem Dei uiuentis, Ierusalẽ cælestẽ, & multorũ milliũ Angelorum frequentiã,*

Πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων, καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων, καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων,

23 Conuentum & concionem primogenitorum qui conscripti sunt in cælis, & iudicẽ vniuersorum Deum, & spiritus iustorum consecratorum.

23 *Et ecclesiam primitiuorum qui conscripti sunt in cælis, & iudicem omniũ Deũ, & spiritus iustorum perfectorum.*

Καὶ διαθήκης νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ κρείττονα λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἄβελ.

24 Et ad noui Testamẽti mediatorem Iesum, & sanguinem aspersionis, præstãtiora loquentẽ quàm loqueretur sanguis Abel.

24 *Et Testamenti noui mediatorẽ Iesum, & sanguinis aspersionem melius loquentem quàm Abel.*

Βλέπετε μὴ παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα. εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἔφυγον, τὸν ἐπὶ τῆς γῆς παραιτησάμενοι χρηματίζοντα, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς οἱ τὸν ἀπ' οὐρανῶν ἀποστρεφόμενοι·

25 Videte ne aspernemini eum qui loquitur. Nam si illi non effugerũt qui auersabantur eum qui loquebatur Dei nomine in terra, multo magis nos, si eum qui de cælis est auersemur:

25 *Videte ne recusetis loquẽtẽ. Si enim illi nõ effugerunt, recusantes eũ qui super terrã loquebatur, multo magis nos, qui de cælis loquentem nobis auertimus:*

Οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσε τότε· νῦν δὲ ἐπήγγελται, λέγων, Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν.

26 Cuius vox tunc cõcussit terrã: nũc autem denũtiauit, dicens, ‖Adhuc semel ego cõcutiã nõ solùm terram, sed etiã cælum.

26 *Cuius uox mouit terrã tunc: nunc autẽ repromittit, dicens, Adhuc semel, et ego mouebo nõ solùm terram, sed & cælum.*

Agg.2.b.7

19 Ne amplius sibi, &c. μὴ προστεθῆναι, &c. Sic sæpe inuenias in sacris literis ex Hebræorũ more dictũ, Et adiecit loqui, pro, Præterea etiã dixit. Ita igitur Israelitæ quũ maiestatẽ Dei loquẽtis nõ amplius possẽt sustinere, rogarunt ne amplius ille loqueretur, sed vt per Mosen interpretẽ ageret omnia, vt scribitur Deut.5.d.25. ad quẽ locũ allusit Apostolus. Nõ rectè igitur cõuertit Vetus interpres, Ne eis fieret verbũ, omissa præpositione πρός. Erasmus autem sententiam manifestè deprauauit quũ interpretaretur, Ne iis adiungeretur oratio. 10
21 Et Moses, &c. καὶ Μωσῆς, &c. Hæc verba οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, vtrinque includẽda sũt distinctionẽ. quod quia nõnullos fefellit, nomẽ Mosis statim subieci copulæ, vt nemo iã falli possit. Sed vnde hæc petita sunt? Certè nusquam illa legimus: sicut etiam Iannes & Mambres nusquam legitur. Neque tamẽ idcirco repudiatur authoritas alterius ad Timotheum epistolæ. Simili igitur rationẽ explicetur hic nodus. Vide 2.Tim. 3.b.8. Visum quod apparebat, τὸ φανταζόμενον. Id est, oblata species & imago, minimè quidem fictitia, sed vera: nequis φαντάζεσθαι putet dici duntaxat de vanis simulacris rerum quæ nusquam sunt. 15
23 Conuentum, πανηγύρει. Vulg. & Eras. pro μυριάσιν legerunt μυριάδων: ideóque hoc nomen cum præcedentibus coniunxerũt. Illic enim legitur, Multorum milliũ Angelorũ frequentiã: apud Erasmũ autẽ, Innumerabiliũ Angelorũ cœtũ. Sed quũ repugnẽt Græci omnes codices, apparet sic distinguẽdum esse hunc locum vt nos fecimus. Cõsecratorum, τετελειωμένων. Vel perfectorum. Sic enim vocat iam in cælum receptos, & hoc respectu iam consummatos, quanuis adhuc altera sui parte dormiant in puluere. quamobrem etiam facit tantùm mentionem spirituum. 20 25 Videte, &c. βλέπετε, &c. Nunc regiã Christi præstantiã cum Mosis potestate comparat, qua fungebatur populum gubernans. Loquentem Dei nomine, χρηματίζοντα. Omnino significatur aliud verbo χρηματίζειν quàm λαλεῖν, quũ illud propriè sit eorũ demum qui de rebus sacris, & quidem futuris, loquuntur. 25
26 Adhuc semel, ἔτι ἅπαξ. Hebræa sic habent עוד אחת מעט היא. i. Adhuc vna vice, quod breui futurũ est, ego concutio, &c. Nam post אחת suppleo פעם, & מעט accipio pro כמעט: quæ eclipses minimè sunt violentæ aut inusitatæ. Hoc autem de regno Christi prædici, vel ex eo apparet quod de Gentium vocatione subiicit Propheta. Deinde quod Græci interpretes præterierũt מעט היא, id est quod breui futurũ est, non facit vt Apostolus propterea videri possit hunc locum nõ satis aptè citasse: quum ex iis quæ adducit, verum ac firmum eliciat argumentum, nempe ex ἔτι, adhuc, quod indicat instabilẽ rerum mutandarum conditionẽ: & ἅπαξ, semel, quo firmus quidã status futurus promittitur. Porro cæli & terræ succussio, futurũ illud perenne regnum declarat, quod etiam vocat Esaias cælum nouum & terram nouam: & incredibili desiderio ab ipsa rerum machina 30

expectari significat Paulus Rom.8.d.19, & deinceps. Vide & 2. Pet.3.c.10, & deinceps. Deinde etiã συγκινήσεως terræ quidẽ cõmotio totius orbis homines per Euangeliũ in spem futuri illius seculi innouandos: cælorum autem concussio, tum profanas idololatrias, tum ipsius fœderis ceremonias abrogandas significat, vt hac quoque ratione mundus instauretur. quam allegoriam Apostolus, Prophetæ vestigia sequutus, ad scopum suum aptè 5 prorsus & appositè accommodat. Neque enim dubium est quin ad hanc allegoricam expositionem pertineat quod illic Propheta de omnium populorum concursu & posterioris domus gloria subiicit: posterioris, inquam, id est illius quæ concussionem illam cæli fuit cõsequutura: quam futuram prædixerat, nos verò qui in fines seculorum deuenimus, oculis nostris præsentem cernimus.

Τὸ δέ, ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα.

27 Porro illud Adhuc semel, declarat instabilium rerũ, vt puta factitiarum, amotionem: vt maneant quæ sunt stabilia.

27 *Quod autem Adhuc semel dicit, declarat mobiliũ trãslationẽ, tanquam factorum, ut maneant ea quæ sunt immobilia.*

Διὸ βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χάριν δι' ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας.

28 Quapropter regnũ assumentes quod cõcuti non potest, teneamus gratiã, per quã ita seruiamus Deo vt ei placeamus, cum reuerentia & religione.

28 *Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiã, per quã seruiamus placentes Deo, cum metu & reuerentia.*

Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον.

29 Etenim ‖Deus noster, consumens ignis est.

29 *Etenim Deus noster, ignis consumens est.*

Deut.4.d.24

Κεφάλαιον ιγ΄.

CAP. XIII.

CAP. XIII.

Ἡ φιλαδελφία μενέτω.

1 Fraterna charitas maneat.

1 *Charitas fraternitatis maneat.*

Τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους.

2 ‖Hospitalitatis ne sitis immemores ‖ per hãc enim quidam inscii exceperũt Angelos hospitio.

2 *Et hospitalitatem nolite obliuisci. per hanc enim latuerunt quidam Angelis hospitio receptis.*

Rom.12.c.10 1.Pet.4.b.9 Genes.18.a.3, & 19.a.3

Μιμνήσκεσθε τῶν δεσμίων, ὡς συνδεδεμένοι· τῶν κακουχουμένων, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι.

3 Memores estote vinctorũ, tanquã vnà cũ illis vincti: eorũ qui malis premuntur, acsi ipsi quoque corpore *afflicti* essetis.

3 *Mementote uinctorũ tanquã simul uincti: & laborantium tãquam & ipsi in corpore morantes.*

Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός.

4 Honorabile *est* inter quosuis coniugium, & cubile impollutum: scortatores autem & adulteros damnabit Deus.

4 *Honorabile connubiũ in omnibus, et torus immaculatus. fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.*

27 Instabilium rerum, vt puta factitiarum, amotionem, τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων. Τὰ σαλευόμενα vocat (ex Hebræorum more, quem exposuimus Gal.2.b.11, & supra, 12.c.18) ea quæ sicuti concutienda 10 sunt, ita etiam reipsa sint instabili quadam naturæ conditione, vtpote πεποιημένα factitia. Respicit enim tabernaculum χειροποίητον, & cætera id genus, de quibus copiosè suprà disseruit. Deinde μετάθεσιν non interpretor trãslationem, sed Amotionem & depositionem, id est ἀθέτησιν. quod non est vsurpatum est suprà, 7.c.18. Sed de hac re vide plura 7.b.12. Vulg. Mobilium translationem, tanquam factorum: quæ interpretatio multo sanè vberior 15 est quàm hæc Erasmi, Eorum quæ concutiuntur translationem, vt eorum quæ facta sunt.
28 Quapropter, διό. Hinc fuit inchoanda sectio penultima huius epistolæ. Iam enim aggreditur Apostolus particulares admonitiones, quarum hæc est præfatio, cum proximè præcedentibus cohærens.
Teneamus, ἔχωμεν. Vulg. Habemus, ἔχομεν, quod in duobus codicibus scriptum inuenimus. Sed præterquam quòd in plerisque codicibus legitur ἔχωμεν, longè melius conueniet proximus versiculus si hæc legas hortan 20 di modo. Seruiamus, λατρεύωμεν. In Complutensi editione & veteribus aliquot libris legitur λατρεύομεν, seruimus, eadem manente sententia. Diximus autem de verbo λατρεύειν Matth.4 b.10. quod & Vetus interpres & Erasmus Seruire conuertunt, infrà, 13.b.10. Cum reuerentia, μετὰ αἰδοῦς. Vulg. Cum metu: impropriè. significat enim αἰδὼς hoc in loco pudorem illum honestum qui homines in officio continet. Hom. Iliad. α΄, Αἰδεῖσθαί θ' ἱερῆα. Et religione, καὶ εὐλαβείας. Id est religioso metu. Vide suprà, 5 c.7.

25 IN CAPVT XIII.

2 Inscii exceperunt hospitio Angelos, ἔλαθον ξενίσαντες ἀγγέλους. Vulg. Latuerunt quidam Angelis hospitio receptis. Neque enim videtur Vetus interpres Græcã phrasin, satis alioqui frequentem, cognouisse, quam etiam alicubi seruat Tertullianus. Quod autem in nonnullis veteris editionis codicibus legitur Placuerunt, ineptius est quàm vt refutatione indigeat. 3 Ac si ipsi quoque corpore *afflicti* essetis, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. Apparet, opinor, ex præcedẽtis mẽbri collatione simplicissimã hanc esse huius loci explicationẽ. Sicut enim monuit vt fratrũ captiuitate nõ aliter cõmoueamur quàm si ipsi cũ illis vnà captiui teneremur, ita nunc in genere postulat vt siquis fratrũ aliquid mali sustineat, nos perinde afficiamur acsi nos ipsos illa calamitas attingeret. Neq; enim satis seriò tãgemur aliorũ malis quãdiu aliena esse cogitabimus. Itaq; ἐν σώματι prorsus videtur illud declarare quod in vernaculo sermone dicimus *en personne*. quomodo etiã solet à iurisconsultis accipi 35 corporis nomẽ, acsi Hebraicè scriptũ esset אתם עצמכם. Vulg. Tãquã & ipsi in corpore morãtes. i. vt qui sitis & ipsi iisdẽ calamitatibus obnoxii, quũ eiusdẽ conditionis corpus habeatis. Eras. Veluti ipsi quoque versantes in corpore. Valla subaudiendũ putat pronomẽ ipsorũ, vt sit sensus, acsi in corpore afflictorũ sitis. Doctissimus interpres ad Ecclesiæ corpus refert, vt sit sensus, Quãdoquidẽ estis eiusdẽ corporis mẽbra, cõmuniter vos affici decet alios aliorũ malis. Eam verò interpretationẽ minimè repudio, vtpote quæ sola maximè conueniat, & vni- 40 uersæ huius doctrinæ fontem aperiat. Illa verò quam sum sequutus, non alio fundamento nititur: sed ita applicata, visa est mihi simplicissima, propter superioris membri collationẽ, & quia nullus est additus articulus.
4 Honorabile *est* cõiugiũ, τίμιος ὁ γάμος. Erasmo in annotationibus magis placet subaudire ἔστω, sit, quasi moneat Apostolus maritos & vxores vt sanctè viuant. Atqui non conueniet sequens membrum nisi ἐστὶ pro

γὰρ accipias. Deinde res ipsa ostendit, Apostolum, vt Hebræos deterreret ab omni scortatione & adulterio, de matrimonio præfari, tanquam honesto ac sancto aduersus scortationis ac adulterii turpitudinem remedio: tacitè etiam monentē vt matrimoniū maiore religione colant. Notum enim est quæ fuerit apud eos in diuortiis licentia. Porro quum disertè Apostolus coniugium honoratum esse dicat, quid sentiendum est de illa Hieronymi sententia, qui matrimonium non inter bona, sed inter minus mala numerat? Omitto horrendam illam blasphemiam inter iuris Canonici stercora repositam, quæ matrimonium vocat carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest. Eant nunc igitur & negent isti (vt se vocant) Catholici se comprehendi in eorum numero de quibus egit Paulus 1. Tim. 3. a. 4. Inter quosuis, ἐν πᾶσι. Id est, inter cuiusuis ordinis homines. Nam sicut communis est morbus iis omnibus quibus nō datū est vt se possint cōtinere, ita cōmune remedium esse par est. Alii aliter explicant, nēpe Omnibus modis, omnibus ætatibus, omni tempore. Sed facile est videre quid magis conueniat: & quocunque se vertant isti, nunquam hunc locum ita poterunt torquere vt non appareat diabolica legis cælibatus tyrannis. Quanquam hoc sanè subit mirari, quo iure audeant ista prostibula Sodomitica de virginitate disserere.

Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος· ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν, Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ᾽ οὐ μή σε ἐγκαταλίπω·	5 Sint mores alieni ab auaritia: *sitis* contenti præsentibus. dixit enim ipse, ‖ Nō te deseram, neque te derelinquam:	5 *Sint mores sine auaritia, contēti præsentibus. ipse enim dixit, Non te deserā, neque derelinquam:*
Ὥστε θαῤῥοῦντας ἡμᾶς λέγειν, Κύριος ἐμοὶ βοηθός, καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος.	6 Adeo vt confidenti animo dicamus, ‖ Dominus mihi auxiliator: nec timebo quid faciat mihi homo.	6 *Ita ut confidenter dicamus, Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo.*
Μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίστιν.	7 Memores estote ducum vestrorū, qui loquuti sunt vobis sermonē Dei: quorum imitamini fidē, cōsiderātes qui fuerit exitus cōuersationis ipsorum.	7 *Mementote præpositorū uestrorū, qui uobis loquuti sunt uerbum Dei: quorū intuētes exitum conuersationis, imitamini fidē.*
Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτός, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.	8 Iesus Christus heri & hodie idem *est*, & in secula.	8 *Iesus Christus heri & hodie, ipse & in secula.*
Διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε. καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν, ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες.	9 Doctrinis variis & peregrinis ne circunferimini. bonum enim est gratia constabiliri cor, non cibis, *quibus* nō sunt adiuti qui in ipsis versati sunt.	9 *Doctrinis uariis & peregrinis nolite abduci. optimum est enim gratia stabiliri cor, non escis, quæ nō profuerunt ambulantibus in eis.*
Ἔχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες:	10 Habemus altare, ex quo non habent ius edendi qui tabernaculo deseruiunt.	10 *Habemus altare, de quo edere nō habēt potestatē qui tabernaculo deseruiūt.*
Ὧν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας εἰς τὰ ἅγια διὰ τοῦ ἀρχιερέως, τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς.	11 ‖ Quorum enim animaliū sanguis infertur pro peccato in Sacrarium per Pontificem, horum corpora exuruntur extra castra.	11 *Quorū enim animaliū infertur sanguis pro peccato in Sancta per Pōtificē, horū corpora cremantur extra castra.*

Iosu. 1. a. 5 — Psal. 118. a. 6 — Leuit. 4. c. 11. & 6. d. 30. & 16. f. 27

5 Ipse, αὐτός. Ipse videlicet Dominus. Cur enim Christianis nō liceat quod Pythagoreis omnes concesserunt?

6 Homo, ἄνθρωπος. Antithesis Dei & hominis obseruanda est.

9 Ne circunferimini, μὴ περιφέρεσθε. Vulg. Nolite abduci, μὴ παραφέρεσθε. quod & ipsum non malè conuenit: quanquam illud malo, vt opponatur τῷ βεβαιοῦσθαι. Non cibis, οὐ βρώμασι. Ex vna specie, id est mundorum & immundorum ciborum discrimine, συνεκδοχικῶς intellige omnem illum ceremonialem cultum, qui quidē gratiæ (i. Spirituali cultui & regenerationi) opponitur. Itaque perabsurdè mihi videtur Castellio χάριτι interpretatus Gratiarum actione. Qui in ipsis sunt versati, &c. οἱ περιπατήσαντες. Versati in cibis dicuntur qui eorum discrimen superstitiosè retinuerunt.

10 Altare, θυσιαστήριον. Altare ponit pro oblationibus, sicut & alibi, quum dicitur ex altari viuere qui altari seruit. Est autem hæc allegoria instituta ad euertendum legale ciborum & dierum discrimen: vt planè impudentes esse oporteat qui, quū ista dicantur tam perspicuè, tamen non desinunt traditiones illas vrgere, quasi in his posita sit religionis summa, quum Euangelicæ doctrinæ repugnent ex diametro. Atqui, inquiunt, aduersus Mosaicos ritus ista dicta sunt, vtpote Christi aduentu abolitos. Egregiè sanè: quasi verò hæc argumenta ab ipsa Euangelici cultus natura desumpta, non multo maiorem etiā vim habeant ad euertenda quæcunque homines sunt commenti. Nam cui tandem sano homini persuadebunt, idcirco nobis ademptum Mosis iugum vt isti multo iniquius aliud nostris ceruicibus imponerent? Neque verò causa est cur nos calumnientur pro ventre contendere, quem illis sanè totum libenter relinquimus. De Christi officio differitur, quod isti funditus euertunt, dū Christi sanguini suas ἐθελοθρησκείας adiungunt. Hæc est caro, hic sanguis, de quo aduersus illos contendimus. Corporales exercitationes & vera ieiunia quàm non [illegible]nemus, & scriptis & factis, Dei beneficio, si non quantum decet, certè quantum licet declaramus. Qui tabernaculo deseruiunt, οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. Id est, cuius participes esse non possunt qui Legis ritus obstinatè retinent. Quid ergo illis fiet qui suas ἐθελοθρησκείας innocentum hominum carnificina vindicant?

11 Quorum enim, &c. ὧν γάρ, &c. De hoc ritu vide Leuit. 4. c. 11. Item 6. d. 30. Item. 16. f. 27. Est autem hæc anagoge, Quorum animalium sanguis pro peccato inferebatur in Sacrarium per Pontificem, eorum corpora

extra castra penitus exurebantur, vt ne tantillum quidem Sacerdotibus cederet. Ita Christus, victima illa vnica expiatrix, extra portam passus est: cuius corporis particeps esse non possit quisquis adhuc vetus sacerdotium retinet. Retinet autem quisquis discrimina dierum, ciborum, purificationum, cæteráque id genus vmbras sectatur quæ solis exortu præterierunt.

Διὸ καὶ Ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαόν, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε.	12 Quapropter & Iesus, vt sanctificaret populum per propriū sanguinē, passus est extra portā.	12 *Propter quod & Iesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.*
Τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες.	13 Exeamus igitur ad eum extra castra, opprobrium eius portantes.	13 *Exeamus igitur ad eū extra castra, improperium eius portantes.*
Οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν.	14 ‖ Non enim habemus hîc sitam ciuitatem, sed futurā inquirimus.	14 *Non enim habemus hîc manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.*
Δι᾽ αὐτοῦ οὖν ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως διαπαντὸς τῷ Θεῷ, τουτέστι καρπὸν χειλέων ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.	15 Per ipsum igitur assiduè offeramus Deo sacrificium laudis, ‖ id est fructum labiorum confitentium nomini eius.	15 *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est fructum labiorum confitentium nomini eius.*
Τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε. τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός.	16 Beneficentiæ verò & communicationis ne obliuiscimini: talibus enim victimis delectatur Deus.	16 *Beneficentiæ autem & communionis nolite obliuisci: talibus enim hostiis promeretur Deus.*
Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες· ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες· ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο.	17 Obedite ducibus vestris, & obsecūdate: vigilant enim ipsi pro animabus vestris, tanquā rationem reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes: id enim est vobis inutile.	17 *Obedite præpositis uestris, & subiacete eis. ipsi enim peruigilant quasi rationē pro animabus uestris reddituri, ut cū gaudio hoc faciant, & nō gementes: hoc enim non expedit uobis.*
Προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν· πεποίθαμεν γὰρ ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν, ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀναστρέφεσθαι.	18 Orate pro nobis: confidimus enim nos bonam conscientiā habere, vt qui in omnibus cupiamus honestè conuersari.	18 *Orate pro nobis: confidimus enim quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bene uolentes cōuersari.*
Περισσοτέρως δὲ παρακαλῶ τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν.	19 Amplius autē obsecro vos vt id faciatis, vt celerius restituar vobis.	19 *Amplius autem deprecor uos hoc facere, quò celerius restituar uobis.*
Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν,	20 Deus verò pacis *author*, qui magnū illum ouium per sanguinem fœderis æterni pastorem, Dominum nostrum Iesum, à mortuis reduxit,	20 *Deus autē pacis, qui eduxit de mortuis pastorē magnum ouium in sanguine testamēti æterni, Dominū nostrū Iesum Christum,*

Mich. 2. c. 10 — Osee. 14. a. 3

15 Sacrificium laudis, &c. θυσίαν αἰνέσεως, &c. Duo genera sacrificiorum nobis inquit esse relicta, nēpe gratiarum actionis & beneficentiæ. Vbi igitur oblatio illa Papistica ἀναίμακτος, & applicatoria? Confitentiū nomini eius, ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Id est concelebrantium ipsius nomen, vt alibi exposuimus.

16 Delectatur, εὐαρεστεῖται. Vulg. Promeretur: primùm barbara, deinde etiam falsa interpretatione. Quis enim non videat ita euerti quicquid in superioribus capitibus de vnici nostri Pontificis vnica oblatione semel facta & nunquam repetenda commemoratum est? Sic igitur statuendum est, Deum istis sanctorum sacrificiis, nempe gratiarum actione ac beneficentia, delectari, vtpote qui veros ac germanos fructus sui Christi in nobis per fidem habitantis agnoscat. Exempli causa, Bonis Adami ante lapsum operibus Deus εὐαρεστεῖτο. Quis enim hoc possit inficiari, quum bonæ arboris boni fructus essent? Item non dubium est quin fideles verè sint voluntatem Dei facturi quando capiti suo coniuncti in cælis regnabunt. Deus ergo vicissim illorum laudibus totáque adeo conditione εὐαρεστήσεται. Quis tamen ita sit ineptus vt hac ratione dixerit Adamū Deo reconciliatum, quem nondum offenderat? aut fideles vitam æternam promereri, cuius hæreditatem iam creuerint? Itaque tantum abest vt hac ratione iustificemur, vt contrà, nisi prius simus gratis in Christo per fidem iustificati, non possint ista sacrificia à nobis proficisci: qualia quidem illa esse oportet vt Deo sint εὐάρεστα, id est grata & accepta. Stat enim illud quod scriptū est suprà, 11. a. 6. impossibile esse absque fide εὐαρεστῆσαι (id est placere) Deo. Atenim (inquiunt nonnulli) non tollimus fidem, sed bona opera adiungimus. Respondeo, ne nos quidem fidem docere bonorum operum expertem, imò hac ratione veram fidem a falsa distinguere: sed quū agitur quo iure vitam æternam adipiscamur, tum demum nos vni Dei gratiæ per vnam Christi oblationem fide à nobis apprehēsam, omnia in solidum vti par est tribuere. Bona enim opera (quod Augustinus inquit) non præcedunt iustificandum, sed iustificatum sequuntur.

20 Per sanguinem, &c. ἐν αἵματι, &c. Ostēdit quo iure Christus dicatur magnus ille ouium pastor: quia nimirum sanguine suo eas acquisiuit in æternum, Act. 20. e. 28, & animam suam posuit pro ouibus suis, Iohan. 10. b. 11. Itaque hæc verba non pertinent ad participium ἀναγαγών, qui reduxit à mortuis. quod in Græcis perspi-

cuum est propter articulos, in Latinis verò non item. Itaque vt hoc planius fieret, non dubitaui verborum collocationem mutare.

Καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.	21 Perficiat vos in omni opere bono, ad præstandam ipsius voluntatem, efficiens in vobis quod acceptum sit in conspectu suo per Iesum Christũ: cui *sit* gloria in secula seculorum. Amen.	21 *Aptet vos in omni bono, ut faciatis eius voluntatem: faciens in vobis quod placeat coram se per Iesum Christum: cui est gloria in secula seculorum. Amen.*
Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως· καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν.	22 Precor autem vos, fratres, sufferte sermoné exhortationis: etenim breuibus scripsi vobis.	22 *Rogo autẽ vos, fratres, ut sufferatis uerbum solatii: etenim perpaucis scripsi uobis.*
Γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ' οὗ (ἐὰν τάχιον ἔρχηται) ὄψομαι ὑμᾶς.	23 Nostis fratrem *nostrum* Timotheum solutum esse: cum quo (si celerius venerit) visam vos.	23 *Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum: cum quo (si celerius uenerit) uidebo uos.*
Ἀσπάσασθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν καὶ πάντας τοὺς ἁγίους. Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας.	24 Salutate omnes duces vestros, & omnes sanctos. Salutãt vos Itali.	24 *Salutate omnes præpositos uestros, & omnes sanctos. Salutant uos de Italia fratres.*
Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.	25 Gratia sit cum omnibus vobis. Amen.	25 *Gratia cum omnibus uobis. Amen.*
Πρὸς Ἑβραίους ἐγράφη ἀπὸ τῆς Ἰταλίας διὰ Τιμοθέου.	26 Ad Hebræos scripta est ex Italia per Timotheum.	26 *Scripta ab Italia per Timotheum.*

21 Perficiat vos, καταρτίσαι ὑμᾶς, &c. Vel, aptos & idoneos vos reddat. Vulg. Aptet. Eras. Absolutos vos reddat. Efficiens in vobis quod acceptum sit, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον. Hinc illa Patrum sententia, Deum in nobis coronare opera sua. Ipse enim est qui gratuitò præstat nobis vt & velimus & efficiamus, Philip. 2. b. 13. Eras. Efficiens vt quod agitis acceptum sit, &c. non expressa Apostoli sententia.

22 Breuibus, διὰ βραχέων. De exhortatione loquitur, quam videlicet paucis absoluit. Nam penè totam epistolam in docendo & argumentando consumpsit.

23 Nostis, γινώσκετε. Vel, Scitote. Quisnam autem fuerit hic Timotheus, non possimus certò affirmare. Mihi fit probabile, hunc ipsum esse perpetuum Pauli comitem. Et hic rursum apparet ex pluribus probabilibus argumentis, hanc epistolam Pauli non esse. Nam quo tempore vinctus erat Romæ Paulus, liquet ex epistolis Romæ scriptis, Timotheum partim Ephesi fuisse, partim Romæ cum ipso Apostolo. neque tamen vsquam fit mentio vinculorum ipsius. quod ille certè nunquam prætermisisset quin Ecclesiis nominatim significaret. Deinde quæ de Timothei liberatione hoc in loco referuntur, ita scripta sunt quasi alibi vinctus fuerit quàm vnde hic noster scribebat: siquidem mentionem facit ipsius aduentus. Postremò quòd addit ὄψομαι ὑμᾶς, visam vos, nulla addita exceptione, ostendit eum qui hanc epistolam scripsit, tum minimè fuisse in vinculis: & quæ suprà, 10. g. 34, de captiuitate sua commemorauit, ad aliud tempus esse referenda.

24 Itali, οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Si hic Paulus est, cur non potius Romanos vocat? captiuus enim erat Romæ. Et quæ commemorãtur de ipsius liberatione ac peregrinatione repetita, probari non possunt, imò etiam probabiliter ex ipsius epistolis & temporum serie refutari. Liquet igitur etiam ex hoc argumento hanc epistolam à quopiam egregio ac germano Apostolorum discipulo, post Pauli obitum fortassis, & plerisque etiam Apostolis vel morte sublatis, vel ab vrbe Hierosolymorum absentibus, scriptam esse ex Italia, cuius regionis Ecclesias peragrabat. Non dubitauimus tamen passim eum Apostolum vocare, quòd Spiritu verè Apostolico præditus fuerit.

26 Ex Italia, ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Primùm suspecta est mihi fides huius subscriptionis, quia subiici solet epistolis, non ex qua regione, sed ex qua vrbe potius scriptæ sint. Deinde quod adiicitur, missam fuisse per Timotheum, omni fide caret: nisi duos faciamus Timotheos. Nam, quæso, cur illis significaret eius liberationem per quem ipse scriberet? Præterea, Si venerit, inquit, celerius, visam vos. Atqui si per hunc scribebat, dicendum potius fuerat, Si celerius redierit: aut, Si celerius eum remiseritis. Puto igitur hanc subscriptionem non satis consideratè adscriptam fuisse à quopiam, qui occasionem ex eo arripuerit quòd Timothei & Italorum mentio facta fuerat.

Epistola catholica Iacobi Apostoli.

Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολική.

Catholica, καθολική. Id est vniuersalis, quòd videlicet vni alicui vel homini, vel ciuitati, vel regioni non sit inscripta. Eadem est ratio sequentium epistolarũ Petri, & primæ Iohãnis, & illius quæ Iudæ inscribitur: quamobrem communi nomine Catholicæ dicuntur, vt rectè annotauit Græcus scholiastes. Itaque errore factum puto vt Canonicæ dicerentur. Nam si hoc epitheto dicamus distinctas esse ab aliis quarũ legitima non esset authoritas, causam non video cur Pauli epistolas minus oportuerit eo nomine comprehendi. Deinde nusquam à Græcis ita inscribuntur. Postremò quum de istius quæ Iacobo tribuitur, atque etiam de posterioris à Petro scriptæ authoritate diu, à Latinis præsertim, sit dubitatum, non est probabile Canonicas peculiari appellatione dictas fuisse.

	NOVA INTERPR.	VETVS.
Κεφάλαιον α΄.	CAP. I.	CAP. I.
Ἰάκωβος Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν.	1 IACOBVS Dei ac Domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus dispersis, salutem.	1 *Iacobus Dei & Domini nostri Iesu Christi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione salutem.*
Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις·	2 Pro summo gaudio ducite, fratres mei, quoties in tentationes varias incideritis:	2 *Omne gaudium existimate, fratres mei, quum in tentationes uarias incideritis:*
Γινώσκοντες ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν.	3 *Illud* ‖ scientes, probationẽ fidei vestræ parere patientiã.	3 *Scientes quòd probatio fidei uestræ patientiã operatur.* Rom. 5. a. 3
Ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι.	4 Cæterùm patientia opus perfectum habeat, vt sitis perfecti & integri, ita vt nihil desit.	4 *Patientia autem opus perfectum habeat, ut sitis perfecti & integri, in nullo deficientes.*
Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος· καὶ δοθήσεται αὐτῷ.	5 Quòd sicui vestrum deest sapientia, postulet à Deo qui dat *eam* omnibus benignè, nec exprobrat: & dabitur ei.	5 *Siquis autem uestrum indiget sapientia, postulet à Deo qui dat omnibus affluenter, & non improperat: & dabitur ei.*

IN CAPVT I.

1 Dispersis, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ. Id est, fidelibus omnibus Iudæis, cuiuscunque tribus sint, per orbem terrarum dispersis. Nota est autem ex historiis prima illa decem tribuum, deinde reliquarum etiam duarum multiplex dispersio. Quum igitur Apostoli, quocunque loco esset, Iudæos omnium primos compellarent, non immeritò Iacobus communem duodecim tribubus epistolam inscribit.

2 Pro sũmo gau. &c. πᾶσαν χαρὰν, &c. Rectè hinc auspicatur, quum & dispersos & fideles, id est cum ab exteris tum à suis vexatos, alloquatur. Deinde obseruandum est eum non modò æquo animo ferenda docere quæ Christi nomine vulnera imponuntur, sed etiam testari, incredibilis cuiusdam voluptatis argumentũ ab illis suppeditari. Itaque gaudio affici non aliud declarat quàm infrà versu 9, & Rom. 5. a. 3, τὸ καυχᾶσθαι, id est gloriari.

3 Probatio, τὸ δοκίμιον. Id est, illud quo exploratur fides vestra, nempe multiplex illa tentatio. Ita enim accipitur tentationis nomen hoc in loco, & infrà, versu 12. Distingue igitur τὴν δοκιμὴν & τὸ δοκίμιον, vt effectum à causa, sicut diximus Rom. 5. a. 4.

4 Opus perfectum habeat, ἔργον τέλειον ἐχέτω. Crux veluti instrumentum est quo nos Deus expolit. Opus igitur & effectus afflictionum est nostri in Christo consummatio.

5 Sapiẽtia, σοφία. Sapiẽtiam vocat doctrinæ illius cuius mentio facta est cognitionem, nẽpe quorsum affligamur à Deo, & quis fructus ex afflictione sit capiendus: quam cognitionem non modò nõ docet, sed etiã oppugnat caro: vt necessariò sit à Deo petenda. Cognitionem autem intelligo quam cõsequatur etiam res ipsa, quum opus fuerit. Benignè, ἁπλῶς. Vide 2. Corinth. 8. a. 2. Vulg. Affluenter, πλουσίως. Eras. Simpliciter.

Matth.7.a.7. mar.11.c.24. luc.11.b.9. iohan.14.b.13. & 16.c.23.

Αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος· ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ.

6 ‖Sed postulet cum fide, nihil disceptans. nam qui disceptat, similis est fluctui maris qui ventis agitatur & iactatur.

6 *Postulet autem in fide, nihil hæsitans: qui enim hæsitat, similis est fluctui maris qui à vento mouetur & circumfertur.*

Μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ Κυρίου.

7 Ne igitur existimet homo ille se quicquam accepturum à Domino.

7 *Non ergo æstimet homo ille quòd accipiat aliquid à Domino.*

Ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ.

8 Vir animo duplici, inconstans est in omnibus viis suis.

8 *Vir duplex animo incõstãs est in omnib' uiis suis.*

Καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ·

9 Porro frater qui est abiectus, glorietur in sublimitate sua:

9 *Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua:*

Eccl.14.c.18. esa.40.b.6. 1.pet.1.d.24.

Ὁ δὲ πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ· ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται.

10 Contrà, qui diues est, in abiectione sui: ‖ quoniã veluti flos herbæ præteribit.

10 *Diues autem in humilitate sua: quoniam sicut flos fœni transibit.*

Ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο· οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται.

11 Nam *uelut* exorto sole cũ æstu, exaruit herba, & flos illius decidit, & spectabilis decor ipsius periit: ita & diues in viis suis marcescet.

11 *Exortus est enim sol cũ ardore, & arefecit fœnũ, & flos eius decidit, & decor uult' eius deperijt: ita & diues in itineribus suis marcescet.*

Iob 5.b.17.

Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν· ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

12 ‖Beatus vir qui tolerat tentationẽ: quoniam quum probatus erit, accipiet coronam vitæ, quam promisit Dominus iis à quibus diligitur.

12 *Beatus uir qui suffert tentationem: quoniã quũ probatus fuerit, accipiet coronam uitæ, quã repromisit Deus diligentibus se.*

Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, Ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα.

13 Nemo quum tentatur dicat se à Deo tentari: nam Deus tẽtari malis nõ potest, nec quenquam tẽtat.

13 *Nemo quum tentatur, dicat quoniam à Deo tentatur. Deus enim intentator malorum est: ipse autẽ neminem tentat.*

Ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος.

14 Sed vnusquisque tentatur dum à propria cupiditate abstrahitur & inescatur.

14 *Vnusquisque uerò tentatur à concupiscẽtia sua abstractus & illectus.*

Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον.

15 Deinde cupiditas, posteaquã concepit, parit peccatum: peccatum verò peractum gignit mortem.

15 *Deinde concupiscẽtia quũ conceperit, parit peccatum: peccatum uerò quũ consummatum fuerit, generat mortem.*

Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί.

16 Ne errate, fratres mei dilecti.

16 *Nolite itaq; errare, fratres mei dilectissimi.*

6 Nihil disceptans, μηδὲν διακρινόμενος. Si hoc ita est, quorsum alii mediatores subordinãtur? aut cur fidem volunt nonnulli cum dubitatione co[illegible]re? Vide Mat.21.b.21.

8 In omnibus viis suis, ἐν πάσαις [illegible] ὁδοῖς αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו, i. cogitatis & factis suis omnibus. Virum autem δίψυχον vocat eum qui de doctrina aut Dei voluntate ambigit, id est Academicum seu Bellianum.

9 Qui est abiectus, ὁ ταπεινός. Id est qui affligitur, vt paupertate, cotẽptu, vllo deniq; calamitatis genere. Cui opponitur ὁ πλούσιος, diues. i. cui omnia quæ ad hanc vitã transigendã pertinẽt, feliciter succedunt. Est enim hæc humilitas & abundantia ad id de quo agitur accommodanda. Ideo abiectum quàm humilẽ dicere malui.

11 Nam *uelut* exorto sole, &c. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος, &c. Suppleuimus quod explendæ sentẽtiæ deerat. Sũt autẽ eiusmodi eclipses petitæ è medio, quales alibi annotauimus, vt Mat.15.a.14, & Mar.13.d.34. In viis suis, ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו. i. ita vt diues est ac iudicio suõ beatus, marcescet cũ suo illo splendore: quo Hebraismo nihil frequentius occurrit, vt vix nomine significetur quicquid aliquis vel animo designat, vel facit. Eras. suspicatur legendũ potius πορίαις, id est (inquit) in abundantiã. Ego neque vsquã inueni ita scriptũ, neque memini Græcum illud vocabulum vsquam legere. Dicunt enim Græci potius εὐπορίαν, cui opponitur ἀπορία.

12 Tentationem, πειρασμόν. Id est afflictionem, per quã exploratur à Domino, vt suprà, v.2.

13 Quum tentatur, πειραζόμενος. i. ad malè agẽdũ solicitatur. Nã de alio tẽtationis genere differit: neque quũ id facit, à scopo aberrat. Ea enim est naturæ nostræ prauitas vt per id potissimũ ad malè agẽdũ seipsã solicitet, vnde cõfirmationẽ petere debuerat, nẽpe ex afflictionibus: quib' irritata caro, nõ desinit nos ad desperãdũ instigare, quasi certa sint odii Dei testimonia: nẽpe cõtrariũ prorsus afflictionũ finẽ sibi proponens: quippe quum hæ sint confirmandæ in nobis fidei ac gignendæ patientiæ instrumenta, vt dictum est suprà, & Rom.5.

15 Peccatum, ἁμαρτίαν. Peccatum intellige quod actuale vocant, quod quum à radice (id est à cupiditate) prodeat, necesse sit autem fructum & arborem eiusdem esse indolis ac naturæ, consequitur & ipsos primos motus, peccati nomine generalius accepto censeri, sicut copiosè expositum est Rom. cap.5, & aliis multis locis.

Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι, καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα.

17 Omne munus bonum & omne donum est perfectũ, supernè, descendens à Patre luminũ, apud quẽ nõ est transmutatio, aut cõuersionis obũbratio.

17 *Omne datum optimum, & omne donũ perfectũ, desursum est, descẽdẽs à Patre luminũ, apud quẽ nõ est trãsmutatio, nec uicissitudinis obumbratio.*

Βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.

18 Is quia voluit, progenuit nos sermone veritatis, vt essemus primitiæ quædam suarũ creaturarum.

18 *Voluntariè genuit nos Verbo ueritatis, ut simus initium aliquod creaturæ eius.*

Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν.

19 Itaque, fratres mei dilecti, ‖sit omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendũ, tardus ad iram.

19 *Scitis, fratres mei dilectissimi. Sit autem omnis homo uelox ad audiendum, tardus autem ad loquendũ, & tardus ad irã.*

Prov.17.d.27.

Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται.

20 Nam ira viri iustitiam Dei non exequitur.

20 *Ira enim uiri iustitiã Dei non operatur.*

Διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

21 Quapropter abiectis omnibus sordibus & excremẽto malitiæ, cum lenitate recipite insitum sermonem, qui possit seruare animas vestras.

21 *Propter q̃d abijcientes omnẽ immunditiã & abũdantiã malitiæ, in mãsuetudine suscipite insitum uerbum, quod potest saluare animas uestras.*

Matth.7.c.21. rom.2.b.13.

Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ, παραλογιζόμενοι ἑαυτούς.

22 ‖Re ipsa verò præstate sermonem: nec sitis auditores solùm, fallentes vosmetipsos.

22 *Estote autẽ factores Verbi, & non auditores tãtùm, fallentes uosmetipsos.*

Ὅτι εἴ τις ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ.

23 Nam siquis audit sermonẽ, & eũ non præstat, is similis est viro cõsideranti faciem suam natiuam in speculo.

23 *Quia sigs auditor est Verbi, & nõ factor, hic cõparabitur uiro cõsiderãti uultum natiuitatis suæ in speculo.*

Κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν.

24 Considerauit enim seipsum, & abiit, & statim oblit' est qualis esset.

24 *Considerauit enim se, & abijt, & statim oblitus est qualis fuerit.*

17 Omne munus, &c. πᾶσα δόσις, &c. Δόσις & δώρημα hoc loco idẽ declarant. Est igitur repetitio synonymi emphaseως causa, vti apud Hebræos sæpe. A Patre luminũ, ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων. Id est, ab eo qui fons est & author omnium bonorum. Sic enim Patris nomen Hebræi generaliter accipiunt interdum pro authore, vt Gen.4.c.20, & alibi sæpe. Et luminis appellatione, omnis bonorum species in sacris literis intelligitur: sicuti contrà tenebræ calamitates designant. Aut conuersionis obumbratio, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. Pergit in metaphora. Sol quippe pro varia ac multiplici conuersione, nunc apparet, nunc disparet: nunc clarus & limpidus collucet, nunc obscurus veluti delitescit: nunc accedit, nunc recedit. Inde variæ non tantùm mensium, sed etiam dierum ac horarũ intemperies. At Dei beneficentia semper sui similis est, & quòd quædam nobis in malum cedunt, non Dei sed nostro fit vitio. Vulg. τροπὴν maluit Vicissitudinem interpretari, quod non penitus conuenit, si vocem ipsam spectes.

18 Quia voluit, βουληθείς. Hoc est quod Paulus solet εὐδοκίαν dicere, id est gratuitam beneuolentiam. hic igitur fons est nostræ salutis. Progenuit, ἀπεκύησεν. Alludit ad nostram adoptionem, cuius facti sumus per fidem participes, vt Ioh.1.b.12 & 13. Fides autem est ex auditu Verbi, Rom.10.c.17. Ideo etiam dicuntur ministri filios gignere, sed quatenus Dei instrumenta, vt 1.Cor.4.c.15, & Gal.4.c.19, & Philem.b.10. Primitiæ quædam, &c. ἀπαρχήν τινα, &c. Id est sacræ cuiusdam oblationis instar, ex reliquorum hominum aceruo selectæ. Alludit igitur ad Legis ritum.

19 Itaque, ὥστε. Vulg. Scitis. Legit enim ἴστε, sed mendosè.

20 Iustitiam Dei, δικαιοσύνην Θεοῦ. Id est, quod præscribit Deus. Alioqui sæpe apud Paulũ iustitia Dei longè alia significatione accipitur, vt diximus Rom.1.b.17.

21 Et excremento, καὶ περισσείαν. Vulg. Et abundantiam, non expressa Iacobi sententia. Erasmus, Redundantiam, ne sic quidem satis expressè. Insitum, ἔμφυτον. Id est, qui inseritur & plantatur, ministrorum videlicet opera. Similis metaphora occurrit 1.Cor.3.b.6. Lenitatem verò appellat modestiam, & quicquid ferociæ altísque illis spiritibus opponitur, vt Esa.57.c.15. Sic Paulus ille ferox Pharisæus humi prosternitur, ac demum cicuratus respondet, Quis es Domine? Cæterùm quo instrumento recipitur Sermo? nempe fide: cui indiuiduo vinculo connexus est amor Dei ac proximi, vt tota Scriptura docet. Hæc igitur vnà connectit Apostolus in sequenti disputatione.

22 Re ipsa verò præstate sermonem, γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου. Vulg. Estote autem factores Verbi. Eras. Sitis autem effectores Sermonis. Ego studui magis perspicuè loqui.

23 Natiuam, τῆς γενέσεως αὐτοῦ. Hoc additum puto vt intelligamus sumptam esse translationem ab iis qui externam duntaxat faciem suam in speculis contemplantur. Sed præterea alludit Apostolus ad natiuam illam maculam, cui opponitur puritas ad quam renascimur: cuius etiam viuam imaginem spectamus in Lege Dei. quã vocat perfectam, vt eam opponat nostris sordibus, tũ etiã vt quo magis vnusquisque senserit se ad eã accedere, sciat sese minus esse impurum, ac proinde sanctæ vitæ magis ac magis studeat. Additur dulce Libertatis nomen mutata metaphora, quoniam Legis iugum homines inuiti audiunt, & inuitissimi subeunt, quia nec quid sit seruitus, nec quid sit libertas norunt.

25 Ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται.

25 At qui introspexerit in perfectam illam Legem libertatis, & *in ea* permanserit, quũ nõ fuerit auditor obliuiosus, sed effector operis, beatus erit in opere suo.

25 *Qui autem perspexerit in Legem perfectam libertatis, & permanserit in eas non auditor obliuiosus factus, sed factor operis, hic beatus in facto suo erit.*

26 Εἴ τις δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία.

26 Siquis videtur religiosus esse inter vos, non frænans linguam suam, sed suũ ipsius cor seducẽs, huius vana est religio.

26 *Si quis autem putat se religiosum esse, nõ refrænans linguã suã, sed seducens cor suum, huius vana est religio.*

27 Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου.

27 Religio pura & immaculata apud Deũ & Patrem, hæc est, inuisere orphanos & viduas in afflictione ipsorum: & immaculatũ seipsũ seruare à mũdo.

27 *Religio mũda & immaculata apud Deum & Patrẽ, hæc est, visitare pupillos & viduas in tribulatione eorũ, & immaculatũ se custodire ab hoc seculo.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

Leuit.19.c.15. deut.1.c.17, & 16.d.19. prouer.24.c.23. eccli.42.a.2.

1 Ἀδελφοί μου, μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης.

1 Fratres mei, ne cum respectu personarum habete fidẽ Domini nostri Iesu Christi gloriosi.

1 *Fratres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Iesu Christi gloriæ.*

2 Ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰσέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι·

2 Nam siquis in cœtũ vestrũ ingrediatur, aureũ gestans annulum, veste splendidã, ingrediatur autem & pauper cũ sordida veste:

2 *Etenim si introierit in conuentum vestrum vir aureũ annulum habens, in veste candida: introierit autem & pauper in sordido habitu:*

3 Καὶ ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, καὶ εἴπητε, Σὺ κάθου ὧδε καλῶς· καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, Σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κάθου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου·

3 Et respexeritis ad eum qui vestem gestat splendidam, & dixeritis ei, Tu sede hic pulchrè: & pauperi dicatis, Tu sta illic, aut sede hic subter scabellum meum:

3 *Et intendatis in eum qui indutus est veste præclara, & dixeritis ei, Tu sede hic bene: pauperi autẽ dicatis, Tu sta illic, aut sede sub scabello pedum meorum:*

4 Καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν;

4 Nónne discrimen fecistis apud vos, & facti estis iudices peruersè deliberantes?

4 *Nónne iudicatis apud vosmetipsos, et facti estis iudices cogitationũ iniquarũ?*

25 Introspexerit, ὁ παρακύψας. Trãslatio sumpta est ab iis qui nõ obiter aliquid aspiciunt, sed prono etiam corpore oculos admouent, vt rem omnem propius cognoscant. Vulg. Perspexerit. Erasmus, Prospexerit. Vide Luc.24.b.12. In opere suo, ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ. Id est, ita se gerens. Nam ex effectis demum agnoscitur fides, vt arbor ex fructibus. Arguunt igitur fidem opera: fides vna Christum apprehendit: vnus Christus factus est nobis sapientia, iustitia, sanctificatio & redemptio à Patre, qui nos gratis in ipso elegit ab æterno.

26 Suũ ipsius cor seducẽs, ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ. Garrulitatis, maledicentiæ, petulantiæ, ac cæterorũ vitiorum in loquendo fons est, seipsum non nosse. Itaque deceptionem suiipsius vocat sinistrum de se iudicium eorum qui φιλαυτίᾳ laborant. Eras. Aberrare sinit cor suum, non expressa Apostoli sententia.

27 Religio, θρησκεία. Non enumerat omnia veræ & sinceræ charitatis officia, sed duo tantùm commemorat in quibus refulget gratuita liberalitas: quia videlicet ab afflictis nulla expectatur merces. Quid si verò Iacobus hodie illos cerneret qui ementito ipsius nomine Iacobipetæ vocãtur? Non eos procul à se ad familias suas alendas, ad pupillos, ad viduas ablegaret? Apud Deum & Patrem, παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Id est, apud Deum qui est Pater noster est. Inuisere, ἐπισκέπτεσθαι. Id est, curare & pro virili subleuare. Ita enim accipitur verbum פקד apud Hebræos.

IN CAPVT II.

1 Cum respectu personarum, ἐν προσωποληψίαις: Quid vocetur προσωποληψία, & quatenus damnetur, diximus Mar.12.b.14. Fidem Domini, τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου. Id est, ne fidem quæ Christo Iesu habetur, putetis cum personarum respectu posse conciliari. Sunt enim hæc prorsus repugnantia. Gloriosi, τῆς δόξης. Hoc coniungit cum Κυρίου: neque verò temere hoc est additum. Vnde enim iste personarum respectus, nempe quia non cogitamus quæ sit Christi gloria. Neminem enim aspernaremur, imò veneraremur omnes eos in quibus Christus habitat, nec nos sineremus stultis carnis iudiciis trãsuersos rapi. Vulg. ad verbũ, Gloriæ, seruato Heb. Eras. Ex opinione, quod nõ video qui possit Græcis conuenire: quãuis δόξαν fatear interdũ pro opinione poni.

3 Pulchrè, καλῶς. Id est, honesto & honorifico loco. Vulg. & Erasmus, Bene.

4 Nónne discrimen, &c. καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς; Id est, Nónne (quod minimè oportuit) hoc modo apud vos vnum alteri præferendum iudicastis? Hoc enim declarat τὸ διακρίνεσθαι, & καὶ coniunctio ex Hebræorum idiotismo redundat. Vulgata, Nónne iudicastis apud vosmetipsos? multo sanè rectius quàm Erasmus, qui conuertit, Et nõ diiudicati estis in vobisipsis. Quid si verò accipias τὸ διακρίνεσθαι pro κατακρίνεσθαι, id est damnari: vt sit sententia, istos sua ipsorum conscientia damnari? Ad me quidem quod attinet, τὸ διακρίνεσθαι in ea significatione nunquam legi, & nostram etiam interpretationem eo etiam confirmari puto quòd infrà 3.d.17, cælestem sapientiam ἀδιάκριτον vocat. Peruersè deliberantes, διαλογισμῶν πονηρῶν. Antè reprehenderat quòd vnum alteri prætulissent: atqui hoc per se non videtur vitiosum: neque sanè vitiosum est quum

quum Deus ita gradus distinxerit vt satis appareat non parem esse omnium dignitatem. Ideo proposuit hypothesin in qua prorsus eluceat quænam προσωποληψία damnetur, ea videlicet quæ falsum pro vero discrimen sequatur, deinde in quo non seruetur modus, postremò cuius nõ sit rectus finis. Verbi gratia, Si diuitem, quia diues est, pauperi aliquis anteponat, peruersum est in eo iudicium quòd diuitias accipiat pro discriminis canone, qui planè falsus est. Neque enim ex diuitiis æstimandum est quis cui sit anteponendus. Quòd si etiam ita præponatur diues ille pauperi, vt pauper à me ignominiosè tractetur, iam error altero errore cumulatur. Hæc verò peccata satis ostendunt quò tandem spectent omnia: nempe vt ineatur diuitis gratia. Interim iacet pauper quãtumuis pius, doctus, egens: diues impius, indoctus, omnibus copiis redundans, splendidè accipitur. Itaque à peruersæ cogitationis iudice peruersum fit iudicium. Ergo (vt ad rem redeam) iudex peruersarum cogitationum, ex Hebræorum idiotismo, significat iudicem non rectè affectum, sed qui iniqua moliatur. quem Hebraismum quanuis ambiguum Vetus interpres & Erasmus seruarunt.

5 Ἀκούσατε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, οὐχ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου, πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν;

5 Audite fratres mei dilecti, nónne Deus elegit pauperes mundi huius *ut fierent* diuites fide, & hæredes regni quod promisit iis à quibus diligitur?

5 *Audite fratres mei dilectissimi, nónne Deus elegit pauperes in hoc mũdo diuites in fide, & hæredes regni quod repromisit Deus diligẽtibus se?*

6 Ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν, καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια;

6 At vos contumelia affecistis pauperẽ. Nónne diuites per tyrannidem opprimũt vos, & trahunt vos ad tribunalia?

6 *Vos autem exhonorastis pauperem. Nónne diuites per potentiam opprimunt vos, & ipsi trahunt vos ad iudicia?*

7 Οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς;

7 Nónne blasphemant præclarum illud nomẽ à quo estis cognominati?

7 *Nónne ipsi blasphemant bonum nomen quod inuocatum est super vos?*

8 Εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν, κατὰ τὴν γραφὴν, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, καλῶς ποιεῖτε·

8 Siquidẽ Legem regiã præstatis secundum Scripturam, Diliges proximum tuũ vt teipsum, bene facitis:

8 *Si tamen Legem perficitis regalem secundũ Scripturam, Diliges proximũ tuum sicut teipsum, bene facitis:*

9 Εἰ δὲ προσωποληπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς παραβάται.

9 Sin verò personam respicitis, peccatum cõmittitis, & redarguimini à Lege veluti transgressores.

9 *Si autem personas accipitis, peccatum operamini, redarguti à Lege quasi transgressores.*

10 Ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσει, πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάντων ἔνοχος.

10 Quisquis enim totam Legẽ seruauerit, offenderit autem in vno, omnibus tenetur.

10 *Quicunque autem totã Legem seruauerit, offendat autem in uno, factus est omnium reus.*

11 Ὁ γὰρ εἰπὼν, Μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καὶ, Μὴ φονεύσῃς. εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δὲ, γέγονας παραβάτης νόμου.

11 Nam qui dixit, Ne mœcheris: dixit etiã, Ne occidas. Quòd si nõ fueris mœchatus, occideris autẽ, factus es transgressor Legis.

11 *Qui enim dixit, Nõ mœchaberis, dixit & Nõ occides. Quòd si non mœchaberis, occides autẽ, factus es trãsgressor Legis.*

12 Οὕτω λαλεῖτε καὶ οὕτω ποιεῖτε ὡς διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι.

12 Ita loquimini & ita facite, vt per legẽ libertatis iudicandi.

12 *Sic loquimini & sic facite, sicut per legem libertatis incipientes iudicari.*

5 Pauperes mundi huius, τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου. Id est tenues, inopes, & (si mundi iudicium spectes) omnium hominum abiectissimos. Ita ostenditur iudicii illius peruersitas. Vt fierent diuites, πλουσίους. Subaudi, id est τοῦ εἶναι, vel τοῦ γενέσθαι. Rectè verò præposuit dilectioni fidem, & fidei electionem.

6 Per tyrannidẽ opprimunt, καταδυναστεύουσιν. Vide Act.10.f.38. Ostẽdit autẽ Apostolus his verbis, omni quoque iudicio carere qui suos carnifices tanto in pretio habeant vt præ iis pauperes Domini etiam despiciãt.

7 A quo estis cognominati, τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς. Vulg. & Eras. ad verbum, Quod inuocatum est super vos. Est autem Hebraica prorsus dicendi formula, vt quum dicitur Patris nomen super filios inuocari, Gen. 48. c.16, & mariti super vxorem, vt Esa.4.a.1.

8 Si quidem, εἰ μέντοι. Vulg. Si tamẽ. Cæterùm vlcus attingit. Poterant enim isti prætexere se hoc officii præstare quantumuis indignis. Atqui, inquit Iacobus, Lex est regia, id est sine vllis diuerticulis, & quasi viæ regiæ instar omnibus patens, omnes proximi nomine comprehendens quos officio tuo iuuare possis. Quî fit ergo vt diuitem ita excipias, pauperem asperneris? Nam hic certè meliore etiam ratione possit proximus videri, nedum vt illi diuitem anteponas. Hoccine verò est via regia incedere? Assentior igitur doctissimo interpreti, qui Legẽ regiã perinde ac viã regiã dici existimat, prouerbiali quadã loquẽdi formula. Viã autẽ regiam dicit Moses, Num.21.e.22, דרך המלך, quã vulgò etiã vocam9 *le grand chemin*, quæ obliquis viarũ diuerticulis opponitur.

10 Omnibus, πάντων. Quid igitur? an peccata paria sunt, aut æquè reus est qui vnũ caput violauit, atque is qui singula? Minimè verò: sed etiamsi vnum apicẽ Legis transgrediaris, reus es violatæ Legis totius in genere, violata videlicet Legislatoris maiestate, quanuis non pari crimine teneantur omnes qui Legem violant. Vbi igitur partialis illa iustitia quam stabilire volunt sophistæ? Sed quorsum hæc Iacobus? nempe vt istorũ detegat hypocrisin, qui ex Legis præceptis seligebant quod libuisset, & præclarè sibi videbantur hoc modo Legẽ præstare: vt si iudex ex tribus conuictis adulterii duos puniens, vnum absoluens, aut adulterum quidem puniens, sed homicidæ parcens, putarit se officio suo egregiè defunctum.

12 Per Legem libert. διὰ νόμου ἐλευθερίας. De lege libertatis diximus suprà, 1.d.25. Additum autẽ est hoc epitheton admodum apposité. Quum enim per filium liberati simus, multo meliore iure à nobis requiret Do-

minus iustitiæ fructus quàm ab iis qui sub Legis ac peccati tyrannide manserunt: quamuis & isti meritò per Legem damnabuntur, vt dictum est Rom.2.b.12. Id autem ita futurum apparet etiam ex iudicii formula quæ perscripta est Mat.25, & ex eo quod sæpe repetitur, fore vt vnusquisque ex operibus suis iudicetur: minimè id quidem quasi bonis sanctorum operibus salus rependatur, quæ vni in Christo gratiæ per fidem apprehensæ accepta fertur: sed quia ex fide adiudicabitur salus, de fide iudicabitur ex ipsius effectis. Itaque hæc causa est cur nunc Iacobus in hanc disputationem ingrediatur, vt veram fidem à falsa distinguat.

Ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος· καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως.

13 Nam damnatio absque misericordia erit ei qui nõ præstiterit misericordiã: & gloriatur misericordia aduersus dãnationẽ.

13 *Iudicium enim sine misericordia illi qui non fecerit misericordiã: superexaltat autem misericordia iudicium.*

Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν;

14 Quæ vtilitas, fratres mei, si fidẽ dicat aliquis habere se, opera verò non habeat? num potest fides illa eum seruare?

14 *Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autẽ nõ habeat? nũquid poterit fides saluare eum?*

13 Misericordiam, ἔλεος. Id est, Qui durus & asper aduersus proximum fuerit, aut etiam qui non eum iuuerit, is durum quoque ac præfractum iudicem Deum experietur, vt Mat.25.d.42, & deinceps. Item 6.b.15.

Et gloriatur misericordia aduersus damnationem, καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Poscit, opinor, oppositio superioris membri, vt misericordiam hìc quoque consideremus. Sicut ergo dixit fore vt absque misericordia damnentur qui misericordes non fuerint, ita nunc dicit misericordes non modò non reformidaturos damnationem, sed etiam illi quodammodo insultaturos. Quinam id verò? quia nimirum erga misericordes erit Deus misericors, vt Mat.5.a.7, & 25.c.37. Id autem etiam ostendit ipsa antithesis: nam si absque misericordia damnabuntur nõ misericordes, & ex misericordia absoluentur misericordes. Hinc consequitur non aduersus ipsum iudicem habituros misericordes de quo glorientur, sed de quo gratias agant, vt Matth.25.c.37, Rom.4.a.2. verùm aduersus mortem, peccatum, diabolum. Hæc enim est damnatio cui insultabunt ii quorum fides ex charitatis officiis coram Deo emicabit, vt Rom.8.f.31.33.34, & 1.Cor.15.g.55.

14 Quæ vtilitas, τί τὸ ὄφελος. Quia non alium locum fortius vrgẽt sophistæ, vt gratiam Dei euertant, adeo quidẽ vt à nonnullis ob eam causam hæc epistola prorsus repudietur, tanquam sanæ doctrinæ repugnet: conabor & ego paucis hunc locum illustrare, vt eum neque pro sophistis facere, neque quicquam à sana ac vera gratuitæ iustificationis doctrina alienum continere, liquidò appareat. Spectandus est igitur in primis Apostoli scopus. Disseruerat aduersus eos qui videri volunt sanctè viuere, quum tamen sint θεοσυπόκριται, & falsam sanctimoniæ laruam iis detraxit. Nunc aliud hominum genus aggreditur, eorum nimirum qui notitiam doctrinæ Euangelicæ induentes fidei nomine, ita in ea re acquiescunt acsi propterea essent omnium hominũ iustissimi: quum interim tota ipsorum vita sceleribus scateat, nedum vt charitatem exerceant. Hunc, inquam, esse Apostoli scopum ita manifestum est vt ne sophistas quidem ipsos hoc inficiaturos existimem. Nunc consideremus quomodo aduersus istiusmodi homines fuerit disputandum. Paulus ad Romanos præsertim & ad Galatas scribens, in eo totus est vt nos doceat, fide absque operibus, siue in Christo, gratis iustificari. Quamobrem? quia nimirum cum iis contendebat qui merita sua vel pro gratia substituebant, vel cum gratia coniungebant. Oportuit ergo in primis disputare de iustificationis ratione, quum ipsi falsas causas pro vera substituerent. Aduersus istos autem sicut contraria prorsus est controuersia, ita etiam contrario prorsus ordine disputandũ fuisse res ipsa ostendit. Nam illi operum iustificationem stabiliebant, isti non operum modò iustificationem, sed ipsa etiam opera tollebant. Sicut ergo aduersus illos ita defenditur gratuita iustificatio ex fide vt opera ipsa bona non tollantur, sed iustificandi vis illis detrahatur: ita hoc in loco quis non videt contraria prorsus ratione opera ita stabilienda fuisse, non vt iustificandi vis illis tribueretur, sed vt vera iustificatio ex illis tanquam effectis colligeretur? Dicam planius. Illic de causa quæstio est, hìc verò de effectis. Illic à causis ad effecta descenditur, hìc ab effectis ascenditur ad causam. Illic quæritur quomodo iustificemur, hìc quomodo iustificati fuisse intelligamur. Illic excluduntur opera, tanquam iustificationis causa, hìc stabiliuntur tanquam iustificationis effecta. Illic negantur opera præcedere iustificandos, hìc dicuntur iustificatos consequi. Quorsum enim aduersum istos probares nos non iustificari operibus, qui opera ne vt testimonia quidem iustitiæ requirebant, nedum vt plus illis quàm par esset tribuerent? Quæ quũ ita sese habeant, quis nõ videt quàm miserè hallucinẽtur sophistæ, quũ perinde Iacobũ conãtur cũ Paulo cõciliare acsi vterque de causis iustificationis quæreret? Hinc peruersa illa distinctio operũ moraliũ & cæremonialiũ: quasi hæc duntaxat excludãtur apud Paulũ, quã tamẽ explicationẽ August. lib. De spiritu & litera, disertè refutauit. Hinc ergo ad aliã distinctionẽ peruẽtum est, operũ præcedentiũ fidẽ, & consequentiũ, quasi illa tantũ excludat Paulus, & quidẽ nõ simpliciter, sed certo duntaxat respectu, quũ & ipsa sint (vt aiunt) præparatoria merita ex congruo. Hinc deformis illa distinctio fidei formatæ & informis, in quo etiam produnt quàm acuti sint dialectici, qui qualitatem faciãt alterius qualitatis formã. Hinc illa nõ modò falsa sed etiã ridicula explicatio verbi Iustificari, quasi fide iustificari sine operibus, idẽ declaret atque fide absque operũ præcedentiũ meritis, aptũ fieri ad merendũ vitã æternã, ex gratiæ & liberi arbitrii cõcursu. Neque verò id mirũ est accidisse, quũ disputationis scopũ nõ tenerẽt. Hactenus igitur de scopo: nunc de tractatione dicamus, in quã & ipsi non minus infeliciter sunt versati. Ac primùm quidem ipsorũ errores indicabimus, deinde germanã explicationẽ aperiemus. Possunt autẽ hi errores ad tria præcipua capita reuocari. Nam neque quid sit fides hoc in loco, neque quid sit iustificari, neque etiã quomodo æstimãdũ sit operũ nomẽ intelligũt: quia quid illud sit de quo quæritur ignorãt. Fidẽ igitur vtrobique, i. tũ apud Paulũ tũ apud Iacobũ, putãt eandẽ designari, nẽpe qua credimus Deũ esse, addo etiã, Christũ esse Dei Filiũ, & vera esse quæ in vtroque fœdere sunt præscripta. Atqui si hoc illud est quod Paulus fidẽ vocat, quid impedit quominus diabolus possit fidelis dici? Neque enim potest fidelis nomẽ illi detrahi quin fidẽ habeat, præsertim quũ isti affirmẽt fidẽ sine charitate esse posse. Quid verò? quo iure infideles dicentur quicũque hanc fidẽ habuerint, etiãsi omnibus sceleribus sint coopertis? Præterea fidẽ esse Spiritus sancti donũ aduentitiũ an audebũt inficiari? Tribuatur ergo Spiritus sancti gratia ipsis etiã diabolis: aut, quũ ista falsissima sint ac blasphema, multo aliã esse fidẽ fateamur, à qua soli filii Dei fideles nominãtur (quã suprà 1.a.6, requiri dixit idẽ noster Iacobus in iis qui ritè precãtur, & cui vni Paulus iustificationẽ ac sãctificationẽ, vt instrumẽtali causæ, tribuit) ab ea quæ mox ipsis etiã diabolis cõceditur. Venio ad alterũ errorẽ. Iustificari putãt idẽ declarare atque inhærẽte qualitate aliqua iustũ fieri, ideóque iustificationẽ volũt ab operibus manare. Atqui nos paulo antè manifestis argumentis probauimus non quæri hoc in loco quomodo iustificemur: hoc enim non Iacobus tractat, sed Paulus.

sed quis verè se possit iustificatum dicere, isne qui nudam illam fidem iactat, an verò qui ex operibus fidẽ suam potest demonstrare? Deinde vt de imputata iustitia dicamus hoc loco, quis vnquam existimasset ita posse ineptire homines vt dicerent bonos fructus efficere vt bona sit arbor, ac non potius bonam prius arborem fieri oportere quàm bonos fructus edat? Hoc enim certè non minus absurdum est ac ineptum quàm si quis causam ab effectis gigni existimaret. Superest tertius error in operum vocabulo explicando, qui quidem est ex primo procreatus. Nam quia fidem illam de qua Paulus disserit, putarunt hoc in loco comparari cum operibus, huc etiam sunt impulsi vt opera per se considerari existimarent. Atqui si ita esset, id est si fides illa qua iustificamur, posset à charitate separari, nemo non videt quàm infirmum esset argumentum à fide ad charitatẽ probandam, vel à regnante peccato ad tollendam fidem sumptum: quum tamen hoc vtroque nihil frequentius passim occurrat. Stat enim illud firmum, mendacem esse eum qui dicat se Deum nosse, nec seruat ipsius præcepta, 1.Iohan.2.a.4. Deinde refutato primo errore, concidat etiam iste necesse est. Quòd si neque quid sit in hoc argumento fides, neque quid sit iustificari, neque quomodo considerentur opera, isti norunt, quomodo, quæso, de re tota iudicabũt qui nullam ipsius partẽ tenent? Age igitur, tandem ad germanam huius loci explicationem veniamus: quam quidem nos perspicuitatis causa παραφραστικῶς explicabimus. Nitebantur isti falsa illa fidei specie, id est notitia Dei: hanc illis oportuit ostendi veram fidem non esse, sed mortuum simulacrum. Sed illam tamen Iacobus per concessionem (ne de verbis litigare videatur) fidem vocat. Vers.13, Esto (inquit) fidem illam habeatis quam vos habere dicitis: quid aliud hoc est quàm res inutilis? Vers.14.15.16, Hoc illustrat adhibita comparatione, Si quis famelico dixerit, Satur esto: nec interim quicquam illi suppeditarit, quis veram esse hanc liberalitatem dixerit? Ver.17, Ita si Dei notitiam vos habere gloriemini, (quam fidem vocatis) nec interim eam ad vsum accommodetis, non erit hæc fides propriè, sed fidei simulacrum: vt si corpus inanime hominem dicas. Ver.18, Quid ergo? nempe fides ea demùm est quam ex operibus possis ostendere. Ver.19, Deinde ad argumenta accedit, Si illud quod fidem vocas, fides esset, quid impediret diabolum quominus & ipse fidelis esset? Nam credit diabolus quod tu credis, illud habet quod tu fidem vocas: nec tamen confidit, sed contremiscit. Ergo fides quam iactas, vera fides non est, nec qua securè niti possis.

Paraphrastica expositio huius loci per versiculos distincta.

Versu 20, Vis autem hoc amplius etiam cognoscere? Versu 21, Confer fidem illam quam iactas, cum Abrahami exemplari. Neque enim dubium est quin hic veram fidem habuerit. Quid igitur ille? nónne Isaacum obtulit? Ver.22, Itaque non habuit fidem quam opera non consequerentur: sed illum verè per fidem iustificatum fuisse res ipsa ostendit, quum opus ederet iustitiæ. Ex eo igitur quòd factis ostendit fidem, liquidò apparuit non mortuam, sed viuam & suis numeris absolutam fidem ipsius fuisse. Ver.23, Túmque plenè patefactum est quàm meritò scriptum esset de eo quòd Deo credidisset, idque ei imputatum esset ad iustitiam.

Ver.24, Inde efficitur, verè iustificatũ esse non eum qui fidem illam habeat quam iactatis, sed eam quæ ex effectis ostendi possit. Ver.25, Aliud exemplum quæritis? nam istud fortasse vos deterret. Sumamus meretricem illam Rahab, cui vos pudebit impares fieri. Illa nónne re ipsa ostendit se longè aliam fidem habere quàm mortuam illam, cum diabolis ipsis communem? Nam Dei gloriam & proximi charitatem vitæ suæ anteposuit, seruatis & emissis Dei speculatoribus. Ver.26, Concludamus igitur fidem illam vestram quasi cadaueris instar esse: itaque non esse quòd vos illius titulo superbiatis, quasi per eam iustificati. Viua enim est, non mortua fides illa quæ in iustificatorũ factis elucet. Hæc est, amice lector, huius loci minimè coacta, vt vides, sed sincera & cum reliquis Prophetarum & Apostolorum scriptis consentiens explicatio. Arbor bona, inquit Dominus, fructus bonos facit. Qui filii Dei sunt, inquit Paulus, Spiritu Dei aguntur. Iustus est qui facit iustitiam, inquit Iohannes. Item, Ex hoc cognoscimus quòd eum nouimus si iussa illius obseruamus. Item, Qui dicit se in luce esse, & fratrem odit, in tenebris est vsque adhuc. Ex his autem efficitur, fidem, aduersus quam contendit Iacobus, per concessionem duntaxat hoc nomine vestiri, vtpote quæ diabolis etiam sit communis. Item Iustificari hoc in loco non significare iustum fieri, sed iustificatum declarari. de qua significatione diximus Rom.3.a.4, & 20, & 1.Tim.3.d.16. Postremò, opera non considerari per se, sed cum vera illa fide coniuncta, ex qua tanquam bonæ arboris boni fructus exoriuntur. Quamobrem tantum abest vt hæc epistola Pauli doctrinæ repugnet, vt contrà nec meliore nec certiore argumento possit confirmari.

Ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς.

15 Quòd si frater aut soror nudi fuerint, & egentes quotidiano victu:

15 *Si autem frater aut soror nudi sint, & indigeant victu quotidiano:*

Εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε. μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος· τί τὸ ὄφελος;

16 Dicat autem eis aliquis vestrum, Abite cum pace, calescite & saturamini: non tamen dederitis eis quæ sunt apta corpori, quæ *erit* vtilitas?

16 *Dicat autem aliquis ex vobis, illis, Ite in pace, calefacimini & saturamini: non dederitis autem eis quæ necessaria sunt corpori: quid proderit?*

Οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ᾽ ἑαυτήν.

17 Ita quoque fides, si opera nõ habeat, mortua est per se.

17 *Sic & fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa.*

Ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις, Σὺ πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω· δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου, κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου.

18 Quinimo dicet aliquis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam ex operibus tuis, & ego ostendã tibi ex operibus meis fidem meam.

18 *Sed dicet quis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam sine operibus, & ego ostendã tibi ex operibus fidem meam.*

18 Quinimo dicet aliquis, ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις. Id est, Imò etiam sic cuiuis licebit tuam arrogantiam retundere. Deinde quod sequitur, Σὺ πίστιν ἔχεις, tu fidem habes, ironicè dictum est. neque enim fidei nomẽ huic notitiæ nisi per concessionem tribuitur. Vulgata, Sed dicet quis. Erasmus, Sed dicet aliquis: quasi videlicet quædam sit obiectio: sed hoc non potest quadrare. Ostende, δεῖξον. Vides considerari opera cum fide coniuncta, non autem seorsim comparari? opera, inquam, cum vera fide coniuncta, illi cadaueri viuæ fidei opponi?

19 Σὺ πιστεύεις ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι· καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι.

20 Θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενέ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν;

21 Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον;

22 Βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη;

23 Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη.

24 Ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον.

25 Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα;

26 Ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι.

Gen.22.b.10 — Gen.15.b.6, rom.4.a.3, gal.3.a.6 — Iosue 2.a.1

19 Tu credis Deum vnum esse. rectè facis: & dæmonia credūt, & horrescunt.

20 Vis verò nosse, homo vane, fidē illam *quæ est* absque operibus, mortuam esse?

21 Abraham pater ille noster nónne ex operibus iustificatus est, ||quum obtulisset Isaac filiū suum super altare?

22 Vides fidem administrā fuisse operum ipsius, & ex operibus fidem perfectam fuisse?

23 Itaque impleta est Scriptura quæ dicit, ||Credidit autē Abraham Deo, & imputatum est ei ad iustitiam, & amicus Dei vocatus est.

24 Videtis igitur ex operibus iustificari hominē, & non ex fide tantúm?

25 Similiter autē etiā ||Rahab illa meretrix annon ex operibus iustificata est, quū excepisset nuntios, & alia via emisisset?

26 Nam sicut corpus absque spiritu mortuum est, ita & fides illa *quæ est* absque operib⁹, mortua est.

19 Tu credis quoniam unus est Deus. bene facis: & dæmones credunt, & contremiscunt.

20 Vis autem scire, ô homo inanis, quoniam fides sine operibus mortua est?

21 Abraham pater noster, nónne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac filium suum super altare?

22 Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consummata est?

23 Et suppleta est Scriptura dicens, Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam, & amicus Dei appellatus est.

24 Videtis quoniam ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantùm?

25 Similiter autem & Rahab meretrix nónne ex operibus iustificata est, suscipiens nuntios, & alia uia eiiciens?

26 Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ita & fides sine operibus mortua est.

19 Deum vnum esse, ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι. Quid amplius credit qui verè est fidelis? Vide Rom.1.b.17.

20 Fidē illam, ἡ πίστις. Articulus vim habet ἀναφορικὴν, quæ omnino est exprimenda. Declarat enim nō agi de ea fide quæ possit ex operibus ostendi, sed de illa quam superiore versiculo definiit. Itaque planior erit locus si repetas articulum ἡ, vt alibi sæpe suppletur, quāquam eadem manet sententia etiamsi non suppleueris.

21 Iustificatus est, ἐδικαιώθη. Id est, compertus est fuisse iustificatus, vt Rom.3.a.4, & c.20, & 1.Tim.3.d.16, copiosius exposuimus. Semper enim tenendus est ille scopus, non hic quæri de iustificationis causis, sed ex quibus effectis rectè possit colligi. id est, quinam intelligi possint verè fuisse iustificati, non autem qua ratione sint iustificati. Idque ita esse apparet etiam tum ex historiæ serie, tum ex ipsis Angeli verbis. Fidem enim Abrahamo imputatam fuisse ad iustitiam, triginta minimùm annis antequam offerretur Isaac, disertè commemoratur Genes.15.a.6. Quum autem Isaacum obtulisset, quid inquit Dominus? num eùm ita esse iustificatum? Minimè, quū triginta antè annis esset iustificatus, idq; ex imputatione, nō ex operibus, ex quibus nō iustificabitur vllus viuens: sed inquit Angelus Domini, Iam cognoui te timere Deū, quia non pepercisti filio tuo vnigenito propter me. Sic ergo liquet hoc opus nō fuisse iustificationis Abrahami causā, sed testimoniū ac declarationē.

22 Administrā fuisse operum ipsius, ὅτι συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Id est, efficax & fœcunda fuerit bonorū operum. Vnde enim illa tanta obedientia nisi ex fide? Heb.11.d.17. Vulgata, Cooperabatur operibus illius. Erasmus, Adiumento fuerit factis illius: nimium obscurè. Et ex operibus fidem perfectā fuisse, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη. Hic verò triumphant sophistæ. Videtis enim (inquiunt) fidem ab operibus perfici. Itaque iustificatio, aliqua etiam ex parte ab operibus fidem consequentibus dependet. Atqui, boni viri, si hoc verum est, quomodo tam multis antè annis pronuntiatus fuerit iustus Abraham non ex mercede, sed ex imputatione? Nēpe dicetis, sicut fides erat imperfecta, ita fuit illa iustificatio imperfecta. Sed quid Paulo facietis, qui iustificationem illam Abrahami pro perfecto iustificationis exemplari proponit? Quid quòd etiam disertè adscribit, Si Abraham ex operibus iustificatus est, eum habere de quo glorietur apud homines, at non apud Deum? Rom.4.a.2. Quid quòd non in eo se iustificatum dicit quòd nullius sibi sit conscius? 1.Corinth.4.a.4, vt alios penè innumerabiles locos omittam. Quid ergo? nempe si perfectam fidem intelligas, cui nihil desit, eam sanè nusquā inuenias. Quandiu enim vixit Abraham, circuntulit carnem, ac proinde indiguit illa oratione, Domine adauge mihi fidem. Hoc igitur ad declarationē quoque pertinet. Fides enim eo perfectior dicitur quo plenius perspecta est ac cognita; & quo efficacius vires suas exerit, quæ prius non ita apparebāt: vt si dicatur alicuius arboris bonitas tum fuisse perfecta quum optimum aliquem fructum edidit. Nam quia de causa iudicamus ex effectis, videtur quodammodo causæ vis vel minui vel augeri ex effectorum proportione. Sed hoc quidem ex effectis intelligitur & æstimatur, non autem emanat.

23 Itaque impleta est, καὶ ἐπληρώθη. Imò verò impleta est eo ipso momento quo credidit in præputio, vt disertè colligit Paulus Rom.4.b.10. Quid igitur? an secū dissidet Spiritus sanctus? Absit: imò (vt antè pluribus ostendi) de re ipsa & illius causis agit Paulus: de rei declaratione & approbatione Iacobus. Tum ergo dicitur impleta [illegible] Scriptura quum planè perspectum est quàm verè illud fuerit de Abrahamo scriptum.

24 Iustificetur, δικαιοῦται. Id est iustus esse comprobetur. Vide suprà, versu 21. Ex fide, ἐκ πίστεως. Ex illa videlicet mortua & euanida, quam vos iactatis.

25 Illa meretrix, ἡ πόρνη. Vide Heb.11.f.31. Iustificata est, ἐδικαιώθη. Vide suprà, versu 21.

26 Fides illa, ἡ πίστις. Vide suprà, versu 20.

Κεφάλαιον γ'.

1 Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρίμα ληψόμεθα.

2 Πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνήρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα.

3 Ἰδοὺ τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν.

4 Ἰδοὺ, καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται.

5 Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστί, καὶ μεγαλαυχεῖ. ἰδοὺ, ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει.

6 Καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας· οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης.

7 Πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν, ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων, δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ.

8 Τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι, ἀκατάσχετον κακόν, μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου.

9 Ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας.

CAP. III.

1 Ne sitis multi magistri, fratres mei, sciētes fore vt grauius iudicium auferamus.

2 In multis enim labimur omnes. ||Siquis in sermone nō labitur, hic perfectus est vir, vt qui possit fræno moderari totū etiam corpus.

3 Ecce, equis fræna in ora immittimus, vt obediant nobis, & totum corpus eorum circumagimus:

4 Ecce, naues quoque, quū tantæ sint, & à ventis sæuis agantur, circumaguntur à minimo gubernaculo quocunque libido gubernatoris voluerit:

5 Ita & lingua pusillum membrum est, & magna iactat. Ecce, exiguus ignis quantam materiam incendit!

6 Lingua etiā flamma est, & mundus iniquitatis: ita, *inquam*, lingua constituta est inter mēbra nostra, maculans totū corpus, inflammans orbem conditum, & inflammata à gehenna.

7 Omnis enim natura & ferarum & volucrū, serpentiúmque & marinorum, domatur & domita est à natura humana:

8 Linguam autem nullus hominum domare potest. malum *est* quod coercere nō possis: plena *est* veneno mortifero.

9 Per ipsam benedicimus Deo & Patri, & per ipsam maledicimus hominibus qui ad similitudinem Dei conditi sunt.

CAP. III.

1 Nolite plures magistri fieri, fratres mei, scientes quoniā maius iudicium sumitis.

2 In multis enim offendimus omnes. Siquis in uerbo non offendit, hic perfectus est uir, potens etiam fræno circunducere totum corpus.

3 Si autem equis fræna in ora mittimus ad consentiendum nobis, & omne corpus illorum circunferimus.

4 Et ecce, naues, quum magnæ sint, & à uentis ualidis minentur, circunferuntur à modico gubernaculo ubi impetus dirigentis uoluerit:

5 Ita & lingua modicum quidem membrum est, & magna exaltat. Ecce quātus ignis quām magnam syluam incendit!

6 Et lingua ignis est, uniuersitas iniquitatis: lingua constituitur in membris nostris, quæ maculat totū corpus, & inflammat rotam natiuitatis nostræ, inflammata à gehenna.

7 Omnis enim natura bestiarum & uolucrum, & serpentium, & cæterorū domantur, & domita sunt à natura humana:

8 Linguam autem nullus hominum domare potest: inquietum malum, plena ueneno mortifero.

9 In ipsa benedicimus Deū & Patrē, & in ipsa maledicimus homines qui ad similitudinē Dei facti sūt.

Eccli.14.a.1 & 19.c.17 & 25.b.11

IN CAPVT III.

1 Multi magistri, πολλοὶ διδάσκαλοι. Id est, multi censores. Reprehendit enim [illegible] illud inter homines nimium peruulgatum, quo fit vt quisque seuerè alios condemnet, sibi verò indulgeat. Grauius iudicium auferamus, μεῖζον κρίμα ληψόμεθα. Sub. nisi ab ista censoria & arrogantiæ plena reprehensione aliorū destiterimus. tanto enim grauius puniemur quanto seueriores & arrogantiores censores fuerimus. Matth.7.a.2. Quod autem sese inter illos recenset qui hoc vitio laborant, facit docentium more, ne videatur illis legem indicere cui non sit ipse obstrictus. Nam etiam quis est ab hoc vitio prorsus immunis? Vulg. Maius iudicium sumitis. Legit enim λαμβάνετε, contra nostrorum omnium codicum fidem. Erasmus, Maius iudicium sumpturi simus. Vide Matth.23.b.14.

3 Ecce, ἰδού. Vulgata, Si autem, εἰ δὲ, mendosè pro ἴδε, quem errorem aliquoties iam annotauimus.

4 Libido gubernatoris, ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος. Vulgata & Erasmus, Impetus dirigentis: quod non ita proprium videtur.

6 Mundus iniquitatis, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας. Id est congeries & cumulus quidam omnium scelerum. Græcus scholiastes alias etiam interpretationes adfert, sed prorsus violentas. Orbem conditum, τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως. Vulg. & Eras. Rotam natiuitatis. Accipiunt autem Rotam pro reuolutione, & γένεσιν pro vita: quam interpretationem si liberet sequi, mallem τρόχον (id est curriculum) legere, & interpretari pro eo quod vulgò dicimus *le cours de nature*. Sed mihi videtur minus dura explicatio si τὸν τροχὸν accipiamus ἀντὶ τοῦ κύκλου, & τῆς γενέσεως pro τῆς κτίσεως, vt significetur linguam posse vel totum orbem conditum accēdere, & quidem quasi Tartareo igne inflammatam: sicut fingunt furias poetæ accensis ex Phlegethonte facibus orbem terrarum inflammare. Sed mihi præterea videtur ad rapiditatem circumactæ rotæ alludere, quæ suo ipsius impetu ignem concipiat. *Aliter Cal.*

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐ χρὴ, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι.

10 Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Nō oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

10 Ex ipso ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

Μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν;

11 Nunquid fons ex eodem foramine manat dulcem & amaram *aquam?*

11 Nunquid fons de eodē foramine emanat dulcem & amaram aquam?

Μὴ δύναται, ἀδελφοί μου, συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, ἢ ἄμπελος σῦκα; οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ.

12 Nunquid potest, fratres mei, ficus oleas edere, aut vitis ficus? ita nullus fons salsam ac dulcē aquam potest edere.

12 Nunquid potest, fratres mei, ficus uvas facere, aut uitis ficus? sic neque salsam, dulcem potest facere aquam.

Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας.

13 Quis sapiens & scientia præditus *est* inter vos? demonstret ex bona conuersatione opera sua, cū māsuetudine sapientiæ.

13 Quis sapiens & disciplinatus inter uos? ostendat ex bona conuersatione operationem suam in mansuetudine sapientiæ.

Εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε καὶ ἐρίθειαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας.

14 Quòd si inuidiā amarā habetis, & irritationem in corde vestro, ne gloriamini, & ne mēdaces estote aduersus veritatem.

14 Quòd si zelum amarū habetis, & contentiones in cordibus uestris, nolite gloriari & mendaces esse aduersus ueritatem.

Οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχική, δαιμονιώδης.

15 Non est *enim* ista sapiētia supernè descēdens, sed terrena, animalis, dæmoniaca.

15 Non est enim ista sapiētia desursum descēdens, sed terrena, animalis, diabolica.

Ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐρίθεια, ἐκεῖ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα.

16 Vbi enim inuidia est & irritatio, ibi tumultuatio & omne opus prauum.

16 Vbi enim zelus & contentio, ibi incōstantia, & omne opus prauum.

Ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος.

17 Quæ autem supernè *est* sapiēntia, primū quidem pura est, deinde pacifica, moderata, tractabilis, plena misericordiæ & fructuū bonorum, absque diiudicatione, sine simulatione.

17 Quæ autem desursū est sapiētia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, plena misericordia & fructibus bonis, non iudicans, sine simulatione.

Καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην.

18 Fructus autem iustitiæ cum pace seritur pacificis.

18 Fructus autem iustitiæ in pace seminatur, facientibus pacem.

Κεφάλαιον δʹ.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

Πόθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν;

1 VNde bella & lites inter vos? nónne hinc, *nimirum* ex voluptatibus vestris, quæ militant in membris vestris?

1 VNde bella et lites in uobis? nónne hinc, ex concupiscentiis uestris quæ militant in membris uestris?

13 Et scientia præditus, καὶ ἐπιστήμων. Vulgata, Et disciplinatus: barbaré. Quidam codices pro τίς σοφὸς, legunt εἴ τις σοφὸς, siquis sapiens. Cum mansuetudine sapientiæ, ἐν πραΰτητι σοφίας. Hoc opponit arrogantibus illis & temerariis iudiciis.

15 Animalis, ψυχική. Vide 1. Cor. d. 14.

16 Inuidia, ζῆλος, id est φθόνος. Vulgata, Zelus: nimium obscuré. Erasmus, Æmulatio, non satis expressé. Tumultuatio, ἀκαταστασία. Id est ταραχή. Vulgata, Inconstantia: non satis apposité.

17 Misericordiæ & fructuum bonorum, ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν. Misericordiā opponit inhumano & fero ingenio. Fructus autem bonos tribuit cælesti sapientiæ: quòd qui ea sit imbutus, omnia referat ad Dei gloriam & proximi commodum, qui verè sunt boni fructus. Absque diiudicatione, ἀδιάκριτος. Reprehendit προσωποληψίαν, de qua diximus suprà, 2. a. 4. Alioqui discernēdi sunt Spiritus 1. Cor. 12. b. 10, & sensus habere nos oportet ad boni & mali discrimen exercitatos, Heb. 5. d. 14. Sed & Ministros in primis oportet sermonem Dei ὀρθοτομεῖν: quod sine discretionis Spiritu fieri non potest. Vulgata, Non iudicans. In vno codice legimus ἀδιάκριτος, probè discernens, vel diiudicans.

18 Fructus autem iustitiæ, καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης. Hoc ego existimo accipiendum vt promissionem, qua omnes ad cælestem illam sapientiam pacis ac ædificationis genitricem ac gubernatricem exhortetur. Illos enim, dum pacem colunt, serere sibiipsis fructum iustitiæ, id est sincera ac honesta vita dignum: quem cum pace (id est felices ac beati) metant, Matth. 5. a. 9

IN CAPVT IIII.

1 Militant, τῶν στρατευομένων. Rectè. perpetua enim est pugna legis membrorum aduersus legem mētis, Rom. 7. d. 23: tum etiam cupiditates animi acerrimas inter se pugnas cient. Quàm latè verò pateat membrorum appellatio, diximus Rom. 6. c. 13.

Ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε· φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, οὐκ ἔχετε δὲ, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς.

2 Concupiscitis, & non habetis: inuidetis & studiosè affectatis, nec potestis assequi: pugnatis & bellatis, non tamen obtinetis, propterea quòd non petitis.

2 Concupiscitis, & non habetis: occiditis & zelatis, & non potestis adipisci: litigatis & belligeratis, & non habetis, propter quod non postulatis.

Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε.

3 Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in voluptates vestras insumatis.

3 Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, ut in concupiscentiis uestris insumatis.

Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου, ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστιν; ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καθίσταται.

4 Adulteri & adulteræ, nescitis amicitiam mundi, inimicitiam esse cum Deo? Quicunque ergo voluerit amicus esse mundi, inimicus Dei constituitur.

4 Adulteri & adulteræ, nescitis quia amicitia huius mundi inimica est Dei? Quicunque ergo uoluerit amicus esse seculi huius, inimicus Dei constituitur.

Ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει, Πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν;

5 An putatis Scripturā inaniter dicere, Ad inuidiam fertur spiritus qui habitat in nobis?

5 An putatis quia inaniter Scriptura dicat? Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in nobis?

Μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

6 Sed maiorem offert gratiam, quia dicit, Deus superbis resistit, modestis autem dat gratiam.

6 Maiorem autem dat gratiam: propter quod dicit, Deus superbis resistit, humilibus autē dat gratiam.

Prou. 3. d. 34 1. pet. 5. b. 5

Ὑποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ, ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν.

7 Subiicite igitur vos Deo, resistite diabolo, & fugiet à vobis.

7 Subditi ergo estote Deo, resistite autem diabolo, & fugiet à uobis.

Ephes. 4. f. 27

Ἐγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν· καθαρίσατε χεῖρας, ἁμαρτωλοί, καὶ ἁγνίσατε καρδίας, δίψυχοι.

8 Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis: emundate manus, *vos* peccatores: & purificate corda *vos* duplices animo.

8 Appropinquate Deo, & appropinquabit uobis. Emundate manus, peccatores: & purificate corda, duplices animo.

Ταλαιπωρήσατε καὶ πενθήσατε καὶ κλαύσατε. ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μεταστραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν.

9 Affligimini, & lugete, & flete. risus vester in luctum conuertatur, & gaudium in mœrorem.

9 Miseri estote, & lugete, & plorate: risus uester in luctum conuertatur, & gaudium in mœrorem.

2 Inuidetis, φονεῦτε. Scio in Græcis codicibus legi φονεύετε, sed sanè non video qui hoc conueniat, ne si ad animum quidem referas: quia nimium decresceret oratio. Græcus scholiastes legit φονεῖτε, quod ego existimo deprauatè scriptū fuisse à librariis pro φθονεῖτε. cuius loco postea scriptū est φονεύετε, quòd illud non sit vsitatum. Et studiosè affectatis, καὶ ζηλοῦτε. ζηλοῦν declarat hoc in loco aliquid amplius quàm inuidere, nempe ambitiosam affectationem rei expetitæ. Vulg. Zelatis. Eras. Æmulamini.

4 Adulteri & adulteræ, μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες. Græca scholia hoc attexunt præcedenti versiculo, idque rectè, vt opinor. Vtcunque sit autem, adulteros intelligit, Scripturæ more, quicunque Dei amori mundum & suas voluptates anteponunt.

5 Ad inuidiam fertur, πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ. Hunc locum simpliciter conuerti vt in Græcis habetur. Nam ἐπιποθεῖν non aliud declarat quàm ὀρέγεσθαι hoc in loco: & vno contextu ista leguntur, ita vt hæc non sint Apostoli verba, sed testimonium ex Scripturis sumptum. Respicit autem (vt mihi videtur) quod scriptum est Gen. 8. d. 21, nempe יצר לב האדם רע id est imaginatio cordis humani mala. Versatur enim in eo vt causam ostēdat cur inter Deum & mundum (id est homines non regeneratos) nunquam conueniat: quia nimirum toto animi impetu feruntur homines ad malum. Sed peculiariter meminit inuidiæ Apostolus, ad scopum suum respiciens: quoniam eius meminit versu 14 & 16. Deinde pro corde hominis, dixit spiritum qui habitat in nobis: nimirum vt minus sit acerba reprehensio, quum sese in eodem albo recenseat. Græcus scholiastes nouam distinctionem ostendit, sed mendosam, vt mihi quidem videtur. Illud autem κατῴκησεν, idem declarat atque domicilium posuit.

6 Sed maiorem offert gratiam, quia dicit, μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει. Hanc, inquit, humani ingenii conditionem non frustra dicit Scriptura: sed vicissim maioris cuiusdam boni nobis spem facit, quum inquit videlicet Deum superbis quidem resistere, modestis autem gratia sua opitulari. Frobenius hæc omnia non excudit, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν, quia dicit, Deus superbis resistit, modestis autem dat gratiam. Sed omnino addenda sunt, & in omnibus Græcis exemplaribus nostris inuenimus. Modestis, ταπεινοῖς. Heb. ענוים, id est calamitosis, pro quo videntur legisse Græci ענוים: quanquam hæc inter se non multum differunt, quum superbia fere sit diuitiarum comes, calamitas verò spiritus illos altos frangat. Vulg. & Eras. Humilibus. Ego modestos dicere malui, propter antithesin.

9 In mœrorem, εἰς κατήφειαν. Hoc vocabulo declarant Græci tristitiam cum pudore quodam coniunctam, quæ in vultu demisso & humi quasi affixo apparet.

Margin	Greek	Latin (Erasmus)	Vulgate
1. Pet. 5. b. 6	Ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς.	10 ‖Summittite vos in conspectu Domini, & extollet vos.	10 Humiliamini in conspectu Domini, & exaltabit vos.
	Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν ἀδελφοῦ, καὶ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον. εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής.	11 Ne alii aduersus alios loquimini, fratres. qui loquitur contra fratrem, quique damnat fratrem suum, loquitur contrà Legem, & damnat Legem. quòd si damnas Legem, non es obseruator Legis, sed iudex.	11 Nolite detrahere alterutrum fratres. qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suum, detrahit Legi, & iudicat Legem. si autem iudicas Legem, non es factor Legis, sed iudex.
Rom. 14. a. 4	Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι. σὺ τίς εἶ ὃς κρίνεις τὸν ἕτερον;	12 Vnus est ˙˙ Legislator qui potest seruare & perdere: ‖ tu quis es qui iudicas alium?	12 Vnus est Legislator & iudex qui potest perdere & liberare: tu autem quis es qui iudicas proximum?
	Ἄγε νῦν οἱ λέγοντες, Σήμερον ἢ αὔριον πορευσόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν, καὶ ποιήσομεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσόμεθα, καὶ κερδήσομεν.	13 Age nunc qui dicitis, Hodie vel cras ˙˙ ibimus in illam vrbem, & agemus ibi annũ vnũ, & mercabimur, & lucrabimur.	13 Ecce nunc qui dicitis, Hodie aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus.
	Οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν; ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ ἀφανιζομένη.	14 Qui ignoratis quid *futurum sit* postero die. quæ est enim vita vestra? vapor enim est qui ad exiguum *tempus* apparet, & deinde euanescit.	14 Qui ignoratis quid erit in crastino. quæ est enim vita vestra? vapor est enim ad modicũ parens, & deinceps exterminabitur.
1. Cor. 4. c. 19	Ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς, Ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.	15 Pro eo quod dicere debuistis, ‖Si Dominus voluerit, & vixerimus, ˙˙ faciemus hoc aut illud.	15 Pro eo ut dicatis, Si Dominus voluerit, & si vixerimus, faciemus hoc aut illud.
	Νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. πᾶσα καύχησις τοιαύτη, πονηρά ἐστιν.	16 Nunc autem gloriamini de arrogantia vestra. omnis eiusmodi gloriatio, mala est.	16 Nunc autem exultatis in superbiis vestris. omnis exultatio talis, maligna est.
	Εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν.	17 Igitur qui nouerit rectè facere, nec facit, hic peccato tenetur.	17 Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.
	Κεφάλαιον ε.	**CAP. V.**	**CAP. V.**
	Ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις.	1 Agite nunc diuites, flete, vlulãtes super miseriis vestris superuenturis.	1 Agite nunc diuites, plorate, vlulantes in miseriis vestris quæ aduenient vobis.
	Ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονε.	2 Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, vestimenta vestra obnoxia tineis facta sunt:	2 Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt: & vestimenta vestra à tineis comesta sunt:
	Ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν ὡς πῦρ.	3 Aurum & argentum vestrum ærugine vitiatũ est, & ærugo eorũ testabitur aduersũ vos, & exedet carnes vestras ˙˙ velut ignis:	3 Aurum & argentum vestrum æruginauit: & ærugo eorum in testimonium vobis erit, & manducabit carnes vestras sicut ignis:

12 Legislator, ὁ νομοθέτης. In quatuor veteribus libris additum inuenimus καὶ κριτὴς, & iudex, vt etiam legit Vetus interpres.

13 Vel cras, ἢ αὔριον. Ita legit Vetus interpres, idque rectius, vt opinor, quàm si legas καὶ αὔριον, & cras. Itaque sic restituimus, consentientibus cũ Vetere interprete duobus veteribus Græcis exemplaribus. Ibimus, πορευσόμεθα. Hîc quoque Veterem interpretem & vnius vetusti exemplaris fidem sequuti, ista omnia potius indicatiuo modo quàm subiunctiuo legimus: quanquam etiam liceat interpretari, Eamus, agamus, mercemur, & lucremur, nulla sensus iniuria.

15 Faciemus, καὶ ποιήσομεν. Puto additam esse copulam ab iis qui ποιήσωμεν scripserunt. Sed hic quoque Vetus interpres germanam lectionem est sequutus, quicũ consentiebat vnũ ex vetustis nostris exemplaribus.

IN CAPVT V.

3 Velut ignis, ὡς πῦρ. Hæc in quibusdam codicibus connectuntur cum sequenti verbo ἐθησαυρίσατε: hoc modo, Recondidistis vobis velut ignem in vltimos dies.

Greek	Latin (Erasmus)	Vulgate
ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις.	thesaurum congessistis in vltimos dies.	thesaurizastis in nouissimis diebus.
Ἰδοὺ, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ᾽ ὑμῶν, κράζει· καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν.	4 Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones ˙˙ vestras, ˙˙ à vobis intercepta, clamat: & clamores eorum qui messuerunt, ˙˙ in aures Domini Sabaoth introierunt.	4 Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat: & clamor eorum in aures Domini sabaoth introiuit.
Ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε. ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς.	5 In deliciis vixistis super terram, & lasciuistis: ˙˙ enutristis corda vestra ˙˙ vt in die mactationis.	5 Epulati estis super terram, & in luxuriis enutristis corda vestra in die occisionis.
Κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον· οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν.	6 ˙˙ Condemnastis, occidistis iustum: ˙˙ non resistit vobis.	6 Addixistis & occidistis iustum: & non restitit vobis.
Μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοὶ, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. ἰδοὺ, ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ᾽ αὐτῷ, ἕως ἂν λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον.	7 Patientes igitur estote, fratres, vsque ad Domini aduentum. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter eum expectans, dum accipiat pluuiam ˙˙ matutinam & serotinam.	7 Patientes igitur estote, fratres, vsque ad aduentum Domini. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum & serotinum.
Μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου ἤγγικε.	8 Patientes estote & vos, & stabilite corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquat.	8 Patientes estote & vos, & confirmate corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquauit.
Μὴ στενάζετε κατ᾽ ἀλλήλων, ἀδελφοὶ, ἵνα μὴ κατακριθῆτε. ἰδοὺ, ὁ κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν.	9 ˙˙ Ne ingemiscite alius aduersus alium, fratres: vt ne condemnemini. ecce, iudex ante ianuam adstat.	9 Nolite ingemiscere, fratres, in alterutrum, vt non iudicemini. ecce, iudex ante ianuam assistit.
Ὑπόδειγμα λάβετε τῆς κακοπαθείας, ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυμίας, τοὺς προφήτας οἳ ἐλάλησαν τῷ ὀνόματι Κυρίου.	10 Sumite, fratres mei, pro exemplari afflictionis ac patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.	10 Exemplum accipite fratres, laboris & patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.
Ἰδοὺ μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας. τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος Κυρίου εἴδετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ Κύριος καὶ οἰκτίρμων.	11 Ecce, beatos pronuntiamus eos qui *afflictionem* sustinent. tolerantiam Iob audistis, & ˙˙ finẽ Domini vidistis. nam valde misericors est Dominus ac commiserans.	11 Ecce, beatificamus eos qui sustinuerunt. sufferentiam Iob audistis, & finem Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est & miserator.

4 A vobis intercepta, ἀπεστερημένος ἀφ᾽ ὑμῶν. Ἀπὸ pro ὑπὸ, vt diximus Matth. 11. c. 19. Vulgata, Quæ fraudata est à vobis. Erasmus, Quæ fraude non reddita est à vobis. In aures Domini sabaoth introierunt, εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασι. Id est, exauditi sunt à Domino, multo etiam potentiore quàm vos sitis. Sic enim loquuntur Hebræi, apud quos etiam Deus dicitur Deus צבאות, id est exercituum, ad infinitas ipsius vires ac copias explicandas: quod epitheton Hebræum retinuerunt Iudæi inter Græcos degentes. A Iudæis verò ad exteros transiit, quum in idem Ecclesiæ corpus coaluissent, & à Græcis demum ad Latinos, vt alia nonnulla.

5 Enutristis corda vestra, ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν. Id est indulsistis vobis. Vt in die mactationis, ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. Diem זבח, id est sacrificii vel conuiuii, vocant Hebræi diẽ solenni epulo destinatum. Vetus interpres non legit ὡς, & sanè videtur expungi debere.

6 Condemnastis, κατεδικάσατε. Vulg. Addixistis, fortassis respiciens ad creditorum sæuitiam, quibus addicebantur debitorum corpora qui soluendo non essent. Non resistit, οὐκ ἀντιτάσσεται. Subaudiendũ esset אשר ex Hebr. idiotismo, sed istud ἀσυνδέτως addit pondus sentẽtiæ: & magna est temporis præsentis emphasis.

7 Matutinam & serotinam, πρώϊμον καὶ ὄψιμον. Hebraicè יורה ומלקוש ex quibus epithetis prius declarat pluuiam quæ paulo post sementem decidit, posterius eam qua maturescant mox metendæ segetes. Puto enim totum illud tempus quo in sinu terræ continentur semina, vni diei comparari, cuius veluti aurora sit ipse seminum exortus: vespera verò, messis, quum videlicet in horrea reconduntur.

9 Ne ingemiscite, μὴ στενάζετε. Gemitum vocat intestinam quandam querimoniam, quæ impatientiam declarat.

11 Qui sustinent, τοὺς ὑπομένοντας. Vulg. Qui sustinuerunt, τοὺς ὑπομείναντας, vt in nonnullis codicibus legitur. Sed illud magis probo. Finem Domini, τὸ τέλος Κυρίου. Id est, quem exitum dederit Dominus.

Mat.5.f.34

Πρὸ πάντων δὲ, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε μήτε τὸν οὐρανὸν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον· ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὒ, οὔ· ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε.

12 ‖Ante omnia autem, fratres mei, ne iurate neque per cælũ, neque per terram, neque aliud vllum iusiurandum: sit autem vestrum est, est, & non, non: ne in condemnationem incidatis.

12 *Ante omnia autem, fratres mei, nolite iurare, neque per cælum, neque per terram, neque aliud quodcunque iuramentum: sit autem sermo vester, est, est: non, non: vt nõ sub iudicio decidatis.*

Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω.

13 Affligitur aliquis inter vos? oret. Æquo animo est aliquis? psallat.

13 *Tristatur aliquis vestrum? oret. Æquo animo? psallat.*

Mar.6.b.13

Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου.

14 Infirmatur quis inter vos? accersat presbyteros ecclesiæ, & orent pro eo, ‖vngentes eũ oleo in nomine Domini.

14 *Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros Ecclesiæ, & orent super eum, vngentes eum oleo in nomine Domini.*

Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκὼς, ἀφεθήσεται αὐτῷ.

15 Et oratio fidei seruabit laborantem, erigétque eum Dominus: quòd si peccata commiserit, remittentur ei.

15 *Et oratio fidei saluabit infirmum, & alleuabit eum Dominus, & si in peccatis sit, remittentur ei.*

Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε· πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη.

16 Confitemini alii aliis offensas, & orate alii pro aliis, vt sanemini. multum *enim* valet deprecatio iusti efficax.

16 *Confitemini ergo alterutrum peccata vestra, & orate pro inuicem, vt saluemini. multum enim valet deprecatio iusti assidua.*

3.Reg.17.a.1, & 18.g.45
Luc.4.d.25

Ἡλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι· καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ.

17 ‖Elias homo erat iisdem quibus nos obnoxius, & precibus precatus est ne plueret: & non pluit super terram annos tres & sex menses.

17 *Elias homo erat similis nobis passibilis, & oratione orauit vt non plueret super terram: & non pluit annos tres & menses sex.*

Καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς.

18 Et rursum precatus est, & cælum dedit pluuiam, & terra protulit fructum suum.

18 *Et rursum orauit, & cælum dedit pluuiam, & terra dedit fructum suum.*

12 Sit autem vestrum est, est, ἤτω δὲ τὸ ὑμῶν ναὶ, ναί. Id est, Quod affirmandum fuerit, simpliciter & sine iureiurando affirmate: quod negandum, simpliciter negate. Alii huc referunt, quasi iubeat Iacobus vt veri & constantes simus tum in affirmando, tum in negando. Sed hoc mihi quidem videtur à Iacobi scopo alienum, vt diximus copiosius Matth.5.f.37. Pro me facit Basilius Concione in Psalm.14, vt numerant Græci: ita scribens, ὁ λέγοντι τὸ πρᾶγμα; ἄρνησις ἐπακολουθείτω. λέγονι τὸ πρᾶγμα; συγκατάθεσις βεβαιούτω, χωρὶς τῆς πρὸς ἕτερον ἐπιμονῆς. αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν πειρῶ τὴν ἀλήθειαν παρισᾶν, φιλαῖς ταῖς διαβεβαιώσεσι κεχρημένος. Ne in condemnationem incidatis, ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε. Ita legit Vetus interpres, consentiente vno ex vetustioribus Græcis nostris codicibus: neque dubitare possum quin ea sit germana lectio: sicut suprà versu 9 dixit, ἵνα μὴ κατακριθῆτε, vt ne condemnemini. vt interim taceam Iacobum manifestè alludere ad verba illa Domini, Exo.20.b.7, fore vt Dominus non habeat pro innocente eum qui temere ipsius nomen vsurparit: id est fore vt condemnet. Suspicor autem inde ortum errorem, quòd quum scripsisset aliquis mendosè ὑπόκρισιν, visum est addendam εἰς præpositionem, ne hiaret constructio. Hinc factum vt in plerisque exemplaribus legatur ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε, ne in simulationem incidatis, vt Erasmus conuertit. Fateor tamen hanc quoque veram sententiam esse, quum nulli magis fallant quàm qui temere iurare consueuerunt: sed spectandum tamen quid magis apposite dicatur.

14 Pro eo, ἐπ' αὐτόν. Hebraicè עליו, pro ὑπὲρ αὐτοῦ: nisi fortassis respexit ad ritum impositionis manuum, qui in sanando etiam adhibebatur, vt Mar.16.d.18. Oleo, ἐλαίῳ. Fuit hoc symbolum doni sanationis. Quorsum igitur nunc symbolum, si nusquam extat donum? In nomine Domini, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Id est, inuocato nomine Domini.

15 Quòd si peccata commiserit, κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς. Rectè meminit peccatorum, propter quæ nimirum plerunque immittuntur morbi: vt Matth.9.a.6. quamuis hoc non sit perpetuum, vt liquet Iohan.9.a.2. Ideo addita est coniunctio ἐάν, si.

16 Alii aliis, ἀλλήλοις. Vulg. Alterutrum, id est (si Papistis illis sacrificis credimus) Sacerdoti enumerate peccata vestra quæ nihil ad eum pertinẽt. Dignum certè commentum illorum cerebro à quibus est excogitatum. Et orate, καὶ εὔχεσθε. Vah, nulla Sacerdotalis absolutionis mentio est. Imò oportuerit laicum atque adeo mulierculam vicissim orare pro Sacerdote.

17 Precibus precatus est, προσευχῇ προσηύξατο. Repetitio Hebraica, cuiusmodi multas alias annotauimus: ac si diceret, Religiosè precatus est.

Matth.18.b.15

Ἀδελφοί, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτόν,

19 Fratres, ‖si quis inter vos aberrarit à veritate, & conuerterit eum quispiam,

19 *Fratres mei, si quis ex vobis errauerit à veritate, & conuerterit quis eum,*

Γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

20 Sciat eum qui auerterit peccatorem ab errore viæ suæ, seruaturum animam à morte, & obtecturum multitudinem peccatorum.

20 *Scire debet quoniam qui conuerti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, saluabit animam eius à morte, & operiet multitudinem peccatorum.*

19 Conuerterit, ἐπιστρέψῃ. Id est, in viam reuocarit. Hinc apud Hebræos pœnitentia vocatur תשובה, id est conuersio.

Epistola catholica Petri Apostoli prior.

Πέτρου τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολικὴ πρώτη.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΕΤΡΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, καὶ Βιθυνίας·

CAP. I.

1 PETRVS Apostolus Iesu Christi, aduenis dispersis per Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam, & Bithyniam:

CAP. I.

1 *PEtrus Apostolus Iesu Christi, electis aduenis dispersionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ, & Bithyniæ:*

Κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ πατρὸς, ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη.

2 Delectis ex prænotione Dei Patris ad sanctificationem Spiritus, per obedientiã & aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.

2 *Secundum præscientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam & aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.*

IN CAPVT I.

1 Pontum, Galatiam, Πόντου, Γαλατίας. Has duas regiones perperam coniunxit Theodoritus in Græco argumento huius epistolæ, quod illi tribuitur. Sunt enim duæ distinctæ regiones, quum Ponti regio maritima fuerit, Galatiæ & Cappadociæ mediterraneis incumbens, vt ex Strabone liquet.

2 Ex prænotione Dei, κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ: vel Ex proposito Dei, nihil variante sententia. Illud autẽ ἐκλεκτοῖς, delectis, quamuis in Græcis priore loco ponatur, tamen perspicuitatis causa huc reposuimus, quò certum est referri. Ad sanctificationem Spiritus, ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Id est εἰς ἁγιασμόν, nimirum vt Spiritu segregati, Deo consecrarentur, vt Ephes.1.a.5. Est enim hic electionis finis, quod ad ipsos quidẽ attinet, nõ tamen vltimus. Nam hæc sanctificatio ad vitam æternam eos deducit, vt omnia in Dei gloriam redundent: vt Ephes.1.b.12. Erasmus, Per sanctificationem Spiritus: non satis appositè. Per obedientiam, εἰς ὑπακοήν. Id est δι' ὑπακοῆς, &c. Nam hæc omnia declarat ב Hebræorum, cuius loco vsurpatur אל, id est εἰς. Vulg. & Eras. In obedientiã & aspersionẽ, &c. Ita videlicet vt sanctificatio, id est segregatio illa & consecratio generaliter accepta, in duas partes distribuatur, nẽpe in regenerationem, & peccatorum remissionẽ. Ego puto Apostolum alludere ad Legis purificationes, atque hoc modo malo designari nostræ sanctificationis materiam, nempe Christum Iesum, qui Patri fuit obediens ad mortem vsque, mortem autem crucis, vt Rom.5.d.19, & 3.c.24, & d.25. Ita cõplexus fuerit Petrus omnes proprias salutis nostræ causas, quæ à Deo manant, nempe Efficientem causam, Dei prænotionem: Formalem, vocationem efficacem, quam electionis nomine intelligit: (nam, vt alibi diximus, tum demum re ipsa eligimur quum Deus æternũ suum decretum in nobis per vocationem exequitur) Finem, sanctificationem electorum: Materiam, Christi obedientiam

Et aspersionem sanguinis, καὶ ῥαντισμὸν αἵματος. Explicat quæ illa sit obedientia Christi, & quomodo à nobis consideranda, nempe non simpliciter & per se, sed nostri respectu, nempe vt aspersio. simúlque ad illam sanguinis aspersionem respicit quæ sub Lege vsurpatur, de qua copiosè Heb. 9. e. 18, & deinceps. quamobrem etiam sanctificationem Spiritus commemorauit, non carnis.

3 Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν,

3 Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui ex multa sua misericordia regenuit nos in spem viuam per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis,

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui secundum misericordiam suam magnam regenerauit nos in spem viuam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis,*

4 Εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς εἰς ἡμᾶς,

4 In hæreditatem quæ nec perire potest, nec cōtaminari, nec marcescere, nobis in cælis seruatam,

4 *In hæreditatem incorruptibilem, & incontaminatam & immarcescibilem, cōseruatam in cælis in vobis,*

5 Τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ.

5 Qui virtute Dei custodimur per fidē, ad salutem quæ parata est patefieri, tempore vltimo.

5 *Qui in virtute Dei custodimini per fidē in salutem, paratam reuelari in tēpore nouissimo.*

6 Ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι (εἰ δέον ἐστὶ) λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς·

6 Qua in re exultatis, tristitia paululum nūc (si opus est) inuariis tentationibus affecti:

6 *In quo exultatis modicum nunc, si oportet contristari in variis tentationibus:*

7 Ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως πολὺ τιμιώτερον χρυσίου, τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.

7 Vt exploratio fidei vestræ multo pretiosior *exploratione* auri, quod perit & tamen per ignē exploratur comperiatur *nobis esse* laudi & gloriæ & honori, quū patefiet Iesus Christus.

7 *Vt probatio vestræ fidei multo pretiosior auro, quod per ignē probatur, inueniatur in laudē & gloriam & honorem in reuelatione Iesu Christi:*

8 Ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ·

8 Quem quum non videritis, diligitis: quem quū nunc nō cernatis, ei tamen credentes, exultatis gaudio ineffabili & glorioso:

8 *Quem quum nō videritis, diligitis: in quem nunc quoque nō videntes, credentes autem, exultatis lætitia inenarrabili & glorificata:*

9 Κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν.

9 Reportātes mercedem fidei vestræ, salutem animarum.

9 *Reportantes finem fidei vestræ, salutem animarum.*

3 Deus & Pater, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15. c. 24. In spem viuam, εἰς ἐλπίδα ζῶσαν. Id est perennē, sicut explicat proximo versiculo, si Spem accipias μετωνυμικῶς pro re sperata, vt Rom. 8. d. 24. & alibi sæpe. Sin autem pro affectu illo quo promissa sperantur, vera etiam erit sententia, quum sit etiam donum regeneratorū non minus proprium quàm fides.

4 Nobis, εἰς ἡμᾶς. Id est ἡμῖν. respondet enim εἰς literæ Hebræorum ל, quæ tertio casui præponitur, vt sæpe annotauimus. Vulg. In vobis. Eras. Erga vos, nimium obscurè, vt taceam melius multo cōuenire ἡμᾶς, nos, quàm ὑμᾶς, vos. In cælis, ἐν οὐρανοῖς. Tacitè reprehendit crassas Iudæorum opiniones de Messia.

5 Tempore vltimo, ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ. Hoc est quod Daniel עת קץ, id est tempus finis vocat, quo videlicet futura est summa illa instauratio, quam rerum vniuersitas expectat, Rom. 8. d. 19, & deinceps.

6 Qua in re, ἐν ᾧ. Hoc ego refero ad totum superioris orationis complexum, vt ᾧ neutrius sit generis. possit tamen aliquis etiam Θεὸν repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt significetur, fideles in Deo exultare, quantumuis variæ ac multiplices tentationes vrgeant, vt paulo pòst versu 8.

7 Exploratio, τὸ δοκίμιον. Vide Iac. 1. a. 3. *Exploratione* auri, χρυσίου. Vel, quàm auri, scilicet exploratio. Omnino enim subaudiendus est articulus τοῦ, sub δοκιμίου cuius eclipsis simile prorsus exemplum annotauimus Ioh. 5. f. 36, & Matth. 5. c. 20, & 1. Ioh. 2. a. 2. Poscit enim ratio antitheseωs vt exploratio cum exploratione, id est afflictiones cum igne: & res ipsæ, id est fides cum auro, comparentur. Cōperiantur *nobis esse* laudi, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον. Vulg. Inueniatur in laudem. Eras. Reperiatur in laudem. Ego nonnihil suppleui, non modò vt obscurum Hebraismum illustrarem, sed etiam vt ostenderem hic agi de ipsorum electorum laude & honore & gloria: quibus nimirum synonymis voluit Petrus tentationum dedecus & ignominiam obtegere. Sic tribuuntur eadem [illegible] electis æternam vitam adeptis, Rom. 2. a. 7. Quum patefiet, ἐν ἀποκαλύψει. De secundo Christi aduentu lo[illegible].

9 [illegible] mercedem, τὸ τέλος. Heb. אחרית, quod declarat & finem & mercedem, eo quòd merces sit operis finis. Vulg. & Eras. finē: quod non videtur satis quadrare verbo κομίζεσθαι. Salutē animarū, σωτηρίαν ψυχῶν, id est vestram. Ponitur enim anima pro homine, ἀντὶ τοῦ ὑμᾶς, &, quocunque modo interpreteris, subauditur pronomen vestrarum, acsi vernaculo nostro sermone dicas *De vos personnes*, vt 2. Corinth. 12. c. 15.

11 Prænuntius,

10 Περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες·

10 De qua salute inquisierunt, & quam scrutati sunt Prophetæ, qui venturam in vos gratiā prædixerunt.

10 *De qua salute exquisierūt atque scrutati sunt Prophetæ qui de futura in vobis gratia prophetauerūt:*

11 Ἐρευνῶντες εἰς τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας.

11 Scrutantes in quem aut cuiusmodi temporis articulum prænuntius ille qui in ipsis erat Spiritus Christi, declararet euenturas Christo perpessiones, & gloriam illas consequuturā.

11 *Scrutantes in quod vel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi, prænuntians eas quæ in Christo sunt passiones, & posteriores glorias.*

12 Οἷς ἀπεκαλύφθη ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ἡμῖν δὲ διηκόνουν αὐτὰ, ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι.

12 Quibus patefactum est, eos non sibi sed nobis ea administrare quæ nunc annuntiata sunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangelium per emissum è cælo Spiritum sanctum, in quæ desiderant Angeli introspicere.

12 *Quibus reuelatum est quia non sibiipsis, nobis autem ministrabant ea quæ nunc nuntiata sunt vobis per eos qui euangelizauerunt vobis, Spiritu sancto misso de cælo, in quæ desiderant Angeli prospicere.*

13 Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.

13 Quapropter succincti lumbis mentis vestræ, sobrii, integrè sperate in eam quæ ad vos defertur gratiam, in patefactione Iesu Christi.

13 *Propter quod succincti lumbos mentis vestræ, sobrij, perfectè sperate in eam quæ offertur vobis gratiam, in reuelatione Iesu Christi.*

14 Ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις·

14 Vt filii obedientes, qui vos non conformetis pristinis quæ in ignorantia vestra viguerunt cupiditatibus.

14 *Quasi filij obedientiæ, non configurati prioribus ignorantiæ vestræ desideriis.*

15 Ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε.

15 ‖Sed sicut is qui vos vocauit sanctus est, ipsi quoque sancti in omni conuersatione reddamini.

15 *Sed secundum eum qui vocauit vos sanctum, & ipsi in omni conuersatione sancti sitis.*

Luc. 1. g. 75

16 Διότι γέγραπται, Ἅγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι.

16 Propterea scriptum est, ‖Sancti estote: nam ego sanctus sum.

16 *Quoniam scriptum est: Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum.*

Leuit. 11. g. 44 & 19. a. 2, & 20. b. 7

17 Καὶ εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀπροσωπολήπτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φόβῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε·

17 Itaque, si patrem cognominatis eum ‖qui citra personarum respectum iudicat ex cuiusq; opere, cū timore versamini cōmorationis vestræ tēpore:

17 *Et si patrem inuocatis eum qui sine acceptione personarum iudicat secundum vniuscuiusque opus, in timore incolatus vestri tēpore cōuersamini*

Deut. 10. d. 17 rom. 2. b. 11 gal. 2. b. 6

11 Prænūtius, προμαρτυρόμενος. Participiū ex Hebr. idiotismo, pro verbali nomine quod vocāt. Vulg. Prænuntiās. Eras. Qui priusquā acciderēt testabatur. Sed in eo grauiter peccatū puto ab interpretib⁹ quòd hoc participiū cōiunxerint cū παθήματα, hiāte prorsus cōstructione verbi ἐδήλου, & εἰς præpositionis illi subiunctæ: quod incōmodū vt in Latino sermone vitarē, necesse fuit verborū collocationē nōnihil immutare. Gloria, δόξας. Vsus est plurali numero, emphaseως causa, ex Hebræorum more, quod nusquā alibi in his libris inuenio.

12 Non sibi, οὐχ ἑαυτοῖς. Quomodo hoc intelligendū sit diximus Heb. 11. c. 13, & 33. g. 39. Cæterùm qui videre volet quàm diligens interdum fuerit interpres Hieronymus, à quo nonnulli nefas esse putant dissentire, conferat hunc locum cum Græcis, ita vt ab eo conuersus est quum librum secundum Didymi de Spiritu sancto interpretaretur. Per Spiritum sanctum, ἐν πνεύματι ἁγίῳ. Alludit ad prophetiam Ioelis, in Apostolis tanquam Spiritus sancti primitiis exhibitā die Pentecostes, quam idem noster Petrus explicat Act. 2. c. 6, & deinceps. Introspicere, παρακύψαι. Vulg. & Eras. Prospicere. Vide Iac. 1. d. 25.

13 Succincti, &c. ἀναζωσάμενοι, &c. Redit ad id quod dixerat, spē nostrā esse in cælis repositam. Eo igitur docet esse nobis per puram & sanctā vitā (quasi iter aliquod) perueniēdū. Sūpta est autē trāslatio ex vetusto more: quū enim prælōgis vestib⁹ vterētur, nō poterāt nisi succincti iter facere. Hinc illud Christi dictū, Sint lūbi vestri succincti, Luc. 12. e. 35. Sed Petrus metaphorā duplicat, quū lūbos mēti tribuit. Iubet igitur, sublatis omnib⁹ impedimētis, præparatos esse animos ad hoc iter ingrediendū. Ideo requirit in primis sobrietatē, ne videlicet vel cibo & potui reliquisve carnis illecebris, vel mundi curis, vel falsis & vanis opinionibus sint ebrii. Nā in huiusmodi hominib⁹, nec manus, nec pes (vt inquit ille) officiū facit: imò ne animus quidē. Integrè, τελείως, i. solidè ac sinceré. Heb. תמים. Nisi malimus exponere, Ad finē vsq;. Vulg. & Eras. Perfectè. In patefactione, &c. ἐν ἀποκαλύψει, &c. vel εἰς ἀποκάλυψιν. Sic enim solet secūdū aduētū Christi significare, vt suprà, v. 5 & 7, quo demū exhibebitur nobis gratia quæ nūc nobis offertur. Eras. Dū nobis patefit Iesus Christus, ita vt hoc ad Euāgelii prædicationē pertineat.

14 In ignorantia vestra, ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν. Ignorātiā vocat cæcitatē illā Iudæorū cuius fit mentio Ioh. 9. g. 39, & deinceps. Nā extra Christū nihil præter densissimā caliginē.

17 Si patrē cognominatis, εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε. i. si eius patris filii vultis nūcupari. Vide Iac. 2. b. 7 Cōmorationis, παροικίας. Vulg. & Eras. Incolatus. Vide Matth. 2. d. 23, & 2. Cor. 5. a. 6.

Εἰδότες ὅτι οὐ φθαρτοῖς, ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου·

18 Vt qui sciatis vos non caducis *rebus*, argento vel auro, fuisse redemptos ex vana vestra conuersatione, ex patrum traditionibus accepta:

17 *Scientes quòd nō corruptibilibus, auro vel argento, redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis:*

1.Cor.6.d.20, et 7.d.23; heb.9.d.14; 1.ioh.1.c.7; apoc.1.b.5

Ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ·

19 Sed pretioso sanguine, vtpote agni immaculati & incontaminati, *nempe* Christi.

19 *Sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incontaminati:*

Rom.16.d.25; eph.3.b.9; col.1.d.26; 2.tim.1.c.19; tit.1.a.2

Προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων δι' ὑμᾶς,

20 Præordinati quidem ante iacta mundi fundamenta, patefacti verò vltimis temporibus propter vos,

20 *Præcogniti quidem ante mūdi constitutionem, manifestati autē nouissimis tēporibus propter vos;*

Τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς Θεὸν τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν αὐτῷ δόντα, ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς Θεόν.

21 Qui per eum creditis Deo, qui excitauit eum à mortuis, & gloriam ei dedit, vt fides ac spes vestra in Deo esset.

21 *Qui per ipsum fideles estis in Deo, qui suscitauit eum à mortuis, & dedit ei gloriā, ut fides vestra & spes esset in Deum.*

Infrà 2.c.17; rom.12.c.10; eph.4.a.3

Τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκτενῶς·

22 Animab' vestris purificatis, auscultādo veritati per Spiritū, cū charitate fraterna simulationis experte, ex puro corde alii alios diligite impensé:

22 *Animas vestras castificantes in obediētia charitatis, in fraternitatis amore simplici, ex corde inuicem diligite attentius:*

Ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα.

23 Renati non ex semine mortali, sed ex immortali, per sermonem Dei viui, & manentis in æternum.

23 *Renati nō ex semine corruptibili, sed incorruptibili per verbū Dei viui & pmanentis in æternum.*

Esaie 40.b.6; eccl.14.c.18; iac.1.b.10

Διότι πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε·

24 Nā omnis caro *est* vt gramen, & omnis gloria hominis vt flos graminis. exaruit gramen, & flos eius decidit:

24 *Quia omnis caro ut fœnū, & omnis gloria eius tāquā flos fœni. exaruit fœnum, & flos eius decidit:*

Τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς.

25 Sed verbum Domini manet in æternum. hoc autem est verbum illud quod euangelizatum est vobis.

25 *Verbum autem Domini manet in æternū. hoc est autem verbum quod euāgelizatum est in vos.*

Κεφάλαιον β'.

CAP. II.

CAP. I.

Rom.6.a.4; eph.4.c.22; col.3.b.8; heb.12.a.1

Ἀποθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν καὶ πάντα δόλον καὶ ὑποκρίσεις καὶ φθόνους καὶ πάσας καταλαλιάς,

1 Proinde deposita omni malitia & omni dolo & simulationibus & inuidētiis, & omnibus obtrectationibus,

1 *Deponētes igitur omnē malitiā et ōnē dolū, & simulationes, et inuidias, et omnes detractiones,*

Ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν, ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε·

2 Vt modò nati infantes, lāc illud sermonis sincerum expetite, vt per illud adolescatis.

2 *Sicut modò geniti infantes, rationabile, sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem:*

18 Fuisse redemptos, ὅτι ἐλυτρώθητε. Illa ipsa igitur in quibus, ante Christū cognitum, collocabant salutis suæ summam, non modò Deum non placabant, sed etiam mortifera erant peccata: quæ vnius Christi sanguine expiari potuerunt. Quid illis igitur fiet qui patrum traditionibus nituntur? Ex patrum traditionibus, πατροπαραδότου. De iis patribus loquitur quorum fit mentio Ezech.20.c.18, & alibi sæpe.

19 Vtpote, ὡς. Vulgata, Quasi. Erasmus, Velut. Neuter satis expressé. neque enim ὡς similitudinē, sed veritatem hic declarat, vt diximus 1.Cor.2.d.17. Alludit autem his epithetis ad mandatum illud de agno Paschæ seligendo, Exodi 12.a.5.

20 Præordinati, προεγνωσμένου. i. προωρισμένος, vt Act.10.g.42, & 17.g.31. Inepti sunt igitur qui prouidentiam à decreto separant. Quomodo verò & quo gradu præordinatus sit Christus, diximus Eph.1.a.5. Ante iacta, &c. πρὸ καταβολῆς, &c. i. ab æterno. Tempus enim cum mundo cœpit: sed hoc non impedit quominus causarum ordine, remedii ordinatio lapsui, i. morbo, subordinetur, ac proinde creandi proposito, vt exposuimus Eph.1.a.5. Propter vos, δι' ὑμᾶς. Vide Heb.11.g.40.

22 Per Spiritum, διὰ πνεύματος. Hoc non legit Vetus interpres: quod tamē minimè redundat, & in Græcis exemplaribus legitur summo consensu.

24 Omnis caro, πᾶσα σάρξ. Carnis nomen imbecillitatem naturæ humanæ declarat, quæ quidem in animo præcipuè consideranda est.

IN CAPVT II.

Vt modò nati infantes, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη. Id est, vt noui homines facti, & nouum vitæ genus ingressi. Lac illud sermonis sincerum, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα. Pergit in metaphora. Illud igitur quo

tanquam lacte nutritur nouus homo vt adolescat, est Sermo ille vitæ, qui simili prorsus ratione, panis, cibus, aqua, mel, passim vocatur. Dicimur enim pro regenerationis incremento adolescere in Christo: illud autē ipsum per quod cœpta est regeneratio, nimirum Sermo Dei (i. verbum Dei annuntiatū) illam quoque perficiat oportet. Additur deinde aliud epitheton, quo significatur lactis qualitas, sicut priore declarata est eius substantia. Dicitur enim ἄδολον, i. sincerum, non modò quòd Euangelium sit res omnium purissima, sed multo magis vt verum lac ab adulterino distinguatur. Multi enim sunt qui verbum Dei cauponentur, vt 2. Corinth.2.d.17, & huic alioqui purissimo lacti venenum misceant: quos totis viribus fugere nos oportet, nedum vt alimentum eiusmodi expetamus. Hæc est (opinor) huius loci germana & simplicissima expositio, quæque cum superioribus optimè cohæreat. Vulgata, Rationabile, pro rationali. Nam quod in quibusdam codicibus legitur Rationabiles, eorum culpa factum est qui quum Græca non nossent, hunc locum corruperunt: quum in [illegible] codicibus Latinis integra lectio manserit. Hanc verò interpretationem minimè reiicio, vt sit hæc sententia, Oportere quidem nos esse pueros, sed malitia non sensibus: & lacte quidem nos nutriri, sed recta intelligentia conditos: ita tamen vt omnis dolus & vafrities procul absit, sed temperata sit simplici prudentia, Mat.10.c.6, vt tradit doctissimus interpres. Erasmus putauit lac dici λογικὸν, vt à corporeo lacte discernatur. Ideo conuertit, Lac nō corporis, sed animi, quod dolum nescit: quæ explicatio mihi quidem non probatur. Superest vt admoneā, Paulum pueritiæ & lactis mentionem facere diuerso sensu, nempe 1. Cor.3.a.1, & Eph.4.c.13. Infantiam enim opponit adultæ ætati, ideóque lactis nomine prima Christianæ religionis tyrocinia significat. Hic verò Petrus infātiam priori illi corruptissimæ vitæ opponit, & perpetuum lactis (id est veræ ac sinceræ doctrinæ Euangelicæ) vsum commēdat. Adolescatis, αὐξηθῆτε, vel crescatis. Nonnulli Græci codices addunt εἰς σωτηρίαν, ad salutem.

Εἴπερ ἐγεύσασθε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος.

3 Si quidē gustastis quòd benignus sit Dominus.

3 *Si tamen gustastis quoniam dulcis est Dominus.*

Πρὸς ὃν προσερχόμενοι, λίθον ζῶντα, ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ Θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντιμον·

4 Ad quē accedētes, qui est lapis viuus, ab hominibus quidē reprobatus, apud Deum verò electus *ac* pretiosus:

4 *Ad quē accedētes, lapidem viuū, ab hominibus qdem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum:*

Apoc.1.b.6

Καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικὸς, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

5 Ipsi quoque, veluti viui lapides, ædificemini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, ad offerendum spirituales hostias, acceptas Deo per Iesum Christum.

5 *Et ipsi tanquā lapides viui, superædificamini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerre spirituales hostias, acceptabiles Deo p Iesum Christū.*

Esa.28.d.16; rom.9.g.33

Διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτὸν, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ.

6 Quapropter etiam continetur in Scriptura, Ecce pono in Sion lapidem in imo angulo, electum, pretiosum: cui qui credit, non pudefiet.

6 *Propter qđ continet Scriptura, Ecce pono in Sion lapidem summum angularem, electum, pretiosum: & qui crediderit in eum, non confundetur.*

Psal.117.d.22; matth.21.d.42; act.4.b.11

Ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν· ἀπειθοῦσι δὲ, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου·

7 Vobis igitur est honori qui creditis: immorigeris verò, lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est caput anguli, & lapis offendiculi, & petra offensionis:

7 *Vobis igitur honor credētibus: non credentibus autem, lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: & lapis offensionis, & petra scandali,*

Esa.8.c.14; rom.9.g.33

Οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, ἀπειθοῦντες, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν.

8 *Nempe* iis qui offendūt ad sermonē, immorigeri, ad quod etiam conditi fuerunt,

8 *Iis qui offendunt Verbo, nec credunt, in quod & positi sunt.*

3 Gustastis, ἐγεύσασθε. Alludit ad Psalmum 34.b.9.

4 Qui est lapis viuus, λίθον ζῶντα. Ecclesiam templo comparat, cuius lapides sint singuli fideles. Alludit ergo ad veteris templi structuram: quò etiam pertinet quod de sacerdotibus sanctis & spiritualibus hostiis cōmemorat. Hic enim viua & spiritualia sunt omnia: illic mortua & carnalia, si modò signa à rei veritate separaris, sicuti facere necesse est quoties seorsim considerantur.

6 Continetur, περιέχει. Id est περιέχεται, passiuè: nisi malimus legere ἡ γραφὴ, Scriptura, sicut legit Vetus interpres, consentiente vno ex vetustis nostris codicibus: vel Dei nomen repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt sit sententia, Deum complecti in Scriptura, Ecce pono in Sion, &c. Aliæ duæ expositiones mihi non placent. Quidam enim repetunt Christi nomen, qui dicatur in Scripturis περιέχειν, id est continere, totum videlicet ædificium: vel περιέχειν, id est excellere in Scripturis, id est in hoc Scripturæ testimonio. In imo angulo, ἀκρογωνιαῖον. Vulgata, Summum angularem. Erasmus, In summo ponendum angulo. Vide Eph.2.d.20. Cæterùm ita citat Petrus hūc locum vt verba non annumeret, & vnum etiam vocabulum transpositum sit. Ita enim plenè citatus fuisset hic Esaiæ locus, ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον, λίθον ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον. Deinde sequitur מוסד מוסד, i. θεμέλιον στερεὸν, fundamentum solidum: quæ verba Petrus non attigit. Quinetiam quod ἀκρογωνιαῖον scriptum est, respicit potius Dauidis dictum Psal.118.c.27, quum in Esaia duntaxat legatur פנת יקרת, i. angulū pretiosum. Sed hæc varietas nihil immutat, nec sētētiæ quicquā detrahit. Nō pudefiet, οὐ μὴ καταισχυνθῇ. Vide Rō.10.b.11.

8 Ad quod etiam conditi fuerunt, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. Id est ἐξηγέρθησαν, vt legitur ad Rom.9.d.17. vel κατηρτίσθησαν, vt ad Romanos 9.d.22. Nisi malimus constitutos, id est ordinatos, dicere, vt idem verbum sumus interpretati Iohannis 15.c.16, Act.13.g.47, & aliis locis. Sed à quo tandē positi vel excitati, vel coagmentati seu effecti, vel denique constituti & ordinati sunt? Num à seipsis? Hoc verò absurdius est quàm vt refutatione indigeat, vt diximus Rom.9.d.22: & nullum dubitationi locum relinquit aliorum locorum collatio. Ego, inquit,

excitaui te vt ostendam in te potentiam meam, Rom. 9.d.17. Deus, inquit Solomon, fecit omnia propter se, etiam impium ad diem malum, Prouerb. 16.a.4. Iste (inquit Simeon Luc. 2.f.34) κεῖται, positus est, in ruinam & resurrectionem multorum. Cedo verò à quo positus? Ab eo videlicet qui de hac ipsa re loquens Rom. 9.g.33, Ego po[illegible] Sion, inquit, [illegible]dem offendiculi, &c. neque enim melior erit Esaiæ interpres quærēdus quàm sit Paulus, [illegible]o eo quòd dixerat Esaias, Et erit, scripsit, ἰδοὺ τίθημι, ecce pono. Quo modo etiam Esaias 49.b.6, Posui te, in[illegible]it, pro luce Gentium. vt iam non possimus dubitare quin verbum τίθεναι, siue electos siue reprobos consideres, Dei conditoris consilium respiciat. Ecce enim Iohan. 15.c.16, quum dixisset ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, ego elegi vos, stati[illegible] subiicit, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς, & posui vos. Hæc ergò est huius loci sententia, Duo esse Iudæorum genera: (Iudæis [illegible] scribit Petrus) vnum eorum qui Christum sunt amplexi, quibus Christus est honori: alterum eorum qu[illegible] immorigeri, quibus Christus est offendiculo, prout etiam ad hoc ipsum à Deo sunt conditi. Ergo, dices, crudelis est Deus: imò infinitè misericors, qui vel vnum seruet. Quis verò illum adstrinxit ad seruandos omnes? Imò iustissimus, qui nullos condemnet nisi in quibus causam ipsam condemnationis hærentem inuenerit. Nam (vt sæpe dixi) inter decretum Dei & ipsius decreti exequutionem, causa damnationis intercedit, eorum videlicet improbitas qui iusto Dei iudicio damnantur, ita vt nullos nisi seipsos possint accusare. Sed ad rem redeo. Nonnulli conati sunt huius loci testimonium eludere noua quadam eclipsi, perinde nimirum ac si scriptum esset ἀπειθοῦντες εἰς ἐκεῖνο εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν, (sic enim vertit Erasmus) Neque credunt in id ad quod & instituti fuerāt. Atqui non est scriptum ἀπιστοῦντες, sed ἀπειθοῦντες: & vtrouis modo legas, absurda fuerit ista constructio: neque ἐτέθησαν significare potest, instituti fuerant. Itaque Castellio maluit conuertere, Ei diffidentes ad quod erant destinati: quam interpretationem prorsus reiicio. Primùm enim ostendimus, eā causam quæ istos adduxit vt vellent hunc locum emollire, nempe ne Deum viderentur crudelem facere, nullius esse momenti, quasi videlicet corruitura sit Dei iustitia nisi nostro patrocinio fulciatur: aut quasi nimium durè & impropriè loquutus sit Spiritus sanctus. Deinde hoc dico, Petrum non loqui de Iudæis in genere, sed de iis qui monenti Deo parere pro sua perpetua contumacia noluerunt: vt iam nullus hîc locus pateat illi subterfugio, gētem Iudæorum in genere dici saluti destinatam. Tertia ratio hæc est, non modò nouam & insolentē esse hāc eclipsin, sed etiam absurdū sensum gignere. Nam si de Christo, si de Euangelio, si de fide exponas, quid illud erit, Positum esse ad Christum, ad Euangelium, ad fidem? Sin verò de salute interpreteris, quid significabit, morem non gerere saluti ad quam conditus fueris? Et quæso, quis non [illegible]det Petrum planius ac magis perspicuè fuisse scripturum si quippiam eiusmodi significare voluisset: sicut infrà, 3.a.1, τῷ λόγῳ expressit? Præterea particula δὲ adiūcta, & quod mox subiicit, Vos autem genus electum, nónne manifestam antithesin ostendit electorum & eorū qui ad contumaciam conditi sunt: sicut credentes & immorigeros antè opposuerat? Quintò, quid illi [illegible]et vbi nullus locus est istiusmodi eclipsi? veluti 1. Thess. 5.b.9, vbi in simili prorsus argumento Paulus electos opponēs reprobis, Deus, inquit, οὐκ ἔθετο ἡμᾶς εἰς ὀργὴν, ἀλλ᾽ εἰς περιποίησιν σωτηρίας, &c. Id est, non condidit nos ad irā, sed ad salutis consequutionem per Dominum nostrum Iesum Christum. Nam certè si nullos Deus ad iram cōdidit, frustra hoc dictum erit. Quid verò Iudas versu 4, de his ipsis loquens de quibus Petrus, iis videlicet qui Euangelii cursum impediebant, Subierunt quidam homines, inquit, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, iā olim ad hanc condemnationem descripti, &c. Ex quorum testimoniorum cōparatione satis puto omnibus liquere quo modo hic locus sit explicandus, etiamsi nulla alia ratio adferatur. Postremò peto ab iis qui hâc ratione putāt sese Dei iustitiæ optimè patrocinari, vt etiam atque etiam considerent vter Dei naturæ blasphemiam inurat, isne qui dicit Deum gloriæ suæ consulentem, ex occulta & inscrutabili, sed iusta tamē, sua voluntate ac proposito, certos homines quos ipse solus nouit, iustæ condemnationi ab æterno destinasse: an verò is qui dicat Deum omnes quidem ac singulos saluti destinasse, sed incerta & instabili conditione, vtpote quæ ab hominum voluntate pendeat: aut singulos quidē saluti destinasse, & saluos fieri velle, sed homines sua perfidia efficere vt Deus vel quod cogitauit perficere non possit, vel consilium postea commutet. Illud primū ego ingenuè affirmo, sine quo nec gratiæ nec iustificationis, nec consolationis nostræ basin stare posse dico: ista verò vt planè impia ac blasphema execrari me profiteor: & tamen non video quomodo ex eorum placitis necessariò non consequantur qui singulos volunt saluti esse destinatos. Non ita Christus, qui quum sciret sese certis hominibus ad salutē destinatum, Non pro mundo rogo, inquit, sed pro iis quos dedisti mihi, quia tui sunt, Ioh. 17.b.9.

Exodi 19.a.6	Ὑμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτὸν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν· ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς.	9 ‖Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus quem *sibi Deus* vt proprium vendicat: vt virtutes prædicetis illius qui vos vocauit è tenebris in admirabilem suam lucem.	9 *Vos autem genus electū, regale sacerdotium, gens sancta populus acquisitionis: ut uirtutes annuntietis eius qui de tenebris uos uocauit in admirabile lumen suum.*
Osee 2.d.23 rom. 9. .25	Οἵ ποτε οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς Θεοῦ· οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες.	10 ‖Qui quondam eratis non populus, nunc *estis* populus Dei: qui non consequuti misericordiam, nunc estis misericordiā consequuti.	10 *Qui aliquādo nō populus, nunc autem populus Dei: q nō consequuti misericordiā, nunc autem misericordiam consequuti.*

9 Regale sacerdotium, βασίλειον ἱεράτευμα. Venusta est inuersio verborum Mosis, Exodi 19.a.6. Et hoc rursus indicat, promissiones, quanuis indefinitè offerantur quibusuis, ad solos tamen electos pertinere. Neque tamen Deus quenquam ludificatur. Vitium enim in ipsis reprobis hæret, quo ipsi oblatam gratiam sponte repudiantes, iusto Dei iudicio aditum patefaciunt. Quem *sibi Deus* vt proprium vendicat, εἰς περιποίησιν. Id est περιούσιος. ita verò coactus fui longo ambitu explicare vocabulum περιποιήσεως. Nam hoc illud est pro quo Hebræi dicunt סגלה, Græci interpretes περιούσιον dicunt. Vide Ephes. 1.c.14, & Tit. 2.d.14. Possis tamen etiam simpliciter interpretari, Ad acquisitionem, videlicet salutis, vt scribit Paulus 1. Thess. 5.b.9. Sed illam interpretationem malo, quia Petrus manifestè alludit ad Exod. 19.a.5. Vulg. Populus acquisitionis. Erasmus, Populus qui in lucrum acce[illegible] & quidem malè. Virtutes, τὰς ἀρετάς. Hoc vocabulo comperio solum Petrum vti, semel hoc loco, & [illegible]is in posteriore epistola.

Ἀγαπητοὶ, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους, ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς·	11 Dilecti, precor vt tanquam aduenæ ac peregrini, abstineatis ‖à carnis cupiditatibus, quæ militant aduersus animam.	11 *Charissimi, obsecro, tāquā aduenas & peregrinos, abstinere uos à carnalibus de[illegible]ijs quæ militant aduersus animam.*	Rom. 13.d.14 gal. 5.c.17
Τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἔχοντες καλὴν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες, δοξάσωσι τὸν Θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς.	12 Et ‖cōuersationem vestram habeatis honestam inter Gentes: vt pro eo quòd loquuntur aduersus vos velut maleficos, ‖ex bonis operibus *quæ* spectarint, glorificent Deum die visitationis.	12 *Conuersationem uestrā inter Gent[illegible] habentes bonam: ut in [illegible] quòd detrectant de [illegible] tanquā de malefactoribus, ex bonis operibus uos considerantes, glorificent Deum in die uisitationis.*	Infrà, 3.c.16 Matth. 5.b.16
Ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον· εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι·	13 Proinde ‖subiecti estote cuius humanæ ordinationi propter Dominum: siue regi, vt qui superemineat:	13 *Subiecti igitur estote omni humanæ creaturæ propter Deum: siue regi, quasi præcellenti:*	Rom. 13.a.1
Εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι᾽ αὐτοῦ πεμπομένοις εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν.	14 Siue præsidibus, vt qui per eum mittantur tum ad vltionē maleficorum, tum ad laudem rectè agentium.	14 *Siue ducibus, tanquam ab eo missis ad uindictā malefactorum, laudē uerò bonorum.*	
Ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν·	15 Quoniam ita est voluntas Dei, vt bene agendo, capistro frænetis amentiū hominum ignorantiam:	15 *Quia sic est uoluntas Dei, ut benefacientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam.*	
Ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας, τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ᾽ ὡς δοῦλοι Θεοῦ.	16 Vt liberi, ac nō veluti malitiæ velamen habentes libertatem, sed vt serui Dei.	16 *Quasi liberi, & non quasi uelamen habentes malitiæ, libertatem, sed sicut serui Dei*	
Πάντας τιμήσατε. τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε. Τὸν Θεὸν φοβεῖσθε. Τὸν βασιλέα τιμᾶτε.	17 Omnes honorate. ‖Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorate.	17 *Omnes honorate. Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorificate.*	Suprà, 1.d.22 rom. 12.c.10
Οἱ οἰκέται, ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς.	18 ‖Famuli, subditi estote cum omni timore dominis, non solùm bonis & æquis, sed etiam prauis.	18 *Serui, subditi estote in omni timore dominis non tantū bonis & modestis, sed etiam dyscolis.*	Ephes. 6.a.5 col. 3.d.22
Τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν Θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας, πάσχων ἀδίκως.	19 ‖Hoc enim gratū est, siquis propter cōscientiā Dei, suffert molestias iniustè afflictus.	19 *Hæc est enim gratia, si propter Dei conscientiam sustinet quis tristitias, patiens iniustè.*	1. Cor. 7.c.10
Ποῖον γὰρ κλέος εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; ἀλλ᾽ εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ.	20 Quæ enim est laus si quum peccantes colaphis cædimini, toleratis? sed si quum benefacitis, tamen afflicti toleratis, hoc est gratum apud Deum.	20 *Quæ enim est gloria si peccātes, & colaphizati, suffertis? Sed si bene faciētes, patiēter sustinetis, hæc est gratia apud Deū.*	

11 Tanquam aduenæ, ὡς παροίκους, &c. Alii interpretes hoc referunt ad verbum παρακαλῶ, precor, quod mihi potius visum est cum infinito ἀπέχεσθαι cohærere. Quæ militant, αἵτινες στρατεύονται. Vide Iac. 4.a.1.

12 Pro eo quòd, ἐν ᾧ. Vulg. & Eras. In eo quòd. Ego nō dubito quin hoc sit quod ad verbū dicimus, *au lieu que*. Ex bonis operibus quæ spectarint, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες. Concisum dicendi genus, ex Hebræorū idiotismo. Vulg. Ex bonis operibus vos cōsiderantes, vt videatur addidisse ὑμᾶς. Eras. Ex bonis operibus vos æstimātes. Die visitat. ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. i. Quando illorum quoque Deus miserebitur. Vide Luc. 19.g.44.

13 Ordinationi, κτίσει, id est τάξει καὶ πολιτείᾳ. Neque enim aliud declarat ἡ κτίσις hoc in loco quàm illam ciuilis gubernationis dispositionem, vt rectè exponit Græcus scholiastes. Humanam autem vocat non quòd humanitus sit excogitata, (est enim hæc quoque donum Dei præclarum, vt Demosthenes etiam ipse testatur) sed quòd hominum sit propria: vt rectè obseruat doctissimus interpres. Vulg. Omni humanæ creaturæ. Erasmus, Cuiuis humanæ creaturæ: prorsus ineptè.

17 Honorate, τιμήσατε. Id est, charitate & officiis prosequimini. Latè enim patet honoris vocabulū, ex Hebræorum idiotismo, vt alibi obseruauimus. Fraternitatem, τὴν ἀδελφότητα. Heb. אחוה, pro fratrum cœtu & coniunctione, vt Zach. 11.d.14: vt accipit etiam Basilius quadam ad Galliæ Episcopos epistolā. Possumus tamen etiam pro fraterna coniunctione accipere. 18 Prauis, σκολιοῖς. i. asperis & sæuis. Nam siquid imperent quod à nobis bona cōscientia nō possit præstari, valere sine exceptione debet istud, Præstat obedire Deo quàm hominibus. Vulg. Dyscolis: sententia quidem vtcunque expressa, sed altero Græco vocabulo.

19 Hoc enim gratū est, τοῦτο γὰρ χάρις. Vulg. & Eras. Hæc enim est gratia. Mihi videtur & hoc loco & mox ver. 20, χάρις pro χάριν, Hebræorū more, poni, vt diximus 2. Cor. 3.c.9, & 7.d.14. Propter conscientiā Dei, διὰ συνείδησιν Θεοῦ. i. quòd ei sit religio Deum offendere, cuius voluntate intelligit hoc onus sibi impositum.

Εἰς τοῦτο γὰρ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ Χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ὑμῶν, ὑμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμὸν ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ.

21 Nam ad hoc vocati estis, quoniam & Christus passus est pro vobis, relinquens vobis "exemplar, vt insequeremini vestigia ipsius.

21 *In hoc enim uocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, nobis relinquens exemplar, ut sequamur uestigia eius.*

Esaie 53.c.9
1.iohan.3.a.6

Ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.

22 ‖Qui peccatum non fecerat, nec inuentus est dolus in ore ipsius.

22 *Qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius.*

Ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει· παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως.

23 Qui conuitiis affectus, non vicissim conuitiabatur, quum malis afficeretur, non minabatur: sed cōmittebat *uindictam* ei qui iustè iudicat.

23 *Qui quū malediceretur, non maledicebat, quū pateretur, non comminabatur: tradebat autem iudicanti se iniustè.*

Esaie 53.b.5
matth.8.c.17

Ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν· οὗ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰάθητε.

24 ‖Qui peccata nostra "pertulit in corpore suo super lignum: vt peccatis mortui, iustitiæ viueremus: cuius "vibicibus sanati estis.

24 *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum, ut peccatis mortui, iustitiæ uiuamus: cuius liuore sanati estis.*

Ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενα· ἀλλ' ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ τὸν ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

25 Nam eratis velut oues errantes: sed conuersi nunc estis ad pastorem & curatorē "animarū vestrarum.

25 *Eratis enim sicut oues errātes: sed conuersi estis nunc ad pastorem & Episcopum animarum uestrarum.*

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

Coloss.3.c.18
ephes.5.c.22

Ὁμοίως αἱ γυναῖκες, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ἵνα καὶ εἴ τινες ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἄνευ λόγου κερδηθήσωνται,

1 Similiter ‖ vxores subiectæ *sint* suis viris: vt etiam siqui non obediunt Sermoni, per vxorum conuersationem "absque Sermone lucrifiant,

1 *Similiter & mulieres subditæ sint uiris suis: ut & siqui non credunt Verbo, per mulierum conuersationem sine Verbo lucrifiant:*

Ἐποπτεύσαντες τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν.

2 Vbi spectarint cum reuerentia *coniunctam* castam conuersationem vestram.

2 *Considerantes in timore castam conuersationem uestram.*

1.Tim.2.c.9

Ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος·

3 ‖ Quarum ornatus non sit externus ille "in nodis capillorū, & circumposito auro, vel palliorum amictu:

3 *Quarū nō sit extrinsecus capillatura, aut circūdatio auri, aut indumenti uestimētorum cultus:*

Ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελές.

4 Sed "occultus ille cordis homo, "*situs* in incorruptione lenis ac quieti spiritus, "qui est coram Deo pretiosus.

4 *Sed qui absconditus est cordis homo in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, quod est in cōspectu Dei locuples.*

21 Exemplar, ὑπογραμμόν. Translatio à pictoribus vel pædagogis sumpta. Nos vulgò vocamus *un patron de peincture*, vel, *exemple d'escripture.*

24 Pertulit super lignum, ἀνήνεγκεν ἐπὶ τὸ ξύλον. Alludit ad altare cui imponebatur victima. Possumus autem etiam interpretari, Sustulit in lignum, nostris peccatis quasi cum Christo in crucem sublatis. Peccatis mortui, ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι. id est ἀποθανόντες. Vide Rom.6.a.2. Ambrosius vertit Separati. quod & ipsum rectè conuenit. Videtur enim ἀπογίνεσθαι nihil aliud declarare quàm extrà fieri, id est seiunctum ac separatum esse. Vibicibus, μώλωπι. Hebr. חבורה. Intelligitur autem ex consequente antecedens, nempe contusio ac verbera. Deinde redundat αὐτοῦ, eius, pro quo Erasmus conuertit Eiusdem, ex Hebræorum consuetudine, vt Rom.16.d.27, & Eph.3.d.21.

25 Animarum vestrarum, τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Vide suprà, 1.b.9.

IN CAPVT III.

1 Absque sermone, ἄνευ λόγου. De animi præparatione loquitur ad audiendum Dei verbum, à quo quum profani, acerbi, superstitiosi homines abhorreant, morum honestate conuicti, paulatim cicurantur.

3 In nodis capillorum, & circumposito auro, ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων. Vetus interpres totum hunc locum obscurissimè conuertit, neglecto articulo qui est ante ἔξωθεν. Erasmus, Qui sit in plicatura capillorum, & additione auri.

4 Occultus ille, &c. ὁ κρυπτός. Vocat κρυπτόν, id est occultum, qui in mente sedem fixam habeat: quum alioqui externis etiam signis sese conspiciendū præbeat. Opponitur ergo hic occultus homo externo corporis ornatui. *Situs* in incorruptione, ἐν ἀφθάρτῳ. Subaudi ὤν. τὸ ἄφθαρτον verò, (quod nouo vocabulo incorruptionem vertimus) id est Spiritus vim illam & præstantiam quæ minimè fluxæ sed perennis & constantis

est naturæ, opponit capillis, auro, vestibus, cæteris denique fluxis & caducis rebus. Huc pertinet egregiū illud Cratetis dictum, κόσμος ἐστὶ τὸ κοσμοῦν. κοσμεῖ δὲ τὸ κοσμιωτέραν γυναῖκα ποιοῦν. ποιεῖ δὲ τοιαύτην οὔτε χρυσός, οὔτε σμάραγδος, οὔτε κόκκος, ἀλλ' ὅσα σεμνότητος, εὐταξίας, αἰδοῦς ἔμφασιν περιτίθησι. Hæc ille, rectè omnino, si verum istarum virtutum canona tenuisset. Erasmus verò longo nec satis etiam commodo verborum ambitu ita hunc locum conuertit, Verùm occultus qui est in corde homo, si is careat omni corruptela, ita vt spiritus sit placidus ac quietus.

Qui est coram Deo pretiosus, ὅ ἐστιν ἐνώπιον, &c. Id est verè pretiosus, & quidem ipsius Dei iudicio. Possumus autem hoc ad totum etiam orationis complexum referre, vt conuertamus, Quod est coram Deo pretiosum, acsi diceret, Requiritis rarum ac magni pretii ornatum: en vobis illum quem Deus ipse maximi faciat.

Οὕτω γάρ ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες αἱ ἐλπίζουσαι ἐπὶ τὸν Θεόν, ἐκόσμουν ἑαυτάς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν·

5 Ita enim olim & sanctæ illæ mulieres sperantes in Deo, ornabant sese, subiectæ suis viris:

5 *Sic enim aliquādo & sanctæ mulieres, sperantes in Deo, ornabant se, subiectæ proprijs uiris:*

Ὡς Σάρρα ὑπήκουσε τῷ Ἀβραάμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα, ἧς ἐγενήθητε τέκνα, ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν.

6 Sicut ‖Sara obediuit Abrahæ, dominum eum vocans: cuius factæ estis filiæ, dum benefacitis, "etiam quum non terremini vllo pauore.

6 *Sicut Sara obediebat Abrahæ, dominum eum uocans: cuius estis filiæ, benefacientes, & non pertimētes ullam perturbationem.*

Gen.18.b.12

Οἱ ἄνδρες ὁμοίως, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμήν, ὡς καὶ συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν.

7 ‖Viri similiter, "vnà versentur vt scientes decet, "vasi muliebri "vt infirmiori "tribuentes honorem, "vtpote quum vnà etiam hæredes *sitis* gratiæ vitæ, "ne interrumpantur preces vestræ.

7 *Viri similiter, cohabitantes secundū scientiā, quasi infirmiori uasculo muliebri impartientes honorē, tanquam & cohæredibus gratiæ uitæ, ut nō impediantur orationes uestræ.*

1.Cor.7.a.3

6 Etiam quum non terremini vllo pauore, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν. Coniunctim legenda sunt duo participia, ita vt vna res significetur, non duæ: sicuti adhuc explicatus est hic locus. Quorsum enim Petrus vellet mulieribus natiuum illum metum eximere, in quo potius illas contineri oportuit, tāquam optimo pudoris magistro? Nam certè siquid hîc peccatur, in alteram partem potius peccatur. Deinde addit Petrus μηδεμίαν, vniuersè negantem particulam, cui nullus hîc locus fuerit satis opportunus si mulieres dixerimus ad animi præfidentiam à Petro institui. Quid ergo? Nempe ostēdit Petrus, verè pias mulieres & Saræ filias, etiam quum nullus illas metus constringit (i. spōte & vltro) officiū facere. Differit enim de domestico vxoris officio: sicuti à seruis requiritur alibi, non vt præsentes oculos domini vereriti, sed vt vero timore Dei præditi, officiū faciant. Vulgata, Et non pertimentes vllam perturbationem. Eras. Et non terremini vllo pauore. Sed φοβούμεναι fere actiuum est, nec aliter hoc certè loco accipi debet. Quòd autem quidam meus amicus in suo Lexico Græco πτόησιν pro libidinis pruritu accipit, indignum etiam est quod hîc commemoretur.

7 Vnà versentur vt scientes decet, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν. Sub. ἔστωσαν. quæ eclipsis ad sequentes etiam versiculos porrigitur. Notum est autem nomine τῆς συνοικήσεως, id est contubernii, omnia matrimonii officia significari. Deinde κατὰ γνῶσιν nolui ad verbum interpretari, Secūdum scientiam, neque etiam aduerbio Sciēter. illud enim fuisset nonnihil obscurius quàm in Græco sermone, istud verò minimè expressisset Apostoli sententiam. Neque enim monet duntaxat vt in contubernio peritè se ac dextrè gerat maritus: sed hoc requirit, vt cogitet maritus, quo excellentiore præditus est intelligendi facultate, quo maiore rerum bonarum cognitione & vsu pollet, eo magis oportere vt circunspectè, consideratè, constanter se gerat in perferendis plurimis incommodis, quibus imbecillitas muliebris & sibi & marito sæpenumero molesta est. Vulg. Cohabitātes secūdū sciētiā. Eras. Cohabitent secundū scientiā. Vasi muliebri, σκεύει τῷ γυναικείῳ. Alibi diximus apud Hebræos כלי latissimè patere, adeo vt de quibusuis dicatur quorū opera vtamur. Est igitur fœmina vas, id est comes & adiutrix, viro ad fideliter coram Deo transigēdam vitam adiuncta. Alludit enim ad Mosis verba Gen.2.c.18, vbi dicitur non expedire hominem relinqui solum. Vt infirmiori, ὡς ἀσθενεστέρῳ. Mirificum argumentum. nā quæ nos proximè attingūt, quo infirmiora sunt, eo maiore cura dignamur, tacito quodam naturæ instinctu, 1.Cor.12.c.23. Itaque si vxorem putamus nostrū vas esse, imò corpus nostrum esse, infirmitas illa non modò nō efficiet vt contēnamus, sed etiam in causa erit cur multo maiorem illius rationem habeamus. Tribuētes honorem, ἀπονέμοντες τιμήν. Id est honestam curam ac solicitudinem. Hoc enim declarat honoris nomē, ex Hebræorum idiotismo, vt sæpe iam annotauimus: & nominatim hoc in loco obseruandum est, nequis, quoties hoc vocabulum occurrerit, existimet eam reuerētiam significari quam inferior quispiam superiori dignitate debeat. Stat enim illud, oportere subiectas esse vxores viro, quū vir sit mulieris caput, & vxor natura sit imbecilliore. Sed vir cogitet vicissim hoc suū vas esse, nec vt infirmius aspernetur, sed honestè tueatur. Quod autē ista Hieronymus ad congressum refert, à quo iubeantur viri abstinere, sanè est eiusmodi vt etiam commemorare pudeat. Sanctè quidem & temperanter (fateor) matrimonium coli debet: sed absit vt in legitimo thoro talem inquinationē hærere existimemus qualem ille heremita nescio quàm purus non vno loco somniauit.

Vtpote quum vnà etiam, &c. ὡς καὶ συγκληρονόμοι, &c. Triplex quodammodo hîc latet argumentum, vnum in καί, alterum in σύν, tertium in re ipsa. Etiamsi, inquit, cum vxoribus cōmunem duntaxat haberetis præsentis vitæ vsum, vel id vnum vos debet huc adducere vt magnam illarum curam habeatis: sed aliud etiam longè maius superest. Nam quum in huius vitæ societate vxor secundas ferat, tanquam vas infirmius, aliud quiddā est multo præstantius in quo pares sunt vir & vxor, nempe in ea gratia per quā Deus hæreditatem æternæ vitæ tum masculis tum fœminis cōmunicauit. Quomodo igitur vxorem vir aspernetur, quam Deus pari felicitatis æternæ munere sit dignatus? Imò potius coniunctis animis ambo ad communem hæreditatem contendant. Vetus interpres legit συγκληρονόμοις, cohæredibus, eadem manente sententia, vt in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur. Gratiæ vitæ, χάριτος ζωῆς. Id est, gratuiti illius beneficii quo donatur, vita nimirum æterna, κατ' ἐξοχήν. Hæc est, opinor, vera lectio: alioquin nonnulli codices variant. nam in quibusdā legitur χάριτος ζώσης, viuæ gratiæ: in quibusdam ποικίλης χάριτος ζωῆς, multiplicis gratiæ vitæ. Alicubi etiam χάριτος ποικίλης καὶ ζωῆς, multiplicis gratiæ & vitæ. Ne interrumpantur, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι. Vel hæc vna ratio omnia iurgia

ac odia debet cōponere. Sunt enim vir & vxor coniuncti, vt mutuò sese ad hanc vitam sanctè ac piè transigendam iuuent. Consistit autē hæc sanctitas potissimū in pura inuocatione, cui inter iurgia & odia nullus est locus. Ita hunc locum interpretatus est etiam Lyranus, immeritò quidem propterea exagitatus ab Erasmo.

Τὸ δὲ τέλος, πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι, φιλόφρονες·

8 Denique omnes *estote* concordes, mutuo molestiarum sensu affecti, fraterna præditi charitate, misericordes, comes:

8 *In fine autem, omnes unanimes, compatientes, fraternitatis amatores, misericordes, modesti, humiles:*

Prou. 17. b. 11 & 20. d. 22, matth. 5. f. 39, rom. 12. c. 17, 1. thess. 5. c. 15

Μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας· τοὐναντίον δὲ, εὐλογοῦντες· εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε.

9 ‖Non reddentes malum pro malo, aut conuitium pro conuitio, sed contrà, benedicētes: vt qui sciatis vos ad hoc vocatos esse vt benedictionis hæreditatem possideatis.

9 *Non reddentes malū pro malo, nec maledictū pro maledicto, sed econtrario benedicentes: quia in hoc uocati estis ut benedictionem hæreditate possideatis.*

Psal. 34. c. 13

Ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον.

10 ‖Itaque qui vult vitam diligere, & videre dies bonos, coerceat linguam suā à malo, & labia sua, ne loquantur dolum.

10 *Qui enim uult uitā diligere, & dies uidere bonos, coerceat linguam suā à malo, & labia eius ne loquantur dolum.*

Esa. 1. c. 16

Ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθόν· ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν.

11 ‖Declinet à malo, & faciat bonum: quærat pacem, & persequatur eam.

11 *Declinet à malo, & faciat bonum: inquirat pacem, & sequatur eam.*

Ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά.

12 Nam oculi Domini *sunt intenti* in iustos, & aures eius in deprecationem eorū: vultus verò Domini aduersum eos qui faciunt mala.

12 *Quia oculi Domini super iustos, & aures eius in preces eorum: uultus autē Domini super facientes mala.*

Καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς, ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ μιμηταὶ γένησθε;

13 Et quis est qui affligat vos si bonitatis æmulatores fueritis?

13 *Et quis est qui uobis noceat si boni æmulatores fueritis?*

Mat. 5. a. 10, Esa. 8. c. 12 & 13

Ἀλλ' εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι· τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταραχθῆτε.

14 ‖Sed & si quid perpetiamini propter iustitiam, beati *tamen estis*: cæterùm ‖timorem eorum ne timete, neque turbamini?

14 *Sed & si quid patimini propter iustitiā, beati. Timorē aūt eorū ne timueritis, & non conturbemini:*

8 Denique, τὸ δὲ τέλος. Vulg. ad verbum, In fine autem: nam librariorum errore plusquam manifesto factum est vt in quibusdam codicibus legeretur In fide: quod multos Græcæ linguæ prorsus imperitos fefellit. Erasmus, In summa, τὸ κεφάλαιον. Sunt autem ista quæ sequuntur, omnibus hominum ordinibus scripta.

Mutuo molestiarum sensu affecti, συμπαθεῖς. Hoc non potui paucioribus verbis satis commodè explicare. Vulg. Compatientes. Eras. Similiter affecti. Comes, φιλόφρονες. Vulg. Modesti, Humiles: neutrum rectè, sed alterum tamen ex albo libri irrepsit in contextum. Eras. Affabiles.

9 Benedicentes, εὐλογοῦντες. i. Bene precantes, & pro viribus benefacientes iis à quibus læditmini. Vult enim Pater cælestis vt offensas verè condonemus. Vos ad hoc vocatos esse, &c. ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, &c. Infinita quædam vis est huius argumenti ad mitigandam omnem odii acerbitatem. Memineritis, inquit, vos: quosnam? Dei videlicet & hostes & inimicos capitales, vocatos esse, id est spōte & gratis ab eo quem toties & tam multis modis in vos prouocastis, quem contemnebatis, quem totis viribus fugiebatis, adscitos: quorsum? vt inaudita & inexplicabili prorsus benignitate vobiscum infinitas illas hæreditatis æternæ diuitias communicaret. Et nos ita erimus feroces vt iniurias nobis illatas non condonemus: ita, inquam, ad vlciscendum præcipites vt tantum bonum vltro malimus abiicere quàm iniurias nostras non persequi? Pendet autem hoc à propria significatione verbi קרא, id est vocauit, & ברכה, id est benedictio. Tanti est momenti quod à plurimis contemnitur, nempe grammatica vocabulorum explicatio.

10 Itaque, γὰρ. Sic iam aliquoties hanc particulam poni obseruauimus, vt etiam infrà, 4. d. 15.

Qui vult vitā diligere, ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν. Hebræa veritas habet מי החפץ חיים, id est, Quis cupidus est vitæ? Deinde sequitur אוהב ימים, id est Quis amicus est dierū? Itaque participium אוהב Græcus interpres cum præcedentibus coniunxit, mutauitque in verbum infiniti modi: sed eadem manente sententia. Vitam autem expetere, declarat vitam cupere diuturnam. Pendent enim omnia tum præsentis tum futuræ vitæ beneficia à Domini timore. Atenim, dices, plerique Dei timentes cōtraria omnia experiūtur. Imò iustus semper habet quantum satis est, si tentationis exitū spectes, & in mediis afflictionibus felix ac beatus exultat, Iacobi 1. a. 2. Contrà verò qui stolidus est, nihil sentit: qui verò mala conscientia torquetur, nihil inuenit in quo possit acquiescere.

Et videre dies bonos, καὶ ἰδεῖν, &c. i. Beatam ac felicem vitam transigere: sicut contra dies malos vocant Hebræi asperam & calamitosam vitam, Gen. 47. b. 9. Cæterùm Hebræa veritas habet אוהב ימים לראות טוב, i. amans dies vt videat bonum: sed hoc quoque nihil immutat in sententia.

12 Vultus, πρόσωπον. Hebr. פנים, id est facies, idque plurali tantùm numero. Accipitur autem hîc Hebræorum more pro ira.

13 Et quis, &c. καὶ τίς, &c. Particula & nihil cōnectit hoc in loco, sed ita vsurpari solet in subiectione. Virgil. -- & quisquam numen Iunonis adoret Præterea

14 Timorem eorum, τὸν φόβον αὐτῶν. Id est, Ne ipsorum more & exemplo consternemini.

Κύριον δὲ τὸν Θεὸν ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου,

15 Sed Dominum Deum sanctificate in cordibus vestris. Estote autem semper parati ad respondendū cuilibet petēti rationē eius spei quæ in vobis est, cum lenitate & reuerentia,

15 *Dominum autē Christū sanctificate in cordib⁹ uestris: parati semper ad satisfactionem omni poscenti uos rationem de ea quæ in uobis est spe, cum modestia & timore,*

Συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθήν· ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν Χριστῷ ἀναστροφήν.

16 Cōscientiam bonā habētes, vt pro eo quod loquuntur aduersum vos tanquam maleficos, pudefiant qui incessunt vestram bonam in Christo conuersationem.

16 *Conscientiam habentes bonam: vt in eo quod detrahūt uobis, confundātur qui calumniātur uestram bonam in Christo conuersationem.*

Κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας.

17 Melius enim *est* vt bene agētes, si ita velit Dei voluntas, malis afficiamini, quàm malè agentes:

17 *Melius est enim benefacientes, si uoluntas Dei uelit, pati, quàm malè facientes:*

Rom. 5. a. 6, heb. 9. d. 15

Ὅτι καὶ Χριστὸς ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἔπαθε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων· ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ Θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ Πνεύματι.

18 ‖Nam & Christus semel pro peccatis passus fuit, iustus pro iniustis: vt nos ad Deum adduceret, mortificatus quidē carne, viuificatus autem Spiritu.

18 *Quia et Christus semel pro peccatis mortuus est, iustus pro iniustis: ut nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, uiuificatus autem Spiritu.*

Ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν,

19 Per quem etiam spiritibus qui *sunt* in carcere profectus prædicauit,

19 *In quo & iis q in carcere erāt spiritibus ueniēs prædicauit,*

15 Sanctificate, ἁγιάσατε. Id est, omnem ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipso solo pendete. Monet enim vt omnibus terriculamentis opponamus Dei promissiones: cui tum demum gloriam iustam tribuimus quum in illum vt fidelem, sanctum, omnipotentem, recumbimus per fidem, Ioh. 3. d. 33, Rom. 4. d. 20. Sunt autē hæc petita ex Esaiæ 8. c. 12 & 13. Rationem spei, λόγον περὶ ἐλπίδος. Περὶ ἐλπίδος nouè dictum pro ἐλπίδος: quam formulam loquendi inuenies ter repetitam Ioh. 16. a. 8. Eras. Vt loquamini de spe.

16 Pro eo, ἐν ᾧ. Vide suprà, 2. b. 12.

18 Mortificatus quidem carne, θανατωθεὶς μὲν σαρκί. Id est, quod ad carnē quidem attinet, interfectus. Carnis autem appellatione totum hominem, id est corpus & animum declarat, synecdoche Hebræis perusitata, vt Rom. 1. a. 3, & 1. Tim. 3. d. 16, & infrà, 4. a. 1. Quid ergo? dicet aliquis, animam dicis interfectam? Minimè verò, sed dolores illius mortis cōmunes fuisse dico corpori & animæ, adeo quidē vt anima etiā propriè perpessa dicatur, sicut corpus propriè mortuum dicitur, anima ex ipso egressa. Viuificatus autem Spiritu, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι. Id est, per diuinitatem in ipso corporaliter habitātem, vitæ restitutus. Potestatem enim habuit à semetipso deponendi animam, & rursus sumendi eam, Ioh. 10. d. 18. Spiritus autem nomine in Christo significari diuinæ naturæ homini coniunctæ potentiam, quando carni, id est alteri naturæ imbecillæ opponitur, ostendimus Rom. 1. a. 3. & totum hunc locum quasi ex professo ita explicat Paulus 2. Cor. 13. a. 4, his verbis, ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ. Id est, Crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex Dei potentia. Itaque hunc locum fœdè Castellio nuper corrupit quū sic eum interpretaretur, Corpore necatus, animo in vitam reuocatus. In Latinis quibusdam vetustis codicibus legitur Mortificatos & viuificatos, sed contextū ab aliquibus Græcæ linguæ imperitis deprauato.

19 Per quem etiam, &c. ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ. In vno codice scriptum erat τοῖς ἐν φυλακῇ κατακεκλεισμένοις, in carcere inclusis. Cæterùm quia non alius locus in Nouo testamento obscurior habetur, conabor & ego illum pro virili illustrare. Sic igitur Vetus interpres, In quo & iis qui in carcere *erant* spiritibus, veniens prædicauit, qui increduli fuerant aliquando. Sic autem Erasmus, In quo etiam abiit, & spiritibus qui *erant* in carcere prædicauit, qui inobedientes fuerant quōdam. Nunc ad varias interpretationes accedamus, quarum tamen aliquot commemorasse contentus ero. Primùm igitur qui ex hoc testimonio Lymbum (quem vocāt) constituūt, quasi ad Patrum Spiritus illic tanquam in carcere quodam inclusos peruenerit Christi anima, vt eos liberaret, & Christi ad inferos descensum ita explicant, manifestis rationibus possunt refelli. Sit ista opinio quantumlibet vetus, & maximorum virorum authoritate nitatur, tamen non posse huc applicari quod hîc commemorat Petrus, istis argumentis ostendo: Primùm, nulla hîc mentio fit animæ Christi, sed Spiritus, id est diuinæ potentiæ: neque enim per Spiritum intelligere possis animam Christi quin simul dicas eum per animam fuisse reuocatū in vitam. Atqui quanuis non aliter fuerit vita restitutus quàm anima rursus corpori coniuncta, tamen ipsam animam non minus ineptè dixeris illum ad vitam reuocasse, quàm si Lazari corpus dicas per animam fuisse in vitam reuocatum. Neque verò melior quærendus interpres quàm Paulus, qui quod hîc Petrus Spiritum vocat, virtutem Dei appellat, 2. Corinth. 13. a. 4. Secundò, tantum abest vt de piorum animis hoc possit intelligi, vt contrà nonnisi de iis agatur qui immorigeri fuerunt. Tertiò, non dicitur Christus in Spiritu istos liberasse, sed illis prædicasse, & rursus infrà. 4. b. 6, dicitur Euangelium prædicatum fuisse mortuis. Aliud autem est prædicare & euangelizare, quàm simpliciter dicere, Adsum quem expectabatis. Denique, vt hoc nō sit satis firmum, tamen hoc constat, nullam factam hîc esse liberationis mentionem, nec fieri etiam potuisse, quum tantùm dicatur prædicatum fuisse πνεύμασι τοῖς ἀπειθήσασι, spiritibus qui prædicationi non sunt obsequuti. Quartò, ostendant quo iure interpretentur τοῖς ἐν φυλακῇ, iis qui *erant* in carcere, potius quàm iis qui *sunt* in carcere: & πορευθεὶς, profectus, è corpore vel ex hoc mundo, repugnante Vetere interprete, qui veniens interpretatur, & quidem non ineptè, vt suo loco dicemus. Quintò, proferatur testimonium aliquod ex Scripturis ex cuius collatione intelligamus carceris nomine locum aliquem designari in quo beati Spiritus conclusi fuerint. Hoc certè nusquam inuenietur: sed econtrario, fideles ex hac vita demigrantes, fide idipsum adeptos quod nos speramus, vt exposuimus Ephes. cap. 1. b. 10. Secunda expositio est eorum qui hoc accipiunt de Apostolorum prædicatione,

qui per Spiritus instinctũ prædicarint spiritibus in carcere, id est peccati vinculo cõstrictis, & prorsus immorigeris hominibus, qui & mortui dicuntur. Quam interpretationẽ meritò reiicit his argumentis doctissimus interpres. Primò, cur viuis hominibus spirituum nomen tribueret? nam certè noua & inaudita est ista synecdoche, præsertim quum de iis agitur qui non sunt regenerati. Neque enim spiritum, sed animam solent Hebræi συνεκδοχικῶς pro eo accipere quod Personam in vernaculo nostro sermone vocamus, vt infrà, ver. 20, Octo animæ, pro octo hominibus. Secundò, quum mortuos apertè non nominet, coactam esse allegoricam istam interpretationem apparet. Tertiò, qua de causa tam repentè Petrus ad dies Noe à temporibus Apostolorum regrederetur? Quartum argumentum addo, quòd hæc interpretatio ad scopum Apostoli nihil prorsus pertineat. Tertia explicatio quorundam est fanaticorum qui putant animabus incredulorũ ante Christi aduentum mortuorum, oportuisse prædicari Euangelium, vt & ipsæ, si vellent illud amplecti, saluæ fierent. Hoc verò delirium nulla refutatione indiget, quum tota Scriptura clamet, statim à morte cõsequi iudicium. Deinde quorsum hoc commemoraret Apostolus? quorsum etiam ad Noe tẽpora restringeret? Quarta sententia eorum est qui de quibusdam agi putant qui tempore Noe diu quidem fuerint increduli, sed tamen paulo ante diluuium resipuerint. Illos igitur pœnas quidem corpore dedisse, sed seruatos fuisse illorum spiritus, ex beneficio Christi, cuius mortis virtus ad eos emanarit. His verò ita sit responsum: Primùm, multa dici in hac expositione quæ nusquam apparent in contextu. Secundò, spiritus nomine non posse significari mortis Christi efficaciam, quin simul dicatur eadẽ efficacia viuificatus. Neque enim aliter vsurpari potest spiritus nomen in hoc versiculo quàm in superiore. Illud verò dicere nimium fuerit absurdum. Tertiò, pugnare etiam hanc sententiam cum ipso cõtextu, quum apertè dicantur isti Spiritus infideles periisse, & solæ octo animæ seruatæ. Quartò, ne hoc quidem ad Apostoli scopum pertinere. Tandẽ verò dicam & ipse quid mihi videatur, ita tamen vt doctorum interpretũ sententiis minimè velim præiudicium adferre, &, siquis rectiora docuerit, non inuitus de sententia mea sim decessurus. Spectandum puto in primis Apostoli scopum: is autem est, vt fideles ad sanctè & iustè viuẽdum hortetur. Ingressus enim est hoc argumentum à versu 8 Iam verò quia nullis aliis maiores imminent ærumnæ, fuerunt adferẽdæ rationes quibus aduersus omnes calamitates confirmentur, ne studium iustitiæ remittant. Hæc causa est cur à versu 14 vsque ad finem huius capitis hanc partẽ tractet, & rursus à sequentis capitis ver. 12, ad quintum vsque caput, quod spero mihi concessuros quicunque seriem orationis propius considerarint. Iam verò videamus quæ adhibeat argumenta. Primum sumptum est à prouidentia Dei, suos respicientis, & omnibus impiis irati, vt Dauid testatur. Monet igitur vt hanc Dei omnipotentis prouidẽtiam omnibus terriculamentis opponentes, fortiter perseueremus, adeo vt ii ipsi à quibus oppugnamur, non sine rubore suæ impietatis conuincantur. Secundum argumentum est à Dei voluntate sumptum, qui hac via constituerit suos ad vitam æternam adducere. Est autem duplex hoc argumentum, quia ostendit afflictiones pro iustitia non temere, nec Deo nos deserente, sed contrà Deo ita constituente, & regnum suum moderante, nobis euenire: deinde proposito felicissimo omnium ærumnarum exitu, nos solatur. Sed hoc fuit probandum. cui enim facilè persuaseris, Deum illos voluisse affligi quos charissimos habeat? Hoc illud est igitur in quo nunc versatur, ac in ipsa quidem fronte primùm omnium nobis Christum proponit, perfectissimum nimirum exemplar in quo consiliũ Dei intueamur. Eandem enim par est membrorum & capitis naturam ac conditionem esse. Præterea indicandum etiam fuit in primis, non modò quod exemplum nobis proponeremus, sed etiam ex quo fonte vires illas infractas hauriremus, quibus fulciri nos oporteat. Christum igitur proponit, qui iustissimus quum esset, pro nobis eousque afflictus est vt mortem crudelitatis & ignominiæ plenam vltro subierit. Sed hoc, inquit, quod ad carnem attinet, illi contigit: nam mox diuina virtute victor euasit. Et quorsum hoc Christus? Nempe vt nos per eãdem vim ad Deum adduceret. Quid est igitur tam asperum quod reformidemus, tam arduum quod nõ speremus? Hæc igitur Petrus in versiculo superiore. Nunc verò quia vno tantùm verbo nobilissimi huius exempli vsum attigerat, oportuit copiosius explicari quænã sit Ecclesiæ cum Christo capite tum in afflictionibus tum in gloria coniunctio: deinde etiam quænam nunc sit illa capitis nostri gloria, cuius & virtute confirmemur, & spe sustentemur. Deligit autem exemplum, quo nullum certè magis expressum potuit inueniri: primùm videlicet antiquissimam, vt & perpetuam hanc fuisse Ecclesiæ conditionem, & Christi capitis nostri virtutem iam tum eluxisse nouerimus: deinde in quo non vnus aliquis, sed totum Ecclesiæ corpus: non leuis aliqua calamitas, sed mors ipsa potius quàm mortis periculum: non vulgare aliquod aduersus impios iudicium, sed quo nullum vnquam magis insigne editum fuerit: non simplex aliqua, sed miraculi plena liberatio spectanda proponatur: quod denique insigne etiamnum nostræ salutis antitypum cõplectatur. Hoc ergo videamus quomodo explicet. Christus, inquit, quem dixi virtute viuificatum, iam olim in diebus Noe, quum appararetur arca, profectus siue adueniens, è cælo videlicet, ne nunc primùm putemus illum Ecclesiæ curam & administrationem suscepisse: adueniens, inquam, non corpore, (quod nondum assumpserat) sed ea ipsa virtute per quam postea resurrexit, prædicauit spiritibus illis qui nunc in carcere meritas dant pœnas, vtpote qui recta monenti Noe, & arcã suam construenti parere olim recusarint, in qua etiam octo duntaxat animæ seruatæ sunt. Hæc est, opinor, plana & simplex huius loci explicatio, cum præcedentibus & sequentibus optimè cohærens, & ita quidem vt neque vlli verbo vis fiat, neque quicquam adiiciatur, vel detrahatur: quod ex ista contextus declaratione planius etiam intelligetur. Per quem, ἐν ᾧ. Sub. πνεύματι. Per quem Spiritum. i. per quam virtutem, eam ipsam videlicet qua fuit viuificatus: vt nemo vel ~~mortis~~ corporalem præsentiam, vel animam Christi, vel efficaciam mortis possit intelligere: quum non possit aliter in hoc versiculo explicari Spiritus nomẽ quàm in superiore. Vulg. & Eras. In quo, paulo obscurius, quanuis possit hoc quidem tolerari, vt idem declaret atque καθ' ὅ, cuius Spiritus respectu.

Spiritibus qui *sunt* in carcere, τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι. Sub. οὖσι, quod participium propriè temporis est præsentis. Illis autem imposuit qui per præteritum imperfectum interpretati sunt τοῖς οὖσι, qui erant, quasi prædicationis tempore iam essent in carcere, quum Petrus minimè tempus illud respiciat quo prædicatum est illis, id est tempus Noe, per quem Spiritus Christi totos centum & viginti annos tam diligenter illis prædicauit resipiscentiam: sed suum seculum consideret, quo illorum incredulorum cadauera pridem quidẽ computruerãt: spiritus verò in carcere inclusi, vltimam nimirum iudicis sententiam cum fletu & stridore dentium expectantes, in tenebris illis exterioribus tenebantur, vbi & nunc tenentur. Neque verò quicquam in hac interpretatione detorsimus, siue formulam ipsam loquendi, siue singula verba spectes. Ita enim sæpissime fit vt tum loquendo, tum scribendo consideremus quid nostris temporibus conueniat, non autem illis de quibus agimus. quam figuram πρόληψιν vocant: cuius infinita passim apud omnes scriptores exempla occurrunt. Participium autem οὖσι (vt antè monui) magis etiam propriè de tempore præsenti dicitur quàm de præterito imperfecto, & φυλακὴ (si paucos locos excipias in quibus quartam noctis partem declarat) pro carcere vbique accipitur: & commodissimè ita potest explicari vt nos fecimus, eadem ratione qua dicuntur catenis tenebrarum vincti diaboli, seruari ad iudicium, 2. Pet. cap. 2. a. 4. & ἐν φυλακῇ, id est in carcere, positus dicitur Satan Apocal. 20. c. 7. Spirituum

autem nomen quoniam paulo antè diximus coactè pro viuis hominibus accipi, obseruãdum est, Petrum, quum de iis ageret qui iampridẽ erant mortui, & necessariò faceret carceris mẽtionẽ, necessariò quoque non homines sed Spiritus dixisse, id est eos quorum Spiritus tum quum ipse hæc scriberet in carcere erant, & erunt ad extremum vsque diem, quo modo etiam loquitur Apostolus Heb. 12. d. 23, de beatis agens. Profectus, πορευθείς. Vel, veniens, vt rectè cõuertit Vetus interpres, sicuti mox dicemus. Eras. Abiit, multo obscurius. Cæterùm illud constat, apud Hebræos sæpe eiusmodi participia redundare: vt si dicas, Surgens abiit, Respõdens dixit, & similia: quãuis non sine aliqua emphasi sæpe hoc faciant, veluti quum rem aliquam seriam & prius meditatã describunt, vt Exo. 2. a. 1. Itaque mihi videtur magnum esse huius participii põdus hoc loco, quod nimirum testetur Christum iam tum per Spiritum suum in difficillimis illis temporibus Ecclesiæ præfuisse, à quo etiamnum hodie gubernamur. Est autem hæc consuetudo Scripturæ, vt, quò melius summa illa Dei prouidentia declaretur, è cælis ipsis dicatur Deus descendere. quod & aliquoties factum est, Christo visibili aliqua specie apparẽte, vt ex 18 cap. Genesis manifestè liquet: vbi disertè dicit se descendisse is ipse qui יהוה proprio videlicet Dei nomine dicitur. Itẽ Exo. 3, vbi is qui in rubo apparet Mosi, (Christus proculdubio, vnicus hominum & Dei mediator) se descendisse inquit: ac de nomine interrogatus, proprium illud nomen sibi vendicat, quod certum est nullum Angelum sibi sine sacrilegio vsurpaturũ fuisse. Quid igitur? Nẽpe quũ de Spiritu, id est diuina illa virtute Filii Dei, agatur, non possum dubitare quin sicut suprà ipsemet Petrus 1. b. 11, de Spiritu Christi prænuntio loquutus est, hoc participio per anthropopathiã declaretur illius præsentia qua Noe & Ecclesiam suam seruauit, impios verò funditus perdidit: Noe inquam præconem iustitiæ, per cuius os, sicut per reliquos etiam Prophetas, orbem terrarum ad resipiscentiam inuitauit, vt Ierem. 7. e. 24, & Zachar. 7. d. 12, scribitur. Itaque πορευθείς nec durè nec insolenter explicamus Profectus, è cælis videlicet, vbi Scriptura collocat beatam diuinæ illius virtutis sedem: non autem è corpore vel è mundo. quod planè coactum esse ostendimus, & ab Apostoli scopo alienum. Sed & πορευθεὶς possumus interpretari παρελθὼν, adueniens, ex Hebræorum consuetudine, quam exposuimus Matth. 4. a. 5, Mar. 8. b. 11, & aliis multis locis: quum præsertim ita prorsus vsurpetur hoc idẽ participium Luc. 14. b. 10, & 23. f. 33, & Mar. 1. c. 13, & 16. c. 13. Prædicauit, ἐκήρυξεν. Hoc quoque confirmat nostram interpretationem. neque enim dubitari potest quin hoc cohæreat cum iis quæ sequũtur. i. ad illud tempus quo Spiritus per os Noe arcam cõstruentis, iram Dei imminentem prædicabat. Nam cui fuerunt immorigeri? certè illi qui prædicabat. Non potest ergo prædicatio ista ad posterius aliquod tempus referri. Sed de hoc mox etiam dicemus cap. 4. b. 6.

20 Ἀπειθήσασί ποτε ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἐν ἡμέραις Νῶε, κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι (τουτέστιν ὀκτὼ) ψυχαὶ διεσώθησαν δι' ὕδατος.

21 Ὧι καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα (οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεὸν) δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ,

20 Olim immorigeris, quum semel expectabat Dei patiẽtia in diebus Noe, quũ appararetur arca: in qua paucæ (id est octo) animæ seruatæ sunt in aqua.

21 Cui nunc correspõdens exẽplar Baptismi nos quoque seruat (non quo carnis sordes abiiciuntur, sed quo fit vt bona cõscientia Deũ interroget) per resurrectionem Iesu Christi,

20 *Qui increduli fuerant aliquando, quãdo expectabãt Dei patiẽtiã in diebus Noe, quũ fabricaretur arca, in qua pauci, id est octo animæ saluæ factæ sunt per aquam.*

21 *Quod & nos nũc similis formæ saluos facit Baptisma (non carnis depositio sordiũ, sed conscientiæ bonæ interrogatio in Deũ) per resurrectionem Iesu Christi,*

Gen. 6. c. 14. mat. 24. d. 38. luc. 17. f. 26.

20 Olim immorigeris, ἀπειθήσασί ποτε. Hoc ita cohæret cum τοῖς πνεύμασι vt non magis diuelli possit quàm adiectiuum à substantiuo, quod vocant, nec vlla prorsus alia ratione explicari possit. Deinde aduerbium ποτὲ tempus illius prædicationis indicat, ac proinde per antithesin ostendit ita explicandum esse τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι, vt nos fecimus: perinde videlicet acsi scriptum esset τοῖς νῦν ἐν φυλακῇ πνεύμασι. vt ποτὲ & νῦν. i. olim & nũc opponantur. Sed non fuit necesse vt νῦν adderetur: propterea quòd οὖσι ex communi vsu subauditum, præsentis est temporis. Contrarius autem error in hoc participio inoleuit quàm in superiore. Nam illud conuerterunt per imperfectum, Qui erãt, pro Qui sunt: hoc verò per plusquamperfectũ, Qui fuerant increduli, id est ἀπειθήσασι. Et Eras. Qui inobedientes fuerant, pro quo dicendum erat, Qui inobedientes fuerunt, seruata propria aoristi significatione. Semel, ἅπαξ. Hoc aduerbio declaratur tempus vltimò præfixum ac definitum fuisse, quo elapso nulla reliqua spes superesset: quod & historia & exitus ipse rei declarauit. Vetus interpres, pro ἅπαξ ἐξεδέχετο legit ἀπεξεδέχετο, sed mendosè, vt mihi videtur: quanuis ita legerimus in Complutensi editione & vetustis codicibus quatuor. Expectabat Dei patientia in diebus Noe, &c. ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ, &c. Ita rectè legit Augustinus epist. 99. Et sanè cogor hoc in loco maiorem in Erasmo attentionem desiderare, qui quum hunc Augustini locum legisset, non dubitauit tamen conuertere, Expectabatur Dei lenitas. Nam, inquit, τὸ ἐκδέχεσθαι verbũ est medium, quod tamen nescio quàm verum sit. Deinde à quo tandem expectabatur Dei lenitas hoc tempore? Num à Noe? is certè expectabat Dei misericordiam, sed de patientia illa differitur qua Deus vsus fuerat quũ c x x annos mundo cõstituisset ad resipiscendũ. Noe igitur arcam ædificans, non Dei lenitatem, sed Dei iudicium imminens expectabat. Quid verò impii? nempe Dei lenitatem non modò non expectabant, sed etiam deridebant. Sed Deus is est qui patienter expectabat tãtisper dum præteriret tempus illud c x x annorũ constitutum, & arca esset extructa. Vulg. Quando expectabant Dei patiẽtiam. Quem locum existimo, quum rectè conuersus esset à Vetere interprete, à sciolis aliquibus deprauatum, vt illud quoque quod suprà annotauimus ver. 19. Dicitur autem Dei patientia, pro Deus patiens, ex Hebræorum idiotismo. Paucæ, ὀλίγαι. Vulg. Pauci, ὀλίγοι, eodem sensu. quam lectionem inuenimus in duobus veteribus libris. Octo animæ, ὀκτὼ ψυχαί. i. octo homines, Hebraica synecdoche. In aqua, δι' ὕδατος. i. ἐν ὕδατι, vt Rom. cap. 4. b. 11. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *parmi l'eau*. Vulg. & Eras. Per aquam. quod planum fuisset si additum esset epitheton, vt si Per medias aquas scriptum esset. Neque enim διὰ videtur pro causa instrumentali accipi posse, quum aqua non seruarit Noe, sed ex aqua sit seruatus: sicut in Baptismo illa emersio ex aquis, declarat emersionem ex morte in nouam vitam.

21 Cui, ᾧ. Ita restitue ex Complutensi codice: nam mendosè in aliis legitur ὅ. Correspondens exemplar ἀντίτυπον. Τύπος in his libris passim dici solet illud in quo tanquam exemplari quippiam nobis repræ-

ſentatur, vt 1. Cor. 10. b. 8, & c. 11, Hebr. 6. b. 5. Comparantur autem typi interdum cum veritate ipſa, cuius ſunt exemplaria, vt Hebr. capite 9. f. 24, ſacrarium Tabernaculi dicitur cælorum ἀντίτυπον. Interdum verò cum aliis ſecundariis eiuſdem rei exemplaribus conferuntur: vt hoc in loco Baptiſmus dicitur ἀντίτυπον eius liberationis quæ contigit Eccleſiæ in diluuio. Nam & hæc liberatio & Baptiſmus adumbrant Eccleſiæ ſanctificationem, & emerſionē à peccati & mortis gurgite. Sunt igitur duo typi: ſed liberationis è diluuio præcedens typus, ſequentem Baptiſmi typum illi correſpondentem adumbrauit. qua ratione etiam poteſt Baptiſmus & nubi & traiectioni maris rubri tanquam ἀντίτυπον opponi. Quo ſit, &c. συνειδήσεως, &c. Vel, Deum interpellet, aut inquirat, aut conſulat. Nam ἐπερώτημα vocat τὴν ἔντευξιν, ſiue αἴτησιν, poſtulationem & interpellationem, quæ ab Hebræis שאלה dicitur. Additur autem εἰς Θεόν. i. apud Deum, ex ratione conſtructionis apud Hebræos vſitatæ. Sic enim dicunt שאל באלהים. i. Poſtulauit apud Deum, pro Poſtulauit à Deo, ſiue Quæſiuit ex Deo. In ſumma igitur Petrus Baptiſmum illū ſalutis noſtræ typum efficacem deſcribit à ſanctificationis effectu, quo ſit nimirum vt ſanctificata conſcientia ab vno Deo pendeat, illū inuocet, nihil niſi eo conſulto, & vt loquuntur Hebræi, ore ipſius interrogato, aggrediatur. Vulg. Conſcientiæ bonæ interrogatio in Deum nimium obſcurè profectò, ſed tamen ad verbum. Eraſmus verò mihi videtur ſententiam non expreſſiſſe, quum interpretaretur, Quo ſit vt bona conſcientia bene reſpondeat apud Deum. Nam ἐπερωτᾷν pro reſpondere & teſtificari vix putem vſurpari ſatis commodè poſſe: alioqui ſimile quiddam videtur Paulus deſcribere Rom. 2. c. 15.

Ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, πορευθεὶς εἰς οὐρανόν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων.

22 Qui eſt ad dexteram Dei, profectus in cælum, ſubiectis ipſi Angelis & poteſtatibus ac virtutibus.

22 Qui eſt in dextera Dei, deglutiens mortē, ut uitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cælū, ſubiectis ſibi Angelis et poteſtatibus & uirtutibus.

Κεφάλαιον δ΄

CAP. IIII.

Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, ὅτι ὁ παθὼν ἐν σαρκί, πέπαυται ἁμαρτίας,

1 Qvum igitur Chriſtus paſſus ſit pro nobis carne, vos quoque eadem cogitatione armamini, *nempe* quòd qui paſſus eſt in carne, deſtitit à peccato,

CAP. IIII.

1 Chriſto igitur paſſo in carne, & uos eadem cogitatione armamini, quia qui paſſus eſt in carne, deſiit à peccatis.

Εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιῶσαι χρόνον.

2 Vt non amplius cupiditatibus hominum, ſed voluntati Dei, quod reliquum eſt temporis in carne viuat.

2 Vt iam nō deſiderijs hominum, ſed uoluntati Dei quod reliquū eſt in carne uiuat temporis.

Ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις·

Ephes. 4. c. 17

3 Satis enim eſt nobis quòd anteacto vitæ tempore libidinem Gentium patrauerimus, quum incederemus in proteruiis, cupiditatibus, vinolentiis, comeſſationibus, compotationibus, & nefariis ſimulacrorum cultibus.

3 Sufficit enim præteritum tempus ad uoluntatē Gentium conſummandā iis qui ambulauerunt in luxurijs, deſiderijs, uinolētiis, comeſſationibus, & illicitis idolorum cultibus.

22 Ad dexteram Dei, ἐν δεξιᾷ Θεοῦ. Vide Hebr. 1. b. 3. Cæterùm quod addit Vetus interpres, nuſquam in codicibus Græcis inuenimus, quanuis minimè videatur otioſum. Addit autem hæc, Degluties mortem, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur. Profectus, &c. πορευθείς, &c. Hanc Chriſti in cælum profectionem opponit duplici aduentui, vni per Spiritus ſui virtutem, quæ in illa Eccleſiæ liberatione inſignis apparuit: alteri, qua re vera manifeſtatus eſt in carne. Dicit autem eum ad dexteram Dei ſedere, ſubiectis illi omnibus, vt quum eius virtute multo etiam magis quàm antea nos regi & gubernari nouerimus, nullo periculo deiiciamur, ſed bona illa cōſcientia ipſum inuocemus: deinde vt tantæ iſtius gloriæ, cuius participes ſumus, aſſidua contemplatione nos conſolemur. Aſcendit enim per crucem, vt per crucem nos ad Deum adduceret, ad cuius dextram ſedet.

IN CAPVT IIII.

1 Quū igitur Chriſtus, Χριστοῦ οὖν. Nunc redit ad exhortationē vt ſanctè vitā inſtituamus, & noſtræ ſanctificationis fōtē aperit, nēpe, Chriſti mortē, cuius vi morimur peccato: ſicut eiuſdē reſurrectione in nouā & perennē vitā reſurgimus, vt pluribus expoſuimus cap. 6. epiſt. ad Rom, ab initio capitis vſq; ad ver. 12. Aptiſſimè verò cohærēt iſta, quū in Baptiſmo peculiare quoddā habeamus noſtræ tum mortificationis tū viuificationis exēplar, vt illic quoque Paulus luculēter exponit. *Nempe* quòd, &c. ὅτι, &c. i. Eū demū in veteri homine, i. (vt loquitur Paulus, Rom. 6. b. 7) carni ac peccato, mortuum eſſe, Chriſti exēplo, ac virtute, in quo peccatū amplius nō viget. Hæc enim eſt ſanctificationis noſtræ definitio, quæ partē illius vtrāque cōplectitur, ſi ſequentē verſiculum adiunxeris. Sed pro ὁ ἀποθανών, qui mortuus eſt, maluit dicere ὁ παθὼν ἐν σαρκί, qui paſſus eſt in carne, vt nos ad Chriſtum, noſtrum archetypum, reuocaret. qua ratione etiam dicitur vetus homo in nobis eſſe crucifixus, & caro crucifixa cum cupiditatibus ſuis, & mundus nobis crucifixus, ac nos viciſſim crucifixi mundo, apud Paulum. Eraſmus igitur manifeſtè deprauauit Pauli ſententiam, quum ὁ παθὼν ἐν σαρκί interpretaretur, qui patiebatur in carne: quaſi de Chriſto ipſo hæc dicantur: quum ex iis quæ ſubiiciuntur, ſatis appareat Chriſto capiti non conuenire, ſed membris in eo ſanctificatis. Carnis igitur nomē, vbi de Chriſto agitur, humanam naturam, eámque integram & omni labe carentem, hoc autē poſteriore loco, qualem illam habemus, id eſt vitiosam ac corruptam, declarat, vt paſſio in carne nihil aliud quàm noſtræ vitioſitatis abolitionem declaret.

2 Quod reliquum eſt, &c. τὸν ἐπίλοιπον, &c. Id eſt, quod præſenti vitæ in hoc corpore tranſigendæ ſupereſt. Caro igitur tertia etiam ſignificatione hîc accipitur, nempe pro præſentis & infirmæ huius vitæ conditione, vt Gal. 2. d. 20, Hebr. 5. c. 7.

3 Libidinem Gentium patrauerimus, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι. Id eſt profanè ac libidinoſè, Gentium

Gentium inſtar, vixerimus. Comparat enim flagitioſos Iudæos cum Gentibus; id eſt cum profanis populis & à cognitione Dei alienis. qua ratione etiam Dauid impios ſuos aduerſarios Gentes vocat, Pſal. 59. b. 7, & Propheta Iudæos populum Sodomæ & Gomorrhæ, Eſa. 1. c. 10.

Ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες·

4 Quamobrem *illi*, non concurrentibus vobis ad eandem luxus profuſionem, peregrinari ſibi videntur, blaſphemantes:

4 In quo peregrinantur, non concurrentibus uobis in eandem luxuriæ confuſionem, blaſphemantes.

Οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς.

5 Qui reddituri ſunt rationem ei qui paratus eſt ad iudicandū viuos & mortuos.

5 Qui reddent rationem ei qui paratus eſt iudicare uiuos & mortuos.

Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκί, ζῶσι δὲ κατὰ Θεὸν πνεύματι.

6 Nam idcirco mortuis quoque prædicatū eſt Euāgelium, vt damnarētur quidem ſecundùm homines, *id eſt* carne, viuerent autem ſecundum Deū, *id eſt* Spiritu.

6 Propter hoc enim & mortuis euāgelizatum eſt ut iudicentur quidem ſecundū homines in carne, uiuant autem ſecundum Deum ſpiritu.

4 Peregrinari ſibi vidētur, ξενίζονται. Hoc eſt quod in vernaculo ſermone dicimus, *Ils ſe trouuent eſtranges*. vel, *Ils ſe trouuent tous nouueaux & comme en un autre monde*. Vulg. Peregrinātur, Latinè profectò, ſed paulo obſcurius. Cic. pro Rabirio perduell. reo, Adeóne es ignarus diſciplinæ conſuetudiniſque noſtræ vt hæc neſcias? vt peregrinari in aliena ciuitate, non in tua magiſtratum gerere videaris? Idem Acad. Nos in noſtra vrbe peregrinantes, errantéſque, tanquam hoſpites, libri tui domum deduxerunt. Sic etiamnum hodie quaſi in lucem reuocato Euangelio, quid aliud clamitant homines quàm hæreticis iſtis nouum mundum eſſe fabricandum? Atqui non oportuit mundum, ſed hominum ingenium mutari: quibus vetus eſſe debuerat quod nouum eſt, & è contrario nouum eſſe quod nimium eſt vetus. Eraſmus, Atque id abſurdum illis videtur, non ſatis expreſſè.

6 Nam idcirco, εἰς τοῦτο γάρ. Dictum eſt fore vt Chriſtus iudicet viuos & mortuos. hîc verò nemo fuit qui exiſtimaret fore vt coram Dei tribunali aliqui mortui comparerent: ſed omnes antè mortuos dici, qui quū ante diem Domini ſint mortui, poſtea ſuſcitabuntur, nemo ignorauit. Non poſſum igitur ſatis mirari qui factū ſit vt interpretes aliquid eiuſmodi in hoc quoque dicto non obſeruauerint, quod præſertim illius rationem complectitur. Nam certè non minus, imò etiam magis abſurdum eſt dicere, Dominum prædicare mortuis, quàm mortuos iudicare. In eo tantùm eſt diſcrimen quòd quum dicitur Deus iudicaturus mortuos, intelligimus eos qui mortui fuerint, & eſſe deſierint: quum verò dicimus prædicatum eſſe mortuis, intelligimus eos qui tum quidem viui erant, nunc verò ſunt mortui. Alioqui, ſi de animabus hoc accipias, quænam erit hæc interpretatio, mortuis, id eſt mortuorum hominum ſpiritibus? ſi de corporibus, quorſum annuntietur putrefactis cadaueribus Euangelium? Et tamen ſola propriè cadauera, mortua dicuntur. Iam verò ſi dicas, Euāgelizatum eſt, idem declarare atque Patefacta eſt mortis Chriſti efficacia, primùm valde coacta fuerit interpretatio, deinde ſemper huc redeundum erit, quinam ſint iſti mortui quibus illa patefacta dicatur. Denique ſufficiat hæc vna ratio pro omnibus, quum hoc attexatur ſuperiori dicto, non poſſe mortuorum nomen aliter hîc accipi quàm in ſuperiore verſiculo, vbi dixit, Deum iudicaturum viuos ac mortuos, homines videlicet, non autē ſpiritus corporibus exutos, neque corpora ſpiritibus ſpoliata. Nōnulli tamen mortuos interpretātur infideles, & mortuos in peccato. Sed (vt taceam quod modò dixi) redundaret etiam particula καί. Eos omitto qui limbum nobis fabricant, item qui mortuis infidelibus relictum fuiſſe putant aliquod pœnitētiæ ſpatium, ac proinde prædicatū illis fuiſſe Euangelium. Sunt enim iſta nimium abſurda, quāuis nōnullos magni nominis interpretes in aliquid eiuſmodi neſcio quis impetus abripuerit. Quid igitur? Nempe quum dicit Petrus euāgelizatum fuiſſe mortuis, nunquam illi venit in mentem vt putaret ſpiritibus mortuorū prædicatum fuiſſe Euangelium: ſed ſui temporis reſpectu mortuos vocauit quibus viuis prædicatum eſt Euangeliū. acſi diceret nō eſſe nouā hanc doctrinā, ſed ſuperiorum etiam temporum hominibus pridem mortuis fuiſſe annuntiatam, nec fruſtra ab illis contemptam. Id autem ita eſſe, propter iam commemoratas rationes, liquidò etiā apparet tum ex Apoſtoli ſcopo, tum ex iis quæ ſequuntur. Minatus eſt infidelibus qui ſuis ludibriis & cōtumeliis non deſinunt ſanctos vexare, fore vt reddant rationem iuſto iudici, Qui, inquit, iudicaturus eſt viuos & mortuos. Quorſum hoc? Nempe vt ſcirēt excipiendum neminem. Sed reſponderi poterat, patres illos qui mortui fuerunt ante Chriſti aduentum, (conſiderandum enim quo tempore & ad quos ſcripſerit Petrus) idoneam aliquā excuſationē habituros. Hoc negat Petrus. Nam, inquit, mortuis quoque idem hoc Euangelium annuntiatum eſt, quod etiam docetur 1. Cor. 10, & integro capite vndecimo epiſtolæ ad Hebræos. Et Dominus, Vidit, inquit, Abraham diem meum, & gauiſus eſt. Denique nulla vnquam fuit extra Chriſtum Eccleſia: ex quo etiam conſequitur, idem Euangelium, quanuis non pari diſpenſatione, tamen ab initio mundi ſemper Patribus annuntiatum. Non habebunt igitur filiorum ſceleſtorum (Iudæis autem Petrus ſcribit) ſceleſti patres quod prætexant quominus & ipſi ad iuſti iudicis tribunal ſiſtantur, ſecundum Euangelium iudicandi. Deinde ſi libuerit, ad conſolationem ſanctorum, poſſis hoc quoque piis Patribus per fidem Euangelium Chriſti venturi amplexis applicare. Sequentia verò ſic explico.

Vt damnarētur, &c. ἵνα κριθῶσι, &c. Quū de re præterita Petrum diſſerere modò oſtenderimus, & ſuprà etiam 3. d. 19, ſimul liquet ſeruandam eſſe aoriſti ſignificationem: ac proinde nec Veterē interpretē rectè conuertiſſe Iudicentur, nec Eraſmum Damnentur, id eſt κρίνωνται, quanuis ſequatur ζῶσι. Sed & puto ſatis eſſe reſponſum iis qui hæc accipiunt de Euangelio vel apud limbum, vel alibi poſt Chriſti mortem ſpiritibus mortuorum annuntiato. Dicā igitur quomodo planè hunc locū explicari poſſe putem. Non cōtentus dixiſſe Petrus Euangelium etiam ſuperioribus ſeculis fuiſſe annuntiatum, voluit quoque oſtendere eius Euangelii ſummam, partim vt vnum & idem Euangelium ſemper fuiſſe doceret, partim vt ad inſtitutum rediret. Nam quæ de iudicandis viuis & mortuis dixit, non temere quidē nec parum appoſitè, ſed tamen παρέργως dixit, quum in impiorum mentionē incidiſſet. Cœperat autē de ſanctificatione diſſerere: cuius duas partes eſſe dixerat, nēpe paſſum eſſe in carne, ſeu mori peccato, & volūtati Dei viuere. Hoc ipſum eſt igitur quod nunc dicit fuiſſe ſuperioribus etiam ſeculis annuntiatum. Nam damnari carne, pati in carne, mortuum eſſe peccato, non eſſe in carne, idem declarāt. Dicitur enim damnatus in carne is in cuius carne damnatum eſt (id eſt abolitum & extinctum) pecca-

tum. quæ pars est prior sanctificationis, vt disertè loquitur Paulus Rom.8.a.3. adeo quidem vt hæc verba Petri ἵνα κριθῶσι σαρκὶ, non possint planius explicari quàm ex 1.Cor.5.b.5, εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ad interitum carnis. Idque ita esse, præterea etiam apparet ex antithesi. Nam damnari & viuere contraria non erunt nisi damnari pro interire & mori accipias: sicut mortificatio & viuificatio mutuò inter se respondent. Sed quum dixisset Petrus κατὰ ἀνθρώπους, secundum homines, declarans nimirum huius vitii quod in nobis extinguendum est, fontem ac originem in ipsa hominum natura hærere, addidit σαρκὶ per epexegesin, vt alterū altero explicaretur.

Viuerent autem, &c. ζῶσι δὲ, &c. Alteram partem sanctificationis explicat priori cohærentem. Idcirco enim morimur carne vt viuamus Spiritu: sicut copiosè expositum est sexto & septimo capitibus epistolæ ad Romanos. quamobrem etiam duo ista vbique solent connecti. Quemadmodum autem quum dixisset κατὰ ἀνθρώπους, addidit σαρκὶ, ita etiam post κατὰ Θεὸν, secundum Deum, addidit πνεύματι, Spiritu: vt vicissim ostenderet vnde vis ista integræ & sanctæ atque adeo perēnis vitæ, quæ in nobis inchoata est, emanaret: nempe à Dei Spiritu, vnde factum vt ipsa etiam Spiritus diceretur.

Πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε. σωφρονήσατε οὖν καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς,

7 Omnium autem finis immi net. Estote igitur sobrii & vigilantes ad orandum.

7 *Omniū autē finis appropinquauit. Estote itaque prudentes, et vigilate in orationibus.*

Prou.10.b.12

Πρὸ πάντων δὲ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες, ὅτι ἀγάπη καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

8 Ante omnia verò charitatē alii in alios propēsam habentes: nam‖ charitas operiet multitudinem peccatorum.

8 *Ante omnia autē mutuā in vosmetipsos charitatē continuā habentes: quia charitas operit multitudinem peccatorum.*

Rom.12.b.13
Heb.13.a.2

Φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους, ἄνευ γογγυσμῶν.

9 ‖Hospitales estote alii erga alios, sine murmurationibus.

9 *Hospitales inuicem, sine murmuratione.*

Rom.12.b.6
Phil.2.b.14

Ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ.

10 Vt ‖quisque accepit donum, *ita* alius in alium illud subministrantes, vt boni dispensatores variæ Dei gratiæ.

10 *Vnusquisque sicut accepit gratiā, in alterutrū illam administrātes, sicut boni dispensatores multiformis gratiæ Dei.*

Εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια Θεοῦ· εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος ἧς χορηγεῖ ὁ Θεός· ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

11 Siquis loquitur, *loquatur* vt eloquia Dei: siquis ministrat, *ministret* tanquam ex viribus quas suppeditat Deus: vt in omnibus glorificetur Deus per Iesum Christum, cui est gloria & imperium in secula seculorum. Amen.

11 *Siquis loquitur, quasi sermones Dei: siquis ministrat, tāquam ex virtute quam administrat Deus: ut in omnibus honorificetur Deus per Iesum Christū, cui est gloria & imperiū in secula seculorū. Amen.*

Ἀγαπητοί, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος·

12 Charissimi, "ne, tanquam hospites," exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum, percellimini, vt si peregrinum aliquid vobis accideret:

12 *Charissimi, nolite peregrinari in feruore qui ad tētationem vobis fit, quasi noui aliquid vobis contingat:*

Ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι.

13 Imò in eo quòd consortes estis afflictionum Christi, gaudete: vt & quum patefiet eius gloria, gaudeatis exultantes.

13 *Sed communicātes Christi passionibus gaudete, ut & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes.*

Matth.5.b.10

Εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀναπαύεται· κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται.

14 ‖Si probris afficimini in nomine Christi, beati *estis*: "quoniam & gloriæ & Dei Spiritus super vos requiescit: "qui quod ad illos quidem attinet, blasphematur, quod ad vos autem, glorificatur.

14 *Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis, quoniam gloria & spiritus Dei in uobis requiescit.*

8 Alii in alios, εἰς ἑαυτούς. Vulg. In vosmetipsos. quæ interpretatio multis imposuit, qui non considerarunt, Apostolum non singulos sed multos coniunctim alloqui, quos velit mutuo charitatis vinculo esse coniunctos. Vide Ephes.4.g.32.

12 Ne, tanquam hospites, percellimini, μὴ ξενίζεσθε. Id est, ne perinde sitis attoniti vt qui in rem aliquam nouam incidunt, & de qua nunquam cogitarint. Vide suprà ver.4. Vulg. Nolite peregrinari. Eras. Ne miremini. Exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum, τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ. Vulg. In feruore qui ad tentationem vobis fit. Eras. Dum per ignem exploramini, quæ res ad experimentum vestri fit. Sententia ipsa per se plana est.

14 Quoniam & gloriæ & Dei Spiritus super vos requiescit, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀναπαύεται. Ista, vt in Græcis quidē omnibus codicibus leguntur, necesse est vt ex duobus diuersis spiritibus accipiamus, quia duo adscribuntur articuli. Itaque Spiritus appellatione non ipsum Spiritum sanctū, qui vnus est, sed (ex Scripturæ more, quem alibi exposuimus) illius dona, quæ diuersa sunt, intelligo. Spiritum igitur gloriæ, oppositum crucis ignominiæ, Petrus vocat gloriam qua Spiritus sanctus fideles exornat: sicut Spiritus intelligentiæ, consilii, fortitudinis, & alii quoque commemorantur Esaiæ cap.11.a.2. ad quem locum videtur Paulus alludere. Spiritum autem Dei in genere pro Spiritu adoptionis accipio, qui in nobis per eas afflictiones obsignatur, quibus conformes imagini fratris nostri primogeniti reddimur. Sed Vulgatæ editionis codices in hoc

loco non consentiunt. Plerique enim legunt, Quoniam quod est honoris, gloriæ & virtutis Dei, & qui est eius Spiritus, super vos requiescet. Quæ interpretatio prorsus à Græcis dissentit. Veteres autem codices emēdatiores habent, Quoniam gloria & Spiritus Dei in vobis requiescit, quasi pro τὸ τῆς δόξης scriptum sit ἡ δόξα. Suspicor enim nonnullos, qui de ipso Spiritu sancto istud dictum acciperent, non autem de ipsius effectis, gemino articulo fuisse offensos: deinde etiam quædam ex albo libri in contextum irrepsisse: vnde illa varietas lectionis orta est. Nam Cyprianus lib.4. epist.6, vt Eras. obseruauit, aliam etiam lectionem prorsus diuersam adfert, hanc videlicet, Quia maiestatis & virtutis Domini nomen super vos requiescit. quasi scriptum sit ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ὄνομα ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀναπαύεται. quam lectionem nusquam inuenio. Erasmus, Quoniam gloria & Spiritus Dei, &c. desciscens & ipse à Græcis.

Μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεύς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιός, ἢ ὡς ἀλλοτριοεπίσκοπος.

15 Nequis igitur vestrum affligatur vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alienarum rerū inspector:

15 *Nemo autē uestrū patiatur ut homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor:*

Εἰ δὲ ὡς Χριστιανός, μὴ αἰσχυνέσθω· δοξαζέτω δὲ τὸν Θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ.

16 Sed si vt Christianus, ne pudefiat, imò glorificet Deum "hac in parte.

16 *Si autē ut Christianus, non erubescat, glorificet autē Deū in isto nomine.*

Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ πρῶτον ἀφ᾽ ἡμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίῳ;

17 "Nam tempus *est* quo incipiat iudiciū à domo Dei. quòd si primùm *incipit* à nobis, quis erit finis eorum qui non parēt Dei Euangelio?

17 *Quoniam tempus est ut incipiat iudicium à domo Dei. Si autem primùm à nobis, quis finis eorum qui non credunt Dei Euangelio?*

Prou.11.d.31

Καὶ εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται;

18 ‖Et, si iustus vix seruatur, impius & peccator vbi comparebit?

18 *Et si iustus uix saluatur, impius & peccator ubi parebunt?*

Ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς ἑαυτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ.

19 Itaque qui affliguntur ex voluntate Dei, tanquam fideli conditori commendent animas suas benefaciendo.

19 *Itaque & ii qui patiuntur secundū uoluntate Dei, fideli creatori cōmendēt animas suas in benefactis.*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

Πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ ὁ συμπρεσβύτερος καὶ μάρτυς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνός,

1 "Presbyteros qui inter vos sunt, precor ego vnà presbyter, ac testis afflictionum Christi, atque idem gloriæ patefaciendæ consors,

1 *Seniores ergo qui in uobis sunt obsecro, consenior & testis Christi passionum, & eius quæ in futuro reuelanda est gloriæ communicator:*

Ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ᾽ ἑκουσίως· μηδὲ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως·

2 "Pascite gregem" qui penes vos est, curam illius agentes nō coactè, sed libenter: non turpiter affectātes lucrum, sed prompto animo.

2 *Pascite qui in uobis est gregem Dei, prouidentes non coactè, sed spontaneè secundum Deum: neque turpis lucri gratia, sed uoluntariè:*

Qui quod ad illos quidem attinet, blasphematur, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται. Supplendum est אשר, id est ὅ, ex Hebræorum idiotismo, vt diximus Ephes.cap.2.a.5. Vetus autem interpres totum hoc membrum nō habet, sed statim subiicit, Nemo autem vestrum, &c. Legitur tamen in omnibus Græcis nostris codicibus.

15 Igitur, γάρ. Vide suprà, 3.b.10.

16 Hac in parte, ἐν τῷ μέρει τούτῳ. Sic vulgò dicimus De ce costé, vel, *à cest esgard*. Vide epist. ad Coloss. cap.1. versu 16.

17 Nam tempus est, ὅτι ὁ καιρός. Videtur mihi alludere ad Ierem.25.d.29.

IN CAPVT V.

1 Presbyteros, πρεσβυτέρους. Generale nomen est presbyteri, eos omnes comprehendens qui sunt ex Ecclesiastico (vt ita loquar) senatu. Vulgata, Seniores: quod mirum ni Sophistæ ad ætatem detorqueant, quòd hic locus manifestè primatum illum Petri euertat: cuius obtentu quid tandem filio illi perditionis in templo Dei sedenti non licuit? Atqui si Petri successor est, cur ex professo hanc Petri doctrinam oppugnat?

2 Pascite, ποιμάνατε. Nō dicit, Offerte pro viuis & mortuis, & peregrina lingua centones malè consutos cantillate, deinde pingues & obesi vosipsos pascite. Instruit enim non Antichristi sed Christi presbyteros.

Qui penes vos est, τὸ ἐν ὑμῖν. Vel, qui à vobis pendet, vti apud Sophoclem, ἐν σοὶ ἐσμέν, pro Abs te pendemus. In summa, proponit illis eius gregis curam qui illorum fidei est commissus. Vulg. ad verbum quidem, sed fideliter conuertit, Qui in vobis est. Eras. Quantum in vobis est: non modò non expressa sed etiam eneruata Apostoli sententia: quasi scriptum sit τὸ καθ᾽ ὑμᾶς, & τὸ non pertineat ad ποίμνιον.

Μηδ' ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύποι γινόμενοι τοῦ ποιμνίου.

Καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιποίμενος, κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον.

Ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις. πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι. τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

Ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ.

Πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιρρίψαντες ἐπ' αὐτὸν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν.

Νήψατε, γρηγορήσατε, ὅτι ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος, ὡς λέων ὠρυόμενος, περιπατεῖ ζητῶν τίνα καταπίῃ.

Ὧ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει, εἰδότες τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι.

Ὁ δὲ Θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξαι, σθενώσαι, θεμελιώσαι.

Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

3 Neque vt dominâtes cleris, sed vt qui sitis exemplaria gregis.

4 Et quum apparuerit ille Pastorum princeps, reportabitis immarcescibilē illam gloriæ coronam.

5 Similiter iuniores subiecti estote senioribus, & omnes vicissim subiicimini. Modestia estote intus ornati. nam ‖ Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.

6 ‖Submittite igitur vos ipsos potenti manui Dei, vt vos in tempore extollat:

7 Omni cura vestra in eū ‖coniecta: nam illi cura est de vobis.

8 ‖Sobrii estote, vigilate: nam aduersarius vester diabolus, tanquam leo rugiens, obambulat, quærens quem deuoret.

9 Cui resistite firmi per fidem: scientes easdem afflictiones, à vestra quæ in mūdo est fraternitate impleri.

10 Cæterùm Deus omnis gratiæ author, qui vocauit nos ad æternā suam gloriam in Christo Iesu, paulisper afflictos, is inquā absolutos vos reddat, stabiliat, roboret, fundet.

11 Ipsi gloria & robur in secula seculorum. Amen.

3 *Neque ut dominantes in cleris, sed formæ facti gregis ex animo.*

4 *Et quū apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriæ coronam.*

5 *Similiter adolescentes subditi estote senioribus, omnes autē inuicē humilitatē insinuate: qa Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.*

6 *Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, ut uos exaltet in tempore uisitationis:*

7 *Omnem solicitudinē uestram proiicientes in eū. quoniam ipsi cura est de nobis.*

8 *Sobrij estote, et uigilate: quia aduersarius uester diabolus, tāquam leo rugiens, circuit, quærēs quē deuoret.*

9 *Cui resistite fortes in fide: scientes eādem passionem ei quæ in mundo est uestræ fraternitati fieri.*

10 *Deus autem omnis gratiæ, q uocauit nos in æternā suam gloriā in Christo Iesu, modicum passos, ipse perficiet, confirmabit, solidabitque.*

11 *Ipsi gloria & imperium in secula seculorū. Amen.*

Rom.11.c.18; iac.4.b.6 — Iac.4.c.10 — Psal.55.d.23; sap.12.b.13; matth.6.c.25; luc.12.c.22 — Luc.12.d.31

3 Neque vt dominantes cleris, μηδ' ὡς κατακυριεύοντες κλήρων. Non regnum, sed curam presbyteris commissam esse docet. Clerum autem sortem & hæreditatem Domini (id est Ecclesiam) vocat: sicut apud Hebræos נחלה dicitur Israeliticus populus. Sed & quia hoc corpus variis iisque dispersis membris constat, & Christus in solidum singularum partium caput est, ideo singulis etiam partibus nihil obstat quominus idem nomen atque toti ipsi corpori tribuatur. Veteres patres cleri nomen postea ad collegium Ecclesiasticorum ministrorum transtulerunt, parum certè auspicatò, vt euentus ostēdit. Cæterùm si pastoribus non licet regum more gregi dominari, vbi tandem patrimonium Petri? vnde duplex ille gladius? vbi illa potestas trahendi omnes ad inferos impunè?

5 Senioribus, πρεσβυτέροις. Hic poscit ratio antithesis vt hoc nomen de ætate accipiamus, non de dignitate: quanuis hoc quoque certum sit, iuniores non temere ad functiones illas Ecclesiasticas fuisse accitos. Modestia estote intus ornati, τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε. Complutensis codex legit ἐγκομπώσασθε eadem sententia. nam & κόμβωμα inuenio dici τὸν κόσμον, ornatū, & κομβώσασθαι Hesychius interpretatur στολίσασθαι. quæ significatio pulchrè conuenit iis quæ sequuntur. Vulg. Omnes autem inuicem humilitatem insinuate. Neque enim legit ὑποτασσόμενοι. sed præterea multis modis mendosa est ista interpretatio. Eras. Humilitatem animi vobis infixam habete. Sentit enim (inquit) humilitatem in animo arctè retinendam, veluti nodis alligatam. Nam ἐγκομβώσασθε vertit Innodate: quæ significatio translatitia est, neque huic loco conuenit.

6 In tempore, ἐν καιρῷ. Vetus interpres addit visitationis, ἐπισκοπῆς, quod & in duobus Græcis codicibus inuenimus, sed irrepsisse puto ex cap.2.c.12.

9 Fraternitate, ἀδελφότητι. Id est, fratrum cœtui per orbem terrarum disperso. Vide suprà, 2.c.17. Impleri, ἐπιτελεῖσθαι. Vtitur Paulus verbo ἀνταναπληροῦν eodem sensu, Coloss.1.c.24.

10 Qui vocauit, ὁ καλέσας. Vide Gal.1.a.6. Nos, ἡμᾶς. Vetusti multi codices habent ὑμᾶς, vos. Paulisper, ὀλίγον. Vulg. suo more, Modicum. Eras. Parū. Ego malo ad tempus referre, vt idem hoc sit atque illud quod scripsit Paulus 2.Cor.4.d.17. Is, inquam, αὐτὸς. Eras. Idem, id est ὁ αὐτὸς. Abundat autem, ex Hebræorū consuetudine, sed ita vt sit tamen magna eius emphasis hoc in loco. Absolutos vos reddat, καταρτίσαι. Vulgata, Perficiet. legit enim καταρτίσει, στηρίξει, θεμελιώσει. sed omnes nostri codices, tribus tantùm exceptis, scriptū habebant καταρτίσαι, στηρίξαι, &c. non in modo infinito, sed tertia persona optatiui modi. Idem conuertit, Instauret [illegible] satis apposite, vt mihi videtur. Vide Matth.21.b.16. Roboret, σθενώσαι. Hoc non legit Vetus interpres, nisi velimus legisse στερεώσει, quod interpretetur Solidabit. atque ita fiet vt sequens verbum θεμελιώσαι non legerit.

Διὰ Σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι, δι' ὀλίγων ἔγραψα, παρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ Θεοῦ εἰς ἣν ἑστήκατε.

Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ, καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου.

Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης. Εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀμήν.

12 Per Syluanum vobis (vt opinor) fidelem fratrē, paucis scripsi, adhortans *uos*, & testificans hanc esse veram gratiam Dei in qua statis.

13 Salutat vos ea quæ est Babylone vobiscum electa *Ecclesia*, & Marcus filius meus.

14 ‖Salutate alii alios charitatis osculo. Pax vobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amē.

12 *Per Syluanum fidelem fratrē uobis (ut arbitror) breuiter scripsi: obsecrās & contestans hanc esse ueram gratiam Dei in qua statis.*

13 *Salutat uos Ecclesia quæ est in Babylone, coelecta, & Marcus filius meus.*

14 *Salutate inuicem in osculo sancto. Gratia uobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amen.*

Rom.16.c.16; 1.cor.16.d.20; 2.cor.13.d.12; 1.pet.5.d.14

13 Babylone, ἐν Βαβυλῶνι. Babylona propriè accipio pro celebri illa Assyriæ vrbe, in qua tum esset Petrus circuncisionis Apostolus. Cur enim Romæ nomen subticeret? Et quod traditum est de XXV illis annis quibus Petrus Romæ sederit, partim ex Pauli epistolis Roma scriptis, probabiliter refellitur, partim etiam necessariis argumētis demonstratur ex temporum supputatione, sicut diximus Act.12.c.17. Vobiscum electa *Ecclesia*, ἡ συνεκλεκτή. Ecclesiæ nomen omittit, vt in vocabulis communi vsu tritis fieri sæpe solet.

Epistola catholica Petri Apostoli posterior.

Πέτρου τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολικὴ δευτέρα.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α'.

Συμεὼν Πέτρος δοῦλος καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

Ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς.

CAP. I.

1 SIMEON Petrus seruus & Apostolus Iesu Christi, iis qui æquè pretiosam fidem nobiscum sortiti sunt per iustitiā Dei nostri & seruatoris Iesu Christi:

2 Gratia vobis & pax multiplicetur per agnitionem Dei, & Iesu Domini nostri:

3 Vtpote quum diuina vis ipsius omnia nobis donarit quæ ad vitam & pietatē *pertinent* per agnitionem illius qui vocauit nos ad gloriam ac virtutem:

CAP. I.

1 *Simeon Petrus, seruus & Apostolus Iesu Christi, ijs qui coæqualē nobiscum sortiti sunt fidē in iustitia Dei nostri et saluatoris Iesu Christi.*

2 *Gratia uobis et pax adimpleatur in cognitione Dei, et Iesu Domini nostri:*

3 *Quomodo omnia nobis diuinæ uirtutis suæ quæ ad uitam & pietatem donata est, per cognitionem eius qui uocauit nos propria gloria & uirtute:*

IN CAPVT I.

1 Simeon, Συμεών. Complutensis codex & tres alii legunt Σίμων. Vide Act.15.c.14. Per iustitiam, ἐν δικαιοσύνῃ. Id est ex eo quòd Deus (vt staret promissis) fidelem sese ac proinde iustum nobis exhibuit. Consideratur enim hic ea iustitia ex qua in nos promanauit fidei donum, vt Rom.3.d.25 & 26. Dei nostri & seruatoris, &c. τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος, &c. Ista necesse est coniunctim legamus, quia vnicus est articulus, vt copiosius diximus Tit.2.d.13. Itaque continet etiam hic locus manifestum diuinitatis Christi testimonium.

3 Vtpote quum, &c. Ὡς, &c. Vulg. & Eras. Sicut. Itaque perinde hoc accipiūt acsi pro δεδωρημένης scriptum esset δεδώρηται: quanuis quod ad sensum attinet, nō multum intersit si Erasmi interpretationē sequamur, modò nouerimus particulam ὡς non inchoare nouā periodū, sed à superioribus pendere. Diuina vis ipsius, τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ. De Christo loquitur, quem rursus Deum facit, & quidem seruatorem vnicum. Vulgata, Omnia nobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata est: prorsus absurdè, quod & ipsa constructio tota declarat, quum πάντα, id est omnia, necessariò regatur à δεδωρημένης, secundo casu absolutè posito. itaque vt hoc vitium emendaretur, scriptum est in nonnullis codicibus, Quomodo omnia nobis diuinæ virtu-

tis suæ quæ ad vitam & pietatem donata sunt: vt sit hæc sentẽtia, quicquid est in Christi diuina virtute pertinens ad vitam ac pietatem, nobis esse donatum. Sed neque tota distinctio huius loci, vt est in Græcis, neque etiam participium δεδωρημένης, quod media significatione hic accipitur, istam interpretationem ferre vllo modo possunt. Quæ ad vitam, τὰ πρὸς ζωήν. Id est, quæ ad salutem. Ergo Christus sua vi diuina gratuitò nobis dat vitam æternam. Et pietatem, καὶ εὐσέβειαν. Hoc iter est per quod Christus ad vitam nos deducit, quia videlicet per Spiritũ suum gratis donatum nos ad veram religionem format. Per agnitionem illius qui vocauit nos, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς. Hæc est summa & vitæ & religionis, quarum mentio facta est, nempe vt à Christo manu ducamur ad Patrem qui nos in Filio vocat, Ioh.17.a.3. vt neque breuius neque diuinius potuerit Christi officium omnisque nostra salus per partes explicari. Vetus interpres pro agnitione dixit cognitionẽ, non satis expressè, quanuis hoc discrimen non semper obseruetur. Nam cognoscunt etiam impii multi, atque adeo cognitum etiam Deum vtcunque gustant: sed soli fideles Deum vt Patrem suũ agnoscunt in Christo. Est enim agnitio Dei nos vocantis, nobilissimus fidei effectus. Iam verò si hæc in nobis efficit diuina vis Christi, & quidem ex mera liberalitate, vbi liberum arbitrium? & quo iure ab aliis hunc Spiritum flagitamus quàm ab eo in quo vno sunt omnes thesauri, & de cuius beneuolentia quisquis dubitat, indignus est qui accipiat? Iac.1.a.6, & c.17. Ad gloriam ac virtutem, διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς. Vulg. Propria gloria & virtute, ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ, quæ lectio in paucis admodum codicibus, iisque dubiæ fidei, à nobis est inuenta: neque mihi sanè probari potest. Neque enim vsquam (quod sciam) dicitur Deus nos vocasse sua gloria, sed in suam gloriam, Rom.9.e.23, & 15.b.7, & 1.Cor.2.b.7, & 1.Thess.2.e.12, & alibi sæpe. Nisi malimus gloriæ nomine intelligere Christũ ipsum μετωνυμικῶς, Patris videlicet gloriam, vel Euãgelium, quod & ipsum gloria Dei dicitur Rom.1.b.16, & 1.Tim.1.b.11. Sed vtraque hæc interpretatio est violenta, quum nihil adiiciatur ex quo id possit intelligi. Deinde τῆς ἀρετῆς (id est virtutis) nomen, nemo non videt quanto melius conueniat hominibus quàm Deo, cui potius tribuitur δύναμις, id est potentia seu potestas, vel κράτος, id est robur: quanuis idem noster Petrus in superiore epistola 2. b. 9, Deo τὰς ἀρετὰς (id est virtutes) tribuerit. Sed nomẽ ἀρετῆς de nobis potius quàm de Deo dici, liquet etiam ex iis quæ sequuntur ver.5. Itaque quum tota hæc formula loquendi noua sit, vt dicatur Deus nos vocare gloria & virtute, siue (vt conuertit Erasmus) Per gloriam & virtutem, sit autem hæc peruſitata, qua dicitur Deus nos ad gloriam & iustitiã, seu sanctimoniã vocare: mihi quidem multo probabilius videtur, διὰ præpositionẽ pro εἰς vsurpatam, sicut etiam annotauimus Rom.6.a.4, & ἀρετὴν idem atque ἁγιασμὸν declarare, quo potius vtitur Paulus, vt Rom.6.d.22, & 1.Thess.4.b.7, & alibi sæpe. Pulchrè autem ista cum superioribus cohærebunt. Respõdebit enim vitæ, gloria: pietati seu veræ religioni, virtus. Quorsum enim ad vitam æternam ducimur? vt illic gloria Dei in nobis eluceat. quorsum omnis pietatis cognitione imbuimur? vt in sanctitate & iustitia Deo seruiamus. Sed cur illic vitam, hic verò gloriam priore loco commemorauit? Quia quanuis nondum apparuerit vita nostra & gloria, tamen ex illa emanant pietas ac virtus. Prius enim oportet nos filios Dei fieri quàm Spiritu Dei agamur, vt ab adoptione necesse sit auspicari. Iam verò qui adoptatus est, æternæ vitæ gloriam est nactus, quanuis nondũ apparuerit quod erimus, 1.Ioh.3.a.2.

Δι' ὧν τὰ μέγιστα ἡμῖν καὶ τίμια ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως, ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς.	4 Ex eo quòd maxima nobis ac pretiosa promissa donata sint, vt per hæc efficeremini diuinæ cõsortes naturæ, elapsi ex corruptione quæ est in mundo per cupiditatem.	4 *Per quæ maxima & pretiosa nobis promissa donauit: ut per hæc efficiamini diuinæ cõsortes naturæ, fugientes eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem.*
Καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες, ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετήν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν,	5 Ad hoc ipsum verò *nos* omni præterea collato studio, adiicite fidei vestræ virtutem, virtuti verò scientiam,	5 *Vos autẽ curã omnẽ subinferẽtes, ministrate in fide uestra virtutem, in uirtute autem scientiam,*

4 Ex eo quòd, δι' ὧν. Ad verbum, Per id quòd: vt si vernaculo nostro sermone dicas *Par ce que*. Incipit enim Apostolus superiora duo (i. quæ ad vitam & gloriam, item quæ ad pietatem & virtutem nostram pertinent) explicare, quomodo, per quem, & quorsum nobis sint data: estque phrasis illa apud Græcos satis vsitata, sicut etiam ἀνθ' ὧν, ἀφ' ὧν, ἐξ ὧν, ἐν οἷς frequenter vsurpant, vt copiosè docet Budæus in Commentariis. Itaque causa nulla erat cur nonnulli pro δι' ὧν scriberẽt δι' ὃν, propter quem. Vulgata & Erasmus, Per quæ, prorsus absurdè, vt mihi quidem videtur. Sed Erasmum nimirum abduxit Græcus scholiastes qui totum hunc contextum lacerat, nec tamen sese potuit expedire. Diuinæ naturæ, θείας φύσεως. Naturam non vocat ipsam οὐσίαν, sed certas (vt ita loquar) qualitates quas Dei virtus in nobis efficit, vt hactenus Dei imago simus: veluti quum nos cælesti sapientia, boni amore, vitii odio, & veris virtutibus imbuit. Nam & hoc ipsum postea indicat, quum definit naturæ diuinæ participem fieri, idem esse atque mundi corruptionem effugisse, siue (vt loquitur Paulus) mortuum esse peccato, nec amplius esse in carne. Itaque non modò impii, sed planè etiam ridiculi sunt qui ex hoc loco diuinæ essentiæ in nos transfusionem imaginantur: vt impius ille Seruetus præfractè ad mortem vsque defendit. Et tamen sunt qui magnam bono viro scilicet iniuriam factam putent. In mundo, ἐν κόσμῳ. Id est in hominibus: nam de iis agitur. Per cupiditatem, ἐν ἐπιθυμίᾳ. Sedes igitur corruptionis mundi in visceribus nostris est collocata, adeo vt nisi animum purget Deus per gratiam in Christo, quocunque veneris, mundum tecum circunferas, etiamsi in penitissimum Thebaidos desertum te contuleris. Vetus interpres legit τῆς ἐν κόσμῳ ἐπιθυμίας φθορὰν, eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem, eodem manente sensu. & sanè τὸ ἀποφυγεῖν vsitatius est quarto casui coniungere.

5 Ad hoc ipsum verò, καὶ αὐτὸ τοῦτο δέ. Aut supplenda est præpositio εἰς, vel κατ', quæ tamen eclipsis planè dura est: aut potius legendum κατ' αὐτὸ τοῦτο δέ. Cæterùm sententia ipsa plana est. monet enim Petrus ne Dei gratiæ desimus. neque enim trunci aut stipites sumus, sed oportet nos vicissim omnem diligentiam adferre, nos inquam qui liberum (id est, à seruitute peccati per gratiam manumissum) arbitrium habemus. Nam alioqui ad malum præcipites ferimur, ad bonum verò non modò tardi & imbecilli, (vt tradunt sophistæ Semipelagiani) sed omni etiam bonæ voluntatis principio prorsus destituti sumus. Quid enim habes (inquit Apostolus, de gratia, non de natura loquens) quod non acceperis? Sic ergo accipiendum est τὸ παρεισφέρειν: non quasi de nostro aliquid adferamus, nisi prius effecerit Deus in nobis vt & velimus & faciamus, idque etiam ita vt semper exclamare cogamur, Non facio bonum quod volo, & facio malum quod nolo: ac proinde ne tantillũ quidẽ nostræ iustitiæ, sed Christo prorsus innitamur. Adiicite, ἐπιχορηγήσατε: id est præterea sufficite & suggerite. Vulgata, Ministrate. Erasmus, Subministrate: nimium obscurè, neque expressa præpositione ἐπί. Virtu-

tem, τὴν ἀρετήν. Id est sanctos & honestos mores, quorum fons est fides: sicut cum vtrisque cohæret γνῶσις, id est voluntatis Dei cognitio. nam ita in tota ista descriptione ἐν pro σὺν accipio. neq; enim philosophicas, sed Christianas virtutes describit Apostolus. Vnde igitur fidei implicitæ commentum nisi ex inferorum gurgitibus emersit?

Ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονήν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν,	6 Scientiæ verò temperantiã, temperantiæ verò tolerãtiam, tolerantiæ pietatem:	6 *In scientia autem abstinentiam, in abstinentia autem patientiam, in patientia autem pietatem:*
Ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην.	7 Pietati verò animum in fratres propensum, animo verò in fratres propenso charitatem.	7 *In pietate autem amorem fraternitatis, in amore autẽ fraternitatis charitatem.*
Ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα, καὶ πλεονάζοντα, οὐκ ἀργοὺς οὐδὲ ἀκάρπους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν.	8 Hæc enim si vobis adsunt & exuberant, non inertes, nec infructuosos vos efficiunt ad Domini nostri Iesu Christi cognitionem.	8 *Hæc enim vobis quũ adsint, & superent, nõ uacuos nec sine fructu nos cõstituẽt in Domini nostri Iesu Christi cognitione.*
Ὧι γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα, τυφλός ἐστι, μυωπάζων, λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν.	9 Nam cui hæc non adsunt, is cæcus est, nihil procul cernẽs, oblitus sese à veteribus peccatis suis fuisse purgatum.	9 *Cui enim nõ præstò sũt hæc, cæcus est, & manu tentans, obliuionem accipiens purgationis ueterum suorum delictorum.*
Διὸ μᾶλλον, ἀδελφοί, σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι. ταῦτα γὰρ ποιοῦντες οὐ μὴ πταίσητέ ποτε.	10 Quapropter, fratres, potius studete vocationem & electionem vestram firmam efficere. hæc enim si feceritis, nũquam impingetis.	10 *Quapropter fratres, magis satagite ut per bona opera certã uestrã uocationẽ & electionem faciatis. hæc enim facientes non peccabitis aliquando.*
Οὕτω γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ.	11 Ita enim copiosè subministrabitur vobis introitus in æternũ regnum Domini nostri & seruatoris Iesu Christi.	11 *Sic enim abundanter ministrabitur uobis introitus ĩ æternũ regnũ Domini nostri & saluatoris Iesu Christi.*
Διὸ οὐκ ἀμελήσω ὑμᾶς ἀεὶ ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, καίπερ εἰδότας, καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ.	12 Quapropter nõ negligã vos de istis semper cõmonefacere, tametsi periti & confirmati sitis in præsenti veritate.	12 *Propter quod incipiã uos semper cõmonere de his, & quidẽ sciẽtes & cõfirmatos uos in præsenti ueritate.*
Δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι, ἐφ' ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει·	13 Iustum enim arbitror, quãdiu sum in hoc tabernaculo, excitare vos per commonefactionem:	13 *Iustum autem arbitror, quandiu sum in hoc tabernaculo, suscitare uos in commonitione:*

6 Scientiæ verò, ἐν δὲ τῇ γνώσει. Mutuo vinculo cohærent cognitio & sanctificatio, adeo quidem vt mutuò se foueant, ac velut altera alteram in dies gignat. Ideo quum antea γνῶσιν subiecisset virtuti, nunc priore loco constituit, & aliquod virtutum species præcipuas enumerat.

7 Charitatẽ, τὴν ἀγάπην. Latius patet Charitatis quàm τῆς φιλαδελφίας nomẽ. Deinde fortassis illo vocabulo significat animi affectus: isto verò officia quæ ex illo affectu proficiscuntur: is enim verè diligit qui reipsa iuuat quos diligit, Luc.1.c.15 & 16.

9 Nihil procul cernẽs, μυωπάζων. Nõ assentior Gellio qui μύωπα lusciosum interpretatur, quũ lusciosus potius νυκτάλωψ dicatur. Sic enim Varro, Vesperi non vident quos appellant lusciosos. quo modo νυκτάλωπας definit Aristoteles author maximè idoneus. Idem, μυωπάζειν λέγονται οἱ ἐκ γενετῆς τὰ μὲν ἐγγὺς βλέποντες, τὰ δὲ ἐξ ἀποστάσεως οὐχ ὁρῶντες. (id est, Budæo interprete) Myopes dicuntur qui ab ortu primo proxima quidem vident, remota verò non vident. Hoc est igitur quod significat Petrus, eum in quo cognitio Dei non est efficax, cæcum esse, quod ad regnum Dei attinet, qui non cernat cælestia, longius videlicet & extra mundum remota: sed terrestria duntaxat, quæ proxima sunt: vt hac in parte planè sit μύωψ. Nã si cerneret, daret sese procudubio in viã qua in cælũ peruenitur. Alioqui nulli magis se putant perspicaces quàm qui hominũ consortia fugiunt, & sese contemplantes vocant, ii nimirum quibus innumera illa somniorum portenta debemus, quũ vita Christiana in actione nunc quidem (i. quandiu in hac vita versamur) consistat. Vulg. Et manu tentans. Eras. Et manu viã tẽtans: allata etiam quadam huius trãslationis ratione, quam ego planè absurdam iudico. Neque enim μύωπες à muribus dicti sunt, vt existimauit, sed παρὰ τὸ μύειν τοὺς ὦπας, quod perpetuò nictent oculis.

10 Firmam efficere, βεβαίαν ποιεῖσθαι. Atqui ea nititur Dei proposito, vt nũquã possit labascere. Firma est igitur ĩ sese electio, sed in nobis quotidie cõfirmãda est. Cõfirmatur autẽ ex effectis fidei, i. Spiritus fructibus in nobis. Nã iustus est qui facit iustitiã. Qui iustificatus est, idẽ vocatus est: quũ iustificatio sit per fidẽ, fides ex auditu. Qui porro vocatus est, electus est ex Dei proposito. Vides quomodo vocatio & vocationis basis, i. electio, quotidie magis ac magis cõfirmetur, quãuis vno Dei proposito certo & æterno fulciatur. Inepti sũt igitur qui hoc loco abutũtur ad euertẽdã cõsolationis nostræ basin: & manifesti sycophãtæ, quos nõ pudet dicere electionis æternæ doctrinã iter ad Epicurismũ patefacere: quũ indiuiduo nexu cohæreãt, propositũ, electio, vocatio, sanctificatio & iustificatio. Ideo in nõnullis codicibus additum inuenimus διὰ τῶν καλῶν ἔργων, Per bona opera.

12 Non negligam, οὐκ ἀμελήσω. Vulg. Incipiam, prorsus absurdè.

13 Tabernaculo, τῷ σκηνώματι. i. corpore, vt 2.Cor.5.a.1.

Εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέ μοι. (Iohan.21.c.17)	14 Quum sciā breui futurū vt deponā hoc tabernaculū meum: ‖sicut Dominus noster Iesus Christus declarauit mihi.	14 Certus quod uelox est depositio tabernaculi mei secundū quod et Domin' noster Iesus Christus significauit mihi.
Σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι.	15 Sed & studebo vt vos subinde post exitum meum, possitis horum mentionem facere.	15 Dabo autē operā, & frequenter habere uos post obitum meum, ut horum memoriam faciatis.
(1.Cor.1.c.17, & 2.4.1.c.13) Οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος.	16 ‖Non enim arte compositas fabulas sequuti, notam vobis fecimus Domini nostri Iesu Christi potentiam & aduentum: sed vt qui oculis nostris aspeximus illius maiestatem.	16 Non enim doctas fabulas sequuti, notam fecimus uobis Domini nostri Iesu Christi uirtutem, & præsentiam, sed speculatores facti illius magnitudinis.
Λαβὼν γὰρ παρὰ Θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα. (Mat.17.a.5)	17 Acceperat enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce ad eum delata huiusmodi à magnifica gloria, ‖Hic est ille filius meus dilectus, in quo acquiesco.	17 Accipiens enim à Deo Patre honorē & gloriā, uoce delapsa ad eum huiuscemodi à magnifica gloria, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui: ipsum audite.
Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ.	18 Et hanc vocem nos audiuimus è cælo delatam, "quum essemus vnà cum eo in monte sancto.	18 Et hanc uocē nos audiuimus de cælo allatam, quū essemus cum ipso in monte sancto.
Καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον, ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν.	19 Et habemus "firmissimum sermonem propheticum: cui rectè facitis quòd attendatis, velut lucernæ splendenti in obscuro loco, vsquedum "dies illucescat, & "lucifer exoriatur in cordibus vestris.	19 Et habemus firmiorē propheticum sermonem, cui benefacitis attendentes, quasi lucernæ lucenti in caliginoso loco, donec dies illucescat, & lucifer oriatur in cordibus uestris.
(2.Tim.3.d.16) Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς, ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται.	20 ‖Si illud primùm noueritis, "nullam prophetiam Scripturæ esse "propriæ explicationis.	20 Hoc primum intelligentes, quòd omnis prophetia Scripturæ propria interpretatione non fit.
Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτὲ προφητεία, ἀλλ' ὑπὸ Πνεύματος	21 Nō enī libidine hominis allata est olī prophetia, sed "acti à Spi-	21 Non enim uoluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu

18 Quum essemus in monte, ὄντες ἐν τῷ ὄρει. Quum tres duntaxat in monte fuerint transformationis Domini testes, Iohannes, Iacobus Iohannis frater, & Petrus, Iacobus autem pridem esset interfectus ab Herode antequam hæc scriberentur, Act.12.a,2, superest vt vel Iohanni vel Petro tribuatur hæc epistola: in qua certè nihil est quod Petri Apostolicam maiestatem non recipiat, vt mihi quidē videtur. Sed etiā mihi videor genus illud dicendi Petro præ cæteris peculiare, in hac epistola facilè dignoscere, quo videlicet omnia inter se connectūtur, vix distinctis periodis. Græci πλοκὴν illud vocant.

19 Firmissimum, βεβαιότερον. Comparatiuus pro superlatiuo, vt diximus Act.25.c.10. Vulg. & Eras. Firmiorem: quam etiam interpretationem minimè repudio. Sic enim accipi potest, vt dicatur Petrus habuisse eorum rationem ad quos scribebat, apud quos doctrina Prophetarum maior erat omni exceptione. Erasmo magis placet vocem ipsam Patris vocari Propheticum sermonem: quam explicationem vt coactam repudio, quū præsertim ex iis quæ sequuntur apertè refellatur. Dies, ἡμέρα, i. plenior & apertior cognitio quàm sub Legis vmbris fuerit. Lucifer, φωσφόρος, i. clarior illa Euangelii doctrina, ipso videlicet lucifero iam exorto, quum antea veluti in nocte delitescerent homines.

20 Nullam prophetiam Scripturæ, πᾶσα προφητεία γραφῆς. Prophetiam in Scriptura, i. Sacris libris cōprehensam, ab aliis pseudoprophetarum & profanorum vatum scriptis distinguit: de quibus proximo capite disseret. Ideo malui Prophetiam Scripturæ interpretari ad verbum, quàm cum Erasmo, Propheticam scripturam. Deinde πᾶσα οὐ, Omnis non, cōuertere placuit per negantē vniuersalem particulam Nulla. qua de re diximus Mat.24.b.22, & Luc.1.d.37. Propriæ explicationis, ἰδίας ἐπιλύσεως. Sic legitur hic locus, & ἐπιλύσεως certum est deduci ab ἐπιλύειν, quod dissoluere & explicare significat. Et est maximi ponderis hoc verbū, quo significatur petendam esse à Deo Scripturæ interpretationē, quum ea cōplectatur quæ caro & sanguis non reuelant. Doctissimus interpres (id est D. Iohannes Caluinus, meus in Christo parens, à quo quum hæc scriberem sum in hoc misero mundo desertus, & cuius memoria penè vna me nunc solatur, tantisper dum vnà cum eo in communi illa spe nostra colligar) Impulsum siue Afflatum interpretari mauult, vt si scriptum sit ἐπηλύσεως. quæ sententia mihi vehementer placet. Nusquam tamen hoc in Græcis codicibus reperi, & ἐπηλύσεως nomē poeticum esse constat, quanuis huic argumento optimè conueniens.

21 Acti, φερόμενοι. Dextrè hoc intelligēdū est, ne quis diuini Spiritus cōpositos & verè diuinos afflatu

comparet cum profanorum vatum furoribus, quales describuntur in ipsis etiam Sibyllarum libris, quos nonnulli libenter Prophetarum libris æquarent.

ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι.	Spiritu sancto loquuti sunt sancti "Dei homines.	sancto inspirati loquuti sunt sancti Dei homines.

Κεφάλαιον β.	CAP. II.	CAP. II.
Ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ, ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, ἐπάγοντες ἑαυτοῖς ταχινὴν ἀπώλειαν.	1 Fuerunt autem & pseudoprophetæ "in populo: vt etiam inter vos erunt falsi doctores, qui subintroducent hæreses "exitiales, etiam dominum qui illos mercatus est abnegantes, accersentes sibiipsis velox exitium.	1 Fuerunt uerò et pseudoprophetæ in populo, sicut & in uobis erunt magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis, & eum qui emit eos dominum negant, superducentes sibi celerem perditionem.
Καὶ πολλοὶ ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀπωλείαις, δι' οὓς ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται.	2 Et multi sequentur eorum "exitia: per quos via veritatis blasphemabitur.	2 Et multi sequentur eorū luxurias, per quos uia ueritatis blasphemabitur.
Καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται· οἷς τὸ κρῖμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει.	3 Et per auaritiā fictis sermonibus "vos negotiabuntur, quibus damnatio iam olim non otiatur, & quorum exitium non dormitat.	3 Et in auaritia fictis uerbis de uobis negotiabuntur, quibus iudicium iam olim non cessat, & perditio eorum nō dormitat.
Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρημένους·	4 Nam si ‖Deus "Angelis qui peccauerant non pepercit, sed "in tartarum detrusos, "catenis caliginis tradidit, damnationi seruatos.	4 Si enim Deus angelis peccantibus nō pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum, tradidit cruciandos, in iudicium reseruari: (Iob 4.d.18, Iud.a.6)
Καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὄγδοον Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ἐφύλαξε, κατακλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας·	5 "Et prisco mundo non pepercit, sed octauum ‖Noe, iustitiæ præconem seruauit, diluuio in mūdum impiorum inducto:	5 Et originali mundo non pepercit, sed octauum Noe iustitiæ præconem custodiuit, diluuium mundo impiorum inducens: (Gen.7.a.4)

Dei homines, Θεοῦ ἄνθρωποι. Id est, diuini interpretes ac nuntii, ex Hebræorum more. Vide 1.Tim.6.c.11.

IN CAPVT II.

1 In populo, ἐν τῷ λαῷ. Populū intelligit stante Israelis republica, & postea regno florente, sub Lege.

2 Exitia, ταῖς ἀπωλείαις. Vulg. Lasciuias, ἀσελγείαις: quæ lectio confirmatur Complutensis editionis & sex præterea codicum authoritate, ac mihi quidem satis videtur cōuenire sequenti descriptioni. Sed si receptum illud sequamur, exitiorum nomine intelligentur viæ seu potius errores illi multiplices quibus in exitium præcipitantur homines.

3 Vos negotiabuntur, ὑμᾶς ἐμπορεύσονται, i. vobis tanquam pecoribus ad nundinationem abutentur. quomodo dixit imperitos medicos Plinius animas negotiari. Quæso verò an Simonis Petri successor est qui hac fraude non contentus regna in nassam suam illexisse, non aliunde etiamnum hodie quàm ex hac nundinatione viuit? Et tamen hoc est patrimonium Petri, hæc Ecclesia quæ nunquam errauit, hic Spiritus sanctus lōga temporis præscriptione cathedræ Petri fictitiæ deuinctus.

4 Angelis, ἀγγέλων. Hîc mirum quanto ludibrio Satan ipse homines habuerit, dum illos à negotio salutis auocatos, in hac speculatione retinuit. At nos sobriè philosophari discamus, & hoc vno contenti simus quod nobis aperuit Spiritus sanctus. Reperio autem tribus omnino locis factam Angelorum lapsus mentionem, Ioh.8.f.44. Iud.a.6, & hoc loco. Et generalis hæc ratio quibusuis non profanis ingeniis abundè sufficit, oportere necessariò vt quicquid malum est, ab origine sua defecerit, quum à Deo nihil nisi bonum condi potuerit. In tartarū detrusos, ταρταρώσας. Sic vocarunt Græci infima terræ loca, quæ puniendis nocentium animis essent destinata. Itaque quod ad vocabulum ipsum attinet, non dubitauit Petrus illud tanquam vulgò tritum vsurpare. quo modo etiam Matthæus & Lucas ᾅδην vocarunt. Sed non est tamen quod aliquis idcirco putet poetarum deliria, vel quæ postea theologi contemplantes, quos vocant, de inferis disseruerunt, à Petro comprobari. E cælo in infimas istas regiones detrusos esse diabolos res ipsa ostendit, quum nimium multi inter nos versentur. Princeps aeris dicitur diabolus Eph.2.a.2. Spiritualium malitiarum quæ sunt in sublimi, nostri videlicet respectu, mentio fit Eph.6.b.12. Sed abyssum illis aliquam esse constitutam quam reformident, liquet ex Luc.8.e.31. Amplius de istis inquirere non expedit. Quæramus potius quomodo illius leonis rugientis vngues vitare & in cælum peruenire possumus. Catenis caliginis, σειραῖς ζόφου. Id est, caligine quasi catenis constrinxit. Caliginem autem vocat miserrimam & terribilis horroris plenam vitæ conditionem, & trāslationem sumit à damnatis facinorosis, qui in carceris pedore retinentur constricti, dum ad vltimum supplicium pertrahantur.

5 Et prisco mundo, καὶ ἀρχαίου κόσμου. Vulgata, Et originali mundo. Ergo mundus ille diluuium præcedēs comparatur cum eo in quo nunc sumus: non quasi nouam rerum vniuersitatem condiderit Dominus, sed quia hoc diluuio tanta fuit rerum omnium euersio, vt sequens mundi instauratio veluti pro noua quadam creatione habeatur. Sed quid si priscum mundum pro priscis illis primæ ætatis hominibus cæterisque animantibus

subuersis accipias? Octauum Noe, ὄγδοον Νῶε. Eras. Octauum iustitiæ præconem Noe, ambiguè. posset enim videri Noe dici octauus præco iustitiæ, quòd inter Adami posteros octauus numeretur: quum longè aliud dicatur, nempe quòd Noe octauus (id est cum aliis septem) sit seruatus. Dicitur autem præco iustitiæ, propterea quòd totos illos annos c x x non desierit impios illos & dictis & factis commonefacere quanta illis ira Dei immineret. 5

Καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας τεφρώσας καταστροφῇ κατέκρινεν, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς.

Gen 19. c. 13

6 Et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerem redactas ‖subuersione damnauit, fecitque vt essent exemplar impiè victuris.

6 Et ciuitates Sodomorum & Gomorrhæorũ in cinerem redigens, euersione damnauit, exemplũ eorũ qui impiè acturi sunt ponens.

Καὶ δίκαιον Λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, ἐῤῥύσατο.

7 Et iustum Lot libidinosa nefariorum conuersatione fatigatum eripuit.

7 Et iustum Lot oppressũ à nefandorum luxuriosa conuersatione eripuit.

(Βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος, ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν)

8 (Iustus enim ille, quum habitaret inter eos, in dies animã iustam iniquis *illorum* factis, ¨& videndo & audiendo ¨excruciabat)

8 (Aspectu enim & auditu iustus erat, habitans apud eos qui de die in diẽ animam iustam iniquis operibus cruciabant)

Οἶδε Κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν.

9 ¨Nouit Dominus pios è tentatione eripere, iniustos autem in diem iudicii puniendos seruare.

9 Nouit Dominus pios de tẽtatione eripere, iniquos verò in diem iudicij reseruare cruciandos.

Μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρκὸς ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορευομένους, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας, τολμηταὶ, αὐθάδεις, δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες.

10 Maximè verò eos ¨qui carnem sequentes, in impura cupiditate incedunt, ¨& dominatum despiciunt, *qui, inquam, ut sunt* audaces ¨& sibi placentes, non horrent ¨dignitates cõuitiis incessere.

10 Magis autem eos qui post carnẽ in concupiscentia immunditiæ ambulant, dominationémque contemnunt, audaces, sibi placentes, sectas non metuunt blasphemantes:

Ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες, οὐ φέρουσι κατ' αὐτῶν παρὰ Κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν.

11 Quum ipsi Angeli qui sunt robore ac potestate maiores, non ferant ¨aduersus eas apud Dominum maledicum iudicium.

11 Vbi Angeli, fortitudine & virtute quum sint maiores, non portant aduersum se à Domino execrabile iudicium.

8 Et videndo & audiendo, βλέμματι καὶ ἀκοῇ. Id est, Quocunque vel oculos vel aures applicuisset, quicquid cerneret vel audiret, hoc illũ miserrimè torquebat. Vulg. Aspectu enim & auditu iustus erat, quasi post δίκαιος subaudiatur ὤν. Erasmus, Is enim oculis & auribus iustus, &c. Hæc enim coniunxerũt cum ὁ δίκαιος, quasi dicatur Lot iustus fuisse & oculis & auribus, i. (vt Erasmus in annotationibus explicat) oculos & aures habuisse ab omni turpitudine abhorrentes. Sed vt taceam quòd Vetus interpres constructionem neglexit, nec potuit subaudire ὤν propter articulum adiectum, qui indicat δίκαιος rationẽ habere non prædicati, sed subiecti: (quos errores Erasmus emendauit) vt inquam hæc omittam, primùm quæri posset cur non manuum quoque mẽtionem fecisset: deinde ipsa constructio hanc interpretationem apertè refellit, ostenditque βλέμματι καὶ ἀκοῇ cum verbo ἐβασάνιζεν ita construi oportere vt nos fecimus, à doctissimo interprete admoniti. Omnino enim scribendum fuisset ὁ γὰρ βλέμματι καὶ ἀκοῇ δίκαιος, vt spero mihi concessuros quicunque vel mediocriter in Græcis literis sunt versati. Excruciabat, ἐβασάνιζεν. i. anxiam ac doloribus confectã vitam trahebat, nõ minus laborans quàm si equuleo fuisset impositus. quo modo in vernaculo sermone, si velim extremũ tædium significare, dicam *ie suis en une gehenne*. Vetus interpres mendosè legit ἐβασάνιζον, excruciabant.

9 Nouit, οἶδε. Heb. ידע, id est, longo vsu exercitatus est in liberandis & eripiendis iustis. Est autem hæc conclusio inductionis.

10 Qui carnem sequentes, τοὺς ὀπίσω σαρκός. Vulg. ad verbum, Qui post carnem, i. præeunte carne: quem Hebraismum alibi exposuimus. Et dominatum despiciunt, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας. Id est, eos quorũ potestati subiecti sunt aspernantur. Nam κυριότητα vocat senatorum aut aliorum magistratuum collegium, vt paulo antè ἀδελφότητα (id est fraternitatem) dixit pro fratrum cœtu: eadem prorsus ratione qua dicimus in vernaculo nostro sermone *la seigneurie*. Quàm autem hoc conueniat clericis, quos nunc vocant, vel illud testatur quòd sceleratissimus quisque palàm hodie non erubescit clericalis, quam vocant, tonsuræ priuilegio, quorumuis magistratuum imperium aspernari. Quòd siquis reclamet, actum est de Ecclesia scilicet. Et tamen hi omnes à Petri successore pendent. *Qui, inquam, ut sunt* audaces, τολμηταί. Necessariò supplendum fuit aliquid propter mutatam constructionem. Vide Eph. 2. a. 5. Et sibi placentes, αὐθάδεις. Eras. Præfracti. Vide Tit. 1. b. 7.

Dignitates, δόξας. i. principes, & quantumuis augusta maiestate præditos. Exẽplo sit Iulius quartus, Romanus quum hæc scriberem Pontifex, non modò conuitiis, sed etiam atrocissimo bello vicinum regem petens, & funestissimis cladibus orbem terrarum paululum iam respirantem, conturbans. Quidni enim id faciat Hildebrandi successor, qui Cæsaris Henrici collum pede conculcans, huc etiam verbum Domini detorquere palàm est ausus, vt hoc pacto sese germanam Satanæ progeniem esse comprobaret? Super aspidem, inquit, & basiliscum ambulabis. Et adhuc ambigunt homines an iste non sit Petri successor?

11 Aduersus eas, κατ' αὐτῶν. Aduersus eas videlicet dignitates. Reuerentur enim Angeli ipsi ἐξουσίας à

Domino constitutam, & regnis etiam impiorum custodiendis tanquam ministri Dei præsunt, vt liquet ex Danielis 10 & 11. neque in conspectu Domini aduersus Achab, quantumuis impium regem, conuitium vllum ab ipsis profertur, 1. Reg. 22. c. 20: sed solus ille spiritus mendax reperitur qui sese sponte ad malas artes offerat, 1. Regum 22. c 21, quique ipsos etiam seruos Dei calumnietur, Iob 1. c. 9 & 10. Similis est Prophetarũ ratio, qui quum Spiritu Dei regerentur, fortiter quidem & constanter munus reprehensionis sibi à Deo impositum obierunt, sed regibus tamen ac principibus quos arguebant (sicuti par erat) honorem habuerunt. Cæterùm Vetus interpres aliter prorsus hunc locum interpretatus est, perinde nimirum acsi diceretur Angelos suos Dominus nunquam execrari. Sic enim conuertit, Non portant aduersum se à Domino execrabile iudicium. Atqui (vt nihil aliud obiiciam) Græcis non respondet ista interpretatio. Neque enim scriptum est καθ' αὐτῶν sed κατ' αὐτῶν, neque παρὰ Κυρίου sed παρὰ Κυρίῳ. Erasmus verò sic conuertit, Non ferant aduersus sese apud Dominum maledicum conuitium: id est, mutuò sibi non conuitientur apud Dominum, nec alii de aliis detrahant, sed stationem suam quisque conseruet: quum alii aliis subsint, vt apparet ex Danielis 10. c. 13, & 12. a. 1, & Apoc. 12. b. 7. Hanc verò interpretationem si amplectamur, videbitur Petrus allusisse ad Psal. 103. d. 20. Nam etiam in vno exemplar scriptum erat καθ' ἑαυτῶν.

Οὗτοι δὲ, ὡς ἄλογα ζῶα φυσικὰ, γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται.

12 At isti, veluti ¨animantia rationis expertia quæ naturali impetu feruntur, facta ad eum finem vt capta intereant, ¨ea vituperantes quæ ignorant, sua ipsorum corruptela interibunt:

12 Hi verò, velut irrationabilia pecora, naturaliter in captionem & in perniciem, in iis quæ ignorant blasphemantes, in corruptione sua peribunt:

Κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας, ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, σπίλοι καὶ μῶμοι, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν.

13 ¨Reportaturi mercedem iniustitiæ, vt qui pro voluptate ducãt ¨quotidianas delicias, labes ac maculæ, ¨qui fraudibus suis se oblectant, vobiscũ epulãdo.

13 Percipientes mercedem iniustitiæ, voluptatem existimantes diei delicias, coinquinationes & maculæ, delicijs affluentes, in conuiuijs suis luxuriantes vobiscum.

15 12 Animantia rationis expertia, &c. ἄλογα ζῶα φυσικὰ, &c. Vulgata, Irrationabilia pecora, naturaliter in captionem, &c. in qua interpretatione nihil est quod probes: primùm enim irrationabilia, barbarũ est: ζῶα verò non vocant Græci pecora, sed animantia. Sed tertius error fœdior est, nempe quòd φυσικὰ coniunxit cum sequentibus, ideóque γεγεννημένα quasi redundans expunxit. In eodem hoc errore versatus est etiã Eras. adeo vt putarit participium γεγεννημένα ex albo libri irrepsisse in contextum. Nam, inquit, naturalia ad captionem dixit, 20 quemadmodum dicimus natus ad discẽdum, pro eo quod est Natura compositus. Atqui præterquã quòd Græci codices summo consensu addunt γεγεννημένα, vnde tandem esset petitum tam obscurũ támque inusitatũ dicẽdi genus? Quid igitur? nẽpe hoc epitheto voluit Petrus explicare qua in re isti brutis animãtibus sint similes, in eo videlicet quòd nec consilio, nec ratione, nedũ Spiritu Dei, sed cæco naturæ rationis expertis impetu ad belluinas cupiditates ferantur. Naturæ enim nomine, de brutis loquens, sensualitatem (quam vocant) intelligit. 25 Germanam autem esse hanc expositionem liquet etiã ex epistolæ Iudæ ver. 10, ex quo loco φυσικὰ possis optimè interpretari τὰ φθειρόμενα ἐν ὅσοις φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ἐπίστανται, id est eos qui in iis sese corrumpunt quæ brutorũ instar naturaliter norunt. Facta ad eũ finẽ vt capta intereant, γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν. Id est, Idcirco condita vt aliis cedant in prædam à quibus cõsumpta pereant. Ita enim isti sponte sese in diaboli ac mortis laqueos induunt, vasa nimirum ad interitum coagmentata, vt dicit Paulus Rom. 9. d. 22. & pridem ad hoc iu- 30 dicium descripta, Iudæ 4. Vulgata, In captionem & in perniciem: quod nemo intelligat. Erasmus, Genita in capturam & perniciem: nihilo melius. Ea vituperantes quæ ignorant, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες. Hebr. בדברים אשר לא יבינו. Nam verbum דיבר cum ב constructum, in malam partem accipitur. Vulgata, In iis quæ ignorant blasphemantes. Erasmus, In iis quæ non intelligunt maledicentes. Sua ipsorum corruptela interibũt, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται. Id est, eo exitio peribunt quod ipsi sibi suis illis perditis & corruptis moribus 35 accersunt. Vulgata, In corruptione sua peribunt. Erasmus, In perditione sua peribunt: quas interpretationes miror à quoquam intelligi potuisse. non enim animaduerterunt φθορὰν paulo antè accipi pro interitu, ita vt respondeat verbo καταφθαρήσονται in accommodatione similitudinis; posteriore autem hoc loco poni pro morũ corruptela, in qua quisquis sibi placet, planè omnem vsum rationis ac iudicii amisit: vt qui sese sponte sua in mortem æternam præcipitet.

40 13 Reportaturi, κομιούμενοι. Vulgata & Erasmus, Reportantes, κομιζόμενοι. Quotidianas delicias, τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφήν. Vulg. Diei delicias. Erasmus, Si in diem deliciis fruantur. Atqui ἐν ἡμέρᾳ non aliud declarat quàm Exodi 19. f. 36, ליום, pro καθ' ἡμέραν. Qui fraudibus suis, &c. ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν. Fœdè profectò corruptus fuit hic locus tum à Vetere interprete, tum etiam ab Erasmo, vt facilè cuiuis poterit liquere. Sic enim ille, Deliciis affluentes, in conuiuiis suis luxuriantes vobiscum: acsi scribendum 45 sit ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀγάπαις αὐτῶν, &c. Atqui falsa est ista distinctio, neque ἀγάπαις legi potest sequente illo reciproco, quin istis impiis vendicetur quod erat totius Ecclesiæ. Neque enim ἀγάπαι certorum hominum erant, sed Ecclesiæ totius. quod si considerasset Erasmus, nõ putasset hunc locum fuisse corruptum ab iis qui ἀπάταις scripserunt, quum contrà sit ab iis deprauatus qui pro ἀπάταις substituerunt ἀγάπαις. Præterea quid illud est, Luxuriantes vobiscum? ita enim reprehenderentur omnes tanquam eiusdem luxus socii: quod minimè existiman- 50 dum est. Erasmus verò sic maluit hunc locum interpretari, Qui conuiuantes, in erroribus suis insultant vobis. in qua interpretatione multa cogor desiderare. Nam ἀπάτας pro erroribus nũquam certè memini legere: &, vt ita accipi possit, detrahetur sanè multum de sententiæ pondere si ita interpreteris: quum de iis potius agatur qui per summam improbitatem alios illiciant, quàm de iis qui aliorum fraude decepti, in aliquo errore versentur. Deinde nemo non videt quàm dura sit traiectio si ὑμῖν connectas cum ἐντρυφῶντες: quum præsertim tã pro- 55 pinqua sit præpositio σύν. Itaque hanc etiam interpretationem vt manifestè detortam repudio. Quomodo verò sit explicãdus hic locus, apertè liquet ex epistolæ Iudæ versu 12, vbi ita scribit, οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν, σπιλάδες, συνευωχούμενοι. i. Hi sunt in vestris agapis quasi maculæ, dum vobiscum epulantur. Est ergo hæc sententia, istos in sacris Ecclesiæ conuiuiis versantes, quum hoc pacto videri vellent vera esse Ecclesiæ membra, nihil aliud esse quàm labes ac maculas Ecclesiæ, vtpote quos etiam, inquit, non pudeat illic vobiscum epulantes & se

cro conuiuio adhibitos, sese vobis fallendis suauiter oblectare, denique totam Ecclesiam ludibrio habere. Itaque συνευωχούμενοι ὑμῖν hoc in loco idem declarat atque συνευωχούμενοι ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν apud Iudā. Quòd autē ἀγάπας nōnulli accipiūt non pro conuiuiis, sed pro collatis in pauperū subsidiū donis, ita vt συνευωχούμενοι ὑμῖν idē declaret atque Vestris sumptibus & eleemosynis sua cōuiuia agitātes: mihi quoque non probatur. Nam verum quidem est ista conuiuia sic vocata quòd ex collatis donis instruerentur: sed conuiuia fuisse Ecclesiastico coetui communia, ex Act. 2, & 1. Cor. 11, Iustino, Tertulliano, & aliis veteribus apparet. Itaque de conuiuiis ipsis praestat accipere quàm de conuiuiorum dapibus.

14 Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος, καὶ ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας, δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίαις ἔχοντες, κατάρας τέκνα.

14 Oculos habentes plenos adulterii, & qui à peccando cessare nesciant, inescantes animas instabiles, cor habentes ad auaritiam exercitatum, execrandi homines:

14 *Oculos habentes plenos adulterij & incessabilis delicti, pellicientes animas instabiles, cor exercitatum auaritia habentes, maledictionis filij:*

15 Καταλιπόντες τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ἐπλανήθησαν, ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ, ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν.

15 Qui relicta recta via, aberrarunt, sequuti viam Balaam filii Bosor, qui mercedem iniquitatis amauit.

15 *Derelinquentes rectam viā, errauerunt, sequuti viam Balaā ex Bosor, qui mercedem iniquitatis amauit.*

Num. 22. d. 23. iud. b. 11

16 Ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρανομίας· ὑποζύγιον ἄφωνον, ἐν ἀνθρώπου φωνῇ φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρονίαν.

16 Sed redargutionem suae transgressionis sustinuit: nam ‖ subiugis asina muta, humana voce loquuta, prohibuit Prophetae dementiam.

16 *Correptionem verò habuit suae vesaniae: subiugale mutū, hominis voce loquens, prohibuit Prophetae insipientiam.*

Iude c. 12

17 Οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι, νεφέλαι ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς αἰῶνα τετήρηται.

17 ‖ Isti sunt fontes aqua carentes, nebulae à turbine agitatae: quibus caligo tenebrarum in aeternum seruata est.

17 *Hi sunt fontes sine aqua, & nebulae turbinibus exagitatae, quibus caligo tenebrarum reseruatur.*

18 Ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγγόμενοι δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς, ἐν ἀσελγείαις, τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους·

18 Nam praetumidam vanitatem loquendo per carnis cupiditates lasciuas, eos inescant qui verè effugerant eos qui in errore versantur:

18 *Superba enim vanitatis loquentes pelliciunt in desideriis carnis luxuriae, eos qui paululum effugiunt, qui in errore conuersantur:*

Ioh. 8. d. 34. rom. 6. d. 20

19 Ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς. ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται.

19 ‖ Libertatem eis pollicendo, quum ipsi serui sint corruptionis. siquidem à quo quis superatus est, huic etiam in seruitutē est addictus.

19 *Libertatem illis promittentes, quum ipsi serui sint corruptionis: à quo enim quis superatus est, huius & seruus est.*

14 Oculos, ὀφθαλμούς. Rectè. hic enim apparet potissimū libido. Oculi (inquit obscoenus ille) sunt in amore duces. Adulterii, μοιχαλίδος. Eras. ad verbum, Adulterae: quod est admodū obscurū. Sciendū est igitur, ex Hebraeorū idiotismo, poni epitheton pro substantiuo quod vocant: cuius enallages manifestū mihi exemplum videtur extare Dan. 9. f. 24, vbi ponitur נביא pro נבואה. quò etiā fortassis pertinet illud Deu. 29. c. 19, למען ספות הרוה את הצמאה. i. Vt addat ebriā sitiēti: pro eo quod est, Vt addat ebrietatē siti. Quidā hoc cōnectūt cum ἁμαρτίας, & pro ἀκαταπαύστους legūt ἀκαταπαύστου, quod Graecis nōnullis placuisse apparet ex scholiaste: vt & Castellioni, qui hunc locum cōuertit his verbis, Oculos habentes degeneris perpetuique peccati plenos. Sed praeterquā quòd Graeca exemplaria summo cōsensu legūt ἀκαταπαύστους, nusquā inuenio illud epithetō peccato attributū. Apparet igitur ita conatos fuisse hunc locū expedire nonnullos ex Graecis Hebraicae linguae imperitos. Execrandi homines, κατάρας τέκνα. Vulg. ad verbū, Maledictionis filii. Eras. Execrabiles filii. Vide Ephe. 2. a. 2.

15 Mercedem iniquitatis, μισθὸν ἀδικίας. Id est, lucrum ex scelere quaesitum. Retinui autē Hebraismū, quia si vel Mercedem iniquam, vel Lucrum iniquum dixeris, quippiam multo minus significaris.

16 Subiugis asina, ὑποζύγιον. Vulg. & Eras. Subiugale, de quo diximus Mat. 21. a. 5. Est autem hoc exemplum valde appositum ad id quod antè dixit, quum istiusmodi homines cum bestiis compararet.

17 Fontes aqua carentes, πηγαὶ ἄνυδροι. Id est, qui scientiam quidem iactant, sed intus nihil minus habent. Eosdem comparat nubibus à turbine agitatis: quòd nimirum spem aliquam faciant caelestis alicuius pluuiae, sed solo vento turgeant. Caligo tenebrarum, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. i. densissimae tenebrae: ex Hebraeorum idiotismo, vt quum Terram pulueris, Coenum luti dicunt.

18 Praetumidam vanitatē, ὑπέρογκα ματαιότητος. Sic infra, 3. a. 3. ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, pro ἐσχάταις ἡμέραις. Vulg. Superba vanitatis. Eras. Vehementer fastuosa vanitatis verba. Sentētia ipsa plana est; istos nimirum vanis quibusdam & inanibus verborum ampullis incautos decipere. Lasciuas, ἐν ἀσελγείαις. Sic restituo hunc locum ex Graecis scholiis. Est enim subaudiēdus articulus ταῖς, quā eclipsin annotauimus 1. Pet. 1. b. 7, & alibi saepe. ideóque Lasciuas conuerti. Vulg. legit ἀσελγείας, vt qui Luxuriae interpretetur, eadem manente sententia: & ita etiā in vno Graeco exēplari legimus. Inescant, δελεάζουσι. i. quasi pisces hamo captāt. Sed aliud est captare, aliud capere. Nam qui verè credunt, illos certum est vel nunquā vel ad tēpus tātùm capi. Deinde certi sunt verae, i. non simulatae cognitionis gradus. Vide Heb. 6. a. 5. Verè, ὄντως. i. re ipsa, non autē simulatè, vt illi. Complutēsis editio legit ὀλίγον, & in duobus aliis codicibus scriptum legimus ὀλίγως, i. penè, vel propemodum. Vetus quoq; interpres legit ὀλίγον, paululum. Sed notandum est verè dici aufugisse qui sincerè sunt puram vitam professi, relicta idololatria. quod nonnullis etiam reprobis ad tēpus euenire potest. Nā electi longius progrediuntur, vt qui non sint πρόσκαιροι. vt interim taceam posse aberrare etiam eos qui rectam viam sunt ingressi, sed ad tēpus duntaxat. Quidam codices habent τοὺς ὀλίγως ἀποφεύγοντας, qui paulatim effugiebant.

20 Εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων.

20 ‖ Itaque si postquam inquinamenta mundi, per agnitionem Domini & Seruatoris Iesu Christi effugerint, his rursum implicati superētur, facta est vltima eorum conditio deterior priore.

20 *Si enim refugientes coinquinationes mundi in cognitione Domini nostri et Saluatoris Iesu Christi, his rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora deteriora prioribus.*

Mat. 12. d. 45. heb. 6. a. 4

21 Κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπιγνοῦσιν ἐπιστρέψαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς.

21 Satius enim fuisset eis nō cognouisse viā iustitiae, quàm cognita *illâ*, regredi à sancta doctrina ipsis tradita.

21 *Melius enim erat illis non cognoscere viā iustitiae, quàm post agnitionem retrorsum conuerti ab eo quod illis traditum est sancto mandato.*

22 Συμβέβηκε δὲ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, Κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα· καὶ, Ὗς λουσαμένη, εἰς κύλισμα βορβόρου.

22 Sed accidit eis quod vero prouerbio dici solet, ‖ Canis reuersus est ad suū ipsius vomitū, &, Sus lota, ad volutabrū coeni.

22 *Cōtigit enim eis illud veri prouerbij, Canis reuersus ad suum vomitum: et, Sus lota, in volutabro luti.*

Prou. 26. b. 11

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

1 Ταύτην ἤδη, ἀγαπητοὶ, δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολὴν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν·

1 HAsce iam alteras vobis literas scribo, dilecti, quib' sinceram mētem vestram per commonefactionem excito:

1 *HAnc ecce vobis, charissimi, secundā scribo epistolam, in quibus vestram excito in commonitione sinceram mētem:*

2 Μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς, τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος·

2 Vt memores sitis verborum quae praedicta sunt à sanctis Prophetis, & doctrinae nostrae qui sumus Apostoli Domini & Seruatoris:

2 *Vt memores sitis eorum quae praedixi verborū à sanctis Prophetis, & Apostolorū vestrorū, praeceptorū Domini & Saluatoris:*

1. Tim. 4. a. 1. 2. tim. 3. a. 1. iude c. 18

3 Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι

3 ‖ Illud primùm sciētes, ventu ros extremis diebus irrisores, vt qui in suis ipsorū cupiditatibus incedant:

3 *Hoc primùm scientes, quod venient in nouissimis diebus in deceptione illusores, iuxta proprias concupiscentias ambulantes:*

4 Καὶ λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτω διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως.

4 Et dicant, Vbi est pollicitatio aduentus eius? nam ex quo die Patres obdormierunt, omnia ita permanent ab initio creationis.

4 *Dicentes, Vbi est promissio aut aduentus eius? ex quo enim Patres dormierunt, omnia sic perseuerant ab initio creaturae.*

20 Vltima cōditio, τὰ ἔσχατα, Vide Mat. 12. d. 45. 21 Regredi, ἐπιστρέψαι. Id est, εἰς τὰ ὀπίσω ἀνακάμψαι, vt in vno vetusto codice scriptum inuenimus. Vulg. Retrorsum conuerti, ἐπιστρέψαι εἰς τὰ ὀπίσω: consentiente vno ex vetustis nostris codicibus. Erasmus, Conuerti ab eo praecepto, &c. ambiguè, & nimium obscurè. Doctrina, ἐντολῆς. Hebr. מצוה. Erasmus, Praecepto. Vulg. Mandato: quo modo & nos vbique fere sumus interpretati: sed spectandum quid cui loco conueniat.

IN CAPVT III.

1 Hasce iā alteras, ταύτην ἤδη δευτέραν. Hic etiā locus, & quod statim subiicitur de Apostolica functione, si cōiungātur cū eo quod scriptū est suprà, 1. d. 18, manifestè ostēdunt hāc epistolā nulli alii quàm Petro esse tribuēdā. Alioquin obsecro cuius esset spirit' ita impudēter mētiri. Certè impiū esse videtur tale quicquā de eo suspicari cuius tā pura támq; sācta sit doctrina: & quod allatū à Hieronymo cōfirmat Eras. de styli dissimilitudine, ego nōdū potui perspicere. Quibus, ἐν αἷς. Hoc pertinet ad verā que epistolā: alioq; dicendum fuisset ἐν ᾗ.

2 Quae praedicta sunt à sanctis Proph. τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, Vulg. Quae praedixi à sāctis Prophetis: quā interpretationē nemo non videt meritò esse ab Erasmo reprehēsam. Et doctrinae nostrae q sumus Apost. καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς. Ἐντολὴν rursus interpretor doctrinā, vt suprà, 2. d. 21. Rectè verò Prophetis adiūgit Apostolos, vt Paulus Eph. 2. d. 20, & vtrisq; demū angularē illū lapidē substernit. Quāobrē valde etiā insignis est locus, & artificiosae illi breuitati Petri cū sūma quadā maiestate cōiunctae mirè cōueniēs. Vulg. Et Apostolorū vestrorū, praeceptorū. Legit enim ὑμῶν, quod nō videtur cū iis quae sequūtur posse cohaerere. Nam quod adfert Graecus scholiastes de propositione ὑπὸ repetēda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, quasi scriptū sit καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, & à Domino, planè est absurdū. 3 Irrisores, ἐμπαῖκται. Hos vocant Hebraei לצים, de quibus Dauid Psal. 1, mōstra hominū videlicet, qui Dei cōtēptu & sacrilega audacia volunt ingeniosi apparere. Caeterùm in Vulg. editione legitur, In deceptione illusores: cuius rationē nullā inuenio. Nā quòd in quibusdā vetustis Graecis codicibus legitur ἐμπαιγμονῇ pro ἐμπαῖκται, mēndosè scriptū esse apparet. Vt qui in suis ips. κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν. Hoc verò est iconicè istos Epicureos depingere: quib' si Mosen, si Prophetas, si Apostolos, si deniq; Filiū ipsū Dei obiicias solent cū Sardonio nescio quo risu quaerere quinam illi fuerint: interim verò vt germanā se prolē Epicuri esse ostēdāt, quicquid illis insana sua libido suggessit, firmū, certū, cōstās esse volūt: & quū ōnes à se doceri posse putēt, nihil magis timēt quàm ne quicquā à quoquā didicisse videātur. At tu Domine caeli & terrae veni, veni tādē, vt haec mōstra potēti illa tua virtute cōfecta, & tibi & tuis iucūdū iustitiae tuae spectaculū praebeant.

4 Obdormierūt, ἐκοιμήθησαν. Iterū exprimitur hoc verbo blasphema illorū derisio: acsi dicerēt, iāpridē oportuisse illos excitatos, quos nō tā mortuos quàm in sepulchro quiescere verè dicimus.

5 Λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ.

5 Illud enim [v]sponte ipsos latet, cælos iam olim extitisse per Dei sermonem[v], & terram ex aqua & in aqua consistentem.

5 *Latet enim eos hoc volentes, quod cæli erant prius & terra, de aqua & per aquam consistens Dei verbo.*

6 Δι' ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο.

6 [v]Quamobrem is qui tum erat[v] mundus, aqua inundatus periit.

6 *Per quæ ille tunc mundus aqua inundatus periit.*

7 Οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσί, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων.

7 Qui verò nunc sunt cæli ac terra, [v]eodē sermone repositi, seruantur igni in diem damnationis & exitii impiorum hominum.

7 *Cæli autē q nunc sunt & terra eodem uerbo repositi sunt, igni reseruati in diē iudicij & pditionis impiorum hominum.*

8 Ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγαπητοί, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία.

Psal.90.a.4

8 Vnum autem hoc ne vos lateat, dilecti, ‖vnum diem apud Dominum *perinde esse* vt mille annos, & mille annos vt diē vnum.

8 *Vnum uerò hoc non lateat uos, charissimi, quia unus dies apud Dominū sicut mille anni, & mille anni sicut dies unus.*

9 Οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας, (ὥς τινες βραδυτῆτα ἡγοῦνται) ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι.

9 Non tardat Dominus qui promisit, (vt nonnulli tarditatem *hanc esse* ducunt) sed patiens est erga nos, ‖[v]nolens vllos perire, sed omnes ad resipiscentiam tendere.

9 *Non tardat Dominus promissi, (sicut quidam existimant) sed patiēter agit propter uos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti.*

Ezech.18.g.32 & 33.c.11, 1.Tim.2.b.4

10 Ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτί, ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται.

10 ‖Veniet autem noctu, sicut fur, dies ille Domini, quo cæli cum [v]stridore præteribunt, elementa verò æstuantia soluentur, terráque & quæ in ea sunt opera exurentur.

10 *Adueniet autem dies Domini ut fur, in quo cæli magno impetu transi-ent, elementa uerò calore soluentur, terra autem & quæ in ipsa sunt opera exurentur.*

Matth.24.d.43, 1.Thess.5.a.2, Apoc.3.a.3 & 16.c.15

11 Τούτων οὖν πάντων λυομένων, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις,

11 Quū igitur hæc omnia soluantur, quales oportet esse vos in sanctis conuersationibus [v]& pietatis officiis,

11 *Quum igitur hæc omnia dissoluenda sint, quales oportet uos esse in sanctis conuersationibus & pietatibus,*

12 Προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμέρας, δι' ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται, καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται;

12 Expectantes [v]& properantes ad aduentum diei Dei, in quo cæli conflagrantes soluentur, & elementa æstuātia liquescēt?

12 *Expectantes & properantes in aduentum diei Dei, per quem cæli ardētes soluentur, & elementa ignis ardore tabescent?*

13 Καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ.

13 ‖Sed cælos nouos ac terram nouam secundum promissum expectamus, [v]in quibus iustitia inhabitat.

13 *Nouos verò cælos et nouā terrā secūdū promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia habitat.*

Esa.65.c.17 & 66.g.22, Apoc.21.a.1

14 Διό, ἀγαπητοί, ταῦτα προσδοκῶντες, σπουδάσατε ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ.

14 Quapropter, dilecti, hæc expectantes, studete vt immaculati & incontaminati ab eo reperiamini [v]cum pace:

14 *Propter qđ, charissimi, hæc expectantes, satagite immaculati & inuiolati ei inueniri in pace.*

15 Καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν σωτηρίαν ἡγεῖσθε, καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς Παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν.

15 ‖Dominíque nostri patientiam, salutem arbitremini: sicut & charus frater noster Paulus pro sibi data sapientia scripsit [v]vobis:

15 *Et Domini nostri longanimitatem, salutem arbitremini: sicut & charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit uobis:*

Rom.2.a.4

5 Sponte, θέλοντας. Id est, quia nescire volūt. Quis enim est ita amens & insanus qui non fateri cogatur, si conscientiæ suæ iudicium sequi velit, Deum omnia hæc condidisse? Sed alloquitur Apostolus homines religionem Christianam aliquando professos qui à sana doctrina deficiunt: quorum vtinam non esset hodie tanta, præsertim in aulis principum, multitudo. Et terrā ex aqua, &c. καὶ γῆ ἐξ ὕδατος συνεστῶσα. Participium συνεστῶσα, consistens, quod ad solam terram refertur, duo manifestè ostendit quæ plerosque interpretes fefellerunt: nempe quod de aqua commemoratur, nihil ad cælos pertinere: & hæc verba, Per Dei Sermonem, coniungenda esse cum verbo ἦσαν, extiterint: ita vt cælum & terra dicantur per Dei sermonem iampridem extitisse, nempe ex quo esse cœperunt: terræ verò addatur aliqua descriptio, propter īniectam diluuii mentionem: quòd & ipsum diluuium cælos non attingit. Hinc verò etiam liquet quid appellatione aquæ intelligatur: nempe non illud chaos initio conditum, sed aquæ elementum, ex quo dicitur terra cōsistere: quòd ex aquis in vnū locum collectis emergens cœperit tum demum apparere, & suo quodam vultu exornari, quum antea quodāmodo nusquam esset. Deinde quòd δι' ὕδατος dicitur cōsistere, ad id refero quòd scriptum est Psal.24.a.2, Super maria fundauit eam, & super flumina firmauit eam: minimè id quidem quasi (vt nonnulli videntur existimare) subterraneis quibusdam aquis terra fulciatur: (certum enim est Dauidem de mari & fluminibus illis quæ oculis cernimus, illic agere: & certis demonstrationibus constat aquarum molem supra terram omnium elemētorum grauissimam & infimam eminere) sed partim quia Dominus ita digessit aquas vt tamen, si littora duntaxat consideres, editior tellus & quodammodo aquis imposita videatur, partim quòd Oceano circumsepta, & tot fluminibus passim scaturientibus irrigua, verè in ipsis aquis fundata ac stabilita dicatur. Itaque δι' ὕδατος impropriè conuertunt, Per aquam, quum potius illud sit quod in vernaculo sermone dicimus, *en l'eau*, vel *parmi l'eau*: sicut etiam Noe dicitur seruatus δι' ὕδατος, i. in aqua, siue per medias aquas, vt exponendum esse diximus prioris epistolæ 3.d.20. Ita planus est hic locus, qui non satis à quibusdam expensus, fecit vt nonnullis huius epistolæ fides esset immeritò suspecta. Vulg. Quòd cæli erant prius, & terra, de aqua & per aquam consistens, Dei verbo. Ita enim solet mēdosè distingui: quū ita oportuerit interpungere, Cælos fuisse prius, & terram ex aqua & per aquam consistentem, Dei verbo. Erasmus verò & ipse perperam hunc locum in Græco etiam Frobenii exemplari distinxit, nempe hoc modo, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ, ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ. id est, (vt ipse quoque suam interpretationem distinxit) Quòd cæli iam olim fuerint ac terra, ex aqua & per aquam consistens Dei sermone. Mendosam autem esse illam interpunctionem quæ tam multos fefellit, partim res ipsa clamat, (vt pluribus exposuimus) partim ex vetustis libris deprehendimus, in quibus summo consensu ita distinguitur hic locus, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, id est, Quòd cæli extiterint iampridem, & terra ex aqua & in aqua consistens, per Dei sermonem. Itaque (vt nemo deinceps falli posset, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, quod ad vtrunque membrum pertinet, medio loco constitui. Adfert Erasmus aliam ex Beda lectionem, Cæli erant olim de aqua & per aquam constituti: quæ sanè lectio (inquit ille in annotationibus) congruit cum Græcis exemplaribus. Iudicet nunc lector an temere maiorem in Erasmo attentionem sæpe requisierim.

6 Quamob..., δι' ὧν. Id est διό, vt sensus ipse ostendit, & διὰ pro propter, cum quarto etiam casu positū annotauimus Ioh.6.f.57, Rom.3.d.25, & aliis aliquot locis. Nazianz. δι' ἡμᾶς τὸ ἀνθρωπινὸν Θεὸς ἀπέστη, pro δι' ἡμᾶς, vt contrà accusatiuus pro genit. Hesiod. Ον τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες ὁμῶς ἄφατοί τε φατοί τε. Sic apud Demosthenē διὰ τοὺς πολλούς, pro διὰ τῶν πολλῶν, vt Budæus annotauit. Itaq; hæc particula multos interpretes frustra hic torsit, neque à Vet. interp. & Eras. rectè est expressa, vt qui cōuerterint, Per quæ: manifesto certè errore, quum mox sequatur ὕδατι. Cohærent igitur ista cum eo quod dixerat de terra, illam videlicet ex aqua & in aqua consistere: vnde etiam factum inquit vt aquis obruta fuerit in diluuio, antiquas nimirum sedes repetentibus, eo ipso mandante cuius imperio recesserant. Mundus, ὁ κόσμος. Id est, aspectabilis iste terræ decor, & quæcunque animantia in terra degebant, iis duntaxat exceptis quæ in arca erant inclusa. Neque enim aquæ in cælos redundarunt, imò ne ipsa quidem terræ substantia periit. Sed futuræ conflagrationis longè alia erit ratio: ideo cælum & terram, id est rerum vniuersitatem, distinctè nominauit in proximo versiculo.

7 Eodem sermone, τῷ αὐτῷ λόγῳ. Ita lego partim ex Veteris interpretis, partim ex duorum vetustorū codicum authoritate. Multo enim vberior est lectio quàm si legas αὐτοῦ λόγῳ, eius sermone. Erasmus, Eiusdem sermone, τῷ αὐτοῦ λόγῳ.

9 Nolens vllos perire, &c. μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, &c. Hunc etiam locū nōnulli deprauāt vt æternæ electionis & reprobationis discrimen tollāt: nec interim cōsiderāt sese in Charybdin incidere dū Syllā volunt effugere. Nam si ita res est, vt ipsi volunt, certè inuito Deo perimus: adeo vt omnipotens esse negetur. Nam permissio otiosa & separata à decreto, Epicureorum est potius quàm Christianorum. Mutari autē reuera Dei voluntatem qui dixerit, magis etiam impiè de Deo loquatur quàm Epicurus. Quid igitur? Nempe spectādum est quos alloquatur Apostolus. Dilecti, inquit, vel, (vt in duobus veteribus libris legimus) ἀδελφοί, fratres, hoc non lateat vos. Et paulo pòst, Non tardat, inquit, Dominus qui promisit, vt nonnulli existimant: sed patiens est erga nos. Quis verò non videat Apostolum disertè his verbis secernere electos ab istis irrisoribus quorum ante facta est mentio? neque impios dignatur responso, sed electos confirmat: quibus & ipse sese adiungit, quum inquit μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, patiens est erga nos. Perinde est igitur acsi diceret, Nonnulli miserè falluntur quib[9] cessare videtur Dominus, & quasi redemptionem suorum negligere. Nam contrà idcirco aduentū suū differt vt nullus ex suis electis pereat, sed omnes illos ad salutē aggreget. Tantisper igitur cunctatur dum qui vocati sunt electi, vocanti respondeant: & qui vocandi supersunt, vocētur. id est, tantisper dū electorum numerus expleatur: tātum abest vt Ecclesiam suam despiciat. Hæc est (opinor) simplex & cum superioribus cōsentiēs huius loci explicatio, vt disertè etiam liquet ex Mat.24.c.31, Mar.13.d.27, & apertius ex Apoc.6.c.11.

10 Cū stridore, ῥοιζηδόν. Ῥοῖζος ĩpetū veluti sibilātis procellæ declarat: ideo Eras. conuertit, In morē procellæ.

11 Et pietatis officiis, καὶ εὐσεβείαις. Vsurpauit numerū multitudinis ex Hebr. more, vt pietas significetur omnib[9] suis numeris ac partib[9] cōstās, quā pro virib[9] sectari nos oporteat. Vulg. & Eras. ad verbū, Et pietatib[9].

12 Et properātes, &c. καὶ σπεύδοντας, &c. Malui subaudire præpositionē cū Vetere interprete, q̄ vertere cū Erasmo, Accelerantes aduentū. Vsitatū enim est Græcis in hoc dicendi genere supplere præpositionē πρός vel εἰς, vt apud Thucydidē aliquoties inuenitur. In summa, postulat à nobis Apostolus patientiā, in qua minimè torpeamus, sed excubemus potius, diem illum nostræ redemptionis felicem ac beatum auidè expectantes.

13 In quibus, ἐν οἷς. In quibus videlicet cælis nouis & terra noua, habitat iustitia, quū hic mundus instaurationem expectans, omni scelerum specie sit inquinatus. Vel, in quibus habitat iustitia, i. qui iustorū domicilium existūt, vt explicat Dauid Psalmo 15. Vel denique supplendum est ἡμεῖς, vt ita conuertas, Sed cælos nouos & terrā nouā expectamus *nos* in quibus habitat iustitia, nimirum Christi: vt explicat Paulus Phil.3.b.9.

14 Cum pace, ἐν εἰρήνῃ. Id est vestro bono, clemētem illum videlicet ac pacificum experturi. Nisi malimus hoc coniungere cum participio προσδοκῶντες, vt iubeat Apostolus à nobis iustificatis & sanctificatis placida ac tranquilla conscientia diem Domini expectari.

15 Vobis, ὑμῖν. Rectè. Quanuis enim certis Ecclesiis inscriptæ sint Pauli epistolæ, vniuersalē tamen doctrinam cōplectuntur. Fit autē istorum mētio præcipuè Rom.8.d.19, & deinceps, 1. Cor.15, capite integro, 1. Thess. 4.c.13. & deinceps ad finē vsque 2. capitis. Itē 2. Thess. capite penè integro. Pseudoprophetas verò passim idem Paulus depingit non aliter quàm Petrus hoc in loco.

Ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς, λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφάς, πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν.

Ὑμεῖς οὖν, ἀγαπητοί, προγινώσκοντες, φυλάσσεσθε ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ.

Αὐξάνετε δὲ ἐν χάριτι καὶ γνώσει τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος. ἀμήν.

16 Vt qui in omnibus fere epistolis loquatur de istis, "iter quæ sunt nonnulla difficilia intellectu, quæ indocti parúmque stabiles detorquẽt, "vt & reliquas Scripturas, suo ipsorum exitio.

17 Vos igitur dilecti qui hæc præscitis, "cauete ne illorũ nefariorum errore abducti, excidatis à propria stabilitate.

18 Sed crescite in gratia & agnitione Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi: cui gloria & nunc & ad tempus sempiternum. Amen.

16 Sicut & in omnibus epistolis, loquens in eis de his, in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles deprauant, sicut & cæteras Scripturas, ad suam ipsorum perniciem.

17 Vos igitur fratres, præscientes, custodite ne insipientium errore traducti excidatis à propria firmitate.

18 Crescite verò in gratia & in cognitione Domini nostri & Saluatoris Iesu Christi. Ipsi gloria et nũc & in diem æternitatis. Amen.

16 Inter quæ, ἐν οἷς. Relatiuum οἷς (vt rectè obseruat doctissimus interpres) non cohæret cum ἐπιστολαῖς, sed cum τούτων. Itaque non satis appositè citatus est hic locus, perinde acsi Pauli epistolas difficiles & obscuras esse significaret Petrus. Neque enim de Pauli epistolarum obscuritate mentionem vllam facit: non, inquam, disputat perspicuè an obscurè scripserit Paulus: sed in iis de quibus tum Paulus, tum ipse in vtraque epistola disseruit, quædam esse dicit quæ non ita facilè possint à quibusuis comprehendi, ac proinde à quibusdam torqueantur ad suum ipsorum exitium, sicut etiam, inquit, cæteras Scripturas ad suum ipsorũ exitiũ detorquẽt. Ex his verò ista consequũtur: Primùm nõ de ipso Pauli charactere, imò ne de epistolis quidẽ propriè, sed de rebus ipsis hæc dici, quæ tum à Paulo tum ab aliis sacris scriptoribus explicantur. Deinde hanc istarum rerum obscuritatem minimè proponi vt ab illarum cognitione absterreamur: quas necesse est vt ad salutẽ requiri fateamur, nisi Apostolos malimus (quod absit) existimare in curiosis quibusdam speculationibus explicandis operam posuisse: sed idcirco potius vt ista quæ non in rebus ipsis, sed in nostris ingeniis difficultas inest, nostram diligentiam exacuat, quò possimus à pseudoprophetarum imposturis cauere. Id autem ita esse accipiendum, liquet ex ipsis Petri verbis. Primùm enim, non dicit vlla esse eiusmodi vt cognosci vel nõ possint, vel non debeant: sed quædam inquit esse δυσνόητα, i. quæ non quibusuis pateant. Quamobrem id verò? Quia caro & sanguis ista non reuelat: nostrúmque adeo ingenium non modò obtusum est & hebes, sed etiã ab istis abhorret quæ maximè nos consectari oportuerat. Sed quæso, an ideo solis claritatem reprehendemus, vel occludendos omnium oculos putabimus, quòd illius fulgorem non possimus sustinere? Sed nihil tamen hîc dici potest eiusmodi. nam quæcunque præcipua sunt, & sine quibus nullum nobis iter ad cætera patebat, illa ita planè ac perspicuè tradita sunt, vt his vnis sint obscura qui quod norunt, volunt tamen ignorare, vt paulo antè dixit Petrus, & apertè testatur Paulus 1. ad Corinthios cap. 4. versu 3. Ad cætera verò quod attinet, sunt quidem δυσνόητα, sed modò lux illa cælestis nobis præeat, (præit autem omnibus qui Spiritu Dei aguntur) quid tandem erit in illis tam obscurum vt nobis non sit perspicuum? Accepistis enim (inquit Paulus 1. Cor. 2. c. 10) Spiritum qui omnia scrutatur, etiam profunditates Dei. Sed has profunditates primùm meminerimus non nostro, quicunque tandem simus, sed Dei Spiritu præeunte concipi: quo fit vt illa piscator Petrus, & humilis Paulus, non autem vel Plato ille, quem diuinum profani homines appellant, vel acutus Aristoteles, cognouerint. Deinde non segnes, non pigros, non præfidentes nos à Dei Spiritu, sed ad inuocandum solicitos, ad arripiendam oblatam gratiam promptos, ad retinendã fortes ac constantes effici: eiusmodi denique qui Spiritum sanctum in nobis habitantem noua & assidua alacritate quodammodo recreemus. Denique meminerimus istarũ profunditatũ limites verbo Dei circunscribi, vt quicunque hos fines fuerit transgressus, illum nouerimus, quo lõgius progreditur, eo magis à scopo aberrare. Vt & reliquas, &c. ὡς καὶ τὰς λοιπάς, &c. Vides hominum esse, non Scripturarum vitium.

17 Cauete, φυλάσσεσθε. [illegible] dicit, Ab istis obscuris scriptis abstinete, quædam tantùm capita seligite, reliqua doctioribus vel magis curiosis relinquite, nouas reuelationes expectate, & sinite interim crescere zizania. quis enim es qui iudicas? Non denique dicit, Fide implicita matris nostræ Ecclesiæ cõtenti estote. hæc inquam non dicit: sed, Quum ista nunc præsciatis, cauete, inquit, ne vos illi secum abripiant. Illæ igitur sunt Antichristianorũ voces. Nos Apostoli Christi vocẽ audiam⁹, & à fide primùm omniũ inchoemus. i. à veræ doctrinæ firma, solida, integra, quoad eius fieri potest, cognitione inchoemus. Qui fidem se habere dicit, neque charitatem habet, illum vt mendacem execremur: sed vicissim, quicunque falsam doctrinam edit, etiamsi, Eliæ instar, cælũ claudat & aperiat, pro falso & impio pseudopropheta habeamus. Cedò prius arborẽ, deinde fructus.

18 In gratia & agnitione, ἐν χάριτι καὶ γνώσει. Vides iterum ista coniungi? Anathema sit igitur qui separat quæ Deus verè indiuiduo vinculo coniunxit. Neque enim nos sensibus sed malitia pueros esse oportet.

Ad tempus sempiternum, εἰς ἡμέραν αἰῶνος. Diem pro tempore, & appellatiua, quæ vocant, pro adiectiuis, Hebræorum more vsurpari, sæpissime est à nobis annotatum.

Epistola catholica Iohannis Apostoli prima.

Ἰωάννου ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολικὴ πρώτη.

Prima, πρώτη. Ita quidem legimus in omnibus vetustis codicibus, sed perinde hoc accipiendum est acsi scriptum esset, Iohannis epistola prima, quæ quidem catholica est. Vel mendosa est inscriptio, quum reliquæ duæ, etiamsi Iohannis esse concesserimus, tamen Catholicæ non sint, sed vna quidem Gaio, altera Electæ cuidam sit inscripta. Potest tamen ea etiam ratione vtcunque excusari inscriptio, quòd reliquæ duæ sint in vnum veluti corpus cum Catholicis epistolis coniunctæ, nempe quia breuiores erant quàm vt seorsim peculiarem haberent inscriptionem.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α΄.

Ὃ ἮΝ ἀπ᾽ ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς·

(Καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, καὶ ἑωράκαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν)

CAP. I.

1 QVOD erat à principio, "quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, "quod spectauim⁹, & manus nostræ contrectarũt "de Sermone vitæ:

2 ("Nam vita patefacta est, & vidimus, & testamur, & annuntiamus vobis vitã illam æternam quæ erat apud Patrem, & patefacta est nobis)

CAP. I.

1 QVOD fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectauerunt de Verbo vitæ:

2 (Et vita manifestata est: & vidimus, & testamur, & annuntiamus vobis vitam æternam quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis)

IN CAPVT I.

1 Quod erat à principio, Ὃ ἦν ἀπ᾽ ἀρχῆς. Incipit primùm omniũ à Christi personæ descriptione, id est à Christianæ doctrinæ basi, vt etiam in Euangelio fecit, & Paulus initio epistolæ ad Romanos. Hunc igitur primùm omnium proponit vt Deum, vt qui sit æternus. Nam quum dicit, Erat à principio, significat iam extitisse antequam rerũ creatarũ vllum esset initiũ, vt exposuimus Ioh. 1. a. 1. Non rectè igitur cõuertit Vetus interpres, Quod fuit ab initio. Quod audiuimus, ὃ ἀκηκόαμεν. Iam vt hominem proponit eum ipsum de quo dixit, Quod ab initio erat, ita ex duabus non confusis sed coniunctis naturis vna Christi persona statuitur. Verbum autem ἀκούειν non significat hoc in loco ex aliorum narratione aliquid accipere, sed suis auribus aliquid audire. Audiui, inquit, loquentem, vidi ipse meis oculis, contrectaui meis manibus, verum Deum, verum hominem factum: nec ego solus, sed alii præterea qui mecum fuerunt. Quorsum hæc autem Iohannes? nempe iam insurrexerant tum qui naturam diuinam, tum qui naturam humanam Christi negarent. Non est igitur quòd miremur hodie existere qui vel hæc ipsa, vel alia eiusmodi errorum portenta audeant reuehere, quũ adhuc superstite eo ipso qui præsens omnia spectarat, ea fuerit quorundam impudentia vt quod superstitibus oculatis testibus probari poterat, auderent tamen inficiari. Quod spectauimus, ὃ ἐθεασάμεθα. Non est ταυτολογία, sed amplius aliquid significat τὸ θεᾶσθαι, id est spectare, quàm videre: acsi diceret, Quod ego his oculis vidi, idque non semel neque obiter, sed quod ego verè & penitus sum contemplatus: ne præstigias aliquas fuisse existimetis. De Sermone vitæ, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. Id est, ipsum illum sermonem æternum per quem omnia facta sunt, & in quo vno est vita, vt Ioh. 1. a. 2.

2 Nam vita, καὶ ἡ ζωή. Καὶ pro γὰρ accipio, sicut apud Hebræos ו pro כי sæpe vsurpatur. Fuit enim explicandum Vitæ nomen, & Christi officium. quod facit quasi ad tacitam obiectionem respondens, quomodo videri æterna illa & inuisibilis vita potuerit. Itaque hunc versiculum includo parenthesi, vt magis perspicua sit oratio.

Ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν· καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Quod, *inquam*, vidimus & audiuimus, id annuntiamus vobis, vt & vos communionē habeatis nobiscum: & communio nostra *sit* cum Patre & cum Filio eius Iesu Christo.

3 Quod uidimus & audiuimus, annūtiamus uobis, ut & uos societatem habeatis nobiscum: & societas nostra sit cum Patre & cum Filio eius Iesu Christo.

Καὶ ταῦτα γράφομεν ὑμῖν ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

4 Et hæc scribimus vobis vt gaudium vestrum sit plenum.

4 Et hæc scribimus uobis ut gaudium uestrum sit plenum.

Iohan. 8. b. 12

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ Θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία.

5 ‖ Hoc est igitur nuntium quod audiuimus ex ipso, & renuntiamus vobis, Deum lucem esse, nec tenebras in eo esse vllas.

5 Et hæc est annuntiatio quam audiuimus ab eo, & annuntiamus uobis, quoniam Deus lux est, & tenebræ in eo nō sunt ullæ.

Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν.

6 Si dixerimus nos societatem habere cum eo, & in tenebris incedimus, mentimur, nec sincerè agimus.

6 Si dixerimus quoniā societatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus, mentimur, & ueritatem non facimus.

Ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φωτί, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων, καὶ τὸ αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας.

Heb. 9. g. 28
1. pet. 1. d. 19
apoc. 1. b. 5

7 Quòd si in luce incedimus, sicut ipse est in luce, communionem habemus cum eo mutuam, ‖ & sanguis Iesu Christi Filii eius purgat nos ab omni peccato.

7 Si autem in luce ambulamus, sicut & ipse est in luce, societatem habemus ad inuicē, et sanguis Iesu Christi Filij eius emundat nos ab omni peccato.

1. Reg. 8. e. 46
2. paral. 6. g. 36
prouerb. 20. b. 9

Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

8 ‖ Si dixerimus nos peccatum non habere, nosipsos fallimus, & veritas in nobis non est.

8 Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & ueritas in nobis non est.

3 Quod, *inquam*, vidimus, ὃ ἑωράκαμεν. Propter interiectum secundum versiculum, quum adhuc sententia penderet, aliquot verba ex initio periodi repetiit per epanalepsin: quàm qui non cōsiderant, multū & quidem frustra in istis connectendis laborant, vt ex Erasmi annotationibus facilè perspici potest. Annuntiamus, ἀπαγγέλλομεν. Nempe vt ab eo missi. rectè autem dixit annuntiamus: nam fides est ex auditu. Itaque Euangelium dicitur hæc doctrina, quòd nullus ne suspicari quidem de ea possit nisi cui fuerit prædicata. Vt & vos, ἵνα καὶ ὑμεῖς. Scopus Euangelii, vt omnes vnà coniuncti in Christo per fidem, filii Dei simus, Iohannis cap. 1. b. 12.

4 Et hæc, καὶ ταῦτα. Conclusio procemii.

5 Hoc est igitur, καὶ αὕτη ἐστί. Καὶ pro οὖν, vt alibi sæpe, ex Hebræorum idiotismo. Hinc enim inchoat argumenti tractationem: cuius hæc summa est, Quum Deus sit ipsa puritas, mendaces ac blasphemos esse qui se dicunt cum Deo commune aliquid habere, quum interim in densissimis peccatorum tenebris versentur. Auspicatur ergo à fidei fructibus vt ab effectis ad causam ascendat. Nuntium, ἡ ἐπαγγελία. Vel, vt Vulgata, Annuntiatio. Eras. Promissio: quæ declaratio non conuenit huic loco. Lucem, φῶς. Hoc est ἐμφατικώτερον, quàm si Lucidum, Purū, Sincerum dixisset. Nec tenebras, καὶ σκοτία, &c. Repetitio Hebraica, de qua diximus Iohannis 1. c. 20. Est autem Iohanni præ cæteris familiare hoc dicendi genus, vt quod affirmauit, contraria negatione illustret.

6 Nec sincerè agimus, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν. Vulg. & Eras. Et veritatem non facimus: seruato Hebraismo. Vide Ioh. 3. c. 21.

7 Communionem habemus, &c. κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων. Vulgata, Societatem habemus ad inuicem. Erasmus, Societatem habemus inter nos mutuam. Ego primùm omnium malui κοινωνίαν Communionē dicere quàm Societatem, quòd κοινωνία videatur pleniorem & arctiorem quandam coniunctionem declarare, qualis nimirum est patris & filiorum. Deinde μετ' ἀλλήλων interpretor Cum illo mutuam. Agitur enim nunc de communione non sanctorum inter se, sed Dei & sanctorum. Rectè autem omnino colligit Apostolus. nam sicut nulla est luci cum tenebris coniunctio, ita luci cum luce optimè conuenit. Sed meminerimus oportere prius nostras pelli tenebras, neque causam nostræ cum Deo communionis, sed consequens ita explicari. Deinde de nobis non dici quòd lux simus, vel in luce simus, sed nos in luce incedere: quanuis interdum etiam Lucis nomen sanctis tribuatur, sed ex participatione. Hîc autem dicitur Deus lux esse ex sua natura, atque in luce esse, i. in æterna illa & infinita beatitate: nos verò in luce incedere, quatenùs videlicet nobis ipsius radii prælucent in Verbo, ad illam ipsius lucem ac beatitudinem contendentibus. Et sanguis, καὶ τὸ αἷμα. Vidēn' quo vinculo coaluerit nostra illa communio? nempe quòd in Christo simus, qui nos suo sanguine gratis purgatos, etiam sanctificauit.

8 Si dixerimus, &c. ἐὰν εἴπωμεν, &c. Consideremus quis loquatur, nempe fidelis ille & Christo præ cæteris charus Apostolus, & quidem iam veteranus: neque dicit, Si dixerimus nos nō habuisse peccatum, (quod ipsum tamen mox subiiciet) sed, Si dixerimus nos non habere. Itaque nostra iustitia arguit nos cum Deo communionem habere. Sed ô nos miseros si vel tātillum nostra salus basi tam infirma nitetur. Quid igitur illis fiet quos non pudet de ipsa quoque perfectione atque adeo supererogatione gloriari? Et veritas, &c. καὶ ἡ ἀλήθεια, &c. Non igitur modestiæ causa docemur ita loqui, sed quia ita se res habet.

Ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας.

9 Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & iustus, vt remittat nobis peccata nostra, & purget nos ab omni iniquitate.

9 Si confiteamur peccata nostra fidelis est & iust⁹, ut remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.

Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι οὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐτόν, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

10 Si dixerimus nos non peccasse, mendacem facimus eum, & sermo eius non est in nobis.

10 Si dixerimus quoniam non peccauimus, mendacem facimus eum, & uerbum eius non est in nobis.

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

Τεκνία μου, ταῦτα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἁμάρτητε. καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον.

1 Filioli mei, hæc scribo vobis, ne peccetis. Quòd siquis peccarit, aduocatum apud Patrē habemus, Iesum Christum iustum.

1 Filioli mei, hæc scribo uobis, ut non peccetis. Sed & siquis peccauerit, aduocatū habemus apud Patrem, Iesum Christum iustum.

Καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου.

2 Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: nec pro nostris solùm, sed etiam pro totius mundi *peccatis*.

2 Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: non pro nostris autem tātùm, sed etiam pro totius mundi.

Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτόν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

3 Et per hoc scimus nos eum nosse si mandata ipsius obseruamus.

3 Et in hoc scimus quoniā cognouimus eum si mandata eius obseruemus.

Ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστί, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν.

4 Qui dicit, noui eum, & mandata eius non seruat, mendax est, & in eo veritas non est:

4 Qui dicit se nosse eum, & mandata eius non custodit, mendax est, & in hoc ueritas non est:

9 Si confiteamur, &c. ἐὰν ὁμολογῶμεν, &c. Id est, Si nos seriò & palàm non pudeat coram Deo nos miseros peccatores agnoscere, vt Matth. 3. b. 6. Nimium enim sunt ridiculi qui ex istiusmodi testimoniis nitūtur suam illam auricularem carnificinam (quam confessionem vocant) stabilire. Fidelis est & iustus, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος. Pendet ergo salus nostra à gratuita Dei promissione, quæ quidem fallere nos non potest, quum idem sit summè fidelis & iustus, id est reipsa præstans quod promisit. Vt remittat, ἵνα ἀφῇ. Hæc verò nostra est felicitas, vt definit Dauid Psal. 32. a. 1 & 2. Vbi igitur merita quæ coram Deo afferimus? quasi verò ad illum accedamus tanquam aliquid daturi, ac non potius tanquam accepturi. Et purget, καὶ καθαρίσῃ. Hoc alterum est beneficium Christi, vt qui filii Dei sunt facti, Spiritu Dei agantur. Sed alibi tamen spem nostram esse collocandam meminerimus cum Paulo Philip. 3. b. 9.

10 Mendacem, &c. ψεύστην, &c. Non modò, inquit, seipsos fallunt, & mentiuntur, sed etiam in Deum sunt blasphemi, qui Deo contrarium testificante, sibi puritatem arrogant: contrà verò Dei veritatem obsignat quisquis Dei misericordiam in Christo oblatam, fide amplectitur, Ioh. 3. d. 33. Et sermo, &c. καὶ ὁ λόγος, &c. Id est, Doctrina eius nullum in nobis locum habet. Neque enim qui sani sunt, opus habēt medico. Bene autem dixit ἐν ἡμῖν, in nobis. Neque enim in labris vult sedere Dei verbum, sed vt nobis sit frugiferum, oportet vt in cordis penetralibus radices agat.

IN CAPVT II.

1 Aduocatum, παράκλητον. Christum quum nominat, cæteros omnes excludit. Quid igitur illis fiet qui sanctissimæ Virgini hanc faciunt iniuriam vt Christi spoliis velint illam exornari, imò etiam contentissima voce Christum illi tanquam matri infantulum subiiciunt? Cæterùm quum aduocatum esse Christum audimus, statim ad vnicam illam oblationem respiciamus. Nam qui deprecandi munus à Sacerdotio diuellunt, ii planè nesciunt neque quis sit Deus, neque quid Christus: denique nihil minus quàm seipsos norunt. Ideo statim subiicitur, Christum esse propitiationem nostram, vt intelligamus non alium nos aduocatum quàm eum ipsum habere qui solus noster est Pontifex. Apud Patrem, πρὸς τὸν πατέρα. Rectè. nam qui Deum pro Patre suo non agnoscit, extra Christum est, ideóque nec deprecatorem nec pacificatorem habet.

2 Pro totius mundi *peccatis*, περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. Subauditur articulus τῶν, vt legas περὶ τῶν, &c. pro ὑπὲρ τῶν, &c. quæ eclipsis etiam extat Ioh. 5. f. 36. Mūdi verò appellatione omnes omnium ætatum, ordinum, locorum, fideles intelliguntur: vt nouerimus nusquam esse salutem extra Christum, & sancti illius sacrificii pretiosus odor quàm latè porrigatur. Nam quum ἡμετέρων diceret, solos Iudæos videbatur significasse, nisi hoc addidisset. Iudæis enim ipsum peculiariter scribere, quāuis vniuersalis sit hæc doctrina, liquet ex versu 7. Cæterùm qui ex hoc etiam loco volunt æternæ electionis & reprobationis discrimē tollere, si non ex fidelibus verbi Dei interpretibus, saltem ex Christi ipsius ore discant quomodo hîc accipiendū sit mundi nomen. Neque enim quæ sit Patris voluntas, quódve Filii officium melius quàm ex ipsius Filii solenni illa oratione intellexerint, qua, tanquam æternus Pontifex, vsus est quum ad vnicam illam oblationem properaret, Ioh. 17. b. 9, & c. 10.

3 Nos eum nosse, ὅτι ἐγνώκαμεν. De fidei cognitione loquitur, quod aliis etiam sequentibus locis obseruandum est. Neque enim ex tribulis aliquis petat ficus: & vbi fides non est, nō est vera cognitio, sed mortuum duntaxat illius simulacrum. Deinde nō dicit, Per hoc sumus in eo, vel eum agnoscimus, sed Per hoc scimus nos illum agnouisse. Bona igitur opera nos non inserunt Deo, sed insitos & per hoc gratis iustificatos consequuntur. Si mandata ipsius, &c. ἐὰν τὰς ἐντολὰς, &c. Hæc est regula omnium bonorum operum. Quòd si nos ista non seruant, sed salutem in Christo iam adeptos consequuntur, quis tādem locus erit omnibus quantūuis speciosis hominum ἐθελοθρησκείαις? Nempe ad illam Dei vocem omnes isti fumi euanescent: Quis hæc requisiuit à manibus vestris?

4 Qui dicit, ὁ λέγων. Gratuita igitur iustificatio ex vna fide in Christo, non excludit bona opera, vt

Sophistæ Euangelicam doctrinam calumniari non cessant: sed fontem bonorum operum, id est veram Dei cognitionem, aperit. Imò verò ex suis illis speculationibus, quæstionibus, distinctionibus, realitatibus, quidditatibus ostendant quomodo tandem homines apti & idonei ad bene agendum reddantur.

Ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται· ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμεν.

5 Qui autem seruat sermonē eius, verè in hoc charitas Dei expleta est: per hoc scimus nos in ipso esse.

5 Qui autem seruat uerbum eius, uerè in hoc charitas Dei perfecta est: in hoc scimus quoniam in ipso sumus.

Ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν.

6 Qui dicit se in eo habitare, debet, sicut ille ambulauit, ita & ipse ambulare.

6 Qui dicit se in ipso manere, debet, sicut ille ambulauit, & ipse ambulare.

Ἀδελφοί, οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιὰν, ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς. ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιά, ἐστιν ὁ λόγος ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς.

7 Fratres, nouam doctrinam non scribo vobis, sed doctrinam veterem, quam *videlicet* habuistis *iam inde* à principio. Vetus hæc doctrina, sermo ille est quem audistis *iam inde* à principio.

7 Charissimi, non mandatum nouum scribo uobis, sed mandatū uetus quod habuistis ab initio. mandatum uetus, est uerbum quod audistis.

5 Charitas Dei, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Id est, charitas qua Deus diligitur. In eo versatur vt doceat quis verè dicatur Deum nosse, is nimirum qui Deum amat. Ecquis autem verè amat? is qui mandata ipsius obseruat. Ergo hæc necessariò cohærent, Deum nosse, Deum amare, Dei mandata seruare: quibus tôtidem contraria opponuntur. Expleta est, τετελείωται. Vulgata & Erasmus, Perfecta est. Atqui (vt mihi videtur) non quæritur hoc in loco quis perfectè Deum diligat, sed quisnam verè illum diligat, id est quis non verbo tantùm, sed reipsa dici possit illum diligere: is nimirum qui obseruat eius mandata. Itaque τελειοῦν hoc in loco non declarat perfectè aliquid præstare, sed mendacio & simulationi, inani denique speciei opponitur: vt hoc planè sit quod dicimus in vulgato sermone, *Mettre en execution*. Sed hoc quoque notandum est, Iohannem non scripsisse οὗτος τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐτελείωσεν, hic verè charitatem Dei præstitit, neque τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται, charitas Dei ab isto præstita est: minimè id quidem quasi stipites simus aut trunci, sed quia Deus is est qui pro gratuita sua beneuolentia efficit in nobis vt velimus & possimus. Hoc neglexit Castellio quum hunc locum ita conuerteret, Qui verò eius dictis paret, is verè Dei amore perfecto præditus est: in qua interpretatione quàm multa sint manifesta errata licet intelligere ex iis quæ attigimus. Nos in ipso esse, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμεν. Nulla est ταυτολογία, eo tātùm excepto quòd familiare est Iohāni (vt suprà admonui 1.a.5) ex Hebræorum consuetudine, quod semel dictum est amplificare ex contrarii collatione: vt si quis superiorem versiculum cum priore eius parte comparet, & infrà ver. 9. 10 & 11. Verùm hæc appendix minimè est otiosa. Assurgit enim vno gradu altius, nempe ad nostram in Christum insitionem.

6 Habitare, μένειν. Id est κατοικεῖν. Ita enim accipitur τὸ μένειν hoc in loco vti apud Hebræos ישב, quo modo etiam Ioh. 6. f. 56, interpretandum est: vt In Christo esse & In Christo habitare, idem declarent. nisi subtilius malimus distinguere, quod alicubi faciendum est. Multi enim specie tenus insiti dicuntur, qui postea resecantur, quia fructum non ferunt, vt Iohan. 15. a. 2. de quibus diximus 1. Tim. 4. a. 1.

7 Nouam doctrinam, ἐντολὴν καινήν. Vel mandatum nouum. Sed doctrinam malo interpretari, sicut ab Hebræis quoque accipitur מצוה pro omni eo quod ab aliquo exigitur. Sed quorsum in hunc sermonem ingreditur Apostolus, & quodnam istud doctrinæ seu mandati genus est quod & Vetus & nouum esse dicit? Nempe, quòd dixerat oportere eos instar Christi ambulare qui se in Christo habitare dicerent, id in causa fuit cur hac præfatione vteretur, antequam apertè explicaret quænam illa sint Christi vestigia quæ nos consectari oporteat. At quænam illa est doctrina? Ista videlicet, vt fratrem amemus. Hanc igitur negat per se nouam esse, quum hoc iam inde à Legis initio præscriptum fuerit. Sed nouam postea, quasi sese reuocans, appellat, idque (quod sine cuiusquam præiudicio dictum sit) duplici respectu. Primùm enim in Lege scriptum fuit DILIGES PROXIMVM TVVM SICVT TEIPSVM. In Euangelio verò Dominus, hac ipsa de re loquens, Ioh. 13. d. 34, Præceptum nouum, inquit, do vobis, VT DILIGATIS VOS MVTVO. Hîc verò quid tandem est noui? Nihil profectò. Sed audiamus cur nouum vocarit, SICVT DILEXI VOS, VT ET VOS DILIGATIS VOS MVTVO. Hîc igitur non ipsam præcepti naturam, sed formam videmus immutatam: siquidem longè rectior ac certior charitatis canon nobis hîc proponitur quàm antea. Sed nunquid Euangelium noua quædam Lex est? minimè: quum ad ipsius exortum vna pars Legis disparuerit, ab alterius verò execratione simus per illud liberati: nedum vt Legis vinculum adstrinxerit. Quid igitur? consideremus noui fœderis formulam, sicut describitur Ierem. 31. f. 33, Legem meam, inquit, ipsorum cordi inscribam. Hæc igitur est altera illa ratio cur nouum hoc præceptum dicatur. quod nimirum non in tabulis lapideis, vt antea sub Legis tenebris, sed in corde sit inscriptum, cui vetus ille sol illuxerit. Itaque nihil mirum est perfectiora nunc ab iis qui in Christo habitant, non dico exigi, sed reipsa præstari, quàm ab iis qui olim sub Lege vixerunt, exigua quadam Spiritus particula præ nobis donati. Meritò igitur hoc mandatum & vetus per se, & aliquatenus etiam nouum Iohannes vocauit, veluti dictum illud Domini nostri explicās quod paulo antè citaui, vt mihi quidem videtur. Nam diuersis interpretationibus nullum præiudicium adferre velim. Huc etiam spectat, opinor, exacta illa Decalogi explicatio quæ commemoratur Matthæi cap. 5 & 6. *Iam inde* à principio, ἀπ' ἀρχῆς. Addidi Iam inde, nequis in principii vocabulo philosopharetur: quod aliquoties factum est admodum intempestiuè. Sermo ille, ὁ λόγος. Exprimendi fuerunt articuli, ab Erasmo & Vetere interprete neglecti. Explicat autem Apostolus apertius quid illud sit quod dixerat ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς, quā *videlicet* habuistis *iam inde* à principio. Itaque principii nomē omnino videtur vtrobique simili ratione explicandū, ita videlicet vt tempus datæ Legis respiciat. At enim cur tēpus illud vocauit principium? Nēpe quia tum demū Israel cœpit esse populus ab aliis distinctus, qui suis legibus regeretur: quū antea vel vnica tantùm esset familia, vti sub Abrahamo, Isaaco, & Iacobo: vel gens, vt quum inter Ægyptios, tanquam inquilini & mercenarii degerent. Iudæis autem peculiariter scribit, quamuis vniuersalis sit hæc doctrina, vt etiam liquet ex ver. 5.

Πάλιν ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν ὑμῖν, ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει.

8 E contrario doctrinam nouā scribo vobis, quod verum est in ipso, & in vobis: quia tenebræ prætereunt, & vera illa lux iam lucet.

8 Iterum mandatū nouū scribo uobis, quod uerum est in ipso, & in uobis: quia tenebræ transierunt, & uerum lumen iam lucet.

Ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι.

9 Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc.

9 Qui dicit se in luce esse, & fratrem suū odit, in tenebris est usque adhuc:

Ὁ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

10 ‖ Qui diligit fratrem suum, in luce manet, & offendiculum in eo non est:

10 Qui diligit fratrem suum, in lumine manet, & scandalum in eo non est:

Infrà, 3. c. 14

Ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει, ὅτι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ.

11 Qui autem odit fratrem suū, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quò eat, quia tenebræ oculos ipsius obcæcarunt.

11 Qui autem odit fratrē suum, in tenebris est, et in tenebris ambulat, & nescit quò eat, quia tenebræ obcæcauerunt oculos eius.

Γράφω ὑμῖν, τεκνία, ὅτι ἀφέωνται ὑμῖν αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

12 Scribo vobis, filioli, quoniam remissa sunt vobis peccata propter nomen eius.

12 Scribo uobis, filioli, quoniā remittuntur uobis peccata propter nomen eius.

Γράφω ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. Γράφω ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν.

13 Scribo vobis, patres, quoniam nostis eum qui à principio est. Scribo vobis, adolescentes, quoniam Malum illum vicistis.

13 Scribo uobis, patres, quoniā cognouistis eum qui ab initio est. Scribo uobis, adolescentes, quoniā uicistis Malignum.

Γράφω ὑμῖν, παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν πατέρα. ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. ἔγραψα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει, καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν.

14 Scribo vobis, pueruli, quoniam nostis Patrem. Scripsi vobis, patres, quoniam nostis eum qui *est* à principio. Scripsi vobis, adolescentes, quia fortes estis, & verbum Dei habitat in vobis, & illū Malum vicistis.

14 Scripsi uobis, infantes, quoniam cognouistis Patrem. Scripsi uobis, adolescentes, quoniam fortes estis, & uerbum Dei manet in uobis, & uicistis Malignum.

8 E contrario, πάλιν. Vel rursum, vt Erasmus. sed illud est planius. Vulgata, Iterum. quod non conuenit. Est enim hîc non repetitio, sed contrarii declaratio. Quod verum est, &c. ὅ ἐστιν ἀληθὲς, &c. i. Quæ res, nēpe nouā esse doctrinā quā vobis scribo, vera est in illo & in vobis: vel, *id uidelicet* quod verum est in ipso & in vobis: vt sit appositio, huic Apostolo in primis, tū in Euāgelio, tū in hac epistola valde familiaris. Vtrouis autē modo interpretemur, hæc doctrina illius primùm respectu noua est qui est Ecclesiæ caput & canon: deinde etiam nostri, qui Spiritu ipsius regimur. Eras. Quod verum est in ipso, *idem uerum est* & in vobis: perinde nimirum acsi noua hæc esset periodus: repugnante omnium Græcorum codicum fide. Quia tenebræ, &c. ὅτι ἡ σκοτία, &c. ὅτι accipiendum est αἰτιολογικῶς. Aperit enim fontem istius nouitatis, non in ipsa (vt modò dixi) substantia sed forma præcepti positæ: quia nimirum nobis nunc plena lux solis resplendet, vt suprà copiosius exposuimus. Castellio perabsurdè conuertit, Videlicet tenebras præterire, quasi scilicet ὅτι ponatur εἰδικῶς.

9 Qui dicit, &c. ὁ λέγων, &c. Nunc, absoluta præfatione de qua diximus ver. 7, ad secundam Tabulam descendit, id est ad proximi charitatem: & simili ratione ab hoc effectu ad causam argumentatur. Coniuncta enim hæc sunt, Deum nosse, siue in luce esse & habitare, & fratrem diligere.

12 Scribo vobis, filioli, γράφω ὑμῖν, τεκνία. Meritò superiori de charitate tractationi subiicit ipsius basin, nostri nimirum cum Deo reconciliationem: ac primùm quidem in genere fideles omnes compellat filiorū nomine, tanquam spiritualis illorum Pater: deinde in tres ætatum classes multitudinem diuidit: quarum singulis tribuit quod illis maximè proprium est ac peculiare. Senibus enim scientia & cognitio rerum maximarum, ætatis vigentis hominibus vires conueniunt: inferiori demū ætati hoc quadrat vt eos agnoscant ac reuereantur à quibus tenera ipsorum ætas regitur. Quod igitur inquit γράφω, ad præsentem epistolam est accommodandum, vt apparet ex ver. 26. acsi diceret, Hæc vobis scribo, filioli, quia estis ex eorum numero quos Deus sibi reconciliauit, & sic deinceps in iis quæ sequuntur. Τεκνίων autem appellatio blandior est quàm si τέκνα eos vocasset. qua ratione etiam mox παιδία maluit quàm παῖδας vocare eos qui sunt infra adolescentiam. Sed in eo post alios nonnullos deceptus est Erasmus, quòd inter τεκνία & παιδία non distinxerit: quū tamē illud ad totā Ecclesiā, cui' ipse sit veluti cōmunis pater, istud verò ad infimæ ætatis fideles referatur. Rectè igitur Vetus interpres hæc distinxit. Remissa sunt, ἀφέωνται. Vulg. & Eras. Remittuntur: non satis rectè. est enim hoc in loco magna præteriti temporis energia. Vide Mar. cap. 2. a. 5. Propter nomen eius, διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Id est, propter eum, ex Hebræorum idiotismo. Christum autem nominans, cæteros omnes excludit, siue in cælo sint, siue in terra, vt Act. 4. b. 12.

14 Scripsi vobis, patres, ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες. Vide infrà ver. 21. Cæterùm videri quidem potest supervacanea ista repetitio, sed tamen duæ causæ faciunt vt minimè putem redūdare. Vna, quòd in omnibus nostris codicibus vetustis inuenitur: altera, quòd causam non video cur potius repetenda fuerint illa quæ sequuntur. Vetus tamen interpres non legit hoc membrum, nec habet Complutēsis editio. At enim quorsum hæc repeteret, dices? Adferam quod coniicio, nec tamen velim affirmare. Sicut Christi beneficium singulis ætatibus applicauit, ita nunc constituit singulis proprias exhortationes applicare. Quia igitur interiecta fuerat apostrophe ad

pueros, id est adolescentibus inferiores, redit ad id quod de senibus & adolescentibus dixerat, aliquid etiam adiiciens quod ad adolescentes attinet. Deinde subiicit exhortationem & adolescentibus & adolescentum patribus propriam, à ver. 15 vsque ad initium versiculi 18. Nam si diligenter consideremus quænam ista sit adhortatio, comperiemus illarum ætatum hominibus multo magis quàm inferiori ætati esse accommodatam: quanuis doctrinæ ipsius vsum non negem omnibus ætatibus non vtilem modò, sed etiam necessarium esse.

Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ.

15 Ne diligite mũdum, neque ea quæ in mundo sunt. siquis diligit mundum, nõ est charitas Patris in eo.

15 *Nolite diligere mundũ, neque ea quæ in mundo sunt. Siquis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.*

Ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί.

16 Quoniam quicquid est in mundo, cupiditas carnis, & libido oculorum, & fastus vitæ, non est ex Patre, sed ex mũdo est.

16 *Quoniam omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorũ, & superbia vitæ, quæ non est ex Patre, sed ex mundo est.*

Καὶ ὁ κόσμος παράγεται, καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

17 Porro mundus præterit, & cupiditas ipsius: qui verò præstat voluntatem Dei, manet in æternum.

17 *Et mundus transit, & concupiscentia eius: qui autẽ facit voluntatẽ Dei, manet in æternum.*

Παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστί· καὶ καθὼς ἠκούσατε ὅτι ὁ ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν· ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν.

18 Pueruli, vltimũ tẽpus adest: & sicut audistis antichristum venturum, etiã nunc antichristi multi cœperunt esse: vnde scimus vltimum tempus adesse.

18 *Filioli, nouissima hora est: & sicut audistis quia antichristus venit, nunc antichristi multi facti sunt: unde scimus quia nouissima hora est.*

Ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν ὅτι οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν.

19 E nobis egressi sunt, sed non erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum: sed *hoc factum est* vt patefieret non omnes esse ex nobis.

19 *Ex nobis prodierũt, sed nõ erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, permansissent utiq; nobiscũ: sed ut manifesti sint quoniã nõ sunt omnes ex nobis.*

Καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα.

20 At vos vnctionem habetis à Sancto illo *profectam*, & nostis omnia.

20 *Sed vos unctionem habetis à Sancto, & nostis omnia.*

15 Ne diligite, μὴ ἀγαπᾶτε. Mundum considerat quatenus cum Dei voluntate non consentit, & eum amorem damnat qui nos à Deo abducit: alioquin dicitur Deus ipse mundum infinito quodam amore dilexisse, Ioh. 3. b. 16, id est eos quos ex mundo elegit. Charitas Patris, ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς. Patrem intelligit cælestem κατ' ἐξοχὴν, addito articulo, vt in superiore versiculo. & charitas Patris dicitur qua diligitur Pater, vt diximus suprà ver. 5. Qui enim possit Deum diligere qui Dei aduersarium amplectitur?

18 Pueruli, παιδία. Nunc pueros quoque seorsim compellat, sicut antea adolescentes & illorum patres fuerat exhortatus: vtitúrque diminutiuo nomine, (vt ante dixi) nõ quasi infantulos alloquatur, sed blandioris appellationis causa. Est autem rursus obseruandũ quod diximus ver. 14, nempe quanuis omnibus omniũ ætatum hominibus necessaria sit hæc doctrina, tamen admonitionem istam iis potissimùm conuenire qui adhuc in catechismo instituuntur. Nam alios iam firmiore cognitione instructos, oportuit ista religionis rudimenta prorsus tenere. Rudimenta autem appello non quòd vulgarem aliquam & puerilem doctrinam contineãt, quum hæc sint eiusmodi reipsa vt ipsam quoque cælorũ altitudinẽ superẽt: sed quia hæc prima sunt religionis Christianæ fundamenta. Qui enim Christi officium intelligas nisi prius quis sit Christus cognoueris? Itaque non sine pudore veteris Ecclesiæ, tandiu de iis disputatum est quæ Christianorum pueros penè vnà cum lacte sugere oportuerat. Sed vicissim nunquam satis poterit commendari inuicta bonorum patrum pietas ac constantia, qui ne tantillum quidem cesserunt hæreticorũ impudentiæ, iis in rebus quibus vel minima ex parte labefactatis, necesse sit totum ædificium corruere. Quid igitur illis fiet quos hodie non pudet partim eosdẽ illos errores reuocare, partim etiam ista vt curiosa & inutilia reiicere? Vltimum tempus adest, ἐσχάτη ὥρα ἐστί. Quàm bene hoc pueris præcipuè conuenit! Scimus enim huic ætati præ cæteris familiarẽ esse socordiam, quasi nondum maturuerint, & satis adhuc illis ad discendum temporis supersit. Audistis, ἠκούσατε. Non alloquitur prorsus rudes, sed qui iam Patrem cognouissent, vt dixit suprà ver. 14, & repetet ver. 21, denique qui confirmatione potius egerent quàm doctrina. Erant enim tum in hoc ordine plerique etiam proculdubio iam adulti & firmioris iudicii homines: sed pudoris causa quasi sola παιδία compellauit.

19 Nam si fuissent ex nobis, εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. Quomodo nectent hoc argumentum qui dicunt electos posse à fide excidere?

20 At vos, καὶ ὑμεῖς. Id est ἀλλὰ ὑμεῖς. Ponitur enim καὶ pro aduersatiua coniunctione, vt Act. 10. d. 28, & alibi sæpe, ex Hebræorum idiotismo. Vnctionem, χρίσμα. Id est, gratiam Spiritus sancti, translatione sumpta à consuetudine vnctionum quæ in Lege vsurpabantur. quod monere volui, nequis ineptus impurum illum adipem pseudepiscoporum hoc loco significari putet. A Sancto illo *profectam*, ἀπὸ τοῦ ἁγίου. Id est à Christo, qui sanctus peculiariter dicitur, vt Luc. cap. 1. d. 35. imò verò peculiariter Sanctus sanctorum, id est Sanctus sanctissimus, Dan. cap. 9. g. 24. Sed & Deo Patri hoc tribui potest, qui nos vngat in Filio: & peculiariter etiam dicitur ab Hebræis קדוש. Vel etiã Spiritui sancto, qui sanctus propriè dicitur ab hoc effectu. Est enim Dei virtus essentialis, vt qui & ipse sit Patri ac Filio ὁμοούσιος & æqualis per omnia, qua nos Pater vngit in Filio.

Nostis omnia, οἴδατε πάντα. Sic ver. 14, dixit eos Patrem nosse. Nam qui Patrem nouit, omnia certè nouit, quum Pater in Filio agnoscatur, in quo sunt omnes absconditi thesauri. Sed si norunt omnia, quorsum eos docet? Quære responsum 2. Petri 1. c. 12, & deinceps.

Οὐκ ἔγραψα ὑμῖν ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι οἴδατε αὐτὴν, καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐκ τῆς ἀληθείας οὐκ ἔστι.

21 Non scripsi vobis *idcirco* quòd veritatem ignoretis: sed quia eam nostis, & nullum mendacium ex veritate esse.

21 *Non scripsi uobis quasi ignorãtibus ueritatẽ, sed quasi sciẽtibus eã: & quoniam omne mendacium ex ueritate non est.*

Τίς ἐστιν ὁ ψεύστης, εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνούμενος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν.

22 Quis est mendax, nisi qui negat Iesum esse Christum? hic est antichristus, negãs Patrem & Filium.

22 *Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Iesus est Christus? Hic est antichristus qui negat Patrem & Filium.*

Πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱὸν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει.

23 Quisquis negat Filium, is ne Patrem quidem habet.

23 *Omnis qui negat Filiũ, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, & Patrẽ habet.*

Ὑμεῖς οὖν ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω. ἐὰν ἐν ὑμῖν μείνῃ ὃ ἀπ' ἀρχῆς ἠκούσατε, καὶ ὑμεῖς ἐν τῷ υἱῷ καὶ ἐν τῷ πατρὶ μενεῖτε.

24 Quod igitur audistis à principio, in vobis maneat: si in vobis manserit quod audistis à principio, vos quoque in Filio & Patre manebitis.

24 *Vos quod audistis ab initio, in uobis permaneat: si in uobis permãserit quod audistis ab initio, & uos in Filio & Patre manebitis.*

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν αὐτὸς ἐπηγγείλατο ἡμῖν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον.

25 Hæc autem illa est promissio quam ipse pollicitus est nobis, *nempe* vita illa æterna.

25 *Et hæc est repromissio quam ipse pollicitus est nobis, uitam æternam.*

Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς.

26 Hæc scripsi vobis de iis qui seducunt vos.

26 *Hæc scripsi uobis de iis qui seducunt uos.*

Καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν ὑμῖν μένει· καὶ οὐ χρείαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς· ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος· καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μενεῖτε ἐν αὐτῷ.

27 Sed vnctio quam vos accepistis ab eo, manet in vobis: nec necesse habetis vt quisquã doceat vos: verùm sicut eadem vnctio docet vos de omnibus, *quæ* & verax est, & non mendax: & sicut docuit vos, manebitis in eo.

27 *Et uos unctionem quã accepistis ab eo, maneat in uobis: & nõ necesse habetis ut aliqs doceat uos: sed sicut unctio eius docet uos de omnibus, & uerũ est, & non est mendaciũ: & sicut docuit uos, manete in eo.*

21 Scripsi, ἔγραψα. Loquitur de hac ipsa epistola, imò de hoc ipso quod scribit: sed vtitur præterito tempore quòd rationem habeat eius temporis quo epistola perlegetur: quem morem etiam Latini seruant, vt si dicas, Has literas ad te dedi, vel ad te scribere non dubitaui, minimè id quidem quòd te existimarem mea cohortatione indigere, sed vt meam in te beneuolentiam agnosceres. Sic inquit Paulus, Non scripsi vobis idcirco quòd veritatem ignoretis, sed contrà, idcirco scripsi quòd eam noueritis, & ita quidem vt à mendacio noueritis distinguere. Sed quorsum hoc? Nempe vt commemoratione præclaræ huius opinionis quam de ipsis conceperat, non modò ad perseuerandum in iis quæ didicerant, sed etiam ad proficiendum, ipsorum animos accendat. Est autem operæpretium considerare etiam atque etiam quousque sese fidelis Apostolus Domini demittat, & quàm paternè infimis etiam docendis sese accommodet. Hoc tamen certum est, ad totam Ecclesiam pertinere hanc doctrinam, quæ vel præcipua erat: sed non temere est quòd quasi infimos compellans, hæc omnia commemorat: nempe ne se putent illa suspicione grauari: deinde vt illos pudeat ea ignorare, vel de iis dubitare quæ infimis etiam ipsis abunde nota esse oporteat.

22 Christum, Χριστόν. Id est, verum illum Messiam. Negat autem Iesum esse Messiam qui vel alteram illi naturam vel penitus vel aliqua ex parte adimit, vel naturas confundit aut separat, qui Filii hypostasin non distinguit, qui in eo vno per vnicam eius oblationem semel factam non confidit sese à Deo Patre gratis per fidem iustificatum, ac proinde corpore & animo tandem glorificandum.

23 Quisquis, &c. πᾶς, &c. Falluntur ergo & alios etiam fallunt qui Turcas aliósve infideles tradunt eundem illum Deum adorare quem adoramus.

24 Audistis, ἠκούσατε. Iterum audiendi verbum conuenit discipulis, sed qui multum iam promouerint. Ideo addit ἀπ' ἀρχῆς, à principio. id est, ex eo quo institui cœpistis in primis Christianæ religionis rudimentis. Notanda autem etiam est traiectio pronominis ὑμεῖς.

25 *Nempe* vita illa æterna, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον. Repetitio articuli magnum addit pondus orationi, ideóque omitti non debuit. Positũ est autem antecedẽs in relatiui casu, Hebræorũ more: de quo alibi diximus.

26 Hæc scripsi, ταῦτα ἔγραψα. Nequis miretur tam solicitè hoc inculcari ab Apostolo, & quidem infimos alloquente, obseruet quod antè dixi, totam Ecclesiam in infimorum persona compellari.

27 Vnctio, τὸ χρίσμα. Id est, Spiritus quem à Christo accepistis, quíque vos in omnẽ veritatem induxit. Et notanda est rursus altera eiusdem pronominis traiectio valde dura, quam Vetus interpres neglexit.

Nec necesse habetis, καὶ οὐ χρείαν ἔχετε. Ego, inquit, spero vos ita in his rebus esse feliciter ac sanctè institutos vt doctore non egeatis. Quid igitur? (dicet aliquis) cur tu illos doces? Respõdeo, vel summos doctores posse ac debere etiam quotidie aliquid in Domini schola discere, quum omnes ex parte cognoscamus, nedum vt ii quos Apostolus alloquitur, nullo præceptore indigerent. Deinde hoc esse dextrè accipiendum, hactenus videlicet vt significentur harum rerum minimè rudes esse quas illis non tanquam ignotas proponat, sed tanquã cognitas inculcet. Præterea causam etiam aliam fuisse arbitror cur hoc adderet Apostolus, nempe vt ostẽderet

sese minimè proponere diuersam doctrinam ab ea quam ex suis doctoribus iam antea non audissent modò, sed etiam didicissent. Ita enim fit vt & doctrinam suam & illorum diligentiam laudet, quò magis ac magis confirmentur. Eadem vnctio, τὸ αὐτὸ χρίσμα. Non potuit luculētiore testimonio pastores & doctores ornare à quibus isti instituti fuerant, & quotidie adhuc instituebantur, quàm quum ipsos diceret ab ipso Spiritu sancto doceri, & iam antea esse edoctos: idque nihilominus ita facit artificiose, vt simul & doctrinam ipsam vt cælestē, & doctorum diligentiam, pietatem, fidem, auditorum denique alacritatem sine vlla adulationis suspicione, non minus verè quàm magnificè prædicet. Et non mendax, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος. Eiusmodi repetitiones à contrariis sumptas sæpe iam admonuimus Iohanni præcipuè esse familiares. Non contentus igitur dixisse vnctionem illam veracem esse, addit mendacem non esse. Nam ψεῦδος pro ψευδὲς ponitur: cuius enallages exempla passim annotauimus, vt 2. Cor. 3. c. 9, & 7. d. 14. Sed & Homerus Iliad. β, hoc ipsum nomen similiter prorsus vsurpauit in his versiculis, Πεῖρ' Ἄργος δ' ἰέναι, πρὶν καὶ Διὸς αἰγιόχοιο Γνώμεναι εἴτε ψεῦδος ὑπόσχεσις, ἦε καὶ οὐκί. Non satis rectè igitur conuertit Vetus interpres, Et non est mendacium: quem tamen sequutus est Erasmus. Manebitis, μενεῖτε. Vulg. & Eras. Manete. Sæpe enim apud Hebræos futura indicatiui pro imperandi modo vsurpantur. Sed mihi quidem hic videtur omnino seruāda futuri propria significatio, vt sit bene ominātis, & ista prorsus cohæreant cum eo quod dixerat, ipsos nullo iam in his rebus alio doctore indigere. In eo, ἐν αὐτῷ. In eo videlicet Christo, siue in Filio. de eo enim agitur. Et vnctionem distinxit ab eo à quo illam acceperant: in quo etiam vult vt per eandem vnctionem maneant. Erasmus, In ea scilicet vnctione.

Καὶ νῦν, τεκνία, μένετε ἐν αὐτῷ· ἵνα ὅταν φανερωθῇ, ἔχωμεν παῤῥησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.

28 Nunc igitur, filioli, manete in eo: vt quum patefactus fuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus coram eo in ipsius aduentu.

28 *Et nūc, filioli, manete in eo: ut quū apparuerit, habeamus fiduciam, & nō cōfundamur ab eo in aduentu eius.*

Ἐὰν εἰδῆτε ὅτι δίκαιός ἐστι, γινώσκετε ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται.

29 Si scitis eum iustum esse, nostis, quicunque exercet iustitiā, ex ipso natum esse.

29 *Si scitis quoniam iustus est, scitote quoniam & omnis qui facit iustitiam, ex ipso natus est.*

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

Ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατὴρ, ἵνα τέκνα Θεοῦ κληθῶμεν. διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ἡμᾶς ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν.

1 Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, *nempe* vt filii Dei vocemur: propterea mundus non nouit nos quia non nouit eum.

1 *Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, ut filij Dei nominemur & simus: propter hoc mundus non nouit nos quia non nouit eum.*

Ἀγαπητοὶ, νῦν τέκνα Θεοῦ ἐσμεν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα· οἴδαμεν δὲ ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι.

2 Charissimi, nunc filii Dei sumus, sed nondum patefactum est quod erimus: scimus autem fore vt quum *ipse* patefactus fuerit, similes ei simus: quoniā videbimus eum sicuti est.

2 *Charissimi, nūc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus. Scimus quoniam quum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.*

28 Nunc igitur, filioli, καὶ νῦν, τεκνία. Iam manifestè videmus ad vniuersalem illam exhortationem regredi Apostolum. Itaque καὶ pro οὖν iterum ponitur, vt suprà, 1. a. 5. Et τεκνίον, id est filiorum appellatio toti Ecclesiæ communis est, vt suprà exposuimus, ver. 12. Coram eo, ἀπ' αὐτοῦ. Sic loquuntur Hebræi, apud quos pudefieri non ab aliquo, sed ex aliquo dicitur qui pudoris occasionem ex conspectu alicuius arripiat, quem sustinere non possit. Distinguēda sunt igitur ἀπ' αὐτοῦ & ὑπ' αὐτοῦ. Pudor enim hic à nobis, non à Deo manat. Neque rectè Vetus interpres & Erasmus conuerterunt Ab eo. Et quod addidit Erasmus sensum esse posse, Vt illū non pudeat nostri: valde est absurdum.

29 Nostis, γινώσκετε. Vulg. & Eras. Scitote: quod non admodum quadrat. Vbique enim solet Apostolus ita temperare doctrinam quasi non doceat imperitos. Tantùm igitur ostendit quæ sint connexa, nempe Patris & Filii natura. Ergo quos Deus iustus genuit ex Filio suo iusto, necesse etiam est vt iusti sint. Inde ingreditur descriptionem eius similitudinis quæ est inter caput & membra.

IN CAPVT III.

1 Qualem charitatem, ποταπὴν ἀγάπην. Id est, cuius charitatis munus. Malui autem hoc exprimere ad verbum quàm quicquam immutare: quòd nescio quomodo videatur illud magis expressum, quasi charitatem ipsam, eámque summam nobis largitus sit Dominus. Cæterùm de capitis ac membrorum conuenientia dicturus Apostolus, contrario prorsus ordine quàm antea, id est non ab effectis ad causam ascensurus, sed à causa descensurus ad effecta, meritò ab ipso fonte auspicatur, nempe à Dei charitate, quam solet Paulus εὐδοκίαν vocare. Scopus autem huius charitatis est, vt filii Dei simus in Christo. Hinc demum descendit Apostolus ad filiorum Dei qualitates considerandas, vt germanos filios à spuriis distinguamus. Sed in primis, nequis hanc dignitatem, carnis iudicio metiatur, duo voluit præfari: vnum, eiusmodi esse hanc prærogatiuam vt tamen à mundo cognosci non possit, quomodo enim nostram cum Deo conuenientiam cognosceret qui Deum ipsum non nouit? Alterum, nondum etiam in nobis patefactam esse illius dignitatis gloriam, quanuis iam simus filii Dei: sed in eius aduentum differri, quo nos ille redimet in quo filii Dei sumus. Sed, inquit, certa est ista expectatio. His verò præpositis, tum demum incipit quæ sit illa nostri cum Christo conuenientia explicare: in eo videlicet quòd puri sumus, sicut & ille purus est. Vocemur, κληθῶμεν. Id est simus, & ita quidem vt tales nos esse constet, neque apud Hebræos duntaxat ita accipitur verbum קרא, sed & apud Græcos verbū καλεῖσθαι. Hom. Iliad. δ, ἢ οὕνεκα σὴ παράκοιτις Κέκλημαι. Vbi Eustathius, diligentissimus interpres. Τὸ κέκλημαι, inquit, οὐκ ὀνομασμὸν δηλοῖ, ἀλλ' αὐτὸ τὸ εἰμὶ κεῖται. ἵνα λέγῃ ὡς οὐ ψεύδομαι τοῦτο, ἀλλ' ὑπὸ πάντων οὕτω καλοῦμαι. Vulg. Nominemur & simus: non ineptè profectò, si sensum spectes.

2 Sed nondū, καὶ οὔπω. Καὶ pro ἀλλὰ, vt suprà, 2. c. 20, & d 27. Quū *ipse* patefactus fuerit, ἐὰν φανερωθῇ. Ἐὰν pro

ἐὰν pro ἐπειδὰν ponitur, sicut εἰ sæpe pro ἐπειδὴ, id est si pro quia. Deinde supplendum est relatiuum αὐτὸς ipse, videlicet Christus: vt ex eo apparet quod statim subiicitur, & ex Col. 3. a. 3: sicut rectè omnino annotauit doctissimus interpres. Similis atque adeo multo durior est eclipsis Psal. 87. a. 1. Similes, ὅμοιοι. Similes intellige, non pares, vt describitur 1. Cor. 15. f. 42, & 43, & Philip. 3. d. 21. Nam inter caput & membra semper erit discrimē: atque vtinam hic potius studeamus viam tenere qua ad gloriam illam peruenitur quàm curiosè de eo inuestigemus quod omnem captum nostrum, qualis quidem nunc est, exuperat. Sicuti est, καθώς ἐστι. Nunc igitur etiam illum videmus, sed per ænigma, in fide & spe: qua de re 1. Cor. 13. d. 12.

Καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτὸν, καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι.

3 Et quisquis habet hanc spem in eo *sitam*, purificat se, sicut & ille purus est.

3 *Et omnis qui habet hanc spē in eo, sanctificat se, sicut & ille sanctus est.*

Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ· καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία.

4 Quisquis committit peccatum, etiam Legem transgreditur. nā peccatū est Legis transgressio.

4 *Omnis qui facit peccatū, & iniquitatem facit: & peccatum est iniquitas.*

Καὶ οἴδατε ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη, ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ, καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι.

5 Et scitis illum patefactū esse ‖vt peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non esse.

5 *Et scitis quia ille apparuit ut peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non est.*

Esa. 53. b. 6 c. 9. d. 11; 1. pet. 2. d. 22. 24

Πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων οὐχ ἁμαρτάνει· πᾶς ὁ ἁμαρτάνων οὐχ ἑώρακεν αὐτὸν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν.

6 Quisquis in eo manet, non peccat: quisquis peccat, non vidit eum, neque nouit eum.

6 *Omnis qui in eo manet, non peccat: & omnis qui peccat, non vidit eum, nec cognouit eum.*

Τεκνία, μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς· ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, δίκαιός ἐστι, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστιν.

7 Filioli, nemo vos seducat: qui exercet iustitiam, iustus est, sicut ille iustus est.

7 *Filioli, nemo vos seducat. qui facit iustitiam, iustus est, sicut & ille iustus est.*

Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου.

8 ‖Qui cōmittit peccatū, ex diabolo est: quoniam à principio diabolus peccat. ad hoc patefactus est Filius Dei vt dissoluat opera diaboli.

8 *Qui facit peccatum, ex diabolo est: quoniam ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit Filius Dei ut dissoluat opera diaboli.*

Iohan. 8. f. 44

Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ· ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει·

9 Quisquis natus est ex Deo, peccatum nō committit: quoniam semē ipsius in eo manet:

9 *Omnis q natus est ex Deo, peccatū nō facit: quoniam semen ipsius in eo manet:*

3 Sicut, καθώς. Similitudinem iterum significat, non autem paritatem. Quis enim ita purus est vt Deus, in cuius conspectu ipsi etiam Angeli sordent si cum ipso comparentur? Iob. 4. d. 18. Ideo non dicit ἥγνισεν, purificauit, sed ἁγνίζει, purificat: vt puritatis studium, nō autem perfectam aliquam puritatis ἕξιν significari intelligamus: ad quam tamen totis viribus contendere nos oportet, tum demum metam adepturos quum Deus erit omnia in omnibus.

4 Quisquis committit peccatum, πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. Committere peccatum & Purificare se, opponuntur: itaque nō dicitur cōmittere peccatum quisquis labitur, sed quisquis sanctitati nō studet, id est in quo regnat peccatum. idque ita esse non modò liquet ex antithesi, sed etiam ex eo quod suprà commemorauit, 1 d. 8, & 2. a. 1, ex tota denique Scriptura & rei experientia perpetua. Itaque non homines, sed monstra hominum sunt Pelagiani, Cathari, Cælestiani, Donatistæ, Anabaptistæ, Libertini, qui ex hoc loco perfectionem illam somniant à qua absunt ipsi omnium hominum longissimé. Quorsum autem hoc? an vt studium sanctimoniæ damnemus? an vt homines doceamus quotidie non progredi? Minimè profectò, quum perpetuum sanctificationis progressum doceamus certum ac perpetuum esse fidei effectum. Quorsum ergo? Nempe ne Satan nobis hanc consolationem nostram eripiat. Nam si tum demum nos in Christo esse colligemus quum non amplius indigebimus illa precatione, ET REMITTE NOBIS DEBITA NOSTRA, quis non videt, quis non sentit, quis non millies quotidie experitur, frustra nobis hanc consolationem proponi? Etiam Legem transgreditur, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ. Vulg. & Eras. Et iniquitatē facit: vterque nimium obscuré. Definit autē Apostolus peccatūm esse ἀνομίαν, id est Legis transgressionem: ex qua demum definitione intelligitur quàm horrendum sit & alienum à natura filiorū Dei, peccatorem esse, quum longè aliter soleat mundus iudicare. Nam peccatum, καὶ ἡ ἁμαρτία. Καὶ pro γὰρ, ex Hebræorum idiotismo.

5 Et scitis, καὶ οἴδατε. Reuocat filios ad archetypon illius ex quo sunt geniti, siue in quo sunt adoptati.

6 Non peccat, οὐχ ἁμαρτάνει. Conclusio ex contrarii collatione (vti facere solet) amplificata. Quid sit autem Non peccare, diximus ver. 4, nempe non purificare se.

7 Qui exercet, &c. ὁ ποιῶν, &c. Nulla est ταυτολογία, sed definit quid sit non peccare, nempe nō modò abstinere à peccato, sed etiam exercere iustitiam.

8 Qui cōmittit peccatum, ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. Vide suprà, ver. 4. Aperit autē fontem collationū quæ sequuntur, Christi & diaboli, filiorum Dei & filiorum Satanæ: ex qua diffidentia oritur mundi odium perpetuum aduersus Dei filios. Ex diabolo est, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστί. Id est, Diabolum refert vt filius patrem, & eius spiritu regitur: non autem quasi ex traduce diaboli gignantur qui ipsius filii dicantur, vt somniarunt Manichæi. A principio, ἀπ' ἀρχῆς. Id est iam inde à conditi mundi initio, vt in Adamo declarabit. Vide Iohan. 8. f. 44. Peccat, ἁμαρτάνει. Nō dicit, Peccauit, sed, Peccat. Nam in eo assiduè perseuerat, sicut & ipsius filii. Huic opponitur qui non modò non peccat, sed etiam venit vt peccata dissolueret.

9 Semen ipsius, σπέρμα αὐτοῦ. Sic vocatur Spiritus sanctus ab effectu, quòd eius virtute, tanquā ex semine

quodam, noui homines efficiamur: id est corruptæ nostræ qualitates instaurentur per Christum, cui per fidem sumus coniuncti, vt peccato mortui, viuamus Deo. Itaque hic quoque misere se ridiculos præbent fanatici illi qui diuinæ essentiæ traducem imaginantur. Quid sit autem peccare, diximus suprà, versu 4.

Ref.	Græce	v.	Beza	v.	Vulgata
	καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται.		nec potest peccare, eo quòd ex Deo natus est.		& non potest peccare, quoniam ex Deo natus est.
	Ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.	10	Per hoc manifesti sunt filii Dei & filii diaboli. quisquis non exercet iustitiam, nō est ex Deo, & qui non diligit fratrem suum.	10	In hoc manifesti sunt filij Dei & filii diaboli. omnis qui nō facit iustitiā, non est ex Deo, & qui nō diligit fratrem suum.
Iohan.13.d.34. & 15.b.12	Ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγγελία ἣν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.	11	Quoniam hoc est nuntium quod audistis à principio, vt diligamus alii alios.	11	Quoniam hæc est annuntiatio quam audistis ab initio, ut diligamus alterutrum.
Gen.4.b.8	Οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, καὶ ἔσφαξε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. καὶ χάριν τίνος ἔσφαξεν αὐτόν; ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δίκαια.	12	Non sicut Cain, *qui* ex illo Malo erat, & occidit fratrem suum. Cuius autem rei gratia occidit eum? quia opera eius mala erāt, fratris autem eius iusta.	12	Non sicut Cain, qui ex Maligno erat, & occidit fratrem suum. Et propter quid occidit eum? quoniā opera eius maligna erāt: fratris autem eius iusta.
	Μὴ θαυμάζετε, ἀδελφοί μου, εἰ μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.	13	Ne miremini, fratres mei, si odit vos mundus.	13	Nolite mirari, fratres, si odit nos mundus.
	Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς. ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφόν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ.	14	Nos scimus nos translatos esse ex morte ad vitam, quia diligimus fratres: qui non diligit fratrem, manet in morte.	14	Nos scimus quoniā trāslati sumus de morte ad uitam, quoniam diligimus fratres: qui non diligit, manet in morte.
Suprà,2.b.9. leuit.19.d.17	Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστί· καὶ οἴδατε ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν.	15	Quisquis odit fratrem suum, homicida est: & nostis nullum homicidam habere vitam æternam in se manentem.	15	Omnis qui odit fratrē suum, homicida est: & scimus quoniā omnis homicida non habet uitam æternam in semetipso manentem.
Iohan.15.b.13 ephes.5.a.2	Ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε· καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι.	16	Per hoc cognouimus charitatem, quòd ille animam suam pro nobis posuit: nos igitur debemus pro fratribus animas ponere.	16	In hoc cognouimus charitatem Dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.
Luc.3.c.11	Ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;	17	Qui verò habuerit mundanas facultates, & viderit fratrem suum egentem, & clauserit viscera sua coram eo, quomodo charitas Dei manet in eo?	17	Qui habuerit substātiā mundi, & uiderit fratrē suum necesse habere, & clauserit uiscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo?

10 Et qui non diligit, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν. Nunc quoque vt antea in superiore tractatione, quum ab effectis ad causam argumentaretur, 2.b.9, à prima Tabula ad secundam descendit.

11 A principio, ἀπ' ἀρχῆς. Vide suprà, 2.a.7.

12 Non sicut Cain, οὐ καθὼς Κάϊν. Exemplum & antiquissimum & aptissimum proponit, in quo contemplemur tum filiorum Dei, tum filiorum diaboli naturam: quæ nos maneat conditio in hoc mundo, & quis demū sit vtrorumque futurus exitus. Subaudimus autem אשר, ex Hebræorum more.

14 Scimus, οἴδαμεν. Hæc verò consolatio nostra est certissima, cuius præsidio in quibusuis calamitatibus tantum abest vt despondeamus animum vt contra etiam exultemus. Sinamus mundum opinari nos esse miseros: nos verò discamus ex eo ipso nos non modò non miseros, sed etiam immortali beatitate donatos, ex quo illi nos calamitosos esse iudicant. Deinde obseruemus, Apostolum hoc non dicere, nos per id quod fratres diligimus, trāslatos esse ex morte ad vitam, (est enim vita æterna donum Dei per Christum, Rom.6.d.23) sed nos ex eo quòd fratres diligamus, scire nos esse ex morte trāslatos ad vitā. Prius enim viuere nos oportet quàm vitæ fructus edamus, ex quibus demum vita nostra tum à nobis tum ab aliis perspiciatur. Charitas igitur signum est vitæ, non causa.

16 Per hoc cognouimus, ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν. Nunc veræ charitatis descriptionem aggreditur ab effectis, id est ex officiis quæ ab ea ducūtur: ac primū quidem omniū, absolutissimū eius exemplar nobis in Christo proponit, vt in primis statuatur qualem intus animum esse oporteat: deinde ab animo ad manus descendet.

17 Mundanas facultates, τὸν βίον τοῦ κόσμου. Hebr. מחיית עולם הזה, id est, vnde hæc vita sustentatur. Vulgata & Erasmus, Substantiam mundi: nimium profectò obscurè. Nos in vernaculo sermone dicimus, *Des biens de ce möde.* Et clauserit viscera sua coram eo, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ. Id est, non aperuerit illi veluti

suum pectus, nec prompto animo illi succurrerit. Huic formulæ dicendi videtur affinis Terentiana illa, Nunc ubi meam benignitatem sensisti in te claudier.

Græce	v.	Beza	v.	Vulgata	Ref.
Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ.	18	Filioli mei, ne diligamus verbo neque lingua *solùm*, sed opere & veritate:	18	Filioli mei, non diligamus uerbo, neq; lingua, sed opere & ueritate.	
Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμέν, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν.	19	Et per hoc cognoscimus nos ex veritate esse, & corā ipso secura reddemus corda nostra.	19	In hoc cognoscimus quoniam ex ueritate sumus, & in conspectu eius suadebimus corda nostra.	
Ὅτι ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ γινώσκει πάντα.	20	Nam si nos condemnet cor nostrū, potetior est Deus corde nostro, & nouit omnia.	20	Quoniam si reprehenderit nos cor nostrum, maior est Deus corde nostro, & nouit omnia.	
Ἀγαπητοί, ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν Θεόν.	21	Charissimi, si cor nostrum nos non condemnet, fiduciam habemus apud Deum.	21	Charissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.	
Καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ, ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηροῦμεν, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν.	22	Et quicquid petierimus, accipimus ab eo, quoniam præcepta eius custodimus, & ea quæ ipsi placent facimus.	22	Et quicquid petierimus accipiemus ab eo: quoniam mādata eius custodimus, & ea quæ sunt placita coram eo, facimus.	Matth.21.b.22 Iohan.15.b.7, 16.c.23 infra,5.c.14
Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, καθὼς ἔδωκεν ἐντολὴν ἡμῖν.	23	Hæc est igitur eius doctrina vt credamus nomini Filii eius Iesu Christi, & diligamus alii alios sicut mandauit nobis.	23	Et hoc est mandatum eius, ut credamus in nomine Filii eius Iesu Christi, & diligamus alterutrum, sicut dedit mandatum nobis.	Iohan.6.c.29, & 17.a.3
Καὶ ὁ τηρῶν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ. καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι μένει ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ πνεύματος οὗ ἡμῖν ἔδωκεν.	24	Nam qui seruat eius mandata, in eo habitat, & ipse in eo: & per hoc nouimus eum habitare in nobis, *nempe* ex Spiritu quē nobis dedit.	24	Et qui seruat mandata eius, in illo manet, & ipse in eo: & in hoc scimus quoniam manet in nobis, de Spiritu quem dedit nobis.	Iohan.13.d.34. & 15.b.12

Κεφάλαιον δʹ. CAP. IIII. CAP. IIII.

Græce	v.	Beza	v.	Vulgata
Ἀγαπητοί, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον.	1	Dilecti, ne cuiuis spiritui credite, sed probate spiritus an ex Deo sint: nam multi pseudoprophetæ venerunt in mundū.	1	Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus si ex Deo sint: quoniam multi pseudoprophetæ exierunt in mundum.
Ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι.	2	Ex hoc cognoscite Dei Spiritum: Quicunque spiritus confitetur Iesum Christum in carnem venisse, ex Deo est.	2	In hoc cognoscitur Spiritus Dei: omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum in carne uenisse ex Deo est.

18 Neque lingua *solùm*, μηδὲ γλώσσῃ. Sub. μόνον, quod nos expressimus. Vide Rom.2.d.28

19 Ex veritate, ἐκ τῆς ἀληθείας. Id est, verè Dei filii. Loquitur autem de signo, non de causa. Secura reddemus, πείσομεν. Vulg. Suadebimus corda nostra. Eras. Suadebimus cordibus nostris. Neuter intellexit quid sibi velit Apostolus. neque enim de suasione, sed de persuasione animi loquitur, id est de πληροφορίᾳ illa quæ facit vt nos filios Dei esse in Christo gratis per fidem apprehenso, certò statuamus: vt πείθειν illud planè sit quod Hebræi declarant verbo השׁביח. Neque verò charitas fidem illam gignit: sed contrà ex illa gignitur, per quam tamen illa magis ac magis confirmatur, propterea quòd ex effectis causam colligimus. Vide 2.Pet.1.b.10.

20 Potentior. μείζων. Μέγαν (id est magnum) vocat qui ab Hebræis רב dicitur. est enim hic sensus, Si nos coarguat mala conscientia, multo magis valere ad nos cōdemnandos Dei iudicium, qui melius etiam corda nostra norit quàm nos ipsi.

23 Nomini, ὀνόματι. Nomen ad prædicationem Verbi respicit. Nam fides ex Verbi auditu, Rom.10 b.8, & c.17.

24 Nam qui seruat, καὶ ὁ τηρῶν. Iterum καὶ pro γάρ, vt apud Hebræos ו pro כי. Habitat, μένει. Vide suprà, 2.a.6. Ex spiritu, ἐκ τοῦ πνεύματος. Spiritū sanctificationis intelligit, id est quo regenerati viuimus Deo.

IN CAPVT IIII.

1 Spiritui, πνεύματι. Spiritum accipio μετωνυμικῶς cum doctissimo interprete, pro eo qui Spiritus dono se præditum dicat ad obeundum Prophetæ munus. Redit autem Apostolus ad id quod attigerat de pseudoprophetis, secundo capite.

2 Quicūq; confitetur, &c. ὃ ὁμολογεῖ, &c. De doctrina simpliciter loquitur, nō de persona. Nā fieri potest vt quis sincerè doceat, qui tamen ipsius doctrinæ non est particeps cuius est nuntius. Antea docuit quomodo

hominés probarentur, nunc de doctrina differit: quamuis mox ad charitatem regredietur, nempe à versu 7.
Iesum Christum, Ἰησοῦν Χριστὸν. Ergo Messiam, & redemptorem vnicum, eúmque vnũ, non duplicem. In carnem, ἐν σαρκί. Ergo verum hominem. hoc enim designat carnis nomen, vt diximus Rom.1.a.3. Venisse, ἐληλυθότα. Ergo verum Deum, qui nimirum à Patre exierit, apud quem erat in principio. Castellio interpretatur, Venisse corporatum: & quidem malè. Posset enim videri corpus è cælo attulisse: quod nonnulli olim somniarunt, & adhuc quidam somniant.

Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἤδη.

Ὑμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστε, τεκνία, καὶ νενικήκατε αὐτούς· ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ.

Αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσί, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν ἀκούει.

Iohan.8.f.47 Ἡμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμεν· ὁ γινώσκων τὸν Θεόν, ἀκούει ἡμῶν· ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἀκούει ἡμῶν. ἐκ τούτου γινώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης.

Ἀγαπητοί, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ γινώσκει τὸν Θεόν.

Ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν.

Iohan.3.b.16 Ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι᾽ αὐτοῦ.

Ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ᾽ ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.

Ἀγαπητοί, εἰ οὕτως ὁ Θεὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾶν.

3 At quicunque spiritus non confitetur Iesum Christum in carnem venisse, ex Deo nõ est: sed hic est ille *spiritus* Antichristi, de quo audistis eũ venturũ fuisse, & iam nũc in mũdo esse.

4 Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eos: quoniam potentior est qui est in vobis quàm qui in mundo est.

5 Ipsi è mundo sunt, ideò mundana loquuntur, & mũdus eos audit.

6 ‖Nos ex Deo sumus: qui nouit Deum audit nos: qui nõ est ex Deo, non audit nos. ex hoc cognoscimus spiritum veritatis & spiritum erroris.

7 Dilecti, diligamus alii alios: nam charitas ex Deo est: quisquis diligit, ex Deo natus est, & nouit Deum.

8 Qui non diligit, non nouit Deum: nam Deus est charitas.

9 ‖Per hoc patefacta est charitas Dei in nobis, quòd Filiũ illũ suum vnigenitum misit Deus in mundũ vt viuamus per eũ.

10 In hoc est charitas, nõ quòd nos dilexerimus Deũ, sed quòd ipse dilexerit nos, & miserit Filium suum vt esset propitiatio pro peccatis nostris.

11 Dilecti, si Deus nos ita dilexit, debemus & nos alii alios diligere.

3 Et omnis spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est: & hic est antichristus, de quo audistis quoniã uenit, & nunc iam in mundo est.

4 Vos ex Deo estis, filioli, & uicistis eos: quoniã maior est qui in uobis est quàm qui in mundo.

5 Ipsi de mũdo sunt, ideo de mundo loquuntur, & mundus eos audit.

6 Nos ex Deo sumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos. in hoc cognoscimus spiritum ueritatis & spiritum erroris.

7 Charissimi, diligamus nos inuicem, quia charitas ex Deo est: & omnis qui diligit, ex Deo natus est, & cognoscit Deum.

8 Qui non diligit, non nouit Deum: quoniã Deus charitas est.

9 In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam Filium suum unigenitũ misit Deus in mundũ, ut uiuamus per eum.

10 In hoc est charitas, non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse dilexit nos, & misit Filium suum propitiationem pro peccatis nostris.

11 Charissimi, si sic Deus dilexit nos, & nos debemus alterutrum diligre.

3 Quicunque nõ confitetur Iesum Christum in carnem venisse, ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα. Sic legitur in omnibus Græcis exemplaribus quæ quidem mihi inspicere licuit: & familiaris est hæc formula Iohanni, vt (quod sæpe iam annotauimus) eandem sententiam ex collatione contrariorũ amplificet. Vetus tamen interpres habet, Et omnis spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est, Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν, &c. quam lectionem confirmat Socrates in Ecclesiastica historia. Ego tamen alteram antepo suerim. Satis enim intelligitur vnica persona ex eo quòd vnum Iesum Christum nominat qui in carnem venerit. Ille *spiritus* Antichristi, τὸ τοῦ ἀντιχρίστου. Vulg. Antichristus, ἀντίχριστος, repugnante Græcorũ codicũ fide. Oportet autẽ tritũ in Ecclesia fuisse de Antichristi regno sermonẽ, eum videlicet qui à Paulo explicatur 2. Thess.2.a.3, & deinceps.

4 Potentior, μείζων. Vulg. & Eras. Maior. Vide suprà, 3.d.20.

5 Mundana, ἐκ τοῦ κόσμου. Vulg. & Eras. ad verbum, E mundo. Similis est formula Ioh.3.d.31, & 6.d.32.

6 Spiritum veritatis, &c. τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, &c. Id est veridicos Prophetas: quibus opponuntur spiritus erroris, id est errantes, & alios in errorem abducentes. Neque verò ἐκ τούτου, ex hoc, ad proximam tantũ sententiam refero, sed ad ea omnia quæ iam inde à capitis initio dixit. Videtur enim esse repetitio propositionis, sicuti in conclusionibus facere necesse est.

8 Deus est charitas, ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί. Multo ἐμφατικώτερον loquitur quàm si Deũ diceret sũmopere atq; adeò infinitè nos amare, quum Deum dicit erga nos ipsam charitatem esse, cuius certissimũ τεκμήριον profert.

Θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται· ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν.

Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν.

Καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ μαρτυροῦμεν ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου.

Ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Θεῷ.

Καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην ἣν ἔχει ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν. ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί· καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει, καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ.

Ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ᾽ ἡμῶν, ἵνα παρρησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ᾽ ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον· ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ.

Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς.

Ἐάν τις εἴπῃ, Ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν· ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὃν ἑώρακε, τὸν Θεὸν ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾶν;

Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν

12 ‖Deum nemo spectauit vnquã. si diligamus alii alios, Deus in nobis habitat, & charitas eius expleta est in nobis.

13 Per hoc cognoscimus nos in eo habitare, & ipsum in nobis, quòd de Spiritu suo dedit nobis.

14 Nos verò spectauimus & testamur Patrem misisse Filium qui esset seruator mundi.

15 Quisquis confessus fuerit Iesum esse Filium Dei, Deus in eo habitat, & ipse in Deo.

16 Et nos cognouimus & credidimus charitatẽ quã habet Deus in nobis. Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

17 Per hoc expleta est charitas in nobis, vt fiduciam habeamus in die iudicii, quòd qualis ille est, *tales* & nos sumus in hoc mundo.

18 Metus non est in charitate: expleta charitas foras eiicit metum: quoniam métus cruciatum habet: qui autem metuit, non est perfectus in charitate.

19 Nos diligimus eum, quoniã ipse prior dilexit nos.

20 Siquis dixerit, Diligo Deum, & fratrem suũ oderit, mendax est. qui enim non diligit fratrẽ suum quem vidit, Deum quẽ non vidit, quomodo potest diligere?

21 ‖Et hoc mandatũ habemus

12 Deum nemo uidit unquam. Si diligamus inuicem, Deus in nobis manet & charitas eius in nobis perfecta est. Iohan.1.b.18 / 1.tim.6.d.16

13 In hoc cognoscimus quoniam in eo manemus, & ipse in nobis, quoniam de Spiritu suo dedit nobis.

14 Et nos uidimus & testificamur quoniam Pater misit Filium saluatorem mundi.

15 Quisquis confessus fuerit quoniam Iesus est Filius Dei, Deus in eo manet, & ipse in Deo.

16 Et nos cognouimus, & credidimus charitati quã habet Deus in nobis. Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

17 In hoc perfecta est charitas nobiscum, ut fiduciã habeamus in die iudicii quia sicut ille est, & nos sumus in hoc mundo.

18 Timor non est in charitate: sed perfecta charitas foras mittit timorem: quoniam timor pœnam habet: qui autem timet, non est perfectus in charitate.

19 Nos ergo diligamus Deũ, quoniam Deus prior dilexit nos.

20 Siquis dixerit, Quoniam diligo Deũ, & fratrem suum oderit: mendax est. Qui enim nõ diligit fratrem suum quẽ uidit, Deũ quẽ nõ uidit, quomodo potest diligere?

21 Et hoc mandatũ habe- Iohan.13.d.34 & 15.b.12

12 Expleta est, τετελειωμένη ἐστίν. Id est verè ac reipsa comprobata. Vulg. & Eras. Perfecta est. Vide suprà, 2.a.5.

15 Confessus fuerit, ὁμολογήσῃ. Confessionem intellige ex vera fide manantem, & quam charitas consequatur, vt omnia cohæreant. Nam alioqui hoc etiam vociferantur diaboli, sed contremiscunt: nos autem in ea vna re confidimus.

17 Expleta est, τετελείωται. Vide suprà, ver.12. Qualis ille est, καθὼς ἐκεῖνός ἐστι. Similitudinem, non paritatem intellige. quæ sit autem hæc similitudo exposuit suprà, 3.a.3.

18 Metus non est, φόβος οὐκ ἔστιν. Si ex charitate intelligimus nos esse in Deo, & Deum in nobis, nos filios esse, nos Deum nosse, vitam æternam esse in nobis, rectè colligit, pacem ac tranquillitatem animi necessariò consequi charitatem. Quid enim reformidet qui Deum habet à suis partibus? Rom.8.f.31, & deinceps. Doctrina igitur illa sophistarum de dubitatione, Christianismũ à fundamentis conuellit. Metum autem malui interpretari quàm Timorem, vt vitarem ambiguitatem, quoniam videlicet Timoris nomen plerunque laudatur, in hoc quidem argumento.

19 Nos diligimus, &c. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν, &c. Vides vt ad fontem recurrat: nempe nequis pacem illam de qua disseruerat, existimaret à charitate nostra tanquam causa promanare. Deinde ostendit superioris conclusionis firmamentum. Qui enim charitas metum pelleret, nisi esset certum diuinæ erga nos beneuolentiæ testimonium, quum nemo possit Deum diligere nisi quem prior dilexit?

ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.

mus ab eo, ut qui diligit Deum, diligat & fratrē suum.

Κεφάλαιον ε.

Πᾶς ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ.

Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, ὅταν τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

Mat.11.d.30 Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν· καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν.

Ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν.

1.Cor.15.g.57 Τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ;

Οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵματος, Ἰησοῦς ὁ Χριστός· οὐκ ἐν τῷ ὕδατι

CAP. V.

1 Quisquis credit Iesum esse Christū, ex Deo natus est: & quisquis diligit genitorem, diligit etiam eum qui ex eo genitus est.

2 Per hoc cognoscimus nos diligere filios Dei, quum Deum diligimus, & mandata eius seruamus.

3 Hæc est enim charitas Dei, vt mandata eius seruemus: & mandata eius grauia non sunt.

4 Quoniam quicquid natū est ex Deo, vincit mūdum: & hæc est victoria quæ vicit mūdum, *nempe* fides nostra.

5 Quis est qui vincit mūdū, nisi qui credit Iesū esse Filiū Dei?

6 Hic ille est qui venit per aquam & sanguinem, *nempe* Iesus Christus: non per aquam

CAP. V.

1 Omnis qui credit quoniam Iesus est Christus, ex Deo natus est: & omnis qui diligit eū qui genuit, diligit & eum qui natus est ex eo.

2 In hoc cognoscimus quoniam diligimus natos Dei quum Deum diligimus & mandata eius faciamus.

3 Hæc est enim charitas Dei, ut mandata eius custodiamus: & mandata eius grauia non sunt.

4 Quoniam omne quod natum est ex Deo, uincit mundum: & hæc est uictoria quæ uincit mūdū, fides nostra.

5 Quis est qui uincit mundum, nisi q credit quoniā Iesus est Filius Dei?

6 Hic est qui uenit per aquam & sanguinem, Iesus Christus: non in aqua

IN CAPVT V.

1 Christum, ὁ Χριστός. Id est verum Messiam, vt exposuimus suprà, 2.d.22. Ex Deo natus est, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται. Idcirco igitur credimus quia adoptati sumus: ex quo consequitur, fidem gratuitum Dei donum esse, & quidem solis filiis peculiare. Quod enim credunt etiam diaboli, & ex impiis nōnulli, fides non est, nisi per catachresin, vt ex hoc loco manifestissimè liquet. Postremò si natus est ex Deo quisquis credit, quomodo conciliabitur dubitatio cum fide? Pretiosus est ergo hic locus, qui vel vnus ad euertendam omnem falsam religionem sufficit. Quid autem sit ex Deo natum esse, diximus alibi, nempe per fidem coniunctum esse cum Christo, vero Dei Filio, in quo etiam gratis habemur pro filiis eiusdem regni cohæredibus. Etiam eum qui ex eo genitus est, καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ. Id est fratres suos quibuscum cōmunem parentem habet. Nam quòd singulari numero vsus est, totam fidelium veluti speciem in vnum corpus coniungit: aut etiam docet, non satis esse si in genere diligamus Ecclesiam, sed veram charitatem singula membra complecti.

2 Per hoc, &c. ἐν τούτῳ. Notandus hic locus diligenter, aduersus eos qui charitatis obtentu quasuis hæreses obtrudunt: quum charitas nulla sit vbi sana doctrina non extat. Itaque nihil est illis ineptius qui salutem nolunt à charitate auspicari, quoties quidem de causarum salutis ordine disseritur. Nam alioquin effecta cum causis coniuncta esse confitemur.

3 Hæc est enim, &c. αὕτη γάρ. Id est, Is enim demum Deum diligit qui mandatis ipsius paret. Grauia non sunt, βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. Lex per se considerata, nec grauis nec leuis dici potest, sed comparatè dūtaxat, pro varia eorum conditione quorum respectus habetur. Grauis est igitur eorum respectu qui in carne sunt. Sunt autem in carne omnes homines qui non sunt renati ex Spiritu: adeo quidem vt eos non modò nihil alleuet sed etiam opprimat Legis pondus, non suo tamen, sed illorum vitio, vt declaratum est copiosè septimo epistolæ ad Romanos capite. E contrario verò leuis est illis qui nouas vires cælitus acceperunt, qui Spiritu Dei agūtur, quia filii Dei sunt: qui denique peccato mortui sunt, adeo quidem vt nulla re æquè ac Lege Dei delectentur: nedum vt illis sit grauis & onerosa. Superest tamen (fateor) difficillimum & asperrimum certamen Spiritus cum carne: sed ne hac quidem ratione vllum Legis pondus sentiunt, tum quia Spiritus tandem victor euadit, tū verò quia quicunque credit, liberatus est ab illo longè grauissimo Legis pondere, id est ab eius execratione. Hanc germanam esse huius loci explicationem apparet ex iis quæ præcedunt ac sequūtur. Itaque stupidam esse oportet eorum conscientiam, & valde ineptum iudicium qui hunc locum citant vt liberum (quod vocant) arbitrium statuant: vt & illi qui perfectionem aliquam putant fidelibus in hac vita contingere. Eos verò meminisse oportuerat quid scriptū sit Rom.7.d.22. & deinceps, & Phil.3.b.9, & suprà, 1.d.8: denique saltem conscientiam suam diligenter scrutari, nisi iampridem illius sensum amisissent.

4 Mundum, τὸν κόσμον. Vides aduentitias esse vires, nimirum à gratuita adoptione profectas, ex quibus mundus expugnatur, id est quicquid vel in nobis vel extra nos, à Dei Lege nos abducit. Quæ vicit, ἡ νικήσασα. Antea vsus est præsenti tempore, nunc vsurpat præteritum: quia certatur quidē adhuc, sed tam certa est victoria quàm si bellū iam esset confectū. Fides nostra, ἡ πίστις ἡμῶν. Instrumentalē causam nominat, id est viuā Christi apprehensionē. Nam alioqui fides hoc non præstat, sed is quem fide apprehendimus, nimirum Iesus Christus, in quo omnia possumus, Philip.4.c.13. Ideo [illegible] subiicit fidei definitionē à materiali causa sumptam.

6 Hic ille est, &c. οὗτός ἐστι, &c. Hunc locū sic explico, Quia fidei miram præstantiam esse dixerat, cuius obiectum atque adeo materia esset Christus, meritò ad asserendam Christi dignitatem transit. Eius igitur tres testes laude omni exceptione maiores deinde tandē in nobis profert testimonia, quæ omnia in eo consentiāt quòd ab vno Christo per fidem apprehenso salus sit expectanda. Hæc autem omnia, i. tres illos testes cælestes,

& totidem in nobis testimonia, comprehendit versu 6. deinde seorsim de illis agit versu 7, de istis ver. 8. posteà quod sit istorum pondus declarat. Itaque in verbo Venit, Pater includitur à quo missus est qui venit: Christus ipse nominatur, itémque Spiritus: ita tres illos testes cælestes habemus. Sed & aqua, & sanguis, & spiritus qui in nobis est, tres alii testes in terra disertè exprimuntur: quæ postea dilucidius etiam explicat. Dicamus igitur primùm de cælestibus tribus testibus. Pater quàm sæpe & quàm apertè & voce & factis Christum Filium suum esse testatus est? & (ne vetera repetamus) non id quotidie in Ecclesiæ (id est regni Filii) tam mirifica cōseruatione testatur? De Christo quid aliud ipse clamat & operibus confirmat in Euangelio, & quid aliud in Ecclesia sua patefacit quotidie? At Spiritus sanctus nónne apertè tum ante illius mortem, tum post eiusdem resurrectionem apparuit, vt Iesum Christum verum esse Messiam testaretur? Quantulum denique abfuit quominus Pater quoque & Spiritus humanam carnem & ipsi assumerēt, vt visibili & aspectabili modo testimonium nobis de Christo perhiberent? Sed illa, dicet aliquis, obscuriora sunt, nec ita facilia vt cognosci, nec ita omnibus nota vt de illis ambigi non possit. Veniamus ergo ad ea testimonia quæ nobis sunt magis familiaria, atque adeo intra nos ipsos insculpta, si modò filii Dei sumus: hæc sunt, Aqua, Sanguis, & Spiritus. Postulat autem argumenti series, ipsáque adeo horum testimoniorum descriptio, nempe quòd in terra atque adeo in vnoquoque sanctorum esse dicuntur, vt ad hæc capita reuocemus omnia Christi in nobis habitantis effecta: quæ expositio non minus cohærens quàm plana ac perspicua fuerit. Audiamus ergo Paulum cum Iohanne prorsus consentientem, Factus est, inquit, nobis Christus Iesus, sapientia à Deo, iustitia, sanctificatio & redemptio. Hæc dico pro luculentissimo huius loci commentario à nobis accipi iure posse. Duo tamē inter[illegible] vnum, quòd Paulus quartū addidit, quod adhuc expectamus, plenam videlicet redemptionem ex hac corruptione, vt Deum videamus sicuti est, Luc.21.f.28, Rom.8.e.23, Ephes.4.g.30: alterum: quòd à sapientia auspicatus, in sanctificatione desinit. Iohannes verò contrarium prorsus ordinem tenet, suo nimirum more ab inferioribus ad summa contendens. Aquæ igitur appellatione sanctificationem nostram (id est regenerationē) intelligo, cuius symbola erāt purificationes illæ sub Lege vsurpatæ: & cuius quoque peculiaris nunc est tessera Baptismus, sicut copiosè explicatur capitibus Epistolæ ad Romanos sexto, & octauo. quanquam mihi idem videtur quod doctissimo interpreti, Iohannē videlicet ad Legis purificationes potius quàm ad Baptismum respexisse, quum aquæ nomine sanctificationem significaret. Nam alioqui sanguinis nomen simili ratione ad cœnam Domini applicandum esset: quod planè fuerit violentum. Veniamus ad secundum testimonium, nempe ad iustitiam. Ea in duabus partibus consistit, nempe peccatorum expiatione, & obedientiæ Christi imputatione. Illa facit vt peccata nostra nobis non imputentur: ista, vt iusti etiam habeamur. Vtraque verò in vnicum illud sacrificium respicit: ideóque sanguinis appellatione optimè significatur, habito veterum sacrificiorum ac præsertim aspersionis illius solennis respectu cuius fit mentio capite epistolæ ad Hebræos nono. Superest tertium quod à Paulo Sapientia, à Iohanne Spiritus dicitur. Spiritum igitur vocat Iohannes animum nostrum quatenus cælesti illa sapientia Spiritus sancti imbutus est, vt Christum verum esse Messiam in quo ipse sit adoptatus, certò sciat: cuius etiam effectorum sibi est cōscius, iustitiæ nimirum ac sanctificationis, de quibus modò diximus. quæ omnia quum inter se prorsus consentiant, & ad vnum Christum tanquam scopum ferantur, videmus nimirum quàm firma sit doctrina quæ salutē iubet ab vno Christo cum summa fiducia sperare. Per aquam & sanguinem, δι' ὕδατος καὶ αἵματος. In tribus codicibus additū erat καὶ πνεύματος, & Spiritus: quo modo etiam videtur legisse Græcus scholiastes. Mihi tamen nullo modo probatur hæc lectio: quia suo loco post aquā & sanguinem fit Spiritus mentio.

μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι· καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια.

Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατὴρ, ὁ λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι.

solùm, sed per aquā & sanguinem: & spiritus is est qui testificatur Spiritum veritatem esse:

7 Nam tres sunt qui testificātur in cælo, Pater, Sermo, & Spiritus sanctus: & hi tres vnū sūt.

solùm, sed in aqua & sanguine. Et spiritus est q testificatur quoniā Christus est ueritas.

7 Quoniam tres sunt qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus sanctus: & hi tres unum sunt.

Et sanguinem, καὶ τῷ αἵματι. Rectè prorsus aquam & sanguinem, id est sanctificationem & iustitiam, monet vt seorsim consideremus. Neque enim illa nitimur, quum sit in nobis duntaxat inchoata: & salutis nostræ signum sit, non causa: ista verò quum perfecta sit, vtpote quæ Christi sit, & tamen nostra per imputationem, pacis nostræ materia est & argumentum. Rursus autem quod in duobus codicibus additur καὶ ἐν τῷ πνεύματι, & in Spiritu, mihi non placet, ob eam causam quam dixi in superiore annotatione. Et spiritus, καὶ τὸ πνεῦμα, &c. Quinetiam, inquit, spiritus noster, tertius testis, nobis testificatur Spiritum sanctum esse veritatem, id est verum esse quod hic nobis dictat, nempe nos esse filios Dei. Quis enim docet? Vnctio illa quæ in nobis est. Quem docet? Spiritum illum quem regenerauit in nobis Pater. Quid autem nobis dictat spiritus iste noster à Spiritu sancto vnctus, id est edoctus? Nempe verū esse quod à Spiritu sancto didicit, nos videlicet factos esse filios Dei. Mirè igitur duo isti spiritus cōsentiūt. Hoc enim est quod ait Paulus Rom.8.c.16, de Spiritu adoptionis loquēs, id est per quem noster spiritus fit nostræ adoptionis certior, vt nos rursum à nostro spiritu. Ipse, inquit, Spiritus vnà cum spiritu nostro testatur quòd filii Dei simus. Ex his autem consequitur coniunctionē ὅτι positam esse αἰτιολογικῶς, non autem αἰτιολογικῶς, nec rectè explicatam esse per quoniam à Vetere interprete & Erasmo.

7 Nam tres sunt, &c. ὅτι τρεῖς εἰσιν, &c. Hic versiculus omnino mihi retinendus videtur. Explicat enim manifestè quod de sex testibus dixerat, tres seorsim cælo, tres terræ tribuēs. Non legit tamen Vetus interpres, nec Cyrillus, nec Augustinus, nec Beda, sed legit Hieronymus, legit Erasmus in Britannico codice, & in Complutensi editione: legimus & nos in nonnullis Rob. Stephani veteribus libris. Non cōuenit tamen in omnibus inter istos codices. Nam Britannicus legit sine articulis πατὴρ, λόγος, καὶ πνεῦμα. In nostris verò legebantur articuli, & præterea etiam additum erat Sancti epitheton Spiritui, vt ab eo distingueretur cuius fit mentio in sequenti versiculo, quique in terra collocatur. In cælo, ἐν τῷ οὐρανῷ. Hoc deerat in septem vetustis codicibus, sed tamen omnino videtur retinendū. Sermo, ὁ λόγος. Cur Filius Dei dicatur λόγος exposuimus Iohan.1.a.1. Atenim dices, Nemo in sua causa idoneus est testis. Hūc nodum ipse Christus explicat Ioh.8.b.13, & deinceps: qui locus istum mirè illustrat, vt & alii multi apud hunc nostrum Euangelistam, in quibus sæpe fit istius testificationis mentio. Et hi tres vnum sunt, καὶ οἱ τρεῖς ἕν εἰσι. Id est, ita prorsus consentiunt acsi vnus testis essent, vti reuera vnum sunt si οὐσίαν spectes: sed de illa (vt mihi quidem videtur) non agitur hoc in loco: quod & Glossa

ipsa interlinearis, quam vocant, agnoscit. Sed & Complutensis editio legit εἰς τὸ ἕν εἰσι, ad vnum sunt. id est, in vnum conueniunt, vel legitur in sequenti membro.

Iohan. 3.d.16

Καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα. καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι.

8 ‖Et tres sunt qui testificantur in terra, Spiritus, & aqua, & sanguis: "& hi tres in vnum consentiunt.

8 *Et tres sunt qui testimonium dant in terra, Spiritus, aqua & sanguis: & hi tres unum sunt.*

Εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστίν· ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ ἣν μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

9 "Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei maius est: "nam hoc est testimonium Dei quod testificatus est de Filio suo.

9 *Si testimonium hominū accipimus, testimonium Dei maius est: quoniam hoc est testimonium Dei quod maius est: quoniā testificatus est de Filio suo.*

Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν ἑαυτῷ· ὁ μὴ πιστεύων τῷ Θεῷ, ψεύστην πεποίηκεν αὐτόν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ Θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

10 "Qui credit in Filium Dei, habet testimonium in seipso: qui non credit Deo, mendacem eū fecit, quia non credidit testimonio quod testificatus est Deus de Filio suo.

10 *Qui credit in Filium Dei, habet testimonium Dei in se. Qui non credit Filio, mendacem facit eum, quia non credit in testimonium quod testificatus est Deus de Filio suo.*

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός· καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐστιν.

11 "Est autem hoc testimonium, *nempe* quòd vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius est.

11 *Et hoc est testimonium, quoniam uitam æternā dedit nobis Deus: & hæc uita in Filio eius est.*

Ὁ ἔχων τὸν υἱόν, ἔχει τὴν ζωήν· ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει.

12 Qui habet Filium, habet vitam: qui nō habet Filium Dei, vitam non habet.

12 *Qui habet Filium, habet uitam: qui non habet Filium Dei, uitam non habet.*

Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν ἔχετε αἰώνιον, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

13 Hæc scripsi vobis qui creditis "in nomen Filii Dei: vt sciatis vos vitam æternam habere, & vt credatis in nomē Filii Dei.

13 *Hæc scripsi uobis, ut sciatis quoniā uitam habetis æternam qui creditis in nomine Filij Dei.*

Suprà, 3.d.22

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παρρησία ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτόν, ὅτι ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν.

14 Et hæc est fiducia quam apud Deum habemus, ‖ipsum, siquid petierimus secundum voluntatem eius, nos audire.

14 *Et hæc est fiducia quā habemus ad eum, quia quodcunque petierimus secundum uoluntatem eius, audit nos.*

Καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν, ὃ ἂν αἰτώμεθα, οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ᾐτήκαμεν παρ᾽ αὐτοῦ.

15 Quòd si scimus eum audire nos, quicquid petierimus, scimus nos habere petitiones quas ab eo petiimus.

15 *Et si scimus quia audit nos, quicquid petierimus, scimus quoniā habemus petitiones quas postulauimus ab eo.*

Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει, καὶ δώσει αὐτῷ ζωήν, τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον· οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ.

16 Siquis viderit fratrem suum peccare "peccato *quod* non *est* ad mortem, "petet, & dabit ei vitā: peccantibus *dico* nō ad mortē. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico vt roget.

16 *Qui scit fratrem suū peccare peccatum non ad mortem, petet, & dabit ei uitam, peccantibus non ad mortem. Est peccatū ad mortem: non pro illo dico ut roget quis.*

8 Et hi tres in vnum consentiunt, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι. Complutensis editio hæc non legit hoc in loco: quæ tamen mihi videntur prorsus retinenda, vt intelligamus hæc omnia testimonia penitus consentire.

9 Si testimonium, &c. εἰ τὴν μαρτυρίαν, &c. Argumentū à comparatis sumptū. Refertur autem hoc ad versiculum septimum. Nam hoc est testimonium, &c. ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, &c. Meritò (inquit Apostolus) ita colligo: nam illud testimonium quod dixi in cælo perhiberi, à Deo manat, Filium suum ornante. 5

10 Qui credit, &c. ὁ πιστεύων, &c. Sicut superior versiculus cum septimo, ita iste cum octauo cohæret. Trium, inquit, illorum testimonium quod dixi in terra esse, vnum est testimonium quod penes se atque adeo intus habet vnusquisque qui credit: itaque mutuò inter se consentiunt cæli & terræ testes. 10

11 Est autem hoc, &c. καὶ αὕτη ἐστίν, &c. Tandem explicat hoc testimonium quod & Deus è cælo & fidelibus sua conscientia à Spiritu sancto edocta, iustificata, & sanctificata, dictat, nempe datam esse nobis vitam æternam à Deo in Filio suo.

13 In nomen, &c. εἰς τὸ ὄνομα. Vide suprà, 3.d.23.

16 Peccato, ἁμαρτίαν. Si velēt Sophistæ venialia quæ vocant peccata à mortalibus ex hoc loco distinguere, simul concedant oportet, extra omnem veniæ spem esse quotquot mortali peccato sunt obnoxii, quum pro illis preces concipi nolit Apostolus. Id verò quum nimium sit absurdum, consequitur eam doctrinam & falsam & ineptam esse. Res igitur ita se habet: Peccata omnia hactenus paria sunt vt vel minima minimi peccati cogitatio mortem æternam millies mereatur. quod ita esse non modò ex innumerabilibus Scripturæ locis appa- 15

ret, sed ipsa etiā tum diuinæ naturæ tum peccati cōsideratio apertè cōuincit. Dei infinitam maiestatem quomodo tandem violabis quin infinitæ pœnæ sis obstrictus? Dei infinita illa puritas quomodo tandem vel minimā in peccatore labeculam ferret? Peccata sanè alia aliis sunt grauiora: sed fallitur qui coram Deo vllum esse existimat quod æternæ iræ pondus secum non trahat. Hoc qui non cogitant, Deum illum verum non cogitant, sed i-
5 dolum imaginantur quod illos eludit. Hinc fit vt illis persuaderi non possit originalis peccati grauitas, vtpote quam ipsi velint leuicula aquæ aspersione ablui, ex opere operato, quod aiūt. Hinc inuectæ satisfactiones, quasi Deus puerulorum instar, pomis ac nucibus placari possit. Hinc videntur crudeles qui totam hominis non regenerati naturam iam inde à primo conceptu ream æternæ mortis peragunt: crudeles qui pro minimis (vt vocant) peccatis commouentur: quum potius mirari oportuerit tantam esse Dei bonitatem vt vel ob vnum vnius
10 peccatum, totum orbem terrarum funditus millies nō perdiderit. Misericors est, fateor: (imò ipsa clementia, bonitas, misericordia: alioquin quid nobis fieret?) sed quisquis putat Deū ita esse misericordem vt possit venialiter (vt aiunt) offendi, ita inquam esse misericordem vt iustitiæ suæ ad vltimum vsque quadrantem satisfieri nolit, idolum amplectitur pro Deo. Patet, fateor, nobis ad Dei gratiā aditus siquando peccauimus, sed per Christum. Huius sanguinem & plenam satisfactionem, plenam iustitiam, plenam sanctitatem, plenam obedientiam
15 qui nō attulerit, frustrà veniam sperarit. Vbi igitur misericordia, dices? Respice te, miser: tum intelliges quomodo summè seuerus & summè misericors sit Deus. Quòd nonnisi pleno sacrificio placatur, nonnisi plena obediētia delectatur, in eo verè diuinam naturam agnoscis, ab omni impuritate summè (sicuti par est) abhorrentem: quòd tibi Christus & tu Christo ab æterno destinatus, quòd gratis vocatus, gratis donatus fide, gratis illa Christi vnigeniti Filii puritate imputata, pro puro: gratis vnica illius oblatione imputata, pro expiato: gratis imputa-
20 ta illius iustitia, pro iusto sis habitus: gratis demū illi insitus mortificatus quoad peccato, iustitiæ verò sis viuificatus: quòd denique peccata suapte natura lethalia non modò tibi non noceant, sed etiam tuo commodo cedant: in his planè stupidus es si summam, immensam, infinitam, incomprehensibilem Dei bonitatem non agnoscis. Ergo sic statuamus, omnia per se lethalia esse peccata, adeo quidem vt nonnisi vnius Christi pretiosa oblatione elui possint, elui autem in iis omnibus qui per fidem Christum apprehendunt. Ex hoc consequitur, nulla
25 electis mortalia, nulla reprobis venialia esse peccata: ac proinde pro reproborum peccatis minimè cōcipiendas esse preces. At quomodo reprobos ab electis dignoscam? Videamus quàm consideratè & circunspectè nobis sit agendum. Multa sunt peccata electis & reprobis communia: imo verò (si vnum duntaxat excipias) nullum est cui non sint vtrique, quanuis non simili ratione, obnoxii. Ex his igitur non vult iudicium fieri Apostolus, sed monet in genere vt pro quouis fratre solicitè rogemus. Nostrum hoc officium est: Deo arcana sua relinquamus.
30 Sed additur exceptio, ex qua intelligimus aliquod esse peccati genus ita lethiferum vt sine vlla veniæ spe mors æterna illud cōsequatur: illud videlicet quod in Spiritum sanctum committitur, quod neque in præsenti neque in futuro seculo remittatur. At quodnam illud est? Hîc verò nō pigebit (quod multis locis feci) doctissimi interpretis sententiam, plenam & doctrinæ & consolationis, paulo plenius explicare. Primum igitur hoc statuamus, Spiritus sancti nomine non intelligi singulariter ipsam Spiritus personam. Neque enim maior est Spiritus san-
35 cti dignitas quàm vel Patris vel Filii: quum in Deo nihil impar aut inæquale concipi debeat, neque etiam offendi vna Trinitatis persona possit, quin peccati iniuria in diuinitatem ipsam redundet. Quid igitur? nempe quia Spiritus sanctus is est qui peculiariter nos illuminat, & in veritatis lucem introducit, is est qui & Patrem & Filium & seipsum nobis patefacit: ideo qui ab eo hactenus illuminatus est vt Dei veritatem ignorare ne si velit quidem, possit, & tamen destinata malitia sciens ac prudens Deo ipsi bellum indicit, is in Spiritum sanctum
40 peccare dicitur: pro quo preces concipi nō oporteat. Exempli causa: Diabolus à Dei conditoris virtute (quæ Spiritus sanctus est) hoc adeptus vt insigni quadam intelligendi facultate præditus esset, Iesum nouit verum illum esse Messiam, à quo tandem etiam sit iudicandus. Id enim ipse passim in Euangelio non dicit modò, sed etiam vociferatur: & in iis locis in quibus solebat miseros homines suis oraculis eludere, sæpe hoc est conquestus: vt passim apud idoneos scriptores legitur. Nouit etiam fideles Dei seruos, vt testatur Act. 16.d.17, & 19.c.15: & tamē
45 à condito mundo non destitit Dei maiestatem & regnum totis viribus sciens ac prudens oppugnare. In hominibus diuersùm est nonnihil. Nam in iis magna semper est cæcitas, sed ita tamen vt in iis de quibus hic agimus improbitas supra cæcitatem emineat. Exempli causa: sumantur illi ipsi aduersùm quos Dominus de hoc peccati genere disseruit, Matth. 12. Mar. 3, & Luc. 11. illi certè Christum norant non modò esse à Deo, vt Ioh. 3.a.2, sed etiam quis esset, Ioh. 7.d.28: & tamen (quod illis exprobrat Stephanus Act. 7.f.51) non desinebant scientes ac prudē-
50 tes, repugnante conscientia, operibus illius diuinis detrahere, insidiari, veritatem obscurare, donec illū ex proditore mercati, per inuidiam subornatis testibus, reluctante ipso iudice, crucifixum, corruptis pecunia militibus non resurrexisse mentirentur. De certis hominibus loquor, quorum nomina non edit Scriptura. nam multos ex illis alia simpliciore ignorantia peccasse ostendit ipsorum conuersio, Act. 3.c.17, & 1. Tim 1.c.13. Hîc igitur tanquam in speculo licet horrendam huius peccati veluti faciem spectare, quod tamen rursum per partes ex-
55 plicabimus, vt in re tanti momenti securæ sint sanctorum conscientiæ. Ex his igitur quæ posuimus, ista consequuntur: Primùm, in eos solos cadere hoc peccatum quibus Spiritus sancti lux ita affulserit vt bonum Dei donum gustarint, sicut diximus Hebr. 6. Ideo condonata est Paulo blasphemia, 1. Tim. 1.c.13. Deinde, non secundam sed primam Tabulam directè respicere hoc peccatum: quamobrem etiam blasphemia in Spiritum sanctum vocatur. Tertiò, non esse particularem lapsum aduersus primam Tabulam, cuiusmodi sunt etiam, dubitatio a-
60 liqua de Deo, de veritate Scripturæ, de Christo, déque aliis ad Dei cultum propriè pertinentibus. Supersunt enim eorum vitiorum semina etiam in regeneratis: adeo vt interdum horrificos fructus edant in ipso tētationis æstu: sicut in Iobo, in Mose, Aarone, in Dauide denique, qui tam erat secundum cor Domini, vt ex Psalmo 73, & 116.b.11, liquidò apparet. Quartò, peccatum hoc vniuersalem esse apostasiam, id est defectionem à Deo, qua Dei ipsius maiestas ex certa ac destinata malitia petitur, cuiusmodi in illis exemplis apparet quæ citaui-
65 mus. Itaque Petri abnegatio non fuit peccatum in Spiritum sanctum. quanuis enim ore negaret, & quidem cū execratione, addo etiam, quanuis intus æstuaret ipsius conscientia, dum Christum ita abiectum cerneret, tamē non consentiebat mentis iudicium cum lingua: sed hoc expressit partim illa præcipitatio quæ Petro erat veluti familiaris in vtranque partem: (vt solent vitia sub virtutis specie blandiri) partim verò periculi circunstantis horror. Interim tamen Spiritus ille ex quo didicerat Christum esse Filium Dei viui, & ita quidem vt (sicuti
70 paulo pòst patefecit) nihil haberet præceptore suo charius: is (inquam) Spiritus in corde manēs, linguam reprehendebat: fides illa pro qua rogarat Dominus vt non deficeret, intus æstuabat. Alioquin sese adiunxisset Iudæis, & sese ab illo diu deceptum conquestus foret, denique se ostendisset non Petrum, sed Simonem illum esse Ionæ filium: quum econtrario flens sese foras præripuerit, & nulli magis quàm sibi hoc facinus displicuisse, re ipsa sit omnibus modis testatus. Neque verò hæc à me dicuntur vt Petri peccatum eleuem, quod sanè
75 mortem æternam mille modis merebatur: sed vt siqui, Petri exemplo, ex infirmitate peccarint, (nihil autē vi-

detur, vno excepto Spiritus sancti peccato, grauius committi à quoquam posse) animum tamen non abiiciant, sed aliquem sibi ad salutem aditum relictum norint: si modò Petri fidem ac resipiscentiam imitetur. Quinto, nullos electos huic peccato esse obnoxios. Quum enim nũquam remittatur, non possit autem irritum esse Dei consilium, efficitur ita prospicere Dei gratiam electis suis vt nunquam eousque illos deserat vt in id præcipitium abripiantur. Itaque quisquis certum electionis testimonium in sese sentit, (dictum est autem suprà de tribus testibus quos in sese habent quicunque verè credunt) non est quòd vnquam desperet. Interim verò nũ hoc prætextu sese ad quiduis audendum accẽdet: Minimè verò id facturus est quicunque Dei Spiritum habet, sed magis ac magis nitetur bonis operibus in semetipso vocationem & electionem suam confirmare, sicuti Petrus monet: quòd si in certamine vulnus aliquod acceperit, tamen non despondebit animum, neque cum aduersario fœdus feriet: sed sui ipsius ita eum pudebit, vt virtutis illius conscius quam à Domino accepit, eo alacrius in hostem feratur. Sexto, hoc peccatũ non extare necessariò in omnibus reprobis, quum vel ipsum solum peccatũ originis illis meritò condemnandis sufficiat. Omnia enim (vt antè dixi) peccata reprobis lethalia sunt: ipsáque adeo natura illos reddit æternæ iræ Dei obnoxios: sicuti è cõtrario, in electis omnia, sine vlla prorsus exceptione, per Christi sanguinem eluuntur. Vacant enim eo quod vnũ est insanabile, vt modò dixi. Septimò, quũ vera resipiscentia manet à Dei Spiritu, Spiritum autem Dei in vno Christo per fidem gratis apprehenso nanciscamur, nunquam posse resipiscere qui in Spiritum sanctum peccarint, ac proinde nunquam remitti hoc peccatũ. Nam si resipiscerent, certè veniam consequerentur: quum Deus eum qui seriò resipiscit, non magis possit quàm Spiritum suum despicere. Non est ergo causa cur accusetur Deus tanquam crudelis quòd peccatum hoc non remittat: sed (vt reliquas rationes prætereani) profani sunt qui à Deo petunt vt tam execrandum scelus etiam non resipiscentibus condonet. Postremò hoc quoque adiicimus, quũ id peccatum magis intus lateat quàm foris se prodat, nihil æquè nobis cauendum atque hoc vnum, ne de quoquam temere hac in parte iudicemus. Olim quidem quum eximia illa Spiritus sancti dona quibus confirmari nascentem Ecclesiam oportuit, in nonnullis vigerent, peculiaris quædam reuelatio videtur id patefecisse: sed rarò tamen, vt Galat. 5.b.12, & 2. Tim. 4.c.14: quum ipsi Simoni Mago non omnis spes præripiatur, Act. 8.d.21, & 22. Nunc verò multo etiam quàm antea consideratius est nobis incedendum. Vitia quidem ipsa acerrimè damnanda sunt: peccatores verò pro ingenii & ipsa peccatorum circunstantia tractandi. Quo propius videbitur ab extremo periculo quispiam abesse, eo magis solicitè conemur omnibus modis illum in viam reuocare, ac præsertim precibus illum Domino commendemus. Siquem tamen Dominus tanquam digito nobis commonstrarit ad mortem peccare, (quod tamen sibi plerunque integrum seruare consueuit) quid nobis faciẽdum sit, apertè docet Apostolus, & significauit etiam Dominus Samueli cum graui reprehensione, 1. Sam. 16.a.1. Petet, αἰτήσει. Præcisum dicendi genus. Perinde enim est acsi diceret, Petet à Domino vt illi condonet: qui rogatus dabit illi vitã. Neque enim nisi coacta interpretatione verbum δώσει potest ad alium quàm ad ipsum Deum referri. Deinde notandum est quòd non dixit, Dabit ei veniam, sed Dabit ei vitã. Ita enim intelligimus, quòd peccatum aliquod non sit mortiferum, id non ex ipsa peccati natura (alioqui enim admodum im propriè loquutus esset Apostolus) sed ex Domini benignitate proficisci qui dare vitam dicitur quum gratis remittit peccata quæ mortem per se adferunt. Stipendium enim peccati, mors: donum autem Dei, vita æterna per Christum, Rom. 6.d.23.

Πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστί· καὶ ἔστιν ἁμαρτία οὐ πρὸς θάνατον.	17 ‖Omnis iniquitas peccatum est: sed est peccatum *quod* non *est* ad mortem.	17 *Omnis iniquitas peccatum est: & est peccatum ad mortem.*
Οἴδαμεν ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ἁμαρτάνει· ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ, τηρεῖ ἑαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ.	18 Scimus quòd quisquis natus est ex Deo, non peccat: sed qui genitus est ex Deo, cõseruat seipsum, & Malus ille non tangit eum.	18 *Scimus quia omnis qui natus est ex Deo, non peccat: sed generatio Dei conseruat eum, & Malignus non tangit eum.*
Οἴδαμεν ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμεν, καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται.	19 Scimus nos ex Deo esse, & mũdũ totum in malo iacere.	19 *Scimus quoniã ex Deo sumus, & mũdus totus in maligno positus est.*
Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἥκει, καὶ δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινόν· καὶ ἐσμὲν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ.	20 Sed scimus Filium Dei venisse, & ‖dedisse nobis mentẽ vt cognoscamus illum qui verax est: & sumus in verace illo, *id est* in Filio eius Iesu Christo.	20 *Et scimus quoniam Filius Dei uenit: & dedit nobis sensum, ut cognoscamus uerum Deum, & simus in uero Filio eius.*

Marginal notes: Matth. 12.c.31, marci 3.d.29; Luc. 24.g.45.

17 Sed est, καὶ ἔστιν. [illegible] ἀλλά, vt aliquoties in hac epistola annotauimus. Vide annotationem superiorem.

18 Non peccat, οὐχ ἁμαρτάνει. Non peccat videlicet ad mortem, ac proinde pro eo rogandum est. Conseruat seipsum, τηρεῖ ἑαυτόν. Id est cauet sibi à peccato. Neque enim vtitur verbo σώζειν sed τηρεῖν, quæ non minus differunt apud Græcos quàm apud Gallos *se garder* & *se sauuer*. Inepti sunt igitur ac etiam ridiculi qui hùc locum citant quasi à libero arbitrio & bonis operibus salus, vt à causa, pendeat. Sed demus scriptum esse σώζει, (quia sic loquitur Paulus 1. Tim. 4.d.16) dico Seruare seipsum, & purificare seipsum, esse prorsus coniuncta, vt suprà, 3.a.3. Purificare autem seipsum dicitur qui Deum & fratrem diligit. At Deũ diligimus & fratres quia Deus prior nos dilexit, suprà, 4.d.19. Iustificati sunt autem in quibus Deus amorem suum patefecit in Christo. Ergo ista purificatio iustificatum sequitur, non autem præcedit iustificandum: éstque hæc sanctificatio non causa salutis, sed iter quod sequuntur qui iam ex morte translati sunt ad vitam, suprà, 3.c.14. Agimus tamen, fateor, sed quia filii sumus: agimus, inquam, non naturali arbitrio quod adiuuet Gratia: sed arbitrio quod gratia ex peccati corruptione, cui totum seruiebat, manumissum, cœpit ex malo bonũ facere, ac quotidie magis ac magis perficit. Non tangit, οὐχ ἅπτεται. Non tangit videlicet vulnere lethali. intus enim per fidem habet eum qui Mũdum, Mortem, Peccatum Satanam vicit.

19 Mundum totũ in malo iacere, ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται. Id est omnes homines in genere, quales sunt in sese, iacere in malo veluti sepultos. Nisi ἐν τῷ πονηρῷ interpretemur, Penes Malum, id est in Satanæ potestate positum esse, vti paulo antè τὸν πονηρὸν illum vocauit, addito articulo.

οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεός, καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος.	hic est verus Deus, & vita æterna.	*Hic est uerus Deus, & uita æterna.*
Τεκνία, φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων. ἀμήν.	21 Filioli, cauete vobis ab idolis. Amen.	21 *Filioli, custodite uos à simulacris: Amen.*

20 Hic, οὗτος. Postulat pronominis istius propria significatio vt ad Christum hoc referatur. Deinde peculiare vbique est Iohanni per vitam æternam Christum significare μετωνυμικῶς. Continet igitur etiam hic locus expressum diuinitatis Christi testimonium.

21 Ab idolis, ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Id est à simulacris, vt Vetus interpres & Erasmus rectè conuerterunt, vt ipsis etiã pueris in Græca lingua vel minimũ versatis abundè notũ est. Non desunt tamen etiamnum hodie qui idolorum nomine ea duntaxat simulacra significari putent quæ Pagani suis fictitiis diis statuerũt: quasi verò simulacra quæ nonnulli hodie tam pertinaciter defendunt, non ea etiam ratione magis sint execranda quòd Dei nomen & sanctorum honorem multo manifestius polluant: quasi denique non & ipsi fictitios suos sanctos habeant. Sed age, quando ipsis semel decretum est reiicere quicquid à nobis dicitur, audiant saltem Hieronymum, cui se tantum tribuere gloriantur. Is enim Epiphanii illius acerrimi hæreticorum hostis epistolam ad Iohannem episcopum Hierosolymitanum scriptam tanti fecit vt è Græco etiam in Latinum conuerterit: in qua hæc scripta sunt totidem verbis, Quum venissem ad villam quæ Anablatha dicitur, vidissémque ibi præteriens lucernam ardentem, & interrogassem quis locus esset, didicissémque esse Ecclesiam, & intrassem vt orarem: inueni ibi velum pendens in foribus eius Ecclesiæ, tinctum atque depictum, habens imaginem QVASI CHRISTI VEL SANCTI CVIVSDAM. non enim satis memini cuius imago fuerit. Quum ergo hoc vidissem IN ECCLESIA CHRISTI, CONTRA AVTHORITATEM SCRIPTVRARVM, hominis pendere imaginẽ, scidi illud, & magis dedi consilium custodibus eiusdem loci vt pauperem mortuum eo obuoluerent, & efferrent. Et paulo pòst addit, Precor vt iubeas presbyteros eiusdem loci deinceps præcipere, in Ecclesia Christi istiusmodi vela, quæ contra religionem nostram veniunt, non appendi. Hæc scripsit Epiphanius, ita comprobauit Hieronymus. Citatur authoritas Scripturarum, profertur consuetudo Ecclesiæ. Quo igitur iure hæretici illi appellentur qui cum Iohanne monent cauendum à simulacris?

Epistola Iohannis secunda.

Ἐπιστολὴ Ἰωάννου δευτέρα.

	NOVA INTERPR.	VETVS.
Ὁ Πρεσβύτερος ἐκλεκτῇ κυρίᾳ, καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς, οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ, καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν	1 Presbyter electæ dominæ & liberis eius, quos ego verè diligo nec ego solus, sed & omnes qui norunt veritatem:	1 *Senior electæ dominæ, & natis eius quos ego diligo in ueritate & non ego solus, sed & omnes qui cognouerunt ueritatem:*

1 Presbyter, ὁ πρεσβύτερος. Vulg. & Eras. Senior. Ego officii nomen esse putarim. Est enim interdũ generalissimum hoc nomen, vt etiam Episcopi & Diaconi. Cur autem nomen suum non adscripserit nõ facilè dixerim: nisi quòd videtur hoc fuisse Iohanni familiare, cuius etiam prima epistola sit ἀνεπίγραφος. Sunt tamẽ qui putent hoc nomine alium quendam Iohãnem significari qui presbyter fuerit vulgò cognominatus, à quo etiã nonnulli editam Apocalypsin putant: vt narrat Eusebius Ecclesiasticæ historiæ lib. 3. cap. 39. Ego putarim familiarem esse epistolam ab Apostolo ipso Iohanne scriptam. Nam, quod ad doctrinã ipsam attinet, valde pia & sancta est, atque adeo cum superiore prorsus consentiens. Phrasis autem Hebraismis scatet, & germanum Iohannis stylum prorsus refert, quantum quidem possum iudicare. Electæ dominæ, ἐκλεκτῇ κυρίᾳ. Nonnulli Electæ nomen proprium esse volunt: quod non probo. Dicẽdum enim fuisset κυρίᾳ Ἐκλεκτῇ, dominæ Electæ. Alii hoc nomine volunt Ecclesiã Christianã in genere significari. Quibus repugnat primùm quòd hoc dicẽdi genus sit prorsus inusitatũ, deinde quòd in extremis duobus versiculis disertè pollicetur se ad eam & filios ipsius venturũ: additque filiorũ sororis salutem: quã & ipsam electam vocat. Puto igitur inscriptã esse epistolam præstanti alicui fœminæ, quales nonnullæ Ecclesias suis opibus passim sustentabant: & electam quidem illam vocari, id est הנבחרה, eximiam, addita dominæ appellatione, ex Hebræorum more: apud quos etiam mulier גבירה præstãtis alicuius dignitatis ratione dicitur: quo modo & nos hodie in vernaculo sermone loquimur, vt Gen. 16.a.4. b.8, & c.9. sicut Lucas Theophilum, & Paulus Festum, κράτιστον, id est potentissimum vel præstantissimum, compellant. Neque enim ab eiusmodi honestis titulis Christiana religio abhorret, quatenus quidem iustum ac fas est. Perinde est igitur acsi scriptum esset, Eximiæ ac præstanti dignitate fœminæ. Atenim cur nomen proprium non addidit? nempe satis inter se noti ac familiares erant: quamobrem etiam ne nomen quidem suum exprimendum putauit. Quos, οὕς. Hoc pertinet tum ad matrem tum ad liberos. Habita est autem ratio sentẽtiæ

potius quàm verborum:perinde nimirum acsi præcessisset τὶς υἱός. Sic apud Græcos interdū reperias πῶϋ οἱ φίλοι. Item apud Anacreontem, βρέφος, οἱ γὰρ ἦγεν, vbi tamen Henricus Stephanus noster legendum notat βρέφος, φέρων δὲ ἦγεν. cui facilè assentior:quòd præcedat μὲν. Hebræis autem æquè familiare est relatiua ad sensum quàm ad verba ipsa referre. Verè, ἐν ἀληθείᾳ. Heb. באמת. Vulg. & Eras. ad verbum, In veritate. Veritatem, τὴν ἀλήθειαν. Id est Christum, vel Euangelium. quæ phrasis sæpe, apud Iohannem præsertim, occurrit: idem etiam eiusmodi vnius verbi geminatione gaudet: sicut singulis penè paginis licet obseruare tum in Euangelio tum in epistola superiore.

2 Διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' ἡμῶν ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα.

2 Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.

2 *Propter ueritatē quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.*

3 Ἔσται μεθ' ἡμῶν χάρις, ἔλεος, εἰρήνη παρὰ Θεοῦ πατρὸς, καὶ παρὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ.

3 Sit vobiscum gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & à Domino Iesu Christo Filio Patris cum veritate & charitate.

3 *Sit uobiscum gratia, misericordia, pax à Deo patre, & à Christo Iesu Filio Patris in ueritate & charitate.*

4 Ἐχάρην λίαν ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ πατρός.

4 Gauisus sum valde quòd inuenerim ex filiis tuis qui integrè incedant, sicut mandatum accepimus à Patre.

4 *Gauisus sum ualde quoniam inueni de filijs tuis ambulantes in ueritate, sicut mandatum accepimus à Patre.*

5 Καὶ νῦν ἐρωτῶ σε, κυρία, οὐχ ὡς ἐντολὴν γράφων σοι καινὴν, ἀλλὰ ἣν εἴχομεν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.

Iohan. 15. b. 12

5 Et nunc rogo te, domina, non vt mandatum nouum scribēs tibi, sed quod habuimus à principio, vt diligamus alii alios.

5 *Et nunc rogo te, domina, non tanquam mandatum nouum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio, ut diligamus alterutrum.*

6 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατῶμεν κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ, καθὼς ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε.

6 Hæc autem est charitas, vt incedamus secundum doctrinā eius. Hæc est doctrina, vt sicut audistis à principio, ita in eo ambuletis.

6 *Et hæc est charitas, ut ambulemus secundū mādata eius. Hoc est enim mandatum, ut quemadmodum audistis ab initio, in eo ambuletis.*

7 Ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν Χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί. οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος.

7 Nam multi impostores ingressi sunt in mundum, qui nō confitentur Iesum Christum venisse in carne. Qui est eiusmodi, impostor est & Antichristus.

7 *Quoniam multi seductores exierunt in mundum, qui non confitentur Iesum Christum uenisse in carnem. hic est seductor & Antichristus.*

8 Βλέπετε ἑαυτοὺς, ἵνα μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβωμεν.

8 Attendite vobisipsis, ne perdamus quæ operati sumus, sed vt mercedē plenā recipiamus.

8 *Videte uosmetipsos, ne perdatis quæ operati estis, sed ut mercedem plenam accipiatis.*

3 Sit vobiscum, ἔσται μεθ' ὑμῶν. Sic legit Vetus interpres, & ita etiam in Græcorum scholiorum contextu legitur. Fateor tamen Græcos codices habere ἔσται μεθ' ἡμῶν, erit vobiscum: sed nouum est certè hoc salutationis genus, & potuit etiam erroris occasionem librario præbere superior versiculus. Ponitur autem ἔσται pro ἔστω, ex Hebræorum more. Misericordia, ἔλεος. Vide 1. Tim. 1. a. 2. Cum veritate, ἐν ἀληθείᾳ. Id est, cum vera cognitione quam charitas comitetur. ἀλήθειαν igitur vocat quam Paulus sæpe ἐπίγνωσιν, id est agnitionem, appellat.

4 Integrè, ἐν ἀληθείᾳ. Vel ex veritate, id est prout veritas præscribit, sicut videmus explicare versu 6.

5 Scribens, γράφων. Sic lego, consentientibus cū Vetere interprete tribus codicibus vetustis, & Græcis etiam scholiis. Erasmus, Scribo, γράφω. A principio, ἀπ' ἀρχῆς. Vide 1. Iohan. 2. a. 7 & 8, vbi habetur hæc eadem sententia.

6 A principio, ἀπ' ἀρχῆς. Vide rursus 1. Ioh. 2. d. 24, vbi hæc quoque scripta sunt. Cur autem hæc exscripsisset aliquis alius: nempe vt Iohannis nomen ementiretur. At quorsum hoc in tam breui epistolio, vnde nulla amplitudo nominis possit accedere, & vbi nihil est sanè quod pium ac sanctum non sit? Est autem traiectio particulæ ἵνα, quam rectè vitauit Vetus interpres, Græcis codicibus tribus consentientibus. Deinde ex Hebræorum more omissa est particula οὕτως, ita, in similitudinis ἀποδόσει.

7 Nam, ὅτι. Non est hæc particula αἰτιολογικὴ propriè, sed occurrit tacitæ obiectioni: acsi diceret, Hoc autem non temere à vobis postulo. Nam multi impostores, &c. Vide 1. Iohan. 2. d. 22, & 4. a. 3. Venisse, ἐρχόμενον. Sic rectè Vetus interpres. est enim hoc participium non modò τοῦ ἐνεστῶτος, sed etiam τοῦ παρατατικοῦ, qui quidem infinitis locis pro aoristo vsurpatur. Sic in proxima epistola, a. 3, ἐρχομένων pro ἐλθόντων ponitur. Erasmus Venturum, ita videlicet vt ad futurum iudicium referatur. quam formulam dicendi non puto vsquam extare, quum potius dicatur venturus ἐν δόξῃ, id est cum gloria. Qui est eiusmodi, οὗτος. Hebr. הוא, pro τοιοῦτος. Est autem in mutatione numeri aliqua etiā emphasis: acsi diceret, quicūque hoc negat, is planè impostor est ac Antichristus.

8 Attendite, βλέπετε. Hebraicè, השמרו, pro προσέχετε, circunspicite & considerate diligenter. Perdamus, ἀπολέσωμεν. Sic Paulus Gal. 3. a. 4. Quidam codices hæc legunt in secunda persona plurali, eadem manēte sententia.

9 Nec manet

9 Πᾶς ὁ παραβαίνων, καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, Θεὸν οὐκ ἔχει. ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει.

9 Quisquis trāsgreditur, nec manet in doctrina Christi, Deū nō habet: qui manet in doctrina Christi, hic & Patrem & Filium habet.

9 *Omnis qui recedit, et non permanet in doctrina Christi, Deum non habet: qui permanet in doctrina, hic & Patrem et Filium habet.*

10 Εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε.

10 Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, ne recipite eum domum, nec Aue ei dicite.

10 *Siquis uenit ad uos, & hanc doctrinā nō adfert, nolite recipere eum in domum, nec Aue ei dixeritis.*

Rom. 16. d.

11 Ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς.

11 Qui enim dicit illi Aue, communicat operibus eius malis.

11 *Qui enim dicit illi Aue, communicat operibus eius malignis.*

12 Πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἠβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος. ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

12 Quum multa haberem vobis scribenda, nolui per chartā & atramentum: sed spero me venturum ad vos, & præsentem præsentibus loquuturum, vt gaudium nostrum sit completum.

12 *Plura habens uobis scribere, nolui per chartam et atramentum: spero enim me futurum ad uos, et os ad os loqui: ut gaudiū uestrum plenum sit.*

13 Ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου τῆς ἐκλεκτῆς. ἀμήν.

13 Salutant te filii sororis tuæ electæ. Amen.

13 *Salutant te filij sororis tuæ electæ.*

9 Nec manet, καὶ μὴ μένων. Duo diuersæ constructionis verba coniūcta, Hebræorū more. Qui manet, ὁ μένων. Explicatio superioris dicti, ex contrarii collatione: quod dicendi genus singulis penè versiculis apud Iohannem recurrit.

12 Præsentem præsentibus, στόμα πρὸς στόμα. Vulg. ad verbum, Os ad os. Paulus 1. Cor. 13. d. 12, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον dixit, id est, vt Hebræi dicunt, פה אל פה.

Electæ, ἐκλεκτῆς. Id est eximiæ, vt diximus suprà, ver. 1.

Epistola Iohannis tertia.

Ἐπιστολὴ Ἰωάννου τρίτη.

NOVA INTERPR. — VETVS.

1 Ὁ πρεσβύτερος, Γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ὃν ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ.

1 Senior Gaio dilecto, quem ego verè diligo.

1 *Senior Gaio charissimo, quem ego diligo in ueritate.*

2 Ἀγαπητὲ, περὶ πάντων εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή.

2 Dilecte, in primis opto vt prosperè agas & valeas, sicut prosperè agit anima tua.

2 *Charissime, de omnibus orationem facio, prosperè te ingredi et ualere, sicut prosperè agit anima tua.*

3 Ἐχάρην γὰρ λίαν ἐρχομένων ἀδελφῶν, καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς.

3 Gauisus sum enim valde quum venissent fratres, & testimonio suo commendassent integritatem tuā, prout tu integrè incedis.

3 *Gauisus sum ualde uenientibus fratribus, et testimonium perhibentibus ueritati tuæ, sicut tu in ueritate ambulas.*

2 In primis, περὶ πάντων. Ad verbum, Supra omnia. Ponitur enim περὶ pro ὑπὲρ, vt in illo Homeri versu, ἀλλ' ὅδ' ἀνὴρ ἐθέλει περὶ πάντων ἔμμεναι ἄλλων. Sensus est igitur, Opto in primis vt sicut animo rectè habes, ita etiam prosperè agas & valeas. Erasmus, De omnibus opto vt prosperè agant & rectè valeant: omisso pronomine σε, & deprauata Apostoli sententia. Nam in hac quoque epistola nihil agnosco quod Iohanni Apostolo familiariter ad amicum scribenti non optimè conueniat. De verbo εὐοδοῦσθαι diximus 1. Cor. 16. a. 2.

3 Quum venissent, ἐρχομένων. id est ἐλθόντων, vt in superiore epistola, versu 7, ἐρχόμενον pro ἐλθόντα.

SSs. i.

Integritatem tuam, σοῦ τῇ ἀληθείᾳ. vel sinceritatem. Vulg. & Eras. Veritati tuæ. Ego malui planius. Certum enim est Veritatis nomine, Hebræorum more, significari interdum vitam integram, & (vt inquit ille) sceleris puram: sicut docuimus Iohan. 3. c. 21. Neque quisquam est ex Euãgelicis scriptoribus, qui Veritatis vocabulo æquè delectetur ac Iohannes, passim illud multiplici significatione inculcans: apud quem etiam hanc traiectionem pronominis sæpe obseruauimus.

Μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαρὰν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα.

4 Maius istis gaudium non habeo, quum *videlicet* audio filios meos integrè incedere.

4 *Maius his nõ habeo gaudiũ quàm ut audiã filios meos in veritate ambulare.*

Ἀγαπητὲ, πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ξένους,

5 Dilecte, fideliter agis quicquid facis erga fratres & erga peregrinos,

5 *Charissime, fideliter facis quicquid operaris in fratres, & hoc in peregrinos,*

Οἳ ἐμαρτύρησάν σου τῇ ἀγάπῃ ἐνώπιον ἐκκλησίας· οὓς καλῶς ποιήσεις προπέμψας ἀξίως τοῦ Θεοῦ.

6 Qui testimonio suo commendarunt charitatem tuam in cõspectu Ecclesiæ: quos rectè facies si prosequutus fueris vt Deo dignum est.

6 *Qui testimonium reddiderunt charitati tuæ in conspectu Ecclesiæ: quos bene facies deducens dignè Deo.*

Ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξῆλθον, μηδὲν λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν ἐθνῶν.

7 Nam pro nomine eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentibus.

7 *Pro nomine enim eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentibus.*

Ἡμεῖς οὖν ὀφείλομεν ἀπολαμβάνειν τοὺς τοιούτους, ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ.

8 Nos ergo debemus recipere huiusmodi, vt administri simus veritati.

8 *Nos ergo debemus suscipere huiusmodi, ut cooperatores simus veritatis.*

Ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ· ἀλλ' ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν Διοτρεφὴς οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς.

9 Scripsi Ecclesiæ: sed qui primatum inter eos ambit Diotrephes, non recipit nos:

9 *Scripsissẽ forsitan Ecclesiæ: sed is q amat primatum gerere in eis Diotrephes, non recipit nos.*

Διὰ τοῦτο, ἐὰν ἔλθω, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς· καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει.

10 Propterea, si venero, suggeram ipsius facinora quæ facit, verbis improbis garriẽs in nos: quíque etiam his non contentus, neque ipse recipit fratres, & qui volunt *recipere* prohibet, & ex Ecclesia eiicit.

10 *Propter hoc, si uenero, commoneam eius opera quæ facit, uerbis malignis garriens in nos: & quasi non ei ista sufficiãt, neque ipse suscipit fratres, & eos qui suscipiũt, prohibet, & de Ecclesia eijcit.*

Ἀγαπητὲ, μὴ μιμοῦ τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν. ὁ ἀγαθοποιῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὁ δὲ κακοποιῶν, οὐχ ἑώρακε τὸν Θεόν.

11 Dilecte, ne imiteris quod malum est, sed quod bonũ est: qui bene facit, ex Deo est: qui autẽ malè facit, nõ vidit Deũ.

11 *Charissime, noli imitari malũ, sed qd bonũ est. qui bene facit, ex Deo est: q male facit, nõn uidit Deum.*

Δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας· καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν· καὶ οἴδατε ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι.

12 Demetrio testimonium redditum est ab omnibus, & ab ipsa veritate: sed & nos testimonium perhibemus: & nostis testimonium nostrum verũ esse.

12 *Demetrio testimoniũ redditur ab omnibus, et ab ipsa ueritate: sed & nos testimoniũ perhibemus, & nosti quoniã testimonium nostrum uerum est.*

Πολλὰ εἶχον γράφειν, ἀλλ' οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου σοι γράψαι.

13 Multa possem scribere, sed nolo per atramentum & calamum tibi scribere.

13 *Multa habui tibi scribere, sed nolui per atramẽtũ et calamũ scribere tibi.*

4 Istis, τούτων. Istis videlicet gaudiis. Vtitur enim plurali numero, emphaseως caussa, ex Hebræorum more. Sunt tamen qui legant ταύτης, isto. Quum *videlicet* audio, ἵνα ἀκούω. Vel hæc vna phrasis Iohanni Apostolo hanc epistolam vendicat. Est enim illi peculiare ἵνα vsurpare pro ὅτι, ex Hebræorum idiotismo, vt annotauimus Iohan. 15. b. 8, & 13. similiter etiam præcedente comparatiuo μείζονα. Item apud eundem, 16. a. 2, & d. 32. Vulg. & Eras. Quàm vt.

5 Fideliter agis, πιστὸν ποιεῖς. i. Agis vt fidelem decet. Altera interpretatio quam adfert Erasmus, quasi πιστὸν ποιεῖν significet tutum reddere, siue in tuto collocare, certè est perabsurda. Erga peregrinos, εἰς τοὺς ξένους. Ad verbum, Erga hospites: sed illud planius est. Gaium enim commendat vt φιλόξενον, sine personarum respectu. Vetus interpres, καὶ τοῦτο εἰς τοὺς ξένους, idque erga peregrinos. Hoc enim addit magnum pondus sententiæ.

6 Si prosequut' fueris, προπέμψας. Vulg. Deducẽs. Eras. Si deduxeris. quod mihi nõ videtur satis expressũ. Commendat autem Gaio vel eos ipsos quos iam antè exceperat, rursum ad eum redeuntes ad procuranda Ecclesiæ negotia: vel alios quorum eadem erat conditio. Vt Deo dignum est, ἀξίως τοῦ Θεοῦ. Rectè omnino. Nam (inquit Dominus) qui vos excipit, me excipit. Vulg. & Eras. ad verbum, Dignè Deo.

8 Vt administri simus, &c. ἵνα συνεργοὶ, &c. i. Vt & ipsi aliquid cõferamus ad veritatis prædicationẽ.

9 Scripsi, ἔγραψα. Vulg. Scripsissem forsitan, ἔγραψα ἄν. In vno verò codice scriptum inuenimus ἔγραψά τι τῇ ἐκκλησίᾳ, scripsi nonnihil Ecclesiæ.

11 Qui autẽ malè facit, ὁ δὲ κακοποιῶν. Hæc est phrasis quam sæpe iam annotauimus passim apud Iohannem occurrere. Non vidit, οὐχ ἑώρακε. Id est non nouit.

Ἐλπίζω δὲ εὐθέως ἰδεῖν σε, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν.

14 Spero autem fore vt statim te videam, & vt coram loquamur.

14 *Spero autẽ protinus te uidere, & os ad os loquemur.*

Εἰρήνη σοι. ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι. ἀσπάζου τοὺς φίλους κατ' ὄνομα.

15 Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

15 *Pax tibi. Salutãnt te amici. Saluta amicos nominatim*

14 Coram, στόμα πρὸς στόμα. Vide superioris epistolæ versum decimumtertium.

Epistola catholica Iudæ Apostoli.

Ἰούδα τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολική.

NOVA INTERPR. — VETVS.

ΙΟΥΔΑΣ Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου, τοῖς ἐν Θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις καὶ Ἰησοῦ Χριστῷ τετηρημένοις κλητοῖς·

1 IVDAS Iesu Christi seru', frater autem Iacobi, vocatis, à Deo Patre sanctificatis, & Iesu Christo seruatis:

1 *IVDAS Iesu Christi seruus, frater autem Iacobi, his qui sunt in Deo Patre dilectis, et Christo Iesu conseruatis & uocatis:*

Ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἀγάπη πληθυνθείη.

2 Misericordia vobis & pax & charitas multiplicetur.

2 *Misericordia uobis & pax & charitas adimpleatur.*

Ἀγαπητοὶ, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν, παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει.

3 Dilecti, quum omne studiũ adhibeam vt scribã ad vos de communi salute, necesse habui vobis scribere, ad vos hortandos vt decertetis pro fide quæ semel tradita est sanctis.

3 *Charissimi, omnem solicitudinem faciens scribendi uobis de communi uestra salute, necesse habui scribere uobis, deprecans supercertare semel traditæ sanctis fidei.*

1 Frater autem Iacobi, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου. Constat sic appellatum fuisse hunc Iudam, vt ab altero illo Iuda Iscariote distingueretur: idque non tantùm viuo illo proditore, vt passim in Euangelio: sed etiam illo iam sublato, vt Act. 1. c. 13: vel quia iam inualuerat consuetudo vt sic vocaretur: (sicut & ipsi Apostoli, nondum electo in locum proditoris Matthia, duodecim vocantur, 1. Cor. 15. a. 5) vel vt nomen illud, proditoris memoria infame factum, aliquo modo leniretur. Magis tamen in illam sententiam quàm in istam inclino. Sed & illud obseruandum est, quum Iacobi meminerit simpliciter, nullóque addito epitheto, omnino eum intelligi cuius nomen celeberrimum tum erat, inter Iudæos præsertim, illum videlicet Alphæi filium, qui & frater (id est cognatus) Domini dicitur; & in Hierosolymitana Ecclesia eminebat, vt apparet ex celebris illius synodi actione quæ descripta est Act. 15, itémque ex Act. 21. c. 18, contrà quàm tradiderunt veteres, qui tres fecerunt Iacobos. Neque verò, quamuis reliquis hinc & inde peregrinantibus ipse Hierosolymis maneret, idcirco Apostolus esse desinebat. Satis enim constat, ea tempestate solitos fuisse ex toto terrarum orbe in eam ciuitatem conuenire innumerabiles Iudæos, ac nonnullos etiam ex profanis gentibus religiosos homines, Act. 2. a. 5, & 8. e. 27, adeo vt omnino oportuerit aliquem illic ex Apostolis permanere, qui ex vna vrbe Iudæos per vniuersum orbem terrarum dispersos doceret. Nam illis etiam idcirco noster hic Iacobus epistolam suam inscripsit, idque nullo vsquam addito discriminis epitheto: quod tamen faciẽdum fuisse videbatur, si plures tum erant Iacobi quorũ insignis esset inter Apostolos authoritas. Quanquam de his quidem nolim ego cum quoquam contendere.

A Deo Patre, ἐν Θεῷ πατρί. Id est per Deum Patrem. Vulg. & Eras. In Deo Patre. Mihi videtur magis vsitatum esse in Scriptura vt dicantur fideles à Deo Patre in Filio per Spiritum sanctum sanctificari. Sanctificatis, ἡγιασμένοις. Vulg. Dilectis. quæ loquutio mihi videtur inusitata, quum potius dicamur à Patre diligi in Filio. Itaque siue ἡγιασμένοις legas, siue ἠγαπημένοις, vt in duobus Græcis codicibus scriptum inuenimus, ἐν Θεῷ πατρὶ dictum erit pro ὑπὸ Θεοῦ πατρός. Seruatis, τετηρημένοις. Id est sepositis æterno Dei consilio, qui Christo trãderentur custodiendi, vt Iohan. 17. b. 6, & c. 12, & d. 24. Est autem (fateor) vni huic epistolæ peculiaris hæc salutatio, si verba ipsa spectes: sed eximiæ consolationis plena, & quæ spiritum Apostolicum plenè testetur. Vulgata, Conseruatis.

3 Quum omne studium adhibeam, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος. Vulgata, Omnem solicitudinem faciens.

barbaré. Eras. Tantum mihi studium fuit: eneruata Apostoli sententia, vt mox dicemus. De communi salute, περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Id est de iis quæ ad nostram omnium salutem spectant. Est enim in his verbis κοινωνία, quam Rhetores vocant, id est communicatio: veluti si dux aliquis suos milites, commilitones vocet, quæ res loquenti solet magnam beneuolentiam conciliare. Nolim igitur pronomē ὑμῶν, id est vestra, addere, (vt legit Vetus interpres) quanuis id quoque in vetustis duobus codicibus inuenerimus: sed mendosè (ni fallor) pro ἡμῶν, nostra, vt in aliis itidem vetustis duobus scriptum legimus. Necesse habui vobis scribere, ἀνάγκην ἔσχον, &c. Sic rectè conuertit Vetus interpres, pro quo tamen Erasmus substituit, Vt nō potuerim non scribere vobis: primùm repugnantibus Græcis, deinde eneruata Apostoli sententia, vt rectè obseruauit doctissimus interpres. Neque enim dicit se ad scribendum eò esse adductum quòd sedulò id facere soleat, sed potius, quū alioqui ad salutem illorum frequentibus literis procurandam sit propensus, sese nunc ipsa necessitate adductum vt ad eos scriberet. quam explicationem quum annotarit Erasmus, miror illum maluisse eam amplecti quæ à Græcis discedit, & multum detrahit de sententiæ pondere. Ad vos hortandos, παρακαλῶν. Vulg. Deprecās. Erasmus, Obsecrans. Neuter (vt opinor) satis commodé. Vt decertetis pro fide, ἐπαγωνίζεσθαι τῇ πίστει. Id est ἐπαμύνασθαι, vt pro viribus tueamini fidem. nam ἐπὶ hoc declarat. Vulg. Supercertare, barbaré. Erasmus, Vt vestris laboribus adiumēto sitis fidei: periphrasi minimè necessaria. Cæterùm Fidei appellatione suam doctrinam intelligi res ipsa satis ostendit, vt 1. Tim. 4. a. 1, & alibi sæpe. & quum certare ipsos iubet Apostolus, minimè intelligit vt gladiis & ensibus rem gerant, (neque enim magistratum qui tum impius erat, sed Ecclesiam alloquitur) sed vt sana doctrina & honestæ vitæ exemplis, ea denique panoplia quam Paulus describit Ephes. 6. c. 13, hæreticis obsistant. quanuis nisi suam hic etiam operam ciuilis magistratus accommodet, minimè officium faciat, vt diximus 1. Tim. 2. a. 2. Erasmus in annotationibus τοῖς ἁγίοις refert ad ἐπαγωνίζεσθαι: acsi diceret Apostolus se scribere vt per fidem semel datam sint sanctis auxilio. quæ interpretatio mihi prorsus videtur coacta. Quanuis enim fide certandum sit, tamen apparet Apostolum potius hoc in loco declarare pro quo certare debeant, nempe pro sana doctrina. Semel, ἅπαξ. Magna est emphasis huius aduerbii, vt alibi sæpe annotauimus. Semel enim traditam esse doctrinam dicit quæ nunquam sit posthac immutanda, & qua semel amissa, non sit quòd aliunde salutem expectent.

4 Παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι.

4 Nam subrepserunt quidam homines, prius iam olim descripti ad hanc damnationem, impii, qui Dei nostri gratiam transferunt ad lasciuiam, & solum illum herum Deum ac Dominum nostrum Iesum Christum negant.

4 Subintroierunt enim quidā homines, qui olim præscripti sunt in hoc iudiciū, impij Dei nostri gratiā transferētes in luxuriā, et solum Dominatorē & Dominum nostrum Iesum Christum negantes.

4 Prius iam olim descripti ad hanc damnationem, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα. Vulgata, Qui olim præscripti sunt ad hoc iudicium. Eras. Qui prius descripti fuerunt ad hoc iudicium, neglecta particula πάλαι, quæ tamen minimè est otiosa. Cæterùm non dubium est quin hoc addiderit Apostolus vt aduersus apostasiæ offendiculum animos sanctorum confirmaret: quum videlicet intelligerent nihil hic temere, sed æterno ac certo Dei consilio euenire. Nam ex eo consequitur istos nunquam fuisse ex sanctorum grege, licet pietatem ad tempus simularint: ac proinde causam non esse cur illorum defectione obstupescerēt sancti: imò verò potius quòd Deo gratias agerent, qui eos alio Spiritu donasset, & istorum simulatum animum patefecisset. deinde optimum istarum tentationum exitum fore, quum Dei consilio ac sapientia futurum sciant vt omnia ista Ecclesiæ commodo cedant. Hoc, inquam, est consilium Spiritus sancti hoc in loco, sicut & alibi sæpe, veluti Exodi 7. a. 3. item 2. Tim. 2. c. 19. item 1. Ioh. 2. e. 19 & 20. Sunt tamen qui ad nudam præscientiam hoc referant, quasi dicatur Deus hoc futurum cognouisse ab æterno: quod sanè verum est. sed si nuda hæc fuerit præscientia rerum futurarum, quam tandem consolationem inde concipiemus? Leue profectò ac frigidum erit hoc argumentum. Deinde etiam propius considerandum est quomodo loquatur Apostolus, vt illam interpretationem prorsus absurdam esse intelligamus. Qui descriptos esse dicit, num videtur inanem præscientiam statuere? Quorsum verò non tantùm descriptos, sed antè & quidem iam olim descriptos esse narrat? num vt æternam esse præscientiam Dei significet? Atqui nemo de hoc dubitare possit, ne Epicurus quidem. Quorsum igitur? Nempe vt ab æterno hæc esse decreta intelligamus: de quo semper dubitarunt qui ad hæc scrutanda Dei mysteria, non discipulorum, sed iudicum animum attulerunt. aduersum quos nominatim disserit Apostolus Rom. 9. d. 19 & 20. Sed & illud obseruandum est, non dixisse Apostolum, in illo æternorum Dei consiliorum libro descriptam, id est decretam ac sancitam esse illorum condemnationem, (quod tamen verum est) sed illos ad hanc damnationem esse descriptos, id est æterno Dei consilio huic damnationi destinatos: nempe vt sciamus hoc æternū Dei decretum non modò euentum rerum, (vt nonnulli volūt) sed ipsas in primis personas comprehendere. Æternum autem quūm dico, non tempore duntaxat æternum intelligo: de qua re (vt antè dixi) nemo vnquam communi sensu præditus dubitauit: sed quod omnes causas ordine antegrediatur. Nam alioqui si peccatorum præscientia ordine causarum præcedit decretum, quid necesse erat Paulum illic ita assurgere, quum vno verbo posset omnia explicare? Vt alia planè absurda atque adeo impia omittam, quæ necessariò ex illa doctrina consequi pluribus exposuimus 1. Tim. 2. a. 4. & aliis locis. In summa, exitii causam nusquam alibi quàm in homine hærere vniuersa Scriptura declarat: æterno autem decreto Dei, quo gloriam suam patefacere certò & irreuocabiliter decreuit, tum in seruandis per misericordiam nonnullis, tum in damnandis iusto iudicio quoscunque libuerit, nihil neque tempore antiquius, neque ordine prius inuenio, neque inueniri posse dico quin Deus diuinitate sua spolietur. Solum illum herum Deum ac Dominum, &c. τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον, &c. Vnicus articulus omnibus epithetis istis communis, omnino ostendit Christum hîc vocari vnicum herum, Deum ac Dominum: quanuis Dei nomen non legerit Vetus interpres, & in duobus codicibus Græcis deesse cōpererim. Sed intolerabilis est planè hoc etiā loco Erasmus, vt aliis omnibus quibus Christi deitas manifestè asseritur, vt qui hunc locum sic interpretādo penitus peruerterit, Ac Deum qui solus est herus, ac Dominum nostrū Iesum, &c. perinde acsi scriptum esset καὶ τὸν Κύριον, vt Deus Pater à Domino Iesu distinguatur. Complutensis autē codex habet τὸν μόνον Θεὸν καὶ δεσπότην τὸν Κύριον, &c. i. solum illum Deum & herū Dominū nostrū, &c. quæ lectio melius etiam confirmat omnia hæc de Christo dici. Negant, ἀρνούμενοι. Hoc totidem verbis scriptum est 2. Pet. cap. 2, vt tota fere hæc epistola. Neque tamen idonea hæc causa est cur eam tanquam fictitiam repudiemus: quum passim etiā posteriores Prophetæ ex prioribus multa penè ad verbū describant: proinde nihil prohibet

nos arbitrari Iudam qui Petro superuixerit, ad eosdem illos nefarios homines graphicè describendos, ex Petri epistola descripsisse quæ appositissima videbantur.

5 Ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν.

6 Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν.

7 Ὡς Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα, καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πόλεις τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας, πρόκεινται δεῖγμα, πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι.

8 Ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι, σάρκα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν.

9 Ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ Μωσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλ᾽ εἶπεν, Ἐπιτιμήσαι σοι Κύριος.

10 Οὗτοι δὲ ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι βλασφημοῦσιν· ὅσα δὲ φυσικῶς, ὡς τὰ ἄλογα ζῶα, ἐπίστανται, ἐν τούτοις φθείρονται.

11 Οὐαὶ αὐτοῖς· ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ Κορὲ ἀπώλοντο.

5 Volo autem vos *istorum* cōmonefacere, vt qui semel hoc sciatis, Dominū, quū populū ex AEgypto liberasset, rursus ‖ eos qui non credebant perdidisse.

6 ‖ Et Angelos qui non seruata sua origine reliquerunt suum domicilium, iudicio magni illius diei vinculis æternis sub caligine reseruasse.

7 ‖ Sicut Sodoma & Gomorrha & his finitimæ ciuitates, simili modo atque illæ scortatæ, & carnem alienam sectatæ, propositæ sunt exemplo, ignis æterni pœnam sustinentes.

8 Similiter tamē & isti sopiti, carnem quidē polluūt, dominatum verò reiiciunt, & dignitates conuitiis incessunt.

9 At Michael archangelus, quum aduersus diabolū certās, disceptaret de corpore Mosis, non ausus est illi impingere notam maledicti, sed dixit, Increpet te Dominus.

10 At isti, quæ non nouerunt, ea cōuitiis incessunt: quæ verò naturaliter, vt animātia rationis expertia, sciūt, in iis corrūpūtur.

11 Væ ipsis: nam viam ‖ Cain ingressi sunt, & deceptione mercedis, qua deceptus fuit ‖ Balaā, effusi sunt, & ‖ contradictione Core perierunt.

5 Cōmonere autē vos volo, scientes semel omnia, quoniā Iesus populum de terra AEgypti saluans, secundò eos qui non crediderunt, perdidit. Num. 14. f. 37

6 Angelos verò q̄ non seruauerūt suū principatū, sed dereliquerunt suū domicilium, in iudiciū magni diei, vinculis æternis sub caligine reseruauit. 2. Pet. 2. a. 4

7 Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitimæ ciuitates simili modo exfornicatæ, & abeūtes post carnē alteram, factæ sunt exemplum, ignis æterni pœnā sustinentes. Gen. 19. e. 24

8 Similiter & hi carnē quidē maculant, dominationē autē aspernunt, maiestatē autē blasphemant.

9 Quū Michael archangelus cū diabolo disputās altercaretur de Moysi corpore, nō est ausus iudiciū inferre blasphemiæ, sed dixit, Imperet tibi Dominus. Zach. 3. a. 2

10 Hi autē, quæcūq; q̄dē ignorāt, blasphemāt: quæcunque aute naturaliter, tanquā muta animalia, norunt, in his corrūpūtur.

11 Væ illis: q̄a in via Cain abierūt, & errore Balaā mercede effusi sunt, et in contradictione Core perierunt. Gen. 4. b. 8. Num. 22. d. 21. 2. Pet. 2. c. 15. Num. 16. a. 1.

7 Simili modo atque illæ, τὸν ὅμοιον, &c. Id est, Sodomæ & Gomorrhæ vestigia sequutæ. Neque nos offendere debet numeri mutatio. vrbium enim nomine incolas comprehendit. Vulg. barbarè, Simili modo exfornicatæ: quāuis mihi videatur præpositionem ἐκ pro ἔξω accepisse, non admodum absurdè, ad præposteram scortationem significandam. Carnem alienam sectatæ, ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας. Sic adumbrat prodigiosas libidines, de quibus Paulus ad Rom. 1. d. 26, & 27. Vulg. Et abeuntes post carnem: seruato Hebraismo.

8 Tamen, μέντοι. Vulgata hanc particulam omisit. Eras. Sanè: non satis apposité. Sopiti, ἐνυπνιαζόμενοι. Id est, perinde stolidi & rationis expertes acsi altissimo veterno sensus omnes haberent sopitos. Hinc illę רוח תרדמה. i. spiritus soporis, aut veterni potius, cuius fit mentio Esa. 29. c. 10, & alibi sæpe. Vetus interpres hoc non legit, aut certè prætermisit, quum in Græcis omnibus legatur. Eras[illegible] lusos insomniis, non satis appositè interpretatur. Dominatum, κυριότητα. Maior est istius dicti em[illegible] quàm si dominos dixisset. Potest enim dominum suum, id est eum qui sit in magistratu, aspernari, qui tamen ipsum munus magistratus approbet: at isti ordinem ipsum à Deo constitutum conuitiis incessebant: vt hodie faciunt Anabaptistæ, Libertini, Dauidistæ, Academici, & cæteræ id genus pestes.

9 De corpore Mosis, περὶ τοῦ Μωσέως σώματος. Hoc exemplum proculdubio hausit Iudas vel ex aliquo libro qui nunc interciderit, vel ex traditione: vt illud quod refert de Ianne & Mambre Paulus 2. Tim. 3. b. 8. Itaque non magis ob eam causam potest hæc Iudæ epistola quàm illa Pauli repudiari, quum nihil hîc à veritate absonum narretur. Neque enim temere est quòd disertè commemoratur Dominus sepelisse Mosen, nec voluisse Israelitas intelligere vbinam esset eius sepulchrum: nempe ne illis contingeret quod nobis, qui ex Martyrum corporibus (demus enim illa esse Martyrum corpora) abomināda idola fecimus. Quid mirū est igitur Satanam contra laborasse vt in apertum proferretur, cui sese Michael archangelus Domini opposuerit? Et hunc quidē librum vnde hæc petierit Iudas, citat Origen. lib. περὶ ἀρχῶν 3. cap. 2, sub titulo Ascensionis Mosis. Qui verò ex hoc loco & aliquot aliis effici volunt, quod nunc extat verbum Dei scriptum, non sufficere decidendis religionis controuersiis, item qui sub traditionum nomine quæuis errorum portenta volunt in Ecclesiam inuehere: ii magis ineptè (ne dicam impiè) argumentantur quàm vt refutatione indigeant. Increpet, ἐπιτιμήσαι. Hæc eadem scripta sunt Zach. 3. a. 2, sed in visione quadam, in qua non Michael, sed Iehoua ipse ita loquitur.

11 Væ ipsis, οὐαὶ αὐτοῖς. Id est, maledictio ipsis imminet. Neque enim tam imprecatur, quàm prædicit quid illis impendeat.

11 [sic, 12] Οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες, συνευωχούμενοι, ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες· νεφέλαι ἄνυδροι, ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι, δένδρα φθινοπωρινά, ἄκαρπα, δὶς ἀποθανόντα, ἐκριζωθέντα·

Hi sunt macularum instar in agapis vestris, dum vobiscum conuiuantur, absque vllius metu seipsos pascentes, ‖nubes aqua carentes, ventis circumactæ, arbores emarcidæ, infrugiferæ, bis emortuæ, eradicatæ:

Hi sunt in epulis suis maculæ, conuiuantes sine timore, semetipsos pascentes: nubes sine aqua, quæ à uentis circunferuntur, arbores autumnales, infructuosæ, bis mortuæ, eradicatæ:

1.Pet.2.d.12

13 Κύματα ἄγρια θαλάσσης, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, ἀστέρες πλανῆται, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετήρηται.

Vndæ maris efferatæ, despumantes sua ipsorum dedecora, stellæ erraticæ, quibus caligo tenebrarum in æternum seruata est.

Fluctus feri maris, despumantes suas confusiones, sidera errantia: quibus procella tenebrarum seruata est in æternum.

14 Προεφήτευσε δὲ καὶ τούτοις ἕβδομος ἀπὸ Ἀδὰμ Ἐνώχ, λέγων, Ἰδού, ἦλθε Κύριος ἐν μυριάσιν ἁγίαις αὐτοῦ,

Prophetauit autem etiã de istis septimus ab Adã Enoch, dicens, Ecce, venit Dominus cum sanctis millibus suis,

Prophetauit autem de his septimus ab Adam Enoch, dicẽs, Ecce, uenit Dominus in sanctis millibus suis,

15 Ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἐξελέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῶν περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν ὧν ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν ὧν ἐλάλησαν κατ' αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς.

Vt ferat iudicium aduersus omnes, & redarguat quicũque ex ipsis sunt impii, de factis omnibus quæ impiè patrarint, déque omnibus duris quæ loquuti fuerint aduersus ipsum peccatores impii.

Facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impiè egerunt, et de omnibus duris quæ loquuti sunt contra eũ peccatores impij.

16 Οὗτοί εἰσι γογγυσταί, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι· καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα, ὠφελείας χάριν.

Hi sunt murmuratores, queruli, in cupiditatibus suis incedentes: & ‖quorum os loquitur prætumida, admirantes personas vtilitatis gratia.

Hi sunt murmuratores, querulosi, secundum desideria sua ambulãtes: & os eorum loquitur superba, mirãtes personas quæstus causa.

Psal.17.c.10

17 Ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοί μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

Vos autem, dilecti, memores estote verborum quæ prædicta fuerunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi,

Vos autem, charissimi, memores estote uerborum quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi,

18 Ὅτι ἔλεγον ὑμῖν ὅτι ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ ἔσονται ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν.

Quòd *videlicet* dixerũt vobis, ‖in extremo tempore futuros irrisores qui in impiis suis cupiditatibus incedant.

Qui dicebãt uobis quoniã in nouissimo tẽpore uenient illusores, secundũ desideria sua ambulantes impietatum.

1.Tim.4.a.1 2.tim.3.a.1 2.pet.3.a.3

12 In agapis vestris, ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν. Vulg. In epulis suis: mendosè, & meritò repugnantibus Græcis codicibus. Neque enim agapæ priuatæ erant, sed fraterna Ecclesiastici cœtus conuiuia, quæ pulchrè describit Tertullianus in Apologetico, cap. 39. Seruauimus autem Græcum nomen, quod Latini etiam Theologi, vt peculiariter fraternis istis Ecclesiarum conuiuiis dicatum, retinuerũt. Eras. Inter charitates vestras. Vide 2. Pet. 2. c. 13, vbi hunc locum exposuimus. Absque vllius metu, ἀφόβως. Id est impudenter, & absque vlla vel Dei vel Ecclesiæ reuerentia. Quid enim is metuat cui summæ perfectionis gradus est, nihil ducere pro peccato?

Seipsos pascentes, ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες. Id est luxui & ingurgitationi pro arbitrio suo vacantes. pro quo dixit Petrus ἐντρυφῶντες. Eras. Suo ductu & arbitrio viuentes. Emarcidæ, φθινοπωρινά. Id est, qui nullũ fructum nisi marcidum ferant, vt ex iis nulla decerpi possit vtilitas, sicut mox subiicit. Vulg. ad verbum, Autumnales. Sed puto Apostolum potius ad etymologiam huius epitheti quàm ad autumnum respexisse. φθινοπωρινά igitur vocauit παρὰ τὸ φθίνειν τὴν αὐτῶν ὀπώραν, quòd nihil nisi corruptum & marcidum edant. Bis, δίς. Numerus certus pro incerto, emphaseos causa. nisi arbitrari malimus duplicem hîc mortem notari: vnã in qua natæ sint, alteram in qua in sua defectione inciderint. fit enim istiusmodi conditio posterior, priore deterior, & vtraque mortis appellatio passim in Scripturis tribuitur.

13 Caligo tenebrarum, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. Id est densissimæ tenebræ, vt diximus 1. Pet. 2. d. 17. Sic apud Æschylum alicubi inuenias χθονὸς πέδον, σκάφη νεῶν, συμφορᾶς πάθους, & similia.

14 Enoch, Ἐνώχ. Mihi quidem fit verisimile hóc Enochi dictum vel ἄγραφον fuisse, & tamen apud omnes posteros celebre: vel in aliquo libro de Enocho commemoratum. Vtcũque sit, vera & perpulchra est sententia: & Enochum inter cæteros pietate excelluisse res ipsa ostendit. Multos autem sacros libros intercidisse nemini dubium esse potest qui Vetus testamentum legerit: quales isti sunt, Liber bellorum Domini, quem citat Moses Num. cap. 21. c. 14. Liber Iusti, Ios. 10. c. 13. Liber Nathan, Liber Gad, Liber Semeiæ, Liber Haddo, liber Ahiæ, Liber Iehu filii Hannani, qui in Paralipomenon libris citantur. Sed hoc quidem certum est, eos qui supersunt libros, & in Canone recitantur, sine controuersia fuisse ab Ecclesia receptos. & quod ad stabiliendam veram religionem attinet, nihil esse quod quicquam amplius desideremus. Venit, ἦλθε. Præteritum pro futuro, Prophetarum more.

17 Ab Apostolis, ὑπὸ τῶν ἀποστόλων. Ne hinc quidẽ consequitur hunc Iudam ex Apostolorũ numero non fuisse, sed colligitur serò fuisse scriptam hanc epistolã, plerisque iam mortuis Apostolis, quorum scripta terebantur in Ecclesia. quamobrem etiam videmus Petrum in altera epistola meminisse scriptorum Pauli.

19 Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτούς, ψυχικοί, πνεῦμα μὴ ἔχοντες.

Hi sunt qui seipsos segregãt, animales, Spiritum non habentes.

Hi sunt qui segregant semetipsos, animales, Spiritum non habentes.

20 Ὑμεῖς δέ, ἀγαπητοί, τῇ ἁγιωτάτῃ ὑμῶν πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτούς, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ προσευχόμενοι,

Vos autem, dilecti, sanctissimæ vestræ fidei superstruentes vos ipsos, per Spiritum sanctum orantes,

Vos autẽ, charissimi, superædificantes uosmetipsos sanctissimæ uestræ fidei, in Spiritu sancto orantes,

21 Ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ Θεοῦ τηρήσατε, προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ζωὴν αἰώνιον.

Alii alios in charitate Dei conseruate, expectantes misericordiam Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.

Vosipsos in dilectione Dei seruate, expectantes misericordiã Domini nostri Iesu Christi in uitã æternã.

22 Καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι·

Et alios quidẽ habito delectu commiseramini:

Et hos quidem arguite iudicatos:

23 Οὓς δὲ ἐν φόβῳ σῴζετε, ἐκ τοῦ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα.

Alios verò terrore seruate, ex flamma rapientes: odio habentes vel eam tunicam quæ à carnis contactu sit maculata.

Illos uerò saluate, de igne rapiẽtes: alijs autem miseremini in timore: odientes & eam quæ carnalis est, maculatam tunicam.

24 Τῷ δὲ δυναμένῳ φυλάξαι ὑμᾶς ἀπταίστους, καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει,

Cæterùm ei qui potest vos seruare à peccato immunes, & statuere in cõspectu gloriæ suæ inculpatos cum exultatione:

Ei autẽ qui potens est uos cõseruare sine peccato, & constituere ante conspectũ gloriæ suæ immaculatos in exultatione,

25 Μόνῳ σοφῷ Θεῷ σωτῆρι ἡμῶν δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος καὶ ἐξουσία, καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Id est soli sapienti Deo Seruatori nostro, gloria & magnificentia & robur & potestas, & nunc & in omnia secula. Amẽ.

Soli Deo Saluatori nostro per Iesum Christũ Dominum nostrũ, gloria & magnificentia, imperium & potestas ante omne seculũ, & nunc & in omnia secula seculorum. Amen.

19 Qui seipsos segregant, οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτούς. Addidimus ἑαυτούς ex Veteris interpretis & trium vetustorum codicum fide: quanquam etiam possimus nõ ineptè hoc referre ad alios quos isti à veræ Ecclesiæ cœtu abducant. Hi sunt nimirum quos Paulus ἑτεροδιδασκαλοῦντας & αἱρετικοὺς vocat, i. qui peculiarem doctrinam docent, & sectas instituunt. Animales, ψυχικοί. Vide 1. Cor. 2. d. 14.

22 Alios quidẽ habito, &c. οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι. Hæc expositio plana est, & cũ Græcis consentiẽs. Duo enim facit Apostolus fratrũ genera qui sanari possint, quorum vnum ab altero discerni oporteat. Alios enim lenius tractandos & cõmiseratione, alios, qui iam in ipsa veluti flamma versentur, periculi denũtiatione in viam esse reuocandos. Erasmus maluit interpretari διακρινόμενοι, dum iudicamini: quod meritò displicuit doctissimo interpreti. Vulg. Hos quidem arguite iudicatos, οὓς μὲν ἐλέγχετε διακρινομένους: quam lectionem inuenimus in tribus Græcis codicibus: quæ tamen mihi non ita probatur.

23 Terrore, ἐν φόβῳ. Id est, absterrentes illos & sancta seueritate reuocantes. Vetus interpres hoc non legit: neque etiam inuenimus in illis Græcis codicibus quos modò commemoraui. Vel eam tunicam, καὶ τὸν χιτῶνα. Hyperbole ab interdictis pollutionum legalium sumpta: acsi diceret, Volo, quod ad illos sceleratos attinet, vos ab illorum congressu abstinere, imò quodammodo quicquid illi vel contigerunt, tanquam pollutũ execrari. Ideo ἀπὸ τῆς σαρκὸς conuerti A carnis contactu. Vulg. prorsus ineptè, Odientes & eam quæ carnalis est, maculatam tunicam. Erasmus nihilo melius, Odio prosequentes & eam quæ in carne est, maculatam tunicam.

24 Vos, ὑμᾶς. Ita lego ex Veteris interpretis & quatuor veterum codicum authoritate. Quòd si malimus legere αὐτούς, dicemus pro ἑαυτούς positum, ita vt eodem recidat sententia. Neque enim videtur satis commodè accipi posse pro ipsos, vel eos, vt conuertit Erasmus. Gloriæ suæ, τῆς δόξης αὐτοῦ. Id est suo: vt gloria Dei pro ipso passim vsurpatur, minimè tamen otiosa periphrasi.

25 Seruatori nostro, σωτῆρι ἡμῶν. In duobus codicibus additur διὰ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, per Iesũ Christum Dominum nostrũ, vt legit Vetus interpres. Et potestas, καὶ ἐξουσία. Vetus interpres addit, Ante omne seculum, πρὸ παντὸς αἰῶνος: quam lectionem in duobus quoque vetustis codicibus Græcis comperimus.

QVIA de huius libri authoritate iampridem nonnulli dubitarunt, paucis diluam argumenta quæ in hanc partem adferri solent: deinde quid mihi videatur exponam. Argumenta verò citabo vti sunt ab Erasmo studiosè ac diligenter collecta: cuius quidem adeo varium mihi videtur in hoc argumento (vt in multis aliis) iudicium fuisse, vt quid statuerit, non facilè iudicare possis: nisi quòd eò tandem videtur inclinare vt existimet aliquam esse quidem huius libri authoritatem, sed non eam tamen quæ sit reliquorum qui sine controuersia sunt recepti. Audiamus ergo quid dicat. Testatur, inquit, diuus Hieronymus, Apocalypsin ætate sua non fuisse receptam à Græcis. Dorotheus Tyri episcopus ac martyr, in compendio vitarum tradit Iohannem in Patmo insula Euangelium suum scripsisse, huius autem libri non meminit. Athanasius Græcus in suo catalogo non affirmat hoc opus esse Iohannis. Dionysius Alexandrinus, cuius verba citat Eusebius lib.7. Ecclesiasticæ historiæ, librum existimat ab alio quopiam Iohanne viro sancto scriptũ. Eusebius ipse ita citat hũc librũ aliquot locis vt Iohanni non sine exceptione tribuat. Idem Caium quendam orthodoxum citat libro tertio, qui à Cerintho hæretico scriptum dicat. Hoc sit primum argumẽtum: ad quod ita respondeo, Si spectetur quibus rationibus permoti sint nonnulli ad hunc librum repudiandum, tum demũ facilè appariturum quàm immeritò hoc fecerint. Deinde sicut à quibusdam fuit repudiatus, ita fuisse à plerisque receptum, adeo quidem vt Epiphanius illos à quibus reiiciebatur, apertè inter hæreticos recẽsuerit: vt interim omittam antiquissimos scriptores, Iustinum philosophum, & Irenæum Lugdunensem episcopum, martyrem vtrunque, non modò illum comprobasse, sed etiam cõmentariis illustrasse. De Dorotheo quod adfertur nihil habet momẽti, qui suo tantũ silẽtio hunc librũ videatur reiecisse. De Athanasio, suspectum esse titulum Erasmus ipse annotauit. De Dionysio mox viderimus, quum ipsius rationem expendemus. Caium (quicunque tandem is fuerit) vel ipsius Dionysii verbis refuto, quæ scripta sunt libro Ecclesiasticæ historiæ tertiò. Eusebiũ autem sanè nihil moror, in quo docti omnes iudicium requirunt. Nunc ad alterum argumẽtum veniamus. Scribit, inquit, Hieronymus quosdam eruditissimos viros totum hoc argumentum multis conuitiis fuisse insectatos, quasi nihil haberet Apostolicæ grauitatis, sed vulgatam tantùm rerum historiam, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in sententiis esse quicquam Apostolica grauitate dignum. Ad hoc ita respõdeo, Quicunque tandem isti eruditissimi viri fuerint, magnam eos reprehensionem mereri in eo quòd cõuitiis ausi sint eum librum exagitare qui sanè sit breuissimus, si ea demas quæ ad verbũ ex Prophetis exscripsit. Longè aliter Basilius, Gregorius, Cyrillus, Epiphanius, Irenæus, Hippolytus, vt Arethas testatur, qui hunc librum nõ modò (vt Dionysius Alexandrinus) putarunt à sancto viro scriptum esse, sed apertè etiam Iohanni Apostolo vendicarunt: nunquam id certè facturi si Apostolicæ grauitatis nulla in eo vestigia animaduertissent. Vtros verò pro eruditioribus habebimus? an istos quorum & singularis pietas & summa eruditio testata est plurimis ipsorum monimentis: an illos potius quorum ne nomina quidẽ apparent: argumenta verò satis indicant quàm meritò eruditissimi appellentur? Negant in hoc scriptore vllam apparere grauitatem, quum tamẽ penè omnia ex Prophetis ad verbum descripserit. Dicunt eum complecti vulgatam rerum historiam. Id verò qui potest in eo verum esse qui (si admodum pauca excipias) res præteritas non narret, sed futuras prænuntiet? Ista igitur non modò vera non sunt, sed ne verisimilia quidem. Ad tertium argumentum accedamus. Hic, inquit, solicite suum nomen inculcat, perinde quasi syngrapham scriberet, non librum: idque non solùm præter morem Apostolorum, verùm multo magis præter suum morem, qui in Euangelio multo modestiora narrans, non exprimit tamen vsquam suum vocabulum, sed notulis indicat, Discipulus ille quem diligebat Iesus. Et Paulus coactus referre de visionibus suis, rem sub alterius exponit persona. At hic tam arcana cum Angelis colloquia describens, quot locis inculcat, Ego Iohannes? Hæc est ratio quæ Dionysium Alexandrinum impulit vt ab alio aliquo Iohanne scriptum hunc librum arbitraretur. At, Deus bone, quàm hæc sunt infirma & imbecilla! Nõ animaduerterunt boni viri aliud esse historiam, aliud prophetiam scribere. Nam historiæ veritas aliunde potius quàm à scriptore pendet: in prophetia verò, quia res futuræ prædicuntur, nulla nisi reuelantis & annuntiantis authoritate innixæ, quis non videt hoc requiri in primis vt vnde tandem illarum prædictio emanet, quis patefecerit, quis scripserit intelligamus? Ideo videmus non modò in prophetiarũ initiis, sed etiam in singulis penè visis, nihil æquè solicitè adscribi atque Dei dictãtis & Prophetæ scribentis nomen. Exemplo sit vel vnus Ieremias, qui minimùm centies vicies nomen suum inculcat. Ita enim omnino faciẽdum erat, ne latebras quærere videretur, vt pseudoprophetæ solebant. Quid verò? apud Danielem à capite septimo non penè singulis versiculis repetitur אני דניאל, Ego Daniel? Esaias autem quoties Esaiam filium Amos inculcat? Atqui Iohannes hoc non consueuit in Euangelio. Fateor: nam historiam scribebat, in qua illi accidit quod nulli ex aliis discipulis, vt ipse de se multa dicere cogeretur. At Paulus etiam ipse hoc non fecit. Certè non fecit eo in loco in quo suas visiones ex professo non tractabat: sed quoties sui muneris præstantiam asserit, quàm altè, quàm magnificè sese Paulum illum esse dicit non ab hominibus, neque per homines, sed à Iesu Christo designatum Apostolum? Quid? quum sua illa certamina prædicat, an personam alienam assumit? Sed aliquid etiam amplius consideremus. Iohãnis nomen in toto hoc opere (nisi me calculus fefellit) quinquies tantùm repetitur: & illud Ego Iohannes, tribus tantùm locis, nempe cap.1.b.9, addita tamen explicatione, quæ vna ad omnem amoliendam arrogantiæ suspicionem satis supérque sufficit. Item, 22.a.2, & 21.b.8: quibus locis simpliciter tantùm commemorat quid viderit, vt de visionis fide dubitari non possit. Ergo (vt paucis hoc argumentum absoluam) ratio illa Dionysii non modò futilis est, sed etiam imperitiam arguit, atque adeò plena est calumniæ: imò verò (quod ingenuè & sine vlla maleuolentia à me dici Deus testis est) nimium inconsiderata est vox ista, hunc scriptorem perinde suum illud Ego Iohannes inculcare acsi syngrapham, non librũ scriberet. Accedo ad quartum argumentum. In Græcis, inquit, quos viderim exemplaribus, non erat titulus Iohannis Euangelistæ, sed Iohannis Theologi. Atqui vel hic titulus eam Iohanni Euangelistæ vendicat, quem nemo ignorat κατ' ἐξοχὴν fuisse Theologum à veteribus appellatum: quòd de Christi diuinitate nemo vnquam hominum apertius aut diuinius scripserit. Alter autẽ ille Iohannes quem ego sanè suppositititium esse suspicor, non Theologus, (quo cognomento nihil dici potest augustius) sed presbyter dicebatur. Venio tandem ad styli dissimilitudinẽ, quã Dionysius ille Alexandrinus tribus argumentis confirmat, vt refert Nicephorus Ecclesiast. historiæ lib.6.cap.23. Primùm ex tota orationis indole ac ductu. Deinde quòd quum Euangelio & epistolæ Iohannis catholicæ multa sint communia, hic liber ne syllabam quidem vllam habeat cum eis cõmunem. Postremò, quòd quum sermonis etiam dono excelluerit Iohannes, alicubi hic noster rusticis barbarismis & solœcismis vtatur. At ego primùm omnium respondeo, istam styli dissimilitudinem minimè esse admirandã in tam dissimili argumẽto.

Nam in Euangelii historia, & in Epistolis, quanuis impulsu Spiritus sancti, tamen ex suo sensu loquitur: hic audita & dictata excipit. Illic partim narrat rem gestã, partim docet: hic de rebus futuris agit, & quidem præscriptis verbis: & miramur eum non iisdem vti sententiis? imò quis vnquam hãc legem cuiquam scriptori præscripsit? Quid quòd pleraq; ipsis superiorum Prophetarum (puta Ezechielis, Danielis, Zachariæ, Esaiæ & aliorum) verbis illi dictantur, ab eodem illo Spiritu nimirum qui quondam per illos hæc eadem erat loquutus? Itaque mirum nemini videri debet quòd non ita culto sermone vtatur, vt qui à Prophetarum qui Hebraicè scripserunt, ne verbis quidem, nedum charactere, discedere voluerit: quo minus sanè suspicari par est quicquam hic commentitium Ecclesiæ obtrudi. Superest vltimum argumentum, quòd videatur Chiliastarum hæresi fauere: quo nomine nonnulli adducti sunt vt hoc opus à Cerintho editum sub Apostoli nomine putarint. Ego verò, vt concedam Chiliastas nonnullis ex hoc libro testimoniis esse abusos, idcirco tamen hæretico tam impuro hunc librum esse tribuendum absit vt concedam, nisi locos illos aliter accipi commodè non posse quispiam ostenderit: alioquin quem tandem librum admittemus? Aliter autem accipiendos esse doctissimi viri iãpridem indicarunt: vt huic libro idem planè acciderit atque epistolæ ad Hebræos, quam nonnulli pertinacissimè repudiarunt, quòd facere pro Nouatianis videretur: quum ipsi potius suam ignorantiam debuerint accusare. Deinde, obsecro, quum alia præterea fuerint Cerinthi deliria, vt qui Deum esse mundi conditorem negarit, Christum ex Maria ac Iosepho cæterorum hominum more genitum docuerit: Christum & Iesum vt distinctas personas separarit: cur non etiam hæc sua dogmata huic libro aspergeret? Atqui tantum abest vt hoc faciat, vt contrà aduersus illos errores certa ex hoc libro testimonia peti possint: vt à Cerintho ista proficisci nõ potuisse, vel ex vna ista ratione satis appareat. Quid verò quòd vbi de mille annis loquitur, nihil eorum narrat de quib⁹ Cerinthus tam impiè garriebat? Vbi enim luxus ille? vbi cibus & potus? vbi nuptiæ & ioci? vbi sacrificia & dies festi Hierosolymis celebrandi? Ergo vanũ etiam ac futile est hoc argumentum. Quæ quum ita se habeant, quanuis non censuerim quidem ego pertinacius de scriptoris nomine litigandum, tamen Iohanni Apostolo potius quàm cuiquam alii hunc librum tribuerim. Nam præterquam quòd vetustissimũ esse constat, & ex veteribus doctissimi & religiosissimi quique, Iohannis Apostoli esse non dubitarunt, his etiam coniecturis ducor, quòd illis temporibus non videam cui tandem alii tantæ maiestatis plenæ prophetiæ, támque augustum Theologi nomen, tribui potuerint: deinde, quòd planè Apostolicæ sit dignitatis non vni alicui Ecclesiæ, sed Asiaticis Ecclesiis scribere: postremò, quod quæ de insula Patmo cõmemorat, cum iis prorsus conueniant quæ de Iohannis exilio veteres summo consensu tradunt. Quòd si tamen liceret ex stylo coniecturam facere, nemini certè potius quàm Marco tribuerim, qui & ipse Iohannes dictus est: adeo nõ in verbis tantùm, sed etiã in formulis dicendi plerisque similis ac penè idem est Euangelii Marci & huius libri character. Ad ipsum autem librum quod attinet, quanuis eum esse me agnoscam cui hæc mysteria valde adhuc obscura videantur, tamen quum vbique videam Spiritus prophetici numen eminere, & veterum Prophetarum non tantùm vestigia, sed sententias, ipsáque adeo verba in hoc libro agnoscam: quum manifesta & magnificentissima vbique tum diuinitatis Christi, tum nostræ redemptionis testimonia in eo extare videam: quum denique ex iis quæ prædicta sunt, nonnulla manifestè iam apparuerint, veluti quæ de Asiaticarum Ecclesiarum excidiis, & scorti illius septem montibus insidentis regno prædixit: venio in eam sententiam vt existimem Spiritum sanctum in hunc pretiosissimũ librum congerere voluisse quæ ex superiorum Prophetarum prædictionibus implenda post Christi aduentum supererant: ac nonnulla etiam addidisse, quatenus nostra interesse cognouit. Obscuritas in his, fateor, magna est: sed ea minimè noua in Prophetarum (ac præsertim Ezechielis) scriptis. Deinde nostrum hoc vitium est, qui singula diligentius non annotamus, & quotidiana illa Dei prouidentiæ iudicia in Ecclesiæ suæ administratione, rebus nostris priuatis intenti, non consideramus. Postremò, nouit Dominus quid quatenus nosse expediat, ideóque prophetiarum lucem pro sua infinita sapientia non aliter iam olim tẽperauit quàm Ecclesiæ vtile fore præsciuit. Superest igitur vt hæc mysteria sancti Dei homines cum timore ac religione, quatenus fas & vtile est, scrutentur: omnes verò, siue quæ nouerint, siue quæ non nouerint, in hoc libro comprehensa Dei mysteria venerentur potius quàm (nonnullorum more) vel derideant, vel fanaticis suis commentis polluant.

Apocalypsis Iohannis theologi.

Ἀποκάλυψις Ἰωάννου τοῦ θεολόγου.

	NOVA INTERPR.	VETVS.
Κεφάλαιον α.	CAP. I.	CAP. I.
ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Θεὸς δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει· καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ·	1 APOCALYPSIS Iesu Christi, quam dedit ipsi Deus, vt indicaret seruis suis quæ oporteat fieri citó: *is* verò missam per Angelum suum, seruo suo Iohanni significauit:	1 *APOCALYPSIS Iesu Christi, quam dedit illi Deus, palàm facere seruis suis quæ oportet fieri citó: & significauit mittens per Angelum suum seruo suo Iohanni:*
Ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅσα τε εἶδε.	2 Qui testificatus est sermonē Dei, & testimonium Iesu Christi, & quæcunque vidit.	2 *Qui testimonium perhibuit verbo Dei, & testimonium Iesu Christi, quæcunque vidit.*
Μακάριος ὁ ἀναγινώσκων, καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας, καὶ τηροῦντες τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα· ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγύς.	3 Beatus qui legit, & *beati* qui audiunt verba prohetiæ huius, & seruāt ea quæ in ea scripta sunt. tempus enim propè est.	3 *Beatus qui legit & audit verba prophetiæ huius, & seruat ea quæ in ea scripta sunt. tēpus enim propè est.*
Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων, ἅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου αὐτοῦ·	4 Iohannes septem Ecclesiis quæ sunt in Asia: Gratia *sit* vobis & pax ‖ à Qui est, & Qui erat, & Qui venturus est: & à septem spiritibus qui in conspectu throni eius sunt:	4 *Iohannes septem Ecclesiis quæ sūt in Asia. Gratia vobis & pax ab eo qui est, & qui erat, & qui venturus est, & à septem spiritibus qui in conspectu throni eius sunt:* Exodi 3.c.14
Καὶ ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ μάρτυς ὁ πιστός, ὁ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς· τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ·	5 Et à Iesu Christo, ‖ *qui est* fidus ille testis, ‖ primogenitus ille ex mortuis, ac princeps regum terræ: qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris ‖ per sanguinem suum:	5 *Et à Iesu Christo qui est testis fidelis, primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ, qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo:* Psal. 89. f. 38; Col. 1. c. 18; 1. cor. 15. c. 21; Heb. 9. d. 14; 1. pet. 1. d. 19; 1. ioh. 1. d. 9
Καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.	6 Et fecit nos ‖ reges & Sacerdotes Deo & Patri suo: ei *inquā* gloria & robur in secula seculorum. Amen:	6 *Et fecit nos regnum & sacerdotes Deo & Patri suo: ipsi gloria & imperium in secula seculorum. Amen.* 1. Pet. 2. a. 5
Ἰδού, ἔρχεται μετὰ τῶν νεφελῶν, καὶ ὄψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμός, καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν· καὶ κόψονται ἐπ' αὐτὸν πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. ναί, ἀμήν.	7 ‖ Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, etiam qui eum trāsfixerunt: & plangent coram eo omnes tribus terræ. etiam, amen.	7 *Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt: & plangent se super eum omnes tribus terræ. etiam, amen.* Esa. 3. c. 14; mat. 24. c. 10; iud. c. 14

IN CAPVT I.

1 Apocalypsis, ἀποκάλυψις. Græcum nomen seruaui tanquam ipsi etiā vulgo magis vsitatum in hoc quidem libro designando. Significat autem rerum antè occultarum patefactionem: & quamuis singulari numero ponatur, vniuersalis tamen est totius libri inscriptio, ex Prophetarum more. Iesu Christi, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc doctrinam intellige Apocalypsin dici, non, quasi occultum aliquid fuerit Christo ad dexterā Patris sedenti, quod illi patefecerit Pater, sed nostri respectu: nempe quòd Filius illam ex sinu Patris nō vt alienam, sed vt suam acceptam, Iohanni per Angelorum ministerium patefecerit ad Ecclesiæ ædificationem. Habemus ergo ex hoc loco insignē ordinē in Prophetiis tradēdis obseruatū. Primùm enim collocatur Pater, deinde Filius, iique non vt inæquales, sed vt vnus Deus: neque separati, sed vt distincti, & ita quidem vt Filius tanquā mediator Ecclesiæ perpetuus & æternus consideretur: in quo vno videlicet Pater sese Ecclesiæ suæ patefaciat. Vsus est autem Filius tum antequam caro fieret, tum ex quo sese in cælum recepit, Angelorū ministerio, sicuti & hodie: sed agente ac moderante omnia Spiritu sancto, qui & Patris & Filii virtus est essentialis, & à Patre ac Filio separari nec debet nec potest. Angeli igitur (vt nobilia Dei instrumenta) Prophetis significarunt quæ in mandatis habebant, & quidem multis modis, prout Domino visum est. Homines demum qui Spiritus sancti afflatu ex Angelis perceperant, tum voce tum scriptis annuntiarunt, prout idem Spiritus illorum animis, linguæ, calamo denique est moderatus. Seruis suis, τοῖς δούλοις αὐτοῦ. Vides asseri diuinitatem Filii, qui dominus sit Ecclesiæ, & Angelis vt ministris vtatur. Nam αὐτοῦ referendum est ad Christum: fuitque hoc explicandum, nequis putaret Patrem Filio vt inferiori hæc tradidisse: quum ista traditio nihil aliud quàm Christi officium declaret, quatenus Dei & hominum est mediator, in quo vno acquiescit Pater. Quæ oporteat fieri citò, ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει. Dionysius Alexandrinus hæc verba citans apud Nicephorum Ecclesiasticæ historiæ lib. 6. cap. 21, legit δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τάχει, vt citò patefaceret seruis suis. Suspicor autem particulam illā ἃ δεῖ γενέσθαι, quæ oporteat fieri, ab aliquo expunctam esse, cui mirum videretur ista citò facienda dici, quæ tā multo pòst tempore facta non fuerint. Sed facilè ad hoc responderi potest ex iis quæ scribuntur 2. Pet. 3. b. 8 & 9. Deinde quum perpetuam venturorum seculorum historiam describat Iohannes, significat nimirum fore vt eorū quæ hîc patefiunt, exequutio statim inchoetur, nō autem vt vno momētò omnia perficiantur. Postremò hæc formula dicendi non huic tantùm libro, sed omnibus quoque Prophetis & Euangelistis est vsitata, tum etiam quum de supremò illo die disserunt, quem tamen adhuc expectamus.

2 Testimonium Iesu Christi, μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vides iterum eundem ordinem seruari. Loquitur enim de Filio, sed ita vt suo loco diximus. Filius per Angelos testificatur: videt Iohannes quæ demonstrāt Angeli, & visa describit. Et quæcunque vidit, ὅσα τε εἶδε. In quibusdam codicibus testatur Arethas hæc addi, καὶ ὅσα ἤκουσε, καὶ ἅ τινά εἰσι, καὶ ἅ τινα δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, & quæcunque vidit, tum ea quæ sunt, tum ea quæ posthac futura sunt. Sed hæc suspicor irrepsisse ex v. 19.

3 Et *beati* qui audiunt, καὶ οἱ ἀκούοντες. Mutatio numeri ex Hebræorum idiotismo.

4 A Qui est, &c. ἀπὸ τοῦ ὁ ὤν, &c. Nequis miretur non respondere constructionē, sciendum est Apostolum ita voluisse exprimere quod scriptum est Exodi 3. c. 14, vbi loquens Dominus Mosi ipsius nomen percontanti, Dic, inquit, israelitis אהיה שלחני אליכם, id est, Sum, fui, & ero, misit me ad vos. Tradunt enim doctissimi Hebræorum, ipsique adeo Thalmudistæ, verbum EHIE tria tempora complecti, præsens, præteritum & futurū: eóque perfectam & omnibus numeris absolutam Dei stabilitatem significari. Hoc verò qui tādem potuit vnico vocabulo exprimi? Sed nondum videtur expeditus nodus. cur enim non dixit τοῦ ὄντος; Respondeo, voluisse Iohannem sacrum illud nomen יהוה explicare, cuius etymologia est in illo Exodi loco tradita: quòd si ὤν & ἐρχόμενος vsus esset tanquam participiis, & verbo ἦν tanquam verbo, nomen illud certè non expressisset, sed eius notationem duntaxat: nempe si dixisset τοῦ ὄντος, καὶ ὃς ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου. Itaque ὤν, ἦν & ἐρχόμενος, non vt participia, sed vt propria nomina accipienda sunt: quasi dicas ad verbum, Gratia vobis & pax ab Ens, & Erat, & Venturus: quod vt in Græco sermone intelligeretur, necesse fuit addi articulum præpositiuum, & quidem masculinum, ipsi etiam verbo ἦν, quasi ἦν sit nomen proprium: ex quo etiam intelligitur quod antè dixi, nempe articulum ὁ in ὁ ὤν & ὁ ἐρχόμενος non tanquā participiis, neque tanquam nominibus πτωτικῶς siue materialiter acceptis, sed tanquam propriis nominibus esse adiunctum. Superest adhuc vnus scrupulus. nam quum propria etiam nomina inflectantur, cur non dixit τοῦ ὄντος, καὶ τοῦ ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου? Nempe huc quoque respexit Iohannes quòd apud Hebræos nomen illud יהוה semper est vniforme, quamuis subiecta puncta mutentur, quæ nimirum nō sunt ipsius nominis propria, sed aliunde adscita: ideóque ne articulum quidem voluit inflectere, quasi & ipse sit proprii nominis pars. Nam si τοῦ ὄντος vel τοῦ ἐρχομένου dixisset, visa essent participia nō nomina: quòd si τοῦ ἦν scripsisset, visus esset articulus neutrius generis, quasi τὸ ἦν materialiter (quod aiunt) acciperetur. Superest vt ὁ ἦν annotemus melius conuerti Erat quàm Fuit, vt perpetuitas declaretur cum æternitate coniuncta. i. quæ principium non habuerit, & sit aliena ab omni intermissione: sicut diximus Ioh. 1. a. 1. Et qui venturus est, καὶ ὁ ἐρχόμενος. Cur nō potius ὁ ἐσόμενος sicut ὁ ὤν? Nempe duas ob causas: primùm quia videretur quodammodo nouum aliquod principium essentiæ introducere: deinde quia Deum vt iudicem vbique statuit nobis proponere. Scimus autem fore vt Pater in Filio mundum iudicet, Act. 17. g. 31. A septem spiritibus, ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων. Dei maiestati adiungit suos stipatores, non quasi illos vlla in parte vel Deo exæquet, vel cum Christo conferat: sicut etiam Paulus testes vnà citat Deum, Christum, & Angelos, 1. Tim. 5. d. 21. Nam quòd septem hos spiritus nonnulli pro Spiritu sancto acceperunt, cuius septiformis (vt loquuntur) sit gratia, manifestè refelli potest vel ex eo quod scribitur infrà, 5. b. 6. Ac nequis hoc loco offendatur, quasi ad istos spiritus aliquid transferatur quod ad diuinitatem tantùm pertineat, vel quasi Christus istis spiritibus subiiciatur, considerentur diuina elogia quæ paulo pòst tribuuntur Christo. Vnius enim Dei est, & quidem qui homo sit factus, sanguine suo abluere mundi peccata: neque vsquam Angelis gloria & robur æternū tribuitur, sed hoc ipsum est quod Angeli Deo acclamant. Christus ergo vt Deus hîc describitur, septem autem isti Spiritus vt ministri ante thronum collocātur: ergo etiam coram Christo, vt qui Deo Patri assideat. Denique vt nemo de hoc possit ambigere, iidem isti septem spiritus infrà, 5. b. 6, Agni cornua & oculi (i. ministri) dicuntur.

5 *Qui est* fidus ille testis, ὁ μάρτυς ὁ πιστός. Subauditur ὅς ἐστιν, vti apud Hebræos subintelligi solet אשר. Vide Ephes. cap. 2. a. 5.

6 Et fecit, καὶ ἐποίησεν. Iterum subauditur ὅς ex eodem Hebræorum idiotismo.

7 Omnis oculus, πᾶς ὀφθαλμός. Id est Omnes homines, siue omnium oculi eum videbunt. Etiā qui eum transfixerunt, καὶ οἵτινες, &c. Καὶ non est copula hoc in loco, (quos enim homines copularet, qui omnes homines semel dixit?) sed respōdet particulæ Hebræorū גם, acsi in vernaculo sermone dicas *mesmement*, vel, *voire mesmes ceux qui l'ont percé*. Deinde τὸ ἐκκεντεῖν respondet Hebræo verbo דקר, Zach. 12. c. 10: quod non significat dun-

taxat pungere aut compungere, sed perfodere ac transfigere. Vulg. Et qui eum pupugerunt. Erasmus, Et qui cōpunxerunt eum. Coram eo, ἐπ' αὐτόν. Heb. עליו, vt Psal. 9. d. 20: vel Propter eum, quia videlicet tum demū agnoscent quem antè contempserint, & crudelissimè fuerint persequuti. Vulg. & Eras. Super eum. Tribus terræ, αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. De vniuersa terra hoc accipio, de qua tamen loquitur tanquam de terra Chanaan, quā singulis Gentibus Dominus suam sortem distribuerit. Etiam Amen, ναὶ ἀμήν. Sic apud Dauidem & alios Amen, amen, emphaseωs causa. Quid si verò Græcè vnum, Hebraicè alterum expressit vt tum Iudæos tum Græcos confirmaret illi iudicio fore obnoxios?

Infrà 21. b. 6. & 22. c. 13.

8 Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, λέγει ὁ Κύριος, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ.

8 ‖Ego sum A & Ω, *id est* principiū & finis, dicit Dominus, Qui est, & Qui erat, & Qui venturus est, ille *inquam* omnipotens.

8 *Ego sum A & Ω, principium & finis, dicit Dominus Deus, Qui est, & Qui erat, et Qui uenturus est, Omnipotens.*

9 Ἐγὼ Ἰωάννης ὁ καὶ ἀδελφὸς ὑμῶν, καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ, διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

9 Ego Iohannes, *qui* & frater vester *sum*, & socius in afflictione & regno & tolerantia Christi Iesu, eram in insula quæ vocatur Patmos, propter sermonem Dei & testimonium Iesu Christi:

9 *Ego Iohannes frater uester & particeps in tribulatione & regno, & patientia in Christo Iesu, fui in insula quæ appellatur Patmos, propter uerbum Dei & testimonium Iesu:*

10 Ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ· καὶ ἤκουσα ὀπίσω μου φωνὴν μεγάλην ὡς σάλπιγγος,

10 Fui *autem* Spiritu correptus die Dominico, & audiui à tergo vocem magnam tanquam tubæ,

10 *Fui in Spiritu in Dominica die, & audiui post me uocem magnam tanquam tubæ,*

11 Λεγούσης, Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος· καί, Ὃ βλέπεις γράψον εἰς βιβλίον, καὶ πέμψον ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς ἐν Ἀσίᾳ, εἰς Ἔφεσον, καὶ εἰς Σμύρναν, καὶ εἰς Πέργαμον, καὶ εἰς Θυάτειρα, καὶ εἰς Σάρδεις, καὶ εἰς Φιλαδέλφειαν, καὶ εἰς Λαοδίκειαν.

11 Dicētis, Ego sum A & Ω, primus ille & vltimus. &, Quod vides scribe in libro, & mitte septem Ecclesiis quæ sunt in Asia, Ephesi & Smyrnæ, & Pergami, & Thyatiræ, & Sardibus, & Philadelphiæ, & Laodiceæ.

11 *Dicentis, Quod uides, scribe in libro: & mitte septē Ecclesiis quæ sunt in Asia, Epheso, & Smyrnæ, et Pergamo, & Thyatiræ, & Sardis, & Philadelphiæ, & Laodiceæ.*

12 Καὶ ἐπέστρεψα βλέπειν τὴν φωνὴν ἥτις ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ· καὶ ἐπιστρέψας εἶδον ἑπτὰ λυχνίας χρυσᾶς,

12 Conuersus sum igitur vt viderem vocem quæ loquuta erat mecum. Conuersus autem vidi septem candelabra aurea.

12 *Et conuersus sum ut uiderem uocem quæ loquebatur mecum. Et conuersus uidi septem candelabra aurea.*

13 Καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν ὅμοιον υἱῷ ἀνθρώπου, ἐνδεδυμένον ποδήρη, καὶ περιεζωσμένον πρὸς τοῖς μαστοῖς ζώνην χρυσῆν.

13 Et in medio septem candelabrorum aureorum *quendam* similem Filio hominis, indutū talari *veste*, & præcinctum ad mamillas zona aurea.

13 *Et in medio septem candelabrorum similē Filio hominis, uestitum podere, & præcinctū ad mamillas zona aurea.*

8 A & Ω, A καὶ Ω. Hoc quidem Latinè explicari non potest. quid autem significet fortassis non est omnibus notum. Nam quod refert Erasmus, eum qui in re quapiam sit primus, id est præstantissimus, Græco prouerbio dici Alpha, Christo quidem optimè conuenit, vt qui nomen acceperit quod est supra omne nomē: sed quomodo quadrabit alterum? Nam si Alpha dicitur qui cæteris anteit, Omega sanè dicetur qui omnium est postremus: vt illud quidem summæ sit dignitatis, istud verò eius conditionis qua nulla sit inferior. Christum igitur sciendum est hic loqui vt eum qui Deus est æternus: acsi diceret, Ego is sum ante quem nihil est, imò per quem factum est quicquid factum est, quique, vt omnia intereant, superstes illis omnibus maneam. Denique sicut Alpha sese vocat quòd omnium rerum principio sit antiquior, ita accipiemus Omega pro eo qui sit omni fine posterior, vt verè sua illi constet æternitas. *Id est* principium & finis, ἀρχὴ καὶ τέλος. Hoc non legit Complutensis editio, neque etiam Arethas. Legitur tamen sine controuersia infrà, cap. 21. b. 6, & 22. c. 13.

10 Fui *autem* Spiritu correptus, ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Ita significat sanctū illū ἐνθουσιασμόν, quo Prophetæ correpti extra mundū peregrinabantur cū Domino: minimè id quidē, vt insani illi vates, sed ab ea maiestate ad tempus absorpti quam capere huius corporis angustiæ non poterant, vt mentem quodammodo à corpore abduci oporteret. Ita sæpe scribit Ezechiel se translatum fuisse à Domini Spiritu, & Spiritum Domini in se incidisse. Eadē loquutione vtitur Marcus 1. c. 23, & 5. a. 2: sed de impuro Spiritu loquens. Die Dominico, ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ. Loci & diei circūstantia pertinēt etiā ad fidē narrationi faciendā itaque diligenter ista solent Prophetæ explicare, ac præsertim Ezechiel: vt 1. a. 1, & 8. a. 1, & aliis locis. Diē autē Dominicum vocat qui à Paulo dicitur μία σαββάτων, 1. Cor. 16. a. 2. vt Act. 20. b. 7. quo die apparet iā tum solitos fuisse sanctos conuenire.

11 Ego sum A & Ω, primus ille & vltimus, &c. ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, &c. Hæc non legit Arethas, neque in Cōplutensi editione extāt, neque etiā in alio quodā vetusto codice ex nostris: vt nihil mirum sit à Vetere interprete non fuisse conuersa. Mihi tamen ista repetitio videtur Iohannis stylo conuenire.

12 Vt viderem vocem, βλέπειν τὴν φωνήν. Vocem appellat eum quem nondum viderat, sed duntaxat loquentem audierat: acsi diceret, Conuersus sum vt eum viderem cuius vocem audieram.

13 Filio hominis, υἱῷ ἀνθρώπου. Id est homini, siue qui hominem referebat: ex Hebræorum idiotismo, quem

quem alibi exposuimus. Quanuis enim hic Christus erat, tamen in genere hoc accipiendum esse de hominis figura, vel ex eo apparet quòd non additur articulus: itē ex Dan. 10. a. 5, vbi simile prorsus visum describitur.

14 Ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ καὶ αἱ τρίχες λευκαὶ ὡσεὶ ἔριον λευκόν, ὡς χιών· καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός.

14 Caput autē eius & capilli *erāt* cādidi vt lana alba, tāquā nix: & oculi eius vt flamma ignis.

14 *Caput autē eius et capilli erāt cādidi tāquā lana alba, et tāquā nix: & oculi eius tanquā flāma ignis.*

15 Καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι· καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν.

15 Pedes autē eius similes chalcolibano, veluti ī fornace ardētes: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.

15 *Et pedes eius similes orichalco, sicut in camino ardēti: & uox illius tanquā uox aquarū multarū.*

16 Καὶ ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ ἀστέρας ἑπτά· καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ῥομφαία δίστομος ὀξεῖα ἐκπορευομένη· καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ.

16 Habebat autem in dextra sua stellas septem: & ex ore eius anceps gladius prodibat: & facies eius qualis sol in suo vigore lucet.

16 *Et habebat in dextera sua stellas septem, & de ore eius gladius utraque parte acutus exibat: & facies eius, sicut sol lucet in uirtute sua.*

17 Καὶ ὅτε εἶδον αὐτόν, ἔπεσα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡς νεκρός· καὶ ἐπέθηκε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐπ' ἐμέ, λέγων μοι, Μὴ φοβοῦ· ἐγώ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος,

17 Quū autē vidissem eū, cecidi ad pedes eius veluti mortuus. tū imposuit mihi dextram suam, dicens mihi, Ne metue: ‖ego sum primus & vltimus,

17 *Et quū uidissem eū, cecidi ad pedes eius tanquā mortuus. & posuit dexteram suam super me, dicens, Noli timere: ego sum primus & nouissimus;*

Esaie 41. b. 4. & 44. a. 6

18 Καὶ ὁ ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρός, καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου.

18 Et qui viuo, sed fui mortuus, & ecce viuo in secula seculorum. amē. & habeo claues inferorum & mortis.

18 *Et uiuus, & fui mortuus, & ecce sum uiuens in secula seculorū, & habeo claues mortis & inferni.*

19 Γράψον ἃ εἶδες, καὶ ἅ εἰσι, καὶ ἃ μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα.

19 Scribe quæ vidisti, & quæ sūt, & quæ posthæc sunt futura.

19 *Scribe ergo quæ uidisti, & quæ sunt, & quæ oportet fieri posthæc.*

20 Τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων ὧν εἶδες ἐπὶ τῆς δεξιᾶς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας τὰς χρυσᾶς. οἱ ἑπτὰ ἀστέρες, ἄγγελοι τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν εἰσι· καὶ αἱ ἑπτὰ λυχνίαι ἃς εἶδες, ἑπτὰ ἐκκλησίαι εἰσί.

20 Mysteriū septē stellarū quas vidisti in dextra mea, & septē cādelabra aurea. Septem stellæ, Angeli sunt septem Ecclesiarū: & candelabra septem quæ vidisti, septem Ecclesiæ sunt.

20 *Sacramentum septem stellarum quas uidisti in dextera mea, & septem cādelabra aurea. Septem stellæ, Angeli sunt septem Ecclesiarū: & cādelabra septē, septē sunt Ecclesiæ.*

Κεφάλαιον β΄.

CAP. II.

CAP. II.

1 Τῷ ἀγγέλῳ τῆς Ἐφεσίνης ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, ὁ περιπατῶν ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν τῶν χρυσῶν·

1 Angelo Ephesinæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui tenet septē stellas in dextra sua, qui ambulat inter septem cādelabra aurea:

1 *Angelo Ephesinæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui tenet septē stellas in dextera sua qui ambulat in medio septem cādelabrorum aureorum:*

2 Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κόπον σου, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ ὅτι οὐ δύνῃ βαστάσαι κακούς· καὶ ἐπειράσω τοὺς φάσκοντας εἶναι ἀποστόλους, καὶ οὐκ εἰσί· καὶ εὗρες αὐτοὺς ψευδεῖς.

2 Noui opera tua, & laborem & tolerantiam tuam, & quòd nō possis ferre malos: & exploraris eos qui se dicunt Apostolos esse, & non sunt, & comperisti eos *esse* mendaces.

2 *Scio opera tua, & laborē & patiētiā tuā: & quia nō potes sustinere malos, & tentasti eos qui se dicunt Apostolos esse, & nō sunt: & inuenisti eos mendaces.*

3 Καὶ ἐβάστασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις· καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου κεκοπίακας, καὶ οὐ κέκμηκας.

3 Et onere pressus fuisti, & sustines: & propter nomen meum laborasti, & nō es defatigatus.

3 *Et patiētiā habes, & sustinuisti propter nomē meum, & non defecisti.*

15 Chalcolibāno, χαλκολιβάνῳ. Vulg. Orichalco: rectè, vt ego coniicio. Nā orichalcū vocarunt veteres præstantissimū æris fossilis genus, quod ob præcipuā bonitatē, inquit Plinius, admirationē diu obtinuit: nec reperitur, longo iam tempore effœta tellure. Apparet igitur ὀρείχαλκον vocatum fuisse παρὰ τὸ ἐν ὄρεσι μεταλλεύεσθαι: vt admodū imperitè à nōnullis aurichalcū scribatur, quasi ex auro & ære mistum. Valde quidē fulgidū fuisse, vel ex Hesiodo apparet, qui φαεινὸν vocat, in Herculis scuto: atque adeo speciem quandā fulgentis auri habuisse liquet etiā ex quodā Ciceronis loco, libro Off. 3. Denique hoc est quod Dan. 10. a. 6, & Ezech. 1. b. 7, קלל dicitur, i. refulgēs, à cōsequenti tamē, quū propriè politū ac tersum declaret. Sed qua tandē ratione chalcolibanū vocauit? An (vt Arethas existimat) quod in Libano effoderetur? Ego verò nusquā legi in Libano fuisse ærifodinas, sed potius in mōtibus qui Palæsthinā ab Arabia Petræa dirimūt. Nihil tamē aptius inuenio quod dicā. Nā quod ex Suida refert Erasmus, quoddā fuisse electri genus, & quod cōmemorat etiā Arethas, significari posse quasi thuris genus quod æris speciē referret, harū rerū peritiorib' æstimādū relinquo. Mihi quidē ex Dan. collatione omnino videtur orichalcum significari: quanuis Græcam vocē integrā relinquere maluerim quàm cuiquā præiudiciū adferre.

IN CAPVT II.

1 Angelo, τῷ ἀγγέλῳ. Sic puto designari ministrorum cœtum, vel τὸν προεστῶτα, siue ἐπίσκοπον.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι τὴν ἀγάπην σου τὴν πρώτην ἀφῆκας.

4 Sed habeo *aliquid* aduersum te, quòd charitatem tuam primam omiseris.

4 Sed habeo aduersum te, quòd charitatem tuā primam reliquisti.

Μνημόνευε οὖν πόθεν ἐκπέπτωκας, καὶ μετανόησον, καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίησον· εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ κινήσω τὴν λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς.

5 Memor esto itaque vnde excideris, & resipisce, & priora opera facito: sin minus, veniam aduersum te citò, & mouebo candelabrum tuū è loco suo, nisi resipueris.

5 Memor esto itaq; unde excideris, & age pœnitētiā, & prima opera fac: sin autem, uenio tibi, & mouebo candelabrum tuū de loco suo, nisi pœnitentiam egeris.

Ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν Νικολαϊτῶν, ἃ κἀγὼ μισῶ.

6 Sed hoc habes quòd odisti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi.

6 Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ.

7 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Victori dabo edere ex arbore vitæ quæ est in medio paradisi Dei.

7 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Vincenti dabo edere de ligno uitæ, quod est in paradiso Dei mei.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Σμυρναίων γράψον, Τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένετο νεκρὸς, καὶ ἔζησεν·

8 Angelo verò Smyrnæorum Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus ille & vltimus, qui fuit mortuus, & viuit:

8 Et Angelo Smyrnæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus & nouissimus, qui fuit mortuus, & uiuit:

Οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν θλῖψιν καὶ τὴν πτωχείαν, (πλούσιος δὲ εἶ) καὶ τὴν βλασφημίαν τῶν λεγόντων Ἰουδαίους εἶναι ἑαυτούς, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ Σατανᾶ.

9 Noui opera tua & afflictionem & paupertatem, (sed diues es) & blasphemiam eorum qui se dicunt Iudæos esse, & nō sunt, sed synagoga Satanæ.

9 Scio tribulationem tuā & paupertatem tuam: sed diues es & blasphemaris ab iis q se dicunt Iudæos esse, & non sunt, sed sunt synagoga Satanæ.

Μηδὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις πάσχειν. ἰδοὺ, μέλλει βαλεῖν ἐξ ὑμῶν ὁ διάβολος εἰς φυλακήν, ἵνα πειρασθῆτε· καὶ ἕξετε θλῖψιν ἡμερῶν δέκα. γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς.

10 Nihil metue eorum quæ passurus es: ecce, futurum est vt mittat diabolus aliquos ex vobis in carcerem, vt exploremini: & habebitis afflictionē dierum decem. esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.

10 Nihil eorum timeas quæ passurus es: ecce, missurus est diabolus aliquos ex uobis in carcerem ut tentemini: & habebitis tribulationem diebus decē. esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronā uitæ.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Ὁ νικῶν οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου.

11 Qui habet aurem, audiat quid Spirit⁹ dicat Ecclesiis, Victor non lædetur à morte secunda.

11 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Qui uicerit, non lædetur à morte secunda.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Περγάμῳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομφαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν.

12 Angelo verò Pergamensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet romphæam illam vtrinque acutam.

12 Et Angelo Pergami Ecclesiæ scribe, Hæc dicit q habet romphæam utraque parte acutam:

Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ Σατανᾶ, καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου ὁ πιστὸς, ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου κατοικεῖ ὁ Σατανᾶς.

13 Noui opera tuā, & vbi habites, *nempe* vbi thronus est Satanæ, & *quòd* teneas nomen meum, neque negasti fidem meā, etiam iis diebus quibus Antipas martyr ille meus fidelis trucidatus est apud vos, vbi Satanas habitat.

13 Scio ubi habitas, ubi sedes est Satanæ, & tenes nomen meum, & non negasti fidem meam: & in diebus illis, Antipas testis meus fidelis, qui occisus est apud uos, ubi Satanas habitat.

4 Habeo *aliquid* aduersum te, ἔχω κατὰ σοῦ. Sub. τι: acsi dicat, Habeo de quo tecum expostulē. Vide Mar. 6. c. 19.
7 Ex arbore, ἐκ τοῦ ξύλου. Duplex Hebraismus, tū quod lignū pro arbore, tū quòd arborē pro fructu arboris dixit. Vitæ, τῆς ζωῆς, i. vitali, ex Hebr. idiotismo sæpe iā à nobis annotato. In medio paradisi Dei, ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ. Arethas & quidā ex vetustis nostris libris habēt ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ μου, in paradiso Dei mei, vt vertit Vetus interpres. Neq; est quòd quisquā hac loquutione offendatur, quū post resurrectionē etiā sic loquatur Dominus, tanquā mediator videlicet, Ioh. 20. d. 17. 13 Etiā iis diebus quib⁹ Antipas, &c. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας. Καὶ iterū respōdet particulæ Gl, i. etiā. Amplificatur enim Pergamēsiū fides, quòd in ipso persequutionis æstu cōstantes fuerint. Vetus interpres omisit relatiuū, quod tamē necessariò fuit exprimēdū. Eras. Et in diebus meis Antipas, &c. repugnāte omniū emēdatorū codicū fide, ipsáq; adeo sentētia. Mēdosum enim est quod excudit Frobenius ἐμαῖς pro ἐν αἷς, quod illic etiā est ad marginē annotatū. Trucidatus est, ἀπεκτάνθη. Vulg. & Eras. Qui occisus est. Atqui redūdat pronocabulū ὃς, eo pleonasmo quē exposuimus Ro. 16. d. 17.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἔχεις ἐκεῖ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν Βαλαὰμ, ὃς ἐδίδασκεν τὸν Βαλὰκ βαλεῖν σκάνδαλον ἐνώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραήλ, φαγεῖν εἰδωλόθυτα καὶ πορνεῦσαι.

14 Sed habeo aduersum te pauca, quòd habeas illic qui teneāt doctrinam ‖ Balaam, qui docebat ‖ Balac obiicere offendiculum coram filiis Israel, vt ederent ex iis quæ simulacris immolantur, & scortarentur.

14 Sed habeo aduersus te pauca, quia habes illic tenentes doctrinā Balaā, q docebat Balac mittere scādalū coram filiis Israel, edere & fornicari.

1. Num. 24. c. 14. & 25. a. 1.

Οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν τῶν Νικολαϊτῶν· ὃ μισῶ.

15 Ita habes etiam qui teneant doctrinam Nicolaitarū: quod odi.

15 Ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.

Μετανόησον· εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ πολεμήσω μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου.

16 Resipisce: sin minus, veniam aduersum te citò, & pugnabo cum illis gladio oris mei.

16 Similiter pœnitentiā age: sin quominus, ueniam tibi citò, & pugnabo cū illis in gladio oris mei.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου, καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον λευκήν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς ἔγνω εἰ μὴ ὁ λαμβάνων.

17 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis. Victori dabo edere ex Manna illo absconditō: & dabo illi calculum album, & in calculo nomē nouum scriptum, quod nemo nouit nisi qui accipit.

17 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis. Vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum, & in calculo nomen nouum scriptum, quod nemo scit, nisi qui accipit.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Θυατείροις ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ὡς φλόγα πυρὸς, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ·

18 Angelo verò Thyatirensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Filius Dei qui habet oculos tāquam flammam ignis, & cuius pedes *sunt* similes chalcolibano:

18 Et Angelo Thyatiræ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Filius Dei, qui habet oculos tanquam flammam ignis, & pedes eius similes aur. chalco:

Οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν διακονίαν, καὶ τὴν πίστιν, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ τὰ ἔργα σου, καὶ τὰ ἔσχατα πλείονα τῶν πρώτων.

19 Noui opera tua & charitatē, & subministrationem, & fidē, & tolerantiam tuam, & opera tua, & vltima plura prioribus.

19 Noui opera tua, & fidē, & charitatem, & ministerium, & patientia tuā, & opera tua nouissima plura prioribus.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἐᾷς τὴν γυναῖκα Ἰεζαβὴλ τὴν λέγουσαν ἑαυτὴν προφῆτιν, διδάσκειν καὶ πλανᾶσθαι ἐμοὺς δούλους, πορνεῦσαι καὶ εἰδωλόθυτα φαγεῖν.

20 Sed habeo aduersus te pauca: quòd permittis mulierem Iezabel, quæ se dicit prophetissam, docere, & seducere seruos meos, vt scortentur, & edāt ex iis quæ simulacris īmolantur.

20 Sed habeo aduersus te pauca, quia permittis mulierem Iesabel, quæ se dicit prophetam, docere, et seducere seruos meos fornicari & manducare de idolothytis.

Καὶ ἔδωκα αὐτῇ χρόνον ἵνα μετανοήσῃ ἐκ τῆς πορνείας αὐτῆς, καὶ οὐ μετενόησεν.

21 Et dedit illi tēp⁹ vt resipisceret à scortatione sua: & nō resipuit.

21 Et dedi illi tēp⁹ ut pœnitētiā ageret: et nō uult pœnitere à fornicatione sua.

Ἰδοὺ, ἐγὼ βάλλω αὐτὴν εἰς κλίνην, καὶ τοὺς μοιχεύοντας μετ' αὐτῆς, εἰς θλῖψιν μεγάλην, ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

22 Ecce, ego abiiciam eam in lectum: & eos qui adulterium committunt cum ea, in afflictionem maximam, nisi resipuerint ab operibus suis.

22 Ecce, mittam eā in lectū, & q mœchantur cum ea, in tribulatione maxima erunt, nisi pœnitentiam ab operibus suis egerint:

Καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ, καὶ γνώσονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας· καὶ δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα ὑμῶν.

23 Et filios eius interficiā morte: sciéntq; omnes Ecclesiæ me esse ‖ scrutatorem renū & cordium: & dabo vnicuique vestrū secundum opera sua.

23 Et filios eius interficiam in morte, & scient omnes Ecclesiæ q̃a ego sum scrutās renes & corda, & dabo unicuique uestrum secundum opera sua.

1. Sam. 16. b. 7. Psal. 7. c. 10. Ier. 11. d. 20. & 17. b. 10.

14 Balac, τὸν Βαλάκ. Sic legit Arethas, quem sequitur Cōplut. editio, & alius vetustus codex, & Vetus etiam interpres. Alii codices legunt ἐν τῷ Βαλάκ, i. in Balac, vt cōuertit Eras. quod mihi nō probatur. Quòd autē de idolothytis hic refertur, ad eam speciē accōmodandū est de qua pluribus agit Paulus 1. Cor. 10. c. 14.
17 Manna illo abscondito, ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου. Alludit opinor ad concionem illā Domini quæ scripta est Ioh. 6. Itēad locū Dauidis Psal. 105. d. 40. Calculum album, ψῆφον λευκήν. Eiusmodi calculum refert Arethas consueuisse dari athletis in theatro decertantibus. 19 Subministrationem, διακονίαν. Sic vocat officia sanctis præstita, vt Paulus passim vsurpat. Vulg. & Eras. Ministeriū. Qui adulteriū cōmittūt, τοὺς μοιχεύοντας. Vsitatum esse Prophetis omnes norunt, adulteri nomine idololatriam significare, in iis qui vero Deo fuerunt quasi coniugii fœdere coniuncti. 23 Interficiam morte, ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ. Hebraicus pleonasmus: cuius tamen maxima est emphasis, acsi diceret, Internecione delebo.

Ὑμῖν δὲ λέγω τοῖς λοιποῖς τοῖς ἐν Θυατείροις, ὅσοι οὐκ ἔχουσι τὴν διδαχὴν ταύτην, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν τὰ βάθη τοῦ Σατανᾶ, ὡς λέγουσιν· οὐ βαλῶ ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος.

Πλὴν ὃ ἔχετε, κρατήσατε ἄχρις οὗ ἂν ἥξω.

Καὶ ὁ νικῶν, καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν.

Psal. 2.b.9.

Καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ συντρίβεται, ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ πατρός μου.

Καὶ δώσω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Κεφάλαιον γ΄.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας· Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ.

Γίνου γρηγορῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν· οὐ γὰρ εὕρηκά σου τὰ ἔργα πεπληρωμένα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Μνημόνευε οὖν πῶς εἴληφας καὶ ἤκουσας, καὶ τήρει, καὶ μετανόησον. Ἐὰν οὖν μὴ γρηγορήσῃς, ἥξω ἐπὶ σὲ ὡς κλέπτης, καὶ οὐ μὴ γνῷς ποίαν ὥραν ἥξω ἐπὶ σέ.

Infra, 16.c.15
1.thess.5.a.2.
2.petr.3.c.10

24 Vobis autem dico reliquis Thyatirensibus, Quicunque non habent doctrinam hanc, neque cognouerunt profunditates Satanæ, vt aiunt: non imponam vobis aliud onus.

25 Tamen id quod habetis, tenete quousque veniam.

26 Nam si quis vicerit, & custodierit ad finem vsque opera mea, dabo ei potestatem in Gentes.

27 ‖Et reget eas virga ferrea: & tanquam vasa fictilia contere¬ntur, sicut & ego accepi à Patre meo:

28 Et dabo ei stellam matutinam.

29 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

CAP. III.

1 Angelo autē Ecclesiæ quæ est Sardibus scribe, Hæc dicit qui habet septem Spiritus Dei, & septem stellas, Noui opera tua, *nempe* quòd dicaris viuere, sed mortuus sis.

2 Esto vigilans, & confirma reliqua moribunda: non enim inueni opera tua plena coram Deo.

3 Memento igitur quæ acceperis & audieris: serua igitur & resipisce. Quòd si non vigilaueris, veniam ad te ‖tanquam fur, neque intelliges qua hora veniam ad te.

24 *Vobis autem dico cæterisque Thyatiræ estis, Qui cunque non habent doctrinam hanc, qui non cognouerunt altitudines Satanæ, quemadmodum dicunt: non mittam super uos aliud pondus.*

25 *Tamē id qđ habetis, tenete donec ueniam.*

26 *Et qui uicerit, & qui custodierit usque in finem opera mea, dabo illi potestatem super Gentes.*

27 *Et reget eas in uirga ferrea: tanquam uas figuli confringentur, sicut & ego accepi à Patre meo:*

28 *Et dabo illi stellam matutinam.*

29 *Qui habet aurē, audiat qđ Spiritus dicat Ecclesiis.*

CAP. III.

1 *Et Angelo Ecclesiæ Sardis scribe, Hæc dicit qui habet septem Spiritus Dei, & septem stellas: Scio opera tua, quia nomē habes qđ uiuas, & mortuus es.*

2 *Esto uigilans, & confirma cætera quæ moritura erant: non enim inueni opera tua plena corā Deo meo.*

3 *In mente ergo habe qualiter acceperis & audieris, & serua, & pœnitentiam age. Si ergo non uigilaueris, ueniā ad te tanquam fur, & nescies qua hora ueniam ad te.*

24 Vobis autē dico reliquis Thyat. &c. ὑμῖν δὲ λέγω τοῖς λοιποῖς τοῖς ἐν Θυατείροις. Sic lego nō tātū ex Veteris interpretis, sed etiā ex Cōplut. editionis & duorum aliorū codicū authoritate, quū in aliis legatur καὶ τοῖς λοιποῖς, & reliquis. Neque enim video quis locus esse possit copulæ, nisi per epexegesin explicetur. Profunditates, τὰ βάθη. Sic nimirū illi sua portenta solebant vocare, quasi summā ac profundissimā rerum diuinarū cognitionem complecterentur: vti hodie faciunt præ cæteris Libertini & Anabaptistæ, Spiritū perpetuo in ore habentes: & Castellio, qui nuper scripsit, Pauli epistolas nihil nisi quædam rudimenta continere. Sic, inquam, illos nō pudebat sua illa portenta appellare. Sed Iohannes addit Satanæ nomen, agnoscens quidem illa pro abstrusissima quadam scientia, sed quæ ex imis tenebrarum abyssis hausta esset. Itaque illud ὡς λέγουσι, vt aiunt, refero nō ad Satanæ nomen, sed ad βάθη, ita vt ad Iezabelis illius sectatores pertineat. Sunt tamen qui ad reliquos Thyatirenses referant, qui nimirum dicerent se esse impares istis versutiis Satanæ cognoscendis, quibus proinde Dominus hoc onus non imponat aduersus illos disputandi: sed hoc tātùm præcipiat, vt in sana doctrina perseuerent. Sed hoc mihi videtur violentum, nec satis etiam conueniens cum versu 20. Nam si succenset Dominus Thyatirensibus q̄ sinant Iezabelem docere, requirit ab illis proculdubio vt eam omnibus modis compescant. Aliud onus, ἄλλο βάρος. i. aduersum vos nihil grauius denūtiabo, contentus videlicet vobis significasse quid in vobis requirā. Vsitatū enim est Prophetis, quotiés calamitatem aliquam prædicebāt, משא, i. onus, id vocare. quod quū frequēter Prophetæ facerent, cœpit profanus populus omnes Prophetas inuidioso oneris vocabulo appellare, vt grauissimè expostulat Dominus Ier. 23.f.33, & deinceps.

IN CAPVT III.

1 Quòd dicaris viuere, ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς. i. q̄ celebreris quidē quasi viuas, quū reuera sis mortuꝰ. Viuere autē dicitur Ecclesia quū bonæ arboris instar bonos fructꝰ edit. Vulg. & Eras. Quia nomē habes quòd viuas.

2 Reliqua moribunda, τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν. i. cætera quorum ea est cōditio vt iam laborent, mox, nisi confirmentur, interitura. Similis occurrit loquutio Luc. 7.a.2. Complutensis codex & alii duo scriptum habēt ἃ ἤμελλες ἀποβάλλειν, quæ futurum erat vt amitteres, nisi te videlicet commonefecissem.

3 Quæ, πῶς. i. οἷα. Terent. Ita est homo, pro talis est.

Ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα καὶ ἐν Σάρδεσιν ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ περιπατήσουσι μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς· ὅτι ἄξιοί εἰσι.

Ὁ νικῶν, οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐξομολογήσομαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ πατρός μου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινός, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ, ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει· καὶ κλείει, καὶ οὐδεὶς ἀνοίγει·

Οἶδά σου τὰ ἔργα· ἰδοὺ δέδωκα ἐνώπιόν σου θύραν ἀνεῳγμένην, καὶ οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν· ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου.

Ἰδού, δίδωμι ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ Σατανᾶ τῶν λεγόντων ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ ψεύδονται· ἰδού, ποιήσω αὐτοὺς ἵνα ἥξωσι καὶ προσκυνήσωσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γνῶσιν ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε·

Ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου, κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ, τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἰδού, ἔρχομαι ταχύ· κράτει ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου.

4 Habes *tamen* aliquot capita etiā Sardibus quæ non inquinarunt vestimēta sua, ideóque incedent mecum albati: digni enim sunt.

5 Qui vicerit, amicietur vestimentis albis: neque delebo nomen eius ex ‖ libro vitæ, sed profitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.

Infra 20.d.12. & 21.g.27
phil. 4.a.4

6 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

7 Angelo verò Philadelphiensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sā ctus & Verax ille, qui habet clauem Dauidis: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit.

8 Noui opera tua: ecce, proposui tibi ostium apertum, nec quisquam potest claudere illud: quia nonnullam habes virtutem, & seruasti sermonem meum, neque abnegasti nomē meum.

9 Ecce, præbebo eos qui sunt ex synagoga Satanæ, *id est* corū qui dicunt se Iudæos esse, nec sunt, sed mētiūtur: ecce, *inquam*, faciam vt veniant & adorent ante pedes tuos, & sciāt quòd ego dilexi te:

10 Quoniam seruasti sermonē tolerantiæ meæ, ego quoque te liberabo ex tempore tentationis, quod venturum est in orbem vniuersum, ad explorandos incolas terræ.

11 Ecce, venio citó: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.

4 *Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinauerunt uestimenta sua, & ambulabunt mecum in albis: quia digni sunt.*

5 *Qui uicerit, sic uestietur uestimentis albis: & nō delebo nomen eius de libro uitæ, & confitebor nomen eius coram Patre meo, & corā Angelis eius.*

6 *Qui habet aurē, audiat qđ Spiritus dicat Ecclesiis.*

7 *Et Angelo Philadelphiæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus & Verus, q habet clauem Dauid: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit:*

8 *Scio opera tua: ecce, dedi coram te ostium apertū, quod nemo potest claudere: quia modicam habes uirtutem, & seruasti uerbum meum, et non negasti nomen meum.*

9 *Ecce, dabo de synagoga Satanæ, qui dicunt se Iudæos esse, & nō sunt, sed mentiuntur: ecce, faciam illos ut ueniant & adorent ante pedes tuos: & scient quia ego dilexi te.*

10 *Quoniam seruasti uerbum patientiæ meæ, & ego seruabo te ab hora tentationis, quæ uentura est in orbem uniuersum tentare habitantes in terra.*

11 *Ecce, uenio citó: tene qđ habes, ut nemo accipiat coronam tuam.*

4 Habes *tamen* aliquot capita, ἀλλ' ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα. Sic legit Arethas & Vetus interpres. Consentiūt Complutensis editio & alii codices duo. In aliis deest aduersatiua particula: quæ tamen ex Hebraicæ linguæ vsu interdum suppletur, vt diximus Matth. 9.a.6, & Iohan. 9.f.30. Nomina autem dixit pro capitibus, vt Act. 1.c.15, quod tamen ab vsu Græcæ linguæ alienum esse docet Arethas. Albati, ἐν λευκοῖς. Vide Ioh. 20.c.12. Est autem hoc dictum ex Hebræorum consuetudine, qui & substantiua & adiectiua interdum subticent: quòd ex loci circunstantia nemo sit qui non facilè possit ea intelligere. Digni enim sunt, ὅτι ἄξιοί εἰσι. Dignos, i. idoneos, intellige, quia in Christo iustificati fuerunt, sicut reipsa comprobarūt. Iustus enim est qui iustitiam facit, sed ita vt arbor fructum gignat, non fructus arborem. Vide Rom. 8.d.18.

7 Qui habet clauem Dauidis, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ. Suspicor legendum ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα οἴκου Δαβίδ, qui habet clauem domus Dauid, vt scriptum est Esa. 22.f.22. qui locus non dubium est quin allegoricè explicetur hoc in loco. Est autem domus Dauid, Ecclesia, cuius omnis potestas est penes vnum Christum regem sempiternum, Luc. 1.c.31 & 32: vt quos velit vel admittat vel excludat.

9 Præbebo, δίδωμι. Id est δώσω, vt paulo pòst ποιήσω: quanquam etiam aliqua est emphasis in hac temporis enallage, quæ passim apud prophetas occurrit. Accipitur autem τὸ διδόναι hoc in loco, pro redigere in eū statum & conditionem vt hoc vel illud faciant, sicut apud Hebræos accipitur verbum נתן.

10 Sermonem tolerantiæ meæ, τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου. Id est, quia patiētiam illam ac constantiam præstitisti quam à meis requiro.

Ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στύλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι· καὶ γράψω ἐπ' αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ μου τῆς καινῆς Ἱερουσαλήμ, ἣ καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Λαοδικέων γράψον, Τάδε λέγει ὁ Ἀμήν, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ·

Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός. ὄφελον ψυχρὸς εἴης ἢ ζεστός.

Οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς οὔτε ζεστός, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου·

Ὅτι λέγεις, Ὅτι πλούσιός εἰμι καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω. Καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαίπωρος, καὶ ἐλεεινός, καὶ πτωχός, καὶ τυφλός, καὶ γυμνός.

Συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ' ἐμοῦ χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρός, ἵνα πλουτήσῃς· καὶ ἱμάτια λευκά, ἵνα περιβάλῃ, καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου· καὶ κολλούριον ἔγχρισον τοὺς ὀφθαλμούς σου, ἵνα βλέπῃς.

Prou. 3. b. 12 heb. 12. b. 5

Ἐγὼ ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω. ζήλωσον οὖν καὶ μετανόησον.

Ἰδού, ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω· ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου, καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτόν, καὶ δειπνήσω μετ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ.

Ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου, ὡς κἀγὼ ἐνίκησα, καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ πατρός μου ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

11 Siquis vicerit, faciam vt sit columna in templo Dei mei: nec foras egredietur amplius: & inscribā ei nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei, *id est* nouæ Hierusalē, quæ descendit è cælo à Deo meo, & nomē meum nouum.

13 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

14 Angelo verò Laodicensium Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Amen, testis ille fidelis & verax, principium opificii Dei:

15 Noui opera tua, *nēpe* te neq; frigidū esse, neque feruidū. vtinā frigidus esses aut feruidus.

16 Itaq; quoniā tepid⁹ es, nec frigidus nec feruidus, futurū est vt te euomam ex ore meo.

17 Nam dicis, Diues sum, & ditatus sum, & nullius egeo. Neq; nosti te esse ærumnosum, & miserabilem, & pauperem, & cæcum, & nudum.

18 Cōsulo tibi vt emas à me aurum igni exploratum, vt diues fias: & vestimenta alba, vt induaris, nec appareat dedecus nuditatis tuæ: & collyrio inungas oculos tuos, vt videas.

19 ‖Ego, quoscūque amo, arguo & castigo: æmulare igitur ac resipisce.

20 Ecce, sto ad ostiū, & pulso: siquis audierit vocē meā, & aperuerit ostium, ingrediar ad eū, & cœnabo cū eo, & ipse mecū.

21 Siquis vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, vt & ego vici, & sedeo cū Patre meo in throno eius.

22 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

11 *Qui vicerit, faciam illū columnam in templo Dei mei: & foras non egredietur amplius: et scribam super eum nomē Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalē, quæ descendit de cælo à Deo meo: & nomen meū nouū.*

13 *Qui habet aurem, audiat quid spiritus dicat Ecclesiis.*

14 *Et Angelo Laodiciæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Amen, testis fidelis & verus, q est principiū creaturæ Dei:*

15 *Scio opera tua, quia neque frigidus es; neque calidus: utinam frigidus esses, aut calidus.*

16 *Sed quia tepid⁹ es, et nec frigid⁹ nec calid⁹, incipiā te euomere ex ore meo:*

17 *Quia dicis, quòd diues sū et locupletatus, & nullius egeo: & nescis q̄a tu es miser, et miserabilis, et paup, & cæcus, & nud⁹.*

18 *Suadeo tibi emere à me aurū ignitum, probatum: ut locuples fias, & uestimētis albis induaris, ut non appareat confusio nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos, ut uideas.*

19 *Ego, quos amo, arguo & castigo: æmulare ergo, & pœnitentiam age.*

20 *Ecce: sto ad ostiū & pulso: si quis audierit uocem meam, & aperuerit ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum illo, & ipse mecum.*

21 *Qui vicerit, dabo ei sedere mecū in throno meo, sicut et ego uici, et sedi cum Patre meo in throno eius.*

22 *Qui habet aurē, audiat q̄d Spirit⁹ dicat Ecclesiis.*

11 Dei mei, τοῦ Θεοῦ μου. Vide suprà, 2. b. 7.

14 Amen, ὁ Ἀμήν. Hebraismus, quem mox explicat. Nam אמן Hebræis significat Verè siue veritatem ipsam. Principium opificii Dei, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ. Id est à quo principium ducūt omnes res cōditæ. Omnia enim à Deo per ipsum facta sunt, vt expositum est Ioh. 1. a. 3. Vide Col. 1. b. 15, & deinceps.

18 Exploratum igni, πεπυρωμένον ἐκ πυρός. Vulg. Aurū ignitū, probatum. Eras. Ignitū ex igni. Atqui certum est τὸ πυροῦσθαι passim in editione Græca respondere Hebræo verbo צרף, quod significat per ignē explorare. Additum est autem ἐκ ex pleonasmo Hebræis familiari, pro διὰ πυρός, siue ἐν πυρί, vt mirer Erasmum hoc loco hæsitasse.

19 Æmulare, ζήλωσον. Huic opponitur quod antè dixerat, nec frigidum nec feruidum esse.

Κεφάλαιον δʹ

Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδού, θύρα ἠνεῳγμένη ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη ἣν ἤκουσα ὡς σάλπιγγος λαλούσης μετ' ἐμοῦ, λέγουσα, Ἀνάβα ὧδε, καὶ δείξω σοι ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα.

Καὶ εὐθέως ἐγενόμην ἐν πνεύματι· καὶ ἰδού, θρόνος ἔκειτο ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενος.

Καὶ ὁ καθήμενος ἦν ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰάσπιδι, καὶ σαρδίνῳ· καὶ ἶρις κυκλόθεν τοῦ θρόνου ὁμοία ὁράσει σμαραγδίνῳ.

Καὶ κυκλόθεν τοῦ θρόνου θρόνοι εἴκοσι καὶ τέσσαρες· καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς εἴκοσι καὶ τέσσαρας πρεσβυτέρους καθημένους, περιβεβλημένους ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ ἔσχον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους χρυσοῦς.

Καὶ ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται ἀστραπαὶ καὶ βρονταὶ καὶ φωναί· καὶ ἑπτὰ λαμπάδες πυρὸς καιόμεναι ἐνώπιον τοῦ θρόνου, αἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἐνώπιον τοῦ θρόνου θάλασσα ὑαλίνη, ὁμοία κρυστάλλῳ. Καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου τέσσαρα ζῶα γέμοντα ὀφθαλμῶν ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν.

Καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι, καὶ τὸ δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ τὸ τρίτον ζῶον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς ἄνθρωπος, καὶ τὸ τέταρτον ζῶον ὅμοιον ἀετῷ πετωμένῳ.

Καὶ τέσσαρα ζῶα, ἓν καθ' ἑαυτὸ εἶχον ἀνὰ πτέρυγας ἓξ κυκλόθεν, καὶ ἔσωθεν γέμοντα ὀφθαλμῶν· καὶ ἀνάπαυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτός, λέγοντα, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος.

Καὶ ὅταν δώσουσι τὰ ζῶα δόξαν καὶ τιμήν, καὶ εὐχαριστίαν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου,

CAP. IIII.

1 Post hæc vidi, & ecce, ostium apertum in cælo: & vox prima quam audiui tanquam tubæ loquentis mecum, dicebat, Ascende huc, & ostendam tibi quæ oporteat fieri postea.

2 Statim igitur fui correptus à spiritu: & ecce, thronus positus erat in cælo: & *quidam* throno insidebat.

3 Porro qui sedebat, aspectu similis erat lapidi iaspidi & sardio: & in circuitu throni erat iris aspectu similis smaragdo.

4 Et in circuitu sedis, sedilia vigintiquatuor: & super sedilia vidi vigintiquatuor Senes sedentes, amictos vestibus albis: & habētes super capita sua coronas aureas.

5 Prodibant autem è throno fulgura & tonitrua & voces: & septem lampades igneæ ardentes ante thronum, quæ sunt septem spiritus Dei.

6 Erat etiam ante thronum mare vitreum simile crystallo: & in medio throni, quatuor animalia plena oculis antè & retró.

7 Animal autem primum erat simile leoni, & secundum animal simile vitulo, & tertium animal habens faciem velut homo, & quartum animal simile aquilæ volanti.

8 Et quatuor animalia singula per se habebant alas senas in circuitu, & intus plena erant oculis, die ac nocte sine intermissione dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens, Erat, Est, & Venturus est.

9 Et quum tribuebant illa animalia gloriā & honorē & gratiarū actionē ei qui throno insi-

CAP. IIII.

1 *Post hæc uidi, & ecce, ostiū apertum in cælo: & uox prima quam audiui tanquā tubæ loquentis mecum, dicens, Ascēde huc, & ostendā tibi quæ oportet fieri post hæc.*

2 *Et statim fui in spiritu, & ecce, sedes posita erat in cælo, & supra sedem sedens.*

3 *Et qui sedebat, similis erat aspectu lapidis iaspidis, et sardini: & iris erat in circuitu sedis, similis uisioni smaragdinæ.*

4 *Et in circuitu sedis, sedilia uigintiquatuor: et super thronos uigintiquatuor Seniores sedentes, circumamicti uestimentis albis: et in capitibus eorum coronæ aureæ.*

5 *Et de throno procedebāt fulgura, et uoces, et tonitrua: et septem lampades ardentes ante thronum, quæ sunt septem spiritus Dei.*

6 *Et in conspectu sedis tanquam mare uitreum simile crystallo: et in medio sedis, et in circuitu sedis, quatuor animalia plena oculis antè et retro.*

et in circuitu sedis

7 *Et animal primum simile leoni, et secundum animal simile uitulo, et tertium animal habens faciem quasi hominis, et quartum animal simile aquilæ uolanti.*

8 *Et quatuor animalia, singula eorum habebant alas senas in circuitu: & intus plena sunt oculis: et requiem non habebant die ac nocte, dicētia, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens, Qui erat; et Qui est, et Qui uenturus est.*

9 *Et quum darēt illa animalia gloriam et honorem et benedictionem sedenti super thronum,*

IN CAPVT IIII.

2 Fui correptus à spiritu, ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Vide suprà, 1. c. 10.

3 Smaragdo, σμαραγδίνῳ. Sub. λίθῳ. Itaq; causa nō erat cur Erasmus cōuerteret, Aspectu smaragdino.

4 Et habentes, καὶ ἔχον. Sub. οἱ, vt sit οἱ ἔχον, pro ἔχοντες. Vide suprà, 1. a. 6.

8 Erat, Est, & Venturus est, ὁ ἦν, &c. Vide suprà, 1. a. 4. Vulgata & Eras. Qui erat, Qui est, & Qui venturus est. quam interpretationem coactus sum alicubi amplecti, vt nouitatem fugerem. Alioqui satis liquet ἦν, ὤν, & ἐρχόμενος poni proprii Dei nominis loco.

τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Πεσοῦνται οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι ἐνώπιον τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ προσκυνήσουσι τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, καὶ βαλοῦσι τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, λέγοντες,

Ἄξιος εἶ Κύριε λαβεῖν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν, ὅτι σὺ ἔκτισας τὰ πάντα, καὶ διὰ τὸ θέλημά σου εἰσί, καὶ ἐκτίσθησαν.

Infrà, 5.d.12

Κεφάλαιον ε.

ΚΑΙ εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά.

Καὶ εἶδον ἄγγελον ἰσχυρὸν κηρύσσοντα φωνῇ μεγάλῃ, Τίς ἐστιν ἄξιος ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ;

Καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲ ὑποκάτω τῆς γῆς, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὐδὲ βλέπειν αὐτό.

Καὶ ἐγὼ ἔκλαιον πολλά, ὅτι οὐδεὶς ἄξιος εὑρέθη ἀνοῖξαι καὶ ἀναγνῶναι τὸ βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό.

Καὶ εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων λέγει μοι, Μὴ κλαῖε· ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, ἡ ῥίζα Δαβίδ, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς ἑπτὰ σφραγῖδας αὐτοῦ.

Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων, ἀρνίον ἑστηκὸς ὡς ἐσφαγμένον, ἔχον κέρατα ἑπτά, καὶ ὀφθαλμοὺς ἑπτά, οἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματα τὰ ἀπεσταλμένα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν.

Καὶ ἦλθε καὶ εἴληφε τὸ βιβλίον ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου.

Καὶ ὅτε ἔλαβε τὸ βιβλίον, τὰ τέσσαρα ζῶα καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ἔχοντες ἕκαστος κιθάρας καὶ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας θυμιαμάτων, αἵ εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων.

debat, illi, *inquam*, viuenti in secula seculorum,

10 Procidebāt vigintiquatuor Senes ante illū insidētē throno, & adorabāt illū viuentē in secula seculorū, & abiiciebāt coronas suas ante thronū, dicentes,

11 ‖Dignus es Domine qui accipias gloriā & honorem & virtutem: quia tu creasti omnia, & propter volūtatem tuam sunt, & creata sunt.

CAP. V.

1 Deinde vidi ad dextram eius qui insidebat throno, librū scriptum intus & à tergo, obsignatum sigillis septem.

2 Et vidi Angelum fortem, prædicantem voce magna, Quis est dignus qui aperiat librum, & soluat eius sigilla?

3 Nemo autem poterat neque in cælo, neque in terra, neque subter terram, aperire librum, neque eum inspicere.

4 Flebā igitur ego multū quòd nemo dignus inuētus esset qui aperiret & legeret librum, nec qui eum inspiceret.

5 Tum vnus ex senibus dicit mihi, Ne fleto: ecce, vicit Leo ille ex tribu Iuda, stirps Dauidis, vt aperiat librum, & soluat septem eius sigilla.

6 Aspexi igitur, & ecce inter thronum & quatuor animalia & inter senes, Agnus stans tanquam mactatus, habens cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem Spiritus Dei missi in omnem terram.

7 Is venit & accepit librum ex dextera eius qui throno insidet.

8 Quúmque accepisset librum, quatuor illa animalia, & viginti quatuor illi senes ceciderunt corā Agno, habentes singuli citharas, & phialas aureas, plenas suffituum, quæ sunt preces sanctorum.

viuenti in secula seculorum,

10 *Procidebāt vigintiquatuor seniores ante sedentem in throno, & adorabant uiuētem in secula seculorum, & mittebant coronas suas ante thronū, dicentes,*

11 *Dignus es Domine Deus noster accipere gloriā & honorē & uirtutem, quia tu creasti omnia, & propter uoluntatem tuam erant, & creata sunt.*

CAP. V.

1 *ET uidi in dextera sedentis supra thronū, librū scriptum intus et foris, signatum sigillis septem.*

2 *Et uidi Angelum fortem, prædicātem uoce magna, Quis est dignus aperire librum, et soluere signacula eius?*

3 *Et nemo poterat neque in cælo, neque in terra; neque subtus terram aperire librum, neque respicere illum.*

4 *Et ego flebā multū, quoniam nemo dignus inuētus est aperire librum, nec uidere eum.*

5 *Et unus de seniorib⁹ dicit mihi, Ne fleueris: ecce, uicit Leo de tribu Iuda, radix Dauid, aperire librum, & soluere septem signacula eius.*

6 *Et uidi, & ecce in medio throni & quatuor animaliū, & in medio seniorū, Agnum stantē tanquam occisum, habentem cornua septem & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, missi in omnem terram.*

7 *Et uenit & accepit de dextera sedentis in throno librum.*

8 *Et quū aperuisset librū, quatuor animalia & uiginti quatuor seniores ceciderunt corā Agno, habentes singuli citharas, & phialas aureas, plenas odoramentorū, quæ sunt orationes sanctorum.*

11 Domine, Κύριε. Arethas addit καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος, & sancte Deus noster. Consentit Complutensis editio, cum duobus aliis codicibus.

IN CAPVT V.

5 Vicit, ἐνίκησεν. Id est obtinuit. Cic. pro Cluentio, Vince bonum virum fuisse Oppianicum.

Stirps, ῥίζα. Hebr. שורש, pro quo solet Homerus ὄζον, id est ramum, dicere. Vulgata & Erasmus ad verbum, Radix, nimium obscurè.

8 Preces sanctorum, αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων. Quomodo hoc sit accipiendum disce ex Act. 10.a.4, & e.31. Vide infrà, 8.a. 3.

Καὶ ᾄδουσιν ᾠδὴν καινήν, λέγοντες, Ἄξιος εἶ λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοῖξαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ, ὅτι ἐσφάγης, καὶ ἠγόρασας τῷ Θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματί σου, ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους.

Καὶ ἐποίησας ἡμᾶς τῷ Θεῷ ἡμῶν βασιλεῖς, καὶ ἱερεῖς· καὶ βασιλεύσομεν ἐπὶ τῆς γῆς.

Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέλων πολλῶν κυκλόθεν τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων·

Λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ, Ἄξιόν ἐστι τὸ ἀρνίον τὸ ἐσφαγμένον, λαβεῖν τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχὺν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν.

Καὶ πᾶν κτίσμα ὅ ἐστιν ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῇ, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἅ ἐστι, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, ἤκουσα λέγοντας, Τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ ἡ εὐλογία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα ἔλεγον, Ἀμήν· καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον, καὶ προσεκύνησαν ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Κεφάλαιον ς.

ΚΑΙ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὸ ἀρνίον μίαν ἐκ τῶν σφραγίδων, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων λέγοντος, ὡς φωνῆς βροντῆς, Ἔρχου καὶ βλέπε.

Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός· καὶ ὁ καθήμενος ἐπ᾽ αὐτῷ, ἔχων τόξον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ στέφανος, καὶ ἐξῆλθε νικῶν, καὶ ἵνα νικήσῃ.

Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν δευτέραν σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ δευτέρου ζώου λέγοντος, Ἔρχου καὶ βλέπε.

Καὶ ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυρρός·

9 Et cecinerunt canticum nouum, dicentes, Dignus es qui accipias librum, & aperias eius sigilla: quoniam mactatus es, & redemisti nos Deo per sanguinē tuum, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione:

10 ‖Et fecisti nos Deo nostro reges & sacerdotes: & regnabimus super terram.

11 Tum aspexi, & audiui in circuitu throni & animalium & senum, vocem Angelorū multorū, ‖numero millies centies mille, & decies centies mille:

12 Dicētes voce magna, Dign⁹ est Agn⁹ ille mactatus qui accipiat virtutē, & diuitias, & sapiētiam, & fortitudinem, & honorē, & gloriā, & benedictionem:

13 Sed & omnem creaturam quæ in cælo est, & quæ super terram & sub terra & in mari, & quæ in eis sunt omnia, audiui dicētia, Sessori throni & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur, in secula seculorum.

14 Quatuor autem animalia dicebant, Amen: & vigintiquatuor senes ceciderunt in facies suas, & adorarunt eum qui viuit in secula seculorum.

CAP. VI.

1 Postea aspexi, quum aperuisset Agnus primum ex sigillis, & audiui vnum ex quatuor animalibus dicens, tanquam vocem tonitrui, Veni & vide.

2 Aspexi igitur, & ecce *aderat* equus albus: & qui insidebat ei habebat arcum: & data est ei corona, & prodiit vincens, & vt vinceret.

3 Quúmque aperuisset sigillū secundum, audiui secundum animal dicens, Veni, & vide.

4 Et prodiit alius equus rufus:

9 *Et cantabant canticū nouū, dicētes, Dignus es accipere librū, & aperire signacula eius: quoniam occisus es, et redemisti nos Deo in sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione:*

10 *Et fecisti nos Deo nostro regnū, et sacerdotes: et regnabimus super terram.*

1.Pet.2.b.9

11 *Et uidi, & audiui uocē Angelorum multorum in circuitu throni, et animaliū, & seniorū: et erat numerus eorū millia milliū:*

Dan.7.d.10

12 *Dicentiū uoce magna, Dignus est Agnus qui occisus est, accipere uirtutem, & diuinitatē, et sapientiā, et fortitudinem, et honorē, et gloriā, et benedictionē.*

13 *Et omnē creaturā quæ in cælo est, et sup terrā, et sub terra, & quæ sunt in mari, et quæ in eo, omnes audiui dicentes, Sedenti in throno, et Agno, benedictio, et honor, et gloria et potestas in secula seculorum.*

14 *Et quatuor animalia dicebāt, Amē. Et uigintiquatuor seniores ceciderūt in facies suas: et adorauerunt uiuētem in secula seculorum.*

CAP. VI.

1 *ET uidi quòd aperuisset Agnus unū de septem sigillis, et audiui unum de quatuor animalibus, dicens, tanquam uocē tonitrui, Veni et uide.*

2 *Et uidi, et ecce equus albus: et qui sedebat super illum, habebat arcum: et data est ei corona, et exiuit uincens ut uinceret.*

3 *Et quū aperuisset sigillum secundū, audiui secūdū animal dicens, Veni et uide.*

4 *Et exiuit alius equ⁹ ru-*

9 Nouum, καινόν. Heb. חדש, id est non vulgare, nec triuiale, sed eximium.

10 Nos, ἡμᾶς. In Complutensi codice & alio quodam legimus αὐτοὺς, ipsos, videlicet sanctos qui adhuc sunt in terris. Item pro βασιλεύσομεν, regnabimus, ibidem legitur βασιλεύσουσιν, regnabunt.

11 Numero millies cēties mille & decies cēties mille, καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων. Ita lego ex Aretha, Complutēsi editione, & aliis duobus vetustis codicibus. Melius enim ista respondent iis quæ scribuntur Dan.7.d.10, vbi hæc eadem descriptio inuenitur.

12 Dicentes, λέγοντες. Hebr. לאמר. videtur autem dicendum fuisse λεγόντων, vel λέγουσαι. Sed aliquoties annotauimus apud Paulum & alios, hæc participia apud idoneos etiam scriptores interdū non cohærere cum præcedentibus, nec aliter accipi quàm gerundi modum apud Latinos. Qui accipiat, λαβεῖν. Id est, cui deferatur laus omnis, tanquam potentissimo, ditissimo, sapientissimo, &c.

IN CAPVT VI.

1 Primum, μίαν. Id est πρώτην, ex Hebræorum more. Vulgata & Erasmus, Vnum.

καὶ τῷ καθημένῳ ἐπ' αὐτῷ ἐδόθη αὐτῷ λαβεῖν τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἵνα ἀλλήλους σφάξωσι· καὶ ἐδόθη αὐτῷ μάχαιρα μεγάλη.

5 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν τρίτην σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ τρίτου ζώου λέγοντος, Ἔρχου καὶ βλέπε. Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ, ἵππος μέλας, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτῷ, ἔχων ζυγὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.

6 Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων ζώων λέγουσαν, Χοῖνιξ σίτου δηναρίου, καὶ τρεῖς χοίνικες κριθῆς δηναρίου· καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδικήσῃς.

7 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν τετάρτην, ἤκουσα φωνὴν τοῦ τετάρτου ζώου λέγουσαν, Ἔρχου καὶ βλέπε.

8 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρὸς, καὶ ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ ὄνομα αὐτῷ ὁ θάνατος· καὶ ὁ ᾅδης ἀκολουθεῖ μετ' αὐτοῦ· καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία ἀποκτεῖναι ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς, ἐν ῥομφαίᾳ καὶ ἐν λιμῷ καὶ ἐν θανάτῳ, καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς.

9 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφραγῖδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον.

10 Καὶ ἔκραζον φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, Ἕως πότε ὁ δεσπότης ὁ ἅγιος καὶ ὁ ἀληθινὸς οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς γῆς;

11 Καὶ ἐδόθησαν ἑκάστοις στολαὶ λευκαὶ, καὶ ἐρρέθη αὐτοῖς ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μικρὸν, ἕως οὗ πληρώσονται καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι ὡς καὶ αὐτοί.

12 Καὶ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἕκτην, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο, καὶ ὁ ἥλιος ἐγένετο μέλας ὡς σάκκος

& ei qui insidebat super eum, datum est vt tollat pacem è terra, vt alii alios mactent: datúsque est ei gladius magnus.

5 Et quum aperuisset sigillum tertium, audiui tertium animal dicens, Veni & vide. Aspexi igitur, & ecce equus niger *aderat*: & qui insidebat ei, habebat stateram in manu sua.

6 Et audiui vocem in medio quatuor animalium dicentem, Choenix tritici denario, & tres choenices hordei denario: & vinum & oleum ne laeseris.

7 Quúmque aperuisset sigillũ quartum, audiui vocem quarti animalis dicentẽ, Veni & vide.

8 Tum aspexi, & ecce *aderat* equus pallidus, & eius quae insidebat ei, nomen erat Mors: & infernus sequebatur eam: datáque est eis in quadrãtem terrae potestas trucidandi gladio, & fame, & morte, pérque terrestres feras.

9 Quum verò aperuisset sigillum quintum, vidi sub altari animas eorũ qui mactati fuerant propter verbum Dei, & propter testimonium quod tuebantur.

10 Clamabãt autẽ voce magna, dicẽtes, Vsquequo domine, qui sanctus es & verax, non iudicas ac vindicas sanguinẽ nostrum de iis qui habitant in terra?

11 Tum datae sunt singulis stolae albae, & dictum est eis vt requiescerent adhuc paululum temporis, vsquequo cõpleantur etiam conserui eorum & fratres eorum, qui trucidandi sunt sicut & ipsi.

12 Deinde aspexi quũ aperuisset sigillum sextum, & ecce terrae motus magnus factus est: & sol factus est niger vt saccus

sus. & qui sedebat super illum, datum est ei ut sumeret pacem de terra, et ut inuicẽ se interficiant: & datus est ei gladius magnus.

5 Et quum aperuisset sigillũ tertiũ, audiui tertiũ animal dicẽs, Veni & vide. Et ecce equus niger, & qui sedebat super illum, habebat stateram in manu sua.

6 Et audiui tanquam vocem in medio quatuor animaliũ dicentem, Bilibris tritici denario, & tres bilibres hordei denario: & vinum et oleũ ne laeseris.

7 Et quum aperuisset sigillũ quartum, audiui vocem quarti animalis dicentis, Veni & vide.

8 Et ecce equus pallidus, & qui sedebat super eũ, nomen illi Mors: et infernus sequebatur eũ: et data est illi potestas super quatuor partes terrae, interficere gladio, fame, & morte, & bestiis terrae.

9 Et quum aperuisset sigillum quintum, uidi subtus altare animas interfectorum propter uerbum Dei, et propter testimoniũ quod habebant.

10 Et clamabant uoce magna dicẽtes, Vsquequo Domine sanctus et uerus, nõ iudicas et uindicas sanguinem nostrum de iis qui habitant in terra?

11 Et datae sunt illis singulae stolae albae, et dictum est illis ut requiescerent adhuc tempus modicum, donec compleantur conserui eorum, et fratres eorũ, qui interficiendi sunt sicut et illi.

12 Et uidi quũ aperuisset sigillũ sextum, et ecce, terraemotus magnus factus est, et sol factus est niger tanquam saccus

4 Datum est, ἐδόθη αὐτῷ. Redundat αὐτῷ, ex Hebraeorum idiotismo.

8 Eius quae insidebat, ὁ καθήμενος. Hoc dicẽdi genus, quod iã aliquoties occurrit, prorsus insuetatũ est in Graeca & Latina lingua, quum dicendum fuerit καὶ τῷ καθημένῳ, ne hiaret constructio. Quòd autem genus masculinũ foemineo expressimus, coacti fecimus, eo quòd Graecis ὁ θάνατος generis est masculini: mors verò foeminei apud Latinos. Infernus, ὁ ᾅδης. Heb. שאול, id est sepulchrum. Nolui tamen quicquam immutare.

9 Quod tuebantur, ἣν εἶχον. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus, *Qu'ils maintenoyent*. Vulg. & Eras. Quod habebant. Complutensis editio legit, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρνίου, & propter testimonium Agni.

10 De iis qui habitant, &c. ἀπὸ τῶν κατοικούντων, &c. Cic. pro Deiotaro, Praesertim quum is vnus esset qui posset de absente se vindicare.

11 Compleantur etiam conserui, πληρώσονται καὶ οἱ σύνδουλοι. Id est Vsquedum compleatur numerus eorum qui, &c. Malim autem legere πληρωθῶσι, vt habet editio Complutensis.

τρίχινος, καὶ ἡ σελήνη ἐγένετο ὡς αἷμα.

13 Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς τὴν γῆν, ὡς συκῆ βάλλει τοὺς ὀλύνθους αὐτῆς, ὑπὸ μεγάλου ἀνέμου σειομένη.

14 Καὶ οὐρανὸς ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον εἱλισσόμενον, καὶ πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήθησαν.

15 Καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ μεγιστᾶνες, καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ χιλίαρχοι, καὶ οἱ δυνατοὶ, καὶ πᾶς δοῦλος καὶ πᾶς ἐλεύθερος ἔκρυψαν ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τὰς πέτρας τῶν ὀρέων.

16 Καὶ λέγουσι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ κρύψατε ἡμᾶς ἀπὸ προσώπου τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ ἀρνίου.

17 Ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ τίς δύναται σταθῆναι;

13 Et stellae è caelo ceciderunt in terrã, sicut ficus abiicit grossos suos quum vento magno concutitur.

14 Et caelum abscessit sicut liber qui conuoluitur: & omnes montes & insulae è suis locis motae sunt:

15 Et reges terrae, proceres, & diuites, & tribuni, & potentes, omnésque tum serui tum ingenui absconderunt se in speluncis & in petris montium:

16 Et dixerunt montibus & petris, Cadite super nos, abscondite nos à conspectu eius qui insidet throno, & ab ira Agni:

17 Nam venit dies ille magnus irae illius: & quis poterit stare?

cilicinus, & luna tota facta est sicut sanguis:

13 Et stellae caeli ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos quum à uento magno mouetur.

14 Et caelum recessit sicut liber inuolutus: et omnis mons et insulae de locis suis motae sunt:

15 Et reges terrae, & principes, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus et liber absconderunt se in speluncis et in petris montium:

16 Et dicunt montibus & petris, Cadite super nos, & abscondite nos à facie sedentis super thronum, & ab ira Agni:

17 Quoniam uenit dies magnus irae ipsorum: & quis poterit stare?

Esaie 2.d.19 osee 10.b.8 luc. 23.d.30

Κεφάλαιον ζ.

ΚΑΙ μετὰ ταῦτα εἶδον τέσσαρας ἀγγέλους, ἑστῶτας ἐπὶ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, κρατοῦντας τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τῆς γῆς, ἵνα μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς, μήτε ἐπὶ τῆς θαλάσσης, μήτε ἐπὶ πᾶν δένδρον.

2 Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἀναβάντα ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου, ἔχοντα σφραγῖδα Θεοῦ ζῶντος· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ τοῖς τέσσαρσιν ἀγγέλοις οἷς ἐδόθη αὐτοῖς ἀδικῆσαι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν,

3 Λέγων, Μὴ ἀδικήσητε τὴν γῆν, μήτε τὴν θάλασσαν, μήτε τὰ δένδρα, ἄχρις οὗ σφραγίσωμεν τοὺς δούλους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

4 Καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐσφραγισμένων, ρμδ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραήλ.

5 Ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ῥουβὴν, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Γάδ, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

6 Ἐκ φυλῆς Ἀσὴρ, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Νεφθαλείμ, ιβ' χι-

CAP. VII.

1 POstea vidi quatuor Angelos insistentes quatuor angulis terrae, tenentes quatuor ventos terrae, ne flaret ventus super terram, neque super mare, neque in vllam arborem.

2 Et vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem sigillum Dei viui: qui clamauit voce magna quatuor Angelis quibus datũ est nocere terrae & mari,

3 Dicẽs, Ne nocete terrae, neque mari, neque arboribus, quoadusque obsignemus seruos Dei nostri in frontibus suis.

4 Et audiui numerũ obsignatorum: cẽtum quadragintaquatuor millia *erant* obsignata ex omnibus tribubus filiorum Israel.

5 Ex tribu Iuda, duodecies mille obsignata: ex tribu Ruben, duodecies mille obsignata: ex tribu Gad, duodecies mille obsignata:

6 Ex tribu Aser, duodecies mille obsignata: ex tribu Nephthali, duodecies mille

CAP. VII.

1 POst haec uidi quatuor Angelos stantes super quatuor angulos terrae, tenentes quatuor uentos terrae, ne flaret uentus super terram, neque super mare, neque in ullam arborem.

2 Et uidi alterum Angelũ ascendentem ab ortu solis, habẽtem signum Dei uiui: & clamauit uoce magna quatuor Angelis quibus datum est nocere terrae & mari,

3 Dicens, Nolite nocere terrae, neque mari, neque arboribus, quoadusque signemus seruos Dei nostri in frõtibus eorum.

4 Et audiui numerum signatorum, cẽtum quadragintaquatuor millia signati ex omni tribu filiorum Israel.

5 Ex tribu Iuda, duodecim millia signati: ex tribu Ruben, duodecim millia signati: ex tribu Gad, duodecim millia signati:

6 Ex tribu Aser, duodecim millia signati: ex tribu Nephthali duodecim mil

IN CAPVT VII.

1 Angulos, γωνίας. Heb. כנפות, id est extrema, quae plagas & cardines vocamus.

λιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Μανασσῆ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

Ἐκ φυλῆς Συμεὼν, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Λευὶ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰσαχὰρ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

Ἐκ φυλῆς Ζαβουλὼν, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰωσὴφ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι.

Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ὄχλος πολὺς, ὃν ἀριθμῆσαι αὐτὸν οὐδεὶς ἠδύνατο, ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν, ἑστῶτες ἐνώπιον τοῦ θρόνου καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, περιβεβλημένοι στολὰς λευκὰς, καὶ φοίνικες ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν.

Καὶ κράζοντες φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, Ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ.

Καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι ἑστήκεσαν κύκλῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ θρόνου ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,

Λέγοντες, Ἀμήν· ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῷ Θεῷ ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Καὶ ἀπεκρίθη εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων, λέγων μοι, Οὗτοι οἱ περιβεβλημένοι τὰς στολὰς τὰς λευκὰς, τίνες εἰσὶ, καὶ πόθεν ἦλθον;

Καὶ εἴρηκα αὐτῷ, Κύριε σὺ οἶδας. Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοί εἰσιν οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης· καὶ ἔπλυναν τὰς στολὰς αὐτῶν καὶ ἐλεύκαναν στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου.

Διὰ τοῦτο εἰσὶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου

obsignata: ex tribu Manasse, duodecies mille obsignata:

7 Ex tribu Simeon, duodecies mille obsignata: ex tribu Leui, duodecies mille obsignata: ex tribu Issachar, duodecies mille obsignata:

8 Ex tribu Zabulon, duodecies mille obsignata: ex tribu Ioseph, duodecies mille obsignata: ex tribu Beniamin, duodecies mille obsignata.

9 Postea aspexi, & ecce, aderat turba multa, quā numerare nemo posset, ex omnibus gētibus & tribubus & populis & lĩguis: stabántque ante thronum & in conspectu Agni, amicti stolis albis: & palmæ in manibus corū.

10 Et clamabant voce magna, dicentes, Salus à Deo nostro *est*, sedente super thronum & *ab* Agno.

11 Omnes autē Angeli stabant in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium: & procubuerunt in conspectu throni in facies suas, & adorarūt Deum,

12 Dicentes, Amen: benedictio, & gloria, & sapientia, & gratiarum actio, & honor, & virtus, & robur Deo nostro in secula seculorum. Amen.

13 Tum me compellauit vnus ex senibus, dicens mihi, Isti qui amicti sunt stolis albis, quinā sunt, & vnde venerunt?

14 Et dixi ei, Domine, tu nosti. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt ex afflictione magna: & lauerunt stolas suas, ac dealbarūt in sanguine Agni.

15 Ideo sunt ante thronum

lia signati: ex tribu Manasse, duodecim millia signati:

7 Ex tribu Simeon, duodecim millia signati: ex tribu Leui, duodecim millia signati: ex tribu Issachar, duodecim millia signati:

8 Ex tribu Zabulon, duodecim millia signati: ex tribu Ioseph, duodecim millia signati: ex tribu Beniamin, duodecim millia signati.

9 Post hæc uidi turbam magnam quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus, & tribubus, & populis, & linguis, stātes ante thronum, & in conspectu Agni, amicti stolis albis: & palmæ in manibus eorum.

10 Et clamabāt uoce magna, Dicentes, Salus Deo nostro qui sedet super thronum, & Agno.

11 Et omnes Angeli stabāt in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium: et ceciderunt in conspectu throni in facies suas, et adorauerunt Deum,

12 Dicentes, Amen. benedictio, et claritas, et sapientia, et gratiarum actio, honor et uirtus, et fortitudo Deo nostro in secula seculorum. Amen.

13 Et respōdit unus de senioribus, et dixit mihi: Hi qui amicti sunt stolis albis, qui sunt, et unde uenerunt?

14 Et dixi illi, Domine mi, tu scis. Et dixit mihi, Hi sunt qui uenerunt de tribulatione magna: et lauerunt stolas suas, et dealbauerunt eas in sanguine Agni.

15 Ideo sunt ante thronū

7 Ex tribu Leui, ἐκ φυλῆς Λευί. Omisit Dan, & recenset Leui.

8 Ioseph, Ἰωσήφ. Intellige tribum Ephraim, alterius ex filiis Ioseph.

10 Salus à Deo nostro *est*, ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν. Sic legit Arethas, sic quoque Vetus interpres & Complutensis editio, consentiente etiam vno ex veteribus nostris codicibus. Addidi autem præpositionem A, necui scrupulus obiiciatur quasi salutem Deo precentur, qui econtrario illum vnum agnoscūt salutis quam consequuti sunt authorem. Sic autem vsurpatur hoc in loco tertius casus vti apud Hebræos cum ל possessiuo, vt Psal.3.b.9, ליהוה הישועה, Domino ipsa salus, id est Dominus propriè salutis author. sicut vbique מזמור לדוד Psalmus Dauidi, id est cuius author est Dauid. Super thronum, ἐπὶ τοῦ θρόνου. In plerisque codicibus Græcis, non iis tamen quos modò citaui, legitur ἐπὶ τῷ θρόνῳ τῷ Θεοῦ ἡμῶν, super thronum Dei nostri, mendose, vt mihi videtur.

13 Compellauit me, ἀπεκρίθη. Sic apud Euangelistas sæpenumero dicitur ἀποκρίνεσθαι qui sermonem inchoat, vt alibi annotauimus. Vulg. & Eras. Et respondit.

14 Lauerunt, ἔπλυναν. Eras. mendosè legit, ἐπλάτυναν, dilatarunt.

15 Die

τοῦ Θεοῦ, καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, σκηνώσει ἐπ' αὐτούς.

Οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν ἔτι, οὐδὲ μὴ πέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος, οὐδὲ πᾶν καῦμα.

Ὅτι τὸ ἀρνίον τὸ ἀνὰ μέσον τοῦ θρόνου ποιμανεῖ αὐτούς, καὶ ὁδηγήσει αὐτοὺς ἐπὶ ζώσας πηγὰς ὑδάτων· καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Κεφάλαιον η.

ΚΑΙ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἑβδόμην, ἐγένετο σιγὴ ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς ἡμιώριον.

Καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους, οἳ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἑστήκασι· καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς ἑπτὰ σάλπιγγες.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθε, καὶ ἐστάθη ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, ἔχων λιβανωτὸν χρυσοῦν· καὶ ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα πολλὰ, ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων πάντων ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ χρυσοῦν τὸ ἐνώπιον τοῦ θρόνου.

Καὶ ἀνέβη ὁ καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων, ἐκ χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἴληφεν ὁ ἄγγελος τὸ λιβανωτὸν, καὶ ἐγέμισεν αὐτὸ ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν· καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ σεισμός.

Dei, & seruiunt ei die ac nocte in templo eius: & qui insidet throno, habitabit cum eis.

16 Non esurient amplius, neque sitient amplius, nec in eos incidet sol, neque vllus æstus.

17 Quoniā Agnus qui in medio throni est, pascet eos, & deducet ad viuos fontes aquarum: & abstersurus est Deus omnē lacrymam ab oculis eorum.

CAP. VIII.

1 Porro quum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cælo, media ferme hora.

2 Et vidi septem illos Angelos qui adstant coram Deo, quibus datæ sunt septem tubæ.

3 Tum alius Angelus venit, & stetit ante aram, habens thuribulum aureum: & dati sunt ei suffitus multi, vt offerret cum precibus Sanctorum omnium superaltare aureum, quod est ante thronum.

4 Ascendit autem fumus suffituum, cum precibus Sanctorū, è manu Angeli ad conspectum Dei.

5 Deinde accepit Angelus thuribulum, & impleuit illud igne altaris, abiecítque in terram: & facta sunt tonitrua & voces & fulgura & terræmotus.

Dei, & seruiunt ei die ac nocte in templo eius: & qui sedet in throno, habitabit super illos.

16 Non esurient neque sitient amplius, nec cadet super illos sol, neque ullus æstus: Esaie 49.c.10

17 Quoniam Agnus qui in medio throni est, reget illos, & deducet eos ad uitæ fontes aquarum, & abstergeet Deus omnem lacrymam ab oculis eorū. Esa.25.c.8 infrà, 21.a.4

CAP. VIII.

1 Et quū aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cælo, quasi media hora.

2 Et uidi septem Angelos stantes in conspectu Dei: & datæ sunt illis septē tubæ.

3 Et ali⁹ Angelus uenit & stetit ante altare, habens thuribulū aureum: et datæ sunt illi incensa multa, ut daret de orationibus Sāctorū omnium super altare aureum, quod est ante thronum.

4 Et ascendit fumus incensorum de orationibus Sanctorum, de manu Angeli coram Deo.

5 Et accepit Angelus thuribulum, et impleuit illud de igne altaris, et misit in terram: et facta sūt tonitrua et uoces et fulgura, et terræmotus magn⁹.

15 Die ac nocte, ἡμέρας καὶ νυκτός. Alludit ad diurna ac nocturna Leuitarū ministeria: alioqui nulla nox est in cælo. Cum eis, ἐπ' αὐτούς. Hebr. עליהם ita vt על pro עם ponatur: nisi malimus accipere, Habitabit super eos, pro Præerit ipsis.

IN CAPVT VIII.

2 Qui adstant, οἳ ἑστήκασι. Id est, qui coram eo apparent, vt ministri videlicet. Hæc enim vis est verbi עמד.

3 Thuribulum, λιβανωτόν. Rectè, vt apparet ex versu 5. Alioqui hoc vocabulo non thuribulū, sed thus ipsum declaratur. Cum precibus Sanctorū, ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων. Quinā sunt hi sanctitan qui in cælis sunt? at illi in toto hoc libro nihil aliud quàm gratias agunt, & Deū extollunt, eo tantùm loco excepto vbi sanguinis sui vindicationem flagitāt Martyres. Deinde quorsum Angelus preces ipsorum offerret? Certè magna illi fieret iniuria quam non satis est nonnullis plusquā seruiliter colere, & reginā misericordiæ, dominam Angelorū, refugiū miserorum, spem, vitā, paradisi portā vocare: nisi etiam flagitent vt matris iure (proh execrandā blasphemiā!) Filio suo imperet. Magna, inquā, illi & omnibus triumphātis Ecclesiæ sanctis fit iniuria, si Angeli alicuius ministerio illic etiamnū indigent, qui ipsorū preces Deo offerat. Sed age, absurda ista semel omittamus. Scimus Angelorū ministeriū Sanctis in hac vita degentibus esse destinatū, Heb.2.d.14: idque nō vt pro diis colātur, sed cōtra vt pro bona Dei volūtate suo ministerio nos adiuuēt, ad Deū cōtendētes, sicut ex variis Scripturæ exēplis licet intelligere. Hæc causa est cur Iohānes hac visione (quæ Leuiticorū Sacerdotū cōsuetudine adūbratur, vt pleræque etiā aliæ antiquorū Prophetarū) didicerit, Sanctorū orationes, in hoc mūdo videlicet pura illa precū & beneficētiæ sacrificia Deo quotidie offerentiū, per Angelorū ministeriū Deo offerri. Qui subtilius hic volent contēplari, mirum nisi etiam Angelicam nobis aliquam Missam in cælo fabricent. Quorsum enim aram

absque sacrificio? Sed vt ad rem redeam, Vetus interpres simpliciter conuertit, Vt daret de orationibus Sanctorum omnium super altare aureum, &c. quæ interpretatio non modò est ambigua, sed prorsus etiam absurda. Erasmus, Vt daret de precationibus omnium Sanctorum, &c. quod mihi magis etiam absurdum videtur, vel ob eam causam quòd in Græcis nullam præpositionem supplere possis quæ isti interpretationi conueniat. Itaque suppleui præpositionem σὺν, cuius eclipsis non modò dura non est, sed etiam elegans. Deinde manifestè videmus Angelum seorsim dici multa illa thymiamata accipere quæ cum precibus Sanctorum offerat. Vnum igitur ab altero non separandum quidem, sed distinguendum est. Quorsum enim nostræ preces, quorsum quicquid à nobis potest proficisci, nisi adsit in primis vnicæ illius oblationis verè gratus odor? nisi, inquam, prius in Filio per fidem iustificati placeamus? Sed de his non constituimus hoc in loco copiosius disserere.

Καὶ οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ σάλπιγγας, ἡτοίμασαν ἑαυτοὺς ἵνα σαλπίσωσι.

6 Et septem Angeli qui habebãt septem tubas, præparauerũt se vt clangerent.

6 *Et septem Angeli qui habebant septem tubas, præparauerunt se ut tuba canerent.*

Καὶ ὁ πρῶτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένετο χάλαζα καὶ πῦρ, μεμιγμένα αἵματι, καὶ ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν· καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη.

7 Primus igitur Angelus clanxit, & facta est grando & ignis, mista sanguine, proiectáq; sunt in terram: & tertia pars arborum exusta est, & omne fœnũ viride exustum.

7 *Et primus Angelus tuba cecinit, & facta est grãdo & ignis, mista in sanguine, & missum est in terram: & tertia pars terræ combusta est, & tertia pars arborum concremata est, & omne fœnum viride combustum est.*

Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ὡς ὄρος μέγα πυρὶ καιόμενον ἐβλήθη εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ἐγένετο τὸ τρίτον τῆς θαλάσσης, αἷμα.

8 Deinde secundus Angelus clanxit, & quasi mons magnus igne ardẽs proiectus est in mare: factáque est tertia pars maris, sanguis.

8 *Et secũdus Angelus tuba cecinit: & tanquam mons magnus igne ardẽs missus est in mare: & facta est tertia pars maris sanguis.*

Καὶ ἀπέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ, τὰ ἔχοντα ψυχάς, καὶ τὸ τρίτον τῶν πλοίων διεφθάρη.

9 Et mortua est tertia pars creaturarum quæ erant in mari, animantia *dico*, & tertia pars nauium perierunt.

9 *Et mortua est tertia pars creaturæ eorũ quæ habebant animas, in mari, & tertia pars nauiũ interijt.*

Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστὴρ μέγας καιόμενος ὡς λαμπάς, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ τρίτον τῶν ποταμῶν, καὶ ἐπὶ τὰς πηγὰς ὑδάτων.

10 Tum Angelus tertius clanxit, & cecidit è cælo stella magna, ardens velut fax, ceciditque in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.

10 *Et tertius Angelus tuba cecinit, & cecidit de cælo stella magna ardens tanquam facula, & cecidit in tertiam partem fluminũ & in fontes aquarum.*

Καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέρος λέγεται Ἄψινθος· καὶ γίνεται τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων εἰς ἄψινθον, καὶ πολλοὶ ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν ὑδάτων, ὅτι ἐπικράνθησαν.

11 Nomen autem stellæ dicitur Absinthiũ: versa est igitur tertia pars aquarũ in absinthiũ: & multi homines mortui sunt ex aquis, quòd amaræ factæ essent.

11 *Et nomen stellæ dicitur Absinthium. & facta est tertia pars aquarũ in absinthium: & multi hominum mortui sunt de aquis, quia amaræ factæ sunt.*

Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐπλήγη τὸ τρίτον τοῦ ἡλίου καὶ τὸ τρίτον τῆς σελήνης καὶ τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων· ἵνα σκοτισθῇ τὸ τρίτον αὐτῶν, καὶ ἡ ἡμέρα μὴ φαίνῃ τὸ τρίτον αὐτῆς, καὶ ἡ νὺξ ὁμοίως.

12 Deinde quartus Angelus clãxit, & percussa est tertia pars solis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stellarum: ita vt obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.

12 *Et quartus Angelus tuba cecinit, & percussa est tertia pars solis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stellarum, ita ut obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.*

Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἀγγέλου πετωμένου ἐν μεσουρανήματι, λέγοντος φωνῇ μεγάλῃ, Οὐαὶ οὐαὶ οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν τῆς σάλπιγγος τῶν τριῶν ἀγγέλων τῶν μελλόντων σαλπίζειν.

13 Et vidi, & audiui vnũ Angelum volanté per mediũ cæli, dicenté voce magna, Væ, væ, væ incolis terræ, à reliquis sonis tubæ trium illorũ Angelorum qui clangent.

13 *Et uidi & audiui uocẽ unius aquilæ uolãtis per medium cæli, dicentis uoce magna, Væ, Væ, uæ habitantibus in terra: de cæteris uocibus tubæ trium Angelorum qui erant tuba canituri.*

7 Et tertia pars arborum, &c. καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων, &c. Arethas, quem sequitur Vetus interpres, legit καὶ τὸ τρίτον τῆς γῆς κατεκάη. καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη. Id est, & tertia pars terræ exusta est, & tertia pars arborum, &c.

11 Tertia pars aquarum, τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων. Erasmus non legit τῶν ὑδάτων. quod ego addidi ex Arethæ, Complutensis editionis, vnius vetusti codicis, Veteris denique interpretis authoritate.

13 Vnum Angelum, ἑνὸς ἀγγέλου. Arethas legit ἑνὸς ἀετοῦ, id est (vt suppleuit Vetus interpres) sonum vnius aquilæ. Complutensis codex hîc quoque cum Aretha consentit.

Κεφάλαιον θ.

CAP. IX.

CAP. IX.

Καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ εἶδον ἀστέρα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεπτωκότα εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ κλεὶς τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου.

1 Tvm quintus Angelus clanxit, & vidi stellam è cælo cecidisse in terrã, cui data est clauis putei abyssi.

1 *Et quintus Angelus tuba cecinit, & uidi stellam de cælo cecidisse in terram, & data est ei clauis putei abyssi.*

Καὶ ἤνοιξε τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου· καὶ ἀνέβη καπνὸς ἐκ τοῦ φρέατος ὡς καπνὸς καμίνου μεγάλης· καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος καὶ ὁ ἀὴρ ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ φρέατος.

2 Aperuit igitur puteum abyssi: & ascendit fumus putei vt fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol & aerà fumo putei.

2 *Et aperuit puteum abyssi: & ascendit fumus putei sicut fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol & aer de fumo putei.*

Καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ ἐξῆλθον ἀκρίδες εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία ὡς ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ σκορπίοι τῆς γῆς.

3 Ex fumo autem exierunt locustæ in terram: datáque est illis potestas, qualem habent potestatem terrestres scorpii.

3 *Et de fumo putei exierunt locustæ in terram: et data est illis potestas sicut habent potestatem scorpiones terræ.*

Καὶ ἐρρέθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀδικήσωσι τὸν χόρτον τῆς γῆς, οὐδὲ πᾶν χλωρόν, οὐδὲ πᾶν δένδρον, εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους μόνους οἵτινες οὐκ ἔχουσι τὴν σφραγῖδα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

4 Et ipsis est dictum ne læderent gramen terræ, neque viride quicquam, neque vllam arborem: sed tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis.

4 *Et præceptum est illis ne læderent fœnum terræ, neque omne uiride, neque omnem arborem: nisi tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis.*

Καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀποκτείνωσιν αὐτούς, ἀλλ' ἵνα βασανισθῶσι μῆνας πέντε· καὶ ὁ βασανισμὸς αὐτῶν ὡς βασανισμὸς σκορπίου, ὅταν παίσῃ ἄνθρωπον.

5 Datum autem est eis, non vt occidant eos, sed vt crucientur *illi* menses quinque, *sit*que cruciatus eorum vt cruciatus scorpii quũ percusserit hominem.

5 *Et datum est illis ne occiderent eos, sed ut cruciarentur mẽsibus quinque: & cruciatus eorum ut cruciatus scorpij quũ percutit hominem.*

Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν θάνατον, καὶ οὐχ εὑρήσουσιν αὐτόν· καὶ ἐπιθυμήσουσιν ἀποθανεῖν, καὶ φεύξεται ὁ θάνατος ἀπ' αὐτῶν.

6 ‖Itaque per eos dies homines quærent mortem, sed non inuenient eam: & desiderabunt mori, sed fugiet mors ab eis.

6 *Et in diebus illis quærẽt homines mortem, & non inuenient eam: et desiderabunt mori, et fugiet mors ab eis.*

Suprà, 6.d.16 Esaiæ 2.d.19 Oseæ.10.b.8

Καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἀκρίδων ὅμοια ἵπποις ἡτοιμασμένοις εἰς πόλεμον· καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὡς στέφανοι ὅμοιοι χρυσῷ, καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν ὡς πρόσωπα ἀνθρώπων.

7 ‖Figuræ autem locustarum similes *erant* equis paratis ad prælium: *erant*que super capita earum tanquam coronæ similes auro, & facies earum vt facies hominum.

7 *Et similitudines locustarum, similes equis paratis in prælium: et super capita earum tanquam coronæ similes auro, et facies earum tanquam facies hominum.*

Sapient. 16.b.9

Καὶ εἶχον τρίχας ὡς τρίχας γυναικῶν, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτῶν ὡς λεόντων ἦσαν.

8 Et habebant capillos vt capillos mulierum: & dentes earum vt leonum erant:

8 *Et habebant capillos sicut capillos mulierum: et dentes earum sicut leonum erant.*

Καὶ εἶχον θώρακας ὡς θώρακας σιδηροῦς· καὶ ἡ φωνὴ τῶν πτερύγων αὐτῶν ὡς φωνὴ ἁρμάτων, ἵππων πολλῶν τρεχόντων εἰς πόλεμον.

9 Habebant etiam loricas vt loricas ferreas: & sonitus alarũ ipsarum vt sonitus curruum, equis multis currentibus ad bellum.

9 *Et habebant loricas sicut loricas ferreas, et uox alarum earum sicut uox curruũ equorum multorum currentium in bellũ.*

Καὶ ἔχουσιν οὐρὰς ὁμοίας σκορπίοις, καὶ κέντρα ἦν ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν.

10 Sed & habebant caudas similes scorpionum, eránt que aculei in caudis earum:

10 *Et habebant caudas similes scorpionum: et aculei erant in caudis earum:*

IN CAP. IX.

1 Putei abyssi, τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου. Abyssum vocat profundissimi tartari tenebras, de quibus Luc. 8.d.31, & 1. Pet. 2.a.4.

4 Sed, εἰ μή. Notandus est vsus harum particularum pro ἀλλά, vt etiam infrà, 21.d.27, aduersus ineptos quosdam qui quasi Aiacis clypeum opponunt gratuitæ per vnam fidem iustificationi, excerptam Pauli sententiam ex Galat. 2.d.16: quasi tradat Apostolus non iustificari hominem ex operibus Legis nisi per fidem. Ita enim illi non tantùm imperiti, sed etiam summè impudentes, locũ illum detorquent, & quidem quasi meras

demonstrationes adferant, quum ne grammaticam quidem vocum declarationem norint, nedum vt ipsum argumentum possint explicare.

καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἀδικῆσαι τοὺς ἀνθρώπους μῆνας πέντε.

& earum potestas *erat* nocere hominibus menses quinque.

& potestas earum nocere hominibus mensibus quinque.

Καὶ ἔχουσιν ἐφ᾽ αὐτῶν βασιλέα τὸν ἄγγελον τῆς ἀβύσσου· ὄνομα αὐτῷ Ἑβραϊστὶ Ἀβαδδών, καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει Ἀπολλύων.

11 Habent autem sibi impositum regem, Angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddō, Græcè autem Appollyon, *id est perdens.*

11 *Et habebant super se regem, Angelū abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè autem Apollyon, Latine habens nomen Exterminans.*

Ἡ οὐαὶ ἡ μία ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἔρχονται ἔτι δύο οὐαὶ μετὰ ταῦτα.

12 Væ vnum abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ postea.

12 *Væ unum abijt, & ecce ueniunt adhuc duo uæ posthæc.*

Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἤκουσα φωνὴν μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ,

13 Tum sextus Angelus clanxit, & audiui vocem quandam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,

13 *Et sextus Angelus tuba cecinit, & audiui uocem unam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,*

Λέγουσαν τῷ ἕκτῳ ἀγγέλῳ ὃς εἶχε τὴν σάλπιγγα, Λῦσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους τοὺς δεδεμένους ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῷ μεγάλῳ Εὐφράτῃ.

14 Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solue quatuor illos Angelos vinctos ad magnum Euphratis flumen.

14 *Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solue quatuor Angelos qui alligati sunt in flumine magno Euphrate.*

Καὶ ἐλύθησαν οἱ τέσσαρες ἄγγελοι οἱ ἡτοιμασμένοι εἰς τὴν ὥραν καὶ ἡμέραν καὶ μῆνα καὶ ἐνιαυτόν, ἵνα ἀποκτείνωσι τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων.

15 Soluti sunt igitur quatuor illi Angeli, parati ad horam & diem & mensem & annum, vt occidant tertiam partem hominum.

15 *Et soluti sunt quatuor Angeli, qui parati erant in horam & diem & mensem & annum, ut occiderent tertiam partem hominum.*

Καὶ ὁ ἀριθμὸς στρατευμάτων τοῦ ἱππικοῦ, δύο μυριάδες μυριάδων· καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν.

16 Erátque numerus equestris exercitus bis millies centena millia: nam audiui numerum eorum.

16 *Et numerus equestris exercitus uicies millies dena millia: & audiui numerum eorum.*

Καὶ οὕτως εἶδον τοὺς ἵππους ἐν τῇ ὁράσει, καὶ τοὺς καθημένους ἐπ᾽ αὐτῶν ἔχοντας θώρακας πυρίνους καὶ ὑακινθίνους καὶ θειώδεις· καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων ὡς κεφαλαὶ λεόντων, καὶ ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ καὶ καπνὸς καὶ θεῖον.

17 Itémque vidi equos per visionem: & ipsorum sessores habentes thoraces igneos & hyacinthinos & sulphureos: erant autem capita equorum vt capita leonum: & ex ore ipsorum prodibat ignis, & fumus, & sulphur.

17 *Et ita uidi equos in uisione, & qui sedebant super eos, habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & sulphureas: & capita equorum erant tanquam capita leonum: et de ore eorum procedit ignis, et fumus, et sulphur.*

Ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων ἀπεκτάνθησαν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ καὶ ἐκ τοῦ θείου τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν.

18 Ab his tribus occisa est tertia pars hominum, *nempe* ab igne, & fumo, & sulphure, quæ prodibant ex ore ipsorum.

18 *Et ab his tribus plagis occisa est tertia pars hominum, de igne et de fumo et sulphure, quæ procedebant ex ore ipsorum.*

Αἱ γὰρ ἐξουσίαι αὐτῶν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εἰσι. αἱ γὰρ οὐραὶ αὐτῶν ὅμοιαι ὄφεσιν, ἔχουσαι κεφαλάς, καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικοῦσι.

19 Potestas enim eorum in ore eorum est, & in caudis eorum. nam caudæ eorum similes sunt serpentibus, habentes capita per quæ nocent.

19 *Potestas enim equorū in ore eorum est, & in caudis eorum. nam caudæ eorum similes serpentibus, habentes capita, & in his nocent.*

Καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων οἳ οὐκ ἀπεκτάνθησαν ἐν ταῖς πληγαῖς ταύταις, οὔτε μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἵνα μὴ προσκυνήσωσι τὰ δαιμόνια καὶ εἴδωλα τὰ χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ λίθινα καὶ τὰ ξύλινα, ἃ οὔτε βλέπειν δύναται, οὔτε ἀκούειν, οὔτε περιπατεῖν·

20 Porro reliqui homines qui non sunt occisi his plagis, non resipuerunt ab operibus manuum suarum, vt ne adorarent dæmonia & simulacra aurea & argenta & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre possunt, neque audire, neque ambulare:

20 *Et cæteri homines qui nō sunt occisi in his plagis, neque pœnitentiam egerunt de operibus manuū suarum, ut non adorarēt dæmonia et simulacra aurea et argentea et ærea et lapidea et lignea, quæ neque uidere possūt, neque audire, neque ambulare:* Psal. 15. b. 4, & 133. c. 15

Καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν φαρμακειῶν αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν.

21 Neque resipuerunt ab homicidiis suis, neque à veneficiis suis, neque à scortatione sua, ne que à furtis suis.

21 *Et non egerunt pœnitētiam ab homicidijs suis, neque à ueneficijs suis, neque à fornicatione sua, neque à furtis suis.*

Κεφάλαιον ι΄

CAP. X.

CAP. X.

ΚΑΙ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἰσχυρὸν καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, περιβεβλημένον νεφέλην· καὶ ἶρις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς· καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς στῦλοι πυρός.

1 TVm vidi alium Angelum fortem descendētem de cælo, amictum nube, in cuius capite erat iris: facies autem eius *erat* vt sol, & pedes eius vt columnæ igneæ.

1 *ET uidi alium Angelum fortem descendētem de cælo, amictum nube, et iris in capite eius: et facies eius erat ut sol, et pedes eius tanquam columnæ ignis.*

Καὶ εἶχεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ βιβλαρίδιον ἀνεῳγμένον· καὶ ἔθηκε τὸν πόδα αὐτοῦ τὸν δεξιὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, τὸν δὲ εὐώνυμον ἐπὶ τὴν γῆν·

2 Habebátque in manu sua libellum apertum: & posuit pedē suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram.

2 *Et habebat in manu sua libellum apertum: et posuit pedem suum dextrū super mare, sinistrum autem super terram.*

Καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ ὥσπερ λέων μυκᾶται· καὶ ὅτε ἔκραξεν, ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς ἑαυτῶν φωνάς.

3 Clamauítque voce magna, sicut leo rugit: & quum clamasset, loquuta sunt septem tonitrua voces suas.

3 *Et clamauit uoce magna, quemadmodum quū leo rugit: et quum clamasset, loquuta sunt septem tonitrua uoces suas.*

Καὶ ὅτε ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς φωνὰς ἑαυτῶν, ἔμελλον γράφειν· καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσάν μοι, Σφράγισον ἃ ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταί, καὶ μὴ ταῦτα γράψῃς.

4 Et quum loquuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram: sed audiui vocem de cælo dicentem mihi, Obsigna quæ loquuta sunt septem tonitrua, & ne ea scribas.

4 *Et quum loquuta fuissēt septē tonitrua uoces suas, ego scripturus eram: et audiui uocem de cælo dicentem mihi, Signa quæ loquuta sunt septem tonitrua, et noli ea scribere.*

Καὶ ὁ ἄγγελος ὃν εἶδον ἑστῶτα ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἦρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν,

5 Et Angelus quem vidi stantem super mare & super terrā, sustulit manū suam ad cælū,

5 *Et Angelus quem uidi stātem super mare & super terram, leuauit manum suam ad cælum,*

Καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, ὅτι χρόνος οὐκ ἔσται ἔτι·

6 Et iurauit per eum qui viuit in secula seculorum, qui creauit cælum & ea quæ sunt in eo, & terram & ea quæ sunt in ea, & mare & ea quæ in eo sunt, tēpus non fore amplius:

6 *Et iurauit per uiuentem in secula seculorum, qui creauit cælum & ea quæ in eo sunt, & terrā & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt, quia tempus non erit amplius:*

Ἀλλ᾽ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου, ὅταν μέλλῃ σαλπίζειν, καὶ τελεσθῇ τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, ὡς εὐηγγέλισε τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις τοῖς προφήταις.

7 Sed in diebus vocis septimi Angeli, quum cœperit clangere, consummandum esse mysterium Dei, sicut annuntiauit seruis suis prophetis.

7 *Sed in diebus uocis septimi Angeli, quum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei, sicut euangelizauit per seruos suos Prophetas.*

13 Cornibus, κεράτων. Rursus alludit ad aram suffitus, collocatam in atrio Sacerdotum eregione Arcæ fœderis, interposito tamen velo, Exodi 30. a. 6.

16. Bis millies centena millia, δύο μυριάδες μυριάδων. Vel si recentiorum more libeat numerare, Ducenties millena millia. Vulg. & Eras. Vicies millies dena millia: quo modo nemo neque ex priscis neque ex recentioribus loquitur.

19 Et in caudis eorum, καὶ ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν. Hoc in plerisque codicibus deest, legitur tamen apud Aretham, & in Vetere editione, quibuscum consentiunt Complutensis codex & alii duo ex nostris.

IN CAP. X.

5 Sustulit manum, ἦρε τὴν χεῖρα. Hic erat gestus iurantium, vt etiamnum hodie.

7 Seruis suis, &c. τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις, &c. Vulgata, Per seruos suos: perindè nimirum acsi causa instrumentalis significetur. Hoc etiam fit mihi verisimilius quàm quod annotat Erasmus, nempe additam fuisse particulam Per, quum scripsisset Vetus interpres, Euangelizauit per seruos suos. Legit enim Complutensis editio τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις.

Καὶ ἡ φωνὴ ἣν ἤκουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πάλιν λαλοῦσα μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσα, Ὕπαγε, λάβε τὸ βιβλαρίδιον τὸ ἠνεῳγμένον ἐν τῇ χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ἑστῶτος ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

Καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἄγγελον, λέγων αὐτῷ, Δός μοι τὸ βιβλαρίδιον. Καὶ λέγει μοι, Λάβε καὶ κατάφαγε αὐτό· καὶ πικρανεῖ σου τὴν κοιλίαν, ἀλλ' ἐν τῷ στόματί σου ἔσται γλυκὺ ὡς μέλι.

Καὶ ἔλαβον τὸ βιβλαρίδιον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, καὶ κατέφαγον αὐτό· καὶ ἦν ἐν τῷ στόματί μου ὡς μέλι, γλυκύ· καὶ ὅτε ἔφαγον αὐτὸ, ἐπικράνθη ἡ κοιλία μου.

Καὶ λέγει μοι, Δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπὶ λαοῖς καὶ ἔθνεσι καὶ γλώσσαις καὶ βασιλεῦσι πολλοῖς.

8 Et vox quam audieram è cælo, rursum loquuta est mecū, & dixit, Abi & accipe libellum illum apertum *qui est* in manu Angeli stātis super mare & super terram.

9 Abii igitur ad Angelum, dicens ei ut daret mihi libellum. Et dixit mihi, Accipe & deuora eum: & amaritudinem adferet ventri tuo, sed in ore tuo erit dulcis tanquam mel.

10 Accepi igitur libellum è manu Angeli, & deuoraui eum: ceráque in ore meo dulcis tanquam mel: sed quum deuorassem eum, amaruit venter meus.

11 Tum dixit mihi, Oportet te iterum prophetare coram populis, gētibus, & linguis, & regibus multis.

8 Et audiui vocem de cælo iterum loquentem mecum, & dicentem, Vade & accipe librum apertū de manu Angeli stantis super mare & super terram.

9 Et abij ad Angelum, dicens ei ut daret mihi librum. Et dixit mihi, Accipe & deuora illum: & faciet amaricari uentrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tanquam mel.

10 Et accepi librum de manu Angeli, & deuoraui illum: & erat in ore meo tanquam mel dulce, & quum deuorassem eum, amaricatus est uenter meus.

11 Et dixit mihi, Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis.

Κεφάλαιον ια

ΚΑΙ ἐδόθη μοι κάλαμος ὅμοιος ῥάβδῳ, καὶ ὁ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων, Ἔγειραι, καὶ μέτρησον τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ἐν αὐτῷ.

Καὶ τὴν αὐλὴν τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ ἔκβαλε ἔξω, καὶ μὴ αὐτὴν μετρήσῃς, ὅτι ἐδόθη τοῖς ἔθνεσι· καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μῆνας τεσσαράκοντα δύο.

Καὶ δώσω τοῖς δυσὶ μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα, περιβεβλημένοι σάκκους.

Οὗτοί εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι, καὶ δύο λυχνίαι αἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς ἑστῶσαι.

CAP. XI.

1 DAtus est autem mihi calamus similis virgæ, adstititque Angelus, dicens, Surge, & metire templum Dei & altare, & eos qui adorant in eo.

2 Sed atrium quod extra templum est exclude, & ne metiaris illud: nam datum est Gentibus: & Vrbem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus.

3 Sed dabo illam duobus testibus meis, qui prophetabūt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis.

4 Hi sunt duæ illæ oleæ, & duo candelabra in conspectu Domini terræ posita.

CAP. XI.

1 ET datus est mihi calamus similis virgæ, & dictum est mihi, Surge, & metire templū Dei, & altare, & adorantes in eo.

2 Atrium autem quod est foris templum, eijce foras, & ne metiaris illud: quoniam datum est Gentibus: & ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus.

3 Et dabo duobus testibus meis, & prophetabūt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis.

4 Hi sunt duæ oliuæ & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes.

8 Et vox, &c. καὶ ἡ φωνή. &c. Vulgata, Et audiui vocem è cælo iterum loquentem mecum, & dicentē mihi, Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ πάλιν λαλοῦσαν μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσαν. Hoc ego verò nusquam inuenio, quanquam quod ad sensum attinet, nihil interest.

11 Coram populis, &c. ἐπὶ λαοῖς, &c. Sic vsurpatur præpositio ἐπὶ Matth. 28. c. 14, & 1. Tim. 6. c. 13.

IN CAPVT XI.

1 Adstititque Angelus, dicens, καὶ ὁ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων. Ita restituo hunc locum ex Complutensi codice, quum in reliquis scribatur duntaxat λέγων, dicens, quasi calamus ipse hoc sit loquutus. quod mihi nimiū videtur absurdum vel per visionem cogitare. Vetus interpres legit καὶ ἐλέχθη μοι, & dictum est mihi, eadē manente sententia. Sed etiamsi simpliciter ponatur λέγων, respondebit Hebræo infinito לאמור, dicendo, & ad eum referetur à quo datus est calamus.

2 Quod extra templum est, τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ. Hæc est vera lectio, quæ extat apud Arethā, & in Complutensi codice. Loquitur enim de atrio illo exteriore quod atrium populi dicebatur, quoniam omnibus patebat.

Exclude, ἔκβαλε ἔξω. Ad verbum, Eiice foras. Atqui intus non erat. Fateor id quidem aliquatenus. Nā Sancta & Sancta sanctorum ab hoc atrio erant seiuncta, sed tamen totum ipsum ædificium Templi nomine significabatur. Nunc verò quodammodo foras eiici dicitur quòd tanquam profanum negligatur in metiendo Templo. Hoc qui non considerarunt, putarunt legendum τὴν αὐλὴν τὴν ἔσωθεν τοῦ ναοῦ, atrium quod intra templum est: mendosè id quidem. quorsum enim hoc adderetur?

Καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν· καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, οὕτω δεῖ αὐτὸν ἀποκτανθῆναι.

Οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανὸν, ἵνα μὴ βρέχῃ ὑετὸς ἐν ἡμέραις αὐτῶν τῆς προφητείας· καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, στρέφειν αὐτὰ εἰς αἷμα, καὶ πατάξαι τὴν γῆν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις ἐὰν θελήσωσι.

Καὶ ὅταν τελέσωσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου ποιήσει πόλεμον μετ' αὐτῶν, καὶ νικήσει αὐτοὺς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτούς.

Καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐπὶ τῆς πλατείας πόλεως τῆς μεγάλης, ἥτις καλεῖται πνευματικῶς Σόδομα καὶ Αἴγυπτος, ὅπου καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐσταυρώθη.

Καὶ βλέψουσιν ἐκ τῶν λαῶν καὶ φυλῶν καὶ γλωσσῶν καὶ ἐθνῶν τὰ πτώματα αὐτῶν ἡμέρας τρεῖς καὶ ἥμισυ, καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν οὐκ ἀφήσουσι τεθῆναι εἰς μνήματα.

Καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς χαροῦσιν ἐπ' αὐτοῖς, καὶ εὐφρανθήσονται· καὶ δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις, ὅτι οὗτοι οἱ δύο προφῆται ἐβασάνισαν τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

Καὶ μετὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας καὶ ἥμισυ, πνεῦμα ζωῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰσῆλθεν ἐπ' αὐτούς· καὶ ἔστησαν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ φόβος μέγας ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς θεωροῦντας αὐτούς.

Καὶ ἤκουσαν φωνὴν μεγάλην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσαν αὐτοῖς, Ἀνάβητε ὧδε. Καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν τῇ νεφέλῃ· καὶ ἐθεώρησαν αὐτοὺς οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν.

Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας, καὶ τὸ δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε, καὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτά, καὶ οἱ λοιποὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ.

5 Quòd si quis velit eis nocere, ignis prodit ex ore ipsorum qui deuoret inimicos eorū: nā siquis velit eis nocere, ita oportet eum occidi.

6 Hi habēt potestatē claudendi cælū, ne pluat dieb⁹ prophetiæ ipsorum: & potestatem habent super aquas, cōuertēdi eas in sanguinem: & percutiendi terram omni plaga quotiescunque voluerint.

7 Porro quum finierint suum testimonium, bestia ascendens ex abysso, geret aduersus eos bellum, & vincet eos, & occidet eos.

8 Et cadauera eorum iacebūt in plateis vrbis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma & AEgyptus, vbi & Dominus noster crucifixus est.

9 Et videbunt *homines ex* tribubus & populis & linguis & gentibus cadauera eorum per tres dies & dimidium, & cadauera eorum non finent poni in monumentis.

10 Et incolæ terræ gaudebunt super illis, & lætabuntur: & munera mittent alii aliis, quòd hi duo Prophetæ cruciarint terræ incolas.

11 Sed post dies tres & dimidiū spiritus vitæ à Deo *prodiens* ingredietur in illos: stabúntque *erecti* in pedes suos, & timor magnus cadet super eos qui ipsos spectarunt.

12 Deinde audierunt vocē magnam de cælo, dicentem ipsis, Ascendite huc. Ascēderúntque in cælum per nubem: & vidērunt illos inimici eorum.

13 Factúsque est in illa hora terræmotus magnus: & decima pars Vrbis cecidit, & occisa sūt in terræmotu capita hominū septies mille, & reliqui territi sunt, & dederunt gloriam Deo cæli.

5 Et siquis uoluerit eos nocere, ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum: & siquis uoluerit eos lædere, sic oportet eum occidi.

6 Hi habent potestatē claudendi cælum, ne pluat diebus prophetiæ ipsorū: & potestatem habent super aquas, cōuertēdi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga quotiescunque uoluerint.

7 Et quum finierint testimonium suū, bestia quæ ascendit de abysso, faciet aduersus eos bellum, & uincet illos, & occidet eos.

8 Et corpora eorum iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ uocatur spiritualiter Sodoma & AEgyptus, ubi & Dominus eorum crucifixus est.

9 Et uidebunt de tribubus, & populis, & linguis, & gentibus corpora eorum per tres dies & dimidium: & corpora eorū non sinent poni in monumentis.

10 Et inhabitantes terram gaudebunt super illos, & iocundabuntur: & munera mittent inuicem, quoniā hi duo Prophetæ cruciauerunt eos qui habitabant super terram.

11 Et post dies tres & dimidium, spiritus uitæ à Deo intrauit in eos, & steterunt super pedes suos, & timor magnus cecidit super eos qui uiderunt eos.

12 Et audierūt uocem magnam de cælo, dicentem eis, Ascendite huc. Et ascenderunt in cælum in nube: & uiderunt illos inimici eorum.

13 Et in illa hora factus est terræmot⁹ magn⁹: & decima pars Ciuitatis cecidit, & occisa sunt in terræmotu nomina hominum septem millia, & reliqui in timorem sunt missi, & dederūt gloriā Deo cæli.

7 Suum testimonium, τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν. Id est quum legationem suam obierint.

11 Spiritus vitæ, πνεῦμα ζωῆς. Hebr. רוח חיים, pro anima vitali.

13 Dederunt gloriam Deo, ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ. Vide Iohan. 9. d. 24.

14 Ἡ οὐαὶ ἡ δευτέρα ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἡ οὐαὶ ἡ τρίτη ἔρχεται ταχύ.

15 Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένοντο φωναὶ μεγάλαι ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγουσαι, Ἐγένοντο αἱ βασιλεῖαι τοῦ κόσμου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

16 Καὶ οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι οἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καθήμενοι ἐπὶ τοὺς θρόνους αὐτῶν, ἔπεσον ἐπὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,

17 Λέγοντες, Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος· ὅτι εἴληφας τὴν δύναμίν σου τὴν μεγάλην, καὶ ἐβασίλευσας·

18 Καὶ τὰ ἔθνη ὠργίσθησαν, καὶ ἦλθεν ἡ ὀργή σου, καὶ ὁ καιρὸς τῶν νεκρῶν, κριθῆναι, καὶ δοῦναι τὸν μισθὸν τοῖς δούλοις σου τοῖς προφήταις, καὶ τοῖς ἁγίοις καὶ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου, τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεγάλοις· καὶ διαφθεῖραι τοὺς διαφθείροντας τὴν γῆν.

19 Καὶ ἠνοίγη ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὤφθη ἡ κιβωτὸς τῆς διαθήκης αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ἐγένοντο ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ σεισμὸς καὶ χάλαζα μεγάλη.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ΚΑΙ σημεῖον μέγα ὤφθη ἐν τῷ οὐρανῷ· γυνὴ περιβεβλημένη τὸν ἥλιον, καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δώδεκα·

2 Καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα κράζει ὠδίνουσα, καὶ βασανιζομένη τεκεῖν.

3 Καὶ ὤφθη ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἰδοὺ δράκων μέγας πυρρὸς, ἔχων κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα· καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ διαδήματα ἑπτά·

4 Καὶ ἡ οὐρὰ αὐτοῦ σύρει τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν· καὶ ὁ δράκων ἕστηκεν ἐνώπιον τῆς γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα ὅταν τέκῃ, τὸ τέκνον αὐτῆς καταφάγῃ.

14 Væ secundum abiit, & ecce væ tertium veniet citó.

15 Septimus igitur Angelus clāxit, & factæ sunt voces magnæ in cælo, dicentes, Facta sunt regna mundi, *regna* Domini nostri, & Christi eius, qui regnabit in secula seculorum.

16 Tum vigintiquatuor illi Senes qui in conspectu Dei sedēt in sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorarunt Deum,

17 Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, Qui es, & Qui eras, & Qui venturus es: quia adeptus es potestatem tuam magnam, & regnū iniisti:

18 Et iratæ sunt Gentes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum, vt iudicentur, & des præmium seruis tuis Prophetis, & sanctis, & timentibus nomen tuum, paruis & magnis: & perdas eos qui perdunt terram.

19 Tunc apertum est templum Dei in cælo, & visa est Arca fœderis eius in templo eius: & facta sunt fulgura & voces, & tonitrua, & terræmotus, & grando magna.

CAP. XII.

1 VIsum est autem signum magnum in cælo: Mulier amicta sole, sub cuius pedibus erat luna, & in capite corona stellarum duodecim:

2 Ventrem ferens, clamabat parturiens, & cruciabatur vt pareret.

3 Visum est autem aliud signum in cælo, & ecce, *adfuit* draco magnus rufus, habens capita septem & cornua decem: & in capitibus suis diademata septem.

4 Cuius cauda trahebat tertiā partem stellarū cæli, quas abiecit in terrā: stetit autem is draco ante mulierem parituram, vt quum peperisset, filium eius deuoraret.

14 Væ secundū abijt, & ecce væ tertium veniet citò.

15 Et septimus Angelus tuba cecinit: & factæ sunt voces magnæ in cælo, dicentes, Factum est regnū huius mundi Domini nostri & Christi eius, & regnabit in secula seculorum.

16 Et vigintiquatuor seniores qui in conspectu Dei sedent in sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorauerunt Deum,

17 Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, Qui es, & qui eras, & qui venturus es: quia accepisti virtutem tuam magnam, & regnasti:

18 Et iratæ sunt Gentes, et aduenit ira tua, et tempus mortuorum, iudicari, et reddere mercedem seruis tuis Prophetis, et sanctis, et timentibus nomen tuum pusillis et magnis: et exterminandi eos qui corruperunt terram.

19 Et apertum est templū Dei in cælo, et visa est Arca testamenti eius in templo eius: et facta sunt fulgura, et voces, et terræmotus, et grando magna.

CAP. XII.

1 ET signum magnum apparuit in cælo: Mulier amicta sole, et luna sub pedibus eius, et in capite eius corona stellarum duodecim:

2 Et in utero habens, clamat parturiens, et cruciatur ut pariat.

3 Et visum est aliud signum in cælo, et ecce draco magnus rufus, habens capita septem, et cornua decem: et in capitibus eius diademata septem.

4 Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum cæli, et misit eas in terram: et draco stetit ante mulierem quæ erat paritura, ut cum peperisset, filiū eius deuoraret.

5 Καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄρρενα, ὃς μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ ἡρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ.

6 Καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου ἔχει τόπον ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ τρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα.

7 Καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ οὐρανῷ· ὁ Μιχαὴλ καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ ἐπολέμησαν κατὰ τοῦ δράκοντος, καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησε καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ·

8 Καὶ οὐκ ἴσχυσαν, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ.

9 Καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων ὁ μέγας, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, ὁ καλούμενος Διάβολος, καὶ ὁ Σατανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ ἐβλήθησαν.

10 Καὶ ἤκουσα φωνὴν μεγάλην λέγουσαν ἐν τῷ οὐρανῷ, Ἄρτι ἐγένετο ἡ σωτηρία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήγορος τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, ὁ κατηγορῶν αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας καὶ νυκτός.

11 Καὶ αὐτοὶ ἐνίκησαν αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου, καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν· καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου.

12 Διὰ τοῦτο εὐφραίνεσθε οἱ οὐρανοὶ καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς σκηνοῦντες. Οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, ὅτι κατέβη ὁ Διάβολος πρὸς ὑμᾶς ἔχων θυμὸν μέγαν, εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει.

13 Καὶ ὅτε εἶδεν ὁ δράκων ὅτι ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, ἐδίωξε τὴν γυναῖκα ἥτις ἔτεκε τὸν ἄρρενα.

14 Καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτηται εἰς

5 Peperit autem filium masculum, recturum omnes Gentes virga ferrea: & raptus est Filius eius ad Deum ad Thronum eius.

6 Mulier verò fugit in solitudinem, vbi habet locum paratum à Deo: vt illic pascant eam diebus mille ducētis sexaginta.

7 Et factum est prælium in cælo: Michael & Angeli eius præliabantur cum dracone, & draco pugnabat & Angeli eius:

8 Sed non obtinuerunt, neque locus eorum amplius inuētus est in cælo.

9 Et proiectus est draco ille magnus, serpens ille antiquus qui vocatur diabolus & Satanas, qui seducit totum terrarum orbem: proiectus, *inquam*, est in terram, & Angeli eius cum eo proiecti sunt.

10 Et audiui vocem magnam dicentem in cælo, Nunc facta est salus, & virtus, & regnum Dei nostri, & potestas Christi eius: quia deiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.

11 Sed ipsi vicerūt eum propter sanguinem Agni, & propter sermonem testimonii sui: & animæ suæ prodigi fuerunt vsque ad mortem.

12 Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis. Væ incolis terræ & maris: nam descēdit diabolus ad vos, iræ magnæ plenus, vt qui sciat se paululū temporis habere.

13 Quū igitur vidisset draco se proiectū esse in terrā, persequutus est mulierem quæ pepererat masculum.

14 Sed datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volet à

5 Et peperit filium masculum, qui recturus erat omnes Gentes in virga ferrea: et raptus est filius eius ad Deum et ad thronum eius.

6 Et mulier fugit in solitudinem, ubi habet locum paratum à Deo ut ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta.

7 Et factum est prælium in cælo: Michael et Angeli eius præliabantur cū dracone, et draco pugnabat et Angeli eius:

8 Et non valuerunt, neque locus inuentus est eorum amplius in cælo.

9 Et proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus qui vocatur diabolus et Satanas, qui seducit uniuersum orbem: et proiectus est in terram, et Angeli eius cū illo missi sunt.

10 Et audiui vocem magnam in cælo dicentem: Nunc facta est salus, et virtus, et regnum Dei nostri, et potestas Christi eius: quia proiectus est accusator fratrū nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.

11 Et ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni et propter verbum testimonii sui, et non dilexerunt animas suas usque ad mortem.

12 Propterea lætamini cæli, et qui habitatis in eis. Væ terræ et mari: quia descendit diabolus ad vos habens iram magnam, sciens quòd modicum tempus habet.

13 Et postquam vidit draco quòd proiectus esset in terram, persequutus est mulierem quæ peperit masculum.

14 Et datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, ut volaret in

IN CAPUT XII.

8 Obtinuerunt, ἴσχυσαν. Sic accipitur apud Hebræos verbum יכול. Neque locus eorum amplius inuentus est, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι. Id est eiecti sunt, ita vt nusquam postea apparuerint in cælo. Sic loquitur Daniel cap. 2. c. 35.

11 Animæ suæ prodigi fuerunt, καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Vulg. & Eras. ad verbum, Et non dilexerunt animā suam. Est autem in hac formula loquendi μείωσις, Hebræis familiaris, quū minus dicitur quàm intelligatur. Is enim dicitur animam (id est vitam) diligere qui nihil habet hac vita charius: & econtrario, non diligere animam suam, qui non dubitat illam periculis exponere quoties ita facto opus est.

τὴν ἔρημον εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, ὅπου τρέφεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἥμισυ καιροῦ, ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως.

Καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ὀπίσω τῆς γυναικὸς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὕδωρ ὡς ποταμὸν ἵνα ταύτην ποταμοφόρητον ποιήσῃ.

Καὶ ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικί, καὶ ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς, καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν ὃν ἔβαλεν ὁ δράκων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

Καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων ἐπὶ τῇ γυναικί, καὶ ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ σπέρματος αὐτῆς, τῶν τηρούντων τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Καὶ ἐστάθην ἐπὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης.

conspectu serpentis in desertũ, in locum suum, vbi alitur per tempus & tempora, & dimidiũ temporis.

15 Eiecit autem serpens ex ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen: vt eam faceret rapi à flumine:

16 Sed succurrit terra mulieri, aperuítque terra os suum, & absorbuit flumen quod eiecerat draco ex ore suo.

17 Iratus est igitur draco aduersus mulierem: & abiit vt gereret bellum cum reliquis ex semine eius, custodientibus mandata Dei, & habentibus testimonium IESV Christi.

18 Stetíque super arenã maris.

desertum in locum suum, ubi alitur per tempus et tempora et dimidium temporis, à facie serpentis.

15 Et misit serpens ex ore suo post mulierem, aquã tanquam flumen: ut eam faceret trahi à flumine.

16 Et adiuuit terra mulierem, et aperuit terra os suum, et absorbuit flumẽ quod misit draco de ore suo.

17 Et iratus est draco in mulierem: et abijt facere prælium cum reliquis de semine eius, qui custodiunt mandata Dei, et habent testimonium Iesu Christi.

18 Et stetit supra arenam maris.

Κεφάλαιον ιγ.

CAP. XIII.

CAP. XIII.

ΚΑΙ εἶδον ἐκ τῆς θαλάσσης θηρίον ἀναβαῖνον, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα, καὶ ἐπὶ τῶν κεράτων αὐτοῦ δέκα διαδήματα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ ὄνομα βλασφημίας.

Καὶ τὸ θηρίον ὃ εἶδον ἦν ὅμοιον παρδάλει, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς ἄρκτου, καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς στόμα λέοντος. καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἐξουσίαν μεγάλην.

Καὶ εἶδον μίαν τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ ὡς ἐσφαγμένην εἰς θάνατον, καὶ ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθεραπεύθη, καὶ ἐθαύμασεν ὅλη ἡ γῆ ὀπίσω τοῦ θηρίου.

Καὶ προσεκύνησαν τὸν δράκοντα ὃς ἔδωκεν ἐξουσίαν τῷ θηρίῳ, καὶ προσεκύνησαν τὸ θηρίον, λέγοντες, Τίς ὅμοιος τῷ θηρίῳ; τίς δύναται πολεμῆσαι μετ' αὐτοῦ;

Καὶ ἐδόθη αὐτῷ στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίας, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ποιῆσαι μῆνας τεσσαράκοντα δύο.

1 TVm vidi bestiam è mari ascendentem, quæ habebat capita septẽ & cornua decem: & super cornua eius *erant* decem diademata, & super capita eius nomen blasphemiæ.

2 Erátque hæc bestia quam vidi, similis pardo, & pedes eius vt pedes vrsi, & os eius vt os leonis: dedit autem ei draco virtutem suam, & thronum suum, & potestatem magnam.

3 Et vidi vnum ex capitibus eius quasi lethaliter cæsum: sed ipsius plaga lethalis curata est: & admirans vniuersa terra sequuta est bestiam.

4 Et adorarunt draconem qui dedit potestatem bestiæ: & adorarunt bestiam, dicentes, Quis similis bestiæ? quis poterit pugnare cum ea?

5 Datúmque est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas agendi menses quadragintaduos.

1 ET uidi de mari bestiam ascendentem, habentem capita septem, et cornua decem: et super cornua eius, decem diademata, et super capita eius nomina blasphemiæ.

2 Et bestia quam uidi, similis erat pardo, et pedes eius sicut ursi, et os eius sicut os leonis: et dedit illi draco uirtutem suam, et potestatem magnam.

3 Et uidi unum de capitibus suis quasi occisum in mortem, et plaga mortis eius curata est: et admirata est uniuersa terra post bestiam.

4 Et adorauerunt draconem qui dedit potestatem bestiæ, et adorauerunt bestiam, dicentes, Quis similis bestiæ? et quis poterit pugnare cum ea?

5 Et datum est ei os loquẽs magna et blasphemias: et data est ei potestas facere mẽses quadragintaduos.

14 In locum suum, εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. Id est in eum locum qui est ipsi à Domino destinatus, vt Act. 1. d. 25. quanuis in specie prorsus dissimili.

IN CAPVT XIII.

3 **Plaga lethalis, ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου. Vulgata & Erasmus ad verbum, Plaga mortis, seruato Hebraismo.**

Καὶ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίαν πρὸς τὸν Θεόν, βλασφημῆσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ σκηνοῦντας.

Καὶ ἐδόθη αὐτῷ πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ νικῆσαι αὐτούς· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ἐπὶ πᾶσαν φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ ἔθνος.

Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου ἐσφαγμένου ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

Εἴ τις ἔχει οὖς, ἀκουσάτω.

Εἴ τις αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει· εἴ τις ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτενεῖ, δεῖ αὐτὸν ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανθῆναι. ὧδέ ἐστιν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων.

Καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέρατα δύο ὅμοια ἀρνίῳ, καὶ ἐλάλει ὡς δράκων.

Καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Καὶ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα καὶ πῦρ ποιῇ καταβαίνειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν, ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ πλανᾷ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τὰ σημεῖα ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ ὃ ἔχει τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας, καὶ ἔζησε.

Καὶ ἐδόθη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα καὶ λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου, καὶ ποιήσῃ, ὅσοι ἂν μὴ προσκυνήσωσι τὴν εἰκόνα τοῦ θηρίου, ἵνα ἀποκτανθῶσι.

6 Aperuit igitur os suum ad blasphemiam aduersus Deum, vt conuiciis afficeret nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo habitant.

7 Sed & datũ est ei bellum gerere cum Sãctis, & eos vincere: & data est ei potestas in omnẽ tribum, & linguam, & gentem.

8 Itaque adorabunt eam omnes incolæ terræ, quorũ non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni illius mactati *iam inde* à iactis mundi fundamentis.

9 Siquis habet aurem, audiat.

10 Siquis in captiuitatem ducit, in captiuitatem abibit: ||siquis gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. hîc est patientia & fides Sanctorum.

11 Deinde vidi aliam bestiam ascendentem è terra, habentẽ cornua duo similia Agni, sed loquebatur vt draco.

12 Ea verò potestatem prioris bestiæ omnem exercet in conspectu eius, & facit vt terra & ipsius incolæ adorent bestiam illam primam cuius curata fuerat plaga lethalis.

13 Editque signa magna, ‖adeo vt etiam ignem faciat è cælo descendere in terram in conspectu hominum.

14 Et seducit incolas terræ, propter signa quæ datum est ei vt faciat in conspectu bestiæ, dicens incolis terræ vt faciant imaginem bestiæ quæ gladio vulnerata fuit, sed ‖reuixit.

15 Datúmque est ei ‖vt animaret imaginem bestiæ, vt etiam loquatur imago bestiæ, & faciat vt quicunque non adorarint imaginem bestiæ, occidantur.

6 Et aperuit os suum in blasphemias ad Deum, blasphemare nomen eius, et tabernaculum eius, et eos qui in cælo habitant.

7 Et est datum illi bellũ facere cum Sanctis, et uincere eos: et datũ est illi potestas in omnem tribum et populum, et linguam, et gentem.

8 Et adorauerunt eam omnes qui inhabitant terram, quorũ non sunt scripta nomina in libro uitæ Agni, qui occisus est ab origine mundi.

9 Siquis habet aurem, audiat.

10 Qui in captiuitatem duxerit, in captiuitatem uadit: qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi: hic est patientia et fides Sanctorum.

Gen. 9. a. 6 matth. 26. f. 52

11 Et uidi aliam bestiam ascendentem de terra: et habebat cornua duo, similia Agni, et loquebatur sicut draco.

12 Et potestatem prioris bestiæ omnem faciebat in cõspectu eius, et fecit terrã et habitantes in ea adorare bestiam primam, cuius curata est plaga mortis.

13 Et fecit signa magna, ut etiam ignem faceret de cælo descendere in terrã in conspectu hominum.

14 Et seducit habitantes in terra, propter signa quæ data sunt illi facere in conspectu bestiæ, dicẽs habitantibus in terra ut faciant imaginem bestiæ quæ habet plagam gladij, et uixit.

15 Et datum est illi ut daret spiritum imagini bestiæ, et ut loquatur imago bestiæ, et faciat ut quicunque non adorauerint imaginem bestiæ, occidantur.

13 Adeo vt, ἵνα. Ἵνα pro ὥστε, quod & alibi annotauimus. Complutensis tamen editio legit, consentiente Aretha & duobus ex nostris vetustis libris, καὶ πῦρ, ἵνα καταβαίνῃ, & vt ignis descendat. Ita enim hoc explicandum puto per traiectionem, cuius meminimus Rom. 11. d. 31. & alia passim exempla occurrunt, vt 1. Cor. 9. c. 15, & Galat. 2. b. 10.

14 Reuixit, ἔζησε. Hoc dicit quia plaga per se lethalis erat, ex qua quum illa conualuerit, consequi videtur, illam penes se habere vitam, ac proinde tanquam Deum adorandam.

15 Vt animaret, δοῦναι πνεῦμα. Id est vitam inderet, nempe sicut Iannes & Mambres Mosis prodigia imitabantur. Vulg. & Eras. ad verbum, Vt daret spiritum.

Καὶ ποιεῖ πάντας, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς μεγάλους, καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχούς, καὶ τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δώσῃ αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς, ἢ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

16 Sed & facit vt omnes, parui & magni, diuites & pauperes, liberi & serui accipiant characterem in manu sua dextra, aut in frontibus suis.

16 *Et facit omnes, pusillos & magnos, & diuites & pauperes, & liberos & seruos, habere characterem in dextera manu sua aut in frontibus suis:*

Καὶ ἵνα μή τις δύνηται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου, ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

17 Et nequis possit emere aut vẽdere, nisi qui habeat characterẽ aut nomen bestiæ, aut numerũ nominis eius.

17 *Et ne quis possit emere aut uendere, nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ, aut numerũ nominis eius.*

Ὧδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων τὸν νοῦν, ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστί· καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ χξϛ'.

18 Hîc sapientia est. Qui intelligentia præditus est, computet numerum bestiæ: numerus enim hominis est: & numerus eius, sexcenta sexagintasex.

18 *Hîc sapientia est. Qui habet intellectum, computet numerum bestiæ: numerus enim hominis est: & numerus eius sexcenti sexagintasex.*

Κεφάλαιον ιδ.

CAP. XIIII.

CAP. XIIII.

ΚΑΙ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀρνίον ἑστηκὸς ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών, καὶ μετ' αὐτοῦ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες ἔχουσαι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

1 TVm aspexi, & ecce *aderat* Agnus stans super montem Sion, & cum eo centũ quadraginta quatuor millia habentia nomen Patris eius scriptum in frontibus suis.

1 *ET uidi, & ecce Agnus stabat supra montem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, habentes nomen eius et nomen Patris eius scriptum in frontibus suis.*

Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῆς μεγάλης· καὶ φωνὴν ἤκουσα κιθαρῳδῶν κιθαριζόντων ἐν ταῖς κιθάραις αὐτῶν:

2 Et audiui vocem è cælo tanquam vocẽ aquarum multarum, & tanquam sonum tonitrui magni: & vocem audiui citharœdorum pulsantium citharas suas:

2 *Et audiui uocem de cælo, tanquam uocem aquarum multarum, et tanquã uocem tonitrui magni: et uocem quam audiui sicut citharœdorum citharizãtium in citharis suis:*

Καὶ ᾄδουσιν ὡς ᾠδὴν καινὴν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, καὶ ἐνώπιον τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο μαθεῖν τὴν ᾠδήν, εἰ μὴ αἱ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες, οἱ ἠγορασμένοι ἀπὸ τῆς γῆς.

3 Et canentium quasi canticũ nouum ante thronum, & ante quatuor animalia, & Senes: neque quisquam poterat discere canticum illud nisi illa centum quadragintaquatuor millia, ii *uidelicet* qui empti sunt è terra:

3 *Et cantabant quasi cãticum nouum ante sedem et ante quatuor animalia et Seniores, et nemo poterat discere canticum nisi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terra:*

Οὗτοί εἰσιν οἳ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμολύνθησαν· παρθένοι γάρ εἰσιν. οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ. οὗτοι ἠγοράσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρχὴ τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀρνίῳ.

4 Hi sunt qui cum mulieribus non sunt inquinati: virgines enim sunt. hi sequuntur Agnum quocunque ierit: hi empti sunt ex hominibus, primitiæ Deo & Agno *sacræ*.

4 *Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati: uirgines enim sunt. hi sequuntur Agnum quocũque ierit: hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo et Agno.*

Καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐχ εὑρέθη δόλος· ἄμωμοι γάρ εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ.

5 Et in quorum ore non est inuentus dolus: sunt enim inculpati ante thronum Dei.

5 *Et in ore eorum non est inuentum mendaciũ: sine macula enim sunt ante thronum Dei.*

Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον πετώμενον ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα εὐαγγέλιον αἰώνιον, εὐαγγελίσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πᾶν ἔθνος καὶ φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ λαόν·

6 Deinde vidi alium Angelum volantem per medium cæli, habentem Euangelium æternum, vt euangelizaret incolis terræ, & omni genti, & tribui, & linguæ, & populo:

6 *Et uidi alterum Angelũ uolãtem per medium cæli, habentem Euangelium æternum, ut euangelizaret sedẽtibus super terrã et super omnem gentem, & tribũ, & linguam, & populum:*

3 Et canentium, καὶ ᾄδοντες. Plena constructio est καὶ οἱ ᾄδοντες, & qui canebant, vt diximus suprà.

Λέγοντα ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Φοβήθητε τὸν Θεόν, καὶ δότε αὐτῷ δόξαν, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς κρίσεως αὐτοῦ· καὶ προσκυνήσατε τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ θάλασσαν καὶ πηγὰς ὑδάτων.

7 Dicentem magna voce, ‖ Timete Deum, & ei tribuite gloriam: nam venit hora iudicii eius: & adorate eum ‖ qui fecit cælum & terrã & mare & fontes aquarum.

7 *Dicens magna uoce, Timete Deũ, & date illi honorẽ, quia uenit hora iudicii eius: & adorate eũ q fecit cælũ & terrã, & mare, & fontes aquarũ.*

Psal. 145. b. 6 — Act. 14. c. 15

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἠκολούθησε, λέγων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπότικε πάντα ἔθνη.

8 Et alius Angelus sequutus est, dicens, ‖ Cecidit cecidit Babylo vrbs illa magna, quia vinũ iræ scortationis suæ potãdum præbuit omnibus gentibus.

8 *Et alius Angelus sequutus est dicens, Cecidit cecidit Babylon illa magna, quæ à uino iræ fornicationis suæ potauit omnes omnes gentes.*

Esaiæ 21. c. 9 — ierem. 51. a. 8 — infrà, 18. a. 2

Καὶ τρίτος ἄγγελος ἠκολούθησεν αὐτοῖς, λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Εἴ τις τὸ θηρίον προσκυνεῖ καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ λαμβάνει χάραγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ ἢ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ,

9 Et tertius Angelus sequutus est illos, dicens voce magna, Siquis adorauerit bestiam & imaginem eius, & acceperit characterem in fronte sua aut in manu sua,

9 *Et tertius Angelus sequutus est illos, dicens uoce magna, Siquis adorauerit bestiã & imaginem eius, & acceperit characterẽ in frõte sua, aut ĩ manu sua.*

Καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ βασανισθήσεται ἐν πυρὶ καὶ θείῳ ἐνώπιον τῶν ἁγίων ἀγγέλων, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου.

10 Bibet hic quoque ex vino iræ Dei, ex mero, *inquam*, infuso in poculum iræ ipsius, & cruciabitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni.

10 *Et hic bibet de uino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne et sulphure in conspectu Angelorum sanctorum, et ante conspectum Agni.*

Καὶ ὁ καπνὸς τοῦ βασανισμοῦ αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς αἰῶνας αἰώνων· καὶ οὐκ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οἱ προσκυνοῦντες τὸ θηρίον καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ εἴ τις λαμβάνει τὸ χάραγμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

11 Et fumus cruciatus eorum ascendet in secula seculorum: nec habebunt requiem die nec nocte qui adorant bestiam & imaginem eius, & siquis acceperit characterem nominis eius.

11 *Et fumus tormentorũ eorũ ascendet in secula seculorũ: nec habẽt requiẽ die ac nocte qui adorauerunt bestiã & imaginẽ eius, et siqs acceperit characterem nominis eius.*

Ὧδε ὑπομονὴ τῶν ἁγίων ἐστίν· ὧδε οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν πίστιν Ἰησοῦ.

12 Hîc tolerãtia sanctorum est: hîc qui obseruant mandata Dei, & fidem Iesu.

12 *Hîc patiẽtia sanctorũ est, qui custodiunt mãdata Dei, & fidem Iesu.*

Καὶ ἤκουσα φωνῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης μοι, Γράψον, Μακάριοι οἱ νεκροὶ οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι· Ναί, λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν· τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν.

13 Tunc audiui vocem è cælo, dicentem mihi, Scribe, Beati posthac mortui, ii, *inquam*, qui "Domini causa moriũtur. Etiã, dicit Spiritus: " quoniã requiescunt à laboribus suis: " & opera eorum sequuntur eos.

13 *Et audiui uocem de cælo, dicentẽ mihi, Scribe, Beati mortui qui in Domino moriũtur amodo. Iam dicit Spiritus, ut requiescant à laboribus suis: opera enim illorũ sequuntur illos.*

8 Iræ scortationis suæ, τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς. Id est, scortationis suæ qua Deus ad iram est inflammatus. Vel vinum iræ scortationis vocat quòd iram Dei in se prouocent quicunque sese illius scortatione, quasi vino, inebriant.

10 Ex mero, *inquam*, infuso in poculum, &c τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ. Vulg. Quod mistum est mero in calice, &c. quæ interpretatio prorsus eneruat sententiam. Dicitur autem Græcis κεράννυσθαι quod infunditur bibituro, etiamsi nõ diluatur aqua aut alio potus genere, sicut rectè obseruauit Erasmus. Et ita etiam apud Hebr. מסך pro נסך vsurpatur.

13 Domini causa, ἐν Κυρίῳ. Hebr. ביהוה, id est propter Dominum. Hoc enim est quod alibi dicitur Propter iustitiam. Vulg. & Eras. ad verbum In Domino: admodum obscurè. Quoniam requiescunt, ἵνα ἀναπαύσωνται. Vel, vt requiescant, si referamus ad participium ἀποθνήσκοντες. Sed (vt opinor) præstat ἵνα accipere αἰτιολογικῶς, ex Hebræorum idiotismo, apud quos כי accipitur tum pro אשר, id est ἵνα, tum pro למען, id est διότι, vnde factum vt ἵνα pro διότι vel ἐπειδὴ acciperetur. quæ enallage à quibusdam etiam annotatur in Græcorum Epigrãmatωn libro. Et opera, τὰ δὲ ἔργα. Vel, opera enim, vt Vetus interpres cõuertit: ita vt δὲ pro γὰρ accipiatur, quod sæpe annotauimus. Sin minus, copulatiuam esse oportet. Nam pro aduersatiua non videtur satis cõmodè posse explicari. ἔργα verò, id est opera, vocat præmium quod bona ipsa opera consequitur, Hebræorum more.

Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ νεφέλη λευκή, καὶ ἐπὶ τὴν νεφέλην καθήμενος ὅμοιος υἱῷ ἀνθρώπου, ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ στέφανον χρυσοῦν, καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ δρέπανον ὀξύ.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ, κράζων ἐν μεγάλῃ φωνῇ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῆς νεφέλης, Πέμψον τὸ δρέπανόν σου, καὶ θέρισον· ὅτι ἦλθέ σοι ἡ ὥρα τοῦ θερίσαι· ὅτι ἐξηράνθη ὁ θερισμὸς τῆς γῆς.

Ioelis 3.c.23

Καὶ ἔβαλεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τὴν νεφέλην τὸ δρέπανον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ.

Matth.13.c.39

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἔχων καὶ αὐτὸς δρέπανον ὀξύ.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, ἔχων ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ πυρός· καὶ ἐφώνησε κραυγῇ μεγάλῃ τῷ ἔχοντι τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, λέγων, Πέμψον σου τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, καὶ τρύγησον τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς, ὅτι ἤκμασαν αἱ σταφυλαὶ αὐτῆς.

Καὶ ἔβαλεν ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐτρύγησε τὴν ἄμπελον τῆς γῆς, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν ληνὸν τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν μεγάλην.

Καὶ ἐπατήθη ἡ ληνὸς ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἐξῆλθεν αἷμα ἐκ τῆς ληνοῦ ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων, ἀπὸ σταδίων χιλίων ἑξακοσίων.

Κεφάλαιον ιε

ΚΑΙ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ μέγα καὶ θαυμαστόν· ἀγγέλους ἑπτά, ἔχοντας πληγὰς ἑπτὰ τὰς ἐσχάτας, ὅτι ἐν αὐταῖς ἐτελέσθη ὁ θυμὸς τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἶδον ὡς θάλασσαν ὑαλίνην μεμιγμένην πυρί· καὶ τοὺς νικῶντας ἐκ τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ χαράγματος αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἑστῶτας ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν ὑαλίνην, ἔχοντας κιθάρας τοῦ Θεοῦ·

Καὶ ᾄδουσι τὴν ᾠδὴν Μωσέως δούλου τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ᾠδὴν

14 Aspexi autem, & ecce aderat nubes candida: & super nubem sedebat *quidam* similis homini, habens in capite suo coronam auream, & in manu sua falcem acutam.

15 Et alius Angelus prodiit è templo, clamans voce magna ad eũ qui insidebat nubi, ‖ Mitte falcem tuam, & mete: quia venit tibi hora vt metas: nam aruit ‖ messis terræ.

16 Misit igitur is qui insidebat nubi falcem suam in terram: & demessa est terra.

17 Tum alius Angelus prodiit è templo quod est in cælo, habẽs & ipse falcem acutam.

18 Et alius Angelus prodiit ab altari, habens potestatem in ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcẽ acutam, dicens, Mitte falcem tuam acutam, & vindemia botros vineæ terræ: nam maturæ sunt eius vuæ.

19 Misit igitur Angelus falcem suã acutã in terrã, & vindemiauit vineã terræ, & misit in magnum illum lacum iræ Dei.

20 Et calcatus est lacus extra ciuitatem: exiuitque sanguis è lacu vsque ad frænos equorum, per stadia mille sexcenta.

CAP. XV.

1 DEinde vidi aliud signum in cælo magnum & admirabile: Angelos septem, habentes plagas septem vltimas, quoniã per illas expleta est ira Dei.

2 Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igni: & eos qui victoriam reportant ex bestia & imagine eius & charactere eius, ex numero nominis eius, stantes apud mare vitreũ, *&* habentes citharas Dei:

3 Qui etiam cantabãt canticũ Mosis serui Dei, & canticum

14 Et uidi, et ecce nubẽ candidã: & super nubem sedentem similẽ filio hominis, habentẽ in capite suo coronam aureã, & in manu sua falcem acutam.

15 Et alius Angelus exiuit de templo, clamans uoce magna ad sedẽtem super nubẽ, Mitte falcem tuam, et mete: quia uenit hora ut metatur, quoniam aruit messis terræ.

16 Et misit qui sedebat super nubem, falcem suam in terram: & demessa est terra.

17 Et alius Angelus exiuit de templo quod est in cælo, habens & ipse falcem acutam.

18 Et alius Angelus exiuit de altari, qui habebat potestatem supra ignem: & clamauit uoce magna ad eũ qui habebat falcem acutam, dicens, Mitte falcem tuã acutam, & uindemia botros uineæ terræ: quoniã maturæ sunt uuæ eius.

19 Et misit Angelus falcem suam acutam in terrã, & uindemiauit uineã terræ, et misit in lacum iræ Dei magnum.

20 Et calcatus est lacus extra ciuitatem, & exiuit sanguis de lacu usque ad frænos equorum, per stadia sexcenta.

CAP. XV.

1 ET uidi aliud signum in cælo magnum & mirabile: Angelos septẽ, habentes plagas septẽ nouissimas, quoniam in illis consummata est ira Dei.

2 Et uidi tanquã mare uitreum mixtum igne: & eos qui uicerunt bestiam & imaginem eius, & numerum nominis eius, stantes super mare uitreũ, habentes citharas Dei:

3 Et cãtantes canticũ Moysi serui Dei, & canticum

14 Homini, υἱῷ ἀνθρώπου. Hunc Hebraismum alibi exposuimus. Nolui autem filium hominis ad verbum interpretari, quòd, hoc vno loco excepto, nusquã in his libris quisquam filius hominis nisi vnus Christus dicatur: hic verò Christum ipsum non significari, sed Angeli speciem ac formam, liquet ex proximo versiculo. Itaque vitanda fuit amphibolia.

18 Botros vineæ terræ, τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς. Sic legunt Arethas & Cõplutensis codex, cum aliis duobus ex nostris, & Vetere etiam interprete: ac ita certè melius cohæret quod sequitur.

IN CAPVT XV.

3 Serui Dei, δούλου τοῦ Θεοῦ. Sic vocatur Moses κατ' ἐξοχήν: sicut describitur Deut. 34. c. 10.

τοῦ ἀρνίου, λέγοντες, Μεγάλα καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ· δίκαιαι καὶ ἀληθιναὶ αἱ ὁδοί σου, ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων.

Τίς οὐ μὴ φοβηθῇ σε, Κύριε, καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου; ὅτι μόνος ὅσιος· ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἥξουσι καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου· ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν.

Καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἠνοίγη ὁ ναὸς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐν τῷ οὐρανῷ.

Καὶ ἐξῆλθον οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ πληγάς, ἐκ τοῦ ναοῦ, ἐνδεδυμένοι λίνον καθαρὸν καὶ λαμπρόν, καὶ περιεζωσμένοι περὶ τὰ στήθη ζώνας χρυσᾶς.

Καὶ ἓν ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων ἔδωκε τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις ἑπτὰ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ ἐγεμίσθη ὁ ναὸς καπνοῦ ἐκ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναόν, ἄχρι τελεσθῶσιν αἱ ἑπτὰ πληγαὶ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων.

Κεφάλαιον ιϛ

ΚΑΙ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ ναοῦ, λεγούσης τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις, Ὑπάγετε καὶ ἐκχέατε τὰς φιάλας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν γῆν.

Καὶ ἀπῆλθεν ὁ πρῶτος, καὶ ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἐγένετο ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς τῇ εἰκόνι αὐτοῦ προσκυνοῦντας.

Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐγένετο αἷμα ὡς νεκροῦ· καὶ πᾶσα ψυχὴ ζῶσα ἀπέθανεν ἐν τῇ θαλάσσῃ.

Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ εἰς τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· καὶ ἐγένετο αἷμα.

Καὶ ἤκουσα τοῦ ἀγγέλου τῶν ὑδάτων λέγοντος, Δίκαιος, Κύριε, εἶ, ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ὅσιος, ὅτι ταῦτα ἔκρινας.

Agni, dicẽtes, Magna & mirabilia sunt opera tua Domine Deus omnipotens: ‖ iustæ & veræ sunt viæ tuæ, rex sanctorũ.

4 ‖ Quis non timebit te Domine, & glorificabit nomẽ tuũm? nam solus sanctus es. Nam omnes gentes venient & adorabũt coram te: nam iudicia tua patefacta sunt.

5 Et post hæc aspexi, & ecce, apertum est templum Tabernaculi testimonii in cælo.

6 Et prodierunt è templo septem Angeli, habentes septem plagas, induti lino puro & candido, & præcincti circa pectora zonis aureis.

7 Et vnum ex quatuor animalibus dedit septẽ Angelis phialas aureas, plenas iræ Dei viuẽtis in secula seculorum.

8 Et impletum est templũ fumo *prodeunte* à maiestate Dei, & à virtute eius: nec quisquam poterat ingredi in tẽplum, donec explerentur septem plagæ septem Angelorum.

CAP. XVI.

1 TVnc audiui vocem magnã è templo, dicentem septem Angelis, Ite *&* effundite septem phialas iræ Dei in terram.

2 Abiit igitur primus *Angelus*, & effudit phialam suam in terram: factúmque est vulnus malum ac noxium aduersus homines qui habebant characterem bestiæ, & eos qui adorabant imaginem eius.

3 Deinde secundus Angelus effudit phialam suam in mare, ⁽ᵃ⁾factúmq; est quasi sanguis cadaueris: & quodcũque animal viuebat in mari, mortuum est.

4 Tum tertius Angelus effudit phialã suã in flumina, & in fontes aquarũ: & factæ sũt sanguis.

5 Et audiui Angelum aquarũ dicentem, Iustus es, Domine, Qui es, & Qui eras, & Sanctus, quia hæc iudicasti.

Agni, dicẽtes, Magna et mirabilia sunt opera tua Domine Deus omnipotẽs: iustæ & ueræ sunt uiæ tuæ, rex seculorum.

Psal.146.a.6

4 Quis non timebit te Domine, & magnificabit nomen tuũ? quia solus pius es: quoniam omnes Gentes uenient & adorabũt in conspectu tuo: quoniam iudicia tua manifesta sũt.

Ier.10.a.7

5 Et post hæc uidi, & ecce apertum est templum tabernaculi testimonii in cælo.

6 Et exierunt septem Angeli, habentes septem plagas, de templo, uestiti lino mũdo & cãdido, et præcincti circa pectora zonis aureis.

7 Et unum de quatuor animalibus dedit septem Angelis septem phialas aureas, plenas iracundiæ Dei uiuentis in secula seculorum.

8 Et impletum est templũ fumo à maiestate Dei: & de uirtute eius: & nemo poterat introire in templũ donec consummarentur septem plagæ septem Angelorum.

CAP. XVI.

1 ET audiui uocem magnam de templo, dicentem septem Angelis, Ite & effundite septem phialas iræ Dei in terram.

2 Et abiit primus, & effudit phialam suam in terrã, & factum est uulnus sæuum & pessimum in homines qui habebãt characterẽ bestiæ: & in eos qui adorauerũt imaginẽ eius.

3 Et secundus Angelus effudit phialã suã in mare, et factus est sanguis tanquã mortui. & omnis anima uiuẽs mortua est in mari.

4 Et tertius effudit phialã suam per flumina & super fontes aquarum: et factus est sanguis.

5 Et audiui Angelũ aquarum dicentem, Iustus es, Domine, Qui es, & Qui eras, Sanctus quia hæc iudicasti:

Viæ, ὁδοί. Id est gesta tua, ex idiotismo Hebræorum.

IN CAPVT XVI.

3 Factúmque est, καὶ ἐγένετο. Id est versum est in sanguinem, & eum quidem putrem ac saniosum, qualis est in cadaueribus mortuorum. Quodcũque animal, πᾶσα ψυχή. Heb. כל נפש, id est omnis anima, pro omni animante. qui Hebraismus hoc in loco mihi visus est obscurior.

Ὅτι αἷμα ἁγίων καὶ προφητῶν ἐξέχεαν, καὶ αἷμα αὐτοῖς ἔδωκας πιεῖν· ἄξιοι γάρ εἰσι.

Καὶ ἤκουσα ἄλλου ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος, Ναὶ Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου.

Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἥλιον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ καυματίσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί.

Καὶ ἐκαυματίσθησαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα μέγα, καὶ ἐβλασφήμησαν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ τὰς πληγὰς ταύτας, καὶ οὐ μετενόησαν δοῦναι αὐτῷ δόξαν.

Καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ θηρίου· καὶ ἐγένετο ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐσκοτωμένη, καὶ ἐμασῶντο τὰς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου.

Καὶ ἐβλασφήμησαν τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῶν πόνων αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν, καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν τὸν Εὐφράτην· καὶ ἐξηράνθη τὸ ὕδωρ αὐτοῦ ἵνα ἑτοιμασθῇ ἡ ὁδὸς τῶν βασιλέων τῶν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου.

Καὶ εἶδον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ψευδοπροφήτου πνεύματα τρία ἀκάθαρτα ὅμοια βατράχοις.

Εἰσὶ γὰρ πνεύματα δαιμόνων ποιοῦντα σημεῖα, ἃ ἐκπορεύεται ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

Ἰδοὺ ἔρχομαι ὡς κλέπτης. μακάριος ὁ γρηγορῶν, καὶ τηρῶν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἵνα μὴ γυμνὸς περιπατῇ, καὶ βλέπωσι τὴν ἀσχημοσύνην αὐτοῦ.

Supra, 3.a.3 / matth. 24.d.44 / luc. 12.c.39

6 Quia, *inquam*, sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderũt, & sanguinem eis dedisti ad bibendum: digni enim sunt.

7 Et audiui aliũ è sanctuario dicẽtẽ, Etiã Domine Deus omnipotens, vera & iusta iudicia tua.

8 Postea quartus Angelus effudit phialam suam in solem, & datum est ei æstu affligere homines per ignem.

9 Et æstuauerũt homines æstu magno, & blasphemarunt nomen Dei habentis potestatẽ in has plagas: neque resipuerũt vt darent ei gloriam.

10 Tum quintus Angelus effudit phialam suam super thronum bestiæ, & factũ est regnũ eius tenebrosum: & mandebãt linguas suas præ dolore:

11 Et blasphemarunt Deum cæli præ doloribus suis & vlceribus suis, nec resipuerũt ab operibus suis.

12 Tum sextus Angelus effudit phialam suam in flumen illud magnum, *nempe* Euphratem: & siccata est aqua eius, vt pararetur via regum ab ortu solis *aduentantium*.

13 Et vidi ex ore draconis & ex ore bestiæ & ex ore pseudoprophetæ illius tres impuros spiritus similes ranis *prodeuntes*.

14 Sunt enim spiritus dæmoniorũ edentes signa, quique abeũt ad reges terræ & totius mũdi, vt congregent eos ad præliũ magni illius diei Dei omnipotentis.

15 Ecce venio ‖ vt fur. Beatus qui vigilat & custodit vestimenta sua, ne nudus ambulet, & videantur verenda ipsius.

6 Quia sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderunt, & sanguinẽ eis dedisti bibere: digni enim sunt.

7 Et audiui alterum dicẽtem, Etiam Domine Deus omnipotens, uera et iustã iudicia tua.

8 Et quartus Angelus effudit phialã suam in solẽ, et datum est illi æstu affligere homines et igni.

9 Et æstuauerũt homines æstu magno, et blasphemauerunt nomen Dei habẽtis potestatem super has plagas: neque egerunt pœnitentiam, ut darent illi gloriam.

10 Et quintus Angelus effudit phialam suam super sedem bestiæ: et factum est regnum eius tenebrosum: et cõmanducauerunt linguas suas præ dolore:

11 Et blasphemauerũt Deũ cæli præ doloribus et uulneribus suis, et nõ egerũt pœnitentiam ex operibus suis.

12 Et sextus Angelus effudit phialam suam in flumen illud magnũ Euphratem: et siccauit aquã eius, ut præpararetur uia regibus ab ortu solis.

13 Et uidi de ore draconis, et de ore bestiæ: et de ore pseudoprophetæ spiritus tres immundos in modũ ranarum.

14 Sunt enim spiritus dæmoniorũ facientes signa: et procedunt ad reges totius terræ, congregare illos in prælium ad diem magnum omnipotentis Dei.

15 Ecce uenio sicut fur. Beatus qui uigilat, et custodit uestimenta sua, ne nudus ambulet, et uideant turpitudinem eius.

9 Vt darent, &c. δοῦναι, &c. Vide suprà, 11.c.13.

14 Qui*que* abeunt, ἃ ἐκπορεύεται. Sic legit Arethas, Complutẽsis codex, cum aliis duobus ex nostris: & ita legendum esse res ipsa ostendit. Erasmus, Vt procedant, ἐκπορεύεσθαι.

15 Ecce venio, &c. ἰδοὺ ἔρχομαι, &c. Hîc ingenuè fateor videre me non posse quî cõueniat totus hic versiculus huic loco. Etsi enim in Prophetis interdum soleant non prorsus dissimilia occurrere, modò videlicet Propheta, modò Deo ipso interloquente, tamen nihil eiusmodi in hoc libro occurrit, nisi addita præfatione. Deinde nusquam adhuc introductus est loquens Christus ipse, ad quem tamen omnino ista referẽda sunt: nisi in prima illa visione quæ septem epistolas continet. Postremò, si versiculum proximum, id est 16, coniunxeris cum superiore, nempe cum 14, videbis perpetuam esse narrationem, quæ interiectione istius abrumpatur. Absit tamen vt ego quicquam hîc audeam ex nuda coniectura: tantùm dico, mihi omnino videri hunc versiculum inserendum capiti tertio post versiculum 18. Quî verò sit factum vt in hunc locum irrepserit, conijcere nõdum potui. Sed & similem alteram transpositionem obseruauimus infrà, 18.e.14.

Καὶ συνήγαγον αὐτοὺς εἰς τὸν τόπον τὸν καλούμενον Ἑβραϊστὶ Ἀρμαγεδδών.

Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὸν ἀέρα· καὶ ἐξῆλθε φωνὴ μεγάλη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἀπὸ τοῦ θρόνου, λέγουσα, Γέγονε.

Καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαί· καὶ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο ἐπὶ τῆς γῆς, τηλικοῦτος σεισμὸς οὕτω μέγας.

Καὶ ἐγένετο ἡ πόλις ἡ μεγάλη εἰς τρία μέρη, καὶ αἱ πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσον· καὶ Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δοῦναι αὐτῇ τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ.

Καὶ πᾶσα νῆσος ἔφυγε, καὶ ὄρη οὐχ εὑρέθησαν.

Καὶ χάλαζα μεγάλη ὡς ταλαντιαία καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ἐβλασφήμησαν οἱ ἄνθρωποι τὸν Θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλάζης· ὅτι μεγάλη ἐστὶν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα.

Κεφάλαιον ιζ.

ΚΑΙ ἦλθεν εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, λέγων μοι, Δεῦρο δείξω σοι τὸ κρίμα τῆς πόρνης τῆς μεγάλης, τῆς καθημένης ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῶν πολλῶν.

Μεθ' ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθησαν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν.

16 Congregarunt igitur eos in locum qui vocatur Hebraicè Arma-gedon.

17 Tum septimus Angelus effudit phialam suam in aerem: & prodiit vox magna è templo cæli à throno, dicens, Factum est.

18 Factique sunt sonitus, & fulgura, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerũt super terram, terræmotus, *inquam*, adeo magnus.

19 Et dirupta est vrbs illa magna in tres partes, & ciuitates Gẽtium ceciderunt, & Babylon magna venit in memoriã ante Deum, ‖ vt præberet ei poculũ indignationis iræ suæ.

20 Et omnis insula fugit, & mõtes non sunt inuenti.

21 Et grando magna, quasi talentaria, descendit è cælo in homines: & blasphemarũt Deum homines propter plagam grandinis: quoniam magna fuit plaga eius vehementer.

CAP. XVII.

1 TVm venit vnus ex septem Angelis qui habebãt septẽ phialas, & loquutus est mecũ, dicens mihi, Heus tu, ostẽdam tibi damnationem meretricis magnæ, sedentis super aquas multas:

2 Cum qua scortati sunt reges terræ, & cuius scortationis vino inebriati sunt incolæ terræ.

16 Et congregauit illos in locum qui uocatur Hebraicè Armageddon.

17 Et septimus Angelus effudit phialam suã in aerem: & exiuit uox magna de templo à throno, dicens, Factum est.

18 Et facta sunt fulgura & uoces, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquã fuit ex quo homines fuerunt super terram, talis terræmotus, sic magnus.

19 Et facta est ciuitas magna in tres partes, & ciuitates Gẽtiũ ceciderunt: et Babylon magna uenit in memoriã ante Deum: dare illi calicem uini indignationis iræ eius.

20 Et omnis insula fugit, et montes non sunt inuenti.

21 Et grando magna sicut talentum descendit de cælo in homines: et blasphemauerunt Deum homines propter plagam grandinis: quoniam magna facta est uehementer.

CAP. XVII.

1 ET uenit unus de septem Angelis qui habebant septem phialas, et loquutus est mecũ, dicẽs, Veni, ostendam tibi damnationem meretricis magnæ, quæ sedet super aquas multas.

2 Cũ qua fornicati sunt reges terræ, et inebriati sũt qui inhabitant terrã de uino prostitutionis eius.

Ierem. 25.d.15

16 Arma-gedõ, Ἀρμαγεδών. Heb. ערמה-גרעון, pro quo corruptè legitur Ἀρμαγεδδών, & apud Aretham Ἑρμαγεδών. Dici enim non potest quàm corruptè scripta sint Hebræa pleraque vocabula in Græcis exemplaribus: vt in hoc quidem explicando mihi planè diuinandum fuerit. Est igitur (vt opinor) ita legẽdum vt nos scripsimus. quod etiam indicat Arethæ interpretatio, sed admodum obscurè, ab ערמה quod astutiam declarat, & גרעון, ficto nomine à גרע, quod excidere significat: quasi astutia excidij dicas, fraude videlicet dæmonum regibus & principibus ad eum locum adductis, vbi futurum est vt excidio pereant, vti explicatur infrà, 19.d.21. Vsitatum enim est Hebræis ab eiusmodi euentibus locos cognominare. Et quod attinet ad γεδών, quod Hebraicè diximus scribi גרעון, constat Græcos non posse vlla sua litera exprimere gutturalem ע, quam idcirco prætermiserunt, sola nominis terminatione seruata, sicut à חשב fit חשבון.

19 Et dirupta est, καὶ ἐγένετο. Heb. ויהי, & facta est, vt Vetus interpres & Erasmus conuerterunt, ad verbum. Nam היה verbum solẽt Græci exprimere per γίνομαι. sed spectandum quid cui loco conueniat. Indignationis iræ, τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς. Hebraica geminatio quam aliàs sæpe annotauimus.

20 Non sunt inuenti, οὐχ εὑρέθησαν. i. Disparuerũt. Sic enim Græci solent explicare formulam illam Hebræis familiarem ואינם. i. & non ipsi, vt Gen. 5.c.24.

21 Quasi talentaria, ὡς ταλαντιαία. Id est, quasi talenti pondo: vti apud Suidam ταλαντιαῖοι λίθοι vocantur lapides talenti pondo. & Nonius ex Sisenna balistas talentarias vocat quæ nimirum lapides talenti pondo iacularentur. Duplex enim erat talentum, vnum numarium, alterum ponderale, de quo hîc agimus: vtrunque sexaginta minarum, id est sexcentarum drachmarum pondo: vt ostendit harum rerum (meo quidem iudicio) peritissimus ac eruditissimus scriptor Georgius Agricola. Quanquam hoc in loco minimè videntur ista exquisitè expendenda: quum ingens duntaxat & inauditum grãdinis pondus significetur. Sed apud Hebræos ככר interdum declarat talentum, interdum verò quod in vernaculo sermone dicimus *une miche de pain*. vt fortassis ταλαντιαία grando dicatur non à pondere, sed à magnitudine, quæ solidum panem æquaret.

3 Καὶ ἀπήνεγκέ με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι· καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα.

3 Quúmque me per spiritum in desertum transtulisset, vidi mulierem insidentem bestiæ coccinæ, plenæ nominib⁹ blasphemiæ, habẽti capita septem, & cornua decem.

3 *Et abstulit me in spiritu in desertum: & vidi mulierem sedentem super bestiam coccineam, plenã nominibus blasphemiæ, habentem capita septem, & cornua decem.*

4 Καὶ ἡ γυνὴ ἡ περιβεβλημένη πορφύρᾳ καὶ κοκκίνῳ, καὶ κεχρυσωμένη χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις, ἔχουσα χρυσοῦν ποτήριον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς, γέμον βδελυγμάτων καὶ ἀκαθάρτητος πορνείας αὐτῆς.

4 Erat autem mulier illa amicta purpura & cocco, & inaurata auro & lapidibus pretiosis & margaritis, habens poculum aureum in manu sua plenum abominationibus & immunditia scortationis suæ.

4 *Et mulier erat circũdata purpura & coccino, et inaurata auro, & lapide pretioso, et margaritis, habens poculũ aureũ in manu sua, plenum abominationum & immunditia fornicationis eius.*

5 Καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γεγραμμένον, Μυστήριον, Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς.

5 Et in fronte suo nomen scriptum, Mysterium, Babylon magna, mater scortationum & abominationum terræ.

5 *Et in fronte eius nomen scriptum, Mysterium, Babylon magna, mater fornicationum & abominationum terræ.*

6 Καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων, καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων Ἰησοῦ· καὶ ἐθαύμασα, ἰδὼν αὐτήν, θαῦμα μέγα.

6 Et vidi mulierem illam ebriam sanguine sanctorum, & sanguine martyrum Iesu: & miratus sum, quum viderẽ illam, admiratione magna.

6 *Et vidi mulierẽ ebriã de sanguine sanctorũ, & de sanguine martyrũ Iesu: & miratus sum quũ vidissem illam, admiratione magna.*

7 Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος, Διατί ἐθαύμασας; ἐγώ σοι ἐρῶ τὸ μυστήριον τῆς γυναικός, καὶ τοῦ θηρίου τοῦ βαστάζοντος αὐτήν, τοῦ ἔχοντος τὰς ἑπτὰ κεφαλὰς καὶ τὰ δέκα κέρατα.

7 Tunc dixit mihi Angelus, Quare miraris? ego dicam tibi mysterium mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septem & cornua decem.

7 *Et dixit mihi Angelus, Quare miraris? Ego dicã tibi sacramẽtũ mulieris, & bestiæ quæ portat eã, quæ habet capita septem, & cornua decem.*

8 Θηρίον ὃ εἶδες, ἦν, καὶ οὐκ ἔστι· καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγειν· καὶ θαυμάσονται οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, (ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) βλέποντες τὸ θηρίον, ὅ,τι ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καίπερ ἐστίν.

8 Bestia quam vidisti, fuit, & non est: & ascensura est ex abysso, & in exitium abitura: & mirabuntur incolæ terræ, (quorũ nomina scripta non sunt in libro vitæ à iactis mundi fundamentis) videntes bestiam quæ erat, & non est, & tamen est.

8 *Bestia quã vidisti, fuit, et non est: & ascensura est de abysso, & in interitũ ibit: & mirabũtur inhabitantes terrã, (quorũ non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi) videntes bestiam quæ erat & non est.*

9 Ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. Αἱ ἑπτὰ κεφαλαί, ὄρη εἰσὶν ἑπτά, ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ᾽ αὐτῶν.

9 Hîc est mens quæ habet sapientiam. Septem capita, septẽ mõtes sunt super quos mulier sedet.

9 *Et hîc est sensus qui habet sapientiã. Septẽ capita, septem montes sunt super quos mulier sedet.*

10 Καὶ βασιλεῖς ἑπτά εἰσιν· οἱ πέντε ἔπεσαν, καὶ ὁ εἷς ἐστιν, ὁ ἄλλος οὔπω ἦλθε· καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μεῖναι.

10 Et reges septẽ sunt: quinque ceciderũt, vnus est, & alius nõdũ venit: & quũ venerit, oportet illũ breue tempus manere.

10 *Et reges septem sunt: quinque ceciderũt, unus est, alius nõdũ uenit: & quũ uenerit, oportet illũ breue tempus manere.*

IN CAPVT XVII.

3 Coccinæ, κόκκινον. Id est coccino colore. Nec temere sanè factum est vt hic potissimum color Romanæ curiæ placuerit: qua de re non pigebit etiam nostrum quoddam epigramma subnectere,

Semiuiros quicunque Patres [illegible] galero
Conspicis, & rubræ syrmata longa togæ:
Crede mihi, nullo saturatas murice vestes,
Diuite nec cocco pallia tincta vides.
Sed quæ rubra vides, sanctorum cæde virorum,
Et mersa insonti tota cruore madent.
Aut memor istorum, quæ celet crimina vestis,
Pro dominis iusto tacta pudore rubet.

8 Et tamen est, καίπερ ἐστίν. Hanc lectionem maximè probo. Vetus tamen interpres hoc non legit. Arethas verò, Complutensis codex, & alii duo vetusti scriptum habent καὶ παρέσται, & aderit.

9 Septem montes, ἑπτὰ ὄρη. Notum est etiam pueris de qua vrbe scripserit Virgilius, Septémque vna sibi muro circũdedit arces. De illa videlicet quæ quũ hæc scriberet Iohannes, habebat regnum super reges terræ: erat, & non est: & tamen adhuc est, sed ad exitium tendit.

11 Καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ αὐτὸς ὄγδοός ἐστι, καὶ ἐκ τῶν ἑπτά ἐστι, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει.

11 Bestia autem quæ erat, & nõ est, is octauus est, & è septẽ est, & in exitium abit.

11 *Et bestia quæ erat, & non est, & ipsa octaua est, & de septem est, & in interitum vadit.*

12 Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες, δέκα βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὔπω ἔλαβον, ἀλλ᾽ ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου.

12 Decem autem cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges vna hora accipiũt cum bestia.

12 *Et decem cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges una hora accipient post bestiam.*

13 Οὗτοι μίαν γνώμην ἔχουσι, καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐξουσίαν ἑαυτῶν τῷ θηρίῳ διαδιδώσουσιν.

13 Hi vnum consilium habent, & vires ac potestatem suam bestiæ tradent.

13 *Hi unum consilium habent, & uirtutem & potestatem suam bestiæ tradent.*

14 Οὗτοι μετὰ τοῦ ἀρνίου πολεμήσουσι, καὶ τὸ ἀρνίον νικήσει αὐτούς, ὅτι Κύριος κυρίων ἐστὶ καὶ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ, κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοὶ καὶ πιστοί.

14 Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet eos: (quoniã Dominus dominorum est, & rex regum: & qui cum eo sunt, vocati, & electi & fideles.

14 *Hi cũ Agno pugnabũt, & Agnus uincet illos quoniam Dominus dominorũ est, & rex regum: & qui cum illo sunt, uocati, & electi, & fideles.* Infrà 9.c.16. 1.tim.6.c.15

15 Καὶ λέγει μοι, Τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ ἡ πόρνη κάθηται, λαοὶ καὶ ὄχλοι εἰσί, καὶ ἔθνη καὶ γλῶσσαι.

15 Deinde dixit mihi, Aquæ quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & turbæ, & gentes, & linguæ.

15 *Et dixit mihi, Aquæ quas vidisti, ubi meretrix sedet, populi sunt, & gentes, & linguæ.*

16 Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες ἐπὶ τὸ θηρίον, οὗτοι μισήσουσι τὴν πόρνην, καὶ ἠρημωμένην ποιήσουσιν αὐτὴν καὶ γυμνήν, καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς φάγονται, καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρί.

16 Et decem cornua quæ vidisti in bestia, hi odio persequentur meretricem, & solam reddent illam & nudam, & carnes eius comedent, & ipsam igne exurent.

16 *Et decem cornua quæ vidisti in bestia, hi odiẽt fornicariam, & desolatam facient illam & nudam, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni concremabunt.*

17 Ὁ γὰρ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην, καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ, ἄχρι τελεσθῇ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ.

17 Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitũ est ei, & vt cõsentiant, déntque regnum suum bestiæ donec cõpleantur verba Dei.

17 *Deus enim dedit in corda eorũ ut faciant quod placitum est illi: ut dent regnum suum bestiæ donec consummentur uerba Dei.*

18 Καὶ ἡ γυνὴ ἣν εἶδες, ἔστιν ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ ἔχουσα βασιλείαν ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς.

18 Et mulier quam vidisti, est vrbs illa magna quæ habet regnum super reges terræ.

18 *Et mulier quam vidisti, est ciuitas magna, quæ habet regnum super reges terræ.*

Κεφάλαιον ιη.

CAP. XVIII.

1 ΚΑΙ μετὰ ταῦτα εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα ἐξουσίαν μεγάλην· καὶ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ.

1 ET posthæc vidi alium Angelum descendentem è cælo, habentem potestatem magnam: adeò vt terra resplenduerit gloria eius.

1 *ET post hæc vidi aliũ Angelũ descendẽtem de cælo, habentem potestatem magnam, & terra illuminata est à gloria eius.*

2 Καὶ ἔκραξεν ἐν ἰσχύϊ, φωνῇ μεγάλῃ λέγων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐγένετο κατοικητήριον δαιμόνων, καὶ φυλακὴ παντὸς πνεύματος ἀκαθάρτου, καὶ φυλακὴ παντὸς ὀρνέου ἀκαθάρτου καὶ μεμισημένου.

2 Exclamauit autẽ vehemẽter voce magna, dicẽs, Cecidit, cecidit Babylon illa magna, & facta est domiciliũ dæmoniorũ, & custodia omnis spiritus impuri, & custodia omnis volucris immundæ & inuisæ:

2 *Et exclamauit in fortitudine, dicẽs, Cecidit, cecidit Babylõ magna, & facta est habitatio dæmoniorum, & custodia omnis spiritus immundi, & custodia omnis uolucris immundæ & odibilis:* Suprà, 14.b.8 Esa.21.c.9 Ierem.51.a.8

3 Ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πέπωκε πάντα τὰ ἔθνη, καὶ

3 Quia ex vino iræ scortationis eius biberunt omnes gentes, &

3 *Quia de uino iræ fornicationis eius biberunt omnes gentes, &*

IN CAPVT XVIII.

1 Vehementer, ἐν ἰσχύϊ. Heb. בחזקה, vt nos in vernaculo dicimus *de force*. Vulg. In fortitudine. Erasmus nihilo melius, Per fortitudinem.

3 Ex vino iræ, &c. ἐκ τοῦ οἴνου, &c. Vide suprà, 14.b.7. Opibus, ἐκ τῆς δυνάμεως. Siue opulentia. δύναμις enim hoc in loco idem declarat atque חיל, apud Hebræos.

οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ' αὐτῆς ἐπόρνευσαν, καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήνους αὐτῆς ἐπλούτησαν.

reges terræ cum ea scortati sunt, & mercatores terræ opibus deliciarum eius diuites facti sunt.

reges terræ cum illa forni cati sunt, & mercatores terræ de uirtute deliciarũ eius diuites facti sunt.

4 Καὶ ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσαν, Ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς ὁ λαός μου, ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς, καὶ ἵνα μὴ λάβητε ἐκ τῶν πληγῶν αὐτῆς,

Et audiui aliam vocem è cælo dicentem, Exite ex ea popule mi, ne participes sitis peccatorum eius, & ex plagis eius accipiatis.

4 Et audiui aliam uocem de cælo dicẽtem, Exite de illa populus meus, ut ne participes sitis delictorũ eius, & de plagis eius nõ accipiatis.

5 Ὅτι ἠκολούθησαν αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐμνημόνευσεν ὁ Θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς.

Nam accumulata peccata eius pertigerunt vsque in cælũ: & recordatus est Deus scelerũ eius.

5 Quoniam peruenerunt peccata eius usque ad cælũ, & recordatus est Deus iniquitatum eius.

6 Ἀπόδοτε αὐτῇ ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκεν ὑμῖν, καὶ διπλώσατε αὐτῇ διπλᾶ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς· ἐν τῷ ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν.

Reddite ei sicut & ipsa reddidit vobis: & duplicate ei duplũ secundum opera eius: in poculo quod propinauit, propinate ei duplum.

6 Reddite illi sicut et ipsa reddidit uobis, & duplicate duplicia secundum opera eius: in poculo quo miscuit, miscete illi duplũ.

7 Ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον δότε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος· ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς λέγει, Κάθημαι βασίλισσα, καὶ χήρα οὐκ εἰμί, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω.

Quantum extulit sese & luxuriata est, tantum date ei cruciatum & luctum: quia in corde suo dicit, Sedeo regina, nec sum vidua, nec luctum videbo.

7 Quantum glorificauit se, & in delicijs fuit, tantum date illi tormentum & luctum: quia in corde suo dicit, Sedeo regina, & uidua non sum, & luctũ non uidebo.

8 Διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἥξουσιν αἱ πληγαὶ αὐτῆς, θάνατος καὶ πένθος καὶ λιμός, καὶ ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται, ὅτι ἰσχυρὸς Κύριος ὁ Θεὸς ὁ κρίνων αὐτήν.

Ideo vna die venient plagæ eius, mors & luctus, & fames: & igne exuretur, quia validus est Dominus Deus, qui damnabit eam.

8 Ideo in una die uenient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur: quia fortis est Dominus Deus qui iudicabit illam.

9 Καὶ κλαύσονται αὐτὴν καὶ κόψονται ἐπ' αὐτῇ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ μετ' αὐτῆς πορνεύσαντες καὶ στρηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς,

Tum flebunt eam & plangent super ea reges terræ, qui cum illa scortati & luxuriati sunt, quum viderint fumum incendii eius:

9 Et flebunt, & plangent se super illã reges terræ, qui cũ illa fornicati sunt, & in delicijs uixerunt, quum uiderint fumũ incendij eius:

10 Ἀπὸ μακρόθεν ἑστηκότες διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, λέγοντες, Οὐαί, οὐαί, ἡ πόλις ἡ μεγάλη Βαβυλών, ἡ πόλις ἡ ἰσχυρά, ὅτι ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν ἡ κρίσις σου.

Procul stantes propter timorem cruciatus eius, & dicentes, Vah, vah, Magna illa vrbs Babylon, vrbs illa valida cuius vna hora venit iudicium.

10 Longè stantes propter timorem tormentorum eius, dicentes, Væ, uæ Ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa fortis: quoniã una hora uenit iudicium tuum.

11 Καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαίουσι καὶ πενθοῦσιν ἐπ' αὐτῇ, ὅτι τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγοράζει οὐκέτι.

Sed & mercatores terræ flebunt & lugebunt super eã: quoniam merces eorum nemo emit amplius.

11 Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt super illam: quoniam merces eorum nemo emet amplius.

12 Γόμον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθου τιμίου, καὶ μαργαρίτου, καὶ βύσσου, καὶ πορφύρας, καὶ σηρικοῦ, καὶ κοκκίνου, καὶ πᾶν ξύλον θύϊνον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐλεφάντινον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐκ ξύλου τιμιωτάτου, καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου καὶ μαρμάρου,

Merces auri, & argenti, & lapidis pretiosi, margaritarum, byssi, purpuræ, serici & cocci, & omne lignum thyinum, & omne vas eburneum, & omne vas ex ligno pretiosissimo, & ære, & ferro, & marmore,

12 Merces auri & argenti, & lapidis pretiosi, & margaritæ, & byssi, & purpuræ, & serici & cocci, et omne lignũ thyinum, et omnia uasa eboris, et omnia uasa de lapide pretioso, et æramẽto, et ferro, et marmore,

5 Accumulata pertigerunt, ἠκολούθησαν. Vulg. & Eras. Peruenerunt: non satis expressé. Vsus enim est verbo ἀκολουθεῖν, quo significatur peccata mutuò sese consequentia, & alia nascentia ex aliis, in eũ tandẽ cumulũ excreuisse vt ad cælum vsque pertigerint. 7 In corde suo, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Heb. בלבה, pro secum, siue apud se. Nec sum vidua, καὶ χήρα οὐκ εἰμί. i. populosa sum ac potẽs. Est enim liptote Hebræis familiaris, vt diximus suprà, 12.c.11. Nec videbo, οὐ μὴ ἴδω. i. sentiam & experiar, vt alibi exposuimus, ex Hebræorum idiotismo.
8 Vna die, ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. Id est breui, & vno eodémque tempore.
12 Thyinum, θύϊνον. Ita Vulg. editio conuertit lignum quod ab Hebræis אלמגים, 1. Reg. 10. b. 11: ex Græca in-

terpretatione, vt opinor: quanuis ea quæ nunc extat sub septuaginta interpretum nomine, non θύϊνα, sed ἀπελεκητα, id est Nõ dolata, conuertit. Dioscorides thyini ligni meminit libro primo: sed quid illud sit planè ignoro.

13 Καὶ κινάμωμον, καὶ θυμιάματα, καὶ μύρον, καὶ λίβανον, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον, καὶ σεμίδαλιν, καὶ σῖτον, καὶ κτήνη, καὶ πρόβατα, καὶ ἵππων, καὶ ῥεδῶν, καὶ σωμάτων, καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων.

13 Et cinamomum, & suffitus, & vnguentum, & thus, & vinum, & oleum, & similam, & triticum, & iumenta, & oues, & equorum merces, & rhedarũ, & mancipiorum, & animas hominum.

13 Et cinamomum, & odoramentorũ, & unguenti, & thuris, & uini, & olei, & similæ, & tritici, & iumentorum, & ouiũ, & equorum, & rhedarum, & mancipiorum, & animarum hominum.

14 Καὶ ἡ ὀπώρα τῆς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς σου ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσῃς αὐτά.

14 Et fructus desiderii animæ tuæ abierunt à te: & omnia pinguia & præclara abierunt à te: nec amplius ea inuenies.

14 Et poma desiderij animæ tuæ discesserunt à te, & omnia pinguia & præclara perierunt à te, & amplius illa iam non inuenient.

15 Οἱ ἔμποροι τούτων οἱ πλουτήσαντες, ἀπ' αὐτῆς ἀπὸ μακρόθεν στήσονται διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, κλαίοντες καὶ πενθοῦντες.

15 Harum, *inquam*, rerum mercatores diuites facti, procul ab ea stabunt, propter timorem cruciatus eius, flẽtes ac lugẽtes:

15 Mercatores horum, qui diuites facti sunt ab ea, longè stabunt propter timorẽ tormentorum eius, flentes ac lugentes:

16 Καὶ λέγοντες, Οὐαί, οὐαί, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἡ περιβεβλημένη βύσσινον καὶ πορφυροῦν καὶ κόκκινον, καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις. ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος.

16 Et dicentes, Vah, vah, ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis. quiñ vna hora destitutæ sunt tantæ diuitiæ?

16 Et dicentes, Væ, uæ, ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapide pretioso & margaritis. quoniam una hora destitutæ sunt tanquam diuitiæ.

17 Καὶ πᾶς κυβερνήτης, καὶ πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος, καὶ ναῦται, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν.

17 Sed & omnes gubernatores, & omnis in nauibus versantiũ turba, & nautæ, & quotquot ex mari quæstum faciunt, longẽ stabunt:

17 Et omnis gubernator, & omnes qui in lacum nauigant, & nautæ, & qui in mari operantur, longè steterunt:

18 Καὶ ἔκραζον ὁρῶντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, λέγοντες, Τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ;

18 Et clamabunt, videntes fumũ incendii eius, & dicẽt, Quæ similis *erat* vrbi isti magnæ?

18 Et clamauerunt uidentes locum incendij eius, dicentes, Quæ similis ciuitati huic magnæ?

19 Καὶ ἔβαλον χοῦν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ ἔκραζον κλαίοντες, καὶ πενθοῦντες, λέγοντες, Οὐαί, οὐαί, ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἐν ᾗ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες πλοῖα ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη.

19 Et iniecto capitibus puluere, clamabunt flentes ac lugentes, & dicentes, Vah, vah, vrbs illa magna, in qua diuites facti sũt omnes qui habebant naues in mari, pretiis eius, quæ vna hora desolata est.

19 Et miserunt puluerem super capita sua: & clamauerunt flentes, & lugẽtes, dicẽtes, Væ, uæ, ciuitas illa magna in qua diuites facti sunt omnes qui habebant naues in mari de pretijs eius: quoniam una hora desolata est.

13 Rhedarum, ῥεδῶν. Id est lecticarum, quibus Romæ etiamnum hodie vehuntur nobilia præsertim scorta. Est autem Gallicum vocabulum, quod postea vsurpatum est à Romanis, & tandem ad Græcos etiam transiit, vt alia pleraque à nobis annotata Mat. 5. d. 26. Animas hominũ, ψυχὰς ἀνθρώπων. Hæc verò est apud illos vilissimi pretii merces, quam tamen Filius Dei suo sanguine redimendam putauit. Vide 2. Pet. 2. a. 3.
14 Et fructus, καὶ ἡ ὀπώρα. Id est fructus illi suauissimi quos toto animo expetebas. Cæterùm idem hîc accidisse puto quod suprà, 16. c. 15, vt trãspositus sit iste versiculus. Nam prorsus cohæret versiculus proximus, id est 15, cum superioribus, adeo vt prorsus sit interrupta narratio. Quòd si hunc versiculum subieceris versiculo 23, tum demum videbis quàm bene omnia cohærebunt: nempe hoc modo, Et fructus desiderii animæ tuæ, &c. Et amplius illa non inuenies. Sed in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inuentus est, &c. Mihi tamen religio fuit quicquam mutare ex nuda coniectura. Hoc quidem certum est, valde negligenter habitum hunc librum à plerisque, quòd de eius authoritate dubitarent, astutia nimirum Satanæ singulari, ne hæc mysteria suo tempore patefierent.
15 Harum, *inquam*, rerum mercatores, οἱ ἔμποροι τούτων. Manifesta est epanalepsis, propter longum interiectum catalogum.
17 Et quotquot ex mari quæstũ faciunt, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται. Ἐργάζεσθαι accipiunt Græci pro eo quod Latini dicunt Facere, vt Præconium facere, Argentariam facere, Medicinam facere, & similia. Stabunt, ἔστησαν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more.

20 Εὐφραίνου ἐπ' αὐτῇ οὐρανὲ, καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκρινεν ὁ Θεὸς τὸ κρίμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς.

20 Exulta super eam cælum, & sancti Apostoli & Prophetæ, quoniam sumpsit pœnas Deus vestræ vltionis causa de illa.

20 *Exulta super eam cælum & sancti Apostoli, et Prophetæ, quoniam iudicauit Deus iudicium vestrum de illa.*

21 Καὶ ἦρεν εἷς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον ὡς μύλον μέγαν, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν, λέγων, Οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι.

21 Tum sustulit quidam Angelus fortis lapidem instar molæ magnæ, & proiecit in mare, dicens, Ita cum impetu proiicietur Babylon vrbs illa magna, "nec amplius inuenietur.

21 *Et sustulit vnus Angelus fortis lapidem quasi molarem magnum, & misit in mare, dicens, Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & vltrà iam nõ inuenietur.*

22 Καὶ φωνὴ κιθαρῳδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπιστῶν οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι·

22 Et vox citharœdorũ & musicorum & tibiæ ac tubæ canentiũ non audietur in te amplius: nec vllus artifex cuiuscunque artis inuenietur in te amplius: & sonitus molæ non audietur in te amplius:

22 *Et vox citharœdorum & musicorum & tibia canentium & tuba non audietur in te amplius: & omnis artifex omnis artis non inuenietur in te amplius: & vox molæ non audietur in te amplius:*

23 Καὶ φῶς λύχνου οὐ μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστᾶνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη,

23 Et lux lucernæ nõ lucebit ĩ te amplius: & vox spõsi & spõsæ nõ audietur amplius in te: cuius mercatores erant proceres terræ, & cuius veneficiis seductæ sunt "omnes gentes.

23 *Et lux lucernæ non lucebit in te amplius, & vox sponsi & sponsæ nõ audietur adhuc in te: quia mercatores tui erãt principes terræ, quia in veneficiis tuis errauerunt omnes gentes.*

24 Καὶ ἐν αὐτῇ αἷμα προφητῶν καὶ ἁγίων εὑρέθη, καὶ πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς.

24 Sed in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inuentus est, & omnium qui mactati sunt in terra.

24 *Et in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inuentus est, & omnium qui interfecti sunt in terra.*

Κεφάλαιον ιθʹ.

CAP. XIX.

CAP. XIX

1 ΚΑΙ μετὰ ταῦτα ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ μεγάλην ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγοντος, Ἀλληλούϊα· ἡ σωτηρία, καὶ ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ δύναμις Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν·

1 POsthæc audiui vocem magnam turbæ multæ in cælo dicẽtis, "Halleluia: salus, & honor, & gloria, & virtus Domino Deo nostro *est*:

1 *POst hæc audiui quasi vocem turbarũ multarum in cælo, dicentiũ Alleluia. Laus & gloria & virtus Deo nostro est:*

2 Ὅτι ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις αὐτοῦ, ὅτι ἔκρινε τὴν πόρνην τὴν μεγάλην, ἥτις ἔφθειρε τὴν γῆν ἐν τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ ἐξεδίκησε τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτοῦ ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῆς.

2 Quia vera & iusta iudicia eius, & meretricem illam magnam quæ corrupit terrã scortatione sua, damnauit, & vindicauit sanguinem seruorũ suorum ex manu eius.

2 *Quia vera & iusta iudicia sunt eius, qui iudicauit de meretrice magna, quæ corrupit terram in prostitutione sua, & vindicauit sanguinem seruorum suorum de manibus eius.*

3 Καὶ δεύτερον εἴρηκαν, Ἀλληλούϊα. Καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

3 Deinde secundò dixerunt, Halleluia: & fumus eius ascendit in secula seculorum.

3 *Et iterum dixerunt, Alleluia. Et fumus eius ascẽdit in secula seculorum.*

4 Καὶ ἔπεσαν οἱ πρεσβύτεροι οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, λέγοντες, Ἀμήν· ἀλληλούϊα.

4 Et prociderunt vigintiquatuor Senes & quatuor animalia, & adorauerunt Deum insidentem throno, dicentes, Amen: Halleluia.

4 *Et ceciderunt Seniores viginti quatuor, & quatuor animalia, & adorauerunt Deũ sedẽtẽ super thronum, dicentes, Amen: alleluia.*

20 Sumpsit pœnas vestræ vltionis causa, ἔκρινεν τὸ κρίμα ὑμῶν. Vulg. & Eras. ad verbum, Iudicauit vestrum iudicium, seruato Hebraismo.

21 Nec amplius inuenietur, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι. i. disparebit. Vide suprà, 12. b. 8.

23 Omnes gentes, &c. πάντα τὰ ἔθνη, &c. Vide suprà, ver. 14.

IN CAPVT XIX.

1 Halleluia, ἀλληλούϊα. Id est Laudate Dominũ. Est autem hoc quoque vnũ ex illis quæ ab iis qui ex Circuncisione crediderant, ad Græcos manarunt, & à Græcis demũ ad Latinos, vt alia nonnulla. Salus, ἡ σωτηρία. Vide suprà, 7. c. 10.

3 Et fumus eius, &c. καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς. &c. Mihi videtur hæc particula superiori versiculo cõmodius posse attexi, post ἐκ χειρὸς αὐτῆς, ex manu eius.

5 Καὶ φωνὴ ἐκ τοῦ θρόνου ἐξῆλθε, λέγουσα, Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἡμῶν πάντες οἱ δοῦλοι αὐτοῦ, καὶ οἱ φοβούμενοι αὐτὸν καὶ οἱ μικροὶ καὶ οἱ μεγάλοι.

5 Tum vox è throno prodiit, dicens, Laudate Deũ nostrum omnes serui eius, & qui timetis eum parui & magni.

5 *Et vox de throno exiuit dicens, Laudem dicite Deo nostro omnes serui eius, & qui timetis eum pusilli & magni.*

6 Καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λέγοντας, Ἀλληλούϊα· ὅτι ἐβασίλευσε Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ.

6 Et audiui tanquam sonitum turbæ multæ, & tãquam sonitum aquarum multarum, & tanquam sonitum tonitruorũ magnorum, dicentium, Halleluia: quoniã regnauit Domin⁹ Deus ille noster omnipotens.

6 *Et audiui quasi vocem turbæ magnæ, & sicut vocem aquarum multarum, & sicut vocem tonitruorũ magnorum dicentium, Alleluia: quoniã regnauit Dominus Deus noster omnipotens.*

7 Χαίρωμεν καὶ ἀγαλλιώμεθα, καὶ δῶμεν τὴν δόξαν αὐτῷ, ὅτι ἦλθεν ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἡτοίμασεν ἑαυτήν.

7 Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius parauit se.

7 *Gaudeamus & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius præparauit se.*

8 Καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται βύσσινον καθαρὸν καὶ λαμπρόν. τὸ γὰρ βύσσινον τὰ δικαιώματά ἐστι τῶν ἁγίων.

8 Et datum est ei vt amiciatur bysso puro, & splẽdido. byssus enim iustificationes sunt Sanctorum.

8 *Et datum est illi ut cooperiat se bysso splendenti & cãdido. byssinũ enim, iustificationes sunt sanctorum.*

9 Καὶ λέγει μοι, Γράψον, Μακάριοι οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ ἀρνίου κεκλημένοι. Καὶ λέγει μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοί εἰσι τοῦ Θεοῦ.

9 Tũ dixit mihi, ‖Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarũ Agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.

9 *Et dixit mihi, Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarũ Agni vocati sunt. Et dicit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.* Matth. 22. a. 2.

10 Καὶ ἔπεσον ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν αὐτοῦ προσκυνῆσαι αὐτῷ· καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου εἰμὶ καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. τῷ Θεῷ προσκύνησον. ἡ γὰρ μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ ἐστι τὸ πνεῦμα τῆς προφητείας.

10 Et cecidi ante pedes eius vt adorarem eum: sed dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus tuus sum, *vnus* ex fratribus tuis qui habent "testimoniũ Iesu. Deũ adora: "testimoniũ enim Iesu est Spiritus Prophetiæ.

10 *Et cecidi ante pedes eius ut adorarem eum. Et dicit mihi, Vide ne feceris: cõseruus tuus sum, & fratrum tuorum, habentium testimonium Iesu. Deum adora: testimonium enim Iesu, est Spiritus prophetiæ.*

11 Καὶ εἶδον τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκὸς, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτὸν καλούμενος πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ.

11 Deinde vidi cælum apertum, & ecce *aßistit* equus albus: & qui sedebat super eũ, vocabatur Fidelis & Verax, "& *qui* iustè iudicat & pugnat.

11 *Et vidi cælum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum, vocabatur Fidelis & Verax, & in iustitia iudicat & pugnat.*

12 Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρὸς, καὶ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διαδήματα πολλά· ἔχων ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ αὐτός.

12 Oculi autem eius *erant* tanquam flamma ignis: & in capite eius diademata multa: habebàtque nomen scriptum quod nemo nouit nisi ipse:

12 *Oculi autem eius sicut flamma ignis: & in capite eius diademata multa: habens nomen scriptum quod nemo nouit nisi ipse.*

13 Καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον βεβαμμένον αἵματι· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

13 ‖Et amictus erat veste tincta sanguine: vocatúrque nomen eius Sermo Dei.

13 *Et vestitus erat veste aspersa sanguine: & vocatur nomẽ eius Verbum Dei.*

8 Iustificationes, τὰ δικαιώματα. Id est, bona illa opera quæ sunt viuæ fidei testimonia.

9 Tum dixit mihi, καὶ λέγει μοι. Dixit mihi, videlicet Angelus ille cuius mentio facta est superiore capite. Redit enim ad narrationem quæ intermissa fuerat ab huius capitis initio.

10 Testimonium Iesu, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. Id est, quibus mandatum est vt de Iesu testificentur, sicut paulo pòst explicat. Significat enim se ex eorum numero esse quibus vtatur Deus ad significanda Prophetis arcana Dei, quæ ipsi deinde cæteris hominibus explicent, vt diximus suprà, 1. a. 1. Testimonium enim Iesu, ἡ γὰρ μαρτυρία Ἰησοῦ. Rectè omnino. huc enim tanquam ad vnum eumque certissimum scopum feruntur omnes Prophetiæ: ex quo efficitur, eum demum esse verum spiritum Prophetiæ, & à nobis audiendũ, qui ad Iesum nos adducit.

11 Et *qui* iustè iudicat, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει. Subaudiò particulam אשר, vt hoc quoque ad nomen vel potius ad nominis explicationem pertineat.

Καὶ τὰ στρατεύματα ἐν τῷ οὐρανῷ ἠκολούθει αὐτῷ ἐφ' ἵπποις λευκοῖς, ἐνδεδυμένοι βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρόν.

14 Exercitus autem qui sunt in cælo, sequebãtur eum equis albis, vestiti bysso albo & puro.

14 *Et exercitus qui sunt in cælo, sequebãtur eum in equis albis, vestiti byssino albo & mundo.*

Καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐκπορεύεται ῥομφαία ὀξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ πατάσσῃ τὰ ἔθνη· καὶ αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ αὐτὸς πατεῖ τὴν ληνὸν τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

Psal.2.c.15

15 Et ex ore eius prodibat gladius acutus, vt eo percutiat gentes. ‖ ipse enim reget eas virga ferrea: ipse enim est qui calcat lacum vini furoris & iræ Dei omnipotentis.

15 *Et de ore eius procedit gladius acutus, ut in ipso percutiat Gentes. Et ipse reget eas in virga ferrea: & ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis.*

Καὶ ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον καὶ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ τὸ ὄνομα γεγραμμένον, Βασιλεὺς βασιλέων καὶ Κύριος κυρίων.

Suprà,17.c.14 1.Tim.6.d.15.

16 Habebátque in vestimento & in femore suo nomen scriptũ, ‖Rex regum, & Dominus dominantium.

16 *Et habet in uestimento & in femore suo scriptũ, Rex regum & Dominus dominantium.*

Καὶ εἶδον ἕνα ἄγγελον ἑστῶτα ἐν τῷ ἡλίῳ· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων πᾶσι τοῖς ὀρνέοις τοῖς πετωμένοις ἐν μεσουρανήματι, Δεῦτε καὶ συνάγεσθε εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ μεγάλου Θεοῦ,

17 Tũc vidi *quendam* Angelum stantem in sole, qui clamauit voce magna, dicens omnibus auibus quæ volabãt per mediũ cæli, Adeste & congregamini ad cœnam magni Dei,

17 *Et uidi unum Angelum stantem in sole, & clamauit uoce magna, dicens omnibus auibus quæ uolabant per medium cæli, Venite & congregamini ad cœnam magnam Dei.*

Ἵνα φάγητε σάρκας βασιλέων, καὶ σάρκας χιλιάρχων, καὶ σάρκας ἰσχυρῶν, καὶ σάρκας ἵππων καὶ τῶν καθημένων ἐπ' αὐτῶν, καὶ σάρκας πάντων ἐλευθέρων καὶ δούλων, καὶ μικρῶν καὶ μεγάλων.

18 Vt edatis carnes regũ, & carnes tribunorum, & carnes fortium, & carnes equorũ, & eorũ qui ipsis insident, & carnes omnium liberorum ac seruorum, paruorum ac magnorum.

18 *Vt manducetis carnes regum, & carnes tribunorũ, & carnes fortium, & carnes equorum, & sedentiũ in ipsis, & carnes omnium liberorum & seruorum, & pusillorũ & magnorũ.*

Καὶ εἶδον τὸ θηρίον, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ τὰ στρατεύματα αὐτῶν συνηγμένα ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου καὶ μετὰ τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ.

19 Deinde vidi bestiam illam, & reges terræ, & exercitus eorũ congregatos ad gerendum bellum cũ eo qui insidebat equo, & cum exercitu eius.

19 *Et uidi bestiam & reges terræ, & exercitus eorũ congregatos ad faciendũ prælium cum illo qui sedebat in equo, & cum exercitu eius.*

Καὶ ἐπιάσθη τὸ θηρίον, καὶ μετὰ τούτου ὁ ψευδοπροφήτης ὁ ποιήσας τὰ σημεῖα ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐπλάνησε τοὺς λαβόντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι αὐτοῦ· ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς τὴν καιομένην ἐν τῷ θείῳ.

20 Sed apprehensa est bestia, & cũ ea pseudopropheta ille qui ediderat signa coram ea, quibus seduxit eos qui acceperunt characterem bestiæ, & qui adorarunt imaginem eius: viui cõiecti sunt hi duo in stagnum ignis ardẽs sulphure:

20 *Et apprehẽsa est bestia, & cum ea pseudopropheta, qui fecit signa corã ipso, quibus seduxit eos qui acceperunt characterem bestiæ, & qui adorauerunt imaginem eius: missi sunt hi duo in stagnum ignis ardentis sulphure.*

Καὶ οἱ λοιποὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, τῇ ἐκπορευομένῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ· καὶ πάντα τὰ ὄρνεα ἐχορτάσθησαν ἐκ τῶν σαρκῶν αὐτῶν.

21 Et reliqui occisi sunt gladio eius qui insidet equo, prodeunte ex ore ipsius: & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorum.

21 *Et cæteri occisi sunt in gladio sedentis super equum, q procedit de ore ipsius: & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorum.*

Κεφάλαιον κ.

CAP. XX.

ΚΑΙ εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα τὴν κλεῖδα τῆς ἀβύσσου, καὶ ἅλυσιν μεγάλην ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ.

1 DEinde vidi Angelum descẽdẽtem è cælo qui habebat clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua.

1 *ET uidi Angelum descendentem de cælo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua.*

Καὶ ἐκράτησε τὸν δράκοντα, τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, ὅς ἐστι Διάβολος καὶ Σατανᾶς, καὶ ἔδησεν αὐτὸν χίλια ἔτη·

2 Et apprehendit draconem, serpentẽ, *inquam*, illum antiquũ, qui est diabolus & Satanas, & vinxit eum ad annos mille.

2 *Et apprehendit draconem, serpentem antiquũ, q est diabolus & Satanas, & ligauit eum p annos mille.*

Καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισεν αὐτόν, καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ, ἵνα μὴ πλανήσῃ τὰ ἔθνη ἔτι, ἄχρι τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη· καὶ μετὰ ταῦτα δεῖ αὐτὸν λυθῆναι μικρὸν χρόνον.

3 Cõiecítque eum in abyssum, & clausit eum, & obsignauit super eũ, vt non seducat amplius gentes, donec compleantur anni mille: nam postea oportet eum solui ad exiguum tempus.

3 *Et misit eum in abyssum, & clausit, et signauit super illum ut non seducat amplius Gentes, donec consummentur mille anni: & post hæc oportet illũ solui modico tẽpore.*

Καὶ εἶδον θρόνους, καὶ ἐκάθισαν ἐπ' αὐτούς, καὶ κρίμα ἐδόθη αὐτοῖς· καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπελεκισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ οἵτινες οὐ προσεκύνησαν τῷ θηρίῳ, οὔτε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χάραγμα ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτῶν· καὶ ἔζησαν, καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ Χριστοῦ τὰ χίλια ἔτη.

4 Deinde vidi sedes, & sederũt super eas, & iudicium datũ est eis: & animas eorũ qui securi percussi sunt propter testimonium Iesu, & propter sermonem Dei, quique non adorarũt bestiam, neque imaginẽ eius, nec acceperunt characterem eius in frõtibus suis, aut in manibus suis: viuéntque & regnabunt cum Christo mille annis.

4 *Et uidi sedes, & sederunt super eas, & iudicium datum est illis: & animas decollatorum propter testimonium Iesu, & propter uerbum Dei, & qui nõ adorauerunt bestiam, neque imaginem eius, nec acceperunt characterem in frontibus aut in manibus suis: & uixerunt & regnauerunt cum Christo mille annis.*

Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέζησαν ἕως τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη. Αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη.

5 Reliqui verò ex mortuis nõ reuiuiscent donec expleti fuerint mille anni. Hæc est resurrectio prima.

5 *Cæteri mortuorum non uixerunt, donec consũmẽtur mille anni. Hæc est resurrectio prima.*

Μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ· ἐπὶ τούτων ὁ θάνατος ὁ δεύτερος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, ἀλλ' ἔσονται ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεύσουσι μετ' αὐτοῦ χίλια ἔτη.

6 Beatus & sanctus qui habet partẽ in resurrectione prima: in hos *enim* secunda mors non habet potestatem: sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis.

6 *Beatus & sanctus q habet partem in resurrectione prima: in his secunda mors non habet potestatem, sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cũ illo mille annis.*

Καὶ ὅταν τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη, λυθήσεται ὁ Σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ,

7 Quum verò expleti fuerint mille anni, soluetur Satanas è carcere suo,

7 *Et cũ consummati fuerint mille anni, soluetur Satanas de carcere suo,*

Καὶ ἐξελεύσεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη τὰ ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τῆς γῆς, τὸν Γὼγ καὶ τὸν Μαγώγ, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης.

8 Et exibit vt seducat gentes quæ sunt in quatuor angulis terræ, ‖Gog & Magog, vt congreget eos in præliũ: quorum numerus est sicut arena maris.

8 *Et exibit & seducet Gentes quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog, & congregabit eos in prælium, quorum numerus est sicut arena maris.*

Ezech.39.a.2

IN CAPVT XIX.

15 Ipse enim, &c. καὶ αὐτὸς, &c. i. αὐτὸς γὰρ. Nam mirè varius est vsus particulæ καὶ in hoc scripto, nimirũ ex Hebræorum consuetudine, qui suum illud ו pro omnibus penè particulis vsurpant.

IN CAPVT XX.

2 Ad annos mille, χίλια ἔτη. Ad verbum, annis mille, vel per annos mille, vt in sequenti versiculo, μικρὸν χρόνον, id est exiguo tẽpore, ponitur pro ad exiguum tempus. quæ formula loquendi petita est è medio.

3 Super eum, ἐπάνω αὐτοῦ. Hebraicè בעדו, sicut in vernaculo sermone dicimus, *il ferma l'huys sur luy*, vt Gene.7.c.16.

4 Et animas, τὰς ψυχὰς, &c. Hi sunt nimirum quibus positæ sunt illæ sedes, & quibus datum est iudicium: quatenus videlicet membra capiti coniuncta sunt, non autem quasi Christi officium ad eos transferatur. Posita sunt igitur relatiua αὐτοὺς & αὐτοῖς ante expressum antecedens, Hebræorum more: ac si scriptum esset, Deinde vidi animas eorum qui securi percussi sunt propter testimonium Christi & propter sermonem Dei, quique non adorarũt bestiã, neque imaginẽ eius, nec acceperunt eius characterem in frontibus suis & manibus suis: & vidi sedes quibus insederunt, datúmque est eis iudicium: & viuent ac regnabunt (id est vt viuant & regnent) cum Christo mille annis. Est tamen (fateor) hic Hebraismus à Græcæ & Latinæ linguæ remotissimus: sed in Hebraicis scriptis frequentior quàm vt de eo ambigi possit: veluti Prouer.13.a.13, Num.14.c.17, & alibi passim. Nolui tamen quicquam mutare, ne audaculus viderer. Viuéntque, καὶ ἔζησαν. Cõnectitur hoc verbum non cum proximo verbo ἔλαβον, acceperunt, sed cum ἐκάθισαν, sederunt, & ἐδόθη, datum est, sicut paulo antè dictum fuit. Deinde obseruandum est etiam positum esse præteritum pro futuro, ex Prophetarum more: quod ex versiculo sexto liquet.

8 Angulis, γωνίαις. Id est plagis & cardinibus. Vide suprà, 7.a.1

Καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς γῆς, καὶ ἐκύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἁγίων καὶ τὴν πόλιν τὴν ἠγαπημένην· καὶ κατέβη πῦρ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτούς.

9 Ascenderunt igitur super latitudinē terræ, & circumierunt castra sanctorum, & vrbem dilectam: sed descendit ignis à Deo è cælo, qui deuorauit eos.

9 Et ascẽderunt super latitudinē terræ, et circuierunt castra sanctorũ & ciuitatem dilectam, et descendit ignis à Deo de cælo, & deuorauit eos.

Καὶ ὁ διάβολος ὁ πλανῶν αὐτοὺς ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς καὶ θείου, ὅπου τὸ θηρίον καὶ ὁ ψευδοπροφήτης, καὶ βασανισθήσονται ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

10 Et diabolus qui seducebat eos, coniectus est in stagnum ignis & sulphuris, vbi & bestia & pseudopropheta, & cruciabūtur die ac nocte in secula seculorum.

10 Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, vbi & bestia & pseudopropheta cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum.

Καὶ εἶδον θρόνον λευκὸν μέγαν, καὶ τὸν καθήμενον ἐπ᾽ αὐτοῦ, οὗ ἀπὸ προσώπου ἔφυγεν ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς.

11 Tum vidi thronum magnū candidum, & quendam ei insidentem, à cuius conspectu fugit terra & cælum, quorum locus non est inuentus.

11 Et vidi thronũ magnũ et cãdidũ, & sedente super eũ, à cuius conspectu fugit terra & cælum, et locus non est inuentus eis.

Supra, 3.a.5 infra, 21.g.27 phil.4.a.3

Καὶ εἶδον τοὺς νεκροὺς μικροὺς καὶ μεγάλους ἑστῶτας ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ βιβλία ἠνεῴχθησαν· καὶ βιβλίον ἄλλο ἠνεῴχθη, ὅ ἐστι τῆς ζωῆς· καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

12 Et vidi mortuos magnos & pusillos stātes in cōspectu Dei, & libri aperti sunt: & alius liber apertus est, qui est liber vitæ: iudicatique sunt mortui ex iis quæ scripta erant in libris, secūdum opera ipsorum.

12 Et vidi mortuos magnos & pusillos stātes in cōspectu throni, et libri aperti sunt: & alius liber apertus est, qui est vitæ: et iudicati sunt mortui ex his quæ scripta erant in libris, secūdum opera ipsorum.

Καὶ ἔδωκεν ἡ θάλασσα τοὺς ἐν αὐτῇ νεκρούς, καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἔδωκαν τοὺς ἐν αὐτοῖς νεκρούς· καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

13 Et reddidit mare mortuos quos habebat: Mors quoq; & Infern⁹ reddiderūt mortuos quos habebāt: & iudicatū est de singulis secundum opera ipsorum.

13 Et dedit mare mortuos qui in eo erant, & Mors & Infernus dederūt mortuos suos q in ipsis erāt: et iudicatum est de singulis secūdum opera ipsorum.

Καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός· οὗτός ἐστιν ὁ δεύτερος θάνατος.

14 Infernus autem ac Mors cōiecti sunt in stagnum ignis: quæ est mors secunda.

14 Et infernus et mors missi sunt in stagnum ignis: hæc est mors secunda.

Καὶ εἴ τις οὐχ εὑρέθη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένος, ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.

15 Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, coniectus est in stagnum ignis.

15 Et qui non inuẽtus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.

Κεφάλαιον κα΄.

CAP. XXI.

CAP. XXI.

Esa.65.c.17, & 66.g.22 2.Pet.3.c.13

ΚΑΙ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν· ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ παρῆλθε, καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι.

1 Deinde vidi cælum nouum & terrā nouam: primum enim cælū & prima terra abierat: & mare nō ampli⁹ extabat.

1 Et vidi cælum nouũ & terram nouã: primum enim cælum & prima terra abijt, & mare iam non est.

Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης εἶδον τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ καινὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἡτοιμασμένην, ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς.

2 Et ego Iohannes vidi sanctā vrbem Hierusalem nouam, descendentem è cælo, à Deo paratam, vt sponsam ornatam viro suo.

2 Et ego Iohãnes vidi sanctam ciuitatem Ierusalē nouam, descendentem de cælo, à Deo paratã sicut sponsam ornatã uiro suo.

Καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης, Ἰδοὺ ἡ σκηνὴ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ σκηνώσει μετ᾽ αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ λαοὶ αὐτοῦ ἔσονται, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἔσται μετ᾽ αὐτῶν, Θεὸς αὐτῶν.

3 Et audiui vocem magnam è cælo, dicētem, Ecce, tabernaculū Dei est cum hominibus, & habitabit cum eis: & ipsi, populi eius erunt, & ipse Deus cum eis erit, Deus ipsorum.

3 Et audiui vocē magnā de throno dicentem, Ecce, tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cū eis, & ipsi populus eius erunt, & ipse Deus cum eis erit eorum Deus.

Supra, 7.c.17 esa.25.c.8

Καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγή, οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι, ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον.

4 Et abstersurus est De⁹ omnē lacrymam ab oculis eorum: & mors amplius non extabit: neque luctus, neque clamor, neque dolor extabit amplius: quia prima abierunt.

4 Et absterget Deus omnē lacrymã ab oculis eorũ: & mors ultrà nō erit, neque luctus, neq; clamor, neque dolor erit ultrà, quia prima abierunt.

9 Latitudinem terræ, τὸ πλάτος τῆς γῆς. Heb. רוחב הארץ: acsi diceret, ita vt terræ superficiem quantacunque est compleuerint.

11 Quorum locus, &c. καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς. Id est, ita vt disparuerint. Vide suprà, 12.b.8.

Καὶ εἶπεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, Ἰδού, καινὰ πάντα ποιῶ. Καὶ λέγει μοι, Γράψον· ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοὶ καὶ πιστοί εἰσι.

5 Et dixit is qui insidebat throno, Ecce, noua facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: nam hæc verba fidelia sunt & vera.

5 Et dixit qui sedebat in throno. Ecce, noua facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: quia hæc uerba fidelissima sunt & uera.

Esaie 43.c.19 2.cor.5.c.17

Καὶ εἶπέ μοι, Γέγονε· ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. ἐγὼ τῷ διψῶντι δώσω ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς δωρεάν.

6 Et dixit mihi, Actum est: ego sum A & Ω, initium & finis. Ego sitienti dabo ex fonte aquæ vitæ, gratis.

6 Et dixit mihi, Factum est. Ego sum A & Ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ uitæ gratis.

Suprà, 1.c.8 infra 22.c.13

Ὁ νικῶν κληρονομήσει πάντα, καὶ ἔσομαι αὐτῷ Θεός, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι ὁ υἱός.

7 Qui vicerit, possidebit omnia: & ero ei Deus, & ipse erit mihi filius.

7 Qui uicerit, possidebit hæc: & ero illi Deus, & ille erit mihi filius.

Δειλοῖς δὲ καὶ ἀπίστοις καὶ ἐβδελυγμένοις καὶ φονεῦσι καὶ πόρνοις καὶ φαρμακεῦσι καὶ εἰδωλολάτραις, καὶ πᾶσι τοῖς ψευδέσι, τὸ μέρος αὐτῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῇ καιομένῃ πυρὶ καὶ θείῳ· ὅ ἐστι δεύτερος θάνατος.

8 Timidis autem, & incredulis, & *execrabilibus, & homicidis, & scortatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mēdacibus pars assignata est in stagno ardenti igne & sulphure, quod est mors secunda.

8 Timidis autem & incredulis, & execratis, & homicidis, & fornicatoribus, & ueneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, pars illorũ erit in stagno ardēti igne & sulphure, quod est mors secunda.

Καὶ ἦλθε πρός με εἷς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας τὰς γεμούσας τῶν ἑπτὰ πληγῶν τῶν ἐσχάτων, καὶ ἐλάλησε μετ᾽ ἐμοῦ λέγων, Δεῦρο, δείξω σοι τὴν νύμφην τοῦ ἀρνίου τὴν γυναῖκα.

9 Tum venit ad me vnus ex septem illis Angelis qui habuerant septē illas phialas plenas septē plagis nouissimis: & loquutus est mecū, dicēs, Veni, ostendam tibi sponsam vxorē Agni.

9 Et uenit unus de septem Angelis habentibus phialas plenas septem plagis nouissimis: & loquutus est mecum, dicens, Veni, & ostendam tibi sponsam uxorem Agni.

Καὶ ἀπήνεγκέ με ἐν πνεύματι ἐπ᾽ ὄρος μέγα καὶ ὑψηλόν, καὶ ἔδειξέ μοι τὴν πόλιν τὴν μεγάλην τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλήμ, καταβαίνουσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

10 Et sustulit me per Spiritum in montem magnum & sublimem, & ostendit mihi vrbem magnam, sanctam, inquam, illam Hierusalem, descendentē è cælo à Deo:

10 Et sustulit me in spiritu in montem magnum & altum: & ostendit mihi ciuitatem sanctam Ierusalē, descendentem de cælo à Deo:

Ἔχουσαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ φωστὴρ αὐτῆς ὅμοιος λίθῳ τιμιωτάτῳ, ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι·

11 Habentem gloriam Dei: & cuius lumē erat simile lapidi pretiosissimo, tanquam lapidi iaspidi instar crystalli splendēti.

11 Habētem claritatē Dei: & lumen eius simile lapidi pretioso tanquã lapidi iaspidis sicut crystallum.

Ἔχουσάν τε τεῖχος μέγα καὶ ὑψηλόν· ἔχουσαν πυλῶνας δώδεκα, καὶ ἐπὶ τοῖς πυλῶσιν ἀγγέλους δώδεκα, καὶ ὀνόματα ἐπιγεγραμμένα, ἅ ἐστι τῶν δώδεκα φυλῶν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ.

12 Habebat autē murū magnū & sublimem, habentem portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel.

12 Et habebat murum magnũ & altum, habētē portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sũt nomina duodecim tribuum filiorum Israel.

Ἀπ᾽ ἀνατολῆς, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ βορρᾶ, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ νότου, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ δυσμῶν πυλῶνες τρεῖς.

13 Ab Oriente erant portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: ab Austro, portæ tres: ab Occasu, portæ tres.

13 Ab oriente, portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: & ab Austro, portæ tres: & ab Occasu, portæ tres.

Καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἔχον θεμελίους δώδεκα, καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου.

14 Et murus vrbis habebat fūdamenta duodecim, in quibus erant duodecim nomina Apostolorum Agni.

14 Et murus ciuitatis habēs fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni.

Καὶ ὁ λαλῶν μετ᾽ ἐμοῦ, εἶχε κάλαμον χρυσοῦν, ἵνα μετρήσῃ τὴν πόλιν καὶ τοὺς πυλῶνας αὐτῆς καὶ τὸ τεῖχος αὐτῆς.

15 Porro is qui loquebatur mecum, habebat calamū aureū, vt metiretur vrbem, & portas eius & murum eius.

15 Et qui loquebatur mecum, habebat mensurã arundineam auream, ut metiretur ciuitatem & portas eius & murum.

IN CAPVT XXI.

8 Execrabilibus, ἐβδελυγμένοις. Vulg. & Eras. ad verbū, Execratis. Vide Gal. 2.c.11. Pars, τὸ μέρος. Hebr. חלק, i. sors & tanquam hæreditas. Redundat autē relatiuum αὐτῶν, ex Hebræorum idiotismo.

Καὶ ἡ πόλις τετράγωνος κεῖται, καὶ τὸ μῆκος αὐτῆς τοσοῦτόν ἐστιν ὅσον καὶ τὸ πλάτος. καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν τῷ καλάμῳ ἐπὶ σταδίων δώδεκα χιλιάδων· τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς ἴσα ἐστί.

16 Vrbs ipsa verò quadrangularis est: cuius longitudo tanta est quanta & latitudo. mensúsque est vrbem calamo, ad stadiorum duodecim millia: súntque longitudo & latitudo & altitudo eius æquales.

16 *Et ciuitas in quadro posita est, & longitudo eius tanta est quanta & latitudo: & mensus est ciuitatem de arundine per stadia duodecim millia: & longitudo & altitudo & latitudo eius æqualia sunt.*

Καὶ ἐμέτρησε τὸ τεῖχος αὐτῆς ἑκατὸν τεσσαρακοντατεσσάρων πηχῶν, μέτρον ἀνθρώπου, ὅ ἐστιν ἀγγέλου.

17 Et mensus est murum eius, centum quadragintaquatuor cubitorum, mensura hominis, quæ est Angeli.

17 *Et mensus est murum eius centum quadraginta quatuor cubitorū, mēsura hominis, quæ est Angeli.*

Καὶ ἦν ἡ ἐνδόμησις τοῦ τείχους αὐτῆς ἴασπις, καὶ ἡ πόλις χρυσίον καθαρόν, ὁμοία ὑάλῳ καθαρῷ.

18 Erat autem structura muri ei⁹ ex iaspide: ipsa verò vrbs aurum purum, similis vitro puro.

18 *Et erat structura muri eius ex lapide iaspide: ipsa verò ciuitas aurum mundum, simile vitro mundo.*

Καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι· ὁ θεμέλιος ὁ πρῶτος, ἴασπις· ὁ δεύτερος, σάπφειρος· ὁ τρίτος, χαλκηδών· ὁ τέταρτος, σμάραγδος·

19 Et fundamenta muri vrbis omni lapide pretioso ornatâ: fundamentum primum *erat* iaspis: secundum, sapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, smaragdus:

19 *Et fundamenta muri ciuitatis, omni lapide pretioso ornata. Fundamentum primum, iaspis: secundum, sapphirus: tertium, calcedonius: quartum, smaragdus:*

Ὁ πέμπτος, σαρδόνυξ· ὁ ἕκτος, σάρδιος· ὁ ἕβδομος, χρυσόλιθος· ὁ ὄγδοος, βήρυλλος· ὁ ἔννατος, τοπάζιον· ὁ δέκατος, χρυσόπρασος· ὁ ἑνδέκατος, ὑάκινθος· ὁ δωδέκατος, ἀμέθυσος.

20 Quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimū, chrysolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chrysoprasus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethystus.

20 *Quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimum, chrysolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chrysoprasus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethystus.*

Καὶ οἱ δώδεκα πυλῶνες, δώδεκα μαργαρῖται· ἀνὰ εἷς ἕκαστος τῶν πυλώνων ἦν ἐξ ἑνὸς μαργαρίτου· καὶ ἡ πλατεῖα τῆς πόλεως χρυσίον καθαρόν, ὡς ὕαλος διαφανής.

21 Duodecim autē portæ, duodecim margaritæ sunt, & singulæ portæ ex singulis margaritis sunt: & forum vrbis, aurū purum, tanquam vitrum perlucidum.

21 *Et duodecim portæ, duodecim margaritæ sūt, per singulas: & singulæ portæ erant ex singulis margaritis: & platea ciuitatis, aurum mundum, tanquā vitrū pellucidum.*

Καὶ ναὸν οὐκ εἶδον ἐν αὐτῇ· ὁ γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ναὸς αὐτῆς ἐστι, καὶ τὸ ἀρνίον.

22 Nec templū vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotēs, templū illius est, id est Agnus.

22 *Et templum non vidi in ea: Dominus enim De⁹ omnipotens templum illius est & Agnus.*

Esaie 60.d.19

Καὶ ἡ πόλις οὐ χρείαν ἔχει τοῦ ἡλίου οὐδὲ τῆς σελήνης, ἵνα φαίνωσιν ἐν αὐτῇ· ἡ γὰρ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐφώτισεν αὐτήν, καὶ ὁ λύχνος αὐτῆς τὸ ἀρνίον.

23 ‖Neque vrbs ista eget sole vel luna, vt luceant in ea: nam gloria Dei illustrauit eam, & lucerna eius est Agnus.

23 *Et ciuitas non eget sole neque luna, ut luceant in ea: nam claritas Dei illuminabit eam, & lucerna eius est Agnus.*

Esaie 60.a.3

Καὶ τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων ἐν τῷ φωτὶ αὐτῆς περιπατήσουσι, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς φέρουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν εἰς αὐτήν.

24 ‖Et gētes quæ seruatæ fuerūt, ambulabunt ad lucem eius: & reges terræ gloriā suam & honorem ad eam adferent.

24 *Et ambulabunt Gentes in lumine eius: & reges terræ adferent gloriam suam & honorem in illam.*

Esaie 60.c.11

Καὶ οἱ πυλῶνες αὐτῆς οὐ μὴ κλεισθῶσιν ἡμέρας· νὺξ γὰρ οὐκ ἔσται ἐκεῖ.

25 ‖Nec portæ eius claudētur interdiu: nox enim nō erit illic.

25 *Et portæ eius nō claudentur per diem: nox enim non erit illic.*

Καὶ οἴσουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτήν.

26 Et adferetur gloria & honor Gentium ad eam.

26 *Et adferent gloriam & honorem Gentium in illam.*

Καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινοῦν, καὶ ποιοῦν βδέλυγμα, καὶ ψεῦδος· εἰ μὴ οἱ γεγραμμένοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου.

27 Non intrabit in eam quicquā quod inquinat, aut abominandum quippiam patrat, vel mendacium *loquitur*: sed qui scripti sunt in ‖libro vitæ Agni.

27 *Nō intrabit ī eā aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendacium: nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.*

Suprà, 1.a.5, & 20.d.12, phil.4.a.3

17 Quæ est Angeli, ὅ ἐστιν ἀγγέλου. Hoc addidit propterea quòd Angelus iste hominis speciem referebat.

21 Forum, ἡ πλατεῖα. Sic vocat vrbis locum magis patentem, qui à Græcis ἀγορά, à Latinis forum dicitur, vt apparet infrà, 22.a.2. Vulg. & Eras. Platea, quod vocabulum latius patet.

Κεφάλαιον κβ΄

CAP. XXII.

ΚΑΙ ἔδειξέ μοι καθαρὸν ποταμὸν ὕδατος ζωῆς, λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ἀρνίου.

1 Deinde ostendit mihi purū fluuium aquæ viuæ, splendidum tanquam crystallum, procedentem ex throno Dei & Agni.

1 *Et ostendit mihi fluuium aquæ viuæ, splēdidum tanquam crystallum, procedentem de sede Dei & Agni.*

Ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς, καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν ξύλον ζωῆς, ποιοῦν καρποὺς δώδεκα, κατὰ μῆνα ἕνα ἕκαστον ἀποδιδοῦν τὸν καρπὸν αὐτοῦ· καὶ τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν ἐθνῶν.

2 In medio *autem* foro eius, & ex vtraque parte fluminis, *erat* arbor vitæ adferēs fruct⁹ duodecim, per menses singulos edens fructum suum, & folia sua ad sanitatem Gentium.

2 *In medio plateæ eius, & ex vtraque parte fluminis lignum vitæ, adferens fructus duodecim, p menses singulos reddens fructū suū: et folia ligni, ad sanitatem Gentium.*

Καὶ πᾶν κατανάθεμα οὐκ ἔσται ἔτι· καὶ ὁ θρόνος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐν αὐτῇ ἔσται· καὶ οἱ δοῦλοι αὐτοῦ λατρεύσουσιν αὐτῷ.

3 Nec vllum maledictum erit amplius: sed sedes Dei & Agni in ea erit, & serui eius seruient ei.

3 *Et omne maledictum nō erit amplius: & sedes Dei & Agni in illa erūt, & serui eius seruiēt illi.*

Καὶ ὄψονται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

4 Et videbunt faciem eius: & nomen eius in frontibus ipsorum *erit*.

4 *Et videbunt faciē eius, & nomen eius in frontibus eorum.*

Καὶ νὺξ οὐκ ἔσται ἐκεῖ, καὶ χρείαν οὐκ ἔχουσι λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς φωτίζει αὐτούς· καὶ βασιλεύσουσιν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

5 ‖Et nox illic non erit, neque opus est eis lumine lucernæ, neque lumine solis: quoniam Dominus Deus illustrat eos: & regnabunt in secula seculorum.

5 *Et nox vltrà non erit: & nō egebunt lumine lucernæ, neq; lumine solis: quoniam Dominus Deus illuminat illos, & regnabunt in secula seculorū.*

Esa.6.d.19

Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι πιστοὶ καὶ ἀληθινοί· καὶ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν ἁγίων προφητῶν ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει.

6 Tū dixit mihi, Hæc verba fida sūt & vera: & Domin⁹ Deus sanctorū Prophetarū misit Angelū suum vt indicet seruis suis quæ oporteat fieri citò.

6 *Et dixit mihi, Hæc verba fidelissima sunt & vera. Et Dominus Deus spirituū Prophetarum misit Angelū suū ostēdere seruis suis quæ oportet citò fieri.*

Ἰδού, ἔρχομαι ταχύ· μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου.

7 Ecce, venio citò. beatus qui obseruat verba Prophetiæ libri huius.

7 *Et ecce, venio velociter. Beatus qui custodit verba prophetiæ libri huius.*

Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων ταῦτα καὶ ἀκούων· καὶ ὅτε ἤκουσα καὶ ἔβλεψα, ἔπεσα προσκυνῆσαι ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν τοῦ ἀγγέλου τοῦ δεικνύοντός μοι ταῦτα.

8 Ego verò Iohānes *is sum* qui hæc audiui & vidi. Et quum audissem & vidissem, ‖cecidi vt adorarē ante pedes Angeli qui mihi hæc ostendebat:

8 *Et ego Iohannes qui audiui, & vidi hæc. Et postquam audissem & vidissem, cecidi vt adorarē ante pedes Angeli, qui mihi hæc ostendebat:*

Suprà, 19.b.10

Καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου γάρ εἰμι καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν προφητῶν, καὶ τῶν τηρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου. τῷ Θεῷ προσκύνησον.

9 *Is* verò dixit mihi, Vide ne *feceris*: cōseruus enim tu⁹ sum, & *vnus* fratrū tuorū prophetarū, & eorum qui seruant verba libri huius. Deum adora.

9 *Et dixit mihi, Vide ne feceris: conseruus enim tuus sum & fratrū tuorū Prophetarum, & eorum qui seruant verba libri hui⁹. Deum adora.*

Καὶ λέγει μοι, Μὴ σφραγίσῃς

10 Deinde dixit mihi, Ne obsi-

10 *Et dicit mihi, Ne signa-*

27 Sed, εἰ μή. Id est ἀλλά. Vide suprà, 9.a.4.

IN CAPVT XXII.

2 In medio *autem* foro, ἐν μέσῳ τῆς πλατείας. Vide suprà, 21.f.21. Deinde lignum pro arbore positum est, Hebræorum more.

3 Erit amplius, ἔσται ἔτι. Ἐν αὐτῇ, in ea, repetendum est ex posteriore mēbro, ex Hebræorū idiotismo.

10 Deinde dixit mihi, καὶ λέγει μοι. Eiusmodi formula non vtuntur Græci aut Latini in mediis concionibus, sed in exordiis duntaxat. Reperies autem in Deuteronomio præsertim plurima eiusmodi exempla & apud Prophetas, perinde acsi diuersæ essent conciones, quum sæpenumero vnica tantùm recitetur. Sed & inter Euangelistas apud Marcum penè vnum hoc inuenias: cui præ cæteris etiam familiaris est multiplex ille vsus particulæ καί, & enallage illa temporum à consuetudine Græci & Latini sermonis aliena. Denique, siquid in his rebus mihi iudicii est, persimilis est huius libri & Euangelii Marci character. Marcus autē & ipse dictus est Iohannes, adeo vt nisi me consensus doctorum & rationes illæ quas antè suo loco adduxi, aliò pertraherent, nulli potius quàm Iohanni Marco fuerim hoc scriptum vendicaturus.

	τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ὅτι ὁ καιρὸς ἐγγύς ἐστιν.	gnes verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè est.	*ueris uerba prophetiæ libri huius: tempus enim propè est.*
	Ὁ ἀδικῶν, ἀδικησάτω ἔτι· καὶ ὁ ῥυπῶν, ῥυπωσάτω ἔτι· καὶ ὁ δίκαιος, δικαιωθήτω ἔτι· καὶ ὁ ἅγιος, ἁγιασθήτω ἔτι.	11 Qui nocet, noceat adhuc: & qui sordidus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, iustificetur adhuc: & sanctus, sanctificetur adhuc.	11 *Qui nocet, noceat adhuc: & qui in sordibus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, iustificetur adhuc: & qui sanctus est, sanctificetur adhuc.*
Rom.2.a.6	Καὶ ἰδού, ἔρχομαι ταχύ· καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔσται.	12 Ecce, venio citó: & merces mea mecū est, ‖ vt reddā vnicuique prout opus ipsius erit.	12 *Ecce uenio citó: & merces mea mecū est, reddere unicuique secundum opera sua.*
Supra, 1.b.8, & 21.b.6 Esa.41.b.6, & 44.a.6	Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος.	13 ‖Ego sum A & Ω, principium & finis, primus & vltimus.	13 *Ego sum A & Ω, primus & nouissimus, principium & finis.*
	Μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν.	14 Beati qui seruant eius mandata: vt sit eis ius in arbore vitæ, & per portas ingrediantur in vrbem.	14 *Beati qui lauant stolas suas in sanguine Agni: ut sit potestas eorum in ligno uitæ, & per portas intrent in ciuitatem.*
	Ἔξω δὲ οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ οἱ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ πᾶς ὁ φιλῶν καὶ ποιῶν ψεῦδος.	15 Foris autem *erunt* canes, & venefici, & scortatores, & homicidæ & idololatræ, & quisquis amat ac committit mēdacium.	15 *Foris canes & uenefici, & impudici, & homicidæ, & idolis seruientes, & omnis qui amat et facit mendacium.*
	Ἐγὼ Ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις. ἐγώ εἰμι ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ Δαβίδ, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινός.	16 Ego Iesus misi Angelū meū, vt hæc vobis testificaretur in Ecclesiis. Ego sum stirps & progenies illa Dauidis, stella splendida & matutina.	16 *Ego Iesus misi Angelum meū testificari uobis hæc in Ecclesiis. Ego sum radix & genus Dauid, stella splendida et matutina.*
Esa.55.a.1	Καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ νύμφη λέγουσιν, Ἐλθέ. καὶ ὁ ἀκούων εἰπάτω, Ἐλθέ. καὶ ὁ διψῶν ἐλθέτω, καὶ ὁ θέλων λαμβανέτω τὸ ὕδωρ ζωῆς δωρεάν.	17 Et Spiritus & Sponsa dicūt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. ‖ & qui sitit, veniat: & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.	17 *Et Spiritus & Sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. Et qui sitit, ueniat: & qui uult, accipiat aquam uitæ gratis.*
	Συμμαρτυροῦμαι γὰρ παντὶ ἀκούοντι τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ἐάν τις ἐπιθῇ πρὸς ταῦτα, ἐπιθήσει ὁ Θεὸς ἐπ' αὐτὸν τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν βιβλίῳ τούτῳ·	18 Enimuero contestor cuiuis audienti verba Prophetiæ libri huius: siquis adiecerit ad hæc, imponet ei Deus plagas scriptas in libro isto:	18 *Contestor enim omni audiēti uerba prophetiæ libri huius. Siquis apposuerit ad hæc, apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto:*
	Καὶ ἐάν τις ἀφαιρῇ ἀπὸ τῶν λόγων βίβλου τῆς προφητείας ταύτης, ἀφαιρήσει ὁ Θεὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπὸ βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐκ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας, καὶ τῶν γεγραμμένων ἐν βιβλίῳ τούτῳ.	19 Et siquis abstulerit *aliquid* ex verbis libri Prophetiæ huius, auferet Deus partē eius è libro vitæ, & ex vrbe sancta, & ex iis quæ scripta sunt in libro isto.	19 *Et siquis diminuerit de uerbis libri prophetiæ huius, auferet Deus partē eius de libro uitæ, & de ciuitate sancta, & de iis quæ scripta sunt in libro isto.*
	Λέγει ὁ μαρτυρῶν ταῦτα· ναὶ ἔρχομαι ταχύ. ἀμήν. καὶ ἔρχου Κύριε Ἰησοῦ.	20 Dicit qui testatur ista: etiam venio citó. Amen. Etiam veni Domine Iesu.	20 *Dicit qui testimonium perhibet istorum. Etiā uenio citó. Amen. Veni Domine Iesu.*
	Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.	21 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.	21 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis. Amen.*

INDICES DVO, PRIOR IN ANNOTATIONES in Euangelistas: posterior in Annot. in Acta Apostolorũ, Epist. & Apocalypsin.

Ita elaborati vt non parũo ad trium linguarum studia, præsertim verò Hebraicæ & Græcæ, adiumento esse, plurimum etiam veræ theologiæ studiosis conferre possint. Admonent præterea lectores multarum authoris circa res varias obseruationum.

Quædam animaduertenda ad vsum horum indicum, habentur in eorum calce.

INDEX PRIOR.

E

F

INDEX POSTERIOR, QVI EST IN ANNOT. in Acta, Epistolas & Apocalypsin.

N

O

P

Q

R

S

T

V

TRIA sunt quorũ lectorem, ad commodiorem horum indicum vsum, admonendum putauimus. Primum est, eos locos ad quos ipsum remittit numerus paginarum & versuum (vulgò linearum, non autem illorum certorum versuum in quos secta sunt capita) nõ esse in illis dũtaxat versibus quærendos, sed aliquos deinceps etiã. Secundũ, in Hebraicis & Græcis vocabulis ordine alphabeti collocandis, seriem Latinarum literarum spectatam esse, nullo etiam in Hebraicis habito punctorum respectu. Tertium, non eadem verba interdum, sed diuersis verbis sententiam authoris (idque in Hebraicis vocibus potissimùm & Hebraismis) in indicem, prout eius ratio postulabat, nos retulisse.

LOCI PARTIM AB IPSO AVTHORE RECOGNITI, PARTIM À TYPOGRAPHICIS MENDIS PURGATI.

Litera P paginas indicat, V autem versus, non eos quidem in quos sectum est vnumquodque caput, sed qui vulgò lineæ appellantur.

Pagina 3. Versu 13, *Nouæ interpretationis*, ventrem ferre. *Itidem* V.31. *annot.* Ventrem ferre. P.4.V.35, *post verbum* dirimeret, *adde hæc*, Et vxor etiã vocabatur, vt Gen.29.c.21. sicut obseruat in hunc ipsum locũ Cyrillus Hierosolymitanus, Catechesi duodecima. *Itidem* V.39, ילד. P.5.V.7, N.*interpr.* vt ei præceperat. *Itidem* V.10. *annot.* Præceperat. *Et* V.12. *Dele*, Quo vno vocabulo, &c. *usque ad finem annotationis.* P.6.V.6, *Post* moror, *adde*, Quanuis non ignorem Hebræis esse duale tãtùm hoc nomen. P.10.V.32, ארכה. P.17.V.24, N.*interpr.* Beati *qui sunt* puri corde. P.18.V.40, יחליף. P.25.V.13, N.*interp.* reportare mercedẽ suam. *Itidem in annot.* Reportare, ἀπέχουσιν. P.28.V.6, עש. P.29.V.16, *Post* Tusc.4, *adde*, μεμψιμοίρων (opinor) describentis. P.34.V.12, N.*interpr.* quod præcepit Moses. *Itidem* V.19, *post* paralyticus, *lege*, & vehementer torquetur. P.35.V.12, N.*interpr.* tenebras extimas. *Itidem* V.19, *annot.* Extimas, τὸ ἐξώτερον. id est, longissimè remotas: vt intelligas, &c. *Et* V.30, *annot.* חוים. P.37.V.15, N.*interpr.* vt non posset quisquam. *Itidem* V.19, huc vt torqueres nos. P.40.V.14, N.*interpr.* quidam præfectus *synag.* P.43.V.3, N.*interpr.* sanarent quẽuis morbum & quemuis languorem. P.44.V.10, *post* vocabulo, *adde*, si verba spectes. P.45.V.4, N.*interpr.* confessus. P.47.V.18, בן. P.48.V.32, *Post* spectemus, *adde*, Et persæpe in his nominibus ambigua est lectio, quæ solis punctis vocalibus distinguitur. P.53.V.10, *Ante* Vide Gal. *adde*, Et 2.Reg.5.c.17. P.57.V.28, נכר. P.59.V.9, N.*interpr.* sedit apud mare. *Itidem* V.7, N.*interpr. post* seminaret, *adde*, In viam, παρὰ τὴν ὁδόν. Vulg. Secus Viam. Eras. Iuxta viam. Ego verò παρὰ non puto aliud declarare quàm ἐπὶ in sequentibus versiculis: vt hoc sit quod vernaculo sermone dicimus, *Le long du chemin.* P.69.V.2. כנרת. P.72.V.16, N.*interpr.* catelli edunt ex micis. *Itidem* V.24, ad mare. *Et* V.27, Tunc venit ad eum. P.76.V.28, מצורה. *Itidem* V.32, יומלו. P.83.V.12, על-פי. P.86.V.11, חעושה. P.95.V.8, N.*interpr.* domus precationis. P.102.V.16, שוט כות. P.109.V.9, שקוץ שומם. P.124.V.36, N.*interpr. repone* accedentes *pro* aduenientes. P.127.V.9. Syriacum, siue Chaldaicum. P.130.V.9, חבל. P.141.V.19, N.*interpr.* quæ præcepit Moses. P.143.V.31, vel Remittantur. P.153.V.2, N.*interpr.* non sit patefaciendum. *Itidem* V.1, *annot.* Non sit patefaciendum, ἐὰν μὴ φανερωθῇ. Vel, Non patefiat modò, &c. P.159.V.2, לכי לשלום. P.167.V.26, N.*interpr.* cor eorum occalluerat. P.175.V.vlt. id est ἀπο-πνίγεσθαι. P.178.V.30, מקץ. P.187.V.23, id est χαλεπαίνων. P.195.V.12, חידה. *Ibidem* V.13, Misitque seruum ad illos agricolas *suo* tempore, vt ab illis acciperet, &c. P.198.V.11, *Gr. contextus*, πλατὰ δε. P.205.V.16, ἐμβριμᾶσθαι, vertimus. P.219.V.1, *initio*, pro apparet *repone* appareret. P.221.V.19, *post* ponit, *adde* Et Cyrillus quoque in Apologetico in primum anathematismum. P.222.V.9, מחלוקת. *Ibidem* V.31, חוקים. P.226.V.32, חן. P.231.V.44, עכרי. P.232.V.17, נפתח. P.233.V.26, יפקדו. P.234.V.44, בסליחת עונות. P.235.V.10, צמח. *Ibidem* V.15, צמח. *Et* V.36, N.*interpr.* patris. P.238.V.43, נעבור. P.240.V.10, משיח יהוה. *Et* V.11, ברוח. P.241.V.7, להגלות. P.245.V.vlt. N.*interpr.* vt aperiretur cælũ. P.247.V.19, ואמר אליו, vel ויען לו. P.249.V.23, אסורים. *Ibidẽ* V.26, שלח רצוצים חפשים. *Et* V.32, עינים עורות. *Ibidẽ* אסיר. P.254.V.4. זין. P.273.V.20, fuisset *pro* fuerat. P.276.V.6, Et per discubitus collocaret *illos* omnes. *Et dele annotationẽ in hũc versum.* P.282.V.22, Filius enim hominis. P.291.V.6, cõcameratos. P.299.V.15, succincti. P.301.V.9, Enimuero, γάρ. Vel, Igitur. Sic enim explicanda est hæc particula, coniuncta cum imperandi modo, vt sæpe alibi annotauimus. Da operam, δὸς ἐργ. &c. P.302.V.8. N.*interpr.* Aut illos, &c. *Ibidem* V.20, vinitori. *Et in annot.* V.7, שלוח. *Ibidem* שלח. P.305.V.12, præponi. P.312.V.37, און. P.314.V.27, רקיע. P.315.V.27, N.*interpr.* Si verò peccauerit. P.326, *annotationi in versum* 40, *adde hanc, in versum* 38, Rex ille qui venit, ὁ ἐρχόμενος βασιλεύς. Vide Matth.21.a.2. P.333.V.12, Virgil. --tu condita, &c. P.354.V.13, פי. P.337.V.7, *post* desi leraui, *adde*, Solent enim Græci in ista duplicatione Hebræa, infinitum conuertere in nomen verbale. P.360.V.7, חמשיה. P.363.V.1, *pro* Lapis, *lege* Petra. *Ibidem*, V.16. *Gr. contextus, distingue post* φωνῆσαι, *non post* φωνήν.

P.370.V.32, שמח שמחה. P.385.V.30, N.*interpr.* signauit. *Sic & in annot.* P.393.V.16, adhuc fuisse ab interpretibus conuersus. P.414.V.23, N.*interpr. è loco* vbi, &c. P.417.V.29, Ἑλληνιστί. P.418.V.16, Paraphrastes. *Et* V.17, Niphal. P.432.V.42, at veniet, &c. P.441.V.5, *repone* Syriacum *pro* Hebræum. P.450.V.28, quæ si scriberentur, &c.

IN ALTERA PARTE HVIVS VOLVMINIS.

P.5.V.40, καταλέχθη, &c. P.6.V.11, isti agro probrosum hoc nomen publicè sit impositum ea ipsa lingua, &c. P.12.V.47, iacet. Vnde illud Virgilianum, libro Æneid. 3,--animamque sepulchro Condimus. Vt quod dicit, &c. P.18.V.10, *post* videre, *adde*, Opponitur autem ista integritas claudicationi: quoniam qui claudicat, integer homo non est, vel quod ad corporis partes, vel quod ad earũ vsum & functionẽ attinet. *Itidem*, V.33, *post* sæpe, *adde*, Nec digna visa fuisset quam annotarem, nisi quosdam hoc prætextu viderem clarissimum hoc testimonium de corporis Christi à nobis absentia eludere. *Itidem*, V.39, respondet. P.23.V.3, reficit, mutato PE in BETH. Accipio autem δὲ pro οὖν; & inde sequentem sectionem auspicari certè oportuit. P.28.V.31, presbyterio. P.29.V.17, παιδεύεσθαι. P.30.V.22, *repone* ὅτι πεινᾶσαι *pro* ἐφιστάναι. P.32.V.49, גדולה. P.36.V.18, כיון. P.48.V.16, הלחם. P.53.V.14, amphiboliis. P.62.V.44, quidem. P.63.V.9, *post* ὑμῖν *adde*, כ pro את, vel אצל, penes vos, vel apud vos. P.64.V.27, לפני. P.65.V.28, חסרים. P.66.V.25, N.*interpr.* exponerentur sibi. *Et* V.9. *annot.* הצדק, id est iustum declarari, siue absolui, ab actiuo הצדיק, cui opponitur, &c. P.69.V.11, diuina secernunt. P.74.V.16, *post* errat, *addẽ*, Licebit tamen etiã conuertere, Visamus quomodo fratres nostri se habeant. P.79.V.16, Hebr. פוטר, id est declarans & explicans. vnde פטר pro declaratione. Vel פותח exordiens. vnde פתח pro exordio, Psal.119.v.30. In qua significatione vsitatissimum est Chaldæis & Rabbinis. P.82.V.9, Athenienses omnes, & adu. P.83.V.7, φρονῶ. P.85.V.1, ראשכם. P.89.V.33, *post* appellent, *adde*, Alios video Cinctus interpretari vestem infra pectus corpus comprehendentem, quæ à Græcis ζῶμα dicitur, & Semicinctium accipere pro eiusmodi veste arctiore: sicut Semifunium dicitur gracilior funis. P.90.V.10, כסף. P.94.V.18, *Dele annotationem in versum* 11. P.104.V.5, *Gr. contextus, lege* προσέπειναν, *ut habent aliquot vet. cod.* P.109.V.23, נזירים. P.112.V.15, soror, fœmina, &c. *Et paulo pòst*, Neronis liberti. P.113.V.13, *post finem annotationis adde*, 12 Consilio, συμβουλίου. Sic vocat eos qui prouincialibus magistratibus in iure dicundo assidebant. Huc autem pertinet quod scribit Paulus Iurisc. lib. Sententiarum 5, cap. 28, Lege Iulia de vi publica damnatur qui aliqua potestate præditus, ciuem Romanum, antea populum, nunc imperatorem appellantẽ, necarit, necariue iusserit, torserit, verberauerit, condemnauerit, in publica vincula duci iusserit. Lex autẽ Portia, itemque leges Semproniæ omnibus satis notæ sunt.

P.118.V.21,mortis somno. P.123.V.27,*Vne brasse.* P.133.V.6,prosperum. P.138.V.10,*N.interpr.* profiterentur. *Sic & in annot.* *Ibidem,*V.17,חבלים. P.142.V.15,*Gr.contextui,distingue cum interprete,post* ἐπὶ τῷ μέρει, *& post* ἀφθαρσίαν,*non* *post* ζωήν. P.148.V.38,κτ' αὐθρώπων. P.149.V.1,*N.interpr.* Ac non *potius dicitur*(sicut de nobis,*&c.* *Itidem* V.1,*annot.post* sæpe, *adde,* Est autem ecliptica oratio, quam expleui perspicuitatis causa. P.166.V.6,*N.interpr.* Si per vnius offensam. *Ibidem,*V.30,*annotatio quæ incipit* Per vnam offensam,*spectat ad uersum* 18. *Itidem*,V.31,*dele,*proximo versiculo. *Itidem,*V.36,*dele totum illud,*Vel δι' ἑνὸς παραπτώματος, & δι' ἑνὸς δικαιώματος, vt in proximo versiculo. *Itidem,*V.42,*annotatio quæ incipit* Iustitiæ,*spectat ad uersum* 17. P.172.V.18,*N.interpr.repone* Itaque *pro* Nempe. *Itidem,*V.57, Itaque sicut,*pro* Nempe sicut. *Et in fine annotationis adde,* Ponitur autem sæpe pro οὐν, igitur,vt alibi non semel annotauimus. P.174.V.5,*Gr.contextus,*οἷς μᾶλλον. P.180.V.16,*dele* per *post* sanctum. P.183.V.17.*N.interpr.post* seruitutis,*adde,*rursus. P.189.V.30,פף.*Et uersu seq.*אבשו. P.191.V.48,ןןמ. P.195.V.15,facti fuissemus vt Sodoma. P.198.V.11,חאמין. P.199.V.35,בראו. *Ibidem,*V.43,נמצאתי. P.203.V.39,במקומם. P.213.V.13,Sciamus. P.215.V.8,*N.interpr.*habeto. *Et* V.9,condemnato. *Ibidem* V.20, *annot.post* deesse, *adde,* Antonauimus autem huius particulæ eclipsin Hebraicam Matth.2.a.6. *Et* V.48, Ne condemnato. P.219.V.5,*N.interpr.* Deo,& probatus hom. *Ibidem,*11,Dei. P.221.V.10,חרגינו. P.226.V.37,*N.interpr.*& per bland. P.231.V.5,*N.interpr.*vnumquenque. P.234.V.20,ἄλλοι οὐ καταγγέλλων. P.241.V.21,*Dele* irretit. P.249.V.5,*Gr.contextui,interrogationis notam adde post* ἀπίστων. *Itidem N.interpr.post* infidelibus. P.251.V.7, totum præterea in externum obiectum non feratur. *Et* V.29,36,*pro* 35. P.262.V.24,*N.interpr.* scriptum est,quòd sub spe debeat is, *&c.* P.266.V.2,manna offerebatur. P.271.V.35,vir operiens caput. P.276.V.41,manifestè accipitur. P.281.V.11,*Vet.interpr.*spiritu. P.283.V.11,sermonem declarat,siue Qui,*&c.* P.285.V.40,ברעני. P.297.V.14,esse inanem in D. P.29.8.V.3,rectius ὠδίνων. P.300.V.7,Maharmatha. P.304.V.7,*Gr.contextus,adscribe parentheseos notam ante* Θεοῦ, *& post* ἀμήν. *Itidem in Vetere in noua interpr.ante* Quotquot,*& post* Amen. *Ibidem* V.40,*annot.post* sequamur,*adde,*Sed præstat cum fine præcedentis versiculi ista connectere,& quæ intercedunt parenthesi includere. *Ibidem,*V.41, cum proximè præced. P.308.V.1,χειροποιήτοις & χειρωμάτοις. P.313.V.11,*N.interpr.*virtutis præstantia. P.326.V.21,גרבח. P.342.V.14,*distingue post* eiusmodi. P.350.V.34, עלי. P.351.V.14,*N.interpr.*coram Deo *testor* me non mentiri. P.352.V.21,infirmi. P.356 V.38,oculus. P.365.V.vlt.Id est. P.374.V.49,spiritui serere. P.383.V.40,quod. P.386.V.1,חקים. *Ibidem,*V.11.*N.interpr.*non amplius estis. P.387.V.24,מושב משכן מעון. P.390.V.10,עוד. P.395.V.34,חרשה. P.398.V.11,הוביח. P.399.V.5,qua in re dil. P.400.V.15, αὐλὸν. Donatistæ ex hoc. P.403.V.32, suggerat. P.405.V.33,πάντας. P.406.V.2,החאוה. P.408.V.35,literæ ב Hebræorũ. P.410.V.26,Comunicatione virtutis,vel gr. *Ibidem,*34,Sabellius. P.415.V.4,vel רוח vocat. P.418.V.5,*Gr.cont.*Μηδὲν μερ. P.422.V.6,*N.interpr.* visibilia & inuisib. P.423.V.46,τοῦ ἀλόγου. P.424.V.48,נבחר. P.430.V.16,sunt superstitiosorum μμ. *Ibidem,*V.45,גרבח. P.433.V.17,*N.interpr.*Liberi ausc. P.466,V.3,*N.interpr.*Hæc si subiect. P.470.V.40,aliud quàm aduocare. P.481.V.4,μόρφωσις ἀσεβείας,inane,*&c.* P.488.V.1,ἀδόκιμοι. P.489.V.4,aduentus. P.495.V.52,מכלכל. P.507.V.17,מנוחה. P.521.V.20,*N.interp.*quo *erat* lucerna.*Et* 24.*annot.*nomine τῶν λυχνίων (habet enim Vetus interpres Candelabra,quia legit ἐν ᾗ λυχνία,neutro genere, plurali numero) vnicum duntaxat,*&c.* P.532.V.25,חקרסונים. P.537.V.15, cinctus. P.561.V.9,πνεύματι. P.560.V.26, finem & mercedem. P.566.V.7,חמורה. P.570.V.29,*lege,*Vel corporalem præsentiam. *Ibidem lege,* vel efficaciam mortis. P.594.V.10, Qui enim potest. P.596.V.20,ἀπ' αὐτοῦ. Id est, A facie eius. Sic enim loquuntur Hebr. P.645.V.11,pro לפיש. P.647.V.4,כל נפש. P.651.V.vlt.חיל. P.659.V.vlt.חלק.

*In præfationis penult.pag.*V.30,*pro* officio *lege* beneficio.

NVMVS argenteus antiquissimus,& literis quas Samaritanas vocant,insignis, cuius formã hîc pingi curauimus,à beatæ memoriæ viro,& fido Ecclesiæ Dei pastore,D.Ambrosio Blaurero (qui hoc ipso tempore quo hæc scribebam , ad Dominum feliciter migrauit) mihi dono datus est : quem qùum appendissem, didrachmum esse comperi: & sicli sanctuarii,siue stateris, (vt scribitur Matth.17.d.27) esse dimidiũ. cuiusmodi siclos Iudæ proditori persolutos fuisse verisimile est. Habet autẽ vna ex parte vrnam illam in qua condita erat manna,cum inscriptione שקל ישראל,id est Siclus Israel:ex altera verò, virgam Aaronis florentem , addita itidem inscriptione ירושלם קרושה,id est Hierusalem sancta.

